MEYDAN - LAROUSSE

5

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ

beşinci cilt

MEYDAN YAYINEVİ

Cağaloğlu, Sultanmektebi sokak, 23-25, İstanbul

renkli resimler ve haritalar

renkli yaprakların arasında bulunduğu sayfalar

80- 81	GAZİANTEP - GEMİ - GİRESUN (2 yaprak)
120-121	GERÇEKÇİLİK
240-241	GOTİK sanatı
256-257	GÖĞÜS - GÖZ ve KULAK
272-273	GÖKYÜZÜ - GÖLLER
448-449	GÜMÜŞHANE - GÜNEYDOĞU ANADOLU haritası
544-545	HALI (2 yaprak)
656-657	HASTALIKLAR - HAVACILIK (2 yaprak)
672-673	HAKKÂRİ - HATAY
872-873	HARİTACILIK - HİNDİSTAN (2 yaprak)
952-953	HOLLANDA (2 yaprak)

© **1960, Librairie Larousse, Paris**
© **1971, MEYDAN Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.**

1960, fransızca Grand Larousse Encyclopédique'in, 1971 türkçe Büyük Lûgat ve Ansiklopedi'nin bu cildinin fasikül halinde basım ve yayım tarihidir. Herhangi bir muafiyete başlangıç teşkil etmemekle beraber, kanun gereğince belirtilmiştir. Her ciltte tekrarlanan bu tarihlerin, ciltlerin gerçek baskı tarihleriyle ilgisi yoktur.

BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ'nin (Meydan-Larousse) adı, muhtevası, resim ve haritaları, sayfa ve cilt şekil ve düzenleriyle ilgili her çeşit hak, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ne aittir.

Meydan-Larousse'u yayımlayanlar

Safa KILIÇLIOĞLU, Nezihe ARAZ, Hakkı DEVRİM

yayıma katılanlar

DANIŞMA KURULU

Ord. Prof. Şükrü BABAN, Ord. Prof. Dr. Besim DARKOT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Burhan FELEK, Prof. Dr. Macit GÖKBERK, Prof. Dr. Mehmet KAPLAN, Prof. Dr. Sabri Esat SİYAVUŞGİL (öl. 1968), Prof. Dr. Şahabettin TEKİNDAĞ, Prof. Dr. Faruk TİMURTAŞ

MERKEZ YAYIN KURULU

Hakkı DEVRİM, *genel yayın müdürü*
Nezihe ARAZ, *telif servisi şefi;* Doç. D. Adnan BENK, *tercüme servisi şefi;* Doç. Dr. Berke VARDAR, *lûgat servisi şefi*

YAYIN KURULU YARDIMCILARI

Oktay AKBAL, Ece AYHAN, Faik BAYSAL, İsmet Zeki EYÜBOĞLU, Tanju GÖKÇÖL, Vedat GÜNYOL, Selâhattin HİLAV, Keyise İDALI, Afif OBAY, Fahir ONGER, İsa ÖZTÜRK, Hülya POTUOĞLU, Oya RİBAR, Galip ÜSTÜN

Birgül AKKOCA, Ayşe AKMAN, Ateş ARALP, Güngör ARSLAN, Filiz AYMERGEN, Mustafa BURÇAK, Mustafa CEVAHİRCİOĞLU, Fuat ÇELEBİ, A. Atılgan ÇİLİNGIROĞLU, Yusuf ÇOTUKSÖKEN, Emel DENİZ, Lütfiye DOĞANAY, Aysel DUYAR, Gürel ERGEV, Konur ERTOP, Sema GÜNEYSU, Metin GÜNGÖR, Kâmil GÜVEN, Mehmet GÜZELŞEN, Merih HASER, Senih İNAL, Bürçin İNAN, Talât KIRCAN, Sinan KOCAPINAR, Babür KUZUCU, Sevinç MESTÇİ, Taner MUTLU, Nihat ÖZBEK, Çiğdem ÖZEN, Aynur ÖZHAN, Adalet SEVİN, Veli SEVİN, Hüseyin SEZER, Gülçiçek SOYTÜRK, Turhan TAN, Afşar TİMUÇİN, Erdoğan TOKMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Seyfettin TURHAN, Silva TÜCCARYAN, Zeynep ÜLSEL, Gülden ÜSTÜNSOY, İsmail YILDIZHAN

TASHİH

Abdülkadir ÇAKIR, *şef*
Nihat EMENLİ, Orhan SEÇİLEN, Hulki AKTUNÇ, Hüsamettin YILMAZ, Aydın KURTAR, Nurettin KARAKURT, Hasan UZUNTAŞ

RESİMLEME

Nurettin ERKILIÇ, *fotoğraf;* Nejat GÖNENÇ, *resim;* Bekir PEKTEN, *hat;* Zeki BAŞAR, Mansus TETİK, *harita.* (Fotoğrafları kullanılan sanatçılar ve arşivlerinden faydalanılan kuruluş ve şahıslar ayrı ayrı belirtilmiştir.)

ARŞİV

İbrahim HOYİ, *şef*
Necdet GÖKALP, Osman GÖKALP, Mustafa ŞAHİN, Efsun ÇAĞIRGAN

TEKNİK SERVİSLER

Müeddep ERKMEN, *şef*
Tahir CİMTAY, Feridun CİMTAY, Ethem GÜRDİL, Ömer EKEN, Sabri ŞEBER, Ziya ÜSTÜNGÜLER, Yavuz ESEN, *dizgi-tertip;* Akın KAMACIOĞLU, *sayfa düzeni;* Hakkı TEZER, Mustafa GÜLBAY, Akıner GÖREN, Atilla KUTSAL, *filim-montaj;* Hüsnü TOPAÇ, Hikmet AYAYDIN, Ahmet BULUT, Sırrı ÖZEL, Saim GÜRDİL, *baskı;* Hasan GÜRKAN, Çungarya KALKAN, *kırma-katlama*

İDARE-MUHASEBE

Hâmit TURAN, *şef*
Ayten AKÇAY, *muhasebe;* Rıdvan SELÖZ, *abonman-sevkiyat*

yazarlar ve mütercimler

ACEMOĞLU (Dr. Kevork), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
hukuk

AKERSON (Fatoş), ***ingilizce mütercimi***
genel konular

ALANGOYA (Dr. Yavuz), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALKIM (Dr. U. Bahadır), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arkeoloji

ALNIAK (İlhan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

ALPARSLAN (Dr. Ali), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
güzel sanatlar

ALTIN (Ara), ***uzman***
sanat tarihi

ALTINLI (Dr. Enver), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
jeoloji

AND (Metin), ***Ankara üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde öğretim görevlisi***
temaşa sanatları, tiyatro

ANGIN (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

ARAR (İsmail), ***Adalet bakanı***
Cumhuriyet tarihi

ARIPINAR (Erdoğan), ***gazeteci***
spor

ARSEVEN (Rıza), ***eskrim uzmanı***
folklor

ARSEVEN (Veysel), ***musiki öğretmeni***
folklor

ARTUK (İbrahim), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde nümismat***
nümismatik

ARTÜZ (İlham), ***Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü Deniz kısmı şefi***
balıkçılık

ASAF (Özdemir), ***şair ve yazar***
edebiyat, biyografi

ATABEK (Dr. Erdal), ***Türk Tabipler Birliği merkez konsey başkanı***
tıp

ATABEYOĞLU (Cem), ***gazeteci, spor yazarı***
spor

AYKON (Nil), ***sanat tarihi uzmanı***
sanat tarihi

BAÇ (Nurettin), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
kimya

BARIN (Emin), ***Güzel Sanatlar akademisinde öğretim üyesi***
ciltçilik

BARUTÇU (Şinasi), ***mütercim***
fotoğrafçılık

BAŞARAN (Ekrem), ***mütercim***
genel konular

BAYKURT (Şerif), ***folklor uzmanı***
folklor

BAYSUN (Dr. Cavit), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör (öl. 1968)***
tarih

BAZOĞLU (Ali İzgan), ***mütercim***
genel konular

BERK (Nurullah), ***İstanbul Güzel Sanatlar akademisi üyesi***
güzel sanatlar

BESBELLİ (Saim), ***emekli deniz albayı***
ordu ve askerlik

BEYAZIT (Mehmet), ***yüksek mühendis, İstanbul Teknik üniversitesinde öğretim görevlisi***
teknoloji

BİL (Selim), ***saatçilik uzmanı***
saatçilik

BİRÖN (Dr. Cemal), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
madencilik

BOZKURT (Ali Rıza), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

BOZOK (Hüsamettin), ***yazar***
tiyatro, opera

BOZOK (Salih), ***mütercim***
iktisat

BURAN (Halûk), ***yüksek elektrik mühendisi***
radyoteknik, televizyon

BÜYÜKTİMKİN (Nadir), ***mütercim***
eczacılık

CAFEROĞLU (Dr. Ahmet), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat tarihi

CANBERK (Osman), ***emekli kurmay binbaşı, Harp akademileri fransızca öğretmeni***
ordu ve askerlik

CUMBUR (Müjgân), ***Millî kütüphane genel müdürü***
kütüphanecilik

ÇALIK (İsmet), ***İstanbul üniversitesinde okutman***
latince

ÇAYLIGİL (Şadan), ***mütercim***
müzik

ÇELTİKÇİ (Fikret), ***Türkiye Sınaî Kalkınma bankasında müşavir***
motor

ÇIĞRI (İsmail), ***Sanat enstitüsü öğretmeni***
teknoloji

ÇOGULU (Dr. Ersen), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
mineroloji

DEMİRİZ (Dr. YILDIZ), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
sanat tarihi

DERİN (Çetin), ***İstanbul üniversitesi öğretim üyesi***
tarih

DEVRİM (Gülseren), ***avukat, mütercim***
genel konular

DİAMANDİ (Atina), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

DİKER (Mümtaz), ***kaptan***
denizcilik

DİZER (Dr. Muammer), ***Kandilli rasathanesinde doçent***
astronomi

DUBOİS (Pierre), ***St. Louis kilisesi baspapazı, Galatasaray lisesinde felsefe öğretmeni***
Hıristiyanlık

DURAL (Dr. Mustafa), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

EBUZZİYA (Ziyad), ***gazeteci, mütercim***
genel konular

ELİF NACİ, ***ressam, yazar***
güzel sanatlar

ERBEN (Dr. Reyan H.), ***avukat, mütercim***
Masonluk

ERBUDAK (Prof. Macit), ***İDMMA öğretim görevlisi***
geodezi, topoğrafya

ERGÜVEN (Rıza), ***Tekel enstitüleri müdürü***
içki sanayii

ERÜNSAL (İsmail), ***edebiyat öğretmeni***
edebiyat, bibliyografya

ERYATAĞAN (Mehmet Ali), ***mütercim***
demiryolu

EVRENOS (Abdullah), ***emekli öğretmen***
fizik

EVRİM (Dr. Selmin), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
psikoloji

EYİCE (Dr. Semavi), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
sanat tarihi

FIRTINA (Bahattin), ***öğretmen***
biyoloji

GÖKCAN (Muzaffer), ***Kurbağa Adamlar kulübü asbaşkanı***
sualtı sporları

GÖKDENİZ (Sermet), ***Emekli kurmay albay, Denizcilik bankası eski genel müdürü***
askerlik, denizcilik

GÖKMEN (İsmail), ***matematik öğretmeni***
astronomi

GÖKMEN (Prof. Dr. Muharrem), ***Gençlik ve Spor Bakanlığı İstanbul dağcılık ajanı***
dağcılık

GÖNENLİ (Dr. Attila), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
işletme, muhasebe

GÖYÜNÇ (Dr. Nejat), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
tarih

GÜNKUT (Ahmet), ***mütercim***
genel konular

GÜRKAN (Dr. Kâzım İsmail), ***İstanbul üniversitesinde ordinaryüs profesör***
tıp

GÜRKAN (Dr. Suat İsmail), ***İstanbul üniversitesinde pofesör***
tıp

GÜVENÇ (Lütfü), ***emekli general***
ordu ve askerlik

HATEMİ (Dr. Hüseyin), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

HIZAL (Ali Rıza), ***yüksek mühendis, İstanbul Yeşilköy havaalanı teknik müdürü***
elektronik

IRGAT (Mustafa), ***mütercim***
güzel sanatlar

İNSEL (Rıfat), ***tıp doktoru, mütercim***
tıp

İPEKKAYA (Çetin), ***İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro öğretmeni***
tiyatro

İŞGÜVEN (Hazım), ***emekli kurmay albay***
ordu ve askerlik

KARAHAN (Dr. Abdülkadir), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
edebiyat

KARLIDAĞ (M. Fazıl), ***emekli albay***
ordu ve askerlik

KAZANCI (Aydın), ***avukat***
hukuk

KEMİK (Mete Ömer), ***inşaat mühendisi***
inşaat

KERİMOĞLU (Dr. Sabahattin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
tıp

KİRYAZİS (Kiriaki), ***yunanca mütercimi***
genel konular

KOCAYUSUFPAŞAOĞLU (Dr. Necip), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
hukuk

KORAP (Ali Rıza), ***İstanbul Üsküdar Türk Kız koleji müdürü***
islâm tarihi

KÖKNAR (Ergun), ***İstanbul Şehir tiyatrolarında aktör***
tiyatro

MORAN (Tulya), ***mütercim***
genel konular

MOROĞLU (Dr. Erdoğan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

MUSA (Abdullah), ***uzakdoğu dilleri uzmanı, çince mütercimi***
genel konular

NECATİGİL (Behçet), ***şair, yazar, İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
çağdaş türk edebiyatı

NOVOVİTCH (Michel), ***Cudo federasyonu teknik direktörü, 4. Dan***
cudo

NUTKU (Dr. Özdemir), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

OYVER (İsmail Hakkı), ***profesör, Milletlerarası Seramik akademisi ikinci başkanı***
seramik

ÖLÇEN (Süleyman), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretmen***
matematik

ÖNCEL (Rafet), ***mütercim***
zıraat

ÖNDER (Mehmet), ***Millî Eğitim bakanlığı kültür müsteşarı***
müzecilik

ÖNOL (Nihal), ***avukat, mütercim***
genel konular

ÖVÜNÇ (Turgut), ***yüksek mühendis mimar, İstanbul Teknik okulda öğretmen***
mimarî, inşaat

ÖZBARAN (Dr. Salih), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
tarih

ÖZBEL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
halk sanatları

ÖZÇELEBİ (Yaşar), ***italyanca mütercimi***
genel konular

ÖZERDİM (Dr. Sami), ***yazar***
kitaplar

ÖZÖN (Nijat), ***tenkitçi, mütercim***
sinema

ÖZTELLİ (Cahit), ***folklor uzmanı***
folklor

ÖZTUNA (Yılmaz), ***Hayat «Tarih» mecmuası neşriyat müdürü, milletvekili***
musiki

PEKMAN (Dr. Adnan), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
eskiçağ tarihi

SAV (Ömer Attilâ), ***avukat, Çalışma bakanı***
tiyatro

SÖZER (Önay), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
felsefe

STERN (Robert), ***ispanyolca mütercimi***
genel konular

SUN (Selim), ***emekli general***
ordu ve askerlik

SÜER (Hikmet), ***emekli general***
askerlik, havacılık

ŞENER (Dr. Sevda), ***Ankara üniversitesinde doçent***
tiyatro

TARHAN (Taner), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
arkeoloji

TEKİL (Firuzan), ***spor yöneticisi, yazar***
spor

TEREM (Dr. Haldun M.), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
kimya

TİKVEŞ (Dr. Özkan), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

TOPUZ (Gazanfer), ***mütercim***
iktisat

TÖMEK (Fikret), ***İstanbul Atom Reaktörü Radyo-İsotop üretimi bölüm şefi***
nükleer fizik

TULGAR (Dr. Erman H.), ***Teknik üniversitede doçent***
metalürji

TUNAY (M. İhsan), ***İstanbul Arkeoloji müzesinde asistan***
arkeoloji

TUNCAY (Dr. Can), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
iş hukuku

TUNCEL (Dr. Metin), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
coğrafya

TUNCER (Dr. Talât), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
matematik, fizik, mekanik

TURHAN (Dr. Vahit), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
ingiliz edebiyatı

TÜREL (Mukdim), ***yüksek elektrik mühendisi***
elektrik

TÜRKKAN (Vedat N.), ***Gençlik ve Spor Bakanlığı İstanbul Binicilik ajanı***
binicilik

TÜTER (Cemaliye), ***İstanbul Cağaloğlu Kız enstitüsünde öğretmen***
ev ekonomisi

URAL (Dr. Kenan), ***İstanbul üniversitesinde doçent***
istatistik

UYKUCU (Ekrem), ***İstanbul Eğitim enstitüsünde öğretim üyesi***
tarih

ÜYEPAZARCI (Erol), ***makine mühendisi***
mekanik

YADA (Sait), ***İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar okulu eski öğretmeni* (öl. 1968)**
ciltçilik, matbaacılık

YALIN (Nail), ***yüksek mühendis, İstanbul Tekstil okulu öğretim görevlisi***
tekstil

YAŞA (Dr. Memduh), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
iktisat, maliye

YAZICI (Dr. Tahsin), ***İstanbul üniversitesinde profesör***
arapça

YENER (Faruk), ***radyo yöneticisi, tenkitçi***
opera

YILDIZ (Dr. Hakkı D.), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
tarih

YILDIZ (Ömer), ***Sultanahmet Sanat okulu atelye şefi***
marangozluk

YUM (Argun Fuat), ***mütercim***
güzel sanatlar

YURTCAN (Erdener), ***İstanbul üniversitesinde asistan***
hukuk

YÜCEL (Dr. M. Nadir), ***yüksek mühendis***
sibernetik

ZADİL (Dr. Ekmel), ***İstanbul üniversitesinde öğretim görevlisi***
kooperatifçilik

GRAND LAROUSSE ENCYCLOPÉDİQUE'i YAYİMLAYANLAR ve HAZIRLAYANLARIN BAŞLICALARI

YAYIMLAYANLAR

Étienne GİLLON, Jacques HOLLİER-LAROUSSE, Jean İBOS-AUGÉ, Claude MOREAU, Jean-Louis MOREAU.

BAŞLICA YAZARLAR

Claude DUBOİS, ***genel yayın müdürü.***

Antoine ADAM, Eugène AİSBERG, Joseph ANGELLOZ, Gérald ANTOİNE, Jeannine AUBOYER, Pierre AUGER, Wilfrid BAUMGARTNER, Germain BAZİN, Marcelle BENOİT, Roger BLAİS, Marc BOEGNER, Jacqueline BOUCHOTSAUPİQUE, Jacques BOURNEUF, Jean BOUSQUET, Yves BRAYER, Clément BRESSOU, Paul BULLİER, Jérôme CARCOPİNO, René CASSİN, Norbert CASTERET, R.-E. Jeanne CHANCRİN, André CHASTEL, Jasques CHASTENET, André CHOLLEY, Georges COEDÈS, Jean-Gaston CORDİER, Paul COUDERC, Jacques-Yves COUSTEAU, Jacques DALBANNE, Léon DAUM, Georges DAUX, Madeleine Paul-DAVİD, Christiane DESROCHES-NOBLECOURT, Joseph DHEİLLY, André DOMART, Ludomir DONTCHEFF, Jean DRESCH, Claude DUBOİS, Jean DUBOURG, Norbert DUFOURCQ, Pierre DUFOURCQ, Georges DUHAMEL, Béatrice DUSSANE, Jacques FAUVET, Jean FRANCO, André FRANÇOİS-PONCET, Henri FRİEDEL, Maximilien GAUTHİER, Pierre GAXOTTE, Lucien de GENNES, Pierre GEORGE, André GİLLON, Jacques GLANDARD, Ferdinand GONSETH, Jean GUİTTON, Georges GURVİTCH, Raoul HARTWEG, Roger HEİM, Jean HYPPOLİTE, Robert JACQUET, Bernard JACROT, Guillaume JANNEAU, Eugène JARRY, Frédéric JOLİOT-CURİE, Jacob KAPLAN, Roger KLİNG, Louis KOELTZ, René LABAT, Sylvain LABOUREUR, Joseph LAİSSUS, Gustave LANCTOT, Madeleine LE BRAS, Léon LEJEALLE, Monique LE NOAN-VİZİOZ, Louis LEPRİNCE-RİNGUET, Jean-Jacques LEVALLOİS, François LHERMİTTE, Roland MANE, Jean MARCHAL, André MARÉCHAL, Henri MASSÉ, Robert MAUGE, André MAUROİS, Henri MİCHEL, Pierre MONBEİG, Pierre MOREAU, Gérard MORİSSET, Georges NİOBEY, Louis PASTEUR VALLERY-RADOT, Pierre PATİN, Henri PİÉRON, Pierre PİERRARD, Maurice PİRON, Pierre PRADEL, Charles PRÉVOST, Jules ROMAİNS, Jean ROSTAND, Camille ROUGERON, Alfred SAUVY, André SCHAEFFNER, Evry SCHATZMAN, Eugène SÉGUY, Maurice SÉRULLAZ, Raymond SUBES, Pierre TARDİ, Haroun TAZİEFF, Jean TERRİEN, Raymond TESSİER, Andrée TÉTRY, Raymond TOUREN, Jean TRİCART, Elsa TRİOLET, Nicolas UNTERSTELLER, Auguste VİATTE, Maxime WEYGAND, Jean WYART, Jean YOYOTTE, Przemyslaw ZWOLİNSKİ.

garplılaşma: Atatürk devrimlerinin ortak hedefi (Fotoğraflarla Atatürk adlı eserden)

GARK

GARK i. (ar. *ğarḳ*). *Esk.* Suya batma, batırma. Boğulma. || *Mec.* Bir şeye bollukla sahip olma veya etme. || *Gark etmek,* boğmak. Batırmak, doldurmak. *Mec.* Bol bol vermek: *Düşüncelerimi nura gark eden güneşe sor / Bu Nisan rüzgârı da şehadet eder* (C. S. Tarancı). || *Gark olmak,* boğulmak, batmak: *Bakıyorum cemal denizinde gark olup kaybolmaktan gayrı bir dileğin yok* (N. Araz). Dolmak. *Mec.* Bol miktarda almak: *Ka'rında nihân-ı şeb-huzûrun / Matemlere garkolur tabiat* (Tevfik Fikret). || *Gark-ı eşk,* göz yaşına batmış. || *Gark-ı nur olmak,* nurla dopdolu olmak. || *Gark-ı ye's olmak,* çok kederlenmek.
◆ **Garka** sıf. *Esk.* Batmış, boğulmuş: *Hep garka-i belâ görürüm ben hayatımı* (Tevfik Fikret). [M]

GARLAND (Hamlin), amerikalı romancı ve tarihî hatıra yazarı (West Salem yakınları, Wisconsin 1860-Hollywood 1940). Çocukluğu, toprakta çalışanların çetin hayat şartları içinde geçti. Çocukluk hayatının anılarını *Boy Life on the Prairie* (Çayırda Çocuk Hayatı) [1899] adlı eserinde dile getirdi. Genç yaşta Batı'yı terkederek Boston'a yerleşti. Burada, büyük ovalarda geçen hayatı, sade ve etkili dille kaleme aldı: *Main-Traveled Roads* (Büyük Yolculuklar) [1891]; *Prairie Folks* (Ova İnsanları) [1893]. En tanınmış eseri olan *A Son of the Middle Border*'da da (Büyük Ovaların Çocuğu) [1917] yine gençlik yıllarını anlatır. *A Daughter of the Middle Border* (Büyük Ovaların Kızı) [1921] adlı eseriyle Pulitzer ödülünü aldı. Amerikan natüralizminin öncülerinden olan Garland, ılımlı gerçekçilikle sosyal protesto karışımı olan «veritisme» adlı doktrinini *Crumbling İdols* (Yıkılmak Üzere Olan Putlar) [1894] adlı bir yazısında ortaya koydu. (L)

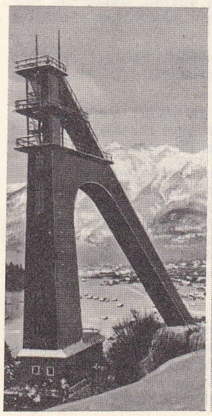

GARMİSC-PARTENKİRCHEN kayak trampleni

GARLAND (Judy), amerikalı sinema oyuncusu, asıl adı, *Frances Gumm* (Grand Rapids, Michigan 1922-Kaliforniya 1970). Sinema dünyasına hârika çocuk olarak girdi. Filimlerde sesinin güzelliğinden faydalandı. *Billûr Kök*'ten (The Wizard of Oz) [1939] sonra birçok revüde ve müzikal filimde şarkı söyledi. Başka tür filimlerde de başarı kazandı: *Kara Şeytan* (The Pirate) [1949]; *Şen Yıldızlar* (Summer Stock) [1950]; *Bir Yıldız Doğuyor* (A Star is Born) [1955]. (L)

GARLİN DE TASSY (Joseph), fransız şarkiyatçısı (Marsilya 1794-Paris 1878). Başlıca eseri: *Histoire de la Littérature Hindoue et Hindoustaine* (Hindu ve Hindustani Edebiyatı Tarihi) [1839-1847]. Türkçeden ve hindustani dillerinden çeşitli metinleri Fransızcaya çevirdi. (*Kamrup,* Wali'nin eserleri v. b.) [L]

GARLUCH, Yukarı Tatra'larda piramit biçiminde doruk, Polonya-Çekoslovakya sınırında, Zakopane'ye ve Poprad'ın yukarı vâdisine hâkimdir; 2 663 m. (L)

GARMİSCH-PARTENKİRCHEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Zugspitze'nin eteğinde; 27 000 nüf. Bavyera Alpleri'nin başlıca turistik merkezi. Kış sporları. 1936 Kış sporları olimpiyadı burada yapıldı. (L)

GARNEAU (François-Xavier), kanadalı fransız tarihçisi (Québec 1809-ay.y. 1866). Québec'te noterdi. *Histoire du Canada* (Kanada Tarihi) [1845-1848] adlı eseri, Kanada'nın keşfinden günümüze kadar olan tarihi üstüne yazılan ilk bilimsel eserdir. Eserini birçok defa elden geçirdi ve eksiklerini tamamladı. 1913'te torunu Hector Garneau tarafından yeniden basılan eser, kendi alanında klasik bir değer taşır. (L)

GARNEAU (Saint-Denys), kanadalı fransız yazar (Montréal 1912-Sainte-Catherine 1943). Hastalıklıydı. Aile konağında insanlardan uzak yaşadı. Genç yaşta öldü. Şiirleri, 1949'da *Regards et Jeux dans l'Espace* (Boşlukta Bakışlar ve Oyunlar) ve *Sollitudes* (Yalnızlıklar) adlı kitaplarda biraraya getirildi. Günlüğü de (*Journal*) 1954'te yayımladı. Ölümle karşı karşıya kalan insanın metafizik kaygılarını, yalnızlık ve yitiklik bunalımlarını dile getiren eseriyle Garneau çağının en etkileyici şairlerinden biri idi. (L)

GARNER (Eroll), amerikalı zenci caz bestecisi ve piyanisti (Pittsburgh 1921). 1937'den başlayarak Pittsburgh orkestralarında piyano çaldı, 1944'te New York'ta solist olarak sahneye çıktı, 1945'te Slam Stewart ile çalıştı, sonra bir üçlü kurdu. 1948'de Paris'te büyük bir başarı elde etti. O tarihten bu yana, dünya çapında bir caz piyanocusu olarak mesleğini sürdürmektedir. Üslûp özelliği şu şekilde özetlenebilir: çok sağlam bir ritmik destek sağlayan sol elden hız alan sağ el, ince seslerde dolaşarak irticalî süslemelerle melodiyi işler, böylece ilgi çekici bir «swing» elde edilir ve bu swing özellikle orta ve hızlı tempolarda daha da yoğun bir hal alır. *Laura* (1945); *Cool Blues* (1947); *Blue Lou* (1959); *Caravan* (1956); *Some of these Days* (1961); *Movin Blues* (1963) doldurduğu en güzel plaklar arasındadır. (L)

Eroll GARNER

GARNERİN (André Jacques), fransız havacısı (Paris 1769-ay.y. 1823). Çok genç yaşta havacılığa heves etti, Montgolfier tipi ilk balonu yaptı ve 31 mayıs 1790'da yalnız başına havalandı. Ordu siyasî komiseri oldu, hapsedildi. Magdeburg kalesinden, çok

GARNERİN'in 22 ekim 1797 deneyi, Cabinet des Estampes, Paris

Foto LAROUSSE

Charles GARNİER 1875'te Paris operasının ana merdiveni

ilkel bir paraşütle kaçmağa çalıştı. İlk defa 22 ekim 1797'de, balonundan 100 m yükseklikte ayrılarak paraşütle Paris'te Mousseaux parkına (bugünkü Monceau parkı) indi. Ondan sonra Paris ve Londra'da dört iniş yaptı. Büyük değerde bir havacı olan Garnerin bütün Avrupa'da, hattâ Rusya'da (1803) balonla bir dizi hava gezisi yaptı. 1807'de ışıklı bir balonla gece inişi yaptı. (L)

GARNET i. Yün artıklarını açmakta kullanılan yün tarama makinesi.

— ANSİKL. *Garnet*, açılacak yün artıklarının yerleştirildiği bir besleme tablası ve bir çift besleme silindirinden meydana gelir. Bu silindirler, yün parçalarını, sivri uçlu eğik madenî iğnelerle donatılmış ve kapalı bir kafes içinde dönen bir tambur'a taşır. Tamburun iğneleri, yün artıklarını tutarak dolaşmış kısımlarını ayırır ve merkezkaç kuvvetiyle kafesin dışına atar. (L)

GARNET (Peder Henry), ingiliz cizviti (Keanor, Derbyshire 1555 - Londra 1606). İngiltere Katolik misyonunun başkanı olarak ismi *Barut komplosu*'na karıştırıldığından ölüme mahkûm edilmiştir. Aslında, Garnet yalnızca, günah çıkarırken kendisine verilen sırrı açığa vurmayı reddetmişti. (L)

GARNETT (David), ingiliz yazarı (Brighton 1892). Richard Garnett'nin torunu, 1923'te hayli ünlü olan *Lady into Fox* (Tilkileşen Kadın) adlı mizahî hikâyesini, sonra da felsefî bir hikâye olan *A Man in the Zoo* (Hayvanat Bahçesinde Bir Adam) [1924] yayımladı. Swift geleneğindeki iğneli alaycılığı diğer romanlarında da görülür: *The Grasshoppers Come* (Çekirgeler Geliyor) [1931]; *A Rabitt in the Air* (Havada Bir Tavşan) [1932]; *The Life of Pocahontas* (Pocahontas'ın Hayatı) [1933]; *Beany Eye* (Badem Göz) [1935]; *A Net for Venus* (Venüs'e Tuzak) [1955]; *A Shoot in the Dark* (Karanlıkta Bir Vuruş) [1958]; *Two by Two* (İki Kere İki) [1963]; *The Golden Echo*'da (Altın Yankı) [1953] kendi biyografisini kaleme aldı. (L)

GARNETT (Richard), ingiliz tenkit ve denemecisi (Lichfield 1835-Hampstead 1906). Çok geniş bir kültürü vardı. Tercümelerinden başka *Shelley, Blake, Coleridge, Carlyle* (1887); *Emerson* (1887); *Milton* (1890) üstüne biyografiler yayımladı. *The Twilight of the Gods* (Tanrıların Fecri) [1888] adlı eseri parlak bir zekâ oyunudur. Tenkit eserleri arasında *Age of Dryden* (Dryden'in Çağı) [1895], *History of İtalian Litterature* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1898] ve *Essays in Librarianship and Bibliophily* (Bir Kütüphanecilik ve Kitapseverlik Üstüne Denemeler) [1899] anılmağa değer. (L)

GARNİ, eski rus (Ermeni kesimi) kasabası; Erivan'a 27 km uzaklıktaydı. XIX. yy.ın ilk yarısında yapılan ve yakın tarihlerde Ermeni Bilimler akademisi tarafından yeniden başlatılan kazılarda bir saray kalıntısı bulundu. Bir yazıttan anlaşıldığına göre bu saray Büyük Tiridates'e (M. S. 77) aitti. Tanrı Mitra'ya adandığı sanılan ve sarayın iç kısmında bulunan bir tapınakta suriye tipi *İon* sütun başlıkları ve yüksek alınlıklar görülür. (L)

GARNİER (Adolphe), fransız psikoloğu (Paris 1801-Jouy-en-Josas 1864). 1945'te Sorbonne'da felsefe kürsüsüne getirildi. Eklektik okulun, özellikle Jouffroy'nın fikirlerini destekledi ve geliştirdi. Duyarlık ve irade olgularını yeni bir açıdan inceledi. Aşk, algı ve inanç tahlilleri meşhurdur. Eserleri: *Précis de Philosophie* (Felsefe Özet Kitabı) [1830]; *La Psychologie et la Phrénologie Comparées* (Karşılaştırmalı Psikoloji ve Frenoloji) [1839]; *Critique de la Philosophie de Thomas Reid* (Thomas Reid Felsefesinin Tenkidi) [1840]; *Traité des Facultés de l'Ame* (Ruhun Yetileri Üstüne Elkitabı) [1852]; *Histoire de la Morale dans l'Antiquité* (İlkçağ Ahlâk Tarihi) [1867]. (L)

GARNİER (Charles), fransız mimarı (Paris 1825-ay.y. 1898). Lebas ve Leveil'in öğrencisi. Roma ödülünü kazandı (1848). İtalya'yı ve Yunanistan'ı gezdi. Eski anıtları inceledi. 1853'te *Projet Pour une École de Dessin* (Bir Desen Okulu Projesi) adlı bir inceleme yayımladı. Saint-Jacques kulesinin onarımında yardımcı kontrol mimarı olarak çalıştı. 1860'ta Paris mimarı oldu. Daha önce Dampier şatosunda Luynes şapelini yapmıştı. 1861'de Paris'te yeni bir opera salonu için yarışma açıldığı sırada, adı pek duyulmamıştı. Charles Garnier'nin projesi oybirliği ile kabul edildi. Cephesi 1867'de bitirilen yapı 1875'te hizmete açıldı. Paris'te Kitapçılar birliği sarayını, Monte-Carlo gazinosunun oyun ve konser salonlarını, Nice rasathanesini, Vittel gazinosunu da o yaptı. Charles Garnier, Aigie tapınağı üzerine *A Travers les Arts* (Sanatlar Arasında) [1869] adlı bir inceleme yazısı, *Étude sur le Théâtre* (Tiyatro Üstüne İnceleme) [1871]; *Nouvel Opéra de Paris* (Yeni Paris Operası) adlı bir monografi yazdı. (L)

GARNİER (Claude), fransız şairi (Paris ?-öl. 1633'ten sonra). *L'Amour Victorieux* (Muzaffer Aşk) [1609] adlı eseri dört bölümden ve onar heceli mısralardan kurulu iki yüz soneden meydana gelir. (L)

GARNİER (Clément Joseph), fransız iktisatçısı (Beuil, Alpes Maritimes 1813 - Paris 1882). Köylü çocuğuydu. Kayınbiraderi A. Blanqui'nin etkisiyle iktisada merak sardı. 1876'da senatör seçildi. 1842'de kurucuları arasında bulunduğu Société d'Économie politique'in (İktisat derneği) daimî sekreteri oldu. 1846'da Serbest Mübadele derneğini kurdu, 1849'da Barış kongresini düzenledi. Başlıca eserleri: *Traité d'Aritmétique Théorique et Appliquée* (Kuramsal ve Uygulamalı Aritmetik İnceleme Kitabı) [1845]; *Eléments de l'Économie Politique* (İktisadın Temel Bilgileri) [1845]; *Du Principe de la Population* (Nüfus İlkesi Üstüne) [1857]; *Traité des Finances* (Maliye Üzerine İnceleme) [1862]. (L)

GARNİER (Marie Joseph François, **Francis** — denir), fransız deniz subayı (Saint-Etienne 1839-Hanoi 1873). Askerlik hayatı tamamen Uzakdoğu'da geçti. Çinhindi'nde yerleşme siyasetini savundu. Doudart de Lagrée ile Mekong nehrinin havzasını keşfetti. Şefinin ölümü üzerine Yang Çe Kiang ve Şanghay üzerinden geri döndü. Tonkin şehrini Yun-Nan'a birleştiren Songkoi nehrinin sefere uygun olduğunu keşfetmişti. Koşinşin valisi Amiral Dupre tarafından 1873'te, nehrin fransız ticaret gemilerine açılması için Hanoi'de görüşmeler yapmakla görevlendirildi. Mandarinlerin bunu kabul etmemesi üzerine Hanoi'yi zapt etti, oradaki hıristiyanlar tarafından desteklendi, üç haftada nehrin delta bölümünü ele geçirdi. Fakat Kara Bayraklılar tarafından öldürüldü. Yaptığı keşif gezisini anlatan bilimsel bir kitap yazdı. (L)

GARNİER (Pierre), parisli mobilyacı (1720-1800). Mazarin düşesi ve Ménars markisi hesabına çalıştı. Louis XV üslûbunda mobilyalar yaptı, sonra yeni zevke uydu. Louvre'da, Jacquemart-André v.b. müzelerinde eserleri vardır. (L)

GARNİER (René), fransız matematikçisi (Chalon-son-Sâone 1887). Poitiers Sorbonne'da genel matematik profesörü (1936), sonra da yüksek geometri profesörü (1946) oldu. Diferansiyel denklemler kuramı, Riemann ve Plateau problemlerinin çözümü, bir katı cismin en genel hareketine Savary formülünün uygulanması gibi konular üstünde çalıştı. *Cours de Mathématique Générales* (Genel Matematik Dersleri) [1931], *Leçons d'Algèbre et de Géométrie* (Cebir ve Geometri Dersleri) [1937] ve *Cours de Cinématique* (Bir Kinematik Dersi) [1951] adlı eserleri yazdı. (L)

GARNİER (Robert), fransız trajedi şairi (La Ferté-Bernard 1544-Le Mans 1590). 1567'de Paris Yüksek mahkemesinde savcılık yaptı. Daha sonra Mans Temyiz mahkemesi üyesi oldu, Henri II tarafından Grand Conseil'e (Yüce divan) üye olarak tayin edildi. Yedi trajedi yazdı: *Porcie, Epouse de Brutus* (Brutus'un Karısı Porcie) [1568]; *Hippolyte; Fils de Thésée* (Thésé'nin Oğlu) [1573]; *Cornelie, Epouse de Pompée* (Pompée'nin Karısı Cornelie) [1574]; Marc-Antoine (1578); *La Troade ou la Destruction de Troie* (Truva Destanı veya Truva'nın Yıkılışı) [1579]; *Antigone* (1580); *Sédécie au les Juives* (Yahudi Kadınlar) [1583], bir de *Bradamante* adlı traji-komedisi vardır. Garnier eserlerinde klasik trajedi üslûbunun müjdecisidir. Fakat eserleri hareketten yoksun olduğu gibi tumturaklı tirajlar ve sıkıcı monologlarla doludur. Trajedilerinde, yurttaşlarına öğütler verir ve onları birbiriyle iyi geçinmeğe çağırır. (L)

GARNİER (Tony), fransız mimarı (Lyon 1869-ay.y. 1948). École Nationale Superieure des Beaux-Arts'da okudu. 1899'da Roma ödülünü kazandı. Uzlaşma formülleri dışında malzemenin özelliklerini değerlendiren bir üslûpla akılcı mimarlığın öncüsü olarak tanındı. Onun eseri olan Lyon çarşısı ve mezbahası, madenî çatısı ile Fransa'da sanayi mimarlığının ilk örneğidir. Lyon Stadı da betonarme çalışmasının en güzel eseridir. Tony Garnier'nin bütün çalışmaları Lyon'dadır. Bu şehirde Grange Blanche hastahanesini, telefon şirketinin bürosunu, örnek bir süt evi, teknik öğretim okulunu yaptı. Birçok proje derlemesi yayımladı. (L)

Garnier Frères, 1833'te Auguste Garnier (1810-1887) ve kardeşi Hippolyte (1815-1911) tarafından kurulan fransız yayınevi, Garnier kardeşler bu yayınevinde fransız klasik yazarlarının eserlerinden bir koleksiyonla şiir kitapları koleksiyonları meydana getirmişler, dostları Prondhon'un ve Chateaubriand'ın eserlerini basmışlardır. Vârisleri-nin yönetimi altında faaliyetini sürdüren yayınevi aynı koleksiyonları muhafaza ederek bunlara gençlik kitap ve albümleri ilâve etmiş ve öğretim kitapları yayımlamıştır. (L)

GARNİERİT i. (özel ad *Garnier*'den fr. *garniérite*). Miner. Tabiî magnezyum ve nikel silikat. (Fransız Jules Garnier* tarafından Yeni Kaledonya'da bulunan bir nikel cevheridir). [L]

GARNİER-PAGÈS (Louis Antoine), fransız siyaset adamı (Marsilya 1803-Paris 1878). Y. Charles Garnier'nin kardeşi. 1830 devrimcilerindendi. 1870'te millî savunma bakanı oldu. Ertesi yıl hükûmetten çekildi. *Histoire de la Revolution de* 1848 (1848 Devrimi Tarihi) [1860 ve sonrası] adlı bir eseri vardır. (L)

GARNİSAJ i. (fr. *garnissage*). Tekst. Dokunacak kumaşın desenine göre, uygun çengel ve iğneleri jakar tezgâhına takma. ‖ Bir kumaşın yüzünü havlandırarak, yünlü görünümü vermeğe dayanan apreleme işlemi. (L)

GARNİTÜR i. (fr. *garniture*). Herhangi birşeyi ona uygun nitelikte tamamlayan nesne.

— Matbaac. Bir formada, sayfaları birbirinden ayırmak için kullanılan ve kenar boşluklarını belirleyen genellikle içi oyuk, değişik büyüklükte madenî blok.

— Mutf. Esas yemeğin yanına, o yemeği süslemek veya tamamlamak için eklenen yiyecek. (Bütün yemekler başka bir yemeğin yanında garnitür olarak verilebilir. Garnitür alafranga aşçılıkta çok rağbet gören bir servis tarzıdır. Alaturka aşçılıkta meselâ piyaz gerçekte bir garnitürdür. Taze soğan veya kuru soğan, maydanoz, tereotu, ciğer tavası ve balıklarla birlikte yenir. Balıkla yenen piyazın üstüne limon sıkılır.)

— Piroteknik. Havan topuyle atılan işaret bombalarının içine veya maytap kapaklarının altına konulan fişek: *Garnitürler bombanın patlamasından sonra veya maytap havada yükselirken patlayarak ışık verir.*

— Seram. Çömlekçilikte, çömleklere takılan ağız, kulp, ayak gibi parçalara verilen genel ad.

— Terz. Elbiseye daha güzel bir görünüş vermek için bazı parçalarına eklenen süsleme. (Bu süslemeler elbisenin kendi kumaşından yapılabilir [pli, büzgü, balpeteği, nervür veya deri, metal, işleme, dantel ile sağlanır].) ‖ Konfeksiyon sanayiinde PARMANTÜR'ün eşanlamlısı.

◆ **Garnitürlü** sıf. Mutf. Sebzeyle birlikte servis yapılan et yemekleri için kullanılır. (LM)

GARNİZON i. (fr. *garnison*). Ask. Bir şehirde veya bir müstahkem mevkide bulunan askerî kıtaların tümü. Bk. ANSİKL.

— Huk. İçinde veya civarda yerleşmiş kıta, karargâh veya askerî kurum bulunan meskûn yer. (Türk Silâhlı Kuvvetleri İç hizmet kn. md. 45). [Garnizon kumandanı garnizona dahil bütün kıta ve askerî kurumların disiplin âmiridir (md. 47). Garnizon kumandanının görevleri ve sivil makamlar ile ilişkileri bir yönetmelik ile tespit edilir (md. 47/II).]

— ANSİKL. Ask. *Garnizon* terimi eskiden özellikle müstahkem mevkilerin savunulmasına ayrılan ve emrinde tabur kumandanı rütbesinde bir müşaviri ile garnizon subayları bulunan bir üst subay tarafından kumanda

Foto. LAROUSSE

edilen kıtalar için kullanılırdı. Garnizon terimi günümüzde tahkim edilmiş garnizonlar hariç, bir şehir veya kampta bulunan her sınıfa mensup birliklerin veya silâhlı kuvvetlerin tümünü kapsar. Bu kuvvetler, garnizon sınırı denilen belirli bir çevre içinde, garnizon hizmeti nizamlarına tabidir. (ML)

GARO, Tibet-Birman dili konuşan bir Asya topluluğu. Brahmaputra ırmağının aşağı bölümünün güneyinde bulunan yüksek vâdilerin kuzey eğilimlerinde, Assam'da yaşarlar. Garo'lar, Bodo'ların en önemli topluluklarından biridir. (L)

GAROET. Bk. GARUT.

GAROFALO (Benvenuto risi **il** — denir), italyan ressamı (Garofalo Ferrare yakınları 1481-Ferrare 1559). Kısa bir süre Roma'da kaldı; Ferrare'de, d'Este düşesi Lükres Borjiya'nın emrinde çalıştı (1506). Venedik ekolünün, Dosco Dossi'nin ve ikinci bir Roma gezisi (1515) sırasında tanıştığı Raffaello'nun etkisinde kaldı. Ferrare'ye döndükten sonra prensin sarayını süsledi (*Diana ve Endymion*, Dresden), dinî ve din dışı konularda birçok resim yaptı. *Eski ve Yeni Ahit, Meryem ve Azizler* (Estense Galerisi, Modena). [L]

GAROFALO (Raffaele, — baronu), italyan senatör ve yüksek hâkimi (Napoli 1851-ay.y. 1934). Ceza hukukçusu olarak ün kazandı. Lombroso ve Ferri ile birlikte İtalyan pozitivist okulunu kurdu. Temel eseri *Criminologia* (Kriminoloji) [1885] adını taşır. (L)

GARONNE (HAUTE), Fransa'da idare bölgesi, Akitanya havzası ve Pireneler'de; 6 367 km²; 594 600 nüf. İdare merkezi, *Toulouse;* üç idare çevresi: *Toulouse, Muret, St. Gaudens.* İdare bölgesinin Garonne, Tarn ve Ariège vâdileri arasındaki doğu kısmında, *Terrefort yaylaları* vardır; molas oluşumlu bu yaylaları, Hers, Saune ve Girou ırmaklarının geniş vâdileri yarar. Toprak verimli ama işlenmesi güçtür. Toprakların çeşitliliği ve rüzgâra açıklığı sayesinde yaygın tarım yapılır: buğday ve mısır; bağcılık; bakla; patates. Sunî çayırlar sayesinde hayvancılık gelişmiştir ve kümes hayvanları köylülerin beslenmesinde önemli yer tutar. (L)

GARONNE ırmağı, İspanya ve Fransa'da ırmak, Akitanya havzasının büyük kısmını (56 000 km²) akaçlar ve Gironde haliciyle Atlas okyanusuna dökülür; 649 km (Gironde hariç 575 km). Garonne, iki koldan meydana gelir. En uzunu *La Garnia de Ruda* birçok küçük gölün (başlıcası 2 343 m yükseltide) savağıdır; sağ tarafından Pala de Beret'den inen ve bölgede ırmağın gerçek kaynağı olduğu kabul edilen bir sel suyunu alır. Garonne'un batı kolu olan *Garona de Joueu,* las Bordas köyü yakınında doğu kolun sol kıyısına ulaşır. Maladelta kütlesinden doğan *Garona de Joue,* Netho'nun (Aneto zirvesi) eteğindeki buzulların sularını toplar, Toro deliğinden yeraltına girdikten sonra *Goueil de Joueu*'de yeniden yeryüzüne çıkar. Garonne, Fransa'ya Pont-du-Roi boğazlarından girer ve Saint-Béat'ya geçer, sonra Marignac havzasında soldan dağ çığırının başlıca kolu olan Pique'i alır. Dağdan ayrıldıktan sonra Fransa'nın en geniş alüvyon ovasına giren ırmak, Akitanya'yı akaçlar ve burada Pireneler'den gelen son kolu Ariége'i alır. Toulouse'u geçtikten sonra Tarn ile birleştiği bölge, çayırlarla örtülü geniş ve sulak bir vâdidir. Dordogne ile birleştiği nokta, asıl Garonne'un sonunu belirtir ve daha ötede ırmağın halici Gironde adını alır. (L)

Garonne kanalı, Toulouse'dan Midi kanalının sona erdiği yere (Agen'da) kadar Garonne'un sağ kıyısını takip eden kanal; 193 km. (L)

GARP veya **GARB** i. (ar. *ġarb*). *Esk.* Güneşin battığı yön: *Garbın ucunda, son kıyıdan en gürültülü / Bir med zamanı, gökyüzü kurşunla örtülü* (Yahya Kemal). ‖ *Teşm. yol.* Avrupa: *Garbdan getirdiğimiz medenî âdetler arasında hıristiyan an'aneleri de vardır* (P. Safa). *Garp medeniyeti. Zt.* ŞARK. *Eşanl.* BATI.

— Din. İslâm düşüncesine göre, Mekke ve Medine illerinin batısında kalan Afrika ülkeleri. (İslâmlarca, Arapçada güneşin battığı yer anlamına gelen *magrıp* kelimesiyle eşanlamda kullanılır.)

— ANSİKL. Şark ve maşrık sözlerinin zıttı olan *garp* (yıldızlardan söz edilirken) batmak anlamına gelen *garaba*'dan türemiştir. Sonraları gerek *garp,* gerek *magrıp* sözleri «batı» karşılığı olarak kullanılmağa başlandı. El Câsiye suresinin 16. ve 17. ayetlerinde geçen «iki magrıbın rabbi»ni bazı yorumcular yazın Arabistan'ın en kuzeydeki noktasına, kışın en güneydeki noktasına karşılık olarak anladılar. Gene Kur'an'da El Mearic suresinin 40. ayetinde geçen «maşrıkların ve magrıpların rabbi»nden de yorumcular güneşin doğup battığı noktaları anladılar. İslâm coğrafyacılarına göre garp sözü güneşin battığı yönde kalan bütün Kuzey Afrika ülkelerini (Fas, Cezayir, Tunus) içine alır. İbni Haldun, *Mukaddeme* adlı eserinde garp sözüyle magrıp ülkelerinin bulunduğu yönü anlatır. Portekiz'in güney illerinden birinin adı olan *Algarve* sözünün garp'ten türemesi bu sözün Ortaçağ'da magrıp anlamına geldiğini göstermektedir. Suriye'de Beyrut'un güneyinde kalan bir bölgeye *El-Garb* denmesi de bu sözle Mekke ve Medine merkez olmak üzere batı yönünde kalan ülkelerin ve yıldızların battığı yönün anlatıldığına işaret eder. İslâm dininin Suriye, Anadolu ve Mısır ülkelerinde yayılmağa başladığı çağlarda Batı Akdeniz ülkelerine, özellikle Roma imparatorluğunun merkez bölgelerine, garp dendiği de bilinmektedir.

Ortaçağ'da, özellikle Osmanlı imparatorluğunun Akdeniz, Balkanlar, Mısır, Kuzey Afrika gibi ülkeleri ele geçirmesinden sonra garp sözü daha geniş bir alanı ifade etti ve bugünkü Avrupa için kullanılmağa başlandı. XVII., XVIII. ve XIX. yy. larda garp kelimesi kesin olarak Avrupa anlamına kullanıldı ve XIX. yy.ın ortalarından sonra avrupa kültür, sanat ve medeniyetini gösteren bir deyim niteliği kazandı. XX. yy.ın başından itibaren bugün Doğu İslâm ülkelerinde bu söz Avrupa'nın ve avrupa kaynaklı batı kültürü ile düşünce ve sanatının ortak adı oldu. Bugün, garp sözü bir ülkeden çok kültür ve medeniyet ortamının, felsefe, sanat kaynağının, çağdaş bilim ve teknik anlayışının adı niteliğindedir.

◆ **Garben** zf. *Esk.* Batıdan, batı tarafından.

◆ **Garbî** sıf. *Esk.* Batı ile ilgili.

◆ **Garbiyûn** çoğl. i. *Esk.* Batılılar.

◆ **Garpçı** sıf. ve i. Batı kültür ve medeniyetinden yana olan: *Bu sefer de garpçılara hesap vermeye mecbur olacaktı* (P. Safa). *Eşanl.* BATICI.

◆ **Garpçılık** i. Avrupa kültür ve medeniyetine bağlılık: *Bu küçük mülâhazadan Türkiye'deki yenilik ve garpçılık hareketlerinin, neden başarısızlığa uğradığı sorununa kadar çıkabiliriz* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Eşanl.* BATICILIK.

◆ **Garplı** sıf. ve i. Batılı: *Bir garplı ile, bir İtalyanla izdivaç etmek, hayatını birleştirmek ona pek tabiî görünmüş* (Ömer Seyfeddin). [M]

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok (*Im Westen Nichts Neues*), Erich Maria Remarque'ın romanı (1929). Remarque, er olarak katıldığı Birinci Dünya savaşının yolaçtığı bütün kötülükleri bu romanında bütün açıklığıyle dile getirdi. Roman Avrupa'da büyük yankı yaptı. 1930'dan sonra Türkçeye de çevrilerek birçok basımları yapıldı. — L. Milestone'un filmi (A.B.D., 1930). [→ Bibliyo.] (L)

Garp kumpanyası, eski fransız ticaret şirketi. Law* tarafından ağustos 1717'de kuruldu (sermayesi 100 milyon frank). Missisipi bölgesinin işletme tekelini aldı. Her çareye başvurarak bölgenin nüfusunu artırdı. Devlet bankasının iflâsiyle birlikte çöktü (1720). [L]

GARPLILAŞMA i. (*garplılaşmak*'tan *garplılaş-ma*). Garplılaşmak eylemi: *Garplılaşmaya, halk ile yoğrulma ve kaynaşma mayası katmadıkça, ileri hareketin tam neticelerini alamayız* (F. R. Atay). *Eşanl.* BATILILAŞMA.

— Tar. XVIII. yy. dan itibaren Osmanlılar ve daha sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde, devleti ve toplumu batı usullerine ve yaşama tarzına göre yeni bir düzene koyma eylemi. ‖ Bu amaçla birtakım kuruluşlarda yapılan düzeltme, yenileştirme hareketi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Bazı batılı kaynaklar Osmanlılarda *garplılaşma* hareketlerinin Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra belirdiğini ileri sürerler. Ancak, garplılaşma konusunda XVIII. yüzyılın birinci yarısında da bazı eğilim ve teşebbüsler görülmektedir (matbaanın İbrahim Müteferrika tarafından kuruluşu 1728). Bununla beraber ilk adım Mustafa III (1757-1774) tarafından atıldı. Bu padişah batılı metotlarla bir ıslahata samimî olarak inanmıştı. Islahata ordudan başladı. Yeniçeri ocağını düzeltemeyeceğini anlayınca yeni bir askerî sınıf kurarak batı tarzında topçu birlikleri teşkiline girişti. Bu iş için Fransa'dan getirilen Baron de Tott (1730-1793), Sürat topçuları denilen teşkilâtı kurdu. Abdülhamid I de (1774-1798) garplılaşma yolunda ıslahata ordudan başladı. Humbaracılar ocağı yeniden canlandırıldı. Sürat topçularının ocağı geliştirildi. Fransa'dan öğretmenler getirtilerek Tersane mühendishanesinde istihkâm bölümü açıldı (1784). Ayrıca Hendese odası adı verilen ve garp usullerine göre deniz subayı yetiştirecek bir okul kuruldu. Camialtı'nda da iki üç odalık bir yerde Mühendishane faaliyete başladı.

Garplılaşma hareketi Selim III (1789-1807) zamanında daha geniş ölçüde ele alındı. Selim III'ün amacı modern bir ordu kurmak, ilmiye sınıfının, şeyhülislâmların ıslahat teşebbüsleri karşısındaki dirençlerini kırmaktı. Böylece Batının, bilim ve fende gösterdiği gelişmelerden yararlanma sırasında içeriden bunu önleyecek bir engel kalmayacaktı. Bu sebeple Selim III yeniçeriler, ulema ve beylerin direnmesine karşı reformları destekleyecek yeni bir askerî teşkilâtın lüzumuna inanmıştı. *Nizamıcedit* adı verilen askerî teşkilâtı bu düşünceyle kurdu (şubat 1793). Gerici kuvvetleri kuşkulandırmamak için, başka bir sebep ileri sürüldü. Nizamıcedit'in Boğazları Ruslardan korumak amacıyle kurulduğu etrafa yayıldı.

Sonradan Nizamıcedit askerine *Asakir-i şahane* denildi. Bunun yanı sıra Tophane'de ders vermek üzere İngiltere, İsveç ve Fransa'dan mühendisler getirildi. Tophaneye istihkâm sınıfı da eklendi: Mühendishanei Berriyei Hümayun (Kara mühendishanesi) yapıldı ve hizmete açıldı (1800). Ayrıca askerî öğrencilerin bilgisini genişletecek eserlerin Türkçeye çevrilmesi de sağlandı. Selim III, askerî reformun yanı sıra siyasî, idarî, malî ve iktisadî alanlarda da bazı yenilikler yaptı. İngiltere, Almanya (1793) ve Fransa'da (1794) daimî büyükelçilikler kurdu.

Selim III'ün garplılaşma yolundaki teşebbüslerinden ürken ulema, yeniçeri ve beyler, sonunda padişahın karşısına dikildiler. Tarihe Kabakçı* Mustafa ayaklanması diye geçen olay, Selim III'ün tahttan indirilmesiy-

Robert GARNIER
Cabinet des Estampes, Paris

Benvenuto GAROFALDO
«Meryem ve Azizler»
Estense galerisi,
Modena, İtalya

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

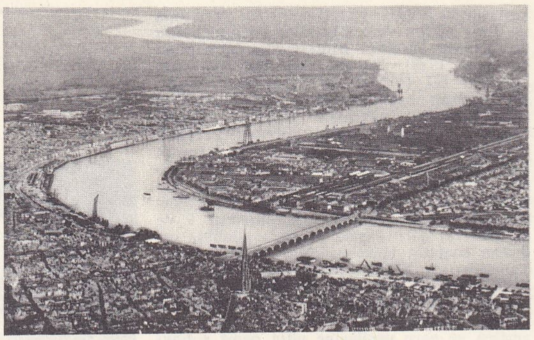

GARONNE ırmağı ve şehir

le sonuçlandı (29 mayıs 1807).

Garplılaşma teşebbüsleri Mahmud II (1807-1839) döneminde yeniden hızlandı. Mahmud II tahta geçer geçmez *Sekbanıcedit* adlı bir askerî teşkilât kurdu. Ancak çok geçmeden yeniçerilerin ayaklanması üzerine bu teşkilât kaldırıldı. Fakat daha sonra Mahmud II yeniçerilerin yeni bir ayaklanmasını kanlı şekilde bastırdı (bazı batılı kaynaklara göre 60 bin kişi asıldı, 20 bin kişi de sürüldü) [1826, Vakayı Hayriye]. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Mahmud II, *Asakir*-i Mansure-i Muhammediye* adında yeni bir ordu kurdu. Asker ve subayların giyim kuşamı, talim ve terbiyesinde prusya sistemi benimsendi.

Mahmud II ordudan başka idare, maarif, tıp ve sağlık alanlarında da garplılaşma teşebbüs ve hareketlerinde bulundu. Bu arada devlet teşkilâtında nezaretlerin (içişleri, dışişleri v.b.) kurulması ve öğretimde medreselerin yanı sıra rüştiye mekteplerinin açılması v.b. sayılabilir.

Abdülmecid zamanında (1839-1861) garplılaşma yolunda atılan en önemli adım Gülhane* Hattı Hümayunu ile ilân edilen *Tanzimat fermanı* oldu (3 kasım 1839). Bu fermanla müslüman olan ve olmayan herkesin can, mal ve ırzı devletçe güvenlik altına alındı. Tanzimatı Hayriye'nin yanı sıra Abdülmecid zamanında Batı'dan örnek alınarak ticaret hukuku yeniden düzenlendi (1849 ve 1863). Yüksek öğretim için medreselerden ayrı olarak Darülfünun kuruldu (binanın temeli 1856'da atıldı, aynı yıl Dârülmuallimin de eğitime başladı). Bu dönemde garp modası özellikle İstanbul'da yaygın bir hal aldı. Osmanlı tarihinde ilk olarak Sultan Abdülmecid, fransız sefiri Touvenol'un elçilikte verdiği baloya gitti (1856), aynı yıl *Islahat fermanı* ilân edildi.

Garp etkisi bu devrede büyük yapılarda da kendini gösterdi. Saray, cami v.b. yapılarda batının rokoko-barok karışımı mimarî tarzı uygulandı. (Dolmabahçe sarayı, Nusretiye camii, Dolmabahçe camii, Tophane kasrı v.b.)

Sultan Abdülaziz de (1861-1876) garplılaşmayı sürdürdü. Buna rağmen Osmanlı devletinin meşrutî bir rejime kavuşmasını hedef tutan *Jöntürk** (Yeni Osmanlılar) hareketi de gelişiyordu. Bu sırada Abdülaziz Fransa'ya bir gezi yaparak (1876) Napoléon III'ü ziyaret etti. Garplıların hayatını gördü. Padişahlığı süresince birçok alanda garp müesseselerinin model alınmasına çalıştı. *Şûra-yı Devlet* açıldı (1868). Divanı Ahkâmı Adliye *Adliye nezareti* adını aldı, temyiz ve istinaf mahkemeleri de ayrıca teşkilâtlandırıldı. Meslekî ve teknik öğretim yapan okullar açıldı (1860). İlk öğretim mecburî kılındı (1869). Prusya ordusunda kullanılan iğneli tüfekler osmanlı ordusu için satın alındı, Krupp fabrikasına ülkedeki stratejik yerleri tahkim etmek amacıyle büyük çaplı toplar sipariş edildi. Orduda, avrupa ordularından örnek alınarak daha büyük üniteli savaş birlikleri olan tümen teşkilâtı kabul olundu. Donanma da aynı şekilde buharlı gemilerle takviye edildi. Avrupa mimarîsinden esinlenerek Çırağan sarayı yapıldı. İstanbul'un ilk metrosu olan Galata tüneli işletmeye açıldı (1874).

Murad V'in (30 mayıs 1876 - 29 ağustos 1876) meşrutiyeti benimsemesi Jöntürk'leri ümitlendirdi. Ancak Murat V, sağlığının bozulması dolayısıyle tahtı Abdülhamid II'ye (1876-1909) bıraktı. Abdülhamid II, aydın çevrelerdeki cereyana uyarak Kanunu Esasi'yi (Anayasa) ilân etti ve Meclisi Mebusan'ın toplanmasına izin verdi. Türk tarihinde iki dereceli oyla seçilmiş ilk meclisi 1876'da açtı. Ancak 1877-1878 (93 harbi) öncesinde savaş korkusu ve sıkıyönetim şartlarından yararlanan Abdülhamid II, Meşrutiyet hareketinin önde gelenlerinden Midhat Paşayı, Kanunu Esasî'ye koydurduğu bir maddeden yararlanarak sürgüne gönderdi (5 şubat 1877). Meclisi Mebusan'ı da feshetti (13 şubat 1878). Buna karşılık, 33 yıl süren yönetiminde, Abdülhamid II, garp modellerine uygun birçok yüksek ve teknik okulun açılmasına önayak oldu. İlk nüfus sayımı onun zamanında yapıldı. Bütün ülkede ticaret, ziraat ve sanayi odaları kuruldu. Demiryolu yapımına önem verdiği gibi ilk atlı ve elektrikli tramvaylar bu zamanda işlemeye konuldu. Gelişen olaylar karşısında İkinci Meşrutiyet ilân edildi (1908). Meclisi Mebusan 33 yıllık bir fasıladan sonra yeniden toplandı (17 aralık 1908). Çok geçmeden bazı tahrikler sonucu 31 *Mart* vakası* denilen irtica hareketi ortaya çıktı. Ayaklanma, Hareket ordusu tarafından bastırıldı ve Abdülhamid II tahttan indirildi. Yerine Sultan Reşad, Mehmed V unvanıyle padişah oldu (1909-1918). 1909 Yılından sonra Osmanlı imparatorluğunun modernleştirilmesi için birçok teşebbüs yapıldı. Ancak bunlardan olumlu bir sonuç sağlanamadı. Hıristiyanlar da dahil olmak üzere bütün tebaa için askerlik mecburiyeti konuldu. Seçim sistemi genel oya dayatıldı. Halk eğitimine başlandı. Trablusgarp (1911), Balkan (1912) savaşları ve Birinci Dünya savaşı (1914-1918) ve nihayet İstiklâl savaşı (1919-1922) garplılaşma hareketini yavaşlattı.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türkiye'de Atatürk'ün önderliğinde birçok devrim hareketine girişildi. Devrimlerin hemen hepsi de garplılaşmayı hedef aldı.

Halifelik kaldırılarak din ve dünya işleri birbirinden ayrıldı; şapka kanunu ile şapka giyilmesi zorunlu kılında (3 kasım 1925); tekke ve zaviyeler kapatıldı (30 kasım 1925); alafranga saat ve milâdî takvim kabul edildi (26 aralık 1925); batı hukuk düzenine geçildi. Metre sistemi uygulandı. Latin harflerinden kurulu yeni türk alfabesi ile okuma yazma mecburiyeti kondu. Dârülfünun'dan bilimsel araştırmayı esas tutan fakülte sistemine geçildi. Bk. DEVRİM (*Atatürk devrimleri*).

Atatürk devrimleriyle hızlandırılan garplılaşma akımı, müspet bilim ve teknik alanlarında büyük gelişme sağladı. Ayrıca sosyal hayatı etkileyen laiklik, kadın hakları gibi çağdaş düşüncenin uygulamaları da büyük şehirlerden başlayarak gitgide yaygınlaştı. Siyaset âleminde demokratik kurumlar: genel seçim (tek dereceli seçim, kapalı oy, açık tasnif), Anayasa mahkemesi, fikir ve yayım hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, eşitlik (cins, ırk, dil ve din), sendika hakları (sendika kurma hakkı, toplu sözleşme, grev v.b.), koalisyon hakları (dernek kurma, meslekî teşkilâtlanma v.b.).

Garplılaşma teşebbüslerine önce, bozulmuş, Yeniçeri ocağının yerine modern bir askerî teşkilât kurmak üzere girişilmişti. Fakat sonraları kendilerini hıristiyan tebaanın koruyucusu sayan büyük devletlerin ıslahat isteklerini gerçekleştirmek amacına dönüştü. Daha sonra da gelişmiş sanayi ülkelerinin, Osmanlı imparatorluğunun kapalı iktisadî düzenine (el sanayii, lonca, yeddi vahit, iç gümrük v.b.) son veren iktisadî baskısına (1838 İngiliz ticaret anlaşması) baş eğildi. «Kapitülasyon» imtiyazlarından da yararlanan büyük devletler, malî imkânları daralan imparatorluğa ödünç vermeyi daima yeni bir ıslahat isteğine bağladılar. (1838 İngiliz, 1839 Fransız ticaret sözleşmeleri tanzimat fermanı ile bütünleşti. Ayrıca 1854'te yapılan bir borçlanma da 1856 Islahat fermanına yolaçtı.) Bankalar, işletmeler, okullar, imparatorluk içinde, hayatları ve çıkarları fermanlarla korunan hıristiyan tebaanın da işbirliğiyle genişletildi. Garplılaşma bu aşamasında imparatorluğun istediği bir reform dizisi olmaktan daha çok büyük devletlerin bir zorlaması haline geldi.

Garpta öğrenim yapan, devlet katlarında yönetici görevlerde bulunan paşalar mutlakıyet yerine Garptaki ilerlemenin başlıca sebebi olarak gördükleri meşrutî düzeni getirmek yolunda mücadeleye geçtiler.

Garplılaşma bu dönemde, ideolojik bir muhteva olarak, aydınlar arasında tartışma konusu oldu. «Vatan» ve «hürriyet» kavramları benimsendi. Edebiyat ve garptan örnek alınan gazete ve tiyatro aracılığıyle bu kavramlar halka anlatılmağa çalışıldı. Askerî yenilgiler, toprak kaybı, dış borçlar ülkeyi gitgide yoksullaştırdı. Düyunı Umumiye'nin kurulması, Muharrem kararnamesi gibi malî anlaşmalarda İngiltere, Fransa, Avusturya'nın yanı sıra İtalya ve Almanya da yer alıyordu. İkinci Meşrutiyet döneminde Balkanlar kesiminde açıkça ortaya çıkan milliyetçilik akımı karşısında osmanlı aydınları arasında da türk milliyetçiliği fikri belirdi. Garplılaşma, bu dönemde daha sınırlı bir anlayış haline geldi. Garbın teknik ve medeniyetini almak, fakat kültürünü almamak düşüncesi ortaya atıldı (Ziya Gökalp). Zi-

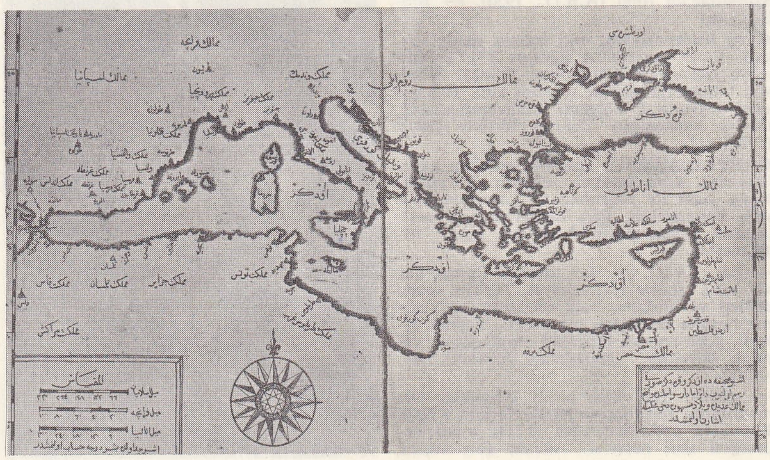

garplılaşma hareketinin ilk belirtileri: İ. Müteferrika matbaasında basılan, Kâtip Çelebi'nin «Tuhfet-ül-Kibar» adlı eseri (Tarih Mecmuası adlı eserden)

garplılaşma yolunda ilk adımı atan Mustafa III

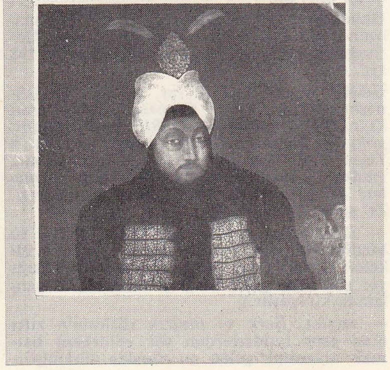

Foto. C.A.F. (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN)

ya Gökalp'a göre hars (kültür) millî, teknik ise gayrimillî idi. Cumhuriyetten sonra Atatürk döneminde, geri kalmışlığın tek sebebi, garp müesseselerinin kültürüyle ülkeye girmemiş olmasında görülerek, toplumun ideolojik yapısı bu yönde reformlarla güçlendirilmek istendi.

Garplılaşma hareketi, bazı aydınlar tarafından son yıllarda, Türkiye'de millî burjuvazinin gelişmesini önlediği gerekçesine bağlanarak tenkit edilmektedir. (→ Bibliyo.) [M]

GARPLILAŞMAK geçz. f. (*garplı*'dan *garplı-la-ş-mak*). Batı toplumlarının yaşayış ve medeniyetini benimsemek. *Eşanl.* BATILILAŞMAK.

◆ **Garplılaştırma** i. Garplılaştırmak eylemi. *Eşanl.* BATILILAŞMA.

◆ **Garplılaştırmak** ettrg. f. Garplılaşmasını sağlamak. *Eşanl.* BATILILAŞTIRMAK. (M)

GARP MOĞOLLARI. Bk. İLHANLILAR.

GARP ocakları, Osmanlı imparatorluğunda Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerinin üçüne birden verilen ad. XVI. yy. da osmanlı yönetimine katılan ve eyaletlerde kurulan Yeniçeri ocakları zamanla güçlenerek yönetimi ele geçirdiler. Bu olay üzerine Garp ocakları deyimi ortaya çıktı. Yüzyılın başlarında Kuzey Afrika devletlerinde bir dağılma, çözülme görüldü. Durumdan yararlanan osmanlı, portekiz ve ispanyol kuvvetleri bu bölgeleri yer yer ele geçirmeğe başladılar. Bu sırada Mısır'ı alan Osmanlı devleti Orta Akdeniz'e doğru ilerledi. Batı Akdeniz bölgesindeki devletlerin en güçlüsü olan İspanya, Osmanlılarla İfrikıyye ile Magrıp'ta karşı karşıya geldi. Oruç Reis kumandasındaki türk kuvvetleri Cezayir'e çıktı (1516). Yerli halkın ve beylerin yardımıyle ispanyollar çevreden kovuldu. Osmanlılar Trablusgarb'ı (1551) ve Tunus'u (1574) ele geçirdiler. Osmanlı idarî teşkilâtına bu üç bölge, eyalet halinde birer beylerbeylik olarak katıldı. Sürekli bir savaş alanı olan bu merkezden uzak bölgelere koruyucu göreviyle yeniçeri birlikleri gönderildi. Bunlar her bakımdan beylerbeyinin yönetimi altında bulunuyordu. Batı Anadolu'dan gönderilen yeniçerilerle ocakların sayısı çoğaltıldı. Bunların kendi ocaklarının çıkarlarını korumak için Yeniçeri divanı ve Ağa divanı denilen kurumları da vardı. Yeniçerilerden başka deniz savaşlarına giden Reis taifesi adındaki savaşçı topluluğu da eyalet yönetimine katılıyordu. Bir süre sonra yeniçeriler ve denizciler bu eyalet yönetimini ellerine geçirdiler. Eski derebeylik düzeni Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ta sona erdi. Garp ocaklarında önceleri birbirine benzeyen, sonraları değişik yönetimler kuruldu.

● *Cezayir*'de dört yönetim döneminden ilki, Barbaros Hayreddin Paşa ile başlayan *beylerbeylik*'tir. Reis taifesinin bir süre sonra yönetimi ele almasıyle (1587) *paşalıklar* dönemi başladı. Bu dönemde Reis taifesi kendi aralarından birini üç yıl süreyle paşa seçiyordu, Cezayir'in yönetimi gerçekten onun eline geçerken, beylerbeyi imparatorluk ile eyalet arasında bir aracı makam durumuna geliyordu. Yeniçeri ocakları bu duruma son verdiler. *Ağalık* devri 1761'e kadar sürdü. Bu tarihte Reis'ler tekrar duruma elkoydular, böylece *dayılık* devri başladı. Dayılar önceleri denizciler arasından seçiliyordu. Bir süre sonra ocaklılar gidişe hâkim oldular, Cezayir, Fransızlar tarafından ele geçirilinceye kadar bu durum devam etti (1830). Bu dönemde beylerbeyliği makamı ortadan kalktı. Osmanlı imparatorluğu seçilen dayıya ferman ve hil'at göndererek onun görevini onaylıyordu. Bundan böyle hukukî yönden, hattâ zaman zaman onunla birlikte deniz savaşlarına katılan, Cezayir dayıları, yabancı devletlerle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayabilecek kadar bağımsızlık kazandılar.

● *Tunus*'ta beylerbeylik döneminin ardından dayılık geldi, o da yerini yerli bir hanedanın yönetimine bıraktı. Beylerbeylik 1574-1594 tarihleri arasında devam etti. Yeniçeriler başkaldırarak kendi bölükbaşlarından birini üç yıllığına dayı seçtiler (1594). Bu dönem Hüseyin bin Ali kendisini hem beylerbeyi hem de dayı ilân edinceye kadar (1705) sürdü. Bu tarihten önceye kadar dayılar seçimle iş başına geliyorlardı. Sonraları Osmanlı hükûmeti denizcilerden birini veraset yoluyle dayı tayin etti. 1705'e kadar, beylerbeyi ve bey (kara kuvvetleri kumandanı ve emr'ül-evtân da denilirdi) arasında nüfuz mücadeleleri oldu. Hüseyin bin Ali'nin kurduğu Hüseynî sülâlesi dönemi Fransızların Tunus'u aldıkları yıllara kadar sürdü (1881).

● *Trablusgarp* önce beylerbeylikle yönetilmeğe başlandı (1551). Dayılığın uygulanmasıyle beylerbeyliği sistemi ortadan kalktı (1609). Karamanlı Ahmed Paşa hem dayı hem bey olunca, Karamanlı sülâlesi hükümdarlığı ele aldı (1771). Bu dönemde beylik Karamanlı ailesine geçiyor, beylerin ölümünden sonra yeni bey ulemanın ve halkın fikri alınarak askerler tarafından seçiliyordu. Bu seçim, osmanlı padişahlarınca onaylanıyordu. Osmanlı hükûmeti Cezayir'i elden çıkardıktan sonra Doğu Akdeniz'de tutunabilmek için bu usulü kaldırdı, Trablusgarp'ı yine eyalet olarak merkeze bağladı (1835). Bu yönetim İtalyan savaşına kadar sürdü. (1912). [→ Bibliyo.] (M)

GARP TÜRKÇESİ. Leng. Bk. TÜRKÇE.

GARP (veya **BATI**) **TÜRKLERİ,** Anadolu ve Balkanlara yerleşmiş, genellikle Oğuz boyundan gelen Türkler. Bunlar Oğuz Türkleri, Doğu Türkleri gibi «mongoloid» bir özellik göstermezler. Yapılan bilimsel araştırmalardan Türklerin batıdan doğuya doğru gidildikçe «hindu avrupalılar» ile «mongoloid»ler arasında değişen bir nitelik taşıdıkları anlaşıldı. Garp Türkleri, Oğuzların (Karluk, Kıpçak, Kalaç'lar dahil) genel soy niteliğini korudular. (M)

GARRÂ sıf. (ar. *eġarr*'dan *ġarrā*). *Esk.* Alnında beyaz akıtması olan at. ‖ Beyaz. ‖ *Mec.* Parlak, gösterişli, güzel: *Ey sahn-ı mezâlim.. Evet, ey sahne-i garrâ* (Tevfik Fikret). [M]

Garraf savaşları, Birinci Dünya savaşında (1914-1918) Irak cephesinde Osmanlılar ile İngilizler arasında Kûtülamare dolaylarında yapılan savaşlardan dördünün adı. Bağdat'ın 180 km güneydoğusunda, Dicle'yi Fırat ile birleştiren Garraf veya Şattülhay-Şattülgaraf kanalının iki yanında yapıldığından bu adla anılır. Selman Pâk savaşında (1916) yenilen İngilizler kaçtıkları Kûtülamare'de Türkler tarafından kuşatıldı. Bunun üzerine Irak cephesine yeni kuvvetler gönderdiler (45 500 tüfek, 2 500 kılıç, 174 top, 95 000 er [geri hizmettekilerle 160 000]); osmanlı ordusu ise iki kolordudan birini rus ilerlemesini önlemek için Doğu cephesine gönderdi, Irak'ın savunmasını Albay Kâzım Karabekir kumandasındaki 18. Kolorduya (45., 51. ve 52. Tümenlere) verdi. 18. Kolordu, kuvvetlerinin azlığı yüzünden hem ingiliz kuşatmasından korunmak, hem de cepheyi daraltmak için iki mevzie çekildi. Bunlardan biri Garraf, öteki İmam Muhammed idi. Garraf mevziinin genişliği 6, derinliği 3 km idi. İki kanadı da Dicle'ye doğru üç hat olarak düzenlenip tahkim edilmişti. Topçu desteği Dicle'nin kuzeyindeki bataryalar tarafından yapılıyordu.

İngilizler önce İmam Muhammed mevziine saldırdılar. 11 Gün süren kanlı çarpışmalardan sonra buradaki türk kuvvetleri geri çekildi (17 ocak 1917). İngilizler bundan sonraki saldırılarını Garraf mevziine yönelttiler. Burada üst üste dört kanlı savaş oldu.

Birinci Garraf savaşı (25 ocak 1917). İngiliz saldırısı karşısında türk kuvvetleri ikinci hatta çekilmek zorunda kaldı.

İkinci Garraf savaşı (26 ocak 1917). İngilizler öğleye kadar mevziin batısını şiddetli top ateşine tuttular. Saldırıdan önce çekildikleri birinci hatta girmekte güçlük çekmediler. İkinci hatta yapılan saldırı karşısında türk kuvvetleri büyük bir direniş gösterdiler, düşmana ağır kayıp verdirdiler. Garraf'ın iki yanındaki türk birlikleri de ağır zayiata uğradı.

Üçüncü Garraf savaşı (1 şubat 1917). İngilizler beş günlük bir aradan sonra yeniden saldırıya geçtiler. Kuvvetleri 30 tabura çıkarılmıştı. Topçu bombardımanı 31 ocak sabahı başladı, 1 şubat sabahı daha da şiddetlendi, çarpışma öğleye kadar sürdü. İngiliz birlikleri kanadın iki tarafına birden saldırdılar. Doğudaki bir taburluk türk kuvveti kanlı savaşlar sonucu kırıla kırıla 105 kişiye inince üçüncü hatta çekilmek zorunda kaldı. İngilizlerin mevziin batısına yaptıkları saldırılar pek başarılı olamadı. Türk-

David GARRİCK
Otway'ın eseri
British museum, Londra

Roland GARROS

garrulax

garplılaşma, Selim III devrinde hareket hızlandı, tepkiler başladı (Osmanlı Devletinin Dağılma Devri adlı eserden)

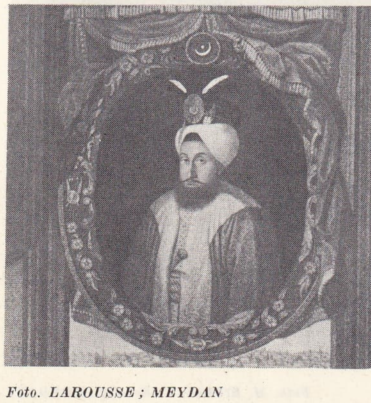

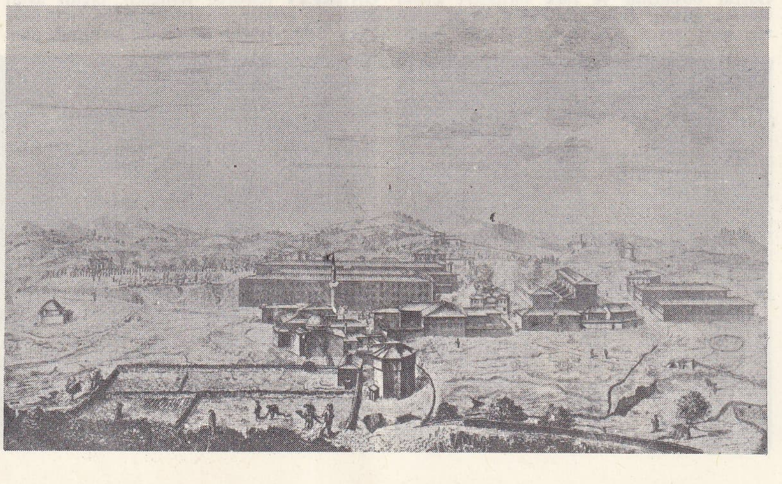

garplılaşma
Selim III tarafından kurulan Nizamıcedit ordusunun Levent kışlası (Osmanlı Devletinin Dağılma Devri adlı eserden)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

garplılaşma hareketini sürdüren üç hükümdar: soldan sağa, Mahmud II, Abdülmecid, Abdülaziz

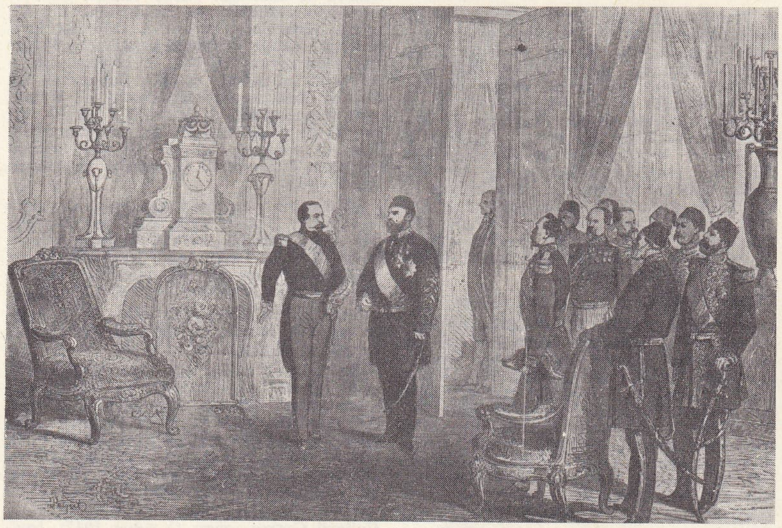

garplılaşma Abdülaziz'in Avrupa seyahati: Paris'te Napoléon III'ü ziyaret ederken (Tanzimat adlı eserden)

ler 2. Taburla karşı saldırıya geçerek düşman kuvvetlerini püskürttüler. Türk birlikleri küçük bazı takviyeler alırken İngilizler iki tümene ek olarak üçüncü bir tümeni daha cepheye gönderdiler.

Dördüncü Garraf savaşı (3 şubat 1917). Yeni birliklerle çoğaltılan ingiliz kuvvetleri ağır topçu ateşinin desteği altında bütün hatlar boyunca saldırıya geçtiler. Direnen türk birlikleri pek çok şehit verdi, subayların çoğu savaş alanında öldüler. Bu yüzden Garraf boşaltıldı ve türk birlikleri Elhan hattına alındı. Kısa aralıklarla 10 gün süren dört savaş sırasında Türklerin kaybı 127 subay, 3 593 er, İngilizlerin ise 6 500 subay ve erdi. (M)

Garratt (yapıcısının adından), Mallet sistemine göre yapılmış, mafsallı buhar lokomotifi. Mallet lokomotifinden farklı olarak, kazanın ön ve arkasında iki kömür deposu bulunan uzun şasili tender lokomotifi gibi, iki tekerlek dizisinin arasına yerleştirilmiştir. (L)

GARRETT (Almeida). Bk. ALMEİDA GARRETT.

GARRETT (George William), ingiliz asıllı denizaltı gemisi mucidi (Londra 1852-New York 1902). Dublin'de Trinity kolejinde okudu. Manchester Mekanik enstitüsünde öğretmenlik yaptı. İlâhiyat fakültesini bitirdi ve Manchester kilisesinin ruhanî liderliğine tayin edildi. Birkenhead'de Cochran fabrikalarında *Resurgam* (1879), sonra 64 kadem uzunluğunda 1 numaralı *Nordenfelt* denizaltılarını yaptı. 1885'te yapılan geminin denemelerine türk temsilcisi de davet edildi. Osmanlı hükûmeti bu firmaya iki adet denizaltı ısmarladı. 1886'da yapılan sözleşme ile iki ve üç numaralı *Nordenfelt* denizaltı gemileri İstanbul'daki Valide taşkızaklarında monte edildi. 1887'de dalış denemelerine başlandı, gemiler *Abdülhamid* ve *Abdülmecid* adlarını alarak türk donanmasına katıldı (1888). William Garrett'e padişah tarafından fahrî binbaşılık rütbesi verildi. (M)

GARRİCK (David), ingiliz oyuncusu ve sahne yönetmeni (Hereford 1717-Londra 1779). Babası fransız asıllıdır. Çocukluğu Lichfield'de geçti. Yedi kardeştiler. David ilk kez Cezayir'de askerlik yapan babasına yazdığı mektuplarla ilgiyi çekti. 1737'de hemen hemen beş parasız Londra'ya gelerek hukuk öğrenimine başladı. Fakat babasının ölmesi ve eline biraz para geçmesi üzerine üzüm ve şarap ticaretine başladı. Yeni işi dolayısıyle pek çok kişiyle tanıştığı gibi, eğlence yerlerine de gider oldu. Bu arada Drury Lane tiyatrosunun yönetmeni Charles Fleetwood ile arkadaş oldu. 1740 Nisanında Drury Lane'de Garrick'in ilk komedisi oynandı. Sahneye çıkması bir oyuncunun hastalanması üstüne beklenmedik bir şekilde oldu. Daha sonra çok başarılı olan Garrick turnelere katıldı. Devrin en ünlü oyuncusu ve Shakespeare yorumcusu oldu. Getirdiği en büyük yenilik kabartılmış fransız üslûbunu bir yana bırakıp çok daha tabiî bir şekilde oynamasıydı. 1747'de Drury Lane'in yönetimini eline aldı. Sahne düzenine bazı yenilikler getirdiği gibi seyircileri de etkiledi. Geç gelip erken çıkanlardan daha az para alınması usulünü kaldırdı. Yerden ve yanlardan ışık efektifleri kullandı. Orkestra'yı bal-

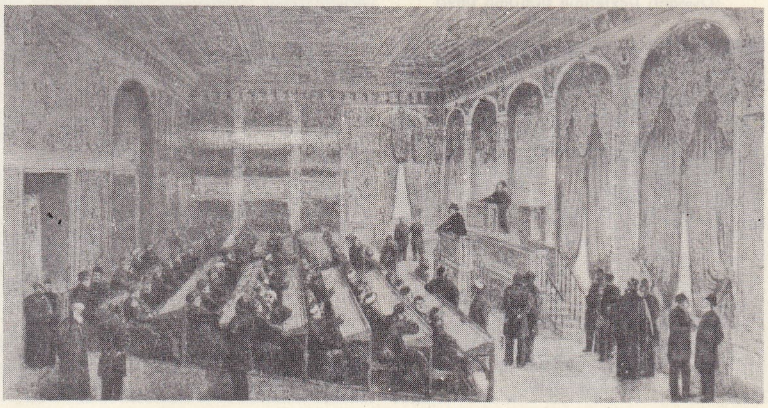

solda, **garplılaşma** hareketini olumlu ve olumsuz yönlerde etkileyen Abdülhamid II; sağda; Meclisi Mebusan'ın bir toplantısı (Tarih Mecmuası adlı eserden)

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

kondan aşağıya indirdi. 1749'da Viyana asıllı dansöz Eva Maria Veigel ile evlendi. Çocuğu olmadı. Birçok eser yazdıysa da belli oyuncular ve seyirciler için yazdığından eserleri günümüzde canlılığını kaybetmiştir. Yalnız *The Clandestine Marriage* (Gizli Evlilik) 1766 adlı oyunu hâlâ oynanmaktadır. (L)

GARRİGOU (Joseph Louis Félix), fransız hekimi (Tarascon 1835-Toulouse 1920). Modern hidrolojinin yaratıcılarından biridir. Toulouse Tıp fakültesinde profesör ve aynı şehrin Hidroloji enstitüsü müdürü olarak hidroloji okuttu. Hidroloji üzerine birçok eser ve yazılar yayımladı. (L)

GARRİGOU - LAGRANGE (Marie Aubin Gontran), fransız dominiken papazı, filozof ve ilâhiyatçısı. (Auch 1877 - Roma 1964). 1909'da, Roma'da Angelicum fakültesinde ilâhiyat profesörü oldu. Yeni Tommaso'cu akımın öncülerinden biri olarak tanınır. Önemli eserleri: *Le Sens Commun* (Sağduyu) [1908]; *Le Realisme du Principe de Finalité* (Ereklik İlkesinde Gerçekçilik) [1932]; *Le Sens du Mystère et le Clair-obscur İntellectuel* (Esrarın Anlamı ve İntellektüel Bulanıklık) [1934]; *Les Trois Ages de la Vie İntérieure* (Ruh Hayatının Üç Çağı) [1938]; *La Synthèse Thomiste* (Tommasso'cu Sentez) [1947] v.b. (L)

GARRİGUE [garig] i. (provence dilinde *garriga*'dan fr. k.). Biyocoğ. Fransa'nın güneyinde seyrek yeşil meşe ve çalılarla kaplı bitki örtüsü.

— ANSİKL. *Garrigue* kalker kayalar üzerinde yetişen yeşil meşe ormanlarının seyrelerek yozlaşması sonucunda oluşur. İklim şartları ağaç için yaşama imkânlarını güçleştirir; yangın ve otlağa çıkarılan hayvanlar ormanı bir daha düzelmeyecek şekilde harap eder ve ormanın garrigue'leşmesi pek zor durdurulabilir. Garrigue'in tipik bitkileri: *Quercus garrus* (on beş sm boyunda meşe [garrigue adı buradan gelir]), kekik, cüce palmiye, sütleğen, biberiye ve lavanta çiçeği. Garrigue adı, ayrıca, Cévenne'lerin aşağısında uzanan kalker yaylalar için de kullanılır; ama bunların coğrafî durumu, bu adın kökeninde yatan bitki tipinin yaygın olduğu bölgelere tıpatıp uymaz. (L)

GARRİNCHA (Manuel Francisco DOS SANTOS, — denir), brezilyalı futbolcu (Rio de Janeiro 1933). Ünlü sağaçık. Son yılların Pele'den sonra en atak forvet'i. 1958 ve 1962 Dünya kupası maçlarında Brezilya'nın şampiyon olmasında büyük bir rol oynadı. 1966 Dünya kupasına da katıldı. (LM)

GARRİSON, Kuzey Dakota'da (A.B.D.) Bismarck'ın kuzeybatısında yer; 1 900 nüf. Yakınında, Missouri ırmağı kıyısında Garrison bendi vardır. Bu bent, 3 444 m uzunluğu ile dünyanın en büyük sunî gölü sayılır. Kapasitesi 30 000 milyon m³'tür. (L)

GARRİSON (William Lloyd), amerikalı gazeteci (Newburyport, Massachusetts 1805 - New York 1879). Çeşitli gazetelerin müdürü oldu. Ölüm cezasının kaldırılması, kadınların hürriyeti ve zenci haklarının tanınması için şiddetli bir propagandaya girişti. 1833'te köleliğe karşı American Antislavery (Amerikan Kölelik Düşmanları birliği) derneğini kurdu ve 1843'ten 1865'e kadar bu derneğin başkanlığını yaptı. (L)

GARROS (Pey veya Pierre DE), güney fransa lehçesiyle yazan fransız şairi (Lectoure 1530'a doğr.-Pau 1585). Çağdaş gaskonya şiirinin ve XVI. yy.da güney fransa rönesansının kurucusu. Reform hareketine katıldı, doğduğu bölgenin halkı için Davud'un elli dört mezmurunu tercüme etti. *Poesias Gasconas* (Gaskonya Şiirleri) adıyle bir kitap yayımladı. Bu kitapta savaşın acılarını ve barışın iyiliklerini dile getirir. *Vers Herocz'de* (Kahramanlık Şiirleri) ilkçağ kahramanlarını konuşturur. *Epîtres*'inde (Mektuplar) gaskon dilinin güzelliğini savunur. *Cant Nobiau* (Düğün Şarkısı), fransa folklor edebiyatında en eski şiir örneklerinden biridir. (L)

GARROS (Roland), fransız hava subayı (Saint-Denis, la Réunian 1888-Vouziers yakını 1918). 23 Eylül 1931'de Saint Raphael ile Bizerta arasında ilk defa Akdeniz'i geçerek meşhur oldu. Bundan başka birkaç defa dünya yükselme rekorlarını kırdı. Birinci Dünya savaşında, pervane arasından ateş etme usulünü buldu, esir düştü, esaretten kaçtı. Cigogne uçaklarından kurulu filoda tekrar yerini aldı. Bu görevde iken bir hava çarpışmasında öldürüldü. (L)

GARRUCCİ (Raffaele), italyan eski para uzmanı (Napoli 1812-Roma 1885). En önemli eseri: *Monete dell' İtalia Antica* (Eski İtalyan Paraları) [1885]. (L)

GARRULAX i. Esmer, siyah ve beyaz karışımı alaca ötücü kuş; davranış ve yaşayışından dolayı *gürültücü ardıçkuşu* denir. (İndo-Malezya ormanlarında yaşar. Timalayakuşugillerden.) [L]

GARRYA i. Amerika'da yetişen bitki cinsi, kızılcıkgillere yakın *garryaceae* familyasının örnek tipi.

— ANSİKL. Kuzey Amerika, Meksika ve Küba asıllı yedi sekiz *garrya* türü vardır. Bunlardan üç dört tanesi, özellikle *Garrya elliptica* avrupa bahçelerinde yetiştirilir. *G. elliptica* 2-4 m yüksekliğinde bir ağaççıktır; yeşilimsi çiçekleri dalların tepesinde tırtılsılar halinde topluca bulunur. (L)

GARS i. (ar. *ğars*). *Esk.* Fidan dikme. ‖ *Mec.* Bir kimsenin yanından hiç ayrılmayan (kimse). ‖ *Gars-ı yemin,* sağ elle dikilen fidan. (M)

GARSA (ŞOTT EL—). Güney Tunus'ta kapalı çöküntü, 21 m yükseltide. Tselca sıradağları eteğinde. (L)

GARSİA (veya **GARCİA**) [Stephanius Garsia Placidus], XI. yy. minyatürcüsü. Aziz Severius'un *Apokalypsis*'i (1028 ile 1076 arası) onun eseridir. (L)

GARSON i. (fr. *garçon,* erkek çocuk'tan). Lokanta, kahve, otel ve pastahane gibi yerlerde müşterilere hizmet eden kimse: *Sonra, garsonun getirdiği küçük acem bardağındaki çaya şeker atmaya başladı* (Y. Z. Ortaç). *Çalışmalar hepimizin gözü önünde olduğu için sade ev sahibi değil, kahvedeki müşteriler, hattâ garsonlar bile işe karışıyorlar* (A. H. Tanpınar).

— DEY. Alagarson. Bk. ALA.

— ANSİKL. Huk. Türkiye'de türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun, otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansing ve bar gibi yerlerdeki *garson*'luk hizmetinin münhasıran türk vatandaşları tarafından yapılacağını emretmiştir (16 haziran 1932 tarih ve 2007 nu. md. 1). Bu gibi yerlerde işveren tarafından servis karşılığı veya başka isimlerle müşterilerin hesap pusulalarına yüzde eklenerek alınan veya müşterinin kendi isteği ile işverene bırakılan bütün paraları, işveren, serviste çalışan işçilere eksiksiz olarak ödemek zorundadır (İş kn. md. 47).

◆ **Garsonluk** i. Garsonun yaptığı iş. (M)

GARSON (Greer), irlanda asıllı amerikan kadın sinema oyuncusu (County Down, Ulster 1908). Londra üniversitesinde okurken tiyatroya heves etti, çeşitli tiyatrolarda oynadı. *Gençliğe Veda* (Goodby, Mr. Chips) [1938] ile sinemaya geçti. Hollywood'da başarılı birçok filim çevirdi: *Pride and Minidice* (Gurur ve Önyargı) [1940]; *Mrs Miniver* (1942); *Madame Curie* (1944); *Aşksız Yıllar* (Julia Misbehaves) [1948]; *Aşk Mücadelesi* (That Forsyte Woman) [1949]; *Savaştan Sonra* (The Miniver Story) [1950]; *Fedakâr Öğretmen* (Her Twelve Men) [1954]. (L)

GARSONİYER i. (fr. *garçonnière*'den). Bazı erkeklerin esas evlerinden ayrı olarak evlilik dışı münasebetler için tuttukları özel ev: *Daha doğrusu her zaman buluştuğumuz garsoniyere o sabah gazeteyi alarak gelmişti* (A.H. Tanpınar). [M]

GARSTANG (John), ingiliz arkeoloğu (Blackburn, Lancarshire 1876-Beyrut, Lübnan 1956). Oxford üniversitesinde astronomi ve fizik tahsili yaparken, arkeolojiye merak sardı, İngiltere'deki Roma devri kalıntılarını inceledi ve *Roman Ribchester* (Roma Devri Ribchester'i) arkeolojik bir rapor yayımladı (1895). Mısır'a gitti ve orada araştırmalar yapan arkeolog Sir William Petrie'nin yanında çalıştı (1899). 1902'de Liverpool üniversitesinde Mısır arkeolojisi hakkında bir dizi konferans verdi, bir süre sonra bu fakültede. arkeoloji metotları ve tatbikatı profesörü oldu (1907-1941). 1910-1914 yıllarında Yukarı Mısır'daki Maroe şehri kazı çalışmalarına katıldı. Bu yıllarda ingiliz filologlarından H. Sayce, Garstang'ın dikkatini Anadolu arkeolojisi üzerine çekti. 1907'de Hugo Winckler başkanlığında bir alman heyeti tarafından kazılan Boğazköy şehrini inceledi. 1908 ve 1911'de Türkiye'nin güney sınırındaki Sakçagözü* mevkiinde kazılar yaparak Hititler* e ve daha eski devirlere ait birçok kalıntıyı ortaya çıkardı. Birinci Dünya savaşından sonra Filistin'de yaptığı kazılar sonucunda İsrailoğullarının Kenan ülkesine girişlerinin kronolojisini tespit etti. Ayrıca 1920-1921'de Aşkalon ve Eriha* harabelerinde kazı çalışmaları yaptı. 1930'da özellikle Eriha'yı inceledi, Eriha kazılarını 1936'ya kadar devam ettirdi. Bu höyükte Bronz devri ve Cilâlıtaş devri katlarına kadar indi. İkinci Dünya savaşından sonra Mersin yakınındaki Yümüktepe* höyüğünde kazılar yaptı. 1947-1948 Arasında Ankara'daki British School of Archaeology'nin (İngiliz Arkeoloji okulu) birinci müdürü, 1949'dan ölümüne kadar da başkan oldu. Başlıca eserleri: *The Third Egyptian Dynasty* (Üçüncü Mısır Hanedan Sülâlesi) [1911]; *A Short History of Egypt* (Kısa Mısır Tarihi) [1911]; *The Land of the Hittites* (Hititlerin Ülkesi) [1910]; *The Hittite Empire: History, Geography and Monuments* (Hitit İmparatorluğunun Tarihi: Coğrafyası ve Anıtları) [1929]; *Notes to en İndex of Hitite Geographical Names* (Hitit Coğrafya Adları İndeksi Üstüne Notlar) [1923]; *Joshua and Judges* (Ahdi Atik'teki Yeşu ve Hâkimler Kitapları) [1931]; *Prehistoric Mersin* (Tarihöncesi Mersin) [1953]. (M)

GARSUDDİNOĞLU (Muhyiddin), osmanlı hekimbaşısı (öl. 1575). Gençliğinde babasından çeşitli ilimler öğrendi ve bilginlerin meclislerine devam etti. Abdülkerimzade'nin öğrencisi oldu ve İçel medreselerinde müderrislik yaptı. Sonra sultanın hassa tabipleri arasına girdi, hekimbaşı oldu (1568). Bir süre Selim II'nin oğlu Mehmed'e hocalık yaptıysa da onun ölümünden sonra (1572) hekimbaşılıkta kaldı. Matematik ilimlerinde, özellikle heyet ve astrolojide ün kazandı. Selim II onun hekimbaşılığı sırasında İstanbul kadısına gönderdiği fermanda, İstanbul ve diğer yerlerde cerrah, tabip, kâhhal olarak tabiplik yapan ve bil-

garzetta

garpılaşma: Atatürk türk kadınlarının ilk kongresinde
(Fotoğraflarla Atatürk adlı eserden)

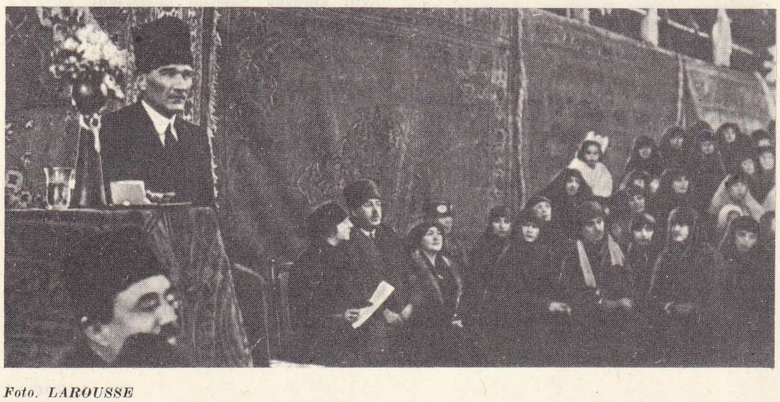

Foto. LAROUSSE

Aubert de GASPE

gisizlikleri yüzünden zarara sebep olan kimselerin cerrahbaşı tarafından imtihan edilmelerini buyurdu (1573). [M]

GARSÜDDİN, XII. yy.da yaşamış türk beyi. XII. yy.da Huzistan ve yörelerini kaplayan bölgelerde güçlü bir beylik kuran emîr Şumla'nın torunlarından birinin adıdır. 1194 Yılında İbnül Kassab kumandasındaki bir arap ordusu beyliği yıktıktan sonra bütün Şumla ailesini de Bağdat'a götürdü. (M)

GARŞİN (Vsevolod Mihayloviç), rus yazarı (Bakhmut, bugünkü Arternosk, Ukrayna 1855-Petersburg 1888). Soylu bir aileden gelen Garşin öğrenimini Petersburg'ta tamamladı. Türk-Rus savaşına gönüllü olarak katıldı (1877). Aynı yıl *Oteçevstvennye Zapiski* dergisinde yayımladığı *Çetire Dnya* (Dört Gün) isimli hikâyeyle adını duyurdu. Bu, savaş meydanında bir türkün çürüyen cesedi yanında unutulan yaralı bir rus askerinin hikâyesidir. Dokunaklı bir gerçekçiliği vardır. Sinir hastalığına tutulan Garşin *Sanatçılar* (1879), *Attalea Princeps* (1880) adlı hikâyelerinde duygularını anlatır. Şaheseri sayılan *Yrasny Tsvetok*'da (Kırmızı Çiçek) [1883], hikâyesinin kahramanı dünyanın bütün kötülüklerini yok edebileceğine inanır ve bir gelinciği kopardıktan sonra ölür. Bununla kötülüğe karşı savaşmanın faydasızlığını anlatmak ister. Genç yaşında intihar eden Garşin sayıca az, fakat üslûp ve ruh tahlili bakımından güçlü eserler bıraktı. (M)

GARTH (sir Samuel), ingiliz şair ve hekimi (Boam, Yorkshire 1661-Londra 1719). *The Dispansary* (Dispanser) [1699] adlı manzumede eczacılara çattı. *Claremont* adlı tasvirî bir şiiri de vardır. Pope ve Addison'un yardımıyle Ovidius'un *Değişmeler*'ini ingilizceye çevirdi (1717). [L]

GÄRTNER (Joseph), alman botanikçisi (Kalw, Württemberg 1732-ay.y. 1791). Stuttgart yakınlarında hekimlik yapıyordu. *De Fructibus et Seminibus Plantarum* (Bitkilerde Meyve ve Tohum) [1780-1791] adlı bir eser yayımladı. (L)

GARTOK, çince **Ho-da-ko,** Çin'de şehir, Tibet'te, ülkenin batı ucunda, Keşmir sınırı yakınında; 15 200 nüf. Batı Tibet kara yolu üzerinde ticaret merkezi. (L)

Garuda, insan gövdeli dev kartal. Kuşların kralı ve tanrı Şişnu'nun bineğiydi. Yılanlarla (*maga*) mücadele halinde olan Garuda, ölümsüzlük iksirini (*amrita*) çalıp tanrılara verdi. (L)

GARUGA i. Tropik bölgelerde yetişen büyük ağaç. (*Burseraceae* familyasından.) [L]

GARUM i. (yun. *garon*'dan lat. k.). Esk. Rom. Bazı balıkların (garus) tuza yatırılan bağırsak ve diğer kısımlarından yapılan çok lezzetli bir salça türü. (Çok çeşitli garum'lar, hattâ hekimlikte kullanılanları vardı.) [L]

GARUS i. Romalıların *garum* yapmak için kullandıkları balıklara verilen ad. (L)

Garus iksiri. Eczc. Tarçın, safran, küçük hindistancevizi ile hazırlanan iksir. Mideye yarar ve terpin iksirinin hazırlanmasında kullanılır. (L)

GARUT veya **GAROET,** İndonezya'da şehir, Cava adasının batısında; 24 200 nüf. Preanger dağlarında dinlenme merkezi. Pamuk iplikçiliği ve sabun fabrikaları. (L)

GÂRÜSSEVR blş. i. (ar. *ğār*, mağara ve *sevr*, öküz'den *ğār-üs-sevr*). Din. Hz. Muhammed'in sığındığı Tur dağındaki bir mağaranın adı. (M)

GARVA, Kamerun'da şehir, Benue bölgesinin idare merkezi, Benue ırmağı üzerinde seferin sona erdiği yerde; 16 000 nüf. Yerfıstığıgiller ve pamuk ihraç eden önemli ticaret merkezi. Yağ fabrikaları. Pamuk ayıklama. (L)

GARVE (Christian), alman ahlâkçısı (Breslau 1742-ay.y. 1798). Halk için felsefe kitapları yazdı, Aristoteles'in ahlâkî ve siyasî eserlerini, Cicero'nun *De Officiis*'ini (Görevler Üstüne) ve birçok ingiliz ahlâkçısının eserlerini Almancaya çevirdi ve bunlara açıklamalar ekledi. (L)

GARVEY (Marcus Moziah), zencilerin önderi (Saint Ann's Bay, Jamaika 1887-Londra 1940). Gazeteciydi. 1914'te Jamaika'da bütün dünya zencilerinin insanlık haklarını savunmak üzere bir dernek kurdu. 1916'da Amerika Birleşik devletlerine gitti, büyük bir zenci halk hareketinin başına geçti. 1920'de New York'ta «Dünya Zencilerinin bildirisi»ni yayımladı. Atlanta'da kaçakçılık suçuyle tutuklandı (1923-1925), Jamaika'ya sürgün edildi. 1934'ten sonra İngiltere'de silik bir hayat sürdü. «Siyah siyonist» denilen Garvey, Dubois ile olan çatışmalarına rağmen, zenci halka dayanışma duygusunu aşılamıştır. (L)

GARY, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Michigan gölünün güney ucunda; 178 300 nüf. 1905'te United States Steel corporation tarafından, maden ocaklarının yakınında kurulan şehir, A.B.D.'nin başlıca metalürji (yüksek fırınlar ve haddehaneler) merkezlerindendir. Kimya sanayii; petrol rafinerileri; makine yapımı. (L)

GARZ i. (ar. *ğarz*). *Esk.* Batırma, sokma, yere bir şey dikme. (M)

GARZAN. Coğ. Bk. YANARSU.

GARZAN suyu, Güneydoğu Anadolu'da Dicle nehrinin bir kolu; 150 km uzunluğunda. Muş güneyindeki yüksek dağların güney yamaçlarından inen derelerin birleşmesinden doğar. Bitlis ilinin Mutki, Siirt ilinin Kozluk, Baykara, Kurtalan ve Beşiri ilçeleri topraklarından geçer. Gittikçe alçalan bu toprakların son kesimlerinde petrol araştırmaları yapılmaktadır. Raman dağı doğusunda soldan Dicle'ye karışır. (M)

GARZETTA i. Ak balıkçıl türü. (L)

GASB i. Bk. GASP.

GASCARDİA i. Kırmız böceği; Madagaskar'da defne üzerinde yaşar ve gomalaka üretimine yolaçar. (Eşkanatlı böceklerin *coccidae* familyasından.) [L]

GASCOGNE veya **GASKONYA,** Fransa'nın güneybatısında bölge, adı eski *Vasconia*'dan gelir. Önce geniş bir düklük, sonra eski Guyenne'in bir bölümü oldu. Gascogne adı Garonne'dan Pirene vâdilerine (Bask bölgesi hariç) ve Atlas okyanusundan yaklaşık olarak Toulouse meridyenine kadar uzanan gaskonya ağızları alanı için kullanılır. — Tar. Roma fethi sırasında Sezar, bu bölgeyi Akitanya'ya kattı. V. yy.da Vizigotların fethettiği bölgeye, sonra güneyden gelen Gaskon'lar yerleşti; 1154-1453 arasında Gascogne'u işgal eden İngilizler, burasını Britanya adalarına şarap ihraç eden önemli bir ticaret merkezi haline getirdiler. Yeniden Fransızlara geçince Gascogne Guyenne'e katıldı.

— Leng. *Gascogne lehçesi,* oc dili lehçesi; akraba olduğu diğer lehçelerle arasında büyük farklar olduğundan bazı dilbilimciler bu lehçeyi ayrı bir dil olarak kabul ederler. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Leng. *Gascogne lehçesi*'nin fonetik özellikleri şunlardır: kelime başındaki *f* «*h*» olur (*filium*>*hilh*, oğul); sondaki *ll* «*t*» olur (*bellum*> *bet*, güzel); *ll* ünlü önünde *r* verir (*bella*>*bera*, güzel); iki ünlü arasındaki *n* düşer (*luna*>*lue*, ay); *v*, *b*'ye dönüşür (*vita*>*bita*, hayat); bir dudaksı tarafından izlenen *o*, *a*'ya dönüşür (*novum*> *nau*, yeni). Gaşcogne lehçesi bazı XVI. yy. yazarlarını etkilemiştir. (Montaigne, du Bartas, d'Ossat, Montluc). XVII. yy.da Malherbe fransız dilini gascogne lehçesi etkisinden kurtarmağa çalışmıştır.

Gascogne sığırı, Garonne vâdisinin güneyinde ve doğusunda yetiştirilen boz renkli sığır ırkı. || *Gascogne tavuğu,* kışın yumurtlamağa elverişli et ve yumurta tavuğu. (L)

GASCOGNE veya **GASKONYA körfezi,** esk. **Viscaya körfezi,** Atlas okyanusunun Akitanya havzasıyle İspanya kıyıları arasında kalan kesimi. Landes ve Charentes'in karşısında derinlikler yavaş yavaş ve düzenli şekilde artar; fakat İspanya açıklarında çabucak 20 000 m'yi aşan derinlik, Cap Berton'un karşısına kadar (Landes ili), nispeten dar bir deniz çukuruyle devam eder. Gelgit hareketlerinin yolaçtığı akıntılar dışında körfezden, fransız kıyıları açıklarında, kuzeyden güneye doğru saat yelkovanı yönünde zayıf bir akıntı geçer. 1965'te Landes açıklarında kıta platformunda petrol aramak için kuyular açıldı. (L)

GASCOİGNE (George), ingiliz yazarı (Cardington, Bedfordshire 1535'e doğr.-Bedrnack, Stamford yakınları 1577). Parlamento üyesiydi. Hollanda'da savaşlara katıldı. İngilizce'de ilk mensur komedi olan *The Supposes*'ı (İhtimaller) [1566] Ariosto'dan, *Jocaste*'ı da (1566) Dolce'den çevirdi. *Hundreth Sundrie Flowers* (Yüz Çeşit Çiçek) [1572] adlı şiir kitabını ingilizcenin ilk orijinal komedisi olan *The Glasse of Goverment* (Hükûmetin Aynası) [1575] izledi. *The Steel Glass* (Çelik Cam) [1576] ingilizce serbest vezinle yazılmış ilk yergidir. *Certayne Notes of Instruction Concerning the Making of Verse or Ryme in English* (İngiliz Şiiri Üzerine Notlar) adlı kitabı şiir sanatı üzerine yazılan ilk ingilizce eserdir. (L)

GASCOİGNE (William), ingiliz astronumu (Middleton, Yorkshire 1614-Marston Moor 1644). 1640 Sıralarında ilk mikrometreli dürbünü keşfetti. Bununla gezegenlerin görülen çaplarını ölçtü. Ayrıca astronomi gözlemleriyle tanınır. (L)

GASCONGNE (Matthieu), fransız bestecisi, Cambrai piskoposluğuna bağlı bir din adamı olduğu ve François I'in sarayında bulunduğu 1518 kayıtlarından anlaşılır. Dört sesli yedi missa, motet'ler, Cambrai okulunun izinde Van Pulaer üslûbunda şarkılar besteledi. (L)

GAS-DRİVE [gesdray] i. (ing. k.). Petr. Ham petrolü işletme kuyularına doğru itmek amacıyle bir petrol yatağına basınçlı gaz göndermeğe dayanan ikincil arıtma usulü. (L)

GASEYAN i. (ar. *ğaşeyān*). *Esk.* Bulantı, içi bulanma. || Kusma. (M)

GASIP veya **GASIB** sıf. ve i. (ar. *ğaṣb*'dan *ğāṣıb*). *Esk.* Bir malı birisinden zorla, habersizce veya aldatarak alan (kimse), zorba, yağmacı. (M)

GASİL veya **GASL** i. (ar. *ğasl*). *Esk.* Yıkama, su ile temizleme. || Ölüyü yıkama.

◆ **Gâsil** sıf. ve i. *Esk.* Ölü yıkayan (kimse.)

◆ **Gasletmek** geçl. blş. f. Ölüyü yıkamak: *Seni gasletmek, kefenlemek, son hizmetini yerine getirmek boynumuzun borcudur* (N. Araz). [M]

GASKELL (Elizabeth Cleghorn STEVENSON), ingiliz kadın romancı (Chelsea 1810- Holyburn, Altan, Hampshire 1865). 1932'de, Manchester'de, *Unitarian* mezhebinden bir papazla evlendi. İlk romanı *Mary Barton*'da (1848) anlattığı işçi sınıfının yoksulluğunu yakından görme imkânını buldu. Dickens tarafından *Household Words* dergisine yazı yazmağa çağırıldı. En güzel romanı olan *Cranford* (1853) orada yayımlandı. Öteki romanları şunlardır: Yorkshire köylülerini ele alan *Ruth* (1853); *North and South* (Kuzey ve Güney) [1855]; *Sylvia's Lovers* (Sylvia'nın Âşıkları) [1863]; *Wives and Daughters* (Eşler ve Kızlar) [ölümünden sonra 1866'da basıldı]. (L)

GASKELL (Sonya), rus asıllı kadın bale öğretmeni (Kiev 1904). Önce Sergei Diaghilev topluluğunda çalıştı; sonra Paris'e giderek 1936'dan itibaren kendini eğitimciliğe verdi. 1939'da Hollanda'ya geçti. 1945'te *Studio*, 1948'de *Ballet Recital* adlarını taşıyan toplulukları kurdu. «Millî bale» haline gelen topluluğu *Nederlands Ballet* adını aldı (1954), kendisi de La Haye'e yerleşti, bir okul kurarak balesini destekledi. 1959'da, bu topluluktan ayrılarak kendi kurduğu *Het Nationale Ballet*'nin başına geçti. (L)

GASKONYA. Bk. GASCOGNE.

GASL i. Bk. GASİL.

GAS-LİFT [geslift] i. (ing. k.). Petr. Basınç olmadığı için petrol fışkırtamayan kuyularda, kuyunun dibine basınçlı gaz göndererek petrolü toprak yüzeyine kadar çıkarma metodu. (L)

GASMULOİ çoğl. i. (fr. *gars*, oğlan ve lat. *mulus*, katır'dan yun. k.). Bizanslıların, özellikle Peloponnesos'ta, biri rum, biri katolik ana ve babadan doğmuş olanlara verdikleri ad.

— ANSİKL. Bizans'ta, *Gasmulos*'lardan (gasmuloi'nin tekili) meydana gelen ve ilkin hem karada hem denizde, sonradan özellikle denizde savaşan bir ordu vardı. İstanbul ve Gelibolu'da bulunan *gasmuloi* birlik-

Foto. LAROUSSE

leri imparatorluğun son günlerine kadar donanmasında hizmet ettiler. Bizans iç savaşlarında önemli iş gördüler. (M)

GAS-OİL RATİO [gesoylreyşiyo] i. (ing. *gas,* gaz, *oil,* yağ ve *ratio,* oran'dan). Petr. Bir kuyuda üretilen gaz ve petrol yağı miktarının oranı. (Daha çok G.O.R. kısaltması kullanılır.) [L]

GASP veya **GASB** i. (ar. *ġaṣb*). *Esk.* Zorla alma, zaptetme, bir malı sahibinin izni ve haberi olmadan zorla veya hile ile alma. ‖ ‖ *Gasb-ı nükûd,* paraların zorla alınması.

— Huk. Bir kimseden bir şeyi, hakkı olmaksızın zorla alma. Bk. ANSİKL. ‖ Özel durumlar gerektirmedikçe elde bulundurana (zilyed'e) danışmaksızın bir eşya üzerinde kullanma hakkının engellenmesi. (Bk. ZİLYETLİK.) ‖ *Gasben inşaat,* başkasının arsasında kendi malzemesi ile veya kendi arsasında başkasının malzemesi ile yapılan inşaat. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Kur'an-ı Kerim'de «gasb» kelimesi, Kehf suresinin 79. ayetinde geçer. Mecelle, Hanefî mezhebinde söz konusu olan gasp ile ilgili hükümleri kanunlaştırmıştır: gasp edilen şeyin, gaspın olduğu yerde geri verilmesi gerekir; başka yerde yapılacak teslimi, malın sahibi kabul etmek zorunda değildir (Mecelle md. 891); gasp edilen şeyde meydana gelen çoğalmalar (zevaid) [bugün semereler] malın sahibine aittir (Mecelle, md. 903); gayrımenkul olan malların gaspı ile ilgili hükümler özel bir bölümde düzenlenmiştir (md. 905-909); gasp edilen arazi üzerine kurulan yapılar ve dikilen şeyler sökülüp kaldırılmalı ve arazi, sahibine teslim edilmelidir. Ancak, bunların sökülüp kaldırılması araziye zarar verecekse, toprağı gasp edilen kimse, kurulan yapı ve dikilen ağaçların «müstahık-ul-kal'» olan değerlerini ödeyerek, toprağı onlarla birlikte teslim alır. Bu değer, binanın veya ağacın sökülüp kaldırılmasından sonraki değerlerinden (maklû'an kıymet), söküp kaldırma ücreti çıkarıldıktan sonra geriye kalan değerdir. Ancak binanın ve ağaçların değeri, gasp edilen toprağın değerinden fazla ise bu yapıyı kuran veya ağaçları diken, «sebeb-i şer'î»nin bulunduğunu «zu'm» etmiş ise, (kendisinin bu konuda hakkı olduğunu sanmış [bugünkü terimle «iyiniyetli»] ise), yapının ve ağaçların sahibi, arazinin değerini vererek, o araziye malik olur (Mecelle, md. 906). Bu hükmün hemen aynı, Medenî kanun md. 650'de de yer alır. Gasp edilen mal, gasp edenin elinden de gasp edilirse, gasp eden üçüncü kişiye «gâsıb-ul-gâsıb» denir. Mecelle'nin koyduğu kurala göre, «gâsıb-ul-gâsıb, aynı gâsıb hükmündedir»; gasp edilen mal onun elinde telef olursa, malın sahibi tazminat almak için ona da başvurabilir (Mecelle, md. 910).

Fıkhın «ibadetler» bölümünde de «gasb» konusu önem taşır. Özellikle İmamiye mezhebinde durum böyledir. Namaz kılanın namaz kıldığı yer veya üzerindeki elbise «gasbî» olursa, namaz bâtıl olur. Bunun gibi, abdest alan bir kimsenin de, kullandığı su gasbî ise abdesti bâtıl olur. Bununla birlikte iyi niyetin yarattığı bazı istisnalar vardır. İmamiye mezhebinde gasp konusu, islâm kamu hukuku yönünden de önemlidir. İmamet ve hilâfet, diğer bir deyişle islâm devletinin reisliği, Allah ve elçisi tarafından belirtilen on iki imama ait kabul edildiği için, emevî halifeleri gibi kişiler, bu mezhep taraflarınca ve genel olarak şiîlerce «gâsıp» durumunda görülmüştür.

● *Gasben inşaat*'ın üç türü söz konusudur. **1.** *Başkasının malzemesi ile kendi arsası üzerinde inşaat.* Kural olarak, bir kimse başkasının malzemesi ile kendi arsası üzerinde inşaat yapacak olursa, yapılan inşaat, «mütemmim cüz» kurallarına göre arsa sahibinin mülkiyeti altına girer (Med. kn. md 648). Ancak bunun istisnaları vardır. Med. kn. md. 648/II'ye göre, malzeme sahibi, binanın yıkılarak malzemenin kendisine verilmesini isteyebilir. Bu bir şahsî davadır. Malzeme sahibi kendiliğinden bu yıkıma gidemez, yalnız arsa sahibinden bunun yıkılıp kendisine verilmesini isteyebilir. Ancak, arsa sahibi bu isteği yerine getirmeyecek olursa, Borçlar kn. md. 97'ye göre, yıkımın kendisi tarafından yaptırılmasına izin verilmesini malzeme sahibi mahkemeden isteyebilir. Malzeme sahibinin böyle bir dilekte bulunabilmesi için, arsa sahibinin malzemeyi sahibinin rızası olmadan kullanmış olması gerekir. Malzemenin kullanılmasında sahibinin rızası varsa, o zaman yıkımı isteyemez, ancak gerekli bir tazminat isteyebilir (Med. kn. md. 649/I). Bu tazminatın nasıl hesaplanacağı konusunda iki tarafın iyi veya kötü niyetli olması gözönünde tutulur. Arsa sahibi kötü niyetli ise, malzemenin kendisinin olmadığını biliyorsa, malzeme sahibi de iyi niyetliyse, arsa sahibi Med. kn. md. 649/I'e göre malzeme sahibinin bütün zararlarını karşılamak zorundadır. Buna karşılık arsa sahibi iyi niyetliyse, malzeme kullanmağa hakkı olmadığını bilmiyorsa, öte yandan malzeme sahibi kötü niyetliyse, o zaman arsa sahibi, kendisine temin ettiği asgarî çıkarın karşılığını tazminat olarak öder (Med. kn. md. 649). Ancak, yukarıda açıklanan yıkımın istenebilmesi için, bu yıkımın arsa veya malzemeye büyük bir zarar vermemesi gereklidir. Büyük bir zararı gerektirmiyorsa yıkıma gidilir, iyi veya kötü niyet durumuna göre tazminat ödenir. Buna karşılık yıkım büyük bir zarar getirecek olursa, bina yıkılmaz fakat malzeme sahibine tazminat ödenir. **2.** *Kendi malzemesiyle başkasının arsası üzerinde inşaat.* Genel kural, malzeme sahibinin malzemesi üstündeki hakkını kaybetmesi ve yapılan binanın arsanın mütemmim cüzü olması sonucu, mülkiyetin arsa sahibine geçmesidir. Ancak bazı durumlarda arsa sahibi, bu binayı istemiyorsa, binanın yıkılmasını isteyebilir. Bunun için; inşaatın malzeme sahibi tarafından yapılmış olması; inşaatta arsa sahibinin açık veya kapalı rızasının bulunmaması ve yıkımın büyük bir zarar doğurmaması gereklidir. Bu şartlar yoksa o zaman binanın yıkılmasına gidilemez, fakat arsa sahibi, belirli bir tazminat vermek zorundadır. Bazı durumlarda ise kendi malzemesiyle başkasının arsasına inşaat yapan kimse, arsanın mülkiyetinin kendisine verilmesini isteyebilir. Med. kn. md. 650'de düzenlenen bu durumun uygulanabilmesi dört şartın varlığına bağlıdır: **a.** bina kıymetinin arsa kıymetinden fazla olması; **b.** malzeme sahibinin iyi niyetle hareket etmesi; **c.** malzeme sahibinin arsa sahibine haklı bir tazminat vermesi veya vermeğe hazır olması; **d.** malzeme sahibinin bu tazminatı istemesi. **3.** *Başkasının malzemesi ile başkasının arsasında inşaat.* Bu durum Medenî kanunda düzenlenmiş değildir. Şu ihtimaller ve çözüm yolları söz konusu olabilir: malzeme sahibi ile arsa sahibi arasında bir anlaşma varsa buna aykırı hareket etmekten dolayı dava açılabilir. Bu malzemenin kullanılması, arsa sahibinin bir kusuru sonucu olmuşsa o zaman bu dava haksız fiile dayanır. Arada bir anlaşma yoksa, buna karşılık arsa sahibi de kusursuzsa yalnız sebepsiz zenginleşme kurallarına göre bir tazminat istenebilir. Malzeme sahibinin inşaatı yapan kimseye karşı da bazı istekleri olabilir. Malzeme sahibi ile inşaatı yapan arasında bir anlaşma varsa, malzemenin kullanılması anlaşmaya aykırıysa anlaşmaya aykırılıktan dolayı tazminat ister. Böyle bir anlaşma olmadan inşaatı yapan malzemeyi gaspetmişse o zaman kendisinden haksız fiil kurallarına göre tazminat istenir. Arsa sahibi, takipten kurtulmak için masrafı inşaatı yapana ait olmak üzere binayı yıktırır ve malzemeyi, malzeme sahibine verir. Bu sökme esnasında arsasına bir zarar gelmiş ve kendisi de iyi niyetliyse, inşaatı yapandan tazminat ister. Buna karşılık inşaatı yapan da bu inşaat arsa sahibinin yararına yapılmış ise ondan tazminat ister.

◆ **Gasben** zf. *Esk.* Zorlayarak, zaptederek.

◆ **Gasbetmek** geçl. blş. f. Zorlayarak, izinsiz almak: *Çıplak tabanlarını sizin yüzünüze doğru uzatıyor ve hareketsiz duruyorsa, emin olunuz ki, yeni gasbettiği bir lokmanın hazım devresini geçirmektedir* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

GASPAR (Enrique), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1842-Oloron 1902). Gelenekle ilgili komedilerinin en ünlüsü *Las Personas Decentes*'tir (Kibar Adamlar) [1890]. (L)

GASPAR (Gratyani), hırvat asıllı Boğdan beyi (öl. Branişte köyü 1620). Paros ve Noxos dükası unvanını aldı. Osmanlılar tarafından Boğdan beyliğine tayin edildi (1619-1629). Bu görevi sırasında Transilvanya prensi Bethlen Gabor'un tahttan uzaklaştırılmasına yardım ettiği için azledildi. Sonra da Lehistan'a geçti. Lehlilerle Osmanlılar arasındaki savaşta Osmanlıların galip gelmesi üzerine dağa çıktı. (M)

Gaspard de la Nuit, Ravel'in, Aloysius Bertrand'ın aynı adı taşıyan şiirleri üzerine yazdığı üç piyano parçası: *Ondine, Le Gibet, Scarbo.* Piyanonun bütün imkânlarını büyük bir ustalıkla kullanan bu eser, Ravel'in klavye için yarattığı eserlerin en üstünüdür. (L)

GASPARİ (Gaetano), italyan bestecisi ve müzikoloğu (Bologna 1807-1881). Birçok kilisede (İmola, San Petronio) koro yöneticiliği, Bologna Müzik lisesinde müzik tarihi öğretmenliği yaptı. *Ricerche, Documenti e Memoire Riguardanti la Storia del l'Arte Musicisti Bolognesi nel XVII sec.* (XVII. yy. Bologna Müzik Sanatı Tarihi Üstüne Araştırmalar, Belgeler ve İncelemeler) [1878-1800] adlı bir eseri vardır. (L)

GASPARİNİ (Francesco), italyan bestecisi (Camaiore, Lucca 1668-Roma 1727). Corelli ve Rasquini'nin öğrencisiydi. 1700'e doğru, Venedik'te Pieta konservatuvarının yönetmeni oldu. 1725'te Roma S. Giovanni in Laterano kilisesi müzikbaşılığına tayin edildi ve bir yıl sonra bu görevden ayrıldı. Opera ve oratoryo bestecisi olarak bilinirse de daha çok *L'Armonico Pratico al Cembalo* (Çembalo'da Pratik Armoni) adlı *basso continuo* öğreten kitabıyle ün sağladı. D. Scarlatti ve B. Marcello onun öğrencileriydi. (L)

GASPARİNNİA i. Açık yeşil bitki. Taşlık ormanlarda yetişir. (Maydanozgillerden.) [L]

GASPÉ, Kanada'da (Québec) idare bölümü, Gaspésie yarımadasının doğu ucunda, *Gaspé-Est, Gaspé-Ouest* ve *Madeleine adaları* idare bölümleriyle *Gaspé-Nord* (idare merkezi, *Sainte-Anne-des-Monts*) ve *Gaspé-Sud* (idare merkezi, *Percé*) seçim bölgelerine bölünmüştür; 62 530 nüf. — Kanada'da (Québec) köy, *Gaspé körfezi* kıyısında; 1 692 nüf. Sayfiye yeri. Bıçkıhane. Küçük liman. Balık yetiştiriciliği. Jacques Cartier, 1534'te burada karaya çıktı ve bir haç dikerek, Kanada'ya, Fransa kralı adına elkoydu. (L)

GASPÉ (Philippe AUBERT DE), fransızca yazan kanadalı romancı (Saint-Jean-Port-Joli 1786-Québec 1871). Avukat ve Québec şerifi; malî başarısızlıklardan sonra dört yıl tutuklandı, sonra Saint Jean-Port-Joli'deki aile konağına çekildi. Yetmiş yaşında, ilgiyle karşılanan bir roman yazdı: *Les Anciens Canadiens* (Eski Kanadalılar) [1862]. Yazar bu eserde eski âdetleri anlatır. Diğer eseri: *Les Memoires* (Hatıralar) [1866]. (L)

GASPERİ (Alcide DE). Bk. DE GASPERİ.

GASPERİNİ (Guido), italyan müzikoloğu (Floransa 1865-Napoli 1942). Parma ve Napoli konservatuvarları kitaplık müdürü ve öğretmeni. 1908'de İtalyan Müzikologları derneğini kurdu. *Catalogo Generale delle Musiche Antiche Esistenti nelle Biblioteche d'İtalia* (İtalya Kitaplıklarında Bulunan Eski Müziklerin Kataloğu) [1911] adlı eserin, italyan kitaplıkları ve arşivlerindeki önemli müzik kaynaklarının bir kısmını tarayarak meydana getirdi. Öteki eserleri: *Storia della Musica* (Müzik Tarihi) [1899]; *Storia della Semiografia Musicale* (Müzik Yazısı Tarihi) [1905]. Bu son eser çok önemlidir. (L)

GASPÉSİE, Kanada'da (Québec) yarımada; kuzeyde Saint-Lawrence ırmağı, doğuda Saint-Lawrence körfezi ve güneyde Chaleur koyu arasında; Gaspésie Apalaş bölgesine bağlı inişli çıkışlı yaylalardan meydana gelir, Shickshocks dağları eteğinde uzanır. Eskiden tek geçim kaynağı olan balıkçılığa, bugün tarım ve özellikle kereste işçiliği (Chandler kâğıt hamuru fabrikası ve bıçkıhaneleri v.b.) eklenmiştir. York ırmağının yukarı havzasında bir bakır yatağı işletilir. Gaspésie'nin güzel kıyılarına (Percé, Gaspé) akın eden turist sayısı yıldan yıla artmaktadır. Yarımadanın iç kısmı millî park haline getirilmiştir. (L)

GASPIRALI İSMAİL BEY, türk düşünürü, pedagog ve gazetecisi (Bahçesaray, Kırım 1851-ay.y. 1914). Babası Gaspıralı olduğu için bu soyadını taşır. Ailesiyle birlikte Ak-

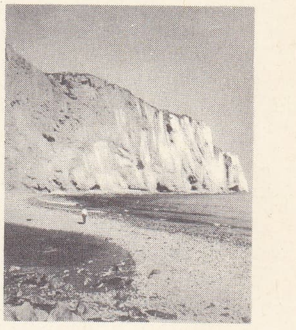

GASPÉSİE
Percé kayalıkları

GASSENDİ
Nanteuil'in eseri

Foto. LAROUSSE

yar (Sivastopol) savaşı sırasında Bahçesaray'a yerleşti (1854). On yaşına kadar burada kaldı. İlk öğrenimini Hacı İsmail Efendinin yanında yaptı. Akmescit Rus orta okulunu ve Voronej Rus Askerî okulunu bitirdikten sonra Moskova askerî lisesine gönderildi. Burada gördüğü islavcılık ideali ve türk düşmanlığı kendisine tesir etti, türk milletine karşı ilgisi arttı. Girit savaşına katılmak üzere okuldan kaçtı fakat; İstanbul'a giden vapura binerken yakalandı ve Kırım'a gönderildi. Sonra da okulu bıraktı. Bahçesaray'da Mengli Giray Hanın yaptırdığı Zincirli medresede rusça öğretmenliği yaptı. 1869'da Yalta yanındaki Dereköy türk okuluna öğretmen olarak gitti ve 1871'de tekrar Zincirli medreseye döndü. Eski usul okutmayı tenkit ettiği için bazı hoca ve talebelerin düşmanlığını kazandı, medreseden ayrıldı. Paris'e giderek (1872) iki yıl kaldı. Rus yazarı Turgeniev ile tanıştı ve onun müsveddelerini temize çekti. Fransızca-Rusça tercümelerle uğraştı. Bu sırada yazdığı *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* (1884) adlı broşürde Fransa'da gördüklerini ve düşüncelerini yazdı. Kırım'a döndü (1875), sonra Bahçesaray belediye başkanı seçildi (1879). Aynı yıl Türkçe gazete çıkarmak istedi, buna izin verilmeyince Genç Molla takma adıyle Rusça «Tayrida» gazetesine *Rusya Müslümanları* seri yazısını yayımladı (1881). Öğretim sisteminde yenilik taraftarı olan İsmail Beyin kendi buluşu olan «usuli cedit» (yeni usul) okutma sistemi Rus Türkleri arasında kabul edildi. Bundan başka türk lehçelerinin birleştirilerek sadeleştirilmesi ve ortak bir türk edebî dilinin meydana getirilmesi fikrini savundu. Bu gayeyle Rusya Müslümanları üçüncü kongresinin toplanmasını sağladı (1906). Kongrede Rusya'daki türk okullarının IV. sınıfında ortak türk edebî diliyle yazılmış kitapların okutulması kararı alındı. 1909'da İstanbul'a geldi. Konferanslar verdi, geniş ilgiyle karşılandı. (M)

GASQUET (Joachim), fransız şairi (Aix-en-Provence 1873-Paris 1921). Akdeniz manzaralarından esinlenerek yazdığı şiirlerinde, romantik gelenekle modern şiir anlayışını bağdaştırır. *L'Arbre et les Vents* (Ağaç ve Rüzgârlar) [1901]; *Les Chants Séculaires* (Yüzyıllık Türküler) [1903]; ünanimizmin etkisinde yazdığı *Les Fymnes* (İlâhiler) [1918]; *Les Chants de la Fôret* (Orman Türküleri) [1920]; *Bûcher Secret* (Gizli Yangın) [1920] gibi şiir kitapları; *Il ya une Volupté dans la Douleur* (Acıda Bir Zevk Vardır) [1921] gibi romanları, *Dionysos* (1904) gibi lirik trajedileri ve kendi portresini (Oslo, Galerie Nationale) yapmış olan ressam Paul Cézanne üzerine bir monografisi (1926) vardır. (L)

GASSÂL sıf. (ar. *gasl*'den *gassāl*). *Esk.* Ölü yıkayan. || I. Ölü yıkamağa yarayan su.

◆ **Gassâle** sıf. *Esk.* Ölü yıkayıcısı (kadın). || İlâçlı su. || *Mec.* Sabah içilen şarap. || *Selâse-i gassâle*, sabah içilen üç kadeh şarap. (M)

GASSÂNİLER, Suriye'de hüküm süren eski bir hanedanın adı. Bizans imparatorluğuna bağlı olan Gassanîler, Bizans sınırlarını Hira Lahmîlerine ve İran'a karşı korumakla görevlendirildi. Havran, Filistin ve Fenike onların hâkimiyeti altındaydı. Yunan medeniyeti etkisinde kalan Gassânîler belli bir görüş ve düşünce çığırı çevresinde toplanamadıkları gibi, belli bir merkeze de bağlı değildiler. Fakat Lahmîlerden daha yüksek bir durumdaydılar.

Gassânîlerle ilgili şiirler yazan birtakım arap şairleri Cabiye şehri ile beraber Cevlân topraklarını ve bazen de Şam yakınlarındaki Cillik'i onların başkenti olarak gösterirler. Gassânîler, arap tarihinde en az bilinen hanedanlardan biridir. Bazı arap tarihçileri bunları Arabistan'da yaşayan Âzd kabilesinden sayarlar. Hamza Isfahanî, İbn Kuteybe, İbnül-Kelbî, Mesudî ve Ebül Fidâ gibi arap yazarlar bu hanedanın birkaç hükümdarını anmakla yetinirler. Bizans tarihçilerinden Malalas, Prokop, Theodohanes bu konuda daha geniş bilgi verirler. İleri sürülen değişik kaynaklı düşüncelere göre Marib bendinin yakılmasından sonra Yemen'den ayrılan Gassânîler kuzeye göçtüler. Daha sonra Amr bin Âmir Muzaykiya'nın yönetimi altında Gassan gölü yöresinde yerleştiler. Gassânîler adını bu gölden dolayı aldılar. Hamza ve İbn Kuteybe'nin yazdıklarına göre bu aileyi Suriye'ye götüren Amr bin Âmir'in torunu Salabe bin Amr'dır. Hanedanın kurucusu ise Amr'ın oğlu Cafna'dır. Önceleri Roma phylarchuslarına, Salih kabilesinden Zaca'ime've yıllık haraç ödeyen Gassânîler sonraları bu haracı vermediler. Bu yüzden Salih kabilesiyle savaşa tutuşup Zacaime'yi yendiler. Bizans imparatoru Anastaisus Bizans sınırını Hira Lahmîlerinde karşı korumak şartıyle, Gassânîler'in saltanatını tanıdı. Hanedanın en ünlü ve önemli hükümdarı Haris bin Cabale'dir. Bizans imparatoru 529'-da, monofist kilisesinin ateşli bir savunucusu olan bu hükümdara imparatordan sonra en yüksek derece olan «phylarkhos» ve «parikios»luğu verdi, kendisini Suriye'deki bütün arap kabilelerine başkan seçti. Haris bin Cabale, bizans ordusuyle birlikte Samirî ayaklanmasının bastırılmasına katıldı (529). Hira hükümdarı El-Münzir III ile birkaç kere savaşarak sonunda onu kesin bir yenilgiye uğrattı. 541'de El-Münzir ve Dımaşk ile Palmyra Tedmür arasındaki Strata bölgesi yüzünden gene anlaşmazlık çıktı. Belisarius kumandasındaki bizans ordusu yanında Mezopotamya seferine katıldı, fakat kesin bir başarı elde edemedi (541). Suriye dönüşünde bizans ordusundan ayrı bir yol izlediği için imparatora karşı ihanetle suçlandı. El-Münzir'e karşı savaşırken oğullarından biri esir düştü ve El-Uzza tanrıçasına kurban edildi (544). Sonunda Kinnesrin bölgesinde El-Hiyâr'da yapılan çarpışmada El-Haris onu yendi, bu savaşta El-Münzir öldürüldü (554). El-Münzir'in yerine geçen oğlu Amr, babasının öcünü almak amacıyle bir süre Suriye'ye karşı seferler düzenledi. El-Haris bu durumu görüşmek ve halefini tayin etmek için Kostantiniye'ye gitti (563).

El-Haris'in ölümünden sonra (569 veya 570) yerine oğlu El-Münzir geçti. Bu olaydan kısa bir süre sonra İran Arapları Gassân topraklarına saldırdılar. Ancak, El-Münzir, Ayn Ubağ savaşında düşmanını yendi. O da babası gibi koyu bir monofist* idi. Buna karşılık imparator kendisini tutmuyordu. Onu öldürtmeyi bile tasarlamıştı.

İran Arapları, Doğu Roma'ya karşı ayaklanınca imparator, Gassânîler ile barışmak istedi. Çeşitli görüşmelerden sonra Rusafe'de Sergius'un mezarı başında bir barış anlaşması imzaladı. El-Münzir iki oğluyle birlikte Kostantiniye'ye giderek imparator Tiberius'u ziyaret etti (580), Bizans imparatoru kendilerini büyük bir törenle karşıladı. El-Münzir'e gerçek bir taç giydirdi. Aynı yıl El-Münzir, Hira'ya saldırarak şehri yıktı. Bu başarıları, kendisine olan güvensizliğin silinmesine yetmedi. Üstelik Anadolu'daki Bizans valisi Mauricius ile birlikte düzenlenen bir seferde düşmanla gizli anlaşma yaptığı volundaki söylentiler bu güvensizliği büsbütün çoğalttı. Bunun üzerine suriyeli Magnus, Gassânî hükümdarını yakalamakla görevlendirildi. El-Münzir bir köyde yakalanarak Kostantiniye'ye gönderildi (581). Bu durum üzerine dört oğlu ve kardeşi El-Numan, Bizans'a karşı ayaklandılar. Birçok şehirleri yakıp yıktılar. Fakat gene Magnus kumandasındaki ordu El-Numan'ı esir ederek Bizans başkentine gönderdi.

Bu tarihten sonra Suriye'de karışıklıklar başgösterdi. Her kabile kendisine bir başkan seçti. İran şahı Hüsrev Perviz'in Dımaşk ve Kudüs'ü ele geçirmesiyle (613-614) Gassânî devleti çöktü. Araplar arasındaki bir söylentiye göre, bu devletin son hükümdarı Cabale bir Eyham'dır. Kendisi Yermuk savaşında bizans ordusu yanında müslümanlara karşı savaştı. Bizans yenilince halife Ömer'e sığındı ve islâm dinine girdi. Yeni dine uzun boylu bağlı kalmadı, bir süre sonra Konstantiniye'ye kaçarak yeniden hıristiyan oldu. (M)

GASSENDİ (Pierre GASSEND,—denir), fransız filozofu, astronomu, matematikçisi ve fizikçisi (Champertcier, Digne yakınları 1592-Paris 1655). Önce Digne'de, sonra Aix ve Avignon'da okudu. 1668'de Digne'de bir belâgat kürsüsüne tayin edildi. 1614'te Avignon'da ilâhiyat doktoru, 1617'de rahip oldu. Aynı yıl Aix üniversitesinde öğretim üyeline getirildi, 1623'e kadar bu görevde kaldı. Genellikle Paris'te yaşadı, orada Hotêl des Monnaies'de toplanan birçok bilim adamıyle tanıştı. 1645-1648 Yılları arasında Collège de France'ta matematik profesörü oldu. İlk eseri Aristoteles üzerine yazdığı bir tenkidin birinci bölümüdür: *Exercitationes Paradoxicae Adversus Aristotelacos* (Aristoteles'çilere Karşı Sav Denemeleri) [1624]. Bu tenkidin öteki bölümleri yayımlanmadı. *De Vita et Moribus Epicuri* (Epikuros'un Hayatı ve Töreleri Üzerine) [1647]; *Syntagma Philosophiae Epicuri* (Epikuros Felsefesinin Özeti) [1659] adlı eserlerde, Antik çağın atomcu kuramlarını Hıristiyanlıkla bağdaştırmağa çalıştı. Ayrıca, huzurun sağladığı zevk'e dayanan Epikuros'cu ahlâkla ilgilendi. 1625'te Galilei'ye mektup yazarak çalışmalarına duyduğu hayranlığı belirtti. 1644'te Descartes'ın *Meditations*'una (Düşünceler) karşı *Objections* (İtirazlar) adlı eserini yazdı, Descartes'ın şüpheciliğine ve geçici idealizmine karşı çıktı. Descartes ile Gassendi arasındaki tartışma uzun sürdü. Gassendi'nin 1625'ten sonra birçok çömezi oldu: Epikuros'cu François Luillier ile oğlu Claude Chapelle, Bernier, Cyrano de Bergerac, Hesnault ve hattâ Molière. Gassendi, gerek Newton'u, gerek XVIII. yy. filozoflarını, özellikle Diderot'yu etkiledi. Astronomi alanında Jüpiter uyduları ve günberi olayı ile ilgili gözlemler yaptı; birkaç güneş tutulması olayını açıkladı. Ayrıca Merkür gezegeni üstüne incelemeler yaptı. Fizik alanında cisimlerin düşme ve çarpma kanunlarını inceledi, seslerin yüksekliğini açıkladı ve yayılma hızını ölçtü. Gassendi'nin bütün eserleri Lyon'da yayımlandı (1658, 6 cilt). [L]

GASSENDİ'CİLİK i. (fr. *gassendisme*). Gassendi ile Gassendi'cilerin felsefe doktrini. (L)

GASSER (Herbert Spencer), amerikalı fizyoloji bilgini (Wisconsin, Plateville 1888 - New York 1963). Özellikle sinir tellerinin vücuttaki görevlerine göre farklılaşması üzerinde çalıştı. Çalışma arkadaşı Erlanger ile birlikte 1944'te Nobel Tıp ödülünü aldı. (L)

Gasser sinir düğümü, kaya kemiğin ön yüzündeki bir çukurda, üçüz sinir üzerinde bulunan sinir düğümü. Avusturyalı anatomi bilgini Johann Lorenz *Gasser*'in (1723-1765) adıyle anılır. (L)

GASSİ (EL—), Cezayir sahrasında (Vahalar ili) yer, Doğu Büyük Erg sınırında, Hacı Mesut'un güney-güneybatısında. Petrol boru hattı ile Hacı Mesut'a bağlanan önemli petrol yatağı. (L)

GASSİER (Paul DEYVAUX-GASSİER, H.-P.- [Henri-Paul] denir), fransız karikatürcüsü (Paris 1883-ay.y. 1951). İlk olarak gazetelerde yalnız çizgiyle yapılmış desenler yayımladığı için modern siyasî karikatürün yaratıcısı sayılır. 1908'den, 1926'ya kadar *Humanité* gazetesinde çalıştı. Onun dışında *Hommes du Jour* ve *Journal du Peuple*'de de (1926-1939) karikatür ve desenleri yayımlandı. (L)

GASSİON (Jean DE), Fransa mareşali (Pau 1609-Arras 1647). Piemonte prensinin emrinde jandarma idi. 1630'da Saksonya'da savaşan İsveç kralı Gustaf Adolf'un hizmetine girdi: İngolstadt savaşında (1631) kralın hayatını kurtardı. İsveç kralının ölümünden sonra (1632), Fransa'ya döndü. Tuğgeneralliğe yükseldi (1638). Sonra süvari tuğgenerali oldu (1641), rütbesi Fransa mareşalliğine (1643) yükseldi; Rocroi, Courtrai, Furnes'de, Dunkerque'te yararlık gösterdi. Lens'te yaralanarak öldü. (L)

GASSİ TAVİL, Cezayir sahrasında çöküntü, Doğu Büyük Erg'de. Gassi Tavil dünyanın başlıca tabiî gaz yataklarındandır. 600 Milyar metre küp kadar olduğu sanılan rezervi, Cezayir'in tüketim bölgelerine 70 km uzak olduğundan ve Hacı Remil yatağından elde edilen gaz ülkeye yettiğinden henüz işletilmemektedir. Gassi Tavil çöküntüsünden Uargla-Fort Flatters yolu geçer. (L)

GASSMAN (Vittorio), italyan tiyatro ve sinema oyuncusu (Cenova 1922). 1943'te tiyatroya başladı ve birçok oyunda rol aldı (özellikle Luchino Visconti yönetiminde). Kısa zamanda, kendi neslinin en ünlü oyuncularından biri oldu. 1952'de kendi adına bir topluluk kurdu: ***Teatro Popolare Italiano* (TPİ)** [İtalyan Halk tiyatrosu]. Çok değişik olan repertuvarında, Aiskhylos'tan Anouilh'e kadar birçok yazarın (Seneca, Hamlet, A.

Dumas, İbsen, U. Betti ve T. Williams) oyunlarına yer verdi. Birçok filimde de rol aldı: *Acı Pirinç* (Riso Amaro) [G. De Santis yönetiminde 1948]; *Harp ve Sulh* (War and Peace) [K. Vidor yönetiminde 1956]; *İ Soliti İgnoti* (Meçhul Yalnızlar) [M. Monicelli yönetiminde 1958]; *La Grande Guerra* (Büyük Savaş) [M. Monicelli yönetiminde 1959]; *İl Sorpasso* (Palavracı) [R. Risi yönetiminde 1962]. 1957'de *Kean* filminin yönetmenliğini yaptı. (L)

GASSMANN (Florian Leopold), bohemyalı bestecisi (Most, Bohemya 1729-Viyana 1774). Bologna'da P. Martini'nin öğrencisiydi. İmparator Franz I'in çağırısına uyarak Viyana'ya gitti. Önce saray besteciliğine (1763), sonra özel kilise müzikçibaşılığına getirildi. 1862'de Haydn derneği adını alacak olan, Tonkünstlersocietaet'i kurdu. Sayısı yirmi üçe varan italyan operası (*La Contessina* 1770), bir oratoryo (*Betulia Liberata*), missa'lar, mezmurlar, senfoniler v.b. besteledi. (L)

GASSOT DE DEFFENS (Jacques), fransız diplomatı (Bourges 1520'ye doğr.- ay.y. 1585). 1547'de, Fransa'nın İstanbul elçisi Aroman baronunun yanında görevli olarak bulundu, onunla birlikte İran, Kahire ve Kudüs'e gitti. Gördüklerini *Discours du Voyage de Venise a Constantinople* (Venedik'ten İstanbul'a Yolculuğun Hikâyesi) adlı eserinde anlattı. (L)

GASTALD i. İtalya'nın Lombardia bölgesinde, VI. yy.dan VIII. yy.a kadar kral otoritesinin başlıca temsilcisi. (Önceleri, yalnızca bir malikânenin yönetimi ile görevli bulunan gastald'lar dukaların yetkilerine de sahip çıktılar ve kendilerine bazen fethedilen ülkelerin yönetiminin verildiği bile oldu.) [L]

GASTALDİ (Iacopo veya Giacomo, **Maestro Iacopo Piemontese** denir), italyan haritacısı (Villafranca, Piemonte 1500'e doğr. - Venedik 1566). 1548'de *Ptolemaios Coğrafyası*'nı yayımladı; bu eserde, 34'ü o güne kadar hiç yayımlanmamış 60 harita yer alıyordu. Venedik cumhuriyetinin hizmetinde görev aldı. 1558'de *Accademia della Fama*'ya (Fama akademisi) coğrafya profesörü tayin edildi. Dünyanın çeşitli bölgelerinin ve Akdeniz ülkelerinin birçok coğrafî haritasını çizdi. (L)

GASTALDİT i. (italyan jeoloğu Baltolomeo *Gastaldi*'nin [1818-1878] adından). Miner. Tabiî magnezyum ve kalsiyum silikat; bir glokofan çeşididir. (L)

GASTEİN veya **GASTEİNERTAL**, Avusturya'da vâdi, Salzach'ın sağ kolu, Ache tarafından sulanır, Hohe Tauern ile Niedere Tauern sınırında. Vâdide *Badgastein* ve *Hofgastein* adlı iki turizm ve ılıca merkezi vardır.

— Tar. Avusturya imparatoruyle Prusya kralı, Düklükler savaşına son veren uzlaşmayı 14 ağustos 1865'te burada imzaladılar. (L)

GASTERAZ i. (fr. *gasterase*'dan). *Eşanl.* PEPSİN.

GASTERİA i. Güney Afrika bitkisi. (Sarısabıra benzer. Bazen evlerde saksılarda yetiştirilir. Zambakgillerden.) [L]

GASTEROMYCETALES çoğl. i. Bazitlimantar takımı; bunların sporları tamamen kapalı bir kılıf içinde oluşur; bu kılıfın yırtılması veya tamamen harap olmasıyle etrafa saçılır. (En tanınmış cinsleri *lycoperdon*'larla *scleroderma*'lardır.) [L]

GASTERUPTİON i. Uzun boylu böcek; sonuna doğru genişleyen uzun bir karnı ve ardında büyük bir burgusu vardır. (*Gasterruption· Thomsoni, tripoxylon figulus*'ta, *G. affectator*, yalnız yaşayan arılarla yaban arılarında asalak yaşar. Zarkanatlıların *evaniidae* familyasından.) [L]

GASTOLDİ (Giovanni Giacomo), italyan bestecisi (Caravaggio 1556'ya doğr.-Milano 1622). Mantova, daha sonra Milano kiliselerinde çalıştı, *Dans Madri galleri* (şarkılı, oyunlu, danslı baleler), 3 sesli *Canzonetta*'lar, Monteverdi'nin *Arianna* operası için 2. intermezzo, missa'lar, motet'ler v.b. besteledi. (L)

GASTON DE FOİX, Nemours dükü, fransız savaşçısı (1489 - Ravenna 1512). Narbonne vikontu Jean de Foix ile Louis XII'nin kız kardeşi Marie d'Orléans'ın oğlu ve Foix kontu Gaston IV ile Navarra kraliçesi Aragon'lu Leonor'un torunu. 1505'te kral kendisine Nemours kontluğunu ve Navarra kralı unvanını verdi. Yirmi iki yaşındayken Louis II'nin Venedik ve İspanya'nın yardımıyle kurduğu Kutsal birliğe karşı savaşmakla görevli Lombardia'daki fransız ordusunun kumandanlığına getirildi. Yalnız 1512 savaşı, Gaston de Foix'nın ne yaman bir savaşçı olduğunu göstermeğe yeter. Cebrî yürüyüşle, kuşatılmış olan Bologna'ya saldırdı, oradaki garnizonu kurtardı. Venedikli milis kumandanı Andrea Gritti'nin kendi yokluğundan faydalanıp Brescia'yı ele geçirdiğini öğrenerek atlı birliğin başında cüretli bir hareketle yeniden kuzeye döndü, Fransızların elinde kalan şatoyu ablukadan kurtardı. Bu seri manevralarından dolayı İTALYA YILDIRIMI diye ün kazandı. Bundan sonra kutsal birlik ordusunu yendi (1512), fakat düzenli bir şekilde çekilen ispanyol piyadesine başında kendinin bulunduğu bir birlikle saldırırken öldürüldü. (L)

GASTORNİS i. Fosil kuş, Paris dolaylarında eyosen tabakasında bulunmuştur. (Boyunun büyüklüğünden dolayı *gastornis* önce devekuşuna benzetilmişti. Bugün daha çok, yanıltıcı karakterli, perde ayaklı büyük bir kuş çeşidi sayılmaktadır.) [L]

GASTOUÉ (Amédée), fransız müzik bilgini (Paris 1873-ay.y. 1943). Paris *Schola Contorum*'unda ve katolik üniversitesinde gregoryen müziği üzerine dersler verdi. Konservatuvar ve Opera'nın kataloglarını hazırladı. Fransız Müzik Bilginleri derneği başkanı oldu (1934-1936), kendini ortaçağ müziği araştırmalarına verdi. Paris Millî kitaplığındaki elyazması bizans müzik eserleri kataloglarını hazırladı. 1914'ten sonra Machault'nun missa'sını derledi. Couperin'in iki cilt oda müziğini gözden geçirdi (1933), Brenet'nin lûgatini yeniden bastırdı, missa'lar, oratoryo'lar besteledi. (L)

GASTR—. Bk. GASTRO.

Gastraea teorisi. Biyol. Birhücreliler ile çokhücreliler arasında bir geçit türü bulmak amacıyle Haeckel'in (1868) ileri sürdüğü teori. Bunun için Haeckel, gastrula yapısında bir yaratığı varsayarak adını *gastraea* koydu. Ona göre *gastraea* çokhücrelilerin muhtemel atasıdır. (L)

GASTRALJİ i. (fr. *gastralgie*). Bk. MİDE *ağrısı*.

GASTRANA i. İkiçenetli yumuşakça; Eski Dünya denizlerinde yaşar. (*Tellinidae* familyasından Tersiyer'de fosil.) [L]

GASTRANCİSTRUS i. Küçük böcek; karın kısmı geniş, yassı ve sivridir. (*Gastrancistrus nigroaeneus*'un kurtçukları meşe ağacının genç dip sürgünlerinde mazılar içinde toplu olarak yaşar. Zarkanatlıların *chalcididae* familyasından.) [L]

GASTREKTAZİ i. (fr. *gastrectasie*). Bk. MİDE *genişlemesi*.

GASTREKTOMİ. i. (fr. *gastrectomie*). Bk. MİDE *çıkarma*.

GASTRİDİUM i. Şişkin başakçıklı otsu bitki; bilinen iki türü Avrupa'da ve Kanarya adalarında yetişir. (*Gastridium lendigerum*'a Batı Avrupa'da kumsallarda rastlanır. Buğdaygillerden.) [L]

GASTRİKLAND, İsveç'te (Norrland) eski il. Merkezi, *Gavle*. Ormanlık bir bölgedir. Kereste ve selüloz sanayii. Dökümhaneler ve çelik fabrikaları (*Sandviken*). [L]

GASTRİLEGİDAE çoğl. i. Zarkanatlı böcekler grubu; yalnız yaşayan arıları (*osmia, anthidia, megachilus, chalicodomes*) kapsar; bunlara *gastrilegidae* (*gaster*, mide, karın) denmesinin sebebi çiçektozunu karınlarındaki kıldan fırçanın üzerine toplamalarıdır. (L)

GASTRİN i. (fr. *gastrine*). Mide mukozasında oluşan ve mide salgısını etkileyen hormon maddesi.

GASSİ TAVİL

— ANSİKL. *Gastrin* polipeptitlerdendir; domuzun mide kovuğundan alınan mukozadan analiz ve sentez yoluyle elde edilebilir. Bu yolla iki saf madde elde edilmiştir: gastrin I ve II. İnsan gastrininin tam bileşimi henüz bilinmiyor, fakat aminoasitlerindeki dizilişinin domuz gastrinindekinden farklı olduğu biliniyor. Gastrin, mide salgısını dürtükleyen en etkin maddedir; bir hayvana gastrin verildiği zaman mide salgısı iyice çoğalır; bir iki saat içinde yüzde 300-500 oranında artar. Gastrin özellikle salgının miktarı, asit yoğunluğu ve tuzasidi verdisi üzerinde etki gösterir.

Besinlerin, özellikle proteinli besinlerin kovuk mukozasına değmesi sonucunda midenin gastrin salgıladığı sanılıyor.

Tuzasidi salgılandığı andan itibaren bir oto-regülatör mekanizması harekete geçer, pH 2'nin altına düşünce salgıyı durdurur. Öyle görünüyor ki bu hormonun salgılanmasında aracı rolü oynayan etmen asetilkolindir. (L)

GASTRİT i. (fr. *gastrite*). Patol. Mide mukozası iltihabı.

— ANSİKL. Patol. *Gastrit*'ler had veya müzmin olabilir. *Had gastrit* genellikle alkolizmden (içkicilerde görülen gastrit), baharlı yemeklerden ve yakıcı maddelerin sebep olduğu bazı zehirlenmelerden ileri gelir. Başlıca belirtileri mide çukurunda duyulan şiddetli ağrı, dilin kuru ve beyaz oluşu, susama, bazı hallerde bulantı ve kusmadır. Ateş genellikle çok az yükselir. *Müzmin gastrit* had gastritten sonra olabilir, fakat çoğu zaman tahriş edici yiyeceklerden ve hiperkloridriden ileri gelir ve sinsice yerleşir. Başlıca belirtileri yemeklerden sonra midede yanma ve ağırlık, sindirim yavaşlığı, şişkinlik, yarım iştah ve dil beyazlığıdır.

Müzmin gastrit yalnız kötü beslenmekten değil, yemekleri iyi çiğnememekten, hattâ hava yutmaktan da ileri gelebilir. Müzmin gastrit hiperkloridrik olabileceği gibi hipokloridrik de olabilir; birincisi mide ekşimesine, ikincisi mide veya yemek borusundaki maddelerin ağıza doğru yükselmesine sebep olur.

— Vet. Çoğu zaman beraber bulundukları bağırsak iltihapları gibi *gastrit*'ler de (had veya müzmin) ya mikroplardan, ya asalaklardan (atgillerde görülen mide kurtları ve habronemoz, etçillerde görülen spiroserkoz, gevişgetirenlerde görülen mide-bağırsak etrongilozu), ya da zehirlenmeden ileri gelir. Birçok mikroplu hastalıklar gastrite yolaçar (atta bulaşıcı zatürree, sakağı, tifo; domuzda kızıl, salmonelloz; köpekte gençlik hastalığı, leptospiroz). Düzensiz yem dağıtımı, besin dengesizliği, bozuk yem de sık sık gastrite sebep olur.

Etçillerde ve domuzda gastrit az çok sık kusmalar şeklinde kendini gösterir. Otçullarda teşhis daha zordur. Gastritlerin tedavisinde perhizin çok büyük önemi vardır. Bir veya iki günlük su perhizi; otçullara ar-

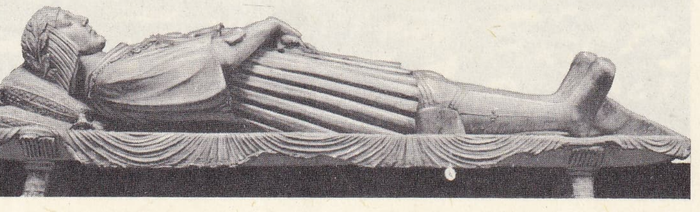

GASTON DE FOİX'nın lahit heykeli il Bambaia'nın eseri Brera müzesi, Milano

Foto. LAROUSSE

pa ve keten tohumu haşlaması; etçillere maden suyu, sonra sindirimi kolay yiyecekler; unlu, kepekli bulamaç, pişmiş tane yem; otçullara ve domuza yeşil yem; etçillere maden suyuyle kestirilmiş süt, sebze çorbası verilir.

Mide ağrıları soğuk içeceklerle, belladonlu veya afyonlu ilâçlarla, asit emici maddelerle dindirilir. (L)

GASTRO, GASTRO—, veya **GASTR—,** yun. *gaster, gastros,* karın, mide kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren ek. (L)

GASTRO - ANTERİT i. (fr. *gastro - entérite*). Bk. MİDE *bağırsak iltihabı.*

GASTRO - ANTEROKOLİT i. (fr. *gastro-entérocolite*). Patol. Mideye, ince ve kalın bağırsağa yayılan iltihap. (L)

GASTRO - ANTEROLOG i. (fr. *gastro - entérologue*). Mide ve bağırsak hastalıklarıyle ve genellikle bütün sindirim sistemi hastalıklarıyle uğraşan hekim. (L)

GASTRO - ANTEROLOJİ i. (fr. *gastro - entérologie*). Mide ve bağırsak hastalıklarını inceleyen tıp şubesi. (L)

GASTRO - ANTEROPTOZ i. (fr. *gastro - entéroptose*). Bk. MİDE *bağırsak düşüklüğü.*

GASTRO - ANTEROSTOMİ i. (fr. *gastro-entérostomie*'den). Bk. MİDE *bağırsak ağızlaşması.*

GASTROCHAENA i. İki çenetli delici küçük deniz yumuşakçası; kireçten uzun bir tüp yapar, kavkısıyle onun içinde barınır. (Otuz kadar yaşayan türü, Üçüncü zaman tabakalarında ise fosil türleri bulunur. Ayrıca *fistulana* ve *spengleria* cinslerini de kapsayan *gastrochenidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GASTROCOELES çoğl. i. Paleont. Otbigny'nin, mahmuzunda bir karın oluğu bulunan belemitler grubuna verdiği ad. (Msl. *Belemnites canaliculatus.*) [L]

GASTRODİNİ i. (fr. *gastrodynie*). Patol. Midede duyulan sinirsel ağrı. (L)

GASTRO - DÜODENOSTOMİ i. (fr. *gastro - duodénostomie*). Bk. MİDE *onikiparmak bağırsağı ağızlaşması.*

GASTRO - EPİPLOİK sıf. (fr. *gastro - épiploïque*). Bk. MİDE *epiplon atardamarı.*

GASTRO - GASTROSTOMİ i. (fr. *gastro-gastrostomie*). Bk. MİDE *ağızlaşması.*

GASTROİDEA i. Yarım santimetre uzunluğunda parlak veya madenî renkli küçük böcek. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.)

— ANSİKL. Bazı *gastroidea* türleri karabuğdaygillerden kuzukulağı ve çobandeğneği üzerinde yaşar. Mavi elitralı *Gastroidae polygoni* çok yaygın bir böcektir; kurtçukları kuzukulağı bahçelerinde büyük zararlara yolaçar. (L)

GASTRO - JEJÜNOSTOMİ i. (fr. *gastro-jéjunostomie*). Bk. MİDE *boşbağırsak ağızlaşması.*

GASTROKLİZ i. (fr. *gastroclyse*). Ted. Besleyici sıvıların veya ilâçların bir sondayla ağır ağır mideye şırınga edilmesi. (L)

GASTRO - KOLİT i. (fr. *gastro - colite*). Patol. Aynı zamanda hem midede, hem de kalın bağırsakta görülen iltihap. (L)

GASTROLİT i. (fr. *gastrolithe*). Yengeçlerin midesinde bulunan kireçtaşı. (Bu kireçtaşı bir çeşit yedek maddedir; hayvan kabuk değiştirdiği zaman yenisini yapmak için bu taşı kullanır.) [L]

GASTROLİZ i. (fr. *gastrolyse*). Mideyi, normal ve patolojik olarak bağlı bulunduğu bazı organlardan ayırmayı sağlayan cerrahî müdahale. (L)

GASTROLOBİUM i. Karşılıklı basit yapraklı ağaççık; çiçekleri sarı veya kırmızımsı renkte, salkım durumundadır. (Avustralya'da 30'dan fazla türü vardır; bunlardan bir kısmı güzel görünüşlerinden dolayı limonluklarda yetiştirilir. Baklagillerden.) [L]

GASTROLOJİ i. (fr. *gastrologie*). Yeme, içme bilimi. (L)

GASTROMİKSORE i. (fr. *gastromyxorrhée*). Tıp. Mide çeperinin, kusmağa yolaçabilecek derecede aşırı salgı çıkarması. (L)

GASTRONOMİ i. (fr. *gastronomie*). İyi yemek sanatı. Bk. MUTFAK ve YEMEK. (L)

GASTROPACHA i. Kelebek türü. (Meşe, akdiken ve erik ağaçları üzerinde uçar durur. Tırtılı meyve ağaçlarında, çakal eriklerinde v.b. yaşar. Rengi kızıl sarı veya esmerdir; dinlenme durumunda iken kanatları ölü yaprakları andırır. İlmî adı *Gastropacha quercifolia. Lasiocampidae* familyasından.) [L]

GASTROPEKSİ i. (fr. *gastropexie*). Midenin cerrahî yoldan bir yere tutturulması. (L)

GASTROPHİLUS i. Sinek türü; kurtçuğu atların midesinde veya bağırsaklarının ilk bölümünde asalak yaşar.

— ANSİKL. *Gastrophilus* tüylü iri bir sinektir; yumurtalarını otçul hayvanların dudaklarına, burnuna, bacaklarına, tabiî deliklerden herhangi birinin yakınına bırakır; hayvan yalanırken bunları yutar. Yumurtadan çıkan kurtçuklar, iyice gelişinceye kadar mide ve incebağırsak çeperine tutunur; sonra kalınbağırsağa geçer; yeni bir başkalaşmaya elverişli hale geldiği zaman dışkılarla birlikte anustan çıkar. Bu asalaklar çok olduğu zaman hayvanları zayıflatır. Genellikle bunlara *oestrus* denir.

Atta bunun üç çeşidi bulunur: *mide oestru*'u, *hemoroit oestrus*'u ve *burun oestrus*'u.

Mide oestrus'u veya *at gastrophilus*'u, karnı kırmızımsı, sarımtırak bir sinek görünüşündedir; yumurtalarını kılların üzerine bırakır, çıkan kurtçuklar şiddetli kaşıntıya sebep olur; hayvan yalanır ve bunları yutar. Kurtçuk mide mukozasına tutunarak gelişir.

Hemoroit oestrus'u *veya gastrophilus*'u öncekinden biraz daha küçüktür; aynı şekilde gelişir.

Burun oestrusu veya *gastrophilus*'u yumurtalarını atın burun kanat ve deliklerine bırakır. Kurtçukları midekapısının yakınında, onikiparmakbağırsağı mukozasına tutunur. (L)

GASTRO - PİLOROSPAZM i. (fr. *gastro-pylorospasme*). Bk. MİDE *kapısı kasılması.*

GASTROPLASTİ. i. (fr. *gastroplastie*). Bk. MİDE *plastiği.*

GASTROPODA çoğl. i. Bk. KARINDANBACAKLILAR.

GASTROPTOZ i. (fr. *gastroptose*). Bk. MİDE *düşüklüğü.*

GASTRORAFİ i. (fr. *gastrorraphie*). Cerr. Midedeki bir yaranın dikilmesi. (L)

GASTRORAJİ i. (fr. *gastrorragie*). Bk. MİDE *kanaması.*

GASTRORE i. (fr. *gastrorrhée*). Patol. Midenin bol miktarda salgıladığı sümüksü kusmuk maddesi. (Midesinde gastrit bulunan alkoliklerde sık görülür.) [L]

GASTROSEL i. (fr. *gastrocèle*). Patol. Bk. MİDE *fıtığı.*

GASTROSKOP i. (fr. *gastroscope*). Midenin içini aydınlatacak düzeneği bulunan mide muayene âleti. (Bunların bazılarında, birçok mercekten kurulu optik bir düzenek ve merceklerin görüntüyü iletmesini engellemeden âletin eğrilip bükülmesini sağlayan bir sıra eklem yer alır. Merceklerin yön verdiği ışık demetleri âletin büklümlerini izler.) [L]

GASTROSKOPİ i. (fr. *gastroscopie*). Gastroskop yardımıyle midenin iç yüzünün gözle incelenmesi. (L)

GASTROSPAZM i. (fr. *gastrospasme*'dan). Bk. MİDE *kasılması.*

GASTROSTOMİ i. (fr. *gastrostomie*). Yemekborusu darlığı olan hastaları beslemek için mideyi karın çeperine ağızlaştırmak ameliyatı. (L)

GASTROSÜKORE i. (fr. *gastrosuceorrhée*). Patol. Aç midede az miktarda yiyecek maddesiyle çok miktarda mide özsuyunun birarada bulunması. (L)

GASTROTEKNİ i. (fr. *gastrotechnie*). Dr. E. Pozerski de Pomiane tarafından kurulan bilim dalı. (Pişirme tekniklerinin, yiyeceklerin sindirimi üzerindeki etkisini ve pişirmenin meydana getirdiği değişiklikleri inceler. Sindirimin psikofizyolojisinin bir dalıdır.) [L]

GASTROTOMİ i. (fr. *gastrotomie*). Mide çeperlerinin kesilmesini öngören ameliyat; çoğu zaman muayene amacıyle yapılır. (L)

GASTROTONOMETRİ i. (fr. *gastrotonométrie*). Fizyol. Bk. MİDE *kasgücü ölçümü.*

GASTROTRİCHA çoğl. i. İpsisolucanlara yakın çok küçük solucanlar grubu; tatlı sularda yaşar. (L)

GASTROVOLÜMETRİ i. (fr. *gastrovolumétrie*). Fizyol. Bk. MİDE *ölçümü.*

GASTROZOYİT i. (fr. *gastrozoïde*'den). Hidra kolonisindeki besici polip. (Bir ağzı ve dokunaçları bulunan bu polipler, koloniyi beslemek için sindirilmiş sıvıyı özel kanallarla koloninin tümüne dağıtır.) [L]

GASTRULA i. (lat. *gaster,* karın kelimesinden). Biyol. Çokhücreli hayvanlarda döllenmiş yumurtanın gelişme evrelerinden üçüncüsü.

— ANSİKL. Çokhücreli hayvanlarda döllenmiş yumurta art arda bir sıra bölünmelere uğrar (bk. BÖLÜTLENME); önce morula ve blastula oluşur. Sonra esaslı bir şekillenme evresi başlar; bu evrede, embriyonun çeşitli kesimlerinde, hücre ve boşluk yaratma hareketleri ve karşılıklı yer değiştirmeler görülür. Bunlardan biri gastrula oluşumu sırasında yer alır: derindeki bazı hücre grupları yüzeye göçer. Böylece dışderi, içderi ve ortaderiden (veya onun taslağı ilk *mezanşim*'den) ibaret gastrula meydana gelir. İlkinbağırsak (arkenteron) *blastopor*'dan oluşur. (L)

GASUL, Ürdün ırmağının alçak vâdisinde arkeoloji siti, Lut gölünün kuzeybatısında. Kısa süre önce yapılan araştırmalarda, taş temel üzerine oturtulmuş pişmemiş tuğladan evler ve bu evlerin bazılarının içini süsleyen freskler ortaya çıkarıldı. Buraya M.Ö. V bininci yılın ikinci yarısıyle, IV bininci yılın son çeyreğinde yerleşildiği sanılır. (L)

GASULYEN sıf. ve i. (fr. *ghassoulien*). Arkeol. Filistin'in bilinen tarihöncesi en eski kültürüne verilen ad.

— ANSİKL. *Gasulyen* adı, Lut gölünün kuzey ucu yakınlarında bir buluntu yeri olan Teleylat Gasul'dan gelir. Bu yerleşme yerine

GAT sahrasının görünüşü

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

ait kazı, Papalık İncil enstitüsünün teşvikiyle Mallon ve Koeppel tarafından yapıldı. Bu kültür sadece Doğu Ürdün bölgesine ait değildir. Yahuda ve Galile bölgelerine de yayılmıştır. Kazı yerinde üst üste kurulmuş dört yerleşme katından sonuncusu, ilk maden devri başlarında terk edildiği için, araştırmada daha genç tabakalarla da uğraşılmak zorunda kalınmadı. Böylelikle, en genç tabakalarda, baştan sona bütün bir köyü, tümüyle açarak, ev ve çiftliklere dair geniş bilgi edinilmesine imkân bulundu. Buradaki yapılar, genellikle dik dörtgen şekillidir. 16 m uzunlukta olanları da vardır. Esas odadan duvarla bölünmüş küçük bir yan oda, buradan ayrılmış sık ve ikişer odalı yapılardan ibarettir. Bazı odaların içinde duvarlar boyunca uzanan, çakıl taşlarından yapılmış peykeler görülür, ayrıca kille örülmüş ocaklar ve zahire saklamağa yarayan derin çukurlar da vardı. Teleyat Gasul ev tipi, Mezopotamya'daki alışılmış uzun cepheli ev tipine, yani doğu evinin ilk şekline uygundur. Çakmak taşı âletler, şekilce fevkalâde bir bolluk manzarası gösterir; çapa, kurs biçimli kazıyıcı âletler de, levhalar, orak taşları, testereler, dergiler, bir veya iki yanları keskin lamalar, diyoritten yapılma cilâlı, yassı baltalar da vardır. Çanak çömlek arasında da sivri altlı kupalar ile bir kuş vücuduna uydurulmuş, geniş ağızlı, çift ip deliklerinden asılmağa yararlı kapları işaretlemek gerekir. Ayrıca çift kulplu kâseler, amphora'lar, derin leğen ve Merinde'dekine benzeyen pişmiş topraktan kaşıklar da görülür. Şekilleri itibariyle bir bakıma kısmen Anadolu ve Balkanların benzer kaplarını hatırlatan, bunlarla karşılıklı bir bağlılık münasebeti içinde görülmesi gereken yüksek ayaklı vazolar, özellikle dikkati çekmektedir. Kapların üzerine yapılan bezekler hakkında, eldeki bütün kapların kırık parçalar olmasından dolayı tam bir fikir edinilememiştir. Teleylat Gasul evlerinde rastlanan boyalı duvar resimleri, büyük bir önem taşır. Bunlar tuğla duvarların beyaz sıvaları üzerine tutturulmuş koyu kahverengi ve kırmızı boyalı şekillerdir. Bazen renklilerin yanı sıra beyazlarına da rastlanır. Duvarlara insan, kuş ve sekiz köşeli yıldız motifleri çizilmiştir. Teleylat Gasul'da ölüler, dolmenlerden ibaret bir mezarlığa gömülürdü. (M)

GASZYNSKİ (Konstanty), polonyalı şair (Jeziorno, Varşova yakını 1809 - Provence 1866). 1830 - 1831 İhtilâline katıldıktan sonra Fransa'ya sığındı, 1833'te, Paris'te askerlik hayatının izlenimlerini dile getiren *Chants du Pèlerin Polonais*'yi (Polonyalı Hacının Şarkıları) yayımladı. Aix'de bulunduğu sırada (1833 - 1843) Victor de Laprade ile dost oldu, mahallî bir gazete olan *Le Mémorial*'ı yönetti ve birçok fransızca eser yayımladı. (L)

GAŞ, Kuzeydoğu Afrika'da vad; Eritre'den doğar, Sudan'da, sınırdan az sonra, Kassala'nın aşağı kesiminde bir iç delta meydana getirir. (L)

GAŞERBRUM, Karakurum'da dağlar, Baltoro buzulunun sağ kıyısı yukarısında yükselir. Kütle başlıca şu tepelerden meydana gelir: *Gaşerbrum I* veya Hidden Peak; 1966'da avusturya heyetinden F. Moravee, Sepp Larch ve Hans Willenpart'ın tırmandıkları *Gaşerbrum II* (8 025 m); Gaşerbrum III (7 952 m); 1858'de R. Larsi yönetiminde italyan heyetinden W. Bonatti ve C. Mauri'nin zirveye ulaştıkları *Gaşerbrum IV* (7 980 m). [L]

GAŞİYE i. (ar. *gâşiye*, örtü, kıyamet). *Esk.* Örtü, perde, zar. ‖ Atlarda eyerin altına konan keçe. (Selçuklu ve Memlûklularda saltanat işaretlerinden biri sayılırdı.) ‖ *Mec.* Felâket.

◆ **Gaşiyedar** sıf. ve i. *Esk.* At uşağı, at takımlarına bakan (kimse). [M]

GAŞKA'LAR veya **KAŞKA'LAR**, eski Anadolu'nun kuzey bölümünde yaşamış savaşçı bir kavim. Gaşkaların Sinop ve Samsun dolaylarında yaşadığı ileri sürülüyor: Gaşka'lar Hantili (M. Ö. 1590-1560) devrinde Fırtına tanrısının kutsal şehirlerinden biri olan Nerik şehrini zaptettiler. (Nerik şehrinin nerede olduğu bilinmiyor.) Başkent Hattuşaş'ın bu devirde suru yoktu. Gaşka istilâsını önlemek için Hantili zamanında Hattuşaş'ın etrafı surla çevrildi. Gaşka'lar hitit kralı Tudhaliya III (M.Ö. 1400-1380) devrinde Hitit imparatorluğunun kuzey taraflarını ellerine geçirdiler; başşehri Hattuşaş'ı (bugün Boğazköy) tahrip ettiler. Şuppiluliuma I (M. Ö. 1380-1340) devrinde Pala'lar ile birlikte yenilgiye uğradılar. (M)

GAŞŞULİAVİA, hitit kraliçesi (M.Ö. XIV. yy.), Murşiliş II'nin karısıdır. (M)

GAŞY i. (ar. *ğaşy*). *Esk.* Çok etkili ve güzel bir şey karşılığında kendinden geçme, beğenme: *Bunlar, sebebini anlamadıkları bir gaşy ve cezbe içinde, vücutlarının bütün elâstikıyeti ile iki tarafa saldırırlarken...* (Sabahattin Ali). ‖ *Gaşy-âver,* baygınlık veren.

◆ **Gaşeyan** i. *Esk.* Kendinden geçme.

◆ **Gaşyet** i. *Esk.* Kendinden geçme, bayılma. ‖ *Gaşyet-i mevt,* koma durumu.

◆ **Gaşyetmek** geçl. blş. f. Kendinden geçirmek: *Kanmadık gaşyeden bu maviliğe* (Yahya Kemal). *Bu saadetin gaşyeden havasında onu ufak bir lerzişle titreten bir nefes vardı* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Bayılmasına sebep olmak.

◆ **Gaşyolmak** geçz. blş. f. Kendinden geçmek: *Ah, ruhum ben / Bu inceliklerinin karşısında gaşyolurum* (Tevfik Fikret). *Tabiî o gayretle parlak bulur / Okur, dinletir, söyletir, gaşyolur* (M. Â. Ersoy). [M]

GAT, Trablusgarp'ta şehir. Fezzan ve Gadames yolu üzerinde; 4 000 nüf. Sudan'a giden ticaret yolunun oradan geçmesi dolayısiyle ayrı bir önem kazandı. Şehrin çevresinde altı kapılı, mazgallı bir sur vardır. Halkı berberî, sudanlı ve arap karışımıdır. Deri, eğer takımları, silâh kılıfları, tahta kaplar, pamuk dokumalar, tuz, soda, hurma başlıca gelir kaynağıdır.

— Tar. Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. 1875 Yılında, Osmanlıların eline geçince sivil işler bir kaymakama, askerî görevler de yüzbaşı rütbesinde bir subaya verildi. XIX. yy.da önem kazanmağa başlayan Gat şehri halkı ya haussa diliyle veya arapça konuşurdu. (M)

GAT veya **GATH** (ibr. *gath*, cendere kelimesinden). Esk. coğ. Filistin'de şehir, Filistin pentapolis'inin beş şehrinden biri. Buradaki kemer, bir süre Filistin'liler tarafından muhafaza edildi. Dev Calut (Goliath) burada doğdu. Bugün, İsrail devletinde, Falluca'nın güneydoğusunda, *Irak el-Menşiye.* (L)

GATA (SİERRA DE), İber yarımadasında merkezî Cordillera'da ıssız dağlık kesim, Portekiz sınırında. En yüksek tepesi Pena de Francia (1 735 m). [L]

GATA burnu, İspanya'da (Almeria ili) yüksek burun, Akdeniz kıyısında, doğuda Almeria körfezini kapatır. (L)

GATAFAN, Arabistan'ın güneyinde iki arap aşireti. Biri Gatafan bin Sa'd Mâlik bin Haram bin Cuzam'a, öteki Gatafan bin Sa'd bin Kays bin Aylan'a bağlıdır. Hayber'den Salma dağlarına kadar uzanan yaylaları vardır.
Gatafan'lar Yesrib çevresinde oturan Aşça'lar ile Şarakka ve Rabaza yöresinde yerleşen Zubyanlar, Alıs'lar, Begiz'ler olmak üzere iki kola ayrılırdı.
Gatafan'lar VI. yy.dan sonra ortaya çıktılar. İlk başkanları Melik unvanını alan Zuhayr bin Cazima idi. Havazin'lerden haraç alırdı. Sonra bir havazin tarafından öldürüldü. Yerine oğlu geçti. Babasını öldüren adam da Halid Lahmî kabilesine sığındığı sırada öldürüldü. Bir ara birleşen Gatafan'lar, Harafa aşiretine karşı savaş açtılar. İslâm dininin yayılmasına engel olma amacıyle Medine'ye saldırdılar, fakat Karkaratü'ye Kur'da yenildiler. Sa'd bin Ebi Vakkas'ın ordusuyle Cemel olayına katılan Gatafan'lar daha sonra Ermenilerle birleşerek Abbasîlere karşı Zab savaşına katıldılar. (M)

GATCH SARAN, İran'da (VI. eyalet) yer, Abadan'ın doğusunda. Petrol merkezi. Abadan'a giden petrol boru hattı. (L)

GATELL (Joaquin), ispanyol kâşif ve gezgini (Tarragona 1826-Cadiz 1879). Barcelona'da hukuk ve arapça öğrendi. Cezayir'i baştan başa gezdi, Afrika savaşı bittikten sonra, Fas sultanının buyruğuna girdi, çeşitli sınıflarda subay olarak hizmet gördü. Bu arada topçuluk üstüne bir elkitabını arapçaya çevirdi. Sus ve Dra havzalarını keşfetti, müslümanlar arasında «El Kaid İsmail» diye ün kazandı. İspanya'ya döndü, yeni bir yolculuğa çıkmağa hazırlanırken öldü. (L)

GATELUZİ, XV. yy.da Midilli adasını elinde tutan cenevizli aile. *Deniz Katalanları* adı verilen korsanların elinden adayı kurtaran Bizans imparatoru İoannes, Midilli adasını bu aileye vermişti. Sonradan çocukları Limni, İmroz, Taşoz adalarını da ele geçirdiler. Fatih Sultan Mehmed bir ara adayı vergiye bağladı, 1462'de Mahmud Paşa kumandasındaki bir donanma ile adayı alıp osmanlı topraklarına kattı. (M)

GATES (Caleb Frank), amerikan misyoneri ve eğitimcisi (Chicago, İllinois 1857-Denver, Colorado 1946). 1877'de Beloit kolejini, 1881'de Chicago İlâhiyat okulunu bitirdi. Ertesi yıl papaz olarak çalışmağa başladı. 1881-1894 Arasında Türkiye'de, Mardki'de misyoner olarak bulundu. 1894-1902 Arasında gene Türkiye'de, Harput'ta Fırat kolejinde müdürlük yaptı. 1903-1932 Arasında İstanbul'da Robert kolejin müdürlüğünde bulundu. Türk dostu olarak tanındı. Eserleri: *A Christian Business Mann* (Bir Hıristiyan İşadamı) [1893]; *Not to Me Only*: *A Half Century in Turkey* (Yalnız Bana Değil: Türkiye'de Yarım Yüzyıl) [1940]. (LM)

Gattamelata heykelinden bir detay Donatello'nun eseri

GATES (Horatio), amerikan generali (Maldon, Essex, Büyük Britanya 1728 - New York 1806). Fransızlara karşı savaştı (1755), sonra tarım işletmecisi olarak Virginia'ya yerleşti. Bağımsızlık savaşı sırasında, Kuzey ordusunun başında, ingiliz generali Burgoyne'u Saratoga'da yendi (1777). *Conway Cabal* tarafından desteklenince Washington'ın yerine başkumandan olmak hevesine kapıldı ve bu yüzden onunla bozuştu. 1780'de Güney Carolina'da, Camden'de, Cornwallis'e yenildi ve yerine general Greene geçirildi. (L)

GATESHEAD, Büyük Britanya'da (Durham) şehir, Tyne ırmağının güney kıyısında, varoşlarından biri olduğu Newcastle'ın karşısında; 103 000 nüf. Metalürji ve kimya sanayii. Bira ve kâğıt fabrikaları. (L)

GATH. Esk. coğ. Bk. GAT.

GATHA i. *Avesta**nın bölümlerinden *Yasna*'da yer alan en eski zerdüşt ilâhiler derlemesi. (Eski farsçanın kardeş dili sayılan zend dilinin en eski şekli gatha'lardadır. Bazı gatha'ların Akamanlılar sülâlesinin ilk devirlerinden kalmış olabileceği ve içlerinde Zerdüşt'ün hayatı ile ilgili birçok tarihî bilgi bulunabileceği kabul edilmektedir.) [L]

GATHORNE - HARDY (Gathorne). Bk. HARDY.

GATHOS (Angelis), yunan çete reisi (Sarakini köyü, Edessa 1771-Atalanti 1839). Nansa'da başlayan kurtuluş hareketinde çok önemli rol oynadı. Nansa bozgunundan sonra, Vernion'a kaçtı. Orada yeniden kuvvet toplayıp, bölgedeki türkleri rahatsız etmeğe başladı. Karatassos'un yardımcısı olarak Agrafa'da, Dervenakia'da, Trikkeri ve Sporades'te savaştı. 1823'te Peloponnesos'a dönerek iç savaşa katıldı. 1826'da Karatassos'tan ayrıldı; Dubiotis ile birlikte mücadeleye devam etti. 1826'da 500 kişilik bir kuvvetle, Atalanti'ye girerken Mustafa Beyin saldırısına uğradı. Velenca'da bir kiliseye sığındı, 8 saatlik bir kuşatmadan sonra, yardımına koşan Karatassos tarafından kurtarıldı. Yoksulluk içinde öldü. (M)

GATİNAİS, Fransa'da, Paris havzasında bölge, Loing'ın her iki kıyısında, Sen, Loire ve Yonne nehirleri arasında (Seine-et-Marne ve Loiret). [L]

GATİNEAU, Kanada'da (Québec) ırmak, Ottawa ırmağının kolu (sol kıyı), Hull'da Ottawa'ya kavuşur; 440 km. Birçok hidroelektrik tesis. — Kanada'da (Québec) idare bölümü, Ontario kıyısında, Ottawa yakınında; 44 300 nüf. İdare merkezi. *Maniwaki.* — Kanada'da (Québec) şehir, *Gatineau* ırmağı kıyısında; 13 000 nüf. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası. (L)

GÂTİNE DE PARTHENAY veya **GÂTİNE POİTEVİNE**, Armonik masifinin güneydoğu ucunda bölge, Thouet'nin her iki yakasında, Parthenay çevresinde. Eskiden fundalıklarla kaplı olan bölge, bugün korularla örtülüdür ve halkı sığır yetiştiriciliğiyle

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Bernardino GATTİ
«Doğum»
S. Pietro Alpo
kilisesi
Cremona, İtalya

(Parthenay cinsi) geçinir. (L)

GAT'LAR, Hindistan yarımadasında dağlar; Dekkan'ı, Umman denizinden ve Bengal körfezinden ayırır.

● *Batı Gatlar,* kuzeybatıda Tapti vâdisiyle, Hindistan'ın güney ucundaki Comorin burnu arasında, 1 600 km boyunca uzanır. Üçüncü zamanın başında yarımadayı sınırlandıran ve Dekkan yaylasını yükselten Kondvana kratogeninin kırıklar demetine tekabül eder. 1 000 m kadar olan yükselti, Maisur'da azalır, sonra Palghat geçidinin güneyinde, özellikle Nilgiri, Anaimalai ve en yüksek tepenin (Anai Mudi, 2 695 m) bulunduğu Kordamom dağlarında yeniden artar. Hint okyanusu musonlarının yolu üstünde yükselen bu dağlar, haziran başında, siklonların geçtiği dönemde sağnak halinde ve bol yağış alır; yağışlar ekim ayına kadar aralıklı bir şekilde devam eder. Bu yüzden Batı Gat'lar, Hindistan yarımadasının «su hazinesi»dir. Dekkan'ın, Bengal körfezine dökülen uzun akarsuları buradan doğar; birçok sulama şebekesi (Godavari, Kaveri, Kistna, Tungabhadra) meydana getiren bu ırmaklardan, hidroelektrik enerji üretiminde (Jog, Munnar, Periyar) yararlanılır. Tabiî halde yapraklarını hiç dökmeyen büyük yağmur ormanı (maymunlar, kaplanlar ve birçok fil sürüsü yaşar) Gat'ların büyük kısmını kaplar; bu ormanlardan tek ağacı, sandal ağacı ve abanoz ağacı kerestesi elde edilir. Bununla birlikte, kuzeyde seyrek iğne yapraklılar ormanı ve yükseklerde de çayırlar belirir. Hâlâ avcılıkla, meyve devşirmeyle ve ormanın yakılmasıyla elde edilen tarlalarda gezgin tarımla geçinen kabilelerin yaşadığı Gat'larda, ormanların tarım yapmak için aşırı derecede açılıp ekilmesi, geniş «ikinci derecede» orman alanları meydana getirerek lateritin yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Gat'larda büyük karabiber, kakule, çay, kahve, kauçuk işletmeleri meydana getirilmiş, güney kesimlerinde, ingilizler tarafından birçok yazlık sayfiye yeri (Kodaikanal, Mahabaleşvar, Ootacamund) kurulmuştur.

● *Doğu Gat'lar,* kuzeyde Mahanadi'den güneyde Nilgiri tepelerine kadar uzanır ve orada Batı Gat'larla birleşerek çok daha engebeli ve yüksek tek bir dağ kütlesi meydana getirir. Kuzeyde Batı Gat'lardan inerek Dekkan'ı geçen akarsuların (Godavari, Kistna, Penner, Palar, Kaveri) yardığı Doğu Gat'lar, birbirini izleyen orta yükseklikte (ortalama 700 m) kütlelerden oluşmuştur, dağın yüksekliği yalnız Orissa'da 1 300 m'yi aşar. Muson yağmurlarının zayıflaması dolayısıyle Batı Gat'lardan çok daha kurak olan Doğu Gat'lar, nispeten cılız bir bitki örtüsüyle kaplıdır: savanalar hattâ bozkırlarla kesilmiş seyrek ormanlar, yapraklarını dökmeyen ormanlardan daha yaygındır. Mettur ve Sivasamudram dışında hidroelektrik tesis yoktur. (L)

GATLİNG (Richard Jordan), amerikan mucidi (Hertford County, Kuzey Carolina 1818 - New York 1903). 1861'de ilk modern mitralyözü yaptı. (L)

GATOOMA, Güney Rodezya'nın merkezinde kasaba; 3 450 nüf. Altın madenleri. Dokuma (pamuk dokumacılığı) sanayii. (L)

GATOVSKİ (Leonid M.), sovyet iktisatçısı (doğ. 1889). Eserinin büyük kısmını millî halk ekonomisinin beş yıllık plan devrelerine geçmesiyle ilgili nazariyelere ayırdı. *Sovyet Ekonomisi Kuramının Metodolojik Meseleleri* (1930) adlı eserinde, ilk defa, açıkça, ekonominin objektif kurallarını ortaya koydu. Bunlar sovyet ekonomisinin sonraki gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. Gatovski Muhasebe ve Maddî Teşvik konseyi başkanı ve *Voprosi Ekonomiki* dergisi başyazarıdır. (L)

GATOW, Batı Berlin'in (Almanya) havaalanı, şehrin merkezinin 10 km güneybatısında. (L)

GATRUN, Libya'da vaha, Fizan'ın güneyinde; 700 nüf. General Leclerc kumandasında fransız kuvvetleri, 28 şubat 1942'de ve 6 ocak 1943'te burasını ele geçirdi. (L)

GATS i. (ar. *ġaṭs*). *Esk.* Suya batırma, daldırma. ‖ Bir şeyin içine dalma. (M)

GATSCHET (Albert), amerikan dilbilimcisi ve etnoloğu (Saint-Beatenberg Berne kantonu 1832 - Washington 1907). Etnograf olarak Powel Topografya birliğine, sonra Washington Etnografya bürosuna girdi. Batı yerlilerinin lehçeleri üstüne yaptığı çalışmalar büyük değer taşır. (L)

G.A.T.T. (GENERAL AGREEMENT ON TARIFFS AND TRADE'in [*Tarifeler ve Gümrük Üstüne Genel Antlaşma*] simgesi). İkt. 1947'de Cenevre'de imzalanan ve Havana antlaşması uygulanmağa başlanıncaya kadar geçerli sayılan antlaşma, G.A.T.T.'de gümrük siyasetini düzenleyici maddeler yer alır. 1955'te bu antlaşma, sürekli olarak görev yapacak olan O.C.C.'nin (*Organisation de Coopération Commerciale* [Ticarî İşbirliği teşkilâtı]) kurulmasıyle tamamlandı. G.A.T.T., gümrük tarifelerinin yaklş. yüzde 60'ını kontrol eder ve üye devletler arasındaki ticarî anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapar. 1967 Haziranında, 52 devlet arasında, gümrük tarifeleri ve ticaret üstüne genel bir antlaşma imzalandı (Çin ve S.S.C.B. bu toplantıya katılmadı). Antlaşma ülkeleri, dünya ticaretinin yüzde 85'ini temsil eder. (L)

GATTAMELATA (Erasmo DA NARNİ, **il** — denir), italyan milis kumandanı (Narni, Terni yaklş. 1370 - Padova 1443). Braccio da Montone ile Niccolo Piccinino'nun emrinde savaştıktan sonra, bir ücretli asker ordusunun başına geçti. 1437'de Adda geçidini Milano'lulara karşı Venedik adına savundu. Aynı yıl, venedik kumandanı Mantova markisi, Milano hesabına ihanette bulununca, onun görevini Gattamelata aldı. Adı Venedik'in altın kitabına yazıldı. Oğlu Gian Antonio, Donatello'ya onun at üstünde bir heykelini yaptırdı. (L)

Gattamelata heykeli, Donatello'nun Padova'da Santo alanındaki atlı heykeli (1447 -1453). 8 m yüksekliğindeki bir kaide üzerine oturtulan heykelin dev boyutları vardır: yüksekliği 3,40 m, uzunluğu 3,90 m. Parçalar halinde dökülmüş, büyük bir ustalıkla birleştirilmiştir; öyle ki, ek yerlerinden ancak ikisi gözle, biri ancak fotoğraf üzerinde görülebilir. At, kalın bacaklı, sağlam boyunlu ve adım atar durumdadır. Üstündeki süvari, huzur içinde önüne bakan bir askerdir. (L)

GATTERMANN (Ludwig), alman kimyacısı (Goslar, Aşağı Saksonya 1860 - Freiburg 1920). V. Meyer'in öğrencisi. Göttingen, Heidelberg ve Freiburg üniversitelerinde profesör. Organik kimya üzerinde önemli araştırmalar yaptı. Aldehitlerin, aromatik aminlerin ve aromatik asit amitlerinin senteziyle ilgili yeni metotlar buldu. (L)

GATTİ (Armand), fransız yazarı (Monaco 1924). İşçi olan babası, 1938'de bir grev sırasında yaralanarak öldü. Gatti bu acıklı olayı *La Vie İmaginaire de l'Éboueur Auguste Geai* (Çamur Temizleyen Auguste Geai'nin Düşsel Yaşantısı) [1962] adlı eserde anlattı. Birçok işte çalıştıktan sonra Fransız Direnme hareketine katıldı, gazetecilik yaptı, kendini tiyatroya verdi. Brecht'i örnek alarak bağımlı ve eğitici tutum benimsedi ve günlük hayatta hayalin yer alabileceği, zaman ayırımının ortadan kalkacağı dramatik bir biçim aradı: *Le Crapaud-Buffle* (Kurbağa - Manda) [1959]; *La Deuxième Existence du Camp de Tatenberg* (Tatenberg Kampının İkinci Yaşantısı) [1962]; *Chant Public Devant deux Chaises Electriques* (İki Elektrikli Sandalye Önünde Halk Türküsü) [1964]; *V. Comme Vietnam* (Vietnamdaki V.) [1967]; *Les 13 Soleils de la Rue Saint-Blaise* (Saint-Blaise Sokağının 13 Güneşi) [1968]. Sinema ile de ilgilendi ve özellikle toplama kamplarını anlatan *L'Enclos* (Ağıl) [1961] ile Küba'da *L'Autre Cristobal* (öbür Cristobal) [1964] filimlerini çevirdi. (L)

GATTİ (Bernardino), **il Soiaro** (*Şakacı*) denir, italyan ressamı (Pavia 1495'e doğr.-Cremona 1575). Correggio'nun öğrencisiydi; onun tarzını taklit etti. (Piacenzo'da *Madonna di Campagna,* Parma'da *Madonna della Steccata* freskleri). [L]

GATTİ (Guido Maria), italyan müzik tenkitçisi (Chieti 1892). Daha sonraları *La Rassegna Musicale* adını alan *İl Pianoforte* dergisini kurdu (1920). Teatro di Torino'nun yöneticiliğini yaptı (1925-1932), Floransa'da milletlerarası müzik kongreleri düzenledi. Eski ve çağdaş italyan müziğini değerlendirmek amacıyle Roma'da *Anfiparnaso* derneğini kurdu (1950). *Alfredo Cesella* ve *V. de Sabata* üstüne incelemeler yaptı (1958). Ayrıca Della Corte ile birlikte, bir müzik ansiklopedisinin çalışmalarını yönetti (*La Musica,* 4 cilt, 1966). [L]

GATTİ (Theobaldo DE, **Théobalde** denir), fransız müzikçi ve bestecisi (Floransa-öl. Paris 1727). Lully'nin çağrısı üzerine Paris'e gitti ve başçı olarak operaya girdi. Başlıca eserleri: *Coronis* adlı pastoral, *İtalyan Havaları, Scylla* adlı opera. (L)

GATTİLUSİO, cenovalı soylu aile. Bu aile üstüne ancak XIII. yy. sonlarından itibaren bilgi vardır. En parlak dönemini, birbirini izleyen iki yüzyıl boyunca Doğu'da sahip olduğu servet sayesinde yaşadı. Ailenin başlıca üyeleri şunlardır: FRANCESCO (öl. 1401), Bizans'ın yaptığı fetihler sırasında, İoannes V Palaiologos'a yaptığı yardımlar karşılığında onun kız kardeşi Maria ile evlendi ve Midilli adası senyörlüğünü elde etti (1355); — NİCCOLO I (öl. 1409), Francesco'nun kardeşi. 1384 Yıllarında Trakya'daki Enez'e senyör oldu; — JACOPO (öl. 1427), Francesco'nun oğlu. Babasından sonra Midilli senyörü oldu. Jean II Boucicaut'nun Doğu seferlerine katıldı; — DORİNO I (öl. 1455), Jacopo'nun oğlu ve halefi. Limni ve Taşoz adalarını Bizanslılardan tımar olarak aldı (1434'ten önce), böylece Bizanslılardan da, Türklerden de uzak kalabildi; — PALAMEDE (öl. 1455); Nicolo I'in oğlu ve halefi. Diplomatlıktaki ustalığı sayesinde Bizanslılardan Semendirek ve İmroz adalarının senyörlüğünü aldı (1436'dan önce); — DOMENİCO (öl. 1458), Dorino I'in oğlu ve Midilli'nin dördüncü senyörü. Fatih Sultan Mehmed'e Limni, Foça ve Taşoz adalarını bırakmak zorunda kaldı (1455-1456); — NİCOLO II (öl. 1462), Domenico'nun kardeşi. 1449'dan itibaren Limni senyörü. Bu ada Türklerin eline geçtikten sonra (1455) kardeşi Domenico'nun yanına, Midilli'ye gitti, adaya sahip olmak için onu öldürdü. Türklerin hücumuna uğradı, 1462'ye kadar direndi, tutsak düşerek İstanbul'a götürüldü ve Fatih tarafından boğduruldu; — DORİNO II (öl. 1488), Palamede'nin oğlu ve halefi. Fatih Sultan Mehmed tarafından Enez'i, İmroz ve Semendirek adalarını Türklere bırakmağa mecbur edildi. Bu adalar Gattilusio'ların Doğu'da sahip oldukları sömürgelerdi. (L)

GATTİNARA (Mercurino Arborio, — markisi), Piemonte asıllı Franche - Comté'li hukukçu ve diplomat (Gattinara 1465-İnnsbruck 1530). Bourgogne parlamentosu başkanı oldu (1508). Hollanda ve Franche - Comté'yi yöneten avusturyalı Margarete'nin en etkin danışmanları arasında yer aldı. Onunla birlikte, Anvers ve Augsburg'da Karl V'in seçilmesini paraca destekledi (1519). Çeşitli görevlerde bulundu. İtalyan barışını sağlamak amacıyle papa ile yapılan Barcelona antlaşmasının (1529) imzalanmasında büyük payı oldu. 1529'da kardinalliğe yükseldi. (L)

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

GATTO (Alfonso), italyan şairi (Salerno 1909). Şiirlerinde ilkin gerçeküstücülerin ve italyan hermetiklerinin etkisi görülürse de, renkli ve romantik mizacı, giderek yalın ve ahenkli bir havaya bürünür. Eserleri: *L'Isola* (Ada) [1932]; *Morto Ai Paesi* (1937); *Poesie* (1939); *Amore Della Vita* (Yaşama Aşkı) [1944]; *Nuove Poesie* (Yeni Şiirler) [1950]; *La Forza Degli Occhi* (Gözlerin Gücü) [1954]; *Ostoria Flegrea* (1962); *Carlomagno Nella Grotta* (Charlemagne Mağarada) [1962]; *La Madre e la Morte* (Ana ve Ölüm) [1960]; *La Storia Della Vittime* (Kurbanların Hikâyesi) [1966]. (L)

GATUN, Panama kanalı bölgesinde kasaba, geniş *Gatun* gölünün kuzey kıyısında; 2 300 nüf. Kanal üzerinde büyük baraj. (L)

GATWİCH, Londra'nın havaalanı, demiryoluyle bağlı olduğu başkentin güneyinde. (L)

GAU i. Alman Nasyonal-Sosyalist partisinin siyasî ve idarî çevresi. Belirli sayıda yönetim çevrelerinin (*Kreise*) birleştirir ve «gauleiter» denilen partili bir görevli tarafından yönetilir. (L)

GAU (François Chrétien), alman asıllı fransız mimarı (Köln 1790-Paris 1853). *Les Antiquités de la Nubie ou Monuments İnédits des Bords du Nil Entre la Première et la Deuxième Cataracte* (Nübye'de Eski Eserler veya Nil Kıyılarında, Birinci ve İkinci Şelâleler Arasındaki Bilinmeyen Eserler) [1824], *Les Rumes de Pompei* (Pompeii Harabeleri) [1825] adlı iki eser yayımladı. Ayrıca, Saint - Séverin manastırını onardı ve Paris'te Sainte - Clotilde kilisesinin projesini çizdi. (L)

GAUA, Yukarı-Volta'da yer, idare çevresi merkezi Bobo-Liulaso'nun güneydoğusunda, Lobi ülkesinde; 5 900 nüf. El sanatları merkezi. —*Gaua çevresi*, 153 000 nüf. (L)

GAUAL, Gine'de köy, çevre idare merkezi, Tomine ırmağı kıyısında, Futa-Calon'un batısında; 1 100 nüf. Ticaret merkezi. —*Gaual çevresi*, 69 200 nüf. (L)

GAUBİL (Antoine), fransız cizvit papazı, (Gaillage 1689-Pekin 1759). Otuz yıldan fazla Pekin'de kaldı. Çin ile ilgili astronomi, coğrafya, tarih ve edebiyat kitapları yazdı. (L)

GAUCELM FAİDİT, Limousin'li saz şairi (1185-1220). Uzerche asıllı bir burjuva çocuğuydu. 1202-1204 Arasında IV. haçlı seferine katıldı. Şarkılarından on dört tanesi notaya geçirilmiştir. Bu şarkıları Maria de Ventadour (öl. 1222) için söyledi. (L)

GAUCHER (Ernest), fransız hekimi (Champlemy, Nièvre, 1854-Paris 1918). 1902'de Frengi ve Deri Hastalıkları kliniği profesörlüğüne tayin edildi. Eserleri: *Traité Théorique des Maladies de la Peau* (Deri Hastalıkları Teorik ve Pratik İnceleme Kitabı) [1895]); *Traité de la Syphilis*'yi (Frengi Ders Kitabı) [1899]. (L)

Gaucher hastalığı. Bir ksantomatoz çeşidi (yağ metabolizması hastalığı). Dalakta serebrositlerin birikmesinden ileri gelir ve dalak çok irileşir. (L)

GAUCKLER (Paul), fransız bilgini (Colman 1866-Roma 1911). École Normale'de okudu (1889). Tunus'ta Eski Eserler müzesi kataloğunu düzenledi (1895). Başlıca eserleri: *Découvertes Archéologiques en Tunisie* (Tunus'ta Arkeolojik Keşifler) [1897]; *Enquête sur les İnstallations Hydrauliques Romaines en Tunisie* (Tunus'taki Roma Su Tesisleri Üzerine Araştırma) [1899-1904]; *İnventaire des Mosaïques de L'Afrique Proconsulaire* (Konsüllük Dönemi Öncesinden Kalma Afrika Mozaikleri) [1910]. Ölümünden sonra şu eserleri yayımlandı: *Basiliques Chrétiennes de Tunisie* (Tunustaki büyük Hıristiyan Kiliseleri) [1913]; *Les Nécropoles Puriques de Carthage* (Kartaca'daki Pön Mezarları) [1916]. (L)

GAUCOURT (Raoul VI DE), fransız kumandanı (1374'e doğr.-1462'ye doğr.). Charles VII'nin hizmetinde, İngilizlere ve Burgonyalılara karşı yapılan savaşlarda, özellikle, Harfleur (1415) ve Orléans (1428-1429) kuşatmalarında yararlık gösterdi. (L)

GAUDEAMUS i. («sevinelim» anlamında lat. k.). Alman üniversitesinde okuyan öğrencilerin söyledikleri geleneksel latince şarkı. (L)

GAUDEN (John), ingiliz papazı (Mayland, Essex 1605-Worcester 1662). Charles I'in acılarını anlatan ve 1649'da yayımlanan *Eikon Basilike* adlı bir eserden tanınır. Sonraları, bu eseri kendisinin yazdığını ileri sürmüştür. (L)

GAUDİ (Antonio), ispanyol mimarı (Reus 1852-Barcelona 1926). Modern mimarînin öncülerinden biri. Öğrenimini Barcelona'da yaptı, burada Vicens, Calvet, Batllo ve Mila konaklarını, bir manastır ve bir kilise yaptı. Diğer önemli eserleri arasında Camillas'da *El Capricho* villası, Astorga'da piskoposluk sarayı, Leon'da Fernandez konağı sayılabilir. Gaudi, yeni gotik biçimleriyle yeni yapı tekniğini bağdaştıran dünya çapında bir mimardır. (L)

GAUDİCHAUD - BEAUPRÉ (Charles), fransız gezgini ve botanikçisi (Angoulême 1789-ay.y. 1854). Tabiat bilgini olarak, dünya çevresinde yapılan çeşitli bilimsel yolculuklara katıldı. Topladığı koleksiyonları dönüşte Museum'a verdi. *Flores des İles Malouines* (Malouine Adaları Florası) [1825], *Botanique du İles Malouines* (Malouine Adaları Florası) [1825], *Botanique du Voyage Autour du Monde sur «l'Uranie»* («Uranie» Gemisiyle Dünya Çevresinde Botanik Yolculuğu) [1826] ve *Botanique du Voyage du Monde sur la «Bonite»* («Bonite» Gemisiyle Dünya Çevresinde Botanik Yolculuğu) [1844-1866] adlı eserleri yazdı. Organ oluşumu ve bitki fizyolojisi üzerinde birçok araştırması vardır: bunlarda, bitki saplarının büyümesi konusundaki *fitonlar* teorisini savundu. (L)

GAUDİN (Jean - François), isviçreli botanikçi (1766 - öl. Nyon 1833). Yedi ciltlik *Flora Helvetica* (İsviçre Florası) [1828-1833] ve *Agrostologia Helvetica* (İsviçre Bitkileri) [1811] adlı eserleriyle tanınır. (L)

GAUDİN (Lucien), fransız eskrim şampiyonu (Arras 1866-Paris 1934). Daha yirmi yaşında karşılaştığı fransız ve yabancı eskrim ustalarını ve şampiyonlarının hepsini yendi. Yüzyılın en usta eskrimcisi olarak tanındı. 1928 Olimpiyatlarında flöre ve epe şampiyonu oldu. (L)

GAUDİN (Marc Antoine Augustin), fransız fizikçisi ve kimyacısı (Sainte, Charente-Maritime 1804-Paris 1880). 1835'ten 1864'e kadar boylamlar dairesinde çalıştı. Bir vakum makinesi yaptı (1827); ayrıca sunî yakıt, kömürden çıkarılan gazlarla aydınlatma, fotoğraf tespit banyoları v.b. üstüne araştırmaları vardır. 1833'te yayımlanan bir incelemesinde, atomlarla moleküller arasındaki ayırımı kesinlikle belirtti. (L)

GAUDİN (Martin Michel Charles), *Gaète* dükü, fransız maliyecisi ve siyaset adamı (Saint-Denis 1756-Genevilliers 1841). Kurucu meclis tarafından kurulan altı Hazine komiserliğinden birine tayin edildi (1791). Direktuvar devrinde posta genel komiserliği yaptı. Birinci konsül tarafından Mali bakanlığına getirildi (1791-1814), maliyeyi yeniden teşkilâtlandırdı, vasıtasız vergileri tahsil yetkisini mahallî otoritelerden alarak, doğrudan doğruya bakana bağlı bir kurula verdi ve Fransa bankasını kurdu. Yüzgün sırasında yeniden Maliye bakanlığına getirildi. 1824'ten 1834'e kadar Fransa bankasının genel müdürlüğünde bulundu. *Hatıralar*'ını yazdı (1826-1834). [L]

GAUDİNİA i. Çok uzun başaklı biryıllık bitki; Akdeniz bölgesinde tarlalarda veya yollarda biter. (Buğdaygillerden.) [L]

GAUDİ Y CORNET (Antonio), ispanyol mimarı (Reus, Tarragone yakınları 1852 - Barcelona 1926). 1862'de Barcelona'ya yerleşti, Viollet-le-Duc'ün, Ruskin'in etkisi altında kaldı, çağdaş üslûba yöneldi. Mimarlık çalışmalarında, doğrudan doğruya tabiattan öğeler kullandı (bitki veya hayvan kalıpları). İlk yapıları (Vicens konağı [1878 - 1880], Güell oteli [1885-1889]) geçmişe, Doğu'ya, venedik sanatına bağlı bir zevkin izlerini taşır. Tabiî biçimlere olan sevgisi onu bitkilerin yapısını incelemeğe yöneltti. 1883'te başladığı *Sagrada Familia* kilisesinin yapımında, özellikle payanda kemerlerini kaldırıp yerine, eğik «sütunağaçlar» koyarak gotik üslûbu modernleştirmeğe çalıştı. Battlo (1905-1907) ve Mila (1905-1910) konaklarında dekorun yerini büklümlü kuvvet çizgileri alır. Sarmal eğri biçimindeki bankların toprağın büklümlerine uyduğu Güll parkını büyük bir ustalıkla çizdi. En önemli eseri, gerçeküstücülerin hayran olduğu, tamamlanmamış *Sagrada Famila*'dır. Havarileri temsil etmesi tasarlanan 100 m yüksekliğindeki on iki kuleden dördünü yapmıştır; bunların rengârenk külahlarında kocaman harflerle *Hosannah* yazılıdır. (L)

GAUDRY (Albert), fransız paleontoloğu (Saint - Germain-en-Laye 1827-Paris 1908). 1872'de Museum'da paleontoloji profesörü oldu. Pikermi (Yunanistan) ve Luberon'da fosil omurlular, Paleozotik amfibi ve reptiller, Patagonya'da fosil memeliler v.b. üstüne incelemeler yaptı. Başlıca eserleri: *Les Enchainements du Monde Animal dans les Temps Geologiques* (Jeolojik Zamanlarda Hayvanlar Evriminin Ardaşımları) [1878]; *Essai de Paléontologie Philosophique* (Felsefî Paleontoloji Üstüne Deneme) [1896]. Evrim teorisinden yana olan Gaudry, fransız felsefî paleontolojisinin başlıca kurucularındandır. (L)

GAUGAMELA. Esk. coğ. Asur'da kasaba, yukarı Mezopotamya'daki büyük ovada; Büyük Zap tarafından sulanır. Büyük İskender'in Daria'yı bozguna uğrattığı Arbela savaşı (M.Ö. 331) Ninova yakınındaki bu kasabada yapıldı. (L)

Gaugamela savaşı, İskender ordularıyle Persler arasında yapılan savaş (M.Ö. 331). İskender Mısır'da savaş hazırlıklarını bitirdikten sonra harekete geçti. Pers kralıyle kesin sonuçlu bir savaş yapmak üzere Suriye üzerinden Yukarı Mezopotamya'ya girdi. Arbela (Erbil) yöresinde Gaugamela ovasında Perslerle karşılaştı. Yapılan meydan savaşında İskender, pers ordusunun makedonya ordusundan üç misli daha fazla olmasına rağmen, her zamanki taktiğini kullandı. Sağ kanattaki süvarilerle taarruza geçti, karşısındaki düşman hatlarını yararak merkezde bulunan Daria'nın üzerine saldırdı. Kralı kaçmağa mecbur ederek kesin bir zafer kazandı. İskender, kaçan Daria'yı takip etmesine rağmen ele geçiremedi. Gaugamela savaşından sonra ordusu tarafından Asya kralı ilân edilen İskender, bütün Mezopotamya'yı ele geçirdi. Daha sonra Babil rahipleri tarafından bu ülkenin meşru hükümdarı ilân edildi. (M)

GAUGERT (Philippe), fransız bestecisi (Cahors 1879 - Paris 1941). Flüt virtüozluğundan orkestra şefliğine ve besteciliğe yöneldi. 1905'te Roma yarışmasını kazandı, Paris konservatuvarında öğretmeni Taffanel'in yerine flüt sınıfının başına geçti; Messager'den Société des Concerts orkestrasının yönetmenliğini devraldı (1919). 1920'de Paris operası orkestrası şefliğine, daha sonra müzik yönetmenliğine getirildi. Lirik eserler (*Sonia Philatis, Naila*); baleler (*Alexandre le Grand* [Büyük İskender], *Le Chevalier et la Demoiselle* [Şövalye ve Genç Kız, 1941]; senfonik eserler (*Halk Temaları Üzerine Rapsodi, Presques, Esxuisses, Deniz Türküleri, Toprak Türküleri, Bask Ülkesinde*); birçok melodi ve oda müziği parçası besteledi. (L)

GAUGUİN (Paul), fransız ressamı (Paris 1848-Atuona, Marquises adaları 1903). Anneannesi Flora Tristan, Saint - Simon'culuğun başlıca savunucularındandı. *National* gazetesinde çalışan babası, 1849 yılında, bir miras meselesi dolayısıyle ailesini yanına alarak Peru'ya gitmek için gemiye bindi, fakat gemi Magellan boğazını geçerken öldü. Ailesi Lima'ya vardı ve Paul Gauguin yedi yaşına kadar orada yaşadı. Fransa'ya dönünce, Orléans Papaz okuluna yazıldı. 1865 Yılında üç direkli bir gemide dümenci olarak çalıştı, askerliğini bahriyede yaptı (1868-1871), sonra Paris'te sarraf Bertin'in yanına girdi. Orada, sonradan kendisini genç nesil sanatçılarıyle tanıştıran ve yeteneklerinin gelişmesinde büyük payı olan Emile Schuffenecker'e rastladı. 1873'te danimarkalı Sophie Gad ile evlendi. Düzenli bir memur hayatından arta kalan boş zamanlarını resme veriyordu. 1883'te geçirdiği maddî ve manevî bir buhran sonunda işinden ayrılarak kendini resme verdi. Karısı, beş çocuğu ile kendisini beş parasız bırakan bu kararı istemeye istemeye kabul etmek zorunda kaldı. Kocasıyle birlikte önce Roven'e, sonra da Kopenhag'a gitti. Gauguin burada bir ticaret mümessilliği elde etmeğe çalıştıysa da başaramadı, karısını Danimarka'da bırakarak oğlu Clovis ile Pa-

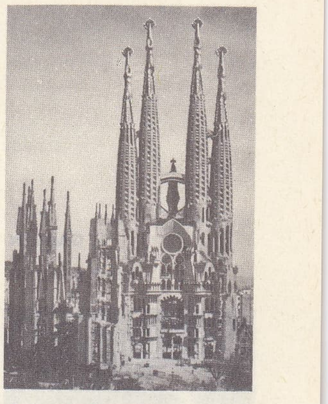

GAUDİ Y CORNET
«Sagrada Familia»
Barcelona

Foto. Zerkowitz (LAROUSSE)

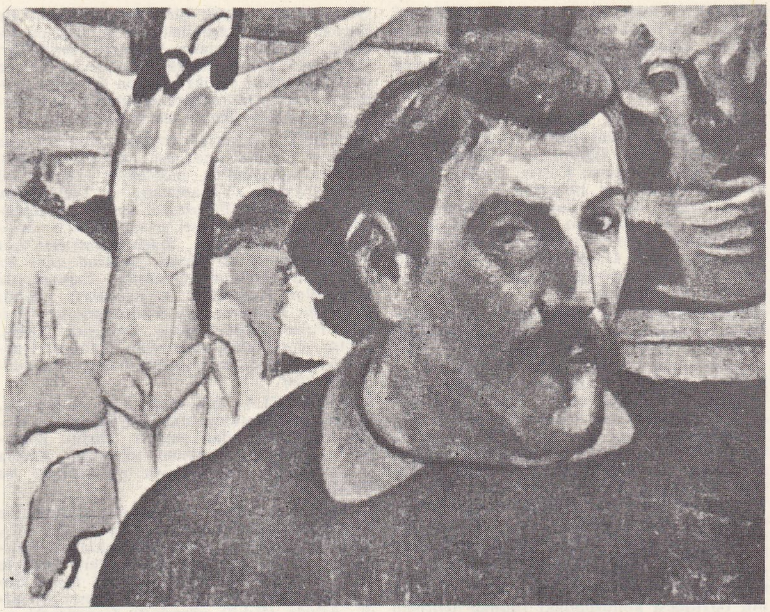

GAUGİN ve kendi portreleri

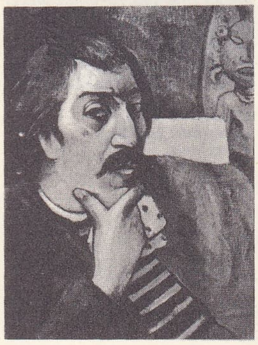

Paul GAUGİN

ris'e döndü ve orada korkunç bir sefalet içinde yaşadı. 1886'da resim yapmak için birkaç arkadaşıyle Pont-Aven'e (Bretagne) gitti. Pont-Aven okulu bu yolculukta doğdu. Gauguin ressam Charles Laval ile 1887'de Panama'ya, oradan da Martinique'e bir yolculuk yaptı. 1888'de tekrar Pont-Aven'e gitti. Sonra Paris'e döndü ve orada, Van Gogh ile tanıştı, Arles'a, onun yanına gitti. İki sanatçı arasında üzücü çekişmeler patlak verdi. Gauguin Paris'in yolunu tuttu, Van Gogh da Saint-Rémy düşkünler evine konuldu. Bu dönemde Gauguin, Emile Bernard, Séguin, Meyer de Haan ve daha birçok ressamla birlikte izlenimciliğe karşı çıkarak bireşimci ve sembolik bir sanata yöneldi. Bretagne'da eser vermekle birlikte tropiklere karşı içinde nicedir beslediği özlem, onu Okyanusya'ya yerleşmeğe itiyordu. Daniel de Monfreid ve Ambroise Vollard'ın yardımıyle, 1891 haziranında Tahiti'ye ayak bastı. Fakat Papettee'nin yarı medenî hayatı onu hayal kırıklığına uğrattı. Paris'e döndü. Daha sonra 1895'te Dominique'e bir daha gitti. Geçimsizliği ve düzensiz yaşayışı yüzünden bu defa oradaki yöneticileri kendine düşman etti. Maori Maon medeniyeti üstüne yazılar yazdı. Bu yazılar 1906'da Charles Morice tarafından bazı düzeltmelerle *Noa-Noa* adıyle yayımlandı. Gauguin, ağır hastalandı, intihara kalkıştı ve sefil bir kulübede yalnızlık içinde öldü.

Paul Gauguin, başlangıçta izlenimciliğin ve sonradan etkileyeceği Pissarro'nun etkisinde çalışmalar yaptı (*Kar Altında Bahçe*, 1879). Bazı natürmortlarında da Cézanne'ın araştırmalarına karşı kayıtsız kalmadığı belli oluyor. 1888'de Emile Bernard ile birlikte, canlı ve düz renkler kullanarak biçimleri yalınlaştırmayı denedi (*Vaızdan Sonraki Hayal*). Martinik peyzajları, Provence'te yaptığı tablolarda beliren bu yeni yönelişin izlerini taşır. Gauguin, Pouldou'ya ve Pont-Aven'e dönünce, adını, Courbet'den esinlenerek koyduğu *Merhaba M. Gauguin, Sarı İsa, Güzel Angèle* (1889) ve *Sarı İsa'lı Otoportre* (1890) tablolarını yaptı. Tahiti'ye ilk gidişinde yaptığı en ilgi çekici eserler arasında *Havva* (1890), *Vahine no te Tiare* (Çiçekli Kadın) [1891], *Arearea* (Eğlence) (1892) sayılabilir; İkinci gidişinde *Barbar Şiirler* (1892), *Never More* (1897), *Kırmızı Çiçekli Göğüsler* (1899), *Nereden Geliyoruz, Neyiz, Nereye Gidiyoruz?* (1899), *Vücutlarının Altını* (1961) tablolarını yaptı. Dekoratif biçimlere karşı duyduğu ilgi ise birçok heykel çalışmasında, Tahiti'de yaptığı alçak kabartmalarda ve tahta üstüne yaptığı gravürlerde çok gelirgindir. Sağlığında olduğu gibi ölümünden sonra da, *Nabi*'leri, sonra *Fauve*'ları etkilemeğe devam etti. Eserleri Louvre'da (Jeu de Paume salonları), Petit Palais'de, Oslo (Devlet galerisi), Edinburgh (National Gallery of Scotland), Grenoble, Buffalo (Albright Art gallery), Prag (Modern Sanat müzesi), Basel (Güzel Sanatlar müzesi), Chicago (Art institute), Minneapolis, New York (Modern Sanat müzesi), Zürich (Kunsthaus), Otterlo (Kröller-Müller müzesi), Boston'da (Museum of Fine Arts) saklanmaktadır. (L)

GAUHATİ, Hindistan'da (Assam) şehir, Brahmaputra kıyısında; 100 700 nüf. Gauhati, *Pracyotişapura* adıyle, iki eski hint krallığının başkenti, sonra Assam'daki Britanya yönetiminin merkezi oldu (1826-1871). «Bengal and Assam» demiryolunun hatbaşı, Shillang'a giden tek kara yolunun başlangıcı ve Brahmaputra kıyısında bir liman olan şehir, bugün hızla gelişen bir ticaret kavşağıdır. Gauhati'de yaygın bir ticaret bölgesinde yetiştirilen pamuk, pirinç, yerfıstığı ve çay işlenir. (L)

GAUJA, esk. **Aa,** S.S.C.B.'de ırmak, Letonya'nın orta kısmındaki yükseltilerden doğar, Valmiera'da Riga limanının kuzeyinde Riga körfezine dökülür; 395 km. (L)

GAUL (Charly), lüksemburglu bisiklet yarışçısı (Esch sur - Alzette 1932). Önce 1956 ve 1959 İtalya turlarında, sonra da 1958 Fransa turunda birinci oldu. (L)

GAULANİTİS. Esk. coğ. Filistin'de bölge, Ürdün ırmağı ile Taberiye gölünün doğusunda. Başlıca şehri, *Gamala.* (L)

GAULARD (Lucien), fransız bilgini (Paris 1850 - ay. y. 1888). Kimyacı olarak önce patlayıcı maddelerin yapımıyle uğraştı. Sonra elektrik alanında çalıştı ve 1881 milletlerarası elektrik sergisinde termoşamik bir pil sergiledi. 1884'te alternatif akımlar için icat ettiği «sekonder jeneratörler»ini Londra yeraltı trenlerinde, Tours Elektrik sergisinde v.b. deneme imkânı buldu. Daha sonra transformatör adını alan bu aygıtlar, büyük mesafelere enerji nakli problemine bir çözüm getirdi. (L)

GAULEİTER i. (alm. k.). Nasyonal-sosyalist Almanya'da bölge (*Gau*) başkanı, (Hitler iktidara geldikten [1933] sonra, eski alman devletlerinin yönetim teşkilâtı ortadan kaldırılmaksızın, gauleiter'lere kamu görevleri verildi. (Bk. NASYONAL - SOSYALİZM.) Diğer bütün memurlardan ayrı olarak, işgal edilmiş toprakların (Alsace, Lorraine, Südet toprakları v.b.) siyasî ve idarî yönden yönetimi, doğrudan doğruya Reich'a bağlı olarak gauleiter'lere verilmişti. (L)

GAULLE (Charles DE), fransız devlet adamı (Lille 1890-Colombey-les-Deux-Eglises, Haute-Marne 1970). Babası Henri de Gaulle Paris'te l'Immaculée - Conception adlı cizvit okulunda öğretmendi. De Gaulle, Saint - Cry askerî okulunu 1912'de bitirerek orduya girdi. Birinci Dünya savaşında ağır yaralı olarak Almanlara esir düştü. Kaçma teşebbüsünden sonra kapatıldığı İngolstadt kalesinde (1916) ilk eserini, *La Discorde Chez l'Ennemi*'yi (Düşman Safların-

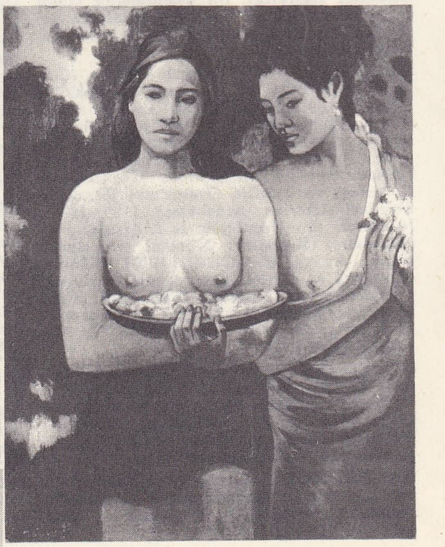

etütler, Louvre müzesi, Paris
«Güzel Angèle», Louvre müzesi, Paris
«Kırmızı Çiçekli Göğüsler», Louvre müzesi, Paris

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE); Dictionnaire des Auteurs

da Çözülme) kaleme aldı. (Eser 1924'te yayımlandı.) Mütarekeden sonra, yüzbaşı rütbesiyle, general Hallerin kumandasındaki polonya ordusuna girdi ve bu ordu ile S.S.C.B.'ye karşı yapılan savaşa katıldı. 1921'de Saint-Cyr'de askerî tarih öğretmenliği yaptı. Harp akademisini bitirdikten sonra sırasıyla Rhin ordusu kurmayı, Petain'in başkan vekili bulunduğu Yüksek Askerî şûra üyesi oldu (1925). 1927-1929 Arasında Trèves'deki 19. Piyade Avcı taburu kumandanlığında, Beyrut kurmayında görev aldı. Buradayken *Histoire des Tropes du Levant* (Doğu Ordularının Tarihi) adlı kitabını yazdı. Daha sonraki yıllarda makaleleri, incelemeleri, tarih felsefesi ile ilgili eserleri (*Le Fil de l'Epée* [Kılıcın Keskin Kenarı], 1932; *La France et Son Armée* [Fransa ve Ordusu], 1938) ve strateji teorileriyle (*Vers l'Armée de Metier* [Meslek Ordusuna Doğru, 1934), fransız ordusunun en dikkati çeken düşünürleri arasında yer aldı. 1937'de albaylığa yükseldi ve 507. Zırhlı alayın başına getirildi. İkinci Dünya savaşı başlarında 15 mayıs 1940'ta 4. Zırhlı birliğinin (Montcornet) kumandanı oldu, önce Montcornet'de (17 mayıs), sonra da Abbeville önünde (28 mayıs) iki alman saldırısını durdurdu. 6 Haziran 1940'ta Reynaud tarafından Millî Savunma ve Savaş Bakanlığı müsteşarlığına getirildi. Fransa'nın yenileceği anlaşılınca, Fransa hükûmetinin, gerekirse, yurt toprakları dışına çıkıp mücadeleyi sürdürmesini teklif etti. Ama bu teklifini benimseyen olmadı. Başbakan mareşal Pétain mütarekeyi kabul etmişti (16 haziran). General de Gaulle Londra'ya gitti, 18 Haziran'da dünyaya seslenerek Fransızların İngiltere'nin safında savaşa devam edeceklerini bildirdi. Çok geçmeden İmparatorluk Savunma konseyini kurdu (ekim 1940), yenilgiyi kabul etmeyen asker ve sömürgelerin savunmaya katılmalarını sağladı. Fransız Ekvator Afrika'sını, Kamerun'u Hür Fransız kuvvetlerine (F. F. L.) bağladı. Habeşistan ve Libya'da İngilizlerin yanı sıra kazanılan başarılardan sonra, diğer fransız sömürgeleri de yavaş yavaş F. F. L.'ye katıldılar. Gerek Fransa dışında, gerek içinde de mukavemet hareketi teşkilâtlanmağa başladı (1942). 30 Mayıs 1943'te Cezayir'e çıkan De Gaulle, Giraud'dan sonra Fransa Millî Kurtuluş komitesinin (Comité Français de Libération National) başına geldi. Bir meclis topladı ve müttefiklerin Fransa'nın haklarına saygı göstermeleri için Millî Kurtuluş komitesini, Fransa Cumhuriyeti Geçici hükûmeti yerine getirdi (3 haziran 1944). 14 Haziran 1944'te, Almanların elinden kurtulmuş olan Bayeux'ye gelen general de Gaulle 25 ağustosta Paris'e girdi. Yeniden kurulan Fransa ordusu İtalya seferine katıldı, Atlantik limanlarını düşmandan temizledi, Alsace'ı geri alarak Almanya'nın bağrına kadar sokuldu. Zaferden sonra, yeni anayasa halkça onaylandı (21 ekim 1945). Kurucu meclis oybirliğiyle De Gaulle'ü geçici hükûmet başkanlığına getirdi (13 kasım 1945). Fakat partilere fazla üstünlük tanıyan IV. Cumhuriyet anayasasını benimsemediği için görevden çekildi (20 ocak 1946). Nisan 1947'de, mukavemet sırasında partilerüstü görüşe dayanan R.P.F.'yi (Rassemlement du Peuple Français) [Fransız Halkı topluluğu] kurdu. Bu kuruluş 1947 belediye seçimlerinde yüzde 40 oy aldıysa da, 1951 genel seçimlerinde çoğunluğu elde edemedi ve De Gaulle'ün isteği üzerine dağıldı (1953). De Gaulle, Colombey-les-Deux Eglises'e çekilerek savaş hatıralarını kaleme almasına rağmen siyasetle ilgisini kesmedi. 1958 Cezayir meselesi çıkmaza girip de, iç savaş tehlikesi belirince, onu yeniden millî göreve çağırma eğilimi başgösterdi. Cumhurbaşkanı Coty generalden yeni hükûmeti kurmasını istedi (1 haziran 1958). Fransa'nın anayurt ve sömürgeler yönetimine de değişiklikler getiren yeni anayasa tasarısı, anayurtta ve sömürgelerde yüzde 83 oyla onaylandı (28 eylül 1958). De Gaulle'ün kurduğu U.N.R. (Union pour la Nouvelle République) [Yeni Cumhuriyet İçin birlik] 23 - 30 kasım seçimlerinde büyük çoğunluk kazandı. 21 Aralık 1958'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimindeyse De Gaulle, anayurt ve sömürge oylarının yüzde 78'ini kazandı.

Cumhurbaşkanlığı sırasında kendine aşırı bağlı hükûmetlerle (8 ocak 1958'de Michel Debré, 1962'den sonra da Pompidou hükûmetleri) Fransa'nın iç ve dış siyasetine hâkim olan De Gaulle, ilk olarak içte millî birliğin sağlanması, dıştaysa Cezayir barışını ele aldı. Kuzey Afrika'da beş gün kaldıktan sonra (27-31 ağustos 1959), ilk defa «Cezayirlilerin kendi kaderlerini tayin hakkı»ndan söz etmesi (16 eylül radyo konuşması), «Cezayir Fransa'nındır» görüşünde olanların tepkisine yolaçtı. 1960'ta artan tepkiler bir ayaklanmaya kadar vardı (24 ocak - 1 şubat). Anayasanın 38. maddesine dayanarak kararname çıkartma yetkisini üstüne alan De Gaulle, ayaklanmanın başındakilerle görüşmeğe karar verdi, Fransa içinde ve dışında bu temaslarını geliştirdi. 4 Kasım 1960'ta Cezayir'in kaderini tayin konusunda Cezayirlilerin oyuna başvuracağını açıkladı. İkinci defa gittiğinde (10-13 aralık), Cezayir'de karışıklıklar çıktıysa da, 8 ocak 1961 referandumu cumhurbaşkanına istediği teminatı verdi. Paris'te Cezayir geçici hükûmetiyle gizli görüşmeler yapılırken, «Cezayir Fransa'nındır» görüşünde olan generaller (Salan, Jouhaud, Challe, Zeller) ayaklanarak Cezayir'i ele geçirdiler (22-26 nisan). Anayasanın 16. maddesinin kendine verdiği hakkı kullanan generalin kesin davranışıyle birlikte, kamuoyunun ve askerî birliklerin kendisini desteklemesi sonucu, ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı ve Cezayir'e bağımsızlık tanıyan anlaşma 18 mart 1962'de, Evian'da imzalandı.

Cezayir meselesinin çözümü sırasındaki kargaşalıklar, bunların uzantısı olan daha sonraki olaylar, suikast teşebbüsleri v.b. karşısında, V. Cumhuriyet kurumlarını korumak ve yürütme organlarının yetkilerini artırmak amacıyle bazı tedbirlerin alınması gerekti. 28 Ekim referandumuyle cumhurbaşkanı seçiminin tek dereceli olması kabul edildi. 18 ve 25 kasımda yapılan seçimleri de De Gaulle'cüler kazandı. İçte siyasî çevrelerin ve sendikaların muhalefeti artarken, De Gaulle dış siyasetteki çabalarını yoğunlaştırdı. İngiltere ile ve özellikle, yayılma siyasetini (Vietnam savaşında olduğu gibi) tenkit ettiği Amerika ile bütünleşmeğe karşı çıktı, bir Avrupa birliği kurulmasını savundu. Bu tutumunu, N.A.T.O.'ya karşı aldığı tavrı ve İngiltere'nin Ortak pazara alınması konusundaki isteksizliğiyle belli etti. Buna karşılık, Avrupa birliğinin Urallara kadar gelişmesinden yanaydı. Bu amaçla Sovyetler Birliği (1966) ve Polonya'ya (1967) yaptığı gezilerde Avrupa'nın batısıyle doğusunun yakınlaşması üstünde ısrarla durdu. Ancak bunun gerçekleşmesi için Almanya ile Fransa arasında sağlam bir birliğin kurulmasını kaçınılmaz görüyordu. Bu amaçla, 22 ocak 1963'te fransız-alman işbirliği antlaşması imzalandı. 1965 Yılında general de Gaulle, muhalefetin gücünü küçümsemenin cezasını gördü: 5 aralık seçiminde solun ortak adayı Mitterand ve merkezci Jean Lecanuet karşısında oyların ancak yüzde 42,47'sini alabildi. İkinci turda merkezci aday çekildiği halde oy oranı ancak yüzde 55,5'e yükselebilmişti. 8 Ocak 1966'da, ikinci yedi yıllık başkanlığı başladı. 1967 Mart seçimlerinde solcuların, De Gaulle'ü zayıf bir çoğunlukla iktidara getiren zaferi generalin siyasetinde büyük değişikliklere yolaçmadı. Pompidou yine başbakan olarak kaldı. Devlet başkanı haziran 1967'de, üçüncü Arap - İsrail çatışmasında, İsrail'i saldırganlıkla suçladı. Temmuz ayında Québec'te yaptığı bir gezi sırasında ise «kanadalı fransızlar»ın kurtuluşundan söz etti. İçte artan muhalefet sonucu başkanlıktan çekilerek, yerini 1970 seçimiyle Pompidou'ya bıraktı.

Parlak siyasî hayatının yanı sıra, De Gaulle'ün açık ve keskin bir üslûpla kaleme aldığı *Mémoires*'ı (Hatıralar) [I. cilt 1954; II. cilt 1956, III. cilt 1959] İkinci Dünya savaşı tarihine önemli bir katkıdır. Ölümünden on sekiz yıl önce (16 ocak 1952) yazdığı vasiyetnamesi gereğince, gösterişsiz, sade bir törenle Colombay'deki aile mezarlığına gömüldü. Eylül 1970'te birinci cildi yayımlanan ve 1958 sonrası hâtıralarını kaleme aldığı *Mémoires d'Espoir* adlı eseri ölümüyle yarım kaldı. (L)

GAULLE'CÜLÜK i. (fr. *gaullisme*). General de Gaulle'den yana olanların siyasî doktrini. (L)

GAULLİ. Bk. BACİCCİA.

GAULMİN (Gilbert), fransız bilgini (Moulins 1585-Paris 1665). Yunanca, Latince, İbranice, Arapça, Türkçe ve Farsça biliyordu. Od'lar, bir trajedi ve epigramlar yazdı; *Le Livre des Lumières en la Conduite des Rois Composé par le Sage Pilpay* (Bilge Pilpay'ın Yazdığı Kralların Davranışı Üstüne Aydınlatıcı Bilgiler Kitabı) [1644] adlı eseriyle Fransa'ya Doğu dünyasının masallarını tanıttı. La Fontaine, *Masallar*'ının ikinci kitabında bunlardan esinlenmiştir. (L)

GAULT [go] i. (ing. k.). İngiltere'nin güneydoğusundaki tebeşirli killere verilen ad. (Albiyen çağdan kalan bu killer apsiyen ve senomonyen'in yeşil kumtaşları arasına sıkışmıştır.) [L]

GAULT DE SAİNT-GERMAİN (Pierre Marin), fransız sanat tenkitçisi (Paris 1754-ay.y. 1842). Başlıca eserleri: *Traité de la Peinture de Léonard de Vinci* (Leonardo da Vinci'nin Resim Elkitabı) [1802]; *Des Passions et de leur Expression Générale et Particulière* (Tutkular, Genel ve Özel Anlatımları Üstüne) [1805]; *Vie de N. Poussin* (N. Poussin'in Hayatı) [1806]. (L)

GAULTHERİA i. Çalı veya (nadiren) küçük ağaç şeklinde ve daima yeşil bitki; yaprakları dişli veya dişsiz almaşıktır. (Fundagillerden.)

— ANSİKL. *Gaultheria procumbens* (kanada çayı) sürüngen bir ağaççıktır; Kuzey Amerika'da yetişir; meşin gibi sert yapraklarının alt yüzü firfiri renktedir; çanak yaprakların arasında kalan parlak kırmızı, etli kuru meyvesi yenebilir; suya bastırılan yapraklarından «wintergreen» denilen bir esans elde edilir; antisepsili olan bu esans romatizmaya iyi gelir. Ayrıca peklik verici ve uyarıcıdır. Bilinen yüz kadar türünden birçoğu limonluklarda yetiştirilir. (L)

GAULTİER (Ennemond) [**Nèves** beyi, **Büyük Gaultier** veya **Lyon'lu Gaultier** denir], fransız lavtacısı (Villette 1575'e doğr. - Nèves 1651). Lyon'da, daha sonra Paris'te ün yaptı, Marie de Médicis'in hizmetçisi ve lavta hocası oldu (1620), birçok öğrenci yetiştirdi, dış ülkelere de turneler yaptı.

general de **GAULLE**

general de **GAULLE** Türkiye'yi ziyaretlerinde cumhurbaşkanı C. Sunay ve eşi, başbakan S. Demirel ve eşi tarafından karşılanırken (ekim 1968)

Foto. Marcel (LAROUSSE) ;Cumhuriyet arşivi

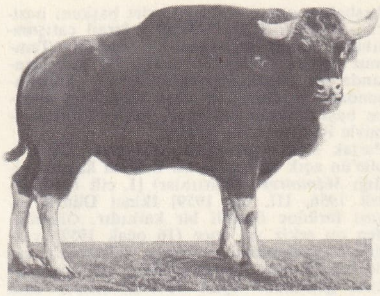

gaur

Lavta için yazdığı *Tombeau de Mézangeau* (Mézangeau'nun Mezarı) gibi parçalar, ingiliz *ground*'ları üslûbunda ilk *Chaconne*'ları yazanlardan biridir. — DENYS (**Küçük Gaultier** veya **Parisli Gaultier** denir), ünlü fransız lavtacısı (Marsilya 1603'e doğr.- Paris 1672). Gaultier'nin kuzeni, Paris'te C. Bocquet'den ders aldı, lavtacı besteci ve lavta öğretmeni olarak ün yaptı. *Pièces de Luth sur Trois Différents Modes Nouveaux* (Değişik Üç Yeni Ses Dizisi Üzerine Lavta Parçaları) [1669] adlı bir eseri vardır. Bu eserinde lavta çalma ve süslemeler hakkında aydınlatıcı bilgi verir. Ayrıca *la Rhétoriques des Dieux ou Hamilton Codex* (Tanrıların Sözü veya Hamilton Kodeksi) adlı bir eser yayımladı. (L)

GAULTİER (Jacques), XVII. yy. fransız lavtacısı. Londra'da Saray çalgıcılığı yaptı (1622-1647), 1630'da Hollanda'ya, sonra da Madrid'e gitti. Prado müzesinde Van Dyck tarafından yapıldığı sanılan bir portresi vardır. (L)

GAULTİER (rahip Aloïsus Edouard Camille), fransız pedagoğu (Asti, İtalya 1746-Paris 1818). Paris'te, sonra Fransız devrimi sırasında İngiltere'de okul müdürlüğü yaptı, karşılıklı öğretim sistemini yaydı (hattâ bu sistemi ilk olarak onun düşündüğü söylenir). *Öğretici oyunlar* dediği usulle öğrenimi çekici bir hale sokmağa çalıştı. (L)

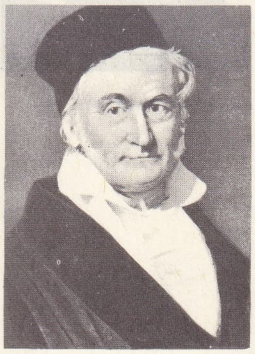

Carl Friedrich GAUSS

GAULTİER DE LAGUİONİE (Jules DE), fransız filozofu (Paris 1858-Boulogne-sur-Mer 1842). Eserlerini JULES DE GAULTİER imzasıyle yayımladı: *De Kant à Nietzsche* (Kant'tan Nietzsche'ye) [1900]; *La Fiction Universelle* (Evrensel Hayal) [1903]; *Nietzsche et la Réforme Philosophique* (Nietzsche ve Felsefede Reform) [1904]; *Les Raisons de l'Idéalisme* (İdealizmin Sebepleri) [1906]; *La Dependance de la Morale et l'Indépendance des Moeurs* (Ahlâkın Bağımlılığı ve Törelerin Bağımsızlığı) [1907]; *La Philosophie Officielle de la Philosophie* (Felsefenin Resmî Felsefesi); *La Sensibilite Métaphysique* (Metafizik Duyarlık); *Le Génie de Flaubert* (Flaubert'in Dehası) [1913]. J. de Gaultier, «bovarizm» diye adlandırdığı insanın kendini, olduğundan başka türlü görmek ve kendi kendini aldatmak eğilimi üzerinde ısrarla durmuştur. (L)

GAULTİER - GAGUİLLE (Hugues GHERU, — denir), fransız tiyatro oyuncusu (Sées 1573'e doğr. - Paris 1634). 1610 Yıllarına doğru François Vaultray'nin kumpanyasına girerek taşrada bir süre dolaştı, sonra Gros - Guillaume ve Turlupin ile birleşerek *la Querelle de Gaultier - Garguille et de Périne, sa Femme* (Gaultier-Garguille ile Karısı Perine'in Kavgası) gibi kendi buluşu birleşik komediler oynadı. FLECHELLE takma adıyle komedi ve trajedilere de çıkıyordu. (L)

GAUMİNE veya **GOMİNE** i. *Gaumine evliliği,* Fronde zamanında sadece noter kontratına dayanarak evlenip, bu evliliği kilise tarafından yasak ilân edilen Bourbonnais vekilharcı Gilbert *Gaulmyn'in* adından gelen ve eski fransız rejiminde yaygın olan medenî evlilik. (Bu gibi birleşmelerin geçerliği XVIII. yüzyılın sonlarına kadar tartışma konusu oldu. Bazı hukukçulara ve teamüllere göre evlilik, kilisenin öngördüğü takdisin ekleneceği bir sözleşmeden ibaretti. Gaumine evlilikleri, sözlü veya yazılı karşılıklı rızaya dayanan evliliklerle kilisede, hayır duası okunmadan rahip önünde karşılıklı rızanın açıklanmasıyle aktolunan evlilikleri de kapsardı. (L)

GAUMMAN (Ernst), isviçreli botanikçi (Lyss, Bern yakınları 1893-Zürich 1963). Mantarlar ve tarım bitkilerinde sporlu bitkilerden ilerigelen hastalıklar üzerinde değerli çalışmaları vardır. (L)

GAUMONT (Léon), fransız mucidi ve sanayicisi (Paris 1864-Sainte - Maxime 1964). 1881'de bir makine atelyesinde sekreter olarak çalışmağa başladı, sonra faaliyetini fotoğrafçılığa yöneltti ve 1895'te, hareketli fotoğrafı gerçekleştiren kronofotoğraf usulünü buldu. Lumière kardeşlerden çok az sonra sinema makineleri yaptı ve filimlerin hazırlanması için makineler meydana getirdi. Buttes-Chaumont'da çekim stüdyoları kurdu. 1911'de Amerika'da Flushing'de, sesli filimler için stüdyo ve laboratuvarlar kurdu. Charles Pathé ile birlikte Fransız sinema sanayiinin dünyaya yayılmasını sağladı. Gaumont, ilk sesli sinema (sinema makinesiyle fonografın birleşmesi 1902) ile renkli sinemanın (1912'de uygulanan üç renkli basım usulü) esasını buldu. (L)

GAUR, Bengale'nin eski başkenti. Assam'ın Malda bölgesinde, Ganj nehrinin doğu kesiminde şehir. Çok eskiden Şankal adlı bir hintli tarafından kurulduğu sanılıyor. Bu şehre sonraları gene bir hintli olan Bengale kralının adından dolayı Lakhnati denmiştir. Şehir Ortaçağda müslümanların eline geçti (1198), Gaur, zaman zaman müslüman hükümdarlarının başkenti oldu. 1538 Yılında burada oturan Hümayun, şehrin adını *Cennetâbâd* olarak değiştirdi. Bir aralık Ekber Şahın kumandanlarından Munim Han, Gaur'u ele geçirmişse de 1575'te çıkan veba salgını yüzünden şehri terk etmiştir. Gaur'da oturan son hükümdar Sultan Şuca'dır (XVII. yy. ortası). Şehir eskiliği dolayısıyle birçok avrupalı yazar ve bilginin ilgisini çekti. 1683'te burada oturan sir William Hedges eserinde Gaur hakkında bilgi verir. Bugün eski Gaur şehrinde yıkıntılar ve *Sagar Dighi* adlı havuzdan başka bir şey kalmamıştır. Gulam Hüseyin Salim, *Riyaz-ı Salâtin* (Sultanların Bahçeleri) adlı eserinde Gaur'dan bahseder. (M)

GAUR veya **GAURUS** i. Hindistan'da yasayan yabanî sığır.

— ANSİKL. *Gaur,* omuzbaşındaki hörgücüne kadar 2 m'yi bulan büyük bir hayvandır. Kulakları küçük, boynuzları kıvrık, rengi koyu esmer, ayakları kirli beyaz, burnu turuncu-esmerdir. Gaur, Kuzeybatı Hindistan'da, Ganj ovasında, Himalaya eteklerinde ve özellikle dağlık ve ağaçlık bölgelerde yaygındır. (L)

GAURA i. Otsu bitki. Yaprakları almaşık, çiçekleri dal uçlarında kömeç halindedir. Kuzey Amerika'da yetişir. (Küpeçiçeğigillerden.)

— ANSİKL. Anayurdu Teksas olan *Gaura Linheimeri* orada çok yıllık, ılıman iklimlerde ise bir yıllık bitki olarak yetişir. İçi beyaz, dışı güzel, karmen kırmızı rengindeki iri çiçekleri bahçelerde tarh halinde ve tarh kenarlarında çok güzel görünür. (L)

GAURE bölgesi ve kontluğu, lat. **Gaurensis** ve **Virodunensis Comitatus,** Fransa'da eski Gascogne'da küçük bölge. Aşağı Armagnac'ta, 1607'de Albert sülâlesinden krallığa geçti. Merkezi, *Fleurance.* (L)

GAURİCO (Luca), italyan astronomu (Giffoni, Salerno yakını 1476-Roma 1558). Bir süre matematik öğretmenliği yaptı, sonra 1545'te *Civitate in Capitanata* rahipliğine getirildi. Takvim reformunun öncülerindendir. — Kardeşi POMPONİO, lat. **Pomponius Gauricus** (Gauro, Salerno yakını 1480-1530'a doğr. kayboldu). *De Sculptura* (Heykelcilik) [1504] adlı bir eser yayımladı. Bu eser çağının sanat tarihi bakımından ilgi çekici bir belgedir. (L)

GAURİSANKAR, Orta Himalayalarda doruk, Nepal topraklarında; 7 145 m. Bir görüş yanlışlığı sonucu bu tepe uzun süre Everest ile karıştırıldı. (L)

GAURUS i. Bk. GAUR.

GAUSS i. (matematikçi *Gauss*'un adından). Metrol. Elektromagnetik C.G.S. sisteminde, magnetik indükleme* birimi (sembolü: G). [Önceleri gauss, C.G.S. sisteminde magnetik alan birimi olarak da kabul edilirdi; bugün, bütün fizikçilerin bu noktada tam bir uyuşmaya varmamasına rağmen, magnetik alan birimi olarak genellikle oersted* kullanılır.] (L)

GAUSS (Carl Friedrich), alman astronomu, matematikçisi ve fizikçisi (Braunschweig 1777-Göttingen 1855). Daha çocukluğunda, erken gelişmiş zekâsı ve matematiğe karşı kabiliyetiyle sivrildi ve Braunscweig dükünün ilgisini çekti. Dük, okul masraflarını üzerine alarak onu Göttingen üniversitesine gönderdi. Henüz on altı yaşındayken, W. Herschel'in 1781'de keşfettiği Uranus gezegeninin yörünge elemanlarını hesaplayarak, Yer'in bir noktasından yapılan ölçülerle bir gezegenin yörünge elemanlarını bulmağa yarayan ve günümüzde hâlâ kullanılan bir metot ortaya koydu. 1798'de Helmstedt'e yaptığı bir inceleme gezisinden sonra Braunschweig'a döndü ve birkaç yıl içinde kendisini büyük matematikçiler sırasına koyacak bir seri çalışma raporu yayımladı. Sayılar üstüne incelemelerini topladığı *Disquisitiones Arithmeticae*'de (Aritmetik Araştırmalar) [1805] eşitlikleri, ikinci dereceden şekilleri, serilerin yakınsaklığını v.b. ele aldı. Piazzi tarafından 1810'da bulunan gezegen Ceres'in keşfinden sonra Gauss, çeşitli gök mekaniği araştırmaları yaptı, hayatının sonuna kadar bağlı kalacağı Göttingen rasathanesine müdür oldu (1807). *Theoria Motus Corporum Coelestium in Sectianibus Conicis Solem Ambientium* (Konik Kesitli Gökcisimlerinin Güneş Çevresindeki Hareket Kuramı) [1808] adlı ünlü eserini yazdı. Le Gendre ile hemen aynı zamanda düşündüğü ve daha önce 1795'te yararlandığı en küçük kareler metodundan (1821) başka, yanılmalar teorisi ve iki terimli denklemlerin çözümü için genel bir metot buldu; uygun-tasvir üzerine araştırmalar, yüzeylerin eğriliği ve *Disquisitones Generales Cerca Superficies Curvas*'da (Eğri Yüzeyler Üstüne Genel Araştırmalar) [1827], ispat ettiği ünlü teoremi de saymak gerekir. Bu teoreme göre, bükülebilen fakat uzatılamayan bir yüzeyin eğriliği, yani temel eğriliklerinin çarpımı değişmez.

Göttingen ile Altona arasındaki meridyen yayının ölçülmesi sırasında (1821, 1824), Gauss, geodezi çalışmalarında ışıklı işaretler verebilmek için, kendi adını taşıyan helyotropu tasarladı. Op ˙ alanında, eksene yakın ışık ışınları için düzenlemiş merkezî optik sistemlerinin genel teorisini kurdu. Elektrikle, özellikle magnetizma ile ilgilendi, bu alanda magnetometreyi icat etti ve *Resultata aus den Beobachtungen des Magnetischen Vereins* (Yer Magnetizmasının Genel Kuramı) [1839] adlı eserinde magnetizmanın matematik teorisini formülleştirdi. Eukleides'çi olmayan hiperbolik geometrinin keşfinde, bu konuda hiç bir şey yayımlamamış olmakla birlikte, Gauss, Bolyai ve Lobaçevski'den önce çalışmalar yapmış ve başarı sağlamıştır. (L)

Gauss eğrisi, ihtimaller hesabında çok kullanılan ve kartezyen koordinatlara göre denklemi $y = e^{-x^2}$ olan eğri. (L)

GAUSSEN (Henri), fransız botanikçisi (Cabrières-D'Aigues Vaucluse 1891). Toulouse Fen fakültesinde profesör (1921), Fransa Bitki Haritaları dairesi müdürü (1946). Bitki coğrafyasıyle ilgili birçok eser yazdı: *La Géographie des Plantes* (Bitki Coğrafyası) [1931], *Géographie Botanique et Agricole des Pyrénées Oriantales* (Doğu Pireneler'in Bitkisel ve Tarımsal Cağrafyası) [1934], Botanik ve iklim haritacılığı, orman botaniği (*Les Forêts de Pyrénées* [Pirene Ormanları], 1930-1942), kapalı tohumlu bitkiler ve evrim üstüne de eserleri vardır. (L)

GAUSSİN (Jeanne GAUSSEM, **Jeanne** — denir), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Paris 1711-ay.y 1767). Aktör Baron'un uşağı Antoine Gaussem'in kızı, 1731'de Comédie-Française'de sahneye çıktı. Voltaire'in özellikle Zaïre ve Alzire rollerinde büyük başarı kazandı. 1763'te tiyatrodan ayrıldı. (L)

Gauss kanunu. İstat. Bir büyüklüğün, her biri çok küçük ve birbiriyle ilgisi olmayan çok sayıda değişim sebeplerinin etkisinde kaldığı zaman gösterdiği değişimlerin ortalamanın hemen yakınında toplandığını ve daha sonra, merkezden uzaklaştıkça iyice seyrekleşerek simetrik olarak dağıldığını ifade eden kanun. Gauss kanununun en büyük özelliği, ortalama*sı ve örnek sapması bilindiği zaman tamamen belirlenebilmesidir. (L)

Gauss metodu, birinci dereceden bir denklem sisteminin çözüm metodu. Denklemlerden birinden başlayarak, bir bilinmeyen, öteki bilinmeyenler cinsinden ve ikinci tara-

Foto. Ullstein, Rapho (LAROUSSE)

rafa bağlı olarak ifade edilir. Daha sonra bu bilinmeyen, aynı yoldan elde edilmiş ifadeler şeklindeki öbür denklemlerde yerine konur. Böylece problem, bir deklemi ve bir bilinmeyeni eksilmiş bir sistemin çözümü haline getirir. Aynı şekilde yapılan bir dönüşümler dizisiyle bir bilinmeyenli tek bir denklem elde edilir. Aranan çözüme ulaşmak için, her bilinmeyen yerine, bu bilinmeyenleri, yok eden ifadeleri koymak yeterlidir. (L)

GAUSSMETRE i. (*gauss* ve yun. *métron,* ölçü'den fr. *gaussmètre*). Magnetik. Magnetik alanları doğrudan doğruya ölçen cihaz.

— ANSİKL. *Cotton ve Dupouy gaussmetre'si,* magnetik alanların değerini doğrudan doğruya bir ibreyle kadran üzerinde gösterir. Etkin çifti, bir yayın etkin çiftiyle dengelenen ve ölçülecek alan üzerine yerleştirilmiş bir kristalden meydana gelir. (L)

Gauss teoremi. Elektr. Bir elektrik alanı içindeki kapalı bir yüzeyden çıkan elektrik akısının ifadesini veren teorem. Elektrostatik'te akı, yüzeyin dışındaki yüklere bağlı değildir; Giorgi (M.K.S.A.) sistemine göre bu teoremin ifadesi

$$\varphi = \frac{1}{\varepsilon}(\Sigma q + \frac{1}{2}\Sigma q')\text{'dür.}$$

Burada Σq, yüzeyin içinde, $\Sigma q'$ ise yüzeydeki elektrik yüklerinin cebirsel toplamı, ε ortamın yalıtkanlık sabitidir. (L)

Gauss yaklaşıklığı, eksene yakın ışık ışınlarının kullanıldığı merkezî optik sistemlerin basitleştirilmiş şekilde incelenmesi. Işın demetleri içinden, yalnız optik âletin eksenine yakın olan ışınlar alınır; bunu sağlamak için, ışıklı noktanın eksene yakın olması ve diyafram açıklığının küçültülmesi gerekir. Bu şartlar altında, yaklaşık olarak nokta halinde bir görüntü elde edilir. (L)

GAUT (Jean-Baptiste), fransız şairi (Aix-en-Provence 1819-ay.y. 1891). Aix'deki Méjanes kütüphanesi müdürüydü. 1853'te Aix kongresini düzenledi, sonra «Félibrige» Edebiyat okulunu kurdu (1854). Başlıca şiir kitabı *Sounet, Souneto et Soinaio* adlı eseridir (1874). [L]

GAUTAMA, Buddha'cılığın kurucusunun aile adı. Buddha metinlerinde, bu ada kurucunun öteki adı olan SAKYAMUNİ kadar sık rastlanır. (L)

GAUTHERET (Roger), fransız botanikçisi (Paris 1910). Bitki kanserleri üzerinde çalışmalar yaptı, ayrıca bitkisel dokuları bir kültür içinde üretme tekniğini buldu. Bitkisel hormonların tarım alanına uygulanmasını inceledi. 1962'den beri Sorbonne'da profesördür. (L)

GAUTHEROT (Nicolas), fransız bilgini ve müzikçisi (Is-sur-Tille, Bourgogne 1753-Paris 1803). Müzik üzerine kuramsal inceleme kitapları yazdı; ayrıca Volta pilinde meydana gelen olaylarla ilgilenerek 1802'de Wollaston ile aynı zamanda bu pilin polarmasını keşfetti. (L)

GAUTHİER - FERRİÈRES (Léon), fransız yazarı (Paris 1880-Gelibolu savaşlarında 1915). Klasik okula dayanan duygulu şiirleri beş kitapta toplanmıştır: *La Belle Matinée* (Güzel Sabah) [1904]; *Jours d'Orage* (Fırtına Günleri) [1908]; *La Romance à Madame* (Bayana Romans) [1909]; *Les Ombres Heureuses* (Mutlu Gölgeler) [1912]; *Le Miroir Brisé* (Kırık Ayna) [1920]. Ayrıca tenkit incelemeleri ve on ciltlik bir *Anthologie des Ecrivains Français* (Fransız Yazarları Antolojisi) [1908-1913] vardır. (L)

Gauthier-Villars, fransız yayınevi; 1790'da Louis Courrier tarafından kuruldu ve özellikle bilimsel eserler yayımladı. (L)

GAUTHİOT (Robert), fransız dilcisi (Paris (1876- ? 1916). Öğrenimine Paris'te Antoine Meillet'nin yanında başladı. İndogermanistik ve İranoloji sahalarında yetişti. Sinolog Paul Pelliot ile beraber Orta Asya arkeoloji araştırmalarına katıldı (1906-1909). Bu ilmî gezi sırasında çıkan Soğdak metinlerini incelemekle görevlendirildi. Görevinde başarı gösterdi ve Soğdakça gramerini hazırladı (1913-1914). Ölümünden sonra gramerinin fonetik kısmı A. Meillet'in önsözüyle yayımlandı (*Essai de Grammaire Sogdienne I.* [I. Soğdak Grameri Denemesi], 1914-1923). Kitabın morfoloji, sentaks ve sözlük bölümlerini ihtiva eden ikinci cildi Emile Benveniste tarafından aynı adla yayımlandı (1929). Eserleri: *La Fin de Mot en Indo-Européen* (Hint-Avrupa Anadilinde Kelime Sonu) [1913]; *La Phrase Nominale en Finno-Ougrien* (Fin-Ugur Dillerinde Nominal Cümle) [1908]; *Une Version Sogdienne du Vessantara Jataka* (Vessantara Jataka'nın Soğdakça Tercümesi) [1912]. (M)

GAUTİER (Armand), fransız kimyacısı (Narbonne 1837-Cannes 1920). 1862'de tıp doktoru, sonra Wurtz'un hazırlayıcısı, 1884'ten itibaren Paris Tıp fakültesinde tıbbî kimya profesörü oldu. Çok önemli çalışmaları arasında özellikle karbilamin'lerin, ptomayin'lerin ve lökomayin'lerin keşfi, arsenikli organik bileşikler, kurşun zehirlenmesi, beslenme sağlığı üzerindeki incelemeleri ve kaplıca sularının kaynakları hakkındaki nazariyesi sayılabilir. (L)

GAUTİER (Armand - Désiré, **Amand** — denir), fransız ressamı (Lille 1825-Paris 1894). Lille'de Souchon'un öğrencisi. 1825'te Güzel Sanatlar Yüksek okuluna girdi, gerçekçilerle ilişki kurdu. Courbet'ye, sonra da Millet'ye, Lille'de tanıdığı Doktor Gachet'yi tanıştıran odur. Doktor Gachet'nin iki portresini yaptı (Montpellier'de Fabre müzesi [1854]; Lille müzesi [1859]). 1863'te *Zina Yapan Kadın* adlı tablosuyle *Reddedilenler salonu*'na katıldı. Başlıca tablolarını, Salpêtriere hastahanesindeki deli kadınlarla orada çalışan rahibelerin hayatından esinlenerek yapmıştır. (L)

GAUTİER (Emile Félix), fransız coğrafyacısı ve kâşifi (Clermont-Ferrand 1864-Portivy, Saint-Pierre-de-Quiberon 1940). 1892-1894 Yılları arasında Madagaskar'ın batısını keşfetti. Sonra Cezayir üniversitesinde profesör olunca (1902), 1904-1905 yılları arasında Tuat'dan Nijer'e kadar Sahra'yı aşarak coğrafî incelemeler yaptı. 1913'teki raporu, Kabiliye'de Arapçanın berberî dili aleyhine geliştiğini ortaya koydu. Başlıca eserleri: *La Conquête du Sahara* (Sahra'nın Fethi) [1911]; *Structure de l'Algérie* (Cezayirin Yapısı) [1922]; *Le Sahara* (Sahra) [1923]; *Mœurset Coutumes des Musulmans* (Müslümanların Örf ve Âdetleri) [1931]. (L)

GAUTİER (Hubert), ingiliz rahibi ve devlet adamı (öl. 1205), Thiébaud Gautier'in kardeşi. 1193'te Canterbury başpiskoposluğuna tayin edildi. Richard I ile kral John'un şansölyesi ve yüksek hâkimi olarak, kralın yokluğunda İngiltere'de düzeni korumayı başardı. Amcası Glanville'in tesis ettiği adalet reformunu, Krallık mahkemelerini teşkilâtlandırarak geliştirdi. (L)

GAUTİER (Judith), fransız kadın edebiyatçısı (Paris 1850-Dinard 1917). Theophile Gautier'nin kızı. Daha gençliğinde çinli bir öğretmenden Uzakdoğu'nun fikir ve medeniyet dünyasını öğrendi. JUDITH WALTER takma adıyle yayımladığı ilk kitabı, çin şairlerinin fransızcaya uygulanması idi: *Le Livre de Jade* (Yeşim Kitabı) [1867]. Bunun ardından *Le Dragon İmpérial* (İmparatorun Ejderi) [1869] adlı roman geldi. Diğer eserleri: On yıl sonra, *Fille du Soleil* (Güneşin Kızı) adıyle yeniden yayımlanan *L'Usurpateur* (Zorba) [1875]; *le Jeu de l'Amour et de la Mort* (Aşk ve Ölüm Oyunu) [1876]; japoncadan çevirdiği *Poèmes de la Libellule* (Yusufçuğun Şiirleri) [1885]; *Le Vieux de la Montagne* (Dağdaki İhtiyar) [1893]; *Kun-Atonu* (1898); *Le Paravent de Soie et d'Or* (Sırma İşlemeli İpek Paravana) [1904]. J. Gautier dramlar da yazdı: *La Marchande de Sourires* (Gülücük Satan Kadın) [1888]; *La Barynia* (1894); *la Tunique Merveilleuse* (Sihirli Gömlek) [1899]; P. Loti ile birlikte, *La Fille du Ciel* (Göğün Kızı) [1911]. Hatıraları: *Le Collier des Jours* (Günlerin Kolyesi) [1902]; *Le Deuxieme* (İkinci) [1903]; *Troisième Rang du Collier* (Kolyenin Üçüncü Sırası) [1909]. Catule Mendes ile kısa süren bir evlilikten sonra R. Wagner ile büyük bir aşk yaşadı. (L)

GAUTİER (Léon), fransız bilgini (Le Havre 1832-Paris 1897), Ecole des Chartes'da profesördü, Ortaçağ edebiyatını inceledi: *Les Epopées Françaises* (Fransız Destanları) [1865-1868], *Chanson de Roland*'ın tenkitli basımı (1872), *Bibliographie des Chansons de Geste* (Chansons de Geste Bibliyografyası) [1897] gibi eserleri epik şiirin gelişmesi hakkında aydınlatıcı bilgiler getiren çalışmalardı. (L)

Gautier (Marguerite), Alexandre Dumas fils'in *Kamelyalı Kadın* adlı eserinde kadın kahraman. Bk. DUPLESSIS (Marie). [L]

GAUTİER (Pierre, **Marsilyalı** denir), fransız bestecisi (La Ciotat 1642'ye doğr.-Sète yakınları, denizde 1697). İyi bir klavsenci ve orgcu olarak tanınmıştı. 1685'te, Lully'den, Marsilya'da opera temsil ettirmek iznini aldı. *Le Triomphe de la Paix* (Barışın Zaferi) [1685], *Le Jugement du Soleil* (Güneşin Yargılanması) [1687] gibi operalar, senfoniler ve motet'ler yazdı. (L)

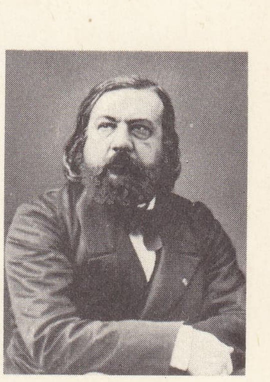

Théophile GAUTİER

GAUTİER (Théophile), fransız yazarı (Tarbes 1811-Neuilly-sur-Seine 1872). Resim öğrenimi yapmak üzere Paris'e giderek Rioult'un atelyesine girdi. Aynı zamanda yeni ortaya çıkan Romantizm okulu ile de yakın ilişkiler kurdu. 1830'daki *Hernani* kavgasında, sırtında dillere destan vişne çürüğü yeleği ve ayağında açık yeşil pantolonu ile «alevliler»in başına geçti. O tarihten sonra resmi bırakarak kendini edebiyata verdi ve Doyenne çıkmazında toplanan genç şairlerin önderi oldu. 1833'te yayımladığı *Albertus*, küçük çevresinin coşkun hayranlığıyle karşılandı. Nazım şeklinde yazılmış olan bu efsanede kendini büyük bir kadın uğruna feda eden genç bir ressamın hikâyesini anlatıyordu. Ama daha o zamandan, *Jeune-France*'ta (Fransız Genç Nesli) alayla söz ettiği bu topluluğun aşırılıklarından uzaklaşır gibiydi. İlk romanı olan *Mademoiselle de Maupin*'e (1835) yazdığı önsözde «sanat için sanat» öğretisini savundu. Bu öğretide, her türlü ahlâkı inkâr ediyor, fakat romantiklerin yetindikleri duygusal hayallere ve kehanetlere karşı beslediği güvensizliği de belirtmekten geri kalmıyordu. *La Comédie de la Mort*'da (Ölüm Komedisi) [1838], bu kere de, Doyenne çıkmaz sokağındaki çevrenin garipliklerini nazım şeklinde anlatır. Ancak 1863'te yayımlanabilen *Capitaine Fracasse* (Yüzbaşı Fracasse) adlı romanını da bu sırada yazdığı sanılır. Daha sonra tiyatro ve sanat tenkitçisi olarak *La Presse* gazetesine girdi, edebiyat, resim ve dans üstüne sayısı iki bini aşan makale yazdı.

1839'da İspanya'ya bir gezi yaptı. Buradan getirdiği *Voyage en Espagne* (İspanya Yolculuğu) [1843] bir yazarın hikâyelerinden çok, bir ressamın tablolarına benzer. Bu yolculuğun etkisiyle *Espana* (1845) adlı şiir kitabını yayımladı. 1852'de yayımladığı *Emaux et Camées* (Mineler ve Akikler) Gautier'nin şiirinde yeni bir anlayışı belirtir: ritim birliği, mısra ve bentlerin kısalığı, biçim olgunluğu, bir yandan da, ancak sanatın giderebileceği bir ölüm ve hiçlik korkusu ile güzellik tutkusu. Bu yönelış Gautier'yi, aralarında Banville'in ve de *Elem Çiçekleri*'ni ona adamış olan Baudelaire'in bulunduğu, yeni bir şairler neslinin öncüsü kıldı. Ortak ifadesini 1866'nın Le Parnasse'ında bulacak olan yeni şiirin kuramcısı Gautier, *Le Roman de la Momie* (Mumyanın Romanı) [1858] ile tarihî roman türünü yenilemeğe girişti. Aynı sırada *Histoire de l'Art Dramatique Depuis Ving-Cinq Ans* (Tiyatro Sanatının Yirmi Beş Yıllık Tarihi) [1858] adlı eserinde romantik tiyatronun gelişimini çizdi. Gene o sıralarda hazırladığı *Histoire du Romantisme* de (Romantizmin Tarihi) [1874] ölümünden sonra yayımlandı. Gautier, sanat tenkidinde de bir yeri olduğunu göstermişti: 1856'da *Les Beaux-arts en Europe* (Avrupa'da Güzel Sanatlar); *L'Art Moderne* (Çağdaş Sanat); 1861'de *l'Abécédaire du Salon* (Serginin Alfabesi); 1863'te *Les Dessins de Victor Hugo* (Victor Hugo'nun Desenleri); 1864'te *Les Dieux et les Demi-Dieux de la Peinture* (Resmin Tanrıları ve Yarı-Tanrıları). Çok kere zayıf bir şair gözüyle bakılan Théophile Gautier, yine de, romantizme olan şiddetli tepkisi, şairin «dış dünyayı gören» ve gördüklerini çeşitli yönleriyle kusursuz bir biçim potasına döken bir insan olarak tanımlamasıyle Parnasse'çılara ve sembolistlere yol göstererek, XIX. yy. ortalarında fransız şiirinin yeni bir yön almasında etkili olmuştur. (L)

GAUTİER (Thiébaud), ingiliz senyörü (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). 1185'te prens John ile İrlanda senyörünün şişecibaşılığına tayin edildi. Bu unvan zamanla ailenin soyadı haline geldi ve ingilizleşerek BUTLER şeklini aldı. (L)

GAUTİER BENİTEZ (José), porto rikolu şair (Caguas 1846-Porto Riko 1880). *El Progreso* dergisinde, GUSTAVO takma adıyle *Cuadros Souales* (Sosyal Kadrolar) başlığı altında hicivler yazdı. Ölümünden sonra *Collec-*

Foto. LAROUSSE

GAVARNI'nin değişik eserler için çizdiği iki deseni

cion de Poesias'ı (Şiir Derlemesi) [1880] yayımlandı. (L)

GAUTİER d'Arras, XII. yy. fransız şairi. İki manzum serüven romanı yazdı: asıl kahramanı imparator Heraclius olan *Eracles* (1155) ve *İlle et Galeron.* Bu sonuncu eser, örnek aldığı Marie de France'ın *Eliduc Lai*'si gibi «İki Karılı Koca» efsanesi üzerine kurulmuştur. (L)

GAUTİER de Coincy, fransız şairi (Coincy, Soissons yakınında 1177 veya 1178-Soissons 1236). Soissons manastırında papaz adayı, 1233'te Saint-Médard'da başpapaz oldu. *Miracles de Notre-Dame* (Notre-Dame'ın Mucizeleri) adlı manzum bir şiir kitabı vardır (toplam olarak 30 000 mısra tutan 54 şiir). Meryem adına yılda bir şarkı yazmak adağında bulunmuştur. Bu şarkılar öteden beri bilinen havalara yeni sözler uydurularak yapılmıştır. Zengin hayaller ve kafiyeli sözlerle dolu coşkun lirizmiyle, Gautier'nin şarkıları özellikle Rutebeuf ve Alphonse le Sage üzerinde derin bir etki bırakmıştır. (L)

GAUTİER de Dargies, fransız saz şairi (Picardie XII. yy.ın sonu - XIII. yy.ın başı). Elimizde yirmi altı lirik şiiri kalmıştır. (L)

GAUTİER d'Épinal veya **d'Espinau,** XII. yy. sonlarında yaşamış, bugün elimizde yirmi beş kadar koşması kalan fransız halk ozanı. (L)

GAUTİER le Leu, XIII. yy. da yaşamış Hainaut'lu (bugün Belçika'da) yazar. XX. yy. da amerikalı filolog Livingstone'un bulduğu ve yazarını tespit ettiği masalların yazarı. Ona mal edilen, çoğu açık saçık sekiz manzum hikâye arasında, çağına göre çok ileri bir görüşle yazdığı *De Dieu et du Pêcheur* ile (Tanrı ve Günahkâr Üstüne), dul kadın temasını işleyen *Provance de Femme*'ı (Kadının Sınadığı) diğerlerinden ayırmak gerekir. Bu şiirlerdeki canlılık, yazarı yergici büyük fransız ozanlarının babası saydıracak güçtedir. (L)

GAUTİER Sans Avoir (Boissy - Sans - Avoir, Montfort l'Amaury yakınları - öl. Civitot 1096 veya 1097), Poissy'li Gautier'nin yeğeni. Gautier de amcası gibi çete reisiydi, birinci Haçlı seferinde Piere l'Ermite'e bağlandı. 12 Nisan 1096'dan sonra ondan ayrıldı. Ren, Neckar ve Tuna'yı takip etti. Disiplinsiz bir küçük topluluğa kumanda ediyordu. Aleksis Komnenos'dan ilgi gördü. Gautier ve adamları, Basileios tarafından Civitot'ta (Anadolu) ikamete zorlandılar. Orada Pierre l'Ermite'i bekleyeceklerdi. Bir yağma sırasında Türkler tarafından kılıçtan geçirildiler. (L)

GAUTSCH VON FRANKENTHURN (Paul — baronu), avusturyalı devlet adamı (Viyana 1851-ay.y. 1918). Baden hükûmetinin istifasından (kasım 1897) sonra selefi tarafından Çeklere verilen imtiyazlardan doğan anlaşmazlığı giderecek bir hükûmet kurdu; fakat Almanlarla anlaşmayı başaramadı ve istifa etti (mart 1898). Aralık 1904'te tekrar iktidara geldi. Macar meselelerinin çözümlenmesi yolunda güçlüklerle karşılaştı, oy hakkının bütün yurttaşlara tanınmasını öngören tasarıyı meclisten geçirtemedi ve ayrıldı (nisan 1906). [L]

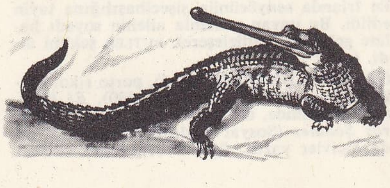

gavial

Gauvain veya **Gawain,** kral Arthur tercümesinde yer alan romanların kahramanlarından biri. Yürekli, haklı davaları savunan ve kadınlara hizmet etmek için can atan kusursuz şövalye tipi. (L)

GÂV i. (fars. *gâv*). *Esk.* Öküz, sığır. || *Gâv-bân,* sığırtmaç, sığır çobanı. || *Gâv-çeşm,* büyük gözlü kimse. Öküzgözü papatyası. || *Gâv-ı de tî,* yaban öküzü. || *Gâv-dil* («öküz kalpli»), anlayışsız, kaba. || *Gâv-meşreb,* öküz tabiatlı. || *Gâv-ı arz* (veya *gâv-ı zemin*), halk arasındaki bir inanca göre dünyayı boynuzları üzerinde taşıyan öküz: *Öyle kılıç uydurur ki farzı / Eyler iki pare gâv-ı arzı* (Ziya Paşa).

— Din. *Gâv-ı Samirî,* İncil'de adı geçen altın buzağı. (M)

GAV i. (fr. *gave*). Fransız Pirenelerinin batı kısmında sel akışlı akarsu.

— ANSİKL. Gav'ların yukarı çığırı genellikle dik eğimli su yolları arasında yerleşmiş rejimlidir ve karlar eridiği sırada suları önemli ölçüde kabarır; mayıs, haziran, nisan ve temmuz, debinin en yüksek olduğu aylardır.

Pau gavı (175 km), Gavarnie ve Troumouse buz yalaklarından inen gavlardan (Gavarnie ve Héas gavları) meydana gelir. Bir havzalar (Gèdre, Luz v.b.) ve geçitler dizisini aştıktan sonra Argelès'de ovaya ulaşır; Lourdes yakınında yeniden birçok boğazlardan geçer. Pau ve Orthez aracılığıyle batıya doğru aktıktan sonra okyanusa 20 km kadar uzakta Adour'a kavuşur. Bareges, Cauterets, Argèles ve özellikle Oloron gavlarını alır. Yukarı kesiminde kollarıyle birlikte on beş kadar hidroelektrik santralı besler. Neste'in yukarı havzasındaki suları, Cap de Long barajı kendi tesislerine yöneltir.

Oloron gavı (120 km), asıl Oloron ile Midi doruğundan inen Aspe ve Ossau gavlarından meydana gelir. Anie doruğundan inen *Mauléon* veya *Saison* gavını alarak (sol kıyı) genişler; Peyrehorade yakınında Pau gavına katılır. (L)

GAVA, İspanya'da (Barcelona ili). şehir, Barcelona'nın güneybatısında; 15 725 nüf. Yüksl. 9 m. (L)

GAVÂİL çoğl. i. (ar. *ğâ'ile*'den *ğavâ'il*). *Esk.* Sıkıntılar, belâlar. (M)

GAVAJ i. (fr. *gavage*). Çocuk hastalıkları. Çocuklarda *gavaj,* yeni doğan çocuk meme ememeyecek kadar zayıf ise veya biberonu reddediyorsa, midesine sokulan ve ucunda huni bulunan bir sonda ile beslenir; bu çeşit beslenmeye *gavaj* denir. Gavaj ile beraber kullanılan kuluçka makinesi erken doğmuş birçok çocuğun yaşamasını sağlamaktadır. (L)

GAVALAS, İstanbul asıllı, tanınmış bizanslı bir ailenin soyadı. XI.-XII. yüzyılda, Bizans'tan Girit'e gönderilen genç asiller arasında, bu aileye mensup Philippos Gavalas da vardı. — İOANNES (XIII. yy.). Ailenin Girit'teki dalının atası odur. Aleksios Kallergis isyanına katıldığı için venedikli duka Giustiniani tarafından sürgün edildi. — GEORGİOS (XV. yy.). Siplis Blastos'un isyanını ihbar edip, Venediklilerin lehine çalıştı. Bunun için de Yunanlılar ona ve ailesine karşı kin besledi. Hattâ onu ölümle tehdit ettiler. M. Manusska'nın *Sylloge Bentikon Engraphon Perites Synomosias Siphi Blastu* (Siphis Blastos'un Gizli Hareketiyle İlgili Venedik Belgeleri Derlemesi) [1453-1454] adlı kitabında bu olaydan bahsedilir. — İOANNES (XV. yy.). Venediklilere karşı düşmanca hareketlerde bulundu, bundan dolayı Resmo (Rethymnon) rektörü tarafından ölüme mahkûm edildi. — LEON (XIII. yy.). Rodos efendisi. İlk zamanlar Bizans imparatoruna bağlı olan Leon, Latinlerin İstanbul'a yerleşmesinden sonra kendini Kyklades (Ege'de ada grubu) efendisi ilân etti. Neticede, Nikaia (İznik) imparatoru İoannes Bataces'e tabi oldu. — İOANNES, Leon'un kardeşi ve ondan sonraki Rodos efendisi; Venediklilerle, İstanbul'daki latin imparatoruna karşı ittifak kurdu, fakat müttefiki onu terketti. Daha sonra Rodos'a, Nikaia (İznik) devletine geçti. (L)

GAVÂMIZ çoğl. i. (ar. *ğâmiż*'dan *ğavâmiż*). *Esk.* Anlaşılması güç olan sözler, karışık şeyler. || Kolay anlaşılmayan nükteler, ince ve derin sözler. || Sırlar, gizlilikler, gizli tutulan şeyler. (M)

GAVAN (Eugène Henri), fransız mühendisi (öl. 1889). İstanbul'a birinci gelişinde (1867) Galata'yı Beyoğlu'na bağlayan yollardan Yüksek kaldırıma bir yeraltı tünelinin yapılması fikrini ortaya attı. İstanbul'a ikinci gelişinde (1869), bu işin imtiyazını üzerine aldı. Fransa'da kendine sermayedar bulamayınca bir ingiliz ortaklığı kurdu (The Metropolitan Railway of Constantinople from Galata to Pera). Tünel 17 ocak 1875'te işletmeye açıldı. Tünelle ilgili projesi: *Chemin de fer Métropolitain de Constantinople, ou Tunnel de Constantinople. Projet d'une Nouvelle Ville et d'un Nouveau Port de Commerce à Constantinople* (İstanbul İçi Demiryolu veya İstanbul Tünel Projesi. İstanbul'da Ticaret İçin Yeni Bir Liman ve Yeni Bir Şehir Projesi) [1876]. *Projet de Distribution d'Eau à Constantinople* (İstanbul Su Dağıtım Projesi) [1869] adlı bir çalışması daha vardır. (M)

GAVARNİ (Sulpice Guillaume CHEVALİER, **Paul** — denir), fransız desinatörü (Paris 1804-ay.y. 1866). *La Mode* dergisinde parisli yosmaların, öğrencilerin, serserilerin, Paris'i Paris yapan çeşitli tiplerin resimlerini çizdi. Toplumu yansıtan Gavarni'nin sanatı, toplumu etkilemekten de geri kalmadı. *İllustration* dergisine çizdiği Londra sahnelerinde yoksullukla zenginliğin karşıtlığını belirtti. 8 000'e yakın eser çizen sanatçının suluboyaları da önemlidir. (L)

GAVARNİE, Fransız Pirenelerinde buz yalağı, Gavarnie köyünün güneyinde. (L)

GAVÂŞÎ çoğl. i. (ar. *ğâşiye*'den *ğavâşî*). *Esk.* Örtüler, zarlar, perdeler. || *Mec.* Şüpheler, endişeler. (M)

GAVAUDAN, XII. yy. Provence şairi. On bir lirik şiir yazdı. En ilgi çekici olanı (1211) Magribî'lere karşı kutsal savaşa bir çağrıdır. (L)

GAVAULT (Paul), fransız oyun yazarı (Alger 1867-Paris 1951). Çoğu vodvil olan birçok piyes yazdı: *Le Papa de Francine* (Francine'in Babası) [1896]; *L'Enfant du Miracle* (Mucize Çocuğu) [1904]; *Mademoiselle Josette, Ma Femme* (Karım Matmazel Josette) [1906]; *La Petite Chocolatière* (Küçük Çikolatacı Kız) [1909]; *Ma Tante d'Honfleur* (Honfleur'deki Halam) [1914]. (L)

GAVAZİ çoğl. i. Bk. GAZİYE.

GAVAZZENİ (Gianandrea), italyan orkestra yöneticisi ve bestecisi (Bergamo 1909). Sırasıyle Scala di Milano, Roma operası, Napoli'de San Carlo, Venedik'te Fenice'yi yönetti. Bir opera (*Paolo e Virginia,* 1935), bir bale, orkestra için konçertolar, bir oratoryo (*Canti per sant'Alessandro,* 1934), iki piyano sonatı besteledi. Müzik bilgini olarak Bellini, Donizetti, Pizzetti, Musorski, Wag-

Foto. LAROUSSE

Gavoche V. Hugo'nun deseni, Victor-Hugo müzesi, Paris

ner ve opera sanatı üzerine birçok inceleme yazdı. (L)

GAVAZZİ (Alessandro), italyan papazı ve vatanseveri (Bologna 1809-Roma 1889). Garibaldi ordusunun papazıydı. İtalyan milliyetçi hareketinde etkin bir rol oynadı. 1850' den 1870'e kadar İngiltere'de sürgün hayatı yaşadı, papalığa karşı kampanya açtı. Bir italyan «Bağımsız kilise»si kurmağa çalıştı. (L)

GAVE, iran efsanesinde demirci. Bütün oğulları Ahriman'ın oğlunun omuzundan çıkan yılanları beslemek için elinden alınmıştı; sıra somuncuya gelince, halkı mızrağına bağlı önlüğü etrafında topladı. Bu bir korunma aracı sayıldı, bütün pers hükümdarları tarafından geliştirildi ve ilk bayrakları oldu. Gave'nin önlüğü bayrağın kaynaklarından biri olarak gösterilebilir; El - Hadisiye savaşında (M.S. 636) müslümanlar tarafından alındı ve parçalandı. (L)

Gaveau, fransız piyano yapımevi. 1847'de Joseph *Gaveau* tarafından kuruldu. Vinaigriers sokağındaki ilkel atelye gelişerek Fontenay-sous-Bois'da büyük bir fabrika haline geldi (1896); *Gaveau Konser salonu* da bu yapımevine bağlıdır. Gaveau'lar (Joseph, sonra Étienne, daha sonra Marcel ve André) piyano yapımına temel bir değişiklik getirmediler; sadece düz piyanoların eski süngü sistemini, icat ettikleri dil sistemiyle değiştirdiler. (L)

GAVEAUX (Pierre), fransız şarkıcısı ve bestecisi (Béziers 1761-Paris 1825). Şarkıcı olarak Bordeaux operasında, sonra Paris operasında çalıştı. Otuzdan fazla eseri oynandı. Bunlardan *Léonore ou l'Amour Conjugal* (Léonore veya Karı Koca Sevgisi) adlı eserden, Beethoven *Fidelio* operasının (1798) konusu için yararlandı. Gaveaux ayrıca romans'lar ve canzonetta'lar yazdı. (L)

GAVELKİND i. Toprağı bölüştürmede bir usul, Bretonlar tarafından kullanıldı, oradan Galler ülkesine ve Kent'e yayıldı. (Bu usulde toprak bütün erkek çocuklar arasında bölüştürülür, en küçüğe babaevi hakkı olarak daha büyük bir parça ayrılırdı.) [L]

GAVGA i. (fars. *ġavġā*). *Esk.* Döğüş, kavga: *Ne gam pür âteş ü hevl olsa da gavgayı hürriyet /Kaçar mı merd olan bir can için meydan-ı gayretten* (Namık Kemal). Bk. KAVGA. (M)

GAVİA i. Kara gerdanlı buz dalgıcı. (İlmî adı *Gavia arctica.*) [L]

GAVİAL i. (hintçe k.). İnce uzun, büyük timsah.

— ANSİKL. *Gavial*'ın ağız-burun kısmı uzundur; burun kısmının ucunda, üst tarafta süngersi bir tümsek bulunur. *Ganj gavial*'ı (*Gavialis Gangeticus*) ve *Schlegel gavial*'ı (*Tomistoma Schlegeli*) diye iki türü vardır. Ganj gavial'ının boyu (Hintliler buna *mudela* derler) bazen 6 m'yi aşar; Hint akarsularında pek çok bulunan bu timsah insana saldırmaz; kadavralarla, hattâ belki de balıklarla beslendiği sanılıyor; balıkları uzun ve dar, gagamsı ağzıyle dip çamuru arasında yakalar; ağzında her çenede elli tane olmak üzere düzgün aralıklı ince dişler bulunur. (*Gavialidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GAVİDİA (Francisco), salvadorlu şair (San Miguel 1863-San Salvador 1955). Modernizm hareketinin gelişmesinde rol oynadı. Castilla şiirine fransız «aleksandren»ini ve yunan «heksametre»sini soktu. 1882 Yılında Rubén Dario'ya Victor Hugo'nun şiirlerini ve Parnasse'çıları tanıttı. Şiirlerini *Versos y Pensamientos* (Şiirler ve Düşünceler) [1884] adı altında yayımladı. Ayrıca *Ursino de Orbaneja* (1887), *Jüpiter* (1895) gibi oyunları da vardır. (L)

GAVİNİÈS (Pierre), fransız kemancısı (Bordeaux 1728-Paris 1800). Daha on üç yaşında «Concert Spirituel»de soloya çıktı, eşsiz tekniği, çok anlatımlı çalışıyle, çağının en iyi virtüozlarından biri oldu. Leduc ve Gossec ile Concert Spirituel'in yöneticiliğini yaptı (1773-1777). 1795'te Paris konservatuvarı öğretmenliğine getirildi. *Le Prétendu* adlı opera-komik (1760) dışında, daha çok kendi çalgısı için eserler besteledi: keman ve bas için altışar sonat'lık iki derleme (1760-1764), keman ve orkestra için altı konçerto (1764); iki keman için altı sonat; *Vingt-Quatre Matinées* (1800), zor, fakat çok yararlı teknik geliştirme etütleri. (L)

GÄVLE, esk. **Gefle,** İsveç'te liman şehri, *län,* idare merkezi, Botten körfezi kıyısında; 56 600 nüf. Gästrikland'ın eski başkenti olan Gävle XV. yy.da kuruldu. Odun ve demir ihraç limanı; önemli sanayi merkezi; tersaneler; makine yapımı; kimya ve metalürji sanayii; kâğıt hamuru; kâğıt fabrikası; bıçkıhane; porselen fabrikası; bira fabrikası. Eski Gästrikland ve Hälsingland illerinden meydana gelen *Gävleborg län*'ı (294 000 nüf.) adını Gävle şatosundan (*Gävleborg*) aldı. (L)

GAVORRANO, İtalya'da komün, Toscana'da (Grosseto ili), Maremma'da; 15 800 nüf. (L)

GAVOT i. (fr. *gavotte*). Orta hızda, iki vuruşlu (2/2) ve özelliği ♩♩|♩ veya ♩♫|♩ tipi bir giriş adımı olan eski fransız halk dansı.

— ANSİKL. XVI. yy.ın sonundan itibaren bilinen ve incelenen (Thoinot, Arbeau) *gavot,* kaynağını ve adını Gap bölgesinde yaşayan Gavot'lardan almıştır. İki adım ve bir birleşik adımdan meydana gelir; esas olarak bütün dans, bu ritim şemasının tekrarıdır. Gavot, çok geçmeden çalgılı müziğe uygulandı, fakat dans karakterini kaybetmedi. XVII. yy.da bale ve süit'lerle (Lully, Purcell v.b.) bütün Avrupa'ya yayıldı. Süit'teki yeri genellikle sarabande'dan sonradır. En tutulduğu devir, süit'in zirveye ulaştığı çağa rastlar. F. Couperin, Rameau, Handel, J. S. Bach klavsen, org ve orkestra için birçok gavot yazmışlardır. (L)

GAVOTY (Bernard), fransız müzik yazarı (Paris 1908). Figaro gazetesinde CLARENDON takma adıyle müzik tenkitleri yazar, *Jeunesses Musicales de France*'ta öğretim görevlisi, Saint-Louis-des-İnvalides kilisesinin de orgcusudur. *Louis Vierne* (1943) ve *Jehan Alain* (1945) üstüne incelemeler yayımladı. (L)

GAVR i. (ar. *ġavr*). *Esk.* En derin nokta, dip. ‖ Bir meselenin aslı, temeli: *Dikkatle nüfuz evleyemez gavrine korkar* (Tevfik Fikret). ‖ *Gavr-ı amîk,* derin dip. ‖ *Gavr-ı mesele,* meselenin esası. (M)

GAVRAS, X. yüzyıldan itibaren tanınan bizanslı bir ailenin soyadı. Bu ailenin üyeleri XIII. yy.a kadar orduda, ondan sonra da kültür alanında faaliyet gösterdiler. Asılları Komnenos'lar devrinde Pontos devleti sınırları içinde bulunan Kalde'nin Atra şehrindendir. —THEODOROS, bizanslı general. Türklerin elinde bulunan Paipert Koloneia şehirlerine kadar olan Trabzon bölgesini (Kalde-Trapezus) bağımsızlığa kavuşturdu. İmparator Aleksios I (1081-1118), Theodoros'un ayaklanmasından korktuğu için bu bölgenin idaresini ona verdi. 1098'de Selçuklulara karşı savaşırken esir düştü, Erzurum'a getirildi ve öldürüldü. Bundan dolayı ortodoks kilisesinin azizleri arasına girdi. Oğlu Gregorios aynı bölgede çalıştı. Bazı araştırmacılar, XII. yy.da Samsun (Amisos) ve Paphlagonia kralı olan başka bir Theodoros Gavras'tan da söz ederler. — GREGORİOS, Theodoros'un oğlu. Aleksios I Komnenos tarafından, kardeşi İsaakios'un kızı ile evlendirilmek bahanesiyle Bizans'ta rehin tutuldu. Sonunda imparatorun kızı Maria ile evlendi, fakat kısa bir süre sonra boşandı. Bizans'tan kaçıp babasına sığınmaması için bir süre Filibe'de bir kaleye hapsedildi. Buna rağmen kaçmayı başardı, imparator ordusuna karşı savaştı (1106) ve esir düştü. Fakat bir yıl sonra Trabzon bölgesinin askerî yönetimini ele geçirdi. 1119'da Türkler'e karşı bir savaşta esir düştü ve fidye vererek kurtuldu. — KONSTANTİNOS, Gregorios Gavras'ın oğlu olduğu sanılır. Aleksios I (1081-1118) zamanında bizanslı general, Alaşehir (Philadelpheia) kalesinin kumandanıyken Selçuklulara karşı savaştı, 1115'te Philomelion savaşında Trabzon bölgesinin generaliyken merkezî idareye karşı ayaklandı; yenildi ve imparatorun idaresini tanımak zorunda kaldı. Hemen sonra Manuel I Komnenos tarafından Konya sultanına elçi olarak gönderildi. Pontos rumlarının halk edebiyatına Konstantinos Gavras'ın kahramanlığını öven birçok şarkıya rastlanır. — KONSTANTİNOS, imparator Basileios II (976-1025) zamanında Barda Skleros'un emrinde çalışan bizanslı general. — MİKHAEL, Manuel Komnenos (1143-1180) devrinde bizanslı general, Eudoksia Komnenos'un kocası. Macarlara ve Selçuklulara karşı yapılan savaşlarda başarılar kazandı. Fakat gözden düşünce Selçuklulara sığınmak zorunda kaldı. Selçuklular da kendisini bizans imparatoruna elçi olarak gönderdiler. — MİKHAELİ, XIV. yüzyılda yaşamış bizanslı edebiyatçı. Venedik Millî kütüphanesinde birçok mektubu bulunmaktadır. Geniş kültürlü bir adam olan Mikhael birçok dua, imparatorun (belki Andronikos II) oğlunun ölümü üzerine ağıtlar ve rüyalar üstüne bir kitap yazdı. Mikhael savaş mektuplarında, edebiyatçı ve yazar olan İoannes adlı bir kardeşten de söz eder. — İOANNES, bizanlı ilâhiyatçı ve yazar (XIV. yy.). Hesykhastai'lerin (gizli dinî bir akım meydana getiren bazı keşişler) kavgalarına katıldı. Barlaam Kalabros ve Gregorios Akindynos'un fikirlerini savundu. 1343'te Gregorios Palamas'ın düşünceleri üstüne bir eser yazdı, fakat bu eseri bulunamadı. 1832'de Fr. Boissonade, Gavras'ın bir yazısını yayımladı. (L)

GAVRA tepe, Asur'da sit, Musul'un kuzeydoğusunda; 1831-1938 arasında kazıldı. Kalıntıların meydana getirdiği 25 m yüksekliğinde tepede Cilâlıtaş devrinden (Falaf öncesi) Hurri dönemine kadar (M.Ö. II. binin yarısı) kesiksiz olarak birbirini izleyen 26 yerleşme düzeyi ortaya çıkarıldı. (L)

GAVRİİL. Bk. GABRİEL.

GAVRİLİOS, Bizans devrinde İstanbul valisi ve şair, *Peri Koimomenu Erotos* (Uyuyan Aşk Üstüne) adlı bir eser yayımladı. (L)

GAVRİLO, Yugoslavya Sırp Ortodoks kilisesi patriği (Vrujci, Karadağ 1881-Belgrad 1950). Belgrad'da okudu, ilâhiyat öğrenimini İstanbul ve Atina'da yaptı. 1911'de Raşka Prizren'de, 1913-1920 arasında Pec'te metropolit oldu. Birinci Dünya savaşında Kızılhaç'ta çalıştı. 1920'de Karadağ metropolitliğine tayin edildi, 1938'de Sırp kilisesi patriği oldu. Çocuk kral Petar üzerinde büyük etkisi olan patrik bu nüfuzunu kullanarak Yugoslavya'nın 1940'ta müttefikler cephesinde İkinci Dünya savaşına katılmasını sağladı. Almanlar Yugoslavya'ya girince tutuklandı, Dachau toplama kampına yollandı. Amerika Birleşik devletleri ordusu tarafından kurtarıldı, fakat 1946'ya kadar yurt dışında kaldı. Dönüşünde komünist hükûmetle kilise dışı konularda işbirliği yapılmasını destekledi, komünistlerin kilisenin iç işlerine karışmasına karşı çıktı. (L)

GAVRİL PAŞA, osmanlı valisi (XIX. yy.). Doğu Rumeli eyaleti valisi oldu. 18 Eylül 1885'te Doğu Rumeli milis kuvvetleri, eyalet başkenti Filibe'ye girerek vilâyet konağını kuşattı. Gavril Paşa tutuklanarak sınır dışına çıkarıldı. (M)

GAVRİNİS, Fransa'da Morbihan körfezinde ada, üstü örtülü güzel bir yol ile çıkılan tümülüs (yüksl. 8 m; çevresi 100 m). [L]

Gavroche, Victor Hugo'nun *Sefiller** romanındaki kahramanlardan biri. Yiğit ve yüce gönüllü parisli serseri tipi. (L)

GAVS i. (ar. *ġavs̱*). *Esk.* Yardım, destek. ‖ Yardım isteme, medet. ‖ Sıf. Yardıma yetişen (veli, eren). ‖ *Gavs-ı âzam,* gerçeğe ulaşan kişi, tarikat kurucusu. Abdülkadir Geylanî'nin unvanı.

— ANSİKL. Tasav. Yardım, medet, kurtuluş anlamlarına gelir. Mutasavvıflarca kutb derecesine erişmiş veliye Gavs unvanı verilir. Kutb ancak kendisinden manevî yardım istendiği zaman bu unvanı alır. Bazı sofiler gavs'i «kendisine iltica edildiğinde kutb'a verilen unvan» diye tanımlar. Bazı sofîlere gö-

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

re ise gavs «kutubdan sonra gelen» bir derecedir.
Sofî inancında her yüzyılda bir gavs bulunur. Kadirîler, tarikatlarının kurucusu Abdülkadir* Geylanî'yi gavs olarak kabul ederler. (M)

GAVS i. (ar. *ġavṣ*). *Esk.* Suya dalma, dalgıçlık yapma. (M)

GAVTA i. (fars. *ġūṭe* veya *ġavṭa*). *Esk.* Suya dalma: *Berk uran destinde tîg-i pür-hüner midir yahut / Eyledi deryâya gavta âfitâb-ı hâverî* (Nef'i). ‖ Dalga, su içindeki derinlik. ‖ *Gavta-bâz,* dalgıç. ‖ *Gavta-bâzî,* dalgıçlık. ‖ *Gavta-gâh,* dalma yeri. ‖ *Gavta-hâr* veya *gavta-hor,* dalan, suya batıp çıkmakta olan: *Seylveş etti güzer mihr-i hayâlin dilden / Merdüm-i dîde-i câm gavta-hor-ı nûr henüz* (Nailî). ‖ *Gavta yemek,* batıp çıkmak, dalmak. [M]

GAVTA i. (ar. *ġavṭa*). *Esk.* Toprağın çukur yeri. ‖ Sulak, ağaçlı yer, düzlük ova. (M)

GÂVUR i. (ar. *kāfir*'den *gāvūr* veya *gāvur*). Müslüman olmayan kimse, özellikle avrupalı: *Selâniğin aşağı tarafı deniz kenarları hep gâvur memleketiydi* (Ömer Seyfeddin). *Müslümanlıkta «Ehl-i kitab»a kâfir denmez: Türkler kendi dinlerinden başka dinde olmıyan hıristiyanlara, hele Balkan hıristiyanlarına «gâvur» demekte haklı idiler* (F. R. Atay). ‖ Dinsiz kişi. ‖ *Mec.* Zalim ve kötü kimse: — *Kaç para eder. Sen Memet İmamın ne gâvur olduğunu bilmelisin ki...* (K. Tahir).

— ÇEŞ. DEY. (Bir şeyi) *Gâvur etmek. Argo.* Bir şeyi boşuna harcamak: *Her seferde dört beş gününü gâvur edersen tarlanı kim eker?* (Sabahattin Ali). ‖ *Gâvur eziyeti,* bile bile verilen zahmetli iş. ‖ *Gâvur icadı,* avrupa yapısı teknik eşyaya eskiden tutucu kimselerin verdiği ad. ‖ *Gâvur inadı tutmak,* çok inat etmek. ‖ *Gâvur orucu gibi,* gereğinden fazla uzayan işler için kullanılır. ‖ *Gâvur ölüsü gibi,* pek ağır, hantal. ‖ *Gâvura kızmak oruç bozmak (yemek),* başkasına kızıp kendine zararı dokunacak bir iş yapmak.

◆ **Gâvurca** i. *Teklz.* Avrupa dillerinden herhangi biri: *Bu gâvurca değil, farisîce...* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Gâvurluk** i. Müslüman olmama: *Namaza gayret verin dedikçe, onlar gâvurluğa zorladılar* (K. Tahir). ‖ *Mec.* Zalimlik, kötülük. ‖ *Gâvurluk etmek,* zalimlik etmek, kötülük yapmak. (M)

GÂVUR dağı (veya **dağları),** Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan dağ adları. Başlıcaları: ERZURUM GÂVUR DAĞI, Erzurum ovasının kuzey kenarında yükselen dağlar. En yüksek tepesi Dumludağ (3 200 m), bugün dağların bütünü için kullanılıyor. Tortum üzerinden Artvin'e giden yol bu dağlar arasından geçer; — ADANA GÂVUR DAĞI, Amanos dağlarının kuzey kısmında Adana-Maraş yolunun aştığı Gâvur dağı geçidi ve Bahçe yakınında demiryolunun geçtiği Gâvur dağı tüneli sebebiyle, dağların bu kısmı için bir ara kullanıldı, hattâ Amanos dağlarının bütününe yanlış olarak bu ad verilmek istendi. Bk. AMANOS DAĞLARI. (M)

GÂVURKALE kaya anıtı (hitit devri)

GÂVUR İSHAK, Akkoyunlu emîri. 1473 Yılında Fatih Sultan Mehmed ile Akkoyunlu Uzun Hasan arasında yapılan Otlukbeli savaşında Osmanlılara karşı Akkoyunlu ordusunda yer aldı. Osmanlıları yandan kuşatma görevi verilmişti. Sonunda yenildi. Bu savaşta Akkoyunlu kumandanlarından Zeynel Mirza öldü. Mirza Mehmed Bakır, Mirza Muzaffer, Kadı Mahmud Süreyhi, Hasan Beyin nişancısı Hoca Seyyid Mehmed Münşi gibi devlet ilerigelenleri esir alındı. (M)

GÂVUR İZMİRİ, Rodos şövalyelerinin hâkimiyeti sırasında (1344-1402) Anadolu Türklerinin İzmir limanına verdikleri ad. (M)

GÂVURKALE, Arkeol. Ankara-Haymana kara yolunun 40. km'sinde, Hitit devrine ait kült yeri. Burada Hititlere ait mezar örneği ve bir kaya kabartması vardır.

Von der Osten tarafından kült yeri olarak adlandırılan yeraltı odasının genel durumu Ras Şamra mezar odalarını ve Tantalos mezarını hatırlatır. Gâvurkale'de ancak kısa bir süre araştırma yapan Von der Osten, odanın şeklini ve mimarîsini inceleyerek burasının tahkimata ait bir kısım değil, bir kült yeri olduğunu ileri sürdü. Güney kaya sathı üzerindeki kabartmalar da bunu gösterir. Gâvurkale'deki yeraltı odası, genel görünüşü ile Girit'te bulunan İsopata tarzındaki mezar çeşidinin değişik bir örneğidir. Gerek odanın ölçüsü ve gerekse girişin dar oluşu buranın bir mezar olduğu fikrini kuvvetlendirir. Taş blokları Ras Şamra ve Tantalos'takiler gibi güzel işlenmemiş, kabaca dörtgen şekle sokulmuştur. Kısa taraflarda duvarlar dikine yükselmekte, uzun taraflarda ise taş dizileri yerden başlayarak birbirinin üzerinden taşmakta ve yukarıya doğru bir sivri kemer teşkil etmektedir. Burasının bir kült yeri ve mezar anıtı olduğunu arkeolojik buluntular yanında yazılı kaynaklar da desteklemektedir. Hitit ölü gömme metinlerinde, ceset yakıldıktan sonra toplanan kemiklerin konduğu Taş-ev sözü Gâvurkale yeraltı odası için çok uygun düşmektedir. Hititlerden sonra uzun zaman kullanılmış olan bu mezar odasında buluntu ele geçmemiştir.

Kabartmada, oturan bir tanrıçaya karşı arka arkaya yürüyen iki şahıs tasvir edilmiştir. Bunlardan önde yürüyen sakalsızdır ve başında, bir miğfer vardır. Arkadaki figür ise sakallıdır, başında sivri uçlu ve boynuzlu bir serpuş vardır (tanrıların giydiği taç). Her iki şahısın da bellerinde uzun birer kılıç vardır. Oturan tanrıça figürü fazlaca harap olmuştur. Bu kompozisyonu bir ibadet sahnesini tasvir ettiği ve oturan tanrıça karşısında bir kral ile oğlunun ibadet ettiği görülmektedir. Abide üzerinde yazı olmadığından eserin tam tarihlenmesi yapılamamıştır. (M)

GÂVUR MURAD (XVI.-XVII. yy.), Mehmed III'e karşı ayaklanarak Anadolu'da saltanatını ilân eden Karayazıcı'nın (Abdülhalim Bey) emîrlerinden biri. Ayaklanmanın sebebi İstanbul'daki devşirme yönetiminin halka yaptığı kötü muamele ve zulümdü. Gâvur Murad'ın emrinde 3-5 bin kadar asker vardı. (M)

GÂVUR SAMSUNU (Kara Samsun da denir). Şimdiki Samsun ilinin biraz kuzeyinde bir ceneviz kolonisi. (M)

GAVVÂS sıf. ve i. (ar. *ġavṣ*'tan *ġavvāṣ*). *Esk.* Sünger, inci veya batan bir şeyi çıkarmak için denize dalan (kimse), dalgıç. (M)

Gawain. Bk. GAUVAİN.

GAXOTTE (Pierre), fransız tarihçisi ve gazetecisi (Revigny, Meuse 1895). Tarih ve coğrafya agrejesi oldu (1920), gazeteciliğe yöneldi. *Candide* gazetesinin başyazarı oldu (1923). Sağlam belgelere dayanan, açık ve seçik bir dille yazılan birçok inceleme yayımladı: *Le Révolution Française* (Fransız Devrimi) [1928]; *Le Siècle de Louis XV* (Louis XV Devri) [1933]; *Frédéric II* (1938), devrin içinde bulunduğu malî krizi etraflı bir şekilde anlatan *la France de Louis XIV* (Louis XIV Devri) [1946]; *Histoire des Français* (Fransızların Tarihi) [1951]; *Thèmes et Variations* (Temalar ve Çeşitlemeler) [1958]; *Histoire de France* (Fransa Tarihi) [1960]; *Histoire d'Allemagne* (Almanya Tarihi) [1963]. (L)

GAY (Claude), fransız gezgini ve botanikçisi (Draguignan 1800-Flayose, Var 1873), özellikle Güney Amerika'da keşif gezileri yaptı. *Historia Fisica y Politica de Chile* (Şili'nin Fizikî ve Siyasî Tarihi) [1843-1851] en önemli eseridir. (L)

GAY (John), ingiliz şairi (Barntaple, Devonshire 1685-Londra 1732). 1708'de *The Wine* (Şarap) adlı ilk şiirini, 1713'te de Pope'a adadığı *Rural Sports*'u (Kır Eğlenceleri) yayımladı. Ertesi yıl Ambrose Philips'in kır şiirlerini alaya alan ve altı çoban şiirinden meydana gelen *The Shepherd's Week* (Çobanın Haftası) adlı derlemesini yayımladı. Destan niteliğinde olan *Trivia, or the Art of Walking the Streets of London* (Trivia veya Londra Sokaklarında Yürüme Sanatı) [1716] adlı şiirinde de aynı parodi havası görülür. Bürlesk tarzının ağır bastığı ilk oyunları trajik fars türündendir: *What d'ye Call it?* (Ne dersiniz Suna?) [1715]; Pope ve Arbuthnot ile birlikte yazdığı *Three Hours After Marriage* (Düğünden Üç Saat Sonra) [1717]. Fakat özellikle *The Beggar's Opera* (Dilencinin Operası) [1728] adlı şarkılı yergili komedisiyle ün kazandı. Bu oyun iki yüz yıl sonra Bertold Brecht tarafından *Üç Kuruşluk Opera* (Dreigroschenoper) adıyle yeni bir şekle sokuldu. *Polly* (1729) sansürce yasaklandı ve ancak 1777'de oynanabildi. Händel'in operası için hazırladığı *Akis ve Galatea* (1732) adlı librettosu ise Ovidius'un *Değişimler**ine dayanan bir parodidir. John Gay'in acı üslûbu, geleceğin Cumberland dükünün öğrenimi için hazırladığı *Masallar*'da biraz yumuşar. (L)

GAY (Nikolay Nikolayeviç), fransız asıllı rus ressamı (Voronej 1831-Moskova 1894). Rus sarayının en gözde ressamlarından biriydi. Tolstoy'un dostu oldu ve sık sık basılan bir portresini yaptı. Leningrad müzesinde birçok eseri vardır. (L)

GAY (Sophie MİCHAULT DE LAVETTE), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1776-ay.y. 1852). Bir bankerin kızıydı. Sarraf Liottier, sonra Gay ile evlendi, birçok roman yazdı: *Laure d'Estelle; Léonie de Montbreuses* (1813); *Anatole* (1815); Direktuvar devrini yansıtan *Les Malheurs d'un Amant Heureux* (Mutlu bir Âşığın Mutsuzlukları) [1818-1823] ve *La Duchesse de Châteauroux* (1834). Ayrıca opera-komikleri, komedileri ve romans'ları vardır. (L)

GAYA, Hindistan'da (Bihar) şehir, Patna'nın güneyinde; 150 900 nüf. Tarım pazarı. İpekli kumaş imalâtı. Pamuklu kumaşlar. Lake, Çok eski bir tarihte kurulan Gaya, Hindistan'ın kutsal şehirlerinden biridir. Sakyamuni'nin, doktrinini M.Ö. VI. yy.da burada yaymağa başladığı sanılır. Ermis'in altında oturmayı âdet edindiği incir ağacı yakınında inşa edilen tapınağı, yılda 300 binden çok hintli ziyaret eder. (L)

GAYA, Nijer'de (Doso çevresi) köy, Nijer nehrinin sol kıyısında; 2 000 nüf. (L)

GAYAK i. (San Domingo'da yetişen bir bitkinin [*guaiacan*] adından). Amerika'da yetişen, yapraklarını dökmeyen, odunu ve özütü değerli bir ağaç. (Yabanîkimyongillerden.)

— ANSİKL. *Gayak*'ın en iyi bilinen türü tıb-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

bî gayak (*Guaiacum officinale*). Antillerde ve Orta Amerika'da yetişen, eklem yerleri şişkin dallı, sürekli ve karşıt telek yapraklı bir ağaçtır. Üç türünden (*G. officinale, G. sanctum, G. Guatemalense*) gene gayak adı verilen bir kereste elde edilir. Antillerde ve Brezilya'da *guayacum* denilen bu kereste dünyanın en sert ve en ağır kerestesidir. Bundan makara, teker, yastık gibi şeyler yapılır; tornacılıkta da kullanılır. Ayrıca odunundan bir reçine (gayak reçinesi) elde edilir; bu reçineden de damıtma yoluyle kreozot kokulu *gayakol* ve acı badem kokulu *gayasen* çıkarılır. Gayak tentürü ise pek çok diş macununun bileşimine girer. (L)

GAYAKİ'LER, Paraguay'ın doğusundaki ormanlık bölgede yaşayan kızılderili halk. Gayaki'ler avcılık ve balcılıkla geçinirler. (L)

GAYAKOL i. (fr. *gaïacol*). Pirokateşinin,

$$CH_3O—C_6H_4—OH\text{-}1\text{-}2$$

formülündeki monometilik eteri.

— ANSİKL. *Gayakol,* ilk defa Sainte-Claire Deville tarafından gayak reçinesinden elde edildi. Günümüzde, bileşiminde yüzde 90'a kadar gayakol bulunan, ağaç katranı kreozotundan elde edilir. 32°C'ta eriyen, keskin kokulu billûrlar meydana getirir. 205°C'ta kaynar. Antiseptik olarak kullanılır. Kloroform ve potasyum hidroksit etkisiyle, birçok maddenin yanı sıra *vanilin* verir.

— Eczc. *Gayakol,* akciğer tarafından kısmen dışarı atıldığı için solunum yolları antiseptiği olarak kullanılır. Haricî olarak (yağlı ve alkollü çözeltiler, merhemler), kapsül ve daha çok fitil şeklinde kullanılır. (L)

GAYAL i. Hindistan'da yaşayan yabanî sığır.

— ANSİKL. *Gayal* veya *mithan* güçlü bir hayvandır. Omuzbaşındaki hörgücünden tanınır (1,165 m). Dip tarafı çok geniş, koni biçiminde, hemen hemen düz, kocaman kısa boynuzları ve iyice sarkık gerdanıyle hint öküzünden ayrılır. Rengi karadır. Gayal birçok evcil sığır ırklarının atasıdır. Gayet iyi evcilleşir. Hindistan'da birçok milletler onu sığır olarak yetiştirmektedir. Çinhindi yarımadasından Tenasserim'e kadar yaygındır. (L)

Gayane, dört perdelik ve altı tabloluk bale (libretto: K. Derjavino, müzik: Haçaturyan, koreografi: Nina Anissimova). İlk olarak 1942'de, Moskova Büyük tiyatrosunda oynandı. *Gayane,* rus folklor geleneklerine dayanır. Olay kolhoz köylüleri arasında geçer; köy hayatının çeşitli siyasî ve toplumsal olaylarına bir de aşk hikâyesi eklenmiştir. Koreografi bütünüyle karakterdanslarına dayanır: kürt ve ermeni oyunları, kılıç oyunu ve harman oyunları. Müzik, özellikle ikinci perdedeki *adagio* ile dördüncü tablodaki vals, ilgi çekicidir. Cuevas markisinin Grand Ballet topluluğu, Puşkin'in eserinden yararlanarak hazırladığı *Kafkas Tutsağı* balesinde Gayane'nin müziğini kullanmıştır. (L)

GAYANİTLER çoğl. i. Din. tar. Monofizit mezhep. (Adını, bu mezhebi 535'te kurmuş olan İskenderiye patriği Gayanos'tan alır. Gayanitler, İsa'nın bedenî hiç bir rahatsızlık geçirmediğine inanırlardı.) [L]

GAYA NUNO (Juan Antonio), ispanyol sanat tarihçisi (Tardelcuende, Soria 1913). İspanyol sanat tarihi ve çağdaş sanat üstüne çeşitli araştırmalar yayımladı: *Historia y Guia de los Museos de Espana* (İspanya Müzeleri Tarihçesi ve Kılavuzu) [1955]; *La Pintura Espanola Fuera de Espana* (İspanya Dışındaki İspanyol Resmi) [1958]; *La Arquitectura Espanola en sus Monumentos Desaparecidos* (Yok Olmuş İspanya Anıtlarının Mimarîsi) [1961] ve *Arte Espanol del s. XIX* (XIX. yy. İspanyol Sanatı) [1966]. (M)

GÂYÂT çoğl. i. (ar. *ğâye*'den *ğâyât*). *Esk.* Gayeler, amaçlar, erekler, sonuçlar. (L)

GAYATRİ, Brahmanların en kutsal duası, (Güneş'e yapılan bu dua bir Veda ilâhisinden alınmıştır.) [L]

GAYB i. (ar. *ğayb*). *Esk.* Göz önünde olmama, gizli olma. || Gözle görülmeyen, saklı (şey). || Manevî dünya: *Gaybı görenler böyle dediler. Başka şehirde, amma, nerede?* (N. Araz). [Bk. ANSİKL. GAİP veya GAİB.] || *Gayb-dân,* gizli âlemi bilen. || *Âlem-i gayb,* gözle görülmeyen şeyleri bulunduğu varsayılan dünya. || *Âlim-ül-gayb* («gizli şeyleri bilen)». Tanrı. || *Hazine-i gayb,* Tanrı nimetlerinin görünmeyen hazinesi. || *Lisan-ül-gayb,* Hâfız-ı Şirazi'nin lakabı. || *Ricâl-i gayb,* her devirde bulunduğu kabul edilen, fakat herkes tarafından görülmeyen, Tanrı'nın buyruklarına göre insanları yönetmeğe çalışan kutsal kimseler.

— Tasav. *Gayb erenleri.* Bk. ERENLER. || *Gayb-i hüviyet,* sofilere göre varlığın kaynağı anlamına gelen Tanrı'nın özünden var olma, yaşama. (Buna *gayb-i mutlak* ta denir. Bu gibi kimseler her türlü kayıttan ve dünya bağlarından kurtulmuş sayılırlar.) || *Gayb-i meknûn,* varlığın özü olan Tanrı'ya ait sırlar. (Bu sırlar ancak Tanrı'nın özünde var olma mertebesine ermiş [zatı mutlaka ulaşmış] ve böylece dünyaya bağlı bütün niteliklerden sıyrılmış kimselere ayan olur, onlar Tanrı'dan [zatı ilahî] başka hiç bir şey bilmezler.) || *Gayb ve ricat,* Şia'nın galiye veya fulan denilen kolu arasında yaygın bir görüş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sofîler *gayb*'ı Tanrı'yı görmeğe engel olan şeyler anlamına alır. Muhyiddini Arabî'ye göre, Tanrı'nın insandan gizlediği her şeye denir. *Şerh-i Manevî*'de birlik nuruna dalıp bir daha çıkamayacak şekilde yok olma diye açıklanır. Tanrı'yı kuldan gizleyen şeylerin tümüdür. Kişi, Tanrı'sına gizli olmadığı gibi, Tanrı da kuluna gizli değildir; ancak onu Tanrı'dan ayıran maddî şeyler vardır. Tanrı bütün gizlileri bildiği için, O'na «gizlileri bilen» de denmiştir.

Mutasavvıflar evreni ikiye ayırır: **1.** *Âlem üş-Şehade* (duyularla bilinen evren); **2.** *Âlem-ül-Gayb* (duyularla bilinmeyen evren). Alem-ül-Gayb'ın da iki türlü olduğu söylenir: biri peygamberlerce ümmetlere bildirilen, öteki de ancak Tanrı tarafından bilinen evren.

Mutasavvıflar, *Rical-ül-Gayb* (Kutb) altında birtakım velilik (ermişlik) dereceleri bulunduğunu kabul ederler. Ananın rahmine babasız düşüp de doğmuş, birtakım batınî güçleri olan kimselere de *ibni gayb* denir.

● *Gayb ve ricat.* Bu doktrine göre herhangi bir sebeple ortadan kalkan bir mezhep imamı (lideri) ölmemekte, ancak bir süre sonra tekrar dünyaya gelerek (ricat) düşmanlarından intikam almak ve yeryüzünde adaleti yaymak için gözden kaybolmaktadır (gayb).

◆ **Gaybî** sıf. *Esk.* Görünmezlik dünyasıyle ilgili olan.

◆ **Gaybiye** sıf. *Esk.* Gaybî'nin dişili. (M)

GAYBET veya **GAYBE** i. (ar. *ğaybet*). *Esk.* Göz önünde bulunmama, gizli olma, görünmeme.

— ANSİKL. Tasav. Kalbi Tanrı'dan başka her şeyden sıyırıp (tecrit) huzura kavuşmak, Tanrı ile birlik olmak anlamına gelir. Gayb, *fena* (Tanrı'da yok olma) yolunda bir aşamadır. *Gayb* ile *gaybet* arasında fark vardır. *Gayb,* hazır ve göz önünde olmamak demek, *gaybet* ise hazır bulunduğu halde çevresiyle ilgilenmemektedir. Bu yüzden bu yolunda aşama diye kabul edilmiştir. Ermişlik derecelerinden birine de gaybet denir. Gaybet hali bazen uzar, bir kısmının gaybeti ise kısa sürer. Kuşeyrî'de gaybet; kalbin gaybetidir. İlahî anlamlarla kalp esinlendikçe, yalnız bu anlamlar ile uğraşır, bunlarla dolup taşar. Bundan dolayıdır ki, halkın durumundan ve eşyadan haberi olmaz. Bu da sevap ve günah gibi, kalbin esinlendiği şeylerin etkisiyle, kendi benliğini ve başkalarını anlamamaktan ileri gelir. Kulun Tanrı ile oluşu ancak halktan ayrılışı ile mümkündür. Bu halde Tanrı'nın varlığı Tanrı'ya kavuşmak isteyen kişinin abd-i salikin) kalbine Tanrı'nın zikri dolduğundan ve üstün geldiğinden Tanrı katında bu kalple yok olmaktır. Salikin (Tanrı'ya kavuşmak isteyenin, Tanrı'yı arayanın) Tanrı katında yok oluşu, halktan kopmasıyle mümkün bulunacağından, halktan ayrılmış olanın varlığı tam ve gerçek bir varlık olur.

On iki imama inanan şiîlerin Caferî kolundan gelenler, on ikinci imam Mehdî'nin babasının ölümünden sonra göğe yükseldiğini, zaman zaman kendisine bağlı imamlara gayb âleminden emirler (buyruk) gönderdiğini ileri sürerler. Onlara göre Mehdî, Kıyamet'ten önce dünyaya dönecek, bütün insanlara adalet dağıtacaktır. Mehdî «zuhur»una kadar bütün yazılı emirleri yasaklamıştır. Yazılı emirlerin geldiği devreye *gaybet-i sugra* (küçük kayıplık); yazılı emirlerin kesildiği ve son temsilcinin öldüğü tarihten «zuhur»a kadar sürecek devreye *gaybet-i kübra* (büyük kayıplık) denir. (Bk. MUHAMMED MEHDÎ.) [M]

GAYBUBET i. (ar. *ğaybûbet*). Kaybolma, göz önünde olmama, yokluk: *Bu üç gecelik gaybubeti amcasının lâtifelerine bir vesile olmuştu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Gaybubet etmek,* ortada görünmemek: *Benim gaybubet edeceğimi bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı* (Atatürk). [M]

GAYDA i. (bulgarca k.). Zurnaya benzeyen tulumlu bir çalgı. Bk. TULUM.

◆ **Gaydacı** i. Gayda çalan kimse || Gayda yapan veya satan kişi. (M)

GAYDA (Virginio), italyan bestecisi (Roma 1885-ay.y. 1944). 1919'dan 1926'ya kadar *Messagero,* sonra *Giornale d'Italia* gazetelerinin müdürü (1926-1944). Aşırı milliyetçiliğiyle ün kazandı. Bir hava bombardımanında öldü. (L)

John GAY

GAYDAR (Arpadiy Petroviç), rus yazarı A.P. Golikov'un takma adı (doğ. Arzamas 1904). Birçok hikâye yazdı: *Lesnye Bratja* (Ormanın Kardeşleri) [1925]; *Çetvertyj Blindaz* (Dördüncü Kale) [1931]; *Dym v Lesu* (Ormandaki Duman) [1939]; *Timur i Ego Komanda* (Timur ve Ordusu) [1940]. Bu eserlerinde çoğunlukla savaş konusunu işler. Başlıca özelliği, üslûbunun yumuşak ve açık oluşudur. (L)

GAYE i. (ar. *ğâye*). Amaç, hedef, meram, maksat: *Erzurum ve Sıvas Kongreleri esasatı, milletin istihsal edeceği gayeler için düsturdur* (Atatük). *Balkan Harbinden sonra gayem köy muallimliği oldu* (Ş. S. Aydemir). || *—Esk.* Netice, son, sonuç. || *Gâye-i hayâl,* ideal. || *Bî-gâye,* sonsuz, çok. || *Fevk-el-gâye,* umulanın üstünde.

— Huk. Tüzel kişinin erişmek istediği sonuç. || *Derneğin gayesi,* üyelerin derneğin kurulması hususunda harekete geçmeye sevkeden nihaî tasavvur. (Bk. ANSİKL.) || *Vakıfta gaye,* vakfın kurulması hususunda kurucu veya kurucuları harekete geçiren nihaî tasavvur. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Derneklerin gayesinin ideal olması gereklidir (Med. kn. md. 53/1 ve Cemiyetler kn. md. 1/I). Yani dernekler iktisadî olmayan veya kazanç paylaşmayı hedef tutmayan bir gaye için kurulabilir. Ancak asıl gayesi iktisadî olmamakla beraber, gayesine erişmek için «ticarî şekilde icrayı sanat eden» (Med. kn. md. 54/II) veya «bir ticarî işletme yürüten (Tic. kn. md. 18) derneklerin kurulmasına da engel yoktur. Böyle bir dernek, tacir sayılır ve birçok hususlarda Tic. kn. hükümlerine tabi olur. İdeal gaye kavramı çok geniştir. Meselâ, yoksullukla savaş, hastalıkla savaş, belirli bir şehri kalkındırma, spor ve eğlence birer ideal gaye sayılır. Cemiyetler kn. md. 15, derneklerde de «gayede teklik» prensibini getirmiştir. Bu maddeye göre, siyasî partiler dışında her derneğin bir tek gayesi olabilir. Derneğin gayesinin muteber bir gaye olması aranır. Bu gaye imkânsız, hukuka aykırı, yani yasak gayelerden olmamalıdır. Yasak olan gayeler ya kesin olarak yasaklanmış veya ancak belirli bir makamın izninin alınması şartına bağlanmıştır. Kesin olarak yasak olan gayeler: **1.** devletin mülkî bütünlüğünü, siyasî ve millî birliğini bozma amacı güden; **2.** din, mezhep ve tarikat esasına dayanan; **3.** aile, cemaat, ırk esasına veya adına

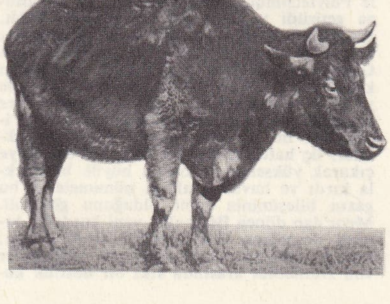

gayal

Foto. LAROUSSE

غ

gayın
(sülüs)

dayanan; **4.** gizli tutulan veya saklanan; **5.** bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasî derneklerin güttüğü gayelerdir (Cemiyetler kn. md. 9). Anayasanın 153. maddesi de, devrim amaçlarına aykırı gayeleri yasaklar; ayrıca ahlâk ve âdaba aykırı gayeler de yasaklanmıştır (md. kn. 45/II, Cemiyetler kn. md. 1/III). Bakanlar kurulunun iznine bağlı olan gayeler: **1.** milletlerarası işbirliği yapılmasında fayda mülâhaza edilen derneklerin Türkiye'de kurulması veya şube açması (Cemiyetler kn. md. 10/II); **2.** askerliğe veya savunma hizmetlerine ilişkin faaliyetlerden bir kısmını gaye edinen derneklerin kurulması (Cemiyetler kn. md. 11).
Vakıflarda da gayenin belirli olması gereklidir (Med. kn. md. 73). Ancak belirli olan bu gaye birden fazla da olabilir. Bu halde karma vakıflardan bahsedilir. Vakıflar çok defa sosyal bir gaye için kurulursa da, vakfın gayesinin mutlaka topluma yararlı olmasını öngören bir hüküm türk hukukunda bulunmamaktadır. Ancak seçilen gayenin Med. kn. md. 74/II'ye göre: **a.** kanuna, ahlâka, âdaba ve millî menfaatlere aykırı olmaması; **b.** siyasî düşünce veya belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek amacını gütmemesi gereklidir.

◆ **Gayeli** sıf. Belli bir gayesi olan.

◆ **Gayevî** sıf. *Esk.* Gaye ile ilgili.

◆ **Gayesiz** sıf. Belli bir gayesi olmayan. (M)

GAYET zf. (ar. *ġāyet*). Önüne geldiği kelimeleri «çok, pek çok, son derece» anlamlarıyle pekiştirir: *Ondan sonraki günlerde ceza evinin havası gayet gergindi* (R. N. Güntekin). *Dört yanı bir uçurum gibi olan bu sessizliğin insana böyle bir vehim vermesi de gayet tabiî idi* (A. H. Tanpınar). ‖ **i.** *Esk.* Nihayet, son, maksat, gaye. ‖ *Gâyet-ül-gâye*, en son derecede. ‖ *Gâyet-i meram*, meramın sonu. ‖ *Be-gâyet*, son derece. ‖ *Bî-gâyet*, sonsuz, sınırsız.

◆ **Gayetle** zf. Son derece, çok fazla: *Ama Osman Ağamız gayetle iyidir* (K. Tahir). *Babam gayetle sofu idi* (Ahmed Rasim). (M)

GAYET (Albert), fransız arkeoloğu (Dijon 1856). *L'Art Arabe* (Arap Sanatı) [1893]; *l'Art Persan* (İran Sanatı) [1895] ve temel eseri olan *l'Art Copte* (Kıptî Sanatı) [1902] adlı kitapları yayımladı. Antinoe'de (Mısır) önemli kazılar yönetti. (L)

GAYIN veya **GAYN** i. (ar. *ġayn* غ). *Esk.* Osmanlı ve fars alfabesinin yirmi ikinci, arap alfabesinin on dokuzuncu harfi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Şekil olarak ayın* harfinden farkı, üzerinde bir noktanın bulunmasıdır. *G* ve *ğ* harflerinin gösterdiği sesi karşılar. Ebced* hesabına göre 1 000 değerindedir. Bugünkü arap lehçelerinin pek çoğunda bu harfin sürekli yumuşak damak sesi olarak telaffuz edildiği görülüyor. Ses bilgisi üzerinde eserler kaleme almış olan eski arap bilginleri, gayın harfinin verdiği sesi sadece bir damak sesi olarak tarif ederler. Fakat şarkiyatçı A. Schaade'ye göre, dilcik arkası sesi sayılması, çok karmaşık ve şüphe verici bir problemdir. XX. yy.daki arap lehçelerinin pek çoğunda gayın harfinin ayın harfine dönüşmüş olduğu görülmektedir. (M)

GAY-LUSSAC (Louis Joseph), fransız fizikçisi ve kimyacısı (Saint-Léonard-de-Noblat, Marche 1778-Paris 1850). Yüksek görevli bir memurun oğlu. 1797'de École Polytechnique'e girdi; köprü ve yol mühendisi olarak çalışırken Berthollet'nin asistanı oldu; bir süre sonra Fourcroy'nın yanında öğretmen yardımcısı olarak çalıştı. 1809'da, École Polytechnique'in deneysel kimya kürsüsüne getirildi ve otuz yıl bu görevde kaldı. İlk önemli eseri olan *Sur la Dilatation des Gaz et Vapeurs*'ü (Gazların ve Buharların Genleşmesi Üstüne) hazırlarken, bu olayın kanunlarını buldu (1802) ve bu buluşuyle yirmi dört yaşında ün kazandı. 1804'te Yer magnetizmasının değişimlerini incelemek için Biot ile birlikte balonla 4 000 m yükseldi; üç hafta sonra, tek başına 7 016 m'ye çıkarak yükselme rekorunu büyük bir farkla kırdı ve havadan aldığı nümunelerle, bu gazın bileşiminin sabit olduğunu gösterdi. Mısır'dan dönen Berthollet yeni kurduğu Arcueil derneğine Gay-Lussac'ı da üye aldı; burada tanışan Gay-Lussac ile Alexander von Humboldt arasında sıkı bir dostluk kuruldu. Bu iki bilgin, École Polytechnique'te yaptıkları deneylere dayanarak hazırladıkları ve 1805'te Fen akademisine sundukları bir inceleme yazısında, bileşiklerinin hacimler kanununu açıkladılar. Daha sonra, Yer'in magnetik alanını incelemek amacıyle, birlikte İtalya ve Almanya'ya gittiler. 1806'da Paris'e dönen Gay-Lussac, Fransız Fen akademesine üye seçildi. 1807'de, Laplace'ın isteği üzerine kılcallık teorisinin sonuçlarını doğruladı. Bu sıralar Arcueil'deki toplantılarda Thenard ile tanışan Gay-Lussac, bu kimyacıyle birlikte, çok önemli çalışmalar yaptı ve bu işbirliği sonucunda, 1808'de alkaliler üzerine demir talaşı etkisiyle sodyum ve potasyum elde ettiler. Daha sonra, Napolyon'un hediye ettiği büyük bir pil bataryasıyle Davy'nin elektroliz deneylerini tekrarladılar. Bu araştırmalar sırasında Gay-Lussac, bir patlama sonucunda yaralandı. 1809'da flüorosilisik asidi ve flüoroborik asidi buldular. Aynı yıl, o zamana kadar «oksijenli müriyatik asit» denilen klorun analizini gerçekleştirerek, bunun basit bir cisim olduğunu açıkladılar. İyodun da basit bir cisim olduğunu ispatlayan Gay-Lussac, klorla ortak yönlerini belirtti ve başlıca iyot bileşiklerini hazırladı. 1815'te siyanojen ve siyanhidrik asidi buldu.
1816'da, kendi adını taşıyan sifonlu barometreyi ve kısa bir süre sonra alkolölçeri gerçekleştirdi. 1832'de Fen fakültesindeki fizik kürsüsünü bırakarak Muséum'da genel kimya profesörü oldu. Bu yeni görevinde, analitik ve sınaî kimya ile uğraştı; değerli madenleri arıtma usullerini geliştirdi. 1935'te, Chauny'deki sülfürik asit fabrikasında, azotlu maddelerin değerlendirilmesini sağlayan *Gay-Lussac kulesi*'ni yaptı. 1831'de milletvekili seçilen Gay-Lussac'a, 1839'da kral Louis-Philippe tarafından asalet unvanı verildi.
Gay-Lussac fazla eser yazmadı. *Annales de Chimie et de Physique*'te (Kimya ve Fizik Yıllıkları) *Mémoires*'larını (İnceleme Yazıları) ve *Comptes Rendus*'de (Tutamaklar) raporlarını yayımladı. Ayrıca, Fen fakültesinde verdiği fizik dersleriyle (1827) Muséum'daki derslerini de (1828) birer kitapta topladı. (L)

GAYLUSSACİA i. (*Gay-Lussac*'tan). Dallı ağaççık. (Yaprakları dağınık, kırmızı çiçekleri yaprak koltuklarında salkım şeklinde topludur. Fundagillerden.) (L)

Gay-Lussac kanunları. Bk. GAZ.

GAYO-MARETAN. Bk. KEYKUMERS.

GAYR i. (ar. *ġayr*). *Esk.* Başka kimse: *Gayre muhtaç olmamak.* (M)

GAYRA. Bk. KÜRTÜN.

GAYRET i. (ar. *ġayret*). Olağanüstü çalışma, uğraşma, didinme, çaba: *Ben şimdiye kadar kendi gayretim, kendi çalışmam sayesinde geçindiğimi zannediyordum* (R. N. Güntekin). *Bu kadar gayret, fedakârlık, ıstıraptan sonra, birdenbire her şeyin bittiği düşüncesine alışmak lâzım geliyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ *Gayret almak*, cesaret almak, cesaretlenmek. ‖ *Gayret etmek*, çalışmak, çabalamak, uğraşmak: *Mütemadiyen ve sabahlara kadar düşündüğü günlerin acısını çıkarmak için olacak, kafasının mutlak surette boş kalmasına gayret ediyor* (Sabahattin Ali). *Yavrucak, ne kadar gayret ettiyse olmadı* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Gayret vermek*, cesaret vermek, cesaretlendirmek: *Hemen ehl-i Şam'a gayret verdi ve askerini toplayıp Eşter'in başına üşürdü* (Cevdet Paşa). *Gayret verir çiftçilerin kalbine / Tarlalar üzre uçan* (F.H. Dağlarca). ‖ —*Esk.* Kutsal sayılan şeylere yabancıların saldırmasını görmekten doğan dayanamama duygusu, hamiyet: *O sadâ işte benim gayret-i düniyemdir, / Coşuvermez mi, içim sanki yanardağ kesilir.* (M.A. Ersoy). *Fakat hiç şüphe yok ki İttihat ve Terakki bir vatanseverlik gayretinden doğmuştu* (Ş.S. Aydemir). ‖ Cesaret, mertçe davranış: *Gönlümün her köşesinde bir arslan gayreti yatıyor* (Namık Kemal). ‖ Kıskançlık, çekememezlik. ‖ Kayırma, esirgeme, koruma, tarafını tutma duygusu: *Meslek gayreti. Hemşehrilik gayreti.* ‖ *Gayret-mend* (*gayret-şiar* ve *gayret-ver*), gayretli. ‖ *Gayret-i bâtıla*, faydasız çalışma. ‖ *Gayret-i câhiliye*, bilmeden uğraşma. ‖ *Gayret-i dîniye*, din uğruna çalışma. ‖ *Gayret-i merdâne*, mertçesine cesaret. ‖ *Sahib-i gayret*, gayretli, cesaretli.

— ÇEŞ. DEY. *Gayret dayıya düştü*, çözümlenemeyen veya gerçekleştirilemeyen bir işin dönüp dolaşıp sonunda bir kimsenin çabasına kaldığını belirtmek için kullanılır. ‖ *Gayrete gelmek*, harekete geçmek, canlanmak: *Çünkü bilen bilmeyen gayrete gelip bine bin katar* (N. Araz). ‖ *Gayrete getirmek*, teşvik etmek, cesaret vermek: *Askerini gayrete getirmek ve onlara fedakârane cenk ettirmek üzere* (Cevdet Paşa). ‖ *Gayreti kesilmek*, cesaretini kaybetmek. ‖ *Gayretine dokunmak*, gücüne gitmek, alınmak. ‖ *Gayretini gütmek ve gayretini çekmek*, taraf tutmak, kayırmak: *Arkadaşının gayretini güttüğü her hareketinden belli idi.*

— Ask. *Gayret birliği*, ortak ve birleşik askerî bir harekâtta, aynı hedefe doğru yöneltilmiş çabaların topluca kullanılması. (Gayret birliği ihtiyacı, tek bir kumandanın bu amaçla görevlendirilmesiyle en iyi şekilde karşılanmış olur. Böyle bir kumandana, göreviyle ilgili yetki ve kaynaklar sağlanmış olmalıdır.)

◆ **Gayretkeş** sıf. *Esk.* Çalışkan. ‖ Taraf tutan, kayıran: *Cümle âlem bize gayretkeş iken lâyık mı / Olalım pençe-i nâ-ehlde pâmâl-i sitem* (Nabi). ‖ Kıskanç.

◆ **Gayretkeşlik** i. Gayretkeş olma hali.

◆ **Gayretlenmek** dönşl. f. Çalışma isteği artmak.

◆ **Gayretli** sıf. Çalışkan, çaba gösteren: *Feride çok gayretli, inanılmayacak kadar gayretli bir mahlûk* (R. N. Güntekin).

◆ **Gayretsiz** sıf. Çaba göstermeyen. (M)

Gayreti Vataniye muhribi, osmanlı donanmasında bir savaş gemisi. Osmanlı Donanma cemiyetince Almanya'dan satın alınan dört muhripten biridir. Schichau tezgâhlarında yapıldı (1909). Gemi 616 t; hızı 34 mil, üç 45 sm'lik torpido kovanı, iki 5,7 sm'lik topu vardı. Türk-İtalyan savaşında (1911) Çatalca savunma hattında Büyük Çekmece'de üslenen filo ile sol kanat muharebesine, İmroz ve Mondros muharebelerine katıldı. İstanbul - Köstence arasındaki top, zahire, süvari hayvanları nakliyatında gemileri koruma görevini yaptı. Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşına girmesine yolaçan Karadeniz harekâtında Odessa limanını topa tuttu. Limandaki 1 200 tonluk Donetz gambotuna torpido isabet ettirdi, birçok yük gemisini batırdı, gaz depolarını bombardımanla tahrip etti. Birinci Dünya savaşında Karadeniz boğazında gözetleme, Zonguldak-İstanbul arasındaki kömür taşımasını korumak, Marmara'daki düşman denizaltılarını kovalamak gibi çeşitli görevler yaptı. (M)

GAYRI zf. (ar. *ġayr*'dan). *Halk dili.* Artık, daha: *Bırakın yakasını gayrı* [...] *Allah rahmet etsin* (Sabahattin Ali). *Gayrı geleceği yok.* (M)

GAYRIMENKUL bls. sıf. ve i. (ar. *ġayr*, başka, dışı ve *menkul*, taşınan > fars. taml. *gayr-i menkul*'den). Ev, arsa gibi taşınmaz (mal). *Yeni.* Taşınmaz.

— Huk. Bir yerden bir yere taşınamayan, yerinde sabit olan eşya (bk. EŞYA). ‖ *Gayrımenkulün haczi.* (Bk. HACİZ.) ‖ Ganrımenkul karşılık gösterilerek senet ihracı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gayrımenkul lehine irtifak.* (Bk. İRTİFAK.) ‖ *Gayrımenkul mükellefiyeti*, bir ganrımenkul malikinin, mülkü dolayısıyle, o gayrımenkule karşılık olmak üzere, diğer bir kimse veya gayrımenkul lehine bir şey yapmağa veya vermeğe mecbur olması (Med. kn. md. 754). [Bk. ANSİKL] ‖ *Gayrımenkul mülkiyeti.* Bk. MÜLKİYET. ‖ *Gayrımenkul satış vaadi.* Bk. SATIŞ.

— ANSİKL. Med. kn. md. 911 nelerin gayrımenkul sayıldığını gösterir. Buna göre arazi, gayrımenkul üzerindeki daimî ve bağımsız haklar ile madenler gayrımenkul sayılır. Ancak, türk hukukunda diğer bazı kanunlar, bu kavramın kapsamını genişletmiştir. Meselâ, Kat Mülkiyeti kanunu (nu. 634), bir binanın bağımsız bölümlerini gayrımenkul kavramının içine alır (bk. KAT *mülkiyeti*). Aynı şekilde, Tic. kn. (867), Türk Tic. kn.nun Meriyet ve Tatbik şekli hakkında kn. (42) ve İcra İflâs kn. md. 23/IV ve 136'ya göre, gemi siciline kayıtlı olan gemiler de gayrımenkul sayılır. Bunun yanında öyle bazı menkul eşya vardır ki, bunlar, bir gayrımenkule bağlı bulundukları

sürece, gayrımenkul eşya hükümlerine tabi olur. Meselâ bir yapıyı meydana getiren çeşitli malzeme, esasında menkul iken, gayrımenkul hükümlerine tabi sayılır (bk. MÜTEMMİM *cüz* ve TEFERRUAT). Bir gayrımenkul üzerindeki bir aynî hakkın geçmesi veya onun üzerinde bir aynî hak tesis edilmesi için resmî senet yapılması ve tapu siciline tescil edilme şarttır (bk. SATIM, İRTİFAK, REHİN), Med. kn. md. 633, 634, 704, 755, 771, 918. Ancak Med. kn. md. 633/II ve 642/II, gayrımenkul mülkiyetinin kazanılmasında tescil prensibine istisnalar getirmiştir. Bu maddelerde yazılı olan hallerde, gayrımenkul mülkiyeti, tescil olmaksızın kazanılır (bk. TESCİL.). Aynı şekilde, kanun bazı hallerde resmî senet mecburiyetine de istisnalar getirmiştir (bk. Med. kn. md. 634, Tic. kn. md. 283/IV). Bir gayrımenkule malik olma sebebiyle, bunun karşılık gösterilerek bir mükellefiyet altına girme olan gayrımenkul mükellefiyetinde iki unsur bulunur. Bunlardan birincisi bir edime ilişkindir. Bu bir şahsî hak doğurur. İkinci unsur ise, gayrı menkulün bu hak sebebiyle bir mükellefiyet altına girmiş olmasıdır. Bu alacak ile mükellefiyet arasında çok sıkı bir bağ vardır. Alacaklı, ancak o gayrımenkul üzerinden hakkını elde edebilir (Med. kn. md. 763). Diğer bir deyiş ile, gayrımenkul mülkiyeti eşyaya bağlı bir borç doğurur. Borcu yerine getirecek olan kimse, o gayrımenkulün sahibidir ve malik değişince, borçlu yeni malik olur. Sorumluluk da sadece o gayrımenkul ile sınırlı, bir mahdut aynî sorumluluktan ibarettir. Ancak bu aynî teminat, edimin muaccel olmasından itibaren üç yıl için yürür. Eğer, edim üç yıl içinde istenmezse, gayrımenkul artık onun için teminat olmaktan çıkar (Med. kn. md. 763). Gayrımenkul mükellefiyeti ya kamu hukukundan, ya da özel hukuktan doğar. Bir kimseye bir gayrımenkule malik olması nedeniyle yüklenen, arazi, bina vergileri veya temizleme ve aydınlatma resimleri gibi mükellefiyetler, kamu hukukundan doğan gayrımenkul mükellefiyetleridir. Bu şekilde kamu hukukundan doğan mükellefiyetler tescile tabi değildir.

Özel hukuktan doğan gayrımenkul mükellefiyetler, ya bir şahıs lehine ya da bir gayrımenkul lehine olur (Med. kn. md. 754). Bu gayrımenkul mükellefiyetinin kurulabilmesi için tapu sicil memuru önünde yapılan bir resmî senet ve buna dayanan bir tescil gereklidir (Med. kn. md. 755/II). Tescilin mükellefiyetin para ile olan değerini göstermesi de aranır (Med. kn. md. 755/II; Tapu Sicil nizamnamesi md. 37). Kurulan mükellefiyetinse, ya mükellef gayrımenkulün mahiyeti ile veya istifade edecek kimse veya gayrımenkulün işletme ihtiyaçları ile ilgili bulunması gereklidir (Med. kn. md. 754/III). Gayrımenkul mükellefiyeti, genel olarak, ya terkin ya da mükellef gayrımenkul tamamen yok olması ile sona erer (Med. kn. md. 758/I). Yine Med. kn. md. 758/II'ye göre, mükellefiyet, feragat veya geri satın alma ile de sona erer. Ancak bu hallerde mükellefiyet doğrudan doğruya sona ermeyerek, sadece terkin için talep hakkı verir. Geri satın almayı gerek istifade eden, gerek mükellef isteyebilir. Gayrımenkulün taksim edilmesi sonucu alacaklının hakları tehlikeye düşürmüş borçlu gayrımenkulün değerini düşürmüş ve karşılığında bir teminat göstermemişse veya borçlu üst üste üç yıl edimini yerine getirmemiş ise, istifade eden geri satın alınmayı isteyebilir (Med. kn. md. 759). Mükellef ise, istifade edenin borçlarını yerine getirmemesi ve geri satın almama şart edilmiş olsa dahi, mükellefiyet otuz yıldan fazla bir müddet için kurulmuşsa, geri satın almayı isteyebilir (Md. kn. md. 760).

Gayrımenkul karşılık gösterilerek senet ihracı iki ayrı şekilde düzenlenmiştir. Biri, gayrımenkul rehni ile temin edilen tahvilât, diğeri ise, tertip halinde çıkarılan ipotekli borç ve irat senetleri. Gayrımenkul rehni ile temin edilen tahvilât iki şekilde olmaktadır: 1. alınacak ödünç karşılığı çıkarılacak tahvilât için bir tek ipotek veya ipotekli borç senedi tesis edilir ve borçlu ile alacaklıların hepsini temsil edecek bir temsilci seçilir (Med. kn. 844, bent 1). Temsilci rehin senedini vedia olarak kendine alıkoyar ve tahvilleri alacaklılara verir. Bu tahviller, nama, emre veya hamiline yazılı kıymetli evraktır; 2. karz alacak olan kimse, kendisine bu karzı temin edecek tahvilleri çıkaracak müessese lehine bir gayrımenkul rehni kurar. Tahvilleri çıkaran müessese ise, alacaklılar lehine kendi rehin hakkı üzerinde bir rehin hakkı tesis eder (Med. kn. md. 844, bent 2). Tertip halinde çıkarılan ipotekli borç veya irat senedinde ise, artık alacaklı ve borçlu arasında temsilci veya tahvil çıkaran bir müessese yoktur. Med. kn. md. 845 v.d. de belirtilen bu durumda, tapu memuru tarafından düzenlenen gerçek rehin senetleri vardır. Senetler on lira veya bunun onar onar artan kat sayısı değerinde olabilirler ve her birine sıra numarası verilir (Med. kn. md. 846). Senetlerin kaç adet olduğu tapuya tescil edilir (Med. kn. md. 848). [M]

Gayrımenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek kurulu, Millî Eğitim bakanlığına ve Vakıflara bağlı olarak (Tarihöncesi devrinden Osmanlı devrinin sonuna kadar) her türlü eski eser ile ilgili karar vermeğe yetkili en yüksek organ. Bu kurul, 1 başkan, 1 başkan vekili ve 16 üyeden kuruludur. Eski* Eserler ve Müzeler Genel müdürü ile Vakıflar* Genel müdürü, bağlı bulundukları teşkilâtları temsil ederler. Ayda bir toplanan kurulun verdiği kararlar hiç bir şekilde düzeltilemez. (M)

GAYRIMEŞRU blş. sıf. (ar. *ġayr,* başka ve *meşrū,* uygun>fars. taml. *gayr-ı meşru'*dan). Meşru olmayan, kanun dışı: *Kadınlar, umumiyetle, gayrımeşru surette yaşadıkları erkeklerin isimlerini gizlemek isterler* (Vâ-Nû). *Gayrımeşru çocuk.*

— Diplom. *Gayrımeşru işlemler,* diplomatik açıdan samimî fakat aslında hile ile sağlanmış işlemler. (Formalite sayısının fazlalığına ve mührün konulması merasimine verilen öneme rağmen, çeşitli imtiyazlar sağlayan papalık kançılaryasında bu çeşit birçok işleme rastlanır. Tağyir bulunmadığı veya hilenin aşikâr olmadığı durumlarda gayrımeşru işlemleri ayırmak son derece güçtür.) [ML]

GAYRISAFİ blş. sıf. (ar. *ġayr,* başka ve *ṣāfī, temiz* > fars. taml. *gayr-i ṣāfī'*den). Saf olmayan, karışık.

— Denizc. *Gayrısafi tonilato,* bir ticaret gemisinin içindeki bütün metre küp veya 100 ayak küp birim ölçüsü ile hacminin tümü, bazı memleketlerde gemiden alınacak vergi için birim olarak kullanılır.

— İkt. *Gayrısafi gelir.* Bk. GELİR. ‖ *Gayrısafi hasıla.* Bk. HASILA ‖ *Gayrısafi kazanç.* Bk. KAZANÇ. ‖ *Gayrısafi millî hasıla.* Bk. HASILA.

— Tic. *Gayrısafi ağırlık,* brüt ağırlık. ‖ *Gayrısafi gelir* veya *gayrısafi hasılat,* brüt gelir veya hasılat. (M)

GAYRİ veya **GAYRI** veya **GAYR** sıf. ve i. (ar. *ġayr*). *Esk.* Başka, diğer, ayrı: *Gördüğünüz gayrı bir adam* (Şemseddin Sami). *Onu öldürmekten gayrı çare yoktur* (Cevdet Paşa). *İktisadî hadiselerin gayri olan bütün içtimaî hadiseler gölge hadiseler ... mahiyetindedir* (Z. Gökalp). ‖ *Gayr-endiş,* başkasını düşünen.

◆ Edat. Osmanlıcada önüne geldiği sıfatların anlamlarını olumsuzlaştırır: *Gayr-i ahlâkî,* ahlâk kurallarına aykırı. ‖ *Gayr-i amelî,* pratik olmayan: *Vakıâ bu, birdenbire, güç, gayr-ı mümkün, gayr-i amelî görünür* (P. Safa). ‖ *Gayr-i caiz,* uygun olmayan. ‖ *Gayr-i faal,* aktif olmayan. ‖ *Gayr-i ihtiyarî,* elinde olmadan, farkında olmadan, istemeyerek: «*Terlik giymeğe ihtiyacım yok*» *cevabını verirse, gayr-i ihtiyarî gülmez misiniz?* (Z. Gökalp). *Ders verirken gözlerim gayr-i ihtiyarî ona dönüyordu* (R. N. Güntekin). ‖ *Gayr-i insanî,* hunharca, kötü (davranış). ‖ *Gayr-i kabil* veya *gayr-i mümkün,* imkân dışı olan, mümkün olmayan. ‖ *Gayr-i kabil-i içtinab,* kaçınılması, sakınılması mümkün olmayan. ‖ *Gayr-i Kabil-i kıyas,* mukayese kabul etmez. ‖ *Gayr-i kabil-i red,* reddedilemez. ‖ *Gayr-i kabil-i şifa,* onulmaz, tedavi edilmez (hastalık veya yara). ‖ *Gayr-i kabil-i tahammül,* dayanılmaz. ‖ *Gayr-i kabil-i tahmin,* tahmin edilemez. ‖ *Gayr-i kabil-i tarif,* tarif edilemez, anlatılamaz. ‖ *Gayr-i kabil-i tefrik,* ayırt edilemez. ‖ *Gayr-i kabil-i telâfî,* telâfi edilemez. ‖ *Gayr-i kabil-i telif,* uzlaştırılamaz. ‖ *Gayr-i kabil-i tezelzül,* sarsılmaz. ‖ *Gayr-i kabil-i vezn,* tartılamaz. ‖ *Gayr-i kâfî,* yetersiz. ‖ *Gayr-i kanunî,* kanuna aykırı. ‖ *Gayr-i maddî,* maddî olmayan. ‖ *Gayr-i mâdud,* çok sayıda, sayısız. ‖ *Gayr-i mahdûd,* sınırsız, sonsuz. ‖ *Gayr-i mahsus,* sezilmez, belirsiz. ‖ *Gayr-i mâkul,* makul olmayan. ‖ *Gayr-i malûm,* malûm olmayan. ‖ *Gayr-i mantıkî,* mantıksız: *Avrupa* (*daha doğrusu Fransa*) *gayr-i mantıkî bir surette kadın âlemimizde tesirini gösterdi* (P. Safa) ‖*Gayr-i melhûz,* imkânsız, beklenmedik. ‖ *Gayr-i memnun,* memnun olmayan. ‖ *Gayr-i memul,* arzulanmayan, umulmadık. ‖ *Gayr-i me'nus,* alışılmamış. ‖ *Gayr-i menkul.* Bk. GAYRIMENKUL. ‖ *Gayr-i mer'i,* geçerli olmayan. Gözle görünmeyen, çok küçük, mikroskopik. *Mec.* Öteki dünya. ‖ *Gayr-i mesbuk,* daha önce benzeri görülmemiş. ‖ *Gayr-i meskûn,* boş, oturulmayan (yer, bölge). ‖ *Gayr-i mes'ul,* sorumluluğu olmayan, sorumsuz: *Fakat zalimlerin hemen gayr-i mes'ul bir yaşta olmalarına ve mazlumun hayvan bulunmasına rağmen vak'a pek acıklı* (H.R. Gürpınar). ‖ *Gayr-i meşru.* Bk. GAYRIMEŞRU. ‖ *Gayr-i mevzun,* dengesiz, düzgün olmayan. ‖ *Gayr-i mezru,* ekilmemiş, ekine uygun olmayan (toprak). ‖ *Gayr-i millî,* millî olmayan: *Alafranga, gayr-i millî terbiye taraftarları çocuklarını hep buraya verirlerdi* (Kemal Tahir). ‖ *Gayr-i muayyen,* belli olmayan. ‖ *Gayr-i muhtemel,* ihtimal dahilinde olmayan. ‖ *Gayr-i muktedir,* güçsüz. ‖ *Gayr-i muntazam,* düzensiz: *Ölü, küçük dalgalar gibi gayr-i muntazam mavi, tümsek kaldırım taşları üstünde...* (A.H. Müftüoğlu). ‖ *Gayr-i muntazar,* beklenmedik. ‖ *Gayr-i müfârik,* ayrılmaz bitişik. ‖ *Gayr-i münbit,* çorak. ‖ *Gayr-i münfek,* ayrılmayan, yapışık. ‖ *Gayr-i münteşir,* yayımlanmamış. ‖ *Gayr-i müsait* veya *gayr-i münasip,* elverişli ve uygun olmayan. ‖ *Gayr-i müsellâh,* silâhsız. ‖ *Gayr-i müselman* veya *gayr-i müslim,* müslüman olmayan: *Her belâyı sana bizzat ederler nispet / Müslüman lânet eder, gayr-i müselman lânet / Kimseler kıymetini bilmedi hâlâ, bu ne hâl!* (Ziya Paşa). ‖ *Gayr-i müstait,* kabiliyetsiz. ‖ *Gayr-i mütecânis,* aynı cinsten olmayan. ‖ *Gayr-i mütecessid,* vücudu, yapısı olmayan. ‖ *Gayr-i mütemerkiz,* aynı merkezde toplanmış olmayan. ‖*Gayr-i mütenasip,* orantısız, bağdaşmayan. ‖ *Gayr-i mütenazır,* simetrik olmayan. ‖ *Gayr-i safi.* Bk. GAYRISAFİ. ‖ *Gayr-i samimî,* içten olmayan samimiyetsiz. ‖ *Gayr-i şahsî,* şahsî, kişisel olmayan. ‖ *Gayr-i tabiî,* tabiî olmayan. ‖ *Gayr-i türk,* türk olmayan. ‖ *Gayr-i vâkî,* vuku bulmamış. ‖ *Gayr-i vâzıh,* açık olmayan: *Buna nazaran Osmanlı devletinin siyaseti millî değil, fakat şahsî, gayr-i vâzıh ve gayr-i müstakar idi* (P. Safa).

— Ask. *Gayr-i muharip,* idarî hizmetle, sağlık işleri v.b. gibi kurullara bağlı olan ve fiilen savaşa katılmayan askerî personel. [Geniş anlam] Savaş halindeki bir memlekette silâh taşımayan kişiler (kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar v.b.). Bk. ANSİKL. *Devl. Huk.* ‖ *Gayr-i nizamî savaş,* psikolojik, iktisadî, siyasî v.b. yollarla yapılan mücadele. Bk. ANSİKL.

— Fels. *Esk. Gayr-i cismanî,* maddî olmayan. ‖ *Gayr-i ene,* «ego» dışı. ‖ *Gayr-i kabil-i hal,* çözümlenemeyen. ‖ *Gayr-i kabil-i temyiz,* ayırt edilemez. ‖ *Gayr-i maddiye* (mezhebi), immateryalizm. ‖ *Gayr-i meşrut,* mutlak, hiç bir şarta bağlı olmayan. ‖ *Gayr-i zâti,* zat'ta olmayan, dıştan gelen.

— Fiz. *Esk. Gayr-i devrî,* periyodik olmayan. ‖ *Gayr-i nâkil,* yalıtkan. ‖ *Gayr-i şeffaf,* saydam olmayan.

— Gram. *Esk. Gayr-i kıyasî,* kural dışı. ‖ *Gayr-i munsarif,* çekimsiz. ‖ *Gayr-i müstamel,* kullanılmayan (kelime). ‖ *Gayr-i sarih mef'ul* (belirsiz nesne), harf-i cer ile ifade edilen mef'ul.

— Huk. *Gayr-i kanunî rekabet.* Bk. REKABET. ‖ *Gayr-i maddî mal.* Bk. MAL. ‖ *Gayr-i mahdut sorumluluk.* (Bk. SORUMLULUK.) ‖ *Gayr-i mevkuf,* tutuklu olmayan. ‖ *Gayr-i misli eşya.* Bk. EŞYA. ‖ *Gayr-i muntazam vedia.* Bk. VEDİA. ‖ *Gayr-i mümeyyiz.* Bk. TEMYİZ. ‖ *Gayr-i sahih nesep.* Bk. NESEP. ‖ *Gayr-i mütecezzi,* bölünmez durumda olan. ‖ *Gayr-i tabiî mukarenet,* tabiî (normal) olmayan cinsî ilişki.

— İstat. *Esk. Gayr-i sahih* (*mikyas*), belirsiz, düzeltilmemiş oran.

— Kim. *Esk. Gayr-i kabil-i iştiâl,* yanmayan, alevlenmeyen, patlayıcı olmayan (madde). ‖

GAY-LUSSAC

Foto. LAROUSSE

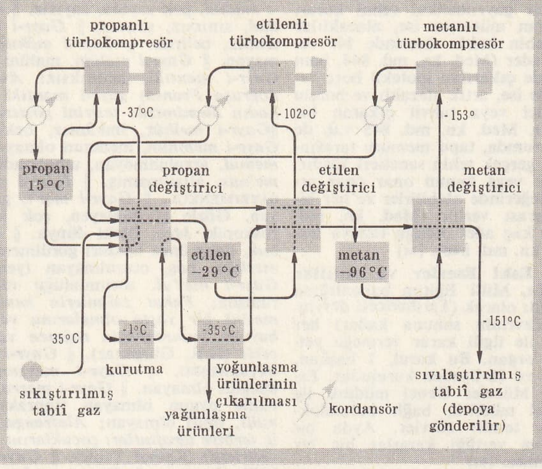

Arzev'de (Cezayir) tabiî gazı sıvılaştırma şeması

Gayr-i meşbu, doymamış kimyasal maddeler. ‖ *Gayr-ı münhal,* belli bir sıvıda erimeyen. ‖ *Gayr-i uzvî,* inorganik.

— Mant. *Esk. Gayr-i müntic,* mantıkça birbirine uygun olmayan.

— Mat. *Esk. Gayr-i cebrî (aded),* yükselen (sayılar). ‖ *Gayr-i müşterek-ül-mikyas,* ortak böleni olmayan sayılar. ‖ *Gayr-i öklidî,* Eukleides teoremine uygun olmayan.

— Psikol. *Esk. Gayr-i iradî,* irade dışı. ‖ *Gayr-i meş'ur,* bilinçsiz olarak. ‖ *Gayr-i şuurî,* bilinç dışı.

— Tic. *Esk. Gayr-i kabil-i kabul poliçe,* kabul edildiğinin onaylanması gerekmeyen poliçe. ‖ *Gayr-i müsmir,* ölü (kapital).

— ANSİKL. Ask. *Gayr-i nizamî savaş,* sabotaj, sabotajla mücadele, tahliye, kaçma ve kurtulma, düşman devletler zararına tahripler ve mukavemet hareketleriyle, gerillalara ve mülteci gruplarına yapılan yardımlar ve gerilla savaşının teşkilâtlandırılma ve idaresi gibi faaliyetleri kapsayan genel bir terimdir. *Gayr-i nizamî kuvvetler* muntazam ordunun belli kadrolarındaki kuruluşlara sahip olmamakla birlikte, kendilerine ve özelliklerine uygun bir düzen içinde kurulur. Belli âmirlere bağlı olarak iş görür. Görevlerinden dolayı âmirlere karşı sorumlu oldukları gibi, âmirler de maiyetindekilerin faaliyetlerinden sorumludurlar.

— Devl. huk. *Gayr-i muharipler,* harp hukukunda özelliği olan kişiler olarak belirtilmiştir; bunların düşmanca harekette bulunmaktan çekinmeleri, buna karşılık düşman tarafından kendilerine saygı gösterilmesi gerekir (1907 tarihli IV. La Haye sözleşmesinin önsözü). [Msl. sağlık servisi personelinin durumu.] (M)

GAYÛR sıf. (ar. *ġayret*'ten *ġayūr*). *Esk.* Gayretli, çalışkan: *Vatan gayûr insanların omuzları üstünde yükselir* (Tevfik Fikret). ‖ Kıskanç. ‖ Hamiyet sahibi. ‖ Sabırlı, tahammüllü, mert.

◆ **Gayûrân** çoğl. i. *Esk.* Gayretliler, çalışkanlar.

◆ **Gayûrâne** zf. *Esk.* Gayretli olan kişiye yakışacak şekilde. (M)

GAYYÂ i. (ar. *ġayy,* yolunu şaşırma'dan *ġayyā*). Cehennemde bulunduğu varsayılan bir kuyunun veya derenin adı: *İşte gayyâ-yi vücûd, işte o zulmet, o batak / Beşerin işte, pür - ümmîd ü heves, kıvranarak* (Tevfik Fikret). ‖ — *Mec.* Düştükten sonra bir daha çıkılamayacak yer. ‖ *Gayyâ kuyusu* (veya *Esk. Bi'r-i gayyâ*), içinden çıkılamayan ümitsiz durum: *Böyle şeylere sakın inanma kızım ... İnancın bir kere bozulursa gayyâ kuyusuna kadar gidersin...* (H. R. Gürpınar). ‖ *Nâr-ı gayyâ,* ateş kuyusu.

— ANSİKL. Kur'an hükümlerine göre Tanrı'nın emirlerini yerine getirmeyenlerin, dinsizlerin cehennemde atılacakları yer. Bir hadise göre, Gayyâ «çok derin ve cehennemde yananların kan ve irinleri ile dolu bir kuyudur.» (M)

GAYZ i. (ar. *ġayẓ*). *Esk.* Hınç, öfke, kızgınlık: *Sonra durmuşsa da, hâlâ, dediler, gayzı yaman / Dut yemiş bülbüle dönmüş, giderek kahrından* (M. Â. Ersoy). *Raci kendisine kin ve gayz ile dolu bir nazarla bakıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Gayz-efşân,* öfke saçan, kızgın: *Şu ulvî sâi bîhâb ü rahat işte gayz-efşân* (Tevfik Fikret). ‖ *Gayz ü garaz* (veya *gayz ü gazab*), öfke ve hınç. ‖ *Kâzım-ül-gayz,* öfkesini yenen. (M)

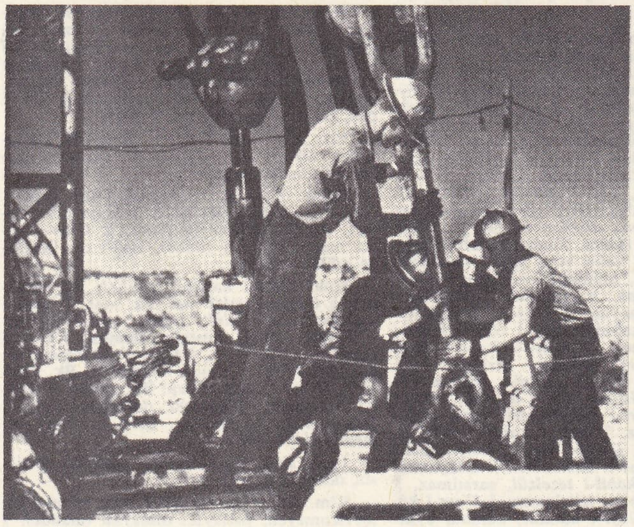

tabiî gaz elde etmek için kuyu açılması

GAYZER i. (izlandaca *geysir*'den). Zaman zaman fışkıran kükürtlü sıcak su kaynağı.

— ANSİKL. Fışkırmanın belli aralıklarla ve bol su buharı şeklinde olması ve kaynak çevresinde çok miktarda kireçli veya silisli madenin birikmesi *gayzerin* başlıca özelliğidir. Gayzerler İzlanda, A.B.D. ve Yeni Zelanda'da incelendi. A.B.D.'de Yellowstone parkında seksen dört gayzer vardır; bunlardan *Arı kovanı* denen gayzerin fışkırttığı sular 70 m'ye yükselir; *Yaşlı sadık* adı verilen bir başkası ise her altmış beş dakikada bir fışkırır; *Mimarî gayzer* ise fışkırmalarının düzensizliğiyle tanınmıştır.

Gayzerler, derinlerden gelen sıcak buharın etkisiyle su sütununun belli bir buharlaşma derecesine ulaşarak alttan itilmesi sonucunda fışkırır; su fışkırınca basınç azalır, ısı derecesi buharlaşmaya yetmez, su buharlaşmadan kalır ve gayzerin fışkırması durur; ancak, aşağıda buharlaşma belli bir orana ulaşınca gayzer yeniden fışkırır. (L)

GAYZERİT i. (fr. *gaysérite*'ten). Miner. Sıcak kaynak sularının, özellikle gayzerlerin (kaynaklar) oluşturduğu, opal görünümünde silisli tortu. (Genellikle karnıbaharı andırır.) [KAYNAÇTAŞI da denir.] (L)

GAZ i. (Gazze şehrinde dokunan ince ve seyrek ipek veya keten bez'den fr. *gaze,* tül). Yaraların temizlenmesinde ve sarılmasında kullanılan ince ve seyrek bez anlamında *gaz bezi* ve *gazlı bez* sözünde geçer. (M)

GAZ i. (lat. *chaos,* yun. *khaos*'tan Van Helmont'un yarattığı kelime). Maddenin üç halinden biri; normal basınç ve sıcaklıkta olduğu gibi kalan bir cismin (meselâ hava) hali: *Gazlar kolaylıkla sıkıştırılabilir.* ‖ *Teşm. yol.* Sindirim borusunda, ağızdan yutulan hava ile mayalanma sonucu meydana gelen uçucu maddelerin karışımı: *Midesinde gaz olmak.* ‖ Gazyağı, petrol: *O soğuk günde gaz bulsam ilk işim sobayı yakmak olurdu.* ‖ Gaz lambası: *Gözümü açtım ki gazlardan ikisi de sönmüş* (Ahmed Rasim). ‖ *Gaz kesen,* basınç yetersiz olduğu zaman, gazın brülöre geçişini durduran emniyet tertibatı. ‖ *Gaz lambası,* yakıt olarak gazyağı kullanılan değişik biçimlerde şişeli lamba. ‖ *Gaz ocağı,* gazyağıyle yanan fitilli veya pompalı ocak. ‖ *Gaz sobası,* gazyağıyle yanan borulu veya borusuz soba. ‖ — *Esk. Gaz-ı mühlik,* öldürücü gaz. ‖ *Gaz-ı münir,* aydınlatıcı gaz. ‖ *Mıkyas-ı gaz.* Bk. GAZOMETRE. ‖ *Müvellid-i gaz,* gaz üreten.

— ÇEŞ DEY. *Gaza basmak,* harekete geçirmek veya hızını artırmak için bir motorlu taşıtın gaz pedalına basmak: *Gaza basmasıyle uzaklaşması bir oldu.* ‖ *Tam gaz. Teklz.* Tam hız.

— Ask. *Gaz bombası,* içinde canlılar için tehlikeli gazlar bulunan bomba. (Çok çeşitli gazlarla doldurulur, tüfekler veya uçaklarla düşmanın üzerine atılır. Bu bombaların kullanılması La Haye Milletlerarası konferansıyle [1907] yasaklandı; fakat bugüne kadar bu yasak defalarca çiğnendi.) ‖ *Gaz maskesi.* Bk. MASKE. ‖ *Gaz savaşı,* zehirli gazlar kullanarak yapılan savaş. (Gaz savaşı, ilk defa Birinci Dünya savaşında, Batı cephesinde başladı ve savaş süresince taraflar çok zehirli gaz kullandı.) ‖ *Göz yaşartıcı gazlar,* temel maddesi benzil bromür olan savaş gazı, gözü tahriş ederek bol miktarda gözyaşı salgılatır ve savaşçının görmesine engel olur. (Hiç bir tehlikesi olmayan bu gazlar, gösterilerde ve kargaşalıklarda polis tarafından da kullanılır.) ‖ *Savaş gazı,* düşmanı savaş dışı bırakmak için savaş sırasında kullanılan gazlara, 1915'ten beri verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Coğ. ve Sanay. *Tabiî gaz.* Bk. ANSİKL.

— Elektron. *Gaz giderici,* bir elektronik lambada bulunan gazlar üzerine kimyasal veya fiziksel etki yaparak, lamba içinde tam bir boşluk yaratan madde.

— Fiz. Bk. ANSİKL. *Kim.* ve *Fiz.*

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Gaz boyaması,* eskiden kullanılan ve hediyelik eşyayı, bakırları, süslü bir şekilde sarıp bağladıkları, koyu pembe boyalı, kolalı tülbentin adı.

— Gaz sanay. *Aydınlatma gazı,* havagazının, şehir aydınlatmasında kullanıldığı zamanlardan kalma eski adı. ‖ *Cracking gazı,*

Foto. Encyclopedia Americana

bir tabiî **gaz** kuyusu ağzındaki mekanizma

700 ile 800°C sıcaklıkta craching usulüyle petrol yağlarından elde edilen gaz. ‖ *Fabrika gazı,* kömür, kok veya petrolden, doğal gazların veya sıvılaştırılmış petrol gazının dönüşümünden veya bu çeşitli gazların değişik oranlarda karışımından elde edilen yanıcı gaz. ‖ *Hava gazı.* Bk. HAVAGAZI. (FAKİR GAZ, JENERATÖR GAZI ve GAZOJEN GAZI da denir.) [Bk. İNSİKL.] ‖ *Karışık gaz,* maden kömürünün damıtılması ve meydana gelen kokun tamamının gaz haline gelmesiyle elde edilen uçucu ürünlerin karışımı. ‖ *Karışık gazojen gazı,* üretimi sırasında, yanma olayı için kullanılan havaya bir miktar su buharı karıştırarak elde edilen gazojen gazı. ‖ *Kokhane gazı,* maden kömürünün, geniş odalı kok fırınlarında damıtılmasıyle elde edilen ve damıtma uzun sürdüğü için, bileşiminde havagazından daha fazla oranda hidrojen bulunan gaz. ‖ *Odun gazı,* odunun damıtılmasıyle elde edilen ve odun kömürü üretiminden bir yan ürün olan, karbon dioksit bakımından zengin gaz. ‖ *Reforming gazı,* reforming işlemiyle elde edilen gaz. ‖ *Su gazı,* su buharının, yüksek sıcaklığa (1 000°C -1 200°C) getirilmiş kok kömürüyle ayrıştırılmasından elde edilen gaz. ‖ *Şehir gazı,* gaz fabrikalarında veya kokhanelerde üretilip bazı işlemlerden geçirildikten sonra, bir dağıtım şebekesiyle evlere veya fabrikalara gönderilen havagazı. ‖ *Tüp gazı,* dağıtım şebekesine ve borulara verilmeden, tüketicilere, genellikle çelik tüpler içine basınçla doldurulduktan sonra gönderilen gaz. ‖ *Yüksek fırın gazı,* dökme demirin ergimesi sırasında yüksek fırının ağzından çıkan ve bileşiminde yüzde 30-35 oranında karbon monoksit bulunan gaz; ısı değeri 1 000 kalori/m^3'tür. ‖ *Zengin gaz,* hava gazı, su gazı ve yüksek fırın gazından daha fazla ısı değeri (metre küp başına en az 4 000 kalori) olan gaz.

— Huk. ve Tar. *Gaz odası,* A.B.D.'nin bazı eyaletlerinde, ölüme mahkûm edilenlerin gazla zehirlenerek idam edildikleri oda. ‖ Siyasî sürgünlerin yok edilmesine ayrılan nazi toplama kamplarındaki tesis. Bk. ANSİKL. *Tar.*

— Jeol. *Bataklık gazı,* durgun sularda veya bataklıkların derin kısımlarında, havasız mayalanma ile tabiî olarak meydana gelen metan ve karbon dioksit karışımı.

— Kim. *Gaz geçirmek,* soğurulması veya temizlenmesi istenilen bir gazı, bir sıvının içinden kabarcıklar halinde geçirmek. ‖ *Gaz tutma,* madenlerin gazları soğurarak çeşitli orantılarda yoğunlaştırma ve boşlukta tutma özelliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Asal gazlar,* Ramsay tarafından bulunan ve atmosferde argona eşlik eden gazların (neon, helyum kripton, ksenon) genel adı. ‖ *Güldürücü gaz,* diazot monokside (azot oksidüel) $[N_2O]$ verilen ad. ‖ *Patlayıcı gaz,* alev temasıyle parlayan hidrojen ve oksijen karışımı. ‖ *Soy gazlar. Eşanl.* ASAL GAZLAR. ‖ *Tükel gaz,* Mariotte ve Gay - Lussac kanunlarına tam olarak uyması gereken sanal gaz.

— Mad. oc. Bk. GRİZU. ‖ *Gaz giderme,* kömür yataklarındaki grizunun sürüklenip atılması. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Gaz boşluğu,* bir döküm parçasında meydana gelen içi gaz dolu çukur. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gaz giderme,* ergimiş maden içindeki gazların dökümden önce temizlenmesi. Bk. ANSİKL.

— Oto. *Gaz kelebeği.* Bk. KELEBEK. ‖ *Gaz pedalı,* motora gelen karbüratör gazlarının miktarını ayarlayarak motorun hızını düzenleyen tertibat. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Karbüratör gazı,* karbüratörde meydana gelen ve yanarak patlamalı bir motorunun çalışmasını sağlayan hava - benzin karışımı.

— Petr. *Gaz giderici,* bir petrol kuyusundan çıkartılan toprak veya çamurların içinde gaz hidrokarbonların bulunup bulunmadığını gösteren cihaz. ‖ *Gaz giderme,* buhar basıncını düşürmek amacıyle, ham petrol, benzin gibi maddelerin içinde bulunan gaz veya uçucu hidrokarbonları çıkarma. (*Eşanl.* DENGELEME.) ‖ *Gaz kurumu,* petrol gazının soğurma ve derecelendirme yoluyle izlendiği tasfiyehane ve benzinden arındırma fabrikalarında bulunan tesis. ‖ *Gaz takkesi,* bir antiklinalde veya bir kaya kütlesinde biriken gazların meydana getirdiği takke. ‖ *Tabiî gaz,* yeraltı maden yataklarında tek başına veya ham petrolle birlikte bulunan gaz. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Nemli gaz,* bileşiminde kolayca yoğunlaşabilen petrol ürünleri bulunan gaz. ‖ *Rafineri gazı,* ham petrolün ayrımsal damıtma, cracking veya dönüşüm gibi işlemleri sırasında serbest halde açığa çıkan değişik hidrokarbonların karışımı. (Bk. RAFİNE *etme.*) ‖ *Sıvılaştırılmış gaz,* doğal gazdan veya rafineri gazından elde edilen ve normal şartlarda gaz halinde bulunan hafif hidrokarbon; depolanabilen, taşınabilen ve basınç altındaki tüplere sıvı halde doldurulabilen bu gazların ticarî alanda kullanılanları bütan veya propan'dır.

— Plast. mad. *Gaz giderme,* plastik maddelerin hazırlanması sırasında, pişirme işlemi başlangıcında çok kısa bir süre için kalıbın açılması. (Gaz giderilmesi, döküm yapılan maddeden gaz ve buharın çıkmasını sağlar, çok kalın olan maddelerde ise hava kabarcıklarının meydana gelmesini önler.)

— Sanay. *Gaz giderici,* bir sıvının, özellikle kazan besleme suyunun içindeki çözünmüş gazları gidermekte kullanılan âlet. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gaz giderme,* bir sıvının, içinde erimiş halde bulunan gazlardan bir katı cisim veya bir yüzeyin soğurduğu gazlardan temizlenmesi: *Buhar kazanlarını besleyen suların gazı giderilerek oksijen ve karbon dioksit atılır ve madenin korozyon tehlikesi azaltılır.* Bk. ANSİKL.

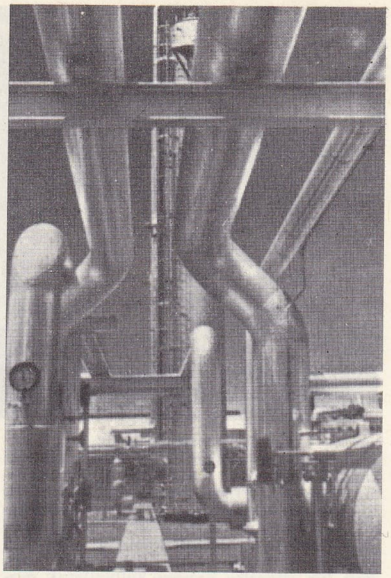

bir sevk tesisinde **gaz** boruları

— Sil. *Gaz kaçması,* bir ateşli silâhın namlu dibinden veya mekanizmasından gaz fışkırması. (Gaz kaçması, kovanın iyi kapatılmamasından veya kovan tablasındaki çatlaklardan ileri gelir.)

— Teknol. *Gaz geçirme başlığı,* çok katlı bir sütunda, buharların ayrılarak gaz kabarcıkları halinde sıvı içinden geçmelerini sağlayan parça. ‖ *Gaz pili.* Bk. ANSİKL. ‖ *Gaz saati* veya *sayacı,* kullanılan gaz miktarını ölçen âlet.

— Zır. *Gübre* veya *lağım gazı,* çiftlik gübresinin fermantasyonu veya lağım gübresinin ayrışmasıyle açığa çıkan metanlı gaz. (Çiftlikte ısı ve motor yakıtı olarak kullanılabilir.)

— ANSİKL. Ask. 1483'te yazılmış bir alman elyazması, boğucu *gaz* bombalarının bileşimini verir. 29 Temmuz 1899'da imzalanan La Haye bildirisi, bildiriyi imzalayan devletlere (Almanya dahil) «boğucu gaz yaymak üzere hazırlanmış bombaların» kullanılmasını yasaklıyordu. Sözleşmeden sonra, bu gazlar ilk olarak 22 nisan 1915'te Almanlar tarafından Ypres cephesinde, serbest klor gazı şeklinde kullanıldı ve etkisi 3 km'den hissedildi. Bu tarihten sonra, fizyolojik etkilerine göre *boğucu, kusturucu, sinir bozucu, zehirleyici* veya etki sürelerine göre *kalıcı, uçucu, aldatıcı* diye sınıflandırılan çeşitli tipteki savaş gazları kullanıldı. Klor, boğucu, uçucu ve sinir bozucu; fosgen, boğucu ve sinir bozucu; iperit, boğucu, kus-

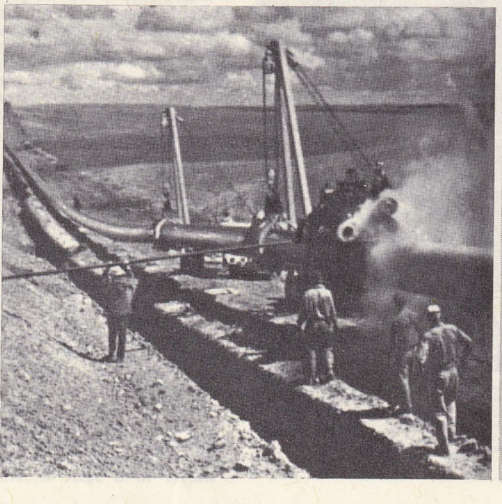

bir tabiî **gaz** ana boru hattının döşenmesi

Foto. Encyclopedia Americana

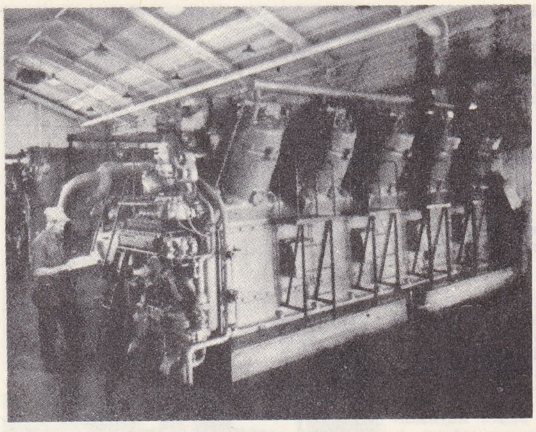

bir gaz sıkıştırma tesisinde güçlü bir kompresör

turucu, kalıcı ve şaşırtıcı; arsin, sinir bozucu ve uçucu bir gazdır. Düşmanın geri çekilmesi sırasında, dalga halinde, bombardımanla veya serpme yoluyle kullanılır. Savaş gazlarından korunma, kişisel (gaz maskesi ve tulumu) veya kolektif (sığınaklar, arazi temizleme ekipleri) olarak yapılır. Maginot hattında, süzgeç bataryalar veya aşırı bir atmosfer basıncı kullanılarak gazlardan korunulmuştur. Savaş gazlarının fizyolojik etkilerine karşı korunma çareleri araştırılırken, 1941'de İngilizler, kansere karşı kullanılan dimerkaprolün arsin'e karşı da etkili olabileceğini buldular. Savaşlarda boğucu gaz kullanma yasağı, 17 haziran 1925'te Cenevre protokolüyle yenilendi. Ancak 1935 Habeşistan savaşlarında da İtalyanlar tarafından gaz kullanılmasına ve bütün ülkelerde savaş gazları üstüne araştırmalar devam etmesine rağmen, İkinci Dünya savaşında taraflar gaz kullanmadı.

1892 basımı reklâmlı bir fransız takviminde, ışık, ısı ve enerji kaynağı olarak gösterilen gaz

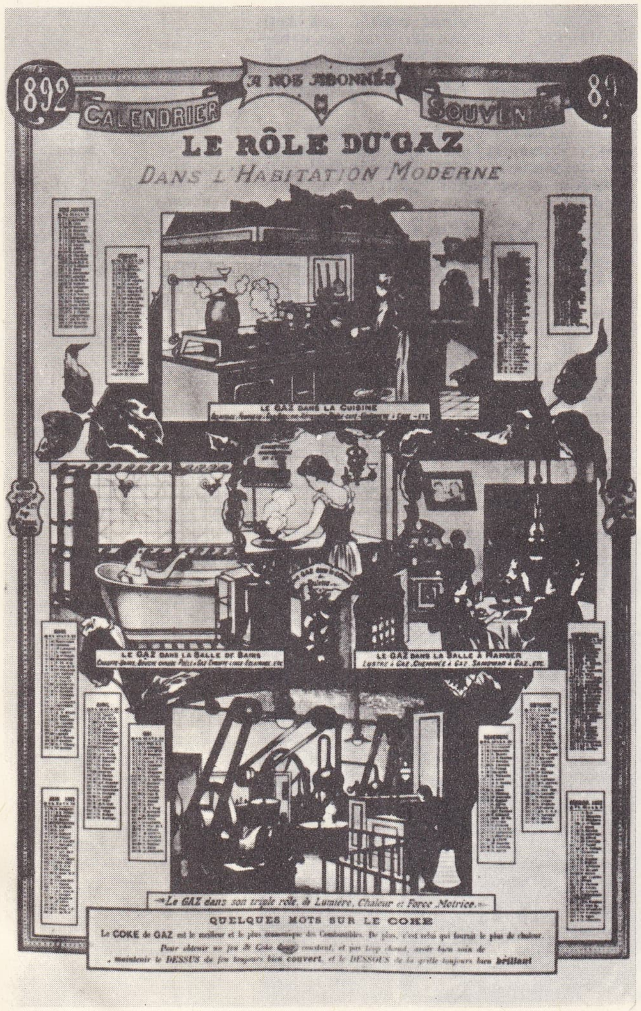

— Coğ. ve Sanay. Gaz halindeki hidrokarbonlar, petrol yatağına benzeyen yataklarda genellikle petrol* e karışmış olarak bulunur. Bütün petrol yataklarında değişik oranlarda gaz bulunduğu halde, her gaz yatağında petrole rastlanmaz. Büyük petrol yataklarının önemli bir kısmı gazlardan meydana gelir ve gaz basıncı bazen çok fazla olur; bu yatakların işletilmesi çok güçtür ve komplike cihazları kullanmak gerekir. *Tabiî gaz,* yüzde 90-99 metan, biraz azot (yüzde 1-3) ve bazen, etan, karbon dioksit, kükürtlü hidrojen ve helyum'dan meydana gelir. Fazla kükürtlü olması (Lacq gazı) iktisadî yönden yararlıdır; fakat bu çeşit gazlar boruların çabuk aşınmasına yolaçtığı için boruların özel çelikten yapılması gerekir. Tabiî gazın ısı değeri (9 000 - 12 000 kalori/m³), kokhane gazınınkinden (6 500-7 000 kalori/m³) çok daha yüksektir. Tabiî gaz «nemli» (bileşiminde asıltı halinde sıvı hidrokarbon bulunur) veya «kuru» olabilir. Nemli gazdan tabiî gazolin elde edilir. Ayrıca, bazı ham petrollerden de oldukça önemli miktarlarda gaz çıkarılır.

Tabiî gazın kullanılması petrolden çok daha sonra yaygınlaşmıştır. Gazın depolanması çeşitli güçlükler doğurur; ayrıca, bol miktarda kullanılacak gaz için bir boru şebekesinin döşenmesi gerekir. Bu yüzden, petrol işletmelerinde alt ürün olarak elde edilen gazların büyük bir kısmı ziyan olur; kendi topraklarında geniş çapta kullanma imkânları bulunmayan petrol üreticisi ülkelerde bu gaz israfı hâlâ sürüp gitmektedir. Gazın metan gemileriyle çok uzaklara taşınmasında karşılaşılan güçlükler henüz halledilmiş değildir. Aynı zamanda birer sanayi ülkesi olan ve büyük çapta enerji tüketen ülkelerde, tabiî gaz tüketimi günden güne artmaktadır. Nitekim gazın maliyet fiyatı maden kömürüne oranla ancak 1/10, petrole oranla ise 1/3'tür. A.B.D.'de tabiî gaz üretimi 1938'de 65 milyar metreküptü; bugün 360 milyarı aşmıştır (ülkedeki toplam enerji tüketiminin üçte biri). Bu miktarın dörtte üçünü Teksas üretir. Kaliforniya ile Güney bölgesi (Oklahoma ve Kansas) yataklarından üretimin yaklaşık olarak yüzde 20'si elde edilir. Bu gaz, taşıma masrafları petrolünkinin iki katı olduğu halde 300 000 km'ye yaklaşan borularla, özellikle Kuzeydoğunun büyük sanayi merkezlerine, yani yataklarından 3 000 km uzağa iletilir. Bu büyük masraflar, A.B.D. ve başka ülkelerde büyük ölçüde tabiî gaz kullanan sanayi tesislerinin gaz yataklarının yakınında kurulmasına yolaçtı. Özellikle, tabiî gaz kullanan petrokimya fabrikalarının durumu böyledir. Kanada gaz yataklarının üretimi hızla artmaktadır (bugün 14 milyar m³'ü geçer). S.S.C.B.'de geç başlayan üretim de hızlı bir gelişme gösterir (bugün 50 milyar m³). Yataklar, özellikle Ural'ın batı yamacında ve Özbekistan'da bulunur. İtalya'da, Cortemaggiore yatağı (Po ovasında) 6 milyar m³'ü aşan toplam üretimin büyük kısmını sağlar. Fransa'da, eskiden işletilen küçük Saint-Marcet yatağının bütün yükünü üzerine alan büyük Lacq yatağının (Aşağı Pireneler) üretimi, önemli bir fider şebekesiyle ülkenin güneybatısına, batısına, Lyon bölgesine, hattâ Paris bölgesine düşük fiyatla büyük miktarda enerji sağlar. Üretim günde 20 milyar m³'tür. Büyük Sahra'da da önemli gaz yatakları vardır: Hassi R'Mel, 1 700 milyar m³'lük rezerviyle dünyanın en büyük yatağı olarak kabul edilir. Bu büyük rezervlerin bütünüyle işletilmeye açılması (fider şebekesi kurulmuştur), Kuzey Afrika'nın sınaî kalkınmasına ve kısa süre önce kullanılmağa başlanan metan gemileriyle gazın Batı Avrupa'ya taşınmasına bağlıdır.

Dünya enerji bilançosunda tabiî gaza düşen pay, 1960-1965 arasında yüzde 14'ten 18'e yaklaştı. Bu süre içinde dünya üretimi mutlak değer olarak 500'den 700 milyar m³'e yükseldi; yani 1965'te tabiî gaz, yaklaşık olarak 1 milyar ton kömürün verdiği enerjiyi sağlıyordu.

1966'da, A.B.D. bu üretim alanındaki üstünlüğünü koruyor ve 465 milyar m³'le, dünya üretiminin aşağı yukarı üçte ikisini sağlıyordu. Bu arada, S.S.C.B. ile Kanada daha hızlı bir artış temposuna ulaştı. Bu ülkelerin her biri, söz konusu süre içinde üretimlerini fiilen üç katına çıkardılar (45 milyardan 130 milyara ve 14 milyardan 40 milyar m³'e). S.S.C.B.'nin kullanılabilir rezervleri, bu ülkede 10 trilyon m³'e yaklaşan A.B.D. rezervleriyle aynı oranda doğal gaz bulunduğunu gösterdi. Ancak, Türkmenistan'da ve Kuzey Sibirya'da bulunan en önemli yataklar sanayi merkezlerine uzak olduğu için üretim bugün bile oldukça sınırlıdır. Bugüne kadar döşenenler içinde en büyüğü olan, 6 000 km uzunluğunda ve 1 400 mm çapındaki pipe-line, Obi ırmağı üzerindeki Bezezova yataklarını, Leningrad, Moskova ve Minsk'e bağlayacaktır. Ayrıca, bu boru hattının Budapeşte ve Trieste'ye kadar uzatılması da düşünülmüştü.

Bu üç ülkenin tabiî gaz üretimi bakımından taşıdığı önem, öteki ülkelerin arka planda kalmasına yolaçmaktadır. Bununla birlikte, öteki ülkelerde de gaz üretimi önemli bir yer tutar: Romanya (17 milyar m³), Meksika (14 milyar m³), İtalya (8 milyar m³) ve Fransa (5 milyar m³) bunun örnekleridir.

XX. Yüzyılın ikinci yarısında, en belirgin iktisadî olaylardan biri de, Avrupa'da tabiî gazın, gittikçe daha fazla kullanılmasıdır. Böylece Avrupa, A.B.D. ve S.S.C.B.'den geri olan iktisadî hayatının durgunluk sebeplerinden birini ortadan kaldırdı. 1945'te İtalya'nın kuzeyinde ve 1951'de Lacq'de (Aşağı Pireneler) her biri 150 ile 200 milyar m³ hacmindeki küçük yatakların bulunmasından sonra, Hollanda, 1965'ten itibaren 1 trilyon 100 milyar m³ verim beklenen büyük Groningen yatağının hizmete konulmasından yararlandı. Bu kaynağın dağıtım şebekesi, sadece Benelux'e (Belçika, Hollanda - Lüksemburg) değil, Fransa'nın kuzeydoğusunun yarısıyle Almanya'nın komşu bölgelerine de gaz verir. Kuzey denizinin altında zengin rezervlerin bulunduğu 1965'te ispatlandı ve kurulan ilk deniz boru hattı, 1967'den beri tabiî gazı İngiltere'nin kuzeyine vermeğe başladı.

● *Sıvılaştırılmış tabiî gaz.* Büyük Sahra'dan çıkarılan gazı, borularla Avrupa'ya iletmek mümkün olmadığı için, sıvı hale getirilen gaz, Cezayir ve Libya üzerinden deniz yoluyle Avrupa'ya taşınır. Gazın bileşiminde ,— 161°C'ta kaynayan metan (CH_4) ağır basar. Böylece gaz, atmosfer basıncı altında ve — 161°C'ta üretilir, depolanır ve taşınır. İlk sıvılaştırma fabrikası, 1964'te Oran yakınlarında, Hasi-R'Mel'den gelen 600 mm'lik gaz borusunun kıyıya ulaştığı noktada, Arzerw'de kuruldu. Soğutma, hafif bir hidrokarbonun genleşmesiyle sağlandığı için, fabrikada peş peşe üç soğutma kademesi uygulanır. Birinci kademe, —37°C'ta kaynayan ve bir türbo-kompresör tarafından gaz halinde alınıp sıvı halinde verilen, sonra kapalı devrede yeniden kullanılan propan'a ısı değişimi uygulamakla gerçekleştirilir. Böylece soğutulan tabiî gaz, önce suyu, sonra da içinde bulunan ağır hidrokarbonları bırakır. Birinceye benzeyen ve soğutucu olarak etilen kullanılan ikinci kademede ve doğrudan doğruya gazın

Foto. Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité

bileşimindeki metan'ın bir kısmının kullanıldığı üçüncü kademede, gaz düşük basınç altında önce —100°C'ta, sonra da —151°C'a getirilir. Daha sonra ürün, son bir defa genleştirilir ve ısısı —161°C'a düşürülür. Gemilerin varış ve kalkışındaki düzensizliği hesaba katarak, ürün, atmosfer basıncı altında sıvı metanı kaynama noktasının altında tutabilmek için, «sıcaklık geçirmeyen» özel depolarda saklanır. Daha sonra, sıvılaştırılmış gaz, özel metan gemilerine yüklenerek Havre'dan veya başka limanlardan Londra'ya yollanır. Havre metan limanında, özel bir iskele ve maddeyi yeniden gaz haline getirmek için ısıtıcı sıvı olarak deniz suyundan yararlanan bir gazlaştırma istasyonu vardır. Bu gaz, 500 mm'-lik bir pipe-line ile, kullanıldığı Paris bölgesine iletilir.

● *Sıvılaştırılmış petrol gazı.* Propan ve bütan, daha çok yakıt olarak kullanılır. Birincisi sanayide, ikincisi ise evlerde tüketilir. Bu hidrokarbonların üretimi hızlı bir tempo ile artmaktadır. Çünkü, Batı Almanya ile Avrupa'da en önemli yeri tutan Fransız tüketimi, 1956 ile 1966 arasında 480 000 tondan 1 620 000 tona yükselmiştir.

Propan, yaklaşık olarak yılda 500 000 tonla, yalnız petrol rafinelerinden, yani ham petrolde bulunan veya alt ürün olarak «cracking» işlemleriyle elde edilen propanla C_3H_8 kısmen engellenen büyük bir talebe karşılık verir. Bu yakıt, temizliği, kolay ve oldukça iktisadî kullanılışıyle önemli bir yer tutar. Elde edilen yakıt miktarının yarısından fazlası, tankerlerle doğrudan doğruya fabrikalara gönderilir. A.B.D.'de demiryolları işletmesi, dizel motorlu lokomotiflerde büyük ölçüde propan kullanır.

Bütan gazı ise, evlerde ocak ve soba yakıtı olarak kullanılır. Kampingler de küçümsenmeyecek bir tüketim alanıdır; bu yüzden bütan satışı, yaz mevsiminde belli bir artış gösterir.

● *Türkiye.* Türkiye'de yapılan araştırmalarda, iktisadî değeri olan tabiî gaza rastlanmamıştır. Sadece, Siirt il merkezinin 25 km kadar kuzeybatısında bulunan Dodan'da 1965'te bulunan gaz rezervinin büyük bir kısmı CO_2 gazından meydana gelir; günde 283 m³ gaz verebilen bu yatağın rezerv miktarı halen bilinmemektedir.

— Fizyol. Tabiî olarak dışarıyle ilişkisi bulunan bütün vücut boşluklarında *gaz* vardır: akciğerler, sindirim kanalı, dölyolu. Derin dokularda gaz bulunması çoğu zaman havasız yaşayan bakterilerden ileri gelen bir hastalık belirtisidir. (Bk. *Gazlı* KANGREN.) Sindirim kanalı içinde bulunan besin maddelerinin mayalanmasından doğan ürünlerin, çokça yutularak mideden bağırsağa geçen havayle birleşmesi sonucunda toplanan maddelere de «gaz» denir. Bu gazlar ağız yolu ile mideden, anus yoluyle de bağırsaklardan dışarı atılır. Ağızdan çıkan gazlar çoğu zaman hava bileşimindedir. Anustan çıkan gazların içinde karbonik asit, azot, hidrojen, kükürtlü hidrojen, metan v.b. bulunur. Mide ve bağırsak gazlarının büyük bir kısmının yutulan havadan ileri geldiği kabul edilmektedir. Bu gazlar karında gerginlik, midede aşırı şişkinlik yaparak solunum ve kalp rahatsızlıklarına yolaçabilir. Her zaman sıkıntı veren bu gibi olayları önlemek için hava yutmağa ve bağırsaklarda gaz oluşumuna engel olmak gerekir.

— Gaz sanay. Isıtma işlemlerinde, yanma derecesi kolayca ayarlandığı için, *gaz* yakıtların kullanılması büyük bir önem taşır. Bu yüzden, yanıcı gazların üretilmesine ve yeraltında bulunan tabiî gazların işletilmesine çalışılmaktadır. Odunu damıtarak yanıcı bir gaz üretme fikri, ilk olarak 1797'de fransız mühendisi Philippe Lebon tarafından ortaya atıldı. Bu bilgin, maden kömürünün damıtılmasını da ileri sürmüş, fakat bu düşüncesini uygulayamamıştı. Aynı tarihte, irlandalı Murdoch da buna benzer tekliflerde bulundu; her ikisinin de uygulayamadığı bu düşünceyi 1805'te ingiliz Winzler gerçekleştirdi.

Bugün maden kömürü, kapalı haznelerde 1 000-1 200°C arasındaki sıcaklıklarda damıtılır. İşlem sırasında saf olmayan yanıcı bir gaz çıkar ve geriye, kok denilen katı bir artık kalır. Bu üretim için daha çok yağlı kömürler tercih edilir. İşlemde kullanılan başlıca cihazlar şunlardır: 1. mekanik olarak yüklenen ve sekiz saat sonra boşaltılan, ateşe dayanıklı topraktan yapılmış yatay karniler; 2. yirmi dört saat süreyle damıtma işinin yapıldığı, tepe deliklerinden ısıtılan, tabanı eğimli dar odalar; 3. devamlı olarak veya fasılalarla, kömür yüklenen ve kok boşaltılan dikey karniler. Bu cihazlar, üretilen kokun bir kısmını kullanan gazojenlerin verdiği gazlarla ısıtılır. (Bk. FIRIN.) Damıtma cihazından çıkan gaz, önce fiziksel sonra da kimyasal arıtma işlemlerinden geçirilir.

Fıçı*da önce katran ve amonyaklı sular yoğunlaşır; işlem, gazın ısısını düşüren yoğunlaştırıcılarda devam eder. Son katran kalıntıları da, delikli fanuslardan (Pelouze ve Audoin cihazları) meydana gelen bir yoğunlaştırıcıda çökelir. Gazın içindeki naftalin ve amonyak, ayrı birer temizleme cihazında gazdan ayrılır; bundan sonra, sülfürlü ve siyanürlü bileşikleri tutan ve içinde toz halinde demir oksit bulunan yığınlardan geçirilerek kimyasal yolla arıtılır. Böylece kullanılmağa hazır hale getirilen gaz, gazometrelerde depo edilir ve yeraltı boru şebekeleriyle dağıtılır. Bileşiminde özellikle hidrojen (yüzde 50), metan (yüzde 25) ve karbon monoksit vardır. Kömür gazına su gazı katılınca, karışımdaki karbon monoksit oranı artar ve ısı değeri 4 300 kaloriye kadar düşer. Maden kömürü gazının üretimindeki alt ürünler şunlardır: 1. genellikle sülfat haline dönüştürülüp gübre olarak satılan amonyak; 2. katrandan çıkarılan maddeler, naftalin; 3. kok kömürü. Gaz fabrikalarında elde edilen kok kömürü kolayca ufalandığı için yalnız evlerde kullanılır. Yüksek fırınlarda (demir metalürjisi) kullanılacak sert kok, özel olarak kokhanelerde hazırlanır ve işlemin yan ürünü olarak elde edilen gaz, şehir gazı olarak kullanılır.

— Kim. ve Fiz. «Akışkan» terimi hem sıvılar, hem *gaz*'lar için kullanılır. Gazlar da sıvılar gibi basınçların iletimi ve Arkhimedes prensibine uyar. Sıvılardan ayrıldığı nokta, görünür herhangi bir kohezyonun olmaması (kendilerine özgü bir biçimi ve

gaz
1. üretim, temizleme, depolama ve havagazı ile alt ürünlerinin dağıtımı;
2. tabiî gazın temizlenmesi için uygulanan işlemlerin şeması

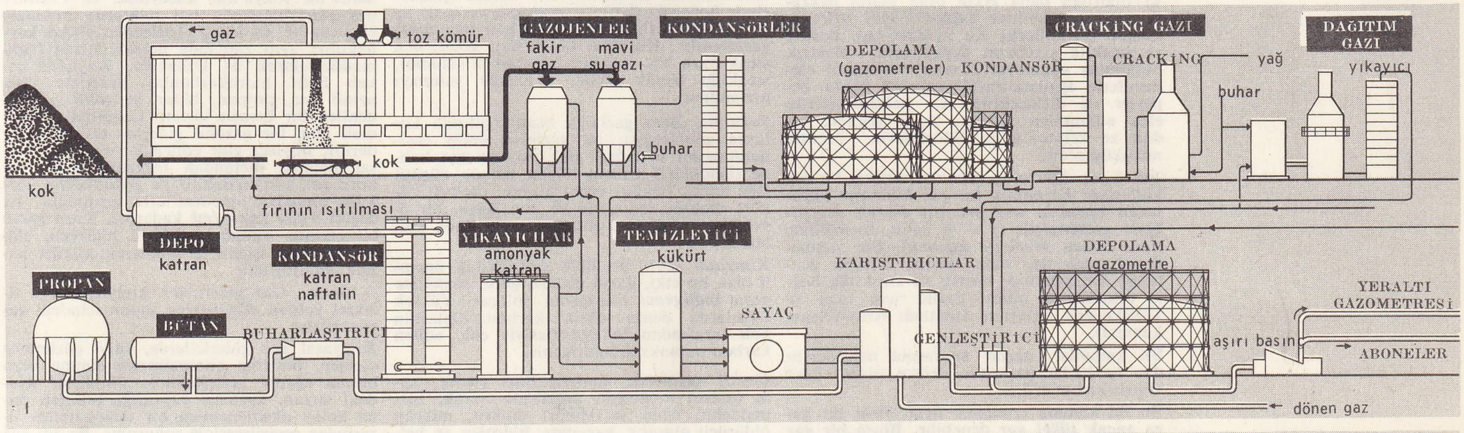

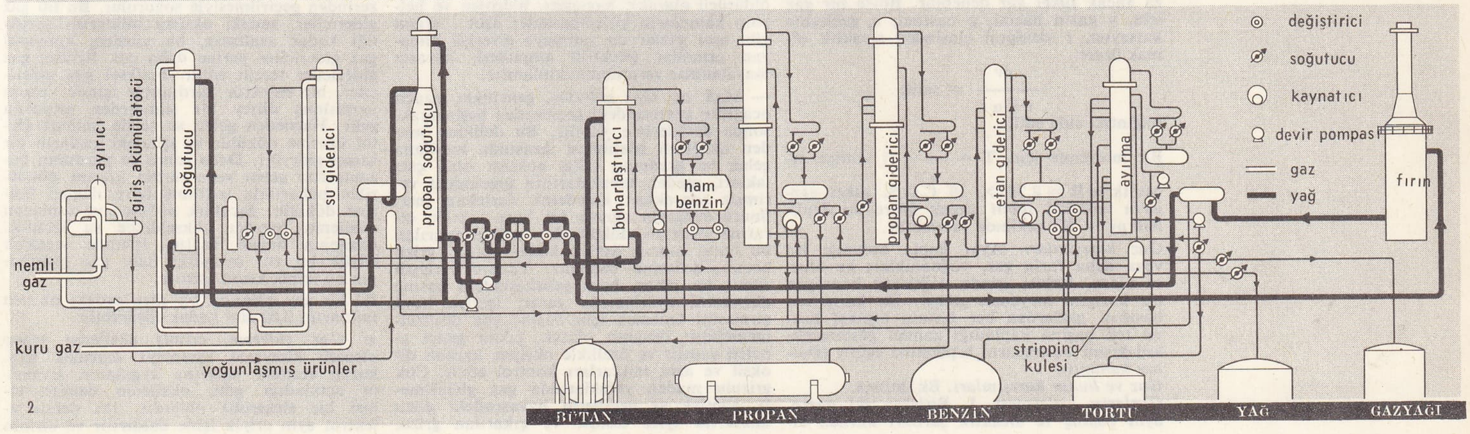

Desen. *LAROUSSE*

hacmi yoktur, sadece içinde bulundukları kabın şeklini ve hacmini alır) ve kolayca sıkıştırılabilmesidir.

Gazların ağırlığı. Diğer bütün cisimler gibi gazların da ağırlığı vardır. Eski çağlarda bilinmeyen bu gerçek, içerisindeki hava sıkıştırılan bir kabın ağırlığının arttığını gören Galilei tarafından ispatlandı. Bugün bir cam balonun havasını boşaltmak mümkün olduğu için (ister dolu ister boş olsun, balonun hacmi değişmez), hava ile doldurulduğu zaman balonun ağırlaştığı kolayca görülür. Bundan faydalanılarak, aynı deney şartlarında belli bir hava hacminin ağırlığı da ölçülebilir. Belli hacimdeki bir gazın kütlesi, bulunduğu basınca ve sıcaklığa göre değişir. Tükel bir gaz için bu kütle

$$m = a\,d\,V\,\frac{H}{76}\,\frac{1}{1+\alpha t}$$

formülüyle gösterilir; burada *a* normal havanın hacim kütlesi, *d* gazın havaya göre yoğunluğu, V hacim, H sm başına civa basıncı, *t* sıcaklık, α ise gazların genleşme katsayısıdır. *Gazların soğurulması, yüze soğrulması.* Bk. ABSORPSİYON, *yüze* SOĞURMA.

Gazların akımı. Bk. AKIM.

Gazların endosmozu. Bk. YAYIMA, ENDOSMOZ.

Gazların genleşmesi. Bk. GENLEŞME.

Gazların özgül ısısı. Bk. ISIÖLÇME.

Gazların sıvılaşması ve katılaşması. Bk. SIVILAŞTIRMA.

Gazların yoğunluğu. Bk. YOĞUNLUK.

Asal gazlar. Atomlarının dış elektron halkaları tamamen veya geçici olarak elektrona doymuş olduğu için, uzun süre asal gazların (helyum, neon, argon, kripton, ksenon), kimyasal yönden etkisiz olduğu sanıldı. 1933'te amerikalı Pauling, kimyasal elementler içinde elektronegatifliği en yüksek olan flüorun, dış halkadan bir elektron koparak bu gazlara etki edebileceğini düşündü. Böyle bir tepkime, Vancouver'deki Britanya Kolombiya'sı üniversitesinden kanadalı kimyacı Neil Bartlett tarafından 1962'de gerçekleştirildi; bu bilgin, serbest haldeki flüordan daha etkin olan platin hekzaflüorürü gaz halinde ksenon'a etki ettirerek ksenon tetraflüorür Xe F_4 elde etti. Basınç ve sıcaklık şartlarını değiştirerek, elektrik boşalması uygulayarak veya radyoaktif elementlerle ışınlandırarak yapılan başka deneyler de diflüorürün ve hekzaflüorürün elde edilmesine yolaçtı. Aynı şekilde, radon ve kriptonla da flüorürlerin üretimi mümkün oldu.

Tükel gaz. Mariotte, «*sabit sıcaklıkta bir gaz kütlesinin hacminin, bu gaz kütlesine uygulanan basınçla ters orantılı olarak değiştiğini*» göstermiştir ($p\,v$ = sabit, formülüyle ifade edilen *Mariotte kanunu*). Öte yandan Gay-Lussac da, sabit basınç altında genleşme katsayısının, basınç ve sıcaklığa bağlı olmaksızın bütün gazlar için aynı ve 1/273'e eşit olduğunu ispatladı (Gay-Lussac kanunu).

Bu kanunlar, gazlar sıvılaşma noktalarından ne kadar uzaksa o derece geçerli olan sınırlı kanunlardır.

Bu iki kanuna tamamen uyan ideal bir gaza ancak *tükel gaz* denebilir. Böyle bir gaz için, *v* gazın hacmi, *p* basıncı, α genleşme katsayısı, *t* santigrat cinsinden sıcaklık olmak üzere

$$\frac{pv}{1+\alpha t} = \text{sabit}$$

bağıntısı elde edilir.

Bir mol-gram için, $T = \frac{1}{\alpha} + t$ mutlak sıcaklık ve R = 8,32 × 10 C.G.S. *tükel gazların molekül sabiti* olmak üzere bu denklem pv = RT şeklinde yazılabilir.

Gaz karışımları. Aynı kapta bulunan iki veya daha fazla gaz, yoğunlukları ne olursa olsun, birbiri içinde dağılarak homogen bir karışım meydana getirir. Bu karışımın basıncı, gazlardan her birinin toplam hacmi tek başına kapladığı zaman gösterecekleri kısmî basınçların toplamına eşittir (*Dalton kanunu*).

Gaz ve buhar karışımları. Bk. BUHAR.

Gazların birleşmesi. **1.** Birleşen iki gazın, aynı basınç ve sıcaklık şartları altında ölçülen hacimleri arasında basit bir orantı vardır.

2. Meydana gelen bileşik gaz halinde ise, bu bileşiğin hacmiyle, tepkimeye giren gazların her birinin hacmi arasında basit bir orantı vardır.

Bütün bu sonuçlar, *Gay-Lussac kanunları*'nı meydana getirir.

Gazların enerjisi. Bir gaz kütlesindeki moleküllerin toplam kinetik enerjisi basınçla değil sıcaklıkla değişir (*Bernoulli kanunu*).

Gazların tutulması. Bazı madenler, gazları büyük ölçüde soğurma özelliği gösterir. Genel kural olarak, madenlerin gaz tutma kabiliyeti sıcaklıkla ve gazın basıncıyle orantılı olarak artar. Platin, palladyum, kobalt ve nikel büyük miktarda hidrojen soğurur; 500°C'ta ve 120 atmosfer basıncında palladyum, hacminin üç yüz misli hidrojen tutar. Kobalt ise, âdi sıcaklıkta ve normal atmosfer basıncında, hacminin yüz elli misli hidrojen soğurur. Demir, karbon monoksidi; bakır, kükürt dioksidi tutar.

Sıcaklık yükseldikçe düzenli bir şekilde artan gaz tutma özelliği bazı durumlarda aykırılık gösterir: meselâ, madenin ergimesi sırasında anî bir artış kaydedilir. Bu olay, demir, nikel ve bakırda hidrojene karşı, gümüşte de oksijene karşı anî bir ilgi şeklinde ortaya çıkar.

Gaz tutma olayından sonra, maden kütlesi içinde gazların basit bir çözünmeye mi uğradığı, yoksa bir bileşik mi meydana getirdiği bilinemez; meselâ gümüşte, soğurulan gazların bir oksit meydana getirdiği tahmin edilir, palladyumda ise, hidrojen atomları palladyum atomlarını birbirinden ayırarak düzenli bir şekilde bu atomların arasına yerleşir, buna karşılık madenin billûr dokusundaki kübik şeklini bozmaz.

Uygulamalar. Aydınlatmada, havagazı, asetilen gibi bazı gazların yanmasıyle meydana gelen alevden yararlanılır.

Yanma sırasında açığa çıkan ısı ise, yüksek sıcaklıkta çalıştırılması gereken fırınların ısıtılmasında kullanılır. Bu ısıtma işlemlerinde *havagazı* (karbon monoksit ve azot) ile *su gazı*'ndan (hidrojen ve karbon monoksit) yararlanılır. Körükler tarafından gönderilen sıcak hava veya oksijen (oksihidrik şalumo), sıcaklığı büyük ölçüde artırarak yanmayı hızlandırır.

Soğutma. Bazı gazların basınç altında kolayca sıvılaşması, bu gazların kolay taşınabilmesini sağladığı gibi, yeniden gaz haline döndükleri zaman büyük bir ısı düşüşü elde etmek imkânı verir; karbon dioksit, kükürt dioksit, amonyak ve sıvı hava, bu özellikleri yüzünden soğutma sanayiinde kullanılır.

Kimyasal etki. Özellikle metalürjide önemli olan bu etki, gazın cinsine göre, *oksitleme* veya *indirgeme* olaylarına yolaçar. Yüksek fırınlarda demir oksit, karbon dioksidin kok tarafından indirgenmesiyle elde edilen karbon monoksitle indirgenir.

Çeşitli uygulama alanları. Bazı gazlar, tıpta (diazot monoksit, anestezik olarak; formaldehit, ozon ve kükürt dioksit, mikrop öldürücü olarak); havagazı, hidrojen ve helyum balonların şişirilmesinde; azot, argon gibi asal gazlar da yanmaya elverişli olmayan ortamlar (elektrik ampulleri, havasız mayalanma) yaratmakta kullanılır.

— Mad. oc. *Gaz giderme,* genellikle maden ocağının çevresindeki geçitlerden başlayarak, sonda delikleriyle yapılır. Bu delikler, maden ocağının işletilmesi sırasında meydana gelen ve grizunun çıkış noktası olan çatlakları, maden tabakalarının üzerindeki verimsiz toprakları katederek derinlere iner. Sonra deliğinin ağzına bir boru takılır; etrafına çimento dökülerek sağlamlaştırılan bu boru, toprak üstüne kadar çıkan grizu boru şebekesine bağlanır. Yüzeye yerleştirilmiş bir cihaz, boru şebekesindeki basınç düşmesini ayarlamağa yarar; içeriye hava girmesini önlemek için basınç çok düşürülmemelidir; devamlı olarak, çıkan gazın analizi yapılır ve özellikle oksijen, karbon dioksit ve azot miktarları kontrol edilir. Çok grizulu maden yataklarında gaz giderilmesi, şantiye ve geçitlerin havasındaki grizu miktarını iyice azaltır ve çıkarılan grizu, zengin gaz gibi önemli bir gelir sağlar.

— Metalürji. *Gazlar,* madenlerin içinde iki şekilde bulunur: baloncuklar, kabarcıklar veya kümeler meydana getiren gaz boşlukları ve çözünmüş veya bileşik gazlar halindeki inklüzyonlar. Döküm parçalarındaki *gaz boşlukları*'nın çeşitli sebepleri vardır: sıvı maden içinde çözünmüş gazların katılaşma sırasında dışarı atılması, kalıptan kaçan gazların tutulması, kütle içinden aritma gazlarının veya kimyasal tepkime sonucu meydana gelen gazların geçirilmesi v.d. Bu boşlukları dolduran gazların cinsi, alaşımın niteliğine, çevre atmosferine ve arıtma tepkimelerine göre değişir. Metalürjinin ve döküm usullerinin gelişimi, belirli bir kırılganlığa varan mekanik özelliklerin bozulmasına ve bazı parçalarda döküm hatalarına yolaçan gazların giderilmesini sağlamıştır. Gaz giderme usulleri çok çeşitlidir. Genellikle bir flaks veya bir katkı maddesi kullanılır: oksijen gidermek için alüminyum, fosfor veya hidrojen gidermek üzere mangan dioksit gibi oksitleyici bir madde. Erimiş maden üzerinden asal bir gaz (azot veya argon) geçirilerek, fiziksel yollara da başvurulabilir. Ayrıca, madenî vakum altındaki döküm potasına dökerek veya vakum altında ergitip külçe kalıbına boşaltarak gaz giderme işlemi uygulanabilir. Katı parçalar için gaz giderme işlemi, özellikle asitle temizleme veya elektrolitik bir kaplamadan sonra hidrojenin giderilmesi için uygulanır. İşlem sırasında, parçalar, birkaç saat süreyle havada veya düşük basınç altında 150°C ile 250°C arasında değişen bir sıcaklığa ulaşana kadar ısıtılır.

— Oto. *Gaz pedalı,* karbüratör kelebeğinin açılmasına kumanda eden bir üçgen kolundan ve sürücünün ayağı altına yerleştirilmiş bir pedaldan meydana gelir. Pedal üzerine basıldığı zaman, kelebek iyice açılır ve karbüratörden motora daha çok gaz gelmeğe başlar. Motosikletlerde, karbüratör kelebeğine dayanan esnek bir çubuğun hareketine kumanda eden ve gidonun ucunda elle çalışan bir gaz tertibatı bulunur.

— Petr. *Tabiî gaz,* A.B.D.'de, S.S.C.B.'de, Sahra'da İtalya'nın kuzeyinde ve Fransa'nın güneybatısında bol miktarda bulunur; en ucuz ve en kolay iletilebilen enerji kaynağıdır; aynı zamanda petrokimyada hammadde olarak da kullanılır. Kuyudan çıkan hafif hidrokarbonlar karışımı veya *nemli gaz,* propan, bütan ve *tabiî gazolin* denilen bir benzin türünü karışımdan ayırmak için, bir gazolin giderme tesisine gönderilir. Böylece elde edilen kuru gaz, az çok saf haldeki metandan meydana gelir. Bu kuru gaz sıkıştırılabilir ve yoğunlaşma korkusu olmadan pipe-line'larla taşınabilir. Isı değeri 9 000 kalori/m^3 kadardır. Kuru gazın bileşiminde bulunan sülfürlü hidrojen, sülfür giderme işlemiyle üretilerek kükürt haline dönüştürülür.

— Sanay. *Gaz gidericiler,* kimyasal veya fiziksel yoldan etki ederek suyun içindeki gazı temizler.

Kimyasal gaz gidericilerde, suda çözünmüş oksijen, besleme pompalarının emme veya basma ağzına yerleştirilmiş silindirler içindeki suyun, kazanın yapıldığı çelikten daha kolay oksitlenebilen bir demir talaşı üzerinden geçirilmesiyle soğurulur. Bu tip gaz gidericiler, sudaki oksijen miktarını gerektiği kadar azaltmaz, bu yüzden, kimyasal gaz gidericiler yerine daha çok fiziksel gaz gidericiler tercih edilir. Fiziksel gaz gidericiler, bir enjektör yardımıyle içinde vakum yaratılmış düşey bir silindirden meydana gelir. Hazneden gelen su şelâle halinde âletin üzerine dökülür ve içindeki gazların bir kısmı giderilir. Daha sonra su yardımcı kazanlardan gelen veya türbin üzerine gönderilen buharlarla ısıtılmış boru demeti üzerine dökülür. Sıcaklık arttıkça ve toplanan oksijenin basıncı yükseldikçe su içindeki oksijenin hacmi azalır; işlemde sıcaklık büyük bir rol oynadığı için, gaz gidericinin bu ikinci kısmı ısıtılır.

İyi bir gaz giderici, bir litre sudaki oksijen miktarını 0,02 sm^3 kadar düşürebilir.

● *Gaz giderme,* erimiş oksijenin sebep olacağı kimyasal aşınmayı önlemek için, kazan besleme sularına uygulanır. Evans'ın açıkladığı gibi, oksijenin demire etkisi bir elektroliz olayıdır. İki demir elektrot aynı eriyik içine daldırılır ve birinin

yakınından hava gönderilirse, hava üflenen elektrot pozitif bir gerilim kazanır ve her iki elektrot arasında bağlantı varsa, elektrotlar arasında bir akım dolaşır. Bir kazan veya ekonomizör borusunun çeperlerine değen su içinde erimiş oksijen oranındaki heterojenlik, bir pil elemanı meydana getirir; eksi kutup (—) etkilenir ve korozyonla aşınır. Oksijen çıkışına sebep olan sıcaklığın arttığı bölümlerde, korozyon daha fazladır; korozyona daha duyarlı olan ekonomizörde durum böyledir. Bunun için, bütün oksijeni gidermek daha iyi sonuç verir. Demirin su içinde bozulmadan kalma süresini on kere artırmak için, bir litre sudaki oksijen miktarını 7 sm³'ten 0,5 sm³'e düşürmenin yeterli olduğunu deneyler göstermiştir. Kondansör de başlı başına bir gaz giderme cihazıdır ve buradan çıkan suyun yeniden oksijenle doymasına engel olmalıdır. Bunu sağlamak için, besleme suyu depolarından ve içinde önceden gazı alınmış su ile havanın geniş bir yüzeyle temasta olabileceği cihazlardan sakınmak gerekir. Kondansörden çıkışta, su içinde litre başına 0,08 ile 0,15 sm³ arasında oksijen bulunur ve besleme tulumbalarına, litrede 0,2 sm³'lük bir oksijen yüzdesiyle gönderilebilir; ancak, suyun depoda bulunduğu kısa süre içinde oksijen miktarı yeniden litrede 2 sm³'e yükselir. Gazdan temizlenecek su, ilk defa kondansörden geçirilir; ancak gaz gidermenin etkili olabilmesi için, suyun 40 ile 45°C arasında bir sıcaklıkla gelmesi gerekir ve kondansöre girer girmez boşluk etkisiyle kaynamağa başlar.

— Tar. *Gaz odası.* İkinci Dünya savaşı sırasında naziler, ideolojilerini benimsemeyen hasımlarını ortadan kaldırmak için derişik prüsik asitten meydana gelen «cyclon B» (veya zyklone) gazını kullandılar. S.S. C.B.'de, küçük düşman gruplarını, meselâ Kızılordudan siyasî komiserlerini öldürmek için gaz yayma tertibatı olan özel otomobiller kullanıldı. Daha sonraları, tabana döşenmiş borulardan çıkan gazlarla birkaç dakika içinde yüzlerce kişinin öldürüldüğü temerküz kampları (Birkeau, Majdan, Oranienburg) kuruldu. Kampın, duş odasına benzeyen gaz odalarından toplanan ölüler, elbiseleri, mücevherleri, altın dişleri v.b. alındıktan sonra büyük fırınlarda yakılıyordu.

— Teknol. *Gaz pili.* Yıllardan beri fizikçiler, teorik çıkış noktası gaz pili olan, çok hafif ve sabit jeneratörlerle elektrik enerjisi üretmeğe çalışmaktadır. Bu tip cihazlarda, gerektikçe miktarı artırılan iki gaz karışımı elektrik akımı üretir. Bu prensipten hareket ederek, laboratuvarlarda kullanılan çeşitli âletler yapılmış, fakat bu buluşlar henüz sanayi alanına uygulanamamıştır.

Gaz pillerinde, havagazını, platinli bir karbon elektrot içinde yoğunlaşan havanın oksijeniyle veya gene havagazını bakır klorür çözeltisi içinde havanın oksijeniyle oksitleyerek elektrik akımı elde edilir. Birçok deneyci, aynı amaçla asetilen, benzen ve hafif hidrokarbonlardan yararlanmıştır. (LM)

GAZA i. (ar. *ġazā*). İslâm dinini korumak veya yaymak amacıyle islâm olmayanlara karşı yapılan savaş, kutsal savaş: *Böyle müyesser mi gaza her kula / Haydi levend asker, uğurlar ola!* (M.Â. Ersoy). *Sonra gazaya girişelim, kalanlarımız gazi, ölenlerimiz şehit olsun* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk. Gazâ-yı ekber,* din uğruna yapılan en büyük savaş.

— ANSİKL. Din. Önceleri Hz. Muhammed'in Medine'de kurduğu islâm devletini korumak için yaptığı savaşlara bu ad veriliyordu. Sonradan din uğruna ve dinî sebeplerle yapılan savaşların hepsi gaza adını aldı. Osmanlı imparatorluğu devrinde ise her çeşit savaşa gaza denilmiştir.

Müslümanlığa göre gazaya katılıp da ölenler şehitlik, sağ dönenler gazilik mertebesine ulaşır.

◆ **Gazevî** sıf. *Esk.* Gaza ile ilgili. (M)

GAZA, Güney Mozambik'te idare bölümü; 675 000 nüf. İdare merkezi, *Vla de Joao Belo.* Çok verimli olan bu bölge, eski Gugunhana krallığı topraklarından meydana gelir. Krallık, XIX. yy. ın ilk otuz yılında, Portekizlilere karşı uzun süre savaştı ve sonunda Portekiz hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı (1831). [L]

GAZA (Teodoro), bizanslı hümanist (Selânik 1398-San Giovanni a Piro, Salerno yakınlarında 1475). Önce İstanbul'a yerleşti, sonra 1444'e doğru İtalya'ya gitti. Ferrara'da Yunanca (1447), Roma'da felsefe profesörü (1450) oldu. Bir süre Napoli'de yaşadı, 1458'de Roma'ya döndü ve bir manastıra girdi. Aristoteles'in, Theophrastos'un, Ailianos'un, Halikarnassos'lu Dionysios'un eserlerini Latinceye, Cicero'nun *De Senectute* (Yaşlılık Üstüne) ve *Somnium Scipionis* (Scipio'nun Rüyası) adlı eserlerini de Yunancaya çevirdi. Özellikle, *Grammatica Greca* (Yunan Grameri) adlı eseriyle tanınır. (L)

GAZAB i. Bk. GAZAP.

GAZAJ i. (fr. *gazage*). Herhangi bir iplik veya kumaşın üzerindeki elyaf uçlarının (hav) yakılıp giderilmesi için, bu ipliğin veya kumaşın yakma makinesinden geçirilme işlemi. (Bu işlem daha çok pamuk ipliğine ve pamuklu kumaşlara uygulanır.) [M]

GAZAL veya **GAZEL** i. (ar. *ġazāl*). Zool. İnce yapılı bir antilop cinsi: *Her gazali sanma kim deşt-i Hoten âhusudur* (Koca Ragıb Paşa). *Bilir misin neye ürker nazarlarım nâğâh / Görür hadika-i çeşminde bir gazal-i siyah* (Hüseyin Siret). [Bk. ANSİKL.] ‖ Şarkıcı. ‖ *Çeşm-i gazal* (ve *çeşm-i gazalân*). *Mec.* Güzel göz. Güzel gözlü dilber.

— ANSİKL. Zool. İnce yüksek bacaklı, iri gözlü, hafif eğri boynuzlu bir hayvandır; hem erkeğinde hem dişisinde boynuz bulunur. Asya ve Afrika'da yirmi altı türü vardır. Yabanî *gazal*'lar sürüler halinde gezer. Üstü kızıl sarı, altı beyaz açık rengiyle çöl arazisi arasında uygunluk vardır. Gebelik süresi yüz altmış gündür. Tazı, çita v.b. gibi hayvanlarla sürekli olarak avlanmaktadır. Gazalların en tanınmışı Cezayir ve Mısır'da yaşayan ceylandır (*gazella dorcas*).

— G. santl. Gazal, iri ve parlak gözleri yüzünden birçok sanat dalına konu olmuştur. Özellikle türk-arap ve iran klasik edebiyatlarında sevgilinin gözü için kullanılan mazmunlardan biridir. Gazal minyatürlerine ve heykellerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda rastlanır. Özellikle, Alacahöyük ve Boğazköy'de yapılan kazılarda erkeğin boğa, dişinin de gazal olarak heykelciklere konu olması onun inceliğinin ve güzelliğinin Eskiçağ Anadolusunda da kabul edildiğini gösterir.

◆ **Gazalân** çoğl. i. *Esk.* Ceylanlar: *Meddah olalı çeşm-i gazâlânına Bakî / Öğrendi gazel tarzını Rum'un şuarası* (Baki).

◆ **Gazale** i. *Esk.* Gazal'ın dişili. Dişi ceylan. (ML)

Gazal gemisi, Millî Mücadelede Karadeniz'de çalışan küçük çaplı savaş gemisinin adı. İstanbul limanına bağlı 50 tonluk Gazal gemisi 8 mil hız yapıyordu. Büyük Millet Meclisi hükûmetinin 1920 yılında Karadeniz Ereğli'sinde elkoyduğu gemi, 3,7 sm'lik bir topla takviye edildi, deniz subay ve erleriyle donatılarak Karadeniz'deki deniz kuvvetlerinin emrine verildi. Kurtuluş savaşı süresinde hem kendi teknesi, hem de yedeğine aldığı *İkdam, Arslan, Dânâ* gibi yelkenli ve motorlarla Rusya'nın Batum, Tuapse limanlarından Anadolu kıyılarına cephane ve savaş araçları taşıdı. Kütahya - Eskişehir muharebelerinden önce III. Kafkas tümeninin batıya taşınmasında başarılı hizmet gördü. Karadeniz kıyısının itilâf devletlerince kontrol altında tutulmasına ve Yunanlılar tarafından ablukaya alınmasına rağmen Gazal gemisi çalışmalarını sürdürdü. İstanbul boğazının 60 mil kuzeyinde Köstence'den Boğaz'a gelmekte olan *Urania* adlı yunan şilebini yakalayarak Trabzon'a gönderdi ve millî hükûmetin emrine verdi (7 ekim 1922). [M]

GAZALÎ (Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed). Bk. GAZZALÎ.

GAZALÎ (Mehmed, **Deli Birader** de denir). Bk. DELİ BİRADER.

GAZALİYE i. Bk. GAZZALİYE.

GAZAN (Mahmud), Horasan valisi (Mazanderan (1271- ?, 1304). İran'ın moğol hâkimi (1295-1304). Babası yerine geçenlere karşı başkaldırırak iktidarı ele geçirdi. İslâmiyeti kabul ettikten sonra Pekin'e karşı bağımsızlığını ilan etti. Başkenti Tebriz'i onardı. Bir maliye sistemi kurdu, tedavüle sağlam para çıkardı, bırakılan toprakları yeni baştan işletti. Kendine vezir olarak *Raşideddin*'i seçti. Amuderya'dan Fırat'a giden sahaya hâkim oldu. Memlûklara karşı açtığı bir seferi kazandı ve Filistin'i yerle bir etti. (M)

GAZAN (Mahmud), ilhanlı hükümdarı (1271-1304). Argun Hanın oğlu. Sultan Geyhatu zamanında Mazanderan, Horasan ve Rey illerini yönetti. Tahta geçmeden önce kumandanı Nevruz'un etkisiyle müslüman oldu (1295). Tebriz yakınlarında bir rasathane kurdurdu, birçok cami, hayır kurumu, medrese yaptırdı. Veziri Sadeddin el-Sâvi'den bütün görevleri alarak İlhanlı ülkesini tek başına yönetti. Sikkelere «Tanrı'nın buyruğuyle» sultan olduğunu yazdırdı. Cengiz yasasını günün şartlarına göre değiştirerek uyguladı. Posta işlerini düzene koydu. Askerlik konusunda pek başarı sağlayamadı. Doğu sınırlarını Asya'dan gelen saldırılara karşı koruyamadığı için Suriye'yi de alamadı. Tabiî bilimler, astronomi, el sanatları, tarih, tıp ve kimya ile uğraştı. Geniş bir tarih bilgisi vardı. Reşidüddin, *Tarih-i Gazanî* (Gazan Tarihi) adlı eserini ondan yararlanarak yazdığını belirtir. Mahmud Gazan'ın yeni bazı ölçü birimleri de bularak bunları ülkesinde uyguladığı söylenir. (M)

GAZANA veya **GAZAVA** i. Nümism. Bir rubi değerinde eski gümüş para. (İran ve Hindistan'da kullanılırdı.) [M]

GAZANFER i. (ar. *ġażanfer*). Aslan: *O kaynayan, o gazanfer yürekli efrâdı* (Tevfik Fikret). ‖ *Mec.* Kuvvetli ve cesur adam. ‖ Halife Ali'nin lakabı. ‖ Erkek adı. ‖ *Gazanfer-i gazûb,* kükremiş arslan.

◆ **Gazanferâne** zf. *Esk.* Aslana yakışır şekilde. (M)

GAZANFER (asıl adı **Uddetütdevle ebu Taglib Fazlullah bin Nasirüddevle),** Musul emîri (930 veya 940-Remle 979). Hamdanîlerdendir. Büveyhî hükümdarı Muizzüddevle'nin (öl. 967) yerine geçen Bahtiyar'ın üzerine hücum etti. Babaları ölünce (969) kardeşlerinden Hamdan ile İbrahim, Bahtiyar'ın tarafını tuttu; üçüncü kardeşi El-Hüseyin ise kendisine bağlı kaldı. Gazanfer Harran'ı eline geçirdikten (970) sonra Bahtiyar ile barıştı ve kızıyle evlendi. Kardeşi Hamdan'dan da Mardin'i aldı. Bu sırada Büveyhîlerden Abududdevle Bağdat'ı eline geçirerek (975) Bahtiyar'ı Irak'tan çıkmağa zorladı; böylelikle Gazanfer'in güçlü bir hasmı oldu. Bu durumdan yararlanmak isteyen kardeşi Hamdan, Bahtiyar'ın yardımıyle Gazanfer'den Musul'u alabileceğini sandı; fakat Gazanfer, Bahtiyar'a Bağdat'ı geri alma konusunda yardım vaadinde bulununca Hamdan, Bahtiyar tarafından tutuklandı. Bir süre sonra Adududdevle ile yapılan savaşta Bahtiyar öldürüldü, Gazanfer de kaçtı; Bardas Skleros'a sığındı. Sonra Fatimîlerden El-Aziz Billâh'tan yardım istedi. Mısır'dan askerî yardım almağa çalışırken, Remle ve Kuzey Filistin'e hâkim bulunmakla birlikte Fatimîlere bağlı olan Müferric bin Dagfel ile bozuştu. Müferric bin Dagfel'in, Beni Ukeyl ile olan çatışmasında Gazanfer, Beni Ukeyl'i destekledi; Remle'deki savaşta öldürüldü. (M)

GAZANFER AĞA, osmanlı kızlarağası (öl. İstanbul 1608). Kapıağası, ayrıca kızlarağası oldu. Hoca Saadeddin Efendi ile anlaşarak Cıgalazade Sinan Paşanın veziriazam olmasını sağladı. Sonradan birtakım dedikodulara adı karıştığı için Güzelce Mehmed Paşanın kışkırtmaları sonucu, Kapıağası Osman Ağa ile birlikte boynu vuruldu. (M)

GAZANFER DEDE, melâmî şeyhlerinden (XVI. yy. sonları). Ünlü melâmîlerden Vizeli Alâeddin'in halifesi. Dinsizlikle suçlanarak İstanbul'a getirildi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi kendisini dinledikten sonra serbest bıraktı. Melâmîler'in Bayramiye tarikatından Ömer Sıkkîn ve Bünyamin Ayaşî'ye bağlanması dinî bakımdan hoş görülmezdi. (M)

GAZANFER EFENDİ, Bayramiye tarikatı şeyhlerinden (XVI. yy. sonları). Aralarında müderris Sıvaslı Haşimî Emîr Osman Efendinin de bulunduğu birçok ünlü kimselere hilâfet verdi. (M)

GAZANİA i. Çok yıllık bitki. Çiçekleri sarı, turuncu veya beyaz renkte büyük kömeçler halindedir. Anayurdu Güney Afrika'dır. Birçok türleri bahçelerde yetiştirilir. (Bileşikgillerden). [L]

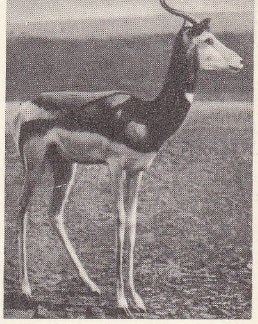

gazal

Foto. LAROUSSE

GAZAN SULTAN, Anadolu Karakoyunlu beyliğinden Mısır Hoca'nın oğlu (XV. yy.). Anadolu'da ondan başka Gazan (Kazan) adını alan kimse bilinmiyor. Gazan Sultan'ın bu adı moğol hükümdarı Kazan handan aldığı söylenir. Önceki çağlardan kalma türkçe adlardandır. Daha çok Oğuz ve Türkmenler arasında yaygındır. Eski Türk metinlerinde bu gibi adların Kazan olarak geçtiği görülür. (M)

GAZAP veya **GAZAB** i. (ar. *ġażab*). Kızgınlık, öfke, hiddet, darılma: *Gönlümde ne kadar kin, ne kadar gazap varsa ateşleri hep onun başına dökülecek* (Namık Kemal). *Halamın enstitüye o kadar gazapla geldiği günün akşamı bana uşağı ile gönderdiği banjo çalışma odamda asılı duruyor* (A.H. Tanpınar). ‖ *Gazap etmek,* kızmak, öfkelenmek: *Ah edende gözden yaşı dökerim / Gazap etsem nice beller bükerim* (Halk şiiri). *Hay Dirse Han, bana gazab etme, incinip acı sözler söyleme* (Dede Korkut Hikâyeleri).

— ÇEŞ. DEY. *Gazaba gelmek,* öfkelenmek, kızmak: *Başkanın gazaba geldiğini görünce, sağındaki aza hemen vaziyetini değiştirdi* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Gazaba uğramak,* üstün bir kimsenin veya insanı aşan bir gücün öfkesine uğramak. Cezalandırılmak: *Ben talihin gazabına uğramış bir lânetliydim* (A.H. Tanpınar). ‖ *Gazabını yenmek,* öfkesini, kızgınlığını bastırmak, belli etmemek.

— *Esk. Gazab-nâk,* öfkeli, kızgın. ‖ *Gazab-ı İlâhî,* Tanrı'nın cezası, belâ, musibet. ‖ *Mîr-i gazab,* cellât.

◆ **Gazaben** zf. *Esk.* Öfke ile, öfkelenerek.

◆ **Gazaplandırmak** geçl. f. Öfkelendirmek, kızdırmak.

◆ **Gazaplanmak** dönşl. f. Kızmak, öfkelenmek; *Adam gene gazaplandı.*

◆ **Gazaplı** sıf. Öfkeli, kızgın: *Gazaplı bir bakış.* (M)

Gazap Günü (*Die Irae*), Wiers Jenssens'in *Anne Peters Dotter* adlı eserinden esinlenerek Carl Dreyer'in çevirdiği danimarka filmi (1943). Bu ağırbaşlı ve son derece ölçülü filimde, Engizisyon mahkemesince büyücülükle suçlanan bir genç kızın dramını anlatır. Carl Dreyer'in ustalığı, pürüzsüz fakat biraz tiyatroya kaçan sanatı, eseri büyük bir plastik güzelliğe eriştirmiştir. (L)

Gazap Üzümleri (*The Grapes of Warth*), J. Steinbeck'in romanı (1939). Eser, Oklahoma'daki yakılıp yıkılan çiftliğini bırakarak Kaliforniya'nın verimli topraklarına yerleşmeğe giden Joad ailesinin başına gelenleri anlatır. Joad'ları, hayal kırıklığı ve acılar bekler. Başlarına gelen belâlar güçlü bir dille, sürükleyici bir anlatımla dile getirilir. Bu toplumsal eğilimli roman, yazarın en iyi eserlerinden biri sayılmaktadır. John Ford'un bir filmine konu olmuştur (1940). [→ Bibliyo.] (L)

GAZAVA i. Bk. GAZANA.

GAZAVAT veya **GAZEVAT** çoğl. i. (ar. *ġazve*'den *ġazavât* veya *ġazevât*). *Esk.* Gazalar, din uğruna yapılan savaşlar: *İbni Ebi Vehb ile beraber Bedir'de ve gazavât-ı sâirede bulunmuştur* (Cevdet Paşa). [M]

GAZAVAT, esk. **Némours,** Cezayir'de (Tlemsen idare bölgesi) idare çevresi merkezi, Trasas kütlesinin yamacında; 15 644 nüf. Romalıların ticaret merkezi *Ad Tratres*'in ve eski bir *ribat*'ın yakınında bulunan şehir, 1841'de, Fas savaşı sırasında kuruldu; Kolomb-Beşar demiryolu hattı burada sona erer. Cezayir'in altıncı limanı olan Gazavat limanı, ayrıca Doğu Fas ürünlerini (Cerada'da çıkarılan antrasit, Buarfa'da çıkarılan manganez, Zellica'da çıkarılan kurşun, yün v.b.) ihraç eder. Balıkçılık. Salamurculuk. Sayfiye yeri. — *Gazavat idare çevresi,* 71 031 nüf. (L)

GAZAVATNAME i. (ar. *ġazve>ġazavât*, gazalar ve fars. *-nâme*, destan'dan *ġazavât-nâme*). Bir kimsenin veya bir birliğin savaşlardaki kahramanlıklarını anlatan eserlere verilen ad. Türkçede daha çok mesnevî biçiminde manzum olan gazavatnameler Müslümanlıktan sonra ortaya çıkmıştır. Gaza (gazve) din uğrunda yapılan savaş anlamına geldiğinden, bu destanlar çok defa dinî bir duygu ile düzenlenir.

— ANSİKL. Ed. Arap edebiyatında gazavatnamelere *megazî* denir. Türk edebiyatında bir tek savaşı konu edinen eserler *gazaname,* bir den çok savaşı konu edinen eserler de *gazavatname* adını alır. Sonradan *fetihname* (bir şehrin ve kalenin alınmasını anlatan eser) ve *zafername*'lere de (düşmanın yenilgisiyle biten savaşları konu edinen eserler) genel olarak *gazavatname* denildi. Gazavatnamelerin konusu genellikle padişahlar, vezirler ve ünlü kumandanlardan birinin hayatı, savaşları ve kahramanlıklarıdır. Bunlara ele aldığı konuya göre ad verilir: Divan edebiyatında Muhyi Çelebi'nin, Yavuz Sultan Selim'in (1470-1520) fetihlerinden konu edinen manzum *Selimname*'si; Muradî'nin (? - 1546) türk denizcisi Barbaros ile kardeşi Oruç Reis'in savaşlarını anlatan manzum *Fetihname-i Hayreddin Paşa*'sı; Kemal Paşazade'nin (öl. 1533), Kanunî'nin 1526'da Macaristan seferini işleyen *Gazavat-ı Mohaç*'ı ve çağatay şairlerinden Muhammed Salih'in (1455 - 1535), Şeybanîler devletinin kurucusu ünlü Şeybanî Han'ın (1451-1509) hayatıyle savaşlarını anlatan manzum *Şeybanîname*'si gibi. Osmanlı tarihinin ilk dönemleriyle ilgili gazavatnameler elde yoktur. Şimdilik elde olan ilk gazavatname, yazarı bilinmeyen *Gazavatname-i Sultan Murad* (Murad II'nin Izladı ve Varna savaşları) adlı eserdir. XV. yy.da ilk örnekleri görülen gazavatnameler, XVI. yy.da gelişti. Akınlar durduktan ve yer yer gerilemeler başladıktan sonra gazavatnameler yazılmaz oldu. Rızaî'nin *Manzume-i Sivastopol* (1852'deki Kırım savaşı) adlı eseri son gazavatnamelerden biridir. Divan edebiyatında kırkı manzum olmak üzere 250'den çok gazavatname vardır. Manzum gazavatname yazan başlıca şairler: Suzî Çelebi (1455 ? - 1524) *Gazavatname-i Mihaloğlu Ali Beğ;* Taşlıcalı Yahya (? - 1582) *Süleymaname;* Nabi (1642-1712) *Fetihname-i Kemaniçe* ve Sabit (1650-1712) *Zafername.* (→ Bibliyo.) [M]

GAZBEZİ blş. i. Bk. BEZ.

GÂZE i. (fars. *ġâze*). *Esk.* Kadınların yüzlerine sürdükleri kırmızı renkli düzgün, allık. ‖ *Teşm. yol.* Kızıllık: *Semâyı kaplıyacak, şimdi, gâzeler gibi nûr / Zavallılar kalacaklar esîr-i ufku türâb* (Ahmed Hâşim). [M]

GAZEL i. Bk. GAZAL.

GAZEL i. (ar. *ġazel*). Ed. Divan şiirinde kullanılmış en az beş, en fazla on beş beyitlik bir nazım şekli: *Vecid, cebinden çıkardığı mavi renkli uzun bir kâğıdı açarak «ateşin» redifli bir gazelin dokuz beytini kemal-i takti ile okudu* (Cenab Şahabeddin). (Bk. ANSİKL.) ‖ Mus. Belli bir kaideye bağlı olmadan, türlü makamlarda dolaşılarak sesle yapılan taksim: *Meselâ yalıda henüz biten bir faslı dışarıdan bir diğer fasıl takip eder ve hanendelerden birinin yarım kalmış bir gazelini koydaki seyircilerden biri tamamlardı* (A.Ş. Hisar). Bk. ANSİKL.

— *Esk. Gazel-hân.* Bk. GAZELHAN. ‖ *Gazel-hânî,* gazel okuyuculuk. ‖ *Gazel-nüvis,* gazel yazan. ‖ *Gazel-serâ,* gazel yazan veya söyleyen: *Âsâr-ı gazelserâ zaman-ı hazırın dört asır gerisinde toplanan bir divan efendisinin nükte ve kinaye ile şakalaşmasıdır* (Cenab Şahabeddin).

— ANSİKL. Ed. Arap dilinde, kadınlarla tatlı tatlı söyleşme, sevgi üstüne konuşma (tagazzül) anlamına gelen *gazel,* İslamiyetin doğuşundan sonra iran ve türk edebiyatında aruz vezniyle belli kafiye düzenine göre yazılan bir şiir türü olarak gelişti. Beş ilâ on beş beyit arasında değişen, ilk beytinin mısraları birbiriyle, sonraki beyitlerinin ikinci mısraları ise birinci beyitle kafiyeli (mukaffa) olan gazelin konuları şairin inanç ve tutumuna göre değişir, âşıkane, rindane, sûfiyane, zâhidane, hâkimane v.d. nitelikler gösterir. Gazelde ilk beyte *matla,* şairin adının geçtiği bitiş beytine de *makta* denir. Gazelin ikinci beytine *hüsn-ü matla,* son beyitten bir önceki beytine de *hüsn-ü makta* denir. Şairin adının bulunması bir gelenek olan hüsn-ü makta veya makta beytine *mahlas* beyti de denir. Bir gazelin en güzel beytine *beyt-ül gazel* adı verilir. Ana kafiyeden ayrı olarak beyitlerinde iç kafiye bulunan gazellere *musammat* denir.

Gazelde ilk beytin mısralarından biri makta'ın ikinci mısraı olarak kullanılırsa buna *redd-i matla* adı verilir.

Gazel sözünün arapça olmasına karşılık, arap edebiyatının gerek İslâmlıktan önce, gerek İslâmlıktan sonraki dönemlerinde gazel türü kullanılmamıştır. Eski arap şairlerinde, bir kasidenin nesib adını verdikleri başlangıç bölümlerinden birinde veya teşbib dedikleri baştan aşağı kadınla, sevgiyle, onun güzelliklerini sayıp dökmekle ilgili şiir bölümleri dışında bağımsız gazel türüne rastlanmaz.

Bağımsız bir nazım türü olarak İran'da doğan gazel XIII. yy. dan sonra müslüman türk şairlerince de benimsendi.

Samanîler devri iran şiirinde ilkel biçimdeki örnekleri görülen gazel türü Hakanî-i Şirvanî (öl. 1199), Sadî ve Hafız (öl. 1390) tarafından geliştirildi. XIII. ve XVI. yy. lardan sonra İran türk edebiyatında gazel yazmayan, pek az şair vardır. Bu dönemlerde gazel yalnız bir nazım türü değil, birçok şairlerin elinde zamanın sanat geleneklerine uygun olarak «marifet gösterme» aracı haline geldi. Biçim bakımından belli ölçülere bağlanan, sınırlı olan gazel, içyapı yönünden oldukça değişik nitelikler kazandı. Gazel türüne eskilerden ayrı bir nitelik, konu bakımından bütünlük kazandıran Şeyh Sadî ile Hafız'dır. Hafız'da gazelin bütün beyitleri arasında konu bakımından birlik, bütünlük görülür. Sadî'de bilgeliğe yönelen gazel, Hafız'da ana konu olarak aşkı işler.

Mevlânâ Celâleddin'de aşk ile kaynaşan, kaynağını Yeni Eflatuncu felsefede bulan tasavvuf gazelin ana konularından biri oldu. Zamanla aruz ölçüsünün yanı sıra iç uyum, kavramlar arasındaki içten kurulu ses düzeni, birkaç anlamlı sözler gazelde ana ilke durumuna geldi. Ses, süs, mâna ve söz oyunları bırakılmaz bir bütünlüğün başlıca malzemesi niteliğini kazandı. Böylece gazel, şairin inanç ve düşüncesine göre bazen bir konuyu, bazen birkaç konuyu biraraya getiren bir şiir türü oldu. Her beytin, kendi içinde bağımsız oluşu gazel yapısının öz bakımından değil, biçim bakımından bütünlük taşıması onu birleşimci olmaktan çok ayrı ayrı konuları işleyen beyitlerle kurulmuş bir tür haline getirdi. Öyle ki, bir gazelde aşk, tasavvuf, zühd (rintlik), felsefe gibi ayrı özellikler taşıyan konular yan yana geldi. İran edebiyatında biçimi değişmeyen gazelin iç yapısında da sınırlı bir değişim ortaya çıktı. Bu sınırlılık şiirde kavramların yeni anlamlar kazanmasına, söz oyunlarına, hayal zenginliğine yolaçtı.

Türk edebiyatına İran yolu ile giren gazel değişik bir nitelik göstermez. Biçim, kuruluş, içyapı her iki edebiyatın gazel anlayışında aynıdır. Ürünlerini derli toplu olarak XIII. yy.dan sonra vermeğe başlayan türk şiiri kaside, mesnevî rubaî gibi nazım türlerinin yanında gazele de geniş yer verdi. Biçim, içyapı, konu gibi şiir unsurlarını İran'dan alan türk şiiri, yeni bir dille gazel yazma lüzumunu duydu. Türk dilinin yapısına, ses düzenine uymayan aruz ölçüleri Türkçeyi kendine uydurma yolunu tuttu. Böylece uzun ve kısa hece düzenine göre seçilen arapça, farsça sözler yeni bir «terkip»le gazele uygulandı. Türk edebiyatında gazel türü başlangıçta pek başarılı olamadı. Ancak XIV. yy. dan sonra kendi kişiliğini buldu. Türkçede uzunlu kısalı hece yapısına uyabilen kelimeler seçilmeğe, aruz ölçülerine uydurulmağa başlandı.

XIV. yy.ın sonlarına doğru Seyid Nesimî gazel alanında başarılı örnekler verdi; tasavvufla kaynaşan aşkı bütün şiirlerde olduğu gibi gazelde de ana konu olarak işledi. XV. yy. da Nevaî, Ahmed Paşa, Necatî iran şiirinin izinden gitmekle beraber, gazele Türkçenin ses uyumuna, hece yapısına uygun bir hava getirdiler, aruz ölçülerine göre yeni bir şiir dili ortaya koydular. Bu çağda gazel, aşkı işliyor, tasavvuf kavramları ikinci planda kalıyordu. Gene bu çağda Mihrî Hatun kendinden öncekilerin etkisiyle aşkı başlıca konu olarak ele aldı.

XVI. yy. da Habibî, Zatî, Hayretî, Emrî, Baki, Fuzulî, Ruhî, Âlî, Hayalî, aşk temasını; Usulî, Nev'î hikmeti; Hatayî tasavvufu işleyen gazeller yazdı. Bu çağda gazel, İstanbul ağzına uygun bir dille yazıldı. Fakat bunların hiç birinde konu bütünlüğü görülmüyor, gazelin her beyti bağımsız bir parça meydana getiriyordu. XVII. yy. da Şeyhülislâm Yahya, Nailî, Neşatî, Bahaî, Fehim-i Kadim, Nedim-i Kadim, Nef'i gazelde aşkı konu edindiler; yarattıkları kavramları, söz oyunlarını, anlam inceliklerini sıralayan örgüler kurdular. Aşkın yanında az da olsa rindane, sofiyane, bazen kalenderane konuları işlediler; gazelin sınırlarını genişlettiler.

XVIII. yy. da gazel İran'daki öncülerine benzer bir bütünlüğe yöneldi, biçimde değişiklik olmamasına karşılık Nedim bir gazelin bütünü içinde tek bir konuyu, aşkı işlemekle yetindi. Gazelin bütün beyitleri konu ve öz bakımından birleşti. Hayal inceliği, ses uyumu, söz oyunları içiçe bir örgü bütünlüğü halinde şiire girdi. Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi gazel bir «meşreb»in değil, günlük olaylar karşısında edinilen izlenimlerin, duyuşların anlatımı oldu. Şeyh Galib, özellikle Mevlânâ Celâleddin'in ve iran şairlerinin izinden yürüdü; tasavvufla aşkı birbirinden ayrılmaz birer düşünce özü olarak gazellerinde işledi. Ragıp Paşa daha çok hikmetli sözlerle, atasözü niteliğindeki deyişlerle gazeller yazdı.

XVIII. yy. ın sonu ile XIX. yy. ın başında gelen Sünbülzade Vehbî, Fazıl-ı Enderunî, İzzet Molla, Vâsıf-ı Enderunî gibi eskilerin izinden yürüyen şairler gazele önemli bir yenilik getirmediler. Aşk, hikmet, tasavvuf, zühd gibi konuların yanıbaşında yergi, alay, birtakım günlük olayların etkisiyle duygulanmalar gazelde yer aldı.

XIX. yy. dan itibaren gazel türü eski önemini kaybetti. Yenişehirli Avnî, Leskofçalı Galib v.b. nin yazdıkları gazeller artık bir yenilik göstermedi. Batı etkisindeki türk şiirinde gazel türü yavaş yavaş bırakıldı. XX. yy. da konu bütünlüğü gösteren, Türkçeyi ustalıkla işleyen son gazeller Yahya Kemal Beyatlı tarafından yazıldı.

— Mus. Güftesi genellikle gazel biçimindeki şiirlerden seçildiği için bu ad verilmiştir. Gazel, taksim gibi irticale dayanır. Usulsüzdür. Ancak bazı yerlerde usule girmesinde mahzur yoktur. Serbest ve kalıpsızdır. Çok defa sazla karşılıklı olarak saz-söz taksimleri yapılır. Güftenin bazen yalnız matlaı okunur. Bazen daha sonraki beyitlerin de birkaç tanesi taksim edilirdi. Mısralar bazen bir defa, bazen tekrarlanarak okunur. Güfte arasında «ah, of, aman, medet, hey, dost, ey yâr...» v.b. ünlemler de terennüm edilir. Fakat bu terennüm kısımlarını sık kullanmak doğru sayılmaz ve güftenin taksiminde güçlüğe uğranıldığını gösterir. En mükemmel söz taksimi bu sözcüklerin hiç kullanılmadığı gazellerdir. Fasıl denilen eski klasik konserlerde gazeller şarkılar arasına, saz taksimlerinde olduğu gibi yerleştirilirdi. Müstakil olarak da okunurlardı. Yürük ve coşkun karakterli şarkıların miyân-hânelerinden sonra sazın dem tutması veya cevap vermesiyle kısa gazeller okunabilir. Gazel bittikten sonra miyân ikinci defa tekrarlanır yahut doğrudan doğruya nakarata geçilir. Bu şekildeki gazelin derli toplu, akıcı ve kısa olması gerekir. Gazel-han (gazel okuyucusu) olarak ün yapmış hanendeler hattâ muganniyeler çıkmıştır. Bunların başında Hafız Osman gelir. Bu usul bir zamanlar piyasa musikisinde çok tutuluyordu. Ancak coşkunluklara yol açtığı için Mes'ut Cemil'in yaptığı ıslahatla türk musikisi icralarından kaldırıldı. Bu formu irticalden kurtaran Hüseyin Sadettin Arel, 51 gazel bestelemiştir.

◆ **Gazeliyât** çoğl. i. Ed. *Esk.* Gazeller: *Nedir bu sizdeki aşk-ı teceddüd ü icâd? / Ne gördünüz gazeliyattan, kasâidden?* (Tevfik Fikret). [-> Bibliyo.] (M)

GAZEL i. (ar. *ġazel*, iğ gibi dönen şey). Sonbaharda kuruyup dökülen ağaç yaprağı: *Sevdiğim sılada ah çekip ağlar / Sarardı gazeli bozuldu bağlar* (Halk türküsü).

◆ **Gazellenmek** geçz. f. [Yaprak için] Kuruyup, sararmak. [Ağaç için] Yapraklarını dökmek. (M)

GAZELBOYNUZU blş. i. Genellikle sarı çiçekli otsu bitki. (İlmî adı *Lotus. Fasulyegillerden.*)

— ANSİKL. *Gazelboynuzu*'nun iki önemli türü vardır. Çayır gazelboynuzu (*Lotus corniculatus*) alçak boylu, küçük bir bitkidir (25 sm); çayırlarda, hafif, serin ve mil'li topraklarda yetişir. Çiçekleri altın sarısı renginde. Büyük gazelboynuzu (*L. uliginosus*) ise 30-90 sm boyunda olur; diğer baklagillerin aksine turbalı topraklarda gayet iyi yetişir. Besin değeri çok yüksek olduğundan her ikisi de mükemmel yem bitkisidir. Yeşil yem olarak yonca gibi şişkinlik yapmaz. Kurusunu hayvanlar daha çok sever. (L)

GAZELHAN i. (ar. *ġazel* ve fars. *hān*, okuyan'dan). Gazel okuyan, gazel söyleyen: *Gedâ-yı kûyin ile hem-sifal olup hırıldaşmak / Varup bezminde Tahmasb'ın gazelhan olmadan yeğdir* (Baki).

— ANSİKL. Eski musiki deyimlerinden olan *gazelhan*, belli makam ve kurallara göre, bestelenmiş bir musiki eserini okuyan kimsenin adıdır. Gazelhan musikiseverlerden kurulu toplantılarda, sazendelerin çaldığı eserleri ya okur veya fasıl aralarında ayrıca gazel söyler. Bunların seslerinin güzel olması, okuyacakları eserlerin hem bestelerini, hem de güftelerini iyi bilmeleri gerekli sayılır. Sazendeler gibi gazelhanların da bir ustadan ders görmeleri, ilkel de olsa belli bir musiki eğitiminden geçmeleri bir meslek kuralıdır. Saraylarda, zengin ve sanatsever aile konaklarında, özellikle Boğaziçi «mehtap»larında çalgıcıların yanında zamanın ünlü gazelhanları da bulunur, sazlı-sözlü musiki toplantıları düzenlenirdi. Ayrıca zamanın geleneklerine göre padişahın sarayında düzenlenen toplantıda gazel okunurdu. (M)

GAZES (Theodoros), bizanslı hümanist (Selânik 1398-San Giovanni a Pira, Salerno yakınlarında 1475). Önce İstanbul'a yerleşti, 1444'e doğru İtalya'ya gitti. Ferrara'da yunanca (1447), Roma'da felsefe (1450) okuttu; Napoli'de kaldı, 1458'de Roma'ya döndü. Aristoteles, Theophrastos, Ailianos Halikarnasos'lu Dionysios'tan tercümeler yaptı. Cicero'nun *De Senecture ve Somnium Scipionis* adlı eserlerini Yunancaya çevirdi. Özellikle *Grammatike Elinike* (Yunan Grameri) ile ün yaptı (1945). [L]

GAZETE i. (ital. *gazetta*'dan). Siyasî, iktisadî, sosyal, edebî v.b. konularda yorumlu veya yorumsuz haber ve bilgi vermek için her gün veya belirli zamanlarda çıkarılan yayın: *Bu zavallıların hepsi birkaç yüz kuruş maaşla, gazete sahibinin kasasını doldurmaya uğraşırlar* (H.R. Gürpınar). *Günlük gazete.* Bk. BASIN. || Gazete idarehanesi, gazetenin yazıldığı ve basıldığı yer: *Gazeteye gitmek. Esk.* Gazete-hâne. || *Gazete abonmanı (abonesi)*, parasını peşin ödeyerek bir gazetenin belirli bir süre bir adrese gazete idaresince gönderilmesini sağlayan işlem (bu işlemle gazetesini alan kişi). || *Gazete başmakalesi (başyazısı)*, gazetenin görüşünü yansıtan ve genellikle birinci sayfada yayımlanan makale. || *Gazete bayii*, gazeteleri seyyar yahut yerleşik olarak satan kişi. (Bir bölge, şehir veya bütün ülke çapında gazete dağıtımı yapanlara *başbayi* denir.) || *Gazete fıkrası*, gazetelerin belirli sütunlarında gündelik konulara kısaca değinip geçen yazı türü. || *Gazete foto-muhabiri (fotoğrafçısı)*, gazete için resim çeken, resmi gazeteye girebilecek şekilde ilgililere teslim eden fotoğrafçı. || *Gazete haberi*, gazetede yayımlanan günlük haber. || *Gazete idarehanesi*, gazetelerin idarî işlerinin görüldüğü bölüm. || *Gazete kâğıdı*, gazetelerin baskı sistemlerine, basıldıkları makinelere göre kullandıkları rulo kâğıt. || *Gazete kapatmak*, yürürlükteki kanunlara aykırı hareket eden gazetenin kanun hükümleri (mahkeme kararı, sıkıyönetim kararı) ile belli yahut belirsiz süre yayımına son vermek. || *Gazete kupürü*, bir gazete metninden kesilmiş parça. || *Gazete kurucusu*, bir gazeteyi kuran, çıkmasını sağlayan kişi. || *Gazete kuşağı*, abonelere gidecek gazetelerin katlandıktan sonra sarılıp, yapıştırılarak üzerine adreslerin yazıldığı kâğıt. || *Gazete makalesi*, günlük konular, geniş okur topluluğunun anlayabileceği biçimde kaleme alınarak yazılan makale türü. || *Gazete muhabiri*, gazetelere görevlendirildikleri konularda haber toplayıp yazan gazeteci. || *Gazete müvezzii*, gazete dağıtıp satan kişi. || *Gazete okuyucusu*, bir gazeteyi sürekli satın alıp okumayı alışkanlık haline getiren kişi. || *Gazete özel ilânı*, özel kişiler ve kurumları tarafından gazetelere verilen ilânlar. || *Gazete reklâmı*, kamu kurumları, özel kişi ve kurumlarca gazetelerde yayımlanan reklâm. || *Gazete resmî ilânı*, Türkiye'de Basın İlân kurumu aracılığıyla gazetelere verilen, devlet işleriyle ilgili ilân. || *Gazete ressamı*, gazetede çıkan resim, klişe-başlığı v.b.ni resimleyen kişi. || *Gazete satıcısı*, gazete satan kimse. || *Gazete sütunu*, gazetede çeşitli genişlikteki satırların alt alta gelmesiyle teşekkül eden yazı blokları. (Gazete sayfalarında sütun sayısı, satır genişliğine göre az veya çok olur. Daha kolay okunması için dar sütunlar tercih edilir. Sütunlar birbirinden ya sütun çizgisi ya belirli boşluk yahut çerçeve ile ayrılır.) || *Gazete tefrikası*, gazetelerde belli bir süre, her gün aynı yerde yayımlanan roman, seri röportaj v.b. yazı. || *Gazete toplatmak*, basılmış gazeteleri kanun uyarınca yetkililer eliyle toplatmak. || *Gazete yazarı (muharriri)*, gazetelere imzalı yahut imzasız yazı yazan. || *Akşam gazetesi*, akşamları (daha çok öğle üzeri) yayımlanan gündelik gazete. || *Bayram gazetesi*, Şeker ve Kurban bayramında yayım-

gazal
minyatür (islâm sanatı)

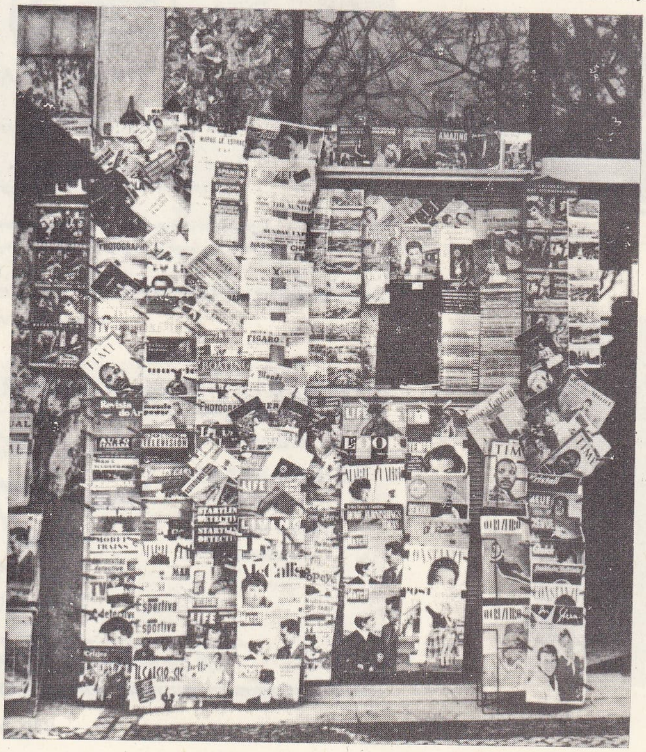

bir satış noktasında sergilenen çeşitli **gazete** ve dergiler (İspanya)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Histoire de l'Humanité

«Gazap Üzümleri» filminden bir sahne

lanmayan gündelik gazeteler yerine, İstanbul, Ankara ve İzmir'de Gazeteciler cemiyeti tarafından yalnız bu günlerde yayımlanan ve geliri cemiyete ait olan gazete. ‖ *Besleme gazete,* ancak iktidarın olağanüstü maddî yardımıyle yaşayabilen ve iktidarı körükörüne tutan gazete. ‖ *Bölge (taşra) gazetesi,* bütün ülkeye değil, sadece yayımladığı bölgeye hitap eden, kendi bölgesinin meselelerine geniş yer veren gazete. ‖ *Çocuk gazetesi,* çocuklar için yayımlanan gazete. ‖ *Duvar gazetesi,* okullarda öğrencilerin iyi yazıya alıştırılması için el yazısı ile öğrenciler tarafından hazırlanarak okul duvarına asılan gazete. (Çin Halk cumhuriyetinde kültür ihtilâlinden sonra duvarlara asılan, içinde bazı haber ve bildiriler bulunan büyük boyda, elle ve büyük harflerle yazılmış gazete. Üniversitelerde, okullarda çeşitli grupların duvarlara asarak haber ve bildiri duyurdukları gazete.) ‖ *Fikir gazetesi,* münderecatında fikir yönü ağır basan gazete. ‖ *Gündelik (günlük) gazete,* her gün yayımlanan gazete. ‖ *Haber gazetesi,* münderecatında yorumdan çok haberlere yer veren gazete. ‖ *Haftalık gazete,* haftanın belli bir günü yayımlanan gazete. ‖ *İade gazete (gazete iadesi),* dağıtıldığı halde satılmayarak geri gönderilen gazeteler. ‖ *İşletme gazetesi,* bir işletme tarafından yayımlanan ve personele dağıtılan gazete. (Bu yayının amacı, meslekî olaylar [yeni ürünler, atelyelerde yapılan değişiklikler, işletmenin kutlama günleri v.b.] ve işletmenin genel faaliyeti hakkında personele bilgi vermektir.) ‖ *Kaldırım gazetesi,* İstanbul'da yayımlanan bazı gazetelerin fazla satış yapmak amacıyle, bir gün önce akşam saatlerinde

Diyojen (1869)

Ruzname-i Ceride-i Havadis (1864)

Hakayik-ül-Vekayi (1870)

Ceride-i Askeriye (1863)

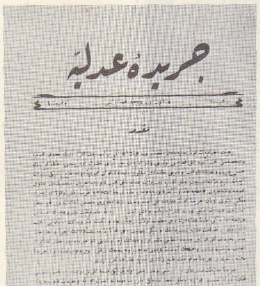

Ceride-i Adliye (1909)

Hürriyet (1868)

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

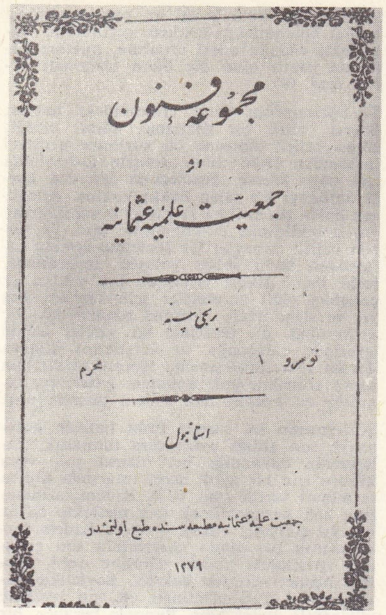

Mecmua-i Fünun (1861)

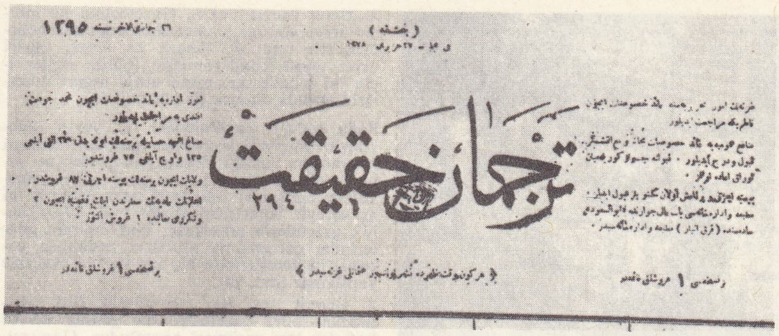

Tercüman-ı Hakikat (1878)

Ceride-i Havadis (1840)

Vakit (1875)

İbret (1871)

Takvim-i Vekayi (1831)

solda, Tasvir-i Efkâr (1861);
sağda, Tercüman-ı Ahval (1860)

satışa çıkardıkları, Anadolu'ya yollamak üzere hazırlanmış erken baskıları. ‖ *Magazi gazetesi,* münderecatında magazine geniş yer veren gazete. ‖ *Meslekî gazete,* belirli bir mesleğin meselelerini, haberlerini, yazılarını yayımlayan gazete. ‖ *Okul gazetesi,* bir okulun öğrencileri tarafından hazırlanıp yayımlanan gazete. ‖ *Radyo gazetesi.* Bk. RADYO. ‖ *Resimli gazete,* resim ve fotoğraflara geniş yer veren gazete. ‖ *Resmî gazete,* devletin gazetesi. (Türkiye'de Başbakanlığa bağlı bir yayın müdürlüğünce yayımlanan ve kanunları, tüzükleri, kararnameleri, Anayasa mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay kararlarını, Meclis kararlarını ve resmî bazı ilânları neşreden gazete.) ‖ *Sabah gazetesi,* sabahları yayımlanan gündelik gazete. ‖ *Siyasî gazete,* yayınında daha çok siyasete yer veren gazete. ‖ *Skandal (dedikodu) gazetesi,* kamuoyunca tanınan ünlü kişilerle ilgili dedikodulara, hadise yaratacak haber ve resimlere geniş yer veren gazete. ‖ *Spor gazetesi,* büyük bir çoğunlukla spor konularına yer veren gazete. ‖ *Tiraj gazetesi,* öteki gazetelere oranla daha fazla basıp satan, yayın politikasını ve dağıtımını buna göre düzenleyen gazete.

— Tar. Bk. BASIN. (M)

GAZETECİ i. (*gazete*'den *gezete-ci*). Gazete yayımlayan kimse. ‖ Gazetede çalışan ve işi haber toplamak, yazı yazmak, çeşitli şekillerde gazetenin hazırlanmasına katılmak olan kimse: *Günde birkaç kere Bakanlıklara gidip gelmek biz gazetecilerin çilesi* (S.F. Abasıyanık). ‖ Gazete satan kimse.

— Huk. Bir gazete, dergi, mecmua gibi süreli yayınlar yapan veya haber ve fotoğraf ajanslarında fikir ve sanat işinde ücret karşılığı çalışan kimse. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Gazetecilerin, işverenleriyle ilişkileri, 13 haziran 1952 tarih ve 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında kanunla (kısaca Basın İş kanunu diye anılır) düzenlendi. Bu kanun 1954 yılında 6253, 1961 yılında da 212 sayılı kanunlarla önemli değişikliklere uğradı.

Bir kimseye gazeteci denebilmesi için her şeyden önce bir gazetede, mevkutede, haber veya fotoğraf ajansında çalışması ve işinin bir fikir ve sanat işi olması gerekir (Basın İş kanunu md. 1). Gazeteci sayılabilmek için bunlardan başka, ücret karşılığı çalışılması ve fikrî çalışmanın bedenî çalışmaya üstün olması lâzımdır. Bununla beraber bu şartları haiz bir kimse «devlet, vilâyet ve belediyeler ve İktisadî Devlet teşekkülleri ve müesseseleriyle sermayesinin yarısından fazlası bu teşekküllere ait şirketlerde» çalışan memur ve hizmetli sınıfından

Foto. MEYDAN

bir satış noktasında sergilenen çeşitli **gazete** ve dergiler (Mısır)

bir kimse ise, hakkında Basın İş kanunu uygulanmaz (md. 2).

Gazeteci ile kendisini çalıştıran işveren arasındaki hizmet sözleşmesinin yazılı olması mecburiyeti kabul edilmiş (md. 4) ve buna riayetsizlik, işveren bakımından suç sayılmıştır (md. 26/a). Gazetecinin hizmet akdinden doğan hakları şöyle özetlenebilir:

1. Ücret isteme hakkı. Gazetecinin ne miktar ücret alacağı hizmet sözleşmesinde belirtilecektir (md. 4). Ancak bu ücret, asgarî ücret tespit komisyonunun (bütün işçiler için iki senede bir) tespit ettiği asgarî ücretlerin altında olamaz (İş kn. md. 33).

Bağlı olduğu mevkutedeki bir yayın dolayısıyle hürriyeti sınırlanan gazeteci ücretini işverenden almağa devam eder. Her ne sebeple olursa olsun yayını tatil edilen mevkutede çalışanlar tatil tarihinden itibaren iki ay süreyle ücretlerini alırlar (md. 17). Günlük gazetelerin çıkmadığı dinî bayram günlerinde, çalışmamış olmaları nedeniyle gazetelerin ücretlerinde hiç bir suretle eksiltme yapılamaz (md. 20).

2. Ücretli izin. Her altı günlük fiilî çalışmadan sonra gazeteciye bir günlük ücretli haftalık izin verilmesi zorunludur. Gazetecinin görevi devamlı gece çalışmasını gerektirdiği hallerde hafta tatili iki gündür (md. 19). Günlük bir mevkutede çalışan gazeteciye en az bir yıl çalışmış olmak şartıyle, yılda dört hafta tam ücretli izin verilir. Gazetecilik mesleğindeki hizmeti on yıldan yukarı olan bir gazeteci altı haftalık ücretli izine hak kazanır.

Bunlardan başka günlük gazetelerin çıkmıyacağı günlerde de (birinci günleri hariç Şeker ve Kurban bayramlarında) bu gazetelerde çalışan gazeteciler ücretli tatil yapmış olurlar (md. 20). Doğum, ölüm, evlenme gibi olağanüstü günlerde de ücretli izin hakkı tanınmıştır (md. 19).

3. Terfi hakkı. Gazeteciler iki yılda bir terfie hak kazanırlar. Terfi, sözleşmede tespit edilen yüzde nispetinde yapılır (md. 4).

4. Başka iş tutma. Sözleşmede aksine kayıt yoksa gazeteci dışarıda basınla alâkalı olsun olmasın başka iş tutmakta serbesttir (md. 13).

5. Kıdem hakkı. Meslekte en az 5 yıl çalışmış olan gazetecilere kıdem hakkı tanınır. Kıdem hakkı gazetecinin mesleğe ilk giriş tarihinden itibaren hesaplanır (md. 6). Kıdem hakkı sözleşmenin işveren tarafından feshi halinde bir kıdem tazminatı alma hakkı doğurması bakımından önem taşır.

6. Gazetecinin ölümü sebebiyle iş akdinin sona ermesi halinde eşi ve çocuklarına ve bunlar bulunmadığı takdirde geçimlerini sağlamakta olduğu ailesi efradına, miktarı kanunda yazılı olan bir ölüm tazminatı verilir (md. 18).

7. Sözleşmenin sona ermesindeki haklar. Süresi belirli bir sözleşme, süresi bittiği; süresi belirli olmayan bir sözleşme gazeteci tarafından feshi ihbar yoluyle feshedildiği için sona ererse, gazetecinin işverene karşı herhangi bir talep hakkı yoktur. Ancak, son halde gezeteci en az bir ay evvel işverene yazılı bildirimde bulunmalıdır (md. 7). Süresi belirli olmayan bir sözleşme işveren tarafından feshi ihbar yoluyle feshedilirse, feshi ihbar süresi işyerinde beş yıldan az çalışmış olan gazeteciler için bir ay, beş yıl ve daha fazla çalışmış olanlar için üç aydır (md. 6). Gazeteci bu süreler içinde işyerinde çalışmağa ve ücretlerini almaya devam eder. Sözleşmenin işveren tarafından sonra erdirilmesinde kanunun gazeteciye tanıdığı en önemli hak kıdem tazminatıdır.

Sözleşmenin bu suretle feshi halinde gazeteciye son aldığı aylık esas tutularak sözleşmenin dayandığı her hizmet yılı veya küsuru için bir aylık ücret tutarında kıdem tazminatı verilir (md. 6/7). Kıdem tazminatına hak kazanabilmek için meslekte en az beş yıl çalışmış olmak gerekir. Kıdem tazminatının hesabında gazetecinin son çalıştığı işyerindeki hizmet süresine değil, toplam hizmet süresine bakılır. Böylelikle gazetecinin kıdem tazminatı en son işverene yüklenmiş olmaktadır. Bununla beraber, bir defa kıdem tazminatı alan gazetecinin kıdemi yeni işine girişinden itibaren hesaplanır (md. 6/8).

Gazeteciler de diğer işçiler gibi sendika kurma, bunlara üye olma, toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler (Anayasa md. 46, 47). Gazetecilerin bu hakları da diğer işçilerle ortaklaşa Sendikalar ve Toplu İş sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunlarında düzenlenmiştir. Gazeteciler ayrıca 506 sayılı Sosyal Sigortalar kanununun kapsamına da alınarak sosyal güvenliğe kavuşturulmuştur. Gazetecilerle işverenleri arasındaki her türlü hak uyuşmazlıklarında iş mahkemeleri, iş mahkemeleri kurulmamış olan yerlerde genel mahkemeler görevlidirler (212 Sayılı kn. ek. md.). [M]

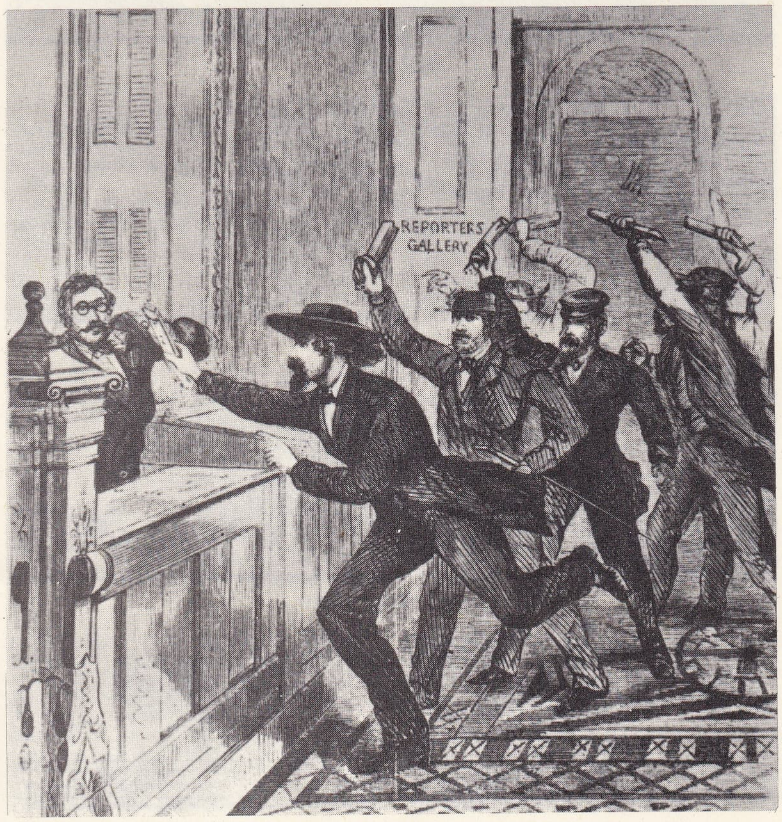

gazetelerine bir an önce haber ulaştırmak için telgrafhaneye koşan amerikalı muhabirler (1868 tarihli bir gravür)

Gazeteciler cemiyeti (İSTANBUL—), Kuruluşu: 1946. Çok partili dönemin ilk basın kuruluşu olan cemiyet, Türkiye'nin diğer şehirlerinde İstanbul gazetelerine bağlı olarak çalışan veya serbest gazetecilik yapan basın mensuplarını da üye olarak kabul etmiştir. Cemiyet'in kuruluş amaçları: basın mesleğini temsil etmek, mesleğin ve cemiyet mensuplarının haklarını korumak, cemiyet mensuplarına sosyal yardımlarda bulunmak, meslektaşlar arasında yakınlaşmayı sağlamak v.b.dir. Gazeteciler cemiyeti fikrini ilk ortaya atan ve bu cemiyetin ilk başkanlığını yapan Sedat Simavi'dir. Sonra Burhan Felek, Cevat Fehmi Başkut ve tekrar Burhan Felek başkan oldular. Cemiyet, Yerebatan'da bir dispanser yaptırdı (1968). Ve basın mesleği ile ilgili 10 eser yayımladı. Basın mensuplarının kendi meslekleri içinde gelişmelerini sağlamak amacıyle Gazetecilik Başarı armağanını kurdu (1957). Türkiye'nin her yanında çıkan gazete ve dergiler ile türk haber ve röportaj ajanslarında çalışan gazeteciler arasında düzenlenen bu yarışmaların ödülleri dokuz kolda verilir: **1)** haber, **2)** fıkra, **3)** röportaj, **4)** seri röportaj, **5)** fotoğraf, **6)** karikatür, **7)** mizanpaj ve sekreterlik, **8)** inceleme, **9)** mizah ve fantezi. Armağanlar her yıl sansürün kalkışı dolayısıyle 24 temmuzda yapılan Gazeteciler bayramında törenle dağıtılır. Maddî mükâfatların ne olduğu her yıl ilân olunur. Armağan kazanan eserler, her yıl topluca yayımlanır.

İstanbul Gazeteciler cemiyetinden başka Türkiye'nin 34 ilinde 76 basın kuruluşu vardır. (M)

Gazeteciler sendikası (TÜRKİYE—), önce 1952'de *İstanbul Gazeteciler sendikası* adı altında kuruldu. 20 Kurucu arasında Cevat Fehmi Başkut, Ecvet Güresin, Ali İhsan Göğüş, Dr. Hıfzı Topuz v.d. tanınmış gazeteciler de vardır. 1955 Yılından sonra teşkilâtını genişleten sendikanın bugün 1 018 üyesi bulunmaktadır. 274 Sayılı

Foto. Histoire de l'Humanité

kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, 30 eylül 1963 tarihinde yaptığı kongrede adını *Türkiye Gazeteciler sendikası* olarak değiştirdi; bugün İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Eskişehir'de 6 şubesi vardır. Genel merkez İstanbul'dadır. Türkiye'de çalışan fikir işçisi gazetecilerin yüzde 90'ını kapsar. Sendika, 30 kadar işyeri ile toplu sözleşme yaptı. (M)

GAZETECİLİK i. (*gazeteci*'den *gazetecilik*). Gazetecinin yaptığı iş: *Gazeteci Faruk'a gelince, mesleğinde azıcık çarketmişti, bundan böyle, gazetecilikle uğraşmak istemiyordu* (Vâ-Nû).

— Eğ. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Türkiye'de gazetecilik eğitim ve öğretimi.* Türkiye'de gazetecilik eğitim ve öğretimi, Sedat Simavi'nin (1896-1953) İstanbul Gazeteciler cemiyeti başkanı iken İstanbul üniversitesinde bir Gazetecilik enstitüsünün kurulması konusunda hazırladığı bir teklifi Üniversite senatosuna sunması ile başlar (1946). Üniversite senatosu bu konuda resmî bir karar alıncaya kadar, Fehmi Yahya Tuna, Millî Eğitim bakanlığının izni ile lise seviyesinde ilk Gazetecilik okulunu İstanbul'da açtı (1948). Bir süre sonra da İstanbul Üniversitesi senatosu üniversiteye bağlı bir Gazetecilik enstitüsü kurulmasının gazetecilik mesleği bakımından yararlı olacağı kararına vardı. Böylece resmî ilk Gazetecilik enstitüsü, İktisat fakültesine bağlı olarak, öğretime başladı (ekim 1950). Bundan sonra, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler fakültesine bağlı Basın ve Yayın Yüksek okulu (1965), Ankara'da Başkent Gazetecilik Özel Yüksek okulu (1967), İzmir'de Özel Gazetecilik Yüksek okulu (1968) açıldı. Bunlar gazetecilik, radyoculuk, televizyonculuk konularında eğitim ve öğretim yapmaktadır. Bu enstitü ve okulları bitirenler gazete, dergi, ajans, radyo gibi resmî ve özel kurumlarda, devlet dairelerinin basın-yayınla ilgili bölümlerinde, ticarî ve sınaî müesseselerde, bankaların reklâm ve yayın servislerinde görev almaktadırlar. İstanbul Gazetecilik enstitüsünün normal öğretim süresi altı sömestr'dir. Öğretim konuları, iki ana grupta toplanır. **a.** Genel ve teorik öğretim: hukukî, iktisadî, sosyal konular. Bunlar üniversite profesörleri ve doçentleri tarafından yürütülür; **b.** meslekî ve teknik öğretim: dışarıda bu alanlarda ün kazanmış uzmanlar tarafından yürütülür.

Enstitü 1970'te İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesinin arka tarafındaki yeni binasına taşındı. Enstitüyü 1952-1969 yılları arasında 677 öğrenci bitirdi. (M)

Gazette (LA), Théophraste Renaudot tarafından Fransa'da (1631) kurulan gazete. Kısa zamanda yarı resmî bir nitelik kazandı. Louis XIII ve Richelieu tarafından desteklendi. 1762'den sonra Louis XV gazeteye tam resmî bir nitelik verdi. *La Gazette* artık haftada iki gün çıkmağa ve *La Gazette de France* adını taşımağa başladı. Devrimde, birkaç defa ad değiştirdi ve 10 ağustosta *Gazette Nationale de France* adını aldı. 1 Mayıs 1792'den sonra günlük oldu ve belli başlı kralcı gazeteler arasında yer aldı. *Gazette de France* 1914'te kapandı. (L)

Gazette de Lausanne (LA), İsviçre'de 1804'ten beri Fransızca yayımlanan gazete, 1856'da günlük gazete oldu. Sonraları *Bulletin Vanudois* adıyle çıkan *Bulletin Officiel*'in yerini aldı. Liberalizm geleneklerine bağlı ve çağdaş basında önemli bir yeri olan gazetedir. (L)

Gazet van Antwerpen, Anvers'de flamanca yayımlanan 120 000 tirajlı (1968) belçika gazetesi. (L)

GAZEUS (Commodianus), hıristiyan şairi (M.S. IV. yy.da yaşadığı sanılır). Kendisinden Gaza'lı diye bahsetmesine rağmen, afrikalı bir soydan geldiği kesindir. Yahudacılığı, sonra Hıristiyanlığı benimsedi. *Instructiones* (Dersler) ve *Carmen Apologeticum* (Din Türküsü) adlı iki eserinde, Payenler ile Yahudileri hatalı bir yolda olduklarına inandırmağa çalışır: pürüzlü ve acemice üslûbu büsbütün de güçsüz sayılmaz. (L)

GAZHANE blş. i. Havagazı imal edilen veya depolanan yer. (M)

GAZIŞI blş. i. Akkorsuz ışık yayımı.

— ANSİKL. *Gazışı,* dışarıdan gelen bir uyarımla ışık yayma özelliğidir. Birçok maddede bu özellik bulunur. Uyarım, doğrudan doğruya ışıkla veya ışık ışınımlarına yakın bazı ışınımların etkisiyle olabilir; özellikle morötesi ışınlar iyi bir uyarıcıdır; bu durumda, olayın bir anlık veya sürekli olmasına göre flüorışı veya fosforışı diye adlandırılan bir *fotogazışı* olayı söz konusudur. Gazışı ayrıca, mekanik, termik, elektrik olaylar, çok kısa ışımalar, kimyasal etkiler, ses titreşimleri veya organik uyarıcılarla da meydana gelebilir. Olay sırasında, önemli sayılabilecek bir ısı yayımı olmaksızın, büyük bir ışık enerjisi açığa çıkar. Bu yüzden, gazışıl maddelerin yaydığı ışığa bazen «soğuk ışık» da denir: kuvvetli bir ışık yaydığı için eskiden aydınlatmada kullanılan ve en ufak bir ısı olayına yol açmayan bazı fotobakterilerin veya bazı hayvanların gazışı yayımına dendiği gibi. Her gazışı olayı, maddenin gazışı yaymasına sebep olan uyarımın cinsine göre adlandırıldığı için, aslında biyolüminesans (biyogazışı) yayan ateşböceklerinin ışığına «fosforışı» dendiği gibi yanlış ve tutarsız tanımlardan kaçınmak gerekir. Gazışı olaylarının pratikte pek çok uygulama alanı vardır. Katot ışınlarından doğan gazışı, katot ışınlarından doğan gazışı, katot ışınlı ölçü ve televizyon lambalarının ekranı üzerinde görüntülerin belirmesi olayının temelidir. Radyogazışı, X ışınlarıyle yapılan gözlemlerin incelenmesine ve fotoğrafla kaydedilmesine yarar. Flüorışı ve fosforışı, flüoresan lambalarla modern aydınlatmada kullanılır. Biyoloji ve zooloji, biyolüminesansı inceler, termogazışı ve özellikle siyah ışıklı flüorışı birçok analizin gerçekleştirilmesini sağlar. (L)

GAZIŞIL blş. sıf. Fiz. Akkor hale gelmeden ışık ışınları yayma özelliği olan. (L)

GAZİ sıf. ve i. (ar. *ġazā*'dan *ġāzī*). Düşmanla savaş yapan müslüman (kimse): *Allah Allah diye hücuma kalkan gaziler, düşman saflarını biçecek diye düşünürdüm* (Ş. S. Aydemir). ‖ Savaşta büyük yararlıklar göstermiş kumandanlara veya şehirlere verilen unvan: *Gazi Osman Paşa. Gaziantep.* ‖ Savaştan sağ ve muzaffer dönen: *Muharebeye ya şehit veya gazi olmak için gidilir* (Atatürk). *Kurtuluş Savaşı gazileri.*

— ED. TELM. ***Ey gaziler yol göründü.*** Osmanlı imparatorluğunda XIX. yy.ın sonlarında çıkmış olan marşın bir mısraı. Bu mısra, halk arasında «kalkın, haydi gidelim» anlamında kullanılarak yaygınlaşmıştır.

— Din. tar. Gazveye (savaş) çıkan müslümanlar arasında din için savaşan kimse veya savaşan ordunun başında bulunan kumandan. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Gaziler helvası,* undan yapılan bir çeşit helva.

— Tar. Sakarya Meydan savaşının başarıyle sonuçlanması üzerine Atatürk'e Büyük Millet meclisi tarafından verilen unvan (19 eylül 1921). [Bk. ATATÜRK.] ‖ *Gazi çelengi,* deniz veya kara savaşlarında kahramanlık gösterip gazi olan kişilerin başlarına takılan, çiçeklerle süslü çelenk. (Osmanlılarda birçok vezir gazilere bu çelengi takmışlardır. Köprülü Mehmed Paşa da Venedik deniz savaşında başarı gösteren gazi Küçük Mehmed'in başına iki çeleng takıp, samur bir kürk hediye etti.)

— ANSİKL. Din tar. *Gazi* kelimesi Hz. Muhammed zamanında kullanılmağa başladı: Hz. Muhammed'in, islâm dininin yayılmasını önlemeğe çalışanlara karşı yaptığı savaşlara *gazve,* bu savaşa katılan, savaşta yaralanan veya savaşan orduyu yönetene de *gazi* denirdi. İslâm ülkelerinde ilk devirlerde her müslüman gibi hükümdar da savaşa girdiği için, gazi unvanını alıyordu. Sonraları gazi unvanı ancak savaşan asker veya kumandanlara verilmeğe başladı. Savaşa katılmayan islâm hükümdarları da savaşın yapılmasındaki kararları yüzünden, gazi unvanını aldılar. Osmanlı devletinin yükseliş çağlarında, padişahlar savaşa girer, vurur gazi unvanını alırlardı. Şeyhülislâmın fetvasıyle verilen gazilik unvanı, son yüzyıllarda savaşa katılmayan osmanlı padişahlarına da verildi. Osmanlı imparatorluğunda savaşa girmediği halde şeyhülislâmın fetvası ile gazi unvanını alan son padişah Abdülhamid II'dir. Başlangıçta yalnız din için savaşanlara verilen gazi unvanı, yakın çağlarda yurt uğrunda savaşan, yaralanan her er ve kumandanın savaştaki kahramanlıklarını gösteren genel bir unvan niteliği kazandı.

◆ **Gazilik** i. Gazi olma durumu.

◆ **Gaziyâne** zf. *Esk.* Cesurca, korkmadan. (M)

GAZİ i. Nümism. Mahmud II (1808-1839) zamanında çıkarılan bir altın sikkenin adı. (*Hayriye altını* veya halk dilinde *Sandıklı* da denir.)

— ANSİKL. Mahmud II'nin 21. saltanat yılında çıkarıldı. Çiftesi, teki ve yarımı vardı. Çifte Hayriye altını 17 kırat (3,45 gr), 27 mm çapında, ayarı binde 873 (21) idi. İstanbul, Bağdat, Mısır ve Edirne'de basılmıştı. Edirne *Gazi*'leri, özel olarak Mahmud II'nin Edirne'yi ziyareti münasebetiyle İstanbul darphanesinde basıldı. Bu altının bir yüzünde şehrin başlıca mahsullerinden birine işaret olmak üzere bir gül, diğer yüzünde ise sultanı temsil eden bir yıldız vardı. (M)

GAZİ I, Irak kralı (Mekke 1912-Bağdat 1939). Kral Faysal I'in oğlu. Babasının yerine geçti (1933). Eski Hicaz kralı Ali bin Hüseyin'in kızı Aliye Sultan ile evlendi (1934). Bir oğlu (Faysal II) oldu. (M)

GAZİ (Seyfeddin), Musul atabeyi (?, 1107-Musul 1149). Zengî'nin oğludur. Babası Zengî, kendi adamları tarafından öldürülünce yerine geçti. Devlet ileri gelenleri onun atabey olmasını önlemeğe çalıştılar. Selçuklu sultanı Alp Arslan bin Mahmud'dan, Seyfeddin'in atabeyliğine engel olmak amacı ile yardım istediler. Selçuklu sultanı Mesud daha önceden Gazi Seyfeddin'in babası Zengî'ye Şehrizor'u tımar olarak vermişti. Bunu gözönünde bulunduran Selçuklular da Gazi'yi atabey olarak kabul ettiler, kendisini Musul'a çağırdılar. Gazi bu çağrıya uyarak Musul'a gitti. Kendisine karşı çıkan Alp Arslan'ı yakalattı. Karşısındaki engelleri ortadan kaldırdıktan sonra ölünceye kadar Musul'da hüküm sürdü. Saltanat süresi pek parlak ve başarılı değildir. Bir aralık Haçlı ordularınca kuşatılan Şam şehrini kurtarmak için yardıma çağırıldı, kardeşi Nureddin ile oraya gitti, Şam halkı Haçlıları kovduğu için şövalyelerle herhangi bir savaşa girmeden geri döndü. Bazı kaynaklar, onun ilim ve sanata karşı ilgi ve saygı duyduğunu, Musul'da El-Atika adıyle bir medrese yaptırdığını yazar. Onu öven şairler arasında adı en çok duyulmuş olanı Haysa-Baysa'dır. Ölümünden sonra Musul'da atabeylik, amcası Nureddin tarafından büyütülen ve geleneğe göre halefi olan oğluna kalmadı, kardeşi Kutbeddin Mevdud onun yerine atabey oldu. (M)

GAZİ (Seyfeddin), Musul atabeyi (öl. Musul 1176). Kutbeddin Mevdud'un oğlu. Musul atabeyi Mevdud ölünce büyük oğlu İmadeddin Zengî tahta çıkamadı. Hükümet işlerini yöneten Fahreddin Abdulmesih'in aracılığı ile atabeylik Gazi'ye verildi. Tahta çıkma konusunda doğan anlaşmazlık yüzünden İmadeddin amcası Nureddin'den yardım istedi, o Musul üzerine yürüdü. Rakka, Nusaybin ve Sincar illerini ele geçirdi. Musul önüne geldi. Sincar, İmadeddin'e bırakıldı, hükümdarlık Gazi'ye verildi; aralarında barış imzalandı. 1174 Yılında Nureddin öldü. Gazi, ordusu ile Har-

Mahmud II'nin Gazi altını solda, arka yüz; sağda, ön yüz (İbrahim Artuk koleksiyonu)

Foto. MEYDAN

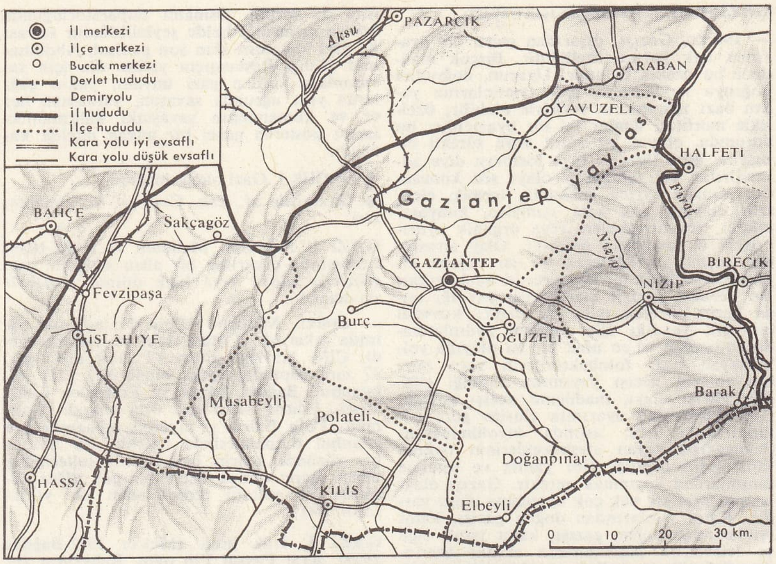

GAZİANTEP il haritası

GAZİANTEP kalesinden şehrin görünüşü

ran'a yürüdü, Harran, Rakka, Nusaybin, Urfa, Habur, Saruc illerini ele geçirdi. Salâhaddin ile savaşmak zorunda kaldı. Salâhaddin ertesi yıl Suriye'ye girdi. Hamat yakınlarında yapılan bir savaşta musul ordusunu püskürttü (1175). Gazi, Selâhaddin ile yaptığı savaşa girmekten kaçan kardeşini Sincar şehrinde kuşattı, fakat durumun kötüye gittiğini, ordunun Hamat'ta bozulduğunu öğrenince kuşatma işinden vaz geçti. Bir yıl sonra Salâhaddin ile savaşmak için ordusunu düzenleyen Gazi, Nusaybin üzerine yürüdü. Hamat ile Halep arasında Tell-il-Sultan denen yerde yapılan savaşta geri çekilmek zorunda kaldı. Ölünceye kadar Musul'dan çıkmadı (1176). Ölümü üzerine kardeşi İzzeddin Mesud atabey oldu. (M)

GAZİ ABDURRAHMAN. Bk. ABDURRAHMAN GAZİ.

GAZİ AHMED bin İBRAHİM Menteşeoğlu. Bk. AHMED GAZİ.

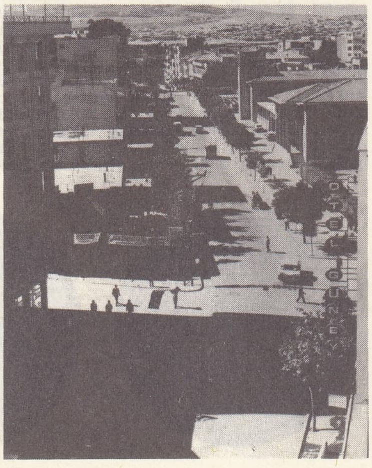

GAZİANTEP'ten iki ayrı görünüş

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA. Bk. AHMED MUHTAR PAŞA.

Gaziaktimur hisarı, Osman Gazi devrinde yapılan hisar. Bursa kalesinin batısında, Yıldız Kahve yakınında, Hamzabey camiinin önünde bulunduğu sanılan hisardan bugüne hiç bir şey kalmadı. (M)

Gaziaktimur mescidi, Bursa'da Osman Gazi'nin kardeşinin oğlu Gazi Ak Timur tarafından yaptırılan mescit. Muradiye'nin batısında bulunan mescitten günümüze hiç bir şey kalmamıştır. Eldeki bazı belgelerden, üzerinin çatı ile örtülü olduğu anlaşılıyor. (M)

GAZİANTEP. *Esk.* **Ayıntab,** halk arasında *Antep,* 6 şubat 1921'de Türkiye Büyük Millet meclisinin çıkarttığı 93 sayılı kanuna göre *Gazi Ayıntab* (Gaziantep), Güneydoğu Anadolu bölgesinde şehir; Türkiye'nin yedinci şehri; 160 152 nüf. Şehir, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Akdeniz bölgesine komşu kesiminde, *Gaziantep yaylası* adı verilen ve yükseltisi kuzeybatıdan güneydoğuya, Fırat vâdisine doğru alçalan dalgalı düzlükler üzerinde kurulmuştur; yükseltisi alçak semtlerde 800, orta kesimde 850; kalenin bulunduğu yerde de 910 m'dir. Gaziantep demiryoluyle Adana-Malatya demiryolunun Narlı istasyonuna, Halep-Bağdat demiryolunun Carablus istasyonuna bağlandığı gibi, kara yollarıyle Birecik köprüsü (60 km) üzerinden Urfa'ya, Narlı üzerinden Maraş'a, Fevzipaşa üzerinden Adana ve Antakya'ya, Kilis üzerinden Halep'e (Suriye sınırına uzaklık 69 km), ayrıca Besni üzerinden Adıyaman'a bağlanarak önemli bir düğüm noktası meydana getirir.

Gaziantep bugün canlı bir ticaret ve sanayi merkezidir. (Çimento; iplik-dokuma fabrikaları; çeşitli dokuma tezgâhları; deri, kundura, yağ ve sabun; ağaç işleri atelyeleri.) Maden işçiliği, makine tamirciliği. Antep fıstığı, tarım ve hayvan ürünleri alım satımı. Tatlıcılık, şarapçılık v.b.

● *Tarih.* Şehrin kurulduğu yerde bulunan mağaralarda tarihöncesine ait birtakım çanak çömlek kalıntıları bulunmuş olmakla birlikte buranın ilkçağdaki durumu hakkında bilgi yoktur. Bu çevrede ad bırakan antik yerleşmenin Gaziantep'in 10 km kuzeyinde, şimdiki *Dülük köyü* yakınında bulunan *Dolikhe* olduğu bilinir. Eskiçağ ve Ortaçağda bölgeye Fırat yoluyle Mezopotamya'dan gelen kervanların bu ırmağın vâdisindeki Apamca (Birecik) ile Germanikeia (Maraş) arasında önemli bir konak yeri olarak kabul ettikleri Dolikhe'nin ünlü Baal tapınağının dinî bir merkez olmasından geliyordu. Ortaçağ bizans kaynaklarında Dolikhe'nin adı *Tolupa*'ya çevrildi, Araplar da buraya *Dalûk* adını verdiler. Türkçedeki *Dülük* adı bundan türemiştir. *Ayıntab* adına ilk olarak Haçlı seferlerine ait kroniklerde rastlanır. Haçlılar şehrin adından *Hamptam*, Ermeniler de vekayinamelerinde *Anthaph* olarak bahsederler. Burasının Ortaçağda Dülük'e bağlı bir yerleşme alanı olduğu öne sürülebilir.

Şehirde ilk askerî tesisleri Bizans imparatoru Justinianus yaptırdı. Gaziantep stratejik bakımından Dülük'e oranla daha önemli bir mevkide bulunmasına rağmen, Türkler gelinceye kadar büyük bir dinî merkez olan Dülük'ün yanında ikinci planda kaldı. Türklerin hâkimiyetinden ve İslâmlığın bölgede yayılmasından sonra Gaziantep'in Dülük'e nazaran önemi arttı. Gaziantep ve çevresi uzun bir tarih boyu Emevî, Abbasî ve Türk müslüman devletleri ile Bizans ve Haçlılar arasında cereyan eden savaş ve mücadelelere sahne oldu.

Harun-ür-Reşid şehir kalesini onartarak burayı Süğur'da, Dülük'e bağımlı bir mevzi yaptı (782). Daha sonra Türklerle haçlı Franklar arasında, şehrin önünde yapılan savaşta Türkler büyük başarı kazandılar. Bozguna uğrayan Kudüs kralı Baudouin Gaziantep'e sığındı. Baudouin, çok geçmeden burasını vire (görüşme, müzakere) ile Nureddin Mahmud Zengî'ye teslim etti. Nureddin de şehri Humus'a karşılık Şirgûh'un oğlu Nasreddin Muhammed'e verdi. Çok geçmeden Gaziantep tamamen Melik Nâsır'ın hâkimiyeti altına girdi.

Eyyubîler zamanında olsun, Memlûklar zamanında olsun Gaziantep büyük bir gelişme

Foto. G. Çizgen, N. Erkılıç (MEYDAN)

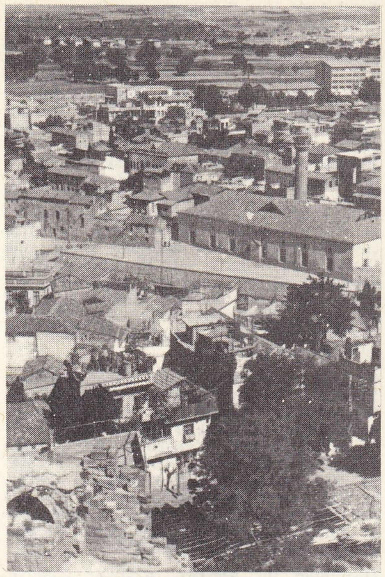

şehrin genel görünüşü

gösterdi. Melik Sâlih şehir kalesini yeniden onarttı; ayrıca cami, medrese, köşk ve bahçeler yaptırdı; şehir kısa sürede bir sanat ve kültür merkezi haline geldi. Moğol istilâsı bu gelişmeyi az da olsa engelledi (1270). 1273'te Mısır hükümdarı Baybars tarafından Moğolların elinden alınan şehir bundan sonra bir süre Dulkadıroğullarının kendi aralarında yaptıkları mücadelelere sahne oldu. Bunlar arasında Emîr Süli (1386-1393), Mintas ve Timur Boğa bir hayli zorladılar. Sultan Berkuk'un kumandanlarından Nasirüddin bu üç dulkadıroğlunu şehirden kovdu. Daha sonra Timur'un (1400), Irak hükümdarı Karayusuf'un (1420), sonra Dulkadıroğullarının hâkimiyetine geçti. Osmanlı-Memlûk çekişmesi sırasında bir ara Memlûkların eline geçen Ayıntab 1516'da kesin olarak osmanlı hâkimiyetine girdi; önce Maraş eyaletine sancak merkezi olarak bağlandı, 1918'de Halep eyaletinin kaza merkezi oldu.

Ayıntab'dan bahseden kaynaklar burayı bağlık-bahçelik, çarşısı zengin güzel bir şehir gibi tanımlarlar; Evliya Çelebi, şehri 1648 ve 1671'de gezmiş, ikinci gelişinde burayı daha büyümüş bularak Ayıntab'ı 8 000'den fazla evli, 140 cami, mescit ve medreseli, üstü örtülmüş çarşılı bir şehir olarak anlatır. Aynî, şehirde, medreselerin çokluğu sebebiyle buraya *Küçük Buhara* denildiğini de söyler. Ayıntab 1839 yazında Nizip savaşından sonra Mısırlıların eline geçti ve bir süre onlarda kaldı. 15 Ocak 1919'da, Mondros mütarekesinden sonra şehir ingilizler tarafından işgal edildi ve 25 ekim 1919'da fransızlara verildi. Bundan sonra Ayıntablılar ile fransızlar ve onların kullandıkları ermeni milislerine karşı sürekli çatışmalar, hattâ savaşlar oldu. Şehri koruyan Şahin Bey (üsteğmen Said Efendi) 25 mart 1920'de öldürüldü. Daha sonra Kılıç Ali Bey, onun ardından yarbay İrfan Bey Ayıntab'da fransızlara karşı savaşa devam ettiler. Ağustos ayında şehri kuşatan fransızlar ile kanlı savaşlar sürdürüldü. 20 Kasım 1920'de fransızlar 20 000 kişilik büyük kuvvetlerle 2 000 kişiden az türkün koruduğu Ayıntab'ı iyice sıkıştırdılar, topa tuttular; tahrip edilmiş şehir 10 ay 9 günlük bir direnmeden ve 7 000 can kaybından sonra fransızlara teslim oldu (8 şubat 1921). Direnmenin son günlerinde şehre *Gaziantep* adı resmen verildi. Gaziantep fransızlarda çok kalmadı. Londra uzlaşmasında (15 mart 1921) bu dolayların Türkiye'ye geri verilmesi kabul edildi. Ankara antlaşmasıyle de (29 ekim 1921) bu geri verme kesin şeklini aldı ve 25 aralık 1921'de son fransız kuvvetleri de şehri terk etti. Gaziantep 1924'te kabul edilen kanun ile il merkezi yapıldı. Gaziantep türk kültürüne hizmet etmiş sayısız bilgin, yazar, şair ve devlet adamının yetiştiği bir ildir. Bunlar arasında Mütercim Asım, Mustafa Said, şair Munip ve Münif Paşa, Aynî Hüseyin, Aynî Bedreddin Mahmud sayılabilir.

Ayıntab'ın nüfusu XIX. yy. sonlarında 43 000 olarak (30 000'i müslüman, çoğunlukla türk; hıristiyanların çoğu ermeni); XX. yy.ın başlarında da 50 000'i geçtiği tahmin ediliyordu. Birinci Dünya savaşı yıllarında çok sarsılan şehir, Millî Mücadele sonlarında önemli nüfus kaybına uğramıştı. 1927'de yapılan birinci nüfus sayımında 39 571 olarak tespit edilen nüfus, 1935'te 50 000'i aştı (50 965); 1950'de 71 887; 1955'te 96 678; 1965'te 160 152 oldu. Gaziantep nüfusundaki artışın hızlanması demiryolunun bu şehre gelmesi (1953) ve şehrin güzel yollarla çevreye bağlanmasıyle yakından ilgilidir.

● *Güzel sanatlar.* Gaziantep'in kuruluş yerinin seçilmesinde, en yükseği üzerinde kalenin bulunduğu tepeler rol oynamış, hattâ bu tepeler, belki tarihöncesi devirlerde, mağaralarıyle insan sığınağı işini de görmüştür. Şehir, kale tepesinin yamaçlarında ve çevresinde, daha küçük tepelerin sırtında inişli-yokuşlu bir zemin üzerine kurulmuştur; şehrin eski çekirdeği olan kesimlerde evler taş yapılı ve düz damlıdır; son yıllarda geniş caddeler boyunda modern şekilde, kiremit damlı binalar yapıldı; şehir, kuzeyindeki demiryolu istasyonu ötelerine doğru yayıldı.

Gaziantep, tarihî eserler bakımından oldukça zengindir. Bizans devrine ait ünlü *Antep kalesi* dışında diğer eserler Türk Memlûkları ile Osmanlılardan kalmadır. Bizans imparatoru Justinianus tarafından yaptırılan ve 36 kulesi olduğu bilinen *Gaziantep kalesi*, Memlûklar devrinde Sultan Kayıtbay ve Osmanlı devrinde de Kanunî Sultan Süleyman tarafından tamir ettirildi. XV. yy. başlarında, osmanlı idaresine girmeden önce Gaziantep'te 129 cami, 15 medrese, 20 hamam ve birkaç da saray vardı.

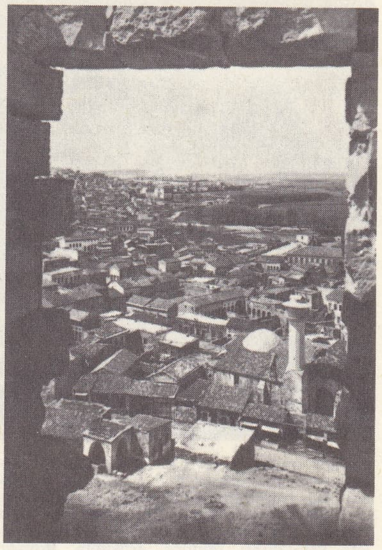

GAZİANTEP'ten bir görünüş

Bugün Gaziantep'teki eserlerin en eskisi Türk Memlûkları devrine ait olan 1357 tarihli *Boyacı camii*'dir. Osmanlılardan kalan *Ömeriye, Alinacar ve Eyüboğlu camilerinin* orijinal şekilleri Memlûklar devrine aittir.

Hemen hepsinin yapımında kesme taş kullanılan Gaziantep camileri plan ve süsleme bakımından farklıdır. *Kozluca camii, Yeni cami, Kılınçoğlu camii, Bekirbey camii, Eyşebaca camii, Pazaryeri mescidi* plan bakımından tek nefli camiler grubuna girer. Üzeri tonozla örtülü olan bu camilerin bazılarına son cemaat yeri eklenmiştir.

Genellikle dik dörtgen planlı ve son cemaat yeri de bulunan iki nefli yapılar grubunda, duvarlarda kademeler yapan nişler kullanılmış ve bu nişlerin içine pencereler yerleştirilmiştir. Örtü şekli çapraz tonozlardır, nefleri payeler ayırır. Bu tip yapıların en eski örneği *Ahmetçelebi camii*'dir. Bu camiin güney tarafında iki yapı grubundan meydana gelen medrese binası, camiye değişik bir durum kazandırmıştır. Aynı gruba giren *Alinacar camii* de geniş avlusu, avlunun kuzeyinde bulunan revak şeklindeki su tesisleri ve avlunun ortasındaki minaresiyle ilgi çekicidir. *Ömerşeyh, Kozanlı, Handaliye, Alabey, Hacınasır, Eyüboğlu, Esenbek* ve *Karagöz camileri* de bu gruba girer. Bunlar arasında Hacınasır camii, burmalı minaresi, Handaliye, Eyüboğlu ve Esenbek camileri de portal süslemeleri bakımından önemlidir. Handaliye camiinin diğer bir önemi de minaresinin şerefesi altında XVI. yy. İznik çinileri bulunmasından ileri gelir. Gaziantep camileri içinde sanat tarihi bakımından mihrap önü kubbeli yapılar olarak adlandırılan bir grup camide ise dik dörtgen plan şeması görülür; bu camilerde nefleri

Kurtuluş savaşı âbidesi

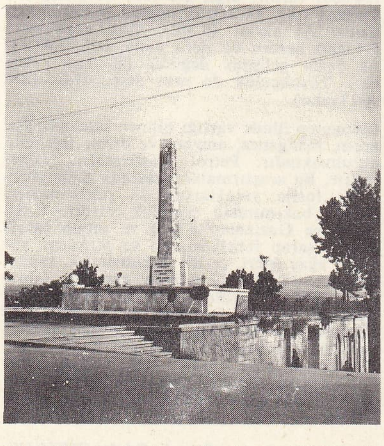

Sütunlu yol

tipik bir sokak

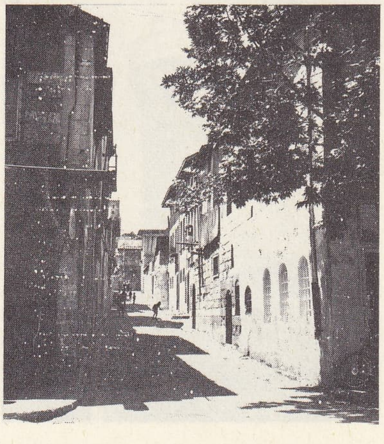

Foto. Turizm - Tanıtma, N. Erkılıç (MEYDAN)

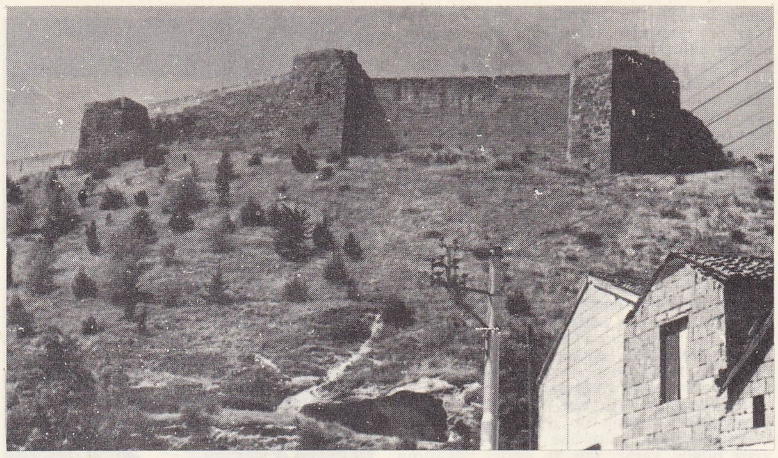

GAZİANTEP kalesi

payeler ayırır, örtü çapraz tonozlarla sağlanmıştır ve mihrap önü kubbe ile örtülüdür. Bu grup yapıları arasında memlûk eseri olan *Boyacı camii* ile, *Ömeriye, Ağa, Tahtalı, Karatarla* ve *Nurimehmetpaşa camileri* sayılabilir. Bunlar arasında Boyacı, Tahtalı ve Ağa camilerinin portalleri siyah-beyaz taş dizileriyle süslüdür; Boyacı camii, mimberinin Gaziantep'te ahşap işçiliğinin en eski örneği olması bakımından önemlidir. Burada on iki kollu yıldızların meydana getrdiği geometrik geçmeler görülür. Karatarla camiinin ise minaresi burmalıdır.

Çok bölümlü bir örtü şekli gösteren ve başka bir gruba giren camiler de *Bostancı* ile *Hüseyinpaşa camileri*'dir. Bunlar iki nefli ve mihrap önü kubbeli yapıların değişik şekillerini gösterir. Bostancı camiinin başka bir özelliği de portaldeki köşe sütuncukları ve mukarnaslı van nişleridir. Bu bakımdan Gaziantep camileri içinde tek örnek sayılır. Sayıları dört tane olan merkezî planlı yapılar grubunun bir örneği olan *Alidda camii,* tromplu tek kubbelidir. Kuzey cephesinde, bir siyah bir beyaz kesme taş dizilerinden meydana gelen taş işçiliği görülür. Minaresinin Dulkadıroğlu beyliğinin bugün Gaziantep'teki tek eseri olması bakımından önemlidir. Ayrıca *Mevlevîhane* veya *Tekke camii, Şirvani* ve *Şeyhfetullah camileri* de bu gruba girer. Bunlar arasında Şeyhfetullah camii ve yanındaki tekke, aralarındaki tek bir payeden gelişen örtü şekliyle Anadolu türk mimarîsinin az görülen örneklerinden biri olması yanında, döşemeleri ve taş işçiliği bakımından da ilgi çekicidir. Mukarnaslı portal alınlığı, palmet, rumî ve kıvrık dal motifleriyle süslü pencere alınlıkları önemlidir. Portal önündeki döşemede bir yıldızdan çıkan geometrik süslemeler görülür. Mihrap ve mimberin yapımında beyaz ve kırmızı mermer kullanılmıştır.

GAZİANTEP'te bir cami

Bu camiler dışında Gaziantep'teki sanat eserleri arasında pazar yerindeki mescit ile *Pişirici mescidi* ve *Ramazaniye medresesi* ile *Mevlevîhane* de sayılabilir.

— *Gaziantep ili,* Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri üzerinde ve Suriye sınırında yer alan il toprakları güneybatıda Hatay, batıda Adana, kuzeyde Maraş ve Adıyaman, doğuda (Fırat vâdisiyle ayrıldığı) Urfa illeriyle kuşatılmıştır, güneyde Suriye topraklarıyle sınırlanır; 7 642 km².

● *Coğrafya.* Yüzey şekilleri bakımından Gaziantep ili toprakları doğuda Fırat ırmağının geniş vâdisiyle Urfa yaylasından ayrılan ve batıda dağlık bir kenarla sona eren dalgalı düzlükler görünüşündedir. Batıdaki dağlık kenar Maraş-Antakya çukuruna dik bir yamaçla iner ve en çok 1 495 m'ye kadar çıkar (Suf dağı). Maraş-Antakya çukurunun orta kesimi Gaziantep ili sınırları içinde kalır ve daha batıda Amanos dağlarının dik kenarı yükselir. Gaziantep yaylası güneydoğuya doğru alçalır ve düzleşir; arasına Oğuzeli (Tilbeşar), Araban, Barak ovası gibi düzlükler girer.

Gaziantep ili toprakları Akdeniz iklimi etkisi altında bulunmakla birlikte, denizden uzaklaşıldıkça, özellikle dağların siperi altında karasal etkilerin arttığı görülür. Zeytin ağacının daha çok güneyde ve doğuda vâdi yamaçlarında yer tutması da akdeniz etkilerinin ne yönde değiştiğini göstermeğe yeter. İl topraklarında merkezî bir durumda bulunan Gaziantep şehrinde yapılan uzun süreli gözlemlere göre en soğuk ve en sıcak ayların ortalama sıcaklıkları: 2°5 C ve 27°2 C; bu ayların en düşük ve en yüksek sıcaklıkları —17°5 C ve 42°8 C'tır. Gözlem süresi içinde yılda ortalama 56,9 gün sıcaklık 0°C'ın altına düşmekte, yazın ise 100,9 gün 30°C'ın üstüne çıkmaktadır. Buna göre, Gaziantep'te yazların çok sıcak geçtiği, kışların ise oldukça soğuk olduğu anlaşılır. Kilis ve İslâhiye'de yazlar yine çok sıcak (ortalama 27°7 ve 27°9 C), fakat kışlar daha ılıktır (4°6 ve 5°2 C). Yağışlara gelince, Gaziantep'in 34 yıllık gözlemler ortalaması 549,5 mm'dir; buna yakın süre için Kilis'te 541 mm, fakat İslâhiye'de 845 mm'dir. Buna karşı yüzey şekilleri daha silik yerlerde (Nizip 450 mm), Fırat vâdisinin çukur zemininde yağışlar daha düşüktür (Birecik 351 mm). Yağış rejimine gelince, yağışların en çok kış aylarına düştüğü, her yerde yazların kurak geçtiği söylenebilir. Gaziantep yağışlarının mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile) kış 44, ilkbahar 27, yaz 2, sonbahar 17. Yağışlı günler ortalama sayısı 76,4 gün (Kilis: 67,5, İslâhiye: 83,9 gün), kar yağışlı günler ortalama sayısı 4,8 ve kar örtülü günler sayısı 10,4 (Kilis ve İslâhiyede daha az) gündür.

Tabiî bitki örtüsü bakımından Gaziantep ilinde step görünüşü hâkimdir. Ancak toprağı geçirimli bazı dar kesimler dışında bu ağaçsız görünüşün insanların yüzyıllardan beri yaptıkları tahripler sonucu meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Bugünkü durumda ağaçsı bitkiler (çoğu çalılık ve kısmen maki) memleket yüzölçümünün beşte birine yakın yer kaplamaktadır. Akarsular genellikle dağlık alanlardan doğarak ya Fırat'a (Karasu, Merzimen, Nizip ve Sacur çayları), Amik gölü ve Âsi ırmağı aracılığıyle Akdeniz'e (Fevzipaşa önlerinden doğan Karasu ile Kilis batısından geçen Sabun ve Afrin çayları) veya Halep önünden geçip göle (Balık suyu, sonraki adı Kuvayk) dökülür. Genel olarak bu akarsular doğdukları kesimde bol sulu oldukları halde, beslenme sonucunda, akış yönünde zayıflar. Maraş - Antakya ovasında Amik gölü (Karagöl) adlı geniş bir sığ göl vardır.

Gaziantep ilinin nüfusu (1965 sayımı) 511 026'dır ve km²'ye 66 kişi düşer. Bu nüfusun 249 308'i (yüzde 48,8) şehir ve kasabalarda yaşar: il topraklarında 10 000'den fazla nüfuslu 4 şehir (Gaziantep, Kilis, Nizip ve İslâhiye) ile nüfusu 3 000'i aşan 3 kasaba (Oğuzeli, Fevzipaşa ve Barak) vardır. Bu nüfus ayırılacak olursa geri kalan nüfus 583 muhtarlıkta (köy) oturur ve buna göre ilin kır nüfus yoğunluğu yüzde 34 olur (1965'te Türkiye ortalaması 25,5).

Gaziantep ili, Merkez, Araban, İslâhiye, Kilis, Nizip, Oğuzeli ve Yavuzeli adlı 7 ilçeye ayrılmaktadır. — *Gaziantep Merkez ilçesi,* 235 473 nüf.; bucakları Gaziantep ve Burç; 138 köy. Gaziantep ilinde halkın geçiminde en önemli yer tutan kaynak tarımdır. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: ekili topraklar yüzde 32, dikili yerler yüzde 22, nadas toprakları yüzde 10, orman toprakları yüzde 18, çayır ve otlaklar yüzde 4, ürün vermeyen yerler yüzde 15. Meyve ve sebze bahçeleriyle zeytinlikler ve bağları kapsayan «dikili yerler»in Gaziantep ilinde büyük alan kapladığı dikkati çeker. Bu kategori içinde en çok yer tutanı üzüm bağları (77 150 hektar, en çok Merkez, Kilis, Nizip, Oğuzeli ilçelerinde: yaş üzüm üretimi yaklş. ol. 560 000 ton), zeytinlikler (49 176 hektar, 4,5 milyon ağaç, en çok Merkez, Kilis ve Nizip ilçelerinde; üretim 1 200 ton ile 70 000 ton arasında) ve meyve bahçeleridir (başta antep fıstığı, 7 657 000 ağaç, üretim 4 500-14 300 ton; Türkiye üretiminin yüzde 50-yüzde 75'i). Bahçelerde çeşitli meyve ve sebze de yetiştirilir.

Ekili yerlerin çoğu tahıl türlerine ayrılmıştır. En çok buğday (100 000-132 000 ton), arpa (40 000-63 000 ton), daha az olarak da mısır ve pirinç (bazen 1 000 tondan fazla) ekilir. Kuru sebzelerden en çok mercimek (6 000-14 000 ton) ekilir. Patates ekimine önem verilmez (100 ton kadar). Sanayi bitkilerinden en çok pamuk (3 300 ton lif, 5 400 ton çiğit), pancar, tütün (hasankeyf tipi), susam, keten tohumu,ayrıca kavun-karpuz ekilir.

Gaziantep'te koyun (177 000; en çok ivesi ve karaman soyu) ve ona yakın kılkeçi (134 000) beslenir; ayrıca tiftik keçisi (14 000) vardır. Sığır (75 000; en çok güneş kırmızı ırk), az olarak manda (4 600) yetiştirilir. At sayısı (5 300), eşek sayısından (15 000) hemen üç defa daha azdır. Arıcılık fazla gelişmiş değildir (50 ton kadar bal). Tavukçuluk da orta derecededir (250 000 kadar).

Gaziantep ilinde varlığı bilinen madenlerden krom, manganez, amyant ve demir üzerinde durulmaktadır. Petrol araştırmaları yapılmıştır. Bu araştırmalar sırasında Kilis yöresinde fosfat yataklarına da rastlanmıştır. Sanayi bakımından çeşitlilik vardır. Kilis, Nizip ve Gaziantep'te yağ ve sabun fabrikaları, şarap fabrikası, un ve makarna yapımı, ağaç işleri, çeşitli dokumacılık, tamircilik sayılabilir. Gaziantep çimento fabrikası 1955'te kuruldu, 1966'da genişletildi. İplik ve dokuma fabrikası da kurulmuştur. Ulaşım kara ve demiryollarıyle sağlanır. İl toprakları içinde 450 km kadar devlet yolu, 160 km il yolu vardır. Köy yolları 2 240 km kadarsa da hepsi ulaşıma elverişli değildir. İlden geçen başlıca demiryolu, Cumhuriyet devrinde 1950'lerden sonra tamam-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lanan Narlı-Gaziantep-Karkamış hattı (177 km) ve Narlı-Feyzipaşa-İslâhiye hattıdır: İslâhiye'den sonra Suriye sınırını geçen demiryolu doğuda Suriye hududunu boylamak üzere tekrar topraklarımıza girer. Gaziantep'te bir de sivil havaalanı vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Gaziantep müzesi, Gaziantep'te 1944 yılından bu yana faaliyetine devam etmekte olan müze, modern ihtiyaçlara cevap verecek şekilde inşa edilmiş olan yeni binasında 1969'da ziyarete açıldı. Bina iki salondan meydana gelir. Birinci salonda, kronolojik bir sıra ile hitit, yunan, roma ve bizans çağına ait eserler ile islâm eserleri; ikinci salonda, Gaziantep bölgesinin özelliklerini gösteren etnografik eserler sergilenmektedir. İki salonu birbirine bağlayan koridorda, Tilmen ve Gedikli kazılarından çıkan eserler yer alır. Taş eserler (hitit hiyeroglifleri, roma mezar stelleri) çoğunluktadır. Seramik eşyalar, silindir ve damga mühürleri de önemli eserler arasında yer alır. (M)

GAZİ AŞIK HASAN. Bk. ÂŞIK HASAN *Gazi, Temeşvarlı.*

GAZİ BEY, Orta Anadolu'da 1335-1381 yılları arasında yaşamış olan Eretna devletinin kurucusu Uygur Türklerinden Eretna Beyin torunlarından birinin adıdır. (M)

GAZİ ÇELEBİ Sultan Altunbaş — denir, Sinop'ta hüküm süren türk beylerinden biri (öl. 1322). Selçuklu sultanı Gıyaseddin Mesud II'nin oğlu. Babası Moğollara esir düşünce İlhan tarafından Sinop ve çevresi hükümdarlığı kendisine verildi. Pervaneoğullarından Mühezzibüddin Mes'ud'un ölümü üzerine Sinop'u ele geçirdi. İlhanlılara yaranmak amacıyle deniz savaşları için gemiler yaptırdı. Rusya ve Çerkezler üzerine akınlarda bulundu. Söylentilere göre atla geyik avına çıktığı bir gün ağaca çarparak öldü. (M)

GAZİDDİN HAN, Âbit Hanın büyük oğlu Mir Şehabeddin'e Evrengzib tarafından verilen unvan. Şehabeddin, 1669'da Türkistan'dan Evrengzib'in sarayına geldi. Burada süvari kumandanlığına tayin edildi. Prens Ekber ayaklanmasının bastırılmasında yararlık gösterdi. Golkonda, Bicâpûr, Adhvani kuşatmalarına katıldı. Evrengzib, savaşlardaki başarılarından ötürü kendisine önce Gaziddin Han (1679), sonra Firuz Ceng (1685) unvanlarını verdi. Öldüğü zaman Gucarat valisiydi. (M)

GAZİDDİN HAYDAR, Türk-Hint imparatorluğu veziri ve avdh hükümdarı (öl. 1827). Babası Saadet Ali'nin ölümünden sonra İngilizlerin Hindistan genel valisinin reyi ile Avdh padişahı unvanını aldı. Bilgili bir kimse olmasına rağmen Aga Mir gibi kötü nazırların tesiriyle eğlenceye düştü ve devleti iyi idare edemedi. Kendi adına Avdh vilâyetinde para bastırdı (1820-1827). Paraların üzerinde bir arma çerçevesi içinde bayrak taşıyan iki kaplan ve onun üstünde iki balık resmi vardır. Ayrıca saltanatının ilk yılı hatırası olarak gümüşten madalya bastırdı. İlim ve edebiyat ile de uğraştı. *Heft Kulzum* (Yedi Deniz) adlı farsça lûgat ile bir sarf (morfoloji) kitabı yazdı. (M)

GAZİ DELİ HÜSEYİN PAŞA. Bk. HÜSEYİN PAŞA *Gazi, Deli.*

GAZİEMİR, İzmir'in güneyinde Eşrefpaşa bucağı sınırları içinde semt; 18 142 nüf. (1965). Semtin, İzmir'e 14 km uzaktaki demiryolu istasyonundan ayrılan bir kol ile Seydiköy'e gelinirdi. Zamanla iki semt hemen hemen birleşti, resmî kaynaklarda Gaziemir adı Seydiköy için de kullanılmağa başlandı. (M)

GAZİ EMİR Danişmendli, danişmendli hükümdarı (XII. yy.). Bizanslılara ve Haçlı ordularına karşı önemli zaferler kazandı. Bu sebeple 1143'te selçuk hükümdarı Sultan Sencer kendisine birtakım hâkimiyet alâmetleri ve hediyeler göndererek «melik» unvanı verdi. (M)

GAZİ FAZIL, osmanlı kumandanlarından (XV. yüzyılın ortaları). Karesi beylerinden biri. Karesi beyliği topraklarından bir kısmı Osmanlılara geçince, Gazi Fazıl da Osmanlıların hizmetine geçti. Rumeli'nin alınmasında büyük yararlıklar gösterdi. (M)

GAZİ GİRAY I, Kırım hanı (1523-1524). Kırım beyleriyle elbirliği yaparak babası Mehmed Giray Hana karşı ayaklandı. Babasının öldürülmesi üzerine Kırım hanı oldu (kasım 1523). Osmanlı imparatorluğu onun hanlığını tanımadı. Kırım beylerbeyi Şirinler'den Memiş Bey ile anlaşarak Gazi Giray'ın amcası Saadet Giray'ı Kırım hanı yaptı (mayıs 1524). Gazi Giray bir süre buna karşı koymağa çalıştıysa da başarı sağlayamadı. Sonunda Memiş Beyin aracılığıyle Saadet Giray Hanın kalgay'ı oldu. Üç ay sonra da öldürüldü (ağustos 1524). [M]

GAZİ GİRAY II (Bora da denir), Kırım hanı (? 1554-Akmescit 1607). 1588-1596, 1596-1607 Yılları arasında iki kere Kırım hanı oldu. İlk defa Osmanlı-İran savaşlarında Kırım yardımcı kuvvetleri kumandanı olarak osmanlı ordusu yanında yer aldı (1578), bu savaştaki başarıları yüzünden Özdemiroğlu Osman Paşanın ilgisini çekti. Bir aralık İranlılara tutsak oldu, onlarla işbirliğine yanaşmadığı için Alamut kalesine hapsedildi (1581). Sonra hapisten kaçtı (1585), Özdemiroğlu ordusunda yeniden İranlılara karşı savaştı. Özdemiroğlu'nun ölümünden sonra Yanbolu'da yerleşti. Osmanlı padişahı tarafından takdir edilen Gazi Giray, Kırım hanı olarak bir donanma ile Kırım'a gönderildi (1588). Kırım beyleri bu durum karşısında herhangi bir tepki göstermediler. Murad Giray'ı tutan rus çarı, Gazi Giray'a karşı harekete geçmek istediyse de hem Osmanlı devletinin baskısına, hem de Lehistan ve İsveç ile anlaşarak Moskova yakınlarına kadar giden Gazi Giray'a boyun eğmek zorunda kaldı. Yapılan anlaşma sonunda çar her yıl Kırım hanına 10 000 ruble vergi vermeyi kabul etti. Osmanlılarla Macaristan seferine katılan Gazi Giray Györ kuşatmasında başarı gösterdi. Eflak beyinin ayaklanmasını bastırdı (1594). Bu başarılarından sonra Boğdan'ın kırım hanzadelerinden birine verilmesini istemesi Osmanlıların hoşuna gitmedi. 1596 Seferine kendi katılmadı, kalgay Feth Giray'ı gönderdi. Saldırıya geçmeyi düşünen Kazaklara karşı Gazikirman kalesini yaptırmağa başladı. Osmanlı padişahının ısrarı üzerine Habsburglara karşı açılan savaşa katılmak üzere Macaristan'a gitti (1598). Kışı Zombor'da geçirdi. Silistre eyaletinin kendisine arpalık olarak verilmesini ileri sürmesi Osmanlılar arasında soğuk karşılandı. Bunun üzerine, Habsburgların yılda 10 000 altın karşılığı kendi saflarına geçmek isteğini de reddedip Kırım'a döndü (1599). Tahtının elinden alınacağı korkusuyle tekrar Macaristan'a döndü (1602). Bütün kışı Macaristan'da avlanmakla, şiir yazmakla geçirdi. Ertesi yılın baharında Kırım'a döndü. Hasburg savaşlarında (1593-1606) büyük başarılar sağladı. Celâlî ayaklanmalarını bastırmak için Kırım'dan Anadolu'ya 10 000 kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Bu olaydan bir yıl sonra Şirvan üzerinden İran'a yürüdü, fakat kısa bir süre sonra vebadan öldü. Gazi Giray, bağımsızlık isteyen Kırım hanlarıyle Osmanlı imparatorluğu arasında denge sağlamayı bilen, düşmana karşı Osmanlılarla anlaşmanın gerektiğine inanan bir hükümdardı. Onun zamanında Kırım hanlığının sanat ve kültür hayatında osmanlı etkisi artmış, iki devlet arasında bir kültür yakınlığı, düşünce kaynaşması olmuştur. Kendisi de şair olan Gazi Giray'ın en önemli yanı düzenli bir ordu kurmasıdır. Şiirde *Gazayi* mahlâsını kullanan Gazi Giray'ın Divan edebiyatında önemli bir yeri vardır. Şiirlerinde aşk yerine kahramanlığı işledi. Gazellerinde eski şiir geleneğini sürdüren ustaca buluşlar görülür. Eserleri: *Divan* (Gazi Giray Han, Hayatı ve Eserleri, İ.H. Ertaylan, 1958); *Gül-ü Bülbül* mesnevîsi (çağatay lehçesiyle). [M]

GAZİ GİRAY III (? 1662-Karinâbâd 1708). Kırım hanı (ocak 1705 - mart 1707). Devlet Giray II kendisini nureddin (nuradin) makamına getirdi. Bununla yetinmeyen Gazi Giray Nogaylarla birleşerek kardeşine karşı ayaklandı. Babası Selim Giray hanlığa geçince onu kalgay yaptı (1702). Babasının ölümü üzerine Kırım hanı oldu (1705). Rus-İsveç savaşlarında İsveç tarafını tuttu. Bu davranış Osmanlıların barışçı siyasetine aykırıydı. Osmanlı padişahlarının doğrudan doğruya Nogayları emri altına almasına karşı koyunca azledildi (mart 1707). Sürgün edildiği Karinâbâd'da öldü. (M)

Gazi Giray isyanı, Kırım Hanı Devlet Giray'ın Lehistan ile yaptığı anlaşmayı dinlemeyen kardeşi Gazi Giray'ın ayaklanması. Karlofça antlaşmasına (1699) göre Nogay tatarlarının Lehistan'dan aldıkları topraklardan çekilmeleri gerekiyordu. Kırım hanı Devlet Giray'ın Bucak'ta oturan kardeşi Gazi Giray bu anlaşmayı tanımadı, daha önce ele geçirdiği Lehistan topraklarını bırakmamak için kardeşine karşı birkaç defa ayaklandı. Osmanlı devleti olayın büyümesini önlemek için Kırım hanlığını vadederek Edirne'ye çağırdığı Gazi Giray'ı yakalayıp on yedi gün Rodos'ta hapsettirdi (1701). [M]

GAZİ HAN, Melik Suhrab Han Dodaî Beloç'un oğullarından biri (XV.-XVI. yy.). Bunlar Şah Hüseyin Langâh (1469-1502) zamanında Makran'dan Multan'a geldiler. Ordudaki başarılarından dolayı Sina ve Çinab nehirlerinin birleştiği yerin aşağısına yerleştirildiler. Şer Şah zamanında bu topraklar Suraboğullarına verildi. Mir Çakur Rind ile bir süre araları açılan Suraboğulları daha kuzeye gitme zorunda kaldılar. Sonra Dera İsmail Han, Dera Feth Han, Dera Gazi Han şehirlerini ve Dodaî Nevvablarının Mirranî kolunu kurdular. (M)

GAZİ HASAN PAŞA. Bk. CEZAYİRLİ HASAN PAŞA *Gazi, Palabıyık.*

GAZİ HÜNKÂR. Bk. MURAD I *Hüdavendigâr.*

GAZİ HÜSREV BEY Sultanzade, Bosna beyi (öl. Bosna 1541). Bayezid II'nin kızının oğlu. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapılan birçok savaşa katıldı. Macaristan, Hırvatistan, Dalmaçya ülkelerine başarılı akınlar yaptı. Venediklilerin elinde bulunan Solis ve Kilis kalelerini aldı (1537). Budin'i kuşatan Ferdinand'ı, Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey ile birleşerek püskürttü; Ferdinand'ın ülkesine akınlar yaptı. İspanyolların eline geçen Kastelnova kalesini denizden kuşatan Barbaros Hayreddin'e karadan yardım etti (1539). Paşalığa yükseldikten bir süre sonra öldü. (M)

GAZİ İBRAHİM EDHEM PAŞA. Bk. EDHEM PAŞA *Gazi.*

GAZİKALE, Timişoara'ya 1683-1699 arasında düşmana karşı gösterdiği beş yıllık kahramanlıktan dolayı halk tarafından verilen ad. (M)

Gazikasımpaşa camii, Macaristan'ın Pécs ilinde cami. XVI. yy.ın sonlarına doğru yapıldı. 1688'den sonra kiliseye çevrildi. Bu arada çok değiştirildi. Yapı kare planlıdır ve üzerini köşelerde tonoz bingilere oturan bir kubbe örter. (M)

Gazikerman hisarı, Özi suyu yakınlarında Gazi Kerman tarafından kurulan kale. 1700 Yılında Ruslarla imzalanan İstanbul antlaşması ile bazı kaleler, bu arada Gazikerman hisarı da yıkılmak şartıyle Osmanlılara bırakıldı. Osmanlılar antlaşmaya uyarak bu hisarı yıktılar. (M)

GAZİ KOCA MEMİ BEY, İzvornik (Zwornik) sancak beyi (öl. 1593 Sissek, Avusturya). Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa ile birlikte Sissek kalesi kuşatmasına katıldı. Telli Hasan Paşa'ya üstün düşman kuvvetlerine karşı savaşa girilmemesini teklif etti, fakat paşa bunu kabul etmedi. Bu savaşta osmanlı kuvvetleri yenildiler, Koca Memi Bey de şehit oldu. (M)

GAZİ KOMUK MİR AŞİRETİ, XVIII. yy.da Şirvan'da yaşamış bir aşiret. Bu aşiretin reisi Sürhay Han, bazı karışıklıklardan yararlanarak Şirvan'da Hacı Davud Hana karşı çıktı. Diyarbakır valisi Arîfi Ahmed Paşa aracılığıyle Osmanlılardan valilik istedi. (M)

Gazi koşusu, Türkiye'de en eski ve önemli at koşusu. Kurulduğu 1927 yılından günümüze kadar düzenli olarak devam etti. 1938 Koşusuna *Atatürk koşusu* denildi. Gazi koşusu 3 yaşında, yerli safkan İngiliz atları arasında yapılır. 2 400 m'lik bu koşunun ödülü 150 000 liradır. 1968'e kadar Ankara'da yapılan koşu 1968'de İstanbul'a alındı. 14 Haziran 1970 pazar günü yapılan koşudan sonra ilk defa olarak 35 000 lira değerinde som gümüşten bir Atatürk heykeli at sahibine armağan edildi. (M)

GAZİLER, Doğu Anadolu bölgesinde (Er-

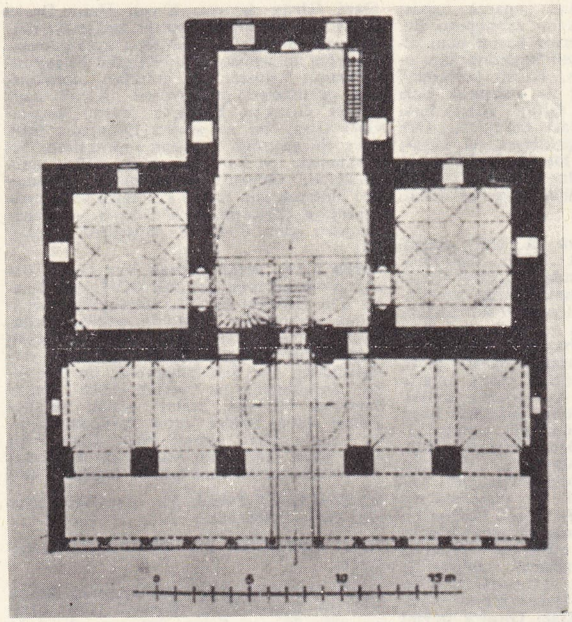

Gazimihal camii planı, Edirne (Edirne adlı eserden)

zurum-Kars bölümü, Kars ili, Tuzluca ilçesi) bucak; 8 349 nüf; 31 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Pernavut*), 1 897 nüf. Aras ırmağına güneyden karışan küçük bir vâdi üzerinde; yüksl. 1 140 m. Kars-Doğubayazıt yolu Gaziler'in 2 km kuzeyinden geçer. (M)

GAZİLER, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum-Kars bölümü, Erzurum ili, Şenkaya ilçesi) bucak; 6 303 nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Bardiz*), 937 nüf. Şenkaya'nın 29 km güneyinde Bardız çayı vâdisinde; yüksl. 1 800 m. (M)

GAZİ MEHMED PAŞA, Osmanlı imparatorluğunun Bosna valilerinden (öl. Bosna 1697). Macaristan serdarı Topal Hüseyin Paşa kethüdalığında yetişti. Venedikliler Bosna Hersek taraflarında bir kısım halkı Osmanlılara karşı ayaklandırdılar ve Gabela kalesini kuşattılar. Sonra Bosna eyaletinin kuzeybatısında bulunan Bihke'yi sardılar (1696). Bosna valisi Mehmed Paşa kumandasındaki bir ordu ile üzerlerine gelince bırakıp kaçtılar. Kendisine verilen vezirliğin padişahça çıkarılan fermanı eline varmadan öldü. (M)

GAZİMİHAL. Bk. KÖSEMİHAL (Abdullah Bey).

GAZİMİHAL (Mahmud Ragıp), türk müzik araştırıcısı, tarihçi ve yazarı (İstanbul 1900-ay.y. 1961). Soyadı kanunundan önce kullandığı Kösemihal adını sonradan Gazimihal'e çevirdi. Öğrenimini İstanbul, Berlin ve Paris'te yaptı. Galatasaray lisesi (1924-1925 ve 1929-1930) ile İstanbul Kız lisesinde (1929-1932) müzik öğretmenliği görevinde bulundu. Ankara'da Musikî Muallim mektebinde keman ve müzik bilgisi (1932-1938), Devlet konservatuvarında müzik, opera ve bale tarihiyle müzik bilgisi (1940-1960), Gazi Eğitim enstitüsünde müzik tarihi okuttu. Ankara'da Müzik ve Sanat Hareketleri dergisini kurdu (1934-1935). Fransa, Belçika ve Türkiye'deki meslek ve kültür dergilerinde, gazetelerde Türkiye halk musikisi ve Batı sanat musikisiyle ilgili yazılar yazdı. Başlıca eserleri: *Anadolu Türküleri ve Musikî İstikbalimiz* (1928); *Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları* (1929); *Türk Halk Musikilerinin Tonal Hususiyetleri Meselesi* (1936); *Balkanlardaki Musikî Hareketleri* (1937); *Ankara Bölgesi Musikî Folkloru* (Sadi Karsel ile birlikte) [1939]; *Türkiye-Avrupa Musikî Münasebetleri* (1939); *Bursa'da Musikî* (1943); *Konya'da Musikî* (1947); *Türk Askerî Muzıkaları Tarihi* (1955); *55 Opera* (1957); *Asya ve Anadolu Kaynaklarında Iklığ* (1958); *Musikî Sözlüğü* (1961). [M]

Gazimihal camii, Edirne'de ilk devir osmanlı eserlerinden; 1422 yılında yapıldı. Bursa camileri tipindeki yapının planı ters T biçimindedir. Girişten sonraki ilk bölümün üzerini köşelerde bingilere oturan bir kubbe; mihrabın önündeki bölümün üzerini sivri kemerli bir tonoz örter. Yan bölümler yıldız tonozlarla örtülmüştür. Önünde kalın taş ayaklara oturan son cemaat yeri vardır. Camiin kıble yönünde Gazi Mihal Beyin türbesi ile yanında ailesinden birinin mezarı da bulunmaktadır. (M)

GAZİ MİYAN, hintli veli. Kendisine Müslümanlar da, Hindular da büyük saygı duyarlar. Gazi Miyan adına düzenlenen ve «şâdi» denilen evlenme günü şenlikleri, Hindistan'da bütün halkın, özellikle okumamışların bayramıdır.

Batı Hindistan'ın kuzey bölgesinde onu Mahmud Gaznevî'nin yeğeni Sâlâr Mesud ile bir tutarlar. Bk. SÂLÂR MESUD.

Banda bölgesindeki Gasvarid'e her yıl nisan, mayıs aylarında Gazi Miyan adına bir panayır düzenlenir. Panayırda çeşitli törenlerle veli anılır. Hindistan'ın bazı bölgelerinde ise Gazi Miyan Delhi hükümdarının ordusunda kumandanlık yapmış, sonradan fakir elbiseleri giyerek dünyadan elini ayağını çekmiş bir ermiş olarak kabul edilir. Bugün de Hindistan'da adı askerlikte kahramanlığı temsil eder. Bir söylentiye göre Gazi Miyan evleneceği gün düşmanları tarafından öldürülmüştür, anma şenlikleri o güne izafeten yapılır.

Batı Bengal'de Gazi Miyan adına şenlik yapılmaz. Ancak hemen her köyde bu veliye ayrılmış bir ziyaret yeri vardır. Buralara çeşitli adaklar bırakılır. (M)

GAZİ MUHAMMED. Bk. KAZİ MUHAMMED.

GAZİ MUSTAFA KEMAL. Bk. ATATÜRK.

GAZİNO i. (ital. *casino*, kır evi'nden). Yemek yenilen, program seyredilen, bazen de oyun oynanan eğlence yeri: *Olimpos Palasın, Kristalin, Splandit Palasın, diğer küçük gazinoların lambaları çoktan sönmüştü* (Ömer Seyfeddin). *Taksim Belediye gazinosu.* ‖ Büyük kahvehane ve birahane. ‖ *Aile gazinosu.* Bk. AİLE. ‖ *Kır gazinosu* (*kahvesi*), kırlık yerde açılmış basit gazino. (M)

GAZİNOCU i. (*gazino*'dan *gazino-cu*). Gazino işleten kimse. (M)

GAZİ ORHAN. Bk. ORHAN GAZİ.

Gazi Orman çiftliği. Bk. ATATÜRK ORMAN ÇİFTLİĞİ.

Gazi Orta öğretmen Okulu ve Eğitim enstitüsü, Ankara'da orta dereceli okullarla teknik okullara ve ilk öğretmen okullarına öğretmen ve ilköğretim müfettişi ile rehberlik bürolarına öğretmen yetiştiren öğrenim kurumu. Enstitü ilk defa 1926-1927 öğretim yılında ortaokullara türkçe öğretmeni yetiştirmek amacıyle Konya'da açıldı. Okulun öğrenim süresi iki yıl ve öğrenci sayısı da 16 idi. 1927-1928 Öğretim yılı başında Ankara'da Millî Eğitim bakanlığı için yapılmış olan binaya (şimdi Gümrük ve Tekel bakanlığı); bir süre sonra da bugünkü Merkez bankası binası yerindeki bir binaya taşındı. Aynı zamanda Türkçe bölümünden başka Pedagoji bölümü de açılarak öğrenci sayısı 45'e çıkarıldı. 1928 Yılı haziranında Türkçe bölümü 15 mezun verdi.

1928-1929 öğretim yılında okulun teşkilâtı genişletildi. Bu arada (Pedagoji bölümü dışında) iki yıllık genel hazırlayıcı sınıflar üzerine bir buçuk yıllık meslekî sınıflar açılarak okulun öğrenim süresi 3,5 yıla çıkarıldı. Böylece okul Türkçe, Pedagoji, Tarih, Fizikî ve Tabiî Bilimler ve Matematik bölümlerine ayrıldı.

Enstitü, 1929-1930 öğretim yılı başında bugünkü binasına taşındı. Bu bina, 1926 yılında millî eğitim bakanı Necati Bey zamanında Büyük Millet meclisinin kabul ettiği 22 nisan 1926 tarihli kanunla o tarihte düşünülmüş olan 10 bölge öğretmen okulunun ilki olarak yapılmıştı. Bina 1929'da tamamlanınca, Orta öğretmen okuluna uygulama okulu görevi yapan bir İlköğretmen okulu ile birlikte öğretime açıldı. Adı da Atatürk'ün iznivle *Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye enstitüsü* oldu. Bundan sonra enstitüye çeşitli yıllarda bazı bölümler eklendi; yönetimde bazı değişmeler yapıldı: Resim ve Beden Eğitimi bölümleri açıldı (1932-1933).

Pedagojiden başka bölümlerdeki hazırlık sınıfları kaldırıldı; Edebiyat, Matematik, Tabiî İlimler bölümlerinin öğrenim süreleri ikişer yıl olarak kaldı. Müzik (1937-1938), Fransızca (1941-1942), İngilizce bölümleri açıldı (1944-1945). Edebiyat, Tarih-Coğrafya, Matematik, Fizik-Kimya, Tabiîye bölümleri *Toplu Dersler* adı altında tek bir bölüm olarak birleştirildi (1946-1947). Almanca bölümü de açılarak yabancı dil öğretmenleri yetiştirilmeğe devam edildi (1947-1948). Toplu Dersler bölümü kaldırılarak Edebiyat ve Fen bölümleri kuruldu (1948-1949).

Mezunları, özel eğitime muhtaç çocukların eğitiminde görevlendirmek üzere bir Özel Eğitim bölümü açılmışsa da (1953-1954) bu bölüm 1955'te kapatılarak, öğrencileri Pedagoji bölümüne aktarıldı.

Fen bölümü, Matematik ve Fen Bilgileri; Edebiyat bölümü, Türkçe ve Sosyal Bilgiler bölümü olarak ikiye ayrıldı (1966-1967). Eğitim, Türkçe, Sosyal Bilgiler, Matematik, Fen Bilgileri bölümleri öğretim süreleri üç yıla çıkarıldı (1967-1968). Her yıl artan ihtiyaca göre öğrenci sayısında da bir artış görülmektedir. 1969-1970'te öğrenci sayısı 1 429'a yükseldi (898 erkek, 531 kız). Bu dönemde enstitüde görevli 184 öğretmen bulunuyordu. (M)

GAZİ OSMAN. Bk. OSMAN GAZİ.

GAZİ OSMAN NURİ PAŞA. Bk. OSMAN NURİ PAŞA *Gazi*.

GAZİOSMANPAŞA, İstanbul iline bağlı ilçe; Haliç'in kuzeyinde eskiden Eyüp ilçesinde yer alan bir kısım toprak üzerinde; Plevne kahramanı Gazi Osman Paşanın adı verilerek kurulmuştur; 116 km^2, 120 038 nüf. (1970); bu nüfusun 69 599'u Eyüp üstündeki sırtlarda Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle Taşlıtarla ve Yıldıztabya kesimlerini kapsayan merkeze ait bulunur. İlçeye bağlı yerleşmelerden Küçükköy de (1965'te 14 564 nüf.) çok büyümüştür. İlçenin ayrıca 9 köyü vardır. İstanbul'un sanayi kesimlerinde çalışan kalabalık bir nüfus kütlesi, bu semtte oturur. (M)

GAZİ OSMAN PAŞA. Bk. OSMAN PAŞA.

GAZİPAŞA, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili) ilçe merkezi kasaba; 5 504 nüf. Mersin'i Antalya'ya bağlayan muntazam kıyı yolu üzerinde; denizden 3 km içeride kurulmuştur. Kasabanın bulunduğu kesim düz bir ova halindedir. Kasaba ile deniz kıyısı arasında alçak tepeler bulunur. Bu tepelerden birisi üzerinde eski Selinus harabeleri vardır. — *Gazipaşa ilçesi*, 931 km^2 25 286 nüf. Tek bucağı ve 37 köyü vardır. Tahıl tarımı ve turunçgiller. (M)

GAZİPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) şehir, Ganj ırmağı kıyısında; 37 100 nüf. Afyon ve parfüm sanayii.

— Tar. Gazipur'un 1330 yılında Hindû Raca'yı yenen Mesud Melik el-Sedad Gazi adlı

Foto. MEYDAN

biri tarafından kurulduğu söylenir. 1539 Yılında afganlı Şîr Şah ile imparator Hümayun arasında patlak veren ve Şîr Şahın zaferiyle biten Kannauc savaşı bu ilçenin sınırları içinde olmuştur. Tarihî eser olarak XVI. yy.dan kalma Pahar Han türbesi, havuzu, XVIII. yy.dan kalma Abdullah Hanın Çihil-sütun adlı sarayı vardır. (ML)

GAZİS (Georgios), yunanlı yazar (Epir, Delvinakion 1795 - ay.y. 1855). 1821 Yunan İstiklâl savaşından sonra yeni kurulmuş olan Yunan devletine büyük yardımı dokundu. Filiki Eterya'ya üye oldu. Eflak ayaklanmasına katıldı. Dragatsani bozgunundan sonra Yunanistan'a döndü, Mesolongi'de savaştı. 1826'da binbaşı rütbesiyle G. Karaiskakis'in, 1829'da A. Kapodistrios'un sekreteri oldu. Bundan sonra da Mesolongi lisesi müdürlüğüne getirildi. Gazis, *Etymologikon Leksikon tis Ellinikis Glossis* (Yunacanın Etimolojik Lûgati) [1845] ve Botsari ile *Karaiskakis'in Biyografisi* (1828) adlı iki eser yayımladı. (L)

GAZİS (Theodoros), bilgin ve rahip (Selânik 1400-Calabria 1475). Daha çok dilbilgisiyle uğraştı, çalışmalarıyle yunan kültürünün Batı'da yayılmasına ve Rönesans'ın doğmasına yardımcı oldu. Selânik'in, Türklerin eline geçmesinden hemen sonra İtalya'ya kaçtı, öğrenimini orada bitirdi. Sienna ve Ferrara gibi şehirlerde öğretmenlik yaptı, 1455'te papa Nicolaus V tarafından Roma'ya çağırıldı, orada Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerinin ve Latinceden Cicero'nun *Caton* (Floransa, 1507) adlı diyaloğunun tercümelerini yaptı. *Grammatike Helenike* (Yunanca Dilbilgisi) [1516], *Peri Menon* (Aylar Hakkında) [1556], *Peri Arkhaiogonias ton Turkon* (Türklerin Menşei) adlı eserleri yayımladı.

Ayrıca papa Nicolaus'un K. Palaiologos'a gönderdiği ve iki kilisenin birleşmesini isteyen tehditli mektubunu yazdı. (L)

GAZİ SALİH, bir dağıstan beyi (XVI. yy.). Tabasaran beyliğinde, «Maysum» unvanını taşıyordu. Lala Mustafa Paşa Şark seferinde ordusuyle Şirvan'dan Erzurum kışlağına giderken diğer bazı dağıstan beyleriyle birlikte Osmanlılara itaatname gönderdi. (M)

GAZİ TİMURTAŞ PAŞA Sarı. Bk. TİMURTAŞ PAŞA *Sarı, Gazi.*

GAZİ UMUR BEY. Bk. UMUR BEY.

GAZİ UMUR BEY, Aydınoğulları beylerinden (Aydın 1307-İzmir 1348). Aydınoğlu Mehmed Beyin oğlu. Babasının ölümünden sonra tahta çıktı (1333). İzmir'i kuşatan papa, venedik, rodos ve latin donanmalarına karşı, şehri geri almak için savaşırken öldürüldü. (M)

GAZİURA. Arkeol. Anadolu'da Karadeniz kıyısında şehir. Pontos krallarının merkezi olan Gaziura, Strabon zamanında terkedildi. (L)

GAZİYÂN çoğl. i. (ar. *ğâzî*'den *ğâziyân*). *Esk.* Gaziler.

— Din. tar. *Gaziyânı Hacı Bektaşı Veli,* Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında yeniçerilere verilen ad. (İnanç bakımından Hacıbektaş'a bağlanan yeniçeri ocağı, tarihi boyunca, bu deyimi özel bir ad olarak benimsedi.) ‖ *Gaziyânı rum,* Osmanlı imparatorluğunda fetih ordularına katılan, din yolunda savaşmayı amaç edinen tarikat mensupları. (Daha çok Kalenderiye tarikatına bağlı olan bu dervişler topluluğunda *Gaziyânı Rum, Ahiyânı Rum, Abdalânı Rum, Bacıyânı Rum* yer alıyordu. Anadolu ve Rumeli'nin türkleşmesinde büyük yararlıkları görülen bu topluluk zamanla ortadan kalktı.) [M]

GAZİYE i. *Şazeliye* tarikatına bağlı Reşadiye kolunun bir dalı. Kurucusu Seydi Ebül Kasım Gaziyül Selcemas (öl. 1573). Kurucusunun adında bulunan «Kasımû sözünden ötürü, *Kasımiye* de denir. (M)

GAZİYE i. Mısır rakkaseleri. Barâmika adıyle anılan bu oyuncular kendi aralarında evlenir, genellikle topluma karışmazlardı. Kadınları oyunculuk, erkekleri uşaklık yapan bu topluluk el sanatıyle uğraşırdı. Mızıka çalanlarına *garavatî* denirdi. 1834 Yılında, bu rakkaselerin sokaklarda oynamaları yasaklandı. (M)

GAZİYE HATUN, Eyyubîlerden Melik Kâmil'in kızı ve Hama'da hüküm süren Muzaffer Mahmud'un karısı (öl. 1258). Eşinin ölümünden sonra oğlu Melik Mansur adına bir süre saltanat sürdü. (M)

GAZNELİLER, Leşgeri Bazar sarayı: yukarıda, güney cephesi ve büyük giriş; altta, orta avlunun kuzeybatısı

GAZLAMAK geçl. f. (fr. *gaz*'dan *gaz-la-mak*). Gazyağı sürmek: *Önce bidonu gazlayarak üzerindeki pası çıkarmağa çalıştı.* ‖ Gazyağı damlatmak: *Makineyi gazlamak.* ‖ Motorlu aracın hızını artırmak için gaz pedalına kuvvetle basmak. ‖ Geçz. f. *Argo.* Kaçmak. (M)

GAZLAŞTIRMA i. (*gazlaştırmak*'tan *gaz-laştır-ma*). Gaz. sanay. Bileşiminde karbon bulunan katı veya sıvı maddelerin, tamamen yanıcı gaz* haline dönüştürülmesi. ‖ *Tam gazlaştırma,* taşkömürü veya linyitlerin, bir tek safhada tamamen gazlaştırılması. ‖ *Yeraltında gazlaştırma,* bir taşkömürü tabakasının, ocaktan çıkarılmadan önce bir miktar hava ile yakılarak, yatağında yanıcı gaz haline dönüştürülmesi.

— ANSİKL. Gaz. sanay. Kullanılan hammaddenin cinsine ve elde edilmesi istenen yanıcı gazların kalitesine göre, *gazlaştırma* çeşitli şekillerde yapılır: kok, kömür veya katranın gazlaştırılmasında havanın etkisinden yararlanılır ve ürün üzerine su buharı gönderilir, böylece *fakir gaz* veya *karışık gazojen gazı* da denilen *hava gazı* elde edilir; yaklaşık olarak 20 hpz'lık basınç altında su buharı ve oksijen göndererek, linyitten, doğrudan doğruya şehir şebekesine dağıtılabilecek gaz elde edilir. Önceden 1 000°C'a kadar ısıtılmış kok doğrudan doğruya yalnız su buharı göndererek de gazlaştırılabilir, böylece, *jeneratör** denilen cihazlarda *su gazı* elde edilir; petrol yağları, gazoil ve feul-oil de, çeşitli jeneratörlerde gaz haline dönüştürülebilir.

Tam gazlaştırma'nın üstünlüğü uçucu maddeleri değerlendirerek hem kömürleştirmeyi hem de kokun gazlaştırılmasını aynı cihazda gerçekleştirmek imkânı vermesidir; bu usulle elde edilen gaz, değişik oranlarda hidrojen, karbon monoksit ve hidrokarbonlar karışımıdır.

Yeraltında gazlaştırma'dan elde edilen gazın bileşiminde büyük oranda azot bulunur. Bu yüzden ısı değeri düşüktür ve 400 ile 600 kalori/m³ arasında değişir; bileşimindeki karbon monoksit oranı yüzde 13 ile 20 arasındadır. Toprak altından çıkarılan bu gaz, kazanların ısıtılmasında veya gaz türbinlerinde kullanılabilir. Bu usul, ilk defa 1935'e doğru S.S.C.B.'de denenmiştir. (L)

GAZLAŞTIRMAK geçl. f. (*gazlaşmak*'tan *gazlaş-tır-mak*). Bir maddeyi gaz haline dönüştürmek: *Taşkömürünü gazlaştırmak.* (L)

GAZLI sıf. (*gaz*'dan *gaz-lı*). Gaza bulaşmış olan: *O gazlı elbiseyi ne kadar havalandırdımsa da kokusunu gideremedim.* ‖ İçinde erimiş halde gaz bulunan: *Gazlı su.*

— Eczc. *Gazlı bez.* Bk. BEZ. (M)

Gazlıgöl hamamı, İçbatı Anadolu'da Afyonkarahisar'ın kuzeyinde, yazın çok ziyaret edilen kaplıca. — Afyon - Eskişehir yolu üzerinde demiryolu durağı. (M)

GAZNE, Afganistan'da şehir, il idare merkezi, Sefid Kûh'un güneye doğru uzantısını meydana getiren yükseklerde; 41 000 nüf. Yün ihracatı, el sanatları sanayii.

● *Tarih.* Şehrin ne zaman ve kim tarafından kurulduğu, adının nereden geldiği bugün kesin olarak bilinmiyor.

Gazne'nin, Ptolemaios'un *Gazaca,* Greklerin *Gazos* adını verdikleri şehirlerden biri olduğu ileri sürülmüş, fakat bu konuda inandırıcı belgeler bulunamamıştır. Ancak daha yakın zamanlarda Vivien de St. Martin'in yazılarında *Gazna* ile Ho-si-na şehirleri bir sayılmaktadır. Bir buddhacı hacısı olan Hüan Tsang'a göre Ho-si-na şehri Tsao-kin-to

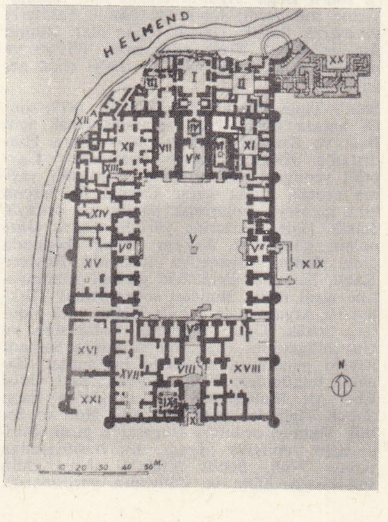

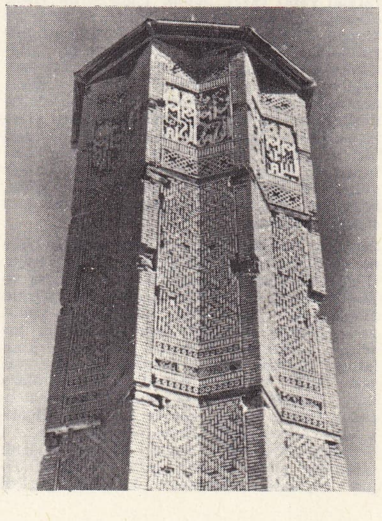

GAZNELİLER
solda, Leşgeri Bazar sarayı planı;
sağda, Gazneli Mahmud'un zafer anıtı
(Islamic Architecture and its Decoration adlı eserden)

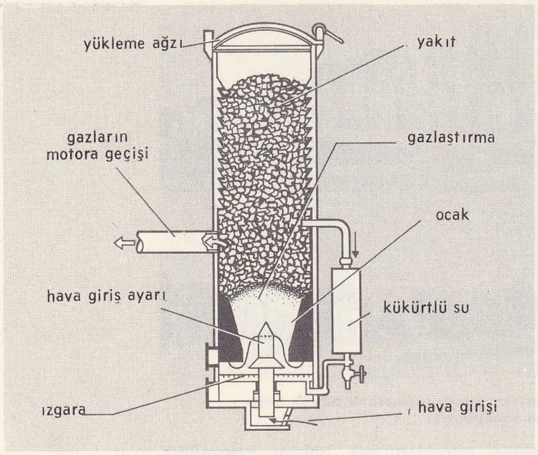

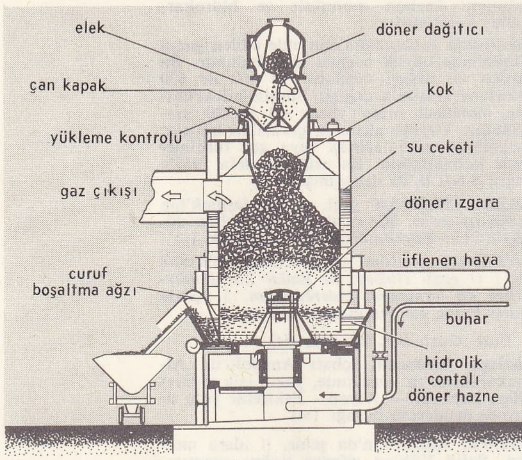

gazojen yukarıda, havagazı için; aşağıda, karışık gaz için mekanik curuf boşaltmalı tüp

krallığının başkenti idi. M.S. VII. yy.da Buddha'cılık burada çok benimsenmiş ve tutunmuştu. Bugün için bu şehrin Samanîler ülkesine bağlı olup olmadığı açıkça bilinemiyor. Samanîlerin para bastırdıkları şehirler arasında Gazne adının geçmeyişi, hiç olmazsa o yıllarda onların elinde olmadığını, olsa bile önemi bulunmadığını gösterir.

Tarihi pek iyi bilinmeyen Gazne gerçek ününü, adını bu şehirden alan Gazneliler devletine borçludur.

Alp Tigin, yerli bir emîr olduğu sanılan Lavik adlı birinin elinden aldığı Gazne şehrini Hindistan seferleri sırasında genel karargâh yaptı (977). Sebük Tigin yirmi yıllık emirliği boyunca Gazne'yi geliştirdi, hem de komşu ülkeleri ele geçirerek sınırlarını büyüttü. Gazneli Mahmud hükümdarlığı zamanında komşu ülkeleri Gazne devleti topraklarına kattı; devletin sınırları Dicle nehrinden Ganga'ya kadar genişledi. Mahmud, Somnath mabedindeki ünlü putu Gazne'ye taşıttı (1206), bir bölümünü caminin, bir bölümünü de sarayın yapımında kullandı. O güne kadar hiç bir sikkede adı geçmeyen Gazne, para basma yeri oldu. Mahmud, üzerinde «Gazne» adı bulunan sikkeler bastırdı.

Selçuklu devletinin genişlemesi sonucu Gazne şehri, Gazneliler devletinin başkenti oldu. Büyük darphaneler kuruldu. Mahmud'un ölümünden sonra (1030), yerine geçen Mesud zamanında (1030-1040) Gazne'nin yavaş yavaş önemi azalmağa başladı. Büyük bir selçuk - türkmen akınının Horasan'ı kaplaması sonucu Gazne korkulu günler yaşadı. 1035 Yılında Mesud'un Selçuklulara karşı giriştiği savaş başarısızlıkla sona erince, Gazne devleti epeyce sarsıldı, Selçukluların eline geçti. Daha sonra Horasan'ı Selçuklulardan geri almak isteyen Tuğrul, Gazne'ye girdi; Abdürreşid'i ve Sebük Tigin soyundan kalanları kılıçtan geçirdi (1052). Bundan sonra kısa süreli Gazne - Selçuk barışları olmasına karşılık şehir sık sık saldırıya uğradı, elden ele geçti. Bu yüzyıllar içinde yıkımdan, saldırıdan kurtulamayan Gazne, Selçuklular tarafından alınıp Behram Şaha verildi, Behram Şah ile Gurlular arasında geçen bir savaş sonucu (1149) şehri Alâeddin Hüseyin Şah zaptetti, şehri yağmaladıktan sonra yakıp yıktı (1151). Bu saldırılar dışında depremler de Gazne'yi zaman zaman büyük sarsıntılara uğrattı. Gurlular zamanında önemli bir idare merkezi oldu. Muizüddin bin Sam (1173) kardeşi Gıyaseddin'in hükümdarlığı sırasında Gazne'de valilik yaptı. Muhammed bin Sam'ın ölümünden sonra (1205) Gazne'yi ele geçirmek için birçok savaşlar oldu. Muhammed'in kumandanlarından Yalduz birkaç yıl burada yönetimi elinde bulundurdu (1216); kısa bir süre sonra Gazne, Harizmşahların eline geçmişti, fakat Yalduz onu yeniden geri almayı başardı.

Bu olaylarla ilgili bilgileri Gurluların, Yalduz'un ve Alâeddin'in Gazne'de bastırdıkları sikkeler üzerindeki yazılardan ediniyoruz. Gazne, bu parlak çağlarından sonra gene gölgede kaldı, eski önemini bir daha elde edemedi.

Cengiz Hanın saldırılarına kadar Gazne, Celâleddin Mengüberti'nin elinde kaldı. Cengiz, geniş saldırılarına başlayınca oğlu Ögeday'ı bir ordu ile göndererek Gazne'yi aldı. Türklerle karışık olan halkının çoğunu kılıçtan geçirdi, kalanlarını da tutsak olarak götürdü (1227).

Cengiz saldırıları sonunda yerle bir edilen Gazne 1401 yılında Emin Hüseyin Kert'in eline geçti. Eski durumuna getirilecek ölçüde bir onarım görmedi. 1504 Yılında Babur Şah Gazne'yi aldı.

Gazne, son yüzyıllarda büsbütün unutulmuş, bir yol uğrağı olmaktan öteye geçememiştir. Buna karşılık sıra ile Duranîlerin, Barakzayların, İngilizlerin saldırılarına uğramış, boyuna el değiştirmiş, fakat eski önemini bir daha kazanamamıştır. (M)

GAZNE HALAÇLARI. Bk. HALAÇLAR.

GAZNELİLER veya **GAZNEVİLER** veya **GAZNE devleti,** merkez olarak kabul ettikleri Gazne şehrinde 963 - 1187 yılları arasında hüküm süren türk devleti. Gaznelilerin kurucusu Alp* Tigin, Samanîlerin hizmetinde bulunan bir türk kumandanıydı. Samanî sarayında «hacib-ül-hüccab»lığa kadar yükselmişti. Samanî hükümdarı Mansur ile arası açılınca, Belh'e gitti; Mansur'un gönderdiği bir birliği burada bozguna uğrattı. Sonra Gazne'yi kuşattı; burayı yerli emir Lavik'in elinden alarak Gazne devletini kurdu (963). Alp Tigin Samanîlerin devamlı baskılarına rağmen Gazne'de büyük bir güç kazandı. Çok geçmeden öldü. Yerine oğlu Ebu İshak İbrahim geçti. Fakat ordu kumandanları Bilge Tigin ile Sebük Tigin yönetime elkoydular: Bilge Tigin Gazne'de, Sebük Tigin de Fervan'da hüküm sürmeğe başladılar. Fakat, yerli prenslerden olduğu sanılan Pirî, kısa bir süre sonra Bilge Tigin'in Gazne'deki hâkimiyetine son verdi; Lavik de Hindu Şahîlerle birleşerek Sebük Tigin'e cephe aldı. Bunun üzerine Sebük Tigin güçlenerek Pirî'ye ve müttefiklerine savaş açtı, Gazne'yi eline geçirdi.

Sebük Tigin Gazne emîri olduktan (977) sonra batıda durumunu sağlamlaştırmak için Bust ve Kusdar'a hâkim oldu. Sonra Hindistan'a yöneldi. Hindu hükümdarı Caypal'ı yenilgiye uğrattı (979), Samgan'ı yağma ettirdi. Buna karşı Caypal da birçok hint racasıyle anlaşarak büyük bir orduyle Sebük Tigin'in üzerine yürüdü. Savaş Gazne'nin güneyinde Kuram ırmağı boyunda oldu. Savaşı Gazneliler kazandı. Böylece Kâbil, Samgan, Celâlâbâd gazneli hâkimiyetine girdi (988). Bundan sonra Kalaş Türkleri ile Afganlar da Sebük Tigin'e tabi oldular. Sebük Tigin, Bamyan, Toharistan ve Gur bölgelerini zaptettiği sıralarda Samanî devleti gücünü kaybetmeğe başlamıştı. Samanî hükümdarı Nuh, Horasan'daki valisi Ebu Ali Muhammed Simcuroğlu'na karşı Sebük Tigin'den yardım istedi. Nuh ve Sebük Tigin'in orduları Horasan'a girdi; Simcuroğlu yenilgiye uğradı. Bu başarısından dolayı Nuh, Sebük Tigin'e «Nasırüddin ved-dünya» (Din ve dünyanın yardımcısı), oğlu Mahmud'a «Seyfüddevle» (Devletin kılıcı) unvanlarını verdi ve ayrıca Mahmud'u Horasan'a vali ve başkumandan yaptı.

997'de ölen Sebük Tigin'in vasiyeti gereğince kumandanları küçük oğlu İsmail'i tahta çıkardılar. Mahmud kardeşine önce tahtı kendine bırakmasını bildirdi; İsmail buna yanaşmayınca Gazne üzerine yürüdü; şehri ele geçirdi. Bir süre sonra Samanîler ile olan bağını kopararak bağımsızlığını ilân etti (999). Sonra Bağdat abbasî halifesi El-Kadir Billâh'a biat etti; halife de kendisine değerli bir hilât ile birlikte ele geçirdiği yerlerin hükümdarlığını tanıyan bir menşur yolladı ve ona Emin-ül-Mille ve Zemin-üd-Devle unvanlarını verdi. Ortaçağ islâm dünyasında askerî ve siyasî faaliyetleriyle büyük bir ün kazanan Gazneli Mahmud, aynı zamanda hem İslâmın hem de Sünnîliğin kurtarıcılığını üzerine aldı. Bu tutumuyle İran yaylası üzerindeki emellerinin gerçekleştirilmesinde Sünnîlerin büyük ölçüde desteğini sağladı. Gazneli Mahmud'un devri, Şiîliğin İran yaylaları ile Asya İslâm dünyasındaki nüfuzunun gerilediği, buna karşılık Sünnîliğin hâkim olmağa başladığı bir dönemdir. Mahmud, hâkimiyetini batıda İran yaylası üzerinde genişlettiği gibi Hindistan'da, çeşitli yıllarda yaptığı seferlerle Peşaver'e, Pencap'a ve Gucarat'a kadar uzattı. İslâmlığı Hindistan'da yaymakla ün kazanan Mahmud, Lahur'u, Belh'ten sonra üçüncü devlet merkezi yaptı.

Hindistan'daki Mathura ve Somnath tapınaklarını yağma ettirmesi halk arasında efsanevî bir kahraman olarak benimsenmesini sağladı. Adını bugün bile birçok islâm

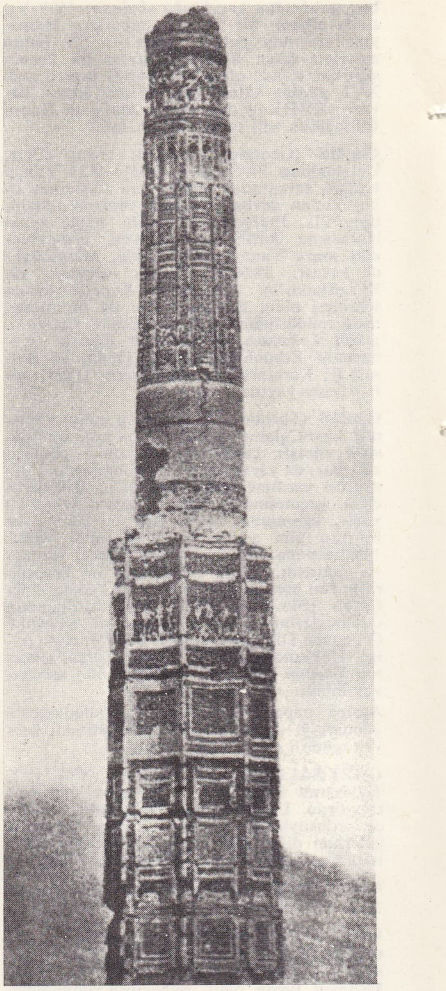

Mesud III'ün zafer anıtı, (İslamic Architecture and its Decoration adlı eserden)

Desen. LAROUSSE

destanlarında görmek mümkündür. Mahmud, devletin kuruluşunda rol oynayan az sayıda Halaç Türkünün imparatorluğun devamını sağlayacak güçte olmamaları yüzünden, imparatorluğunu teşkil eden diğer kavimlere kültür yoluyle yaklaşmak gereğini duydu: iran kültürünü desteklemek zorunda kaldı; Yeni Farsçanın doğuşuna büyük hizmetlerde bulundu. Farsça söyleyen edipleri himaye etti. (Firdevsî ünlü *Şehname*'sini Gazneli Mahmud'a sunmuştur.) Aynı zamanda 999'da Samanîleri ortadan kaldıran Karahanlıların, Maveraünnehir ve Horasan'a karşı yaptıkları saldırıları önledi. Karahanlıları 1010'da Gur ülkesinden çıkarttı; 1025'te ilig Ali Tigin'i yenerek türk ilerleyişini kısa bir süre için de olsa durdurmayı başardı. Böylece Mahmud, Türk-İran mücadelesinde İran tarafını tutmuş oluyordu. Nitekim kendi soyu da son sasanî hükümdarı Yezdigerd'e bağlanınca bu tutum daha da belirgin bir hal aldı. Fakat 1025'te yeni bir türk akını Mahmud'un siyasetini geniş ölçüde etkiledi. Gerek bu yıl, gerek 1038'de Selçuklu Türklerine baskın bir güce sahip olduğunu gösterdiyse de, ölümünden sonra durum tamamıyle değişti. Mahmud'un ölümü sırasında oğullarından Muhammed Cüzcan'da, Mesud ise Isfahan'da vali idi. Muhammed'i, taraftarları Gazne'ye çağırarak emîr ilân ettilerse de ordu Mesud'u desteklediği için Muhammed'in emîrliği sayılmadı. Mesud Gazne'ye yürüdü. Muhammed'in Sivinad adlı bir hindu kumandasındaki ordusu Mesud'un hareketini engelleyemedi. Mesud Herat'a gelince bir Gazne heyetince hükümdar ilân edildi. Muhammed de gözlerine mil çekildikten sonra bir kalede tutuklandı. Mesud, şiddet taraflısı ve içkiye düşkün olmasına rağmen, bütün çabasını babasının eserlerini devam ettirme konusunda harcadı. Fakat Selçuklu Türklerinin hücumu karşısında etkili olamadı: kuzeyde Selçuklulara karşı az bir mukavemet gösterdiyse de, Dandanakan'daki 3 gün süren savaşta büyük bir yenilgiye uğradı (1040). Sonra Gazne'ye döndü; ailesini ve hazinesini toplayarak Lahur'a hareket etti. Oğlu Mecdud'u Lahur'a gönderdi; öteki oğlu Mevdud'u da Belh'te savunma için bıraktı. Ancak yolda Mergale geçidinde kendisine karşı olanların yaptığı bir darbe sonunda tutuklandı; kör kardeşi Muhammed ikinci defa hükümdar ilân edildi. Mesud, az sonra yeğeni Ahmed tarafından Girî hapishanesinde öldürüldü (1041). Bunun üzerine oğlu Mevdud, Belh'ten Gazne'ye yürüdü. Kâbil vâdisinde, Negrehar'da Muhammed'i yenilgiye uğrattı. Babasının katillerini öldürttü. Sonra da Celâlâbâd yakınında Fethâbâd şehrini kurdurdu.

Mevdud, hareketli geçen saltanatı (1041 - 1049) sırasında Selçukluların 1042'de Toharistan'ı, 1044'te de Zemindaver'i almalarına engel olmadı; Delhi racası Hansi ve Thanasar ile Negerkut ve Kangara kalelerini ele geçirdi. Lahur savunmasını kendi imkânlarıyle yaptı; Selçukluların Gazne'ye hücumları da Tuğrul Bey ve sonra Basî Tigin adlı kumandanların çabaları ile geçici olarak durdurulabildi.

Aynı zamanda Gurlular Gaznelilerin hâkimiyetinden kurtulmak için başkaldırdılar. Basî Tigin, Ebû Ali ve Yahya'yı ortadan kaldırarak Gurlu tehlikesini bir süre için yok etti. Mevdud'un hemen tek başarısı, başkaldıran kardeşi Mecdud'u öldürmesi oldu. Mevdud'un ölümünden sonra Gaznelilerde iç karışıklık daha da yoğunlaştı. Önce Mevdud'un henüz çocuk olan oğlu Mesud II tahta çıkarıldı. Sonra Mesud'un oğlu Mesud II'nin yerine geçti. Bir süre sonra da Mahmud'un oğlu Abdürreşid, Nuş Tigin'in yardımıyle emîrliği ele geçirdiyse de kumandanlardan Tuğrul Bey tarafından öldürüldü. Bu şekilde tahta geçen Tuğrul Bey kısa bir süre sonra öldürülünce Mesud'un oğlu Ferruhzad, Nuş Tigin'in yardımıyle hükümdar ilân edildi. Ferruhzad'ın saltanatı sırasında selçuklu tehlikesi bir süre için de olsa durduruldu; ülkede asayiş az çok sağlandı. Ferruhzad'ın ölümü üzerine (1059), tahta geçen kardeşi İbrahim'in ilk işi Selçuklular ile barış yapmak oldu: oğlu Mesud'u Melik Şah'ın kızı ile evlendirdi. Hindistan'daki harekâtı başarıyle sonuçlandı. Acodhan, Dera ve Rodpal kalelerini ele geçirerek Ganj ırmağına kadar uzanan bölgeye hâkim oldu. İbrahim, gazneli hükümdarları arasında ilk defa «sultan» unvanını kullandı. Yerine geçen oğlu Mesud III de batıda Selçuklular ile dostluğu devam ettirdi; Hindistan fütuhatı siyasetini başarı ile yürüttü. Mesud III'ün ölümünden sonra yine iç karışıklık patlak verdi. Tahta çıkan Şirzad'ı, kardeşi Arslan ortadan kaldırdı; sonra, diğer kardeşi Behram Şah üzerine yürüdü. Behram Şahın Sultan Sencer'e sığınması Gazneliler ile Selçukluların dostluk bağlarını kopardı. Sultan Sencer'in Gazne'ye yaptığı birinci seferde Arslan, Hindistan'a kaçtı; ikinci seferde ise yakalanarak öldürüldü. Behram Şah 1117'de kesin olarak hükümdar oldu; fakat Gazne devleti artık Büyük Selçuklu imparatorluğuna bağlandı. Behram Şah devrinde Hindistan valisi Bahlim isyanı ile Gurluların hareketi Gaznelileri büyük ölçüde sarstı. Behram Şah 1128'de Gur melikülmülüku Kutbeddin'i öldürünce Gurlular ayaklandı. Ayaklanma Suri'nin Gazne'ye girmesiyle de genişledi. Suri'nin işgali kısa sürdü, az sonra Alâeddin Hüseyin hem Gazne'yi, hem de Bust'u tahrip ederek Gaznelilerin kuzeydeki hâkimiyetine son verdi. Oğuzların Gazne üzerine yürüyüşü karşısında (1152), Behram Şah burayı bırakarak Lahur'a çekilmek zorunda kaldı.

Behram Şah'ın yerine oğlu Hüsrev Melik geçti. Bu sırada Gazne'ye yerleşmiş bulunan gurlu emîr Muizüddin Hindistan seferlerine girişti (1173). Hüsrev Melik Gurlulara karşı yerli Khokharlarla anlaşmağa çalıştıysa da yerli Khokharların ihanetine uğradı; durum böyle olunca gurlu emîr Muizüddin ile anlaşma yolları aradı. Yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilemedi ve Hüsrev Melik'i Gurluların 1187'de tutuklamasıyle Gazneli devleti ortadan kalktı. Hüsrev Melik ile oğlu Behram Şah ilkin Gazne'ye, oradan Firuzkuh'a ve sonra da Belervan kalesine götürüldüler ve 1191'de öldürüldüler.

Ortaçağ Türk-İslâm devletleri arasında önemli bir yer tutan Gazne devletinde başlıca dört divan vardı: maliye ve genel yönetim işleriyle ilgili *Divanı Vezaret;* ordu işleriyle ilgili *Divanı Arz;* muhaberat işleriyle ilgili *Divanı Riyaset* veya *İnşa;* istihbarat ve güvenlik işleriyle ilgili *Divanı İşraf.*

Gazneli ordusunun büyük çoğunluğunu Türkler meydana getiriyordu. Ayrıca birçok müslüman milletten de asker vardı. Mahmud devrinde ordunun 100 000'i geçtiği sanılıyor. Ordu; süvariler, yayalar, sultanın özel birliği ve fillerden meydana geliyordu.

Gazne devletinin resmî dili Arapça idi; bunun yanında özellikle Mahmud devrinde Farsça yeniden bir kültür dili olarak canlandı. Bizzat Mahmud Unsurî, Firdevsî, Ferruhî gibi ünlü şairleri korumuş; Firdevsî *Şehname*'sini Mahmud'a sunmuştur. Bu arada türk kültürü ve dili de ihmal edilmemiş; ünlü türk dilcisi Fahreddin Mübarekşah bu devirde yetişmiştir.

Gazneliler devri sanatı

Gazneliler devrine ait sanat eserlerinden günümüze kalıntıları gelenler arasında en önemlisi Güney Afganistan'da Bust şehrinde bulunan *Leşgeri Bazar sarayı*'dır; Bust, çarşı, kervansaray, hamam ve evlerin bulunduğu asıl şehir ile bunun 10 km uzağındaki saray ve askerî tesisler olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Leşgeri Bazar'a arap yazarlari *El-Asker*, iranlı yazarlar da *Leşgergâh* adını verirlerdi. Hükümdar sarayının çevresinde divan, firdevs, güvercinlik, askerî pazar, kışla gibi yapılar bulunurdu. Sarayın başlıca üç yapısı tanınır. En önemlisi XI. yy.ın ilk yarısında Sultan Mahmud'un yaptırdığı *Güney kasrı*'dır. Orta avlulu ve dört eyvanlı olan kasır 164 × 92 m büyüklüğünde bir yapıdır. Kasırdaki süslemeler arasında Sultan Mahmud'un muhafız kıtası askerlerini canlandıran freskler önemlidir. Tahta doğru ilerler durumda tasvir edilen, tamamı 60 tane olan fakat günümüze 44 tanesinin yalnız vücut kısımları kalan bu figürler, Gazneliler devrinin kıyafet ve kültür tarihi bakımından çok değerli belgelerdir. Saray, Gurlulardan Alâeddin Cihansuz tarafından 1152'de tahrip edildikten sonra 1155-1164'te onarım görmüş; fakat Moğol istilâsı sırasında yine tahrip edilmiştir. Sultan Mesud'un yaptırdığı saray Leşgeri Bazar'dan 50 yıl sonraya aittir.

Gazne camileri ile ilgili olarak ancak son kazı ve araştırmalar sonucu bazı camilerin izleri tespit edilmiştir. Sultan Mesud III (1099-1115) minaresi, 48 m yüksekliğinde idi. Yıldız planlı olan alt kısmı bugün hâlâ ayaktadır; silindir biçimindeki üst kısmı ise 1902'deki depremde yıkılmıştır. Tuğladan yapılan minare alçak bir taş kaide üzerine oturur. Süslemesinin Sultan Mesud'un ölümü ile yarım kaldığı sanılıyor. Diğer minare de Behram Şah'a aittir. Minarenin eskiden Gazneli Mahmud'a ait olduğu sanılıyordu; kitabesi okununca Behram Şah'a ait olduğu anlaşıldı.

Leşgeri Bazar'da bulunan iki cami örneği Gazne camileri hakkında bilgi vermektedir. Bu camilerden birincisi sarayda, sultana ait küçük camidir. Ancak şehirde asker ve halk için bir ulucami bulunması da mümkündür. 1950 Yılında yapılan kazılarda bulunan duvar kalıntıları ile mihrabın böyle bir camiye ait olduğu sanılıyor. Gazne dinî mimarîsine ait, bu camilerden başka, Sultan Mahmud'un ve Mesud III'ün Gazne'deki, Aslan Casip'in Sengbest'teki türbeleri de gerek mimarî, gerek süsleme bakımından dikkati çeker.

Gazne sanatında mimarî yanında süsleme de çok önem kazanmıştır. Tuğlalar, geometrik örneklere göre dizilmiş, yer yer stuko ile birleştirilmiştir; ayrı renkli stuko da kullanılmıştır. Pişmiş toprak kabartmalar ve renkli çini levhalara da rastlanmıştır. Gaznelilerde yazı sanatı da önemliydi; özellikle kûfi yazı en olgun şeklini Sultan İbrahim (1059 - 1099) zamanında almıştır. Bu çevrede gelişen çiçekli kûfi Selçuklular zamanında da kullanılmıştır. Gazne sanatı büyük selçuklu ve hindistan sanatı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

GAZNELİ MAHMUD. Bk. MAHMUD *Gazneli.*

GAZNEVÎ sıf. (*Gazne*'den *ğaznevî*). Gazne ilinden olan, Gazne iliyle ilgili bulunan. Afganistan'ın Gazne şehrinde oturan, gazneli. (M)

GAZNOFİSKİ i. (ing. k. [?]). Denizc. Savaş gemilerinde üst üste yerleştirilmiş elektrik lambaları. (Gaznofiskiler beyaz, yeşil ve kırmızı ışık verir; işaretleşmede kullanılır.) [M]

GAZODÜK i. (fr. *gazoduc*). Tabiî gazı veya kokhane gazını çok uzak mesafelere ileten boru hattı. (L)

GAZOİL veya **GAZOYL** i. (ing. *gas-oil*). Açık sarı renkte, oldukça kıvamlı, yakıcı ve yanıcı olarak kullanılan petrol ürünü. Bk. MAZOT. (L)

GAZOJEN i. (*gaz* ve yun. *genos*, doğuş'tan fr. *gazogène*). Sıvı veya katı bir yakıtı hava veya oksijen etkisiyle gazlaştırmağa yarayan cihaz. (Olaya yardımcı olarak yakıt üzerine su buharı da gönderilebilir). ‖ *Ön damıtmalı gazojen,* kömürün damıtıldığı bir karninin üzerine yerleştirilmiş gazojen.

— ANSİKL. *Gazojen*'ler, sanayi ısıtmasında kullanılan gaz yakıtları üretir. Bu gazlar şehir gazının hazırlanmasında kullanılabildiği gibi, bazı durumlarda doğrudan doğruya dağıtım şebekelerine de verilebilir. *Havagazı* üretmek için düzenlenmiş bir gazojen, üst tarafından sürekli olarak yakıt yüklenen bir hazneden meydana gelir. Hava, yanma halindeki katı yakıtın içine aşağıdan üflenir

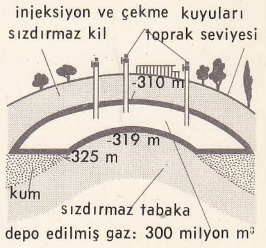

gazometre

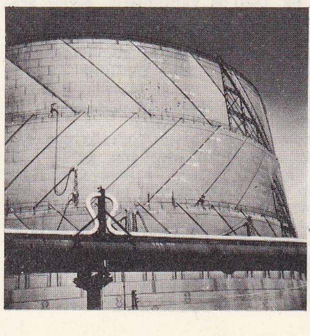

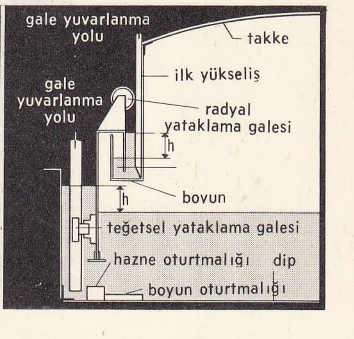

Foto. Craven (*LAROUSSE*)

ve meydana gelen gazlar kızgın yakıtın üst tabakaları arasından geçerek tepkimeye girer. Kullanılan kömür veya kok küllerinin ergimesine yolaçan yanma olayından doğan yüksek sıcaklık, en tanınmış tipi Siemens gazojeni olan *karışık gaz* gazojenlerinde, havaya su buharı karıştırılarak düşürülmeğe çalışılır. Siemens gazojeni, ateşe dayanıklı tuğlalardan yapılmış, enine kesiti dik dörtgen biçiminde bir hazneden meydana gelir. Yakıt, hazne içine yerleştirilmiş parmaklıklı veya basamaklı bir ızgaranın üzerine doldurulur. *Mekanik gazojenler*'de kömür curufunun boşaltılması ızgaranın dönmesiyle sağlanır. «Su gömlekli» denilen bazı mekanik gazojenler, saçtan yapılmış bir kılıfla çepeçevre kuşatılır, bu kılıfın içe doldurulan su hazneyi soğutur. Haznenin ısısını soğuran su ısınmağa başlar ve buharlaşır. Karışık gaz üretmek için hazırlanmış ön damıtmalı gazojenler, yedek şehir gazı olarak kullanılan bir karbonlaşma gazı ve fakir gaz karışımı verir. Doğrudan doğruya şehir şebekesine dağıtılan *zengin gaz*'ın hazırlanmasında kullanılan gazojenlerde, hava yerine 20 hpz'lik bir basınç altında oksijen üflenir; karışımın buharı aşırı derecede ısınmış bir buhardır. Linyit gazlaştırılarak, ısı değeri 4 100 ile 4 600 kalori arasında değişen bir gaz elde edilir. Gazojende ayrıca, akaryakıttan daha ucuz bir yakıt kullanarak, meselâ odun veya odun kömürü ile, fakir gaza benzeyen ve çevre atmosferiyle birleştiği zaman, patlamalı motorlarda kullanılan hava yakıt karışımı gibi bir gaz karışımı verebilen ucuz gazlar da elde edilebilir. Gazojenlerin bu özel tipi, yanma olayı ilerledikçe içindeki yakıtı yavaş yavaş alttaki delikten ocağa boşaltan bir huniden meydana gelir. Ocaktan hava akımının geçmesiyle çıkan gazlar, soğutucu boru demetine gönderilir; daha sonra temizleme filtresinden geçerek, motora ulaşmadan önce, karıştırma cihazında uygun oranda hava ile karıştırılır. (L)

GAZOLİN i. (fr. *gazoline*). Ham petrolün ilk damıtılmasında ayrılan, çok uçucu, hafif akaryakıt. ‖ *Doğal gazolin,* doğal gazın ayrıştırılmasından elde edilen kaba benzin. (L)

GAZOMA i. (yun. k.). Ayakkabının etrafına yapılan dikiş.

GAZOMETALÜRJİ i. (fr. *gazométallurgie*). Ergimiş madenin içinden gaz geçirerek, bileşimindeki yabancı maddelerden temizleme usulü. (Sıvı maden kütlesine yeteri kadar gaz verilerek, içinde bulunan katı ve gaz halindeki yabancı maddeler yakılır.) [L]

GAZOMETRE i. (*gaz* ve yun. *metron*, ölçü > fr. *gazomètre*'den). Gazların değişik hacimde ve genellikle 100 ile 300 mm su basıncına eşit sabit basınç altında depo edildiği cihaz.

— ANSİKL. Su hazneli denilen modern *gazometre*'lerde, tuğla, kesme taş, beton veya saçtan yapılmış bir su haznesine daldırılan silindir biçiminde çan bulunur. Çanın hazne içindeki yükselme ve alçalma hareketini, galeli bir yönetme düzeneği sağlar; galelerin üzerinde kaydığı demirler, madenî bir çatıya veya 45° eğimle döşenmiş raylarla çanın üzerine tutturulmuştur. Bu raylar arasında, haznenin üst geçiş düzeyine bağlanmış boyunlu kılavuz galeler yuvarlanır (helisel gazometreler). *Teleskoplu gazometre* denilen ve fransız fizikçisi Sauvage'ın buluşu olan bir çeşit gazometrenin gaz haznesi, bir çan ve iç içe girmiş birçok elemandan meydana gelir. Teleskoplu gazometrelerin ilk örneği olan *dürbünle dengeleyici gazometre*, ilk 1820'de yapılmıştır. Setler arasındaki sızdırmazlık contasını meydana getiren hidrolik boyunlardaki suyu kışın yeniden ısıtmakta karşılaşılan güçlüklere rağmen, 1850'den bu yana, özellikle 1897'de İngiltere'de East-Grenwich fabrikasında kurulan altı setli bir gazometreden sonra, bu sistem yavaş yavaş geliştirildi.

Kuru gazometre, dip kısmı toprağa dayanan düşey bir silindirden meydana gelir; bu silindirin içinde, piston vazifesi gören bir disk gidip gelir. Geçirgenliği yüksek topraklardan meydana gelen ve etrafı sızdırmaz kil tabakalarıyle çevrilen tabiî çukurlarda da gaz depo edilebilir. Bk. HAZNE. (L)

GAZOMETRİ i. (fr. *gazométrie*). Gazların hacminin, yoğunluğunun v.b.'nin ölçülmesi. (L)

GAZOYL i. Bk. GAZOİL.

GAZOZ i. (fr. *gazeuse*'den). Meyve esansı, şeker ve karbon asidi ile yapılan ve basınçlı hava ile şişelere doldurularak hazırlanan alkolsüz içki: *Meyveli gazoz.*

— DEY. *Argo. Gazoz ağacı.* Bir sözün çok saçma olduğunu belirtmek için kullanılır: *O senin dediğin gazoz ağacı.*

— ANSİKL. Türkiye'ye *gazoz* ithal malı olarak maden suyu ile birlikte girdi (1890 yılları). Sonra Niğde'li bir rum olan Aleksandr Mısırlıoğlu Fransa'ya giderek gazoz yapımına yarayan makineleri ve Türkiye'de gazoz yapma hakkını satın aldı. Aleksandr Mısırlıoğlu, Pandeli Mısırlıoğlu, Ligor Bazlamacıoğlu, Leon Şor adlı ortaklar Karaköy'de ilk gazoz imalâthanesini kurdular. İlk gazoz «Mısırlıoğlu» adıyle satışa çıkarıldı. Bunu *Hasanbey*, *Hürryet* (1908), *Neptün* (1917'de beyaz ruslar tarafından çıkarıldı), *Cumhuriyet* (1923) v.d. gazozlar takip etti. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar şişe içinde olduğu gibi *sifon* adıyle seyyar el arabalarında bardakla da satıldı.

Sonra «Gıda Maddelerinin ve Umumî Sıhhati İlgilendiren Eşya ve Levazımın Hususî Vasıflarını Gösteren nizamname» de gazoz'un nelerle, ne şekilde yapılacağı belirtildi. Çeşitli değişikliklere uğrayan nizamname 4 ağustos 1952 tarih ve 15 481 sayılı Bakanlar kurulu kararıyle son şeklini aldı. Bugün gazoz yapım ve satımında bu son şekil uygulanmaktadır.

— İçk. Sanay. İçerisinde belli miktarda sitrik asit veya tartarik asit, şeker ve saf karbonik asit bulunan ve içilmeğe elverişli sulardan yapılan içki (Gıda Maddeleri tüzüğü, 443-460). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İçk. sanay. Gıda Maddeleri tüzüğüne göre *gazoz*'lara, yukarıda adı geçen maddelerden başka, meyve veya limon şurup veya özü de konulabilir. Kolalı gazozların satılabilmesi için, bunların terkibi, Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca kabul edilmiş olmalıdır. Gazozlar renksiz cam şişelere konulur ve şişeler, içleri mantarlı kapakla kapatılır.

Gezici olarak gazoz imali ve bilyalı şişelerin kullanılması yasaktır. (M)

GAZOZCU i. (*gazoz*'dan *gazoz-cu*). Gazoz imal eden kimse. ‖ Eğlence yerlerinde dolaşarak gazoz satan kimse. (M)

GAZÖLÇER bls. i. *Yeni.* Fiz. Belirli basınç altında gelen gazın hacmini ölçmeğe yarayan cihaz. (M)

GAZTAMBİDE Y GARBAYO (Joaquin), ispanyol bestecisi (Tudela 1822 - Madrid 1870). Madrid'deki *del Principe* tiyatrosunda orkestra yöneticiliği yaptı, *Zarzuela* tarzını yeniden canlandırmak için çaba gösterdi (*Catalina* [1854], *Los Magiares* [1857], *El Juramento* [1858]). [L]

GAZÛP veya **GAZÛB** sıf. (ar. *ġażab*'dan *ġażûb*). *Esk.* Öfkeli, kızgın, kükremiş: *Zulmun gazûb ayakları altında tellerin / Kopmak değil, çelik kesilirken* (Tevfik Fikret). ‖ *Gazanfer-i gazûb*, kükremiş büyük arslan.

◆ **Gazûbâne** zf. ve sıf. *Esk.* Öfkelenmiş olarak, aşırı ölçüde kızgınlığa kapılmışcasına: *Hz. Ömer'in gazûbâne lâkırdılarını işitmekle...* (Cevdet Paşa). [M]

GAZVE i. (ar. *ġazve*). *Esk.* Arap kabileleri arasında yapılan çarpışma: *Bize dost iki Arap emîri arasındaki gazvelere nihayet vermek, dostluk kurmak için* (R. H. Karay). ‖ Din uğruna yapılan savaş: *Gelir kaynaklarından biri de, gazve diye dinleştirilmiş baskın ve yağmalardır* (F. R. Atay). [Bk. GAZA.] ‖ *Gazve-i Bedir*, Bedir savaşı. ‖ *Gazve-i Hendek*, Hendek savaşı. (M)

GAZYAĞI bls. i. Renksiz veya hafif sarı renkte, sıvı petrol ürünü.

— ANSİKL. Yoğunluğu 0,8 olan *gazyağı*, ham petrolün 150-300°C'ta ayrımsal damıtılması sırasında, benzin ile gazoil arasında bir ara ürün olarak elde edilir. Rafine edildikten sonra ağır yakıt olarak, kısaca «gaz» adı altında, aydınlatma işlerinde, soba ve ocaklarda, tepkili motor yakıtlarının yapımında kullanılır. (L)

GAZYUVARI bls. i. Bk. ATMOSFER.

GAZZAL (Yahya el—), ispanyalı arap şairi (öl. 864). Abbas İbn Firnas'ın arkadaşı ve taraftarı. Emîr Abdürrahman II'nin dış siyasetinde etkin rol oynadı. Elçilik göreviyle İstanbul'a geldi (840). İmparator Theophilos, imparatoriçe Theodora ve tahtın vârisi Mihail önünde yaptığı konuşmalar büyük heyecan yarattı. Cordoba'ya (Kurtuba) dönüşünde incir ağacı, dama ve satrancı götürdü. Şiirlerinin özelliği iğneleyici olmasıdır. (L)

GAZZALÎ (Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed, el—), kelâmcı islâm filozofu (Tus 1058-ay.y. 1111). Babasının iplikçi olması yüzünden kendisine *El-Gazzalî* adı verildi. İlk öğrenimini doğduğu yerde özel olarak yaptı. Çağın ünlü bilginlerinden Ahmed bin Muhammed El-Razakânî'den fıkıh okudu. Sonra Cürcan'a giderek imam Ebu Nasr El-İsmaili'den, daha sonra Nişapur'da imam El-Haremeyn Ebül Maâli el-Cüveyni'den Nizamiye medresesinde ders aldı. Kısa bir süre içinde, zamanın en ünlü bilginlerinden El-Haremeyn'in ilgisini çekerek gözde öğrencisi oldu. Hocası El-Haremeyn'in ölümünden sonra Nizamülmülk'ün özel toplantılarına katıldı; Bağdat Nizamiye medresesine müderris olarak gönderildi (1091). Burada dört yıl ders verdi, sonra kapıldığı bilimsel şüphe yüzünden görevini bıraktı (1095). Bir süre her şeyden elçekerek kendi içine kapalı bir derviş hayatı sürdü. Hastalandı, dili tutuldu, yerine kardeşi Ebül Fütûh Ahmed El-Gazzalî'yi bırakarak, Hicaz'a gideceğini söyledi, Bağdat'tan ayrıldı. Şam'a gitti. Burada iki yıl Emeviye camiinde kimseyle görüşmeden, gündüzleri kapısını kapadığı minarede kendi içine kapanmış olarak yaşadı. Bu yaşayışını bir süre de Sahra'da sürdürdü. Kendi deyimiyle «gayb âlemini seyre» daldı. Sonra, Mekke'ye gitti. Bağdat'a döndü, eski derslerine başladı. Tekrar Tus'a gitti. On yıl orada kaldı. Nizamülmülk'ün ölümünden sonra yerine geçen Fahrülmülk, Gazzalî'yi yeniden Nizamiye medresesinde göreve çağırınca Bağdat'a gitti (1105). Az sonra Tus'a döndü. Evinin yanında yaptırdığı bir medresede derslerine başladı. Bir aralık Sultan Sencer ile görüştü, ondan büyük sevgi ve saygı gördü. Fakat hiç bir kurumda resmî görev almadı.

Gazzalî, özellikle ilkçağ yunan filozoflarının o zaman bilinen eserlerini, İskenderiyeli Plotinos'un Yeni Eflatun'cu felsefesini Eflatun ve Aristoteles'i onlarla ilgili yorumları, açıklamaları inceledi.

● FELSEFESİ. Gazzalî, akla dayanan felsefeyi benimsemez. Ona göre akıl insanı yanıltır, birçok yanlışlıkların kaynağı akıldır. Akıl, insanı hakikate götürecek bir güçte değildir. Her türlü şüphenin ötesinde, kesinliğe varacak tek yol imandır. İman, hakikate ulaşmanın temel ilkesidir. Duyu verilerinin kesin olmadığını ileri süren Gazzalî, imanda kesin ölçünün bulunduğu sonucuna vardı. Bu konuda Yahya en-Nahvi'nin Eflatun ile Aristoteles'in görüşlerini çürütmek amacıyle yazdığı eserden yararlandı. «Şüphe insanı hakikate ulaştırır» diyerek önce her şeyden şüpheye koyuldu. Aklın bütün konuları kavramakta, varlığın temel ilkelerini anlamakta yetersiz olduğu görüşünü savundu. «İllet-i ulâ» (ilk sebep) akılla kavranamaz, mutlak olan varlık her zaman aklın sınırlarını, kavrama gücünü aşar. Aklın ilkelerini benimseyen felsefe ve metafizik gibi yollar, «illet-i ulâ»yı, mutlak'ı çözümleyecek nitelikte değildir, «nazar» ve «tefekkür» bu konularda hakikati açıklamak, anlamak için yeterli ilke olamaz. Hakikati bilmede, anlamada temel olan «vahy» ile «istiğrak»tır. Felsefeden çok daha üstün bir durumda olan dinin temel ilkelerini ancak bunlarla kavrayabiliriz. Hakikatin bilinmesi ancak «yakîn» ile olur. «Yakîn» her türlü şüpheden uzak, kesinliğe varmış bir kavrama gücüdür. Felsefenin ana görevi her konuda dine yardımcı olmak, dinin gösterdiği yoldan gitmektir. Din ile (İslâm dini) bağdaşmayan bir felsefenin değeri yoktur. İnsan, düşünen, sezen, araştıran bir varlık olarak hakikati ancak «gönül temizliğine» dayanan «yakîn» ile bulabilir. Filozoflar aklı «vahy»in üstünde bir varlık olarak benimsedikleri için hakikate ulaşamazlar, onların hakikat sandıkları aklın ortaya koyduğu bir yanılmadan başka bir şey değildir. Kelâma bağlı kalanlar ise daha çok «akideler»in yorumu, açıklaması gibi meselelerle uğraştıkları için onlar da hakikat

problemini göremediler. Peygamberlerden ayrı bir imamın yolundan gittiklerinden batinîler de hakikati bulamazlar. Filozoflar, kelâmcılar, batınîler ayrı ayrı birer tutumu benimsemelerine karşılık, aklı temel ilke olarak aldıklarından yanlış yoldadırlar.

Gazzalî'ye göre filozoflar, dehriyun (materyalistler), tabiiyun (natüralistler) ve ilâhiyun (metafizikçiler) olmak üzere üçe ayrılır. Dehriyun, Tanrı'yı tanımaz, ruhun varlığına inanmaz. Tabiiyun, Tanrı'nın varlığına inanır, fakat ruhun ölümsüzlüğüne, ahrete, kıyamete inanmaz. İlâhiyun, dine inanır gibi görünürse de imana uyan bir davranışları yoktur. Bu üç çığır içinde hiç biri hakikat problemiyle uğraşmaz. Çünkü bunlar şüpheden hareket etmedikleri için aklın yetersizliğini kavrayamazlar. Gazzalî'de görülen şüphe ilkçağ filozoflarının, sofistlerinin septisizmine benzemediği gibi, Descartes'ın metodik şüpheciliğine de benzemez. Onun şüphesi aklın değil, imanın kesinliğine götüren bir şüphedir. Matematik, mantık, felsefe akla dayandığı için mutlak hakikat bilimi olmaktan uzaktır.

Kesin bilgi ancak sezgi ile elde edilir. Bilginin kaynağı «gönül»dür. Duyuların verdiği bilgi hiç bir zaman kesin ve genel nitelikler değildir. Gerçek bilgi her türlü şüpheden uzak, açık ve seçik olmalıdır. Böyle kesin, açık ve seçik nitelikteki bilgiyi bize ancak Tanrı'nın bağışladığı «nur», sezgi sağlayabilir. İnsan duyu verilerine, aklın ilkelerine dayanarak eşyanın özünü, varlık türlerinin arkasında saklanan hakikati bilemez. Bilme, «idrak» alanında Tanrı'nın yardımı insan gönlüne yüce bir «nur» (ışık) olarak iner. İnsan Tanrı'nın yardımıyle bilebilir. Sınırsız ve kesin bilgi ancak Tanrı'da vardır. İnsan bunu sezer, fakat bir bütünlük içinde akılla kavrayamaz. Yalnız «nazar» ve «tefekkür»e dayanan bir metafizik hiç bir konuyu açıklayamaz. Tanrı âlemi yoktan yaratmıştır. Âlemin yaratılışı Tanrı'nın «hür irade»siyle olmuştur. Âlemin yaratılışında Tanrı'nın «hür irade»si dışında hiçbir gereklilik yoktur. Yaratılış, Tanrı'nın «zat»ı gereği «oluş haline geçen» bir eylemdir. Bir ateşin «zat»ında yakma, güneşinkinde ısıtma, sıcaklık ne ise, Tanrı'nın «zat»ında da yaratma odur. Âlem, Tanrı'nın iradesi dışında, kendi başına bir varlık değildir. Tanrı, âlemi bir bütün olarak yarattığı için tümelleri de (küllî), ayrıntıları da (teferruat) tek tek bilir. Tanrı'nın bilgisi sonsuz ve sınırsız olduğundan her şeyi bilir. İlkçağ yunan filozoflarının ileri sürdüğü gibi bir âlem yoktur. Âlem «kadîm» değil «mahlûk»tur, sonradan yaratılmıştır. Âlemin hakikatini akıl değil, ancak «kalp gözü» görebilir. İnsan «nefsi» kendi kendini sürdüren ruhî bir cevherdir, fakat bunun hakkını konu edinen fıkıh, nefs hakkını koterir. «Nefs» yok olmaz, ölümden sonra dirilme, «haşr» maddî değil ruhanîdir. Zaman da âlemle birlikte yaratılmıştır. Gazzalî'ye göre metafizik alanına giren bütün konuları «kalp gözü» denen «yaşanmış deney» görüp kavrayabilir; mantığın ileri sürdüğü akıl ölçüleri, kanıtlar burada yeterli değildir.

Gazzalî'de «kalp» sözünün özel bir anlamı vardır. Gönül «kalp» manevî bir cevherdir, insan bütün hakikatleri onunla bilebilir. Kalp, insan ruhunun en yüksek bir duyuş derecesidir, «sezgi», «keşf» gibi aklın, mantığın güçlerini aşan bütün olaylar onunla gerçekleşir. Ayrıca «bilgi»nin ortaya çıktığı yer de gene «kalp»tir. «Levhi mahfuz»da yazılı ne varsa «kalbin aynası»nda yansır. Orada biri «zahirî» öbürü «batınî» olmak üzere iki türlü bilgi vardır. «Kalp»in «nur»dan bir gözü olduğu için aydınlık onun olgunluğunu (kemal) gösteren bir niteliğidir. Bilim, önce ikiye ayrılır; Şerî ilimler: tevhid, amelî bilimler. Amelî ilimler de kendi aralarında ikiye ayrılır: Tanrı hakkı ve kul hakkını konu edinen fıkıh, nefs hakkını konu edinen ahlâk.

İkinci bölümde yer alan ilimler: riyaziye, mantık ilimleri, tabiat ilimleri, metafizik. İnsanî ilmi elde etmenin iki yolu vardır: a) insanî öğrenme yolu, b) ilâhî öğrenme yolu. İnsanî öğrenme ya eğitim ve öğrenimle dışarıdan veya kendini bir konuya verme anlamına gelen «düşünce»yle içeriden olur. Burada «düşünce», «cüzî nefsin» «küllî nefs»ten gerektiği ölçüde yararlanmasıdır. İlâhî öğrenme eylemi ancak «vahy» ve «ilham» ile gerçekleşebilir. Vahy, Tanrı'nın peygamberlere bağışladığı bir bilgi yoludur, ilham ise birtakım üstün zekâlı kimselerin bilgi tarzıdır. İlimlerin sınıflandırılmasında, Farabî'nin *İhsa-ül-Ulûm* (Bilimlerin Sayımı) adlı eserindeki düzene uyan Gazzalî, matematik, mantık, tabiiyat, ilâhiyat, siyaset, ahlâk gibi tasnif ileri sürer.

İnsanda tümelleri (küllî) algılayan bir güç vardır. İnsan bu güçle tikelleri de (cüzî) kavrar. Buna *akıl gücü* denir. İnsan kendi özünü bilebilecek bir bilincin taşıyıcısıdır.

Gazzalî, imanla akıl arasında ortaya çıkan uyuşmazlığı gidermek için tasavvufu gerekli bulur. Tasavvuf, insanı akılla kavrayamayacağı hakikatlere ulaştırır. Tasuvvufun temeli sağduyu ile kavranan insandır. İman insanı bütün varlıkların tek yaratıcısı olan Tanrı'ya götürür. Tanrı, bütün tabiat olaylarının yaratıcısıdır. Yaratma eylemi süresizdir, belli bir yerde, belli bir varlıkla sınırlı değildir. Vâcibülvücûd olan Tanrı yalnız kendi «zat»ıyle vardır, bilgisi sınırsızdır, hiç bir şeye bağlı değildir. Tanrı, bütün evreni, varlık kavramı altında toplanan her şeyi sonsuz bilgisiyle kuşatır. Nefsler, felekler hepsi «mahluk»tur (yaratılmıştır). Tek yaratıcı, «hâkimi mutlak» olan Tanrı'dır. Tanrı'nın «hür irade»si dışında hiç bir «oluş» düşünülemez. Tanrı'nın iradesine bağlı, fakat kendi âlemlerinde bağımsız birer varlık olan feleklerin özünü insan akılla bilemez, onu anlamak, kavramak için «vahy» gereklidir. «Mutlak ma'kullerin mahalli olamaz» diyen Gazzalî, ruhun kendi kendisiyle varlık niteliğini kazanmış bir cevher olduğunu, «mahluk» olduğunu ileri sürer. Farabî, İbni Sina gibi Meşaî filozoflarına karşı çıkar, aklın yerine insanı koyar, bilginin kaynağında «vahy» ile «ilham»ı gerekli bulur. Bu düşünceleriyle Gazzalî kendisinden sonra gelenleri etkiledi, özellikle tasavvuf alanında imana dayanan bir görüşün yayılmasına yolaçtı. Doğu islâm felsefesinde akla dayanan her görüşün karşısına çıkanlar kaynak olarak Gazzalî'yi tanırlar. Gazzalî, hıristiyan ortaçağında da etkisini gösterdi. İslâm dininin genel ilkelerini, varlık anlayışını, iman meselesini çalışma konusu edinenler her zaman onun eserlerine, özellikle de *İhyâ-yi Ulûm-üd-Din* (Din Bilimlerinin Diriltilmesi) adlı eserine başvururlar.

Gazzalî'nin başlıca eserleri: *Makasid-ul-Felâsife* (Filozofların Amaçları); *İhyâ-yi Ulûm-üd-Din* (Din Bilimlerinin Diriltilmesi); *Tehafüt-ül-Felasife* (Filozofların Çöküşü); *El-Munkızu min-ad-Dalâl* (Sapıklıktan Kurtuluş); *Kimya-ül-Saade* (Mutluluk Kimyası); *Risalat-ül-Ledünniye* (Öz Bilgisi Üstüne Risale); *Mizan-ül-Amel* (Eylem Ölçeği); *Risalet-ül-Erbain* (Çile Doldurma Risalesi); *Mişkât-ül-Envar* (Nurlar Kandili). [→ Bibliyo.] (M)

GAZZALÎ AHMED (Ebül Fütuh Mecdüddin Ahmed bin Muhammed bin Muhammed), şafiî fıkıh bilgini (öl. Kazvin 1126). Ebu Muhammed Gazzalî'nin kardeşi. Bağdat Nizamiye medresesinden çekilen kardeşinin yerine geçerek öğretime başladı. Konuşmaları ve vaızları ile ün kazandı. Kardeşinin *İhyâ-yi Ulûm-üd-Din* (Din Bilimlerinin Diriltilmesi) kitabını *Lübab-ül-İhyâ* adı ile bir ciltte özetledi. Ayrıca *Ez-Zahîret fi İlm-il-Basiret* (Sezişle Kazanılan Bilginin Ortaya Çıkışı) adında bir eseri vardır. (M)

GAZZALİYE i. (Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed *Gazzalî*'nin adından). Gazzalî'nin (1058-1111) düşüncelerini benimseyenler tarafından kurulan tarikat. (Bk. GAZZALÎ) [*Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed,* EL—.] (M)

GAZZANİGA (Giuseppe), italyan bestecisi (Verona 1743-Crema 1816). Piccini, Sacchini ve Porpora'nın öğrencisi. Oratoryo ve kantat'ları dışında 1768-1801 arası elliye yakın opera besteledi ve temsil ettirdi. 1791'de Crema katedralinin küçük kilisesinde müzikbaşı seçildi. 1786'da *Don Giovanni* adlı bir opera besteledi. (L)

GAZZAZ i. (ar. *kazzāz*'dan). *Esk.* İpek işleyen kimse.

— Teşk. tar. Hayyatini hassa (saray terzileri) arasında adları geçen ipekçiler. (Bunların meydana getirdikleri topluluğa da *gazzaz bölükleri* adı verilirdi.) [M]

GAZZE, Güney Filistin'de şehir, Akdeniz yakınında, Mısır'ın işgal ettiği bir bölgenin merkezi; 410 000 nüf. (1964'te). Şehrin eski halkına, İsrail devletinden gelen ve milletlerarası yardım kuruluşlarının çabalarına rağmen, güç şartlar altında yaşayan 200 000 kadar müslüman mülteci eklendi.

— Tar. Tekvin'e göre Kenan ülkesinin sınırında bulunan ve İbrahim'den önce kurulan bu çok eski şehir, Filistinlilerin beş büyük şehrinin başlıcasıydı. Samson burada öldü. Büyük İskender, iki aylık bir kuşatmadan sonra ancak dördüncü hücumda şehri ele geçirebildi (M.Ö. 332). Hıristiyanlığın ilk zamanlarında bir kilisenin kurulduğu Gazze, 632'de Araplar tarafından alındı, mekkeli tüccarların her yıl Suriye'ye gönderdiği kervanların yolu üzerinde olduğu için önem kazandı. Hz. Muhammed'in atası Haşim'in mezarının burada olması önemini artırdı. İmam Şafiî de bu şehirde doğmuştur. 1152'de Templier şövalyelerinin kalesi haline geldi. Haçlı seferleri sırasında birkaç defa el değiştirdi. XV. yy.da büyük binaları olan zengin bir merkez halinde idi. Bonaparte tarafından 1799'da Suriye seferi sırasında alınan, 1917'de Süveyş'i korumak için girişilen ilk Britanya saldırısına hedef olan şehri, Allenby ancak 6 kasımda ele geçirebildi. (Bk. GAZZE SAVAŞLARI.) Filistin'in bölüşülmesi tasarısından beri (1947) İsrail ve Mısır'ın hak iddia ettikleri Gazze, 1948-1962 arası Mısır yönetimi altında kaldıysa da, iki ülke arasında devamlı sınır çatışmaları oldu. 1956 Harekâtı sırasında, israil birlikleri Gazze'yi ele geçirdiler ve mart 1957'ye kadar burada kaldılar. O tarihte yerlerini Birleşmiş Milletler polis kuvvetlerine bıraktılar; sonra da Gazze'ye bir Mısır alayı yerleşti. (Bk. İSRAİL - MISIR *savaşı*.) Gazze 1964'te halkın büyük kısmını İsrail'in işgal ettiği bölgelerden gelen arap mültecilerin meydana getirdiği bir bölgenin idare merkezi oldu. B.A.C. başkanının kararıyle tayin edilen bir genel valinin yönettiği Gazze bölgesi, 1962 martında, özel ve geçici bir anayasa ile yönetilen bir Filistin arazisi haline getirildi. Gazze bölgesi, özellikle Rafah kampının geçimini sağlayan (50 000 kişi) B. M. teşkilâtının mültecilere yardım kuruluşu sayesinde geçiniyordu. Filistin'e dönmek umuduyle sürekli bir bekleyiş halinde olan bu halk, birçok fedaî komandonun ve Filistin Kurtuluş ordusu üyelerinin toplandığı bir isyan merkezi meydana getirdi. İsrailliler, 1967'deki üçüncü İsrail-Arap savaşı sırasında Gazze bölgesini kısa süre içinde ele geçirdiler. (L)

Gazze savaşları, Sina'da (Filistin) Türkler ile İngilizler arasında yapılan savaşlar (1917).

G.C.A.

GDANSK

GDYNİA rıhtımda kömür nakli

GÉANT tepesi (Mont-Blanc masifi)

Foto. LAROUSSE

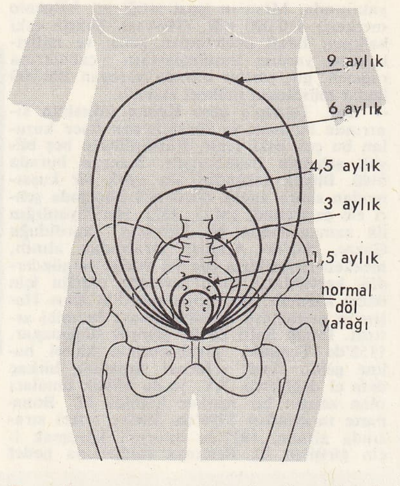

gebelik (dölyatağının genişlemesi)

En çetin çarpışmaları kanal yakınında oldu. Bunlar arasında Katya'ya karşı yapılan türk baskını, ikinci kanal (Romani) savaşları önemlileriydi. Türklerin üstünlüğüyle başlayan savaşın sonunda ingilizler çölde ilerleyerek El-Ariş'i ele geçirdiler (1916). Bunun üzerine takviyeli türk alayları Magdabe ve Tellülrefah'a gönderildi. Kuvvetlerin büyük bir kısmı Gazze, Bi'rüssebi, Şelâle'ye dağıtıldı. Britanya Harp konseyi ise kanalı ileriden savunmak için Filistini işgal kararını aldı. 6 Tümene çıkarılan Mısır - İngiliz savaş kuvvetine, ağır topçular ve birkaç tank daha katıldı. Harekete geçen bu kuvvetler Magdabe ve Tellülrefah'a saldırarak buradaki türk kuvvetlerinin büyük bir kısmını esir aldılar. Bu çarpışmadan sonra türk birinci seferî kuvveti iyice azaldı. Magdabe ve Refah savaşlarının sonunda Birinci savaş gücü Gazze, Tellüşeria, Cemane, Bi'rüssebi'ye yerleşti. Bu savunma durumuna geçen türk kuvvetleri ingiliz saldırısına uğradılar.

I. Gazze savaşı. İngilizler Vâdii Gazze ve Şelâle'ye karşı 26 mart 1917 sabahı şiddetli topçu ateşleriyle saldırıya geçtiler. Doğudan ve kuzeyden Gazze'yi kuşattılar, kuvvetli olmalarına rağmen alamadılar (26 mart). Takviyeli türk tümeni Mecdel'e yaklaşmağa başladı. Cemane, Tellüşeria ve Bi'rüssebi'deki türk kuvvetleri Gazze'yi kuşatan ingilizleri dağıtarak Vâdii Gazze batısına çekilmeğe zorladılar.

II. Gazze savaşı. Kuvvetlerini bir tümen, ağır topçu ve piyadeyle takviye eden İngilizler yine ağır topçu ateşiyle savaşa geçince (19 nisan 1917) türk kuvvetleri daha sağlam bir direnme ile onlara karşı koydu. Cemame, Tellüşeria ve Bi'rüssebi'de bulunan türk kuvvetleri ingilizleri I. Gazze savaşından daha ağır kayıplara uğrattılar. Sonra Filistin'de hafif çarpışmalarla küçük mevzi savaşları oldu, bu durum 31 ekim 1917 sabahına kadar sürdü.

III. Gazze (Gazze - Giresser) Meydan savaşı. Filistin'de yapılan en büyük meydan muharebesi. Bağdat'ın ingilizler tarafından alınması (11 mart 1917) üzerine Irak'taki 6. Ordu ve Halep bölgesindeki Mustafa Kemal Paşanın kumandasında 7. Ordunun birleştirilmesiyle «Yıldırım Orduları grubu»nun kurulmasına karar verildi. Ordu grupları başına eski Alman Sahra Orduları Genelkurmay başkanı orgeneral Falkenhein* getirildi. Fakat Falkenhein'in hatalı yönetimi; türk millî menfaatlerine aykırı düşüyordu. Mustafa Kemal Paşa bunun önünü almak için Başkumandanlığa bir rapor verdi. Kendisi de 7. Ordu kumandanlığından istifa etti. Boşalan kumandanlığa Fevzi (Çakmak) Paşa getirildi. Uzun boylu tartışmalardan sonra ordu Filistin'e gönderildi. Yıldırım Orduları grubu 7. ve 8. Ordulardan teşkil edildi. 8. Ordu kumandanlığı cephede iki savunma grubu kurdu. Gazze'deki grup çok kuvvetliydi. Bi'rüssebi'de olan öteki grup zayıf piyade ve süvari tümenlerinden ibaretti. Gazze ile Bi'rüssebi grupları arasındaki boşlukta bir kolordu bulunuyordu. İngilizler ise I. ve II. Gazze yenilgilerinden sonra, emir ve kumanda mevkilerinde değişiklik yaptılar. İngiliz - Mısır Seferî kuvveti kumandanlığına da general Allenby'yi getirdiler. Generalin isteği üzerine kendisine süvari ve atlı piyade, ayrıca uçak ve ağır topçular yollandı. İngilizlerin harp planı Bi'rüssebi üzerinden harekâta başlamak, sonra da türkleri denize doğru sürerek kesin sonuç almaktı. İngilizler 7. Ordunun muharebe alanına gelmemesinden yararlanarak bütün cephede topçu hazırlığı yaptılar ve ellerinde bulunan uçakların yardımıyle Bi'rüssebi üzerinden savaşa girdiler (31 ekim 1917). İngilizler Bi'rüssebi üzerinden giderek kesin sonuca varmak istiyorlardı. Buradaki türk kumandanı 8. Orduya durumunu bildirerek yardım veya geri çekilme izni istedi. Bu istekler kabul edilmedi. Şehirde bulunan kuvvetler, kendilerinden çok üstün düşmana karşı koymak zorunda kaldı. 31 Ekime kadar düşman, karşı saldırılarla oyalandı. Sonunda kurtarılan birliklerle kuzeye çekildi. 8. Ordunun sağ kanadı denize dayalı olarak cephenin sağ tarafında, 7. Ordu ise sol tarafta ve sol kanadı önceleri Lut gölüne, sonra Şeria vâdisine dayalı olarak Gazze-Bi'rüssebi ve Yafa-Kudüs çizgileri arasında savunma ve karşı savaşlara devam etti. Türk kuvvetleri 6 - 7 kasım gecesi Gazze'den çekildi. III. Gazze muharebesinden sonra Yafa ve Kudüs'te ufak savaşlar başladı. Bu küçük kuvvetler her türlü imkânlara sahip ingiliz ordusu karşısında büyük kahramanlıklar gösterdi. Gazze savaşlarında yararlıkları görülen türk kumandanları: kurmay albay Refet (Bele) Bey, kurmay albay İsmet (İnönü) Bey, kurmay albay Ali Fuat (Cebesoy) Bey. (M)

GAZZİ i. Süs güvercini. Yürüyüşü çok güzel güvercin tavuklardandır. (L)

Gb, magnetomotor kuvvet birimi olan *gilbert*'in sembolü. (L)

GBELY, Çekoslovakya'da köy, Slovakya'da (Bratislava çevresi), Morava ırmağının alçak vâdisinde; 3 700 nüf. Linyit. Petrol arama kuyuları. (L)

GBEN i. Fildişi Kıyısı'nda konuşulan zenci afrika dili. (L)

G.C.A., ing. *Ground Control Approach*, («yere yaklaşmayı kontrol») kelimelerinin kısaltılmışı, radardan yararlanan kör iniş sistemi. G.C.A. sisteminde uçağın pilotu, inişe geçeceği zaman, bir radar operatöründen talimat alarak doğrudan doğruya yerden idare edilir. Radarcının eli altında iki çeşit radar vardır: 50 km'lik bir daire içinde uçakları arayan bir döner anten ve uçağı yere kadar yöneltmek için, konum ve açıklığı tespit eden iki radar. Yatay bir eksen etrafında salınım yapan konum radarıyle uçağın iniş yörüngesi kontrol edilir; düşey bir eksen etrafında salınım yapan açıklık radarıyle de uçağın doğrultusu izlenir. İniş sırasında, yerdeki radarcı, uçağı gösteren ışıklı işaretleri radar ekranından izleyerek pilotu iniş pistine doğru yöneltir; hattâ, şiddetli karanlık veya yoğun sis yüzünden, pilotun iniş pistini görmesine imkân yoksa uçağı alana da indirebilir. (L)

Gd, *gadolinyum*'un kimyasal sembolü. (L)

GDANSK, esk. alm. **Danzig** veya **Dantzig**, Polonya'da şehir, Baltık denizi kıyısında ülkenin başlıca limanı, voyvodalık merkezi. 293 500 nüf. Eski Hansa şehri, Vistül deltasının kıyısındadır; gotik üslûbundaki eski semtleri İkinci Dünya savaşında çok zarar görmesine rağmen, belediye sarayı (XIV.-XV. yy.), birçok eski ev ve Marienkirche yıkılmamıştır. 1919'da Avrupa'nın bu kısmının siyasî coğrafyasında yapılan değişiklikler üzerine Polonya'dan ayrılan «Serbest Danzig şehri» (bk. DANZİG), liman faaliyetinin bir kısmını yeni kurulan Gydnia limanına kaptırmıştı. Bugün iki liman idaresinin işbirliği yapmasıyle ve Gydnia'da yük boşaltan bir geminin Gdansk'ta yeniden liman resmi ödemeden yük almasını (veya tersini) sağlayan liman vergilerinin birleştirilmesiyle ortak bir kurum doğdu. Yavaş yavaş, Gdansk'tan geçen ve Gydnia'nın güneyine varan tek bir merkez meydana gelmektedir.

Gdansk limanı havuzlardan oluşmuş, bu havuzlar adalarda ve deltanın yukarı kesiminden aşağı kesimine doğru gelişmiştir. Limana, Avrupa limanlarına gidip gelen ve özellikle kömür taşıyan gemiler uğrar. Uzun mesafeli milletlerarası trafik ve ambalajlı malların depolanması Gydnia limanınca sağlanır. Bu iki limanın toplam trafiği on milyon tonu aşar. Her iki limanda da önemli tesisler vardır.

— *Gdansk voyvodalığı*, 181 000 nüf. Vistül'ün deltası ve alçak vâdisi ile Pommern'i (Doğu Pomeranya) içine alır; buraları, tarım bakımından oldukça yoksul bölgelerdi. Sanayi faaliyeti, Gdansk ve Gydina limanlarıyle bu iki limanın sanayi tesislerine dayanır. Gdansk ve Gydnia'nın batısında yükseltinin azlığına rağmen (300 m'den biraz çok) yüzey şekilleri çok farklı olan, ormanlar ve göllerle süslü, bir bölge yer alır. (L)

GDYNİA, esk. alm. **Gdingen**, Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) liman şehri, 1919'da Almanya'nın iki parçası arasında açılan «Polonya geçiti»nin kuzey ucunda; 151 700 nüf. Tamamıyle sunî olan bu liman, Polonya'nın denize açılmasını sağlamak için Pomeranya (Pommern) kumluk kıyısı boyunca kuruldu, bugün Gdansk* ile Sopot'u içine alan daha geniş bir bütüne katılmıştır. Bu bütün içine Gdynia'nın görevi «genel emtia»nın (şartlı emtianın) depolanması ve el değiştirmesini sağlamaktır. Gemi yapımı. Limanda, iki havuz dizisi vardır; birincisi, kıyı düzlüğünde, şehrin kuzeyinde, 1924'ten itibaren kazılmağa başlandı; ikincisi açıkdenizden bir bentler sistemiyle korunan ve birbirinden dalgakıranlarla ayrılan havuzlardan meydana gelir. 300 Nüfuslu bir köyün yerine kurulan şehrin nüfusu beş yıl içinde 30 000'i bulmuştu (1929). [L]

Ge, *germanyum*'un kimyasal sembolü. (L)

GE. BK. GAİA.

GÊ i. Brezilya platosunun doğu yarısında konuşulan dil ailesi. (L)

GÉANT geçidi, Fransa'da Mont-Blanc dağlarında geniş boğaz, Arve vâdisini (Chamonix) Loire vâdisiyle (Courmayeur) birleştirir; 3 369 m. Buradaki röfüje, Ferre vâdisinden ve Chamonix'ten bir teleferik sistemiyle ulaşılır. Mont-Blanc kara yolu tüneli bu boğazın altından kazılmıştır. (L)

GÉANT tepesi, Mont-Blanc sıradağlarında zirve, Fransa ve İtalya arasında iki kayalık tepeden (4 013 ve 4 008 m) meydana gelir. İlk tepeye 1882'de Alessandro, Alfonso, Corradino ve Gaudenzio Sella ile, Jean-Joseph, Baptiste ve Daniel Maquignaz'dan kurulu heyet tırmandı. Bugün klasikleşen tırmanış, sabit kablolarla kolaylaştırılmasına rağmen hâlâ çetindir. (L)

GEARLESS [girles] sıf. (ing. *gear*, dişli takımı ve *less*, -sız). Motor endüvileri doğrudan doğruya dingiller üzerine yerleştirilmiş elektrikli lokomotif ve tramvaylar için kullanılır. (L)

GEASTER i. Mantar cinsi. (İki zarı vardır: dıştaki yaygın ve yıldız yıldız çatlaktır; içteki ise delik şeklinde açılır. Bazitlimantarlar sınıfının *gasteromycetales* takımından.) [L]

GEBAUER (Jan), çek dilbilimcisi (Ubislavice, Bohemya 1858 - Prag 1907). Prag üniversitesinde profesörlük yaptı. Çalışmalarının büyük kısmını çek diline ayırdı. Bu dilin tarihî gramerini (*Historickà Mluvnice Jazyka Českého* [1894]) ve eski kelimeler lûgatini (*Slovnik Strajesky* [1901-1909, yarım kaldı]) yazdı. T. Masaryk ile birlikte ünlü *Kralove Dvur* ve *Zelena hora* belgelerinin gerçeğe uymadığını savundu. (L)

GEBE sıf. Karnında yavru bulunan: *Her gebe kadına cin, peri musallattır* (H.E. Adıvar). — *Şu bindiğim kısrağım gebedir, yavrusu senindir* (R.H. Karay). ‖ *Mec.* İçinde, henüz açığa çıkmamış birikim olan: *Evet, bu geceler bir şeylere gebeydi...* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Argo* Borçlu. ‖ *Gebe kalmak*, [hayvan veya insanlar için] karnında yavru teşekkül etmek.

— DEY. *Gebe zar. Argo.* Hileli zar.

— Fizyol. *Gebe kalma*, ayrı eşeyli canlıların üremesinde, dişi gamet (*yumurta*) ile erkek gametin (*spermatozoit*) ilk embriyon hücresi olan döllenmiş yumurtayı (*zigot*) meydana getirmek üzere birleşip kaynaşması.

— TIP. İçinde embriyon veya dölüt bulunan dölyatağına verilen sıfat. ‖ Karnında yavru bulunan kadın veya hayvana verilen sıfat.

— Zootekn. *Gebe kalmak*, dişi hayvanın dölyatağında yavru belirmesi.

— ANSİKL. Huk. Kanunî nesebin ispatı

Desen. LAROUSSE

bakımından, Medenî kanun, *gebe kalma*'nın, doğumdan önce üç yüzüncü günle yüz sekseninci gün arasında yer aldığı karinesini kabul etmektedir.

— İlkonogr. *Meryem Ana'nın kendi kusuru olmadan gebe kalışı.* Kutsal gebe kalış inancı daha dogmalaşmadan önce, sanat anıtlarında uzun süre, üstü örtülü bir biçimde verilmiştir. Bu konuyu Girolamo Mazzola (Parma), Carlo Maratti (Viyana), Sassoferrato (Brera), Murillo (Prado, Ermitage), Juan de Juanes (Granada), Ribera (Madrid), Antonio Palomono (Madrid), Augustin del Castillo (Cordoba), Valdés Leal (Sevilla), Fr. Pacheco (Sevilla) v.d. işlemiştir. Tintoretto, Correggio, Guido, Rubens (Madrid), Cortone, G. B. Tiepelo'nun da (Madrid) aynı konu üstüne tabloları vardı. (LM)

GEBELİK i. (*gebe*'den *gebe-lik*). Gebe olma hali: *Gebelik onu daha güzelleştirmiş, daha nefis ve mükemmel bir kadın yapmıştı* (Ömer Seyfeddin).

— Huk. Bk. ANSİKL. || Esk. huk. *Gebelik süresi.* Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Dış gebelik*, dölyatağının dışında, herhangi bir yerde, çoğu zaman Fallope borusunda gelişen gebelik. (Bk. ANSİKL.) || *Bağışıklık yoluyle gebelik teşhisi.* Bk. ANSİKL.

— Vet. Bk. ANSİKL. || *Aldatıcı gebelik.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Gebelik*, Türk Medenî kanununda, asgarî ve azamî sürelere bağlanmıştır. Bu süreler, doğan veya doğacak çocuğun «nesep» durumu ile ilgilidir. (Bk. NESEP.) Azamî gebelik süresi, Medenî kanuna göre üç yüz gündür. Bu sebeple, evliliğin ortadan kalkmasından itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuk, ortadan kalkmış, zeval bulmuş olan evlilikteki kocaya bağlanır ve doğan çocuğun babası koca olarak kabul edilir (Med. kn. md. 241). En az gebelik süresi ise yüz seksen gündür; evlenmenin başlangıcından itibaren en az yüz seksen gün geçtikten sonra doğan çocuğun da kocadan olduğu karine olarak kabul edilir (Med. kn. md. 244). Çocuğun ana rahminde üç yüz günden fazla ve yüz seksen günden az kalamayacağı kabul edildiğine göre, doğumdan geriye doğru gidilerek, üç yüzüncü gün ile yüz sekseninci gün arasında kalan yüz yirmi veya yüz yirmi bir günlük devreye *kritik devre* veya *ihtibal müddeti* adı verilir. Doğuma sebep olan cinsî münasebet, bu devre içinde olmuştur. Şu halde, kritik devre içinde kocanın karısı ile münasebette bulunup bulunmadığının ispatının, çocuğun nesebi bakımından önemi olduğu gibi, babalık davasında davalının babalığının ispatında da önemi vardır (Med. kn. md. 303).

Gebelik, Medenî hukukta, evlenme yaşının, hâkimin izni ile indirilmesinde de (Med. kn. md. 88/son) etkili olabilir. Ayrıca, ana, baba ve vasi gibi kanunî temsilciler, kendilerinden izin almadan evlenen mahdut ehliyetsiz kadın gebe kaldıktan sonra, evlenmenin feshi için nispî butlan davası açamazlar (Med. kn. md. 120/son).

● Esk. huk. *Gebeliğin en az süresi* altı aydır. Azamî süresi hakkında bazı farklı görüşler vardır. Hanefî mezhebine göre normal dokuz ay, azamîsi iki yıldır. İmamiye mezhebinde ve İran Medenî kanununda azamî gebelik süresi on ay olarak kabul edilmiştir.

— Tıp. *Dış gebelik*, döllenmiş yumurtanın dölyatağı dışında gelişmesidir. Bu çeşit gebelik doğrudan doğruya yumurtalığın içinde (*karın içi gebelik*) veya Fallope borusunun bir parçasında (*infundibulum* veya *kıstak*) yer alır. Dış gebelik ancak birkaç günden birkaç haftaya kadar sürebilir; genellikle ağır bir iç kanamaya sebep olan bir yırtılma ile son bulur ve acele cerrahî müdahaleyi gerektirir. Dış gebelik teşhisi, yırtılmadan önce konmuşsa, gene ameliyata ihtiyaç vardır, fakat bu ameliyat ötekinden çok daha hafiftir. Bazı nadir hallerde, karın içi gebelikler yumurtanın kistleşmesine, hattâ kireçleşmesine yönelebilir (*litopedion*); fakat bu ihtimale güvenerek ameliyatı geciktirmemelidir.

● *Bağışıklık yoluyle gebelik teşhisi.* Son zamanlarda geliştirilen bağışıklık tepkimeleri sayesinde büyük bir aşama elde edildi. Bu tepkimeler daha önce kullanılan biyolojik tepkimelerin bütün niteliklerini taşımakla beraber teknik sakıncalardan yoksun görünmektedir.

Bağışıklık yoluyle gebelik teşhisi şu esasa dayanır: insan koryonundan alınan gonadotrofin hormonu, bazı şartlar altında hayvana şırınga edildiği zaman hayvan kanında antigonadotrofinik antikorların oluşması şeklinde bir bağışıklık tepkimesi doğurur. Bu antiserumda insan gonadotrofinini çökeltme niteliği vardır. Bunun için pratikte iki usul kullanılır. McKean usulünde önce gebe kadının sidiği beyaz (albino) tavşanlara şırınga edilerek antiserum hazırlanır. Sonra bu şekilde elde edilen antiserum muayene edilecek sidiğe karıştırılır. Sidikte gonadotrofin varsa çökelti hâsıl olur; kadın gebe değilse sidik duru kalır. Avrupa'da daha çok kullanılan Wide ve Gemzell usulü ise daha değişik bir esasa dayanır. Burada amaç, antijenlerin antikorlarla çöktürülmesi değil, antijenleri taşıyan alyuvarların bu antikorlar yüzünden birbirine yapışma tepkimesini ortadan kaldırmaktır. Gebeliğin bu şekilde bağışıklık yoluyle teşhisi, kolay ve çabuk yapılabildiği gibi uzman personele de ihtiyaç göstermez. (Bk. KURBAĞA *testi.*) Bu usul, biyolojik tepkimelere göre daha sağlam ve daha kesin sonuç verir; bu yüzden gebeliğin erken teşhisi için mükemmel bir teknik olarak her zaman kullanılmaktadır.

— Vet. Hayvanlarda gebelik süresi türlere göre değişir; fakat bu değişiklikler, hayvanların yaşama tarzıyle veya vücut yapısının üstünlük derecesiyle ilgili hiç bir kanuna bağlı değildir. İnsanda gebelik süresi 270 gündür. Evcil hayvanların kimisi normal olarak tek yavru doğurur (kısrak, inek); koyun da genellikle tek yavru doğurur; ama bazı ırklar çoğu zaman iki, hattâ bazen üç kuzu verir. Diğer hayvanlar (kedi, köpek, keçi ve domuz) çok yavru yapar.

Evcil hayvanlarda ortalama gebelik süresi: kısrak, 11 ay (310-320 gün); eşek, 12 ay; inek, 9 ay (240-320 gün); koyun ve keçi, 5 ay; domuz, 4 ay; köpek, 2 ay (55-70 gün); kedi, 2 ay; tavşan, 1 ay.

Vahşî hayvanlarda ortalama gebelik süresi: fare, 25 gün; sıçan, sincap, köstebek, kır tavşanı, 30; gelincik, tarla faresi 35; yarasa, 36; kirpi, 48; zerdeva, 55; susamuru, tilki, kokarca, vaşak, 63; porsuk, 65; kurt, 70; aslan, jaguar, 110; kunduz, 120; dağkeçisi, 150; ceylan, 160; karaca, 165; lama, 170; ayı, 210; rengeyiği, 230; fok, 245; mors, 260; zebra, 300; deve, 320; zürafa, 445; gergedan 530; fil, 630 gün.

● *Aldatıcı gebelik.* Aldatıcı gebeliğe en çok köpeklerde rastlanır; bazen inek ve kısrakta da görülür. Son kızgınlık devresinde döllenmemiş veya aşıma uğramamış olan bu hayvanlarda, normal gebeliğe uygun bir süre geçtikten sonra ferç şişer, yumurta akını andıran sümüksü bir salgı akar; memeler irileşir, sütlenir.

Bromürlü ilâçlar, hafif müshil verilir, memelere büzücü merhemler sürülürse bu rahatsızlıklar çabucak kaybolur. (→ Bibliyo.) [LM]

Geben veya **Gaban**, Maraş yöresinde Ermenistan dağlarında eski bir kale. Ceyhan ile birleşen Tekirsu ırmağının kuzeyinde, Maraş'ın Enderin (Andırın) kazası sınırları içindedir. Eskiden ermeni beyleri, hazinelerini burada saklar; olağanüstü durumlarda Geben kalesine sığınırlardı. (M)

GEBERİK sıf. ve i. (*gebermek*'ten *geber-i-k*). *Teklz.* Ölü, ölmüş. (M)

GEBERMEK geçl. f. [Hakaret sözü olarak] Ölmek: *Kendi geberdi, hâlâ, bıraktığı usul yaşıyor* (Namık Kemal). *O ölmemiş, gebermişti* (H.R. Gürpınar).

◆ **Gebertilmek** edilg. f. *Teklz.* Öldürülmek: *Bu harp içinde kazanmaktadır çalışmış olan, / Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan* (M.Â. Ersoy).

◆ **Gebertmek** geçl. f. *Teklz.* Öldürmek: *— Gene ne gün olsa seni bir yerde gebertecekler* (M.Ş. Esandal). [M]

GEBEŞ sıf. (ar. *kebş*, koç'tan). *Argo.* Ahmak, aptal: *Tam aradığı gebeş... İstibdattan, Hürriyetten, İttihat ve Terakkiden başka hiç bir şey bilmiyor* (Kemal Tahir). *Bir alay çulpa, gebeş, hem de keleş, hem de fodul.* (Tevfik Fikret). || Kısa boylu ve şişman (kimse). || *Esk.* Yiğit. || *Gebeş oğlu*, yiğit, cesur.

◆ **Gebeşaki** sıf. *Argo.* Aptal, sersem.

◆ **Gebeşlik** i. *Argo.* Gebeş olma hali. || Ahmakça davranış. (M)

GEBHARDT (Bruno), alman tarihçisi (Krotoschin, Silezya 1858-Berlin 1905). *Deutsche Geschichte in XIX. Jahrhundert* (XX. yy. Alman Tarihi) [1897-1898] ve özellikle, geniş bir bilginler topluluğunun işbirliğiyle bir *Handbuch der Deutschen Geschichte* (Alman Tarihi Elkitabı) [1903] yazdı. (L)

GEBHART (Emile), fransız profesörü ve yazarı (Nancy 1839-Paris 1908). Nancy Edebiyat fakültesinde, 1879'dan itibaren de Sorbonne'da ders verdi. Eserlerinde bazen öğretici bazen de roman diline benzer bir dille Ortaçağ ve Rönesans İtalya'sı tasvir edilir: *De l'Italie* (İtalya Üstüne) [1876]; *Les Origines de la Renaissance en İtalie* (İtalya'da Rönesansın Kaynakları) [1879]; *İntroduction à l'Histoire du Sentiment Religieux en İtalie depuis la Fin du XIII. Siècle jusqu'au Concile de Trente* (XIII. yy.ın Sonundan Trento Konsiline Kadar İtalya'da Dinî Duygunun Tarihine Giriş) [1884]; *L'İtalie Mystique* (Mistik İtalya) [1890]; *Autour d'Une Tiare* (Bir Papalık Tacı Etrafında) [1894]; *Moines et Papes* (Keşişler ve Papalar) [1896]; *Au Son des Cloches* (Çan Sesleri Altında) [1898]; *Conteurs Florentins* (Floransalı Hikâyeciler) [1901]; *Un Pape à l'Epoque de la Renaissance: Jules II* (Rönesans Devrinde Bir Papa: Julius II) [1904]. (L)

GEBİZ, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Serik ilçesi) bucak; 11 810 nüf.; 19 köy. *Bucak merkezi* (esk. *Macar*), 1 929 nüf. Serik'i Antalya'ya bağlayan yolun 16. kilometresine 21 km'lik tali bir yolla bağlıdır. (M)

GEBLİ i. Cezayir ve Tunus'ta Siroko'nun bölgesel adı olan güney rüzgârı anlamında kelime. (Fas'ta doğudan esen Siroko'ya SERGİ denir.) [L]

GEBR i. (fars. k.). *Esk.* Ateşe tapan. Mecusî. || *Gebr ü tersâ*, ateşe tapan ve hıristiyan.

— ANSİKL. *Gebr*'in arapça kâfir'den bozma olduğu, İslâm dinini tanımayıp ateşe tapan iranlılar için kullanıldığı söylenir. Fakat bu konuda kesin bir belge yoktur. VII.yy. dan sonra ortaya çıkan bir kelimedir. (M)

GEBRE i. (lat. *capra*, keçi'den). Atı tımar etmekte kullanılan kıl veya çuha kese. (L)

GEBRELEME i. (*gebrelemek*'ten *gebrele-me*). Zootekn. Gebreyle veya gebre otuyle ovma: *Atı gebrelemek hayvanın sağlığı için yararlıdır.*

— ANSİKL. *Gebreleme* bazen normal tımarın bir kısmıdır; bazen de yağmur veya terden ıslanmış durumdaki hayvanı kurutmak amacıyle yapılır. Bunun için hayvanın vücudu bir tutam kuru otla ovulur; böylece deri solunumunun duraklamasından doğacak her çeşit rahatsızlık önlenmiş olur. (L)

GEBRELEMEK geçl. f. (*gebre*'den *gebre-le-mek*). Hayvanı gebre ile tımar etmek. (M)

GEBREOTU blş. i. Büyük pembe çiçekli bodur ağaççık; çiçek tomurcukları salamura içinde saklanır, *kapari* adıyle bahar olarak kullanılır.

— ANSİKL. *Gebreotu*'nun tropik bölgelerde yetişen 350 türü vardır; bazı türleri Avrupa'da da yetişir. Duvarlarda ve kayalıklarda biter. (Gebreotugillerin örnek bitkisi.) [L]

GEBREOTUGİLLER çoğl. blş. i. Eski ve yeni dünyanın tropik bölgelerinde yetişen bitki familyası. (Elli kadar cinsi, yedi yüz kadar türü bulunan bu bitkiler otsu veya odunsudur. Turpgillere yakın olan bu familya *rhoeadales* veya *papaverales* takımındandır.) [L]

GEBRİLER (fars. *gebr*, imansız'dan), VII. yy. da Arapların eline geçen Yezd ve Kerman eyaletlerinde Zerdüşt dinini uygulamağa devam eden fars soyundan gelme halk (günümüzde sayılarının yaklaşık 30 000 olduğu sanılır). İslâm istilâsından sonra Müslümanlığı kabul etmeyen Zerdüştîler ön-

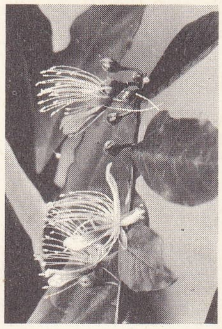
gebreotu

celeri Fars ve Horasan'da toplandılar. İlk göç VIII. yy. da Hindistan'a doğru oldu. Sonraki dağılmaların izlerine Mezopotamya ve çevresinde bulunan ülkelerde rastlanmıştır. Isfahan'ın ticarî alanını geliştirme amacı güden Abbas I, bin beş yüz gebrî ailesini şehrin dışına, Zende-Rud nehrinin ötesine yerleştirdi. Abbas II idaresinde bu aileler yeniden dağlara çekildiler. Pers imparatorluğundaki iç savaşlar, öte yandan dış savaşlar ve Mahmud II'nin hücumları Zerdüştîlerin parçalanıp azalmasına sebep oldu. Gebrîler, Osmanlıların Isfahan kuşatmasına katıldılar (1822). Şehrin düşmesinden sonra, Gebrîlerin durumunda bir gelişme olmadı. XIX. yy.da Bombay'da, yezd ve kerman Zerdüştîlerine yardım için bir komite meydana geldi. Komite ingiliz hükûmetinin desteğiyle Nasreddin'den aldığı fermanla pers Zerdüştîleriyle şahın diğer tebası arasında eşitliği sağladı. (L)

GEBZE, Marmara bölgesinde (Çatalca-Kocaeli bölümü, Kocaeli ili) ilçe merkezi; 18 609 nüf. İzmit'i İstanbul'a bağlayan asfalt yol üzerinde; yüksl. 130 m. Asıl iskân sahası bu yolun kuzeyinde ise de, son yıllarda yapılan evler ve sanayi tesisleriyle yolun güneyine de yayılmağa başladı.

— *Gebze ilçesi.* 732 km²; 46 957 nüf. Merkez, Darıca, Hereke ve Mollafeneri bucaklarına ayrılmıştır. Bağlı köy sayısı 30. Zeytincilik, meyvecilik, turfanda sebzecilik, tahıl tarımı.

● *Güzel sanatlar.* Gebze'nin en önemli mimarî eseri, Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış olan *Çobanmustafapaşa külliyesi*'dir. Külliye, cami, türbe, medrese, kervansaray, hastahane ve kütüphane binalarından meydana gelir.

Cami. Külliyenin orta yerinde bulunan caminin mermer kitabelerindeki kayıttan 1523'te bitirildiği anlaşılır. Kare bir plan üstünde yükselen caminin dört duvara oturmuş tek kubbesi ve tek minaresi vardır. Son cemaat yeri beş kubbeyle örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Mihrap, beş köşeli mermer bir niş şeklindedir ve beş yüzü de renkli taş mozaiklerle süslenmiştir; üst kısmı mukarnaslıdır. Mermer mimber geometrik şekillerle süslüdür. Mihrap, mimber ve bütün duvarlar üçte bir yüksekliğe kadar renkli taş levhalar, mozaikler ve mermere kazılmış kûfi kitabelerle kaplıdır.

Türbe. Caminin arkasında ikinci avluda yer alır. Muntazam kesme taşlardan, 8 köşeli ve kubbeli olarak yapılmıştır. Duvarlar, iç kısımda üçte bir yüksekliğe kadar 8 köşeli firuze renkli çinilerle kaplıdır.

Medrese. Caminin sol tarafında bulunan medrese, revaklı bir avlu etrafına dizilmiş medrese odalarıyle, bir büyük dershaneden meydana gelir. Dershanenin mihrabı mukarnaslarla süslüdür. Avluda şadırvan yerine kuyu bulunmaktadır.

İmaret. Planı dik dörtgen şeklindedir. Yemekhane, mutfak, kiler ve fırın kısımlarından meydana gelir.

Tekke. Cami avlusu içinde bulunan tekkenin tek kubbeli bir semahanesi ile beşik ve

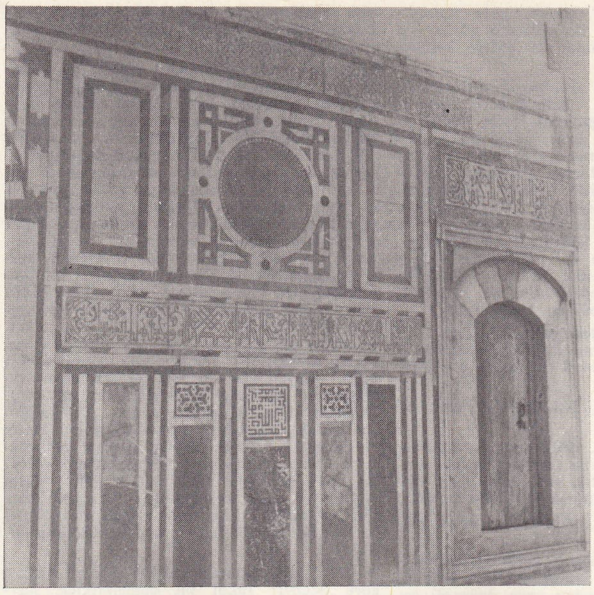
GEBZE
Çoban-mustafa-paşa külliyesi

çapraz tonozlarla örtülü 12 derviş hücresi vardır.

Kütüphane. Cümle kapısının üst kısmında bulunan kütüphane iç içe iki kare planlı odadan meydana gelir.

Kervansaray. Caminin tam karşısında bulunan kervansaray, orta kısmı kubbeli dik dörtgen bir plan gereğince yapılmış, tuğla hatıllı moloz taş duvarlarla işlenmiştir.

Hastahane. Cami avlusu içinde sol tarafta yer alır. 10 Kubbeli ve önünde 6 sütunu olan tonozlu bir revakı vardır.

Gebze'de külliyeden başka çeşitli tarihlerde yapılmış birtakım camiler ve mimarî yapılar da göze çarpar. Bunlardan *Sultanorhan camii*'nin Orhan Gazi'nin emriyle 1323'te yapıldığı bilinir. Kare plan üzerine moloz taştan yapılan caminin kubbesi tuğladan örülmüştür. Batı duvarındaki cevizden yapılmış ahşap pencere kapakları caminin en dikkate değer özelliğidir. *İlyasbey camii,* Akçakoca'nın oğlu İlyas Çelebi tarafından yaptırılmıştır (1323). Dik dörtgen planlı, düz ahşap tabanlı bir camidir. *Malkoçbey türbesi,* erken osmanlı türbelerinin Gebze'deki örneği sayılabilir. Bugün sadece köşe payeleri ile kemerleri taşıyan sütunlar kalmıştır. *Horasanlı Şeyh Kutbeddin Çelebi türbesi,* selçuklu türbelerini andırır; moloz taştan yapılmış kare planlı bir yapıdır. *Menzilhane hamamı,* Orhan Gazi devrinde Orhan camii ile birlikte yapıldığı sanılır. Gebze'de sanat eserleri arasında evler önemli bir yer tutar. Bunlardan Çobanmustafapaşa külliyesinin arkasındaki sokakta bulunan iki katlı evin (Dursune Ninenin evi), özellikle ikinci katı eski türk evlerinin günümüze kalmış en güzel örneklerinden biridir. Taş temeller üzerine oturan evin ahşap kirişlerinin arası kerpiçle örülmüştür.

Ayrıca, Kartaca'lı büyük kumandan Hannibal'ın mezarının burada olduğu sanılmaktadır. Bk. HANNİBAL. (M)

GEBZELİ ŞEYH CEMAL, türk ilâhi şairi ve bestecisi (XVIII. yy.). Eserlerinde *Şeyh Cemalî* mahlâsını kullandı. Günümüze sadece bir hüseynî ilâhisinin sözleri kalmıştır. (M)

GECARCİNUS i. (yun. *gê*, yer ve *karkinos*, yengeç'ten lat. k.). Bir kara yengecinin bilimsel adı; sıcak ülkelerde, özellikle Antiller'de ve Batı Afrika'da yaşar. (Tamamen karacıl olmakla beraber bazen denize veya tatlı suya gider. *Gecarcinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GECE i. (esk. türk. *kiçe*'den). Güneşin batmasıyle doğması arasındaki süre: *Abdullah efendi gecenin sükûneti içinde bu manzarayı doya doya seyretti* (A.H. Tanpınar). *Ne yardan geçilir, ne serden; / Korkuyorum bu gecelerden* (C.S. Tarancı). ‖ Bu süre içinde hüküm süren karanlık. ‖ *Teşm. yol.* Genel olarak karanlık. ‖ *Mec.* Manevî karanlık, bilgisizlik. ‖ Zf. Gece vaktinde, geceleyin: *Nereye gidebilirler, daha dün gece hepsi burada idi* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Yıldız ışığında dolaşıp geceleri, / Gündüzleri gün ışığında ısınmak* (O. V. Kanık). [Bk. GÜNDÜZ.]

— ÇEŞ. DEY. *Gece gözü kör gözü,* dikkat isteyen işlerin gece iyi yapılamayacağını anlatır. ‖ *Gece gündüz,* her zaman: *Müfat Bey, gece gündüz Aksaray'daki Tıfıl Kovuğu denilen mektebinde bulunurdu* (Ömer Seyfeddin). Ara vermeden, sürekli: *Hastalandım, bakacak kimseciğim yok; Osman / Gece gündüz koşuyor iş diye, bilmem ne zaman* (M.Â. Ersoy) ‖ *Gece gündüz dememek,* vaktin uygun olup olmadığına bakmadan; büyük bir çaba göstererek: *Gece gündüz demeden yol almış.* ‖ *Gece işçiliği. Argo.* Gece yapılan hırsızlık. ‖ *Gece kadısı. Halk dili.* Kocasını etkisi altına alıp her istediğini yaptıran kadın. ‖ *Gece kamı, gündüz saim,* gecesini ibadet, gündüzünü de oruçla geçiren, çok dindar. ‖ *Gece kuşu,* gecelerini eğlence ile ve dışarıda geçiren. Gece uyuyamayan. ‖ *Gece yarısı,* gecenin ortası, gecenin ilerlemiş saatleri: *Bu ârıza, birkaç ay evvel birdenbire, bir gece yarısı, müthiş bir çarpıntı ve yürek sıkıntısı ile onu yatakta yakalamış* (Sabahattin Ali). ‖ *Gece yatısına gitmek,* gece de kalmak üzere bir yere misafir gitmek: *Fakat şimdiye kadar gece yatısına gitmedim ki* (R.N. Güntekin). ‖ *Geceyi gündüze katmak,* büyük çaba göstermek: *Fakat efe, bu işte de altta kalmak istemedi, geceyi gündüze kattı* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Geceyi ihya etmek. Esk.* Geceyi ibadet veya çalışma ile geçirmek. ‖ *Gündüz külâhlı, gece silâhlı,* iki hayatı olan. Güvenilemeyen.

— Ask. *Gece çekilmesi,* başka bir bölgede

GEBZE
Çobanmustafapaşa külliyesinin imaret tarafı

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

daha elverişli şartlar altında savaşa devam etmek üzere, geceleyin düşmandan sıyrılmak maksadıyle yapılan askerî harekete verilen ad. || *Gece muharebesi.* Bk. ANSİKL. || *Gece yürüyüşü,* düşman keşif ve ateşinden sakınmak, harekâtı gizlemek veya baskın yapmak için gece yapılan yürüyüş.

— Astron. Bk. ANSİKL. *Gece gündüz eşitliği.* Bk. ILIM *noktası.* || *Gece yarısı,* gözönüne *alınan zamanı* (gerçek yıldız zamanı, ortalama yıldız zamanı, gerçek güneş zamanı, ortalama güneş zamanı, evrensel zaman, kanunî zaman v.b.) tanımlamağa yarayan gökcisminin meridyenden alt geçişi. (Özel bir durum belirtilmedikçe, gece yarısı kanunî zamana girer.)

— Huk. Güneşin batmasından bir saat sonra başlayan ve güneşin doğmasından bir saat önceye kadar devam eden zaman (İcra ve İflâs kn. md. 51.; Tebligat kn. md. 33/IV). [Bu müddetler içinde İcra hukukuna ilişkin takipler yapılamaz. Ancak gece çalışan işyerlerinde, gece vakti hasılatı haciz edilebilir. Aynı şekilde, borçlunun mal kaçırdığının anlaşıldığı hallerde de gece vakti haciz yapılabilir. Cz. Usulü Muhakemeleri kn'nun 96. maddesi suçüstü ve tehirinde zarar olan hallerle tutuklu veya hapislinin kaçması hallerinde tekrar yakalanması hariç, mesken ve işyerlerinde gece aramayı yasaklar. Ancak, «emniyeti umumiye nezareti» altında olan kimselerin oturdukları yerler ile geceleyin herkesin girip çıkabildiği veya mahkûmların toplanma ve sığınak yerleri ve genelevler için bu yasak geçerli değildir.] Ayrıca bk. ÇALIŞMA.

— İkonogr. Bk. ANSİKL.

— Res. *Gece resmi,* bir gece olayını veya ayışığı etkilerini gösteren resim.

— Spor. *Gece maçı,* özel tertibatla ışıklandırılmış sahalarda (Ankara 19 Mayıs, İstanbul Midhatpaşa, Ali Sami Yen, İzmir Alsancak) fosforlu top ile oynanan futbol karşılaşması.

— Temş. *Gece kulübü,* akşamın geç saatlerinde açılan ve gecenin ileri saatlerine kadar açık kalan, içinde dans edecek bir pisti, barı ve gösteriler için bir sahnesi bulunan eğlence yeri.

— Tıp. *Gece gündüz,* tıp dilinde arka arkaya gelen yirmi dört saatlik bir devreyi, yani bir gün ve bir geceyi kapsayan süre. Bk. ANSİKL. *Gece körlüğü,* ışık hafiflediği zaman görme duyusunun iyice azalması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Çok eski çağlardan beri ilkel topluluklarca uygulanan *gece muharebesi* medenî topluluklarca uzun süre gözden düştü. Ateş gücünün artması ve havadan keşif yapılabilmesi, gece muharebesinin yeniden uygulanmasını gerektirdi. Psikolojik (korku, sürpriz) ve teknik (atış etkisinin azalması, hedefi tayin edip ateş etme zorluğu, bağlantı kurma ve kumanda güçlüğü v.b.) etkenler gece muharebesinin özellikleridir; bu gerekçeler iyi hazırlanmış ve savaşta pişmiş birlikleri gerektirir. İşte bu sebeple acemi askerlerin temel eğitimleri sırasında gece muharebesi öğretimine de önem verilir. Işıklı nişan hattı, kızılaltı ışıkla çalışan atış âleti, savaş alanının projektörler, kızılaltı veya sunî bazı maddelerle (güçlü maytaplarla) aydınlatılması, zırhlı araçların radarla tespiti gibi bazı yeni imkânlar gece muharebesinin uygulanmasında kolaylık sağlamıştır.

— Astron. Gecenin süesi de, tıpkı gündüz gibi, yerkürenin çeşitli noktalarına göre değişir. Gündüz ve gecenin birbirini izlemesi Yer'in dönmesinden, sürelerinin eşitsizliği de, dönme eksenlerinin eğikliğinden ileri gelir. Bu şartlarda, Yer'in, kendisini aydınlatan Güneş'e göre aldığı çeşitli konumlara bağlı olarak, yeryüzünün bütün noktaları, sırayle ışıkta ve gölgede birbirine eşit olmayan yörüngeler çizer. (Bk. MEVSİM.) Güneş ışınlarının atmosferde yayınması hesaba katılmazsa, Güneş ufkun altına girer girmez, gece başlar; kutuplarda gece ve gündüz altışar ay sürer. Kutup daireleri üstünde, yaz dönencesinde 24 saatlik bir gündüz, kış dönencesinde ise 24 saatlik bir gece olur. Ekvator'da bütün yıl boyunca gece ve gündüz süresi eşittir. Kutup daireleriyle ekvator arasında, gece ve gündüz sürelerindeki eşitsizlik sürekli olarak değişir. Ancak, güneş ışınlarının atmosferde fecir* ve alacakaranlık* (tan) olaylarına (gözlem yerine ve mevsimlere göre değişen sürelerle) yolaçan yayınması nedeniyle gece daha da kısa olur; Güneş ufkun altına 18° indikten sonra gecenin başladığı kabul edilirse, karanlık sürenin, teorik olarak düşünüldüğünden daha kısa olduğu görülür.

— Tıp. *Gece gündüz,* beslenme, dış ortamla, ilişki kuma fonksiyonlarının düzenli olarak çeşitli durumlardan geçtiği fizyolojik bir devreyi ifade eder. Meselâ, normal bir insanda sıcaklık eğrisi her gece gündüz devresinde aynı şekili muhafaza eder, (saat 5'te en düşük, 17'de en yüksek); gece çalışanlarda bu ağır ağır değişir ve en yüksek nokta çalışma zamanının sonlarına, en düşük nokta ise uyku süresinin sonlarına doğru görülür.

● *Gece körlüğü,* bir hastalık değil, hastalık belirtisidir; gözün saydam kısımlarındaki bazı bozukluklarda, ağtabaka iltihaplarında ve ağtabakanın yapışıklık hallerinde görülür. Karanlıktan aydınlığa çıkıldığında çok keskin ışıkla karşılaşılırsa yine olabilir. Doğuştan veya sonradan olabilen gece körlüğü, genel bir hastalık (mikroplu sarılık, şeker hastalığı, A vitaminsizliği v.b.) sonucunda da ortaya çıkabilir.

— İkonogr. *Gece,* genellikle tüllere bürünmüş bir kadın kılığında tasvir edilir. Ünlü Ambrosius kitaplığındaki (Milano) [IV. yy.] *İlyada* minyatürlerinde, Vatikan'daki *Yeşu'nun Fermanı*'nda hep bu şekilde görülür. Aynı tasvire, Floransa'da Giuliano de Medici'nin mezarına, Michelangelo tarafından yerleştirilen ünlü yatan figürde, Thorvaldsen'in bir kabartmasında (Kopenhag), Rubens'in *Mane de Medicis Blois Şehrini Terkederken* tablosunda (Louvre), Albani'nin (Roma Verospi sarayı), A. Janssens'in (Viyana), Le Brun'ün (Sceaux, Aurore pavyonu) ve P. Cornelius'un (Münih) resimlerinde rastlanır. Gece manzaraları veya gece geçen olaylar birçok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Bu alanda öncü sanatçılardan biri Viyana'da bulunan *Aşka Tutulmuş Kalp*'i yapan minyatürcüdür. Bundan sonra italyan ressamı Corregio ve eseri *Notte* (*Gece Yapılan Doğum,* Dresden), Caravaggio, Georges de la Tour, «Gecelerin Gerard'ı» diye adlandırılan Van Honthorst, Altdorfer (*Kutsal Gece,* Venedik), Elsheimer (*Mısır'dan Kaçış,* Münih), Aert Van der Neer'in gece manzaraları (*Mehtap,* Louvre), Joseph Vernet (*Ay Işığının Denizde Etkisi,* Louvre), Turner (*Ay Işığı,* Londra), Pissarro (*Gece Boulevard des İtaliens,* Londra) gibi sanatçılar sayılabilir. S. Ricci (*Gece Hayaleti,* Venedik) ve Füssli (*Kâbus,* özel koleksiyon) tarafından canlandırılan gece görüntülerini de saymak gerekir. Çağdaş sanatçılar arasında ise Whistler, Jongkind, Marquet adları yer alır, Rembrandt'ın «*Gece Dansı*» tablosunun ise, temizlendikten sonra, gece değil fakat bir gündüz sahnesi olduğu ortaya çıkmıştır. (LM)

GECE BALIKÇILI blş. i. Kalın gövdeli, kısa bacaklı külrengi balıkçıl. (Alacakaranlıkta ortaya çıktığı için bu ad verilmiştir.)

— ANSİKL. *Gece balıkçılı* (*Nycticorax nycticorax*) dünyanın hemen her yerinde bulunur. Çoğu zaman diğer balıkçıllara karışarak sürüler halinde yaşar. (Balıkçılgillerden.) [L]

GECECİ i. (*gece*'den *gece-ci*). Çalışma sırası geceye rastlayan görevli.

◆ Sıf. Zool. Gece ortaya çıkan, devinen, uçan veya koşan hayvanlara denir: *Etçillerin birçoğu gececidir.* (ML)

Gece devriyesi (1641), Rembrandt'ın «*Yüzbaşı Frans Banning Cocq'un Bölüğü*» adlı eserine (3,59 m× 4,38 m, Amsterdam, Rijksmuseum) öteden beri verilen ad. Bu tablo iki subayın peşinde yürüyen burjuva milis kuvvetlerini canlandırır. Londra'da National Gallery'de de eski bir kopyası vardır. (L)

GECE KELEBEĞİ blş. i. Genellikle geceleri ortaya çıkan kelebeklerin ortak adı.

— ANSİKL. *Gece kelebekleri* bölümünden olan bazı kelebeklere, özellikle *noctuidae* familyasından olanlara gece kelebeği denir (*noctuella*). Tırtılları tüysüzdür ve her birinde iyi gelişmiş on altı bacak bulunur. Ama bunlarla asla yürümez ve toplu halde yaşamaz. Kelebeklerin gövdesi iri ve sağlam yapılı, ağız uzantıları güçlü, üst kanatları kalındır. *Catocala fraxini, noctuidae* familyasının *catocalinae* altbölümünün örnek tipidir. (L)

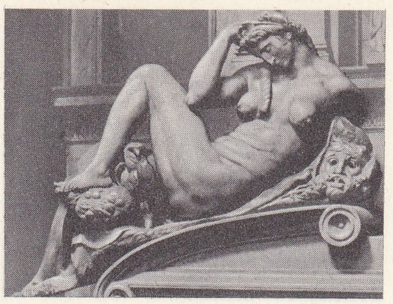

«Gece»
Giuliano de Medicis'in mezarından bir detay
San Lorenzo kilisesi, Floransa

GECEKONDU blş. i. (*gece* ve *konmak*'tan *gece-kon-du*). *Yeni.* Belediyeden veya benzeri bir kuruluştan izin almadan gizlice bir gecede yapılan barınak: *Ve böylece, demirli bir tekne midye tutar gibi, iki üç başlıca şehrimizin kenarı köşesi gecekondularla örülür durur* (F.R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. yol.* Derme çatma yapı: *Yıldız, hem de yarının yıldızı olan bu matbaa, tam bir gecekonduydu* (Y.Z. Ortaç).

— Huk. İmar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı olmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsa üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz yapı (Gecekondu kn. md. 2). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gecekondu* yapımı İkinci Dünya savaşından sonra (1945) İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde başladı. Köylerden büyük şehirlere akın, mesken sıkıntısı, devlete, belediyelere ait boş arazilere kaçak ev yapımını önleyecek kanunî mevzuatın yetersiz oluşu gecekondu yapımının yaygın hale gelmesini kolaylaştırdı. Çok partili hayata geçişten (1946) sonra siyasî partilerin oy kazanma amacıyle verdikleri tavizler, kısa zamanda birer mahalle haline getirilen gecekondulara belediye hizmetlerinin götürülmesi, tapu dağıtımı, bazı varlıklı kişilerin gecekondu yapım ve satımını kârlı bir ticaret yolu saymaları sonucu gecekonduların sayısı çoğaldı. Sanayinin geliştiği bölgelerin hemen hepsinde birer gecekondu mahallesi meydana geldi. Bu konuda ilk resmî araştırma İstanbul vilâyeti tarafından yapıldı (1962). Araştırma sonunda İstanbul'da çeşitli bölgelerdeki 78 000 kadar gecekonduda 398 000 kişinin oturduğu anlaşıldı. Gecekonduların bulunduğu başlıca semtler: Zeytinburnu-Kazlıçeşme (19 000 gecekondu, 95 000 kişi); Eyüp-Taşlıtarla (18 000 gecekondu, 90 000 kişi); Alibeyköyü (12 000 gecekondu, 65 000 kişi); Şişli-Mecidiyeköy (8 200 gecekondu, 41 000 kişi); Beykoz-Paşabahçe (7 500 gecekondu, 37 000 kişi); Üsküdar (4 000 gecekondu, 20 500 kişi). Son zamanlarda tutulan istatistiklerden İstanbul'daki bütün gecekondu bölgelerinin 14 milyon m²'lik bir alanı kapladığı tespit edildi. Bu rakamın 3,2 milyon m²'sini Zeytinburnu, 3,2 milyon m²'sini de Taşlıtarla teşkil ediyordu. Gene son istatistiklerden Ankara nüfusunun yüzde 50'sinin, İstanbul şehir nüfusunun yüzde 40'ının, Adana nüfusunun yüzde 50'sinin, İzmir nüfusunun yüzde 45'inin gecekondularda oturduğu anlaşıldı. Gecekondulardan Adana'dakilerin yüzde 49,7'sinin, Ankara'dakilerin yüzde 50'sinin, İzmir'dekilerden yüzde 34'ünün, İstanbul'dakilerden yüzde 40'ının, Bursa'dakilerden yüz-

gece tanrıçası Bergama sunağı frizinden detay, Berlin müzesi

Foto. Berlin müzesi, Anderson-Giraudon (*LAROUSSE*)

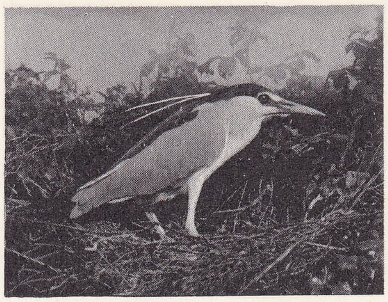

gece balıkçılı

de 25'inin tek odalı olduğu tespit edildi. Bugün, sosyal mesken siyasetinin teşviki gecekondu önleme bölgelerinin faaliyeti ile bu tür mesken yapımının önlenmesine çalışılmakta, hemen her hükûmet programında gecekondu konusuna geniş yer verilmektedir.

— Huk. Gecekondu'lara ilişkin meseleleri çözmek üzere 30 temmuz 1966'da yayımlanan Gecekondu kanununun amacı, yapılmış olan gecekonduların ıslahı ve yeniden gecekondu yapılmasını önlemektir (md. 1). Gecekondu yapılmasının engellenmesi ve ıslahı için kanun, belediyelerin emrine arsa tahsis edilmesini öngörmektedir. Hazine, özel idare ve vakıfların mülkiyeti dışında kalan arazi ve arsalar ile devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerler, kanunun amacına uygun kullanılmak üzere ücretsiz olarak belediyelere devredilir (md. 3). Tapu daireleri, belediyelerin istemi üzerine 6 ay içinde tescili yaparlar. Vakıf malları için ise, kanun 4. md.sinde bir istisna getirmektedir. Bu hükme göre, gecekondu ıslah ve tasfiye bölgesi içinde bulunan binalı veya binasız vakıf arazisi, arazinin, üzerinde bina varsa binanın da bedeli ödenerek belediyelerin mülkiyetine geçer. Bunun dışında, eğer gerekli görülürse, bu bölgeler içinde bulunan özel mülkiyete tabi gayrımenkuller de İmar ve İskân bakanlığının izni ile satın alınır ve kamulaştırılır (md. 5). Belediyelerin tahsis edilen bu arsaları hangi amaçlarla kullanacağını 7. ilâ 11. maddeler düzenlemektedir. Belediyeler, kendilerine tahsis edilen arsalardan uygun gördüklerini İmar ve İskân bakanlığına bildirirler ve bakanlığın onayı üzerine konut yapımına tahsis ederler. Bakanlığın yapılan teklifi redde veya değiştirerek onaylamağa yetkisi vardır; hattâ gerekli görürse, uygun olan başka yerlerin de tahsisini isteyebilir (md. 7). Belediye kendisine tahsis edilenlerden konut yapımına uygun olmayan yerleri, yine söz konusu bakanlığın tasvibini alarak kiraya verebilir veya satabilir. Bundan elde ettiği gelirle konut yapımında kullanılmak üzere bir fon kurar (md. 8). 10. Madde, bu kanuna göre belediyelere verilen arsaların başka bir amaç için kullanılmasını yasaklamaktadır. Sözü edilen fonun hangi gelirlerden meydana geleceği 12. maddede belirtilmiştir. Bu maddede belirtilen fon, arsa sağlanmasında, ıslah alanlarına yol, kanalizasyon v.d. yapılmasında kullanılır. 14. Maddeyse İmar ve İskân bakanlığının emrinde olan ikinci bir fondan bahseder. Bu fon ise, halk konutu yapacaklara, mevcut olan gecekonduları ıslah edeceklere kredi verilmesinde, arazinin kamulaştırılmasında ve 15. maddede belirtilen diğer amaçların elde edilmesinde kullanılır. Bu madeye göre verilen kredinin vadesi 20 yıldır ve yüzde 5'ten fazla faiz alınmaz.

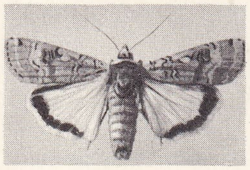

gece kelebeği

«Gece Devriyesi» Rembrandt'ın tablosu

şehrin kuytu bir köşesine yerleşmiş **gecekondu** mahallesi

Gecekondu ıslah ve tasfiye mahallerini kimin tespit edeceği meselesinde, 16. madde bu yetkiyi belediyelere vermiştir. Belediyeler, kanunun yayımı tarihinden itibaren altı ay içinde bu bölgeleri tespit ederler. Bu bölgelerin durumu, fotoğraf ve krokilerle belediyelerce ve diğer ilgili makamların yardımı ile tespit edilir. Bu tespitten sonra durum belediye encümenleri tarafından öncelikle incelenip karara bağlanır ve karar, onaylanmak üzere İmar ve İskan bakanlığına yollanır. Bakanlık tarafından onaylanan karar, söz konusu bölgelerin muhtarlıklarında bir ay müddetle asılır (md. 16, 19). Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra gecekondu yapımının yasaklandığı 18. maddede belirtilmektedir. Buna göre, belediye sınırları içinde veya dışında, belediyelere, hazineye, özel idarelere, katma bütçeli dairelere ait ve devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan yerlerde izinsiz olarak yapılan gecekondular, iskân edilmiş olsalar bile ayrıca bir karar alınmasına lüzum olmaksızın belediye zabıtası tarafından yıkılır. Kişi mülkiyetinde olan yerler ile tüzel kişilere ait, yukarıda sayılan yerler dışında kalan arazide gecekondu yapılacak olur ve kişiler, mülkiyetlerini tevsik ederek başvururlarsa, bu gecekondular da yukarıdaki hükümlere uygun olarak yıktırılır.

Belediyelere ait veya bu kanuna göre belediyelere tahsis edilen araziler üzerinde mevcut olan gecekonduların akıbetinin ne olacağı 21. maddede düzenlenmiştir. Bu madde, gecekonduda oturanların, gecekondunun maliki olup olmadıklarına göre bir ayırım yapmaktadır. Eğer, gecekonduda oturan onun maliki ise, borçlanma veya başka bir yolla konut temin edinceye kadar veya kendisine arsa tahsis edilmiş ise, tahsis veya bu tahsis üzerine kredi verilmesi tarihinden itibaren bir yıl içinde konut yapıncaya kadar, gecekondusu yıktırılmaz. Buna karşılık gecekonduda oturan kiracı ise, ucuz kiralık konut buluncaya kadar veya kendisine konut yapması için arsa ve kredi tahsisinden itibaren bir yıl içinde yapımını bitirmesi şartıyle, gecekondu yıktırılmaz. Birden fazla gecekondusu olanlar için ise, seçeceği bir gecekondusu için yukarıdaki hükümler uygulanır. Söz konusu gecekondular, belediyeye ait veya ona tahsis edilen araziler üzerinde kurulmuşsa ve bunların o yerde kalması plana uygun ise planın yapılmasından itibaren iki yıl içinde yeniden yapılmaz veya plan şartlarına uygun olarak değiştirilmezse; bu müddetin sonunda yıktırılır (md. 22). Bu yıkımı belediye yapmak zorundaysa, yıkım masrafının yüzde 10 fazlası gecekondunun sahibinden alınır.

Belediyece tespit edilen önleme ve geliştirme bölgelerindeki arsalar, yoksul veya dargelirli olup da, kendisinin, eşi veya reşit olmayan çocuklarının, o belediye sınırları içinde ev yapmağa elverişli bir arsası bulunmayan kimselere, yapılacak bir yönetmeliğe uygun olarak tahsis edilir. Ancak bu kimseler arasında gecekonduların yıkımı nedeniyle açıkta kalanlara öncelik tanınır (md. 25). Kendisine arsa tahsis edilen kimseler gerekiyorsa 27. maddede öngörülen aynî yardımlardan da yararlanırlar veya Türkiye Emlâk Kredi bankasında bir yapım kredisi tahsisini sağlayacak bir hesap açtırırlar. Kredi veya arsa tahsisinden itibaren bir yıl içinde yapımın bitirilmesi gereklidir. Aksi halde tahsis edilen arsa geri alınır.

Tahsis edilen ve üzerinde konut yapılan arsalar, tahsis tarihinden itibaren 20 yıl içinde: **a.** devir ve temlik edilemez; **b.** rehin veya diğer bir mahdut aynî hak ile takyit edilemez; **c.** satış vadine konu olamaz; **d.** taksim veya satış suretiyle üzerindeki paylı halin giderilmesi istenemez; **e.** haciz ve işgal

Foto. Rijmuseum (LAROUSSE) ; A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

sarp kayalıklar üzerinde yapılmış bir gecekondu

gecekondu mahallesi, Altındağ, Ankara

gecekondularda günlük hayat

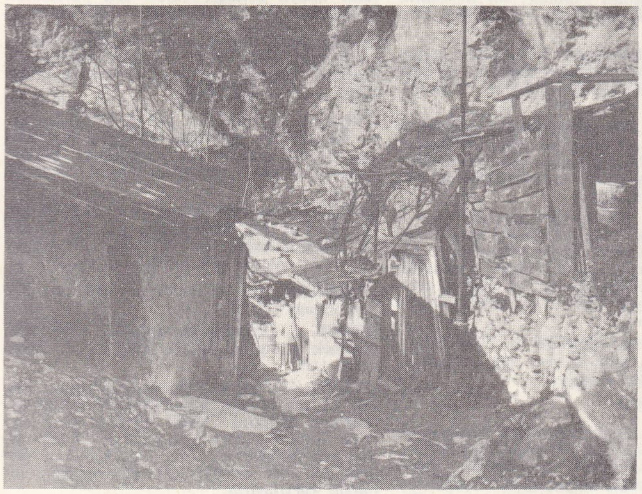

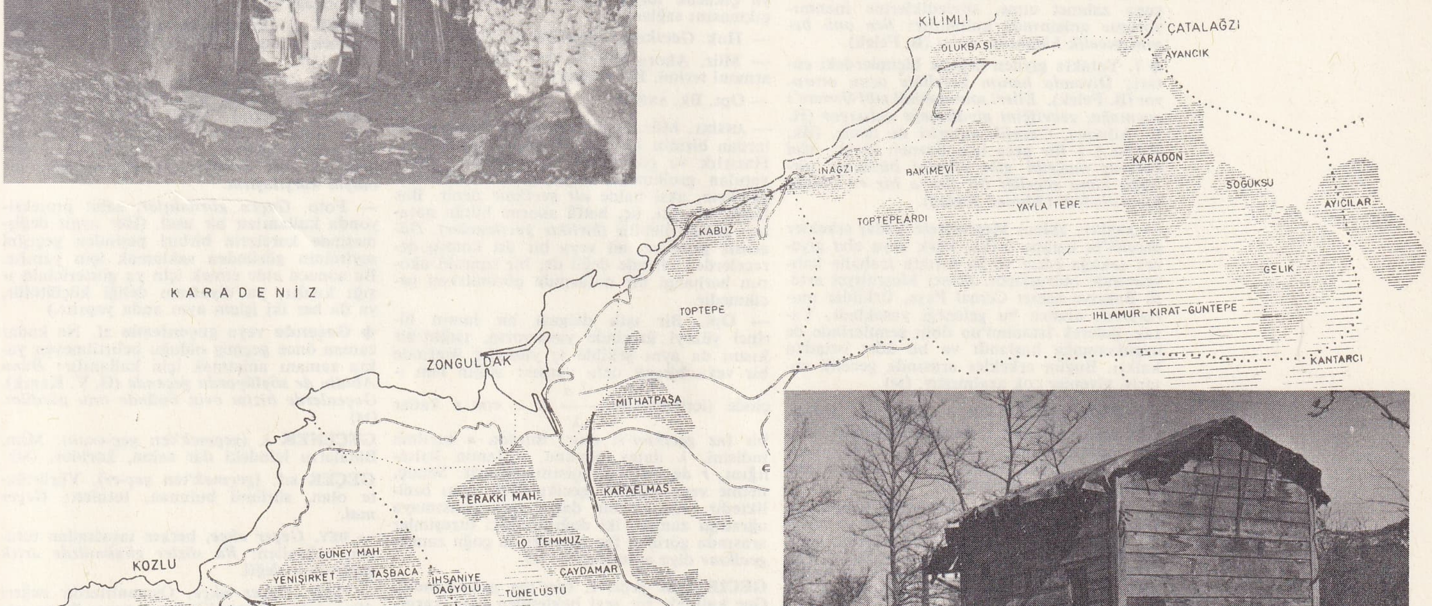

Zonguldak ili gecekondu bölgelerini gösteren harita

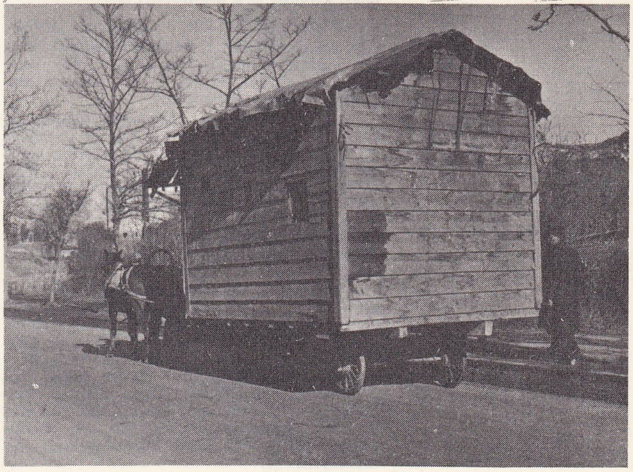

gecekondu

Foto. A. Kamacıoğlu, M. Erkmen (MEYDAN)

Geç-Hitit
alçak kabartma
«Kral ve Uşağı»
Berlin müzesi

olunamaz. Ancak, «e»de belirtilen hal saklı kalmak şartıyle, ölüm, emeklilik, görev nakli ve Türkiye Emlâk Kredi bankası veya konut kredisi veren diğer kuruluşların ipotek alacaklarından dolayı yapılacak işlemler bunun dışında kalır (md. 34).

Kanunun hükümlerine aykırı hareket eden, yanlış beyanda bulunan veya kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, belediyelere, özel idarelere veya hazineye ait veya devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan yerlerde izinsiz yapı yapan, yaptıran, bu gibi yapıları satanlar, rehin edenler ve bilerek satın alanlar 3 aydan bir yıla kadar hapis ve 500 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasıyle cezalandırılırlar. Tekerrürü halinde bu ceza bir misli artırılır. Özel mülkiyete tabi olan yerlerde de, malikin mülkiyetini tevsik ederek müracaat etmesi şartıyle, aynı hükümler uygulanır. Bu maddeye göre cezalandırılanlar, artık bu kanunun hükümlerinden yararlanamazlar ve borçlarının hepsi muaccel olur (md. 37). Bu suçlar yönünden yetkili mahkeme, Sulh mahkemesidir (md. 38). [ML]

GECEKRALİÇESİ bls. i. Bot. Bk. SELENİCEREUS.

GECELEMEK geçz. f. (*gece*'den *gece-le-mek*). [Bir yerde] Geceyi geçirmek: *Bütün varlığı elinden alınan ve onu kurtarmak için her şeyi göze alan bir insanın inadıyle peşimizden koşuyor, hanın, kahvenin kapısında geceliyordu* (Ş.S. Aydemir). [M]

GECELEYİN zf. (*gece*'den *gece-leyin*). Gece vakti: *Geceleyin yağmur altında, hem de karanlıkta rastlamıştı kadına!* (R.H. Karay). *Daima geceleyin / Ve daima sarhoş konuşuyoruz* (O. V. Kanık). [M]

GECELİ sıf. (*gece*'den *gece-li*). *Geceli gündüzlü* deyiminde «hem gece hem de gündüz, hiç ara vermeden» anlamında geçer: *Geceli gündüzlü çalışarak ancak bir ayda yolu tamamlayabildiler.* (ML)

GECELİK sıf. (*gece*'den *gece-lik*). Gece kullanılan, gece ile ilgili: *Mürebbiye gecelik halini kapamak için çabucak bir peignoir'a bürünmüştü* (H.R. Gürpınar).

— DEY. *Gecelik külâhıma anlat. Teklz.* «Boşuna zahmet etme, söylediklerine inanmıyorum» anlamında kullanılır: *Sen onu benim gecelik külâhıma anlat* (B. Felek).

◆ **İ.** Yatakta giyilen değişik biçimlerdeki entari: *Divanda hanım gecelikle uzun oturuyor* (B. Felek). *Elleri somnambül gibi Osman'ı soymağa, geceliğini giydirmeğe çalışıyor* (H. E. Adıvar). *Gecelik entarisi* de denir. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir gece için ödenen ücret: *Mal bulmuş mağribî gibi ellerini birbirine sürterek bana geceliği bir liraya bir ev bulduğunu söyledi* (Ahmed Rasim).

— ANSİKL. İkinci Meşrutiyete kadar erkekler *gecelik*'in üstüne hırka, kürk veya aba giyerek sokağa çıkar ve bu kılıkta mahalle kahvelerinde otururlardı. İkinci Meşrutiyet ertesi, Bahriye nazırı Cemal Paşa, Üsküdar mutasarrıfı olunca bu geleneği yasakladı. Yasak, giderek İstanbul'un öbür semtlerinde de uygulanmağa başlandı ve bu âdet ortadan kalktı. Bugün erkekler arasında gecelik entarisi giyenler çok azalmıştır. (M)

GECEMAYMUNU bls. i. Zool. Bk. AOTUS.

GECESAFASI bls. i. Sürüngen gövdeli, karşıt yapraklı, çeşitli renkte (kırmızı, sarı, mor v.b. ebrulu beyaz) büyük çiçekli otsu bitki. (Gecesafasıgillerden.)

— ANSİKL. *Gecesafası* (*Mirabilis jalapa*) çiçeklerine, gece açıldığı için bu ad verilmiştir. Orta Amerika ve Peru dolaylarında yetişir. Bahçelerde tarh halinde yetiştirilir. Cüce türleri tarh kenarlarını süslemede kullanılır. Çok çabuk gelişen bir bitkidir. (L)

GECESAFASIGİLLER çoğl. bls. i. İkiçenekli çiçekli bitkiler familyası. (Sinirotları takımından.)

— ANSİKL. *Gecesafasıgiller* karşıt basit yapraklı ot, ağaç veya ağaççık halinde bitkilerdir; çiçekleri erdişi, nadiren bireşevli ve ortak bir bürüm içinde toplu, bazen de başlı başına ayrı olur. Yirmi sekiz cins içinde iki yüzden fazla türü vardır; hepsi tropiklerarası bölgelerde yetişir. Birçoğu süsbitkisi olarak yetiştirilir (gecesafası [*Mirabilis*], *bouganinvillea, abronia* v.b.). Gecesafasıgiller horozibiğigillerle sinirotugillere yakın sayılır. (L)

Gece Uçuşu, Antoine de Saint-Exupéry'nin romanı (1931). Romandan çok, lirik bir belge biçiminde klasik bir trajedidir. Her an ölümle karşı karşıya kalan pilotların günlük hayatını dile getiren bu kısa ve özlü eser, gösterişsiz, abartmasız, kahramanlığı en iyi canlandıran romanlardan biridir. (L)

Gece ve Sis alm. (*Necht und Nebel*), İkinci Dünya savaşında Almanların bazı siyasî tutuklular için kullandıkları deyim. Bu tutuklular ölüm kamplarında bir anda ve iz bırakmadan yok edilirlerdi. — Alain Resnais bu başlık altında, toplama kamplarını konu alan kısa metrajlı bir filim yaptı (*Nuit et Brouillard*, 1955); filim 1956'da Jean Vigo ödülünü kazandı. (L)

GECEYANIĞI bls. i. Deri üzerindeki pul pul kabarcıklara verilen ad. (M)

GECEYIRTICILARI çoğl. bls. i. Gececi yırtıcı kuşlar takımı. (L)

Gece Ziyaretçileri (*Les Visiteurs du Soir*), Marcel Carné'nin 1942'de Jacques Prévert'in senaryosundan perdeye uyarladığı fransız filmi. Konusu, iyilikle kötülüğün çekişmesidir; sonunda iyilik şeytanı mağlup eder. Ortaçağın renkli masal havasına bürünmüş bu eser, alman işgali altındaki Fransa'da çevrilmiş en ilgi çekici filimlerden biridir. (L)

GECİKME i. (*gecikmek*'ten *gecik-me*). Gecikmek eylemi. Bir işi kararlaştırılan, beklenen vakitten sonra yapmak: *Bir dakikalık gecikme tehlikeli sonuçlara yolaçabilir. Esk.* Teehhür.

— Elektr. *Gecikme hattı*, bir işaretin etkisini verildiği andan daha geç göstermesini sağlayan elektrik düzeneği (iletkenler, devreler, şebekeler).

— Elektrotek. *Bir sinüzoidal büyüklüğün aynı frekanslı bir diğerine göre gecikmesi*, bir sinüzoidal büyüklüğün, kendinden önce gelen aynı frekanslı bir başka sinüzoidal büyüklük ile yaptığı açı.

— Kardiyoloji. *Ödünleyici gecikme*, bir u yartı ile sağlanan sunî sistoldan sonra normal sistol belirinceye kadar geçen süre. (Ödünleyici gecikme, sunî sistol olmasaydı normal sistol kendiliğinden ne zaman ortaya çıkacak idiyse gene o zamanda ortaya çıkmasını sağlar.)

— Huk. *Gecikme tazminatı*. Bk. TAZMİNAT.

— Müz. Akora yabancı bir notayı belirten armoni terimi. Bk. ANSİKL.

— Opt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. *Gecikme*, akoru kuran notalardan birinin bir sonraki akora girmesidir. Hazırlık ve çözümleme gereklerine uyarak yapılan gecikmeye, inişte çözümlenirse *üst gecikme*, aksi halde *alt gecikme* denir. Bas hariç, bir, iki, üç, hattâ akorun bütün notaları geciktirilebilir (*birlikte gecikmeler*). *Düzensiz gecikme*, alt veya bir üst komşu derecelerden birinde değil de, bir sonraki akorun herhangi bir notasında çözümlenen gecikmedir.

— Opt. Bir ışık dalgası bir lamın birinci yüzeyi üzerinde yansıyorsa, ışığın bir kısmı da aynı şekilde iç yüzeyler üzerinde bir veya birçok defa yansır: ışığın lam içinde ilerlemesiyle $\frac{2\pi}{\lambda}\, n\, e \cos r$ kadar bir faz *gecikme*'si olur. Burada n kırılma indisini, λ dalga boyunu, e lamın kalınlığını, r de kırılma açısını gösterir. Sonuç, iletme veya kırılma gecikmelerle aynı özelliktedir. Ayrıca bir dalga tam yansımaya uğradığı zaman, iki doğrultudaki titreşimler arasında görülen faz ayrılığı da çoğu zaman *gecikme* diye adlandırılır. (L)

GECİKMEK geçz. f. (*geç*'ten *gec-i-k-mek*). Geç kalmak, bir şeyi beklenilen veya kararlaştırılan zamandan sonra yapmak: — *Hayırdır inşallah! Ben, aşağı inip anlayayım bakalım, gecikirsem sen yat küçük, dedi* (R. N. Güntekin). *Yolumuza gitsek daha iyi Nebil! Saat altıya geliyor, geciktik* (R.H. Karay). [M]

GECİKMELİ sıf. (*gecikme*'den *gecikme-li*). Gecikmesi olan.

— Bayınd. ve Mad. oc. *Gecikmeli patlayıcı madde*, ateşleme ile patlama arasında belirli bir zaman geçecek şekilde hazırlanmış patlayıcı madde. (Maden ocaklarında ve bayındırlık işlerinde, genellikle gecikmeli patlayıcı maddeler kullanılır; çünkü, aynı anda birkaç maden ocağında birden yaylım ateşi şeklinde patlamalara yolaçar ve ateşlemeler uygun aralıklarla olur.)

— Havc. *Gecikmeli açış*, bir paraşütün, serbest düşüşten bir süre sonra paraşütçü tarafından açılması. (L)

GECİKMİŞ sıf. (*gecikmek*'ten *gecik-miş*). Geç kalmış.

— Huk. *Gecikmiş faiz*. Bk. FAİZ. (M)

GECİKTİRMEK ettrg. f. (*gecikmek*'ten *ge-cik-tir-mek*). Gecikmesine yolaçmak, geç bırakmak: *Birini lafa tutup geciktirmek.*

— Müz. *Uyuşumlu bir notayı geciktirmek*, bu notanın içinde bulunduğu akora bir önceki akordan bir nota eklemek. (L)

GECİL, Tebriz'in kuzeybatı kapısına verilen ad. 1585'te Tebriz civarındaki çatışmalardan sonra osmanlı orduları Tebriz'e bu kapıdan girdi. (M)

GECKOLEPİS i. Gecekolar'a yakın Madagaskar kertenkelesi. (L)

GEÇ zf. (esk. türk. *keç*'ten). Beklenen, istenen veya alışılan zamandan sonra: *Kendi kendisine : — Ne kadar yazık ki, tam on sene geç kalmış oluyorum, diyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *En geç iki saate kadar orada olurum.* ‖ Sıf. Mutat zamandan sonra olan: *Gecenin geç vaktine kadar içkiye ve saza devam edildi* (A.H. Tanpınar). *Müjgân, geç vakit odaya geldiği zaman ben yatağımda uyuyordum* (R. N. Güntekin). *Zt.* ERKEN.

— ÇEŞ. DEY. *Geç kalmak*, vaktinde davranamayarak gecikmek. ‖ *Geç olsun, güç olmasın*, geciken işlerle ilgili olarak kullanılan avunma sözü. (M)

GEÇE zf. (*geçmek*'ten *geç-e*). Belirtilen saati kaç dakika geçtiğini belirtmek için kesrin sonuna getirilir ve «geçerken» anlamı verir: *Saat ikiyi beş geçe uçak hareket etti.* (M)

GEÇE i. (*geçmek*'ten *geç-e*). *Esk.* ve *Halk dili.* İki taraftan her biri, yaka: *Bir yol üstüne iki kasap dükkânı kurulmuş, biri bir geçede ve biri bir geçede* (Ebamüslimname). [M]

GEÇEGEN sıf. (*geçmek*'ten *geç-egen*). Kalıcı olmayan, geçici. (M)

GEÇEK i. (*geçmek*'ten *geç-ek*). *Halk dili.* Geçmek işinin yapıldığı yer. ‖ Sıf. Beğenilen. (M)

GEÇEN sıf. (*geçmek*'ten *geç-en*). [Yaz, kış, yıl, ay, hafta v.b. gibi zaman bildiren kelimelerle birlikte] Önceki, bugüne göre geçmişte kalan: *Geçen pazar Şile'ye kadar gidip geldik. Geçen sefer. Geçen yıl.* ‖ Belirsiz bir süre evvelki: *Geçen gün garip bir olayla karşılaştım.*

— Foto. *Geçen görünüşler*, sabit projeksiyonda kullanılan bir usul. (Her aygıt değişmesinde karelerin birbiri peşinden geçişini seyircinin gözünden saklamak için yapılır. Bu sonucu elde etmek için ya göstericinin ışığı kısılır, ya diyafram deliği küçültülür, ya da her iki işlem aynı anda yapılır.)

◆ **Geçende** veya **geçenlerde** zf. Ne kadar zaman önce geçmiş olduğu belirtilmeyen yakın zamanı anlatmak için kullanılır: *Bunu Abidin de söylüyordu geçende* (O. V. Kanık). *Geçenlerde bizim evin önünde onu gördüm.* (M)

GEÇENEK i. (*geçmek*'ten *geç-enek*). Mim. Binaların içindeki dar salon, koridor. (M)

GEÇER sıf. (*geçmek*'ten *geç-er*). Yürürlükte olan, sürümü bulunan, tutulan: *Geçer mal.*

— DEY. *Geçer akçe*, herkes tarafından tutulan, beğenilen: *Bu sözler günümüzde artık geçer akçe değil.*

— Mal. *Geçer akçe*, Osmanlılarda değeri düşmemiş ve geçerliği olan para. Rayiç para. (İş mukavelelerinde, senetlerin ve borçların ödenmesinde bu para esas tutulurdu. Akçenin resmî değeri ve alışverişteki değeri farklı idi. Meselâ malsandığından 19 kuruşa alınıp verilen 1 mecidiyenin değeri, halk arasında 20-23 kuruşa çıkardı.)

◆ **Geçersiz** sıf. Geçerliği bulunmayan, hükümsüz: *Bu paralar bizim memlekette geçersizdir.*

◆ **Geçersizlik** i. Geçerliği bulunmama hali. (M)

GEÇERLİ sıf. (*geçer*'den *geçer-li*). Yürürlükte olan, uygulanabilme niteliği olan:

Foto. LAROUSSE

On yıl önce söylenmiş olan bu sözler bugün de geçerlidir.

— İkt. *Geçerli değer metodu,* değişik dönemlerdeki para akışlarını sabit değerli para birimi ile belirterek karşılaştırmağa yarayan metot. (Geçerli değer metodu, amortisman süreleri farklı olan yatırımları karşılaştırmağa yarar.) [L]

GEÇERLİK i. (*geçer*'den *geçer-lik*). Geçer olma hali: *Bu paranın artık geçerliği kalmadı. Esk.* Revaç ve rayiç.

— Leng. Üretici gramerde, cümleyi, daha tabiî, konuşan kişiler için daha kolay söylenir ve anlaşılır kılan bütün özellikler.

— ANSİKL. Cümlenin *geçerlik*'i başka, dilbilgisi kurallarına uygunluğu başkadır. Dilbilgisi kurallarına uygun, yani dilbilgisi kurallarınca doğru kabul edilen birçok cümle, çeşitli yönlerden (uzunlukları, karmaşıklıkları v.b.) geçerli sayılmaz. Dilbilgisi kurallarına uygunluk, dil *edinimi* ile ilgili bir kavramdır; geçerlik ise *kullanım*'a bağlıdır. (L)

GEÇ GOTİK blş. sıf. ve i. XIX. yy. sonunda gotiğin yenilenmesiyle ortaya çıkan üslûp; Paris'te Sainte-Clotilde kilisesi, Köln katedralinin modern cephesi, Clermont-Ferrand katedralinin cephesi bu üslûba örnek sayılabilir. (L)

GEÇ HİTİT. Tar. Hitit imparatorluğu ortadan kalktıktan sonra Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de kurulan çeşitli küçük krallıklara verilen ad. Bk. HİTİTLER.

GEÇİCİ sıf. (*geçmek*'ten *geç-ici*). Çok sürmeyen: *Tekrar bu olup biten şeyleri sinirlerinin geçici bir oyunu addetmeğe bile başladı* (A. H. Tanpınar). ‖ Az bir süre için olan: *Geçici bir iş buldum. Esk.* Muvakkat.

— DEY. *Gelip geçici,* kısa süren: *Bu gelip geçici bir hevesti.*

— Ahl. *Geçici ahlâk,* Descartes'ın *Metot Üstüne Konuşma*'da belirttiği ahlâk buyruklarının tümü. Bk. ANSİKL.

— Astron. *Geçici saat,* Güneş'in doğuşundan batışına kadar geçen zamanın on ikide biri (mevsimlerle değişen süre).

— Bot. Bir bitkinin gelişimi sırasında sürekli olarak kalmayan, dökülen kısımlar için söylenir: *geçici taç.*

— Elektr. *Geçici akım,* içinden elektrik akımı geçen bir devrenin açılıp kapanması sırasında meydana gelen özindükleme akımı; bu akım geçerken çıkan ışık yaylarına, yanlış olarak kıvılcım da denir. Bk. ANSİKL.

— Res. *Geçici nokta,* perspektif çizilmek istenen, fakat tabloya dikey olmayan iki paralel çizginin izdüşümlerinin birleştiği yatay bir çizginin noktası.

— Tar. *Geçici koalisyon,* XIX. yüzyılın ikinci yarısında Depretis zamanında ortaya konan ve 1919'a kadar İtalya'da uygulanan hükûmet sistemi. (Bir konu veya sınırlı bir program üstünde veya ilerigelen bir şahsiyet etrafında geçici bir koalisyonun kurulması, bu hükûmet sisteminin gerçekleşmesi için yeterlidir.)

— Tıp. Meydana çıktıktan hemen sonra kaybolan belirtilere denir.

— ANSİKL. Ahl. *Geçici ahlâk* buyrukları, «doğru hareket etmek için doğru yargılar vermek yeterlidir» ilkesine dayanan bir sağduyu ahlâkı ortaya konana kadar, ahlâkî davranışlarımızı düzenlemek amacıyle ileri sürülmüştü. Geçici ahlâk, dört temel kurala dayanır: «memleketimin kanun ve âdetlerine uymak»; «fiil ve hareketlerimde, elden geldiğince metin ve kararlı olmak»; «kader ve talihten çok, asıl kendi nefsimi yenmeğe çalışmak; dünyanın düzeninden çok kendi arzularımı değişikliğe uğratmak ve genellikle, düşüncelerimizden başka hiç bir şeyin tamamen kendi gücümüzün hâkimiyetinde olmadığını kabule kendimi alıştırmak»; «akılgücümü eğitmek». Çoğunlukla stoa'cıların ahlâkına benzetilmiştir.

— Elektr. Bir devreden geçen akım şiddetindeki bütün değişiklikler, Lenz kanununa uygun olarak bu devrede, ana akıma eklenen bir indükleme akımı meydana getirir. Bu olaya *özindükleme,* bunun sonunda meydana gelen akıma da *geçici akım* denir. (LM)

GEÇİM i. (*geçmek*'ten *geç-i-m*). Geçinmek işi, yaşamak için gerekli şeyler: *Evimizin geçimine bir şeyler katmaya çalışırdı* (Ş. S. Aydemir). *Bırakmıyor son gördüğüm, bırakmıyor geçim derdi* (O. V. Kanık). ‖ Çatışmasız geçinme, anlaşma, uyuşma: *Artık aralarında geçim diye bir şey kalmadı.* .

— DEY. *Geçim dünyası,* insanın kendi çıkarlarını da düşünmesi gerektiğini belirtmek için kullanılır.

— Ask. tar. Eski savaşlarda düşmanın kılıç darbesinden korunması için atlara giydirilen çul biçimindeki zırhın adı.

— İkt. *Geçim (geçinme) indeksi,* hayat pahalılığını göstermeğe yarayan indeksler. (Bk. ANSİKL. ve İNDEKS.) ‖ *Asgarî geçim indirimi.* Bk. İNDİRİM.

— ANSİKL. İkt. *Geçim indeksi* fiyatların değiştiği bir dönemde genellikle ücretlerin tespiti için kullanılır. Zira bu indekslerde görülen değişmeler, belirli bir yaşama düzeyini korumak için ne oranda harcama yapılması gerektiğini gösterir. Kişiler hayatlarını sürdürmek için belirli nicelikte mal ve hizmet tüketmek zorundadırlar. Tüketilen bu nicelikler *veri* veya diğer bir deyimle *değişmez oranlar*'dır. Fiyat artışları karşısında aynı oranda tüketim yapmak imkânı ortadan kalktığından bu durumda ücretlerin, gelirlerin, dolayısıyle de para miktarının artırılması zorunludur. Bk. ÜCRET.

Bu tür indekslerde, aile ve şahıs harcamaları değişik maddeler üzerine yöneldiğinden, katsayı veya tartı kullanmak gereklidir. Bu tartılar iki yöntemle tespit edilir: *genel tüketim* ve *bütçe kuramları.*

Genel tüketim yönteminde, bir yılda ülkede tüketilen mal ve hizmetler tespit edilir. Bunu sağlamak için genel tüketim ve ithalât yapımından, yıllık ihracat değeri ile stok miktarlarında görülen artma ve azalma farkları çıkarılır. Bu yol oldukça zordur, çünkü eldeki stok istatistikleri yeterli değildir. Türkiye'de de bu yüzden uygulamada adı geçen çözüm biçimi kullanılmaz.

Bütçe kuramları ise, aile bütçelerinin giderleri ya kuramsal bir biçimde (kuramsal bütçe yöntemi) veya anketler (tip aile bütçeleri) aracılığıyle tespit edilir. Birinci yöntemde kişinin biyolojik ihtiyaçları gözönüne alınır ve bunları karşılamak için zorunlu asgarî nicelikler masa başında hesaplanır. Bu şekilde hesaplama sağlıklı sonuçlar vermemekle birlikte, ucuz ve uygulanması kolay olduğundan genellikle sıkıntılı dönemlerde kullanılır. 1960 Yılına kadar bu yöntem uygulanmıştır.

Tip aile bütçelerinde ise, aileler bir yıl veya daha kısa bir süre içinde anketler aracılığıyle gözlenir. Örnek olarak belirli bir coğrafî bölgeyi veya bir sosyal sınıfı temsil eden aileler seçilir. Bu yöntem Türkiye'de ilk defa 1938'de 20 şehirde 400 aileye uygulandı. Anketi Konjoktür dairesi düzenlemişti. Ondan sonra da, çeşitli tarihlerde bu tür araştırmalar yapılmıştır.

◆ **Geçimli** sıf. ve i. Çevresindekilerle iyi anlaşan (kimse): *Sakallı Talât aynı zamanda çok geçimliydi* (R. N. Güntekin).

◆ **Geçimsiz** sıf. ve i. Başkalarıyle anlaşamayan, kavgacı: *Geçimsiz olduğumu söylerler, belki onun içindir* (N. Ataç).

◆ **Geçimsizlik** i. Başkalarıyle anlaşamama hali: *Geçimsizlik diyelim, anlaşamayış diyelim* (S. F. Abasıyanık). [M]

GEÇİNECEK sıf. ve i. (*geçinmek*'ten *geçin-ecek*). Geçinmeğe yarayan (şey). [M]

GEÇİNİM i. (*geçinmek*'ten *geçin-i-m*). *Yeni.* Geçinme. (M)

GEÇİNME i. (*geçinmek*'ten *geçin-me*). Geçinmek işi: *Bıraktığı birkaç mecidiye ile evin bu kadar sıkıntısız geçinmesine hayret etmiyorum* (Sabahattin Ali). *Bütün Osmanlıların kardeş gibi geçinmelerini önleyen istibdat değil midir?* (Kemal Tahir).

— İkt. *Geçinme indeksi.* Bk. GEÇİM *indeksi.* (M)

GEÇİNMEK geçz. f. (*geçmek*'ten *geç-i-n-mek*). Yaşamak için gerekli şeyleri sağlamak: *Onun elde kalmış birkaç öteberisinin getirdiği parayı benim maaşıma katarak geçiniyorduk* (A. H. Tanpınar). *Babamdan bir şey kalmadı ki, onunla geçinelim* (Sabahattin Ali). ‖ Anlaşarak yaşamak: *Son zamanlara kadar onunla gayet iyi geçinmiştik.* ‖ Yard. f. «Taslamak» anlamında: *«Sen de kimsin?» deyivermez mi, ne oldum bilsen! / Bense şair geçinirdim, hele bir bak, şuna sen* (M. Â. Ersoy).

— ÇEŞ. DEY. *Geçinip gitmek,* şöyle böyle geçimini sağlamak: *Ne yapalım, bu az maaşla geçinip gidiyoruz.* ‖ *Geçinmeğe gönlü olmamak,* herhangi bir konuda çeşitli bahanelerle isteksizliğini açığa vuranlar için kullanılır. ‖ *(Birinin) Sırtından geçinmek.* Bk. SIRT.

◆ **Geçindirmek** ettrg. f. Geçimini sağlamak: *Kolay değil beş kişiyi geçindiriyorum.*

◆ **Geçinilmek** edilg. f. Geçim sağlanmak: *Hani az para ile geçinilmiyor bu zamanda* (N. Ataç). [M]

GEÇİRGEN sıf. (*geçirmek*'ten *geçir-gen*). *Yeni.* İçinden başka cisimleri geçiren cisimler için kullanılır: *Kum geçirgen bir cisimdir.* (M)

GEÇİRGENLİK i. (*geçirgen*'den *geçir-genlik*). Geçirgen cisimlerin niteliği: *Kumun geçirgenliği.*

— Hidrol. Bk. ANSİKL.

— Magnetik. *Magnetik geçirgenlik,* bir maddedeki magnetik indüklemenin, bu indüklemeyi yaratan magnetik alanın şiddetine oranı. (Bu oranda, indükleyici magnetik alan şiddeti olarak, gideren alanı da hesaba katmak şartıyle, etkin alan şiddeti alınırsa *gerçek* veya *mutlak geçirgenlik,* dış alan şiddeti alınırsa *zahirî geçirgenlik* bulunur.) Bk. ANSİKL.

— Petrol. Bazı tortul tabakaların, içlerinden sıvı veya gazları geçirmek şeklinde beliren fiziksel özellikleri. (Petrolün kuyulara doğru yükselişi, dolayısıyle yatağın verimliliği, hazne kayanın geçirgenliğine bağlıdır. Geçirgenlik birimi darcy*dir.)

— ANSİKL. Hidrol. *Geçirgenlik,* tamamen bağıl bir kavramdır ve çok değişik dereceleri vardır. Bitki olmayan yerlerde, diyaklazlı veya faylı arazilerde geçirgenlik artar. Buna karşılık çok geçirgen, fakat suya doymuş bir kaya, geçirgenliğini kaybeder. Kalkerler en geçirgen kayalardır.

— Magnetik. Magnetizma olaylarında görülen *magnetik geçirgenlik,* elektrik olaylarındaki elektrik iletkenliğiyle eşdeğerlidir. Elektromagnetik C.G.S. sisteminde, boşluğun magnetik geçirgenliği birim kabul edilmiştir. Havanın ve ferromagnetik olmayan cisimlerin magnetik geçirgenliği 1'e (yani birime) yakındır. Ferromagnetik cisimlerin magnetik geçirgenliği, boşluğun magnetik geçirgenliğinin birkaç bin katı olabilir.

Magnetik geçirgenlik ile magnetik duyarlık arasında, M.K.S.A. sistemini kabul etmeyen sistemlerde $\mu = 1 + 4\pi k$, M.K.S.A. sisteminde ise $\mu = 1 + k$ bağıntısı vardır. (L)

GEÇİRGENLİKÖLÇER blş. i. Malzeme. Hafifçe sıkıştırılmış toz madde komprimelerinin hava geçirgenliğini ölçen âlet. (Bu geçirgenlikle, toz maddenin inceliği arasında bir ilişki vardır.) [L]

GEÇİRİM i. (*geçirmek*'ten *geçir-i-m*). *Yeni.* Geçirme durumu.

◆ **Geçirimli** sıf. *Yeni.* Geçirgen olan, başka cisimleri geçiren.

◆ **Geçirimlilik** i. *Yeni.* Geçirimli olma hali. (M)

GEÇİRİMÖLÇER blş. i. Fiz. *Yeni.* Bazı maddelerin (demir, çelik v.b.) magnetik özelliklerini belirtmeğe yarayan âlet. *Eşanl.* PERMEAMETRE.

— Jeol. Bir toprak örneğinin geçirgenliğini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

GEÇİRİMSİZ sıf. *Yeni.* Sıvıları geçirmeyen: *Killi topraklarda, onları geçirimsiz yapan yağlı bir madde vardır. Eşanl.* EMPERMEABL. (M)

GEÇİRİMSİZLEŞTİRME i. (*geçirimsizleştirmek*'ten *geçirimsizleştir-me*). *Yeni.* Geçirimsizleştirmek eylemi: *Kumaşları geçirimsizleştirme'de kauçuktan yararlanılır. Eşanl.* EMPERMEABİLİZE.

— ANSİKL. *Geçirimsizleştirme* yöntemleri üç bölüme ayrılır: kaplama, elyafa sindirme ve elyafın kimyasal işlemlerden geçirilmesi. Geçirimsizlik kumaşları çok sık dokuyarak, yünlüleri ayrıca hafifçe tokaçlayarak elde edilir. Kaplama, yalnız suyu değil, havayı da geçirmeyen kumaşların yapılmasını sağlar. Bunun için en çok kullanılan yol kauçuklamadır. Sınaî kumaşların yapımında, kauçuklu bir hamur, silindir basıncıyle kumaşa vurulur. Başka bir yöntem de, kumaşın kauçuk çözeltisiyle sıvanması ve e-

riticinin (genellikle benzin) ısıyle buharlaştırılmasıdır. (Bu yol, özellikle, su geçirmez elbise yapımında kullanılan hafif kumaşların elde edilmesini sağlar.) Kaplama maddesi olarak parafin, bazı balmumları, bezir yağı (muşambalar) ve katran da (katranlı branda) kullanılabilir. Elbiselik kumaşlar için elyafa sindirme (emprenye etme) en uygun yoldur; kumaşın görünüşünde bir değişiklik olmaz, havayı da geçirir. Bu yöntem, geçirimsizleştirmeden çok, elyaf üzerine çözünmez ve su geçirmez bir maddenin çöktürülmesidir. *Elyafı kimyasal işlemden geçirme yöntemi*, etki süresi bakımından en iyi sonucu verir. Daha pahalı olan bu yöntemde, selüloza hidrofil özelliklerini kaybettiren sentetik ürünler (msl. velan) kullanılır. (L)

GEÇİRİMSİZLEŞTİRMEK geçl. f. (*geçirimsiz*'den *geçirimsiz-le-ş-tir-mek*). Geçirimsiz yapmak: *Kumaşları, derileri geçirimsizleştirmek.* (M)

GEÇİRİMSİZLİK i. (*geçirimsiz*'den *geçirimsiz-lik*). *Yeni.* Geçirimsiz olanın durumu, niteliği: *Bir kumaşın geçirimsizliği.*

— Hidrol. Sızma sularını çok güç geçiren bir toprak veya toprakaltı tabakasının, bir kayanın özelliği (geçirimsizlik nispî bir kavramdır, topraktan toprağa değişir). [Bitki örtüsü toprağın geçirimsizliğini artırır. Killi kayaların geçirimsizlik derecesi çok yüksektir.] (LM)

GEÇİRİMSİZLİKÖLÇER bls. i. Bk. EMPERMEABİLİMETRE.

GEÇİRME i. (*geçirmek*'ten *geçir-me*). Geçirmek işi.

— Saraçl. *Geçirme aracı*, hayvan boyunluğunun kertiğe, koşina ağacının yerleştirilmesine yarayan ucu kıvrık, madenî araç. (M)

GEÇİRMEK geçl. ve geçz. f. (*geçmek*'ten *geç-i-r-mek*). Geçmek işini yaptırmak, geçmesini sağlamak: *İhtiyar kadın, beni elimden tutarak dar bir taşlıktan geçirdi* (R. N. Güntekin). *Nihayet ipliği iğneye geçirebildi. Bu ilâçlar hastalığımı çok çabuk geçirdi.* ‖ Bir şeyi bir yere takmak, koymak: *Doktor Münür, sırtına bir balıkçı muşambası almış, kukuletasını başına geçirmişti* (Kemal Tahir). *Kapıya buzlu cam geçirdik.* ‖ Yolculuğa çıkan birisini uğurlamak: *Sirkeci'den Ayşe'yi geçirdik.* ‖ [Bir hale] Uğramak: *Yelkenleri parçalanmış bir küçücük gemide bir deniz kazası geçirmekte olan adam gibiydim* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Hastalık geçirmek: *Grip geçiriyor.* ‖ [Bir zaman] Yaşamak: *Bana orada birkaç ay geçirecek bir yer bulunabilir mi?* (S. F. Abasıyanık). ‖ Uğraşmak: *Fakat bu düşüncelerle geçirecek vakit yoktu. Olan olmuştu* (A. H. Tanpınar). ‖ Bulaştırmak: *Birçok hastalıkları mikroplar yapar ve insandan insana geçirir* (Ş. S. Aydemir). ‖ Etkili kılmak, dinlenmesini sağlamak: *Öyle bir geçirirdi ki sözünü* (N. Ataç).

— ÇEŞ. DEY. *Aklından geçirmek*, düşünmek: *Istırabın, bir genç kız yüzünü bu kadar güzelleştirebileceğini Kâmran, dünyada aklından geçirmemişti* (R. N. Güntekin). ‖ *Ele geçirmek*, elde etmek, bulmak: *Bu kitabı güçlükle ele geçirdim.* ‖ *Gözden geçirmek.* Bk. GÖZ. ‖ *İçinden geçirmek*, açığa vurmadan düşünmek: *Düşüncelerimin hiç birini ona söylemedim, hep içimden geçirdim.* ‖ *Kılıçtan geçirmek*, çok fazla kişiyi öldürmek. ‖ [Birini] *Yerin dibine geçirmek*, bir kimseyi çok utandırmak.

— Bilgi işlem. Hafızadaki bilgilerin tümü veya bir bölümünü bir dış yüzeye aktarmak.

— Ciltc. *Mukavvaya geçirmek*, sicimleri veya şeritleri, mukavvalarda açılmış deliklere geçirmek ve tespit etmek. ‖ *Tutkaldan geçirmek*, dikilmiş formaların sırtına, sağlamlaştırmak için tutkal sürmek, kenar kesme ve benzeri işlemlere imkân hazırlamak.

— Denizc. *Geçirmek* veya *takmak*, bir selviç'e veya herhangi sabit bir yere geçirmek, takmak, bağlamak.

— Hokkabazlık. Seyircinin göremeyeceği bir yarıktan yararlanıp tamamen kapalı gibi görünen bir veya iki madenî halkayı birbirine veya başka bir halkaya takmak.

— Spor. *Topu geçirmek*, top oyunlarında, topu takım arkadaşına ulaştırmak; pas vermek.

— Teknol. Bir parçayı başka bir parça içine sokmak.

◆ **Geçirilmek** edilg. f. Geçirmek işlemine konu olmak: *Atlar bin bir zorlukla dereden geçirildi.*

◆ **Geçirtmek** ettrg. f. Geçirmesine yolaçmak, geçirmek işlemini yaptırmak: *Bu radyoyu güç belâ gümrükten geçirttik.* (ML)

GEÇİRMEZ sıf. (*geçirmek*'ten *geçir-mez*). İçinden bir şey sızdırmayan, sıkı: *Su geçirmez pardesü.* (M)

GEÇİŞ i. (*geçmek*'ten *geç-iş*). Geçmek işi: *Pencereden çocukların geçişini seyrettim.*

— Astron. Bir gökcisminin gözlemcinin gözü ile başka bir gökcisminin veya belli bir bakış doğrultusunun arasına girdiği an. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geçiş aracı*, bir yerin enlemini veya bir yıldızın yükselimini hesaplamak için, gökcisimlerinin meridyenden geçişini gözlemlemeğe yarayan araç. ‖ *Bir gökcisminin meridyenden geçişi*, bu gökcisminin, Yer'in dönmesi sonucu, tam gözlem yerinin meridyen düzlemi içinde bulunduğu an.

— Bilgi işlem. Karışık bir işlemin bir basamağını meydana getiren temel bir işlemin uygulanması için, verilerin elektronik hesap makinesinden geçişi.

— Denizc. *Ekvatoru geçiş*, bir geminin, ekvatoru aşarak kuzeyden güneye veya güneyden kuzeye geçtiği an. (Bu anı çeşitli törenlerle kutlamak denizcilik geleneklerindendir.)

— Dy. *Geçiş kontrolu*, trafiğin yoğun olduğu hatlarda katarlar hızla geçerken, kızılaltı ışınlara duyarlı fotosellerle donatılmış dedektörler ve özel merkezler aracılığıyla, dingil kutularındaki ısınmayı kontrol eden ve gitgide sistemli bir şekilde yapılan kontrol yöntemi.

— Fiz. *Geçiş noktası*, doymuş eriyikle denge durumunda olan çözünmüş maddenin kimyasal bir değişimini gösteren çözünürlük eğrisinin köşeli noktası. (Geçiş noktası şartlarında, eriyik, bileşimine fazla miktarda bulunan iki katı maddeyle denge durumundadır.) ‖ *Atom geçişi*, bir atomun bir halden diğerine veya başka bir deyişle, bir enerji düzeyinden diğerine geçmesi. ‖ *Ikazlı* veya *uyarımlı geçiş*. Bk. *Ikazlı veya uyarımlı* YAYIM. ‖ *Işınımlı* veya *tayflı geçiş*, atom rezonansı* veya kendiliğinden yayım* olaylarına göre, bir elektromagnetik dalganın soğurulmasına veya yayımına eşlik eden atom geçişi. ‖ *Kendiliğinden geçiş.* Bk. *Kendiliğinden* YAYIM.

— Fonet. Ses organlarının bir durumundan diğerine geçmesi.

— G. santl. *Geçiş üslûbu* (*stili*), habercisi olduğu üslûbun özelliklerinin tümünü içine alamayan ara üslûp. (Geçiş üslûbu deyimi özellikle, mobilyacılıkta, Louis XV ve Louis XVI stilleri arasındaki XVIII. yy. ortası stilini belirtir.)

— Havc. *Geçiş noktası*, hava akımının, bir kanat profili üzerinde, laminer durumdan burgaç durumuna geçtiği nokta.

— Huk. *Geçiş ve işgal resmi*, iskele ve rıhtımlarla, herkesin gelip geçmesine yarayan kayık ve sallardan, belediye meclislerince düzenlenecek tarifelere göre alınan vergi. ‖ Belediye sınırları içindeki limanlarda boş veya yüklü olarak durup denizi veyahut göl ve nehirleri işgal eden veyahut depo vesair surette kullanılan büyük küçük deniz nakil vasıtalarından belediye meclisince düzenlenecek tarifeye göre alınan vergi. Bk. İŞTİRAK *payı*.

— Jeol. *Geçiş yerleri*, kambriyen, silüriyen ve devoniyen çağa ait arazi topluluklarına verilen ad; prekambriyen mikasist ve gnayslarıyle daha genç tortul kütleler arasında geçiş oluşturur.

— Müz. Ağır tempolu parçalarda, birbirinden uzak iki notayı, ara derecelerden geçerek bağlama ustalığına denir; çıkarken olduğu gibi inerken de yapılır.

— Psikanaliz. *Harekete geçiş*, bazı psikanalizcilerce, kişinin her zamanki hal ve gidişine aykırı düşen fakat kendisine makûl görünen, önceden kestirilmesi imkânsız davranışlara verilen ad. (Bugünkü duruma uygun düşmeyen bu davranış, şimdiki davranışı bu şekilde oluşturan eski bir duruma dayanır ve içe atılan duygulara dönüşü ifade eder.)

— Psikiyatr. *Harekete geçiş*, hastanın bir tasarıdan başlayarak bir eyleme, meselâ adam öldürme, intihar, cinsî tecavüz gibi şiddetli ve içtepisel bir eyleme geçmesi.

— Sine. Sinema filminin gösterici veya alıcının yatağından geçmesi.

— Telekom. *Geçiş borusu*, yeraltı kabloları döşenirken, aşılması zor geçitlerde (beton duvarlar gibi) kullanılan yarım silindir şeklinde dökme boru.

— Tiyat. Bir oyuncunun başka bir oyuncunun önünden geçerek sahneyi katetmesi. (Bu anda oyuncular yeni bir numaraya geçerler.)

— Trafik. *Geçiş üstünlüğü*, normal trafiğe göre yolun öncelikle kullanılması hakkı. (Cankurtaran, itfaiye, emniyet v.b. araçlara tanınır.)

— Zool. Göçmen hayvanların bir bölgeden diğerine geçme eylemi. ‖ Bu hayvanların mevsimlik göç zamanı. (Türkiye'de geçiş ilkbahar ve sonbaharda olur; sonbahar geçişi av bakımından verimlidir.) ‖ Bir bölgeden gezen göçmen hayvan sürüsü: *Bıldırcın geçişi.*

— ANSİKL. Astron. Merkür ve Venüs gibi iç gezegenler, Yer ile Güneş arasından geçerken Güneş'in karşısına düşebilir; o zaman bu gezegenler, Yer'den, Güneş yuvarlağını bir uçtan bir uca birkaç saatte geçen küçük siyah daireler şeklinde görülür. Eğer gezegenlerin yörünge düzlemleri tutulum düzlemiyle çakışsaydı, her kavuşum dönümünde bu olaylar alt kavuşum anında meydana gelirdi. Oysa, yörünge düzlemleri eğik olduğu için böyle bir çakışma söz konusu olamaz ve geçişler ancak, alt kavuşum, incelenen gökcisimleri yörünge düzlemiyle tutulum düzleminin arakesitinde bulunduğu zaman meydana gelirse gözlemlenebilir. Merkür'ün geçişleri, her on üç, yedi, on, üç, on ve üç yılda bir olur; sonra yeni bir çevrim başlar. Venüs'ün geçişleri ise, sekiz, yüz yirmi bir buçuk, sekiz ve yüz beş buçuk yıl ara ile daha seyrek olur. Bu gezegenin en son geçişi 6 kasım 1882 yılında gözlemlendi, bundan sonraki geçişi ancak 7 haziran 2004 yılında olacaktır.

GEÇİŞLİ sıf. ve i. (*geçiş*'ten *geçiş-li*). Gram. Nesne alan ve eylemin özneden nesneye geçtiğini bildiren (fiil): «*Kapıyı kırmak*», «*su içmek*», «*evi satmak*» *sözlerindeki fiiller geçişlidir.* (*Zt.* GEÇİŞSİZ.) *Esk.* Müteaddi. Bk. ANSİKL.

— Fels. *Geçişli neden*, etkisi bir özneden bir başka nesneye geçen neden. (Etkinin bir başka nesneye geçişinde etkileme gücünden hiç bir şey kaybolmuyorsa, nedene, *etkin neden* denir. Bunun tersi söz konusu olduğu zaman, *vesile neden* deyimi kullanılır.)

— Mat. *Geçişli bağıntı*, bir a elemanı ile ikinci bir b elemanı arasında, a ile b için ve b ile üçüncü bir c elemanı için geçerli olunca a ile c için de geçerli olan bağıntı. Sıra bağıntıları eşdeğerlik bağıntıları geçişlidir. (Gerçel sayılar cümlesi için, «den daha küçük» bağıntısı geçişlidir; çünkü, a<b, b<c eşitsizliklerinden a<c sonucu çıkar.)

— ANSİKL. Gram. *Geçişli fiiller*'in birlikte kullanıldığı nesne genellikle akkuzatif ekli (*belirtili nesne*), bazen de eksiz (*belirtisiz nesne*) olur. Ayrıca, datif ekli nesne alan bazı fiillerin de geçişli olduğu kabul edilmektedir: «*Biri-ne vurmak, duvar-a çarpmak*» gibi. (M)

GEÇİŞLİLİK i. (*geçişli*'den *geçişli-lik*). Modern mant. ve Mat. En genel tanımla, «*ARB* ve *BRC* varsa, zorunlu olarak *ARC* de vardır» şeklinde ifade edilen, ikili ve geçişli* bir bağıntının özelliği. (Msl. *R* bağıntısı «den daha büyük veya eşit» ise [≥], geçişlilik şöyle tanımlanır: «eğer A ≥ B ve B ≥ C ise, zorunlu olarak A ≥ C'dir».)

— Mat. Geçişli bir bağıntının özelliği. (L)

GEÇİŞME i. (*geçişmek*'ten *geçiş-me*). Geçişmek eylemi.

— Biyol. Yarı geçirgen bir zarla birbirinden ayrılmış iki sıvının karşılıklı geçerek birbirine karışması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geçişme göçümü*, geçişmenin sebep olduğu sıvı akımının, bitki hücrelerindeki iç karakterlere ve organitlere yaptığı etki.

— Eletkr. *Elektrikle geçişme*, bir sıvının elektrik akımının etkisiyle gözenekli bir bölmeden geçmesi.

— Fiz. İlk defa Pfeffer tarafından gözlemlenen ve «yarı-geçirgen» denilen bir çeperin iki tarafına yerleştirilmiş derişikliği farklı iki sıvıda, meydana gelen yer değiştirme olayı. (*Eşanl.* OZMOZ.) Bk. ANSİKL. ‖ Karşılıklı birbiri içine geçme etkisi. ‖ *Geçişme*

çeşitli geçit törenleri

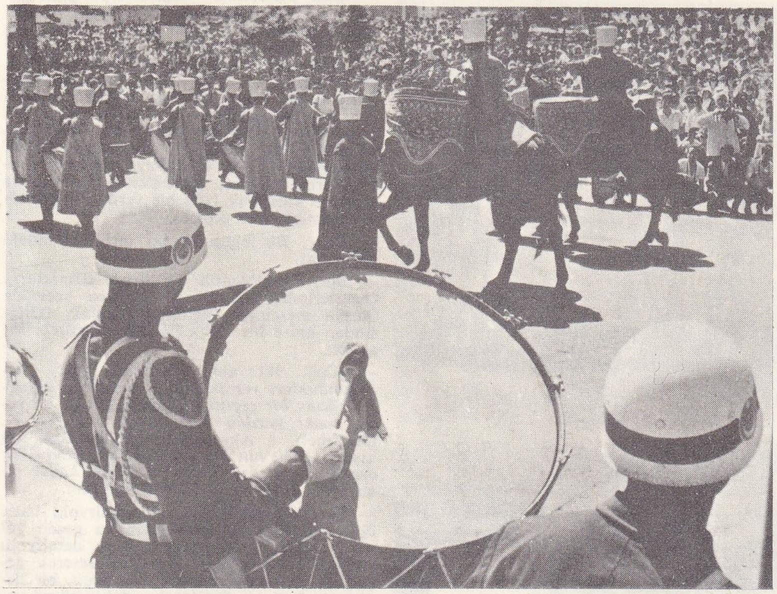

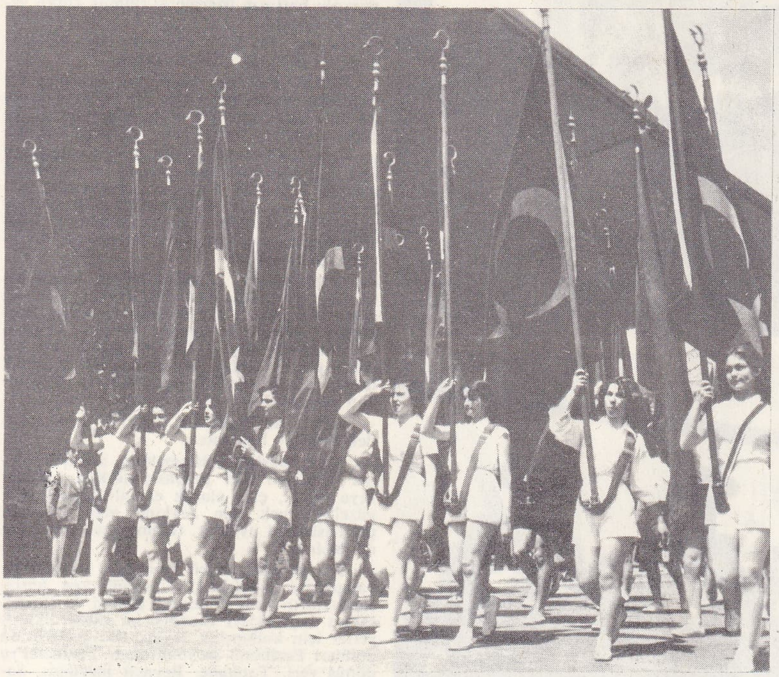

Foto. LAROUSSE; Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

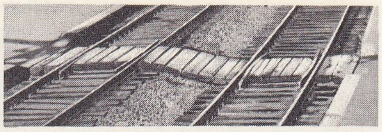

geçit (dy.)

basıncı, bir çözeltinin içinde yalnız eriticinin geçebileceği yarı geçirgen bir zara uyguladığı basınç. (*Eşanl.* OZMOZ BASINCI.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Geçişme olayı*, sıvıların ve erimiş tuzların, yarı geçirgen olan hücre zarlarından geçmesinde önemli rol oynar. Bununla beraber geçişmenin normal şartlarına uymayan bazı maddelerin de geçiştiği görülür. Bu durum, canlı hücre çeperlerinin polarması ve ayıklayıcılık kazanması olayı ile açıklanabilir.

— Fiz. Bazı zarlar, bir yanlarında bulunan suyu, öbür yandaki bir çözeltiye doğru geçirdikleri halde suyun içinde çözünmüş olan maddeleri geçirmez. Böylece zarın bir yanında saf su, öbür yanında da bir çözelti bulunursa, saf sudan çözeltiye doğru zar arasından bir geçiş meydana gelir. Bu olaya *endosmoz* denir. Zarın geçişme özellikleri çok iyi değilse, çözeltiden de suya doğru ters yönde bir hareket görülür: bu olaya da *egzosmos* denir.

● *Geçişme basıncı*. Van't Hoff'un çözünmüş bir cismi gaz olarak kabul eden çözeltiler teorisinin uygulanmasında, *geçişme basıncı* veya çözünmüş bir cisim tarafından yarı geçirgen bir zara uygulanan basınç, çözeltisinin derişikliğiyle orantılıdır. Bu sonuç, çözünmüş madde elektrolizlendiği zaman yeni bir çözünme görülmeyen bütün durumlarda, geçişmeölçümüyle doğrulanır. Bu durumda, geçişme basıncı, çözeltinin birim hacmindeki molekül sayısıyle orantılıdır. Bu büyüklüğün ölçülmesi ise, çözünmüş maddenin molekül kütlesinin bulunmasını sağlar. Arrhenius'un teorisine göre, elektrolit iyonlarının çözünmesi taneciklerin sayısını buna bağlı olarak da geçişme basıncını çoğaltır. Deneyler, varılan bu sonucu doğrular. (L)

GEÇİŞMEK ortaklş. f. (*geçmek*'ten *geç-i-ş-mek*). Birbirinin içine geçmek, karışmak. *Esk.* Tedahül etmek. (M)

GEÇİŞMEÖLÇER blş. i. Fiz. Geçişme basıncını ölçmeğe yarayan âlet. (*Eşanl.* OSMOMETRE.)

—ANSİKL. Pfeffer'in hazırladığı *geçişmeölçer*, uç kısmında küçük bir çan bulunan düzey bir borudan meydana gelmişti. Çanın alt kısmı ise yan geçirgen bir zarla kapatılmıştı. Çanın ve borunun içine incelenecek çözelti doldurularak, âletin alt kısmı, içinde saf su bulunan bir kaba batırılırsa, sıvının boru içinde yavaş yavaş belli bir yüksekliğe kadar çıktığı görülür. Zar egzosmos olayına yer vermeyecek nitelikteyse, bu yüksekliği ölçmekle bulunan değer, çözeltinin geçişme basıncını verir. (L)

GEÇİŞMEÖLÇÜMÜ blş. i. (*geçişme* ve *ölçmek*'ten). Geçişme basıncı ölçülerini inceleyen fizik dalı.

— ANSİKL. *Geçişmeölçümü*, değişik modellerdeki osmometrelerin uygulanması üzerine kurulmuştur. Çözelti halindeki maddelerin molekül ayrışmalarını ve bunların çözelti içindeki elektrolitik çözünme derecelerini ölçer. (L)

GEÇİŞSİZ sıf. ve i. (*geçiş*'ten *geçiş-siz*). Gram. Nesne ile kullanılmayan, eylemin öznede kaldığını bildiren (fiil): *«Uyumak», «ölmek», «ağlamak» geçişsiz fiiller'dir*. *Esk.* Lâzım. (M)

GEÇİŞTİRİCİ sıf. (*geçiştirmek*'ten *geçiştir-i-ci*). Ted. Bir hastalığın kendisini etkilemeksizin sadece zahmet veren belirtilerini yok etmek veya azaltmak amacıyle verilen ilâcın veya yapılan tedavinin niteliği: *Geçiştirici tedavi*. (L)

GEÇİŞTİRMEK geçl. f. (*geçişmek*'ten *geçiştir-mek*). Savuşturmak, üstünde durmadan başından savmak: *En can alıcı haberi de iki satırla geçiştirmek, havadisin kıymetini takdir edememek bahis konusu olunca iş değişir* (S. F. Abasıyanık). ‖ Az bir zararla atlatmak, kurtulmak: *Bu tehlikeyi de geçiştirdik*. (M)

GEÇİT i. (*geçmek*'ten *geç-i-t*). Geçmeğe yarayan yer, geçecek yer: *Dış kapıdan avluya*

çeştili geçit törenleri

dar, dolambaçlı bir geçitten geçilirdi (Ş. S. Aydemir). ‖ Bir topluluğun özel günlerde düzenli bir şekilde belli bir yerden geçmesi: *Geçit töreninden sonra halk yavaş yavaş dağılmağa başladı.* ‖ *Teşm. yol.* Dönüm noktası: *Fakat ziyaretçileri, hiçbir zaman o günün, paşanın hayatında nasıl bir geçit olduğunu tahmin edemezler* (H. E. Adıvar).

— DEY. *Geçit vermek,* [akarsular için] karşıdan karşıya geçilebilecek sığ yerleri olmak: *Bulunduğumuz yerde Zap suyu geçit vermiyordu.* [Dağlar için] Diğer tarafına geçilmek. ‖ Çıkacak yeri olmak: *Çıkmaz zannettiğim sokaklar* [...] *yine bir dar dönemeçten geçit vererek bir başkasına geçiyordu* (R. H. Karay).

— Anat. Organların dar boğaz gibi bazı yerlerine verilen ad. ‖ *Skalenler arası geçit,* ön ve orta skalen kasları ile birinci kaburga arasındaki aralık. (Bu aralıktan köprücükaltı atardamarı geçer.)

— Ask. Ormanlık, dağlık veya geçilmesi güç bir bölge içinde dar veya derin ve aşılması zorunlu olan arazi şeridi. (Pusu kurmağa ve baskın hareketleri yapmağa elverişli olan geçitler birçok muharebelere sahne olmuştur.) ‖ *Geçit töreni,* millî bayramlarda silâhlı kuvvetlere ait birlikler tarafından düzenlenen törenlerle, bunlar dışındaki çeşitli askerî törenlere verilen ad. (*Esk.* Resmi geçit) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Teşm. yol.* Millî bayramlarda asker olan veya olmayan topluluklarn (okullar, dernekler v.b.) kutlama törenine katılarak belli bir yerden hazırlıklı ve düzenli olarak geçmesi.

— Bahç. Bir bahçede, iki tarh arasındaki geçiş yeri.

— Bot. Açıktohumlu bitkilerde damarların çeperlerinde, iki selüloz tabakası arasında oluşan mercimek biçiminde boşluk. (Ortasından kalın bir levha ile ikiye ayrılır.) Bk. ANSİKL.

— Coğ. İki dağ arasındaki dar yol: *Bulundukları yer iki dağın arasında, oldukça yüksek bir geçitti* (Sabahattin Ali). *Bu geçit sanki yazdan kışı ayırıyordu* (F. N. Çamlıbel). ‖ Akarsuların geçilebilecek sığ kısmı: *Dicle'nin bir geçit yerini gösterdi ve orada suyun, ancak atların beline kadar çıkacağını haber verdi* (Cevdet Paşa).

— Dy. *Alt geçit,* üzerine demiryolu hattı döşenmiş bir köprünün altından geçen yol veya cadde. ‖ *Hemzemin geçit,* demiryolu hattını, raylarla aynı düzeyde keserek geçen bir yol veya cadde. ‖ *Üst geçit,* bir demiryolu hattının üzerine kurulmuş köprü veya yaya geçidi.

— Denizc. İki kara arasında veya nehirde gemi ile geçmeğe elverişli kısım.

— Elektr. *Yalıtkan geçit,* bir devrenin bir çeperden geçebilmesi için, bir iç iletkeni veya bu iletken için bir geçiş yeri bulunan ve çeper üzerine tutturulan yalıtkan tertibat.

— Huk. *Geçit hakkı,* genel bir yola ulaşmak için hiç bir yolu bulunmayan veya geçidi yetersiz durumda olan bir gayrımenkul malikine, komşu malike ödeyeceği tam bir tazminat karşılığında gayrımenkulünü genel yola bağlayacak bir geçit imkânının tanınması. (Bk. ANSİKL).

— İstihkâm. Bir tahkimli tesisin çeşitli kısımları arasındaki her cins irtibatı sağlayan ulaştırma yolu. ‖ *Geçit hendeği,* tabya hendeğinin yanını korumağa yarayan burçlu tahkimat elemanı. ‖ *Hendek geçidi,* bir kalenin gediği dibine görünmeyerek ulaşmak üzere kale hendeği içinde saldırıcı tarafından yapılan siper.

— Mim. Bir hacimden diğerine veya içeriden dışarıya bağlantı.

— Müz. Başlıca süslemelerle almaşık olarak ilerleyen dizi parçası; şarkıcı, çalgıcı veya icracı, çatı olarak ele aldığı melodiyi güzelleştirmek için zevkine göre irticalen geçit işlemini uygular. (Küme veya çeşitleme de denir.)

— Örf. ve âdet. *Geçit yeri,* eski İstanbul'da yangınlara gidilirken ve dönülürken bütün sandıkların (tulumbaların) geçtiği ve en çok takım koydukları (kendilerini gösterdikleri) yerler için kullanılan deyim. (Bu yerlerin en ünlüleri Eminönü meydanından Yenicami'ye dönüş yeri, Tophane, Beyazıt meydanı, Saraçhanebaşı, Aksaray'da Yeşiltulumba'dır.)

— Tar. *Cezayir geçit parası,* Avrupa milletlerinin, korsanlardan korunmak için Cezayir beyine ödedikleri para.

— Teşk. tar. *Geçit resmi* (*vergisi*). Bk. MÜRURİYE.

— Trafik. *Çivili geçit,* iri çivilerle veya boya şeritleriyle belirtilerek ayrılmış yol parçası. (Trafik memuru veya otomatik ışık sistemi olmadığı zaman, yayalar, bu geçitten, yolun öbür tarafına geçmek önceliğine sahiptirler.) ‖ *Korunmuş geçit,* ana yol lehine, sağdan gelen yolun önceliğinin kaldırıldığı kavşak. ‖ *Üst geçit,* yaya geçitlerinin yapılamadığı yerlerde yolların üstüne yapılan köprü. ‖ *Yaya geçidi,* taşıtların fazlaca geçtiği yollarda yayaların karşıdan karşıya geçmesi için işaretlenen kısım. ‖ *Yeraltı geçidi,* yolun yaya geçidi konulamayan yerlerinde yapılan ve yayaların karşıdan karşıya geçmelerini sağlayan tünel.

— ANSİKL. Ask. *Geçit törenleri,* askerî bir-

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

lik bulunan yerlerdeki garnizon kumandanlığının alacağı kararla yapılır. Bu bakımdan bütün törenlerden, garnizon kumandanları sorumludur.

Türkiye cumhuriyetinde 29 Ekim Cumhuriyet bayramı, 30 Ağustos Zafer bayramı ve 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet bayramı gibi millî günlerde yapılacak geçit törenlerinde askerî birlikler, silâhlı araç ve gereçler, cins cins ve en iyi görünecek şekilde düzenlenir. Başkent Ankara'da yapılacak Cumhuriyet bayramı geçit törenine katılan birlikler süngü takarlar. Geçit törenleri; millî bayramlarda yapılacak törenler, şeref kıtalarıyle yapılan çeşitli tipteki askerî törenler, alay veya eşiti birliklere sancak verme ve sancağa madalya takma töreni, bir birliğe, kumandana veya birlik mensuplarına şeref madalyası, nişan verilmesi, takdir veya taltif töreni, ant içme töreni, subayların tayin veya takdimi, erbaşların nasıp ve tayini, yeni katılacak erlere yapılacak karşılama ve uğurlama, terhis v.d. gibi vesilelerle yapılabilir.

Geçit töreninde kural olarak, birliklerin düzenlenmesi, takdim ve saygı gösterisi, denetleme, millî marşın çalınması ve konuşmalar ile tören geçişi programı uygulanır.

— Bot. Açıktohumlu bitkilere özgü olan hücrelerarası *geçit*'ler, orta lamelin iki yanındaki selüloz zarların bir noktada birbirinden ayrılmasıyle oluşur; bunun için iki zar, ortadaki düz lamelden yuvarlak ve ortası delik küçük bir şişkinlik yapacak şekilde ayrılır. Bu geçitler sıvıların hücreler arasında kolayca dolaşmasını sağlar.

Ağaçların odun kısmındaki geçitler odunların mikroskopla incelenerek tanınmasında önemli rol oynar. Kozalaklılarda, odunu meydana getiren odun borular üzerinde kolayca görülebilen hücreler arası geçitler vardır. Dikine odun borular ile enine öz ışınlarının yatay özek doku hücreleri arasında alışverişi sağlayan bu geçitlerin sayısı ve şekli her bitkide başkadır.

— Huk. *Geçit hakkı* ya iki gayrımenkul sahibinin anlaşmasıyle bir irtifak hakkı olarak kurulabilir veya kanundan doğan bir zorunluk sonucu bu hakkı kurma mecburiyeti doğar. Birinci halde doğrudan doğruya irtifak hakkı hükümleri uygulanır ve bu hakkın şartlarına uygun olarak kurulur (bk. İRTİFAK *hakkı*). *Zarurî geçit hakkı* dediğimiz ikinci hal ise gayrımenkul mülkiyetinin bir sınırı olarak özel bir düzenlemeye tabi tutulmuştur (Med. kn. md. 671-672). Kanundan doğan bir aynî borç ve yine kanundan doğan bir mecburî irtifak mahiyetindedir. Bir gayrımenkul için, diğer bir gayrımenkul sahibinden kendi gayrımenkulü üzerinde bir geçit hakkının tanınmasını isteyebilmek için ya hiç bir geçit imkânının bulunmaması veya var olan bir geçit imkânının yetersiz olması gereklidir. Birinci halde, söz konusu gayrımenkulün anayola hiç bir geçit imkânı yoktur, komşu gayrımenkuller onun ana yola geçebilmesini engellemektedir. Yeterli olmayan geçit ise, hâkimin takdirine dayanan bir kavramdır. Burada geçit hakkı isteyen gayrımenkulün gerçi, anayola bir geçidi vardır. Fakat bu geçit yetersizdir veya yetersiz hale gelmiştir. Meselâ anayola bir yaya geçidiyle bağlanan bir gayrımenkul üzerinde bir fabrikanın kurulması halinde, bu geçit artık fabrikanın ihtiyaçlarına cevap verecek durumdan çıkar. Buranın sahibi, bu durumda komşu gayrımenkulden, kendisine fabrikanın araçlarının da geçebileceği bir geçit hakkının tanınmasını isteyebilir. Gayrımenkul sahibinin geçit isteyebilmesi için, anayol ile olan geçit bağını kendi fiili sonucu ortadan kaldırmamış olması gerekir. Meselâ, malikin kendini anayola bağlayan geçidi bir duvar ile ortadan kaldırması veya anayol ile bağını temin eden bir köprünün kendi ihmali sonucu yıkılması gibi. Geçit hakkı olan kimse bu hakkını birden fazla gayrımenkul üzerinde kullanabilecek durumdaysa, hakkın verilmesinden en az zarara uğrayacak olan komşu gayrımenkul sahibine başvurmak zorundadır. Bu şartların bulunması halinde, zarurî geçit isteminin muhakkak mahkeme kanalıyle ileri sürülmesi gerekli değildir. Bu hak mahkeme dışında da geçit vermek zorunda olan malik ile bir anlaşma yapılarak kurulabilir. Bu anlaşma Med. kn. md. 705'ten de anlaşılacağı gibi resmî şekilde yapılacaktır. Ancak tarafların bu hakkın varlığı, kapsamı veya verilecek olan tazminatın miktarı hakkında anlaşamamaları halinde mahkemeye başvurulur. Buna uygulamada mürur hakkı davası denilmektedir. Bu anlaşma veya mahkeme kararı üzerine geçit hakkı kendiliğinden doğmaz; Med. kn. md. 672'ye göre, tescil edilmesi gereklidir. (Tapu Sicili nizamnamesi md. 86).

Bu şekilde zarurî bir geçit hakkının kurulabilmesi için, geçit hakkı isteyenin, geçit mükellefine bir tazminat vermesi gereklidir. Bu tazminat tam bir tazminattır ve geçit veren gayrımenkulün bu hakkın tanınması sonucu uğrayacağı bütün zararı karşılar (Med. kn. md. 671). Tarafların tazminat üzerinde anlaşamamaları halinde tazminatı hâkim takdir eder.

Bazı hallerde, bir gayrımenkule yapılacak, su, havagazı, elektrik, lağım tesisatının kablo ve borularının komşu araziden geçirilmesi zorunluğu doğar. Med. kn. md. 668 ve 669 tıpkı zarurî geçit hakkında olduğu gibi, bu hallerde de bunların arazisinden geçirileceği kimseye, katlanma mecburiyeti koymuştur. Ancak, bu hakkın kullanılabilmesi için, söz konusu tesisatı, başka bir yerden geçirme imkânı olmaması veya başka yerden geçirmenin büyük ve fazla masrafı gerektirmesi lâzımdır. Ayrıca, bu yüke katlanacak olan gayrımenkul malikinin uğrayacağı bütün zararlar peşin olarak karşılanmalıdır. Bu şekilde bir araziden geçen mecralar, geçtikleri arazinin değil de, hangi araziye ait iseler onun mütemmim cüzü halini alırlar. Durumun değişmesi halinde, mükellefin, bu tesisatın kaldırılmasını isteme hakkı vardır. Bu kaldırmanın gerektireceği masraf, kural olarak tesisattan yararlanan kimseye aittir. Ancak hâkim gerekli görürse, diğer tarafın da bu masrafa katılmasını isteyebilir (Med. kn. md. 670). [M]

GEÇİTLİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Hakkâri ili, merkez ilçesi) bucak; 5 230 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Livin*), 819 nüf.; il merkezinin batısında dağlık bir kesimde. İl merkezine uzaklığı 67 km; yüksl. 1 700 m. (M)

GEÇİTLİK i. (*geçit*'ten *geçit-lik*). Bazı yerlerden geçilirken ödenen para. (M)

GEÇİTSİZ sıf. (*geçit*'ten *geçit-siz*). Geçidi olmayan.

— Deneysel psikol. *Geçitsiz psikolojik devre*, tepki zamanının ölçülmesinde, deneğin dikkatini harekete geçirecek işaretin belirmesiyle, deneğin cevaplandırması gereken uyartıyı birbirinden ayıran en kısa süre. Bu sırada, deneğin uyartıya karşı tepkisi, aradaki süre çok kısaysa, beyin kabuğu veya duyum ve hareket sayesinde bozulmaksızın gerçekleşir. (L)

GEÇKİN sıf. (*geçmek*'ten *geç-kin*). İleri yaşta, ihtiyarlamağa yüz tutmuş: *Her ne kadar otuz beş kırk yaşlarında görünüyor idiyse de daha geçkindi* (Ahmed Rasim). *Geçkin bir adam*. || [Bitkiler için] Solmağa başlamış veya gereğinden fazla olgunlaşmış olan: *Kenarlarından doğru solmağa yüz tutmuş geçkin menekşelere benzeyen bir gece başlıyordu* (R. N. Güntekin). *Geçkin karpuz*.

— Spor. Spor yapabilecek yaş haddini aşmış sporcu. (Yaş haddi çeşitli spor kollarına göre değişir.) [ML]

GEÇME i. (*geçmek*'ten *geç-me*). Geçmek eylemi.

— Astron. Yıldızların belli zamanlardaki yerlerini gösteren çizelgeye göre, bir gezegenin, gökyüzünün belirli bir yerinden geçmesi.

— Doğramc. Ağaç, çelik, demir veya dökümden yapılmış iki parçayı birleştirmek için yapılan işlem. (*Eşanl.* BİRLEŞTİRME.) [Bk. ANSİKL.] || Bu işlemin sonucu. || Birleşecek iki parçadan karşılıklı açılan kertikler. || *Geçme dili*, bir parçanın, bazı birleştirmeler için hazırlanmış ucu. (Erkek zıvana da denir.) || *Yıldırım geçme*, birleştirilmiş parçaların yan yüzünde yıldırıma benzer kırık çizgiler meydana getiren ağaç ekleme usulü.

— Eskrim. Sol ayağı sağ ayağın önüne getirmek suretiyle hasma doğru ilerlemek için yapılan hareket. (Bu harekete daha doğru olarak, *ileri geçme* denir.)

— Teknol. *Geçme veya yuvarlama*, iki ağaç veya maden parçasının birbiri üzerine tamamen veya kısmen takılıp eklenmesi; birleştirilmesi. || Kalınlıklarının yarısına kadar dişili erkekli oyularak yapılmış eklemeyle iki madenî parçanın uç uca birleştirilmesi.' || *Birbirine geçme*, bir parçanın başka bir parçaya lamba, kertik veya yuva ile takılması.

— Telekom. *Geçme sistemi*, Hughes ve Baudot yazıcı âletlerinde, harflerden rakamlara, rakamlardan harflere geçmeğe yarayan sistem.

— Psikol. *Testten geçme*, bir deneğin veya bir grupun teste tabi tutulması.

— ANSİKL. Doğramc. Marangozluk mesleğinin özünü meydana getiren *geçme* kavramı, tasarı geometriye, resim çizimine, ağaçların çizilmesine, yani birleştirilecek parçaların işaretlenmesine verilen önemi belirtir. Bundan dolayı, çırpı, çekül, gönye, pergel, ayarlı gönye, marangoz âletleri içinde yontma âletlerinden önce gelir.

Geçme yapmak için, birleştirilecek parçalar karşılıklı olarak birbirlerinin içine geçecek şekilde kertilerek hazırlanır: kırlangıç kuyruğu, düz zıvana, kinişli, lambalı geçme v.b. Daha sonra, hazırlanan bu parçalar, sabit veya sökülebilir bir geçmeyle birleştirilir.

Ağaç birleştirmeler, genellikle *inşaat geçmeleri* ve *doğramacı geçmeleri* diye ikiye ayrılır.

İnşaat geçmeleri de üç kısma ayrılır: **1.** açılı veya zıvanalı geçme (yarı kertmeli, kırlangıç kuyruğu, düz zıvana geçme, çatal geçme, eğik geçme v.b.); **2.** boy eklemeler (yarı kertmeli boy ekleme, eğik kertmeli boy ekleme, kırlangıç kuyruğu boy ekleme, çeşitli zıvana boy eklemeler v.b.); **3.** kavrama geçmeler.

Doğramacı geçmeleri inşaat geçmelerine benzer veya bu geçmelerden türer. Parkelerde de daha çok kinişli geçme kullanılır. Bu geçmelerden başka, inşaatçılıkta ve doğramacılıkta az, ince marangozluk, sedefcilik gibi işlerde çok kullanılan birçok geçme çeşitleri vardır. İnce marangozluk parçalarından çoğunun temas yüzeyleri dar olduğu için, bu geçmelerin kama, vida gibi araçlarla veya yapıştırılarak tutturulması gerekir.

Doğramacılık tezgâhlarının gelişmesi ve tutkal kullanılmağa başlanmasıyle geleneksel geçme işlemleri de değişti. İnşaatta kullanılan dik dörtgen parçalar küçüldü; buna bağlı olarak, geçmelerin zayıf olan noktalarının direnci artırıldı. Aynı şekilde, derinliği az kertmeler veya düz kertmeler ile ekleme parçaları (madenî köşebent, kama, geçme için gömülmüş rondelalı perçin, perçin çivisi, çivi v.b.) kullanarak çeşitli geçme ve bindirmeler de yapılır.

◆ Sıf. Sökülüp çıkarılabilecek şekilde tutturulmuş olan: *Geçme çerçeve*.

— G. santl. *Geçme rahle*, cami, mescit ve türbelerde üzerine mushaf konulan küçük masa. (Yeşil çuhaya sarılan Kur'an bunun üzerine konur. Kur'an okumak isteyen diz çöker veya bağdaş kurarak önüne oturur. Âdi rahlelerden farkı, iki parçanın birbirinin içine geçmiş olmasıdır. Sadeleri olduğu gibi çok güzel sedef işlemeli ve oymalıları da vardı.)

— Kıyf. *Geçme fes*, fesin kulaklara kadar başı örtecek şekilde giyilmesine verilen ad. (Kapatma ve kondurma deyimleri de fesin giyiliş tarzı için kullanılırdı.)

— Sil. *Geçme diferansiyel*, diferansiyelin iki yarım milini birbirine sıkıca tutturmak, böylece tekerleklerin kaymasını önlemek amacıyle, arazi arabalarında kullanılan mekanik düzen. (LM)

GEÇMEK geçz. ve geçl. f. (esk. türk. *keçmek*'ten). [Canlılar için] Bir yerden başka bir yere gitmek: *Siz de rakıyı, kadehleri alın bahçedeki duvarın yıkık yerinden yandaki eve geçin* (Ahmed Rasim). *Karşı tarafa geçiver*. || Bir yerden ayrılarak başka bir yere yerleşmek: *Yarın üst kattaki odaya geçeceğiz. Yeni bir eve geçtiler*. || [Bir yeri] Katetmek, aşarak geride bırakmak: *Evin bulunduğu sokağı ve daha bir kaçını aynı hızla geçti* (A.H. Tanpınar). || Bir yerin içinden geçip ilerlemek: *Gelirken tünelden geçtik*. || Herhangi bir şekilde, nitelik veya nicelik bakımından geride bırakmak: *Son iki yıllık araştırmalarıyle pek çok edebiyat-*

gedikli cariye

çıyı geçti. || Bırakmak, vaz geçmek: *Sen benden geçtin ama / Ben senden geçemiyom* (Halk türküsü). || Aldırmamak, önemsememek: *Mülkü satmıştı ya düşmanlara, ondan da geçin / Yıkmadık aile koymadı Hudâ hakkı için* M. Â. Ersoy). || Sınavda, öğrenimde başarı göstermek: *Son imtihanların hepsinden geçti.* || [Bir hale] Konu olmak: *Trene binerken hepimiz gümrük kontrolundan geçtik.* || Bir durumdan başka bir duruma girmek: *Eyleme geçmek.* || Yermek, çekiştirmek: *Beni sana geçmişler / Vallahi ben demedim* (Halk türküsü). || Görev almak: *Aslına bakarsan, iktidara geçinceye kadar «kadro» diye bir şeyin gerekliliğinden değil, dünyada var olduğundan bile haberimiz yoktu bizim* (Kemal Tahir). || Katılmak: *Düşman safına geçti.* || Girmek: *O, ansiklopedilere geçti.* || İşin içinden çıkmak: *Hayır öyle olmaz dedi, geçti.* || [Bir şeyi] Yapmadan veya söylemeden atlamak: *Bunu yazmadan geçsek ne olur?* || Bir müzik parçasını söylemek: *Fasıl geçmek.*

— [Nesneler için] Bir yerden başka bir yere gitmek: *Her gün aheste mavnaların/Görsem açıktan geçtiğini* (O.V. Kanık). *Otobüs biraz önce geçti.*||Bir nesnenin bir tarafından girip karşı tarafından çıkmak: *İplik iğneden geçmiyor.* || [Bir yeri] Katetmek: *Porsuk, Eskişehir'den geçer.* || Bir yerin içinden geçip ilerlemek: *Tren tünelden geçiyor.* || Bir miktarı aşmak: *Borcumuz on bin lirayı geçti.* || Son bulmak, bitmek: *Başımın ağrısı akşama doğru geçti. Yaz geçti, bundan sonra denize giremeyiz.* || İlerlemek, alıp gitmek: *Böyle seneler geçecek, benim yavaş yavaş saçlarım ağarmaya başlayacak, senin de, tabiî öyle* (R. N. Güntekin). || Belirtilen zaman kadar geride kalmak: *Aradan yirmi dakika geçtikten sonra, adam tekrar geldi. Saat yediyi on geçiyor.* || Devrolmak: *Bu ev size kimden geçti?* || Fazlaca olgunlaşmış olmak: *Bu karpuz geçmiş, yenmez.* || Yürürlükte olmak, geçerli olmak: *Bu para geçer.* || Kabul edilmek: *Kanun meclisten geçti.* || Bulaşmak: *Onun nezlesi bana da geçti.* || [Bir işleme] Konu olmak: *Eşyalar gümrük kontrolundan geçti.* || Olmak, yapılmak, vuku bulmak: *Orada neler geçiyor, pek bilmiyoruz* (Vâ-Nû). || Etki yapmak: *Sıcak başıma geçti.* || Soya çekim yoluyle başka birine benzemek: *Annemin bu huyu aynen küçük kardeşime geçmiş.* || Birinin üzerinde etkili olmak: *Benim sözüm ona geçer.* || Konuşulmak, söylenmek: *Sonra ismi bu kadar çok geçen, uğruna vukuat çıkan bir kıza pek iyi bir gözle bakılmıyordu* (Sabahattin Ali). || Girmek: *Bunların bazıları tarih kitaplarına geçmiştir* (R. N. Güntekin). || Artık yapılması imkânsız olmak: *Bu işler artık bizden geçti, görevimizi gençlere bıraktık.* || Ünl. «Aldırma! Boşver!» anlamında kullanılır: *Geç bunları, anam babam, geç / Geç bunları bir kalem* (O.V. Kanık). || (Yard. f. ol.) *Argo.* Yapmak: *Diskur geçmek. Tembih geçmek.*

— ÇEŞ. DEY. *Geç efendim!*, «önem verme» anlamında kullanılır. || *Geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye*, «artık çok geç» anlamında kullanılır. || *Geçtim olsun. Halk dili.* «Vaz geçtim» anlamında kullanılır. || *Aklından geçmek (yüreğinden geçmek* veya *hatırından geçmek)*, duymak, düşünmek, hatırlamak: *Aklından geçer mi dersin aklımdan geçen şeyler* (C. S. Tarancı). || *Başından geçmek*, geçmişte bir olayı yaşamış olmak: *Benim başımdan geçenler birer hakikat: Nihan'la günlerce gecelerce beraber bulundum* (R. H. Karay). || *Dalga geçmek.* Bk. DALGA. || *Ele geçmek.* Bk. EL. || *Gırgır geçmek.* Bk. GIRGIR. || *İş işten geçmek*, bir şeyi yapmak için uygun zamanın geçmiş olduğunu belirtir: *İş işten geçti, bu yaştan sonra okula gidemem ya.* || *Kendinden geçmek*, çok beğenmek, bayılmak. || *Modası geçmek.* Bk. MODA. || *Önüne geçmek*, engel olmak: *Bu halin önüne geçmek için Bağdat'tan, İstanbul'dan doktorlar getirir* (A. H. Tanpınar). || *Vaz geçmek.* Bk. VAZ GEÇMEK. || *Yerin dibine* (veya *yere*) *geçmek*, çok utanmak: *Ben taklidini yaparken Ayşe içeri giriverince yerin dibine geçtim.*

— Denicz. *Hattı geçmek*, gemilerin birarada durarak meydana getirdikleri hattın arasından geçmek. (Buna hattı yarmak da denir.)

◆ **Geçilmek** geçz. f. Geçmek işine konu olmak: *Komşuların bahçesine geçilip geçilemiyeceğini sordunuz?* (Kemal Tahir). *Ölüm bazan uzun yaz uykusu / Sıkıntı ile geçilen sahil* (O. V. Kanık). || [Olumsuz olarak] ... den çok fazla bulunmak: *Çarşıda sebzeden geçilmiyor.* (ML)

GEÇMELİ sıf. (*geçme*'den *geçme-li*). Geçmesi olan.

— Televizyon. Bir resmin tamamının, birinin çizgilerinin diğerini meydana getiren çizgiler arasında yer alacak şekilde iki veya daha fazla çerçeve halinde taranmasıyle ilgili: *Resmin geçmeli çizgiler halinde taranması, kırpışma olayını azaltmağa yarar.* (L)

GEÇMELİK i. (*geçmek*'ten *geç-me-lik*). Bazı yerlerden geçilirken ödenen bedel. *Esk.* Müruriye. (M)

GEÇMİŞ sıf. (*geçme*'den *geç-miş*). Geçmek fiiline konu olmuş: *Gümrükten geçmiş mallar.* || [Zaman için] Geride kalmış: *Geçmiş zaman olur ki Hayâli cihan değer* (Hayâlî). *Birçoğu, geçmiş yılların gazete sayfalarındandır; dursunlar durdukları yerde, kim arayacak onları?* (N. Ataç). || Bozulmağa yüz tutmuş (olgun meyve veya sebze): *Geçmiş kavun.* || İ. Bugüne göre geride kalmış olan zaman: *Geçmişte başına gelenleri bana uzun uzun anlattı.* || Geride kalan hayat: *Onun geçmişini iyi bilirim.*

— ÇEŞ. DEY. *Geçmiş ola*, ele geçen fırsat kaçırıldığı zaman söylenir. || *Geçmiş olsun*, hastalanmış veya kaza geçirmiş birine söylenen iyi dilek sözü. || *Geçmişe mazi (yenmişe kuzu) derler*, geçmişte olup biten bir olayın artık üstünde durmamak gerektiğini belirtmek için kullanılır. || *(Biriyle) Geçmişi olmak*, bir insanla geçmişte iyi veya kötü bir ilişkisi olmak: *Ali ile bir geçmişin var mıydı?* (Sabahattin Ali). || *Geçmişi (ölüsü) kandilli (kınalı). Argo.* Birine küfretmek için küfür yerine kullanılan söz. || *Geçmişine rahmet*, «Tanrı'nın rahmeti onun ölmüş akrabalarının üstünde olsun» anlamında kullanılır. || *(Birinin) Geçmişlerini karıştırmak*, birinin ölmüş olan yakınları hakkında kötü konuşmak.

— Dil. bil. *Geçmiş zaman biçimi*, fiilin gösterdiği zaman kavramının, şimdiki zamandan önceye ait olduğunu gösteren biçim. *Esk.* Mazi (Bk. ANSİKL.) || *Geçmiş zaman partisipi (ortacı)*, geçmiş zaman kavramı anlatan ve isim, sıfat gibi kullanılan partisip (ortaç). [Türkçede geçmiş zaman partisipi *-dık* (*-dik, -duk, -dük*) ve *-mış* (*-miş, -muş, -müş*) ekleriyle kurulur: *Sevdiğim (kız), Görmüş, geçirmiş (kimse)*...

— Huk. *Geçmişe etkili olma*, irade beyanının yapıldığı andan itibaren ileriye değil de (ex nunc) yapıldığı andan geriye etki yapmasıdır (ex tunc). [Msl. borçlu temerrüdünde alacaklının (Borçlar kn. md. 82, 106), alacaklı temerrüdünde ise borçlunun (Borçlar kn. md. 94) sözleşmeden dönmesi halinde, dönme beyanı geçmişe etkili olur.] *Esk.* Makable şümul.

— Patol. Bugünkü hastalık olaylarını anlamak bakımından hekimin öğrenmek ihtiyacını duyduğu, hastalık öncesine ait belirtilerin ve olayların tümü. (Sorgu yoluyle hastadan öğrenilebilecek bu geçmişin analizi, tıbbî muayenenin en güç yanlarından biridir ve teknik ilerlemelere rağmen yeri başka bir yolla doldurulamamaktadır.)

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede *geçmiş zaman*, görülen geçmiş (*-di'li*) ve anlatılan geçmiş zaman (*-miş'li*) kipleriyle anlatılır.

Görülen geçmiş zaman kipi (*esk.* şuhudî mazi), anlatan kişi olayı kesin olarak bildiği için kesinlik anlamı taşır. Türkiye Türkçesinde, görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, tü*'dür. Çekimi de şöyledir: tekil şahıslar: *bil-di-m, bil-di-n, bil-di;* çoğul şahıslar: *bil-di-k, bil-di-niz, bil-di-ler.* Örneklerde görüldüğü gibi, görülen geçmiş zamanın çekiminde iyelik eki menşeli (ikinci tip) şahıs ekleri kullanılır.

Görülen geçmiş zaman eki Eski Türkçede *-tı, -ti, -dı, -di;* Eski Anadolu Türkçesinde *-de, -dı, -di,* (seyrek olarak *-tı, -ti*) şeklindeydi. Osmanlıcanın sonlarına doğru bugünkü çok şekillilik ortaya çıkmıştır. Görülen geçmiş zamanın Eski Türkçedeki başlıca ayrılığı çoğul birinci şahsın *-mız, -miz* olmasıdır: (*er-ti-miz, kıl-tı-mız*). Batı Türkçesinde *-duk, -dük* partisip ekinin etkisiyle bugünkü *-k*'li şekiller yaygınlaşmıştır. Öğrenilen geçmiş zaman (esk. naklî mazi) kipi, anlatanın olayı başkasından işittiği veya sonradan öğrendiği, kısaca olayın geçişi ile ilgili bilgisi bulunmadığı anlamını taşır. Türkiye Türkçesindeki öğrenilen geçmiş zaman eki *-mış, -miş, -muş, -müş*'tür. Çekimi şöyledir: tekil şahıslar: *sev-miş-im, sev-miş-sin, sev-miş;* çoğul şahıslar: *sev-miş-iz, sev-miş-siniz, sev-miş-ler.* Örneklerden anlaşıldığı gibi öğrenilen geçmiş zamanın çekimi şahıs zamiri menşeli (birinci tip) şahıs ekleriyle yapılır.

Öğrenilen geçmiş zaman ekinin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde yalnız düz şekilleriyle (*-mış, -miş*) kullanıldığı görülür. Osmanlıcanın sonlarına doğru bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır.

Bugün Türkiye Türkçesinde ayrıca, şimdiki zaman ve geniş zaman kipleri de olayın anlatılışı ile ilgili olarak geçmiş zaman anlamı verir. Bir de Eski Anadolu Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman anlatımı için genellikle üçüncü şahıslara *ıp* (*-ip, -up, -üp*) gerundium eki getirilmiştir (*gelüpyen* [gelmişim], *alupsan* [almışsın], *olupdur* [olmuştur] v.d.). Burada gerundium ekinin, yardımcı fiillerin düşmesiyle çekimli fiilin yerini tuttuğu görülür (msl. *girüpsin* [girmişsin] < *girüp durursın* gibi). Bu gerundium eki Osmanlıcanın sonlarında kullanıştan kalkmış; fakat Azerîcede aynı görevde (öğrenilen geçmiş zaman) yaygınlaşmıştır. Bk. AZERÎLER. (M)

Geçmiş Günlerin Masalları, Ch. Perrault'nun eseri (1697). *Histoires ou Contes Du Temps Passé* (Geçmiş Günlerin Hikâye veya Masalları) adıyle yayımlandı, kitabın arkasında *Contes de Ma Mère l'Oye* (Peri Masalları) başlığı da yer alıyordu. Yazar bu kitabı on yaşındaki oğlu Perrault d'Armancour'un imzasıyle yayımladı. İçindeki masallar şunlardır: *Ormanda Uyuyan Güzel* (La Belle Au Bois Dormant); *Kırmızı Şapkalı Kız* (Le Petit Chaperon Rouge); *Mavi Sakal* (Barbe-Bleue)); *Çizmeli Kedi* (Le Chat Botté); *Periler* (Les Fées); *Sindrella ve Kül Kedisi* (Cendrillon ou la Petite Pantoufle de Verre); *Riquet a la Houppe* (Perçemli Riquet); *Parmak Çocuk* (Le Petit Poucet). Nesir biçimindeki bu masalların yanı sıra daha önce yayımlanmış *La Marquise de Souhaits* ve *Peau d'Ane* (Eşek Derisi) adlı üç manzum masal da vardır. Bu masalların konuları genellikle halk masallarından, fakat bazen de çocuk hikâyeleri serisinden veya italyan hikâyecilerinden özellikle Straparola'dan alınmıştır. Buluşlar çok ustacadır; gerçekle olağanüstü âhenkli bir şekilde bağdaştırılmıştır. Yazar, kasten sade, safça, çocuk deyişini andıran kurulukta bir üslûp tutturmuşsa da kurnaz oyunu şuradan buradan kendini ele verir. (Bibliyo.) [L]

Geçmiş Zaman Peşinde, Marcel Proust'un eseri. Bk. À LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU.

GEÇUÇAN YARASA blş. i. Hemen her yerde görülen yarasa türü. (Kanat açıklığı 36 sm'yi bulur; sırt tüyleri kahverengi, alt tarafı gridir. İlmî adı *Eptesicus* [*Vesperugo*] *serotinus.*) [Yassıburunlu yarasagillerden.] (L)

GED (William), iskoçyalı tipograf (Edinburgh 1690-ay.y. 1749). Dizilmiş bir sayfa

Foto. MEYDAN

üstüne esası alçı olan bir madde dökerek kalıbını çıkardı, sonra bu kalıba erimiş kurşunla antimuan döktü. Lord Stanhope'un yeniden ele aldığı bu usul, sonunda stereotipinin bulunmasına yardım etti. (L)

GEDÂ i. veya sıf. (fars. *gedā*). *Esk.* Dilenci. ‖ Fakir, yoksul: *Gelen geçen garip ölmüş desinler / Dünya bir yol gedâ gider han gider* (Karacaoğlan). *Fakir-i pâdişâh-âsâ gedâ-yı muhteşemem* (Fuzuli). ‖ *Gedâ-çeşm,* açgözlü. ‖ *Gedâ-çeşmâne,* açgözlülükle. ‖ *Gedâ-gazi,* çengi. ‖ *Bay ü gedâ,* zengin ve fakir.

◆ **Gedâyân** çoğl. i. *Esk.* Dilenciler.

◆ **Gedâyî** i. *Esk.* Dilencilik. (M)

GEDAÎ, çağatay şari (1404/1405 - ?). Hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Asıl adı da bilinmiyor. Ali Şir Nevaî, *Mecalis-ün-Nefais* (Güzelliklerin Toplantıları) adlı şuara tezkiresinde Gedaî'nin Ebulkasım Babur (1452-1457) çağında büyük bir ün kazandığı ve doksan yaşını geçmiş olduğunu yazar. Nevaî'den önceki çağatay edebiyatının güçlü şairleri arasında yer alan Gedaî'nin *Divan*'ı Paris'te Bibliothèque Nationale'de ki bir mecmua içindedir. Son kısmı kopmuş olan *Divan*'ın XVI. yy.da yazıldığı ileri sürülmektedir. Geleneksel temleri işleyen Gedaî'de hâkim konu, sevgilisinin güzelliği ve nazı ile kendisinin ümitsiz aşkıdır. Ancak, söyleyişindeki tabiîlik ve canlılık dikkati çeker. (M)

GEDÂÎ, türk saz şairi (XVII. yy). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Yalnız ele geçen şiirlerinden ve Evliya Çelebi'nin eserinden XVII. yy. ın birinci yarısında ünlü bir âşık olduğu anlaşılır. Yeniçeri ocağından yetişmiştir. Günümüze pek az şiiri kalmıştır. (M)

GEDÂÎ, türk saz şairi (? - öl. 1899). Tokat'ta yetişti, sonradan İstanbul'a geldi. Beşiktaş semtine yerleşerek arzuhalcilikle geçindi. Bu sebeple Beşiktaşlı Gedaî diye ün kazandı. Bektaşî tarikatına girdi. Divan ve halk edebiyatı tarzında şiirler yazdı. İstanbul'un semâî kahvelerinde pek çok âşık ile yarıştı, ustalığını kabul ettirdi. Şiirleri *Beşiktaşlı Gedaî* (1933) adı ile Sadeddin Nüzhet Ergun tarafından yayımlandı. (M)

GÉDALGE (André), fransız bestecisi ve eğitimcisi (Paris 1856-ay.y. 1926). Önce kitabevi işletti, 1884'te Paris konservatuvarına girdi ve Guiraud ile çalışarak 1885'te Roma yarışması ikinci ödülünü kazandı. Paris konservatuvarında kontrapunto ve füg öğretmenliği yaptı (1905) ve öğretim kitapları yazdı: *Traite de la Fugue* (Füg Elkitabı) [1901]; *L'Enseignement de la Musique par l'Education Méthodique de l'Oreille* (Metotlu Kulak Eğitimi Yoluyle Müzik Öğretimi) [1921-1923]. Ayrıca, Ravel, İbert, Milhaud, Honegger gibi besteciler yetiştirdi. Besteci olarak, birkaç sahne eseri, dört senfoni, bir piyano konçertosu, bir dörtlü, iki sonat ve molediler bıraktı. (L)

GEDA MUSLU, türk saz şairi (XVII. yy.). Hayatı kesin olarak bilinmiyor. 1609'da Cezayir gemilerinin bir ispanyol kalyonunu ele geçirmesi üzerine yazdığı iki şiirden XVII. yy. başlarında yaşadığı, Cezayir ocaklarına bağlı olduğu anlaşılıyor. (M)

GEDANİA i. Danzig civarında bulunan fosil reçine çeşidi. (L)

GEDAREF, Sudan'ın doğu yaylasında (Kasala ili) şehir, Habeşistan sınırı yakınında, Atbara suyunun bir kolu kıyısında; 23 000 nüf. Bölgeye ancak Mehdî'lerin ayaklanmasından sonra yerleşildi. Orman işletmesi ve çamsakızı. Sulama yoluyle tarım: kahve; tütün; susam ve hint darısı (sorgo). Şehir, bir demiryolu hattı ile Port Sudan'a, Sennar'a ve Kosti'ye bağlıdır. (L)

GEDDA (Nicolay), rus asıllı isveç tenoru (Stockholm 1925). Meslek hayatına 1952'de başladı (*Longiumeau Posta Arabacısı*, Stockholm), Scala'da, 1954'ten itibaren Paris'te, Aix-en-Provence festivalinde, Salzburg ve Metropolitan'da (1957) v.d. sahneye çıktı. Hafif tenor sesinin müzik gücü ve kıvraklığıyle ün kazandı. (L)

GEDDES (Alexander), iskoçyalı şair ve katolik ilâhiyatçı (Rathven, Banffshire 1737 - Londra 1802). Katolikler için Kutsal Kitap'ı ingilizceye çevirdi (1792-1798). Kutsal Kitaplar'ın Tanrı kelâmı olduğunu inkâra varan *Critical Remarks on the Hebrew Scriptures* (İbranî Dilindeki Kutsal Metinler Üzerinde Tenkitçi Düşünceler) adındaki eseri yüzünden görevden menedildi. (L)

GEDDES (Andrew), iskoçyalı ressam ve gravürcü (Edinburgh 1783 - Londra 1844). Londra Krallık akademisi üyesi olan sanatçı (1832), özellikle portre ressamıdır ve bu arada *David Wilkie* ve *Walter Scott*'un portrelerini yapmıştır. Rembrandt'ın ilhamıyle yarattığı ofort peyzajlar aranan eserlerindendir. Edinburgh müzesinde pek çok eseri vardır. (L)

GEDDES (Charles, baron), ingiliz sendikacısı (doğ. 1897). Trade-Unions Congress'de (İngiliz Sendikaları konfederasyonu) genel kurul üyesi (1946-1958); aynı kurulun başkanı (1954-1955); Milletlerarası Hür Sendikalar Konfederasyonu Avrupa Bölge teşkilâtı başkanı oldu. (L)

GEDDES (Norman Bel), amerikalı desinatör (Adrian, Michigan 1893 - New York 1958). Tiyatro ile de ilgilenen Geddes'in ilk yazdığı oyun *Nju,* Los Angeles'teki Küçük tiyatroda kendisi tarafından sahneye konuldu. Aynı tiyatroda bundan başka beş oyun daha sahneledi. 1918'de New York'a geçerek Metropolitan opera için sahne dekorları yapmağa başladı. 200'e yakın opera, filim, oyun ve müzikal için dekor yaptı. Max Reinhardt tiyatrosunda oynanan *The Miracle* (Mucize) [1924], *Jeanne D'Arc* (1925), *Dead End* (Ölü Son) [1935] için yaptığı dekorlar en ünlüleridir. Dekor anlayışında büyük değişiklik yaptı, fazla ve gereksiz süsleri attı. Sahnede bir dekor bulunduğu duygusunu uyandırmayacak, sadece oyuncuların içinde hareket ettiği normal ortam havasını verecek bir dekor yaratmağa çalıştı. 1920'lerde tiyatro için kullandığı bu yöntemi sanayi alanına uygulamağa başladı. Sınaî desen çizmek için kurduğu teşkilâtta 2 000'e yakın personel çalıştırdı. Gökdelen, vat, radyo, eviçi ve buzdolabına kadar sanayinin her dalında desen çizdi. Aerodinamik biçimin benimsenmesini sağladı. New York Dünya fuarında General Motors'un Futurama adlı sergisini düzenledi (1939 - 1940). Ayrıca çeşitli konularda birçok kitap yazdı. Kızlarından biri, Barbara Bel Geddes, oyuncu olarak tanındı. (L)

GEDDES (sir Eric CAMPBELL), britanyalı sanayici ve siyaset adamı (Agra, Hindistan 1875 - Hassocks, Sussex 1937). Amerika Birleşik devletlerinde, Hindistan'da ve Büyük Britanya'da demiryolu işlerinde gösterdiği parlak başarılarla dikkati çekti, Lloyd George tarafından kabineye alındı. Amirallik birinci lordu (1917), sonra ulaştırma bakanı (1919-1921) oldu. 1922'de özel iş hayatına dönerek *Dunlop* ve *İmperial Airways* ortaklıklarında başkanlık görevi aldı. (L)

GEDDES (sir Patrick), ingiliz biyoloğu ve sosyoloğu (Perth 1854 - öl. 1932). Londra, Aberdeen, Edinburgh, Dundee (1883-1919) ve Bombay'da (1919'dan sonra) ders verdi. *Cities in Evolution* (Gelişim Halindeki Şehirler) [1913] ve *The Life and Works of Sir Jagadis Chandra Bose* (Sir Jagadis Chandra Bose'un Hayatı ve Eserleri) [1920] adlı kitaplarını yayımladı. (L)

GEDELEÇ i. *Halk dili.* İçine ok konulan kılıf. (M)

GEDELİT i. (fr. *gédélite*'ten). Plast. mad. Esası fenolformaldehit reçinesi olan kalıp döküm maddesi. (L)

GEDİK i. (esk. türk. *ketmek,* çentmek > *ketük*'ten *ged-i-k*). Bir düzey üzerindeki yıkık, çatlak veya aralık: *Sımsıkı örtülmüş demir kapıların, hiçbir gediği olmayan yekpare duvarların arkasında...* (A. H. Tanpınar). *Esk.* Rahne. ‖ Dağlar arasındaki geçit: *Abdal Sultan bu sabah Yeni Han yolunda, Şahna gediğinden gidiyordu* (N. Araz). ‖ *Mec.* Kusur, eksiklik: *Onun hiç bir gediğini görmedim.* ‖ Zorluk: *Gedikten kurtulmak.* ‖ *Esk.* Dişleri dökülmüş.

— ÇEŞ. DEY. *Gedik açılmak,* giderilmesi çok güç bir eksiklik, açık meydana gelmek.‖*Gedik kapamak,* ufak tefek ihtiyaçları karşılamak. ‖ *Gedikleri tıkamak,* eksikleri gidermek. ‖ *Eksik gedik.* Bk. EKSİK.

— Ask. Mevzilerdeki yarma yeri. ‖ *Gedik açmak,* mevzilerdeki zayıf bir noktadan giriş yeri açmak. Bk. ANSİKL.

— İstihkâm. *Gedik dehlizi,* (XVII.-XIX. yüzyıllardaki kuşatma savaşlarında) kapalı yola (veya istihkâm koridoruna) girmek ve gedik bataryalarını yerleştirmek, daha sonra kapalı yoldan hendeğe girmek ve gediğe hücum etmek üzere düşman tarafından yapılan gömme veya yeraltı irtibat yolu.

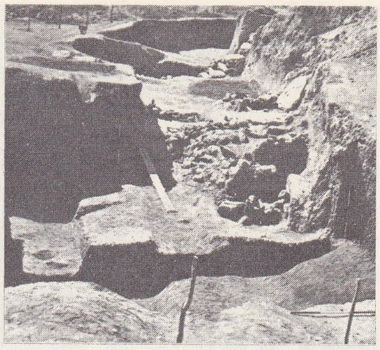

Gedikli höyüğü kazıları

— Spor. Rakip takımın müdafaa hattında açılan boşluk (geçit).

— ANSİKL. Ask. Bir tahkimli tesisi veya bir mevzii savunan düşmana ulaşmak ihtiyacı, saldırıya geçenleri böyle bir engel içinde bir *gedik* açmağa zorlar. Topçu sınıfı ve özellikle madenî gülleler ortaya çıkıncaya kadar (1500 yılı), bir gedik açmak için kale surlarına koçbaşlarıyle ve daha sonra lağım açma yoluyle saldırılırdı. Vauban, toplarla gedik açma ateşi usulünü buldu (gedik bataryaları). Bu ateş yakın mesafeden yapılır ve surlarda dikey ve yatay dilimler halinde yarıklar meydana getirerek bunların çökmesi sağlanırdı. Topçu tahrip mermilerinin ortaya çıkması ve toprak tahkimatın gitgide ortadan kalkmasıyle gedik açma ateşlerinin yerini tahrip ateşleri aldı. (LM)

GEDİK i. (esk. türk. *ketük*'ten *gedik*). *Esk.* İmtiyaz, verilmiş hak.

— DEY. *Tunus gediği,* kelepir, kârlı iş.

— Huk. *Esk.* Ticaret ve sanat ile uğraşma yetkisi. ‖ Bu yetkiye sahip satıcı esnaf. ‖ Ticaret veya belirli bir sanat alanında, ticarete ve sanata konu olan eşyanın tümü. ‖ *Havaî* (veya *munfasıl*) *gedik,* belirli bir yere, dükkâna, bir gayrımenkule bağlı olmayarak, ticarete konu olan eşyayı yapma veya ticarette kullanma yetkisi. ‖ *Muhdes gedik,* 1831'den sonra kurulan gedikler ile, bazı çarşı ve sokak köşelerinde sonradan kurulan gediklere denir. (Çarşı ve sokak köşelerine kurulan gedikler de bedelleri belediyelerce ödenerek kaldırıldı.) ‖ *Mustakar* (veya *muttasıl*) *gedik,* ticarete konu olan, fakat bulunduğu yerden ayrılmayan eşya. ‖ *Müstahlas gedik,* içinde bulunduğu, üzerinde «müstakar» olduğu mülkü yanmış olan gediklere verilen ad. ‖ *Tabla gediği,* belli bir yere tabla koyma hakkını veren gediklere denir. (Yenicami avlusunda tabla gediği olan sabuncu esnafı zamanla tabla yerine peyke ve peyke üzerine çadır kurmuş, daha sonra da yavaş yavaş bunları birer dükkân haline getirmişlerdi.) ‖ *Vakıf gedikler.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. Her işin belli kimseler tarafından yapılması anlamına gelen

Gedikli höyük kazısı buluntuları Erken Bronz II ve III. çağ Gaziantep müzesi

Foto. R. Duru (MEYDAN)

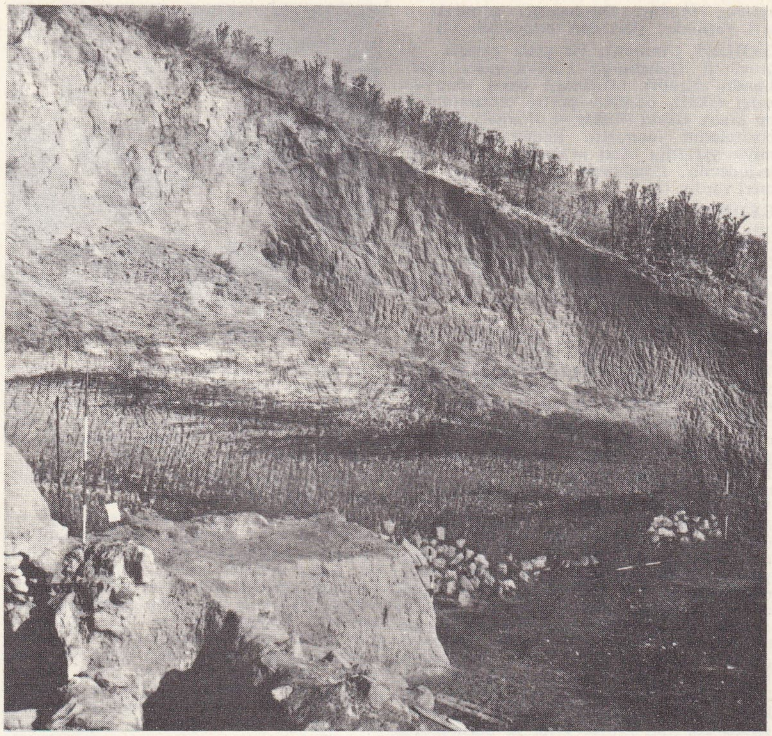

Gedikli höyük birkaç evre gösteren kremasyon mezarlığından bir kesit (Prof. U. Bahadır Alkın arşivi)

gedik'in bazı değişmez kuralları vardı. Esnaf topluluğu içinde belli bir işi yapmakla görevli ve yetkili kimse yaşadığı sürece bu hakkı elinde tutardı. Bir ustanın veya pirin yönetimi altında toplanan kimselerden birinin yeri boşalmadıkça, oraya başkası giremezdi. Bu yüzden ticaret yapan, sanatla uğraşan kimseler arasında, ancak bunlardan birinin ölmesi veya hakkını başkasına vermesi sonucu gedik açılırdı. Bu durumda gedik en uygun görülen kimse tarafından doldurulurdu. Bundan da gediğin «ustalık hakkı», «ticaret yapma yetkisi», «dükân açma hakkı» olduğu anlaşılır.

Osmanlılarda, ticaret ve sanatta tekel düzeninin, esnaf teşkilâtının yapısı ve nizamları gereği başlangıçtan beri (1595-1596) geçerli olduğu anlaşılmaktadır (bk. LONCA). Fakat gedik deyiminin sonraki yüzyıllarda kullanıldığı görülür. Selim III zamanından itibaren, tekel düzeninin kaldırılmasına çalışıldı. Gedik usulünün devam ettiği yıllarda, gerektikçe, gedik sayısı artırılabilirdi. Nitekim İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar dolaylarında 47 «enfiyeci dükkânı gediği» varken, daha sonra bunların sayısı 94'e çıkarıldı. Bir ara sayıları dondurulan gedikler, 1860 yılından sonra büsbütün kaldırıldı, ticaret ve sanatta tekelci düzene son verildi (1860).

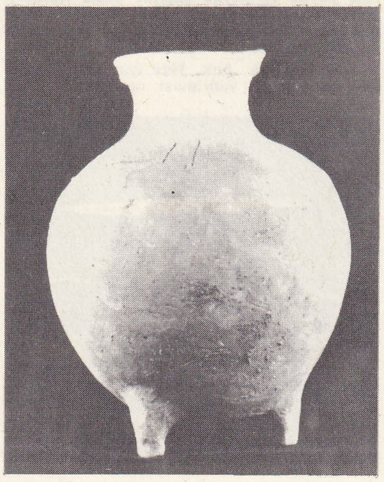

Gedikli höyük kremasyon mezarlığında bulunan yakma-mezar çömleği (Orta Tunç çağ I)

Sabit veya taşınır gedik eşyasının (*ayan-ı kaime* ve *menkule*) yerleştirildiği dükkânın sahibi başka bir şahıs olabilirdi. Gedik sahibi, mülk sahibi karşısında kiracı durumunda olmak gerekirken, gediğin «müstakar» olması ve tekel düzenine bağlı kalması dolayısıyle bir nevi «üst» hakkına sahip olduğu görüldü. Öyle ki, mülk sahipleri gedik sahiplerini, dolayısıyle mülklerinden «müstakar gedikleri» çıkarmak için dava açsalar bile dava dinlenmezdi. Böylece, gedik sahiplerinin, gediğin «müstakar» olduğu mülk üzerinde bir «hakk-ı karar»ı oluyordu. Müstakar gedikte de gedik eşyasının hakk-ı kararı olduğu kabul edilirdi. Gediklerin intikalinde, bu yüzden doğabilecek anlaşmazlıkların çözümü ile, esnaf kethüdaları uğraşırdı.

Gedik teminat gösterilerek borç para ve veresiye mal alınabilirdi. İflâs eden veya borcunu ödemeden ölen kimsenin gediğini, esnaf kethüdası satışa çıkarır ve satış bedeli ile borç ödenirdi. Gedikler, böyle teminat gösterme ve alım-satım işlemlerine konu olunca, ilkin yalnız esnaf defterlerine kayıtla ve esnaf kethüdasından «temessük» alınmakla yetinildi. Fakat zamanla bazı kimseler, mahkemeye başvurarak durumlarını kuvvetlendirmek, ileride ispat kolaylığı sağlamak için «tescil» ettirmek yolunu tuttular, «şerî hüccet» aldılar. Daha sonraları, hükûmetin denetlemesi gereken bazı gedikler için, yetkili resmî makama başvurularak resmî ruhsat alınma yoluna gidildi. Bu gedikler, «mülk gedikler» oldu, gedik sahibinin malvarlığına katıldı.

Ticaret ve sanatta tekel düzeni kaldırıldıktan sonra da gedik sahiplerinin, gedik bulunan yer üzerindeki tasarruf hakları devam etti; mülk sahipleri, sadece kira almak imkânını ellerinde tutabildiler. Ancak, durum gerçek anlamıyle kira sözleşmesinden çok farklıydı. Bu kiralar eskiden tespit edildikleri gibi kaldı; gedik sahipleri, gediklerinin bağlı bulunduğu yerleri oldukça yüksek ücretlerle kiraladıkları halde, mülk sahiplerine eski kirayı vermekte devam ettiler. Böylece, gerçekte üzerinde «müstakar gedik» bulunan emlâkin tasarrufu fiilen gedik sahiplerine geçmiş oldu. Bu yüzden bir bedel karşılığında mülk sahiplerinin haklarının tasfiye edilmesi ve gedik sahiplerinin tek başına hak sahibi sayılmaları yoluna gidildi.

1913 Yılında geçici bir kanunla gedikler kaldırıldı; İstanbul ve civarında, gediklerin emlâk üzerinde tasarruf hakları bakımından yarattığı kargaşalığa son verildi. Gedik ile gediğin yerleştirilmiş olduğu mülk, aynı kişinin malvarlığında ise, gedik ile mülk birleştirilerek o kişi adına «gedikten münkalib bir bâb dükkân» kaydıyle yeniden tapu senedi verildi. Gedik başka kişide, mülk başka kişide ise, tapu senedi gedik sahibine verilerek mülk sahibinin hakkı kaldırıldı. Buna karşılık, kanunda gösterilen bir bedelin mülk sahibine ödenmesi gereği kondu. Bu kanun, yalnız İstanbul'a ve Bilâd-ı Selâse'ye (Galata, Eyüp, Üsküdar) uygulanacaktı. İstanbul ve civarı dışında da «örf-ü belde gediği», «pafdos*» gibi gedikler meydana getirildi. Bu durumlarda, gedik usulü ve gedik hakkı, ticaret ve sanatta tekel düzeninden ayrı olarak «gedik» sahibinin tasarrufunda olan bir «üst hakkı» niteliği kazandı. Toprak (zemin) üzerindeki haktan ayrı bir üst hakkı niteliğinde olan bu gediklere, Bursa ve İzmir gibi şehirlerde rastlanmaktadır. İstanbul ve civarındaki gediklerde olduğu gibi Bursa Merkez ilçesindeki gedikler de 1913 tarihli kanunla kaldırılarak asıl hak sahibinin zemin üzerindeki hakkı bedele çevrildi.

● *Vakıf gedikler.* Gedik üzerindeki hak bir kiracılık hakkı olmaktan çıkarak bir tasarruf hakkı niteliği kazanınca, gedikler de vakıflara bırakıldı. Vakıf gedikler, «nizamlı» ve «âdi» olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Mahmud II ve Haremeyn vakıflarından olan gediklere *nizamlı gedik* adı verilirdi. Nizamlı gediklerin dışındaki vakıf gedikler, «icareteyn» usulüne bağlanmış ve «tevsi-i intikal»leri yapılmışsa, mutasarrıfları çocuksuz (bilâveled) öldüklerinde «mahlulen» vakfa döner ve borçlara karşılık teşkil etmezdi; nizamlı gediklerin ise borçlara karşılık gösterilebilmesine cevaz vardı. Vakıf gedikleri yönetmekle görevli olan mütevelliler, bu gedikleri sonradan, icareteyn usulüyle yine gedik sahiplerine verdiler. (M)

GEDİK (Namık), türk hekimi ve devlet adamı (İstanbul 1911-Ankara 1960). Kabataş lisesini (1930) ve Tıp fakültesini bitirdi (1936). Haydarpaşa Numune hastahanesinde ihtisasını tamamlayarak iç hastalıkları mütehassısı oldu (1938). Aynı hastahane verem pavyonu mütehassıslığına getirildi. Siyasî hayata atılarak Aydın'dan D.P. milletvekili seçildi (1950). Bu tarihten ölümüne kadar parlamento üyesiydi. İçişleri bakanı oldu (1954). 6/7 Eylül olayları üzerine görevinden ayrıldı (1955). 1956'da ikinci ve 1957 seçimlerinden sonra üçüncü defa İçişleri bakanlığına getirildi. 27 Mayıs devriminde tutuklanarak Harp okulunda gözaltına alındı. Burada kendisini pencereden atarak intihar etti. Edebiyatla ilgilendi, şiir ve hikâyelerinden bazılarını *Servetifünun* dergisinde *Namık Kâşif* takma adıyle yayımladı. (M)

GEDİK AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Gedik.*

Gedikahmetpaşa kütüphanesi, Afyon'da kütüphane. Fatih'in sadrazamlarından Gedik Ahmed Paşa'nın Afyon'da yaptırdığı medreseye vakfedilen kitaplar, kütüphanenin

kremasyon mezarlığında bulunan oyuk-çizgi bezekli çömlek (Eski Tunç çağ III)

Foto. MEYDAN

Gedikli höyüğü kazısı buluntuları Erken Bronz III çağı

nüvesini teşkil etti. Sonra çeşitli kitap bağışları yapıldı; kitaplık medrese dışına nakledildi. 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu ile kitaplık vakıflardan Millî Eğitim bakanlığına geçti (1924). Aynı kanuna göre Recebefendizade medresesinin, 677 sayılı kanunla da mevlevî tekkesinin zengin, değerli kitaplıkları buraya alındı. 5830 Sayılı kanunla kapatılan Afyon halkevinin Hazineye geçen kitaplığındaki kitapların hepsinin buraya devri ile kütüphane daha da zenginleşti. Kitaplıktaki eserlerin cilt sayısı şöyledir: basma eserlerden 9 000'i türkçe, 1 886'sı eski harfli türkçe, 1 549'u arapça ve farsça, 244'ü öteki dillerde; yazmalardan 161'i türkçe, 993'ü arapça, 76'sı farsça. Alfabetik bir fiş kataloğu ve konu fiş katoloğu vardır. (M)

GEDİKBAŞI, Doğu Anadolu bölgesinde (Sivas ili, Divriği ilçesi) bucak; 6 146 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Hamo*); 400 nüf. Divriği'nin 44 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 250 m. (M)

GEDİKLER, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, Çemişkezek ilçesi) bucak; 3 149 nüf. 17 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Germili*), 151 nüf. Çemişkezek'in 12 km kuzeybatısında; yüksl. 1 160 m. (M)

GEDİKLİ sıf. ve i. (*gedik*'ten *gedik-li*). Gediği olan (yer). || *Teşm. yol.* Bir yere devamlı giden, devamlı müşteri olan (kimse): *Başta kahve sahibi olmak üzere bütün gedikli müşterilerin burada takılmış hususî adları* [...] *vardı* (A.H. Tanpınar). || *Argo.* Aynı sınıfta üst üste iki sene okuyan öğrenci.

— Ask. Bk. ASSUBAY.

— Ask. tar. *Gedikli çavuş,* Divanı Hümayun çavuşlarının kıdemlisi. (*Gedikli divan çavuşları* da denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Gedikli mehterler,* ağa kapısında, yeniçeri ağasına hizmet eden 19 kişiden mürekkep bir sınıfa verilen ad. (*Serâse kuşaklılar* da denirdi.) || *Gedikli tımar,* bir hizmet karşılığı olarak ayrılmış belli ve değişmez sayıdaki tımarlara verilen ad. (Daha çok kale muhafızlarına verilirdi. Gedikli tımar sahipleri, cebeli çıkarmakla mükellef değillerdi.) || *Gedikli zeamet,* devlet merkezinde görev yapan Divanı Hümayun kâtipleri, müteferrika ve çavuşlardan bir kısmına geçim için maaş yerine tahsis edilen zeametlere verilen ad.

— Teşk. tar. *Gedikli ağalar,* sadrazam, vezir, eyalet valileri ve beylerbeyleri ile ulema sınıfından olan devlet erkânının kapısında hizmet eden ağaların bir kısmı. || *Gedikli cariye,* harem dairesinde padişahların şahsî hizmetlerine bakan kıdemli cariyelere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Gedikli efendiler,* Hazinei hümayunda bulunan ithalât ve ihracat defterleriyle diğer kayıtları tutan dört memurun unvanı. Birincisi baş efendi adını alır, diğerlerine de «ikinci, üçüncü ve dördüncü efendi» denirdi. || *Gedikli kâtibi,* divanı hümayun hocaları arasında sayılan kıdemli kâtipler hakkında kullanılan unvan. (Kethuda bey kâtibi, çavuşlar kâtibi gibi gedikli kâtibine «hademe-i bab-ı âsafi» (sadrazamlık makamının hizmetkârı) veya «hademe-i bab-ı âli» de (babıâlinin hizmetkârı) denilirdi.) || *Gedikliler muhtarı,* Enderun koğuşları ve odalarında seçimle görevlendirilen en kıdemli gedikliler. (Tahsisatın alınması gibi işlerin yapılması ile görevlendirilirlerdi.) || *Gedikli müteferrikalar,* zeamet ve tımar sahibi olan müteferrikalar için kullanılan deyim. (Bunlar hükümdarların ve vezirlerin hizmetlerinde çalışırlardı. Padişah müteferrikaları itibarlı ve şerefli hizmetlerden olduğu için seçkin kimseler bu göreve getirilirdi. Saray hizmetindeki gedikli müteferrikalar, padişahlar saray dışına çıktığı zaman ve cuma namazına giderken önünde giderlerdi. Sefer sırasında sefere de katılırlardı. Maaşlı ve gedikli olarak ikiye ayrılırlardı. Gedikli olanlar daha itibarlı idiler. Hepsinin başında da müteferrika başı bulunurdu.) || *Gedikli tellâl,* İstanbul bedesteninde daimî görevli tellâl. (Sayısı çok az olan bu tellâlların tayin ve azilleri çavuşbaşılar tarafından yapılırdı). || *Gedikli usta,* padişahların şahsî işlerine bakan ve harem dairesinde bulunan en kıdemli cariyelere verilen ad. (Kalfa da denirdi. Hazine işleri ile uğraşan hazinedar kalfa ile sofra işine bakan çaşnigir usta uzun etekli, yerde sürünen elbiseler giyer, bellerine mücevherli kemer takar, fakat kürk giyemezlerdi.)

— ANSİKL. *Gedikli cariyeler.* Kırım hanlarının veya valilerin takdim ettikleri, muhtelif ırklardan seçme kadınlardı. İtina ile ve saray terbiyesiyle yetiştirilirlerdi. Saraya alındıktan sonra bunlara islâmî hayatın özellikleri öğretilirdi. Cariyelerin bu ilk devrelerine acemilik devri denirdi. Daha sonra şâkirt, usta ve gedikli olurlardı. Gedikliler gördükleri işe göre hazinedar kalfa, çaşnigir usta v.b. gibi adlar alırdı. Bu genç kızlar arasından padişahın en yakın hizmetinde olana «has odalık» ve «ikbal» denirdi. Gedikli cariyeler uzun etek, yerde sürünen elbise giyerler, bellerine altın işlemeli veya mücevher tokalı kemerler takarlardı. İkballer, kışın kürklü elbise giydikleri halde kürk taşıyamazdı.

● *Gedikli çavuşlar,* teşrifat, fermanları valilere ulaştırma ve birtakım nüfuzlu kimselerin öldürülmeleri işlerinde kullanılırlardı. Herhangi bir vezirin tutuklanması veya öldürülmesi görevi ile taşraya gönderilen gedikli çavuşlar, genellikle değişik kıyafetlere girer; esnaf ve tüccar kılığına bürünürlerdi. Yanlarında yapacakları işi belirten ferman ve sadrazam buyruğu bulunurdu. Gerektiğinde bulundukları yerin yeniçeri ve serdarından yardım isterler, aldıkları emri yerine getirerek kesilen başı İstanbul'a götürürlerdi. Gedikli çavuşların XVI. yy. son yarısında yeniçerilerle birlikte ecnebi sefarethanelerinde muhafızlık yaptıkları görülüyorsa da bu görev sonradan tamamıyle yeniçerilere bırakılmıştır. Gedikli çavuşlar XVI. yy. da ecnebi devletlere memuriyetle de gönderilirlerdi. (M)

Gedikli höyük, Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesine bağlı aynı adı taşıyan köyün yakınlarında höyük. **Karahöyük** de denir. İslâhiye ilçesine 23 km uzaklıktaki köyün kuzeyindedir. Adına ilk defa Zincirli*de kazı yapan R. Koldewey'in haritasında rastlanır (1893). J. Garstang'ın ve M. V. Seton-Williams, J. Waechter ve J. du Plat-Taylor'un yayımladıkları haritalarda «Karahöyük» olarak yalnız adı görülür.

Gedikli höyüğün ilk araştırması 1958 yazında İslâhiye Bölgesi Kazı ve Araştırma kurulu tarafından yapıldı. Ayrıca U. Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında, Türk Tarih kurumu, Eski Eserler ve Müzeler genel müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri bölümü adına, 1964-1967 yaz ve sonbahar aylarında sistematik kazılar yapıldı.

Höyük, bugünkü ova düzeyinden 24 m, denizden de 569 m yükseklıktedir. Oval biçimde olan höyüğün uzun ekseni 240 m, kısa ekseni 190 m kadardır. Bu höyüğün üç kesiminde kazı yapıldı: **1.** tepede meydana çıkan mimarî eserler, seramik ve sikkeler, burada Bizans, Geç Roma ve Helenistik çağlarda yerleşmeler olduğunu gösterir; **2.** kuzeydoğu yamaçta, önce basamaklı bir kazı yapıldı. Burada M.Ö. III. binyılı başını gösteren bir düzeyden sonra, 31,80 m derinlikte ana toprağa inildi, dört kültür katı bulundu. Ortaya çıkan bu kültür katları eskiden yeniye doğru: *Kalkolitik çağ* (altı evreli yaklş. M.Ö. 4250-3000); *Eski Tunç çağı* (14 evreli, yaklş. M.Ö. 3000-2000); *M.Ö. II. binyıl yerleşmesi; Demir çağı* (2 evreli, yaklş. M.Ö. 1200'den sonra.)

Gedikli'nin kalkolitik kültürü bir yandan «Amuk-F, E ve kısmen D» evreleri (bk. HATAY), bir yandan da Kilikya'nınki ile benzerlikler gösterir. Eski Tunç çağının «Amuk-G, H, I, J» ve Kilikya'nın çağdaş medeniyetiyle kültür ve sanat bakımından önemli bağlantıları vardır. M.Ö. II. ve I. binyıllarda Gedikli'de önemli bir yerleşme olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kesimdeki yerleşmede Kalkolitik çağdan başlayarak Eski Tunç çağı ortasına kadar ölüler ya küp içine konularak veya dizleri karınlarına doğru çekik durumda, döşeme altına gömülürdü; **3.** güneydoğu etekte, Eski Ön Asya'nın en ilgi çekici mezarlıklarından biri bulundu. En az birkaç yüzyıl kullanıldığı anlaşılan bu mezarlıkta dört gömme türüne rastlandı: **a.** basit toprağa gömülü bir çukur kazılarak iskeletin yerleştirilmesi); **b.** etrafı taşlarla sarılmış toprağa gömü; **c.** oda mezarlar. Bunlar dik dörtgen planlıdır (ortalama boyutları 1.60×3.50×1.55 m) ve etrafı moloz taş örgülüdür. Üzerleri yan yana konulan megalitik karakterde monolitlerle örtülüdür. İçlerinden iskelet kalıntıları ve Eski Tunç II ve III çağlarına ait kabul edilen (yaklş. M.Ö. XXV.-XXIV. yy.) çoğu kırmızımtırak portakal renginde, çanak çömlek çıktı. Oda mezarları kesiminde bir de «yeraltı kültü» ile ilgili olduğu sanılan yapı bulundu; **d.** yakma mezarlar. Bunlar mezarlığın kuzey kesiminde yer alır. Yakma mezar kesimi öteki kesimden duvarı andıran kalınca bir taş bölmeyle ayrılır. Bu alanda sayısı 271'i bulan pişmiş topraktan çömlek (ortalama yükseklikleri 25-30 cm) bulundu. Arkeolojik verilerden çıkarılan sonuca göre; cesetler mezarlığın içinde ayrılan özel bir yerde yakılmakta, yakma işi bitirilmeden bir sıvı ile söndürülmekte, geriye kalan kemik parçacıkları bir beze sarılarak bohçalanmaktadır. Bohça, başlı bir bronz iğne ile tutturulduktan sonra çömleğin içine konularak mezara yerleştirilmektedir. Bazı çömleklerin içine ölü hediyeleri (pişmiş topraktan şişecik, fincan v.b.) konur, bazılarının yanına içinde kutsal sıvı (yağ v.b.) bulunan adak kapları bırakılır. Mezar kaplarının ağzı seramik parçaları ile kapatılır. Gedikli'de bulunan bu yakma mezarlığın Eski Tunç çağı III ile Orta Tunç I başı arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bugünkü bilgiye göre, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Anadolu'daki ölü yakma geleneğinin en eski örneği Gedikli'dedir. (M)

Gedikpaşa hamamı, İstanbul'da Divanyolu'ndan Kumkapı'ya inen yol üzerinde halen işletilmekte olan bir çift hamam. Gedik Ahmed Paşa tarafından yaptırıldı (1475). Erkekler kısmının soyunmalığı kare planlıdır. Girişle iç kısımlar arasındaki geçitlerin hepsi esas mihver üzerinde açılmıştır. Soyunmalık kısmının üç tarafı sekiler üzerine sedirlerle donatılmıştır ve orta yerde bir havuz vardır. Sıcaklık kısmının bir eyvanı soğukluğa ilâve edilerek bu alan büyütülmüş ve bu eyvanın yanlarına oturmak için taş sedirler konulmuştur. Sıcaklık kısmı üç eyvan ve dört halvetle düzenlenmiş ve orta kısmın üzeri sekiz köşeden yuvarlağa geçilerek büyük bir kubbe ile örtülmüştür.

Foto. MEYDAN

GEDİZ'in genel görünüşü

Eyvanların her birinin üzeri iki yarım ve bir küçük kubbe ile ve halvet hücreleri de daha büyük kubbelerle örtülüdür. Bina dış duvar köşeleri muntazam taşlarla örülmüştür. Diğer kısımları düzgün olmayan moloz duvar şeklindedir. Kare soyunmalık üzerine kubbenin yarısını örten sekiz köşe bir tanbur ve bunun üzeri de bugün kiremitli bir kubbe ile örtülüdür. Bugün bina bakımsız ve haraptır. (M)

Gedikpaşa tiyatrosu, İstanbul'da Gedikpaşa semtinde açılmış tiyatro binası; bu binada ilk sürekli türkçe oyunları oynayan tiyatro topluluğu (1861-1884). Tiflis'ten İstanbul'a gelen Soulié, Beyoğlu'ndan sonra İstanbul yakasında da bir cambazhane açmayı düşünmüş, bugünkü Azak sinemasının bulunduğu yerdeki bina böylece faaliyete geçmiştir. 1861 Yılının ramazan ayında gösterilere başlayan cambazhane ertesi yıl yine ramazan ayında, haftanın üç gecesi (çarşamba, perşembe ve cumartesi) bu binada, öteki geceler de Beyoğlu'nda Talimhane semtinde temsillerini sürdürdü. 1863 Yılının ramazanında Ohannes Kasparyan, kendi yönettiği Aramyan adlı tiyatro topluluğu için binada bazı değişiklikler yaptırdı ve böylelikle bina, tiyatro olarak kullanılmağa başlandı. Ohannes Kasaryan daha sonra İtalya'dan bir topluluk getirterek burada Cambaz tiyatrohanesi adı altında birkaç yıl bazı müzikli oyunlar ve pantomim gösterileri yaptırdı. Bina 20 aralık 1866'da tamamıyle tiyatro olarak perdesini açtı. Halka duyurulan gerekçede, İstanbulluların artık eğlence için Beyoğlu yakasına taşınmak zahmetinden kurtulacağı, buraya çeşitli usta oyuncuların ve rakkaselerin davet edileceği bildiriliyordu. Ardeli ve arkadaşları kumpanyasının bu teşebbüsünden sonra 1867 yılının ocak ayında «türkçe komedyalar ve kabil olursa operalar oynamak üzere» yeni bir teşebbüse geçildi. İlk oyun, Sarraflar kethüdası Kevork Efendinin oğlu Karabet Papazyan tarafından Ermeniceden Türkçeye çevrilen *Caesar Borgia* oldu. Oyunu Güllü Agop (Yakup) Efendinin (Agop Vartoyan), ilkin Asya kumpanyası adını almış olan topluluğu temsil etti (16 nisan 1868). Bu ilk temsil zamanın aydınlarınca, çok olumlu karşılandı. Bunun sonucu olarak, Güllü Agop ve arkadaşları Osmanlı tiyatrosu adı altında, devamlı temsillere başladılar.

1861'den itibaren Beyoğlu'ndaki Şark tiyatrosunda Serap Hekimyan'ın yanında tiyatro çalışmalarını sürdüren Güllü Agop, Osmanlı tiyatrosunu kurduktan sonra, kadrosunu genişletip repertuvarını zenginleştirmişti. Osmanlı tiyatrosunda ilk oyunlardan biri, beş perdelik *Efsane-i Fuzuli, Leylâ ve Mecnun* adını taşımaktadır. «Mustafa Efendi'nin tertip ve telifi» olarak halka sunulan bu oyun için yapılan ilânda sanatçıların adı yazılı değildir, yalnız oyun kişilerinin adları konmuştur. Oyunun ilgi toplaması üzerine temsil günleri artırılmış, gazetelere de Türkçeyi iyi bilen, okur yazar tiyatro amatörlerinin arandığı yolunda ilânlar verilmiştir. Tiyatro yazarlarına hasılattan yüzde on telif ücreti verileceği de bildirilmiştir. Osmanlı tiyatrosu 1869 yılının aralık ayına daha sağlam bir adımla girdi. Mevsime başlanırken, cumartesinden başka her gece temsil olduğu, repertuvarda yetmiş beş eser bulunduğu, abone olacaklara yüzde otuz indirim yapılacağı, ramazandan sonra da haftada üç gece oyun oynanacağı ilân edilmiştir. Bu dönemde tiyatro sanatının önemi devlet adamlarınca yavaş yavaş takdir ediliyor; İstanbul'u ziyaret eden yabancı devlet adamları ve önemli kişiler de oyunları takdirle izliyorlardı.

1870 Yılı Osmanlı Tiyatrosu topluluğu için çok önemli bir yıl oldu. Güllü Agop, Sadrazam Âli Paşanın desteğiyle on yıl sürecek olan «Türkçe oyun oynamak» imtiyaz ve tekelini aldı. Osmanlı tiyatrosu, böylece türkçe oyunlarda rakipsiz kaldı. Daha önce Naum Efendinin tiyatrosuna ve bazı sirklere buna benzer fermanlar verilmişse de Güllü Agop'a tanınan haklar, çok geniş ölçüde ayrıntılı olmuştur (16 mayıs 1870). Bu imtiyazda kendisine komedya, tragedya, dram ve vodviller için temsil hakkı tanınıyor, opera ve benzeri şarkılı oyunlar imtiyazın dışında bırakılıyordu. Güllü Agop, imtiyaz tarihinden başlayarak altı ay içinde İstanbul ve Üsküdar yakasında, üç yıl içinde de Galata, Tophane ve Beyoğlu'nda birer tiyatro kurmak zorunluğunda idi. Oynanacak telif ve tercüme eserler, hükûmete gösterilerek ruhsat alınacaktı. İlk yıl on değişik oyun oynanacak, daha sonraki yıllarda bu sayı artırılacaktı. Ayrıca, kâr ve zarara bakılmadan, her yıl Üsküdar'da otuz, Galata ve İstanbul'da elli temsil verilecekti. Bu imtiyazda, olumsuz yanları ve uygulamadaki kusurları dışında, tiyatro sanatının gelişmesi ve yayılması bakımından çok önemli noktalar da yer almış bulunuyordu. Güllü Agop, saraya alındığı 1882 yılına kadar Gedikpaşa tiyatrosundaki çalışmalarıyle türk tiyatrosunun gelişimine yararlı oldu.

Bu on yıllık süre içinde, 1878 Osmanlı - Rus savaşı, Ayastafonos muahedesi, Berlin kongresi gibi memleket hayatını sarsan önemli olaylar olmuş, Güllü Agop da imtiyazda yer alan bazı noktaları yerine getirememiştir. Gedikpaşa tiyatrosunda her türden oyunu biraraya getiren çok zengin bir repertuvar meydana getirilmiş, müslüman oyuncuların sahneye çıkması sağlanmış, müslüman kadınların tiyatro seyredebilmeleri yolu açılmıştır.

Tiyatronun sanat yönetimini elinde tutacak bir edebî kurulun işe başlaması (1873) ayrıca dikkati çekmektedir. Bu kurulda Suriye valisi Raşid Paşa, Namık Kemal, Halet Bey, Nuri Bey gibi kimseler bulunuyordu. Bu dönemde Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre*'si oynandı (1 nisan 1873); temsilden sonra halkın tezahüratı sokaklara kadar yayıldı. Veliaht Murad Efendi lehine bir gösteri haline döndü. Namık Kemal'in *İbret* gazetesi bu olay üzerine kapatıldı. Kendisi Magosa'ya sürüldü. Böylece tiyatronun çöküş devresi başladı. Oyuncular arasında da hoşnutsuzluklar doğdu. Güllü Agop yazarlara telif haklarını veremeyecek duruma gelerek kendisi piyesler yazmak yolunu tuttu.

Gedikpaşa tiyatrosu Molière'den *Memiş Ağa* (Georges Dandin), *Zoraki Tabip* (Le Médecin Malgré Lui), *Ayyar Hamza* (Les Fourberies de Scapin), *Pinti Hamit* (L'Avare) gibi eserlerle birlikte Shakespeare'in *Romeo ve Juliet*'ini, Schiller'in *Bohemya Eşkıyaları*'nı (Haydutlar), Victor Hugo'nun *Hernani* ve *Marie Tudor*'unu oynamış; Namık Kemal, Âli Bey, Ahmed Midhat Efendi, Ebüzziya Tevfik, Ahmed Vefik Paşa, Hasan Bedreddin gibi Türk yazarlarının telif veya adapte eserlerine oynanma imkânı sağlamıştır. Bu arada, çok genişleyen oyuncu kadrosu içinde türk gençlerinin de yavaş yavaş yer almış olması dikkati çeker.

Gedikpaşa tiyatrosunda oyunlar çok defa birer dram, birer perdelik bir komedi, bazı ayak oyunları (baletto) ve horonlarla birlikte temsil ediliyordu. Güllü Agop, elindeki imtiyazın boşluğundan faydalanarak başka yerlerde müzikli ve şarkılı oyunlar vermeğe başlayan rakiplerine karşı, kendisi de aynı tür oyunlar sahneleme yoluna gitti. *Giroflée-Griofla* (1875) ve benzeri oyunlar böylece sahneye kondu.

Gedikpaşa tiyatrosunda avrupaî çalışmanın esasları da kabul ediliyor, yavaş yavaş işbölümleri doğuyordu: manzara müzeyyini (dekoratör), manzara makinisti (sahne teknisyeni), manzara memuru (rejisör), muhtır (suflör) gibi görevler üzerinde duruluyor; müzikli oyunlar için ayrı ayrı orkestralar (alafranga mızıka, alaturka mızıka) kuruluyordu. Bu anlayış çerçevesinde zaman zaman Tomas Fasulyeciyan, Dikran Kalemciyan, Mardiros Manakyan ve sinyor Noci bu topluluğun rejisörlüğünü yaptı. Memleketin hemen hemen tek tiyatrosu olması, resmî himaye görmesi ve halkın geniş rağbeti, tiyatronun malî yönünü güçlendiriyordu. Bu yüzden sanatçıların kazançları oldukça yüksekti, gayet temiz giyinirler, iyi yaşarlar ve her yerde itibar görürlerdi.

Ahmed Midhat Efendinin *Çerkez Özdenleri* adlı eseri bu tiyatronun son oyunu oldu. Osmanlı imparatorluğu içinde yer alan azınlıkların arasını açmak ve böylelikle devletin temellerini sarsmakla suçlanan bu oyun, saray çevresinde iyi karşılanmadı. Şehremini Mazhar Paşa, Suphi Paşa ve Mahmud Paşa gibi devlet ilerigelenlerinin önünde de oynanmış olmasına rağmen eserin yaptığı kötü etki silinmedi. Saraydan emir alan dört yüz kadar belediye çavuşu Gedikpaşa tiyatrosunu bir gece içinde yerle bir ettiler.

Temsillerde bulunanların anlattıklarına göre Gedikpaşa tiyatrosu binası, büyük bir duvarla caddeden ve yan sokaktan ayrılmış geniş bir avlu içindeydi. Tuğladan örme direkleri ve fenerleri olan bir kapıdan bu avluya giriliyordu. Sol yanda bol ışıklandırılmış ve özenle döşenmiş bir gazino vardı. Bunun iç kısmında bilardo masaları diziliydi. Asıl salona, mermer merdivenli, mermer direkli kapılardan giriliyordu. Ahşap binada kırmızı kadifeyle döşenmiş üç kat loca vardı. Bina, cambazhane olarak yapıldığı için kubbe biçiminde yüksek bir tavanı vardı ve buradan muhteşem bir avize sarkardı. Sahnenin karşısında padişah için hazırlanmış perdeleri daima kapalı bir loca bulunuyordu. Sahne oldukça genişti. Arkada sanatçılar için birçok da oda bulunuyordu. Güllü Agop 1879'da binayı onartırken kadın seyircilere kafesli localar da ayırtarak içeride bazı değişiklikler yaptırmıştı. (→ Bibliyo.) [M]

GEDİKSARAY, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Göynücek ilçesi) bucak; 7 892 nüf. 18 köy. — *Bucak Merkezi* (esk. *Varay*), 1 383 nüf. Göynücek'e 33 km'lik bir yolla bağlıdır; yüksl. 530 m. (M)

GEDİMİN veya **GEDİMİNAS,** litvanyalı prens (1316-1341). Hâkimiyetini Pskov cumhuriyetine, Podlakia, Polesia, Kiev ve Kuzey Volhynia'ya yayarak büyük bir Litvanya - Rus devleti kurdu, bu yüzden Moskova prensleriyle arası açıldı. Tötonlara karşı daha etkili bir şekilde savaşabilmek amacıyle polonya kralı Ladislas I Lokietek ile bir ittifak yaptı, Ladislas'ın oğlu Kazimierz'e kızı Aldona'yı verdi. (L)

Foto. MEYDAN

Gedimin nişanı, 1928'de ihdas edilen litvanya sivil ve askerî nişanı. Dört derecesi vardır. İşaretleri: üzerinde mineli başka bir haç bulunan çaprazlama bir haç, ve mineli haçın ortasında Gediminas armalarını taşıyan bir madalyon. Menekşe ve altın renginde uzunlamasına çizgili kurdelâsı vardır. (L)

GEDİNYEN sıf. ve i. (fr. *Gedinnien,* Ardennes'lerdeki *Gédinne* köyünün adından). Devon sisteminin temel katı için kullanılır. (Gedinyen, Gothlandiyen ile Koblentziyen arasında kalır. Gédinne'de, bu kat, aşağıdan yukarıya doğru puding, arkoz ve şist'ten meydana gelir.) [L]

GEDİZ, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Kütahya ili) ilçe merkezi; 10 434 nüf. Gediz ırmağı yukarı çığırında engebeli bir zemin üzerinde; yüksl. 825 m. Kütahya'yı Uşak'a bağlayan kara yolu üzerinde: birincisine 91, ikincisine 66 km uzaklıktadır.

— Tar. Gediz eski bir yerleşme merkezidir. İlkçağda, Frigyalılar zamanında burada bir şehrin bulunduğu biliniyordu. Daha sonraları Germiyanoğullarının ve Osmanlıların eline geçti (1428). Bu devirlere ait eserler arasında, Germiyanoğullarından kalma *Kurşunlu cami* ile Osmanlı devrine ait *Ulucami* en önemlileridir. Gediz 1911 yılında bir yangın felâketine uğradı, daha sonraki yıllarda Millî Mücadeleye sahne oldu: bu arada 2 defa düşman kuvvetlerince işgal edildi. 1919'da tamamen yandı. 1 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtuldu. Gediz birçok kereler deprem felâketi geçirdi: 1944 Uşak - Gediz depreminde ve 1969 Demirci depreminde bir hayli zarar gördü; 28 mart 1970'teki *Gediz depremi* adı ile anılan şiddetli depremde çok büyük zararlara uğradı. Depremin kesin sonuçlarına göre 360'ı ilçe merkezinde, 612'si köylerde olmak üzere 972 kişi öldü; 275'i merkezde, 567'si köylerde olmak üzere 842 kişi yaralandı. İlçe merkezinde yıkılan veya ağır hasar gören bina sayısı 2 163'tür. Mart 1970 sonlarında hemen tamamen yıkılan Gediz'in birkaç kilometre ötesinde *Yeni Gediz* kuruldu ve aynı yılın aralık ayında iskâna açıldı.

● *Güzel sanatlar.* Gediz'de önemli eser olarak *Ulucami* (*Gazanferağa Camii*), *Kurşunlu cami* ve *Debboy köprüsü* sayılabilir. *Uulcami* Gediz'in merkezindedir. Kitabesinden anlaşıldığına göre, Kanunî Sultan Süleyman devrinde, 1554-1584 yılları arasında, Darüssaade ağası Gazanfer Ağa tarafından yaptırılmıştır. Planı Mimar Sinan tarafından çizilen caminin mimarı Sinan'ın baş kalfalarından Süleyman Çavuş'tur. Girişte dik dörtgen bir avlusu olan yapı, muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Dış görünüşüyle «fevkâni» tipteki camiler arasında yer alır. Kıble duvarında bulunan mihrap, dışarıya doğru bir çıkıntı yapar. Bütün cephelerde iki sıra halinde pencereler vardır. Cami, plan olarak altı istinatlı camiler grubuna girer. Mimar Sinan'ın ortaya koyduğu ve geliştirdiği plan şemasının Batı Anadolu'daki bir örneğidir. Beş küçük kubbeyle örtülü son cemaat yerinden, ortasında geometrik süslemeli ahşap kapı olan sivri kemerli sade bir portalle esas mekâna geçilir. Birbirlerine sivri kemerlerle bağlanan altı paye ve sütunun yer aldığı esas mekânın üstünü büyük bir kubbe örter. Mihrap, dışarıya taşmış durumdadır. Mihrap nişi mukarnaslıdır ve çevresini bir silme çevirir. Mimber taştan yapılmıştır. Binanın içi geç devirlerde yapılmış ayet frizleri ve kalem işleriyle süslüdür. Minaresi sekizgen bir kaide üzerinde silindirik olarak yükselir, yivlidir.

Kurşunlu cami, 1549 yılında Hamzaoğlu Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Yapımında beyaz kesme taş kullanılan cami, kare mekânlı ve tek kubbelidir. İlk devir osmanlı mimarîsinin bir yapı tipi olan tek kubbeli camilerin geç devirdeki bir örneğidir. Kare mekânın üstünü pandantifli bir kubbe örter. Binanın her cephesinde pencereler vardır. Son cemaat yeri geç devirlerde eklenmiştir. Portal çok sadedir. Mihrap taştan ve süslemesizdir. Tahta oymalı mimber ilgi çekicidir. Dış görünüşüyle çok sade olan caminin içi geç devirlerde yapılmış kalem işleriyle süslüdür.

Gediz'in kuzeyinde, Gediz çayı üzerinde bulunan *Debboy köprüsü*'nün Selçuklular devrine ait olduğu sanılıyor. Sivri kemerli ve kesme taştan yapılmış köprüde Roma devrine ait taşlar da kullanılmıştır. Köprü son yıllarda onarıldı. Son Gediz depreminde, mimarî eserler büyük ölçüde zarar gördü.

— *Gediz ilçesi,* 1 719 km², 65 415 nüf. Merkez ve Şaphane bucaklarına ayrılmıştır; 87 köyü vardır. Bağcılık. Meyvecilik. Meşe ormanları. Ilıcalar. (M)

GEDİZ ırmağı, Ege bölgesinde akarsu; Büyük Menderes'ten sonra en uzunu; 350 km; akaçlama havzası 17 500 km², eski *Hermos.* Bu ırmak Murat dağının batı ve kuzey yamaçlarından inen derelerin (Murat dağı suyu, Cumburt suyu v.b.) Gediz kasabasından geçen ve Şaphane dağından inen akarsular (Gediz suyu) ile birleşmesinden meydana gelir. Dalgalı yaylalar içinde önce güneybatı, sonra batıya doğru akar, sağda Simav dağlarından inen Kunduzlu, Selendi, Deliinis ve Demrek çaylarını ve solda Kule volkanik kesiminden gelen dereleri alarak güneye döner; Adala yakınında, Salihli karşısında kendi adıyle tanınan ovaya inmeden önce dar bir boğaza girer; bu kesimde yatağı Demirköprü barajı ile kesilmiş ve bunun gerisinde yüzölçümü 500 km²'ye yakın, uzunluğu 20 km, su hacmi 1,6 milyar m³ olan bir göl meydana gelmiştir. Ovaya çıkan Gediz ırmağı burada doğudan gelen Alaşehir suyunu alır. Ovanın batıya doğru uzantısında, kuzey kenarı önünde taşma sularının biriktirildiği Marmara gölü yer alır. Akhisar ovasından gelen Kum çayını alan ve Manisa önünden geçen Gediz, Yamanlar ve Dumanlı dağlar arasındaki Menemen boğazında sıkıştıktan sonra, Menemen kasabası önünde delta ovasına çıkar ve İzmir körfezinin kuzey kesiminde Foça ile Çamaltı tuzlası arasında denize dökülür. Gediz ırmağı geçmişte bu delta ovası üzerinde sık sık yer değiştirmiştir. XIX. yy. sonlarında İzmir körfezinin güney kesimine doğru akarak limanı alüvyonlarıyle tıkayacak hale gelmiş, bunun üzerine ırmağın ağzı 1886'da batıya doğru çevrilmiştir. Gediz vâdisi (Alaşehir suyunun geçtiği kesimle birlikte), Ege bölgesinin en zengin tarım alanlarından biridir. Her türlü tahıl, sebze, özellikle pamuk, tütün ve çekirdeksiz üzüm yetiştirilir. Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Akhisar, Manisa ve Menemen, Gediz ovası boyunda sıralanan kentlerin başında gelir. (M)

GEDMEK geçl. f. (esk. türk. *ketmek,* çentmek'ten). *Halk dili.* Bir nesneyi çentmek, yarmak.

◆ **Gedilmek** edilg. f. Yarılmak, çentilmek. (M)

GEDRİT i. (fr. *gédrite*'ten). Miner. Tabiî alüminyum, demir ve magnezyum silikat; *Gèdre* (Yukarı Pireneler) kasabasında bulunan bu mineral, ortorombik amfiboller grubundandır. (L)

GEDROSİA. Esk. coğ. Pers imparatorluğunda il, Basra körfezinin kuzeyinde, Kerman'ın doğusunda, Drangiana ile Arakhosia'nın güneyinde; merkezi, *Pura.* Bugün, *Bülucistan*'ın bir kısmını ve *Mekran*'ı meydana getirir. İskender, Hindistan dönüşünde buradan geçti. (L)

GEE i. (ing. *General Electric Equipment* kelimelerinin kısaltması). Bir istasyon dizisinden yapılan ritimli yayınlara göre bir pilotun havada mevkiini tayin edebilmesini sağlayan kısa ve orta dalgalı radyo-uçuş sistemi.

— ANSİKL. *Gee,* birbirinden birkaç yüz km uzaklıkta yıldız şeklinde kurulmuş dört verici istasyondan meydana gelir. Ana istasyon yıldızın merkezinde bulunur; tali istasyonlar ise yıldızın çevresine serpiştirilmiştir. Ana istasyonun yayımladığı dalga dizilerini diğerleri alır, aynı frekans ve aynı kadansla yeniden yayınlar. Bu şoklar, uçağa, istasyonlara olan değişik uzaklığından doğan zaman farklarıyle gelir. Bu farkların değerleri uçaktaki katot ışınlı bir osilatörün ekranında okunur; bu değerler, verici istasyonların yerleştirilişine uygun özel karelere bölünmüş bir harita üzerine aktarılarak mevkii tayin edilir. Bu metodun başlıca üstünlüğü, 100 m den 150 km'ye kadar çok doğru sonuçlar vermesidir. Özürü ise uçaktaki işlemlerin karışıklığı ve sistemin otomatik uçuşa uydurulmasındaki güçlüktür. Bu sistem İkinci Dünya savaşı sırasında İngiltere'de geliştirildi. Savaştan sonra, ülkeler arasındaki uyuşmazlıklar yüzünden genelleştirilmesi mümkün olmadı. (L)

Willem GEEFS
Mérode kontunun anıt kabri
Brüksel

GEEFS (Joseph), belçikalı heykeltıraş (Anvers 1808-ay.y. 1885). Willem Geefs'in kardeşi ve öğrencisi. Başlıca eserleri: *Léopold I*'in at üstündeki heykeli (Anvers 1868); *Anvers Şehri* (Flaman tiyatrosunun ön cephesi) [Anvers 1872], *Hollanda ve Adolf von Nassau* (1873). [L]

GEEFS (Willem), belçikalı heykeltıraş (Anvers 1805-Brüksel 1883). Başlıca eserleri: Saints-Michel-et-Gudule kilisesinde Mérode kontunun anıt kabri, *General Belliard*'ın heykeli, FANNY İSABELLE MARİE (1814-1883) konularını tarihten, günlük yaşayıştan alan resimler yaptı. (L)

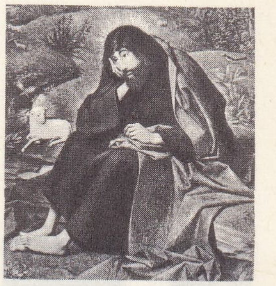

GEERTGEN Tot Sint Jans
«Vaftizci Yahya Çölde»
Berlin müzesi

Gee-Herter hastalığı, çocuklarda görülen bir hastalık. Başlıca özelliği yağlı ishal ve kansızlıktır; PP avitaminozundan ileri geldiği sanılır. İlk defa ingiliz hekimleri Samuel Jones *Gee* (1839-1911) ve Christian Archibald *Herter* (1865-1910) tarafından tanımlanmıştır. (L)

GEEL, Belçika'da (Anvers ili, Turnhout idare çevresi) komün, Nèthe kıyısında; 26 300 nüf. Bira fabrikaları. Puro fabrikaları. Mobilyacılık. Soğutucu cihazlar. Telefon malzemesi. XIV. yy.dan kalma bir gelenek uyarınca, halkın evlerinde tedavi gören akıl hastaları topluluğu. (L)

GEELONG, Avustralya'da (Victoria) liman şehri, Port Philipp körfezinin batı kolu olan Corio koyu kıyısında, Melbourne'un güneybatısında; 94 300 nüf. Yün ticareti merkezi. Soğutucu sanayii. Otomobil fabrikaları. Petrol rafinerisi. Alüminyum. (L)

GEELVİNK körfezi, Yeni Gine'nin kuzeybatı ucunda Büyük Okyanus'un meydana getirdiği körfez; volkanik adalarla doludur. (L)

Gustave GEFFROY
Cézanne'ın tablosu
(özel koleksiyon)

GEER (Carl, vikont), isveçli siyaset adamı (1747-1805). Krallık Muhafız alayında subaylık yaptı. Kraliçenin mabeyincisi (1764) ve İsveç'in en önemli devlet adamı oldu. 1778'de parlamentoya girdi. 1786'dan sonra Axel von Fersen ile birlikte krala karşı muhalefete geçti. 1789 «Plenum plenarum»una yaptığı muhalefetle başarı kazandı. 20 Şubat hükûmet darbesinden sonra öteki muhalefet liderleriyle birlikte tutuklandı. 1792'de yeniden parlamentoya seçildi, fakat fazla bir faaliyet göstermedi. Ilımlı bir siyaset izlemeğe çalıştı, jakobenler'in radikal demokratik hareketlerini yerdi (1800). [L]

GEER (Gerhard DE), isveçli coğrafyacı ve jeolog (Stockolm 1858-ay.y. 1943). 1924'te Stockholm Jeoloji enstitüsü müdürü oldu. İskandinavya'nın eski bir kıyı çizgisini de içine alan ilk yükselti haritasını çizdi. Bu şekilde çizilen düzey eğrilerine *izobaz* (eş yükselti eğrisi) adını verdi. Stockholm yakınlarında, kalınlıkları yıldan yıla değiştiği için, buzul kil yataklarının kronoloji tespiti ne yaradığını ortaya koydu. Böylece öğrencileriyle birlikte M.Ö. 10 000'inci yıla kadar uzanan bir jeokronoloji meydana getirdi. (L)

GEER (Ludwig, baron), isveçli siyaset adamı (Finspong 1818-Truedstorp 1896), liberal eğilimli idi. Orta sınıfların desteğini kazanmak istedi. 1862'de belediyede yapılan bir reform sonunda kilise, soylular, burjuvalar ve köylülerden kurulan «Riksdag»'ı (Meclis) ikiye ayrılması amacıyle giriştiği mücadelede başarı kazandı. Yapılan seçimde oy çoğunluğunu sağladı ve böylece ortaya atmış olduğu düşünce kabul edildi. Birinci mecliste soylular ağır basmakta idiler. Oysa ikinci mecliste burjuvalarla köylüler hâkim duruma geldiler. Geer, 1876-1880 arasında başkan oldu, din hürriyetinin kabulünü sağladı ve ceza kanunu reformunu gerçekleştirdi. (L)

Foto. Bruckman, A.C.L. Bruxelles, Vizzavona (LAROUSSE)

Geiger-Müller sayacı

Geer fırını, kauçuğun dinlendirilmesinde kullanılan çift kılıflı elektrikli etüv. Havalandırma tertibatı ve termostatla donatılmış bu fırının iki kılıfı arasında sıcak su dolaşır. (L)

GEERTGEN Tot Sint Jans veya **GÉRARD de Saint - Jean,** hollandalı ressam (Leiden 1465'e doğr.-Haarlem 1495'e doğr.). XV. yy. da kuzey hollandalı sanatçılar arasında sanatçı kişiliği en güçlü olanlardan biriydi. Hayatı üstüne çok az şey bilinmektedir. Haarlem'de Saint - Jean şövalyeleri için çalıştı, çok genç yaşta öldü. Tablolarının arka plandaki peyzajları, özellikle büyük bir incelikle işlenmiş olan *Vaftizci Yahya Çölde* (Berlin) adlı eserindeki peyzaj, çağının tahta üzerine oyma heykellerini hatırlatan kişilerde görülen katılığın tam karşıtı bir özellik taşır. Saint-Jean şövalyeleri üçlüsü birbirinden koparılmıştır. (*Çarmıhtan İniliş* ve *Vaftizci Yahya'nın Hayatı*'ndan dört sahne Viyana'dadır.) Sanatçının diğer eserleri: *Kâhin Kralların Tapınması* (Prag); *Aziz Azir*'in *Dirilişi* (Louvre); *Azize Lucia'nın Şehit Olması* (Amsterdam). [L]

Erik GEIJER
Sandberg'in eseri

GEERTRUİDENBERG, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Meuse ırmağının bir kolu kıyısında; 4 500 nüf. Nükleer santral. (L)

GEESİNK (Anton), irlandalı judocu (Utrecht 1934). Çok güçlü bir atlet (1,90 m, 120 kg). 1961'de Dünya Judo şampiyonasını kazanan ilk avrupalı oldu. 1964 Olimpiyatlarında ve 1965 Dünya şampiyonasında bütün kategorilerde şampiyon olarak üstün yeteneğini ortaya koydu. (L)

GEEST, Kuzey Almanya'da kumlu buzultaş bölgeleri; küçük tepelerle, turba yataklarıyle kaplı çöküntülerle ve küçük göllerle nitelenir. Bu bölgelerin tarımı orta derecede verimlidir, eskiden ormanın yakılmasıyle elde edilen tarlalarda karabuğday üretilirdi. Islah çabalarıyle daha verimli hale getirildi. (L)

GEESTEMÜNDE, Almanya'da eski şehir, bugün Bremerhaven ile birleştirilmiştir. (L)

GEESTHACHT, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig-Holstein) şehir, Ren'in sağ kıyısında, Hamburg'un güneydoğusunda; 20 000 nüf. Çeşitli sanayi. Atom reaktörü. (L)

GEF i. (fars. *gāf*'tan *gef*). *G* şeklinde telaffuz edilen üstü iki çizgili kef harfi (گ). Bk. KEF. (M)

GEFFRARD (Fabre), haitili general ve siyaset adamı (L'Anseà-Veau, Haiti 1806-Jamaika 1879). Başkan Boyer'in devrilmesine yolaçan 1843 devriminde büyük payı oldu. Soulouque, imparator olunca, onu Tabora dükası yaptı. 1859'da Geffrard, Soulouque'u deviren ayaklanmanın başına geçti ve cumhurbaşkanı ilân edildi. 1867'de Salnave tarafından iktidardan düşürülünce Jamaika'ya çekildi. (L)

GEFFROY (Edmond Aimé Florentin), fransız tiyatro oyuncusu ve ressamı (Malgnelay, Oise 1804-Saint-Pierre-les-Nemours 1895). 1829'da Comédie-Française'de çalışmağa başladı. 1865'te emekli oldu. 1867'de Ponsard'ın *Galileé* adlı piyesini oynamak için Comédie-Française'e döndü. 1872'den 1878'e kadar Odéon'da oynadı. Aynı zamanda resimle uğraştı. Amaury Duval'in öğrencisidir. Mirecourt'un bir portresini yaptı. En ünlü eseri 1841'de resimlediği Comédie-Française üyelerinin tablosudur. (L)

GEFFROY (Gustave), fransız yazarı ve sanat tenkitçisi (Paris 1855-ay.y. 1926). Yazı hayatına gazetecilikle başladı. 1880'de *la Justice* (Adalet) gazetesine girdi, yöneticisi G. Clemenceau'nun yakın dostu oldu. Kroniklerini 1887'de *Notes d'Un Journaliste* (Bir Gazetecinin Notları) adıyle yayımladı. Sanat eleştirisine yöneldi, izlenimciliği ve natüralist estetiği savundu. Sekiz ciltlik eseri *Vie Artistique*'de (Sanat Hayatı) [1892-1903] en güzel makalelerini biraraya getirdi. Aynı fikir çizgisinde on iki ciltlik bir eserle (1904-1913) Avrupa müzelerini anlattı. Ayrıca, *Gustave Moreau* (1900), *Daumier* (1901), *Rubens* (1902), *Constantin Guys* (1904), *Lalique* (1922), *Claude Monet* (1924) üstüne inceleme kitapları yayımladı. Geffroy romanlar da yayımladı; belli başlı romanı *l'Enfermé*'nin (Hapsedilen) [1893] kahramanı Blanqui'dir; *l'Apprentie* (Acemi) [1904] Komün'ün ortadan kaldırdığı bir işçi ailesini anlatır. Öbür romanları: *Cécile Pommier; Herminie Gilquin* (1907); *l'Idylle de Marie Biré* (1909). Geffroy 1908'de Gobelins millî fabrikası müdürü oldu. Bu fabrikaya, gerçekçi, hattâ izlenimci modeller soktu (1911); kök boyalar yerine sentetik boyaların kullanılmasını sağladı, bu sayede de, dokuyucu, renkleri kumaşta tam olarak verebilme imkânını buldu. Cézanne, Geffroy'nın portresini, Rodin de büstünü (Rodin müzesi) yaptı. (L)

GEFİRİZM i. (yun. *gephura*, köprü'den *gephurismos*). Eski Yunan'da, Attike'de yapılan Demeter şenlikleri sırasında, yöre halkının Eleusis hikmetlerine alıştırılan acemilere Kephisos köprüsü üzerinde yönettiği geleneksel ve âdeta töreleşmiş alayların tümüne verilen ad. (L)

GEGA'LAR, Arnavutluk'un kuzeyinde yaşayan halka verilen ad. (L)

GEGANİA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı küçük yumuşakça; kısa helezonlu konimsi bir kavkısı vardır. (Örnek türü *Gegania pinguis*, Portekiz kıyılarındaki derin deniz çukurlarında yaşar. *Mathildidae* familyasından.) [L]

GEGÇE i. Leng. İşkombi nehri kuzeyinde konuşulan ve birçok ağızları olan Arnavutça lehçesi. (L)

GEGENBAUR (Karl), alman anatomi bilgini (Würzburg 1826-Heidelberg 1903). 1854'te Jena üniversitesinde, 1873'ten sonra da Heidelberg'de anatomi ve fizyoloji profesörü oldu. Karşılaştırmalı anatomi ve embriyolojideki buluşlarıyle tanındı. Başlıca eserleri: *Grundzüge der Vergieichenden Anatomie* (Karşılaştırmalı Anatomi Elkitabı) [1878]; *Lehrbuch der Anatomie der Menschen* (İnsan Anatomisi Elkitabı) [1883]. (L)

GEĞİRME i. (*geğirmek*'ten *geğir-me*). Tıp. Midede bulunan gazların ağız yoluyle sesli olarak çıkarılması.

— ANSİKL. *Geğirme* hava yutma veya midede anormal mayalanma hallerinde meydana gelir. Hiperkloridri ve sindirilmesi güç bazı besinler her zaman geğirmeye sebep olur. Kömür tozu, alkaliler, antispazmodikler geğirmeyi önler veya azaltır. (ML)

GEĞİRMEK veya **GEYİRMEK** geçz. f. (esk. türk. *kegirmek*). Midede toplanan gazı sesli olarak ağızdan çıkarmak: *Başladı sesli sesli geyirmeğe... ve geyirdikçe çıkan gazı: — Ufff! diye karşısındaki madama üflemeğe...* (B. Felek). [M]

GEĞİRTİ i. (*geğirmek*'ten *geğir-ti*). Geğirme, geğirmek işi. (M)

GEĞREK i. *Halk dili.* Anat. Karnın üst yan taraflarında, kaburgaların hemen altında bulunan boşluklardan her biri: *Karaciğer sağ geğrekte bulunur.* (L)

— **GEH** ek. Bk. — GÂH

GEH zf. Bk. GÂH.

GEHENNA i. Bk. CEHENNEM.

GEHLENİT i. (fr.*gehlénite*'ten). Miner. Formülü $Ca_2Al_2SiO_7$ olan, tabiî kalsiyum alüminosilikat. (Kuadratik sistemde billûrlaşır; *melilit* grubundandır.) [L]

GEHVÂRE veya **GAHVÂRE** i. (fars. *gehvāre*). *Esk.* Beşik: *Zevrakçe o bir neşeli gehvâre-i sevda* (Tevfik Fikret). ‖ *Gehvâre-ger,* beşikçi, beşik yapan. ‖ *Gehvâre-nişin,* beşikteki çocuk. ‖ *Gehvâre-i fenâ* («fanilik beşiği»), dünya. (M)

GEİBEL (Emanuel), alman şairi (Lübeck 1815-ay.y. 1884). Yunanistan'da bulundu ve Ernst Curtius ile birlikte *Klasisches Studien* (Klasik Edebiyat İncelemeleri) [1840] adlı bir eser yazdı. Aynı yıl *Gedichte* (Şiirler) adıyle klasik biçimdeki şiirlerini yayımladı. Münih fakültesinde profesör (1852) oldu. Prusya kralı Wilhelm I'e yazdığı övgüden dolayı, Bavyera kralı Ludwig II tarafından bütün görevlerine son verildi. Lübeck'e sığındı (1869). Böylece Prusya muhafazakâr partisinin resmî şairi oldu. (L)

GEİGER (Abraham), israil asıllı alman yazarı (Frankfurt-am-Main 1810-Berlin 1874). Wiesbaden (1832), Breslau (1838), Frankfurt sonra da Berlin'de hahamlık yaptı. Çeşitli eğilimlerdeki hahamların toplandıkları bir kongrede açıkladığı modern ibranî biliminin gelişmesi yolundaki reformcu ve liberal görüşün öncüsü oldu. Başlıca eseri: *Das Judenthum und Seine Geschichte* (Yahudilik ve Tarihi) [1864]. (L)

GEİGER (Hans), alman fizikçisi (Neustadt, Rheinland-Pfalz 1882-Berlin 1945). Erlangen üniversitesinde öğrenim yaptıktan sonra Cambridge'te, Rutherford'un asistanı oldu. 1925'te, Berlin Yüksek Teknik Okulu Fizik enstitüsünde profesörlük yaptı ve 1936'da bu kurumun yönetimini üzerine aldı. Rutherford'un isteği üzerine alfa taneciklerinin yayınmasını inceledi ve 1908'de bu taneciklerin elektrik yükünü çeşitli radyoaktif dönüşümlerdeki enerjilerini ölçerek, radyoaktif elementin devri kısaldıkça enerjinin büyüdüğünü gösterdi (1912). 1913 Yılında, E. Marsden ile birlikte alfa taneciklerinin büyük açılar altındaki yayınmasını inceleyerek, kimyasal bir elementin atom sayısının, çekirdeğinde taşıdığı elektrik yükü sayısına eşit olduğunu ispatladı. Adını duyuran en büyük buluşu (1913), daha sonra Müller ile birlikte geliştirdiği (1928) tanecik sayacıdır. (L)

GEİGER (Hermann), isviçreli havacı (Savièse, Sion yakınları 1914-Sion 1966). Çok yükseklerde karaya inme ve kar üzerinden havalanma tekniği buldu, dağda uçma ve kurtarma uzmanı olarak 4 000'den fazla insanın hayatını kurtardı. Alplerde hava turizminin öncülerinden sayılmaktadır. Kendi uçağını kullanırken öldü. *Pilote des Glaciers* (Buzullar Pilotu) [1954] ve *Geiger et les Alpes* (Geiger ve Alpler) [1959] adlı iki eser yayımladı. (L)

GEİGER (Ludwig Wilhelm), alman bilgini, ve şarkiyatçısı (Nürnberg 1856-1943). Erlangen üniversitesinde profesörlük yaptı. Genellikle Farsça ve Sanskritçe üstüne çalıştı. *Handbuch der Avestasprache* (Aveste Dili Elkitabı) [1879]; *Ostaramische Kultur im Altertum* (Eskiçağda Doğu Aramî Kültürü) [1892]; *Pali, Literatur und Sprache* (Pali, Edebiyat ve Dil) [1916] v.b. A. Kuhr ile birlikte *Grundriss der iranischen Philologie* (Fars Filolojisinin Temeli) [1896-1904] adlı bir elkitabı yayımladı. (L)

GEİGER (Theodor), alman sosyoloğu (Münih 1891-öl. 1952'de, Kanada'ya yaptığı bir gezi sırasında). Braunschweig Yüksek okulunda ve 1938'den sonra Aarhus üniversitesinde profesör oldu. Eserleri: *Die Masse und ihre Aktion* (Halk Yığınları ve Eylemler) [1926]; *Die Gestalten der Gesellung* (Toplulaşma Biçimleri) [1928]; *Strukturanalyse des Deutschen Volkes* (Alman Halkının Bünyesinin İncelenmesi) [1932]; *Die Klassengesellschatt im Schmelztiegel* (Sınıf Toplumunun Eritme Potasında) [1948]. (L)

Geiger-Müller sayacı, bir ışınımın taşıdığı elektrikli taneciklerin sayısını bulmağa yarayan âlet. Bu sayaç, içinde seyretilmiş gaz bulunan ve ekseni boyunca ince bir tel gerilmiş madenî bir silindirdir. Tel ile silindir arasında, kıvılcım fışkırmasına yolaçmayacak şekilde, mümkün olan en büyük potansiyel farkı yaratır. Bir elektrik boşalması olabilmesi için, âletten elektrik yüklü bir taneciğin geçmesi yeterlidir. Bir yükselteçle şiddeti artırılan bu elektrik boşalması tanecik sayısını kaybeden, bir sayaç sistemine iletilir.

Bir Geiger-Müller sayacıyle donatılmış cihazlar, ışınımların bulunmasında çok kullanılır. Meselâ uranyum, bu elementin bulunduğu bölgede çok sayıda tanecik kaydedebilen portatif Geiger-Müller sayaçlarıyle aranabilir. (L)

Foto. *LAROUSSE*

GEİJER (Erik Gustaf), isveçli yazar ve şair (Ransäter, Värmland 1783-Stockholm 1847). *Götiska Förbunde* (Gotik birliği) adlı edebiyat birliğinin kurucularından. *Vikingen* (Vikingler) ve *Odelbonden* (Köylüler) adlı şiirleri, birliğin dergisinde yayımlandı. *Psalmförsök*'de (Neşide Denemeleri) dinî kişiliğini ortaya koydu. Ayrıca devrinin bütün akımlarını izledi. Muhafazakâr tutumu sonraları ütopyacı bir sosyalizme yöneldi. Eserleri: *Svenska Folkets Historia* (İsveç Halkının Tarihi); *Människans Historia* (İnsanın Tarihi) [1841-1842] ve Afzelius ile birlikte hazırladığı *İsveç Halk Şarkıları*. Şiirlerinden çoğunu besteledi. İsveçli romantik şairlerin en önemlileri arasında yer alır. (L)

GEİJERSTAM (Gustaf), isveçli yazar (Jöhsarbo, Västmanland 1858-Stockholm 1909). Öğrenimini Uppsala'da yaptı. *Hikâyeler* (1882) adlı eseriyle yazı hayatına başladı ve isveç natüralizminin öncüleri arasında yer aldı. Eserleri: *Erik Grane* (1885); *Pastor Halli* (Rahip Hallin) [1887]; *Medusas Huvfund* (Medusa'nın Başı) [1895]; başarılı köylü oyunları, *Sascha* adlı bir dram yazdı (1896). Son kitaplarında psikolojik romana yöneldi: *Boken om Lillebror* (Küçük Erkek Kardeşin Kitabı) [1900]; *Kvinnomakt* (Kadın Gücü) [1901]; *Nils Tufvesson och hans Moder* (Nils Tufvesson ve Annesi) [1902]. (L)

GEİKİE (sir Archibald), iskoçyalı jeolog (Edinburgh 1835-Haslemere yakınları, Surrey 1924). 1870'te Edinburgh üniversitesinde profesör, 1881'de Birleşik Krallık Jeoloji dairesi genel yönetmeni oldu. *Physical Geology and Geography of Great Britain* (Fiziksel Jeoloji ve İngiltere Coğrafyası) [1863] adlı önemli bir eser yayımladı. — Kardeşi JAMES (Edinburgh 1839-ay.y. 1915), Edinburgh üniversitesinde kardeşinin yerine geçti, Avrupa'nın tarihöncesi üstüne ilgi çekici yayınlar yaptı. (L)

GEİKİELİT i. (jeolog *Geikie*'nin adından fr. *geikielite*). Miner. Formülü $MgTiO_3$ olan, tabiî magnezyum ve titan oksit. (Romboedrik sistemde billûrlaşır; ilmenite benzer.) [L]

GEİLER (Hans), Franken asıllı isviçre heykeltıraşı (öl. Fribourg 1562). Fribourg'da birçok çeşme yaptı (*Samiriyeli Kadın* [1522]; Bern'de *Gaydacı*, *Dev*). Rönesans çağının en iyi isviçreli heykeltıraşlarından biri olarak kabul edilir. (L)

GEİLLER von Kaysersberg (Johann), alman vaizi (Schaffhausen 1445 - Strasbourg 1510). 1478'de Strasbourg katedrali vaizi oldu. Büyük etki yaptı. 1481'de halka vaızlarını dinletebilmek için kilisenin dış duvarında bulunan taştan yontma bir kürsü yaptırıldı. Alman dili ve töreleri bakımından çok değerli olan vaızları Latince ve Almanca olarak yayımlandı. (L)

GEİRA i. Portekiz'de kullanılan eski arazi ölçüsü, değeri 58 ar'dan biraz fazladır. (L)

GEİRANGERFJORD, Norveç'in batı kıyılarında (Möre of Romsdal) fiyord, Storfjord'un kolu. (L)

GEİRİNGER (Karl), Avusturya asıllı amerikan müzikoloğu (Viyana 1899). Stöhr, Adler ve Sachs'ın öğrencisi idi. 1941'den beri Boston üniversitesinde ders vermekte ve amerikan Müzikoloji derneğini yönetmektedir (1955). *Haydn* (1932), *Brahms* (1935) ve Bach (*The Lost Portrait of J.S. Bach*, [J.S. Bach'ın Kaybolan Portresi] 1950; *The Bach Family* [Bach Ailesi], 1954 üzerine incelemeler yayımladı. (L)

GEİSER (Walther), isviçreli besteci (Zofingen 1897). Viyolacı, Basel'de orkestra yöneticisi, aynı şehrin konservatuvarında öğretmen, «Basel Bach korosu»nun şefi (1955). Bir senfoni, üç fantezi (1942-1949), orkestra için bir *Festliches Vorspiel* (1955), flüt için konçertino'lar, org için bir *Konzertstück*, bir *Concerto da Camera* (1957), bir *Stabat Mater*, bir *Te Deum* (1961) ve oda müziği besteledi. (L)

GEİSERİCH veya **GENSERİCH** (öl. 477), Afrika'nın ilk vandal kralı (428-477), Godegisel'in bir kadın köleden olan oğlu. Lusitania Süev'lerine karşı kazandığı bir zaferden sonra, büyük bir orduyla Afrika'ya geçti, kronikçilere göre bu ordu, tarım işçilerinin yardımıyla her yeri yakıp yıktı. Numidia üzerine yürüdü, zorba general Bonifatius'u Hippo Regius'ta kuşattı (431), sonra da düz ovada yendi. 435'te İmparatorluk federasyonuna bağlı halklara tanınan hakların Vandallara tanınmasını sağladı ve Numidia'nın bir kısmını işgal etti. 439'da, Kartaca'yı ele geçirdi, sonra güçlü bir donanma kurarak İtalya'yı tehdide başladı. Persler ile anlaşarak bizans donanmasını felce uğrattı ve Roma'nın Afrika eyaleti, Byzacium ve Hippo Regius bölgesinde, hükümdarlığını kabul ettirdi. Geiserich o zaman Vandal Afrikası'nı teşkilâtlandırdı, birçok malikânelere elkoydu ve vandal mülk sahiplerini vergiden muaf tuttu. İki ırk arasında sürdürülen ayrılığa rağmen, roman alışkıları üstün geldi. Ari olarak katoliklere zulmetti ve belki de romalı soylular partisini zayıflatmak amacıyle bir kısım kilise adamlarını sürgüne gönderdi. Valentinianus'un ölümünden sonra İtalya'ya çıktı. Roma'yı alarak (455) oradan birçok ganimet ve esirle döndü (imparatoriçe ve iki kızı, bunlardan Eudoksia, biraz sonra oğlu Hunerich ile evlendi). Denizlere (Batı Akdeniz adalarını ele geçirdi) ve Afrika'dan yapılan buğday sevkiyatına hâkim olan Geiserich İtalya'yı elinde tutuyordu. Mauritania'lılar ve Trabluslular bile kontrolu altına aldı. İmparator Majorianus başarısızlıkla sonuçlanan bir Afrika çıkarmasına girişti (457). Majorianus'un ölümü üzerine çıkan taht kavgasında Geiserich, Hunerich'in kaynı Olibrus'un lehine işe karıştı, İtalya'yı yeniden baştan başa dolaştı, Peloponnesos kıyılarını yakıp yıktı (461-467) ve kendi halkını yok etmekle görevli Doğu imparatorluğunun bir donanmasını bir baskınla yok etti (468). 476'da Geiserich birkaç imtiyaza karşılık, bütün ülkelerinin Doğu imparatorluğunca tanınmasını sağladı: Afrika, Korsika, Sardunya, Sicilya ve Balear adaları. Muhtemel bir naipliğin tehlikelerini önlemek için, ölümünden biraz önce kendisine halef olarak ailesinin en yaşlısını seçti ve krallığın paylaşılmasını yasakladı. (L)

GEİSLİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden Württemberg) şehir, Schwaben Jurası eteğinde; 26 000 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise ve belediye binası. Dökümevleri (silikonlu çelik, gümüş). Hassas âletler. Bakır tel yapımı, cam işçiliği. Mücevhercilik. Dokuma sanayii. (L)

GEİSMAR (Frederik), rus generali (1783-1848). Avusturya'da çalıştı, sonra Rusya hizmetine geçti. Türklere karşı savaştı (1813 ve 1829). [M]

GEİSON i. (yun. k.). Arkeol. Eski yunan tapınaklarında, efrizin üzerinde, uzun taraflarda meyilli damın sonuna, kısa taraflarda alınlığı sınırlayan pervaza verilen ad. (L)

GEİSSLER (Heinrich), alman mekanikçisi ve fizikçisi (İngelshieb, Thüringen 1815 - Bonn 1879). Tübingen'de bir cam fabrikasında çalıştı, sonra Hollanda'ya yerleşti, nihayet Plücker'in yönetimi altında kendini yetiştirmek için Bonn'a gitti. Bu şehirde fizik ve kimya âletleri yapan bir fabrika kurdu ve çok kısa bir zamanda milletlerarası bir ün kazandı. Kendi adını taşıyan tüpler yaptı. 1857'de bir milimetre civa basıncının 1/100'ü kadar boşluk yaratabilen ilk civalı tulumbayı yaptı. (L)

Geissler tüpleri, içinde seyreltilmiş bir gaz bulunan cam tüpler. Elektrik boşalmasıyle meydana gelen ışık olaylarının incelenmesinde kullanılan bu tüpler, gaz atomlarının enerji düzeyleri üstüne bilgi verir. Geissler tüplerinin niteleyici özelliği, genellikle bir spektroskopun giriş aralığı önüne yerleştirilen bir kılcal kısmı bulunması ve içlerindeki gaz basıncının düşük olmasıdır (1 mm civa basıncın onda biri kadar).

Tüpler, 10 000 ile 20 000 volt arasında yüksek gerilim veren bir üreteçle beslenir (Ruhmkorff bobini). Günümüzde, Geissler tüpleri yerine genellikle «elektrik boşalmalı» tüpler kullanılır. Bu tüplerin ışık vermesi, aynı ilkeye göre veya yüksek frekanslı bir elektrik alanının uyarmasıyle sağlanır. (L)

GEİSSORHİZA i. Süsen çeşidi. Güney Afrika ve Madagaskar'da yetişir. (Süsengillerden.) [L]

GEİSSOSPERMUM i. Sert ve ağır odunlu ağaç. Mahallî olarak kullanılır. (Zakkumgillerden.)

— ANSİKL. *Geissospermum*'lar almaşık yapraklı ağaçlardır; Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişir. *Geissospermum laeve* bilinen türlerin en önemlisidir; bunun kabuğundan *preyrin* adı verilen felç yapıcı bir zehir elde edilir. (L)

GEİTEL (Hans Friedrich), alman fizikçisi (Braunschweig 1855-Wolfenbüttel 1923). Wolfenbüttel'de profesörlük yaptı. Meslek arkadaşı Elster ile atmosferin iyonlaşmasını ve fotoelektrik olayını incelediler ve 1899'da radyoaktifliğin azalma kanununu buldular. (L)

GEİZENHEİMER, Almanya'da Geisenheim'da yapılan ince ve güzel kokulu bir şarap, Ren bölgesinin en iyi şaraplarındandır. (L)

GEKO i. (malezya dilinde *gêhok*>ing. *gecko*'dan). Gekogillerden kertenkele cinsi. (Sesine benzetilerek bu ad verilmiştir.)

— ANSİKL. *Geko* esas kertenkeleden daha geniş ve daha kısadır. Güdük ve kalın dili ağzının tabanına bağlıdır. Gözlerine yapışık gözkapakları saydam olduğu için görebilir. Sırtında pul yerine boynuzsu maddeden kabarcıklar bulunur. Parmakları açık, parmak uçları topak ve yapışkandır; bu sayede cama tırmanabilir. Dilini şaklatarak çığlık atar. Sırf böcekle beslenir ve geceleyin ortaya çıkar; tehlikesiz, faydalı bir hayvandır. Boyu, türüne göre 10-35 sm arasında değişir. Moritanya gekosu (*Tarentola Mauritanica*) Akdeniz ülkelerinde en yaygın olan türlerden biridir. Eski duvarlarda, hattâ evlerde yaşar; geceleyin sinek ve örümcek avına çıkar.

Daha küçük bir geko türü olan yassı parmaklı geko da (*Hemidactylus turcicus*) Moritanya gekosu gibidir. İnce parmaklı geko (*Phyllodactylus Europaeus*) kıyı adalarında yaşar. İtalya, Korsika ve Sardunya'da çok yaygındır. Dev gekolardan tokay (*Gecko gecko*) Güney Asya'da yaşar. Boyu 35 sm'yi bulur. Böceklerle beslenir, fakat fare, kuş yavrusu, kertenkele ve küçük yılanları da yemekten geri kalmaz. Avustralya'da parmaklarının ucu şişkin olmayan bir geko yaşar. Buna açık parmaklı geko (*Gymnodactylus miliusi*) denir. Bu geko dört ayağının üstünde, karnını yere dokundurmadan yürür. Çok farklı olmalarına rağmen *ptychozoon* ile *uroplatus* da gekolardan sayılır. (L)

GELA, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Caltanissetta ili), Akdeniz kıyısında; 52 500 nüf. Tarım merkezi. Bölgede petrol işletmeleri. 1943 Temmuzunda müttefik kuvvetleri buraya çıkartma yaptı. Şehri M.Ö. 690'a doğru Rodoslular ve Giritliler *Gelas*'ın denize döküldüğü yerde kurdular. Gela halkı 580-579'da Akragas (Agrigento) şehrini kurdu. Oligarşiyle yönetilen şehirde, iktidarı ele geçiren zorba krallar, Sicilya'nın en güçlü kralları oldular: Kleandros (500-493); Hippokrates (493-485); özellikle Gelon (485-478). Syracusai'ye hâkim olan Gelon, Gela halkının bir kısmını oraya nakletti. Gela'yı M.Ö. 404'te Kartacalılar alarak yıktılar. Yeniden kurulan şehri bu defa Mamertinler yerle bir etti (M.Ö. 282). O tarihten sonra Roma çağı ve Ortaçağ boyunca silik bir şehir olarak kalan Gela, 1230'da yeni bir şehrin (Terranova) kurulmasıyle canlandı. Terranova'nın adı 1927'de yeniden Gela'ya çevrildi. M.Ö. VI. ve V. yy.dan kalma iki dor tapınağının yıkıntıları; yeraltı mezarlıkları (ilkçağdan ve M.Ö. V. yy.dan kalma); taş ve pişmemiş tuğladan surlar. Güzel Arkeoloji müzesi. (L)

GELABERT (Frustuoso), ispanyol sinemasının öncüsü (Barcelona 1874-ay.y. 1955). Mobilyacı idi. 1897'de bir sinema makinesi icat etti. Bu, İspanya'da yapılan ilk sinema makinesiydi. Bununla Lumière'leri örnekseyerek birçok belgesel filim çevirdi. *Roia en un Café* (Kahvede Kavga); *Salida de las Trabajadores de la Espana İndustrial* (Sanayileşen İspanya'da İşçi Sınıfının Doğuşu); *Salida del Publico de la İglesia Parvcaquial de Louis* (Louis Kilisesinden Çıkış). Yapımcılık ve yönetmenlik çalışmalarına 1928'de son verdi. (L)

GELADA i. Habeşistan'ın yüksek bölgelerinde yaşayan maymun. (Uzunkuyruklu maymungillerden.)

— ANSİKL. İnsan boyunda olan ve papion grubunun örneği sayılan *Theropithecus gelada*'nın postu koyu esmer, başı uzun, yelesi ve kuyruğu açık renktedir; boynunda ve göğsünün üstünde üçgen şeklinde, kırmızı renkte çıplak iki yer, kabasında siyah veya koyu

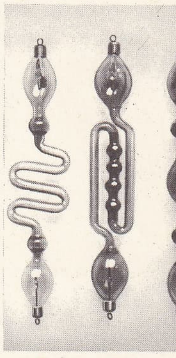

Geissler tüpleri

geko

gelada

Foto. LAROUSSE

gri nasırlar bulunur. (L)

GELANOR. Yun. mit. Phoroneos soyuna bağlı son Argos kralı. Yerine Danaos geçti. (L)

GELASİMUS i. Yengeç cinsi. (Erkeğinde kıskaçlardan biri bazen o derece gelişir ki, boyu gövdesinden bile büyük olur. Her iki yarımkürenin tropik bölgelerinde yaşar. *Ocypodidae* familyasından.) [L]

GELASİO di Niccolo, italyan ressamı (hayatının yalnız 1242 - 1254 arasındaki bölümü bilinmektedir). İstanbul'lu Theophanes'in yanında yetiştiği sanılır. Borso d'Este için *Phaethon'un Düşüşü* adlı bir tablo ve birkaç portre, Ferrara piskoposu için bir *Meryem* ve *Aziz Giorgio* yaptı. Ferrara katedralindeki *Meryem* heykeli Gelasio'ya mal edilir. (L)

GELASİUS I Aziz, papa (öl. Roma 496). 492-496 Arasında papalık yaptı. Aslen afrikalıydı. Manes'çiler, pelagius'çular ve arius'çularla savaştı. Dünya değerlerinin ruhanî değerlere uyması gerektiğini ileri sürdü ve Roma kilisesinin üstünlüğünü savundu. İstanbul patriğine, metropolit rütbesine karşı çıktı. Papaz sınıfına sıkı bir disiplin getirdi. Özellikle *Gelasius Kararnamesi* ile tanındı. Kutsal Kitap'ın ana metinleri ile şüpheli metinleri birbirinden ayıran bu kararnamenin Damaius tarafından çıkarıldığı söylenir. (L)

GELASİUS II (GAETA'LI GİOVANNİ), papa (1058'e doğr.-Cluny 1119). 1118-1119 Arasında papalık yaptı. Monte Cassino manastırında rahipken 1088'de kardinal - diyakosluğa ve Roma Kilisesi şansölyeliğine getirildi. papa Pascalus II'nin danışmanı oldu. Pascalus II'nin ölümünden sonra papa seçildi. Önce Frangipani'ler, sonra da Heinrich V tarafından Roma'dan kovuldu. Heinrich V'in bu hareketi sonunda Gregorius VIII kilisece tanınmayan papa olarak ortaya çıktı. Gelasius II, Fransa'ya sığındı. Capet hanedanıyle dostluk siyasetinin temellerini attı. (L)

GELAUNOS. Esk. coğ. Eski Rusya'da şehir, bugünkü Kazan yakınında, Kama ırmağının Volga'ya döküldüğü yerde; Herodotos'a göre, Yunanlılar tarafından kuruldu. Gelaunos'un önemli bir ticaret yolları kavşağı olduğu sanılır: doğu yolundan Sibirya'nın deri, kürk ve bronzu, İskandinavya'dan, Oka-Volga vâdisinden geçen ikinci bir yoldan amber, güneyden Don-Volga vâdisinden geçen üçüncü bir yoldan ise, Yunanistan, Karadeniz ve Kafkasya'dan, daha sonradan da Roma ve Bizans'tan eşya getirilirdi. Sovyet bilginlerinin Voronej bölgesinde buldukları arkeolojik kalıntılar bu varsayımları doğruladı. (L)

Gel, aziz ruh (lat. *Veni, sancte spiritus*), Hamsin âyininde ve ondan sonra gelen sekiz günlük yortu boyunca okunan dua. 1216'da ölen papa Innocentius III'e ait olduğu sanılır. — Bir ders veya konferansa başlamadan önce edilen kısa dua. (L)

GELBERİ blş. i. (*gelmek* ve *beri*'den *gelberi*). Gemilerde ve büyük sanayi ocaklarında, ateşi karıştırarak kuvvetlendirmek, ızgara üzerindeki yakıtın veya curufun yerini değiştirmek ve küllenmiş ateşi ocaktan dışarı çekmek için kullanılan, ucu yassıltılmış ve dik açı yapacak şekilde kıvrılmış, uzun demir çubuk. ‖ Fırınlarda ve tandırlarda, pişenleri çekmek için kullanılan uzun saplı kürek. (ML)

GELBOE. Esk. coğ. Filistin'de dağ, Aşer kabilesi topraklarında Saul'un ordusunu yenen Filistinliler, oğlu Yonatan'ı burada öldürdüler. Saul de felâketten sonra yaşamamak için kendini öldürdü veya öldürttü. Ölümlerini Davud, metni bugüne kalan bir ilâhiyle (1 Samuel, XXXI. 2-6) dile getirdi. (L)

GELCİCH (Eugenius), avusturyalı deniz subayı (Cattaro 1854-Viyana 1915). Deniz Harp okulu kumandanlığı yaptı. Denizcilik ile ilgili kitaplar yayımladı. (L)

GELDER (Aert DE), hollandalı ressam (Dordrecht 1645-ay.y. 1727). Rembrandt'ın son öğrencilerinden (1660'a doğru). Dinî sahneleri, doğu ülkelerinin yaşayışını konu alan tablolar ve ışıltılı renklerle portreler yaparak Rembrandt geleneğini XVIII. yy.a kadar sürdürdü: *Artemis* (Amiens); *Johan van der Burch ve Karısı*; *İsa Yargı Kurulu Önünde* (Amsterdam); *Mordekay ile Ahasverus* (Kopenhag); *Nişanlı Yahudi Kızı* (Münih). [L]

GELDERLAND, Hollanda'nın doğusunda il; 5 003 km^2; 1 287 000 nüf. İdare merkezi *Arnhem*. Üç büyük tarım bölgesine ayrılır: Ren ile Maas (Meuse) ırmaklarının aşağı çığırlarının meydana getirdiği ırmak kolları arasında kalan tarım ve hayvancılık bölgesi, Betuwe veya «İyi Ülke»; IJsel ırmağının doğusundaki hayvancılık bölgesi (sağmal inek, domuz, kümes hayvanları); kuzeybatıda Veluwe'un kumlu tepeleri. (L)

GELDNER (Karl Friedrich), alman bilgini, hint dili ve kültürü uzmanı (Saalfeld, Saksonya 1852 - Marburg 1929). Marburg ve Berlin'de profesörlük yaptı. Veda edebiyatını inceledi (*Vedische Studien* [Veda İncelemeleri], 1889; *Der Rigveda in Auswalhl* [Rigveda'dan Derlemeler], 1907). İran kültürüyle de uğraştı (*Studien zum Avesta*) [Avesta Üstüne İncelemeler] 1882. Ayrıca Avesta'nın yeni baskısını hazırladı (1886-1894). [L]

GELDROP, Hollanda'da (Kuzey-Brabant) şehir, Eindhoven'in doğusunda; 18 800 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma (yün ve pamuk) sanayii. Metalürji ve makine yapımı (bisiklet). [L]

GELE i. (*gelmek*'ten *gel-e*). Tavla oyununda kırık taşı olan oyuncunun attığı uygun olmayan zar. (M)

GELEBANYA, Dniester civarında bir kale. Malkoçoğlu Bâli Beyin Lehistan seferi sırasında Lehlilerden alınarak yakılıp, yıkıldı (1498). [M]

GELECEK sıf. (*gelmek*'ten *gel-ecek*). Zaman bakımından ileride olması, gerçekleşmesi beklenen: *Gelecek günler. Gelecek ay. Gelecek defa.*

— Dil bil. *Gelecek zaman biçimi*, fiilin belirttiği zaman kavramının, şimdiki zamandan sonraya ait olduğunu gösteren biçim. *Esk.* İstikbal. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gelecek zaman partisipi* (*ortacı*), gelecek zaman kavramı anlatan ve isim, sıfat gibi kullanılan partisip (ortaç). [Türkçede gelecek zaman partisipi *-acak, -ecek* ekleriyle kurulur: *Bakacak, gel-ecek-ler*.]

— Fels. *Olumsal gelecek*, kendi nedenince ortaya konmamış olan ve dolayısıyle gerçekleşebilen veya gerçekleşmeyebilen, yani zorunluk taşımayan olgu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil. bil. *Gelecek* zaman kipi ile fiiller belirli bir olayın kesin olarak meydana geleceğini bildirirler. Türkiye Türkçesinde gelecek zaman eki *-acak*, *-ecek*'tir; çekimi de şöyledir: tekil şahıslar: *kal-acağım, kal-acak-sın, kal-acak;* çoğul şahıslar: *kal-acağ-ız, kal-acak-sınız, kal-acak-lar.* Görüldüğü gibi gelecek zamanın çekimi zamir menşeli (birinci tip) şahıs ekleriyle yapılır.

Eski Türkçede gelecek zaman eki *-gay, -gey* idi. Sonra *-ga, -ge* şeklinde kullanılan ek, Batı Türkçesine g ve ğ'nin düşmesiyle -a, -e olarak geçmiş, ancak bu arada görev değiştirerek istek eki olmuştur. ((Bk. İSTEK.) Ayrıca yine Eski Türkçede *-tacı, -teçi* partisip (ortaç) eki de şahıs zamiri olarak gelecek zaman anlatımı taşırdı (*öl-teçi sen* [öleceksin]).

Eski Anadolu Türkçesinde *-ısar, -iser* gelecek zaman eki kullanılmıştır (*okı-y-ısar* [okuyacak], *ayıt-ısar-am* [söyleyeceğim], *eyle-y-iser-siz* [eyleyeceksiniz] v.d.).

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru ortaya çıkan *-açak, -eçek* eki Osmanlıcada *-acak, -ecek* şeklinde yaygınlaşarak bugüne kadar kullanılagelmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinde bir de *-ası, -esi* partisip ekinin bazen gelecek zaman eki olarak kullanıldığı görülmüştür (*gör-esi-ven* [göreceğim] gibi).

Bugün Türkiye Türkçesinde geniş zaman ve şimdiki zaman kiplerinin de bazı durumlarda gelecek zaman anlatımı taşıdığı görülür. (*Biraz bekleyin, gelir. Yolda geliyor.*) Geniş zaman eklerinin bildirdiği gelecek zamanda bir ihtimallik söz konusudur. Şimdiki zaman ekinin bildirdiği gelecek zaman da gelecek zamana çok yakın bir anlatım taşır.

— Fels. *Olumsal gelecek* meselesi, eskiçağ filozoflarının üzerinde önemle durdukları bir meseleydi. Bu filozoflar, gerçekleşmesi de gerçekleşmemesi de mümkün olan olaylara, bu adı veriyorlardı. Gerekircilerin, varlığını kabul etmedikleri bu olumsal gelecekleri, irade hürriyeti taraftarları kabul ediyorlardı. Bu sonuncu düşünürlere göre, bazı olaylar, içinde bulunduğumuz andan itibaren belirlenmiş ve önceden tahmin edilebilir olduğu halde (meselâ, *yarın yağmurun yağması*), başka birtakım olaylar, hür irademize dayandıkları için henüz belirlenmemiştir (meselâ, *yarın sokağa çıkmam* veya *evde oturmam*).

◆ İ. Henüz gelmemiş, yaşanmamış zaman: *Parlak bir gelecek. O çocuğun geleceğinden endişeliyim. Esk.* İstikbal. (ML)

GELECEKÇİLİK i. Bk. FÜTÜRİZM.

GELECHİA i. Küçük güve. (Bu grubun en tanınmış türleri: *Sitotroga cerealella,* buğday ve mısır tanelerine saldırır; *Gelechia gossypiella*'nın tırtılı pamuğa zarar verir; *Hypatima pulverea*, lak tırtılının düşmanlarından biridir v.b. Pulkanatlıların *gelechiidae* familyasındandır.) [L]

GELÉE (Jacquemart), XIII. yy. fransız şairi. 1288'de Lille'de *Renard Le Nouvel* (Yeni Renard) adıyle yazdığı *Roman de Renard*'ın (Renard'ın Romanı) bir devamı olan eser Ortaçağın en güçlü yergi şiirlerinden biridir. (L)

GELEEN, Hollanda'da (Limburg) şehir, Maastricht'in kuzeydoğusunda; 27 700 nüf. Kimya, metalürji, dokuma ve besin sanayii. Petrokimya. (L)

GELEGEN i. (*gelmek*'ten *gel-egen*). *Yeni.* Coğ. Bk. KOL.

GELEMBE i. *Halk dili.* Koyunların bulunduğu yer. (M)

Gelemen Devlet Üretme çiftliği, Samsun ili sınırları içinde çiftlik. Doğu sınırını Aptal ırmağı ve Eğerçilli, Çınarlı, Ulaş köyleri arazileri, batı sınırını sel yeri tahliye kanalı, Tohum Islah ve Orman fidanlığı arazisi, kuzeyini Karadeniz, güneyini Karahöyük, Güdeli, Hamzalı, Tepeköy arazileri çevreler. Çiftlik «Zıraî Kombinalar Gelemen çiftliği» adıyle 3780 sayılı kanunla 1943 yılında hazineye ait batak, kumsal ve ormanlık bir saha üzerinde açık işletme olarak kuruldu. Ormanın açılması, bataklıkların kurutulmasıyle ilgili arazi ıslahı çalışmaları 1950 yılına kadar devam etti. 1950'de Zıraî Kombinalar Devlet Ziraat İşletmeleri kurumu ile birleştirildi, 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Çiftliği Genel müdürlüğüne bağlandı. 1950 Yılından bugüne yurt çiftçisinin zıraî verimini artırmak, üretimini çeşitlendirmek ve mahsulünün kalitesini yükseltmek amacını gütmüştür. İyi kalitede tohumluk, fidan ve fide ile damızlık hayvan ihtiyacını sağladığı gibi, çiftçiye önderlik ve öğreticilik etmektedir. Gelemen Devlet Üretme çiftliği arazisi, 15 074 dekardır. Bu arazinin 11 050 dekarı kültüre alınmıştır. Çiftlik arazisinin kullanma durumu: **a.** kültür altına alınan arazi: ekim sahası 3 345 dekar; ekilmemiş saha 3 515 dekar; yonca sahası 608 dekar; tabiî mera 1 251 dekar; sunî mera 283 dekar; tabiî çayır 186 dekar; sebze 50 dekar; çiçek 20 dekar; fidanlık 200 dekar; meyvelik 50 dekar; kavaklık 1 532 dekar; tarla zıraatı arazisi 7 448 dekar; çayır mera 1 730 dekar; bahçe kültürleri ve kavaklık 1 852 dekardır; **b.** kültüre alınmayan diğer arazi: fundalık 764 dekar; orman 686 dekar; bataklık, sazlık ve kamışlık 187 dekar; kumluk saha 1021 dekar; yollar ve kanallar 524 dekar; diğer tesekküllerin kullandığı saha 432 dekar; çiftlik sitesi 225 dekar; ahırlar ve kümesler 185 dekardır; **c.** tarla arazisinin kullanma durumu (1959); ekilmemiş saha 3 515 dekar; silaj mısır (f-1) 350 dekar; buğday (pitic) 500 dekar; mısır (5f-1) 1 750 dekar; mısır (v.b. 13) 745 dekar; yonca (eski) 315 dekar; yonca (yeni) 293 dekardır. (M)

GELEN sıf. (*gelmek*'ten *gel-en*). Gelmek eylemini yapan. ‖ İ. Gelmiş olan kimse veya nesne: *Başı dimdik, iki ateş damlasına benzeyen gözleriyle gelenlere bakıyormuş* (A.H. Tanpınar.)

— ÇEŞ. DEY. *Gelen gideni aratır,* kötü bir kimsenin yerini alanın bazen ondan da kötü işler yapabileceğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Gelen ağam giden paşam* «kim

gelirse gelsin, fark etmez» anlamında kullanılır. || *İlerigelen*, bir yerde tanınmış ve nüfuz sahibi kimse: *İleri gelenlerden birkaç kişi* (Kemal Tahir).

— Fiz. Yansıtıcı veya kırıcı bir yüzey üzerine düşen bir ışık ışını veya hareketli bir cisim için kullanılır. (ML)

GELENBE, Ege bölgesinde (Manisa ili, Kırkağaç ilçesi) bucak; 9 997 nüf.; 23 köy. — *Bucak merkezi*, 1 455 nüf. Kırkağaç'ın 20 km kuzeydoğusunda; yüksl. 250 m. Bakırçay'ın kaynakları Gelenbe yakınındadır. Matematik bilgini Gelenbevî İsmail Efendi burada doğmuştur. (M)

GELENBEVÎ (Baha), türk filim yönetmeni ve senaryo yazarı (İstanbul 1907). Galatasaray Sultanîsinde ve Fransa'da Nice lisesinde okudu. Yüksek öğrenimini Valabre Yüksek Tarım okulunda tamamlandı (1928), tarım mühendisi oldu. *Para* filminde operatör yardımcılığı yaptı. *Dertli Pınar* filminde görüntü yönetmenliği yaptı (1943). *Deniz Kızı* ile türk filimciliğinde yeni bir çığır açtı (1944). Türk Sinema Sanatçıları derneğini kurdu. Fotoğraflar ve sergilerle yurt içinde ve dışında armağanlar kazandı. *Kuru Meyvecilik* adlı bir kitabı vardır. Başlıca filimleri: *Yanık Kaval* (1946); *Çıldıran Kadın* (1947); *Kanlı Döşek* (1949); *Barbaros Hayrettin Paşa* (1951); *Boş Beşik* (1952); *Kaldırım Çiçeği* (1953); *Balıkçı Güzeli* (1953); *Günahkârlar Cenneti* (1958). [M]

GELENBEVÎ İSMAİL EFENDİ, türk matematikçisi (Gelenbe, Manisa 1730- Yenişehir 1790). Bir aralık müftülük yapan müderris Mehmed Efendinin oğlu. İlk öğrenimini, doğduğu ilde, babasının yanında yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek, zamanın ünlü bilginlerinden Mehmed Emin Efendiden ders aldı. Daha sonra Bahriye mektebinde matematik öğretmenliği yaptı. Kâğıthanede, zamanın padişahı Selim III'ün de hazır bulunduğu bir topçu atışında, toplardaki açı yanılmalarını matematik yolla düzenlemesi padişahın ilgisini çekince, kendisine Yenişehir Fener mollalığı görevi verildi.
Fransa'dan getirilen, fakat zamanın bilim adamlarınca pek anlaşılamayan bir logaritma cetvelinin anlaşılması için bir risale yayımladı. Matematiğin dışında mantıkla da uğraşan Gelenbevî, bu alanda *Burhan* (Kanıt) adlı bir eserle *Logaritma Risalesi* dediği açıklamalı bir cetvel ortaya koydu. Türkiye'de matematiğin logaritma bölümüyle ilgili ilk eserin bu olduğu söylenir. (M)

GELENDOST, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili) ilçe merkezi kasaba; 4 077 nüf. Eğridir gölünün doğusunda, bu göle dökülen bir çayın havzasında; yüksl. 940 m. Isparta'yı Eğridir üzerinden Yalvaç'a bağlayan yolun 78. kilometresine 1 km'lik bir yolla bağlanmıştır. 1954'ten beri ilçe merkezidir. — *Gelendost ilçesi*, 624 km², 17 680 nüf. Tek bucağı ve 13 köyü vardır. Tahıl, sanayi bitkileri tarımı. Bağcılık, meyvecilik. (M)

GELENEK i. (*gelmek*'ten *gel-enek*). Uzun bir zaman süresi boyunca, efsane, olay, doktrin, görüş, töre v.b. lerin sözlü aktarımı. || Nesilden nesle aktarımla bilinen veya yapılan her şey: *Alevî-Bektaşî edebiyatı, gelenekleriyle, ifadesiyle, terimleriyle, şuh ve bazan müstehzi edasıyle, irfanı ve imaniyle gerçekten de tamamiyle orijinal bir edebiyattır* (A. Gölpınarlı). *Böylece Seyranî, gelenek halindeki konular dışına çıkmıştır* (C. Öztelli). Bk. AN'ANE.

— Din. Katolik kilisesinde, doktrinin kaynaklarından biri: *Gelenek, Kutsal Kitap'ı tamamlar.* (ML)

GELENEKÇİ i. ve sıf. (*gelenek*'ten *gelenekçi*). Gelenekten yana olan.

— Katolik ilâhiy. Bonald, La Mennais, Bautain gibi, bütün gerçeklerin bir ilk vahiy yoluyle geldiğini ve ancak gelenek yoluyle bilinebileceğini ileri süren filozoflara verilen ad. (LM)

GELENEKÇİLİK i. (*gelenekçi*'den *gelenekçi-lik*). Geleneğe dayanan inanç sistemi. || Geleneklere, gelenek yoluyle aktarılan âdetlere bağlılık: *Gelenekçilik, zorunlu olarak ilerlemeğe engel değildir.*

— Katolik ilâhiy. İnsanın maddeten vahiy dışında Tanrı'nın varlığını tanımasına ve onu ispatlamasına imkân olmadığını bildiren öğreti. Fideizm* e varan bu öğreti Birinci Vatikan konsili tarafından reddedildi. (LM)

GELENEKSEL sıf. (*gelenek*'ten *gelenek-sel*). Uzun süredir yürürlükte olan, geleneğe dayanan, gelenekle ilgili: *Geleneksel görüşler. Esk.* An'anevî. (M)

GELENİ i. (esk. türk. *kelegü*'den *keleği* > *geleni*). Bir cins tarla sıçanı. (M)

GELENİUS (Sigismond), çek asıllı hümanist ve filozof *Jelensky*'nin latinceleştirilmiş adı (Suşice 1497-Basel 1554). 1523'te Basel'de yerleşti, Erasmus'un isteğine uyan Froben onu matbaasına aldı. Gelenius, burada, birkaç yunanca eseri Latinceye çevirdi, ayrıca, *Lexicon Symphonum* (1537) adı altında, karşılaştırmalı Yunanca, Latince, Almanca ve Çekçe bir lûgat yayımladı. Gelenius, bundan başka, bir de *Logique* (Mantık) adlı bir elkitabı yazdı. (L)

GELGEÇ blş. sıf. (*gelmek* ve *geçmek*'ten *gel geç*). Belirli bir yer veya işte uzun süre duramayan, sebatsız, gelip geçen: *Bütün yılını gelgeç heveslerle geçirdi.* || *Gelgeç hanı*, gelip geçen yolcuların kaldıkları yer.

— Temş. santl. *Gelgeç muhaveresi*. Karagöz'de bir muhavere türü. (Hacivat bir mısra söyler gider. Karagöz bu mısraa vezin ve kafiye bakımından uygun fakat saçma, anlamsız bir mısra söyler gider. Muhavere böylece Hacivat ile Karagöz'ün gidip gelmeleriyle uzatılır.) [M]

GELGELELİM edat. (*gelmek*'ten). «Fakat, ama» anlamlarında kullanılır: *Gelgelelim, işler her zaman umulduğu gibi olmuyor.* (M)

GELGİT blş. i. (*gelmek* ve *gitmek*'ten *gel-git*). Bir yere boşuna gidip gelme: *Günlerce süren gelgitten sonra bu işin yürümeyeceğini anladım.*

— Anestezioloji. Bazı anestezi aygıtlarıyle sağlanabilen kapalı devre sistemi.

— Astron. Bir gökcisminin (Yer, Ay, Gezegenler) çeşitli noktalarına, yakınındaki başka bir gökcisminin uyguladığı farklı çekim kuvvetlerinin etkisiyle, bu gökcisminde meydana gelen şekil bozukluğu. (Ay ve Güneş'in Yer üzerindeki çekim kuvvetlerinin bileşkesi, daha çok yerkabuğunun su ile kaplı kısımlarında kendini gösterir [*okyanuslarda gelgit*]; bununla birlikte, doğrudan doğruya yerkabuğunu etkileyen gelgitleri de ihmal etmemek gerekir.) Bk. ANSİKL.

— Bot. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Deniz sularının, her gün aynı yerde su düzeyinin yükselip alçalmasına yol açan düzenli ve devirli hareketi. *Esk.* Medd ü cezir veya medcezir. (*Eşanl.* ALÇALMA - KABARMA.) [Bk. ANSİKL.] || *Gelgit akıntısı*, suların alçalması veya kabarması şeklinde ortaya çıkan akıntı. || *Gelgit değişimi*, gelgit akıntısının yön değiştirmesi. || *Gelgit ölçeği*, denizin içinde sabit bir noktaya çakılan ve kabarma anında su yüksekliğini ölçmeğe yarayan, derecelere ayrılmış tahta veya madenî cetvel. (Buna *gelgit kanası* da denir.) || *Gelgitten etkilenmeyen liman*, su düzeyi her an gemilerin sığınmasına elverişli derecede yüksek olan liman. || *Gelgit işaretleri*, limandaki su derinliğini denizcilere bildirmek için, ticaret limanlarının girişine koyulan işaretler. || *Gelgit katsayısı*, astronomi yıllıklarında, yılın her günü için ayrı belirtilen ve herhangi bir gündeki gelgitin değerini bir önceki günün gelgit değeri cinsinden veren sayı. || *Yarım günlük gelgit*, yirmi dört saatte iki kere meydana gelen

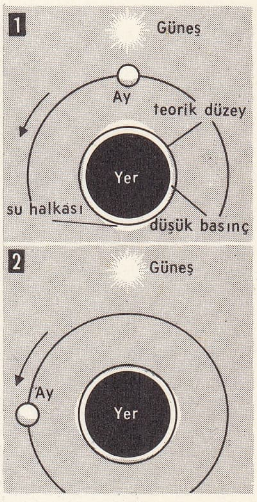

gelgit
1. büyük gelgitlerde, Ay ve Güneş'in çekim etkisi birbirine eklenir; 2. küçük gelgitlerde, bu iki etki ters değer gösterir

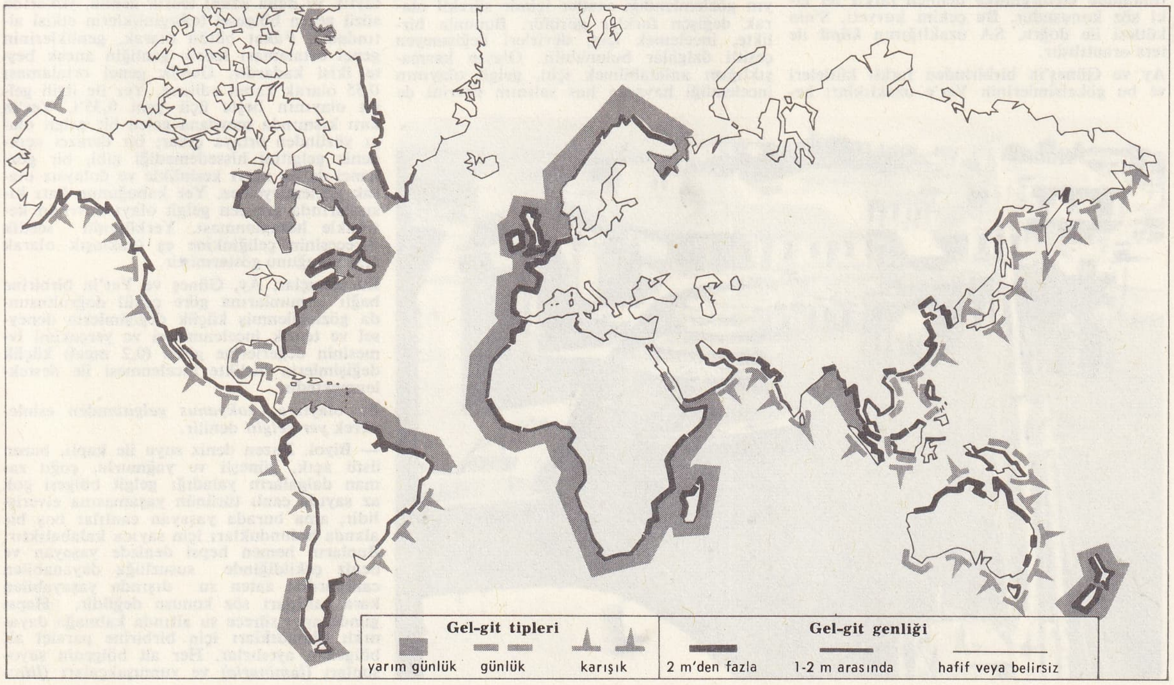

gelgit haritası

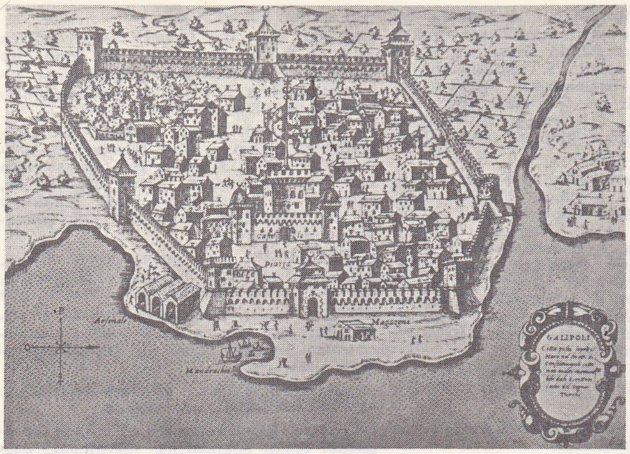

GELİBOLU (Fatih ve Fütühatı adlı eserden) N. Araz koleksiyonu

gelgit. || *Günlük gelgit,* gün boyunca yalnız bir kere meydana gelen gelgit hareketi. || *Gelgitten yararlanmak,* bir limana girmek veya çıkmak için, suların alçalmasını veya kabarmasını beklemek. || *Barometrik gelgit,* atmosfer basıncının, kaydedici barometrelerle her gün deniz üzerinde ölçülen düzenli iniş çıkışları.

— Meteorol. *Atmosfer gelgiti,* atmosfer basıncının, Güneş veya Ay'ın etkisinden ileri gelen iniş çıkışları. (Okyanus gelgitlerinde olduğu gibi, yalnız evrensel çekim kuvvetinden ileri gelen ay gelgitleri pek etkili değildir; buna karşılık Güneş, önemli gelgitler meydana getirir; çünkü, Güneş'ten çıkan ısı dalgaları çekim dalgalarına eklenir [iki dalganın da periyodu aynı olduğu için *rezonans* meydana gelir]; dönenceler arası bölgelerde gelgit etkisi çok daha fazla olur [basıncın yarım günlük iniş çıkışları].)

—Oky. bil. *Gelgit bölgesi,* açık deniz sınırı ile sığ deniz arasındaki bölge.

— Teknol. *Gelgit-yazan.* Bk. MARETRAF.

— ANSİKL. Astron., Denizc. ve Jeofiz.

● *Durgun gelgit teorisi.* Bir A gökcisminin yüzeyindeki bir P noktasında, yakın bir S gökcisminin etkisiyle meydana gelen gelgit, S'nin A üzerindeki çekim kuvvetinden değil, A'nın merkezine ve yüzeyindeki P noktasına S'nin uyguladığı çekim kuvvetlerinin farklı olmasından ileri gelir. Bu olayda, astronomide «tedirginlik» denilen farklı bir etki söz konusudur. Bu çekim kuvveti, S'nin kütlesi ile doğru, SA uzaklığının *küpü* ile ters orantılıdır.

Ay ve Güneş'in birbirinden farklı kütleleri ve bu gökcisimlerinin Yer'e uzaklıkları hesaba katılırsa, Ay'ın yeryüzündeki bir noktaya yaptığı tedirginlik etkisi, Güneş'in etkisinden 2,17 kat fazladır.

Güneş günü ve ay günü söz konusu olduğuna göre, yeryüzünün bütün noktalarında gelgit yarım günlük bir olaydır. Yer'in, etkileyici S gökcismi doğrultusundaki çapının iki ucu P_0 ve P_0' olsun. S'nin çekim kuvveti, P_0 noktasında A'dakinden daha fazladır: bu yüzden, P_0 noktasında bulunan su molekülleri S'ye doğru dalga halinde kayar. Buna karşılık, S'nin çekim kuvveti A'da P_0' üzerindekinden daha fazla olduğu için, P_0' üzerindeki yerçekimi bu farklı çekim kuvvetinin etkisiyle azalır; böylece sıvı kısımda, bu sefer AS doğrultusuna ters yönde bir kabarma meydana gelir. Her iki kabarma, aşağı yukarı karşılıklıdır.

Ay ve Güneş kavuşma* konumunda oldukları zaman, bu iki gökcisminin etkisi birleşerek en yüksek değere ulaşır ve büyük gelgit olayları yaratır. Dörtlük* konumunda oldukları zaman, iki gökcisminin çekim kuvveti birbirine ters değer alır, fakat birbirini hiç bir zaman yok edemez; bu durumda da küçük gelgit olayları meydana gelir.

● *Hareketli gelgit teorisi.* Olayın gelişmesi, incelenen bölgelere ve çoğu zaman dönemlere göre tamamen değişir; çok büyük olarak düşünülen çeşitli dalgaların genliği tamamen değişebilir: bazıları çok büyük, bazıları da çok küçük olabilir. Ayrıca, olayın gözlemlendiği saatler içinde sürekli olarak değişen farklar görülür. Bununla birlikte, incelemek için, devirleri değişmeyen çeşitli dalgalar bulunabilir. Olayın karmaşıklığını anlatabilmek için, gelgit olayının incelendiği havzaya has salınım devrini de hesaba katmak gerekir. Bu devir, havzanın dip topografyasına, derinliğine, yapısına, kıyı şekillerine (boğaz, liman ağzı, haliç v.b.) göre değişir. Rezonans olayları yüzünden, bazı dalgalar çok büyük bazıları çok küçük olabilir. Burada coğrafya etkenleri ağır basar; yalnız derinlik engebeleri veya kıyı çizgileri, Avustralya, Baltık ve Akdeniz kıyılarının bazı kısımlarında, gelgit olayının görülmeyişini açıklayamaz. Kıyılarda, genellikle dalga genlikleri en yüksek dereceye ulaşır; Mont-Saint koyunda (16,10 m) ve Doğu Kanada'daki Fundy koyunda (19,60 m) bu genlik en fazla değeri alır.

Güneş ve Ay, Yer'in etrafındaki hareketlerini birbirinden farklı yörünge düzlemleri içinde yapar; ayrıca Yer'in dönme hareketine karşılık olan ekvator düzlemine göre değişik bir yol izlerler. Aynı şekilde, karşılıklı devirleri de çok farklıdır. Bu yüzden, gelgit olayına etki eden Güneş ve Ay'ın çekim kuvvetlerinin bileşkesi günden güne değişir. Hareketin karışıklığı, çok sayıda *dalga*'nın üst üste gelişi olarak düşünülebilir. *Günlük dalgalar*: her 24 saatte bir kabarma, bir alçalma görülür (Doğu Asya takımadalarında, Kızıldeniz'de, Antiller denizinde); *yarımgünlük dalgalar*: 24 saatte iki kabarma, iki alçalma olur (Atlas ve Hint okyanusu kıyılarında); *karışık dalgalar*: art arda gelen kabarma ve alçalmalar yarım günlük olmakla birlikte, her hareketin süresi çok farklıdır (Koşinşin'de büyük ve küçük alçalma, Havaii adalarında büyük ve küçük kabarma); Büyük Okyanus kıyılarında çok yaygın olan bu dalga şekli, Adriyatik'te de görülür. Aynı zamanda, yarım aylık, aylık, yıllık ve Ay yörüngesinin düğüm noktaları dolanımına bağlı olan 18 yıl 8 aylık çok uzun devirli dalgalar da görülmüştür. Yörüngelerinin dışmerkezliliğine bağlı olarak, Yer - Ay ve Yer - Güneş arasındaki uzaklıkların değişmesini de gözönüne almak gerekir. Gök günlüklerinde, yılın her günü için, bu üç gökcisminin konumuyle ilgili teorik katsayılar (örnek bir yüksekliğe göre) yayımlanır. Katsayılar 0,26 ile 1,19 arasında değişir. Okyanuslarda, olaya katılan su kütlesine göre hesaplanan açık deniz gelgitinin ortalama genliği, 0,55 m'yi geçmez.

Her büyük ülkede, kıyıların önemli her noktasındaki yerel genlik katsayılarını ve başlıca dalgaların her birine uygulanacak devirlerini deneysel olarak bulan bir hidrografya servisi vardır. Yılın her günü için, bu noktalardaki gelgit tahminleri yapılır ve lord Kelvin'in gelgit tahmin âletiyle hesaplar tamamlanır. Uzun devirli dalgalar için (aylık ve daha uzun) teorik genlik, yukarıda sözü geçen bölgesel tedirginliklerin etkisi altındadır. Fakat bütün olarak, genliklerinin genel ortalaması teorik genliğin ancak beşte ikisi kadardır. Genlik genel ortalaması 0,55 olarak kabul edilirse, Yer ile ilgili gelgit olayının beşte üçü yani 0,35'i, Yer'in katı kısmında meydana gelen bir gelgit olayı yüzünden ortaya çıkar; bir denizci açıkdeniz gelgitini hissedemediği gibi, bir gözlemci de bu olayı kesinlikle ve dolaysız olarak gözlemleyemez. Yer kabuğunun katı kısımlarında görülen gelgit olayı devrinin kesinlikle hesaplanması, Yerkürenin sertlik derecesinin çeliğinkine eş (yaklaşık olarak 6,3) olduğunu göstermiştir.

Bu sonuçlar, Ay, Güneş ve Yer'in birbirine bağlı konumlarına göre çekül doğrultusunda gözlemlenmiş küçük değişimlerin deneysel ve teorik incelenmeleri ve yerçekimi ivmesinin değerlerine giren (0,2 mgal) küçük değişimlerin birlikte incelenmesi ile desteklenmektedir.

Bu olaylara, «*okyanus gelgiti*»nden esinlenerek *yer gelgiti* denilir.

— Biyol. Bazen deniz suyu ile kaplı, bazen üstü açık, güneşli ve yağmurlu, çoğu zaman dalgaların yaladığı gelgit bölgesi çok az sayıda canlı türünün yaşamasına elverişlidir, ama burada yaşayan canlılar boş bir alanda bulundukları için sayıca kalabalıktır. Bunların hemen hepsi denizde yaşayan ve deniz çekildiğinde susuzluğa dayanabilen canlılardır; zaten su dışında yaşayabilen kara canlıları söz konusu değildir. Hepsi günde aynı sürece su altında kalmağa dayanıklı olmadıkları için birbirine paralel alt bölgelere ayrılırlar. Her alt bölgenin suyosunları (*laminaria*) ve yumuşakçaları (*litto-*

GELİBOLU limanı

Foto. MEYDAN

rina) kendine özgüdür. Ayrıca birçok hayvanlar ve bitkiler suyun dışında yavaş bir hayat yaşar. Bir kısım canlılarsa, deniz çekildiği zaman geride kalan su birikintilerinde yaşadıkları için su yüzüne çıkmaktan kurtulurlar. (L)

GELİBOLU, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili) ilçe merkezi şehir; 14 600 nüf. Çanakkale boğazının Marmara denizine açıldığı kesimde, boğazın Avrupa yakası üzerinde kıyı kesimindeki bir düzlük ile bunun batısında bulunan 50 m yüksekliğindeki bir tepenin yamaçlarında gelişmiştir. Batıya doğru çoğu tek katlı olan küçük bahçeler içindeki evler dikkati çeker. Şehrin eski çarşısı adı geçen tepenin kuzeyinde, oturma mahalleleri de daha çok tepenin güneyinde yer alır. Bu tepenin kuzeyinde aynı yükseklikteki bir tepe üzerinde yeni iskân sahaları ve askerî tesisler ile okullar bulunur. Gelibolu İstanbul'a deniz yoluyle bağlı olduğu gibi, Çanakkale'yi Keşan - Malkara - Tekirdağ üzerinden İstanbul'a bağlayan kara yoluna 2 km'lik bir yolla bağlantısı vardır. Balık, sebze ve meyve konservesi yapımı. — *Gelibolu ilçesi,* 806 km², 36 567 nüf. Merkez, Bolayır, Kadıköy bucakları. 24 Köy. Tarım. Bağcılık.

● *Tarih.* İlkçağ tarihi kesin olarak bilinmeyen şehrin kuruluşu Helespontos'taki ilk yerleşmeye kadar uzanır. Şehir ilk defa Traklar'ca, yunan kolonizasyon hareketi sırasında da Miletos, Foça ve Midilli'den gelen halk tarafından iskân edildi. Bu hareket sonucunda adı da *Gallipoli* oldu. Bağımsızlığa sahip olan şehir, buna rağmen, Batı Anadolu'da kurulan mahallî krallıklara bağlı kaldı. Lydia'nın yıkılışından sonra Pers imparatorluğuna bağlandı. Mykale deniz savaşından sonra Atina'nın (M.Ö. 479), sonra da İskender'in hâkimiyetine girdi (M.Ö. 334). Hellenistik çağda Lisimakhos, Attalidler ve Pontos krallığının hâkimiyetinde kaldı. Nihayet Romalıların eline geçti (M.Ö. 191). Bizans imparatorluğunun kurulması üzerine önemi artarak, faal bir şehir olan Lapseki'nin yerini aldı; Justinianus zamanında imar gördü, surları onarıldı, kale ve şehir muhafızlarının erzağı için depolar yapıldı. Alman imparatoru Friedrich haçlı seferleri sırasında ordusunu Anadolu'ya Gelibolu'dan geçirdi (1190). Bir süre sonra şehir, Venediklilerin eline geçti (1204). Yeniden Bizanslılara bağlanması, İznik imparatoru İoannes'in çalışmaları sonucunda oldu (1235). Palaiologoslar zamanında bizans hâkimiyetini tanıyan Katalanlar, şehre yerleştiler ve hâkimiyet bölgelerini boğaza kadar yaydılar. Şehir Bizanslılar tarafından tahrip edildi (1305). Bu hâdiseler sırasında Cenevizliler tarafından kuşatıldıysa da, alınamadı. Kısa bir sürenin sonunda Katalanlar şehri terk ettiler (1311). Bu tarihten itibaren, Gelibolu'da türk hâkimiyeti yavaş yavaş kendini göstermeğe başladı. Melik İshak ve Halil Ece kumandasındaki Türkmenler şehirde Bizanslılara karşı savaştılar. Sonra türk beylerinden Aydınoğlu Umur Bey Saruhanoğlu ile beraber şehri kuşattı, ama alamadı (1332). Umur Bey tekrar şehrin limanı önüne kadar geldi; yine kesin bir sonuç alamadı (1341). Deprem yüzünden surları yıkılan şehre Türkler 1356'da ayak bastılar, Süleyman Paşa kumandasındaki Ece Bey ve Gazi Fazıl şehri Osmanlı devletine kattılar (1356). Biga'daki Süleyman Paşa ordusunun bir kısmını Gelibolu'ya nakletti. Türk halkının şehre yerleşmesiyle Gelibolu bir türk şehri oldu. Süleyman Paşa tarafından imar edildi. Gelibolu Türklerin eline geçince İoannes V papalığa başvurdu. Papa tarafından hazırlanan haçlı seferinde Savoia kontu Amadeo donanmasıyle şehrin önüne geldi, kuşatmadan sonra şehri alarak Bizanslılara teslim etti (1366). Ne var ki ertesi yıl, Murad Hüdavendigâr şehri geri aldı. Osmanlıların Rumeli'ye geçişlerinde şehir üs olarak kullanıldı. Bir denizcilik faaliyeti merkezi haline geldi. Yıldırım Bayezid, boğazın muhafazası ile ilgili bir teşkilât kurdu; kuruluşun başına Saruca Paşayı getirdi; paşa, tepedeki iç kaleyi restore etti, sunî limanı temizleterek girişe iki kule yaptırdı. Sonraları burası, Osmanlı imparatorluğunun harp limanı oldu; bir tersane inşa edildi. Bu üs sayesinde Çanakkale boğazı kontrol altına alındı. Çelebi Sultan Mehmed zamanında şehrin kalesi yeniden tahkim edildi. Ankara savaşından beri geri plana bırakılan boğaz muhafızlığına, yeni tayinler yapıldı. Düzmece Mustafa olayında şehzadeyi tutan Gelibolu, Murad II tarafından yeniden takviye ve tahkim edildi. Murad II'nin Selânik seferinde şehir Venediklilerin hücumuna uğradı, fakat iyi müdafaa edilen kaleye venedikliler giremediler. Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki teşkilâta göre şehir, Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Kocaeli, Karlıili, Rodos ve Mizistra sancaklarından meydana gelen Kaptanpaşa eyaletinin merkezi oldu. Düzenlenen bu teşkilât Abdülhamid I devrine kadar devam etti. Bundan sonra boğazın korunması işi Çanakkale'ye nakledilince, Gelibolu önemini kaybetti. Siyasî mahkûmlar için sürgün yeri oldu. İmparatorluğun son yıllarında Edirne vilâyetine bağlı bir sancak merkeziydi.

● *Güzel sanatlar.* Gelibolu'da osmanlı eserlerinden bazısı günümüze kadar kaldı, bazısı sonradan yapılan onarımlarla gerçek biçimini kaybetti, bir kısmı da yok oldu. Bunlar arasında *Büyük cami* (veya *Gazisüleymanpaşa camii*), 1385'te Sultan Murad Hüdavendigâr devrinde yaptırıldı, 1676 ve 1889'da onarım gördü. Bugünkü şekli ile dik dörtgen bir plan gösterir, dış duvarlar kârgirdir; doğu, batı ve kuzeyde 3 kapısı vardır. Üç cephesinde bulunan yuvarlak kemerli pencereler camiye bol ışık sağlar. Girişteki sütunlar XIX. yüzyıldaki onarımda yapıldığı anlaşılan eklektik devir üslûbunda başlıklar taşır. Sade bir niş şeklinde olan mihrap mermerdendir ve iç kısmı stalaktitlidir. Üst kısmında ise altınla yazılmış bir yazıt vardır. Caminin kuzeybatı köşesinde bulunan minaresi kesme taştandır; üzerinde girland motifleri görülür. Öteki camilerin mimarî bakımından bir önemli yoktur. *Hallacımansur türbesi* ile *Sarucapaşa türbeleri* genellikle dik dörtgen, kare ve sekizgen bir plana göre etrafı açık ve kapalı olarak yapılmış, giriş kısımlarında üzeri örtülü birer revak bulunan ilk osmanlı türbe örneğidir. Ayrıca bu iki türbede hazire bulunması selçuklu geleneğinin bir devamıdır. *Sinanpaşa türbesi* ise İstanbul ve Bursa'da görülen klasik osmanlı türbeleri üslûbundadır.

Gelibolu'da Okmeydanı çevresinde deniz kıyısında bulunan 1407 tarihli *namazgâh,* esas avlusu ile dik dörtgen bir plan gösterir. Kıble duvarında ortada mermer mihrap, iki uçta mimber ve kürsü yer alır. Konya Musalla mezarlığındaki namazgâh ile benzerliği vardır.

Planı bakımından İstanbul'daki Galata mevlevîhanesine benzeyen *Gelibolu mevlevîhanesi*'nde iç bölümde sema edilen kubbeli bir kısım bulunmakta, bölümün orta ekseninde, kıble duvarında, mihrap yer almaktadır. Ayrıca bu kubbeli kısmın etrafında semazenleri seyretmek için ayrılmış bölümler de vardır. Yapının XVII. yy.ın ikinci yarısında yapıldığı biliniyor.

Gelibolu hamamları, plan bakımından türk hamamları içinde belirli bir gruba girmez. Çifte hamam şeklinde olan XV. yüzyıldan kalma *Sarucapaşa hamamı*'nda dış mimarîde, ilk devir osmanlı yapı sanatının karakteristiği olan, arası dikey ve yatay örülmüş tuğlalar ile derzlenmiş kesme taşlar kullanılmıştır. *Yakuppaşa hamamı,* ortası kubbeli, enine sıcaklıklı çifte halvetli bir plan gösterir. *Şengül hamamı* ise bu hamamın başka bir şeklidir.

İbrahim Paşanın damadı Gelibolu'lu Kaymak Mustafa Paşa tarafından yaptırılan *Telli çeşme,* çağının bütün özelliklerini taşır. Kıvrık dallar, umîler, stalaktitli frizler ve üslûplaştırılmış servi motifleri bulunan zengin bir taş işçiliği gösterir. Yıldırım Bayezid zamanında Saruca Paşa tarafından yaptırılan Gelibolu tersanesi Fatih Sultan Mehmed ve Bazeyid II devirlerinde Osmanlı devletinin en önemli tersanesiydi. Deniz kıyısında iki kule ile korunan tersane, iç limanın yanında yer alır.

Evliya Çelebi'nin 70 kule ve 1200 mazgalı olduğunu söylediği 3 katlı kaleden günümüze kadar Baş kule olduğu sanılan bir kule sağlam olarak gelebilmiştir. Kalenin, Türklerden önce de var olduğu, gotik üslûp gösteren kapıdan, bir köşede bulunan antik öküz başı motifinden ve duvarlar arasında bulunan bizans mimarî kalıntılarından anlaşılıyor. Eski gravürlere göre kalenin 1. katı, deniz seviyesindeydi ve sarnıç olarak yapılmıştı. 2. kat tek girişli olup kuvvetli ve kalın duvarlar arasındaydı. Merdivenlerle çıkılan 3. katta biri deniz tarafına, diğeri kale içine bakan iki teras bulunmakta, buradan bir merdivenle en üstteki burca çıkılmaktaydı. (→ Bibliyo.) [M]

Gelibolu Acemi ocağı, Gelibolu'da Murad I zamanında kurulan ilk acemi ocağına verilen ad. İlk zamanlar pencik oğlanları, yani harpte esir edilen kuvvetli ve dinç gençler alınırdı. Bunlar bir akçe yevmiye ile Gelibolu-Çardak arasında işleyen hükûmet gemilerinde hizmet ederek, Türkçeyi, Türk - İslâm âdet ve geleneklerini öğrenirlerdi. Beş on yıl hizmetten sonra iki akçe gündelikle yeniçeri ocağına alınırlardı.

İstanbul'un fethinden sonra, İstanbul'da daha büyük kadrolu bir acemi ocağı kurulunca Gelibolu Acemi ocağı önemini kaybetti fakat, büsbütün kaldırılmadı. Sonraları devşirme ve kuloğulları ile de boşlukları tamamlanan ve sekiz bölük olan bu ocağın mevcudu 400 ile 500 arasında değişiyordu. (M)

Gelibolu ağası, Gelibolu'da kurulan acemi ocağının en büyük kumandanına verilen ad. Önceleri *Acemi ocağı ağası* denirdi. İstanbul'un zaptı ve ocağın geniş şekilde İstanbul'da kurulması üzerine, ocak ağasının unvanı, Gelibolu ağalığına çevrilmişti. Gelibolu ağasının emrindeki 9 acemi bölüğünün çorbacı denilen birer kumandanı vardır. Gelibolu ağalığı, kaydıhayat şartıyle tevcih olunur, ölünce yerine Birinci çorbacı tayin edilirdi. İstanbul devlet merkezi olduktan sonra, yeniçeri ocağının ihtiyar bir yabayasının Gelibolu ağalığına tayini usul olmuştu. Gelibolu ağasının ilk zamanlarda yevmiyesi 25 akçe idi. Sonra bu miktar artırıldı. Kapıya çıkmak yani yeniçeri oca-

GELİBOLU
Feneraltı sahili

Foto. MEYDAN

XVI. yy.da rum gelini (Metin And arşivi)

ğına girmek veya bir hizmetle kayırılmak zamanı gelen Gelibolu acemilerini Gelibolu ağası seçer ve bu suretle kayıt işlemleri yapılırdı. (M)

GELİBOLULU ÂLİ BEY (Mustafa), türk şairi ve tarihçisi (Gelibolu 1541-Cidde 1599). Babası Hoca Ahmed Efendidir. Çağının en ünlü ve gözde bilginlerinden ders gördü. Divan kâtibi olarak Mısır, Şam, Bosna; defterdar olarak Halep, Erzurum, Bağdat ve Sıvas illerinde görev aldı. Müderrislik yaptı. Kayseri ve Cidde mutasarrıflıklarında bulundu.

Divan edebiyatının her dalında eser veren Âli Bey, XVI. yy.ın başarılı şairlerinden sayılır. Gazellerinde Zâti ve Baki'yi andıran incelik ve ustalık görülür. Dili pürüzsüz, üslûbu yumuşak ve akıcıdır. Birtakım divan şairlerinde görülen ağır ve ağdalı ifadeyi kullanmadı, duyduğunu, düşündüğünü olduğu gibi şiire aktarmağa çalıştı. Zamanına ait günlük olaylar da şiirlerine girdi. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazan Âli Beyin büyük bir *Divan*'ı, edebiyat, tarih, din, ahlâk ve tasavvuf alanlarında kırka yakın eseri vardır.

Âli Beye ün kazandıran başlıca eserleri arasında dört ciltlik *Künh-ül-Ahbar* (Haberlerin Kaynağı) ve *Menâkıb-ı Hünerveran* (Hünerli Kimselerin Menkıbeleri) adını taşıyanlar önemlidir. *Künh-ül-Ahbar*'ın birinci cildi Adem'den başlayarak bütün peygamberler tarihini, ikinci cildi islâmı, üçüncü cildi halifeler, dördüncü cildi Mehmed III çağına kadar gelen osmanlı tarihini konu edinir. Küçük fakat önemli bir eser olan *Menâkıb-ı-Hünerveran*'da hattat, mücellit, nakkaş, müzehhip ve ressamların hayatından bahseder. (M)

gelincik

Gelibolu tersanesi, Gelibolu'da kurulan ilk osmanlı tersanesi, XIV. yüzyılın sonunda, Yıldırım Bayezid'in emri ile Saruca Paşa tarafından yaptırıldı. Osmanlılar daha önce Karamürsel, Edincik ve İzmit'te, Riva deresi ağzında gemiler yapmışlarsa da, buraları devlet tersanesi niteliğinde değildi. Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u kuşatması sırasında kullandığı, yaklaşık olarak 60 gemiden meydana gelen donanma Gelibolu tersanesinde yapıldı. Fatih Sultan Mehmed devrinde bu tersanenin önemi büsbütün arttı. Bu hal Yavuz devrine kadar devam etti. İstanbul tersanesi yapılınca, önemini kaybetti. (M)

GELİBOLU yarımadası, Güney Marmara bölümünde, Çanakkale boğazıyle Ege denizi ve Saros körfezi arasında yer alan yarımada. Kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu bir eksen üzerinde uzunluğu 90 km; genişliği 8 km (Kilya limanı-Kabatepe arası) - 25 km arasında değişir, Bolayır yakınındaki kıstakta 6 km'ye kadar iner. Saros körfezini boylayan düz ve dik kıyı, Suvla koyunu sınırlayan Büyük ve Küçük Kemikli burunlarıyle sona erer ve yarımada boğazla Ege denizi arasında darlaşarak Seddülbahir önünde Teke ve Elles (İlyasbaba) burunlarıyle denize uzanır. Yarımada fazla yüksek olmamakla birlikte, kısa ve çok eğimli dereler ve sel yataklarıyle varılmış engebeli bir görünüşe sahiptir: en yüksek kesimi Saros körfezi yarları üzerinde 400 m'ye varır. Orta kesimde Kocaçimen dağı (305 m) yükselir. Gelibolu yarımadası, kışları serin geçmekle birlikte, Akdeniz ikliminin etkisi altında bulunur. Bitki örtüsünde maki türleri, zeytin ağaçları, kızılçamlar geniş yer tutar. Yarımada orta derecede nüfusludur. (1965'te 44 500). bu nüfus küçük bir şehir (Gelibolu, 12 100 nüf.) ve bir ilçe merkezi (Eceabat, 2 800 nüf.) dışında köylerde yaşar. Gelibolu yarımadası 1915 yılında son derecede kanlı savaşlara sahne oldu, Seddülbahir, Arıburnu ve daha sonra Anafartalar kesimine çıkartılan ingiliz ve sömürgeler kuvvetleriyle Türkler arasındaki çarpışmalar, saldırıcıların burayı bırakıp çekilmesiyle sonuçlandı. (M)

GELİDİALES çoğl. i. Kırmızı suyosunları takımı (*rhodophyceae*). Doğrudan doğruya yumurtanın yüzeyinde oluşan yardımcı hücresiz karposporları, sporlubitki gibi diploittir; öyle ki döl değişimi, burada özellikle basit ve düzenlidir. (Başlıca cinsi: *gelidium*.) [L]

GELİDİUM i. Kırmızı suyosunu. İçinde jelatin bulunduğu için *agar-agar* yapımında faydalanılır. (L)

GELİMER, Afrika'daki son vandal kralı (530-534). Hilderich'i devirdi, fakat onu Justinianus'a teslim etmedi. 533'te Belisarius'un Afrika'ya çıkarma yapmasını önleyemedi. Ad Decimum savaşında ve Tricamarum'da yenildi, Magrıplılara sığındı, sonra ailesiyle birlikte hayatının bağışlanması şartıyle, Belisarius'a teslim oldu (534). İstanbul'a götürüldü, kendisine Galataia'da malikâneler verildi, yakınlarıyla oraya çekildi. Arius'çuluğa bağlı kaldı, din inancını değiştirmeyi reddetti. Justinianus'un vermek istediği patricius rütbesini küçümseyerek kabul etmedi. (L)

GELİN i. (*gelmek*'ten *gel-i-n*). Evlenmek üzere hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın: *N'ettin Kızılırmak allı gelini / Gelini gelini benim yârimi* (Halk türküsü). *Filhakika, kendi konağın her köşesinde hâzır ve nâzır olduğu günlerde, gelinin sesi çıkmamıştı* (H. E. Adıvar). ‖ Aileye evlenme yoluyle girmiş kadın, oğlun karısı: *Bütün gün gelinini dinlemekten kurtulan kaynanası, kadıncağızın dairede rahatı için elinden geleni esirgemiyor* (A. H. Tanpınar). ‖ *Halk dili.* Genç kız. ‖ *Gelin etmek,* (kızı) evlendirmek: *Seni ne zaman gelin edeceğiz?* ‖ *Gelin olmak.* (Kız için) Evlenmek: *Leylâ gelin oldu, Mecnun mezarda / Bir susuz yolcu yok şimdi dağlarda* (F. N. Çamlıbel). *Anlıyorum kızım, durmıyacaksın, mutlaka gelin olmak isteyeceksin* (R. N. Güntekin). ‖ *Gelin yazma. Esk.* Gelinin yüzünü değişik süs malzemeleri ile süsleme.

— ÇEŞ. DEY. *Kendi kendine gelin güvey olmak,* ilgili olanların ne düşündüğünü bilmeden bir şeyi gerçekleşmiş kabul edip boş yere sevinmek. Kendisiyle ilgili olmayan bir duruma boş yere üzülmek: *Sen kendi kendine gelin güvey oluyorsun, boş ver biraz canım!* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Gelin odası gibi,* çok süslü yerler için kullanılır. ‖ *Bulgurluya gelin (mi) gidecek,* gereği yokken durmadan dikiş nakış işleriyle uğraşanlara şaka yollu söylenir. ‖ *Ebussuut efendinin gelini (gibi).* Bk. EBUSSUUD EFENDİ.

— Bot. *Gelin boğan,* bir çeşit ahlat.

— Folk. *Gelin alayı,* gelini kız evinden alıp oğlan evine götüren davetlilerin teşkil ettiği kafileye verilen ad. (Bk. ANSİKL. Teşk. tar.) ‖ *Gelin almak,* evlenecek olan kızı, baba evinden alarak özel bir törenle güvey evine götürmek. Erkeğe bir eş bulmak. ‖ *Gelin alıcı,* perşembe günü, gelini getirmek üzere oğlan evinde toplanan ve bu görev için özel olarak davet edilen oğlan tarafı misafirlerine verilen ad. ‖ *Gelin bakma,* oğlan evine getirilen gelinin koltuk töreninden sonra, oğlan evi misafirleri tarafından seyredilmesi. ‖ *Gelin bayrağı,* obalarda güvey çadırına dikilen, ya da genellikle gelin almağa giden kafilenin başı tarafından taşınan bayrak. (Yörüklerde davetli her oba düğüne bayrak açarak gelir. Buna gelin veya düğün bayrağı denir.) ‖ *Gelin bindirmek,* gelini özel bir törenle yeni evine götürmek için ata bindirme törenine verilen

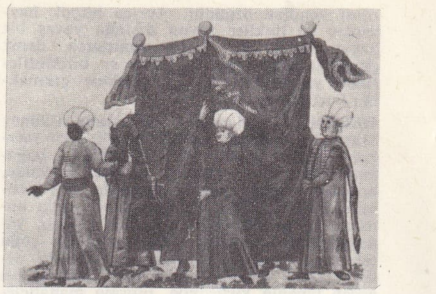

atlas cibinlik altında götürülen gelin (XVI. yy.)

ad. (Bunu kız tarafı yapar.) ‖ *Gelin çalması,* bazı yörelerde, damadın cuma namazından sonra kız evine gelerek gelini, kadınların arasından alıp odasına götürmesi. ‖ *Gelin çıkarması,* yuvarlak, değerli taşlarla donanmış gül biçimindeki yapıştırma. (Gelin çıkarması, hazırlandıktan sonra zamkla gelinin sağ ve sol yanaklarına yapıştırılırdı. Eskiden gelinin alnına, çenesine de kırpılmış zamklı teller yapıştırılırdı. Böylelikle gelinin yüzü nakışlı bir kumaşa benzerdi. Bu gelenek bugün uygulanmıyor.) ‖ *Gelin çıkartma,* kız evinden oğlan evine gidecek gelinin hazırlanıp yolcu edilmesi sırasındaki bütün işlemlere verilen ad. ‖ *Gelin hamamı,* evlenecek kız için hamamda yapılan tören. (Gerdekten sonra gelini, ailenin yakını olan kadınlarla topluca hamama götürmek.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Gelin havası,* gelin alayı kız evinden çıkıp oğlan evine gidinceye kadar, yol boyu, davul ve zurnaların çaldığı belli havalara verilen ad. ‖ *Gelin indirme,* yeni evinin önünde gelini özel bir törenle güveyin attan indirmesi. ‖ *Gelin indirmelik,* oğlan evine gelen gelini bindiği binekten indirebilmek için kız evi davetlilerinin istediği armağana verilen ad. ‖ *Gelin odası,* gelin ve damat için hazırlanmış özel yatak odası. ‖ *Gelin okşama,* kına gecesinde, evden ayrılacağı için üzgün olan gelini avutmak için söylenen türkülere verilen ad. ‖ *Gelin önü,* gelinin oğlan evine geldiği gün bu evin davetlilere ikram ettiği ziyafete verilen ad. ‖ *Gelin parası,* gelin duvak giyince, oyun oynanırken başına serpilen para. ‖ *Gelin teli,* gelinlerin başlarına takılan ve yere doğru uzanan parlak, ince gümüş tellere verilen ad. (Bu tel uğurlu sayıldığı için genç kızlar bundan birer parça koparırlar ve düğün sırasında, «darısı başıma» diyerek başlarına takarlar, düğünden sonra da saklarlar.) ‖ *Gelin yanı,* baba evinde son gününü geçirecek olan genç kıza yaşıtlarının toplanarak arkadaşlık etmesine, oyalamasına, eğlendirmesine verilen ad.

— Kıyf. *Gelin sorguçlu hotoz,* eskiden kadınların başlarına taktıkları hotoz çeşitlerinden birine verilen ad.

— Teşk. tar. *Gelin* veya *arus alayı,* padişah kızları saraydan kocalarının evine götürülürken yapılan törene verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Gelin kuşu,* bir çeşit büyük toygar kuşu. (İlmî adı *Otocoris pencillatus.*)

— ANSİKL. Folk. Bir kız nişanlandığı andan itibaren oğlan evi tarafının *gelin*'idir. Düğün günü evlilik törenine hazırlanmış, süslenmiş kıza da *gelin* denir. Evlenip yeni evine giden bir kız, koca evinde bir süre evin gelini muamelesi görür.

Evlenme çağına gelen kızlar, içinde bulundukları yörenin gelenek ve inançlarına göre gelin olurlar. İlkel çağlarda, özellikle totem inançlarına bağlı klan düzeninde gelin olan kız totemini değiştirir, kocasının totemine bağlanırdı. Bu yüzden gelin törenleri totem inançlarına bağlanarak yapılan dinî tören niteliğindeydi. Eski türk topluluklarında da bir obadan başka obaya giden gelin için düzenlenen törenler böyle bir nitelik taşırdı. İslâmlıktan sonra gelin törenlerine bu dinin kuralları hâkim oldu, fakat eski çağlardan süregelen birçok husus da tutuldu. Anadolu'da gelin törenleri bölge bölge değişiklikler gösterir. Fakat bu tören ve inançların ortak yanları da vardır.

Gelin muamelesi nişan töreniyle başlar. Ni-

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

şanlı kız, saç tarama ve baş örtme şekli ve baş örtülerinin rengi ile gelinliğe hazırlandığını açıklar. Nişanlılık süresinde gelin çeyizi hazırlanır. Düğün töreninde gelin, *gelinlik* adı verilen tören elbiselerini giyer. Düğün törenleri birkaç gün sürdüğü için gelinin birkaç elbisesi vardır. Bunların en önemlisi gelinin baba evinden koca evine gittiği (asıl tören o gün olur) giydiği, tel ve duvak taktığı gelinliktir.

Yeni bir eve gelin giden kız, bazı kurallara uymağa mecburdur. Baba evinden çıkarken geline babası tarafından bir kemer kuşatılır ve «baba ocağından diri çıktın, koca ocağından ölü çıkacaksın inşallah» diye dua eder. Koca evine giden gelin kapıda, iyi bir hediye alıncaya kadar dayatır, içeri girmek istemez. Gelin, *indirmelik* verildikten sonra binekten iner (at, araba, şimdi otomobil). Gelin, törenle gelin odasına alınır. Şehirlerde bu törene *koltuk** adı verilir. Saz takımı genellikle İzmir marşını veya başka kıvrak bir hava çalar. Gelin odasına alınan gelinin yüzündeki duvağı, damat yüzgörümlüğü* hediyesini verdikten sonra açar. Sonra misafirler gelin görmeğe davet edilir. Gelin her misafir için ayağa kalkmağa mecburdur. Genellikle gelinler yeni evlerinde yüksek sesle konuşmazlar; lakırdıya katılmazlar. Bu hakkı elde etmek için ya çocuk doğurmaları (özellikle oğlan) veya kayınbabası tarafından konuşma izni anlamını taşıyan bir hediye almaları gerekir. Gelin, düğün törenlerinde görevli bütün yakınlarına ve koca evinin önemli kişilerine hediyeler götürür. Bunların çoğu kendi el emeği olur. Gelin yeni evinde genel geleneklere uyarak bir süre özel muamele görür. Nişanlılık, düğün, ilk evlilik devresinde bazı olaylar yeni gelinle ilgili olarak yorumlanır. Bunlara bakarak gelin uğursuz veya uğurlu sayılır. Gelin attan iner inmez bir delikanlı boş kalan ata sıçrayarak güveyin evine sürer. Eğer at kapıdan içeri girerse gelin uğurlu ve namuslu sayılır, aksi halde kıza şüphe ile bakılır. Genellikle şu durumlarda gelin uğurlu sayılır: ilkbahar'da nişan günü yağmur yağarsa; nişan gününde yahut haftasında erkek akrabalarından biri erkek çocuk doğurursa; güvey ticarette başarıya ulaşırsa; memuriyetinde yükselir, maaşına zam yapılırsa; nişan günü damat adayı hoş rüyalar görürse; kısrak yavrularsa; inek ve benzeri hayvanlar dişi yavru doğurursa; bir hasta iyileşir, keder verici bir durum ortadan kalkarsa; kışın düğün haftasında hava iyi olursa, kar yağmazsa; nişan yahut düğün haftasında uzaktan bir yolcu gelirse. Şu durumlarda da gelin uğursuz sayılır: nişan yahut düğün haftasında havalarda olağanüstü bir bozukluk olursa; ay yahut güneş tutulursa; bu haftalar içinde mahsul ve tarım ürünlerini etkileyecek tabiî bir olay olmuşsa; aynı sürede erkek tarafından bir kayıp meydana gelirse (ticarette zarar, insan ölümü, hayvan ölümü ev yanması v.b.); hastalık, kavga, yaralama öldürme gibi olaylar; gelinin bindiği hayvan yahut araç yolda kalırsa; gelin bindiği attan düşerse.

● *Gelin hamamı.* Düğünden birkaç gün önce (genellikle salı günü) hamamda bir tören yapılır, bu törene özellikle erkek tarafının davetlileri gelir. Gelin adayı sırmalı peştemallar kuşanır ve gümüşlü nalınlar giyerek misafirleri hamamın soğukluğunda karşılar. Burada kadınlardan kurulu saz takımı olur. Herkes geldikten sonra, gelinin evlenmemiş arkadaşları ellerinde mumlarla sıraya dizilirler, en önde gelin olduğu halde türküler söyleyerek hamamın içine girerler. Oyunlar oynanır, türküler söylenir, sonra gelini yıkarlar. Oğlan tarafı, gelinin yıkandığı kurnaya çil paralar serper. Bu vesileyle gelinin vücudunda bir kusur olup olmadığı görülür. Sonra soğukluğa çıkılır, şerbetler içilir, natırlara bahşişler dağıtılır, çalgıcılara hediyeler verilir ve tören biter.

— Teşk. Tar. *Gelin* veya *arus alayı.* Sultan törenlerinin en muhteşemi gelin alayı idi. Gelin alayları perşembe günü düzenlenir, karadan ve denizden geçirilirdi. Törene katılacaklara davetiye göndererek törenin zamanı bildirilirdi. Bu alaya devlet erkânı, ocak ağaları, ilmiye sınıfı, enderun ve birun ağaları katılırlar, resmî elbiseleri ile alaydaki yerlerini alırlardı. Harem kapısının önüne perde gerilir, önce gelin sultan, kızlar ağası tarafından arabasına bindirilir, ondan sonra saraylılar ve diğer davetliler arabalardaki yerlerini alırlardı. En önde mehterhane bulunur, oynak havalar çalardı. Bu alayda taşınan çeyizler özellikle gözü çekerdi. Genellikle gelin damat sarayına indikten sonra, tören sona ermiş olur, davetliler dağılır, eğer padişah gelecekse, sadrazam ile şeyhülislâm orada kalırlar, hükümdarı ve valide sultanı beklerlerdi. Sultan, perşembe gecesi gerdeğe girerdi. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra törende bazı değişiklikler oldu. Bu devirde şehzadeler de törene katılırlardı. (→ Bibliyo.) [M]

GELİNAS (Graatien), fransızca yazan kanadalı oyuncu ve oyun yazarı (Saint-Tite, Champlain yakınları, Québec 1909). Radyodaki oyunlar ve yazdığı revülerle (*Fridolinades*, 1938-1947) tanındı. 1948'de Fransız Kanada'sı sahnelerindeki ilk büyük başarısını *Tit-Cog* ile elde etti. Bütün oyunlarında (*Bousille et les Justes* [Bousille ve Doğrular], 1960; *Hier les Enfants Dansaient* [Çocuklar Dün Dansediyordu] 1967) sosyal ikiyüzlülüğün yergisini yaptı. (L)

GELİNBOĞAN blş. i. Bot. Bir ahlat çeşidi. (M)

GELİNBÖCEĞİ blş. i. Zool. Bk. COCCİNELLA.

GELİNCİK i. Tahıl tarlalarında son derece yaygın bir haşhaş türü (*Papaver Rhoeas*). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Gelincik gibi kızardı,* şiddetli bir heyecan veya daha başka bir sebeple yüzü kıpkırmızı olan kimselerin durumunu anlatmak için söylenen söz.

— Mutf. *Gelincik şurubu,* gelincik çiçekleriyle hazırlanan şerbet. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gelincik* genellikle buğday tarlalarında yetişir. Parlak kırmızı (nadiren pembe veya beyaz) çiçekli güzel bir bitkidir. Pek çok çeşidi bahçelerde süs bitkisi olarak üretilir. Tarım bakımından zararlı olduğu için ekim nöbeti uygulayarak yok etmek gerekir. Bunun için tarlayı arada bir çayır bırakmak veya gelincikleri ayıklamak ister.

— Mutf. Çiçeklerin siyah kısımları kesilir, yıkanır ve bir kavanoza yerleştirilir. Üzerine yeterince limon suyu ve su konur. Üstü örtülü olarak güneşte bekletilir. Rengi kızarınca şeker katılır. Süzüldükten sonra şişelere boşaltılır.

◆ Sıf. Gelincik çiçeği rengine yakın kırmızı renkte olan. (ML)

GELİNCİK i. Etçil küçük memeli hayvan (gelincikgillerden).

— ANSİKL. Gelincik (*Mustela nivalis*), çok uzun gövdeli, kısa bacaklıdır. Sırt tarafı kızılımsı esmer, karın tarafı beyazdır; kışın rengi değişmez. Avrupa, Orta ve Kuzey Asya'da yaşar. Yırtıcı bir hayvan olduğundan meskûn yerlerin yakınında yaşar, fare, tarla sıçanı, köstebek gibi hayvanları avlar, fakat kümeslere de büyük zarar verir. Ağaçtan kapanlarla yakalanır. Kürkçülükte postu boyanarak zerdeva taklidi deri yapımında kullanılır. (L)

GELİNCİK i. Tıp. Bk. HİDROPİZİ.

GELİNCİKBALIĞI blş. i. Avrupa ve japon sularında yaşayan kemikli balık türü. (İlmî adı *Motell tricirrata.* Mezgitgillerden.)

— ANSİKL. *Gelincikbalığı*'nın gövdesi ince uzun, sırt ve anus yüzgeçleri uzundur. Başında üç veya beş bıyık bulunur. Taşlı ve yosunlu kıyı sularında yaşar. Eti çok dayanıksız olduğundan uzağa gönderilmeğe elverişli değildir. Mezgit gibi pişirilir. (L)

GELİNCİKGİLLER çoğl. i. Ayrıtaçyapraklı tohumlubitkiler familyası. Yaprakları almaşık, çiçekleri dört parçalı, meyveleri kuru, özsuyu sütlü olur. (On dokuz cinsi, dört yüzden fazla türü bulunur; başlıca türleri: *haşhaş, argemone, meconopsis, glaucium, chelidonium, eschscholtzia. Rhoeadales* takımından olan bu familya turpgillere yakındır.)

GELİN çiçeği blş. i. Zambakgillerden bitki türü (*Fritillaria imperialis*). Bk. FRAİTİLLARİA. (L)

Gélineau belirtisi. Bk. NARKOLEPSİ.

GELİNLİK i. (*gelin*'den *gelin-lik*). Gelinlerin düğün günü giymeleri için hazırlanan elbise: *Evet! Sorulursa, «Madam Lili'ye gelinlik diktirmek için geldim!» diyeceksin!* (Kemal Tahir). *Çok güzel bir gelinlik.* ‖ Gelin olma hali.

◆ Sıf. Gelin için hazırlanmış, geline ait: *Gelinlik odamı dayımın kanlı esbabı ile mi döşeyeceksiniz?* (Namık Kemal). ‖ Evlenecek çağa gelmiş (kız): *Benim çocuklar arasında gelinlik kız yok ki ebe hanım, dedim, en büyüğü on iki yaşında* (R. N. Güntekin). *Evli kızdan başka gelinlik bir kızları daha var* (B. Felek). [M]

GELİN kuşu blş. i. Zool. Tarla kuşu çeşidi. (İlmî adı *otocoris* [*eropmophilla*] *penicillata.*) [M]

GELİNOTU blş. i. Bot. Bk. GÜVEYFENERİ.

GELİR i. (*gelmek*'ten *gel-i-r*). Bir kimseye veya topluluğa belli zamanlarda gelen para. *Esk.* Varidat.

— İkt. Bir sermaye veya bir faaliyetin ürünü. ‖ *Cari fiyatlarla millî gelir,* yurt içi gelirin, mal ve hizmet miktarının üretildiği yılların fiyatı ile çarpımından elde edilen gelir. ‖ *Dar gelirli,* gelir dağılımında payına düşen tutar az olan ve bu yüzden tüketim harcamalarında belli bir düzeyin üstüne çıkamayan kişi, anlamında kullanılır. (İktisatçılar özellikle *Lorenz* eğrisi aracılığıyla dar ve düşük gelirlilerin gelir dağılımında görülen olumsuz katkılarını ortaya koymağa ve vergi sisteminde bazı değişiklikler yaparak bu durumu malî tedbirlerle çözümlemeğe çalışırlar.) ‖ *Değişken gelir,* kapitalin yatırıldığı işlemin sonucuna bağlı olan gelir. ‖ *Dış âlem geliri,* ihracat ile ithalât değeri arasındaki fark. ‖ *Etkenlerin maliyetine göre safi millî gelir,* piyasa fiyatlarına göre yurt içi gelirden aynı zamanda dolaylı vergiler çıktıktan sonra kalan tutar. ‖ *Fert başına millî gelir,* millî gelirin nüfusa oranı. ‖ *Gayrı safi gelir,* gelir üretiminde veya kazanılmasında yapılan harcamalarla yıpranma payları çıkmadan önceki tutar. ‖ *Millî gelir,* bir dönem sırasında belirli bir halk tarafından meydana getirilen mal ve hizmetlerin safi toplam değeri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Piyasa fiyatlarına göre yurt içi gelir,* piyasa fiyatlarına göre gayri safi yurt içi hasıladan amortisman değerini indirerek varılan gelir. ‖ *Sabit fiyatlarla millî gelir,* bir yıldaki fiyatların sabit tutularak hesaplandığı millî gelir. ‖ *Sabit gelir,* kapitalin yatırıldığı işletmenin kaderine bağlı olmayan gelir. ‖ *Safi gelir,* yapılan giderler ile yıpranma payları, gayrısafi gelirden düşüldükten sonra geriye kalan gelir. ‖ *Şahsî gelir, gayrısafi* gelirden amortisman (yıpranma) ve vergi tutarı düşüldükten sonra devletçe yapılan transfer değeri ödemelerinin eklendiği gelir. ‖ *Üretim etkenlerine göre millî gelir,* üretim etkenlerine göre yurt içi gelire dış âlem gelirini eklemek veya çıkartmak suretiyle bulunan gelir. ‖ *Üretim etkenlerine göre yurt içi gelir,* piyasa fiyatlarına göre yurt içi gelirden, dolaylı vergilerin safi hasılası çıkartılarak elde edilen gelir.

— İşletmec. Satış hasılatı ile yarı mamul ve mamul malların mevcudunun toplamı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gelir katsayısı,* gelirlerin giderlere oranının yüz ile çarpımı.

— Mal. *Gelir vergisi,* kişilerin gelirlerinden devlete ödemekle mükellef oldukları tutar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İkt. Türkiye'de ilk *millî gelir* denemesi 1929 yılında Camille Jacquart tarafından yapıldı ve önce 1927, 1933 ve 1934 ve daha sonra 1935 ve 1936 yılları geliri nispetlendirilmeğe çalışıldı. Ayrıca Şefik İnan, Celâl Aybar ve Vedat Eldem, millî gelir konusunda şahsî araştırmalarda bulundular. Şefik Bilkur 1943 yılına ilişkin gelir tahminini yaptı. Resmî olarak Konjoktür dairesinin, sonra İstatistik Umum müdürlüğünün 1942-1944 yıllarına ilişkin millî gelir tahminleri 1947 yılında yayımlandı. Bundan sonra 1950'ye kadar çalışmalar durdu. Ancak 1950'de kurulan İstatistik Umum müdürlüğüne bağlı Millî Gelir Etüt grubu ilk defa bilimsel yöntemlerle millî gelir hesaplarını yaptı; ilk sonuçlar da 1954'ten sonra yayımlanmağa başladı. Devlet İstatistik enstitüsünün yanı sıra Devlet Planlama teşkilâtı da Türkiye'nin millî gelir istatistiklerini araştırmaktadır. 1948-1961 Yılları arasındaki millî gelir nesnel veya üretim açısından hesaplandı. 1963'ten sonra ise harcamalar yönünden de çalışmalar yapılmaktadır.

Millî Gelir Etüt grubunun yaptığı çalışmalara göre cari fiyatlarla Türkiye'nin millî geliri 1948'de 8 815 000 000 TL'sı idi. Bu rakkam 1965'te 68 581 000 000'a, 1968'de ise 95 690 000 000'a ulaştı. Buna göre 1948-1968 arası millî gelir on katına çıktı. Sabit fiyatlarla millî gelir rakkamlarına gelince; 1962'de 49 507 000 000 TL'sı olan millî gelir 1965'te 58 152 000 000'a, 1968'de de 72 419 000 000'-

ulaştı. Fert başına millî gelir cari ve sabit fiyatlarla hesaplanır. 1962 Yılında cari fiyatlarla 1 786 TL'sı olan fert başına millî gelir, 1965'te 2 185 TL'sına, 1968'de ise 2 822 TL'sına yükseldi. Aynı yıllarda sabit fiyatlardaki gelişmeye bakınca, fert başına millî gelir 1962'de 1 698, 1965'te 1 852 ve 1968'de de 2 136 TL'sı idi. Millî gelirin nesnel veya doğuştan hesaplama yöntemine göre 1968 yılı cari fiyatları gözönüne alınırsa tarım kesimi 31 988 000 000 lira ile önde gelir. Bunu 17 670 000 000 lira ile sanayi, 9 572 000 000 ile devlet hizmetleri, 7 907 000 000 ile ticaret, 7 481 000 000 ile ulaştırma, 7 099 000 000 ile inşaat kesimi izler. Serbest meslekler 5 267 000 000, mesken gelirleri 4 724 000 000 ve malî müesseseler 3 678 000 000 TL'sı değerinde üretimde bulundular. Aynı yıl dış âlem gelirleri 303 000 000 TL'sı idi. Toplam millî gelir de 95 690 000 000 TL'sına ulaştı. Bu rakamların ışığı altında üretim kesimlerinin cari fiyatlarla millî gelire oranı şöyle sıralanabilir: tarım (yüzde 32,9), sanayi (yüzde 19,5), devlet hizmetleri (yüzde 10,1), ticaret (yüzde 8,5), ulaştırma (yüzde 7,9), inşaat (yüzde 6.8), serbest meslekler (yüzde 5,5), mesken gelirleri (yüzde 5,3), malî müesseseler (yüzde 3,2), dış âlem gelirleri (yüzde 0,3).

1967 Yılı için harcamalar açısında bulunan sonuçlar ise şöyle idi: Özel tüketim harcamaları 75 423 000 000, kamu tüketim harcamaları 12 721 000 000, yatırımlar 17 132 000 000, dış âlem gelirleri 277 000 000. Bu dört kalemin toplamından mal ve hizmet ihracatı 1 701 000 000, dolaylı vergiler 10 979 000 000 ve amortismanlar 4 827 000 000 düşülerek 88 046 000 000 lira tutarında millî gelir hesaplandı.

— İşletmec. İşletmenin kazancı incelenirken *gelir*'in nicelik ve değeri açısından ortaya çıkan değişikliklerde hangi etkenlerin rolü olduğu araştırılır. İşletmenin gelirini iki unsur (satış hasılatı, yarı mamul ve mamul mallar mevcudu) oluşturduğundan gelir çözümlemesi bu iki unsura göre yapılır. Satış hasılatı satış miktarının veya satış fiyatının ayrı ayrı veya birlikte etkisi altında kalır. Nitekim satış hasılatının zaman içinde gösterdiği gelişme eğilimi bu veriler ışığında incelenir. Ayrıca piyasa durumunun, başka bir deyimle risk etkenleri ile işletmenin iktisadî durumunu belirten üretkenliğin (prodüktivite) gelir üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

— Mal. *Gelir vergisi*, kişilerin kanunî zorunluklarla devlete gelirleri oranında yaptıkları satın alma gücü tansferidir. Verginin konusu kişilerin geliridir. Bu kişiler gerçek veya tüzel (âdi şirketler) olabilir. Tüzel kişilerden alınan vergiler *Kurumlar vergisi*'dir. Burada esas, kişileri gelirleri ölçüsünden vergilendirmektir. Gelir vergisinin tarifesinde uygulanan esas müterakkî veya artan oranlı ölçüttür. Nitekim 1963 tarihli 193 sayılı Gelir Vergisi kanununun 103. maddesine göre gelir dilimleri ve vergi miktarları şöyledir:

gelir dilimleri				*marjinal vergi oranı*		*vergi miktarı*
ilk	2 500	TL	*için*	*yüzde*	10	250
sonra gelen	2 500	»		»	15	375
»	5 000	»		»	20	1 000
»	15 000	»		»	25	3 750
»	30 000	»		»	35	10 500
»	60 000	»		»	45	27 000
»	150 000	»		»	55	82 500
»	225 000	»		»	60	135 000
»	225 000	»		»	65	146 250
»	285 000	»		»	85	242 250

1 000 000 lira ve daha fazla matrahlara yüzde 60 oranı uygulanır.

Türk gelir vergisi sisteminde vergileme tamamıyle öznel bir biçimde ve bir defada yapılır. Ayrıca mükellefin her türlü kazanç ve iratları biraraya getirilerek vergilendirilir.

Türk gelir vergisi sisteminin önceleri başarısız olacağı öne sürülmüştü. Ancak uygulama bunun aksini gösterdi. 1955'te gelir vergisi tutarı 917 milyon liraydı; 1965'te bu rakam 2,5 milyara, 1967'de 4 milyara ulaştı. 1965'ten sonra küçük esnaf ve tarımsal kazançlar da vergi kapsamına alındı. (M)

GÉLIS (Amédée), fransız kimyacısı (La Ferté-sous-Jouarre, Seine-et-Marne 1815-1882). Collège de France'ta Balard'ın asistanlığını yaptı (1841). Tetratiyonik asidi buldu, tiyonik seri üzerinde anılmağa değer çalışmalar yaptı. 1839'da, Pelouze ile birlikte, butirik fermentleşmeyle ilgili keşifte bulundu. (L)

GÉLİSE (la), Fransa'da Akitanya havzasında ırmak, Baïse ırmağının kolu (sol kıyı); 95 km. Sağ kıyıdan İzaule, Lauzoue ve Osse sularını aldıktan Barbaste-Lavardac'ta Baïse'e katılır. (L)

GELİŞ i. (*gelmek*'ten *gel-iş*). Gelmek işi veya tarzı: *Her şeyin geliş saatidir akşam* (O. V. Kanık).

— Ebelik. Leğenin üst boğazında dölütün belirmesi. ‖ Doğum sırasında ananın leğeni ile çocuğun önce gelen kısmı arasındaki ilişki.

— ANSİKL. Ebelik. *Geliş*'ler iki gruba ayrılır: *uzunlamasına geliş; enlemesine geliş*. Her birininde birçok ayrı geliş şekli vardır. *Başla gelişler*, kafanın öne veya arkaya eğik oluşuna göre tepeyle, yüzle ve alınla geliş diye çeşitlere ayrılır. Başla gelişte, geliş şekilleri, baş leğene girdikten sonra başın tepesi ile kalça kemiği arasında ilişkiye göre nitelenir: en sık görülen şekil altkafa kemiğinin kalçanın sol ön tarafına denk gelmesidir; ikinci derecede görülen şekil ise altkafa kemiğinin kalçanın sağ arka kısmına uygun düşmesidir. Yüzle gelişte geliş şekli çenenin durumuna, omuzla gelişte akromion'a, kabayla gelişte kalça kemiği ile çocuğun kuyruk sokumunun durumuna göre nitelenir. Kabayla gelişlerin de birçok çeşidi vardır: tam kabayla, yani bükük bacaklarla birlikte; yarı kabayla, yani bükük gövdenin önünde uzunlamasına olarak, yine yarı kabayla fakat bacaklar uzunlamasına ve ayaklar önde olarak geliş gibi. En elverişli geliş şekli tepeyle baştan geliştir. (LM)

GELİŞAT çoğl. i. (türk. *geliş* ve ar. *āt* çoğl. ekinden *geliş-āt*). *Esk.* Gelişme ve başarıya ulaşma belirtileri.

◆ **Gelişatlı** sıf. Gelişmiş, büyümüş, gösterişli. (M)

GELİŞİCİ sıf. (*gelişmek*'ten *geliş-ici*). Gelişen. ‖ Yayılan.

— Fişekçilik. *Gelişici barut*, kapalı bir kabın içinde tutuşup patladığı zaman, gazların yayılma yüzeyi gittikçe artan barut.

— ANSİKL. Fişekçilik. Ateşli silâhlardan istenilen sonucu alabilmek için *gelişici barut* şarttır. Barutlar, jelatinli bir maddeyle perdahıanarak gelişici barut haline getirilir; jelatinli madde, barut tanelerinin üstünde daha hafif yanan bir tabaka meydana getirir. Çubuk barutlar, çubukların her birine uygun geometrik biçimler vererek gelişici barut haline getirilir. (L)

GELİŞİGÜZEL blş. zf. ve sıf. (*geliş* ve *güzel*'den). Rastgele, özen göstermeden: *Zenciler, hayvanlar gibi, gemilere gelişigüzel yığılırdı* (F. R. Atay). *Bu seferki tembelliğim sadece kendimi yatağın ve düşünmeden okumanın lezzetlerine gelişigüzel kaptırmış olmamdan gelmiyordu* (A. H.Tanpınar). [M]

GELİŞİM i. (*gelişmek*'ten *geliş-i-m*). Gelişme. *Esk.* Tekâmül. ‖ İlerleme: *Toplumun gelişimi. Esk.* İnkişaf.

— Fizyol. *Gelişim çağı*, erinlik devresi, yani cinsiyet organlarının üreme fonksiyonlarını yerine getirebilecek şekilde olgunlaştığı devre. (LM)

GELİŞİMBİLİM blş. i. Modern dünyanın gelişimi çabuklaştıran teknik, bilimsel, iktisadî ve sosyal sebeplerle bunların birlikte yaptığı etkilerden doğabilecek durumları inceleyen bilim.

— ANSİKL. Kurucusu G. Berger'ye göre, *gelişimbilim*, ne bir doktrin ne de bir sistemdir; gelecek üzerinde etraflı bir düşünmedir; geleceğin varacağı en genel nitelikteki yapıları belirlemeğe ve özellikle, belirli birtakım teknik, iktisadî ve sosyal sebeplerin etkisiyle hızlı bir gelişme içinde bulunan modern dünyaya uygulanabilecek metodun ana çizgilerini ortaya koymağa çalışır. Buna göre gelişimbilim, dikkati gelecek üzerine yönelterek onu yoğunlaştırmak ister; bunun için de geleceği, şimdiki zamana göre değil, geleceğe göre tasarlar. Şimdiki zamanın bir örnek gibi ele alınması dolayısıyle kaçınılmaz ve hesaplanmış sayılan olayları önceden haber vermeyi bir yana bırakarak ve insan zihnini bütünsel bir görüşe yöneltmeğe ve gelecek üstüne bir toplayıcı tasarı kurmağa yönelir. Gelişimbilim, geleceğe ait hiç bir özelliği (bu özellik, otomasyon kadar belirgin olsa bile) soyutlamağa kalkmaz. Çünkü bu soyutlama yapılırsa, eldeki unsurların dayanışması ihmal edilmiş olur. Bundan ötürü, daha başlangıçtan, aldatıcı ve eksik bir gelecek fikri kurmak tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Gelişim bilim, bir sentez isteğini kapsar, «her zaman yapıldığı gibi, geleceği, bugünkü durumumuzdan yola çıkarak düşünmek yerine, bugünkü durumumuzu geleceğe göre tasarlanmayı» amaçlar.

Demek ki, gelişimbilim «pratiğin bilimi» olmak ister. Bu da G. Berger'in «gelişimbilim, bir metot veya disiplin olmaktan çok bir tutumdur» sözünü açıklar. Tutumdur, çünkü geleceğe göre belirlenen amaçların gerçekleştirilmesine karar verecek olanlarca benimsenen bir yaratma veya tasarlama çabasını gerektirir. Demek ki, gelişimbilim, birkaç şartın yerine getirilmesini ister. Bu şartlar, G. Berger'ye göre, uzağı görmek, geniş görüş sahibi olmak, derinlemesine bir analiz yapmak, yanılmayı göze almak ve insanı düşünmektir. Bu tutumu, insanı, yalnız geleceğe doğru yöneltmekle kalmaz, aynı zamanda, onun uzağı görmesini amaçlar. Durmadan artan bir hızla etkilerin tepkileri doğurduğu bir devirde, yapılan işlerin dolaysız sonuçlarını gözönüne almakla yetinmek artık mümkün değildir. Gelişimbilim, kişileri, kendi dolaysız eylemlerinin uzak sonuçları üzerinde düşünmeğe zorlar. Böylece çizdiği ufuklar, her eylem tasarısını, derinlemesine değiştirmeğe götürür. Bundan ötürü, gelişimbilim, önceden görme durumundan ayrılır. Bu durum, uyulması gerekecek olan muhtemel olaylar üstüne bir fikir vermeğe çalışır ve hemen uygulanabilecek olan ve dönüşsüz bir biçimde insanı bağlayan kararlara yolaçar. Gelişimbilim, tam tersine, kişilerin, gelecekte (meselâ boş zaman ihtiyacının artması v.b. gibi) içinde bulunacakları genel durumları belirtir, dolayısıyle, önceden haber verdiği olayların tarihini tespit edemediği için veya ancak yaklaşık olarak tespit ettiği için, çok yüksek bir kesinlik derecesine ulaşabilir. Ayrıca, çok geniş bir görüş açısı gerektirir. Çünkü, her eylem veya karar bileşiktir ve özellikle çeşitli eylemler arasındaki karşılıklı bağlaşma, gittikçe artar. Dolayısıyle, bu görüş, bir milletin veya bir işletmenin hayatının tümü üzerinde, sağlam bir bilgi edinme çabasını gerektirir. Gelişimbilim, derinlemesine bir analiz gerektirir. Çünkü hızla gelişen bir dünyada geleceğin tasarlanması veya yaratılması söz konusudur. Bu nedenle, gelişimbilim, bir eylemin veya kararın esasını, meydana getiren emsal, benzerlik ve aktarma gibi alışılmış yollara başvuramaz. Gelecek, ne geçmişin bir tekrarlanmasıdır (emsal), ne değişmeyen bir evren içinde meydana gelen birbirine benzer durumların devamıdır (benzerlik), ne de şimdiki eğilimlerin bir uzantısıdır (aktarma). Gelecek, insanları (kendileri her zaman, bunu farketmeksizin) çeşitli yönlerde hareket etmeğe iten gerektirici etkenlerin ve eğilimlerin sonucudur. Ayrıca, geleceğe hâkim olan köklü dalgalanmalar dolayısıyle, kısa vadeli eylem, uzun bir inceleme döneminde ortaya çıkar, ortaya koyduğu yöne aykırı olan kararların alınmasına yolaçabilir. Bu gibi eylemler, birtakım ilinekler olarak ele alınmalıdır. Bu eylemlere, olayların tümü içinde hakettikleri yerden fazlası verilmemelidir. Gelişimbilim, özü verilemeyen olgular üstüne de eğilir. Demek ki, bu bilim, insan olgularıyle ilişkilidir. Kozmik olaylar veya tekniklerin ilerlemesi, gelişimbilimi, ancak ve yalnız insan için taşıdıkları sonuçlar dolayısıyle ilgilendirir. Bu bilim, insanın eylem ve davranışlarını, daha etkili kılmayı amaçlar. Gelişimbilim, tahmin etmeğe değil, kurmağa yönelmiştir. (L)

GELİŞKİN sıf. (*gelişmek*'ten *geliş-kin*). Gelişmiş olan. (M)

GELİŞME i. (*gelişmek*'ten *geliş-me*). Büyüyüp olgunlaşma, gelişmek işi: *Zamanla millî mücadele, dar mânada bir mektep ve maarif hareketinden, yahut da şiir, edebiyat ve tiyatro sahasında bir gelişmeden ibaret kaldı* (Ş.S. Aydemir).

— Farklar psikol. ve çocuk psikol. *Gelişme bölümü*. Bk. *Zekâ* BÖLÜM'ü.

— Fizyol. Organların büyümesi: *Bir tomur-*

cuğun, bir tohumun gelişmesi. Bk. ANSİKL. — İkt. *İktisadî gelişme.* Bk. ANSİKL. ‖ *Gelişmeye yardım.* Bk. ANSİKL.

— Müz. Bir müzik parçasında, temanın belirtildiği bölümden sonra gelen ve temanın veya öğelerinin tüm olarak veya kısmen genişletildiği, en ustalıklı şekilde işlendiği bölüm. (Gelişme füg'ün *divertimento* kısmından çıkmıştır; sonatta önemi büyüktür. Bu biçim müzik bestesinde sonat, senfoni, v.b. bölümlerinin ortasında, açıklama ile baştan açıklama arasında bulunur; özelliği modülasyon niteliği taşımasındadır. Gelişme kavramının anlaşılmasına yardım edenlerin başında Beethoven gelir.)

— ANSİKL. Fizyol. *Gelişme,* sadece fazla özümlemenin sonucu değildir; hücre ve dokuların organlaşmasını ve yerli yerinde durmasını sağlayan başka etkenler de işe karışır. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri, aynı türden bütün yetişkinlerde organların benzerliğini sağlayan *kalıtım*'dır. Bir türe öz biçimini veren ve gelişmeyi belli bir noktada durdurarak onu kesin bir biçime sokan da kalıtımdır. Gelişme normal veya anormal olabilir; normal olduğu zaman türe özgü bir büyüme sağlar; anormal olduğu zaman biçim bozukluklarına veya ucubeliğe yolaçarak yaşamayı imkânsız kılabilir.

— İkt. *Tanımlar. İktisadî gelişme* terimi, olaylar ile canlı organizmalar arasındaki benzerliğe dayanılarak, biyoloji biliminden alınmış ve iktisatta kullanılmağa başlanmıştır. Gerçekten de, iktisadî ve sosyal hayat, üretim alanında sadece niceliksel değişme ve artış göstermekle kalmaz, aynı zamanda, bu nicelikler arasındaki oranların ve bağıntıların, yani yapıların da değişmesine yolaçar. Ayrıca, iktisadî ve sosyal bir bütün, art arda gelen aşamalardan geçerek çelişkin güçlerin etkisi altında farklılaşmaya uğrar. Ama bu güçler aynı zamanda birbirini destekleyen toplayıcı güçlerdir. Basit ve açık görünmesine rağmen, gelişme kavramı çeşitli yorumlara uğramıştır. Yakın kavramlardan (evrim, genişleme, ilerleme, kalkınma) ayırt edilmesi ve terimlemenin kesinlik kazanması için birçok iktisadî çözümleme çabası harcandığı halde, gelişme kavramı farklı şekillerde yorumlanmaktan kurtulamamıştır. *Evrim* terimi, bir iktisadî ve sosyal bütünün uzun vadeli değişimlerini belirtmek için kullanılır. Üç türlü evrimi birbirinden ayırt edebiliriz: *gelişme, duraklama, gerileme.* Bu üç tür evrim, iktisadî sistemlerin ve birimlerdeki boyut ve yapıların değişmesiyle olduğu gibi ilerlemelerle de kendini gösterir. *Genişleme* iktisadî faaliyetin dalgalanmalarıyle ilintilidir. Durum ve şartlara bağlı olan bu olay, özellikle kısa vadeli hareketlerde görülür ve iktisadî çöküntünün veya daralmanın karşıtıdır. Genişleme, gelişme aşamalarından biridir. İktisadî ve sosyal ilerlemeyse, gelişme oranla bir aşmanın olduğunu gösterir. (Ne var ki, iktisadî ilerleme gelişme ile birlikte yürür.) Meselâ yoksul kütlelerin hayat seviyesi yükselmişse, fert başına düşen millî gelirin artışı gerçek bir ilerlemeyi göstermez.

Demek ki ilerleme olmadığı halde gelişme olabilir. Meselâ, millî hasılanın artışına oranla nüfus artışı fazlaysa veya hayat seviyesini daha sonra ve uzun bir vade içinde yükseltebilecek sermayelerin birikim oranını artırmak için tüketimin geçici bir süre kısıtlanmasına gidilmişse (S.S.C.B.'de olduğu gibi), gelişme sözkonusu olduğu halde ilerleme yok demektir. Buna karşılık, millî servetin yeni baştan bölüştürülmesi sonucunda hiç olmazsa kısa bir süre için, gelişme olmadığı halde ilerleme ortaya çıkabilir. Başka bir deyişle, iktisadî ilerleme, bu şartların, onlardan ayrı bir sonucuna tekabül ettiği halde, gelişme, iktisadî faaliyetin en son amaçlarını önceden belirlemeyen bölünmez bir bütündür.

Terimlerde görülen karışıklık ortadan kaldırıldıktan sonra, iktisadî gelişme, bir iktisadî ve sosyal bütünde temel boyutlarının artışı olarak (yapı değişikliklerine yolaçsın veya açmasın) tanımlanabilir. Fert başına göre, ilerleyen, değişmeyen veya gerileyen bir gelişmenin söz konusu olduğunu belirtmek için gelişme ve ilerlemenin biraraya getirilmesi gerekir.

● *Teoriler.* Bu konuda birçok açıklayıcı teoriler ileri sürüldü. Nazariyecilerden bir grup, gelişmeyi çoğunlukla ekonometrik modeller aracılığı ile iktisadî dalgalanmalara bağladı. Bazıları (Domar, Harrod, Hicks ve H. Guitton), gelişmede ancak uzun bir dönemin önem taşıdığını ve bundan ötürü, çevrimin, gelişmede ancak bir eksik-ürün olduğunu ileri sürdüler. Çünkü, tasarrufun belirli bir oranına bağlı olarak, sürekli şekilde muhafaza edilebilecek ancak belirli bir gelişme oranı vardır; tasarruf ve yatırım oranlarındaki bir gelişme iktisadî hayatın gelişmesinde bir bozukluk ortaya çıkarır. Tasarruf, yatırım ve üretim arasındaki karmaşık bağıntılardan ötürü, bu bozukluk zaman zaman ortaya çıkacaktır. Buna karşılık başka iktisatçılar (R.M. Goodwin ve N. Kaldor), gelişme oranının, devirli dalgalanmaların sıklığına ve gücüne bağlı olduğunu ileri sürdüler. Refah, üretim potansiyelini genişletir, çöküntü ve daralma ise faaliyetlerin dikkatle seçilmesine, farklı üretim etkenlerinin daha hareketlenmesine ve maliyetin düşmesine yolaçar. Schumpeter'den sonra bazı bilginler bir «ortak yapısal teori» kurarak (Aakermann), dalgalanma ve gelişmeyi karşılıklı bağımlılık içinde birleştirdiler ve böylece bir sentez kurmağa çalıştılar.

İkinci bir teori grubu, iktisadî gelişme üzerinde çeşitli etkenlerin (tabiî kaynaklar, teknik ilerleme, nüfus, kurumlar v.b.) aynı zamanda etkili olduğunu ileri sürer.

Çeşitli etkenler birbirlerini etkileyip güçlendirir ve gelişme bir toplayıcı süreç olarak ortaya çıkar. Bu etkenlerden herhangi birindeki değişiklik, öteki etkenlerde de değişikliğe yolaçar. Bazı bilginlerin (Lewis, Rostow, Higgins v.b.) belirttiği gibi, gelişme, olumlu etki yapan etkenlerin biraraya gelmesinden doğar. Bu teoriler faktörlerden birinin, gelişmeyi başlatma ve yürütme şartlarına uymamasından ileri gelen «gelişme tıkanmaları»nı açıklar. Bu tıkanmalara örnek olarak azgelişmiş ülkelerde, fertlerin düşünce nitelikleri ve meslek eğitimi bakımından yetersiz olmaları yüzünden verilen sermayelerin gerektiği gibi kullanılmayışı gösterilebilir.

Üçüncü grup teoriler (özellikle (R. Barre'ın incelemeleri), gelişme tiplerini, devletin oynadığı rol (kendiliğinden ve planlı gelişme) ve milletlerarası insan ve sermaye hareketleri (kapalı ve açık gelişme) açısından sınıflamağa çalışır. *Kendiliğinden gelişmeler* çeşitli ve bağımsız birimlerin (müteşebbisler, yabancı firmalar, devlet v.b.) ve sosyal grupların etkisi sonucudur. Özellikle XIX. yy.da Avrupa'da görülen bu gelişme tipinde, gelişmeyi gerçekleştirenler, çıkarlarını bağdaştırarak, birbirlerini tamamlayıcı bir rol oynamışlardır. Meselâ özel teşebbüsçü kapitalistler (müteşebbisler, bankacılar), «tasarruf ve birikim ile üretkenliğin artırılmasına yönelmiş olduklarından» kapitalist gelişmenin gerçek etkeni oldular.

Devlet ise, yabancı ülkelerden yeni üretim metotları aktararak (XIX. yy. sonunda Almanya veya Japonya), teknik gelişmede büyük rol oynadı. Gelişme mekanizması, iktisadî faaliyetlerin çeşitli kesimlerinde köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına yolaçtı: sanayileşme, tarım ihtilâli (işlenen birimlerin büyütülmesi, ekin değiştirme gibi yeni tekniklerin kullanılması, tarımcılarda zihniyet değişikliği), ulaşım araçlarının gelişmesi (pazarların genişlemesi ve uzmanlaşmanın artması bunun sonucudur), finansman araçlarının çoğalması ve özellikle çeşitlenmesi. Bu gelişmeler, genellikle ağır ve karmaşık bir şekilde gerçekleşti.

Planlı gelişme, emredici bir plan çerçevesi içinde mücadelede bulunan devletin etkisi ve yönetimi altında gerçekleşir. Meselâ S. S.C.B.'de iktisadî faaliyet, bir kısıtlama havası içinde ve çeşitli kurumların (sendika, parti, devlet) etkisi altında yürülürür. S.S. C.B.'deki gelişmenin mekanizması, «ülkedeki iktisadî yapıyı, köklü bir değişikliğe uğratmak için, devletin, sanayileşmeyi bir araç olarak kullanma yolunda aldığı siyasî ve iktisadî karar»a dayanır. Böylece, yatırım gelişmesi ön plana alınmış olur. Bu amaca varmak için yatırımlar arasında bir seçme yapılır (ağır sanayinin geliştirilmesine öncelik verilir), tüketim sınırlanır ve tarım kesimine etki yapılır (kolektifleştirme).

Açık gelişmeler, XIX. yüzyılın özelliğini meydana getiren iktisadî olaylardır. A.B.D., Kanada, Avustralya, Arjantin gibi ülkeler, büyük çapta göçler ve yabancı sermaye yardımı ile geliştiler. Ama milletlerarası göçlerin ve sermaye hareketinin yavaşlaması, bir ülkenin kendi kaynaklarına dayanarak hiç bir yabancı yardım almadan gerçekleştirdiği *kapalı gelişme*'lerin önem kazanmasına yolaçtı (Büyük Britanya [XVIII. yy.], Japonya [XIX. yy.], S.S.C.B. [XX. yy.] gibi). Dördüncü grup teoriler ise, iktisadî gelişmeyi başlatan ve durduran unsurların incelenmesine yönelir. F. Perroux'ya göre, gelişme, «kutuplar»dan başlar. Hareket ettirici bir sanayi, öteki işletmeler arasında dış iktisadî ilişkiler yaratarak bu işletmelerin gelişmesine yolaçar ve böylece gelişmeyi «başlatmış» olur. Tamamlayıcı malları yapan bir sanayiler karmaşası (kompleksi) ortaya çıkmış olur; daha sonra gelişme halindeki sanayi karmaşaları arasında ilintiler doğar; çok geçmeden, bu karmaşalar, fiyat, akış ve önceden kestirme şebekeleriyle birbirlerine bağlanırlar. Demek ki, millî iktisat, nispeten daha aktif olan bütünler ile (gelişme kutupları), nispeten daha pasif olan bütünlerin (bağımlı bölgeler ve sanayiler) biraraya gelmesinden doğmaktadır. R. Gendarme'ın incelediği Nord bölgesi, bölgesel ve millî gelişmelerin birbirleri üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir. Ama F. Perroux'nun şeması, milletlerarası iktisada ve azgelişmiş ülkelere de uygulanabilir. Bu ülkelerde, kutupların meydana gelmesini önleyen birçok engelin bulunduğu görülmektedir. Azgelişmişliğin ve yoksulluğun kısır döngüsü içine sıkışmış olan bu ülkelerin iktisadı, tamlaşmamış bir iktisattır. Bu durum, yabancı işletmelerin meydana getirdiği gelişme kutuplarından başlayarak yerli sektörün gelişme imkânını ortadan kaldırır. Bu ülkelerde, her şey tüketilmekte (bundan ötürü, gelişme için gerekli finansmanı sağlayacak tasarruf yapılamaz), şiddetli bir işsizlik hüküm sürmektedir. Aynı düşünce doğrultusunda yer alan ve «olgunlaşma okulu» (veya «durgunlaşma okulu») diye adlandırılan ve Amerika'da ortaya atılan bir görüş, gelişmenin, batı ülkelerinde bir duraklama ile karşılaştığını ve geçmişteki kadar yüksek bir hızla devam edemeyeceğini ileri sürer. Bu duraklamanın sebebi, yatırımların nispî olarak azalması ve bunun sonucu olarak tasarrufun nispî olarak artmasıdır. Bu ise, demografik (A.B.D.'de ve Avrupa'da nüfus artışı oranının düşmesi), coğrafî (verimli yatırım imkânlarının azalması) ve teknik (teknik ilerleme, gittikçe daha az sermaye tüketmektedir) olaylardan doğar. Ne var ki, ileri sürülen bu tez, şiddetle tenkit edilmiş ve batı ülkelerinde görülen iktisadî gelişmeler tarafından somut olarak yalanlanmıştır.

Gelişme siyasetinin tutarlı olması için, azgelişmiş ülkelerin yöneldiği amaçlara uygun olarak düzenlenmesi gereklidir. Bu amaçlar, ekonominin iç gelişmesini gözönünde tuttuğu gibi dış bağımsızlığını azaltmayı da gözönünde tutabilir. Güdülen siyaset ise, çeşitliliğe ve iktisadî faaliyetin bütün kesimlerine dayanmalıdır. Kurulması düşünülen işletmelerin verimini artıracak bir altyapının gerçekleştirilmesi (yatırım siyaseti), ticarîleşmiş bir tarımın geliştirilmesine yönelmiş bir tarım reformu (tarım siyaseti), gelirleri yeniden bölüştürerek yatırımları teşvik etmek amacıyle enflasyona başvurma (para siyaseti), cebrî bir tasarruf yaratmak için kamu harcamalarına ve verilere belli bir yön verme (malî siyaset), işletmelerin kurulmasını teşvik için gümrük himayesinin konulması ve döviz gelirlerini istikrarlı hale getirmek amacıyle ihracatın kontrol altına alınması, bu çeşit tedbirlerin başında gelir. Ama azgelişmiş ülkelerin, bu çabaları gösterirken, özel durumlarına uygun düşen milletlerarası bir gelişme siyasetinden de yardım görmeleri gereklidir. Bu durumun sağlanması için şu şartların gerçekleşmesi zorunludur: milletlerarası ilkel madde pazarlarının istikrarlı hale gelmesi, gelişmiş ülkelerde üretim ve iktisadî faaliyet seviyesinin korunması, dünyanın başlıca bölgeleri arasında el emeğinin serbest hale gelmesi, teknik yardımın artması, azgelişmiş ülkelere malî yardımın milletlerarası bir nitelik kazanması. Gelişme siyaseti, azgelişmiş ülkelerin yeni durumlara uymak için gayret sarfetmelerini ve fedakârlıkta bulunmalarını, gelişmiş ülkelerin ise sorumluluklarının farkına varmalarını gerektirir.

● *Gelişmeye yardım.* «Zengin» ülkelerin

hükûmetleri, geri kalmış ülkelere ancak yakın bir geçmişte yardım etmeğe başladılar. Bu yardımların amacı, geri ülkelerin iktisadî gelişmesini kolaylaştırmak, yoksulluğun uzayıp gitmesinden ve hayat seviyeleri arasındaki farkların büyütülmesinden doğacak millî veya milletlerarası sosyal kargaşaların önüne geçmekti. Gerçekten de, dünya nüfusunun altıda biri, dünya üretiminin üçte ikisini üretir ve tüketirken, yine dünya nüfusunun yarısı yetersiz besin almaktadır. Bu gerçeklerin farkına varan ve aynı zamanda, «üçüncü dünya»nın, Batı ile Doğu'yu karşı karşıya getiren kamplardan birine veya ötekine tümüyle katılmasından çekinen sanayileşmiş ülkeler, kaynaklarının bir kısmını, daha azgelişmiş ülkelere yardıma ayırdılar (1966'da, millî gelirin yüzde 0,88'i). Sanayileşmiş ülkelerin yaptığı yardımlar, önce *ticarî* yardımı, daha sonra bunu tamamlayan *teknik* yardımı (teknik işbirliğinden de söz edilir), *malî* yardımı ve nihayet *aynî* yardımı (karşılıksız olarak malzeme, eşya ve hizmet sağlanması) kapsar.

Teknik yardım'ın amacı, edinilmiş bilgilerin aktarılmasıdır. Bunun üç ayrı uygulama alanı vardır: kişilerin genel eğitimi (*kültür yardımı*), bütün faaliyet kollarında uzmanların yetiştirilmesi ve özellikle, üretimin mükemmelleştirilmesi için şart olan tekniklerin araştırılması ve aktarılması. Bu teknikler, eldeki kaynaklardan daha rasyonel bir şekilde faydalanılması için de gereklidir. Ne var ki, bu konuda, bazı pürüzler ortaya çıkmaktadır. Çünkü edinilmiş bilgilerin aktarılması çoğunlukla ticarî bir özellik taşır (telif hakkı, ihtira beratı, işletmeler arası rekabetin temeli olan organizasyon usullerindeki sırlar). Geri kalmış ülkelerin, gerek mübadele hadlerini daha elverişli hale getirmek ve gerekse, bu ülkelerin sürüm piyasalarını genişletmek veya gelişmeye yararı dokunan malların sağlanması imkânını fazlalaştırmak amacıyle girişilmiş her türlü sistematik faaliyet, *ticarî yardım* çerçevesi içinde ele alınmalıdır. Gelişmiş ülkeler tarafından ihraç edilen ürünlerin fiyatlarını indirmek veya kredi kolaylıkları göstermek, alıcı ülkelerin bazı hammadde (tarım ve maden ürünleri) üreten ülkelere uygulayacakları gümrük resimleri veya kontenjan siyasetine kadar her çeşit tedbir (ilk madde fiyatlarının istikrarlı hale getirilmesi de dahil olmak üzere), bu çerçeveye girer. Aynî yardım, sanayileşmiş ülkelerin bağış şeklinde veya özel fiyatlarla verdikleri şeyleri kapsar. Bunlar, maddî mallar olduğu gibi hizmet şeklinde de sağlanabilir (bu sonuncu şekil, *teknik yardım*'a yaklaşır). Bu yardım çerçevesinde, tam donatımlı fabrikalar, makine, kamyon, yedek parça, hattâ kitap ve tıbbî malzeme de verilebilir. İktisadî gelişme amacı gözönünde tutularak tarım fazlasının kullanılması da bu yardım türü içinde yer alır.

Malî yardım, özel sermayenin ve kamu sektörünce malî imkânların sağlanmasıdır. Özel sermaye açısından yardım, daha çok, gelişmiş ülkelerin hükûmetleri tarafından yapılan teşvikler ve geri kalmış ülkelerde yatırımları hızlandırmak amacıyle verilen garantiler şeklindedir. Kimi zaman tek yanlı tedbirler (msl. dış yatırım gelirleri veya dış ülkelerde faaliyet gösteren işletme şubelerinin elde ettiği kârlar üzerinden alınan vergilerin indirilmesi, siyasî bakımdan ya da para açısından doğacak zararlara karşı sigorta) veya çok yanlı tedbirler (çift vergilerin kaldırılması, dayanışmalı bir sorumluluk sisteminin yaratılması) şeklinde de olabilir. Kamu sermayelerinin getirilmesi, gelişmiş ülkelerdeki kamu fonlarının geri kalmış ülkelere aktarılması demektir. Bugün gelişme için yapılan milletlerarası yardımın düzenlenişinde, bu kamu yardımları önemli bir yer tutar. Kamu fonlarının gelişi, çeşitli meseleler ortaya çıkarır. Kamu yardımı, bağış mı yoksa borç şeklinde mi olacaktır? Bu konuda yapılan tercihte birçok faktör rol oynar: faiz oranı, borcun ödenme imkânı v.b. Ayrıca, malî yardımlar çoğunlukla emtia hareketine bağlıdır. Başka bir deyişle, bağışlama ve ödünç vermeler, çoğunlukla, transferi mümkün olmayan ve ancak yardımı yapan ülkeden alınacak malların ödenmesinde kullanılabilecek bir para ile sağlanır.

Yardım çeşitli şekillere büründüğü için, değerlendirilmesi çok güçleşmektedir. Rakamlar, bir kaynaktan ötekine, büyük farklar gösterir. Genellikle, sermaye hareketlerinin değerlendirilmesiyle ve bütçenin çeşitli fasıllarına yapılan harcama uygulamalarıyle ilgili kararsızlıklar, istatistik sonuçların arasındaki farkı izah edebilir. Ayrıca, sanayileşmiş ülkelerin Üçüncü dünya için katlandıkları «fedakârlıkları» daha iyi gözönüne serebilmek için, bazı istatistiklerde, vaat edilmiş veya vaat edilmek üzere olan krediler ile fiilen yapılmış ödemelerin birbirine karıştırıldığını unutmamak gerekir.

Birleşmiş Milletler teşkilâtının 1961'de öngördüğü amaç, zengin ülkelerin yaptığı yardımı, bu ülkelerin millî gelirinin yüzde 1'ine çıkarmaktı. Gelişmeye yardım komitesini meydana getiren on beş ülke bakımından bu oran 1966'da ancak yüzde 0,88'e ulaştı. Bu oranın komiteyi meydana getiren ülkelerin 1962'deki gelirinin yüzde 1,2'sine tekabül ettiği ve yardımın nispî olarak azaldığı gözönünde tutulursa, bu konudaki yetersizliğin çok tehlikeli ve ciddî olduğu anlaşılır. Kamu yardımındaki gerileme ise daha belirgindir; çünkü 1962'deki yüzde 0,72'ye karşılık, aynı devletlerin gelirlerinde, bu oran, 1966 yılında yüzde 0,57'ye düşmüştü. 1966 Yılında, Fransa millî gelirinin yüzde 1,70'ini, Hollanda yüzde 1,49'unu, Belçika yüzde 1,31'ini, İtalya 1,28'ini, İngiltere ise 1,16'sını yardımlara harcamışlardı. S.S.C.B.'nin yaptığı yardımlar 1965 yılında 3 milyar 500 bin dolara ulaşacaktı. Bu, aynı yıl A.B.D.'nin yaptığı yardıma aşağı yukarı eşittir. Liberal ekonomili bazı ülkelerin yaptığı yardımların mutlak rakamlar bakımından ilerleme göstermesi, aslında, özel yatırımların gelişmesinden doğar. Oysa, bu çeşit yatırımlar, kelimenin tam anlamıyle «yardım» sayılamaz. Bu yatırımlar, üçüncü dünyanın gelişmesine önemli bir katkıda bulunabilirse de, bunlarda her zaman kâr duygusu ağır basar. Nitekim bu yatırımlar, kendilerinden beklenen iyi ve yararlı sonuçları her zaman vermemişlerdir. Azgelişmiş ülkeler, gittikçe fazlalaşan faizleri ödemekle yükümlüdür. Ayrıca, bu yardıma eşit olmayan bir şekilde bölüştürülmektedir. Asya, tüm kredilerin ancak yüzde 41'ini ve kamu yardımlarının yüzde 54'ünü alabilmektedir.

Yardımdaki azalmanın çeşitli sebepleri vardır. Önce, gelişmiş ülkelerin kamuoyu, bu yardımların yapılmasını pek istemez. Aynı kamuoyu, kredilerin, zengin ülkelerdeki geri kalmış bazı bölgelere yöneltilmesini tercih eder. Ayrıca, bugüne kadar azgelişmiş ülkelerin bu yardımlardan pek faydalandıkları söylenemez. Bu ülkelerin çoğu, meselâ tarım reformu gibi, gelişmeye yolaçacak yapısal reformları gerçekleştiremediler. Bir başka sebep de, azgelişmiş ülkelerde sermayeyi emme gücünün çok zayıf olmasıdır; bu ise, yardımın artmasını engelleyen bir durumdur. Böylece yardım sistemlerinin bir reforma muhtaç olduğu açıkça görülmektedir. Bu ise, zengin ülkelerin olduğu kadar yoksul ülkelerin de, çaba ve fedakârlık göstermelerini gerekli kılar. Bu bakımdan, yardımın «çok taraflı» olması ve millî katkıları biraraya toplayarak tek elden dağıtan bir Dünya fonunun kurulması şarttır. (LM)

Gelişme (MİLLETLERARASI — AJANSI). Bk. A.İ.D.

GELİŞMEK geçz. f. (esk. türk. *kelişmek*'-ten). [Canlılar için] Büyümek: *Gübre verilen bitkiler daha çabuk gelişir. Çocuk gelişti. Esk.* Neşvünüma bulmak. ‖*Mec.* İlerlemek, olgunlaşmak, genişlemek: *Türk inkılâbı durmadan yürüdüğü için yaşlandıkça gelişiyor ve geliştikçe büyüyor ve güzelleşiyor* (P. Safa). *Esk.* İnkişaf etmek.

— Bot. Bitki organlarının (yapraklar, dallar) çiçek yapmaksızın göze görünür şekilde büyümesi ve farklılaşması. (L)

GELİŞTİRME i. (*geliştirmek*'ten *geliştir-me*). Gelişmeyi sağlamak eylemi.

— Leng. *Geliştirme eki*, bazı hint-avrupa dillerinde (hint-iran dilleri, Ermenice, Yunanca) geçmiş zaman değerindeki bazı fiil biçimlerine bu değerlerini belirlemek için eklenen öğe. (*Eşanl.* AUGMENT.) Bk. ANSİKL.

— Mim. Bir kemer taşını veya başka herhangi bir sehim parçasını saran yüzeylerin düzey bir yüzeye yayılması.

— ANSİKL. *Geliştirme eki*, başlangıçta fiilden ayrı, ama fiilin önüne konan bir öğeydi. Homeros Yunancasında, Veda Sanskritçesinde her zaman kullanılmazdı; biçimlerin hece sayısı ile geliştirme eki (veya geliştirme eki kullanılmadığı zaman cümledeki yeri) arasında bir bağ vardır: meselâ Ermenicede geliştirme eki yalnız tek heceli biçimlere takılır. Ünsüzle başlayan bir biçime («hece») geliştirme eki: yun. *e - phere* «taşıyordu») eklenen bu ek bir *e* veya bazen bir *ē*'dir, fakat kelimenin ilk harfi ünlüyse, geliştirme eki bu harfle kaynaşır («zaman») geliştirme eki: *ag* - «sürmek»ten, yun. *ēge* [*e - age*], «sürüyordu»). Bu kaynaşma daha ortak hint - avrupa dilinde başlamıştır. (L)

GELİŞTİRMEK geçl. f. (*gelişmek*'ten *geliş-tir-mek*). Gelişmesini sağlamak, gelişmesine yolaçmak: *Güneş fidanları geliştirdi.* (M)

GELLÉ (Marie Ernest), fransız hekimi (Beauvais 1834-Paris 1923). Kulak anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi üstüne eserler yazdı. Sağırlık konusunu inceledi ve teşhis metotları buldu. (L)

GELLERT (Christian Fürchtegott), alman yazarı (Hainichen, Saksonya 1715-Leipzig 1769). Gottsched'ın düşüncelerini benimsedi. 1745'te Leipzig'te bir hitabet ve şiir dershanesi açtı ve çok ilgi gördü. *Fabeln und Erzählungen* (Masallar ve Hikâyeler) [1476-1478] adlı eseriyle tanındı. Bu eserde Almanya'nın *Aufklärung* (Aydınlanma) devrinin felsefe ve ahlâk ülkücülüğünü yansıttı. Öte yandan duygusal komediler, *Leben der Schwedischen Grafin von G* (İsviçreli Kontes von G.nin Hayatı) [1747-1748] adlı bir roman yazdı. Bu romanda Abbe Prévost ile Richardson'un etkileri görülür. (L)

GELLERTHEGY veya **GELLERT tepesi**, Budapeşte'de (Macaristan) Tuna'ya hâkim sarp tepe. Gellert tepesi Buda tümseğinin güneyinde, nehrin sağ kıyısındadır. Hisar. Sovyet Ordusu anıtı. (L)

GELLİ (Giovan Batista), italyan yazarı (Floransa 1498 - ay.y. 1563). Kunduracı iken edebiyata heves etti. Floransa «Crusca» akademisine girdi. Cosimo di Medici tarafından *İlâhî Komedya*'yı (Divina Comedia) yorumlamakla görevlendirildi. En önemli eserleri: *Capricci di Giusto Bottaio* (Fıçıcı Giusto'nun Gelgeç Hevesleri) [1546-1548] ve *La Circe* (Kirke) [1549]. Diyaloglardan meydana gelen bu sonuncu eser ahlâk meselelerini alaylı ve cüretli bir biçimde ele alır. (L)

GELLİBRAND (Henry), ingiliz astronomu ve matematikçisi (Londra 1597-ay.y. 1636). Gresham College'ta astronomi profesörü oldu (1627). Manyetik deklinezonun zaman içinde değişmelerini inceledi ve 1633'te H. Briggs tarafından hesaplanan trigonometrik çizgilerle ilgili bir logaritma cetveli yayımladı. (L)

GELLİGAER, İngiltere'de şehir, Galler ülkesinde (Glamorganshire), Caerphilly'ye 12 km uzaklıkta; 41 040 nüf. (1951). Burada eskiden Romalılardan kalma küçük bir tabya vardı. Kömür yatakları. (L)

GELMA, Cezayir idare çevresinin (Annaba idare bölgesi) merkezi, Seybus'un aştığı yeşil bir havzada, Numidia sıradağlarında; 34 829 nüf. İlgi çekici kalıntıları (1908'de onarılan tiyatro), bugüne kalan eski roma şehri *Calama*, şimdi zengin bir yerleşme bölgesinin merkezidir, zeytinlikler ve sığır yetiştiriciliği. — *Gelma idare çevresi*, 113 815 nüf. (L)

GELME i. (*gelmek*'ten *gel-me*). Gelmek işi: *Kâmil Beyin yüreğinde, o kalın damar, akşam olup, Nermin'in gelmesinden umudu kesildi kesileli, böyle insafsız insafsız vuruyordu.* (Kemal Tahir). ‖ Sıf. Gelmiş olan: *Avrupa'dan gelme bir vazo aldı.*

— Fiz. *Gelme açısı*, hareket halindeki bir cismin doğrultusunun veya ışık ışınının, karşılaşma noktasında, bir yüzeyin normaliyle yaptığı açı: *Yansıma açısı, gelme açısına eşittir.* ‖ *Gelme noktası*, gelme açısının te-

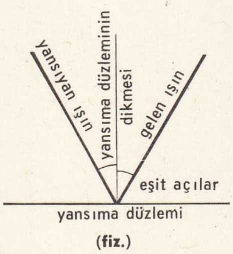

(fiz.)

gelme

(havc.)

pesi. || *Sınır gelme,* bir diyoptr'dan kırılarak geçtikten sonra dik açıya eşit bir çıkış açısı yapan ışık ışınının gelme açısı. (Gelme açısı, sınır gelme açısından büyük olan her ışın, tam yansımaya uğrar.) || *Sıyıran gelme,* gelme noktasında normale dik açı yapan ışık ışınımın durumu. Bk. *Işığın* KIRILMA'*sı.*

— Havc. *Gelme açısı,* uçağın boy ekseni ile kanat profil doğrultusu arasında kalan açı. (Bu açı, hücum açısından farklı olarak, uçak yapılırken tespit edilir; hücum açısı, uçuş şartlarına göre, pilotun değiştirebildiği, kanat profil çizgisi ile rüzgâr doğrultusu arasında kalan açıdır. Bununla birlikte, «gelme açısı» terimi hücum açısı yerine sık sık kullanılır.) [LM]

GELMEK geçz. f. (esk. türk. *kelmek*'ten). Bir yere gitmek, varmak: *Bütün aile, küçücük arabanın içinde üst üste, şehrin dışındaki bir çeşme başına kadar gelmiştik* (R. N. Güntekin). || Geriye dönmek: *Çocuk daha okuldan gelmedi mi?* || İnmek: *Pencereden bakacağına aşağıya gel de konuşalım.* || Düşmek: *Taş yan taraftan değil, yukarıdan geldi.* || Ziyaret etmek, uğramak: *Her pazar bize gelir.* [Sıvılar için] Çıkıp akmak: *Günlerdir musluktan su gelmiyordu, bugün geldi.* || İsabet etmek: *Kurşun İlhan'ın ayağına gelmiş.* || Varmak, ulaşmak: *Artık derslerin sonuna geldik, yakında sınavlar başlayacak.* || Varlığını sürdürmek, aktarılmış olmak: *Eski devirlerden birçok anıt çağımıza kadar gelmiştir.* || Ortaya çıkmak: *Felâket tek başına gelmez.* || [Zaman bildiren kelimelerle] Çatmak, girmek, başlamak: *Ama parayı ödeme saati gelince ne yapacaktı?* (H.R. Gürpınar). || Yetişmek, ulaşmak: *Boyum ancak onun omuzuna geliyor. Deniz buraya kadar geliyor.* || Çıkmak, yönelmek: *Merak etme, ondan kimseye kötülük gelmez.* || Takip etmek: *Çocuk arkamdan geliyordu, birdenbire kayboluverdi.* || [......'den] Getirilmiş olmak: *Bu çay Çin'den geliyor.* || [Gramerde] Katılmak, eklenmek: *Türkçe, eklemeli bir dil olduğu için ekler kelimelerin sonuna gelir.* || [Bir şeyi] Ele almak. [Bir şeye] Başlamak: *Şimdi asıl konumuza gelelim.* || Sonuç çıkmak: *Bu hareketlerden ne gelir, onu kimse tahmin edemez.* || [Gramerde] Türemek: «*Güzellik*», «*güzel*»*den gelir.* || Doğmak, olmak: *Öyle sanıyorum ki şairlerimizin bu işlere kalkışmaları, şurada burada okudukları, duydukları sözleri iyice anlamamalarından geliyor* (N. Ataç). || [Duygu, düşünce için bir yerde] Meydana çıkmak, hissedilmek: *O günlerde üstüme bir bıkkınlık gelmişti, hiç bir şey yazmak istemiyordum.* || Dayanmak, katlanmak: *Çok eski, elle dokunmağa gelmeyen bir mumya gibi dağılıyor* (A. H. Tanpınar). *O hiç şakaya gelmez.* || [Bir şeye] Sonradan inanmak, doğruluğuna hak vermek: *Bir gün dediğime geleceksin.* || Etkili olmak: *Buranın havası hastalığınıza iyi geldi mi?* || (Gibi) Görünmek: *Kendini bildi bileli babasından herkes ona Tevfik diye bahsetmişti, ona da babasını adıyle çağırmak tabiî geliyordu* (H. E. Adıvar). || Mal olmak: *Bu yiyecekler kaça geldi?* || Uymak, uygun düşmek: *Bu ayakkabı sana gelmez.* || Bazı kelimelerin sonuna gelerek gereksinme bildirir: *Onu çok göreceğim geldi.* || «Yapabilirse, elinde ise» anlamında kullanılır: *Gelin de bu davranışa kızıp bağırmayın.* || Olumlu emir kipi, öğüt anlamında kullanılır: *Gel, bu akşam oraya gitme, hiç iyi bir yer değilmiş.* || [.... a, e] Gelince [... .....] söz konusu olunca: *Arkadaşlarıma gelince, doğrusu onlara da fena insanlar diyemem* (R. N. Güntekin). || Yardımcı fiil olarak yapmacık anlamı verir: *O kadar seslendim, işitmemezlikten geldi.* || Yardımcı fiil olarak süreklilik bildirir: *Bu işler böyle yapılagelmiş, ama böyle gitmeyecek.*

— ÇEŞ. DEY. *Gelip çatmak,* kaçınılmaz olmak: *İşte şimdi o kadar ürktüğü ve bununla beraber beklediği saat gelip çatmıştı* (A. H. Tanpınar). || *Gel gelelim.* Bk. GELGELELİM. || *Gel zaman, git zaman,* çok zaman sonra. || *Gel keyfim gel.* Bk. KEYİF. || *Başa gelmek,* yüksek bir mevkide görev almak. || Uğramak, yaşamış olmak: *Başa gelen çekilir.* || *Burnundan gelmek.* Bk. BURUN. || *Canı burnundan gelmek.* Bk. CAN. || *Çıka gelmek.* Bk. ÇIKAGELMEK. || *Dile (dillere) gelmek,* kötü bir ün kazanmak. || *Elden gelmek.* Bk. EL. || *Gitti de geldi.* Bk. GİTMEK. || *Hakkından gelmek,* becermek: *Bütün işlerin hakkından geldim.* Yenmek, üstün gelmek: *Adamın iki dakika içinde hakkından geldi.* || *Hoş geldiniz.* Bk. HOŞ. || *İleri gelmek,* doğmak: *Bu karışıklık onun beceriksizliğinden ileri geldi.* || *İmana gelmek,* inanmak, doğruyu kabul etmek. || *Karşı gelmek,* karşılık vermek, sert bir şekilde itiraz veya hücum etmek: *Ben ikisine karşı gelemedim* (Ömer Seyfeddin). || *Kendine gelmek,* dalgınlık veya baygınlık anından sonra canlanmak: *Bir an kendisine gelir gibi oldu* (A. H. Tanpınar). || *Yan gelmek,* keyif çatmak: *Akşama kadar bir köşede yan gelip kitap okudum.* || *Yola gelmek,* hareketlerini düzeltmek. || (*Bir şey*) *Vız gelmek,* bir şeyi umursamamak: *İspanyol Meyhanesinde seninle ölmek varmış / Vız gelir dünya* (Turhan Oğuzbaş).

— Denizc. *Sancağa, iskeleye gelmek,* sancak veya iskeleye gemiyi döndürmek. (Bu terim özellikle yelkenli gemilerde kullanılır ve geminin rüzgârın estiği yönden açıldığını, uzaklaştığını belirtirdi.)

— Folk. *Geldi gitti tahtası,* eskiden mahalle okullarında hocanın, oturduğu yerden, görebileceği uzaklıkta, öğrencilerden dışarı çıkıp geleni göstermek için bulundurulan tahta.

— ANSİKL. Folk. Üzerinde «geldi», «gitti» yazıldığı için bu adı aldı. Öğrenci gerekli bir iş yüzünden dışarı çıkarken tahtanın «gitti» yazılı, işini bitirip geldiğinde de «geldi» yazılı yüzünü hocaya karşı çevirirdi. Tahtanın «gitti» yazılı yüzü hocaya dönük bulunduğu sürece başka bir öğrenci izin alıp dışarı çıkamazdı. Sonraları «geldi», «gitti» tahtası da, sözleri de yersiz ve gereksiz işleri anlatmak için kullanılan bir deyim oldu.

◆ **Gelinmek** geçz. f. Gelmiş olunmak: *Uzun bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelindi.* (M)

GELMERSEN (Grigoriy Petroviç), rus jeoloji bilgini (Tartu, Estonya 1803-Petersburg 1885). Petersburg Maden enstitüsünde jeoloji profesörü. Rusya ve Avrupa'da çeşitli araştırmalar yaptı ve bu araştırmaların ilmî sonuçlarını çeşitli eserlerde ortaya koydu. (L)

GELMİÇ i. (fars. *gelmic*'den). Büyük balıkların kılçığı. (M)

GELNİCA, Çekoslovakya'da şehir, Slovak-

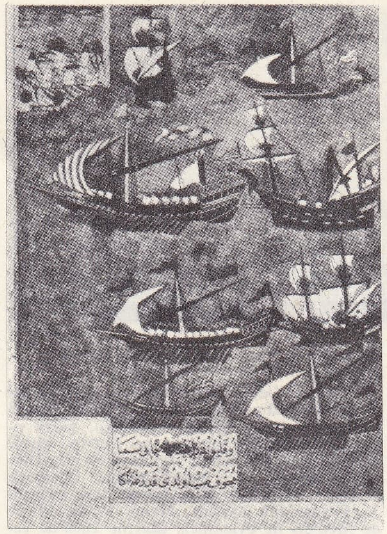

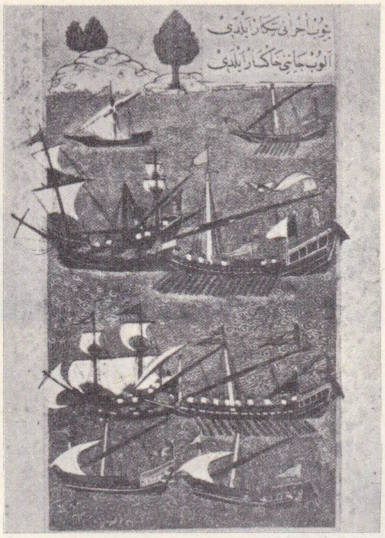

solda Murat Reis'in Malta korsanlarıyle deniz savaşında (1609) türk **gemileri** (çektiriler); sağda, 1609 savaşında Halil Paşa kumandasındaki türk tekneleri

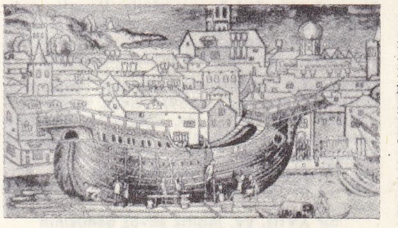

inşa halinde venedik **gemisi**, XV. yy.

fenike ticaret **gemisi**, Beyrut müzesi

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

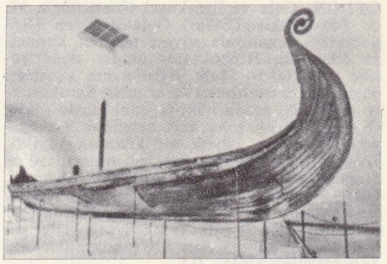

Viking **gemisi** (XV. yy.) Osebery kazıları, Norveç

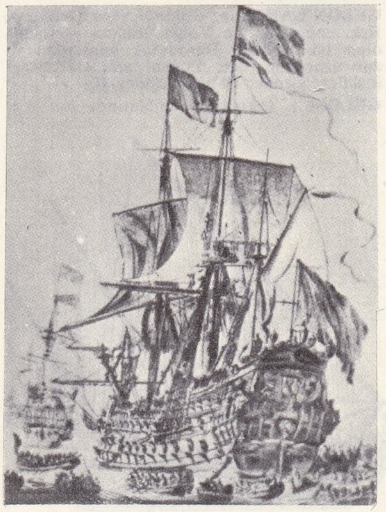

hollanda **gemisi** «Zeven Provincien» Ruyter'in amiral gemisi (1666), W. van de Velde'nin eseri Gemi müzesi, Amsterdam

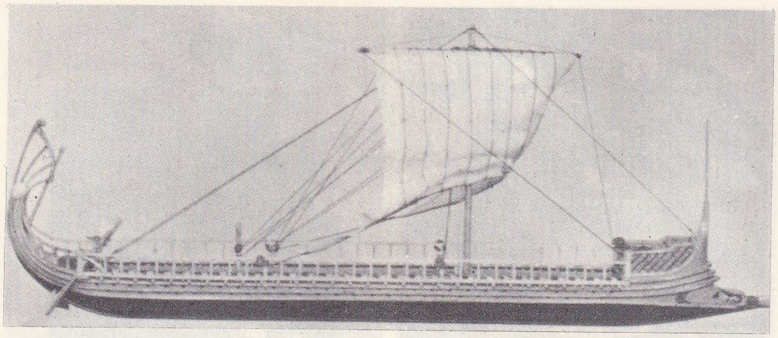

iki sıra kürekli ve yelkenli eski yunan çektirisi (M.Ö. 400)

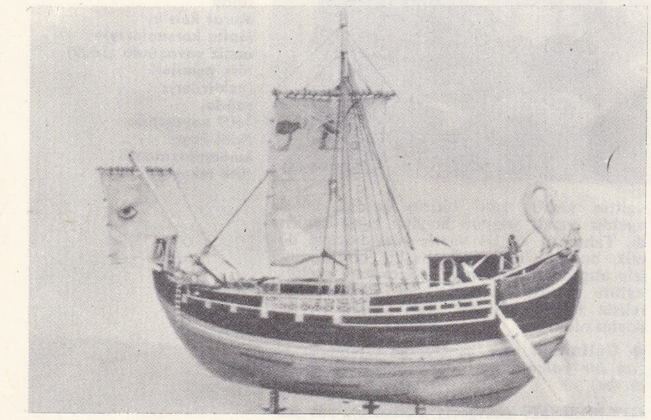

yelkenli, roma ticaret gemisi (yaklş. M.S. 200)

ya'da (Doğu Slovakya bölgesi), slovak Demir dağlarının doğu ucunda, Hnilec ırmağı kıyısında; 5 000 nüf. Çelik fabrikaları ve demirsiz madenler dökümevleri. (L)

GELOCUS i. Gevişgetiren memeli hayvan. Kalıntıları Ronzon (Haut-Loire) oligoseninde ve Quercy fosforitlerinde bulunmuştur. (L)

GELON, Gela ve Syrakusai tiranı (Gela M. Ö. 540-Syrakusai 478). Gela'da tiran Hippokrates zamanında süvari alayına kumanda ediyordu, Hippokrates ölünce onun yerine geçti (485). Halk yığınlarının kovduğu büyük toprak sahipleri tarafından Syrakusai'ye çağırıldı, orada hâkimiyetini kurdu (485). O sıralarda bu şehir çok zengindi. Hâkimiyeti Sicilya'nın büyük bir kısmına yayıldı. Kartacalıların tehdidi üzerine, onları 480'de Himera'da yendi ve ilerlemelerini durdurdu. Ortigia adasına denizden kazandığı Arkhadine semtini ekledi: buraya işgal edilmiş şehirlerin halkını yerleştirerek Syrakusai'yi genişletti. Ölümünden sonra Syrakusai'liler onu kahramanlaştırdılar. (L)

GELON'LAR (yun. *Gelônoi* veya *Gelônes*). Esk. coğ. Don ile Volga arasına yerleşmiş olan İskit halkı. Herodotos bunlardan uzun uzun söz eder. Yunanlılarla sıkı ticarî ilişkilere girdiler ve helenleştiler. (L)

GELOSİ i. («kıskanç» anlamında ital. k.). XVI.-XVII. yy.larda Fransa'da temsiller veren bir İtalyan tiyatro topluluğu.

— ANSİKL. Gelosi'ler Fransa'ya *Commedia dell'arte* üslûbunu getirdiler. 1576'da, Henri III tarafından çağrılan topluluğu, garip oyunlar yazmakla tanınan ve Flavio adıyle bilinen Flaminio Scala yönetmekte idi. Topluluk l'Hotel de Bourbon'daki tiyatroya yerleşti. Paris'teki halk hareketleri sırasında Fransa'dan ayrıldı. Henri IV'ün Marie de Médicis ile evlenmesi üzerine 1600'de yeniden Fransa'ya döndü ve 1604'e kadar burada kaldı. (L)

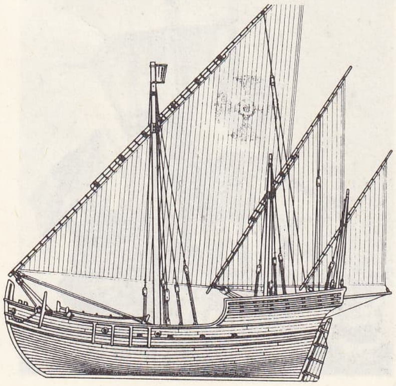

Kristof Klomb'un gemilerinden «Nina»

GELPKE (Rudolf), isviçreli mühendis (Basel 1873-Waldenburg 1940). 1917-1935 Arasında İsviçre konfederasyonunun millî müşaviri olarak Ren nehri üzerindeki ulaştırma yollarının geliştirilmesine çalıştı. (L)

GELSEMİUM i. Bitki cinsi. İndo-Malezya ve Amerika'da yetişen üç türü vardır. (Bunların birinden *gelsemin* adı verilen, tıpta sinir ağrılarını dindirici ve ateş düşürücü olarak kullanılan bir alkoloit elde edilir. *Gelsemium sempervirens* Kuzey Amerika'da parklarda yetiştirilir. *Loganiaceae* familyasından.) [L]

GELSENKİRCHEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Essen'in kuzeyinde. Lippe ırmağının yan kanalı kıyısında; 388 700 nüf. Ruhr bölgesinin başlıca kömür merkezi. Kok fabrikaları; yüksek fırınlar; çelik fabrikaları; dökümhaneler; çeşitli metalürji. Büyük camcılık merkezi. Konfeksiyon. (L)

Gel, yaratıcı ruh (lat. *Veni, ereator spiritus*). Pantkot yortusunun akşam duasında ve bazı özel törenlerde, özellikle konsillerin, sinodların, konferansların açılışında ve papazlığa kabul törenlerinde v.b. Kutsal Ruh'a okunan ilâhi. IX. yy.da yazıldığı sanılıyor. (L)

GELZER (Heinrich), alman filoloğu ve tarihçisi (1847-1906), Heidelberg, Basel ve Jena üniversitelerinde profesörlük yaptı. Bizans tarihi ve kilise coğrafyasını inceledi. Eserleri: *Sextus Julius Africanus und die Bysantinische Chronographie* (Afrikalı Sextus Julius, Bizans Kronik yazarlığı) [1880-1898]; *Notitia Episcopatuum* (1900); *Ochrid Patrikhanesi* (1902); *Doğuda Kilise ve Sosyete Hayatı, Nikaia Sinoduna Katılanların Listesi* (1898). Ayrıca, *Georgii Cyprii Descriptio Ocbis Romani* adında bir eser de yayımladı (1890). [L]

GEM i. (yun. *kemos*'tan). Atın ağzına takılan, kayış ve dizgine bağlı demir âlet: *Cemil'le Faruk kapıya yetiştikleri zaman, üç atlı da gemleri kasarak durmuşlardı* (Kemal Tahir). *Bin gemle bağlanan yağız at şaha kalkıyor* (F. N. Çamlıbel). [KANTARMA da denir.]

— ÇEŞ. DEY. *Gem almaz,* söz dinlemeyen, âsi. || *Gem vurmak,* bazı istek ve taşkın hareketlere engel olmak: *Beni hareketlerime gem vurmamağa alıştırmıştı* (Sabahattin Ali). || *Gemi azıya almak.* Bk. AZI. || *(Birinin) Gemini kısmak,* bir kimse üzerindeki baskıyı arttırmak.

— Zootekn. *Gem yeri,* atın altçene kemiğinde, kesici dişlerle birinci azı arasındaki karşılıklı aralık. (Kantarmanın demiri bu aralıklara oturur. Dişler arasındaki bu aralıkları örten mukoza tabakası çok duyarlıdır. Gem yerleri, gemin anî ve sert çekilmesiyle yaralanabilir.) || *Teşm. yol.* Köpek dişleri bulunmayan memeli hayvanın çene kemiklerindeki aralık.

— ANSİKL. *Gem,* atın ağzına takılan ve başlığın bir parçası olan tek dizginli, madenî veya üstü deri ya da lastik kaplı bir ağızlıktır. Biçimine göre ağızda yumuşak veya sert bir etki yapar. Çeşitli gemler vardır: *Suluk zincirli gem, arap gemi, pelham, damaklı gem, ingiliz gemi* v.b.

Gem, genellikle atın ağzında bir kaldıraç etkisi yaparak sevk ve idareyi sağlar. Gem, bir yandan başlık kollarına, diğer yandan dizginlere bağlıdır. Atın yetişme tarzına, eğitimine göre başlıkla birlikte ata en uygun düşen gem takılır. (ML)

GEMAR, Cezayir sahrasında (Vahalar idare bölgesi, Tuggurt idare çevresi, El Vad komünü) yer. Suf'ta, El Vad'ın kuzeybatısında. Bir vahanın (12 000 nüf.) merkezi. Halı imalâtı. Tütün ticareti. (L)

GEMARA i. («tamamlayıcı, yorum» anlamında aramca k.). Talmud'un ikinci bölümüne verilen ad. (L)

GEMAYEL (Pierre), lübnanlı siyaset adamı (Bikfaya 1905). Marunî topluluğuna bağlıydı. Lübnan Falanjlar partisini kurdu. 1943'te Bağımsızlık savaşını yönetti, Lübnan'da fransız mandasının sona ermesiyle ilgili görüşmelere katıldı, iç savaş sırasında da (1958) arap milliyetçilerine karşı mücadeleyi yönetti. Millî Kurtuluş hükûmetinde başbakan yardımcılığı etti (1960) ve Şahap rejimi boyunca çeşitli bakanlıklarda bulundu. Sosyal alanda birçok tasarı hazırladı. (L)

GEMBLOUX, flam. **Gembloers,** Belçika'da (Namur ili ve idare çevresi) komün, Orneau kıyısında, Namur'un kuzeydoğusunda; 5 900 nüf. 922'de kurulan benediktin manastırının (kronikçi Gembloux'lu Sigebert burada yaşadı) XVIII. yy.dan kalan bugünkü yapılarında, tarım ve ormancılık okulu. Eski surlar. Biracılık. Malt fabrikası. Bıçakçılık. Sağlık ve cerrahî malzemesi. Hassas makineler. Sepicilik ve deri işçiliği. Ecza laboratuvarları. Avusturyalı Don Juan, Felipe II'ye karşı ayaklanan flamanları (1578), Fransızlar da Avusturyalıları (1794) burada yendiler. (L)

GEMCİK i. (*gem*'den *gem*-cik). Anat. Gerek görünüşleri, gerek fizyolojik görevleri bakımından bazı mukoza kıvrımlarına verilen ad: *Dil gemciği, dudak gemcikleri, veru montanum gemciği, bızır gemciği.* || *Dil* gemciği, dilin alt yüzünü ağzın tabanına bağlayan ince zar. (Bebelerde bu gemcik emmeyi güçleştirirse ameliyatla düzeltilir.) || *Kamış gemciği,* sünnet derisini kamışa bağlayan ince deri. (Kamış deliğinden sünnet derisine kadar çizgi şeklinde uzanan kamış gemciği çok kısa olabilir; bu durumda küçük bir ameliyat gerekir.) [L]

GEMELLAE. Esk. coğ. Avras'ın güneybatısında önemli kara yolları kavşağı ve Kuzey Afrika *limes*'inin merkezlerinden biri. Hava fotoğrafçılığı sayesinde *limes*'in tahkim edilmiş bir ordugâhı bulundu; M.S. 126'da kurulan ordugâh, surlarla (2 000 m'den çok) çevrili bir bölgenin ortasındaydı. (L)

GEMELLİ (Agostino), italyan psikoloğu (Milano 1878-ay.y. 1959). Genç yaşta sosyalizme bağlandıysa da, sonradan *Agostino* adını alarak, rahip oldu. İtalyan neoklasik akımının öncülerindendi. *Rivista di Filosofia Neoclassica*'yı (Neoklasik Felsefe dergisi) ve Milano Sacro Cuore Katolik üniver-

bir XVIII. yy. ingiliz savaş gemisinin kıç kasarası

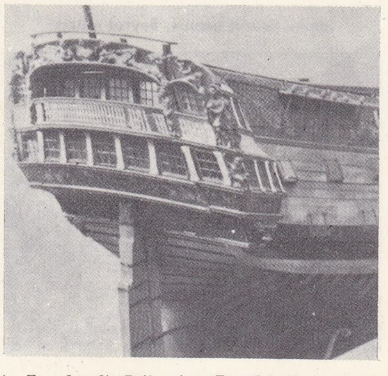

Foto. *Encyclopedia Britannica ; Encyclopedia Americana*

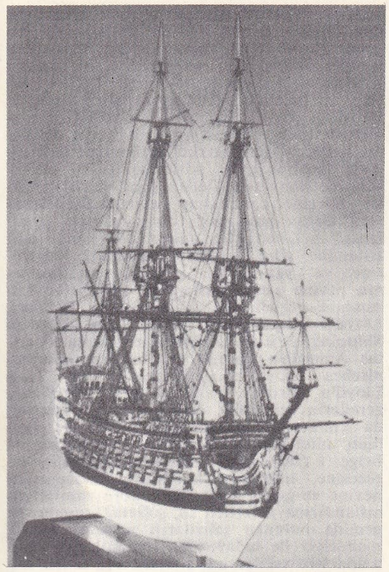

bir XVIII. yy. savaş gemisinin maketi

amerikan firkateyni «Constellation»ın güvertesi (1797)

sitesini kurdu ve ölünceye kadar bu üniversitenin rektörlüğünü yaptı. Kendisini özellikle deneysel psikoloji incelemelerine adadı. Başlıca eserleri: *Nuovi Orizzonti della Psicologia Sperimentale* (Deneysel Psikolojide Yeni Yöntemler ve Ufuklar) [1926]; *Francescanesimo* (Franciscus'çuluk) [1936]; *İdee e Battaglie per la Cultura Cattolica* (Katolik Dini için Fikirler ve Mücadeleler) [1940]; *Psicologia Applicata all'Industria* (Sanayiye Uygulanmış Psikoloji) [1944]. (L)

GEMENA, Kongo'da (Ekvator ili) ilçe, Ubangi idare bölümünün merkezi. (L)

GEMEREK, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 4 635 nüf. Kılınç dağının güneydoğu eteklerinde; yüksl. 1 250 m. Sıvas-Kayseri kara yoluna 1 km'lik bağlantısı vardır. Demiryolu istasyonu. — *Gemerek ilçesi,* 1 153 km², 36 878 nüf. Tek bucağı ve 37 köyü vardır. Hayvancılık ve sebzecilik. Linyit yatakları, hidroelektrik santralı. (M)

GEMİ i. (esk. türk. *kimi* > *kemi*'den). Su üstünde, insan ve yük taşımağa yarayan uzun, yüzer taşıt: *Hayır, gemi dediğim bir bütündür. Makinası, küpeştesi, güvertesi, daha bilmem her şeyi, kamarası, kaptan köprüsü.. hepsi ile bütündür* (A. H. Tanpınar). *Elifbamın yapraklarında / Gemilerim yelkenli gemilerim* (O.V. Kanık). [Bk. ANSİKL.] || *Gemi başlığı,* ilk çağlardan beri yapılan çeşitli tipteki gemilerin baş tarafına konulan hayvan ve insan şekilleri. Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Gemi aslanı.* Bk. ASLAN. || *Gemisi karaya (şapa) oturmak,* umutları boşa çıkmak, işi düzelmeyecek kadar bozulmak. || *Gemisini kurtaran kaptan,* başarıya ulaşan bir kimsenin muktedir olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Gemiyi duvarda görmek,* bir şey görmemiş olmak, tecrübesiz olmak. || *Karadeniz'de gemilerin mi battı?* Çok düşünceli ve durgun görünen kimselere yöneltilen soru.

— Ask. denizc. *Esk. Gemi azapları.* Bk. BAHRİYE *azapları.* || *Gemi azapları bölük başıları,* bahriye azaplarının zabitlerine verilen ad. || *Gemi imamı (hocası),* savaş gemilerinde namaz kıldırmak, dinî törenleri yönetmek ve gemi mürettebatına dinî öğütler vermekle görevli imam.

— Denizc. Su üstünde ulaştırma yapmak üzere inşa edilmiş belirli büyüklükte tekne. (Bir teknenin gemi niteliğini taşıyabilmesi için hem yüzme, hem de hareket yeteneğine sahip olması gerekmektedir [Türk Tic. kn. md. 816].) || *Gemi beşiği,* gemiyi denize indirirken kullanılan kızak. || *Gemi enkazı (leşi),* bitmiş bir teknenin kalıntısı, batık. || *Gemi havuzu,* gemi onarımı yapılan dok. || *Gemi indirmek,* karaya çekilmiş bir gemiyi suya indirmek. || *Gemi mahmuzu,* genellikle ilkçağ savaş gemilerinde kullanılan bir çeşit silâh. (Bk. ANSİKL.) || *Gemi reisi,* yelkenli gemilerde birinci kaptana verilen ad. || *Gemi teorisi.* Bk. ANSİKL. || *Gemi yatağı,* korunmalı koy. || *Balıkçı gemisi,* balık avlayan, avladığı balıkları limanlara taşıyan veya içinde balık konservesi yapılan gemi. (Bk. ANSİKL.) || *Barınak (şelter) güverteli gemi,* baş, orta ve kıç kasara güvertelerinin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş olan gemi. (Tonaj ölçümünde bu güverte ile ana güverte arasında kalan hacim kısmen kapalı hacim olarak hesaba katılmaz.) || *Buzkıran gemi,* buzla kaplı deniz, göl ve ırmaklarda buzları kırarak ulaşımı kolaylaştıran gemi. || *Çıplak güverteli gemi,* ana veya üst güvertesi üzerinde bağımsız üst yapı bulunmayan gemi. || *Dökme yük gemisi,* maden cevheri, tahıl v.b. yükleri, ambarlarına doldurarak taşıyan gemi. || *Frigofirik (soğuk hava ambarlı) gemi,* ambarlarında dondurulmuş ve soğutulmuş gıda taşıyan gemi. || *Gölge güverteli gemi,* yapı bakımından tente güverteli gemilere benzeyen gemi. (Sadece üst güvertesi ile altındaki ana güverte arasındaki kapalı hacim alabandalarda açılan menfezlerle kısmen dış etkilere açık bırakılmıştır.) || *Kasaralı gemi,* ana veya üst güverte üzerinde bağımsız üst yapı bulunan gemi. || *Kurtarma gemisi,* karaya oturmuş bir geminin kurtarılması, batmış bir geminin yüzdürülmesi, hareket kabiliyetini kaybetmiş bir geminin çekilmesi gibi işlerde kullanılan gemi. || *Kuru yük gemisi,* çeşitli ticaret eşyası taşıyan gemi. || *Makine gücüyle yürütülen gemiler.* Bk. ANSİKL. || *Meyve yük gemisi,* çeşitli meyve taşıyan gemi. (Bu çeşit gemilerin ambarları, meyvelerin bozulmayacağı derecede ısıya sahiptir.) || *Savaş gemileri.* Bk. ANSİKL. || *Set güverteli gemi,* şaft tüneli dolayısıyla kıç taraftaki ambarlarda meydana gelen hacim kaybını gidermek için ana güvertesi bu kısımda kesilerek belirli bir yükseklikte devam ettirilmiş gemi. || *Sıvı yük gemisi,* akaryakıt, asit, likit gaz taşıyan gemi. (*Tanker* de denir.) || *Tarak gemisi,* limanları ve gemilerin seyir yollarını kazarak derinleştiren gemi. || *Tente güverteli gemi,* baştan kıça kadar uzanan ve alt kısmı tamamıyle kapalı, hafif bir üst yapıyle meydana getirilmiş gemi. (Bu kısmında hafif yükler, yolcu veya hayvan taşınır.) || *Ticaret gemisi,* ticarî nakliyata tahsis edilmiş gemi. (Türkiye deniz ticaret filosu için bk. ANSİKL. *Ulaşım* bölümü.) || *Trank güverteli gemi,* bordadan bordaya uzamadan diğer üst yapılara bağlanmış bünye dayanıklığına uygun nitelikte bir üst yapıdan meydana gelmiş ge-

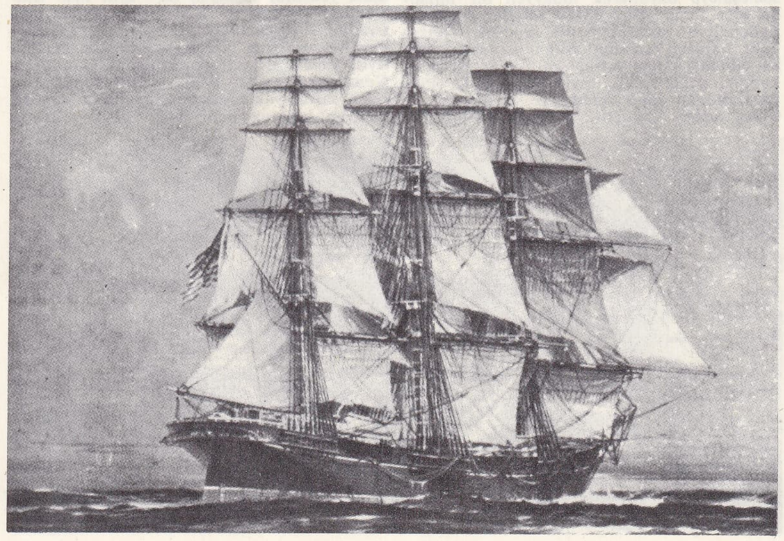

yolcu gemisi «Sovereign of the Seas» (A.B.D., 1852)

Foto. Encyclopedia Americana

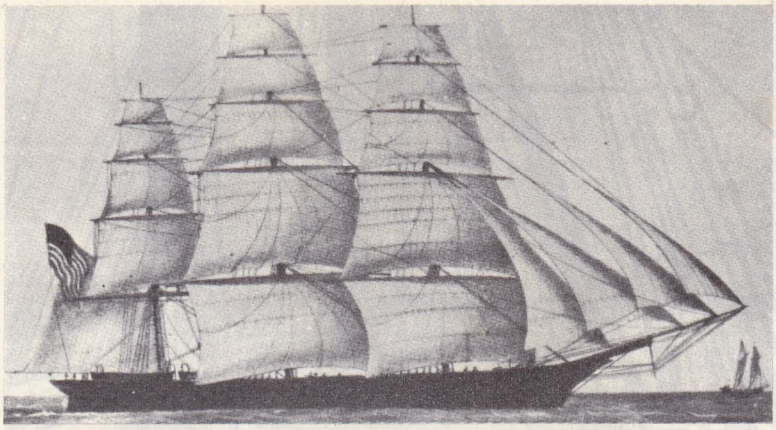

yolcu gemisi «Challenge» (New York, A.B.D., 1851)

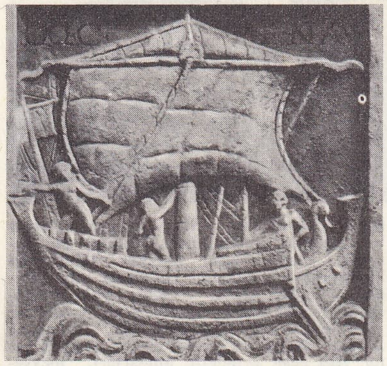

fenike gemisi Torlonia müzesi, Roma

mi. (Sıvı yük taşıyan gemilerde serbest sıvı yüzeyinin azaltılması için uygulanır.) ‖ *Uzun kasaralı gemi,* orta ve baş kasarasının veya orta ve kıç kasarasının birleştirilmesiyle meydana getirilen gemi. (*Havuzlu gemi* de denir.) [Orta kasara ile baş veya kıç kasara arasında kalan güvertenin, yanlarda parapet denilen yükseklikler sınırlandırılması suretiyle meydana getirilen havuz şekli dolayısıyle bu ad verilmiştir.] ‖ *Yelkenli gemi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Yolcu gemisi,* on iki kişiden fazla yolcu taşıyabilen gemi. ‖ *Yük gemisi,* içindeki yolcu sayısı on üçü geçmeyen ve yük taşıyan gemi.

— Huk. Münhasıran suda hareket edebilen ve suda hareket etmeyi gerektiren bir işe tahsis olunan veya böyle bir işte fiilen kullanılan, yüzme yeteneğini haiz, pek küçük olmayan tekne. (Bk.ANSİKL.) ‖ *Gemi acentesi,* ticarî mümessil, ticarî vekil veya müstahdem gibi tabi bir sıfatı olmaksızın, bir sözleşmeye dayanarak muayyen bir limanda veya limanlarda, daimî surette, donatanı ilgilendiren sözleşmelerde aracılık etmeyi veya bunları donatan adına yapmayı meslek edinmiş kişiye verilen ad. ‖ *Gemi adamı,* kaptan, gemi zabiti, tayfa ve gemide istihdam olunan diğer kimselere verilen ad. ‖ *Gemi adamı cüzdanı,* geminin güverte ve makine işlerinden başka görevlerinde çalıştırılmak üzere, donatan hesabına tutulmuş gemi adamlarına liman başkanlıkları tarafından verilen belge. ‖ *Gemi ağırlık tonilatosu,* gemilerin ağırlığının ölçülmesinde kullanılan genel ölçü birimi. (Bu anlamda, bir tonilato 1 019 kilogram veya 2 240 libreyi ifade eder.) ‖ *Gemi alacaklısı hakkı,* tescilsiz ve teslimsiz olarak deniz serveti üstünde, kanundan (deniz ödüncü halinde sözleşmeden) doğan bir rehin hakkı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi bayrak şahadetnamesi,* sicile kayıtlı olmayan ve bu sebeple gemi tasdiknamesi bulunmayan 18 gros veya daha büyük tonilatodaki gemilerin bayrak çekme hakkını veya iznini kullanabilmesi için yetkili makamlarca verilen belge. ‖ *Gemi borda evrakı,* millî ve milletlerarası hukuk kuralları uyarınca gemilerde, özellikle ticaret gemilerinde bulunması gereken belgelerin tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi çarter mukavelesi,* taşıyanı, navlun denilen ücret karşılığı, bir geminin tamamını veya bir cüz'ünü yahut belli bir yerini taşıtana tahsis etmek suretiyle deniz yoluyle eşya taşıma borcu altına koyan akit. ‖ *Gemi demirbaş defteri,* gemiye tahsis olunan, fakat ona takılmadan kullanılan eşyanın kaydına yarayan defter. ‖ *Güverte lostromosu,* güvertede tayfanın sevk ve idaresi ile görevli ve bu hususta yeterliği haiz tayfa sınıfına giren gemi adamına verilen ad. ‖ *Gemi hacim tonilatosu,* gemi hacimlerinin ölçülmesinde kullanılan ölçü birimine verilen ad. (Bu anlamda bir tonilato 2,83 metre küp veya 100 ayak küp hacmi ifade eder. Buna *register ton* da denir; kısaltması RT.) ‖ *Gemi inşa sözleşmesi,* tersane sahibi ile sipariş veren arasında gemi yapımına ilişkin olarak yapılan anlaşma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi ipoteği,* sicile kayıtlı bir gemi veya gemi payı üstünde bir alacağı temin için kurulan ve alacaklıya gemiyi veya payı sattırıp bedelinden alacağını öncelikle alma yetkisini sağlayan fer'i aynî hak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi işleticisi* (*gemi işletme müteahhidi*), başkasına ait bir gemiyi kendi nam ve hesabına bizzat veya kaptan marifetiyle deniz ticaretinde kullanan kimse. ‖ *Gemi jurnalı,* her deniz yolculuğunda yük veya safra yüklenmesinin başladığı andan itibaren geçecek belli başlı olayları kayda mahsus, kaptanın nezareti altında ikinci kaptan, onun mazereti halinde de münasip bir gemi adamı veya bizzat kaptan tarafından tutulan defter. ‖ *Gemi kiracısı,* bir gemiyi kira sözleşmesi ile tutan kimse. ‖ *Gemi kirası,* bir geminin belirli veya belirli olmayan bir süre için kiralanması. ‖ *Gemi kira sözleşmesi,* gemiyi kiralayanın, kiracıya bir ücret karşılığı geminin kullanılmasını terk etmeyi taahhüt ettiği sözleşme. (Kira mukavelesine konu teşkil eden gemi sicile kayıtlı ise Borçlar kanununun gayrımenkul kirasına ilişkin hükümleri kıyas yoluyle uygulanır.) ‖ *Gemi klas müessesesi,* kendi özel sistemine göre, gemileri sağlamlık derecesine ve yapımında kullanılan malzemenin nevine göre sınıflamaya tabi tutan kurumlara verilen ad. (Bunların en ünlüleri, Lloyd's Register of British and Foreign Shipping; British Corporation; Bureau Veritas American Bureau of Shipping; Germanisches Lloyd'dur. Türkiye'de de Türk Lloyd'u vardır.) ‖ *Gemi klas sertifikası,* gemilerin sağlamlık derecesine ve yapımında kullanılan malzemenin nevine ve işçiliğin niteliğine göre aldığı klası gösteren belge. ‖ *Gemi klası,* gemilerin sağlamlık derecesine, inşasında kullanılan malzemenin nevine ve işçiliğin niteliğine göre vapılan sınıflandırmaya verilen ad. ‖ *Gemi kumanyası,* gemide bulunan şahısların yiyecek, içecek maddeleri ile tedavisinde kullanılacak tıbbî maddelere verilen ad. ‖ *Gemi leşi,* enkaz halinde olan veya tamir kabul etmez bir hale gelen gemi kalıntısı. ‖ *Gemi meclisi,* tehlike karşısında müşaverede bulunmak üzere kaptanın zabitleriyle teşkil ettiği topluluğa verilen ad. ‖ *Gemi müdürü,* donatma iştirakinde ortaklığa ait işlerin yönetimi ve müşterek donatanların temsili için bunlar tarafından tayin olunan kimse. ‖ *Gemi mülkiyeti,* malike, gemi üstünde, hukuk kuralları uyarınca dilediği gibi tasarrufta bulunmak ve haksız olarak gemiye elkoyan kimselere karşı istihkak davası açmak ve her nevi müdahalenin menini istemek yetkisini veren aynî hak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi mütemmim cüzü,* mahallî denizcilik örfüne göre, geminin esaslı unsurunu teşkil eden, gemi telef veya tahrip yahut tağyir olunmadıkça ondan ayrılması kabil olmayan şeylere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gemi olma niteliğinin başlangıcı ve sona ermesi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Gemi ölçü belgesi,* yetkili deniz makamlarınca geminin ölçme sonucu tespit olunan büyüklüğünü gösteren belgenin adı. ‖ *Gemi payı,* müşterek mülkiyet altında bulunan bir gemide müşterek malikin şayi hissesine verilen ad. ‖ *Gemi payı ipoteği,* gemi payı üstüne kurulan gemi ipoteği. ‖ *Gemi rehni,* gemiler üzerinde sözleşmeye veya kanuna dayanarak doğan ve bir alacağa teminat teşkil eden fer'i, mahdut aynî hakka verilen ad. ‖ *Gemi sağlık patentası,* gemide bulunan şahıslarda bulaşıcı hastalık bulunmadığını gösteren, resmî makamlarca düzenlenmiş belge. ‖ *Gemi sayılmanın hukukî önemi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Gemi sicili,* gemilerin kaydına mahsus resmî kütük. (Tam gemilere mahsus sicil ve yapıdaki gemilere mahsus sicil olarak iki gruba ayrılır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Gemi sürvey kurulu,* ticaret gemilerinde su altı ve su üstü kesimi denetimini ve muayyen tonajdan daha büyük gemilerin ölçümünü yapan kurullara verilen ad. ‖ *Gemi sürveyi,* ticaret gemilerinin tahsis edildiği işlere, yapacağı yolculuklara göre tekne, makine, kazan, genel donanım, can kurtarma, yangından korunma ve yangın söndürme gibi araç ve gereçlerinin haiz olması gereken nitelikleri taşıyıp taşımadığını tespit amacı ile yapılan denetim. (Bu denetim yılda en az bir defa yapılır. Yolcu gemilerinden başka ticaret gemilerinin su altı denetimi iki yılda bir yapılabilir.) ‖ *Gemi tahsis sözleşmesi,* donatan veya gemi işleticisini, yük taşıma hususunda özel bir taahhüt söz konusu olmaksızın, gemiyi personeliyle birlikte yük veya yolcu taşımak üzere karşı âkide tahsis etme borcu altına koyan sözleşme. ‖ *Gemi tanıtma işareti,* gemilerin telsiz muhaberatında tanıtılmasına yarayan ve bazı büyük harflerin birlikte kullanılması ile meydana getirilen işaret. (Geminin tanıtma işareti olarak kullanacağı harfler Ulaştırma bakanlığınca tespit olunur ve gemi sicili memuru tarafından gemiye verilir.) ‖ *Gemi tasdiknamesi,* gemi sicilindeki kayıtların münderecatını aynen ve tam olarak ihtiva eden ve geminin sicile kaydolun-

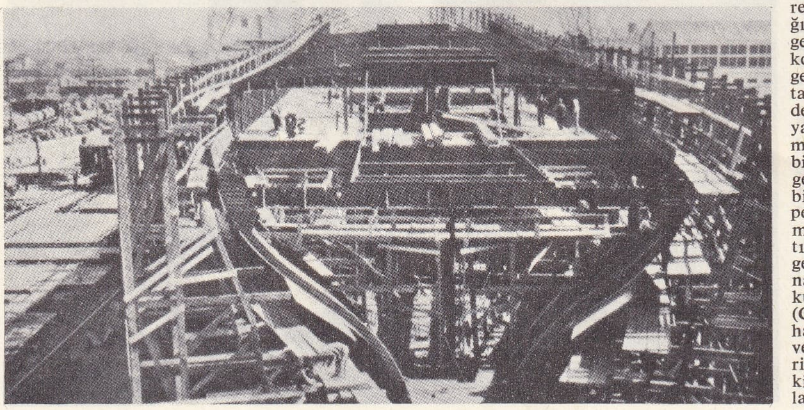

inşa halinde bir gemi

Foto. Encyclopedia Americana; LAROUSSE

GAZİANTEP

Atatürk anıtı

kaleden şehrin genel görünüşü

Esenbek Şehitler kütüphanesi ve camii

Gaziantep müzesi

Gaziantep'i gazi yapan savaşın geçtiği sokaklardan biri

bindallı elbise, Gaziantep müzesi

antepfıstığı

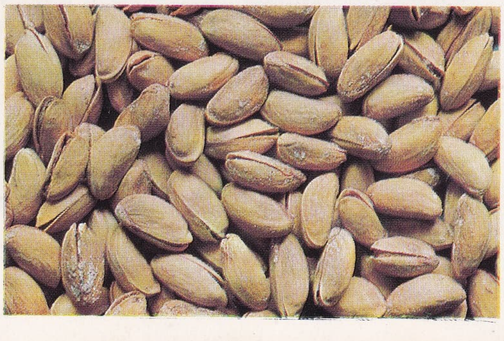

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Boy	315,66 m		Aldığı akaryakıt	9 000 t
En	33,70 m		Servis sürati	36 deniz mili
Çektiği su (ortalama)	10,49 m		Makine	160 000 B.G.
Deplasman (ortalama)	57 600 t		1. Mevki yolcu sayısı	617
Gros	66 348 t		Turist klas yolcu sayısı	1 637
Net	37 063 t		Gemi adamları sayısı	1 144
Dedveyt	14 000 t		Taşıyabildiği oto sayısı	94

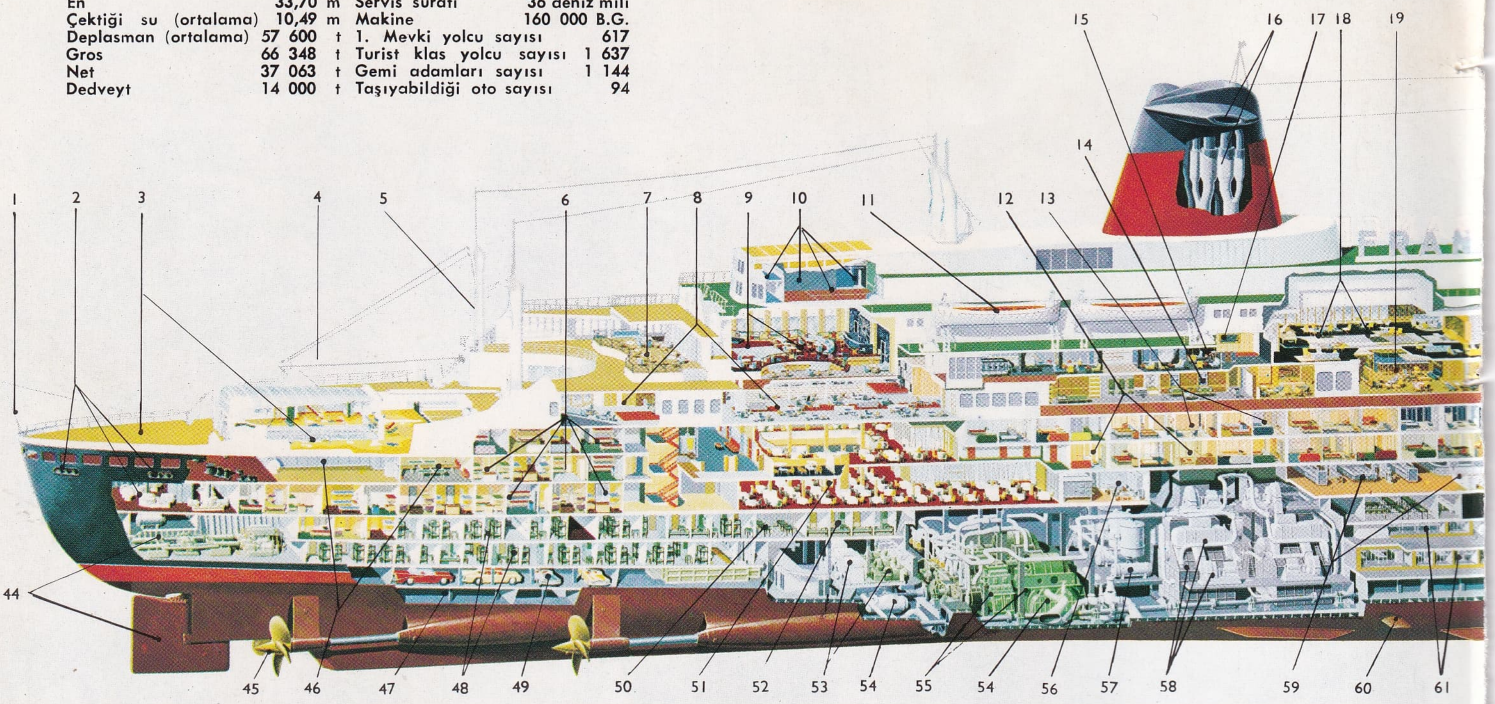

1. Bayrak gönderi
2. Kurt ağızları ve palamar vinçleri
3. Turist klas yüzme havuzu
4. Kıç ambar ağzı ve yük bumbaları
5. Kıç kingpostlar
6. Turist klas yolcu kamaraları
7. 1. Mevki sigara terası
8. Turist klas büyük salon ve dans pisti
9. 1. Mevki sigara ve dans salonu
10. Bovling, atış tenis, spor salonu
11. Can filikaları (165 kişilik)
12. 1. Mevki kamara ve daireler
13. Lüks kamara ve daireler
14. Satış mağazası
15. Bar ve kabare
16. Duman ve kurum püskürtücü kanat
17. Geminin seyrettiği rotayı gösteren levha
18. 1. Mevki büyük salon ve dans pisti
19. Turist klas sigara salonu
20. Lük daireler
21. 1. Mevki tiyatro salonu ve mağaza
22. Turist klas tiyatro ve orkestra salonu
23. Dinlenme salonu
24. Büyük lüks daireler
25. Kilise
26. Köpek bakım yeri
27. 1. Mevki çocuk oyun salonu
28. Turist klas çocuk oyun salonu
29. Revir ve nöbetçi hemşire kamarası
30. Şirket flaması
31. Millî bayrak
32. Uçak ışığı
33. Radar anteni
34. Karga yuvası ve silyon feneri
35. Radar direği
36. Kaptan dairesi
37. Telsiz kerteriz anteni
38. İşaret gönderi
39. Dümen köşkü ve seyir kamarası
40. Sancak borda feneri

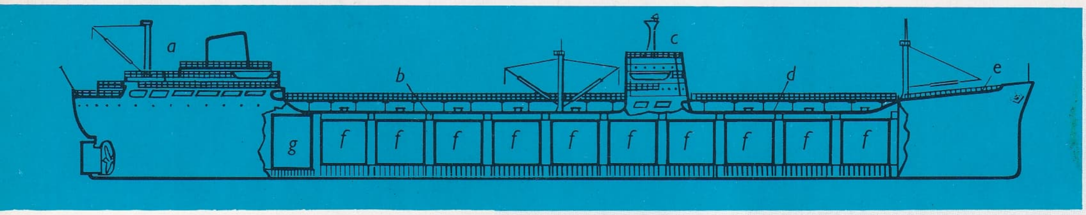

a, kıç üstbina; b, ana güverte ve kıç sarnıçlar; c, orta üstbina ve kaptan köşkü; ana güverte ve baş sarnıçlar; e, baş kasara; f, sarnıçlar; g, geminin kendi yakıt sarnıcı.

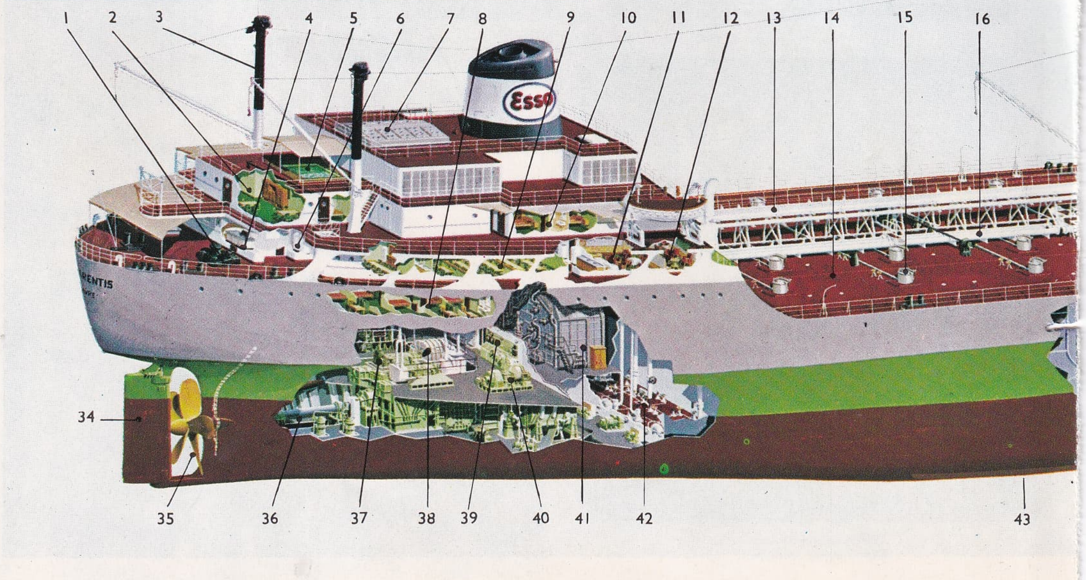

1. Kıç palamar vinci
2. Eğlence ve sinema salonu
3. Kingpostlar
4. Kuzine ve fırın
5. Yüzme havuzu
6. Ekmekçi kamarası
7. Makine dairesi kaportası
8. Mürettebat kamaraları
9. Mürettebat salonu
10. Lostromo kamarası
11. Zabitan salonu
12. Zabitan yemek ve sigara salonları
13. Kedi köprüsü

« FRANCE »

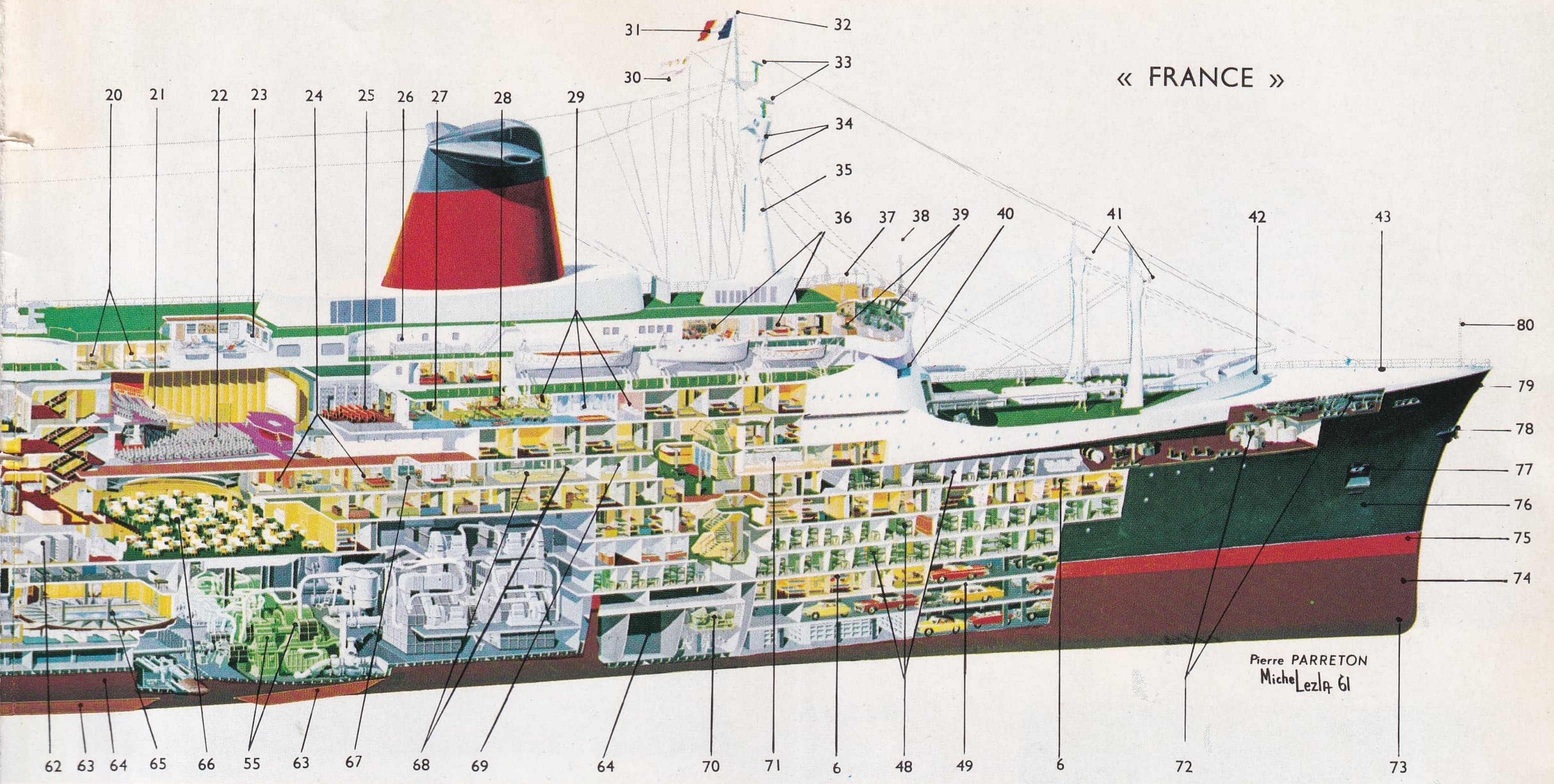

41. Sis düdüğü
42. Dalgakıran
43. Stralya mapası
44. Dümen ve dümen makinesi
45. Pervane
46. Mürettebat güvertesi ve salonu
47. Yük mahalli
48. Mürettebat mahalli
49. Garaj
50. Müzisyenler yemek salonu
51. Turist klas yemek salonu
52. Yardımcı zabitan kamaraları
53. Turbo-alternatör
54. Kondansör
55. Turbin ve ridakşınger
56. Fırın
57. Su hiteri
58. Kazan, fan ve ekonomayzer
59. Kuzine ve kafeterya
60. Denge - yalpa kanadı
61. Buzluk
62. Kumanyalık
63. Yalpa omurgası
64. Akaryakıt tankları
65. 1. Mevki yüzme havuzu
66. 1. Mevki yemek salonu
67. Doktor muayene kamarası
68. Ameliyathane ve radyoloji dairesi
69. Doğum kamarası
70. Klima cihazı
71. Mürettebat reviri
72. Demir ırgadı ve palamar vinçleri
73. Çene
74. Karine
75. Faça
76. Tekne suüstü
77. Loça ve gözdemiri
78. Bodoslama demiri
79. Yedekleme loçası
80. Puruva gönderi

« ESSO PARENTIS »

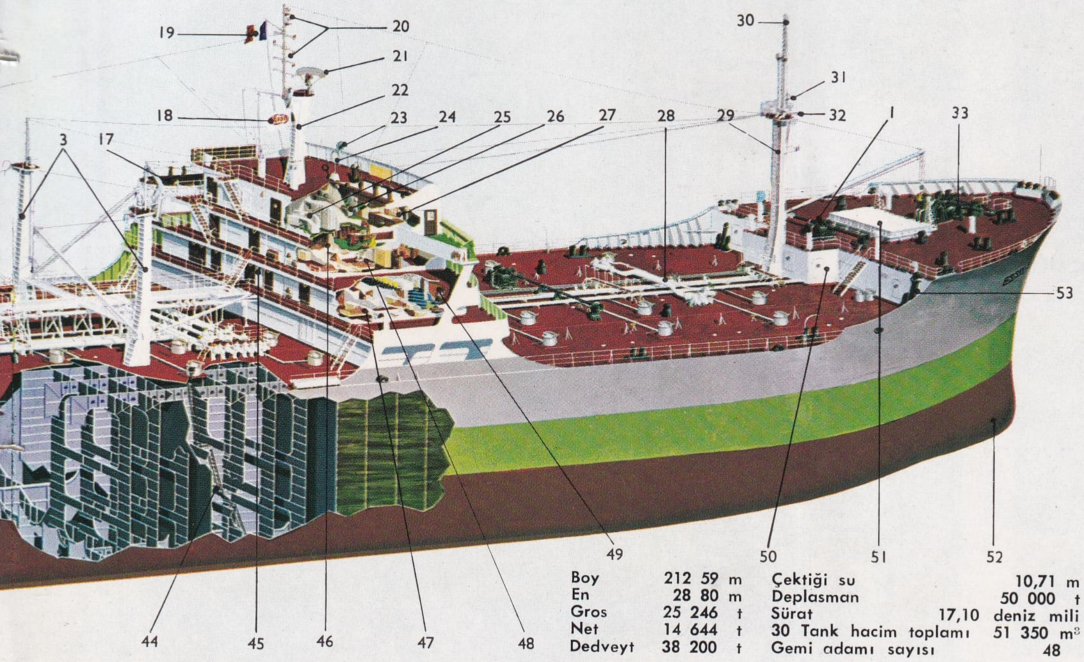

Boy	212 59 m	Çektiği su		10,71 m	
En	28 80 m	Deplasman		50 000 t	
Gros	25 246 t	Sürat	17,10	deniz mili	
Net	14 644 t	30 Tank hacim toplamı		51 350 m³	
Dedveyt	38 200 t	Gemi adamı sayısı		48	

14. Sarnıç perdesi
15 Sarnıç ağzı
16 Yükleme laynı
17. Motorlu can filikası
18. Şirket flaması
19. Millî bayrak
20. İşaret lambası
21. Radar anteni
22. Radar direği
23. Işıldak
24. Telsiz kerteriz anteni
25. Telsiz cihazı
26. Cayro pilot, dümen dolabı, radar
27. Dümen köşkü
28. Yakıt dağıtma borusu
29. Puruva direği
30. Gaz firar deliği
31. Silyon feneri
32. Düdük
33. Irgat
34. Dümen
35. Pervane
36. Pervane şaftı
37. Ridakşınger
38. Türbin
39. Manevra tablosu
40. Alternatör
41. Kazan
42. Mazot pompası
43. Yalpa omurgası
44. Tank merdivenleri
45. Revir
46. Kılavuz kamarası
47. Zabitan kamaraları
48. Kaptan dairesi
49. Kaptan yemek salonu
50. Güverte mağazaları
51. Yük ambarı kapakları
52. Bulbus (çıkık karina)
53. Yedek göz demiri

liman

hükûmet konağı

GİRESUN

fındık

kaleden şehrin genel görünüşü

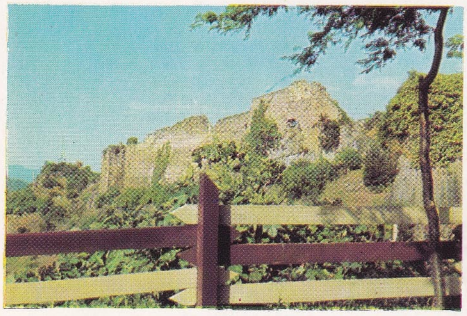

Giresun kalesi

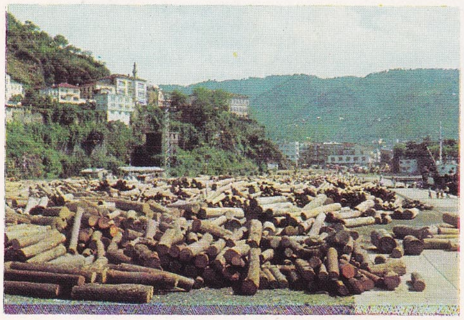

limanda tomruklar

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

duğunu gösteren, sicil memurluğunca düzenlenmiş resmî belge. ‖ *Gemi tasdiknamesi hulâsası*, gemi malikinin talebi üzerine sicil memurluğunca düzenlenen gemi tasdiknamesinin özeti. (Bunda sadece geminin adı, türü ve imalinde kullanılmış olan esas malzeme, bağlama limanı, inşa olunduğu yer, kızaktan indiği yıl, resmî ölçme neticeleri ve makine takati, bayrak çekme hakkını haiz olduğu yazılır.) ‖ *Gemi tayfası*, gemide çeşitli gemicilik hizmetlerini gören gemi adamı. ‖ *Gemi teferruatı*, denizcilik örfüne veya malikin açık isteğine göre geminin işletilmesi veya muhafazası veya ondan istifade olunması için daimî şekilde tahsis olunan ve kullanılmakta gemiye tabi kılınan veya takılan veya onunla birleştiren menkul eşya. ‖ *Gemi tellâlı*, gemi satışlarına ilişkin sözleşmenin yapılmasında aracılık eden bağımsız tacir yardımcısı. ‖ *Gemi tonilatosu*, geminin büyüklüğünü ifade için kullanılan ölçü birimine verilen ad. (Hacim tonilatosu ve ağırlık tonilatosu olmak üzere ikiye ayrılır.) ‖ *Gemi üstünde intifa hakkı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Gemi yağcısı*, gemide makineleri açma ve kapama, basit makine arızalarını giderme, takım yağlama ve vinç çalıştırma gibi işlerle görevli ve bu hususta yeterliği haiz tayfa grubuna dahil gemi adamı. ‖ *Gemi yakıtı*, gemiyi harekete getirmek ve bu hareketi devam ettirmekte kullanılmak amacıyle gemide bulundurulan yanıcı maddeler. ‖ *Gemi zabiti*, geminin sevkinde ve idaresinde kaptana yardımcı olan ve gemi zabiti yeterliğini haiz bulunan kimse. ‖ *Gemiler üstünde rehin hakkı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin adı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin bağlama limanı*, gemi seferlerinin fiilen yönetildiği liman. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geminin bayrağı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin büyüklüğü*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin hukukî mahiyeti*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin sınıfı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Geminin tonajı*. *Eşanl.* GEMİNİN BÜYÜKLÜĞÜ. ‖ *Buharlı gemi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Denize elverişli gemi*, tekne, genel donatım, makine, kazan gibi esas kısımları bakımından yapacağı yolculuğun (tamamıyle anormal tehlikeler hariç) deniz tehlikelerine karşı koyabilecek durumda olan gemi (Tic. kn. md. 817/I). ‖ *Denize elverişsiz gemi*, Tic. kn. md. 817/I'in denize elverişli gemi için aradığı şartlardan yoksun bulunan gemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Deniz gemisi*, deniz seferlerine tahsis olunan veya genellikle bu alanda kullanılan gemilere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Devlet gemisi*, bazen geminin devletin mülkiyetinde olması kaydıyle, bazen de mülkiyet durumu nazara alınmaksızın devlet veya bir kamu tüzel kişisi tarafından kamu hizmetinde kullanılan gemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İçsu gemisi*, içsu seferlerine tahsis olunan veya genellikle bu alanda kullanılan gemilere verilen ad. ‖ *Müseccel gemi*, sicile kayıtlı olan gemi. ‖ *Özel gemi*, devlet gemisi niteliğini taşımayan gemiler. ‖ *Tamir kabul etmez gemi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Tamire değmez gemi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Tescil edilmiş gemi*. *Eşanl.* MÜSECCEL GEMİ. ‖ *Ticarî gemisi*, denizde kazanç elde etme maksadına tahsis edilen veya fiilen böyle bir maksat için kullanılan her gemi, ticaret gemisi sayılır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Ticarî olmayan gemi*, ticaret gemisi kavramının dışında kalan bütün gemilere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Türk gemisi*, türk vatandaşlarına ait olan gemiler ile, Tic. kn. md. 823, fıkra 2'de yazılı şartları haiz tüzel kişilere ve donatma iştirakine ait gemilere verilen ad. (Türkiye'de bir kamu tüzel kişisine ait olan ve kamu hizmetine tahsis edilen veya edilmeyen bütün gemiler de türk gemisidir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Yola elverişli gemi*, denize elverişli olan gemi, teşkilâtı, yükleme durumu, yakıtı, kumanyası, gemi adamlarının yeterliği ve sayısı bakımlarından yapacağı yolculuğun (tamamıyle anormal tehlikeler hariç) tehlikelerine karşı koyabilmek için gerekli nitelikleri haiz ise, yola elverişli gemi sayılır. (Tic. kn. md. 817/II.) ‖ *Yola elverişsiz gemi*. Tic. kn. md. 819/II'nin yola elverişli gemi için aradığı şart ve niteliklerden yoksun bulunan gemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yük gemisi*. Bk. ANSİKL. ‖ *Yüke elverişli gemi*, soğutma tesisleri de dahil olmak üzere ambarları ve yük konulacak diğer yerleri, yükü kabule, taşımağa, muhafazaya elverişli olan gemi. ‖ *Yüke elverişsiz gemi*, yüke elverişli gemi için aranan niteliklerden yoksun bulunan gemi. Bk. ANSİKL.

— Ulaşım. *Türkiye deniz ticaret filosu*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Suda ulaştırmanın ilk çağlarında insanların sallardan faydalandıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Sonraları tek parça kütükten oyularak yapılmış ilk tekneler kullanıldı. İlk kaplama tekneler ağaçtan yapılmış kaburgalar üzerine hayvan derilerinin sırımlarla veya ağaç kabuklarının çeşitli liflerle birbirine tutturulması suretiyle meydana getirildi. (Bugün hâlâ İrlanda'da ve İngiltere'nin Galles bölgesinde «curragh» denilen bu çeşit teknelere rastlanmaktadır.) Bir süre sonra deri ve ağaç kabuklarının yerini ince ve düzgün biçilmiş ağaç kaplamalar aldı. Nihayet *gemi* inşaatında çivinin de kullanabilmesi ile daha biçimli ve daha iri yapılı tekneler su üzerinde yer almağa başladı.

İlk teknelerde yürütme aracı olarak tek palalı kürekler kullanılıyordu. Bu kürekler kâh sağdan kâh soldan suya daldırılıp itilmek suretiyle tekneye yol ve yön veriliyordu. Daha sonraları çift ve çok sayıda kürek kullanılmağa başlandı. İnsanlar bu arada rüzgâr gücünden de faydalandılar. Ancak rüzgâr her zaman güvenilir bir yürütücü güç olmadığından ve her zaman istenilen yönden esmediğinden donanımlı yelkenli gemiler yapılıncaya kadar kürek, yerini kolaylıkla yelkene bırakamadı. Romalılar ve Yunanlılar uzun süre harp maksatları için iki-üç sıra kürekli narin tekneler kullanırken, ticarî maksatlar için de kaba gövdeli yelkenli gemiler kullandılar. Birincisinde yelken, ikincisinde kürek yardımcı yürütme aracı olarak kullanılıyordu. Aslında kürekli gemilerde kürekçilere ve gereçlere ayrılan yerler zaten yük taşımağa meydan vermiyordu. Ortaçağlarda Akdeniz'de bazı denizci milletler aynı zamanda yük ve yolcu taşıyan gemiler (Gali) inşa ettiler. Kürekli harp gemileri (kadırga) XVIII yy. ortalarına kadar varlığını sürdürdü. Gemi yapımında yüzyıllar boyu yalnız ağaç kullanıldı. İlk saç gemi (AARON MANBY) 1822'de inşa edildi. Zırh, gemi yapımında 1876'da REDUOTABLE adlı fransız, 1877'de İRİS adlı ingiliz kruvazöründe ve 1879'da ROTOMOHANA adlı avusturya yolcu gemisinde ilk olarak kullanıldı. Gemilerde makine gücü ilk defa XIX. yy.da yandan çarklı gemilerde kullanılmağa başlandı. 1830 Yılında ilk çift (iki) imbisatlı, bundan yirmi sene sonra üç imbisatlı istim makineleri kullanılmağa başlandı. 1894'te türbin icat edildi. Motor ilk olarak 1912'de SEELANDİA adlı bir danimarka gemisinde denendi. Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında ticaret filolarında kaydedilen ağır kayıplar müttefikleri seri halinde gemi yapmağa zorladı. Böylece önce Birinci Dünya savaşı boyunca İngiltere ve Japonya, isimlerinin bazı «War» (savaş) kelimesi ile başlayan 3 070 ve 5 060 ve 8 400 dedveyt tonluk seri gemiler inşa ettiler. Bunlar dışında inşa edilen «N» tipi, altı düz tekneler de başka bir seriyi teşkil ediyordu. İkinci Dünya savaşında İngiltere «Empire» adı verilen bir seri gemi imalâtına koyulurken bu alanda en büyük çabayı A. B.D. harcadı ve çok ileri bir çalışma ve teknik sayesinde önceden seri halinde hazırlanan blokların gene seri halinde birbirlerine elektrik kaynağı kullanarak eklenmesi suretiyle harp ilânından 1 nisan 1945 tarihine kadar geçen süre içinde 2 000 gros tonun üzerinde 4 395 gemi imal ettiler, «Liberty» serisindeki 2 590 yük gemisi bu toplam içindedir. Bunlardan biri olan *Robert Peary* kızağa konduktan beş gün sonra denize indirildi.

«Savannah»
1819'da Savannah'dan Liverpool'a yirmi beş günde giden ilk buharlı **gemi**

Hava ulaşımında gittiçe yoğunlaşan taşıma sebebiyle bir ara yolcu gemiciliğinde doğan çekişme bir süre için gemi kumpanyalarını özellikle transatlantik seferlerde yüksek tonaj ve yüksek süratli gemiler inşasına yöneltti. Bu sırada Fransızlar 83 400 tonluk *Normandie*, İngilizler 80 000 tonluk *Queen Mary* ve *Queen Elizabeth* gemilerini inşa ederek hava hatları ile rekabete koyuldular. Daha sonra Amerika, *United States*, Fransızlar *France*, İtalyanlar *Michel Angelo* ve *Leonardo da Vinci* gibi çok lüks ve modern gemilerle bu rekabeti sürdürmeğe çaba gösterdilerse de uçak şirketlerinin son yıllarda inşasına giriştikleri dev uçakların sağladığı büyük avantajlar karşısında yenilgiye uğrayarak bu alanı hemen hemen hava yollarına terk etmek üzeredirler. Bugün için artık bu büyük gemi şirketleri ellerindeki gemileri turistik maksatlara tahsise başlamıştır.

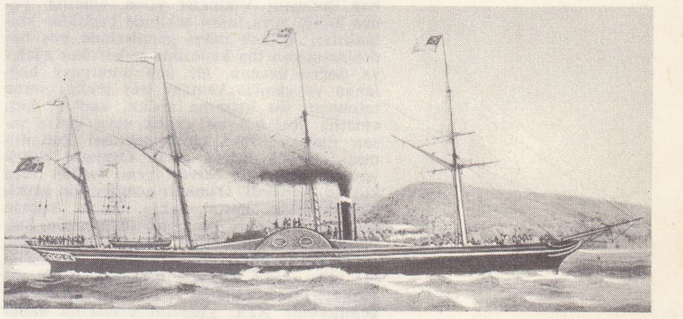

Bristol-New York arasını 1838 yılında on dört günde alan **gemi**

Buna karşılık tanker tonajları baş döndürücü bir hızla artmaktadır. 300 000 Tonun üzerine çoktan çıkılmış, 500 000 tonluk tanker hesaplarına başlanmıştır.

Son yıllarda ticaret gemilerinin süratinde de belirli bir yükselme göze çarpmaktadır. Gerek yük gemilerinde gerekse tankerlerde bugün 18 mil sürat artık normal karşılanmakta, birçok milletler düzenli hat gemilerinde bu süratin üstüne çıkmış bulunmaktadırlar. Bu sonuçlara istim jeneratörü denilen ve hızla istim yapan kazanlar, geliştirilmiş türbinler, çok güçlü dizel motorları sayesinde varılmış bulunmaktadır. Gemi

«Leonardo da Vinci»
İtalyan yolcu **gemisi**
(1960)

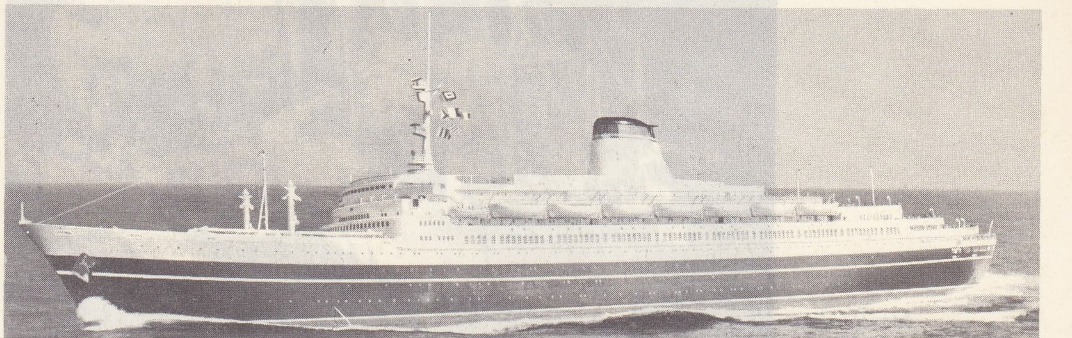

Foto. Hulton, X (LAROUSSE)

A.B.D. Sahil Muhafaza teşkilâtına ait buzkıran gemisi: «Westwind»

sahipleri artık gemi adamlarına konfor sağlamakta âdeta yarışmaktadırlar. Klima tesisatı, geniş gıda buzlukları, telsiz telefonla her an kara santralları ile temas kurma imkânı denizde can emniyetini koruma konusunda «Devletlerarası İstişarî Denizcilik teşkilâtı»nın ciddî çalışmaları denizi daha rahat çalışılır ve gezilir hale getirmiştir.

● *Gemi başlıkları*'nın çeşitli hurafe veya mitolojik düşüncelerin etkisiyle kullanıldığı kabul edilmektedir: Mısırlılar kara leylek, anka kuşu, nilüfer çiçeği, Fenikeliler at, Yunanlılar ve Romalılar arslan, timsah; daha sonraki gemiciler de koç, yaban domuzu; Vikingler yılan, ejderha, yunus balığı veya insan şeklinde başlıklar kullandılar. Yelken devri gemilerinde baş bodoslamasının dış kısmında yukarıdan aşağıya doğru uzanan, bir ucu omurgaya bağlanan ve gemiye kemane baş şeklini veren talimarın üst kısmına arslan, kaplan, kuş, ejderha gibi hayvan, erkek veya kadın insan figürleri veya çiçek şekilleri kullanılması gelenek haline geldi. Osmanlı bahriyesinde buna *baş tasviri, gemi başlığı* veya *kuş* adı verilirdi. Osmanlı gemilerinde genellikle karakuş, kartal, şahin, arslan, kaplan ve aygır figürleri ile çiçek şekillerinin kullanıldığı görülmektedir. Demir saç tekneli gemi yapımına geçildikten sonra bile uzun bir süre gemi başları çoğunlukla kemane şeklinde inşa edildiği için savaş ve ticaret gemilerinde XIX. yüzyılın sonlarına kadar bu başlıklar kullanıldı. Gemiler balta baş olduktan sonra, gemi başlığı kullanılması geleneği bırakıldı. Bununla birlikte bugün birçok ticaret gemisinde, boya ile baş bodoslaması üzerinde, millî arma veya firma sembolleri çizilmektedir. Arslan figürü daha yaygın olarak kullanıldığı için halk arasında bu başlıklara *gemi arslanı* dendi.

● *Gemi mahmuzu,* İsa'dan 480 yıl önce Themistokles'in icat ettiği gemi mahmuzunu, Atinalılar İranlılara karşı Salamin deniz savaşında kullandılar. Önceleri pirinç dökümden yapılan ve gemilerin baş bodoslamalarına takılan gemi mahmuzları düşman gemilerinin karinalarında yara açarak batırmak amacıyle kullanılırdı. Sonraları çelik dökümden yapıldı ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar, buharlı ve zırhlı savaş gemilerinde yer aldı. Avusturya ile İtalya donanmaları arasında yapılan Lisa deniz savaşında (20 temmuz 1866), Avusturyalılar toptan çok mahmuzla hücum ettiler; İtalyanların «Re d'İtalia» adlı savaş gemisini mahmuzlayarak batırdılar. «Hamidiye» kruvazörü, Balkan savaşı sırasındaki Akdeniz harekâtında, Şingin limanında sırp ordusu hesabına çalışan «Lero» adlı yunan gemisini mahmuzlayarak batırdı.

● *Gemi teorisi.* Bu teori gemilerin yüzme ve denge gücünü, yalpa ve baş-kıç vurma, yürütücü güce karşı mukavemet ve yürütücü güç konularını inceler. Geminin yüzerliğiyle denge sorunları hidrostatiğin konusudur. Geminin hareket kabiliyetiyle yürütülmesine ait konular ise hidrodinamiğin alanına girer.

● *Balıkçı gemisi.* Günümüzde en yaygın balıkçı gemisi Trovl tipi balıkçı gemisidir. Bunların bazıları tam yüklü 1 600 gros tonu geçer. Fakat sürtme ağ, olta, dip oltası v.b. ile çalışan pek çok balıkçı gemisi vardır. Birkaç yıldan beri yeni tip bir balıkçı gemisi ortaya çıktı. Oltaya canlı yem takmak suretiyle ton balığı tutan bu gemiye *tuna clipper* da deniyor. Bk. *Denizde* BALIKÇILIK.

● *Makine gücüyle yürütülen gemiler.* Ticaret gemileri yapılış tarzına ve kullanılışlarına göre şöylece ayırt edilirler: 1. çıplak güverteli (*flushdeck*) gemi, yani güverte üstünde hiç bir yapı bulunmayan gemi; 2. üç kasaralı (üç adalı) gemi, bunlarda ana güverte üstünde üç grup halinde üst yapılar vardır: baş kasara, orta kasara, kıç kasara; 3. tek havuz güverteli gemi, bunda orta ve kıç kasara, birleştirilerek tek kasara haline getirilmiştir; 4. set güverteli gemi; 5. çadır güverteli (*awning-deck*) gemi, ana güvertesinin üzerinde daha hafif ikinci bir güvertesi olan gemi; 6. kapalı güverteli gemi (*shade-deck*), ana güverteyi çadır güverteden ayıran borda kısmı deliklidir; 7. barınak güverteli gemi (*shelter-deck*) üst güverte açık olduğundan, sızdırmaz güvertelilerden sayılmaz; 8. çıkmalı güverteli (*trunck-deck*) gemi kaporta çerçeveleri kesintisiz olarak üst güvertedeki yapılara kadar uzanır ve onlarla birleşir. Gemiler, inşaatında enine elemanların (kaburga) veya boyuna elemanların (kuşak postaları) daha baskın olmasına göre de sınıflandırılır. Petrol gemileri genellikle boylam sisteme göre yapılır. Kullanma şekillerine göre bunlar şöylece sıralanabilir: 1. posta veya yolcu gemileri (on ikiden fazla yolcu taşıyanlar bu sınıfa dahil edilir). Bazı gemilere yolcu-yük gemisi veya yük-yolcu gemisi denir. Burada ölçü yolcu ve yük istiaplarının ağır basmasına göre değişir. Yolcu gemileri; yaptıkları seferlere göre kısa yol, orta yol ve uzun yol posta vapuru olarak sınıflanır; 2. kuru veya sıvı yük (parlayan sıvılar hariç) taşıyan yük gemileri. Yük gemileri, kömür ve maden nakliye gemileri, soğuk hava depolu gemiler, meyve nakliye gemileri, kablo gemileri, ağır nakliye gemileri, fıçılanmış şarap taşıyan gemiler v.b. gibi sınıflara ayrılır; 3. tankerler veya petrol gemileri. Yük sarnıçlarında dökme olarak parlayan sıvı veya sıvı halinde gaz taşımak üzere yapılmıştır; 4. liman hizmetleri gören gemiler (römorkörler, taşıtlar, tarak gemileri ve diğer hizmet gemileri).

● *Savaş gemileri.* İnşa tekniğinde, a) tekne (yüzücü unsur), b) makine (yürütücü unsur) yanında c) silâha (savaş kabiliyeti) sahip teknelerdir. Savaş gemilerine yukarıdaki konularda daima çağın hattâ günün en son tekniği devamlı olarak süratle uygulanır. Son yıllarda teknikte öyle gelişmeler kaydedilmiştir ki, kızağa konulan bir savaş gemisinin denize indirilmeden demode hale düşme tehlikeleri başgöstermiştir.

Savaş gemisi yapımında, İnebahtı deniz savaşından sonra kürekle yürütülen ince uzun kadırgaların yerini, iri yapılı gemiler almağa başladı. Daha sonraları yalnızca yelkenle hareket yeteneğine sahip büyük kalyonlar yapıldı. Böylece bir yandan direk boy ve sayısında, yelkenlerin biçim ve sayısında önemli gelişmeler yanında bordalara birkaç sıra halinde top bataryaları yerleştirilerek gemilerin savaş yeteneği artırıldı. XIX. yy. da uygulanmasına geçilen yandan çarklı makine 1841 yılında pervanenin icadına kadar top bataryalarının yerleştirilmesinde bazı bunalımlar yarattı. Bu çağa kadar ticaret gemisinden pek az ayırımı bulunan savaş gemilerinin biçimlerinde belirli değişiklikler görülmeğe başlandı.

● *Yelkenli gemi.* İlk yelken, insanların çevrelerinde bulabildikleri çeşitli tabiî liflerden dokunmuş basit bezlerden ibaretti. Tek direk üzerine çekiliyordu. Zamanla direk sayısında ve boyunda, dolayısıyle yelkenlerde önemli değişiklikler meydana gelmiş çeşitli biçimde yelkenler türemiştir. Çeşitli isimler yelken donanımları meydana gelmiş, yelken donanımlarının karışımından yelkenli gemi tipleri doğmuştur. Bk. YELKEN.

Bugün artık birkaç okul gemisi dışında büyük yelkenli gemilere rastlanmamaktadır.

— Huk. ● *Gemi kavramı.* Gemi yalnız suda hareket edebilen ve suda hareket etmeyi gerektiren bir işe tahsis olunan veya böyle bir işte fiilen yüzme yeteneğini haiz pek küçük olmayan teknedir.

Bu açıklamaya göre bir geminin varlığından söz edebilmek için:

1. Yüzebilen bir tekne olmalıdır. (Teknenin biçimi önemli değildir. Tekne olmadığı için sal, gemi değildir.)

2. Tekne pek küçük olmamalıdır. (Bir teknenin hangi büyüklükten sonra gemi sayılacağına dair elde kesin bir ölçü yoktur. Bu konuda denizci çevrelerin görüşü esas alınmalıdır. Sandallar, küçük botlar gemi değildir.)

3. Tekne suda hareket edebilme yeteneğine haiz olmalı ve suda hareket etmeyi gerektiren bir işe tahsis olunmalı veya fiilen bu surette kullanılmalıdır. (Harekete geçiren kuvvetin teknenin içinde veya dışında bulunmasının önemi yoktur. Bu sebeple harici bir kuvvetle hareket eden mavnalar gemidir.)

Tahsis edildiği gayeye hizmet etmesi, denizde hareket etmesi yeteneğine bağlı olduğu için yüzen vinçler, itfaiye gemileri, buzkıranlar gemidir.

Suda hareket yeteneği bulunmaması nedeniyle, daimî olmak üzere karaya bağlanmış gemi oteller, gemi lokantalar, deniz banyoları gemi değildir. Tahsis olunduğu gayeye hizmet, suda hareket etmesi imkânına bağlı bulunmaması sebebiyle, yüzen dok seksiyonları, köprü ayakları gemi değildir.

4. Tekne yalnız suda hareket edebilmelidir. Bu itibarla deniz uçakları, deniz otomobilleri gemi değildir.

Yukarıda verilen gemi tanımı ve yapılan açıklama, genel anlamdadır. Özel kanunlar, tüzükler, yönetmelikler veya milletlerarası sözleşmeler kendi hükümlerinin uygulanması yönünden geminin başkaca açıklamasını yapmış olabilir.

● *Gemi alacaklısı hakkı.* Gemi alacaklısı hakkının hangi hallerde doğduğu Tic. kn. md. 1235'te gösterilmiştir Buna göre: donatanın sorumluluğunun deniz serveti ile sınırlı olduğu hallerde alacaklının gemi alacaklısı hakkı vardır. Fakat gemi alacaklısı hakkının mevcudiyeti sınırlı aynî sorumluluk hallerine münhasır değildir. Sınırlı ve sınırsız şahsî sorumluluklarda gemi alacaklısı hakkının doğduğu haller olabilir. Kanun sosyal, siyasî hazine yararı gibi gerekçelerle, sınır-

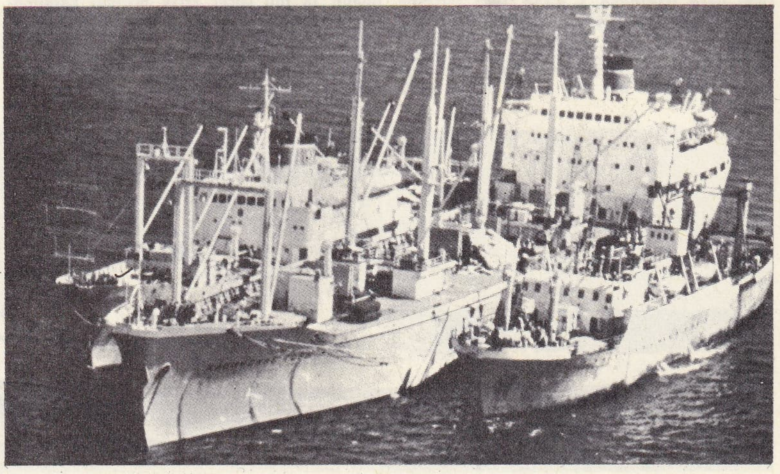

frigorifik gemi (S.S.C.B.)

Foto. Encyclopedia Americana

sız şahsî sorumluluk hallerinde bile alacaklıya gemi alacaklısı hakkı tanınmıştır. Gemi alacaklısı hakkının konusuna gemi, teferruatı ve navlun dahildir.
Gemi, alacağın doğumuna sebep olan gemidir.
Teferruat, alacağın doğumuna sebep olan gemide, gemi alacaklısı hakkına müsteniden geminin cebri icra yoluyle satışı sırasında bulunan teferruattır.
Navlun, alacağın doğumuna sebep olan yolculukta sağlanan brüt navlundur. Bu navlun çarter veya konişmento navlunu olabilir.
Navlundan maksat donatana veya gemi işleticisine ödenecek olan navlundur (gemi kirası). Sürastarya ücreti, pişmanlık navlunu da olmak üzere her türlü navlun deniz servetine dahildir. Yolcu taşıma ücretleri, römorkaj ücreti, kurtarma yardım faaliyetine tahsis edilmiş gemilerde, kurtarma yardım ücreti navlundan sayılır.
Her yolculuktan sağlanan navlun ve gemi, o yolculuktan doğan gemi alacaklısı hakları yönünden ayrı bir deniz serveti teşkil eder.
Devlet, vilâyet, belediye ve diğer kamu tüzel kişilerine ait olup denizde kazanç elde etme maksadına tahsis olunmayan veya fiilen böyle bir maksatla kullanılmayan gemiler hariç diğer bütün gemiler üzerinde gemi alacaklısı hakkı doğar. Gemi üzerinde gemi alacaklısı hakkı doğması için bunun denizde kullanılmasının malik tarafından olması şart değildir. Gemi işleticisi tarafından kullanma halinde de bu hak doğar; meğer ki bu kullanma malike karşı haksız ve alacaklı da kötü niyet sahibi bulunsun. Bir kimsenin kendi gemisi üzerinde dahi gemi alacaklısı hakkına sahip olması mümkündür.
Gemi alacaklısı hakkı yönünden, genel hukuk kuralından farklı olarak, gemi veya teferruatı üzerinde iyi niyetle hak iktisabının etkisi yoktur. Gemi alacaklısı hakkı gemiye zilyed olan her üçüncü şahsa karşı ileri sürülebilir. Aynı durum navlun için de söz konusudur. Navlunun temliki ile üzerindeki gemi alacaklısı hakkı düşmez.
Gemi alacaklısı hakkı, rehin veya ipotekle temin edilmiş veya edilmemiş diğer bütün alacaklara tekaddüm eder. Medenî kanunda yer alan genel prensipten farklı olarak, gemi alacaklısı hakkı daha sonra doğmuş olsa bile durum budur.
Gemi alacaklısı haklarının kendi aralarındaki dereceleri özel bir düzene tabi tutulmuştur:
a) kural olarak son yolculukta doğan gemi alacaklısı hakları daha önceki yolculuklara ait gemi alacaklısı haklarından önce gelir.
Son yolculuktan evvelki yolculuklardan doğan alacaklar arasında yeni yolculuktan doğmuş olanları eskilerine tercih olunur. Bu kuralların istisnası şunlardır: muhtelif yolculuklar aynı iş akdi gereğince yapılmış olduğu takdirde, gemi adamlarının iş ve ücret akitlerinden doğan alacakları, daha sonraki yolculuğa ait alacaklar için haiz oldukları rüçhan hakları, daha önceki bir yolculuğa ait alacaklar için de geçerlidir. Sosyal Sigorta kurumunun donatandan sigorta kanunları gereğince isteyebileceği bütün alacaklar hangi yolculuktan doğarsa doğsun daima en sonra gelir.
Deniz ödüncüne sebep olan yolculuk birden çok yolculuğu kapsarsa, deniz ödüncü alacağı bu yolculukların birincisi bittikten sonra bunu takip eden yolculuklara ait olan alacaklardan sonra gelir.
b) Aynı yolculukta doğan alacaklar beş sıra içinde toplanmıştır. Aynı sırada olan alacakların derecesi birdir. Bu, beş sıra içinde toplanmıştır. Bu beş sıra Ticaret kanununun 1249'uncu maddesinde gösterilmiştir.
Kanunda gösterilen belirli alacaklar, gemi alacaklısı hakkını haiz alacaklılar için deniz serveti yerine geçer (surrogat). Kaptanın veya acentanın elinde bulunsa bile donatana verilmedikçe: **1.** geminin memleket içinde cebri icra yolu ile satışı halinde satış bedeli; **2.** geminin ziyan veya hasarı halinde üçüncü şahıslar tarafından verilecek tazminat; **3.** yükün ziyan sebebiyle navlun kaybı karşılığı üçüncü şahıs tarafından verilecek tazminat; **4.** gemi ve navlun için

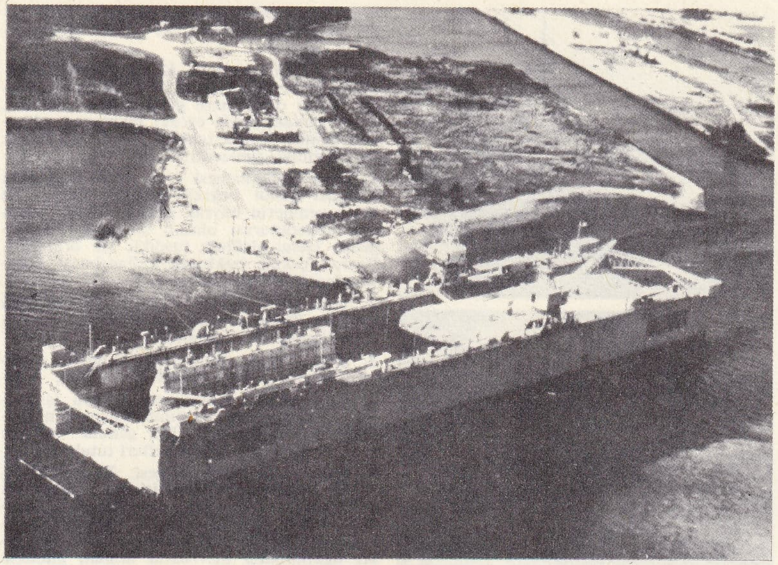

yeni tip bir yüzer havuz

verilecek müşterek avarya garame alacağı; **5.** geminin kaptan tarafından zaruret halinde satışında satış bedeli deniz serveti yerine geçer. Buna mukabil tekne sigortacısının vereceği sigorta tazminatı surrogat değildir. Gemi alacaklısı hakkı, alacaklıya ana parayı, faizi, deniz ödüncü halinde deniz ödüncü primini, masrafları aynı derecede temin eder. Borçlu borcunu ödemezse, gemi alacaklısı hakkını haiz kimse, İcra ve İflâs kn. hükümlerine göre gemiyi, teferruatı, navlunu veya bunlardan birini yahut ikisini sattırıp bedelinden alacağını tahsil eder.
Sadece teferruatın veya müseccel olmayan geminin yahut navlunun paraya çevrilmesinde İcra ve İflâs kn.nun menkullerin paraya çevrilmesine dair hükümleri, müseccel gemilerin paraya çevrilmesinde İcra ve İflâs kn.nun gayrımenkullerin paraya çevrilmesine dair hükümleri uygulanır.
Kanunî bir rehin hakkı olan gemi alacaklısı hakkına rağmen, bu alacak için geminin ihtiyatî haczi istenebilir ve şahsî veya sınırlı şahsî sorumluluk söz konusu olduğu hallerde iflâs yolu ile takip yapılabilir.
Deniz servetine dahil malvarlığının gemi alacaklısı hakkına dayanılarak paraya çevrilebilmesi için, kesinleşmiş bir mahkeme ilâmına veya ilâm mahiyetinde bir senede yahut kesinleşmiş bir icra takibine ihtiyaç vardır.
Dava veya icra takibi, davanın açıldığı veya icra takibinin başladığı andaki gemi donatımına veya gemi işleticisine bunlar yoksa, geminin malik sıfatı ile halihazır zilyedine karşı yapılabilir. Gemi bağlama limanında olsa bile davanın açıldığı veya icra takibine başlandığı tarihte gemide bulunan kaptan hasım gösterilebilir. Buna karşı verilecek karar donatana da şâridir. Alınacak ilâm, gemi alacaklısı hakkına konu olan deniz serveti üzerinden tahsili kaydını ihtiva etmelidir. Dava ikame olunduğu tarihte davalı olma ehliyetine sahip olan şahsa karşı etkilidir. Zira gemi üzerinden alacağın tahsiline dayanak olan gemi alacaklısı hakkı, gemiye zilyet her üçüncü şahsa karşı ileri sürülebilir. Alman hukukunda bu cihet açık bir hükümle halledilmiştir. Türk hukukunda Tic. kn. md. 1236, 1. fıkra yardımıyle bu sonuca varmak gerekir.
Gemi alacaklısı hakkına dayanılarak açılan dava bir rehin davasıdır. Davalı donatan

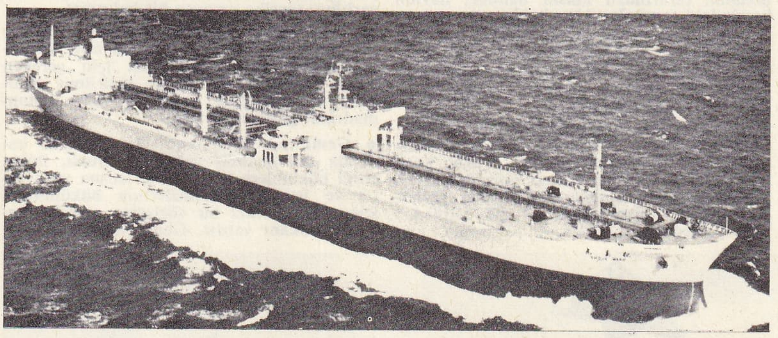

süper tanker: «Shoju Maru» (japon)

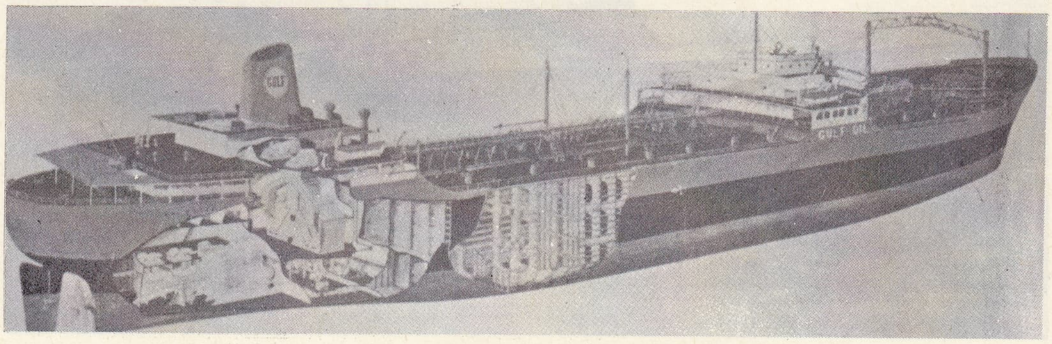

süper tanker: «Gulfking» (A.B.D.)

Foto. Encyclopedia Americana

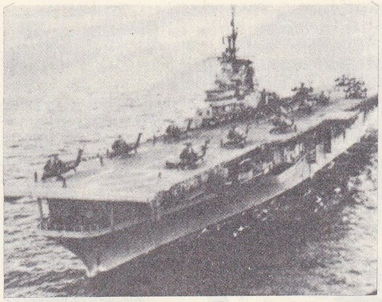

helikopter gemisi: «Boxer» (A.B.D.)

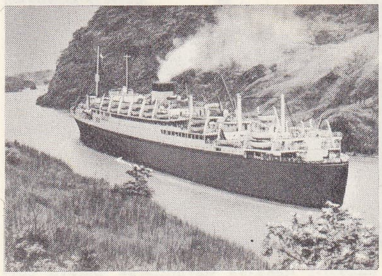

bir yolcu gemisi (Panama kanalı)

aynı zamanda alacağın borçlusu ise, rehin davası ile alacak davası birleşmiş olur. Sınırlı aynî sorumluluğun söz konusu olduğu ve geminin üçüncü şahsa devredildiği hallerde, devreden kişi borçlu ve fakat sorumsuz bulunduğu cihetle, buna karşı dava muhtevasız kalmakta ve sadece temellük edene karşı rehin davası açmak gerekmektedir.

Sınırlı şahsî veya sınırsız şahsî sorumluluğun söz konusu olduğu ve borçtan şahsen sorumlu şahsın gemiyi bir üçüncü şahsa temlik ettiği hallerde, şahsî alacak davasının, alacağın doğduğu andaki donatana, rehin davasının geminin halihazır donatan veya malikine veya kaptana karşı açılması gerekir.

Alacağın düşmesi ile bunu temin eden gemi alacaklısı hakkı da düşer. Geminin kurtarılamayacak şekilde batması, cebri icra yoluyle satılması, zaruret halinde bağlama limanı dışında kaptan tarafından satılması, kural olarak mülkiyet ile rehin hakkının aynı şahısta birleşmesi, geminin zapt ve müsaderesi hallerinde gemi üzerinden gemi alacaklısı hakkı düşer. Bunun gibi navlunun donatan tarafından tahsili halinde, navlun üzerindeki gemi alacaklısı hakkı sona erer.

Geminin rıza ile satışında yeni malik, belli olmayan gemi alacaklısı hakkını haiz kimselerin haklarının iptalini mahkemeden isteyebilir. Bu hususta verilecek karar ile de gemi alacaklısı hakkı düşer.

Gemi alacaklısı haklarından, Tic. kn. md. 1235'in 1-9'uncu bentlerinde yazılı olanları bir yılda zamanaşımına uğrar. Fakat Ümit e Horn burunlarının ötesinde hizmetlerinden çıkarılan gemi adamlarının hizmet sözleşmelerinden doğan alacakları ile çatmadan doğan tazminat alacağı ve kurtarma, yardım ücretinden doğan alacaklarla ilgili gemi alacaklısı hakları iki yılda zamanaşımına uğrar.

● *Gemi borda evrakı.* Kaptan, borda evrakını gemide bulundurmakla mükelleftir. Borda evrakı olmaksızın gemi sefere çıkamaz. Harp zamanlarında evrakı muntazam olmayan gemiler zabta tabidir. Borda evrakının en önemlileri şunlardır:

1. gemi tasdiknamesi (veya bunun tasdikli hulâsası yahut bayrak şahadetnamesi). Bu belge gemilerin bayrak çekme hakkı yüzünden milletlerarası olarak tanınmış bir belgedir. Gemi sicilinin tasdikli bir örneğidir. Bayrak çekme hakkının kullanılması bakımından yapıcı bir belgedir;

2. gemi ölçü belgesi. Resmî makamlarca geminin ölçme sonucu tespit olunan büyüklüğünü gösteren belgedir;

3. gemi jurnalı. Buharlı ve motorlu gemilerde ayrıca makine jurnalı da tutulur;

4. ücret defteri. Gemi adamlarına iş mukaveleleri gereğince yapılan ödemelerin kaydına mahsus defterdir. Her gemide noterce tasdikli bir ücret ödeme defteri tutulur;

5. denize elverişlilik belgesi. Ticaret gemilerinin tahsis edildikleri işlere, yapacakları yolculuklara göre tekne, genel donanım, makine, kazan, can kurtarma, yangından korunma ve söndürme ve sair araç ve teferruatı bakımından mevzuatta aranan nitelikte olduğunu gösteren belgeye denize elverişlilik belgesi denir;

6. sağlık patentası. Gemide bulunan şahıslarda bulaşıcı hastalık bulunmadığını gösteren belgedir;

7. yük manifestosu. Gemiye yüklenmiş bulunan yükün cinsini, miktarını, markalarını gösteren bir listedir. Kaptan veya onun yetkili kıldığı bir kimse tarafından imza olunur. Muhtevası çeşitli ülkelerde gümrük kanunlarına v.b. yetkili makamlardan sadır hükümlere göre farklı olabilir. Bu belge gümrük işlemleri ve savaş gemilerinin ticaret gemilerini kontrolu bakımından önemlidir;

8. gemi adamlarının yeterlik belgesi. Bu belge gemide bulunan gemi adamlarının yeterliklerini tevsike yaramaktadır.

9. denizde Çatışmayı Önleme tüzüğü. Deniz trafik kurallarını gösteren bir belgedir. 17 haziran 1960 tarihli Londra Hayat Selâmeti sözleşmesinin A ekini teşkil etmektedir;

10. emniyet belgesi. Denizde can ve mal emniyeti amacı ile milletlerarası sefer yapan gemilerde aranan nitelik ve teçhizatın varlığını tevsike yarayan bir belgedir;

11. izin kâğıdı. Denize elverişli olan bir geminin aynı zamanda yola da elverişli bulunduğunu, yola çıkabilmesi için gereken bütün formalitelerin yerine getirilmiş olduğunu ve hareketine engel bir halin bulunmadığını gösteren belgedir.

● *Gemi inşa sözleşmesi.* Bu sözleşme kanunda düzenlenmiş değildir. Bunu, ihtiva ettiği hükümlere göre, satış, istisna veya satış ve istisna sözleşmelerinin hükümlerini içine alan karma bir sözleşme olarak nitelemek imkânı vardır. Gemi, sipariş söz konusu olmaksızın tersane sahibi tarafından yapılmışsa, ilk maliki tersane sahibidir.

Gemi sipariş üzerine yapıldığı takdirde iki durum ortaya çıkar: malzeme tersane sahibine ait ise, geminin ilk maliki sipariş edendir. Malzeme sipariş edene ait ise, geminin ilk maliki sipariş edendir.

● *Gemi ipoteği.* Gemi ipoteğinin kurulması gemi maliki ile alacaklının ipotek kurulması hususunda anlaşmaları ve gemi siciline tescil ile olur.

Yabancı memlekette iktisap edilmiş olup henüz Türk Gemi siciline tescil edilmemiş olan gemilerde bayrak şahadetnamesine şerh, tescil hükmündedir.

Burada tescilin rolü yapıcıdır. İpotek tesisine dair anlaşmanın yazılı şekilde yapılması ve imzaların noterce tasdikli olması gereklidir. Muayyen hallerde ipotek, tarafların anlaşması ve tescil ile değil kanundan doğan ve alacaklı tarafından ileri sürülebilen bir talep ve tescil ile doğar. Gemi inşa ve tamirinden doğan tersane sahibinin alacakları için durum budur.

Gemi ipoteği, gemi sicilinin üçüncü kısmına tescil olunur. Kanundaki özel haller hariç, genellikle, ipotekle ilgili olarak gemi siciline alacaklının adı ve soyadı, alacağın miktarı, konusu para olmayan alacaklarda bunun türk parası ile değeri, alacak faizli ise faiz nispeti, tali edimler kabul edilmiş ise bunların tutarı, ipoteğin derecesi tescil olunmalıdır.

Gemi siciline tescil, ipotek hakkının kuruluşu, muhtevasının değiştirilmesi, temliki ve derecesinin değiştirilmesi yönünden yapıcı (= kurucu) bir rol oynar. Gemi sicili, kayıtlı bir ipoteğin varlığına ve sahibi olarak kayıtlı kimsenin ipotek hakkının sahibi olduğuna karine teşkil eder. Gemi sicili ipotekle temin olunan alacağın varlığına karine teşkil etmez.

İpotek hakkı ile ilgili muameleler yönünden gemi sicili kayıtları için kamu güveni prensibi caridir. Bu sebeple, **1.** gemi sicilinde malik görünen fakat malik olmayan bir kimse ile ipotek tesisine dair anlaşma yapan ve bunu tescil ettiren iyi niyetli şahsa karşı müseccel şahsın malik olmadığı; **2.** hukukî bir muamele ile gemi sicilinde mevcut görünen bir ipoteği veya bu ipotek üzerinde bir hak ihtisap eden iyi niyetli kişiye karşı o ipoteğin yokluğu; **3.** gemi üzerinde hukukî muameleye dayanarak iyi niyetle bir aynî hak iktisap eden kimseye karşı haksız terkin edilen bir ipoteğin varlığı; **4.** gemi sicilinde ipotek hakkı sahibi görünen fakat gerçekte hak sahibi olmayana, ipotek hakkı sebebiyle bir ifade bulunan ve bununla ipotek hakkı üzerinde tasarruf muamelesi yapan iyi niyet sahibi kimseye karşı müseccel şahsın hak sahibi olmadığı ileri sürülemez. Buna mukabil, gemi siciline tanınan kamu güveni prensibi ipotekle temin olunan şahsî alacak için cari değildir.

Gemi ipoteğinin konusu gemi, gemi payı, birden çok gemi veya birden çok gemi payı olabilir.

Gemi ipoteği gemiye, mütemmim cüz ve teferruatına, gemi malikine ödenecek navluna, gemi kirasına, malik menfaatına yapılmış olan tekne sigortası tazminatına şamildir.

Gemi ipoteği, ana parayı, akdî faizi, temerrüt faizini, diğer tali edimleri, ipotekli alacaklı tarafından sigortacıya ödenen primleri, ihbar ve takip masraflarını aynı derecede temin eder. Gemi ipoteği için Medenî kanunun sabit derece sistemi hükümleri caridir.

Gemi alacaklısı hakları mutlak surette gemi ipoteğine tercih olunur. Tekne sigortacısının son iki yıllık prim alacağı da gemi ipoteğine takaddüm eder.

Gemi ipoteğinin üçüncü şahıslara devri mümkündür. Fakat hiç bir halde ipotek hakkı alacaktan müstakil olarak devredilemez. İpotekle temin edilen alacağın temliki ile gemi ipoteği de yeni alacaklıya intikal eder. Bu husustaki kanunî hüküm, ipotek hakkının fer'î bir hak olmasına uygun düşer. İpotekli alacağın temliki yazılı şekilde ve gemi siciline tescil ile olur.

Gemi ipoteği hakkı aşağıdaki hallerde düşer:

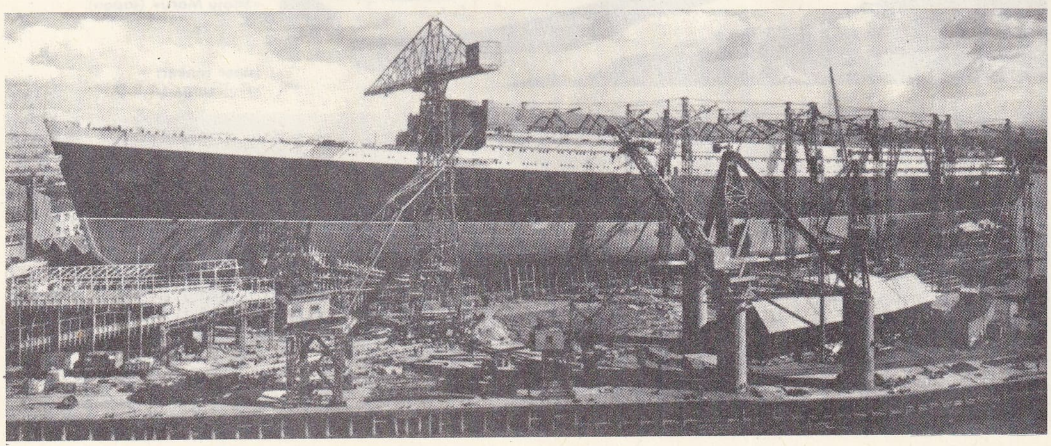

«Queen Elizabeth» transatlantiğinin denize indirileceği gün (27 eylül 1938)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

a) kanunda gösterilen istisnalar hariç ipotekle temin olunan alacağın düşmesiyle (gemi siciline sonradan yapılacak terkin, gemi sicilinin düzeltilmesinden ibarettir);

b) alacaklının ipotekten feragat ve sicilden kaydın terkini;

c) ipotek hakkı ile mülkiyet hakkının aynı şahısta birleşmesi ile (kanunda gösterilen iki hal hariç);

ç) kanunda aranan şartların gerçekleşmesi halinde ipotek hakkının mahkeme kararı ile iptali mümkündür;

d) ipotekle temin edilen borcun, gemi malikinin muvafakati olmaksızın üçüncü şahsa nakliyle;

e) bozucu şarta bağlı veya muayyen bir süre için tesis olunan ipotekte bozucu şartın gerçekleşmesi veya sürenin dolmasıyle;

f) geminin zaruret halinde kaptan tarafından satılması halinde bu satışla;

g) geminin zapt ve müsaderesiyle;

h) geminin istimaliyle;

ı) ipoteğin haksız yere terkin edilmiş olması halinde, geminin üçüncü şahıslar tarafından iyi niyetle iktisabı sonucu;

i) geminin kurtarılamayacak şekilde batması veya tamamen yok olmasıyle;

j) geminin ipotekten ari olarak cebri icra yolu ile satılması halinde.

İpotek hakkı çeşitli yönlerden tasnife tabi tutulabilir: yapıdaki gemi ipoteği, birlikte gemi ipoteği, maksimal ipotek, sabit kıymetli ipotek, yabancı para üzerine ipotek, kıymetli evraka dair ipotek, kanunî gemi ipoteği, bayrak şahadetnamesine şerh suretiyle kurulan ipotek.

● *Gemi mülkiyeti.* Gemiler mülkiyet hukuku yönünden iki gruba ayrılır: gemi siciline kayıtlı olmayan gemiler, gemi siciline kayıtlı (müseccel) gemiler.

Gemi siciline kayıtlı olmayan gemiler'de mülkiyetin kazanılması ve kaybı Medenî kanunun menkul hükümlerine tabidir. Şu kadar ki böyle bir geminin veya gemi payının temlikinde taraflar mülkiyetin sadece sözleşme ile intikal edeceğini kararlaştırmışlarsa, zilyetliğin devrine hacet kalmaksızın mülkiyet bu sözleşme ile temellük edene geçer. Buradaki «mülkiyetin sadece sözleşme ile geçeceğine dair anlaşma»dan maksat, mülkiyetin devredenden iktisap edene geçeceğine dair yapılan anlaşmaya ek olarak yapılan anlaşmadır. Bu ek anlaşma ile mülkiyet teslimsiz devir alana geçer.

Bu şekilde yapılan temliklerde, iyiniyetle iktisabın geçerli olması, temellük edenin zilyetliği devir aldığı sırada iyiniyet sahibi olmasına bağlıdır. Diğer deyimi ile bu gemilerde iyiniyetle mülkiyet iktisabı, Medenî kanunun menkullerin iyi niyetle iktisabında cari kurallarına tabidir.

Müseccel gemiler'de de mülkiyet hakkının muhtevası Medenî kanunun hükümlerine tabidir. Fakat bu gemilerde mülkiyetin hukukî muameleye dayanan devri, âdi zamanaşımı ile iktisap, fevkalâde zamanaşımı ile iktisap ve mülkiyetin terki özel bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Müseccel bir geminin mülkiyetinin devri için, malik ile iktisap edenin, mülkiyetin iktisap edene intikal edeceğine dair anlaşmaları gerekli ve yeterlidir. Mülkiyetin intikali için ne menkullerde olduğu gibi geminin teslimine ne de gayrımenkullerde olduğu gibi tescile lüzum vardır. Mülkiyet sicil dışında sadece taraflar arasında yapılan «mülkiyetin iktisap edene intikal edeceğine dair anlaşma» ile geçer. Ticaret kanunu bu konuda Medenî kanunun menkul ve gayrımenkullere dair hükümlerinden ayrı bir yol tutmuştur.

Müseccel geminin mülkiyetinin hukukî muameleye dayanan devri, borç doğuran bir muamelenin ifasını sağlamak için yapılır. Konusu gemi mülkiyetini bir kişiden diğerine nakil olan sözleşmeler, satış, trampa, bağışlama, şirket sözleşmesi ve gemi inşa sözleşmesidir. Uygulamada en çok satış ve gemi inşa sözleşmeleri rol oynar.

Müseccel olmayan gemilerde borç doğuran muamele ile mülkiyeti nakleden tasarruf muamelesi arasındaki illîlik ilişkisi diğer menkullerde olduğu gibidir. Müseccel gemilerde mülkiyeti nakleden tasarruf muamelesi mücerrettir.

Kanunda müseccel gemilerin iyi niyetle iktisabı, özel olarak düzenlenmiştir. Gemi sicilinde malik görünen, fakat gerçek malik olmayan bir kimseden, bir hukukî muameleye dayanarak gemi mülkiyetini iktisap eden kimsenin, bu iktisabı muteberdir; meğer ki iktisap eden, iyi niyetten yoksun veya gemi siciline bu hususta bir itiraz tescil edilmiş bulunsun. Burada aranan iyi niyetin, sicilde malik görünen ile iktisap eden şahıs arasında mülkiyetin devredenden iktisap edene geçeceğine dair anlaşmanın yapıldığı anda mevcut olması yeterli ve gereklidir. Bu halde de mülkiyetin kazanılması için, sadece malik görünen kimse ile iktisap edenin mülkiyetin temlik edenden iktisap edene geçeceğine dair anlaşmaları aranır. Ayrıca tescile veya geminin teslimine lüzum yoktur. İyiniyet sahibi müktesibin mülkiyeti kazanması ile gerçek malikin mülkiyet hakkı düşer. Müseccel gemilerde, gayrımenkullere paralel olarak âdi zamanaşımıyle iktisap özel bir düzene bağlanmıştır:

a) mülkiyetini iktisap etmemiş olduğu halde, gemi siciline bir geminin maliki olarak tescil edilmiş bulunan kimse, tescil beş yıl devam etmek ve kendisi de bu süre zarfında gemiyi fasılasız ve nizasız aslî zilyet sıfatı ile yedinde bulundurmak şartıyle söz konusu geminin mülkiyetini iktisap eder.

Beş yıllık sürenin hesabı, kesilmesi, durması Borçlar kanununun alacak zamanaşımı hakkındaki hükümlerine tabidir; özellikle, kaydın doğru olmadığı yolunda gemi siciline bir itiraz tescil edilmişse zamanaşımı durur. Bu meselede gayrımenkullere nazaran fark, sürenin 10 yıl yerine 5 yıla indirilmesi ve malik olarak müseccel şahısta iyi niyet şartının aranması olmasıdır;

b) sicile kayıtlı olmayan veya sicilden malikin kim olduğu anlaşılmayan yahut on yıl önce ölmüş veya gaipliğine karar verilmiş bir kimse adına kayıtlı bulunan bir gemiyi on yıl süre ile fasılasız ve nizasız aslî zilyet sıfatıyle yedinde bulunduran kimse o geminin malı olarak tescilini talep edebilir. Zilyetlik süresinin hesabı, kesilmesi ve durması Borçlar kanununun alacak zamanaşımı hakkındaki hükümlerine tabidir. Tescil ancak mahkeme kararı ile olur. Mahkemenin tescile karar verebilmesi için, bir süre tayin ederek ilgilileri itirazlarını bildirmeğe ilân yolu ile davet etmesi gerekir. Bu süre içinde itiraz edilmemiş veya yapılan itiraz reddedilmiş ise tescile karar verilir.

Tescile karar verilmezden önce, üçüncü bir şahıs malik sıfatıyle tescil edilirse veya üçüncü şahıs mülkiyeti dolayısıyle, gemi sicilinin doğru olmadığına dair bir itiraz şerhi verdirmiş olursa, mahkemenin vereceği tescil kararı üçüncü şahıs hakkında hüküm ifade etmez.

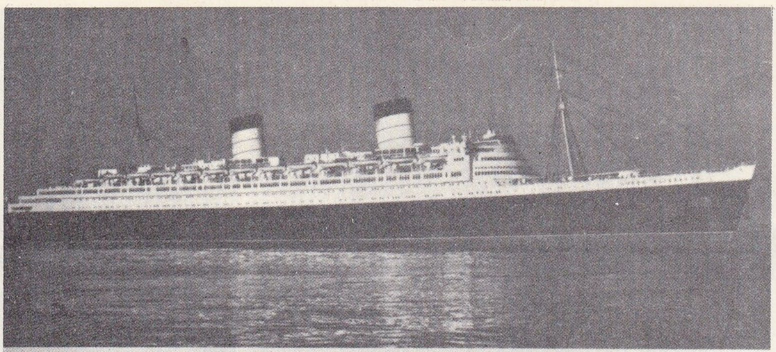

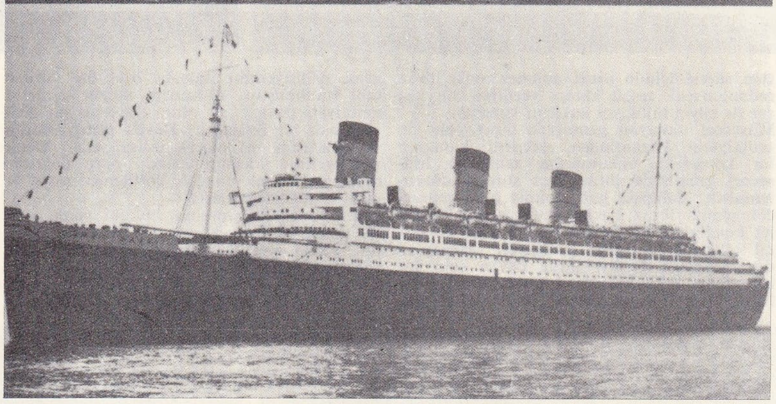

yukarıda, «Queen Elizabeth» (ingiliz)
aşağıda, «Queen Mary» (ingiliz)
transatlantikleri

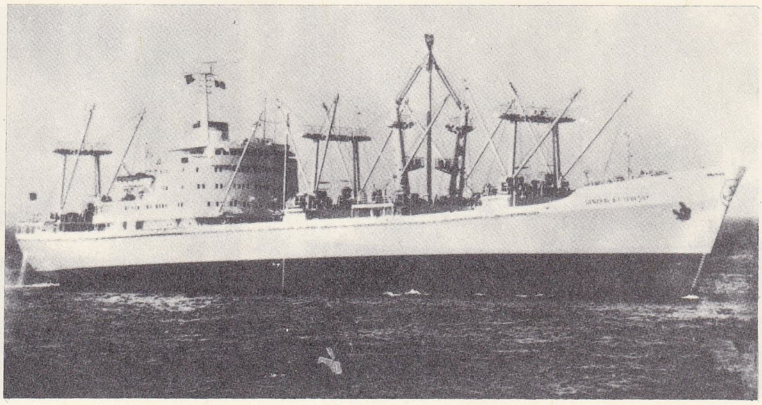

ticaret gemisi
«General A.F. Cebesoy»

Foto. Encyclopedia Americana; MEYDAN

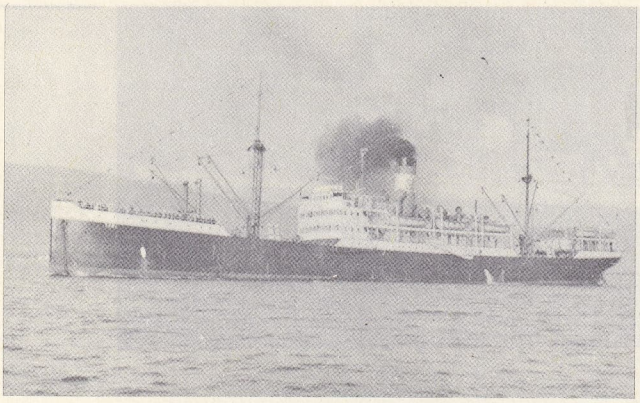

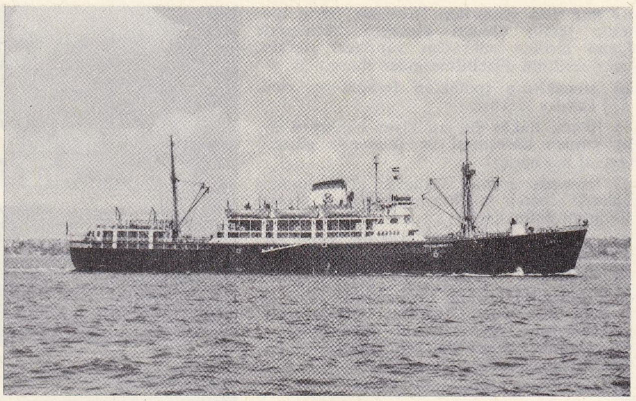

eski yolcu gemilerimizden: solda, «Tarı»; sağda, «Tırhan»

ilân süresi içinde itiraz edilmez veya itiraz reddolunarak tescil kararı verilirse, bu karar ile zilyet mülkiyet hakkını kazanır.
Müseccel olmayan gemilerde ihraz yolu ile mülkiyetin kazanılması, Medenî kanunun bu konudaki hükümlerine tabidir. Müseccel gemilerde ihraz özel surette düzenlenmiştir. Sahipsiz hale gelmiş olan müseccel gemiyi ihraz hakkı devlete aittir. Devlet kendini gemi siciline malik sıfatıyle tescil ettirmek suretiyle mülkiyeti iktisap eder. Sahipsiz gemiyi ihraz devlet için bir hak olup mükellefiyet değildir. Devlet sahipsiz gemiyi ihraz etmek istemediği takdirde bunu özel şahıslar ihraz edebilir.
Lükata hükümlerine göre iktisap, sadece sicile kayıtlı olmayan gemiler ile, kayıtlı olup da sicilden malikinin kim olduğu anlaşılmayan gemilerde mümkündür. Bu konuda da Medenî kanunun lükata hükümleri uygulanır. Gemi sicilinden malikin kim olduğu anlaşılan gemiler için lükata hükümleri uygulama alanı bulamaz. Gemi mülkiyetinin miras yoluyle iktisabında müseccel gemiler gayrımenkul, müseccel olmayan gemiler menkul hükmündedir ve Medenî kanunun bu husustaki hükümlerine tabidir.
Denizde Zabt ve Müsadere kanununa göre gemi mülkiyetinin iktisabı özel bir düzene tabi tutulmuştur. Müsadere edilen geminin mülkiyeti devlete ait olur. Devletin bu iktisabı aslî bir iktisaptır. Devlet gemiyi bütün takviyelerden ari olarak iktisap eder. Gemi mülkiyetinin kazanılmasında borç doğuran muamele olarak en çok görülenler satış ve gemi inşa sözleşmeleridir.
Gemi satış sözleşmesinin hukukî yönü özellik arzetmez. Bu sözleşme şekle bağlı değildir. Fakat uygulamada genellikle tip satış sözleşmesi formülleri kullanılmak suretiyle yazılı olarak yapılır. İnşa halindeki gemi, yapıdaki gemi siciline müseccel olsun olmasın, kızaktan ininceye ve gemi siciline kayıt edilinceye kadar mülkiyetin devri açısından menkul eşya hükümlerine tabidir. Mülkiyetin intikali zilyetliğin devri ile olur.
Gemi menkul bir eşyadır. Devletler özel hukuku kurallarına göre menkul şeyler üzerinde aynî hak kazanılması, şeyin bulunduğu yer kanununa tabidir. Bu prensip karşısında, türk karasularında bulunan bir yabancı geminin türk kanunlarına tabi olması gerekir. Ticaret kanununda yer alan ve gemiler üzerindeki mülkiyeti düzenleyen özel hükümler, aksine özel hüküm olmadıkça, bir türk gemi siciline tescil edilmiş gemilere uygulanır. Bu sebeple yabancı gemilere uygulanacak hükümler olarak geriye Medenî kanunun menkul eşyaya dair hükümleri kalmaktadır. Fakat deniz hukuku alanında, Devletler özel hukukunun bu prensibinden ayrılma yolunda bir eğilim mevcuttur. Bazı yazarlara göre, gemiler aynî haklar yönünden Bayrak kanununa, bazılarına göre ise Sicil kanununa tabi olmalıdır; meğer ki bu kanunlar *lex rei sitea*'ye (şeyin bulunduğu yer kanununa) yollama yapmış olsun.
Gemi, müseccel değilse, Medenî kanunun menkul hükümlerine göre bunun mülkiyeti terk edilebilir. Gemi müseccelse malik feragat ettiğini sicil dairesine bildirmeli ve feragat gemi siciline tescil olunmalıdır.
Müseccel olmayan bir gemi üzerindeki şayi hissenin devri, böyle bir geminin mülkiyetinin devri gibidir. Müseccel gemilerdeyse, şayi hissenin devri hususunda anlaşma ve tescil ile gemi payı devredilir.
● *Gemi mütemmim cüzü ve teferruatı.* Gemi, birçok eşyanın birleştirilmesi suretiyle meydana getirilir. Gemide bulunan ve gemiyi meydana getiren eşyaların bir kısmı teferruat, bir kısmı mütemmim cüz, bir kısmı ne teferruat ne de mütemmim cüzdür.

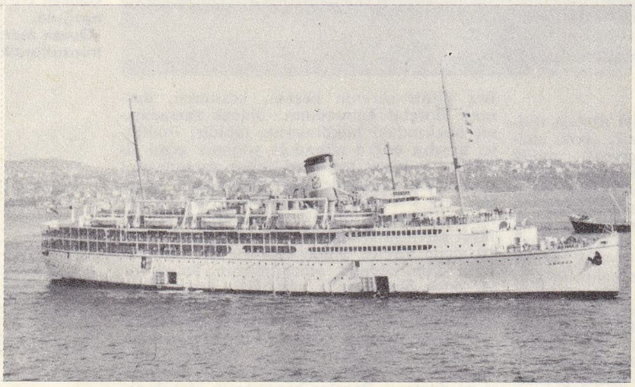

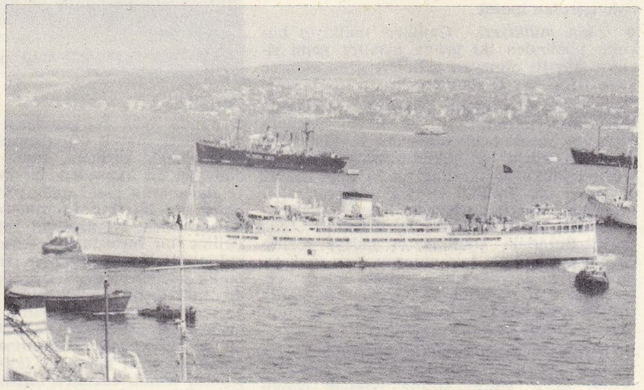

solda, «Ankara»; sağda, «Giresun» yolcu gemileri

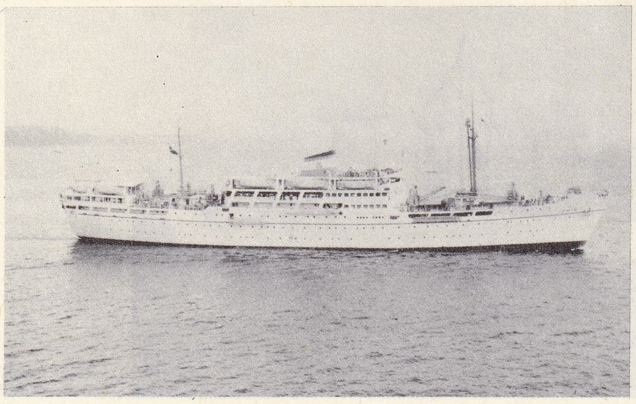

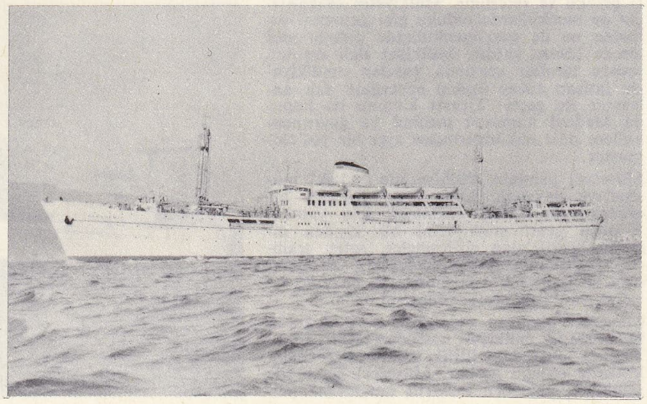

solda, «İzmir»; sağda, «Karadeniz» yolcu gemileri

Foto. MEYDAN

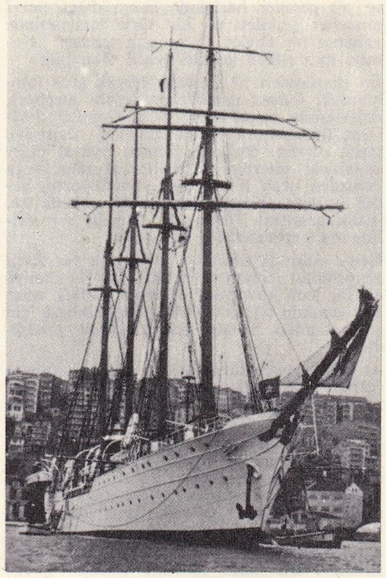

Şili okul gemisi «Esmeralda»

Gemide, makine, pervane, kazan, dümen, v.b. gibi unsurlar geminin mütemmim cüzü niteliğini taşır. Gemideki filikalar geminin teferruatıdır. Tereddüt halinde gemi demirbaş defterinde yazılı şeyler teferruattan sayılır. Fakat demirbaş defterinde yazılı şeyin teferruat olmadığı ispat olunabilir.

Gemide bulunan bazı eşya ise geminin ne mütemmim cüzü ne de teferruatıdır. Geminin yakıtı, gemi adamlarının kumanyası gibi. Bir şeyin mütemmim cüz veya teferruat sayılmaması gemi üzerinde yapılacak kazandırıcı muamelelerin kapsamı bakımından önemlidir. Açıkça kararlaştırılmadıkça, gemi üzerinde yapılacak kazandırıcı muameleler bunlara şamil değildir.

Buna karşı bir eşyanın geminin mütemmim cüzü veya teferruatı sayılmasının bazı hukukî sonuçları vardır:

1. mütemmim cüz sayılmanın hukukî sonuçları. Bir şey geminin mütemmim cüzü sayıldığı takdirde bağımsız olarak bir hakkın konusunu teşkil edemez. Hukukî durumu «asıl şey» olan gemiye tabidir; geminin maliki mütemmim cüzün de malikidir. Gemi üzerine kurulan veya doğan aynî hak mütemmim cüzü de kapsar. Diğer yandan, bir eşya, geminin mütemmim cüzü haline gelince, hukukî durumu itibarıyle bağımsız bir şey olma niteliğini kaybeder ve üzerindeki üçüncü şahıslara ait haklar düşer. Meselâ satıcının geminin makinelerini mülkiyeti muhafaza kaydı ile satmış olması halinde, bunların gemiye takılıp geminin mütemmim cüzü niteliğini kazandıkları anda, satıcının mülkiyet hakkı düşer;

2. teferruat sayılmanın hukukî sonuçları. Mütemmim cüzden farklı olarak, teferruatın maliki geminin malikinden başka bir şahıs olabilir. Teferruatın kaderi kural olarak, asıl şey'in, burada geminin kaderine bağlıdır. Fakat farklı muameleye tabi tutulabileceği gibi, istisnaen gemiden farklı da olabilir. Gerçekten;

a) müşterek avarya halinde teferruat gemiyle birlikte garame borcuna katılır;

b) gemi alacaklısı hakkı kesin olarak teferruata şamildir;

c) aksi belirtilmiş olmadıkça, geminin ferağına veya bir aynî hakla takyidine dair borç doğuran anlaşmalar, anlaşmanın yapıldığı anda gemide bulunan malike ait teferruata da şamildir;

ç) aksi kararlaştırılmadıkça, sicile kayıtlı bir gemi mülkiyetinin devredenden iktisap edene geçeceğine dair anlaşma ile gemide malike ait teferruatın mülkiyeti de iktisap edene geçer. Malike ait olmayan teferruatın mülkiyeti bu anlaşma ile geçmez. İktisap edenin malike ait olmayan teferruatı iktisap edebilmesi için, şey'e zilyet olması ve zilyetliği elde ettiği anda iyi niyetli bulunması lâzımdır.

Gemide bulunan teferruat üçüncü şahıslara ait haklarla takyit edilmişse, bu takyitler, iktisap edenin teferruata zilyet olması ve zilyetliği elde ettiği anda bu takyit yönünden iyi niyet sahibi bulunması halinde düşer; aksi halde müktesip teferruatı, aynî hakla yüklü olarak iktisap etmiş olur.

Sicile tescil edilmemiş gemilerin ferağında, zilyetliğin devri yerine mülkiyetin derhal intikal edeceğine dair ek anlaşma ile gemi mülkiyetinin intikali halinde malike ait bulunan teferruatın mülkiyeti de iktisap edene geçer. Malike ait olmayan teferruat, mülkiyeti iktisap eden bunların zilyetliğini elde ettiği ve bu anda iyi niyet sahibi bulunduğu takdirde iktisap edence elde edilir. Teferruat malike ait olup üçüncü şahsa ait bir hakla takyit edilmiş ise, iktisap eden zilyetliği devraldığı anda bu hak yönünden iyi niyet sahibi ise, teferruatı takyitten kurtulmuş olarak, aksi halde yüklü olarak iktisap eder;

d) geminin ipotek edilmesi halinde, malike ait olan teferruat aksi kararlaştırılmadıkça, ipoteğin konusuna dahildir. Teferruattan olan şeyler, normal bir işletmenin gereği olarak bu durumdan çıkarılır veya alacaklı lehine elkonmazdan önce temlik edilerek gemiden uzaklaştırılırsa ipotek artık bunlara şamil olmaz.

Teferruat malike ait değilse ipotek buna şamil değildir; meğer ki ipotekli alacaklı buna zilyet olsun ve bu anda iyi niyet sahibi bulunsun. Bu ise gemi ipoteğinde ender gerçekleşebilecek bir haldir. Teferruatın ipoteğin şümulüne girmesi için rehin tesisi sırasında gemide bulunması şart değildir. Gemiye sonradan getirilmiş olsa bile teferruat niteliğini kazanmakla ipoteğin şümulüne girer;

e) geminin haczi halinde teferruat hacze dahildir;

f) bir gemi alacaklısı hakkına dayanılarak yapılan icra takiplerinde, gemi sicile kayıtlı olsa bile, müseccel gemi teferruatının satışı İcra ve İflâs kanununun menkul hükümlerine tabidir. Müseccel gemi üzerine kurulan intifa hakkı teferruata da şamildir;

g) ölüme bağlı tasarrufta bir geminin bir şahsa vasiyet edilmesi halinde, buna gemi üzerindeki, vasiyet edene ait gemi teferruatı dahildir.

● *Gemi olma niteliğinin başlangıcı ve sona ermesi.*

1. Gemi olma niteliğinin başlangıcı: bu konuda deniz hukuku alanında iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birine göre inşa halindeki geminin suya indirilmesi işleminin tamamlanmasıyle gemi niteliğinin doğduğu kabul edilmelidir. Diğerlerine göre yapının suya indirildiği andan eksikliklerinin tamamlandığı ana kadar geçen süre içinde hukukî anlamda henüz bir gemi yoktur.

Sadece deniz hukukunun bazı kurallarının uygulanmasına yer veren yapıdaki gemi vardır; tam gemi niteliği bütün noksanlıkların tamamlandığı anda doğar.

2. Gemi olma niteliğinin sona ermesi: bir teknenin gemi sayılma niteliğinin sona erişinde iki durum rol oynar. Bunlardan biri teknenin fiilen yok olması veya en azından gemi olarak «tamir kabul etmez» hale gelmesidir. Diğeri, geminin daimî olmak üzere, suda hareket etmeyi gerektirmeyen bir işe tahsis olunmasıdır. Gemi kurtarılmayacak şekilde batar, tamir kabul etmez hale gelirse, artık o tekne gemi sayılamaz. Gemi daimî olmak üzere seyrüseferden başka bir amaca, meselâ otel, lokanta, deniz banyosu v.b. gibi maksatlara tahsis olunur ve bunun için bir yere bağlanırsa artık o tekne de gemi sayılmaz.

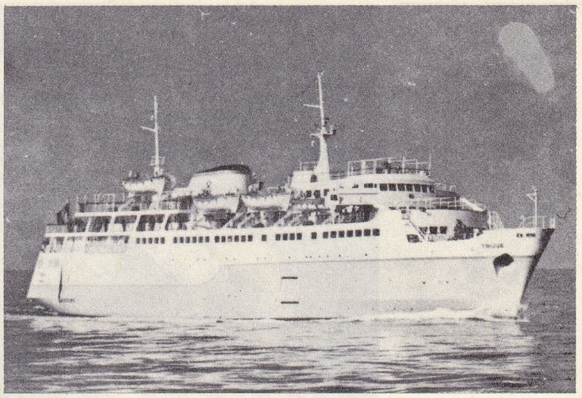

«Truva» feribotu

Chicago kanalında maden cevheri taşıyan bir yük gemisi

● *Gemi sayılmanın hukukî önemi.* Bir tekne gemi sayıldığı takdirde, müseccel olmasına veya olmamasına göre, Ticaret kanununda ve başka kanunlarda gemiler için konulmuş bulunan özel kurallara tabidir. Aksi halde o tekne doğrudan doğruya menkul eşya statüsü içinde bulunur. Diğer taraftan bir teknenin gemi sayılması veya sayılmaması, bazı olayların nitelenmesinde rol oynar; meselâ: bir gemi, gemi sayılan bir tek-

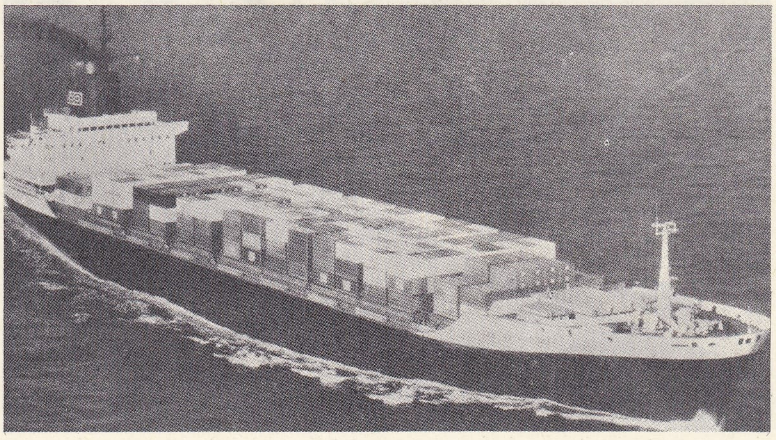

«konteyner» adı verilen standart boyutlu madenî kasalara yerleştirilmiş yük taşıyan gemi tipi: «Encounter Bay» (A.B.D.)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

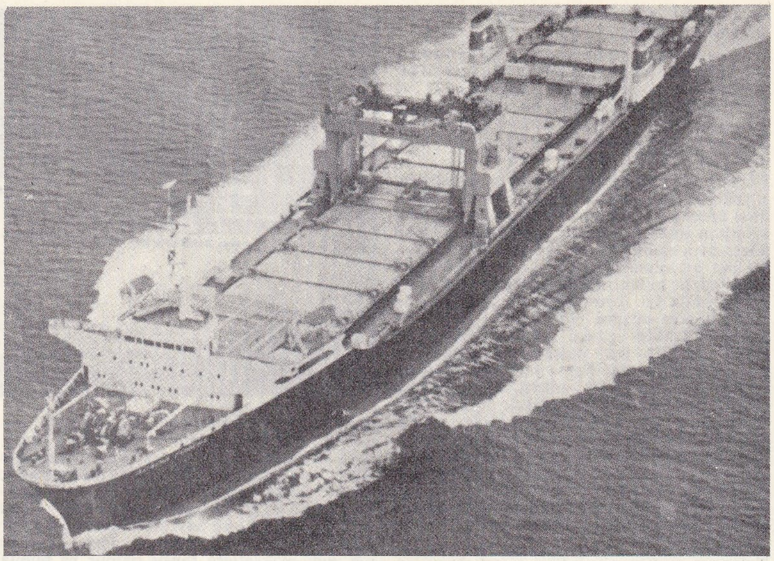

«layter» taşıyan ilk yük gemisi: «Arcadia Forest» (A.B.D.)

neye çarptığı takdirde bu bir çatma olayı olarak nitelenir. Gemi sayılmayan bir tekneye çarptığı zaman çatma olarak nitelenemez.

● *Gemi sicili.* Gemi sicili iki amaca hizmet eder: bunlardan biri kamu hukuku ile ilgilidir. Bayrak çekme hakkıyle birlikte geminin bağlı olduğu devletin hangisi olduğunu açıklar. Diğeri özel hukuk yönündendir. Gemi üzerindeki aynî hak münasebetlerinde de rol oynar.

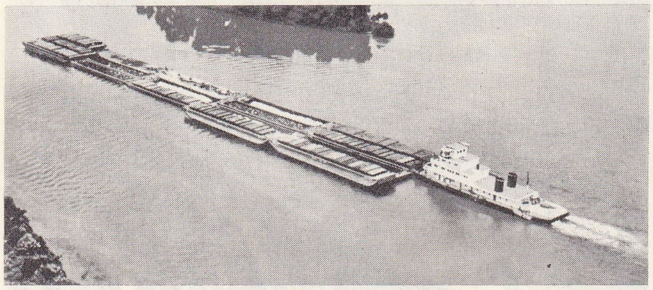

Mississippi nehrinde yük nakli

Özel hukuk münasebetleri bakımından ve özel hukuk münasebetlerinin tescilinde, talep ve muvafakat esası caridir. Kamu hukuku yönünden önemli olan tescilde beyan mecburiyeti ve beyanların doğruluğunun resmî kontrolu ve ispat mükellefiyeti mevcuttur.

Gemi sicilleri için realfolien sistemi caridir. Her gemi için müstakil bir defter açılır. Bu defter üç bölümden teşekkül eder. Birinci bölüme gemiye ait fiilî durumlar (geminin adı, nevi, inşasında kullanılan malzeme, bağlama limanı, inşa edildiği tersane, kızaktan indirildiği yıl, resmî ölçü sonuçları ve makine takatı); ikinci bölüme mülkiyet, mülkiyet ile ilgili şerhler, itirazlar ve tasarruf yetkisinin sınırlamaları (malik ile ilgili olarak mülkiyetin iktisap sebebi yazılmalıdır. Donatma iştiraki halinde müşterek donatanlar ve bunların iştirak paylarının büyüklüğü tespit olunmalıdır); üçüncü bölüme mahdut aynî haklar (buraya gemi siciline tescili mümkün bütün mahdut aynî hakları, özellikle gemi ipotekleri, intifa hakları, iştirak payı üzerindeki rehin hakları tescil olunur. Gemi alacaklısı hakkı tescili kabil haklardan değildir) yazılır. Tescil olunmuş fiilî durumlardaki değişiklikler mümkün olduğu kadar süratle sicile kayıt olunmalıdır. Türk hukuku yönünden, türk gemileri için hükümetin uygun kılacağı yerlerde gemi sicili tutulur. Bu siciller liman reisliği nezdinde çalışan sicil memurları tarafından o yer Asliye Hukuk mahkemesinin nezareti altında tutulur. Hazine, gemi sicillerinin tutulmasından doğan zararlardan sorumludur. Gemi siciline türk bayrağını çekme hakkını haiz ticaret gemileri ile kamu hizmetine tahsis edilmiş kamu tüzel kişilerine ait gemiler haricinde kalan diğer ticarî olmayan gemiler ve bir türk tersanesinde yabancı bir devlet veya onun tebaası hesabına inşa edilen gemiler tescil olunabilir.

«Queen Elizabeth» yolcu gemisi

Bu gemilerden 18 ve daha büyük gros tonilatodaki ticaret gemilerinin tescili mecburî, diğerlerinin tescili ihtiyarîdir. Gemiler, bağlama limanının tabi olduğu sicil dairesine tescil olunur. Bağlama limanı yoksa, diğer deyimiyle seferleri gemi bordasından veya denizden uzak bir yerden yönetiliyorsa, yahut bağlama limanı yabancı bir ülkede ise, malik gemisini Türkiye'de dilediği yer siciline tescil ettirebilir.

Gemi sicilinde sonradan yapılacak bir tescil ya geminin tamamen terkinine ya da gemiye ait bir sicil kaydının terkinine taalluk eder. Bir geminin sicilden terkin edilebilmesi için şu hallerden birinin gerçekleşmesi gereklidir:

a) gemi kurtarılamayacak şekilde batmışsa (geminin düşman makamlar tarafından zapt ve müsadere edilmesi, geminin kurtarılamayacak şekilde batması hükmündedir);

b) gemi tamir kabul etmez hale gelmişse. Bu halde, sicil memuru müseccel ipotekli alacaklıya, gemiyi terkin edeceğini ihbar ve varsa itirazını bildirmesi için münasip bir mehil verir. İtiraz edilmez veya itiraz reddolunursa, gemi sicilden terkin olunur;

c) gemi türk bayrağını çekme hakkını kaybederse. Bu halde ipotekli alacaklı henüz ipoteğinin mevcut olduğunu ileri sürerek itiraz ederse, sadece geminin bayrak çekme hakkını kaybetmiş olduğu tescil olunur. Bu kayıt, müseccel ipotek için hariç, geminin terkini hükmündedir;

ç) tescili ihtiyarî olan gemiler malikin talebi üzerine terkin olunur. Ancak gemi üzerinde ipotek hakkı varsa, ipotekli alacaklıların ve gemi sicili münderecatına göre ipotek üzerinde hak sahibi olan üçüncü şahısların muvafakatı şarttır;

d) tescil edilmiş bir gemi hakkında yirmi yıldan beri hiç bir kayıt muamelesi yapılmamış ve Ulaştırma bakanlığından alınan izahata göre de geminin artık mevcut olmadığına veya denizcilikte kullanılamayacak hale geldiğine kanaat getirilmiş olursa, gemi üzerinde ipotek veya intifa hakkı tescil edilmemiş bulunduğu takdirde sicil memurunun teklifi üzerine mahkemece gemi kaydının terkin edilmesine karar verilir;

e) esaslı şartlarından biri mevcut olmaması sebebiyle tescili caiz olmayan bir gemi tescil edilmiş olursa bu gemi re'sen terkin olunur.

Gemi sicilinin şu alanlarda önemi vardır:

a) istisnaî haller hariç, bayrak çekme hakkının kullanılması ile gemi siciline tescil arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Bayrak çekme hakkı muayyen şartların gerçekleşmesiyle iktisap olunur. Ancak 18 gros ve daha büyük tonilatoda büyük gemilerin, bu hakkı kullanabilmesi için gemi sicilinin bir kopyası olan gemi tasdiknamesi alması gereklidir;

b) hukukî muameleye dayanılarak yapıldığı takdirde, özel hukuk münasebetlerinin veya bunun muhtevasının değiştirilmesinin tescili ve ekseriya bunun terkini kural olarak kurucu bir rol oynar.

Ancak bir geminin ilk malikinin tescili kurucu değil, açıklayıcı niteliktedir. Mülkiyetin intikali de sicil dışında tamamlanır.

c) sicil kayıtları muayyen hususlarda karine teşkil eder. Bu, sadece tescil edilmiş bulunan hakların hak sahiplerinin kim olduğu yönünden caridir. İpotek ile temin olunan şahsî alacağın varlığına gemi sicili karine teşkil etmez;

ç) gemi siciline tescil edilmiş haklardan doğan talepler için zamanaşımı cereyan etmez. Bir gemi ipoteğinin tescili alacak hakkında da zamanaşımının cereyanına mâni olur;

d) gemi sicili bakımından, itiraz ve şerh müesseseleri tanınmış bulunmaktadır;

e) gemi sicili kamu güveni prensibi ile teçhiz olunmuştur. Hukukî muamele ile bir geminin mülkiyetini, intifa hakkını, gemi ipoteğini veya ipotek üzerinde bir hakkı iktisap eden kimse lehine gemi sicilinin muhtevası, bu haklara taalluk ettiği nispette doğ-

Foto. LAROUSSE

ru sayılır; meğer ki sicile bir itiraz kaydedilmiş veya iktisap eden kötü niyet sahibi bulunmuş olsun. Tasarruf yetkilerinin tahdidi bakımından gemi siciline sadece olumsuz yönüyle kamu güveni prensibi tanınmıştır. Bir kimse lehine bir tasarruf yetkisinin tahdidi gemi siciline tescil edilmemişse, iyi niyetli üçüncü şahıs bakımından bu tahdit yok sayılır. Pozitif yönü ile kamu güveni prensibi tasarruf yetkisinin üçüncü şahıs lehine tahdidinde cari değildir. Bu itibarla mevcut olmayan bir tasarruf yetkisi tahdidi gemi siciline tescil edilmişse bunun yokluğu iyi niyetli üçüncü şahıslara karşı iddia ve ispat olunabilir.

Gemi siciline tanınmış bulunan kamu güveni prensibi, gemi siciline yanlışlıkla tescil edilmiş bir kimseye bir edimde bulunulması veya bu kimsenin üçüncü şahıs ile müseccel hak üzerinde bir tasarruf muamelesi yapması halinde de caridir.

Gemi ipoteği bir teminat ipoteği olarak düzenlenmiştir. Bu sebeple gemi siciline tanınan kamu güveni prensibi sadece aynî hak için ve kanunda sayılan diğer aynî haklar için caridir. İpotekle temin olunan şahsî alacak yönünden bu prensip yürürlükte değildir. Hâkim kanaate göre, kamu güveni prensibi müseccel iştirak payı ve iştirak payı üzerindeki rehin hakkına da uygulanmalıdır. Kamu güveni prensibi gemiye dair fiilî vakıalara uygulanmaz. Fakat bazı hallerde vakıaya müteallik yanlış beyanlar, beyana sadakat prensibi icabı, sorumluluğa sebep olabilir.

Hakkın iktisabı için iyi niyet şart kılınan hallerde asıl olan, onun varlığıdır. Hakkın iktisabı için tescil şart ise, tescili talep tarihinde üçüncü şahıs iyi niyetli olmalıdır. Anlaşma tescilden sonra yapılmış ise bunun yapıldığı an iyi niyette esas tutulur. Sair hallerde hakkın iktisabında, edimin veya diğer tasarruf muamelesinin yapıldığı an esas alınır.

Yapıdaki gemiler ise, yapıdaki gemi siciline tescil olunur. Bu gemilerde tescil mecburiyeti yoktur. Yapıdaki gemi sadece bir gemi ipoteğinin tescilini veya gemi üzerinde cebri icranın yürütülebilmesini mümkün kılmak için tescil olunur. Bu sicil genel olarak özel hukuk yönünden önemlidir.

● *Gemi üstünde intifa hakkı.* İntifa hakkı, menkul veya gayrımenkuller ile haklar veya malvarlığı veya bunun şayi bir cüzü üstünde kurulur.

Fakat Ticaret kanunu, müseccel inşa halindeki gemiler üstünde intifa hakkı kurulmasına izin vermemiştir.

Müseccel gemilerde sadece iki halde bu imkân tanınmıştır:

1. bir malvarlığı veya bunun şayi bir cüzü üstünde esasen bir intifa hakkı tesisi mükellefiyeti mevcut olup da böyle bir malvarlığına bir gemi de dahilse;

2. bir tereke veya bunun şayi bir cüzi üstünde esasen bir intifa hakkı tesisi mükellefiyeti mevcut olup da böyle bir terekeye gemi de dahilse.

Böyle bir mükellefiyet olmaksızın müseccel gemi üstünde intifa hakkı tesis olunursa, bu hak hükümsüzdür ve gemi sicili gerçeğe aykırıdır. Böyle hallerde gemi siciline re'sen itiraz tescil olunur. Bu itibarla müseccel bir geminin sadece intifaını sermaye olarak koymak suretiyle bir şirkete ortak olmağa imkân yoktur. Müseccel olmayan gemiler yönünden böyle bir sınırlama mevcut değildir. Bu gemiler bu konuda diğer menkullerden farksızdır. İntifa hakkı, sahibine gemi üstünden istifade hakkı sağlar. Hak sahibinin gemiyi deniz ticaretinde kullanmağa veya bunu kiraya vermeğe yetkisi vardır, intifa hakkı sahibinin zilyetliği takip hakkı vardır. Fakat intifa hakkı miras yoluyle intikal etmez; devir olunamaz, ama kullanılması bir üçüncü şahsa bırakılabilir.

İntifa hakkı sahibinin gemi üstünde tasarruf yetkisi yoktur. Müseccel olmayan gemilerde gemi maliki ile intifa edecek şahıs arasında yapılan intifa sözleşmesi ve geminin bu maksatla teslimiyle intifa hakkı tesis olunur.

Müseccel gemilerde bir tasarruf muamelesi olarak, gemi malikiyle intifa edecek kimsenin bu hususta anlaşmaları ve intifa hakkının gemi siciline tesciliyle intifa hakkı kurulur. İntifa hakkı tesisine dair bu anlaşmanın yazılı şekilde ve imzaları noterce tasdikli olması şarttır. Vasiyet halinde mirasçının muvafakati de gemi siciline tescil ile tesis olunur. Kanundan, özellikle miras hukukundan doğan intifa hakkının doğumu için tescil şart değildir.

Bu nevi intifa hakları tescil olunmuşsa hadiseyi duymuş olan herkese karşı ileri sürülebilir. Gemi sicili, tescil olunmuş bir intifa hakkının varlığına, terkin olunmuş intifa hakkının yokluğuna ve hak sahibi görünen kimsenin intifa hakkının sahibi olduğuna karine teşkil eder. Gemi sicili, intifa hakkının iyi niyetli iktisabında esas olur.

Müseccel olmayan gemiler üstündeki intifa hakkı, Medenî kanunun bu husustaki hükümlerine tabidir.

Müseccel gemiler üstündeki intifa hakkı ise Medenî kanunun gayrımenkuller üstündeki intifa hakkı hükümlerine tabidir. İntifa hakkıyle gemi ipoteği arasındaki sıra münasebetinde prensip olarak tescil tarihi esas alınır.

Aynı tarihte tescil olunan haklar aynı derecededir. İpotek derecelerinin değiştirilmesine dair 895. ve 896. maddeler intifa hakkı yönünden de caridir.

Gemi alacaklısının hakkı her halde intifa hakkına takaddüm eder. Gemi sicilinden haksız olarak terkin olunan akdî intifa hakkı, intifa hakkı sahibinin malike karşı haiz olduğu mutalebenin zamanaşımına uğramasıyle düşer.

İntifa hakkı sahibinin ölmesi, sahip tüzel kişi ise bunun infisahı, feragat, geminin cebrî satışıyle sona erer.

● *Gemiler üstünde rehin hakkı.* Gemiler üstündeki rehin hakları, kanunî rehin hakkı ve akdi rehin hakkı olmak üzere ikiye ayrılır.

Gemiler üstünde tesis olunan akdî rehin hakkı, teslimi meşrut rehin hakkı, gemi ipoteği ve deniz ödüncü olmak üzere üçe ayrılır.

Gemiler üstündeki kanunî rehin hakkı olarak gemi alacaklısı hakkı mevcuttur.

Gemi siciline tescil edilmemiş olan gemiler, teslim yoluyle rehin edilir. Bu suretle kurulan rehin hakkına Medenî kanunun teslimi meşrut rehin hakkı hükümleri uygulanır. Donatma iştiraki halinde iştirak payı üzerinde anlaşma ve gemi siciline tescil suretiyle tesis olunan rehin hakkı da, Medenî kanunun haklar üstündeki rehin hakkına dair hükümlerine tabidir.

● *Geminin adı.* Deniz gemilerinin bir adı vardır. Bu ad geminin ilk maliki tarafından serbestçe seçilebilir. Seçilen ad ahlâk ve adaba aykırı olmamalı ve diğer gemi adlarıy-

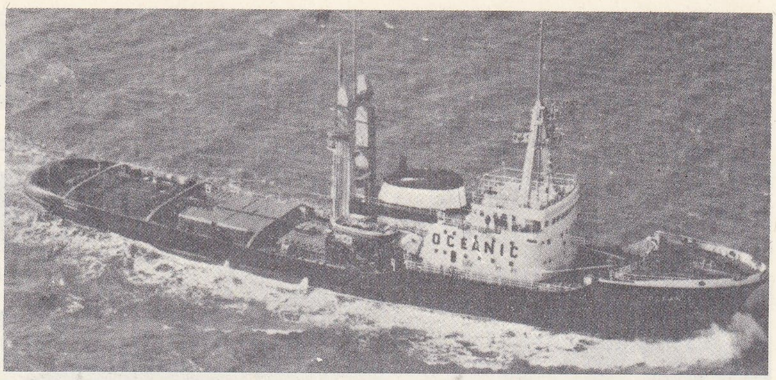

kurtarma gemisi «Oceanic» dünyanın en güçlü açık deniz römorkörü (17.500 B.G.)

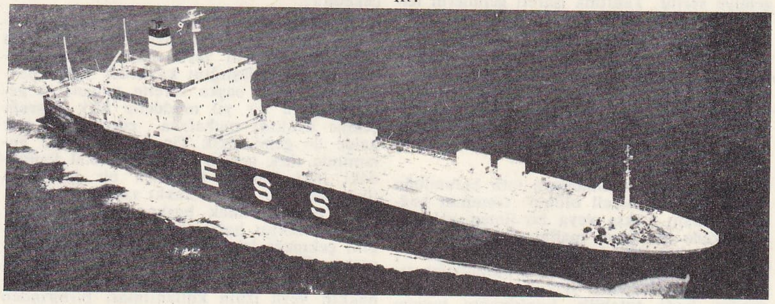

otomatik yüklenen «treylerlere» yerleştirilmiş yük taşıyan gemi tipi: «Australian Enterprise»

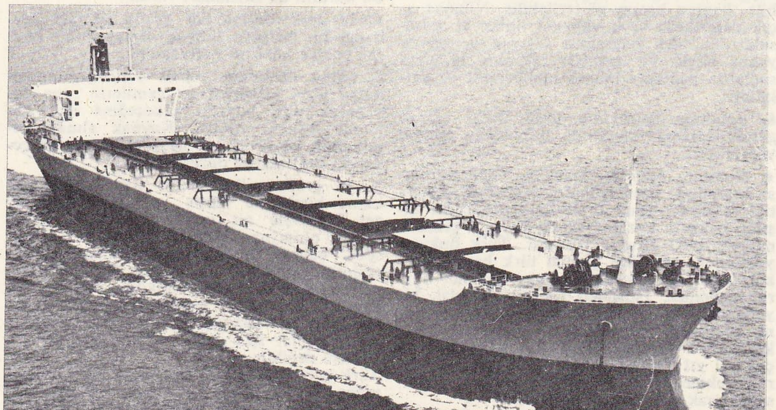
maden cevheri taşımak için yapılmış yük gemisi: «Owaru Maru» (japon)

Foto. *Encyclopedia Americana*

çeşitli yük gemileri limanda (Rotterdam)

le iltibasa yer vermemelidir. Gemi adının sonradan değiştirilmesi mümkündür. Gemi tasdiknamesi veya bayrak şahadetnamesi verildikten sonra adın değiştirilmesi ulaştırma bakanının iznine bağlıdır.

Gemi adının gemi sicil memurluğuna bildirilmesi ve gemi siciline tescili gereklidir. Gemiye gemi tasdiknamesi veya bayrak şahadetnamesi verilmişse, adın geminin iki yanına ve kıçına yazılması gereklidir.

Geminin adından başka bir de tanıtma işareti vardır. Bu işaret dört harften teşekkül eder. Ulaştırma bakanlığınca tespit olunan bu işaretler tescilde sicil memuru tarafından gemiye verilir. Tanıtma işareti gemilerin telsiz muhaberatında kullanılır.

● *Geminin bağlama limanı.* Kural olarak geminin bir bağlama limanı vardır. Kanun hükümleri de her geminin bir bağlama limanının varlığı esası üzerine konulmuştur. Fakat gemi seferleri bordadan veya karada bir yerden yönetildiği hallerde, geminin bağlama limanı yoktur. Bağlama limanının önemi dört noktada toplanabilir:

1. gemi, bağlama limanının tabi bulunduğu sicil dairesinde tescil olunur. Geminin bağlama limanı yoksa veya bu liman yabancı bir ülkede ise, gemi maliki gemisini Türkiye'de dilediği sicil dairesine tescil ettirebilir;
2. gemi, bağlama limanında bulunduğu sırada, kaptanın temsil yetkisi yoktur. Sadece gemiye tayfa tutabilir, konişmento tanzim edebilir ve yük kabul edebilir;

3. donatana veya donatma iştirakinde müşterek donatanlardan biri, birkaçı veya hepsi aleyhine bu sıfatları dolayısıyle, üçüncü bir kişi tarafından herhangi bir talepten ötürü (donatanların kişisel olarak mı, yoksa sadece gemi ve navlunuyle mi sorumlu olduklarına bakılmaksızın) açılacak davalarda bağlama limanı mahkemesi de yetkilidir. Aynı kural, müşterek donatanlardan bir veya birkaçı aleyhine, yine bu sıfatları dolayısıyle, müşterek donatanlardan biri tarafından açılacak davalarda da yürür. Bunun yanında, gemi alacaklısı hakkına dayanılarak açılacak davalarda veya yapılacak icra takiplerinde, gemi bağlama limanında olsa bile, kaptan hasım gösterilebilir. Nihayet açık denizlerde veya yabancı liman ve karasularında türk bayrağını taşıyan gemilerde yahut böyle bir gemiyle işlenmiş bulunan suçlarda bağlama limanı mahkemesi de yetkilidir;

4. donatma iştirakinin feshi kural olarak gemi bağlama limanında bulunduğu zaman yapılabilir.

● *Geminin bayrağı.* Devletle ilişki kurması hususunda aranan belirli şartlar gerçekleştiği takdirde, gemi o devletin bayrağını taşıma hakkını kazanır ve bu bayrağı çekmek mükellefiyeti altında bulunur. Türk hukuku yönünden, her türk gemisi türk bayrağı çeker. Kural olarak türk gemisi yabancı bayrak çekemez. İstisnaen bir türk gemisi, bir yabancıya en az bir yıl süreyle kendi namına işletilmek üzere bırakılmış olursa malikin talebi üzerine Ulaştırma bakanlığı en çok iki yıl süreyle geminin yabancı bir bayrak çekmesine o memleket kanunları müsait olmak şartıyle izin verebilir.

Yabancı gemiler türk bayrağı çekemez. Bu prensibin de istisnaları vardı:

1. yabancıya ait bir gemi, türk vatandaşına veya Tic. kn. md. 823'te yazılı vasıfları haiz bir tüzel kişiye en az bir yıl süreyle kendi namına işletilmek üzere bırakılmışsa, Ulaştırma bakanlığınca, malikinin muvafakati olmak, türk mevzuatının kaptan ve gemi zabitleri hakkındaki hükümlerine riayet olunmak ve yabancı kanunda da mâni bir hüküm bulunmamak şartıyle geminin en çok iki yıl süreyle türk bayrağı çekmesine izin verilebilir;

2. Türkiye'de yabancı bir devlet veya onun tebaası hesabına inşa olunan gemiler türk gemisi değildir. Bu gemiler, gideceği teslim yerine kadar olmak üzere türk bayrağı çekebilir;

3. donatma iştiraki halinde iştirak paylarının yarısı veya daha fazlasına sahip olan müşterek donatan veya müşterek donatanlar türk vatandaşlığını kaybeder yahut payları, temlikten başka surette yabancıya geçerse, gemi bir yıl müddetle türk bayrağı çekme hakkını muhafaza eder. Böyle bir halde de gemi artık Tic. kn. md. 823 anlamında türk gemisi değildir. Fakat kanundaki özel hüküm uyarınca bir yıl daha türk bayrağını çekme hakkı saklı kalır.

Türk gemisi olmak başka, türk bayrağını çekme hakkını haiz olmak veya türk bayrağını çekmeğe izinli bulunmak başka bir husustur. Bunun gibi türk bayrağını çekme hakkı ve türk bayrağını çekme izni ile bu hakkın veya iznin kullanılması birbirinden ayrılmalıdır. Bir gemi türk gemisi olduğu halde muayyen bir süre türk bayrağını çekmekten yoksun kalabilir.

Gemi türk gemisi olmayabilir fakat muayyen bir süre türk bayrağını çekme hakkını veya iznini haiz olabilir.

Türk bayrağını çekme hakkını veya iznini haiz bir gemi, gemi tasdiknamesi veya bayrak şahadetnamesi olmadıkça bu hakkı veya izni kullanamaz. Hakkın veya iznin kullanılması için tasdikname (veya şahadetname) yapıcı bir unsurdur. Diğer deyimiyle türk bayrağı çekme hakkı veya izni bu gemi tasdiknamesiyle (veya bayrak şahadetnamesi) ispat olunur ve bu belgeyi almak suretiyle kulllanılabilir.

Bu kuralın da istisnaları vardır:

1. 18 gros tonilatodan küçük gemiler herhangi bir belgeye ihtiyaç olmaksızın bayrak çekme hakkını kullanabilir.

2. kamu hizmetine tahsis edilmiş bulunan kamu tüzel kişilerine ait gemilerin neye dayanarak türk bayrağı çekeceğine dair kanunda hüküm yoktur. Kaynak alman hukukunda bu gemilerin ne surette bayrak çekeceği özel olarak düzenlenmiştir.

3. 18 gros tonilatoda ve daha büyük ve kamu hizmetine tahsis edilmiş kamu tüzel kişilerine ait gemiler dışındaki diğer ticarî olmayan gemiler, özellikle yatlar, spor, eğitim, bilimsel araştırmalara tahsis edilmiş gemilerin ne surette bayrak çekeceğine dair kanunda hüküm yoktur. Bu gemiler için cezaî müeyyide altında tescil mecburiyeti olmadığı cihetle, tescil edilmedikçe bunlar için gemi tasdiknamesi de söz konusu değildir.

Türk gemisi niteliğini haiz olan bu grup gemiler de türk bayrağını çekme mükellefiyeti altındadır ve bunlar ancak gemi tasdiknamesi almak suretiyle bayrak çekme hakkını kullanabileceğinden, bayrak çekme hükümleri dolayısıyle ve sırf bayrak çekme yönünden dolaylı olarak tescil mükellefiyeti altına konulmaktadır.

● *Geminin büyüklüğü (tonajı).* Geminin büyüklüğü de onun bireyleşmesini sağlayan unsurlardandır. Gemilerde de büyüklük bazen geminin hacmine bazen de ağırlığına göre belirtilmektedir.

Geminin büyüklüğünü ifade için kullanılan ölçü birimine tonilato denir. Tonilato da iki çeşide ayrılır: hacim tonilatosu, ağırlık tonilatosu. Tonilato, hacmi ifade ediyorsa buna hacim tonilatosu, ağırlığı belirtiyorsa buna da ağırlık tonilatosu denir. (Bu konuda Bakanlar kurulunun 14. mart 1966 tarihli ve 6/6125 sayılı kararnamesiyle yürürlüğe konulan Ticaret Gemilerinin Tonilatolarını Ölçme tüzüğü vardır.)

1. *Hacim tonilatosu.* Gemilerin hacimlerinin ölçülmesinde ve ifadesinde kullanılan ölçü birimi hacim tonilatosudur. Bu tonilato 100 ayak küpü, bu da 2,83 metre küpü ifade eder. Buna register ton da denir ve RT harfleri ile ifade olunur. Metrik sistemi kullanan ülkelerde gemilerin hacmi metre küp ile ifade olunur. Bizde sicil kayıtlarında her iki ölçü birimi birlikte kullanılır.

Gemilerin hacimlerine göre büyüklüğü, ölçüye dahil yerlere göre üç şekilde ifade olunur: gros tonilato, net tonilato ve güverte altı tonilatosu;

a) *gros tonilato olarak geminin büyüklüğü.* Gros tonilatoya, cesamet (büyüklük) tonilatosu da denir.

Geminin esas bünyesi içinde kalan bütün yerlerin tonilato olarak ifadesine gros tonilato denir. Meselâ 100 gros tonilatoluk bir gemi denilince bütün kapalı yerlerin hacmi 100 tonilato, yani 283 m^3 hacminde bir gemi anlamak lâzım gelir;

b) *net tonilato (rüsum tonilatosu).* Geminin gros tonilatosunda, yük ve yolcu almağa elverişli olmayan kapalı yerlerinin indirilmesiyle elde edilen hacmin tonilato olarak ifadesine net tonilato denir. Bahis konusu indirimde nazara alınacak yerler şunlardır:

aa — yürütme makinesi mahalleri;

bb — kaptan ve gemi adamlarının istirahat ve ihtiyaçları için ayrılan yerler;

cc — yalnız yelkenle yürütülen gemilerde yelken istif mahalleri;

dd — münhasırın dümen ırgat ve demir donanımının çalıştırılması için kullanılan yerler, zincirlikler;

ee — harita ve telsiz kamaraları, fenerlikler, portuçlar;

ff — yardımcı makine ve kazan yerleri;

gg — üst güverteden aşağıda bulunan tulumba daireleri;

hh — safra suyu tankları (Dabılbotum tankları dışında);

c) *güverte altı tonilatosu.* Geminin ana güvertesi altında kalan kısmın hacminin tonilato olarak ifadesine güverte altı tonilatosu denir.

2. *Ağırlık tonilatosu.* Ağırlık tonilatosunda ölçü birimi tondur. Bunun da iki çeşidini birbirinden ayırmak lâzımdır: geminin bizatihî ağırlığını gösteren tonilato, geminin yükleme kapasitesini gösteren tonilato:

a) geminin ağırlığı, taşırdığı suyun ağırlığına eşittir. Bunun ölçü birimi tondur (2 240 libre). Bu ölçü alacağı yükle fazla

Foto. LAROUSSE

ağırlaşmayacak gemilerde kullanılır. Yatlar, Römorkörler gibi. Bu gemilerde bu tonilato üzerinden resim ve harç alınır;

b) yüklenme tonilatosu (*Dead Weight Capacity*), bu, geminin alabileceği yükün ağırlığını gösteren tonilatodur. Küçük gemilerde gros tonilatonun 1½ mislidir. Büyük gemilerde ise 1,55—1,60 misline yaklaşır. Yani 100 gros tonilatoluk bir geminin yüklenme tonilatosu 150 tondur. 1 000 Gros tonilatoluk bir geminin yüklenme tonilatosu 1 550-1 600 tondur.

Bu tonilato bazı memleketlerin inşa istatistiklerinde kullanıldığı gibi, gemilerin kiralanması veya çarter sözleşmelerine konu teşkil ettiği hallerde «dead weight» üzerinden bir garanti istenir. Keza geminin alacağı yükü muayyen bir miktarla sınırlayan belgelerde de bu tonilato kullanılır.

Geminin tonajı çeşitli yönlerde önemlidir:

1. aynı zaman süreci içinde aynı adı taşıyan gemiler arasında ayırma unsurudur;

2. gemi sahiplerinin sorumluluklarının tayininde rol oynar (msl. gemi sahiplerinin sorumluluğunun sınırlandırılmasına dair bazı kuralların birleştirilmesi hakkında 25 ağustos 1924 ve 7 ekim 1957 tarihli Milletlerarası Brüksel sözleşmelerinde sorumluluk gemi tonilatosuna göre hesaplanır);

3. çarter sözleşmelerinde navlunun miktarının tespitinde esas alınır;

4. gemilerin liman paraları, fener ve şamandıra ücretleri, bir kanaldan geçerken ödeyecekleri resim (msl. Süveyş kanalından veya Panama kanalından) ve başkaca vergiler tonaja göre hesaplanır;

5. gemide bulunması gereken gemi adamlarının yeterliliği ve sayısı, teçhizat durumu geminin büyüklük veya küçüklüğüne göre değişir.

● *Geminin hukukî mahiyeti.* Gemi fizikî yapısı itibarıyle menkul bir eşyadır. Hattâ tahsis olunduğu amaca hizmet etmesi hareket kabiliyetine bağlı olan, hareket etmek suretiyle fonksiyonunu ifa eden bir menkuldür. Hukukî statüsü itibarıyle de gemi kaideten menkul sayılmaktadır. Zira gemiyi genel olarak menkul statüsünden çıkaran bir hüküm yoktur. Bu itibarla kanunlarda aksine özel bir hüküm olmadıkça gemi menkul hükümlerine tabidir. Meseleyi çeşitli kanunlar açısından ele almak gerekir:

1. Medenî kanun açısından. Medenî kanunda, gemiyi menkul veya gayrımenkul sayan özel hüküm mevcut değildir. Bu sebeple bu kanun yönünden geminin hangi grup eşyaya dahil olduğu hususunu tayinde, onun fizikî yapısı rol oynamaktadır. Bu duruma göre gemi, Medenî kanun açısından, kural olarak, menkul bir eşyadır. Diğer yandan Medenî kanun, mülkiyet hakkı yönünden, eşyayı menkul ve gayrımenkul olmak üzere iki gruba ayırmış ve 632. maddede gayrımenkul mülkiyetinin konusunu göstermiştir. Bu maddede gemi yer almamıştır. Bu sebeple ve 686. maddedeki şartları gerçekleştirmiş olması sebebiyle gemi, Medenî kanunda genel olarak düzenlenen mülkiyet hakkı yönünden menkul eşya sayılır. Ancak Tic. kn. md. 891 hükmü icabı, Med. kn. md. 379 bent 2, md. 388, 470 ve 575'in uygulanması yönünden «gayrımenkul mallar» deyimi içine gemi de sokulur. Borçlar kanunun gayrımenkul kirasına dair hükümleri de müseccel gemilere kıyasen uygulanır.

2. Hukuk Usulü Muhakemeleri kanunu açısından. Bu kanunun uygulanması yönünden gemiler hakkında özel bir hüküm yoktur. Bu sebeple bu kanun hükümleri bakımından gemiler menkul eşya sayılır. Önemli olan, bu kanunun 443. maddesinin uygulanış biçimidir. Madde gayrımenkuller hakkında ilâmların kesinleşmeden icra olunamayacağına ilişkin bir kural koymaktadır. Bu kural mevcut hukuka göre gemilere uygulanamaz.

3. Ticaret kanunu açısından. Ticaret kanununda gemiler, iki gruba ayrılmıştır: tescil edilmemiş gemiler, tescil edilmiş gemiler.

Tescil edilmemiş gemiler, kural olarak Medenî kanunun menkul hükümlerine tabi tutulmuştur. Mülkiyet hukuku ve rehin hukuku yönünden genel durum budur. Mülkiyetin devrinde özel bir hüküm konulmuştur. Bu suretle, tescil edilmemiş gemilerde, menkullere nazaran daha hafif bir intikal yolu da kabul edilmiştir.

Gemi siciline tescil edilmiş gemiler üzerindeki aynî haklar özel düzene tabi tutulmuştur: özellikle mülkiyet hakkı yönünden durum budur. İntifa hakkı ve rehin hakkı yönünden gayrımenkul hukuku izlenmiştir;

4. İcra ve İflâs kanunu açısından. Bu kanunun uygulanması yönünden gemiler, ikiye ayrılır: müseccel gemiler, müseccel olmayan gemiler. Müseccel olmayan gemiler menkul hükümlerine, müseccel gemiler gayrımenkul hükümlerine tabidir.

5. Diğer kanunlar yönünden. Bir özel kanun kendi kurallarının uygulanması yönünden gemileri özel bir statüye tabi tutabilir veya gemileri gayrımenkul sayabilir. Meselâ: Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki kanun ile Vergi Usul kanunu açısından gemiler gayrımenkul sayılmıştır. Bu yapılmamışsa gemi o kanun nazarında menkul eşya muamelesine tabidir.

● *Geminin sınıfı:* a) genel olarak. Gemiler yapıldıkları sırada ve seyrüsefere konuldukları zaman içinde belirli süreler sonunda veya bir deniz kazasından sonra, milletlerarası tanınmış klas kurumları tarafından muayeneye tabi tutulur. Sağlamlık derecesine ve yapılışında kullanılan malzemenin nevine göre sınıflandırılır ve bir klas belgesi verilir. Bu belgedeki beyanlar, geminin o andaki klas durumu hakkında malike, sicil makamlarına, sigortacılara, taşıtanlara, geminin müşterilerine, resmî makamlara v.b. ilgililere objektif bilgi verir;

b) sınıflama geminin sağlamlık derecesine, yapısında kullanılan malzeme ve işçiliğe göre yapılır. Meselâ, belgesinde 100 A_1 klası verilmişse, bu demir veya çelikten yapılmış en sağlam sınıftaki gemiyi gösterir. Buradaki 100, 95, 90, ... 70 gibi sayılar, geminin sağlamlık derecesini, A harfi demir veya çelikten yapılmış olduğunu, 4, yıl olarak muayene devresini gösterir. Dünya denizci çevrelerinde isim yapmış gemi klas kurumları arasında şunlar sayılabilir: Lloyd's Register of British and Foreign Shipping (Londra); British Corporation (Londra); Bureau Veritas (Paris); Norske Veritas (Oslo); Registro Navale İtaliano (Cenova); American Brueau of Shipping, American Record (New York); Japanese Marine Corporation (Tokyo); Germanisches Lloyd (Hamburg); Sovietska Register (Moskova). Türkiye'ye has olmak üzere Türk Lloyd'u da vardır.

Gemilerin, klas müesseseleri tarafından sınıflanması ve buna dair belge verilmesinin denizcilikte aşağıdaki yönlerden önemi vardır:

1. geminin sigortalanmasında, özellikle sigorta priminin tespitinde;

2. yük sigortalarında (genellikle sigortacılar, yükü taşıyacak geminin sınıfına önem verirler);

3. gemi üzerine kredi verilmesinde;

4. gemi üzerine yapılan navlun sözleşmelerinde;

5. geminin satışında;

6. gemi siciline yapılan tescillerde;

7. başkaca ilgili resmî merciler ve ilgili üçüncü şahıslarla olan ilişkilerde.

Klas kurumlarının sorumluluğu yönünden çeşitli durumları ayırmak gerekir:

1. âkid şahışlara karşı sorumluluk. Gemi klas kurumu, bir gemi inşası veya tamiri sırasında, yapı malzemesinin, işçiliğinin, konstrüksiyonun gereği veçhile yapılmasını kontrol ve muayene işini üzerine almış olabilir. Geminin satışında veya sigortalanmasında alıcı veya sigortacı için gemiyi tetkik veya muayene etmiş olabilir. Klas belgesi vermek amacıyle gemiyi muayeneye tabi tutmuş bulunabilir. Bu hallerde klas kurumuyle ona bu işi yaptıran arasında sözleşmeye dayanan bir ilişki kurulur.

Böyle bir durumda gemi hakkında açıklanan yanlış bilgi veya yapılan nezaret ve muayenedeki noksanlıktan hâsıl olan zararı klas kurumu tazmin ile mükelleftir:

a) yanlış bilgi veya noksan nezaret ve muayene klas kurumunun organlarından gelmekteyse bu halde bu zarardan hem klas kurumu hem de zarar faili organ şahsen sorumludur. Kasıt ve ağır kusur hariç sair haller için klas kurumu lehine konulan sorumsuzluk şartları muteberdir. Zira bu kurumlar için hükûmet tarafından verilmiş bir inhisar hali söz konusu olmadığı gibi Türkiye için fiilî bir inhisar durumu da yoktur. Bugün Türkiye'de Lloyd Register Shipping, Bureau Veritas, American Bureau of Shipping, Türk Lloyd'u gibi kurumlar faaliyette bulunmaktadır. Konulacak sorumsuzluk şartı, sadece kurumu sorumsuzluktan kurtaracak muhtevada olabileceği gibi, sorumlu organı şahsî sorumluluktan kurtaracak muhtevada veya her ikisini ihtiva eder durumda olabilir. Zarar faili organ da kasıt veya ağır kusur dışında kalan kusurları için şahsî sorumluluktan kurtulabilir.

b) zarar faili, klas kurumunun istihdam ettiği eksper olabilir. Bu halde de kurum Borçlar kn. md. 100 gereğince zarar gören âkide karşı sorumludur. Zarar faili ise Borçlar kn. md. 41 v.d. uyarınca haksız fiil hükümlerine göre sorumlu olur.

Bu durumda, klas kurumu sözleşmeye her türlü kusur için sorumluluktan kurtulmasını sağlayan bir şart koyabilir. Kasıt ve ağır kusur hariç, eksperi sorumluluktan kurtaran şartın da sözleşmeye konulması mümkündür;

2. abonelere karşı sorumluluk. Klas kurumları, periyodik olarak, gemiler hakkında bilgi veren yayımda bulunurlar. Bazı kişiler bu yayınlara abone olurlar: klas kurumu bu abonelere yayınlardaki bilgi yüzünden gelen zararlar için haksız fiil hükümlerinin uygulanmasını gerektiren şartlar varsa sorumlu tutulabilir. Özellikle kasıt halinde sorumluluk söz konusu olabilir. Bu nevi zararlarda abonman sözleşmesine dayanarak bir talepte bulunmak söz konusu olamaz. Zira bu mukaveleden doğan mükellefiyet, belirli zamanlarda yayımlanacak neşriyattan belirli miktarın teslim borcundan ibarettir.

3. üçüncü kişilere karşı sorumluluk. Üçüncü şahıslara bu yayınlarla verilen zararlarda da durum yukarıdaki gibidir.

Klas kurumu belgelerinin hukukî önemi açısından önemle belirtilmesi gereken nokta şuradadır: bu belgelerde yer alan kayıtlar bir eksperin geminin muayene ve müşahedesindeki bulgularına dair özel beyanından başka bir şey değildir. Muteberlik süresi için de belgede gösterilen klasın mevcudiyetine ve muhafaza edildiğine dair klas kurumunun bir garantisini tazammun etmez. Gösterilen klasın ve buna dayalı olarak denize elverişliliğin muayyen bir derecesi için hukukî karine de değildir. Sadece muteberlik süresi içinde geminin belirli klasta olduğu ve denize elverişli bulunduğu hususunda fiilî bir karine teşkil eder. Sürenin bitmesiyle gemi kendiliğinden klastan düşmüş veya denize elverişsiz hale gelmiş sayılmaz. Klas sertifikası almış bir gemi, olağanüstü haricî sebep olmaksızın kısa süre sonra batsa, sertifikanın tesis ettiği fiilî karine kendiliğinden kalkar.

● *Buharlı gemi.* Gemileri bir bakıma bunları harekete getiren kuvvet nazara alınarak ayırıma tabi tutmak mümkündür. Bu yönden gemiler, buharlı gemi, yelkenli gemi ve nükleer gemi olarak ayrılabilir. Bu ayrımın hukukî önemi aşağıdaki noktalarda kendini gösterir:

1. kurtarma yardım ücretinin paylaştırılmasında, yelkenli gemi donatımının alacağı pay ile vapur donatımının payı farklıdır;

2. milletlerarası alanda nükleer gemi donatanların sorumluluğu özel bir sözleşme ile düzenlenmiştir (1962 tarihli Brüksel antlaşması).

● *Denize elverişsiz gemi.* Kanunda, denize elverişsizliğin çeşitli dereceleri gözönünde tutulmuştur; denize elverişsiz gemi, tamir kabul etmez ve tamire değmez gemilerin temel şartı olarak ele alınmıştır. Diğer deyimiyle tamire değmez veya tamir kabul etmez bir gemi denize elverişsiz bir gemidir. Bu kuralın aksi doğru değildir; yani denize elverişsiz her gemi, ya tamire değmez gemi ya da tamir kabul etmez gemi, gemi kapsamına girer durumda değildir. Denize elverişsiz gemi kavramı, bu iki kavramı içine aldığı gibi, bunların ikisini birden aşmaktadır. Tamire değmez gemi veya tamir kabul etmez gemi haline düşmeksizin geminin denize elverişsiz sayılması mümkündür. Denize elverişsiz gemi, tamire değmez veya tamir kabul etmez gemi haline düşmüşse bu, özel hallerin hukukî sonuçlarını doğurur. Sadece denize elverişsizlik hali mevcutsa, bundan aşağıdaki hukukî sonuçlar doğar:

gemici
(Tableau Général de l'Empire Ottoman adlı eserden)
İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi

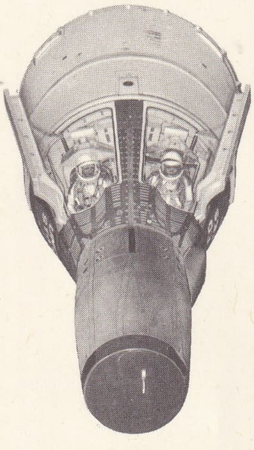

«Gemini» kapsülü

1. bu elverişsizlik yolculuğun başlangıcında var olup, özenli bir taşıyanın dikkat ve özen ile keşfi kabilse taşıyan bundan doğan zararlardan özel surette sorumludur. Keşfi kabul değilse sorumlu değildir;

2. gemi denize elverişsiz olarak yola çıkarılırsa bu halde sigortacı hem gemi üzerinde ipotek hakkını haiz alacaklıya karşı, hem de sigortalıya karşı sigorta tazminatını ödeme borcundan kurtulur.

● *Deniz gemisi.* Gemi deniz seferine tahsis olunmuş veya genellikle bu alanda kullanılmakta ise, büyük kısmı içsuda geçen bir yolculuk yapmış olsa bile deniz gemisi olma niteliğini kaybetmez; haliyle gemi yapılışı ve teçhizatı itibarıyle deniz gemisi niteliğinde olmalıdır.

Geçici olarak deniz yolculuğunda kullanma, deniz gemisi niteliğini kazanmak için yeterli değildir. Daha önce deniz seferlerinde kullanılmış olma da bu konuda etken değildir.

Deniz gemileri hakkında kural olarak deniz hukuku, içsu gemilerinde genel hükümler uygulanır.

● *Devlet gemisi.* Bazen geminin devlete ait olması aranır, bazen de diğer kamu tüzel kişilerinin mülkiyetine yer verilir. Bu konuda hukukta birlik yoktur. Çeşitli mevzuatın çeşitli maddelerinde ortak olan, geminin kamu hizmetinde kullanılmasıdır. Hangi unsurun esas alınacağı hususu, doğrudan doğruya, uygulanacak olan maddeye veya maddenin amacına göre tayin olunmalıdır. En geniş anlamıyle, harp gemileri, donanmaya bağlı yardımcı gemiler, gümrük ve zabıta gemileriyle münhasıran kamu hizmetine tahsis olunan veya kamu hizmetinde kullanılmakta olan gemiler, devlet gemisidir. Prensip olarak Ticaret kanunu hükümleri devlet gemilerine uygulanmaz. İstisnaen çatma, kurtarma ve yardım, donatanın gemi adamlarının kusurundan doğan sorumluluğu ve bu sorumluluğu gemi değeri ile sınırlayan maddeleri (948/I bent 3 ile birlikte 1236/II) bu gemiler hakkında da uygulanır. Devlet gemilerinin muafiyetleri ile ilgili bazı kuralların birleştirilmesine dair milletlerarası sözleşme hükümleri sadece bu gemiler hakkında uygulanır (bu gemiler yabancı devletlerin yargısı dışında bırakılmıştır). Nihayet çatma ile kurtarma ve yardıma dair 23 eylül 1910 tarihli Brüksel sözleşmeleri bu gemileri kapsamına alır.

● *Tamir kabul etmez gemi.* Kanunda tamir kabul etmez gemiler ikiye ayrılmıştır: maddî bakımdan tamiri mümkün olmayan gemi (mutlak tamir kabul etmez gemi), bulunduğu yer itibarıyle tamir edilemez gemi (nispî tamir kabul etmez gemi);

1. mutlak tamir kabul etmez gemiler: tamir kesin olarak mümkün değilse, mutlak olarak «tamir kabul etmez gemi»den söz edilir. Bir gemi enkaz haline (gemi leşi) gelmişse durum budur. Gerçi bugünkü teknik imkânlarla kurtarılması mümkün bir gemi enkazını bir gemi haline getirmek mümkündür. Fakat bu yeni bir inşaat durumuna denk ise artık eski geminin tamir edilmiş olmasından söz edilemez. Deniz Sigorta hukuku yönünden tamir kabul etmez gemi kavramı daha dardır: bu hukuk dalına göre; eğer gemi tamiriyle, kaza gerçekleşmediği zaman ne idiyse, tamamen o hali veya esas itibarıyle önceki niteliğini alamayacaksa, tamir kabul etmez gemi sayılır;

2. nispî tamir kabul etmez gemi: bu kavram iki hususun gerçekleşmesini şart koşmaktadır:

a) esasında geminin tamiri mümkün fakat bulunduğu yerdeki teknik imkânlar bakımından bu imkânsız olmalıdır. Meselâ dok yoktur, işçi bulmak imkânsızdır;

b) geminin tamir edilebileceği yere götürülmesi imkânsız bulunmalıdır. Bu imkânsızlık, teknik bakımdan veya insan ve yük için tehlikeli bir taşıma olması yahut uygun bir taşıma aracı bulunmaması sebebiyle, ortaya çıkabilir. Nispetsiz derecede yüksek bir masrafa sebep olması halinde bu imkânsızlığın var sayılıp sayılmayacağında uyuşmazlık vardır.

Gemi tamire değmez hale gelmiş ve bu husus mahkeme kararı ile tespit edilmişse, bundan doğacak belli başlı hukukî sonuçlar şunlardır: **1.** donatma iştiraki sona erer; **2.** bağlama limanı dışında kaptan gemiyi satma yetkisini haiz olur; **3.** navlun sözleşmesi ve yolcu taşıma sözleşmesi hükümden düşer; **4.** sigorta hukukunda, sigortalı sigortacıya karşı gemiyi sattırmağa yetkili olur; **5.** gemi sicilden terkin edilir.

● *Tamire değmez gemi.* **a.** Tamire değmez gemi kavramı iktisadî bir temele dayanır. Esasında geminin tamiri mümkündür. Fakat ağır bir masrafı gerektirmektedir. Tamire değmez gemi aynı zamanda denize elverişsiz bir gemidir. Burada önemli olan, iki unsur ve bunların arasındaki orandır:

1. geminin denize elverişli hale getirilebilmesi için, masrafların tespiti gerekir. Bu masraflardan eski yeni farkı indirilemez. Tamir sonucu geminin, eski haline nazaran kazanacağı değer artışı da nazara alınamaz. Buradaki masraftan maksat, doğrudan doğruya tamir için sarf edilen paradır. Bu paranın tedariki için yapılan masraflar, örneğin komisyon, deniz ödüncü primi dahil değildir. Sarf edilen veya edilecek olan kurtarma ücreti de masrafa dahil edilemez. Tamir mahalline götürme masrafları dahildir;

2. geminin önceki değerinin bilinmesi gerekir. Bunun tespitinde, iki durumu ayırmak lâzımdır: **a)** tamire değmezlik yolculuk sırasında meydana gelmişse, geminin yola çıkarken haiz olduğu değer esas alınmalıdır. Bu değer, geminin tedavül değeridir. Tartışmalı hallerde bu değerin, bütün faktörler nazara alınarak bilirkişi marifeti ile tespiti gerekir. Sigorta değeri esas alınamaz. Fakat bu bir fikir verebilir. Gemi için farklı yerlerde farklı değer söz konusu ise, bu hal için kanunda özel bir hüküm yoktur. Yolculuğun başladığı yerdeki değerin esas alınması gerekli değildir. Böyle durumlarda, isabetli bir kıymet oranı kurabilmek için, tamirin yapılması gereken yerdeki değere nazaran alınmalıdır. Yolculuğun başladığı veya tamire değmezliğin husule geldiği yerdeki değer her zaman isabetli olmayabilir. Bu meyandaki büyük gemiler için milletlerarası bir pazarın bulunduğuna da dikkat edilmelidir; **b)** diğer hallerde, tamire değmezliğin anlaşılmasından önce haiz olduğu veya gereği veçhile donatılmış olsaydı haiz olacağı değer esas alınır. Burada tamire değmezliğin husule geldiği ana takaddüm eden zamandaki değere bakılır. Yolculukta bulunmayan ve gereği veçhile techiz olunmayan bir geminin donatımının, tamire değmezliğin şartlarının ortaya çıkması bakımından, yolculukta bulunan ve gereği gibi teçhiz edilmiş bir geminin donatımından daha avantajlı bir duruma konulmaması için, gemi değerinin takdirinde gereği veçhile teçhiz edilme ön şart olarak aranmalıdır. Gemide bu noksansa, gemi gereği veçhile teçhiz olunduğu zaman haiz olacağı değer nazara alınmalıdır;

3. nihayet, tamir masrafı, önceki değerin dörtte üçünden fazla olmalıdır.

Gemi tamire değmez hale geldiği ve bu cihet mahkeme kararı ile tespit olunduğu takdirde, bundan şu hukukî sonuçlar doğar:

1. mevcut bir donatma iştiraki infisah eder; **2.** zaruret halinde ve bağlama limanı dışında kaptanın gemiyi satma yetkisi doğar; **3.** navlun sözleşmesi veya yolcu taşıma sözleşmesi hükümden düşer; **4.** bunun sigorta hukuku yönünden etkileri vardır (Tic. kn. md. 1409, 1432).

● *Ticaret gemisi.* Denizde kazanç elde etmekten, denizde yük veya yolcu taşımak, kurtarma yardım faaliyetinde bulunmak, römorkörcülük yapmak, açık deniz balıkçılığı yapmak veya bunlara benzer faaliyetlerde bulunmak anlaşılır.

Bir geminin ticaret gemisi sayılabilmesi için ya böyle bir işe tahsis edilmiş olması ya da fiilen böyle bir işte kullanılması gerekliđir.

Geminin malikinin kim olduğu veya kimin tarafından ve kimin nam ve hesabına kullanıldığının önemi yoktur. Geminin maliki devlet olsa veya devlet tarafından onun nam ve hesabına kullanılsa da sonuç değişmez.

Ticaret kanunu hükümleri esas itibarıyle bu gemiler için ve bu gemilerle ilgili münasebetleri düzenlemek için konulmuştur. Özel kanunlarda aksine hüküm bulunmadıkça, özel kanun hükümleri ticaret gemilerine de uygulanır.

● *Ticarî olmayan gemi.* Ticarî olmayan gemileri ikiye ayırmak mümkündür: devlet gemileri, diğer ticarî olmayan gemiler. Devlet gemileri yukarıda izah edilmişti. Ticaret gemisi ve devlet gemisi dışında kalan bütün gemiler diğer gayri ticarî gemiler kavramına dahildir. Kanunda örnek olarak hususi yatlar, denizci yetiştirme gemileri gibi münhasıran gezinti, spor, eğitim, öğretim ve ilim gayelerine tahsis olunmuş gemiler bu kategoride gösterilmiştir.

Ticaret kanunu hükümleri kural olarak bu gemilere uygulanmaz. İstisnaen Ticaret kn. md. 822/II bent 1'de gösterilen hükümler bu gemilere de uygulanır. Bunun gibi, özel kanunlarda ve milletlerarası sözleşmelerde, münhasıran ticaret gemileri veya devlet gemileri için değil de genel olarak deniz gemileri için konulmuş olan kurallar, özel kanunun veya milletlerarası sözleşmenin uygulanma şartlarını gerçekleştirdiği oranda bu gemilere de uygulanır.

● *Türk gemisi.* Gemi bir gerçek kişiye ait ise bunun türk uyruklu olması gerekir. Toplu mülkiyet halinde, ister müşterek mülkiyet ister iştirak halinde mülkiyet olsun, müşterek veya iştirak halinde maliklerin tamamı türk olmalıdır.

Tüzel kişilere ait bir geminin türk gemisi sayılabilmesi için şu şartlar aranır: **1.** gemi, tüzel kişiliği olan bir teşekkül, kurum, dernek veya vakfa ait ise, yönetim organını teşkil eden kişilerin çoğunluğu türk vatandaşı olmalıdır; **2.** gemi türk ticaret siciline tescil edilmiş bir ticaret şirketinin malıysa şirketi idare ve temsil etmeğe yetkili olanların çoğunluğu türk vatandaşı olmalı ve şirket sözleşmesine göre oy çoğunluğu türk ortaklarda bulunmalıdır. Buna ek olarak, anonim ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde, hisse senetleri nama yazılı olmalı ve bunların başkasına devri şirket yönetim kurulunun iznine bağlı bulunmalıdır. Türk ticaret siciline tescil edilen donatma iştiraklerinin malı olan gemilerde ise, payların yarısından fazlası türklere ait olup, gemi işletmesi müdürü türk vatandaşı niteliğini taşıyorsa, gemi, türk gemisi sayılır.

Bir geminin türk gemisi veya yabancı gemi sayılmasının önemli hukukî sonuçları vardır:

1. Türk bayrağı çekme hakkı türk gemilerine aittir. Özel durumlarda ve bir istisna olarak yabancı gemilere de türk bayrağı çekme izni verilebilir;

2. türk gemi sicillerine ancak türk gemileri tescil olunur. Türkiye'de gemi sicili türk gemileri için tutulur. İstisnaen yabancı bir devlet veya onun tebaası hesabına Türkiye'de inşa olunan gemiler, yapıdaki gemilere mahsus sicile tescil olunur;

3. kanunda aksine hüküm olmadıkça veya yabancı gemiye uygulanacak kanun açıkça yollama yapmadıkça, gemiler üzerindeki mülkiyet ve aynî haklara dair Tic. kn.nun 866. ve onu izleyen maddeleri hükümleri yalnız türk gemilerine uygulanır. Kanunun açık hükmü icabı, Türkiye'de yabancı devlet veya onun tebaası hesabına inşa olunan yapıdaki gemilere bu husustaki hükümler uygulanır (Tic. kn. md. 822/II, bent 3);

4. İcra ve İflâs kanununun müseccel gemilere dair hükümleri doğrudan doğruya yabancı gemilere uygulanamaz;

5. Türkiye'nin âkidi bulunduğu milletlerarası sözleşmelerin tatbik olunacağı hallerde, âkit devlete tabi gemilere bu sözleşme hükümleri türk mahkemelerince uygulanır.

● *Yola elverişsiz gemi.* Geminin yola elverişsiz olması şu sonuçları doğurur:

1. elverişsizlik yolculuğun başlangıcında mevcutsa, taşıyan bundan doğan yük zararları için ilgiliye verdiği zararlardan sorumludur;

2. gemi yola elverişsiz olarak yola çıkarılmışsa bu halde sigortacı hem gemi üzerinde ipotek hakkını haiz alacaklıya hem de sigortalıya karşı sigorta tazminatı ödeme borcundan kurtulur.

● *Yük gemisi.* Gemileri bir bakıma yük gemisi, yolcu gemisi ve karma (miks) gemi olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Bu ayrımın hukukî önemi şu noktalarda toplanır:

1. 4922 sayılı kanun hükümlerine göre yapılacak olan elverişlilik kontrolları ve bu kontrolların süresi bakımından yük ve yolcu gemileri ayrı işleme tabi tutulmaktadır;

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Mc Donnell (LAROUSSE)

2. Londra Hayat Selâmeti sözleşmesi ve ekleri yönünden bu gemilerin tabi tutulduğu işlem farklıdır.

● *Yüke elverişsiz gemi.* Gemiyi yüke elverişsiz hale koyan noksanlık veya bozukluk, yolculuğun başlangıcında mevcutsa, bundan yükle ilgiliye gelen zarardan, taşıyan özel bir sorumluluğa tabidir. Ancak gemiyi yüke elverişsiz hale koyan bozukluk veya noksanlık, yolculuğun başlangıcına kadar, taşıyanın dikkat ve ihtimamına rağmen keşfi kabil olmayan nitelikte ise, taşıyan bundan doğan zarardan sorumlu değildir.

— Ulaşım. *Türkiye deniz ticaret filosu*'nun 1970 yılı sonunda durumu: Türkiye'de dış taşımaların (ihracat ve ithalât) yaklaşık olarak yüzde 95'i deniz yoluyle yapılır. 1960'ta, ithalât için 2 162 000 ton, ihracat için 2 158 000 ton olmak üzere yıllık toplamı 4 320 000 ton olan dış taşımalar toplamı, 1964'te 7 438 000 tona (4 818 000 t ithalât, 2 620 000 t ihracat taşıması) ve 1969'da 8 828 000 tona (6 589 000 t ithalât, 2 239 000 t ihracat taşıması) yükselmişti; 1971 yılında dış taşımaların (8 101 000 t ithalât, 2 374 000 t ihracat olmak üzere) 10 475 000 tona çıkacağı tahmin edilmekteydi.

Türk deniz ticaret filosunun durumu ve gemi ihtiyacı dört bölümde incelenebilir.

1. *Kabotaj hakkı ve yakın seferler yük gemiler filosu.* 1964 Yılında, gemi sicil kayıtlarına göre Türkiye'de mevcut gemilerin durumu (yapı bakımından ahşap veya madenî oluşuna göre) şöyleydi: **a)** *ahşap tekneler.* 18-50 Gros ton arası 1 105 adet (34 091 toplam gros ton); 50-100 ton arası 541 adet (38 555 gros ton); 100-150 ton arası 188 adet (22 679 gros ton); 150-200 ton arası 11 adet (1 958 gros ton); 200-250 ton arası 17 adet (3 776 gros ton); 250-300 ton arası 8 adet (1 640 gros ton); 300-350 ton arası 3 adet (1 001 gros ton); **b)** *Madenî tekneler.* 50-350 gros ton arası 2 342 adet (157 150 toplam gros ton); 350-400 ton arası 26 adet (9 943 gros ton); 400-450 ton arası 9 adet (3 829 gros ton); 450-500 ton arası 24 adet (11 400 gros ton); 500-550 ton arası 30 adet (16 188 gros ton).

Gemi İnşa Kredi fonunun yürülüğe girmesinden itibaren (1964 yılından sonra) inşa edilen gemiler ise (sefere girenler veya girmek üzere olanlar) şunlardır: **a)** *sefere girmiş tekneler*: *Yakıt-I* (tanker) [892 gros, 1 200 dedveyt ton], *Haldun* (200 gros, 300 dedveyt ton), *Sarıbaş I* (200 gros, 285 dedveyt ton,) *İnandılar* (200 gros, 285 dedveyt ton), *Sofular I* (200 gros, 285 dedveyt ton), *Oruç Reis* (tanker) [498 gros, 1 000 dedveyt ton], *Aygaz* (LP gaz) [696 gros ton, 800 m³], *Bartın* (500 gros, 950 dedveyt ton), *Milas* (tanker) [500 gros, 950 dedveyt ton], *Hilmioğulları* (500 gros, 950 dedveyt ton), *Asım Cafer* (476 gros, 800 dedveyt ton), *Aldemir* (350 gros, 650 dedveyt ton), *Çaprazlı* (370 gros, 670 dedveyt ton), *Şişmanyazıcı* (340 gros, 450 dedveyt ton), *Yenigün* (300 gros, 500 dedveyt ton), *Alkan* (300 gros, 500 dedveyt ton), *Arif* (476 gros, 720 dedveyt ton), *Çeliktrans* (476 gros, 720 dedveyt ton), *Kasım Kaptan* (150 gros, 280 dedveyt ton), *Hacı Salih Başer* (150 gros, 280 dedveyt ton), *Anafarta* (746 gros, 800 dedveyt ton), *Güner Kalaycı* (300 gros, 450 dedveyt ton), *Bozkurt* (tanker) [476 gros, 775 dedveyt ton], *Sefer Garip* (210 gros, 400 dedveyt ton), *Murat Reis* (210 gros, 400 dedveyt ton), *Aydın Reis* (tanker) [498 gros, 1 100 dedveyt ton]. **b)** *sefere girmek üzere olan tekneler* (ve gros tonları): adı konulmamış 7 gemi (490, 245, 245, 350, 499, 499, 499, gros ton), *Demirhon* (200 t), *Hacı Süleyman* (200 t), *Saros* (200 t), *İsmail Çilli* (470 t), *Seyfi Öztürk* (300 t), *Kalkavan* (500 t), *Yıldız* (500 t), *Manisa I* (tanker) [500 t], *Karaali* (250 t), *Demirci* (150 t), *Vadı* (150 t), *Çapan* (150 t), *Demirci II* (150 t), *Arzu* (495 t), *Seydi Reis* (495 t).

Sefere girmiş ve girecek olan bu gemilerin adedi 48, toplam gros tonu 17 381 ve toplam dedveyt tonu 29 795'di.

2. *Açık deniz filosu* (*kuruyük*): **a.** Amerika ve diğer okyanus hatlarında Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T.A.Ş. nin gemileri çalışır (özel sektörün bu alandaki faaliyeti önemsizdir). Bu hatlarda çalışan gemiler şunlardır:

geminin adı	dedveyt tonu	yaşı	sürati
Gençlik	12 680	7	16 mil
Çoruh	10 779	23	15 »
Yozgat	10 620	23	15 »
Manisa	10 620	23	15 »
Namık Kemal	7 880	6	14 »
Elazığ	7 130	8	16 »
Mimar Sinan	6 045	7	14 »

b. Kontinan-İngiltere-Baltık hattında düzenli çalışan resmî (rs) ve özel (öz) sektör gemileri (11 gemi, 52 395 toplam gros ton) şunlardır:

geminin adı	dedveyt tonu	yaşı	sürati
Abidin Daver (rs)	6 491	8	10 mil
Bodrum (öz)	6 270	7	13,5 »
Marmaris (öz)	6 270	7	13,5 »
Fethiye (öz)	6 243	11	13,5 »
Muğla (öz)	6 243	11	13,5 »
27 *Mayıs* (rs)	5 256	7	13 »
B. Reşid Paşa (rs)	5 252	6	13 »
G. Osman Paşa (rs)	5 221	7	13 »
Midhat Paşa (rs)	5 216	7	13 »
Seyhan (rs)	5 130	18	12,5 »
Kırşehir (rs)	4 050	17	11 »
Nevşehir (rs)	4 050	16	11 »
Eskişehir (rs)	4 050	15	11 »
Amasya (rs)	3 841	13	14 »
Denizli (rs)	3 838	13	14 .»

c. Akdeniz ve Adriyatik hattı için daha çok «koster» tipi gemiler öngörülmekte ve her iki sektörde bu amaçla hazırlıklar yapılmaktadır.

ç. «Tramp» ve «Bulk Carrier» tipi açık deniz (kuruyük) gemilerinden türk deniz ticaret filosu henüz yoksundur. Mevcut «Empire» tipi gemiler, özel sektör tarafından ve güçlükle işletilebilmektedir.

d. Frigorifik gemiler bakımından da türk deniz ticaret filosu yoksunluk içindedir.

3. *Dış* (*ve iç*) *hatlar tanker filosu.* İthal amacıyle kullanılmakta olan tankerler şunlardır: *Germik* (63 000 dedveyt ton), *Ata* (50 000 dedveyt ton), *Mersin* (15 000 dedveyt ton). *Payas* tankeri (35 000 dedveyt ton) iç ham petrol, *Garzan, Batman, Asım Alnıak* ve *Turgut Reis* ise iç temiz mal taşımada, bazen de temiz mal ihracatında kullanılmaktadır.

4. *Akdeniz dış hat ve Akdeniz, Marmara, Karadeniz iç hat yolcu filosu*'nu meydana getiren gemiler şunlardır:

geminin adı	gros tonu	yolcusu	yaşı	sürati
Akdeniz	8 809	561	16	18 mil
Karadeniz	8 809	561	15	18 »
Ordu	6 790	528	33	14 »
Giresun	6 790	528	33	14 »
Samsun	6 543	426	21	18 »
İskenderun	6 543	426	21	18 »
Ankara	6 179	407	44	16 »
Ege	6 049	590	16	13 »
Marmara	6 049	590	16	13 »
İzmir	6 049	476	16	13 »
Truva	3 700	90	5	19 »
Kadeş	3 088	142	33	11 »
Etrüsk	3 088	142	33	11 »
Tırhan	3 088	142	33	11 »
Ayvalık	1 926	469	19	16 »
Gemlik	1 926	469	19	16 »
Sus	1 415	344	33	13 »
Marakaz	1 415	344	33	13 »

Türkiye'de gemi yapımıyle uğraşan kuruluşlar Marmara bölgesinde toplanmıştır (İzmir ve Van'da ikinci derecede kamu kuruluşları). Bunlar üç grupta toplanabilir: **1.** Deniz kuvvetlerine ait tersaneler; **2.** Denizcilik bankasına ait tersaneler; **3.** özel sektöre ait tersaneler. Bk. TERSANE. (ML)

GEMİ, Göğün Güney yarımküresinde görülen bir takımyıldızın adı. Bk. KARİNA. (L)

GEMİCİ i. (*gemi*'den *gemi-ci*). Gemi işleten veya gemilerde çalışan kimse: *Bak kime istersen sor, ben küçükten beri gemici sayılırım* (M.Ş. Esendal).

— ANSİKL. Ticaret gemilerinde görevli personelden güverte bölümünde zabitlerden sonra gelen gemi adamlarına *gemici* denir. «Gemi Adamlarının Yeterliği ve Sayısı hakkında nizamname» gemiciyi «güverte adamı», «güverte tayfası» gibi terimler altında anmaktadır. Bu nizamnamenin yeterlik bölümünde; «güverte sınıfı-tayfa yeterlikleri» konusunda bu gemi adamı 1. miço, 2. gemici, 3. usta gemici, 4. güverte lostromosu şeklinde sıralamıştır. Aslında bu sayılanların her biri genel anlamıyle gemicidir. Ancak sahip oldukları yeterlik belgesi ve bu belgeye göre yapacakları görevler yönünden bu şekilde bir sınıflandırma yapılmıştır. (M)

GEMİCİ (Hasan), türk güreşçisi (Kocaeli 1927). Güreşe askerdeyken başladı. 1951 Yılında millî takıma alında ve yaptığı ilk millî karşılaşmada 52 kilo Akdeniz şampiyonluğunu kazandı. Helsinki Olimpiyat oyunlarında 52 kilonun olimpiyat şampiyonu oldu (1952). Helsinki'den dönüşte hastalandı; bir süre güreşi bıraktı. 1955'te yeniden mindere döndü. Millî takıma yükselecek kadar form gösterdi. 1957 Yılında minderden ayrıldı. (M)

GEMİCİ HENRİQUE. Bk. HENRİQUE *gemici.*

GEMİCİLİK i. (*gemici*'den *gemici-lik*). Gemi kullanma veya gemi işletme işi. (M)

GEMİÇ dağı, Marmara denizinin ve İznik gölünün güney kıyısını boylayan dağların en yükseği (1 295 m). Gölü Gemlik körfezine bağlayan oluşun (Garsak vâdisi) güneyinde yükselir. Yapısında özellikle Eyosen-Oligosen flişi bulunan dağın yamacı, ağaçsı bitki örtüsüyle kaplıdır. (M)

GÉMİER (Firmin TONNERRE, **Firmin** — denir), fransız tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Aubervilliers, Paris 1869-Paris 1933). Antoine'ın Théâtre-Libre'inde, Brieux'nün *Blanchette* (1892) piyesinde oynayarak sahne hayatına atıldı. Sonra, Boulevard tiyatrosunda Courteline'in *Les Gaités de l'Escadron* (Süvari Bölüğünün Eğlenceleri) piyesinde (1895), daha sonra da, Oeuvre tiyatrosuna geçerek Jarry'nin *Kral Übü*'sünde (1896) oynadı. O sıralarda, halk tiyatrosu fikri zihnini kurcalamağa başlamıştı. Renaissance tiyatrosunun başına geçince, herkese açık bir kültür ve aktüalite tiyatrosu kurmayı denedi. 1911-1912 Yıllarında, gezici bir millî tiyatro denemesine girişti, tutturamayınca bir Shakespeare kumpanyası kurarak alışılagelen bütün sahneye koyma ilkelerini değiştirdi: rampa'nın kaldırılması, dekorun üslûplaştırılması, bazı sahnelerin salonda, seyirciler arasında oynanması v.b. 1919-1920 Tiyatro mevsiminde, Saint-Georges Bouchélier'nin *Oedipe, Roi de Thèbes* oyununu, G. Baty'nin de yardımıyle, bu ilkelere göre Cirque d'Hiver'de sahneye koydu. O sıralarda, eski hayalini gerçekleştirmek fırsatını buldu ve eski Trocadero'da (1920-1933) Millî Halk tiyatrosunu (TNP) kurdu. (L)

GEMİLİK i. (*gemi*'den *gemi-lik*). Gemi yapılan yer. *Eşanl.* TERSANE. (M)

GEMİNİ i. İkizler* takımyıldızının latince adı. (L)

Gemini, Mc Donnell Aircraft company'nin NASA hesabına inşa ettiği kesik koni şeklinde iki kişilik uzay kapsülü (yüksekliği 5,68 m, çapı 3,05 m, ağırlığı 3 170 kg). Bordasında iki astronot bulunan 12 kapsülü dünya yörüngesine sokmak suretiyle bir dizi deneyi öngören Gemini projesini gerçekleştirmek için düşünüldü. Bu deneyler arasında uzay adamının boşlukta dolaşması ve kapsülün daha önce aynı yörüngeye konulan bir füzenin ikinci kapsülüyle buluşması vardı. Her ikisi de mürettebatsız bulunan Gemini I ve Gemini 2'nin fırlatılmasından sonra 23 mart günü astronot V. Grissom ve J. Young, Gemini 3 ile, 4 saat 55 dakika süren üç tur yaptılar. 3 Haziran 1965'te Titan II füzesinin Cape Kennedy'den fırlattığı Gemini 4, dünya çevresinde 62 tur yaptı. Yörüngenin dünyaya en uzak noktası 280 km, en yakın noktası 160 km idi. Astronot J. A. Mc Divitt ve H. E. White'ın bulunduğu kapsül havada 97 saat 56 dakika kaldı. Üçüncü tur sırasında White kapsülden çıktı ve 22 dakika boşlukta dolaştı. 21 Ağustos 1965 günü astronot G. Cooper ve C. Conrad, Gemini 5 ile uzaya fırlatıldılar. Bazı teknik arızalara rağmen kapsül 190 saat 56 dakika süre yer çevresinde, en uzak noktası 347 km, en yakın noktası 160 km olan 120 tur atarak daha önceki bütün rekorları aştı. Uzayda ilk buluşmayı 15 aralık 1965 günü fırlatılan Gemini 6 gerçekleştirdi. Yerden 300 km yükseklikteki yörüngede, 11 gün önce fırlatılmış bulunan Gemini 7 aracıyle buluştu. İki kapsül birbirine 2 m kadar yaklaştıktan sonra 20 saatten fazla birlikte tur attılar. Gemini 6, astronot V. Schirra ve T. Stafford ile birlikte 16

aralıkta dünyaya dönerken, Gemini 7, 330 saat 35 dakika içinde 106 turu bitirerek 18 aralığa kadar boşlukta kaldı. Gemini 7'de astronot olarak F. Borman ve J. Lovell bulunuyordu. Uzay adamları N. Armstrong ve D. Scott'un bulundukları Gemini 8, 16 mart 1966 günü fırlatıldı, 100 dakika önce uzaya atılan bir Agena iticisiyle buluştu ve kenetlendi. Ancak ansızın ortaya çıkan teknik arızalar (kontrol edilemeyen düzensiz hareketler) yüzünden ayrılmak zorunda kaldı ve 10 saat 40 dakika içinde dünya etrafında 7 tur yaptıktan sonra döndü. 3 Haziran 1966'da Gemini 9, uzay adamları T. Stafford ve E. Cernan ile birlikte fırlatıldı. E. Cernan 125 dakika boşlukta kaldı. Kapsül 72 saat 21 dakika içinde 45 tur yaptı ve üç defa Agena iticisine yaklaştı.

18 Temmuz 1966'da içinde astronot J. Young ve M. Collins'in bulunduğu Gemini 10 Cape Kennedy'den uzaya fırlatıldı. Kapsül 72 saat 28 dakika içinde yer çevresinde 40 turu tamamladı. Beşinci tur esnasında Agena 10 iticisiyle kenetlendi, 39 saat 40 dakika boyunca iticiyle birleşik kaldı ve dünyadan 750 km uzaklaştı. Sonra Agena 8 iticisiyle kenetlenmeden buluştu. 12 Eylül 1966'da Gemini 11, uzay adamları C. Conrad ve R. Gordon ile birlikte fırlatıldı. Kapsül bir dizi deneyler yaptı. Bu arada Agena iticisiyle yörüngede beş kere kenetlendi ve dünyadan 1372 km uzaklaştı. Kapsül 71 saat 17 dakikada 44 tur yaptı. Bu esnada Gordon 44 dakika boşlukta yüzdü, 172 dakika kapsülün kapısı açık kaldı. Bu kapsül sunî yerçekimi yaratmak için bir denemeydi. Dünyaya dönüşü elektronik bir hesap makinesinin kumandasıyle oldu.

İçinde astronot J. Lovell ve E. Aldrin'in bulundukları Gemini 12, 11 kasım 1966'da uzaya fırlatıldı. E. Aldrin boşluğa çıktı ve orada 129 dakika kaldı. Kapsül bir Agena iticisiyle birleşti ve 48 saat ona kenetli kaldı. 94 Saat 34 dakika süren 49 turu bitirdikten sonra dünyaya döndü. Bununla Gemini programı sona ermiş oldu. (L)

GEMİNİANİ (Francesco), italyan kemancısı ve bestecisi (Lucca 1687-Dublin 1762). Önce babasının, sonra Milano'da C.A. Lotani'nin, Roma'da Corelli'nin, Napoli'de A. Scarlatti'nin öğrencisi oldu. 1707-1710 Arası Lucca'da Signoria kilisesinde kemancılık yaptı, sarayda çaldı ve Händel'in dostu oldu. 1733-1740 Yıllarında Dublin'de yaşadı. 1749 Yılında Paris'e yerleşerek 1754'te Tuileries tiyatrosunda *Sihirli Orman* adlı eylemli koreografisini temsil ettirdi. 1755'ten sonra, Londra ve Dublin'de yaşadı. Çalgı için bestelediği eserler: beş konçerto grosso (1742-1743), keman için dört sonat derlemesi, Corelli'nin op. 5 keman sonatlarından aktarılmış konçerto grosso'lar, on iki üçlü ve birçok düzenleme. Teorik eserleri arasında: *The Art of Playing on the Violin* (Keman Çalma Sanatı) [1731]; *Rules for Playing in True Taste* (Zevke Uygun Çalma Kuralları) [1749]; *The Art of Playing the Guitar* (Gitar Çalma Sanatı) v.b. sayılabilir. İngiltere'de keman çalma sanat ve tekniğinin gelişmesine Geminiani'nin F.M. Veracini ile birlikte büyük katkısı oldu. Eski kilise sonatı tarzına bağlı kaldı ve füglü biçimleri tercih etti. Üslûp bakımından Corelli'nin yolundadır. (L)

genler

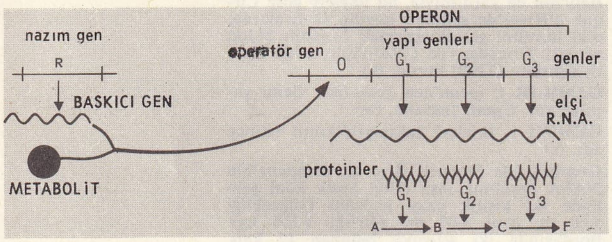

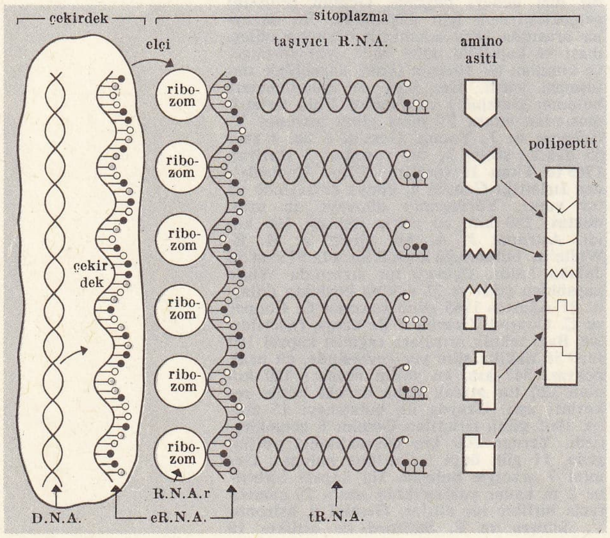

GEMİNİT i. (fr. *géminide*'den). İkizler takımyıldızından çıktığı sanılan meteor yağmuru. (L)

GEMİNOS, M.Ö. I. yy.da yaşamış yunanlı astronom ve matematikçi. Altdorf'ta yayımlanmış olan (1500) *Ek Tu Geminu Pros Eisagogen eis ta Phainomena* (Olgulara Giriş) ile elimizde bazı parçaları bulunan *Geometrias Enkheiridion* (Geometri Özeti) adlı eserleri vardır. Öte yandan genellikle Proklos'a mal edilen *Küre İnceleme Kitabı*, Geminos'un kitabından bazı bölümlerin basit bir özetidir. (L)

GEMİSTOS PLETHON (Georgios), bizanslı filozof ve hümanist (İstanbul 1355'e doğr. - Peloponnesos 1450'ye doğr.). Mystra sarayına bağlandı ve Floransa'da Eflatun akademisini kurdu. *Peri on Aristoteles poros Platana Diapheretai* (Aristoteles ile Eflatun Arasındaki Farklar) ve *Peri Nomon te kai Politeias les Aristes* (Yasalar ve Devletler Üzerine) adlı iki eseri vardır. Ayrıca sosyal meselelerle ilgilendi, Pelopponnesos'ta sosyal reformlar yapılması için iki muhtıra yazdı. (L)

GEMİTO (Vincenzo), italyan heykeltıraşı (Napoli 1852 - ay.y. 1929). Orta halli bir ailenin çocuğuydu. Caggiano'dan ders aldı, sonra Stanislao Lista'nın atelyesine girdi. Akademinin kısır havasından çabucak usandı ve natüralist denemelere yöneldi. İlk defa, 1868 yılında, *Balıkçı* adlı eseriyle tanındı. Antonio Mancini ile birlikte çalışmağa koyuldu, küçük boyda tunç ve pişmiş toprak heykelleriyle dikkati çekti: *Küçük Balıkçı* (1876, Floransa, Bargello), *Hindistan Cevizi Satıcısı* (1881, Roma Modern Sanat galerisi), Giuseppe Verdi gibi tanınmış kişilerin büstlerini yaptı. 1878'de Paris'te açtığı sergi büyük hayranlık uyandırdı. Napoli'ye döndükten sonra, akıl hastalığı geçirdi. Yeniden çalışmağa başladığında, eski Yunan dünyasını anımsayan küçük eserler verdi. (L)

GEMLİK, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü), Bursa iline bağlı ilçe merkezi; 17 118 nüf. Gemlik körfezinin kıyısında; Yalova-Bursa yolu üzerinde, Yalova'ya 38, Bursa'ya 35 km uzaklıktadır. Gemlik, körfez kıyısındaki düz kesimde yayıldığı gibi, bu körfeze dökülen Garsak deresinin yamaçlarına doğru yükselir. Zeytinyağı, sabun yapımevleri, balık ve sebze konserve fabrikaları. Sümerbank'ın Sunî İpek fabrikası. Gemlik limanı da Marmara'nın işlek iskelelerinden sayılır. Nüfusu 1927'de 6 000 kadar iken 1970 sayımında 20 000'e yaklaştı. Şehrin 4 km kuzeyindeki Kumla köyü son yıllarda önemi artan yazlık dinlenme yerlerinden biri oldu.

— *Gemlik ilçesi*, 611 km², 34 826 nüf. Merkez ve Armutlu bucakları ve 27 köyü vardır. Körfez kıyıları ve Garsak vâdisinin yamaçları zeytin ağaçlarıyle kaplıdır. Zeytincilik. Armutlu kaplıcaları. (M)

GEMLİK körfezi, Marmara denizi güneyinde körfez. Adını Gemlik'ten alır. Doğu-batı doğrultusunda 31 km boyunca uzanır. Bozburun-Tirilye arasında 14 km genişlikte Marmara'ya açılır. Gemlik körfezinin doğubatı doğrultusu İznik gölü ve Pamukova çukurlarıyle bir oluşma birliği bulunduğunu ortaya koyar. Körfez kenarında Gemlik'ten başka küçük yerleşme merkezleri arasında Bursa'nın iskelesi olan Mudanya başta gelir. Kıyı boyları ünlü zeytinlikler ve yer yer boğazlarla kaplıdır. Körfez kıyısındaki plajlar da yazın çok rağbet görür. (M)

GEMMA i. Bazı ciğeryosunlarının tal yüzeyinde veya bazı karayosunlarında sapların ucunda bulunan sepet biçimindeki bir organdan doğan çokhücreli küçük levhacık; bu çiçeksiz bitkilerin bir çeşit çelikleme yoluyle çoğalmasına yarar. (L)

GEMMA i. Biyol. Saprolegniles ve mucorales takımından mantarların telciklerinde bulunan yayınma, saçınma organının dinlenme halindeki şekli. (L)

GEMMA (Rainer, — **Frisius** denir), hollandalı matematikçi ve kozmografyacı (Dokkum, Friesland 1508 - Louvain 1555), Louvain'de matematik ve tıp profesörlüğü yaptı. G. Mercator'un hocasıydı. Hollanda coğrafya okulunun kurucusu sayılır. Nirengi ilkelerini ilk defa inceledi (1533) ve boylam farklarını saat ile belirtme fikrini ortaya attı. (L)

GEMMİ, İsviçre'de geçit, Bern Alplerinde, Kander vâdisi ile Rhône'a katılan Dala ırmağının vâdisi arasında; 2 329 m. (L)

GEMMİNGEN (Otto Heinrich, — baronu), alman yazarı (Heilbronn, Württemberg 1755-Heidelberg 1836). Diderot'nun *Père de Famille* (Aile Babası) adlı eserinden esinlenerek, *Deutscher Hausvater* (Alman Aile Babası) [1780] adlı bir burjuva dramı yazdı; ayrıca alman dram edebiyatına, daha sonra İffland ile Kotzebue tarafından geliştirilen yeni bir türün girmesine önayak oldu. (L)

GEMMYO (veya **GEMMEİ**) **TENNO,** japon imparatoriçesi (708-714), oğlu Monmu'nun yerine tahta çıktı. 710'da başkenti Nara'ya taşıttı, böylece 754'e kadar süren *Nara çağı*'nı başlattı. İmparatorluk sülâlesinin otoritesini haklı göstermek üzere, *Kojiki* adlı tarihî vakayinameler derlemesinin yazılmasını emreden odur. (L)

GEMONA DEL FRİULİ, İtalya'da şehir, Veneto'da (Udine ili), Tagliamento vâdisinde; 12 600 nüf. XIII. yy.dan kalma katedral. Pamuk sanayii ve kâğıt fabrikaları. (L)

GEMONİAE çoğl. i. (lat. k.). Capitolium tepesinin kuzeybatı yamacında, zındanları kaleye bağlayan merdiven. İşkence görenlerin cesetleri, Tiber ırmağına atılıncaya kadar burada teşhir edilirdi. (L)

Gempei Seisuiki, yazarı bilinmeyen, XIII. yy. japon eseri. Taira ve Minamoto aileleri arasında 1159'dan 1185'e kadar süren mücadeleyi anlatır. Büyük gunki*'lerden biridir. (L)

GEMPİN i. XVI. yy. sonlarında Japonya'ya yerleşmiş olan koreli seramikçi *Gempin*'in atelyelerinde yapılan grimsi porselen. (L)

GEMSBOK i. (ing. k.). Kap ceylanının ingilizce adı. (L)

GEMULA i. (lat. *gemmula,* küçük tomurcuk). Bot. Çiçekli bitkilerde embriyon ekseninin üst kısmı. (Gemula çoğu zaman tam bir tomurcuk gibidir. Çeneğin veya çeneklerin bağlandığı yerin üst tarafındaki bütün kısımlara gemula denebilir.)

— Biyol. Hücresel nitelikleri içinde taşıyan cisimcik. Darwin, kalıtımı açıklamak amacıyle böyle bir cisimcik düşünmüştü. Bk. ANSİKL.

— Zool. Süngerlerin yüzeyinde oluşan tomurcuk. (Gemula'nın alt tarafı daralarak ince bir sapçık halini alır; bu sapçık sonunda kopar, tomurcuk dibe düşerek tutunur, büyür ve yeni bir sünger meydana getirir.)

— ANSİKL. Biyol. Darwin'e göre hücre aslında cansızdır; ona özel niteliklerini veren bir veya birçok *gemula* vardır. Bu gemulalar son derece küçük cisimciklerdir: hücresel nitelikleri temsil eden bu cisimcikler, hücre bölünmesi sırasında hücreden hücreye geçebilir. Ana ve babaya ait bütün gemulalar yumurtada vardır; art arda bölünme sonucunda bu yumurtadan türeyen hücreler gemulaların bir veya birçoğunu ondan almış olur; öyle ki embriyon, az veya çok, ya babanın, ya ananın karakterlerini, ya da her ikisinin karışımını taşır: işte kalıtım budur. Bu teorinin kabul edilir yanı yoktur; fakat daha sonraki buluşlarda ortaya konan genlerle gemula kavramı arasındaki benzerlikler bu teoriye tarihî bir değer kazandırmaktadır. (L)

Desen. LAROUSSE

GEN i. (yun. *genos*, kaynak, köken>ing. *gene*>fr.*gène*'den). Biyol. Kromozomlarda bulunan bir veya daha çok kalıtsal karakteri belirleyen otokatalitik cisimcik.

— ANSİKL. *Gen* sözünü 1911'de Johannsen ortaya attı. Gen kavramı o zamandan beri hayli değişti; bir geni doğru olarak tanımlamak güçtür. Ancak çeşitli açılardan (tıp, kalıtım, nüfus, molekülsel biyoloji) değişik gen tanımlamaları verilebilir.

● *Tarihçe.* Mendel'in çalışmalarıyle, kalıtımı sağlayan ve belli karakterleri doğuran (bezelyenin kırışık veya düz oluşu gibi) özgül parçacıklar bulunduğu kavramına ulaşıldı. Morgan'ın çalışmaları bu kalıtsal karakterlerin büyük bir kısmını sirkesineğinde (*drosophila*) açıklığa kavuşturdu. Bu sineğin ilgi çekici bir niteliği vardır: tükürük bezlerinde dev kromozomlu hücreler bulunur. Bu dev kromozomlar üzerinde bazı noktalar sakatlanarak genlerin yerlerini tayin etmek mümkün oldu. Fakat bu durum sadece sirkesineğine özgüdür; gerçekte, bir geni hiç kimse gözleriyle görememiştir.

XX. yy.ın başlangıcında Garrod'un gözlemleri, sonra Tatum*, Beadle*, Haldane ve Ephrussi'nin çalışmaları, her gen bir enzimin sentezinden sorumludur kavramını doğurdu. Buna «bir gen - bir enzim» kanunu denir. İngram'ın ve daha başkalarının hemoglobin üzerindeki çalışmalarıyle anlaşıldı ki, genler organizmadaki bütün protein moleküllerinin (enzimler veya yapı proteinleri) sentezinden sorumludur; onun için genler kalıtımın ana maddesidir. Avery, Mcleod ve Mc Carthy'nin çalışmaları, 1954'te, genin molekül yapısını ve çalışma şeklini aydınlığa çıkaran molekülsel biyolojinin yeni buluşlarına yolaçtı. Bk. DEZOKSİRİBONÜKLEİK *asit.*

● *Tıbbî ve şeklî genetikte gen kavramı.* Bireyler topluluğunda karakterleri inceleyen genetikçi için veya bir ailede kalıtsal bir hastalığı inceleyen hekim için gen, vücuttaki görev, rekombinezon ve değşinimlerin kalıtsal birimidir. Mendel kanunlarına uygun olarak çalışır. Aşağıda görülecektir ki, bu tanım molekülsel basamakta geçerli ve doğru değildir. Bir nüfus topluluğunda belli bir gen, çoğu zaman «normal» veya «vahşî» halde bulunur. Fakan zaman zaman değşinimler ortaya çıkar: değşinimin sonucunda vahşî gen «allel» denilen değişik bir şekle girer. Gerçekten de, bir genin incelenmesine sadece bu değşinimler imkân verir; hemofiller olmasaydı kanın pıhtılaşmasını sağlayan gen bilinemezdi. Değişinimlerin frekansı gen sayısına göre değişir. *Grosso modo* (kabaca) bir hesapla bu frekans bir kuşakta 10 000 gen'de 1'dir.

İki veya daha çok allel gen, kromozomlarda benzer yerlerde bulunur; gayet tabiî belli bir kromozomdaki belli bir yerde aynı anda ancak bir allel gen bulunabilir. (Bk. SİSTRON.) Her biri iki kromozomdan birinin üzerinde olmak üzere, benzer 2 allel taşıyan birey, söz konusu allel için *homozigot*'tur denir. Bir *heterozigot*'ta farklı iki allelin birlikte bulunmasından çıkan sonuca göre genin belirlediği karakterin başat veya çekinik olduğu söylenebilir (bk. GENOTİP, FENOTİP). «Başat gen», «çekinik gen» terimleri saçmadır; başat veya çekinik olan genler değil, genlerin belirlediği karakterlerdir. Nüfus topluluklarında genlerin allelli şekillerinin frekansı bazı kanunlara bağlıdır; bu kanunların incelenmesine «nüfus genetiği» denir. Ana kanun Hardy-Weinberg kanunudur. Bu kanuna göre, denge durumunda, aynı genin A ve *a* gibi iki alleline karşılık olan üç fenotipin frekansları, *p* harfi A allelinin, *q* harfi *a* allelinin frekansı olmak üzere p^2 (AA), $2pq$ (A*a*) ve q^2 (*aa*)'dır.

● *Molekülsel genetik.* Gen, bir protein molekülünü sentezlemekten sorumlu bir D.N.A. parçasıdır. Bölünme sonucunda meydana gelen her iki hücrede yer alabilmek için kendisini eşleyebilir. Kendisini eşlerken bir kaza sonucu değşinime de uğrayabilir. Her gen, genetik şifresine göre yapılmış bir mesaj içerir. Bu şifre farklı dört harf (dört çift baz) kullanır. Bunlar üçer harflik «kelimeler» halinde gruplaşır ve her kelime (her *şifrecik*) yapılacak protein molekülünün bir aminoasidini belirler. Genin büyüklüğü hakkında bir fikir vermek için şöyle bir hesap yapılabilir: bir protein molekülü her biri 150 aminoasitten ibaret iki polipeptit zincirinden yapılmışsa, bunu yapan genin uzunluğu 150 × 3 = 450 çift nükleotid, yani 3,4 × 450 = 1 230 A° olacaktır. Bu yeni gen kavramında gen artık aynı zamanda görev, rekombinezon ve değşinim birimi değil, sadece görev birimidir. Gerçekten, genin içinde herhangi bir nokta kesilebilir ve herhangi bir nükleotid çifti bir değşinime konu olabilir. Gen kromozomun üzerinde olduğuna göre demek ki çekirdeğin içindedir. Ama protein sentezi sitoplazmanın içinde olur. Bu mesele şu şekilde çözümleniyor: gen bir elçi R.N.A. molekülü (e R.N.A.) sentezler (bk. RİBONÜKLEİKASİT); elçi molekül, tıpkı bir fotoğrafın negatif ve pozitifi gibi, kalıtsal elçinin «kopya»sıdır. D.N.A.'nın her *adenin*'ine karşı e R.N.A.'nın üzerinde gir *guanin* bulunur v.b. Bu e R.N.A. çekirdekten ayrılır ve protein sentezlenmek üzere sitoplazmaya girer. Sitoplazmanın içindeki aminoasitleri serbest halde, fakat her biri taşıyıcı R.N.A. adı verilen (t R.N.A.) bir moleküle tutunmuş durumdadır. t R.N. A.'nın öbür ucu e R.N.A.'nın üzerindeki kendine uygun şifreyi tanır. Öte yandan e R.N. A. molekülü sitoplazmanın içinde bulunduğu zaman şifresi «ribozom*» adı verilen özgül cisimciklerce «çözülecektir»; ribozomlar e R.N.A.da yazılı mesaja göre aminoasitleri birbirine bağlayarak zincirlemeyi sağlar.

Nihayet, bir genin çalışmasının zaman içinde sabit kalamayacağı da açıktır. Tam tersine, genin çalışması hücresel hayatın değişebilen koşullarına uymak zorundadır. Hücre içinde genetik bir ayarlama sistemi bulunduğu Jacob* ve Monod*'un çalışmaları sayesinde büyük ölçüde ortaya kondu. Bu sistem, elektronikçilerle sibernetikçilerin kullandıkları mekanizmalara benzer retro-inhibisyon (*feedback*) mekanizmalarına göre çalışan gerçek dolaşımlarla gerçekleşir. Sentezlenecek enzim miktarı, meydana gelen yeni ürünlerin miktarını, genetik yönden kontrol edilen rölelerin aracılığıyle kontrol eder. Yandaki şekil, bir A maddesini bir B maddesine, sonra C maddesine ve nihayet son ürün olan S maddesine dönüştüren metabolizma yolunun nasıl kontrol edildiğini göstermektedir. A → B, B → C ve C → S aşamaları E_1, E_2, E_3 enzimlerince kontrol edilir. Bunlarsa G_1, G_2, G_3 genlerinden doğan R.N. A. larla sentezlenmişlerdir. Bu genlere yapı genleri adı verilir, çünkü bunlar enzimlerin yapısından, yani aminoasitlerin zincirlenmesinden sorumludur. Fakat, enzimlerin yapısını değil de sentezlenecek miktarını denetleyen ve *nazım genler* adı verilen başka genler de vardır. Gerçekten, G_1, G_2, G_3 genleri, aynı kromozom parçası üzerinde, kendilerine dokunan ve «operatör» (o) adı verilen bir genle yan yana bulunurlar. Böylece birarada bulunan bu genlerle operatörlerinin tümüne birden *operon* denir.

Ayrıca, kromozomun üzerinde, «baskıcı» adı verilen protein yapan bir nazım N gen bulunur. Bu gen son ürün S ile birleşir, operatöre etki yapar, onu, sitoplazmada mevcut son ürün S miktarıyle orantılı olarak, yapı genlerinde R.N.A. üretimini başlatmak veya durdurmak üzere harekete geçirir.

Burada, tıpkı bir sibernetik dolaşımına benzer hakikî bir kendi kendini ayarlama düzeni vardır. Şimdi genlerin hepsinin değilse de çoğunun, organizmanın çeşitli metabolizma şekillerinden sorumlu «işlemci birimler» halinde teşkilâtlandığı kabul edilmektedir.

● *Sonuç.* Canlı organizmaların yaşamasını sağlayan biyokimyasal tepkimelerin hepsi, enzimlerden ibaret özel protein moleküllerince yönetilir. Enzimlerse doğrudan doğruya kendilerini sentezlemekten sorumlu genlere bağlıdır. Gen, o andan itibaren, genetik şifresine göre yazılı bir mesaj taşıyan bir D.N.A. parçasıdır. Gen önce e R.N.A. şeklinde kendi kopyasını yapar. Ribozomlarca t R.N.A.'nın şifresi çözülür ve t R. N.A. molekülleri sayesinde proteinler meydana gelir. Bu sistemin düzenli çalışması, karmaşık bir kendi kendini ayarlama dolaşımı sistemiyle sağlanır.

Mesajda bir yanlışlık olursa (bir «harf»in yerine başka bir «cümle» parçası düşerse) buna değşinim (mutasyon) denir. Bu değşinim ya istenilen proteini yapmama şeklinde, ya da gene az çok iş görebilir değişik bir protein yapma şeklinde bilinir. (L)

GEN sıf. (esk. türk. *keng*'den). Geniş. ‖ Sürülüp işlenmemiş: *Alabildiğine uzanıp giden gen topraklar.*

— Geom. Birçok terimde «kenarlı» anlamıyle kullanılır: *Üçgen,* üç kenarlı; *dörtgen,* dört kenarlı (bazıları bu kullanımlarda *gen* unsurunun yun. *gônia* (açı)>-*gônos*'a bağlandığını savunmuşlardır).

◆ **Genelmek** geçz. f. *Halk dili.* Genişlemek, rahatlamak. (M)

GENARKHOS i. (yun. *genos*, ırk ve *arkhos*, şef'ten). Esk. Yun. Lagos devri sonlarında İskenderiye yahudi cemaatinin başı. (Roma işgali zamanında genarkhos unvanı yerine, eşanlamlı olan ETHNARKHES unvanı kullanıldı.) [L]

Gen-ar tiyatrosu, İstanbul'da özel tiyatro. 1963 Yılında Muhtar Kocataş tarafından kuruldu. Birçok tanınmış sanatçı, belli oyunlar için sözleşmeyle bu tiyatroda oynadı. 1970 Sonunda bu tiyatroda sahneye konan eser sayısı 20'yi aşmıştı. (M)

GENBİLİK blş. i. (*gen*, geniş ve *bilmek*> *bil-i-k*'ten, *genbilik*). *Yeni.* Her türlü bilgiyi veya belirli bir alana giren bütün bilgileri alfabe düzenine uygun olarak veren eser. *Eşanl.* ANSİKLOPEDİ. (M)

GENC i. (fars. k.). *Esk.* Hazine. ‖ *Gencbahş,* hazine bağışlayan. ‖ *Genc-dâr,* hazinesi olan, hazinedar. ‖ *Genc-i arus* (*genc-i bâd, genc-i bâr, genc-i dibe, genc-i efrasyâb, genc-i gâv, genc-i gâvan, genc-i gâvmiş, genc-i hadrâ, genc-i suhte, genc-i şadâverd, genc-i şaygân*), Hüsrev Perviz'in hazinelerine verilen adlar. ‖ *Genc-i hâkî,* Hz. Adem. İnsan. ‖ *Genc-i hakîm,* fatiha suresine verilen ad. ‖ *Genc-i revân,* Karun'un kaybolan hazinesi. ‖ *Genc-i maâni,* anlamlar, şiir hazinesi.

◆ **Gencver** veya **gencûr** i. *Esk.* Hazine bekçisi.

◆ **Gencname** blş. i. *Esk.* Hazine ile ilgili kitap. (M)

GENCE, rusçası **Kirovabad** veya **Elisavetpol,** S.S.C.B.'de (Azerbaycan) şehir, Kuzey Kafkasya dağları eteğinde; 116 000 nüf. Gıda sanayii (et konserveciliği) ve dokuma sanayii (pamuk). Alümin fabrikası. Şah Abbas camii ve köprüsü. Gence yakınlarında Genceli Nizamî türbesi.

● *Tarih.* Gence'nin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Bir söylentiye göre, Kuzey Azerbaycan'ı ele geçiren Hazar Padgos'unun ölümünden sonra oğlu tarafından kuruldu. Kazvinî'ye göre 659, W. Barthold'a göre de 854 yılında inşa edildi. Bazı tarihî kaynaklar, Gence'nin ermeni kralı Tigran VII zamanında İranlılar tarafından yıkıldığını, VII. yy.da Arapların eline geçtiğini, burada Hazar Türkleriyle Araplar arasında çetin savaşlar olduğunu yazar. Dede Korkut masallarında burası ve Barzaa yöresi Bağıloğlu Amran'ın oturduğu yer olarak gösterilir. Gence ilinin, İslâmlıktan önce Azerbaycan'ın başkenti Ganza olduğu biliniyor. Toprağı verimli ve sulak olan bu bölgeye Araplardan çok önce göçebe Türkler gelip yerleştiler. Bu sıralarda Gence, Tiflis'e giden önemli ve tarihî bir ticaret yolunun kavşak noktasıydı. Araplar zamanında Arran bölgesinin merkezi Barzaa Ruslar tarafından yıkılınca Gence başkent oldu (944). 1075-1076 Yılları arasında Saçoğullarının yerine geçen Şeddadoğulları Gence'yi başkent yaptılar. Malazgirt savaşından önce Gürcistan'ı ele geçiren Alparslan sefer dönüşünde Gence'ye yerleşti. Oğlu Melikşah Şeddadoğullarının elinden tahtı alıp Gence'yi oğlu Mehmed'e tımar olarak verdi (1076). Bu tarihten sonra Gence bir türkmen şehri oldu.

Büyük bir yer sarsıntısı (XII. yy. ortalarında) Gence'yi yıktı. Azerbaycan ve Arran emîri Kara Sungur şehri yeniden yaptırdı. Melikşah'ın oğlu Mehmed'in atabeyi Şemseddin İldeniz, Gence'de bağımsızlığını ilân etti. İldeniz ve Pehlivan sülâleleri zamanında şehir Azerbaycan'a katıldı. Bu devirde ve XIII. yy. başlarında Gence, bölgenin en gelişmiş şehri oldu. Eserlerini Mehmed Cihad Pehlivan ile İldenizlilere sunan şair Nizamî burada yaşadı. Moğollar 1221'de şehir surları önüne kadar geldiler. Ancak, birkaç armağan karşılığı kuşatmadan vaz geçerek çekildiler. İlk moğol baskınından sonra bölgeye Kıpçak Türkleri yerleşmeğe başladı. Harizmşah Celâleddin zamanında Gence'deki

hıristiyanların sayısı çok azaldı. Harizmşah Celâleddin, Gence'yi aldıktan birkaç yıl sonra şehir halkı ayaklanarak bütün Harizmlileri öldürdü. Ayaklanmayı bastıran Harizmşah Celâleddin, bütün elebaşılarını cezalandırdı, fakat şehri yağma ettirmedi. Moğollar 1235'te burayı ikinci defa kuşattılar. Önce kuşatmaya karşı koyan halk, Moğolların Gence'yi alacaklarını anlayınca kale içinde ne varsa düşman eline geçmesin diye ateşe verdi. Moğollar da şehre girdikten sonra askerlerin dışında herkesi kılıçtan geçirdiler. 1239'da İlhanlılar burasını yeniden kurarak Arran vilâyetinin başkenti yaptılar. Sonraları Timur şehri yakıp yıktı. Bu sıralarda bölgeye Kaçar Türkleri yerleşti. Rus saldırısına kadar burada hüküm süren Ziyadoğulları Kaçar Türkleri boyundandır.

Murad III zamanında Osmanlıların doğu seferinde Safevîler Arran'ı savundular. Sonra Serdar Ferhad Paşa 1588'de Şirvan valisi Cafer Paşa ordusunun yardımıyle Gence'yi aldı. Gence kalesini tahkim ettikten sonra buraya asker ve yiyecek bıraktı. Şehir daha sonraki yıllarda sadrazamlığa kadar yükselen Hadım Hasan Paşaya verildi.

Leylâ GENCER

Safevî hükümdarı Şah Abbas I, Gence'yi uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirdi, yıktı, biraz kuzeyde yeniden kurdu (1606). Evliya Çelebi burasını 1647'de 6 000 evli, kalesi, suru olmayan bir şehir olarak anlatır.

XVIII. yy.ın başlarında İran'da çıkan karışıklıklardan yararlanan Osmanlılar 1723'te Gence ile Karabağ'ı alarak yeniden tahkim ettiler. Nadir Şah, şehri 1735'te Osmanlılardan geri aldı. Nadir Şah'ın öldürülmesinden (1747), Rus saldırısına kadar (1804) öteki Azerbaycan hanlıkları gibi Gence de kendi hanları tarafından yönetildi. İlk bağımsız Gence hanı Ziyadoğullarından Şahverdi Handır.

Rus orduları ocak 1804'te üç günlük bir kuşatmadan sonra burayı ele geçirdiler. Son Gence hanı Cevad Han top ateşiyle parçalanarak şehit oldu. Rus orduları şehirde bütük bir katliama girişti. 1826'da Cevad Hanın oğlu Uğurlu Han, Gence'yi kurtardı, fakat şehir aynı yıl yine Rusların eline düştü. Türkmençay antlaşmasıyle tamamen rus topraklarına katıldı (1828).

Gence bir süre Tiflis'e bağlı kaldı. 1868'den sonra bağımsız Gence vilâyetinin merkezi haline geldi. 1918'de bağımsızlığını ilân eden Azerbaycan'ın başkenti oldu. Ruslar bölgeyi 1920'de yeniden ele geçirdiler. Bir süre sonra halk ayaklandı, Ruslar bu ayaklanmayı, halkı kılıçtan geçirerek bastırdılar. (ML)

GENCE hanlığı, 1747-1804 yılları arasında Gence'de hüküm süren hanlık. İran hükümdarı Nadir Şah, 1735'te Gence'yi ele geçirdi, fakat Nadir Şahın öldürülmesinden (1747) sonra, Gence de Azerbaycan'daki diğer hanlıklarla birlikte bağımsızlığını ilân etti. Bağımsız Gence'nin ilk hanı Ziyadoğullarından Şahverdi Handır. XIX. yy.ın başlarında (1801) Gürcistan'ı zapteden Rusya, başta Gence olmak üzere, diğer Azerbaycan hanlıklarını tehdit etmeğe başladı. Rusya, bu sırada Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'da bulunan hanlıklarla savaş halindeydi ve Azerbaycan'daki hanlıkların coğrafî durumu Dağıstan'ı ve Kuzey Kafkasya'daki hanlıkları ele geçirmesini güçleştiriyordu. Kafkasya'daki rus orduları kumandanı general Sisyanov 1803'te Tiflis'ten hareketle Gence'yi kuşattı. Son Gence hanı Cevad Han ileri sürülen teslim teklif ve şartlarını birçok defa reddederek karşı koyacağını bildirdi. 1804'te Ruslar şiddetli bir top ateşinden sonra, iki koldan hücuma geçtiler. Savaş ertesi günü öğleye kadar sürdü. Cevad Han, harabesi bugün dahi var olan *Hacıkale* adlı burç üzerinde öldürüldü. Ruslar şehri yağma ettiler ve halkını öldürdüler. Ölenler arasında Cevad Hanın oğlu Hüseyin Han da vardı. Şehrin adını *Elizavetpol* olarak değiştiren Ruslar, Gence'yi ve hanlık yönetimini ortadan kaldırdılar. (M)

GENCEK, Akdeniz bölgesinde (Konya ili, Beyşehir ilçesi) bucak; 12 034 nüf.; 10 köy. — *Bucak merkezi,* 1 446 nüf. Beyşehir'in 39 km güneyinde; yüksl. 1 500 m. Eskiden Seydişehir ilçesine bağlıydı. (M)

GENCELİ AVŞARI, 1693 yılında Hama ve Humus sancaklarına yerleştirilen oymaklardan biri. Azerbaycan'ın Gence şehrinden geldikleri için bu adı aldılar. Sayıları pek fazla değildir. (M)

GENCELİ NİZAMÎ. Bk. NİZAMÎ *Genceli.*

GENCELMEK geçz. f. (*genç*'ten *genç-elmek > gencelmek*). Gençlik özellikleri kazanmak: *Bu adam gittikçe genceliyor.* (M)

GENCER (Leylâ), türk opera sanatçısı, soprano (İstanbul 1923). İstanbul Belediyesi konservatuvarına girdi. İstanbul Şehir korosunda üç yıl şarkı söyledi (1946-1949). Ankara'ya yerleşti ve Devlet operasına girdi (1949). İlk olarak *Cavalleria Rusticana* (Köylü Namusu) operasında Santuzze rolüne çıktı. Hidalgo'dan ders aldı. *Tiefland* (Çukurova) operasındaki Martha rolü ile büyük başarı kazandı. Ünü gittikçe arttı. 1952'den itibaren İtalya'da çalışmalarını sürdürdü. Milano'da Scala operasına solocu olarak giren ilk türk sanatçısı oldu. Daha sonra Münih ve Viyana devlet, San Francisco, Roma ve Venedik operaları ile çeşitli milletlerarası şenliklerde misafir sanatçı olarak sahneye çıktı. Londra'da Albert Hall ve New York'ta Carnegie Hall salonlarında konserler verdi. Donizetti Bellini ve Verdi'nin operalarında büyük başarı sağladı. Francis Poulenc'in *Dialogues des Carmélites* (Karmelitlerin Diyalogları) adlı operasının dünyada ilk oynanışında rol aldı (1957). Halen dünyanın çeşitli ülkelerinde çalışmağa devam etmekte ve zaman zaman Türkiye'ye gelerek Devlet operasının temsillerinde rol almaktadır. (M)

GENCEVÎ sıf. ve i. (*Gence*'den *gencevî*). Gence şehrinden olan (kimse). [M]

GENCİNE i. (fars. *gencine*). *Esk.* Hazine. ‖ *Gencine-i güftâr*, söz hazinesi. Bk. GENC.

◆ **Gencinedâr** bîş. i. *Esk.* Hazinedar. (M)

GENÇ sıf. (esk. türk. *kenç*'ten). Yaşı ilerlememiş olan: *Akşam üstleri Müjgân'la kol kola gezerken genç bir süvari zabitinin etrafımızda dolaştığına dikkat etmiştim* (R. N. Güntekin). ‖ (Hayvan için) Gelişmesini tamamlamamış olan: *Genç at.* ‖ Gençlikteki özelliklerini koruyan, dinç: *Genç kalmış bir ihtiyar.* ‖ Zihin bakımından yeterince gelişmemiş: *Daha çok genç o, bunları bilemez.* ‖ Genç bir kimseye ait: *Genç bir yüz.* ‖ *Teşm. yol.* Yeni yeni gelişen, kısa bir geçmişi olan: *Henüz çok genç olan rejimimizi tenkit ederken biraz daha insaflı olun.*

— DEY. *Genç irisi,* yaşına göre çok iri yapılı olan.

— Tar. *Genç Türkler hareketi.* Bk. JÖN-TÜRK.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinin Doğu Anadolu sancaklarından biri. (Kendi içişlerinde bağımsız, siyasî ve iktisadî bakımdan Osmanlı devletinin yönetimi altındaydı. Genç sancağı her yıl Osmanlı imparatorluğuna belli bir vergi verirdi. Yönetim şeklinin bir adı da serbest mirimiranlık idi.)

◆ i. Genç kimse: *Gençlere karşı daha dikkatli davranmalıyız.* ‖ Delikanlı, erkek: *Bu kırkbeşlik adamın yanında yirmi yaşlarında bir genç vardı* (S. F. Abasıyanık). *Sevdiği âşıktı başka bir gence* (F.N. Çamlıbel). [M]

GENÇ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili) ilçe merkezi kasaba; 6 064 nüf. Murat ırmağına sol taraftan karışan küçük bir derenin vâdisinde; yüksl. 1 100 m. Elazığ'ı Van gölü kıyısında Tatvan'a bağlayan demiryolunun tamamlanmasından sonra Genç'in önemi arttı, Bingöl şehrinin bu demiryolu üzerindeki istasyonu durumuna geçti. Bingöl'e 24 km uzaklıktadır. Genç'ten güneye doğru uzanan ve Güneydoğu Torosları aşan bir yol Diyarbakır'a ulaşır.

— *Genç ilçesi,* 1 646 km², 31 775 nüf. Merkez bucağından başka, Servi, Söğütlü, Yayla ve Yenisu adlı bucakları ve bunlara bağlı 68 köyü vardır. Hayvancılık ve tahıl tarımı. (M)

GENÇ (Nuri), türk tiyatro ve sinema sanatçısı (İzmir 1892). İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı (1911). Sahneye ilk olarak Sahne-i Osmanî Tiyatro Heveskâranı cemiyeti tarafından düzenlenen *Girit* adlı oyunda çıktı (1909). Harbiyeyi bitirdi (1914). Kısa bir süre sonra askerlikten ayrılarak kendini tamamıyle tiyatroya verdi. İzmir'de Ege tiyatrosunu kurdu (1918), bunun müdürlüğünü yaptı. Cemal Sahir, Ömer Aydın, Salâh Cehdi, Muammer Karaca ve Nıvart Suat gibi oyuncularla turnelere çıktı. Ankara'da ilk kurulan türk tiyatrosunun (1923) rejisörlüğünü yaptı. Daha sonra İzmir'de sinema müdürü (1950, Karaca (1954), Şenses tiyatrolarında aktör olarak (1957) çalıştı. Birçok filim çevirdi. Bazı eserleri derleyerek sahneye uyguladı. (M)

Genç Almanya (*Junges Deutschland*), 1830 sıralarında ortaya çıkan hürriyetçi ve fransız taraftarı fikir hareketi. Hareketin öncüleri Paris'e göçmen olarak yerleşen Heine ve Börne'dir. Genç Almanya, alman yazarları K. Gutzkow, H. Laube, T. Mundt, G. Herwegh, K. İmmermann, L. Wienbard tarafından desteklendi. Bunlar Saint-Simon'un görüşlerinden büyük ölçüde yararlandılar; A. Grün bu görüşleri anarşizme kadar götürdü. Frankfurt diyeti dine, ahlâka ve düzene aykırı saydığı Genç Almanya fikir hareketini mahkûm etti, *Alman Dergisi*'ni, bu arada birçok kitabı yasakladı. 1840 milliyetçi hareketiyle büyük bir darbe yiyen hareket 1848 devrimiyle ortadan kalktı. (L)

Genç Almanya (*Das Jüngste Deutschland*), 1884'te, edebiyat kurallarına ve toplum görenekleri̇ne karşı çıkan akım. Bu yeni okulun başlıca kuramcıları O. Brahm ile P. Schlenther'dir. Akımın birkaç kolu vardır: natüralizm, modernizm, dekadan sanat, sembolizm ve bazen de karşıt eğilimler. En önemli yazarları D. von Liliencron, G. Bleibtreu, M. G. Conrad, A. Holz, J. Schlaf ve özellikle okulun büyük romancısı H. Sudermann ile büyük piyes yazarı G. Hauptmann'dır. (L)

Genç Avrupa (*Giovine Europa*), Bern'de, 1834'te Mazzini tarafından kurulan ve Genç İtalya ile aynı fikirleri benimseyen gizli dernek. Millî şubelere ayrılan bu dernek, İtalya'nın yönetimi altında kıtanın yücelmesi amacını güdüyordu. (L)

Genç Belçika (*La Jeune Belgique*), 1881'de Brüksel'de yayımlanmağa başlayan edebiyat dergisi. Daha önceleri *La Jeune Revue* (Genç Dergi) adıyle çıkıyordu. 1882'de şair Max Waller'in eline geçmekle canlandı ve yeni sanat anlayışına bağlanan genç yazarların organı haline geldi. Gençler, romantik kuşağın kalıntısı olan yazarlarca bütün millî edebiyat üstünde hâkim kılınan akademizmin boyunduruğunu kırmak istiyorlardı. Onlar «sanat için sanat» idealine bağlıydılar ve parnasse okulunun bir kolu gibiydiler. Dergi, resmî edebiyatla ve toplumcu sanatla kıyasıya çatıştıktan sonra, sembolizme ve onun Belçika'daki organı *La Wallonie*'ye yöneldi. Max Waller ölünce (1889) derginin yönetimi sırayle Henry Maubel, Valère-Gille ve İwan Gilk'e geçti. *Genç Belçika,* tartışmalarla sarsıldığı, görüşlerindeki uzlaşmazlık ve darlık yüzünden genç yazarlarca bırakıldığı için 1897'de kapandı. (L)

Genç Fransa (*les Jeunes, France*), 1830 sıralarında bir yazar ve sanatçı topluluğuna verilen ad. Bunlar romantik okulun kuramlarını abartıyor ve garip kılıklarıyle görüşlerindeki gençlik atılganlığıyle dikkati çekiyorlardı. Yayımladıkları şiir kitaplarına ve romanlara korkutucu adlar koydular, en çok korkutmak istedikleri de «burjuvalar» idi. «Hernani çekişmesi»nde canla başla uğraştılar. Théophile Gautier, *les Jeunes-France* (Genç Fransa) [1833] adlı eserinde bu dost çevreyle alay eder, oysa kendisi de bu hareketin şampiyonlarından biriydi. Bunlar arasında Gérard de Nerval'i, Célestin Nanteuil, Jehan Du Seigneur'ü, Pétrus Borel'i O'Neddy imzasıyle yayımlanan *Feu et Flamme*'ın (Ateş ve Alev) yazarı Dondey-Dupré'yi, *Essai Sur l'Incommodité des Commodes*'un (Elverişlilerin Elverişsizliği Üstüne Deneme) yazarı Jules Vabre'ı sayabiliriz. Bazıları, siyasî görüşlerindeki aşırılıkla belirdiler; bir kısmı Cloitre-Saint-Merry barikatlarına ateş açtı (5-6 haziran 1832). Bu davranışlarıyle Bousingot'lara yaklaştılar. (L)

Genç Fransa (*Jeune France*), dört genç fransız bestecisinin (O. Messiaen, A. Jolivet, Daniel-Lesur, Y. Baudrier) 1936'da kurdukları topluluk; amaçları, müziğin soyutlaşmasına karşı çıkmak ve daha «insancıl» bir müzik ortaya koymaktı. Ancak, birlikte giriştikleri bu eylemi yürütürken hiçbiri kendi estetik görüşünün dışına çıkmadı. (L)

Genç Hıristiyanlar birliği (*Young Men's*

Foto. MEYDAN

Christian Association Y.M.C.A.) Genç nesilleri, dinî, ahlâkî ve maddî yönden korumak için 1844'te Londra'da sir George Williams tarafından kurulan protestan birliği. Paris kongresiyle (1955) teşkilâtlandı ve bütün dünyaya yayıldı. 7000'den fazla merkezi ve 4 milyon üyesi vardı. Birinci Dünya savaşı sırasında, müttefik orduları savaşçılarına büyük hizmetlerde bulundu. (L)

Genç İtalya (*Giovine İtalia*), eski carbonaro Mazzini tarafından 1830 ihtilâlinin başarıya ulaşamamasından sonra, temmuz 1831'-de Marsilya'da kurulan gizli siyasî dernek. Mazzini, italyanların zihnî ve ahlâkî gelişimi için çalışmayı amaç edinmişti. Mazzini, ideal olarak Tanrı, halk ve insanlık kavramlarını, sembol olarak da yeşil, kırmızı, beyaz bayrağı öneriyordu. Gizli italyan liberal dernekleri üyelerini de çevresinde toplamak için kurulan Genç İtalya derneği, bu amacını belirtmek için önce *Federazione della Giovine İtalia* (Genç İtalya federasyonu) adını almıştı. Derneğin, çete savaşlarına dayanan genel ayaklanma ve birlikçi, demokratik cumhuriyet taraftarı bir kamu programı vardı. Dernek üyeleri (prensip olarak 40 yaşını geçmemiş kişiler) hükûmete karşı çıkan gizli bir tarikat halinde toplandılar. 1832'de *Apofasimeni* derneğini de bünyesine katan ve *Veri İtaliani* üyeleriyle bir bağlaşma paktı imzalayan Genç İtalya 1832-1833'te yalnız aydın gençler arasında değil, özellikle Güney ve Orta İtalya'da zanaatçı sınıflar arasında da hızla yayıldı; buna karşılık güneyde derneğe karşı çok küçük bir direniş oldu. Dernek üyeleri arasında Garibaldi, Guerrazzi, Ruffini kardeşler v.b. de yer aldı. Sardinya devletlerinde, Lombardia, Toscana ve Roma'da 1833'te çıkan şiddetli olaylar Savoia seferinin (şubat 1834) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra ortalığı alt üst ederek devam etti. Bundan başka, dernekle aynı adı taşıyan ve G. Ruffini, L.A. Melegari, F.M. Buonarotti gibi imzaların da işbirliğini sağlayan dergide birçok yazı dizisi yayımlandı; bunlardan biri de (Halk Eğitimi) halk sınıflarına ayrılmıştı. Genç İtalya'nın sloganı «düşünce ve eylem», parolası «şimdi ve daima» idi. Asıl ideali Birleşik İtalya cumhuriyetini kurmak olan Mazzini, 1838 yılı sonuna doğru, Genç İtalya'yı yeniden canlandırdı ve Nicola Fabrizi'nin kurduğu İtalyan lejyonunu destekledi; ama derneğin bu ikinci dönemi eski canlılığına ulaşamadı ve 5 mart 1848'de yerini Millî İtalyan derneğine bıraktı. (L)

Genç Kalemler, Selânik'te on beş günde bir yayımlanan Türkçe edebî ve ilmî dergi (1911-1912, 4 cilt). İmtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Nesimî Sarım idi. Millî Edebiyat devrinin ilk yayın organı ve sonradan Ziya Gökalp tarafından esasları sistemli bir şekilde ortaya konulan türk milliyetçiliğinin dil ve edebiyattaki başlangıcı oldu. Kurucularının çoğu daha önce Manastır'da yayımlanan *Hüzün ve Şiir* adlı dergide yazan Ziya Gökalp, Ömer Seyfetin, Ali Canib, Kâzım Nâmi, Aka Gündüz, Hamdullah Suphi v.b. gençlerdi. Başta Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp ve Ali Canib olmak üzere hepsi, ilk sayıdan itibaren birçok tartışmalara yolaçan «yeni lisan» görüşünü ortaya atarak, halkın konuştuğu sade Türkçeyi yerleştirmeğe çalıştılar. Servetifünun ve Fecriati topluluklarını dil yönünden tenkit ederek bütün edebiyatçıları yeni dil hareketine çağırdılar. Dergide yayımlanan edebî eserlerde de bu fikri uyguladılar. Bu hareket önce büyük bir tepki görmesine rağmen tutundu. Daha sonra birçok sanatçının yetişmesini sağladı. Adı, Âkil Koyuncu tarafından tespit edilen dergi, küçük ve büyük olmak üzere iki seride yayımlandı. Büyük boyda olanı *Yeni Lisan Müdafii* başlığını taşıyordu. (M)

GENÇLEŞME i. (*gençleşmek*'ten *gençleş-me*). Gençleşmek eylemi: *Pavlov anomite'-lere ait tetkiklerinde gençleşme olayını tespit etti* (H.Z. Ülken).

— Biyol. *Karyogamik gençleşme, neotenik gençleşme*. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. *Yüzey şekilleri gençleşmesi*, aşınmanın tazelenmesiyle oluşan değişim.

— ANSİKL. Biyol. *Karyogamik gençleşme*. Haşlamlılarda üremeyi inceleyen Maupas, birleşme (kavuşma) yoluyle üremenin bunlarda az çok periyodik bir zorunluk olup olmadığını araştırdı. Bu çeşit üremenin, yüzlerce defa bölünmeden sonra, zorunlu karyogamik bir gençleşme alarak ortaya çıktığını gördü. Aynı araştırmalar daha başkalarınca da yapıldı. Öyle görünüyor ki eşeysiz çoğalma sonsuz olarak mümkündür; fakat hiç değilse bazı türlerde, çevre şartlarında ve beslenmede meydana gelen bir değişiklik birleşme yoluyle üremeğe yolaçabilir.

Neotenik gençleşme. Bir canlıda gençlik veya embriyon haline özgü nitelikler, aynı canlıdan meydana gelen bir yavruda erginlik karakteri halini alabilir. Başka bir deyişle, cinsiyeti belli ergin bir hayvan, germen'in gelişme hızı soma'nınkini aşar da evrim frenlenirse, kurtçuk karakterini sürekli olarak korur. Neoteni olayı soya, gelişmiş karakterlerle birlikte gençleşme de sağladığından, evrimde önemi bir rol oynamıştır. (L)

GENÇLEŞMEK geçz. f. (*genç*'ten *genç-le-ş-mek*). Yeniden gençlik nitelikleri kazanmak. ‖ Genç görünmek: *Bu kıyafeti giyince en azından beş yaş gençleştin*. (M)

GENÇLEŞTİRME i. (*gençleştirmek*'ten *gençleştir-me*). Gençleştirmek eylemi.

— Meyvc. Yeni sürgünler elde etmek amacıyle yapılan kısa budama.

— ANSİKL. Meyvc. *Gençleştirme* budamasında, kışın ağacın verimsiz dallarının hepsi kesilir. Böylece kesilen dalların dibinden yeni sürgünlerin çıkması sağlanır; bunlardan en gürbüz olan sürgün budanan dalın yerine alıkonarak ötekiler gene budanır. Armut, elma, erik ağaçları gençleştirme budamasına oldukça elverişlidir.

— Ted. *Gençleştirme metotları*. Bu metotların ilki olan Brown-Séquard metodu erişkinlerin erbezi salgılarının niteliğine dayanır; Brown- Séquard hayvanların erbezlerinden çıkardığı özütü yaşlılara şırınga etti. Fakat kesin sonuç alamadı. Elverişli sonuç veren olaylarda, özütü alan kimsenin bünyesinde zayıflama, çevreyle ilişkilerinde artış, zihnî etkinliğinde düzelme görüldü. Daha sonra Voronof aynı ilkeye dayanarak, insanlarda düşkünlüğü önlemek için şempanzenin erbezlerini insana aşılamağa kalkıştı. Aşı hiç bir zaman tutmadı, ama organizma şempanze erbezindeki hormonlardan faydalanabildiği için organ aşısı yapılan kimsede geçici bir iyileşme sağlanabildi.

Bugün, ihtiyarlığın incelenmesini konu edinen araştırmalar tam bir bilim haline gelmiştir (gerontoloji). Brown-Séquard'ın ve Voronof'un giriştikleri deneyler ihtiyarlarda sentetik hormonların, özellikle testesteron'un kullanılmasına yolaçtı; bunlarla elde edilenlere göre daha iyi oldu. Daha birçok madde, vitaminler lipotrop faktörler, etene ve amniyos özütleri de bu amaçla kullanıldı ve bunlardan değişik sonuçlar elde edildi. Fakat bugünkü gerontoloji ruhsal, duygusal ve zihnî etmenleri olduğu kadar yaşlı kimselerin etkinliğini, toplumsal, ailevî, meslekî v.b. etmenleri de dikkate almaktadır. Çünkü bütün bu etmenler ihtiyarlamanın belirmesinde önemli rol oynamaktadır. (LM)

GENÇLEŞTİRMEK ettrg. f. (*gençleşmek*'-ten *gençleş-tir-mek*). Genç hale sokmak. ‖ Genç göstermek: *Bu elbise seni çok gençleştiriyor*. ‖ Bir kuruluşu genç üyelerle canlandırmak, yenileştirmek: *Kurumumuzu gençleştirmeliyiz*. (M)

Gençliğe hitabe, Cumhuriyet Halk partisinin ikinci kurultayında (15-20 ekim 1927) Atatürk'ün okuduğu tarihî *Nutuk*'un sonunda yer alan hitabe. Atatürk son konuşmasında Millî Mücadelenin çok güç şartlar altında başarıya ulaştığını, bunun sonucunu gençlere emanet ettiğini bildirerek Türk gençliğine bir millî vasiyeti olan şu tarihî hitabesiyle seslendi:

«Ey Türk gençliği!

«Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

«Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyetini müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

«Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda mevcuttur!»

P.T.T. idaresi 1968'de Atatürk'ün 30. ölüm yılı dolayısıyle «Gençliğe hitabe»yi büyük bir hatıra pulu halinde tedavüle çıkardı. (M)

GENÇLİK i. (*genç*'ten *genç-lik*). Çocukluk ile orta yaşlılık arasındaki devre: *Ve bütün atomları kaplar habersiz / Gençlikteki ölümden uzaklık* (F. H. Dağlarca). ‖ Genç bir kimsenin durumu, genç olma hali: *Elimle batırmışım gençliğimi / Binip bineceğim en güzel gemi* (C.S. Tarancı). *İnsan gençliğinin değerini bilmeli*. ‖ Genç bir kimsenin tutumu: *Bunu onun gençliğine ver, isteyerek yapmamıştır*. ‖ Genç insanların bütünü: *Ey Türk gençliği! Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir* (Atatürk).

— Biyol. Bk. ANSİKL. ‖ *Gençlik hormonu*, *Corpora allata*'nın salgıladığı hormon. Böceklerde erginlik karakterlerinin belirmesine karşı koyar, erginliğe doğru gelişmeyi engeller.

— Patol. *Gençlik hastalığı*. Bk. CARRÉ HASTALIĞI.

— ANSİKL. Biyol. *Gençlik*, bir organizmanın hayatında doğumdan erginliğe kadar süren devredir. Bitkilerde gençlik ilk meyve verme zamanına kadar sürer ve hayvanların, özellikle karmaşık yapılı hayvanların gençliğiyle çok az bir benzerliği vardır. Basit hayvanlarda, başkalaşma ve deri değiştirme gibi bazen çok uzun süren bir dizi gençlik evresi görülür. Üstün yapılı hayvanlarda, özellikle insanda, görünüşte daha basittir. İnsanda, «çocukluk», «erinlik» ve «erginlik» adı verilen bir dizi evreler şeklindedir. Bazen gençliğin erinlikle sona erdiğini savunanlar varsa da doğru değildir; erinlik sadece cinsel organların çalışmağa başladığını gösterir. Vücudun büyümesi, omurgalılarda iskeletin belirlediği özgül biçimi alıncaya kadar, bir süre daha devam eder; bu sınıra varılınca erginlik durumu doğmuştur; vücudun genel morfolojisi bir daha değişmez. Gençliğin uzayabileceği yaş cinsiyete, ırka ve iklime göre nispeten değişir. Erginlik, kadında erkeğe göre, güneydeki ırklarda ise kuzeydekilere göre daha erken belirir. Erkekte gençlik otuz yaşına kadar sürebilir. Kadında yirmi beş yaştan öteye geçtiği seyrek görülür. Gençliğin fizyolojik temel özelliği özümlemenin yadımlamaya üstün oluşu, yani vücudun algısının vergisinden fazla olmasıdır. Bu durum daha yoğun ve daha kolay bir etkinliğe, buna karşılık daha derin ve daha uzun bir uykuya, daha büyük ölçüde uyum kolaylığına, yorgunluğa daha iyi dayanmağa yolaçar. Aynı zamanda bazı ruhsal özellikler gençliğe vergi nitelikler sayılabilir: canlı bir hayal gücü, kolay hatırlama, etki altında kalma, kolayca inanma, heyecan, uyanık zekâ gibi. Bununla beraber bu ruhsal nitelikler erginlikten sonra genç erkekte, genç kıza göre daha önce zayıflar; genç kız, erginleşip kadın olduktan sonra da bunları kısmen sürdürür. (LM)

Gençlik ve Spor bakanlığı, 3 kasım 1969'-da 4/983 nu.lı Bakanlar kurulu tezkeresiyle kurulan bakanlık.

Türk sporunun ilk ciddî teşkilâtı Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı (kuruluşu: 1923), daha sonra yerini Türk Spor kurumuna bıraktı (1936). Ancak bu cemiyetlerin maddî bakımdan yetersiz bulunmaları karşısında devletçe, türk sporu ile ilgilenme işi, 29 haziran 1938 tarih ve 3520 sayılı kanun ile Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Beden Terbiyesi Genel müdürlüğüne verildi. Be-

Gençlik ve Spor bakanlığı, Ankara

den Terbiyesi Genel müdürlüğü, daha sonra 1942 yılında kabul olunan 435 sayılı kanunla Millî Eğitim bakanlığına bağlandı. On sekiz yıl süreyle Millî Eğitim bakanlığına bağlı kalan Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, 1960 yılında 1414 sayılı kanunla yeniden Başbakanlığa bağlandı.

Bu yıldan itibaren türk sporu ve Beden Terbiyesi Genel müdürlüğünün yönetimi, Başbakanlığa bağlı Devlet bakanlığına verildi. Türk sporunu yönetmekle görevli Devlet bakanlığına önce Necmi Öktem (1961), sonra Mâlik Yolaç, daha sonra da Kâmil Ocak getirildi (1966). Kâmil Ocak'ın 1969'da ölümünden aynı yılın ekim ayında yapılan genel seçimlere kadar bu görevi başbakan Süleyman Demirel üzerine aldı. 1969'daki genel seçimden sonra Süleyman Demirel kabinesinde ilk defa bir Gençlik ve Spor bakanlığı kuruldu ve bakanlığa da İsmet Sezgin getirildi. (M)

Gençlik parkı (ANKARA), Ankara'da park. İstasyonla Vakıf apartmanları arasında. Parkın içinde sunî bir göl, çeşitli eğlence yerleri vardır. (M)

Gençlik ve Spor bayramı, Atatürk'ün Millî Mücadeleye başlamak üzere 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı günün yıldönümü; 20 haziran 1938 tarih ve 3466 sayılı kanunla millî bayram olarak kabul edildi. Her yıl 19 mayıs günü Türkiye'nin her yerinde bu bayramla ilgili olarak beden eğitimi ve spor gösterileri yapılır.

Türkiye'de ilk beden eğitimi gösterisini 12 mayıs 1916'da Erkek Öğretmen okulu öğrencileri Kadıköy İttihatspor çayırında (bugünkü Fenerbahçe stadının bulunduğu yer) yaptılar. Sonra Erkek Öğretmen okulu öğrencileri her yıl ve genellikle mayıs ayı içinde bu gösterileri tekrarlamayı bir gelenek haline getirdiler.

«Jimnastik şenlikleri», «Mektepliler bayramı», «İdman bayramı» ve daha sonraları da «Jimnastik bayramı» adı altında devam eden bu gösteriler zamanla bütün okullara yayıldı. Millî Eğitim bakanlığı 1927'den sonra bu gösterilerin düzenlenmesini üzerine aldı ve her yıl mayıs ayının üçüncü haftasında Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bu gösteriler yapılmağa başlandı. 1938'de 19 Mayıs gününün «Gençlik ve Spor bayramı» olarak kanunlaşmasından sonra bu gösteriler de bu resmî bayram gününe alındı. «Gençlik ve Spor Bayramı» için «Dağ* Başını Duman Almış» marşı *Gençlik marşı* olarak kabul edildi.

● *Gençlik ve Spor bayramı koşusu* veya 19 *Mayıs koşusu,* Atatürk'ün Millî Mücadeleye başladığı Samsun'dan aldıkları toprağı atletlerin koşarak Ankara'ya ulaştırmasıyle sonuçlanan koşu, 593 km'lik koşu o tarihten beri yapılagelmekte ve Samsun'dan getirilen toprak, Gençlik ve Spor bayramının Ankara'da yapılan gösterileri sırasında atletler tarafından cumhurbaşkanına sunulmaktadır. (M)

Gençlik ve Spor marşı. Bk. DAĞ BAŞINI DUMAN ALMIŞ.

GENÇ OSMAN. Bk. OSMAN II.

GENÇ OSMAN, türk kahramanı. Murad IV'ün Bağdat seferinde gösterdiği olağanüstü başarılarından dolayı masallara konu oldu. Birtakım tarikat şeyhlerinin yardımı ile İran'ın etkisi altında kalan Bağdat'ı ele geçirmek için Murad IV'ün açtığı sefere, yaşı küçük olduğundan gönüllü olarak katılmış, Bağdat kalesine osmanlı bayrağını dikerken şehit edilmiştir. Savaştaki atılganlığı, küçük yaşına karşılık en ön saflarda savaşması, elinde bayrakla ok yağmuruna tutulan kale burçlarına tırmanması, bayrağı burca diktikten sonra altında ölmesi, hayatını kısa zamanda bir efsane niteliğine bürümüştür. (M)

Genç Osmanlı fırkası, Abdülhamid II yönetimine karşı, 1900 yılında Kahire'de Jöntürklerin kurduğu gizli parti.

Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyetinin Kahire'deki mensupları 15 günlük *Hak* gazetesi (31 ağustos 1899'dan itibaren) ve haftalık *Sancak* gazetesinde (18 kasım 1899'dan itibaren) Jöntürklerin Kahire'de bir kongre yapmaları düşüncesini ortaya attılar. Genç Osmanlı fırkasının da bu dönemde kurulduğu, *Hak* gazetesinde yayımlanan programından anlaşılmaktadır. Partinin, Abdülhamid II'yi öldürmek üzere kura ile seçtiği iki üyesini Türkiye'ye gönderdiği söylentiler arasındadır. Partinin programında şu esaslar yer almaktadır: **1.** padişahın tahttan indirilmesi, bakanların yargılanması; **2.** Meşrutiyetin kurulması; **3.** kanunların tam olarak uygulanması; **4.** malî ve mülkî idarenin düzeltilmesi; **5.** şahsî menfaatlerle ilgili imtiyazların kaldırılması; **6.** din ve milliyet gözetilmeksizin kanun karşısında bütün Osmanlıların eşit tutulması.

Anarşist fikir ve eyleme de yatkın fakat ıslahatçı olduğu anlaşılan Genç Osmanlı fırkasının programındaki ıslahatın adlî düzenle ilgili olduğu belirtilmekte ve şeriat hükümlerinin yorumlanabilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. (M)

GENDEBİEN (Jean-François), belçikalı siyaset adamı (Givet 1753-Mons 1838). Avukatlık yaptı. Joseph II'nin Avusturya rejimine karşı mücadeleye girişti. Millî mecliste Fainaut devletleri milletvekili oldu, daha sonra başkan seçildi. 1802-1813 Arasında Yasama meclisine katıldı. 1815'ten sonra Felemenk Eyaletler meclisi üyeliği yaptı. Belçika devriminden sonra Millî meclise girdi. — Oğlu ALEXANDRE (Mons 1789- Brüksel 1869), 1830'dan sonra liberallerin ve katoliklerin Hollanda'ya karşı birleşmeleri için çalıştı. 1830'da Geçici hükûmet üyesi oldu, daha sonra Millî meclise seçildi, dük Nemours'un Belçika tahtına getirilmesinden yana olanlara katıldı. Bir süre adalet bakanlığı yaptı, sonra Belçika'nın Limbourg ve Lüksemburg'u kaybetmesine muhalefet ederek bu görevinden istifa etti. (L)

Gendre de M. Poirier (LE) [*Bay Poirier'nin Damadı*], Emile Augier ve Jules Sandeau'nun dört perdelik komedisi (1854). Konu için Sandeau'nun *Sacs et Parchemins* (Çantalar ve Kâğıtlar) [1851] adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu oyun, XIX. yy.ın *Kibarlık Budalası* sayılır; konusunu, Louis-Philippe çağı toplumunda eski asillerle (eserde Presles markisi Gaston ile temsil edilir), dünyada ve siyasî hayatta etkili olmağa çalışan zengin burjuvalar arasındaki evliliklerin yarattığı durumlardan alır. Yeni monarşiye karşı ilgisiz kalan Gaston, Bn Montjay ile çeşitli dolaplar çevirir, kayınpederi Bay Poirier ile alay eder, onu hayal kırıklığına uğratır. Presles milletvekili olmak isteyen Bay Poirier dolap çevirmekte damadından aşağı kalmayacaktır. (L)

GENDRİNGEN, Hollanda'da (Gelderen) şehir, alman sınırı yakınında; 15 100 nüf. Ağır metalürji. Makine yapımı. Ayakkabıcılık. Halıcılık. (L)

GENDÜM i. (fars. k.). *Esk.* **Buğday.** ‖ *Gendüm-gûn,* buğday renkli. ‖ *Gendüm-nümâ,* yüze gülüp aldatan. ‖ *Gendüm-nümâ vü cev-fürûş* «buğday gösterip arpa satan», hilekâr. (M)

GENE veya **GİNE** veya **YİNE** zf. (esk. türk. *yana*'dan). Yeniden, tekrar, bir daha: *Harbe giden sarı saçlı çocuk / Gene böyle güzel dön* (O. V. Kanık). *Pehlivan Ali'den gene iki buçuk lira borç alırken Fatma, ördüğü çorapları başını kaldırdı* (Orhan Kemal). ‖ Öyle olmasına rağmen, öyle de olsa: *Kadın kaderi Yunan ve Roma medeniyetleri ile de değişmez. Gene hukuksuzdur* (F. R. Atay). *Bizim bu alaylarımızdan gene ra, Ayşe gene saygılı davrandı.* ‖ Böylesi de: *Geç geldiler, gene iyi, hiç gelmeyebilirlerdi.*

Genealogie der Moral (ZUR) *Ahlâkların Soyağacı*], F. Nietzsche'nin 1887'de yayımlanan eseri. *Jenseits von Gut und Böse* (İyinin ve Kötünün Ötesinden) adlı eserin devamıdır. Aynı zamanda, hayatının son devrelerinde Nietzsche'nin hazırladığı ama tamamlayamadığı *Der Will zur Macht* (Güçlülük İstemi) adlı büyük eserin, *Der Fall Wagner* (Wagner Olayı) ve *Götzendammerung* (Tanrıların Grubu) ile birlikte ayrı bir parçasını meydana getirir. Eser üç bölüme ayrılır, efendiler ahlâkı ve köleler ahlâkı, günah ve vicdan huzursuzluğu, çilecilik ülküsü. Bu üç bölümde ileri sürülen ortak düşünceye göre, çilecilik ve bilim kılığına bürünerek ortaya çıkan ahlâk, yetersizlikleri yüzünden eyleme girişemeyen ve bundan ötürü kendilerine olduğu gibi yaratıcı kişilere de eylemi yasaklayıcı kurallar koyarak tatmin olmağa çalışan zayıf kişilerin duyduğu hınçtan doğmuştur. (L)

GENEKOLOJİ i. (fr. *génécologie*'den). Biyol. Bir türün anlaşılması için genetik inceleme ile ekolojik incelemenin işbirliğini belirtmek üzere Turesson'un (1923) ortaya attığı terim. (L)

GENEL sıf. (esk. türk. *gen,* geniş'ten *gen'*-

genelkurmay başkanları

Fevzi Çakmak

Kâzım Orbay

Salih Omurtak

Abdurrahman Nafiz Gürman

Gençlik parkı, Ankara

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

el). Bir şeyi veya kişiyi değil, onun bütün benzerlerini içine alan, geniş bir bütünü kaplayan: *Genel nüfus sayımı.* || Ayrıntıları hesaba katılmayarak bütünü bakımından ele alınan: *Genel dil. Piyasanın genel durumu.* || Bir genelleme sonucu elde edilen: *Genel düşünceler.* || Bir hizmet, yönetim v.b.nin tümünü kapsayan: *Genel merkez. Esk.* Umumî. *Zt.* ÖZEL. || *Genel ev.* Bk. GENELEV. || *Genel kurmay.* Bk. GENELKURMAY.

— Ask. *Genel karargâh,* personel, haber alma, plan, harekât, lojistik ve koordinasyon bakımından, kumandana kendi konularında yardım eden, çoğu kurmay subaylardan kurulu karargâha verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Genel rüzgârlar,* Güney yarımküresinin ilk enlem derecelerinden oğlak dönencesine kadar esen rüzgârlar.

— Fels. *Genel fikir. Bk.* KAVRAM.

— Huk. Türkiye Büyük Millet meclisinin denetim yollarından biri olan *genel görüşme,* hem Millet meclisine hem Senatoya tanınmış olan bir imkândır (Anayasa md. 88). Bu yol ile, hükûmetin veya bakanlardan birinin bir siyasî faaliyetinin meclisler tarafından denetilmesi yolu açık bulunmaktadır. || *Genel kadın,* kendilerini, başkalarının cinsî zevkine, çıkar karşılığı veya itiyadî bir şekilde hasretmeyi sanat edinen ve böylece birçok erkekle ilişkide bulunan kadın. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Genel ticaret,* transit emtia ve tekrar ihraç edilecek emtia da dahil olmak üzere, ülkeye giren ve çıkan bütün malların toplamı.

— Teşk. *Genel vali.* Bk. VALİ.

— Tıp. *Genel felç.* Bk. FELÇ. || *Genel tıp,* bir hastayı muayene eden hekimin, muayene sırasında başvurduğu bilgilerin ve araçların tümü. (Hekim muayene sırasında, teşhis koyabilmek, hastalığın gelişmesini ve tedavi yollarını kestirmek için, diğer uzmanlık dallarınca sağlanan gözlemleri de biraraya getirerek organizmayı bütünüyle ele alır.)

— ANSİKL. Ask. *Genel karargâh* ihtiyacı, XIX. yy.da avrupa ordularında duyuldu ve önce prusya ordusunda karşılandı. 1903'te Amerika Birleşik devletleri, 1906'da ingiliz silâhlı kuvvetleri bu kuruluşu kabul ederek uygulamağa başladılar.

Genel karargâh, bünyesinde istihbarat, harekât, lojistik, personel ve sivil işler adlı dairelerden gelmiş subayları toplar. Ayrıca, bu dairelerle ilgili koordinasyon karargâhı subayları da genel karargâh çalışmalarına katılır. Bazı önemli hallerde, bir genel karargâh sekreteri, özel karargâh subayları, kumandanın emir subayları ve irtibat subayları da bu çalışmaya katılır. Genel karargâhın görevi, bir kumandanın üstüne aldığı işi başarması ve hedefe ulaşabilmesi için gereken bütün şartları hazırlamak ve bunun için çeşitli birlikler arasında gereken bağlantıları kurmaktır. Bu topluluğun başında genel karargâhın kurmay başkanı bulunur. Genel karargâh kumandana gereken yardımları yaparken, bağlı oldukları başkanlıklar, daireler ve şubelerden bağımsız olarak değil, birbirleriyle devamlı şekilde temas halinde çalışır. Kurmay başkanı ancak, birbirleriyle yakından ilgili konularda her karargâh şube veya başkanına bağımsız olarak hareket edebilme izni verir.

— Huk. Yirmi bir yaşını bitirmiş bir kadının, fuhşu sanat edindiği şüphesi doğar, yapılan gizli ve ayrıntılı soruşturma sonunda bu durumu kesinlikle anlaşılırsa, onu fuhşa sürükleyen sebepler Zührevî Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele komisyonunca incelenir ve namuslu hayata dönmesini sağlayacak tedbirlere başvurulur. Tedbirlerin fayda vermemesi halinde, *genel kadın* olarak kaydedilir ve nüfus hüviyet cüzdanları ellerinden alınır. Kadın, 18-21 yaşlarındaysa, genel kadın sayılmamakla birlikte, hakkında «gizli sağlık kartonu» düzenlenerek tescil edilir. On sekiz yaşını bitirmemiş olanlar korunmağa muhtaç çocuklara yapılan muameleye tabi tutulur.

Genel kadınlar ile 18-21 yaşları arasında bulunanlar, belli günlerde muayeneye, şayet tedavi görüyorsa hekime gitmek zorundadırlar; muayeneden kaçanlar bir geneleve bağlanırlar. Geneleve kendi rızalarıyla giren ve çalışan kadınlar, ev değiştirmek veya fuhşu bırakmak üzere evi terk etmek istediklerinde, buna, hiç bir sebep, bahane ve şekilde engel olunamaz. Fuhşu tamamen bırakmak istediğine, komisyonca kanaat getirilen genel kadınlar korunur ve nüfus hüviyet cüzdanları geri verilir; durumları bir süre gizlice takip edilir. Komisyon, genel kadınları bu hayattan vaz geçirmek, yeniden veya ilk defa fuhşa atılan yahut atılmak üzere olan kadınları kurtarmak için tedbirler alır ve bu amaçla kurulan hayır dernekleriyle de işbirliği yapar. (LM)

GENELEME i. (*gene*'den *gene-le-me*). *Yeni.* Mant. Bir düşüncenin başka sözle tekrar anlatılması. Tautoloji. (M)

GENELEV bls. i. (*genel* ve *ev*'den). Genel kadınların biraradа buluşarak fuhuş yaptıkları veya bu amaçla toplandıkları yer. Bk. ANSİKL. ve GENEL *kadın.*

— ANSİKL. Huk. *Genelevler,* Zührevî Hastalıklar ve Fuhuşla Mücadele komisyonunun inceleme ve mütalâası üzerine vali veya kaymakamın izniyle gösterilen bölgede açılabilir. Genelevler ana caddelerden görülecek yerlerde açılamayacağı gibi, resmî daire ve kurumlar, ibadet, öğretim, spor sahaları, genel iş ve toplanma, eğlence, bayram yerleri yakınında ve bu yerlerden görülebilecek mesafede de olamaz.

Semtine, konforuna, vizite ücretine, çalışan kadın sayısına göre sınıflandırılan genelevlere, bu işe ayrılmış olan sokağa açılan tek kapıdan girip çıkılır. Dış kapının camsız olması reklam niteliğinde renkli ışık kullanılmaması gerekir. Genelev sahipleri, müstahdem ve genel kadınların müşteri celbi yasaktır. Genelevlerin pencereleri yoldan 2 m yüksekliğe kadar evin içi görünmeyecek biçimde örtülecek ve açılmayacak; üst kat pencerelerinde genel kadınlar açık saçık oturup teşhir veya davette bulunmayacaklardır. Giriş kapısı sürekli kapalı tutulacak, ziyaretçi çalınca açılacaktır. Mahallî polis ve sağlık teşkilâtınca sıkıca denetlenen genelevlerde, alkollü içkiler, uyuşturucu maddeler kullanılması, kumar oynanması, gürültü ve eğlence yapılması da yasaktır.

Genelev sahiplerinden, fuhuş sebebiyle bulaşan zührevî hastalıklarla mücadele giderlerine karşılık olmak üzere her ay, belli bir ücret alınır. Bu para evin sınıfına göre tespit edilir ve bu hizmet dışında kullanılamaz.

● *Birleşme evi,* fuhuş amacıyle gelen çiftlere kısa süre açık tutulan evlerdir. Bu evlere kadın ve erkek ayrı ayrı gidemez. Birlikte gelmeleri mecburîdir. Uzun süre birlikte kalmamaları şarttır. Birleşme evine, yalnız burada çalışması için vesika verilen kadınlar girebilir. Genelev kadınları ile diğer kadınlar giremezler.

● *Tek başına fuhuş yapılan evler,* fuhşu tek başına yapan kadınların, ikametgâh edinerek içinde fuhuş yapmayı meslek haline getirdikleri evlerdir.

Birleşme evleri gibi bu evler de genelevlere ilişkin açılma, çalışma şart ve yasaklarına tabidir.

● *Randevu evleri.* Tescilsiz kadınların çalıştığı ve izin alınmadan gizli fuhuş yapılan yerlerdir. Bu evler, gizli fuhuş yapıldığı takdirde, en çok üç aya kadar kapatılır. Yargıtayın 14.1.1948 tarih ve 30/2 sayılı bir içtihadı Birleştirme kararı uyarınca genelev olarak kullanılmak üzere bir gayrimenkulün kiralanmasına ilişkin sözleşme, genelev mevzuata uygun biçimde hükûmetin izniyle işletiliyorsa ahlâka aykırılık sebebiyle hükümsüz sayılamaz. (M)

GENELGE i. (*genel*'den *genel-ge*). *Yeni.* Bir konu hakkında ilgililerce gönderilen yazı. || Böyle bir yazıyı gönderme. *Esk.* Tamim. (M)

GENELKURMAY bls. i. Ask. Silâhlı kuvvetlerin, barıştaki en büyük kumandanının taktik, teknik, lojistik ve diğer faaliyet ve hizmetlerini yürütmek üzere görevli en büyük askerî karargâhına verilen ad. (*Genelkurmay başkanlığı* da denir.) Bk. ANSİKL. || *Genelkurmay başkanı,* barışta ve savaşta Silâhlı kuvvetlerin kumandanı olan, hizmetlerin yürütülmesinde Millî Savunma bakanlığı ile işbirliği yapan, görev ve yetkilerinden ötürü başbakana karşı sorumlu olan kişi. *Esk.* Erkânıharbiyeyi Umumiye reisi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Genelkurmay başkanının görev ve yetkileri.* Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. En büyük genel karargâh olarak nitelendirilebilen *Genelkurmay,* aynı zamanda seferde kurulacak Başkumandanlık karargâhının da çekirdeğini teşkil eder.

Genelkurmayda hizmetler, ana görevler ve özel görevler olmak üzere iki büyük bölüm içerisinde yürütülür. Bunlardan ana görevlerden Personel başkanlığı, personel, moral ve benzeri işlerle; Haber Alma başkanlığı, haber alma, güvenlik ve propaganda, protokol ve benzeri işlerle; Harekât başkanlığı, plan, harekât, teşkilât, seferberlik, eğitim ve benzeri işlerle; Lojistik başkanlığı da plan, ihtiyaçlar, ikmal, hizmetler ve benzeri işlerle görevlidir. Özel görevler ise, Tarih başkanı, Merkez dairesi, İstihkâm, İnşaat, Muhasebe grubu, Ulaştırma, Zırhlı birlik, Ordudonatım, Sağlık ve Veteriner daireleri ile Levazım grubu, Maliye ve bütçe dairesi, Hukuk işleri, Teftiş işleri ve Yargılama faaliyetleridir.

● *Genelkurmay başkanı.* 1924-1944 Yıllarında Cumhurbaşkanlığına, 1944-1949 yıllarında Başbakanlığa, 1949-1961 yıllarında Millî Savunma bakanlığına bağlı olan genelkurmay başkanı, 1961 Anayasası ile yeni statüsüne girdi. Genelkurmay başkanı barışta Silâhlı kuvvetlerin en büyük kumandanıdır ve Bakanlar kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir. Görev ve yetkilerini özel kanununa göre yürütür. 1961 Anayasasına göre genelkurmay başkanı bu görev ve yetkilerinden, ancak başbakana karşı sorumludur.

Cumhuriyet devrinde genelkurmay başkanlığı yapmış kumandanlar şunlardır: mareşal Fevzi Çakmak (12 temmuz 1922-12 ocak 1944); orgeneral Kâzım Orbay (12 ocak 1944-30 temmuz 1946); orgeneral Salih Omurtak (1 ağustos 1946-8 haziran 1949); orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman (10

genelkurmay başkanları

Nuri Yamut

Nurettin Baransal

İsmail Hakkı Tunaboylu

Fevzi Mengüç

Rüştü Erdelhun

Cemal Gürsel

Genelkurmay başkanlığı, Ankara

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

genelkurmay başkanları

Ragıp Gümüşpala

Cevdet Sunay

Cemal Tural

Memduh Tağmaç

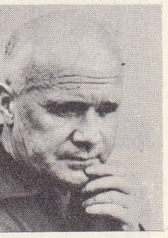

Jean GENET
France tiyatrosunda oynanan «Paravents»dan bir sahne

haziran 1949-6 haziran 1950); orgeneral Nuri Yamut (6 haziran 1950-10 nisan 1954); orgeneral Nurettin Baransel (28 mayıs 1954 -25 ağustos 1955); orgeneral İsmail Hakkı Tunaboylu (25 ağustos 1955-10 ekim 1957); orgeneral Fevzi Mengüç (11 ekim 1957-22 ağustos 1958); orgeneral Rüştü Erdelhun (23 ağustos 1957-27 mayıs 1960); orgeneral Cemal Gürsel (27 mayıs 1960-3 haziran 1960); orgeneral Ragıp Gümüşpala (3 haziran 1960-4 ağustos 1960); orgeneral Cevdet Sunay (4 ağustos 1960-15 mart 1966); orgeneral Cemal Tural (16 mart 1966-16 mart 1969); orgeneral Memduh Tağmaç (16 mart 1969).

— Huk. Anayasanın 110. maddesinin 1. fıkrası uyarınca «Başkumandanlık, Türkiye Büyük Millet meclisinin manevî varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur». Burada sözü edilen ve tamamen temsilî bir nitelik taşıyan Başkumandanlığın barışta veya savaşta bir başka kimseye devri ve herhangi bir kişinin başkumandan olarak tayini mümkün değildir. Buna karşı Silâhlı kuvvetlerin fiilî kumandanlığı, barışta ve savaşta genelkurmay başkanına aittir (Anayasa md. 110/fıkra II, 31 haziran 1970 tarihli ve 1324 sayılı Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait kn. md. 1/fıkra II).

Genelkurmay başkanının görev ve yetkilerini düzenleyen 1324 sayılı kanun uyarınca (md. 2), genelkurmay başkanı, Silâhlı kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında; personel, istihbarat, harekât, teşkilât, eğitim, öğretim ve lojistik hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlarını tespit eder. Bunun gibi, yapılacak milletlerarası anlaşma ve antlaşmaların askerî yönlerinin tayininde ve uygulama esaslarının tespitinde genelkurmay başkanının mütalaası alınır. Genelkurmay başkanı gerektiğinde bu konuya ilişkin toplantılara katılmak veya temsilci göndermek hakkını haizdir (md. 3.). Genelkurmay başkanı (şahsen veya yetkili kılacağı kişi ve kuruluşlar vasıtası ile), görev ve yetkilerine giren konularda, ilgili bakanlıklar, daireler ve kurumlar ile doğrudan doğruya yazışma yapabilir ve temas kurabilir (md. 4). Genelkurmay başkanına özel kanunlarla verilmiş diğer görev ve yetkiler saklıdır. Buna örnek olarak, Anayasa md. 111 ve 11 aralık 1962 tarihli ve 129 sayılı Millî Güvenlik Kurulu kanunu ile genelkurmay başkanına Millî Güvenlik kuruluna üye olarak katılma yetkisinin verilmesi gösterilebilir. Bk. *Millî* GÜVENLİK KURULU.

Genelkurmay başkanı, kara, deniz veya hava kuvvetleri kumandanlığı yapmış general ve amiraller arasından, Bakanlar kurulunun teklifi üzerine cumhurbaşkanınca tayin edilir.

Genelkurmay başkanının başka bir göreve tayini veya emekliye ayrılması için, tayinindeki usule uyulur.

Genelkurmay başkanlığı makamının boşalması halinde, en geç 45 gün içinde bir tayin yapılması gerekir.

Bundan önce yürürlükte bulunan 30 mayıs 1949 tarihli ve 5398 sayılı Millî Savunma bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair kanun, Genelkurmay başkanlığını Millî Savunma bakanlığı bünyesi içinde ve bu bakanlığın bir yürütme organı olarak düzenlemişti.

Söz konusu kanuna göre, genelkurmay başkanı millî savunma bakanının teklifi üzerine Bakanlar kurulu kararıyle tayin edilebiliyor ve değiştirilebiliyordu. Bu düzenlemeden genelkurmay başkanının millî savunma bakanına karşı sorumlu olacağı sonucu çıkıyordu. Adalet partisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi grubu, bu kanunun çeşitli yönlerden 1961 tarihli Anayasa'ya, özellikle «Genelkurmay başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur» diyen Anayasanın 110. maddesine aykırı düştüğünü ileri sürerek Anayasa mahkemesinde bir iptal davası açmıştır. Anayasa mahkemesi bazı karşı oy yazıları ihtiva eden 14 nisan 1966 tarih ve E. 1963/67, K. 1966/19 sayılı kararı ile kanunun dava konusu olan 1., 2. ve 3. maddelerini iptal etmiştir. Yüksek mahkemeye göre, Anayasamızın sisteminde, Silâhlı kuvvetlerin barışta ve savaşta hazırlanması ve yönetilmesine ilişkin hizmetlerde bu hizmetlerin Bakanlar kurulu ile bağlantısını sağlayacak bakan, millî savunma bakanı değil doğrudan doğruya başbakandır. Anayasanın 110. maddesinin Başbakana verdiği bu görev, Anayasanın 105. maddesinde belirtilen genel nitelikteki başbakanlık görevlerinden ayrı ve onlara ek olarak düzenlenmiş özel nitelikte bir görevdir. Şu halde bu konuya ilişkin sorumluluk halkası aşağıdaki gibidir: idare kademesinde ordunun barışta, savaşta hazırlanması ve yönetilmesinden genelkurmay başkanı, başbakana karşı sorumludur. Hükûmet kademesinde, başbakan Anayasanın 105. maddesinin 2. fıkrası uyarınca, bu hizmetler dolayısı ile Bakanlar kuruluna karşı münferiden sorumlu tutulacaktır. Nihayet Bakanlar kurulunun, Büyük Millet meclisine karşı, Anayasanın 110. maddesinin 2. fıkrasına dayanan ortak sorumluluğu vardır. Anayasa mahkemesi, aynı kararda, Genelkurmay başkanlığını, Millî Savunma bakanlığının bir dairesi olarak ele almanın ve bakanlığa Anayasa gereğince genelkurmay başkanına ait olan ordunun hazırlanması ve idaresi görevlerini vermenin caiz olacağını açıkça belirtmiştir. Şu var ki, bundan, Millî Savunma bakanlığı diye bir bakanlığa yer kalmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Yüksek mahkemenin ifadesi ile «Gerekiyorsa, Anayasa'ya aykırı bulunmayan nitelikte görevler verilerek Bakanlığın devam ettirilmesi veya başka görevlerle yeni bir Bakanlık kurulması mümkündür». İşte bu karardan sonra çıkarılan ve her ikisi de 31 temmuz 1970 tarihini taşıyan 1324 ve 1325 sayılı kanunlar genelkurmay başkanıyle Millî Savunma bakanlığının görev ve yetkilerini, kararda yer alan prensiplerin ışığı altında düzenlemiştir. 1324 Sayılı kanunun 6. maddesiyle Millî Savunma bakanlığı Görev ve Teşkilâtı Hakkında 1325 Sayılı kanunun 6. maddesi, Silâhlı kuvvetler hizmetlerinin tam bir bütünlük ve beraberlik içinde yürütülmesi amacıyle Millî Savunma bakanlığı ile Genelkurmay başkanlığının sıkı bir işbirliği halinde çalışacaklarını özel olarak tasrih etmiştir. Her iki makam görev ve yetkileri icabı kuvvet kumandanlıkları, diğer makamlar ve kurumlarla yaptıkları önemli ve ilgili yazışmalardan karşılıklı olarak birbirlerine bilgi vereceklerdir. Hangi görev ve yetkilerin, Anayasaya aykırı düşmeksizin Millî Savunma bakanlığına bırakılabileceği, 1325 sayılı kanunun 2. ve 3. maddelerinde gösterilmiştir. Bk. *Millî* SAVUNMA *bakanlığı.*

— Tar. Osmanlı ordusunda 1860'tan 1879'a kadar Seraskerliğe bağlı bir erkânıharp reisinin emrinde, çeşitli rütbelerde erkânıharp subayları görev alıyor ve bunlar Erkânıharbiyei Umumiye dairesini meydana getiriyorlardı. Bunlar arasında merkezde ve taşrada bulunanlardan başka *Ceridei Askerî* (Askerî Gazete) komisyonunda ve basmahanede (matbaa) görevli subaylar da yer alıyordu. 1879'da kabul edilen «Erkânıharbiyeyi Umumiye Reisi Umumîsinin ve Erkânıharbiye Dairesinin Vazifeyi Dahiliyesi nizamnamesi» gereğince Erkânıharbiye dairesi Başkumandanlık emrine verildi; az sonra da Harbiye nezaretine bağlandı.

Türkiye cumhuriyetinin ilk yıllarında Büyük Erkânıharbiyeyi Umumiye reisliği denilen kuruluşun adı erkânıharp teriminin kurmay olarak değiştirilmesinden sonra genelkurmay'a çevrildi. (M)

Genelkurmay başkanlığı. Bk. GENELKURMAY.

GENEL KURUL blş. i. Bir kuruluşun bütün üyelerinin ve ilgililerin meydana getirdiği kurul. *Esk.* Umumî heyet. (M)

GENELLEME i. (*genellemek*'ten *genel-leme*). Genellemek eylemi. *Esk.* Tamim.

— ANSİKL. Mant. Kavramın oluşması, soyutlama* ve *genelleme*'ye dayanır. Birtakım tikel ve somut nesnelerden hareket eden düşünce, bu nesnelerin hepsinde bulunan belirtileri gözönünde tutar ve sadece bazılarında bulunanları bir yana bırakır: buna soyutlama denir. Daha sonra, bu belirtileri, geçmişte, şimdide veya gelecekte taşıyacak bütün nesnelere yayar: buna da genelleme denir. Soyutlama ve genelleme, kavramın işareti olan kelime sayesinde, dil tarafından desteklenir ve tespit edilir. (L)

GENELLEMEK geçl. f. (*genel*'den *genelle-mek*). Mant. Varlıklar veya olaylar arasındaki benzerlik bağıntılarını bir fikirde toplamak: *Genellemek düşüncenin temellerinden biridir. Esk.* Tamim etmek. (M)

GENELLEŞME i. (*genelleşmek*'ten *genelleş-me*). Genel hale gelme, genel bir nitelik kazanma.

— Deneysel psikol. *Genelleşme* veya *uyartının genelleşmesi*, verilen şartlandırıcı bir uyartıyle meydana gelen şartlı bir tepkinin başlangıç uyartısından ayrı ve etkilikleri bu uyartıyle benzeşmelerine bağlı birtakım uyartılarla hatırlanabilme özelliği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Algısal genelleşme*, bir şekli, bu şeklin uğradığı oran, renk ve durum değişikliklerine rağmen tanıyabilme yeteneği. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Cevabın genelleşmesi*, verilen şartlandırıcı bir uyartının, başlangıçta bağlandığı şartlı tepkiden ayrı, ama gene de o tepkiyi andıran şartlı tepkilere yolaçması: meselâ, bir metronom sesine bağlı olan sol eli çekme tepkisi, bazen yerini sağ eli çekme tepkisine bırakabilir. (Cevabın genelleşmesi, uyartının genelleşmesine oranla çok daha az incelenmiştir). ‖ *Semantik genelleşme*, bir uyartı-nesne'nin etkinliğinde, kendisini belirten terimi veya o terime yakın sesli terimleri kapsayacak şekilde beliren genelleşme. (1957'de, Markosian, özellikle insanda, bir metronomun sesiyle, kanın pıhtılaşma süresinde bir hızlanma olduğunu meydana çıkardı. Şartsız uyartı olarak bir elektrik şoku kullanıldığı zaman, deneğin önünde «metronom» kelimesi söylendiği anda pıhtılaşma hızlanıyordu. Ne var ki, bu hızlanma, metronom sesinden sonraki hızlanmaya (50 sn) göre daha ağır (70 sn), fakat metronom sesiyle bir şartlanma yapılmadığı duruma göre (90 sn) daha hızlıdır. Genelleşme, daha hafif olmakla birlikte, meselâ «metropol» veya «mikroskop» gibi yakın sesli kelimeler karşısında da gerçekleşir. Bk. ANSİKL.

— Haritabilim. Haritanın okunmasını kolaylaştırmak için ele alınan ana kanunun niteliyici öğelerini seçmek.

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Genelleşme* veya *uyartının genelleşmesi*. Genel olan bu süreç, gerek Pavlov tipi şartlamada, gerek araçlı şartlanmada açıkça ortaya konmuştur. Meselâ, Kupalov, Pavlov tekniğini uygulayarak, bir köpeğin salya salgısını, 1 000 H'lık bir sese göre şartlandırmıştır. Bu durumda elde edilen salya miktarı, 80'dir (keyfî birimlerle). Aynı şiddette olan 700 H'lik bir ses daha önce hiç bir kuvvetlenme tarafından izlenmeyince, ilk sunuluşta, 78 birimlik bir salgılama meydana getirebilir. Aynı şartlar altında, 400 H'lik bir ses, 57 birimlik; 200 H'lik bir ses, 49 birimlik; 100 H'lik bir ses ise 29 birimlik bir salgılama verir. Sunulan seslerin frekansı, 1 000 H'dan fazla ise, elde edilen sonuçlar simetriktir. Bu durum ise, bir *genelleşme gradyan*'ının varlığını ispat eder. Ayrıca, duyumlar arası genelleşmeler de gözlemlenmiştir. Meselâ temel uyartı, işitme ile yabancı uyartı ise işitme veya dokunma ile ilintili olabilir. Guttman ve Kalish, aynı geneleşme olayını, araçlı şartlanmada da elde etmişlerdir. Meselâ bir güvercin yiyecek elde edebilmesi için, belli bir uzunluktaki ışık dalgasıyle aydınlatılmış, aydınlık bir düzey üzerinde yem yemeğe şartlandırılmıştır. Daha sonra, kuvvetlendirme yapılmaksızın, ışık dalgası değiştirilince, güvercinin yem yemek için gagalama hareketini yapmağa devam ettiği görülmüştür. Ama gagalama frekansı, yeni ışık dalgasıyle, şartlandırmanın yapılmasını sağlamış ilk ışık dalgası arasındaki fark oranında düşüktür.

Foto. Lipnitzki, A.F. (LAROUSSE)

Genelleşme, şartlandırma bakımından büyük önem taşıyan bir olaydır. Gerçekten de, iki uyartı, hiç bir zaman, birbirine tıpatıp benzemez. Bundan ötürü, genelleşme olmadan şartlı bir cevabın uyandırılması mümkün değildir.

● *Algısal genelleşme.* Algısal genelleşme, hayvan psikolojisi alanında, özellikle Lashley (1938) tarafından incelendi. Bu konuda yapılan denemelerden biri, beyaz farelerin, iki şekil arasında bir seçme yapmayı öğrenmek üzere eğitilmesidir, hayvan bu şekillerden birini seçince mükâfatlandırılır, diğerini seçince cezalandırılır. Başarı ölçüsü, art arda gelen ve seçmenin doğru olarak yapılmasıyle sonuçlanan 20 denemenin tamamlanmasıdır. Hayvanın bu ölçüye göre davranması sağlandığı zaman, farelere, yeni bir çift resim düzeniyle ve cezasız olarak on deneme daha yaptırılır. Edinilmiş olan ayırt etme yeteneği, herhangi bir yeni öğrenmeğe ihtiyaç duyulmadan bu yeni duruma aktarılırsa, *algısal genelleşme* gerçekleşmiş demektir. Meselâ, öğrenme, düz bir siyah zemin üzerinde beliren ve birinin tepesi yukarıda, ötekininki aşağıda olan iki dolu ve beyaz üçgenle yaptırılmışsa ve eğer hayvan, meselâ tepesi yukarıda olan üçgeni geçmeğe alıştırılmışsa, hayvanın, bu seçmeyi, önce siyah zemin üzerindeki bir çift beyaz ve çizgisel üçgene, sonra da tabanı olmayan bir çift çizgisel üçgene genelleştirdiği görülür. Ancak, yalnız tabanları ve açılarıyle belirtilmiş üçgenlere genelleme yapıldığına pek rastlanmaz. Nitekim, düz siyah zemin yerine, incecik beyaz çizgileri olan siyah zemin kullanılırsa genelleşme gerçekleşir ama çizgiler genişleyince genelleşmenin de ortadan kalktığı görülür. (L)

GENELLEŞMEK geçz. f. (*genel*'den *ge-nel-le-ş-mek*). Genel bir durum almak: *Bunalım genelleşti. Esk.* Taammüm etmek. (M)

GENELLEŞTİRME i. (*genelleştirmek*'ten *genelleştir-me.*) Genel kılma. *Esk.* Umumîleştirme.

— Mat. *Bir önermeyi genelleştirme,* birinci önermeyi, bir özel hal olarak kapsayan ikinci bir önerme bulma.

— ANSİKL. Mat. Aritmetikte şöyle bir teorem ispatlanabilir: «çarpanları tam sayı olan bir çarpımda, çarpımın değeri değişmeden çarpanların sırası değiştirilebilir»; bu teorem, yalnız iki çarpandan meydana gelen bir önermenin genelleştirilmesinden çıkarılır; ayrıca önerme de, kesirli ve ortak ölçüsü olmayan sayılara uygulanabildiği gösterilerek genelleştirilebilir. (L)

GENELLEŞTİRMEK geçl. f. (*genelleşmek*'ten *genelleş-tir-mek*). Genel bir özellik kazandırmak: *Bir yargıyı genelleştirmek. Esk.* Umumîleştirmek.

— Deneysel psikol. Edinilen bir refleksi genelleştirmek: daha önce başka bir durumda kazanılan bir refleksi veya davranışı, yeni bir durumda tekrar meydana getirmek. (L)

GENELLİK i. (*genel*'den *genel-lik*). Genel olanın niteliği: *Bir yargının genelliği.*

— Mant. Genel fikrin, yani kavramın özelliği. (M)

GENELLİKLE zf. (*genellik*'ten *genellik-le*). Genel olarak: *Bunlar, genellikle Eskişehir bölgesi halkındandır* (Y.K. Karaosmanoğlu.) [M]

GENELMEK geçz. f. (*gen*, geniş'ten *gen-el-mek*). *Halk dili.* Genişlemek. (M)

GENELSEÇİM bls. i. Bk. SEÇİM.

GENEPİSTASİS i. (yun. *genos*, soy ve *epistasis*, duraklama'dan). Bir bireyler topluluğunda çeşitlenmenin duraklaması.

— ANSİKL. Eimer'e göre, ayıklanma, ırk ayrılığı v.b. gibi değişik etkiler altında başlayan çeşitlenme, aynı soydan gelen bireylerin hepsinde pek ilerilere kadar sürüp gitmez; çeşitlenmelerin bir kısmı belli bir evrede duraklar, bunlardan sabit bir tür meydana gelir; diğer kısmıysa evrimine devam eder, yine *genepistasis* sonucu bir duraklama ile ilk baştakinden farklı, daha başka bir veya birçok türü oluşturur. (L)

GENER (Pompeyo), katalonyalı filozof ve edebiyat tenkitçisi (Barcelona, 1831-ay.y. 1920). Tıp okuduktan sonra, Avrupa'da uzun süre dolaştı, Paris'te Claude Bernard, Berthelot, Renan, Maspero ve Lenormand'ın derslerini izledi, İspanya'ya döndü. *Herejias* (Sapkınlıklar) [1885], *La Muerte y el Diablo* (Ölüm ve Şeytan), *Miguel Servet* (1911) adlı eserleri geniş yankı uyandırdı. (L)

GENERA i. (lat. k. *genus, -eris,* cins'in çoğulu'ndan). Cinslerin tanımlarını kapsayan tabiat bilgisi kitabı. (L)

GENERAL i. (fr. *général*'den). Ask. Kara ve hava ordularında albay ile mareşal arasında yer alan yüksek rütbeli subaylara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Türk Silâhlı kuvvetlerinde paşa yerine *general* unvanının kullanılmasına 1934 yılında başlandı. Kara ve Hava kuvvetlerindeki general rütbesinin deniz kuvvetlerindeki karşılığı amiraldir.

Tugaya kumanda eden generale *tuğgeneral;* tümene kumanda eden generale *tümgeneral;* kolorduya kumanda eden generale *korgeneral;* orduya kumanda eden generallere *orgeneral* denir.

Generaller kıta görevleri dışında başta Genelkurmay başkanlığı olmak üzere büyük karargâhlar ve kurumlarda da görevlendirilirler.

◆ **Generallik** i. General rütbesi. (M)

General Electric co. Elektrik motorları ve malzemesi yapan ilk amerikan şirketi. 1892'de New York'ta kuruldu. Edison General Electric, Thomson-Houston Electric ve Thomson-Houston International Electric firmalarını satın aldı. XIX. yy.ın başlarından bu yana, amerikan elektrik lambaları piyasasına hâkim oldu. 1925'te, International General Electric'in de yardımıyle, akkor flamanlı lambalar üstünde çalışan dev bir kartel kurdu. Bu kartel, «Aydınlatmanın Gelişmesi İçin Phoebus S.A. Sanayi ortaklığı» adı altında Cenevre'de kurulan ve İkinci Dünya savaşından sonra ortadan kalkan bir kuruluştur. General Electric co., ayrıca, sanayi ve ulaşım için gerekli çok güçlü elektrik makineleri, her türlü ısıtma, aydınlatma ve soğutma cihazları da yapmaktadır. Işık hacmiyle büyük amerikan sanayi ortaklıkları arasında altıncı, çalıştırdığı personel sayısıyle de üçüncü gelir. (L)

General Motors corporation, Du Pont de Nemours grubu tarafından 1908'de kuruldu. Dünya çapında ilk otomobil yapımını gerçekleştiren büyük amerikan sanayi ortaklığı. 1914-1918 Arasında büyük gelişme gösteren ortaklık, 1930'dan sonra dizel lokomotifleri yapmağa başladı. Ayrıca, 1920-1940 arasında, «Frigidaire» marka buzdolaplarını piyasaya sürerek bu alanda başa geçti, aynı zamanda traktör ve uçak motoru yapımında ön plana geçti. 1949 Yılında, antitröst kanunu uyarınca, A.B.D. hükûmeti tarafından mahkemeye verildi. Siyasî bakımdan da çok güçlü olduğu için, bütün saldırıları atlatan General Motors, 1950 yılından beri Chevrolet, Buick, Pontiac, Oldsmobile ve Cadillac markalarıyle, A.B.D.'de yapılan motorlu taşıtların hemen hemen yarısını tek başına çıkarır. Ortaklığın yabancı ülkelerde önemli şubeleri vardır: İngiltere'de Vauxhall Motors Limited, Almanya'da Adam Opel A. G., Avusturya'da Holden Limited. Ayrıca, Kanada'da bir fabrikası ve Avrupa'da montaj atelyeleri bulunmaktadır. Ortaklığın yıllık cirosu Türkiye bütçesinin on mislidir. (L)

GENERAL SAN MARTİN veya **SANMARTİN,** Buenos Aires'in (Arjantin) batı banliyösünde büyük sanayi merkezi; 269 500 nüf. Rosas'ın yenildiği Monte Caseros muharebesi burada oldu (1852). [L]

General Theory of Employment, Interest and Money (THE) [*İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*], J.M. Keynes'in 1936'da yayımlanan eseri. Keynes bu eserde, ilk defa olarak, sürekli ve zoraki işsizlikten, istihdam seviyesinin değişkenliğinden söz etti. Bunların, tüketim eğiliminin artması, kapitalin marjinal etkinliği, faiz haddini belirleyen likiditenin tercihi gibi etkenlerden doğduğunu ileri sürdü. Böylece çağdaş kapitalist sistemde sürekli işsizliğin birbirinden bağımsız olan bu üç değişkenin etkisinden doğduğunu gösterdi ve efektif talebin tam istihdamı gerçekleştirecek seviyeye çıkmasını sağlayacak tek güç olan devletin sorumluluğu üzerinde durdu. Eser, gerçeğe daha yakın ve akla dayanan bir iktisat biliminin kuruluşunda önemli bir aşamadır. (L)

Genera Plantarum Secundum Ordines Naturales Juxta Methodum in Horto Regio Parisiensi Exaratam (Paris, 1789), A.L. de Jussieu'nün eseri. Bu eserde her bitki, Linnaeus'un *Sunî Sınıflandırma* adlı eserinde olduğu gibi bir tek özelliğine göre değil, cinslerin familyalara ve sınıflara bağlılığı gözönünde tutularak taşıdığı benzerliklerin tümüne göre sınıflandırılmıştır. Jussieu bu özelliklerin aynı değerde olmadığını gördüğü için tabiî sınıflandırma metoduna temel olarak özelliklerin birbirine bağlılığını esas aldı. Bu yüzden *Genera Plantarum* modern sınıflandırmaların hemen hepsine temel oldu. O zamandan beri daha başka genera'lar da yazıldı: Endlicher'in, Bentham'ın, Hooker'in genera'ları; Baillon'un *Histoire des Plantes*'ı (Bitkilerin Tarihi); Engler ile Prantl'ın *Die Pflanzenfamilien*'i (Bitki Familyaları). [L]

GENERATOR i. (ing. k.). Bk. JENERATÖR.

GENERELLİ, XVIII. yy. italyan rahibi ve jeoloğu. «Zorlamalar, uydurmalar, tahminler ve mucizelerden arınmış» bir jeolojinin nasıl kurulacağını açıklamağa ve böylece jeolojiyi, İncil'in harfi harfine yorumlanmasından doğan kösteklerden bir dereceye kadar kurtarmağa çalıştı. (L)

GENESARET, Matta, Markos ve Luka İncil'lerinin Yunanca metninde, Taberiye gölü ile çevresine verilen ad. (L)

GENESİOS (İosiph), bizanslı tarihçi. İmparator Konstantinos Porphyrogennetos'un (912-959) arkadaşlarından. Tanınmış bir aileden gelen Genesios, İmparatorluk sekreterliğinde görevliydi. *Tessara Biblia Basileion* (Dört Krallık Kitabı) adlı eserinin önsözünde (Leipzig kitaplığı kodu, sayı 16.4), eseri, Kontantinos VII Porphyrogennetos'un emriyle yazdığını ve ona adadığını belirtir. Kitapta, şu beş bizans imparatorunun devrine yer verilmiştir. Leon (813-820); Mikhael II (820-829); Theophilos (829-842); Mikhael III (842-867) ve Basileios I (867-886). Genesios'un kitabı objektif olmamakla birlikte baştan başa IX. yüzyıl tarihi için çok önemli bir kaynaktır. (L)

GENESİS i. (lat. k.). Bk. TEKVİN.

GENEST (Charles Claude), fransız şairi (Paris 1639-ay.y. 1719). Colbert zamanında memurluk ettikten sonra, donanmaya subay olarak atıldı. İngilizlere esir düştü, Fransa'ya dönüşünde rahip oldu, birçok trajedi kaleme aldı: *Zélonide* (1682); *Pénélope* (1684); *Polymnestor* (1696). Ama asıl descartes'çı inançlarıyle tanınır. Descartes sistemi üzerine bir de şiir yazdı. (L)

GENESTET (PETRUS AUGUSTUS DE). Bk. DE GENESTET.

GENET (Jean), fransız yazarı (Paris 1910). Anasız, babasız büyüdü, on yaşından itibaren ıslahevlerinin gediklisi oldu, hırsızlıktan hapse girdi, çıktı; 1948'de birçok yazarın araya girmesiyle kürek mahkûmları arasına sürülmekten kurtuldu. Jean Cocteau ile J.P. Sartre eserlerinin tanınmasına yardım etti. Romanları (*Notre-Dame des Fleurs* [Çiçekler Notre-Dame'ı], 1948), şiirleri, oyunları (*Hizmetçiler* [Les Bonnes], 1947; *Haute Surveillance* [Sıkı Gözaltı], 1949) yayımlan-

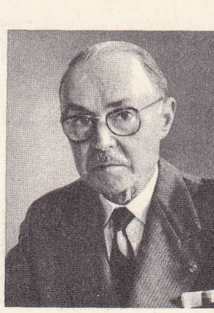

Maurice GENEVOIX

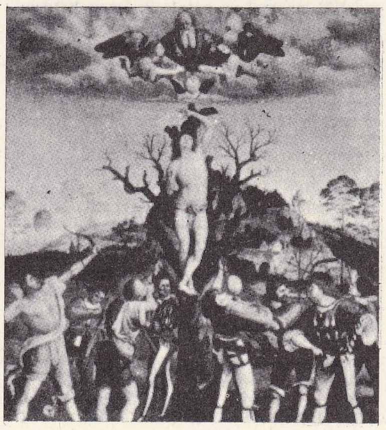

Girolamo GENGA
«Aziz Sebastianus»
Uffizi galerisi,
Floransa

Foto. A.D.P. (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano

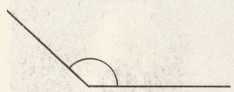

geniş açı (mat.)

dı. İkinci sefer sahneye konulduğunda *Hizmetçiler*'in kazandığı başarı Genet'yi tiyatroya bağladı. 1958'de *Les Nègres* (Zenciler), 1959'da da *Le Balcon* (Balkon) oynandı. Bu «lânetli» yazar, eserlerinde, çağdaş dünyanın ırk ve toplum önyargılarını yaylım ateşine tutar. 1963'te, sahneye konan, insanların ikiyüzlülüklerini ve çirkinliklerini gizlemek için ardına sakladıkları perdeleri yırtan *Paravents* (Paravanalar) adlı oyunu büyük gürültü kopardı. Hayat hikâyesini *Journal d'un Voleur* (Bir Hırsızın Günlüğü) [1949] adıyle yayımladı. (L)

GENETHLİAİ i. (yun. *genethle,* doğum'dan). Esk. çağ. Doğum gününde ve doğum yıldönümlerinde yapılan şenlikler. (L)

GENETHLİAKOS sıf. (yun. k.). Esk. çağ. Bir insanın alın yazısını, yıldızların o kişi doğduğu andaki durumuna bakarak söyleyebileceğini öne süren falcılar için kullanılır. || Bir çocuğun doğumu şerefine yazılan bir şiir için kullanılır. (L)

GENETİK i. ve sıf. (fr. *génétique*'ten). Biyol. Kalıtım bilimi. (Bk. ANSİKL.) || *Genetik potansiyel,* yumurtanın belirli bir bölgesindeki gelişme gücü. (Vitellüs V ve kabuk K maddeleri yumurtanın yüzeyinde çeşitli noktalarda etkimeye girişir ve kütle kanununa göre, önemi yumurtanın her noktasında değişik olan KV ürünleri meydana gelir. Morfogenetik potansiyel KV değeriyle, etkisi ise K ve V'nin salt miktarı ve bunların birbirine oranıyle orantılıdır.)

— Psikol. *Genetik psikoloji,* özellikle çocuğun ruhî hayatında, bilincin ve düşüncenin geçirdiği gelişmeyi inceleyen bilim dalı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Biyol. *Genetik* (bu adı bulan Bateson'dur [1906]), kalıtsal olayları inceler; bu bilim XX. yy.ın başlangıcında doğdu. Temeli, hayvanlar ve bitkiler üzerinde yapılan gözlem ve deneylere dayanır; insanda bu imkânlar sınırlıdır. Hayvanlarla bitkilerden elde edilen sonuçlar, insanlarda görülen düzenli veya arızî kalıtım olaylarını yorumlamağa imkân verir.

Genetiğin gelişmesi bir kısım kavramların (canlıların hücrelerden ibaret oluşu, gamet, kromozom indirgenmesi, döllenme) XIX. yy.ın son yıllarında ortaya çıkmasıyle kolaylaştı. Daha önce genetik denemeleri, özellikle çaprazlamalar yapılmış ve karakterlerin geçişi saptanmıştı. Ama kalıtım uygulamaları bilimsel olmadan önce ampirik nitelikteydi.

Bugün genetiğin beş yönü vardır: **1.** *şeklî ve hücresel genetik,* kalıtsal karakterlerin geçiş kanunlarını saptar; bu geçişe ilişkin hücresel yapı ve mekanizmaları (kromozomların, genlerin yapısı, değişinim mekanizması) niteler; **2.** *fizyolojik genetik,* genlerin belirme tarzlarını, yani genlerin kalıtsal karakterleri nasıl taşıdıklarını ve çevrenin genin belirlediği karakter üzerindeki etkisini araştırır (*fenogenetik*); **3.** *evrimsel genetik,* değşinimi ve nüfus içindeki nicesel ve nitesel değişikliklerle ilişkili olarak ayıklanma olayını tahlil eder; bundan, canlı varlıkların jeolojik devirler boyunca geçirdiği evrimin mekanizması hakkında sonuçlar çıkarır: **4.** *uygulamalı genetik,* hayvan ve bitki türlerini ıslah etmek ve verimi artırmak amacıyle teorik sonuçlardan faydalanmağa çalışır; **5.** *insan genetiği,* normal ve patolojik insan kalıtımını ve klinik hekimlikte, soyu koruma tedbirleri alanında faydalanılabilecek pratik sonuçlarını inceler

— Psikol. *Genetik psikoloji,* Piaget tarafından tanımlanan psikoloji dalıdır. Bu dalın en seçkin temsilcisi olan Piaget'nin tanımına göre, genetik psikoloji, yetişkinin zihin fonksiyonlarını açıklayabilmek için, çocuğun ve delikanlının zihnî gelişmesini inceler. (Çocuğun zihin gelişmesini kendi çevresi içinde inceleyen çocuk psikolojisi, genetik psikolojide önemli bir yer tutar. Bazı psikologlar sadece yetişkinin düşüncesini inceledikleri için bu düşüncenin mantıkî ve matematik işlemlerle eşbiçimli olduğu sonucuna vardıkları halde, özel bir metodu olan genetik psikoloji, düşünce işlemlerinin adım adım ilerleyen bir kuruluşun ürünü olduğunu göstermiştir. (L)

GENETİZM i. (fr. *génétisme*'den). Psikol. Mekân kavramının, doğrudan doğruya duyumlar kanalıyle değil, deney yoluyle, yavaş yavaş edinildiğini ileri süren ampirist görüş. (Genetizm, Spencer, Lotze ve Wundt tarafından savunuldu.) [*Zt.* DOĞUŞTANCILIK.] (L)

GENEVA, Cenevre (İsviçre) şehrinin ingilizce adı. (L)

GENÈVE, Cenevre şehrinin fransızca adı. (L)

GENEVOİS (veya **DES BORNES**) **kütlesi,** Fransa'da Nord idare bölgesi (Haute-Savoie) Ön Alplerinde kütle, Arve vâdisiyle Annecy gölü arasında, doğuya doğru Aravis doruğuyle sınırlıdır; *Jallouvre doruğu*'nda, 2 438 m. Doğuda aşma örtüleri, batıda «yerli» kıvrımlardan oluşan Genevois, kuzeyde oldukça kütlemsi yüzey şekilleri meydana getirir; güneyde sarp doruklar çoğunlukla «yüzey şekli terselmelerine» tekabül eder. Kütlenin jeomorfoloji bakımından yorumu uzun süre, Paris ve Grenoble coğrafyacılarını çatıştıran başlıca tartışma konularından biri oldu.

Bölge halkı uzun süre yayla göçünün karışık hareketlerine dayanan bir hayvancılıkla geçindi. Bugün hayvanların büyük kısmı köylerin yakınında yetiştirilir. Köylülerin geliri ne orman işletmeleri büyük ölçüde katkıda bulunur. (L)

GENEVOİX (Maurice), fransız yazarı (Decize, Nièvre 1890). Yüksek öğretmen okulunu bitirdikten sonra Birinci Dünya savaşına katıldı, ağır yaralandı; nekahatı sırasında *Sous Verdun* (Verdun Cephesinde) adlı ilk romanını yazdı (1918). Bu eserde, zorla ateşe sürülen fransız köylüsünün çektiği çileleri ve yaptığı kahramanlıkları anlattı. Ardından kimi savaş hatıralarına, kimisi de doğduğu yerlerin yaşamına dayanan öbür romanlarını yayımladı: *Nuits de Guerre* (Savaş Geceleri) [1907]; *Au Seuil des Guitones* (Çadırların Eşiğinde) [1918]; *Jeanne Robelin* (1920); *La Boue* (Çamur) [1921]; *Rémi des Rauches* (1922); *Raboliot* (Goncourt ödülü, 1925). Bu son romanda serseri, bıçkın, ama hayatın tadını çıkarmasını bilen, şair ruhlu bir adamın serüvenlerini anlatır. *Euthymos, Vainqueur Olympique* (Euthymos, Olimpiyat Galibi) spor edebiyatında ilginç bir denemedir. Maurice Genevoix, kır ve roman yaşamını dile getiren bir tabiat yazarı olarak üstünlüğünü kabul ettirdi. Daha sonraki eserleri arasında: *Rroû* (1930); *le Jardin des îles* (Adalar Bahçesi) [1935]; *Eva Charlebois* (1944); *L'Aventure est En Nous* (Macera İçimizdedir) [1952]; *Vaincre à Olympie* (Olimpiyatlarda Galibiyet) [1960]; *la Loire, Agnès et les Garçons* (Loire nehri, Agnès ve Çocuklar) [1962]; *Derrière les Collines* (Tepelerin Ardında) [1963]; *Vlaminck* üzerine hazırladığı bir inceleme (1954) anılmağa değer. (L)

GENÈVRE (MONT), Fransız Alplerinde (Hautes-Alpes) geçit, Briançon'un yukarısında; 1 850 m. Briançon'dan İtalya'daki Dora Riparia vâdisine giden ve kışın karları devamlı olarak temizlenen büyük yol bu çöküntüden geçer. Eskiçağda da kullanılan bu geçitten, Annibal ve Sezar'ın geçtikleri sanılır. (L)

GENF, Cenevre'nin almanca adı. (L)

GENGA (Annibale DELLA). Bk. LEO XII.

GENGA (Girolamo), italyan ressamı ve mimarı (Urbino 1476-ay.y. 1551). Signorelli ve Perugino'nun öğrencisiydi. Toscana'da ve Pesaro dolaylarındaki Urbino dukalarının oturduğu imparatorluk villasında umbria tarzını geliştirdi. En başarılı eserleri: *Aeneas'ın Kaçışı* (Siena); *İsa'nın Yeniden Görünmesi* (Siena); *Aziz Sebastianus* (Floransa). Pesaro'da San Giovanni Battista kilisesinin yapımına başladı. — Oğlu BARTOLOMEO (Cesena 1516-Malta 1559), Urbino dukasının isteği üzerine Lombardia meydanlarını tahkim etti. Mondovi'de San Pietro kilisesini yaptı, Pesaro'da San Giovanni Battista kilisesini tamamladı ve dukalar sarayını yeni bir şekle soktu. (L)

GENGAN i. (fr. *guingan*). Eskiden Hindistan'ın Madras ve Pondişeri kesimlerinde koyu mavi fon üzerine dokunan beyaz çizgili pamuk kumaş. (L)

GENGENBACH (Pamphilus), isviçreli yazar (Basel 1480'e doğr.-ay.y. 1525). Eserlerini Almanca yazdı. Basel'de basımcılık ve kitapçılık yaptı; yergiler yazdı. En ünlü eseri alegorik bir fars olan *Die Zehn der Welt*'dir (Dünyanın On Çağı) [1515]. (L)

GENGET i. (fr. *guinguette*). Keten döküntülerinden yapılan bir cins bez. (M)

GENGOU (Octave), belçikalı bakteriyolog (Ouffet 1875-öl. 1957). Jules Bordet ile Roux'nun öğrencisi, 1921'de Brabant Pasteur enstitüsü müdür yardımcısı oldu. Bordet ile, kendi adlarını taşıyan boğmaca basilini tecrit etti (1921). [L]

GENİALİS çoğl. i. (lat. k.). Esk. Rom. Aralık ayında yapılan *genius* şenlikleri. (L)

Génie du Christianisme (*Hıristiyanlığın Özü*), fransız yazarı Chateaubriand'ın eseri (1802). Yazar bu eserde, bütün dinler arasında en şiirsel, insancıl, hürriyete, sanata ve edebiyata en yatkın dinin Hıristiyanlık olduğunu ileri süren, hıristiyanlık ahlâkından daha tanrısal, daha sevimli bir ahlâk, hıristiyan dogmalarından ve öğretisinden daha muhteşem bir öğreti yoktur der.

Bernardin de Saint-Pierre'in *Etudes de la Nature* (Tabiat İncelemeleri) adlı eseriyle çok yakın benzerlikleri olduğu ileri sürülen bu eser, akıldan çok duygu ve hayal gücüne yer verir. Bu sebepten etkisi çok büyük olmuş ve Chateaubriand'ın yıldızı birden parlamıştır.

Romantizm, birçok özelliğini, bu eserden almıştır. *Atala* ve *René* romanları, uzun süre, *Génie du Christianisme*'in birer bölümü olarak kalmış, ancak 1827'den sonraki baskılarda eserden çıkarılıp ayrı olarak yayımlanmıştır. (L)

GENİL, İspanya'da ırmak, Andalucia'da Guadalquivir'in kolu (sol kıyı); 211 km. Sierra Nevada'nın kuzey yamacından doğar, Granada, Santa Fe, Loja, Ecija'yı sular ve Palma yakınında Guadalquivir'e kavuşur. (L)

GENİNA (Augusto), italyan filim yönetmeni (Roma 1892-ay.y. 1957). Yönetmenliğe 1913'te başladı; çok sayıda filim yönetti. Filimlerinin çoğunun konusunu Lucio D'Ambra'dan aldı. 1927'de Almanya'ya, daha sonra Fransa'ya yerleşti. Fransa'da *Quartier Latin* (1928) ve Louise Brooks ile *Prix de Beauté* (Güzelliğin Bedeli) adlı filimleri çevirdi (1930). İtalya'ya döndü. *Lo Squadrone Bianco* (Beyaz Süvari Bölüğü) [1936]; *L'Assedio dell'Alcazar* (Alkazar Kuşatması) [1940] propagandaya yer vermekle beraber oldukça güçlü çizgiler taşıyan ve İtalyan sinemasının doğuşunu haber veren filimlerdir. Vasat bir filim olan *Bengasi*'yi (Bingazi) [1942] savaş sonrası yönettiği *Cielo Sulla Palude* (Bataklık Üstündeki Gök) [1949] izledi. Bu sonuncu filim Santa Maria Goretti'nin bir dramı üzerine kurulmuştur. Ayrıca *Tre Storie Proibite* (Üç Yasak Hikâye) [1952] gibi ikinci derecede önemli filimler de yönetti. (L)

GENİOPLASTİ i. (fr. *génioplastie*'den). Bk. ÇENE *plastiği.*

GENİPA i. Gardenia'ya yakın bitki cinsi. Tropik Amerika'da yetişir. (Genipalar, kulacıkları dökülen karşıt yapraklı ağaçlardır. Meyvesi portakal iriliğinde, içi beyazımsı ve ekşice bir özle doludur. Serinletici içkilerin yapımında kullanılır. Kökboyasigillerden.) [L]

GENİS (René), fransız ressamı (Hué 1922). Bordeaux'da başladığı resim öğrenimini Paris'te tamamladı. 1950'den sonra resim sergilerine katıldı. 1960'ta ödül kazandı. Venedik, New York manzaraları, natürmortlar yaptı. Kesin biçimlere yer veren figüratif üslûbu, kalın, bol boya kullanması, ustalıklı ve ışıltılı tonlarıyle dikkati çekti. Eserlerinden bir kısmı Paris'te Art Moderne müzesindedir. (L)

GENİSTA i. Bot. Katırtırnağının ilmî adı. (L)

GENİSTELLA i. Gövdesi yatay, dalları dik bitki. Korularda, kuru çimenliklerde yetişir. (Baklagillerden.) [L]

GENİŞ sıf. (esk. türk. *keñ* > *gen*'den). Ortalamayı aşan eni olan, enli: *Önüne geniş ve kuru bir dere çıktı* (Sabahattin Ali). *Kimi dar kimi geniş birtakım sokaklardan döne dolaşa Aksaray meydanına çıktık. Geniş şerit.* (*Zt.* DAR.) || Alanı büyük olan, içine çok şey alan: *Geniş bir bahçe. Geniş bir oda.* || Bol, sıkmayan: *Geniş elbise.* || — *Mec.* Dar sınırlar içinde kalmayan, kapsamı büyük: *Geniş anlam.* || Müsamahalı, önyargısı olmayan: *Geniş düşünceli bir kimse.* || Olur olmaz şeylere al-

dırış etmeyen, tasasız: *Öyle geniş adam ki hiç bir şeye kızmaz.*

— ÇEŞ. DEY. *Geniş bir nefes (soluk) almak,* sıkıntıdan kurtulmak, rahatlamak: *Cuma günleri padişah arabası, saray kapısından içeri girer girmez Selim Paşa, geniş bir nefes alır* (H. E. Adıvar). ‖ *Geniş gönüllü* veya *gönlü geniş,* olayları hoşgörü ile karşılayan. ‖ *Geniş mezhepli,* toplum tarafından ayıp sayılan, iyi karşılanmayan şeylere göz yuman. ‖ *Geniş yürekli,* her şeyi oluruna bırakan, merak etmeyen, tasasız. ‖ *Hesabı geniş tutmak,* çok masrafa yolaçabilecek bütün ihtimalleri gözönünde bulundurarak hesabı düzenlemek.

— Anat. *Geniş bağ,* dölyatağının iki yanında bulunan ve bu organı leğen çeperine bağlayan enlemesine karınzarı kıvrımı. Bk. DÖLYATAĞI.

— Fonet. *Geniş ünlüler,* söylendiği zaman, ağız boşluğundaki açıklığın fazla olduğu *a, e, o, ö* gibi ünlülere verilen ad.

— Gram. *Geniş zaman,* fiilin karşıladığı eylemin her zaman yapıldığını, yapılmakta olduğunu veya yapılacağını belirten zaman. (*Eşanl.* AORİST.) *Esk.* Muzari. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geniş zaman partisipi (ortacı),* fiilin karşıladığı eylemin her zaman yapıldığını, yapılıyor olduğunu veya yapılacağını bildiren ve isim, sıfat gibi kullanılan partisipi *-r, -ar* [Türkçede geniş zaman partisipi *-r; -ar, -er; -maz, -mez* ekleriyle kurulur]: *Akar* (*su*), *bilir* (*kişi*), *görünmez* (*kaza*) v.d.

— Mat. Dik açıdan daha büyük bir açı için söylenir. ‖ *Geniş açılı üçgen,* bir açısı geniş açı olan üçgen. ‖ *Geniş anlamda dahil olma,* A cümlesinin E cümlesiyle çakışabileceği kabul edildiğinde, A cümlesini E cümlesinin bir kısmı olarak ifade eden bağıntı ($A \subseteq E$ veya $E \supseteq A$ yazılır. *Dar anlamda dahil olma,* $A \subseteq E$ veya $E \supseteq A$ şeklinde yazılır; bu halde A=E'nin anlamı bir yana bırakılmıştır). ‖ *Geniş anlamda eşitsizlik,* eşitlik olanağını bir yana bırakarak $\leqslant$ ve $\geqslant$ işaretlerinden biriyle gösterilen, bilinen anlamda eşitsizlik ($<$ veya $>$ bağıntısı *dar anlamda eşitsizlik*'tir). ‖ *Geniş anlamda eşitsizlik,* dar anlamda bir eşitsizlik imkânı veya bir eşitliliği aynı zamanda kapsayan bağıntı (örnek $a \leqslant b$, fakat $a<b$ değildir).

— Oyun. *Geniş kart,* aynı destedeki diğer kartlardan daha geniş olan ve bulunduğu yere gelince oyunun mecburen durdurulmasını gerektiren kart.

— ANSİKL. Gram. *Geniş zaman* kipi, dört zaman anlatımı taşır: her zaman, geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman. Bu bakımdan bilimsel kuralların, tartışması yapılamayan kavramların, atasözlerinin, alışkanlık haline gelmiş şeylerin, masalların, tarihî olayların v.b. anlatımında genellikle geniş zamana başvurulur.

Türkiye Türkçesinde iki çeşit geniş zaman eki kullanılmaktadır: *-ar, -er; -r.*

Çekimleri (*-ar, -er* ile), tekil şahıslar: *Dön-er-im, dön-er-sin, dön-er;* çoğul şahıslar: *dön-er-iz, dön-er-siniz, dön-er-ler;* (*-r* ile), tekil şahıslar: *bil-i-r-im, bil-i-r-sin, bil-i-r;* çoğul şahıslar: *bil-i-r-iz, bil-i-r-siniz, bil-i-r-ler.* Çekimde şahıs zamiri menşeli (birinci tip) şahıs ekleri kullanılır. Bütün ünlü ile biten, birden çok heceli ve bazı tek heceli fiil kök ve gövdelerine, *-r* eki getirilmektedir: *Başla-r, oku-r; göster-i-r, unuttur-u-r; gel-i-r, ye-r. -ar, -er* eki de yalnız tek heceli fiil kök ve gövdelerine getirilmektedir: *bit-er, dön-er, uç-ar, yan-ar.*

Eski Türkçede üç çeşit geniş zaman eki vardı: *-ur, -ür* (*bil-ür, ti-y-ür* [der]); *-ar, -er* (*yan-ar* [döner]), *-r* (*ti-r* [der, söyler]), *-ur, -ür* en eski şeklidir; sonra *-ar, -er,* devre sonuna doğru da *-r* çıkmıştır.

Batı Türkçesinde de kullanılan bu üç ekten *-r* yaygınlaşmıştır. Azerîcede *-ar, -er* eki geniş zaman eki olarak genel bir kullanım kazanmıştır.

Geniş zaman kipinin olumsuz çekimi diğer fiil kiplerinden farklı bir durum gösterir. Geniş zamanın olumsuzu için kullanılan ek birinci şahıslarda *-ma, -me,* öbür şahıslarda *-maz, -mez*'dir. Çekimi: *sev-me-m, sev-mez-sin, sev-mez; Sev-me-y-iz, sev-mez-si-niz, sev-mez-ler.* Eskiden birinci şahıslar için *-maz, -mez* kullanılırdı (*ko-maz-van* [koymam] gibi); *-ma, -me* Eski Anadolu Türkçesinden sonra ortaya çıktı; Osmanlıcanın sonlarında *-ma, -me* yaygınlaştı. (ML)

GENİŞDEPREM blş. i. Jeofiz. Merkezinden hiç değilse belli bir mesafeye kadar insanlarca âlet kullanılmadan duyulabilen yer sarsıntısı. (Bunun karşıtı olan *hafif depremler* ancak özel âletlerle tespit edilebilir; hafif depremler, okyanus dalgalarının ve siklonların yolaçtığı sarsıntılar v.b. gibi özel sebeplerle meydana gelir.) [L]

GENİŞKULAKLI yarasa blş. i. *Synotus* cinsinden yarasa türü (*Synotus barbastellus*). Sonbaharda Avrupa ve Kuzey Afrika'da çok görülür. (L)

GENİŞLEME i. (*genişlemek*'ten *genişleme*). Genişlemek eylemi.

— Astron. *Evrenin genişlemesi,* sayısız gökada*larla birlikte evrenin sürekli bir evrim geçirdiğini öne süren ve hollandalı astronom W. De Sitter tarafından 1917'de ortaya atılan teori. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. Virajlarda, bir yolun genişliğinin artması.

— Ebelik. *Boyun genişlemesi,* doğum sırasında, dölyatağının kasılmaları sonucunda dölyatağı boynunun açılıp büyümesi.

— Fizyol. Bir deliğin çapının büyümesi: *Gözbebeğinin genişlemesi.*

— Leng. *Anlam genişlemesi,* asıl anlamın gelişmesiyle bir kelimede anlamın değişmesi. ‖ *Morfem genişlemesi,* kelime kökünün yanlış ayrılmasıyle sonekin biçim değiştirmesi.

— Patol. Bk. ANSİKL. ‖ *Toplardamar genişlemesi.* Bk. VARİS. ‖ *Atardamar genişlemesi.* Bk. ANEVRİZMA.

— Petr. Sondalama kuyusunun vanası açılınca, petrolün ve daha çok petrol içinde erimiş doğal gazın, işletme kuyusuna doğru akaçlanmağa geçmesi. ‖ İşletilen kuyuda, iç basıncın az da olsa düşmesiyle, ham petrolün ve daha çok petrolde erimiş doğal gazın hacimce artması.

— Sil. Atış dolayısıyle bir silâhın namlu ağzında meydana gelen büyüme.

— ANSİKL. Astron. Gezegenleriyle birlikte ele alınan Güneş sisteminde olduğu gibi, uzaya dağılmış maddesel noktalar arasında tek bir kütle düşünülmezse, *evrenin genişlemesi* teorisi genel bağıllık teorisi ile bağdaşır. Bu özel halde, uzay-zamanda geçen bir olayı belirten dört koordinatın (dört boyutlu uzay-zaman evreni) diferansiyellerinin ikinci dereceden bir fonksiyonu olan ve ds^2 denilen temel aralığı veren denklem, Einstein'ın çalışmaları sonunda, Schwarzschild tarafından 1917'de yazılmıştır. Bu denklem ds^2 ifadesindeki $g\ \nu$ katsayılarından meydana gelen ve «Ricci tansörü» denilen bir tansör*ü sıfıra eşitlemekle bulunur. Bu şart sembolik olarak $G\ \mu\ \nu = 0$ şeklinde ifade edilir.

Genel halde, bu bağıntı

$$G\mu\nu - \frac{1}{2}\ G.\ g\mu\nu + \lambda\mu g\nu = -\ K.\ T\mu\nu$$

şeklindedir.

G, Ricci tansöründen türetilen bir invariyantı; T, «empülsiyon-enerji tansörü» denilen madde tansörünü; K, bağıllık çekim sabitini; λ, 1917'de Einstein'ın hesaba kattığı, sonradan da vaz geçilebileceğini söylediği «kozmoloji sabiti» denilen katsayıyı gösterir. Özel halde, bu bağıntı $G\mu\nu=0$ yerine $Gu\nu+\lambda\mu\nu=0$ şeklinde yazılmalıdır. Bu duruma göre λ, yapısı ve büyüklüğü bakımından Güneş sisteminin benzeri olan bir sistem için etkisi önemsenmeyecek kadar az olan küçük bir sabittir.

Çekime karşı koyan bir *itme kuvveti* niteliğini taşıyan λ katsayısı, dengenin elde edilmesi için her noktada gereklidir (durgun evren). Evrenin ortalama madde yoğunluğunun ufak bir değişimi karşısında bu dengenin kararsız olacağı, 1924'te Lemaître tarafından gösterildi. 1922'de rus matematikçisi Friedmann ise, λ itme katsayısını açıkça hesaba katmadan da aynı sonuçlara varılacağını gösterdi. Bu düşünceye 1930'da Einstein da katıldı. Friedmann ayrıca, durgun bir evrenin imkânsız olduğunu ve evrenin durumunun, bütün evrene dağılan maddelerin ortalama yoğunluk değerine bağlı olacağını belirtti. Kabul edilen en son sonuçlara göre (Oort, 1955) bu değer, 3×10^{-31} 1 gr/sm³'tür; buna göre evren, *yapma-Eukleides* durumuna çok yakındır, bununla beraber, çeşitli tanecikleri (gökadalar) sistemli bir şekilde birbirinden uzaklaştığı için, gene de belli bir genişleme özelliği gösterir. Değişik hipotezlerle 1917'de De Sitter, 1924'te de Lemaître aynı sonuçlara vardı. *Kesin olarak deneye dayanan* ve gökadalarının gerilemesi* denilen olaya göre bu gökadaların tayflarında, kırmızıya doğru bir kayma görülür ve bu kayma gökadaların Yer'e olan uzaklıklarıyle orantılı olarak değişir. Bu kayma, genellikle evrenin homotetik genişlemesinden, yani Yer'deki bir gözlemciye göre, görünürdeki hızın Yer'e olan uzaklıkla orantılı olarak değişmesinden mi ileri gelir? Bu yorumun kuvvetli bir delili vardır. Görünür λ dalga boyları üzerinde etkisini gösteren ve dalga boyu ile orantılı olarak bir kaymayı gerektiren tek olay Doppler olayıdır. Yeni geliştirilen radyo-astronomi yöntemlerinde, desimetre cinsinden dalga boyları ile yapılan gözlemlere göre, 21 sm üzerinde görülen kayma, iyonlaşmış kalsiyumun H ve K çizgileriyle ($\lambda=0{,}3\ \mu$ kadar) elde edilen kaymanın kesin olarak altı yüz bin katıdır. Bu duruma göre gerilemenin *gerçek* bir hareket olduğu düşünülebilir. Bununla beraber, bu gerçek hareket bir madde hareketi değildir: her gökada, uzay bölgesinde hareketsizdir, uzayın özellikleri maddenin hareket ettiği hissini verir. Bu duruma göre, ileride bir gün, yeterli uzaklıktaki gökadaların gözlemleri sırasında rastlanan ışık hızından büyük gerileme hızlarına engel olacak hiç bir şey yoktur.

Gerileme sabiti denilen ve bir gökadanın görünürdeki hızının Yer'e olan uzaklığına oranının günümüzde kabul edilen değeri 80 km/sn/megaparsek'tir.

Bu oran için, 1928'de Hubble'nin verdiği değer 540 km/sn/megaparsek'tir. Bu değerin bu kadar ufaltılmasının nedeni, gökadaların uzaklıklarının bulunmasındaki gelişmelerdir. Bu oran için daha önce bulunan çok büyük değer, astronomların dikkatini evrenin eğriliği* ve genişlemesi kavramları üzerine çekmiştir. Şüphesiz bu eğrilik, başlangıçta düşünülen eğrilikten çok daha azdır.

— Patol. Tıpta genişlemenin iki çeşidi vardır: *fizyolojik* ve *patolojik genişleme.* Fizyolojik genişlemelere örnek olarak karanlık veya belladon etkisiyle gözbebeğinin genişlemesi ve doğum sırasında dölyatağının kasılma hareketinin etkisiyle dölyatağı boynunun genişlemesi gösterilebilir. Patolojik genişlemelerin tipik örnekleriyse şunlardır: bazı kalp hastalıklarında bu organın yorulması sonucunda kalp boşluklarının genişlemesi ve dolayısıyle sistolün yetersiz hale gelmesi; bol ve kokulu balgamla belirli bir salgın hastalık olan bronş genişlemeleri; birçok sinir hastalıkları sırasında görülen *gözbebeği genişlemesi;* aort iltihaplanmalarında *aort genişlemesi; mide genişlemesi.* Mide genişlemesi fonksiyonel olabildiği gibi (yaşatkan sinir düzeninde dengesizlik) organik de olabilir (doku bozukluğu). [LM]

GENİŞLEMEK geçz. f. (*geniş*'ten *genişle-mek*). Geniş hale gelmek: *Ordu hareket halinde bir varlık olduğu için, demek ki vatanın hudutları da, ordunun hareketine göre genişler ve daralabilirdi* (Ş. S. Aydemir). *Yollar genişledi.* ‖ Yaygın hale gelmek: *İlk günlerde eski tanıdıklarına, mahalle komşularına kadar uzaktan ziyaretler genişledi* (Sabahattin Ali). *Dertli'nin ünü ölümünden sonra daha çok genişlemiş, divanı, eksik olmakla birlikte birçok kereler taşbasması ile basılmıştır* (Cahit Öztelli). ‖ İç açıcı görünüm kazanmak, ferahlamak: *Soba, masa dışarı çıkarılınca oda epey genişledi. Zt.* DARALMAK.

— DEY. *Eli genişlemek.* Bk. EL. (M)

GENİŞLETİCİ sıf. ve i. (*genişletmek*'ten *genişlet-ici*). Genişletmeğe yarayan (şey).

— Cerr. Yapıştığı boşlukların çeperlerini genişletmeğe yarayan kaslar. ‖ Bir deliği veya bir boşluğu genişletmeğe yarayan âlet.

— Tekst. Apre makinelerinde kullanılan ve aprelendikten sonra çeken kumaşların enini genişletmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Tekst. *Genişletici,* ortadan baş-

«Genji Monogatari» kahramanın portresi Maruda koleksiyonu, Tokyo

GENLİS kontesi

Foto. X (LAROUSSE)

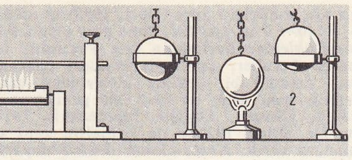

genleşme

1. çubuğun genleşmesini gösteren kaldıraçlı pirometre, 2. gravesande halkası (soğukken halkanın içinden geçen top ısıtılınca geçmez)

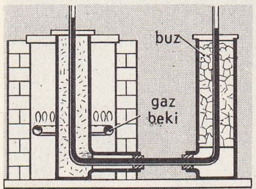

civanın genleşmesi: Bulong ve Petit cihazı

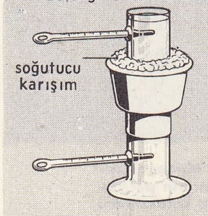

suyun genleşmesi: Hope cihazı

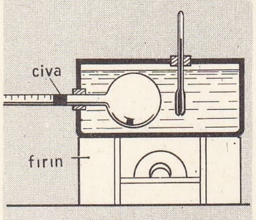

gazların genleşmesi: Gay-Lussac cihazı

genleşme

layarak sağ ve sola doğru ters yönde yivler açılmış madenî bir silindirden meydana gelir. Bu dönen silindirin üstüne sarılarak geçen kumaş, yiv doğrultusuna uyarak her iki kenara doğru yayılır ve genişler. Ayrıca, kumaş kurutma makinelerinin önüne yerleştirilen ve üzerinde küçük iğneler bulunan iki zincirden meydana gelen genişleticiler de vardır. Kumaş her iki kenarından bu zincirler üzerine tutturulur ve makine çalışınca zincirler birbirinden ayrıldığı için, atkı yönünde gerilerek istenilen genişliğe ulaşır. (L)

GENİŞLETME i. (*genişletmek*'ten *genişletme*). Genişletmek eylemi.

— Ask. Tahkimli bir yerde bulunan bazı hendeklerin kenarlarından birini kazarak yapılan özel bir düzenleme.

— Leng. Kelimeye yeni bir morfem veya öğe ekleme.

— Mat. E'nin alt cümlesi olan bir A cümlesinin bir F cümlesi içine uygulamasında, A'nın elemanlarından her birinin F içinde resmi kalacak şekilde E'nin F içine uygulaması: *Bir uygulama, sonsuz sayıda genişletme kabul edebilir.* (*Zt.* KISITLAMA). ‖ Bir iç bileşim kuralıyle donatılmış bir A cümlesi için A'yı içine alan ve A'nın bileşim kuralını tümevarıcı bir kural olarak kabul eden bir bileşim kuralıyle donatılmış bir E cümlesinin kurulması. (A'NIN E İÇİNE DALDIRILMASI da denir.)

— Terz. Konfeksiyon imâlatında, normal beden ölçülerine, değişik ölçüler ekleyerek daha büyük bir beden (manto, ceket, pardesü gibi) meydana getirme.

— Ted. Vücutta bir kanalı veya bir deliği büyütmek için yapılan müdahale. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mat. Tabiî tam sayıların N cümlesinde, toplama kanunu katılmalı ve değişlidir, fakat bir elemanın simetriği olmadığı için N cümlesi grup kuruluşu göstermez. (Bazı yazarlar böyle bir cümleye *yarım grup* adını verir.) Bu şartlarda, N cümlesinin genişletmesi olan bir Z cümlesi, yani bağıl tam sayıların cümlesi kurulabilir; bu cümle grup kuruluşundadır ve N'nin elemanları pozitif tam sayılara benzer; N, toplama için Z'nin kararlı bir kısmıdır. Daha geniş anlamda da buna benzer bir işlem yapılabilir; ancak katılmalılık ve değişiklilik şartlarının, böyle bir genişletmenin yapılabilmesi için gereken şartlar olduğu ispatlanır.

N cümlesi aynı zamanda bir çarpma yarım grubudur ve çarpma kanunuyle ilgili genişletme yine Z cümlesine varır. Başka deyişle, Z halkasına daldırılmış olan N iki kat genişletilmiştir. Z halkası da çarpma kanunu için katılmalı ve değişlidir; fakat bir elemanın tersi olmadığı için grup kuruluşu göstermez: kısaca, Z bir cisim değildir. Daha öncekilere benzer yollarla Z, oransal sayılarının Q cismi içine daldırılabilir. Böyle bir genişletme tamlık halkalarına uygulanamaz; sıfırın bölenleri olmadığından Z için durum böyledir.

— Ted. Tedavi amacıyle organizmanın çeşitli yerlerinde (yemek borusu, makat, siyek, dölyolu, dölyatağı boynu) genişletmeye başvurulabilir. Bunlardan başka, fistül gibi bazı patolojik yolları büyütmek amacıyle de kullanılır. Genişletme yavaş yavaş olabileceği gibi birdenbire de olabilir. Yerine göre parmakla veya özel âletlerle (genişleticiler, bujiler, yumuşak, madenî veya kılcal sondalar) yapılır. (L)

GENİŞLETMEK geçl. f. (*genişlemek*'ten *genişle-t-mek*). Geniş hale getirmek: *Kaldırımları genişletmek.* (M)

GENİŞLİK i. (*geniş*'ten *geniş-lik*). Geniş olma durumu: *Unutulmuş şekilleri taşıyan bulutlar; / Bir gökyüzü genişliğiyle ruhuma dolar* (O. V. Kanık). *Birkaç şehir genişliğindeki İstanbul'un başka semtlerinden bize misafir gelmiş akrabalarımız* (A. Ş. Hisar). ‖ En: *İki metre genişliğinde kumaş.* ‖ Esenlik içinde bulunma: *İçimde biraz evvelki genişlikten eser kalmamıştı* (Sabahattin Ali). ‖ Geçim şartlarındaki elverişlilik.

— Ed. Sınır'ı olmama özelliği: *Düşüncelerdeki genişlik.*

— İstat. Bir istatistik topluluğunda veya bir örnekte herhangi bir vasfın en büyük ve en küçük şıkları arasındaki fark.

— Mat. *Bir yayın genişliği*, bu yayın uç noktaları arasındaki uzaklık. ‖ *Bir* (a, b) *aralığının genişliği*, en büyük ve en küçük uçları arasındaki (*b-a*) farkı.

— Müz. Bir ses veya bir ezginin en pes ve en tiz sesleri arasında bulunan uzaklık. (AMBİTUS da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. Bir sesin genişliği, tınısına ve göreceği işe bağlıdır. Ses tellerinin boyutu, genişlik hakkında bir fikir verir: uzun olursa ses pes çıkar, tiz sesin telleri ince ve kısadır. En çok duyulan kadın sesleri lirik soprano, mezzo'lardır; kolorator, falkon (dramatik soprano) ve kontraltolara daha ender rastlanır. Erkeklerde bariton, lirik tenor, melodik baslar çoğunlukta, derin baslar ve kuvvetli tenorlar azınlıktadır. Sesler tam genişliğinde yirmi sekiz ve otuz beş yaşları arasında kavuşur; hafif soprano sesleri on sekiz ile yirmi beş yaş arasında oluşur. (LM)

GENİTİF i. (lat. *genetivus*> fr. *génitif*'ten). Dil bil. İsim çekim hallerinden biri. (*-in hali, ilgi hali* de denir.) *Esk.* Muzafünileyh.

— ANSİKL. Dil bil. Türkçede *genitif* hali genellikle *genitif eki* adı verilen ekle meydana getirilir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan genitif eki ünlü ile biten kelimelerde: *-nın, -nin, -nun, -nün*; ünsüz ile biten kelimelerde *-ın, -in, -un, -ün* şeklindedir (*baba-nın, Bilge'nin, korku'nun, görgü-nün; baş-ın, el-in, yol-un, bülbül-ün* v.b.). *Su* ve *ne* kelimelerinin genitif hali de ünsüzle biten kelimelere getirilen genitif ekivle yapılır (*su-y-un, ne-y-in*). Bazı isimler genitif eki olmadan da genitif halinde kullanılabilir (*taş* [*parçası*], *Eskişehir* [*taşı*], *kapı* [*tokmağı*] gibi).

Genitif ekinin asıl görevi ismi isme bağlamaktır (*babası-nın oğlu* gibi). Bunun yanında ismi fiile de bağlar (*kardeşim-in olsun, Bilgenin-dir*, gibi); zamirleri bazı edatlara bağladığı da görülür (*o-nun gibi, sen-in için* v.b.).

Genitif eki Eski Türkçede (Orhun yazıtlarında) *-ın̄, -in̄, -un̄, -ün̄* (ve *-ıġ* [<*-ın̄*], Uygurca metinlerde *-nın̄, -nin̄, -nun̄, -nün̄* şeklindeydi. Ekin başlangıçta yalnız ünlü ile başlayan (*-ın̄, -in̄, -un̄, -ün̄*) şekillerinin kullanıldığı anlaşılıyor; ünsüz ile başlayan şekillerindeki (*-nın̄, -nin̄, -nun̄, -nün̄*) *n*'nin, hece bölünmesi sonucu zamirlerden geldiği sanılıyor (*me-nin, se-nin* gibi). *n*'li şekiller ortaya çıktıktan sonra, daha çok kullanılmağa başlandı; zamanla ünlü ile başlayan şekillerin de yerini aldı. Türk lehçelerinin büyük bir kısmında (Özbekçe, Tatarca, Başkırca v.d.) bugün *n̄*'li şekiller kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde genitif ekinin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır (*baş-un̄, ata-nun̄* [babanın] gibi). Osmanlıcanın içinde ünlü uyumu sonucu bugünkü şekil ortaya çıkmış, yalnız son zamanlarda İstanbul Türkçesi *n̄*'leri (sağır kefleri) *n* yaptığı için ek yazı diline *n* olarak geçmiştir. Genitif eki de diğer hal ekleri gibi vurguludur. (M)

Genitrix, François Mauriac'ın 1923'te yayımlanan romanı. Eser, elli yaşına kadar otoriter bir annenin baskısı altında yaşayan bir adamın hayatını anlatır. Romanın kahramanı, Fernand Cazenave annesinin isteğine karşı koyarak Mathilde adında bir kızla evlenir. Ancak bu, mutsuz bir evlilik olur. Karısı bir süre sonra ölür. Sonradan annesini de kaybeden Fernand için gerçek dram başlar. Karısıyle annesi arasındaki çatışma kafasında devam eder. Sonunda Fernand gene annesinin ağır basan etkisi ve hatıralarıyle başbaşa kalır. (L)

GENİUS i. Rom. mit. Romalılara göre her varlığın alın yazısını çizen yüce veya kötü ruh.

— ANSİKL. Ruhu veya hayatın temel ilkesini temsil eden Roma mitolojisindeki *genius*, Eski Yunanlıların kötü ruhunu (*daimon*) andırır. Her erkeğin hareketlerini tayin eden özel bir genius'u, kadının da «juno»su vardı. Pompeii fresklerinde, erkeğin genius'u, ailenin koruyucu tanrıları arasında kurban sunan, ihram'lı bir adam şeklinde gösterilir. Tanrıların bile özel genius'ları vardı. Ayrıca insan topluluklarını, şehirleri, mahalleri, askerî birlikleri, önemli yapıları da genius'lar korurdu. İmparatorluk devrinde imparatorun genius'una özel olarak tapınılırdı. (L)

GENİZ i. Ağzın arka kısmı. (Burun arka delikleriyle buruna, östaki borusuyle kulağa, yemek borusuyle mideye ve gırtlak yoluyle akciğerlere açılır.) [Bk. BURUN *boşluğu*.]: *Toz genzine kaçtı ve aksırdı* (B. Felek). ‖ *Genizden konuşmak*, burun tıkalı imiş gibi konuşmak.

— Fonet. *Geniz ünlüsü*, geniz yoluyle çıkan ünlü. (Türkçede *n̄* ünsüzüyle birlikte kullanılır: *Tan̄rı, bin̄, bun̄al-mak, den̄iz* kelimelerindeki *-a-, -i-, -u-* ve *-e-* sesleri geniz ünlüsüdür.) ‖ *Geniz ünsüzü*, geniz yoluyle çıkan ünsüz (*n* ve *n̄*). *Geniz sesi*, ister ünlü, ister ünsüz olsun, damak örtüsünün aşağı inmesiyle telaffuz edilen bütün fonemler. (Damak örtüsünün aşağıya inmesi, verilen solukla çıkan havanın geniz boşluklarında titremesine yolaçar.) [ML]

GENİZSİ sıf. ve i. (*geniz*'den). *Yeni.* Genizden çıkarılan (ses). [M]

GENİZSİLEMEK geçl. f. (*genizsi*'den *genizsi-le-mek*). *Yeni.* Genizsi bir ses vermek: *Bir ünlüyü, bir heceyi genizsilemek.* (M)

GENİZSİLEŞMEK geçz. f. (*geniz*'den *geniz-si-leş-mek*). *Yeni.* Fonet. Geniz sesi haline gelmek. (M)

GENİZSİLİK i. (*genizsi*'den *genizsi-lik*). *Yeni.* Bir sesin genizsi olma niteliği. (M)

GENJİ, ünlü japon ailesi Minamoto'ların adı. (L)

Genji Monogatari (*Genji'nin Romanı*), Heian sarayına bağlı bir soylu kadının, Murasaki Şikibu'nun eseri. Klasik japon romanın şaheseri sayılan bu eser, XI. yy.ın ilk yıllarında kaleme alındı. Önemli bir kısmı 1008'de yazılmıştı. Eser, Kyoto sarayındaki yaşayışı, aylak kişileri, bunların ilişkilerini, özentili konuşmalarını, eğlencelerini anlatmakta, XI. yy. Japonya'sında, saray adamlarından meydana gelen kapalı, kibar ve yozlaşmış topluluğun hayatını dile getirmektedir. Romanın kahramanı prens Hikaru Genji, geçirdiği sayısız aşk serüvenlerinden sonra, yavaş yavaş dünyadan kopar ve var olmanın boşluğu üstüne budd-ha'cı düşüncelere dalar. Bundan sonraki bölümün kahramanı olan oğlu Kaoru babası gibi şanslı değildir, aşk serüvenlerinde hep engellerle karşılaşır. Bununla birlikte, eserin genel havası kötümser sayılmaz. Eserde, boş ve geçici olsalar bile, hazlara ayrı bir önem verilmiştir. İnce tenkitler ve gerçekçi gözlemlerde, yazarın iğneleyici kişiliği ortaya çıkar. Basmakalıp tarzına rağmen, somut ayrıntıların zenginliği bakımından eser ilgi çekicidir. (L)

GENK, Belçika'da (Limburg, Hasselt idare çevresi) komün, Meuse ırmağı vâdisinin batısında; 47 800 nüf. Maden kömürü ocakları. Makine yapımı. Paslanmaz çelik fabrikası. Otomobil yapımı. Çelik fabrikası. (L)

GENLEŞEBİLİR bļş. sıf. (*genleşebilmek*'ten *genleşebil-i-r*). Fiz. Genleşmeğe elverişli: *Gazlar genleşebilir.* (L)

«Aziz GENNARO Nicatiola ve Cominia Arasında» VI. yy. freski, Napoli

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

GENLEŞME i. (*genleşmek*'ten *genleşme.*) Fiz. Bir cismin bileşimi ve yapısı değişmeden ısı etkisiyle hacminin artması: *Sıvıların genleşme kabiliyeti katılardan daha fazladır.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Sıkıştırılmış bir gazın genişleyerek dağılması. ‖ *Genleşme odası.* Bk. WİLSON *odası.* ‖ *Gazların genleşmesi,* bir gazın basıncı azalarak hacminin artması.

— Balistik. *Genleşme kuvveti,* ateşli silâhlarla atılan mermiler veya tahrip mermilerini iten kuvvet (Eşit kütlelerdeki iki ayrı patlayıcı madde arasında genleşme kuvveti en fazla olan, en fazla miktardaki gazı en kısa süre içinde ve en yüksek sıcaklıkta veren patlayıcı maddedir.)

— Dy. *Yol genleşme âleti,* sıcaklık değişmelerinden etkilenen madenî kısımların (raylar) genleşme ve büzülme sonucu uzayıp kısalmasını ayarlamağa yarayan tertibat.

— İnş. *Genleşme deposu,* sıcak su dolaşımına dayanan bir ısıtma* tesisatında, bütün tesisatın toplam su sığasının yirmide biri kadar su alan ve yüksekçe bir yere yerleştirilen, genellikle saçtan yapılmış su deposu. (Genleşme deposunda, doğrudan doğruya dışarıya açılan bir taşma borusu bulunur.)

— Mekan. Bulunduğu yerde veya bir kaptan diğerine geçirilerek hacmi genişletilen veya basıncı azaltılan bir akışkanın değişimi. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Genleşme denemesi,* bir madenin genleşmesini ve katı haldeki alaşımlarda meydana gelen iç değişmeleri inceleyen deneme metodu.

— Soğutma. *Dolaysız genleşme,* soğutucu akışkanın, doğrudan doğruya soğutulacak yere yerleştirilmiş borular içinde buharlaştığı soğutma metodu.

— Termik. *Genleşme kapağı,* ocakta veya karnilerde meydana gelen bir patlama veya fazla miktarda buhar toplanması sonucu gaz basıncı anîden arttığı zaman, bir ısıtma cihazında (buhar kazanları v.b.) çeperlerin veya su kılıfının parçalanmasını önlemeğe yarayan emniyet tertibatı. (Bu tertibat, kazan çeperine açılmış bir delikten ve iç basınç arttığı zaman kendiliğinden açılan madenî bir kapaktan meydana gelir. Bazen, ateşçiyi korumak için bir boşaltma borusu da eklenebilir.)

— Termodinamik. *Joule - Thomson genleşmesi,* gözenekli bir bölme veya tıkaçlı bir musluktan sabit bir hızla geçen gazın basıncının yavaş yavaş azalması. (Basıncın azalması genellikle gazın sıcaklığını da azaltır.)

— ANSİKL. Fiz. Sıcaklığın değişmesiyle cisimlerin hacminde meydana gelen değişme, sıvılarda katılardan, gazlarda da sıvılardan daha fazla olur.

● *Hacimce, boyca* ve *yüzeyce genleşme.* Bir katı cismin boyca uzama katsayısı, sıcaklık 1°C arttığı zaman cismin birim boyundaki artış miktarıdır. Cismin t°C'taki l boyu, 0°C'taki l_0 boyu ile λ uzama katsayısının fonksiyonu olarak $l=l_0(1+\lambda t)$ formülüyle verilir; $1+\lambda t$ ifadesine *boyca uzama iki terimlisi* denir. Sıcaklığın 1°C artmasına karşılık, bir cismin birim hacmindeki artış miktarına o cismin *hacimce genleşme katsayısı* denir. Bu katsayı k ile gösterilirse, $\psi=\psi_0(1+kt)$ bağıntısı elde edilir. Yüzeyce genleşme katsayısı da aynı şekilde tanımlanır. İzotrop cisimler için, yaklaşık olarak, uzama katsayısı hacimce genleşme katsayısının üçte birine, yüzeyce genleşme katsayısı da hacimce genleşme katsayısının üçte ikisine eşittir. Sıvılar ise zorunlu olarak daima bir kap içinde bulunacağından, görülen genleşme *zahirî genleşme*'dir, yani sıvının *mutlak genleşme*'si ile kabın hacim genleşmesi birbirine eklenir.

● *Civanın mutlak genleşmesi.* Dulong ve Petit, kendi adalarını taşıyan genleşme cihazından yararlanarak bu katsayıyı doğrudan doğruya buldular.

Bir tüpün, yatay kolla bir birleşik kap meydana getiren düşey iki kolu içinde civa bulunur. Ancak, kollardan biri 0°C'ta tutulurken, öteki kol bir t sıcaklığına yükseltilir. Böylece, her iki koldaki civa düzeyinin farklı olduğu ve yatay koldan itibaren ölçülen civa yüksekliklerinin, civanın 0°C ve t°C'taki yoğunluklarıyle ters orantılı olduğu görülür. Dulong ve Petit'nin, civanın ortalama genleşme katsayısı olarak 0°C ile 100°, 200° ve 300°C arasında buldukları değerler şöyledir: $\frac{1}{5550}$, $\frac{1}{5425}$ ve $\frac{1}{5300}$.

Bu alanda Regnault'nun da çalışmaları vardır. Bu tespit, herhangi bir sıvının ayrı ayrı mutlak genleşme katsayısını, civa ve sıvının aynı kaptaki zahirî genleşmelerini karşılaştırarak bulmağa yarar. Biot, Kopp ve başkalarının yaptıkları araştırmalar, bütün sıvıların genleşme katsayılarının sıcaklıkla birlikte arttığını ortaya koymuştur.

● *Suyun genleşmesi.* Suyun genleşmesi, başka sıvılardan farklı bir özellik gösterir. 4°C'ta suyun yoğunluğu en yüksek değere ulaşır. Hope* deneyi bu gerçeği günışığına çıkarmıştır.

● *Katıların genleşmesi.* Katıların genleşmesi, kadranlı pirometreyle, yaklaşık olarak bulunur. Luc ve Borda, bir çubuğun uzamasını, daha önce incelenmiş örnek bir çubuğun uzamasıyla karşılaştırmak yoluna gittiler. Royet, Ramsden ve özellikle Wrede ve Benoit, *komparatör* kullanarak uzama katsayılarını, büyük bir kesinlikle ölçtüler. Katıların hacimce genleşmesini incelerken, Dulong ve Petit'nin ağırlıklı termometre usulü uygulanır.

Billûrlu maddeler, esneklik eksenleri boyunca bir *asal genleşme* gösterir. Bazıları, bir doğrultuda uzarken başka bir doğrultuda kısalır.

● *Gazların genleşmesi.* Gay-Lussac, *bütün gazların, basınca bağlı olmaksızın eşit ölçüde genleştiklerini* sanmıştı. *Sabit basınç altında* genleşme katsayısından, *sabit hacim altında* genleşme katsayısını ayırt eden Regnault'dur.

● *Elektrik ve magnetik genleşme.* Titreşen bir çubuğun sesi, elektrik akımının geçmesiyle değişir. Mıknatıslanan bir demir çubuğun uzadığını gören de Joule ve Wiedman'dır. Hemiedr billûrlarda *elektrik genleşmesi* görülür (Curie'nin piezoelektrik kuvarsı). Simetri merkezi bulunmayan bir billûr bazı doğrultularda çekilir veya sıkıştırılırsa, «elektrik eksenleri» denilen belirli doğrultularda polarmaya uğrar. Buna karşılık, bir kuvars levhasının iki yüzeyine tutturulmuş iki disk arasında bir elektrik gerilimi meydana getirilirse, billûr gerilimin yönüne göre genleşir veya daralır.

— Mekan. Buhar, *genleşme* sırasında, içinde bulunduğu alanı, bu alanda kapladığı hacimle ters orantılı bir basınç yaparak doldurma özelliği gösterir. Bu özellikten, buhar makinelerinde yararlanılır. Bir buhar makinesine, motorunun basit, iki, üç veya dört zamanlı silindirlerden meydana gelmiş olmasına göre, «basit, çift, üç veya dört genleşmeli» denir. Bu silindirler, buharın genleşmesinin tamamını yalnız bir defada (basit genleşmeli) veya birbiri ardına iki, üç, dört evrede (iki, üç, dört genleşmeli) soğurarak dışarı atar. Lokomotifler genellikle basit veya çift (kompaund) genleşmelidir; üç veya dört genleşmeli olanlar daha çok sabit makinelerdir.

Genleşme sırasında, hacim artışı (en azından *sıkışabilir* bir akışkan için) ve basınç azalması aynı anda olur. Duruma göre genleşme, bir iş yaparak veya yapmadan, bir ısı alışverişiyle veya alışveriş olmadan, az veya çok büyük bir entropi değişimiyle birlikte meydana gelir. Isı makinelerinin ve soğutma makinelerinin çevrimleri arasında genleşme evreleri de vardır. Pistonlu bir makinede genleşme, silindirde kapalı bulunan akışkanın, basıncı azalırken hacminin arttığı devredir. (LM)

GENLEŞMEK geçz. f. (*gen*'den *gen-le-ş-mek*). Isı etkisiyle hacimce büyümek. (M)

GENLEŞMEÖLÇER bls. i. Bk. DİLATOMETRE.

GENLEŞTİRİCİ i. (*genleştirmek*'ten *genleştir-ici*). Mekan. Bir akışkanın geçtiği herhangi bir noktada, bir kaba girişinde veya çıkışında, basıncını düşürmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir kompaund makinede buharın genleştiği ikinci silindir.

— Radyotek. Bazı radyo alıcılarından, en zayıf seslerle en şiddetli sesler arasındaki karşıtlığı artırmak için kullanılan düzenek. (Yayının daha iyi şartlar altında yapılabilmesi için, vericideki en kuvvetli seslerle en zayıf seslerin şiddetleri arasındaki fark azaltılır. Genleştiricinin görevi, alış sırasında, bu iki ses arasındaki başlangıç oranlarını yeniden eski haline getirmektir.)

— Soğutma. Bir soğutma tesisinde, içinden geçen soğutucu akışkanın genleştiği ve yoğunlaştırıcının basıncından buharlaştırıcıdaki basıncına geçtiği vana: *Genleştirici, soğuğun artmasını veya azalmasını ayarlamağa yarar.*

— ANSİKL. Mekan. Bir buhar, su veya gaz tesisatına takılan bir *genleştirici*'nin görevi, girişteki basınç ne olursa olsun çıkıştaki basıncı sabit tutmaktır. Su veya gaz dağıtım şebekelerinde, genleştirici, abonelere dağıtılmış su veya gaz basıncını sabit tutar. Buhar dağıtımında ise, kazan basıncı değişse bile buhar makinesinin sabit basınçla beslenmesini sağlar.

Çalışma ilkesi bakımından bir genleştirici, bir yandan giriş basıncının, öte yandan bir yay kuvvetinin etkisi altındaki dengeli bir tertibatla kumanda edilen bir çekmeceden meydana gelir. Kumanda tertibatı, çıkışta istenilen basınç elde edilinceye kadar çekmeceyi (vana, tapa) açar. Bununla birlikte, geneleştiricide bir aksaklık olduğu zaman kullanmak üzere, çıkışa bir emniyet supabı takmak gerekir.

Daha gelişmiş, örneklerde ve gerçek basınç ayarlayıcılarında, genleşme organı, üzerine çok sayıda empülsiyon uygulanan bir röle yardımıyle idare edilir. (L)

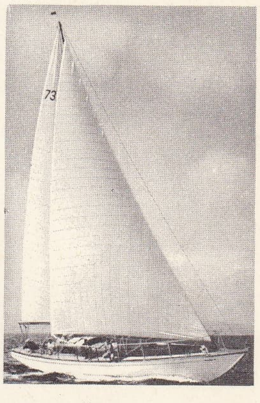

genoa yelkeni

GENLEŞTİRMEK geçl. f. (*genleşmek*'ten *genleş-tir-mek*). Fiz. Sıcaklığı yükselterek, bir cismin yapısını veya bileşimini değiştirmeden hacmini, boyunu artırmak. (L)

GENLİK i. (*gen,* geniş'ten *gen-lik*). Genişlik, refah.

— Astron. *Batış genliği,* ekvatorla ufuk çizgisinin kesim noktası olan gerçek batı ile bir gökcisminin battığı nokta arasında kalan ufuk yayı. (*Eşanl.* BATISAL *uzaklık*). ‖ *Doğuş genliği.* Bk. DOĞUSAL *uzaklık.*

— Fiz. *Bir sarkacın salınım genliği.* sarkacın her salınımda ulaştığı iki sınırla, çekül doğrultusundaki sarkaç ekseninin yaptığı açının yarısı. ‖ *Simetrik alternatif bir büyüklüğün genliği,* bir devirlik zaman aralığında büyüklüğün aldığı en büyük değer; bu değer, bir titreşimdeki bütün değişmenin yarısıdır. ‖ *Sinüssoidal bir büyüklüğün genliği,* bu büyüklüğün en büyük değeri.

— İklimbilim. İki uç değer arasındaki fark; bu fark, matematikteki genliğin aksine, bir sünüsoidin tepe noktasıyle en alt noktası arasındaki farkın yarısına eşit değildir. Bk. ANSİKL.

— Jeol. *Bir kıvrımın genliği,* bu kıvrımın en üst noktası ile en alt noktası arasındaki düzey farkı. (Jura'da genlik 1 800 m'ye ulaşır.)

— Mekan. *Bir titreşim hareketinin genliği,* titreşim hareketinin tanımını veren bir ifadede, zamanın devirli fonksiyonunu çoğaltan sabit katsayı: *«a cos* (ω *t*-φ)» *titreşim hareketinin genliği «a»dır.*

— Radyotek. Bir alternatif akımın gerilim veya akım şiddetiyle her yarım devirde aldığı en yüksek değer.

— Oky. bil. *Dalga genliği.* Bk. DALGA. ‖ *Gelgit genliği.* Bk. GELGİT.

— ANSİKL. İklimbilim. *Genlik* kavramı, devirli değişimlere uğrayan bütün iklim etkenlerine, özellikle sıcaklığa uygulanır. Seçilen aralık, gün, ay veya yıl olabilir. Sıcaklığın yıllık değişim genliği (en sıcak ayın ortalamasıyle en soğuk ayın ortalaması arasındaki fark), çoğu zaman sıcak iklimlerin tanımlanmasında kullanılır. Baldit'e göre, şu bağıntılar söz konusudur: düzenli iklimlerde, yıllık genlik 10°C'tan küçüktür; ılıman iklimlerde, yıllık genlik 10 ile 20°C arasındadır; çok soğuk veya çok sıcak iklimlerde, yıllık genlik 20°C'tan büyüktür. (L)

GENLİS (Stéphanie Félicité DU CREST DE SAINT-AUBİN, DE— kontesi), fransız kadın yazar (Champcéri, d'Issy-l'Evaque komünü, Bourgogne 1746-Paris 1830). Altı yaşındayken Lyon civarındaki Alix manastırına rahibe olarak girdi. On altı yaşında Charles Brulart de Genlis ile evlendi. Böylelikle, d'Orléans düküyle gizlice evlenmiş bulunan Madame de Montesson'un sıhrî ye-

Foto. Lévêque (LAROUSSE)

ğeni oluyordu. Onun yardımıyle Palais-Royal'e girdi, Chartres düşesinin nedimesi oldu (1770). Daha sonra da düşesin çocuklarına mürebbiyelik etti, bunların eğitimi için yepyeni bir metot buldu. *Le Theâtre d'Education* (Eğitim Tiyatrosu) [1779], *Adèle et Théodore* (1782), *Les Veillées du Château* (Şato'daki Akşam Sohbetleri) [1784], *Conseils sur l'Education du Dauphin* (Veliahtın Eğitimi Üzerine Öğütler) [1790], *Les Leçons d'Une Gouvernante* (Bir Mürebbiyenin Dersleri) [1791] adlı kitapları bu sırada yazdı. Bu son kitabı, Valois dükünün eğitimiyle ilgili olarak tuttuğu gizli notlardan çıkarmıştı. Başlangıçta Devrim'den yana iken daha sonra yabancı ülkelere göç etti. İngiltere'yi, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı dolaştı. Fransa'ya ancak 1802'de döndü. Bonaparte kendisini, 6 000 franklık bir maaşla ilkokul müfettişliğine tayin etti. Ne yıllarca sürgünde kalması, ne de rejim değişiklikleri yazmasına engel oldu. Seksen kadar eser yazdı. Başlıcaları: *Les Petits Emigrés* (Küçük Göçmenler) [1798]; *Contes Moraux* (Ahlâkî Hikâyeler) [1802]; *La Duchesse de la Vallière* (1804); *Madame de Maintenon* (1806). *Hatıralar*'ı (1825) bugün de zevkle okunur. (L)

GENNADİOS II (Georgios SKHOLARİOS, — denir), ilâhiyatçı yazar; fetihten sonra ilk İstanbul patriği. Gennadios adını aldı. Kharsianeitos manastırına rahip olarak girdi (1450). Kiliselerin birleşmesine karşı çıkanlara önderlik etti. İstanbul'un Türkler tarafından fethinden (1453) sonra, bir süre Edirne'de zengin bir türk'ün evinde esir hayatı yaşadı. Fatih Sultan Mehmed kimliğini öğrenince, manastırına gitmesi için onu serbest bıraktırdı. Fatih'in onaylaması üzerine ilk İstanbul patriği olarak görevine başladı. Sağlık durumu yüzünden bu görevde on aydan fazla kalamadı, sonra Athos dağına (Aynaroz) çekildi. Bu arada, iki defa görevine geri döndü. 1472'de öldü. Prodromos manastırına gömüldü. Gennadios II, latin yazarlarından çeviriler yaptı, Aristoteles'in eserlerini yorumladı, dilbilgisi konusunda incelemeler yazdı. Başlıca eserleri: *Hamiliai* (Dinî Sohbetler); *Peri Psykhes* (Ruhlar Üstüne); *Kata Latinon* (Latinlere Karşı); *Kata Iudaion* (Yahudilere Karşı); *Apologatika Pros Musulmanus* (Müslümanlardan Yana Savunma). [L]

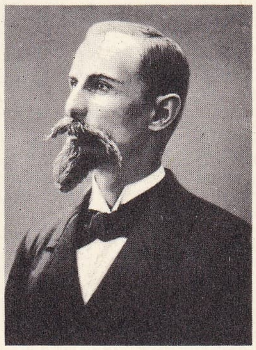

Emile GENTİL

GENNARGENTU, Sardinya'nın merkezinde kütle, eski kratogeni kesen yüksek aşınım yüzeylerinden oluşmuştur. 1 834 m. (L)

GENNARO Aziz, Bennevento piskoposu (Napoli 250'ye doğr.-Pauzzoles 305). Napoli katedrali hazine dairesinde başı ve iki şişe içinde kanı saklıdır. Belirli günlerde bunlar halka gösterilir ve «Aziz Gennaro mucizesi» denilen olay meydana gelir: şişelerdeki kan, azizin başına yaklaştırıldığı zaman sıvılaşır ve kaynamağa başlar. Bu âyin, azizi anma günü olan 19 eylülde ve şehrin kaderi bakımından önemli sayılan günlerde yapılır. Kan sıvılaşmazsa, Napoli halkı bunu kötüye yorar. (L)

GENNES (Jean - Baptiste DE), Louis XIV devri fransız denizcisi (öl. Plymouth 1705). Meraklı ve macerasever bir insandı. 1695-1697 Arasında Magellan boğazı yönünde bilimsel bir sefer düzenledi. 1698'de Saint-Christophe adası valiliğine getirildi, 1702'de İngilizlere yenildi. Fransa'ya kaçarken İngilizlerin eline düştü, esarette öldü. (L)

GENNES (Lucien DE), fransız hekimi (Paris 1892). Paris Tıp fakültesinde profesör. İç salgı bezleri, özellikle tiroit, hipofiz ve böbreküstü bezi hastalıkları üstüne araştırmalar yaptı. Kortizon türevleri gibi iltihap önleyici maddelerin tedavi amacıyle kullanılması yolundaki çalışmalara katıldı. *Traité des Maladies des Glandes Endocrienes* (İç Salgı Bezleri Hastalıkları Elkitabı) [1950] adlı bir kitap yayımladı. (L)

GENNEVİLLİERS, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Saint-Denis idare çevresi) komün, Paris'in kuzeydoğu banliyösünde, Sen'in sol kıyısında, Asnières'in kıvrımının ucunda; 46 211 nüf. (L)

GENNRİCH (Friedrich), alman müzikoloğu (Colmar 1883). Strasbourg ve Paris üniversitelerinde öğrenimini yaptıktan sonra ortaçağ müziğinde uzmanlaşarak Freiburg üniversitesinde dersler verdi. Bunlardan başka, XIV. ve XV. yy. da notalama ortaçağ müzik biçimleri, l'organum, Guillaume de Machault üstüne ilmî incelemeler yaptı. (L)

GENOA i. (ital. k.). Denizc. Yatlarda kullanılan yüzeyi çok büyük yelken. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. M. Curry tarafından yapılan *Genoa* sakin ve iyi hava yelkenidir. Flok yelkeni yerine açılır. Yüzeyi geriye doğru grandi yelkenini kapadığından iskota yakası yatın çok gerisine kadar uzanır ve iskotası çarmıkların dışında dolaşır. (L)

GENOA A.B.D.'de (Wisconsin) köy, 400 nüf. Nükleer santral. (L)

GENOCCHİ (Giovanni), Sacro Cuoro tarikatı topluluğundan italyan misyoneri (Ravenna 1860-Roma 1926). Misyoner olarak İstanbul'a gönderildi. 1898'de Roma'da Kutsal Kitap tefsiri profesörü oldu. Modernizm ile suçlandırıldı ve kürsüsünü kaybetti. 1911'de papa Pius tarafından Brezilya'ya, papa Benedictios XV tarafından da temsilci olarak Ukrayna'ya gönderildi. Bolşevikler iktidara geçince önce Varşova'ya çekildi, 1923'te Roma'ya döndü. (L)

GENODİSTROFİ i. (fr. *génodystrophie*). Patol. Soydan geçme distrofi.

— ANSİKL. *Genodistrofi*'ler genetik kanunlara göre dölden döle geçer, yani sonraki kuşağın sadece bir kısmında görülür, hattâ bir kuşağın tümünü atlayabilir. Birçok kemik ve eklem hastalıkları birer genodistrofidir: Kemik oluşumuyle ilgili hastalıklar gibi. (L)

GENOL i. (fr. *génol*'den). Foto. Formülü

$$C_6H_4\ (OH) — 1 — (NH_2O_5 — SO_4H_2)$$

olan metilamino parafenol sülfata verilen ad. Çok kullanılan bir developman maddesidir; başka indirgen maddelerle birlikte bazı developman banyolarının bileşiminde bulunur ve bu maddelerin özelliklerini ayarlar veya tamamlar. (Piyasada ELON, METOL, RODOL veya VİTEROL gibi tes. edil. adlarla satılır. Genol suda çok çözünür ve hızla oksitlenir; oksitlenerek bozulmasını önlemek için, suya az miktarda sodyum sülfit atmak gerekir.) [L]

GENOM i. (fr. *génome*'dan). Erkek veya dişi gametin karakteristik kromozom stoku. (Stok miktarı kromozomların haploid sayısıdır [N].) *Eşanl.* HAPLOM.

— ANSİKL. *Genom* bir organizmanın sahip bulunduğu genlerin tümü olduğundan, *haploid genom* veya *diploid genom* diye ayırım da yapılabilir: diploid genom döllenme sırasında, gametlerle gelen haploid iki genomun birleşip kaynaşmasıyle meydana gelir. (L)

GENOMER i. (fr. *génomère*'den). Biyol. Gen oluşumuna katılan altbirim. (Bir gen birçok altbirimden meydana gelir; bu varsayım sık sık değişinime uğrayan genlerdeki nispî kararsızlığı açıklar.) [L]

GENOSİD i. (yun. *genos*, ırk, lat. *caedere*, öldürmek > fr. *génocide*'den). Bir insan topluluğunu (millî, etnik, ırkî veya dinî) yok etmek amacıyle işlenen cürüm.

— ANSİKL. Hayalî bir «kuzey *ırkı*»nın üstünlüğü adına Nazi Almanya'sı aşağı saydığı (alt-insan) ırkları sistemli olarak yok etmeğe girişti. Böylece 6 milyon yahudi ve birkaç milyon çingene ghettolarda ve toplama kamplarında öldürüldü. «Bir kan düzeni kurup muhafaza etme» efsanesi üzerinde temellenen nazi doktrini, savaştan sonra islavların boyunduruk altına alınmasını öngörüyordu. Alınan tedbirler sayesinde bu tutum, giderek bir genosid haline dönüşecekti. Mahrumiyet dolayısıyle zayıf düşürme, halkları oradan oraya sürme, çocukların ailelerinden alınması; bir yarı barbarlık durumunun sürdürülmesi, tenkil hareketleri ve kısırlaştırma bu tedbirler arasında yer alıyordu. (L)

GENOSİT i. (yun. *genos*, ırk, ve *kytos*, hücre > fr. *génocyte*'ten). Biyol. Biçim bakımından eşeysel bir elemana denk olan, fakat gelişmesine imkân olmayan hücre. (Yumurta olgunlaşınca, kendisiyle eşdeğerde olan ve genosit denilen kutup yuvarları çıkarır; fakat bunlar gelişmeğe elverişli olmayan kısır hücrelerdir.) [L]

GENOTA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası. Batı Afrika kıyılarında yaşar. (*Conidae* familyasından. Bugün de var olan bu hayvanların fosiline Üçüncü zaman tabakalarında rastlanır.) [L]

GENOTİP i. (yun. *genos*, doğum ve fr. *type*> fr. *génotype*'ten). Bir organizmanın kalıtsal yapısı. *Zt.* FENOTİP.

— ANSİKL. *Genotip*, bir türe özelliğini veren bütün kromozomların eseridir. Genotip biri babadan, diğeri anadan gelen iki genomun kromozomlarının birleşmesi dolayısıyle diploid kromozom sayısına (2 N) eşittir ve bireyin kalıtsal yapısını ifade eder. Farklı genotipler, dış görünüş itibarıyle birbirine benzeyebilirler. Meselâ gri renk geni (G) renksizlik genine (*a*) göre başat olduğu için, gri bir farenin GG ve Ga şeklinde iki genotipi olabilir. Her iki gri farenin fenotipi aynı, genotipi farklıdır (GG ve GA). Demek ki bir organizmanın genotipi, o organizmanın sahip olduğu genlerin (belirsin belirmesin) mahiyetini gösterir. Gene meselâ bezelyede düz karakter (D), kırışık (K) karaktere baskındır. Demek ki düz kabuklu bezelyenin iki genotipi (DD veya DK), kırışık kabuklu bezelyeninse sadece bir genotipi (KK) bulunacaktır. (L)

GENOUİLLAC (Henri du VERDİER DE), fransız Asur tarihi uzmanı (Rouen 1881-Villennes-sur-Seine 1940). Villennes-sur-Seine rahibi idi. Sümer toplumunu inceledi, *Tablettes Sumériennes Archaïques* (Eskiçağ Sümer Tabletleri) [1909], *Tablettes de Drehem* (Drehem Tabletleri) [1911], *Textes Religieux Sumériens du Louvre* (Louvre'daki Dinî Sümer Metinleri) [1930] adlı kitapları yayımlandı. Mezopotamya'daki Kiş (1912) ve Tello mevkilerinde kazılar yaptı (1929 - 1931). [L]

GENOV (Georgi), bulgar hukukçusu (Kotel 1885). Hukuk öğrenimini Sofya'da yaptı. Paris ve Roma'da devletler hukuku üzerinde çalıştı. Sofya üniversitesinde hukuk profesörü oldu. Komşu ülkelerdeki bulgar azınlıkları üzerine incelemeler yayımladı. Eserleri: *Polojenieto na Hristiyanite v Turtsiya* (Türkiye'de Hıristiyanların Durumu) [1929]; *Iztoçniyat Vipros* (Doğu Meselesi) [2 cilt, 1925 - 1926]. (M)

GENOVA. Bk. CENOVA.

Genovefa von Brabant, bir ortaçağ halk efsanesinin kadın kahramanı. (Bu efsanenin ilk şekli *Leganda Aurea*'dadır. Treves derebeyi bir kont Siegfried'in karısı olan Genovefa, gönülünü çelmeğe çalışan fakat yüz bulamayan kâhya Golo tarafından kocasını aldatmakla suçlanır. Ölüme mahkûm edilen Genovefa, kendisini öldürmekle görevli hizmetlilerin merhameti sayesinde cezadan kurtulur. Zamanla, kocası karısının suçsuz olduğunu anlar, ancak onu bulduğu zaman kadın uzun süre yaşayamayacak kadar acı çekmiştir. Bu duygulu efsane özellikle alman romantikleri tarafından işlenmiştir.) [M]

GENOVESİ (Antonio), italyan iktisatçısı ve yazarı (Castiglione, Salerno 1713-Napoli 1769). Napoli'de doğrudan doğruya iktisat kürsüsü başkanlığına tayin edildi (böyle bir tayin dünyada ilk olarak yapılıyordu). Napoli krallığında toprak zenginliğinin önemi ve nüfus hareketleri üstünde durdu. Para devalüasyonunun kötü sonuçlarını gösterdi. Eserleri: *Büyük Britanya'nın Ticaret Tarihi* (1752); *Din ve Ahlâk Üstüne Felsefî Düşünceler* (1758); *Ticaret ve İktisat Dersleri* (1765). Fransız felsefe dünyasındaki yeni görüşlerin İtalya'da yayılmasına çalıştı. (L)

GENOVİNA i. 1758'den itibaren Cenova'da basılan 100 ceneviz lirası değerinde altın para. Küsurları yarım, çeyrek ve sekizde bir şeklindeydi. (Bu isim daha sonra çıkarılan 96, 48, 24, 12 lira değerindeki paralara da verildi. Paralar için onluk sistemin konulmasından sonra Cenova'da Sardinya kralları tarafından çıkarılan 80 liralık paralara genove denildi.) [L]

GENOYİD i. (fr. *génoïde*'den). Biyol. Sitoplazmadaki kendi kendine üreyen cisimcik. Bazı sirkesineği ırklarının karbon gazına aşırı duyarlık göstermesinin sebebi sayılır; karbon gazı sirkesineklerinin genoyid'li kısmını öldürdüğü halde diğer kısmını sadece uyuşturur. (Genoyid'in mahiyeti henüz kesin olarak bilinmiyor; niteliklerine bakılırsa bir virüs sayılabilir.) [L]

Genro-in, imparatorluğun restorasyonundan sonra Japonya'da önemli siyasî rol oynayan ve imparatorun bir çeşit özel mec-

Foto. Pirou (LAROUSSE)

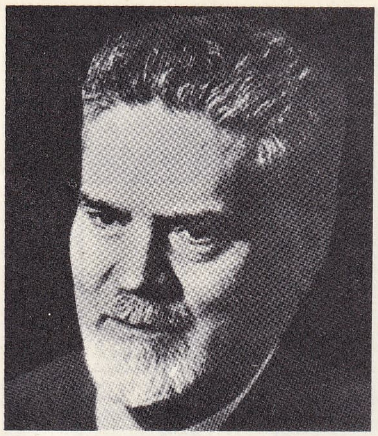

Giovanni GENTİLE

lisi durumunda bulunan parlamento dışı kuruluş. 1875'te kurulan Genro-in 1890'da kaldırıldı. Üyeleri imparatorluğa bağlılıklarıyle tanınmış ve ileri yaşları dolayısiyle imparatorun siyasetini tenkit hakkını elde eden devlet adamları arasından seçilirdi. (M)

Genroku, bir japon çağının (1687-1709) adı. İmparator Higaşiyama'nın zamanına rastlayan bu çağda, japon medeniyeti önemli değişikliklere uğradı. Hideyoşi döneminden beri ön planda yer alan askerlik bir hayli geriledi, buna karşılık sanat ve edebiyatta yeni bir gelişme görüldü. Tokugavaların yüzyıldan beri sürdürdükleri askerî diktatörlüğün sağladığı barışın ticarette yeni bir gelişmeye yolaçması Genroku çağının başlıca özelliğidir. Tokugavaların başkent olarak seçtikleri Edo (bugün Tokyo) bir ticaret merkezi oldu ve japon tüccar sınıfının beşiği sayılan Osaka ile rekabete girişti. (L)

GENS i. (lat. k.). Roma'da aynı atadan gelen birkaç aile grubu.

— ANSİKL. İlkel aile ve henüz bölünmemiş şekliyle gerçek bir klan olan *gens,* tarihî gelenekte ve Roma hukukunda sürekli izler bırakmıştır. Gens'in bir şefi, aile kültü, ortak mezarlığı, üyelerinin taşıdığı ve siyasî haklarının belirtisi olan adı (*gentlice*), ayrıca himayesine sığınmış, ona tabi adamları (*cliens*) vardı. Titus-Livus'a göre, Roma'nın ilk devirlerinde gens, en çok dört veya beş ailelik küçük bir topluluktu. İlkel roma köylerinde gens'lerin sayısı azdı. Başlarında bulunan *patres*'ler (babalar) ***ihtiyarlar meclisi***'ni yani, *senato*'yu meydana getirirlerdi. Bu hak onlara doğuştan tanınırdı. Ancak Etrüsk hâkimiyeti devrinden itibaren, genel refahın ve köle sayısının (*familia* aile) artmasıyle, gens sistemi en yüksek aşamasına ulaştı, dolayısıyle de kalabalık gens'ler ortaya çıktı. Attus Clausus (Appius Claudius) gens Claudia ile birlikte yerleşmek üzere Roma'ya geldiğinde, beraberinde 5 000 kişi vardı. Gens'ler patrici sayılırlardı, fakat en eski ve en nüfuzlu olanlara *majores* denirdi. Zamanla halkın bir kısmı daha patrici'ler sınıfına kabul edildi, ancak pleb'den gelenler (*stirpes*) siyasî haklarını elde ettikleri halde patricilerden kesinlikle ayrı tutuldular. Zamanla bağlar gevşedi ve başlangıçtaki üç yüz gens, her biri bir *pater fanilias*'ın otoritesinde daha küçük ailelere bölündü. Sürüleri ve topraklarıyle çok güçlü bir topluluk olan ilk gens hücresi, zamanla birliğini ve siyasî gücünün büyük kısmını kaybetti. (L)

Gens de Lettres (SOCİÉTÉ DES), Fransa'da yazarların maddî ve manevî durumlarını koruma amacını güden dernek. Fikir önce H.de Balzac tarafından Revue de Paris'nin I kasım 1834 tarihli sayısında yayımlanan *XIX. Yüzyıl Yazarlarına Mektup* başlıklı bir yazıyle ortaya atıldı. L. Desnoyers bu işi gerçekleştirmeğe çalıştı. 28 Nisan 1838'de, üyelerinin hak ve çıkarlarını, özellikle edebî mülkiyet hakkıyle iktibas ve bütün ikinci derecedeki haklarını korumak amacıyle *Edebiyatçılar Derneği* resmen kurulmuş oldu.

Edebiyatçılar Derneği, altmış yaşında olan ve yirmi beş yıldan beri derneğe kayıtlı bulunan ortak üyelerine emekli maaşı bağlar. Bir tıbbî kurulu, bir hukukî kurulu, bir yardım sandığı, bir de dullar yardım sandığı vardır. Delly vakfı tarafından beslenen edebiyat bursları, ayrıca da edebiyat ödülleri verir. Merkezi Hotel de Massa'dadır. (L)

GENSERİCH. Bk. GEİSERİCH.

GENSFLEİSCH (Johannes). Bk. GUTENBERG.

GENSONNÉ (Armand), fransız siyaset adamı (Bordeaux 1758-Paris 1793). Yasama meclisine seçildi, Diplomatik komitenin sözcüsü oldu. Kralın kardeşlerine karşı bir kararnamenin çıkarılmasında (1 ocak 1792) ve Bohemya ile Macaristan'a savaş açılmasında (20 nisan) rol oynadı. Konvensiyona yeniden seçildi. Vergniaud ve Gaudet ile birlikte Montanyarlara ve Paris komününe karşı meclis kürsüsünden saldırarak mücadeleye girişti. Louis XVI'nın davasında, kralın ölümünden yana oy kullanmakla beraber, halka bir çağrıda bulunmayı teklif etti. Dumouriez'nin ihanetinden sonra, onunla ve kral ailesiyle işbirliği yapmakla suçlandırıldı ve idam edildi. (L)

GENSORU blş. i. (*gen,* geniş ve *soru*'dan). *Yeni.* Açıklanması istenen bir hususla ilgili olarak milletvekilleri tarafından başbakan veya hükûmet üyelerinden birine yöneltilen ve soruşturma konusu yapılması istenebilen soru. *Esk.* İstizah.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Anayasa'nın 89. maddesinde düzenlenmiş olan gensoru Bakanlar kurulu üyelerinin siyasî sorumluluğunu tahkik eden bir yoldur. Bu yola ancak Millet meclisinde başvurulabilir. Bir milletvekili veya parti grubunca verilen gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmayacağı, verilişinden sonraki ilk birleşimde görüşülür. Bu görüşmede, sadece önerge sahibi veya sahiplerinden biri, siyasî parti grupları adına birer milletvekili ve Bakanlar kurulu adına başbakan veya bir bakan konuşabilir (Anayasa md. 89/II). Gensorunun gündeme alınmasına verilen karar ile birlikte görüşme günü de belli edilir (Anayasa md. 89/III). Görüşme, karardan itibaren iki gün geçmedikçe yapılamaz. Ancak, yedi günden sonraya da bırakılamaz (Anayasa md. 89/IV). Gensoru görüşmeleri sırasında meclis üyelerinin verecekleri gerekçeli güvensizlik önergeleri veya Bakanlar kurulunun güven isteği bir tam gün geçtikten sonra oylanır (Anayasa md. 89/V). Bir gensoru üzerine Bakanlar kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile olur (Anayasa md. 89/V). [M]

GENT, Gand'ın flamanca adı. (L)

GENTAMİSİN i. (fr. *gentamycine*'den). Oligosakkaritlere (streptomisin, kanamisin) yakın antibiyotik. (Yalnız şırınga edilerek verilebilen bu antibiyotiğin bakteriler, özellikle proteus ve piyosiyanik basiller üzerindeki etki alanı geniştir.) [L]

GENTBRUGGE, Belçika'da (Doğu-Flandre, Gand idare çevresi) komün, Gand'ın doğusunda; 22 000 nüf. Çivi ve tel fabrikaları. (L)

GENTHİN, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Brandenburg'un batısında; 18 500 nüf. Kimya sanayii. Seramik. Kâğıt fabrikaları. Bıçkıhaneler. Şeker fabrikası. (L)

GENTHİT i. (fr. *genthite*'ten). Miner. Bileşiminde magnezyum ve kalsiyum bulunan, hidratlı tabiî nikel silikat. Elma yeşili renginde, katı kütleler halinde bulunur. (L)

GENTİANA i. Bk. CENTİYANA.

GENTİL (Emile), fransız kâşifi ve yönetici si (Volmunster, Moselle 1866-Bordeaux 1914). Yukarı Şari'den Çat gölüne kadar indi. Bagirmi'yi fransız himayesi altına aldı. 1900'de Fransız hükûmeti komiseri olarak yeniden Şari'ye gitti, Kuno'da, Rabah'ı yendi. Yönetimindeki heyeti Foureau ile Lamy ve yüzbaşı Joalland ile yüzbaşı Meynier'nin yönettiği heyetlerle birleştirdi. Rabah'ı Kusseri'de tam ve kesin yenilgiye uğrattı. Bundan sonra Fransız Kongo'sunda hükûmet komiseri oldu. Başlıca eseri, *La Chute de l'Empire de Rabah*'dır (Rabah İmparatorluğunun Yıkılışı) [1902]. (L)

GENTİL (François), fransız heykeltıraşı (Troyes 1510'a doğr.-ay.y. 1588). Troyes kiliseleri inşaatında çalıştı (katedralde, ***Aziz Augustinus'un Vaftizi*** [1549], Saint - Nicolas kilisesinde, ***Yeniden Doğuş*** ve ***Sütünlu İsa***). [L]

GENTİL (Louis), fransız jeoloji bilgini ve

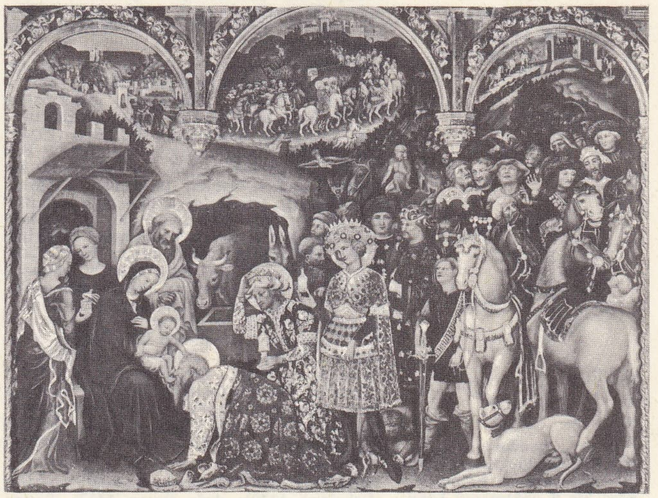

▲
GENTİLE da Fabriano
«Kâhin Kralların Tapınması»
tablo ve detay
▼

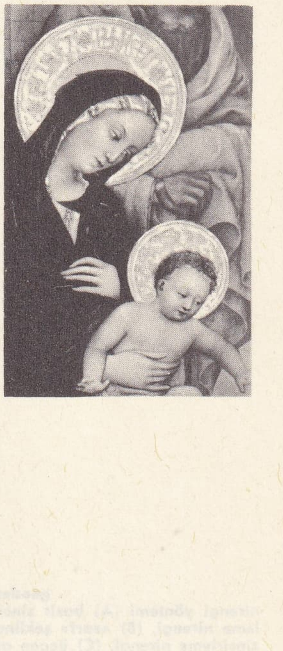

Orazio
GENTİLESCHİ
«A. Cecilia
ve Melek»

Friedrich von GENTZ
Halle'in eseri
Cabinet des Estampes,
Paris

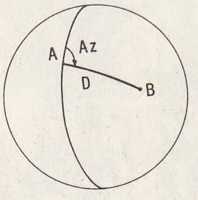

geodezi
AB=D uzunluğu ve B'nin A'daki Az açıklığı bilindiğine göre bir B noktasının konumunun belirlenmesi

kâşifi (Cezayir 1868-Paris 1925). 1902'de Tafna bölgesini inceledi. Bir yandan Sorbonne üniversitesinde jeoloji ve fizikî coğrafya dersleri verirken, bir yandan da Fas ve Atlas dağlarının fransız yönetimi dışındaki bölümlerini gezdi. Fas ile ilgili yazılarını *Dans le Bled-es-Siba* (1906), *Au Coeur de l'Atlas* (Atlas'ın Orta Yerinde) [1910] adlı kitaplarda topladı. *Maroc Physique* (Fizikî Fas) [1912] adlı başarılı bir inceleme yayınladı, Fas'ın ilk jeolojik haritasını çizdi. (L)

GENTİL - BERNARD (Pierre Auguste BERNARD, — denir), fransız şairi (Grenoble 1708-Choisy-le-Roi 1775). *L'Almanach des Muses'*-de çıkan (1736) ilk şiirleriyle Voltaire'in, Beaumarchais'nin dikkatini çekti. *L'Art d'Aimer* (Sevmek Sanatı) [1775] adlı açık saçık bir eser yayımladı ve *Castor ile Pollux*'un librettosunu yazdı. Otuz beş yıl süreyle fransız edebiyat salonlarının en gözde şairiydi. (L)

GENTİL DE CHAVAGNAC (Michel Joseph), fransız oyun ve şarkı yazarı (Paris 1769 - ay.y. 1846). 1821'de ikinci Théâtre-Français'nin yöneticiliğine getirildi. Désaugiers ile birlikte birçok oyun yazdı. 1823'te şarkı ve şiirlerinin bir derlemesini yayımladı. (L)

GENTİLE (Giovanni), italyan filozofu ve siyaset adamı (Castelvetrano, Sicilya 1875 - Floransa 1944). Öğretimini Palermo'da (1906), Pisa ve Roma'da yaptı. Mussolini'nin siyasetini benimsedi. 1922'den 1924'e kadar millî eğitim bakanı oldu. Büyük Faşist konseyine üye seçildi. Bu yüzden de direnme hareketi üyeleri tarafından öldürüldü. Gentile, felsefesini «idealismo attualista» (Davranışçı ülkücülük) olarak nitelendirir. Hegel felsefesinden etkilenen doktrini, ruh'u varlığın tek ilkesi sayan Fichte kuramına çok yaklaşır. Ruh, algı ve davranış yoluyle tabiatı kavradığı sürece, tabiat ruhun kendisidir ve onun başkaldırmasıdır. Gentile kendini hıristiyan ve katolik sayar, fakat eserleri kilisece kara listeye alınmıştır: *Rosmini e Gioberti* (Rosmini ve Gioberti) [1898]; *La Filosofia di Marx* (Marx'ın Felsefesi) [1899]; *Teoria Generale della Spirito come Atto Puro* (Salt Davranış Olarak Ruh'un Genel Kuramı) [1916]; *La Filosofia dell'Arte* (Sanat Felsefesi) [1913]. (L)

GENTİLE da Fabriano, italyan ressamı (Fabriano 1370'e doğr.-Roma 1427). Kuzey ve özellikle Köln okulları ile ilişki kurarak Verona'ya yerleşti. Yeni üslûbu Venedik'e getirdi ve orada 1408'den sonra Dukalar sarayında çalıştı (freskleri kayıptır). Jacopo Bellini, Jacobello del Fiore, Michele Giambono'nun öğretmeni idi. Roma'ya, San Giovanni di Laterano kilisesini süslemek için çağırıldı (freskleri tahrip olmuştur). 1423 - 1427 Arasında Floransa'da kalan sanatçının Santa Trinita'daki *Kâhin Kralların Tapınması* (1423) ve Quarantesi sunağındaki mihrap arkalığı (1425), Floransa ressamları üzerinde sürekli etki yaptı. Pisanello, Gentile'nin üslûbunu sürdürdü. (L)

GENTİLES çoğl. i. (lat. k.). Tar. Roma'da *gens*'in atasından gelenler veya evlât edinme yoluyle ona bağlı olan kimseler. Bunlar bir patrici aile-klanı meydana getirir, *gens*'in adını taşır ve birbirinden bir küçük ad veya takma ad ile ayrılırlardı. (L)

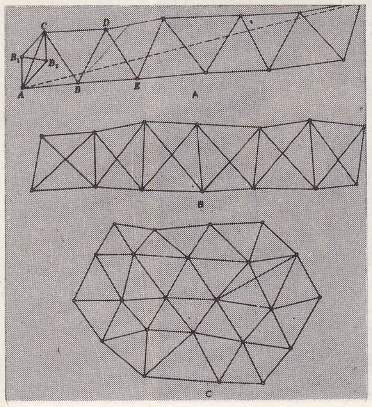

geodezi
nirengi yöntemi (A) basit zincirleme nirengi, (B) «zarf» şeklinde zincirleme nirengi, (C) üçgen ağı

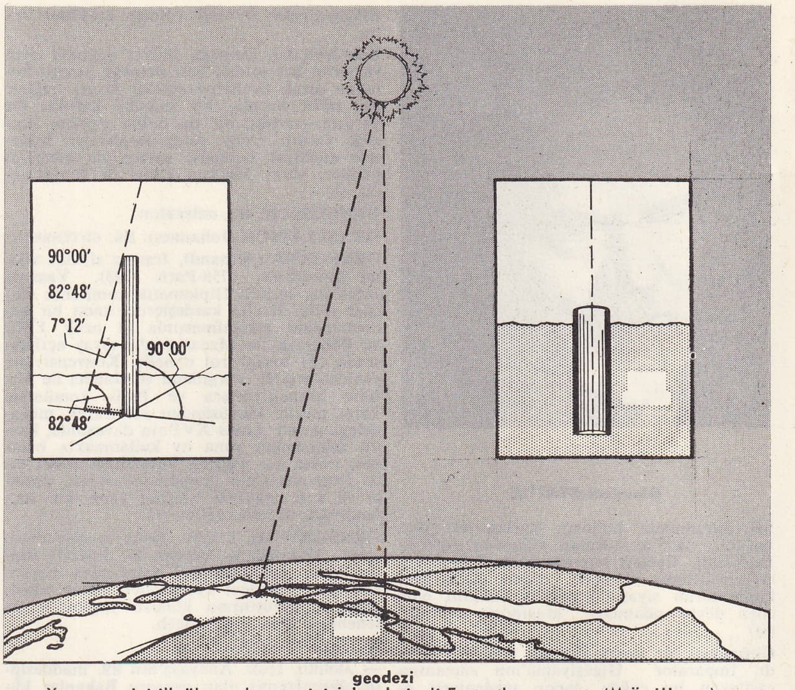

geodezi
Yer çevresini ilk ölçme denemesini İskenderiyeli Eratosthenes yaptı (M.Ö. III. yy.)

GENTİLESCHİ (Artemisia), italyan kadın ressam (Roma 1597-Napoli 1651'den sonra). Orazio Lomi'nin kızı ve öğrencisi. Babasının üslûbunu benimsedi, uzun yıllar Napoli'de çalıştı ve büyük başarı kazandı. XVI. yy. napoli ressamlarından (özellikle Stanzione ve Cavallino) esinlendi. Babası gibi renklere değer verdi. Başlıca eserleri: *Judith Hizmetçisiyle* (Roma, Galleria Nazionale); *Maddalena* (Floransa); *Suçsuzların Kıyımı* (Messina müzesi); *Vaftizci Yahya'nın Doğuşu* (Madrid, Prado). [L]

GENTİLESCHİ (Orazio LOMİ, il — denir), italyan ressamı (Pisa 1565'e doğr. - Londra 1638 veya 1646). Özentili toscana sanatının etkisinde yetişti. Roma'da çalıştı. Guido Reni ve Caravaggio ile tanıştı, onların çalışmalarından yararlanarak açıklı koyulu renkler içinde kişisel, yumuşak bir üslûba ulaştı (*Mısır'da Dinleniş* [Birmingham], *Lut ve Kızları* [Londra], *Aziz Christophus* [Berlin]). Cenova ve Paris'te, 1626'dan sonra da İngiltere'de Charles I'in sarayında çalıştı. (L)

GENTİLHOMME [jantiyom] i. (fr. k. *gentil*, asil, *homme*, insan). Eskiden, resmî olarak veya prensin izniyle asil ilân edilenler dışında doğuştan asil sayılan kişi (prenslerin asilleştirdiği kişiler, gentilhomme sayılmazlardı, ama çocukları hem asil hem gentilhomme olurdu.) [L]

GENTİLİ (Alberic), **Albericus Gentilis** denir, italyan hukukçusu (San Ginesio 1552 - Londra 1608). Protestandı. Oxford'da hukuk dersleri verdi (1580) ve Britanya'nın yargı kuralları önünde ispanyol çıkarlarını savundu. *De Jure Belli* (Savaş Hukuku) [1558] adlı eseri XVI. yy.da savaş kurallarını açıklar. Eser, pozitivist eğilimlidir; birtakım felsefî düşüncelere ve eskiçağ yazarlarına başvurmaz, yanlız yürürlükteki hukuka dayanır. (L)

GENTİLİ (Antoine), fransız generali (Ajaccio 1571-öl. 1798). Genç yaşta Paoli'nin safında savaştı. Sonra Fransızların cephesine geçti. Paoli'nin Korsika'yı İngilizlere teslim etmesi üzerine ondan ayrıldı. Fransız kıtalarıyle Bastia'ya sığındı. Nelson ile Paoli'nin birleşmiş kuvvetlerine karşı dört ay direndi. 1794'te Bonapart tarafından tümgeneralliğe yükseltildi ve Korsika'yı İngilizlerin elinden kurtarmakla görevlendirildi. 1796'da bu görevi yerine getirdi. (L)

GENTİLİCE i. ve sıf. (lat. k.). Roma'da *gens*'in özel adı. Kişinin küçük adıyle lakabı (*cognomen*) arasında yer alır. (İsimde gentilice'nin bulunması Roma vatandaşlığına işarettir). [L]

GENTİLİNİ (Franco), italyan ressamı (Faenza 1909). Gençliğinde seramiğe heves etti. 1934'e kadar roma okulunun tonal resmi üzerinde araştırmalara girişti. 1945'ten sonra resim yüzeyinin duyarlık açısından değerlendirilmesine dayanan fantastik bir tarza yöneldi. Roma akademisinde profesörlük yapmaktadır. Ayrıca çeşitli kitapları gravür ve resimlerle süsledi. (L)

GENTİLLY, Fransa'da Seine idare bölgesinde (Sceaux idare çevresi) komün, Paris'in güney banliyösünde; 19 211 nüf. XVI. yy. dan kalma kilise. Sanayi merkezi: âletler; transformatör; otomobil parçaları ve çocuk arabası fabrikaları; ilâç fabrikası; bisküvi fabrikası; sepicilik; v.b. (L)

GENTİOS, İllirya kralı (M.Ö. II. yy.). Romalılara karşı Makedonya kralı Perseus ile birleşti. 168'de Praetor Anicius'a teslim oldu ve Roma'ya götürüldü. (L)

GENTO LOPEZ (Francisco), ispanyol futbolcusu (Guarjino, Santander banliyösü, 1933). 1953'ten 1967 yılına kadar Real Madrid takımında solaçık oynadı. Avrupa Şampiyon Kulüpler kupası karşılaşmalarında takımına başarılar kazandırdı. (L)

GENTRY [centri] i. (ing. k.). İngiltere'de, unvan sahibi olmadan, arma taşımağa yetkili soyluların tümü. (Unvanlar *nobility*'yi meydana getirir.)

— ANSİKL. *Gentry* terimi, Ortaçağın sonundan XIX. yy. a kadar, centilmen sözcüğü kadar belirsizdir. Yüzyıllar boyunca ingiliz toplumunun temel unsuru olan şövalyeler ve özellikle *squirel*'lar sınıfı için kullanıldı. XVII. yy.dan itibaren bu sınıfın etkisi ve önemi özellikle köylerde duyuldu. Küçük çiftçilerin (*yeomanry*) gitgide zayıflaması, gentry'nin nüfuzunu ve topraklarını artırdı. Evlilik ve ticaret ilişkileriyle şehirlerdeki zengin burjuva sınıfıyle birleşerek, bu sınıfla aristokratlar arasında bir orta sınıf meydana getirdi. En parlak devrini XVIII. yy. da yaşayan gentry, Ortaçağdan 1832 seçim reformuna kadar Avam kamarasında çoğunluktaydı. İngiltere'nin İrlanda'yı zaptetmesi ve İskoçya ile birleşmesi, bu ülkelerde de XVII. yy. boyunca, gentry sınıfına benzeyen bir sınıfın doğmasına yolaçtı. XIX. yy. da ülkenin temel dayanağı olan den gentry sınıfının temel dayanağı olan toprağın önemini kaybetmesi, bu sınıfın, gittikçe önem kazanan burjuvaziyle kaynaşmasına yolaçtı. (L)

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

GENTZ (Friedrich VON), alman gazete yazarı ve diplomatı (Breslau 1764-Weinhaus, Viyana yakınları 1832). Önce, Prusya Maliye Genel müdürlüğü sekreteri oldu. Burke ile Mallet du Pan'ın Devrim aleyhindeki yazılarını Almancaya çevirdi. 1802'de imparatorluk danışmanı ve yarı resmî siyaset yazarı olarak Avusturya'nın hizmetine girdi, Berlin (1806) ve Viyana (1809) saraylarının Napolyon I'e karşı yayımladıkları bildirileri kaleme aldı. 1810'dan sonra Metternich'e bağlandı. 1815'te, Paris antlaşmasını kaleme alan heyete katıldı. (L)

GENUCİA (GENS), birçok tribunus ve konsül yetiştiren romalı pleb ailesi. Genucia'lardan biri, M.Ö. 476'da pleb tribunus'u olan **C. Genucius**, bir tarım kanununu hararetle desteklediği için, patrici'ler tarafından öldürüldü (473). [L]

Genucia kanunu. Rom. huk. Tribunus Genucius (M.Ö. 342) tarafından çıkarıldığı sanılan bu kanun borç verenlerin faiz istemelerini yasaklamaktadır. (L)

GENU RECURVATUM i. (lat. k.ler). Patol. Bacakta, diz kısmı geriye bastırılmışcasına baldırın öne doğru, uyluk üzerine aşırı derecede bükülmesi şeklinde vücut kusuru. (Çoğu zaman doğuştandır.) [L]

GENU VALGUM i. (lat. k.ler). Patol. Bacaklarda çarpıklık. (Bacak ekseniyle uyluk ekseni arasındaki açının tepesi içeri, ağzı dışarı doğru bakar. Bu şekil bozukluğu travmadan, doğuştan veya hastalıktan ileri gelebilir. Genu valgum «paytak bacak»ın bilimsel adıdır). [L]

GENU VARUM i. (lat. k.ler). Patol. Dizlerde karşılıklı olarak yer alan şekil bozukluğu. Bacaklar gergin durduğu zaman, ayaklar birbirine değdiği halde dizler birbirinden açık durur. (Genu varum çoğu zaman raşitizmden ileri gelir.) [L]

GENUZİS veya **İANUZİS**, Fetih sıralarında, Gelibolu'da demirleyen osmanlı donanmasının kumandanı. İlk zamanlar, Fatih Sultan Mehmed'in en gözde kumandanlarındandı. Ege'de Aragon ve Katalonya korsanlarına karşı yaptığı başarısız seferlerden sonra gözden düştü ve tutuklanarak öldürüldü. (L)

GÉNY (François), fransız hukuk felsefecisi (Baccarat 1861-Nancy 1959), Nancy Hukuk fakültesi dekanı (1919-1925). Eserleri: *Méthode d'interprétation et Sources en Droit Privé Positif* (Özel Pozitif Hukukta Yorum Metodu ve Kaynaklar) [1919]; *Science et Technique en Droit Privé Positif* (Özel Pozitif Hukukta Bilim ve Teknik) [1919-1924]. Bu önemli eserlerde hâkime, kanunun boşluklarını, «serbest bilimsel araştırma» çerçevesi içinde, mantık yoluyle doldurma yetkisi tanır. (L)

GENZANO Dİ ROMA, İtalya'da şehir, Latium'da (Roma ili), Via Appia üzerinde, Nemi gölü kıyısında; 12 200 nüf. Şaraplar. Temmuzda çiçek bayramı (*infiorata*). [L]

GENZEK sıf. (*geniz*'den *geniz-ek* > *genzek*). *Halk dili.* Genizden konuşan. (M)

GENZEL sıf. (*geniz*'den *geniz-el* > *genzel*) Geniz ile ilgili.

◆ i. Fonet. Geniz sesi. (M)

GENZMER (Harald), alman bestecisi (Blumenthal, Bremen yakınları 1909). Hindemith ve Schünemann'ın öğrencisi. Breslau, Freiburg ve Münih'te (1957) öğretmenlik yaptı. İki senfoni (1943, 1957), kantatlar, bir missa, piyano, flüt, obua konçertoları besteledi. (L)

GEO veya **JEO** (yun. *ge*, yer), bazı kelimelerin başına getirilen ve yerle bir ilgisi olduğunu belirten önek. (L)

GEOCİCHLA i. Ardıçkuşuna çok yakın ötücü kuş. Avustralya'ya kadar Asya ve Afrika'da yaşar. (L)

GEOCOMA i. Yılanyıldızları takımından derisidikenli hayvan; jura tabakalarında fosil. (L)

GEOCORİSAE çoğl. i. Karada yaşayan bitki bitleri. (*Zt.* HYDROCORİSA [su bitki bitleri]). *Eşanl.* GHYMNOCERATA. (L)

GEODEZİ i. (yun. *ge*, yer ve *daiein*, bölmek > fr. *géodésie*'den). Yer'in biçim ve boyutlarını ölçme bilimi. Bk. ANSİKL. ‖ *Geodezi uzmanı*, yerkürenin özelliklerini (boyutlar, biçim v.b.) tanımlamayı sağlayan verilerin araştırılması ve incelenmesiyle uğraşan uzman.

— ANSİKL. *Geodezi*, dört temel yöntemden yararlanır. Nirengi, düzeçleme (yükseklik ölçme), geodezik astronomi ve gravimetri. Ayrıca özel fotoğraf araçları ve radarla donatılmış uçaklar kullanır. XVII. yy.'da, Snellius, Picard, Cassini ve diğer bilginlerin çalışmalarıyle doğan geodeziden, başlangıçta, özellikle haritaların çiziminde yararlanıldı. Daha sonra, Yer'in boyutlarını ve biçimini bulmakta geodeziye başvurulur. Astronomi yöntemleriyle, Yer'in biçimini hesaba katmadan doğrudan doğruya bir yerin enlem ve boylamları ölçülebildiği halde, geodezi başka yoldan sonuca ulaşır. Noktaların coğrafî koordinatları, bu noktaların birbirine olan uzaklıkları ve bulundukları yerler hesaplandıktan sonra, bir karşılaştırma elipsoidi üzerindeki temel nokta denilen bir başlangıç noktasına göre bu verilerden elde edilir.

Gerçekten, Yer elipsoidi üzerinde belirli bir A noktası olsun. AB uzaklığıyle, bu noktaların bulunduğu Az bölgesi verilirse, B noktasının elipsoit üzerindeki durumu belirlenebilir ve az çok karmaşık formüllerle bu noktanın A'ya göre enlem ve boylamı hesaplanabilir. Nirengi, AB gibi kenar uzunluklarıyle, noktaların bulunduğu yerleri hesaplamağa yarar. Düzeçleme ise, noktaların yüksekliklerini verir. Geodezik astronomide, her noktanın astronomik enlem ve boylamlarını, bu noktaların geodezik enlem ve boylamlarıyle karşılaştırmayı sağlar. Eğer Yer tam bir elipsoit olsaydı, bu elemanlar ikişer ikişer özdeş olacaktı. Uyumsuzlukların incelenmesi (düşey sapmalar), ham gözlemlere en iyi uyan elipsoit boyutlarını bulmağa, hem de önceden seçilmiş bir elipsoide göre jeoyidin biçimini araştırmağa yarar. Bir elipsoit üzerinde ağırlık kuvvetinin ivmesini hesaplamak, matematik için kolay bir problemdir. Bunun için, elipsoit belirlenir belirlenmez bu değer hesaplanabilir. Bu değerin, gözleme dayanan gravimetri değerleriyle karşılaştırılması, Stokes (1849) yöntemine göre, elipsoitle jeoyit arasındaki farkın bulunmasını sağlar. Geodezi, gelişme içinde olan bir bilimdir. Bilimsel amaçları dışında, topograf ve mühendislere nirengi noktalarının kesin koordinatlarını, havacılıkta mesafeleri hesaplamağa yarayan yöntemleri, astronomlara, Yer elipsoidinin büyük ekseni uzunluğunu ve yıldızlararası bütün uzaklıkların değerlendirilmesine yarayan çıkış noktasını verir. Delambre ve Méchain, Fransa meridyeninin geodezik ölçülerini hesaplayarak metrenin değerini buldular. *Geodezi Milletlerarası birliği*, Milletlerarası Bilimsel birliğin geodezi dalında üyesidir.

1863'te Potsdam'da, general Baeyer tarafından *Europaische Gradmessung* adı altında kurulan teşkilât sonradan Milletlerarası geodezi birliği adını aldı ve 1914 yılına kadar merkezi Potsdam'daydı. 1919'da merkez bürosu Paris'e nakledildi. Bu büro, geodezi yöntemlerini birleştirmek, meseleleri duyurmak ve bilginleri üç yılda bir değişik ülkelerde düzenlenen toplantılarda biraraya getirmekle görevlidir. (L)

GEODEZİK sıf. (fr. *géodésique*'ten). Geodezi ile ilgili. ‖ *Bir yüzey üzerine çizilmiş bir eğrinin bir noktasındaki geodezik burulma*, geodezik teğetin burulması. ‖ *Bir yüzeye çizilmiş bir eğrinin bir noktadaki geodezik eğriliği*, θ, yüzeyin bir eğrisinin belirli bir noktasındaki asal normalle yüzeyin normali arasındaki açı ve φ eğrilik yarıçapı olmak üzere, $\frac{\sin \theta}{\varphi}$ oranının değeri. (Uzunlukları değiştirmeden yüzeyin biçimi değiştirilirse, geodezik eğrilik değişmez.) ‖ *Geodezik çizgi*, herhangi bir yüzeyin iki noktası arasında çizilebilen en kısa çizgi. (Bir geodezik çizginin her noktasında, salınan düzlemi yüzeye dik olur ve asal normal yüzeyin normaliyle çakışır. ‖ *Geodezik daire*, bir yüzeyin herhangi bir noktası merkez olmak üzere, bu noktadan geçen geodezik çizgiler üzerinde alınan sabit uzunluk uçlarının geometrik yeri: *Geodezik daireler, düzlem ve küre üzerinde, gerçek dairelerdir.* ‖ *Geodezik nokta*, geodezik koordinatları kesinlikle belirlenmiş bir yerin noktası. (Bu noktalar, taştan veya betondan sınır işaretleriyle belirlenir. Üzerlerine, kestirme gözlemlerinde veya harita çiziminde yararlanmak üzere, uzaktan görülebilen miralar dikilir.) ‖ *Geodezik poligonlar*, bir yüzey üzerine çizilen ve kenarları geodezik çizgilerden meydana gelen çokgenler.

◆ i. Fiz. Bağıllık teorisine göre, kütlesinden dolayı şekil değişimine uğrayan ve uzay-zaman içinde serbestçe hareket eden bir maddesel noktanın çizdiği eğri. (Bu eğri, Eukleides uzayının doğru çizgisi yerine geçer). [L]

GEODİA i. Küre biçiminde, çok sert, taşsı sünger: Batı Avrupa, Antiller ve Japonya kıyılarında, yüzeyden 1 000 m derinliğe kadar bulunur. (L)

GEODİMETRE i. (fr. *géodimètre*'den). Uzaklıkları dolaysız olarak ölçen geodezi âleti. İsveçli Bergstrand'ın buluşudur (1948). [Uzaklığı, modüle edilmiş ışığın ölçülecek uzunluk üzerindeki gidiş-geliş süresini, ışık hızına bölerek verir. Tellürometre, ışık dalgaları yerine yüksek frekanslı rasyoelektrik dalgalarından yararlanan bir geodimetre'dir.] (L)

GEODORUM i. Köksapı yumrulu otsu bitki. (Hindistan ve Avustralya'da yetişen dokuz türü vardır. Salepgillerden.) [L]

GEOFFREY, İngiltere maliye bakanı (1152-Normandiya 1212). İngiltere kralı Henry II'nin evlilik dışı oğlu. Babasına çok bağlıydı. Lincoln piskoposu (1173), krallık maliye bakanı (1182), York başpiskoposu (1189), oldu. Üvey kardeşi Yurtsuz John ile yaptığı savaşta, Normandiya'ya sığınmak zorunda kaldı (1207). [L]

GEOFFREY VI (1158-1186), Anjou ve Bretagne (Geoffroi II) kontu, İngiltere kralı Henry II0 Plantagenet ve Alienor d'Aquitaine'in dördüncü oğlu. (L)

GEOFFRİN (Marie-Thérèse RODET, Madame) [Paris 1699-ay.y. 1777]. Bir saray uşağının kızıydı. Çok zengin ve cahil bir burjuva ile evlendi. Kendisi de öğretim görmemişti, ama zeki ve anlayışlıydı. 1749'dan sonra, Paris'te, sanatçıları, edebiyatçıları ve soyluları biraraya getiren bir salonu yirmi beş yıl idare etti. Madam Geoffrin 1750'den itibaren tablo koleksiyonu yaptı: verdiği siparişlerden daha çok Karl Van Loo (Geoffrin onun eserlerini 1772'de Katerina'ya satmıştır), Joseph Vernet, Vien ve Hubert Robert faydalandı. (L)

GEOFFROİ I Villehardouin'lı, Akhaia prensi (1209'a doğr.-1228/1230). — **Geoffroi II**, Akhaia prensi (1228/1230-1246), öncekinin büyük oğlu. (L)

GEOFFROİ V Güzel, Plantagenêt denir (1113-1151), Anjou ve Maine kontu (1131-1151), Normandiya dükü (1135/1144-1150), Anjou kontu Foulques V'in büyük oğlu. Kudüs tacını kuşanmak için doğuya hareket eden Foulques V, tımarlarını, 1128'de İngiltere kralı Henry I'in kızı ve imparator Heinrich V'in dulu ingiliz Matilda ile evlenmiş olan oğluna bıraktı. İngiliz Matilda İngiltere'yi almak için giriştiği savaşta Etienne de Bloy'a yenildi. Geoffroi ise, Rouen'i işgal etti (1144) ve Normandiya'yı 1150'de oğlu Henry Plantagenêt'ye (geleceğin İngiltere kralı Henry II) bıraktı. (L)

GEOFFROİ de la Tour Landry, XIV. yy. fransız fıkracısı. Kızlarının öğrenimi için bir fıkra kitabı yazdı: *Le Livre du Chevalier de la Tour Landry* (Chevalier de la Tour Landry'nin Kitabı) [1372]. (L)

GEOFFROİ Montmouth'lu, galyalı papaz ve yazar (Monmouth 1100'e doğr. - Saint Asaph 1154). Önce amcası piskopos Uchtryd'in yanında çalıştı, sonra Saint Asaph piskoposu (1152) oldu. *Historia Regum Britanniae* (Bretagne Kralları Tarihi) adlı bir kitap yazdı. Arthur efsanelerinin kaynağı bu eserdir. (L)

GEOFFROY (Claude Joseph), fransız kimyacısı (Paris 1685-ay.y. 1752), Etienne François Geoffroy'nın küçük kardeşi. Tournefort'un yönetiminde öğrenimini yaptı, yirmi iki yaşında Fen akademisine kabul edildi. Değerli bir mineraloji koleksiyonu ile bir bitki bahçesi meydana getirdi. Bu bahçede, birçok şifalı bitki yetiştirdi. (L)

GEOFFROY (Etienne François), fransız hekimi ve kimyacısı (Paris 1672-ay.y. 1731). Bir eczacı ailesindendi. Montpellier'de

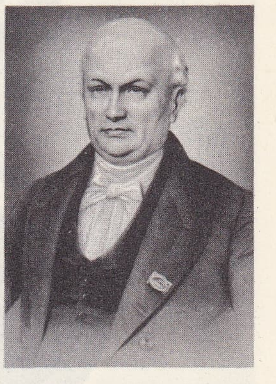

GEOFFROY SAINT-HİLAİRE

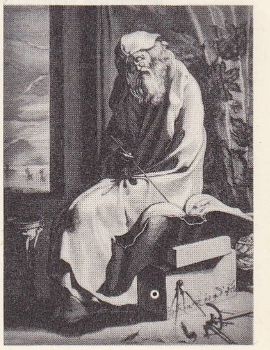

geometri
Miletos'lu Thales

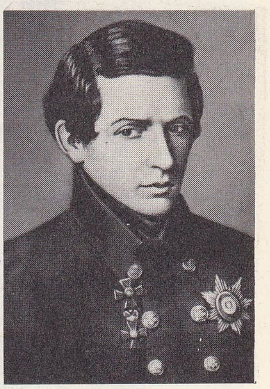

geometri
Lobaçevski

Foto. LAROUSSE

geometrik motiflerle süslü çok renkli kap (XVIII. yy. Kültepe) Arkeoloji müzesi, Ankara

frig devrine ait **geometrik** desenli kap (Gordion, M.Ö. 700) Arkeoloji müzesi, Ankara

tıp öğrenimi yaptı. 1698'de Londra elçiliğine tayin edilen Tallard kontu ile beraber hekim olarak İngiltere'ye gitti ve orada Royal Society üyesi oldu. 1709'da Krallık bahçesi kimya öğretmenliğine tayin edildi, aynı zamanda Collège de France'ta Tournefort'un yerine geçti. 1726'da Paris Tıp fakültesi dekanlığına getirildi. Bizmutu, bakır ve çinko alaşımlarını (pirinç) inceledi. *Table des Différents Rapports Observés en Chimie Entre Différentes Substances* (Çeşitli Kimyasal Maddeler Arasındaki Değişik İlişkilerin Tablosu) [1718] adlı eserinde, bilinen çeşitli cisimleri, bileşimlerinde, takip ettikleri karşılıklı yer değiştirme sırasına göre tasnif etti, böylece kimyaya ilgi kavramını soktu. Ayrıca bir de eczacılık kitabı yazdı: *Tractatus de Materia Medica* (Tıbbî Maddeler Üstüne Araştırma). [L]

GEOFFROY (Julien Louis), fransız edebiyat tenkitçisi (Rennes 1743-Paris 1814). *Année Litteraire*'de, *Journal des Débats*'da, keskin bir dille tiyatro tenkitleri yaptı. Tartışmaktan ve ona buna çatmaktan büyük bir zevk duyardı. Makalelerini *Cours de Littérature Dramatique* (Tiyatro Edebiyatı Dersleri) adı altında yayımladı (1819-1820). Diğer eserleri: *Discours sur la Critique* (Tenkit Üzerine İncelemeler) [1779]; *Manuel Dramatique* (Tiyatro Elkitabı) [1822]. (L)

GEOFFROY SAİNT-HİLAİRE (Etienne), fransız tabiat bilgini (Etampes 1772-Paris 1844). Yirmi bir yaşında Muséum'a zooloji profesörü oldu. Jardin des Plantes'ta bir hayvanat bahçesi kurdu; yabancı üniversitelerle değiş tokuş yaparak bahçedeki hayvan çeşitlerini zenginleştirdi. Mısır seferine Bonaparte ile beraber giden bilim komisyonuna katıldı. Çok sayıdaki eserleri hep aynı düşünce çevresinde toplanır: organik yapı birliği. Bu düşünceden hareket ederek, kuşlarda gerçek bir diş sistemi bulunduğunu, bütün omurgalıların iskeletleri arasında benzerlik olduğunu, başın birtakım omurların birleşmesinden meydana geldiğini ortaya koydu. Son olarak, embriyolojiyi kurdu ve ucubelerin yapılarında normal canlıları meydana getiren kısımlar bulunduğunu ispatladı. (L)

GEOFİT i. (yun. *geo*, yer ve *phyton*, bitki > fr. *géophyte*'ten). Ertesi yıla kalan organları, kötü mevsimi toprağın altında, derinde geçiren ve böylece elverişsiz iklimi savuşturan bitki. (L)

GEOFİZİK i. (fr. *géophysique*'ten). Bk. JEOFİZİK.

GEOFON i. (fr. *géophon*'dan). Bk. JEOFON.

GEOGALE i. Böcekçil memeli hayvan. (Madagaskar'da yaşar; bilinen memeli hayvanların en küçüğüdür [3,5 sm]. Bilimsel adı: *Geogale aurita;* suköstebeğigillerden.) [L]

GEOGRAPHE BAY, Hint okyanusunun Avustralya kıyısında (Batı Avustralya) açtığı körfez, Perth'in güneyinde. (L)

Géographie Humaine (LA) [*Beşerî Coğrafya*], Jean Brunhes'in eseri (3 cilt, 1927). Eserde, coğrafî öğe olarak ele alınan insanlar ile içinde geliştikleri çevre arasındaki ilişkiler anlatılır. Yazar, önce beşerî coğrafyanın dayandığı faaliyetleri, bağlantı ilkelerini ve bunların meydana getirdiği toprağı verimsizleştiren, yaratıcı ve ürün azaltıcı temsil olguları sayar; sentetik monografiler, haritalar ve levhaların yardımıyle, bunların doğruluğunu, gezegenimizin «beşerileşmiş yüzeyi»ni incelemek için kontrol eder. (L)

Géographie Physique (TRAİTÉ DE) [*Fizikî Coğrafya*], Emmanuel de Martonne tarafından 1909'da yayımlanan eser (7. baskı 1948). Bu inceleme üç ciltten meydana gelmiştir (birinci cilt, genel kavramlar, iklim, hidrografi; ikinci cilt, yüzey şekilleri; üçüncü cilt, biyocoğrafya) [A. Chevalier ve L. Cuénot ile birlikte]. Fizikî coğrafya alanında temel eser kabul edilen bu kitap, jeomorfoloji, klimatoloji, hidrografi ve biyocoğrafya alanlarında elde edilen sonuçları vermekte ve fizikî coğrafyanın her dalına ait özel ilkeleri ve metotları belirtmektedir. (L)

Géographie Universelle (*Evrensel Coğrafya*), P. Vidal de La Blache ile L. Gallois yönetiminde yayımlandı (23 cilt, 1927-1948). Paul Vidal de La Blache, Elisée Reclus'ün *Evrensel Coğrafya*'sının yerini tutacak bir eser yayımlamayı tasarladı, fakat tasarısını gerçekleştiremeden öldü. Öğrencisi ve dostu Lucien Gallois, onun plan ve direktiflerine uygun olarak yayıma devam etti. Eserde, yerküresi büyük bölgelere bölünmüş ve bunların herbirinde siyasî çerçeveye bağlı kalınmıştır. (L)

Geographika (*Coğrafya*), Strabon'un eseri. Hıristiyanlığın ilk yıllarında bilinen ülkeler hakkında bilgi verir. İlk bölümünde Strabon kendinden önceki coğrafyacıların, eserlerini tenkitçi bir gözle inceler. (L)

Geographika (*Coğrafya*), Eratosthenes'in eseri. Yazar, bu eserine eski coğrafya eserlerini tenkitle başlar, astronomik ve matematik coğrafya konusunda kendi yeniliklerini açıklar ve kendi çağında, M. Ö. 200'lere doğru, bilinen ülkeleri anlatır. Kitapta dünyanın yuvarlak olduğu ispat edilir ve hayret verici bir kesinlikle boyutları gösterilir. Eserin ancak bazı parçaları elimizde bulunmaktadır.) [L]

GEOKERİT i. (fr. *géocérite*'ten). Miner. Fosil reçine. (L)

GEOKİMYA i. (yun. *ge*, yer ve *kimya*'dan). Bk. JEOKİMYA.

GEOKRATİK i. jeol. (fr. *géocratique*'ten). Bk. JEOKRATİK.

GEOKRONİT i. (yun. *ge*, yer, antimonun esk. sembolü ve *Kronos, Satürn*, kurşunun esk. sembolü > fr. *géocronite*'ten). Miner. Formülü Sb_2S_3, 5PbS olan tabiî kurşun antimonyosülfür. (L)

GEOKSEN i. (fr. *géoxène*'den). Miner. Göktaşlarından meydana gelen nikelli doğal demir. (L)

GEOMALACUS i. Kabuksuz sümüklüböcek. (Akdeniz bölgesinde, serin ve nemli yerlerde, çoğu zaman su kıyılarında yaşar. Akciğerli karındanbacaklılar altsınıfının *orionidae* familyasından.) [L]

GEOMETRAL sıf. (fr. *géométral*'den). Mat. Perspektif görünüşleri gözönüne almaksızın, boyutları gerçek veya orantılı büyüklükte veren: *Geometral olan desen. Geometral kesme, yükseltme.*

◆ İ. Bir yapının veya bir eşyanın yükseklikleri, genişlikleri, derinliklerini ve gerçek sınırlarını gösteren, belirli bir ölçeğe göre çizilmiş desen. (L)

GEOMETRİ i. (yun. *ge*, yer ve *metron*, ölçü > fr. *géométrie*'den). Uzayın ve uzayda tasarlanabilen biçimlerin (şekiller ve cisimler) kesin ve doğru olarak incelenmesini konu alan matematik dalı. ‖ *Analitik geometri*, cebirsel hesabın ve analizin bir uygulaması şekline konulmuş koordinatları kapsayan geometri. ‖ *Diferansiyel geometri*, türevlere veya diferansiyellere başvurarak tanımlanması gereken matematik varlıkları (bir uzay eğrisinin eğriliği ve burulması, bir yüzeyin geodezikleri veya Riemann uzayının eğrilik tansörü gibi) gözönüne alan geometri. ‖ *Düzlem geometri* veya *iki boyutlu geometri*, bir düzlem içindeki şekilleri konu alan geometri. ‖ *Eukleides geometrisi*, Eukleides'in paraleller postulatını kabul eden geometri. ‖ *Eukleides'çi olmayan geometri*, paraleller postulatını kabul etmeyen geometri. (Paraleller postulatı yerine, «Lobaçevski postulatı»nı kabul eden geometriye *hiperbolik geometri* denilir.) ‖ *Kinematik geometri*, hareket halindeki bir şeklin noktalarının çizdiği yörüngeler olarak düşünülen eğrileri inceleyen geometri; doğrudan doğruya bu hareketleri inceleyen geometri. ‖ *n boyutlu geometri*, n boyutlu bir uzaydaki (n sayısı üçten büyük olabilir) şekilleri inceleyen geometri. ‖ *Tasarı geometri*, uzay şekillerini, birbirine dik iki düzlem üzerindeki dik izdüşümleri yardımıyle inceleyerek yeniden çizmeyi konu alan geometri (Monge yöntemi). [Aynı amaçla, başka izdüşüm şekilleri, özellikle merkezî izdüşüm ki, perspektif de kullanılabilir.] ‖ *Temel geometri*, bir koordinat sistemine başvurmadan, doğrudan doğruya az çok sınırlı bir programı inceleyen geometri. ‖ *Uzay geometri* veya *üç boyutlu geometri*, sezgi yoluyle tasarlanabilen üç boyutlu uzaydaki şekilleri konu alan geometri.

— ANSİKL. Mat. Hıristiyanlık çağının 2000 yıl öncesinden daha öteye varan bir tarihte, belli bir matematik bilimin, özellikle geometrinin varlığını bildiren oldukça güvenilir belgeler (Mısır'da hiyegrolifle yazılmış papiruslar, Mezopotamya'da çivi yazısıyle yazılmış pişmiş toprak levhalar) vardır. Yunanlılar geometri üzerine eğildikleri sırada, bu bilim aşağı yukarı bir gerileme devresine girmiş gibi görünüyordu. Soyut ve tamamen tümdengelimli bir bilim olduğuna göre, hiç şüphesiz geometri yunan düşüncesinin yarattığı bir eserdir.

Geometri anlatımlarını ispatlamak, başka bir deyişle bunları basit olan açık önermelerden hareket ederek bulmak olanağını ilk sezenler İyon okulu düşünürleri ve özellikle Miletos'lu Thales (temel geometrinin ba... teoremleri hâlâ Thales'in adını taşır) oldu (M. Ö. 600 yılına doğr.). Yüzyıllar boyunca matematik araştırmaları, çeşitli felsefe okullarınca incelendi. Pythagora'çılar okulu, dinî ve siyasî sebeplerle, Crotone (Güney İtalya'da) merkez enstitüsünün yıkılmasından sonra da varlığını korudu. Bu okulun bir yüzyıldan fazla süren çabalarıyle, aritmetik, müzik (müzik aralıklarının aritmetik teorisi), düzlem geometri ve astronomiyi (küresel geometri) içine alan aritmetik-geometrik ilk öğretim sistemi kurulmuş oldu. Liberalizme ve bilimsel düşünceye hayran olan yunan bilginlerinin toplandığı bu okul, ortak ölçü kabul etmeyen büyüklük-

Foto. Die Kunst der Hethiter; Die Kunst Anatolien

lerin varlığını ileri sürdü. Sonradan tamsayılarla çürütülen bu tezi sonuna kadar savundular. Elealıların (Elaia okulu, Zenon'un paradoksları) tenkidi de bu probleme yöneltilmişti aslında. Mesele Akademi (Atina Eflatun'cular okulu) ile ilgisi bilinen Eudoksos'un (Knidos'lu) oranlar teorisiyle çözümlenebildi. Aristoteles'çi felsefe ve bu felsefenin, Eflatun'un ideler ve sayılar teorisine karşı çıkması, matematiğin gelişmesini açıktan açığa etkilememiştir.

Üç yüzyıllık araştırmanın en büyük verimi, M. Ö. III. yüzyıl başlarında İskenderiyeli Eukleides'in yazdığı *Elemanlar* oldu; geometrinin sistemli ve kesin kuruluşunu gerçekleştiren ilk bu eser oldu. Eukleides'in *Elemanlar*'ı, akılcı tutumun ve gerçek bilginin ülküsünü uzun bir süre için belirledi. Eserde işlenen konular, bugün kullanılan temel geometri elkitabını bazen aşar, bazen daha geride kalır. *Yöntemleri* ise, bir süre hemen hemen unutulduktan sonra, yüzyıldan az bir zaman önce yeniden ortaya çıkan ve bugün çok önemli bir yer tutan aksiyomatik yöntemin ilk değişik şeklini verir. *Elemanlar*'ın V. bölümünde, aksiyomlar üzerine kurulmuş bir büyüklükler teorisi veya bilinen gerçekler açıklanır: ***Bir bütün, parçalarından daha büyüktür.*** Geometrisi ise, ünlü paraleller postulatı gibi birçok açık postulata dayanır.

M. Ö. III. yüzyılda geometri en yüksek noktasına erişti. M. Ö. 330 yılına doğru kurulan İskenderiye, Akdeniz bölgesinin en etkili kültür merkezi oldu ve yüzyıllarca bu durumda kaldı. 305 Yılında, Ptolemaios I ve halefi Ptolemaios II bir müze ve çok zengin bir kitaplık kurarak, bilim alanında İskenderiye'nin bütün şehirlerden üstün olmasını sağladılar. Bilginlere burada yer ayrıldı ve ders yapmak zorunda olmaksızın ödenek verildi. Roma imparatorluğu da, fetihten sonra bu ödenek usulünü devam ettirdi. İşte bu yüzden, bilimler, özellikle matematik ve astronomi her tarafta gerilerken burada sığınacak bir yer bulabildi. Adları günümüze kadar ulaşan eskiçağ astronomları, coğrafyacıları, matematikçileri ve fizikçilerinin hemen hemen hepsini hattâ Syrakusai'li Arkhimedes'in (öl. M. Ö. 212, doğduğu şehrin Romalılar tarafından zaptedilişi sırasında), İskenderiye'deki bilimle oldukça sıkı ilişkileri olmuştur. İskenderiye'ye yerleşen Perge'li Apollonios, III. yy.ın sonuna doğru ***Koniklerin Büyük İnceleme Kitabı***'nı yazdı ve tahminen episikloitleri buldu. Bununla birlikte, Arkhimedes'in eseri art arda yaklaştırmalarla π'nin hesaplanması, silindir ve kürenin hacmi, parabol parçasının kareleştirilmesi, statik momentlerin matematiğe girişi v.b.) en önemlisidir. Arkhimedes, Eudoksos'un tüketme yöntemini yeniden ele alarak, integral hesabın yolunu açtı. Eflatun'cu ülküye karşılık tam kesinliğe varma endişesini gözlemleme ve uygulama yetkisiyle sıkı sıkıya birleştirdi.

Zaten yüzyıllar boyunca (M.Ö. III. yy. da, Eukleides'ten, M.S. IV. yy.a kadar), Eratosthenes (M.Ö. III. yy.), Hipparkos (M.Ö. II. yy.), Heron (M. Ö. I. yy.), Menelaus, Ptolemaios (M. S. II. yy.), Diophantos Pappus, Kheon (III. yy.) ve nihayet Proclus ve Diocles'in üne ulaştırdıkları İskenderiye biliminin niteliklerinden biri de bu olmuştur. Ne var ki bu bilim ocağı açık bir gerileme devresine girmişti; okulun en son derleyicileri 524'te Gotlar tarafından öldürülen Boetius ve rahiplerin ilk defa eskiçağ elyazmalarını kopya etmeğe başladıkları Vivarium manastırının kurucusu Cassiodorus oldu. 647'de, halife Ömer'in yönettiği arap ordusunun İskenderiye'ye girişi sırasında kitaplık da yandı.

İskenderiye ocağı sönünce, matematik ve geometri bilgisi gerilemeğe başladı ve bütün Akdeniz bölgesinde yavaş yavaş izi silindi. Yalnız Araplar bu geleneği kısmen sürdürebildi. Batıda geometrinin gelişmesi ve Doğu ile aralarındaki bağın yeniden kurulması ancak Rönesansta gerçekleşebildi. Rönesanstan sonra birçok yönde gelişmeler aldı yürüdü.

Eukleides'in ilk tenkitçileri, daha önce, paraleller postulatının gerçekliğinden değil de açıklığından şüphe ettiler ve gerek bu postulatı ispatlamak, gerekse yerine daha açık bir postulat koymak için çaba gösterdiler. Problem, daha sonra Arap geometricileri tarafından yeniden ele alındı. Avrupa'da da aynı problem üstüne, özellikle papaz Sacheri, Lambert, Legendre ve Gauss tarafından çeşitli araştırmalar yapıldı. Araştırmalardaki başarısızlık, bu postulatın «kabul edilebilir» nitelikteki açık önermelerden yararlanarak ispatlanamayacağı düşüncesini doğurdu. Gerçekten de, çok geçmeden bu düşünce doğrulandı; Bolyai (1832) ve Lobaçevski (1855), paraleller postulatı yerine «Lobaçevski postulatı»nı (bir doğruya, bu doğru üzerinde bulunmayan her noktadan iki paralel çizilebileceğini kabul eden postulat) koyarak yeni bir geometri kurulabileceğini farkettiler. Gauss, yayımladığı gazetede, bu dâhi matematikçinin «hiperbolik geometri» denilen yeni bir geometrinin temellerini attığını, ancak anlaşılmamak korkusuyle bu konuda hiç bir şey yayınlamadığını açıkladı. Daha sonra Riemann, paralelliği kabul etmeyen ve Eukleides'çi olmayan eliptik bir geometri ile yeni olanaklar zincirinin son halkasını tamamladı.

geometrik motiflerle süslü pişmiş toprak kap (Hacılar, V. bin) Arkeoloji müzesi, Ankara

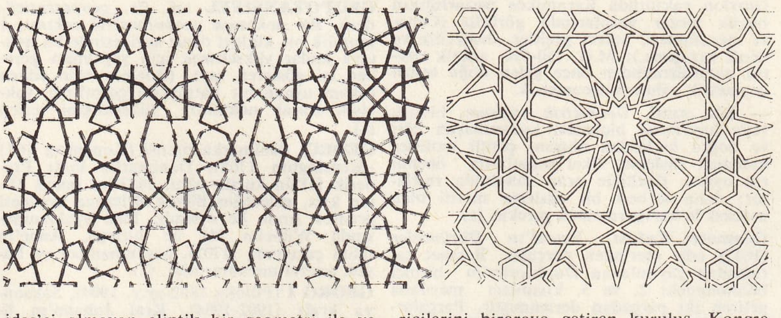

solda, geometrik motiflerle meydana gelen arabesk; sağda, çemberler ve karelerden yapılmış süs motifi

Eukleides'çi olmayan geometrilerin doğuşu, geometrinin yöntemi konusunda, ortak ölçü kabul etmeyen büyüklüklerin bulunuşundan sonraki tartışmalara benzer bir kargaşalık yarattı. Açık önermeler üzerine kurulan yöntemin geçerli ve meşru olduğundan şüphe edilmeğe başlandı. Bu engeli aşmanın yolları araştırıldı. Başlangıçta, Pascal ve Fermat'nın bulduğu «analitik geometri»ye başvuruldu. Analitik geometri, kaderini sonsuz küçükler hesabının kaderine bağlayan (teğetler, değmeler, eğriler, açılımlar v.b. problemi) muhtar bir dal niteliğini taşıyordu. Öte yandan, geometrinin bir bölümü de izdüşüm geometrisinden meydana gelmişti (Poncelet, Steiner, Chasles): şekillerin, izdüşümsel (veya çizgisel) bir dönüşümle bozulmayan özelliklerinin incelenmesi. İzdüşümsel koordinatların matematiğe uygulanmasıyle, bu geometriden bir analitik geometri kurmak imkânı doğdu. Cayley, izdüşümsel ölçülerin varlığını analitik geometride buldu; sonradan F. Klein, bu ölçülerin Eukleides'çi olmayan ölçülere eşdeğer olduğunu açıkladı. Eukleides geometrisi, bu çizginin sınırında bulunuyordu. Yine bu çizgi üzerinde, izdüşümsel geometrinin (analitik geometriye göre) özerkliği, Staudt tarafından ünlü «Wurf» tanımı veya verilen iki kat orandaki dört nokta grubu tanımıyle yeniden kuruldu.

Tamamen ayrı bir çözüm yolu, aksiyomcu yöntemin gözden geçirilmesiyle bulundu; önce M. Pasch, kavramsal analizin aksiyomlarını temel kavramlardan çıkarılabileceğini savundu; sonra Hilbert, ***Grundlegen der Geometrie*** adlı ünlü eserinde, aksiyomları, kendileri içinde görünen kavramları kapalı bir şekilde tanımlayan mantıksal bağıntılar olarak düşündü. Geometri metodolojisinin incelenmesi bugün bile devam eder (Gonseth).

Alan ve hacim hesabı, bölünmeyenlerin geometrisine yolaçtı.

Bugünün geometrisi, düzlem geometriden n boyutlu geometrilere, klasik geometriden bir dönüşüm grubuyle tanımlanan geometrilere (F. Klein'nın Erlangen programına göre), cebirsel geometriden diferansiyel geometriye ve *konum analizi*'ne veya topolojiye kadar varan geniş bir araştırma alanını kapsar. (L)

Geometriciler federasyonu (MİLLETLERARASI—) mesleğin teknik ve tüzükle ilgili meselelerini görüşmek üzere, bütün ülke geometricilerini biraraya getiren kuruluş. Kongreleri dört yılda bir, çeşitli ülkelerin başkentlerinde toplanır. (L)

GEOMETRİCİLİK i. (*geometri*'den *geometri-ci-lik*). Fels. Varolan her şeyi, geometrinin biçimlerine veya metoduna indirgeyen sistem. (L)

GEOMETRİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler (kelebekler) familyası; başlıca cinsleri: *larentia, geometria, sterhina, hemitheina, brephina.* (L)

GEOMETRİK sıf. (fr. *géometrique*'ten) Geometriye ait, geometriyle ilgili: *Geometrik şekil.*

— Arkeol. *Geometrik üslûp,* Yunan seramiğinin gelişiminde, II. binin sonunda, çizgi ve basit süs şekilleriyle dekoratif etkiyi yaratan arkaik evre: *Gamalı haçlar, zigzaglar, dolambaçlar, üçgenler, kareler, baklava şekilleri, daireler, içiçe daireler.* Bk. ANSİKL.

— Mat. *Geometrik çizim,* cetvel ve pergelle veya geometrik eğrilerle elde edilen çizim. ‖ *Geometrik dizi.* Bk. DİZİ. ‖ *Geometrik oran,* geometrik iki büyüklük arasındaki oran. ‖ *Geometrik ortalama.* Bk. ORTALAMA.

geometrik süsleme yunan sanatı

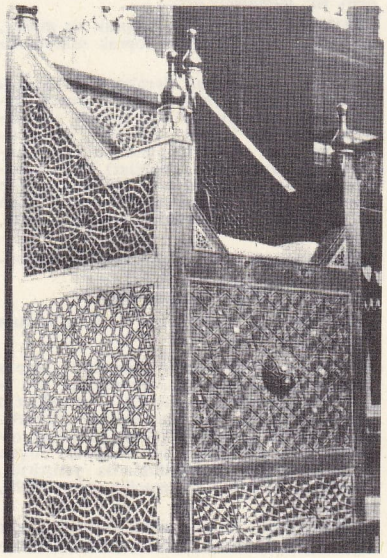

geometrik motiflerle süslü kürsü Rüstempaşa camii, İstanbul (XVI. yy.)

Foto. Anatolien II ; Türk Sanatı

geopelia

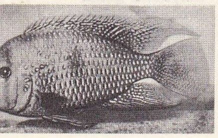

geophagus

GEORGE I
Notional Portrait gallery, Londra

‖ *Geometrik yer,* bir cismin bütün diğer noktalarının dışında belirli bir özellik gösteren noktaların cümlesi. (Parabol, sabit bir nokta olan odağı ve sabit bir doğru olan doğrultmanından eşit uzaklıktaki noktaların bir düzlem içinde bulunan geometrik yeridir).

— Süsl. santl. *Geometrik süsleme.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arkeol. *Geometrik üslûp*'ta siluetleri geometrik unsurlara ayrılmış insan ve hayvan motifleri vardı. Motifler, açık zemin üzerine koyu siluetler ve pek çok doldurma süsleriyle paralel şeritler halinde düzenlidir. Aynı zamanda pek çok yunan eyaletinde birden ortaya çıkan bu üslûp muhtemel Dor tesirleriyle beraber, Girit - Miken devrine iner. Geometrik üslûbun geçirdiği değişiklik şöyle sıralanabilir: M. Ö. 1200-900 Protogeometrik; M. Ö. 900-700 geometrik (sert üslûp) bunun en güzel örneklerini Atina'da, Dipylon yakınında Keramikos mezarlığının büyük mezar vazolarında görürüz (Cenaze merasimleri, askerî geçitler, denizcilik ve deniz savaşları.); M.Ö. 750-650, arkaik devrin natüralizminden önce gelen doğu tesirli geometrik yahut subgeometrik.

— Süs. santl. *Geometrik süsleme,* bitkise veya hayvansal biçimleri kullanmayan eğri ve doğru hatlardan oluşan, çeşitli motifler kullanan süsleme. İlkel sanatlarda önemli rol oynar. Özellikle arap sanatında rastlanır; daha serbest bir süsleme motifi olan arabesk'le karıştırmamak gerekir. (L)

Geometri Kafası, Pascal'ın *Düşünceler* (1647) adlı eserinden parçalar. Bossuet tarafından yayımlanan *Düşünceler*'in birinci bölümündeki 2. ve 3. kısımları meydana getiren iki parçadan derlenmiştir. Parçalardan birincisi *Geometri Üstüne Genel Düşünceler,* ikincisi ise *İnandırma Sanatı* adını taşır. Birinci parçada Pascal, «daha önce bulunmuş gerçekleri ispatlamak sanatı»nı açıklar. Bu sanatı örnekleriyle en iyi şekilde öğreten bilim de geometridir. «Bütün terimleri tanımlamak ve bütün önermeleri ispatlamak» amacını güden daha iyi bir metot düşünülebilir. Bu metodun tek sakıncası imkânsız olmasıdır; çünkü «zorunlu olarak tanımı yapılamayan ilkel sözcüklere, doğruluğunu daha iyi göstermeğe yarayacak kelimeler bulunamayan çok açık ilkelere varılır». Geometrinin durumu da böyledir.
İnandırma Sanatı adlı ikinci parça, ispatlama sanatı ile inandırma sanatı arasında çok kesin bir ayırım yaparak başlar. Birincisi yalnız anlayışa, ikincisi ise iradeye hitabeder. İkincisinde, inanmak kadar hoşlanmak da önemli ve gereklidir. İspatlama sanatında Pascal, *tanımlar, aksiyomlar* ve *ispatlar* için üç ayrı kural öne sürer. İnandırma sanatına gelince, bunun kurallarını karmaşık bulduğu için açıklamağa yanaşmaz. (L)

GEOMORFOLOJİ i. (fr. *géomorphologie*'den). Bk. JEOMORFOLOJİ.

GEOMOROİ i. (yun. *ge,* toprak ve *moros,* pay'dan). Eski Yunan'da toprak sahipliğine dayanan oligarşi.

— ANSİKL. *Geomoroi,* Syrakusai ile Samos (Sisam) adasında yaşayan ve ilk yunan kolonlarının mirasçısı büyük toprak sahiplerine deniyordu. Bunlar uzun süre, bütün siyasî yetkileri ellerinde bulundurdular. Atina'da ise, *eupatrides* (soylular) ile *demiurgos* (çalışan) arasında orta bir sınıf olan geomoroi, uzun zaman asillere borçlu olan küçük toprak sahiplerinden meydana geldi. (L)

GEOMYİDAE çoğl. i. Zool. Bk. AVURDUKESELİLER.

GEOMYS i. Zool. AVURDUKESELİ.

GEONOMA i. Kamış gibi boğum boğum ince saplı palmiye.

— ANSİKL. *Geonoma*'da yapraklar sapın ucunda veya yanlarında, yapraksapı kın içindedir; kırmızımsı çiçekleri yaprakların ortasından çıkar. Yuvarlak üzümsü meyveleri az etli ve yavandır. Tropik Amerika ormanlarında yüz kadar türü bulunur; birçok türü Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. *Geonoma elegans, F. gracilis, G. acaulis,* v.b. (L)

GEOPELİA i. Siyah benekli külrengi esmer çok küçük güvercin. Malezya'dan Avustralya'ya kadar olan yerlerde yaşar. (Elmas güvercin [*Geopelia cuneala*] ile sakin güvercin [*G. placida*] bu cinsten, çok yaygın kafes kuşlarıdır.) [L]

GEOPHAGUS i. Çok süslü ve gösterişli kemikli balık. (İlmî adı *Geophagus Brasiliensis. Cichlidae* familyasından.) [L]

GEOPHİLA çoğl. i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar alttakımına eskiden verilen ad. Karada yaşayan yumuşakçaların büyük bir kısmını kapsar. (L)

GEOPHİLUS i. Zehirli kırkayak. (Vücudundaki halka sayısı yüz altmıştan fazla olabilir. Bacakları kısadır; gözleri yoktur. Genellikle etli kökleri kemirir.) [L]

Geoponika (*«Tarım Üstüne»*), tarım üstüne derleme. Konstantinos Porphyrogenetes'in emriyle Bythinia'lı Cassanius Basus tarafından yazıldığı sanılır. Gerçek bir tanımcıdan çok becerikli bir yazarın eseridir. (L)

GEOPOTANSİYEL sıf. (fr. *géopotentiel*'den). *Bir noktanın geopotansiyel rakımı,* 1 gramlık bir kütleyi deniz seviyesinde bu noktaya kadar yükseltmek için yapılması gereken işi gösteren sayı. (Böylece elde edilen rakam uygun bir katsayıyla çarpılırsa, yaklaşık olarak noktanın yüksekliğini verir.) [L]

GEORG, danimarka prensi (Kopenhag 1653 - Kensington 1708), Danimarka kralı Frederik III'ün küçük oğlu. 1683'te, James II'nin kızı, geleceğin Büyük Britanya kraliçesi prenses Anne ile evlendi, 1688 ayaklanmasında Wilhelm III ile birleşti. Anne'ın tahta çıkışında (1702), başkumandan ve büyük amiral unvanını aldı. (L)

GEORG I (Pillnitz 1832-ay.y. 1904), Saksonya kralı (1902-1904), Kral Johann'ın üçüncü oğlu. 1870 Fransız-Alman savaşında bir tümene kumanda etti. Kardeşi Albrecht'in yerine geçti. Kısa süren saltanatı sırasında, işçi çevrelerinde gelişen sosyalizmle savaştı. (L)

GEORG II (Meiningen 1826 - Bad Wildungen 1914), Saksonya - Meiningen dükü (1866 - 1914). Alman birliğinin kuruluşu sırasında var gücüyle Prusya'yı tuttu. Kendine bağlı devletlerde sanat kurumlarını geliştirdi ve klasik dram temsillerinde başarı gösteren bir topluluk (*Meininger*) kurdu. (L)

GEORGE I (Hannover 1660-Hannover yakını 1727), Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1714-1727) ve Hannover seçicisi (1698 - 1727), Ernest - Augustus von Braunschweig - Lüneburg ile İngiltere kralı James I'in torunu Sophia'nın oğlu. 1682'de yeğeni Sophia Dorothea ile evlenerek Hannover birliğini sağladıysa da, aralarındaki anlaşmazlık yüzünden, on iki yıl sonra boşandılar, düşeş de göz hapsine alındı. 1692'de imparator tarafından babasına verilen seçicilik payesi, 1708'de İmparatorluk diyetince kendisine de tanındı.
1701 Tarihli akit (*Act of Settlement*) ile İngiltere tahtının veraset hakları katolik Stuart'lardan yeğenleri protestan hannover'lilere devredilmişti. Annesinin, hemen ardından da kraliçe Anne'ın ölümü (1714) üzerine, George, Britanya kırallıklarının vârisi, dolayısıyle de yeni bir hanedanın kurucusu durumuna geçti. İngiltere ile bütün ilgisi, eşine dostuna kârlı yiyim kapıları, birçok metresine de armağanlar dağıtmasına elveren geliri dolayısıyle idi; hiç İngilizce öğrenmedi; aklı, fikri Hannover'deydi. Bu yüzden, İngiltere'de hiç itibarı yoktu. Tory'lerden çekindiği için whig partisine bel bağlayarak, tarafsızlığı su götürür bir hâkimiyet kurdu. 1715'teki *Jakobit* ayaklanmasının tory'leri şüphe altında bırakmasından da yararlanarak, bu siyasî kanadı saf dışı etti. Orléans sülâlesiyle kader birliği ederek, Stuart ile İspanya kralı Felipe V karşısında kendisinin ve naibin haklarını pekiştirmek üzere, Fransa ve Birleşik eyaletleri, Üçlü ittifakı (1717), gerçekleştirmesine ve böylece milletlerarası siyasette faal bir rol oynamasına karşılık, Britanya'nın iç siyasetinin yönetimini bakanlarına, Stanhope'e (1717-1721) ve özellikle Walpole'e (1715-1717 ve 1721-1742) bıraktı. İngiliz bakanlarının dilinden anlamadığı için hükûmet toplantılarına katılmaktan vaz geçti; böylece, Krallık özel meclisinin yerini alarak en üst iktidar organı haline gelen ve gerçek parlamenter bir yönetim sisteminin yerleşmesine geniş ölçüde yolaçan kabine kurulmuş oldu. (L)

GEORGE II (Herrenhausen, Hannover 1863 -Kensington, Londra yakını 1760), Büyük Britanya ve İrlanda kralı ve Hannover seçicisi (1727-1760), George I'in oğlu. İngiltere'ye daha az yabancı olduğu için ve babasıyle karısı Anspach'lı Caroline'nin her dediğini kabul etmediği için, önceleri halk tarafından seviliyordu. Etkisi altına girdiği Walpole'u yanından ayırmadı. Kendi gücünün sınırını bildiği için, «meşrutî» hükümdarlık yetkilerini zorlamadı; zaten o dönemde yarı nüfuz, yarı parayle seçimlerini geniş ölçüde deneti altında bulundurabildiği parlamentonun gücü de öyle korkulacak kadar büyük değildi. Ama rejimin kokuşması, Walpole'un milletlerarası barıştan yana olması ve kralın her işin başında Almanya meselelerine öncelik tanıması halkı kendinden soğuttu. 1736'dan beri kendisiyle çekişen oğlu, Galler prensi Frederick'in çevresinde kurulan karmaşık bir muhalefet, Walpole'un ayağını kaydırdı (1742). Hannover'in çıkarları uğruna Büyük Britanya'yı da Avrupa kıtasında sonu yıkımla biten bir sefere sürükleyen Avusturya Veraset savaşı, başına Pitt'in geçtiği muhalefeti azdırdı. Pitt'in Avam kamarasında ağır basması üzerine kral, büyük hatibin hükûmete girmesine razı olmak zorunda kaldı; Yediyıl savaşı (1756-1763) Pitt'in nüfuzunu büsbütün artırdı. İngiliz düşüncesine açık Göttingen üniversitesini kurması (1737), George II'nin hayırla anılacak nadir hareketlerinden biridir. (L)

GEORGE III (Londra 1738-Windsor 1820), Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1760-1820) Hannover seçici prensi (1760-1815), sonra da kralı (1815-1820); Galler prensi Frederick ile Saksonya - Gotha hanedanından Augusta'nın oğlu. Anasının yanında, saraya düşman bir çevrede büyüdüğü için, whig'lere ve amcası Cumberland düküne güvenmemeyi genç yaşta bellemişti. Gerçi çocukluğundan beri sinirliydi, tutarsızdı, ama iyi yanları da yok değildi, namusluydu, ağırbaşlıydı ve «krallık işi»ne büyük bir ciddiyetle sarılmıştı; üstelik dış siyasetten çok, iç meselelerle ilgilendiği için, britanyalı sayabileceğimiz ilk hükümdar sıfatına hak kazandı. Kendinden önceki iki saltanat döneminde zaafa uğramış olan kral ayrıcalığını canlandırmak ve hükümdarlık otoritesini son Stuart'lar zamanında eriştiği düzeye çıkarmak istedi. Anayasa yerini tutan geleneklerle yasalara saygılı olmasına karşılık, partiler yönetiminin ve içten çürüyen whig aristokrasisinin amansız düşmanıydı. Düşüncesizliği, densizliği yüzünden elindeki imkânları har vurup harman savurmasaydı, bu siyasî tutumuyle ve kişisel vakarıyle ingiliz kamuoyunun çoğunluğunu çevresinde pekâlâ toplayabilirdi. Ruhça mariz ve zayıftı; 1765'te geçirdiği asabî buhran tekrarladı, 1788-1789, 1803 ve 1804 yıllarında cinnet nöbetleri geçirdi ve sonunda, 1810'da büsbütün çıldırdı, böylece güçlü bir mutlakiyet yönetimi kurma ümitleri de suya düştü. Oysa hem güçlü, hem de yasalara saygılı bir monarşi ve partiler üstü bir yönetim ülküsü, kral ile Pitt'i yan yana getirebilirdi. Başbakanın ezici nüfuzu kendi itibarını gölgelemeğe başlayınca, kral bu büyük adamı saf dışı edebilmek için barış taraftarlarını tuttu, Pitt'i istifa zorunda bıraktı (1761). İşlediği bu büyük hata yetmiyormuş gibi, Pitt'in yerine, sırdaşı, mabeyinci ve üstelik iskoçyalı Bute'yi getirdi; bu hata, ötekinden de büyüktü. Yedi yıl savaşında kazanılan zaferlerin hakkını vermekten uzak olmasına rağmen, güç belâ elde edilen Paris antlaşması halka 1763'te, işte bu halkça hiç tutulmayan başbakan tarafından sunuldu. Böylece, George III tahta çıktığından beri kendine dayanak edinmeğe çalıştığı millî duyguları incitmiş oluyordu; üstelik de, Wilkes'in acı tenkitleri halkı durmadan kışkırtıyordu. Bute, bu arada, feda edildiyse de, yerine «kralın dostları» diye anılan bir gurup teşkilâtlandı; ama bu gurubun da yetersizliği kısa zamanda meydana çıkınca, George III, whig oligarşisine yönettiği suçlamaların başında gelen baskı ve rüşvet usullerine başvurmak zorunda kaldı ve ancak bu sayede, 1770'ten 1782'ye kadar, başbakan diye North lordunu öne sürerek yönetimin dizginlerini ele geçirme imkânını buldu. 1774 ve 1780 seçimlerinde taraftar-

Foto. LAROUSSE

larını, *King's Friends*'i (Kralın Dostları) seçtirdi ve basının, parlamenterlerin (Fox) ve 1774'te Wilkels'i belediye başkanı seçen Londra'nın muhalefetine rağmen, whig'leri Avam kamarasından çekilmeğe zorladı (1777).

Yine de, George III'ü asıl yıkan şey, Amerika olaylarıydı. Sömürgelerin ortak giderlere daha büyük katkıda bulunmaları gerektiği kanısına, bir bakıma haklı olarak, vardı ve Londra parlamentosunun, öbür ilgili taraflara danışmadan, sömürgelere yeni vergiler yüklemeğe yetkili olduğunu sandı; oysa geleneksel hürriyetlere kıskançlıkla bağlı olan amerikan sömürgeleri bu hak iddiasını kabule niyetli değildi. Bu anlaşmazlıkta ingiliz halkoyu ilk defa olarak kralla başbakanından yanaydı; ama bu, seçtikleri yolun doğru olduğu anlamına gelmezdi. North'un ve hele «yurtsever kral»ın kılıkırk yarıcı inadı, Fransa ile İspanya'nın desteklediği amerikan sömürgelerini 1775'te ayaklanmağa, az sonra da krallıktan ayrılmağa kışkırttı. Amerika savaşı, 1783'te bozgunla sonuçlandı; North zaten bir yıl önce çekilmek zorunda kalmıştı; bu, aslında, kralın şahsî iktidarının sonu demekti. Bundan böyle, kralın hiç bir siyasî ağırlığı kalmadı. 1783'ten 1801'e ve 1804'ten 1806'ya kadar başbakanlık eden ikinci Pitt'in kişiliği bütün bu döneme hâkim oldu. Britanya'nın 1776-1783 yıllarında fena halde sarsılmış de kralın gücünü kalkındırmak ona düştü; fransız devrimini ilkin sempatiyle, derken tedirginlikle izleyerek, sonra da krallığı Fransa'ya karşı uzun bir ölüm kalım mücadelesine sokan hep oydu. Kralın hastalığı başbakanın otoritesini artırmıştı, ama yine de kralın inançlarına karşı çıkmağa cesaret edemiyordu. İşte bu yüzden, yani kralın artık iyileşemeyeceği anlaşılınca oğlanda'nın Büyük Britanya'ya bağlanmasını sağlamak için ileri sürülen katoliklere hürriyet verme vaadinden (1800) caydı. 1811'de kralın artık iyileşemeyeceği anlaşılınca oğlu, yani geleceğin George IV'ü naipliğe getirildi; George III de, çılgın ve kör olarak, son yıllarını insanlardan uzak bir köşede geçirdi. (L)

GEORGE IV (Londra 1762-Windsor 1830), Büyük Britanya ve İrlanda kralı ve Hannover kralı (1820-1830), George III'ün büyük oğlu. Zeki, kültürlü, ama karaktersiz bir adam olan George IV, daha gençliğinde kumara ve sefahate düştü, bu yüzden babasına kan kusturdu. Hannover hanedanında âdeta bir gelenek haline gelen eski örnek üzere, Galler prensiyken, muhalefetin fahrî başkanlığını üzerine aldı; dostu Fox, 1788'de, onu naipliğe itmek istediyse de, emekleri boşa gitti. Böyle önemli bir siyasî rol oynamak için gerekli enerjiden yoksundu. 1785'te, Mrs. Fitzherber adlı bir katolik kadınla gizlice evlendi. Bu evlilik bozulduktan sonra da, 1795'te, yeğeni Caroline von Braunschweig ile evlendi, onunla da hemen bozuştu ve karısına dedikodusu ayyuka çıkan bir boşanma davası açtı. İlkin naip (1811), sonra kral (1820) olunca, whig'leri ortada bırakıp, anlaşılan, tutucu görüşlerini iyice paylaştığı tory'lere hükûmeti teslim etti. Ama safa sürmekten siyasete ayıracak pek vakti yoktu; saltanat devri, Britanya tahtının itibarını hiç de yükseltmiş sayılmaz. (L)

GEORGE V (Londra 1865 - Sandringham 1936), Büyük Britanya kralı (1910-1936), Edward VII'nin ikinci oğlu. Ağabeyi Clarence dükü 1892'de ölmüş olduğundan, babası tahta geçince o da veliaht ilân edildi, babasının teşvikiyle kendini devlet işlerine hazırlamağa girişti. Saltanatı sırasında çok buhranlı günler atlattı: bir önceki kral zamanında çıkmış olan ve halline yardımcı olduğu anayasa buhranı; Birinci Dünya savaşı; iktisat ve imparatorluk konularında savaş sonrası dünyasına uyma bakımından karşılaşılan zorluklar. Gerçi tutucuydu, dar görüşlüydü, ama sağduyu sahibi, uzlaşma canlısı ve çok sade bir insandı; işte bu erdemleri sayesinde, gerçekten millî, demokratik ve meşrutî bir kral olmayı bildi. Bu tutumu, 1935 yılında krallığının 25. yılı dolayısıyle düzenlenen muazzam şenliklerde ve anlaşılacağı üzere, hem Britanya Milletler topluluğu, hem de Birleşik krallık içinde halkça benimsenen bir kraliyetçiliğin gelişmesine yardım etti. (L)

GEORGE VI (Sandringham 1895 - ay.y. 1952), Büyük Britanya kralı (1936-1952), George V'in ikinci oğlu. Bütün unvanı York düklüğünden ibaret olduğu için, gençliğini kral ailesinden bütün prensler gibi havaiyatla geçirdi. Ağabeyi Edward VIII'in tahttan feragat etmesi üzerine, hiç beklemediği bir anda tahta geçti. Oynadığı siyasî rol sınırlı olmakla birlikte, tahta geçişinden hemen sonra birbiri üstüne yığılan milletlerarası meseleler ona ağır görevler yükledi; çeşitli dost ülkelere resmî ziyaretleri, özellikle Fransa (1938) ve Amerika (1939) gezileri, ülkesinin diplomasi çabalarına geniş ölçüde yardımcı oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında halkının çektiği çileleri alçakgönüllülükle ve yiğitlikle paylaşması, kendisine, kralliği millî birliğin timsali sayan halkın hayranlığını ve sevgisini kazandırdı. (L)

GEORGE (David LLOYD), ingiliz devlet adamı (1863-1945). Bk. LLOYD GEORGE.

GEORGE (Henry), amerikalı gazete yazarı ve siyaset adamı (Philadelphia 1839-New York 1897). San Francisco'da *Post* gazetesinin yazarı, yazı işleri müdürü ve sahibiydi. Kendini iktisadî ve sosyal meselelere adamağa karar verdi. *Progress and Poverty* (İlerleme ve Yoksulluk) [1879] adlı kitabıyle ün kazandı ve anglosakson dünyasını geniş ölçüde etkiledi. Bu kitabında toprağın herkese ait olduğunu, oysa üreticilerin sırf, toprak artık-değerinden aldıkları pay durmadan artan toprak sahiplerinin yararına alın teri döktüklerini ileri sürdü. Bu haksızlığın çaresi, ona göre, toprak artık-değeri üzerine tek bir vergi (*single tax*) koymaktı. İngiltere'de Fabian hareketinin başlamasında geniş etkisi oldu. Bk. GEORGE'ÇULUK. (L)

GEORGE (Marguerite Joséphine WEIMER, **Mademoiselle** — denir), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Bayeux 1787-Passy 1867). 1804'ten itibaren Comédie-Française'e üye oldu. Orada Mademoiselle Duchesnois'nın rakibesiydi: Bu yüzden gedikli tiyatro seyircileri iki kampa ayrılmışlardı. İmparatorun kendisini korumasına rağmen 1808'de birdenbire Paris'ten ayrıldı. Erfurt'da Napolyon'un ve daha sonra birlikte Petersburg'a gittiği çarın önünde oynadı, 1813'te Fransız-Rus savaşı çıkınca Paris'e döndü. 1817'de Comédie-Française'den çıkarılınca ilkin Londra, daha sonra taşra sahnelerinde oynadı, 1829'da Odéon, 1831'de Porte-Saint-Martin tiyatrolarında çalıştı, 1849'da sahneden ayrıldı. Trajedi kahramanlarını büyük bir ustalıkla canlandıran sanatçı, birçok romantik dramda da başarı kazanmıştır: *La Tour de Nesle* (Nesle Kulesi) [1832]; *Marie Tudor* (1833); *Lucrèse Borgia* (1833). [L]

GEORGE (Pierre), fransız coğrafyacısı (Paris 1909). 1936'da Bas-Rhône bölgesi üzerine hazırladığı tezle doktorasını verdi. 1946'dan beri de Sorbonne üniversitesinde profesördür. Genel, beşerî ve iktisadî coğrafya konularında birçok kitap yayımladı: *Précis de Géographie Économique* (Kısa İktisadî Coğrafya) [1956]; *Précis de Géographie Urbaine* (Kısa Kent Coğrafyası) [1961]; *Précis de Géographie Rurale* (Kısa Köy Coğrafyası) [1963]. Ayrıca sosyalist Avrupa ülkelerini inceledi (*U.R.S.S.* [S.S.C.B.], 1947) ve 1967'de *Fransa* üzerine bir kitap yayımladı. İnsan faaliyetlerinin sadece bir desteği saydığı doğa şartlarını bir yana bırakarak, günümüzün manzarasını belirleyici unsur olarak ele aldığı demografik etken ve iktisadî sistem üzerinde ısrarla durdu ve böylece coğrafya incelemelerinde yeni bir yolaçtı. (L)

GEORGE (Stefan), alman şairi (Büdesheim, Bingen yakınında 1868-Minusio, Luzern yakınında, İsviçre 1933). Orta öğrenimi Darmstadt'ta yaptıktan sonra, yabancı ülkelerde 1888'den 1890'a kadar süren uzun bir geziye çıktı, İngiltere'yi, İsviçre'yi, Kuzey İtalya'yı dolaştı, Paris'te de sembolistlerle yakın ilişkiler kurdu. Almanya'ya dönüşünde, Berlin'de öğrenimini tamamladı. Yeniden Paris'e döndü, bu sefer bir antinatüralist grubuna katıldı, birkaç arkadaşıyle birlikte *Blätter für die Kunst* (Sanat Yaprakları) adlı bir şiir dergisi çıkarmağa başladı (1892-1919). Bir süre için Hofmannstahl'ın da katıldığı ve George'nin «meclisi» diye anılan topluluk, bu derginin etrafında kuruldu. 1890'da, George ilk şiir derlemesini *Hymnen* (İlâhiler) adlı yayımladı, hemen ardından *Pilgerfahrten* (Haçlar) [1891] ile *Algabal*'ı (1892) çıkardı. Sembolistlerin etkisi altındaki bu derlemelerin pek büyük bir başarı kazanmamasına rağmen, şair, efsanelerle tarihsel çağırışımları karmaştırarak yazdığı *Die Bücher der Hirten-und Preisgedichte, der Sagen and Sänge und der hängenden Gärten* (Kır Şiirleri, Övgüler, Efsaneler, Türküler ve Asma Bahçeler Kitabı) [1895-1899] adlı eserini yayımlamaktan geri kalmadı. 1895'e doğru, George'nin şiirlerinde önemli bir değişme oldu. Dergisinde savunduğu ilkeleri bir yana bırakarak, «şiirin dünyayı düzeltmekle ve evrensel bir mutluluk hayaliyle uğraşamayacağı» yolundaki görüşünden vaz geçti, şiirinde insanî veriler ağır basmağa başladı. Bu gelişim, *Das Jahr der Seele* (Ruh Yılı) [1897] ve hele *Teppich des Leben* (Hayat Halısı) [1899] ile savaşının arefesinde yayımlanan *Der Stern des Bundes* (İttifak Yıldızı) [1914] adlı eserinde kâhince bir tutum göze çarpar. Bu gelişim, Almancaya çevirdiği yabancı şairlerin seçiminde de kendini gösterdi. Eskiden Mallarmé'yi, Swinburne'ü, Shakespeare'i, D'Annunzio'yu çevirirken, bu sefer mistik Dante'ye yöneldi. Öte yandan, benimsediği klavuz-şair görevine uyarak yayımladığı *Deutsche Dichtung* (Alman Şiiri) [1900-1902] adlı antolojinin üç cildinde, tanınmamış büyük alman şairlerini değerlendirmeğe çalıştı. Uzun bir sessizlikten sonra 1914'ten 1918'e kadar yazdığı şiirlerini 1928'de, *Das Neue Reich* (Yeni İmparatorluk) adı altında yayımladı. Bu kitabın sonunda yer alan şiirleri, insan zekâsını yüceleştiren övgülerdir. (L)

George Cross («George haçı»), askerî şeref payelerinin çerçevesi dışında kalan olağanüstü yararlıklar için 24 eylül 1940'ta verilmeğe başlanan ingiliz nişanı. Üzerinde bir hurma dalı bulunan koyu mavi kurdelesi vardı. (George haçı, Victoria haçının hemen yanına takılır.) [L]

GEORGE'ÇULUK i. 1880'de amerikan iktisatçısı ve maliyecisi Henry George tarafından ortaya atılan iktisat doktrini. Bu doktrin Avustralya'da, Kanada'da ve Yeni Zelanda'da uygulandı, İskandinav ülkelerinde ve özellikle Danimarka'da Adalet partisi tarafından savunuldu. Fransa'da Charles Gide tarafından desteklendi. (GEORGİSM de denir.) [L]

George Dandin, Molière'in oyunu. Bk. DANDIN *George*.

GEORGES (Alexandre), fransız bestecisi (Arras 1850-ay.y. 1938). Paris'te Niedermeyer okulunda okudu. Sonra aynı okulda öğretmen oldu. Saint-Vincent-de-Paul kilisesinde orguluk yaptı (1899). Senfonik müzik, yedi opera (*Charlotte*, *Corday*, *Miarka*), sekssen kısa parça ve org için *Chemins de Croix* (Çarmıha Giden Yollar) adlı bir parça besteledi. (L)

GEORGES (Joseph), fransız generali (Montluçon 1875-Paris 1951). Birinci Dünya savaşında ilkin Doğu ordusu kurmayına, sonra da Harekât dairesini yönetmek üzere mareşal Foch'un yanına verildi (1918). Ruhr havzasında ikmal işleri başkanlığı yaptıktan (1923) sonra, mareşal Pétain'in kurmay başkanı olarak Kuzey Afrika harekâtına katıldı (1925-1926). 1932'de de Yüksek Harp konseyine girdi. 1940 savaşında, üst kademelerin müdahalesi yüzünden taktik ve teşkilâtlanma alanındaki üstün yeteneklerini kullanma fırsatını bulamadı. 1943'te Kuzey Afrika'da general Giraud'ya katıldı ve bir süre Fransız Millî Kurtuluş komitesinde çalıştı. (L)

GEORGES (Karl Ernst), alman sözlük yazarı (Gotha 1806-ay.y. 1895). Scheller'in Latince-Almanca sözlüğünü elden geçirerek yeni bir eser haline getirdi: *Ausführliches Latein-Deutsches Handvörterbuch* (Ayrıntılı Latince-Almanca Sözlük) [1879-1880]. (L)

GEORGESCU (George), rumen müzikçisi Sulina 1887-Bükreş 1964). H. Becker'den viyolensel dersleri aldı, virtüoz olarak ün kazandı. Daha sonraları orkestra yöneticiliğine ve besteciliğe başladı. Yurt dışında da tanındı. Bükreş'te Filarmoni orkestrasını yönetti. (L)

GEORGE TOWN, Malezya'da (Malaysia) şehir, Penang adasında; 234 900 nüf. Çoğunluğu çinlilerin meydana getirdiği şehirde, hintli ve malezyalı azınlıklar vardır. 1786'da kurulan George Town, XIX. yy.ın ilk yarısında Malezya'nın en büyük ticaret merkezi olarak Malaka'nın yerini aldıysa da, sonradan yerini Singapur'a kaptırdı. Limanında hindistancevizi içi, kauçuk ve çay ihraç edi-

GEORGE II
National Portrait gallery, Londra

GEORGE III
Gainsborough'un eseri
Windsor şatosu, İngiltere

GEORGE IV
Lawrence'in eseri
Vatican Resim arşivi, Roma

Foto. Nat. Portrait gallery, Hanfstaengl, Anderson-Giraudon (*LAROUSSE*)

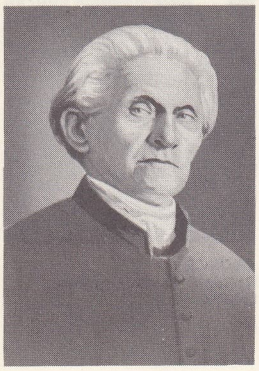

Stefan GEORGE

GEORGİOS I
Yunanistan kralı

Georgica
mozaik
Cherchell müzesi
«Çift Süren»

lir. Ticarî faaliyetle ülkenin iç kısımlarındaki kaynaklar, besin sanayii (çeltik fabrikaları ve yağhaneler) ve metalürjinin doğmasına yolaçmıştır. (L)

GEORGETOWN, Britanya Guyana'sının başkenti ve Demerara idare bölümünün merkezi, Atlas okyanusu kıyısında, Demerara ırmağının ağzında; 148 500 nüf. Ticaret ve idare merkezi; ülke ürünlerinin (özellikle boksit) ihraç edildiği işlek liman. (L)

GEORGEVİÇ (Vladan), sırp hekimi ve devlet adamı (Belgrad 1844-öl. ?). Sırasıyle, Belgrad belediye başkanlığı, sırp ordusu sağlık dairesi müdürlüğü, millî eğitim bakanlığı (1887-1888) ve Sırbistan'ın Atina ve İstanbul temsilciliğinde bulundu. 1897'de başbakanlığa getirildi, 1900'de istifa etti. 1874'ten 1893'e kadar *Otaçbina* (Vatan) dergisini yönetti; ahlâk, bilim ve siyaset üzerinde çeşitli incelemeler yazdı. (L)

GEORGEVİTS, sloven asıllı macar maceracısı (Onaltıncı yüzyıl). Mohaç zaferinden sonra Osmanlılara esir düştü. Anadolu'da çeşitli şehirlerde 13 yıl esir kaldıktan sonra kaçmayı başardı. Maceralarını anlatan biyografisini Lyon'da Latince yayımladı (1544). Son yıllarını Roma'da geçirdiği sanılır. Burada 1552'de *De Turcarum Moribus Epitome* (Türklerin Örf ve Âdetleri Hakkında) adlı latince kitabını yayımladı. Kitap çeşitli avrupa şehirlerinde defalarca basıldı. (L)

GEORG Galiçyalı veya **GEORG BOLESLAW,** Galiçya ve Volhynia'nın sondan bir önceki prensi (1325 - 1340). Romanoviç hanedanından. Sıra düzenine göre iktidara geçecek kimse bulunmadığı için Boyarlar tarafından prens seçildi. Boyarlar, katolikliğini şüpheli görerek onu Vladimir'de (Volhynia) zehirlediler. Bir süre sonra (1349), Polonya kralı Büyük Kazimierz Georg'un mirası üstünde hak iddia ederek Galiçya'yı ve Batı Volhynia'yı aldı. Parçalanmasına kadar bu yerler Polonya'ya bağlı kaldı. (L)

GEORGİ I Terter, bulgar çarı (1280-1292), İvan IV Asen III'ün kayını ve halefi. Tahta çıkar çıkmaz, Bizans'a karşı bir siyaset gütmeğe başladı ve Sicilya kralı Anjou'lu Carlo I ile birleşti. Ama imparator Mihail VIII üzerlerine Moğolları salarak Bulgarları barışa zorladı (1284). Ertesi yıl, Terter, moğol hanı Nogay'ın vasalı olmayı kabul etmek zorunda kaldı. Terter'in yurdunu savunmadaki güçsüzlüğü, Bulgarların bölünmesine yolaçtı, birçok boyar bağımsızlığını ilân etti. Yeni bir moğol akını (1292) karşısında tutunamayacağını anlayan bulgar çarı yurdundan kaçarak İstanbul'a sığındıysa da, orada hapse atıldı. 1300'de oğlu Todor Svetoslav, Georgi'yi bizanslı soylularla mübadele etti.

GEORGİ II Terter, bulgar çarı (1322-1323), Todor Svetoslav'ın oğlu, Doğu imparatoru Andronikos II ile Andronikos III arasındaki iç savaştan yararlanarak, Edirne'ye kadar ilerlediyse de, bozguna uğradı ve vâris bırakmadan öldü. Kısa bir fetretten sonra, Mihail III Şişman, çar ilân edildi. (L)

GEORGİ (Yvonne), alman kadın dansçısı, koreografı ve bale öğretmeni (Leipzig 1903). E. Jaques-Dalcroze'un yanında öğrenim gördü, 1924-1925 döneminde Münster operasında solocu olarak sanat hayatına atıldı. Gera'da (1925), Hannover'de (1926, 1933-1936) bale öğretmenliği yaptı, sonra, Amsterdam'da yerleşip bir bale okulu ve bir bale topluluğu kurdu. Topluluğu ile 1941'de, Amsterdam operasına katıldı. 1945'te Hannover'de yeniden öğretmenlik yapmağa başladı. İlkin anlatımcılığı benimsemişken sonradan klasik baleye yöneldi ve özellikle şu baleleri sahneledi: *Örnek Hayvanlar* (1951), *Coppelia* (1952), *Mavi Sakalın Şatosu* (1953), *Fantastik Senfoni* (1954), *Dişi Geyikler* (1955), *Kurt* (1957). 1959'da *Ostende ve Ruth Maskeleri* balesini hazırladı. (L)

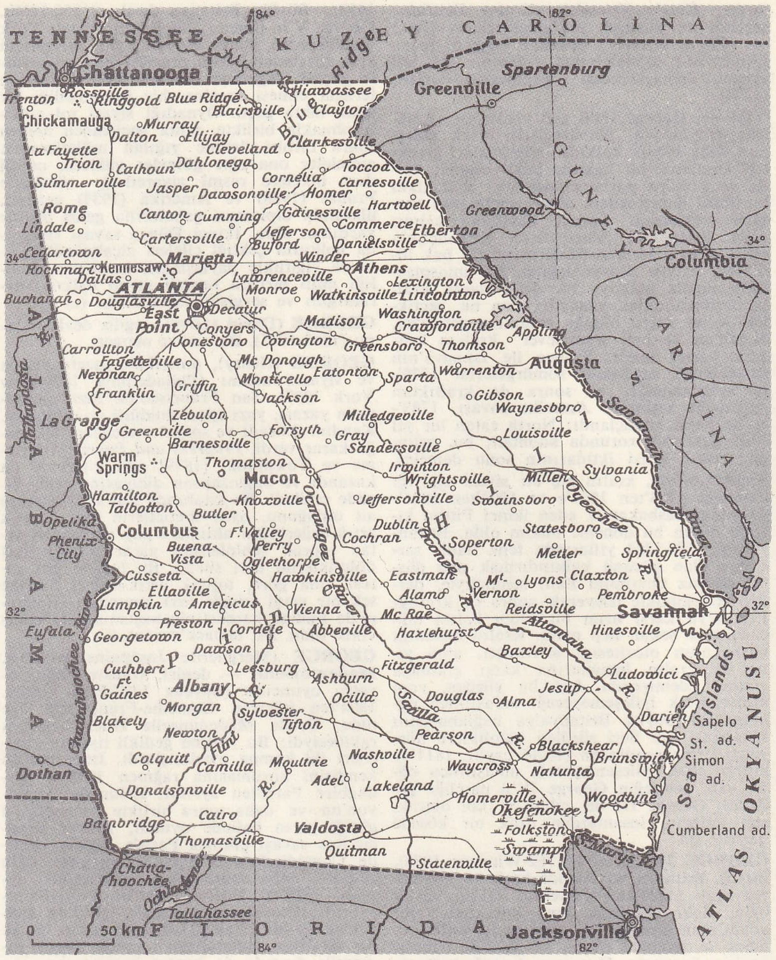

GEORGİA haritası

GEORGİA, A.B.D.'nin güneydoğusunda eyalet, Atlas okyanusu kıyısında; 154 000 km²; 3 943 000 nüf. (1 milyondan çoğu zenci). Merkezi, *Atlanta.*

Eyaletin kuzeydoğusu, Apalaş bölgesindedir: bu kısım, Büyük vâdiyi (bk. APALAŞLAR) meydana getiren küçük karık zirvelerini içine alır. Güneydoğuda, kuzeybatıdan güneydoğuya hafif bir eğimle alçalan ve Flint, Suwannee, Altamaha, Savannah ırmaklarıyle akaçlanan Atlas okyanusu ovası uzanır. Kara toprağı, sıcak ve nemli iklimi sayesinde Georgia bir tarım eyaletidir: pamuk (özellikle sea island cinsi); mısır, pirinç (gerilemektedir). Kıyı düz ve bataklıktır. İşçi ücretlerinin ve elektrik fiyatının düşük olması sebebiyle şehirlerde pamuk sanayii yaygındır. Kısa süre önce de kâğıt hamuru sanayii büyük ölçüde gelişmiştir.

— Tar. 1540'tan itibaren ispanyolların,

pamuk
borsası
Savannah,
GEORGİA

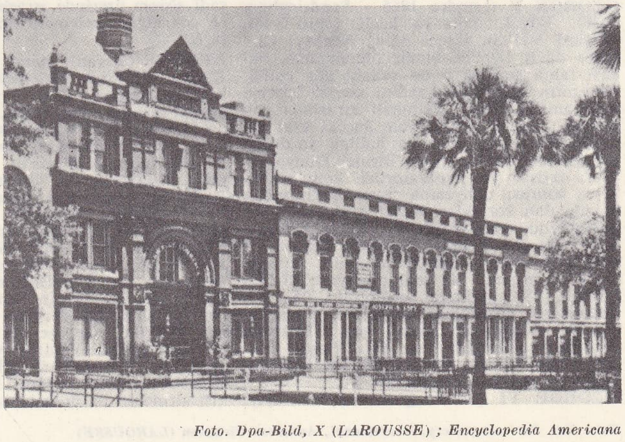

Foto. Dpa-Bild, X (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

GEORGE V **GEORGE VI**

1721'den itibaren ingilizlerin yerleştiği Georgia, 1732'de resmen Britanya'ya bağlandı. 1766 Antlaşmasıyle sınırları kesinlikle çizildi ve Georgia 1788'de Federal anayasayı imzaladı. Ama pamuk işletmeleri (hattâ yaklaşık olarak 1840-1860 arasında gelişen şekerkamışı işletmeleri) dolayısıyle köleci bir eyalet olan Georgia 1861'de Federasyondan ayrıldı ve Georgia'lı A. H. Stephens, konfederelerin başkan yardımcısı oldu. Eyalet kongreye 2 senatör ve 10 temsilci gönderir, yasama meclisi ise iki yıl için seçilen 54 senatör ve 205 milletvekilinden meydana gelir. (L)

GEORGİA (GÜNEY), ing. **South Georgia,** Atlas okyanusunda Falkland'lara bağlı Britanya adası, 54° güney enleminde; 1 400 nüf. İdare merkezi, *Grytviken,* 1675'te ispanyol Antonio de la Roche tarafından keşfedildi, 1775'te Cook tarafından gezildi; yükseltisi 2 840 m'ye ulaşan bu dağlık adada birçok buzul vardır. Önemli balina avı gemileri üssü ve dünyanın başlıca balina yağı üretimi merkezi. (L)

GEORGİA boğazı, Büyük Okyanus'un meydana getirdiği deniz kolu, Vancouver adası ile Britanya Kolombiya'sının (Kanada) kara kıyısı arasında. Özellikle kuzey kısmına adalar serpiştirilmiştir ve Fraser suyunun döküldüğü verde havza şeklinde genişler. Kuzey girişine *Kraliçe-Charlotte boğazı* adı verilir; güneyde Juan de Fuca boğazıyle Büyük Okyanus'a bağlıdır. (L)

GEORGİADESİT i. (fr. *géorgiadésite*'ten). Miner. Tabiî kurşun kloroarsenyat. (L)

GEORGİAN BAY, Huron gölünün Kanada kıyısında meydana getirdiği körfez, dar Saugeen yarımadası ve millî park haline getirilen hemen hemen kesiksiz bir adalar dizisiyle gölden ayrılır. (L)

Georgica, Vergilius'un didaktik şiiri. Dört bölümden meydana gelen bu şiir, M.Ö. 39-29 arasında yazıldı. Yunancada *Toprak İşleri* anlamına gelen Georgica, Vergilius'un, belki de bütün latin şiirinin şaheseridir. Augustus'un isteğine uygun olarak İtalyanlarda tarım zevkini canlandırmak amacıyle yazılan eserin gerçekten bilimsel bir değeri vardır; Vergilius, yalnız Hesiodos, Sikyon'lu Aratus gibi şairlerden değil, Carro ve Varro'nun incelemelerinden de yararlanır. Birinci bölüm tarımı, ikincisi ağaç yetiştirmeyi, özellikle bağcılığı, üçüncüsü hayvancılığı, dördüncüsü arıcılığı anlatır. Teknik açıklamaların yanı sıra çeşitli konular ustalıkla işlenir; birinci kitapta Sezar'ın ölümü, ikincide İtalya ve kır hayatının övülmesi, üçüncüde vebanın anlatılması, dördüncüde Aristaios'un hikâyesi. Ayrıca derin düşüncelerin ortaya konmasıyle konu genişler: aşk ve ölüm karşıtlaması (III. bölüm), arıların iffeti ve ölümsüzlüğü (IV. bölüm) gibi. Georgica, amacı bakımından gündelik, kapsamı bakımından evrensel bir eserdir: bir tarım incelemesinden, insanla doğa arasındaki ilişkilere gerçek bir destan niteliği kazanır. (L)

GEORGİEV (Kimon), bulgar siyaset adamı (Pazarcık 1882). Albay olarak Zveno hareketini yönetti; ordu tarafından parlamentarizmin tasfiye edilmesinden sonra (mayıs 1934-ocak 1935) başkanlığına tayin edildi ve otoriter bir rejimin (siyasî partilerin, gazetelerin, toplantıların yasaklanması) kurulmasına önayak oldu. 1944 Eylülünde, Rusya ile ateşkesin imzalanması üzerine, koalisyon siyasetini komünistlerin isteklerine göre ayarlamağa çalıştıktan sonra (1945), yerini Dimitrov'a bıraktı, Kolarov, Çervenkov, Jugov hükûmetlerinde başbakan yardımcılığıyle yetindi. (L)

GEORGİEV (Vladimir), bulgar dilbilimcisi (Gabare 1908). Hint-avrupa dilleri ve yunan öncesi dilbilimi üzerine çeşitli incelemeler yayımladı. Bunlar arasında: *Vorgriechische Sprachwissenschaft* (Yunan Öncesi Dilbilimi) [1940-1945], *İki Dilli Miken Yazıtları* (1949-1950), *Miken Diliyle İlgili Meseleler* (1953) özellikle anılmağa değer. (L)

GEORGİEVSK, Sovyetler birliğinde (Stavropol) şehir; Kafkasların kuzey sırtında Pyatigorsk'un 29 km doğusunda, Rostov-Bakû demiryolu üzerinde; 21 623 nüf. 1777 Yılında kuruldu. Tarım ürünleri ve hayvan ticareti. Gürcistan'ı Rusya'ya bağlayan antlaşma burada imzalandı (1783). [L]

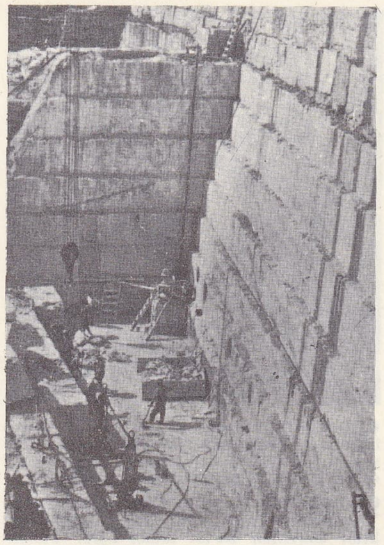

GEORGİA
Tate'de taş ocağı

GEORGİLLAS (Emmanuel), bizanslı şair; XV. yy.ın ikinci yarısında yaşadı; *Velisarios Efsanesi*'ni yeniden işledi ve 1448-1450 *Rodos Vebası* üstüne bir şiir yazdı. (L)

GEORGİOS, yunan prensi (Kerkyra 1869-Paris 1957), kral Georgios I'in ikinci oğlu. Yunan donanması kumandanı oldu. Türklerle yaptığı savaşta (1897), bir torpido filosuna kumanda etti. 1898'de Girit'te yerli kuvvetlerin başına yüksek komiser tayin edildi. 1906'da görevini bıraktı ve siyasetten çekildi. (L)

GEORGİOS, İstanbul patrikleri. **Georgios I,** İstanbul patriği (679-686). Daha önce patrikhanede çalıştı, sonra Ayasofya'da hazinedarlık yaptı. Patrikliği sırasında Yedinci Evrensel Ruhanî meclisi topladı. — **Georgios II** (Ksiphilinos), İstanbul patriği (1192-1199). Patrikliği sırasında Kuddas âyini üstünde tartışmalar oldu ve Sabbas veya Sava ile Symeon adlı sırp hükümdarları Aynaroz'da Khiliandarion manastırını kurdular. (L)

GEORGİA
solda, Atlanta'nın genel görünüşü; sağda eyalet meclisi binası

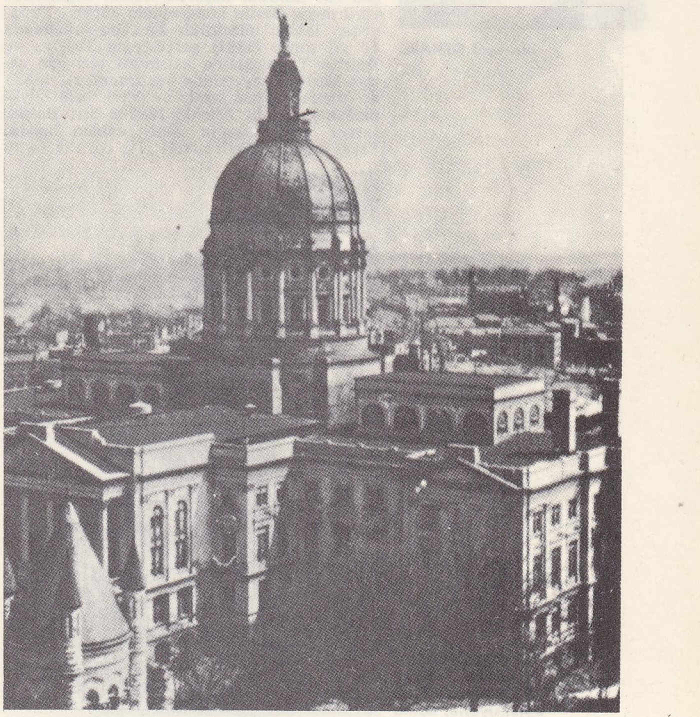

Foto. Delius, N.Y.T. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica ; Encyclopedia Americana

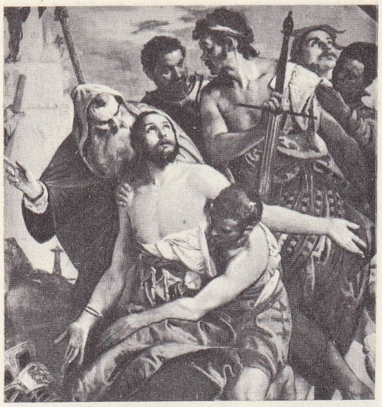

«Aziz GEORGİUS'un Ölümü» Veronese'nin eseri Verona, İtalya

«Aziz GEORGİUS'un Zaferi» Carpaccio'nun eseri Venedik, İtalya

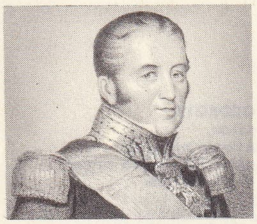

mareşal GERARD

GEORGİOS, bizanslı yüksek rütbeli subay, imparator Herakleios (610-641) zamanında yaşadı. Herakleios'un Perslere karşı açtığı sefere (622-628) general olarak katıldı. (L)

GEORGİOS I (Kopenhag 1845-Selânik 1913), Yunanistan kralı (1863-1913), Danimarka kralı Christian IX'un ikinci oğlu. Yunanlılar kral Otton'u devirdikleri zaman Yunanistan'ı koruyan üç devlet (İngiltere, Fransa, Rusya), Millî meclisin oyu ile, onu 1863'te kral ilân ettiler. İngiltere kendisine İonya adalarını verdi. Millî duyguları canlandırarak aslının yabancılığını unutturmağa çalıştı (genel oyla seçilen tek meclisli anayasanın kabulü, 1864). 1866'dan sonra, Girit'in Türkiye'ye karşı ayaklanmasını destekledi. 1875'te Bosna ve Hersek'te başlayan isyan hareketini güçlendirdiği gibi Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'da isyan başlamasına da katkıda bulundu. Osmanlı hükümdarı Abdülhamid II devrinde bu milletlere karşı savaş açıldı; osmanlı tarihlerinde *Doksanüç harbi* diye anılan 1877 Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Pilevne'de Gazi Osman Paşanın başarılı savunması, Yunanistan'da iç karışıklıklara sebep oldu, amiral Kanaris hükûmeti düştü. Kal Georgios durumu düzeltmek için çok çalıştı. Kumunduros'a yeni bir hükûmet kurdurdu. Kumunduros, savaş hazırlıklarına başladıysa da Osmanlıların, Ruslar ile anlaşması, onun bütün hazırlıklarını boşa çıkardı. 1878'de Ayastafanos antlaşması Yunanistan'ı çok zor duruma düşürdü. Fakat İngilizlerin yardımıyle Berlin kongresinde durum, Yunanistan lehine düzeltildi. Zira bu kongreden üç yıl sonra (1881) gerçekleşen Tesalya ve Epir'in Yunanistan'a katılması tezi için zemin Berlin kongresinde hazırlanmıştı. 1882'de osmanlı-yunan sınırı meselesi fazla büyümeden kapandı. Ancak, 1885'te Sırp-Bulgar savaşı Yunanistan'ın işini yeniden bozdu. Savaş istekleri fazlalaştığı gibi Girit'te isyan hazırlıkları da yoğunlaştı. İngilizlerin araya girmesiyle bu durum yatıştı. Deligiannis hükûmeti istifa etti. Yeni hükûmeti Trikupis kurdu. Georgios I ise bir yandan halkın savaş isteklerine anlayış gösterirken, bir yandan da savaşın bir felâket olacağını anlatarak savaştan vaz geçilmesi gerektiğine halkı inandırdı. 1894'te Deligiannis tekrar hükûmetin başına geçti. 1897'de Girit'te durum çok gergindi. Yunanistan'da Etniki Eterya yönetime hâkimdi. Bu şartlar altında Türkiye 1897 savaşını ilân etti. Bu defa Georgios duruma hâkim olamadı, bu yüzden de sert tenkitlere uğradı. 1897 İstanbul antlaşması ile Tesalya, sınırda bazı değişikliklerle Yunanistan'a bırakıldı. Yunanistan savaş tazminatı ödemeğe mecbur kaldı.
Girit'in muhtariyeti kabul edildi ve Prens Georgios (kralın oğlu) vali olarak Girit'e gönderildi. Bunlara rağmen Georgios'a karşı hoşnutsuzluk büyüyordu. Georgios I'i istifaya zorlamayı isteyenler bile oldu. Bu durum şubat 1898'de Georgios'a karşı yapılan bir suikastten sonra değişti. Georgios yeniden halkın sempatisini kazandı. Türkiye'de 1908 Meşrutiyet hareketi Yunanistan'ı da etkiledi. Ağustos 1909'da Girit'te isyan çıktı. Kral, uzun saltanatı sırasında ilk defa askerî bir harekâtla karşılaştı, ama Selânik'e kurtarıcı rolünde girmek yine ona nasip oldu. 1912'de, Yunanistan'ın Balkan birliğine katılması, Makedonya ve Epir'in bir kısmını ve Ege denizi adalarından çoğunu ülkesine katmasına yaradı. Georgios I, en başarılı anında Selânik'te öldürüldü; tahta oğlu Konstantinos geçti. (LM)

GEORGİOS II (Tatoi 1890-Atina 1947), Yunanistan kralı (1922-1923-1924 ve 1935-1947), kral Konstantinos ile Prusya prensesi kraliçe Sophia'nın büyük oğlu. «Antant» kuvvetleri babasını tahttan indirince (1917), küçük kardeşi Aleksandros lehine tahttan uzaklaştırıldı; Aleksandros 1920'de öldü. Konstantinos'un ikinci defa tahttan ayrılması üzerine (1922), Georgios II iktidara geçti, fakat venizelos'çuların muhalefetiyle karşılaştı ve 1923'te Avrupa'ya sürüldü. 1924'te bir plebisitle cumhuriyet ilân edildi. 1935'te yapılan seçimler ve bir plebisit, monarşistler lehine sonuçlanınca Georgios II, kral naibi Kondylis'in yardımıyle Atina'ya döndü. 1936'dan 1940'a kadar iktidarı meclis başkanı general Metaksas yönetti. Metaksas 28 ekim 1940'ta İtalyanların ültimatomunu reddetti. Yunanlılar, İtalyanlara karşı koymakta güçlük çekmediler, ancak nisan 1941'de Almanlar Yunanistan'a girince Georgios II Girit'e kaçtı, oradan Kahire'ye geçti; daha sonra gittiği Londra'da (1941-1944) Hür Yunanistan hükûmetini kurdu. Bir plebisit yapılmadan Yunanistan'a dönmeyeceğini bildiren Georgios II, Damaskinos'u kral naibi ilân etti (30 aralık 1944). Yunanistan'daki iç savaş (1944-1946) sona erince Georgios II, eylül 1946'da yeniden tahta çıktı. Ölümünden sonra yerine kardeşi Pavlos geçti. (L)

GEORGİOS Aziz. Bk. GEORGİUS.

GEORGİOS Kıbrıslı, bizanslı şair (VII. yy.). Hierokles'in *Synekdemos*'una özenerek, Roma imparatorluğunu tasvir eden bir eser yazdı. Eser hakkındaki bilgimizi, bir ermeni papazının IX. yy.da kaleme aldığı dinî bir yazıda bu eserden bazı parçaları aktarmış olmasına borçluyuz. Bu bölümlerde, özellikle Bizans'ın İtalya ve Afrika'daki eksarhlıklarının coğrafyasına yer verilmiştir. (L)

GEORGİOS Laodekeia'lı, Suriye'de arius'çu piskopos (İskenderiye 290'a doğr.-öl. 363'e doğr.). İmparator Constantius'un gözdelerindendi. Üç piskoposluğa bölünen Antakya'yı birbirine katan karışıklıklarda büyük rol oynadı. Elimizde *Eusebius'un Hayatı* adlı bir eseriyle bazı mektupları bulunmaktadır. (L)

GEORGİOS Pisides, bizanslı şair, VII. yy.da, Herakleios devrinde yaşadı. En önemli eserleri, Herakleios'un Perslere karşı zaferlerini yüceltmek üzere yazdığı üç şarkılılık *Heraklaiada* destanıyle Avarlara karşı savaş üzerine düzdüğü şiirdir. Ayrıca, dinî şiirler de yazdı. (L)

GEORGİOS Synkellos, bizanslı kronik yazarı. VIII. yy.ın ikinci yarısında yaşadı. Dünyanın yaratılışında Diocletianus'un ölümüne (284) kadar geçen zamanı kapsayan *Eklogen Khronographias* (Vakayiname) adlı eseri kaleme aldı. Bu eserin devamını Theophanes yazdı. (L)

Alberto GERARDİ «Santa Teresa» Propaganda Fide koleksiyonu, Roma

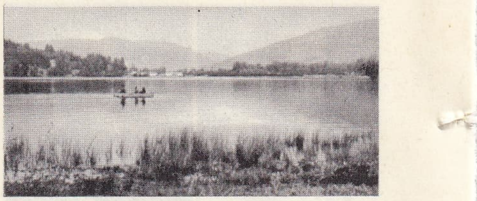

GERARDMER gölü

GEORGİOS Trabzonlu, bizanslı hümanist (Khandas, Girit 1396-Roma 1486). 1428'de, Venedik'te, Filelfo'nun yerine Yunanca öğretmeni oldu. Papa Eugenius IV ve papa Nicolaus V'ten yardım gördü. Aristoteles'in *Retorike*'sini ve Ptolemaios'un *Almagest*'ini Latinceye çevirdi. (L)

GEORGİUS veya **GEORGİOS Aziz,** IV. yy. din kurbanlarından. Lydda'daki mezarı eskiden beri ziyaret edilirdi. Yunanlıların «Yüce Din kurbanı» diye andıkları Georgius'un kültü hem Batı'ya (XIII. yy.dan beri İngiltere'nin koruyucusudur), hem Doğu'ya yayılmıştır. Ama hayatı hakkında hiçbir şey bilinmez. Kimi yerde, hıristiyanların kovuşturulması için İzmit sarayının kapısına asılan fermanı eliyle yırtanın o olduğu söylenir. Birçok sanat eserinde tasvir edilen Ejderha ile mücadelesi putperestliğe karşı kazandığı zaferin bir timsali olsa gerekir.

— İkonogr. Filistin ve Mısır'da başlayan Aziz Georgius kültü, XII. yy.da Avrupa'ya yayıldı. Venedik'te adına üç kilise adandı, İngiltere de onu kendine koruyucu seçti. Bazı eserlerde (Chartres katedralindeki ünlü heykel, Donatello'nun Floransa'daki mermer heykeli, Mantegna'nın Venedik'teki resimleri, Van Eyck'in Brugge'deki *Meryem* ile *Van de Paele* tablosu, A. Dürer'in Münih'te *Paumgartner Mihrap Arkalığı*, Correggio'nun Dresden'deki *Aziz Georgius Madonnası* tabloları, yaya bir haçlı savaşçı), bazı eserde de (Basel ile Prag'ın Hradschin katedrallerinin cephesindeki heykeller ve Petit Palais'deki Frémiet grubu) atlı olarak temsil edilir.

Azizin hayat sahneleri, Clermont katedralinin XIV. yy.dan kalma fresklerinde, Pisanello'nun Verona'daki San Anastasia kilisesini süsleyen fresklerinde, Carpaccio'nun Venedik'teki tablolarında işlenmiştir. *Aziz Georgius'un Ejderha ile Mücadelesi* ise Raffaello (Louvre, Leningrad). Francia (Roma), Notke (Stockholm), Michel Colombe (Louvre) tarafından canlandırılmıştır. *Aziz Georgius'un Ölümü*, Veronese tarafından resmedildi, *Aziz Georgius Haçlıların Başında* sahnesi ise Ponce'nin (Loir-et-Cher), Cressac'ın (Charente), Clermont-Ferrand'ın fresklerinde işlendi. (L)

GEORGİYEN sıf. ve i. (A.B.D. *Georgia* > fr. *géorgien*'den). Jeol. Kambriyen sisteminin alt katı için kullanılır. (*Olenellus* türünden trilobit fosillerini taşır). [L]

GEORG PODİEBRAD. Bk. JİRİ PODEBRAD.

GEORG Prusya'lı (Berlin 1826-ay.y. 1902). Prusya prensi Friedrich'in oğlu. Süvari generali olarak silik bir rol oynadı. *Georg Konrad* takma adıyle dramlar yazdı: *Phadra, Kleopatra.* (L)

GEORG Sakallı (Meissen 1471-Dresden 1539), Saksonya dükü (1500-1539), Saksonya dükü ve Meissen margrafı Albrecht'in oğlu. 1498'de babasının satın aldığı Batı Friesland'ı Felemenk'e geri vermek zorunda kaldı (1503). Luther devriminin en amansız düşmanlarından biriydi.

GEORG WİLHELM (1595-Königsberg 1640), Brandenburg seçici prensi (1619-1640). 1631'de, Gustaf-Adolf'un siyasetini izlemek zorunda kaldığından Prag barışına (1635) katıldıysa da, İsveçlilerin Brandenburg'u yakıp yıkmalarını önleyemedi. (L)

GEORYCHİDAE çoğl. i. Kemirgen memeli hayvanlar familyası. (Sıçan-köstebekleri kapsayan bu familyadaki cinsler, *kumkazan, georychus* ve *heterocephlus*'dur.) [L]

GEORYCHUS i. Kazıcı, kemirgen memeli hayvan; gövdesi kısa ve toplu, kesici dişleri çok büyük olur. (Kuyruğu çok kısa ve fırça şeklindedir. Kap georychus'u [*Georychus Capensis*] 15 sm uzunluğunda, başı be-

Foto. Alinari-Giraudon, Anderson-Giraudon, d'Heid'Heilly-Multiphoto, X (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico İtaliano

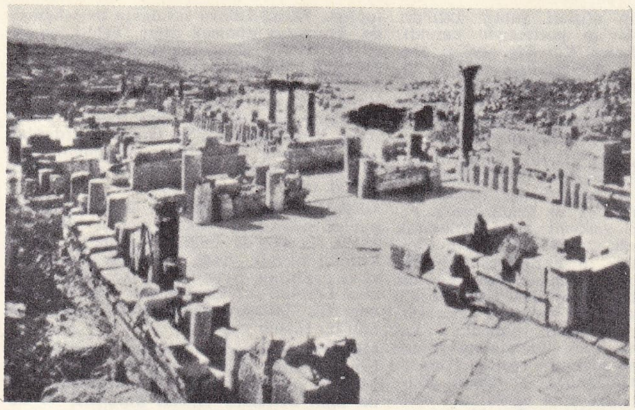

GERASA avlu, çeşme ve ikinci planda, katedralin kalıntıları

yaz benekli esmer bir hayvandır. [*Georychidae* familyasının örnek tipi].) [L]

GEOSENKLİNAL sıf. ve i. (fr. *géosynclinal*'den). Bk. JEOSENKLİNAL.

GEOTEUTHİS i. İç kavkısı ile mürekkep kesesinin fosili Liyas şistlerinde bulunan kafadanbacaklı hayvan. (L)

GEOTROPİZM i. (fr. *géotropisme*'den). Bk. JEOTROPİZM.

GEOTRUPES i. Gübrecil domuzlan böceği; gövdesi bombeli, rengi siyah veya madenî olur; yaşayışı bokböceğininkine benzer. (*Geotupes stercorarius* Batı Avrupa'da yaygındır. Kınkanatlıların *geotrupidae* familyasından.) [L]

GEOTRUPİDAE çoğl. i. Domuzlan böceklerinden kınkanatlı böcekler familyası; *geotrupes*'lerle ona yakın cinsleri kapsar. (L)

GEOYİT i. (fr. *géoïde*'den). Bk. JEOYİT.

GEPHYRAİOİ. Esk. Yun. Attike'nin büyük ailelerinden (genoi). Kökü Helen öncesine dayanan ve Kadmos soyundan geldiğini ileri süren Gephyraioi ailesi önce Boiotia'ya sonra da Attike'ye yerleşti ve oraya Akhaia Demeter'i kültünü de götürdü. Attike'nin sayılı ailelerinden biri haline geldi ve Alkmeonidai ile birlikte Peisistratai soyuna karşı cephe aldı, onların Atina'dan sürülmelerine önayak oldu. (L)

GEPİD'LER, Vistül nehrinin ağızlarına yerleşen germen asıllı halk (M.S. I. - II. yy.). Karpatlara (III. yy.), Tuna'ya (350'ye doğr.) ulaştılar, Hun'larla beraber batıya doğru sürüklendiler ve kralları Ardarich'in kumandasında Catalauni (Fransa'da Chalons-sur-Marne kasabasının eski adı) savaş alanlarında çarpıştılar (451). Attilâ ölünce (453) Ardarich isyan etti. Yeniden bağımsızlıklarına kavuşan Gepid'ler, sonradan *Gepidia* adını alan Daçya'ya yerleştiler. İtalya'ya yürüyen Theodorich'e yenildiler (Ulca savaşı, 488-489). Lombardlar, Bayan Hanın emrindeki Avarların yardımıyle, 567'ye doğru Gepid'leri ortadan kaldırdılar. (L)

GER edat. (fars. *eger*'den). *Esk.* «Eğer»in kısaltılmış şekli: *Ger derse Fuzulî ki güzellerde vefa var / Aldanma ki şair sözü elbette yalandır* (Fuzuli). [M]

— GER ek. (fars. ek). *Esk.* Kelimelerin sonuna eklenerek genellikle meslek isimleri yapar: *Âhen-ger*, demir ustası; *zer-ger*, altın işleriyle uğraşan, kuyumcu. (M)

GERA, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölümü merkezi, Elster ırmağı kıyısında, Thuringen havzasında; 103 000 nüf. XVI.-XVII. Yüzyıllardan kalma anıtlar. Dokuma, makine ve kimya sanayii merkezi. Deri, kereste işlemeciliği. Sebze tarımı.. — *Gera bölgesi*, 723 700 nüf. (L)

GERAARDSBERGEN, Grammont şehrinin (Belçika) flamanca adı. (L)

GERAKARİS LİVERİOS, Limberakis Gerakari denir, Mani (Yunanistan'da bir yarımada) beyi. XVII. yy. ortalarında doğdu, Korsanlık yaparken yakalandı, İstanbul'da on yedi yıl hapis yattı. Girit'teki Venedik - Türk savaşı sırasında Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından serbest bırakıldı ve Mani halkını Türklerin tarafına çekebilmesi için Mani'ye gönderildi. Görevini başarıyle yerine getiren Gerakaris, Mani halkının yeniden Türkler aleyhine döndüğünü görünce tekrar korsanlığa başladı. İkinci defa yakalanıp hapse atıldı. Fakat 1689'da serbest bırakıldı. Babıâli'nin amacı, Yunanlıları tarafına çekerek Venediklileri zayıf düşürüp yenmekti. Bunun için de Gerakaris, 5 000 askerle Mani'ye bey tayin edildi. Gerakaris Venediklilere karşı birçok yerde savaştı. Bu arada Venediklilerle anlaşması sarayı kızdırdı, padişahın gazabından kurtulmak için Venedikliler tarafına geçti. Venedik senatosu onu, San Mario şövalyesi unvanıyle Rumeli valisi yaptı. Fakat buna rağmen Gerakaris, Venedik'lilerin güveninden yararlanarak ellerinde olan Arta'yı yağma etti. Müebbet hapse mahkûm oldu ve Brescia zindanında öldü. (L)

GERAKİES, Kıbrıs'ta (Lefkoşe bölgesi) köy; 520 nüf. (1960). Bazı metinlerde adı TERRATSES olarak geçer. (L)

GÉRALDY (Paul LE FÈVRE, **Paul** — denir), fransız yazarı (Paris 1885). İlk başarısını aşk şiirleriyle elde etti: *Toi et Moi* (Sen ve Ben) [1913]. Bu sevimli fakat yavan derlemenin ardından *Le Grand-Père* (Büyükbaba) [1915] adlı ikinci bir şiir kitabıyle, *La Guerre, Mademe* (Harp, Madam) [1916] adlı mensur bir eser yayımladı. Ama, asıl tiyatro alanında kendini ve yolunu buldu. Kendisinin de «hafif trajediler» diye nitelendirdiği o dokunaklı, zarif oyunlarında, usta bir aşk psikoloğu olduğunu gösterdi: *Les Noces d'Argent* (Yirmibeşinci Yıl) [1921]; *Aimer* (Sevmek) [1921]; *Grands Garçons* (Koca Çocuklar) [1922]; *Si Je Voulais* (İsteseydim) [R. Spitzer ile birlikte, 1942]; *Robert et Marianne* (1925); *Son Mari* (Kocası) [R. Spitzer ile birlikte, 1927]; *L'Homme de Joie* (Keyif Ehli) [R. Spitzer ile birlikte, 1929]; *Christine* (1932); *Do, mi, sol, do* (1934); *Duo* (Colette'in romanından, 1938); *Gilbert et Marcellin* (1945); *Ainsi Soit-il* (Öyle Olsun) [1946] v.b. (L)

GERANA. Yun. mit. Pigmeler (*Pygmaios*) kraliçesi. Tanrılara meydan okuduğu için Artemis ile Hera onu turna kuşuna çevirdiler, tebaasına karşı savaşmağa zorladılar, pigmeler de onu parçaladılar. Pigmelerin turna kuşlarına karşı sürdürdüğü savaş (eski sanatçılar bu konuyu sık sık işlemişlerdi) bu olaya dayanır. (L)

GERANİ, Kıbrıs'ta (Magosa bölgesi) köy; 211 nüf. (1960). [L]

GERANİK sıf. (fr. *géranique*'ten). Kim. Formülü $C_9H_{15}O_2H$ olan bir asit için kullanılır; 153°C'ta 13 mm civa basıncında kaynar; geraniyd veya sitralin oksitlenmesiyle elde edilir. (L)

GERANİL i. (fr. *géranyle*'den). Kim. Geraniyolün, $C_{10}H_{17}$ formülündeki tek değerli kökü. (L)

GERANİYAL i. (fr. *géranial*'den). Kim. *Eşanl.* SİTRAL. (L)

GERANİYOL i. (fr. *géraniol*'den). Kim. Formülü $C_{10}H_{18}O$ olan asiklik hidroterpenik alkol. Sardunya, gül, ıtır çiçeği v.b. esansında bulunur. (Geraniol, 230°C'ta kaynayan α- etilenik birincil alkoldür. Renksiz, gül kokusundaki bu sıvı kalsiyum klorürle meydana getirdiği katı bileşik yardımıyle içinde bulunduğu esanslardan çıkarılabilir.) [L]

GERANİYOLEN i. (fr. *géraniolène*'den). Kim. Formülü C_8H_{16} olan hidrokarbon; geranik asidin damıtılmasıyle elde edilir. (L)

GERANOS i. («turna kuşu» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Samosata'lı Lukianos'un dansla ilgili araştırmasında adı geçen ve turna kuşlarının kaçışını canlandıran kutsal dans. (L)

GERAR veya **GERRARE.** Esk. coğ. Filistin'in güneybatısında şehir, filistîler bölgesinde İncil'e göre önce İbrahim, sonra İshak burada bir süre oturdular. (L)

GERARD (Alexander), iskoçyalı estetikçi (Chapel of Graioch, Aberdeen yakınında 1728-öl. 1795). 1759'da yayımlanan *Essay on Taste* (Zevk Üstüne Deneme) adlı eseriyle ödül kazandıktan sonra, *Essay on Genius* (Deha Üstüne Deneme) adlı bir ikinci eser yazdı. Bu iki kitabın, özellikle Alison üzerinde, büyük etkisi oldu. (L)

GÉRARD (Balthasar), Sessiz Guillaume'un katili (Vuillafans, Franche-Comté 1558 - Delft 1584). Tam altı yıl, işleyeceği cinayetin hazırlığını yaptı. Philippe II'nin Sessiz Guillaume'un kellesini getirene mükâfat vaat etmesi üzerine Gérard kendisine protestan mültecisi süsü vererek Delft'e yerleşti, Guillaume'un güvenini kazandı, iki ay sonra da onu tabanca ile vurdu. Kendi de işkenceyle öldürüldü. (L)

GÉRARD (Etienne), Fransa mareşali (Damvillers, Lorraine 1773 - Paris 1852). Rusya seferinde (1812). Büyük ordunun artçı birliklerini kurtardı. Leipzig'de ağır yaralanmış olmasına rağmen, La Rothière ile Montereau savaşlarına katıldı. Elbe'den dönen Napolyon tarafından 4. Kolordunun başına getirildi, Ligny zaferini kazandı. Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı, ancak 1817'de geriye dönebildi. 1822 ve 1827 yıllarında, Paris milletvekili olarak, muhalefet saflarında yer aldı, 1832'de de Louis Philippe tarafından Fransa mareşali rütbesiyle Savunma bakanlığına getirildi. Anvers kuşatmasını (1832) yönetti. 1834'te Savunma bakanlığı uhdesinde kalmak üzere Başbakanlığa getirildi. (L)

GÉRARD (François), fransız ressamı (Roma 1770-Paris 1837). İlkin Pajou'nun, sonra da David'in öğrencisi olduktan sonra, *Austerlitz Savaşı* adlı eseriyle tanındı (1810). *Moreau*'nun, *Madame Récamier*'nin *Talleyrand*'ın, *imparator ailesinin, Louis XVIII*'in, *Charles X*'un, *Louis-Philippe*'in portrelerini yaptı; *Küçük Kızını Elinden Tutan Isabey*'in portresi, bunlar arasında en ilgi çekicilerinden biridir. (L)

GÉRARD (Marguerite), fransız ressamı (Grasse 1761-Paris 1837). Fragonard'ın baldızı ve aynı zamanda öğrencisiydi. Onunla birlikte, eviçi resimleri yaptı, sonra hollandalı ustaların etkisinde kaldı, *Günce*'siyle mektupları yayımlanmıştır. Aix-en-Provence, Besançon, Perpignan, Pontoise ve Ermitage müzelerinde eserleri vardır. (L)

GÉRARD (Pierre Auguste Florent), belçikalı hukukçu ve tarihçi (Brüksel 1800-İxelles 1882). Belli başlı eserleri şunlardır: *Essai sur les Causses de la Révolution Brabançonne* (Brabanson Devriminin Nedenleri Hakkında Deneme) [1833]; *Histoire de la Législation Nobiliaire de la Belgique* (Belçika Asalet Mevzuatının Tarihi) [1846]; *Corps de Droit Pénal Militaire* (Askerî Ceza Hukuku Derlemesi) [1847]. (L)

GERARD de Saint-Jean. Bk. GEERTGEN TOT SİNT JANS.

GERARDİ (Alberto), italyan heykeltıraşı (Roma 1889). Kuyumculukta ün kazandıktan sonra, heykeltıraşlığa başladı. İkinci Dünya savaşında yıkılan Anzio kilisesine *Santa Teresa* ve Roma'nın Sant'Eugenio kilisesine *San Michele* heykellerini yaptı. Eserlerinin azlığından da anlaşılacağı üzere, çok titiz ve dikkatli çalışan bir sanatçıdır. (L)

GERARDİA i. (*Gérard*'ın [1545-1607] adından). Karşıt yapraklı otsu bitki; güzel çiçekleri sapların ucunda, yalancı salkım durumunda, kırmızı veya sarı renktedir, güzeldir. (Bütün türleri Amerika'da yetişir. Aslanağzıgillerden.) [L]

GERARDİA i. Küçük denizşakayıkları kolonisi; gövde çeperi kumla kaplanarak kabuklaşmıştır. (Selentereler şubesinin *zoanthidea* altsınıfından.) [L]

GERARDMER, Lorraine lehçesinde **Gérômé,** Fransa'da Vosges idare bölgesinde (Saint-Dié idare çevresi) kanton merkezi, Bilûrsu Yukarı Vosges dağlarında; 9 626 nüf. (L)

GERASİMOV aşağıda, «Lenin Kürsüde»

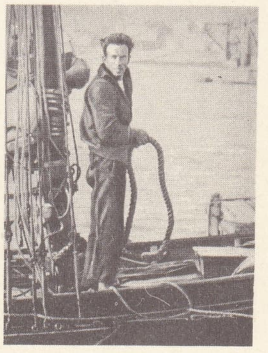

Alain GERBAULT

Foto. Meurisse, Sovyet Haberler bürosu (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

GERARDMER gölü, Vosges dağlarının (Fransa) en büyük gölü, Vologne ırmağının bir kolu olan Jamagne'ın ağzındaki buzultaş setinden meydana gelmiştir. (L)

GERASA. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Şeria ırmağının doğusunda. Şehir, III. yy.da çok zenginleşti. Kalıntıları önemli bir arkeoloji bölgesi meydana getirir: özellikle 129'da yapılan zafer takı; Zeus tapınağı; tiyatrolar; II. yy. sonundan kalma çeşme; hamamlar; Artemis tapınağı, sur kalıntıları. (Bugün, Ürdün'de *Caras* [Aclun ili], Amman'ın kuzey-kuzeybatısında.) [L]

GERASA, Kıbrıs'ta (Limasol bölgesi) köy; 243 nüf. (1960). [L]

GERASİMOS, Ortodoks kilisesine bağlı üç İstanbul patriği: **Gerasimos I,** İstanbul patriği (1320-1321). Philadelphia (Lydia) şehrinde doğdu. İlkin Sosandra manastırında rahiplik yaptı, sonra da başrahip oldu. Görevinden ayrılan İoannes XIII Glykys'in yerine seçildi. — **Gerasimos II,** İstanbul patriği (1673-1675), giritli. 1655-1658 Yıllarında Proilavon, 1658-1673 yıllarında da Tyrnovos metropolitliğinde bulundu. Dionysios IV Muselimin'den sonra patrik seçildi, fakat iki yıl sonra görevine son verildi. İlkin Sakız'a, sonra da Andros adasına (1675-1676) metropolit tayin edildi. 1683'te Paranoksis'e metropolit seçildiyse de, kısa zamanda görevinden alındı. — **Gerasimos III,** İstanbul patriği, kıbrıslı. İzmit (1783-1791) ve Terkos (1791-1794) metropolitliklerinde bulundu. İstanbul'da üç yıl patriklik ettikten sonra bu görevden ayrıldı. (M)

GERASİMOV (Aleksandr Mihayloviç) sovyet ressamı (Mitçurinsk 1881-Moskova 1963). Ekim devriminde adını duyurmağa başladı. İlkin propaganda afişleri yaptı, 1926'da, *Mareşal Voroşilov*'un portresiyle tanındı. Diğer eserleri: *Lenin Kürsüde* (1932); *Stalin Partinin XVI. Kongresinde* (1933); *Birinci Süvari Ordusu.* Önce «kıdemli sanatçı», sonra da «millî sanatçı» ilân edildi. 1947'de, *Pravda*'da toplumcu gerçeklik manifestosu sayılan bir yazı yayımladı. (L)

GERBAULT (Alain), fransız denizcisi (Laval 1893-Dili, Timor adası 1941). Karayolları mühendisi ve başarılı bir tenisçi idi. İki yıl Akdeniz'de 11 m uzunluğunda *Firescret* adlı bir yelkenli yatla dolaşarak denizciliği öğrendi. 25 Nisan 1923'te Cannes'dan yola çıktı, 6 haziranda Cebelitarık'tan Atlas okyanusuna açıldı, hiç bir limana uğramadan 15 eylülde New York'a vardı. Sonra dünya turu yapmağa karar verdi, teknesinin donatımını yeniledi, 1 kasım 1924'te New York limanından denize açıldı, Bermuda adalarını geçti, Panama kanalını aştı, Galapagos, Gambier, Markiz ve Tuamotu adalarına uğradı, 15 mart 1926'da Tahiti'ye vardı; oradan 21 mayısta yola çıkarak, Bora Bora, Samoa, Apia, Wallis, Fici, Yeni Hebrides adalarına uğradı; Torres boğazından geçerek Timor, Coco adaları, Reunion, Durban, Cap, Sainte-Hélène, Ascension ile Yeşil Burun ve Asor adalarına uğraya uğraya 26 temmuz 1929'da Havre'a vardı. *Alain-Gerbault* adlı 10,45 m boyunda bir başka tekneyle Büyük Okyanus'u aşmak amacıyle 28 eylül 1932'de Marsilya'dan ayrıldı. Casablanca, Yeşil Burun, Martinik adalarına uğrayarak Panama kanalını geçti ve 4 haziran 1934'te Tahiti'ye vardı. Büyük Okyanus adalarında çeşitli seferlere çıkarak Polinezyalıların menşei ve tarihi üzerinde önemli bilgiler topladı. İkinci Dünya savaşının başlangıcında, Fransa'ya dönmek üzere, Tahiti'den ayrılarak, 1941 ağustosunda Timor'a vardı. Sıtmaya yakalandı ve Dili'de öldü. Önemli eserleri: *Seul à Travers l'Atlantique* (Tek Başına Atlas Okyanusunda) [1925]; *A la Poursuite du Soleil: de New York à Tahiti* (New York'tan Tahiti'ye Güneşin Ardında); *Sur la Route du Retour: de Tahiti Vers la France* (Tahiti'den Fransa'ya Dönüş) [1929]. (L)

GERBER (Ernst Ludwig), avusturyalı bilgin ve müzikolog (Sondershausen 1746-ay.y. 1819). Leipzig'de hukuk okuduktan sonra, kendini müziğe verdi. Usta bir viyolonselci ve orgcu idi. *Neues Historisch-Biographisches Lexikon der Tonkünstler* (Tarihî ve Biyografik Müzikçiler Sözlüğü) [1791-1814] adlı bir sözlük yazdı. (L)

GERBER (Gottfried Heinrich), alman mühendisi (Hof, Bavyera 1832 - Münih 1912). Madenî yapıların, özellikle köprülerin statiği ile ilgili konulara önemli kuramsal ve deneysel katkılarda bulundu. Kendi adını taşıyan özel bir kantilevir tipini ilk defa Bamberg'teki Sophia köprüsüne (1867) uyguladı. (L)

GERBER (René), isviçreli besteci (Taves, Neuchâtel kantonu 1908). Zürich konservatuvarında Paul Dukas'ın yanında okudu. Neuchâtel konservatuvarını yönetti (1947-1951). Eserleri: *Brueghel'den Üç Peyzaj* (1942); *Canlanan Toprak* adlı senfonik parçalar, *Ronsard'a Övgü, Aucassin ile Nicolette, Üç Fransız Süiti, Üç İspanyol Dansı* adlı oda müziği, konçertolar, bir bale müziği. (L)

GERBER (Rudolf), alman müzikoloğu (Flehingen-Baden-Württemberg 1899-Göttingen 1957). Berlin, Giessen, Frankfurt ve Göttingen'de öğretmenlik yaptı. Gluck külliyatının yayımına önayak oldu ve Hasse, Schütz Brahms, Gluck gibi bestecilerle J. S. Bach'ın *Brandenburg Konçertoları* üzerine incelemeler yazdı. (L)

GERBERA i. Çok kısa saplı otsu bitki. Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. (İlmî adı *Gerbera Jamesonii.* Bileşikgillerden.) [L]

GERBERGE, Saksonya prensesi (913'e doğr. -969'a doğr.), Germanya kralı Heinrich I'in kızı, Otto I'in kızkardeşi. İlkin Lorraine dükü Hainaut'lu Gilbert ile, sonra da Louis IV d'Outremer (Fransa kralı) ile evlendi ve kardeşinin yardımıyle, Normanların müttefiki olan eski hâmisi Koca Hugues tarafından hapsedilen kocasını kurtardı. Louis IV ölünce (954), Lothar III'ün geçmesini sağladı. (L)

Gerber metodu, sütteki yağlı maddeleri çabuk ölçmeğe yarayan ve ineklerin süt kontroluında kullanılan usul. (L)

GERBERT veya **GİBERT Montreuil'lü,** XIII. yy.ın ilk yarısında yaşayan fransız şairi. *Perceval* ile *Gerart de Nevers ou le Roman de la Violette*'in (Gerart de Nevers veya Menekşenin Romanı) devamını yazdı. (L)

GERBİLLON (Jean), fransız cizvit papazı ve misyoneri (Verdun 1654-Pekin 1707). Louis XIV'ün kurduğu matematikçiler topluluğu üyelerindendi. 1687'de Siam'dan Çin'e geçti. 1689'da Rusya ile yapılan Nerçinsk antlaşmasıyle ilgili görüşmelerde imparator Kang-Hi'ye büyük yardımda bulundu. Çin'deki Fransız Cizvit misyonunun başkanıydı. Eserleri: *Traité de Géométrie* (Geometri Üzerine İnceleme); *Observations Historiques sur la Grande Tartarie* (Büyük Tataristan Üstüne Tarihî Gözlemler); *Relation de Huit Voyages en Tartarie* (Tataristan'a Sekiz Gezinin Hikâyesi). [L]

GERBİLLUS i. Sibirya sıçrayan tavşanını andıran sıçrayıcı, kemirgen, küçük memeli hayvan; eski dünyanın bozkırlarında, çöllerinde yaşar. (*Gerbillus*'lar yerin içine yuva kazar, buralarda tane biriktirir. Sıçangillerden.) [L]

GERBORE (Pietro), italyan yazarı ve diplomatı (Roma 1899). Bir süre Polonya'da Pilsudski'nin yanında kaldı (1919). 1945-1947 Arasında Bükreş'te elçi olarak bulundu. Eserleri: *Commendatori e Deputati* (Şövalyeler ve Milletvekilleri) [1954] ve *Dame e Cavalieri del Re* (Kralın Karıları ve Süvarileri). [L]

Selim Nüzhet GERÇEK

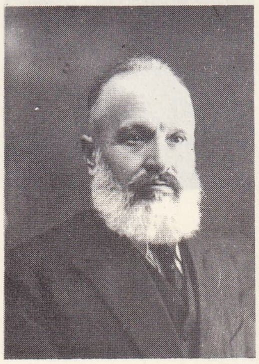

Mustafa Fehmi GERÇEKER

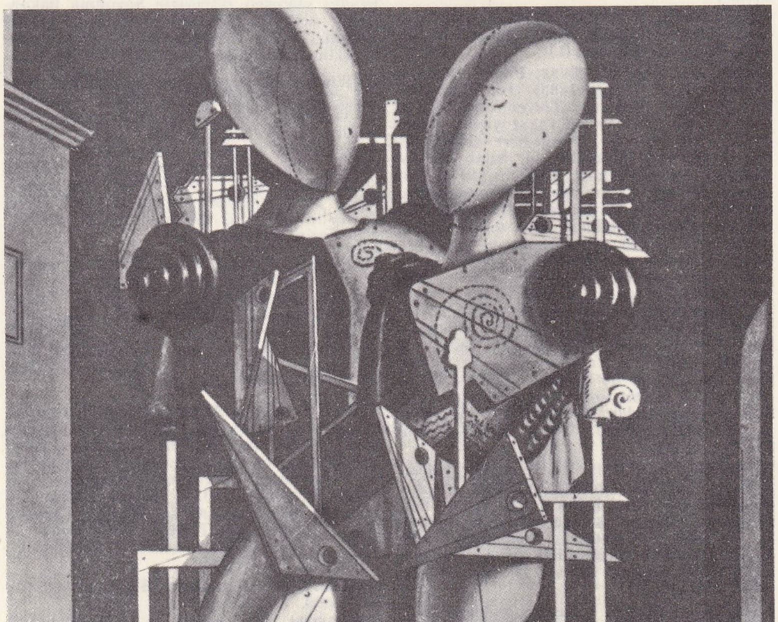

gerçeküstücülük
«Kadın ve Erkeğin Metafiziği» (1916)
Giorgio De Chirico'nun eseri
Cummings koleksiyonu
Chicago, A.B.D.

Foto. MEYDAN; Histoire de l'Humanité

GERCHUNOFF (Alberto), arjantinli yazar (Prokurof, S.S.C.B. 1883 - Buenos Aires 1950). Rusya'da yahudilere karşı girişilen zulümden kaçarak Arjantin'e sığındı, Rosaria'daki Entre Rios yahudi yerleşme bölgelerinde yaşadı. *El Censor* (1903) gazetesini yönetti, oradan *La Nacion*'a (1908) geçti, Buenos Aires'te *El Mundo* gazetesinde karar kıldı (1928). Kitaplarında başlıca konu olarak yahudi meselesini işledi. Entre Rios'daki yahudi topluluğunun hayatını yansıtan *Los Gauchos İudios* (Yahudi Goşo'lar) kitabını 1910'da yayımladı. *La Jofaina Maravillosa*'da (Sihirli Leğen) [1922], yahudilerin karşılaştıkları acı durumları, bunun dünya ölçüsündeki önemini inceledi. Başlıca eserleri: *Enrique Heine, el Poeta de Muestra İntimidad* (İçtenliklerimizin Şairi Heinrich Heine) [1927]; *La Clinica del Doctor Mefistofeles* (Doktor Mefistofeles'in Kliniği) [1934]; *El Probleme Judio* (Yahudi Meselesi) [1945]; *Arjentina, Pais de Advenimiento* (Arjantin, Gelişmeler Ülkesi) [1952]; *El Pino y la Palmera* (Çam ile Palmiye) [1952] (L)

GERÇEK sıf. *Yeni.* Tam anlamıyle var olan, varlığı yadsınmayan, bir olgu niteliğiyle mevcut bulunan: *Bugün masal değil / Masaldan daha güzel, gerçek* (C. S. Tarancı). *Onlar da birer hatıra değil mi? İçimizde gerçek hatıralar gibi yaşamıyor mu?* (N. Ataç). *Gerçek dünya. Gerçek bir varlık.* (*Esk.* Şenî.) || Aslına uygun nitelikler taşıyan, adını tam anlamıyle doğrulayan, sahici: *Bana karşı gösterdiği bu ihtimamda gerçek aşktan ziyade bir hastabakıcı şefkati sezmeğe başladım* (A. H. Tanpınar). *Gerçek bir bilgin. Gerçek elmas.* || Asıl, temel, başlıca: *Davranışının gerçek sebebi size hoş görünmek. Topluma yararlı olmak gerçek amacımızdır.* || Doğayı bütün benzerlik ve özelliğiyle yansıtan: *Bu kır tablosundaki renkler son derece gerçek.* (*Eşanl.* HAKİKÎ.) || Doğru olan, uydurma olmayan: *Bu söyledikleri tamamen gerçek.* || Ünl. «iyi ki aklıma geldi» anlamında kullanılır: *Gerçek, sizi dün aradılar.*

— Astron. *Gerçek ayrılık.* Bk. *Gerçek* ANOMALİ. || *Gerçek gün, gerçek zaman,* Güneş'in gerçek hareketine göre tanımı yapılan gün ve zaman. || *Gerçek güneş günü.* Bk. GÜN. || *Gerçek güneş zamanı.* Bk. ZAMAN. || *Gerçek kuzey açısı,* pusula sapmalarının düzeltilmesiyle bulunan açı. || *Gerçek öğle,* Güneş'in gözlem yerinin meridyeninden geçtiği saat. || *Gerçek yıldız zamanı.* Bk. ZAMAN. || *Gerçek yükseklik,* bir gökcisminin, kırılma düzelmesi yapıldıktan sonra, bulunan yüksekliği. (*Zt.* GÖRÜNÜR YÜKSEKLİK.) || *Bir gökcisminin gerçek koordinatları,* zahiri koordinatların, yıllık sapınç düzeltmeleri yapılarak bulunan değerleri. (*Zahirî koordinatlar,* gözlemlerle bulunur ve sonuç üzerinde günlük sapınç ve kırılma düzeltmeleri yapılır. *Ortalama koordinatlar* ise, gerçek koordinatlardan, devirli üğrüm* değerler çıkıarılarak bulunur.)

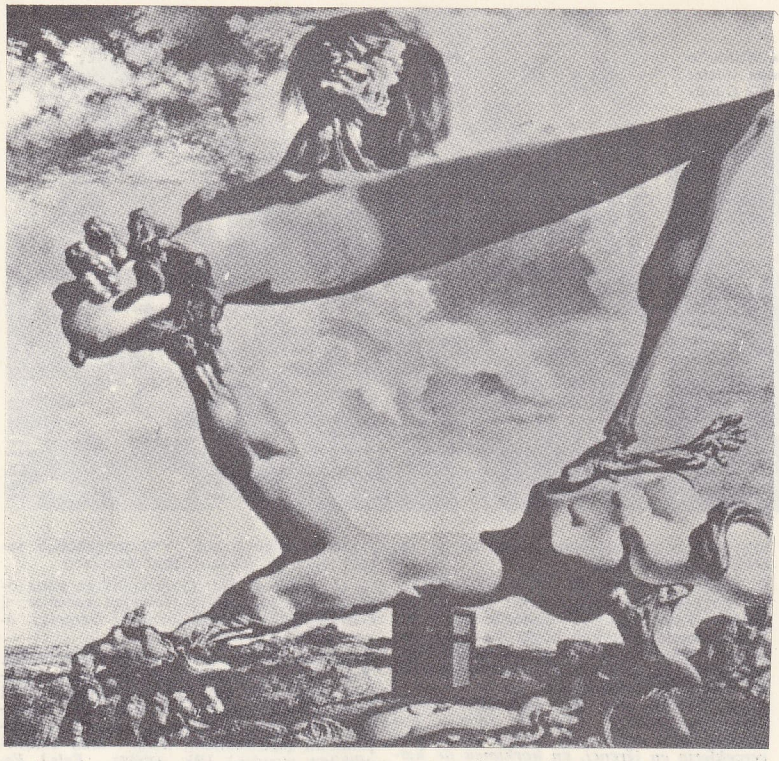

gerçeküstücülük «Sivil Savaş» (1936) Salvador Dali'nin eseri Museum of Arts, Philadelphia, A.B.D.

gerçeküstücülük, «Ben ve Köy», Marc Chagall, Museum of Modern Art, New York (A.B.D.)

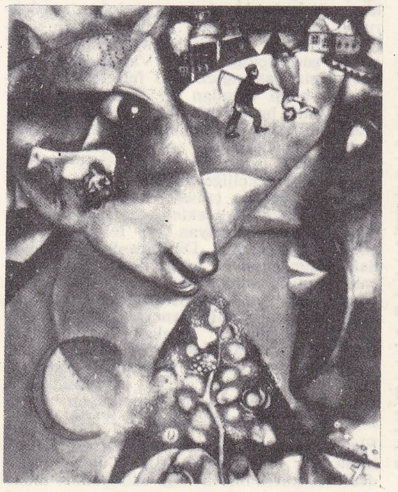

— Dil bil. *Gerçek* kelimesi eski Anadolu Türkçesinde *gerçek* ve *girçek* şekillerinde görülmektedir. Daha önceki biçimleri henüz aydınlatılamamıştır.

— Etnol. *Gerçek akrabalık,* birçok birey arasındaki biyolojik akrabalık. (Kan bağına dayanmayan *sınıflayıcı akrabalık*'ın zıddıdır.)

— Gram. *Gerçek özne.* Bk. ÖZNE.

— İkt. ve Amme huk. *Gerçek fiat teorisi,* kamu hizmetleri bedelinin, bunların gerçek maliyetine uygun olması gerektiğini ileri süren teori.

— İlâhiy. *Gerçek metin,* Kutsal Kitap külliyatına ilk safta kabul edilen kitaplar.

— Mat. *Gerçek sayı,* bir doğru üzerindeki bir noktanın belirlenmesine birebir şekilde yardım eden sayı. (R gerçek sayılar cümlesi. Z tam sayılar cümlesini, kesirleri ve orandışı sayıları kapsar.) [Bk. ANSİKL.] || *Gerçek doğru, gerçek nokta, gerçek düzlem,* analitik geometride, koordinatları gerçek sayılar olan doğru nokta ve düzlem. (Geometride, gerçek elemanları gözönüne almakla yetinmeyip bunlara sanal elemanları da eklemek daha yerinde olur.)

— Müz. *Gerçek notalar,* kendine eşlik eden akorlarda bulunan notaların ezgi içinde geçenlerine denir. || *Gerçek ses dizileri,* başka bir ses dizisi ile ikilenmeyen, tek başına hareket edenler.

— Opt. *Gerçek görüntü,* ışık ışınları uzantılarının kesim noktasında bir yanılsama sonucu görülen zahirî görüntüye karşılık, bu ışınların kesişmesiyle meydana gelen görüntü (*hakikî görüntü* de denir). || *Gerçek odak,* sonsuzdaki bir cismin gerçek görüntüsünün meydana geldiği nokta.

— ANSİKL. Mat. *Gerçek* sayıların R cismi. Cauchy dizilerinden yararlanarak, oransal sayıların Q cisminden kurulur. Elemanları Q cisminden alan bir Cauchy dizisi bu cisme yaklaşır, fakat bu genel hal değildir. Eğer bu dizilerde, $U_n - V_n$ sıfıra yaklaşacak şekilde U_n ve V_n gibi iki dizi tarafından doğrulanan ε bağıntısı varsa, ε bir eşdeğerlik bağıntısıdır ve bölüm cümlesi gerçek sayıların R cümlesini tanımlar. U_n dizisi oransal bir sayıya yaklaşmıyorsa orandışı bir sayıyı tanımlar (en yaygın örneği $\sqrt{2}$). Oransal ve orandışı sayılar gerçek sayıları meydana getirir.

Orandışı bir sayı, oransal sayıların Q cismi içinde değeri belirlenen diziler yardımıyle tanımlanır; bununla birlikte, gerçek sayıları R cismi içinde değeri belirlenen dizilerin kullanılmasında da bir sakınca yoktur. Cauchy dizileri ε eşdeğerlik bağıntısı için geçerli olan çarpma ve toplama işlemlerini R içinde tanımlamakta kullanılabilir. Böylece, gerçek sayıların R cismi bulunur; Q, R'nin bir alt cismidir.

R cismi, değişlidir ve Arkhimedes aksiyomuna uygundur. Her noktada yoğun olan bu cisim, daha kesinlikle, tam yakınsak bir cisim meydana getirir: elemanlarını R cisminden alan her Cauchy dizisi bu ikinci cisme yaklaşır. R cümlesi ile, bir doğru noktalarının cümlesi arasında birebir bir tekabül kurulabilir; bu yüzden R'nin verdiği bütün alt cümlelere *çizgisel cümle* denilir. R cümlesi tamsayılarla gösterilemez; Q'nun

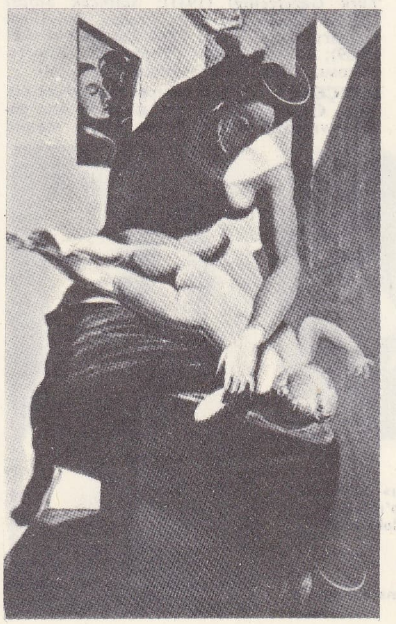

gerçeküstücülük «Hz. Meryem Çocuk İsa'yı Pataklarken» Max Ernst'in eseri

Foto. Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Britannica

Max Walter'in «On Dönemde İkizler Burcunun Bir Günü»

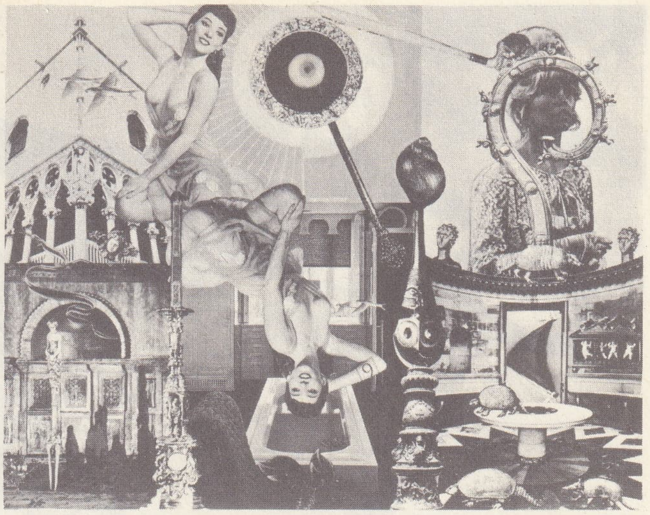

gerçeküstücülük
Valentine Hugo'nun 1932'de yaptığı «Gerçeküstücülük» adlı tabloda çağının önemli kişileri

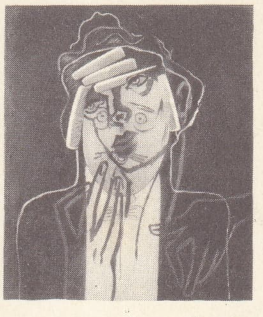

«Domuz Kasabı» Francis Picabia'nın eseri (özel koleksiyon)

kuvvetinden yüksek olan kuvvetine de *süreklinin kuvveti* denir.

R içinde alınan her [a, b] aralığı, süreklinin kuvvetini de kapsayan bir sayılar cümlesidir. Tam sayılarla gösterilemeyen bir cümle meydana getiren böyle bir aralıktaki oransal sayıların orandışı sayılardan çok küçük olduğu düşünülebilir; bu sayılar kısmî aralıklarda toplanabilir.

◆ İ. Gerçek olan şey, gerçeklik: *Zaten hatıra, gerçeği ile, düşü ile sanatın asıl gerçeği değil midir?* (N. Ataç). *Birdenbire gerçeklerin en iğrenci, en korkuncu ile karşı karşıya gelmek... İşte, kabir azabından önce Ahmet Celâl bu ateşlerden geçti* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Hayatın gerçekleri.* ‖ Yalan olmayan, doğru olan şey: *Gerçeği söylemek.* (*Eşanl.* HAKİKAT.) [ML]

GERÇEK (Selim Nüzhet), türk yazarı (İstanbul 1891-ay.y. 1945). Abdülhak Şinasi Hisar*ın küçük kardeşi. Galatasaray lisesini bitirdi (1910). Yüksek öğrenimini Cenevre üniversitesinde tamamladı. Dârülbedayi'de rejisörlük yaptı. Folklor, matbaacılık, gazetecilik tarihi ve tiyatro ile ilgilendi; tarih öğretmenliği yaptı. Basma Yazı ve Resimleri Derleme idaresinin kurucusudur (1934). Bu kurumun, on bir yıl müdürlüğünü yaptı. Başlıca eserleri: *Ben de Operet Yazarım* (1921, beste Muhlis Sabahaddin); *Türk Matbaacılığı - 200. Sene-i Devriyesi Münasebetiyle* (1928); *Türk Temaşası* (1930); *Türk Gazeteciliği* (1931); *Salıncak Safası* (1931); *Almanak* (1933); *Atalar Sözü* (Sadi G. Kırımlı ile, 1939); *Türk Taş Basmacılığı* (1939); *Tiyatro Tarihi* (Yunan ve Latin Tiyatrosu, 1944); *Tiyatro Bilgisi* (1944). [M]

GERÇEKÇİ sıf. e i. (*gerçek*'ten *gerçek-çi*). *Yeni.* Gerçeği olduğu gibi gören ve ona göre davranan: *Gerçekçi bir devlet adamı.*

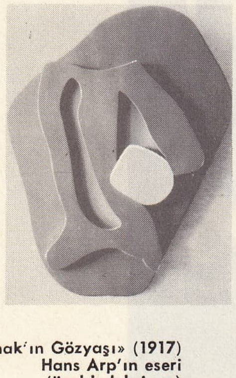

«Enak'ın Gözyaşı» (1917) Hans Arp'ın eseri (özel koleksiyon)

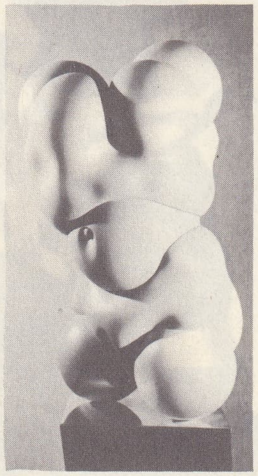

Hans Bellmer'in eseri

‖ Gerçekçiliğe uygun veya gerçekçiliği tatan: *Gerçekçi görüş.* (*Eşanl.* REALİST.)

— G. santl. ve Ed. Gerçekçilikten yana olanlar için kullanılır: *Gerçekçi yazarlar.* ‖ Gerçekçilik ilkelerine uygun: *Gerçekçi oyun, gerçekçi roman.* (L)

GERÇEKÇİLİK i. (*gerçekçi*'den *gerçekçi-lik*). *Yeni.* Bilginin mahiyetiyle ilgili olan ve gerçek varlığı bilip tanımamızı sağladığını ileri süren felsefe görüşü: *Eflatun'un gerçekçiliği.* (Bu terim, *idealizm*'in karşıtıdır ve *ruhçuluk*'un [spiritüalizm] karşıtı olan *maddecilik*'ten ayrıdır.) [Bk. ANSİKL., *Fels.*] *Eşanl.* REALİZM. ‖ Bu görüşe dayanan felsefe sistemlerinin tümü: *Gerçekçiliğin tarihi.* ‖ Gerçeği olduğu gibi görüp ona göre davranmaya yatkınlık: *Siyasî gerçekçilik.*

— Ed. Tabiatı ve hayatı şiirle veya hayalle süslemeksizin, nesnel olarak, neyse öyle gösterme iddiasında olan bir eserin niteliği. ‖ Dünyanın nesnel görünümünü vermeyi ilke edinen edebî öğreti. (Bk. ANSİKL.) [Resimde de aynı eğilim görülür, bu eğilimin başlıca temsilcisi Gustave Courbet'dir.]

— Ed. ve G. santl. *Sosyalist gerçekçilik,* Marksist sosyalizmin estetik teori yöntemi. (Buna göre sanat ve edebiyat toplumsal gerçeği yansıtmalı ve toplumun ihtilâlci değişimlerini, proletaryanın rolünü, sosyalist düşüncelerin zaferini anlatmalıdır.) Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Yeni gerçekçilik,* 1960 ile 1963 arasında fransız tenkitçisi Pierre Restany'nin önayak oluşuyle düzenli bir varlık kazanan sanat hareketi.

— ANSİKL. Fels. Gerçekçilik. insanlığın temel meselelerinden «bilgimizin kapsamı» meselesine verilen karşılıklardan biridir.

● *Çocuksu* (*naif*) *gerçekçilik.* Gerçekçilik çoğu insanın benimsediği, kendiliğinden ortaya çıkan bir görüştür. Algılarımızın, gerçek dünyayı kavradığını ve bize bilgi verdiğini tabiî olarak, yani kendiliğinden düşünürüz. Bergson *Matière et Mémoire* (Madde ve Hafıza) adlı eserinin başında, zihnimizdeki görüntülerle gerçeğin kendisinin bir ve aynı şey olduğunu düşünmek anlamına gelen bu ortak görüşü şöyle tanımlar: «*Madde* diye görüntülerin tümüne diyorum». Bu tanımlamada, algı nesneyle özdeştir. Demek ki gerçekçilik, bir felsefe doktrini olmadan önce, yani başlangıçta, tabiî olarak kabul edilen bir hakikatti. Zaten, felsefe, ilk ortaya çıkışında bir çeşit tabiat bilgisi niteliğine bürünmüştü. İlkçağın «fizikçiler» diye adlandırılan ilk filozofları (meselâ Empedokles), evrenin mahiyetinin ne olduğunu soruyor; âlemi kuran unsurları (toprak, su, ateş, hava) ele alıyor ve inceliyordu. Demokritos'un atomculuğu da, eşyanın mahiyetini açıklamak için ileri sürülmüş bir teoriydi. Kısacası, felsefe, başlangıçta, tabiî olarak, bilimin bir uzantısı sayılırdı. Bilginin mahiyeti meselesi, ancak, çok daha sonra Eflatun tarafından ortaya atıldı ve gerçekçilik ancak o zaman, hakikî bir felsefe doktrini haline geldi.

● *Felsefî gerçekçilik.* Bu alanda, ruhçu gerçekçilik ile maddeci gerçekçiliği birbirinden ayırt etmek gerekir. **1.** *Ruhçu gerçekçilik.* Eflatun tarafından ileri sürülen bu anlayışa göre, zihnin ele aldığı fikirler (idealar), bizim varlığımızdan bağımsız ve duyusal eşyanın gerçekliğinden farklı ve ayrıdır. Bu idealar, «hatırlama» yoluyle edindiğimiz bilgiden önce, kavranabilir (anlaşılabilir) bir dünyada bulunur. Ayrıca, matematik bilgilerin ilkeleri ve ahlâk idealleri, bizim zihnimizden önce varoluşmuşlardır. Zihnimiz, belli durumlarda bunları ortaya çıkarabilir ve tanıyabilir. Bu gerçekçilik, fikirlerin yani *tümeller*'in gerçekliğini kabul eden bir doktrin tarafından Ortaçağda daha da geliştirildi. Genel fikirlerin veya kavramların, tamamen öznel nitelik taşıyan birer şema veya görüntü olmadıkları kabul edildi. Genel fikirlerin sadece birer ad ve boş kelimeler olduklarını ileri süren nominalistler (adcılar), bu görüşün karşısına çıktılar. Gerçekçilik, XVII. yüzyılda Spinoza tarafından yeni bir biçimde dile getirildi. Bu filozof, «uygun fikir»in eşyanın gerçek mahiyeti hakkında bilgi verdiğini, onu dile getirdiğini söyledi. XIX. yüzyılda, Lotze, nesnel özler teorisiyle gerçekçiliği savundu. Çağdaş matematikçiler ve mantıkçılar da gerçekçiliği savunurlar. Bu bilgin ve düşünürlere göre, mantıkî-matematik biçimler ve hakikatler, bilginler tarafından yaratılmamış ama sadece keşfedilmiştir. Nitekim Hermite'e göre, «sayılar ve çözümleme fonksiyonları, zihnimizin keyfî ürünleri değildir. Bence bunlar, tıpkı nesnel gerçekçilikteki eşyanın taşıdığı zorunluk özelliğini taşırlar». Bu ruhçu gerçekçilik, Fichte ve Hartmann'dan bu yana *ideal-gerçekçilik* adını aldı.

● *Maddeci gerçekçilik,* çocuksu gerçekçiliğin felsefî açıdan haklı çıkarılmasıdır. Bu haklı çıkarma, iki aşamada geliştirilerek ortaya konur. Bunların birincisi, bütün bilgimizin duyusal deneyden hareket edilerek gelişmiş ve meydana gelmiş olduğunu ileri süren ampirist bir teorinin kurulmasıdır. İkincisi ise, gerçek eşyaya özdeş olarak düşünülen bilginin temelleri hakkında maddeci bir teorinin ortaya atılmasıdır. Gerçekçilik, bu anlamda, kendinde gerçekliğin bilgisini edinemeyeceğimizi ve tasavvurlarımız dışında herhangi bir varlığın bulunduğunu bile ileri süremeyeceğimizi söyleyen bilinemezciliğin (*agnostisizm*) karşıtıdır. Maddeci gerçekçiliğin belli başlı örneklerinden biri marksist bilgi teorisidir. Bu teoriye göre, fikirlerimiz, bize, kendinde gerçek hakkında bilgi verir. Çünkü bu fikirler, gerçek dünyanın yansılarıdır. Bu gerçekçilik, bilgiyi bilgi olarak önemsizleştirmektedir. Çünkü, burada üzerinde durulan nokta, dünya hakkında bilgi edinmek değil, bir davaya bağlanmak, tasavvurlar değil, eylemdir. Günümüzde «biçim teorisi» de kendine has bir gerçekliği savunur. Bu teoriye göre gerçek, kendinde *anlamlı* olduğu için bilgimiz de gerçek hakkındaki bir bilgidir. Herhangi bir ağacı, bir bütünsellik olarak kendine nasılsa öyle algılarım. Karşımdaki varlığın ağaç olduğu sonucuna varmak için, yaprakları, gövdeyi v.b. algılamam doğrudan doğruya algıladığım şey, anlamdır. Bu görüş, anlamlar hakkında ileri sürülen bir ruhçu gerçekçiliğe varır. Varoluşçuluk ise, yüzyılımız başlangıcındaki felsefelerin idealizmine karşı duyulan bir tepkiden hareket eder. Ama bu felsefe için, gerçek bilginin aracı, dünyaya katılmamızı sağlayan duygudur. Varoluşçuluk, antropolojik bir gerçekçilik ve bilgi konusunda ileri sürülen marksist gerçekçiliğe yaklaşan ve bir eylem felsefesi üzerinde temellenmiş olan bir bilgi felsefesidir. Gerçekten de, herhangi bir yanı gerçekçi olmayan bir felsefeden söz etmek imkânsızdır. Düşüncenin, dışdünyadaki cisimleri değil, doğrudan doğruya ancak kendisini kavradığını ileri süren Descartes, bir bileşik cevher olarak ele alınan bedenimizin edindiği deneylerle ilintili gerçekçi bir görüşle idealizmini tamamlar. Berkley'in mutlak idealizmi de, dokunma duyguları bakımından gerçekçiliği kabul eder. Karşıkoma ve sertlik duygusu, gözle edindiğimiz duyumlarda bulunmayan bir değere, yani bilgi verme değerine sahiptir.

Fichte'ninki gibi, Kant'ın idealizmi de, aslında, bir «kavramcılık»tır. Çünkü, bu idealizm, kavramlarla bilgi edinmemizi müm-

Foto. Viollet, X, Galerie Petit, Skane-Malmö (LAROUSSE)

Honoré DAUMİER (1808-1879): «Sehpasının Başında Ressam veya Mezara Koyuş», Reims müzesi

Gustave COURBET (1819-1877): «Buğday Eleyen Kadınlar», Nantes müzesi

GERÇEKÇİLİK ve Barbizon okulu

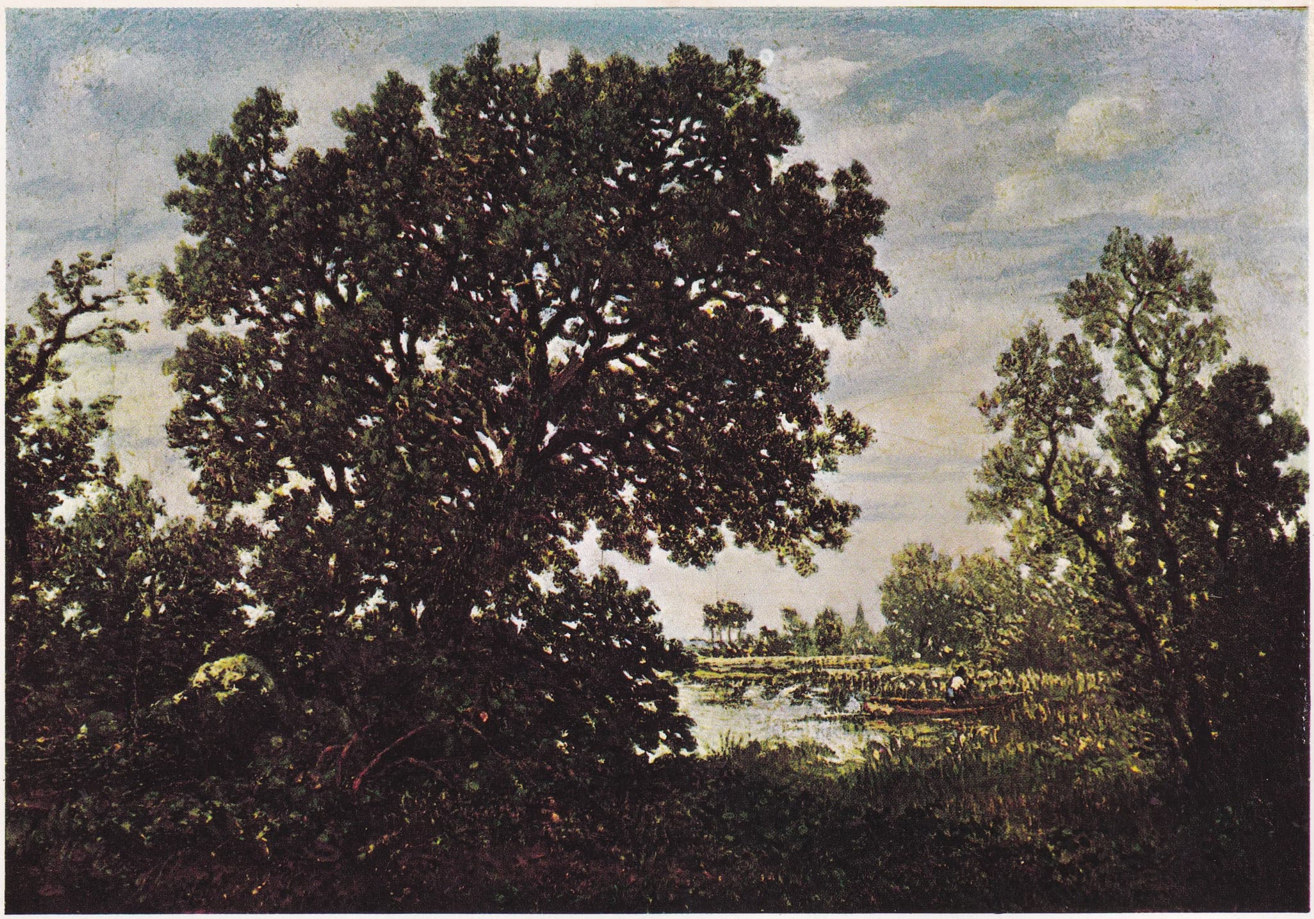

Théodore ROUSSEAU (1812-1867): «Göl», Louvre müzesi, Paris

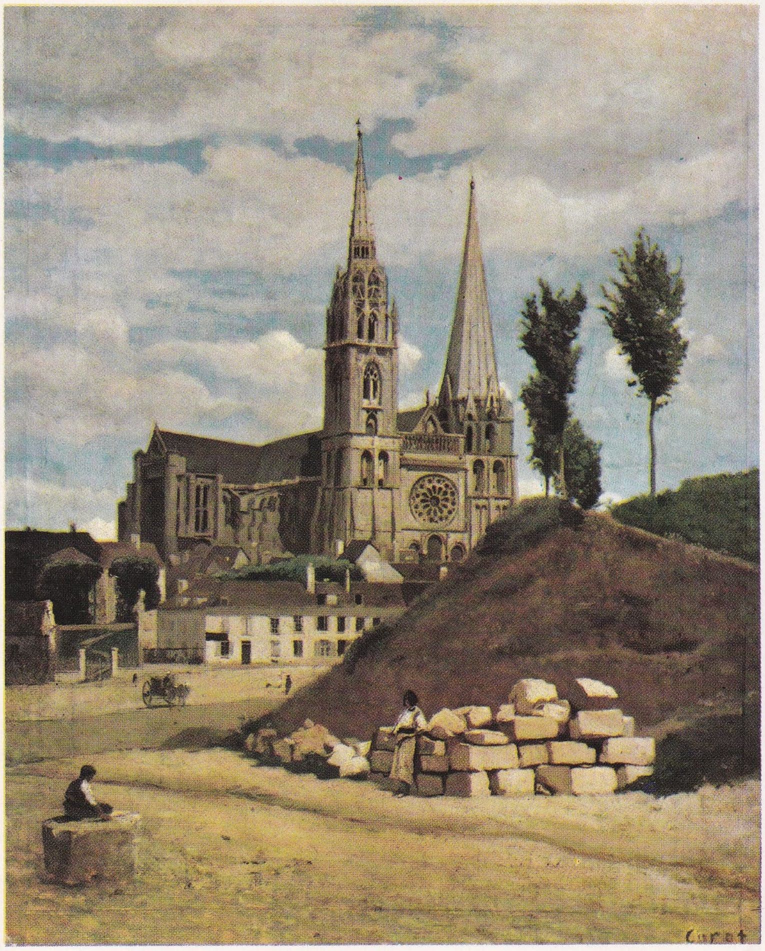

Camille COROT (1796-1875): «Chartres Katedrali» Louvre müzesi, Paris

Jean-Baptiste MİLLET (1815-1875): «Mama», Marsilya müzesi

kün kılan ve duyarlığa verilmiş olan bir maddenin varlığını kabul eder: «Bilgilerimiz ancak deney ile birlikte ortaya çıkar». Demek ki, dünya biçimlerinin ve yapılarının bilgimiz tarafından şekillendirilmesi her şeyden önce, dünyanın, bilgimiz dışında, tamamen belirlenmemiş, ama gerçek bir madde olmasından ileri gelmektedir. Bu anlayışa göre, gerçekçilik, varlığın bilgi dışında mevcut olduğunu ileri süren bir doktrindir. İlkel duyumlarımızla, varlığın mevcut olduğunu biliyoruz. Bilgi bu duyumlardan hareket ederek ortaya çıkıyor. Ama varlığın *ne olduğunu* bilmiyoruz. Ayrıca, Kant'ın ve Fichte'nin teorik bilgi konusunda ileri sürdükleri idealizm, irade faaliyetiyle ilintili bir gerçekçilikle tamamlanmakta ve dengelenmektedir. Zaten bu filozofların teorik felsefelerindeki idealizm ile pratik felsefelerindeki gerçekçilik arasında karşıtlık olduğu her zaman gözönünde tutulmuştur. Fichte, *«dünyanın varolduğunu, eylem aracılığıyle biliyoruz»* demişti. Eylem, bilginin ortaya çıkmasına önayak olan, ama her türlü belirlenmeden kaçan bu temel duyumun mahiyetini bize tanıtır. Kant'ta «iradenin katılması» kavramı ve Fichte'deki «çaba deneyi», gerçek dünyayı kendinde tanımamızı sağlayan deneyleri ifade eder. Demek ki, tasavvurun ulaşamadığı varlık, eylem için ulaşılabilir bir şey haline geliyor. Bu görüş, daha sonra, Comte'un pozitivizminde, William James'in pragmatizminde ve hattâ Sartre'ın varoluşçuluğunda yeniden ortaya çıkar.

Günümüzün gerçekçiliği, yukarıda açıkladığımız çeşitli gerçekçiliklerden türemiştir. Bu gerçekçiliğin örnekleri olarak şu felsefeleri sayabiliriz: Husserl'de, varlığı, bu varlığın anlamıyle özdeşleştiren ve bugün genel bir deneyimsel gözlem tutumuna tekabül eden fenomenoloji; Viyana okulundan Wittgenstein'in mantıkî pozitivizmi ve aynı tutuma dayanan bilimler tenkidi; gerçekçieylem felsefeleri olan Kierkegaard ve Sartre'ın varoluş felsefeleri; diyalektik maddecilik ve pragmatizma.

— Ed. Terimin geniş anlamıyle *gerçekçilik*'ten, günlük ortak hayatın büyük ölçüde ayrıntılarına inerek ve konuşma dilini kullanarak, tabiatı ve insanları doğrudan doğruya canlandıran eserin niteliği anlaşılır. Bu açıdan edebiyat hayatının her çağında gerçekçilikten söz edilebilir: halkın tasalarını yansıtan ortaoyunu, kültürlü çevreleri divan şiirinde dile gelen ideal karşısında gerçekçi sayılabilir. Ama «gerçekçilik» adı, fransız edebiyat tarihinin özellikle kesin bir dönemini ifade eder. Resimde gerçekçilik devriminden sonra, 1850'ye doğru romantik romanın aşırı hayalleri, romansılığı ve lirizmine tepki olarak edebiyatta gerçekçilik başladı. Mérimée, Stendhal, Henri Monnier ve özellikle Balzac'ın sanatıyle hazırlanan gerçekçilik, insanî ve toplumsal belgelerin araştırılmasıyle, en kaba gerçeğin tam ve nesnel bir biçimde yansıtılmasını amaç edinir. Bu, Henri Murger'in (*Scènes de la Vie de Bohème* [Bohem Hayatından Sahneler], 1847-1849), doktrinin nazariyecisi Champfleury'nin (*Les Bourgeois de Molinchard* [Molinchard Burjuvaları] 1855, *Le Réalisme* [Gerçekçilik] 1857), gazetesinde gerçekçiliği savunan Duranty'nin meşhur ettiği «sanatta samimiyet», «edebiyatta fotoğrafçılık» okuludur. *Madame Bovary*'nin (1857) kazandığı başarı, G. Flaubert'i, istemediği halde, bu okulun öncüsü haline getirdi; okula Ed. ve J. de Goncourt, E. Feydeau, E. Zola (*Thérèse Raquin,* 1867) katıldılar. Ama E. Zola gerçekçiliğini 1880'de daha geçerli bir hale gelen natüralizme dönüştürdü. Gerçekçilik tiyatroda E. Augier ve A. Dumas fils, tenkitçilikte Sainte-Beuve, 1860'tan sonra da özellikle bu okulun Auguste Comte'dan (*Cours de Philosophie Positive* [Pozitif Felsefe Dersleri], 1840-1842) sonra filozofu sayılan Taine tarafından temsil edildi. Romantizmin bazı yönlerine karşı bu tepki yalnız Fransa'ya has değildir. Victoria devri ingiliz romanı (Thackeray, George Eliot), italyan verism'i ve alman natüralizminde de (G. Hauptmann) aynı eğilim görülür. XIX. yy. gerçekçiliği XX. yy. edebiyatının mirasçısı olduğu eğilimlerin bir bütünleşmesidir.

— Ed. ve G. santl. S.S.C.B.'de doğduğu ve daha sonra diğer halk demokrasilerinde geliştirildiği biçimiyle *sosyalist gerçekçilik* «sanat için sanat» anlayışının, biçimciliğin, soyut ve izlenimciliğin estetik kuramlarına karşı çıkar ve millî sanata, halk sanatına, folklora yönelir.

Sanat burada «toplumsal bilinç»in bir biçimi, bir öğretim aracı, «içeriğiyle proletaryacı, biçimiyle milliyetçi» (Stalin) bir kültür biçimi olur.

Bu teorinin öncüsü rus yazarı Maksim Gorki'ydi. Birçok defa marksist teoriciler (özellikle A. Jdanov) tarafından işlendi. Ama, kaynakları Bielinski, Çerniçevski, Dobroliubov, Herzen, Plehanov ve Stassov'a kadar çıkar.

Sosyalist gerçekçilik, özellikle sanat ve kültür kavramlarına, sosyal ve iktisadî alt yapıları ve bu yapıların gelişmesinde saklı çelişkileri yansıtan birer üstyapı ideolojisi olarak bakan marksist teoriler bütününe sıkı sıkıya bağlıdır. Resimde başlıca temsilcisi Aleksandr Gerassimov'dur.

— G. santl. *Yeni gerçekçilik,* 1959'da Paris biennali'nde eserlerini sergileyen öncü sanatçının bulunmasıyle başlar: Yves Klein'in tek renkli panosu, Raymond Hanis'in parçalanmış afiş panosu, Tinguely'nin «Metamatic» adını verdiği mekanik hareketi canlandıran hurda boya makinesi. Aynı devirde (1958-1960), aşırılığa kaçan, çok çeşitli, kişisel gösterilerin çoğalması, toplu bir akımın başladığına işaret sayıldı. Bu sanatçıların ortak yönü, gerçeğe «sahip çıkma» çabası ve geleneksel sanat tekniklerini reddetmeleriydi. 1960 Nisanında Milano'da P. Restany Yeni gerçekçiliğin ilk bildirisini yayımladı ve mayısta ilk toplu sergi açıldı. Aynı yılın ekim ayında Arman, César, Dufrêne, Hains, Klein, Raysse, Rotella, Spoerri, Tinguely, Villeglé ve daha sonra Christo, Deschamps, Niki de Saint-Phalle'in katıldığı topluluk resmî bir kuruluş oldu. Gösteriler Paris'te (ikinci bildiri, mayıs 1961), Nice'te (temmuz 1961'de Birinci Yeni Gerçekçilik festivali), Stockholm, New York, Münih (2. festival ve 3. bildiri, şubat 1963) devam etti. Bu tarihten sonra her sanatçı, hareketin ana ilkeleri ve eserinin kendine özgü mantığı içinde ayrı yollarda çalışmağa koyuldu. 1950 Yıllarında, soyut sanatın kalıplaşmasına tepki olarak, dadacıların tutumundan hareket eden (fakat bu tutumu aşan) Yeni gerçekçiler, önce öğelerin dökümünü yaparak, sonra da bu öğeleri anlatıma yönelterek, doğanın, şehir yaşantısının, teknolojinin ve «modern folklor»un bilincine vararak, bütün toplum gerçeğini kavramağa yöneldiler. Yeni gerçekçilik yavaş yavaş gelişerek «pop-art» ve «op-art» ile de yer yer buluşarak «ekleme» sanatının ve eşyanın geniş alanına yayıldı. (L)

GERÇEK EKLEMBACAKLILAR çoğl. bls. i. Trilobitlerden gayrı bütün canlı ve fosil eklembacaklıları kapsayan şube. (L)

GERÇEKER (Mehmet Tevfik), türk din adamı ve hukukçusu (Bursa, Karacabey 1898). Cumhuriyetin ilk umur-i şeriye ve evkaf vekili Mustafa Fehmi Gerçeker'in oğlu. İlk ve rüştiye öğrenimini Karacabey'de yaptı, bu arada babasından Arapça ve fıkıh dersleri aldı. İstanbul'da Dârülhilafetülaliye medresesinde okudu (1928). Daha sonra Ankara Hukuk fakültesinden mezun oldu. Şer'iye Vekâlet Tedrisat Müdüriyeti Umumiyesi başkâtipliği, mümeyyizliği, Diyanet İşleri mümeyyiz ve müdürlüğü görevlerinde bulundu. Danıştay 9. ve 7. daire başkanlıklarına seçildi, bir süre başkan vekilliği yaptı (1961). Anayasa mahkemesi üyeliğine seçildi ve burada başkanvekili oldu (1962). Ertesi yıl yaş haddinden emekliye ayrıldı (1963). Fakat bir yıl sonra emekliliği kaldırılarak Diyanet İşleri başkanlığına getirildi (1963). Bu kuruluşun teşkilât tasarısını hazırladı, kanunlaştıktan bir süre sonra tekrar emekliye ayrıldı (1965). [M]

GERÇEKER (Mustafa Fehmi), türk din ve siyaset adamı (Bursa, Karacabey 1868-Ankara 1950). İlk ve orta öğrenimini Karacabey'de yaptıktan sonra yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Karacabey'de kaymakamlık ve hâkim vekilliği yaptı; kendi adına kurulan medresede ders verdi, sonra müftü oldu. İttihat ve Terakki fırkasının kuruluşuna katıldığı için görevlerinden uzaklaştırıldı (1919). Karacabey'de Müdafaa-yı Hukuk cemiyetinin şubesini kurdu ve başkanlığına seçildi. Birinci Büyük Millet meclisine Bursa milletvekili olarak girdi ve Mecliste seçilen ilk icra vekilleri heyetinde, sadece bir devre devam eden Umur-i şeriye vekili oldu (3 mayıs 1920). Bu arada 1921 yılında iki defa ve 1922'de de bir defa vekiller heyeti başkanlığına getirildi. Milletvekilliği ölümüne kadar devam etti. Şark ilimlerinde, özellikle fıkıh, tefsir ve kelâm alanlarında ihtisas sahibiydi. *Hilve-i Fahr-i Âlem* (1944) adlı manzum bir eseri vardır. (M)

GERÇEKLEME i. (*gerçeklemek*'ten *gerçek-le-me*). *Yeni.* Bir şeyin doğruluk derecesini araştırmak eylemi: *İleri sürülen varsayımların gerçeklemesini araştırmak.*

— Fels. Tikel bir tasavvuru genel bir kav-

André Breton'un **«Gerçeküstücülük** ve **Resim»** adlı eserinin kapağı (1945)

gerçeküstücülük
André Breton'un bir kolajı «Kilisenin Yumurtası»

Foto. *Dictionnaire des Oeuvres*

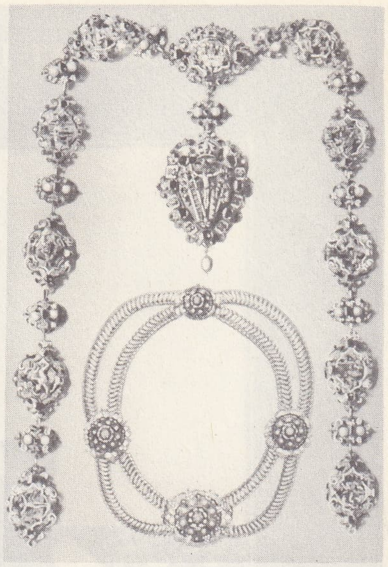

altın **gerdanlık**
alman sanatı
(XV. yy.)
Louvre müzesi, Paris

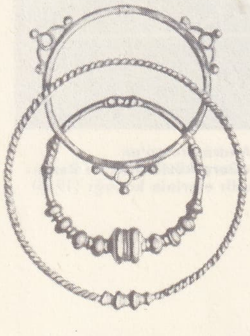

bronz **gerdanlıklar**
galya sanatı
Saint-Germain-en-Laye,
Fransa

ram içine yerleştirmek işlemi (msl. bir köpek, memeli hayvan kavramı içine yerleştirilerek gerçeklenir). ‖ Kant felsefesinde, zihnin yapabileceği en yüksek sentez: *Kavramda gerçekleme sentezi* (en aşağı sentez, duyumların sezgi gücünde toplu olarak kavranmasıdır; arada yer alan sentez ise, hayal gücünün tasavvurları yeniden ortaya koymasıdır).

— Mant. Bir varsayımı denemek için başvurulan işlemlerin tümü. (L)

GERÇEKLEMEK geçl. f. (*gerçek*'ten *gerçek-le-mek*). *Yeni.* Bir şeyin doğruluğunu herhangi bir şeyle ortaya koymak: *Bir olayı gerçeklemek.* (*Esk.* Tahkik etmek.) ‖ Doğrulamak, haklı çıkarmak: *Olaylar tahminlerimizi gerçekledi. Esk.* Teyid etmek.

— Mat. *Bir denklemi,* daha genel olarak, *bir şartı gerçeklemek,* bu denklemden, bu şarttan, doğru bir denklem veya doğru bir şart mevdana getirmek: Bir $f(x)=0$ *denkleminin kökleri, tanım gereğince, x'in bu denklemi gerçekleyen değerleridir.* (L)

GERÇEKLENEBİLİRLİK i. *Yeni.* Mant. Gerçeklenebilme yatkınlığı. (Viyana okuluna bağlı mantıkçılara göre, bir önermenin anlamı gerçeklenebilirliğine dayanır. Reichenbach, *teknik fizikî, mantıkî* ve *ampirik-üstü* gerçeklenebilirlikleri birbirinden ayırt eder. Bir ileri sürüşün gerçeklenebilirliğinin incelenmesi, bu ileri sürüşe az veya çok bir olasılık derecesi tanımayı sağlar.) [L]

GERÇEKLEŞMEK f. (*gerçeklemek*'ten *gerçek-le-ş-mek*). *Yeni.* Gerçek hale gelmek: *Hayallerimiz gerçekleşti.* (*Esk.* Tahakkuk etmek.)

◆ **Gerçekleşme** i. *Yeni.* Gerçekleşmek eylemi. (M)

GERÇEKLEŞTİRİCİ i. (*gerçekleştirmek*'ten *gerçekleştir-i-ci*). *Yeni.* Gerçekleşmesini sağlayan.

— Sine. Bir filmin bütün sanat işleriyle yükümlü olan teknisyen, yönetmen.

— Televizyon. Bir televizyon yayınını teknik açıdan yöneten görevli. (ML)

GERÇEKLEŞTİRME i. (*gerçekleştirmek*'ten *gerçekleştir-me*). *Yeni.* Gerçek hale getirmek eylemi: *Biz Türkler şark milletleri tarihinde ilk defa, garplı anlayışı ile demokrasi hak ve hürriyetlerini gerçekleştirme yolundayız* (F. R. Atay). ‖ Gerçekleştirilen şey: *İktisadî ve sosyal gerçekleşmeler.*

— Müz. Armoni çalışmasında, verilen bir bas üzerine, bir ses dörtlüsünün geri kalan üç partisyonu aynı tarzda yazma işi. (Verilen bir soprano melodisinin gerçekleştirilmesinde ise, tersine olarak alt seslerle [alto, tenor, bas] bu sopranonun üslûbuna uygun bir eşlik kurmak söz konusudur; armoni öğrencileri, bu çeşit görevlerle, XVII. ve XVIII. yy. şifreli başlarını gerçekleştirmeğe hazırlanır. Bu gerçekleştirme işlemi, basılmak üzere yazılı olarak veya icra anında irticalen uygulanır.

— Sine. ve Televizyon. Gerçekleştiricinin özellikle çekim, seslendirme ve montaj alanında yaptığı işlemlerin tümü. (LM)

GERÇEKLEŞTİRMEK geçl. f. (*gerçekleşmek*'ten *gerçekleş-tir-mek*). *Yeni.* Gerçek hale getirmek: *Hayaller kendilerini gerçekleştirmezsek, bizi bir türlü bırakmazlar ki* (N. Ataç). ‖ Yapmak, meydana getirmek: *Bir tasarıyı gerçekleştirmek.* ‖ Bir filmin yapımını, bir televizyon programının yayımını yönetmek. (*Esk.* Tahakkuk ettirmek.)

— Fels. Bir şeye nesnel bir gerçeklik vermek.

— Müz. Eski partisyonlarda, bir bas ile bir üst ses arasındaki belirtilmiş akortları tamamlamak. (ML)

GERÇEKLİK i. (*gerçek*'ten *gerçek-lik*). *Yeni.* Gerçek olma hali, gerçek olan şey: *Onlar bana bugün artık içinde bulunmadığım, gerçekliğine tamamıyle inanamadığım bir âlemin sözleri, öyle bir âlemin işleri gibi geliyor* (N. Ataç). *Dış dünyanın gerçekliği.* (*Eşanl.* REALİTE. *Esk.* Şeniyet.)

— Fels. *Nesnel gerçekli.* Bk. NESNEL. (M)

GERÇEK MAYMUNLAR çoğl. blş. i. Maymunlar alttakımı; yassıburunlu maymunlar, darburunlu maymunlar ve insanlar üstfamilyalarını kapsar.

— ANSİKL. *Gerçek maymunlar,* görme organlarıyle ve özellikle baş yapısıyle yarımaymunlardan (*makiler*) ayrılır. Bunlarda göz yuvaları şakak çukurlarından epeyce öndedir; görme sinir ağının orta kısmı gelişkindir; gözlerde, ikisi birden görmeğe elverişlidir. Kafatası, artkafa deliğinin üstünde ve kocamandır; içinde beyincik yarım yuvarlarını da kısmen örten büyük bir beyin bulunur; beyincik de kısmen kurtçuğu örter. Gerçek maymunlarda her yarım çenede ikiden fazla kesici diş bulunmaz. Tırnaklar yassı, ön üyeler (kollar) tutmağa elverişlidir. Bütün bu özellikler insanlarda da vardır. Fakat bu maymunlar ruhen insanlardan çok aşağı olduktan başka ayakta da gereği gibi duramazlar. Bunlarda topuk ve çene çıkıntısı yoktur; köpekdişleri öteki dişlerden uzun, vücut kıllıdır; bütün bunlar ve vücut oranları insanlarla maymunlar arasında oldukça ayrılık bulunduğunu gösterir. Gerçek maymunlar başta diş sayısına göre (yassıburunlularda 36, öteki maymunlarda 32), sonra kuyruk durumuna (yakalayıcı, yakalamayıcı veya hiç yok), burundaki ara bölmenin şekline, yaşadıkları yere (yassıburunlular Amerika maymunları-dır) v.d. göre üstfamilyalara ayrılır. (L)

GERÇEK MEDÜZLER çoğl. blş. i. Medüzler de denen selentereler sınıfı; örnek tipi *Cuvier rhizostomus*'udur. (Birçok takıma ayrılır: *Lucernaria, camegostoma, rhizostoma* v.b.). [L]

GERÇEKSİZ sıf. (*gerçek*'ten *gerçek-siz*). *Yeni.* Leng. Bir eylem veya durumu gerçekleşmeyecek bir varsayım gibi gösteren (fiil yapısı veya biçimi). [GERÇEKSİZ KİPLİK de denir].

— ANSİKL. Leng. *Gerçeksiz kiplik,* belirtilen eylemin gerçekleşmeyeceği kabul edilen bir şarta bağlı olduğunu anlatan bir fiili yapı veya biçimini belirtir. (L)

GERÇEKTEN zf. (*gerçek*'ten). Gerçek olarak: *Daha ilk adımı atar atmaz, gerçekten baba evine, çocuklarıma, ilk gençliğime, ne derseniz deyiniz, döndüğümü anladım* (A. H. Tanpınar). *Gerçekten böyle ise şaşarım akıllarına* (Y. K. Karaosmanoğlu). [*Eşanl.* HAKİKATEN. FİLHAKİKA. SAHİDEN.] (M)

GERÇEKÜSTÜ blş. i. *Yeni* Gerçeküstücülüğe göre, olağan gerçeğin üstünde olan gerçek. (LM)

GERÇEKÜSTÜCÜ sıf. (*gerçeküstü*'den *gerçeküstü-cü*). *Yeni.* Gerçeküstücülükle ilgili: *Gerçeküstücü sanat.* (*Eşanl.* SÜRREALİST.)

◆ İ. Gerçeküstücülükten yana olan kimse: *Pablo Picasso bir zamanlar gerçeküstücüydü.* (M)

GERÇEKÜSTÜCÜLÜK blş. i. (*gerçeküstücü*'den *gerçeküstücü-lük*). *Yeni.* İlkeleri, 1924 yılında André Breton tarafından tanımlanan şiir, edebiyat ve sanat akımı. (Gerçeküstücülük, ruhsal otomatizm [bilinçdışının boşalması] aracılığı ile, ahlâk, bilim ve felsefeye varıncaya kadar bütün değerlerin köklü bir şekilde yenilenmesini istiyordu.) *Eşanl.* SÜRREALİZM.

— ANSİKL. André Breton, Paul Eluard, Louis Aragon, Benjamin Péret, Antonin Artaud, Philippe Soupault, Robert Desnos, René Crevel, Michel Leiris, Jacques Prévert, Raymond Queneau, René Char, Georges Limbour, Pierre Naville gibi şair ve yazarlar; Max Ernst, André Masson, Pablo Picasso, Hans Arp, Salvador Dali, Joan Miro, Yves Tanguy, Alberto Giacometti, René Margritte, Victor Brauner gibi ressamlar; Man Ray gibi fotoğrafçılar; Luis Bunuel gibi rejisörler, geçici veya sürekli olarak *gerçeküstücülük* akımı içinde yer aldılar. Gerçeküstücülük, rüyanın, içgüdünün, arzunun ve başkaldırmanın üstün bir güç olduğunu ileri sürer; mantıkî, ahlâkî ve sosyal her çeşit kalıplaşma ve düzene karşı çıkar.

Fransa'da doğan bu akım, dünyanın birçok ülkesine yayıldı. Modern şiiri, edebiyatı, resmi, heykeltıraşlığı, sinemayı, hattâ sergileme sanatını ve reklâmcılığı derinden derine etkiledi. Sadece müzik ve dansın gerçeküstücülüğün etkisi dışında kaldığı söylenebilir.

Geniş anlamıyle, «gerçeküstücü» terimi, devrimci görüşleri değerlendirerek veya genellikle bilinçdışı otomatizme dayanan teknikleri benimseyerek, yerleşmiş değerlerle bağını koparan, bu değerleri yıkmağa veya aşmağa yönelen her çeşit faaliyeti, genellikle de sanat faaliyetini belirtir.

Gerçeküstücülük «dada» hareketinden çıkmıştır. Hayatı ve bütün değerleri kökünden değiştirmek isteyen bu akım, 1916 yılında Zürich'te Tristan Tzara ve Richard Hülsenbeck, Amerika Birleşik devletlerinde Marcel Duchamp ve Francis Picabia tarafından kuruldu. 1919 Yılından sonra Almanya'da (Max Ernst, Hugo Ball) ve Fransa'da (André Breton, Paul Eluard, Louis Aragon, Philippe Soupault önce dadacılığı benimsediler) yayıldı. Gerçeküstücülük felsefe bakımından Freud ve Hegel'e, şiir bakımından ise özellikle fransız edebiyatına dayanıyordu. Bazı alman romantiklerini ve fransız «küçük romantikleri»ni (Baudelaire, Lautréamont, Rimbaud, Alfred Jarry) hareketin «kışkırtıcıları» olarak kabul etti. *L'Esprit Nouveau* (Yeni Ruh) adlı manifestosuyle Apollinaire, *Sic* dergisi sahibi Albert -Birot, *Nord-Sud* yayın müdürü şair Pierre Reverdy, Max Jacob ve kübistler, italyan fütüristleri ve Marinetti, gerçeküstücülüğe elverişli bir ortam hazırlamışlardı. Akımın kurucusu André Breton, hakkında pek fazla şey bilinmeyen boksör, şair ve hicivci Arthur Cravan ile sanatı bir «ahmaklık» sayan Jacques Vaché'ye de büyük bir yer veriyordu.

Breton, Eluard, Aragon ve Soupault, 1922'-de, Tristan Tzara ile bozuştular, dada hareketinden de ayrıldılar. *Littérature* dergisinin başına geçtiler ve «uyku hali»nde sanat denemeleri yaptılar (Crevel, Desnos ve Péret, hipnozlu uykuda konuşuyor, yazı yazıyor ve resim çiziyorlardı). Breton, 1924'te *Manifeste du Surréalisme*'i (Gerçeküstücülüğün Manifestosu) yayımladı ve bu yeni görüşü şöyle tanımladı: «Gerçeküstücülük: sözle, yazıyle veya başka herhangi bir yolla, düşüncenin gerçek işleyişini dile getirmek için kullanılan ruhsal otomatizm. Aklın herhangi bir denetimi olmaksızın ve her çeşit estetik veya ahlâkî kaygı dışında, düşüncenin kendini dile getirmesi. 1 Aralık 1924'te, intihar konusunda bir soruşturma açan *La Révolution Surrealiste*'in (Gerçeküstücü Devrim) ilk sayısı çıktı. Derginin yönetmenleri Pierre Naville ile Benjamin Péret idi. Anatole France'ın ölümü, gerçeküstücülere, «skandal» niteliği taşıyan bir gösteri yapmak imkânını verdi (*Un Cadavre* [Bir Kadavra] adlı hiciv yazısının yayımlanması). Bunun ardından 1925 ve 1926'-da başka gösterilere girişildi: Polti ziyafeti, Saint Paul Roux için çıkarılan kavga. Paul Claudel'e açık mektup, Rif savaşına karşı bildiri. Bu son davranış, gerçeküstücüleri komünistlere yakınlaştırdı, Marx, Lenin ve Troçki'yi tanımalarına yolaçtı. 1925 ile 1930 arasında, André Breton, bir yandan gerçeküstücülüğü siyasî bir hareket haline getirmek isteyen dostlarına (Pierre Naville), bir yandan gerçeküstücülüğün sadece sanat alanında gelişebileceği ileri sürenlere karşı, iki yanlı bir savaş vermek

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

zorunda kaldı. Birincilere karşı *Légitime Défense*'ı (Meşru Müdafaa) ve *Au Grand Jour*'u (Herkesin Gözü Önünde) yazdı; *Nadja* ve *Surréalisme et la Peinture*'de (Gerçeküstücülük ve Resim) ise, gerçeküstücülüğün elde ettiği «kazanc»ı ortaya koydu. 1929'da yayımladığı ve «ilkelere dönüş» çağrısı olarak gördüğü *Second Manifeste*'te (İkinci Manifesto) Joseph Delteil, Antonin Artaud, Philippe Soupault, Robert Desnos, Francis Gérard, Georges Limbour, André Masson, Roger Vitrac, Georges Ribemont-Dessaignes ve Francis Picabia'dan ayrıldığını bildirdi. Bu gruptan bazıları (bunlara, Michel Leiris, Raymond Queneau, Jacques Péverst ve Georges Bataille da katılmıştı), yeni bir *Cadavre* (Kadavra) yazarak Breton'a şiddetle cevap verdiler. Akımın yeni organı olan *Surréalisme au Service de la Révolution* (Devrim Hizmetinde Gerçeküstücülük) yayımlandığı zaman, Breton, Aragon, Eluard ve Péret, fikir bakımından tamamen uyuşmadıkları halde Fransız Komünist Partisine katılmışlardı. Gerçeküstücülüğün bağımsızlığı, yeni üyelerin (Salvador Dali, Luis Bunuel, Georges Hugnet, Rene Char, Georges Sadoul) katılmasından ve gerçeküstücülükle sanat ve felsefe konularında komünist partisinin direktiflerine boyun eğmenin bağdaşamayacağını düşünen Aragon'un gruptan ayrılmasından sonra, 1930 yılında gerçekleşti. Gerçeküstücü grup, çeşitli siyasî gösterilere katıldı. Sömürge sergisine, faşizme, savaş hazırlıklarına karşı ve bu arada, şiir, edebiyat ve resim alanında birçok eser verdi. Paris'te 1938 yılında açılan bir milletlerarası sergi, bütün dünyadaki gerçeküstücü yazar ve sanatçıları biraraya getirdi. İkinci Dünya savaşı, gerçeküstücülük faaliyetlerini geçici olarak durdurdu. Gerçeküstücülük çalışmaları daha çok Amerika'da yapılmağa başlandı. Paul Eluard, 1938'de gruptan çıkarılmıştı. Böylece, İkinci Dünya savaşından sonra, grupta, kurucularından sadece Andre Bréton ve Benjamin Péret kalmıştı. Amerika'dan döndükten sonra, Breton ve Péret, ihraçlar, buhranlar arasında, taze kuvvetleri kendi saflarına çekmeğe çalıştılar. Etraflarında pek kimse kalmadı fakat gerçeküstücü değerlerin sanat ve düşünce alanlarında artık iyice yerleştiğini gördüler.

— G. santl. Amerika'da geçirdikleri «sürgün» hayatı, ressam Wolfgang Paalen'in Meksika'da derinleşmesine, Wilfredo Lam'ın önce Küba'da, ardından da Haiti'de, Alberto Matta'nın da New York'ta yoğun bir gelişme dönemine girmelerine yolaçtı. Gerçeküstücülerin resim alanında, başta Arshile Gorky olmak üzere, kendilerine en çok taraftar topladıkları memleket, Breton, Duchamp, Ernst, Masson ve Tanguy'nin bir süre yaşadıkları Amerika Birleşik devletleri oldu. Jackson Pollock'un ritmik otomatizmi de, yine bu etkinin bir sonucu sayılabilir.

1946'da Paris'te André Breton'un çevresinde bir topluluk meydana geldi. Bunu 1947'de gerçeküstücülük hareketinin milletlerarası bir sergisi izledi. Bu dönemde, düşler dünyasını yaşatmak amacını güden çekoslovakyalı Toyen gibi yetenekli gerçeküstücüler ortaya çıktı. Bazı kimselerin topluluktan ihracına karşılık (1954'te, Venedik biennali büyük ödülünü kabul etmiş olduğu için Max Ernst), gerçeküstücüler, resimlerinde, kolajlarında ve periler dünyasını dile getiren incili işlemelerinde kadını yücelten isveçli Max Walter Svanberg'i keşfettiler. Bu arada, Jean-Claude Silbermann gibi gençlerden de topluluğa katılanlar oldu. Jest otomatizmi yolunu seçmiş olan bazı «lirik» soyut sanatçılar ise, estetiği ve benliklerini ön plana aldıkları için pek tutunamadılar. 1959'da Paris'te VIII. Gerçeküstücülük Milletlerarası sergisi açıldı. Sergide konu, gerçeküstücülük akımının kısıtlayıcı ya da yozlaştırıcı yorumları karşısında, akımın kendine özgü yanını göstermek amacıyle ele alınan «Eros» temasıydı. Aralarında özellikle alman ressamı Hans Bellmer'in «*Bebek*»i de bulunan eserler, oyun sahneye koyar gibi sergilenmişti. Bu tarz, Meret Oppenheim'ın *Şölen*'inde (yüzü yaldızlı bir kadının çıplak vücuduna serpiştirilmiş yiyecekler) ve Jean Benoît'nın *Marquis de Sade'ın Vasiyetnamesinin Yerine Getirilmesi*'nde de uygulandı. Sergiye Jaspen Johns ve Robet Rauschenberg gibi new yorklu «yeni dadacı» sanatçılar katılmıştı. Daha sonraki yıllarda gerçeküstücülük, italyan Enrico Baj, meksikalı Alberto Gironella, alman Konrad Klapheck, haitili Hervé Télémaque gibi sanatçılarla, yapıştırma, biraraya getirme, «soğuk» tasvirî resim akımlarının yeniden canlanmasına da yine aynı anlayışa yakın bir tarzda katıldı. Böylece gerçeküstücülük, temeldeki bazı uyuşmazlıklara rağmen, «yeni gerçekçilik» ve «pop-art»la bazı temas noktaları bulmuş oluyordu.

1960 ve 1961'de, birincisi New York, diğeri de Milano'da, IX. ve X. Gerçeküstücülük Milletlerarası sergileri yapıldı. 1964 ve 1965'te ise Paris'te iki sergi açıldı. Bu iki serginin, «Gerçeküstücülük, Kaynakları, Tarihi, Yakınlıkları» adını taşıyanı, André Breton tarafından, tarihî nitelikte olduğu gerekçesiyle benimsenmedi ve Breton, José Pierre ile birlikte «L'Ecart Absolu» (Mutlak Sapma) sergisini düzenledi. Gerçeküstücülük akımının adını Charles Fourier'den alan bu XI. Milletlerarası sergisi bir yandan da, önceki sergiler gibi, hareketin tarihinde yeri olan kimseleri de anmakla beraber (Füssli, Gustave Moreau, Munch, Wölfli, De Chirico, Picabia, Kandinski, Picasso), özellikle günlük araştırmalar üstünde duruyor ve akıma yeni katılan belçikalı ressam Pierre Aelchinsky, kübalı Jorge Camacho gibi kimselere yer veriyordu. Asıl amacı, bir saldırı sergisi olmak ve somut ideolojik seçmelere dayanarak günümüz medeniyetinin gerçeküstücüler tarafından kesinlikle reddedilen yanlarını belirtmekti. Sergilenen eserler, medeniyetin gülünç yanlarını ortaya koymak amacını güden elektronik makine karikatürleri gibi eserler ve teknokrasiyi, gezegenlerarası yolculuklar macerasını, reklamcılığı, çalışma ve eğlenme tarzlarının gülünç yanlarını, kadının durumunu, savaşı kınayan gerçeküstü sanat ürünleriydi. Ama bu arada, gerçeküstücü akımın diğer yanları da unutulmamış ve lirik ifade tarzının birçok örneği verilmişti. (L)

GERÇEL sıf. (*gerçek*'ten). *Yeni.* Mat. Bk. GERÇEK.

GERÇİ edat (fars. *eger* ve *çi*, ne'den *eger-çi* > *ger-çi*). Her ne kadar, ise de: *Gerçi kapısı öteki sokağa açılır, fakat küçük Sinekli Bakkal onu benimsemek ister* (H. E. Adıvar). *Gerçi kükürtlü ve radyoaktiviteli sıcak suyu yok amma, ne yapalım* (R. N. Güntekin). [M]

Gerçin, İslâhiye civarında höyük. Sam'al'ın (bugün Zincirli) 7 km kuzeydoğusunda. Burada yapılan kazılarda tanrı Hadad'a (fırtına tanrısı) vakfedilmiş üzeri Aramca yazılı bir heykel bulundu. Bu ünlü heykel dolorit taşından yapılmıştır ve 2,85 m yüksekliğindedir. Heykel M.Ö. IX yy.ın başlarında Sam'al'da hüküm süren aramî kralı Panamuya I tarafından yaptırılmıştır. (M)

GERÇÜŞ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili) ilçe merkezi kasaba; 3 407 nüf. Midyat'ın 20 km kuzeyinde; yüksl. 1 000 m. 119 km'lik bir yol kasabayı Midyat üzerinden il merkezine bağlar. Gerçüş'te evlerin ekserisi taştan yapılmış ve düz damlıdır. — *Gerçüş ilçesi*, 1 378 km², 41 175 nüf. Merkez, Hasankeyf ve Kayapınar bucaklarına ayrılmıştır. 87 Köyü vardır. Tahıl tarımı ve bağcılık. (M)

GERD i. (fars. *gerd*). *Esk.* Toz, toprak. ‖ *Mec.* Üzüntü, keder. ‖ *Gerd-âlûd* (*âlûde*), toza toprağa bulanmış, tozlu. ‖ *Gerd-hîz*, toz kaldıran: *Dokunmaz pây-ı hoş-reftârı hâke gerd-hîz olmaz / Meğer kim bî-gubâr u bî-keder, ömrü güzârândır* (Riyazî). ‖ *Gerd-i küdûret* veya *gerd-i siyah*, üzüntü, tasa, kederlilik tozu. ‖ *Gerd-i zümürrüd*, yeni çıkmağa başlayan sakal. (M)

—GERD sıf. (fars. *gerdîden*, dönmek, dolaşmak'tan *-gerd*). *Esk.* «Dönen, dolaşan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Cihan-gerd*, dünyayı dolaşan gezgin; *tîz-gerd*, çabuk dönen v.b. (M)

GERD. İskandinav mitol. Dev Gymer ile devanası Derboda'nın kızı. Güzelliğine kapılan tanrı Freyr, araya habercisi Skirner'i koyarak onu istetti. Skirner, söz kesildiği takdirde Freyr'den, tek başına dövüşe giden hârika kılıcını kendisine vermesini istemişti. Söz kesildi ve tanrının karısı olan Gerd, tanrıçalar arasına girdi. (L)

GERDAN i. (fars. *gerden*'den). Omuzlarla baş arasında kalan vücut bölümü: *Beyaz göğsün görünmüyor düğmeden / Siyah zülfün mah gerdana eğmeden* (Karacaoğlan). *İyi örtünmeden saçları, gerdanı bütün meydanda şuna buna görünüyor* (H. R. Gürpınar). ‖ Şişmanlarda çene altındaki etli kısım: *Gömleğinin yakası ve kravatının düğümü gerdanı altında kaybolmuştu* (Y. Z. Ortaç).

— DEY. *Gerdan kırmak*, kırıtmak.

— Kasaplık. Kesilmiş hayvanın boynu. (M)

GERDÂN sıf. (fars. *gerdîden*, dönmek, dolaşmak'tan *gerdân*). *Esk. Dönen*, dolaşan. ‖ *Cerh-i gerdân*, («dönen çark»), dünya. ‖ *Çenber-i gerdân*, dönen çember: *Ol kadar hükmüne münkâd ki ger emretsen / Devrîn aksine döner çenber-i gerdân-ı felek* (Nef'i).

— Dil bil. *-gerdân* şekli de «dönen», «döndüren», «çeviren» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *rû-gerdân*, yüz çeviren; *ser-gerdân* («başı dönen»), avare. (M)

GERDANE i. (fars. *gerdân*'dan *gerdâne*). Sil. Tüfek kayışının uçlarını takmağa mahsus halka. ‖ *Alt gerdane*, tüfek kayışının alt ucuna takılmak üzere dipçiğe tutturulmuş halka. ‖ *Üst gerdane*, tüfek kayışının üst ucuna takılmak üzere kundağa tutturulmuş halka. (L)

GERDANİYE i. (fars. *gerdâniyye*). Mus. Türk musikisinde «çargâh-tiz çargâh» sekizlisindeki sol perdesine verilen ad. (Sol anahtarına göre portede aşağıdan yukarıya doğru beşinci çizginin üst kısmına yazılan nota.) Türk musikisinin en eski birleşik makamlarından birine verilen ad. XV. yy.da yedi âvâzeden altıncısı bu adla anılıyordu. (Rast ve hüseynî makamları dizilerinin birleşmesiyle yapılmıştır. Halk musikisinde çok tutuldu fakat sanat musikisinde pek uygulanmadı.) ‖ *Gerdaniye buselik*, türk musikisinin eski birleşik makamlarından birine verilen ad. (Gerdaniye makamının sonuna bir buselik beşlisi eklenmesinden meydana gelir. Bu beşli ile dügâh perdesinde karar kılar. Az kullanılan bir makamdır.) ‖ *Gerdaniye kürdî*, türk musikisinde Selim III tarafından yapılan ve rağbet görmeyen bir birleşik makamının adı. (Gerdaniye makamının sonuna kürdî dörtlüsü eklenmesinden meydana gelir. Bu dörtlü ile dügâh perdesinde karar kılar.) [M]

GERDANLIK i. (*gerdan*'dan *gerdan-lık*). Çoğunlukla değerli taş veya madenlerden yapılmış, boyuna takılan ziynet eşyası: *Kadın, başında bir taç, boynunda tek taşlı pırlanta bir gerdanlık, yapayalnız sandalyada oturuyordu* (H. E. Adıvar).

— ANSİKL. Arkeol. İlk gerdanlıklar, ipliğe geçirilmiş deniz hayvanlarının kabuklarındandı. Simgesel süslerle kaplı mısır gerdanlıkları ustalıkla işlenmiş sanat eserleriydi. Yunan gerdanlıklarında ise örülü, düğüm atılmış altın teller, kehribarlar, zümrütler, Grena'lar (Süleyman taşı), damla camlar, işlenmiş veya baskı ile yapılmış metalden kabuklar sıralanırdı. Etrüsklerin yaptıkları gerdanlıklar daha sadeydi. Ortaçağda mineli gerdanlıklar büyük rağbet gördü. Şövalyelik devrinde bir asalet unvanıydı. XV. ve XVI. yy.larda kuyumcuların yaptıkları değerli gerdanlıklar önemli yer tutar. Romantizm devrinde Ortaçağ ve Rönesans devri gerdanlıklarının benzerleri yapıldı. (LM)

Gerdanlık davası, Fransa'da eski rejim sonlarında (1785-1786) büyük yankılar uyandıran dava. Kraliçe Marie Antoinette'in gözüne girmek isteyen Strasbourg başpiskoposu kardinal Louis de Rohan, entrikacı bir kadın olan La Motte kontesinin ve şarlatan Cagliostro'nun öğütlerine uyarak, değeri çok yüksek elmas bir gerdanlığın kraliçeye alınmasında aracılık yapmayı kabul etmişti. Devrin en ünlü kuyumcularından Bessenge ve Boehmer'den kolyenin kraliçe adına veresiye alınmasını sağladı, kendi de kefil oldu. Kolye La Motte kontesinin evinde kraliçenin subayı kılığına giren Cagliostro'ya (kontesin âşığı) teslim edildi. Kontes ve âşığı kolyedeki elmasları söküp sattılar. Vadesi geldiği halde ödenmeyen borcu kuyumcular kraliçeden isteyince olay meydana çıktı.

Adına çevrilen bu entrikalara son derece sinirlenen kraliçe, kraldan kardinalin cezalandırılmasını istedi. Louis XVI kardinali hapse attırınca, kolye olayı Paris parla-

mentosuna getirildi. Dava büyük yankılar uyandırdı. Bundan faydalanmasını bilen muhalefet kraliçeye karşı kardinali savundu. Kardinal ve Cagliostro 31 mayıs 1786'da beraat ettiler. Kontes mahkûm oldu.

Davanın asıl önemi, krallık rejimine karşı bir tepki olmasındaydı. Goethe bunu çok iyi anlamış ve bir cümlede özetlemiştir: «Gerdanlık davası Fransız Devriminin önsözüdür.» (L)

Gerdanlık olayı, Hz. Muhammed, Beni Mustalik seferinden (628) dönerken yanında götürdüğü zevcesi Ayşe, deve üstündeki bir mahfe içinde bulunuyordu. Mahfenin içindeyken perdeleri indiriliyor, mahfeden çıkınca da kaldırılıyordu. Kafile, Medine yakınlarında bir yerde konaklayınca Ayşe abdest almak için ordugâhtan uzaklaştı. Mahfeye döndüğü zaman Yemen'den gelme akik gerdanlığını düşürdüğünü farketti, perdeleri kaldırmadan gerdanlığı aramağa gitti. Ayşe'nin gittiğini bilmeyen Hz. Muhammed hareket emri verdi. Ayşe'nin adamları perdeleri kapalı görünce onu içeride sanarak mahfeyi devenin üzerine yüklediler. Ayşe döndüğünde kafile çoktan gitmişti: orada oturarak kendini aramağa gelecek olanları bekledi. Bu sırada oradan geçen Safvan bin el Mu'attal onu devesine bindirdi ve kendisi de devenin yularından tutarak yürüdü. Ayşe'nin bu hareketi büyük dedikodulara yolaçtı. Abdullah bin Ubey ve bazı tanınmış kimseler bu olayda Ayşe'yi suçlu buldular. Bunlar arasında şair Hassan bin Sabit, Mistah bin Usasa ve Hamna bint Cehş vardı. Ayşe, üzüntüsünden hastalanınca, Hz. Muhammed, Ali ve Usame bin Zeyd ile, ne yapması gerektiğini konuştu. Ali boşanmasını, Usame ise genç kadının suçsuz olduğunu ileri sürdü. Sonra, Hz. Muhammed işlenen suçun ispatı için dört tanığın gerektiğini ve dört tanık getiremeyen davacılara seksen değnek vurulması, tanıklıklarına inanılmaması gerektiğini bildiren bir vahiy olduğunu söyledi. Sonraki seferlerine Ümm Seleme'yi aldı. Buharî ve İbn Sad'ı kaynak gösteren Sprenger'e göre Ayşe, Hz. Muhammed ile ikinci defa yolculuğa çıktı. Bu sefer sırasında da gerdanlığını düşürdü. Fakat bu defa gerdanlığını aramak için kendisi gitmedi, adamlarını gönderdi. Namaz kılmak için abdest almak istedi ve su bulamadı. Hz. Muhammed'in su bulunmayan yerde kumla abdest alınacağı (teyemmüm) hükmüne bu olay sebep oldu. (M)

—GERDE veya **—KERDE** sıf. (fars. *kerden,* yapmak, etmek'ten-*gerde* veya *-kerde*). *Esk.* Kelimelerin sonuna eklenerek «etmiş, edilmiş, eylemiş» anlamında bileşik sıfatlar yapar: *bina-gerde,* kurulmuş; *iltimas-gerde,* iltimas edilmiş; *te'lif-gerde,* telif edilmiş; *tertib-gerde,* düzenlenmiş, dizilmiş v.d. (M)

GERDEK i. (fars. *gird,* yuvarlak > *girdek,* yuvarlak çadır'dan *gerdek*). Zifaf gecesi gelin ile güveyin kaldıkları oda. Gelin odası. || Zifaf: *Her günü, her geceyi, gerdek günü ve gerdek gecesi bil* (N. Araz). || *Gerdeğe girme,* gelinle güveyin düğün gecesi bir odada yalnız kalması: *Evde düğün varmış, güvey gerdeğe girecekmişçesine heyecan içinde!* (R. H. Karay).

— ANSİKL. Folk. Genellikle perşembe gecesi camide yatsı namazı kılınır. Cemaat fener alayı ve türkülerle güveyi eve getirir. İmam dua eder, öğüt verir. Güvey kapıdan girerken gençler sırtına yumruk vurur. Kadın davetliler dağıldıktan sonra damadın yakın akrabasıyle birarada kalmış olan gelin, gerdek odasında bekler. Yenge veya ebe denilen kadın, geline gerdek gecesi için gereken bilgiyi verir. Aynı bilgiler güveye sağdıcı tarafından verilir. Gerdek odasına girilirken gelinle güveyden hangisi ötekinin ayağına basarsa evlilikte onun söz geçireceğine inanılır. İki rekât hacet namazından sonra güvey gelini konuşturmağa ve duvağını açtırmağa çalışır. Bunun için yüzgörümlüğü denen gerdanlık, bilezik v.b. gibi hediyeleri verir. Gelinin bakire olduğuna işaret etmek üzere silâh atılır. Güveyin akrabalarının görmesi için gelin yatağının çarşafı alınırken içine konan para, kadınlar tarafından uğur sayılarak kapışılır.

— Tar. Perşembe günü yatsı namazından sonra damat, sadrazam, şeyhülislâm, sağdıç ve kızlar ağası tarafından camiden alınarak haremin kapısına getirilir. Şeyhülislâm duayı yapar, kızlar ağası ile damat hareme girerler. Damat, gelin odasına girmeden önce, kapı önünde bulunan büyüklerinin ellerini öper, kızlar ağası ile içeri girer, çiftler namaza durunca, kızlar ağası «Allah, hayırlı, uğurlu etsin» der ve kapıyı kapar. (M)

GERDEL i. (yun. *ḳardara* veya *ḳardari,* süt kabı'ndan). Süt veya su kovası. (Ağaç veya köseleden yapılır, ağzıyle dibi aynı genişliktedir.)

— Denizc. Bir dip etrafında hafif konikçe olarak alıştırılıp sıralanmış ağaç parçalarını demir çemberlerle sıkıştırarak meydana getirilen, kulpu halattan tahta kova. (Yakın tarihe kadar gemilerde kullanılırdı. Kuruyarak su sızdırmasın veya çemberleri düşerek kova dağılmasın diye içinde daima su bulundurmak gerekirdi. Bu gibi sakıncalarından dolayı yerini galvanizli saç kovalara bırakmıştır.) || *Gerdel cevizi,* bir halatın çımasında, kolları uygun uzunlukta açıldıktan sonra her kolun yanındaki kolun altından yukarı doğru alınması ile meydana getirilen en basit çıma cevizi.

— Magnetik. Mesmer'in canlı magnetizma deneylerinde kullandığı tekne. Bk. ANSİKL.

— Metrol. XV. ve XVI. yy.da kullanılan, ingiliz galonuna eşit fransız sığa ölçeği.

— Şarapç. Şaraplar fıçıdan fıçıya aktarılırken, musluktan damlayan şarapları toplamak için kullanılan, derinliği az, küçük tahta kova.

— ANSİKL. Magnetik. 1778'de Mesmer'in tasarladığı *gerdel,* içinde demir talaşı ve dövülmüş cam kırıntıları atılmış 2 m çapında su dolu bir tekneydi. Gerdelin çevresinde toplanan ve başparmaklarıyle tekneye dokunan hastalar, suyun üzerinde yüzen demir çubukların ucunu hastalıklı yerlerine değdirirlerdi. Önceleri Vendôme meydanında bir otele yerleştirilen gerdel, halkın aşırı ilgisi üzerine Montmarte yöresinde bir otele taşınmış ve gösterişli bir klinik haline getirilmişti. Mesmer'in pek çok taklitçileri türedi ve gerdel tutkusu 1785'e kadar sürdü; bu tarihte, hokkabazlıklarıyle zenginleşen fakat toplumun saygısını yitiren magnetizmacı Fransa'yı terketmek zorunda kaldı. (L)

GERDELLİK i. (*gerdel*'den *gerdel-lik*). Gemilerde gerdellerin oturtulmasına mahsus yuva.

— Denizc. Seyyar yangın söndürme araçlarının daha gelişmediği çağlarda yangına ilk müdahale, gemilerde sürekli olarak dolu bulundurulan gerdellerin kapıp koşturulması ile yapılırdı. Bu sebeple gemilerin belirli yerlerinde sıralanmış gerdel grupları bulundurulurdu. Bu gerdeller hem düzenli bir biçimde durmak hem de dalgalı havalarda devrilmemek için bu yuvalarda muhafaza edilirdi. (M)

GERDEN i. (fars. *gerden*). *Esk.* Boyun, gerdan: *Gerdeninden sinesinden bûseler etmişti va'd / Cümlesinden neyleyim kâfir peşiman oldu hep* (Nedim). || *Gerden-bend,* boyuna bağlanan şey. || *Gerden-beste,* boynu bağlanmış. || *Gerden-dâde,* itaatli. || *Gerden -efrâz* (*gerden-firâz* veya *gerden-keş*) [«boyun kaldıran»], kibirli. İnatçı. (M)

GERDİDE sıf. (fars. *gerdîden,* dönmek, dolaşmak'tan *gerdîde*). *Esk.* Dönmüş, dolaşmış: *Eyler kad-i ham-geştemi gerdîde çü dulâp / Kûhsar-ı serimden dökülen cuy-ı muhabbet* (Nedim). || Durumu değişmiş. (M)

GERDİL (Giacinto Sigismondo), italyan papaz ve pedagoğu (Samoens, Savoie 1718 - Roma 1802). Barnabas'çılar tarikatına girdi. İlâhiyat öğrenimini Bologna'da yaptı. Bu kentte kardinal Lambertini tarafından himaye edildi. Torino üniversitesinde felsefe okuttu. Daha sonra kral olan Sardinya tahtının vârisi Carlo Emanuele IV'ün lalası oldu. 1787'de papa Pius VI Gerdil'i kardinal yaptı. Gerdil'in felsefî tutumu Descartes'ın spiritüalizmine ve özellikle Malebranche'a dayanır. Pedagoji tarihi bakımından J.-J. Rouseau'nun *Emile*'ine karşı takındığı tavır önemlidir. Daha çok *Anti-Emile* (Emile'e Karşı) adıyle bilinen *Riflessioni sulla Teoria e la Pratica dell Educazione, Contro Principi di J.-J. Rousseau* (J.-J. Rousseau'nun Prensiplerine Karşı Terbiye Kuramı ve Uygulaması Üzerine Düşünceler) [1763] adlı eserinde bu tutum ortaya konur. Rousseau'nun felsefî-siyasî öğretilerinin daha çok uzlaşmalı tenkidinden hareket eden Gerdil, pedagojik yapının soyut ve hileci niteliğini ortaya koydu, ama tenkitte ileri sürdüğü gerçeklerin sebeplerini açıklarken başarılı olamadı. (L)

GERDİŞ i. (fars. *gerdîden,* dönmek, dolaşmak'tan *gerdiş*). *Esk.* Dönme, dolaşma: *Gerdişin gördükçe sâki-i mülâyim-meşrebin / Ârzû sergeşte-i fikr-i muhâl eyler beni* (Nedim). || Değişim. || Devran, zaman: *Bin yıl yaşayan yine cihan bu / Gerdiş bu, zemin bu, âsuman bu* (Ziya Paşa). || *Gerdiş-i devran* (*gerdiş-i eyyâm* veya *gerdiş-i zaman*), zamanenin değişimi, zamanın dönüşü. || *Gerdiş-i ecrâm* veya *gerdiş-i eflâk,* yıldızların, feleklerin, dünyanın dönüşü. (M)

GERDİZÎ (Ebû Said Abdülhay bin el-Zehhak bin Mahmud), iranlı tarihçi (XI. yy.). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Hindistan-Gazne yolu üstündeki Gerdiz'de doğduğu tahmin edilmektedir. *Zeyn-ül-Ahbar* (Haberlerin Süsü) adlı manzum bir tarihi vardır. Bu eserinde İran hükümdarlarının, Hz. Muhammed'in, 1032 yılına kadar olan halifelerin ve Arapların fethinden 1041'e kadar Horasan'ın tarihini anlatır. Ayrıca çeşitli kavimlerin kronolojisi ve dinî bayramlarıyle Orta Asya coğrafyası, Türkler ve Hindistan konusunda geniş bilgiler verir. Türklerden söz eden bölümde Ceyhanî, İbni Mukaffa, İbni Hurdatbeh gibi eski tarih ve coğrafya bilginlerinin eserlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Zeyn-ül-Ahbar'ın Türklerle ilgili bölümü W. Bartold (1897). Géza Kuun (1898) tarafından yayımlandı. Eser, çeşitli zamanlarda birçok dile çevrildi. (M)

GERDÛN sıf. (fars. *gerdîden,* dönmek'ten *gerdûn*). *Esk.* Dönen, dönücü. || — i. Dünya || Gök. || Talih, baht, felek: *Rızkına kani olan gerdûna minnet eylemez. / Âlemin sultânıdır muhtâc-ı sultân olmayan* (Ziya Paşa). || *Gerdûn-haşmet,* felek gibi haşmetli. || *Gerdûn-iktidar,* felek gibi kudretli. || *Gerdûn-mînâ,* gök. || *Gerdûnupâye,* yüksek şeref sahibi. || *Gerdûn-penâh,* feleğin sığındığı. || *Gerdûn-serir,* tahtı felek kadar yüksek olan. || *Gerdûn-sirişt,* kibirli, gururlu. Tembel. Kan dökücü, zalim. || *Gerdûn-siyâset,* dünyayı yönetme. || *Gerdûn-i dûn,* alçak dünya. (M)

GERDÛNE i. (fars. *gerdûn,* dönücü'den *gerdûne*). *Esk.* Araba: *Dört atlı o gerdûne gelirken dolu dizgin* (Yahya Kemal). ||*Gerdûne-i iclâl,* saltanat arabası. ||*Gerdûne-i şükûh,* şan ve şeref arabası: *Mahzûn bir ihtifâl ile mâzi-i şâdının / Gerdûne-i şükûhunu teşyi eden kadın* (Tevfik Fikret). [M]

GERECSE kütlesi, Macaristan'da dağ, Tuna'nın güneyinde, Komarom ile Estergon arasında; 634 m. Her yeri ormanlarla örtülü olan kütle, güneyde Tatabanya sanayi merkezine hâkimdir. (L)

GEREÇ i. (*gerekmek*'ten). *Yeni.* Bk. MALZEME.

GEREDE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi kasaba; 7 484 nüf. İstanbul-Ankara karayolu üzerinde, Bolu'nun 53 km doğusunda; yüksl. 1 400 m. Kasabanın, başlıca dükkân ve işyerlerinin bulunduğu ana caddesi 1950 yılında çevresi yıkılarak genişletildi. Kasaba halkından birçoğu yaz aylarını Arkut dağındaki yaylaklarında geçirir. Küçük el sanatları (demircilik, bakırcılık, tabaklık, dokumacılık). — *Gerede ilçesi,* 1 965 km², 58 510 nüf. Merkez, Dörtdivan ve Yeniçay bucaklarına ayrılmıştır. 139 Köyü vardır. Tahıl tarımı. (M)

GEREDE (Hüsrev), türk askeri, siyaset adamı ve diplomatı (Edirne 1886-İstanbul 1962). Hersekli birinci ferik Mehmed Ali Paşanın oğlu. Harp akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1908). Birinci Balkan savaşında 7. Tümen kurmay başkanlığını yaptı (1912). Trakya Tahdidi Hudut üyeliğinde bulundu (1913). Aynı yıl Osmanlı imparatorluğunun Atina büyükelçiliğinde askerî ataşe olarak görev aldı. Birinci Dünya savaşında Şark cephesine gönderildi (1914 -1917) ve Kafkas Orduları Harekât Şube müdürlüğünde bulundu. Trabzon'da toplanan Kafkas Sulh komisyonuna üye oldu. Ayrıca Kâzım Karabekir Paşanın kolordusunda kurmay başkanlığı yaptı. Bu arada rütbesi bin-

başılığa yükseldi. Daha sonra, Mustafa Kemal Paşanın kurmay heyetinde İstihbarat ve Siyaset şubesi müdürü oldu (1919). İstanbul'daki son Osmanlı Meclisi Mebusanında Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyetini temsil etti; İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçti. Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet meclisine Trabzon mebusu olarak katıldı. İstiklâl savaşı yıllarında Bolu ve dolaylarında umumî müfettişlik ve kumandanlık yaptı. Bolu isyanı sırasında geçen Gerede olayında gösterdiği başarıdan dolayı Atatürk, sonradan kendisine *Gerede* soyadını verdi. İstiklâl savaşı sırasında ve savaştan sonra bir süre Ankara Mevki kumandanlığı görevinde bulundu. Cumhuriyet döneminde askerlikten ayrılarak; Budapeşte, Sofya, Tahran, Tokyo, Berlin ve Rio de Janeiro'da büyükelçi sıfatıyle Türkiye'yi temsil etti. Ayrıca Urfa milletvekili (1934-1936), Sıvas milletvekili (1942-1947) olarak teşrif görev de aldı. Japonya'yı ziyareti sırasında batan Ertuğrul* fırkateynini anmak için dikilen anıtı restore ettirdi. Türk-Japon dostluğunun güçlenmesine çalıştı. Berlin büyükelçiliği sırasında Türk-Alman dostluğunu devam ettirdi. Eserleri *Türk-Nippon Dostluğunun Sonsuz Hatırası Ertuğrul* (Türkçe ve Japonca olarak yayımlandı, Tokyo 1937); *Siyasî Hatıralarım I. İran* (ağustos 1930-haziran 1934) [1952]; *Mübarek Ertuğrul Şehitlerimiz ve Muhteşem Anıtları* («Deniz Komutanlığı dergisi» ilâvesi, 1956). [M]

GEREDE suyu, Batı Karadeniz bölümündeki Filyos ırmağının kollarından biri. Aladağ'ın Köroğlu tepesi (2 378 m) doğu yamaçlarından doğan kolların birleşmesiyle meydana gelir. Gerede güneyinden itibaren kuzeydoğu yönünde düz kenarlı bir vâdiden geçer. Boyalı bucak merkezinde bir dirsek çevirerek kuzeybatıya döner ve *Melen çayı* adı altında, Karabük'e gelir ve *Soğanlı çayı* adını alıp burada Araç suyu ile birleşir. Gerede suyu genellikle ormanlık bir yöreden geçer. Bk. FİLYOS IRMAĞI. (M)

GEREK edat (esk. türk. *kergek*'ten). «ister [.....] ister [.....]» anlamında: *Gerek o yazmış, gerek ben yazmışım, ne farkeder?* ‖ «Hem [...] hem [...]» anlamında: *Mamafih, gerek köyün içindekilerden, gerek gelip geçenlerden kim isterse burada yatıp kalkabilir* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

GEREK sıf. (esk. türk. *kergek*'ten). Bir şeyin yapılabilmesi veya olabilmesinin bağlı olduğu (şey): *Bu işin başarılabilmesi için tecrübeli bir adam gerek.* ‖ Kuvvetli ihtimal belirtir: *Galiba bir büyük çiftliğe ait olan bu subaşı, eskiden de orduların, kervanların konakladığı bir yer olsa gerekti* (Ş.S. Aydemir). *Bunların bir bildikleri olsa gerek, diyordu* (M.Ş. Esendal). *Esk.* Lâzım.

◆ **i.** İhtiyaç, lüzum, lüzumluluk: *Bu sözün gereği yok.* ‖ *(Bir şeyin) Gereği düşünülmek,* bir şeyin gerekli hususlarının gözönünde bulundurulduğunu belirtir. ‖ *Gereği gibi,* nasıl olması gerekiyorsa o şekilde: *Yüzünün güzelliğine gereği gibi kanaat getirdikten sonra aynada biraz yükselip kamburunu da tetkikten geçirmeye cesaret ediyordu* (H.R. Gürpınar).

◆ **Gereğince** zf. *Yeni.* Gerektiği gibi: *Bu iş gereğince yapılmamış.* (M)

GEREKÇE i. (*gerek*'ten *gerek-çe*). *Yeni.* Gerektiren sebep: *Komutan paşalardan, birer de binek istiyorlardı. Açıkça ileri sürdükleri gerekçe hepsinin askerliklerini atlı yapmış olmalarıydı* (Kemal Tahir). *Esk.* Esbâb-ı mûcibe. Lâzime.

— Huk. Bir önermenin (kaziyenin) kendiliğinden var kıldığı gereklik (lâzime). Bk. ANSİKL.

— Mat. *Esk.* Lâzime.

— ANSİKL. Huk. *Gerekçe,* özellikle mahkeme kararları açısından, varılan kararların mantık ve sebeplerinden meydana gelir.

1961 Anayasasının 135. maddesine göre bütün mahkemelerin her türlü kararları gerekçeli olarak yazılmalıdır.

Kararın gerekçeli olması demek, dayandığı kanunî ve hukukî sebeplerin, hüküm kısmında yer alması demektir. Böylece kararın neye dayanılarak verildiği anlaşılır ve karara karşı kanun yollarına gitme imkânı doğmuş olur. Gerekçe, hem davanın taraflarına kararın nedenini açıklar hem de Temyiz yoluyle incelemeyi kolaylaştırır. Gerekçeler hükmün zarurî unsurlarından biridir. Zira hükmün doğru ve isabetli olup olmadığını tayinde ölçü olacak olan bu mucip sebeplerdir. Gerekçesiz veya yeter gerekçeye dayanmayan kararlar, şekil noksanı sayılarak bozulmaktadır.

Gerekçe kavramının önemli olduğu diğer bir alan da kanun gerekçeleridir. Kanun tasarı halinde meclislere sevkedilirken hükûmet gerekçesi ile birlikte verilir. Burada hem genel bir gerekçe hem de bölümlerin gerekçeleri söz konusudur. Bu gibi gerekçelerde esaslara taallûk eden ve izahında fayda umulan maddeler üzerinde durulur ve gerektikçe, yürürlükteki kanun hükümleri ile mukayeseler yapılır. Bütün bunlar kanun yürürlüğe girdikten sonra uygulamada kolaylıklar sağlamak ve kanunun ruhuna uygun yorumlar yapılması için gerekli ve yararlıdır.

Anayasanın da hem genel hem de maddelerine ilişkin etraflı bir gerekçesi vardır. (M)

GEREKİRCİ sıf. (*gerekir*'den *gerekir-ci*). *Yeni.* Gerekircilik ile ilgili.

◆ **i.** Gerekircilikten yana olan kimse. (M)

GEREKİRCİLİK i. (*gerekirci*'den *gerekircilik*). *Yeni.*

— Fels. Her olgunun bir sebebi olduğunu ve aynı şartlarda, aynı sebeplerin her zaman aynı sonuçları (etkileri) doğurduğunu ve dolayısıyle, olguların, zorunlu ve evrensel kanunlara uyarak ortaya çıktığını ileri süren bilimsel ilke. *Eşanl.* DETERMİNİZM, BELİRLENMECİLİK.

— ANSİKL. Olaylar arasındaki karşılıklı bağımlılık olarak düşünülen *gerekircilik,* sadece tarih boyunca kaydedilmiş ve bilim tarafından denetlenmiş olayları değil, gözlemimizden kaçmış olayları da kapsar. «Kendinden önceki bir sebepten çıkmış olan her olay, bu sebebe zincirleme olarak bağlıdır» (Marcus Aurelius). Demek ki, gerekircilik zaman yönünü izleyerek ortaya çıkar. Ayrıca, gerekircilik, ancak *belirlenmiş* bir olgudan hareket ederek yani tümevarımlı bir akılyürütme ile gerçekleşir.

● *Klasik gerekirciliğin tarihçesi.* Gerekircilik kavramı Eflatun'dan, Aristoteles'ten, hattâ onlardan çok daha önceki metafiziklerden gelir. Laplace, 1814'te, *Essai Philosophique sur les Probabilités* (Olasılıklar Üstüne Felsefî Deneme) adlı eserinde şöyle yazıyordu: «Evrenin şimdiki durumunu, önceki durumunun sonucu ve daha sonra meydana gelecek olanın sebebi olarak görmeliyiz. Belli bir anda, tabiatı harekete getiren bütün kuvvetleri ve tabiatı meydana getiren bütün varlıkların karşılıklı durumlarını kavrayabilecek ve bu verileri çözümleyebilecek kadar geniş bir zekâ olabilseydi, evrenin en büyük cisimleriyle en küçük atom hareketlerini aynı formül içinde toplayabilirdi; böyle bir zekâ için hiç bir kararsızlık taşımaz, geçmiş gibi gelecek de gözlerinin önüne serilmiş olurdu.»

Bilginler ve filozoflar, âdeta yarışırcasına Laplace'ın bu varsayımında, gerekirciliğin en iyi örneğini ve timsalini görmeğe çalıştılar. Oysa, Laplace'ın bu sözlerinde, ancak birinci cümle, gerekirciliğin bir taslağını verir. Geri kalan bölüm, ne kadar ustalıkla söylenmiş olursa olsun, bir zihin burgusundan başka bir şey değildir. Laplace'ın gerekirciliği, ideal, soyut ve masalımsı bir gerekirciliği yansıtır; öznel, soyut ve peygamberce bir düşüncedir. Laplace, bir matematikçi olarak düşünüyordu. Oysa, gerekircilik, kendini, ancak sonradan ve olgularla ortaya koyar; olguların tabiî oluşumundan ayırt edilemez.

Claude Bernard ise, «gerekircilik» kelimesiyle, bilimsel deneyleme yönteminin yolunu belirtmek istedi. Denetleme yöntemi, tabiat olgularının, belirme, gelişme ve tekrarlanma şartlarını yeniden kurmayı amaç edinmişti. Claude Bernard, *Le Cahier Rouge* (Kırmızı Defter) adlı eserinde, şöyle yazıyordu: «*Gerekircilik* ve *gerekirci* kelimeleri, Bouillet'nin *Felsefe Sözlüğü*'nde vardır. Ama, Bouillet, gerekirciliği *kadercilik*'le eşanlamlı tutar; oysa bu. tamamen yanlıştır.» «Deneysel tenkit, bilimsel gerekircilik ilkesi dışında, her şeyden şüphe eder». Bu büyük fizyoloji bilgini, açık ve seçik görüşlülüğüne rağmen, gerekirciliği bazen *sınır*'ının ötesine kaydırmış, kimi zaman bir «yakın neden», kimi zaman iradeye dayanan bir belirleme olarak ele almış ve hattâ kimi zaman da hürriyet unsurunu katarak bu kavramın erekliğe yakın bir anlam kazanmasına yolaçmıştı. Şu halde, bilgi teorisi bakımından, gerekircilik, iki açıdan ele alınabilir: etkililik kavramına dayanan *olguların gerekirciliği* ve istatistik olasılığı veya düzenliliği gerekli kılan *kanunların gerekirciliği.*

● *Kavramın semantik değeri; öncelik veya sonralık.* Kant, ortaya atmış olduğu bu kavramın çifte anlamlılığını sezmiş ve metafizikçi bir filozof olduğu için hürriyeti bir yana atamadığı gibi, onu, öznel fiilden ayrı tutmağa da razı olmamıştı. Fakat, bir yandan da, fenomenin ayırt edici özellikleri olan «önceki sebepler»i, yani nesnel sebepleri de, bir bilgin olarak gözden çıkaramıyordu. Gerekircilikteki bu iki temel anlamın uzlaşamayacaklarını görmüştü. Yüz elli yıldan beri, klasik gerekircilik üzerinde yapılan yorum hataları, terimin önceliği veya sonralığı üzerindeki anlaşmazlıktan gelir. Semantik, felsefe ve bilim açısından bütün mesele buradadır. Hürriyet kavramının baskısı kalkınca, gerekircilik, A. Lalande'ın ileri sürdüğü somut ve aktif anlama kavuşur: *Verilmiş bir fenomenin belirlenmesi için gerekli şartların tümü.* Bu anlam, Kant'ın, *Determinismus*'u (gerekircilik) bir fenomen olarak, Almancadaki *Pradeterminusmus*'a (önceden belirlenme) yaklaştırırken düşündüğü kavrama yakındır. Bu anlamda, zorunlu sebepler, geçmişteki sebeplerdir ve etkilerini *a tergo* (arkadan) gösterirler, ama belirlenmiş olan sonucun *a posteriori* olarak yani deney sırasında gerçekleşeceği besbellidir. Burada almanca terimdeki kaypaklığın düşünceyi de kaypaklaştırdığı görülür. Öncelik çerçevesinde düşünülen gerekircilik «şimdiki zaman» da etkisini yapacak ve *a posteriori* olarak ortaya çıkacaktır. Laplace'ın ileri sürdüğü formüle kapıldıkları ve «gerekircilik» kelimesinin (bu kelimeyi Laplace'ın kullanmadığını unutmamalıyız) taşıdığı anlamı incelemek zahmetine katlanmadıkları için, birçok düşünür, bu formülden, sadece geleceği tahmin ve öngörü anlamını çıkarmışlardır. Oysa, «gerektirmek» fiili, önceki bir gelecekte etkindir. Gerçekten de, gerektirilme halinde olan her şey, evriminin art arda gelen her anında *gerektirilmiş* demektir.

● *Gerekircilik ve nedensellik.* «Gerçek bir sebep (neden), kendisiyle sonucu arasında zorunlu bir ilinti görülen sebeptir.» Bu deyişte, Fontenelle'in keskin zekâsını ve veciz üslûbunu bulmak ve tanımak mümkündür. Fontenelle'in nedensellik kavramı, fenomenlerin birbiriyle ilintili olması açısından, gerekirciliğe yaklaşır. Bu ilinti, eldeki sonuçtan öncüllere doğru yönelen tümevarımdan çıkarılmıştır. Bilimsel metotta, bu tümevarımı, açık ve ispatlayıcı tümdengelim izleyecektir. Ama önemli olan, sonuçtan hareket ederek araştırmaya girişen tümevarımsa, sebeb'in taşıdığı önem nedir? Sebep aranırken, sadece öncüllerle veya daha önceki sonuçlarla karşılaşılır. Burada, sebep diye bir şey yoktur; nedensel diye adlandırılan zincirleme gelişmede, sebep'e rastlanmaz. Felsefenin kutsal temellerinden biri olan bu nedensellik ilkesi her ne olursa olsun, sebebin her zaman, sonuç olarak ortaya çıktığı görülür. Gerekirciliği nesnel açıdan incelediğimiz zaman, nedensellik meselesinin kendiliğinden kaybolduğunu görürüz. Fenomenler arasındaki karşılıklı bağımlılık, sebep ile sonuç arasındaki bağıntıdan çıkamaz: «Bu bağıntı, karşılıklı bağımlılığı belirten bir gramer bildirimidir» (M. Boll). Nitekim, bütün latin dillerinde, başlangıç ve kaynak anlamında bir kelimeyle karşılanan «nedensellik» kavramının birçok bilgin ve filozof tarafından tahmin etmek anlamında kullanılan gerekircilikle eşanlamlı hale gelmesi, sadece bir deyim karışıklığından ötürü değil midir? Tahmin etmek veya öngörü nedir? Bu kelime çeşitli anlam taşır: tahmin, geleceği bilme, önceden kestirme, yöneltme, bir amaç gütme v.b. Hemen belirtelim ki, uzaktan herhangi bir eyleme girişmeksizin hemen tahmin etmek, klasik anlamda, gerekirci bir görüştür. Ama hemen ve araya fasıla koymadan önceden görmek, aslında tahmin etmek değildir. Tahmin etmenin içine

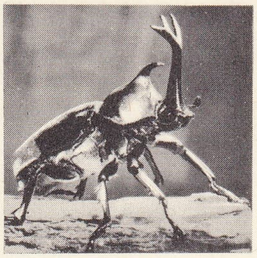

gergedan böceği

Foto. Cassel-Lane-Rapho (LAROUSSE)

afrika gergedanı

ereklik düşüncesinin bir nebzesi bile sızsa, bu kavram, ereklik anlayışına bürünür ve amaççı, normatif bir anlam alır. Bununla birlikte, deney yapan bilginin zihninde, tahmin ile işlemler zincirlemesinin birbirine nasıl karıştığı tasavvur edilebilir. Çünkü bilgin, işlemler zincirlemesinin sonucunu, geleceğin bir mıknatıs gibi çekici etki yapmasına bağlar. İncelemesinin tümdengelimli safhasında, fenomenleri, zaman boyunca izlemek eğiliminde olduğu halde, deneyimin gerekirciliği, bir sezgi ve bir tümevarım olarak ortaya çıkar; bu, araştırmanın psikolojik evresidir. Hattâ işlemleri yapan araştırıcının tahmini, hafızasının, hafızası da, görüşünün etkisindedir. Deneyleriyle normal ve aklî düzeni kavradığı için, binlerce kere doğrulanmış olan bu deneyle o anda yaptığı deneylemeyi karşılaştırır.

Bununla birlikte, önceden görme hayali, öngörme fikrine her zaman uygun düşmez. Geleceği, hafızamızın arkayı gösteren aynasından görebiliriz ancak. Nitekim, hatırlama gücünden tamamen yoksun kalmış bir beynin, herhangi bir şey tasarlayabileceği ve *özellikle* bir şeyi önceden görüp tahmin edebileceği söylenemez.

● *Olguların tabiî (ve bundan ötürü zamansal) oluşumu.* Demek ki, bir yanda, fenomenler, yani art arda belirlenmelerden geçen varlıklar söz konusu. Bu, *a posteriori* (deney-sonrası) bir gerekirciliktir. Öte yanda, insanoğlu, yani özne söz konusu. Bu özne, kendi iradesine uygun olarak hareket ettiğine inanmaktadır. Onu, sadece, önceden görmek ve kestirmek ilgilendirir; daha önceki belirleyici sebepler ilgilendirmez. Demek ki, erekli hale getirilmiş ve *a priori* (deney-öncesi) zihne mal edilebilen bu gelecek, ken dini deneyden önce değil de *deneyin kendisiyle* ortaya koyan gerekirciliğe, taban tabana karşıttır.

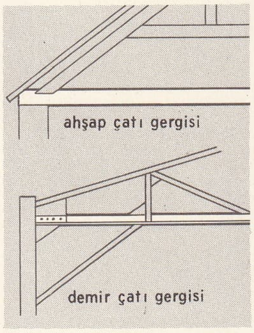

gergiler (inş.)

İstikbal hakkında iki görüş vardır: *gelecek* ve *oluş*. Önemli olan nokta, gerekirciliği oluş'a bağlamak ve gelecekten yani önceden görme ve tahmin etme'den ayırmaktır. Önceden görme ile ereklik arasındaki yakınlık her zaman açıkça görülmese bile ispatlanabilecek niteliktedir.

● *Tabiî ve deneysel gerekircilik.* Kısacası, gerekircilik iki ayrı düzeyde ortaya çıkar: **1.** evren ölçüsünde (süreç gerekirciliği veya tabiî gerekircilik). [Bu düzeyde, gerekirciliği tüm olarak kavrayamayız]; **2.** deneyimsel ölçüde (ilinti gerekirciliği). «Bizim deneyimsel gerekirciliklerimiz, genel bir gerekircilik üzerinde kabataslak çentikler gibidir ve bu genel gerekirciliğin serbest hayata serpiştirilmiş gerçekleşmelerinde, bizimkilere kıyasla, sürmek gibi baha biçilmez bir üstünlükleri vardır» (Eugène Bataillon). Bu tanım, evrensel (kozmik) veya tabiî gerekircilik ile deneyimsel gerekircilik arasındaki farkı iyice ortaya koymaktadır. Ayrıca, deneyimsel gerekircilik, astronomi bilgini, filozof, tarihçi, eğitimci, yargıç, tüccar, sporcu, zanaatkâr, işçi, köylü, işadamı ve sokaktaki adam için de geçerlidir. Siyasette olduğu gibi, iktisatta da oynadığı sosyal rol çok önemlidir. Sanatçılara da etkili olur. Nitekim, Marcel Proust, *Le Temps Retrouvé*'de (Yeniden Bulunmuş Zaman), yaşanmış tecrübelerini, ustalık ve incelikle çözümlemeden geçirmektedir; çaya batırılmış bir gevrek parçasının lezzeti, Proust'a, hatıralarını canlandırıp yazı gücünün bilincine varmasını sağlamakta ve yazarlığa girişmesine önayak olmaktadır.

«Gergef İşleyen Kız» Malik Aksel'in deseni

Gerekircilik, 1927'ye kadar, Laplace tarafından benimsenmiş olan mutlak ve klasik anlamını muhafaza etti. Ama bu anlam, gerekirciliğe karşı olan, fizikçiler tarafından reddedildi. Bunların ardından da, bitmez ütkenmez tartışmalara dalan ve en sonunda bir çıkmaza giden birçok bilgin ve filozof ortaya çıktı.

● *Gerekirciliğin buhranı.* 1927 Yılında ortaya çıkan bu fikir devriminin ilk belirtilerini acaba nerede bulabiliriz? Şüphesiz ki, Max Planck'ın kuvantum teorisinde. Ölümüne kadar (1947) bu büyük fizikçi, klasik gerekirciliğe sadık kalmıştı; oysa, ileri sürdüğü teori gerekirciliğin buhranına yolaçacaktı. Planck, gerekirciliğin, ancak kuvantum düzeyinde tehlikeye düştüğünü herkesten iyi bildiği halde, felsefî bir gerekirciliği, bilim açısından ısrarla savunmağa devam etti. Planck'ın hatası, birbirleriyle kısmen örtüşen *Kausalität* ve *Determinusmus* sözlerini özdeş gibi ele almasından ileri geliyordu. Max Planck'a göre, nedensel zincirleniş, ancak, önceden söyleme ile ispatlanabilir: «Bir olay, ancak, kesin olarak önceden söylenebildiği zaman nedensel olarak şartlanmış demektir.» Planck, bu konutu (postulat) ortaya koyar koymaz, bir başka durumu da görmek zorunda kalmış ve bu durumu şu sözlerle dile getirmişti: «Bir fizik fenomenin ortaya çıkışını önceden kesin olarak söylemek mümkün değildir.» Oysa, bu cümle, yukarıdaki konut ile açıkça çelişiyordu ve Max Planck yanılmış değildi. Ama gerekirciliğe karşı olan fizikçilere bir teminat vermek ve onlarla, fizik kanunlarının istatistik özellik taşıdığını kabullenmek istiyordu. Çünkü bunlar, olasılık kanunlarıydı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir: bu olasıcı fizikçiler (özellikle N. Bohr ve W. Heisenberg), ancak ve yalnız klasik gerekirciliği başarıyle çürütmüşlerdi. Bu gerekircilik ise, geleceği önceden keşfedici bir nitelik taşıyordu ve bundan ötürü metafizik bir renge bürünmüştü. Ama bu fizikçiler, A. Lalande'ın tanımladığı gerçek gerekirciliği, yani «önceki zorunlu sebepler»'e bağlı olan ve gerçekle, yani olayların karşılıklı etkisiyle ilintili olan gerekirciliği asla sarsamamışlardı. Heisenberg'in ileri sürdüğü bağıntılar, sonsuz küçük bir sistemde, herhangi bir ilk unsurun, hem durumunu hem de hızını *aynı zamanda* kesin olarak ölçmenin imkânsız olduğunu gösterdikleri için, gerekirciliği, mikrokozmoz düzeyinde, tartışma konusu olabileceğini ortaya koyuyordu. Başka bir deyişle, sistem hakkında statik açıdan elde edilen bilgi, bu sistemin dinamik eğilimleri hakkında sağlam bilgi edinilmesini imkânsız kılıyordu (bunun tersi de doğruydu). Bu *tamamlayıcılık* bağlantısını ortaya koymayı, A. Niels Bohr başardı. Demek ki, Heisenberg'in bağıntılarından, genellikle «dalga fonksiyonu» diye adlandırılan sistemin oluşuyle ilgili bir yanılma ve kesinsizlik ortaya çıkıyordu. Çünkü, klasik fizikte ve duyusal dünyada, gözlemcinin araya girmesini, önemsiz bir şey olarak ele almak mümkün olduğu halde, kuvantum fiziğinde, olayı tanımlayan şey, gözlenen sistemle gözlem âletlerinin meydana getirdiği bölünmez bütün'dü. Heisenberg'in kararsızlık bağlantıları, evrensel bir yankı doğurdu, gerekirciliği ister istemez sarstı. Gerçekten de, totoloji hız, belli bir yer değiştirme olduğunu gösterdiğine göre, hem yeri (konum'u) hem de hız'ı, aynı zamanda kavramak nasıl mümkün olabilirdi?

● *Yeniden ortaya çıkış ve gerekircilik.* Louis de Broglie, von Neumann'ın, dalga mekaniğinde olasılık dağılımları hakkındaki teoreminin ispatlanmasını şu konutta özetlemişti: «Dalgalanma mekaniğince kabul edilmiş bütün olasılık dağılımları, *bu dağılımların birini işin içine katan tecrübe yapılmadan önce bile,* fizik bir varlığa sahiptir.» Büyük fransız fizikçisi, von Neumann'ın ve Heisenberg'in görüşlerine katılmak için acele eden kararsızlık taraftarlarına da daha dikkatli hareket etmelerini tavsiye etmek istemişti: «Heisenberg bağlantıları, bu kesinsizlik durumlarından doğan sonuçların, daima Planck değişmezi'yle ilintili olduğunu gösteriyor. Demek ki, Heisenberg'in ileri sürdüğü kararsızlıklar, birbiriyle bağdaşmayan iki mümkün ölçünün (durumun ve hareketin niceliğinin ölçülmesi) sonuçları hakkındaki kararsızlıklardır. Bunlar, sadece *önceden görme* kararsızlıklarıdır ve bundan ötürü, parçacığın durumu ve hareket hali konusunda zorunlu ve doğru bir kararsızlığın bulunduğu anlamına gelmez». Mikrofizik düzeyinde ileri sürülen bu akılyürütme, Gaston Bachelard'ın felsefî düşüncesine yaklaşmaktadır. Bachelard şöyle diyor: «Bir fenomende, kararsızlığın var olduğunu ileri sürmek, bu fenomenin, kendisini belirleyecek bütün öteki fenomenlerden bağımsız olduğunu kabul etmek demektir.» Belli bir küçüklük düzeyinden sonra, gerekirciliğin geçerli olmadığını kabul etmek, bizim gözlem veya araştırma alanımızın dışında, karşılıklı etkiler olduğundan şüphe etmek anlamına gelecektir. Bağımsız olduğu ileri sürülecek bir fenomenin gerekirciliğe uygun hareket etmediğini söylemek ise, evren hakkındaki bugünkü bilimsel anlayışlara aykırı düşer.

● *Gerekirciliğin evrenselliği.* Klasik gerekirciliğin tam anlamıyle kurtulamadığı bu buhrandan, yeni bir gerekircilik ortaya çıktı. Bu yeni gerekircilik, tıpkı evrim gibi, kimi zaman teori, kimi zaman da fenomen havasına bürünmektedir. Bir bilgi teorisi ilkesi olması bakımından, bu yeni gerekircilik, olayların işleyişini, ancak gözlemden sonra ve deneyime göre düzenlemekte ve süreç olması bakımından da olayların art arda gelişini tespit etmektedir. Bu davranış, biyoloji bilgininin, bir bitki türünü, zaman boyutu boyunca bu türün sonsuz çeşitlenmelerini bir diyagram üzerinde izlemeğe çalışarak tespit etmek istemesine benzer. Her çeşit anlama ve kavrama, tabiatın içinde gözlenen olguların birbirinden çıkışı ilkesine dayanır. Ama, karşılıklı etkilerin sürecini evren çapında izleyebilme güçlüğü, insanoğlunu, ilinti sistemleri kurmak zorunda bırakır. Böylece, gerekircilik, önceden görme hayalini de içinde taşıyan bir deneyime katılır. Ne var ki, her önceden görme, hafızayı şart koşar; geçmişin deneyleriyle ve şimdi'nin canlı etkisiyle yüklü olan hafıza, insanoğlunu, bütün tehlikelerini göze aldığı bir geleceğe bağımlı kılabilecek güçtedir. (L)

GEREKLİ sıf. ve i. (*gerek*'ten *gerek-li*). *Yeni.* Yapılması veya olması uygun olan, yerinde olan: *Hiç merak etmeyin efendim. Hemen, gerekli yerlere gerekli gözcüler koyarız* (Kemal Tahir). *Bu yazıyı yazman gerekliydi. Esk.* Lâzım. (M)

GEREKLİK i. (*gerek*'ten *gerek-lik*). *Yeni.* Gerekli olma durumu. *Esk.* Lüzum, icap.

— Gram. Eylemin yapılmasının gerekli olduğunu bildiren isteme kipi. (Bk. ANSİKL.) *Esk.* Vücubî.

— ANSİKL. Gram. Türkiye Türkçesinde gereklik eki *—malı, meli*'dir; çekimi: tekil şahıslar: *gül-meli-y-im, gül-meli-sin, gül-meli;* çoğul şahıslar: *gül-meli-y-iz, gül-meli-siniz, gül-meli-ler.* Çekiminde şahıs zamiri menşeli (birinci tip) şahıs ekleri kullanılır. Gereklik eki, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış, Osmanlıcada kullanılmağa başlanmıştır. Eski devirlerde gereklik anlatımı, *gerek* kelimesi ile istek veya şart birleşik çekimiyle yapılırdı: (*tapsa gerek* [bulmalıdır]; *yazam gerek* [yazmalıyım] gibi).

Önceleri —malu, —melü (< *ma* + *—lu,* < *ma* + *—lıg*) şeklinde olan ek, partisip görevindeydi: *sev-melü güzel* (sevilecek güzel) gibi. Osmanlıcada gereklik eki olarak yay-

Foto. LAROUSSE

gınlaştı; son zamanlarda da *-malı, -meli* şekline geçmiştir. Bugün Azerîcede *-malı, -meli* eki partisip görevindedir. *Öğmeli gözel* (övülecek güzel) gibi. (M)

GEREKMEK geçz. f. (*gerek*'ten *gerek-mek*). *Yeni.* Gerek olmak, lâzım gelmek: *Eğer, kendisi gelmez de bizden birinin gitmesi gerekirse...* (Kemal Tahir). *Gerekirse canını bile ülküsü uğruna verebilirdi. Esk.* İcap etmek. (M)

GEREKTİRME i. (*gerektirmek*'ten *gerektirme*). *Yeni.* Mat. P önermesi doğru olursa, başka bir Q önermesinin de doğru olması niteliği. (L)

GEREKTİRMEK geçl. f. (*gerekmek*'ten *gerek-tir-mek*). *Yeni.* Gerekli kılmak: *Bu durum sizin daha fazla ders çalışmanızı gerektirir. Esk.* İcap ettirmek. (M)

GEREKSEMEK veya **GEREKSİNMEK** geçl. f. (*gerek*'ten *gerek-se-mek* veya *gerek-si-n-mek*). *Yeni.* Bir şeyi kendisi için gerekli, zorunlu görmek: *Yardımını gereksedim.* (*Eşanl.* İHTİYAÇ DUYMAK, MUHTAÇ OLMAK.)

◆ **Gerekseme** veya **gereksinme** i. *Yeni.* Gereksemek eylemi. *Eşanl.* İHTİYAÇ. (M)

GEREKSİZ sıf. (*gerek*'ten *gerek-siz*). *Yeni.* Gerekli olmayan, lüzumsuz, gerekmeyen: *Bakıyorum, hepsini de hem eksik bırakmışım, hem de bir sürü gereksiz, boş sözlerle doldurmuşum* (N. Ataç). [M]

GERE'LER, Batı Afrika'da, Fildişi Kıyısı'nın batısında ve Liberya'nın doğusunda yaşayan ve Kuru kavmine bağlı zenci topluluğu. Gere'lerin maskeleri meşhurdur; bu maskelerde, tabiî verilerden hareket eder, fakat bir ifadeye varmak için bunları değiştirirler. (L)

GERELTİ i. *Halk dili.* Engel. (M)

GEREMİCCA (Achille), italyan yazarı (Napoli 1897-ay.y. 1951). Faşist idare devrinde resmî bir görev almak istemedi, ama yazar olarak faaliyetini sürdürdü. *I Fantasmi della Mia Vita* (Hayatımın Görüntüleri) ve *Commedia di Maggio* (Mayıs Komedisi) adlı iki roman, *Amore Mattutino* (Sabah Aşkı) isimli bir hikâye derlemesi yayımladı. Ancak, kendini en iyi şekilde şiirlerinde ve Croce'nin çok beğendiği *La Virtù di Cenerentola* (Cenerentola'nın Fazileti) adlı dramatik fabl'inde ortaya koydu. (L)

GEREN i. *Halk dili.* Kuruyunca çatlayan toprak. (M)

GERENUK i. Somali'de yaşayan bir afrika antilobu; ceylan-zürafa. (L)

GERES (SERRA DO), Portekiz'de kütle, Minho ile Lima arasında. İspanyol Galicia'sının faylı bloklarını devam ettirir; 1 458 m. Ormanlar. (L)

GERGEDAN i. (fars. k.). Üç parmaklı, bir veya iki burun boynuzlu, toynaklı memeli hayvan. (Gergedangillerden.) Bk. ANSİKL.

— Böcekbilim. Kınkanatlı domuzlan böceği. Göğsünün ön kısmında arkaya kıvrık bir boynuzu vardır; kurtçuğu çürük meşe odununda yaşar. (İlmî adı *Oryctes nasicornis.*)

— ANSİKL. *Gergedan* ağır ve kuvvetli bir hayvandır (boyu 2 - 4 m kadar); ot ile beslenir, geviş getirmez; ürkek ve korkaktır. Ancak rahatsız edilirse saldırır. Çabuk hareket edebilir (dörtnala saatte 45 km). Fundalık yerlerde yalnız yaşar, bataklık bölgeleri de sever. Ömrü 50 yıl kadardır. Gebelik süresi 530 gündür. Gergedan türleri iki altfamilyada toplanır: *birboynuzlu gergedangiller, ikiboynuzlu gergedangiller.* Birinci altfamilyadan hint gergedanı (*Rh. Unicornis*), böğürleri kalın levhalarla kaplı, gövdesi zırhlı bir hayvandır; Cava gergedanı (*Rh. Sondaicus*) ise seyrek bulunur; ikinci altfamilyadan olanlar: sumatra gergedanı (*Didermoceros Sumatrensis*), afrika «kara» gergedanı (*Diceros bicornis*) [Kamerun], afrika ve burchell «beyaz» gergedanı (*Ceratorhinus Simum*) [Doğu Afrika]. Bütün bu hayvanlar çok seyrek bulunur; Asya'da yaşayan türler ise tükenmek üzeredir. (L)

Gergedan, Eugène Ionesco'nun oyunu. İlk defa 1960 yılında Fransa'da ve o yıl içinde de Devlet tiyatrosu tarafından Ankara'da oynandı. Herkesin bir bir gergedanlaştığı küçük bir taşra şehrinde ve yazarın bir bakıma sözcüsü olan Béranger bu salgına karşı koyan tek kişidir. İnsanoğlunun durumundaki saçmalığı en inandırıcı bir şekilde ortaya koyan bu eser, her şeye rağmen bizi insanlık onurumuza dört elle sarılmağa çağırır. (M)

GERGEDANGİLLER çoğl. i. Gergedanları kapsayan memeli hayvanlar familyası. (L)

GERGEDANKUŞLARI çoğl. bls. i. Zool. Bk. KALAO.

GERGEF i. (fars. *kār,* iş ve *-gāh* yer ismi'nden *kārgāh* > *kārgef* > *gergef*). Üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeğe yarayan dört köşe kasnak: *Şimdi annesinden ziyade bazı iyi kalbli ve alâkalı komşuların sayesinde nakış, gergef ve biraz da dikiş öğreniyor...* (Sabahattin Ali).

— İşlemec. Bez üzerine elle yapılacak herhangi bir işleme için bezi germeğe yarayan âlet. (Birbirleri üzerine sıkıca oturan, çember halinde veya köşeli, iki çerçeveden meydana gelir; gerilecek bez bu iki çerçeve arasına yerleştirilir.) || El basma işlemlerinde kullanılan ve üzerine basma çıkarılacak ıslak bezi gergin halde tutmağa yarayan dik dörtgen germe çerçevesi. || *Gergef kayışı,* çok sıkı dokunmuş bir kumaş veya deriden yapılmış ve üzerine gerici iplerin geçirilmesi için özel delikler açılmış bir çeşit yassı şerit. Özellikle el basmacılığında kullanılan gergeflerde bulunan bu tip gergi kayışları, üzerine baskı yapılacak kumaşın gergef üzerinde gerili kalmasını sağlar. (L)

GERGER, Doğu Anadolu bölgesinde (Adıyaman ili) ilçe merkezi; 2 314 nüf. Adıyaman'ın kuzeydoğusunda dağlık bir kesimde; yüksl. 950 m. Çevresine bağlayan yolların bozukluğu sebebiyle gelişemedi. 1954'ten beri ilçe merkezidir. Adıyaman'a 102, Malatya'ya 106 km uzaklıktadır. — *Gerger ilçesi,* 702 km², 29 385 nüf. Merkez ve Taraksu bucaklarına ayrılmıştır. Tahıl tarımı. Hayvancılık. Bağcılık. (M)

GERGİ i. (*germek*'ten *ger-gi*). *Halk dili.* Germe âleti. || *Esk.* İşkence âleti.

— Balıkç. Bazı ağların gözleri arasına açık durmaları için konan küçük çubuk.

— Dülgerlik. Bir yapının yükünü azaltan veya bu yapının bütününü yıkabilecek nitelikteki yükün etkisi altında bir germe kuvvetini karşılayan parça. (Bk. ANSİKL.) || Bir duvarın dikliğini koruyan veya yapı iskeletindeki iki parçanın ayrılmasını önleyen parça. || Bir ucundaki delikten bağlama demiri geçirilerek, öbür ucu döşeme kirişlerine veya çatı kirişlerine bağlanan ve duvarların ayrılmasını önleyen yassı demir çubuk. || Ahşap çatı makaslarının birleşmesinde, makas kirişlerinin ayaklarını taşıyan parça: Çekme kuvveti altında çalışan, gergi makas kirişlerinin ayaklarının ayrılmasını ve bunların yatay kuvvetlerinin duvarlara geçmesini önler. || Madenî veya karma makaslarda, bırakma kirişinin görevini yapan madenî çubuk.

— İnş. Yatay olarak yerleştirilen ve çatının iskeletini taşıyan üçgen şeklindeki tahtalar. (Tahtaların uçları duvar veya direklere dayanır.) [*Bırakma kirişi* de denir.] || Bir kubbenin inşasında yatay olarak yerleştirilen tahta parçalar. || *Çatı arası gergisi,* çatıyı meydana getiren üçgenin tabanını ve paralel yamuğun üst tabanını teşkil eden tahta parçalar. || *Kalkık gergi,* çatı bağlantı uçlarıyle bırakma kirişi arasındaki tahta kısım.

— Mekan. *Gergi başlığı,* özellikle düşey kullanılan vargel testerelerinde, testere lamasının çalışması için gerekli gerginlik ve sertliği sağlayan ve testerenin uç kısımlarına yerleştirilen parça. || *Gergi kasnağı,* kasnaklarla kayışın değme yayını büyütmeğe yarayan ve kayış yoluna yerleştirilen gale. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Gergi tahtası,* üzerinde yaş derilerin kurutulduğu çerçeve. || *Gerçi çıtası,* bir ipi bükerek gerçek için arasından geçirilen tahta parçası: *Testerenin gergi çıtası.* || *İskele gergisi,* sabit bir iskelede yatay olarak yerleştirilen ve iskelenin dikmelerine kayış veya zincirlerle bağlanan tahta parçalar. (İskelenin taban tahtasını taşıyan kirişler bu gergilere dayanır.)

— Tekst. *Gergi çengeli,* basma sanayiinde, üzerine desen basılacak kumaşın gergin durması için kullanılan bir tip çengel. || *Gergi çubuğu,* el dokuma tezgâhlarında, çözgü ipliklerini germek için levendi çevirmeğe yarayan çubuk. || *Gergi makarası,* iplik sarma çıkrığının, ipliği germeğe ve gevşetmeğe yarayan hareketli parçası.

— Termik. Bir kazanın çeperlerini dışarıya doğru iten basınç kuvvetine karşı koymak için, kazanın karşılıklı çeperlerine perçinlenen, yuvarlak demirden yapılmış travers. || *Gergi boruları,* su borulu kazanlarda, boru demetlerinin arasına yerleştirilen ve germe derimi vazifesi gören boru.

— ANSİKL. Dülgerlik. *Gergi,* üzerine çekme kuvveti uygulanan bir parçadır. Taşıdığı yükü, ortasına bir pekiştirme çemberiyle civatalanan çatı babasına aktarır. Bir döşemeyi taşıyabilecek güçtedir. Demir çatılarda gergi, ya tek parçadır ya da birbirine çemberlerle bağlanan iki parçadan meydana gelir.

— Mekan. *Gergi kasnağı,* mili üzerinde boşa dönen bir gale ile, galenin yumuşak kayış lifine basmasını sağlayan bir gergi ağırlığından meydana gelir. Bu sistem, kasnaklardan birinin ötekine oranla çok küçük veya kasnakların birbirine çok yakın olduğu durumlarda, küçük kasnak üzerindeki kayışın kavradığı yay çok az olduğu zaman uygulanır. Gergi kasnağı, bu yayın boyunu ve böylece küçük kasnak üzerinde kayışın tutunma gücünü arttırır. Gergi kasnağı kayışı yorduğu için, kayışların esnek ve yumuşak deriden yapılması gerekir. (LM)

GERGİCEK i. (*gergi*'den *gergi-cek*). Sandalyenin ayaklarını birbirine tutturmak için aralarına bağlanan çubuk. (M)

GERGİN sıf. (*germek'ten ger-gin*). Gerilmiş olan: *Geceleri pencerelere üst kenarları gergin bir iple büzülen, sararmış patiska perdecikler çekilirdi* (Ş. S. Aydemir). || Gerilerek düzleşmiş: *Aydınlıkta gergin karnın çıplaklığını görünce* (Kemal Tahir). || — *Mec.* Kopacak gibi incelmiş: *Münasebetler gergin vaziyette idi.* || Huzursuz, sinirli: *Ama her halde mücadele etmek, daima gergin bir hayat geçirmek için yaratılmış bir insandı* (Ş. S. Aydemir). *Dudağının bir tarafını aşağı aşağı çeken çarpık tebessüm hâlâ yerinde fakat yüzünün gergin ifadesi değişiyor* (H. E. Adıvar).

— Fonet. Ses organlarının kuvvetle gerilmesiyle telâffuz edilen fonem (yumuşak veya gevşek ünsüzle karşılaşan «*gergin* veya *kuvvetli ünsüz*»den de söz edilir.)

— Fonol. Akustik bakımdan tayfta açık olarak tanımlanan seselim alanları, toplam enerji niceliğinin artması ve süresinin uzamasıyle, telaffuz yönünden de hareketsizlik anına oranla ses organlarının en çok şekil değiştirmesi şeklinde beliren ayırıcı özellik.

◆ **Gerginleşmek** dönşl. f. Gergin hale gelmek. || *Mec.* Huzursuzlaşmak.

◆ **Gerginleştirmek** geçşl. f. Gergin hale getirmek. (M)

GERGİNLİK i. (*gergin*'den *gergin-lik*). Gergin olma hali: *Çarşafın gerginliği bozulmuş.* || *Mec.* Huzursuzluk, anlaşmak: *Aralarındaki gerginlik üç aydır devam ediyor.*

— Tekst. Çözgü levendinin çok hızlı dönmesini önlemeyen bir frenin dokuma süresinde çözgü tellerine yaptığı etki. (L)

GERGONNE (Joseph Diez), fransız matematikçisi (Nancy 1771-Montpellier 1859). *Annales des Mathématiques* adlı matematik dergisinin kurucusu ve müdürü (1810-1831). Özellikle projektif geometride ikililik ilkesini inceledi. (L)

GERGOVİA. Esk. coğ. Galya'da şehir, Arverni bölgesinde bazaltlı bir yaylada, Clermont-Ferrand'ın 6 km güneyinde. M. Ö. 52'de Vercingétorix burada Sezar'ın kuşatmasına başarıyle karşı koydu. Kanlı bir sa-

GERGOVİA

Foto. Le Boyer (LAROUSSE)

vaştan sonra Vercingétorix Romalıları ordugâhlarına püskürttü. Sezar kısa süre sonra kuşatmayı kaldırdı. Şehrin yeri XVI. yy. da bulundu. İlk kazılar XVIII. yy.da yapıldı. Napoléon III zamanında ve İkinci Dünya savaşında yeniden başlanan kazılarda bulunan tarihöncesi kulübeler birtakım yeni yargılara yolaçtı: Vercingétorix zamanında şehirde sürekli olarak oturulmuyor, şehir ancak barınak olarak kullanılıyordu; gerçek şehir (galya-roma) ise ancak I. yy. da kuruldu; o tarihte bir hac yeri (tapınaklar M.S. III. yy.a kadar ziyaret edildi) ve sanayi pazarıydı (demirciler ve tunççular). Oppidum'un Tiberius zamanında boşaltıldığı, ancak birbirinden uzak birkaç çiftliğin kaldığı sanılır. Sezar ile çarpıştığı savaşta Vercingétorix'in birlikleri oppidum'un güneyi boyunca Risolles (burada hâlâ taştan yapılmış duvar izlerine rastlanır) Jussat ve Roche-Blanche tepeleri üzerinde uzanan taraçalarda toplanmışlardı. Roche-Blanche tepesini ele geçiren Sezar, Galyalıların ova ve suyle bağlantısını kesti. Bugünkü Orcet'nin kuzeyinde yer alan ve öncekine çifte hendekle bağlanan büyük ordugâh, 630 × 560 m boyutlarında bir dörtgen meydana getiriyordu. (L)

GERGUR, Cezayir'de kütle; Tell Atlaslarına bağlıdır ve Biban dağlarının doğuya doğru uzantısını meydana getirir; 1 613 m. Bu-Sellem vadının (Sahil vadının kolu) derin boğazları tarafından aşılır. Çinko madenleri. (L)

GERHAERT Leyden'li (Nikolaus), felemenk heykeltıraşı (Leyden 1430 - Viyana 1473). 1462'den başlayarak Trier'de (başpiskopos Jacop von Sierck'in mezarı), Strasbourg'ta (eski şansölyelik binasında büstler), Baden'de (eski mezalıktaki çarmıh), Viyana'da (Stephansdom kilisesinde imparator Friedrich III'ün mezarı) [1469] çalıştı. (L)

GERHARD (Edvard), alman arkeoloğu (Poznan 1795 - Berlin 1867). Roma Arkeoloji enstitüsünün kurucularındandır. Platner ile birlikte *Beschreibungs Rom* (Roma'nın Tasviri) adlı bir eser yazdı. Başlıca eserler: *Anthike Bildwerke* (Eskiçağ Sanat Eserleri) [1827-1844]; *Auserlesenen Vasenbilder* (Yunan Vazoları Üstündeki Resimlerden Seçmeler) [1839-1847]; *Etruskische Spiegel* (Etrüsk Aynaları) [1839-1845]. Ayrıca yunan mitolojisi, etrüsk vazoları konularında kitapları vardır. (L)

GERHARD (Hubert), hollandalı heykeltıraş (Amsterdam ? 1540 ve 1550 arası - Münih 1620). Bir süre İtalya'da yaşadı, sonra Almanya'ya yerleşti (1581). Bavyera kralı Wilhelm V. Fugger'ler, Avusturya kralı Maximilian ve Brüksel'li İsabelle hesabına çalıştı. Jean de Bologne'dan esinlenen üslûbu, özenticilik ile ölçülü bir gerçekçiliği bağdaştırır (Münih'te San Michael kilisesi, Bavyera Millî müzesi, Augsburg'da Augustus çeşmesi). [L]

GERHARD (Roberto), isviçreli besteci (Valis, İspanya 1896). Pedrell ve Schönberg'in öğrencisiydi. On iki ses kuramını benimsedi ve Barcelona'da dersler vererek yaydı. Daha sonra Cambridge'te öğretmenlik yaptı. Bir opera (*The Duenna*, 1949), baleler (*Ariel*, 1936; *Barcelona Geceleri*, 1938; *Don Kişot*, 1950), bir zarzuela (*El Barbeillo de Lavapiès*, 1954), iki senfoni (1941, 1953), bir kantat, iki konçerto, oda müziği besteledi. (L)

GERHARDSEN (Einar), norveçli siyaset adamı (Oslo 1897). Yol işçisiydi, 1919'da sendika başkanı oldu. 1925'te Norveç Sosyalist Partisi Oslo bölümü sekreterliğine, sonra parti genel sekreterliğine seçildi. 1940'ta alman orduları Norveç'i işgal ettiği sırada Oslo belediye başkanıydı. Görevini bırakmak zorunda kaldı. Tutuklanarak Almanya'ya götürüldü. 1945'te başbakan oldu, 1951'de iktidardan düşürüldü. 1955'te yeniden başkanlığa getirildi, bu defa 1965'e kadar bu görevde kaldı. 1965'te tekrar milletvekili seçildi. (L)

GERHARDT (Charles Frédéric), fransız kimyacısı (Strasbourg 1816-ay.y. 1856). Giessen'de Liebig, Paris'te Chevreul ile çalışarak kimya bilgisini geliştirdi. 1848'de Paris'te bir Tatbikî Kimya okulu açtı. 1855'te Strasbourg fakültesine profesör olarak tayin edildi. Kediotu, kimyon, tarhun otu esansları ve salisilik asit üzerinde incelemeler yaptı, 1842'de kinini ve sinkonini potasyum hidroksitle ısıtarak kinolein'i elde etti, 1852'de asit anhidritlerini keşfetti. Anorganik kimyayı organik kimyaya bağlayarak, «benzeşik seriler» kavramını geliştirdi (1843) ve Wurtz'den önce, tipler teorisini açıkladı. Dostu Laurent ile birlikte atomik notasyonu ortaya atanlardan biridir. Berzelius ve Liebig'in eserlerinin tercümesinden başka, *Traité de Chimie Organique* (Organik Kimya) adlı bir kitap da yayımladı (1853). [L]

GERHARDT (Elena), alman kadın opera şarkıcısı (Leipzig 1883-Londra 1961). 1903'te Arthur Nikisch ile «lied geceleri»ni düzenledi ve bu müzik gecelerini Avrupa ve Amerika'da başarıyla sürdürdü. Wolf'un lied'lerine özellikle uyan bir mezzo-soprano sesi vardı. Son yarım yüzyılın en üstün konser şarkıcısı sayılır. Londra'da şan dersleri verdi. (L)

GERHARDT (Karl Christian Adolf), alman hekimi (Speyer 1833 - Berlin 1902). Burun - boğaz ve çocuk hastalıkları mütehassısı. Jena (1861-1872), Würzburg (1872 - 1885) ve Berlin'de (1885'ten sonra) tıbbî klinik profesörlüğü yaptı.

Gerhardt belirtileri. Hastanın durumu değişince akciğer vuruşlarında beliren ses değişikliği. (Bu belirti veremlilerde göğüste boşluk bulunduğunu gösterir.) ‖ Gırtlak hareketsizliği (aort anevrizmasından doğan bir solunum güçlüğünü belirtir).

Gerhardt tepkimesi, ürede ketonlu maddelerin araştırılması metodu. (L)

GERHARDT (Paul), alman şairi (Gräfenhainichen 1607-Lübben 1676). Protestan kilisesi rahibiydi. Dinî tartışmalara katıldı. Büyük seçicinin, dinî toplulukları birleştirmek amacını güden kararına karşı geldiği için görevinden alındı. Yüz otuz dört ilâhinin sözlerini yazdı; bunlarda, düşünce yüceliğini halk şiir geleneğiyle uzlaştırdı. Şiirlerinde, zamanın barok zevki ağır basar. (L)

GERHARDTİT i. (fransız kimyacısı Ch. F. *Gerhardt* > fr. *gerhardtite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî bakır nitrat. (L)

GERHONOTUS i. Meksika ve Orta Amerika'da yaşayan babaköş çeşidi. (Familyanın genel eğilimine aykırı olarak *gerhonotus*'un bacakları iyi gelişmiştir; bunlar yalnız gövdenin her iki yanında bulunan deri kıvrımlarından tanınır. Yürüyüşü kertenkeleye benzer. Köryılansıgillerden.) [L]

GERİ i. (esk. türk. *kirü*'den). Arka tarafın biraz uzağı: *Bir çocuk gibi hayret etmiş / Karanlıkta sular gerisinde* (F. H. Dağlarca). *Bizim iki üç adım gerimizden geliyor.* (*Zt.* İLERİ.) ‖ Başka, gayrı: *Bütün bildiği anlattığımdan ibaret, gerisi yalan.* ‖ Bir şeyin sona kalan kısmı, sonuç, son: *Bekir Sami Bey, gerisini bekledi Cemil'in sözü bitirdiğini anlayınca güldü* (Kemal Tahir). *Sen dilekçeyi yaz, gerisini bana bırak.* ‖ Geçmiş, mazi: *Sevdim Allah'ı da, peygamberi de / O alay kaldı hep geride* (Tevfik Fikret). *Çocukluğum, hatıram / Ve ne sevdalar serde / Bıraktım gerilerde* (N. F. Kısakürek). ‖ İnsan ve hayvanların boşaltım organının dış kısmı.

◆ Sıf. Arkada bulunan, arkada kalan: *Evin geri tarafı.* ‖ [Saat için] Zamanı olduğundan eksik gösteren: *Bu saat geri galiba.* ‖ *Mec.* Benzerlerinden daha alt seviyede bulunan, gelişmemiş: *Geri zekâlı.*

— Ask. *Geri çekilme,* daha elverişli şartlar altında savaşa devam etmek amacıyle, bir askerî birliğin düşmandan çözülerek başka bir mevziye veya bölgeye hareket etmesi. (*Eşanl.* RİCAT.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Geri hizmet,* silâhlı kuvvetler içerisindeki birliklerin çeşitli ihtiyaçlarını sürekli olarak karşılamak ve gerekli hizmetlerin yürütülerek birliklerin her an göreve hazır bulundurulmasını sağlamak için yapılan idarî işlerin tümüne verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geri mevzi,* geri çekilmeye karar veren bir birliğin, plana göre, geride yeniden savunmaya uygun bir kesimde hazırladığı ve berkittiği mevzi. Bk. ANSİKL.

— Astron. *Geri hareket,* doğru yönün ters yönünde gerçekleşen hareket. (Duran yıldızlara göre batıya doğru kayma.)

— Astronotik. *Geri itiş,* bir uzay aracının füzeyle durdurulması. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Geri çağırma,* yelken yarışlarında, depar çizgisini kararlaştırılan zamandan önce geçen tekneyi geri çağırıp yeniden depar çizgisinden geçmesi için hakemin verdiği işaret. ‖ *Geri kaymak,* [Rüzgâr için] Eskisine göre daha kıçtan, pupaya yakın esmek. ‖ *Geri taraf,* geminin kıçı. (*Eşanl.* PUPA.) ‖ *Geriye eğik,* geminin, ekseni doğrultusunda kıça doğru eğimli oluşu: *Yelkenli kotraların direkleri genellikle geriye eğiktir.* (Kıç bodoslamasının omurga ile meydana getirdiği bazen dik, fakat genellikle geniş olan açı.) ‖ *Rüzgârı geriden almak,* yelkenli bir gemide, gemiye ileri doğru bir itiş sağlamak için, rüzgârı geminin arka tarafından yelkenin içine almak.

— Eğ. *Geri sayma,* geriye doğru ikişer ikişer - veya üçer üçer v.b. saymağa dayanan söl alıştırmaları.

— Mat. ve Mant. *Geri dönüşle hesaplama* veya *tanımlama,* her biri, kendinden öncekilerle tanımlanmış veya belirlenmiş olan bir belirsiz önermeler serisinin hesaplanması veya tanımlanması. ‖ *Geri dönüşle ispatlama,* ayrı ayrı numaralanmış bir sonsuz önermeler dizisinin doğruluğunu, bu önermelerden birincisinin doğru olduğunu ve *n*'inci önermenin doğruluğu kabul edilmişse ondan sonrakinin doğruluğunun da sonuç olarak bundan çıkacağını göstererek ispatlama. (Buna, tam tümevarım yoluyle ispatlama da denir.) •

— Mekan. *Geri getirme kuvveti,* geri getirme yayı veya tertibatının bir parçaya uyguladığı kuvvet. ‖ *Geri getirme yayı,* gerildiği zaman, mekanik bir düzendeki bir parçanın ilk durumuna gelmesini sağlayan yay.

— Oto. *Alevin geri tepmesi,* patlamalı bir motorda, alevin karbüratöre sıçraması şeklinde ortaya çıkan olay. (Geri tepmenin başlıca sebepleri, kendiliğinden ateşlenme, aşırı ısınmadan sonra supap kolunun yatağında tutukluk yaparak egzos supabını iyice kapatamaması veya çok fakir bir yakıt karışımı kullanılmasıdır.) [ÖKSÜRME de denir.] ‖ *Marş kolunun geri tepmesi,* marş koluyle motor çalıştırılırken, silindirlerden birinde ateşlemenin daha erken başlaması yüzünden motorun ters dönmesiyle meydana gelen tepme.

— Psikiyatr. *Geri zekâlılık.* Bk. ANSİKL.

— Sil. *Geri tepme,* merminin atılışı sırasında, bir ateşli silâhın namlusu içinde gazların geriye doğru sıkıştırmasından ileri gelen hareket. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Geri tepme çukuru,* büyük açılarla yapılan atışlarda, topun geri teptiği zaman toprağa çarpmaması için, kundak çatallarının arasında kalmak üzere yere kazılan çukur. ‖ *Geri tepme düzeni.* Bk. FREN.

— Sine. *Geriden gösterim,* önünde gerçek oyuncuların bulunduğu ve dip dekoru yerine geçecek olan bir buzlu cama bir filmi yansıtmaktan ibaret olan sinema hilesi (msl. otomobil sahneleri). [Manzaranın filmi dışarda, oyuncularınki de stüdyoda çekilir.] ‖ *Geriye dönüş,* bir filmi ters yönde çevirmekten ibaret olan sinema hilesi. Bu durumda olay sonundan başlar ve başında biter. (Bu tür çekimde, tabağa kırılmış bir yumurta, kabuğuna tekrar giriyormuş hissini verir.)

— ANSİKL. Ask. *Geri çekilme,* düşmanla aradaki mesafeyi açmak, dost kuvvetlerin destek mesafesine yaklaşmak, daha elverişli bir arazi kesiminde güven altında bulunmak, üst kumandanlığın plan ve tertiplerine uymak veya başka bir bölgede değişik bir görev almak gibi amaçlarla yapılabilir. Geri çekilmeğe, düşmandan çözülme tamamen sağlandıktan ve düşmanın muhtemel hareketleri keşif ve gözetleme altında bulundurularak, artçılar himayesinde yürüyüş düzenlerinin alınması tamamlandıktan sonra başlanabilir.

Gündüz düşman ateşi ve keşif daha yoğun olduğu için, geri çekilme harekâtı, hazırlıklara gündüzden başlayarak gece yapılır. Geride tutulacak yeni mevzi önceden araştırılıp tespit edilerek ilgililere bildirilir. Böylece, yeni mevziye yerleşme, tertiplenme ve yeniden savunmaya hazırlanma güven altında yapılmış olur.

● *Geri hizmet.* Silâhlı kuvvetlerin, stratejik ve taktik anlama girmeyen her çeşit faaliyet ve hareketleri ***geri hizmet,*** yani

GÉRICAULT sağdan sola, «İmparatorluk Muhafız Avcı Subayı Hücumda» Louvre müzesi, Paris; «Nalbant'ın Bayrağı» (özel koleksiyon); «Savaşı Terk Eden Yaralı Süvari» Louvre müzesi, Paris

«idarî hareket» olarak nitelendirilir. Bugün lojistik ikmal ve hizmetler olarak belirtilen bu faaliyetler, genellikle her çeşit ikmal, sağlık, veteriner, tahliye, ulaştırma ve diğer çeşitli hizmetlerden ibarettir.

● *Geri mevzi.* Prensip olarak, bir savunma mevzii hazırlanırken, bu mevzinin düşman eline geçmesi halinde geride savunmaya elverişli ikinci ve üçüncü geri mevziler de hazırlanır. Geri mevzinin yeri, düşmanı, başladığı taarruza geride de devam edebilmek için kuvvetlerini yeni bir plana göre gruplandırmak ve tertiplemek zorunda bırakacak şekilde seçilmelidir. Bütün şartlarda geri mevzinin asıl mevziden, en az düşman destek topçusunu mevzi değiştirmek zorunda bırakacak kadar geride bulunması gerekir.

— Astronotik. Atmosfer bulunmayan bir ortamda, uzay aracını durdurmak için başvurulabilecek yol, aracın hareket yönünde gaz püskürten bir füze kullanmaktır. Ay'a iniş de böyle gerçekleştirilmiştir. Eğer uzay aracı, Yer gibi, atmosferi olan bir gökcismi üzerine inecekce, *geriletici** füzeyle yapılan frenleme yalnız aracın bu atmosfer içine girmesini sağlar, atmosferin direnci de gerekli yavaşlamanın büyük bir kısmını verir. Bu durumda, geriletici füzenin etkisi, araca yok edilmesi istenen hızı veren füzenin etkisinden çok daha az olabilir. Sovyet «Vostok»ları ve amerikan «Mercury» lerinin 1961 ve 1962'de Yer'e dönüşlerini sağlayan geriletici füzelerin prensibi de böyleydi.

— Psikiyatr. *Geri zekâlılık,* basit geri zekâlılık ile eblehlik arasında yer alan zihin geriliği şeklidir ve 2 ilâ 6 zekâ yaşı arasında değişen bir düzeye tekabül eder. Dikkatin kararsızlığı, hafızanın zayıflığı ve hüküm verme, akıl yürütme, genel ve soyut fikirlerin kavranması gibi zihnî fonksiyonların yetersiz oluşu, geri zekâlılığın belli başlı özelliklerindendir. Geri zekâlıların duygunluk hayatı çeşitli farklar gösterir. Duygusuz ve kayıtsız geri zekâlılar kontrol altında tutulmak şartıyle hafif elişleriyle uğraşabilirler; öfkeli, heyecanlı ve sapık olanlar ise sürekli olarak yardım görmeğe muhtaçtırlar.

— Sil. Bir ateşli silâhın *geri tepme*'si, barut gazlarının zinde kuvvetine ve merminin kütlesi ile topun geri tepen kütlesinin değerlerine bağlıdır. Sürtünme gözönüne alınmamak şartıyle, silâhın v geri tepme hızı ile merminin V ilk hızı arasında $Pv = pV$ bağıntısı vardır. Burada P geri tepen kütlenin ağırlığı, p ise merminin ağırlığıdır. Demek ki, geri tepme hızı, p/P ile orantılıdır. Geri tepme kuvvetini sınırlandırmak için uzun süren fren*lerden yararlanılmış, daha sonra namluyu atış vaziyetine getirmek üzere bu kuvvetin toplanması yoluna gidilmiştir; bu, icra* tertibatlarının bulunmasına yolaçmıştır.

◆ Zf. Geriye, arkaya doğru: *Savaşlarda geri çekilmelerin yalnız güçsüzlükten, bozulmaktan ileri gelmediğini unutmayalım* (Kemal Tahir). ‖ —*Esk.* Sonra: *Şimdiden geri.* ‖ Tekrar.

— ÇEŞ. DEY. *Geri basmak,* geri geri gitmek. ‖ *Geri çevirmek,* alınan bir şeyi istemeyip geri vermek, iade etmek: *Bir hediyeyi geri çevirmek.* (Kişi için) Gerisin geriye göndermek: *Adamcağızı geri çevirmişler.* ‖ *Geri dönmek,* tekrar geldiği yere gitmek: *Bakınız kalfa, dedi, gitmedim, geri döndüm* (R.H. Karay). ‖ *Geri durmak,* (herhangi bir eylemi yapmaktan) kaçınmak, çekinmek: *Sen sanıyor musun ki, yapılacak bir şey olsaydı geri duracaktım?* (R.N. Güntekin). ‖ *Geri gelmek,* geldiği yere tekrar dönmek: *Adresi yanlış yazmışsın mektup geri geldi.* ‖ *Geri göndermek,* geldiği yere tekrar gitmesini sağlamak. ‖ *Geri kalmak,* benzerlerinin seviyesine ulaşamamak: *Biz Avrupa milletlerinden çok geri kalmış olduğumuzu inkâr etmeyiz ve medeniyetçe onlara yetişmek için bütün kuvvetimizle çalışacağız* (Z. Gökalp). Sonraya bırakılmak: *Maç geri kaldı.* Arkada kalmak: *Eski şampiyon bu yarışta geri kaldı.* ‖ *Geri komamak,* hiç çekinmeden yapmak, yapmamazlık etmemek: *Elinden gelirse geri koma!* ‖ *Geri vermek,* iade etmek.

◆ Ünl. «Geri dön veya geri git» anlamında kullanılır.

◆ **Geri geri** zf. Geriye doğru, gerileyerek: *Geri geri yürüyerek kapıdan çıktı.*

— DEY. *Ayakları geri geri gitmek,* gönülsüz ve istemeye istemeye yürümek: *Rabia yukarıya çıkarken ayakları geri geri gidiyordu* (H.E. Adıvar).

◆ **Gerisin geriye** bls. zf. Geldiği yere veya bulunduğu yerden ters yöne doğru: *Gerisin geriye koşmıya başladı* (Sabahattin Ali).

GERİ i. At arabalarında, arabanın içini kaplayacak büyüklükte, köşelerinden arabanın korkuluğuna bağlanan, içine saman veya tahıl koyulan büyük çuval: *Gerisini kapı yanında oturan bir ihtiyarın önüne bıraktı* (A.H. Tanpınar). [M]

GERİ veya **GERİN,** Kıbrıs'ta (Lefkoşe bölgesi) köy; 846 nüf. (1960). [L]

GERİATRİ i. (fr. *gériatrie*'den). Bk. JERİATRİ.

GÉRICAULT (Theodore), fransız ressamı (Rouen 1791-Paris 1824). 1808'de Carle Vernet'nin atelyesinde resme başladı, sonra Guérin'in atelyesine girdi; burada Géricault'nun gerçek ustası olan Gros'nun başlattığı romantik akım ile akademici akım bağdaştırılmağa çalışılıyordu. *İmparatorluk Muhafız Avcı Subayı Hücumda* adlı tablosu (Louvre müzesi) 1812 sergisinin hâdisesi oldu; *Savaşı Terk Eden Yaralı Süvari* adlı tablosunda da görülen (1814) [Louvre] ateşli üslûp, desen ve renklerindeki güçlülük yadırganmıştı. Bourbon'lar geri dönünce, binicilik sevgisi sanatçıyı kralın Maiyet Süvari birliğine sürükledi; bu görevde birkaç ay kaldı. 1817'de gittiği İtalya'da Michelangelo'yu keşfi, hayatının dönüm noktası oldu. 1819'da Paris'e döndü; 1816'da Méduse'ün uğradığı deniz kazasından esinlenen büyük bir tablo (4,91 × 7,16 m) yapmağa koyuldu: *Le Méduse'ün Salı.* 1816'da bu tablonun da ver alacağı, romantik okulun gerçek bildirisi niteliğindeki bir sergi için Londra'ya gitti. Kazandığı başarı İngiltere'de üç yıl kalmasına yolaçtı; bu sırada taşbasmalar, sayısız desen ve aralarında ünlü at yarışı tablosu *Derby d'Epsom* da (Louvre) bulunan birkaç yağlıboya yaptı. İngiltere'den hasta döndü, attan düştü ve bir daha iyileşmedi.

Géricault'nun eserinde dikkati çeken marazî yapı, çocukluğunu besleyen Terör devri hikâyelerinin sonucu olabilir. Kesin olan husus, *La Méduse'ün Salı* dışında sanatçının daha pek çok şaşırtıcı eser (özellikle *Salpêtrière* hastahanesindeki delilerin portreleri) verdiğidir: *Kumsaldaki Kadın Cesedi* (1815, Brüksel müzesi), *İdam Edilmişlerin Kelleleri* (1819, Stockholm müzesi), suluboya ile *İdam* (1821, Rouen müzesi), *Mazeppa* (1822) gibi. Géricault'dan kalan yağlıboyalar arasında şunları da saymak gerekir: İlk önemli tablosu olan *Nalbant'ın Bayrağı* (1811), *Av Dönüşü* (1815, Besançon müzesi), *Gemi Azıya Alan At* (1820, National gallery), *Barbieri'lerin Yarışı* adlı tamamlanmayan büyük tablosu için, 1817'de İtalya'da çizdiği ve Louvre müzesinde bulunan taslaklar. Hayatının son yıllarında heykeller de yaptı. Ary Scheffer'in *Géricault'nun Ölümü* adlı bir tablosu vardır (Louvre). [L]

GERİCİ sıf. ve i. (*geri*'den *geri-ci*). Bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiç bir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeğe çalışan (kimse): *Hindistan'a gittiğimiz vakit gerek Hindû gerek Müslüman, kendi gericileri ile savaşan gençler bize gelmişler..* (F. R. Atay). *Esk.* Mürteci. (M)

GERİCİ sıf. ve i. (*germek*'ten *ger-ici*). Anat. Bir organı germeğe yarayan kas için kullanılır.

— Müz. Keman veya viyolonsel tellerinin üstüne yerleştirilen, ucu vidalı madenî küçük kutu. (Madenî telleri daha iyi akort etmeğe yarar; basit kulaklar, bağırsak teller gibi kolay uzamayan madenî telleri germeğe yeterli değildir.) [ML]

GERİCİLİK i. (*gerici*'den *gerici-lik*). Gerici olma hali ve gericiye yaraşır davranış: *Gericilik çıkar yol değildir. (Zt.* İLERİCİLİK.) *Esk.* İrtica. (M)

GERİÇENELİ BALIK bls. i. Uzun gövdeli sivri burunlu kemikli balık. Sırtında birçok dikensi çıkıntı bulunur. Asya'da dip çamurları arasında yaşar. Yiyecek olarak oldukça değerlidir. (L)

GERİDE OYUKLULAR çoğl. bls. i. Zehir çengelleri ağzın dip tarafında bulunan yılanlar. (Bunlar avlarını ancak yutarken zehirleyebilirler. [*Montpellier engereği*].) [L]

GERİDON i. (fr. *guéridon*). Yuvarlak tek ayaklı, genellikle üstü mermer masa: *Bu anda geridon'un üstünde bir küçücük lavanta şişesine...* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

GERİ KEMİKLİ OMUZLULAR çoğl. bls. i. Zool. Bk. CATOSTEOMİ.

GERİLEK sıf. (*gerilemek*'ten *gerile-k*). *Yeni.* Kendi üstüne geri dönen veya döner görünen: *Gerilek dizi. (Esk.* RİC'İ.)

— Bot. *Bitkilerin gerilek evrimi,* bitki sosyolojisinde, bitkilerin iklime uygun örtü şelini alacak yerde, aykırı yönde gelişme gösterecek yerini başka bitkilere bırakması.

— Mat. *Gerilek seri* veya *dizi,* her terimi daha önceki terim yardımıyle tanımlanan seri veya dizi. (Tanım gerilek bir bağıntıyle, yani tanımlanacak terimle daha önceki birkaç terim arasındaki bağıntıyle yapılabilir.)

— Müz. Bir aralığı, bir ezgiyi, bir müzik bölümünü veya bir parçanın tamamını, son notadan başlayarak ilk notada bitirecek şekilde yazmağa dayanan müzik üslûbu. (*Ters giden* veya *yengeçvari* de denen, eski polifoncuların ve Beethoven'ın kullandığı bu usulden şimdi oniki ses okulu yararlanmaktadır.)

— Psikol. *Gerilek görüntü*, çok aydınlık bir nesneyle göz etkilendikten sonra gözde kalan görüntü. (L)

GERİLEME i. (*gerilemek*'ten *gerile-me*). Gerilemek eylemi.

— Astron. *Bulutsuların gerilemesi*, gökada dışı bütün bulutsuların uzaklıklarıyle orantılı hızlarda gökadadan uzaklaşması. (Işıklı tayfların incelenmesinde Doppler-Fiseau ilkesinin uygulanmasıyle açıklığa kavuşan bu olay, «Evrenin genişlemesi» teorisinin de kaynağı olmuştur.)

— Biyol. Bir dokunun, bir aygıtın bir evrim geçirmesi veya bir yapının basitleşmesi. Bk. ANSİKL.

— Jeomorfol. Bir buzulun geri çekilmesi.

— Müz. Piyanoda, tele vuran çekicin yumuşak olarak geri gelmesini sağlayan parça. (Çift eşapman [Erard] sisteminde aynı notaya istenildiği kadar vurulabilir; çekicin tam olarak düşmemesi süratli figürleri, trilleri, mordanları, gruppetti'leri v.b. yapmak için gereken tekrarlamaları kolaylaştırır.)

— Psikanaliz. Daha önceki davranış ve tatmin biçimlerinden birine dönüş. (Freud, ruhsal aygıt anlamında *topik gerileme* ile daha önceki ruhsal kuruluşlara geri dönüş anlamına gelen *zamansal gerileme*'yi ve alışılagelmiş ifade tarzlarının yerini ilkel ifade tarzlarının almasına yolaçan *biçimsel gerileme*'yi birbirinden ayırt eder.)

— Tıp. Hastalık apaçık iyileşmeğe yüztutmadığı halde bazı belirtilerin kaybolması.

— ANSİKL. Biyol. Her evrim muhakkak ileriye doğru olmaz. Daha basite veya yeniye doğru geri dönüşlere sık rastlanır ve bu gibi dönüşler eskinin ortadan kalkmasına yolaçar. Artık işe yaramayan bir organ anatomik bakımdan geriler ve bağlı olduğu dalın evrimi sırasında kaybolur (mağaracıl hayvanların gözleri, yılanlarda veya ayaksız kertenkelelede bacakların körelmesi, asalaklarda organların basitleşmesi...). *Gerileme* çoğu zaman ortam şartıyle ilgili görünmektedir. Fakat bazen ortamdaki dış değişiklikle hiç bir ilintisi de görülmez. Evrimsel gerilemenin sebepleri çok değişiktir. (L)

GERİLEMEK geçz. f. (*geri*'den *geri-le-mek*). Geriye çekilmek: ***Ne kadar gerilersek gerileyelim, bir yerde düşmanı durduracağımız yüzde yüzdü*** (Kemal Tahir). ***Yabancı biraz geriledi, cüceye döndü*** (H. E. Adıvar). || Daha alt dereceye düşmek: ***İlerlemeyen geriler.*** || [Hastalık için] İlerlemeyip geçmeğe yüztutmak: ***Hastalığı gerilemiş, yüzüne renk gelmeğe başlamış.*** (*Zt.* İLERLEMEK.)

◆ **Geriletmek** geçl. f. Gerilemesine yolaçmak. (M)

GERİLETİCİ sıf. (*geriletmek*'ten *gerilet-i-ci*). Gerilemesine sebep olan.

— Astronotik. *Geriletici füze*, uzay aracının hızını azaltmak için hareket yönünde gaz püskürten füze. (Geriletici füzeler, atmosfer dışında seyreden uzay aracının hızını azaltmağa yarar. Hızı azalan uydu yörünge değiştirerek Yer'e yaklaşır.) [L]

GERİLEYİCİ sıf. (*gerilemek*'ten *gerile-y-ici*). Gerileyen, geri giden.

— Leng. *Gerileyici benzeşme* veya *benzeşim*, fonemin kendinden önceki fonem üstünde yaptığı benzetici etki: *ot ile* > *öyle, eczacı* > *ezzacı*.

— Piroteknik. *Gerileyici barut*, patlama anında gazlarının yayılma yüzeyi küçülen barut: ***Şerit barutlar gerileyicidir.*** (*Zt.* İLERLEYİCİ BARUT.) [ML]

GERİLİ sıf. (*gerilmek*'ten *geril-i*): Gerilmiş olan (M)

GERİLİK i. (*geri*'den *geri-lik*). Geri olma durumu: ***Hepsinin üstünde de hepsine damgasını vuran görülmemiş bir gerilik ve iptidailik*** (Ş.S. Aydemir).

— Psikiyatr. Zekâ bakımından geri kalmış bir çocuğun veya yetişkinin durumu: ***İki yıla eşit bir zekâ gecikmesi, önemli bir ruhî geriliğin belirtisidir.*** Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Duygusal gerilik*, zekânın normal gelişimine kıyasla içgüdülerin, duyguların ve heyecanların gelişiminde görülen gecikme veya yokluk. (Sinir ve ruh hastalarında rastlanır.)

— ANSİKL. Psikiyatr. *Zihin geriliği*, zekâda görülen bir gelişme yetersizliğidir. Bu bozukluk, klinik yoldan değerlendirilebileceği gibi (hastanın durumu, davranışının incelenmesi v.b.), zihin seviyesinin yaklaşık olarak tespitini mümkün kılan zekâ testleriyle de incelenebilir. Zekâ geriliğinde, şematik olarak üç derece vardır: basit zayıf kafalılık, aptallık ve derin ahmaklık. Bu derecelendirme, eğitime elverişli ve sosyal hayata katılmağa yatkın çocuklarla akıl hastahanelerinde bakılmaları gereken eğitime elverişsiz çocukları birbirinden ayırt etme imkânını sağlar. Zihin geriliğinin birçok nedeni vardır. Bunlar arasında, soyaçekim, doğum öncesi ansefal hastalıkları (yalancı kızıl, toksoplazmoz), doğum sırasında meydana gelen arızalar, doğum sonrası hastalıkları (ilk çocukluk devresinin bulaşıcı hastalıkları), bazı iç salgı bezlerinin yetersizliği (özellikle mikodem) sayılabilir. Duygunluk geriliği, zekânın tamamen normal gelişmesiyle bağdaşmayan ve içgüdülerin, duyguların, heyecanların gelişmesinde ortaya çıkan bir gerilik veya gelişme yokluğudur. (Bazı psikopatlarda ve nevrozlularda bu durum görülür.) [LM]

GERİLİM i. (*gerilmek*'ten *geril-i-m*). Fiz. İki ucundan çekilen bir telin her noktasında çekme güçlerine karşı gösterilen direnç. || *Gerilim ölçme*, sıvılardaki yüzey gerilimlerinin belirlenmesi. || *Gaz gerilimi, buhar gerilimi, yüzey gerilimi*. Bk. ANSİKL.

— Deneysel. psikol. Bk. ANSİKL.

— Elektr. İki nokta arasında bir yol boyunca alınan alan vektörünün integrali: ***Gerilim birimi yoktur.*** (*Eşanl.* POTANSİYEL FARKI.) || Bir iletkenin uçları arasındaki potansiyel farkını belirtmek için kullanılan terim. (VOLTAJ da denir.) || *Gerilim göstergesi*, bir iletkenin gerilim altında olup olmadığını belirtmeğe yarayan âlet. || *Gerilim göstericisi*, yüksek bir potansiyel farkının varlığını ve yönünü, negatif ışınlarla belirten gazlı tüp. || *Amorsaj gerilimi*, iki iletken arasında bir kıvılcım akması veya bir elektrik yayı meydana gelmesi için gerekli gerilim. || *Aşırı gerilim*, iki iletken arasında normal olarak bulunabilen en yüksek gerilim değerinden daha fazla olan anormal gerilim. || *Aşırı gerilimölçer*, yüksek frekanslı devrelerin ve sargıların aşırı gerilim katsayısını ölçmeğe yarayan âlet. (Aşırı gerilim etkeni Q harfiyle gösterdiği için bu âlete Q—METRE de denir.) || *Bir elektrodun gerilimi*, bu elektrot ile buna en yakın elektrolit arasındaki potansiyel farkı. || *Bir sargının faz gerilimi*, bir makine veya bir cihazın bir fazının uçları arasındaki potansiyel farkı. || *Bozucu gerilim*, iki iletken arasında bir elektrik boşalması sağlamak için gerekli gerilim. || *Çok fazlı sistemin bileşik gerilimi*, çok fazlı bir sistemde farklı iki faz iletkeni arasında bulunan gerilim. (Faz sayısı üçten fazla ise, birçok bileşik gerilim ortaya çıkar.) || *Çok fazlı sistemin poligonal gerilimi*, bu sistemin bileşik gerilimlerinin en küçüğü. || *Çözülme gerilimi*, bir elektroliz kabının elektrotları üzerinde iyonların çözülmesi için gerekli en küçük potansiyel farkı. || *Durgun aşırı gerilim*, yalıtılmış bir elektrik tesisatından veya bir iletken yükünden ileri gelen aşırı gerilim. (Durgun aşırı gerilim, yerdeki elektrik alanı, tozların sürtünmesi veya durgun elektrik meydana getiren bütün olayların [kayışların, kâğıtların baskı makinelerine sürtünmesi, yalıtkan sıvıların, buharların v.b. bir yüzeye sürtünmesi] sonucu olarak da meydana gelebilir.) || *Düşük gerilim*. Bk. ALÇAK *gerilim*. || *Elektrolitik çözülme gerilimi*, elektrotların eriyik içine iyon göndermesinden doğan sanal basınç. || *Elektrostatik gerilim*, dengeli olarak elektriklenmiş bir iletken üzerinde, yüzölçümü bire eşit olan yüzeysel bir elemanın taşıdığı elektrik yükünü, yalıtkana doğru çeken kuvvet. (Denklemi $\tau = \frac{\sigma^2}{2\varepsilon}$'dır. Giorgi sisteminde, σ yüzeysel yük yoğunluğu ve ε ortamın yalıtkanlık sabitini gösterir.) || *Kesik devre aşırı gerilimi*, belirli bir özindükleme akımından ileri gelen devre kesikliğinin yarattığı aşırı gerilim. || *Şok gerilimi*, titreşimleri pek belli olmayan bir hızla yüksek bir değere çıkıp sonra az veya çok hızlı olarak sıfıra düşen, çok kısa süreli ve tek yönlü bir elektromagnetik dalga gerilimi. || *Yıldız gerilim*, bir faz iletkeni ile, gerçek veya sunî nötr bir nokta arasındaki gerilim.

— Elektron. *Blokaj gerilimi*, elektronik bir lambada, elektrot olarak bir kumanda ızgarası kullanıldığı zaman meydana gelen, kesme gerilimi. || Gazışıl bir tüpte, anot gerilimi daha düşük değerlerde ekranın tali yayın oranı 1'den küçük olur. (Bu durumda ekran, primer elektronları iten negatif bir yük alır.) || *Çıkış gerilimi*, transdüktörü bulunan bir sistemin kullanma devresine uygulanan gerilim. || *Çok yüksek gerilim*, katot ışınlı lambaların anotuna uygulanan binlerce voltluk gerilim. || *Dolaysız gerilim*, gerekli en yüksek akımın geçiş yönünde, bir doğrultucunun uçlarına uygulanan gerilim. || *Dolaysız anot tepe gerilimi*, normal akımın geçiş yönündeki anot geriliminin bir andaki en yüksek değeri. || *Elektrot gerilimi*, bu elektrot ile, aynı potansiyeldeki bir katot veya dolaysız ısınmalı bir katodun belirli bir noktası, genellikle negatif ucu arasındaki potansiyel farkı. || *Isınma gerilimi*, flaman uçlarına uygulanan gerilim. || *Izgara gerilimi*, katodun belirli bir noktasıyle ızgara arasındaki potansiyel farkı. || *Izgaranın kritik gerilimi*, bir gaz tüpünde, anot akımı meydana geldiği anda ızgara geriliminin aldığı değer. || *Kesme gerilimi*, elektronik bir lambada, bir elektrodun, kendisine bağlı olan bir büyüklüğün (genellikle akım) uygulamada ihmal edilebilecek bir değere ulaştığı gerilimi. || *Kumanda gerilimi*, bir transdüktörün kumanda sargılarının uçlarındaki gerilim. || *Ortalama gerilim*, dinamik rejimde bir elektrot geriliminin ortalama değeri. || *Polarlama gerilimi*, bir elektrot devresine dışarıdan uygulanan sürekli ve sabit gerilim. || *Söndürme gerilimi*, bir gaz tüpünde, eksilen gerilimde sönen boşalmanın anot gerilim değeri. || *Ters anot tepe gerilimi*, doğrultucu bir lambada, normal akım geçişinin ters yönünde olmak üzere, anot geriliminin bir anda aldığı en yüksek değer. || *Yanma gerilimi*, artan bir gerilim altındaki sönmüş bir gaz tüpünde, iyonlar tamamen yok olmadan önce, boşalmanın yeniden amorse olduğu gerilim. || *Yanma* veya *amorsaj gerilimi*, bir gaz tüpünde, katot-elektrot aralığı iletken olmadığı ve bütün elemanların potansiyeli katodun boşalmadan önceki potansiyeline eşit olduğu zaman, asıl boşalma anında anotun aldığı gerilim değeri. || *Yüksek gerilim*, elektronik lambaların anotlarına uygulanan gerilim (sembolü: Y. G.).

— Fizyol. Vücudun bazı bölgelerinde meydana gelen gerginlik: *Kasların gerilimi*. || *Gerilim sesi*, bir zarın birdenbire gerilemesiyle beliren titreşim sesi.

— Kim. *Elektrot gerilimi*. Bk. REDOKS.

— Mekan. Bir yayın belli bir ok doğrultusunda uyguladığı kuvvet. || Malzemelerin dayanıklılığında, çekme kuvvetlerinin etkisi altında kalan bir malzemenin gösterdiği esnek direnme kuvvetlerinin bileşkesi. (Bk. ANSİKL.) || *Gerilim ölçme*, çeşitli ölçü âletleriyle mekanik gerilme miktarının ölçülmesi. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *İç gerilim*, termik veya mekanik işlemler sonucu, madenî bir parçanın içinde meydana gelen gerilme. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. *Su buharı gerilimi*, havadaki buharın kısmî basıncı. (Her sıcaklığa tekabül eden ***en yüksek gerilim*** bilindiğine göre, ***gerçek gerilim*** ile ***bağıl nemi*** hesaplamak için, çiy noktasını ve hava sıcaklığını bulmak yeterlidir. Gerilimi milimetre olarak gösteren rakam, metre kübe düşen ağırlığı gram olarak belirten rakama çok yakındır. [*Mutlak nem*].)

— Patol. *Üstkarın bölgesinin kesikli gerilimi*, mide kapısı darlığının, üstkarın bölgesinin sol tarafında şişkinlik şeklinde kendini gösteren erken belirtisi. (Mide çeperinin kuvvetli kasılmasından ileri gelir.)

— Petr. *Buhar gerilimi*, uçucu petrol ürünlerinin, «Reid bombası» denilen özel bir kapta, 37,8°C'ta kapalı tutulduğu zaman göstereceği mutlak basınçla tanımlanan niteliği.

— Psikol. Stoa'cılık felsefesinde, çaba'nın

eşanlamlısı. || *Psikolojik gerilim,* belli bir öznenin, eğilimlerindeki etkinliğin derecesine göre içinde bulunduğu durum. (Bu terim, özellikle Pierre Janet tarafından kullanıldı.)

— Tıp. *Atardamar* veya *damar gerilimi,* içlerindeki sıvıların basıncına karşı damar ve atardamar çeperlerinin karşı koyma gücü ve çabası. Atardamar gerilimi atardamarlardaki kanın basıncını dengeleştirir. (Bk. KAN *basıncı,* HİPERTANSİYON, HİPOTANSİYON.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. Bir ödevin yarattığı gerginlik sistemi, deneysel yoldan, Ovsiankina tarafından incelendi (1928). Bu inceleme, Lewin'in tasvir ettiği şekildeki yarı-ihtiyaçların, daha genel ihtiyaçlarla aynı mahiyette olduğunu ve özellikle, tatmin edilmedikleri zaman bir gerginlik havası yarattıklarını göstermek amacıyle yapıldı. Ovsiankina, bir faaliyetin engellenmesiyle ortaya çıkan gerilim üzerinde ayrıca durdu. 16'sı çocuk olan 124 deneğe, bir ödevler serisi verdi. Bunlardan bazılarının amacı kesin (msl. bir bilmecenin parçalarını biraraya getirmek gibi), bazılarınınki ise kesin değildi (msl. uzun bir ipliğe boncuk taneleri geçirmek). Deneklere, iki oturum boyunca, bu ödevlerden bir düzine kadar veriliyordu. Ancak, bu ödevlerin çoğunluğu gerçekleştirilmelerinin az veya çok ilerlemiş bir safhasında, kesintiye uğratılıyordu. Kesintiye uğratma, yani faaliyeti durdurma, denek bakımından rastgele (msl. birisinin deney yapanı çağırması gibi) bir nitelik taşıyacak şekilde yapılıyor veya deneyi yapanın kendisi, deneklere yeni bir faaliyete girişmelerini söylüyordu. Ovsiankina, bu şartlar altında şu sonuçları elde etti: faaliyeti durdurma rastgele bir nitelik taşıdığı zaman, bütün denekler, ödeve yeniden ve kendiliklerinden başlıyorlardı. Oysa araya yeni bir faaliyet sokulunca, ilk saniyelerde hemen işe koyulan deneklerin sayısı, en çok yüzde 74'e ulaşıyordu. Şu halde, faaliyete yeniden girişmek durumu, deney yapanın faaliyetini bitirmek isteyişine değil de, deneğin kendi arzusuna bağlı gibi görünmektedir. Nitekim, deney yapan ortada yokken ve hattâ yarıda kalan işin yeniden ele alınmaması hakkında talimat verildiği zaman bile, deneklerin yeniden faaliyete geçtikleri gözlenmiştir. Demek ki, denekler, her durumda işe yeniden koyulmaktadır. Ancak bu davranış, tamamlanmamış bir ödevi sona erdirmek eğiliminden doğar (deneğin, başkası tarafından bitirilmemiş bir işi tamamlamağa kalkışmaması bunu gösterir). Öyleyse, ödev, bir yarı-ihtiyacı ve bu yarı-ihtiyaç da bir ödevin denek tarafından tamamlanmasına yolaçan kişisel bir gerilim sistemini doğurur. Ovsiankina, ayrıca, kesin bir sonu olan herhangi bir ödevin, sonları belirsiz olan ödevlere oranla daha sık olarak yeniden ele alındığını gösterdi. Nitekim, henüz başlangıçta veya sona doğru durdurulmuş olan işler de, ötekilere oranla daha sık olarak yeniden ele alınmaktadır. Ovsiankina, ödevlerin yeniden ele alınış sıklığı ile deneğin kişiliğinin bazı değişkenleri arasında bir bağıntı bulunduğunu da ortaya çıkardı.

— Fiz. *Gaz* ve *buharlar* için kullanıldığı zaman, *gerilim* kelimesi *basınç** kelimesiyle eşanlamlıdır. (Bk. BUHAR.) Kılcal olayların teorik açıklamasında, dengedeki sıvı yüzeyinin genleşmesini sağlamak için birim uzunluğa uygulanması gereken kuvvete *yüzey gerilimi* denir.

— Mekan. Rasyonel mekanikte, bir tel, kendisini geren kuvvetler ne olursa olsun, uzunluğu değişmeyen, kalınlığı ve eni olmayan geometrik bir çizgi meydana getirir. Bu ideal şartlar içinde telin, bir noktasındaki *gerilim* bu noktada birleşen iki parçasının karşılıklı tepkisidir. Sanayide kullanılan ipler, kablolar veya madenî çubukların gerilme tepkileri değiştir ve uygulanan gerilime göre az veya çok uzar.

● *Gerilim ölçme.* Malzemelerde, statik ve dinamik zorlamaların etkisi altında, meydana gelen yüzeysel şekil değişimlerini bozmadan ölçmek imkânı veren basit yöntemlerden yararlanır. Ölçme işi dirençli tellerden hazırlanmış deney çubukları veya bu çubukları kullanan alıcılar yardımıyle yapılır. Ölçülen büyüklük elektrik enerjisine çevrilir, çok zayıf olan bu enerji, uygun şekilde derecelenmiş ve ayarlanmış bir ölçme köprüsüne uygulanmadan önce yükseltilir. Böylece incelenecek konuya hiç zarar vermeden madenî yapılardaki (sanat eserleri, madenî çatılar, basınçlı borular) zorlamaların statik ölçülmesi, demiryolu vagonları, otomobil şasileri, uçak ve gemi parçaları ve döner makineler (alternatör, türbin, vantilatör) üzerindeki zorlamaların statik ve dinamik ölçülmesi, kaldırma makineleri (vinçler, gemi yükleme direkleri) ve mekanik presler üzerindeki zorlamaların ölçülmesi, titreşimlerin, gaz ve sıvıların basınç gücünün, ivmenin ve kuvvet çiftlerinin ölçülmesi sağlanır; malzemelerin kalınlığı, yüzeylerin düzgünlüğü de sürekli olarak kontrol edilebilir.

— Metalürji. Madenî parçalarda, çeşitli kuvvetlerin etkisiyle gerilme meydana gelebilir ve gerek çekme, gerek sıkıştırma kuvvetlerinden doğan iç gerilmelere, bir ayırım yapmaksızın, *iç gerilim* adı verilir. Ters yönlerde gelişen bu gerilimler dengelenebilir, eğer bu gerilmelerden biri daha ağır basarsa parça kırılır. (Bk. ÇATLAK.) İç gerilimlerin sebepleri çok çeşitlidir: bir döküm parçasında çeşitli kısımların aynı anda soğumaması ve ilk soğuyan kısımların katılaşması ve büzülmesi sırasında meydana gelen gerilimler, parçanın her noktasında fizikokimyasal değişimler aynı anda meydana gelmediği için, termik işlemler veya sıcakta şekil değiştirmeden sonra hızla soğuma sonucu meydana gelen gerilimler. Bu gerilimler, normal bir sıcaklıkta yapılan tavlama işleminden sonra yavaş bir soğutma uygulamakla giderilebilir. (L)

GERİLİMÖLÇER blş. i. Fiz. Buhar gerilimini, ayrışma gerilimini, yüzey gerilimini v.b. ölçmekte kullanılan âlet. *Eşanl.* TANSİYOMETRE.

— Metrol. Mekanik zorlamaların etkisi altında kalan bir katının şekil değişikliklerini ölçmekte kullanılan âlet. (İncelenecek cisme tespit edilen iki madenî parçadan meydana gelir, bu parçaların arasındaki mesafe değişimleri mekanik veya optik bir tertibatla büyültülerek okunur.)

— ANSİKL. Bir sıvının yüzey gerilimini ölçmek için, sıvı yüzeyinde dengede duran ve çapı bilinen bir halkayı yüzeyden ayırmak için harcanan kuvvet ölçülür. (L)

GERİLLA i. (isp. *guerrilla*'dan). Düzenli kuvvetlere, orduya karşı yapılan çete savaşı. || *Teşm. yol.* Düşmanı yıpratmakla görevli hafif silâhlarla donatılmış askerî birlik veya gerilla yapan kimse.

— Ask. *Gerilla savaşı,* düşman kuvvetlerinin harekâtını engellemek, taciz ve sabote etmek veya geciktirmek amacı ile bağımsız veya yarı bağımsız kuvvetlerle yapılan savaş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gerilla savaşı,* genellikle düşman muhabere irtibatlarının ve ulaştırma hatlarının kesilmesi, bilgi elde edilmesi, lojistik hizmet ve ikmal tesislerinin tahrip edilmesi sonucunda dost kuvvetlerin harekâtına yardım etmek suretiyle faydalı olur. Bu tür savaş, dost kuvvetlerin yenilme veya çekilmesi sonunda da meydana gelebilir.

Gerilla savaşı, düşmanın kontrolu altına düşmüş bulunan eski dost bölgelerde veya düşman arazisini ele geçirmek maksadıyle yapılan harekâttan önce veya bununla birlikte yürütülmek üzere planlanabilir. Gerilla harekâtı, düşman kuvvetlerinin önemli bir bölümünü kendi geri bölgelerinin güvenliği için ayırmak zorunda bırakacağından, kesin sonuç yerinde asıl kuvvetlerin başarısını önemli derecede kolaylaştırabilir. Gerilla savaşı için çöl, dağlık ve ormanlık bölgeler genellikle çok elverişli olduğundan, bu savaşı yapmakla görevli gerillacılar bu tür bölgelerde faydalı ve etkili olarak kullanılabilirler.

Gerilla savaşına katılan er, assubay ve subaylarla, halk içinden görevlendirilen gönüllü millî kuvvetlere «gerillacı» adı verilir. (M)

GERİLLACI i. (*Gerilla*'dan *gerilla-cı*). Gerilla savaşları yapan bir birliğe bağlı savaşçı. *El Empecinado* takma adıyle anılan Juan Martin, 1808'deki ispanyol gerillacıları arasında halk tarafından en çok sevileniydi. (L)

GERİLME i. (*gerilmek*'ten *geril-me*). Gerilmek işi.

— Fiz. *Eksenel gerilme.* Bk.ANSİKL.

— Fonet. Bir fonemin ilk telaffuz evresi; bu evrede ses organları fonemin telaffuzu için gerekli durumu alır. *Eşanl.* BAŞLAMA.

— Mekan. Bir yüzey elemanına etki eden değme kuvvetlerinin şiddetini belirleyen vektörel büyüklük. Bk. ANSİKL.

— Vet. Bacakların hareketinden dolayı bir eklemdeki bağ ve kasların uğradığı gerginlik hali.

— ANSİKL. Fiz. *Eksenel gerilme.* A,B uçlarına uygulanmış, zıt yönlü kuvvetlerin etkisi altında bulunan ince bir AB çubuğu gözönüne alınır (şekil 1,2). Bu kuvvetlerden biri $\vec{F}$ ise, denge yüzünden diğerinin $-\vec{F}$ olması ve her ikisinin AB doğrusu boyunca etki etmesi gerekir.

Çubuk, bir C düzlemsel kesitinin solundaki ve sağındaki maddesel noktalardan meydana gelmiş AC ve CB gibi iki kısım olarak düşünülürse, bu kısımlar teker teker dengededir. AC kısmının dengede olması için,

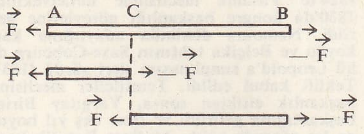

şekil 1

çekme

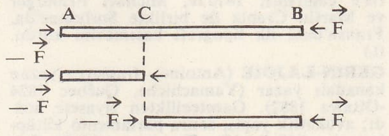

şekil 2

basma

C'nin hemen sağındaki maddesel noktalar tarafından, hemen solundaki maddesel noktalara uygulanan bağ kuvvetleri bileşkesi $-\vec{F}$ ye eşit olmalıdır. Benzer şekilde CB kısmının dengede olması için C'nin hemen solundaki maddesel noktalar tarafından, hemen sağındaki maddesel noktalara uygulanan bağ kuvvetleri bileşkesi, $\vec{F}$'ye eşit olmalıdır. C'de, eşit şiddetli ve zıt yönlü bu iki kuvvete, kesit boyunca gerilme denir. Kuvvetler, çubuğu çekmeğe çalışırsa çekme (şekil 1), sıkıştırmağa çalışırsa basma (şekil 2) adını alır. Bir tel veya bükülebilen bir ip, bir çekme kuvvetini karşılar; fakat basma kuvvetini karşılayamaz (msl. bir yük, bir ip bağlanarak çekilebilir ama itilemez); buna karşılık bir çubuk her ikisini de karşılar (msl. bir yük, bir çubukla hem çekilir hem de itilebilir).

— Mekan. F_1, F_2, F_3, F_4, F_5, F_6 gibi dış kuvvetlerin etkisi altında dengede olan ve bir S kesit düzlemiyle (A) ve (B) gibi iki parçaya bölünen herhangi bir katı cisimde, S'nin (B)ye ait olduğu düşünülen her $d\Omega$ elemanına, bölünmeden önce (A)nın (B) üzerine yaptığı etkiye eşit kuvvetler uygulanırsa, (B)nin dengesi (A)dan uzaklaşmakla bozulmaz.

«Esneklik kuvvetleri» denen ve (B) kısmında S üzerine yayılan $fd\Omega$ kuvvetleri büyüklük, yön ve doğrultu bakımından her noktada farklıdır. Bir *a* noktasına etki eden *f* birim kuvvete, o noktadaki *gerilme* denir. Malzemelerin direnç hesabında, uygulanan kuvvetlerin büyüklüğüyle orantılı bir direnç gösterebilmesi için gerekli en küçük kesitler araştırılır.

a'daki esneklik kuvveti, S'ye *a*'da dik olan $nd\Omega$ *dik esneklik kuvveti* ile S kesit düzlemi içinde $td\Omega$, *teğetsel esneklik kuvveti*'ne ayrılır. *n, a* noktasındaki *dik gerileme*'yi gösterir. (A)dan (B)ye yönelmiş *n* dik gerilmeye, *a*'daki *n basınç gerilmesi* denir, (B)den (A)ya yönelmiş *n*'ye *a*'daki n_e *çekme* veya *uzama gerilemesi* denir. *t, a*'daki *teğetsel kayma gerilmesi*'dir. (B) üzerine etki eden

F_4, F_5, F_6 dış kuvvetleri, S içinde gelişen *fd*Ω esneklik kuvvetiyle dengede olduğu için, dış kuvvetler artarsa, gerilmelerin şiddeti de artar. Bu yüzden: n_e dik sıkıştırma (basınç) gerilmesi, S kesitinin bir *a* noktasında, *esneklik sınırı yükü* veya *sıkıştırma esneklik sınırı* denen α_e değerini aşarsa *a*'da sürekli şekil değişikliği olur, n_e dik çekme gerilmesi, S kesitinin bir *a* noktasında, *esneklik sınırı yükü* veya *çekme esneklik sınırı* denilen α_c değerini aşarsa *a*'da sürekli şekil değişikliği meydana gelir; *t* teğetsel kayma gerilmesi, S kesitinin bir *a* noktasında, *esneklik sınırı yükü* veya *kesme esneklik sınırı* denen α_t değerini aşarsa *a*'da sürekli şekil değişikliği olur. (L)

GERİLMEK edilg. f. (*germek*'ten *ger-i-l-mek*). Belirli bir uzama ile çekilmek, gergin hale gelmek: *İpler gerildi.* ‖ Dönşl. f. [Bütün yüzey için] Gergin bir şekilde açılmak: *Bütün mevsimlerin üstüne / Geriliyor bembeyaz bir kanat* (O.V. Kanık). ‖ *Mec.* [Sinir, asap v.b. için] Gergin hale gelmek: *Sinirleri gerilmek.*

◆ **Gerili** sıf. Gerilmiş olan. (M)

GERİM i. (*germek*'ten *ger-i-m*). Germek işi veya derecesi. ‖ Fiziksel güç. ‖ *Halk dili.* Kaburgaların serbest hareketi.

◆ **Gerimlemek** geçz. f. *Halk dili.* Kaburgaları genişleterek hareket ettirmek.

◆ **Gerimli** sıf. *Halk dili.* Kuvvetli, iyi gelişmiş. (M)

GERİN. Bk. GERİ.

GERİNG (Ulrich), alman matbaacısı (Konstanz 1440'a doğr.-Paris 1510). Sorbonne'un rektörü Guillaume Richet tarafından Paris'e çağırıldı; 1470'te, Michael Friburger ve Martin Crantz ile birlikte Sorbonne'da, Fransa'daki ilk tipografi basımevini kurdu. (L)

GERİN-LAJOİE (Antoine), fransızca yazan kanadalı yazar (Yamachiche, Québec 1824-Ottawa 1882). Gazetecilikten siyasete atıldı; avukatlık yaptı, sonra parlamento kütüphanesi müdürü oldu. Kurucusu olduğu *Soirées Canadiennes* ve *Foyer Canadien* adlı dergilerde iki roman yayımladı. Bunlarda, Fransa menşeli kanadalıları, topraklarını ekip biçmeğe ve A.B.D.'ye göç etmemeğe çağırdı: *Jean Rivard le Défricheur* (Tarla Açan Jean Rivard) [1862] ve *Jean Rivard Economiste* (İktisatçı Jean Rivard) [1864]. (L)

GERİNME i. (*gerinmek*'ten *gerin-me*). Gerinmek işi: *Genç ve iri Boris gerinmesinde devam ederek cevap verdi: — Hayır, hiç uykum yok...* (Ömer Seyfeddin).
— ANSİKL. *Gerinme*'de kollar yukarıya kaldırılır, baş ve gövde arkaya eğilir, bacaklar gergin hale getirilir, aynı zamanda üst üste esnenir. Gerinme özellikle uykudan kalkıldığı veya uyku yaklaştığı zaman, bazen de sinirler yorulduğunda görülür. (ML)

GERİNMEK dönşl. f. (*germek*'ten *ger-i-n-mek*). Kolları ve vücudu germek: *Gerin, bedenim, gerin, / Doğan güne karşı* (O.V. Kanık). [M]

GERİS (VAD), Sahra Fas'ında ırmak; yaklş. 260 km. Doğu Büyük Atlas'tan doğar, yukarı çığırı birbirini izleyen boğazlar ve ekili havzalardan meydana gelir. Dağdan ayrılınca vâdisi, gerçek bir palmiyeler yolu meydana getirir. Todra'yı aldıktan sonra ırmak Tafilalet vahalarına varır; bunların güneyinde vad Ziz ile birleşerek vad Daura'yı meydana getirir ve çölde kaybolur. (L)

GERİSİN GERİYE bls. zf. *Halk dili.* Geldiği yöne veya ters yöne doğru: *Gerisin geriye gitmek.* (M)

GERİŞ, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili,Akseki ilçesi) bucak; 4 039 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi,* 235 nüf. Akseki'ye 16 km uzaklıkta; yüksl. 800 m. Ormanlar. (M)

GERİZ i. (fars. *käriz,* su kanalı, lağım'dan). *Esk.* Çirkef lağımı. ‖ *Gerîze* (*çirkefe*) *taş atmak.* Bk. ÇİRKEF. (M)

GERLACH (Ernst Ludwig VON), alman siyaset adamı (Berlin 1795-ay.y. 1877). 1848'de liberal görünürken sonradan gerici akıma katıldı ve muhafazakâr partinin liderlerinden biri oldu. *Kreuz-Zeitung* gazetesini kurdu, keskin ve alaycı bir üslûpla aşırı sağın derebeylik geleneklerini savundu. 1873'te Mayıs yasalarıyle (*Kulturkampf*) mücadele etti. (L)

GERLACH (Hellmut VON), alman siyaset adamı (Mönchmotschelnitz, Wohlau yakınları 1866-Paris 1935), Naumann ile birlikte *Nationalsozialen Vereins*'ı (Nasyonal Sosyalistler birliği), sonra 1908'de Breitscheid ile birlikte Demokratik birliği kurdu. Gerlach, 1910'dan itibaren *Die Welt am Montag* gazetesinde açıkladığı, Alman Barış birliğindeki çalışmalarında da beliren radikal barışçılıkla dikkati çekti. Hitler iktidara gelince Fransa'ya sığındı. (L)

GERLACH (Stephan), alman yazarı (Knittlingen 1546-Tübingen 1612). İmparator Maximilian II adına Osmanlı hükûmetini ziyarete gelen Baron David Ungun'un başkanlığındaki heyete katıldı. İstanbul'da 5 yıl kaldı (1573-1578); Bursa'yı da gördü. Latince yazdığı, 1674'te torunu Samuel Gerlach tarafından Frankfurt'ta *Tagebuch an die Ottomanische Pforte Abgefertigten Gesandschaft* (Osmanlı Sarayına Gönderilen Bir Elçinin Günlüğü) adıyle bastırılan kitabında, o devrin İstanbul'unu, Osmanlı devletini, türk, gelenek ve yaşayışını gerçekçi bir açıdan anlatır. (M)

GERLACH (Walther), alman fizikçisi (Biebrich 1889). Tübingen'de öğrenimini yaptıktan sonra 1921'de Frankfurt'a, sonra Tübingen'e (1924) ve Münih'e (1929) profesör tayin edildi. Atom ve magnetizma üstüne çalışmalar yaptı. 1921'de Stern ile birlikte, gümüş iyonlarının elektromagnetik sapmalarını ölçerek elemanter magnetik momenti veya magnetonu belirledi. (L)

GERLACHE (Etienne, — baronu), belçikalı yüksek yargıç ve siyaset adamı (Biourge, Lüksemburg 1785-Brüksel 1871). Önceleri avukatlık, sonra yüksek hâkimlik yaptı. 1824'te Yasama meclisinde milletvekilliği, 1830'da kongre başkanlığı görevlerine getirildi. Nemours dükünün adaylığına karşı koydu ve Belçika tahtının Saxe-Cobourg dükü Leopold'a sunulmasını ileri sürdü (1831). Teklifi kabul edildi. Temsilciler meclisinde başkanlık ettikten sonra, Yargıtay Birinci başkanlığına getirildi ve otuz beş yıl boyunca bu görevde kaldı. Malines Katolik kongrelerine başkanlık etti (1863-1867). Belçika Kraliyet akademisinin üyesi olan Gerlache birçok tarihî eser de yayımladı. (L)

GERLACHOVKA, Karpatların ve yukarı Tatraların en yüksek noktası, Slovakya'da; 2 663 m. Ştrba ılıca merkezine hâkimdir. (L)

GERLİN (Ruggero), italyan çembalocusu (Venedik 1899). Wanda Landowska'nın öğrencisiydi, sonra birlikte çalıştılar; Napoli konsevatuvarında ve Siena'da, chigiana akademesinde ders verdi. 1965'ten beri Paris'te öğretmenlik etmekte olan sanatçı, Grazioli, A. Scarlatti, B. Marcello'nun eserlerini yayımladı. (L)

GERŁOVO, Kuzeybatı Bulgaristan'da dağlık bölge; yüksl. 250 m. Bölgede nüfusun büyük çoğunluğu türklerden meydana gelir. Bazı yerli geleneklere göre Gerlovo Türkleri sonradan türkleşmiş Bulgarlardır. Ayrıca Osmanpazar'da da Gerlovo Türklerine rastlanır. Konuşulan dil, çeşitli özellikleri bakımından Kuzeybatı Bulgaristan'daki türk ağızlarına benzer. (M)

GERM sıf. (fars. *germ*). *Esk.* Sıcak. ‖ *Germ-âbe,* hamam. ‖ *Germ-gâh,* öğle vakti. ‖ *Germ-hâne,* çiçek seri. ‖ *Germ-hûn,* sıcakkanlı, sokulgan. ‖ *Germ-mend,* aceleci, tez canlı. ‖ *Germ-rân,* hızlı at süren. ‖ *Germ-ül fet,* candan arkadaşlık eden. ‖ *Germ ü serd,* sıcak ve soğuk. —*Mec.* İyilik ve kötülük, darlık genişlik, acılık tatlılık: *Germ ü serdin çekerek devranın / Anlamış ne idüğün dünyanın* (Sünbülzâde Vehbi).

◆ **Germagerm** bls. sıf. *Esk.* Aşırı derecede kızmış, ısınmış: *Gice pervanelerle bezmi germâgerm idi şem'in / Seher baktım ne şem'-i meclis-âra var ne pervâne* (Şeyhülislâm Yahya). ‖ Zf. Sıcağı sıcağına, hemen.

◆ **Germagermî** bls. i. *Esk.* Kızışıp çok sıcak olma hali.

◆ **Germî** i. *Esk.* Sıcaklık. ‖ *Mec.* Çabukluk, gayret. ‖ *Germî-i şems,* güneşin sıcaklığı. ‖ *Germî-i mübahase,* konuşmanın harareti.
— DEY. *Germî vermek,* hızlandırmak, hız vermek. *Konferansa Devleti Âliyenin dahi davet edilmesinden dolayı telâşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarına bir kat daha germî vermişlerdir* (Atatürk).

◆ **Germiyet** i. *Esk.* Hararet, ısınma. ‖ *Mec.* Ateşli çalışma. (M)

GERMÂ i. (fars. *germ,* sıcak'tan *germâ*). *Esk.* Sıcaklık. ‖ Yaz. ‖ *Germâ-peymâ,* termometre. (M)

GERMAİN (lord George SACKVİLLE). Bk. SACKVİLLE.

GERMAİN (Sophie), kadın fransız matematikçisi (Paris 1776-ay.y. 1831). Le Gendre'den sonra sayılar teorisiyle ilgilendi ve Gauss ile mekuplaştı. Sonra esnek yüzeyleri inceledi ve 1816'da, *Mémoire sur les Vibrations des Lames Elastiques* (Esnek Levhaların Titreşimi Üstüne Bildiri) adlı eseriyle Fen akademesinin Matematik Bilimleri ödülünü kazandı. (L)

GERMAİNE DE FOİX (1488'e doğr.-1538), Narbonne vikontu ve Etampes kontu Jean de Foix ile Louis XII'nin kız kardeşi Marie d'Orléans'ın kızı. Nemours dükü ve Ravenna galibi Gaston de Foix'nın ablası olan Germaine, 1506'da, büyük amcası Katolik Ferdinando II ile evlendi. Kocası böylelikle, Navarra ve Napoli krallıklarına hak kazanacağını ve torunları olan Avusturya prenslerini Aragon üstündeki veraset haklarından yoksun bırakacağını ummuştu; ne var ki, 1509'da Germaine'den dünyaya gelen oğlu yaşamadı. (L)

GERMANAT i. (fr. *germanate*'tan). Kim. Germanyum oksitten (GeO_2) türeyen çeşitli tuzların genel adı. (L)

GERMANER (Ali Teoman, **Aloş** denir), türk heykeltıraşı (İstanbul 1934). 1949 Yılında girdiği Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünü bitirdi (1957). W. Hayter ve René Collamarini'nin atelyelerinde çalıştı (1965). İlk kişisel sergisini öğrenciyken Maya galerisinde «Tahta Tabak» adıyle açtı (1952). 1957 ve 1961 Paris biennal'lerine katıldı, yurt içinde ve dışında çeşitli sergiler açtı. Devlet Resim ve Heykel sergisinde heykel birincilik ödülünü kazandı (1968). Eserleri İstanbul Resim ve Heykel sergisine, yerli ve yabancı koleksiyonlara girdi. Germaner, Atatürk'ün değişik büstlerinin yanı sıra, İstanbul operasındaki freski, İstanbul Manifaturacılar çarşısındaki alçak kabartmayı da yaptı. Heykelden başka gravür, seramik, yağlıboya eserleri de vardır. (M)

GERMANİ —, bir kimyasal bileşikte dört değerli germanyum elementinin bulunduğunu gösteren önek. (L)

GERMANİ (Fernando), italyan orgcusu (Roma 1906). Dünyaca meşhur olan sanatçı Philadelphia'da (1936-1938), Siena'da öğretmenlik yaptı. 1948'de Vatikan'da San Pietro bazilikasına orgcu tayin edildi. Bach'ın org eserlerini birçok kere baştan sona çaldı. 1935'ten bu yana Roma konservatuvarında org öğretmenliği yapmaktadır. *Org Metodu* adlı bir öğretim kitabı yazdı (4 cilt, 1942). [L]

GERMANİA i. Eski ispanyol argosu. (Germania, şiirli söyleyişlere imkân verdi; XVII. yy. dan itibaren Romani* dilinin etkisiyle çağdaş ispanyol argosu olan *calo*'ya dönüştü.) [L]

GERMANİA (lat. k.). Esk. coğ. Orta Avrupa'nın bir bölgesi: kuzeyde Kuzey denizi ve Baltık denizi, doğuda Vistül nehri, güneyde Karpatlar ve Tuna nehri, batıda ise Ren nehriyle sınırlanmıştır. Bugünkü Almanya'yı, Bohemya'yı ve Polonya'nın batı kesimini kapsar ve germenlerle meskûndu. Germania, ormanlık, geniş bataklıklarla kaplı bir bölgeydi. Bu durum, bu «barbar» ülkeye giren Romalıları pek şaşırtmıştı, halkı da onlarda aynı şaşkınlığı uyandırmıştı. Bölük bölük, hattâ birbirine düşman küçük bağımsız topluluklar halinde yaşayan bu asker köylüler hiç durmadan savaşmaktaydılar. Tacitus, *Germaniae* adlı kitabında, ülkenin ve halkının romalı askerler üstünde bıraktığı izlenimleri anlatmıştır.

Bronz devrinden M.S. X. yy.a kadar büyük göçlerin doğal kavşak noktası olan bu ülkeden pek çok kavim gelip geçti veya burayı işgal etti. M.Ö. I. yy.a kadar, germen boyları Keltleri püskürterek yavaş yavaş güneye, batıya doğru yayıldılar. Marius, 102 ve 101 yıllarında Galya ve İtalya'ya inen Kimbri'lerle Töton'ları Aix'de ve Vercilli'de yendi. Germania'ya Roma'dan seferler tertiplendi (M.Ö. 55-53), fakat Sezar burasını fethetmeğe kalkışmadı. Bir süre Galya'da oturan (M.Ö. 16-13) Augustus'tan sonra, Drusus ve Tiberius kumandasında Elbe'ye kadar bir saldırıya geçildi. Fakat bu hareket,

Drusus'un ölümü ve Pannonia ayaklanması, sonra da üç lejyonun kaybına yolaçan Varus yenilgisiyle (M.S. 9) yarıda kaldı. 14 yılından itibaren Germania'da iki elçi ve iki ordu vardı, Germanicus ciddî bir askerî ayaklanmayı bastırdıktan sonra, Ren'in sağ kıyısına birkaç sefer tertipledi (15 yılındaki sefer Kuzey denizinde tutuldukları bir fırtına ile, 16 yılında ise İdistaviso savaşıyle tanınmıştır), fakat Tiberius tarafından geri çağırıldı. 21 Yılında Florus'un ayaklanması ve 28 yılında Frisi'lere karşı girişilen bir sefer dışında, Domitianus devrine kadar barışı bozan önemli bir olay geçmedi.

Bu imparatorun zamanında, Şat'lara karşı girişilen çetin savaşlardan sonra ülkenin teşkilâtlanması tamamlandı. Ren-Tuna açısındaki Decumates kırları (toprakları) işgal edildi (89); merkezi Köln olan *Aşağı Germania* ile merkezi Mainz olan *Yukarı Germania* eyaletleri kuruldu (90), yoğun bir iktisadî faaliyet gelişti. Hadrianus, daha Claudius devrinde başlanan *limes* savunma hattını tamamladı, Antoninus ise bu tahkimatı ıslah etti. 162 Yılından itibaren istilâ tehlikesi başgösterdi (Şat'ların baskısı). 166'dan 180'e kadar Marcus Aurelius Ren ve Tuna kıyılarında savaştı. Antonius Aurelius Severus, Germenleri para vererek yatıştırdı. Ondan sonra istilâlar birbirini kovaladı. III. yy. ortalarında *limes* savunma hattının başlıca kaleleri yarıldı. 257-258 Yıllarında Ren üzerinde genel bir gerileme oldu. Askerî anarşi (Postumius'un ayrılması) durumu vahimleştirdi. III. yy. sonuyle IV. yy. başlarında imparatorluğun toparlanışı kısa süreli oldu. Sınırı daha iyi korumak için imparator zaman zaman Trèves'de (Augusta Trevirerun) [Belçika] oturmağa başladılar. Julianus, alamanları yenilgiye uğratarak bir süre için tehlikeyi önledi (357). Fakat bu doğrultuştan sonra ikinci bir istilâ dalgası geldi. 378 Yılı, son Ren ötesi harekâta sahne oldu. 395'te Galya valiliği Trèves'den Arles'a taşındı ve Ren sınırı terk edildi. 455 Yılına doğru her türlü teşkilâtlı direniş son buldu (451, son Strasbourg yangını). Germen tehlikesi Roma ile Galya arasındaki birliği perçinlemişti. İmparatorluğun kaderi ise Ren sınırında belli oldu: Barbarların karşısına Roma yeteri kadar asker çıkaramamış ve Ren'in bekçiliğini hizmetindeki kavimlerle sağlamağa çalışmıştı.

Augustus'un, bir Roma Germanya'sı kurma hülyası suya düşmesine rağmen (merkezi, Lyon federal valiliğine bağlı colonia agrippinensis Köln'de bulunacaktı [M.Ö. 8-7]), eyalet, ordu kuvvetiyle yoğun bir şekilde romalılaştırıldı: yollar, su kemerleri, anıtlar inşa edildi, madenler ve taş ocakları işletildi. Tuna yolu boyunca orduların sık sık yer değiştirmesi, Doğu'dan gelen çeşitli etkilerin Germanya'ya sızmasına yolaçtı. Bunlar, din (süvari tanrı Mithra kültleri), güzel sanatlar ve el sanatlarıyle ilgili (heykel ve camcılık atelyelerinin açılması) etkilerdi.

Öte yandan, lejyon kampları şehirlerin doğmasına sebep oldu: Yukarı Germania'da Mogontiacum (Mainz), Argentoratum (Stasbourg), Vindonissa (Windich); Aşağı Germania'da Bonna (Bonn), Novaesium (Neuss), Castra Vetera (Xanten), Harenatium (Rindern), Noviamagus (Nimègue). [L]

Germaniae (DE ORİGİNE ET SİTU) [*Germenlerin Kökü ve Ülkesi Üstüne*], Tacitus'un eseri (M.S. 98). Etnografik ve coğrafî bir monografi olan bu eser, yazarın daha o zamanlar planını hazırladığı ve içinde germen milletlerine karşı girişilen savaşlara büyük yer verilen tarihî esere giriş niteliğindeydi. Üstelik, konu da günün konusuydu: Trajanus Ren sınırını tahkim etmeğe uğraşıyordu. Ayrıca tarihçi bu konuyu işleyerek, imparatorluk Roma'sının yozlaşması törelerine karşı imparatorluğu tehdit eden barbar halkların enerjisini ve gücünü belirtmek fırsatını buluyordu. (→ Bibliyo.) [L]

Germania kralı, Germen lakabıyle anılan Ludwig II'den (843 - 876) Heinrich II'ye kadar (öl. 1024), germen ülkeleri hükümdarlarının taşıdıkları unvan. (L)

GERMANİA krallığı, Karolenj imparatorluğunun bölünmesinden doğan devlete verilen ad. 843'te Verdun anlaşmasıyle Germen Ludwig'e bırakılan *Francia Orientalis* topraklarında kuruldu. Bu topraklar Saksonya, Thüringen, Franconia (bugün Franken), Almanya, Bavyera ve Doğu uç eyaletlerini içine alıyordu. Lotharingia'yı Germen Ludwig ile Kel Charles arasında bölen Meersen (Limburg) antlaşmasıyle (870) Germania krallığının batı sınırları Meuse'e ve Saône'a kadar ulaştı. Fakat toprak bütünlüğündeki istikrarsızlık, derebeyliklerin elden ele geçmesi yüzünden Germania krallığının hiç bir zaman kesin, sağlam sınırları olamadı. 1024'de Heinrich II'nin ölümü üzerine «Germania krallığı» deyimi kullanılmaz oldu. (L)

GERMANİCUM MARE. Esk. coğ. Romalıların kuzey denizine verdikleri ad. (L)

GERMANİCUS (Julius Caesar), romalı general (Roma M.Ö. 15-Antakya M.S. 19). Decimus Drusus Nero ve Antonia'nın oğlu, Augustus'un yeğeni. M.Ö. Tiberius'un evlâtlığıydı. Yirmi yaşında Roma meclisinde quaestor oldu. Ayaklanan Dalmaçyalılara ve Pannonia'lılara iki defa boyun eğdirdi. Kanunun gerektirdiği yaştan önce konsüllük görevine seçildi. Augustus'un itimadını kazandı. Tiberius, Ren sınırından ayrıldığı zaman sınır muhafızlığına tayin edildi (M.S. 13). Augustus'un ölümünde disiplinsiz durumda bulunan Germania lejyonlarını düzene soktu. İndistaviso'da Varus'u yenen (16) Arminus'u bozguna uğrattı. Savaşta ölenler için hazin törenler düzenledi. Halkın büyük sevgisini kazandı. Seferin malî yükünden endişelenen, bir yandan da Roma nüfuzunun yeniden kurulduğunu görerek sevinen Tiberius, onu Asya'da olağanüstü bir göreve gönderdi. Germanicus orada Parth'larla Ermeniler arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilendi. Mısır'a, Yahudiye'ye ve Suriye'ye gitti, orada vali Calpurnius Pison ile aralarında bir çatışma çıktı. Buna valinin kendisini gözaltında bulundurmak istemesi sebep oldu. Germanicus'un karısı Agrippina ile Pison'un karısı Plancina arasındaki anlaşmazlık ise kavga halini aldı. Plancina'nın imparatorun annesi Livia ile arası iyi idi. Germanicus bu meseleye son vermek için Pison'u görevinden uzaklaştırdı. Tiberius'un müsaadesini almadan tarihini incelemek bahanesiyle Mısır'a bir gezi yaptı (19). Çok geçmeden Antalya yakınında anî bir şekilde öldü (19). Ölümü Roma'da büyük üzüntü yarattı. Tiberius'un düşmanları bu durumdan faydalanarak Pison'u Germanicus'u zehirlemekle suçlandırdılar. Kamuoyundan korkan Tiberius, Pison'u senato karşısında yargılattı. Herkes tarafından terk edildiğini gören Pison intihar etti. Germanicus'un nutukları ve komedileri vardır. (L)

GERMANİK sıf. (fr. *germanique*'den). Kim. Formülü GeO_2 olan anhidrit ve buna tekabül eden asitleri için kullanılır. (L)

GERMANİT i. (fr. *germanite*'ten). Tabiî germanyum, demir ve bakır sülfür; kübik sistemde billûrlaşır. (L)

GERMANO —, kimyasal bir bileşikte, bir değerli germanyum elementinin bulunduğunu gösteren önek. (L)

GERMANOS, bizanslı general (öl. 550). Justinianus'un yeğeni, Trakya'da ve Afrika'da İslavları püskürttü (536-539). Persler Antakya'yı zaptedince gözden düştü, Theodora'nın ölümünden sonra tekrar göze girdi ve 550'de İtalya savaşıyle görevlendirildi. Seferin hazırlıkları sırasında öldü. (L)

GERMANOS, beş İstanbul patriğinin adı: GERMANOS I (715-730), daha önce Kyzikos metropolitiydi (706-715). İkona düşmanlarına karşı Ortodoksluğu korudu. İkona düşmanı imparator Leon III ile tartıştı ve görevinden istifa etti. —GERMANOS II (1222-1240), Epir despotluğunun başrahipleri ile patrikhane arasındaki anlaşmazlığı giderdi. Tyrnobos kilisesinin bağımsızlığını tanıdı. Ermeni kilisesiyle birleşmek için çalışmalara başladı. Papa Greguar XI'e kiliselerin birleşmesi hakkında mektuplar yazdı. — GERMANOS III **Gabras** (1265-1266), arkadaşı imparator Mikhael Palaiologos'un isteği üzerine patrik seçildi. Kötü idaresinden dolayı hiç sevilmedi, çekilmek zorunda kaldı. 1274'te kiliselerin birleşmesini görüşmek için papa Greguar X'a gönderildi. — GERMANOS IV (1842-1845, 1852-1853), Heybeliada'daki Ruhban okulunu ve yetimhaneyi kurdu. Hizmet gördüğü yerlerde okul ve kiliseler yaptırdı. — GERMANOS V (1913-1918), çok ciddî ve sert karakteri yüzünden düşman kazandı. 1918'de çekilmek zorunda kaldı. (L)

GERMANOS, rum rahibi (Dimitzana, Arkadia, yaklş. 1771-Nauplion 1826). Patras başpiskoposu olarak şehri 1821'de Türklere karşı ayaklandırdı, Yunanistan'da türk hâkimiyetine karşı başlatılan hareketin öncülerinden sayılır (25 mart 1821). 1822'de Verona kongresinde temsil edilen devletlerden yardım istedi. (L)

GERMANOS İstanbullu, Aziz (634-733), Ayasofya kilisesi başpapazı ve Kyzikos (Erdek) piskoposu oldu. Monotelizm akımına tavizler verdi. 715'te İstanbul patriği olunca ikonaları kırma akımına karşı mukavemeti yönetti. İsauria'lı Leon tarafından istifaya zorlandı (730). Konstantinos IV'ün gözünden düştü ve idam edildi. (L)

GERMANOS O PALAİON PATRON, yunanlı din ve siyaset adamı (1771-1826). 1806 Martında Palaion metropoliti seçildi. 1815-1817 Yıllarında, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Filiki Eterya'nın faaliyetini haber aldı, fakat Eterya'ya üye olmadı. Kasım 1818'den itibaren türk hâkimiyetine karşı ayaklanma hareketine katıldı. Ocak 1821'de Vostiça'da toplanan kongrede alınan isyan kararına karşı çıktı. Buna rağmen, iki ay sonra Agia Laura manastırında isyancılar arasındaydı. 1822'de papanın desteğini istemek için İtalya'ya gitti, fakat eli boş döndü. 1826'da, III. Millî kongreye ve Dışişleri komitesine üye seçildi. Az sonra tifoya tutularak öldü. Hatıralarını yazdı (*Apomnimoneumata*). [L]

GERMANİCUS
Louvre müzesi, Paris

Germantown, Philadelphia'da (A.B.D.) semt; Wissahickon Creek boyunca uzanır. 1683'te Almanlar tarafından köy olarak kuruldu. Amerika Birleşik devletlerinin Bağımsızlık savaşı sırasında Germantown'da İngilizlerin zaferiyle sonuçlanan bir savaş oldu (4 ekim 1777), 1884'te Philadelphia ile birleşti. Germantown, yayınevlerinin merkezi olarak tanınır. (L)

GERMANYA. Bk. GERMANİA.

GERMANYUM i. (lat. *Germania,* Almanya. > fr. *germanium*'dan). Kalay ve silisyuma benzeyen ender element.

— ANSİKL. *Germanyum,* atom numarası 32, atom ağırlığı Ge = 72,6 olan kimyasal elementtir. 1885'te Winkle tarafından arjirodit içinde keşfedilmeden önce periyotlar cetvelindeki yeri boştu.

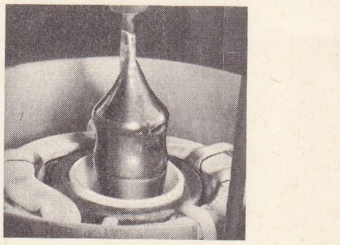
potadan yeni çıkmış billûr halinde germanyum

5,4 Yoğunluğunda çok kırılgan bir madendir, 960°C'ta erir. Soğuk havada oksitlenmez, fakat klorda kırmızı renkli bir oksit vererek yanar, asitlerden kolayca etkilenir.

Hidrokarbonları andıran hidrürler verir, bu bileşiklerin en basiti germanometandır, GeH. Flüorürü GeF_4, su ile birleşerek flüorogermanik asit, H_2GeF_6 verir. Germanyum klorür $GeCl_4$ kalay IV klorür gibi havada dumanlar çıkaran renksiz bir sıvıdır. En önemli oksidi GeO_2 asit özelliği gösterir ve alkalilerle birleşerek germanatları verir.

Önemli filizleri, gümüş ve germanyum sülfür olan arjirodit ve bakır germanosülfür olan germanittir, bazı blend'lerde de bulunur, germanyum oksidin kömürle indirgenmesinden elde edilir.

Yarı iletken özelliği yüzünden diyot lambalarda ve uçlu veya bağlantılı transistörlerde kullanılır. Bu şekilde kullanılması için, germanyum iyice arıtılmalı (bir milyon germanyum atomu için 1 atomdan çok yabancı madde bulunmamalıdır) ve tek billûr halinde ergitilmelidir. (L)

GERME i. (*germek*'ten *ger-me*). Germek işi. || Parmaklık, çit.

— Balıkç. Salmon balıklarını bir hazneye sevkederek avlamak için bir akarsuya engel şeklinde verilen geniş gözlü ağ. || *Germe ipi,* bir ucu dalyana, öteki ucu karada bir kazığa bağlanan ip veya halat. || *Yol germesi,* kıyı ile dalyan arasında denizi kesen ve balıkların ağıza yönelmesine yarayan ağ. (Bu ağ düzen teline asılır ve kıyıdan başlayıp basarna kazığında son bulur.)

— Cerr. Eklem yerinden çıkan veya kırılan kemikleri yerli yerine oturtmak için elle veya âletle yapılan çekme. || *Sürekli germe,* kırıkları sabitleştirmek ve yavaş yavaş yerine getirmek amacıyle kırık kemiğin uzaktaki parçasını sürekli olarak çekme tekniği. (Bu çekme ya ağırlıkla veya bir germe sistemiyle yapılır; ikincisinde yapışkan şeritler veya kemik ucuna geçirilen madenî bir tel [Kirschner çivisi] kullanılır.)

— Teknol. Bir testere, özellikle şerit testere lamasını germek işlemi. (Bk. ANSİKL.)

Foto. Giraudon, Cie générale de T.S.F. (LAROUSSE)

GERMENLER alçak kabartma, Roma

|| *Germe tertibatı,* bıçkı fabrikalarının bileme atelyelerinde, şeridin dar bantlarını haddelemek ve bıçkı kasnağı üzerinde büyük bir hızla dönerken şeridin alacağı dış bükey profili sağlamak için kullanılan küçük hadde tezgâhı. (Bir kabloyu veya teli, yerçekiminin etkisini ve sapmayı artırabilecek diğer kuvvetleri denkleştirerek geren organa da *germe tertibatı,* bazen de *gerici* denir.)

— Tekst. Bir kumaşın aprelenmesi sırasında, atkı ipliklerinin normal yerlerine oturmasını sağlayan işlem. (Bu işlem kumaşı her yönde geren, germe tezgâhlarında yapılır.) || *Germe çubuğu,* el dokuma tezgâhlarında levendin gevşemesini önleyen çubuk. (Kumaşların kurutulmak için asıldığı çubuğa da *germe çubuğu* denir.)

— ANSİKL. Teknol. Alt volanla üst makara arasında gerili olan testere şeridi büyük bir çekme kuvvetiyle karşılaşır. *Germe* işleminden doğan gerilim, çelik şeridin iç gerilimidir; çelik şerit, kenarlar orta liften kısa olmak üzere, bu gerilimi haddeden geçerken alır. Kenarların orta liften kısa olması, şeridin hızla dönerken çarklar üzerinde tutunabilmesi için gereklidir. Testere oduna girdiği zaman, jantlar üzerinde kaymasına yolaçan bir tepki görür. Çark jantına hafifçe kabarık bir profil, şeride de yukarıda sözü geçen bir iç gerilim vermekle, şeridin çarklara tutunması sağlanır. İç gerilim, bir çizgi boyunca gidip gelirken, düz olan şeridin büküldüğü zaman dışbükey olmasını sağlar. Lamanın art arda bilenmesi sırasında bu gerilim korunmalıdır; germe makinesi ve çekiçle yapılan bu germe işleminin, bileme sırasında dikkatle gerçekleştirilmesi gerekir. Değişik çaplı dairesel testere disklerine de germe işlemi uygulanmalıdır. (ML)

Germe hisar, Mora yarımadasında bir hisar. Mora'ya girmek için önemli set durumunda olan bu hisarın önünde derin bir hendek vardı. Murad II tarafından yıktırıldı. (M)

GERMEK geçl. f. (esk. türk. *kermek*'ten). Çekmek ve oldukça belirli bir uzama durumunda tutmak: *Çamaşır ipini germek.* || Bir şeyin bütün yüzeyini olanca genişliğiyle açmak: *Kilimi germek.* || Gerilmiş bir şeyle örtmek: *Terasa tente germek.* || Uzuvları uzatmak: *Kollarını germek.* || *Mec.* [Sinir, asap v.b. için] Gergin hale getirmek, sinirlendirmek: *Soğuk su asabımı daha ziyade gerdi* (Ahmet Rasim).

— ÇEŞ. DEY. *Göğüs germek.* Bk. GÖĞÜS. || *Göğsünü gere gere.* Bk. GÖĞÜS. || *Kol kanat germek.* Bk. KOL.

— Denizc. Filadorları veya lifti uskuru*lar ile germek, doldurmak: *Çarmıkları germek* (*doldurmak*).

— Teknol. *Bir yayı germek,* gerilim sağlamak. || *Testereyi germek,* bir şerit veya daire testerenin lamasına uygun iç gerilimi vermek.

— Terz. Şapka yapımında fötrü, bir biyeyi veya bir grogreni, istenilen biçime sokmak için esnetmek.

◆ **Gerdirmek** ettrg. f. Germek işini yaptırmak. (L)

GERMEN i. (lat. *germanus*> fr. *germain*'den). Germania* halkından veya bu halkla aynı soydan olan kimse. || [İsim tamlamalarında] Germania ile ilgili olan: *Germen medeniyeti.*

— Leng. *Germen dilleri,* Kuzey Avrupa'da konuşulan hint-avrupa dilleri ailesi (Almanca, İngilizce v.b.).

— ANSİKL. Leng. *Tanım. Germen dilleri ailesi* eski ve yeni, edebî ve lehçesel biçimleri kapsar: **1.** İngilizce, friz lehçesi, hollanda dili, Almanca (Yukarı ve Aşağı Almanca) ağızları, **2.** iskandinav (isveç, danimarka, norveç, izlanda dilleri) ağızları. Bundan başka germen dil ailesine, Roma imparatorluğu (vizigot, ostrogot, burgond, vandal dilleri) içinde kaybolan vistül bölgesindeki bazı halkların dilleri de (bu diller bugün konuşulmaz) girer. Bu dillerden yalnız biri (Vizigotlarınki) bir metin (İncil çevirisi) aracılığıyle bilinir (bk. GOT DİLİ). Bu diller batı (1) ve kuzey (2) öbekleriyle karşıtlaşan bir doğu öbeği meydana getirir.

Nitelikleri. Ortak bir özel nitelikler bütünüyle tanımlanan germen dili, Hint-Avrupa ailesinin bir dalıdır. Germen dilinin başlıca nitelikleri şunlardır:

Ünsüz düzeni, Hint-avrupa dillerindeki başlıca üç ünsüz dizisi nitelik değiştirmiştir (ünsüz değişinimi, *Lautverschiebung*); **1.** *p, t, k,* gibi titreşimsiz kapantılılar *f,p* (İngilizcedeki sert *th*) veya *h* gibi daralmalılara dönüştü (msl. lat. *piscis,* ing. *fish;* lat. *tenuis,* ing. *thin*); **2.** *b, d, g* gibi titreşimli kapantılılar *p,t,k* gibi titreşimsiz kapantılılara dönüştü (msl. lat. *id,* gotça *ita,* ing. *it;* lat. *ego.* Gotça ve Hollandacada *ik*); **3.** yalnız, hint-avrupa dilinde «soluklular» adı verilen titreşimlilerin titreşimliliği korundu (germen dilinde *bh, dh, gh* olarak yazılır). Soluklular duruma göre, titreşimli kapantılı veya sürtüşmelilerle gösterilir (msl. sanskritçe *bharati,* «o taşıyor», gotça, *bairip,* ing. *to bear*). Titreşimliler arasındaki *f, p, x* (*l, m, n, r* ünlüleri) titreşimlileşti (*b, d, g*); bunlar, eski-*b, d, g-* titreşimlilerinden ayırt edilemezler (msl. lat. *aper,* eski yüksek alm. *ebur*; lat. *pater,* gotça *fadar*). *Dilbilimci* C. Verner, titreşimsiz sürtüşmeliler vurgulu heceden sonra geldiğinde titreşimlileşmenin meydana gelmediğini gösterdi. Bu dönemde vurgu henüz oynaktı ve mutlaka ilk heceye düşmüyordu. Hint-avrupa dilindeki ıslıklı *s* aynı şartlarda önce titreşimlileşmiş (*z*), sonra *r* olmuştur (msl. lat. *nepos,* alm. *neffe;* lat. *Frater,* gotça, *bropar,* ing. *brother;* lat. *gustare,* alm. [*will*] *kür*).

GERMENLER, iki hayvanla boğuşan adam

Batı Germence'de, ünsüz + *i* veya ünsüz + *r* grubu iki hece arasında çift ünsüz verir (msl. got. *satjen,* eski sakson dilinde *settian;* gotça, *akrs,* alm. *acker*).

Ünlü düzeni. Hint-avrupa dilindeki *a-o* arasındaki tını ayırımı germen dilinde yoktur. Kısa *a* ve *o, a* oldu; uzun *a* ve *o* uzun *o*'ya dönüştü (msl. lat. *pater,* alm. *Vater;* lat.*octo,* alm. *acht;* lat. *frater,* gotça *bropar;* lat. *flos,* gotça. *bloma*).

Ünlü görevinde kullanılan *r, l, m, n* çınlamalıları tınılı bir ünlü (*u*) verdi (msl. hint-avrupa *knotom,* germen *hund*). Germen dili yalnız ilk kısa öğedeki diftongları (*ei, eu, ai, au* gibi) muhafaza etti, bütün germen lehçelerinde *ei* «*i*» teksesine dönüştü.

Gramer. Germen dili gramerinin özelliği fiillerindeki sadeliktir. Şahıslı biçimler, dörtlü bir sistem meydana getirir; bu sistemde bir şimdiki zaman ve bir geçmiş zaman vardır. Bu zamanlar ise bir bildirme, bir de dilek kipi kapsar. Bundan başka bir de şimdiki zaman emir kipi vardır.

Hint-avrupa dilinde bitmiş eylemi anlatan bir zamanın oluşmasına imkân veren kökler söz konusu olduğunda bu geçmiş zaman germen dilinde, geçmişteki bütün ayrıntıları anlatan bir zaman göreviyle muhafaza edildi: bu, *kuvvetli* adı verilen geçmiş zamandır. Başka dillerden gelen fiillerin bir geçmiş zamanları vardır; bu geçmiş zaman, germen dillerindeki özel yeniliklerden biridir. Nereden geldiği iyi bilinmeyen dişsi bir ünsüzle başlayan bir sonek *zayıf* geçmiş zaman adı verilen bu zamanın başlıca özelliğini meydana getirir.

İkinci bir yenilik sıfatların çekiminde görülür: hint-avrupa dilinin kalıtı olan (meselâ *bonus, a, um* tipinde) eski bükünün yanı sıra Almancadaki bütün sıfatlarda *zayıf* diye nitelenen ikinci bir bükün gelişti; bu bükünün bütün çekim eklerinde *-n* soneki vardı ve bu sonek, sıfat ismi belirleyici bir değer taşıdığı zaman kullanılırdı. Bundan başka, *kuvvetli* olarak nitelenen bükün, isim bükününden ayrıldı ve zamir biçimleri edindi.

Kelime hazinesi. Germen dili kelime hazinesindeki kelimelerin menşeleri:

1. büyük kısmı Hint-Avrupa kalıtıdır (msl. lat. *sedeo,* gotça *sitan*);

2. Hint-Avrupa menşeli olmayan kelime grubu; bu grup, bir baltık medeniyetine bağlanmağa çalışılmıştır (msl. *Weib, Segel, Stemer, Kiel*);

3. bundan başka, kelt ve germen kelime hazinesinde ortak olan öğeler; bu dillerden hangisinin bu kelimeleri öbüründen aldığı bilinmez (msl. *Reich, Geisel, Amt, Eisen*). *Coğrafî dilbilim.* Milâttan sonraki ilk yüzyıllarda germen dilinin yayılma alanı İskandinav yarımadasının güneyini, Jylland ve Danımarka adalarını içine alıyor, Aşağı Ren'in kuzey ovalarından Vistül'e (Orta ve Güney Almanya Keltçe'nin alanına giriyordu) kadar yayılıyordu ve biri, İskandinav yarımadasının güney kıyılarında, diğeri kuzey denizi ve Hollanda'da Jylland burnuna kadar yayılan iki kıyı grubu; merkezleri Weser, Elbe, Vistül olan üç kıtasal grup. Bu dil alanı, Batı Roma imparatorluğunun yı-

GERMENLER Germen elçileri Trajanus önünde, Trajanus sütunu, Roma

Foto. Anderson (LAROUSSE) ; Der Grosse Brockhaus

kılışı sırasında meydana gelen büyük yer değiştirmelerle bozuldu. İmparatorluk içine yayılan Vistül grubu halkları (Vizigotlar, Ostrogotlar, Burgondlar, Vandallar) dağılarak kayboldular. Güneye doğru yer değiştiren Elbe grubu halkları Güney Almanya ve İsviçre'ye (Bavyeralılar, Alamanlar) yerleştiler ve Kuzey İtalya'ya kadar gittiler (Lombardlar); Kuzey denizi kıyısındakiler Büyük Britanya'yı istilâ ettiler. Bunların ardından İskandinavlar Jylland'da geçtiler ve yayıldılar. Weser grubundakilerse (Franklar) Ren, Meuse, Escaut'ya kadar ilerlediler ve Sen ile Loire'a kadar ulaştılar. (L)

GERMEN i. (lat. k.). Biyol. Bir canlı varlığın üremesini sağlayan unsurların soydan geçen kısmı.

— ANSİKL. Canlı varlıktaki temel organik ikiliği (*germen* ve *soma*) Weismann ortaya koydu. *Germen*, canlının gametlere dayanan ve gametlerle taşınan üreme unsurudur; *soma* veya beden ise organizmanın geri kalan bütün öteki kısımlarıdır. Germen ile soma birbirinden nispeten bağımsızdır. Soma ölümle son bulur; bu, cesettir. Germense, tersine, art arda nesiller boyunca sürer gider.

● *Germenin sürekliliği teorisi.* XIX. yy.ın sonlarına doğru ortaya atılan bu teorinin ilk savunucusu Weissmann'dır. Ona göre döllenmiş çekirdekte ideoplazma denilen özel bir madde bulunur, hücre ikiye bölündüğü zaman bu madde de iki kısma ayrılır. Bunlardan biri, yani hem yumurtadan, hem de spermatozoitten gelen ve türe özgü bütün karakterleri gücül olarak taşıyan germen plazması daha sonra cinsiyet hücrelerinde yer alır, yaşatkan plazma denilen öteki kısım ise organizmanın diğer elemanlarında, yani beden hücrelerinde yer alır. (L)

GERMENCİK, esk. **İğneâbâd,** Ege bölgesinde (Aydın ili) ilçe merkezi şehir; 10 689 nüf. Büyük Menderes ovasının kuzey kenarına yakın bir kesimde; yüksl. 65 m. İzmir (Alsancak)-Aydın demiryolu üzerinde istasyonu vardır. İzmir ile Aydın'ı birbirine bağlayan karayolu da Germencik'ten geçer. İl merkezine 24 km uzaklıktadır. Aydın ilinde Nazilli ve Söke'den sonra en fazla nüfuslu ilçe merkezidir. Zeytinyağı ve un fabrikaları. — *Germencik ilçesi,* 404 km², 38 288 nüf. Merkez ve Ortaklar bucaklarına ayrılmıştır. 30 köyü vardır. İncir. Pamuk ve tütün ekimi. Zeytin ağaçları. (M)

GERMENLER, Jutland adası dolaylarında bir bölgeden geldikleri sanılan hint-avrupa halkı.

● *Tarih.* Almanya'nın büyük kısmında Keltlerin yaşadığı çağlarda, Germenler denizci bir halktı. Tarihleri sürekli kavim değişiklikleriyle doludur. Bu kavimler birdenbire tarih sahnesinden kaybolurlar. Bunların daha güçlü komşuları içinde mi eridikleri, yoksa daha geniş topluluklar meydana getirmek üzere birbirleriyle mi birleştikleri bilinmez. Belli bir tarihi olan Hasdingler, Burgund'lar gibi kavimlerin sayısı azdır. M.Ö. IV. yy.ın sonlarına doğru Germenler Weser'e, Vistül'e, İskandinavya'ya vardılar. M.Ö. III. yy.da Keltleri Galya'ya sürerek Almanya'yı ele geçirdiler. Aradan yüzyıl geçmeden akınlara girişip Roma ile çarpıştılarsa da, Roma onları M.S. III. yy.a kadar kendi imparatorluk sınırları dışında tutmasını bildi.

Roma imparatorluğuna ilk germen akınları sırasında, Tacitus zamanından beri, germen boylarının ad ve yer değiştirdiğini, yeni birliklerin kurulduğunu görüyoruz: Ren çevresinde, Doğu Germenlerinin (Burgund'lar, Gepid'ler, Gotlar, Herul'ler, Rug'lar, Skir'ler, Vandallar) buralara sürdüğü Saksonlar, Franklar, Almanlar, İskandinavya'dan gemilerle gelen kavimler, daha önce gelenleri de ortadan kaldırmadan, M. S. I. yy. da Germania'yı Urallar'a, Karadeniz'e kadar genişlettiler. Burgundlar ve Siling Vandalları Franconia'yı, Hasding Vandalları Pannonia'yı, Gepid'ler ise Romalılardan boşalan Daçya'yı ele geçirdiler. Aralarında en güçlü olan Gotlar ise, Sarmat'ları yendikten ve Roma imparatorluğunu tehdit ettikten sonra bölündüler. Ostrogotlar Ukrayna'da, Vizigotlar ise Tuna ile Dniester arasındaki ormanlarda kaldılar. Bunlar IV. yy.da Arius (Ulfila) mezhebini benimseyerek bu inancı komşularına da aşılamışlardı. Ostrogot kralı Hremanarich, Herul'leri (Azak denizi yakınlarında) ve Wend'leri (Yukarı Dnie-

bir germen köyüne yapılan roma akını, Marcus sütunu, Roma

per'de) sınırları içine alarak güçlü bir devlet kurdu, Hunlara yenilince intihar etti (375). Ostrogotlar ve Gepid'ler asyalı istilâcılara boyun eğdiler. Paniğe kapılan Vizigot'lar Roma imparatorluğu içlerine doğru çekilirken büyük göçe başlamış oldular (576) ve İç Moesia'yı ele geçirdiler (382). Hun akınları bütün Germania'yı kaplayıp Alanlar'ı, Süevleri, Burgund'ları, Vandalları önüne katarak Ren'i aşmağa (406) zorladığı sırada Vizigotlar da aynı şekilde imparatorluk içine yerleşmekteydi. 407'den itibaren Kuzey denizi kıyılarındaki Germenler, Britanya'yı istilâ ettiler; Angllar Londra'nın kuzeyine (Doğu Anglia), Jütler güneydoğuya (Kent) ve Saksonlar güneybatıya (Surrey) yerleştiler. Attilâ'nın ölümüyle onun hâkimiyeti altındaki Germenler bağımsızlıklarını kazandılar. Ostrogotlar da imparatorluk sınırları içinde teşkilâtlandılar. Aşağı Elbe'yi terk eden (M.S. I. yy.) Lombardlar Pannonia'da Gepid'lerle karşılaşıp savaştılar ve Avarların da yardımıyle onları yendiler. Fakat daha sonra bu asyalı müttefiklerinden korkup Bizans İtalya'sını istilâ ettiler (568). İmparatorluk içinde barbar azınlıkların kurduğu krallıklar (Burgundlar, Lombardlar, Ostrogotlar, Süevler, Vandallar, Vizigotlar) yaşamadı. Buna karşılık Galya'da Clovis'in kurduğu krallık güçlenerek VI. yy.da temellendi, imparatorluk sınırları içinde kalan barbar germen topluluklarını hâkimiyeti altına aldı. Almanlar, Fiz'ler, Hessen'liler, Thüring'ler. Merovenj'lerle saray naipleri, bunları medenileştiren misyonelerle kolaylık gösterdiler (Bonifacius, Colomban, Fridolin, Galla, Pirmin, Willibrord). VI. yy.da yayılmağa başlıyan İslavlar Elbe, Bohemya ormanlarına kadar Germenlerden boşalan toprakları istilâya başladılar. İskandinavya'dan gelen Danimarkalılar ise VII. yy.da Jüt'lerin eski yurdunu ele geçirdiler. İlkel Germania devamlı olarak küçülüyordu. Charlemagne'ın Saksonları kendi imparatorluğuna katmasıyle (772-804) eski anlamda Germenler yok oldu, onun yerini Roma imparatorluğu uyruğunda bir hıristiyan halk aldı. Karolenj imparatorluğu parçalandıkça (834) «Doğu Francia» adı da Germania adı karşısında unutuldu.

● *Medeniyet.* Germen dünyasının çok sayıda dağınık, kısa ömürlü boylara ayrılmış olması, bir devlet, bir şehir kuramaması, bu halkın millet haline geçmesine imkân bırakmamıştı. Germen dünyasını bir bütün halinde gören sadece komşularıdır ve Germenler adı bile yapısı yönünden keltçedir. Aralarında, olsa olsa, Tacitus'un görüşüne göre ortak bir destandan ve ortak bir dinî inanç dünyasından doğan, belli belirsiz bir dayanışma duygusu vardı. Onun içindir ki, bu gezgin halklar, hısımlıklarının bilincine ancak din birliği sayesinde vardılar. Fakat, germen dünyası asıl birliğini, benzer hayat biçimlerine, ortak teknik ve medeniyetine borçludur. Kabile yapısı içinde (savaş soyluları, hür yurttaşlar, köleler) germen, bir savaşçı ve bir köylüdür. Silâhları kargı, çift yüzlü balta ve uzun kılıçtır. Fakat neolitik çağda olduğu gibi, toprağı ortaklaşa işler ve yaygın bir hayvancılığı vardır. Evini ve giyimini, topraktan, sürülerinden ve avladıkları hayvanlardan sağlar.

Germenler fırtınaların ve muzaffer savaşların tanrısı *Wodan*'ın kollarından yıldırımlar yağan *Tiwaz*'ın, *Donar*'ın karşı karşıya gelip bir savaş meydanına çevirdikleri tabiata taparlar.

Yüksek yerlerde (kutsal dağlar), kutsal ağaçların (Saksonya'da *İminsul*) altında, pınar başlarında ve gün dönümlerinde kutlayıp yücelttikleri hep bu tabiat kültüdür. Kelt papazlarında olduğu gibi Germenlerde bir papazlar camiası yoktur. İnsanların kurban edildiği kanlı âyinleri çok kere kabile reisleri, aile babaları yönetir. Germenler, Keltler gibi ölüme inanmazlar. Yaktıkları ve daha sonra Keltlerin etkisinde kalarak küllerini silâhları ve âletleriyle birlikte toprağa gömdükleri ölülerinin Walkür'ler tarafından Wodan'ın yanına götürüleceklerine ve orada sonsuzluğa kadar mutlu şölenlere ve büyük savaşlara katılacaklarına inanırlar. Daha sonraki edebî eserlerden (*Nibelung*, İskandinavya'daki *Edda,* Saksonya'da *Beowulf*) öğrendiğimiz *Germen Destanı* her halde, kelt ozanlarının da yaptığı gibi, içkili şölenlerde çalınıp söylenirdi.

Germen sanatının başlıca özelliği boşluktan kaçınmasıdır: süsleme, bütün yüzeyi kaplar. Kelt sanatından ve Gotlar yoluyle de doğu sanatlarından etkilendiği besbelli olan germen sanatının özelliği mine işlemeli kuyumculuktur; saç ve kemer tokalarında, işleniş tarzı bazen sembollere varan süsler ve hayvan figürleri vardır. Bu, aynı motiflerin tekrarlandığı, simetriye dayanan bir sanattır. Bu motifler tekerlek, hareket halindeki güneşi temsil eden gamalı haç v.b. şeylerdir. (L)

GERMER (Lester Halbert), amerikan fizikçisi (Chicago 1896). New York'ta Bell Telefon şirketinde çalışırken termoelektronik yayım ve dalga optiği üzerinde çalışmalar yaptı. Davisson ile birlikte elektronların kırınımlarını göstererek dalga mekaniğinin

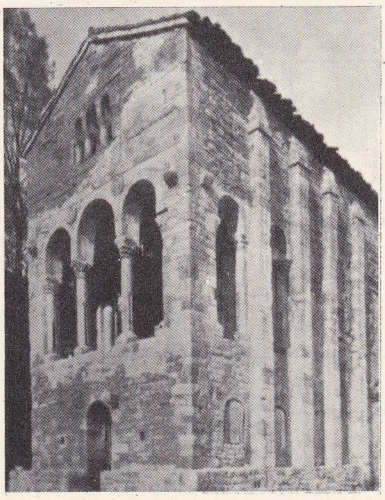

Oviedo (İspanya) yakınlarındaki Santa Maria de Naranco'da germen tapınağı

Foto. Der Grosse Brockhaus

Pietro GERMİ Daniela Rocca ve Marcello Mastroianni «İtalyan Usulü Boşanma» adlı filimde (1961)

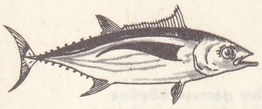

germo

teorisini doğruladı (1927). Yüzeyler kimyası konusunda da çalışmaları vardır. (L)

GERMERSHEİM, Almanya'da (Batı Almanya Rheinland-Pfalz) köy, Ren'in sol kıyısında, Speyer'in yukarısında; 4 800 nüf. 1644 ile 1815 arasında Fransa ve Pfalz arasında el değiştirdi. (L)

GERMİ (Pietro), italyan filim yönetmeni ve senaryocusu (Cenova 1914). Yönettiği ilk filim *İl Testimone*'den (Tanık) [1945] itibaren sinemada karar kıldı. Öteki filimleri: *Gioventu Perduta* (Yitik Gençlik) [1947]; *İn Nome della Legge* (Kanun Namına) [1949]; *Umut Yolu* (İl Cammino Della Speranza) [1950]; *Suçlu Gençlik* (La Citta si Difende) [1951]; *Aman Karım Görmesin* (La Presidentessa) [1952]; *Günahkârlar Yuvası* (Gelosia) [1953]; *İl Ferroviere* (Demiryolcu) [1956]; *İtalyan Usulü Boşanma* (Divorzio all'İtaliana) [1961]; *Aldatılmış ve Terkedilmiş* (Sedotta e Abbandonata) [1963]; *Erkekler ve Kadınlar* (Signore e Signori) [1965]; *L'İmmorale* [1967]. (L)

GERMİGNY (Jacques DE), **Germoles** baronu (XVI. yy. ikinci yarısı). Birçok defa İstanbul'a geldi, 1579'da Babıâli'nin İspanya'ya karşı yardımını sağlamağa çalıştı; fakat Osmanlılar İran'la savaş halinde olduklarından bu işten sonuç alamadı. 1581'de Türklerle yeni bir ticaret anlaşması imzaladı. Bu, Fransızlar için 1569 kapitülasyonlarından daha elverişli idi. Anlaşmanın 3. maddesi fransız elçisini hıristiyan kralların baş temsilcisi olarak kabul ediyordu. Türk sularında Venedikinkiler hariç bütün yabancı gemiler ancak fransız bayrağı altında seyredebileceklerdi. Böylece 1579'da İngiltere'ye verilen ticaret hakkı geri alındı. (L)

GERMİNAL i. Fransa'da Cumhuriyet takviminin yedinci ayı: 21 veya 22 martta başlar, 18 veya 19 nisanda son bulur. (L)

Germinal, Emile Zola'nın (1885) romanı, Rougon-Macquart dizisinin on üçüncü kitabı, Eserde, kuzeyli madencilerin yaşayışı ve bir grev, başarıyle incelenmiştir. Yazar bu grevi İkinci İmparatorluk devrinin son yıllarına rastlatır, ama gerçekte, roman, Anzin bölgesinde patlak veren bir greve dayanılarak yazıldı. Zola bu grevi yakından izlemiş ve birçok belge toplamıştı. Romancı, olayın geçtiği çevre ve bölge âdetleri bakımından Yves Guyot'nun 1882'de yayımlanan *Enfer Social* (Toplumsal Cehennem) adlı romanından esinlendi: sosyalist fikirlerinden ötürü çalıştığı fabrikadan atılan parisli işçi Etienne Lantier, Montsou madenlerinde çalışmağa başlar. Zamanla öbür işçileri etkisi altına alır. Bir grev başlar. Lantier bu grevin lideridir, ama başlayan hareketi ne durdurmak, ne de frenlemek artık elinde değildir. Açlık, yoksul işçileri çılgına döndürür: kuyular tahrip edilir, makineler kırılır, idare binası sarılır, tefeci Maigret öldürülür, paramparça edilir. Zincirinden boşanmış kalabalık yaylım ateş ve ölümle yatıştırılır. Ölüp giden suçsuz insanlar, eskisine nispetle, biraz daha artan yoksulluk, açlık ve kin, grevin tek sonucudur. Yas ve tevekkülle işe yeniden başlanır, ama rus nihilisti Souvarine bu defa madeni uçurur, insanlar yıkıntı altında kalır. Maden işçisi sevgilisi Catherine'in ölümünü gören Lantier üzüntü içinde memleketten ayrılır. Aylardan nisandır, Lantier bir tohum ekmiştir, bu tohumdan bir gün bütün insanlar için yaşamak ve mutluluk hakkı yeşerecektir. (→ Bibliyo.) [L]

Germinal yıl III (ON İKİNCİ GÜN) [1 mayıs 1795], Termidorien döneminde Jakobenlerin çıkardığı iki ayaklanmadan biri. Artan yoksulluk, fiyatların baş döndürücü yüksekliği, iktidarın malî bunalımı çözmede ve Paris'in yiyecek ihtiyacını karşılamada yetersiz kalışı 1795 ilkbaharında kenar mahallelerde kıpırdanmalar yarattı. İlk gün 12 germinal günü oldu. Ayaklananlar, Convention'u, Cumhuriyet'i yıkmak için yurttaşları açlıktan öldürmek istemekle suçladılar, Meclis'i bastılar ve «Ekmek ve 1793 Anayasası» istediler. Millî Muhafız birlikleri göstери yapanları dağıttı. Meclis, birçok eski terörcüyü (Collot d'Herbos, Bilaud-Varenne, Vadier ve Barrere) yargılamadan sürgüne göndermekle bu harekete cevap verdi. Montanyar'lardan yirmi kadar milletvekili tutuklandı. Bu tedbirlere rağmen, birkaç hafta sonra daha ciddî bir ayaklanma, 1. prairial ayaklanması patlak verdi. (L)

Germinie Lacerteux, Edmond ve Jules de Goncourt'un romanı (1865). Aşırı natüralist bir hava taşıyan bu romanda yazarlar, aşkı «klinik bir olay» olarak inceler ve isteri krizlerini anlatmak isterler. Germinie adında zavallı ve budala bir köylü kızı Paris'e gelir, büyük şehrin kötü zevklerine kapılır. cinsel aşkların tutkusu içinde kendini kaybeder. Germinie sonunda bir hastahanede ölür. (L)

GERMİSTON, Güney Afrika cumhuriyetin de (Transvaal) şehir, Witwatersrand'da, Johannesburg'un doğusunda; 214 400 nüf. Altın madenleri ve arıtma tesisleri. Kimya sanayii. Yağlı maddeler. Dokumacılık. Elektrik santralı. (L)

GERMİYANLI TÜRKMENLERİ, 1243'te Babaî ve Cimrî ayaklanmalarına katılmak için Malatya'dan Batı Anadolu'ya geçen Türkmenlere verilen ad. Bunlar Moğol saldırısından kaçarak Anadolu'ya sığınan Türkmenlerin bir koludur. Selçuk-İlhanî devletinin baskısı altında uçlara yayıldılar. (M)

GERMİYANOĞULLARI, Anadolu'da bir türk beyliği (1298-1429). Başlangıçta bir boyun adı olan *Germiyan* sonraları kapsadığı başka türk boylarına da kendi adını vererek genişledi. Germiyanoğulları XIII. yy. başlarında Anadolu Selçuklularına bağlıydı. Anadolu'ya ne zaman geldikleri kesinlikle bilinmiyor. Moğol baskınları sırasında Celâlüddin Mengüberti'nin yönetimi altında Harizm bölgesinden Anadolu'ya göçtükleri, ilkin Malatya yörelerinde yerleştikleri, Selçukluların hizmetine girdikleri ileri sürülüyor. Tarihte, *Germiyan* adı ilk defa Selçuklu sultanı Gıyasüddin Keyhüsrev zamanında (1236-1246), Baba İshak ayaklanmasını bastırmak için Ali Şîroğlu Muzafferüddin Beyin görevlendirilmesiyle ortaya çıktı. Muzafferüddin Bey, bu kızılbaş ayaklanması karşısında başarı gösteremedi. Germiyanoğullarının Anadolu içlerine doğru yayılması, sonraları geniş bir beylik halini alması bu olaylarla ilgili görülüyor. Çünkü bu ayaklanma olayından kısa bir süre sonra Germiyanoğulları Kütahya yörelerine kadar yayıldı (1236-1264). Germiyanoğulları beyliğinin kurucusu sayılan Yakub Bey, Kerimüddin Alî Şîr Beyin oğludur. Selçuk'lu sultanının ölümünden sonra Yakub Bey, İlhanlılara bağlı kalmakla beraber bir yandan da bağımsızlığını ilân etti. Bizans imparatorluğunun elinde bulunan Ege kıyılarına inerek, Aydınoğlu Mehmed Bey kumandasındaki bir ordu ile Ayasuluğ, Bigi'yi; kendi ordusuyle de Buldan yakınlarında Tripolis'i aldı (1305). Daha sonra Alaşehir üzerine yürüdü. Onun bu saldırısını Bizans imparatoru Andronikkos II ancak Katalan birliklerinin yardımıyle durdurabildi. Kısa bir süre içinde Germiyanoğulları Anadolu'da en güçlü türk beyliği oldu. Bizans imparatorunu vergiye bağladı. Bir aralık Anadolu'ya saldıran Moğollarla çarpışma zorunda kaldı (1285-1290).
İlhanlıların Anadolu genel valisi olan Timurtaş Hamidoğulları beyliğini ortadan kaldırdı. Karamanoğullarını yendi, fakat Germiyanoğulları karşısında başarı sağlayamadı. Sıvas'a geri dönmek zorunda kaldı. Afyonkarahisar'ı kuşattı, bu ilin beyi olan Nureddin Ahmed kaçarak Germiyanoğlu Yakub Beye sığındı. Katalan birliklerinin çekilmesi üzerine Yakub Bey yeniden Alaşehir'i kuşattı, yıllık vergiye bağladı (1314). Yakub Beyin son yıllarında Germiyanoğulları beyliğinin sınırlarına yakın kesimlerde hızla gelişmeğe başlayan yeni bir türk beyliği belirdi. Adını başında bulunan Osman Gazi Beyden alan bu beylik Bizans sınırlarını zorlamağa başladı, Bizans imparatorunun etkisiyle Germiyanoğulları beyliğiyle arası açıldı.
Yakub Beyin ölümünden sonra yerine «Çağşadan» diye anılan oğlu Mehmed Bey (bazı kaynaklara göre Çelebi Mehmed) geçti. Mehmed Bey zamanında Kula ve yöreleri Bizanslıların elinden kurtarıldı, Simav kasabasıyle Simav gölü alındı. Aydınoğulları ise Germiyanoğullarından ayrılarak bağımsız bir beylik kurdular. Mehmed Beyin ölümünden sonra yerine büyük oğlu Süleyman Şah, Germiyanoğulları hükümdarı oldu (1363). Süleyman Şahın ilk hükümdarlık yılları olaysız geçti. Süleyman Şah, Karamanoğullarının saldırısına uğrayarak toprakları elinden alınan ve Germiyanoğullarına sığınan Hamidoğlu Hüsameddin İlyas Beye yardım etti. Bu yardım sonucu İlyas Bey elinden çıkan toprakları geri aldı. Bu yüzden Germiyanoğulları ile Karamanoğullarının arası açıldı. Süleyman Şah, ülkesinin güneydoğu sınırında bulunan Karaman-

GERMİYANOĞULLARI devrine ait İshak Fakih camii (Anadolu Beylikleri adlı eserden)

GERMİYANOĞULLARI

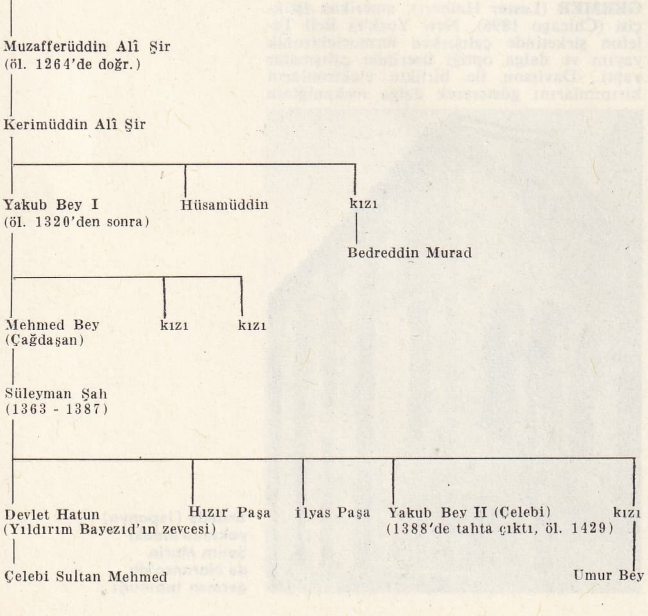

Foto. Le Cinéma (LAROUSSE) ; MEYDAN

oğullarının saldırısından korunmak için kuzey komşusu Osmanlı devletine başvurdu. Murad Hüdavendigâr'ın oğlu Yıldırım Bayezid ile kızını evlendirmek istedi. Bu düğünde çeyiz olarak Osmanlılara Kütahya, Gediz, Simav, Emed kasaba ve yörelerini vereceğini söyledi. Teklif Osmanlılarca kabul edildi. Kızı Osmanlılara gelin gittikten sonra Süleyman Şah, Kula kasabasına çekildi. Kütahya ve civarı bir sancak olarak Şehzade Bayezid'e verildi (1381). Ölünce yerine oğlu Yakub Bey (Çelebi) geçti (1388). Murad Hüdavendigâr'ın Kosova savaşında şehit düşmesi üzerine Saruhan, Aydın, Menteşe beyleri gibi Germiyan beyliği de Osmanlılardan ayrıldı. Yakub Bey II babasının kızkardeşiyle birlikte çeyiz olarak Osmanlılara bıraktığı toprakları ele geçirmeğe kalktı. Kütahya'yı geri aldı. Öteki toprakları da almak için çalışmalara başladı. Murad Hüdavendigâr'ın yerine geçen oğlu Yıldırım Bayezid, Rumeli'de işleri düzeltip Sırplarla bir anlaşma yaptıktan sonra ordusuyle Anadolu'ya geçti, kısa süre içinde Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini yeniden osmanlı topraklarına kattı. Yakub Bey Kütahya'da birçok armağan ve büyük bir törenle Yıldırım Bayezid'i karşıladı. Germiyan beyini ve subaşısı Hisar Beyi yakalatarak Rumeli'nde İpsala kalesinde hapsettirdi. Bütün Germiyan beyliği topraklarını başında bulunduğu Osmanlı ülkesine kattı (1390). Yakub Bey bir yolunu bularak hapisten kaçtı ve deniz yoluyle Suriye'ye (1399), oradan Timur'un yanına gitti, onun yanında Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'e karşı savaştı. Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında yenilmesi (1402) üzerine bütün Germiyanoğulları toprakları Yakub Bey II'ye verildi.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra Osmanlı imparatorluğunda başlayan «şehzade kavgaları»nda Yakub Bey II önce Karamanoğlu ile Aydınoğlu Cüneyd'den yana çıktı. Cüneyd'in, Yıldırım'ın büyük oğlu Emîr Süleyman Çelebi ile işbirliği yapması bir sonuç vermeyince kız kardeşinin oğlu Mehmed Çelebi tarafını tuttu. Bunun üzerine Karamanoğulları hükümdarı Mehmed Bey, Germiyan topraklarına saldırarak Kütahya'yı ele geçirdi (1411). Mehmed Çelebi Rumeli'de işleri düzene koyduktan sonra ordusuyle Anadolu'ya geçti. Yakub Bey II, bu sırada Karamanlılar üzerine yürüyen osmanlı ordusuna yiyecek ve malzeme bakımından yardımcı oldu. Karamanlıların yenilgisinden sonra Yakub Bey II yeniden Kütahya'ya giderek Germiyan beyliğinin başına geçti (1414). Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra önce Isparta sancakbeyi Şehzade Mustafa'yı desteklediyse de, sonradan Murad II tarafını tutmayı daha uygun buldu. Murad II'ye ölünceye kadar bağlı kaldı. 1427'de Edirne'ye gitti. Murad II ile görüştü. Ölümünden sonra yerine geçecek oğlu olmadığı için ülkesini Murad II'ye vasiyet etti. 1429'da Kütahya'da ölünce Germiyan beyliği de son buldu. Osmanlılar, bu toprakları Karahisar (Afyon) ve Kütahya'yı merkez yaparak iki sancakbeyliğine ayırdılar. Kütahya önce şehzadeler sancağı, sonra da Anadolu beylerbeyliğinin merkezi oldu. Zamanla öteki Anadolu beylikleri gibi Germiyanoğulları beyliği de Osmanlı topluluğu içinde eridi. Germiyanoğulları beyliğinden en göze batan özellik, sanat ve kültür alanındaki gelişmelerdir. Süleyman Şah ve Yakub Bey II zamanlarında edebiyat çağın ölçülerine göre ileri bir durumdaydı. Ahmedî, Ahmedi Daî, Şeyhî gibi divan şairleri bu dönemde yaşadılar. (→ Bibliyo.) [M]

GERMO i. Beyaz orkinosun ilmî cins adı (*Germo alalunga*). Uskumrugillerden.
— ANSİKL. *Germo*'nun boyu bir metreyi bulur. Göğüs yüzgeçlerinin uzunluğundan tanınır. Sırtı koyu mavi, yan ve karın tarafı mavimsi külrengidir. Atlas okyanusunda ve Akdeniz'de pek yaygındır. Eti lezzetlidir: taze olarak yendiği gibi konservesi de yapılır. (L)

GERMOGEN, Moskova ve tüm Rusya'nın patriği (1530-1612). Çağının en bilgili kişilerinden biri. Kazan metropoliti (1589) ve patrik (1606) oldu. Boyar'ların davasını savundu, onların çar seçtikleri Svişki'yi, Bolotnikov'un zamanında patlak veren köylüler savaşında destekledi. Svişki'nin devrilmesinden sonra başkenti Polonya ve Litvanyalılara karşı savundu (1610). Hapse atıldı ve orada açlıktan öldü .(L)

GERNEZ (Désiré), fransız fizikçisi (Valenciennes 1834-Paris 1910). 1855'te Yüksek Öğretmen okulunu bitirdi. Çeşitli liselerde fizik öğretmenliği yaptı, 1873'te Ecole Centrale'da Genel Kimya kürsüsüne tayin edildi. 1881'de Yüksek Öğretmen okulunda öğretim üyesi oldu. Saint-Claire Deville ve Pasteur'ün öğrencisidir. Kaynama hakkında bir teori ileri sürmesini sağlayan aşırı doymuş sıvılar ve gazlı eriyikler üzerindeki araştırmalarıyle tanındı. Aşırı doymuş eriyiklerin billûrlaşma şartlarını inceledi. (L)

GERNEZ (Paul Elie), fransız ressamı (Onnaing, Nord 1888 - Honfleur 1948). Önce kübizmin etkisinde kaldı, sonra deniz ve çiçek resimleri, natürmortlar yaptı. François Mauriac'ın *Genitrix*'i ile Charles Maurras'ın *Cennet Yolu*'nu resimledi. Paris d'Art Moderne müzesinde eserleri vardır (*Maskeler* [1937]; *Balıklı Natürmort* [1938].) [L]

GERNSBACK (Hugo), Lüksemburg asıllı amerikalı mühendis ve yazar (Lüksemburg 1884). Radyo ve televizyonun öncülerindendir. 1911'de radarın prensiplerini ilk defa o açıkladı. Transistorun keşfinden beş yıl önce «kristalli triyot»u tanımladı. «Hayalbilim» deyimi de onun buluşudur. (L)

GERO, germen margrafı. Elbe ve Oder ırmakları arasında, sonradan Brandenburg seçici prensliği olan bir devlet kurdu. İmparator Otto I kendisine margraf unvanını verdi. İslavların, Wendlerin ve Lehlilerin ilerleyişini durdurdu. *Nibelungen* efsanesindeki kahramanlardan biridir. (L)

GÉROLD (Théodore), fransız müzik bilgini (Strasbourg 1866-Allenwiller 1956). Frankfurt ve Paris'te müzik eğitimi gördü. 1900'de felsefe doktoru, 1921'de edebiyat doktoru, Strasbourg fakültesinde müzik bilimi öğretmeni oldu. Bellibaşlı eserleri: *Le Manuscrit de Bayeu (XVe s.)* [Bayeux Elyazması (XV. yüzyıl)]; *L'Art du Chant en France au XVIIes.* (XVII. Yüzyıl Fransa'sında Şarkı Sanatı); *Chansons Populaires des XVe et XVIes.* (XV. ve XVI. Yüzyıl Halk Şarkıları) [1913]; *Les Psaumes de Clément Marot* (Clément Marot'nun Mezamiri) [1919]; *Schubert* (1923); *J. S. Bach* (1925); *Les Pères de l'Eglise et la Musique* (Kilise Babaları ve Müzik) [1932]; *Histoire de la Musique des Origines à la Fin du XIVes.* (Başlangıcından XIV. Yüzyıl Sonuna Kadar Müzik Tarihi) [1936] v.b. (L)

GEROLSTEİN, Almanya'da (Rheinland - Westfalen) köy, Eifel bölgesinde; 3 100 nüf. Turistik merkez. (L)

GÉROME (Léon), fransız ressamı ve heykeltıraşı (Vseoul 1824-Paris 1904). *Horoz Döğüştüren Yunanlı Gençler* adlı eseri (Louvre) 1847 sergisinde büyük başarı kazandı. Günlük yaşayışı yansıtan resimler ve daha sonra da, akademik tarzda dinî resimler, çağdaş Yunanistan ile ilgili tablolar yapmağa başladı. Güzel Sanatlar akademisi profesörlüğüne getirildi (1863). Birkaç heykel de yaptı. (L)

GERON. Yun. ihtiyar anlamına gelen ve birçok bilimsel terimlerin bileşimine giren kelime. (L)

GERONA, İspanya'da şehir, Katalonya'da, il idare merkezi, Onar ırmağı kıyısında, Onar'ın Ter ile kavşağının yukarısında; 32 800 nüf. Dokuma sanayii. Gerona iki kısma bölünmüştür: katedralin hâkim olduğu, surlarla çevrili yukarı şehir ve aşağı şehir. Eski Anıtları yönünden çok zengindir. XI. yy.dan kalma roman üslûbunda çan kulesi ve XV. yy.dan kalma tek sahınlı katedral, katalan gotik üslûbunun en ilgi çekici eserlerindendir. Roman üslûbunda büyük bir dehlizi vardır ve hazinesi zengindir (roman üslûbunda duvar halıları ve gotik üslûbunda gümüş mihrap). Cephe, barok üslûbundadır.
— *Gerona ili,* 351 400 nüf. Ter'in yukarı vâdisi ve Cerdana bölgesinde, Puigcerda çevesinde. Pirene dağlarının oldukça dar bir kesimini içine alır. Dağlar doğuya doğru gittikçe daha geniş ovalarla (başlıcası Abpurdan) yarılan tepeler halini alır. Tepelerde iklimin nispî yağışlığı sayesinde çeşitli kuru tarım (buğday, yonca, mısır, fasulye) yapılır. Kısmen sulanan ovada, pirinç tarlaları çoğalmaktadır. Ter vâdisinde çeşitli hafif sanayi. Güzel manzaralı deniz kıyısı (Costa Brava), gittikçe daha çok turist çeken bir sayfiye merkezidir. (L)

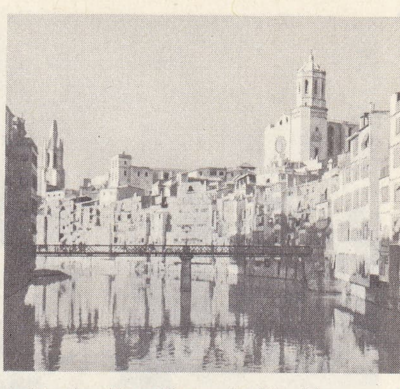

GERONA
Onar ırmağı üzerinde eski evler

GERONTES i. (yun. *gerôn, ontos,* yaşlı'dan). Tar. Lakedaimon senatörlerine ve *gerusia* (altmış yaşını aşkın asil ihtiyarlardan meydana gelen meclis) üyelerine verilen ad. Isparta'da gerontes'lik önemli ve şerefli bir işti. (L)

GERONTİZM i. (yun. *gerôn, ontos,* yaşlı > fr. *gérontisme*'den). Yaşlıların yönettiği siyasî rejim. ‖ İhtiyarlık dolayısıyle meydana gelen zihin zayıflığı. (L)

GERONTOFİLİ i. (fr. *gérontophilie*'den). Psikol. Gençleri, özellikle yaşlılarla ilgi kurmağa yönelten cinsel içgüdü sapıklığı. (L)

GERONTOKRASİ i. (fr. *gérontocratie*'den). İhtiyarların yönettiği hükûmet. (L)

GERONTOKSON i. (fr. *gérontoxon*'dan). İhtiyarlarda gözün saydam tabakasının çevresinde görülen donuk beyaz renkte halka veya yay. (L)

GERONTOLOJİ i. (fr. *gérontologie*'den). Bk. JERONTOLOJİ.

GEROV (Najden), bulgar yazarı ve lûgatçisi (Koprivstica 1821-Filibe 1900). Öğrenimini Odessa'da yaptı. 1845'te *Stojan ve Rada* şiirini yayımladı, bu şiirde rus Venelin'in iddiasına karşı bulgar dilinin şiirsel anlatıma uygun olduğunu ispat etti. Özellikle *Bulgar Dili Lûgati*'yle ün sağladı; bu lûgat Filibe'de 1895-1904 arasında yayımlandı. Modern Bulgarcanın ilk eksiksiz dökümünü kapsayan bu değerli eserde 6 000'den çok halk şarkısı ve yaklaşık olarak 16 000 atasözü yer alır. (L)

GEROVASA, Kıbrıs'ta (Limasol bölgesi) köy; 106 nüf. (1960). [L]

GERRARE. Bk. GERAR.

GERRETSON (Frederik Carel), hollandalı şair (Kralingen 1884-Utrecht 1958). GEERTEN GOSSAERT takma adıyle yayımlanan *Experimenten* (Deneyler) adlı şiir kitabıyle tanınır. Bilderdijk'in öğrencisiydi. Çağdaş insan ruhunun inceliklerini klasik biçimdeki şiirleriyle yansıttı. (L)

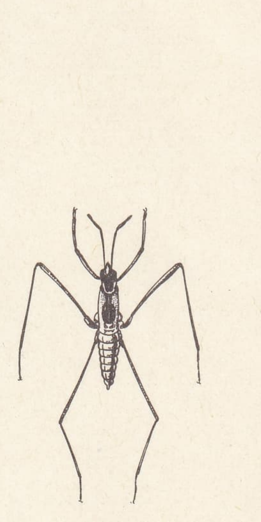

gerris

GERRHİ, İskit krallarının gömüldüğü yer. Burası Borysthenes ırmağının, ulaşıma müsait olan ilk kısmının ucundadır. Ölen kralın cesedi İskitlere bağlı olan bütün kabileleri dolaştıktan sonra İskitya'nın en uzak noktası olan Gerrhi'ye getirilir ve burada daha önceden hazırlanmış olan mezara gömülürdü. Bk. İSKİTLER. (M)

GERRHOPOROS i. (yun. *gerron*). Sorgun ağacından yapılmış kalkan, yani gerron ile silâhlanmış pers askeri veya trakyalı asker. (L)

GERRİS i. İnce uzun bacaklı, ince yapılı böcek. (Alt tarafı kirli gri, gövdesi siyah veya esmerdir. Suların yüzünde hızla koşar durur. *Su örümceği* de denen bu yırtıcı böcek dünyanın her tarafında bulunur. *Heteroptera* takımının *gerridae* familyasının örnek tipi.) [L]

GERRYMANDER [gerimendır] i. (ing. k., Massachusetts valisi Elbridge *Gerry*'nin [1744-1814] adından). Seçim sonuçlarını bozmak amacıyle uydurma seçim dairelerini yaratma usulü. (L)

GERS (LE), Fransa'da Akitanya havzasında ırmak, Lannemezan yaylasından doğar. Auch, Fleurance ve Lectoure'dan geçer, Agen'in 10 km yukarısında Garonne'a kavuşur (sol kıyı); 178 km. (L)

GERS, Fransa'da Akitanya havzasında ida-

Foto. İspanya Turizm bürosu (LAROUSSE)

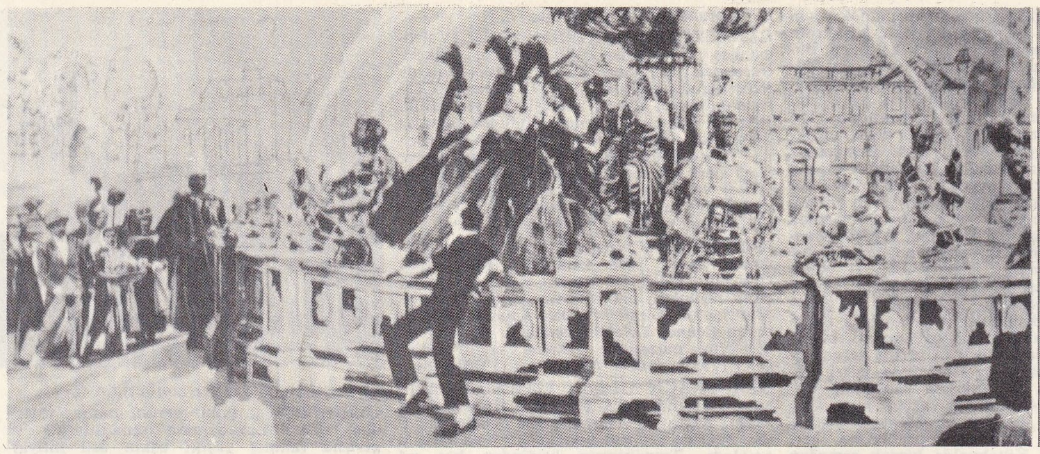

George GERSHWİN «Paris'te Bir Amerikalı» filminden bir sahne (1928)

re bölgesi, 6 219 km^2, 188 264 nüf. Merkezi; Auch.

Gascogne'un çok homogen bir kısmında (Armagnac) yer alan Gers coğrafî bakımdan olağanüstü bir bütünlüğüe sahiptir, bölgenin killi-kumlu toprakları eski tarihlerde Pirenelerden kopan döküntülerden oluşmuştur, bu molas birikintilerini Lannemezan bölgesinden gelen ırmaklar yarar.

Bölge küçük mülk sahipleri ve çiftçiler arasında küçük parseller halinde bölüşülmüştür, buğday, şarap, mısır üretilir, kümes hayvanları (kaz, piliç) ve kasaplık sığır yetiştiriciliği yapılır. Sunî çayırlar devamlı olarak genişlemektedir. Alkollü içkiler yapımı da (Armagnac) büyük bir gelir kaynağıdır. İdare bölgesinde halkın dörtte üçü tarımla uğraşır. Sanayi faaliyeti çok azdır. Bu yüzden halkın bir kısmı göçmüş ve terkedilen toprakları yeniden değerlendirebilmek için yabancı işçilere (özellikle italyan) başvurulmuştur. (L)

Gersaint Tabelası, Watteau'nun şaheseri (Berlin müzesi). 1720 Yılında Paris'te Notre-Dame köprüsü üzerinde tablo satıcısı Gersaint'in dükkânına tabela olarak konmak üzere yapılmıştı (1,82 m × 3,078 m). [L]

GERSAU, İsviçre'de (Schwyz kantonu) komün. Dört-Kanton gölü kıyısında, Rigi'nin eteğinde; 1 750 nüf. Gersau, 1390-1798 arası bağımsız küçük bir cumhuriyet oldu, 1817'de Schwyz kantonuyle birleşti. (L)

GERSDORFİT i. (fr. *gersdorffite*'ten). Miner. Tabiî nikel arsenyosülfür. *Eşanl.* DİSOMOS. (L)

GERSHWİN (George), amerikalı besteci (Brooklyn 1898-Hollywood 1937). C. Hambitzer, E. Hutcheson, E. Kilenyi ve R. Goldmark'ın öğrencisi; halk ve caz müziğine yakınlık duydu, sayısız melodi, revü müziği ve müzikli komedi besteledi. Orkestra müziği olarak belli başlı eserleri şunlardır: *Mavi Rapsodi* (1924); *Fa Majör Piyano Konçertosu* (1925); *Paris'te Bir Amerikalı* (1928); *Piyano ve Orkestra İçin İkinci Rapsodi* (1932); *Cuban Overture* (1932). Sahne için yazdığı eserler içinde tek operası *Porgy ve Bess*'dir (1935). [L]

GERSON (Jean CHARLİER **de** — denir), fransız vaizi ve ilâhiyatçısı (Gerson Ardennes 1363-Lyon 1429). Gallikan eğilimli parlak bir vaiz olarak tanındı. Bütün hıristiyanları iki papanın (Avignon'daki papa Benedictus XIII ve Roma'daki papa Gregorius XII) aleyhine birleştirerek dindeki ikiliği ortadan kaldırmak istedi. 1398'de Üniversite şansölyeliğine getirildi, 6 ocak 1391'de üniversitenin dileklerini krala sundu, fakat yazılarında papa Benedictus XIII'ü savundu (1400'e doğr.). Buna rağmen 1407'de papa Benedictus XIII'ün rakibiyle barışmasını isteyen Krallık heyetinde yer aldı. Öte yandan «Caboche ihtilâli»nden önce krallık yönetiminin düzelmesi için çalıştı (*Vivat Rex* ve *Veniat Pax* söylevleri). Az daha kendisi de bu ihtilâlin kurbanı oluyordu. Louis d'Orléans'ın öldürülmesini meşru göstermek amacıyle Jean Petit tarafından hazırlanan savunmayı mahkûm ettirmek için 1413-1414 Paris konsilinde, 1414-1418'de Konstanz konsilinde konuşmalar yaptı. Bu son konsilde Hıristiyanlıktaki Büyük Ayrılık'ı sona erdirmek konusunda Paris üniversitesini temsil etti. Gerson aklın üstünlüğüne, (hattâ akıl mistisizme eğilim gösterdiği zaman dahi) inanan bir ilâhiyatçıydı. *İmitation de Jésus-Christ*'i Gerson'un yazdığı sanılır. Vaızlarıyle büyük ün kazandı. (L)

GERSOPPA FALLS veya **JOG FALLS,** Hindistan'da kasaba, Şaravati'nin her iki kıyısında (Mahrâştra ve Mysore eyaletleri), Batı Gatlarda. Burası Hindistan'ın en güzel tabiî manzaralı yerlerinden birini meydana getiren dört çağlayanın yakınında, çok turist çeken bir merkezdir. 2,5 km aşağısında Jog'da hidroelektrik tesis. (L)

GERSTENBERG (Heinrich Wilhelm VON), alman tenkitçisi ve şairi (Tondern, Schleswig 1737-Altona 1823). *Gedicht eines Skalden* (Bir Ozanın Manzumesi) ile alman edebiyatına İskandinav mitolojisini soktu, *Briefe über Merkwürdigkeiter der Literatur*'da (Edebiyatın Garip Yanları Üstüne Mektuplar) [1766-1767] Shakespeare'i övdü. Dante'nin *İlahî Komedya*'sından esinlenerek *Ugolin* (768) adında bir dram yazdı. Böylece *Sturm und Drang* hareketinin doğmasına katkıda bulundu. (L)

GERSTENMAİER (Eugen), alman siyaset adamı (Kircheim unter Teck, Württemberg 1906). Naziler tarafından birkaç defa tutuklandı. 20 Temmuz 1944 komplosuna katıldığı iddia edilerek ölüme mahkum edildi. Bununla beraber cezası hafifletildi ve amerikan birliklerinin ilerlemesiyle kurtuldu. Alman Protestan kilisesinin Ruhanî meclis üyesiydi. Alman Hıristiyan-Demokrat partisinden Bundestag'a üye seçildi (1949) ve Bundestag başkanı oldu (1954). [L]

GERSTER (Ottmar), alman bestecisi (Braunfels 1897). Essen, Weimar, Leipzig'de alto öğretmenliği yaptı. Operaları: *Liselotte*, [1933]; *Das Verzauberte Ich* (Büyülenmiş Ben) [1949]; *Der Fröhliche Sünder* (Mutlu Günahkâr) [1863]. Senfonik eserleri: *Thüringen Sinfonie* (Thüringen Senfonisi) [1952]; *Festliche Tokkata* (1942). Ayrıca baleler, iki uvertür (1948-1957), bir süit (1956), konçertolar, yaylı çalgılar için iki dörtlü, bir üçlü (1957) besteledi. (L)

GERSTNER (Franz Anton VON), avusturyalı mühendis (Prag 1793-Philadelphia 1840). Franz Josef von Gerstner'in oğlu. Viyana Politeknik enstitüsünde topografya profesörlüğü yaptı. České Budejovice'den (Çekoslovakya) Linz'e (Avusturya) [1825 - 1826] ve Petersburg'dan Tsarkoe Selo'ya (1834) ilk tramvay hattını döşedi. (L)

GERSTNER (Franz Josef VON), avusturyalı matematikçi (Chomutov, Bohemya 1756 - Mladejov, Moravskà Trjebova yakını 1832). Viyana'da önce mühendislik yaptı, sonra astronom oldu. 1787'de Prag üniversitesi matematik ve mekanik profesörlüğüne tayin edildi. Hidrodinamik alanındaki çalışmalarıyle ve özellikle deniz çalkantısı teorisi ve hidrolik üzerinde incelemeleriyle tanındı. *Handbuch der Mechanik*'i (Mekanik Elkitabı) [1831] yayımladı. (L)

GERŞASB, efsanevî iran hükümdarı. Neriman'ın babası ve Feridun'un çağdaşı olduğu kabul edilir. Hayat ve maceraları Esed-i Tusî tarafından yazılmıştır. (M)

GERŞENZON (Mihayil Osipoviç), rus edebiyat tarihçisi ve tenkitçisi (Kişinev, Besarabya 1869 - Moskova 1925). P. Kadayev, İ. Turgenyev ve A. Puşkin üzerine yaptığı incelemeler derin kültürünü ve ince sanat zevkini tanıtlar. Başlıca eserleri: *Griboedovskaya Moskva* (Griboedov'un Moskova'sı) [1914]; *Mudost Puskina* (Puşkin'in Bilgeliği [1919] ve V. İvanov ile birlikte yazdığı *Perepiska iz Dvuch Uglov* (Bir Köşeden Diğerine Mektuplaşma) [1922]. (L)

GER tepesi, Fransa'da Pirenelerde (Basses-Pyrenées idare bölgesi) zirve Aubisque boğazından geçen kara yolunun güneyinde; 2 612 nüf. (L)

GERTRUD Merano'lu (1185-1213), Merano dükü Berthold IV'ün kızı ve Macaristan kralı Andras II'nin karısı. Saraydaki yabancılara yardım etmekle suçlandı, 1213'te macar derebeylerince öldürüldü. Onun acıklı sonu, macar dram yazarı Jozsef Katona'nın *Bánk Bán* trajedisine konu oldu. (L)

GERUNDİUM i. (lat. k.). Dil bil. Zarf olarak kullanılan fiil soylu kelime (*Bağ fiil, zarf fiil* de denir). *Yeni.* Ulaç.

— ANSİKL. Şahsa ve zamana bağlanmayan soyut bir eylem karşılayan *gerundium*'lar, fiillerin kök ve gövdelerine gerundium ekleri getirilerek yapılır. Gerundiumlar ya tek başlarına zarf olarak kullanılır (*bakar-ken, dönüp, koş-a koş-a* gibi) veya yardımcı fiillerin önüne gelerek bileşik fiil yapar (*gele bilmek, düşü vermek; baka kalmak* gibi).

Bugün Türkçede kullanılan başlıca gerundium ekleri şunlardır: **1.** *-a, -e,* bugün genellikle tekrar şeklinde kullanılarak zarf görevi yapar: *bak-a, bak-a, sev-e sev-e, düş-e kalk-a, bağır-ı çağır-a* v.b. Ayrıca eskiden olduğu gibi bugün de bileşik fiil yapmakta çok kullanılır: *bak-a bil-, öl-e yaz, gez-e dur-* v.b. **2.** *-ı, -i, -u, -ü,* bugün yalnız bileşik fiillerde görülür: *bak-ı ver, düş-ü ver, yak-ı ver-,* v.b. Batı Türkçesinde önceleri *-ı, -i, -u, -ü*'lü gerundiumlar sonradan *-a, -e*'ye dönmüştür (*di-y-ü* [diye] gibi). Eski Anadolu Türkçesinde ve daha önce ek yalnız başına veya tekrar şeklinde zarf olarak çok kullanılmıştır (*iste-y-ü* [isteyerek], *ağla-y-u ağla-y-u* [ağlaya ağlaya] v.b.). Bu ek Batı Türkçesi dışındaki türk lehçelerinde yaygınlaşmıştır;

3. *-ıp, -ip, -up, -üp,* bugün yalnız zarflarda görülür: *çek-ip, kalk-ıp, otur-up, öt-üp* v.b. Eski Türkçede *-p* olan ek, Batı Türkçesinde *-ıp, -ip* olarak görülür. Batı Türkçesinin başlarında ekin daima yuvarlak ünlülü şekliyle karşılaşılır (*gel-üp, bak-up* v.b.). Ancak Osmanlıca içinde ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şekli almıştır. Ek, Eski Anadolu Türkçesinde görülen bazı örneklerden (*turup-tur* [durmuştur], *bil-üp-ven* [bilmişim] v.b.) anlaşıldığına göre öğrenilen geçmiş zaman eki olarak da kullanılmıştır. Ek, bu göreviyle Azerîcede yaygınlaşmıştır;

4. *-arak, -erek,* Osmanlıcada ortaya çıkmıştır; *-a, -e* gerundium eki ile *-rak, -rek* kar-

Foto. Le Cinéma (LAROUSSE)

şılaştırma ekinden meydana geldiği sanılır; bugün işlek olarak zarflarda görülür. (*al-a-rak, dön-erek* gibi). Ek, Eski Anadolu Türkçesinde *-urak, -ürek, -ırak, -irek* şeklindeydi (*bil-ürek, acı-y-ırak* v.b.). Ekin, ilkin *-u, -ü, -ı, -i* gerundium eki ve *-rak, -rek* kaşılaştırma ekinden meydana geldiği, Osmanlıcada da *-a, -e* gerundium ekiyle kullanıldığı anlaşılıyor;

5. *-ınca, -ince, -unca, -ünce*, eskiden beri hem eylem hem de zaman bildirmesi bakımından geniş bir kullanıma sahip olmuştur: *al-ınca, gel-ince, bul-unca, gül-ünce* v.b. Eski Türkçede *-gınça, -ginçe* şeklinde görülen ek *-gın, -gin* yapım eki ile *-ça, -çe* eşitlik ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Batı Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesinde *-ınça, -inçe* olarak kullanılmıştır (*kıl-ınça, bil-inçe* gibi). Osmanlıcada ekin *e*'li şekilleri ortaya çıkmış ve ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şeklini almıştır.

Eskiden ek, bazı durumlarda «... e kadar» anlamı da verirdi. Zamanla bu özelliği ortadan kalktı; *kadar* ve *dek* edatına datif ekiyle bağlandı: *dol-unca-y-a kadar, bekle-y-ince-ye dek* gibi.

6. *-madan, -meden*, eskiden beri olumsuz zarf yapan bir gerundium ekidir: *oyna-madan, donmadan, çömel-meden, dikil-meden* gibi. Ek, Eski Türkçe'de *-madın, -medin* şeklindeydi. Eski Anadolu Türkçesinde de uzun süre bu şekliyle kullanıldı;

7. *-alı, -eli*, zaman gerundiumu ekidir (*dön-eli, yan-alı* gibi). Genellikle *beri* edatıyle birlikte kullanılır: *çöz-eli (-den) beri, kapat -alı (-dan) beri* gibi;

8. *-ken*, yalnız *i-* fiiline gelen bir zaman gerundium ekidir: *i-ken*. Genellikle *i-* fiilinin kökü düşürülerek *-ken* gerundiumu ekleşmiş olarak kullanılır: *bebek-ken, öğrenci-y-ken* gibi. *-i* fiilinin çekimli şekilleri fiillerle bileşik çekimleri; gerundium şekli de fiillerin bileşik gerundiumlarını yapar. Fiillerin şekil-zaman eki almış şahıssız şekillerine *i-ken* gerundiumu getirilerek bileşik gerundiumlar yapılır: *döner-ken, bakmış-ken, çeviriyor-ken, bilecek-ken, kucaklamalı-y-ken*.

Bunlardan başka bugün kullanılmayan birtakım gerundium ekleri de vardır: *-ıcak, -icek* (*al-ıcak* [alınca], *gör-icek* [görünce]); *-uban, -üben, -ubanı, -übeni, -ubanın, -übenin* (*san-uban* [sanarak], *ver-übeni* [vererek], *al-ubanın* [alarak]); *-gaç, -geç* (*di-geç* [deyince]); *-ışın, -işin, -uşun, -üşün* (*başla-y-ışın* [başlayınca]).

Bir de gerundium görevinde bulunan iki ek vardır: *-anda, -ende* (*gel-ende* [gelince]); *-dıkça, -dikçe, -dukça, -dükçe; -tıkça, -tikçe, -tukça, -tükçe* (*bak-tıkça, düşün-dükçe* gibi). Gerundiumlar çok seyrek olarak çekimli fiil durumuna gelir (Azerîcede *-p* gerundiumu [*gelipsin*, gelmişsin]). Kâşgar ağzında *-ken* gerundiumu [*bar-iken*, varmış] geçmiş zaman anlamında kullanılır). Aynı şekilde, bazı gerundiumlar da kalıplaşarak isim ve edat durumuna geçmişlerdir: *öte* [karşı]; *ö-türü, götürü, süre, diye, yine* [<*yan-a*<*yan-*dönmek]). [M]

GERUR i. Bk. ORTABAĞ.

Gerusalemme Liberata (*Kurtarılmış Kudüs*), Tasso'nun epik şiiri. Büyük kısmı 1570-1575 arasında yazıldı; 1580'de kısmen, 1581'de bütünüyle yayımlandı. Birinci Haçlı seferini ve Kudüs'ün fethini konu alan şair, eserini Ferrara dükü Este'li Alfonso II'ye adadı ve konunun ağırlık noktasını Este sülâlesinin atası sayılan haçlı Rinaldo'nun başarıları üstünde topladı. Ama *Gerusalemme Liberata* olayların tarihî hikâyesinden çok, içindeki romanesk hikâyelerle ilgi çeker. Rinaldo ile Armida'nın aşklarını ve Erminia'nın Tancredi'ye duyduğu talihsiz tutkuyu Tasso, sevimli, içli bir şiir diliyle anlatır. En heyecanlı hikâyesinde Tancredi'nin Clorinda'yı öldürüşünü işler. 1593'te Tasso, eseri, *Gerusalemme Conquistata* (Fethedilen Kudüs) adı altında yayımladı; bu *Gerusalemme Liberata*'nın 24 bölümden meydana gelen yeni bir metnidir. Eser bu defa İtalya'da hüküm süren bütün ailelerin şerefine yazılmıştı. O çağda büyük ün sağlıyan *Gerusalemme Liberata*'sı ile Tasso XVI. yy.ın sonunda artık modası iyiden iyiye geçmekte olan şövalyelik romanını yeniden diriltmeyi bilmiştir. Bunu yaparken, destanı, İlyada'dan veya Aeneis'in son bölümlerinden esinlenerek yazılmış savaşçı bir şiir olarak gören hümanistlerin isteklerine de cevap vermiş oluyordu. (L)

GERUSİA i. Eskiler senatosu ve Isparta hükûmetinin başta gelen meclisi. (Bunun halk oylamasından sonra ömür boyunca seçilen ve *gerontes* adı verilen otuz üyesi vardı. Sorumsuz olan gerusia daha çok dış siyasetle uğraşırdı. Fakat aynı zamanda temyizi olmayan bir mahkeme rolünü oynar, davalarda suçluların kamu haklarını ellerinden alır veya ölüm cezaları verirdi.) [L]

GERVAİS (Charles Hubert), fransız bestecisi (Paris 1671-1744). Orléans dükünün müzikçibaşısı (1700), daha sonra krallık özel kilisesinin müzikbaşı yardımcısı oldu (1722). Eserlerinden *Médusa* (1697), *Hypermnestra, Proteus'un Aşkları* adlı üç operasını, kantat derlemesini (1712), *Pomone* ve elyazması şarkı ile motet'lerini sayabiliriz. Campra ve Delalande'dan etkilenmiş olmasına rağmen Gervais, Rejans döneminin özelliğini taşıyan kıvrak ve melodice zengin eserler yazmış bir bestecidir. (L)

GERVAİS (Paul), fransız tabiat bilgini (Paris 1816-ay.y. 1879). Muséum'da önce tabiat bilgini yardımcısı, sonra 1868'den 1879'a kadar karşılaştırmalı anatomi profesörü oldu; önemli eserler yazdı. Başlıcaları: *Histoire des Mammifères* (Memeliler Tarihi) [1855]; *Zoologie et Paléontologie Générales* (Genel Zooloji ve Genel Paleontoloji) [1867-1875]. (L)

GERVAİS de Cantorbéry. Bk. GERVASE OF CANTERBURY.

GERVAİSE (Claude), fransız bestecisi, çalışmalarını 1541-1547 arasında yaptı. N. Du Chemin ve Attaignant yayınevinde dört sesli birçok şarkı, 1550'de, üç sesli yirmi altı şarkılık bir *Quart Livre* yayımladı. Özellikle *Livres de Danceries* (Dans Kitapları) adlı eserleriyle tanınır. Bunlarda hangi çalgılarla çalınacağı belirtilmemiş, fakat daha çok keman, obua ve kornetlere uygun düzenlemeler vardır. Bunların çoğu, *pavane gaillarde, branle* gibi oyun havalarıdır. (L)

GERVASE of Canterbury, ingiliz kronikçisi (1141-1210'a doğr.). 1163'te rahip olarak girdiği Christ Church manastırında görev aldı. Bütün XII. yy.ı kapsayan ve Florence of Worchester'inkinden derlenen *Chronica*'yı, İngiltere tarihi olan *Gesta Regum*'u ve İngiltere'nin dinî topografyası olan *Mappa Mundi*'yi yazdı. (L)

GERVASİUS, İstanbul'un ikinci latin patriği (1215-1219). 1211'de ölen Thomas Morozini'nin yerine geçti. Morozini'nin ölümünden sonra Fransızlar ile Venedikliler patriklik için kavgaya tutuştular. Laterano sinodu, Toscana'lı Gervasius'u patrik seçerek kavgaya son verdi. (L)

GERVİNUS (Georg Gottfried), alman tarihçisi ve siyaset adamı (Darmstadt 1805-Heidelberg 1871). Heidelberg ve Göttingen üniversitelerinde ders verdikten sonra, 1847'de *Deutsche Zeitung*'u kurdu; ertesi yıl Frankfurt'tan parlamento üyesi seçildi ve liberal muhalefetin şeflerinden biri oldu. Daha sonra siyaset hayatından olduğu gibi öğretmenlik mesleğinden de çekildi. Vaktini muazzam bir eser olan, *Geschichte der XIX. Jahrhunderts seit den Wiener Vartragen* (Viyana Antlaşmalarından itibaren XIX. yy. Tarihi) [1830'lara kadar] (8 cilt, 1855-1866) yazmağa hasretti. *Geschicte der Poetischen National Literatur des Deutschen* (Almanların Millî Şiir Edebiyatı Tarihi) [5 cilt, 1835-1842] büyük ün kazanmıştır. Almanya'da edebiyat tarihinin kurucusu olarak kabul edilebilir. (L)

GERYON veya **GERYONES.** Yun. mit. Khrysaor ile Kalliroe'nin oğlu olan üç başlı ve üç gövdeli dev. Hesperia kralı. Gades ile İberia yarımadası açıklarında bulunan Erytheia adasında yaşayan Geryon, çoban Eurytion ile iki başlı köpek Orthros'un beklediği bir sığır sürüsüne sahipti. Herakles köpeği, çobanı ve Geryon'u öldürdü, sonra sığırları aldı ve Tirynthi'ye götürdü. (L)

GERZE, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili) ilçe merkezi kasaba; 5 975 nüf. Sinop'un 41 km güneydoğusunda, Karadeniz kıyısında *Köşk burnu* adı verilen bir yarımada üzerinde. Sinop-Samsun yolu buradan geçer. Gerze kasabasının ilk çekirdeği Köşk mahallesidir. Kasaba sonradan yamaçlara doğru genişlemeğe başladı. Gerze, 13 şubat 1956 tarihinde büyük bir yangın felâketine uğradı. Yangın esnasında şiddetli bir lodos fırtınasının hüküm sürmesi, kasabanın birkaç saat içinde hemen tamamen yanmasına sebep oldu. Yangından sonra Gerze, düzgün bir plana göre yeniden onarıldı. — *Gerze ilçesi*, 1 063 km², 42 842 nüf. Merkez ve Dikmen bucaklarına ayrılmıştır. Bunlara bağlı 71 köyü vardır. Ormancılık. Balıkçılık. Yumurtacılık. Tütün. (M)

GERZE. Arkeol. Orta Mısır'da, Fayum yakınlarında höyük. Gerze İkinci Nagada kültürüne ait bir buluntu yeridir. Bu kültürde mezarlar şehir dışındadır. (M)

GERZE'LER, Batı Afrika'da, Liberya ile Gine'de yaşayan ve nüfusu 160 000 kadar olan zenci topluluğu. Gine dil grubundan bir dil konuşurlar. Ormancılıkla uğraşırlar. (L)

GESAMTKUNSTWERK [gezamtkunstverk] i. (alm. k.). Tiyatroda bütün sanat kollarının birleşmesini ifade eden terim. (İlk defa Richard Wagner tarafından kendi sanat anlayışını belirtmek için kullanıldı.) [M]

GESAR, Tibet'in efsanevî kralı. Bu krala ait efsanenin moğol ve ladakh dillerinde çevirileri de vardır. özellikle ladakh çevirisinde daha çok mevsimlik mitoslar yer almış gibidir. Serüvenleri Lama ikonografyasında yer alan Gesar, bu resimlerde kötü talih kuşlarını öldürürken, büyülenmiş tavşanları vururken, bir devle savaşırken ve Kanun'un üç kralını bulmak için göklere çıkarken tasvir edilmiştir. (L)

Geschichte des Materialismus (*Maddeciliğin Tarihi*), Friedrich Albert Lange'nin 1866'da yayımlanan eseri. Yazar, bu eserinde, çeşitli maddeci felsefe sistemlerini açıklar; bunları yeni-kant'çı görüş açısından tenkit eder; ama bir bilim olarak metafiziğin, maddeciliğe ulaşması gerektiğini, çünkü maddeciliğin, «gerçekten mümkün olduğu kadar az ayrılarak aklın birliğe karşı duyduğu eğilimi tatmin ettiğini» ileri sürer. (L)

GESEL (Arnold Lucius), amerikalı psikolog ve çocuk hastalıkları uzmanı (Alma, Wisconsin 1800 - New Haven, Connecticut 1961). Daha sonra «Yale Çocuk Gelişimi kliniği» adını alan Yale psikokliniğini kurdu ve yönetti. Çocuğun, özellikle bebeğin psikolojik ve nörolojik gelişimi üzerindeki çalışmaları (bk. OLGUNLAŞMA.), çocuğun tanınıp bilinmesinde kesin ilerlemeler sağlamıştır. Çalışmaları özellikle 4, 6, 18 aylık çocuk davranışlarının hareket, söz, intibak kabiliyeti açısından gözlenmesine dayanır. Birçok denemeden sonra kolektif bir derleme de (*Psychology of Early Growth* [İlk Büyüme Çağı Psikolojisi], 1938) çocuk kademelendirme sistemlerinin ilkini yayımladı. Çeşitli gelişim kademelendirme sistemlerinin hazırlanmasıyle sonuçlanan çalışmaları temeli bu külliyattır. Diğer eserleri: *Haw a Baby Grows* (Bebek Nasıl Büyür) [1945]; *The Child from Five to Ten* (Beş Yaşından On Yaşına Kadar Çocuk) [1946]; *Vision; İts Development in İnfart and Child* (Görme Duyusu, Bu Duyunun Bebek ve Çocukta Gelişmesi) [1949]; *İnfant Development* (Bebeklikte Gelişme) [1952]; *Youth, The Years from Ten to Sixteen* (Gençlik, On Yaşından On altı Yaşına Kadar) [1956]. (L)

GESELL (Silvio), alman tüccar ve iktisatçısı (Saint-Vith, Malmédy 1860-Oraienburg Brandenburg 1930). Uzun yıllar Arjantin ve İsviçre'de yaşadı; Bavyera devletinde Maliye bakanlığı yaptı (nisan 1919). «Serbest para» ve toprağın millîleştirilmesi ilkelerine dayanan bir sosyal reform programı tasarladı. Bu program, Birinci Dünya savaşından hemen sonra yayılan Freilland - Freigeld - Bund (Serbest ülke - Serbest Para birliği) ve diğer benzeri hareketleri esinledi, ama başarıya ulaşamadı. Bununla beraber J. M. Keynes daha sonraları Gesell'in eserlerinde saf bir para olayı olarak gösterdiği faizin yorumunu yeniden değerlendirdi. Eserleri: *Die Reformation im Münzwesen als Brücke zum Sozialen Staat* (Para Reformu, Sosyal Devlete Giden Köprü) [1891]; *Die Verstaatlichnung des Geldes* (Paranın Millîleştirilmesi) [1891]; *Natürliche, Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld* (Serbest Ülke ve Serbest Para Yoluyle Tabiî İktisat Düzeni) [1911]. (L)

GESEN. Bk. GOSHEN.

GESENİUS (Wilhelm), alman doğu dilleri bilgini ve ilâhiyatçısı (Nordhausen 1786 - Halle 1842). Kalde, aramî, ibranî dilleri uz-

GERYON

Salomon GESSNER

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

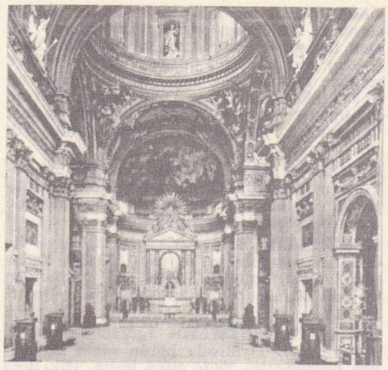

Gesu

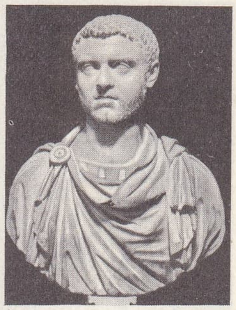

GETA
Capitolino müzesi, Roma

manıydı. *Hebraische Grammatik*'i (İbranî Grameri) [1813] yayımlandı. (L)

GESNER (Conrad), isviçreli tabiat bilgisi uzmanı (Zürich 1516-ay.y. 1565). Zürich'te doktorluk ve tabiat bilgisi profesörlüğü yaptı. Filolojiden ilâhiyata, botanikten tıbba kadar bütün bilimlerle uğraştı. Bitki ve hayvan topluluklarını incelemek amacıyle özellikle Alplerde araştırma gezileri yaptı. Klasik yazarların çeşitli eserlerini yayımladı, bir diller ve lehçeler kataloğu meydana getirdi. Botanikte, döllenme organlarına dayanan ilk sınıflandırmayı yapan bilgin Gesner'dir. *Historia Animalium* (Hayvan Tarihi) [1551-1587, 4 cilt] adlı çok ünlü eserinde tenkit ve sınıflama anlayışını ortaya koyarak birçok hayvan türü hakkında doğru bilgiler verir. (L)

GESNER veya **GESSNER** (Johann Matthias), alman hümanisti (Roth, Nürnberg yakınında 1691-Göttingen 1761). Latin tarım bilimine (1735), Quintilianus (1738) ve Claudianus'a (1759) dair kitapları vardır. Robert Estienne'nin yazdığı *Thesaurus*'un yeni bir baskısını çıkardı (1749). [L]

GESNER (Jean), isviçreli tabiat bilgini (Zürich 1709-öl. 1790). İskandinavya yarımadasının bugünkü yükseliş hızını dikkate alarak Apeninlerin sudan çıkarak şimdiki yüksekliğini bulabilmesi için seksen bin yılın geçmiş olması gerektiğini hesapladı. Böylece, İncil'e dayandığı yanlış olarak ileri sürülen, kısa süreli zaman hesaplarının gözden düşmesine yolaçtı. Modern yer tarihi biliminin temeli olan ekstrapolasyon ilkesini ortaya attı. (L)

GESNERİA i. (isviçreli hekim ve tabiat bilgini Conrad *Gesner*'in [Zürich 1516-ay.y. 1565] adından). Amerikanın sıcak bölgelerinde yetişen otsu bitki. (*Gesneriaceae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Gesneria* yumru köksaplı bir bitkidir; toprak üstündeki kısmı kısa ve dik, yaprakları karşıt, bütün kısımları yumuşak tüylerle kaplıdır. Altmış kadar türü vardır; bunların birçoğu bahçelerde ve sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

GESNERİACEAE i. Tropik ve astropik bölgelere özgü bitki familyası. (Bu bitkilerin çiçekleri birbakışımlı, erdişi, yaprakları basit ve karşıt olur. 85 cinsi, 1 200 türü vardır. Büyük bir kısmı süs bitkisi olarak yetiştirilir. [*Sinningia, Sainpaulia, Streptocarpus, Achimenes* v.b.] *Solanales* takımından.) [L]

GETTYSBURG savaşı
Philippoteaux'nun eseri, detay

GESSARD (Carle), fransız askerî eczacısı (Paris 1850-ay.y. 1925). 1870 Savaşı sırasında, askerlik mesleğine ilk girdiğinde, seyyar eczacılık yaptı. Daha sonra Cezayir'e gönderildi, bu ülkenin bitki örtüsü ve böcekleri üstünde incelemelerde bulundu. Val-de-Grâce'ta, daha sonra Lille'deki askerî hastahanede eczacıbaşı oldu. Pasteur enstitüsünde bakteriyolojiyle ilgili çalışmalar yapmak üzere erkenden emekliye ayrıldı. Özellikle piyosiyanik basili ayırması ve onun kromojen fonksiyonlarını incelemesiyle tanınır. Fakat oksidazlar, antienzimler ve serumların peroksidaz giderici özellikleri üzerindeki çalışmaları da, yeni buluşlara yolaçmıştır. (L)

GESSENAY, alm. **Saanen**, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Sarine ırmağı kıyısında; 5 650 nüf. Hayvancılık. Gravyer peyniri imalâtı. XV. yy.dan kalma kilise ve freskler. Sayfiye ve kış sporları merkezi. Yüksl. 1 050 m. (L)

GESSİ (Giovanni Francesco), italyan ressamı (Bologna 1588'e doğ.-ay.y. 1649). Guido'nun öğrencisi. Onunla Roma'ya, sonra da, San Gennaio kilisesinin süslemelerini yapmak üzere Napoli'ye gitti. (L)

GESSİ (Romolo), italyan gezgini (İstanbul 1831 - Süveyş 1881). Mısır hükûmetinin hizmetine girdi; Mısır Sudan'ına gönderildi. Nil'in Albert gölünden çıktığını buldu (1876). Sonradan Matteucci ile birlikte Galla'lar bölgesine giremedi ve Darfur'daki bir ayaklanmayı güçlükle bastırdı (1880). Başlıca eseri: *Sette Anni nel Sudan Egiziano* (Mısır Sudan'ında Yedi Yıl) [1891]. (L)

GESSLER (Otto), alman devlet adamı (Ludwigsburg, Württemberg 1875 - Lindenberg, Allgäu 1955). Avukatlık ve daha sonra hâkimlik yaptı. Weimar meclisine ve Reichstag'a milletvekili seçildi; Demokrat partiye bağlıydı. İmar (1919) ve *Reichswehr* (savaş) [1920-1928] bakanı oldu. Sağ kanat millî savunmayı yeniden teşkilâtlandırdığı için Gessler'i överken, sol kanat da ordunun demokratlaştırılmasını başaramadığı için onu kınadı. Yerini general Groener'e bırakarak görevinden çekildi (ocak 1928). Hitler rejiminin sonlarında tevkif edildi, daha sonra Alman Kızılhaçının başkanı oldu (1950 - 1952). [L]

GESSNER (Johann Matthias). Bk. GESNER.

GESSNER (Salomon), almanca yazan isviçreli yazar, ressam ve gravürcü (Zürich 1730-ay.y. 1788). 1752'den 1762'ye kadar hemen sadece edebiyatla uğraştı. Başlıca eserleri: Tasvir şiirlerini topladığı *Die Nacht* (Gece) [1753]; çoban deyişi türünden olan *Daphnis* (1754); *İdyllen* (Sevgi Şiirleri) [1756]. Bu eserlerde aşırı ve yavan bir duygululuk göze çarpar; bununla birlikte bazı ayrıntılara ve sevimli manzaralara da rastlanır. Kullandığı dil, mükemmel bir uyuma erişmiştir. *İdyllen*'in 1722'de yayımlanan ikinci cildi birincisi kadar güçlü değildir. *Den Tod Abels* (Habil'in Ölümü) [1758] adlı pastoral destanında, kusurlar daha da göze batar. Bu eserde Bodmer ve Klopstock'un etkisi görülür. Gessner, gerçek bir değer taşıyan desenleri, eserlerini kendisi resimledi. (L)

Gestapo («Devlet Gizli Polisi» anlamına gelen Almanca *GE heime STAats POlizei*'in kısaltması), Nasyonal Sosyalist partinin siyasî polisi; 1933'te III'üncü Reich'a mal edilmiş, İkinci Dünya savaşı sırasında, faaliyet alanı Almanya tarafından işgal edilen bütün topraklara yayılmıştı.

Nazi partisinin gizli polisi (bk. NASYONAL - SOSYALİZM) olan Gestapo, Hitler'in iktidara geçişinden sonra bir devlet organı haline geldi. Başlangıçta, 1933'te, idaresi Göring'e verilen bir Prusya teşkilâtını ve 1934'te Himmler tarafından yönetilen Bavyera teşkilâtını kapsayan bu gizli polis teşkilâtının biri Berlin'de diğeri de Münih'te iki merkezi vardı. Fakat Gestapo'nun kesin teşkilâtı Himmler ve Heydrich tarafından 2 şubat ve 17 haziran tarihli kanun ve kararnamelerle kuruldu. Bu metinler, belirli iki kol halinde bütün Reich polisini birleştirdi. Bunların birincisi, üniformalı olan ve geleneksel emniyet görevlerini yapan emniyet polisi (*Ordnungspolizei*), ikincisi de güvenlik polisidir (*Sicherheitspolizei*). Çok daha korkunç bir teşkilât olan güvenlik polisinin ağır suçlar ve siyasî suçlar şubesi vardı. Güvenlik polisi, «devlet ve parti için tehlikeli olan bütün hareketleri araştırmak ve yok etmek», özellikle de «vücut yapıları veya moralleri bakımından bozuk oldukları için halk topluluğuna aykırı düşen ve kamu yararını korumak üzere alınan emniyet tedbirlerini ihlâl ederek şahsî çıkarlarını düşünen kişileri araştırmak ve yok etmek» ile görevliydi. Bu görevi yerine getirmesi için Gestapo'ya fiilen sınırsız imkânlar tanınmıştı. Kararlarını mahkemelerin onaylamasına lüzum yoktu ve iş adalete intikal ettiği zaman Gestapo memurlarının, halkın vekili olarak suçlamayı desteklemeğe yetkileri vardı. Emniyet polisi ve idare, daha üstün bir yargı makamına başvurmaksızın ilk sorguları yapmak zorundaydı; her kim olursa olsun tutuklamak ve ihtiyatî hapis cezası vermek gücüne sahip olduğundan devletin Toplama kampları da bunların yetkisine bırakılmıştı. Teşkilât bu kampları S.S. ler aracılığıyle korur ve yönetirdi. Berlin'de Prinz Albert caddesinde yerleşmiş bulunan ve kötü bir üne sahip olan güvenlik polisinin Almanya'da mahallî teftiş daireleri ve sınırlarda özel komiserlikleri vardı. Bu teşkilât 1936-1939 arasında çok etkin oldu. Savaştan önce Paris'teki Alman konsolosluğunda Gestapo'nun bir bürosu faaliyete geçti. Turist veya ticaret ajanları kisvesi altında birçok haber alma ve sabotaj hizmetini yönetti. Reich'ın bütün yönetim çevreleri içine (idare, ordu, millî eğitim v.b.) sızmayı başaran Gestapo, Nazi'lerin en korkunç baskı silâhı oldu. Savaş sırasında Heydrich, 1940'tan sonra işgal edilen ülkelerin genel komiserliğine getirildi. Alman ve yabancı birçok ajanın yardımıyle, direnme hareketlerine karşı şiddetli bir mücadele açtı. Heydrich'in çek vatanseverleri tarafından öldürülmesinden sonra (1942) Gestapo'nun yönetimi 1943 şubatında Avusturya'daki S.S.lerin şefi Kaltenbrunner'e verildi. Kaltenbrunner, III. Reich'ın polis rejimini fiilen bütün Avrupa'ya yaydı. 1944 Şubatından itibaren Abwenr'in (Alman Genelkurmay İstihbarat servisi) Gestapo yararına bütün yetkilerini elinden alan Himmler'e bağlanması, Gestapo'yu III. Reich'ın bütün istihbarat ve polis servisleri üzerinde hemen hemen mutlak bir iktidara sahip kıldı. Faaliyet araçlarını durmadan geliştiren Gestapo, bedenî ve moral birçok baskı usulünden yararlandı (hafiyelik, işkenceyle sorguya çekme v.b.). Çoğu zaman sadizme kadar varan gaddarlığı medenî dünyanın hoşnutsuzluğunu ve nefretini çekti. Bu teşkilâtın 1945'te müttefiklerin eline düşen ajanları, harp suçlusu olarak yargılandılar. (L)

Gesu (veya **Ecclessia del Gesu**), cizvitlerin Roma'da belli başlı kilisesi; Vittorio Emmanuele gezisindedir ve Vignola tarafından yapılmıştır. Haç biçimindeki bu kilise, tarikatın şart koştuğu programa göre, haç biçiminde açık bir alana, vaize uygun olması bakımından tek sahınlı olarak inşa edildi. Bu kilise tipi, daha sonra yapılan birçok kiliseye (özellikle Compagnia di Gesu'-nunkilere) örnek oldu. (L)

GESUALDO (Carlo), **Venosa** prensi, **Consa** kontu, italyan bestecisi (Napoli 1560'a doğr.-ay.y. 1614). Daha gençliğinde, baba evinde, F. ve S. Dentice, F. Filomarino, Carafa, E. Gesualdo, E. Della Marra, A. Grisone gibi birinci sınıf müzik sanatçılarıyle ve Gian Leonardo Dell' Arpa, Macque, R. Rodio, Cerreto, S. S. Stella, Nenna, Effrem gibi müzik kuramcılarıyle tanıştı. Çok sesliliğin dramatik gücüyle tek sesliliğin daha kişilikli ifadesini bağdaştıran madrigal müziği türünde eserler veren bir besteci ve bir lavta virtüozu oldu. Tasso'nun dostuydu; onun dokuz madrigalini besteledi. Karısı Maria d'Avalos ile âşığı Andria dükünü öldürmesiyle (1590) sonuçlanan bir aile faciasından sonra, Eleonora d'Este ile evlendi (1594). Beş sesli altı madrigal kitabı (1594 - 1611) ve altı sesli madrigaller (Effrem tarafından yayımlandı, 1626) günümüze kaldı. (L)

GEŞT i. (fars. *geşt*). *Esk.* Gezme, dolaşma. ‖ Geçme. ‖ *Geşt ü güzâr,* gezip dolaşma: *Gülzâra salın mevsimidir geşt ü güzârın / Ver hükmünü ey nahl-i çemen köhne baharın* (Nedim). [M]

GEŞTALT i. (alm. *gestalt*, yapı'dan). Psikol. Bk. YAPI.

GEŞTALT'ÇILIK i. (alm. *Gestalt*, yapı, biçim'den). Biçim felsefesi. Bk. YAPI.

—GEŞTE sıf. (fars. *geşten*, dönmek, dolaşmak, olmak'tan *-geşte*). *Esk.* «Gezmiş, do-

Foto. Alinari, Giraudon, U.S.I.S. (LAROUSSE)

laşmış veya olmuş» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *ber-geşte*, altüst olmuş; *güm-geşte*, kaybolmuş: *Yusuf-ı güm-geşte*, kaybolmuş olan Yusuf; *ser-geşte*, başı dönmüş v.d. (M)

GET, Romanya'da, Batı Eflak veya Oltenitza'nın iki bölgesine verilen ad: *Get çöküntüsü*, Güney Karpatların önünde Prahova geçidi ile Motru vâdisi arasında (burası Rumen Podgoritsa'sının batı kesimidir) yer alan bir havzalar dizisidir (bk. OLTENİTSA ve PODGORİTSA); *Get yaylası*, kuzey-kuzeybatıdan güney-güneydoğuya doğru hafif bir eğimle alçalan Eflak ovası altında Craiova, Slatina ve Piteşti bölgesine ulaşan büyük bir eğintidir. Get'in doğu kısmında ve Podgoritsa ile temas bölgesinde Transilvanya Alplerinin güney kenarındaki büyük petrol yatakları (Piteşti yatakları) başlar. (L)

GETA (Publius Septimius) [189-212], Roma imparatoru (211-212). Septimus Severus'un ikinci oğlu. 198'de caesar, 209'da augustus oldu. İktidarı ağabeyi Caracalla ile paylaştı. Fakat iki kardeş birbirlerinden nefret ederlerdi. Caracalla, Geta'yı annesi Julia Domna'nın kolları arasında öldürttü. (L)

GETAFE, Madrid'in (İspanya) güney banliyösünde şehir, Toledo yolu üzerinde; 21 900 nüf. Askerî hava alanı. (L)

Gethsemani («Yağ cenderesi»). Esk. coğ. Kudüs yakınında bahçe, Kidron'un doğusunda, Zeytin dağının eteğinde. İsa çarmıha gerilmeden önce burada dua etti ve yakalandı. IV. yy.dan kalma bazilikanın yerine inşa edilen kilise ile Haçlılar kilisesi bu olayın hatırasını canlandırır. (L)

GETHYLLİS i. Otsu bitki. Köksapı soğanlı, yaprakları şeritsidir; çiçekleri doğrudan doğruya saptan çıkar; meyveleri yenir. (Ümitburnu'nda yetişen dokuz türü vardır. Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

GETİR veya **GETRİ** i. (fr. *guêtre*'den). Bk. TOZLUK.

GETİRİCİ sıf. (*getirmek*'ten *getir-ici*). Anat. Bir sıvıyı bir organa getiren: *Getirici damarlar.* (L)

GETİRMEK geçl. f. (esk. türk. *keltürmek*'ten). Gelmesini sağlamak: *İstanbul'a su getiren ana borulardan biri patlamış.* ‖ Bir yere gelirken bir şeyi üstünde veya yanında bulundurmak: *«Yazacağın şeyleri bana da getirip okur musun?»* (Sabahattin Ali). ‖ Ulaşmak, erişmek: *İlkbaharı getirdik.* ‖ İleri sürmek, ortaya atmak: *Delil getirmek. Örnek getirmek.* ‖ Sebep olmak, ortaya çıkarmak: *Bu rüzgârlar her halde kar getirecek. Ham meyveler hastalık getirir.* ‖ Gelir sağlamak: *Her zaman üç altın getirecek manzumeyi nerde bulayım!* (Y. Z. Ortaç). ‖ Söylemek, zikretmek: *Salavat getirmek. Tekbir getirmek.* ‖ Uydurmak, denkleştirmek: *Deseni desenine getirip dikmeli.* ‖ Bazı kelimelerle bileşik fiiller yapar: *Cinnet getirmek. Fütur getirmek. Pişmanlık getirmek.* ‖ *Mec.* Bildirmek, iletmek: *Birinden selâm getirmek.*
— ÇEŞ. DEY. *Biraraya (bir yere) getirmek*, toplamak, biriktirmek. ‖ *Dile getirmek.* Bk. DİL. ‖ *(Birini) Dize getirmek*, birinin yalvarmasına sebep olmak, aman dedirtmek. ‖ *Dünyaya getirmek*, doğurmak. ‖ *Hatıra (akla) getirmek*, hatırlatmak. ‖ *İki ucunu biraraya getirmek*, gelirle gider arasında denge kurmak. ‖ *(Birini) İmana getirmek*, birini dine bağlamak. ‖ *Yerine getirmek*, yapmak, icra etmek: *O buyurduğunu yerine getirmeyi gerekli bulmadım* (N. Ataç). ‖ *(Birini) Yola getirmek*, birinin davranışlarını düzeltmek.

◆ **Getirilmek** edilg. f. Getirmek işine konu olmak: *Çocuk annesinin yanına getirildi.*
◆ **Getirtmek** ettrg. f. Getirmek işini yaptırmak: *Bu halin önüne geçmek için Bağdat'tan, İstanbul'dan doktorlar getirtir* (A. H. Tanpınar). [M]

GET'LER, Avrupa'da yaşayan trakyalı topluluk. Uzun süre Balkanlarla Tuna arasına yerleşen Get'ler M.Ö. 512'de Dara'ya boyun eğdiler; İskender'e yenildiler (335) Kelt'ler tarafından püskürtüldüler ve Tuna'nın kuzeyine çekilerek en sonunda Dak'larla karıştılar. Tanrılaştırdıkları filozof-kral Zalmoxis'in Get'lerin kanun koyucusu olduğu sanılır. (L)

GETO i. Bk. GETTO.
GETRİ. Bk. TOZLUK.

GETTER [getır] i. (ing. *to get*, elde etmek'ten). Elektron. Temel maddesi toprak alkali madenler veya magnezyum olan kimyasal ürün; elektronik lambalarda kullanılan getter buharlaşarak, lamba içinde tam bir hava boşluğu meydana getirir. (L)

GETTO veya **GETO** i. (ibranîce «boş kâğıdı» ve «boşanma» anlamına gelen *ghet* sözünden ital. *ghetto*>*getto*). Özellikle Doğu Avrupa'da, bazı şehirlerde eskiden yahudilere ayrılan, şimdi de yahudi topluluklarının oturdukları semt. ‖ Galat olarak, her türlü yahudi konutu. ‖ Geniş anlamıyle, bir takım kişilerin, toplum dışına itilmiş olarak kötü bir hayat sürdükleri yer: *Amerika'daki zenci gettoları.*
— ANSİKL. Eski Yunan ve Roma'da, yahudi toplulukları dinlerinin özelliklerini ve ırklarının arıklığını korumak için kentlerde kendiliklerinden bir yana ayrılırlardı. Putperest imparatorların hâkimiyeti altında yararlandıkları bu hürriyet, Hıristiyanlığın zaferi üzerine, zorla tecrite dönüştü: Justianus kanunu, Caracalla kanununun tanıdığı *ius honorum*'u (saygınlık hakkı) yahudilerin elinden aldı; bizans imparatorları yahudileri özel semtlerde oturmak zorunda bıraktılar. Batı'da, hıristiyanlara, yahudiler arasında yaşamanın ikidebir yasaklanması, sonunda böyle bir tecrite yolaçtı: şehirlerin varoşlarında yahudi mahalleleri kuruldu; XIII. yy.da, Paris'te kesin olarak sınırlandırılmış dört yahudi mahallesi vardı. Müslüman ülkelerde ise, Ömer yasası yahudiyi müminden ayırdı (VII. yy.). Halifeler hâkimiyeti sırasında İspanya'da «sünnetliler»e tanınan imtiyazlar Reconquista'nın (İspanya'nın yeniden fethi) ilerlemesine paralel olarak yavaş yavaş ortadan kalktı. Zaten yahudi mahalleleri, yani *Juderia*'lar, Engizisyonun yahudileri kolayca tecrit etmesine yardım ediyordu. Ortaçağın sonunda, Batı Avrupa ülkelerinin birleşmesi üzerine, Batı'dan kovulan yahudiler, Doğu Avrupa'ya göçüp, siyasî dağınıklıktan yararlanarak, Almanya'ya (Judengassen denen mahallelere) ve İtalya'ya doluştular. İtalya'da zaten eskiden beri yahudi mahalleleri vardı (msl. Mezzagiurno kentlerindeki *Giudaiche*'lerle Venedik'teki *İsola Giudacca*). Yahudiler italyan şehirlerinin iktisadî hayatına serbestçe katıldılar. Yarımadada XV. yy.da ağır basan ispanyol nüfuzu, sonra da Karşı-Reform (XVI. yy.) ezici, horlayıcı bir ayrım siyasetine yolaçtı. Venedik'te (1516), bütün yahudiler *ghetto* veya *getto* denen ayrı bir semtte oturmağa mecbur tutuldular. Utanç dolu *getto* sözü, böylece bu çeşit kapalı semtler için; daha doğrusu, duvarlarla çevrili ve ayrı kapılardan işlenilen ve daracık sokaklar üzerine yersizlikten sipsivri dikilmiş, sağlığa aykırı yapılardan kurulu şehirler için kullanılır oldu. İtalyan şehirlerinin çoğunda, meselâ Roma'da (1555), Floransa'da (1570), Padova'da (1603) böyle gettolar kuruldu. Yalnız, Livorno'da, o da ticaret kaygısıyle, yahudi zenginlerine, ayrı bir köşede oturmaları şartıyle, imtiyazlı muamele ediliyordu. Bütün Avrupa'ya yayılan gettolar kapalı şehirlerdi; aralarında geniş olanları da vardı. Meselâ haham Lippman Heller'in, XVII. yy.ın başında övüne övüne yaptırdığı Viyana getosu, bunlardan biriydi. Fransız ihtilâli, yahudilere yurttaşlık haklarını bağışlayarak, Avrupa gettolarının toptan değişmesine önayak oldu; kimi gettolar dağıldı, dağılmayanları da yasak şehir olmaktan çıktı.
İkinci Dünya savaşında, naziler Doğu Avrupa yahudilerini oturdukları semtlere kapatıp, çevresini duvarlarla kuşatıp, dışarıyle ilişkisini keserek, meselâ Wilno'da, Kowno'da, Cracow'da, Lublin'de, Lwow'da, Riga'da, Bialystok'ta yeni gettolar kurdular. Lodz gettosunda 170 000, Varşova gettosunda ise 500 000'i aşkın yahudi vardı. Bu gettoların içinde bir çalışma kampı hayatı yaşayan yahudiler ölüme mahkûm edilmişlerdi. Kimi kalabalık yüzünden havasızlıktan, kimi besin yetersizliğinden kırılıyor, kimi pogromlar'da (kıyımlar) can veriyor, kimi de toplama kamplarına taşınıyordu. Sayısı 40 000'e düşen Varşova gettosu halkı en sonunda ayaklandı; 1943 mayısıyle nisanında yiğitçe bir direnişten sonra ezildiler; naziler koca gettoyu taş taş üstünde bırakmamacasına yakıp yıktılar. Bu yıkıntılar üzerine bir müze dikildi. Öbür gettolar da, meselâ Lodz gettosu, Rusların ilerlemesi üzerine tahrip edildi. (L)

GETTY (Jean Paul), amerikalı işadamı

GEVAŞ
Ahtamar kilisesi
(X. yy.)

GEVARUK vâdisi
kaya resimleri, Hakkâri
(Anatolien I adlı
eserden)

GEVAŞ
selçuklu
mezarları

Foto. N. Erkılıç, U. Bahadır Alkım (MEYDAN)

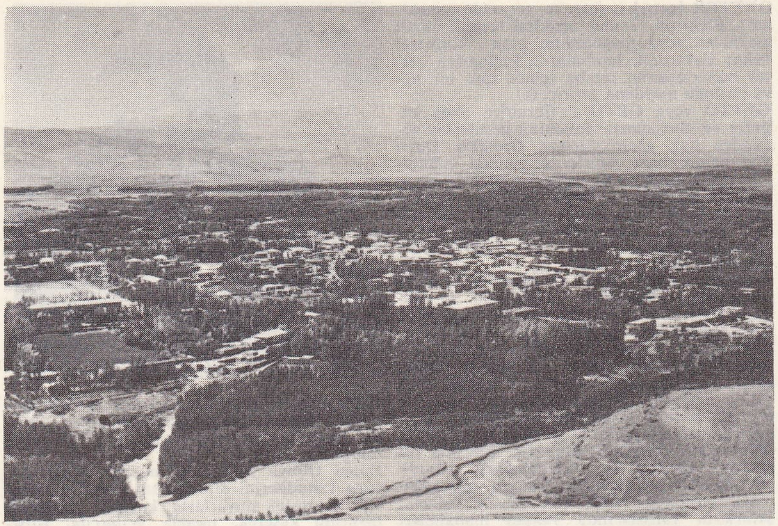

GEVAŞ'tan bri görünüş

(Minneapolis 1893). 1948'de kral İbni Suud'dan Kuveyt yakınındaki «tarafsız bölge»nin imtiyazını satın aldı, burada önemli bir petrol yatağı buldu. Getty'nin petrol «imparatorluğu», Kuveyt, A.B.D. ve Meksika petrol işletme alanları dışında, birçok dev rafineriyi, pipe-line'ı ve *Getty Oil Company'*yi meydana getiren, 23 petrol gemili bir ulaştırma filosunu içine alır. Getty, bunun dışında A.B.D.'de, yeni dünyanın en geniş otel ve lokanta topluluğuna sahiptir. Ayrıca üç sigorta şirketi işletir. Dünyanın en zengin adamı olduğu ileri sürülür. (L)

GETTYSBURG, A.B.D.'de (Pennsylvania) şehir, Apalaş dağları kenarında; 7 000 nüf.

— Ask. tar. Federaller Lee kumandasında Güneylileri burada yenerek (1 - 3 temmuz 1863), Pennsylvania'daki ilerlemelerini kesinlikle durdurdu. Bu yenilgi Güneylilerin dış ülkelerdeki siyasî itibarını zedeledi. Bk. AYRILIK SAVAŞI. (L)

GETULİA, Afrika'da Magrıp'ın güneyinde göçebe Gaetuli'lerin yaşadığı bölge. (L)

GETZ (Stanley, **Stan** — denir), amerikan caz saksafoncusu (Philadelphia 1927). Dick Rogers (1942) ve Jack Teagarden (1943) topluluklarında çalışmağa başladıktan sonra 1944'te Stan Kenton'ın orkestrasına girdi, ertesi yıl Jimmy Dorsey orkestrasına geçti, 1945-1946 yıllarında Benny Goodman ile birlikte çaldı. 1947'de Woody Herman ile çalıştı ve bu ara «Four Brothers» (S. Getz. Zoot Sims, Herbie Steward ve Serge Chaloff) topluluğuna katıldı. 1949'da bir dörtlü kurdu; Jimmy Raney ile İskandinavya ülkelerinde turneye çıktı, J.A.T.P.'nin (Flarmonik Caz topluluğu) tertiplediği turnelere katıldı (1957 - 1958) ve 1962'den itibaren Bossa Nova'nın yayılmasına çalıştı. «Cool» tarzının öncüsü olarak kabul edilen Getz, beyaz ırkın en önemli «cool» saksafoncularından biridir. *Four Brothers* (W. Heman ile, 1948), *Yesterday's* (1950), *Dark Eyes* (D. Gillespie ile, 1956), *Crazy Rhtyhm* (1957), *I'm Late* (1961), *Desafinado* (1962), *Summertime* (1964) doldurduğu plakların en değerlileri arasındadır. (L)

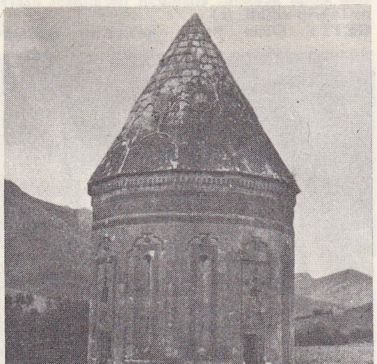

GEVAŞ selçuklu kümbeti

GEUFFROY (Antoine), Saint Jean şövalyesi. Türkler hakkında, *Estat de la Court du Grand Turc* (Büyük Türk'ün Sarayı) [Paris, 1842] isimli zamanında çok okunmuş bir kitap yazdı. Bu kitap Türklerin olduğu gibi anlatır. «Türklerin büyük taraflarından biri, şefkatli olmaları ve hastahaneler kurmalarıdır» denilmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ı yakından gördü ve onun portresini şöyle çizdi. «Süleyman şair ruhlu, az konuşur ve az güler... ciddîdir. Faziletli olarak bilinir, iyilik severdir, imanlıdır... munis ve insanîdir, sözüne sadıktır... Zamanını felsefe ve din kitaplarını okumakla geçirir. Din bilgisi o kadar kuvvetlidir ki ona müftüsü bile bir şey öğretemezdi.» (M)

GEULİNCX (Arnold), flaman filozofu (Anvers 1624-Leiden 1669). Önce Louvain'de sonra Leiden'de öğretim üyeliği yaptı. Ölümünden sonra yayımlanan *Metaphysica Vera* (Gerçek Metafizik), *Ethica* (Ahlâk), *Physica Vera* (Gerçek Fizik) adlı kitaplarında Descartes'ın fikirlerini savunur ve Malebranche'tan daha önce, ruh ve bedenin karşılıklı etkilerini inkâr eden bir vesilecilik görüşüne varır. Leibniz'in daha sonra ileri süreceği gibi, ruh ve bedeni, birbirinden bağımsız olmakla birlikte, birbirine uyan iki saate benzetir. Geulincx yine Malebranche ile birlikte, Descartes'çılığın bir ahlâk öğretisiyle tamamlanması gerektiği fikrini ileri sürdü. (L)

GEUM i. Mübarekotunun bilimsel adı. (L)

GEUS - URVAN («Goşurun»), Mazda'cılık kozmogonisindeki efsanevî boğa. Ahura - Mazda tarafından yaratılmış, Ahriman tarafından öldürülmüştür; fakat bütün hayvanların ruhu haline dönüşen ruhu yaşamağa devam eder. Bu boğanın yıldızların ışığı ile arınan tohumundan bütün yararlı hayvanların ürediği iki boğa daha doğmuştur. (L)

Gevacolor (*Gevaert* özel adı ve ing. *color*, renk'ten). Belçika'da 1894'te Lievin Gevaert'in kurduğu ve 1920 yılında anonim şirket haline getirilerek faaliyetine devam ettiği fotoğraf malzemeleri imal eden fabrikanın renkli malzemelerine verilen ad. (M)

GEVAERT (François Auguste), belçikalı besteci ve müzik bilgini (Huysee, Doğu Flandre 1827-Brüksel 1908). Gand konservatuvarında eğitim gördü. 1847'de Roma yarışmasını kazandı. 1859-1861 Arası Paris'te yaşadı, daha sonra, İspanya, İtalya ve Almanya'da kaldı. Tekrar Paris'e dönerek operalar besteledi, ayrıca Opera'da repetitörlük görevinde bulundu. 1870 Savaşı yüzünden Belçika'ya dönmek zorunda kaldı, Fétis'in yerine Brüksel konservatuvarı yönetmenliğine geçti. Etkili, büyük bir yönetici olarak, Belçika'nın müzik hayatını geliştirmiş, Belçikalılar onun sayesinde J.S. Bach ve Händel'in eserlerini tanımışlardır. Gevaert, opera'ları ile olduğu kadar (*Şehirde Komedi*, 1848; *Fontenoy Değirmeni*, 1852) dinî ve dinî olmayan temaları işleyen eserlerinde de, ustalığını gösterdi. Zamanın eskitemiyeceği asıl eserleri özellikle öğretim ve müzik bilimi ile ilgili olanlarıdır: *Nouveau Traité d'Instrumentation* (Yeni Çalgılama Kitabı) [1885]; *Cours Méthodique d'Orchestration* (Metotlu Orkestralama Dersleri) [1890]; *Traité d'Harmonie* (Armoni Bilgisi) [1905-1907]; *Histoire et Théorie de la Musique de l'Antiquité, Problèmes Musicaux d'Aristote* (İlk Çağlarda Müzik Tarihi ve Nazariyesi, Aristoteles'de Müzik Meseleleri) [1899-1902]. (L)

Gevaert (SOCIÉTÉ ANONYME PHOTO - PRODUITS) [*Gevaert Fotoğraf Malzemesi Anonim şirketi*], 1920'de kurulan belçika şirketi, Lievin Gevaert (1868-1935) tarafından 1894'te kurulmuş olan «L. Gevaert et Cie» şirketinin değiştirilmiş şeklidir. Fotoğraf malzemeleri ve özellikle filim yapımında uzmanlaşan bu şirket, dünya piyasasında önemli bir rol oynar. Fransa, Belçika ve İspanya'da fabrikaları vardır. (L)

GEVAH. i. Bk. GÜVAH.

GEVAR. Bk. YUKARIOVA.

Gevare resmi, Osmanlılar zamanında turfanda sebze ve meyvelerden alınan vergi. (M)

GEVAR ovası, Doğu Anadolu'nun Hakkâri yöresinde bugün Yüksekova* denilen ilçe merkezinin bulunduğu yüksek düzlük. Yer yer sazlık ve bataklıkların bulunduğu ve taban yükseltisi 1 900 m kadar olan Gevar ovası geniş düzlüğüyle çevresindeki çok yüksek ve engebeli yereye zıtlık gösterir: güneybatıda Cilo, güneyde Sat, doğuda Serçal ve kuzeyde Mor dağları genel olarak 3 500 m'den yüksektir. Zap suyuna karışan Nehil çayı ovası güneydoğu-kuzeybatı yönünde geçer. Gevar ovası, Hakkâri yöresinin en kalabalık köşesidir: Yüksekova ilçesinde km²'ye 35, komşu Şemdinli ilçesinde 6 kişi düşer. Yeni yapılan Cento yolu Gevar ovasından geçer. (M)

GEVARUK vâdisi. Arkeol. Doğu Anadolu bölgesinde Sat dağlarında (Hakkâri ili) kaya resimlerinin bulunduğu arkeolojik vâdi (yüksl. 2 600 m). 1956 Yılında türk ve avusturya dağcıları tarafından bulundu. Resimler, bu çevrede çok görülen bir cins dağ keçisini temsil eder. İlkel ve hemen hemen sembolik olarak dile getirilen bu hayvan şekillerinden başka, geometrik şekiller, av için hazırlanmış tuzaklar ve hayvanlara sopalarla saldıran insan figürleri vardır. Bunlar, Avrupa'nın batısında İspanya ve Kuzey Afrika'da bulunan kaya resimleriyle büyük benzerlik gösterir. Çok eski zamanlardan kalan bu resimlerin yanında yakın zamanda yapılmış oldukları anlaşılanlar da vardır. Prof. Ş. Aziz Kansu ve Prof. H. Kuhn bu resimlerin tarihöncesi çağlardan kalma olduklarını ileri sürerler. Bu vâdiden av sahasına çıkan bütün avcı kuşaklarının kayalara resim çizmeyi bir uğur ve gelenek saydıkları sanılıyor. Kayalar zamanla koyu kızıl bir tabaka ile örtülmüş, bu yüzeye sert taşlarla çizilerek resimler yapılmıştır. Resimlerin çizildiği kayalar buzullar tarafından aşındırıldığı için üzerinde buzul çizikleri görülür. (M)

GEVAŞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili) ilçe merkezi kasaba; 5 932 nüf. Van gölünün güneydoğu kıyılarına iki kilometre uzaklıkta, göle dökülen küçük bir derenin sağ kıyısında. İl merkezine 40 km'lik düzgün bir yolla bağlıdır. Van gölünde ulaşımı sağlayan küçük yolcu vapurları, Gevaş'ın göl kıyısındaki iskelesine de uğrar. — *Gevaş ilçesi*, 1 201 km², 29 475 nüf. Merkez ve Bahçesaray ilçelerine ayrılmıştır. 48 Köyü vardır. Tahıl tarımı Meyvecilik.

— G. santl. Gevaş yakınında, Urartu devrine ve Selçuklulara ait kalıntılar yer alır. Van-Tatvan karayolunun Gevaş ayırımında, Van gölü kıyısında Selçuklular ve Osmanlılar devrinde kullanılan bir kale bulunmaktadır. (Bk. HİŞET KALE.) Bu kalenin doğusunda yer alan kümbet ve mezarlık Selçuklulara aittir. XIII. ve XIV. yy.da yapılan

Foto. MEYDAN

kümbet, günümüze kadar iyi durumda kalmıştır. Taş kaidenin üzerinde çokgen bir mezar odası, onun da üzerinde konik çatı vardır. Giriş, batı yöndedir; diğer üç yönde pencereler bulunur. (M)

GÉVAUDAN, Fransa'da Auvergne'in güneyinde (Lozère) bölge, Margeride ile Aubrac arasında. (L)

GEVAY (Antal), macar tarihçisi (Komarom 1796-Viyana 1845). Pâl Sréckenyi kontu tarafından yetiştirildi, Viyana saray kitaplığına memur tayin edildi (1827). Saray arşivciliğine getirildi (1840), Macar İlimler akademisi üyeliğine seçildi (1831). Eserleri: *Legotio Jo. Hoberdanacz et Sigismundi Weischelberger ad Suleimannum I. imp. Turc.* (Jo. Hoberdanacz ve Sigismund Weischelberger'in Türk İmparatoru Kanunî Sultan Süleyman'a Elçiliği) [Viyana, 1834]; *Gesandschaft König Ferdinands I, an Sultan Süleyman I,* 1530 (Kral Ferdinand I'in Kanunî Sultan Süleyman'a Gönderdiği Elçilik Heyeti, 1530) [Viyana, 1838]; *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhaltnisse zwischen Österreich und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert* (XVI. ve XVII. yy.-da Avusturya ile Babıâli Arasındaki Münasebetlerin Tarihi Üstüne Belgeler ve Anlaşmalar) [3 cilt, Viyana, 1841]. (M)

GEVECİ (Emin), türk siyaset adamı (Bafra 1890 - İstanbul 1934). İlk öğrenimini Bafra'da, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk fakültesinde tamamladı. Kavala cumhuriyet savcılığı görevinde bulundu. Görev aldığı yıllarda yunan ve bulgar komitacılarıyle savaştı. Sonra, İstanbul'a geldi. Bir süre İstanbul Emniyet müdürlüğünde görev aldı. Samsun'a giderek avukatlık yaptı. Orada *Rehber* adlı bir gazete çıkardı. 1920 Seçimlerinde ve 4. dönemde Canik milletvekili oldu. 1921 Yılında kurulan İstiklâl mahkemelerinin Amasya bölgesi başkanlığına getirildi. Doğu Karadeniz kesiminde bağımsız bir Pontus devleti kurmak isteyenlerin, Samsun - Amasya - Merzifon bölgesindeki elebaşılarını temizleme yolunda yararlılık gösterdi. 1922'de Erzurum milletvekili Süleyman Necati ve Mersin milletvekili Selâhaddin Beylerin, *İkinci grup* adlı altında hazırladıkları ve Mustafa Kemal'i (Atatürk) meclis dışında bırakma amacını güden ve milletvekili adayının seçim bölgesinde 5 yıl oturmuş olmasını öngören kanun teklifini imzaladı, sonra tutumunun yanlış ve bu hareketin Mustafa Kemal'e karşı bir düzen olduğu kanaatine vardığını belirterek onlardan ayrıldı. (M)

GEVELEME i. (*gevelemek*'ten *gevele-me*). Gevelemek eylemi.

— Patol. Çiğneyen bir insanın gevme hareketlerini andırır şekilde çenelerini oynatması. (Bazı hastalıklarda görülür.) [ML]

GEVELEMEK geçl. f. (esk. türk. *kevmek*'-ten *gev-e-le-mek*). Çiğnemeden ağız içinde evirip çevirmek: *Birkaç dakika geçtiği halde adamcağız ağzında şekeri geveliyor...* (B. Felek). ‖ *Mec.* Söylenecek sözü tam olarak ve açıkça söylememek: *Fakat zihninde kararlaştırdığı miktarı da söylemeğe birdenbire cesaret edemeyerek geveliyordu* (R. N. Güntekin).

— DEY. *Ağzında gevelemek* veya *evelemek gevelemek,* bir sözü tam söylememek, ağzının içinde mırıldanmak. (M)

GEVELSBERG. Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Ruhr havzasında; 316 000 nüf. Şehir XIII. yy.da kurulan manastır çevresinde gelişti. Elektrik malzemesi. Buzdolapları. Cam fabrikası. (L)

GEVEN i. Zool. Bk. ASTRAGALUS.

GEVERS (Marie), belçikalı kadın edebiyatçı (Edegem, Anvers yakını 1883). Eserlerini Fransızca yazdı. Ailesiyle birlikte Anvers yakınlarında bir çiftlikte yaşadı; birçok şiir kitabında, çevresindeki manzaranın güzelliğini dile getirdi. *Ceux qui Revriennent* (Akla Gelenler) [1922] adlı eserinde taşrada ve özellikle flaman Campine'inde yaşayan tipleri canlandırdı. Çizdiği tablolarda köylü hayatının göze çarpmayan, gizli olaylarını dile getirmeğe çalıştı: *Madame Orpha ou la Sérénade de Mai* (Bayan Orpha veya Mayıs Serenadı) [1933]; *Guldentop, Histoire d'un Fantôme* (Guldentop, Bir Hayaletin Hikâyesi) [1935]; *La Ligne de Vie* (Hayat Çizgisi) [1937]; *Château de l'Ouest* (Batı Şatosu) [1948]; *Vie et Mort d'un Etang* (Küçük Bir Gölün Hayatı ve Ölümü) [1961]. (L)

GEVEŞT i. (fars. *geveşt*). Mus. Türk musikisinde eski mürekkep makamlardan biri. — ANSİKL. XVIII. yy.da kullanılmaz oldu. Durağı segâh (koma bemollü *si*) ve güçlüsü mâhûr (geveşt) perdeleridir. Bu makamdan beş örnek vardır, 131. sıraya girer: *Geveşt-Büzürg, Geveşt-Gerdâniye, Geveşt-Hicâz, Geveşt-Hüseynî, Geveşt-Irâk, Geveşt-Isfahan, Geveşt-Küçük, Geveşt-Nevâ, Geveşt-Pûselik, Geveşt-Rehâvî, Geveşt-Uşşak, Geveşt-Zengüle* gibi çeşitleri bulunmaktadır. (M)

GEVEY i. Cüce Antilop'un (*Neotragus pygmaeus*) yerli adı; tavşandan biraz iri olan bu antilop Achantis ve Liberya ormanlarında yaşar. (Geviş getiren hayvanların en küçüğüdür.) [L]

GEVEZE sıf. ve i. (fars. *gep,* söz ve *-bāz,* oynayan'dan *gepbāz* veya *gepbāze,* söz ustası > *geveze*). Çok konuşmaktan hoşlanan, çenesi düşük: *Onu düşünmekten meneden geveze hanımlarla beraberdiler* (H. Z. Uşaklıgil). *Bir kış günü Direklerarası'nda yine mahut geveze berberde mangal başı, çay safası yaparken Sadi bey titreye titreye girdi* (Ahmed Rasim). ‖ *Teşm. yol.* Sır saklamayan, boşboğaz. (M)

Geveze, İstanbul'da haftada iki defa yayımlanmış mizahî türk gazetesi (1875, 10 sayı). Mehmed Tevfik (Çaylak) tarafından çıkarıldı. Kirkor Efendi tarafından, aynı adı taşıyan, gene haftada iki kere yayımlanan resimli bir mizah gazetesi daha çıkarıldı (1908-1909, 63 + 52 sayı). [M]

GEVEZELİK i. (*geveze*'den *geveze-lik*). Çok konuşma hali ve alışkanlığı. ‖ Geveze kimselerin sözleri. ‖ *Teşm. yol.* Sır saklamama, boşboğazlık. ‖ *Gevezelik etmek,* saçma sapan, çabuk, düzensiz ve uzun uzadıya konuşmak: — *Bize çok çalışmak lâzım. Evet gevezelik etmek değil, çalışmak* (Ş. S. Aydemir). *Gevezelik etme... Muazzez öyle yaşamaya alışık değil...* (Sabahattin Ali).

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gevezelik* veya *cıvıldama,* bebek iki aylık olduğu zaman kendiliğinden ortaya çıkar. Gevezelik, bütün çocuklarda aynı şekilde meydana gelen bir olaydır. Doğuştan sağır olan bebeklerde bile bu olayın gerçekleşmesi, gevezeliğin her çeşit duyma deneyinden bağımsız olduğunu gösterir. Gevezelik, bebek dokuz aylık olunca normal bir şekilde ortadan kalkar. Gevezelik döneminde, önce sesliler, sonra dudaksıl ve dişsel sesler, en sonunda damaksıl sesler ve boğaz sesleri ortaya çıkar. (LM)

GEVGELİJA veya **GEVGİLİ,** Yugoslavya'da şehir, Yunanistan sınırında; 7 100 nüf. (L)

GEVHER i. (fars. *gevher*). *Esk.* Maddenin özü, aslı, esası. ‖ İnci. ‖ Değerli taş, elmas, cevher. ‖ Nükteli ve güzel söz: *Pir Sultan dilinden gevherler saçar / Her kişi boyunca libasın biçer* (Pir Sultan Abdal). ‖ Kadın adı. *Eşanl.* CEVHER, GÜHER. ‖ *Gevher-bâr,* cömert, eliaçık. Güzel konuşan ve yazan. ‖ *Gevher-efşân,* cevher saçan. ‖ *Gevher-fürûş,* kuyumcu. ‖ *Gevherîn,* cevherli. Mücevher gibi: *Küçük pür-heves gevherîn katreler* (Tevfik Fikret). ‖ *Gevher-nisâr,* cevher saçan. Güzel ve nükteli söz söyleyen. ‖ *Gevher-nişin,* mücevherle bezenmiş. ‖ *Gevher-riz,* cevher döken. Çok güzel konuşan. ‖ *Gevher-şinâs,* kuyumcu. ‖ *Gevher-tâb,* altın ve simle süslenmiş kadın başörtüsü. ‖ *Gevher-i pend,* nasihat incisi. ‖ *Bed-gevher,* soysuz, fena yaratılışlı. ‖ *Pâk-gevher,* asil, soylu.

— Ed. *Esk.* Ebced hesabıyle tarih düşürmede kullanılan bir deyim. Bu yolla yapılan ebced işleminde yalnız noktalı harfler dikkate alınır. Gevher yerine «*Gevherin*» veya «*Tarih Gevherin*» de denilir.

◆ **Gevherî** i. *Esk.* Kuyumcu. (M)

GEVHERAYİN (Sadeddin), selçuklu emîri (XI. yy.). Mısır Memlûkları arasından yetişti. Büveyhoğullarına hizmet etti. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Beyin son yıllarında yakın emîrler arasında yer aldı. Malazgirt savaşına katıldı. Melikşah devrinde Bağdat şahnesi oldu. Mehdî isyanının bastırılmasında rol oynadı. (M)

GEVHERHAN SULTAN, Fatih Sultan Mehmed'in kızı (? - İstanbul, ?). Fatih'in adı bilinen tek kızıdır. Annesi Gülbahar hatundu. Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Bey ile evlendi (1474). Fatih damadını Sıvas beylerbeyliğine tayin etti. Gevherhan Sultan kocası ile Sıvas'a gitti, kocasının öldürülmesi üzerine İstanbul'a döndü (1477). [M]

GEVHERHAN SULTAN, Selim II'nin kızı (Manisa 1544-İstanbul ?). Piyale Paşa ile (1562), onun ölümünden sonra da üçüncü vezir Boyalı Mehmed Paşa ile evlendi. Cağaloğlu'nda bir medrese yaptırdı (1587). [M]

GEVHERÎ (Mehmed, — denir), türk halk şairi (XVII. - XVIII. yy.). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Kırım hanlarından Selim Giray I'in (1688-1689) İstanbul'a gelmesi üzerine yazdığı şiirde onu övmesine dayanılarak kırımlı olabileceği öne sürülmüştür. 1700 Yılında ölen hattat ve şair Bahri Paşanın divan kâtipliğini yapmış olan Gevherî'nin iyi bir öğrenim gördüğü ve şiirlerinden, hayatının bir kısmını orduda geçirdiği, Şam'a, Arabistan'a gittiği, Rumeli serhad boylarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarda bulunan bir şiirindeki «Sene bin yüz elli yazıldı tarih» mısraından 1150 (1737) yılında hayatta olduğu ortaya çıktı. Karacaoğlan, Âşık Ömer gibi güçlü halk şairleriyle çağdaştı ve onlar kadar ünü yaygındı. Diğer şairler üzerindeki etkisi uzun yıllar devam etti. Genellikle hece vezniyle koşma, türkü, türkmanî, tecnis türlerinde şiirler söyledi. Ayrıca aruzla yazdığı divanları, müstezâdları, semaîleri de vardır. Şairin musiki ile ilgilendiği, besteler yazdığı hattâ kendi adı ile anılan bir de makam bulduğu biliniyor. *Divan*'ı birkaç defa basıldı. (→ Bibliyo.) [M]

GEVHERÎ KADIN, Abdülaziz'in dördüncü kadını (?, 1850-İstanbul 1884). Baş İkbal iken 1873'te Esma Sultan'ı, 1874'te şehzade Mehmed Seyfeddin Efendiyi doğurdu. Nesrin kadının III. kadın olması üzerine dördüncü kadınefendiliğe yükseldi (1875). [M]

GEVHERMÜLÛK SULTAN, Bayezid II'-nin kızı (öl. İstanbul 1550). Dukakinzade Mehmed Bey ile evliydi. Zalmahmudpaşa camii civarında bir mektep yaptırdı. (M)

GEVİŞ i. (esk. türk. *kevmek* > *gevmek*'-ten *gev-iş*). [Hayvanlar için] Çiğneme: *Ne de ıslak burnundaki mor mor meneviş / Hadi gelsin bakalım damların altında geviş* (M. Â. Ersoy).

— Zool. *Geviş getirme,* daha önce yutulan lokmayı, yeniden çiğnemek üzere ağıza geri getirme eylemi. (İnsanlarda geviş getirmek ancak yeni doğan bebeklerde ve bazı geri zekâlılarda görülür; bebeklerde hafif bir sindirim bozukluğu sayılır.)

— ANSİKL. Zool. Otçul memeli hayvanlar geviş getirme sayesinde çayırda fazla kalmadan çabucak ve çiğnemeden otlamak imkânını bulur (zaten bu yüzden onlara gevişgetirenler denir), bunun sebebi yabanî iken vahşî hayvanlardan korunmaktı. Otlanan ot yutulunca yemek borusundan geçerek işkembeye gider; hayvanın sol böğründe geniş bir yer kaplayan ve inekte 200 litreyi alabilen bu kısımda birikir. Hayvan kapalı bir yerde dinlenmeye çekilince börkenek harekete geçer; börkeneğin hareketleriyle otlar yem lokmaları halinde işkembeden ağza gelir; ağızda azıdişleriyle iyice ezilip çiğnenir ve yeniden yutulduğunda doğruca kırkbayıra gider. (ML)

GEVİŞGETİRENLER çoğl. blş. i. Zool. Toynaklı memeli hayvanlar alttakımı; geyik, sığır, koyun, deve gibi midesi dört bölmeli olan ve geviş getiren hayvanları kapsar.

— ANSİKL. *Gevişgetirenler* toynaklı (tırnaklı) memeli hayvanlardır. Boyları değişik olan bu hayvanların çoğu boynuzludur. Genellikle üst çenede kesici diş bulunmaz, buna karşılık alt çenede sekiz tane kesici diş

gevişgetirenler

asya mandası

yak

asya devesi

madagaskar zebusu

Foto. Bariond, A. Justin (LAROUSSE)

bulunur. Azı dişleri prizma biçimindedir ve sürekli olarak büyür; bu dişlerin aşınma yüzeyinde yeni ay biçiminde kıvrımlar bulunur. Mideleri çok büyük ve dört bölümlüdür (işkembe, börkenek, kırkbayır, şirden). Bazılarında ise üç bölüm olur. Genellikle uzun bacakların ucunda toynaklı iki parmak bulunur. Ayrıca bazı türlerinde, yan tarafta iki küçük parmak daha vardır, ama bunlar yere değmez.

Gevişgetirenler sürü halinde yaşayan sakin, çekingen, hattâ korkak hayvanlardır. İnsanlar etinden, sütünden, derisinden ve gücünden faydalanmak üzere bu hayvanların bir kısmını eski çağlardan beri evcilleştirmişlerdir. Üçüncü zamanda yeryüzünde belirmiş olan gevişgetirenler dünyanın her tarafında yaygındır. Bugünkü gevişgetirenler yedi familyaya ayrılır: *devegiller* (çok ilkel, boynuzsuz, üst çenede bir çift kesici diş); *zürafagiller* (deriyle kaplı kemikten küçük boynuzlar); *boynuzlugiller* (kemikten bir boynuzcuğun üstünde daimî boş boynuzlar); *Amurika antilopgiller* (yenilenen çatal boynuzlar); *geyikgiller* (yenilenen ve dolu boynuzlar, birçoğunda erkeklerin üst çenesinde köpekdişleri, ren geyiklerinin dişisinde de dallı boynuz vardır); *cücegeyikgiller* ve *miskgeyiğigiller* (küçük boy, üst çenede sivri köpekdişleri, boynuzsuz). [L]

gevrekçi (Turkisch Gewänder adlı eserden)

GEVMEK geçl. f. (esk. türk. *kevmek*'ten). *Halk dili.* Diş etleri ile çiğnemeğe çalışmak. (M)

GEVREK sıf. (esk. türk. *kevrek*'ten). Kolayca kırılıp ufalanan, esnek olmayan: *Asabında gevrek bir madde hali vardı. Küçük bir şeyle kırılıverecek sanıyordu* (S. F. Abasıyanık). *Gevrek simit.* ‖ [Gülüş için] Neşeli ve kıvrak: *Gayet gevrek bir kahkaha salıvererek...* (H. R. Gürpınar).
— İnş. Kolaylıkla dağılıveren yapı taşı için kullanılır.
— Jeol. *Gevrek tektonik,* fay ve enine yayılımların hâkim olduğu tektonik alan. (Değişme veya başkalaşma ile ya da daha önceki tektonik etkilerle katılaşmış eski araziler bu durumdadır.)
— Mutf. Anasonlu veya sade, mayalı hamurdan ince ince yapıldıktan sonra fırında kurutulan ve uzun süre bozulmadan duran bir cins ekmek kurusu. (*Kuru* da denir.)

◆ **Gevrek gevrek** zf. [Gülmek için] Hafif bir sesle ve kesik kesik gülmek: *Gevrek gevrek gülüyordu.*

◆ **Gevreklik** i. Gevrek olma hali, gevrek olanın durumu: *Çöreğin gevrekliği.* (ML)

GEVREKÇİ i. (*gevrek*'ten *gevrek-çi*). Gevrek yapan veya satan kimse. (M)

GEVREKZÂDE HAFIZ HASAN EFENDİ, türk hekimi (XVIII.-XIX. yüzyıl). İstanbullu tıp bilgini Abdullah Efendinin oğlu. 1768-1774 Türk-Rus savaşında ordu başhekimliği görevinde bulundu. Savaştan sonra İstanbul'da «tababet-i hassa» mesleğine girdi, padişahın başhekimi oldu (1785). Abdülhamid I'in son beş yılında ve Sultan Selim III'ün (1789-1807) saltanatı boyunca hassa hekimbaşıydı. Akciğer ve cüzzam (lepra) hastalıkları konusunda ilgi çekici yazılar yazdı. Tıp konusunda birkaç arapça eseri vardır. (M)

GEVREMEK geçz. f. (esk. türk. *kevremek,* zayıflamak'tan). Gevrek hale gelmek.
— DEY. *İmanı gevremek,* çok yorulmak, bitkin hale düşmek.

◆ **Gevretmek** geçl. f. Gevremesini sağlamak.
— DEY. *İmanını gevretmek,* çok yormak, bitkin hale düşürmek: *Bak sopayla, lobutla, copla olsa imanını gevretirim* (H. R. Gürpınar). [M]

GEVŞEK sıf. (*gevşemek*'ten *gevşe-k*). Gergin ve sıkı olmayan, gevşemiş olan: *Gevşek ip.* ‖ — *Mec.* Cansız, ağır, iradesiz: *Onun şimdi öyle gevşek yürüyüşü, nazarında [...] öyle acı bir mâna var ki Beşir'ime ağlamak istiyorum* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ Kayıtsız: *Olup bitenleri pek mi gevşek karşılamıştı acaba?* (Kemal Tahir).
— DEY. *Gevşek ağızlı,* geveze, boşboğaz.
— Deric. Kendiliğinden keçeleşme özelliği olmayan kıllar. ‖ *Gevşek kısım,* bir deride gözeneklerin daha seyrek olduğu kısım.
— G. santl. Şekilleri kesin olmayan; hatları zayıf ve kararsız olan.
— Jeol. *Gevşek kaya,* iyice sertleşmemiş, parçalanmakta olan kaya. (Gevşek kaya, dağcılar tarafından «kötü kaya» diye nitelendirilir. Böyle bir yerde tırmanma, güç, tehlikeli ve zevksizdir. Genellikle şistler, marn, bazı kireçtaşları, mikalı şistler kötü kayalıklardır.) ‖ *Gevşek oluşum,* öğeleri birbirine bağlanmamış veya az bağlanmış oluşum. (Çakıl, kum, balçık, lapilli, volkan külü, kil, organik çamur v.v.)
— Leng. Fonolojide, akustik yönden, gergin fonemlere oranla tayf içinde çınlama alanları daha az belirli olan ve toplam enerji niceliğinin azalması buna karşılık süresinin uzaması, telaffuz yönünden ise hareketsizlik anına oranla ses organlarının az biçim değiştirmesiyle tanımlanan ayırıcı özellik.
— Mekan. *Gevşek kayış kolu,* döndürülen makaradan, döndüren makaraya dönüş yapan ve üzerine hareket ettirici hiç bir kuvvet gelmeyen bir iletme makarasının veya bir kayışın kolu.
— Tekst. *Gevşek kumaş,* tutumu, ele dolgun gelmeyen dökümsüz kumaş. Bu durum kumaşın çözgü ve atkı sayıları arasındaki dengesizlikten meydana gelebileceği gibi, kötü bir dinklemeden de ileri gelebilir.
— Tıp. Kendiliğinden devindiren sinir merkezlerinde gerilimin azalmasından dolayı kasları yumuşak olan. ‖ Bundan ileri gelen ruhî durum içinde olan, yani duyu ve duygulara göre tanıma fonksiyonlarında ve durumu kavramada savruk davranan: *Gevşek adam.* (ML)

GEVŞEKLİK i. (*gevşek*'ten *gevşek-lik*). Gergin olma hali. ‖ — *Mec.* Kayıtsızlık: *İlk günlerde biraz şaşıran Muazzez, yavaş yavaş kör bir gevşekliğin içine kendini bırakıyordu* (Sabahattin Ali). ‖ Uyuşukluk, kesiklik: *Kendi ömrümün tarihini düşündükçe, dizlerime gevşeklik çöküyor* (F. R. Atay).
— Fizyol. Gevşek denilen bazı felçlerde görüldüğü gibi kas gerginliğinin bulunmaması hali. ‖ Dikilebilen bazı organların, kanla dolu olmadığı zamanki durumu.
— Patol. Bir dokunun gevşemesi, laçka olması: *İhtiyarlarda derinin gevşekliği.* (L)

GEVŞEME i. (*gevşemek*'ten *gevşe-me*). Gevşemek eylemi: *Keman tellerinin gevşemesi.* ‖ *Mec.* İsteğin, çabanın, ciddiyetin azalması: *Disiplinin gevşemesi.*
— Biyol. Bk. DİYASTOL.
— Fiz. Fiziksel bir sistemin dengesi bozulduğu zaman kendiliğinden ortaya çıkan ve sistemi yavaş yavaş ilk durumuna getiren olayların tümü. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gevşeme salınımları,* fiziksel bir sistemin, sinüsoidal olmayan devirli salınımları. Bu salınımların evreleri, süreleri tamamen farklı iki fazı kapsar: **1.** sistemin enerji aldığı ve denge durumundan uzaklaştığı faz; **2.** kendiliğinden bir gelişmeyle ilk duruma döndüğü faz. ‖ *Gevşeme süresi,* gevşeme olayında, fiziksel bir sistem yavaş yavaş denge durumuna gelirken, bu sistem üzerinde ölçülen bir büyüklüğün kendiliğinden gelişmesini şartlayan üstel kanunun zaman sabiti. (Gevşeme süresinin karşıtı, denge durumuna dönüş hızını niteler. Denge durumuna dönüşün çabuk veya geç olması, gevşeme süresinin kısa veya uzun olmasına bağlıdır.) ‖ *Boyuna gevşeme süresi,* maknetik rezonansta incelenen parçacıkların hepsinin boyuna mıknatıslanmasını, yani magnetik momentinin magnetik alana paralel bileşkesini belirten zaman aralığı. ‖ *Enine gevşeme süresi,* magnetik rezonansta, incelenen parçacıkların hepsinin enine mıknatıslanmasını, yani magnetik momentinin magnetik alana dik bileşkesini belirten zaman aralığı. ‖ *Isıyle gevşeme,* sistemin denge durumu bir ısı dengesi şeklinde olan özel gevşeme olayı. (Bu durumda sistemin gelişmesi denge sıcaklığını belirleyen bir termostat vazifesi gören dış ortamla ısı alışverişine bağlıdır.)
— Fizyol. ve Psikol. Vücudun bir kısmında veya tümünde kas geriliminin istemli olarak giderilmesi. (Gevşeme, beyin kabuğunun, beyin boz çekirdekleri ile beyin sapında üst üste değişik tabakalarda bulunan otomatik hareket ve gerilim merkezlerini kontrol etmesiyle gerçekleşir; gevşeme, bilerek ve yerinde yapılırsa çabucak bir dinlenme duyumu sağladığı gibi yorgunlukla zayıflamış olan kas gücünü de yerine getirir. Düzenli bir beden alışkanlığına dayanan gevşeme metotları, bunu uygulayan kimselerin ruhî durumunu dolaylı yoldan düzeltme imkânı sağlar. Nitekim bu metotlar hipertansiyonlu kimselerin tedavisinde kullanılır.)
— Fonet. Bir fonemin telaffuzu sırasında, ses organlarının etken durumdan hareketsiz duruma geçmeleri (hareketsiz duruma geçme fonem telaffuzunun son bölümüdür).
— Malzeme. *Çeliklerin gevşemesi,* sürekli bir uzatma işleminden geçirilmiş çeliklerin gerginliğini kaybetmesi. (Esneklik sınırına yakın gerilen sert çeliklerde bu olay açıkça görülebilir.)
— Metalürji. Bir hadde tezgâhının silindirleri arasında, çeşitli parçaların (silindirler, yataklar v.b.) şekil değişikliğine uğramasıyle, normalden fazla bir açıklık meydana gelmesi.
— Patol. Tam gerilmeme hali: *Dölyatağı gevşemesi.*
— Psikofizyoloji. Bk. ANSİKL.
— Teknol. Makinenin çalışmasından ileri gelen sarsıntı etkisiyle bir vidanın dönmesi. ‖ *Bir pompanın gevşemesi,* normal yöne ters yönde dönmesi. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Fiz. *Gevşeme* olayı raslantı sonucu meydana geldiği için, rastlantılı olayların hepsi gibi üstel kanunlara uyar. Deneyle ölçülen fiziksel büyüklükler, çok sayıda parçacıkların (molekül, atom, elektron y.b.) her birindeki atomsal büyüklüklerin ortalama değerleridir ve yalnız parçanın bütünü üzerinde bir ölçme yapılabilir.

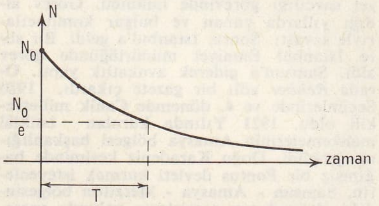

Parçacıkların temel niteliklerinden olan atomsal büyüklüğü değiştiren karşılıklı etkiler rastlantı sonucu meydana gelirse, çok kısa bir dt zaman aralığında değiştirici etki gören başlangıçtaki atom sayısı kesri, bu süreyle orantılıdır; bu durumda değiştirici etki görmeyen N atom sayısı, dt zaman aralığında dN kadar azalır, $\frac{dN}{N} = -\frac{1}{T}\,dt$ bağıntısı elde edilir.

Orantı sabiti olan $\frac{1}{T}$ katsayısının boyutu, zamanın tersidir; bu katsayı, bir parçacığın birim zaman aralığında, etki görme ihtimalini belirtir (radyoaktif bozunma olayıyle benzerlik dikkati çeker). Bu ihtimalin tersi olan T zamanına da «gevşeme zamanı» denir. Demek ki değiştirici etki görmeyen parçacıkların N sayısı, zaman sabiti T olan,

$N = N_0 e^{-\frac{t}{T}}$ üstel kanununa göre azalır. Buradan çıkan sonuca göre, parçacıkların tümü üzerinde ölçülen ortalama büyüklük, aynı üstel kanuna göre yeniden denge durumuna döner.

Aynı parçacığın çeşitli atomsal büyüklükleri, birim zamandaki ihtimalleri değişik olan çeşitli etkiler alabilir. Bu yüzden, aynı türden parçacıkların çeşitli fiziksel büyüklüklerinin gevşeme zamanları değişik olabilir. Bir parçacığın çeşitli gevşeme zamanlarını ölçmeğe yarayan çeşitli deneysel yöntemler vardır. Bu ölçmeler, parçacıklarla çevre arasındaki karşılıklı etkiler üstüne değerli bilgiler verir.

Gevşeme süreleri, magnetik rezonans, daha genel olarak Hertz rezonans deneylerinin önemli parametreleridir; bu süreler ne kadar uzun olursa rezonans frekansının ölçülmesi de o oranda büyük bir doğrulukla yapılabilir.
— Psikofizyoloji. Kas gücüne dayanan bir çalışmada, belli bir işin sürekli olarak yapılması, bir süre sonra, gücün fizyolojik yenilenmesi anlamına gelen, bir dinlenmeyi gerektirir. Bu dinlenme belli bir çaba harcama sonucu ortaya çıkan yorgunluğu giderir. Ama bazılarında bu yorgunluk bitkinlik derecesine varır. Bu durumda gücün yeniden toparlanması için basit bir dinlenme yetmez, gevşeme gerekir. İster bedenî bir yorgunlu-

Foto. MEYDAN

ğun ister gündelik hayatın, işin, başkasıyle ilişkinin sonucu olsun, söz konusu olan, belli bir faaliyetin; hissedilen bedenî veya patolojik yorgunluğu giderecek bir tedbire başvurulmaksızın (bedenî veya ruhî), artık sürdürülemez olmasıdır.

Onun için, son yıllarda gevşeme metotlarının geliştiğini ve tedavide kullanıldığını görmekteyiz. Özel bir idmanla, kasların bütünüyle kendini koyvermesi yolu aranır. Bunu bilerek ve etkili bir şekilde yapmak gerekir. Gevşeme, dinlenmeden kastaki gerginlik farkıyle ayrılır. Dinlenmede «artık halde» bir kas gerginliği kalır. Buna «dinlenmedeki kas gerginliği» denir. Kendini bırakma durumunda ise gerginlik asgariye indirilmiştir. Amaç işte bu duruma ulaşmaktadır. Bunun topyekûn sonuçları tedavide kullanılır. Gevşeme teknikleri pek çoktur. Bunlardan bellibaşlı iki eğilim anılmağa değer.

● *Schultz'un gevşeme tekniği.* Bk. TRAİNİNG.

● *Jacobson'un gevşeme tekniği.* Bu teknikte kas gerginliğinin giderilmesi sinirsel kas sistemine bağlı kalmaktadır. Amaç daha çok ferdin gövdesi üstünde durarak kasların eğitilmesidir. Jacobson fizyo-psikolojik çalışmalara dayanarak, *Progressive Relaxation* (İlerlemiz Gevşeme Yolları) adlı kitabında esaslarını koyduğu bu tekniği ortaya çıkarmıştır. Gevşemenin hedefi her kas yorgunluğundan sonra, bu yorgunluğu dengeleyecek, bir gevşekliğin sağlanmasıdır. Bu aşamanın, harcanan kas gücünün ardından tam bir kendini toplamağa imkân veren bu mutlak hareket kesmenin önemini sporla uğraşanlar çok iyi bilirler. Kas gerginliğinin giderilmesi kas gücüne dayanan her türlü işten sonra gereklidir. Fakat gevşeme daha da ötesini amaç edinir. Onun elde etmek istediği, kasların çözülmesini son kertesine kadar çıkarmaktır. Bunun öğrenilmesi sporla uğraşan herkes için gereklidir. Bu yol aynı şekilde, bazı hastalarda tedavi amacıyle de kullanılır. Jacobson'un tekniği, hastayı, kas geriliminin farkına vardırmağa ve böylece, «kas gruplarıyla sinir sisteminin harekete getirici veya ona bağlı kısımlarının faaliyetini yavaş yavaş azaltmağa» dayanır.

Jacobson'a göre, gevşeme, kas gerilimi hissinin yokluğudur. Bu bir eksilme sürecidir. Bu hususta kullanılacak teknik, bedenin çeşitli bölgelerinde, aşağıdaki sıraya göre, bir kas çözülmesini sağlayan tekniktir:

Önce kol ön ve arka kaslarıyle bükücü ve açıcı kaslar, sonra bacak ve ayak kasları gevşetilir, sonra sıra karın kaslarına, göğüs kaslarına, sırt kaslarına gelir. Öte yandan Jacobson'un, yüz, göz, ense kaslarının gevşetilmesine yönelmesi özellikle ilgi çekicidir. Bunda amaç görme, ses cihazı gibi «aynı zamanda duygu ve düşüncelerle de ilgili» sistemlerde meydana gelen kas gerilimlerinin sabırla bilincine varmaktır.

Gevşeme kısmî, yani gövdenin iyice sınırlanmış, belli bir yerinde veya genel olarak bütün kas sisteminde olabilir. Aynı şekilde, bazı kasların gergin durumu korunurken, diğer bazı kaslarda sağlanabilir: buna farklı gevşeme denir.

İdman, haftada üç defa otuz ilâ altmış dakika süreyle, düzenli ve titiz olarak yapılmalıdır. Bazı durumlarda aylarca veya yıllarca sürecek idman gerekir.

Jacobson ve çalışma arkadaşları, bu tekniklerin sonucu olan kas faaliyetinin azalışını birtakım elektromyografik kayıt yoluyle gösterdiler. Bu metot, kineziterapide ve fizik tedavide sinir, kemik ve kas bozuklukları olan hastalar üzerinde, sık sık kullanılır. Aynı metot, yorgun, vesveseli, intibaksız hastalarda veya çocuklardaki ortopedik bozuklukların düzeltilmesinde uygulanmaktadır. Gevşeme teknikleri, aynı şekilde fizik tedavide kullanılmaktadır.

Jacobson metodu her türlü bozukluğun giderilmesinde, özellikle romatizma, kadın hastalıkları, doğumla meydana gelen ve ortopedik bozuklukların giderilmesinde kullanılır. Schultz metodu ise, eğitici bir değer taşıdığından, idarî hareket bozuklukları gösteren çocuklarda iyi sonuçlar verebilir. Hastalar, patolojik sayılabilecek gerginlik durumları gösterdikleri zaman; ortopedi, iş tababeti (iş kazaları), nöroloji, psikiyatri alanlarında, iç organlarla ilgili bazı hastalıklarda, ayrıca travma vakalarında Schultz metodu kullanılabilir.

— Teknol. Bir elektrik motoruyle döndürülen ve oldukça uzağa su gönderen bir santrifüj pompada, elektrik kesilince *gevşeme* olabilir. Bu durumda, önce püskürtme borusunda bir basınç düşmesi meydana gelir, bunu bir aşırı basınç izler. Eğer püskürtme borusu üzerinde tutma klapesi yoksa, su ters yönde akmağa başlar ve pompa bir türbin gibi çalışır. Püskürtme borusu üzerindeki vana kapanıncaya kadar, pompa ters yönde dönmeğe devam eder. Tutma klapesinin birdenbire kapanması halinde ortaya çıkacak çok aşırı basıncı önlemek için de yine vanayı kapatmak gerekir. (LM)

GEVŞEMEK geçz. f. (esk. türk. *kevşemek*'ten). Sertlik ve gerginliği bozulmak: *Yay gevşedi.* ‖ Çözülmek: *Ayşe beline dolanan ufak kolların ara sıra gevşediğini duyuyor* (R. H. Karay). ‖ Yumuşamak: *Yorgun, yaralı ayaklar bir ılık, sabunlu suya girince nasıl rahatlık duyar, gevşer, dinlenirse gözlerim de bu manzaraya öyle daldı* (R. H. Karay). ‖ Sakinleşmek: *Sinirler gerilir, yahut büsbütün gevşerdi* (Ş. S. Aydemir). *Etraftakiler çokça gülüştüler, Faik efendi de biraz gevşer gibi oldu* (M. Ş. Esendal). ‖ *Argo.* Hoşlanmak. [M]

GEVŞETİCİ sıf. ve i. (*gevşemek*'ten *gevşet-ici*). Bir şeyin gerginliğini veya katılığını bozan (şey).

— Tıp. Gevşeklik veren (ilâç veya metot). [LM]

GEVŞETMEK geçl. f. (*gevşemek*'ten *gevşe-t-mek*). Gevşemesini, gevşek hale gelmesini sağlamak: *Kolanı gevşetmek için elini atın karnına götürürken durdu* (Sabahattin Ali). *Sanki, hava dolu bir tulumun ağzını bir el sıkıp gevşetiyor, gevşetip sıkıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Teknol. *Yayı gevşetmek,* esnekliğini azaltmak.

◆ **Gevşetilmek** edilg. f. Gevşek hale getirilmek: *Düğüm gevşetildi.* (ML)

GEVŞEYEN sıf. (*gevşemek*'ten *gevşe-y-en*). Gevşemek eylemine uğrayan.

— Fonet. *Gevşeyen fonem,* süresi, giderek gevşeyen telaffuz gerilimine eşlik eden fonem. (L)

GEVUİNA i. Her mevsime dayanıklı bir ağacın cins adı. (Fransa'nın güneyinde ve batıda yetişir. [*Gevuina Avellana.*] *Proteaceae* familyasından.) [L]

Gewandhaus, Leipzig'de, Almanya'nın en ünlü konser salonlarından biri. Başlangıçta, Leipzig'de *Collegium musicum* adında bir topluluk vardı, en şöhretli ustaları arasında G. P. Telemann ve J. S. Bach bulunuyordu. 1743-1756 Yılları arasında Bach'ın öğrencilerinden J. F. Doles *Drei Schwanen* (Üç Kuğular) otelinde abonmanlı konserler düzenledi, bir süre sonra bunlara *Liebhaberkonzerte* (Amatör konserleri), 1781'de ise *Gewandhauskonzerte* («Çuhacılar Hal'i konserleri») adı verildi. Gewandhaus orkestrasını sırasıyle, Mendelssohn, N. Gade, A. Nikisch, W. Furtwängler, B. Walter ve Franz Konwiçniy yönettiler. (L)

GEX, Fransa'da bölge, Jura'ların kenarında (Ain idare bölgesi), Cenevre'nin kuzeybatısında. Gümrük açısından, Fransa ile İsviçre arasında serbest bölgedir. (L)

GEYHATU, ilhanlı hükümdarı (yaklş. ol. XIV. yy. ortaları). Hülâgu'nun torunu. Kardeşi Argun'dan sonra hükümdar oldu. Daha önce Anadolu valiliği yaptı. Onun saltanatı sırasında müslümanların durumu düzeldi, İslâm dini yayılma ve benimsenme kolaylığı buldu. Bastırdığı paraların üzerinde bulunan *İrancin Durci* («değerli inci») sözleri sebebiyle buddha'cı rahipler tarafından kendisine *İrancin Durci* unvanı verildi. Hükümdar olunca Sadrüddin Ahmed El-Halidî'yi vezir yaptı, ona ayrıca «sadr-ı cihan» unvanı ve tümen kumandanlığı rütbesi verdi. Kutbüddin Ahmed'i «Kutbı Cihan» unvanı vererek başkadılık görevine getirdi. Moğollara devlet yönetiminde görev vermedi, hepsini uzaklaştırdı. Devlet gelirleriyle giderleri arasında düzenli bir denge sağlayamadı. Aşırı harcamalar yüzünden ülke sıkıntılı durumlara düştü, çıkan bir salgın birçok hayvanın ölmesine yolaçtı. Malî sarsıntıları düzene koyma amacıyle Çin'i örnek alarak Anadolu tarihinde ilk defa, kâğıt para bastırdı. Fakat kâğıt para da durumu düzeltmedi, iki ay tedavülde kalan bu paralar kaldırıldı. Kardeşi Argun zamanında halka yapılan baskılara son veren Geyhatu, devleti yuvarlandığı malî ve iktisadî çıkmazlardan kurtaramadı. Sonunda yerine geçen hükümdar Baydu tarafından boğdurularak öldürtüldü (1295). [M]

geyik

GEYİK i. (esk. türk. *keyik*'ten). Geviş getiren memeli hayvan; başında kemikten, uzun, silindirimsi ve dallı boynuzlar bulunur; bunlar her yıl düşer, yenisi gelir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Argo.* Karısının veya yakını olan kadının ihanetine uğramış erkek.

«Geyik»
Fr. Pompon'un eseri

— ÇEŞ. DEY. *Geyik etine girmek,* [genç kızlar için] çocukluk çağından çıkarak olgunlaşmak. ‖ *Geyikler kırkımında,* gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyler için kullanılır.

— Teknol. *Geyik boynuzu,* çok güzel armalar meydana getirdiği gibi, bıçak ve diğer âletlere sap yapmak için de kullanılır. ‖ *Geyik derisi,* kalınlığı, dayanıklılığı ve esnekliği sebebiyle, çok uzun zaman büyük senyörlerin cesetlerini kefenlemekte kullanıldı. ‖ *Geyik yağı,* ilâç yapımı ve zırhların bakımında kullanılan yağların en tanınmışıdır.

— Tıp. *Esk. Geyik kalbi kemiği,* geyiğin kalbinde bulunan ve eskiden kuvvetli bir ilâç sayılan katı kısım. (Geyiklerin boynuzu da Avrupa'da aynı derecede etkili sayılır ve boynuz yongaları XIX. yy.da farmakopede yer alırdı.)

— ANSİKL. *Geyik* cinsinin (*cervus*) Kuzey yarımkürede sadece birkaç türü vardır. Fakat boynuz biçimine göre sınıflandırılan birçok altcinsler (veya cinsler) de (*cervulus odocoileus, axis, karaca* v.b.) geyiklere bağlanır.

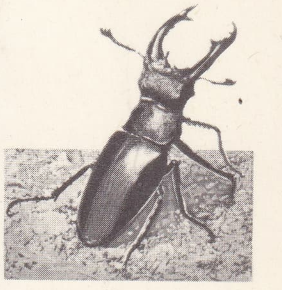
geyikböceği

Asıl geyik, yavru geyiğin ilk tek boynuzundan ergin geyiğin onlu, yirmili boynuzuna kadar, her yıl düşerek yeniden çıkan ve her yenilenişte bir fazla dal süren boynuzlarından belli olur. Asıl geyik (*Cervus elaphus*) Eski Dünya'nın her tarafında yaşar. Boyu 1,40 m, ağırlığı ortalama 150 kg'dır (200 kg'ı bulanları vardır). Çiftleşme devresi dışında genellikle yalnız yaşar. Çiftleşme devresinde bir erkeğin yanında on kadar dişi geyik bulunur. Kuzey Amerika'nın büyük geyiği (*C. Canadensis*) avrupa geyiğinin amerikalılaşmışı sayılır. *Odocoi-*

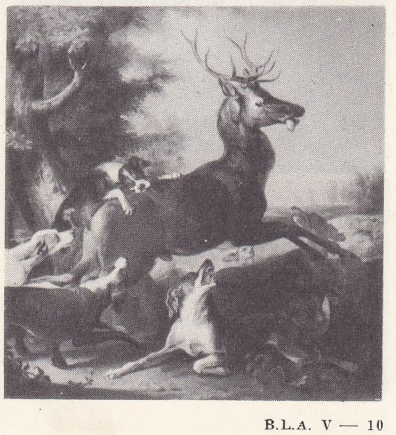
«Geyik Avı»
Desportes'in eseri

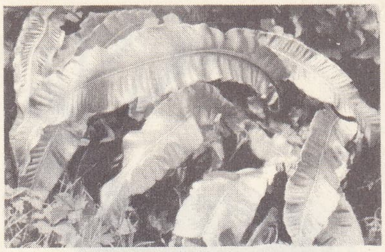

geyikdili

leus (Virginia geyiği) Kuzey Amerika'nın yerli geyiğidir. Asya'da daha başka büyük geyikler de vardır. *Rusa unicolor* ve *R. Aristotelis*'lere güneyde Timor'a kadar rastlanır. Pek çok fosil geyik türü bilinir. İrlanda turp kömürü yataklarında bulunan Dördüncü zamana ait dev geyik (*megaceros*) bunların en ilgi çekicisidir. Şimdiki türler bundan türemedir. Geyikler ormanlarda, yaşlı bir erkeğin yönetiminde küçük sürüler halinde yaşayan ürkek hayvanlardır. Çiftleşme eylül-ekim aylarında olur. Geyik cinsi geyikgillerin örnek tipidir.

— Avc. Geyik avcıları geyiklere, yaşına göre değişik adlar verirler: bir yaşına kadar geyiklere *yavru geyik;* iki yaşına kadar olanlara *tosun geyik;* üç yaşındakine *iki çatallı;* dört yaşındakine *üç çatallı;* beş yaşındakine *dört çatallı* geyik; altı, yedi yaşındakine *on boynuzlu;* sekiz yaşındakine *koca geyik;* dokuz yaşındakine *yaşlı geyik* denir.

Geyik avı önemli av bilgilerine sahip olmayı gerektirir. Geyik avının, sürek avı, bekleme avı, tuzakla avlama gibi çeşitleri vardır.

Sürek avıyle geyik avına başlamadan önce geyiğin nerede barındığını bulmak ve avın yönünü o tarafa çevirmek gerekir. Avcı, otlar üzerindeki ayak izlerini, dal kırıklarını inceleyerek hayvanın yaklaşık yaşını, boyunu ve cinsiyetini anlayabileceği gibi barındığı yeri de keşfeder. Nihayet av köpekleri geyiğin peşine düşer, geyik bütün hilelerine rağmen köpeklerden kurtulamaz. Avcı onu bıçak veya tüfekle öldürür. Sonra *tazı hakkı* verilir ve kümenin başkanı *ayak ikramı*'nı yapar (yani geyiğin ön sağ ayağını davetlilerden birine sunar). Sürek avının belirli evreleri (hücum, hayvanı ormandan çıkarmak, yakalama çığlığı, tazı hakkı, ikram) boru sesleriyle ilân edilir.

● Yakın zamanlarda, geyiklerin aşırı derecede korunmasının doğuracağı sakıncalar üzerinde duruldu. Hindistan'da, kaplan avının fazlalığı yüzünden geyiklerin çoğalması, ormanlardan sürüler halinde çıkarak tarlalara zarar vermesi üzerine kaplan avını sınırlandıran yasaklar kondu. 1870'te Yeni Kaledonya'ya 12 geyik götürülmüştü. Bunların sayısı 1895'te binleri buldu. O tarihten sonra geyik avı serbest bırakıldı. Buna rağmen 1937'de 220 000'den fazla geyik bulunuyordu. Bugün bu miktarın 100 000'in altına düştüğü sanılıyor.

—G. santl. Geyik, birçok sanat eserine ilham kaynağı olmuştur (minyatürler, vitraylar, tablolar, heykel ve gravürler); başlıcaları Almanya ve Hollanda'da olmak üzere geyik konusuna seramik süslemelerinde de rastlanır. Dürer'in *Ölü Geyik'i* sanatçının en ünlü eserlerindendir. Ayrıca, tablolardan Desportes'un *Geyik Avı* (Louvre) ile Courbet'nin *Geyik Kavgası*'nı, heykellerden, Barye'nin *Kaplanın Saldırdığı Geyik* ve Fr. Pompon'un *Geyik* (Dijon müzesi) adlı eserleri sayılabilir. (LM)

GEYİKBÖCEĞİ blş. i. Kınkanatlılardan böcek türü; eşeysel iki şekilliliğiyle ilgi çekici bir böcektir. (İlmî adı *Lucanus cervus.* Kınkanatlıların *lucanidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Geyikböceği* yaz akşamlarında meşelerin dolayında uçuşur; kurtçukları bu ağaçlara derin delikler açar; üç beş yıl sonra başkalaşma geçirir. Batı Avrupa'da yaşayan kınkanatlıların en irisidir. Çatal dallı kuvvetli mandibulaları olan erkek geyikböceklerinin boyu 8 sm'yi bulur. Bunlar alometri'ye iyi bir örnek teşkil ederler. (L)

GEYİK dağları, Akdeniz bölgesinin Batı Toros kesiminde Beyşehir gölü güneydoğusunda, Akseki-Gündoğmuş ilçe merkezlerinin gerisinde yükselen dağlara verilen genel ad. Bu ad, Gündoğmuş'un kuzeydoğusunda yer alan *Geyik dağı*'ndan (2 700 m) türetilmiştir. Dağların yapısında Devon, Permo-karbon (Birinci zaman) kalker ve şistleriyle İkinci zaman flişleri çok yer tutar. Dağların yüksek kesimindeki dağ otlaklarına yazın göçebeler çıkar. Geniş ölçüde baltalanmış olmakla birlikte yamaçlar üzerinde yine de ormanlar vardır. Açılmış yerlerde küçük tarlalara tahıl ve sebze ekilir. Geyik dağları Torosların geçilmesi güç bir kesimidir. (M)

GEYİKDİKENİ blş. i. Bk. ALIÇ.

GEYİKDİLİ blş. i. Eğrelti cinsi (*Scolopendrium*).

— ANSİKL. *Geyikdili*'nin köksapından kurdele gibi çok uzun ve parçasız yapraklar çıkar; yaprağın alt yüzünde, orta damarın her iki yanında dizi dizi sporkeseleri bulunur. Geyikdili ılıman bölgelerde gölgelik nemli yerlerde sık görülen bir bitkidir. En yaygın türü şifalı geyikdilinin (*scolopendrium officinale*); köksapı peklik verici ilâç olarak kullanılır. Bu güzel bitkinin birçok çeşidi açık havada veya sıcak limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

— Eczc. Hafif peklik veren geyikdili yaprakları yara merhemlerinin ve ravent şurubunun bileşimine girer. (L)

GEYİKDOMUZU blş. i. Bk. BABİRUSSA.

GEYİKGİLLER çoğl. i. Gevişgetiren memeli hayvan familyası; geyiklerle benzerlerini kapsar. (Bunların erkeklerinde boynuzlar dallı budaklıdır ve her yıl yenilenir; ayrıca gözaltı delikleri bulunur; üstçenedeki köpekdişleri bazılarında savunmağa yarayacak kadar uzar; her çenede de on iki azı dişi vardır. Afrika'nın sıcak bölgeleri hariç [bu kıtanın yalnız kuzeyinde bulunur] her iki dünyada yaygın olan geyikgiller özellikle Kuzey yarımkürede boldur.) [L]

GEYİKGÖBEĞİ blş. i. Çorak yamaçlarda yetişen otsu bitki. (Çiçekleri demetimsi salkım biçiminde, bazen de basit olur. Akdeniz bölgesinde ve Batı Asya'da elli türü yetişir. Bileşikgillerden.) [L]

GEYİKLİ, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Ezine ilçesi) bucak; 7 374 nüf. 12 köy. Geyikli'nin 6 km güneybatısında Odun iskelesi vardır. — *Bucak merkezi,* 1 803 nüf. Ezine'nin 12 km batısında; yüksl. 50 m. (M)

GEYİKLİ BABA, türkmen dervişi. XIII. yy. sonları ile XIV. yy.ın başlarında Osman ve Orhan Gaziler zamanında yaşadığı sanılır. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında savaşlara katıldığı, başarılar gösterdiği söylenir. Bursa'nın alınıp Osmanlı devletinin başkenti yapıldığı yıllarda epey yaşlı olan Geyikli Baba kendini tasavvufa verdi. Uludağ ormanlarına yerleşerek geyikler arasında yaşadı. Keramet gösterdiğine inanılırdı. Türbesi Bursa civarındadır. (M)

Geyiklibaba külliyesi, Bursa yakınında (şehre 40 km uzaklıkta) bulunan Babasultan kariyesine sonradan cami, hamam ve türbe eklenerek meydana getirilen külliye. Bursa'nın alınışı sırasında Orhan Gazi'nin yanında savaşmış olan Germiyanoğullarından Geyikli Baba, savaştan sonra Baba Sultan kariyesine çekilmişti. Burada birbirine bitişik cami ve türbe ile bunlardan biraz ayrı olan hamam, Orhan Gazi tarafından yaptırıldı. Binaların bütününe Geyikli Baba'nın adı verildi.

Cami iki bölümden meydana gelir. Türbeye bitişik olan bölümün üzerini üçgenlerden meydana gelen bir kasnağa oturan kubbe örter. Bu bölüme tuğla ve taş sıralarıyle yapılmış, üzeri çapraz tonozlarla örtülmüş bir revaktan girilir. Revakın solunda tamamıyle sıvalı olan minare vardı. Caminin üzeri çatılı basık tavanlı ikinci bölümünün XIX. yy. sonlarında yapıldığı sanılmaktadır. Bu bölümün ayrı bir mihrabı ile ayrı bir girişi de vardır. Caminin önünde çevresi 12 m, iç boşluğu 4,80 m olan büyük bir çınar yükselir. Halk arasında bu çınara da *Geyikli Baba çınarı* denir.

Türbe esas caminin soluna bitişik olarak yapılmıştır. Girişinin üzeri bir çapraz tekne tonoz ve esas türbe bölümünün üzeriyle camininkine benzeyen bir kasnağa oturan kubbe ile örtülmüştür. İçinde iki sanduka vardır, bunlardan büyüğü Geyikli Baba'ya, diğeri ise Germiyanoğullarından Balım Sultan'a aittir. Caminin batısında, daha çukur bir yerde yapılmış olan hamamın geliri caminin giderlerine vakfedilmiştir. (M)

GEYİKOTU blş. i. Sedefotugillerden ıtırlı bitki (*dictamus*). ‖ Ballıbabagillerden bir veya çok yıllık otsu veya odunsu bitki (*Satureia*).

— ANSİKL. Bot. *Beyaz geyikotu* (*Dictamnus albus*), Güney Avrupa'da, Asya'nın ılıman dağlık bölgelerinde yetişen 90 sm kadar yükseklikte otsu bir bitkidir. Kökünün kabuğu eczacılıkta kuvvetlendirici ve âdet söktürücü olarak kullanılır. Bu kabuk Fioravanti belseminin bileşimine de girer. Bitkinin yer üstündeki kısımları, uçucu bir esans salgılayan küçücük salgı bezleriyle kaplıdır. Sıcak ve rüzgârlı havalarda, yanar bir mum yaklaştırıldığında bu esans tutuşur.

Diğer geyikotunun (*Satureia*) yaprakları kimisinde büyük, geniş ve dişli, kimisinde ise küçük, dar ve düz kenarlıdır. Çiçekleri beyaz mor veya kırmızı olur. Bahçe geyikotu (*Satureia hortensis*) Akdeniz bölgesinde çok yaygındır; bahar olarak kullanılır.

— Ev ekonom. ve eczc. Bahçe geyikotunun kokusu kekik kokusunu andırır; tadı acımsıdır: bahar olarak kullanıldıktan başka, 1 000 gr suya 10 gr konarak yapılan sıvısı, mide ve sindirim için faydalı bilinir. (L)

GEYİKPINAR, Doğu Anadolu bölgesinde (Bitlis ili, Mutki ilçesi) bucak; 3 482 nüf; 8 köy.
— *Bucak merkezi* (esk. *İğik*), 968 nüf. Mut-

Geyiklibaba türbesinde geyik boynuzları Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri adlı eserden

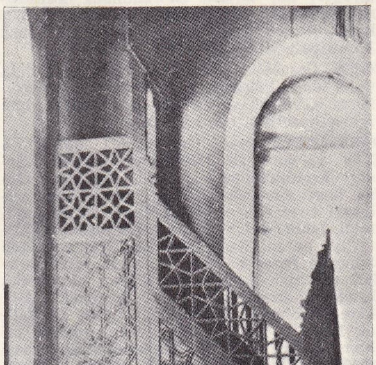

Geyiklibaba camii mimberi (Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri adlı eserden)

Foto. (LAROUSSE) ; MEYDAN

ki'nin güneyinde; yüksl. 1 400 m. Bozuk bir yolla ilçe merkezine bağlıdır. (M)

GEYİKSUYU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Tunceli ili, Hozat ilçesi) bucak; 3 222 nüf.; 11 köy.

— *Bucak merkezi* (esk. *Sin*), 522 nüf. Hozat'ın 20 km doğusunda; yüksl. 1 200 m. (M)

GEYİRMEK geçz. f. Bk. GEĞİRMEK.

GEYL (Pieter Catharinus Arie), hollandalı tarihçi (Dordrecht 1887). Utrecht üniversitesinde yakınçağ tarihi profesörü oldu (1936-1958), birçok eser yayımladı. En önemlisi *Geschiedenis van der Nederlandse Stam'*-dır (Felemenk Topluluğu Tarihi) [3 cilt, 1931, 1934 ve 1937]. Bu kitabında, bir rastlantı sonucu (Calvin'cilerin biraraya gelmesi) Ren ve Meuse nehirleri ağzında XVI. yy. da meydana gelen *Küçük Hollanda*'ya karşı *Büyük Hollanda* görüşünün öncülüğünü yaptı. Nitekim XVII. ve XVIII. yy. da Birleşik eyaletlerin uğradığı güçlükleri, karşılıklı partilerin hatalarından çok, bu devletin siyasî ve fizikî yapısındaki zaafla açıklar. Nazilerin Büyük Hollanda fikrini sömürmelerini hoş karşılamadı, bu yüzden de sürgün edildi. (L)

GEYLAN, İran'ın Hazar denizi kıyısında bölge. İran'ı Afgan akınlarından korumak isteyen Şah Tahmasb'a yardım için buraya gelen Ruslar tarafından ele geçirildi. Sonra Mazenderan ve Esterâbâd ile Ruslara teslim edildi (1723). [M]

GEYLANÎ. Bk. ABDÜLKADİR GEYLANÎ.

GEYLÜSİT i. (fr. *gay-lussite*'ten). Miner. Hidratlı, tabiî kalsiyum ve sodyum karbonat. Formülü $CaCO_3$, Na_2CO_3, $5H_2O$ olan geylüsit Venezuela'da bulunur. (L)

GEYMÜLLER (Henrich, — baronu), avusturya asıllı, isviçreli mühendis, mimar ve bilim adamı (Viyana 1839-Baden-Baden 1909). Bramante'nin Roma'daki San-Pietro katedrali için hazırladığı etütlerin bir kısmını ve Raffaello'nun desenlerini Floransa'da buldu. Başlıca eserleri: *Raffaello Sanzio Studiato come Architetto* (Mimar Olarak Raffaello Sanzio) [1884]; *Die Architektur der Renaissance in Toscana* (Toscana'da Rönesans Mimarîsi) [1885-1908]; *Les Du Cerceau* (Du Cerceau'lar) [1887]; *Michelangelo Buonarroti als Architekt* (Mimar olarak Michelangelo) [1904]. (L)

GEYRE. Esk. coğ. Bk. AFRODİSİAS.

GEYSER (Josef), alman filozofu (Erkelenz, Rheinland 1869-Siegsdorf, Yukarı Bavyera 1948). Münster, Freiburg ve Münih üniversitelerinde profesörlük yaptı, Yeni Kant'çılık ve fenomenolojiye karşı çıktı. Başlıca eserleri: *Allgemeine Philosophie des Seins und der Natur* (Varlık ve Tabiatın Genel Felsefesi) [1915]; *Max Schelers Phänomenologie der Religion* (Max Scheler'in Din Fenomenolojisi) [1924]; *Das Gesetz der Ursache* (Sebep'in İlkeleri) [1933]. (L)

GEYŞA i. Japon kadın dansçı ve şarkıcısı.

— ANSİKL. En güzel kızlar arasından seçilen *geyşa*'lar on yaşına basar basmaz özel okullara yerleştirilirler; bu eğitim yuvalarında şarkı söylemeyi, şiir okumayı, geleneksel müzik âletlerini çalmayı, geleneğe uygun olarak çay hazırlayıp sunmayı ve çeşitli konularda konuşma sanatını öğrenirler. Çıraklık devrelerini tamamladıktan sonra çay evlerinde iş bularak müşterilerinin hoşça vakit geçirmesini sağlarlar; fakat Avrupa'da yerleşmiş bir fikrin aksine olarak cinsel arzulara cevap vermezler. Geyşalar bazen zenginlerin özel ziyafetlerine renk katmak üzere geçici bir süre içinde tutulabilirler. Geyşaların japon edebiyatında çok önemli bir rolü ve yeri vardır. (L)

GEYT i. (ing. *gate*, ızgara). Elektron. Kumanda elektrodu. (IZGARA da denir.) [L]

GEYVE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Sakarya ili) ilçe merkezi kasaba; 7 226 nüf. Pamukova'nın kuzeydoğu kenarında, Sakarya'nın sağ kıyısında 1,5 km uzaklıkta; yüksl. 80 m. Haydarpaşa-Ankara demiryolu üzerindeki istasyona 3 km uzaklıkta. Bu istasyon **Alifuatpaşa** adıyle anılır. Eski İstanbul-Ankara kara yolu Geyve'den geçerek Göynük-Mudurnu üzerinden Ankara'ya ulaşıyordu. Kasabanın eski kesimi güneyinde kalır. Şimdi kasaba kuzeye doğru gelişmektedir. En yeni gelişmeler Alifuatpaşa-Geyve yolu üzerinde görülür. — *Geyve ilçesi* 1 390 km², 57 092 nüf. Merkez Doğançay, Pamukova ve Taraklı bucaklarına ayrılmıştır. Bunlara bağlı 112 köyü vardır. Tarım, meyve bahçeleri, pamuk ekimi. (M)

GEYVE boğazı, Marmara bölgesinde Sakarya ırmağının geçtiği dar boğaz; uzunluğu 15 km. Samanlı dağlarının köken kesiminde, Pamukova ile Akova'yı (Adapazarı ovası) birleştirir. Adliye ve Alifuatpaşa (Geyve) istasyonları arasında Anadolu demiryolu ve Bilecik-Adapazarı kara yolu boğazdan geçer. Bazı kesimlerde genişleyen geçit, bazı kesimlerinde dar bir boğaz halini alır. Yamaçları ormanlık ve çalılık, yer yer tarlalarla kaplı olan Geyve boğazında billûrî şist ve gnays, Kretase-Eyosen flişleri görülür. Geyve boğazı Millî Mücadele yıllarında Anadolu'nun korunmasında önemli rol oynamıştır. (M)

GEZ i. (fars. *gez*). Kısa talim oku. ‖ Ok çentiği. ‖ Nişane. ‖ Ilgın ağacı.

— Okçuluk. Yeleksiz talim oklarına verilen ad. (Bu iki kısma ayrılır: *hava gezi, torba gezi.*) ‖ Okun çileye takılan yerine verilen ad. ‖ Kemankeşlerin ölçüsü (atışlar bunla tayin edilirdi.) ‖ *Hava gezi,* çamdan yapılan ok. ‖ *Gez yeri,* okun çile takılan kerteğinin adı. (Birkaç defa atış yapılınca ok çileye takıldığı hangi yerden havalanırsa orası gez yeri olarak tayin edilir. Gez yerinin iki tarafına *budak* denilirdi.) ‖ *Torba gezi,* gürgenden yapılan ok. (Torba gezinin ucunda *temren* denilen madenî bir parça vardır.)

— Sil. Önceleri bir ateşli silâhın namlusu üzerinde ve bugün nişangâh levhası üzerinde açılan kertik. Bugünün silâhlarında daha çok dairesel küçük bir gez kullanılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sil. Ateşli silâhlardaki üçgen biçimindeki *gez*'in üst kenar ortasıyle, namlu ucunda bulunan arpacığın ve hedefin bir çizi üzerine getirilmesi sonunda nişan alınmış olur. Böylece göz (gezin üst kenar ortası), arpacık ve hedef bir doğru üzerine alınınca hedefe vuruş mümkün olmaktadır. Bazı piyade tüfeklerinde gez, nişangâh üzerinde de bulunabilir. (M)

GEZ i. (fars. *gez*). *Esk.* Uzunluk ölçen dügümlü ip. ‖ Yapı işlerinde kullanılan çekül. *Esk.* Şakul.

— Metrol. İran'da kullanılan eski uzunluk ölçüsü. (Âdi gez 0,63 m, Tahran'da kullanılan türü ise, 1,40 m'dir.) [M]

GEZ i. (fr. *gaize*'den). Yeşil veya soluk sarı renkte, silisli tortul kaya; çakıyle çizilebilir ve içinde çok küçük sünger kalıntıları bulunur. (Dinamit yapımında soğurucu olarak kullanılır.) [L]

GEZ i. Bk. GİZ.

— GEZÂ veya — GEZÂY sıf. (fars. *gezîden*, ısırmak'tan *gezâ* veya *gezây*.) *Esk.* «Isıran» anlamıyle bileşik kelimeler yapar: *Can-gezâ,* can yakan: *Ebediyen soğuyup, en acı en can-gezâ / Bir maişet onu vely etti* (Tevfik Fikret). *Engüşt-gezâ,* parmak ısıran: *Elbette olur leb-i nedamet / Engüşt-gazâ-yı sabr ü takat* (Nabi.) ‖ *Leb-gezâ,* dudak ısıran v.d. (M)

GEZA, macar dükü (972-997), dük Taksoni'nin oğlu ve halefi. Macarları toprağa bağlayarak komşu devletlere saldırmaktan vaz geçirdi. Batı imparatoru Otto I ile ittifak kurdu, germen keşişlerinin Macarları hıristiyanlaştırmasına izin verdi, hattâ kendisi de vaftiz oldu. (L)

GEZA I, Macaristan kralı (Polonya 1044-öl. 1077). 1074-1077 Arasında hüküm sürdü. Arpad sülâlesinin yedinci kralı. Babası Bela I'in ölümünden (1063) sonra amca oğlunun vasiliğini kabul etti, fakat 1074'te kendini vasiyetten kurtardı. Salamon'u yendi ve Germania'ya kaçmağa zorladı. Kendisini papaya kabul ettirdi. Bizans imparatoru Mikhail VII'in gönderdiği tacı papa Silvester II'den aldığı taçla birleştirdi.

GEZA II, Macaristan kralı (1130-1161). 1141 ile 1161 arasında hüküm sürdü. Transilvanya'ya bir sakson kolonisi yerleştirdi, onlara bir çeşit muhtariyet tanıdı. Bizans imparatoru Manuel Komnenos'a karşı giriştiği savaşı kazandı (1155), yurdunun bağımsızlığını sağlamlaştırdı. (L)

— GEZÂY sıf. Bk. —GEZÂ.

Gezbel kabartması, Gezbel mevkiinde kayalıklar üzerinde (Erciyeş dağının güney doğusunda, Hanyeri köyünün 800 m kuzeyinde) bir kabartma. Buradaki tanrı figürü Karabel kabartmasını andırır. Kabartmadaki şahıs sol eliyle omuzuna asılı bir yayı tutmakta, sağ elini de ileri doğru uzatmaktadır. Kısa bir eteklikten ibaret olan elbisesi ve sivri uçlu pabuçları vardır. Fakat şapkası sivri değildir. Bu durum bu şahsın bir tanrı olmaktan çok bir kral olduğunu göstermektedir. Figürün ileri uzanmış sol eli üzerindeki hiyerogliflerde sadece «kral oğlu» ibaresi okunmuştur. Figürün karşısında ise bir dağ tanrısı üzerinde duran bir boğa görülür. Eserin üslûbundan Boğazköy kral yapısı ve Karabel kabartmalarıyle aynı zamana ait olduğu tahmin edilmektedir. Tarihi kesin olarak belli değildir. (M)

GEZCE i. Eskiden Habeşistan'da konuşulan hamî-samî dili.

— ANSİKL. *Gezce,* eski Aksum krallığının dilidir. Gez dilindeki ilk metinler IV. yy.a ait yazıtlardır. Aksum krallığı IX.-X. yy.lara doğru ortadan kalktı ve gez dili de konuşulmaz oldu; ama yakın zamana kadar edebiyat ve bilim dili olarak kaldı; Gezce halen Habeşistan monofizit kilisesinin din dilidir. Ünlüleri belirten işaretlerin de eklenmesiyle tamamlanan güney-arap ünsüz yazısından türeme bir hece yazısıyle yazılır. Yazı yönü soldan sağadır. Aynı hece yazısı birkaç işaretin eklenmesiyle diğer habeş dillerinin yazılmasında da kullanılır.

Fonetik alanında Gezce, samî dilinin niteleyici seslerinden pek çoğunu korur (gırtlaksılar v.b.). Morfolojide, isimlerde işaretli olmayan bir eril ve bir dişile (genellikle soneki-[a] t'dir) ve iki nicelik (tekil ve çoğul) görülür. Çoğul, diğer samî dillerinde olduğu gibi, ya bir çekim eki takılmasıyle veya tekil şemadaki bir ses değişikliğiyle (iç çoğul), çoğunlukla bir içek aracılığıyle (msl. *hezb,* millet çoğulu, *hezab* ve *ahzab*) yapılır. Çoğulun çoğulları da vardır: bu durumda iççoğul oluşumuna *-at* eki takılır. İsim çekimi genel bir biçime ve hem accusativus hem de «hemen» tümlecinin önünde yer alan bir biçim için kullanılan *-a* çekim ekli bir şekle (*negusa nagast,* kralların kralı) indirgenmiştir. Fiiller, çoğunlukla, üç kök ünsüzünden meydana gelir (msl. *nagara,* o [eril] konuştu, kök *ngr*); bazılarındaysa dört ünsüz vardır. Fiil zamanları bir geçmiş zaman, bir hikâye bileşik zamanı, bir emir kipi, etken ve edilgen ortaçlar ve bir mastardan meydana gelir. Zamir sonekleri aracılığıyle çekilen mastar ikinci derecedeki durumları veya hali anlatmağa yarar. Eylemin kiplikleri önekli gövdelerle belirtilir: sebep (*'a-ktala,* öldürmek), edilgen-öze dönüşlü (*ta-ktala,* öldürülmüş olmak) ve öze-

geyşa

Gezbel kabartması
Hanyeri (M.Ö. XIII. yy.)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

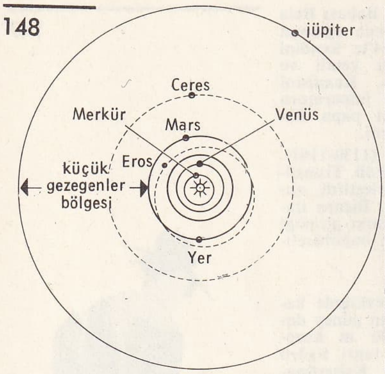

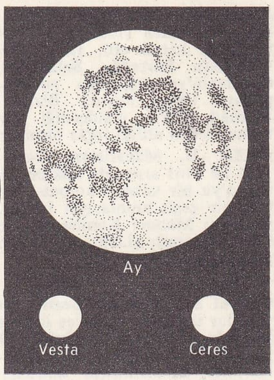

küçük gezegenler: başlıca gezegenlerin Ay'a kıyasla boyutları

Neptün gezegeni ve iki uydusu: okla işaretli Nereid ve Neptün'ün altında Triton

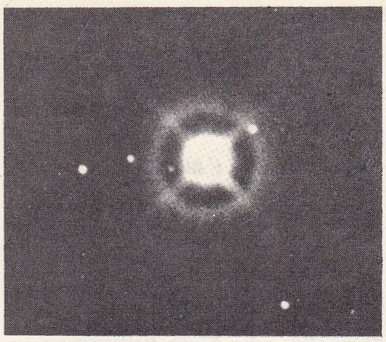

Uranüs gezegeni ve beş uydusu

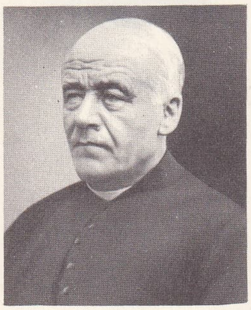

Guido GEZELLE

dönüşlü-sebep (*asta-knatala,* birbirini öldürtmek). Ünsüz çiftlemeli şiddetlendirici biçimler ve ünlü uzatmalı geniş biçimler yalnız kelime biçimleri olarak görülür ve tıpkı diğer basit biçim gibi türeme önekleri alır. En çok kullanılan kelime sırası fiil-özne-tümleç dizisidir (msl. *va-rakaba yosef mogasa bu-kedma egzi'u* ve buldu Joseph, iyilik, tanrısı önünde). Ama üslûp sebepleri yüzünden çeşitli öğelerin yeri kolaylıkla değişebilir ek ve sonek oyunu sayesinde gez dili çok uzun cümleler yapmağa elverişlidir. (L)

GEZDİRMEK geçl. f. (*gezmek*'ten *gez-dirmek*). Birinin gezmesini sağlamak: *Çocukları gezdirmek.* ‖ Bir yeri dolaştırarak tanıtmak: *Şam'ı size gezdiririm!* (Vâ-Nû). ‖ Belli bir kıyafetle herkesin içine çıkarmak: *Beni eski kıyafetle gezdiriyor* (A. H. Tanpınar). ‖ Sürterek hareket ettirmek: *Ütüyü kumaşın üzerinde gezdirdi.* ‖ Sulu bir maddeyi başka bir madde üzerinde dolaştırarak azar azar dökmek: *Baklavaya sıcak şerbet gezdirdi.* ‖ Bir şeyi herkesin alması için dolaştırmak: *Büyük tepsiler içinde şerbet gezdirdiler.*

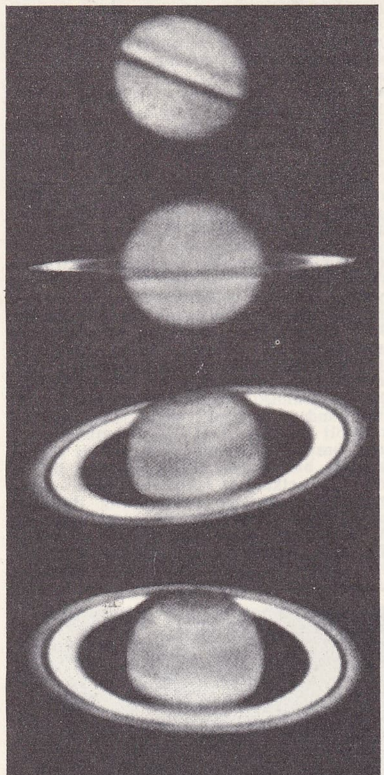

Satürn gezegeninin değişik görünüşleri ve halka sistemi

— DEY. *Göz gezdirmek.* Bk. GÖZ.

— Denizc. Gemiyi tam rota üzerinde seyir ettiremeyip sık sık rotanın sağına, soluna çıkmak. (M)

GEZEGEN i. (*gezmek*'ten *gez-egen*). Astron. Kendi ışığı olmayan ve gökküresinin günlük hareketine katıldığı halde, Güneş'in çevresinde dönerek aldığı ışığı yansıttığı için Yer'deki bir gözlemciye yıldızlara göre yer değiştiriyormuş gibi görünen gökcismi: *Yıldızların aksine, gezegenlerin açıkça görünür bir çapı vardır. Yer de bir gezegendir.* (*Esk. Seyyare.*) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Dış gezegen,* Güneş'e Yer'den daha yakın olan gezegen. ‖ *İkinci derece gezegen* veya *uydu,* büyük gezegenlerin çevresinde dönen gökcismi. ‖ *Küçük gezegen,* Mars ve Jüpiter gezegenlerinin yörüngeleri arasında dolanan ve ancak kuvvetli optik âletlerle görülebilen gezegenlerden her biri. (*Eşanl.* ASTEROİT.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Yapma küçük gezegen,* Güneş çevresinde dolanmak üzere Yer'den gönderilen uzay aracı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Güneş'in çevresinde, kendileri ışıklı olmayan ve Güneş'ten aldıkları ışığı yansıtan gökcisimleri döner: bunlar, aralarında Dünya'mızın da bulunduğu *gezegen*'lerdir. Eskiler, yalnız, çıplak gözle görülebilen beş gezegeni bilirlerdi: *Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter* ve *Satürn.*

Gezegenler sisteminin aşağı yukarı doğru sayılabilecek ilk tanımı Kopernik yaptı. Gezegenlerin Güneş çevresinde dönme kanunlarını da, deneysel olarak Kepler buldu. Bu kanunlar, doğrudan doğruya Newton'un evrensel çekim* ilkesinden çıkarılabilir. Bugün bilinen başlıca dokuz gezegen Güneş'e uzaklıklarına göre şöyle sıralanır: *Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs, Neptün* ve *Plüton*; son üçü ancak âlet yardımıyle görülür. Uranüs 1781'de W. Herschel tarafından, Neptün 1846'da Le Verrier'nin hesapları sonucunda, Plüton ise 1930'da Lowell gözlemevinde bulundu. Teleskoplar ve daha sonra fotoğraf tekniği, Mars ile Jüpiter arasında, bugün bilinenlerin sayısı yaklaşık olarak 1 500'ü bulan birçok küçük gezegenin varlığını ortaya koydu. Gezegenlerin çevresinde, ikinci derece gezegenler veya uydular dolanır ve gezegen, Güneş çevresindeki dolanım hareketine kendisiyle birlikte bu uyduları da sürükler. Merkür ve Venüs'ün uyduları yoktur; Yer'in ise oldukça büyük bir uydusu vardır: *Ay*; Mars'ın çevresinde çok küçük iki uydu dolanır: *Phobos ve Deimos.* Jüpiter'in on iki uydusu vardır ve en büyükleri şunlardır: *İo, Avru, Pa, Ganimed* ve *Kollisto*: Satürn'ün on uydusu vardır: *Mimas, Enceladus, Tetis, Dione, Rea, Titan, Hiperion, Japet, Foebe* ve *Themis;* Uranüs'ün de beş uydusu vardır: *Arie, Umbriel, Ttitania, Oberon ve Miranda;* Plüton'un uydusu olmadığı sanılır.

Aynı kaynaktan gelmelerine rağmen, gezegenler, ısı ve ışık aldıkları Güneş'ten eşit uzaklıkta bulunmadıkları gibi büyüklükleri, iç yapıları ve kendi çevrelerinde dönme süreleri de çok farklıdır.

Hepsinin Yer'e göre konumları farklı olduğu için, gezegenler Yer'den çok değişik açılar altında görülür. Güneş'e Yer'den daha yakın olan Merkür ve Venüs'ü Yer'deki gözlemci, Güneş'ten çok küçük bir açısal uzakta görür (bk. UZANIM); bu yüzden bu iki gezegen, ancak Güneş doğmadan biraz önce ve Güneş battıktan biraz sonra yani fecir ve alacakaranlıkta görülür, Mars, Jüpiter, Satürn ve öbür gezegenler gibi gece gözükmezler. Gezegenlerin görünür çapı, ancap optik âletlerle gözlemlenebilir. Çıplak gözle bakıldığı zaman Yer'e yakın oldukları ölçüde parlaklıkları artar.

Büyük astronomi dürbünleri görünür çaptaki gökcisimlerinin gözlemine çok elverişli olmadığı için, gezegenlerin kesin gözlemi henüz yapılamamıştır. Ayrıca bu gökcisimleri, kendi ışınımları çok az olan soğuk yıldızlar olduğundan tayf analizi de işe yarayacak sonuçlar vermez. Gezegenlerin Güneş'e olan ortalama uzaklıklarını ampirik bir kanun olan *Bode* kanunu* yaklaşık olarak verir. Mutlak sıcaklıklar, bu uzaklıkların kare köküyle ters orantılıdır: Jüpiter için — 140 °C, Satürn için — 180 °C, Uranüs ve Neptün için — 200 °C. Güneş'e en yakın olan Merkür, Venüs, Dünya ve Mars'ın kütleleri küçük, ortalama yoğunlukları ise kayaçların yoğunluğundan daha fazladır (Yer: 5,5). Bunlara *yerbenzeri gezegenler* denir. Güneş'e daha uzak, dolayısıyle daha soğuk olan ve *büyük gezegenler* denilen öbür gezegenlerin ise kütleleri daha büyüktür, fakat yoğunlukları Güneş'in yoğunluğu (1,41) gibi azdır. Bu özellikler, yalnız büyük ve soğuk gezegenlerin yapısında varlıkların kaynağı olan hafif gazların ve özellikle, bütün Evren'deki atomların en az yüzde 80'ini meydana getiren hidrojenin kaldığını gösterir. Yerbenzeri gezegenler ise, uzun bir süreden beri bileşimindeki hafif gazların bir kısmını veya tamamını kaybetmişlerdir, yoğunluklarının fazla olması bundan ileri gelir. Bugün Merkür ve Ay, gaz halindeki atmosferin en küçük parçasını tutamayacak durumdadır.

Güneş'in yolaçtığı büyük gelgit olaylarından ileri gelen frenleme sonucu, Venüs ve Merkür'ün dolanım süresi, kendi çevrelerindeki dönme sürelerine eşittir. Bu yüzden, bu gezegenler Güneş'e hep aynı yüzünü gösterir. Ay'ın Yer'e göre durumu da aynıdır. Ayrıca Yer'in dönme hareketi yüzyıllardan beri bir yavaşlama gösterir. (Bk. ZAMAN.) Yapılan hesaplara göre, dönme ve dolanım sürelerinin eşitliği, yaklaşık, olarak ancak beş milyar yıl sonra gerçekleşebilir. Bk. KOZMOGONİ ve BURÇ'*lar kuşağı.*

● *Küçük gezegenler.* Küçük gezegenlerin bulunuşu oldukça yenidir; ancak fotoğraf tekniğinin astronomide kullanılmağa başlamasıyle bu alanda büyük gelişmeler oldu.

Başlıca gezegenlerin Güneş'e olan uzaklıkları şöyledir:

Merkür 0,4; Venüz 0,7; Dünya 1; Mars 1,5; Jüpiter 5,2; Satürn 9,5; Uranüs 19,2.

Bu uzaklıklar, 2,8 ortalama değeri çevresinde karakteristik bir boşluğu meydana çıkarır. Bode kanunu denen bir formülle, ampirik ve yaklaşık olarak doğrulanabilir. Kepler, bu ortalama uzaklıkta bilinmeyen bir gezegenin bulunabileceğini öne sürmüştü. 1796'ya doğru Von Zach ve Lalande tarafından bu düşünce yeniden ele alındı ve milletlerarası bir araştırmaya girişildi.

1801 ile 1807 yılları arasında, bir gezegen yerine, Ceres, Pallas Junon ve Vesta adı verilen dört gezegen bulundu ve bunların yörünge hesapları, daha sonra başka alanda ün kazanacak olan, o yüzyılın genç bilgini

Foto. Gyselinck (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

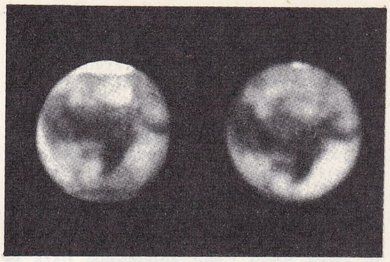
Mars gezegeni, Güney yarımküresinin ilkbahar (sağda) ve yaz aylarında görünüşü (solda)

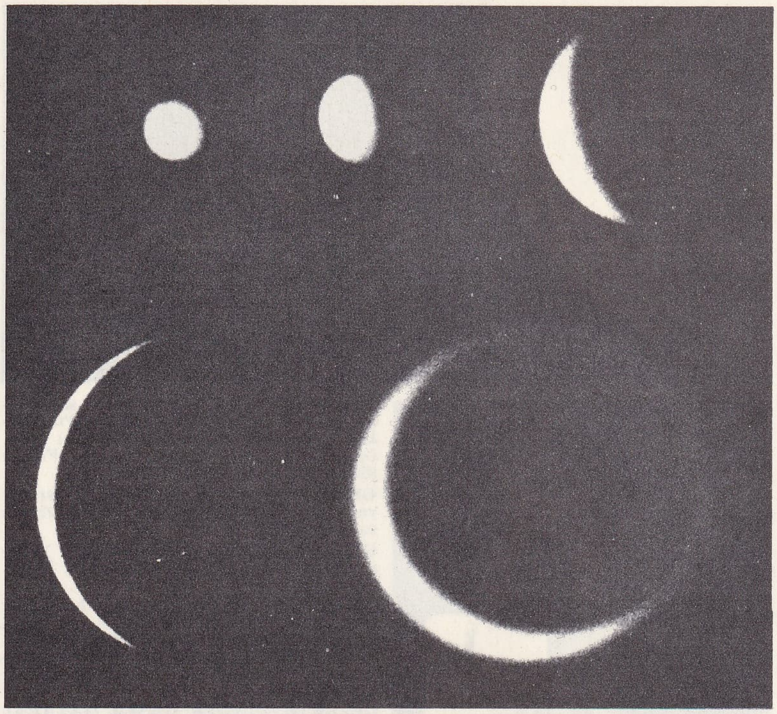
Venüs gezegeninin çeşitli evreleri

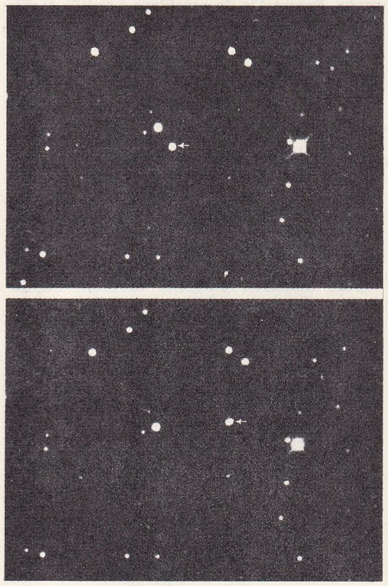
Plüton gezegeninin günlük hareketini gösteren iki fotoğraf

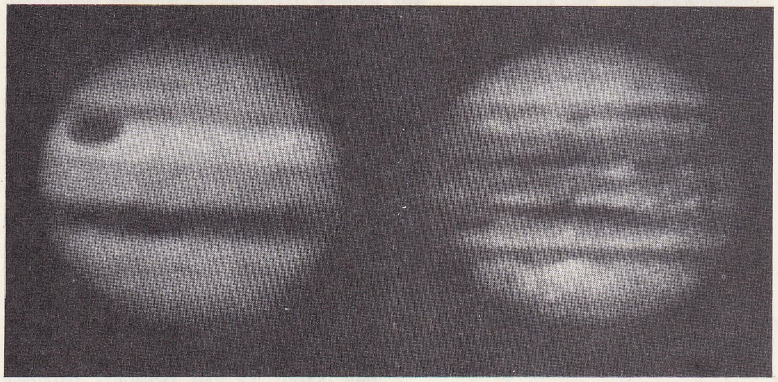
Jüpiter gezegeninin solda, 1936'da; sağda, 1938'de alınmış fotoğrafları

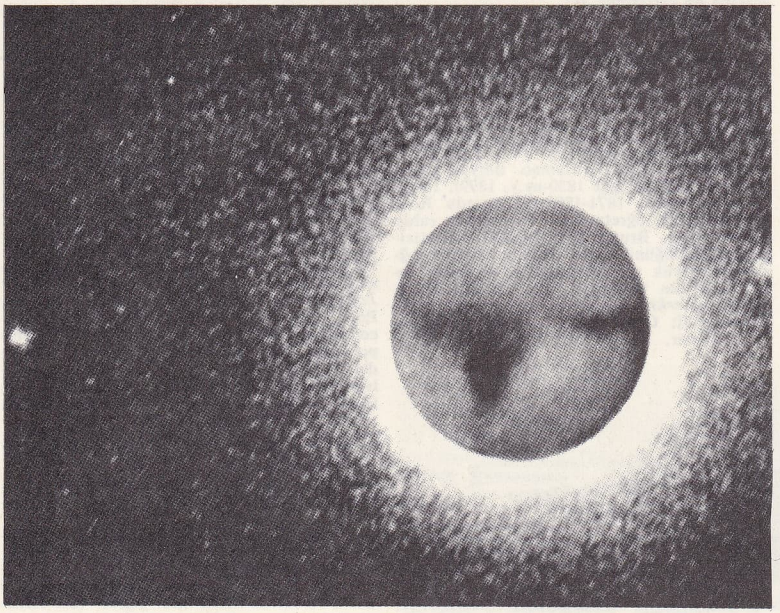
Mars gezegeni ve uyduları: sağda, Phobos; solda, Deimos (ağustos 1924)

Gauss* tarafından yapıldı. 1845'ten sonra, ekvator bölgesindeki az parlak yıldızların kataloğunu hazırlamak için sürdürülen çalışmalar, daha birçok küçük gezegenin bulunmasını sağladı. 1845'ten 1890'a kadar bulunan küçük gezegenlerin toplam sayısı 322'yi bulur. 1890'dan sonra fotoğraf tekniğinin uygulanması, bu keşiflerin sayısını hızla artırmış, böylece günümüzde bilinen küçük gezegen sayısı 1 560'ı geçmiştir.

Bu küçük gezegenlerin yörüngeleri, Mars ile Jüpiter arasındaki boşlukta geniş bir bölgeye dağılmıştır. Bu yörüngelerden bazılarının dışmerkezliği çok fazladır; meselâ, Eros'un yörüngesindeki dışmerkezlik, bu küçük gezegenin Mars'tan daha çok Yer'e yaklaşmasına yolaçar. Üstelik bu yörüngelerden bazıları, gezegenler sisteminin genel düzlemine oranla daha fazla eğiktir.

Bütün bu gezegenlerin boyutları küçüktür: en büyüklerinden ikisinin, Ceres ve Vesta'nın çapı yaklaşık olarak 650 km'dir. Çoğunun çapı ise 20 km'den azdır. Toplam kütleleri, Yer kütlesinin üçte biri kadardır. Fizik yapıları üstüne bilimsel veriler olmadığı için, küçük gezegenlerin var oluş sebepleriyle ilgili iki varsayım vardır: bunlar ya parçalanmış bir gezegenin parçalarıdır veya uzaya dağılmış ve tedirginlik kuvvetleri yüzünden bir tek gökcismi halinde birleşememiş kozmik maddelerdir.

● *Yapma küçük gezegenler*'in ilki olan «Lunik I» veya «Metchta», 2 ocak 1959'da S.S.C.B. tarafından uzaya fırlatıldı. Toplam ağırlığı 1 450 kg olan Lunik I, Yer'den 146 000 000 km'lik bir günberi uzaklığında, Güneş çevresindeki dolanımını yaklaşık olarak on beş ayda tamamlar. «Pionnier IV» adındaki ikinci yapma gezegenimsi, 3 mart 1959'da A.B.D. tarafından uzaya fırlatıldı. Pionnier IV, Yer'den 147 000 000 km'lik bir günberi ve 170 000 000 km'lik bir günöte

Foto. Encyclopedia Britannica

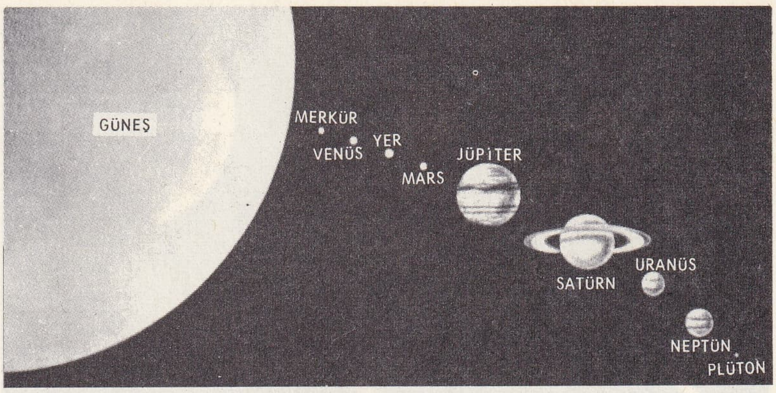

Güneş'e olan uzaklıklarına göre sıralanan **gezegenlerin** birbiriyle orantılı büyüklükleri

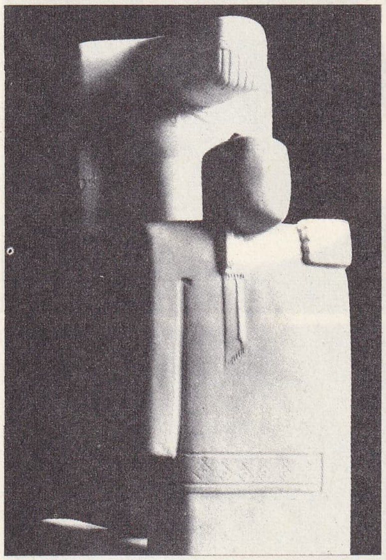

Hüseyin GEZER «Efenin Aşkı» adlı eserinden bir detay Resim ve Heykel müzesi, İstanbul

uzaklığında, dolanımını bir yıldan biraz fazla bir sürede tamamlar. Normal olarak, bu iki yapma gezegenimsinin Ay'a çarparak parçalanması veya Ay'ın yapma uydusu haline gelmesi gerekir; fakat belirlenmiş yörüngesinde meydana gelen beklenmedik bir sapma veya hızındaki bir değişiklik sonucu, Güneş etrafında dönen gezegenimsiler arasına da katılabilir. (L)

GEZEGENİMSİ i. (*gezegen*'den *gezegen-i-msi*). Astron. *Eşanl. Küçük* GEZEGEN.* (M)

GEZEGENLERARASI blş. sıf. Gezegenlerin arasında bulunan: *Gezegenlerarası uzay.* ‖ *Gezegenlerarası seyahat.* (*Eşanl.* ASTRONOTİK.) [L]

GEZELEMEK geçz. f. *Halk dili.* Aşağı yukarı dolaşmak. ‖ *Mec.* Tereddüt etmek. (M)

GEZELLE (Guido), flaman diliyle yazan belçikalı şair (Brugge 1830-ay.y. 1899). 1854'te papaz oldu. 1871-1898 Yıllarında Roulers kolejinde öğretmenlik, Kortrjik'te rahip yardımcılığı, Brugge'deki ingiliz manastırının müdürlüğünü yaptı. Flaman dilinin çağdaş en büyük şairidir. Ahenkli bir dille tabiatın bütün yönlerini dile getirdi. İlk eserleri: *Kerkhofblommen* (Mezarlık Çiçekleri) [1858]; *Gedichten Gezangen en Gebeden* (Şiirler, İlâhiler ve Dualar) [1862] âmirlerinden sert bir ihtar almasına sebep oldu. Otuz yıl kitap yayımlamadı. 1893'te *Tijdkrans* (Zaman Çelengi) v.b. kitapları çıktı. Ölümünden sonra şiirleri *Laatste Verzen* (Son Şiirler) adlı kitapta toplandı. (L)

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ sentetik kauçuk kombinaları

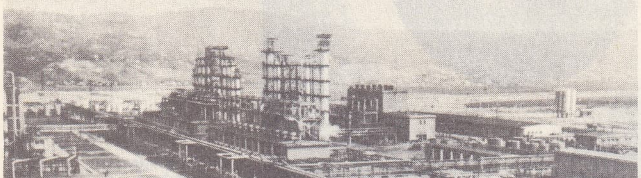

GEZEND i. (fars. *gezend*). *Esk.* Zarar, ziyan. ‖ Âfet. ‖ *İsâl-i gezend etmek*, ziyana sokmak. (M)

GEZENTİ sıf. (*gezinmek*'ten *gezin-ti* > *gezen-ti*) *Halk dili.* Gezmeyi çok seven kimse. (M)

GEZER sıf. (*gezmek*'ten *gez-er*). Gezen, gezici, sabit olmayan: *Gazetelerle, kitaplarla, resimlerle, gezer sahne ve gezer sergilerle köyün bütün yadırganlığını gidereceğiz* (F.R. Atay). *Eşanl.* SEYYAR. ‖ *Uyur gezer.* Bk. UYURGEZER. (M)

GEZER (veya **GESER, GASER, GAZARA**). Esk. coğ. Eski Filistin'de şehir; 1902-1909, sonra da 1934 yıllarında burada kazılar yapıldı. III. binyıldan beri insan barındırmış olan bu yer bir surla çevrili idi, bu surun üçüncü hali M.Ö. 1500 yıllarına kadar gelir. Şehrin ortasında, yüksek bir yerde, taşlarla örülmüş bir seki üzerinde bir çeşit kutsal gömüt ve düzgün aralıklarla dikilmiş 1,65-3,28 m boyunda tek parça sütunlar, mihrap olarak kullanıldığı sanılan içi oyuk kübik bir kaya kütlesi bulunmuştur. Küpler içinde çok küçük çocuk cesetlerine rastlanmıştır. Şehir suyu, çakmak taşından avadanlıklarla oyulmuş tünellerden getirilmekteydi. Kazılar, bir kale veya migdol'den başka, «Gezer takvimi» adıyle bilinen en eski yahudi yazıtını (M.Ö. X. yy.), başlıca tarım işlemlerinin sırasını gösteren, taş tablet üzerine yazılmış bir öğrenci ödevini ortaya çıkarmıştır. (L)

GEZER (Hüseyin), türk heykelcisi (İçel, Mut 1920). Balıkesir Necatibey Öğretmen okulunu bitirdi (1944). Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümünde Prof. Belling'in öğrencisi (1944-1948) ve buradan mezun oldu; sonra Fransa hükûmetinden burs alarak Paris'e gitti, École Nationale Supérieure des Beaux-Arts'da ve Julian akademisinde Prof. Gimond'un atelyesinde çalıştı (1948-1950). Türkiye'ye döndü (1950), Akademi Heykel bölümünde asistanlık, müdür yardımcılığı ve atelye hocalığı (1955-1962), Akademi müdürlüğü yaptı (1966-1969). Halen Heykel bölümünde öğretim üyesi ve Resim ve Heykel müzesi müdürüdür. Çağdaş heykel anlayışı içinde bölge özelliklerine önem veren Gezer, birçok büst ve heykel yanında özellikle anıt heykellerinde kişiliğini belirtti. Başlıca eserleri: *Dumlupınar Zafer Anıtı;* Antalya, Balıkesir, Karabük, Polatlı ve Kartal'daki *Atatürk Anıtları;* Hacettepe üniversitesi kampusunda bronz kompozisyon; İstanbul Belediye sarayı girişindeki Atatürk başı ile Tahya Kemal anıtları. *Efenin Aşkı, Turbanlı Kadın - Atlılar* kompozisyonu, *Çocuk ve Ana* Resim ve Heykel müzesindedir. (M)

GEZGE i. (*gezmek*'ten *gez-ge*). *Halk dili.* Devriye. (M)

GEZGİN sıf. ve i. (*gezmek*'ten *gez-gin*). Çok gezen. Çok gezi yapan kimse. *Esk.* Seyyah.

— Patol. Sıra ile vücudun çeşitli kısımlarında ortaya çıkan hastalıklara verilen sıfat: *Gezgin romatizma.* ‖ *Gezgin tifo*, hastaya, hastalığını farketmeden gidip gelme, iş görme imkânı veren tifo çeşidi. (Bu hafiflik çoğu zaman aldatıcıdır.)

— Zool. Belli yeri olmayan, ükeden ükeye dolaşan: *Gezgin hayvanlar.* ‖ *Gezgin kuşlar*, çok geniş bir alana yaygın olan ve sık sık ülke değiştiren kuşlar. (LM)

GEZGİN (Hakkı Süha), türk gazetecisi (Manastır 1895-İstanbul 1963). İlk ve orta öğrenimini Manastır, Berat ve Selânik'te yaptı. Edebiyat alanındaki özel çalışmalarıyle kendi kendini yetiştirdi. Liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı (1913'ten sonra). İlk yazılarını *Genç Kalemler* dergisinde yayımladı. Türkçenin yabancı sözlerden arınması konusundaki çalışmalarıyle ilgi çekti. Daha sonra *Vakit* gazetesinde fıkra ve makaleler yazdı. Edebiyat dergilerinde yayımlanan manzum ve mensur yazılarından başka, Rusça ve Fransızcadan tercümeler yaptı. *Aşk Arzuhalcisi* (1928) adlı bir romanı, Rasim Us ile ortaklaşa yazdığı *Hakkı Tarık Us* 1889-1956 (1957) adlı biyografi eseri vardır. (M)

GEZGİNCİ sıf. (*gezgin*'den *gezgin-ci*). *Halk dili.* Gezgin. Gezici. (M)

GEZİ i. (*gezmek*'ten *gez-i*). Ülkeler veya iller arasında yapılan uzun yolculuk: *Avrupa gezisi.* (*Esk.* Seyahat.) ‖ *Teşm. yol.* Gezilip dolaşılacak yer: *Taksim gezisi.*

— Oky. bil. *Deniz inceleme gezisi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Oky. bil. *Deniz inceleme gezisi,* denizle ilgili bilimlerin her dalında gerçekleştirilen büyük gelişmeleri, hemen her ülkenin yaptığı deniz inceleme gezilerine borçluyuz. Bunların bazıları, özellikle başlangıçta, dünyanın bütün denizlerini dolaşarak denizdibi toprağının cinsi ile favna ve florasının anahatları üzerine genel bilgi edinmeyi hedef aldı. Amacı çok daha dar bir bölgeyi bütün özellikleriyle incelemek olan öbür deniz inceleme gezilerindeyse, denizdibiyle ilgili ayrıntılı haritalar, çeşitli derinliklerde suyun sıcaklığı, akıntılar, favna değişiklikleri v.b. ile ilgili kesin bilgiler elde edildi. İngilizlerin yaptığı ilk iki deniz inceleme gezisiyle (*Lightning* [1868] ve *Porvupine* [1869] gemileri) modern denizbilim doğdu; daha sonra yine aynı ülkenin gemileriyle (*Challenger* [1872-1876], *Discovery* [1875-1876 ve 1901-1904], *Endurance* [1914-1918], *Discovery II* [1930-1935 ve 1951-1957], *Challenger II* [1950-1952]) tanınmış deniz inceleme gezileri yapıldı. Fransa'da: *Travailleur* (1880-1882), *Talisman* (1883), *Charcot*'nun katıldığı *Français* (1904-1905), *Pourquoi Pas?* (1908-1936), *Chevigné* (1911-1913), *Commandant-Charcot* (1948-1950), *Calypso* (1950); Belçika'da Orléans dükünün katıldığı *Belgica* (1905 ve 1907); Monako'da: Prens Albert I yönetiminde *l'Hirondelle I* (1885-1888), *Princesse Alice* (1898-1910), *Hirondelle II* (1911-1915); Almanya'da: *Gazelle* (1874-1876), *Gauss* (1901-1903), *Planet* (1906-1908 ve 1911-1913), *Deutschland* (1911-1913). *Meteor* (1925-1927); Norveç'te: *Fram* (1893-1896, 1898-1902, 1910-1912), *Michael Sars* (1900-1904 ve 1910), Amundsen'in katıldığı *Gjöa;* Avusturya'da: *Pola* (1882-1883, 1890-1896); Danimarka'da: *İngolf* (1877-1879, 1895-1896), *Dona* (1921-1932); İtalya'da: *Vettor Pisani* (1882-1885), *Stella Polare* (1899-1890); İsveç'te: A. E. Nordenskjöld'ün katıldığı *Vega* (1878-1879), *Antarctic* (1901-1903), *Albatross* (1947-1948); A.B.D.'de: *Tuscarora* (1873-1874), *Jeannette* (1879-1882), *Albatross* (1899-1900). Peary'nin katıldığı *Roosevelt* (1905-1906, 1908-1909), *Atlantis* (1931-1932, 1954, 1957-1958); S.S. C.B.'de: *Vitiaz* (1949'dan beri) gemilerinin seferleri başlıca deniz inceleme gezileridir. (LM)

GEZİ i. (fars. *gez*, arşın'dan *gezi*). *Esk.* Bir arşın eninde ve pamuk karışımı bir cins hare taklidi kumaş: *Yüz suyu dökme kimseye yok şimdiden tezi / Aldır babana entarilik mâi bir gezi* (Enderunlu Vasıf).

— ANSİKL. Dokumc. *Gezi* kumaşların çok çeşitli renkleri olmakla birlikte açık renkleri daha makbuldü. Top olarak satılırdı. Eskiden kadın elbiseleri geniş ve uzun olduğu için iki toptan bir elbise çıkardı. Şam, Halep ve Bağdat gezisi gibi çeşitleri vardı. En kıymetlisi de hint gezisiydi.

◆ Sıf. Geziden yapılmış: *Gezi entari.* (M)

GEZİ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, merkez ilçesi) bucak; 11 096 nüf.; 12 köy. — *Bucak merkezi*

Foto. Encylopedia Britannica; MEYDAN; Camera-Press (LAROUSSE)

(esk. *Gesi*), 2 026 nüf. Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda; Korumaz dağlarının eteğinde. Etrafı bağlarla, sebze ve meyve bahçeleriyle çevrilidir. (M)

GEZİCİ i. (*gezmek*'ten *gez-ici*). Belirli bir yeri olmayıp gezerek iş gören: *Gezici esnaf*. *Esk*. Seyyar.

— **Geziciler** çoğl. i. (*gezici*'den *gezici-ler*). G. Santl. 1870 - 1923 Yılları arasında, eserlerinde günlük hayatı yansıtmak isteyen ressamları çevresinde toplayan rus sanat hareketi.

GEZİDE sıf. (fars. *geziden*, ısırmak'tan *gezîde*). *Esk*. Isırılmış. ‖ *Mâr-gezîde*, yılan sokmuş. (M)

GEZİMCİLİK i. (*gezmek*'ten *gez-i-m-ci-lik*). *Yeni*. Aristoteles'in ve çömezlerinin felsefesi. *Eşanl*. PERİPATETİZM, ARİSTOTELES'ÇİLİK.

— ANSİKL. Eskiçağdan beri, başka okullara da verilmiş olan bu ad, daha sonraları sadece Aristoteles okulunu belirtmek için kullanıldı. (Aristoteles, derslerini, okulunun bahçesinde gezinerek verirdi.)

Aristoteles'in ilk çömezleri arasında, Pontos'lu (Karadeniz Ereğlisi) Herakleides'i, Rodos'lu Eudemos'u, Lesbos'lu (Midilli) Phanias'ı ve üstadın ölümünden sonra, öğreticilik (*shkolarkhes*) görevini devralan Midillili Theophrastos'u saymak gerekir. İkinci kuşak arasında, Taras'lı (Taranto) Aristoksenos ile Phaleros'lu (Yunanistan) Demetrios vardır; bunlar, Theophrastos'un izleyicileridir. Bu sonuncunun ölümünde (M. Ö. 288), Aristoteles'in okulu olan Lykeion'un yönetimi Lampsakos'lu (Mysia, Çanakkale) Straton'a geçti. Straton, Demokritos'un (Aldera, Trakya) etkisinde kalarak, okulun öğretisinde, fiziğe daha önemli bir yer verdi. Straton'dan sonra, Keos'lu (Kyklad adası) Ariston, Phaselis'li (Lydia, Batı Anadolu) Kritolaos ve Tyros'lu (Sur, Ön Asya) Didoros okulu yönettiler. Ama bu düşünürlerin, Aristoteles öğretisine herhangi bir geliştirici katkıları olmadı. M.Ö. 50 yılına doğru, 10. «öğretici» olan Rodoslu Andronikos, Aristoteles'in eserlerini düzenli ve metotlu bir şekilde topladı ve Roma'da tanıttı. Aphrodisias'lı (Karia, Güneybatı Anadolu) Aleksandros M.S. II. yy.ın sonunda, İskenderiye'de *gezimci* bir okul kurdu. Böylece, daha önceleri, matematiğe, astronomiye, tabiat bilimlerine geniş yer vermiş olan *gezimcilik* artık, mantık ve ilâhiyat ile uğraşacaktı. I. yy.dan IX. yy.a kadar, çoktanrıcılığın savunucuları arasında olduğu gibi hıristiyanlar arasında da gezimciliği benimseyenler çıktı. Bu akım, islâm felsefesinde de tanındı ve özellikle İbni Rüşd tarafından savunuldu. Batı ortaçağı, Aristoteles'in eserlerini, islâm düşünürleri sayesinde tanıdı. Böylece, gezimcilik, o çağın bütün felsefe okullarını etkiledi. Aquino'lu Tommaso bu akımı benimseyerek, kilisenin resmî filozofu oldu. İskolastik şeklini almış olan gezimcilik, Rönesans'tan itibaren saldırıya uğradı ve geriledi. XIX. yy. boyunca, felsefe tarihçilerinin yaptığı incelemeler, Aristoteles ve çömezlerinin, insan bilgisinin bütün alanlarda araştırmalar yaptıklarını ve modern bilimsel düşüncenin temellerini atmış olduklarını gösterdi. (L)

GEZİNMEK dönşl. f. (*gezmek*'ten *gez-i-n-mek*). Gezerek güzel vakit geçirmek: *Hattâ bu işi bu kadar sükûnetle karşılayışıma, rahatça çayımı içtiğime, odamı tutup kıyı boyu gezinmeğe çıktığıma kendim de şaştım* (R. H. Karay). *Sizi dün bekledim o yollarda / Ki gezindikti bir zaman karda* (Yahya Kemal). ‖ Dar bir çevre içinde gidip gelmek, dolaşmak: *İki elimle başımı tutarak odada gezinmeğe başladım* (A. H. Tanpınar). *Her yanıp sönüşte bir kız şarkı söylüyor, bir delikanlı aşağı yukarı o karanlık yerde geziniyordu* (S. F. Abasıyanık).

— Mus. Hafiften taksim yapmak: *Büyük sazlara katılacak kadar olamadıksa da arkadaş toplantılarında şöyle bir iki gezinirdik* (Kemal Tahir).

◆ **Gezinme** i. Gezinmek eylemi: *İçeriden bir şey yerleştirir gibi bir gezinme oldu, neden sonra kapı açıldı* (H.R. Gürpınar). *Esk*. Seyran.

GEZİNTİ i. (*gezinmek*'ten *gezin-ti*). Hava almak, dolaşmak amacıyle pek uzak olmayan bir yere yapılan gezi, gezip dolaşma: *Bu gezintiler, en evvel, hanımlara Boğaziçi'nde oturan hemen bütün ahbaplarıyle buluşmak, konuşmak zevkini temin ediyordu* (A. Ş. Hisar). *Öğleden sonra, bir deniz gezintisi yapacak, sandalla Bayrakbya gidip gelecektik* (R. N. Güntekin). *Esk*. Tenezzüh. ‖ Kale duvarlarının iç kısmında kuleleri birbirine bağlayan dar yol. ‖ *Halk dili*. Evlerde iç kapıların açıldığı aralık, koridor: *Lavabolu, masası ve iskemlesi, gezinti halısı ile aydınlık bir oda* (F. R. Atay).

— Dy. *Gezinti sahanlığı*, lokomotiflerde, kazanın çevresinde dolaşabilmek ve dumanlığın önünde gezinebilmek için ayrılan sahanlıklar veya platformlar.

— Mus. Hafif nağmeler çıkarma. Türk musikisinde, seslendirilecek eserlerin dizi veya makamlarına eli ve kulağı alıştırmak için yapılan ve estetik bir kuruluş gözetmeyen kısa bir çeşit taksimin adı. (Makamın kendi yapısındaki geçki dışında hiç bir geçkiye yer verilmez. Buna, GEZELEME de denir.) [M]

GEZİNTİLİK i. (*gezinti*'den *gezinti-lik*). Mim. Bir yapıda, gezinmek üzere tasarlanan üstü örtülü galeri.

— ANSİKL. Mim. Eski Yunan ve Roma'da, gimnasyum, pist ve hamamların revakları, birer *gezintilik*'ti. Ortaçağ manastırlarında avluların çevresinde gezintilik olarak kullanılan sütunlu galeriler vardı. Magripliler, İspanya'da kurdukları saraylarda, çeşmelerle donatılmış ve sıra sütunlu galeriler ve revaklarla çevrili geniş avlulara veya iç-bahçelere yer verirlerdi. XIV. yy.da, İtalya'da bu gezintilikler yapılmağa başlandı. (L)

GEZLEMEK geçl. (*gez*'den *gez-le-mek*). Yayı kurmak için oku çile üzerindeki gez yerine takmak. (M)

GEZLİK i. (*gez'den gez-lik*). Sil. Osmanlıların, eğri kılıçların ağız kısmına verdikleri ad. (M)

GEZME i. (*gezmek*'ten *gez-me*). Gezmek eylemi, hava almak ve hoşça vakit geçirmek üzere bir yere gidip dolaşma: *Yeni evlilerin en büyük zevkleri, hafta tatili esnasında kır gezmeleri yapmaktı* (Va-Nû). *İstanbul'a gezmeye gelmiş de bula bula burayı mı bulmuş?* (A. K. Tecer). *Gezmeye gitmek*. ‖ *Esk*. Bekçi. ‖ *Gezmebaşı*, bekçi başı. (M)

GEZMEK geçz. f. (esk. türk. *kezmek*'ten). Hava almak, seyretmek, eğlenmek v.b. için bir yere gitmek: *Valde sıkıldığımı görünce, haydi Muzaffer giyin de biraz gez, erken gel ama derdi* (Ahmed Rasim). ‖ Bir yerde dolaşmak, yürümek, hareket etmek: *Onu büyük odada aşağı yukarı gezer buldum* (A.H. Tanpınar). ‖ Bulunmak: *Şemsiyem burada ne geziyor?* ‖ [Hasta için] Ayağa kalkmak: *Epeyce yattı, şimdi geziyor*. ‖ Belli bir kıyafetle herkesin içine çıkmak: *Bu elbiseyle gezemem*. ‖ —Geçl. f. Bir yerde gezi yapmak: *Geçen yaz bütün Anadolu'yu gezdik*. ‖ Bir yeri gözden geçirmek, incelemek: *Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikasını gezdik*. *Kiralık bir evi gezmek*.

— ÇEŞ. DEY. *Gezip tozmak*, çok fazla gezmek: *Sabahtan akşama kadar sokaklarda gezip tozdu*. ‖ (*Birinin*) *Ardında* (*arkasında, peşinde*) *gezmek*, (*birini*) elde etmeğe çalışmak: *Onun etrafında yıllarca nasıl ısrarla gezdiğini gözlerimle gördüm*. ‖ *Boş gezmek* (*boşta gezmek*), işsiz güçsüz olmak: *Heyhat! Zavallı boş gezenler dedi, memleket ilim istiyor, memleketi sosyoloji kurtaracak* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Dillerde gezmek*, kendisinden çok bahsedilmek. ‖ *Ellerde gezmek*. Bk. EL. ‖ *Ne gezer?*, kendinden önce gelen ibareyi olumsuzlaştırır: *Nice ah eylemeyim kalbimi cây etti keder / Dil-i divânede esbâb-ı meserret ne gezer* (Enderunlu Vasıf).

— Denizc. (Deniz tekneleri için) Rüzgâr veya akıntı etkisiyle demir etrafında sağa sola devamlı yer değiştirmek.

◆ **Gezilmek** geçz. f. [Bir kimse için] Gezmek: *Bu elbise ile gezilmez*. ‖ Edilg. f. Gezmek eylemine konu olmak: *Sergi yeniden gezildi*. (ML)

GHAGGAR, Hindistan'da ırmak; yaklş. 350 km. Himaşal Pradeş'te Sivalik dağlarından doğar; sularını batıya yönelerek Pencap ve Kuzey Racastan'ı sulayan iki sulama kanalına dağıtır. İndus'un eski kolu olan Ghaggar, bugün ancak yağışlı mevsimde akan geçici bir akarsudur. (L)

GHANTA i. Hindistan'da, dinî törenlerde kullanılan küçük tunç çan. (L)

GHAT i. (hindu dilinde k.). Hindistan'da bir ırmağın (özellikle Ganj'ın) sarp kıyılarında yapılan basamaklar'ın adı. Bu basamaklar ırmak kıyısında iskele, aptes alma yeri, ölü yakma yeri v.b. olarak kullanılan bir sahanlığa inmeyi sağlar. (L)

GHEBA, Pencap'ın Aşak bölgesinde yaşayan müslüman kabile. Fivana ve Syal aşiretleriyle yakınlığı vardır. Racput soyundandır. Kaynağıyle ilgili birtakım masallar uydurulmuştur. Gheba kabilesinin ne zaman ve ne yolla müslüman olduğu bugün açıkça bilinemiyor. (M)

GHEDİ, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Brescia'nın güney-güneydoğusunda; 11 100 nüf. Pazar yeri. Dokuma sanayii. (L)

GHEDİNİ (Giorgio Federico), italyan bestecisi (Cuneo 1892). Torino, Parma ve Milano konservatuvarlarında ders verdi. Çok yüklü olan eseri romantizm izlenimciliğinden yola çıkmış, yeni biçimlere, yeni tınılara ve yeni yazı tarzına doğru duraksamadan gelişmiştir. Bunların içinde lirik eserler (*Maria d'Alessandria*, 1937; *Re Hassan*, 1939; *Le Baccanti*, 1941-1943; *Billy Budd* 1949; *Girontondo*, 1959), sahne müziği (*Medea*; *I Persiani*), birçok koro eserleri (motetler, ilâhiler, oratoryolar, missalar, şarkılar), senfonik eserler (uvertür, partita, konçerto grosso, sinfonia, konçerto *dell'albatro*, bir veya iki piyano için konçertolar), ses ve oda müziği vardır. (L)

GHEGA (Carlo DE veya Carl Ritter VON), italyan asıllı avusturyalı demiryolu mühendisi (Venedik 1802-Viyana 1860). Lombardo-Veneto demiryolu yapımında çalıştı. Trieste-Venedik hattı üzerinde ilk dağ demiryolunu tasarladı ve gerçekleştirdi (1848-1854). En yüksek noktası Semmering geçitinde olan bu yol 898 m yüksekliğindeki bir galeri vasıtasiyle aşılmaktadır. (L)

GHEİJN veya **GHEYN** (Jacob de), hollandalı ressam ve gravürcü (Anvers 1565-La Haye 1629). Babası Büyük Jacob'un (1530-1582) ve sonra da H. Goltzius'un öğrencisi oldu. Yağlıboya resimleri azdır (*Çiçekler, Atlar*, Amsterdam), fakat çok desen çizmiştir. Kendi eserleriyle Goltzius, Bloemaert, J. Brueghel'den gravürler kazıdı. Bu gravürlerde gölgeler, ince tarama çizgileriyle belirtilmiştir. Etütlerinde, *Maria Magdalena*'da (Brüksel) belirdiği gibi, gerçekçi olma kaygısı vardır. (L)

GHELDERODE (DE). Bk. DE GHELDERODE.

GHELLİNCK D'ELSEGHEM (Joseph DE), belçikalı tarihçi (Gand 1872-Löwen 1950). 1905-1942 Arasında Löwen İlâhiyat kolejinde patristik ve dogmalar tarihi dersleri verdi. 1925-1932 Arasında aynı konuları Roma Gregoryen üniversitesinde de okuttu. Eser-

GHİBERTİ
«Cennet Kapısı» bütün ve detaylar yukarıdan aşağı: Joseph'in Öyküsü, Jacob ve Esaü, Abraham'ın Adağı

Foto. Brogi-Alinari (LAROUSSE)

Domenico GHİRLANDAİO
«Havarilerin Çağırısı»
Vatikan müzesi, Roma

leri: *Le Mouvement Théologique du XII. siècle* (XII. yy.ın İlâhiyat Akımı) [1914]; *La Littérature Latine au Moyen Age* (Ortaçağ'da Latin Edebiyatı) [1939]; *Patristique et Moyen Age, Etudes d'Histoire Litteraire et Doctrinale* (Patristik ve Ortaçağ, Edebiyat ve Öğretiyle İlgili Tarihî İnceleme) [1947-1949]. (L)

GHELTSER (Yekaterina Vasiliyevna), sovyet kadın dansçısı (Moskova 1876-ay.y. 1962). 1894'ten 1934'e kadar Büyük Moskova tiyatrosunda dansetti. Yarattığı eserlerde rus balesinin gerçekçi geleneklerinden esinlendi. Glier'in *Kırmızı Haşhaş* balesindeki Taya-Hoa (1927), *Ormanda Uyuyan Güzel*'deki Şafak, *Kuğu Gölü*'ndeki Odette, Pouni'nin *Küçük Kambur At*'ındaki çarın kızı, rolleri arasındadır. (L)

GHÉON (Henri Léon VANGEON, **Henri** — denir), fransız yazarı (Bray-sur-Seine, Seine-et-Marne 1875-Paris 1955). Tıp doktorudu, edebiyata ve tiyatroya yöneldi. *La Nouvelle Revue Française*'in kurucularındandır. Tiyatroda hıristiyan halk tiyatrosunun çağdaşlaştırılmasına çalıştı. Şiir (*Chanson d'Aube* [Şafak Şarkısı], 1897; *La Solitude de l'Été* [Yaz Yalnızlığı], 1898) ve edebiyat teorisi (*Nos Directions* [Yönelişlerimiz], 1911) kitaplarının yanı sıra mistik piyesler yazdı: *Le Pauvre Sous l'Escalier* (Merdiven Altındaki Yoksul) [1921]; *Bernadette Devant Marie* (Bernadette Meryem'in Önünde) [1931]; *Le Jeu des Merveilles de Saint-Martin* (Aziz Martin'in Kerametleri) [1943]. (L)

GHEORGHE GHEORGHİU-DEJ, Romanya'da *Oneşti* şehrinin (Bacau bölgesi) 1965'te aldığı ad, Bacau'nun güneyinde; 25 800 nüf. On beş yıldır gelişen yeni sanayi merkezi: termik santral; petrol rafinerisi; kimya sanayii (sentetik kauçuk). [L]

GHEORGHENİ, macarca. **Gyergyoszentmiklos**, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Macar muhtar bölgesi); 10 000 nüf. (L)

GHEORGHİU-DEJ (Gheorghe), romanyalı siyaset adamı (Bırlad 1901-Bükreş 1965). İşçiydi, 1930'da Komünist partisine girdi, 1933'ten 1944'e kadar hapiste kaldı. Ticaret ve sanayi bakanı (1946-1949), 1949'da başbakan yardımcısı ve Komünist partisi genel sekreteri oldu. Başbakanlık yaptı (1952-1955). 1955'te Komünist partisinin birinci sekreteri idi. Politbüro'yu yönetiyordu. 1961'de Romanya Cumhuriyeti Devlet konseyi başkanlığına seçildi. (L)

GHERARDESCA, toscanalı italyan soylu ailesi. Pisa'nın Ghibellini partisini Guelfo'ların şefi Gallura'lı Visconti'lere karşı yönetti. UGOLİN UGOLİNO DELLA GHERARDESCA (öl. 1289), Donoratico kontu. XIII. yy.da Pisa tiranı oldu. Dante tarafından övüldü. Pisa'da en yüksek iktidarı ele geçirdikten ve burada korkuya dayanan bir yönetim kurduktan sonra Pisa başpiskoposu Ruggieri Degli Ubaldini'nin liderliğindeki bir fesat hareketiyle devrildi. Başpiskoposun eline düşen Ugolin, iki oğlu ve iki erkek torunuyle birlikte Gualandi kulesine kapatıldı. Kulenin adı o zamandan beri «Açlık kulesi» oldu, anahtarları da Arno nehrine atıldı. Rivayete göre Ugolin kapatıldığı kulede çocuklarını yemeğe kalkıştı, en sonunda o da öldü. (L)

GHERARDİ (Evaristo), italyan tiyatro oyuncusu ve yazarı (D. Prato, Toscana 1663-Paris 1700), 1689 yılında Arlecchino rolü ile Théatre-İtalien'de sahne hayatına atıldı ve bu tiyatronun yöneticisi oldu. 1694-1697 Yılları arasında, oyunlarını *İtalyan Tiyatrosu* adı altında toplayıp yayımladı. Gherardi'nin komedilerinden sadece bir tanesi, 1695' te oynanan *İl Ritorno della Fiera di Bezons* (Bezons Fuarından Dönüş) adlı oyunu günümüze kalabildi. (L)

GHERARDİ (Gherardo), italyan komedi yazarı (Bologna 1891-Roma 1949). Bologna Deneme tiyatrosunun kurucularındandır (1922). Kararsız yaradılışlı olan Gherardi burjuva veya köylü çevrelerinden esinlenerek 50 kadar komedi yazdı. Başlıca eserleri: *Vertigine* (Baş Dönmesi) [1923]; *İl Focolare* (Ocak) [1925] ve *Questi Ragazzi* (Bu Çocuklar) [1934]. Birçok senaryosu da vardır. *Teresa Venerdi* ve *Bisiklet Hırsızları* (Ladri di Biciclette) filimlerinde V. De Sica ile işbirliği yaptı. (L)

GHERARDİ (Pietro), italyan mimarı, sahne düzenleyicisi ve sinema dekorcusu (Poppi, Arezzo 1909). Çeşitli filimlerde, özellikle F. Fellini'nin filimlerinde (*Le Notti di Cabiria* [Cabiria Geceleri], *Tatlı Hayat* (La Dolce Vita], *Sekiz Buçuk* [Otto e Mezzo], *Ruhların Giulietta'sı* (Giulietta degli Spiriti]) sahne düzenleyicisi olarak çalıştı. (L)

GHERARDİ (Silvestro), italyan matematikçisi (Lugo di Romagna 1802-Floransa 1879). Hemen hemen yalnız matematik tarihiyle uğraştı. Tartaglia ile Cardano arasındaki çekişme üzerine edindiğimiz bilgileri onun araştırmalarına borçluyuz. Bologna Matematik fakültesiyle ilgili hatıraları ilgi çekicidir. (L)

GHERARDİNİ (Melchiorre), italyan ressamı (Milano 1607-ay.y. 1675). Cerano'nun öğencisi ve damadı. Başlıca eserleri: Milano katedralindeki San Giovanni Evangelista sunağının tablosu, *Sant'Agnese Din Şehidi* (Novara, San Martino) ve *Meryem* (Sant'Abbondio, Como). Ayrıca Sacro Monte'deki (Varallo) *Crocifissione* mihrabının fresklerini (1637-1641) ve birçok eşsiz oymacılık eserleri yaptı. (L)

GHERARDO da Cremona, italyan mütercimi (Cremona 1114-ay.y. 1187). Uzun süre Toledo'da yaşadı, Arapçadan Latinceye yaptığı tercümelerle arap biliminin Avrupa'da yayılmasını sağladı. En önemli tercümeleri arasında şunlar sayılabilir: Ptolemaios'un *Almagest*'i [1515'te Venedik'te basıldı], El-Hazin'in (XI. ve XII. yy.) *Mizan el-Hikme* ve *El-zic el Mu'teber el Sancarî* adlı kitapları (1541'de ve 1572'de yayımlandı), ayrıca birçok arap bilginin eserleri. (L)

GHERARDO di Giovanni Del Fora, floransalı minyatürcü (1445-1597). Kardeşi MONTE *di Giovanni* (1448-1528) ile çalıştı. Üslûpları Benozzo Gozzoli'ninkine benzer. *Marthias Corvin'in Mezamir Kitabı* onların eseridir (P. Morgan koleksiyonu, New York). [L]

GHEREA (Constantin). Bk. DOBROGEANU - GHEREA.

GHERLA, alm. **Armenierstadt**, macarca **Szamosujvar**, Romanya'da şehir, Transilvanya'da (Cluj bölgesi), Cluj'un aşağısında, Someş-Mic kıyısında; 6 700 nüf. Şehir 1726'da ermeniler tarafından kuruldu. (L)

GHET veya **GET** i. Yahudi hukukunda, kocaların karılarına verdiği boş kâğıdı. (Bu belgenin bir fakih tarafından silinmez mürekkeple yazılıp, bir aracıyle kadına iletilmesi gerekir. Şekli ve ifade tarzı, Babil okullarında tespit edilmiş ve Mosheh ben Maymon zamanından [1135-1204] beri hiç değişmemiştir.) [L]

GHETALDİ (Marino), italyan matematikçisi ve fizikçisi (Ragusa 1566-ay.y. 1626). Roma, Paris ve Venedik'te öğrenim gördü. Çabasını bilimsel eserlerle diplomatik görevler arasında bölüştürdü. Yayımladığı *Archimedes Promotus* (İlerletilmiş Arkhimedes) [1603] eserinde yedi ana madenin ve bazı sıvıların yoğunluklarını yeterli bir şekilde gösterdi. Ölümünden sonra yayımlanan *De Resolutione et Compositione Mathematica* (Matematik Çözümü ve Kuruluşu Üstüne) [1630] eserinde cebirin, çeşitli geometri problemlerine uygulanışı yer alır. (L)

GHETTO i. Bk. GETTO.

GHEYN (Jacob de). Bk. GHEIJN.

GHİBELLİNİ, Ortaçağda «guelfo»'lara karşı çıkan topluluk üyeleri. Bk. GUELFİ VE GHİBELLİNİ. (L)

GHİBELLİNO'LAR. Bk. GUELFİ VE GHİBELLİNİ.

GHİBERTİ (Lorenzo), floransalı heykeltıraş, kuyumcu ve mimar (Floransa 1378-ay.y. 1455). 1401'de Jacopo della Quercia ve Brunelleschi'nin de katıldığı bir yarışmayı kazandı. Floransa'daki vaftizhane için Andrea Pisano'nunkine benzeyen, ikinci bir bronz kapı yapmakla görevlendirildi. Yirmi sekiz bölümden meydana gelen bu kapı 1424'te bitti: yaprak ve meyvelerle bezenmiş bir kenar süsü içinde, İsa'nın hayatı, dört havari ve kilise babaları temsil edilmiştir. Ghiberti aynı zamanda mimar olarak Katedralde çalıştı, Or San Michele kilisesi için de birçok heykel yaptı. 1425'te vaftiz yerinin üçüncü kapısını yapmakla görevlendirildi. Tevrat'ın başlıca olaylarını on bölüm halinde topladı. Michelangelo'nun «*Cennet Kapısı*» adını verdiği bu güzel eser 1452'de ta-

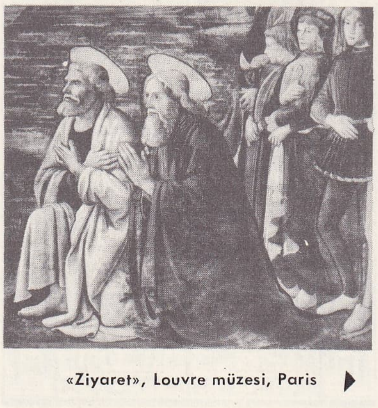

«San Pietra ve San Andrea'ya Tanrının Seslenişi», Capella Sistina'dan detay

Domenico GHİRLANDAİO

«Ziyaret», Louvre müzesi, Paris

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano ; Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

mamlandı. Öteki heykelleri arasında şunlar sayılabilir: Siena vaftiz kurnaları için bronzdan yarım kabartmalardaki *İsa'nın Vaftizi, Yuhanna Herodes'in Huzuruna Çıkarılırken* (1427), Zanabio'nun bronzdan sandukası, Papa Eugenius IV'ün altın tacı (1434). Floransa katedrali ve Santa Croce kilisesi için renkli cam taslakları hazırladı. Dengeli ve açık üslûbunda Gotik sanatın tadı vardır. Ghiberti son yıllarında *Commentory*'yi (Açıklamalar) yazdı. Bu açıklamalarda kendisinin antik medeniyeti bilen, ortaçağ kültürüne bağlı, çağdaş bir sanatçı olduğunu söyler. (L)

GHİGNONE (Giovanni Pietro, **Jean-Pierre Guignon** denir), italyan kemancısı ve bestecisi (Torino 1702-Paris 1774). Somis'nin öğrencisi. Paris'e göç etti. Orada, en büyük keman virtüozlarından biri olduğunu kabul ettirdi. 1733'ten 1762'ye kadar Fransa kralının kilise ve oda orkestralarında çalıştı. 1741-1750 Yılları arasında sarayda «Kemancıların kralı» unvanını aldı. Keman ve viyolonsel için sonatlar, düetler, keman konçertoları ve çeşitlemeleri besteledi. (L)

GHİKA, soylu bir arnavut ailesi. Birçok Moldavya ve Eflak prensi ve devlet adamı bu aileden çıktı: YORGİ, ailenin kurucusudur. XVII. yy. başında Moldavya'ya geldi. Sonra İstanbul'a kapı kethüdası olarak gönderildi. Kurt Vasile zamanında asil oldu ve İç Moldavya valiliğine tayin edildi. Prens Gheorghe Ştepan'ın iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Moldavya'da onun yerini aldı (1658-1659). Eflak'ta da hüküm sürdü (1659-1660). Bu arada bazı savaşlara katıldı; siyasî rakiplerince birkaç defa beyliği elinden alındı; Osmanlı hükûmeti yeniden kendisini görevi başına getirdi; fakat bir süre sonra devlete harcını ödeyemediği için uzaklaştırıldı. — GRİGORE, Yorgi'nin oğlu GRİGORE I ile torunu GRİGORE II (öl. 1752) birçok kilise yaptırarak (Bükreş'teki Aziz Spiridon kilisesi) Hastahaneler Mütevelli heyetini kurdular ve desteklediler. Bu kuruluş Doğu Avrupa'ya örnek oldu; toprak bağışlarını kabul eden, önemli bir bütçesi olan bir çeşit sosyal yardım kurumudu. — GRİGORE III (öl. 1777). Moldavya prensi (1764-1767 ve 1774-1777) ve Eflak prensi (1774-1777). Bukovina'nın Moldavya eyaletinin Avusturya'ya katılmasını protesto etti, bu katılmanın uygulanmasını önlemeğe kalkıştı, bu yüzden de bir pusuya düşürülüp öldürüldü. Romanya tarihinin millî kahramanlarından sayılır. — DEMETRİU, Grigore III'ün kardeşi. Eflak'a kaçtı, orada Oltenita büyük barı oldu. Birbiri ardına hüküm süren iki prensin babasıdır. — GRİGORE IV **Ghika VIII** (1765-1834), Eflak prensi (1822-1828) ve ALEXANDRU **Ghika IX** (1795-1862), Eflak prensi (1834-1842); önemli bir ilçe olan Alexandria'yı ve Bükreş'te Maternitatea hastahanesini bu sonuncu kurdu. —GRİGORE **Ghika X** (1807-1857), Moldavya prensi (1849-1853). Rus işgali sırasında Viyana'ya sığındı. 1854'ten 1856'ya kadar tekrar görevinin başında bulundu. İki prensliğin birleşmesinden yanaydı. Yerli adaylar arasındaki çekişmeye son vermek için Napoléon III'e bir memorandum gönderdi ve yabancı bir hükümdar seçmesini istedi. — İON, ilk prens Grigore'nin oğlu, tümgeneral ve Romanya millî savunma bakanı. 1877 Rusya ve Romanya ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki savaşta çar Aleksandr II'nin yanında rumen ordusu temsilcisi olarak bulundu. 1877'de Romanya'nın savaş ilân ettiğini Türklere bildiren odur. — DEMETRİU (1816-1897) eflaklı Grigore IV Ghika VIII'in oğlu, prens, daha sonra Romanya kralı Hohenzollern hanedanından Carol I zamanında başbakan ve senato başkanı oldu, önemli roller oynadı. — İON (Bükreş 1816-Gergani 1897), yazar ve siyaset adamı. Önce profesörlük yaptı. Osmanlı yönetimi süresince (1854-1859) Samos'un prensvalisi oldu. Prens Cuza devrinde bakan oldu, onunla beraber iktidardan düştü. 1881'den 1890'a kadar Romanya'nın Londra elçiliğini yaptı. Shakespeare'in eserlerini Rumenceye çevirdi. *Scrisorii Câtre V. Alecsandri* (V. Alecsandri'ye Mektuplar) adlı bir kitabı vardır. — ELENA (1828-1888), prens Mihail'in kızı, rus prensi Massalski'nin yeğeni. *Rodia D'İstria* takma adıyle folklor ve Arnavutluk konusunda eserler yayımladı. — DEMETRİU İON (İstanbul 1875), İon Ghika'nın oğlu. Bu ailenin en önemli elçi olarak gönderildi (1920-1922). Dışişleri bakanlığı yaptı (1931-1932). Birinci Dünya savaşından sonra Barış konferansında Romanya murahhasıydı. (L)

GHİL (René), belçika asıllı fransız yazarı (Tourcoing 1862-Niort 1925). Edebiyata *Légende d'Ames et de Sangs* (Ruhlar ve Kanlar Efsanesi) [1885] adlı bir şiir denemesiyle girdi. Sonra *Traité du Verbe*'i (Dil Üstüne İnceleme) [1886] yazdı. Bu eserde, ünlülerin değerleri üzerinde duruyor ve Rimbaud'nun *Voyelles* (Ünlüler) sonesindeki fikirleri bir sisteme bağlıyordu. Mallarmé'nin çömezi, orijinallik hastası ve temellerini büyük bir cüretle kendinin attığı bir bilimsel şiirin kurucusu olan René Ghil, anlaşılması imkânsız bir eser bıraktı. Şiirleri üç bölümde toplanır: *Dire du Mieux, Dire des Sangs, Dire de la Loi.* Birinci bölümde *Le Geste İngénu* (1887), *Le Meileur Devenir* (1889), *La Preuve Egoiste* (1890), *Le Voeu de Vivre* (1891); ikincisinde de *Le Pas Humain* (1889), *Le Toit des Hommes* (1902), *Les İmages du Monde* (1912) yer alır. Ayrıca *De la Poésie Scientifique* (Bilimsel Şiir Üzerine) [1909] adlı bir eseri vardır. (L)

GHİRALDO (Alberto), arjantinli şair ve romancı (Mercedes, Buenos Aires 1874-Santiago de Chili 1946). Yirmi yaşında, önsözünü Ruben Dario'nun yazdığı *Fibros* (Lifler) [1895] adlı ilk şiir kitabını yayımladı. XIX. yy.ın sonlarında *El Sol* (Güneş) dergisini yönetti, sonra *Musica Prohibida* (Yasak Müzik) [1904] ve *Triunfos Nuevos* (Yeni Zaferler) [1910] adlı eserlerini yayımladı. 1917'den sonra gerçekçi hikâyeler ve romanlar yazmağa başladı: *Corne Doliente* (Çilekeş Ten) [1917]; *Humano Ardor* (İnsan Çabası) [1928]; *Cuentos Arjantinos* (Arjantin Hikâyeleri) [1935]; *La Novela de la Pampa* (Pampa'nın Romanı) [1943]. Ayrıca birçok oyunu da vardır: *Alma Gaucha* (Goşo Ruhu) [1909]; *La Columna de Fuego* (Ateşten Sütun) [1919]. Bundan başka *Yankilandia Barbara, La Lucha Contra el İmperialismo* (Barbar Yanki Ülkesi, Emperyalizme Karşı Savaş) [1924] adlı siyasî denemeler de yayımladı. (L)

GHİRARDİNİ (Gherardo), italyan arkeoloğu (Badia Polesine, Revige 1854-Bologna 1920). Bir süre Yunanistan'da kaldı. Roma'da, daha sonra Floransa'da kazı denetleyicisi ve Piza'da (1885) arkeoloji profesörü oldu. Padova üniversitesine geçtikten sonra (1899) Este müzesini düzenledi, Adria ve Bologna kazılarını yönetti. Ravenna'da Theodoricus sarayının temellerini buldu (1908-1914). [L]

GHİRLANDAİO (Domenico DI TOMMASO BİGORDİ, — denir), italyan ressamı (Floransa 1449-ay.y. 1494). Minyatürcüydü; Baldovinetti ile resme çalıştı. Verrochio'nun ve flaman sanatçıların etkisinde kaldı. 1475'te San Gimignaso'da *Santa Fina'nın Hayatından Sahneler*'i çizdi. 1481'de papa Sixtus VI tarafından Roma'ya çağrıldı, Capella Sistina'nın süslemelerinde çalıştı (*San Pietra ve San Andrea'ya Tanrının Seslenişi*). Floransa'ya dönünce Kutsal Kitap'tan çıkardığı birtakım resimlere çağdaş kişilerin portrelerini de ekledi: *San Francesco'nun Hayatı* (1483-1486), Santa Trinita'dadır; *Vaftizci Yahya'nın Hayatı* (1485-1490) Santa Maria Novella'dadır. İnnocenti hastahanesi için *Mecusîlerin Tapınması*'nı (1488) yaptı. Louvre müzesinde de iki eseri vardır: *Ziyaret* ve titiz bir gerçekçilikle çizilmiş *İhtiyar Adamla Çocuk* portresi. Michelangelo ilk çalışmalarını Ghirlandaio'nun yönetimindeki atelyede yapmıştır. Ghirlandaio'nun ölümünden sonra kardeşi David bu atelyeyi yaşattı. — DAVİD (Floransa 1452-ay.y. 1525), mozaikçiydi. *Anunciazione* (1510) adlı eseri Anunziata kasabasındadır. —Ghirlandaio'nun öteki kardeşi BENEDETTO da (Floransa 1458-ay.y. 1497) ressamdı. Fransa'da çalıştı. 1494'ten sonra yaptığı *İsa'nın Doğumu* (Aigueperse) ünlüdür. (L)

GHİRSHMAN (Roman), fransız arkeoloğu (Harkov 1895), Irak'ta Tello bölgesinde yapılan kazılara katıldı (1930). İran yaylasındaki ilk kazıları o başlattı. Giyan, Luristan, Sialk arkeolojik heyetlerine başkanlık etti (1931-1934). M.S. III. yy. Sasanî şehri Bişapur'da araştırmalar yaptı. Afganistan'da Fransız Arkeoloji heyeti başkanlığına ve Kahire'deki Fransız Şark Arkeoloji enstitüsü üyeliğine getirildi (1944-1945). 1946 Yılında yeniden İran'a gitti, Fransız arkeoloji heyetinin Sus, Çoğa, Zangil ve öbür bölgelerdeki çalışmalarını yönetti. Aix-en-Provence üniversitesinde profesör, İran ve Afganistan arkeolojisi uzmanı. Başlıca eserleri: *Fouilles de Sialk* (Sialk Kazıları) [1939]; *Begram, Recherches Archéologiques sur les Kouchans* (Begram, Kuşanlar Üzerinde Arkeolojik ve Tarihî Araştırmalar) [1964]; *Les Chionites-Hephtalites* (Akhun'lar) [1948]; *L'İran Des Origines a l'İslam* (Menşelerinden İslâmiyete Kadar İran) [1952]; *İran, Parthes et Sasanides* (İran, Parth'lar ve Sasanîler) [1962]; *Perse-Proto-İraniens, Mèdes, Achéménides* (İranlılardan Önceki Persler, Med'ler, Akamanışlar) [1964]. (L)

GHİSİ (Federico), italyan müzikoloğu ve bestecisi (Şanghay 1901). C. Gatti'nin ve Ghendini'nin öğrencisi idi, Floransa üniversitesinde müzik tarihi dersleri verdi. Müzikle ilgili eserler yayımladı: *İ Canti Carnascialeschi* (Karnaval Şarkıları) [1937]; *Le Feste Musicali della Firenze Medicae* (Medici'ler Floransa'sının Müzik Şenlikleri) [1939]; *Alle Fonti della Monodia* (Monodilerin Kaynağında) [1940]. Bir opera-bale (*Piramo ile Tisbe*, 1955), bir bale pantomim, senfonik parçalar (iki Oda Orkestrası İçin Senfoni, 1957), bir oratoryo (*Aziz Aleksey*, 1957) besteledi. (L)

Roman GHİRSMAN

GHİSLANDİ (Giuseppe), italyan ressamı (Bergamo 1655-ay.y. 1743). Ressam Domenico'nun oğludur. Bergamo'da Giacomo Cotta ve Bartolomeo Bianchini ile çalıştı. Yirmi yaşında Venedik'e gitti. Yirmi beş yıl orada yaşadı. Son iki yıl Sebastiano Bombelli'nin yanında portre üstüne çalıştı. 1702'de memleketine döndü. Galgario manastırına yerleşti. Milano'ya yaptığı kısa bir gezi dışında ölünceye kadar orada yaşadı. Sanat tecrübeleri, Venedik'li ressamlar üstüne yaptığı incelemeler, Avrupa'da beliren yeni tarzlar Ghislandi'yi portre alanında derinleşmeye götürdü. Dengeli ve canlı portreleri, ince ayrıntıları, fırça darbelerinin rahatlığı, ifade kuvveti ve şaşırtıcılığıyle XVII. yy. Avrupa resminin en yüksek eserleri sayılır. Başlıca tabloları: *Filippo Marenzi; Elisabetta Pievani; Guidotti ve Francesco Maria Bruntio* (Bergamo, Accademia Carrara); *Genç Asilzade* (Bergamo, Marenzi Pacciani koleksiyonu); *Secco Suardo Kontesi* ve *Asılzade Portreleri.* (L)

GHİSONİ (Fermo), italyan ressamı (Mantova yaklş. 1510-Roma yaklş. 1580). Ustası Giulio Romano, kendi hazırladığı taslaklara göre onu Mantova katedralinde *San Pietro ve San Andrea'ya Tanrı Çağrısı*'nı yapmakla görevlendirdi. (L)

Ghrib, Cezayir'de (El Asnam idare bölgesi) baraj, Şelif ırmağı kıyısında. 280 Milyon metre küp su biriktiren baraj, 30 000 hektarlık bir alanın sulanmasını ve bir hidroelektrik santralın beslenmesini sağlar. (L)

GHRİTA i. (sanskritçe k.). Eritilmiş ve süzülmüş yağ. Kurban törenlerinde brahmanlar, kutsal ateşi beslemek ve canlandırmak için bu yağı dökerler. (L)

GHYCZY (Coloman veya Kalman DE), macar siyaset adamı (Komom 1808-Budapeşte 1888). 1867 Uzlaşmasının hazırlık müzakerelerine karıştı. Bu uzlaşmayı reddeden küçük gruptandı. Boşuna direndikten sonra bunu kabul etti. Maliye bakanı (1874-1875) ve parlamento başkanı oldu. (L)

—GI, —Gİ, —GU, —GÜ; —KI, —Kİ, —KU, —KÜ, fiilden isim yapma eki. Fiil köklerinden soyut isimler (*bil-gi, gör-gü, duy-gu, uy-ku, bas-kı*), nesne isimleri (*iç-ki, ver-gi, biç-ki, at-kı*) ve âlet isimleri (*bur-gu, bıç-kı, kes-ki, sil-gi*) yapmak için kullanılır. (M)

GIBTA i. Bk. GIPTA.

GICIK i. (onomatope). Boğazda duyulan, öksürme veya yutkunma isteği veren kaşıntı: *İlk iki gün zarfında gıcıktan öksürükten kurtulmuş zannolunan Beşir ondan sonra birdenbire yine öksürmeye başlamıştı* (H. Z. Uşaklıgil). *Ziyaretine gidenlerle görüşürken, gene bir gıcık gelmiş* (B. Felek). ‖ *Gıcık vermek* (*yapmak*), boğazda kaşıntı yaratmak.
— DEY. *Gıcık olmak* (veya *gıcık almak, kapmak*). *Argo.* Bir harekete veya bir kişiye sürekli sinirlenmek.

◆ **Gıcıklamak** geçl. f. Gıcık meydana getirmek. ‖ *Mec.* Uyandırmak, harekete geçirmek, kuşkulandırmak: *Bunun için, herke-*

Foto. LAROUSSE

BAŞLICA GIDA MADDELERİ VE BESLEYİCİ DEĞERLERİ

Başlıca Gıda Maddeleri	Protein	Yağ	Karbonhidrat	Kalori (ortamala)	MADENSEL TUZLAR Kalsiyum mg	Fosfor mg	Demir mg	VİTAMİNLER A U.I.*	B_1 µg	B_2 µg	C mg
BİTKİSEL GIDA MADDELERİ											
Pirinç	7	1	77	353	14	136	1	0	50	40	0
İrmik	12	1	76	370	16	112	1	0	130	40	0
Bisküvi	9	1	75	353	20	96	1,1	0	60	50	0
Kuru fasulye	24	2,5	48	318	137	437	6,7	30	540	180	3
Bezelye	21	4	54	344	64	268	4,8	100	720	150	4
Kuru bakla	21	3	53	331	90	380	3,6	100	540	290	4
Mercimek	25	2	50	330	56	423	6,1	100	500	210	3
Nohut	22	5	50	340	149	436	7,2	300	400	180	5
Taze fasulye	2	0	2	16	57	44	0,8	400	80	120	17
Marul	1	0,5	2	21	24	25	0,5	200	40	80	7
Ispanak	4	0,5	4	37	81	55	3	9 420	110	200	59
Karnabahar	2	0,5	5	33	22	72	1,1	90	110	100	69
Domates	1	0,5	4	24	11	27	0,6	700	60	40	24
Biber	1	0	3	16	7	25	0,8	690	70	70	106
Turp	1	0	3	16	37	31	1	30	30	20	24
Havuç	1	0,5	10	50	34	37	0,8	10 000	60	40	6
Patates (bir yıllık)	3	0,5	16	82	8	56	0,7	0	100	30	10
Hıyar	1	0	3	16	10	21	0,3	0	30	40	8
Kereviz	3	0	1	16	50	40	0,5	0	50	40	7
Soğan (bir yıllık)	1	0	4	20	32	44	0,5	50	30	40	9
Enginar	3	0	7	41	50	90	1,9	270	180	10	5
Elma	0,5	0	12	50	6	10	0,3	90	40	30	5
Armut	0,5	0	13	54	13	16	0,3	20	20	40	4
Şeftali	0,5	0	17	72	8	22	0,6	880	20	50	8
Kayısı	0,5	0	10	43	15	23	0,5	2 500	40	60	6
Kiraz	1	0	10	45	18	20	0,4	620	50	60	8
Üzüm	0,5	0	18	76	17	21	0,6	80	60	40	4
Erik	0,5	0	14	59	17	20	0,5	350	60	40	5
Portakal	1	0	10	45	34	23	0,4	170	80	30	35
Mandalina	1	0	10	45	35	23	0,4	170	80	30	31
Limon	0,5	0	3	14	14	11	0,1	0	40	az	50
Karpuz	0,5	0	5	22	6	12	0,3	170	40	40	6
Kavun	0,5	0	7	31	20	16	0,4	1 200	50	30	30
Çilek	1	0,5	8	41	27	27	0,8	50	30	60	60
Muz	1,5	0,5	22	90	7	28	0,8	450	60	40	16
Kestane	4	2	39	195	35	90	1,4	0	260	220	30
İncir	1	0,5	15	70	54	32	0,6	80	60	50	2
Kuru fındık	15	52	5	555	100	380	3	0	320	250	0
Kuru üzüm	2	0,5	70	300	78	129	3,3	33	150	80	0
Kuru incir	2	2	50	231	186	111	3	80	160	120	0
HAYVANSAL GIDA MADDELERİ											
Dana eti	19	1	0	87	11	213	2,4	20	140	260	0
Sığır eti	20	2	0	100	11	. . .	2,3	30	70	170	0
Kuzu eti	18	3	0	101	9	191	1,9	0	140	190	0
Tavuk eti	16	13	1	188	12	200	1,5	400	100	160	0
Hindi eti	24	8	0	176	24	395	3,2	500	60	80	0
Sığır beyni	10	13	0	159	16	330	3,6	0	230	260	18
Alabalık	14	3	0	85	31	218	1	50	60	150	0
Dil balığı	16	2	1	88	31	218	1	50	60	150	0
Barbunya	16	6	1	124	38	264	1,2	100	80	210	0
İnek sütü	3,5	3,5	4,5	65	119	93	0,1	140	40	180	1
Koyun sütü	6,5	6,5	5	106	180	. . .	0,1	200	60	250	1
Tavuk yumurtası	13	11	1	158	50	210	2,5	1 000	100	300	0
Zeytinyağı	0	99	0	901	0	0	0	0	0	0	0
Tereyağı	1	84	1	773	15	16	0	3 200	0	0	0
Margarin	1	84	0	769	15	. . .	0	0	0	0	0
DİĞER BESİN ve İÇKİLER											
Şeker	0	0	100	410	0	0	0	0	0	0	0
Bal	1	0	75	311	5	16	0,9	0	az	40	4
Sütlü çikolata	10	31	54	544	...	. . .	...	...	...	...	...
Domates konservesi	5	0	11	66	11	37	1,1	1 870	90	70	28
Bira (% 4-6 alkol)	0,4	0	3	40-55	—	10	30	—	6	...	0,1
Şarap (% 10 alkol)	0	0	1,5	76	—	—	—	—	—	—	—

(*) Milletlerarası ölçü birimi.

sin tecessüsünü fazla gıcıklamıyorlardı (Sabahattin Ali).

◆ **Gıcıklanmak** dönşl. f. Boğazda gıcık duymak: *Uyurken gıcıklanıyormuş gibi titriyordu* (Ahmed Rasim). [M]

GICIR i. (onomatope). Sakız yumuşatmak için kullanılan ve dişbudak ağacından çıkarılan madde. (M)

GICIRDAMAK geçz. f. (onomatope *gıcır*'dan *gıcır-da-mak*). [Sert cisimler için] Gıcırtı sesi çıkarmak: *İpler gıcırdadı, salıncak yavaş yavaş hareket etti* (R. N. Güntekin).

◆ **Gıcırdatmak** geçl. f. Gıcırtı çıkarmasına yolaçmak: *Kollarını havaya kaldırıp ellerinde bir şey olmadığını gösterdikten sonra çizmelerini gıcırdatarak yaklaştı* (Kemal Tahir). [M]

GICIR GICIR zf. (onomatope). Sert cisimlerin sürtündükleri zaman çıkardıkları ses: *Kapı gıcır gıcır ediyor.* ‖ Bir nesnenin çok iyi oğulup temizlendiğini belirtmek için kullanılır: *Yok Tevfik, der, şimdi gıcır gıcır temizledim, kirletemem!* (Y. Z. Ortaç). *Bu müddet zarfında tahtalar gıcır gıcır silinecek..* (R. N. Güntekin). ‖ Sıf. Tertemiz ve pırıl pırıl: *Dün gıcır gıcır ayakkabılarıyle çok şıktı.* (M)

GICIRTI i. (*gıcır*'dan *gıcır-tı*). Sert cisimlerin birbirine sürtünmesi sonucu çıkan ses: *Ok gıcırtısından kalkan sesinden / Dağlar seda verip seslenmelidir* (Köroğlu). *Evet işte o aralık hafif bir kapı gıcırtısı işitildi* (H. R. Gürpınar).

◆ **Gıcırtılı** sıf. Sürekli gıcırtı çıkaran: *Bir şey düşürmemeğe, bir şeye basmamağa ve çarpmamağa dikkat ederek ahşap ve gıcırtılı merdivenlerden çıktık* (R. H. Karay). [M]

GIÇAK, XI. yy.dan sonra doğu ülkelerinde çalınan bir çalgı adı. (Âlet dize veya yere dayanarak çalınır, üç telli ve yaylıdır. Anadolu'da *ıklığ* adı ile bilinir.) [M]

GIDA i. (ar. *ġadā*, kuşluk vakti yenen yemek'ten). Besleyici niteliği olan her çeşit yiyecek ve içecek: *Başka yerlerde süt, ekmekten üstün gıdadır* (B. Felek). *Parasız bir insanın iyi gıda alamaması çok normaldır.* (*Eşanl.* BESİN.) ‖ *Mec.* Ruhu veya zihni geliştirmeğe yardım eden şey: *Bu gizli genç toplulukların ilk gıdası, Namık Kemal'in vatan şiirleri, Vatan - Yahut - Silistre, Âkif Bey gibi piyesleri oldu* (Ş. S. Aydemir). *Musiki ruhun gıdasıdır.*

— İkt. *Gıda maddeleri sanayii,* değirmenler, makarna, et ve mamulleri, yağ ve peynir imalâthaneleri ile şeker v.b. gıda maddeleri fabrikaları gibi iktisadî birimlerden meydana gelen sanayi dalı. Bk. ANSİKL.

— Mus. *Gıdayı ruh* (ruhun gıdası), Şehzade Korkut'un (Bayezid II'nin oğlu) çaldığı sazın adı. ‖ Aynı şehzadenin bestelediği bir peşrevin adı.

— ANSİKL. Türkiye'de tarımsal *gıda* ürünleri üretimi bakımından zengin imkânlara sahip olmasına rağmen hayvansal gıda maddelerine fazla ilgi gösterilmemesi yüzünden sebze ve meyvelerin konserve olarak değerlendirilmesi oldukça geç başladı. İlk konserve fabrikası Selânik'te kuruldu (1904). Bunu İstanbul'da (1907) ve İzmir'de kurulan (1910) küçük tesisler takip etti. Geniş kapasiteli gıda sanayiinin kuruluşu 1926'ya kadar gecikti. Bu tarihlerde yabancı sermaye de Türkiye'de konserveciliğe ilgi göstermeğe başladı ve İtalyanlar Gebze'deki Bahçıvanlık okulu yakınında bir konserve fabrikası kurdular. Ancak, gelişme ağır bir seyir takip etti. 1948'de sadece 8 konserve fabrikası faaliyette bulunuyordu; bu sayı 1960'ta 44'e yükseldi.

Gıda maddelerinin muhafazası, tazeliğini kaybetmeden uzak pazarlara sevki ve özellikle yurt dışında değerlendirilebilmesi bakımından önemli olan soğuk hava depolarının kurulması, frigorifik araçlar edinilmesi de aynı şekilde gecikti. İlk soğuk hava deposu İngilizler tarafından İzmir'de kuruldu (1904). Bomonti Bira fabrikasının İstanbul'da kurduğu soğuk hava deposu Türkiye'deki ikinci tesis oldu (1905). İlk büyük soğuk hava deposunu İştanbul mezbahası kurdu (1926). Daha sonraki devrelerde gıda stoku ihtiyacının baskısıyle soğuk hava depolarının birçok illere, hattâ gıda sanayiinin gelişme gösterdiği bazı ilçelere kadar yayıldığı görüldü. 1960'tan sonraki devrede ko-

nu iktisadî kalkınma planı çerçevesi içinde ve gıda maddeleri üretimi için tespit edilen hedeflere bağlı olarak ele alındı.

Frigorifik kamyonlarla taze sebze ve meyve nakli ancak 1960 sonrasında gerçekleştirilebildi. Bu ihtiyaç, özellikle Avrupa ülkelerine mal satabilme imkânlarının doğması sebebiyle duyuldu. Küçük bir filo ile yapılan bu işte komşu avrupa ülkeleriyle işbirliği yapılması planlandı ve Bulgaristan ile böyle bir işbirliğine girişildi.

Gıda maddeleri sanayiinin Türkiye'de önemli bir yeri vardır. 1964 Sanayi ve İşyerleri sayımına göre ülkede 15 473 sanayi kuruluşu (içki ve tütün dışında) tespit edildi. Bu arada Devlet İstatistik enstitüsünün sekiz ilde gıda konusundaki tüketici harcamalar hakkında yaptığı anket, bu sanayinin muhtemel gelişme yönleri bakımından aydınlatıcı oldu. Buna göre kişi başına gıda harcamaları genel harcamaların yüzde 36,9'unu teşkil ediyor, bunun yüzde 59,3'ü gıda sanayii ürünlerine, yüzde 22,3'ü taze sebze ve meyvelere, yüzde 18,4'ü de gıda sanayii dışındaki ürünlere gidiyordu. Un, makarna, peynir ve hayvansal yağ üretimi ülke talebini karşılamaktadır. Bunun dışında pamuk ve çiçek yağları, diğer bir terimle bitkisel yağ üreten İstanbul, Adana ve Batı Anadolu gibi bölgelerde imalât yerleri vardır. Bundan başka zeytinyağı içeride tüketildiği gibi dışarıya da satılmaktadır. Üretimi 1968 yılında 4,5 milyon tona yaklaşan sütün büyük bölümü, henüz pastörize edilmeğe başlanmamıştı. Ayrıca süt tozu tüketimi de azdır. 1963 - 1967 Yılları arasında süt sanayiine 62 200 000 liralık yatırım yapıldı. 1967 Yılında süt mamullerinin üretim durumu şöyleydi: yoğurt 800 252 ton, tereyağı 101 500 ton, beyaz peynir 93 350 ton, kaşer 22 000 ton, pastörize süt 26 000 ton ve süt tozu 460 ton.

Öte yandan ülkede gelişebilecek en uygun sanayi dalı konservecilik koludur. 1955'te de 7 milyon kutu olarak bilinen üretim 1967'de 10 milyon kutuya yaklaştı. Bu sanayi dalının 1967 yılı üretimi dökümü ton olarak şöyle sıralanabilir: sebze konserveleri 9 470, salça konserveleri 1 421, marmelat 271, hazır yemekler 1 015, reçel 2 198, turşu 710, balık konserveleri 2 638.

Et ve balık üretimini de artırmak yolunda çabalar harcandı. 1967 Yılında et üretimi 666 000 ton, fert başına düşen et miktarı 19,7 kg idi (bk. ET). Et mamullerinden sucuk üretimi 6 400 ton, tüketimi ise 4 900 ton, pastırmanın üretim ve tüketim miktarı 5 200 ton, sosis ve salamın da üretim ve tüketimi 570 tondur.

Aynı sanayi dalı içinde tütün ve içki sanayiinin de önemli yeri vardır. Ülke sigara üretimi imalât kapasitesi zorlanarak 36 000 tona çıkarıldı.

İçki sanayiinde ise alkollü içki üretimi önde gelmektedir. Bunlar Tekel idaresi tarafından üretilmektedir. 1969 Yılında 40 milyon litre bira, 34 milyon litre şarap, 15 milyon litre rakı, 8 milyon likör ve benzeri içkiler imal edildi.

◆ **Gıdaî** sıf. *Esk.* Gıda ile ilgili.

◆ **Gıdalı** sıf. Besleyici niteliği olan, besinli: *Bu hastalıktan kurtulmak için gıdalı yiyecekler gerekli.*

◆ **Gıdasız** sıf. Besinsiz. (M)

GIDAKLAMAK geçz. f. (onomatope *gıdak*'tan *gıdak-la-mak*). [Tavuk için] Yumurtladıktan sonra bağırmak: *Birkaç ev ötede, bir tavuk gıdaklıyor, bir horoz da ona yardım ediyor, sanki dem tutuyor* (M. Ş. Esendal). [M]

GIDASIZLIK i. (*gıdasız*'dan *gıdasız-lık*). İyi gıda alamama veya gıdasız kalma durumu: *Gıdasızlıktan ölmese bile bir solucan haline geliverir günün birinde* (S. F. Abasıyanık). [M]

GIDIK i. (onomatope). Birinin vücuduna bir anlık dokunuş. ‖ Gıdıklayan insanın o anda çıkardığı ses. ‖ *Gıdık almak,* gıdıklama işine tepki göstermek: *Ayağımın altından hiç gıdık almam.* (M)

GIDIK veya **GIDI** i. Çene altındaki etli kısım, gerdan (çocuklar için kullanılır). [M]

GIDIKLAMAK geçl. f. (*gıdık*'tan *gıdık-lamak*). Vücudunun bazı yerlerine dokunarak birinde gülme veya ürperme duygusu uyandırmak: *Kâh yerden aldığı bir diken veya saman çöpü ile kızcağızın ensesine dokunuyor, kâh parmaklarının ucu ile çıplak tabanını gıdıklamağa çalışıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu).

«Gılgamış Destanı» operasından bir sahne Devlet operası, Ankara

◆ **Gıdıklama** i. Gıdıklamak eylemi.

◆ **Gıdıklanma** i. Gıdıklanmak eylemi: *Efendim hayatımda gıdıklanma nedir bilmem* (B. Felek).

◆ **Gıdıklanmak** geçz. f. Gıdıklamak eylemine konu olmak. ‖ Dönşl. f. Dokunulduğu zaman gülme veya ürperme duymak. (M)

GIFAR, Meaddî (İsmailî) koluna bağlı arap aşireti. Hüzeyliler ile soy yakınlığı vardır. Hicaz'da otururlardı. İslâm dinini kabul ettiler (629). Halid bin Velid kumandasında Mekke fethine katıldılar. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Ebubekir'i halife olarak tanıdılar. Ayaklanan birçok kabileye karşı halife Ebubekir kumandası altında birleşerek savaşa girdiler. (M)

GIGI i. (çocuk dilinden). Çene altı. (M)

GIK i. (onomatope). [Yalnız *gık dedirtmemek* ve *gık demek* (*dememek, diyememek*) deyimlerinde geçer.] *Gık dedirtmemek,* birine hiç itiraz edemeyeceği şekilde baskı yapmak: *Ah ben hükûmette olsam size gık dedirtmem* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Gık demek,* bir şeyden bıkmak, usanç getirmek. Şikâyet etmek: *Fakat gık demeğe imkân var mı?* (H. R. Gürpınar). ‖ *Gık dememek* (veya *diyememek*), hiç ses çıkarmamak, itiraz etmemek: *Gördün mü adamı? İstediğine sopa çeker, istediğini sürer, dünyanın anasını ağlatır, gene kimse gık diyemez* (H. E. Adıvar). [M]

GIL i. (ar. *ġıll*). *Esk.* Gizli kin, düşmanlık. ‖ *Gıll ü gış.* Bk. GILLÜGIŞ. (M)

—GIL, —GİL ek. (esk. türk. *—gıl, —gil*). *Esk.* Eski Türkçede ve Anadolu Türkçesinde tekil ikinci şahıs emir eki olarak kullanılmıştır: *Al-gıl, git-gil.* Bk. EMİR. (M)

GILADORA i. Denizc. Ticaret gemilerinde yük ambarlarının, baş ve geri tarafına, alabandaya yakın olan bölüm, çok kere buralara yolcu alınır. (M)

GILAF i. (ar. *ġılāf*). *Esk.* Kılıf, kın, koruyucu tabaka, zar. ‖ *Gılâf-ı seyf,* kılıç kını.

— Anat. *Esk.* Dölyolu. ‖ *Gılâf-ı adalât,* kas kılıfı. ‖ *Gılâf-ı bızır,* klitoris kılıfı. ‖ *Gılâf-ül-kalb,* yürek dış zarı. ‖ *Gılâf-ı veterî,* kiriş kılıfı.

— Bot. *Esk. Gılâf-ı dahilî-i semer,* meyve iç kılıfı. ‖ *Gılâf-ı haricî-i semer,* meyve dış kılıfı. ‖ *Gılâf-ı mutavassıt-ı semer,* meyve orta kılıfı.

— Patol. *Esk. Gılâf-ı veterî iltihabı,* kiriş kılıfı iltihabı. ‖ *Gılâf-ı veterî istishası,* kiriş kılıfı şişkinliği. (M)

GILDIRGIÇ i. Ciltc. Kitapların kenarlarını düzeltmek için kullanılan rende biçiminde kesici âlet. (M)

GILDIR GILDIR zf. (onomatope). Durmadan dönen veya çalışan nesneler için kullanılır: *Dolap gıldır gıldır dönüyordu.* (M)

Gılgamış Destanı (*Sha Nagba İmuru* [Her Şeyi Görmüş Olan]), eski mezopotamya destanı. Babilliler ve Asurlular bu destanı ilk kelimeleriyle adlandırdılar: *Sha Nagba İmuru,* her şeyi görüp bilen bu bilgiç insan, Babil'in güney bölgesinde çok eski bir şehrin, Uruk'un kralı olarak tasavvur edilen Gılgamış'tır. Gılgamış yalnız mitolojik bir kahramana benzemez. İki ırmak vâdisinin güneyinde gerçek olarak hüküm sürdüğü sanılır. Papazların ve şairlerin yaratıcı çabaları krala, hiç şüphesiz, tamamen hayalî unsurlardan meydana gelen birçok kişisel özellik eklemişse de, destandaki birçok bölüm gerçekle ilgilidir. Bu destanın elimizde sümerlerce kaleme alınan (Akad menşeli de olmayan) bir şekli vardır. Bu ilk şekil babilli şairler tarafından birçok kere yeniden elden geçmiş ve değişikliğe uğratılmıştır. Sümerlerdeki eski şekline ait bölümler gibi, babil hanedanının ünlü çağına kadar giden (aşağı yukarı M.Ö. 1900 - 1600 yılları) Akadlardaki şekline ait bölümler de ele geçmiştir. Fakat bu destanın bütünüyle olmasa bile, en önemli bölümleriyle bugün okuyabildiğimiz metni, Asur kralı Asurbanipal'ın (M. Ö. 669-626) Ninova'daki ünlü kitaplığında bulunan suretinden alınmıştır. Bu kitaplık günümüzde Londra'da British museum'dadır.

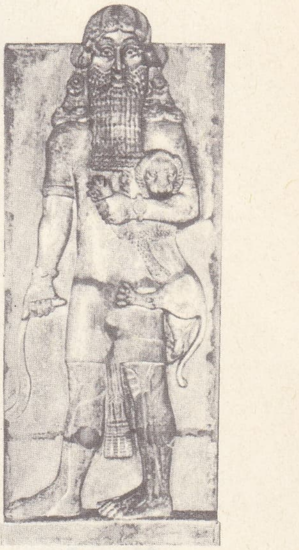

GILGAMIŞ
Louvre müzesi, Paris

Gılgamış Destanı'nda anlatılanların Herakles mitosu üstünde hayli etkisi olmuştur. Bu destanın hurri ve hitit dilinde çevirileri vardır, diğer Ön Asya dillerinde de çevirileri olduğu muhakkaktır. Bütün bunlar destanın eski Doğu halkları üstünde ne büyük etkisi olduğunu gösterir. Gılgamış, Uruk surlarının ve gök tanrısı Anu ile karısı Antum'un oturduğu ünlü Eanna tapınağının yapıcısıdır. Gılgamış hem insan, hem tanrıydı. Varlığının dörtte üçü tanrısaldı. Kral olarak, hayli sertti. Uruk yurttaşları prenslerinin bu sertliğinden şikâyetçiydiler. Bu yüzden tanrılara başvurdular. Onlar da tanrıça Aruru'dan ona haddini bildirecek güçte bir kahraman, bir kral sureti yaratmasını istediler. Tanrıça o zaman Enkidu adlı mitos kahramanını yarattı. Enkidu kırlarda dolaşıp, sürülerini çaldığı çobanlara işkence eden, insandan çok hayvana yakın, ilkel, vahşî biriydi. İnsanların sızlanmaları Gılgamış'ın kulağına kadar gitti. Gılgamış genç ve kanı kaynayan Enkidu'yu yola getirmek için bir kurnazlık düşündü. Ona güzel bir fahişe yolladı. Bu fahişe genç ve toy kahramanın gönlünü çeldi. Enkidu yedi gün yedi gece onunla kaldı, sonra da peşinden uysal uysal şehre indi. Başına gelecekleri biliyordu: bizzat kral, yani Gılgamış, günün birinde kendine hasım ve düşman olacaktı. Şehre girer girmez ona yiyecek ve içecek sundular. Vücudunu kaymakla ve değerli yağlarla ovdular. Artık çok medenî bir insan kılığına girmişti. Ama bu da Gılgamış'ı hoşnut etmeğe yetmedi. Bunun üzerine fahişe, kaba

«Gılgamış Destanı» hayvanlar hâkimi, Kargamış kabartmalarından

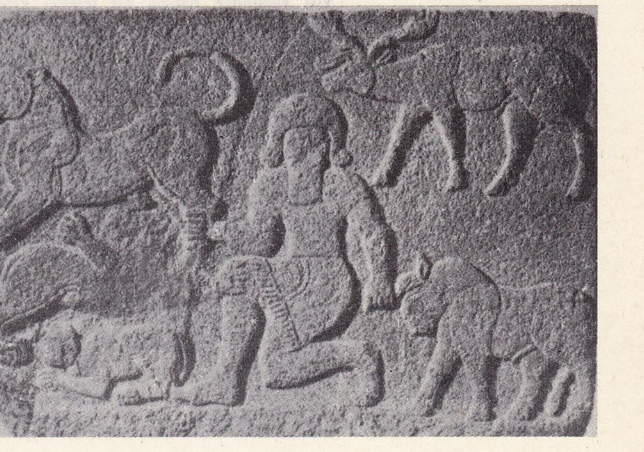

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

«Gılgamış Destanı» yukarıdan aşağıya: Gılgamış İki Boğayı Zaptederken; Destandan Bir Sahne; Çalgıcı Hayvanlar; Akrep Adamlar British museum, Londra

saba delikanlıya şehir hayatının bütün inceliklerini ve insan ahlâkını öğretti. Enkidu yaşayış tarzını baştan ayağa değiştirdi. Fakat ne Uruk'ta katıldığı şölenler, ne de sevişerek geçirdiği günler, ona kırlarda yaşadığı başıboş hayatı unutturabildi. Güneş tanrısı ona rüyasında kaç kere görünmüş, şimdi yaşadığı hayatın güzelliğini anlatmış ve bir gün Gılgamış'ın yakın dostu olacağını bildirmişti, ama, Enkidu gene de memnun değildi. Bir rüyasında da kendini yeraltı dünyasında görmüş ve sonunun yakın olduğunu anlamıştı. Tanrıların tasarladığına göre hasım olmaları gereken Enkidu ile Gılgamış birbirine çok bağlı iki dost oldular ve birlikte kahramanlıklar göstermek için gerekli silâhları edinmeğe koyuldular. Gılgamış, gücünü kaybetmemesi için, Enkidu'nun tanrıça İştar'ın yanına gitmemesini istiyordu. Tanrıça'nın kötü etkisi yüzünden başına bir felâket gelebilirdi. Tanrıça'nın evine girmesini engellemek için delikanlıyla tartıştı. Enkidu'yu kendinden daha güçlü olarak görmeliydi. Günün birinde Uruk krallığına geçeceğini alın yazısından okuduğunu söyleyerek delikanlıyı yüreklendirdi.

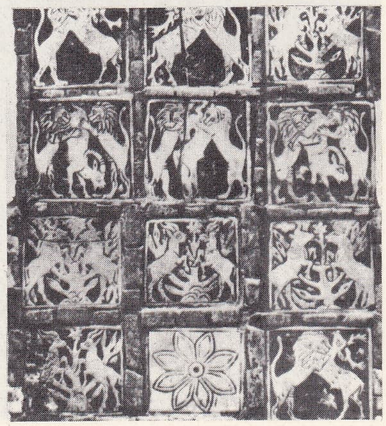

«Gılgamış Destanı» Boğuşan Hayvanlar Panosu British museum, Londra

Bunun üzerine iki dost, ilk maceralarına hazırlandılar. Enlil tarafından Sedir dağını korumak için görevlendirilen Humbaba devini öldüreceklerdi. Sesi kasırga gibi gürleyen, soluğu rüzgâr gibi esen korkunç bir devdi bu. Böylesine güç bir işe girişmeden iki arkadaş güneş tanrısı Şamaş'a dua ettiler ve kralın, tanrının rahibesi olan anasına gittiler. Gerçeği söylemek gerekirse Enkidu biraz korkmuştu ve böyle tehlikeli bir işe kalkışmaktan arkadaşını vaz geçirmeğe uğraştı, fakat Gılgamış Humbaba'yı öldürmeğe çoktan karar vermişti. Uruklu yurttaşları da korku içindeydi. Krallarını düşüncesinden caydırmağa çalıştılar. Şamaş'a son bir duadan sonra iki arkadaş lânetli devin oturduğu ormana doğru yollandılar. Devin sesinin gürleyişi Enkidu'yu çok korkuttu; telâşa kapılmış, eli ayağı kesilmiş, gövdesinde derman kalmamıştı. Enkidu olacağı önceden haber veren üç rüya gördü. Sonunda devle karşı karşıya geldiler. Onu öldürüp Uruk'a döndüler. Tanrıça İştar, Uruk'un kahraman kralına vuruldu. Onun hoşuna gitmeğe çalıştı. Ama kral büyük tanrıçanın tekliflerini reddetmekle kalmadı, üstelik ona hakaret ederek fahişe gibi yaşadığını, sefahate dalıp kendini insanlara, hattâ hayvanlara verişini yüzüne vurdu. Gazaba gelen tanrıça, tanrı Anu'ya, gördüğü hakaretin öcünü alabilecek kutsal bir boğa yaratması için yalvardı. Anu tanrıçanın duasını kabul etti. Boğa yeryüzüne indi. Fakat onu Enkidu karşıladı ve öldürdü. İştar yeniden gazaba geldi. Uruk şehri surlarının üstüne çıktı, krala lânetler yağdırıp, demediğini bırakmadı. Enkidu kesilmiş bir boğanın budunu kapıp, alay ederek tanrıçanın ayaklarına fırlattı. İki kahramanın şerefine yapılan şenliklerden sonra Enkidu geleceği haber veren rüyalarını yeniden görmeğe başladı. İki kahraman diğer «işler»ine giriştiler. Bunların sayısı tıpkı Herakles'inki gibi on iki taneydi. Fakat günün birinde Enkidu hastalandı ve kralın bütün uğraşmalarına rağmen öldü. Gılgamış umutsuzluk içinde eşi bulunmaz arkadaşının cenazesinde ağıtlar yaktı. Kendisinin de öleceğini biliyordu. Fakat Tanrılar ve Tufan'ın kahramanı Utnapiştim gibi ölümsüzlüğü hak edebileceğini umuyordu. Bunun için de bizzat kahramanın yanına gidip, ondan akıl danışmağa karar verdi.

Destanın bundan sonraki bölümünde kralın, Utnapiştim'in Mutlular adasındaki evine gitmek için yaptığı uzun ve yorucu yolculuk anlatılır: kral yüksek dağları aşar, gece gibi karanlık yerlerden geçer, sonunda, ağaçlarından yemiş yerine değerli taşlar sarkan güzel bir bahçeye varır. Orada oturan Siduri, yolculuğuna devam etmesi için gerekli bilgileri ona verir. Gılgamış o güne kadar kimsenin sağ çıkamadığı ölüm denizini geçecektir. Bunu öğrendiği halde kumsalda onu karşı kıyıya geçirecek olan kayıkçı Ur-Şanabi'yi bulur. Kayıkçı onu kayığına bindirir. Yolculuk bir buçuk ay sürer. Nihayet kayık, nehirlerin denize döküldüğü yerde Mutlular adasına yanaşır. Gılgamış orada Utnapiştim ile karısına rastlar ve ondan ölümsüzlüğü nasıl elde ettiğini sorar. O da Şuruppak'ta oturduğu çağdan başlayıp hikâyesini anlatmağa başlar. Tanrıların tufan ile insanları nasıl yok etmeğe karar verdiklerini anlatır. O zaman Ea, tanrıların bu tasavvurunu ona bildirmiş, içine bütün ailesini, hayvanları ve bitkileri alabilecek bir gemi yapmasını buyurmuştu. Utnapiştim gemisini yapmıştı. Geminin içi yedi bölmeydi. Su geçirmemesi için gemiyi ziftle sıvamıştı. Neyi var, neyi yoksa gemiye doldurmuş, bütün yaşayan varlıkları, ailesini ve zanaatkârları içeri sokmuştu. Ardından korkunç bir fırtına sökün etmiş, yağmur başlamış, yıldırımlar ve şimşekler sanki kudurmuştu. Bütün evreni zifir gibi karanlıklar kaplamıştı. Bu durumdan tanrılar bile ürkmüş, Göğün altına köpekler gibi sinmişlerdi. Hepsi ağlıyordu. İnsan neslinin tükeneceğinden korkan İştar, bu çok sert cezayı kaldırması için Enlil'e başvurmuştu. Yedi gün, yedi gece geçmiş, kaynayıp köpüren ortalık nihayet durulmuştu. Sular çekilince, Utnapiştim'in gemisi. Nisir dağının tepesinde kalmıştı. Kahraman altı gün sonra gemisinden bir güvercin, ardından bir kırlangıç, onun da ardından bir karga uçurmuştu. Kuşların hiç biri geri dönmemiş, Utnapiştim bundan, adanın su yüzüne yeni çıktığı sonucuna varmıştı. O zaman gemiden dışarı çıkmış, tanrılara adakta bulunmuş ve dua etmişti. Tanrılar bir bir gelmişlerdi ama daha öfkeleri geçmemişti. Enlil, onları yumuşatmak için Utnapiştim ile barışmış, onu takdis etmiş ve hem kendisine, hem de karısına ölümsüzlük bağışlamıştı. Utnapiştim, başından geçenleri anlattıktan sonra, Gılgamış'a ölümsüzlüğe nasıl kavuşabileceğini anlatır. Gılgamış, sevincinden altı gece uyumaz. Şehre dönme zamanı gelmiştir. Denizin dibinde sonsuz hayatın sırrını taşıyan otun yerini Utnapiştim'den öğrenen Gılgamış, dönüşünde denizin dibine dalar ve otu koparır. Ama yıkanmak için bir kaynağa girdiğinde deliklerden ansızın çıkan bir yılan, otu kaptığı gibi kaçar. Kral hüngür hüngür ağlar. Otla birlikte ebedî gençlik de kaybolup gitmiştir. Uruk'a döner. Artık tek avuntusu ölü arkadaşının ruhuyle yaptığı konuşmalardır. Yeraltı dünyası tanrısı Nergal'ın özel izniyle Enkidu'nun ruhu yeryüzüne dönebilmiştir. Gılgamış ona öbür dünya ve diğer meseleler hakkında bin bir soru sorar. Destan işte bu sorulardan meydana gelen ikinci koşma ile sona erer.

Tufan hikâyesi on birinci bölümdedir. Eski Yunan'da Herakles mitosu ve bu mitos kahramanının işleriyle yakından ilişkisi gözden kaçmayan bu şiir, temelinde insanoğlu için ölümsüzlüğün mümkün olamayacağı temasını işler. Tek bir kahraman ölümsüzlüğü sağlamış fakat bunun için büyük Tufan gerekmiştir. Oysa bunun da tekrarına artık imkân yoktur. Çünkü tanrılar artık insanlığı aynı cezaya çarptırmamağa karar vermişlerdir. Eğer insanlık günah işlerse, ceza olarak ona aslanlar, yırtıcı hayvanlar, diğer âfetler gönderilecek, fakat bir daha tufan olmayacaktır.

Gılgamış destanının metni Thompson tarafından yayımlandı: *The Epic of Gilgamish* (Oxford, 1930). Schott tarafından Almanca'ya (*Das Gilgamesh-Epos* [Leipzig 1934]), Contenan tarafından Fransızcaya (*Epopée de Gilgamesh* [Paris, 1939]) çevrilen destanın tenkitli türkçe tercümesi Landsberger'in bir giriş yazısıyle birlikte Muzaffer Ramazanoğlu tarafından yayımlandı.

● Gılgamış destanı tiyatro alanında bazı yeni eserlere konu oldu. Eserden faydalanarak Orhan Asena'nın yazdığı *Tanrılar ve İnsanlar*, Devlet tiyatrosu tarafından sahneye kondu (1959). Bu temsilin sahne müziğini hazırlayan Nevit Kodallı, daha sonra *Gılgamış* adlı bir opera besteledi (1963). Gılgamış operası 1965'te Devlet operasında temsil edildi. (LM)

GILLÜGIŞ veya **GILLIGIŞ** bls. i. (ar. *ġıll*, düşmanlık ve *ġışş*, hile> *ġıll ü ġışş*'dan). Hile, kin, düşmanlık: *İşte fuhşun en ziyade gıllügıştan azâde görünen bir siması daha* (Ahmed Rasim).

◆ **Gıllügışlı** blş. sıf. *Esk.* Gizli maksatlı ve kandırıcı: *Ben de sonra tahvil-i lisan eyledim, gıllügışlı sözler söyledim* (Cevdet Paşa).

◆ **Gıllügışsız** blş sıf. *Esk.* Aldatıcı, kandırıcı olmayan. (M)

GILMAN çoğl. i. (ar. *ġulām*'dan *ġılmān*). *Esk.* Delikanlılar, gençler. Cennette hizmet gören delikanlılar. ‖ Köleler, tutsaklar. ‖ *Esk. Gılman-ı cennet*, cennetteki uşaklar, hizmetkârlar. ‖ *Gılman u cevârî*, köleler ve cariyeler. ‖ *Hûr ü gılman*, cennetteki huriler ve gılmanlar.

— Teşk. tar. Yeniçeri kapıkulu ocağına yeni giren gençlere verilen ad. ‖ *Gılmanı bağçe-i Edirne*, osmanlı sarayında Edirne bahçesi oğlanları. ‖ *Gılmanı bahçe-i Gelibolu*, osmanlı sarayında Gelibolu bahçesi oğlanları. ‖ *Gılman-ı bağçe-i hassa*, osmanlı sarayında has bahçe oğlanları. ‖ *Gılman-ı acemiyan-ı İstanbul*, Kapıkulu ocaklarına kaynak teşkil etmek amacıyle İstanbul'da kurulmuş bulunan acemi ocaklarındaki acemi oğlanları. ‖ *Gılman-ı Enderun*, Yenisaray (Topkapı) iç oğlanları. (*Gılman-ı hassa* veya *gılmanı sarayı âmire* de denirdi). Bk. ANSIKL.

Foto. Histoire de l'Humanité

— ANSİKL. *Gılman-ı Enderun,* gördükleri hizmet bakımından başka başka odalara ayrılmıştı. Bu odalar derecelerine göre: 1. Has oda, 2. Hazine odası; 3. Seferli odası; 4. Kiler odası; 5. Doğancı koğuşu; 6. Büyük ve küçük odalardı. Büyük ve küçük oda gılmanları dolama giydiklerinden bunlara *dolamalı,* diğer odalar gılmanları da kaftan giydikleri için bunlara da *kaftanlı* denirdi.

Bu altı odadaki iç oğlanlarının derece ve mevkileri birbirlerinden farklı olduğu gibi hizmetleri ve maaş miktarları da değişikti. Hepsi Enderunu Hümayun denilen ve sarayın Babüssaade'den içeride bulunan kısmında hizmet ederlerdi. Bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecekleri ile her türlü ihtiyaçları saray tarafından sağlanırdı. Sarayın enderun kısmına ait iç ve dış tayinler, padişah tarafından yapılırdı. Terfileri de, açık olduğu zaman odaların en kıdemlilerinin bir derece üst odaya geçmeleri şeklinde uygulanırdı. (M)

GILZAİLER, bir afgan aşireti. Gazne çevresinde Veziristan ile Host arasındaki bölgede, Tarnak, Argandab ve Argasan vâdilerinin üst kısımlarında otururlar. Birçok kolları olan Gılzaîlerin çoğu göçebedir. Kışın Gomal vâdisini takibederek İndus ovasına iner, yazın gene dağlara çekilirler. Bir kısmı da Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde ticaret yapar. Paşto dilini konuşan bu aşiretin aslı belli değildir. Çeşitli ırkların karışmasından meydana geldiği sanılmaktadır.

Gılzaîler Hindistan'da XV. ve XVI. yy.dan itibaren ortaya çıktı. XVII yy. başlarında başkanları Mir Veys'in yönetimi altında, Delhi hükümdarı Âlâm I ile beraber, İran yönetimine karşı bazı entrikalara giriştiler. Bunun sonucu Mir Veys tutuklanarak Isfahan'a gönderildi. Bir süre sonra Mir Veys, Şah Hüseyin'in güvenini kazandı, hacca gitmek ve oradan da Kandahar'a dönmek iznini aldı. Kandahar'a geldikten sonra bir tertip kurarak Gurgin Hanı öldürdü. Gılzaîler ayaklanarak Kandahar'a hâkim oldular. Kısa bir süre sonra Mir Veys öldü (1715). Yerine kardeşi Abdülaziz geçmek istedi fakat, Mir Veys'in oğlu Mahmud onu öldürüp hükümdarlığını ilân etti. Sonra İran üzerine yürüdü. Hiç bir direnme ile karşılaşmadan Kirman'ı ele geçirdi (1720). Ancak Lutf Ali Han, Gılzaîleri Kirman'dan çıkarttı. Mahmud bir yıl sonra Beluç ve Abdalîlerin de yardımıyle yeniden İran'a girdi. Kirman ve Yezd şehirlerini aldı. Gulnâbâd'dan iran ordusunu çıkardı. Isfahan'ı kuşattıysa da hemen netice alamadı. Altı ay sonra yaptığı ikinci kuşatma sonucu Isfahan düştü ve Şah Hüseyin tahtından feragat ederek yerini Mahmud'a bıraktı (1722). Delirerek ölen Mahmud'un yerine Eşref geçti (1725). Nadir Şah, Murça - Hurt ve Damgan zaferleriyle İran'da Gılzaî hâkimiyetine son verdi. Eşref öldürüldü ve aşiret mensuplarından çok az kişi kendi yurtlarına dönebildi.

Nadir Şah Gılzaîleri kaldıkları yerden çıkartarak Herat'a sürdü. Ancak aşiret mensuplarından bir kısmı Gazne'ye bir kısmı da Kâbil'e yerleştiler.

Gılzaîler Timur'un ölümünden sonra Şah Suça tarafını tutarak Kâbil'i alışında kendisine yardımcı oldular. 1880'de Kandahar'dan Kâbil'e yürüyen bir ingiliz birliğiyle çarpıştılar fakat, başarı kazanamadılar. Son olarak 1886'da Emir Abdurrahman'a karşı ayaklandılarsa da isyan bastırıldı. (M)

GILZET i. (ar. *ġılzet*). *Esk.* Kabalık, çirkinlik: *Kalplerinde adalet hissinden doğma bir isyandan ziyade kıskançlıktan vücuda gelen bir gayz ve gılzet...* (H. E. Adıvar). ‖ Kalınlık, sıklık. ‖ *Gılzet-i kumaş,* kumas kalınlığı. ‖ *Gılzet-i mizâç,* huy sertliği. ‖ *Gılzet-i zihnî,* akıl yokluğu, kalın kafalılık. (M)

GIMD i. (ar. *ġımd*). *Esk.* Kın, kılıf: *Gımd-ı seyf,* kılıç kını. ‖ Bazı meyve ve sebzelerin kabuğu. (M)

GINA i. (ar. *ġınā*). *Esk.* Şarkı, ezgi.

— Mus. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Zikir sırasında aşk ve şevki artırmak maksadıyle yapılan terennüm. (Türk halk musikisindeki uzun havaları andırır. Özelliği, usulsüz olmasıdır.)

— ANSİKL. Mus. *Gına,* İslâmdan önce de vardı. *Gayna* denilen kadın okuyuculara özgü bir işti. Bizans'tan ve İran'dan gelenlerin geldikleri yerin diliyle şarkı söyledikleri de olurdu.

İslâm dünyasında bütün şarkılar, besteler tek seslidir; sadece melodiye dayanır; armoni yoktur. Yatay bir çizgi üzerindedir; fakat ritimlidir. Batıda ise, doğu müziğinde bulunmayan armoni vardı. Müzikte akorlar dikeydir. İslâm musikisinde motiflerin arasında bestecinin bestesine göre bağlama ve ayırma melodileri bulunur. Her motif özel bir makama dayanır. Bu makamların çoğu eskiden kalmadır, sonradan pek az makam eklenmiştir. Doğuda müzik, yaratıcı olmaktan çok, gelenekseldir. Makamlarda def, davul, çenk, gerektiğinde el çırpma ile ritm sağlanır. Sonraları, özellikle mevlevî tekkelerinde kudüm kullanıldı. Gına, insan sesi ve âletlerle yapıldığı gibi, raks ile de yapılırdı. Türklerde musiki Arap - İran etkisindedir. Gına'nın Türkçe karşılığı *ır, yır*'dır. Bazı türk kaynaklarında ırlar, halk türküsü veya sözle söylenilenler için kullanılmıştır. Halk türkülerinde uzun havalar, gına sayılabilir. Uzun hava, genellikle sazdan ayrı söylenir. Türçede de gına karşılığı olarak *ezgi, ağız, türkü* ve *şarkı* sözcükleri, bir fark gözetilmeden kullanıldı.

İslâmiyetin ilk yıllarında şarkı ve musiki dinlemenin caiz olup olmadığı fakihler arasında uzun boylu tartışmalara yolaçtı. Kur'an'ın güzel sesle okunmasıyle din dışı musikinin ayrı ayrı şeyler olduğu iddia edildi. İbn Kuteybe, Kur'anı güzel sesle okumakla şarkı söylemek arasında gerçekte bir fark olmadığını belirtti. Nakşibendî tarikatı dışında bütün tekkeler semaa ve raksa yer verdi.

Gına tasavvufta zikr sırasında aşk ve coşkuyu artırmak düşüncesiyle ilâhi okumaya denir. Ezgi anlamına gelen gına, Kur'an'da geçmez.

◆ **Gınaî** sıf. *Esk.* Bk. LİRİK. (M)

GINÂ i. (ar. *ġınā* veya *ġanā*). *Esk.* Zenginlik: *İman ile din akçedir erbab-ı gınâda / Namus u hamiyyet sözü kaldı fukarada* (Ziya Paşa). ‖ Usanç, bıkma.

— ÇEŞ. DEY. *Gınâ gelmek,* usanmak, bıkmak: *Hep aynı şeyleri dinlemekten gına geldi.* ‖ *Gınâ getirmek,* bıkmak: *İmam bile Tevfik, Rabia masalından bıkmış, gına getirmişti* (H.E. Adıvar). [M]

GIPTA veya **GIBTA** i. (ar. *ġıbṭa*). [Birinin iyi durumunu] Kıskanmadan kendi için de dileme, imrenme: *Bunları söylerken tavrında bir kalenderlikten ziyade bir irade, birçok büyük ve düşünceli adamları gıptaya sevkedecek bir irade görünüyordu* (Sabahatin Ali). *Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri, / Hepsi der: «Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?»* (Yahya Kemal). ‖ *Gıpta etmek,* imrenmek, özenmek: *Mamafih ben onda yine gıpta edecek bir mazhariyet buldum* (Hüseyin Cahit). *Avrupa şehirlerinin gıpta ettikleri Rio'yu yapan mühendisler henüz yaşarken* (F. R. Atay).

— *Esk.* *Gıbta-âver* ve *gıbta-efzâ,* imrendiren. ‖ *Gıbta-fermâ,* gıpta veren, imrendiren. ‖ *Gıbta-keş,* gıpta eden, imrenen. ‖ *Gıbta-resân,* gıpta verici, gıpta uyandıran: *Zemzeme-i emvâcına gıbta-resân olacak âheng-i hazin ile* (Recaizade Ekrem). ‖ *Gıbta-zen,* imrenen, özenen: *Elhak o sühan güzel sühandır, / Nef'i dahi ona gıbta-zendir* (Ziya Paşa). [M]

GIR i. (onomatope). [*Gır geçmek, gır kaynatmak* deyimlerinde kullanılır] *Argo.* *Gır geçmek,* dikkat etmemek, aklını vermemek. ‖ *Gır kaynatmak,* iş yapmayıp gevezelik etmek. (M)

GIRADİN veya **GRADİN** i. Denizc. *Gıradin halatı,* yelkenleri yırtılmaktan korumak için kenarlarına çepeçevre dikilen bitki veya telden yapılan halat. (Yelkenler üzerindeki miyama kamçıları, morize halatları, Torsolom palangaları ve uskotalar bu kenar halatının üzerine yapılan ve *pata* denilen halattan matafiyonlara bağlanır. Ayrıca tentelerin veya diğer branda örtülerin etrafına çevrilen bitkisel halata da gradin halatı denir.) [M]

GIRBÂL i. (ar. *ġırbāl*). *Esk.* Eleğin daha iri deliklisi, kalbur. ‖ *Gırbâl-üş-şekl* veya *gırbâliyy-üş-şekl,* kalbur gibi delikli olan.

◆ **Gırbâlî** sıf. *Esk.* Kalbur biçiminde, gözenekleri olan. (M)

GIRCALA i. Denizc. İki, üç, dört kollu kendirden yapılmış, katranlanmış kalın sicim; facuna, bağ, pıyan yapmakta kullanılır. (M)

GIRGIR zf. (onomatope *gır*'dan). Sürekli ve usandırıcı kalın sesleri belirtmek için kullanılır.

◆ **i.** Suyu azar azar akıtan süzgeçli testi: *Kapağı üzerine tülbent örtülü zarif bir gırgır testi* (Ahmed Rasim). [Bk. GARGAR.] ‖ Mekanik düzenekli süpürme aygıtı.

— DEY. *(Birini) Gırgıra almak* veya *(biriyle) gırgır geçmek. Argo.* Biriyle alay etmek.

— Balıkç. Açık denizde, iki tekneden, çevirme suretiyle denize atılıp çekilen büyük ağ. (Eskiden iki alamana kayığı kullanılırdı, bugün kayıklardan birinin yerini balıkçı motoru almıştır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Balıkç. *Gırgır* genellikle su yüzüne yakın dolaşan çiroz, kolyos, palamut, levrek, torik, lüfer, istavrit gibi balıkları tutmağa yarar. Gırgırın uzunluğu 100-150, genişliği orta kısımda 25, uçlarda 15 kulaç kadardır. Ağın üst kenarındaki mantarlı halata *mantar yaka,* alt kenarındaki kurşunlu halata *kurşun yaka* denir.

Gırgırın bir ucu tarata motoruyle, diğer ucu alamana kayığıyle çekilir. Açık denizde balık çevrildikten sonra, ağın alt kenarındaki 3-4 m aralıklı halkalara bağlı *istinga halatı* çekilerek ağ altından torba gibi büzülür; bu kocaman torbanın içinde kalan balıklar kakıç, kepçe veya vinçli kepçe ile toplanır. (M)

GIRIL GIRIL zf. (onomatope). Sert bir ses çıkararak. ‖ *Gırıl gırıl işlemek* (veya *çalışmak*), sürekli çalışmak: *Gırıl gırıl işleyen vinçlere, üstleri yazılı can kurtaran simitlerine, kurutulacak çamaşırlar gibi iplere asılı sandallara...* (R. H. Karay). [M]

GIRİV i. (fars. *ġirivîden,* bağırmak'tan *ġırîv*). *Esk.* Bağırma, çığlık, feryat: *Duman, ziyâ, dağılan sayhalar, düşen dizler, / Gırîv-i mevt ile doldursun ufk-ı ârâmı* (A. Hâşim). ‖ *Gırîv-i şâdî,* sevinç bağırtıları.

◆ **Girivan** veya **gırîvende** sıf. *Esk.* Bağırıp çağıran. (M)

GIRLA zf. (onomatope *gır*'dan). Teklz. Alabildiğine, çok fazla. (M)

GIRNATA. Bk. GRANADA.

GIRRA veya **GIRRE** sıf. (ar. *ġurūr*'dan *ġırra* veya *ġırre*). *Esk.* Gururlu, övüngen, kendini beğenmiş. (M)

GIRRET i. (ar. *ġırret*). *Esk.* İhmal, dikkatsizlik. (M)

GIRT i. (onomatope). Kalın veya sert bir nesnenin kesilirken çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır.

◆ **Gırt gırt** zf. Gırt gırt sesi çıkararak: *Kartonu gırt gırt kesti.* (M)

GIRTLAK i. (onomatope *gırt* > *gırt-la-mak*'tan *gırt-la-k*). Nefes borusunun üst kısmı: *Birkaç kere daha gayret etti, fakat bu sefer de gırtlağından ancak anlaşılmaz birkaç ses fırladı* (Sabahattin Ali). *Bir müddet sonra gırtlağım büsbütün kurudu; fakat bayılmamıştım, etrafımda olan biten her şeyi görüyordum* (R. H. Karay). ‖ *Mec.* Yeme içme: *Her şeyinden kesinti yapar, ama gırtlağından kesmez.*

— ÇEŞ. DEY. *Gırtlak gırtlağa gelmek,* iyice döğüşmek: *Saatlerce süren sert tartışmaların sonunda gırtlak gırtlağa geldiler.* ‖ *(Birinin) Gırtlağına basmak,* (birini) bir şey

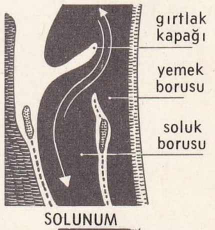

SOLUNUM

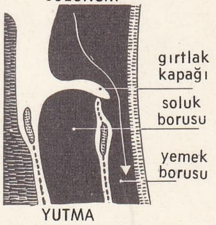

YUTMA
gırtlak kapağı

ÖNDEN GÖRÜNÜŞ YANDAN GÖRÜNÜŞ **gırtlak**

yapmağa zorlamak. || *Gırtlağına düşkün,* çok yiyip içen. || *Gırtlağına kadar,* çok fazla: *Ben de beklemedim ama, battım gırtlağıma kadar bu işlere* (Kemal Tahir). *Gırtlağına kadar borcu var.*

— Anat. Solunum yolları üzerinde, yutakla soluk borusu arasında bulunan ses organı. || *Gırtlak atardamarları,* gırtlağın her iki yanındaki üçer tane atardamarın adı. || *Gırtlak dili,* gırtlağın, iki alt ses teli arasında kalan kısmı. (Gırtlak dilinin şekli ve büyüklüğü, alt ses tellerinin ayrık, yaklaşık veya gergin oluşuna göre değişir.) || *Gırtlak kapağı,* dil tabanının biraz altında, gırtlağın üst kısmında bulunan, telsel-kıkırdaktan hareketli kapakçık. (Gırtlak kapağı, yutma sırasında solunum yolunu kapar.) [Bk. ANSİKL.] || *Gırtlak sinirleri,* gırtlaktan geçen sinirler. (İki tanedir: *gırtlak üst siniri,* akciğer-mide sinirinin bir dalıdır; bundan ayrılan bir dal *gırtlak dış siniri* adını alır; *gırtlak alt siniri,* akciğer-mide siniriyle birlikte bulunan omurilik sinirinin iç dalından türer.)

— Patol. Bk. ANSİKL. || *Gırtlak dili iltihabı,* alt ses tellerinin iltihaplanması. || *Gırtlak kanserleri.* Bk. ANSİKL. || *Gırtlak kapağı iltihabı.* Bk. ANSİKL.

— Ted. *Gırtlak borusu,* boğulmuş kimselerin, görünüşte ölü doğmuş çocukların akciğerine hava üflemeğe yarayan boru.

— Zool. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Gırtlak,* boynun ön tarafında dil kemiğinin altında bulunan içi boş bir organdır. Soluk verirken dışarı çıkan hava bu organdan geçer ve ses aygıtını harekete getirir. Gırtlak hareketlidir; normal olarak yutma, seslenme ve öksürme sırasında kıpırdar. Hacmi yaşa ve cinsiyete göre değişir. Gırtlak boşluğunda şu organlar yer alır: *gırtlak dili üst boşluğu,* çevresi ses telleriyle çevrili *gırtlak dili* ve *gırtlak dili alt boşluğu.* Gırtlağın çatısı şu kıkırdaklardan meydana gelir: kalkan kıkırdağı (ön çıkıntısına âdem elması denir), yüzüksü kıkırdak, ibriksi kıkırdaklar, santorini kıkırdakları, Wrisberg ve gırtlak kapağı telsel-kıkırdakları. Bu kıkırdakları hareket ettiren kaslar gırtlağın şeklini de değiştirir. Gırtlağın iç yüzünü saran mukoza, ağız mukozasının bir devamıdır. Gırtlağın aşırı duyarlığı gırtlak üst sinirinin iç dalıyle sağlanır.

● *Gırtlak kapağı,* dinlenme halinde iken dik durur; tabanı yukarıda, tepesi aşağıda bir üçgen şeklindedir. Lokmanın geçişi sırasında gırtlağın üst deliği gırtlak kapağı tarafından kapatılır. Gırtlak kapağı arkaya ve aşağıya inip kalkma suretiyle, her çeşit besin maddesinin gırtlağa kaçmasına engel olur.

— Patol. Gırtlakta birçok hastalık görülür: genel veya özgül sebeplerden (verem, frengi), urlardan (tehlikesiz urlar, kanserler), sinir rahatsızlıklarından (spazmlar, felçler), travmalardan (yabancı cisimler, kırıklar) ileri gelen had veya müzmin iltihaplar gibi. Bunların hepsi ses ve solunum bozukluklarına sebep olur. Gırtlak hastalıklarının mahiyeti ancak laringoskopi ile anlaşılabilir.

● *Gırtlak kapağı iltihabı,* yalnız başına meydana geleceği gibi gırtlak iltihabıyle birlikte de olabilir. Yutkunma esnasında çok şiddetli ağrı yapar; bazen ses ve solunum bozukluklarına da yolaçar. Gırtlak kapağına ulaşmak zor olduğu için ilâçla tedavi yapmak zorunludur.

● *Gırtlak kanserleri.* Gırtlakta ve yutak-gırtlak bölgesinde gelişen kanserler ses, solunum ve yutma üzerinde genellikle erkenden etki gösterir. İki önemli hayatî fonksiyonu, yani solunumu ve beslenmeyi, er veya geç engellemeğe başlar. Bu kanserlerin lenf düğümlerine yayılma eğilimi büyüktür; metastaz yoluyle boyun lenf düğümlerine yerleşen kanserlerin tedavisi ise çok güçtür. 1945-1950 Yıllarına kadar bu kanserlerin tedavisi cerrahî olarak sadece gırtlaktaki kanserli kısmın ve boyun lenf düğümlerinin kısmen veya tamamen çıkarılması ve röntgen tedavisi (X ışınları) uygulanması şeklindeydi.

Antibiyotiklerin ortaya çıkışı enfeksiyonları tamamen önlediğinden, gırtlak ameliyatlarının komşu organlara, özellikle yutağa kadar ulaşmasını mümkün kıldı. Anestezi ve canlandırma metotlarının gelişmesi, ameliyatın tehlikelerini azalttı ve fazlaca zayıf düşmüş kimselerde bile çok uzun süreli ve hırpalayıcı ameliyatları mümkün kıldı.

Başka bir deyişle canlandırma ve özellikle antibiyotik tedavisi, bugüne kadar tedavi edilemez sayılan urların çıkarılmasını ve ameliyatın başarıyle sonuçlanmasını sağladı. Her zaman görülen enfeksiyonların önlenmesi imkânı kısmî ameliyatlarda başarı oranını artırdı. Cerrahî bakımdan elde edilen bu ilerlemelerin yanı sıra yüksek enerjili radyasyonlar (telekobaltoterapi, elektron hızlandırıcılar) klasik X ışınlarından çok daha etkili oldu. Bu alanda her gün yeni başarılar elde edilmektedir. Kanser tedavisinde son yıllarda üçüncü bir savaş aracı daha bulundu: kanserli hücrelerde mitoz bölünmeyi önleyici kimyasal tedavi (antimitotik tedavi) [bk. KANSER]. Besleyici atardamarların içine ilâç şırınga ederek kanser uruna ilâç emdirmek usulü, gırtlak-yutak bölgesi kanserleri bakımından şimdi terk edilmek üzere olan bir tedavi şeklidir. Buna karşılık gittikçe gelişmekte olan çok yönlü kimyasal genel tedavi ilerisi için ümit verici bir tedavi yolu olabilir. Bu tedavi yollarından (cerrahî, ışın tedavisi, kimyasal tedavi) en iyi sonuç verebilecek olanı seçmek gerekir. Bu usuller birbirine zıt değildir; hastaya her türlü yaşama şansını sağlamak amacıyle ahenkli bir şekilde birlikte kullanılmaları gerekir. Başlangıçta kötü kullanılan bir tedavi düzeltilemeyecek başarısızlıklara yolaçabilir. Fonksiyon bakımından ortaya çıkacak sakıncalar dikkate alınmamalıdır; önemli olan şifa sağlamaktır.

Aslında hastalar sesi bozmayan bir ışın tedavisini, sesi sakatlayıcı ameliyatlara tercih ederler (ama bugün ses tellerinin sakatlanması pek önemli değildir; çünkü yemek borusunun eğitimi ile konuşmayı kısa zamanda elde etmek mümkündür). Bütün kanser olayları ışın tedavisiyle iyileştirilemez. Tedavinin şekline karar vermek tam bir anlayış ve bilgi meselesidir. Buna karar verirken kanserin şekline, yayılıcı, yaralı veya üreyici olup olmadığına, yerine ve yaygınlığına, lenf yollarına yayılma eğilimine, lenf şişlerinin varlığına ve büyüklüğüne, hastanın yaşına dikkat etmek gerekir. Bazı gırtlak içi kanserlerinde, telekobaltoterapiden olduğu kadar sesi sakatlayamayan kısmî ameliyatlardan da yararlanılabilir.

Bazı yutak-gırtlak kanserleri sadece telekobaltoterapi ile iyileşebildikleri gibi, ses fonskiyonunu sakatlamamak şartıyle yapılan kısmî bir yutak-gırtlak ameliyatı, aynı zamanda boyun lenf düğümlerinin çıkarılması ve ardından telekobaltoterapiye yer verilmesiyle de iyileştirilebilir. Lenf düğümlerine kadar yaygın bazı gırtlak kanserleri tüm gırtlağın, yutağın bir kısmıyle birlikte, hattâ bazen tüm yutakla birlikte çıkarılmasını, lenf düğümlerinin tümünün alınmasını ve ardından kobalt tedavisi yapılmasını gerektirebilir. Tedavi edici dozlara (X ışınları veya kobalt) rağmen yeniden depreşen kanserler ancak ameliyatla iyileşebilir. Bu ameliyatlarda zorunlu olarak gırtlağın tamamı, veyahut kısmen yutakla birlikte gırtlağın, lenf düğümleriyle beraber veya onlara dokunulmadan çıkarılması gerekir.

Fakat ne yazık ki ışın tedavisinden sonra yapılan bu ameliyatlar çok zordur; çünkü ayrım çizgileri bozulmuş, dokular sertleşmiştir; bu yüzden ameliyat kötü izler bırakır, deri dikişleri bitişmez, boyun dokuları, hattâ şahdamarlar kangren olabilir.

Kimyasal tedavi ise, bugünkü durumda sadece bir destek tedavisinden başka fayda sağlamaz; ancak, hastayı ameliyata hazırlamağa, çok çabuk ilereyen bir kanseri frenlemeğe, ışın tedavisine yardımcı olarak, depreşmeyi önlemeğe yarar; nihayet hiç bir çaresi kalmayan kanserlerde son çare olarak kullanılır. Bugünkü durumda kanser hakkındaki bilgilere göre, bu yutak-gırtlak kanserlerinde yegâne tedavi çaresi ameliyat ve radyoterapi'dir. Bu iki metodu mümkün mertebe birlikte kullanmalı, hiç bir zaman birbirine zıt saymamalıdır.

— Zool. *Gırtlak* yalnız akciğerle solunan omurgalılarda bulunur: memeliler, kuşlar, sürüngenler. Memelilerin gırtlağı aşağı yukarı insanınkiyle aynıdır, fakat bazen, bağırgan maymunlarda olduğu gibi sesi kuvvetlendirici ek boşlukları bulunur; kuşlarda iki gırtlak vardır: biri yukarıda, öteki soluk borusunun alt ucunda bulunur; birincisi basit bir yarıktan ibarettir; üzerinde ne karıncık, ne ses teli, ne de dilcik bulunur; ses çıkarmada pek önemsiz yardımı olur; ikincisi ses gırtlağıdır (sirenks); yapısı kuş ötüşünün bütün ezgilerini sağlayacak derecede karmaşıktır; ses gırtlağı, yarım-ay biçiminde ince bir zarla kaplı kemikten bir kasnak biçimindedir; bu kasnak, her bronşun ağzında bulunan ve her biri iki ses teli taşıyan iki gırtlak diline bağlıdır. (L)

GIRTLAKLAMAK geçl. f. (*gırtlak*'tan *gırtlak-la-mak*). [Birinin] Gırtlağını sıkmak. (M)

GIRTLAKLAŞMAK ortaklş. f. (*gırtlaklamak*'tan *gırtlakla-ş-mak*). Birbirinin boğazına sarılıp kavga etmek. (M)

GIRTLAKSI i. (*gırtlak*'tan *gırtlaksı*). Fonet. Telaffuz noktası gırtlakta olan fonem. (L)

GIŞ i. (ar. *ğışş*). *Esk.* Aldatma, kandırma, hile. || Karışık olma. || Kötülük etme. || *Gıll ü gış.* Bk. GILLÜGIŞ. (M)

GIŞÂ i. (ar. *ğışā*). *Esk.* Örtü, zar, koruyucu tabaka.

— Anat. *Gışâyı bikr* (veya *gışâyı bekâret*), kızlık zarı. || *Gışâyı muhâti,* mukoza tabakası. || *Gışâyı tablî,* kulak zarı.

— Tasav. Kalp aynasının üzerinde birikerek kalp gözünü kapadığı kabul edilen pas, toz.

◆ **Gışâî** sıf. *Esk.* Zar gibi, zar cinsinden olan.

— Zool. *Gışâiyülcenâh,* zarkanatlılar. (M)

GIŞAVET veya **GIŞÂVE** i. (ar. *ğışāvet* veya *ğışāve*). *Esk.* Örtü, koruyucu tabaka.

— Tıp. *Esk.* Körlük meydana getiren zar, aksu. (M)

GITÂ i. (ar. *ğıṭā*). *Esk.* Örtü, örtecek şey, perde. || *Esk. Gıṭâ-yı-basar,* göz perdesi. || *Gıtâ-yı rakik,* ince örtü. Zar, perde. || *Keşf-i gıtâ,* perdeyi açma. (M)

GIYAP veya **GIYAB** i. (ar. *ğıyāb*). *Esk.* Göz önünde olmama, meydanda bulunmama: *Gıyabında kendisi için neler söylediğini bilse her halde çok kızacaktır.* || *An gıyâbın an-il-gıyâb,* kendisi yokken, ardından.

— Huk. Gaip olan kişiler ve bunların muhakemelerine verilen ad. (Kanun önce «gaiplerin muhakemesi» başlığı altında gaip kişinin kim olduğunu tanımlamış, sonra da kişinin bu durumuna bazı sonuçlar bağlamıştır.) [Bk. ANSİKL.] || *Gıyap kararı,* duruşmaya gelmemenin müeyyidesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kanun, meskeni bilinmeyen, veya yabancı memlekette oturup da yetkili mahkeme huzuruna celbi mümkün olmayan, yahut bu suretle davetin neticesiz kalacağını belirtmiştir. (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 269). Gaipliğin kalkması veya başka bir deyişle, bir olayda bu şartın bulunmaması bir ceza muhakemesi şartıdır, bu şart kalkmadıkça bazı muhakeme işlemleri yapılamaz. Kanun bunu gaiplik bakımından açıkça göstermiştir. Kural, gaip olan sanık hakkında son soruşturmanın yapılmamasıdır. Bunun anlamı, bu kişinin duruşmaya, mahkeme önüne çıkarılamamasıdır. Gaip olan bir sanık hakkında ilk soruşturma açılmış ve yürütülmüş, fakat bu kişinin gaip olduğu anlaşılmışsa; vahut kişi bu devre içinde bu duruma girmişse ve kişinin son soruşturma yapılabilmesi için hâkim önüne gönderilmesi gerekli ise, son soruşturmanın durması kararı verilir. Bundan böyle söz konusu şahsın gaiplik durumundan çıkması beklenir ve bu yolda çaba harcanır. Kanun bu kurala bazı istisnalar getirmiştir. Bu durumlarda gaiplik şartının kalkması beklenmeksizin, sanık hakkında son soruşturma yapılır ve son karar verilir. Kanun koyucu bu yolu ağır olmayan suçlarda kabul etmiş ve şu şekilde bir hüküm getirmiştir. «Bir gaibin aleyhinde tahkikata mevzu teşkil eden suç, para cezasını veya müsadereyi yahut her ikisini istilzam ederse duruşma açılabilir». Bu hükümden de anlaşılacağı üzere, kanun sanık yararına olan teminata büyük bir zarar verme tehlikesi olmayan durumlarda bu şekilde davranmayı sakıncalı görmemiştir. Gaip olan kişinin savunma hakkı da gözönünde tutulmuştur. Sanığın temsilcisi sıfatını taşıması mümkün olan bu müdafiin, avukat olması zarurî değildir (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 273/4). Kanun, gaip o-

lan kişiyi duruşmaya gelmeğe zorlamak için onun hakkında hâkimin bazı tedbirleri de uygulamasını kabul eder. Bu tedbir, gaibin bazı mallarını veya mallarının bütününü haczetmekten ibarettir. Gaip duruşmaya gelince bu haciz kaldırılır.

● *Gıyap kararı.* Huk. Us. Muhakemeleri kn'nda, tarafların veya vekillerinin duruşmada mutlaka bulunmak zorunlulukları yoktur. Buna mukabil meselâ Roma hukukunda davanın açılabilmesi için davacının davalıyı muhakkak hâkim önüne getirmesi gerekiyordu. Osmanlı hukukunda davacının gelmemesi halinde davanın devamına imkân yoktu. Davalının gelmemesi halinde ise davacı mahkemeden muayyen muamelelerin yerine getirilmesinden sonra bir vekilin tayinini (vekili musahhar) ister ve bu vekilin önünde davasını ispata çalışırdı. Bugünkü türk hukuku bakımından davaya böyle bir devam mecburiyeti söz konusu değildir. Hukuk, hükümden evvel tarafların iddia ve müdafaalarını bildirebilmeleri için gerekli fırsatları vermiştir. Hâkim, taraflara iddia ve müdafaa imkânı tanımadan hüküm veremez. Ancak, taraf duruşmaya gelmediği takdirde, muayyen şartların yerine getirilmesinden sonra bu taraf duruşmaya alınmadan (yeni usulî muameleler yapmasına izin verilmeksizin) yargılamaya devam olunur. Yani bu durumda yargılama, gelmeyen tarafın gıyabında devam eder.

Gıyap kararı prosedürünün uygulanabilmesinin şartları:

1. taraflardan birinin duruşmaya gelmemiş olması veya geldiği halde cevaptan kaçınması. Gelmeyen taraf davalı olabileceği gibi davacı da olabilir. Ancak, gelmemenin gıyabı yolaçabilmesi için gelmeyen tarafın celseden haberli olması lâzımdır. Bu, ya gelmediği celseden evvelkinde hazır bulunmuş olması veya kendisine bu celse için davetiye çıkarılmış bulunması şartı ile mümkündür;

2. taraflardan birinin gelmiş olması ve gıyabî usulü talep etmiş bulunması. İki taraf da gelmemiş ise yargılamaya devam olunmaz, dosyanın muameleden kaldırılmasına karar verilir. (Huk. Us. M. kn. md. 409);

3. gelen tarafın talebi üzerine mahkeme gıyap kararı verebilir. Bu kararın tefhiminden itibaren beş gün içinde hazır bulunan tarafın, kararın gaip tarafa tebliğini harç ve masraflarını vererek istemesi gereklidir. Bu süre içinde bu gerek yerine getirilmezse gıyap kararı verilmemiş sayılır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 400/I). Gıyap, tarafın celseye gelmemesi dolayısıyle değil de gelip cevap vermemesi sebebiyle verilmişse gıyap kararının tebliğine lüzum yoktur (Huk. Us. M. kn. md. 400/II);

4. gıyap kararının gaip tarafından kaldırılmamış olması. Gıyap kararı gaipçe kaldırıldığı takdirde gıyap hükümleri uygulanamayacak, gaip tekrar yargılamada hazır bulunarak usulî muameleler yapabilecektir. Gıyap kararının kaldırılması bakımından kanun iki çeşit gıyabı birbirinden ayırmaktadır. Eğer gıyap kararı talep üzerine hiç bir muamele yapılmaksızın verilmişse «muamelesiz gıyap kararı» söz konusudur. Bu takdirde gıyap kararının tebliğ olunduğu varakaya gaibin tahkikat ve muhakemeye devam olunmak üzere tayin olunan günde celseye gelmesi de yazılır. Gaip, tayin olunan celseye geldiği takdirde gıyap kararı kaldırılmış olur. Bu celsede de gelmeyen gaip aleyhine gıyap kararı kesinleşir. Eğer gıyap kararı verilen celsede usulî muameleler kısmen veya tamamen icra edilmişse bu takdirde bu muamelelerin de gıyap tebliğ varakasında belirtilmesi lâzımdır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 402). Böyle bir gıyap kararına da «muameleli gıyap kararı» denmektedir. Muameleli gıyap kararı ile birlikte gaibe yazılan muamelelere 5 gün içinde itiraz edebileceği de bildirilir. Gaibin gıyap kararını kaldırabilmesi için bu süre içinde mahkemeye müracaat ederek bir celse günü tayin ve hasmına tebliğ ettirmesi gerekir. Bunu belirtilen süre içinde yapmadığı takdirde aleyhinde verilmiş olan gıyap kararı kesinleşecektir. Celse tayin ettirir ve o celsede gıyap kararıyle tebliğ edilen muamelelere itiraz ederse mahkeme bu itirazı tetkik edecektir. İtiraz varit görülmezse muameleler muteber sayılacaktır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 402). Gaibin ilk celsede bütün gıyap masraflarını da ödemesi lâzımdır. Aksi takdirde duruşmaya kabul edilmez ve hakkında gıyap kararı kesinleşir. Gıyap kararı kaldırılırsa gaip yargılamada hazır bulunabilecektir. Ancak bir kere daha gelmezse gıyap kararı alınır fakat bu tebliğ edilmeksizin gıyap kesinleşir, zira bir davada bir tarafa birden fazla gıyap kararının tebliği mümkün değildir (Huk. Us. M. kn. md. 511).

Gaip, belirtilen şekillerde gıyap kararını kaldırmazsa gıyap onun hakkında kesinleşecek ve gaip celselere kabul edilmeyecektir. Yani bundan böyle gaibe usulî muameleler yapmak imkânı tanınmamaktadır. Ancak mahkeme bazı hallerde, meselâ yemin ettirmek üzere (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 377/III) gaibi davet edebilir. Yargıtayın asıl mahkemenin hükmünü bozmasıyle, gaip yargılamaya başka bir şeye lüzum kalmadan katılabilecektir (Huk. Us. muhakemeleri kn. md. 429/II). Muameleden kaldırılmış olan dosyanın yenilenmesinden sonra da durum aynıdır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 409/II).

Davalı, davayı gıyaba bırakmışsa ve hiç cevap lâyihası da vermemişse bu takdirde gaibin davalının iddialarını ikrar ettiği kabul olunabilir. Ancak davalının iddiaları inkâr etmiş olması halinde davacının iddiasını işpat etmesi gereği ortadan kalkmaz. Davalı gıyaptan evvel deliller serdetmiş, savunmalar yapmışsa bunların hükümde nazara alınması gerekecektir. Davacı, davayı gıyaba bırakmışsa bu davanın reddi için yeter bir sebep görülmemeli, iddia ve delilleri hükümde gözönünde bulundurulmalıdır. Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 407'ye göre gıyapta verilen hükmün sadece neticesi başkâtip tarafından ihbar şeklinde gaibe tebliğ olunur ve bu tebliğ tarihi gaip bakımından temyiz süresine başlangıç teşkil eder. Gaibin ilâmı alabilmesi gıyap masraflarını ödemesine bağlı tutulmuştur.

◆ **Gıyaben** zf. Meydanda bulunmadığı halde, ortada olmaksızın: *Gıyaben hüküm vermek.* ‖ Uzaktan ismen tanıyarak, görmeden: *Henüz tanışmamış olanlar bile kim olduklarını gıyaben bilirlerdi* (A.Ş. Hisar).

◆ **Gıyabî** sıf. Bir kimse bulunmadığı sırada yapılan: *Gıyabî duruşma.* ‖ Görüşmeden, tanımadan: *Pederin merhuma gıyabî hürmetlerim vardır* (Sabahattin Ali). [M]

GIYAR, hıristiyan, yahudi ve mecusîlerin omuzlarında taşıdıkları işaret veya kumaş parçası. Elbiselerden ayrı bir renkte olurdu. Böyle bir işaretin taşınması zünnar giyilmemesi, hiç ata binilmemesi gereğinin halife Ömer zamanında ortaya atıldığı ileri sürülmüştür. Oysa bu ferman ilk olarak 807'de Harun-ür-Reşid tarafından çıkarıldı. Bu buyruk gereğince, hıristiyanlar mavi, yahudiler sarı, mecusîler kırmızı ve siyah gıyâr giyerlerdi. (M)

GIYAS i. (ar. *ġavṣ*'tan *ġıyāṣ*). *Esk.* Yardım. ‖ Erkek adı. ‖ Sıf. Yardımcı. ‖ *Gıyas-üd-din,* dinin yayılmasına yardımcı olan kimse. (M)

GIYASEDDİN, Gur hükümdarı (XII. yy. sonları). Herat'ta yaptırdığı medresede zamanın bilginlerini topladı. (M)

GIYASEDDİN (SULTAN — denir), Harizmşah'ların sekizinci hükümdarı (XII. yüzyıl). Sultan Kudbeddin Mehmed'in oğlu. Babasının zamanında Kirman valisiydi. Babasının Cengiz saldırılarında öldürülmesi üzerine bir daha Kirman'a gidemedi. Fars illerini yakıp yıkmağa başladı. Kardeşi Celâleddin'e Hindistan dönüşünde, önce, bağlılığını bildirdi, bir süre sonra ayaklanarak Kirman'a çekildi. Zehirlenerek öldü. (M)

GIYASEDDİN Çelebi (Paşa Çelebi de denir), türk bilgini (öl. Amasya 1520). Anadolu'da birçok yerde müderrislik yaptı. Tasavvufla da uğraştı. Çeşitli konularda risaleleri olduğu söylenir. (M)

GIYASEDDİN KAŞİ, Semerkant rasathanesini yöneten bilgin (öl. 1434). [M]

GIYASEDDİN KEYHÜSREV I. Bk. KEYHÜSREV I.

GIYASEDDİN KEYHÜSREV II. Bk. KEYHÜSREV II.

GIYASEDDİN KEYHÜSREV III. Bk. KEYHÜSREV III.

GIYASEDDİN MİRZA Baysungur, Şahruh'un oğlu, Timur'un torunu (Herat 1397 - ay. y. 1433). 17 Yaşında devlet işlerinde görev aldı. Tus, Nişâbur, Esterâbâd vilâyetlerine genel vali oldu (1414). Birçok savaşlara katıldı, başarılar sağladı; kumanda ettiği askerler ona saygı gösterdiler, itaat ettiler. Sanata, bilime karşı duyduğu ilgiyle ün kazandı. Celî ve sülüs yazı türlerinde çağının ustasıydı. Celî ve sülüs ile yazdığı büyük boy Kur'an'ın bazı sayfaları İran müzesindedir. Gevherşâh Hatunun Meşhed'de yaptırdığı caminin yazılarını o yazdı. Herat'taki kütüphanesi, o zamanın bir çeşit sanat akademisi idi. (M)

GIYASEDDİN TUĞLUK, Delhi'nin müslüman imparatorlarından (öl. 1325). Bir Karavniya türkünün oğludur. Kutbüddin Mübarek Halacî'nin saltanatı sırasında Debalpur sınır bölgesi kumandanlığına getirildi. Moğollara karşı yapılan savaşlarda birçok başarılar elde etti, kendisine Gazi Melik unvanı verildi. Hüsrev Han, Kutbüddin Mubarek Halacî'yi öldürünce oğluyle birlikte Hüsrev Hana karşı savaştı. Onu yenerek imparator oldu (1320). Önce Halacî'nin kurduğu ağır düzeni değiştirdi. Tuğlukâbâd adında yeni bir başkent kurdu. Uluğ Han unvanlı oğlunu Dekkan seferine gönderdi. Uluğ Han, Hindistan yarımadasının bir kısmını imparatorluk topraklarına kattı. Babasına karşı ayaklandıysa da başaramadı. Uluğ Han Yeni Delhi'ye geldiğinde babasını Tuğlukâbâd'a 9,5 km uzaklıktaki Afganpur yakınlarında bir köşkte büyük bir törenle karşıladı. Ancak köşk çöktü ve altında kalan Gıyaseddin Tuğluk öldü. Bazı tarihçiler bu kazayı Uluğ Hanın düzenlediğini öne sürerler. (M)

GIYASEDDİN TUĞLUK, Delhi'de Tuğluk sülâlesinin dördüncü hükümdarı (öl. 1389) Firuz Şahın torunu. Amcası Muhammed isyan ettiği sırada Firuz Şah ölmüştü (1388). Firuz Şahın vasiyeti üzerine Gıyaseddin Tuğluk tahta çıktı. Amcasının ayaklanmasını bastırmağa çalıştı ama başaramadı; Saltanatı beş ay sürdü. Melik Rükneddin Canda tarafından veziri Melik Firuz Hanca Han ile birlikte öldürüldü. (M)

GIYASÜDDİN BALABAN. Bk. BALABAN (Gıyasüddin Uluğ Han). [M]

GIYASÜDDİN SİYAVUŞ (Cimri), Karamanoğulları beylerinden İzzeddin II'nin oğlu (XIII. yy. sonları). Şemsüddin Mehmed Bey tarafından hükümdar ilân edildi. Germiyanlı Alişiroğlu Hüsameddin, Gıyaseddin Siyavuş'u yakaladı ve Selçuklu sultanına teslim etti. (M)

GIYASÜDDİN SULTAN MESUD II, Anadolu Selçuklu hükümdarı (öl. Kayseri 1308). Moğollar Gıyasüddin Keyhüsrev'i öldürünce İlhan tarafından hükümdarlığa getirildi (1283). Moğol ve selçuklu kuvvetleriyle birleşerek Karamanoğlu üzerine yürüdü. (M)

GIYBET i. (ar. *ġıybet*). *Esk.* Birini arkasından çekiştirme, aleyhte bulunma, dedikodu yapma. ‖ Ortada bulunmama, kaybolma. ‖ *Gıybet etmek,* arkadan söylemek.

◆ **Gıybetçi** i. ve sıf. Arkadan konuşan kimse. (M)

GIY GIY zf. (onomatope). Kemanın çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır: *O gıy gıy ettikçe sinirlerim tepeme çıkıyor.* (M)

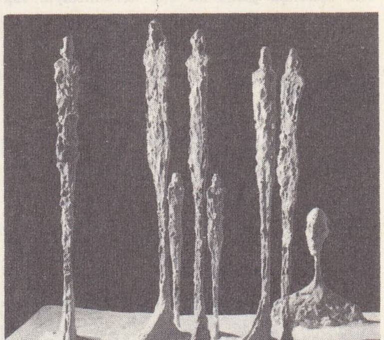

Alberto GIACOMETTİ
«Orman»
boyalı bronz (1951)

Foto. LAROUSSE

GİA-LONG
bir halk resminden

GİAMBOLOGNA
«Uçan Merkür»
Bargello müzesi, Floransa

—**Gî** ek (fars. *-gî*). *Esk.* «e (he)» ile biten kelimelerin sonuna eklenerek *-lık, -lik* anlamlı isimler yapar: *Bende, köle>bende-gî,* kölelik; *divâne,* deli>*divâne-gî* delilik. (M)

G.İ. [ciay] i. (ing. *Government İssue* «devlet malı» deyiminin baş harfleri). İkinci Dünya harbinde amerikan erlerine takılan ad. (L)

GİACHETTİ (Fosco), italyan sinema oyuncusu (Livorno 1904). Ginina'nın yönetiminde çevirdiği *Squadrone Bianco* (Beyaz Süvari Bölüğü) [1936] ve *Assedio Dell'Alcazar* (Alkazar Kuşatması) [1940] filimlerindeki rolleriyle büyük başarı kazandı. Diğer filimleri: *Noi Vivi* (Biz Canlılar) [1942]; *Un Colpo di Pistola* (Bir El Ateş) [1942] v.b. (L)

GİACOBBİ (Girolamo), italyan bestecisi (Bologna 1567-1630). San Petronio kilisesi müzikbaşısı oldu, 1622'de *Filomusi* akademisini kurdu. Birçok dinî müzik eseri (missa'lar, motet'ler, mezmur'lar) ve operalar bıraktı: *L'Aurora İngannata, Proserpina Rapita, Amor Prigioniero, İl Reno Sacrificante* ve Bologna'da temsil edilen ilk melodram olması bakımından önemli sayılan *Andromeda* (1610). [L]

GİACOMETTİ (Alberto), isviçreli heykeltıraş (Stampa 1901-Coire 1966). İtalya'ya gitti, ilkin Roma'da kaldı, sonra da Paris'e yerleşti ve Bourdelle'in öğrencisi oldu (1921 - 1926). Başlıca özelliği aşırı incelik olan figürler yaptı (Paris ve New York Art Moderne müzesi). Venedik biennal'i büyük ödülünü (1962) ve 1965'te de Güzel Sanatlar büyük ödülünü kazandı. Eserleri Rodin müzesinde, Londra'daki Tate Gallery'de, Kopenhag ve New York Art Moderne müzelerinde toplu halde sergilendi. (L)

GİACOMETTİ (Augusto), isviçreli ressam (Stampa 1877-Zürich 1947). Önce Zürich'teki Tatbikî Güzel Sanatlar okulunda (1894-1896), sonra da Paris'te, kendi gibi isviçreli olan Eugène Grasset'nin yönettiği resim okulunda öğrenim gördü. Özellikle dinî resmin ülkesinde yeniden canlanmasını sağladı. Stampa kilisesi (1914) ve Davos columbarium*u için süslemeleri (1916), Zürich hükûmet binası ve belediye sarayı ile Zürich katedrali için yaptığı vitraylar ve fresklerle tanınır. (M)

GİACOMETTİ (Paolo), italyan oyun yazarı (Navi Ligure 1816-Gazzuolo, Mantova 1882). Daha çok, *Torquato Tasso* (1855), *Michel-Angelo Bounarotti* gibi yurtsever ve sosyal dramlar yazdı. (L)

GİACOMİNO da Verona, XIII. yy.ın ikinci yarısında yaşamış fransisken rahibi, cehennem azabı (*De Babilonia Civitate İnfernali*) ve cennet mutluluğu (*De Jerusalem Celesti*) üstüne yazdığı iki şiirle, Dante'nin öncüsü sayılabilir. (L)

GİACOMO (Salvatore DI). Bk. DI GIACOMO.

GİACOMO da Viterbo, italyan augustinus'çusu (Viterbo XIII. yy. ortaları-Napoli 1308). Benevento (1302), sonra da Napoli başpiskoposu oldu. Diğer eserlerinin yanısıra, kilise üstüne sistemli ilk elkitabını yazdı. Teokrasiden yana bir augustinus'çuydu. (L)

GİACOMO de Lentini, sicilyalı şair (XIII. yy.ın birinci yarısı). Federico II'nin sarayında noter. Sicilya okulundaki önemli yerini oldukça geniş bir şiir derlemesiyle sağladı. Taşra tema ve motiflerini zarif bir biçimde işledi. Stil novo akımı başlayıncaya kadar diğer şairler üzerinde büyük etki yaptı. Sone'yi ilk defa Giacomo da Lentini'nin kullandığı sanılır. (L)

GİAMBOLOGNA
Neptün çeşmesindeki çeşmeler ve sular tanrıçası
Signoria meydanı, Floransa

GİACON (Carlo), italyan felsefe tarihçisi (Padova 1900). Cizvit ve yeni tommaso'cudu. Araştırmalarını özellikle iskolastiğin son devrine yöneltti. Eserleri: *Guglielmo di Occam. Saggio Strorico-Critico sulla Formazione e sulla Decadenza della Scolastica* (William Ockham. İskolastiğin Oluşumu ve Gerilemesi Üstüne Tarihî Tenkit Denemesi) [1941]; *La Seconda Scolastica* (İkinci İskolastik) [1944-1950]. (L)

GİACONİ (Luisa), italyan kadın şairi (Floransa 1870-Fiesole 1908). Floransa Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Floransa müzelerindeki tabloları kopya ederek geçindi. Ölümünden sonra *Tebaide* (1909) başlığı altında biraraya getirilen ve Pascoli'nin etkisini taşıyan şiirleri kişiliğinin zenginliği ve söyleyişinin orijinalliği ile dikkati çeker. (M)

GİACOSA (Giuseppe), italyan oyun yazarı (Colleretto Parella, Piemonte 1847 - ay.y. 1906). Dram ve komedilerinde italyan tiyatrosunu dış etkilerden kurtarmağa çalıştı. Devrin zevkine uygun *Una Partita a Scacchi* (Bir Satranç Partisi) [1871], *Lo Signora di Challant* (Challant'lı Bayan) [1891] gibi dramlar; daha sonra da gündelik yaşamayı konu olarak işleyen gerçekçi oyunlar yazdı: *Tristi Amori* (Hüzünlü Aşklar) [1897]; *Come le Foglie* (Yapraklar Gibi) [1900]; *İl Piu Forte* (En Kuvvetli) [1904]. Bu son iki oyunla büyük başarı kazandı. Fransız yazarı P. Alexis ile işbirliği yaparak 1893'te Paris'te *La Provinciale* (Taşralı) piyesini temsil ettirdi. İllica ile birlikte Murger'nin romanından müziği Puccini tarafından yazılan *La Boheme* operasının librettosunu hazırladı. (M)

GİACOSA (Pietro), italyan eczacısı ve fizyoloğu (Colleretto Parella [bugün Colleretto Giacosa], Torino 1853-Torino 1928). Torino üniversitesinde eczacılık ve tıp dersleri verdi. Modern eczacılığın ilerlemesinde önemli payı oldu. Milano, Pavia ve Cambridge'te tıp tarihi okuttu. (M)

GİA DİNH, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, il idare merkezi, Saygon'un kuzey banliyösünde. — *Gia Dinh ili,* 522 000 nüf. (L)

GİAFFERİ (Luigi), korsikalı yurtsever (Talasani 1663-Napoli 1748), 1729 Bağımsızlık savaşı kahramanıdır. 1735'te Millî cunta tarafından, Giacinto Paoli ile birlikte, krallığın en büyük memuru olarak tayin edildi. Kendi isteğiyle krallığı Neuhoff'a bıraktı. Markiliğe ve Korsika Ordusu başkumandanlığına yükseltilen Giapperi, Cenovalılara esir düştü ve sürgüne gönderildi. (L)

GİA-LONG (Hue 1762-ay. y. 1820), Annam imparatoru (1802-1820), ilk adıyle **Nguyen Anh.** Amcası Du-Tong'un âsiler tarafından öldürülmesi üzerine, Koşinşin tahtına geçti (1774), Siyam'a sığındı. Louis XVI'dan piskopos Adran'ın aracılığıyle asker yardımı vaadi aldı. Gerçi Fransa'dan gönderilen personel, birkaç istihkâm subayını geçmedi, fakat gene de bu yardım sayesinde, Doğu Koşinşin'in bütün ülkelerini krallığı altına toplamayı başardı (1802). Gia-Long adı ile Annam imparatoru oldu; Fransa konsülü Chaigneau'nun desteğiyle Koşinşin'i Fransa'nın iktisadî ve kültürel etkisine açarak kudretli bir devlet kurdu. (L)

GİALUSA, Kıbrıs'ta (Magosa bölgesi) köy; 2 541 nüf. (1960). [L]

GİAMBOLOGNA, Gian Bologna, Giovanni Blogna, Jean Bologne veya **de Boullongne** da denir, flaman heykeltıraşı ve mimarı (Douai ? 1529 - Floransa 1608). Mimarî öğrenimini Anvers'te yaptı, Roma'da antik heykelleri ve Michelangelo'nun eserlerini inceledi. Meslek hayatının önemli kısmını Floransa'da Francesco di Medici hizmetinde geçirdi. Başlıca eserleri: Petraia villasında ve Boboli bahçelerindeki *Venüs;* Bargello müzesindeki *Uçan Merkür;* Cosimo I'in at üstünde heykeli, Pratolino bahçesinde *Appennino devi; Sabinlerin Kaçırılışı* (Loggia dei Lanzi). [L]

GİAMBULLARİ (Bernardo), italyan şairi (Floransa 1450- ay.y. 1529). Manzum bir efsane (*Storia di Santo Zanobi Vescovo Fiorentino* [Floransalı Piskopos Aziz Zenobius'un Hayatı]), evliliğin sakıncaları üstüne bir kitap (*Sonaglio delle Donne* [Kadın'ın Coşkunluğu]) ve Muhteşem Lorenzo'nunkine benzer, ahlâk dışı, açık saçık *Karnaval Şarkıları* yazdı. (L)

GİAMBULLARİ (Pierfrancesco), italyan gramercisi ve tarihçisi (Floransa 1495-ay.y. 1555). Bernardo Giambullari'nin oğlu. *Accademia degli Umidi*'nin kurucularındandır. Eserleri: *İl Gello sull'Origine della Lingua Fiorentina* (Toscana Dilinin Menşei Üstüne Diyalog) [1546]; *De la Lingua che si Parla e Scrive in Frenze* (Floransa'da Konuşulan ve Yazılan Dil) [1551] ve özellikle XVI. yy. italyan nesrinin bir örneği olan *İstoria d'Europa* (Avrupa Tarihi) [1566]. (L)

Gianduja veya **Gianduia,** *commedia dell'arte*'nin kişilerinden biri. Önceleri GIRONI veya GIROLAMO (Jérome) diye bilinirdi. Empzerayorlar 1802'de Jérome Bonaparte'a saygılarından adını *Gioan d'la douja Gianduia* yaptılar. Aptal görünmeğe çalışan kurnaz bir köylü tipidir. (L)

GİAN FRİTELLO. Bk. FRITELLINO.

GİANNEO (Luis), arjantinli besteci (Buenos Aires 1897). Torino konservatuvarında çalıştıktan sonra Tucuman Senfoni birliğini yönetti. Bir bale, bir senfoni (1938), bir *Sinfonia de las America* (1945), senfonik şiirler (*Pericon,* 1948), bir tango teması üzerine *Variazioni* (1953), bir piyano konçertosu, keman için bir *Concierto «Aimara»* (tamamen pentanok, 1942), yaylı çalgılar için dörtlüler, bir üçlü ve sonatlar besteledi. (M)

GİANNİ (Francesco Maria), italyan iktisatçısı ve siyaset adamı (Floransa 1728-Cenova 1801). Siena eyaletindeki kıtlığı (1766) gidermek için tahıl alım satımının serbest bırakılmasını ileri sürdü, Toscana büyük dukası Pietro Leopoldo'nun danışmanı ve duka Leopoldo II unvanıyle imparator olunca, Naiplik konseyi üyesi oldu. Fransız devrimine katıldı, Cenova'ya çekilmek zorunda kaldı. (L)

GİANNİNİ (Guglielmo), italyan yazarı ve siyaset adamı (Pozzuoli, Napoli yakını 1891 - Roma 1960). Sinema ve tiyatro uzmanı olarak büyük bir ün kazandı. 1944'te *Uomo Qualunque* (Sokaktaki Adam) haftalık dergisini kurarak siyasete atıldı. 1946 ve 1947 seçimlerinde parlak başarılar kazandıktan sonra faşistlerin desteklediği *Fronte dell'Uomo Qualunque* (Sokaktaki Adam Cephesi) yeni-faşist italyan Sosyal hareketinin rekabetiyle karşılaştı ve kurucusu tarafından feshedildi (1955). [M]

GİANNONE (Pietro), napolili tarihçi (İschitella, Capitanate 1676-Torino 1748). Başlıca eseri olan, *Storia Civile del Regno di Napoli* (Napoli Hükümranlığının Medenî Tarihi) yüzünden afaroz edildi, liberal düşünce üzerinde büyük etki yaptı. Önce Viyana'ya, sonra Cenevre'ye kaçtı (1735), fakat Savoie hududuna geldiği zaman Sardinya polisi tarafından yakalandı, fikirlerinden caydıysa da Torino kalesine kapatıldı, orada öldü. (L)

GİANNUTRİ, Tiren denizinde kalkerli küçük ada, Toscana takımadalarında, Giglio'nun güneyinde. Balıkçılık. (L)

GİANT'S CAUSEWAY. Bk. DEVLER KALDIRIMI.

Giaour (THE) [«Gâvur»], lord Byron'un manzum eseri (1813). Sadakatsizliğinden şüphe edildiği için, deriden bir torbaya konularak denize atılan Leyla adında genç bir cariyenin başından geçenleri anlatır. Venedikli bir delikanlı, *Giavour,* teke tek bir vuruşmada Leyla'nın efendisi Hasan'ı öldürerek sevgilisinin öcünü alır. A. Scheffer, H. Vernet ve E. Delacroix'nın bazı tabloları, V. Hugo'nun *Les Orientales*'i, *Giaour*'un ilhamıyle meydana gelmiştir. (M)

GİARD (Alfred), fransız biyoloji uzmanı (Valenciennes 1846 - Sein - et - Oise, Orsay 1908). Önce Lille Fen fakültesinde, sonra Sorbonne'da (1888) kurulmuş olan varlıkların evrimi kürsüsüne profesör oldu. O devirde Paris laboratuvarlarında tutulmayan evrimci fikirleri yeniden canlandırarak büyük bir etki uyandırdı. Eserleri, zooloji, botanik, genel biyoloji, biyolojik felsefe gibi çeşitli konuları kapsar. Asalaklık, asalaksal kısırlaşma, poesilogoni, anhidrobiyoz alanında da yayınları vardır. *Bulletin Biologique de France et de Belgique*'i (Fransa ve Belçika

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

Biyoloji Bülteni) kurdu. 1882-1885 Arasında Valenciennes milletvekili oldu. (M)

GİARDİA i. (A. *Giard*'ın adından). Kamçılı birhücreli hayvan; kurbağalar, sürüngenler, kuşlar ve memeliler üzerinde asalak yaşayan pek çok türü vardır. (İnsan bağırsağının onikiparmakbağırsağı - incebağırsak kesiminde sık görülen *Giardia intestinalis* öd yollarını sararak, bazen amipli dizanteriye benzer bir dizanteriye sebep olur. *Diplomonadina* takım veya alttakımından.) [L]

GİARDİNİ (Felice DE), italyan besteci, kemancı ve orkestra yöneticisi (Torino 1716 - Moskova 1796). Palladino (Milano) ve G. B. Somis'in (Torino) öğrencisiydi. On iki yaşında Napoli'de Jommelli'nin orkestrasında keman çalmağa başladı. Londra'ya yerleşti, 1750-1790 arası opera orkestrasını yönetti. Bir fransız opera şarkıcısı ile evlendi. 1793'te Rusya'ya gitti. On kadar operası (*Il Re Pastore*, 1765) ve çalgı müziği alanında pek çok sayıda bestesi vardır. (M)

GİARDİNO (Gaetano), italyan mareşali (Montemagno 1864-Torino 1935). 1915-1916'da tümen, sonra kolordu kumandanı oldu. 1917'de Boselli kabinesinde Dışişleri bakanlığı yaptı. Müttefiklerarası Versailles Yüksek konseyine italyan delegesi olarak gönderildi. 4. İtalyan ordusuna kumanda etti (1918). 1923'te askerî vali olarak bulunduğu Fiume'nin İtalya'ya katılmasını sağladı. 1926'da mareşalliğe yükseldi. (L)

GİARRE, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Catania ili), İon denizi yakınında, Etna'nın eteğinde; 20 100 nüf. Şarap ticareti. (L)

GİAUQUE (William Francis), amerikalı kimyacı (Niagara Falls, Kanada 1895). Kaliforniya üniversitesinde profesörlük yaptı (1922). 1924'te Debye ile aynı zamanda, adyabatik mıknatıssızlaşmaya dayanan soğutma metodunu bularak, bugün varılabilen en düşük sıcaklıklara inme imkânını yarattı. Çalışmaları sırasında 1929'da H.L. Johston ile birlikte, oksijenin iki ağır izotopunu buldu; bu buluş, üç yıl sonra deuteriyum'un keşfine yolaçtı. 1949'da Nobel kimya ödülünü kazandı. (L)

GİAVUROV (veya **GAVUROF**) [Nikolay], bulgar şarkıcısı (Velingrad 1929). Piyano ve kemana çalıştı. Güçlü bir bas sese sahip olduğu anlaşılınca Moskova'ya gitti, sesini geliştirdi. Sanat hayatına 1956'da Sofya'da başladı. Viyana'da (1957), Moskova'da (1957), Paris'te (1958) ve 1959'dan sonra Scala'da çalıştı. Günümüzün en güçlü bas'ı sayılır. İtalyan operalarında (*Don Carlo*), *Boris Godunov*'da (Salzburg, 1965) büyük bir başarı gösterdi. (L)

GİAZOTTO (Remo), italyan müzik tarihçisi (Roma 1910). Floransa üniversitesinde öğretmen. Çalışmalarını XVII. yy. cenovalı bestecilerinin melodramlarına yöneltti, Albinoni (1945), Busoni (1948), Votti (1956), Stradella (1962) üzerine incelemeler yayımladı. (L)

GİBB (Elias John Wilkinson), iskoçyalı şarkiyatçı ve türkolog (Glasgow 1857 - Londra 1904). Glasgow üniversitesinde okurken *Elf Leyle ve Leyle* (Binbir Gece) masalları ilgisini çekti; Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi üzerinde çalıştı. Londra'da sir James Redhouse ve Edward Granville Browne ile arkadaşlık kurdu.

Özellikle Divan edebiyatına merak saran Gibb, *Tac-üt-Tevarih*'i (Tarihlerin Tacı) kaynak alarak *The Capture of Constantinople* (İstanbul'un Alınışı) [1879] adlı eserini yazdı. Diğer eserleri: *Ottoman Poems* (Osmanlıca Şiirler) [1882]; *The Story of Jevad* (Cevad'ın Hikâyesi) [Ali Aziz Efendinin *Muhayyelât*'ından tercüme 1884]; *The Forty Vezirs* (Kırk Vezir) [aynı adla tanınan halk masallarından tercüme, 1886]. Gibb'in en önemli eseri *The History of Ottoman Poetry*'dir (Osmanlı Şiiri Tarihi) [6 cilt, 1900-1909]. Divan edebiyatının tam bir tarihini kapsayan eserin 1. cildinde türk şiirine giriş olmak üzere Ortaçağda İslâmın dünya görüşü, osmanlı şiirinin genel özellikleri, aruz, islâm felsefesi ve tasavvuf hakkında bir inceleme yer alır; sonra başlangıcından (Mevlânâ, Sultan Veled, Kadı Burhaneddin, Yunus Emre, Âşık Paşa) 1450 yılına kadar osmanlı divan edebiyatı tarihi anlatılır; ayrıca şiir tercümelerine de yer verilir. Ölümünden sonra E.G. Browne tarafından düzenlenerek basılan 2. cilt, osmanlı şiirini 1520'ye (Selim I'in ölümüne), 3. cilt 1700 yılına, 4. cilt 1850'ye, 5. cilt de XIX. yüzyılın sonuna kadar getirir; incelenen son şairler Şinasi ile Ziya Paşa'dır; 6. cilt antolojidir. Eserin bir kısmı Halide Edip Adıvar'ın bir önsözü ile *Osmanlı Şiiri Tarihi* (1943) adıyle Türkçeye de çevrildi. (M)

GİBB (sir Hamilton Alexander Roskeen), ingiliz şarkiyatçısı (İskenderiye 1895). Edinburgh ve Londra üniversitelerinde öğretim gördü. Londra Üniversitesi Şark Tetkikleri okulu (School of Oriental Studies) rektörü oldu (1921), 1930 - 1937 yılları arasında aynı üniversitede arapça profesörlüğü yaptı. Belli başlı eserleri *The Arab Conquest in Central Asia* (Orta Asya'da Arap Fetihleri) [1923]; *Arabic Literature* (Arap Edebiyatı) [1926]; *Travels of İbn Battuta* (İbni Battuta'nın Seyahatnamesi); *Studies in Contemporary Arabic Litterature* (Çağdaş Arap Edebiyatı Üstüne Çalışmalar); *İslamic Society and the West* (İslâm Topluluğu ve Batı) [1950]. (M)

GİBBERELLA i. Asklı mantar; pek çok türü, özellikle sıcak ülkelerde, bitkilerde hastalığa sebep olur. (Batı Avrupa'da, *Gibberella Zeae* mısıra zarar verir. *Hypocreales* takımından.) [L]

GİBBERELLİN i. (fr. *gibbérelline*'den). Yüksek yapılı bitkilerin fizyolojisinde önemli rol oynayan organik madde.
— ANSİKL. Asalak bir mantardan (*Gibberella Fungikuroi*) elde edilen *gibberellin* önce şüpheyle karşılandı; fakat sonra Japonya'da, üzerinde bu mantarın bulunduğu pirinç saplarında düğüm aralarının aşırı derecede uzaması olayı ile doğrulandı. Bugün gibberellin'in etkileri hakkında birçok araştırmalar yapılmaktadır. Gibberellin, bitkileri boyca aşırı derecede uzatmakta, erken veya geç çiçek açmada rol oynamakta, tohum ve yumruları uykudan uyandırmakta, uyanmak için ışığa muhtaç tohumları ışıksız uyandırabilmekte, yaprakları sülük şekline çevirmekte, anormal çiçeklerin artışına yolaçmaktadır (çoğalan çiçekler). Bunun için gerekli doz ise çok önemlidir (her fide için 1/100 mikrogr.); gibberellin oldukça değişik mantarlardan (gibberella ve diğer bes bazitlimantar cinsinden) elde edilmektedir. (L)

Gibb Hatıra vakfı (ELİAS JOHN WİLKİNSON—) [*Elias John Wilkinson Gibb Memorial*], Gibb'in ölümünden sonra, annesi Jane Gibb tarafından kurulan vakıf. Vakfın şartlarına göre, bu para «Türklerin, İranlıların ve Arapların tarihleri, edebiyatları, felsefeleri ve dinleri alanında yapılan araştırmaları teşvik etmek ve eser yayımlamak için» kullanılır. 1905'ten itibaren yürütülen bu seride 25 eser yayımlandı. (M)

GİBBİUM i. Her yerde görülen özgün böcek; rengi parlak kızıl, boyu 2-3 mm, gövdesi bombeli, duyargaları ve bacakları incedir; evlerde her çeşit döküntü içinde yaşar. (Kubeba gibi bazı ecza bitkilerinde bol miktarda bulunur; Mısır anıt-mezarlarında mumyaların yanında bulunan boş küplerde yığınla rastlanır. İlmî adı *gibbium bium scotias* veya *psylloides*. Kınkanatlıların *ptinidae* familyasından.) [L]

GİBBON (Edward), ingiliz tarihçisi (Putney, Londra 1737 - Londra 1794). Hayatının büyük kısmını Lozan'da geçirdi. 1764'te Roma'ya yaptığı bir geziden sonra tarihe karşı ilgisi arttı. 1770'ten sonra Roma imparatorluğunun geniş bir tarihini yazmağa başladı: *Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çökmesi) [5 cilt, 1776-1788]. Eser M.S. 180-1500 yıllarını kapsar. Tarihî bir inceleme olarak değerini kaybetmekle beraber, edebî açıdan önemlidir. Gibbon'un ölümünden sonra, *Miscellaneous Works* (Çeşitli Eserler) [2 cilt, 1796] adlı bir kitabı çıktı. (L)

GİBBONS, XVI. ve XVII. yy.larda yaşamış ingiliz müzikçi aile. — WİLLİAM (Oxford 1540-Cambridge 1595), 1567'de Cambridge Belediyesi Müzik teşkilâtı (*waits*) üyesi oldu. Daha sonra aynı görevle Oxford'da bulundu. — Oğulları, EDWARD (Cambridge 1568- 1650'ye doğr.), ELLİS (Cambridge 1573-1603), FERDİNANDO (Oxford 1581- ?), müzikçi ve besteci idiler. — En ünlüsü, en genci olan ORLANDO'dur (Oxford 1583-Canterbury 1625). 1596-1598 Arası Cambridge Krallık kolejindeki koroda çalıştı, 1605'ten ölünceye kadar krallık kilisesi orgcusu oldu, 1619'da kralın virginal'cisi olarak da görev aldı. 1623'te Westminster manastırında org çaldığı bilinir. Orlando'nun bütün dinî müziği anglikan törenleri için yazılmıştır. Bestelediği kırka yakın *anthem*'in on beşi Taverner, Tallis ve Byrd'in polifonik üslûbunda yazılmış *full-anthem*'ler, 25'i ise org ve viyola topluluklarının desteklediği solo ve koroların karşılıklı kullanıldığı *verse-anthem*'lerdir. Madrigal ve motet derlemeleri (1612) ve çalgılar için yazdığı müzik, onu bu türün ustaları sayılan Wilbye, Weelkes ve Ward'un seviyesine yükseltir. Klavye için bestelediği eserler, «virginal'ciler» denen okulu mükemmelliğin en yüksek derecesine ulaştırmıştır: fantezi'ler; kontrapuntik yazı tarzıyle armonik araştırmaları birleştiren *gaillarde*'lı *pavane*'lar. Viyola toplulukları için yazdıkları da aynı derecede önemlidir (üç sesli dokuz fantezi), bu eserlerinde, XVI. yy.da polifonik ses için yapılmış bestelerin tarzını benimsediği görülür; zaten bu tarz Pursell'e kadar sürüp gidecektir. Orlando, Byrd gibi, elizabeth müziğinin en büyük temsilcilerinden biridir; Rönesans sanatının gecikmiş bir gelişmesi olan bu tarz bir daha yenilenmemiştir.
— CHRİSTOPHER (Londra 1615-ay.y. 1676), Orlando'nun ikinci oğlu, sırasıyle Winchester katedralinin büyük orglarına (1836), krallık kilisesine ve kral Charles II'nin özel kilisesine orgcu tayin edildi (1600), daha sonra Westminster Abbey'in orgculuğuna yükseldi. 1663'te müzik doktoru olarak Oxford'a alınan Christopher, yaylı çalgılar için iki ve üç bölümlü birçok fantezi, *anthem*'ler ve Matthew Locke ile birlikte *Cupid and Death*'in müziğini besteledi. (L)

GİBBONS (Grinling), ingiliz ağaç heykelcisi (Rotterdam 1648-Londra 1721). Genç yaşta İngiltere'ye geldi. Aşırı gerçekçiliği ile ilgi topladı (Londra'da Saint Pauls'un sıraları, Canterbury baştahtı). Charles II hesabına Windsor'da çalıştı. Whitehall'deki James II heykeli önemli eserlerinden biridir. (L)

GİBBONS (Herbert Adams), amerikalı gazeteci ve tarihçi (Annopolis, Maryland 1880-Grunsless, Avusturya 1934). *New York Herald*, *Century Magazine ve Christian Monitor* dergilerinde çalıştı. *The Foundation of the Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu) [1916] adlı eseri 1928'de Türkçeye çevrildi. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (1959) adlı kitabında bu eseri tenkit etti. (M)

GİBBS (Cecil Armstrong), ingiliz bestecisi (Great Baddow 1889). E.J. Dent ve R. Vaughan Williams'ın öğrencisiydi, operalar, baleler, koro ve orkestra için lirik sahneler (*The Lady of Shalott* [1950], *A Saviour Born* [1951]; *Pastoral Suite* [1951]), senfonik eserler (üç senfoni; *Fancy Dress* [1936]), konçertolar, yaylı çalgılar için yedi dörtlü besteledi. (L)

GİBBS (James), ingiliz mimarı (Aberdeen 1682 - Londra 1754). Avrupa'da dolaştıktan sonra Roma'da Carlo Fontana'nın atelyesinde çalıştı. 1710'a doğru İngiltere'ye döndüğünde muhafazakâr partinin en gözde mimarı oldu. İlhamını Wren barokundan aldı, buna italyan manyerizma öğelerini ekledi (Londra'da Saint Martin in the Fields [1721-1726], Oxford'da Radcliffe kitaplığı [1739], Cambridge'te Senato House). *A Book of Architecture* (Mimarî Kitabı) [1728] ve *Rules for Drawing the Several Parts of Architecture* (Mimarînin Çeşitli Bölümlerini Çizmek İçin Kurallar) [1732] adlı eserler yayımladı. (L)

GİBBS (Josiah Williard), amerikalı fizikçi (New Haven, Connecticut 1839-ay.y. 1903). Öğrenimini Yale üniversitesinde yaptı, dişli takımların dişleri üzerine doktora hazırladı. Bu üniversitede tabiat felsefesi ve latin dili dersleri verdi. 1866'da Avrupa'ya geldi. Üç yıl Paris, Berlin ve Heidelberg'te yaşadı. 1871'de Yale üniversitesinde matematiksel fizik profesörlüğüne getirildi. Termodinamik üzerine çalışmalarıyle fizikokimyasal dengelerin incelenmesinde temel olan *fazlar kanunu*'nu sonuçlandırdı. 1875 ile 1878 arasında, homogen ortamdaki dengeler üstüne yaptığı araştırmalar sırasında, azot peroksit, asetik asit ve fosfor pentaklorür deneyleriyle rasyonel formülünü doğruladı. Matematikçi olarak, matematik fiziğe uygu-

Edward GİBBON
National Portrait gallery,
Londra

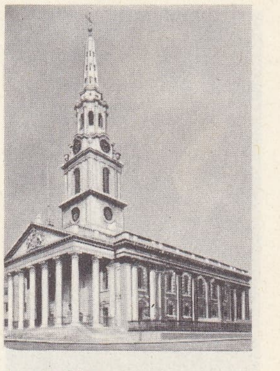

James GİBBS
kilise
Saint Martin in the Fields,
Londra

Charles Dana GİBSON
«Gibson girl»

Foto. Nat. Portrait gallery, Hulton Pict. Libr. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

lanan bir analiz sistemi hazırladı, vektör hesabının teorisine büyük ilerlemeler yaptırttı. Son yıllarında gazların kinetik teorisi üstünde çalıştı; bu alanda, enerjinin eşit dağılımı ilkesini yeniden doğrulamak imkânı veren istatistik bir mekanik kurdu. (L)

Gibbs olayı, bir fonksiyonun, birinci türden bir süreksizlik gösterdiği bir nokta yakınında Fourier serisi halinde açılımının ilk *n* terim toplamını gösteren eğrinin, *n* sonsuz olduğu zaman, limitine geçerken gösterdiği özel durum. Bir fonksiyonun Fourier serisi halinde açılımına başvurarak yapılan kararlaması, Gibbs olayı yüzünden, böyle bir süreksizlik noktası yakınında pek doğru sonuç vermez. (L)

GİBBULA i. Karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (Kavkısı şişkin tümsek helezonlu koni biçiminde, kavkı kapağı çok sarmallıdır. Atlas ve Hint okyanuslarında bulunur. *Trochidae* familyasından.) [L]

GİBERT (Camille Melchior), fransız hekimi (Paris 1797 - ay.y. 1866). Özellikle deri hastalıkları ve frengi ile ilgilendi. Civa biyodür ve potasyum iyodürden yapılı *Gibert şurubu* bugün de çok kullanılır. Başlıca eserleri: *Manuel des Maladies Spéciales de la Peau* (Özel Deri Hastalıkları Elkitabı) [1834]; *Manuel des Maladies Vénériennes* (Cinsel Hastalıklar Elkitabı) [1836]; *Remarques Pratiques sur les Ulcérations du Col de la Matrice* (Rahim Boynu Ülserasyonları Hakkında Pratik Düşünceler) [1837]. (L)

GİBERT MONTREUİL'LÜ. Bk. GERBERT.

GİBİ edat (esk. türk. *kip,* kalıp > *kip-i'*-den). Benzerlik belirtir: *Sen de benim gibi yap. Benim gibi düşünüyor.* ‖ Kuvvetlendirici klişeleşmiş benzetmelerde kullanılır: *Aslan gibi adam.* ‖ Yakışır tarzda: *Herkesten evliya gibi davranmasını bekleyemezsin ki.* ‖ Bir görüş, bir söz aktarmağa yarar: *Atatürk'ün de dediği gibi ...* ‖ «Ve benzerleri» anlamında kullanılır: *Demir, kurşun gibi metaller belli bir sıcaklıkta ergir.* ‖ O anda, hemen, o sırada: *Zalim geldiği gibi, konağın her tarafı iyice sarılsın* (Namık Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Gibisine gelmek,* düşünmek, zannetmek: *Bakışlarıyla beni tanıdığını ima ediyormuş gibime geldi.* ‖ *Gibisine getirmek,* ima etmek: *Bu sözleriyle, bu hareketi doğru bulmamış gibisine getirdi.*

◆ **i.** Eş, benzer: *Eski vali, Allah selâmet versin, bu gibilerle çok iyi mücadele ederdi* (R.N. Güntekin.)

◆ **Gibilerden** zf. «Tarzında, ona benzer şekilde» anlamını verir: *Aman babama söyleme der gibilerden bir işaret yaptı.* (M)

GİBİL. Mit. Mezopotamya'da (Babil) M.Ö. III. binyıl ateş tanrıçası. Akkadca adı: *Girru.* Adalet ve mahkemelerin de koruyucusudur. (M)

GİBRALTAR. Bk. CEBELİTARIK.

Gibrat kanunu. *Eşanl.* GALTON* KANUNU.

GİBSİT i. (fr. *gibbsite'*ten). Formülü $Al(OH)_3$ olan tabiî hidroksit. *Eşanl.* HİDRARJİLİT. (L)

GİBSON (Charles Dana), amerikalı karikatürcü ve ressam (Roxbury, Massachusetts 1867-New York 1944). Bir süre Life dergisinde çalıştıktan sonra derginin müdürlüğüne getirildi. Erkeksi amerikalı kız tipi olan «Gibson girl»ü yarattı. Birinci Dünya savaşı sırasında resim yoluyle propaganda servisini yönetti. *The Education of Mr. Pipp* (Mr. Pipp'in Eğitimi) [1899] ile *The Social Ladder* (Sosyal Merdiven) [1902] albümlerini yayımladı. (L)

GİBSON (John), ingiliz heykeltıraşı (Gyffin, Conway yakınları 1790-Roma 1866). *Kraliçe Victoria* ile *Robert Peel'*in (Westminster) heykellerini yaptı. (L)

GİBSON PARRA (Percy), perulu yazar. (Arequipa 1908). Öğrenimini İspanya, İngiltere ve Fransa'da yaptı. *Trilce* dergisini kurdu. *La Prensa* gazetesinde çalıştı. *Jornada Heroica* (Kahramanlıklarla Geçen Bir Gün) adlı bir şiir kitabı, *Asa Luna que Empieza* (Doğmakta Olan Ay) [1946] adlı bir metafizik dram yazdı. (M)

GİCHTEL (Johann Georg), alman tarikatçısı (Regensburg 1638 - Amsterdam 1710). Dinsizlik suçundan hapsedildi (1668), Amsterdam'a kaçtı ve tutkuyle bağlandığı Jakob Böhme'ün kitaplarını yayımladı (1682). İleri sürdüğü doktrine göre, «içimizde Tanrının sesini duymak» için, perhiz ve huşu içinde yaşamak, her türlü dış faaliyetten kaçınmak şarttır. «Melek kardeşler» dediği çömezleri ellerini bir şeye sürmez, bu gibi işleri «insan kardeşler»e bırakırlardı. Bu tarikat, germen ülkelerinin kuzeyinde XIX. yy.a kadar yaşadı. (L)

GİCİŞMEK veya **GİDİŞMEK** geçz. f. (esk. türk. *kiçimek,* kaşınmak'tan *kiçi-ş-mek* > *gici-ş-mek*). *Halk dili.* Kaşınmak, kaşıntı duymak: *Kolumu sivrisinek ısırdı, fena halde gicişiyor.* (M)

GİDAYU (Takemoto), japon şarkıcısı (1651-1714). Tiyatro recitativo'larını okumada klasik bir tarz olan *Joruri*'*'nin yaratıcısı sayılır (Gidayu-buşi okulu). Gidayu, Sikmatsu ile Osaka'daki *Takemoto-za* tiyatrosunda ortak çalıştı. Böylece, Gidayu kelimesi hem şarkıcıyı hem de şarkı üslûbunu belirten bir kelime oldu. (L)

GİDDİNGS (Franklin Henry), amerikalı sosyolog (Sherman yakınları, Connecticut 1855 - Scarscale, New York 1931). New York'taki Columbia üniversitesinde sosyoloji profesörü oldu. Başlıca eserleri: J.B. Clark ile birlikte *The Modern Distributive Process* (Modern Dağıtım Yöntemi) [1888]; *The Theory of Sociology* (Sosyolojinin Kuramı) [1894]; *Principles of Sociology* (Sosyolojinin İlkeleri) [1896]; *The Theory of Socialisation* (Sosyalizasyon Teorisi) [1897]; *Democracy and Empire* (Demokrasi ve imparatorluk) [1900]; *Inductive Sociology* (Tümevarıcı Sosyoloji) [1901]; *Studies in the Theory of Human Society* (İnsan Toplumu Teorisi Üstüne İncelemeler) [1922]; *The Scientific Study of Human Society* (İnsan Toplumunun Bilimsel İncelenmesi) [1924]. *Principles of Sociology* (Sosyolojinin İlkeleri) adlı eserinde insan-öncesi toplumlarda ferdin ayrı ve belirgin psikolojik niteliklerini nasıl geliştirebildiğini açıkladı. İnsan topluluklarının kurulmasında esas olarak insanların birbirlerine karşı duydukları sempatiyi gösterdi. (L)

GİDE (André), fransız yazarı (Paris 1869 - ay.y. 1951). Bir hukukçu olan babası Paul Gide protestan, annesi katolikti. Yazı hayatına 1891'de yayımladığı *Les Cahiers d'André Walter* (André Walter'in Defterleri) ve *Le Traité de Narcisse* (Narcisse Üstüne İnceleme) ile girdi, bunları *Tentative Amoreuse* (Aşka Teşebbüs) [1893] ve *Dünya Nimetleri* (Les Nourritures Terrestres) [1897] takip etti. *Dünya Nimetleri*'nin önemli bir eser sayılması için belirli bir zamanın geçmesi gerekti, ama kitabın etkisi çok derin ve uzun süreli oldu. Gide bu kitabında, lirik ve canlı bir üslûpla, kişinin bağlardan sıyrılmasını ve hayatın bütün yönleriyle tadını çıkarmasını savunuyordu. Gide'in ilgi alanı çok çeşitli ve karmaşıktı. Edebiyat türlerinin hemen hepsinden yararlanarak temalarını gittikçe daha keskin çizgilerle ortaya koydu. Bir çeşit felsefî hikâye olan *Prométhé Mal Enchaîné* (İyi Zincirlenmemiş Prometheus) [1899] adlı eserinden sonra *Lettres a Angèle*'i (Angèle'e Mektuplar) [1900]; ardından da en önemli eserlerinden biri olan *Ayrı Yol*'u (İmmoraliste) [1902] yayımladı. Daha sonraki yıllarda çıkan eserleri şunlar oldu: *Roi Candaule* (Kral Candaule) [1901] ve *Saül* (1903) adlı iki oyun; *Prétextes* (Vesileler) [1903] adı altında edebî denemeler; *Dar Kapı* (Porte Etroite) [1909] adlı uzun bir hikâye, *Retoure de l'Enfant Prodigue* (Müsrif Çocuğun Dönüşü) [1909]; *Isabelle* (1911); *Nouveaux Prétextes* (Yeni Vesileler) [1911]; *Souvenirs de la Cour d'Assise* (Ağır Ceza Mahkemesi Hatıraları) [1913]; kahramanı Lafcadio'nun, «amaçsız eylem»'den yana olduğu *Vatikan'ın Zindanları* (Les Caves du Vatican) [1914]. Bu eserlerle, Gide'in başlıca temaları iyice belirmiş oluyordu. Yaşı ilerledikçe yaklaşan yazar gücünü ve etkisini duyurmağa başladı, Birinci Dünya savaşından sonra büyük bir yazar olduğu kabul edildi, geniş okur yığınlarınca tanındı. Gide'in yazarlıktaki ustalığı, üslûbundaki açıklık ve duruluk, bir yandan kitaplarında belirttiği endişeleriyle, öte yandan da, samimî olmakla beraber pek kolay yakalanamayan düşüncelerinin karmaşıklığıyle tam bir çelişme halindedir. Gide, 1919'da son derece duygulu ve insanî bir roman olan *Pastoral Senfoni*'yi (Symphonie Pastorale) yazdı. 1920'den 1924'e kadarki hatıralarını *Tohum Ölmeyince* (Si le Grain ne meurt) adıyle yayımladı. Şiddetli tenkitlerle karşılaşan bu kitapta bazı sapık tutkularını açığa vurmaktan çekinmiyordu. Zaten daha önce yazdığı, gizli gizli okunan *Corydon* (1911) adlı küçük kitabında bu tutkuların savunmasını yapmıştı. Bazı tenkitçilere göre Gide'in en iyi eseri sayılan *Kalpazanlar* (Les Faux-monnayeurs) 1925'te çıktı. Artık toplum meseleleri yazarın gözünde önem kazanıyordu. Afrika'da yaptığı bir geziden sonra iki kitap yazdı: *Voyage au Congo* (Kongo'ya Yolculuk) ile *Retour du Tchad*'da (Çat Dönüşü) [1928]; bu ülkeleri sömüren büyük şirketlere çattı ve geniş tepkiler yarattı. 1929'da *Kadınlar Mektebi*'ni (L'École des Femmes) yayımladı. *Oedipe* (1931) trajedisinden sonra Gide'de komünizmden yana bir eğilim belirdi. Fakat Sovyet Rusya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra gerçeklerin hayal ettiklerinden çok farklı olduğunu gördü, komünizmden uzaklaştı. Fikirlerindeki değişmenin sebeplerini *Retour de L'URRS*'de (S.S.C.B. Dönüşü) [1936] ve *Retouches a mon Retour de L'URSS*'de (S.S.C.B. Dönüşü Üstüne Rötuşlar) [1937] cesaretle açıkladı. Bu arada, *Robert* (1930), *Yeni Nimetler* (Les Nouvelles Nourritures) [1935] ve *Geneviève*'i (1937) yayımlamıştı. 1889'dan beri yazdığı *Günlük*'ü (Journal) 1939'da bastırdı, 1939-1949 arasındaki bölümlerini de 1946 ve 1950'de tamamladı. Bunlara ölümünden sonra yayımlanan *Et Nunc Manet in Te* (Ve Şimdi İş Sana Kaldı) adlı eseri de eklenmelidir. 1946'da insana olan inancını açıkça gösteren *Thésée* çıktı. Gide'in yıllar boyunca arınmış bir dili, bütün nüansları belirtecek nitelikte bir üslûbu vardı. En ağır, en nazik meseleleri ele almaktan çekinmedi. Kendini her an hür duyabilmek için her türlü önyargıdan uzaklaştı, yerleşmiş kanaat ve fikirlere körükörüne bağlanmaktan kaçındı. Çağının aydınları üstünde büyük etkisi oldu, fakat kendisine saldıranlar da o nispette çoktu. Francis Jammes (1948) ve Paul Claudel (1949) ile mektuplaşmaları Gide hayattayken *Correspondances* (Mektuplaşmalar) adlı bir kitapta, yayımlandı. Rilke (1912) ve Valéry (1955) ile yazışmaları da ölümünden sonra basıldı. André Gide 1947'de Nobel edebiyat ödülünü kazandı. (L)

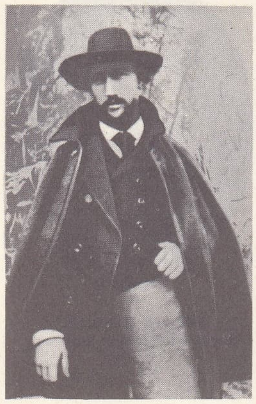

1896'da

André GİDE

1923'de

GİDE (Charles), fransız iktisatçısı (Uzès 1847 - Paris 1932), Paul Gide'in kardeşi. Bordeaux, Montpellier ve Paris Hukuk fakültelerinde ve Collège de France'ta iktisat profesörlüğü yaptı. *Révue de l'Economie Politique*'e yazılar yazdı. Başlıca eserleri: *Du Droit d'Association en Matière Religieuse* (Din Konusunda Dernek Kurma Hukuku Üstüne) [1872]; *Principes d'Economie Politique* (İktisat İlkeleri) [1884]; *La Coopération* (İşbirliği) [1900]; *Histoire des Doctrines Économiques* (İktisadî Doktrinler Tarihi) [Rist ile birlikte, 1900]; *Les Sociétés Coopératives de Consommation* (İstihlâk Kooperatifleri Ortaklıkları) [1910]; *Les Institutions du Progrès Social* (Sosyal İlerlemenin Kurumları) [1921]; Charles Gide «Nîmes okulu» diye adlandırılan kooperatifçilik okulunun kurucularından biridir. (L)

GİDE (Paul), fransız hukukçusu (Uzès 1832 - Paris 1880). 1866'dan 1880'e kadar Paris'te Roma hukuku okuttu. Başlıca eserleri: *De la Législation Civile dans le Nouveau Royaume d'Italie* (İtalya Krallığında Hususî Hukuk Mevzuatı Üstüne) [1866]; *Du Caractere de la Dot en Droit Romain* (Roma Hukukunda Çeyizin Özelliği Üstüne) [1872]; *De la Condition de l'Enfant Naturel et la Concubine dans la Législation Romaine* (Roma Mevzuatında Nesebi Gayrısahih Çocuğun ve Nikâhsız Karının Hukukî Durumu Üstüne) [1880]. (L)

GİDEĞEN sıf. Coğ. Bir gölün fazla suyunu bir nehir, göl veya denize boşaltan akarsuya verilen ad. Bk. AYAK. (M)

GİDEL (Gilbert), fransız hukukçusu (Paris 1880 - ay.y. 1958). Paris Hukuk Fakültesi Devletler hukuku profesörlüğü, La Haye Devletler Hukuku akademisi başkanlığı, Devletler Hukuku enstitüsü ve Deniz akademisi üyelikleri yanında, 1941-1944 yılları arasında Paris üniversitesi rektörlüğü de yaptı. Ölümü dolayısıyle yarıda kalan, ilgi çekici dört ciltlik bir devletler hukuku kitabı vardır. (L)

Foto. Manuel, Albin-Guillot (LAROUSSE)

GİDEON, İsrailoğullarından Madiani'lerle savaşmak için Manasse, Aşer, Zabulon ve Neftali kabilelerini topladı. Tanrı'dan, kendileriyle birlik olduğunu göstermesi için, toprak kururken üstüne konacak bir yapağının ıslanmasını, ıslakken üstüne konacak bir yapağının da kurumasını istedi. Taraftarlarını topladıktan sonra Madiani'leri yendi ve kardeşlerini vurmuş olan iki kralını öldürttü. (L)

GİDER i. (*gitmek*'ten *gid-er*). Harcanmış olan para, masraf: *O kadar büyük bir fabrikanın giderlerini hesaplamak da kolay iş değil.* (*Eşanl.* MASRAF.)

— Huk. *Gider vergisi.* Bk. İSTİHLÂK *vergisi.*

— İşletmec. İşletmenin arzusu (imal edilen ve satılan malın mahiyeti) ile veya arzusu dışında (sel, yangın, tabiî âfetler) karşılıklı veya karşılıksız kaybedilmiş varlığın bir bölümü. (Bk. ANSİKL.) || *Gider katsayısı,* giderlerin gelirlere oranının yüz katı. || *Artan* veya *müterakki giderler,* mamul mala göre daha hızlı artan giderler. (İşçilik.) || *Azalan* veya *eksilen giderler,* üretim miktarına göre yavaş çoğalan giderler. || *Bağıl* veya *nispî giderler,* üretim miktarına bağlı olarak değişme gösteren giderler. (Hammadde giderleri.) || *Sabit giderler,* işletme kapasitesiyle birlikte değişmeyen gider. (Yönetim, gayrımenkul ve demirbaş amortismanları.)

— Mal. *Devlet giderleri,* bütçe içinde devlet adına yürütülen veya bir özel kanun ile yürütülmesi istenilen bir hizmet ve hususat karşılığı olmak üzere devlet zimmetinde gerçekleşen borç. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İşletmec. İşletmenin finansal yapısının bir unsuru olan *gider*'ler şu şekilde sınıflandırılabilir. İşletmeye hazırlık giderleri ve satış giderleri gibi teknik teşkilâtlandırmaya ilişkin giderler; üçüncü şahıs giderleri ve özel giderler gibi iktisadî yönden önemi olan giderler. Bu sınıflandırmanın yanı sıra fonksiyonları bakımından giderleri, depo, idare, sürüm ve imal giderleri gibi ayırmak da mümkündür. Ayrıca hesap unsurları ve giderlerin hesaplanması şekli de giderlerin çeşitlerini gösterir. Giderlerin hesaplanması ölçüt alındığında iki tür gider kavramı ile karşılaşılır: *dolaysız* veya *üretken giderler, dolaylı* veya *üretken olmayan giderler.*

Hesap unsurlarına gelince, bu çerçeve içinde iki tür gider söz konusu olur: *Materyal giderleri, işçilik giderleri.* İşçilik giderleri de öz ve yabancı kaynak sermaye ile bağlantısı olan kapital (faizler) giderleri, şahsî işçilik giderleri, üçüncü şahısların işçilik giderleri diye üç kümeye ayrılır. Öte yandan işletme türünün giderler üzerine etkisi fazladır. Materyalleri yoğun olan işletmelerde hammadde ve mamul madde giderleri, toplam giderlerin büyük bir bölümünü teşkil eder (sanayi ve ticaret işletmeleri). Sabit (durağan) varlıkları yoğun olan işyerlerinde işletmeye hazırlık (banka) giderleri (otel, demiryolu, taşıt işletmeleri), döner varlıkları yüksek olanlarda ise ücret giderleri yüksek bir düzeydedir. İşletmenin türü gibi konjonktürün de giderlere etkisi oldukça büyüktür. Konjonktürün yükselme evresinde giderlerin düzeyi değişir. İşletmenin büyüklüğü ne kadar yüksekse yönetim giderleri genel giderlere oranla o derece yüksek olur. Bunlardan başka kapasite, iştigal derecesi ve fiyatların da doğru oranda işletme giderlerine etkisi bulunur.

— Mal. Muhasebei Umumiye kanununa göre, *devlet gideri*'nin gerçekleşmesi için devlete karşı bir hizmet yapılması veya bir özel kanun bulunması gerekir. Hizmetten maksat personel hizmetleri, devlet hesabına yapılan işler, teslim olunan mallardır.

Öte yandan devlet memurlarına peşin maaş ödenmesi ve kamu borçlarının taksit ödemeleri gibi hususlar özel kanunla düzenlenir. Avans ve kredi yoluyle ödeme emri için de özel kanun gerekir. Giderlerin yapılma süreci içinde ita âmirleri, tahakkuk memurları ve saymanlar görev alır. (Bk. İTA *âmirleri,* TAHAKKUK *memurları,* SAYMAN.) İlk olarak ita âmiri saymana ödemeyi yapması için emir ve izin verir. Giderleri hazırlamak, tespit işlemlerini yapmak, tahakkuk yazısını düzenlemek ve ita âmirine onaylatmak görevi tahakkuk memurlarına düşer. Bu işlemlerin sonunda sayman ödemeyi gerçekleştirir.

Görev dağılışından da anlaşılacağı gibi giderler önce taahhüt edilir. Bu, devletin ileride yapacağı gideri üstlenmesidir. Ancak burada çeşitli gider türleri görülür: *Mukannen* ve *daimî* nitelikteki giderler; *daimî* fakat *mukannen olmayan* giderler. Birincisi devlet borçları taksitleri, personel maaşları gibi sürekli ve değişmez giderlerdir. İkincisi ise sürekli, ancak değişken giderlerdir. Giderlerin tahakkukunun denetlenmesi çeşitli evrelerden geçer: yapılacak işin bütçedeki tertibine uygun olup olmadığı, hizmetle ilgili tertipte yeter ödenek bulunup bulunmadığı gibi hususlar gözönüne alınır. Bunu saymanlık müdürleri gerçekleştirir. Aynı zamanda taahhüdün kanun ve nizamlara uygunluğu da araştırılır. Ancak taahhüdün yürütmeden önce olduğu gibi yürütmeden sonra da denetlenmesi gerekir. Yürütmeden önceki denetimi Bütçe Malî Kontrol Genel müdürlüğü yapar. Adı geçen denetim sırasında merkezde avans verilmesini gerektiren sözleşmeler ve 50 000 lirayı aşan taahhütler gözönüne alınır. Aynı şekilde sayıştay da hem yürütmeden önce (eğer sözleşmeler merkezde yapılmış, on bin lirayı aşan bir gideri gerektirmiş ve yürütmeden önce tescilin dışında bırakılmamış ise), hem de yürütmeden sonra özellikle taşra taahhütlerini denetler. Bk. SAYIŞTAY.

Taahhütten sonra *tahakkuk* evresi gelir. Tahakkuk, borç tutarının tespiti ve devletin bu borcu kabulüdür. Tahakkuk sırasında borcun tespiti ve kabulü işlemleri denetlenir. Bu denetim Maliye bakanlığının merkez ve bölge denetim organlarınca yapılır ve zat maaşlarının tescili dolayısıyle tahakkuku sayıştay denetler. Üçüncüsü *ita* (verile) emri evresidir. İta âmirince saymana belirli bir ödemeyi yapması için verilen emirleri de saymanlık müdürleri ve sayıştay denetler. Ayrıca Maliye Bakanlığı Hazine Genel müdürlüğü de bu evrede aynı görevi yüklenir. İta safhasında da ödeme öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamalı bir denetim uygulanır. Denetim, ödeme öncesi merkez daireleri saymanlık müdürlerince ve sayıştayca uygulanır. *Ödenme* evresinde sayman vezneden hak sahibine ödemeyi yapar. Ödeme işlemleri yalnız Maliye bakanlığı bünyesinde yer alan gider saymanları tarafından yapılır. Giderlerin ödenmesi sırasında saymanlar *verile emri* üzerinde denetleme yapar. Ayrıca giderlerin bilfiil ödenmesinin denetimi, başka bir deyimle *kasa-vezne teftişi* yapılır.

Ancak bu işlemlerin sonuçlanmasını beklemeyecek ivedili giderler için bir mutemede para ödenmesi anlamına gelen *avans* (memur harcırahları avansları, devlet işlerini yapan müteahhitlere verilecek avans) ve bin lirayı geçen avanslar yani *krediler* yukarıda sayılan güçlükleri ortadan kaldırmak için konulmuştur. Devlet giderleri (harcamaları) genel olarak cari giderlere (harcamalara) ve yatırım giderlerine (harcamalarına) ayrılır. Cari harcamaların büyük bölümünü personel giderleri meydana getirir. Bu giderler özel kanunla belirlenir. 1965 ile 1967 yılları ortalaması gözönüne alınırsa cari giderler yüzde 45, yatırım giderleri yüzde 15, sermaye teşkili ve transfer giderleriyse yüzde 40 oranındadır.

Yatırım giderleri, 1950'den sonra sürekli artmaktadır. (M)

GİDERAYAK blş. zf. Gitme anında, gitmek üzere iken: *Giderayak bize de uğradı.* (M)

GİDEREK zf. (*gitmek*'ten *gid-erek*). *Yeni.* Gitgide, yavaş yavaş: *Giderek bütün bu güçlükleri yeneceğimize inanıyorum. Esk.* Tedricen. (M)

GİDEREN sıf. (*gidermek*'ten *gider-en*). Magnetik. *Gideren alan* mıknatıslığını gidermek için, içine önceden mıknatıslanmış bir çelik çubuk yerleştirmek gereken bir magnetik alanın en küçük değeri. (Gideren alan, mıknatıslanmanın ters yönünde olmalıdır.) Bk. MIKNATIS. (L)

GİDERENLİK i. (*gideren*'den *gideren-lik*). Magnetik. Bir mıknatısın, özellikle zıt bir magnetik alanın etkisine karşı mıknatıslığını koruma yeteneği. (L)

GİDERMEK geçl. f. (*gitmek*'ten *gid-ermek*). Yok etmek, ortadan kaldırmak, varlığına son vermek: *O şüphenizi gidermek için size teminat veririm* (B. Felek). *Susuzluğumu neyle gidereceğimi bilemiyorum.* (*Esk.* İzale etmek)

◆ **Gidertmek** ettrg. f. Giderilmesine, ortadan kaldırılmasına yolaçmak. (M)

GİDİ i. (fars. *gîdî*, ahmak'tan). Şaka yollu söylenen azarlama sözü: *Seni gidi seni, ben senin neler yaptığını bilmiyor muyum sanki!* || Bir şeyin karşısında duyulan özlem veya isteği belirtmek için kullanılır: *Hey gidi gençlik hey!* || *Halk dili.* Muhabbet tellâlı, pezevenk. (M)

GİDİMLİ sıf. (*gidim*'den *gidim-li*). *Yeni.* Mant. Adım adım ilerleyen ve akılyürütme yoluyle bir önermeyi bir başkasından çıkaran düşünce veya kavrama tarzı: *Gidimli bilgi.* || Sezgisel olmayan: *Eflatun ve Spinoza, gidimli bilgiyi, yani akılyürütmeyi, sezgisel veya dolaysız bilgiden ayırt ederler.* (L)

GİDİŞ i. (*gitmek*'ten *gid-iş*). Gitmek eylemi: *Geçen* 25 *yıl, bize Enver ve arkadaşlarının dağa çıkışları ile vatandan gidişleri arasındaki* 10 *yıldan çok daha kısa geliyor* (F.R. Atay). *Geçenlerde dediğiniz ne vakit? Hangi gidişimizi soruyorsun* (H.R. Gürpınar). || Gitme şekli, tarzı. || Hareket tarzı, tutum: *O başka şey. Âdettir genç kızlar girdikleri ailenin terbiyesine, gidişine ayak uydururlar* (S.F. Abasıyanık). || Seyir, cereyan: *Hayatının gidişini değiştirecek olan büyük meseleyi çerçeveliyen tehlikeleri, hepsini ikinci plana bırakmıştı* (R.H. Karay). || *Esk.* Devlet adamlarının ata binerek resmî bir göreve bir yere gitmeleri. || *Gidiş geliş* (*dönüş*), gitme ve gelme.

— ÇEŞ. DEY. *Gidiş o gidiş,* sözü edilen kişinin geri dönmediğini bildirir: *Gidiş o gidiş, ne gelen var, ne giden* (N. Araz). || *Bu gidişle,* böyle devam ederse: *Sen bu gidişle milletvekili olursun* (Kemal Tahir).

— Teşk. tar. *Gidiş alayı,* osmanlı padişahlarının saray dışına yaptıkları geziler için düzenlenen alaya verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Gidiş ağası,* padişah veya devlet adamları bir yere giderken hazırlıklarını yapan ve yanlarında bulunan memur.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Gidiş alayı* sırasında baş çuhadar, padişahın atının sağında yağmur şemsiyesi taşır, ikinci çuhadar ise, sol tarafta kırmızı çuhadan yapılmış kese içerisinde padişahın ayakkabılarını taşıyarak yürürdü.

Baş çuhadarı, padişahın çizmelerini taşıyan ve çizmeci adı verilen üçüncü çuhadar; bunu da, dördüncü çuhadar takip ederdi. Bunlar dışında gereği kadar çuhadar ve solak da alaya katılırlardı.

Gidiş alayı bir köprü veya dar bir geçide geldiği zaman, solak başı, padişahın atının yularını tutardı. Padişahın ata biniş ve inişlerinde atı tutmak görevi solak başına aitti. Eğer padişah geziye denizde çıkmışsa, bostancı başı, deniz aracının dümenini idare ederdi.

Tanzimattan sonra bu tören kaldırılmış ve özel geziler daha sadelikle yapılmağa başlamıştı. (M)

GİDİŞAT çoğl. i. (türk. *gidiş* ve ar. *-āt* çoğul eki'nden osmanlıca *gidiş-āt*). Gidişler, durumlar, olayların gelişme tarzı. || Bir kişinin yaptığı işteki tutumu: *Çünkü onun gidişatını beğenmiyordu* (N. Araz). [M]

GİDİŞMEK geçz. f. Bk. GICIŞMEK.

GİDON i. (ital. *guidone,* küçük bayrak > fr. *guidon*'dan). Bisiklet ve motosiklette, ön tekerleğe yön veren ve iki ucunda tutamak bulunan enlemesine çubuk.

— Ask. denizc. Rüzgâr yakası bayrak boyunun yarısına kadar üçgen biçimi kesilip çıkarılmış üç köşe bayrak; eskiden bir göndere takılırdı, bugün direk şapkasına çekilir. Bk. FORS.

— Müz. Özellikle bestelerin oyma suretiyle basıldığı devirlerde kullanılan bir işaret; satır sonlarında kullanılır ve alt satırın ilk notasının nereye konulacağını gösterirdi. (L)

GİDOS ALEKSİOS, bizanslı general (XII yy.). Makedonya'ya giren İtalyanlar'ı (1185-1186) kovdu ve Batı'nın domestikos'u (İm-

Wilhelm Fredrich Carl GIESE
(Türkiyat Enstitüsü arşivinden)

Foto. MEYDAN

paratordan sonra bizans ordusunun en büyük kumandanı) olarak bölgesinde güvenliği sağlamağa çalıştı. 1194'te Bulgarların saldırılarını durdurmak için yaptığı savaşta yenildi, esir düşmekten zor kurtuldu. (L)

GİDOS ANDRONİKOS, bizanslı general, İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi sırasında (1204) İznik'te imparator ilân edilen Theodoros I Laskapis'i destekledi. Theodoros'a saldıran, İznik imparatoru Aleksios Komnenos'un ordularını püskürttü. Gidos, Trabzon imparatorluğu kuvvetlerinin yenildiği İzmit (Nikomedeia) savaşıyle ün kazandı. (L)

Nikolay Karloviç
DE GİERS

GİEDİON (Sigfried), isviçreli sanat tarihçisi (1893-?). Jacob Burckhardt, Aldis Riegl, August Schmarsow ve hocası Heinrich Woelfflin'in etkisinden kalan Giédion analiz yöntemini bilimsel olarak XX. yy. sanatına uygulamayı başardı. Mühendislik alanında bilgi ve tecrübe sahibi olması modern mimarînin kaynaklarını ve yönlerini araştırmasına çok yararlı oldu. 1928'den sonra milletlerarası Modern Mimarî kongrelerinin genel sekreterliğini yapması ve Walter Gropuis, le Corbusier gibi ünlü mimarlarla yakın dostluğu yeni yeni mimarî akımları yakından izleyebilmesine imkân verdi. Zürich'te Federal Teknoloji enstitüsünde ve Harward üniversitesinde dersler verdi. Pek çok kitap yazdı: *Space, Time and Architecture* (Mekân, Zaman ve Mimarî) [1941] adlı eseri XX.yy. sanatının anlaşılması için mutlaka okunması gereken kitaplardan biridir. *Mechanization Takes Command*'de Makineleşme Yönetimi Ele Geçiriyor) [1948] sanayileşmenin sonuçları üstünde durdu. *Constancy and Change in Art and Architecture* (Sanat ve Mimarîde Değişimler ve Değişmezlikler) [1957] adlı kitabında soyutlama, sembol, simetri ve oran gibi temel meseleleri yeni baştan ele aldı. Özellikle tarih çalışmalarında geçmişin bugünle ve gelecekle olan ilişkisini ortaya koymağa çalıştı. (L)

GİELGUD (sir John), ingiliz tiyatro oyuncusu ve rejisörü (Londra 1904). 1921'de Old Vic tiyatrosunda sahne hayatına girdi. Shakespeare'in pek çok oyununda ve özellikle Londra ve New York'ta oynadığı *Hamlet*'te büyük başarı gösterdi. 1939'da yazdığı *Early Stages* adlı bir otobiyografisi vardır. 1963'te *Stages Directions* (Sahne Yönetimleri) adlı bir deneme yayımladı. (L)

GİEN, Fransa'da Loiret idare bölgesinde (Montargis idare çevresi) kanton merkezi, Orléans vâdisinde, Loire kıyısında; 10 254 nüf. (L)

GİENS yarımadası, Fransa'da Provence kıyısında (Var) yarımada, Hyères demir yerini Giens körfezinden ayırır. Aralarında önemli tuzlalar yer alan iki denizkulağının karaya bağladığı eski bir kayalık adacıktan meydana gelir. Hyères adalarına giden gemiler buradan kalkar. (L)

GİER güvercini, Gier vâdisinde yetiştirilen güvercin ırkı. Dağlık bölgelerde yaşamağa elverişli, kafeste de beslenebilen dayanıklı bir güvercin ırkıdır. (L)

GİERKE (Otto VON), alman hukukçusu ve hukuk tarihçisi (Stettin 1841-Charlottenburg, Berlin 1921). Breslau (1872), Heidelberg (1884), Berlin (1887) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Ünü özellikle iki dev eserinden gelir: *Das Deutsche Genossenschaftsrecht* (Alman Kooperatifçilik Hukuku) [4 cilt, 1868-1913)] ve *Deutsches Privatrecht* (Alman Özel Hukuku) [3 cilt, 1895-1917]. Fakat her iki eserini de tamamlayamadı. İkinci eserin Borçlar hukukuna (*Schuldrecht*) ayrılan 3. cildi, germen hukukundaki *Schuld* (Borç) ve *Haftung* (Tutuklama) kavramlarına getirdiği katkı bakımından özel bir önem taşır. Diğer eserleri: *Die Soziale Aufgabe des Privatrechts* (Özel Hukukta Sosyal Görev) [1889]; *Die Historische Resctschule und die Germanisten* (Tarihî Hukuk Okulu ve Germanistler) [1903]; *Schuld und Haftung im Älteren Deutschen Recht* (Eski Alman Hukukunda Suç ve Tutuklama) [1910]; *Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuen Staatsrechtstheorien* (Kamu Hukukunun Ana Kavramları ve Yeni Kamu Hukuku Tedbirleri) [1915]. (L)

GİERS (Nikolay Karloviç DE), rus diplomatı ve siyaset adamı, (Radzivilov [bugün Çervonoarmeisk] 1820-Petersburg 1895). İran (1863), İsveç (1869) ve İsviçre'de (1872) büyükelçi olarak bulundu. 1875'te Rus Dışişleri bakanlığında çalıştı. Abdülhamid II'nin bastırdığı (1875-1876) Boşnak, Bulgar ve Sırp ayaklanmasının bütün sonuçlarına katlanmak zorunda kaldı. Prens Gorçakov Türkiye ile savaştan yanaydı ve savaş başladı (24 nisan 1877), De Giers bu konuda kararsızdı, 1877-1878 Türk-Rus savaşından ve Ayastefanos antlaşmasından sonra, Berlin kongresi (temmuz 1878) ile görüşleri değer kazandı. Aleksandr III, De Giers'in fikirlerini değerlendirerek onu Gorçakov'un çekilmesi (1882) üzerine dışişleri bakanı yaptı. Hükümdarlıklar arası dayanışmaya taraftar olmakla beraber, Fransız-Rus siyasî antlaşmasının başlıca etkenlerinden biri oldu (De Giers ile Ribot arasında teati edilen mektuplar, 27 ağustos 1891). [L]

GİESE (Wilhelm Friedrich Carl), alman türkoloğu (Stargard, Pomeranya 1870-Eichwalde, Teltow 1944). Greifswald üniversitesinde ilâhiyat ve doğu filolojisi okudu. 1899-1905 Yıllarında İstanbul Alman lisesinde öğretmenlik yaptı. 1906'da Berlin'de Doğu Dilleri semineri türk dili profesörlüğüne tayin edildi. İstanbul'da kaldığı süre içinde İç Anadolu ve türk dili üstüne incelemeler yaptı. Yeni Türk edebiyatı ile de ilgilendi. Mehmet Emin Yurdakul'un şiirlerini (*Neues von Mehmed Emin Bej*) [Mehmed Emin Yurdakul'un Yeni Şiirleri], Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *İffet* adlı romanından bazı bölümleri (*Die Volksszenen aus Hüsen Rahmi's Roman İffet*) [Hüseyin Rahmi'nin İffet Adlı Romanından Halk Sahneleri] Almancaya çevirdi. 1902-1904 Arası yaptığı araştırmalar sonucu *Zur Kenntnis des Anatolischen Türkisch* (Anadolu Türkçesi Üstüne Bilgiler) adlı eserinin birinci cildini yayımladı. Türk dili yanında osmanlı tarihine de önem veren Giese, *Eski Osmanlı Tarihleri* (Tevarih-i Âl-i Osman) [Breslau 1922] adlı eserini, 1929'da *Âşıkpaşazade Tarihi*'ni (Die Altosmanische Chronik des Asiqpaşazade) [Leipzig 1929] yayımladı. Bu son eser 1914'te Âli Bey tarafından İstanbul'da yayımlanmıştı, ancak Giese'nin ortaya koyduğu yeni baskı, yeni yazmaların gözönünde tutulmasıyle tarihçiler için güvenilir bir kaynak oldu.

1934'te İstanbul'da toplanan Türk Dil kurultayına katıldı ve türk dilinin özleştirilmesi ve yenileştirilmesiyle ilgili yazılar yazdı. (*Die Reinigung und Erneuerung der Türkischen-Sprache*) [Türk Dilinin Arılaşması ve Yenileşmesi]. (M)

GİESECKİT i. (özel ad *Giesecke*> fr. *gieseckite*'ten). Miner. Nefelin'in bozunarak mikaya dönüşmesinden meydana gelen tabiî silikat. (L)

GİESEKİNG (Walter), alman piyanisti (Lyon 1895-Londra 1956). Hannover'de K. Leimer'in öğrencisiydi. Çağımızın en büyük virtüozlarından biridir. 1947'den itibaren Saarbrücken konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Debussy'den Ravel'e kadar izlenimci müziğin en yetkili yorumcularından biridir. (L)

GİESEL (Friedrich Oscar), alman kimyacısı (Winzig, Silezya 1852 - Braunschweig 1927). Berlin'de Liebermann'ın asistanı oldu ve Brunschweig kinin fabrikasında kimyager olarak çalıştı. 1899'da alfa ışınlarına tutulan çinkosülfürün flüorışısını keşfetti, aynı yılda beta ışınlarının magnetik sapmasını ölçtü ve bunun elektronlardan meydana geldiği kanısına vardı. 1902'de Aktinyum'un yayılımını inceledi. (L)

GİESSEN, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir, Lahn ırmağı vâdisinde; 64 000 nüf. XIV. ve XVI. yy.lardan kalma şato. Çelik fabrikaları. Makine sanayii. — Yakınında, Lahn havzasında önemli demir ve manganez madenleri. (L)

GİFFARD i. (H. *Giffard*'dan). Bir buhar kazanını su ile besleyen ve suyu sürükleyici akışkan olarak kazanın buharından yararlanan enjektör. (L)

GİFFARD (Henry), fransız mühendisi (Paris 1825-ay.y. 1882). 1852'de, sepetine yerleştirilen bir buhar makinesiyle çalışan ve rüzgâra bağlı kalmaktan nispeten kurtulan ilk balonu yaptı. 1858'de bulduğu, kazanları besleyen buhar enjektörüyle ün kazandı. (L)

GİFFEN (sir Robert), ingiliz istatistikçisi ve iktisatçısı (Strathaven, Lanarkshire 1837 - Fort Augustus, İnverness-shire 1910). *Economist, Times* gibi birçok gazetede çalıştı. Ticaret bakanı, istatistik dairesi müdürü oldu. *Case Against Bimetallism* (İkilimadenciliğe Karşı) [1892] ve *Growth of Capital* (Sermaye Artırımı) [1889] adlı eserleri yazdı. *Giffen paradoksu* denen ve talep kanununa istisna koyan bir kural ortaya attı. Bu kurala göre, mala karşı talebin artması mal fiyatının yükselmesine yolaçar. Giffen, bu kanunu, İrlanda'da ekmek fiyatlarının artması sebebiyle ortaya koymuştur. (L)

GİFFORD (William), ingiliz şair ve gazetecisi (Ashburton, Devon 1756-Londra 1826). *The Baviad* (1794) ve *The Maeviad* (1795) adlı hicivleriyle edebiyata atıldı. Fransız devrimine karşıydı. *Anti-Jacobin* dergisini idare etti ve 1809'da *Quarterly Review* dergisini kurarak 1824'e kadar başında kaldı. Keats, Hazlitt ve lady Morgan'a karşı sert hücumlarıyle tanınır. (L)

GİFU, Japonya'da şehir, Honşu adasında, Nagara ırmağı kıyısında il idare merkezi; 304 000 nüf. Demiryolu kavşağı olan şehir, aynı zamanda da bir sanayi (dokuma, seramik, kâğıt) ve el sanatları (şemsiye ve fener) merkezidir. Nagara kıyısında karabatak balıkçılığı. —*Gifu ili,* 1 584 000 nüf. (L)

GİG (ing. *jig*'den). Büyük Britanya'dan çıkma, hareketleri canlı eski bir halk dansı; bileşik ölçülüdür (3/8 veya 3/16 ve katları), her adıma bir çengelli (veya çift çengelli) düşer.

— ANSİKL. XVI. yy.da İrlanda'ya yayılan *gig*, çok geçmeden virginal ve lavta için yazılmağa başlandı. Froberger ve Reich'in eserleriyle Almanya'ya geçti, Chambonnière'in besteleri içinde de Fransa'da görüldü. XVII. yy. sonlarında bütün Avrupa'da, ikişer zamanlı kuruluşu ile süit veya oda (*da camera*) konçertolarının son bölümünü teşkil eden büyük artistik bir dans müziği haline geldi. Lur, siciliana veya furlanadan daha canlı olan gig, üçlemeli motiflerden kuruludur, ölçülerinde üçerli zamanın çeşitleri yer alır. Corelli ve Händel, Couperin ve Rameau'nun güzel örneklerini verdiği bu dans müziği yavaş yavaş halk müziği olmaktan çıktı ve J. S. Bach'ın elinde, üçer zamanlı tartının süratle sürüp gittiği üstün bir kontrapunto ustalığı içinde ve seçilen temalar bakımından çok değişik bir barok mizahı aksettiren, kendine has bir biçim aldı (5. ve 6. ingiliz süitlerindeki, 4/4'lük; 1. fransız süitindeki 4/2'lik; 6. klavsen partitasındaki gig'ler). Gig için olduğu gibi, 3/4'-lük italyan «corrante»si için de Bach, kimi zaman üçlemeli (triolet), kimi zaman da noktalı ikişerli nota usulünü kullanır. Gig'in tartım üslûbu Bach'ın yalnız çalgı müziğine değil, dinî müziğine de girmiştir (8, 130 v.b. nu.lı kantatlarındaki bas şarkıları). İngiliz gig'inin bir de 2/4'lük denizci dansı olarak bilinen halk biçimi vardır, katı ve şaka yollu oynanan bu dans, yalın polka'ları hatırlatır, solo olarak icra edilen birçok figürleri vardır. (L)

GİGANOV (Josif), rus asıllı türk dili uzmanı (XVIII. yy.-XIX. yy.). Tobol Halk okulunda tatar dili öğretmenliği yaptı. Tatar lehçesi ve grameri üstüne eserler yazdı. Eserleri: *Grammatika Tatarskogo Yazıka* (Tatar Dili Grameri) [1801]; *Slovar Rossiysko-Tatarskiy* (Rusça-Tatarca Lûgat) [1804]. (M)

GİGANTE (Giacinto), italyan ressamı (Napoli 1806-ay.y. 1876). Ressam Gaetano'nun oğlu; kendisi gibi ressam olan ve genç yaşta ölen iki kardeşi daha vardı. Mesleğe, Napoli krallığı topoğrafya bürosunda desenci olarak başladı. Wilhelm Huber'in, sonra Antonio Sminck Pitloo'nun atelyelerinde çalıştı. Posillipo okulunun ressamlarıyle yakın ilişki kurdu. İlkin 1869'da olmak üzere birkaç defa Roma'ya, bir defa Paris'e (1869) gitti. Suluboya, yarı tutkallı boya, yağlıboya ile, taş baskısı ve ofort tekniğiyle çalıştı. Büyük ustalığı olan bir ressamdı. Manzara resimlerinde, sınırsızlığın lirizmini araştırdı ve Turner'i örnek alarak atmosferin ışık oyunlarını belirli renk tonlarıyle yoğun bir şekilde vermeğe çalıştı. Suluboya ve tutkallı boya ile yaptığı tablolarda (Napoli, San Martino müzesi) madde, ışık ve gölgeyle sıkı ilişkiler kurarak tek bir bakarak ka-

Foto. Pirou (LAROUSSE)

dar azalır. Giganti'nin romantizmi iç süslemelerde çok daha güçlü olarak ortaya çıkar. (L)

GİGANTOLİT i. (fr. *gigantolite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve demir silikat; *kordiyerit* çeşidi; Finlandiya'daki gnayslı granitte bulunur. (L)

Gigantomachia veya *Devlerin Savaşı*, Claudien'in destanı. Yalnız baş kısmı elde bulunan bu destan Yunanistan'da ortaya çıkan mitolojik temaları abartarak verir. (L)

GİGANTOPİTHECUS i. Alt pleyistosende yaşamış dev insansı maymun; fosilleri güney Çin'de Kuangsi'de bir mağarada bulunmuştur. (Bazı bilginlere göre *Gigantopithecus* insangillerden bir yaratıktır.) [L]

GİGANTOSOURUS i. Dinozor cinsinden sürüngen hayvan; 15 m uzunluğundaki iskeleti Tendaguru (Doğu Afrika) Alt tebeşir tabakalarında bulunmuştur. (Ön üyeleri arka üyelerinden daha yüksektir.) [L]

GİGANTOSTRACA çoğl. i. Birinci zaman tabakalarında bulunan euryplerus'lara eskiden verilen ad. (Bunlar trilobitlerle örümceklere az çok benzeyen su eklembacaklılarıdır.) [L]

GİGARTİNALES çoğl. i. Kırmızı suyosunları takımı; bu takımdaki suyosunlarının sporları, yumurtadan uzaktaki bir yardımcı hücre kuşağıyle beslenir. (En iyi bilinen türü: *Gigartina acicularis*.) [L]

GİGHTİ. Esk. coğ. Afrika'da roma şehri; kalıntıları Tunus'ta Cerbe adasının güneyinde, Bu Grara körfezi kıyıları yakınındadır; bir forum, bir capitolium tapınağı, bir curia (toplantı yeri), bir adlî bazilika ve hamamları kapsar. Hadrianus zamanında bir latin hukuku şehri, Antoninus Pius zamanında ise bir municipium idi. (L)

GİGLİ (Beniamino), italyan tenoru (Recanati 1890-Roma 1957). Roma, Santa Cecilia akademisinde müzik öğrenimini tamamladıktan sonra meslek hayatına Parma, Rovigo, Bologna'da başladı, kendini Napoli, Milano'da tanıttı ve milletlerarası bir şarkıcı olarak dünyanın en ünlü sahnelerinde, özellikle New York Metropolitan operasında, Güney Amerika'nın büyük şehirlerinde, Londra'da Covent Garden'de, Paris, Madrid, İskandinavya, Almanya, Orta Avrupa'da alkışlandı ve her yerde büyük başarılar elde etti. Boito, Verdi, Puccini, Mascagni gibi italyan lirik repertuvarını meydana getiren bestecileri yorumlamakta ustaydı. (L)

GİGLİ (Girolamo NENCİ, — denir), italyan yazarı (Siena 1660-Roma 1722). En tanınmış eseri Molierè'in *Tartuffe*'ünden esinlenerek yazdığı *Il Don Pilone* adlı komedisidir. Siena üniversitesinde ders verdi (1707-1713), filolojiyle ilgilendi ve siena lehçesinin floransa lehçesinden üstün olduğunu tanıtlamak için *Vocabolario Caterriniano* adlı bir lûgat yayımladı (1717); Cruco akademisine karşı hücumları yeni düşmanlar edinmesine yolaçtı; lûgati Floransa'da yakıldı, kendisi de Siena'dan sürüldü (1717). [L]

GİGLİO, İtalya'da (Toscana, Grosseto ili) granitli ve kalkerli küçük ada, Monte Argentario'nun karşısında; 2 400 nüf. Demir madenleri işletmesi. Turistik merkez. (L)

GİGLİO-TOS (Ermanno), italyan biyoloji bilgini (Chiaverano, Torino 1865-Torino 1926). Cagliari, Floransa ve Torino'da profesörlük yaptı; sistematik zooloji, dokubilimi, genel biyoloji, embriyoloji alanında birçok eser yayımladı. *Problemi della Vita* (Hayatın Problemleri) [1900] adlı eseri önemlidir. (L)

GİGNOUX (Maurice), fransız jeoloğu (Lyon 1881-Grenoble 1955). École Normale Supéreure'ü bitirdi. Strasbourg üniversitesinde jeoloji profesörlüğü yaptı (1919-1925), sonra Grenoble Fen fakültesi dekanı oldu. Batı Akdenizin eski sahillerini, Alplerin iç kuşağının stratigrafisini inceledi. Kıvrımlanma sırasında kayaların «çekimle akması» teorisi büyük yankı uyandırdı. *Traité de Géologie Stratigraphique* (Stratigrafik Jeoloji Elkitabı) [1915], *Géologie des Barrages* (Benter Jeolojisi) [R. Barbier ile birlikte] adlı iki önemli eseri vardır. (L)

GİGOLA (Giovan Battista), italyan ressamı ve minyatürcüsü (Brescia 1769-Tremezzo veya Milano 1841). Fildişinden yaptığı minyatür portreler, Ferdinando Quaglia ve yeniklasik akımı izleyen büyük ingiliz ve fransız minyatürcülerin eserleri kadar güzeldir. Sanatını Paris'te olgunlaştıran Gigola, Lombardia'da, Beauharnais sarayının rakipsiz minyatürcüsü oldu. Psikolojik kavrayış ve renklerin inceliği bakımından ünlü birçok minyatürü vardır. Eserleri Brescia'da Tosio -Martinengo müzesinde durur. (L)

GİGOUT (Eugène), fransız besteci ve orgcusu (Nancy 1844-Paris 1925). Paris'te Niedermeyer okulunda Gustave Lefèvre ve Saint-Saëns ile çalıştı. Daha sonra bu okulda ders verdi. Roussel ve Messager, öğrencileri arasındadır. Saint-Augustin kilisesinde org çaldı (1863 - 1925). 1911 Yılında Paris konservatuvarı org kürsüsüne tayin edildi. Gregoryen tarza dönüşü işaret eden birçok org müziği ve birkaç ilâhî besteledi (*Yüz Kısa Parça* [1889], *Yüz Yeni Parça* [1922]). [L]

GİGOUX (Jean), fransız ressamı (Besançon 1806-ay.y. 1894). *Gil Blas, Abelara ve Heloise* için yaptığı resimlerle tanındı. En ünlü tabloları, *Leonardo da Vinci'nin Son Anları* ile *Marie Ménessier - Nodier*'nin portresidir. *Causeries sur les Artistes de mon Temps* (Zamanımın Sanatçıları Üstüne Konuşmalar) [1855] adlı bir kitabı vardır. (L)

GİHEİNA, Mısır'da (Girga ili) şehir; Nil vâdisinin batı kenarında, Asyut ile Cohag arasında; 40 427 nüf. Tarım merkezi. (L)

GİJON, İspanya'da (Oviedo ili) şehir. Atlas okyanusuna uzanan küçük bir yarımada; 124 700 nüf. Lungreo havzasından çıkarılan maden kömürünün ihraç edildiği liman; kabotaj, balıkçılık. Şehrin batısında (El Musel) yeni maden ocakları açılmıştır. Çok turist çeken kumsal. Cam fabrikası. (L)

GİJSEN (Jan-Albert GORİS, **Marnix** — denir), flaman dilini kullanan belçikalı yazar (Anvers 1899). Değişik özellikleri olan bir şairdir. *Het Huis* (Ev) [1925] adlı eserinde, anlatımcı estetiği şiirin geleneksel biçimleriyle bağdaştırdı. Roman türüne daha sonra yöneldi: *Het Boek van Joachim van Babylon* (Babilli Yehoyakin'in Kitabı); *Telemakhus in het Drop* (Telemakhos Köyde); *Goer en Kwaad* (İyi ve Kötü); *Mijn Vriend, de Moordenaar* [1958]; *Lucinde en de Lotoseter* (Lucine ile Lotus-yiyen) [1959], *Harmagedon* (1965). Ayrıca hikâyeleri (*De Diaspora*, 1961), denemeleri (*Scripta Manent*, 1960) ve bir otobiyografisi vardır (1965). [L]

GİL i. (fars. *gil*). *Esk.* Sulu ve yapışkan çamur, balçık, kil. ‖ *Gil-i ermeni* (veya *gil-i horasanî*), yenebilen devalı bir toprak. (Bk. KİLERMENİ.) ‖ *Gil-i mahtum* (veya *gil-i nibişte*), sarımtırak kurşunî toprak. (*Terra Lemnia, Terra Sigillata.*) ‖ *Gil-i parsî*, toprak boya, okr. ‖ *Gil-i rûmî*, kırmızı toprak, aşıboyası. ‖ *Gil-i şemusî*, Sisam adasından çıkan ve ilâç olarak da kullanılan balçık. ‖ *Gil-i zerd*, sarı renkli toprak boya.

◆ **Gilşah** blş. i. *Esk.* Balçıktan yapıldığına inanıldığı için Âdem'in lakabı. ‖ Fars masal hükümdarı Keyumers'in bir adı.

◆ **Gilzâr** blş. i. *Esk.* Çamurlu yer. (M)

—GİL ek (esk. türk. *gil*, ev'den). Şahıs isimlerinin ve sıfatlarının sonuna eklenerek onların hangi aileye bağlı olduğunu belirtir (çoğul olarak da kullanılır): *Bu akşam Ahmetgile gideceğiz. Yarın halamgiller bize gelecek.*

◆ **—Giller** çoğl. ek. *Bot.* Bitki isimlerinin sonuna eklenerek familya anlamında kullanılır: *Baklagiller. Ebegümecigiller.* (M)

GİLA çölü veya **yaylası,** Büyük Amerika çölünün güneybatı kısmı, Kayalık dağların güneybatısında, Colorado ırmağının kolu *rio Gila* tarafından akaçlanır. Bir ovalar bölgesi olan Gila çölünde, sıradağcıkları kayşat şevler izler. Birkaç vahada sulama yoluyle tarım yapılır. Bakır, altın, vanadyum madenleri. (L)

GİLAN, İran'da eski il, Hazar denizi kenarında, Elburz dağeteği ovasında; 2 634 000 nüf. Başlıca şehri, *Reşt.* İklimin sıcak ve nemli olması yüzünden Gilan'da sıtma müzminleşmişti; ama Safid Rud'un yatağını değiştiren kanallar ve dağlardan inen ırmaklarla sulanan pirinç tarlaları ile çay ve zeytin işletmeleri sayesinde İran'ın olağanüstü derecede verimli bölgelerinden biri haline gelmiştir. Millî üretimin dörtte üçünü temsil eden ipek böceği yetiştiriciliği, ipekli kumaş dokuyan birçok atelyeye hammadde sağlar. (L)

GİLARDİ (Gilardo), arjantinli besteci (San Fernando, Buenos Aires 1889-ay.y. 1963). Sahne eserleri (*İlse* [1923], *La Leyenda del Urutau* [Urutau Efsanesi] 1935), senfonik eserler (*El Gaucho con Botas Nuevas* [Yeni Çizmeli Goşo], 1938; *Evocacion Guechua* [Guechue Hatıraları]; *Primera Serie Argentine* [Birinci Arjantin Serisi]), R. Rojas'ın *Ollantay*'ı için fon müziği, koro eserleri (*Vidala Santiguena* [Santiago'da Hayat]; *Ocai; Amor Goloso* [Tatlı Aşk] v.b.), kilise müziği (üç ses ve org için *Pange Lingua; Te Deum*), bir kantat (*San Martin* [1950]), oda müziği (*Cuarteto Breve* [Kısa Dörtlü]), bir üçlü (*Sonata Popular Arjentina* [Arjantin Halk Sonatı]), *Trez Danzas Argentinas* (Üç Arjantin Dansı) yazdı. *Curso Elemental de Armonia* (Temel Armoni Dersleri) adlı bir kitabı vardır. (M)

GİLARDORA i. (ital. *corridoio*). Ticaret gemilerinde en üst güvertenin altına rastlayan ambar güvertesi. (M)

GİLBERT i. (özel ad *Gilbert*'ten). Elektromagnetik C.G.S. sisteminde, magnetomotor kuvvetin birimi (sembolü: Gb). [*Gilbert*, $\frac{4\pi}{10}$ sargılı bir bobinden geçen —— amper veya yaklaşık olarak 1,25 amperlik bir akımın ürettiği magnetomotor kuvvetidir. Sonuç olarak, 1 gilbert yaklaşık olarak 0,8 amperdevir'e eşittir.] (L)

GİLBERT, ingiliz ressamı (XV. yy. sonu). Eton kolejindeki şapelin güney duvar süslemesinde çalıştı. (L)

GİLBERT (Augustin), fransız hekimi (Buzancy, Ardennes 1858-Paris 1927). 1910'da Hotel Dieu'de klinik profesörü oldu. Çalışmaları mide özsuları ve karaciğer patolojisine yöneldi. Hanot ile beraber hipertrofik alkol sirozunu, irsî kolemiyi tanımladı, safra taşları hakkında bilgimizi aydınlığa kavuşturdu. Brouardel ile *Traité de Médecine et de Thérapeutique*'i (İç Hastalıkları ve Tedavi Ders Kitabı) [1895], Carnot ile *Les Fonctions Hépatiques et l'Opothérapie*'yi (Karaciğer Fonksiyonları ve Opoterapi) [1898] yayımladı. (L)

GİLBERT (Cass), amerikan mimarı (Zanesville, Ohio 1859-Southampton, İngiltere 1934). Başlıca eserleri: Minnesota parlamento binası, Detroit Genel kitaplığı, New York'ta Woolworth gökdeleni (1911). [L]

GİLBERT (Gabriel), fransız şairi (Paris 1620'ye doğr.-ay.y. 1680). Rohan düşesinin ve İsveç kraliçesi Kristina'nın sekreteriydi. 1661'de *Poésies Diverses* (Çeşitli Şiirler) adlı kitabını yayımladı. 1640'tan itibaren trajedileri ve traji-komedileriyle ve *Les İntrigues Amoureuses* (Aşk Entrikaları) [1663] adlı komedisiyle tanındı. (L)

GİLBERT (John), amerikalı sinema oyuncusu John PRİNGLE'ın takma adı (Yogan, Utah 1895-Beverly Hills, Kalifornıya 1936). Romantik ve büyüleyici âşık tiplerini başarıyle canlandırdı. Devrinin en ünlü oyuncularından biriydi. Greta Garbo ile *The Big Parade* (Büyük Geçit Töreni) [1925], *Flesh and the Devil* (Et ve Şeytan) [1927] adlı filimleri çevirdi. Arasında duygusal bağlar bulunan Garbo ile Goulding'in *Anna Karenina*'sının ilk (sessiz) çevrilişinde (1928) oynadı. Son filimlerinden biri *Kraliçe Kristina*'dır (Queen Christina) [1933]. (L)

GİLBERT (Karl Grove), amerikalı jeolog (Rochester, New York 1843-Jackson Michigan 1918). Wheeler ve Powell ile birlikte A.B. D.'nin batı bölümünde girişilen bilimsel araştırmalara katıldı. *Lake Bonneville* (Bonneville Gölü) [1890] adlı eserinde, gölün taraçalarını tasvir etti, ülkenin batısındaki Büyük havzanın kitle halinde (epirojenik hareket) yükseldiğini ispat etti. Henry Mountains'deki lakolitler ile Büyük göllerin oluşumu ve kıyı topografyası hakkında incelemeleri de vardır. (L)

GİLBERT (Nicolas Joseph Laurent), fransız şairi (Fontenoy-le-Château 1750-Paris 1780). Bir çiftçinin oğluydu, Dole kolejinde okudu, Nancy'de şiire başladı, sonra Paris'e gitti (1772), akademinin açtığı yarışmaya *Le Poète Malheureux* (Mutsuz Şair) adlı şiirini gönderdi, fakat başarı kazanamadı. Bir şiirinde, yoksulluğunun suçunu ailesine ve topluma yükler. Freron ile birlikte hicivler yazdı. *Carnaval des Auteurs* (Yazarların Karnavalı) [1775], *Le Siècle* (Yüzyıl) [1774], *Le XVIII. Siècle* (XVIII.

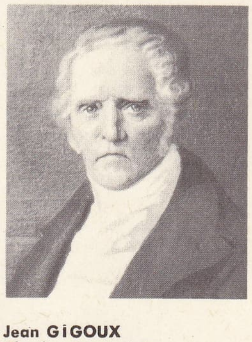

Jean GiGOUX
Charles Fourier'nin portresi, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

Yüzyıl) [1775] ve *Mon Apologie* (Savunmam) [1778] adlı yazılarında ve en güçlü eseri olan *Jugement Dernier* (Son Hüküm) ve *L'Ode İmitée de Pusieurs Psaumes*'da (Birçok Mezmur'dan Taklit Edilerek Yazılan Od) filozoflara karşı savaş açtı. (L)

GİLBERT (sir Humphrey), ingiliz denizcisi (Brixham, Devonshire 1537'ye doğr. - Atlas okyanusunda 1583). 1578'de *Newfoundland'*ın kuzeydoğu kıyısına bir sefer yaptı, sonra aynı bölgeye bir kere daha geldi ve dönüşünde gemisi batarak boğuldu. Kuzeybatı yoluyle Doğu Hindistan ve Hatay'a ulaşan bir geçit olduğunu ispat etmek isteyen bir incelemesi vardır (1576). [L]

GİLBERT (sir Joseph Henry), ingiliz kimyacısı ve tarım uzmanı (Hull 1817-Rothamsted 1901). Londra üniversitesinde preparatçı olarak çalıştı, tarımsal kimya alanındaki araştırmalarıyle tanındı ve 1843'te J.B. Lawes'in yardımcısı oldu. İkisi birlikte, Liebig'in mineral teorisi yerine tarım biliminde bir devrim yaratan nitrojen teorisini ortaya attılar ve deneylerinin sonuçlarını *Agricultural İnvestigations at Rothamsted* (Rothamsted'de Tarım Araştırmaları) [1905] adı altında yayımladılar. (L)

GİLBERT (Thomas),ingiliz devrimcisi (Cotton, Staffordshire 1720-ay.y. 1798). 1782'de fakirleri koruyan bir kanun hazırladı. (L)

GİLBERT (William), ingiliz hekimi ve fizikçisi (Colchester 1544-Londra 1603). Kraliçe Elizabeth'in, sonra kral James I'in başhekimi. Cambridge'teki Saint Johnh's college üyesi ve Hekimler birliği başkanı oldu. Elektrostatik ve mıknatıs üzerine ilk deneyleri yaptı. İdio-elektrik (yalıtkan) ve an-elektrik (iletken) cisimleri birbirinden ayırt etti ve ilk elektroskopu yaptı. Etki ile mıknatıslanmayı buldu ve demirin kızdırılınca mıknatıslığını kaybettiğini gördü, mıknatıs eğikliliğini ve değişmelerini ortaya koydu. Dünyanın büyük bir mıknatıs olduğu fikrini ilk defa ileri sürdü, mıknatıslı bir küre yaparak bunun meydana getirdiği mıknatıs alanını inceledi. Ondan önce, hiç bir araştırıcı, deneyleme metodunu onun kadar geniş bir şekilde, onun gibi çeşitli yollara başvurarak incelememişti. (L)

GİLBERT DE VOİSİNS (Auguste), fransız yazarı (Paramé 1877-Paris 1939). En ünlü eseri *La Bar de la Fourche* (Çatal Barı) [1903], altın arayıcılarının maceralarını anlatan bir romandır. Garip bir fanteziyle yazılan *Les Moments Perdus de John Shag* (John Shag'ın Boş Vakti) [1906] mensur şiir şeklindedir. Victor Ségalen ile yaptığı bir araştırma gezisinden sonra *Ecrit en Chine* (Çin'de Yazıldı) [1913] ile *Mission Archéologique en Chine* (Çin'de Arkeolojik Araştırma Kurulu) [1935] adlı iki inceleme yayımladı. Albert Roussel'in müziklendirdiği *Le Festin de l'Araignée* (Örümceğin Ziyafeti) adlı pantomim bale de onun eseridir. (L)

GİLBERTİN i. («gilbert'çi» anlamında ing. k.). Sempringham'lı Aziz Gilbert tarafından kurulan ingiliz tarikatının üyesi. Başrahiplerine *Master of Sempringham* denirdi. Sadece İngiltere'de yayılmış olan (21 manastır) bu tarikat, Henry VIII tarafından 1538'de yasaklandı. (L)

GİLBERTİODENDRON i. Afrika'da yetişen ağaç. (*Gilbertiodendron Dewevrei* türünden limbali adı verilen bir kereste elde edilir. Baklagiller takımından.) [L]

GİLBERTİT i. (fr. *gilbertite*'ten). Miner. Mikaların hidratlanmasından türeyen tabiî silikat. (L)

GİLBERT ve ELLİCE adaları, Büyük Okyanus'ta ingiliz sömürgesi; 46 200 nüf. İdare merkezi, Gilbert adalarında *Terarva*. Büyük Okyanus'ta Ekvatorun her iki yanında serpiştirilmiş *Gilbert* (16 ada, 34 000 nüf.), *Ellice* (9 ada) ve *Phoenix* (8 ada) takımadalarını, *Ocean* adasını, *Fanning, Washington* ve *Christmas* adalarını içine alır. Son üç ada «Çizgi adalarını» (*Line İslands*) meydana getirir. Ocean adası dışında hepsi birer atol olan adalar, 1765-1824 arasında ingiliz denizcileri tarafından bulunmuştur.

Takımadaların halkını doğuda (Phoenix, Ellice) Polinezyalılar, kuzeybatıda (Gilbert) Mikronezyalılar meydana getirir; tarım (yum rulular), balıkçılık ve az ölçüde hindistancevizi ihracatıyle geçinirler. Adalarda özellikle Ocean adasında 900 kadar avrupalı, birkaç yüz asyalı yaşar.

Nicolas Joseph Laurent GİLBERT
Le Beau'nun eseri

— Ask. tar. 9 Aralık 1941'de Japonların işgal ettiği *Gilbert adaları*, Japonların doğuya doğru ilerlemelerinin en uç noktasını meydana getirdi; Amerikalılar Tarawa (21 kasım 1943) ve Kwajalein'e çıkartma yaptıktan sonra, 1944 başında Gilbert adalarını geri aldılar ve Cardine adalarının (Truk) tarafsızlığını sağlamak ve Marianne adalarına hücum etmek için üs olarak kullandılar. Bk. PASİFİK *savaşı*. (L)

Gil Blas de Santillane'ın Maceraları (*Histoire de Gil Blas de Santillane*), Lesage'ın romanı. 1715-1735 Arasında 4 cilt halinde yayımlandı. Gil Blas Salamanca üniversitesinde okumak için Oviedo'dan ayrılır. Fakat başına gelmedik iş kalmaz. Altı ay hırsızlar tarafından alıkonulur, kaçar, aralarında bir gülünç züppenin, doktor Sotgrado'nun ve açık yürekli davrandığı için kendisini kovan Granada başpiskoposunun bulunduğu on beş efendi değiştirir. Başbakan Lerme dükünün sağ kolu olur, gözden düşer, Olivares kontunun sekreteri olarak saraya girer, servete kavuşur, uslanarak şatosuna çekilir, evlenir ve hatıralarını yazar. isminden başka ispanyollukla hiç bir ilintisi olmayan bir toplumda Lesage kendi memleketinin insanını anlatır. Eserin, kahramanlıkla pek ilgisi olmayan kahramanı, karakteri, ahlâk duygusu olmayan orta sınıf insanlığın sembolüdür. (→ Bibliyo.) [L]

GİLBOA (Amir), israilli şair (Ukrayna 1917). 1942'de yayımlanan şiir kitabında genellikle İkinci Dünya savaşını ve İsrail bağımsızlık savaşını anlattı. Daha sonra iki kitap daha yayımladı. İsrailli şairlerin en iyilerinden sayılır. (L)

GİL-BOX [cil-baks] i. (ing. k.). Tekst. Kamgarn yün ipliği yapımında kullanılan, verim ve çekim silindirleri arasında tarayıcı iğneli baretler bulunan çekme makineleri. (L)

GİLBRETH (Frank Bunker), amerikalı mühendis (Fairfield, Maine 1868-Lakawanna, New Jersey 1924). Taylor'ın mesai arkadaşıydı, işin teşkilâtlama alanında çalıştı; özellikle yeni analiz usulleri buldu: *therbligs** denen grafikler ve semboller. Süreyi ve yorgunluğu azaltmak için hareketleri basitleştirme ilkelerini belirtti. — Karısı Dr. Lillian Evelyn **Moller** de mühendisti (Oakland, Kaliforniya 1878), kocasına çalışmalarında yardımcı oldu. Dul kaldıktan sonra da çalışmalarını sürdürdü; ev ekonomisinin, tarımın düzenlenmesi ve iş psikolojisi alanlarına yenilikler getirdi. Çalışmayı daha etkin ve daha insanî bir hale getirmek için, teşkilâtlanma kavramının bütün dünyaya yayılmasına çalıştı. (L)

GİLD i. (esk. felemenkçe *gilde*'den). Ortaçağda aynı meslekten olan tacirleri biraraya getiren, önce meslekî, sonra iktisadî temellere dayanan esnaf derneği. ‖ *Teşm. yol.* Üyelerine en iyi ticarî ortamı sağlamayı amaç edinen birlik.

— ANSİKL. Üyelerinin birbirlerine yeminle bağlanmalarını yasaklayan bir karolenj emirnamesine (799) veya birbirlerine büyük ziyafetler çekmelerini Reims başpiskoposu Hinckmar'ın (852) tarifine göre, ilk *gild'*ler dinî karakterde yardım dernekleriydi. Düşkün durumda bulunan ailelerin veya güçsüz devletin görevlerini yüklenmek için kurulan ve bundan sonraki ilk yüzyıllarda çoğalan bu kuruluşlar hıristiyan dini derneklerinden doğdu.

XI. Yüzyıldaki iktisadî uyanış, tüccarı birçok zorluk karşısında bırakmıştı: arabaların yol güvenliği, ayakbastı tahsildarlarının bitmeyen istekleri. Bu durumda, gild aynı bölge tüccarlarının, aynı sularda yük taşıyan nakliyecilerin, aynı ticarî merkeze bağlı olanların gerçek bir derneği haline geldi. İngiltere ile iş yapan Tiel (Gueldre'de) tüccarlarının gild'i XI. yy. başında bilinen ilk gild'dir. Valenciennes'de Caritet gild'i ilk yönetmeliği hazırlayandır (1050'ye doğr.). Daha sonra Saint-Omer'de «gilda mercatoria» ortaya çıktı. Demek ki, Flandre ve Ren bölgelerinde kurulan gild'ler XIII. yy.dan itibaren İngiltere'de, İskandinavya memleketlerinde ve belki de İslâm dünyasındaki loncaların öncüsü oldu. Genellikle Gild'lerin, resmen tanınan tüzüklerle belirtilmiş imtiyazları ve hakları vardı: fiyatların tespiti, tekeller, ağırlıkların ve ölçülerin denetimi v.b. Gild'lerin kuruluşu, önceleri, dayanışma ve rejime karşı koyma fikrini geliştirerek komün hareketini destekledi ama, XII. yy.ın sonlarına doğru, bu dernekler, yalnız ticaret endişesiyle hareket eden güçlü bir tüccar sınıfı halini aldı. Bunların gruplaşmasından ise büyük hans'lar doğdu. Londra hans'ı, XVII. Kent hans'ı, sucular hans'ı, töton hans'ı. Bu kodamanların baskısına karşı XIII. yy.ın sonlarında, felemenkli küçük esnaf (*minores*) birleşti. XV. yy.da töton hans'ı hariç, hans'lar ve gild'ler önemini kaybetmeğe başladı. Çoğu, eski tarikat hüviyetlerine dönerek uzun süre (İngiltere'de XIX. yy.a kadar) yaşadı. (L)

GİLDA. Esk. coğ. Mauritania Tingitana'da şehir, Tingis ile Volubilis arasında. (L)

GİLDAS Aziz, ingiliz misyoneri (Dumbarton, Clyde 510'a doğr.-Houat adası 570). 518'e doğru papazlığa kabul edildi, Büyük Britanya'nın kuzeyinde ve İrlanda'da Hıristiyanlığı yaydı ve kiliseyi yeniden teşkilâtlandırdı. 538'de Houat adasına çekildi, kendisini takip eden çömezleriyle Rhuis manastırını kurdu. *De Excidio et Conquesta Britanniae* adlı eseri Büyük Britanya hakkında en eski tarihî eserdir. (L)

GİL DE HONTANON (Rodrigo), ispanyol mimarı (Rascafria, Madrid 1500 - Segovia 1577). Segovia katedralinde beraber çalıştığı Juan Gil de Hontanon'un (1480'den önce-Salamanca 1531) oğludur. Salamanca'daki Nueva katedrali ve Monterrey sarayının mimarıdır, Alcala de Henares üniversitesinin ön yüzünü (1549-1553) ve Santiago da Compostela katedrali manastırının bir bölümünü yaptı. Léon'da Casa de los Golfines'i de yaptığı sanılır. Eski Castilla'da birçok bina onun eseridir. Etkisi çok büyük oldu. (L)

GİLDİT i. (fr. *guildite*). Miner. Yanardağ akıntılarında bulunan, hidratlı tabiî demir ve bakır sülfat. (L)

GİLDO, magriplı şef, Theodosius zamanında Afrika kontu. Kardeşi Firmus'un isyanını bastırdı, fakat Roma'ya karşı başkaldırdı (397) ve yenildi (398). [L]

GİLEAD, Ürdün'deki Galaad dağının öbür adı. (L)

GİLELS (Emil Grigoriyeviç), sovyet piyanisti (Odessa 1916). G. Neuhaus'un öğrencisi idi. 1951'den beri Moskova konservatuvarında ders vermektedir. S.S.C.B. Yorumcuları birinci armağanını (1933), Ysaye (1938) ve Stalin armağanlarını (1946) kazandıktan sonra bütün dünyada tanındı. (L)

GİLEPPE, Belçika'da (Liège ili) ırmak, Meuse havzasında, Hautes Fagnes'den iner ve Vesdre ırmağıyle birleşir. 1867-1878 Arası Eupen'in birkaç kilometre güneyinde 12 milyon metreküp su tutan bir baraj inşa edildi; 80 hektarlık bir göl meydana getirir. 9 km uzunluğunda bir su kemeriyle, Verviers kumaş fabrikalarına silisli su gönderilir. (L)

GİLES (Ernest), ingiliz kâşifi (Bristol 1847 -Coolgardie, Batı Avustralya 1897). Batı ve Güneybatı Avustralya'da geziler yaptı (1872-1876). Gibson çölünü geçti ve İç Avustralya'daki bir göle Aosta dükü Amadeo'nun şerefine *Amedeus* adını verdi. Eseri: *Australia Twice Traversed* (İki Kere Geçilen Avustralya) [1889]. (L)

GİLES (Herbert Allen), ingiliz sinoloğu (Oxford 1845-Cambridge 1935). 1867 ve 1897'de Çin'de konsolosluk ve Cambridge üniversitesinde Çince profesörlüğü yaptı. Büyük bir Çince-İngilizce lûgat hazırladı. Ayrıca Çin ile ilgili birçok eseri vardır. (L)

GİLGAL. Bk. GALGALA.

GİL-GİLBERT (Enrique), ekvadorlu yazar (doğ. 1912). Tanınmış eserleri: mahallî havayı canlandıran bir hikâye kitabı (*Yunga,* 1938) ve pirinç tarlalarındaki çalışma şartlarını anlatan *Nuestro Pan* (Ekmeğimiz) [1941]. (L)

GİLGİT, Keşmir'de, pakistan ordusu işgalinde idare bölümü, Hindukuş ve Karakurum dağları kenarında; 120 000 nüf. *Gilgit* ve *Hunza* vâdileri, güzel meyve bahçeleri, pirinç tarlaları ve pamuk tarlalarıyle örtülüdür. (L)

Gili, ispanyol yayınevi. Gustavo Gili Roig (1869-1945) tarafından 1902'de, Barcelona'da kuruldu. Başlıca faaliyeti, teknik ve sanat kitaplarının basımıdır. (L)

GİLİ (Marcel), fransız heykeltıraşı (Thuir 1914). 1933'te ilk «Duvar Sanatları sergisi»-

Foto. LAROUSSE

ne, Mayıs salonunun açılışında (1943) Abstraction-Création (Soyutlama-Yaratma) grubuna katıldı. 1946'da soyutlamayı bırakarak pişmiş toprak, bakır ve bronz ile insan şekillerinden esinlenen daha ince bir sanat uygulamasını yürüttü: *Genç Çocuk* (d'Art Moderne müzesi), 14 *Temmuz* (Paris Şehir müzesi) v.b. Saint-Maur-des-Fossés için pişmiş topraktan bir anıt. Bourges için de tahtadan *Teknisyen* adlı büyük bir heykel yaptı. (L)

GİLİBERTİA i. (fransız botanikçisi *Gilibert*'in adından). Tüysüz ağaçcık, yaprakları basit, çiçekleri şemsiye biçimindedir. Amerika ve Tropik Asya'da yetişen otuz türü vardır. (Sarmaşıkgillerden.) [L]

GİLİM i. (fars. *gilim*). *Esk.* Yünden, kaba dokunmuş yer örtüsü, kilim. ‖ *Gilîm-pûş*, kilim cinsinden, kötü kumaştan yapılmış elbise giyen. ‖ *Gilîm-şûy*, kilim çırpıcısı veya yıkayıcısı.

— Bot. *Esk. Gilîm-şuy* («kilim yıkayan»), çövenotu, sabun otu.

— Mitol. *Gilîm-pûşan*, mensuplarının, birinin üzerinde dinlenecek, diğeriyle de vücutlarını örtecek kadar büyük kulaklara sahip olduğu söylenen mitolojik bir kavim. (M)

GİLİNDİRE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Gülnar ilçesi) bucak. (Bugün Aydıncık); 5 420 nüf.; 10 köy. — *Bucak merkezi*, 886 nüf. Gülnar'ın 33 km güneyinde, Akdeniz kıyısında Mersin'i Antalya'ya bağlayan kıyı yolu üzerinde. (M)

GİLİOLİ (Emile), fransız heykeltıraşı (Paris 1911). Jean Boucher'nin öğrencisiydi. Özellikle İsère idare çevresinde çok sayıda anıtları vardır: *Voreppe Anıtı* (1946), *Grenoble Sürgünleri Anıtı* (1950). Gilioli gitgide soyutlaşan bir anlatımcılığa kaydı. Eserleri iyice cilâlanmış, genellikle değerli, değişik malzeme bloklarından meydana gelir. Gilioli ayrıca elli kadar halı deseni çizdi. Aubusson'da uygulanan bu desenler kendisine 1957 Sao Paulo biennal'inde halıcılık ödülünü kazandırdı. (L)

GİLKİN (Iwan), fransızca yazan belçikalı şair ve oyun yazarı (Brüksel 1858-ay.y. 1924). Birkaç yıl yönettiği *La Jeune Belgique*'in (1881) kurucularındandır. Başlıca eserleri: Beaudelaire'imsi bir kötümserlik havası estiren *La Nuit* (Gece) [1897] ve iyimserliğe doğru yönelen *Le Cerisier Fleuri* (Çiçek Açan Kiraz Ağacı) [1899]. Bir de, evrim nazariyesine dayanan felsefî dramı vardır: *Prométhée* (1900). [L]

GİLL [cil] i. (ing. k.). Metrol. İngiltere'de 0,142, A.B.D.'de ise 0,118 litre değerindeki sığa ölçüsü. (L)

GİLL (Eric), ingiliz heykeltıraşı ve ressamı (Brighton 1882-North Dean, High Wycombe 1940). İngiliz heykelciliğinin en eski geleneğini yeniden yaşatmak isteyen bir hareketin öncüsü oldu. Westminster katedrali için İsa'nın *Çile*'sini anlatan bir dizi resim yaptı. Gill, birçok heykeltıraşı etkilemiştir. (L)

GİLL (sir David), iskoçyalı astronom ve geodezi bilgini (Aberdeen 1843-Londra 1914). 1879'da Cap rasathanesi müdürlüğüne getirildi. Astronomide fotoğrafı ilk kullananlardan biridir; bu şekilde bütün Güney yarıkürenin haritasını çıkardı. Güneş paralaksı üzerinde değerli çalışmaları vardır; Kuzey Afrika'da birçok yerölçümü işlemini başarıyle yürüttü. (L)

GİLL-BOX MAKİNELERİ [cil-baks] i. (ing. k.). Özellikle taranmış yün ipliği yapımında (kamgarn) kullanılan, alttan ve üstten vuruşlu, çift sıra iğneli baretli çekme makinesi. (Bu tip makinelerde, iğneli baretler alttan ve üstten yün bantların içine girdiğinden, onların daha kalabalık iğneler arasından çekilerek paralelleşmesini sağlar.) [L]

GİLLE veya **GİLLES** i. Fransız panayır tiyatrolarında bön rollerini oynayan oyuncu. (Watteau'nun bir tablosuna konu olmuştur.) [L]

GİLLE (Valère), fransızca yazan belçikalı şair (Bruxelles 1867-ay.y. 1950). *La Jeune Belgique*'in yazarlarındandı, sonra başyazarı ve müdürü oldu. Parnasse geleneğine uygun şiirler yayımladı: *La Cithare* (Kitara) [1897]; *Le Collier d'Opales* (Opal Kolye) [1900]; *Les Tombeaux* (Mezarlar) [1901]; *Le Coffret d'Ebene* (Abanoz Sandık) [1901]; *La Corbeille d'Octobre* (Ekim Sepeti) [1902] ve en güzel eseri olan *Le Joli Mai* (Güzel Mayıs) [1905]. Ayrıca birçok tiyatro eseri de yazdı. (L)

GİLLEBERT. Bk. GİSLEBERT.

GİLLENİA i. Almaşık yapraklı çokyıllık bitki. (İki türü vardır: *Gillenia urifoliata* bahçelerde, tarh kenarlarında süs bitkisi olarak pek sevilir; *G. Stipulata*'nın köksapı A.B.D.'de kusturucu ilâç olarak kullanılır. Gülgillerden.) [L]

GİLLES i. Bk. GİLLE.

Gilles, Watteau'nun tablosu (1,84 × 1,49 m; Louvre müzesi). Giyimi ve duruşu bakımından, fransız panayır tiyatrolarının yufka yürekli talihsiz âşık tipi *Budala Gilles*'e benzer. Kimine göre, oyuncu Biancolelli'nin, kimine göre Fransa Krallık akademisi rektörü Corneille Van Cléve'in portresidir. (L)

GİLLES (Jean, **Tarascon'lu** denir), fransız bestecisi (Tarascon 1669-Avignon 1705). Aix-en-Provence'da Poitevin'in öğrencisiydi; Agde, Montpellier, Saint-Etienne (Toulouse), daha sonra Avignon kilise okullarında bulundu. *Motet'ler* (yayımlanmadı), bir *Te Deum*, Rameau ve Louis XIV'ün cenaze törenlerinde çalınan *Messe des Morts*'u (Ölüler Missa'sı) besteledi. (L)

GİLLES D'ALBY (Pierre), İstanbul'a gelen ilk fransız elçisi (XVI. yüzyıl). 1547-1554 Yılları arasında bu görevde kaldı. Gabriel d'Aramon'a danışman olarak katıldı, amacı François I için Yunan antika yazmalarını toplamaktı. Eserleri: *De Bosphorus Thracio* (İstanbul Boğazı); *De Topographia Constaninopoleos et de İllius Antiquitatibus* (İstanbul'un Topografyası ve Eski Eserleri) [1561]. N. İorga, bu ikinci eserin Bizans arkeolojisinin kurulmasına yolaçtığını öne sürer. (M)

GİLLES DE BRETAGNE, Champtocé ve **İngrande** senyörü (Nantes 1424-Hardouinaye şatosu 1450). Bretagne dükü Jean V ve Fransız Jeanne'ın üçüncü oğlu. İngiltere'de yetişti, Henry VI'nın yakın dostuydu. Kardeşi ve Charles VII'nin müttefiki olan dük François I, topraklarını elinden aldı (1443) ve 1446'da onu hapsetti. Prensin tutuklanmasını protesto etmek için İngilizler Fougères şehrini yağma ettiler. Gilles öldürüldü. (L)

GİLLESPİE (John BRİKS, **Dizzy** — denir), amerikalı zenci trompetçi, şarkıcı ve orkestra yöneticisi (Cheraw, Güney Carolina 1917). J.A.T.P. (Jazz at the Philarmonic) turnelerine katıldı, 1956'dan itibaren kendi orkestrasını kurdu ve bütün dünyada turnelere çıktı. Sonraları, genellikle beş kişilik orkestrasıyle katıldığı birçok caz festivalinde büyük başarılar elde etti. 1965'te orkestrasına saksafoncu ve flütçü James Moddy'yi aldı. (L)

GİLLET (Guillaume), fransız mimarı (Fontaine Chaalis 1912). Nicolas François Gillet'nin oğlu, Notre-Dame de Royan kilisesi ile 1958 Brüksel fuarındaki fransız payyonunu inşa ederek ün kazandı. Daha sonra okullar, kiliseler (Soissons'da Saint-Crepin [1960-1965]), Vieux Condé'de Solitude (1961 -1966), Avignon'da Saint-Joseph Travailleur (1964-1968), Hapishane (Valennciennes, Bordeaux, Albi Bonneville, Saint Etienne, Muret [1959-1962]), Marsilya, Cannes, Frejus, Roubaix'de şehircilik çalışmaları yaptı. Roma'da Farnese sarayında, Navona meydanında, Medici villasında onarımlarla ilgilendi. (L)

GİLLET (Louis), fransız sanat tarihçisi (Paris 1876-ay.y. 1943). Öğrenimini Yüksek öğretmen okulunda yaptı (1896). Laval üniversitesinde (Québec) ders verdi. Jacquemart-André müzesi müdürü oldu. Yayımladığı eserler: *Les Primitifs Français* (Fransız Primitifleri) [1904]; G. Hanotaux'nun *Histoire de la Nation Française*'inde (Fransız Milletinin Tarihi) [1921]; *L'Histoires des Arts* (Sanatların Tarihi) bölümü; *Trois Variations sur Claude Monet* (Claude Monet Üstüne Üç Çeşitleme) [1927]; *La Cathédrale de Chartres* (Chatres Katedrali) [1929]. (L)

GİLLET (Nicolas François), fransız heykeltıraşı (Metz 1709-Paris 1791). Rusya'ya gitti, orada bir Resim ve Heykel akademisi kurdu. Moskova'da, sonra Güzel Sanatlar akademisi müdürlüğüne getirildiği Petersburg'da yaşadı. Yirmi yıllık bir ayrılıktan sonra Fransa'ya döndü. Eserleri, Leningrad (*Can Çekişen Herkules, Dido'nun Ölümü, Katerina II, Büyük Petro*) ve Louvre (*Paris Venüs'e Elmayı Verirken, Eros*) müzelerindedir. (L)

Gil Blas
Granada başpiskoposunun huzurunda
Jean Gigoux'nun litografisi

GİLLETTE (King Camp), amerikalı sanayici (Fond du Lac, Kanada 1855-Los Angeles 1932). Adını taşıyan tıraş bıçağını ve tıraş makinesini icat etti. 1901'de Boston'da, *Gillette Safety Razor co*'yi kurdu. İşçilerin sosyal haklarını savundu. Bu düşüncesini kendi fabrikalarında uyguladı. Adı o kadar yayıldı ki çoğu zaman gerek tıraş makinesi, gerek iki taraflı tıraş bıçağını belirtmek için cins isim olarak jilet (Gillette) kelimesi kullanıldı. (L)

GİLLİARD (Edmond), isviçreli yazar (Friez, Vaud 1875). Eserlerini Fransızca yazdı. Lozan'da profesör oldu. C.F. Ramuz ve F. Budry ile birlikte *Cahiers Vaudois* (Vaud defterleri) topluluğunu kurdu. Kendine özgü bir biçim, öz taşıyan 15 cilt eseri vardır. Başlıcaları: *Rousseau et Vinet, İndividus Sociaux* (Rousseau ve Vinet, Toplumsal Bireyler) [1925]; *Du Pouvoir des Vaudois* (Vaudois'ların İktidarı) [1926]; *La Croix qui Tourne* (Dönen Haç) [1929]; *L'Ecole Contre la Vie* (Okul Hayata Karşı) [1942]; *Journal* (Günlük) [1945-1952]; *Outre-Journal* (Günlük Ötesi) [1955]. Bir de şiir kitabı vardır: *La Chasse de Pan* (Pan'ın Avı) [1965]. (L)

«Gilles»
Watteau'nun tablosu
Louvre müzesi, Paris

GİLLİERON (Jules), isviçreli dilci (Neuveville, İsviçre 1854-Cernaux-sur-Glérесse, İsviçre 1926). Basel'de başlayan öğrenimini tamamlamak için Fransa'ya gitti, Ecole des Hautes Etudes'de Gaston Paris'nin öğrencisi oldu, aynı okulda 1883'ten ölümüne kadar roman lehçeleri dersleri verdi. Önce *Le Patois de Vionnaz*'ı (Vionnaz Ağzı) [1880], *L'Atlas Phonétique du Valais*'yi (Valais'nin Fonetik Atlası) [1881] yayımladı. Rahip Rousselot ile *Revue des Patois Gallo-Roman*'ı (Galya-Roman Ağızları Dergisi) [1893-1900] kurdu. O sıralarda *Atlas Linguistique de la France* (Fransa'nın Dil Atlası) projesini tasarladı, E. Edmont ile işbirliği yaparak bu eseri 1902-1909 arasında tamamladı. Ağızlar üzerine yeni bir inceleme olan bu eserle, coğrafî dilbilimini kurdu. Başlıca eserleri: *Les Etudes de Géorgraphie Linguistique* (Coğrafî Dilbilimi İncelemeleri) [J. Mangin ve Mario Rognes ile birlikte, 1912]; *Généalogie des Mots qui Désignent l'Abeille* («Arı» Anlamına Gelen Kelimelerin Soy Kütüğü) [1918]; *Pathologie et Thérapeutique Verbales* (Dil Patolojisi ve Tedavisi) [1915-1921]; ölümü ile yarım kalan *Atlas Linguistique de la Corse* (Korsika'nın Dil Atlası) daha sonra tamamlandı. (L)

GİLLİNGHAM, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Medway'in ağzında, Rochester yakınında; 72 600 nüf. (L)

GİLLON (Paul Adrien), fransız yayımcısı (Châteaurenard, Loiret 1853 - Paris 1934). Larousse ve Boyer'nin halefi olan amcası Augustin Boyer'nin yakın mesai arkadaşıydı. 1887'de Maison Larousse'un müdürü oldu. — Oğlu ANDRÉ (Paris 1880), 1920'de Larousse yayınevinin müdürü oldu. 1922'de gazete şeklinde ilk haftalık dergi olan *Les Nouvelles Littéraires*'i (Edebiyat Haberleri) kurdu. (L)

GİLLOT (Claude), fransız ressamı ve gravürcüsü (Langres 1673-Paris 1722). İstampalarında halk yaşantılarını ve gülünç olayları konu olarak işledi. Operanın elbise atelyesini ve dekor işlerini yönetti. *Livre d'Ornements, de Trophées, Culs-de-lampe et Dessins* (Süsler, Armalar, Kemer Sarkıtmaları ve Desenleri) ile komik sahneleri

Foto. X (LAROUSSE)

Marcel GİLİ
«Olanaklılar»

anlatan *Le Théâtre-İtalien* (İtalyan Tiyatrosu) adlı kitapları yayımladı. Bir süre Watteau'ya öğretmenlik yaptı. En başarılı eserlerinden olan *İki İnatçı* Louvre müzesindedir. (L)

GİLLOT (Firmin), fransız litografyacısı ve fotogravürcüsü (Brou, Eure-et-Loir 1820 - Paris 1872). Bir taşbasması kalıbından bir tipografya klişesi meydana getirme usulünü buldu. Önce giyotaj denilen ve sonradan çinkografya adı verilen bu usul, bir gravür veya litografyanın, yağlı mürekkeple bir çinko levhaya aktarılmasından ibaretti. Levhanın mürekkepsiz bölümleri bir aside yedirilerek asidin etkilemediği kısımların kabartma halinde kalması sağlanırdı. (L)

GİLLRAY (James), ingiliz karikatürcüsü (Londra 1757-ay.y. 1815). Bir haf oymacısının yanına çırak olarak giren Gillray, bir süre sonra buradan kaçtı ve gezgin bir oyuncu trubuna katıldı. Daha sonra ise Royal Academy'de öğrenci oldu. Genç yaşta toplumsal konuları yansıtan karikatür ve baskılar yapmağa başladı. 1780'den sonra yalnız siyasî konular çizdi. 1870 ile 1811 yılları arası ingiliz sosyetesinin, krallık ailesi de içinde olmak üzere bütün sınıfların gülünç duruma düşürdü. Arada bir Napolyon'u ve Fransızları da hicvediyordu. Eserleri yalnız Londra'da bir basımevi olan Miss Humprey'nin dükkânında sergileniyor ve büyük ilgi çekiyordu. Hayatının son dört yılını akıl hastası olarak geçiren Gillray, Miss Humprey'nin evinde öldü.

Nicolas François GILLET
«Paris Venüse Elmayı Sunarken»
Louvre müzesi, Paris

Gillray'ın kral George III için yaptığı çiftçi George serisi büyük ilgi uyandırmıştı. Kral George III'ün kahvaltı için ekmek, kraliçe Charlotte'un da balık kızartırken yapılmış resimleri, serinin en ilgi çeken tablolarındandı. 1792'de yaptığı *Günah, Ölüm ve Şeytan* adlı resimde kraliçe Charlotte'u başbakan William Pitt ve başhâkim Edward Thurlow arasına girmiş yaşlı bir cadı olarak gösteriyordu. Pek çok eser veren Gillray'ın diğer ünlü tabloları *Eski Müzik* (1787), *Fıçıcıyı Denetleyen Bir Uzman* (1792) ve *Millî Meclis*'tir (1804). Görgü tanıklarından birinin ifadesine göre Gillray doğrudan doğruya bakır üzerine çizer, müsvedde yapmazdı. (L)

GİLLY, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) komün, Charleroi'nın kuzeyinde; 24 600 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji sanayii. Cam fabrikası. Manastır. (L)

GİLLY (David), prusyalı mimar (Schwedt 1748-Berlin 1808). Ailesi Huguenot göçmenlerindendi. Pomeranya inşaat başkanı oldu (1779). 1788'de Berlin'e çağrıldı, arada saltolar, prusyalı soylularının kır evlerini yaptı, bayındırlıkta çalıştı, yazılarıyle de etkili oldu. — Oğlu FRİEDRİCH (Altdamm, Stettin yakınında 1772-Karlsbad 1800), klasik zevkin öncüsüydü. Schinkel'i yetiştirdi. Berlin'de villa ve saraylar inşa inşa etti. Başta büyük Friedrich'inki olmak üzere (1796) birçok anıt projeleri hazırladı. (L)

GİLLY (Jacques), fransız generali (Fournès, Aude 1769 - Vernarède, Gard 1829). İhtilâl ve İmparatorluk devirleri savaşlarına katıldı. Buna rağmen Louis XVIII onu Nîmes şehri kumandanı yaptı (1814). Napolyon'a karşı Angoulême dükünе yardımla görevlendirildi, görevi yerine getirmedi; böylece dükü La Palud sözleşmesiyle teslim olmak ve İspanya'ya sığınmak zorunda bıraktı. İmparator kendisini Nîmes askerî kumandanlığına tayin etti, sonra Gard milletvekilliğine seçtirdi. Gilly, Waterloo savaşından sonra Birleşik Amerika'ya gitti. Gıyaben ölüme mahkûm edildi, 1820'de Fransa'ya gelip teslim oldu. Angoulême dükü sayesinde affedildi. (L)

GİLMAR DOS SANTOS NEVES, brezilyalı futbolcu (Santos 1930), 1953'ten 1966'ya kadar, çevikliği ve sağlam plonjonlarıyle Brezilya millî takımının kalesini korudu. 1958 ve 1962 Dünya kupasını Brezilya millî takımının kazanmasını sağladı. (L)

GİLMOUR (Sally), ingiliz kadın dans sanatçısı (Malezya 1921). Dans eğitimini Singapur'da gördükten sonra İngiltere'ye gitti, bütün meslek hayatını sürdüreceği Rambert balesine girdi. Andrée Howard'ın *Tilki Kürklü Kadın* (1939) rolünü yaratarak üne kavuştu. 1944'te *Giselle* yorumlamasıyle yıldızlığa ulaştı. Walter Gore'nin *Çıkarma Bölmesi* (1941), *Yalın Senfoni* (1944), *Kış Gecesi* (1948) ve Andrew Howard'ın (1944), *Denizcinin Dönüşü* (1947) adlı yapıtlarını yarattı. 1953'ten sonra Avusturalya'da yerleşti. (L)

GİLPİN (John), ingiliz dans sanatçısı (Southsea, Hampshire 1930). Dans eğitimi gördü, fakat sir James, M. Marie'nin Peter Pan adlı piyesinde tiyatro oyuncusu olarak rol aldı (1942-1943 mevsimi). 1950'den itibaren Londra'da Festival balesinde (London's Festival ballet) dansederek çağımızın en gözde sanatçılarından biri olduğunu kabul ettirdi. Klasik sayılan balelerdeki birçok rolü yarattı veya tekrar canlandırdı: F. Rahton'un *Vision of Marguerite* (Marguerite'in Gördüğü Hayal) [1952]; M. Charnley'in *Symphony for Fun* (Eğlencelik Senfoni) [1952]; *Alice Harikalar Ülkesinde* (1953); *Esmeralda* (N. Beriozov düzenlemesi, 1954); H. Lander'in *Studler* (1955); A. Dolin'in *Variations for Four* (Dört Dansçı İçin Çeşitlemeler) [1957]; J. Carter'in *The Witc Boy* (Büyücü Çocuk) [1957]; *Peter Gynt* (W. Orlikofisi, 1963). 1967'de çıktığı Güney Amerika turnesinden sonra *Fındıkkıran* balesini yorumlamak üzere Ruth Page'e bağlandı. (L)

GİL POLO (Gaspar), ispanyol yazarı (Valencia 1530'a doğr.-Barcelona 1584). Montemayor'un *Diana*'sına ek olarak *La Diana Enamorada* (Âşık Diana) [1564] adlı çoban romanıyle ün kazandı. (L)

GİLROBLES (José Maria), ispanyol siyaset adamı (Salamanca 1898). Laguna üniversitesi siyasî hukuk kürsüsü profesörü, katolik *El Debate* gazetesinin yazarıydı. Sosyal Halk partisine girdi (1923) ve ispanyol katolik gençliğinin kuruluşuna katkıda bulundu. 1931 Kurucu meclisine tarım kesiminden milletvekili olarak girdi, revizyonist kampanyaya katıldı, kurduğu ispanyol Bağımsız Sağlar konfederasyonu (C.E.D.A.J. [Confédéracion Espanola de Derechas Autinomas]) 1933 seçimlerinde çoğunluğu kazandı. Lerraux'nun bir kabinesinde (1935) savunma bakanı oldu, general Franco'yu bakan yardımcısı olarak göreve çağırdı, onunla birlikte İspanyol Askerî birliğini (U.-M.E.) teşkilâtlandırdı. 1936'da C.E.D.A.'nın bir darbe yapacağı umulurken Halk cephesi iktidarı ele geçirdi. Gilrobles Fransa'ya gitti, sonra da İspanya'ya döndü. (L)

GİLSON (Etienne), fransız filozofu (Paris 1884). 1907'de felsefe agrejesi, *İndex Scolastico-Cartésien* (Skolastik ve Dekart'çı İndeks) [1913] ve *La Liberté chez Descartes et la Théologie* (Descartes'ın Hürriyet Anlayışı ve İlâhiyat) [1913] adlı iki teziyle edebiyat doktoru oldu. 1913'te Sille, 1919'da Strasbourg üniversitelerinde ders verdi. Paris üniversitesinde Ortaçağ felsefesi okutmakla görevlendirildi (1920). 1925'te ve sonraki yıllarda P.G. Téry ile birlikte, *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Age*'ın (Ortaçağın Doktrin ve Edebiyat Belgeleri) kurucusu ve yöneticisi, sonra *Etudes de Philosophie Médiévale*'ın (Ortaçağ Felsefesi İncelemeleri) müdürü oldu. Birçok eser yazdı: *Le Thomisme* (Tomassoculuk) [1922]; *La Philosophie de Saint Bonaventure* (Aziz Bonaventure'ün Felsefesi) [1924]; *La Philosophie au Moyen Age* (Ortaçağda Felsefe) [1925]; *Saint Thomas d'Aquin* (Aquino'lu Tommaso) [1925]; *İntroduction a l'Etude de Saint Augustin* (Aziz Augustinus İncelemesine Giriş) [1929]; *Les İdeés et les Lettres, l'Esprit et la Philosophie Médiévale* (Fikir ve Edebiyat, Düşünce ve Ortaçağ Felsefesi) [1932]; *Christianisme et Philosophie* (Hıristiyanlık ve Felsefesi) [1936]; *Dante et la Philosophie* (Dante ve Felsefe) [1939]; *La Philosophie et la Théologie* (Felsefe ve İlâhiyat) [1960]; *L'Être et l'Essence* (Varolan ve Öz) [1962]; *İntroduction aux Arts du Beau* (Güzel Sanatlarına Giriş) [1963]. Etienne Gilson, çağdaş toplumların anlaşılması bakımından Ortaçağ felsefelerinin önemini belirtmiştir. (L)

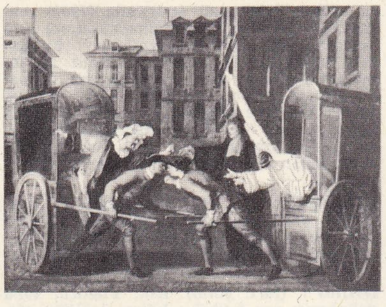

Claude GILLOT
«İki İnatçı», Louvre müzesi, Paris

GİLSON (Paul), belçikalı besteci (Brüksel 1865-ay.y. 1942). Gevaert'tan beste dersleri aldı; *Sinai* adlı kantat'ıyle Roma yarışmasını kazandı. Eddy Levis'in şiirleri üzerine bestelediği *Deniz* (1892) adlı senfonik denemeleriyle tanındı. 1899'da Brüksel, 1904'te Anvers konservatuvarına öğretmen oldu, 1909'da müzik öğretimi müfettişliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Francesca da Rimini* (1895); *Güneş Işını Prenses* ve *Deniz Adamları; Esir Kız* balesi; *Senfonik Çeşitlemeler.* Ayrıca, öğretici kitaplar da yayımladı: *Traité d'Harmonie* (Armoni Kitabı); *Quintes et Octaves* (Beşliler ve Oktavlar); *Traité d'Orchestre Militaire* (Askerî Bando Elkitabı) v.b. 1942'de, *Revue Musicale Belge*'i (Belçika Müzik Dergisi) kurdu. (L)

GİLSONİT i. (fr. *gilsonite*'ten). Amerika'da çıkarılan, çok sert tabiî bitüm. (L)

GİLYAK i. Eski Doğu Asya dili.

— ANSİKL. Yaklaşık olarak 4 000 kişi tarafından konuşulan *Gilyak* iki lehçe öbeğine ayrılır: Aşağı Amur ve Sahalin'in kuzeybatı kıyısındaki kuzeybatı lehçeleri; Sahalin'in güneydoğu kıyılarında konuşulan güneydoğu lehçesi (bu iki öbek gold, tunguz ve rus topraklarıyle birbirinden ayrılır). Diğer eski Asya dilleriyle arasında büyük yapı benzerlikleri olmasına rağmen Gilyak bugüne kadar başka hiç bir dile kesinlikle bağlanamamıştır. Fonetik sistemi Çukça grubu ağızlarının pek çoğundan daha zengin ve karmaşıktır; birçok ses uyumu kalıntıları ve özel ünsüz almaşmaları başlıca özelliğini meydana getirir. Gramer yapısı çok bireşimliliğiyle dikkati çeker; kelime hazinesinin «cins isim» ve «yüklem isim» (bu sonucusu bizim fiil ve sıfatlarımızı içine alır) bölümlerine ayrılması, bükünlü çekim eklerinin yanı sıra önek, sonek ve gövde soneklerinin de kullanılması, fiil kiplerinin sayı bakımından diğer eski Asya dillerinden fazla olması ve hint-avrupa dillerindeki bağlaç yapılarının yerini tutması; nesnenin fiilin önüne takılması. (L)

GİLYAK'LAR, Kuzey Sahalin ve Aşağı Amur halkı. Kısa boylu olan Gilyak'larda Moğolların başlıca nitelikleri vardır; ama nereden geldikleri kesinlikle bilinmez. Kara ve özellikle deniz avı ile geçinirler. Sosyal kuruluşları, klanlararası evlenmelere dayanır. Benimsedikleri şaman dinine göre, ayı'yı insanlar dünyası ile ilâhlar dünyası arasında haberci sayarlar ve belirli dönemlerde ayı kurban ederler. Yaşadıkları yerlerde soyu gitgide tükenen bir azınlık haline düşmüşlerdir. (L)

GİL Y CARRASCO (Enrique), ispanyol yazarı (Villafranca del Bierzo, Leon 1815 - Berlin 1846). Espronceda'nın dostuydu: özellikle *A Polonia* (Polonya'ya) [1873] adlı od'u ve *El Senor de Bembibre* (Bembibre Beyi) [1844] adlı romanıyle ün kazandı. (L)

GİL Y ZARATE (Antonio), ispanyol oyun yazarı (San İldefonso 1793-Madrid 1861). Öğrenimini Paris'te yaptı, oradan ülkesine klasik tiyatro zevkini getirdi. İlk eserleri fransız oyunlarının çevirilerinden ibarettir. Daha sonra romantizmin etkisi altında kalarak tarihî dramlar yazdı: *Don Alvaro*

Foto. X, Giraudon (LAROUSSE)

de Luna (1840); *Guillermo Tell* (1843); *Guzman el Bueno* (1843). [L]

GİLZAİS, afgan kavmi. Yarı göçebe bir halde yaşarlardı. 1722-1732 Aralarında İran'a karşı ayaklandılar. XIX. yy.da birkaç defa isyan ettiler. (M)

Gima (*Gıda ve İhtiyaç Maddeleri T.A.Ş.*), gıda ve diğer ihtiyaç maddelerini, üretim ve yapım yerlerinden alarak bu maddeleri tüketiciye uygun fiyatla satmak amacıyle ve Bakanlar kurulu kararıyle (12 ağustos 1956) kurulan şirket 48 milyon lira sermayeli ortaklığa pek çok devlet kuruluşu, banka ve kooperatif katıldı.

Şirket, 1957'de altı tane olan mağazalarının sayısını, bir süre sonra on ikiye çıkardı. 1968'de ihracata da başladı. (M)

Gimbernat bağı, kasık kemerinin iç tarafından doğan telsel kiriş. İspanyol cerrahı *Antonio de Gimbernat*'ın (1734-1816) adıyle anılır. (L)

GİMENEZ ARNAU (Jose Antonio), ispanyol yazar ve siyasetçisi (Laredo 1912). En önemli romanları: *De Pantalon Largo* (Geniş Pantolon) [1952]; *Luna Llena* (Dolunay) [1953]; *El Conto del Gallo* (Horozun ötüşü) [1954] ve *La Tierra Prometida* (Adanmış Toprak) [1958]. (M)

GİMENO (Francisco), ispanyol izlenimci ressamı (Tortosa 1858-Barcelona 1927). Sanat öğrenimine Tortosa'da başladı. Madrid'de Carlos Haes yönetiminde çalıştı (1884-1887). Costa Brava'nın bol ışıklı manzaralarını eserlerinde yansıttı. Velazquez'in etkisinde de kaldı. Eserlerinin çoğu, Madrid ve Barcelona'da toplanmıştır. (*Kendi Portresi, Mavi Çocuk, Çocuk ve Köpek, Aile, Okuyan Kadın* v.b.) [M]

GİMLE. İskandinav mit. Adil ruhların ebedî bir mutluluk içinde yaşadığı cennet. (L)

GİMMA, Habeşistan'da kasaba; Auettu (Ghibie'deki Omo nehrinin kolu) ırmağı vâdisinde; yaklş. 15 000 nüf. yüksl. 1 750 m. Ormanlık dağlarla çevrili, sağlam iklimli bir bölgedir. Hirmata yerli köyü, çarşı, nehrin karşı yakasındaki Coci köyü ve Giren'in merkezinden meydana gelir. Giren, Gimma'nın 7 km kuzeydoğusunda ve denizden 2 022 m yükseklíktedir. Eskiden aynı adı taşıyan ve daha çok Gimma-Abbagifar diye anılan kırallığın başkentiydi. Addis-Abeba'ya, çok işlek bir ağır vasıta yoluyle bağlıdır. (L)

GİMMİ (Willy), isviçreli ressam (Zürich 1886-Chexbres, Vaud kantonu 1965). İki dünya savaşı arasında Paris'te çalıştı. Resimleri yumuşak tonlarda ve son derece aydınlıktır (Kunsthalle, Zürich). [L]

GİMNİT i. (fr. *gymnite*'ten). Miner. Arap zamkı görünümünde krizotil çeşidi. (L)

GİMOND (Marcel), fransız heykeltıraşı (Tournoh 1894-Nogent-sur-Marne 1961). Lyon Güzel Sanatlar okulunda Renoir ve Maillol'den ders aldı, Devlet Güzel Sanatlar Yüksek okuluna profesör oldu (1945), sanat millî ödülünü kazandı (1958). Eserleri Paris d'Art Moderne Millî müzesindedir (*Uzanmış Yıkanan Kadın, Oturan Çıplak Figür, Genç Kız Başı, Türbanlı Kadın Başı, Erkek Başı, Ayakta Genç Kız, Fernand Fleuret, Aquino'lu Tommaso*). [L]

GİMONDİ (Felice), italyan bisiklet yarışçısı (Sedrina, Bergamo banliyösü 1942). 1965 Fransa turunu, 1966 Paris-Roubaix ve Paris-Brüksel bisiklet yarışlarını, 1967 İtalya turunu kazandı. (L)

GİMONE (LA), Fransa'da Akitanya havzasında ırmak, Lannemezan yaylasından iner, Gimont ve Beaumont -de- Lomagne'i sular, Castelsarrasin'in biraz yukarısında Garonne'a (sol kıyı) katılır; 122 km. (L)

— GİN ek. (fars. *gin*). *Esk.* İsimlerin sonuna eklenerek türemiş sıfatlar yapar: *Gamgîn*, gamlı, kaderli; *şerm-gîn*, utangaç. (M)

GİNASTERA (Alberto Evaristo), arjantinli besteci (Buenos Aires 1916). 1942'de Guggenheim vakfından bir burs elde etti. La Plata konservatuvarının kurucusu (1946) ve yönetmeni olan Ginastera arjantin müziğinin öncülerindendir. Eserlerinde anavatanın folklorundan esinlendi. Bir koreografik efsane (*Panambi*, 1940), bir bale (*Estancia*, 1952), senfonik parçalar (*Senfonia Elegiaca*, 1944; *Ollantay*, 1957; konçerto biçiminde çeşitlemeler 1953; *Rapsodia Pampeana nu.* 3, 1954), kantatlar, koro eserleri (mezmurlar, motet'ler), oda müziği (dörtlüler, beşliler) besteledi. (L)

GİNDAZO i. (lat. *ghindazzo*). Denizc. Yelkenli gemilerde gabya ve babafingo çubuklarını kaldırıp yerine oturtmak veya aşağı almak için kullanılan donanım. ‖ *Gindazo bastikası*, gabya ve babafingo çubuklarının alt ucunda, biri kaşkaval deliğinin altında, diğeri de üzerinde açılan kanallara yerleştirilen dillerle meydana getirilmiş bastika. (Bunlardan üsttekine *gindazo dili*, alttakine *patakülye dili* denir.) ‖ *Gindazo tornosu*, gindazo halatı çıkmasının içinde dolaştırılarak güverteye alınması için destamora üzerine geçici olarak bağlanan tek dilli makara. (M)

GİNDELY (Antonin), çekoslovakyalı tarihçi (Prag 1829-ay.y. 1892). Olmütz üniversitesinde tarih dersleri verdi, memleketinin tarihine ait belgeler toplamak üzere Avrupa'da geziler yaptı. 1862'de Prag üniversitesinde Avusturya tarihi profesörü oldu. 1873'te veliaht prens Rudolf'a Bohemya tarihini öğretmekle görevlendirildi; Çekçe ve Almanca olarak Otuzyıl savaşlarına ait tarihî birçok eser yayımladı. (L)

GİNE edat. Bk. GENE.

GİNE, eskiden Senegal'ın güneyinden Gabon'a kadar uzanan kıyı bölgesini, sonra da özellikle Gine cumhuriyetiyle Portekiz ve İspanyol Gine'lerini belirten terim. Buraya XIV. yy. sonunda Dieppe'lilerin yerleştikleri sanılır ama bilinen ilk tesisleri, 1454 buyrultusuyle işletme tekelini alan ve 1480 tarihinde bütün kıyıyı tarayan Portekizliler kurdu. Portekizliler bölgede altın tozu ticareti için Casa de Mina'nın kontrolu altında birbirine uzak ticaret merkezleri kurdular. Amerika'da zenci ticareti başlar başlamaz Gine, bu ticaretin başlıca pazarı, İngilizler, Hollandalılar Fransızlar ve Brandenburg'lular tarafından yürütülen ve aralarında çekişmeye yolaçan «üçlü ticaret»in zirvelerinden biri oldu. Birçok şirket bu ticaretle uğraşıyordu: Fransa hesabına Senegal ve Gine şirketi (1681), sonra Yeni Doğu Hindistan şirketi (1722); İngiltere hesabına Afrika şirketi (1660); Hollandalılar hesabına Doğu Hindistan şirketi (1602) ve Brandenburg şirketi (1683). Ülke halkını boşaltmış olan bu ticaret, köleliğin kaldırılmasıyle ağır bir darbe yedi ve kaçakçılık şekline döndü. Portekizliler sömürgelerinden birini İspanya'ya bıraktılar (Pardo antlaşması, 1778); burası İspanyol Gine'sini meydana getirdi. Bir başka araziyi ise muhafaza ettiler (1879'da sömürge oldu; 1886'da sınırları belirtildi); XIX. yy. da burada bir fransız himayesi kuruldu. (L)

GİNE, Batı Afrika'da devlet, Atlas okyanusu kıyısında, Portekiz Gine'si, Senegal, Mali, Fildişi Kıyısı, Liberya ve Sierra Leone arasında; 244 000 km²; 3 500 000 nüf. Başkenti Konakry (175 000 nüf.).

Coğrafya

● *Fizikî coğrafya.* Aşağı Gine, genişliği 50 ile 90 km arasında değişen kıyı ovasından meydana gelir. Ağır akışlı ve dolambaçlı ırmaklar bölgeyi baştan başa aşar: Mellakore; Konkure; rio Pongo; rio Kapaçez; rio Nunez; yukarı kesimine doğru Kogon adını alan rio Componi. Buraya Güney Irmakları bölgesi adı verilir. Kıyı boyunca mangrov'lar uzanır ve gelgit hareketleri 4-5 metreyi bulur. Yağışlar boldur (Konakry: yılda 4 292 mm); iklim, kurak mevsimi, çok

John GİLPİN

Fransız GİNE'si Konakry yakınında bir köy

Fransız GİNE'si Giovani Bassari, flüt çalgıcısı ve palmiye tahtalarını birbirine sürten oyuncular

Foto. LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano

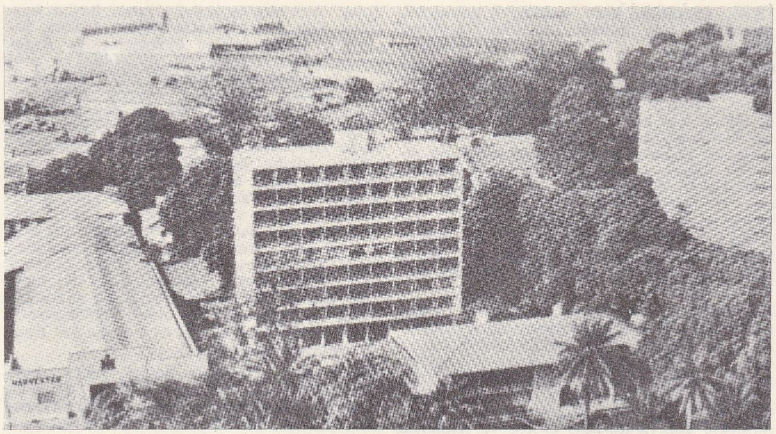

Fransız **GİNE**'si solda, Konakry'nin görünüşü; sağda, kumu yıkayarak altını ayıran Cakanke'li kadınlar

Marcel GİMOND «Fernand Fleuret» d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

yağışlı bir mevsimin izlemesiyle nitelenir. Orta Gine, Futa-Calon'dan meydana gelir. Düz bir bölge olan Yukarı Gine, Sudan'ın güney sınırına benzer; fakat iklim çok daha kurak ve sıcaklık farkları çok daha belirgindir. Savana burada yer yer besin maddeleri (hintdarısı, susam, yerfıstığı, pirinç) tarımı yapılan alanlarla kesilir.

● ***İktisadî ve beşerî coğrafya.*** Pirinç ve yağ palmiyesi yetiştiren Nalu'larla, Baga'ların ve Sassu'ların yaşadığı kıyı ovasında ve yavaş yavaş yerleşik hayat tarzını benimsemiş pöl çobanları aristokrasisinin, vâdileri zencilere ektirdiği Futa - Calon'da nüfus yoğundur; dağ pirinci ve yer yer kahve yetiştiren halkın yaşadığı ormanlık Doğu Gine ile Manding'lerin çoğunlukta olduğu Sudan Gine'sinde ise çok daha seyrektir.

Nijer'in vâdisinde ve kıyıda yiyecek maddeleri (özellikle sulama yoluyle pirinç) tarımı gelişmiştir. Eskiden yalnız Avrupalılar, giderek de Afrikalılar tarafından yetiştirilen muz, uzun süre başlıca ihracat maddesiydi. Kıyıda ve Orta Gine'de, demiryolu boyunca, muz tarımının yanı sıra turunçgiller, turfanda meyve, ananas ve kahve yetiştirilir. Uzun süre Gure'de elde edilen altın (Sigiri bölgesinde yerlilerce yapılan altın arayıcılığı) ve elmasla sınırlanan maden işletmeciliği, İkinci Dünya savaşından beri gelişmiştir: Los adalarında ve ülkenin iç kısmındaki çeşitli bölgelerde (başta Fria, sonra Dabola, Kindia, Boke) çıkarılan boksit; Konakry yakınında, Kalum yarımadasında işletilen demir filizi. Péchiney-Ugine ve çeşitli yabancı yatırım grupları tarafından kurulan yeni Fria sanayi merkezinde, yılda 480 000 ton alümin üretilir. Kongure üzerinde büyük bir baraj kurulmasıyle çok ucuza sağlanacak enerji, bu üretimi daha da artıracaktır. Konakry limanı, muz ve maden ürünleri ihracı için düzenlenmiştir.

Konakry'den Nijer kıyısında Kurussa'ya ve Milo kıyısında Kankan'a giden demiryolu, kıyıyı sefere elverişli (662 km) Yukarı Nijer'e bağlar.

1958'de bağımsızlığın ilânından itibaren girişilen sosyalist yönelmenin sonucu olan sanayileşme denemesi, ticarî tarımın gerilemesine sebep olmuştur. 1959-1962 Arası muz, ananas ve kahve ihracatı yüzde 50'den çok azaldı (ağırlık olarak); bu azalış devamlı olarak açık veren ticaret dengesinin açığını artırdı. Bugün ihracatın yaklaşık olarak yarısını alümin meydana getirir (1965'te 500 000 tondan çok). 1965'te 1,6 Mt olduğu tahmin edilen boksit üretiminin Boke yataklarının işletilmesiyle artması beklenmektedir. Demir filizi üretimi 0,7 Mt'yi aşmış, Nimba dağlarında yeni yataklar bulunmuştur. Gine sosyalist ülkelerden (S.S.C.B. ve Çin) olduğu gibi A.B.D.'den de yardım görmektedir.

Anayasa

Gine «demokratik, laik ve sosyal» bir cumhuriyettir. Yedi yıl için, genel seçimle iş başına getirilen cumhurbaşkanı aynı zamanda da hükûmet başkanıdır. Beş yıl süre için seçilmiş Millet meclisine karşı kabinesinin genel siyasetinden sorumludur. Anayasa «Afrika birliğini sağlamak amacıyle», gerekirse hükümranlığından kısmen veya tamamıyle vaz geçmeyi de kapsayan Afrika'lılararası anlaşmaları da öngörmektedir.

1967'den itibaren Gine'de bazı reform hareketlerine girişildi: çok karılılık kaldırıldı; yaşlı erkeklerin çok genç kadınlarla evlenmesini önlemek için, karı koca arasında azamî yaş farkı 10 yıl olarak «donduruldu». Seku Ture kültürün millîleştirileceğini açıkladı.

başkan Seku Ture (solda) Nkrumah'ı karşılarken (şubat 1966)

Fransız **GİNE**'si Tinkisso çağlayanı

Tarih

Fransa kralı Louis-Philippe zamanında, köle ticareti yapan gemilerle mücadele etmekle görevlendirilen kaptan Bouet-Willaumez, Bordeaux tüccarlarının isteği üzerine mahallî hükümdarlarla «Güney Irmakları bölgesi»nde ticaret merkezlerinin kurulması için antlaşmalar yaptı (1837-1842) ve tessisler kuruldu. Senegal'e bağlanan, sonra ayrılan (1854), yeniden bağlanan (1859) bu ticaret merkezleri, daha sonra Altın Sahili ve Gabon Fransız tesisleri adıyle körfez filosuna kumanda eden amiralin emrine verildi. 1875'te denizcilik bakanı amiral Pothuau, tesisleri Gambiya ile değiştirmek istediyse de Britanya parlamentosu razı olmadı. Mühendis Olivier Pastré de Sanderval, Timbo hükümdarından kıyıdan başlayan bir demiryolu döşenmesi imtiyazını ve Futa-Calon üzerinde «himaye» yetkisini aldı (1880). Doktor Bayol'un inceleme heyeti, himayenin Senegal'den ayrılmış bulunan bütün Güney Irmakları sömürgesine genişletilmesini sağladı ve Konakry'nin yapımına başladı (1890). Fransız Gine'si 1893'te muhtariyete kavuştu; ilk vali Ballay, Futa-Calon'da barışı sağladı ve Konakry-Kurussa demiryolu hattının yapımına girişti. Mahmadu-Lamin'in Gallieni'ye yenilmesi (1887) ve Samory'nin bozguna uğraması (1898), Ballay'ın işini kolaylaştırdı. Büyük Britanya (1885-1895) ve Portekiz (1886) ile yapılan anlaşmalar bu devletlerin sömürgeleriyle olan sınırları belirledi. Gine, Fransız Batı Afrika'sı Genel valiliğine katıldı (1895). Fransız - İngiliz Dostluk anlaşmasıyle İngiltere, Fransa'ya Konakry'nin karşısındaki Los adalarını bıraktı.

General de Gaulle'ün teklif ettiği seçiş hakkı üzerine, ülke bağımsızlık lehine oy kullandı (28 eylül 1958) ve Seku Ture'nin başkanlığı altında Gine cumhuriyeti kuruldu (2 ekim).

Bağımsızlık ertesinde Gine, Gana'ya dayanarak tek başına kalma durumundan kurtulmağa çalıştı. Sonra 1961'de Gana ve Mali ile sosyalist eğilimli üç cumhuriyeti biraraya toplayan Afrika Devletleri birliği'ni kurdu. Seku Ture rejimi, S.S.C.B., Çin ve Çekoslovakya'dan büyük yardımlar sağladı. Ama 1961 sonu ve özellikle 1962 başından itibaren Gine, genel siyasetinde tarafsızlığa daha yakın bir tutuma dönerek S.S.C.B. ile ilişkilerini gevşetti (sovyet elçisinin yurt dışına çıkarılması), Fransa ile yeniden görüşmelere girişerek 1963'te sözleşmeler imzaladı ve A.B.D.'den yardım aldı. Bununla birlikte Gine'nin dış siyasetinde Afrika birliğinin gelişmesine önem vermesi ve Addis-Abeba konferansında faal rol oynaması ağır basar. İç siyaset genellikle istikrarlıdır: ülkenin tek siyasî kuruluşu olan Gine Demokrat partisinin teşkilâtı çok geniştir ve ülkenin her tarafına yayılmıştır. 1962'de seçilen 75 milletvekili bu partidendi.

Foto. Arch. phot. (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Gine'li kadınlar

İktisadî alanda özellikle ticarî güçlüklerle uğraşılmaktadır; çeşitli kaçakçılıklara karşı çetin bir mücadeleye girişilmiştir. Öte yandan başlangıçta sosyalist ülkelerin yardımlarına dayanan sanayi kalkınması da beklenen sonuçlara ulaşamamıştır. 1964'te Afrika-Malgaş ortak teşkilâtının kurulması, Gine'nin, eski Fransız Batı Afrika'sı üyesi, ılımlı devletlerle ilişkilerine yeni bir yön verdi. 1965'te Konakry hükûmetinin iki fransız diplomatına karşı suikast hazırlamakla suçlanması, Fransa ile ilişkilerin kesilmesine yolaçtı. 1966'da general Ankrah'ın hükûmet darbesinin sonucu olarak, Gana ile ilişkilerde de ciddî bir buhran patlak verdi. Gene de Gine dış ülkelerle ilişkilerinde belirli bir denge siyasetini muhafaza etti: sosyalist blok ülkeleriyle ilişkiler çok sıkı olmakta devam eder ve Seku Ture Washington'u Akkra'da iki güneli diplomatın kaçırılmasıyle (ekim 1965) suçlarken, ülkenin ticaret yaptığı ülkelerin başlıcalarından biri gene de A.B.D.'dir. 1967 Kasımında Gine Fransa ile ilişkilerini yeniden kurmayı denedi.

1 Ocak 1968'de yapılan başkanlık seçimlerini gene Seku Ture kazandı. Gine ile Mali arasında yapılacak ve Mali'yi denize bağlayacak bir demiryolu için Çin yardımda bulunacağını açıkladı. 1969 Mayısında, hükûmeti devirmeğe teşebbüs suçundan 13 kişi ölüm, 27 kişi de çeşitli ağır cezalara çarptırıldı. 22 Kasım 1970'te başkan Seku Ture komşu ülkelerden, özellikle Portekiz Gine'sinden gelen gemi ve askerlerin ülkeye girdiklerini ve püskürtüldüklerini bildirdi; ama daha sonraki günlerde yabancı istilânın devam ettiği, şehirlerde yer yer çarpışmalar olduğu açıklandı. İstilâcı kuvvetlerin Portekiz Gine'sinde portekizli general Jean Schramme tarafından yetiştirildikleri öne sürüldü. Bu arada Lizbon hükûmeti olayla bir ilgisi olmadığını bildirdi. Pek çok afrika devleti Gine'ye savaş malzemesi, para ve yiyecek yardımı yaptı. A.B.D. hükûmeti de Gine'yi desteklediğini bildirdi. Başkan Seku Ture'nin Birleşmiş milletlere yaptığı müracaat üzerine, Gine'ye, olayları yerinde incelemek üzere bir heyet gönderildi ve yabancı askerlerin derhal geri çekilmesi istendi. Gine hükûmeti saldırıların asıl amacının, ülkede emperyalizme hizmet eden kukla bir hükûmet kurmak olduğu iddiasındaydı. Birleşmiş milletler heyeti, saldırıları portekiz gemi ve subaylarının desteklediğini tespit etti ve bunu resmen açıkladı. Olaylardan sonra yapılan Afrika Birliği toplantılarında Gine'ye yardım edilmesi ve dış saldırılara karşı ortak bir ordu kurulması konularında karar alındı. (LM)

GİNE (İSPANYOL—*si*), Ekvator Afrika'sında ispanyol sömürgesi, ***Fernando Poo*** ili (Fernando Poo ve Annobon adaları; 2 034 km²; 151 000 nüf.; merkezi Fernando Poo adasında, ***Santa İsabel***) ile Rio Muni ili (26 000 km²; 156 800 nüf., merkezi ***Bata***) arasında bölüşülmüş olan «Ekvator bölgesi»ni meydana getirir. Kakao (Fernando Poo), kahve ve tropikal orman kerestesi (Kıta Gine'si) başlıca ihraç maddeleridir.

— Tar. İspanyol Gine'si Portekiz'in XV. yy.dan beri işgal ettiği tesislerini (Annobon, Fernando Poo adalarıyle kıyının bir kısmını içine alıyordu), Pardo antlaşmasıyle (1778) terketmesi sonucu meydana geldi. İngilizler 1827-1844 arası Fernando Poo'yu işgal ettiler. Sömürgenin sınırları 1900'de Fransa ile yapılan uzlaşma ile çizildi. Kasım 1959'da Rio Muni ile Fernando Poo birer ispanyol ili haline getirildi.

İspanya, Gine körfezi kıyılarındaki arazileri için liberal bir tutum benimsemeğe başladı. 1963 Kasımında İspanya, iki eyalete muhtariyet verilmesini onayladı. 15 Aralıkta yapılan bir referandumdan sonra Rio Muni'ye de muhtariyet verildi; ama Fernando Poo halkının çoğu onaylamanın adanın kaderini kıta topraklarına bağlayacağı korkusuyle muhtariyeti kabul etmedi. Bununla birlikte referandumun genel sonuçları yeni rejimin başlamasına yolaçtı. 1964 Martında eyalet temsilcileri seçildi ve haziranda hükûmet konseyi göreve başladı. Ülkeyi meydana getiren iki eyalette dört yıllık (1964-1967) bir iktisadî ve sosyal kalkınma planı uygulandı. 1967 Martından itibaren Madrid'de toplanan konferansta, gineli delegelerin çoğu, ülkeye 1968'de bağımsızlık verilmesini istedi. İspanya bu isteği ilke olarak kabul etti. (LM)

GİNE (PORTEKİZ — *si*), portekiz sömürgesi, Afrika'nın batı kıyısında, Senegal ile Gine arasında; 36 125 km² (Bissagos takımadalarıyle birlikte); 571 000 nüf. Merkezi, *Bissau*. Mangrov ile örtülü kıyının ötesinde alçak bir ova uzanır; birbirine birçok kolla bağlanan Geba, Corubal ve Cacheu ırmaklarının çamurla dolmuş haliçleri bu ovayı baştan başa aşar. Irmaklar boyunca tropikal ormanlar yer alır; toprakların iç kısmı savanalarla örtülüdür. Sömürgenin başlıca besin maddesi üretimini, kuru veya sulama yoluyle tarımla elde edilen pirinç meydana getirir. Dış ticaret, yer fıstığı veya hurma gibi yağ çıkarılan bitkilere dayanır.

— Tar. 1446'da Nuno Tristao'nun bulduğu Portekiz Gine'si, 1879'da ayrı koloni oldu. Sınırları 1886'da çizildi. 1961'den beri iki milliyetçi hareket, sömürgenin bağımsızlığa kavuşması yolunda çalışmaktadır.

1961'de başlayan ve sömürgeye bağımsızlık verilmesini isteyen milliyetçi hareket 1962'den itibaren gelişti; bunun üzerine Amilcar Cabral'ın yönettiği Gine ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı partisi, millî kurtuluş savaşını başlatmağa karar verdi. 1963'te silâhlı eylemlere girişildi ve Portekiz, Gine'ye önemli askerî kuvvet gönderdi. 1963'te parti, bildirilerinde arazinin üçte birine yakınını ele geçirdiğini ilan etti. Bunun üzerine Lizbon, Bissau'da bir yasama meclisi kurarak Gine yönetiminde merkeziyetçilikten vaz geçmeğe karar verdi. Bununla birlikte faaliyetine devam eden milliyetçi hareket, 1966'da ülkenin yarısına hâkim olduğunu ileri sürdü. (L)

GİNE akıntısı, Atlas okyanusunda akıntı, Gine kıyıları boyunca doğuya doğru akar, Ekvator ters-akıntısının uzantısıdır. (L)

GİNEKOFOR sıf. (fr. *gynécophore*'dan). Ginekofor kanal, erkek distomum'un içinde dişi *distomum*'u taşıdığı çukurluk. (*Schistosoma*'nın kendisine de «ginekofor» denir.) [L]

GİNE körfezi, Atlas okyanusunun Afrika kıyıları boyunca Ogoue ile Liberya arasında uzanan kısmı. (L)

GİNE'Lİ sıf. ve i. Gine veya orada yaşayan halkla ilgili; Gine'de doğmuş veya orada yaşayan kimse.

● Sıf. Antropol. *Gine'li alt-ırk*, Liberya'nın kuzeyini, Kamerun'un bir bölümünü ve Yukarı Gine'yi kaplayan ormanlarda yaşayan halk. (Bu çeşitli kabileler, melano-afrikalı ırkın bir alt-ırkını meydana getirir. Gine'liler orta boyludur [1,64 ilâ 1,68], başlarının şekli hafifçe dolikosefaldir, çene uzaması az ve burunları çok geniştir, deri rengi siyahtan çok esmerimsidir veya kızıla çalar. Toma'lar, Gerze'ler, Kissien'ler, Yoruba'lar v.b., gine'li alt-ırkın içinde yer alır. Son araştırmalara göre, afrikalı Pigme'ler eskiden, Gine ormanlarına kadar yayılmışlardı. Nitekim bu halkın yüz özellikleri, birleşmeler sonucu olarak, bugün Toma'lar gibi bazı ginelilerde görülür.) [L]

GİNER DE LOS RİOS (Francisco), ispanyol filozofu (Ronda 1839-Madrid 1915). 1867'de Madrid Merkezî üniversitesinde hukuk felsefesi profesörlüğüne tayin edildi. 1875'te görevinden azledildi, vatanseverliği yüzünden Cebelitarık'ta bir ispanyol üniversitesi kurma teklifini reddetti. 1881'de kürsüsü geri verildi. Eserlerini İspanyolcaya çevirerek Krause'nin felsefî görüşlerini yaymağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Estudios Juridicos y Politicos* (Hukuk ve Siyaset İncelemeleri) [1875]; *Estudios Filosoficos y Religiosos* (Felsefe ve Din İncelemeleri) [1876]; *Estudios de Literatura y Arte* (Edebiyat ve Sanat İncelemeleri) [1876]; *Estudios Sobre Educacion* (Eğitim Üzerine İncelemeler) [1886]; ***Pedagogia Universitaria*** (Üniversite Pedagojisi) [1905]; *Ensayos Sobre Educacion* (Eği-

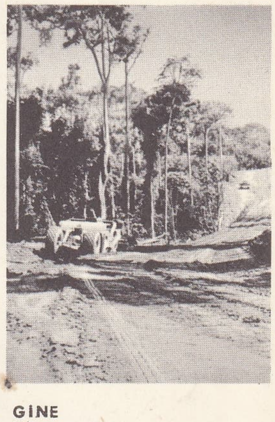

GİNE
Liberya yolu

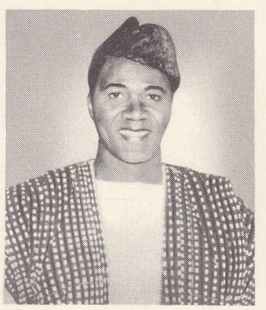

cumhurbaşkanı
Seku Ture

GİNE haritası

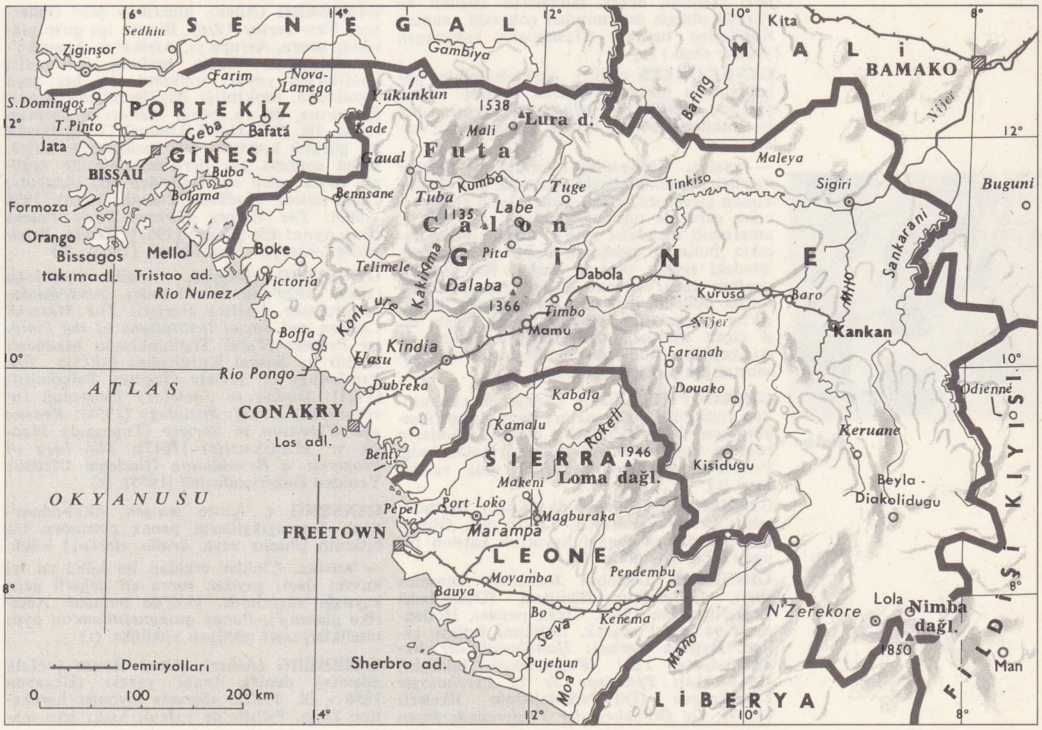

Foto. Huet-Hoa-Qui, Associated Press (LAROUSSE)

tim Üstüne Denemeler) [1913]. (L)

Ginés de Pasamonte, *Don Quijote*'nin kişilerinden. Don Kişot'un kurtardığı ve kendisine nankörlük eden kürek mahkûmlarından biri. Sierra Morena'da Sancho Panza'nın eşeğini çalar. İkinci kısımda üstat Pedro adıyle ortaya çıkar; adaletten kurtulmak için kılığını değiştirmiştir. Hayatını müneccimlik ve kuklacılıkla kazanır. Hırçın ve asık yüzlü, alaya katlanamayan bir adamdır. Cervantes'in, kahramanına örnek olarak, aragon'lu Jeronimo de Pasamonte'yi aldığı söylenir. (L)

GİNGER-BEER [cincirbiı] blş. i. («zencefilli bira» anlamında ing. k.). Zencefille kokulandırılmış köpüklü içki. (L)

GİNGER-BREAD [cincirbred] blş. i. («zencefilli ekmek» anlamında ing. k.). Un ve zencefille karıştırılan ve şeker şerbetiyle pişirilen ingiliz ekmeği. (L)

GİNGER-GRASS [cincirgras] blş. i. («zencefil otu» anlamında ing. k.). Hindistan'da *Cymbogon Martini* veya *Hint sardunyası*'na verilen ad. Bunun köksapından *Ginger-grass* veya *palmarosa* esansı elde edilir. (L)

GİNGUENÉ (Pierre Louis), fransız yazarı (Rennes 1748-Paris 1816). 1772'de Paris'e gitti; *Almanach des Muses*'de (Esin Perileri Takvimi) şiirler yayımladı ve zamanında moda olan *La Confession de Zulmé* (Zulmé'nin İtirafı) adlı zarif şiiriyle başarı kazandı (1779). Broşürlerde ve *Feuille Villageoise* (Köylü Sayfası) adlı gazetede Devrimi savundu, fakat Terör devrinde ılımlı bir siyasetten yana olmakla suçlanarak tutuklandı. 1795'te Eğitim bakanlığı yürütme komisyonu başkanı oldu, yedi ay Torino'da (1797) Direktuvar'ın elçisi olarak bulundu. 1799'da Tribunat'ya girdi, liberal eğiliminden dolayı 1802'de oradan atıldı. *Coup d'Oeil Rapide sur le «Génie du Christianisme»* («Hıristiyanlığın Dehasına Kısa bir Bakış) [1802] adlı eseri, onun XVIII. yy. edebî fikirlerine karşı da bağlılığını gösterir. *Histoire Littéraire de l'Italie* (İtalyan Edebiyatı Tarihi) [1811-1819] adlı çok dikkate değer bir eser yayımladı. (L)

GİNKEL (Godart VAN). Bk. VAN GİNKEL. (Godart).

GİNKGO i. *Ginkgo biloba*'nın cins adı. Çin'de ve ılıman ülkelerde, bahçelerde özel olarak yetiştirilen bu ağacın kendiliğinden yetişeni yoktur. Çin'de uzun süre kutsal sayılmıştır. Kışın yapraklarını döken ginkgonun üremesi, erkek hücrelerin kirpikli ve yüzücü olması bakımından çok eski zaman bitkilerine benzer. (*Ginkgoales* takımının yegâne cinsi.) [L]

GİNKGOALES çoğl. i. Açıktohumlular altşubesinden tohumlu bitkiler takımı. Jura çağında büyük bir gelişme göstermiş olan bu bitkilerin bugün sadece ginkgo cinsi vardır.

— ANSİKL. *Ginkgoales* takımındaki bitkiler natristir; yani bunlarda yumurtacığın üstüne konan çiçektozu, emici kökçüklerle yumurtacığın çeperine tutunur, çimlenir, kirpikli iki anterozoit meydana getirir; bunlar yumurtacıkta bulunan çiçektozu *bekleme odası*'nın içindeki sıvıda yüzerek ilerler; her biri bir oosfere ulaşır ve onu döller (çiçektozu kalıntısı döllenmeden önce yere düşer). Ginkgo'lar birevcikli bitkilerdir (erkek çiçek, dişi çiçek ayrıdır), dallarıyle yaprakları da iki çeşittir. Bunlarda açıktohumluluk (yumurtalığın çıplaklığı) tamdır. (L)

ginkgo

GİNKGOPHYLLUM i. Ginkgo'lar takımından fosil bitki. Yaprakları hem ginkgo'nunkine hem de baira'nınkine benzer. (Bunların izlerine İngiltere'de sığ kömür yataklarında, Fransa'da Permiyen tabakalarında rastlanır.) [L]

GİNNEKEN, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir; Bruda yakınında; 13 915 nüf. Ginneken, Brada'nın sanayi hayatına katılan bir uydu şehir sayılabilir. (L)

GİNNEKEN (Jacobus Johannes Antonius VAN), hollandalı dilbilimci (Oudenbosh 1877-Nijmegen 1945). Cizvit papazı, Hollandaca ve genel olarak, dilbilimi üstüne çalıştı. Başlıca eserleri: *Handboeck der Nederlandsche Taal* (Felemenkçe Elkitabı) [1913-1914]; *Principes de la Psychologie Linguistique* (Dil Psikolojisinin İlkeleri) [1907]; *De Oorzaken der Taalveranderingen* (Dildeki Değişmelerin Nedenleri) [1925]; *De Ontwikkelingsgeschiedenis van de Systemen der Menschelijke Taalklanken* (İnsan Dillerindeki Ses Sistemlerinin Gelişme Tarihi) [1932]. (L)

GİNOFOR i. (fr. *gynophore*'dan). Bazı bitkilerde (gebreotu, devağacı v.b.) dişi organı taşıyan bir çeşit çiçek sapı. Dişi organla erkek organı birbirinden ayıran düğüm arasının uzamasından oluşur. (L)

GİNOGENEZ i. (fr. *gynogenèse*'den). Biyol. Yumurtanın tekçekirdekle gelişmesini ve bu esnada tıpkı bir spermatozoitle sağlanan gelişmedeki gibi ışınsal ağ oluşumunu ifade için Wilson'un kullandığı terim. *Eşanl. merosperm, yalancı eşeylik, yarı partenogenez.*

—ANSİKL. *Ginogenez* bir çeşit «özel partenogenez»dir; çünkü yalnız dişide, erkek katkısı bulunmadan oluşur. Kısmî döllenmede, kromozom ayarlanması olmadığı halde spermatozoit ışınsal ağ oluşumunu yumurtanın bölünmesine yolaçar; embriyon meydana getirebilir. Ginogenetik yumurtalarda sadece bir kutup cisimciği meydana gelir ve kromozom indirgenmesi olmaz; bu yumurtalardan 2 N kromozomlu bireyler doğar. Ginogenez doğal olarak bazı ipsisoluncanlarda görülür. Hayvanların büyük bir kısmında ginogenez sunî olarak deneyle gerçekleştirilmiştir. *Héterojen döllenme,* bozuk sperma ile döllenme, yumurtanın soğutulması. (L)

GİNORİ (Carlo Lorenzo,—markisi), italyan sanayicisi (Floransa 1702-Livorno 1757). Eski, soylu bir ailedendir. 1735'te avusturyalı ressam Wandelein ile beraber Doccia'da (Floransa) aynı adı taşıyan bir seramik fabrikası kurdu. Fabrika, yüksek ısıda pişen gri-mavi porselen üretiminde ün kazandı; orijinal klasiklerden yaptığı kopyalar hemen meşhur oldu. Tarımcı olarak Cecina çevresindeki geniş alanları verimli hale getirdi. Yıllarca Livorno valiliği yaptı. Daha sonra fabrikayı, Napolyon'un mabeyincisi olan yeğeni LEOPOLDO CARLO (1788-1837) ile senatör LORENZO (1823 - 1878) çalıştırdı. CARLO BENEDETTO (1851-1905) fabrikayı Milano'nun Richard fabrikasıyle birleştirdi ve ortaklık Richard-Ginori adını aldı. — Aynı aileden gelen PİERO GİNORİ CONTİ (Floransa 1865-ay.y. 1939) Larderello'daki boraks ortaklığını yönetmiştir. (L)

GİNOSA, İtalya'da şehir. Basilicata'da (Tarento ili), Latenza ırmağı kıyısında; 17 600 nüf. Mağara devrinden kalma barınaklar. Şarapçılık. (L)

GİNSBERG (Allen), amerikan şairi (Paterson, New Jersey 1926). Birçok işe girip çıktıktan sonra, Avrupa'yı, Afrika'yı, Amerika'yı dolaşarak «beat» neslinin savunduğu anafikirleri yaydı: toplumu ret, her çeşit bozukluğu, sapkınlığı büyülenmişcesine açığa vurma, dil ve müzik ritimlerini karmaştırma. İlk şiiri, *Howl* (Uluma) [1956] büyük bir gürültü kopardı, şair mahkemeye düştü. Daha sonraki şiir derlemeleriyle de neslinin başta gelen sözcülerinden biri olduğunu kabul ettirdi: *Kaddish* (Yahudi Duası) [1958 -1960]; *The Empty Mirror; Early Poems* (Boş Ayna: İlk Şiirler) [1961]; *Reality Sandwiches* (Gerçek Sandviçleri) [1963]. (L)

GİNSBERG (Morris), ingiliz sosyoloğu (1889). 1929'dan beri Londra üniversitesinde profesör. Başlıca eserleri: *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples* (Tabiî Topluluklarda Maddesel Kültür ve Sosyal Kuruluşlar) [1913]; *The Psychology of Society* (Toplum Psikolojisi) [1921]; *Studies in Sociology* (Sosyoloji İncelemeleri) [1932]; *Sociology* (1934); *Reason and Unreason in Society* (Toplumda Mantık ve Mantıksızlık) [1947]; *The Idea of Progress: a Revoluation* (İlerleme Ülküsü: Yeniden Değerlendirme) [1955]. (L)

GİNSENG i. (çince *jen-şen,* bitki-adam'-dan). Sarmaşıkgillerin panax cinsinden bir bitkinin [*Panax* veya *Aralia ginseng*] kökü.

— ANSİKL. Çinliler eskiden bu kökü en iyi kuvvet ilâcı, çaydan sonra en değerli gelir kaynağı sayarlardı. 1712'de bulunan Amerika ginseng'i, *Panax quinguefolium*'un aynı nitelikleri taşır görünen köküdür. (L)

GİNZBERG (Asher), **Ahad Haam** («Halk adamı») denir, ibranî yazarı (Ukrayna 1856 - öl. 1927). «Siyasî» siyonist hareketine karşı, Filistin'de yahudi halkı için manevî bir yuva kurulmasını öneren «manevî siyonizm»in kurucularından. XX. yy.ın başında, Filistin'deki ilk yerleşme denemeleri ve Théodore Herzl'in siyasî yöntemleriyle mücadele etti. Eserleri *Al Paraşat Derahim* (Kavşak) adıyle toplu olarak basıldı. İsrail'de siyonist hareketin düşünürü olarak büyük bir saygıyle anılır. (L)

GİOACCHİNO DA FİORE, italyan mistiği (Celico, Cosenza 1130'a doğr. - San Giovanni in Fiore 1202). Hayatı hakkında pek az bilgi vardır; fakat doktrinini ortaya koyan üç eser bıraktı: *Concordia Novi et Veteris Testamenti* (Yeni Ahit ile Eski Ahit'in Uyuşması), *Expositio in Apocalypsim* (Vahiy Üstüne Açıklama), *Pralterium Decem Cordarum* (Dekakort Mezmurlar). Papazların halkı sömürmesi karşısında duyduğu öfkeden doğan bu doktrine göre dünya önce Baba'nın (Eski Ahit, aile dönemi), sonra Oğul'un (Yeni Ahit, iman ve papazlar dönemi) buyruğundaydı. Son dönem ise, Ruh'un (her türlü doktrin ve ahlâk kaygısından sıyrılmış, keşişler dönemi) saltanat süreceği dönemdir. (L)

GİOBERTİ (Vincenzo), italyan filozofu ve siyaset adamı (Torino 1801-Paris 1852). 1825'te rahip oldu, C. Balbo ve d'Azeglio ile birlikte, 1848 olaylarıyle sonuçlanan *Romantik Risorgimento* hareketinin önderliğini etti. 1830'dan beri yurtsever liberalizme bağlıydı; doğrudan doğruya katılmasa da, «Genç İtalya» teşkilâtıyle üzerine şüpheleri çekecek derecede ilgilenmesi yüzünden mahkûm olup sürüldü (1833). İlkin Paris'e, sonra Brüksel'e sığınıp bellibaşlı eserlerini yazdı: *Teorica del Sovrannaturale* (Tabiatüstücülük Teorisi) [1838]; *Introduzione allo Studio della Filosofia* (Felsefe Çalışmalarına Giriş) [1839-1840]; *Sul Bello* (Güzel Üstüne) [1841]; *Del Bueno* (İyi Üstüne) [1843]. Geniş ün kazanmasına yolaçan *Primato Morale e Civile degl' Italiani* (İtalyanların Ahlâkça ve Medeniyetçe Üstünlükleri) [1843] adlı ana eserinde, Gioberti, birtakım dalaverelerle fransızlara tanınagelen üstünlüğün gerçeklere uymadığını ve asıl italyanların, bilim, edebiyat, sanat, felsefe ve hele ahlâk alanlarında üstün olduğunu ileri sürdü, öte yandan papanın başkahlığında italyan devletlerinden kurulu bir federasyonun oluşturulması için reformlara girişilmesini ve bir anayasa hazırlanmasını önerdi. *Prolegomeni del Primato* (Üstünlük'e Giriş) [1845] adlı eserinde bu görüşünü daha geniş olarak işledi. *Primato* (Üstünlük) adlı eseri italyanların gözünde, Pius IX'un papa oluşunu, ardından da papalığa dayanan yeni guelfi partisinin kuruluşunu önceden müjdeleyen bir kehanet sayıldı. 1848'de Gioberti'nin, 1815 kurulu düzeninin yıkılmasına da hem Mazzini'den, hem de «Genç İtalya» teşkilâtından daha fazla etkin oluşu bu yüzdendir. Piemonte meclisine başkan seçildi, derken eğitim bakanı oldu, ardından da Başbakanlığa getirildi (16 aralık). Ama, italyan federasyonu görüşünde direttiği için, Toscana'lı Leopoldo ve Pius IX ile anlaşmağa kalkışınca kabine arkadaşlarıyle bozuştu; Novara bozgunu ve Carlo Alberti'nin tahttan feragatiyle, Gioberti için istifadan başka çıkar yol kalmadı (29 mart 1849). Piemonte'nin olağanüstü elçisi sıfatıyle Paris'e gönderildiyse de, *Rinnovamento Civile d'Italia* (İtalyan Medeniyetinin Yenilenmesi) [1851'de yayımlandı] adlı eserini yazmak için görevinden ayrıldı. Bu son kitabında, federatif sistemden cayarak, Piemonte'nin yönetiminde liberal ve birlikçi bir devlet kurulması görüşüne meyletti. (L)

GİOBERTİT i. (italyan kimyacısı Giovanni Antonio *Giobert* [1761-1824] > fr. *giobertite*'ten). Miner. Formülü $MgCO_3$ olan tabiî magnezyum karbonat. (Sarımtırak renkteki giobertit romboedrik sistemde billûrlaşır ve hidroklorik asitte çözünür.) [L]

Gioconda (LA). fr. **la Joconde,** Leonardo da Vinci'nin ünlü tablosu (Louvre 77 × 53). Floransalı Francesco del Giocondo'nun karısı Mona Lisa'nın portresi olduğu sanılır. Sanatkâr tabloyu 1503-1506 yıllarında yapmış ve Fransa'ya götürmüştür. François I eseri satın aldı. Gioconda 1911'de Louvre'dan çalındı, 1913'te bulundu. (L)

Gioconda (LA), A. Ponchielli'nin ünlü bir melodramının başlığı (1876). Librettosu, Tobia Gorrio (Arrigo Boito'nun takma adı) tarafından V. Hugo'nun *Angelo, Tyran de*

Foto. Carel (LAROUSSE)

Padoue (Padova Tiranı Angelo) adlı dramından yararlanılarak yazıldı. Eserin kahramanı sokak şarkıcısı güzel Gioconda'dır. (L)

Gioconda (LA), Gabriele D'Annunzio'nun dört perdelik trajedisi; sahneye konulduğu yıl kitap halinde de yayımlandı (1899). Bir heykeltıraş olan Lucio Settala, şefkat ve merhamet duyduğu karısı Sylvia ile sevdiği, ilham kaynağı bildiği modeli Gioconda arasında tereddüt eder. Tercihi modelinden yanadır, ama Gioconda terk edildiğini sanarak bir gün Lucio'nun heykellerinden birini parçalar. Sylvia kocasının eserini kurtarmağa çalışırken ellerini kaybeder. D'Annunzio'nun üstüninsanı, içine düştüğü çelişmeden kurtuluşu intiharda ararken, ön plana geçen mesele, sanatçının ve sevgilisinin dramları değil, feda edilen kadının dramıdır. Eser bu noktadan itibaren, şair D'Annunzio'nun sesini yükseltmesine imkân vererek, asıl değerini kazanır. (M)

Giocondo, Ariosto'nun *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) adlı eserinin XXVIII. şarkısında anlattığı ve La Fontaine'in *Masallar*'ından birinde işlediği hikâye. Çapkınlığı dillere destan Lombardia kralı Astolfo, mabeyincilerinden birinin kardeşi olan Giocondo'nun çapkınlıkta ker'disini geride bıraktığını duyunca, delikanlıyı sarayına çağırtır. Giocondo, bu ayrılığa alabildiğine üzülmüş görünen karısının kolları arasından güçlükle sıyrılır. Ertesi sabah, saraydan dönüşünde, karısını uşaklardan birinin koynunda uyur bulur. Hiç bir şey demeden ayrılır, saraya döner, ama yüzünden düşen bin parçadır. Gelgelelim, az sonra kraliçenin de kral Astolfo'yu bir cüceyle aldattığını farkeder Durumu krala anlatır, bunun üzerine öç almak için, ikisi birlikte kadın avına çıkarlar. Günlerden bir gün, ortaklaşa metres tuttukları bir kadın gözlerinin önünde ikisini birden boynuzlatmanın yolunu bulur. Bakarlar ki kurtuluş yok, kadınların fendine feylosofça boyun eğip, kendilerini öpücüklerle karşılayan karılarının yanlarına dönerler. (L)

GIOCONDO (Giovanni DA VERONA, **Fra** — denir), italyan mimarı ve hümanisti (Verona 1433'e doğr. - Roma 1515). Verona'da «della Pietra» köprüsünü yeniledi, sonra Treviso ile Padova'yı tahkim işini üzerine aldı. Venedik'te de Brente ırmağının akışını değiştirerek denize dökülmesini sağladı. 1495'te Charles VIII'in yanı sıra Fransa'ya gitti. Daha çok plan ve projeler üzerinde çalıştığı, bunların uygulamasını başkalarına bıraktığı anlaşılıyor (msl. Verona'da meclis binası [1478-1488] ve Paris'te Notre-Dame köprüsü). 1513'te Rialto köprüsünün yeniden inşası için bir proje hazırladı; A. da Ponte 1588'de işte bu projeden geniş ölçüde yararlandı. Roma'da San Pietro katedralinde Raffaello ile birlikte çalıştı. Vitruvius'un ilk baskısını yayımladı, Plinius'un *Epistolae* (Mektuplar), Julius Caesar'ın *Commentarii*, Cato'nun *De Re Rustica* (Köy Hayatı Üstüne) adlı eserlerini bastırdı. (L)

GIOCOSO sıf. (ital. k.). Müz. Neşeli, hafif (bir parçanın niteliğini belirtmek için kullanılır): *Mozart'ın «Don Giovanni»sı bir dramma giocoso'dur.* (L)

GIODDU i. (sardinya dilinde k.). Sardinya'da, koyun, keçi veya inek sütünden yapılan fermante içki. (L)

GIOIA veya **GIOJA** (Flavio), bazı tarihçilere göre, 1300 yıllarında pusulayı icat eden, ama gerçekten yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen Amalfi'li gemici. (L)

GIOIA (Melchiorre), italyan iktisatçısı (Piacenza 1767-Milano 1829). Rahipti, 1784-1793 yıllarında Piacenza'daki Alberoni kolejinde öğretmenlik etti; daha o zamandan Locke'un ve Condillac'ın etkisinde kaldı. Fransız devriminin yaydığı düşüncelerden etkilenerek, Parma ile Piacenza'nın Milano'ya bağlanması teklifini destekledi. 1796'da, *İtalya'ya en uygun serbest yönetim hangisidir?* sorusu üzerinde açılan yarışmada, «tek ve bölünmez bir italya cumhuriyeti» cevabıyle ödülü kazandıysa da jakoben'ciliği kuşku uyandırdı, tutuklandı; Bonaparte'ın araya girmesi üzerine serbest bırakıldı (1797); Campoformio antlaşması yüzünden fransız siyasetine düşman oldu. Çıkardığı kısa ömürlü gazetelerde (*İl Monitore İtaliano, İl Censore,* 1798) fransız Direktuvar rejiminin İtalya'daki icraatına hücum etti. 1799'da yeniden hapse girdi, Marfengo'nun yardımıyle kurtuldu. Konsüllük rejimine ve başkan yardımcısı Melzi'nin siyasetine taraftar çıkması üzerine, Cisalpina cumhuriyetinin resmî tarihçiliği görevini kabul etti (1803) ve kendini siyasî iktisat çalışmalarına verdi (*Ragionamento sui Destini della Reppublica İtaliana* [İtalyan Cumhuriyetin Kaderi Üzerine Düşünceler], 1803), ama yazılı ve sözlü tartışmaları yüzünden imparatorun gözünden düştü. 1814'te Fransız imparatorluğunun ve İtalya krallığının yıkılması üzerine, yeniden ön plana geçti; istatistiğe önemli yer veren iktisadî ve sosyal incelemeleri (*Nuova Prospetto delle Scienze Economiche* [İktisat Biliminin Geleceği]) sayesinde, bu alanda otorite sayılır oldu. Ama carbonari çevreleriyle yakınlığı yüzünden Avusturya hükûmetince şüpheli görülerek, yedi ay hapsedildi (1820-1821). Son eseri: *Filosofia della Statistica* (İstatistik Felsefesi) [1826]. (L)

GIOIA DEL GOLLE, İtalya'da şehir, Puglia'da (Bari ili); 28 200 nüf. Şarap ticareti. Besin sanayii. (L)

GIOJA (Flavio). Bk. GIOIA.

GIOLFINO (Niccolo), italyan ressamı (Verona 1476 - ay.y. 1555). Daha çok doğduğu şehrin kiliseleri için freskler yaptı (*Tevratan Sahneler,* Organo'da Santa Maria kilisesinde; *Ruhulkudüs'ün İnişi* [1518], Santa Anastasia'da). [L]

GIOLITO de'Ferrari, 1483'ten 1606'ya kadar faaliyet gösteren italyan matbaacı ailesi. En tanınmışları, Venedik'te yerleşmiş olan (1536-1578) GABRIELE'dir; birçok italyan klasiğinin resimlendirilmiş baskılarını yayımladı. (L)

GIOLITTI (Giovanni), italyan devlet adamı (Mondovi, Cuneo 1842 - Cavour, Torino 1928). Kendi halinde bir dağ köylüsünün oğlu olduğu halde, kısa zamanda sivrildi, Maliye başmüfettişliği (1873), Sayıştay Genel sekreterliği (1877) ve danıştay üyeliği (1882) yaptı. Anayasacı sol kanadın adayı olarak milletvekili seçildi (1882-1886). Crispi hükümetinde Maliye bakanlığı yaptıktan sonra (1889 -1890), Başbakanlığa getirildiyse de (1892), bir banka rezaletine adı karıştığı için istifa zorunda kaldı (1893); derken Crispi'nin kurduğu yeni hükûmetin devrilmesine önayak oldu (1896). Usta bir manevracı olan Giolitti, işine geldiğince, bazen sağ, bazen de sol kanada dayanmakta sakınca görmezdi; hattâ katoliklerin siyaset sahnesine çıkmalarını kolaylaştırdığı bile söylenir; işbirliriği sosyalist reformizmi elaltından destekleyecek kadar ileri götüren Piemonte burjuvazisine has fırsatçılığın, tam bir temsilcisiydi. Zanardelli hükûmetinde Maliye bakanlığına geldiğinde (1901-1903), işçilerle köylülerin büsbütün yoksullaşması yüzünden birbiri ardı sıra patlak veren grevlere göğüs germek zorunda kalarak, bir sosyal yasa hazırladı. On bir yıl süren ve düşmanlarının «Giolétti diktatörlüğü» diye andıkları âdeta değişmez başbakanlığı sırasında (1903 - 1905; 1906-1909; 1911-1914) bu yasayı yürürlüğe koydu: yardım sandıklarını çoğalttı, sıtma ve pelasra hastalığıyle mücadeleye hız verdi, çiftlik sahiplerinin tarım işçilerine doğrudürüst yatacak yer sağlamasını zorunlu kıldı, ilk ve meslekî öğretim imkânlarını arttırdı, haftalık tatili kabul ettirdi, gece vardiyalarını yasakladı, kadın ve çocuk işçilerin sayısını sınırladı. 1904'te genel greve karşı dayanmak zorunda kaldıysa da, 1906'da sosyalistlerin desteğini kazandı. İtalya'nın iktisadî durumu, özellikle kuzeyde düzeldi, gelişti, 1903'ten sonra bütçe denkleşti. Ama Güney İtalya'nın yoksulluğuna topluca göçten başka çare bulunamadı. 1913'te bütün yurttaşlara genel oy hakkı tanınmasını sağladı. Dış siyasette ise, ilkin, Türkiye'ye harp ilân ederek (1911) ve Trablusgarp'ı işgal ederek (1912) milliyetçi akıma hoş görünmek istediyse de, Üçlü ittifakın 1912'de yenilenmesiyle sağlanan huzurun 1914 olaylarıyle altüst olması karşısında şaşkınlığa düştü. Salandra hükûmetinin giderek uzaklaştığı tarafsızlık siyasetine bağlı kaldığı için, İtalya'nın 1915'te harbe girmesi üzerine, düşmanca gösterilere hedef oldu. Ateşkesten sonra, Giolitti yeniden sahneye çıktıysa da (5. başbakanlığı, 1920-1921), İtalya'yı baştan aşağı saran buhranın ağırlığı karşısında fırsatçılığı işe yaramadı. Faşizmin iktidara geçmesine (1922) yolaçan 1921 seçimlerinin ardından istifa etti. İlkin Mussolini'ye yatkın göründüyse de, Matteotti'nin katlinden sonra (1924), iktidar çoğunluğundan ayrıldı. Son olarak, korporatif bir parlamentonun kurulmasını öngören kanun tasarısının görüşülmesi sırasında (16 mart 1928) müdahalede bulundu, fakat parlamento rejiminin yıkılmasını protesto için Giolotti ile birlikte aleyhte oy verecek ancak 14 milletvekili çıktı. (L)

GIONO (Jean), fransız yazarı (doğ. Monasque 1895). Vahşî bir tabiat içinde yaşama sevincini dile getiren eserleri, Yukarı Provence manzaralarının ve insanlarının ilhamıyle yazılmıştır. Üslûbu, zaman zaman köy havası özentisine düşmekle birlikte, çoğu kere sağlam bir sadelik içinde destan yüceliğine varan bir şiir özü kazanır. İlk mensur eseri, *Présentation de Pan* (Pan'ın Seyri), bir kır destanı olan *Tepe*'yi (*Colline*) [1929], *Un de Baumugnes*'i (Baumugnes'ten Biri) [1929] ve *Regain*'i (Taze Çayır) [1930] kapsayan *Pan* trilojisini müjdeledi. Bundan sonra şu kitaplarını yayımladı: *Le Grand Troupeau* (Büyük Sürü) [1931]; *Solitude de la Pitié* (Merhametin Yalnızlığı) [1932]; *Jean la Blue* (Mavi Jean) [1933]; *Le Chant du Monde* (Dünya Şarkısı) [1934]; *Que ma Joie Demeure* (Sevincim Sürsün) [1935]; *Les Vraies Richesses* (Asıl Zenginlikler) [1936]; *Batailles dans la Montagne et Refus d'Obéissance* (Dağdaki Çarpışmalar ve İtaati Ret) [1937]; *Le Pois du Ciel* (Gökyüzünün Ağırlığı) [1938]; *Précisions* (Belirtmeler) [1939]; *Triomphe de la Vie* (Hayatın Zaferi) [1942]; *L'Eau Vive* (Canlı Su) [1943]. Tiyatro alanındaki eserleri de aynı ilham kaynağından beslenmiştir: *Le Lanceur de Graine* (Tohum Serpen Adam) [1932]; *Le Bout de la Route* (Yolun Sonu) [1941]; *La Femme du Boulanger* (Ekmekçinin Karısı) [1944]. İkinci Dünya savaşından beri, bir hayli gelişen sanatı arına arına, Stendhal'e yaraşır bir sadeliğe ulaştı. *Un Roi Sans Divertissement* (Eğlen-

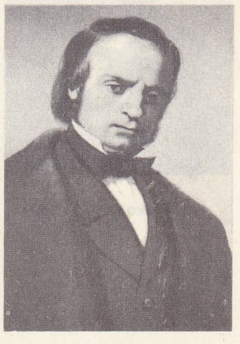

Vincenzo GIOBERTI

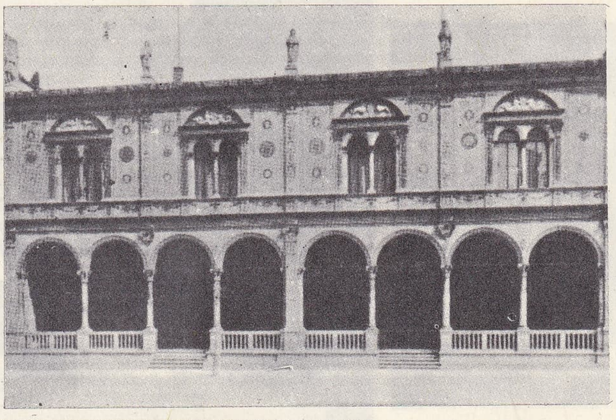

Fra GIOCONDO
Verona'da meclis binası

«Gioconda»
Leonardo da Vinci'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

Foto. Brogi, Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

Melchiorre GİOİA

Giovanni GİOLİTTİ

tisiz Bir Kral) [1947], *Noé* (Nuh) [1947], *Mort d'un Personnage* (Bir Kişinin Ölümü) [1949], *Les Âmes Fortes* (Güçlü Ruhlar) [1949], *Les Grands Chemins* (Ana Yollar) [1951], *Les Hussard sur le Toit* (Damdaki Hassa Askeri) [1951], *Le Moulin de Pologne* (Polonya Değirmeni) [1952], *Le Bonheur Fou* (Deli Sevinç) [1957], *Angélo* (1958) adlı romanları ve *Voyage en İtalie* (İtalya Yolculuğu) [1954] adlı hikâyesi bu gelişmenin belirli aşamalarıdır. 1936'da, *Le Désastre de Pavie* (Pavie Felâketi) adında bir tarih denemesi yazdı, on beş yıldır üzerinde çalışmakta olduğu *Les Deux Cavaliers de l'Orage* (Fırtınadaki İki Süvari) adlı romanını tamamladı (1965) ve *Voyage en Calèche* (Araba Yolculuğu) [1947] adlı oyununu *Le Calèche* (Araba) adı altında yeniden elden geçirerek, 1965'te Sarah - Bernhardt tiyatrosunda oynattı. (L)

GİORDANİ (Pietro), italyan yazarı (Piacenza 1774-Parma 1848). Önemli bir eser bırakmamış olmakla birlikte, yaşadığı ve liberal düşüncelerinden ötürü sık sık sürüldüğü şehirlerdeki (Piacenza, Floransa, Parma) yazarları alabildiğine etkileyerek, üzerlerinde âdeta bir edebiyat diktası kurdu. Özellikle, şair Leopardi'yi daha çok gençken ortaya çıkarıp destekledi. (L)

GİORDANO (Luca), **Luca Fapresto** («Tez elli Luca») denir, italyan ressamı (Napoli 1632-ay.y. 1705). Güney barok sanatının, lakabından da anlaşılacağı üzere, el ustalığı dillere destan temsilcisi Giordano, özellikle Napoli'de (*Tapınaktan Kovulan Bezirgânlar*), Floransa, Venedik ve Roma'da mitolojik ve dinî konular üzerinde çalıştı. İspanya'ya gidip Escorial sarayında on yıl çalıştı. Napoli'de Ribera'nın yanında yetiştikten sonra, Caravaggio'nun etkisi altında kalmış olan ressam, venedikli ustalarla kaynaşınca üslûbunu değiştirdi (*İsa Hekimler Arasında*, Roma), Pietro da Cortona'nın izinde, aydınlık bulutlarla, ışıklarla dolu ferah bir resim tarzını benimsedi (*Medici'lerin Ululaştırılması*, 1682; Floransa'daki Medici - Riccardi sarayının tavanına yapılmış fresk). [L]

GİORDANO (Umberto), italyan bestecisi (Foggia 1867-Milano 1948). Napoli konservatuvarında öğrenimini tamamladıktan sonra, kendini operaya adadı, *Andrea Chenier* (1896), *Fedora* (1898), *Siberia* (1903) adlı operalarıyle ün kazandı. Daha sonra, *Mese Mariano* (1910), *Madame Sans-Gêne* (Fütursuz Hanım) [New York, 1915], *La Cena delle Beffe* (Alaylar Şöleni) [1924], *Il Re* (1929) adlarıyle temsil edilen operalarında da italyan gerçekçi okulunun genel çizgisi içinde kaldı. (L)

Niccolo GİOLFİNO
«Urania», Şehir müzesi, Verona

GİORDANİ veya **GİORDANO** (Vitale), italyan matematikçisi (Bitonto, Bari 1633-Roma 1711). Eukleides'in bulgularını incelemeğe koyuldu ve özellikle paralel doğrular postulatını daha önceki saptamalardan çıkarmağa çalıştı. Bu yöndeki çabaları boşa çıkmış olsa bile, çalışmaları, XIX. yy.da, paralel doğrular postulatının, Eukleides geometrisinin belitsel temelini oluşturan öbür önermelerden bağımsız olduğu sonucuna varan uzun ve girift incelemelere yolaçtı. (L)

GİORGİ I, Gürcistan kıralı (1014-1027), Pakarad III'ün oğlu. İmparator Basileios II Bulgarlarla savaşırken Tao - Klarceti'yi yeniden ele geçirmeğe boşuna uğraştı. (L)

GİORGİ III, Gürcistan kıralı (1156-1184). Ermenistan'ı ele geçirdi, 1160'ta Ani'yi aldı. Karşı taarruza geçen Selçukluları yendi, onlarla devamlı olarak savaştı. 1177'de gürcü soylularının giriştiği bir isyanı bastırdı. Daha önce benzeri görülmedik bir davranışla kızı prenses Tamara'ya krallığın yönetiminde eş haklar tanıdı. (L)

GİORGİ V Brtskinvale («Parlak»), Gürcistan kralı (1314-1346). İkide bir isyan eden dağ kabilelerine boyun eğdirdi, Moğolların yurdundan çıkmalarını sağladı, onların bütün sızma teşebbüslerini şiddetle önledi. David V'in yerine geçen Konstantin ölünce (1327) İmeretia'yı kendi topraklarına kattı. Yönetim işlerini yeniden düzenledi, kilisede reformlar yaptı, Gürcistan krallığında birliği kurduktan sonra Tiflis'e girdi. (L)

GİORGİ XII, Gürcistan'ın son kralı (1798 - 1800). Hâkimiyetini kabul ettirmek için Rusya'ya karşı bir dostluk siyaseti izledi,

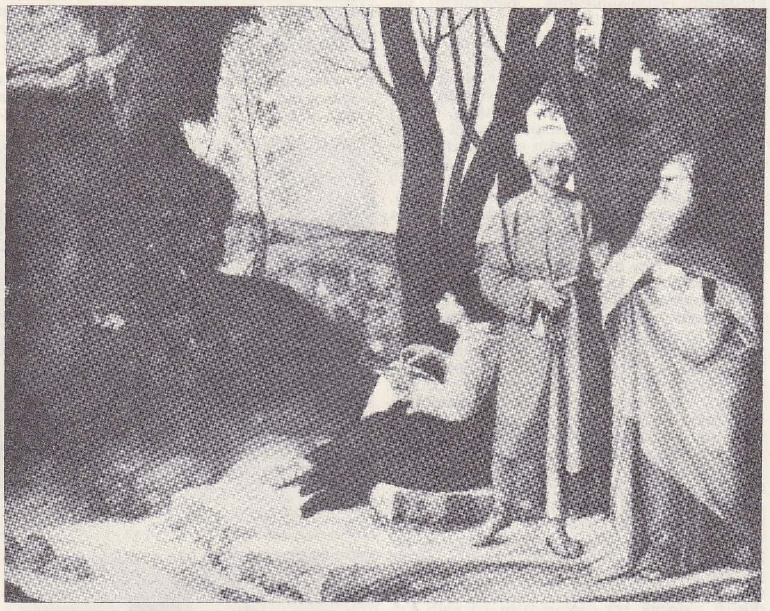

Giorgio GİORGİONE
«Üç Filozof»
Kunsthistorisches müzesi,
Viyana

Jean GİONO

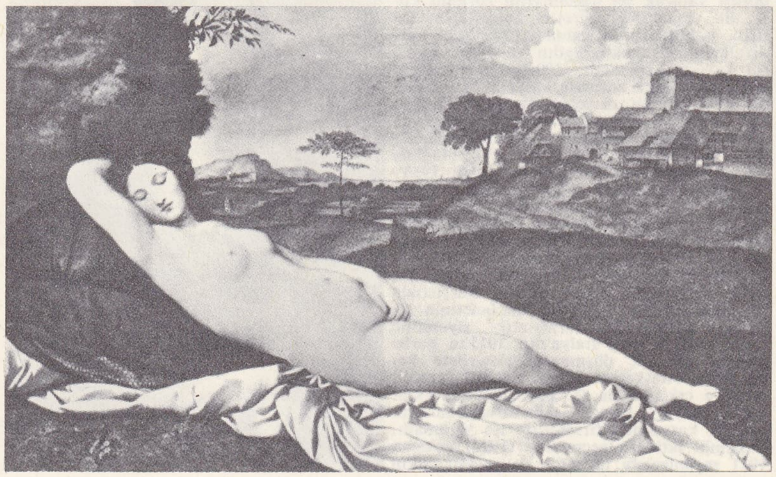

Giorgio GİORGİONE
«Uyuyan Venüs»
Resim galerisi,
Dresden

GİOTTO «Cehennemlere Giriş»
freskinden detay, Scrovegni kilisesi, Padova

Foto. Grafic Press, Roche (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano ; Encyclopedia Britannica

«İsa İçin Yas», Scrovegni kilisesi, Padova

GİOTTO

Giorgio GİORGİONE
«Kır Konseri»
Louvre müzesi, Paris

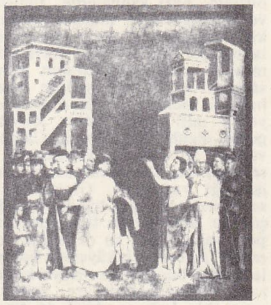

«Aziz Francis Mirasını Reddederken Assisi kilisesi freski, İtalya

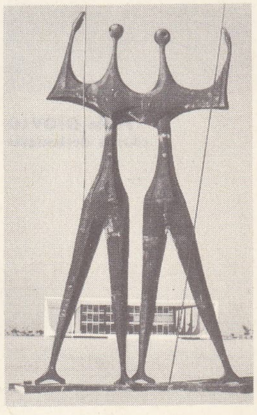

Bruno GİORGİ
«İki Savaşçı»

Pavel I ile bir antlaşma imzaladı. Buna göre rus çarı, aynı zamanda Gürcistan kralı unvanını taşıyacaktı, fakat hüküm sürmekte olan kralın büyük oğlu Gürcistan naibi sayılacaktı (1799). [L]

GİORGİ (Bruno), brezilyalı heykeltıraş (Mococa, Sao Paulo 1905). Roma ve Paris'te öğrenim gördü. 1953 Sao Paulo biennal'inde «En İyi Millî heykeltıraş» ödülünü aldı. Eserden esere daha da inceltip uzattığı insan figürlerini geometrik şekillere sokar. Eserleri arasında Brasilia'daki *İki Savaşçı* ve Rio'daki *Gençliğe Anıt* sayılabilir. (L)

GİORGİ (Giovanni), italyan fizikçi ve elektrikçisi (Lucca 1871-Castiglioncello 1950). Beltrami ve Cremona'nın öğrencisiydi. Cagliari, sonra Palermo üniversitelerinde matematik fizik profesörlüğü yaptı. 1934'te Roma mühendislik okullarından birinde telgraf ve telefon iletimi ve ölçmeleri dersleri verdi, çeşitli elektronik düzenler tasarladı. Fakat, en çok, 1901'de, M.K.S.A. (metre - kilogram - saniye - amper) denilen rasyonel birimler sisteminin kullanılması için yaptığı teklifle tanınır. Milletlerarası Elektronik komisyonu bu sistemi 1935'te kabul etti. (L)

GİORGİONE (Giorgio, **Barbarelli da Castelfranco** da denir), italyan ressamı (Castelfranco Veneto 1477 veya 1478 - Venedik 1510). Giorgione'nin hayatı ve eserleri hakkında çok az bilgi vardır. On yıldan kısa bir sürede gelişen sanatı Venedik resminin akışını değiştirmiştir. 33 Yaşında vebadan öldüğü sırada büyük ün kazanmıştı. Marcantonio Michiel'in 1525-1543 yılları arasında yazdığı ve 1800'de papaz Morelli'nin Bassano'da yayımladığı kitap, sanatçı hakkında en değerli bilgi kaynağıdır. Başta Ridolfi olmak üzere XVII. yy. sanat yazarları, Vasari'nin verdiği bilgilerden hareket ederek ressamın hayatı ve eserleri üstüne bir yığın şüpheli ve noksan bilgi derlediler, bu yüzden Cactelfranco'lu ustanın sanat yapısı ancak daha yeni tenkitler sayesinde ortaya çıkarılabildi.

Giovanni Bellini tarafından eğitilen ve Carpaccio, Alvise Vivarini ve Catena'nın derslerini takip eden Giorgione, Fransa ve Costa klasisizmini öğrendi. Aristo'cu filozofların ve Padova üniversitesindeki tabiat profesörlerinin düşünceleriyle beslendi. Leonardo'nun 1500 yılında Venedik'te bulunuşu onu etkilemedi. Gençlik eserleri arasında kesin olarak Giorgione'ye mal edilen eserler şunlardır: Helen güzellik idealini dirilten *Giuditta* (Leningrad), *Papazların Tapınışı* (Washington, Millî Sanat galerisi). Avrupa ressamları arasında ışığı değerlendiren ilk ressamdır (ressamın ölümünden birkaç gün sonra İsabella d'Este'nin Venedik'teki ajanı vasıtasıyle boş yere elde etmeğe çalıştığı tablonun «Papazların Tapınışı» olduğu sanılır). Bütün dünyada tanınan ilk şaheseri 1505 yıllarında yaptığı *Castelfranco'lu Meryem*'dir (Castelfranco Veneto, San Liberale). Kapalı bir çevre çizgisi içinde gösterilen Meryem ve aziz figürleri geniş bir göl manzarasının ön planında yer alır. Bunu takip eden *Üç Filozof* (Viyana, Kunsthistorisches müzesi) adlı yağlıboya tablosunda Giorgione kendi dünyasının anlatımında renk unsurlarına büyük önem verir. Giorgione'nin müzik ve hayat zevklerini paylaştığı venedikli genç soylu dostları için yaptığı diğer tabloları gibi, bu tablosu da, içinde görülen üç figürün o zamanlar Padova'da zıtlaşan üç felsefî akımı (Ortaçağ Aristo'culuğu [Kukuletalı ihtiyar], averoizm [doğulu], tabiat [delikanlı]) yansıttığı düşünülse bile gerçek konudan yoksundur. Bu çok ve ince renkli tablo (açık renkli gökyüzüne karşılık kayalar ve ağaçların koyu gölgeleri), Giorgione'nin anlatımındaki üslûp özelliğini ortaya koyar. *Fırtına* (Venedik, Galleria dell'Accademia) adlı tablo da daima Giorgione'ye mal edilmiştir; «Fırtına», ressamın hayal ürünü imgeleriyle duygularının çok başarılı olarak kaynaşmasından doğdu. Bu tablo özellikle renk uyumunun olağanüstü güzelliği açısından Giorgione'nin en kişisel eseridir. Yukarıda sıralanan eserler ressamın 1508'e kadar sanat alanında aldığı yolu açıklar. Sanatçı 1508'de Fondaco dei Tedeschi'nin (Alman Mağazası) ön cephesindeki freskleri bitirdi (bu fresklerden yalnız 1937'de duvardan kopartılarak Galleria dell'Accademia'ya götürülen *Büyük Çıplak Kadın* tablosunun bir parçası kaldı). Nitekim Venedik resminin en büyüleyici eserlerinden sayılan iki tabloyu (*Uyuyan Venüs* [Dresden], *Kır Konseri* [Paris, Louvre]) bazıları çeşitli üslûp anlayışlarına dayanarak Giorgione ile Tiziano'nun birlikte yaptığını ileri sürerse de bu eserler Giorgione'nin ruh ve üslûbuna daha yakındır. (L)

Giorno, G. Parini'nin italyanca şiiri. Dört bölümdür: *İl Mattino* (Sabah) [1763], *İl Mezzogiorno* (Öğle) [1765], *İl Vespro* (Akşam) ve *La Notte* (Gece). Son iki bölüm yazarın ölümünden sonra basıldı (1801). Budala ve mağrur bir genç soylunun başından geçenleri coşkunlukla anlatan bu şiir, gerçekte zalim bir alaycılıkla soylu sınıftaki ahlâksızlığın yergisini yapar, genç soylunun kendini büyük görmesini, korkunç bencilliğini ve başıboş hayatını canlandırır. (L)

GİOTTİNO. Bk. MASO Dİ BANCO.

GİOTTO di Bondone, italyan ressamı (Floransa, yaklş. 1267-ay.y. 1337). İlk sanat öğrenimini nerede ve nasıl yaptığı konusunda çok az bilgi vardır; buna karşılık ilk sanat faaliyetine Assisi'de başladığı, XIII. yy.ın son on yılında burada çalıştığı ve yukarı bazilikanın sahınındaki *Eski ve Yeni Ahit Hikâyeleri*'nden bazılarını yaptığı bilinir. Hepsi çok bozulmuş olan bu freskler, renk sisteminde bizans unsurlarını sürdüren, bazilika süslemesinde ise Cimabue'yi

GİOTTO
solda, «İsa'nın Aziz Madeleine'e Görünmesi» (detay); sağda, «Mukaddes Kuşları Takdis Eden Aziz François»

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Bulloz, Anderson-Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

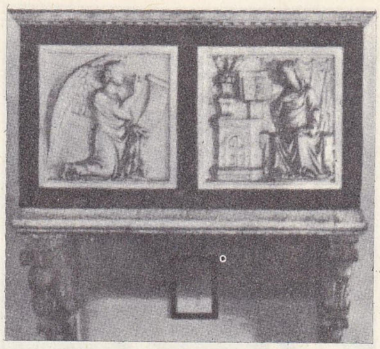

GIOVANNI di Balduccio
«Kutsal Haber»
S. Casciano

Paolo GIOVIO
«Arras derlemesi»

örnek alan Cavallini'nin izleyicisi romalı ressamların tarzında yapılmıştır. Bununla birlikte, bazı sahnelerde, figürlerin konumu ve bu figürlerin manzara unsurlarıyle ilişkisi bakımından yeni, somut bir mekân anlayışı görülür. Bu ilk fresk dizisinin yapımından sonra Giotto'nun Roma'ya gittiği sanılır; Assisi'deki yukarı bazilika'nın sahınında bulunan *Aziz Francesco'nun Hikâyeleri* adlı yirmi sekiz kareden meydana gelen dizide Arnolfo di Cambio'nun etkisi vardır. Bu dizinin yapımında Giotto bazı ressamlarla (özellikle santa Cecilia ustası) işbirliği yapmıştır. Giotto'nun XIII. yy.ın son yirmi beş yıl içinde yaptığı sahnelerde çok az ünlü insan figürüne rastlanır; kompozisyonlarında, en dramatik ve önemli sahneleri seçerek, hikâyeleri kolaylıkla anlaşılabilecek bir şekilde ortaya koymuştur. Manzara, mimarî figürlere yalnız fon görevi yapmakla kalmaz, kişilerin hareket ve jestleriyle uyuşan bir ortam yaratır. *Dünya Nimetlerinden Elçekme, Celano Süvarisinin Ölümü, Arles Meclisinde Görünme* bu dizideki en güzel resimlerin konusudur. Giotto'nun, boşluk ile kabartmanın sentezi olarak yorumladığı biçimi ön plana alması, üslûbunun gelişiminde yepyeni bir evrenin başlamasına yolaçtı. Cavallini'nin etkisiyle, ilk resimlerindeki biçim anlayışını bırakarak daha tatlı ve yumuşak biçimlere yöneldi. San Giovanni'in Laterano'daki kopuk fresk ve San Pietro kemerindeki *Navicella* mozayiği Cavallini'nin Giotto üzerindeki etkisini açıkça ortaya koyan eserlerdir. Aynı yıllarda (1300 yılı sıralarında) Floransa Santa Maria Novella kilisesindeki *Çarmıha Gerilme*'yi yaptı. 1303-1305 Arasında Padova'ya gitti ve orada *Meryemin Hikâyeleri, İsa'nın Hayatı, Günahlar ve Fazilet, Kutsal Haberi Alan Meryem, Genel Yargılama, Dua Eden İsa, Meryem, Havariler* adlı eserleriyle Scrovegni kilisesinin içini süsledi. Bu freskler Giotto'nun olgunluk devresinde verdiği eserlerdir; bu eserlerde Assisi'dekilere oranla biçimler daha karmaşık ve gergin, anlatım tonu daha ciddî ve sakindir. Bu sadeleşmeler renklerle sıkı sıkıya kaynaşan bir ışık anlayışının sonucudur. Manzara, anlatım ritmiyle tam bir uyuşum içindedir: *Anna ile Giacchino'nun Karşılaşması, Mısır'dan Kaçış, İsa'nın Yakalanması, Çarmıhtan İndirme.* Hayatının son otuz yılında Giotto'nun faaliyeti daha da yoğunlaştı: *Dormitio Virginis* (Berlin, Staatliche Museen), *Stefano Panosu* (Roma, Vatikan resim galerisi) ve bugün çeşitli koleksiyonlara dağılmış olan başka panoları, kutsal eşya masaları ve çarmıhta İsa resimlerinden başka Ognissanti kutsal eşya masası (Floransa, Uffizi), 1317'den sonra yaptığı freskler, Peruzzi kilisesindeki *Aziz Giovanni Battista ve İncil Yazarlarının Hikâyeleri,* Floransa'da Santa Croce'deki Bardi kilisesinde bulunan *Aziz Francesco'nun Hikâyeleri* sayılabilir. İkinci bölümde sayılan ve nispeten iyi muhafaza edilmiş eserlerde, biçimler âdeta bir mimarî görünüş ve tam bir denge meydana getirir. 1334'te Giotto, Santa Reparata'nın (Floransa katedrali) inşaatının başına getirildi ve çan kulesinin yapımına başladı. Sanatçı öldüğü sırada çan kulesinin birinci kornişe kadar tamamlandığı sanılır; Andrea Pisano'nun devam ettiği kulenin yapımı 1357'de Francesco Talenti ve Neri di Fioravante tarafından tamamlandı. Daha sonraki yıllarda Assisi, Roma, Padova, Rimini (burada 1313'ten önce Malatestiano tapınağındaki *Çarmıha Gerilme* tablosunu yaptı), Verona, Napoli (arşiv kataloglarından 1329-1332 arasında burada oturduğu anlaşılır) ve Milano dışında Giotto'nun yaptığı sanat bakımından önemli seyahatler belgesizlik yüzünden bilinmemektedir. (M)

GİOVANNİ BOSCO, italyan din adamı (Becchi 1815 - Torino 1888). Torino'da papazken (1841) Valdocco kenar mahallesinin yoksul çocuklarıyle meşgul oldu. 1842'de bunlardan yirmi kadarını kurduğu dinî okulda topladı. Okulun 1846'da 300 öğrencisi vardı. Don Rua ve don Cagliero ile Francesco di Sales tarikatını kurdu. Tarikatın esaslarını belirten kitabının ilk cildi 1859'da yayımlandı ve Pius IX tarafından 1860'ta onaylandı. Bosco aynı şekilde Figlie di Maria Ausiliatrice tarikatını da kurdu (1862). Özellikle halk çocuklarını okutup yetiştirmeğe ayrılan bu kuruluşlar hızla gelişti. Giovanni Bosco öldüğünde, tarikat mensuplarının 250 okulu vardı. Azizleştirilmesine rağmen, halk arasında «don» diye anılan Bosco, XIX. yy.ın en büyük eğitimcilerinden biriydi. Usta bir psikolog olarak «baskı altına alma yerine uyarmayı» hedef tutan, sevgi dolu, ama uyanıklığı da elden bırakmayan bir şefkatle gençlere kucak açtı. 1934'te azizleştirildi. (L)

GİOVANNİ da Capestrano, italyan fransisken rahibi (Capestrano 1386 - Ilok, Yugoslavya 1456). Napoli kralı Ladislas tarafından Perugia valiliğine tayin edildi; Malateşta'lara esir düştü. Kurtulduktan sonra Fransisken mezhebine girdi (1415), Engizisyon mahkemesi üyesi oldu. Fraticelli'lerin

GIOVANNI da San Giovanni
«Quiete Alegorisi», Quiete konağı, Floransa

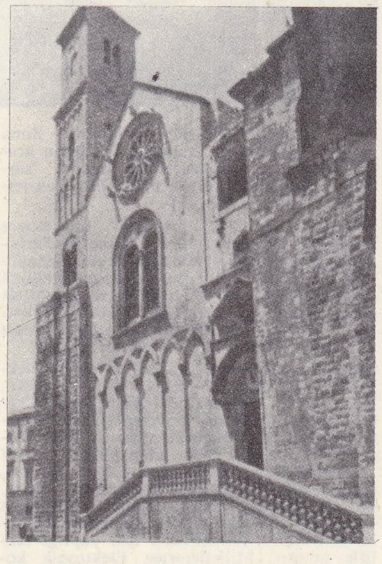

GIOVINAZZO, katedralin sağ cephesi

GIOVANNI
di Paolo
«Pano»
Uffizi
galerisi,
Floransa

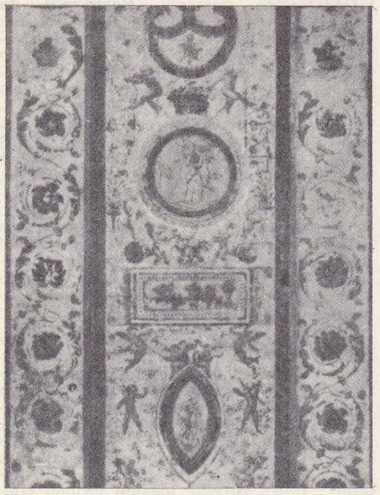

GIOVANNI da Udine
Raffaello salonundan bir süsleme, Vatikan

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; (LAROUSSE)

hasmıydı. 1451'de Nicolaus V'in Avusturya, Bavyera, Silezya ve Polonya'da papalık temsilcisi oldu. Yan Hus'çülere karşı savaştı, vaızlarıyle halkı Türklere karşı haçlı seferine çağırdı. Hünyadi Yanoş'un hıristiyan ordusuyle Belgrad savunmasına katıldı (1456). 1690'da azizleştirildi. (L)

GİOVANNİ da Fiesole. Bk. ANGELİCO.

GİOVANNİ da Gaibana, italyan minyatürcüsü, XIII. yy.ın ortalarında Padova'da çalıştı. Bizans zevkine uygun tezhipleri (1259) Padova katedralinin hazinesindedir. (LM)

GİOVANNİ da Maiano, Benedetto da Rovezzano ailesinden floransalı heykeltıraş (XVI. yy.). Kardinal Welsey tarafından Hampton Court şatosunu süslemek için davet edildi (1521'e doğru). Pişmiş topraktan, renkli ve yaldızlı, Roma İmparatorluk madalyonlarını ve *Üç Herkül'ün Hikâyesi*'ni yaptı. 1530 Yılında Henry VIII tarafından Wolsey'in kendi için yaptırdığı, fakat kralın elkoyduğu yarım kalmış mezarı tamamlamakla görevlendirildi. 1536 Yılına kadar bu işte çalıştı. Daha sonra Greenwich ve Christ Church college'de (Oxford) heykeller yaptı. (L)

GİOVANNİ da Milano, XIV. yy.da yaşamış italyan ressamı. 1350'de Floransa'daydı. En önemli eseri, Floransa'daki S. Croce kilisesinin freskleridir. 1369'da Vatikan'da çalıştı. Floransa'daki idealist ilkelerin dışında kaldı. Eserlerinde Siena sanatının etkisi görülür. S. Croce'deki freskleri, kuvvetli renkleri, sağlam şekilleri ve boşluk anlayışıyle çağdaşı Giotto'culardan ayrılır. (L)

GİOVANNİ da Montecorvino, fransisken tarikatına bağlı italyan misyoneri (Montecorvino Rovella, Salerno 1247 - Pekin 1328). Ermenistan ve İran'a yaptığı iki geziden sonra papa Nicolaus IV tarafından yeniden Asya'ya gönderildi. Ermenistan, İran, Hindistan yoluyle 1294'te Pekin'e vardı. Clemens V 1307 yılında kendisini Pekin'e başpiskopos ve bütün Doğuya patrik tayin etti. XIII. yy.ın en tanınmış misyoner ve gezginlerinden biridir. (L)

GİOVANNİ da San Giovanni (Giovanni MANNOZZİ, — denir), italyan ressamı (San Giovanni 1592 - Floransa 1636). C. Allori'nin öğrencisiydi. Carracci'lerin etkisinde kaldı. F. Furini ile Pitti sarayında, Badia de Fiesole'nin yemekhanesinde (*Meleklerin İsa'ya Hizmeti*), Rospigliosi sarayı (Pistoia) şapelinde ve Roma'daki Santi Quattro Coronati kilisesinde büyük tarihî freskler yaptı. (L)

GİOVANNİ da Udine, italyan ressamı (Udine 1487 - Roma 1564). Vatikan dış galerilerinin (1517-1520) ve Roma'daki Madama villasının resimlenmesinde Raffaello'nun çırağı olarak çalıştı. Esquilino «mağaraları»nda bulunan klasik dekorlardan esinlenerek modern «grotesk»leri yarattı. Daha sonra Mantova'da Jules Romain, Cenova'da Perino del Vaga ile çalıştı. Ayrıca natürmortlar da yaptı. (L)

GİOVANNİ da Verona (Fra), dominiken rahibi ve italya'da çağın en meşhur marketri ustası (Verona yaklş. 1457 - Verona 1525). 1505'te Verona'da Santa Maria in Organo kilisesinin rahlesini ve sıralarını, Monte Oliveto Maggiore manastırındaki kilise sıralarını çiçek, kuş ve perspektifli mimarî şekilleriyle süsledi. 1511'de Vatikan'da İmza odası için bir marketri dekoru yaptı (bu eser günümüze kalmamıştır). [L]

GİOVANNİ di Balduccio, XIV. yy.da yaşamış Pisa'lı ressam, heykeltıraş ve mimar. Daha çok Milano'da çalıştı. En önemli eseri, Milano Sant Estorgio kilisesindeki din kurbanı San Pietro'ya ait anıtsal sandıktır (1339). Santa Maria di Brera'nın büyük kapısı da onun eseridir. (L)

GİOVANNİ di Paolo, italyan ressamı (Siena yaklş. 1399 - 1482); Paolo di Giovanni Fei'nin öğrencisi olduğu sanılır. Taddeo di Bartolo, Gentile da Fabriano ve daha sonra Sassetta'nın etkisinde kaldı. Çizgisel ve renkçe buruk resminin, güçlü fakat yeknesak bir anlatımı vardır. Başlıca eserleri: *Meryem ve Melekler* (Propositura di Castelnuova, 1426), Hirsch koleksiyonunda bulunan *Meryem* (Frankfurt, 1427); *Çarmıha Geriliş* (Berlin müzesi); Uffizi'deki poliptik (1445). Minyatürler de yaptı (*Divina Commedia*, eskiden Yates - Thompson'da, şimdi British museum'da). [L]

GİOVANNİ di Pietro, lo Spagna denir, ispanyol asıllı italyan ressamı (JUAN BORGONA ile aynı kişi olabilir) [1450'ye doğr. Spoleta 1528'e doğr.]. Perugino'nun öğrencisiydi. Umbria ile Orta italya eyaletlerinde çalıştı. Üslûbu Andrea Solario'nunkine yakındır. *Meryem İki Aziz Arasında* (Poppi), *Simon'un evinde Yemek* (Vatikan), *Meryemin Taç Giymesi* (Todi). [L]

GİOVANNİ di Stefano, İtalyan heykeltıraşı (Siena yaklş. 1446 - ay.y. yaklş. 1506). Ressam Sassetta'nın oğludur. Vecchietta'nın öğrencisi oldu. Siena'da çalıştı. Siena katedralinin büyük mihrabını, kutsal emanetler çekmecesi üzerindeki şamdanlı dört melekten ikisini (1498), aynı katedralin mermer zemini için yapılan *Kyme'li Sibylla*'yı (1481) yaptı. Giorgio ve Vecchietta'nınkilere benzer eserler verdi. (L)

GİOVANNİ Fiorentino, XIV. yy. italyan masalcısı. Takma adına rağmen Floransa'lı olduğu şüphelidir. Elli masallık bir derlemenin yazarıdır: *Pecorone* (Koca Hayvan) [1378'e doğr.]. Bu eserde yazar Boccacio'yu taklit eder. (L)

GİOVANNİ Pisano, italyan heykeltıraşı ve mimarı (yaklş. 1248- Siena 1314'ten sonra). Adına ilk defa, babası Nicola Pisano'nun adıyle birlikte, Siena katedralinin vaız kürsüsü için yapılan sözleşmede rastlanır (1265). Bu tarihten 1278'e, yani Perugia vaftiz kurnasının tamamlanmasına kadar hep babasıyle birlikte çalıştı. 1285'te Siena vatandaşlığına girdi ve 1289'dan 1296'ya kadar katedralin baş ustası oldu. 1295'te Pisa ile sözleşme yaptı. 1297-1301 Yılları arasında Pistoia'daki Sant'Andrea kilisesinin, 1301'den 1310'a kadar da Pisa katedralinin vaız kürsüsünü yaptı. 1312-1313 Yıllarında Cenova'da imparatoriçe Lüksemburg'lu Margarete'nin mezarının yapımında çalıştı. Hayatının bundan sonraki dönemi üstüne bilinen tek şey, 1314'te Siena'ya döndüğüdür. O şehirde öldüğüne tanıklık eden epigraf çok yıpranmış olduğundan, öldüğü yılı okumak imkânsızdır. Giovanni gerek heykeltıraş gerek mimar olarak babasının üslûbuna köklü yenilikler getirdi. Şiddetli duyguları, zengin buluşları, coşkun modele ediş tarzıyle Giovanni, sezgisini, hareketli, sıkıntılı bir heykelciliğe ruhun heyecanlı ve çalkantılı hareketlerini canlandıran bir modele ediş tarzına yöneltti. Sanat tenkitçileri Giovanni'nin eserlerini babasınınkilerden ayırmağa çalıştılar. Perugia'daki büyük vaftiz kurnasının desteklerindeki *Roma kilisesi*, *İlâhiyat*, *Trasimeno Gölü*, *Aziz Pietro* ve *Benedetto* adlı heykellerinde ve *Serbest Sanatlar* ile *Ekim* ve *Aralık* aylarını temsil eden alçak kabartmalarda Giovanni'nin hareketli ritmi ve canlı hissi veren modele etme üslûbu, babası Nicola'nın kuru ve sakin şekillerinden kesinlikle ayrılır. Bu karşılaşma, Pisa vaftizhanesinin 1279'dan sonra yapılan büyük heykellerinde de görülür. Mimarî yapıya eklenen ve yuvarlak anıtsal heykelden çok daha önce yapılmış olan (Giovanni'nin ilk anıtsal heykeli Siena katedrali cephesindedir) İncil yazarı Markos, Luka, Yohanna'nın heykelleri (bugün şehir müzesinde) Giovanni Pisano tarafından yapıldığı kesinlikle bilinen eserlerdir. Siena katedralinin yatay kornişi değilse bile cephesinin alt kısmı, Massa Marittima katedralinde cephenin üst kısmı, Orcia'da San Quirico kilisesindeki yan kapı ve gene Siena katedralindeki kemer gözü uzantıları, çokgen absid ve yan mihraplar onun eseridir.
Pistoia'daki Sant'Andrea (1301) kilisesinin altıgen, Pisa katedralinin (1302-1310) sekizgen planlı vaız kürsüsü Giovanni'nin üstün mimarî yeteneğini gösterir. Sant'Andrea kilisesindeki beş tabloda (*Kutsal Haber ve İsa'nın Doğumu*, *Büyücü Kralların Tapınması*, *Masumların Kıyımı*, *Çarmıha Gerilme*, *Kıyamet*), sanatçı, vücutların heyecan verici bükülüşlerine ve ışık gölge karşıtlıklarına şiddetli dramatik unsurlar da katmıştır. Pisa katedralinde, yaşının geçkin, eserin de çok büyük olmasından ötürü, özellikle mermer işlerinin büyük bir kısmını başkalarına bırakmak zorunda kaldı: yalnız Heinrich VII'nin karısı, Cenova'da vebadan ölen Lüksemburg'lu Margarete'nin mezarından kalan parçalar ve *Fazilet*, *İsa*, *İncil Yazarları* adlı heykellerin payeleri ve bazı kabartmalar (*İsa'nın Doğumu*, *Mısır'a Kaçış*, *Ziyaret*, *Tapınakta Gösteri*, *Yargı*) bütünüyle Giovanni'nin elinden çıkmıştır. Giovanni, klasik sanatta, değişik düşünceler ve modele etme şekilleri aradı: daha koyu gölgeler, daha hareketli ve canlı şekiller. Giovanni'nin sanatını izleyen çıkmadı, ama eserleri Tino da Camaino'dan Giovanni di Balduccio'ya kadar Toscana'da yetişen daha sonraki bütün heykeltıraşları etkiledi. (L)

GİOVİ geçidi, İtalya'da boğaz, Liguria Apeninlerinde, İtalya'nın kuzeyinde Cenova'yı birbirine bağlayan ulaşım yolları buradan geçer; 472 m. (L)

GİOVİNAZZO, İtalya'da şehir, Puglia'da (Bari ili), Adriya denizi kıyısında; 14 800 nüf. Tarım merkezi. Balıkçılık. (L)

Giovine Europa. Bk. GENÇ AVRUPA.

Giovine İtalia. Bk. GENÇ İTALYA.

GİOVİO (Paolo), italyan tarihçisi ve hümanisti (Como 1483-Floransa 1552). Öğrenimini tamamladıktan birkaç yıl sonra Roma'ya gitti, bir yandan hekimlik yaparken *Historiorum*'unu (Tarihler) yazmağa başladı; bu eserleri sayesinde sırasıyle Leo X, Adrianus VI ve Clemens VII'nin teveccühünü kazandı. Giovio'nun *Historiae Sui Temporis* (Çağdaş Tarihler) [1550-1552] adlı eserleri iki önemli atlama ile (V. ciltten X'a ve XIX. ciltten XXIV'e) Charles VII istilâsından 1597'ye kadar geçen olayları kapsar. Akıllıca yazılan ve doğru kaynaklara dayanan eserleri evrensel bir tarih niteliğini taşır. Giovio'nun çağının birkaç ünlü kişisinin (Leo X, Gonzalo Fernandez de Cordoba, Este'li Alfonso) hayatlarından başka balıklar üzerine *De Yisubus Marinis, Lacustribus* (Deniz ve Göl Balıkları) [1527] adlı bir deneme ve eskiçağ ya da yaşadığı çağın kişilerine adanmış olan *Elogia*'lar (Ağıtlar) yazdı. [L]

GİOVO (MONTE —) **geçidi,** İtalya Alplerinde geçit, Passirio ile İsarco vâdileri arasında; Merano-Brenner yolu buradan geçer; 2 094 m. (L)

GİPPİUS veya **HİPPİUS** (Zinaida Nikolayevna), rus kadın yazar (Belev, Tula 1869-Paris 1945). Alman asıllı bir aileden gelir. 1889'da evlendiği D.S. Merezkovski'nin ortaya attığı gerileyici sembolist akımı izledi. Belli aralıklarla yayımlanan *Novyj Put* (Yeni Yol) adlı derginin kuruluşunda büyük payı vardır. Sanat açısından şiirleri kadar değerli olmayan nesirleri, dinî ve toplumsal meseleleri bilimsel olarak yansıtır. En güzel şiirleri *Şiir Derlemesi* (1904) ve *Şiir Derlemesi, 2. Kitap* (1910) adlı kitaplarında toplanmıştır. (L)

GİPPS (sir George), ingiliz sömürge yöneticisi (Ringwould, Kent 1791 - Canterbury 1847). New South Wales valisiydi (1838-1846); göçün serbest bırakılması, toprakların açık artırma ile satılması için mücadele etti, hazine topraklarını işgal edenlere karşı koydu. (L)

GİPPSLAND, Avustralya'nın güneydoğusunda (Victoria) idare bölümü, Avustralya cordillera'sı ile deniz arasında. Sığır yetiştiriciliği. Linyit madenleri. (L)

GİPSY [cipsi] i. (*Egptian*'ın bozulmuş bir şekli olan ing. k.). «Çingene»nin ingilizcesi. (L)

GİPÜR bls. i. (Hatalı olarak *kupür* de denilmektedir). *Gipür dantel,* dokuma yoluyle yapılan bir tip dantel.

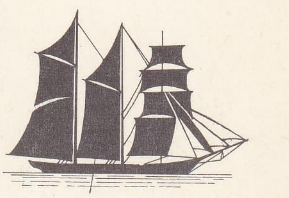

girandi yelkeni

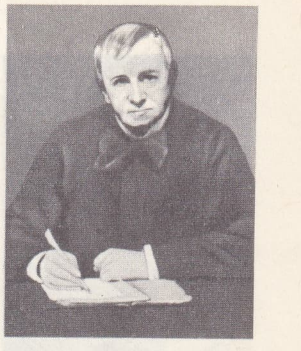

Emile de **GİRARDİN**
Carolus-Duran'ın deseni
Lille müzesi, Fransa

general **GİRAUD**

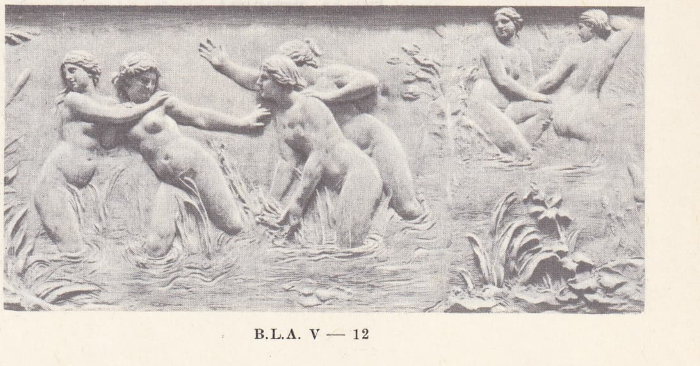

François **GİRARDON**
«Yıkanan Su Perileri»
Versailles müzesi, Paris

— ANSİKL. *Gipür,* XVIII. yy. başında Nottingam'da yapılmağa başlandı, 1840 yılında Fransa'ya geçti, Lyon şehri ve dolaylarında gelişti. Bu kesimde özellikle ipek gipürler üzerine çalışıldı, Saint-Quentin ve Caudry bölgelerinde pamuk gipürler yapıldı. Gipür dantel, değişik şekillerde çalışan 3 çeşit iplikle yapılır: **1.** *sabit iplik*: dantelin boyunu ve enini bağlayan, birbirine paralel ve hiç bir şekilde yer değiştirmeyen iplikler türü; **2.** *işleme ipliği*: dokumanın hareketli ipliğidir. Dokuma sırasında sabit ipliklerden ayrılır ve sırasıyle bütün ipliklerle birleşerek yürür; **3.** *bağlama ipliği*: bunlar devamlı olarak, sabit iplikler üzerine sarılır, bu şekilde, sabit ipliklerle işleme ipliklerini birbirlerine bağlar. Böylece, işleme ipliklerinin meydana getirdiği seyrek veya sık ilmikler bağlanır ve dantel görünüşünde desenler meydana getirilmiş olur. Bu işi yapan makineler genellikle tül dokuyan tezgâhlara çok benzer. Bunlarda da, üzerlerinde iplik bobinleri bulunan karşılıklı iki oluklu madenî silindir arasında, devamlı hareket halinde bulunan tekerlekli bir mekik vardır. Bu mekikler devamlı olarak, ayrı bir levent üzerine çözülmüş ve tezgâh altına yerleştirilmiş olan çözgü iplikleri arasından geçer. Atkı iplikleri ise, yine tezgâh altına yerleştirilmiş özel bobinlerden alınır ve mekanik bir çubukla hareket ettirilerek, desene göre, istenilen sabit ipliğin yanına getirilir. (L)

Jean GİRAUDOUX

GİQUEL (Prosper Marie), fransız deniz subayı (Lorient 1835-Cannes 1886). 1854'te Kırım savaşına katıldı, sonra 1861'de Çin'de görev aldı ve Fuçou tersanesini kurdu. (L)

GİR i. (fars. *giriften*, tutmak'tan *gir*). *Esk.* Tutuş, tutma.

— Kals dil. *-Gîr* şekli de «alan», «zapt eden» anlamlarıyle isimlerin sonuna eklenerek bileşik sıfatlar yapar: *Âb-gîr*, su alan; *âlem-gîr* veya *cihan-gîr*, dünyayı alan, zapteden, padişah; *kişver-gîr*, memleket zapteden v.b.

◆ **Girâ** sıf. *Esk.* Tutucu, tutan. (M)

GİR (VAD), Fas ve Cezayir'de vad, Doğu Büyük Atlaslardan doğar, 260 km. Küçük vâdilerden ve klüzlerden meydana gelen ekili vâdiden geçtikten sonra, Gir Bu-Denib vahalarını sular, daha sonra güneye doğru sular azalır; Zusfana suyunu alarak Tuat'a doğru akan vad Saura'yı meydana getirir. (L)

Giralda, Sevilla'da katedralin kuzeydoğu köşesinde bulunan kare planlı ve 94 m yüksekliğindeki kale. 1184 ve 1196 yılları arasında günümüze kalıntısı kalmamış bir caminin minaresi olarak yapıldı. Tepesinde Bartolomé Morel'in 1 288 kg ağırlığında *Fe* (İman) adlı heykeli vardır. Bu büyük heykel ağırlığına rağmen en hafif rüzgârda bile yelin yönünü gösterir. (L)

GİRALDİ (Giglio Gregorio), lat. **Lilius Gregorius Gyraldus,** italyan hümanisti (Ferrara 1479-Roma 1552). Birçok eser bıraktı, bunlar arasında en önemlisi, bütün medeniyetlerin dinî mitoslarını yorumlayan *De Diis Gentium*'dur. (L)

GİRALDİ Cintio (Giambattista), italyan yazarı (Ferrara 1504-ay.y. 1573). Biçim bakımından Aristoteles'in kurallarından ve Seneca örneklerinden esinlenerek trajedi yazan ilk yazarlardan biridir. *Orbecche* (1541) adlı birinci trajedisi en ünlüsüdür. Ahlâkçı eğilimli yüz kadar masaldan meydana gelen bir derlemesi (*Ecatommiti* [1565]) ve destansı bir şiiri de (*Herkül*, 1562) vardır. (L)

Charles GİRAULT
Petit Palais
Champs-Elysées,
Paris

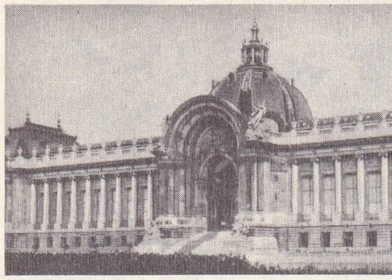

GİRAL PEREİRA (José), ispanyol profesörü ve siyaset adamı (Santiago de Cuba 1879-Mexico 1962). Önce Salamanca (1906), sonra Madrid üniversitesinde kimya profesörü oldu, bu üniversitenin rektörlüğüne seçildi. Azana'nın başkanlık ettiği ve cumhuriyetçi solu meydana getiren «Cumhuriyetçi eylem»i kurarak 1931'de İspanyol cumhuriyetinin kuruluşuna katıldı; temmuz 1936'da konsey başkanı oldu ve iç savaşın başlangıcında pronunciamiento'ları yendi, sonra da iktidarı, Largo Caballero'nun yönettiği Cumhuriyetçi Aşırı sola bıraktı (4 eylül 1936). 1937 Mayısında Négrin kabinesinde dışişleri bakanlığı yaptı, 1945'te Martinez Barrio tarafından sürgündeki İspanyol hükûmeti başkanlığına tayin edildi. 1947 Başlarında bu görevinden ayrıldı. (L)

GİRAN sıf. (fars. *girân*). *Esk.* Ağır: *Ol rıtl bana girân göründü /Bir suret-i imtihan göründü* (Şeyh Galib). ‖ Fazla, çok: *Bayramda gelir yâda ne hoş hâtıralar ki: / Bir ömre verilmez, o kadar kadri girândır* (M. Â. Ersoy). ‖ *Girân gelmek*, ağır gelmek, dokunmak: *Lâkin ona en girân gelen Hacı Bayram Veli'nin gerçek yüzünü görmemiş olmasıydı* (N. Araz). ‖ *Girân-bahâ*, değerli: *Bu sefer huzuruna girân-bahâ hediyeler, armağanlar gönderdi* (N. Araz). ‖ *Girân-bâr*, ağır yüklü: *Kûh-ı Kaf olsa da kuvvete vücûd-ı insan / Çekilir bâr değil vaz'-ı girân -bâr-ı felek* (Yenişehirli Avni). Bol meyveli ağaç. Gebe. ‖ *Girân-cân*, soğukkanlı, sıkıcı. ‖ *Girân-cânî*, can sıkıcılık. ‖ *Girân-dest*, eli ağır. ‖ *Girân-destî*, el ağırlığı, işi ağır görme. ‖ *Girân-dest-mâye*, sermayesi çok olan. Marifetli, elinden iş gelen. ‖ *Girân-dûd*, kara bulut. Sis. ‖ *Girân-gûş*, kulağı ağır işiten, sağır. ‖ *Girân-gûşâne*, sağırcasına, duymamışcasına. ‖ *Girân-hâb*, uykusu ağır. *Mec* Gaflet. ‖ *Girân-hâbî*, uyku ağırlığı. ‖ *Girân-hâr*, çok yiyen, obur. ‖ *Girân-hârî*, çok yiyicilik, oburluk. ‖ *Girân-hâtır*, canı sıkılmış. Dargın. ‖ *Girân-hûy*, kötü huylu. ‖ *Girân-kadr*, değeri büyük, değerli. ‖ *Girân-kîse;* eli sıkı, cimri. ‖ *Girân-mâye;* pahası ağır: *Bahr-i nazm içre bugün durr-i girân-mâye iken / Hâk-i zillette kalıptır nitekim gevher-i kân* (Baki). ‖ *Girân-püşt*, sırtı sağlam. Çok dayanıklı. ‖ *Girân-rikâb*, vakarlı, ağır başlı. Savaşta düşmanın saldırısından yılmayan. ‖ *Girân-rikâbâne*, vakarlı kimseye yakışacak şekilde. Düşmana saldırırcasına. ‖ *Girân-rikâbî*, ağır başlılık. ‖ *Girân-sâye*, yüksek mevki sahibi. ‖ *Girân-sâyegî*, yüksek mevki sahipliği. ‖ *Girân-seng*, sabırlı. ‖ *Girân-ser*, kibirli, kendini beğenmiş. ‖ *Girân-serâne*, kendini beğenmişlikle ‖ *Girân-serî*, kendini beğenmişlik, kibirlik. ‖ *Girân-seyr*, yürüyüşü ve hareketi ağır olan. ‖ *Girân-sirişt*, tembel. ‖ *Girân-siriştâne*, tembellikle. ‖ *Girân-siriştî*, tembellik.

◆ **Girânî** i. *Esk.* Ağırlık. ‖ *Mec.* Çekilmezlik. (M)

GİRANDİ veya **GRANDİ** i. (ital. k. [?]). Denizc. *Girandi direği*, baştan geriye doğru ikinci direk. ‖ *Girandi yelkeni*, girandi direğine boydan boya çekilen dört köşe yelken. (Bu yelkenin direğe yakın kenarı, karşısındaki kenarından daha kısadır.) [M]

GİRARD, A.B.D.'de (Ohio eyaleti) şehir; Mahoning ırmağı kıyısında, Youngstown'ın banliyösünde, 10 115 nüf. Çelik endüstrisi. (L)

GİRARD (Aimé), fransız kimyacısı ve tarım uzmanı (Paris 1830-ay.y. 1898). École Polytechnique kimya kürsüsünde çalıştı (1858). Sanatlar ve Meslekler konservatuvarında ve Tarım enstitüsünde profesörlük yaptı (1876), özellikle şeker sanayii ve damıtma gibi kimyanın tarım ve tarım sanayisiyle ilgili uygulamaları üstüne çalışmalar yaptı. Barreswill ile birlikte yayımladığı *Dictionnaire de Chimie Industrielle* (Sınaî Kimya Lûgati) [1861-1868] adlı eseri önemlidir. (L)

GİRARD (Albert), fransız matematikçisi (Saint-Michel 1590-La Haye 1633). Hollanda'da yaşadı, 1625'te cebirsel bir denklemde kök sayısının bu denklemin derecesine eşit olduğunu doğruladı ve köklerin *n*'inci kuvvetlerinin toplamı hakkındaki kuralı (*Newton kuralı* denir) ispatladı, ilk trigonometrik kısaltmaları icat eden, hesaplara sonsuzu gösteren ∞ simgesini ve parantezleri sokan da odur. (L)

GİRARD (Jean-Baptiste, **rahip Gregoire Girars** denir), isviçreli eğitimci (Fribourg 1765-ay.y. 1850). Fransisken tarikatına girdi, papaz oldu, daha sona kendini tamamıyle öğretime verdi. 1804'ten 1823'e kadar Fribourg ilk okullarını yönetti. Pestalozzi'nin arkadaşıydı. Öğrencilerin birbirini eğitmesine dayanan metotları geliştirdi ve özellikle *Cours Éducatif de Langue Maternelle à l'Usage des Écoles et des Familles* (Anadilini Okullarda ve Ailelerde Öğretme Dersleri) [1844-1846] adlı eseriyle gerek İsviçre'de, gerek Avrupa'da büyük etkisi oldu. (L)

GİRARD (Philippe DE), fransız mucidi ve sanayicisi (Lourmarin, Provence 1775-Paris 1845). 1805'te sabit seviyeli hidrostatik lambaları ve buzlu cam fanusları tasarladı, 1806'da akromatik dürbünü buldu. Napolyon'un, Fransa'ya denizaşırı memleketlerin ürünlerini sokmayan kara ablukasının etkilerini karşılamak için bulana bir milyon vaat ettiği yün eğirme tezgâhını 1810'da icat etti. Makinesi mükâfata lâyık görülmekle beraber, para kendisine verilmedi. İmparatorluğun devrilmesiyle iflâs eden Girard, borç yüzünden kısa bir süre için hapse atıldı. Louis XVIII bu haksızlığı tamir etmeyi beceremedi, oysa ödüle lâyık görülen tezgâh bütün Avrupa'da kullanılmağa başlanmıştı bile. Philippe de Girard rus çarı Aleksandr I'in tekliflerini kabul etmek zorunda kaldı. Varşova yakınında bir iplikhane kurdu (1833) ve Polonya fabrikaları başmühendisliğine getirildi. 1844'te Fransa'ya döndü. Yaptığı hizmetlere karşılık olarak, Polonya'nın büyük bir dokuma sanayii merkezine *Zyrardow* (Girard'ın leh dilinde karşılığı) adı verildi. (L)

GİRARD (Pierre), fransızca yazan isviçreli şair ve romancı (Cenevre 1892-ay.y. 1956). Sanatı çok kişisel olmasına rağmen, Giradoux'nun tarzını hatırlatır: *La Pavillon dans les Vignes* (Bağ Kulübesi); *Connaissez Mieux le Coeur des Femmes* (Kadın Kalbini Daha İyi Tanıyın) [1927]. (L)

GİRARDENGO (Costante), italyan bisiklet şampiyonu (Novi Ligure 1893). İL CAMPİONİSSİMO («Şampiyonlar Şampiyonu») denen Girardengo, 1912'den 1935 yılına kadar, İtalya'da bisiklet sporunun bir numaralı kişisiydi. (L)

GİRARDİN (Delphine GAY, Emile DE), fransız kadın edebiyatçı (Aachen 1804 - Paris 1855). Emile de Girardin'in karısı, Sophie Gay'in kızı. Çok genç yaşta şiirle ilgilenmeğe başladı; şövalyece ve yüce duyguları temiz mısralarla dile getirdi: *Les Soeurs de Sainte Camille* (Sainte-Camille'in Kız Kardeşleri); *Madeleine, Ourika le Bonheur, d'Être Belle* (Güzel Olmanın Mutluluğu); *La Vision de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın Rüyası). Mme Récamier'nin çevresinde kabiliyeti daha da gelişti, şiirlerini *Revue Française*'de bastırdı, (*Le Retour* [Dönüş]; *Palerme* [Palermo]; *Le Dernier Jour de Pompei* [Pompeii'nin Son Günü]; *Napoline* [1833]) ve bütün genç şairlerin hayranlığını uyandırdı. Emile de Girardin ile evlendikten sonra (1831), kabiliyetinin yeni bir cephesi belirdi ve *Lettres Parisiennes* (Paris Mektupları) adlı eserinde büyük gözlem gücünü de ortaya koydu. Louis - Philippe devrindeki Paris'in çok parlak bir kroniği olan bu mektupları 1836 - 1848 arasında VİCOMTE DE LAUNAY takma adıyle *La Presse*'te yayımladı. Ayrıca birçok da roman yazdı: *Le Lorgnon* (Kelebek Gözlük) [1831]; *Le Marquis de Pontanges* (Pontanges Markisi) [1835]; çok güzel bir fantezi olan *la Canne de M. de Balzac* (Balzac'ın Bastonu) [1835]. Ayrıca birkaç tiyatro eseri de yazdı: *L'École des Journalistes* (Gazeteciler Okulu) [1840]; *Judith* (1843); *Cléopâtre* (Kleopatra) [1847] ve özellikle *La Joie Fait Peur* (Sevinç İnsanı Korkutur) [1854]. (L)

GİRARDİN (Emile DE), fransız gazete yazarı ve siyaset adamı (Paris 1806-ay.y. 1881). Çeşitli memuriyette bulundu, sonra 1829'dan 1835'e kadar *La Mode, Le Journal des Connaissances Utiles* ve *Panthéon Littéraire* adlı gazeteleri çıkardı. 1836'da *Le Presse* (Basın) adlı ilk günlük siyasî gazeteyi kurdu. Ucuz bir fiyatla satılan bu siyasî gazete, büyük bir okuyucu kitlesi topladı. Bu yeniliği ilânlar ve reklamlardan elde ettiği gelir sayesinde başarabildi. Girîştiği bu teşebbüs şiddetli saldırılara uğramasına yolaçtı, hasmı Armand Carrel'in ölümüyle sonuçlanan (1836) düelloya sebep oldu. 1849'da milletvekili olarak yasama meclisine girdi. 1851'de sürgün edildi, Fransa'ya dönünce *La*

Foto. Lipnitzki, Girault (LAROUSSE)

Presse'in tekrar başına geçti. *La Liberté* gazetesini satın aldı (1866). Bu gazeteyle liberal imparatorluğu destekledi. 4 Eylül 1870'te gazetesini taşraya taşıdı ve Millî savunma yönetimine karşı sert saldırılara girişti. 1872'de *Le Moniteur Universel* ve *Le Petit Journal* gazetelerinde uzun süreden beri bağlı olduğu Thiers'in siyasetini destekledi. Buna karşılık 1877'de, Mac-Mahon ve Broglie'nin siyasetine karşı *La France* gazetesinde açıkça cephe aldı. Aynı yıl Paris'ten milletvekili seçildi ve ölünceye kadar bu görevinde kaldı. 1831'de Delphine Gay ile evlenmişti. Çok sayıdaki edebî eserleri arasında en önemli olan *Emile* (1827) adlı otobiyografisidir. Girardin, günümüzdeki büyük gazete kurucusu ve sahiplerinin öncüsü sayılır. (L)

GİRARDON (François), fransız heykeltıraşı (Troyes 1628-Paris 1715). Kendisini koruyan şansölye Ségulier tarafından Roma'ya gönderildi. Dönüşte le Brun ile çalıştı. Versailles sarayı heykeltıraşlarının başı oldu. 1657 Yılında Resim ve Heykel akademisine alındı, 1659'da profesör oldu, 1690 yılında doğduğu kente Louis XIV'ün beyaz mermerden büyük bir madalyonunu armağan etti. Troyes'da Saint-Remi şapelinde baş mihrabın dekorasyonları onun eseridir. Versailles sarayı için *Apollon'a Yardım Eden Su Perileri, Thetis Mağarası, Yıkanan Su Perileri* adlı alçak kabartmayı yaptı. Eserleri klasik heykelciliğin en güzel örnekleri arasında yer alır. Le Brun'ün yerine Mignard getirildiği zaman çalışmalarına son verdi. (L)

GİRARDOT, Kolombiya'da (Cundinamarca idare bölgesi) şehir, Yukarı Magdalena kıyısında ırmak limanı; 22 600 nüf. Bogota'ya giden demiryolunun başlangıç noktası. (L)

GİRARDOT (Annie), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Paris 1931). Öğrenimini Paris konservetuvarında yaptı. 1954'te Comédie Française'e girdi. 1957 Yılına kadar orada çalıştı. İlk önemli tiyatro başarısını 1958'de Visconti yönetiminde Gibson'un *Salıncakta İki Kişi* (Two For The Seesaw) oyununda kazandı. Girardot, pek çok filim çevirdi. Bunlar arasında Visconti'nin *Düşman Kardeşler*'i (Rocco e i Suoi Fratelli) [1960] en önemlisidir. (L)

GİRAUD (Albert KAYENBERGH, **Albert** — denir), fransızca yazan belçikalı edebiyatçı (Louvain 1860-Brüksel 1929). Kurucularından biri olduğu *La Jeune Belgique* dergisinde, biçimsel mükemmelliği tek ülkü sayan ve şiirleriyle kendini günlük olayların dışında tutan bir şair olarak tanındı: *Pierrot Lunaire* (1884); *Hors du Siècle* (Çağın Dışında) [1888]; *Héros et Pierrots* (Kahramanlar ve Palyaçolar) [1898]. *La Guirlande des Dieux* (Tanrıların Çelengi) [1910], *La Frise Empourprée* (Mor Friz) [1912], *Eros et Psyché* (1920) adlı bölümlerden meydana gelen trilojisinde daha insancıl bir davranışı benimsediği sezilir. Birinci Dünya savaşı, renk vermemeğe alışmış bu şaire, *Laurier* (Defne Dalı) [1919] adlı kitabındaki içli ve öfkeli şiirleri yazdırdı. (L)

GİRAUD (Henri), fransız generali (Paris 1879-Dijon 1949). Saint-Cyr harp okulundan mezun oldu (1900); Lyautey tarafından Fas'ta görevlendirildi. Rif seferine (1922-1926) katıldı. 1936'da Metz'de VI. Bölge kumandanlığı yaptı, 1939'da VII. Ordunun başına getirildi. 10 Mayıs 1940'ta da ordusuyle Belçika'ya girdi. Almanlar Meuse nehri üzerinden bir yarma yapınca, Corap'nın yerine, IX. Ordu kumandanlığına (15 mayıs) getirildi, üç gün sonra Wassigny'de esir düştü ve Königstein'a (Saksonya) götürüldü. 1942 Nisanında Almanların elinden kaçtı, Cebelitarık'a, oradan da, 1942 kasımında Cezayir'e geçti ve Darlan'ın ölmesi üzerine, Fransız Afrika'sının askerî ve sivil kumandanlığını üzerine aldı. 1943 Mayısında, De Gaulle ile birlikte Fransız Millî Kurtuluş komitesine ortaklaşa başkan seçildi. Ama, De Gaulle ile daha ocak ayında Kazablanka'daki ilk karşılaşmaları sırasında beliren anlaşmazlıkların sertleşmesi üzerine, kasım 1943'te siyaset hayatından çekildi. Başkumandan sıfatıyle, 1944 nisanına kadar fransız birliklerinin yeniden teşkilâtlanmasını yönetti. Korsika'nın kurtuluşunda büyük rol oynadı. Ölümüne kadar Harp konseyi başkan yardımcısıydı. (L)

GİRAUD (Sébastien Charles), fransız ressamı (Paris 1819-Sannois 1892). Bretagne bölgesinden yaptığı manzara ve eviçi resimleriyle tanındı. *Prenses Mathilde'in Salonu* adlı tablosu en beğenilen eseridir. (L)

GİRAUD (Victor), fransız edebiyat tenkitçisi (Mâcon 1868-Paris 1953). Fribourg üniversitesinde (İsviçre) profesörlük etti (1894-1904), sonra *Revue des Deux Mondes* dergisinin sekreteri oldu. Edebiyat tarihi çalışmaları, hıristiyan geleneğine bağlı yazarlara yönelmiştir: *Pascal* (1898); *Les Maîtres de l'Heure, Essais d'Histoire Morale Comtemporaine* (Günümüzün Ustaları: Çağdaş Ahlâk Tarihi Üzerine Denemeler) [1911-1927]; *Maurice Barrès* (1922); *Le Christianisme de Chateaubriand* (Chateaubriand'ın Hıristiyanlığı) [1925-1928]; *Sainte Jeanne de Chantal* (1928); *La Vie Tragique de Lamennais* (Lamennais'nin Trajik Hayatı) [1933]; *De Chateaubriand à Brunetière* (Chateaubriand'dan Brunetière'e) [1939]. (L)

GİRAUDİA i. *Melania*'ya yakın karındanbacaklı göl yumuşakçası. (Tanganyika gölünde taşların ve kayalıkların üzerinde rastlanır.) [L]

GİRAUDOUX (Jean), fransız yazarı (Bellac 1882-Paris 1944). Vergi dairesinde çalışan ufak bir memurun oğluydu. 1903'te École Normale Supérieure'e girdi, 1905'te Almanya'yı dolaştı; 1906'da Harvard üniversitesine okutman tayin edildi; burada, diplomatlık mesleğine girebilmek için sınavlara hazırlandı. 1909'da Paris'e dönüşünde, memleketi Limousin'e ait hatıralarını dile getiren *Provinciales* (Taşralı Kadınlar) adında bir hikâye kitabı yayımladı. Bir yandan Dışişleri bakanlığının Siyaset ve Ticaret dairesindeki görevini (1910) yürütürken, bir yandan da edebî çalışmalarını sürdürerek, 1911'de üç hikâyesini *L'École des İndifférents* (Kayıtsızlar Okulu) adı altında bastırdı. Savaşla ve Amerika'daki diplomatik hizmetleriyle ilgili hatıralarını *Lectures pour une Ombre* (Bir Gölge İçin Okuma Parçaları) [1917]; *Amica America* (Dost Amerika) [1919]; *Adorable Clio* (Tapılası Clio) [1920] adlı eserlerinde işledi. Bu arada, 1918'de, ilk romanı *Simon le Pathétique*'i (İçli Simon), ardından da şiiri, mizahı ve düşünce zenginliğini tatlı ve ince bir yapmacık eda ile birleştiren *Elpénor* (1919), *Suzanne et le Pacifique* (Suzanne ile Pasifik Okyanusu) [1921], *Siegfried et le Limousin* (1922), *Juliette au Pays des Hommes* (Juliette Erkekler Diyarında) [1924], *Bella* (1926), *Eglantine* (1927), *Aventures de Jérôme Bardini* (Jérôme Bardini'nin Maceraları) [1930], *Combat avec l'Ange* (Melekle Kavga) [1934] adlı romanlarını yayımladı. Dışişlerinde, 1934'te getirildiği temsilcilikler ve konsolosluklar müfettişliği görevini yürütürken, 1928'de tanıştığı Louis Jouvet'nin etkisiyle tiyatroya merak sardı. *Siegfried* adlı oyunuyle (1928) çağının sayılı tiyatro yazarlarından biri olduğunu bir hamlede kabul ettirdi. Ardından yazdığı *Amphitryon 38* (1929), *Judiht* (1931), *İntermezzo* (Ara-oyun) [1933], *Tessa* (1934), *La Guerre de Troie n'aura pas lieu* (Truva Savaşı Olmayacak) [1935], *Electre* (1937) ve *L'Impromptu de Paris* (1937), *Cantique des Cantiques* (İlâhiler İlâhisi) [1938], *Ondine* (Su Perisi) [1939] adlı oyunlarda çağımızın binbir meselesini yansıtan temaları düş ile zekânın kaynaştığı trajik bir sadelik içinde işledi. 1939'da haber-alma komiserliğinde görevlendirildi; aynı yıl, *Choix des Elues* (Seçkinlerin Seçimi) ile *Pleins Pouvoirs* (Tam Yetkiler) adlı eserlerinin yayımladıktan sonra, 1940 haziran bozgunu üzerine, Cusset'de inzivaya çekildi. 1942-1943 Yıllarında yeniden ortaya çıktığında, sinemaya yöneldi ve *La Duchesse de Langeais* ile *Les Anges du Péché* (Günah Melekleri) adlı iki filmin senaryosunu yazdı ve *Sodome et Gomorrhe* adlı oyununu Théâtre des Arts'da oynattı. Son üç oyunu ise, ölümünden sonra, Paris'te sahneye kondu: *Deli Saraylı* (La Folle de Chaillot) 1945'te, *Bellac Apollonu* (L'Apollon de Bellac) 1947'de, *Pour Lucrèce* (Lucrèce İçin) 1953'te oynandı. Pek çok eseri, meselâ *Armistice à Bordeaux* (Bordeaux'da Ateşkes), *Sans Pouvoirs* (Yetkisizler) [1945], *De Pleins Pouvoirs à Sans Pouvoirs* (Tam Yetkiden Yetkisizliğe) [1950], *La Française et la France* (Fransız Kadını ve Fransa) [1951], *Contes d'un Matin* (Bir Sabahın Hikâyeleri) [1952] ve *La Menteuse* (Yalancı Kadın) adlı bir romanı (1958) ile *Les Gracques* adlı bitmemiş bir trajedisi (1958) ölümünden sonra yayımlandı. (L)

GİRAULT (Charles), fransız mimarı (Cosne 1851-Paris 1932). 1880'de Roma ödülünü kazandıktan sonra Paris'te (Champs-Elysées) Petit Palais'yi (1900) ve Pasteur'ün Pasteur enstitüsündeki mezarını yaptı. (L)

GİRAULT - DUVİVİER (Charles Pierre), fransız gramercisi (Paris 1765-ay.y. 1832). *Grammaire des Grammaires* (Gramerlerin Grameri) [1811] adlı eserinde, akademinin verdiği kararların ışığı altında daha önceki gramercilerin çalışmalarını inceler. (L)

GİRAY, Kırım'da hüküm sürmüş hanedan (XIV. yy. başı-1783). Giray adının Türkçe *ker* (dev) sözünün küçültme şekli olan *kerey*'den geldiği kabul edilmektedir. Bu kelimenin değişik şekilleri olan *Kirey, Kiray* ve *Giray* gibi kabile ve boy adlarına Kazak, Türkmen, Başkırt, Buret ve Moğollarda rastlanmaktadır. Moğolcada kelimenin çoğul şekli olan *Kereit* kullanılmıştır. Cengiz Han, Moğolistan'da Türklerin en kuvvetli siyasî topluluğunu meydana getiren *Kereit* (Giraylar) kabilesini yenerek moğol kabileleri arasında dağıtmıştı. Bu yenilgiye rağmen Kereit kabilesi, Moğol imparatorluğu içinde seçkin bir yer aldı. Cengiz Han, Kereit hanının yeğeniyle evlendi.

Altınordu devletinde karışıklıkların başladığı XIV. yy. ortalarında Kereit kabilesinden bir kol, Kırım'a geldi. Aynı kabileden başka bir kol bugün Orta Asya'da Kazakların «orta yüz»ünü meydana getiren beş büyük kabile arasındaki Kirey'lerdir. Bunlar arasında Taraklı adını taşıyan bir boy bulunmaktadır. Kırım hanlarının işaretine «tarak tamga» adı verilmesi ve şekil bakımından aynı olması, Girayların ayrı bölgelere yayılmış bölümlerinin ortak yanlarını gösterir.

Kırım'da hüküm süren Giray hanedanın Cengiz soyundan Tokay Temur'a bağlandığı kabul edilir. Tokay Temur'un oğlu Öreng Temur, Altınordu hükümdarı Mengü'den (1266-1280) Kırım ve Kefe'yi yurtluk olarak aldı; böylece Öreng Temur oğullarının Kırım'da hâkimiyeti başladı. Altınordu'da hanlık için girişilen mücadelede Tokay Temur oğulları Kırım'ın bazı bölgelerine ve Karadenizin kuzey bozkırlarına hâkim oldular. Aynı sülâleden Baş Temur'un oğlu Gıyaseddin Han, Kırım'daki rakipleriyle mücadelesinde yenilerek Litvanya büyük dukası Vitold'un yanına sığındı. Bu sırada doğan oğlu Hacı Giray (öl. 1466), ilk Kırım hanı unvanını aldı. Hacı Giray'ın oğlu Mengli Giray ve onun soyundan gelen bütün Kırım hanları ile hanedana mensup prensler Giray adını kullandılar.

Hacı Giray, Tahtili'nden batıya göç eden kabilelerin ve özellikle Şırın'ların yardımı ile Kırım'da durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Litvanya dukalığı, Rusya ve Osmanlı imparatorluğu ile (1454 antlaşması) dostluk bağları kurdu. Hacı Giray'ın ölümünden sonra Kırım hanlığı, Osmanlı devletine bağlı bir himaye idaresi şeklini aldı. Osmanlı devleti 1475'te Kefe Cenevizlilerine karşı Kırım'a yardım etti ve Kefe'yi aldı. Mengli Giray, Kefe'nin alınmasından sonra Gedik Ahmed Paşa ile bir antlaşma imzaladı. 1476 Yazında Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Eminek Mirza kumandasındaki kırım kuvvetleri, Boğdan'a karşı osmanlı ordusuna yardım etti. Bu sırada Kırım, Seyid Ahmed Hanın istilâsına uğradı; Mengli Giray düştü; kardeşi Nur Devlet, hanlığa getirildi. Eminek Mirza'nın yardım istemesi üzerine İstanbul'dan gönderilen kuvvetlerle Mengli Giray yeniden hanlık makamına geçirildi. Mengli Giray'ın ölümünden (1514) sonra yerine geçen Mehmed Giray, Cengiz töresine bağlı olarak hanlık geleneğini devam ettirmek ve Osmanlı himayesinden kurtulmak için mücadeleye girişti; Kalgay (veliaht) olan Gazi Giray I ile birlikte eski hanlık geleneğinin devamı yolunda çalıştı. Kırım hanlığının ortadan kalktığı tarihe kadar kabileler aristokrasisini meydana getiren Cengiz töresi taraftarları, osmanlı himayesiyle mücadele etti. Bu mücadele zaman zaman kanlı çatışmalara yol açtı. Kırım'da osmanlı metbuluğu ve müesseseleri 1534'ten sonra köklü bir şekilde yerleşti. Giray'lar doğrudan doğruya Osmanlı devleti tarafından tayin edildi. Osmanlı himayesine bağlı kalan Saadet Giray (1524-1532) ve Sahib Giray'a (1532-1551) karşı İslâm Giray bağımsızlık mücadelesine girişti. Osmanlı devletinin hanlık makamı-

GİRESUN limanı

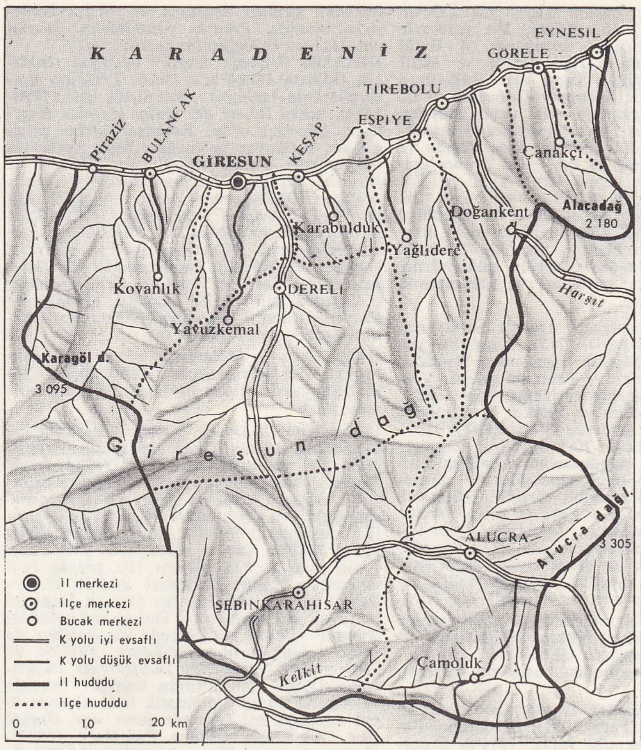

GİRESUN il haritası

na gönderdiği Sahib Giray 60 topçu, 300 cebeci, 1 000 sekban, 40 müteferrika, 30 çavuş, 60 tımar ve zeamet sahibinden meydana gelen bir osmanlı kuvvetini de birlikte götürdü. Kabile aristokrasisine karşı osmanlı hâkimiyetini savunan bu kuvvetin gideri olarak her yıl İstanbul'dan hana «sekban akçesi» adıyle para gönderilmeğe başladı. Sahib Giray İstanbul'un yardımıyle muhaliflerini ortadan kaldırdı; Türk-Moğol devlet geleneğinin yerine Osmanlı saray ve yönetim usullerini benimsedi. 1538'de Boğdan'a karşı girişilen Osmanlı seferinde Kanunî Sultan Süleyman'ın ordusunda Kırım birlikleriyle Sahib Giray Han da yer aldı.

1543'teki Macaristan seferine Kalgay Emin Giray yönetiminde bir Kırım ordusu katıldı. XVI. yy. ortalarından itibaren Doğu Avrupa'daki askerî hareketlerde Osmanlı devleti ile Giraylar daima birlikte yer aldı.

Kazan ve Astırhan hâkimiyeti için 1502'den itibaren Moskova ile Giraylar arasında şiddetli bir rekabet başgösterdi. Altınordu devletinin meşru vârisleri olduklarını ileri sürerek bu bölgeler üzerinde hak iddia eden Giraylar, Kazan'ın (1552) ve Astırhan'ın (1556) Moskova eline düşmesini önleyemedi. Bu yenilgiden sonra Kuzeydeki Rus nüfuzu Kafkaslara ve Karadenize doğru genişledi.

Bundan sonra rus hâkimiyetine karşı Osmanlı devletiyle Girayların işbirliği kuvvetlendi. Osmanlılar Rusya'ya karşı Giray'ları kuzeyde önleyici bir set saydılar; bütün cephelerde kırım kuvvetlerinden faydalandılar.

Mengli Giray'dan itibaren veliaht tayin edilen Kalgayların yanı sıra 1584'ten sonra ikinci veliaht olarak nureddin unvanıyle yeni birer tayin yapılması, hanlar arasında anlaşmazlıklara yolaçtı. Cengiz töresine göre kalgaylığa hanın küçük kardeşinin geçmesi gerekiyordu. Hükümranlığın çocukları yoluyle devam etmesini isteyen hanların bu kuralı değiştirmesi, zaman zaman isyanlara sebep oldu. Taht boşaldığı zaman önce kalgayın, daha sonra da nureddinin başa geçmesi yerine padişah tarafından tayinler yapılması birçok defalar yerli beylerin başkaldırmasına sebep oldu. Padişah kalgay ve nureddinler arasında sıraya uymadan tayinler yapıyor; buna karşılık zaman zaman Kırım kabile aristokrasisi, İstanbul'a danışmadan töreye uygun şekilde han ilânı yapıyordu. Gazi Giray I ve Toktamış Giray'ın bu şekilde han ilân edilmesine Osmanlı devletinin karşı çıkması yüzünden kanlı mücadeleler doğdu. Bu kargaşalıklara meydan vermemek için Osmanlı devleti genellikle veraset hukukunu gözönünde tuttu.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Saadet Giray Handan itibaren han kardeşlerinden biri rehin olarak İstanbul'a gönderiliyor; böylece Hanların bağlılığı gösterilmiş oluyordu. Hanları halife sıfatına dayanarak padişah tayin ve azlederdi. Hana 1484'ten itibaren «Kaftanbeha» adıyle, Kefe gümrüğü gelirinden 1 500 000 akçe yıllık veriliyordu. Sefere çağırılırken «çizme beha» adıyle 40 000 altın gönderilirdi. Seferde «teşrifi kudûm» ve daha başka adlar altında paralar verilirdi. Kırımlılar askerî yardımları karşılığında bazı siyasî isteklerde bulunuyorlardı: 1484 seferinden sonra Mengli Giray Balta, Tombasar, Kavşan kalelerini aldı; Sahib Giray I Gözleve, Gazi Giray II Eflak, Boğdan beylikleriyle Silistre üzerinde hâkimiyet ortaklığı istediler.

Rehinlikler, azledilen hanlar v.b. Rumeli'de İslimye, Yanbolu, Tekirdağ, Çatalca'daki çiftliklerde oturur; kendilerine saliyane, has ve zeamet verilirdi.

XVII. yy.da Rusya'ya tabi Kazaklar bütün Karadeniz kıyılarına baskınlar yaptılar; Kırım'dan İstanbul boğazına kadar uzanan kıyıları etkileri altında tuttular. XVIII. yy.da Kırım yarımadası rus istilâsına uğradı (1736). Küçük Kaynarca antlaşmasıyle Kırım'a bağımsızlık verildi (1779). Katerina II tarafından Kırım hanlığı ortadan kaldırılarak Rusya'ya bağlandı (1783). [M]

GİRCALA i. Denizc. Halatların façunasında kullanılan bir ip. (Katranlı kendirden yapılır, üç kollu ve sağa bükümlü bir iptir. Kalınlıkları her kolun tel sayısına [2-12] göre değişir.) [M]

Girçık hamamı, Bursa'da Hüdâvendigâr camiinin hamamı. Dış görünüşü bakımından caminin üslûbundan bir ayrılık göstermez. Ancak içeride kubbenin oturduğu üçgenli kuşakla, üzerindeki kabartma lâle süslemeleri camininkilerden daha ustaca yapılmıştır. (M)

GİRD i. (fars. *gird*). *Esk.* Dönen, sürekli

şehrin genel görünüşü

GİRESUN

dikili alanların büyük bir kısmını meydana getiren fındık

Foto. Turizm Tanıtma, N. Erkılıç (MEYDAN)

dönüş yapan, yuvarlak. || Çevre. || *Gird-â-gird*, çepeçevre. || *Gird-bâd*, dönerek esen rüzgâr, hortum. || *Tâ-i gird*, yuvarlak *t*. Arap harflerinde *h* üzerine iki nokta koymak suretiyle yapılan *t*. (M)

GİRDAP veya **GİRDÂB** blş. i. (fars. *gird*, yuvarlak ve *âb*, su'dan *gird-âb*). *Esk.* Su veya hava çevrintisi: *Hepsi birden, girdap gibi döne döne, yerin dibine geçsin!* (Namık Kemal). *Tipiler bazen günlerce sürer, milyonlarca tonluk kar girdapları, siz bir karış önünüzü bile göremeden üzerinde çılgın danslarını savurur* (Ş. S. Aydemir). || *Mec.* Tehlikeli yer veya durum: *Kaza ile bu döğüş girdabına tutulan Amca Bey kâh alta, kâh üste gelerek ...* (H. R. Gürpınar). [*Eşanl.* ANAFOR] || *Esk. Girdâb-ı belâ*, büyük felâket: *Yetdi bî-kesliğim ol gâyete kim çevremde / Kimse yok çizgine girdâb-ı belâdan gayrı* (Fuzuli).

— Akışkanlar mekan. Hareket halindeki bir akışkanda belirli şartlar içinde meydana gelen çevrinti çukuru. (Bir hazne, dibindeki bir delikten boşaltılması sırasında girdap gözlenebilir. Akışın gidişi, çok büyük hızların bulunduğu eksenin etrafı hariç, belli bir çekirdek teşkil ederek serbest yüzeyi bir çukura sürükleyen teorik tam zamanlı çevrintidir.)

— Teşk. tar. *Girdap ağası*, gemi ve kayıkları denizde ve ırmakta meydana gelen girdaplardan kurtarmakla görevli olanların âmiri. (Özellikle Tuna'da çalışan gemilerin güvenliğini sağlayan memur, bu adı taşırdı.) [LM]

GİRDÂR veya **KİRDÂR** i. (fars. *kerden*, yapmak, etmek'ten *kirdâr* > *girdâr*). *Esk.* İş, eylem. || Davranış.

— Klas. dil. «Yapan, eden» anlamında bileşik sıfat yapar: *Adâlet-girdâr* veya *adalet-kirdâr*, adaletli. || *Bed-girdâr* veya *bed-kirdâr*, kötü iş yapan, karaktersiz. || *Nîg-girdâr* veya *nîg-kirdâr*, iyi iş yapan, davranışı iyi olan.

— Esk. huk. Araziyi kullanan tarafından yetiştirilen ağaç, yapılan bina v.d. || Mukataalı vakıf arsalardaki mülk evler ve toprak üzerindeki ağaçlar. (M)

GİRDE i. (fars. *girde*). *Esk.* Yuvarlak olan her şey. || Çevre. || Eskiden yahudilerin müslümanlardan ayırt edilebilmesi için elbiselerine dikilen sarı renkte yuvarlak parça. || *Girde-bâlin* veya *girde-bâliş*, yuvarlak yastık. || *Girde-bân*, bekçi.

— Mutf. *Esk.* Yuvarlak acem yufkası. || *Girde ekmeği*, bir çeşit yuvarlak pide. || *Girde kebabı*, girde ekmeğine sarılı olarak pişirilen kebap. (M)

GİRDİ i. (*girmek*'ten *gir-di*). *Yeni.* İkt. Bir işletmenin üretim faaliyetine giren ilk, yarı mamul veya mamul madde ve işgücü: *Tarımsal girdi. İmalât girdisi.* (*Zt.* ÇIKTI.) [M]

GİRDİ ÇIKTI blş. i. Samimî ilişki: *Onunla hiç bir girdisi çıktısı yoktur.* || Bilinmeyen, karışık yönleri, ayrıntıları: *Buranın girdisini çıktısını öğrenene kadar, en iyisi yerinden hiç kalkmamak* (Kemal Tahir).

— İkt. *Girdi-çıktı çözümlemesi* (veya *sanayiler arası araştırma programı*), sayılabilir değerlerin bir ekonominin çeşitli kesimleri (sanayi) arasındaki giriş çıkışını belirtmeğe yarayan yöntem. (Bk. ANSİKL.) || *Girdi-çıktı katsayısı* veya *teknolojik katsayı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Girdi-çıktı çözümlemesi* yöntemini bulan (1947) amerikan iktisatçısı Wassily Leontief, 500 kesimi (sanayi) içine alan çift girişli bir kare içinde, giren ve çıkan değerleri göstermeyi tasarladı. Ülkeyi bir teşebbüs gibi gören ve buna göre değerlendiren bu araştırma programı, ülkenin bir bakıma yaşama, çalışma, tüketim ve harcama biçimini gösterir. Leontief'in bu tabloyu geliştirmek istemesinin sebebi Walras'ın öne sürdüğü genel denge çözümlemesinin deneysel olarak ölçülebileceğini ispat etmek istemesidir. Zira Walras'ın genel denge çözümlemesinde iktisadî sistemin, dengeyi getiren birimlerinin firmalar olması birçok güçlük çıkarmaktaydı. Bu güçlükler firma sayısının çok olması ve her firmanın girdi-çıktı'sının aynı türde olmayan mallar gözönüne alınarak tek tek hesaplanması mecburiyetinden ileri gelmekteydi. Oysa Leontief'in genel denge çözümlemesinde daha büyük birimler aynı türdeki

GİRESUN'dan bir görünüş

malları kapsamakta ve sanayiler arası akım incelenerek ülkenin iktisadî yapısı çözümlenmektedir.

● Yapılan bu çözümleme sonucu elde edilen veriler (*girdi-çıktı katsayıları*) iktisatçılar tarafından istihdam veya vergi değişikliklerinin muhtemel etkileri gibi alanlarda önceden yapılan tahmini geliştirmek veya bölgesel ve millî kalkınma planlamasına yardım etmek için kullanılır. Zira iktisadî etkenlerin birbirine ve toplam çıktılara olan oranlarının teknolojik açıdan değişmez olduğu kabul edilir.

Leontief'in sanayiler arası girdi-çıktı tablosu François Quesnay'nin iktisadî hayatın akışını gösteren tablosunun bir bakıma modern biçimidir. Kare şeklinde belli bir dönemde, bir ekonominin çeşitli kesimlerinin ürettiği ve tükettiği miktarları, para veya fizik birimi olarak gösteren bu tablo sıra ve sütundan meydana gelir. Her sanayi kesimine sıra ve sütunda da ayrı ayrı yer verilir. Sırada çıktılar, sütunda da gerekli girdiler yer alır. Buna ek olarak, hane halkının nihaî tüketimi dış sütuna, emeği (veya hane halkı tarafından arzedilen diğer üretim etkenleri) dış sıraya yazılır. (M)

GİRDİGÂR veya **KİRDİGÂR** i. (fars. *girdgâr* veya *kirdgâr*). *Esk.* Tanrı, yaradan: *Gülzarı et temaşa kıl nazra-i çemenzar / Bak feyz-i lâ-yezâle, gör sun'-ı kirdigârı* (Ziya Paşa). [M]

GİRESUN, Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde il merkezi şehir; 25 331 nüf. Liman. Fındık ticareti. Meyvecilik (özellikle kiraz). Mısır, fasulye tarımı. Fındık kırma tesisleri. Kiremit-tuğla yapımı. Kereste fabrikaları. Aksu kâğıt fabrikası.

● *Coğrafya.* Bugün çoğunlukla fındık bahçesi haline getirilmiş ormanlık bir kıyıda yer alan Giresun, koyu renkli eski bazalt lavlarından oluşmuş tepelik bir yarımadanın karaya bitiştiği berzah kumluk koya (burası şimdi iki dalgakıranla korunan liman yeridir) iner ve yarımadanın yüksek kesimine doğru yayılır. Eski kale, bu yüksek kesim üzerinde, çevreye hâkim bir yerde kurulmuş bulunuyordu. Yarımadanın önünde ve biraz doğuda, Doğu Karadeniz'in tek adası (eski *Aretias*, şimdiki *Giresun adası*) yer alır. Yakın zamana kadar, antik mendireğin koruyamadığı ve karayel rüzgârına açık liman, dalgakıranlarla korunarak gemilerin barınmasına uygun bir duruma getirilmiştir. Giresun, daha çok yakın çevresinin iskelesi ve Karadeniz kıyılarının birinci fındık yükleme limanıdır. Bununla birlikte Giresun gerisinde yükseltisi 2 000 m'yi aşan dağların bulunuşu, şehrin hinterlandını darlaştırmış, bu bakımdan Giresun daha çok yakın çevresi için iskele rolü oynamıştır. Bugün için fındık, orman ürünleri v.b. konular dışında, özellikle yolcu ulaşımında deniz yolundan çok kıyı boyunca devam eden kara yolları kullanıldığı için limanın ticareti bir dereceye kadar gerilemiştir.

● *Tarih.* Bölgenin ilk ahalisi eski Anadolu kavimleridir; sonraki çağlarda Orta Asya göçleri sırasında gelen Kalip'ler, Tiberen'ler, Mosinekler gibi türk oymaklarının bu bölgede yerleştikleri, bunlardan Kalip'lerin bölgeye geleneksel türk madenciliğini getirdiği söylenir. Sonradan Miletoslular Çiftkale yakınlarında *Kerasus* şehrini kurdular (M.Ö. IX. yy.). Şehir, adını çevrede yetişen yaban kirazından (*Ceresia*) alır. Pontos kralı Pharnakos I şehri zaptetti (M.Ö. 183). Savaşlar sırasında harap olan ilin yerine 2 km doğudaki yarımada üzerinde yenisi kuruldu ve *Pharnakeia* adını aldı. Pontos kralı Mitridates, romalı Lucullus'a yenilince Pharnakeia Romalıların eline geçti (M.Ö. 172). Daha sonra Roma ile Pontos arasında birkaç defa el değiştirdi. Roma hâkimiyeti sırasında Pharnakeia'nın adı Kerasus oldu. İmparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine Doğu Roma imparatorluğuna bağlandı (M.S. 395). Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon'u almasıyle Kerasus Osmanlılara geçti ve adı *Giresun* oldu (1461). Osmanlı yönetiminde Tanzimat'a kadar Trabzon'un bir ilçesiydi. Sonra Şebinkarahisar'a bağlandı. Yeniden Trabzon'a bağlı bir ilçe merkezi durumuna getirildi. Bir süre müstakil mutasarrıflık (1920) ve sonra da il merkezi oldu (1923).

Birinci Dünya savaşı sonunda 500 kişilik Gönüllü Giresun birliği kuruldu ve 37. Fırka emrine verildi. Ruslarla yaptıkları savaş sonunda Rusları yendiler ve Giresun'u almalarını önlediler (14 şubat 1918). Daha sonra pontos'çu rumlara karşı savaştılar. İzmir'in Yunanlılar tarafından alınması üzerine (15 mayıs 1919), Giresunlular büyük bir miting yaptılar (17 mayıs 1919). Sadrazama, İstanbul'daki ingiliz, italyan ve fransız işgal kuvvetleri temsilcilerine telgraflar çekerek türk topraklarının Yunanlılara verilemeyeceği inançlarını bildirdiler. Giresunlular, Giresun'un eski belediye başkanlarından kaptan Yorgi'nin oğlunun Hopa'dan Yeşilırmak'a kadar olan türk toprakları üzerinde Pontos devletinin kurulması için Londra'ya giderek Lloyd George ile anlaşma yaptığını duyunca, bölgenin ilerigelenlerini Trabzon'da topladılar. Toplantı sonunda gizli bir teşkilâtın kurulması kararlaştırıldı (*Muhafazayı Hukuku Milliye cemiyeti*). Yüzbaşı Avni (Alpaslan) tarafından Giresun «uşak»ları özel olarak eğitildi. Bu sırada Ankara'da Millî hükûmet kuruldu ve Giresunlular bu hükûmetle işbirliği yaptılar. Giresunlulardan kurulan 42 ve 47. Alaylar Koçgiri kürt kabilesinin isyanını bastırmak ve pontos'çu rumları sindirmek görevlerini üzerlerine aldılar. Bu görevlerini zaferle bitirdiler. 1921'de bu iki alay Sakarya cephesine gönderildi.

XIX. yy. ortalarında Giresun'un 4 000 kadar tahmin edilen nüfusu, aynı yüzyıl sonlarında 10 000'e yükselmiş, Birinci Dünya savaşından önce de 16 000'e varmıştı (yarısı türk, geri kalanı rum, biraz da ermeni). Millî Mücadele'den sonra rumlar mübadele edilerek buradan çıkarıldılar. 1927 Sayımında 11 888 olarak tespit edilen nüfus 1940'ta 16 000'i aşmış, 1945'te 12 500'ün altına düşmüşse de sonra tekrar artarak 1960'ta 20 000'e yaklaşmış, 1965'te 25 000'i geçmiştir.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

GİRESUN, limandan bir görünüş

— *Giresun ili,* il toprakları bütünüyle Doğu Karadeniz bölümünde (kıyı ve iç kesimler) yer alır; doğuda Trabzon ve Gümüşhane, güneyde Erzincan ve Sıvas, batıda Ordu illeri, kuzeyde Eynesil-Bulancık arasında Karadeniz kıyılarıyle kuşatılır; yüzölçümü 6 934 km².

— G. santl. M.Ö. IV. veya III. yy. arasında yapıldığı sanılan *Giresun kalesi*'nde, Pontos kralı Pharnokos I'in saray kalıntısı, Seyyid Vakkas'ın türbesi (XIX. yy.) ve kabri (XV. yy.) yer alır. Kalenin denize bakan kısmında sığınak olarak kullanılan bir mağara; XVIII. yy.ın sonu ile XIX. yy.a ait camiler; kilise ve Pontoslular tarafından kutsal sayılan şifalı Kufa suyu vardır. Kazalarından Şebinkarahisar'da Roma ve Bizans devirlerine ait eserler dikkati çeker.

● *Coğrafya.* Yüzey şekilleri bakımından Giresun ili engebeli bir görünüşe sahiptir ve yüzey şekillerinin çatısını kuzeyde Karadeniz kıyısıyle güneyde Kelkit çayı vâdisi arasını kaplayan Giresun dağları meydana getirir. Kıyı dağlarının Gümüşhane ve Canik dağları arasındaki kısmını meydana getiren Giresun dağlarının doruk çizgisi, Kelkit vâdisine Karadeniz kıyısından daha yakındır ve buraya dik iner; vâdilerle yarılmış Karadeniz tarafında ise eğim daha azdır. Kıyı, genellikle tepelik bir görünüşe sahiptir. Dağlar doğuda Gümüşhane sınırında en fazla yüksekliğe ulaşır (Alucra dağları 3 200 m), batıda Kırkkızlar (3 025 m) ve Karataş (3 095 m) tepelerinden sonra alçalmağa başlar. Giresun ilinin tek önemli yolu olan Giresun-Şebinkarahisar yolu bu dağları Eğribel'de (2 075 m) aşar. Giresun dağlarının güney yamaçları Kelkit suyunun kolu olan Bağarsık çayı ve kollarıyle yarılmıştır. İl topraklarının büyük kısmı İkinci zaman sonu (Kretase) lav ve tüfleriyle kaplıdır; dağların yüksek kesimlerinde granit (granodiorit) kayaçlarına ve yer yer yukarı kretase şist ve kalkerlerine ve Kelkit kesiminde Oligosen devrine ait jipsli killere rastlanır. İlin Karadeniz kıyılarında ılık ve yağışlı bir iklim hüküm sürer: uzun süreli gözlemlerin ortalamasına göre Giresun'da en soğuk ayın (şubat) ortalama sıcaklığı 6°8 C, en sıcak ayınki (ağustos) 22°6 C, şimdiye kadar kaydedilmiş en düşük ve en yüksek sıcaklıklar 9°8 C ve 37°3 C'tır (ekim ayında). Yağışlar pek boldur (yıl ortalaması 1 305 mm); kurak mevsime rastlanmaz; yağışın mevsimlere dağılış payı yüzde ile şöyledir: kış, 29; ilkbahar 18,5; yaz 18,5; sonbahar 34. Yağışlı günlerin ortalama sayısı 184, kar yağışlı günler 6, kar örtülü günler sayısı 11'dir. Kıyıda görülen bu iklim şartları dağlık kesimlerde ve Kelkit havzasında değişir. Dağların denize bakan yamaçları daha da yağışlıdır (2 000 mm). Kışlar daha sert, kar örtüsü daha uzun süre kalıcıdır ve yazlar daha serindir. Kelkit vâdisi zemininde ise kışlar sert, yağışlar azdır. Şebinkarahisar'da yıllık yağış tutarı 568 mm'dir. İl toprakları Karadeniz alanında sık vâdiler ağıyle yarılmıştır. Başlıca akarsuları: Harşit (Gümüşhane'den doğar, Tirebolu doğusunda denize dökülür), Gelevera, Yağlıdere, Aksu (Giresun doğusunda denize dökülür), Batlama deresi ve Pazarsuyu. Akışları hızlı olan bu akarsular yazın da kurumaz. Yapılan ölçülere göre Harşit suyunun debisi 500 m³ ile 4 m³ arasında değişmektedir. İklimin elverişliliği dolayısiyle Giresun ili topraklarının üçte bire yakını orman örtüsüyle kaplıdır ve tabiî olarak deniz kıyısından başlayarak 1 900 m'ye kadar ulaşır, daha yükseklerdeyse yüksek dağ bitkileri ortaya çıkar. Kelkit vâdisi tabanı step görünüşlüdür.

GİRESUN kalesi

Giresun ili nüfusu 428 015'dir (1965); km²'ye ortalama 62 kişi düşer. Şehir ve kasabalarda yaşayanlar ayrı tutulursa kırsal nüfus yoğunluğu (km²'ye rastlayan kırsal nüfus sayısı) 51'e iner. Bu yoğunluk gerçekte yalı boyunda 100'ü geçer, dağların yamacında yükseldikçe azalır ve en yüksek alanlar kış mevsiminde boş kalır, ancak yazın sürüleriyle gelen göçebelerin konaklama yeri olur.

İl nüfusunun 74 000 kadarı 9 kentte (şehir ve kasabalar) yaşar. Bu sayı, il nüfus toplamının yüzde 7'sini geçmez (Türkiye'de ortalama şehir nüfusu oranı 1965'te yüzde 22,5). İl sınırları içinde yer alan kentlerden yalnız birinin nüfusu 20 000'i aşar; geri kalanlarınki 10 000'i geçmez.

Giresun ili 10 ilçeye bölünmüştür: Merkez, Bulancak, Keşap, Espiye, Tirebolu, Görele, Eynesil (bu 7 ilçe toprakları Karadeniz kıyısında sıralanır), Dereli, Alucra, Şebinkarahisar (bu üç ilçe toprakları iç kesimdedir). İl sınırları içinde 495 muhtarlık bulunur, bunların çoğunda (kıyı ve dağlık kesim), evler dağınıktır, her ev kendi toprağı içinde yer almıştır. Kelkit vâdisinde toplu yerleşme şekli hâkimdir. — *Giresun merkez ilçesi,* 317 km², 70 323 nüf. Bir bucağı ve 51 köyü vardır.

Giresun ilinde topraktan faydalanma bölünüşe göre şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili alanlar 26; orman toprakları 29,5; çayır ve otlaklar 13,5, ürün vermeyen topraklar 31. Ekili-dikili toprakların kendi arasında bölünüşü Anadolu'nun başka bölgelerindekinden farklıdır, Doğu Karadeniz yalı boyu özelliğini gösterir: ekili alanlar (tarlalar), dikili alanlardan daha azdır: yüzde 13,7'ye karşı yüzde 12,3. Tarlalar içinde mısır tarlaları buğdaydan fazla yer tutar. Dikili alanların büyük kısmını fındıklıklar meydana getirir (85 000 hektar), geri kalan sınırlı alan, meyve ve sebzeliklere, üzüm asmasına ve çaylıklara ayrılır.

Ekili alanların büyük kısmı tahıla ayrılmıştır; yaz yağışları sebebiyle mısır ekimi başta gelir (50 000-55 000 t); en çok sarı taneli atdişi, bazen akmısır ekilir; çok verimli melez mısırın yayılmasına çalışılmaktadır. Buğday daha çok Kelkit vâdisinde ekilir (25 000-32 000 t), arpa onu izler (12 000 -16 000 t). Patates üretimi 6 000-10 000 t arasında değişir. Baklagillerden en çok fasulye (600 t kadar) ekilir. Tütün ekimi Şebinkarahisar ilçesinde deneme halindedir. Soya fasulyesi az bir gelişme göstermiştir (39-117 ton).

Fındık üretimi Giresun yalısında âdeta tarım tekeli yaratmakta, bu bakımdan Giresun'da halkın refahı fındığın iyi ürün vermesine ve iyi fiyatla satılmasına sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Türkiye'de bulunan 197 milyon fındık fidanının 77 326 000'i (1968) Giresun ilinde bulunmakta, ağaç sayısının yüzde 39'u ile bu il Türkiye'de başta gelmektedir. Fındık ağacının yetişme alanı kıyıdan başlayarak alt kol (0-250 m) basamaklarına kadar çıkar. En verimli kesim alt koldur, 800 m'nin üstünde fındığın iktisadî bir önemi kalmaz. 1927 Yılında Giresun'dan 21,5 milyon t iç, 2,1 milyon t kabuklu fındık ihraç edilmiştir. Türkiye fındık ihracatının yüzde 35'i Giresun limanından, çoğunlukla Fiskobirlik (Fındık Tarım Satış Kooperatifleri birliği) tarafından, geri kalanı bazı İstanbul ve Giresun tüccarları tarafından yapılır. İç fındık ihracatının belli bir mevsimi yoktur, bütün yıl sürer.

Giresun ilinde en çok koyun (285 000) ve sığır (244 000) beslenir. Keçi azdır (14 000). Arıcılık yapılır, kümes hayvanları yetiştirilir. Balıkçılık geleneksel bir önem taşır. Motorlu araçlarla balık avlayan 20 kadar balıkçı takımı vardır. En çok hamsi (48 000 tona kadar), istavrit, palamut, torik gibi göçmen veya kefal, barbunya, izmarit gibi yerli balıklar avlanır.

Doğu Karadeniz bölgesi, madenciliğin eski vatanlarındandır. Hâlâ da eskiden işletilmiş madenlerin kalıntıları görülür. Kurşun, çinko, manganez, demir, linyite rastlanır. Espiye kesiminde yaygın bakır yatakları vardır; bunların değerlendirilmesine yakında başlanacaktır.

Endüstrinin başlıca eseri 1967'de temeli atılan Aksu Kâğıt fabrikasıdır. Burada gazete kâğıdı ve dayanıklı ambalaj kâğıdı (kraft) yapılmaktadır. Başka kuruluşlar, çoğu merkezde olmak üzere kereste, fındık kırma tesisleri, karoseri atelyeleri (Görele), kiremit-tuğla yapımıdır (Keşap).

Giresun ilinin ticaret hayatı başta fındık olmak üzere tarım ürünleri ihracına dayanmaktadır.

Ulaşım deniz ve kara yollariyle sağlanır. İl sınırları içinde 350 km devlet yolu, 150 km il yolu vardır. (→ Bibliyo.) [M]

GİRESUN dağları, Kuzey Anadolu dağlarının Kıyı dağları kesiminde Gümüşhane ve Canik dağları arasında uzanan kısmı. Karadeniz kıyısına doğru Gelevera, Yağlıdere, Aksu gibi akarsularla yarılan bir yamaçla yavaş yavaş iner. Güneyde Kelkit vâdisine bakan yamaçları daha diktir. Doğuda Alucra dağlarında 3 200 m'ye kadar yükselir, batıda en yüksek tepesi Karagöl yaylasına hâkim 3 095 rakımlı tepedir. [M]

GİREV i. (fars. *girev*). *Esk.* Rehin: *Bir kadeh bâdeye verdim iki dünyayı girev* (Hayalî). [M]

GİREY (Sultan Kılıç), Kafkas cumhuriyeti askerî lideri (Vulape, Maykop 1886-Moskova 1945). Öğrenimini Maykop Ekaterinodar, Terekkale ve Tiflis şehirlerinde yaptı. Petersburg Harp okulunu bitirdi. Varşova ve Petersburg'da bulundu. Kafkasya'da Armavir şehrinde görev yaptı. Birinci Dünya savaşına Gönüllü Kafkas Süvari tümeni subayı olarak katıldı. Türkiye ve Türklere karşı olan yakınlığıyle tanındı. Galiçya cephesinde Ruslara esir düşen türk askerlerine büyük ilgi gösterdi. Ağır işlerde çalıştırılan elli türkü gizlice salıverdi, bazılarını kafkas üniforması giydirerek kendi birlikleri içinde sakladı. 1917 İhtilâlinde Bolşeviklere kar-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

şı çıkan general Kornilov'un hareketini destekledi. Sonra hem beyaz hem de kızıl rus ordularına karşı ayrı ayrı savaştı. 11 Mayıs 1918'de istiklâlini ilân eden Kuzey Kafkasya cumhuriyetini Denikin kuvvetlerine karşı korumak için çalıştı (1919). Kuban'da Karaçaylar'dan, Adige'lerden, Nogayf'lardan ve bazı ihtilâlci kazaklardan on bine yakın kuvvet topladı. Battalpaşa'yı ve diğer bazı şehirleri zaptetti. Fakat üstün rus kuvvetleri karşısında başarı sağlayamadı. Kuzey Kafkasya'ya giren ve kızıllara karşı savaşan Almanları desteklemek için, Kuzey Kafkasya Gönüllüleri ve Kafkasya Dağlıları birliklerini kurdu. Yorgun düşen, yıpranan kuvvetlerinin ve Kuzey Kafkasyalıların Almanlar ile birlikte batıya göç etmesini istedi. Avusturya'ya giden Kafkasyalılar, İngiliz ve Amerikalıların Drau nehri civarında kurdukları kamplara yerleştirildiler. Türkiye'ye göç etme izni beklerken anî bir kararla Ruslara teslim edildiler. (28 mayıs 1945). İngiliz ve Amerikalılar Girey'i kurtarmak istedilerse de o, arkadaşlarından ayrılamayacağını söyleyerek bu teklifi reddetti. Arkadaşlarıyle birlikte Moskova'ya götürüldü ve orada öldürüldü. (M)

GİRGA, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Girga ili), Nil'in batı kıyısında, eski Abydos'un kuzeyinde; 37 300 nüf. Şehir Mısır'da çömlekçiliğiyle tanınmıştır. — *Girga ili,* 1 574 000 nüf. Merkezi *Sohag.* Girga nüfus yoğunluğu bakımından Mısır'ın en kalabalık ilidir. (L)

GİRGİN sıf. (*girmek*'ten *gir-gin*). Herkesle ahbaplık kuran, her işe girişen: *Onun kadar girgin insana çok az rastladım. (Zt.* PISIRIK.) [M]

GİRİBÂN i. (fars. *girîbân*). *Esk.* Yaka. ‖ *Girîbân-çâk,* yakası yırtık. ‖ *Girîbân-gîr,* yakalayan, yakaya yapışan. ‖ *Çâk-i girîbân.* Bk. ÇAK.

◆ **Giribanî** i. *Esk.* Bir çeşit gömlek. (M)

GİRİCİ sıf. (*girmek*'ten *gir-ici*). Fiz. Bir maddenin içinde, bu maddenin atomları tarafından durdurulmadan yayılan bir ışın için kullanılır: *X ışınları, dalga boyları küçüldükçe daha girici (veya sert) olur.* (L)

GİRİDİH, Kuzeydoğu Hindistan'da şehir; Hazaribagh'a 96 km uzaklıkta, Kalküta'ya kadar uzanan Madhupur demiryolu Giridih'ten geçer. Madencilik (kömür yatakları) ve tarım (pirinç, tahıl, şekerkamışı) merkezi. (L)

GİRİEUD (Pierre), fransız ressamı (Riez, Basses-Alpes 1876-Nogent-sur-Marne 1948). Siena ve Provence peyzajları çizdi. Grambois'daki (Vaucluse) Saint-Pancrace şapeli için bir fresk yaptı. Eserleri Paris Art Moderne müzesindedir. (L)

GİRİFT sıf. (fars. *giriften,* tutulmak'tan *girift*). Birbirinin içine girmiş, karışık, çapraşık: *Ölüm acayip ve girift bir sarmaşık gibi, bu insanların etrafında dolaşıyor* (A. H. Tanpınar). *Bütün bunlar sendedir, bu girift bilmeceler / Sakarya, kandillere karan döktü geceler* (N. F. Kısakürek). ‖ İ. *Esk.* Tutma, yakalama.

— G. santl. Motifleri iç içe giren süsleme tarzı. Bk. ARABESK.

— Hat. *Girift yazı,* eski bir yazı türü. (Arap harflerinin, sülüs, rık'a, tâlik gibi yazı türleri dışında, iç içe geçmesiyle yazılır. Özel bir biçim ve kuralı yoktur. Yazılması gibi okunması da güç olduğundan geçerli bir yazı sayılmamıştır.)

— Mus. Türk musikisinde kullanılmış ney'e benzeyen çalgı. (M)

GİRİFTÂR sıf. (fars. *giriften,* tutulmak'tan *giriftâr*). *Esk.* Tutulmuş, yakalanmış: *Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhır / Elbette olur ev yıkanın hânesi virân* (Ziya Paşa). ‖ *Giriftâr-ı aşk,* aşka tutulmuş.

◆ **Giriftârân** çoğl. i. *Esk.* Tutulmuş, yakalanmış olanlar.

◆ **Giriftârâne** zf. *Esk.* Tutulmuşcasına.

◆ **Giriftâre** i. *Esk.* Tutkunluk. ‖ Yakalanma, tutulma.

◆ **Giriftârî** i. *Esk.* Tutkunluk, düşkünlük. ‖ Yakalanma. (M)

GİRİFTE sıf. (fars. *giriften,* tutulmak, yakalanmak'tan *girifte*). *Esk.* Tutulmuş, yakalanmış. ‖ (Bir hastalığa) Yakalanmış. ‖ Tutsak. ‖ *Girifte-dem,* nefesi tutulmuş. ‖ *Girifte-hâtır,* gücenmiş, ‖ *Girifte-leb,* sakin, sessiz. ‖ *Girifte-lebâne,* sessizlikle. ‖ *Girifte-ser,* aklı, fikri dağınık. ‖ *Girifte-zebân,* kekeme.

◆ **Giriftegî** i. *Esk.* Tutkunluk. ‖ Tutsaklık, esirlik. ‖ Hastalık hali. (M)

GİRİFTLEME i. (*girift*'ten *girift-le-me*). Mim. Bk. GİRİŞİK *örgü.* (M)

GİRİFTZEN blş. sıf. ve i. (fars. *girift* ve *-zen,* çalan'dan *girift-zen*). Girift çalan kimse. (M)

GİRİH i. (fars. *girih*). *Esk.* Düğüm: *Olmasa ravzası sermaye-dih-i feyz-i fütûh / Girih-i goncayı halleyliyemez nâhun-ı bâd* (Nabi). ‖ Zorluk, güçlük. ‖ *Girih-bend,* düğümcü. Uçkur. *Mec.* Güçlük çıkaran. ‖ *Girih-ber-girih,* düğüm düğüm üstüne. ‖ *Girih-gîr,* düğümlü, dolaşık: *Kim çıkar başa ser-i zülf-i girihgîrinle / Yine ol silsile cevrin dil-i divane çeker* (Baki). ‖ *Girih-küşâ,* zorlukları yenen, güçlükleri ortadan kaldıran.

◆ **Girihçe** i. *Esk.* Küçük düğüm. (M)

GİRİMLİK i. (*girim*'den *girim-lik*). *Halk dili.* Girme hakkını belli eden kâğıt. Duhuliye kâğıdı. (M)

GİRİNTİ i. (*girmek*'ten *gir-i-n-ti*). Düz bir yüzeydeki içerlek kısım. ‖ *Girinti çıkıntı,* düzlüğü bozan içerlek ve dışarlak kısımlar: *Fakat ne o, ne de ben buranın girintisini çıkıntısını bilmiyorduk* (Ahmet Rasim).

— Mim. Bir yapı planı ile bu yapının bulunduğu çevreyi sınırlayan duvarın düşey yüzeyi arasındaki boşluk.

— Zool. İkiçenetli yumuşakçalarla kolsuayaklılarda, çenetlerin (kabuk) iç yüzünde bulunan az çok derin çökek, çöküntü. (İkiçenetlilerin kavkısında daha başka girintiler de vardır: örteneğin kıyısında olanlara *yan girinti;* kasların bağlı bulunduğu yerlere de *kas girintisi* denir. Kas girintileri kolsuayaklılarda da bulunur.)

◆ **Girintili** sıf. Girintisi olan. ‖ *Girintili çıkıntılı,* girintisi ve çıkıntısı olan, düz olmayan: *Girintili çıkıntılı sofalar, binanın alt başından üst başına kadar acayip merdivenler* (R. N. Güntekin). [L]

GİRİŞ i. (*girmek*'ten *gir-iş*). Dışarıdan içeriye girmek eylemi: *Trenin gara girişi. Yargıçların mahkeme salonuna girişi.* ‖ Bir yere girme olanağı: *Girişi yasaklamak. Serbest giriş kartı.* ‖ Herhangi bir yere girmeyi sağlayan kısım: *Binanın girişinde büyük bir bekleme salonu var. (Zt.* ÇIKIŞ.) ‖ Bir kitabın başındaki açıklayıcı bölüm: *Kitabın girişi altı sayfa.* ‖ Bir incelemeye, bir bilime hazırlamağa yarayan şey: *Tabiat bilimleri tıp incelemelerinin bir girişidir.* ‖ *Teşm. yol.* Bir yere girmek için ödenen para. *Esk.* Duhuliye.

— Ask. Bk. DUHÛL.

— Astronotik. *Atmosfere giriş,* bir füzenin veya bir uzay aracının, Yer'e dönmek için uzay boşluğundan ayrılarak atmosferin ilk tabakalarına geçmesi. Bk. ANSİKL.

— Bilgi işlem. Bilginin elektronik hesap makinesine verilmesi işlemi. (Bu makinelerin giriş üniteleri çok çeşitlidir: delikli kart okuyucuları, delikli şerit okuyucuları, magnetik şerit ünitesi, magnetik veya optik harf okuyucuları v.b.). ‖ *Teşm. yol.* Hafızaya adreslenmiş bir bilginin, makinenin hesap ünitelerine aktarılması. ‖ *Giriş ünitesi.* Bk. ÜNİTE.

— Denizc. Bir denizin diğer bir denizle birleştiği yer: *Manş denizinin girişi.* ‖ *Girişe izinli olmak,* sağlık, düzen ve gümrükle ilgili kuralları uygulamak ve koya, limana girmeğe izinli olmak.

— Doğum bil. Dölüt başının en geniş kısmının ana leğeninin üst boğazını aşması. (Giriş ilk doğum yapan kadınlarda gebeliğin son aylarında, birden fazla doğum yapanlarda doğum sırasında olur.)

— Dy. *Giriş işareti,* bir garın girişinde, bu gara bağlı bölgenin veya herhangi bir hat şebekesinin sınırına yerleştirilen ve treni gara girmeden önce, durması için uyaran işaretler. ‖ *Giriş makası,* bir yol, bir yarma, bir rampa veya bir peronda, hattın bir noktaya veya belirli bir doğrultuya çevrilmesini sağlayan makas.

— Ed. Edebî bir eserin, bir nutkun ve özellikle bir tiyatro eserinin baş kısmı; bu bölümde konu anlatılır. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Buhar giriş deliği,* bir buhar makinesi silindirinin kazanla bağlantı deliği.

— Muhas. Stokun, nakit paranın veya esham ve tahvilât cüzdanındaki senetlerin artması. (Bu, hesaplar borcuna bir değerin işlenmesi şeklinde görülür. Söz konusu hareketleri not etmeğe yarayan giriş ve çıkış defterleri, bakiyeler aracılığı ile envanter durumunu belirtir.) ‖ *Giriş muvazenesi,* kayıtların, defteri kebirde çift taraflı (muzaaf) olarak açılmasını sağlayan yevmiye defteri.

— İşletme ikt. Belirli bir süre içinde alınan emtianın tümü. (Elde edilen nakit ve senetler için de geçerlidir.)

— Müz. Bir şarkının söz ve bestesinin ilk ölçüleri. (Birçok şarkıcı başarılarını, şarkıya girişte gösterdikleri üstünlüğe borçludurlar.) ‖ Kanon biçiminde, ses veya çalgı kısımlarından birinin katılması. (Son katılan ses «konsekan»dır ve «antesedan»a karşılık verir.) ‖ Lully'den beri, erkek dansçıların sahneye girişlerine basamak olan çalgılı müzik parçası (bu, çok defa bir çeşit marştır). ‖ Çalgılı süit'lerde başlangıç parçası veya opera-bale girişi üslûbunda beste.

— Telekom. *Giriş izolatörü,* bir duvarın içinden geçirilecek hattın telini yalıtmak için kullanılan, porselenden yapılmış dirsek zoru.

— Tiyat. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astronotik. *Atmosfere giriş,* en yüksek tabakalarda hız kesmenin dereceli olabilmesi için, genellikle atmosfere teğet olarak yapılır. Gaz moleküllerinin, hıza bağlı olarak aracın ön kısmına yaptığı basınç, bu kısımda, binlerce dereceye varabilen bir ısınmağa yolaçar. Bilimsel âletler, askerî yükler ve astronotlar, bu ısınmadan, uzay aracının ön tarafını kaplayan bir ısı kalkanı*yle korunurlar. Çok kalın olan bu kalkan, bazen, art arda atmosfer tabakalarının etkisiyle yer yer parçalanır. Atmosfere giriş tertibatlarının çalışmasını denemek için, genellikle yörünge altı uçuşlar düzenlenir.

— Ed. Dinleyicilerin bir nutka ilgi duymaları için hatibin konu üzerinde kısa bilgi vermesi, dikkatleri hem kendisine, hem de savunduğu davaya çekebilmesi gerekir. Giriş çok kısa olmalı ve konunun esasından alınmalıdır. Eskiden hatipler çeşitli girişler kullanırlardı; en önemlileri *yumuşak giriş* ile *sert giriş*'tir. İlkinde dinleyiciler yavaş yavaş konuya hazırlanır, önyargılar bir yana itilir, rakibin iddiaları çürütülür. Bu girişe örnek olarak Cicero'nun tarım kanunu konusundaki nutku gösterilebilir. Sert girişe ise daha çok dinleyicilerin heyecanlandığı ve hatibin konuya derhal girmek zorunluğunu duyduğu durumlarda başvurulur. Catilina'ya karşı Cicero'nun ilk nutku bu tarzın en güzel örneğidir.

— Tiyat. Bir tiyatro oyununun başlangıcıdır; oyunu seyreden, eylemin durum ve şartları, kişilerin karakter ve çıkarları üstüne bilgi edinir. Klasik kuramcılara göre giriş «eksiksiz, kısa, açık, ilgi çekici ve gerçek kanısı uyandıracak biçimde» olmalıdır. Eskiçağ tiyatrosunda bu iş genellikle koroya veya özel bir kişiye (hazırlayıcı kısım) bırakılırdı. Modern tiyatroda asıl piyesin bir parçasıdır ve bazen monolog, çoğunlukla anlatım biçimini alır. Racine'in *Athalie* oyunundaki giriş, açıklığı ve özlülüğüyle (otuz dokuz mısra) kusursuz giriş tipi olarak gösterilir.

— İkonogr. *Muzaffer Orduların Şehre Girişleri,* tarihî resimler yapan sanatçıların sık sık işledikleri konulardan biridir. Le Brun, *İskender'in Babil'e Girişi*'ni (Louvre), *Rubens Henri IV'ün Paris'e Girişi*'ni (Floran-

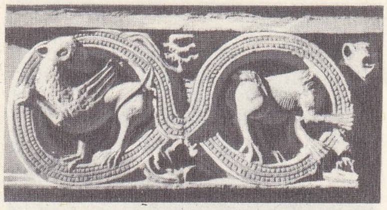

girişik (mim.)

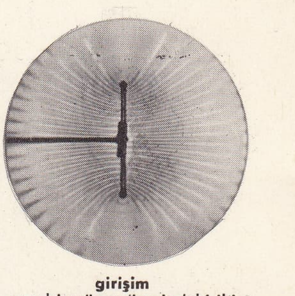

girişim
sıvı bir yüzey üzerindeki iki noktanın darbeleriyle meydana gelen duraklı dalgalar

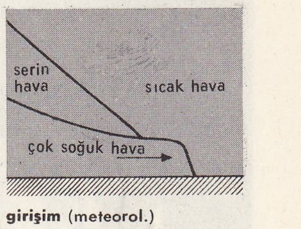

girişim (meteorol.)

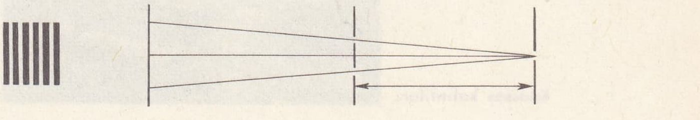

girişim (opt.)

Foto. LAROUSSE

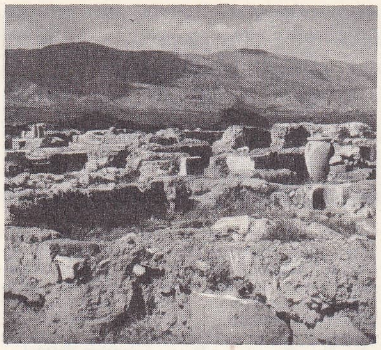

Mallia kalıntıları

G İ R İ T

sa), F. Gérard, yine aynı konuyu (1817, Louvre ile Versailles), Van der Meulen, *Louis XIV'ün ve Marie Thérèse'in Arras'a Girişi*'ni (Louvre), Ch. Parrocel, *Türk Elçisinin Tuileries Sarayına Girişi*'ni ve *Louis XV'in* 30 *Mayıs* 1747*'de Mons'a Girişi*'ni (Versailles), Girodet, *Fransızların Viyana'ya Girişi*'ni; Taunay *İmparatorun Muhafız Alayının Rusya'dan Dönüşte Paris'e Girişi*'ni (Versailles), G. Vernet, *Fransız Ordusunun 9 Ağustos* 1831*'de Belçika'ya Girişi*'ni (Versailles), Benjamin-Constant *Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi*'ni resmetti (1876). (LM)

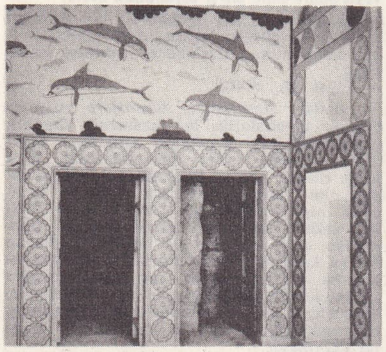

Knossos sarayında kraliçe banyoları

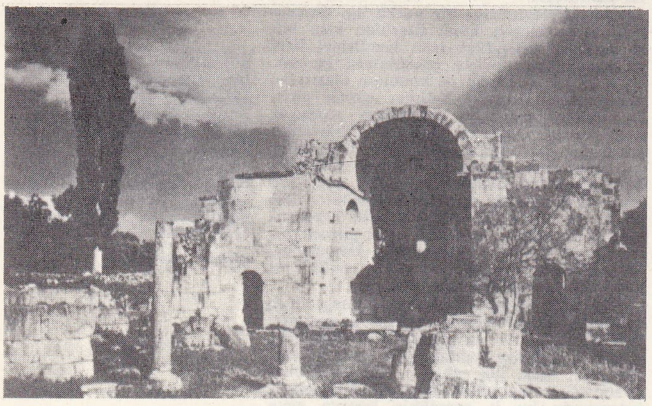

Gortyna'da Aziz Titus kilisesinin kalıntıları

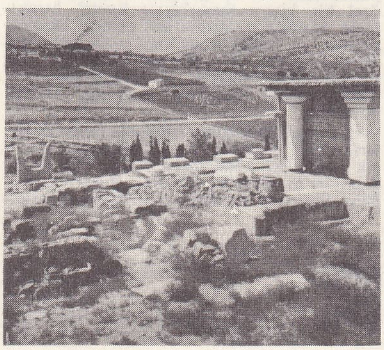

Knossos kalıntıları

GİRİŞİK sıf. (*girişmek*'ten *giriş-i-k*). Birbirinin içine girmiş, karışmış olan.

— Leng. *Girişik cümle,* bir hüküm cümlesine bağlı olarak hüküm bildiren cümle. *Esk.* Mudil cümle.

— Mim. *Girişik örgü,* birbiri içine geçmiş silme, marka, çiçeksi süs v.b.den meydana gelen bezeme: *Kafesli girişik örgü.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mim. *Girişik örgü,* daha çok yapının demir kısımlarına uygulanan bir bezemedir. Demir kullanarak, balkonlarda, merdiven korkuluklarında, parmaklıklarda ve kafeslerde her çeşit girişik örgü yapılabilir. *Grek örgüsü,* denen düz girişik örgüler ise tahtadan yapılır. Girişik örgü, arap süsleme sanatının başlıca öğesidir. (LM)

GİRİŞİM i. (*girişmek*'ten *giriş-i-m*). *Yeni.* Bir işe girişme; teşebbüs.

— Akust. ve Opt. İki veya daha çok dalganın (ışık veya ses dalgası) üst üste gelmesinden doğan olay. Bk. ANSİKL. *Akust.* ve *Opt.*

— Fiz. İki titreşimin birbirini yok etmesi.

— Meteorol. İki siklon dizisinin karşılaşması. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Girişim aynası,* bir testere vuruşuyle ikiye ayrılmış, parçalarından biri ötekine göre eğik olan paralel yüzlü ayna. (Bu cihaz, bazı şartlarda girişim olayı meydana getirebilir.)

— Radyotek. Yakın frekanslı iki titreşimin aralarındaki frekans farkı yüzünden alıcıda meydana gelen vınlama olayı. (Bu vınlama, bir süzgeç devre veya bir kısma devresiyle bazen de kullanılan alıcı anten yerine bir çerçeve yerleştirilerek giderilir.)

— ANSİKL. Akust. *Ses dalgalarının girişimi.* Aynı frekanslı iki kaynaktan çıkan iki ses dalgasının üst üste geldiği her uzay noktasında, titreşim genliği, dolayısıyle sesin şiddeti, sadece, bu noktada üst üste gelen bu iki titreşim arasındaki faz* farkına yani gözönüne alınan bu noktanın iki ses kaynağına olan uzaklığına bağlıdır. Bu genliğin, en alçak olduğu (iki titreşimin genlikleri eşitse, sıfır) noktalar ve en yüksek olduğu noktalar vardır.

Eğer kaynağın yakınında bir ses yansıtıcısı varsa, bu iki dalga bir tek ses kaynağından gelebilir. Bazı müzik salonlarında, ses düzeni böyledir ve doğrudan doğruya kaynaktan gelen dalgalarla salonun iç duvarlarından yansıyarak dönen dalgaların girişimi kulak tırmalayıcı olabilir ve bazı noktalarda sesin bozulmasına yolaçar. Ses kaynaklarının frekansları eşit değil fakat iki kaynak birbirine yakınsa bir noktadaki titreşim genliği, vuru* denen ve frekansların değeri birbirine yaklaştıkça azalan devirli çalkalanmalara uğrar.

— Meteorol *Girişim,* bozuk hava şartlarının daha da ağırlaşmasına yolaçar. Gerçekten, hava kütlelerinin ters etkileri birbirini zorlar; bu da siklon enerjisini güçlendirir. Meselâ bir kutup siklonu ve çok zayıf bir Akdeniz siklonu birbirine çarpınca, soğuk kutup havasıyle ılık tropikal hava arasında şiddetli bir karşıtlık doğar. Sıcak siklonun soğuk kesimi, arkadan gelen ve soğuk alının eğimini artıran daha soğuk hava kütlesiyle beslenir.

— Opt. Işık ışınlarının *girişim* olayını Th. Young bulmuş ve ışığın dalga teorisiyle bağdaşan açıklamasını Fresnel yapmıştır. Bir girişim olayı elde etmek için, aynı kaynaktan çıkan fakat ayrı yollar izleyen ışık ışınlarını üst üste getirmek yeterlidir. Young, deneylerinde, bir ekran üzerine açılmış iki küçük delikten ışık gönderen, küçük boyutlu bir kaynak kullanıyordu; deliklerden çıkan iki konik demet, birincisine paralel ikinci bir ekran üzerine düşürülüyordu. Ekranın, iki demetin tabanları arasında kalan bölgesinde, bu iki tabanın merkezlerini birleştiren doğruya dik olarak uzanan beyaz, siyah ve renkli çizgiler ve saçaklar açıkça görülebilir. Merkezdeki saçak beyazdır; bunun her iki yanına simetrik olarak yerleşmiş iki siyah şerit ve daha sonra içinde ışık maksimumları ve minimumları seçilebilen renkli saçaklar gelir. Fresnel'in aynaları veya çift prizması, Billet'nin çift mercekleri, Jamin lamaları v.b. girişim olayının meydana gelmesi için gerekli şartları sağlayan tertibatlardır.

Girişim olayları bir tek ayna ile de meydana getirilebilir. Aynı saçaklar, girişimli kırınımölçerlerde (Talbot saçakları), kalın levhalarda (Brewster saçakları) ve ince lamalardaki kırınım olaylaında da elde edilebilir. Bk. *Renkli* HALKA*'lar.*

Yalnız tek renkli ışınlar üzerinde çalışıldığı zaman, beyaz ışığın verdiği renkli saçakların yerini, eşit aralıklarla sıralanmış bir parlak, bir karanlık çizgiden meydana gelen bir saçak sistemi alır. Ekran üzerindeki görüntünün ortasında daima, ışıklı noktanın iki görüntüsünden eşit uzaklıkta olan parlak bir saçak bulunur.

Ekran uzaklaştırıldıkça, çizgiler arasındaki eşit uzaklık bozulmamak şartıyle, girişim saçağının genişliği artar. Buna karşılık, gönderilen ışınlar kırmızıdan mora geçtiği zaman, ekran üzerindeki şeritlerin genişliği azalır. Dalga boyları ve şiddetleri eşit iki ışınım kullanıldığı zaman, bu ışınımlardan doğan iki titreşim hareketinin devirleri ve genlikleri daima eşit olur; aralarında yalnız faz farkı bulunabilir. (Bk. DALGALANMA.) Bu iki titreşim zıt fazlı olduğu zaman, birbirlerini tamamen yok eder; aynı fazda oldukları zaman, genlikleri birbirine eklenir; aralarında bir faz farkı olduğu zaman da, fazı büyük olan ötekine üstün gelir. Girişim olayları, Michelson ve Fabry tarafından, ışık dalga boylarının kesen değerini saptamak için kullanıldı. Ayrıca bu olaylar, çok küçük yer değiştirmeleri (girişimli dilatometreler) veya küçük şekil değişikliklerini (uzunluk ölçeklerinin, optik yüzeylerin kontrolu) v.b. bulmakta da kullanılır. (L)

GİRİŞİMÖLÇER bls. i. Işık girişim saçaklarını uzaktan ölçmeğe yarayan cihaz. (Bu cihaz, bilinen dalga boyu ile maddesel bir eşyanın uzunluğunu kıyaslamağa elverişlidir. Sınaî girişimölçerler üretim kontrolunda kullanılan mastarların boyutlarını süratli ve hassas bir şekilde denetlemek için kullanılır.)

— Akust. *Akustik girişimölçer,* bir akışkan içinde bir akustik dalganın frekansını veya yayılma hızını belirlemeğe elverişli âlet. (L)

GİRİŞİMÖLÇME bls. i. Girişim saçaklarını ölçme tekniği.

— ANSİKL. *Girişimölçme*'nin, özellikle sanayi alanında pek çok uygulama alanı vardır. Işığı yansıtan saydam yüzeylerin biçimlerinin incelenmesinde, küçük yer değişmelerin veya küçük açıların ölçülmesinde, sanayide kullanılan kalibrelerin mutlak boyutlarını belirlemede girişimölçme uygulanır. Girişimölçerlerle elde edilen iki saçak arasındaki uzaklık 0,4 mikron değerinde olduğu ve bu uzaklığın onda biri kolaylıkla değerlendirilebildiği için girişim saçaklarıyle çok kesin bir derecelendirme yapılabilir. Bu nedenle girişimölçme metrolojide gittikçe daha çok uygulanmaktadır. Girişimle yapılan ölçmeler karşılaştırmalı veya mutlak olabilir. Birinci durumda, ölçülmesi istenilen parça ile bir örnek parça arasındaki uzunluk farkı bulunur: aradaki fark küçük olduğu ve ölçme çabuk yapıldığı için bu metot kullanışlıdır. İkinci durumda, parçanın bütün uzunluğu ölçülür. işlem sırasında, ışınımların saflığı, hava şartları gibi dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır.

Yakın zamanlara kadar girişimölçmede, bilinen ışık ışınlarından yararlanılıyordu. Laser ışınlarıyle elde edilen saçaklar çok ince ve net olduğu için, bu ışınların kullanılmasıyle bu metot yeni bir güç kazanmıştır.

Girişim saçakları, bazen, makine tablaları gibi mekanik parçaların kayma miktarlarının bulunmasında kullanılır; bu miktarları gösteren girişim saçak ve aralıklarının sayısını milimetre ve mikron cinsinden çok çabuk verebilen sayaçlar vardır. (L)

GİRİŞKEN sıf. (*girişmek*'ten *giriş-ken*). Kendi kendine bir iş yaratabilen, herkesle kolaylıkla temas kurabilen, bir işe hiç çekinmeden girebilen: *Bir insanın girişken olması zor olduğu kadar güzeldir de. Esk.* Müteşebbis. *Eşanl.* GİRGİN. (M)

GİRİŞLİ sıf. (*giriş*'ten *giriş-li*). Mat. *Çift girişli cetvel,* her terimi bir satır ve bir sütuna ait olan cetvel. (Bu terimlerde genellikle iki indis bulunur, bunlardan biri satırı öbürü sütunu gösterir, satırla sütunun kesiştiği noktada bu terim bulunur.)

— Mekan. *Çift girişli buhar makinesi,* bu-

Foto. Boudot-Lamotte, Viollon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

har girişinin silindir uçlarından, buhar çıkışının da silindir gövdesine açılmış özel deliklerden yapıldığı ve normal buhar makinelerinde olduğu gibi, buharın giriş deliğinden çıkmak üzere geriye dönmeyip hep aynı yönde ilerlediği buhar makinesi. (Bu düzenek, çeper etkisinden ileri gelen buhar kaybını azaltır.) [L]

GİRİŞLİK i. (*giriş*'ten *giriş-lik*). *Yeni.* Bir söze yolaçmak için söylenen söz. *Esk.* Girizgâh. (M)

GİRİŞME i. (fars. *kirişme*'den). *Esk.* Kaş veya gözle yapılan işaret, gamze. || Naz, işve. (M)

GİRİŞMEK geçz. f. (*girmek*'ten *gir-i-ş-mek*). Bir işe başlamak için hazırlık yapmak, teşebbüs etmek: *Araziyi alacak olanlar her gün yeni bir pazarlığa girişiyorlar* (A. H. Tanpınar). *«Hoca rahmetli» dedin, öyle giriştindi lâfa* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* Kavgaya başlamak. || ***Birbirine girişmek***, karışmak. *Mec.* Kavgaya tutuşmak.

◆ **Girişilmek** edilg. f. Girişmek işi yapılmak: 1918'*in şubat ayı içinde girişilen ileri hareket sırasındaydı* (Ş. S. Aydemir). [M]

GİRİT, Ortaçağda batı dillerinde **Kandiya**, modern yun. **Krete** veya **Kriti**, Doğu Akdeniz'de, Girit denizinin güney sınırında yunan adası; 8 379 km²; 482 000 nüf.; merkezi, *Hanya* (Khania).

Coğrafya

Ada, Ege denizinin güney kesimi, Girit Denizi ve Akdeniz arasında batıdan doğuya doğru 140 km boyunca uzanır. 1 000 m'den az bir derinliğe gömülü bir denizaltı tabanı üzerindedir. Güney kıyıları boyunca birbirine paralel olarak uzanan kalkerli sıradağlar üç kütle meydana getirir: Leuka Orê (günlük dilde Aspra Vuna), veya Ak dağlar (2 482 m), Psiloritis veya İda (yun. İdi) dağı (2 460 m), Lasithi dağı (2 148 m). Sarp olan güney aklanlarında tek bir kıyı ovasının (Mesara ovası) yer aldığı bu dağlar, az çok kapalı Hanya, Suda, Mirabello koylarıyle kesilerek kuzeye doğru tatlı bir eğimle alçalırlar. Girit'in iklimi Akdeniz tipindendir; fakat içerilerdeki dağlarda kışın soğuk iklim hüküm sürer; yağışlar düzensizdir ve Güneye (ortalama 200 mm) oranla, kuzeyde (Hanya 700 mm) daha boldur. Yaz rüzgârları özellikle şiddetlidir. İklimin nispî kuraklığı ve toprakaltının kalker olması yüzünden akarsular azdır.

Tabiî kaynaklar pek önemli değildir: başlıca toprakaltı zenginlikleri demir cevheri, linyit ve alçıtaşı yataklarıdır. Kuru ve sert kokulu otlarla kaplı, pek seyrek olarak yeşil meşe, yaban zeytini, fıstık çamı, cüce palmiye kümeleri ve cılız defne ve mersin makilerinin serpiştirilmiş olduğu yaylalarda koyun ve keçiler otlar. Başlıca tarım ürünleri, üzüm, turunçgiller ve zeytindir.

Tarih

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında bulunan Girit, Eskiçağda Akdeniz'in en güçlü medeniyet kaynaklarından biriydi. Yunan medeniyetinin Girit'e çok şey borçlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Girit'in Eskiçağ dönemi hakkında bilgilerin yeterli olmadığı da muhakkaktır. Başlıca sebep olarak Girit yazı sistemlerinin uzun süre okunamamış olması gösterilmektedir. Bununla beraber, Ventris'in çalışmaları (1953), arkaik bir yunancada kullanılan en yeni alfabenin («B hat yazısı», M. Ö. XV. - XIII. yy.lar) okunmasına imkân verdi. Eğer bu başarı sayesinde en eski belgelerin yavaş yavaş anlaşılması mümkün olursa, bütün Eskiçağ Girit tarihi yeniden değerlendirilebilecektir. Çünkü Mısır ve Doğu metinleri bize Girit konusunda belirsiz atıflardan başka bir şey getirmemiş, Girit'liler hakkında bütün bildiklerimiz arkeoloji kaynaklarına bağlı kalmıştır (kazılara 1900'de Evans [Knossos'ta] başlamış, ingiliz, fransız, italyan, amerikan ve yunan heyetleri de buna devam etmişlerdir).

Girit'te ilk insan izlerine Neolitik devirde rastlanır. Bu tarihöncesi medeniyet, IV. binyılın sonuna doğru, bakırçağı başlangıcında, sürekli ve kesin gelişme dönemine girer. Tahminlere göre, komşu Kyklades adalarının etkisiyle Girit, ege medeniyetinin beşiği haline geldi. Bundan sonra, arkeologların minoyen* dedikleri ve kronolojisi pek

GİRİT
Resmo ve İda dağı (arka planda)

Knossos sarayında dinî tören alayının geçtiği koridor

belirsiz kalan devirleri başlar.

Girit'in komşu adalardan daha çabuk gelişmesi, bazı üstünlükleriyle açıklanabilir: mısır ve mezopotamya medeniyetlerinden aynı zamanda etkilenebilecek durumda olması; ormanları, otlakları ve kalabalıkça bir nüfusu besleyebilecek kadar geniş, işlenebilir topraklarının bulunması v.b. Bu elverişli durumdan önce adanın doğu bölümü yararlandı ve buraları III. binyılın başlarından itibaren medeniyet ve teşkilât bakımından üstün bir seviyeye ulaştı (meselâ, Pseira). III. binyılın sonlarına doğru, üstünlük, toprakları daha zengin olan merkezî Girit'e (Knossos, Phaistos) geçti. II. Binyılın başlarında büyük saraylar yapıldı, şehirler gelişti. M.Ö. 1700'e doğru depremler, bu yapıları yıktı, fakat arkasından Minos çağının son dönemi (M. Ö. XVII.-XV. yy.lar) yetişti. Girit'in denizcilik kudreti ve medeniyeti işte o zaman bütün gücüyle yayılmağa başladı. Yunan mitolojisi, bu devri, adaletin amansız koruyucusu yavuz kral Minos efsanesiyle yansıtır. O zamanlar Knossos'un üstünlüğü kesindi, fakat krallarının adada tam bir birlik sağladıkları söylenemez. Bununla beraber, girit donanması Akdenize hâkimdi ve Girit ticaretinin serbestçe yürütülmesini, hattâ yalnız komşu ülkelerde değil, Sicilya gibi oldukça uzak yerlerde bile üstünlüğünü kabul ettirmesini sağlıyordu. Bu ticarî iliş-

çeşme başında Girit'li kadınlar

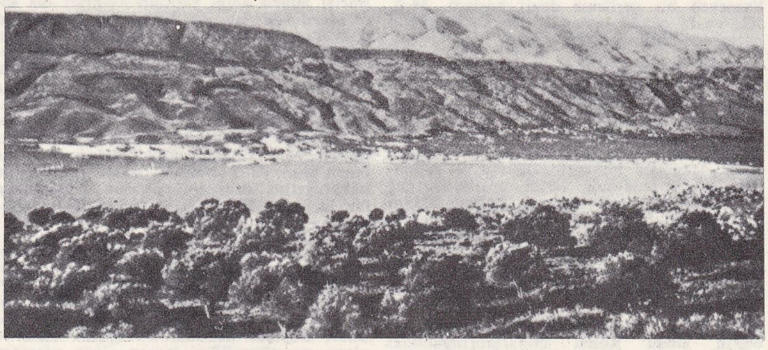

Suda koyu

GİRİT haritası

Foto. Association Budé, Lessing (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico italiano

solda, birinci Girit madalyonu; sağda ikinci Girit madalyonu (İbrahim Artuk koleksiyonu)

ön yüz

arka yüz

ön yüz

arka yüz

kiler, hiç olmazsa Ege bölgesinin bazı kesimlerinde bir çeşit siyasî üstünlüğe de yol açtığından, o tarihlerde bir Girit deniz hâkimiyetinin varlığı şüphe götürmez. Girit'in gücü ve refahı, ticarete dayanıyordu. Kısa zamanda ağır basmağa başlayan ihracatı tarım alanında hayvancılık bağ ve zeytinlikler, el zanaatları alanında ise, büyük bir ustalıkla yapılan seramikler, al kumaşlar, bronz eşya ve kuyumculuk besliyordu. Bu ekonominin tamamıyle hükümdarların tekelinde olduğu, saraylardaki büyük kiler ve zahire ambarlarına karşılık, özel konutlarda bu gibi yerlere hemen hemen hiç rastlanmamasından anlaşılıyor.

Buna rağmen, girit halkı, sanat eserlerinden öğrendiğimize göre, çok hür bir toplumdu. Doğuştan hayat ve heyecan dolu giritlinin pratik zekâsı, mimarî eserlerde konfor ve sağlık kaygısı hemen kendini belli eder. Din, tabiata bağlıydı; tapınaklara kapanılmaz, açık havada toprağın verimliliğini ululaştıran âyinler yapılır, bu arada spor oyunlarına da geniş yer verilirdi. Girit medeniyetinin onu takip eden yunan medeniyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Giritlilerle Yunanlılar arasındaki ilişkiler şüphesiz Akalar'ın Yunanistan'da yerleşmesiyle başlarsa da, bu ilişkilerin nasıl kurulduğu bilinmiyor. Kesin olan, Mykenai devri Aka'larının, Giritlilerden özellikle gemicilik sanatını öğrendikleri ve M.Ö. XV. yy.dan itibaren hiç olmazsa adanın bir kısmına hâkim olduklarıdır. M.Ö. 1400'e doğru, büyük Knossos sarayı yeniden yıkıldı, fakat bir daha yapılmadı ve sebepleri henüz bilinmeyen bir gerileme devri başladı. M.Ö. XI. yy.da çöküş hızlandı, Dor istilâsı çok geçmeden bütün adaya yayıldı.

Bundan sonra Girit'in önemi azaldı, yunan dünyasının düşük bir parçası olarak kaldı, klasik devirde de bazı arkaik kurumlarını muhafaza eden (Gortyne yasaları), birbirine rakip sitelere bölündü. Ada ancak ücretli asker pazarı olarak ününü korudu. İskender imparatorluğunun taksiminden sonra çevresini saran helenistik çağ krallıkları arasında nispeten bağımsızlığını koruyabildi. Helenistik medeniyetin gerilemesinden doğan anarşi, Giritlilerin korsanlığa başlamalarına yolaçtı. Romalılarla bu yüzden çıkan çatışmalar, çetin savaşlardan sonra M.Ö. 67'de adanın istilâsıyle sonuçlandı.

M.S. 395'te imparatorluğun bölünmesi, adanın Doğu Roma imparatorluğundaki merkezî yerini güçlendirdi. Ege denizinin anahtarı olan Girit'in stratejik rolü, VII. yy. müslüman fetihleriyle daha da önem kazandı. Muaviye'nin Şam vâliliği sırasında Kıbrıs, Rodos adalarını ele geçiren Araplar, Girit'e karşı da saldırıya geçtiler. Emevîler hâkimiyeti süresi içinde yaptıkları saldırılardan kesin bir sonuç alamadılar. Fakat Bizans'ın başlıca ileri karakollarından biri haline gelen Girit'in, abbasî halifesi Memun'un eline geçmesi (826), Abbasîlere bir anda Doğu Akdeniz hâkimiyetini kazandırdı. Endülüs hükümdarı Hişam zamanında çıkan Rabz vakası üzerine, Endülüs'ten sürülen 10 000 kişi, 30 parça gemiyle buraya getirildi (826); buraya yerleşen araplar Rabz el-Handak şehrini (Kandiye) kurdular. Bizans gemileri ada kıyılarına saldırmağa başladı. Ancak 960-961 yıllarında, birçok yenilgiye uğradıktan sonra, Bizanslılar, Nikephoros Phokas zamanında adayı, ele geçirebildiler.

Bizans imparatorluğunun 4. Haçlı seferi sırasında «latinlerce» fethedilmesi (1204) üzerine Girit, Bonifacio di Monferrato'nun payına düştü, o da adayı hemen 100 000 gümüş karşılığında Venediklilere sattı. Sayısız halk ayaklanmalarına rağmen Venediklilerce kuvvetle tahkim edilen ve teşkilâtlandırılan ada, Venedik Büyük Doğu «imparatorluğunun» başlıca ticarî, askerî merkezi oldu. Adanın idaresi duka unvanını taşıyan bir genel valiye verildi; ancak esas yetki Venedik senatosunda idi. Hanya, Resmo, Kandiye ve Sitia idarî bölgelerinin yönetimiyle görevli kimseler hiç bir şeyi değiştiremezdi. Adanın savunması ve güvenliğinin korunması için 20 000 kişilik bir ordusu vardı. Ada, Venediklilere vergi verirdi. XIII. yy. sonunda bir ara Bizanslılarca yeniden istilâ tehdidiyle karşı karşıya kalan Venedikliler, Anjou dukalığının yardımıyle bu tehlikeden kurtuldular. XIV. yy. sonlarına doğru uygulanan kötü yönetim yüzünden ada halkının birçoğu islâm ülkelerine özellikle Mısır'a göç etti. Aydınoğlu Umur Bey 1341'de büyük bir donanma kurdu, bununla Girit sularına kadar geldi. Bunu diğer türk akınları takip etti; 1427'de yapılan bir akın, adayı savunanlar tarafından püskürtüldü. Osmanlıların, İstanbul'u almasından sonra, Venedikliler burayı daha fazla tahkim ettiler.

Fatih Sultan Mehmed devrindeki Venedik savaşları sırasında (1463-1479) Girit'e Osmanlılar tarafından birçok akın yapıldı (1469). Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Barbaros Hayreddin Paşanın yönetimindeki osmanlı donanması adayı epeyce hırpaladı. 1538'de Kyklades adalarını basan donanma ile Kandiye'ye çıkan kuvvetler, çevredeki 20 köyü yıktıktan sonra Resmo'ya ve Suda'ya saldırdılar, birçok esir aldılar. 1540 Barışı adaya karşı yapılan akınları bir süre durdurdu ise de Selim II zamanında Kıbrıs'ın fethi yüzünden saldırılar yeniden başladı. 1567 Yılında Suda kalesine bir gece akını yapıldı. Hanya kalesi güçlükle kendini kurtarabildi, Cezayir'den gelen bir donanma ise Resmo bölgesini bombaladı. Girit, Trablus, Tunus, Cezayir gibi, Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'daki eyaletlerinin yolu üzerinde olduğundan özel bir önem taşıyordu. Osmanlı devleti Akdeniz'de hâkimiyetini sürdürebilmek için, donanmaya bir üs vazifesi görecek olan Girit'in alınmasına büyük önem verdi.

1644 Yılı temmuz ayında, kızlarağası Sümbül Ağayı Mısır'a götürmekte olan gemi kafilesine, Girit'in kuzeydoğusundaki Kerpe adası yakınında Malta korsanları saldırdı, bu olaya Venedikliler engel olmadılar. Böylece korsanlara sığınak olan ve ulaştırma güvenliğini bozan Girit adasının alınması zorunlu görüldü ve Venedik'e karşı savaş açıldı.

Harekât başkumandanlığına kaptanıderya Yusuf Paşa tayin edildi. Anadolu ve Rumeli'den harekâta katılacak eyalet ve sancak askerlerinin toplanması emredildi. Donanma, büyüklü küçüklü 300'den fazla gemiden kuruluydu. Garp ocakları da (Trablus-Tunus-Cezayir) bu sefere katılacaktı.

Harekât gizli tutulmakla beraber, durumdan kuşkulanan Venedikliler, Girit'e 23 kadırga ile asker ve mühimmat gönderdiler. Girit'deki venedik kuvvetlerinin sayısı kesin olarak belli değildi.

Osmanlı donanması, Malta seferi adı ile, 30 nisan 1645'te İstanbul'dan hareket etti. Çeşme'de toplanan Anadolu, Selânik'te toplanan Rumeli askerlerini alarak, 8 haziran 1645'te Mora yarımadasının Navarin limanına geldi. Burada çıkarma hazırlıkları tamamlanarak, 21 haziranda Girit'e hareket edildi. İlk çıkarma 24 haziran 1645 gecesi Hanya'nın 3-4 mil kuzeyindeki Ayatodori adasına ve Hanya yakınlarına yapıldı. Ayatodori'deki Turiulu kalesi ele geçirildi. 25 Haziranda da buradaki limanı koruyan kale alındı ve Hanya kuşatıldı. Bu arada Cezayir filosu adaya yardımcı kuvvet getirdi. Bir buçuk ay sonra Hanya kalesi teslim oldu. Venedikliler şehri tamamıyle boşalttılar. Osmanlı ordusu da şehri işgal etti. Bu sırada Venediklilere yardıma gelen kuvvetler, Hanya, Osmanlıların eline geçmiş olduğu için karaya çıkamadılar.

Kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyle başkumandan donanmasıyle İstanbul'a döndü. Venedik donanması bir süre sonra Mora kıyılarına saldırınca Budin beylerbeyi Deli Hüseyin Paşa, Girit muhafızlığına tayin edilerek Hanya'ya gönderildi. Bir yıl içinde Kisamo, Apokorono, Resmo v.d. kaleleri alındı. Bu arada Venedikliler Bozcaada'ya asker çıkardılar ve Çanakkale boğazını tehdide başladılar. 1656 Yılına kadar Osmanlı devletinin iç ve dış siyasî durumu sebebiyle, Girit'te büyük çapta harekâta girişilemedi. Bu arada adada ve denizlerde bazı mevziî çatışmalar ve savaşlar olduysa da bunlar sonucu etkilemedi.

Köprülü Mehmed Paşanın sadrazamlığa geçmesinden sonra adanın fethi için çabalar arttırıldı. Çanakkale önündeki adalar alındı. Venedik donanmasının denizlerdeki üstünlüğü kırılmağa başladı. Bu durum karşısında Venedikliler, Avupa devletlerinden yardım beklediklerı için zaman kazanmak amacıyle Osmanlı devleti ile uzlaşma yolları aradılar, fakat bir başarı sağlayamadılar.

Fazıl Ahmed Paşanın sadrazamlığı sırasında hükûmet Anadolu ve Rumeli'de iç ve dış güvenliği sağladıktan sonra yıllarca süren Girit meselesini halletmeğe karar verdi. Bu amaçla Girit başkumandanlığına tayin edilen Fazıl Ahmed Paşa Edirne'den hareket etti (1666). Orduyu hazırlamak için iki ay Mora'da Thebai şehrinde kaldı, sonra Hanya'ya geçti. Bu arada, Venedikliler barış anlaşması için siyasî teşebbüslerde bulundular fakat, olumlu bir sonuç alamadılar.

İki buçuk yıl süren savaşlardan sonra Kandiye kalesi de alındı. Bir antlaşma yapılarak (6 eylül 1669) Girit savaşına son verildi. Bu antlaşma ile, Girit adası Osmanlı devletinin hâkimiyeti altına girdi.

Böylece türk hâkimiyetine geçen Girit, merkezi Kandiye olmak üzere imtiyazlı bir eyalet oldu. Kandiye, Hanya, Resmo sancaklarına ayrıldı. Ancak, Hanya ve Resmo sancakları mutasarrıfları, savaş veya karışıklık zamanlarında bir yönetim altında toplanırdı. 1850'den sonra yönetim merkezi Hanya oldu. Türk idaresi zamanında adanın hıristiyan halkı din ve âyinlerinde tamamen serbest bırakılmışlardı. Adalet işleri için her üç sancakta birer kadı ve kazalarda da birer naip bulunurdu. 1675'te çıkarılan bir ferman gereğince birinci sınıf sayılan emlâk ve araziden önce alınan vergi miktarı 1/5'ten 1/7'ye indirildi. Gümrük resimleri ada halkının lehine olarak değiştirildi. Mora ihtilâlinin başlangıcına kadar geçen süre içinde Girit bir barış dönemi yaşadı. Çar Petro ile başlayan ve gittikçe artan rus tahrikleri, Fransız ihtilâli ile uyandırılan milliyetçilik duyguları Girit'te bazı kımıldanışlara yolaçtı. Osmanlı devlet yönetiminin gittikçe bozulması yüzünden, hıristiyan uyruklar arasında ayrılma isteği başgösterdi. Rumların kurdukları Etniki Eterya cemiyetinin propagandası adanın rum halkını açıkça harekete geçirdi. Tepedelenli Ali Paşa isyanının bastırıldığı sırada, Mora ve adalarda çıkan ayaklanmalar Girit'e de sıçradı. Hanya sancağına bağlı Apokorono ve Isfakya'da isyan çıkaranlar türk köylerine saldırdılar (temmuz 1821). Bunun üzerine Babıâli, adada bozulan düzeni koruma gö-

Foto. MEYDAN

revini Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşaya verdi; durum 1830'da, Yunan krallığının kurulması, fakat buna Girit'in eklenmemesi üzerine yeniden karıştı, ayaklanma oldu. Bu ayaklanmayı Suriye'ye karşılık kendisine Girit valiliği de verilen, Mehmed Ali Paşa bastırdı (1831).

Girit, Mısır yönetiminde bulunduğu sırada Kandiye, Hanya, Resmo ve Isfakya'da müslüman ve hıristiyan üyelerden kurulu birer meclis vardı. Vali ve kaymakamların başkanlığı altında bulunan bu meclisler, din ve mirasla ilgili konular dışında, her türlü davaya bakar, verdikleri kararlar yalnız Kandiye meclisinde gözden geçirilirdi.

Girit, Mısır idaresinden çıktıktan sonra Isfakya ve Hanya sancakları için yeniden üç meclis kuruldu. Bunların kuruluşlarıyla ilgili 18 maddelik bir nizamname kabul olundu. Bu nizamnameye göre, bu meclisler kadılardan, malî memurlar ile gümrük müdürlerinden, her sancağa bağlı kazanın birer müslüman ve hıristiyan üyesinden meydana gelecekti (Kandiye'den 30, Hanya'dan 17, Resmo'dan 12 üye). Adanın yeniden osmanlı idaresine geçmesinden sonra yeni bir isyan çıktıysa da, gönderilen askerî kuvvetler tarafından kolaylıkla bastırıldı (1841). Yediada'nın Yunanlılara verilmesi (1864) üzerine büyük Yunanistan hayaline kapılan rum kışkırtmaları yüzünden geniş çapta bir ayaklanma oldu (1866). Hiç bir şeyden memnun görünmeyen hıristiyan halk aşırı isteklerde bulundu, yerine getirilmesi mümkün olmayınca da kendi kendilerine geçici bir hükûmet kurarak Girit'in Yunanistan'a bağlandığını ilân ettiler. Babıâli, Girit'teki isyanı bastırmak üzere Ömer Paşayı görevlendirdi; Mustafa Nailî Paşayı vali olarak gönderdi. Yunanistan'dan devamlı yardım gören Girit isyanının gittikçe genişlemesi karşısında büyük devletler Osmanlı devletinin içişlerine karışmağa başladılar. Mayıs 1867'de Rusya'nın da onayını alan Fransa, adaya milletlerarası bir soruşturma heyeti gönderilmesini ileri sürdü, buna Babıâli, İngiltere ve Avusturya karşı koydular. Bu yolda müzakereler yapılırken Abdülaziz, sadrazam Ali Paşayı Girit'e gönderdi, adanın hıristiyan halkına birçok haklar tanıyan bir nizamname yayımlattı, genel af ilân ettirdi, Hanya'da topladığı âsilerin temsilcileri başka istekler ileri sürünce, sadrazam bunları da kabul etti (kasım 1868). Birtakım âsilerin direnmevi sürdürmesi, Yunanistan'ın bunları silâhlandırması devam etti. Paris'te toplanan bir konferans sonunda, devletler, Yunanistan'a ağır bir nota verdiler. Girit, Âli Paşanın yayımladığı nizamnameye göre yönetilmeğe başlandı. (Bk. GİRİT NİZAMNAMESİ.) Osmanlı devleti 1877'de Ruslarla savaşa başladığı sırada, Girit hıristiyan halkı bu fırsattan yararlanarak yeniden ayaklandı. Büyük devletler bu defa onların isteklerini benimsediler. Babıâli'den Berlin antlaşmasında, 1868 nizamnamesinin bazı yerlerinin değiştirilmesi istendi. Bunun üzerine Girit'e gönderilen Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile âsiler arasında, konsolosların denetimi altında Hanya'ya yakın Halepa mevkiinde konuşmalar yapılarak bir anlaşma imzalandı (1878). [Bk. HALEPA MİSAKI.] Bunlar 1885'te tekrar Yunanistan ile birleşmeyi istediler. Bunun üzerine, Babıâli, hıristiyan bir vali yerine olağanüstü yetkili kumandan ve vali vekili olarak Şakir Paşayı gönderip isyanı bastırdı; 1889'da yayımlanan bir fermanla, daha önce adaya verilmiş olan imtiyazların bir kısmı kaldırıldı, ancak Halepa anlaşmasının birçok hükümleri yürürlükte kaldı. Daha sonra adaya gönderilen Kara Todori Paşa (1895) ve Turhan Paşa zamanında devam eden huzursuzluklar, müslüman ve hıristiyanlar arasında çarpışmalara (1896) yolaçtı; önce Hanya'da başlayan bu çatışmalar sonra adanın her tarafına yayıldı; tekrar büyük devletlerin işe karıştığı görüldü, İstanbul'da hariciye nazırı Tevfik Paşa ile altı devletin elçileri arasında, Halepa anlaşmasına benzer bir nizamname imzalandı (25 ağustos 1896). Girit ile ilgili siyasî çekişmeler bundan sonra, adanın Yunanistan'a verilmesi yolunda gelişti. Yunan prensi Georgios'u olağanüstü komiser yaptılar. Aralık 1898'de görevine başlayan prens 1900 yılında, o zamana kadar osmanlı hâkimiyetini temsil eden türk bayrağı yerine, Hanya'da hükûmet konağı önüne yunan bayrağını çekti. Prens Georgios 1906 yılında görevinden ayrılınca, bu defa 4 devlet halefinin seçilmesini yunan kralına bıraktılar. 1908'de ise, Girit Millî meclisi, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bırakılması, Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ilân etmesi üzerine, adanın Yunanistan krallığına katılmasını kabul ve ilân etti. Balkan savaşında Osmanlı devleti yenilince Londra (30 mayıs 1913), Bükreş (10 ağustos 1913) antlaşmalarıyla Girit adası kesin olarak Osmanlı devletinden ayrılıp Yunanistan'a bağlandı.

— G. santl. Bk. MİNOS SANATI. (→ Bibliyo.) [ML]

Girit, Londra'da Türkçe olarak yayımlanan gazetelerin üçüncüsü. Zamanımıza hiç bir sayısı ulaşamadı. Kaynaklarda da bu gazetenin adından başka bilgi yoktur. Gazetenin yayıma başlayacağı *Muhbir* gazetesindeki bir ilânından ilk sayısının 15 temmuz 1868'de çıktığı da *Hürriyet* gazetesinin bir haberinden öğrenilmektedir. Gazetenin kaç sayı çıktığı ve çıkaranların kimler olduğu bilinmiyor. (M)

GİRİTÇE i. Girit'te konuşulan eski yunan lehçesi.

— ANSİKL. Bu terim, en ünlüsü Gortyne yasalarını kapsayan sayısız yazıtlar aracılığıyle bilinen dor lehçesini belirtir. Adanın bölgelerine göre çeşitli biçimi olan bu lehçe, Kıta Dorca'sından farklıdır ve alt tabaka dilinin büyük ölçüde etkisinde kaldığı sanılmaktadır. (L)

GİRİT denizi, Ege denizinin güneyinde Girit, Onikiada, Kyklades'lar ve Peloponnesos yarımadasının doğu kıyıları arasında kalan kesime, bazı atlaslarda verilen ad. (M)

GİRİTLİ sıf. ve i. Girit halkından olan (kimse). [M]

GİRİTLİ MUSTAFA NAİLÎ PAŞA. Bk. MUSTAFA NAİLÎ PAŞA *Giritli*.

GİRİTLİ SIRRI PAŞA. Bk. SIRRI PAŞA *Giritli*.

Girit madalyası, Osmanlılar zamanında Girit için Darphane-i Âmire'de bastırılan iki madalya. Birincisi Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanında ve Âli Paşanın sadrazamlığı sırasında Girit'in ıslahında ve isyanının bastırılmasında hizmeti geçen kara ve deniz asker ve subaylarıyle diğer görevlilere verilmek üzere 50 000 adet çıkarıldı. Gümüşten yapılan bu madalya 36 mm çapında ve 23,90 gr ağırlığındadır. Yazılarını Nazif, tuğrasını Hüsrev Efendi, resim ve nakışlarını da Robrenson yapmıştır. Madalyanın ön yüzünde büyük bir hilâl içinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası; arka yüzünde ise, yukarıda «Girid» yazısı, ortada adanın tasviri ve altında ise özel bir bölüm içinde 1285 tarihi yer almaktadır. İkinci madalya Abdülhamid II (1876-1909) zamanında Girit'te patlak veren ihtilâlin bastırılmasında büyük çaba gösteren asker, subay ve diğer görevlilere dağıtılmak üzere altın ve gümüşten yapıldı. Madalya 7,38 gr ağırlığında ve 23 mm çapındaydı; beratla veriliyordu; ön yüzünde defne dalı içinde Abdülhamid II'nin «elgazi» tuğrası ve bunun altında 1308 tarihi, arka yüzünde de madalyanın basılış sebebini belirten yazı bulunuyordu. Madalyanın hakkâk ve ressamı Abdülfettah Efendidir. (M)

Girit meselesi, Osmanlılar devrinde Girit adası halkının önce bağımsızlık, sonra Yunanistan'a katılma amacıyle ayaklanması, bu yüzden doğan olaylara verilen ad.

Girit'in rum asıllı halkı ilk olarak 1821'de osmanlı yönetimine başkaldırdı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi.

Yunanistan'ın Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız bir krallık oluşundan sonra Girit'te ikinci bir ayaklanma oldu (1830), Mehmed Ali Paşa bunu da bastırdı (1831). Ancak, adadaki milliyetçilik akımının gelişmesi ve Yunanistan'ın giriştiği yoğun propaganda sebebiyle Girit'te huzur bir türlü sağlanamadı. 1840 Londra antlaşmasından sonra burasının yönetimi Mısır valisi Mehmed Ali Paşadan alındı. Yunan mültecileri tarafından çıkartılan bir isyan da Mustafa Nailî Paşa tarafından kolaylıkla bastırıldı (1841).

En önemli ayaklanma 1866'da oldu. Âsiler, Yunanistan'a katıldıklarını ilân ettiler. Osmanlılar bunu kabul etmediler. Sadrazam Âli Paşa işe elkoydu. Sonunda üye çoğunluğunu rumların teşkil ettiği bir meclisin kurulmasıyle ayaklanma bastırıldı. Daha sonra adanın rum halkı çeşitli haklar istemeğe başladı. 1877-1878'de yapılan antlaşmalarla ada valisinin rum, yardımcısının türk olması, 80 üyelik meclise 50 rum üyenin seçilmesi, resmî işlem ve yazışmaların hepsinde Rumcanın kullanılması kabul edildi.

Girit meselesi 1897'de yeniden alevlendi. Yunan hükûmeti ve Etniki* Eterya cemiyetinin açık ve gizli kışkırtmaları sonucunda adada geniş bir çete faaliyeti başladı. Bu arada Yunanlılar Girit'e 1 500 kişilik bir askerî kuvvet çıkardılar. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın desteğini kazanmak için her türlü yola başvurdular. Ancak Osmanlı hükûmetinin iç işlerine yabancıları karıştırmamak konusundaki kararlı tutumu karşısında batılı devletler, Yunanlıların adadan kuvvetlerini çekmesi için donanmalarıyle Girit'i abluka altına aldılar. Yunan hükûmeti bu ablukaya da aldırmayınca Ethem Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu Makedonya, Alasonya üzerinden saldırıya geçerek Dömeke meydan savaşında yunan ordusunu yenilgiye uğrattı, Atina'ya doğru ilerlemeğe başladı. Ancak, batılı devletlerin işe karışmaları sonucu bu harekât durduruldu. Girit'te Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın himayesinde bir yönetim kurularak Yunan kralının oğlu Georgios, komiser olarak tayin edildi. İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra (1908) Girit meclisi Yunanistan'a katıldığını resmen ilân etti. 26 Temmuz 1909'da rumlar Hanya kalesine yunan bayrağını çektiler. 1911'de 25 Girit rum mebusu Yunan parlamentosu toplantılarına katılmak amacıyle Pire'ye doğru yola çıktılar, fakat ingiliz donanmasına bağlı savaş gemileri bunu önleyerek giritli mebusları tevkif etti. Balkan savaşından sonra Londra ve Bükreş antlaşmalarıyle Girit'in Yunanistan'a ilhakı Osmanlı devleti tarafından resmen kabul edildi, böylece Girit meselesi kapandı. (M)

Girit nizamnamesi, sadrazam Mehmed Emin Ali Paşanın Girit adasının idaresinde, hıristiyan âsilerin ileri sürdükleri istekleri de gözönüne alarak, yaptığı reformları kapsayan 1868 tarihli nizamname (tam adı: *Devlet-i Aliye Yezid Ceziresinin* 1868 *senesi Nizamname-i Dahilîsi*). Buna göre Girit, Hanya, Isfakya, Resmo, Kandiye ve Laşit adlarında beş sancağa, her sancak da kazalara ve nahiyelere bölünmüştü. Isfakya ve Laşit sancaklarının mutasarrıfları hıristiyan, Resmo ve Kandiye mutasarrıfları müslüman, kaza kaymakamları da halkın çoğunluğunun mensup olduğu dine göre tayin edilecek, müslüman olan mutasarrıf ve kaymakamların hıristiyan, hıristiyan olanların ise müslüman birer muavinleri olacaktı. Ayrıca bunların yanında halkın seçtiği idare meclislerinde üçü müslüman ve üçü hıristiyan olmak üzere altı kişi bulundurulacaktı. Hanya sancağının mutasarrıflığını da yapacak olan ada valisinin yanında beş sancağın her birinden seçilmiş biri müslüman diğeri hıristiyan ikişer üyeden meydana gelen on kişilik vilâyet idare meclisi bulunacak ve bunlar memleket ihtiyaçlarını müzakere ederek gereken kanun ve nizamları tertip etme yetkisine sahip olacaklardı. Daha başka bazı teferruat da bu nizamnamede yer almıştı. (M)

Girit savaşı (1941). İtalya'nın Yunanistan'a saldırışından sonra (bk. BALKAN SEFERLERİ ve DÜNYA SAVAŞI [*İkinci*]), İngilizler Girit'e asker çıkardılar. Fakat Almanlar, Yunanistan'da kazandıkları zaferden sonra adayı ele geçirmeğe karar verdiler. Richthofen hava kuvvetlerinin 12-19 mayıs 1941 tarihleri arasında adanın stratejik noktalarını bombalamasından sonra, Student yönetimindeki birliklerin 700 taşıt uçağı ve 750 planörle havadan indirilmesiyle harekât başladı. 20 Mayısta 4 500 paraşütçü, 30 000 kişinin savunduğu Girit'e indi ve süresiz gelen takviye kuvvetleri sayesinde, on gün süren savaşlardan sonra adaya hâkim oldu. Şiddetli bir direnişten sonra İngilizler, 28 mayıs ile 1 haziran arasında, pek ağır kayıplara uğrayan (4 kruvazör ve 6 destroyer) amiral Gunningham kumandasındaki donanmanın himayesinde adayı boşaltmak zorunda kaldılar. Bu muharebe, savaş sırasında alman ordusu tarafından havadan kuvvet indirme suretiyle girişilen geniş çaplı ilk ve son harekettir. Girit Alman garnizonu 9 mayıs 1944'te teslim oldu. (L)

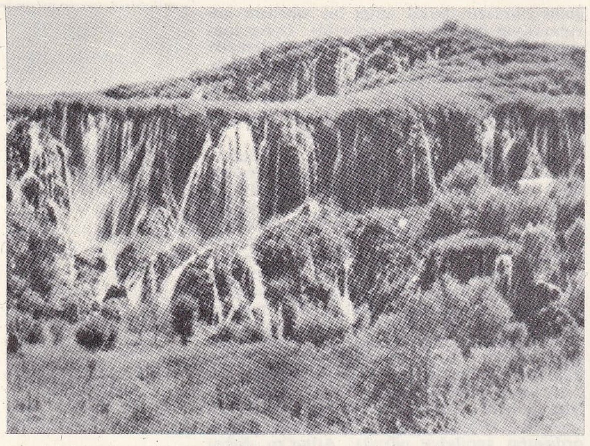

Girlevik şelâlesi

Girit savaşları, Osmanlıların Akdeniz'de güvenliklerini sağlamak amacıyle Girit adasını ele geçirmek için Venedik ve müttefikleriyle yaptıkları 25 yıl süren savaşlara verilen ad. (Bk. GİRİT [*Tarih* bölümü].) [M]

GİRİVA i. Bk. GRİVA.

GİRÎVE i. (fars. *girîve*). *Esk.* Çıkmaz yol. || Çok dolaşık yol. || Zor geçit, yar. || Güç, içinden çıkılmaz durum: *Bütün milletin, hepimizin nasıl bir girîve-i felâket içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek...* (Atatürk). || *Girîveye düşmek,* güç durumda kalmak. (M)

GİRÎZ veya **GÜRİZ** i. (fars. *gürihten,* kaçmak'tan *giriz* veya *güriz*). *Esk.* Kaçış, kaçma: *Ben ise derd ile kaldım arada zâr ü zebûn / Ne sabr u takata fırsat ne hod girize mecal* (Nedim). || *Girîz-pâ,* bir yerde durmayan, çok kaçan.

— Klas. dil. *-girîz* şekli de «kaçan» anlamıyle kelimelerin sonlarına eklenerek bileşik sıfat meydana getirir: *Merdüm-girîz,* insanlardan kaçan (çekinen); *zen-girîz,* kadınlardan kaçan (çekinen).

— Temş. Ortaoyununda, «oyun» yerine kullanılır.

◆ **Girîzân** veya **girîzende** sıf. *Esk.* Kaçan: *Girîzândır huzur u hâb cism-i nâtüvânımdan / Usandırdı beni telhî-yi hicrin tatlı canımdan* (Ziya Paşa). [M]

Paul GİROD

GİRİZGÂH blş. i. (fars. *giriz,* kaçış ve *-gāh,* yer'den *giriz-gāh*). *Esk.* Kaçacak yer, kaçış kapısı. || Söze, lafa giriş: *Bu mukaddeme ile burada bir girîzgâh-ı âli yaparak asıl bu keşmekeş-i azîmdeki nâçiz hareketime nakl-i kelâm ile izah-ı hakikat etmek isterim* (Atatürk).

— Ed. *Esk.* Kasidenin «nesib» bölümünden sonra gelerek, gerçek amaca geçişi gösteren bölüm.

— ANSİKL. Ed. *Esk.* Eski şiir geleneğine göre, *girizgâh,* «nesib» ile kasidenin yazılış amacını gösteren övgü bölümü arasında en uygun bağlantıyı kuran, ustaca düzenlenmesi gereken geçiş beyitleridir.

Kasidede başlangıç bölümünün genellikle tasvir edici nitelikte olmasına karşılık, girizgâh, şiirin havası içinde konu değiştirmeyi gerektirecek sebebi bularak ikinci bölüme geçmeyi sağlar. Nef'i, «Bahariye kasidesi»nde:

Bir câm sun Allah için, bir kâse de ol mâh için
Tâ medh-i şâhenşâh içün alam elo levhü kalem

GİRODET-TRİOSON
«Endymion'un Uykusu»
Louvre müzesi, Paris

diyerek hem gerçek amacının ne olduğunu, hem de temel konuya geçmenin sırası geldiğini bildirir. (M)

GİRL [görl] («kız» anlamında ing. k.). Müzikhol temsillerinde, revülerde, modern operetlerde yer alan topluluklar içinde dans eden kız. (L)

GİRLEANU (Emil), rumen yazarı (İaşi [Yaş] 1878-Craiova 1914). 1909'da Rumen Yazarları derneğini kurduktan sonra, Craiova Devlet tiyatrosunun başına getirildi (1911). *Samanatorizm* adlı edebiyat akımının öncülerinden olan Girleanu, eserlerinde köy hayatını işler. Uzun hikâye derlemelerinin başlıcaları şunlardır: *Batranii* (İhtiyarlar) [1905]; *Cea Dintâi Durere* (İlk Acı) [1907]; *İntr'o Noapte de Mai* (Bir Mayıs Gecesi) [1908]; *Nucul Lui Odobac* (Odabac'taki Ceviz Ağacı) [1909]; bu son derlemenin ilk hikâyesi yazarın şaheseri sayılır. 1910'da *Din Lumea Celor Ce Nu Cuvânta* (Konuşmayanların Dünyası) adlı eserini yayımlayarak hayvanları tasvir etmekte, ince bir duygululukla keskin bir gerçekçiliği yan yana yürüten bir usta olduğunu gösterdi. (L)

Girlevik hidroelektrik santralı, Kuzeydoğu Anadolu'da, Erzincan'ın 33 km güneydoğusunda, Kalecik köyü yakınındaki kaynak suyu üzerine kurulmuş hidroelektrik santralı (işletmeye açılışı, 1954). 2 km'lik bir isale kanalında toplanan saniyede 4 m^3 debili suyun 165 m'den düşürülmesi suretiyle çalışan ve 16 000 m^3'lük iki biriktirme havuzuyle takviyeli santral, 1 470 BG'de iki Francis tipi yatay türbinin harekete getirdiği 1 250 KW jeneratörleri işletir. Santralın gücü 1965'te yapılan eklemelerle 3 750 KW'a çıkarıldı.

Girlevik hidroelektrik santralı Erzincan'ın, buradaki iplik fabrikasının, demiryolları tesislerinin, şeker fabrikasının, enerji hattı güzergâhındaki iki nahiye ve on bir köyün, Pülümür ilçesinin, Üzümlü nahiyesi ile bu yöne uzanan enerji hattı güzergâhındaki on köyün elektrik ihtiyacını karşılar.

Devlet Su İşleri Genel müdürlüğünce yaptırılan ve on dört yıl işletilen santral sonradan Etibank Genel müdürlüğüne devredildi (1 ocak 1968). [M]

GİRME i. (*girmek*'ten *gir-me*). Girmek eylemi.

— Ask. Kesin sonuçlu muharebe biçimi. || Düşmanın savunma mevziine karşı girişilen saldırıda ele geçirilmesi gereken ilk hedefi yarma. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Girme deneyi,* bir bitüm veya yağın sertliğinin belirlenmesi. (Bu deney, 25°C'taki örneğe, üzerine 100 gramlık bir kuvvet uygulanan 1 mm çapındaki bir iğnenin 5 saniyelik bir süre içinde ne kadar girdiğini, milimetrenin onda biri cinsinden ölçerek yapılır.)

— ANSİKL. Ask. Son zamanlara kadar bir savaş taktiği olarak kullanılan *girme*'nin gerçek amacı düşmanın ilk savaş hattını dağıtmaktı. Bu yüzden, ilk saftaki düşman hedeflerini parçalamak için saldırıya geçme görevi hücum birliklerine verilirdi. Bu hedeflere *yakın taarruz hedefleri* denirdi. Bugün, savaş düzenlerinin değişmesi yüzünden girme usulü pek uygulanmıyor. Girme yerine daha çok, düşman ileri mevzilerini parçalama hareketi yapılıyor. Düşmanın hem ileri, hem de savunma mevzilerini etkisiz duruma getirmek, topçu birliklerini çekilmek zorunda bırakmak için başka savaş taktikleri kullanılıyor. Böylece girme yeri, düşman mevzilerini parçalamak anlamında yarma yeri oluyor. Zırhlı ve motorlu birlikler açılan gedikten içeri girerek düşman birliklerini dağıtabiliyor. Bugün, düşman mevziine karşı yapılan başarılı bir saldırı sonunda girme yerine, bu mevziin bir kesimin «çökertme» deyimi geçerlik kazandı. (M)

GİRMEK geçz. f. (esk. türk. *kirmek*'ten). Dışarıdan içeriye doğru geçmek: *Elinde bir lâmba ile yavaş yavaş yürüyüp silâhların bulunduğu odaya girdi* (H. R. Gürpınar). *Kahvenin kapısı tekrar aralandı ve içeri Şakir girdi* (Sabahattin Ali). || Sığmak: *Kitap çantaya girdi.* || Bir mesleğe dahil olmak: *İyileştikten sonra tekrar orduya girmiş* (A. H. Tanpınar). || Bir kuruma kabul edilmek: *Dil Kurumuna girmek.* || Katılmak, yer almak: *Güzelsin ya, ne olursan ol! Girdin hikâyeme* (C.S. Tarancı). *O kadar tek ki, o olmasa, dâhî kelimesi belki de Türk diline girmeyecekti* (Y. Z. Ortaç). || Dalmak, inmek: *Bu konunun ayrıntılarına girmeyeceğim.* || Erişmek, ulaşmak: *Sinema elli yaşına girmiş* (N. Ataç). || Başlamak: *Gazel biter bitmez yeni bir şarkıya girdiler* (Ahmed Rasim). || [Manevî şeyler için] Derinliğine nüfuz etmek, iyice bilmek: *Kaç defalar mahremiyetine girdiği bir kadının iffetinin methedilişini başka türlü dinleyebilmesi nasıl kabil olur?* (H. R. Gürpınar). *Gönüllerine giremezsek yanlarına da oturamaz değiliz ya!* (B. Felek). || Bir şeyin yapımında, bileşiminde yer almak. || Yapmak: *Onunla hiç anlayamıyacağı, âdeta felsefî münakaşalara girivermeyi tabiî bulmuştu* (H. E. Adıvar). || Dönüşmek, benzemek: *Onu kaybetmek korkusu içinde başka bir şekle girdi* (A. H. Tanpınar).

— ÇEŞ. DEY. *Araya girmek.* Bk. ARA. || *Gözüne girmek.* Bk. GÖZ. || *Gözüne uyku girmemek.* Bk. GÖZ. || *Günahına girmek,* haksız yere şüphelenmek, arkasından kötü kötü konuşmak: *Görür de halini insan, fakat, bu derbederin / Nasıl günahına girmez tevekkülün, kaderin* (M. Â. Ersoy). || *Kanına girmek,* kötü yola sokmak, baştan çıkarmak. || *Yerin dibine girmek,* çok utanmak.

— Telekom. *Bir tele girmek,* kontrol edilmesi gereken bir telgraf telini kesip, kesilen iki uç arasına bir ölçü âleti yerleştirmek. || *Bir telefon devresine girmek,* devreye paralel bağlanmak için, dinleme anahtarını aşağıya indirmek. (Böylece telefon operatörü, hattın kullanılıp kullanılmadığını, iki abonenin rahatça konuşup konuşamadığını denetleyebilir.)

◆ **Girdirmek** ettrg. f. Girmesine yolaçmak, sokmak.

◆ **Girilmek** geçz. f. Girmek işine konu olmak: *Yağmur başlayınca bir kapı aralığına girildi.* (ML)

GİRMELİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Mardin ili, Nusaybin ilçesi) bucak; 11 791 nüf. 27 köy. — *Bucak merkezi,* 750 nüf. Nusaybin'in 25 km doğusunda; yüks. 530 m. (M)

GİRMELİK i. (*girme*'den *girme-lik*). *Halk dili.* Giriş parası. *Esk.* Duhuliye. (M)

GİRNE, yun. **Kyreneia,** lat. **Cerines,** Kıbrıs adasında bir liman ve kasaba; 3 700 nüf. Lefkoşe'nin kuzeyindedir. Ortaçağda yapılan kalesi bugüne kadar kalabildi. Yakınlarında gotik tarzı Belapais manastırı, batısında St. Hilarion kalesi vardır. Buradaki Cafer Paşa camii eski türk eserlerinden biridir. Yazıcızade mescidi de önemli bir türk eseridir. Kalenin girişinde Cezayirli Sadık Paşanın mezarı, doğusunda ise, halife Ömer ziyaretgâhı vardır. Bazı söylentilere göre halife Ömer buraya yaptığı akında şehit oldu ve altı arkadaşı ile beraber bir mağaraya gömüldü. Kıbrıs Türkler tarafından alınınca türbesi yapıldı. (M)

GİROD (Paul), İsviçre asıllı fransız mühendisi ve sanayicisi (Fribourg, İsviçre 1878-Cannes 1951). Elektrometalürjinin yaratıcılarından biri sayılır. Demir bileşimleri imalâtında uzmanlaştıktan sonra, 1901'de çelik üretimi için kullanılan ilk ocağını inşa etti. Bu ocağın üstünlüğü, akımı madenî banyodan geçirmesiydi. 1908'de, Ugine'de Paul Girod Elektrikli dökümhanesi ve Çelik Fabrikası şirketini kurdu; bir zamanlar dünyanın en önemli elektrik çelikhanesi olan bu tesis, şimdi de Ugine elektrokimya, Elektrometalürji ve Çelik Fabrikaları kumpanyasının başlıca koludur. Birinci Dünya savaşında Fransa'nın özel çelik ihtiyacının yüzde 55'ini bu fabrika karşıladı. 1937'de çelik tasfiyesinde, maden potaya akarken uygulanan anî fosfor giderme usulünü buldu. (L)

GİRODET-TRİOSON (Anne Louis GİRODET DE ROUCY, — denir), fransız ressamı (Montargis 1767-Paris 1824). Trioson, babalığının adıydı. 1789'da Roma ödülünü kazandı. İtalya'da beş yıl kaldı. 1792 Yılı salonunda sergilediği *Endymion'un Uykusu* adlı kompozisyonunu (Louvre) Prud'hon çok beğendi; öğretmeni olan Louis David ise *Tufan Sahnesi*'ne (Louvre) hayran kalmış fakat, *Ossian* adlı tablosundan hoşlanma-

Foto. X (LAROUSSE)

mıştı. Girodet-Trioson'un üslûbu romantizmi, hattâ gerçeküstücülüğü müjdeler. En ünlü tablosu olan *Atala* Mezarda* (Louvre) adlı kompozisyonunun konusunu bir portresini de yaptığı Chateaubriand'dan aldı. Gérard ile birlikte, Malmaison şatosunun süslemesinde çalıştı. Versailles müzesinde Girodet-Trioson'dan *Kahire'de İsyan* ile *Viyana Şehrinin Anahtarlarını Alırken* adlı tabloları vardır. 1815'te Güzel Sanatlar akademisine üye seçildikten sonra, daha çok portreyle uğraştı ve *La Peinture* (Resim) adlı öğretici bir şiir yazdı. (L)

Girolamo, *Commedia* dell'arte* kişilerinden biri. Daha sonraları *Gianduja** adını aldı. (L)

GİROLAMO da Carpi (Girolamo DE' SELLARİ, — denir), italyan mimar ve ressamı (Ferrara 1501-ay.y. 1556). Ferrara'lı İppolito'nun mimarıydı; Napoli'de Montecavallo bahçeleri onun eserleridir. Paulus III devrinde papalık sarayları başmimarlığını yaptı. (L)

GİROLAMO da Cremona, Padova asıllı italyan minyatürcüsü (1467'den 1483'e kadar eser verdi). Mantegna ile Verona'lı Liberale tarafından yetiştirildi. Sonuncusu ile Siena katedralindeki Piccolomini kitaplığında çalıştı. Bir *Dua Kitabı*'nı süsledi (1474, Floransa müzesi). [L]

GİROLAMO dai Libri, italyan ressam ve minyatürcüsü (Verona 1474-öl. 1555). Francesco dai Libri'nin oğlu ve öğrencisi. Minyatürü bırakarak resim yapmağa başladı. Gülümser ve zarif *Meryem* tabloları yaptı. Meryem'in arkasındaki limon ağacı ve tahtın ayak kısmında görülen üç melek motifine, tablolarında sık rastlanır (msl. New York, Metropolitan museum; Londra, National gallery; Verona, San Paolo in Campo Marzio müzelerindeki eserleri). Girolamo'nun son resimlerinde Bartolomeo Montagna'dan motifler ve Luini'den çizgiler belirir. Minyatür eserleri arasında santa Maria in Organo'daki (Verona Sanat müzesi) Kutsal Kitap'ın minyatürleri, *İsa*'nın *Kudüs'e Girişi, Yortu* sayılabilir. (L)

GİROLAMO di Giovanni da Camerino, italyan ressamı (hayatının yalnız 1449-1473 yılları arasındaki kesimi bilinir). Resme, Camerino'daki *Azizler ve Bağış Vericileri Arasında Meryem* freskiyle (Santissima Annunziata kilisesi) başladı. Bu eserin üslûbuyle Giovanni Boccati'nin üslûbu arasında benzerlik görülür. 1450'ye doğru Padova'ya gitti, Vivarini ile tanıştı ve Mantegna'nın Ovetari Agli Eremitani kilisesindeki fresklerini inceledi. 1463'te bir *Meryem* tablosu ve 1473'te de Macerata yakınındaki Monte San Martino kilisesinin poliptiğini yaptı; bu eserlerde görülen Padova üslûbu izleri, Domenico Veneziano ve Piero della Francesca'nın etkisiyle oluşan, sanatçının gerçekte bağlı olduğu Toscano zevkiyle kaynaşır. Girolamo'nun Marche'deki eserlerinde de benzer motifler vardır (Sarrano'da [Macerata] Santa Maria di Piazza kilisesindeki *Çarmıh* ve *Müjde* ile Milano'da Brera müzesi poliptiği). [L]

GİRON, Kuzey Ekvador'da (Azuay ili) kasaba. Yukarı And yolunun batısında, Cuenca'nın 50 km güneybatısında; 1 623 nüf. 1829'da Peru ile Kolombiya arasında Giron'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma, Tarqui'de yenilgiye uğrayan Peru cumhurbaşkanı La Mar'ın iadesini ve iki ülke arasındaki barışı sağladı. (L)

GİRON (PLAYA), Cochinos körfezinde kumsal, Küba'nın güney kıyısında. (L)

GİRONDE, Güneybatı Fransa'da (Akitanya havzası) idare bölgesi; 10 726 km² (Fransa'nın en geniş idare bölgesi); 935 450 nüf. Merkezi, *Bordeaux.* 5 İdare çevresi vardır: *Bordeaux; Blayé Langon; Lesparru - Médoc; Libourne.* İdare bölgesinin güneybatı kısmı kumlarla kaplı, az yağışlı geniş bir vâdi olan Landes'e doğru uzanır. XIX. yy.da girişilen büyük sulama ve ağaçlandırma çalışmalarıyle bölge kereste ve reçine üretilen bir orman haline geldiyse de, İkinci Dünya savaşından sonra büyük yangınlar yüzünden mahvoldu. Arcachon kesiminde, istiridyecilik ve turizm gelişmiştir. Toprakların geri kalan kısmı, Fransa'nın en eski ve en ünlü üzüm bağlarını kapsayan *Bordelais* dağlık bölgesine bağlıdır. Bordeaux vâdisinde, Gironde'un sol kıyısnda bulunan Médoc'da şarap üretilir. Şehrin dağlık kesimi Graves'da kırmızı, beyaz ve özellikle likörlü şaraplar yapılır. Karşıda, sağ kıyıda *Premières Côtes* bağları uzanır. Entre-Deux-Mers bölgesinden Garonne ile ayrılan Dordogne vâdisinde de Libourne (Pomerol, Fronsac) ve Saint-Emilion yakınlarında bağlar vardır. Bölgedeki son bağlar Garonne'un sağ kıyısında, Bourg ve Blaye bölgelerindedir. Sanayi genellikle Bordeaux'da toplanmıştır (makine, uçak ve gemi yapımı; kimya, dokuma ve kereste sanayii; petrol rafinerileri v.b.). [L]

GİRONDE'LULAR. Bk. JİRONDEN'LER.

GİRONDO (Oliverio), arjantinli şair (Buenos Aires, 1891-1967). *Martin Fierro* dergisinin dördüncü sayısında yayımlanan (1924) ilk manifestonun yazarıdır. Bu manifesto, Avrupa öncü şiirinin kurallarını savunmaktan çok, bağımsız bir latin amerikan kültürünün gelişmesinden yanaydı. Şiirlerinde, bir yandan Apollinaire, Paul Morand ve Max Jacob'un etkileri, öte yandan, akademik lirizme karşı yenicilerin tepki unsuru olarak kullandıkları Quevedo barok üslûbu görülür. Eserleri: *Veinte Poemas Para Ser Leidos en el Tranvia* (Tramvayda Okutmak İçin 20 Şiir) [1922]; *Calcomanias* (Çıkartma Resim) [1925]; *Persuasian de los Dias* (Günlerin Getirdiği) [1942]; *Campo Nuestro* (Bizim Toprak) [1946]. Martin Fiero'culardan çoğu gibi, başlangıçtaki aşırılıktan o da kendini kurtardı, 1954'te yayımladığı *La Masmedula* ile (1954) gençliğindeki şiir havasına döndü. (L)

GİRONELLA (José Maria), ispanyol yazarı (Darnius, Gerona 1917). İç savaş yıllarını konu olarak işleyen romanlarında yeni nesillerin kaygılarını ve perişanlığını anlattı: *Los Cipreses Creen en Dios* (Selviler Tanrıya İnanır) [1953]; *Todos Somos Fugitivos* (Hepimiz Kaçağız) [1961]; *Un Millon de Muertos* (Bir Milyon Ölü) [1961]. (L)

GİROTTE gölü, Fransa'da Kuzey Alplerde (Haute Savoie) göl, Mont Blanc'ın güneybatısında, Beaufortin'de. Yüksl. 1 720 m. 25 Milyon metre küp su kapsayan Girotte gölü, Belleville ile Venthon arasındaki yedi hidroelektrik tesisi besleyecek şekilde düzenlenmiştir. (L)

GİROUD DE VİLLETTE (André), fransız sanayici ve fizikçisi (Clamecy 1752-Paris 1787). Eski bir belediye memurunun ve kral sarrafının oğluydu. Önce fizik ve kimya öğrenimi gördü, sonra boyalı kâğıt imalâtçısı olan M.de Réveillon'un yanında sanayi alanına girdi. İnsanları da taşıyan bir mongolfiye balonunun ilk havalanışında dostu Rozier ile beraberdi. Deney 19 ekim 1783'te Faubourg Saint-Antoine'da, Réveillon Boyalı Kâğıt imalâthanesinin bahçesinde yapıldı. 400 Ayak (yüz metreden fazla) kadar yükselen ve bu yükseklikte iplerle tutulan mongolfiye balonu kâğıttan yapılmıştı. Kamıştan daire biçiminde bir teknesi vardı; balonun havada durmasını sağlayan sıcak havayı üretmek için durmadan saman yakılıyordu. (L)

GİROU DE BUZAREİNGUES (Louis François Charles), fransız tarım ve fizyoloji uzmanı (Saint-Geniez--d'Olt, Rouergur 1773-Buseins, Rouergue 1856). Yünlerin inceliğini ölçmeğe yarayan bir âlet icat etti. Başlıca eserleri: *Essai Sur Les Mérinos* (Merinoslar Üzerine Deneme) [1849]; *Précis de Morale* (Ahlâk Üzerine) [1852] v.b. (L)

GİRÜDAR blş. i. (fars. *gîr ü dār,* kap ve tut!). *Esk.* Kavga, savaş, mücadele: *Bu gîrüdar-ı maişetten el çeker, ararız / Seninle sine-i uzlette gizli bir me'men* (M. Â. Ersoy). *Bir arsa-yı gîrüdâra düştüm / Hiç mislini görmemiştir âdem* (Namık Kemal). [M]

GİRVAN, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'nın güneybatısından (Ayrshire), Clyde körfezi kıyısında; 6 000 nüf. Balıkçılık limanı ve turizm merkezi. (L)

GİRY (Jean-Marie Joseph Arthur), fransız bilim adamı (Trévoux 1848-Paris 1899). Arşivci ve eski yazılar uzmanı olarak 1855'te, Mas-Latrie'nin yerine Chartes okulu diplomasi kürsüsüne getirildi. 1881-1885 Arası Sorbonne'da tarihe yardımcı bilimler üzerine konferanslar vermekle görevlendirildi. *Collection de Textes pour Servir à l'Etude et l'Enseignement de l'Histoire*'ın (Tarih Öğrenimi ve Öğretim İçin Metinler Derlemesi) yöneticilerinden biriydi. Ortaçağda belediye kuruluşları üstüne önemli eserler (*Documents sur les Relations de la Royauté avec les Villes de France de* 1180 *à* 1314 (1180-1314 Arasında Krallığın Fransa Şehirleriyle İlişkileri Üzerine Belgeler) [1885] ve bir *Manuel de Diplomatique* (Diplomasi Elkitabı) [1894] yazdı. (L)

GİRYÂN sıf. (fars. *giristen,* ağlamak'tan *giryân*). *Esk.* Ağlayan: *Bir kadın elimden tutmuş; giryân bir sesle tavsiye ediyor* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Giryân olmak,* ağlamak. ‖ *Çeşme-i giryân,* ağlayan göz.

◆ **Giryânî** i. *Esk.* Ağlayıcılık. (M)

GİRYE i. (fars. *giristen,* ağlamak'tan *girye*). *Esk.* Ağlama, ağlayış: *Zehirli bir düğüm olmuş dudaklarında keder / Çözülmüyor, onu ancak çözerse girye çözer* (M. Â. Ersoy). ‖ Gözyaşı: *Sonra minimini parmağını uzatarak ve babasının gözlerinden akan bir katre muhteriz giryeyi silerek ilâve etmişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Aldanma, ben ağlamam desem de: / Karşımda hayâl-i rûh enîsin / Kirpiklerin ucunda girye* (Tevfik Fikret). ‖ *Giryebâr,* ağlayan. ‖ *Girye-dâr,* ağlamış olan. ‖ *Girye-engiz,* ağlamağa sebep olan. ‖ *Giryefeşân,* gözyaşı döken: *Sen ağla, ben de bütün süzişimle girye-feşân* (Tevfik Fikret). ‖ *Girye-fezâ,* çok ağlatan. ‖ *Girye-hîz,* ağlamağa yolaçan, ağlatan: *Ey çeşm-i girye-hîz, eserin yok mudur senin / Ateş içindeyim haberin yok mudur senin* (Koca Ragıb Paşa). ‖ *Girye-künân,* ağlayarak. ‖ *Girye-meşhûn,* gözyaşı ile dolu olan. ‖ *Girye-nâk,* ağlayan. ‖ *Girye-nikâb,* gözyaşıyle örtülü. ‖ *Giryenümâ,* ağlar yüzlü. ‖ *Girye-nümûd,* ağlamışa benzeyen. ‖ *Girye-pâş,* göz yaşı döken. ‖ *Girye-pervend,* ağlatıcı. ‖ *Girye-rîz,* göz yaşı döken. ‖ *Girye-zâr,* ağlanan yer.

◆ **Giryende** sıf. *Esk.* Ağlayan, ağlayıcı: *Bir nağme-i giryende-i sevdâ / Her neş'eli, her nazlı kitabın* (Tevfik Fikret). [M]

GİSBORNE, Yeni Zelanda'da şehir, Kuzey adasının doğu kıyısında (Hawke's Bay ili), Napier'in kuzeydoğusunda; 25 100 nüf. Liman ve turistik merkez. (L)

GİSCARD D'ESTAİNG (Valéry), fransız siyaset adamı (Koblenz 1926). 1954'te maliye müfettişi oldu. Siyasete atıldı. 1956'da Puy-de-Dôme milletvekili, 1959'da Maliye bakanlığı müsteşarı, 1962'de Maliye ve İktisat bakanı oldu. Kendi adıyle anılan bir plana göre fiyat artışını durdurdu, ücretleri sınırladı, yatırımlara hız vererek enflasyon tehlikesini önledi. Muhalefette, C.N.İ.'den (*Centre National des Indépendants et Paysans* [Bağımsızlar ve Köylüler Millî Merkezi]) ayrılarak De Gaulle'cülerle işbirliği yapan *Républicains Indépendants* (Bağımsız Cumhuriyetçiler) topluluğunun başına geçti. Ocak 1966'da Maliye bakanlığın-

GİROLAMO dai Libri
«Meryem ve Azizler»
San Paolo di Campo
Marzio kilisesi,
Verona

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano

dan ayrıldı ve Bağımsız Cumhuriyetçiler'in tezlerini geliştirmeğe çalıştı. Bu siyasî topluluk, 1967 martında yapılan seçimlerden önce Mecliste 35 sandalyeye sahipti, böylece De Gaulle'cü çoğunluğun önemli bir kısmını meydana getiriyordu. Bağımsız Cumhuriyetçiler Millî Federasyonu adlı bir siyasî parti haline gelen D'Estaing taraftarları (mayıs 1966) seçimlerde De Gaulle'ü ancak şartlı olarak destekleyebileceklerini açıkladılar. Seçimler onlara 42 milletvekilliği kazandırdı. 22 Haziran 1969'da Chaban Delmas kabinesinde maliye bakanı olan D'Estaing, 1969 yazında yapılan devalüasyondan sonra, alınacak tedbirleri ortaya koydu: sanayinin yükü azaltılacak, özel harcamaların yeni alanlara kayması sağlanacak, ihracata önem verilecek ve devalüasyonla doğacak zorluklar yurttaşlar arasında eşit olarak paylaştırılacaktı; bu tedbirlere ek olarak bazı dondurulmuş fiyatlar serbest bırakıldı, devlet harcamaları kısıldı, yeni vergiler kondu. (L)

GİSCHİA (Léon), fransız ressamı (Dax 1903). Othon Friesz ile Fernand Léger'nin öğrencisiydi (1923-1927). Fransız primitiflerini inceledi, geometrik düzende kurulmuş düzenlemeleri için roman estetiğinden yararlandı. Ayrıca tiyatro dekor ve elbiseleri yaptı. Eserleri Paris, Art Moderne müzesindedir (*Japon Feneri* [1938], *Çörekler, Tualler* [1944]). [L]

Giselle veya **Wilis,** fantastik bale, 2 perde; librettosu, Heinrich Heine'ın bir baladı üzerine, Saint-Georges, Théophile Gautier ve Jean Coralli tarafından hazırlandı; koreografi: Jean Coralli; müzik: Adolphe Adam; dekor: Ciceri; ilk temsil: Paris operası, 28 haziran 1841; başlıca dansçılar: Carlotta Grisi, Lucien Petipa, Adèle Dumilâtre Simon (pantomim). Romantik balelerin en klasik olanı ve katıksız balenin örneğidir. Giselle'in rolü, bale repertuvarının en çetin rollerinden sayılır. Birinci perdede yorumcunun güvenden kuşkuya, kuşkudan bunalıma geçmesi ve çıldırma sahnesiyle de ölümü anlatması; tabiatüstü bir dünyanın canlandırıldığı ikinci perdede ise dansçının gerçek dışı bir gölge izlenimi bırakması gerekir. Bu perdede saf teknik ağır basar. (L)

GİSH (Lillian), amerikalı kadın tiyatro ve sinema oyuncusu (Springfield, Ohio 1896). Önce dansçılık ve tiyatro oyunculuğu yaptı. Sonra sessiz sinemanın en büyük yıldızlarından biri oldu. Griffith'in en çok tuttuğu kadın oyunculardandır. 1930'dan sonra birkaç filim dışında kendini tamamen tiyatroya verdi. Oynadığı filimler: *Bir Milletin Doğuşu* (Birth of a Nation) [1915]; *Hoşgörüsüzlük* (Intolerance) [1916]; *Hearts of the World* (Dünyanın Kalpleri) [1919]; *La Boheme* (1926); *Annie Lourie* (1927); *The Wind* (Rüzgâr) [1928]; *One Romantic Night* (Romantik Bir Gece) [1930]; *Kanlı Aşk* (Duel in the Sun) [1948]; *Hayal Kadın* (Portrait of Jennie) [1949]; *Caniler Avcısı* (The Night of the Hunter) [1955]. (L)

GİSKON, M. Ö. IV. yy. da yaşamış kartacalı general, Büyük Hannon'un oğlu ve Hamilkar Barka'nın babası. Yurttaşlarının yenilgisi sırasında Sicilya'da Krimisos kıyılarında sürgündeydi (M. Ö. 339). Tekrar kartaca'ya çağırıldı, fakat yunanlı general Timoleon'un taarruzları karşısında Kartaca müttefiklerinin yenilmesini önleyemedi. Bununla beraber Timoleon ile elverişli bir antlaşma imzalandı (338). [L]

gitarlar

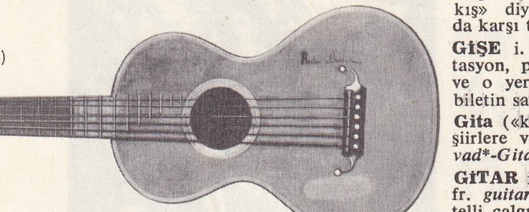

Grobert (XVIII. yy.)

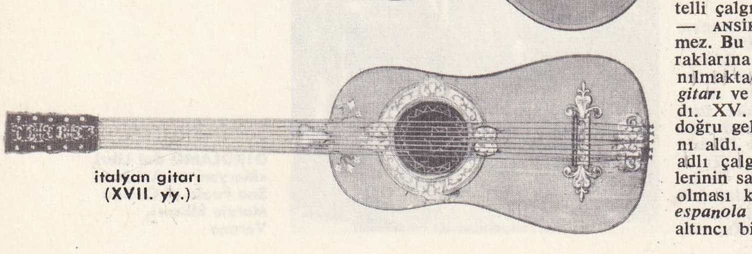

italyan gitarı (XVII. yy.)

GİSKON, kartacalı general (öl. M. Ö. 239). Birinci Pön savaşı sırasında başarı gösterdi. Barışta, Hamilkar tarafından emrindeki yirmi bin ücretli askeri tekrar Sicilya'ya götürmekle görevlendirildi (241). Bu askerler, ücretleri tam olarak verilmediğinden isyan ettiler, Giskon'u korkunç işkencelerle öldürdüler. Gustave Flaubert, *Salammbo* adlı romanını yazarken bu olaydan esinlendi. (L)

GİSLEBERT veya **GİLLEBERT** veya **GİSLEBERTUS,** Ortaçağın en büyük heykeltıraşlarından biri. Adı Autun'daki Saint-Lazare katedralinin batı cephesi alınlık tablasında yazılıdır. Çıraklık devresini Cluny manastırında geçirdiği ve 1125'ten 1135'e kadar, birkaç sütun başlığı dışında Cluny katedralinin bütün heykellerini yaptığı bilinir. (L)

GİSMONDİN i. (italyan mineralojisti C. G. *Gismondi*'nin [1762-1824] adından). Miner. Zeolitler grubundan, hidratlı tabiî kalsiyum alüminosilikat. (L)

GİSORS, Fransa'da Eure idare bölgesinde (Andelys idare çevresi) kanton merkezi, Epte kıyısında, norman Vexin'i, fransız Vexin'i ve Thelle bölgesi sınırında; 1 734 nüf. (L)

GİSORS (Henri Alphonse Guy DE), fransız mimarı (Paris 1796-ay.y. 1866). Percier'nin öğrencisiydi. Ajaccico Emniyet müdürlüğü ve École Normale Superieure (yüksek öğretmen okulu) binalarını, Paris'te Observatoire'ın (Rasathane) anfisini yaptı. Luxembourg sarayının mimarı oldu. *Vues du Luxerbourg Agrandi et Restauré* (Genişletilmiş ve Onarılmış Lüksemburg'dan Manzaralar) ve *Chambre de Marie de Medicis* (Marie de Medicis'nin Odası) adlı kitapları yazdı [1848]. (L)

GİSSİNG (George Robert), ingiliz romancısı (Wakefield 1857 - Saint-Jean-De-Luz 1903) Londra'da kitapçılıkla uğraştı. Hem sosyolojiye ve hem de psikolojiye dayanan romanları, kendi yoksulluk yaşantıları ve Schopenhauer'in karamsarlığıyle beslenir. Başlıca romanları: *Workers in the Dawn* (Şafakta İşçiler) [1880]; *The Unclassed* (Sınıfsızlar) [18884]; *Denios* (1886); *Thyrza* (1889); *New Grub Street* (Yeni Piyasa Yazarları) [1891]; *Born in Eximen* (Yaşlı Kadınlar) [1893]; *In the Year of Jubilee* (Jübile Yılında) [1894]; *Our Friend the Charlatan* (Şarlatan Dostumuz) [1901]; otobiyografisi olan *Private Papers of Henry Ryecroft* (H. Ryecroft'un Özel Yazıları) [1903]. (L)

GİSÛ i. (fars. *gisû*). Esk. Omuza dökülen uzun saç: *Akıbet gönlüm esir ettin o gîsûlarla sen / Hey ne câdusun ki âteş bağladın mûlarla sen* (Nedim). || Saç örgüsü. || *Gîsû-bend*, saç bağı. || *Gîsû-yı anber-bâr* veya *gîsû-yı müşk-efşân*, hoş kokulu saç. || *Gîsû-yı yâr*, sevgilinin saçı.

◆ **Gîsûdar** bls. i. *Esk.* Uzun saçlı. || Alevîlere verilen ad.

— Astron. *Esk. Necm-i gîsûdâr*, kuyruklu yıldız. (M)

GİŞ i. (fars. *giş*). *Esk.* Yürek, kalp. || «Kış kış» diye kovalama. || Satranç oyununda karşı tarafın taşını kovma. (M)

GİŞE i. (fr. *guichet*). Sinema, tiyatro, istasyon, park v.b. yerlerin girişinde bulunan ve o yerlere girmek için alınması gereken biletin satıldığı yer: *Sinema gişesi.* (M)

Gita («kutsal şarkı»), sanskritçe çeşitli dinî şiirlere verilen ad. En tanınmışları *Bhagavad*-Gita* ve *Gita - Govinda*'dır. (L)

GİTAR i. (yun. *kithara* < isp. *kuitarra*'dan fr. *guitare*). Ut'a ve lavta'ya benzeyen altı telli çalgı.

— ANSİKL. Müz. *Gitar*'ın menşei bilinmez. Bu çalgının, ilkel haliyle, ispanyol topraklarına araplar tarafından getirildiği sanılmaktadır. XII. yy.da, İspanya'da *magrıp gitarı* ve *latin gitarı* diye iki çeşit gitar vardı. XV. yy.da magrıp gitarı lavta haline doğru gelişerek *mandora* veya *mandola* adını aldı. Latin gitarı ise *ylhuela de plactro* adlı çalgıya benzemeğe başladı. Gitar tellerinin sayısı değişebiliyordu, ancak beş telli olması kesinleştikten sonra, adına *guitarra espanola* (ispanyol gitarı) dendi. Daha sonra altıncı bir tel eklendi ve tek tellerin yerini çift teller aldı. İlk gitar öğretim kitabı, Juan Carlos Amat imzasını taşır (XVI. yy.), XVII. yy.da da Luis Briceno ile Gasper Sanz'ın kitaplarını anmak gerekir. Gitar, XVIII. yy.da İspanya sarayına girdi. XIX. yy.da İspanya birçok büyük gitarcı yetiştirdi: Gernando Sors, Cano, Huertas, Tostado ve yüzyılın ikinci yarısında Valencia'lı Francisco Tarrega, Eixea. Bunlardan sonra, Andres Segovia, Emilio Pujol, Miguel Llobet, Sainz de La Maza gibi ustalar yetişti. Bu yenileşme hamlesine çağdaş besteciler de katılarak, gitar repertuvarını genişlettiler. (L)

GİTARCI i. (*gitar*'dan *gitar-cı*). Gitar çalan kişi. *Eşanl.* GİTARİST. (L)

GİTARİST i. (fr. *guitariste*). Gitar çalmayı meslek edinmiş kimse. (L)

GİTGİDE bls. zf. Zaman geçtikçe, gittikçe, giderek: *Yaşı on altıyı bulmuş, gitgide konuşmayı daha az sever olmuştu* (Sabahattin Ali). *Çığ gibi tepeden inen kayanın / Farkı yok gitgide mezar taşından* (F. N. Çamlıbel). [M]

GİTİ i. (fars. *giti*). *Esk.* Dünya. || *Gîtî-ârâ* veya *gîtî-ârây* («dünyayı süsleyen»), iri, çok yapraklı, güzel kokulu gül. || *Gîtî-bân* («dünyayı koruyan»), padişah. || *Gîtî-fürûz*, dünyayı aydınlatan. || *Gîtî-neverd*, dünyayı gezen. || *Gîtî-nümâ*, dünyayı gösteren. || *Gîtî-püzûh* («dünyayı isteyen»), padişah. || *Gîtî-sitân*, dünyayı ele geçiren. (M)

GİTMEK geçz. f. (esk. türk. *kitmek*'ten). Bir yerden bir yere doğru hareket etmek: *Yemek yemeğe gitmek. Arabayla gitmek. Yaya gitmek.* (Bu anlamda *gelmek* fiilinin zıt anlamlısıdır ve bulunulan yerden uzaklaşma hareketini belirtir). || Bir yerden ayrılmak, bir yere doğru yola çıkmak: *Bu gece mi gidiyorsun? Evet biletim hazır* (S. F. Abasıyanık). *İstanbul'dan Ankara'ya gitmek. Tren az önce gitti.* || Müşteri olarak bir yere uğramak: *Doktora gitmek. Berbere gitmek.* || Belli bir amaçla bir yere devam etmek: *Arkadaşım liseyi bitirdi, şimdi üniversiteye gidiyor.* || Uzanmak, ulaşmak: *Turan'ın sınırları geniştir. Sarı denizden, Çin ülkesinden Tuna'ya kadar gider* (Ş. S. Aydemir). *Park nehre kadar gidiyor.* || [Bir yerden veya işten] Ayrılmak, uzaklaşmak: *Siz, siz ki beni kovduruyorsunuz, lâkin hanım, bu evden gidecek olan ben değil sizsiniz* (H. Z. Uşaklıgil). *Hizmetçisi gitmiş.* || Taşınmak, götürülmek. *Çeyizi yarın gidiyormuş.* || Dünyayı terketmek, ölmek: *Hacer veremden öldü, arkasından eniştem gitti* (A. H. Tanpınar). || *Teşm. yol.* Yakışmak, uymak: *Bu elbise ona iyi gidiyor.* || Aşınmak, eskimek: *Ayakkabılarının tabanı tamamen gitmişti* (Orhan Kemal). || Yok olmak, elden çıkmak: *Kumar yüzünden ev bark gitti.* || [Herhangi bir mekanizma veya onu hatırlatan şeyler için] İşlemek, yürümek: *Bu saat iyi gidiyor. Ticaret kötü gidiyor.* || Yetmek, kâfi gelmek: *Alınan odunlar bize bir kış gider.* || Dayanmak: *Bu ayakkabılar en azından iki ay gider.* || Tüketilmek, harcanmak: *Bu gezi için epey parası gitmiş.* || [Zaman için] Geçmek, sona ermek: *İlkbahar gitti.* ||

— *Mec.* Nüfuz etmek, işlemek, ulaşmak: *Kalbe giden bir tebessüm.* || Aslında yard. fiil olmadığı halde bazen bileşik fiiller yapar: *Hoşuna gitmek. Kötüye gitmek.* || Fiilin di'li geçmiş zaman üçüncü tekil şahsı, fiillerin sonuna getirildiğinde, istenilmeyen bir şeyin gerçekleştiğini, yapıldığını veya kabul edildiğini anlatır: *Adamcağız hasretinden öldü gitti. Madem ki ısrar ediyorsunuz verdim gitti.* || Fiilin emir üçüncü şahsı, emir kipinden sonra gelerek bahsedilen işin yerine getirilmesi ile meselenin kapanmasının istendiğini belirtir: *Ödevini yapıver gitsin.*

— ÇEŞ. DEY. *Gider ayak.* Bk. GİDERAYAK. || *Git gide.* Bk. GİTGİDE. || *Gitti de geldi*, ölmek üzere olan bir hastanın tekrar iyileştiğini, tehlikeli bir hastalığı atlattığını anlatır. || *Gitti gider*, bahsedilen şeyin veya kimsenin bir daha geri gelmesinin imkânsızlığını anlatır. || *Aklı başından gitmek.* Bk. AKIL. || *Aklı gitmek.* Bk. AKIL. || *Araya gitmek* (*kaynamak*). Bk. ARA. || *Bok yoluna gitmek.* Bk. BOK. || *Canı gelip gitmek.* Bk. CAN. || *Elden gitmek.* Bk. EL. || *İçi gitmek.* Bk. iç. || *İleri gitmek*, bir işte ölçü dışına çıkmak. || (*Birinin*) *Suyuna gitmek*, birine karşı uysallık göstermek.

◆ **Gidilmek** geçz. f. Gitmek: *İstanbul'a gidilip gidilmeyeceğini münaşaka ettiler* (A.

Foto. *LAROUSSE*

H. Tanpınar). || Edilg. f. Gitme eylemine konu olmak. (M)

GİTTİKÇE zf. (*gitmek*'ten). Giderek, zaman geçtikçe, gitgide: *Gittikçe tekrar kulağıma çığlıklar gelmeğe başlıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Hastanın durumu gittikçe ağırlaşıyor.* (M)

GİUGLİANO İN CAMPANİA, Napoli'nin (İtalya) büyük banliyösünde şehir; 29 900 nüf. (L)

GİULİANO (Jose Antonio BARRİO, **Jan** — denir), Arjantinli dansçı (Cordoba 1935). B. Kniaseff ve A. Milloss ile çalıştı. Petruşka ile sanat hayatına girdi. Bir süre sonra Montevideo ve Rio de Janeiro'da sahneye çıktı. Yıldızlığa yükseldi, Cuevas markisinin Grand Ballet'sinde (1956-1957), Janine Charrat'nın Ballet de France'ında (1957-1959), Monte - Carlo Rus balesinde (1961-1962), Paris Opera-Comique Bale bölümünde (1963) çalıştı. Yarattığı rollerle büyük ilgi topladı: Janine Charrat'nın *Diagramme* (1957); Aurel Milos'un *La Soglia de Tempo* (Zamanın Eşiği) [1958]; Serge Lifar'ın *Follia d'Orlando* (Orlando'nun Çılgınlığı) [1959]; Janine Charrat'nın *Concerto et Electre* (Konçerto ve Elektra) [1960]; George Skibine'in *Le Prisonier du Caucase* (Kafkasya Tutsağı) [1965]; Lichine'in *La Mer* (Deniz) [1967]. Milenko Banoviç ile işbirliği yaparak Opera - Camique için *Quartet* balesini düzenledi. (L)

GİULİANO (Salvatore), italyan haydutu (Montelepre, Palermo 1922 - Castelvetrano 1950). Aslı köylüdür. Bir carabiniere'yi öldürdükten sonra, doğrudan doğruya *Mafia* ile ilişkisi olan bir çete kurdu. Bu çete, eylül 1943'te Sicilyanın batısında faaliyette bulundu. Amerikalıların adayı işgali sırasında, Giuliano, Sicilya'nın İtalya'dan ayrılmasını savunanların başında geldi. Bunu gerçekleştirmek için işgalcilerin desteğini istedi. Hıristiyan Demokrat parti iktidarı kendisiyle solculara karşı savaşması için antlaşmaya vardı. 1 Mayıs 1947'de Portella della Ginestra'da komünist köylüleri öldürdü. Castelvetrano'da öldürülene kadar çetesinin başında kaldı. Giuliano'nun, başyardımcısı Gaspare Pisciotta tarafından öldürüldüğü iddia edilir. Francesco Rosi, Giuliano'nun kişiliğinden esinlenerek, 1961 de *Salvatore Giuliano* (Kurtarıcı Giuliano) filmini çevirdi. Profesyonel artistlerle çevrilen filim, bir bakıma belgesel karakterdedir, Giuliano'yu meşhur bir haydut haline getirdikten sonra onu mahveden siyasî entrikaları ve ortamı canlandırır. (L)

GİULİANO da Maiano, italyan mimarı ve heykeltıraşı (Maiano 1932'ye doğr. - Napoli 1490'a doğr.). Benedetto* da Maiano'nun kardeşi. Mimarlıkta Michelozzo ve Brunelleschi'nin sanatını devam ettirdi. Floransa mimarîsi ilkelerinin yayılmasında önemli etkisi oldu. Sırasıyle Siena'da (Spannocchi sarayı), San Gimignano'da (Santa Fina şapeli), Capua kapısını çizdiği ve Poggio Reale'de (1487) yeni bir villa örneği yarattığı Napoli'de de çalıştı. Loretta'da, kardeşi ile Strozzi sarayını yaptı. Eski sarayda tahta üzerine önemli heykel çalışmaları vardır. (L)

GİULİANOVA, İtalya'da komün, Abruzzi bölgesinde (Teramo ili), Adriya denizi kıyısında; 14 800 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık. Şeker rafinerisi. (L)

GİULİO (Jurai GLOVİCİCH), hırvat asıllı italyan minyatürcüsü (Gridjane, Hırvatistan, 1498 - Roma 1578). Çağının büyük ressamlarının eserlerini örnek alarak minyatür haline getirmekte ustalık gösterdi (Raffaello, Michelangelo, Dürer v.b.). Paris Millî Kütüphanesinde bir *Mezmurlar*'ı vardır (1542), dokuz yılda meydana getirdiği *Farnese Dua kitabı* Napoli kütüphanesindedir. (L)

GİULİO Romano, Giulio Caccini denir, italyan ses sanatçısı (Tivoli, Roma 1550 - Floransa 1618). Hayatı boyunca Toscana büyük dukalık sarayında yaşadı. Bardi mizik derneği üyesiydi. Bir şarkı metodu, monodi'ler (eşliksiz tek ses için melodiler) yayımladı: *Nuove Musiche* (Yeni Müzikler) [1601]. *Recitativo üslûbu*'nu (Stile Recitativo) yaratanlar arasında, Peri ve Cavalieri'nin yanı sıra da adı anılır. *Fuggilotio Musicale* (1613) adlı eseri ve *Nuove Musiche e Nuova Maniera di Scriverle*'nin (Yeni Müzikler ve Onları Yazmanın Yeni Tarzı) [1614] ikinci cildi Caccini'yi, *bel canto*'nun yaratıcısı olarak gösterir. (L)

GİUNTA veya **GİUNTİ** ve bazen **ZONTA,** italyan basımcı - yayımcı ailesi. Manuzio'lardan sonra bu anlamda, en önemli yeri tutuyorlardı. — FİLİPPO (1450-1517), 1497'de Cenova'da, sonra Floransa'da çalışmağa başladı. İtalya'nın başka büyük şehirlerinde, Lyon'da ve Madrid'de temsilcileri vardı. Güzel ciltlenmiş küçük boyda klasikler ve yunan eserlerini basıp yayımladı. — BERNARDO, Filippo'nun oğlu (1487-1551), Venedik'te Manuzio'larla ortaklık kurdu. Kızı FRANCESCA LUCREZİA, 1572'de Küçük Aldo ile evlendi. Giunta'lar, Manuzio'ların yerine geçtiler. (L)

GİUNTA Pisano (Giunta CAPİTİNİ, — denir), Toscana'lı ressam, 1241 ile 1254 arasında eser verdi. Heyecanlı bir hava taşıyan *Çarmıha Geriliş*'lerinde bizans ekspresyonizminin yakın etkisini görmek mümkündür (Assisi'deki Santa Maria degli Angeli ve Pisa'daki Santa Ranierino). [L]

GİUNTİ. Bk. GİUNTA.

GİURGİU, türkçe **Yerköy** veya **Yergöğü,** Romanya'da liman şehri, Muntenia'da (Bükreş bölgesi), Tuna kıyısında, Bükreş'in güneyinde, Bulgar limanı Rusçuk'un karşısında; 34 400 nüf. Limanın trafiğini tarım ve petrol ürünleri meydana getirir. Besin sanayii: büyük şeker fabrikası, bira ve un fabrikaları. Küçük bir şehir olan Giurgiu, köy ve doğu havasını muhafaza eder. 1953-1954 Arası yapılan büyük köprüyle Rusçuk'a bağlıdır; köprünün üst katından kara yolu, alt katından demiryolu geçer. (L)

GİUSTİ (Giuseppe), italyan şairi (Monsummano, Toscana 1809-Floransa 1850). Pisa'da hukuk öğrenimini yaptıktan sonra kendisini edebiyata verdi, çağının toplumunu tenkit eden ve Avusturya'ya karşı italyan milliyetçilik duygusunu uyandıran şiirler yazdı. En tanınmış eserleri şunlardır: imparator Franz I'e hücum ettiği *Il Dies İrade* (Öfke Günü) [1835]; italya'nın uğradığı felâketi çizen *Lo Stivale* (Çizme) [1836]; Lamartine'in İtalya'yı «ölüler toprağı» olarak anması üzerine yurdunu savunan *La Terra dei Morti* (Ölüler Toprağı) [1841]; milletlerarası barışın kurulmasını isteyen *Sant Ambriago* (1846). [L]

GİUSTİNİANİ, İstria'dan gelme venedikli aile. Başlıca üyeleri şunlardır: PANTALEONE (öl. 1286'ya doğr.), İstanbul latin patriği; — STEFANO, Venedik dukası, 1311'de Kandiye naibi olduktan sonra, Pietro Gradenigo'nun yerine geçti; — LORENZO. Bk. LAURENTİUS (Aziz); — LEONARDO (Venedik 1388'e doğr. - ay.y. 1446), devlet adamı ve hümanist, öncekinin kardeşi. Onlar meclisi üyesi ve San Marco valisi (1443). *Canzoni o Strambotti d'Amore*'yi (Aşk Şarkıları veya Garip Aşk Şiirleri) yazdı ve Petrarca'dan çeviriler yaptı. Venedik üslûbunda zarif yapmacıklı bir aşk şiiri tarzına (*giustiniane*) onun adı verildi; — BERNARDO (Venedik 1408 - ay.y. 1489), tarihçi ve diplomat, öncekinin oğlu. Louis XI, Paulu II ve Sixtus IV'ün yanında elçi. Onlar meclisi üyesi ve San Marco valisi oldu. Bir Venedik tarihi yazdı; — ORSATO veya ORSO (öl. Modena 1464), Rapallo'da Cenevizlilerle, sonra da Türklerle savaşan amiral; — PAOLO, Camaldolesi Papazlar topluluğunun kurucusu; — MARCANTONİO (öl. Venedik 1688), 1684'te duka. Zamanında Peloponnesos ve Dalmaçya'nın bir kısmı ele geçirildi. (L)

GİUSTİNİANİ, cenovalı aile. 1362'de, Chio'yu yöneten ve merkezleri Cenova'da, Giustiniani ailesinin sarayında bulunan *Maona* armatörler ortaklığının bütün ortakları *Giustiniani* adını almak için kendi adlarından vaz geçtiler. Böylelikle eşine az rastlanır bir ailelerarası kaynaşma meydana geldi. Bu ailenin başlıca üyeleri şunlardır: GİOVANNİ LONGO (öl. İstanbul 1453), Kefe konsülü, Türklere karşı savaştı ve İstanbul muhasarasında imparator Konstantinos XI. Palaiologos'un hizmetine girdi; — PAOLO (Cenova 1444 - Buda 1502), dominiken papazı, 1494'te engizisyon başhâkimi ve papalık komiseri, Chio piskoposu oldu ve Macaristan'a papalık elçisi olarak gönderildi; — AGOSTİNO (Cenova 1479 - denizde 1536), dominiken papazı. Doğu dilleri uzmanı, Erasmus ve Thomas More ile tanıştı, Nebbio (Korsika) piskoposu oldu. Beşinci Latran konsiline katıldı. François I kendisini Paris üniversitesi ibranî dili profesörlüğüne getirdi; — VİNCENZO (Chio 1519-Roma 1582), 1558'de dominiken rahiplerinin başkanıydı. Trento konsiline katıldı, 1570'te kardinal oldu, Aquino'lu Tommaso'nun yayınlanmamış vaizlarını yayımladı; — MİCHELE (Cenova 1612-1680), tarihçi, *Scrittori Liguri* (Liguria'lı Yazarlar) ve Liguria'lı büyük ailelerin tarihiyle ilgili birçok elyazmasının yazarı; — LORENZO (Napoli 1761 - ay.y. 1824 veya 1825), bibliyografi uzmanı, Napoli tarihi üzerine eserler yazdı. (L)

GİUSTİNİANİ (Pompeo), italyan generali ve tarihçisi (Ajaccio 1569 - Gorizia 1616), Anvers kuşatmasında bir kolunu kaybetti, takma bir kolla dolaştığı için DEMİR KOL diye anılır. Alessandro Farnese devrinde Felemenk'te hizmet gördü ve Girit'i Türklere karşı savundu. Katıldığı muharebeleri anlatan *Bellum Belgicum* (Belçika Savaşı) adlı bir eser bıraktı (1609). [L]

GİUSTO veya **JUSTE,** italyan heykeltıraş ailesi, ilki GİUSTO *Betti*, Floransa asıllıdır; 1504'e doğru Fransa'da yerleşti. — ANTONİO (Corbignano, Settignano yakını 1479 - Tours 1519). Louis XII için İtalya'da çalıştıktan sonra 1504'te kardeşi Giovanni ve Andrea ile Fransa'ya yerleşti ve Dol-de-Bretagne katedralinde piskopos Thomas James'in mezarını yaparak işe başladı (1507). Sonra Gaillon'a gitti, şatonun küçük kilisesini on iki havarinin tasvirleriyle süsledi (1508-1509) ve kardinal Amboise'ın heykelini yaptı. Tours'a yerleşti (1513). — Kardeşi GİOVANNİ I (San Martino a Mensola, Floransa 1485 - Tours 1549), ailenin en ünlü üyesidir. Kardeşiyle birlikte Dol'a, sonra Tours'a gitti. Kardeşinin ölümünden sonra, Saint - Denis'deki Louis XII ile Anne de Bretagne'ın mezarını tamamladı (1531). Anıttaki, yere uzanmış ve dua eden insan kabartmalarını doğrudan doğruya onun yaptığı sanılır. Daha sonra (1532-1539) Artus Gouffier ve Philippe de Montmorency'in (Oiron) mezarlarına çalıştı. — GİUTO Dİ GİUSTO (Tours 1505 - ay. y. 1559), Antonio'nun oğlu ve amcası Giovanni'nin öğrencisi, Louis XII'nin mezarında çalıştı. *Havariler*'i ve *Erdem*'leri onun yaptığı sanılır. 1533'te kralın heykeltıraşı oldu ve Fontainebleau'daki Büyük Galeri'nin süslenmesinde çalıştı (1535 - 1536). Tours'a dönüşünde Notre-Dame La Riche'in girişinde bir Meryem Ana heykeli yaptı. Bu heykel, 1562'de büyük ölçüde hasara uğradı. — GİOVANNİ II (Tours 1510 ? - ay.y. 1578), Giovanni I'in oğlu; babası gibi Oiron'da çalıştı; 1558'de burada kilise için Claude Gouffier ve karısı Jacqueline de La Trémoille'in (yıkılmıştır), amiral Bonnivet'nin ve Champeaux'da (Vitré yakını) Guy d'Espinay'ın mezarlarını yaptı. (L)

GİUSTO MENABUCİ, Giusto da Padova denir, Toscana asıllı italyan ressamı (öl. yaklş. Padova 1393). Giotto'nun ortaya koyduğu anıtsal resim üslûbunun temsilcisi. 1380 Yılına doğru Padova vaftizhanesi için yaptığı kompozisyonlarda, Arena'daki freskleri taklit ettiği açıkça görülür. (L)

GİV, İran mitolojisinde Guder'in oğlu, Rüstem'in üvey oğlunun adı. (M)

GİVELET (Armand), fransız fizikçisi ve mühendisi (Reims 1889). Elektronik müzik sahasında araştırmalar yaptı. 1927'de Trocadéro'da bu müziğin ilk konserini verdi. Villemomble, Hénin-Liétard ve Paris 'radyosu elektronik «org»ları onun eseridir. (L)

GİVETİYEN sıf. ve i. (yer adı *Givet* > fr.

Jose GİULİANO ve Mireille Nègre «Reflet» balesinde (1963)

Foto. Bernand (LAROUSSE)

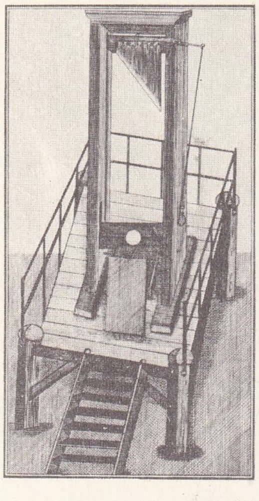

giyotin
Carnavalet müzesi, Fransa

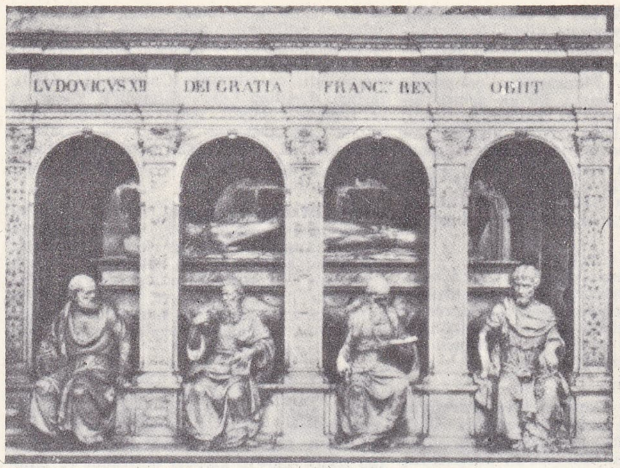

Giovanni ve Antonio **GIUSTO,** Louis XII ve Anne de Bretagne'ın mezarı, Saint-Denis

givétien'den). Orta Devonyenin üst katı. (Tipik örneği, hayvan kalıntılarından oluşan ve mermer gibi işletilen Givet kalkeridir.) [L]

GİVORS, Fransa'da Rhône idare bölgesinde (Lyon idare çevresi) kanton idare merkezi, Lyon'un güneyinde, Rhone ırmağı kıyısında, Gier ile *Givors kanalı*'nın birleştiği yerde; 17 066 nüf. XII. yy.dan kalma Saint - Gerald şatosunun yıkıntıları. Sanayi merkezi. (L)

GİYÂH veya **KİYÂH** i. (fars. *giyâh*). *Esk.* Bitki, taze ot: *Edersin müştail toprakta nârı / Kılarsın nâbit âb içre giyâhı* (Recaizade Ekrem). ‖*Giyâh-beste* («ot bağlamış»), üzerinde ot bitmiş: *Benziyor hâbgâh-ı emvâta / Hâli sakf-ı giyâh bestesinin* (Tevfik Fikret). ‖ *Giyâh-zâr,* çayır, otluk, otlak.

— Bot. *Esk. Giyâh-ı kayser,* kokulu yonca, sarı yonca. ‖ *Giyâh-ı nemnâk,* semiz otu. ‖ *Giyâh-ı şütür,* deve dikeni.

◆ **Giyeh** i. *Esk.* «Giyâh»ın hafifletilmiş şekli. (M)

GİYAH, İran'da köy, Nihavend'in güneybatısında. 1931-1932 Arasında fransız arkeologları, G. Contenau ve R. Ghirsman'ın yaptıkları kazılarda yüzeyden aşağı doğru beş tabaka ortaya çıktı. En alttaki iki tabakada boyalı vazolar bulunması, tarihöncesi seramiğinin yeniden sınıflanmasını sağladı. II. binyıldan kalan öteki üç katta çok renkli kaplar (üç ayaklı vazolar, iki kulplu kupalar, testiler, kupalar) ve Luristan tarzında koşumlar bulundu. (L)

GİYDİRMEK ettrg. f. (*giymek*'ten *giy-dir-mek*). Giymek işini yaptırmak: *Çocuğa çorabını giydirdi.* ‖ *Mec.* Hakarette bulunmak, ağır sözler söylemek: *Tepeden tırnağa bir giydirdim, gık diyemedi* (N. Araz).

— G. santl. *Bir şekli (figure) giydirmek,* nü'yü saran kumaşları şekillendirmek, boyamak. (ML)

GİYECEK i. (*giymek*'ten *giy-ecek*). Giyilmek için yapılan şey, elbise: *Yazlık giyecek.* (M)

GİYEN, eski Japonya'da Buddha'cılığı yayan kişi (öl. 728). Mantık, psikoloji ve metafizik incelemelerinin öncüsü sayılır. Çömezlerin arasında en meşhuru Gyogi'dir (670-749). [L]

GİYİM i. (*giymek*'ten *giy-i-m*). Giyecek, elbise: *Evi geçindirdiği yetmiyormuş gibi bir de çocukların giyim masraflarını üstüne aldı.* ‖ Giyinme tarzı, üstbaş durumu: *Giyiminden, mutaassıp bir aileye mensup olduğu anlaşılıyor.* ‖ *Halk dili.* Birbirini tamamlayan şeylerin hepsi, takım: *Bir giyim nal.* ‖ *Esk.* Zırh.

— DEY. *Giyim kuşam,* özentili giyim: *Zaten giyim kuşam en sevdiği şeydi* (A. H. Tanpınar). ‖ *Giyimi kuşamı yerinde,* temiz ve özenerek giyinmiş: *Giyimi kuşamı yerinde bir genç.*

— Psikopatol. *Giyim uygunsuzluğu,* kendi yaşına veya sosyal mevkiine uygun düşmeyecek tarzda giyinme. (Karşı cinsin kılığına girmek anlamına gelen *giyim sapkınlığı* ile karıştırılmamalıdır). [Giyim'e aşırı düşkünlük, bazı şizofreniye veya bazı homoseksüellerde görülen *narsisizm*'e işarettir; pasaklı bir kılık ise, zihin geriliğini, bunama'yı veya şizofreniyi belirtebilir. Acayip, gözalıcı bir kılık kıyafet, şizofreni, müzmin hezeyan veya manyaklık işareti olabilir.]

— Teşk. tar. *Giyim başı,* padişahların hususî hizmetinde bulunan ve onların giyimiyle görevli olan kimse. (Hazine koğuşunun zabiti ve en kıdemlisi. Padişah yazlığa giderken saray nizamnamesine uyarak görevini yardımcısı olan *göç eskisi*'ne verir ve kendisi de sarayda kalırdı. Giyimbaşı ve yardımcıları terfi edince has odaya alınırlardı. Bunlar arasından daha önemli görevlere tayin edilenler de vardı. Görevlerine padişahların Topkapı sarayında oturdukları süre içinde devam ettiler. Dolmabahçe sarayı yapılıp padişahlar buraya taşınınca giyimbaşılık da ortadan kalktı.)

◆ **Giyimli** sıf. Giyinmiş, giyinik: *Giyimli hali plajdaki halinden çok daha güzel.*

— DEY. *Giyimli kuşamlı,* güzel ve özenerek giyinmiş. (ML)

GİYİMLİ i. Bir maymun türü. Bk. DUK. (M)

GİYİNİŞ i. (*giyinmek*'ten *giyin-iş*). Giyinme tarzı, kılık, kıyafet, üstbaş: *Giyinişinden, halinden, tanıdığım insanların hepsinden başka türlü bir insan olduğunu anlamıştım* (R. N. Güntekin). [M]

GİYİNMEK dönşl. f. (*giymek*'ten *giy-i-n-mek*). Bezekli giyim eşyasını giymek: *Bütün aile, bir düğüne, daha doğrusu bir cenaze alayına gider gibi giyinmişti* (R.N. Güntekin). *Sanki erimiş kauçuktan bir elbiden gibi onu giyiniyorum* (A. H. Tanpınar). ‖ *Mec.* Bir şeye veya kimseye sesini çıkarmadan içerlemek.

◆ **Giyindirmek** geçl. f. Giymek işini yaptırmak. (M)

GİYİT i. (*giymek*'ten *giy-i-t*). *Halk dili.* Giyecek, elbise. (M)

GİYMEK geçl. f. (esk. türk. *kedmek* > *keymek*'ten). Havanın etkisinden korunmak veya örtünmek için bir şeyi vücudun herhangi bir kısmına geçirmek: *Ninelerimizin gelin oldukları zaman giydikleri cinsten bir eski zaman elbisesi giymişti* (A. H. Tanpınar). *Ayakkabılarını giyerek acele dışarı çıktı.* ‖ *Mec.* [Ağır bir sözü, davranışı] Ses çıkarmadan, içerleyerek dinlemek.

— DEY. *Hüküm giymek.* Bk. HÜKÜM.

◆ **Giyilmek** edilg. f. Giymek işine konu olmak: *Elbiseler giyildi.*

◆ **Giyiş** i. Giymek eylemi ve tarzı.

◆ **Giyme** i. Giymek eylemi. (M)

GİYOM TEL, isviçreli efsane kahramanı. Bk. WİLHELM TELL.

Giyom Tel, Schiller'in eseri. Bk. WİLHELM TELL.

Giyom Tel, Rossini'nin operası. Bk. GUGLİ ELMO TELL.

GİYOTAJ i. (fr. *gillotage*'dan). Firmin Gillot'nun tasarladığı, çinko üzerine gravür usulü. (L)

GİYOTİN i. (özel ad *Guillotin*'den). Baş kesmeğe yarayan araç.

— ANSİKL. Bu işkence aracı daha XVI. yy.-da Güney Fransa ile İtalya'da *mannaja* adıyle kullanılıyordu. 1789'da, doktor Guillotin, Millet meclisine mahkûm başının bir makineyle kesilmesini önerir önermez, nasıl bir şey olacağı henüz bilinmeyen bu makineye *giyotin* (*guillotine*) adı takılıverdi; Yasama komitesi doktor Louis Guillotin'i ancak 1791 yılının sonunda baş kesmek üzere bir makine icat etmekle görevlendirdi. 20 Mart 1792'de kabul edilen ve ilkin *Louison* veya *Louisette* adıyle anılan bu yeni araç, ilk defa o yılın 25 nisanında kullanıldı. Giyotin, esas itibarıyle, yere çaprazına konmuş iki kalasın üstüne oturtulan iki dikmeden meydana gelir. Düşüşü basit bir düğmeyle kontrol edilen üçgen biçiminde bir bıçak bu iki dikme arasından aşağıya iner. Hükümlünün boynu iki parçalı bir yuvaya yerleştirilir ve bıçağın boyun üstüne hızla inmesiyle kopan baş, ön tarafa konan sepete düşer. (L)

GİYSİ i. *Yeni.* Giyilmek için yapılmış şey, giyecek. *Esk.* Libas. Bk. ELBİSE. (M)

GİZ i. *Yeni.* Varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen şey, sır.

— Dil. bil. Bu kelimenin kaynağı «kutu, kap» anlamları taşıyan «kiz» kelimesine veya «keçe, örtü» anlamları olan ve «kiz, kikiz, kiyiz» şeklinde yazılan kelimelere dayandırılabilir. «Gizlemek» fiilinin kaynağı da bu iki izaha bağlanır. Eski Türkçe'de «kizlemek» şeklinde olan bu fiil Batı Türkçesi'ne geçerken kelime başındaki $k > g$ değişmesiyle «gizlemek» olmuş ve Eski Türkçe devresinden beri hep aynı anlamda kullanılmıştır. Son yıllarda yeniden kullanılmağa başlayan «giz» kelimesi bugün «sır»ın eşanlamlısıdır. (M)

GİZ veya **GEZ** i. Denizc. Yarım ay biçiminde oyuk ucu ana direğe dayanan, öteki ucu seren kandilisası ile yukarıya kalkık olarak duran seren: *Gulet tipi yelkenlilerde randa yelkeni gizi.* (Giz, ana direkte dayandığı yere kandilisa denilen iple kaldırılır ve iki abli palangası ile *sancağa*-iskeleye çevrilir.) ‖ *Mizana gizi,* frigantin yelkeninin açıldığı mizana sereni veya direğindeki giz. Millî bayrak bu gize çekilir. (M)

GİZE (veya **CİZE**), arapça **Ciza,** Mısır'da şehir, il idare merkezi, Nil ırmağının batı kıyısında, Eski Kahire'nin karşısında; 250 000 nüf. Memlukları sayfiye yeri (saray ve bahçeler) olan Gize, XIX. yy.da yeniden küçük bir köy haline geldi. Bugün adını verdiği Büyük Ehramlara giden yol üzerinde, zengin Kahire'lilerin oturduğu bir banliyödür. — *Gize ili,* 1 337 000 nüf. (L)

GİZEK i. Mus. Telli bir saz. (Deri geçirilen def biçiminde bir gövdesi vardır. On teli olan bu sazın iki yanıdaki iki tel yayla, yayın dokunmadığı öteki sekiz tel de gereğinde sol el parmaklarının vurulmasıyle çalınır.) [M]

GİZEM i. (esk. türk. *kiz*'den). *Yeni.* Akıl yoluyle ispatı yapılamayan, çözümlenemeyen gerçeküstü şey, sır. ‖ Bir fikir, bir duygu, bir kişi etrafında meydana gelmiş inanç: *Kuvvet gizemi.*

◆ **Gizemli** sıf. Gizem niteliğinde olan, açıklanamayan. (M)

GİZEMCİ sıf. ve i. (*gizem*'den *gizem-ci*). *Yeni.* Gizli, dolayısıyle mecazî, alegorik bir anlamı olan: *İlkel toplumların insanı, bizim kendilerine verdiğimiz niteliklerden başka, gizemci nitelikler de taşıyan şeyler arasında yaşar ve hareket eder.* ‖ Gizemcilikle ilgili: *Gizemci yazarlar.* ‖ Gizemciliği, çoşkunluğu, kendinden geçişi yansıtan. *Eşanl.* MİSTİK, SOFİ.

— İlâhiy. Görünmeyen gerçeklerle ilintili olan: *Gizemci hayat, gizemci doktrin, gizemci site.* ‖ Kendini ilâhiyat'a veya gizemci hayata veren kimse. (M)

GİZEMCİLİK i. (*gizemci*'den *gizemci-lik*). *Yeni.* Gözlem ve muhakemeden çok duygu ve sezgiye dayanan felsefî inanç veya doktrin.

— İlâhiy. Tanrı'ya doğrudan doğruya sezgi yoluyle ulaşma duygusu. *Eşanl.* MİSTİSİZM, TASAVVUF. (M)

GİZENGA (Antoine), kongolu siyaset ada-

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; LAROUSSE

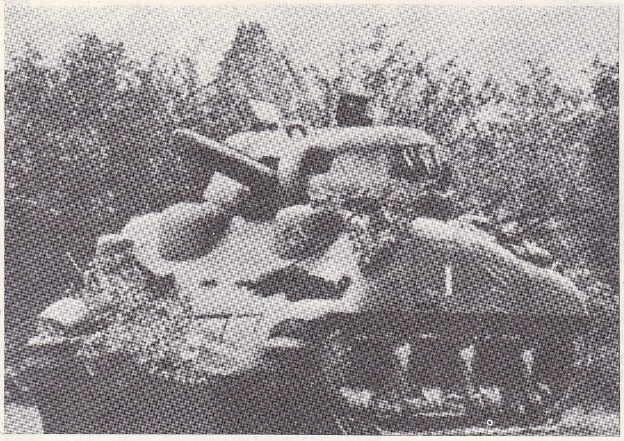

gizleme İkinci Dünya savaşında tabiî malzemeyle gizlenmiş bir ingiliz Sherman tankı

yüz ve ellerini de boyayarak gizlemeyi tamamlayan **gizleme** elbiseli askerler

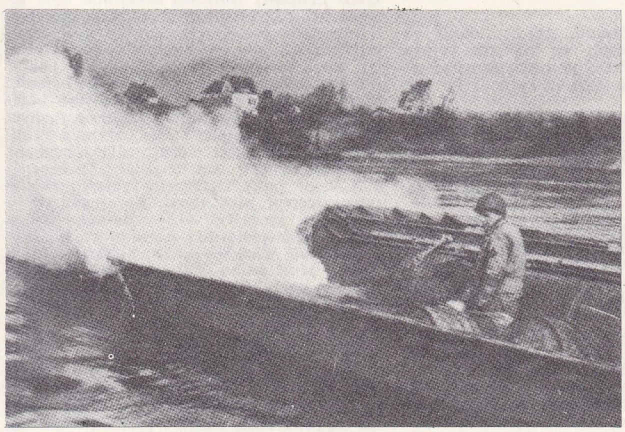

mart 1945'te Almanya'da Ren nehrini geçerken, müttefik kuvvetlerin sis perdesi meydana getirerek yaptığı **gizleme**den bir görünüş

gizleme İkinci Dünya savaşında, tabiî malzemeyle ve çevresinde sunî bir şehir meydana getirilerek gizlenmiş bir uçak fabrikası (A.B.D.)

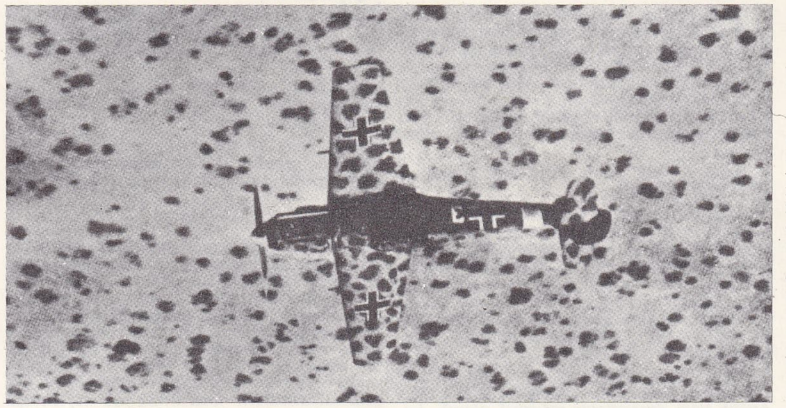

İkinci Dünya savaşında, üstten görülmemek için gizlenmiş, Sahra'da alçak uçuş yapan bir alman avcı uçağı

mı (1925). Lumumba'nın çömezi. 1959'dan 1962'ye kadar Afrika Dayanışma partisinin başkanlığında bulundu. Kongo'nun bağımsızlığı için toplanan Yuvarlak Masa konferansına delege olarak katıldı (Brüksel 1959), 1960 haziranında Lumumba kabinesinde görev aldı. Başkan Kasavubu tarafından görevine son verilince (eylül), Stanleyville eyalet hükûmetine başkanlık etti (ocak 1961). Sonra Adula hükûmeti başkan yardımcılığına getirildi (ağustos 1962). Kasım ayında merkezî hükûmete karşı bir ayaklanma patlak verince, ocak 1962'de tutuklandı ve Kongo nehrinin denize döküldüğü yerde, bir adada gözaltına alındı (şubat 1962-haziran 1964). 1964'te Birleşik Lumumba'cı partiyi kurdu. 1964'te yine tutuklandı, general Mobutu'nun hükûmet darbesinden sonra serbest bırakıldı (kasım 1965). Kuilu senatörü seçildi. 1966 Başında Kongo'dan ayrıldı. (L)

Gize piramidi, Mısır'da (Memphis'in 10 km kuzeyinde) piramit. Eski Mısır devletinin Dördüncü sülâlesinden firavun Keops tarafından Gize şehrinde yaptırıldı. Dünyanın büyük anıtlarından olan bu piramit, granit kaplı ve kapısı iri granit bloklarla örtülüdür. Gize piramidinin yanında ayrıca Kefren ve Mikerinos'un piramitleri de vardır. Bk. EHRAMLAR. (M)

GİZİDA. Sümer mit. Sümer panteonuna bağlı tanrı. Büyük tanrı Anu'ya Dumuzi ile birlikte bekçilik ederdi. (M)

GİZİL sıf. (esk. türk. *kiz*'den *giz-i-l*). Fiz. *Yeni.* Eylem halinde olmayan, fakat şartlar değişince ortaya çıkan (güç). [M]

GİZİLGÜÇ blş. i. Bir engel dolayısıyle enerji haline geçemeyen, engel kalkınca iş haline dönüşen güç. ‖ Bir iletkenin iki ucu arasında elektrik akımının geçmesini sağlayan güç. (M)

GİZLEME i. (*gizlemek*'ten, *gizle-me*). Gizlemek eylemi.

— Ask. Savaşta harekât ve mevzileri düşmanın yer ve hava gözetlemesinden saklamak için alınan tedbirler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gizleme ağı*, savaş silâh ve araçlarıyle mevzilerin gizlenmesinde örtü olarak kullanılan ağ. (Gizleme ağı sunî gizlemenin esasını teşkil eder.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Gizleme başlığı*, vücudun baş kısmının gizlenmesi için tabiî ve sunî gizleme malzemesi kullanılarak yapılan başlık. ‖ *Gizleme örtüsü*, genel olarak çabuk ve kolayca gizlenmesi gereken savaş silâh ve araçlarının üstünü örterek, havadan yapılacak gözetlemelere karşı gizlenmesini sağlayan malzeme.

— ANSİKL. Ask. Düşmanı yanıltmak, harekât ve ateş tesirlerini azaltmak amacıyle yapılan *gizleme;* mevzileri, harekât yapılan arazi örtülerinin renk ve şekillerine uydurmakla sağlanır. Bunun için gizleme çalışmalarında, havadan ve karadan kontrol yapılır; görülen aksaklıklar düzeltilir. Gizlemede tabiî ve sunî gizleme malzemeleri kullanılır. ***Tabiî gizleme malzemesi*** ağaçlar, fundalar, sazlar, bunlardan kesilmiş ve niteliklerini kaybetmemiş aynı renkteki dallar, taş, kum, çakıl, çamur v.b.dir. ***Sunî malzemesi*** de tabiî renkteki boyalarla boyanmış *gizleme başlıkları, gizleme elbiseleri, gizleme örtüleri, gizleme ağları*'dır. Bunlar gizlemede, tabiî gizleme malzemesi ile beraber kullanılır.

● *Gizleme ağı*, top, tank, havan, makineli tüfek v.b. silâhların, yerleştirildiği mevzilerde, atışa engel olmayacak şekilde, renk,

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

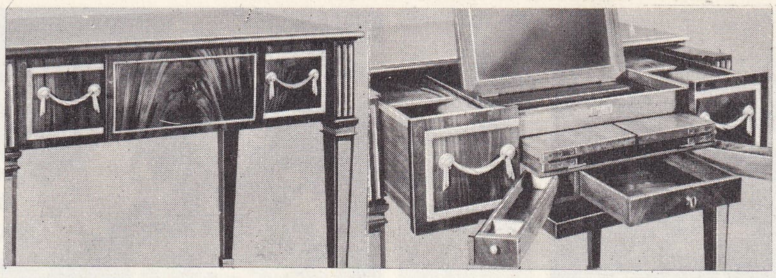

Roentgen'in yaptığı gizli çekmeceli masa

biçim ve yapılış bakımından bulunduğu çevredeki bitki veya malzeme ile örtülerek gizlenmesinde kullanılır. Erlerin giydiği çelik başlık üzerinde de küçük gizleme ağı vardır. Bunun üzerine çalı, ot, yaprak gibi malzeme takılarak mevzilenmiş olan erin düşman tarafından görülmesi hemen tamamıyle önlenmiş olur. Gizleme ağları, kuvvetli iplerden balık ağı biçiminde ve kullanılacağı silâh ve tesise göre, ayrı biçim ve büyüklükte yapılır. Bir top, tank veya kamyon ile bir karargâh muharebe merkezi, gözetleme yeri v.b. tesislerin gizlenmesi için, ayrı boyut ve biçimlerde gizleme ağları kullanılır. (M)

GİZLEMEK geçl. f. (esk. türk. *kizlemek*'ten *gizle-mek*). Görülmesini önlemek, gözlerden uzak bir yerde saklamak: *Biri, cezaevlerinden adam kaçırmakla, kaçırılanları gizlemekle, düşmana geçenleri tepelemekle uğraşacak* (Kemal Tahir). *O zaman dikkat ettim; küçüğüm ağlıyor, hem de bir büyük insan gibi göz yaşlarını karanlıkta gizlemeğe çalışarak* (R.N. Güntekin). ‖ Bir olayı veya bir duyguyu başkalarının bilgisi dışında tutmak: *Bana söyliyeceği sözü sizden neden gizliyor? Tuhaf* (Ahmed Rasim). *Ben beş senedir bu sırrı herkesten gizledim* (A. H. Tanpınar). *Gerçeği gizlemek.*

— Denizc. [Gemi için] Sahte belgelerle veya su üstünde kalan aksamında yaptığı uydurma yapılarla bandıra veya maksadını saklamak. (M)

GİZLENMEK dönşl. f. (*gizlemek*'ten *gizle-n-mek*). Kendi kendini görülmeyecek bir yere saklamak: *Padişah ülkesinde, kendime sığınacak ve gizlenecek bir yer aramayı daha doğru buldum* (F. R. Atay). *İstanbul'da uzun zaman gizlenmek imkânı gibi Anadolu'da sığınacak yer de pek kalmamıştı* (Kemal Tahir). ‖ Edilg. f. Gizli tutulmak, söylenilmemek: *O gün benden gizlenen pek çok şeyi sonra öğrendim.*

◆ **Gizlenilmek** dönşl. f. (Herhangi biri) Gizlenmek: *Polislerin geldiği görülünce acele bir binanın bodrumuna gizlenildi.* ‖ Edilg. f. Gizli tutulmak: *İş yerindeki bütün sırlar bizden gizlenildi.* (M)

GİZLİ sıf. (esk. türk. *kiz*, örtü veya kutu'dan *giz-li*). Görülmeyecek şekilde yerleştirilmiş bulunan: *Gizli merdiven. Gizli kapı.* ‖ Bilinmeyen, niteliği ve ne olduğu anlaşılamayan: *Tecrübe masası, İspritizma Cemiyeti bu gizli âleme açılmış pencerelerdi* (A. H. Tanpınar). *Hükümdarların, hükûmetlerin elinde bir karıncadan aciz görünen en zavallı insanda bile her zaman ezilmeyen, öldürülmeyen gizli kuvvetler vardır* (H. E. Adıvar). ‖ *Teşm. yol.* Başkalarından gizlenen, saklı kalan: *Burası ihtilâlci arkadaşlarının ve bilhassa genç zabitlerin bir gizli toplantı yeri olarak kullanılıyordu* (Ş. S. Aydemir). *Gizli belgeler. Gizli görüşme.* ‖ Zf. Gizli olarak, saklayarak: *Rica ederim kocama bu işi sakın açmayınız. Çünkü ben evi, ondan gizli satıyorum* (B. Felek). ‖ *Gizli mürekkep*, yazıldığında, kâğıt üzerinde bıraktığı iz, ancak ısıtılmak suretiyle veya bazı özel kimyasal usullerle görünen mürekkep. ‖ *Gizli oy*, gizli olarak kullanılan oy. ‖ *Gizli polis*, Millî Emniyet teşkilâtı.

— ÇEŞ. DEY. *Gizli din taşımak.* Bk. DİN. ‖ *Gizli kapaklı*, doğru bir şey olmadığı için başkalarından gizlenen: *Gizli kapaklı işler.* ‖ *Gizli sıtma*, kendini belli etmeyen sıtma. *Mec.* Gizlice kötülük eden. ‖ *Gizli tutmak*, kimseye duyurmamak.

— Biyol. *Gizli hayat*, fizyolojik görevlerin hemen hemen bulunmadığı veya çok zor farkedilecek derecede bulunduğu yaşama tarzı. (Tabiatta, kurumuş yosunlar gizli yaşar.) ‖ *Gizli karakter*, varlığını belli etmeyen karakter. (Çekinik karakter heterozigot canlıda gizli karekter halindedir, çünkü başat alleli onun belirmesine engeldir.)

— Diş cerr. *Gizli diş*, gizli kalan, belirmeyen diş. Bk. ANSİKL.

— Dülgerlik. *Gizli eklenti*, marangozluk ve kârgirde çıkıntı altındaki görünmeyen eklenti.

— Fiz. *Gizli ısı*, sabit sıcaklıkta meydana gelen hal değişiminde harcanan ısı miktarı. Bk. ERGİME, BUHARLAŞTIRMA.

— Fizyol. *Gizli devre.* «UYKU *zamanı*»nın eşanlamlısı.

— Foto. *Gizli görüntü*, ışığa tutularak ortaya çıkarılan, tespit ve büyütme yoluyle görünür ve sabit hale getirilen, fotoğraf görüntüsünün görünmeyen ve kararsız bir şekli.

— Huk. *Gizli celse*, ilgililerden başkasının katılmasına ve dinlemesine izin verilmeyen duruşma. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gizli işlem.* Bk. MUVAZAA. ‖ *Gizli nüfusların yazımı.* Bk. UYUŞMAZLIK. ‖ *Gizli yedek akçe.* Bk. YEDEK *akçe*.

— Kim. Moleküllere bileşik şeklinde bağlanarak her zamanki ayıraçlarına karşı analitik özellikler göstermeyen bir atom, bir iyon, bir kök için kullanılır: *Demir II iyonu* Fe^{++} *, Demir II siyanür* $K_4Fe(CN)_6$ *içinde gizli haldedir.*

— Mobl. *Gizli çekmece*, mobilyalarda, gözle görülmeyen çekmece. (XVI. yy.da İtalya ve Fransa'da birçok gizli çekmeceli mobilya yapıldı. XVII. yy.da, *gizli yay*, önce saatlere, sonra çift tabanlı dolap çekmecelerine, masalara ve XVIII. yy.da yazıhanelere uygulandı.)

— Patol. *Gizli hastalık*, açık belirti göstermeyen hastalık. (Mikroplu hastalıklarda, gizli hastalık devresi çoğu zaman mikrobun kuluçka devresidir; diskrazik hastalıklarda ise bozukluklarin muayeneyle anlaşılamadığı devreyi ifade eder.) ‖ *Gizli primo enfeksiyon*, ancak tüberkülinle pozitif deri tepkimesi göstererek kendini belli eden enfeksiyon.

— Teknol. *Gizli yama*, belli olmayacak şekilde yapılan yama.

— Teşk. tar. *Gizli odalık.* Bk. ODALIK.

— ANSİKL. Diş cerr. *Gizli diş*, ilk taslağın bulunduğu yerde kalabileceği gibi, oradan başka yere de uzayabilir. Üstçenede sinüse, altçenede çene dalının içine doğru gidebilir. Daimî dişlerde gizlilik en çok altçene yirmi yaş dişlerinde, sonra üstçene yirmi yaş ve köpek dişlerinde görülür; diğer dişlerde çok seyrek rastlanır.

— Huk. Ceza duruşmalarının açık olarak yapılması gereklidir. (Anayasa md. 135.) Ancak bazı duruşmalar mecburî olarak, bazıları da hâkim kararı ile gizli yapılır. Cz. Muh. Us. kn. mecburî ve ihtiyarî gizli celse ayrımı içinde iki bölümde bu durumu düzenlemiştir. Bu kanunun 375. maddesine göre, 15 yaşını bitirmemiş çocukların duruşmaları mutlaka gizli olur. Hattâ karar dahi gizli olarak bildirilir. Diğer taraftan umumî adap ve emniyet mülâhazalarıyle duruşmanın bir kısmının veya tamamının gizli olacağına mahkeme karar verebilir. Ancak duruşmayı gizli yapma kararı ve hüküm, açık olarak bildirilir.

◆ **Gizlice** zf. Gizli olarak: *Belki de bir gün vâdesi, zamanı gelince, anlayıp anlatabileceğimi belki tahayyül etmiş, belki de gizlice ummuşumdur* (A.Ş. Hisar).

◆ **Gizli gizli** zf. Saklayarak, gizleyerek: *Ev halkı günlerce başbaşa vererek gizli gizli konuştular* (A. H. Tanpınar). [ML]

GİZLİBOYUNLULAR çoğl. bls. i. Tekoforlu kaplumbağalar alttakımı. (Bunlarda boyun, bağanın altına doğru dikine katlanır, kalça kısmı da bağaya kaynaşmamıştır. Şu familyaları kapsar: *testudinidae, karakaplumbağasıgiller, kapankaplumbağagiller, dudaklı kaplumbağagiller, denizkaplumbağasıgiller.*) [L]

GİZLİCİLİK i. (*gizli*'den *gizli-ci-lik*). Gizli bilimlerin incelenmesi ve uygulanması.

— ANSİKL. Eskiçağda, iki çeşit bilim vardı: halkın da edinebileceği yaygın bilim ve sadece belli bir eğitimden geçmiş olanlarca bilinen «içrek» veya «batınî» bilim. Bilgi ve bilim çoğunlukla din adamlarının tekelindeydi. Filozoflar ise, öğretilerini aşılamak için, hem açık hem gizli yollara başvurdular. Ayrıca, belli bir bilgi türünün yüzyıllar boyunca, olsun, bugün olsun, bazı kapalı çevrelerde ele alınıp işlendiği bilinmektedir. Bilginin çok eski ve mutlak bir sentezi olduğuna inanış, simya, astroloji, kabal, sihir, metapsişik, kehanet v.b. gibi alanlarda büyük bir çaba gösterilmesine yolaçtı. (L)

GİZLİDUYARGALILAR çoğl. bls. i. Gizli duyargalı böcekler grubu (*cryptocerata*). Bunların duyargaları başın altındaki bir çukurda saklı bulunur. (L)

Gizli gruplar, Kurtuluş savaşında işgal altında bulunan İstanbul'da Anadolu hükûmetine yardım etmek için kurulan gizli cemiyetler. Gizli gruplar hakkında bugüne kadar geniş ve etraflı bir açıklama yapılmadı. Bunlardan bazıları geniş bir şebeke halinde, bazıları Ankara'ya, Erkânı harbiyeye bağlı olarak, bazıları tamamıyle bağımsız faaliyet gösterdi. Gizli gruplar savaş sırasında İstanbul'dan Anadolu'ya subay, silâh, cephane yollamak, haber alıp vermek gibi başarılı çalışmalar yaptı. Grupların üyeleri arasında subay, memur, sivil, esnaf, tüccar gibi çeşitli meslekten kimseler vardı. Bilinen başlıca gizli gruplar şunlardır: *Karakol grubu, Müsellâh Millî Müdafaa grubu, Yıldırım grubu, Sebât-i Millî grubu, Vefa grubu, Güneş grubu, Ay grubu, Yıldız grubu, Felâh-ı Vatan grubu, Berzencî grubu, Muaveneti Bahriye grubu, Yavuz grubu, Namık grubu.* Bundan özellikle bahriye imamı Berzencî Efendi tarafından kurulan Berzencî grubu, Bahriye nezareti ambarındaki çok sayıda silâh ve harp malzemesini gizlice Anadolu'ya kaçırdı. Fethiye'de kurulan Fethiye grubu da Muaveneti Bahriye grubu ile işbirliği yapıyordu. (M)

GİZLİK i. (esk. türk. *kezlik*, küçük kadın bıçağı'ndan). Kesici âletlerin keskin olan tarafı, ağzı. ‖ Uzun saplı kalemtıraş. (M)

GİZLİLİK i. (*gizli*'den *gizli-lik*). Gizli olma hali veya gizli olan tarat: *Bu işin hiç bir gizliliği kalmadı.*

— Diş cerr. Bir dişin normal şekilde gelişemeyerek çene kemiğinin veya çene kemiği çevresindeki yumuşak dokuların içinde kalması.

— Telekom. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Telekom. Telsiz telefonda *gizlilik düzenekleri*nin amacı, konuşmaların dinlenmesini önlemek, hiç değilse güçleştirmektir. Bunlar iki bölüme ayrılır: profesyonel telsizcilerin dışındaki dinleyicilere karşı korunmayı sağlayan *izafî gizlilik* düzenekleri; açık metine çevrilebilmesi için, haberleşenler arasında, istedikleri zaman değiştirebilecekleri bir kot bilgisi gerektiren *etkin gizlilik* düzenekleri. Genellikle ses tayfındaki frekansların karışımı yönteminden yararlanılır; yollanacak her tayf frekansı, belli bir kurala göre bir başka frekansla değiştirilir; alıcı merkezde ilk tayf frekansına çevrilir. Tek yan bantlı yayım ve ses tayfındaki frekansı değiştirmeğe dayanan yöntemler izafî gizlilik sağlar. (L)

Gizli Oturum (*Huis Clos*), Jean-Paul Sartre'ın tek perdelik oyunu (1944). Bu felsefî oyunda yazar görüş ve düşünüşünün ana temalarını geliştirdi. Üç kişiyi cehennemde biraraya getiren yazar (cehennem burada bir otel odasıdır), başka kişilerin bizdeki yansımasını, işimize gelen bir görünümü karşımızdakilerin kabul edip etmemelerinin önemini göstermeğe çalışır. Oyunda sık sık tekrarlanan «Cehennem, başkalarıdır» diye özetlenen formül bundan çıkar. Kişinin görünümü çoğunlukla gerçeğe hiç uymaz. Sartre'a göre kişi kendisinin kim olduğuna karar vermek

Karl GJELLERUP

Foto. LAROUSSE

zorundadır. Jacqueline Audry bu oyunu beyaz perdeye aktardı (1954). [→ Bibliyo.] (L)

GİZLİSOLUNGAÇLIGİLLER çoğl. bls. i. Kuyruklu amfibyumlar familyası. (Bunlarda solungaçlar körelmiştir; göz kapakları yoktur; yetişkinlerde, boyunun iki yanında basit solungaç delikleri bulunur. Bu yüzden bunlara gizlisolungaçlılar adı verilir. Aslında, yetişkin iken bunlarda solungaç yoktur. Familyanın üç cinsi vardır, *amphiuma*, dev semender [*megalobatrachus*], tatlısu semenderi [*Cryptobranchus alleganiensis*].) [L]

GİZO, Gizo adasının (Salomon takımadaları) limanı, Yeni Georgia'nın 30 km batısında. (L)

GİZYCKO, Polonya'da şehir, Mazuria'da (Olsztyn voyvodalığı). Gizycko bir göller bölgesindedir. Çevresindeki göllerin birbirine bağlanarak meydana getirdiği kesiksiz suyolu, güneyde Pisa ırmağı aracılığıyla Narew'e dökülür; kuzeydeyse Mazuria kanalı aracılığıyla Pregola'ya (Kaliningrad'da Baltık denizine dökülür) bağlanır. (L)

GJALSKİ (Ljubomir BABİÇ, **Ksaver Şandor** — denir), hırvat yazarı (Gredice 1854-ay.y. 1935). Gerçekçi ve mistik hikâyelerle romanlar yayımladı. Bu eserlerde Zagorje soylularını dile getirdi: *Pod Starimi Krovovi* (Eski Çatılar Altında) [1887]; *Na Rodyenoj Grudi* (Anavatan Topraklarında) [1890]. Ayrıca *Za Materinsku Rijec* (Anadili İçin) [1960] adlı bir tarihî roman yazdı. Bu eserlerinde İllyriae hareketinin başlangıcını anlattı. Daha genel nitelikteki *Janko Borislaviç* (1887) adlı karamsar eseri için «Hırvat *Faust*'u» denilmiştir. (L)

GJELLERUP (Karl), danimarkalı yazar (Roholte 1857-Klotzsche, Dresden yakınları 1919). İlâhiyat okudu. Georg Brandes'in etkisiyle Hıristiyanlığa karşı açıktan açığa cephe aldı. Bu evrimini romanlarında dile getirdi: *En İdealist* (Bir İdealist) [1878]; *Det Unge Danmark* (Yeni Danimarka) [1879] ve *Antigonos* (1880). Sonra kaynağını alman düşüncesinden alan bir idealizme yöneldi, Almanya, Yunanistan ve Rusya'ya yaptığı bir gezi dönüşünde Brandes'ten ayrıldı. *Brynbild* (1884) gibi bazı dramların Schiller ve Swinburne'ün, *Romulus* (1883) ve *G. Dur* (1883) adlı romanlarında da rus yazarlarının, özellikle Turgenyev'in etkisi görülür. 1887'de bir almanla evlendi, 1892'de Almanya'ya yerleşti, burada Schopenhauer'ın etkisinde *Minna* (1889) ve şaheseri olan *Mollan* (Değirmen) [1896] adlı romanlarını yazdı, sonra Buddha'cılığı benimsedi. *Offerildene* (Kurban Ateşi) [1903] adlı oyununda ve *Verden Suandrerne* (Dünya Yolcuları) [1910] adlı romanlarında buddhacı felsefenin izlerine rastlanır. *Guds Vrerner* (Tanrı Dostları) [1916] ve *Don Glydne Gren* (Altın Dal) [1917] adlı son romanlarında ise Hıristiyanlığa doğru bir dönüş görülür: şiirleri arasında *Aşk Kitabım* (1889) adlı eseri anılmağa değer. 1917 Nobel edebiyat ödülünü Pontoppidan ile paylaştı. (L)

GJİROKASTER. Bk. ARGYROKASTRON.

GJORGJEVİÇ (Vladan), sırp siyaset adamı ve yazarı (Belgrad 1844-Viyana yakınları 1930). Eğitim bakanı oldu (1887), Atina, Paris ve İstanbul'da Sırbistan'ı temsil etti, İstanbul'da Makedonya Sırpları için bir sırp piskoposunun tayinini sağladı (1891-1897). 1897'de başbakan oldu, 1900'de istifa etti. *Otoadjpina* (Vatan) adlı dergiyi yönetti. Eserleri: *Hikâyeler* (1879); *Gezi Hatıraları* (1874) ve *Berlin Kongresinde Sırbistan* (1891) adlı tarihî inceleme. (L)

GJÖRWELL (Carl Christopher), isveçli tenkitçi (Landskrona 1731-Stockholm 1811). *Svenske Mercurius* gazetesini kurdu. Bundan başka iki dergiyi daha yönetti ve İsveç'e edebî tenkit sanatını getirdi. (L)

GL, *glüsinyum* veya *berilyum*'un kimyasal sembolü. (L)

°GL, alkol yüzdesinin sembolü. (L)

GLABELLA i. Anat. Alın kemiğinin dikey parçasının orta yerindeki kabartı; kaş arası noktası. (Kaş kemerleri arasında bulunan glabella, antropometride, kafatasının uzunluğunu ölçmeğe yarayan bir işaret noktasıdır.)

— Paleont. Tribolitlerde başın orta ve sırt kısmındaki çıkıntı. (Birbirine çok benzeyen bu fosillerin hangi türden olduğunu anlamağa yarayan bir belirtidir.) [L]

GLABER (Raoul), fransız kronikçisi (Borugogne X. yy. sonuna doğr. - ? 1050'ye doğr.). İstemeye istemeye papaz oldu, manastır manastır dolaştı, Cluny ve Saint-Germain d'Auxerre'e gitti, orada 900-1046 yıllarını anlatan beş ciltlik bir *Chronique* (Kronik) yazdı, 1 000 yılı dolaylarında Avrupa'yı kasıp kavuran açlık ve salgınlar hakkında bilgi verdi. Çoğu zaman fıkra türüne kaçmasına rağmen, eseri bir tarihî kaynak niteliğindedir. (L)

GLABİNSKİ (Stanislaw), polonyalı devlet adamı (Skole, Galiçya [bugün S.S.C.B.] 1862-Harkov 1941). Lvov üniversitesinde iktisat profesörü (1893) oldu. 1901'de bu şehirden Viyana parlamentosuna üye seçildi. Almanya'ya karşı millî eğilimleri temsil etti. Avusturya delegasyonu başkanı (1910) ve demiryolları bakanı (1911) oldu. Birinci Dünya savaşında göz hapsine alındı, sonra Swiezynski kabinesinde dışişleri bakanı (ekim 1918) oldu. Varşova diyetine milletvekili seçildi (ocak 1919), mayıs 1923'te millî eğitim ve dinişleri bakanı oldu. 1939'da Ruslar tarafından sürgün edildi, hapisteyken öldü. (L)

GLACE (MER DE). Bk. BUZ DENİZİ.

GLACE BAY, Kanada'da (Nova Scotia) şehir, Cap-Breton adasında; 25 600 nüf. Maden kömürü havzası. Metalürji. Balıkçılık. (L)

GLADBACH, Almanya'da birkaç şehrin adı. Bk. FERGİSCH-GLADBACH ve MÖNCHEN-GLADBACH. (L)

GLADEBECK, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr bölgesinde, Essen'in kuzeyinde; 84 000 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Dokuma ve besin sanayii. (L)

GLADİÇYA i. 25-30 m yüksekliğinde, kırmızımsı badıçlı ağaç. (İlmî adı *Gleditschia*. Erguvangillerden.)

— ANSİKL. *Gladiçya*'nın gövdesi ve dalları, değişikliğe uğramış dalcıklardan ibaret kuvvetli dikenlerle kaplıdır. Badıçları yassı, düz ve meşin gibi serttir. Çatlamayan veya çok sonraları ikiye ayrılan badıçların içinde, tadı önceleri tatlımsı, sonra buruk olan ileti bir doku bulunur. (L)

GLADİOLUS i. («küçük kılıç» anlamında lat. k.). Kuzgunkılıcının (*glayöl*) ilmî adı. (L)

GLADİT i. (fr. *gladite*). Miner. Tabiî bizmut, bakır ve kurşun sülfür. (L)

GLADİUS i. («kılıç» anlamında lat. k.). Zool. Mürekkepbalığında bulunan pala demiri biçimindeki kitinsi levha. (L)

GLADKOV (Fiyodor Vasilyeviç), sovyet romancısı (Çernovka, Samara 1833-Moskova 1958). Beş yıllık plana ve sosyalist ekonominin kuruluşuna dayanan romanların ilki olan *Çimento*'yu (Tsement) [1952] yazdı, sonra aynı temayı işleyen *Energiya* (Enerji) [1932-1938] adlı bir romanda ilgi çekici çocukluk hatıralarını dile getirdi (1949-1955). [L]

GLADSTONE, Avustralya'da (Queensland) liman şehri, Brisbane'in kuzeyinde; 7 200 nüf. Weipa'da çıkarılan boksiti işleyen alüminyum fabrikası. (L)

GLADSTONE (Herbert John, birinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1854-Dane End, Ware yakınları, Heritfordshire 1930), W. E. Gladstone'un küçük oğlu. 1905-1910 Arasında, İçişleri bakanlığı yaptı ve Güney Afrika birliğinin ilk genel valisi oldu (1910-1914). [L]

GLADSTONE (John Hall), ingiliz kimyacı ve fizikçisi (Hackney 1827-Londra 1902). İlkin Graham'ın, sonra da Giessen'de Liebig'in yanında çalıştı. Londra'nın Krallık enstitüsüne kimya profesörü oldu. Optik kimya, özellikle organik bileşimlerin kırılma indisi ve ayırma gücüyle bu bileşimlerin kimyasal yapıları arasındaki bağıntı üzerinde çalıştı. Kendi adıyle anılan ($\frac{n-1}{d}$ = *değişmez*) formülü, yoğunluk (*d*) ile kırılma indisi (*n*) arasındaki bağıntıyı gösterir. (L)

GLADSTONE (William Ewart), ingiliz devlet adamı (Liverpool 1809-Hawarden, Flintshire 1898). İskoç asıllıydı. Oxford üniversitesinde okudu. Muhafazakâr parti üyesi ve aşırı anglikandı. 1832'de parlamentoya girdi, Peel'in adamları arasında çabucak sivrildi, 1834-1835 arasında Peel'in hükûmetinde görev aldı. 1838'de *The State in its Relations whit the Church* (Kiliseyle İlişkileri Açısından Devlet) adlı ünlü bir savunusunu yayımladı, fakat dogmatik görüşleri Macaulay'ın amansız tenkidine uğradı. Toryler (muhafazakârlar), 1841'de iktidarı ele geçirdikleri zaman Peel'den ayrılmadı, Ticaret Dairesi başkanlığında (1843-1845), sonra da Sömürgeler bakanlığında görev aldı (1845-1846). Yaptığı iktisadî incelemeler sonunda serbest mübadele sistemini benimsedi, himayecilik sistemini yıkmak için başbakan tarafından alınan tedbirleri destekledi.

1846'da *peelizm*'in başarısızlığı karşısında bocaladı. Bir İtalya gezisinde (1851) Napoli rejiminin rezilliğini gördü, krallık otoritesine ve aristokrasiye karşı olan inancı sarsıldı. Bundan sonra, bütün hayatı boyunca bağlı kaldığı din ve ahlâk ilkelerine dayanarak liberalizme yöneldi. Serbest mübadeleye, insanın ve bütün milletlerin haklarına, kanun ve adaletin gerçek değerine hıristiyanca bir sevgiyle bağlandı. Düşüncelerinden çok kişiliği yüzünden, Disraeli'yi bir muhalif olarak karşısında buldu. İki büyük adam arasındaki çatışma uzun bir süre, ingiliz siyasetinin ana konusu oldu. Siyasete çekici bir oyun sayan Disraeli, rakibinin ahlâkçılığını anlayamıyordu.

Gladstone, Liberal partiye kesinlikle katıldıktan sonra, 1852'den 1866'ya kadar Maliye bakanlığını yönetti. Vergilerde büyük ölçüde bir indirme yapmayı başardı. Herkesin eşit imkânlara sahip olması şartıyle fertlerin yaşamına devletin mümkün olduğu kadar az elatması gerektiği inancıyle siyasî ağırlığını yeni bir reform lehine ortaya koydu. Millî hayatta olduğu gibi milletlerarası ilişkilerde de hukuka olan saygısı, dolayısıyle Kırım savaşını savundu. Çünkü Rusya'nın hukuk kurallarını tehdit ettiği kanısındaydı. Aslında barışsever bir insandı ve Fransa ile olan ilişkileri savunarak nüfuzunu Fransız-İngiliz ticaret antlaşması lehinde kullandı (1860). 1868'de, Liberal parti başkanı oldu ve kabineyi kurmakla görevlendirildi. Bu ilk Gladstone hükûmeti (1868-1874) başarılı birçok reformcu harekete girişti: 1869-1870 İrlanda reformları (anglikan kilisesinin devletten ayrılması), henüz ileri ve köklü olmamakla beraber ilk tarım reformu, millî eğitimle ilgili Foster kanunu (1870), orduyle ilgili Cardwell reformları, gizli oyla seçim (1870), adlî alandaki Selborne reformu (1873). Fakat Disraeli'nin büyük ölçüde etkisinde kalan kraliçenin muhalefetiyle karşılaştı. Bu reformlar, onları çok aşırı bulan muhafazakârlarla, yetersiz bulan radikallerde hoşnutsuzluk yarattı ve alkolle ilgili tedbirleri herkesi öfkelendirdi. 1874'te hem hükûmet, hem de liberal parti başkanlığından istifa etti. Yakındoğu olayları, Disraeli'nin gevşek davranışı, mücadeleci ruhunu kamçılamakta gecikmedi ve Gladstone yeniden partinin başına geçti. 1875-1876'da hükûmetin Bulgaristan meselesinde, Osmanlı imparatorluğunu desteklemesine karşı cephe aldı. Ayrıca, hükûmetin imparatorluk sevdalarına kapılmasının, millet haklarına aykırı olduğunu ileri sürdü.

Milletlerarası ahlâka olan inancı kamuoyunda heyecan yarattı. İtibarını yeniden kazanan Gladstone, tekrar başbakan oldu (1880-1885). Bu ikinci hükûmet, birincisi kadar güçlü değildi. Otoriter kraliçenin kötü niyeti, olumlu herhangi bir iş yapılmasını engelliyordu.

Aynı zamanda Gladstone'un arkadaşları da modası çoktan geçmiş olan eski liberal partinin (Whig) ruhuna bağlı kişilerdi. Gladstone'un reformculuğu, önce, Avrupa milletleri arasında yeni bir denge kurma isteği sonra 1884'te yaptığı seçim reformuyle ortaya çıktı. Fakat bu reform, sosyal meseleleri ve kötüye giden iktisadî gelişmeyi hesaba katmıyordu. Bu da hükûmetteki radikal üyeleri şaşırtıyordu. Bu yüzden, yeni neslin sözcüsü olan Joseph Chamberlain, Gladstone'dan gitgide uzaklaştı. Özellikle bakanlar, imparatorluğun çok ciddî meseleleriyle karşı karşıya idiler. Kuvvete başvurmayı reddeden Gladstone, Afganistan ve Güney Afrika'da (1881) başarısızlıkla karşılaşan denizaşırı serüvenlere bir son vermeyi aklına koydu. Fakat Mısır'da durumun kötüleşmesi karşısında, bozulan düzeni yeni baştan sağlamak amacıyle, 1882'de bir mü-

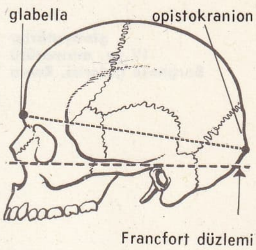

glabella (anat.)

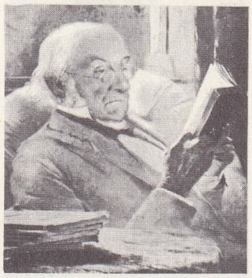

William GLADSTONE
L. Hamilton'un tablosu
Louvre müzesi, Paris

gladyatörler
IV.yy. minyatürü
Borghese galerisi, Roma

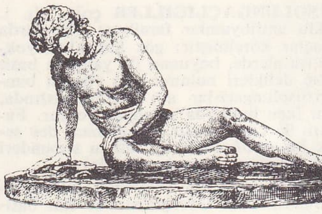

gladyatör ölürken

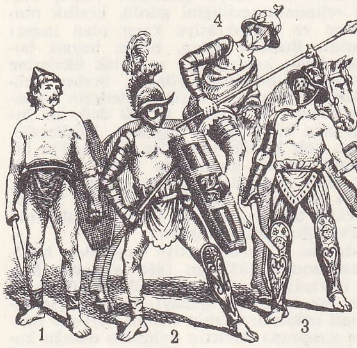

gladyatörler
ve silâhları;
1. galyalı; 2. samnit;
3. trak; 4. atlı

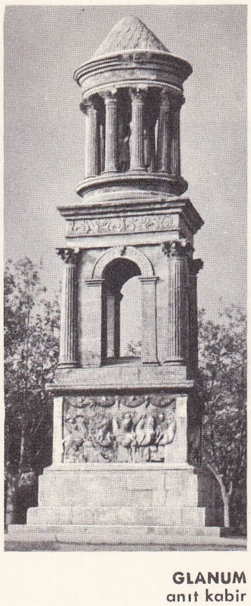

GLANUM
anıt kabir

dahaleye izin vermek zorunda kaldı. İmparatorluğun geleceği, Birleşik krallığın içinde ve İrlanda'da (Parnell yönetimindeki İrlanda partisinin muhalefeti, Tarım birliğince düzenlenen köylü ayaklanması) tehlikeli duruma düşmekteydi. Önce, milliyetçi şiddet hareketleri karşısında şaşkına dönen Gladstone, sonradan İrlanda'da ingiliz hâkimiyetinin haksız bir durum yarattığına ve yapılan bütün haksızlıkların onarılmasının gerektiğine kanaat getirdi. Bundan sonra, uzlaşma tedbirleri birbirini kovaladı: tarım kanunu (1881); Parnell ile yapılan anlaşma (1882). 1885'te Gladstone İrlanda'ya tam bağımsızlık (*Home Rule*) verilmesi düşüncesindeydi. Birkaç aylık bir aradan sonra, 1886'da yönetimi tekrar ele alınca, yurttaşlarının çoğunu korkutan bu Home Rule yolunda mücadeleye atıldı. Fakat tam bir felâketle karşılaşan hükûmet iktidardan düştü ve program uygulanamadı. Liberal parti bölündü ve birlikçilerin ayrılması, emperyalizmin başarı kazanmasını sağladı. Yaşlanan, kulağı ağır işiten, gözleri zayıflayan, fakat mücadeleciliğinden hiç bir şey kaybetmeyen Gladstone, birlikçi koalisyona karşı muhalefeti inatla sürdürdü. Muhafazakârların zayıflaması ve İrlandalıların oyları sayesinde 1892-1894 arasında son defa olarak hükûmetin başına geçti. Bu sırada, krallıkta sosyal anlaşmazlıklar artıyor, Home Rule davası yaşlı liderin bütün enerjisini tüketiyordu. Fakat bütün çabalarına rağmen, Lordlar kamarasının muhalefeti ile tasarı geri çevrildi. (L)

GLADYATÖR i. (lat. iki ağızlı enli kılıç anlamından *gladius* > *gladiator* > fr. *gladiateur*'den). Romalılarda, arenada insan veya vahşî hayvanlarla döğüşen kimse.

— ANSİKL. Tar. Başlangıçta (muhtemelen Etrüsklerde), *gladyatör* oyunları, kutsal ruhlara insan kurban etmek amacıyle düzenlenen törenlerdi. Bu kıyıcı ve kanlı oyunlar Roma'da büyük ilgi görmekteydi. Gladyatörler, savaş tutsakları, mahkûmlar, hattâ, kötü gözle bakılan bir iş olmasına rağmen, özel okullarda (*ludi gladiatorii*) yetişmiş gönüllü kişilerdi. Gönüllülere, hizmet süreleri bitince armağan olarak tahta bir kılıç (*rudis*) verilirdi. Arenadan canını kurtaranlar da azat edilirlerdi. Silâhlar, gladyatörlere göre değişirdi. *Secutores ve hoplamachi* diye ikiye ayrılan *Samnitler,* ağır silâhlar (uzun kalkanlar); *Retiare*'ler, üç dişli yaba, ağ, palaska, pazubent; *Galyalılar* veya *Myrmillon*'lar, kılıç, miğfer ve küçük kalkan: *Traklar* ise, eğri kılıç, miğfer, teker kalkan, bileklik ve baldırlık kuşanırdı; öbürleri de ya at üstünde veya savaş arabalarıyle döğüşürlerdi. Karşılaşmalar, ya teke tek ya grup halinde veya vahşî hayvanlara karşı yapılırdı. Cumhuriyet devrinde gladyatör oyunları Forum'da, imparatorluk devrinde de amfiteatrlarda düzenlenirdi. Döğüşlerden önce bir geçit töreni yapılır, gladyatörler imparatoru *Ave Caesar, morituri te salutant* (Varol Sezar, ölüme gidenlerden sana selâm) diye bağırarak selâmlarlardı. Yenik düşen savaşçı sol kolunu kaldırarak aman diler, üstün gelen ise halka danışırdı; halk da başparmağını ya yukarı kaldırarak yenik gladyatörün hayatını bağışlar veya başparmağını yere doğru çevirerek öldürülmesini isterdi. Yenenlere ödül (defne dalı ve para) verilirdi.

Kökü Etrüsklere dayanan gladyatör oyunları Roma'da ilk defa M.Ö. 264'te başladı. M.Ö. 105 yılında resmî şenlikler arasına alındı, magistratus'lar bu şenliklere para dökmeyi aralarında bir rekabet konusu haline getirdiler. Roma'ya kıyasla Bizans'ta daha az amfiteatr kurulmuş olmakla birlikte, bu oyunlar imparatorluğun dört bir yanına yayıldı. Roma toplumunun seçkin tabakası, bu barbarca oyunlara karşı cephe almak, bu uğurda yapılan büyük masrafları kınamak şöyle dursun, bu şenliklere yatırdığı paralarla öğünürdü. Cicero bu oyunların eğiticiliğinden dem vurmuş, Seneca ise bunları kötülemişti. Hıristiyanlık bu kanlı eğlencelere karşı vargücüyle savaştıysa da, ancak 404 yılında yasaklanmasını sağlayabildi.

— İkonogr. Gladyatör döğüşleri roma sanatında sık sık işlenilen konulardan biriydi: mozaik (Madrid Arkeoloji müzesi), fresk (Pompeii amfiteatrı) ve kabartmalarda (Capitolium ve Vatikan müzeleri) ele alındığı gibi, daha sonraları, Bizans sanatında da bu konuya yer verildi. Örnek olarak, Napoli müzesindeki heykeller, özellikle *Yaralı Gladyatör* heykeli gösterilebilir. Efesli Agasias imzasını taşıyan ve *Borghese Gladyatörü* diye anılan heykel, bir meşale yarışının galibini temsil eder; bu heykel her halde M.Ö. I. yy.da yapılmış bir heykelin kopyasıdır. Son olarak, Capitolium'daki *Can Çekişen Gladyatör* heykelini analım; bu eser, Bergama kralı Attalos I'in hatırasına sunulan Galat'lardan biri olabilir.

Modern sanatçılar da aynı konuyu işlediler. (Pollaiuola [gravürler dizisi], Lanfrance [Madrid], Gerome [*Ave Caesar, Morituri te Salutant*].) [L]

GLAESER (Ernst), alman yazarı (Butzbach, Hessen 1902-Mainz 1963). Birinci Dünya savaşının allak bullak ettiği alman gençliğini anlatan 1902 *Doğumlular* (Jahrgang 1902) [1928] ve Hitler rejimini ustaca yeren *Der letzte Zivilist* (Son Sivil) [1936] adlı romanlarıyle tanındı. İkinci romanını 1933'ten sonra sığındığı Fransa'da yayımladı. İkinci Dünya savaşından hemen önce Almanya'ya döndü. (L)

GLAFENİN i. (fr. *glaphénine*). Ağrı dindirici bir ilâç olan gliseril-amino-fenakin'in kısa adı. (Sentetik sıtma ilâcı amodiyakin'in türevidir. Ağrı dindirici etkisi hap alındıktan yirmi-otuz dakika sonra başlar, üç ilâ altı saat devam eder. Romatizma, sinir ve kadın hastalıklarında görülen ağrılı rahatsızlıkların çoğunda kullanılabilir.) [L]

GLAGOLİTİK sıf. (slavonca *glogol*, söz'den fr. *glagolitique*). İslav edebiyatının ilk eserlerinde kullanılan ve kısa süre sonra terkedilen yazı (M.S. IX. yy.). [Bu yazı bugün yalnız Dalmaçya'daki bazı katolik kiliselerde kullanılır.] (L)

GLAİRE (Jean-Baptiste), fransız şarkiyatçısı ve tefsircisi (Bordeaux 1798-Paris yakınları 1879). 1922'de papaz oldu. Sorbonne'da İbranîce okuttu (1831-1851). Başlıca eserleri: *La Sainte Bible en Latin et en Français* (Latince ve Fransızca Kutsal Kitaplar) [1855]; *Introduction Historique et Critique de l'Ancien et du Nouveau Testament* (Eski

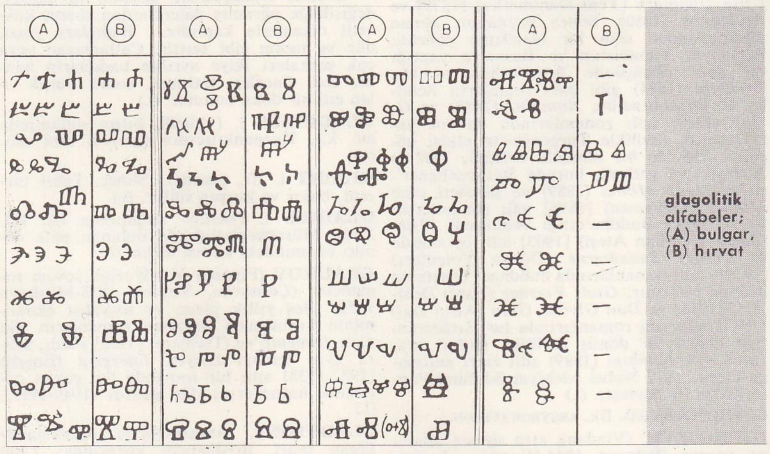

glagolitik
alfabeler;
(A) bulgar,
(B) hırvat

GLANUM
tarihî kalıntılar

Foto. Anderson, Giraudon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana ; Dizionario Enciclopedico Italiano

ve Yeni Ahit'e Tarihî ve Tenkidî Giriş) [1867]. Ayrıca şark dillerinin incelenmesine yardımcı olmak üzere birçok gramer ve lûgat yazdı. (L)

GLAİSHER (James), ingiliz fizikçisi ve meteoroloğu (Londra 1809-Croydon 1903). Greenwich rasathanesinde astronom olarak çalıştıktan sonra (1840-1847), bu rasathanenin Meteoroloji ve Manyetik İnceleme servislerinin müdürlüğüne getirildi. 1863-1865 Yıllarında Havacılık derneği adına denemeler yaptı. 8 839 m yükseğe çıkma rekorunu (1862) uzun süre elinde tuttu. Atmosferin sıcaklığı, basıncı, nemi üzerindeki gözlemlerini yayımladı. (L)

GLAMA, Norveç'te ırmak, genellikle kuzeygüney yönünde akar, Oslo fiyordunun girişinde denize ulaşır; 570 km. Glama'dan birçok hidroelektrik tesis yararlanır. (L)

GLAMİS, Büyük Britanya'da köy, İskoçya'da (Angus, Forfarshire), Forfar'ın güneybatısında; 1 000 nüf. Malcolm II'nin öldürüldüğü şato, Glamis'in kuzeyindedir.

GLAMORGANSHİRE, gal dilinde **Morganwg**, Büyük-Britanya'da idare bölümü, Galler ülkesinin güneyinde, Bristol kanalı kıyısında; 1 227 000 nüf. İdare merkezi, *Cardiff*. (L)

GLANDON boğazı, Fransız Alplerinde (Savoie) boğaz, *Glandon* ırmağı vâdisinin yukarı kesiminde, Belledonne sıradağlarının doğusunda. Maurienne-Oisans yolu bu boğazdan geçer; 1931 m. (L)

GLANDULİNA i. Kavkısı söbe biçimde ve delikli olan küçücük deniz foraminiferi. (*Polymorphinidae* familyasından.) [L]

GLANUM. Esk. coğ. Fransa'da, Saint-Rémy-de-Provence'ın (Bouches-du-Rhône) 2 km güneyinde eski şehir; 1921'de, Alpilles'lerin tabiî geçitlerinden birinin ağzında bulunmuştur. Augustus devrinden kalma eskiçağ anıtları bu siteye aitti: şehrin girişinde, İspanya'dan İtalya'ya giden yol üzerinde, Sezar'ın Galya'lılara karşı kazandığı zaferi canlandıran (ganimetler) bir kemer ile Caius ve Lucius Caesar'ın hatırasına yapılmış, kabartmalı ve heykelli ilgi çekici bir anıt kabir vardır (bunlara şehrin tapınaklarından birinde de tapılırdı). Glanum'un bilinen bütün kalıntıları uzun süre bunlardan ibaret kaldı. Burada çeşitli yerleşme düzeyleri vardır: yerli halkların temsil ettiği bir dönemi (VI. yy.dan itibaren buralara kadar sokulmuş bulunan kıyı yunanlılarına ait kurumlarla erkence ilişki kuran Salyen'lerin kültlerini icra ettikleri kutsal bir kaynak [insan kafalı sütunlar]), gösterişli mimarîsiyle nitelenen zengin bir Marsilya dönemi (M.Ö. III. yy. sonu) takip etti (Glanon'da para basma atelyesi); bu şehrin pazar yerine ileride Romalılarca Kybele tapınağı kurulacaktır. Bu Yunan devri, M.Ö. 102'ye kadar sürdü; Marsilya'ya karşı bir ayaklanma, Roma'nın tepkisine ve şehrin yıkılmasına yolaçtı.

Bundan sonra, M.Ö. I. yy.dan kalma, *opus incertum* (mozaikli evler, ikiz tapınaklar) üslûplu yapılarıyle bir Roma şehri gelmektedir; M.Ö. 49'da Marsilya'nın düşüşünü üçüncü bir yapı devri izledi (Augustus tarzında küçük, düzenli binalar). M.Ö. 40 yılında Glanum, latin hukukuna bağlı bir *oppidum* (müstahkem şehir) oldu; imparatorluk devrinden, bir su kemeri, hamamlar (bir hıristiyan mezarlığıyle örtülmüştür), büyük bir şehir kapısı, bir tiyatro, bir absidli anıt, tapınaklar (Herkül'ün, Valstudo'nun) ve bir çeşme kalmıştır. Birçok yazıtlardan anlaşıldığına göre burada, mahallî tanrı *Glanis*, kelt asıllı ana-tanrıçalar oldukları sanılan *Glanicae*'ler, Sylvain ve İyilik Tanrıçası, Apollon kültleri hüküm sürmekteydi. İlkel yerli evlerinin yanında, önce, Delos mimarîsini hatırlatan, sütunlu iç avlusuyle bir yunan tipi, sonra da dört köşesinde revakları ve atrium'uyle Roma tipi evler göze çarpmaktadır.

İon imparatorluk devrinde (270 istilâsı sırasında) şehir, V. yy. sonunda kesinlikle terkedildi: o zaman halk, vaftizhanenin (VI. yy.) çevresindeki düzlüğe taşındı ve köy, Reims'li Saint-Rémy keşişlerine verildi, bugünkü adı da buradan geldi. Buluntular (seramikler, heykeller, yunan harfleriyle ve Galya dilinde yazılmış, Milâdın ilk yüzyıllarında bu dilin yaşantısını sürdürdüğünü ispatlayan yazıtlar) Saint-Rémy müzesinde bulunmaktadır. (L)

GLANVİLL (Ranulf DE), ingiliz hâkimi (1180-1189) [öl. Saint-Jean d'Acre 1190]. Henry II zamanında yargı sisteminin gelişmesinde önemli rol oynadı. (L)

GLAREAN veya **GLAREANUS** (Heinrich LORİTİ, — denir), isviçreli hümanist (Mollis, Glarus kantonu 1488 - Frieburg-im-Brisgau 1563). Bern'de Rubellus'un, sonra Köln'de Cochlaeus'un yanında okudu. Erasmus ile birlikte Basel'de profesörlük yaptı. İlkin Reform'dan yana çıktıysa da, sonradan karşı cepheye geçti. Alman hümanizminin bellibaşlı kişilerindendi. Eski Yunan ve Roma yazarlarının eserlerini yorumladı, coğrafya üstüne kitaplar yazdı. *Helvetiae Descriptio* (İsviçre'nin Tasviri) [1514-1515] adlı bir eserle müzik üzerine *İsogogue in Musicen* (1516) ve *Dodekachordon* (1547) adlı iki inceleme yayımladı. (L)

GLARNER (Fritz), isviçre asıllı amerikan ressamı (Zürich 1899). İtalya'da ve Paris'te çalıştıktan sonra, New York'a yerleşti (1936). Mondrian'ı andıran sanatı, geometrik biçimleriyle (yamuklar, dik dörtgenler, daireler) uçuk renkleri kaynaştırır. New York'ta Rockefeller Center'ın bir salonuyle Birleşmiş milletler binasında Dag Hammarskjöld kitaplığının giriş kısmını süsledi. (L)

GLARNİSCH, Glarus Alplerinde (İsviçre) kütle, Linth ve Reuss ırmaklarının vâdileri arasında; 2 920 m. (L)

GLARUS, İsviçre'de şehir, Glarus kantonunun idare merkezi, Linth ırmağı kıyısında; 5 900 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii ve kumaş üzerine basım. Mobilya ve kayak fabrikaları. Puro fabrikası. 1861'de bir yangında tamamıyle yıkılan şehir, düzgün bir plana göre yeniden inşa edildi. (L)

GLARUS ALPLERİ, Alplerin, Yukarı Linth havzasını meydana getiren kısmı; kabataslak, İsviçre'deki Glaris kantonuna tekabül eder. Bu dağlar, dik bir duvar halinde Ren vâdisi yanında yükselen birkaç aşma örtüsünün üst üste yığılmasıyle meydana gelmiştir. Derin oyulmuş vâdiler kuzeye doğru örtülerin genel eğimini izler: Linth ırmağı, hemen hemen kaynağından itibaren 2 000 m'ye gömülmüştür. En yüksek dağlar güneyde, Rhône vâdisinin hemen yukarısındaki Tödi kütlesindedir (3 623 m). Batıda, Linth ve Reuss vâdileri arasında *Glärnish* (2 920 m) yükselir. (L)

GLARUS kantonu, İsviçre'de kanton; 691 km^2; 40 500 nüf. (Almanca konuşulur.) İdare merkezi, *Glarus*.

Bütünüyle Alplerde yer alan Glarus kantonu, Linth kollarının büyük bir dağ kütlesini yaran kenarları dik vâdilerinden meydana gelir. Güneydeki Yukarı Ren vâdisiyle güç ilişki kuran bu vâdiler, Konfederasyonun ticarî gelişmesinden çok az yararlanmıştır. Alpleri aşan büyük ulaşım yolu daha doğudan (Graubünden) veya daha batıdan (Reuss'ün vâdisi, Sankt-Gothard yolu) geçiyordu. Bölge XVIII. yy.a kadar sadece tarımla geçindi, uzun dağ yamaçlarının yüksek yerlerindeki basamaklardan mümkün olduğu kadar yararlanıldı. Toprak hızla artan nüfusu besleyemediği için Zürich'in önderliğiyle bölgede sanayi faaliyeti başladı. Geleneksel yün dokumacılığının yanı sıra pamuklu kumaş dokumacılığı hızla geliştirildi; kurulan kumaş basma atelyeleri Akdeniz ve doğu ülkelerine ihracata başladı. Çeşitli tarım ortadan kalktı, hayvancılık gelişti. Dokuma sanayii yarım yüzyıldan beri büyük bir buhran içindedir. Ülke ıssızlaştı. Turizm bu gerilemeyi kısmen durdurdu ama engelleyemedi. Yalnız Zürich gölü kıyılarında kurulan birkaç makine fabrikası halkın büsbütün göçmesini önlemiştir. (L)

GLASE sıf. (fr. *glacé*). Deric. Derinin, kıllarla kaplı üst yüzü için kullanılır: *Glase eldiven*.

— Foto. *Glase fotoğraf*, glaseleme işleminden geçirilmiş parlak ve cilâlı fotoğraf.

— Teknol. Üzerine saydam bir cilâ tabakası çekilmiş eşya için kullanılır: *Glase kâğıt*. (L)

GLASELEME i. (*glase*'den). Teknol. Kâğıtları, kumaşları, derileri v.b.nı cilâlama işi veya tarzı. Bk. ANSİKL.

— Deric. *Glaseleme makinesi*, sepilenmiş derileri mekanik olarak cilâlamağa yarayan sepileme makinesi.

— Foto. Parlak kâğıt üzerine basılmış fotoğrafları yıkadıktan sonra cilâlı bir yüzeye (cam veya kromajlı maden) bastırarak yapıştırmağa dayanan işlem. (Soğukta veya sıcakta kurumağa bırakılan fotoğraflar, kuruduktan sonra cilâlı yüzeyden ayrılır ve görüntünün siyah kısımlarını daha canlı, daha belirsiz kılan düzgün ve parlak bir yüzey kazanır.)

— ANSİKL. Teknol. *Kumaşların glaselenmesi*, yatak kenarları yuvarlaklaştırılmış, çelikten bir dişli tekerlekle yapılır. Kumaş, bir çerçeve kılavuzu ile dişli tekerleğin arasından geçer. Önceden özel bir apreye batırılan kumaş, dişli tekerleğin uyguladığı basınç altında parlak ve cilâlı bir görünüm kazanır. Başka bir yöntem de, kumaşı iki silindir arasından geçirmeğe dayanır. Birinin içi oyuk ve buharla ısıtılan, ötekinin ise içi dolu ve kâğıt kaplanmış olan bu iki silindir birbirine çok kuvvetli bir basınç yapar ve kumaşı büyük bir hızla sürükler; makineden çıkışta kumaşın yüzeyi cilâlanmış gibi parlak olur. (L)

GLASER (Christoph), isviçreli kimyacı (Basel ? - Paris 1678). Krallık bahçesinde (Jardin des Plantes) laboratuvar şefiyken, Brinvilliers davasına adı karıştığı için, uzunca bir süre tutuklandı, sonra sınırdışı edildi. Potasyum sülfatı, arsenik klorürü, potasyum sülfürü ve bizmut alt-nitratını keşfetti. (L)

GLASER (Donald Arthur), rus asıllı amerikan fizikçisi (Cleveland 1926). Cleveland Teknoloji enstitüsünü bitirdikten sonra, Michigan üniversitesine girdi (1949). 1959'dan beri Kaliforniya üniversitesinde profesör. Sıvı hidrojenli veya helyumlu kabarcıklar odasını icat etti. Bu âlet, yüksek enerjili partiküllerin varlığını tespite ve incelemeğe yarayan Wilson odası'nın gelişmiş bir şeklidir. 1960 Nobel Fizik ödülünü kazandı. (L)

GLASER (Julius), avusturyalı devlet adamı ve hukukçu (Postelberg, Bohemya 1831-Viyana 1885). Viyana üniversitesinde profesördü ve ceza kanunlarında reform yapılmasını sağladı. Reichsrat'ta milletvekili olarak bulundu. 1871'de adalet bakanı oldu. Başlıcaları Ceza hukuku alanında olmak üzere birçok eser bıraktı. (L)

GLASERİT i. (özel ad *Glaser*'den fr. *glasérite*). Miner. Vezüv yanardağının lavlarında bulunan, potasyum ve sodyum tabiî sülfatı. (L)

GLASGOW
gemi inşa şantiyeleri

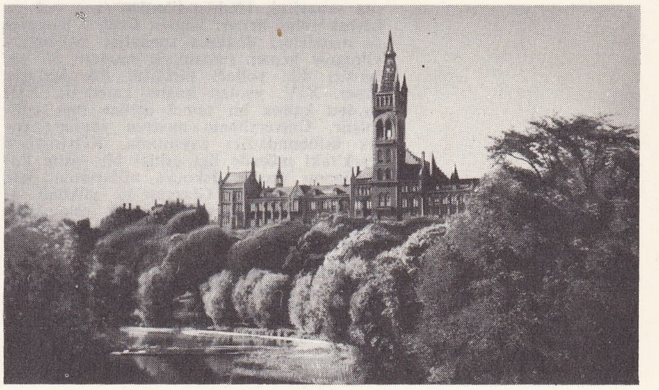

GLASGOW
üniversite

Foto. Scottish Tourist Board (LAROUSSE)

GLASGOW
Georgesquare

tonrı **GLAUKOS**'un maskı
bronz
Louvre müzesi, Paris

GLAVİ

GLASGOW, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da Lowland'lerde (alçak topraklar), Clyde kıyısında; 1 084 000 nüf. Glasgow 1115'te David I tarafından kurulan piskoposluk çevresinde gelişti; ama 1450'de bir üniversite açıldığı zaman şehir henüz bir kasabaydı. Ancak İskoçya'nın Büyük Britanya ile birleşmesinden (1707) sonra kalkınabildi: şehrin armatörleri ingiliz sömürgeleriyle ticarete giriştiler ve şeker, rom, pamuk, özellikle tütün ithal etmeğe başladılar. Ama Clyde, Glasgow'da sefere pek elverişli olmayan orta büyüklükte bir ırmak halinde aktığından malların çoğu bir önlimanda boşaltılıyor ve XVIII. yy. ortasında şehrin nüfusu 20 000 kişiyi aşmıyordu. Ticaret sayesinde biriken sermayelerle girişilen büyük çalışmalar sonunda, dünyanın en büyük limanlarından biri kuruldu: Clyde üzerinde birçok su seddinin yapılması ve yatağın sürekli olarak taraklanması ırmağı, gabarisi Süveyş kanalınınkiyle oranlanabilecek bir kanal haline getirdi. 1811'de Glasgow'un nüfusu 100 000 kişiyi buldu. Bugün limanın uzunluğu 4 km'yi aşar. Çok elverişli şartlar sayesinde iktisadî gelişme, limanın da gelişmesini sağladı. İki faktör Glasgow'un Büyük Britanya'nın sanayi merkezlerinden biri olmasına yolaçtı: yakınında zengin naden kömürü ve demir filizi yatakları bulunması; verimsiz Highland'lerden (yüksek topraklar) göçenlerin meydana getirdiği işçi bolluğu. Gemi yapımı olağanüstü ölçüde gelişmiştir: 20 kadar işletmenin Clyde ırmağı kıyısında 30 km boyunca uzanan tersanelerinde büyük transatlantikler inşa edilir. Bu sanayi, dökümevleri ve özellikle büyük çelik fabrikaları tarafından beslenir. Ama mahallî demir filizi bugün tükenmiş olduğundan yabancı ülkelerden ithal edilmektedir. Glasgow ve dolaylarındaki metalürji sanayii çapa, zincir v.b.de imal eder. Kazan fabrikalarında buharlı gemiler için kazan ve lokomotif yapılır. Makine sanayii önemli rol oynar, madencilikte ve dokmacılıkta kullanılan makineler yapılır. Özellikle pamuk işleyen dokuma sanayiini, Highland'lerden inen bol ve berrak sular besler. Kimya sanayii (boyayıcı maddeler) dokuma sanayiini tamamlar. Glasgow hemen tamamıyle modern bir şehirdir, düz yolları birbirini dik açılarla keser. XIV. yy.dan kalma katedrali, XII. yy.dan kalma bir temel üstüne inşa edilmiştir. Üniversitenin modern yapıları gotik üslûbundadır; vakınında, Kelvingrove Park'taki müzede ilgi çekici bir resim koleksiyonu vardır. İskoçya nüfusunun üçte birini barındıran Glasgow'un yükünü azaltmak için cevresinde birçok yeni şehir (Cumberland, East Kilbride, Livingston) kurulmuştur. (L)

GLASGOW (Ellen), amerikalı kadın romancı (Richmond, Virginia 1874-ay.y. 1945). Hemen hepsi Virginia üzerine yazılmış romanlarından *The Battleground*'da (Savaş Alanı) [1902] geçmişi, *Barren Ground*'da (Kısır Toprak) [1925] köy hayatını, *The Romantic Comedians*'da (Romantik Oyuncular) [1926] sosyete yaşantısını işledi. Tarafsız bir gerçekçiliğe dayanan romanları, üslûbunun sağlamlığı ve psikolojik çözümlemeler bakımından zenginliğiyle Henry James'in eserlerini andırır. (L)

GLASİ i. (fr. *glacis*). Res. Bk. SAYDAM *boya*.

Glaskovo kültürü, Güney Sibirya'da, İrkutsk yakınındaki Angara ırmağı kıyısında aynı adı taşıyan yerde bulunan ve tarihöncesi medeniyetlere ait izler taşıyan fasiyes. Bu fasiyes, Geç Neolitik devir Baykal medeniyetinin bir bölümü üzerine bilgi verir. Bölgedeki mezar kalıntıları ve bu mezarlardan çıkarılan yeşim taşı ve delikli levhalardan yapılmış eşyalar önemli birer tarihî belgedir. (L)

GLASPELL (Suzan), amerikalı kadın yazar (Davenport, İowa 1882 - Provincetown, Massachusetts 1948). Oyunlarında, toplumun bazı sınıflarında sık sık rastlanan korkaklıkları ve vurdumduymazlığı acı acı yerer: *Bernice* (1920); *The İnheritors* (Mirasçılar) [1921]; *Alison's House* (Alison'un Evi) [1930]. Bu sonuncu eser 1931'de Pulitzer ödülünü aldı. (L)

GLASSBORO, A.B.D.'de (New Jersey) kasaba, Camden'in 25 km güneyinde; 5 900 nüf. 23 - 25 Haziran 1967'de A.B.D. başkanı Johnson ile Sovyet Konseyi başkanı Kosigin burada iki kere buluştular. Ortadoğu'nun, özellikle de Vietnam'ın temel meseleleri üzerine anlaşamadılar, ama görüşme, bir dünya savaşının patlamasını önleme isteklerini ortaya koydu. (L)

GLASSBRENNER (Adolf), alman yazarı (Berlin 1810-ay.y. 1876). Gazeteciliği sırasında, liberalizmi savundu ve *Berliner Montagszeitung* adlı yergi dergisini yönetti. BRENNGLASS takma adıyle, Berlin sosyetesinin yaşantısı üzerine mizahî derlemeler yayımladı: *Berlin, wie Es ist... und Trinkt* (Berlin Olduğu Gibi... ve Kafayı Bulduğu Gibi) [1832-1850]; *Buntes Berlin* (Renkli Berlin) [1837-1853]. (L)

GLASTONBURY, Büyük Britanya'da (Somersetshire) kasaba, Mendip Hills'in güneyinde; 5 800 nüf. Ortaçağdan kalma önemli bir manastırın yıkıntıları; eski evler. Eldivencilik. (L)

GLASYO-ÖSTATİZM i. (fr. *glacio-eustatisme*'den). Buz tutan su hacminin değişmesi sonucunda deniz seviyesinde meydana gelen değişiklikler.

— ANSİKL. Buzul çağında, *glasyo-östatizm* sebebiyle denizlerin seviyesi kıyılarda — 100 m'ye kadar alçaldı. Bugün yeryüzündeki buzullar bütünüyle erirse deniz seviyesi 10-20 m kadar yükselir. Meydana gelen izostatik* denkleşme sebebiyle bu değişiklikler buzulların hacim değişikliklerini tamamen karşılamaz. Buzul hacimlerinin sürekli değişmesi yüzünden deniz seviyesi de devamlı değişir. Meselâ, yüzyıldan beri buzulların önemli ölçüde erimesi deniz seviyesinin ortalama 11 sm yükselmesine yolaçmıştır. Buzul çağı gerilemeleri, kara platformlarından büyük bir kısmının açıkta biçimlenmesine imkân verdi. Günümüzden daha sıcak olan buzullararası çağda deniz seviyesi daha yüksekti. Riss-würm'de — 4 ile — 6 m'ye ulaştı; en uzun ve en sıcak dönem olan buzullararası mindel-riss'de içbuzulların tamamen erimiş olması mümkündür; bu durum deniz seviyesinin bugünkü seviyeye oranla 20-30 m daha yüksekte görülen deniz seviyesi izlerini açıklar. Daha yüksekteki deniz seviyesi izlerinin ise yerel tektonik biçim değiştirmelerden geldiği sanılır. (L)

GLATİGNY (Albert), fransız şairi (Lillebonne 1839-Sèvres 1873). Oyunculuk, gazetecilik yaptı, piyesler yazdı. Sahneye koyduğu *L'İllustre Brizacier* (Ünlü Brizacier) adlı bir perdelik manzum oyununda kendi de rol aldı. Şiir kitapları: *Les Vignes Folles* (Deli Bağlar) [1860]; *Les Flèches d'Or* (Altın Oklar) [1864]; *Gilles et Pasquins* (1872). [L]

GLATZ. Bk. KLODZKO.

GLAUBER (Johann Rudolf), alman kimyacısı ve eczacısı (Karlstadt 1604-Amsterdam 1668). Viyana, Salzburg, Frankfurt ve Köln'de oturduğu süreler içinde, kimyanın daha çok tıptaki uygulamalarıyle ilgilendi. Hidroklorik asidi elde etti, birçok maden klorür hazırladı, sodyum hidroksit (sut) ile potasyum hidroksidi (potas) ve bunların tuzlarını ayırt etti. Tedavi özelliklerini tespit ettiği nötr sodyum sülfat, *Glauber tuzu* diye anılır. (L)

GLAUBERİT i. (özel ad *Glauber*>fr. *glaubérite*'ten). Miner. Tuzlarda bulunan, sodyum ve kalsiyum tabiî çift sülfatı. (GLAUBER TUZU da denir.) [L]

GLAUCHAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Mulde ırmağı kıyısında; 34 900 nüf. Dokuma (yün, pamuk, ipek, sunî ipek, sentetik elyaf) ve makine sanayii. Çalgı yapımı. Şapkacılık. Deri eşya. (L)

GLAUCİDİUM i. Çok küçük esmer baykuş; dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşar. (Cüce

glaucidium

veya serçe glaucidium [*Glaucidium passerinum*] sığırcıktan daha küçüktür, Avrupa ve Asya'nın soğuk bölgelerinde yaşar. Avrupa'nın en küçük gece yırtıcılarındandır. Baykuşgillerden.) [L]

GLAUCOMA i. Tatlı sularda bulunan tümkirpikli birhücreli hayvan. Bataklıklarda yaşar, bakterilerle beslenir. (L)

GLAUCOMYS i. Kemirgen memeli hayvan; ağaçta yaşar, daldan dala atlarken patagium'dan faydalanır. (L)

GLAUCONİA i. Sıcak bölgelerde yaşayan zehirsiz kazıcı yılan. (L)

GLAUCOPİS i. Sphinx'e yakın parlak renkli güzel kelebek; tropik bölgelerde yaşar. (Pulkanatlılardan *glaucopidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GLAUCUS i. Arttansolungaçlı yumuşakça; denizde serbestçe yüzerek yaşar, *porpita* ve *velella*'larla beslenir. (Akdeniz'de, Atlantik, Hint ve Pasifik okyanuslarında bulunur. *Glaucidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GLAUKE («Yeşilli»). Yun. mit. Nereis adındaki perilerden biri. — Thebai kralı Kreon'un kızı; öbür adı. KREUSA. (L)

GLAUKİAS Aiginalı, yunan heykeltraşı (M.Ö. 480'e doğr.). Olympia'daki tunç savaş arabası ve Syrakusai'li Gelon'un heykeliyle olimpiyat galibi üç boksör heykelinin yaratıcısı. (L)

GLAUKON, yunan filozofu (M.Ö. 428'e doğr.). Eflatun'un *Parmenides* ve *Devlet*'te yer alan kardeşi. Belki de Diogenes Laertios'un diyaloglar yazdığından söz ettiği Glaukon'dur. (L)

GLAUKOS. Yun. mit. Deniz tanrısı. Aslında herkes gibi bir insan iken, rastgele yediği bir yosun sayesinde tanrılaştı. Kehanet yetisine de sahip olan Glaukos, Argo-

Foto. Nouveau Larousse Universel; A. G., Keystone (LAROUSSE)

nautlar'ın seferine katıldı, Skylla'yı baştan çıkarmağa kalkıştıysa da, yardıma gelen Kirke'nin elinde oyuncak oldu, sonra Naksos kıyılarına terkedilmiş olan Ariadne'ye de gözkoydu, ama onu da Dionysos'a kaptırdı. (L)

GLAUKOS. Yun. mit. Korinthos'un (Ephyra) efsanevî kralı. Sisyphos ile Merope'nin oğlu, Bellerophontes'in babası. Afrodit'in ürküttüğü kısraklar tarafından parçalandı. (L)

GLAUKOS. Yun. mit. Lykia'lı şef, Bellérophontes'in torunu. Priamos ile ittifaka girdi, Aias'ın darbeleriyle can verdi. Diomedes ile aileleri arasındaki «konuk barındırma» ilişkileri gereğince, silâhlarını değiştirdiler. Glaukos'unkiler altın, Diomedes'inkiler ise tunçtandı. (L)

GLAUKOS Sakızlı, Eskiçağ yunan heykeltıraşı (M.Ö. VI. yy. başları). Lydia prensi Aliattes'in Delphoi'ye adadığı gümüş krater'i (kap) yaptı. Demire su vermeyi ve lehimi onun bulduğu söylenir. Kaldıracın, çıkrığın ve gönyenin icadı da ona mal edilir. (L)

GLAVİ (El Hacc Sami **el-Glavi**, — denir), Marakeş paşası (Telvet 1875'e doğr-Marakeş 1956), Si Madani'nin kardeşi. Öteden beri desteklediği halife Hafız sultan olunca, kendisi de Marakeş paşalığını ele geçirdi. Düşük sultan mukaddes cihat ilân ettiğinde, gene fransızlarla çıktı. Lyautey ile sıkı işbirliği yaparak Güney Fas'ı sindirdi (1912) ve Birinci Dünya savaşı boyunca fransız mandasının devamına büyük yardımı dokundu. İkinci Dünya savaşında Hür Fransa için Faslılardan asker devşirilmesine önayak oldu. İstiklâli destekleyen Muhammed V ibn-i Yusuf'a bütün gücüyle karşı koyarak, 1953'te tahttan feragatini ve yerine Muhammed ibn-i Arafa'nın geçmesini sağladıysa da, eski sultanın 1955'te geri dönmesine razı olmak zorunda kaldı. Ölümünden sonra oğulları tutuklandı (1957) ve malına mülküne elkondu (1958). [L]

GLAYÖL i. (yapraklarının biçiminden dolayı lat. *gladiolus*, kılıç'tan fr. *glaïeul*). Pek çok çeşidi bulunan süs bitkisi. (Süsengillerden. KUZGUNKILICI da denir.)

— ANSİKL. *Glayöl*'ler çok yıllık soğanlı bitkilerdir. Çiçekleri tek yanlı uzun başak biçiminde topludur. Başlıca türleri: bahçe glayölü (*Gladiolus communis*), ekin glayölü (*G. segetum*), papağan glayölü (*G. psittacinus*), kardinal glayölü (*G. cardinalis*). Kap'ta yabanî olarak yetişen son iki türden melezleme yoluyle büyük çiçekli glayöller elde edilmiştir (*G. Gandavensis*). Bunların birçok çeşitleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Türkiye'de de yabanî olarak yetişen glayöl türleri vardır. (L)

GLAZAROVA (Jarmila), çek kadın romancısı (Mala Skala 1901). Başlıca romanları: *Roky v Kruhu* (Çepeçevre Yıllar) [1936]; *Viçi Yama* (Kurt Kapanı) [1939]; *Chuda Prjadlera* (Zavallı İplikçi) [1940]. Ayrıca, gençler için *Çin'de İlkbahar* (1954) adlı bir roman yazdı. Yolculuk notları (*Ne Uzak, Ne Yabancı*), kronikler ve romanlar (*Anayurdun Şarkısı*) [1960] yayımladı. (L)

Glazebrook prizmaları, ingiliz fizikçisi Glazebrook'un (1854-1935) bulduğu, Nicol prizmalarına benzeyen, ancak farklı olarak, giriş ve çıkış yüzeylerine ışınların dik geldiği polarıcı prizmalar. (L)

GLAZOV, S.S.C.B.'de (Udmurtlar muhtar cumhuriyeti) şehir, Lena'nın sağ kıyısında; 59 000 nüf. (L)

GLAZUNOV (Aleksandr Konstantinoviç), rus bestecisi (Petersburg 1865-Paris 1936). XIX. yy. büyük rus müziği çığırının son temsilcisi ve Rimski-Korsakov'un öğrencisiydi. 1022'de Balakirev'in yönettiği Birinci senfonisiyle meslek hayatına başladı. Hayranlarından Bielayev sırf onun notalarını basmak için koskoca bir müzik yayınevi kurdu. Kendini katıksız ve doğrudan doğruya *senfonik* müziğe adamış olan bu bestecinin az rastlanan bir asaleti ve büyük bir derinliği vardır. Glazunov, sekiz senfoni; üç bale müziği (*Raymonda* [1898]; *Aşk Hileleri* [1899]; *Mevsimler* [1901]); yedi senfonik şiir, uvertürler, orkestra için fanteziler, yaylı çalgılar için altı dörtlü, bir keman konçertosu, iki piyano konçertosu ile piyano için sonatlar, melodiler besteledi. (L)

GLECHOMA i. Akdeniz bölgesinde yaygın bitki türü. *Yer sarmaşığı* da denir. (Ballıbabagillerden.)

— ANSİKL. *Glechoma* dört köşe sürüngen gövdeli, açık pembe renkte küçük çiçekli, çok yıllık otsu bir bitkidir. Serin yerlerden hoşlanır. (L)

GLEDİTSCHİA i. (alman botanikçisi *Johann Gottlieb Gleditsch*'in [1714-1786] adından). Yapraklarını döken süs ağacı; birkaç türleri (*Gleditschia capsica, G. triacantha, G. japonica, G. sinensis*). Asya, Afrika ve Amerika'da yaygındır. (Baklagillerin erguvangiller familyasından.) [L]

GLEE i. (anglosaksonca *gligge*'den «neşe, sevinç» anlamında ing. k.). Az gelişmiş armonik üslûpta seslerden birinin arada solo halinde yükseldiği, *acappela* tarzında söylenen çok sesli beste.

— ANSİKL. *Glee*, XVIII. yy.da İngiltere'de meydana çıkan ve İngiltere'ye has eski madrigal türünden gelme beste tarzıydı. Bu tarzda ün kazanmış besteciler arasında Arne, Boyce ve Samuel Webbe'nin adları anılmağa değer. (L)

Glee club (THE), profesyonel ve amatörleri biraraya getiren ingiliz müzik derneği; üyeler, 1783-1857 arasında kahvelerde, tavernalarda bulunan, glees, catch, madrigal v.b. söylerlerdi. (L)

GLE-GLE (BADU, — denir), lakabı **Kinikini** («Aslan») [öl. 1889], Abomey kralı (1858-1889), Gezo'dan sonra tahta çıktı. Mahi'leri Atakpame'ye doğru püskürttü, ama Nijerya'da Abeokuta bölgesine yaptığı hücumlarda (1862-1864) başarı gösteremedi, Kotonu'yu Fransa'ya bıraktı (1863-1868 arası), sonra fransız himayesi altındaki Tofa'nın bulunduğu Pato-Novo krallığını istilâ etti. Ölümünden sonra yerine Behanzin geçti. (L)

GLEHN (Alfred DE), ingiliz mühendisi ve sanayicisi (Sydenham 1848-Mulhouse 1936). Çok değerli bir mühendisti. Buharlı lokomotifin geliştirilmesinde önemli rol oynadı; bu yolda Bousquet ve Henry ile birlikte, dört silindirli, birarada ve uyum halinde hareket eden dingilli kompaund lokomotifi yaptı; ayrıca tekerlek takımları eklemli olan Mallet makineleri üzerinde çalışmalara da katıldı. (L)

GLEİCHEN (Friedrich Wilhelm VON), alman bilgini (Bayreuth 1717-ay.y. 1783). Felsefe, kimya ve tabiat tarihiyle uğraştı. Eserleri: *Das Neueste aus dem Reiche der Pflanzen* (Bitkiler Dünyasından En Yeni Bilgiler) [1764]; *Auserlesene Mikroskop, Entdeckungen der Pflanzen, Blumen und Blüthen* (Seçkin Mikroskop, Bitkilerin, Çiçeklerin ve Tomurcukların Keşfi) [1777-1781]. (L)

GLEİCHENİA i. (alman tabiat bilgini E. W. von *Gleichen - Russwurm*'un adından). Yan yapraklarının boyu 12 sm'yi bulan eğrelti cinsi. (*Gleicheniaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

GLEİM (Johann Wilhelm Ludwig), alman şairi (Ermsleben, Saksonya 1719-Halberstadt, Saksonya 1803). Halle'de okurken (1739), anakreon'cu okulun etkisi altında kaldı, ama bu etkiyi uzun süre halkın ağzından düşmeyen *Kriegslieder von Einem Preussischen Grenadier* (Prusyalı Bir Humbaracının Savaş Türküleri) [1758] adlı şiirlerinde bir yana atmayı bildi. Ayrıca *Masallar* (1756-1757) yazdı. Genç şairleri derinden etkiledi. (L)

GLEİWİTZ. Bk. GLİWİCE.

GLEİZES (Albert), fransız ressamı (Paris 1881-Saint-Rémy-de-Provence 1953). Babasının atelyesinde desinatörlük yaptı. 1906'da Abbaye* grubuna katıldı. 1910'da kübizmi benimseyerek, bu okulun ilk gösteri ve sergilerinde yer aldı; ayrıca Jean Metzinger ile birlikte *Du Cubisme et des Moyens de le Comprendre* (Kübizm ve Kübizmi Anlama Yolları) [1912] adlı bir kitap yayımladı; daha sonra kendi imzasıyle *La Mission Créatrice de l'Homme dans le Domaine Plastique* (Plastik Alanda İnsanoğlunun Yaratıcı Görevi) [1922], *Tradition et Cubisme* (Gelenek ve Kübizm) [1926], *Vie et Mort de l'Occident Chrétien* (Hıristiyan Batı'nın Hayatı ve Ölümü) [1930], *La Forme et l'Histoire* (Biçim ve Tarih) [1932], *Spiritualité, Rythme et Forme* (İç Hayat, Ritim ve Biçim) [1945] adlı eserleri yazdı. 1919'da geziye çıktı, Kanada'yı, Birleşik Amerika'yı, İspanya'yı dolaştıktan sonra, yeniden Paris'e döndü, 1923'te de Serrières (Ardèche) kilisesinin dekorasyonunu yaptı. 1938'den sonra Saint-Rémy-de-Provence yakınında Méjades'a yerleşti. 1927'de, Sablons'da (İsère), genç sanatçı ve aydınlar yararına, Moly-Sabata ekici ve zanaatçı gruplarını kurdu. İlkin 1912'lerde biçim çözümlemesine tutkunken (*Hasat*), daha sonra kompozisyonun ve ritmin gereklerine önem verir oldu (*Moskova Garı İçin Duvar Resmi Taslağı*) [1920, Grenoble müzesi] ve «non-figüratif» resim ilkesini benimsedi: *Yedi Ritimli ve Uyumlu Resim* (1924), sonra kendini dinî resme verdi: *Babil'in Düşüşü* (1939); *Suret Değişimi* (1944). Ayrıca Roger Allard'ın, Laurent Tailhade'ın eserlerini ve Pascal'ın *Pensées'*-sini (Düşünceler) resimledi (1950). d'Art Moderne müzesinde temsil edilmektedir. (L)

GLENCAİRN (Alexander CUNNINGHAM, beşinci — kontu), iskoçyalı büyük senyör (öl. 1574). Yurdunda calvin'ci reformun öncülüğünü yaptı. 1558'de Lorraine'li Marie'ye karşı protestanlarla ingiliz taraftarlarını savunmak için silâha sarılan ilk büyük senyördür. (L)

GLENCAİRN (William CUNNINGHAM, dokuzuncu — kontu), iskoçyalı kralcıların başı (1610'a doğr.-Belton, Haddingtonshire 1664). Charles II, kendisine kralcı iskoç birliklerinin kumandanlığını verdi. Bu sebepten Cromwell'e karşı girişilen Higlands ayaklanmasına «Glencairn isyanı» dendi. Yenildi, esir düştü. Restorasyon'da hürriyetine kavuştu, İskoçya şansölyeliğine getirildi. (L)

GLENCOE, İskoçya'nın kuzeybatısında vâdi (Argyllshire), Fort William'ın güneyinde.

— Tar. *Glencoe katliamı*. İskoçya yüksek yayla halkının boyun eğmemesi karşısında William III hükûmeti, bütün klan şeflerini 1682 başında bağlılık yeminine zorladı. Glencoe'lu Macdonald, yemin etmeğe altı gün geç geldi. Dağlılara ancak gözdağı ile boyun eğdirilebileceğine inanan Stair kontu, Macdonald ile maiyetini, düşmanları olan Glenlyon'lu Campbell'lerden Argyll düküne öldürttü (13 şubat 1692). Londra'dan habersiz işlenen ve cezasız kalan bu suç, iskoçyalı dağlıları ingiliz monarşisine büsbütün düşman etti. (L)

GLENDALE, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, Los Angeles'in kuzeydoğu banliyösünde; 119 400 nüf. Uçak v.b. yapımı. (L)

GLENDOWER (Owen). Bk. OWEN GLENDOWER.

GLEN MORE, İskoçya'nın kuzeyinde, kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanan dar çöküntü, Moray Firth ile Loch Linnhe arasında; büyük kısmını Loch Mess ile Lochy örter. Tektonik asıllı bu uzun çöküntüden Kaledonya kanalı geçer. (L)

GLENN (John), amerikan deniz subayı ve astronotu (Cambridge, Ohio 1921). Uzaya gönderilen ilk amerikalı. 20 Şubat 1962'de, *Mercury* programı uyarınca, *Friendship* kapsülüyle yeryüzü çevresini üç kere dolaştı (çevresi 160-260 km olan bir elips çizdi). [L]

GLENROTHES, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Fife idare bölümü); 15 000 nüf. Edinburgh'un kuzeyinde gelişen yeni şehir. (L)

GLERE (PORT DE LA), Orta Pirenelerde geçit, Fransa-İspanya sınırında, Venasque ile Pique vâdisi arasında, içinden bir keçiyolu geçer, 2 323 m. Geçidin altından Toulouse ve Zaragoza arasını 130 km kısaltacak bir karayolu tüneli açılması tasarlanmıştır. (L)

GLESENER (Edmond), fransızca yazan belçikalı yazar (Liège 1874-Brüksel 1951). Bilimler ve Sanatlar bakanlığında çalıştı. Flaubert gerçekçiliğinin üslûp ve anlayışında eserler verdi; başlıcaları: *Monsieur Honoré* (Bay Honoré) [1913]; *Citoyen Colette* (Yurttaş Colette) [1913], duygulu bir insanı anlatan şaheseri sayılan *Le Coeur de François Rémy* (François Rémy'nin Kalbi) [1905]. (L)

GLEY i. (rusça k.). Pedoloji. Suyun sürekli bir örtü meydana getirmesi yüzünden indirgenmiş kil ve demir derişikliği kazanan toprak düzeyi.

— ANSİKL. Tipik bir *gley*, daima durgun taban suyu içinde oluşur ve demir II tuzlarının birikmesi sonucu aldığı yeşilimsi kül renginden kolayca tanınır. Gleyli toprağın üç ayrı düzeyi vardır: A düzeyi (hümülüslüdür); A2G düzeyi, örtünün hareketli olduğu bölgeyi karşılar (bu bölgede, pas renginde küçük demir III tuzlarının çökeldiği gö-

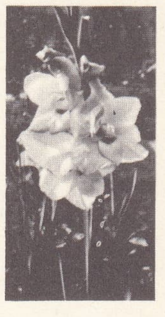

glayöl

«Kompozisyon» (1920) d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Albert GLEİZES

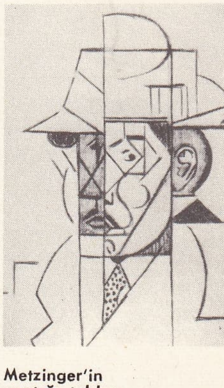

Metzinger'in yaptığı tablosu d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

rülür); G düzeyi (bu düzeyde şiddetlendirilmiş hidroliz olayları ve özellikle demir indirgenmesi görülür.) Birçok gleyli toprak tipi vardır: iyi havalandırılmış hümüslü düzey (nemli çayırların «mull» tipindeki hümüsü), iyi ayrışmamış hümüslü düzey (turbalı çayırların «moder» tipindeki hümüsleri) veya turbalaşmaya yönelen düzey. Yalancı gleylerin özelliği, geçici bir su örtüsünden gelir; gleyler, çoğunlukla az geçirimli ana kaya üzerindeki kahverengi orman topraklarının yozlaşması sonucu ortaya çıkar. (L)

GLEYLEŞME i. (*gley*'den *gley-le-ş-me*). Gley oluşumuna yolaçan süreç. (*Gleyleşme* su geçirmez yatay bir tabaka üzerinde su birikmesi sonucunda meydana gelir. Böyle bir ortam boğucu olacağından bitkiler üstünde olumsuz etki yapar.) [L]

GLEYRE (Charles), isviçreli ressam (Chevilly, Vaud kantonu 1806-Paris 1874). Doğuda, Mısır'da, İtalya'da bir süre dolaştıktan sonra, Paris'e yerleşti (1838). Güzel Sanatlar Yüksek okulunda, yirmi sekiz yıl öğretmenlik yaptı; Renoir, Claude Monet, Sisley, Whistler, Bazille, onun atelyesinde çalıştılar. *Yitik Hayaller* (1843) adlı tablosu Louvre müzesindedir. (L)

GLEZOS (Manolis), yunan siyaset adamı (doğ. Naksos 1922). E.D.A.'nın (Eniaia Dimokratik Aristera) [Birleşik Demokrat sol] yöneticilerinden biri olarak, Nazilere karşı savaştı, 1943'te Almanlar tarafından ölüme mahkûm edildiyse de, kurtuldu. İç savaş sonrasında, bir yunan askerî mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı, ama dünya kamuoyunun baskısıyle cezası hapse çevrildi, 1958'de serbest bırakıldı. Son yıllarda gene hapse atıldı. (L)

GLİADİN i. (fr. *gliadine*). Biyokim. Bitkisel protein (prolamin) glütamik asit bakımından zengindir. Buğdayda ve pirinçte bulunur. (L)

GLİADİNÖLÇER bls. i. (glüten'in ana maddesi *gliadin*'den). Buğday unlarının ekmek yapımına elverişlilik derecesini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

GLİBOV (Leonid İvanoviç), ukraynalı şair (Vesyoliy-Podol-Poltava ili 1827 - Çernigov 1893). *Osnova* dergisinde çalıştı (1861-1863). Başlıca eseri *Masallar*'dır. (L)

GLİBÜTAMİT i. (fr. *glybutamide*'ten). Eczc. *n-sulfanilil n', n-butil* karbamit'in kısa adı. Şeker hastalığına karşı kullanılan bir sülfamittir; besin kısıtlamasına başvurmadan şeker hastalarına ağız yoluyle verilir. (L)

GLİDE [glayd] i. («kayma» anlamında ing. k.). Fonet. Ulamalarda ortaya çıkan ses (fransızca *les hommes*'un söylenişinde iki birim arasında beliren *z* sesi gibi). ‖ Ünsüz ve ünlü olmama özellikleriyle nitelenen ses; örnek *h, y, w*. (Bazı glide'lara geleneksel olarak YARI ÜNLÜ adı verilir.) [L]

GLİER (Reyngold Moritseviç), sovyet bestecisi (Kiev 1875-Moskova 1956). Arenski, Taneyev ve İppolitov'un öğrencisi idi. Kendi öz ilhamını, ustalarının etkisi altında, Liszt ve fransız izlenimcilerinin ilhamı ile kaynaştırdı. İki opera, dört bale (*Kızıl Gelincik*, 1927), üç senfoni, dört senfonik şiir, üç yaylı çalgılar üçlüsü, üç çeşitli çalgılar için altılı, 175 piyano parçası, 123 melodi, 20 kadar keman parçası besteledi. Üstün nitelikte bir öğretim uzmanı, Prokofiev'in ilk ustası idi. Ayrıca *Doç Kastiliyi* adlı bir opera yazdı (1955). [L]

GLİFİT i. (yun. *glyphein*, oymak'tan fr. *glyphite*). Çinlilerin heykelcikleri yontmada kullandıkları agalmatolit ve pagodit'e birçok mineralojistin verdiği ad. (L)

GLİKAGON i. (fr. *glucagon*'dan). Biyokim. Bazı pankreas salgılarında bulunan ve ensülin etkisine ters bir etki göstererek hiperglisemiye (kanda glikoz oranının artması) sebep olan polipeptit. (L)

GLİKAMİN i. (fr. *glucamine*'den). Kim. Glikoz-oksim'in indirgenmesiyle elde edilen baz. (L)

GLİKO— veya **GLÜKO—** Kim. Bir maddenin glikozla ilgisi olduğunu gösteren önek. (L)

GLİKOFÜRANOZ i. (fr. *glucofurannose*'dan). Kim. Glikozun, aldehit karbonili ile γ yerindeki alkol hidroksilinin yarı asetalleşmesinden oluşan halkalı şekli. (Glikofüranozlar, yalnız asetilli türevleri bilinen, -γ ve -δ glikozları meydana getirir.) [L]

GLİKOHEPTOZ i. (fr. *glucoheptose*'dan). Kim. Glikozun homologu olan, $C_7H_{14}O_7$ formülündeki aldoheptoz. (L)

GLİKOJEN i. (yun. *glykos*, tatlı ve *genesis*, oluşum'dan, fr. *glycogène*). Biyokim. Karaciğerde bulunan ve hidrolizle şeker veren karbonhidrat.

— ANSİKL. *Glikojen*'i bulan Claude Bernard, bu maddenin kandaki glikozun su kaybederek polimerleşmesinden meydana geldiğini gösterdi. Bu dönüşüm özellikle karaciğerde olur ve bu organda yedek karbonhidrat depo edildikten sonra, organizmanın ihtiyacına göre, hidroliz yoluyle kana karışacak olan glikozu yeniden üretir. Glikojen suda erimeyen bir polisakarittir; su ile birleşince, eriyiğe benzeyen koloidal bir madde verir. İyot etkisiyle aldığı kırmızı renk sıcakta kaybolur, böylece dekstrinden ayırt edilir. Glikojen, mayaların ve seyreltik asitlerin etkisiyle hidrolize uğrayarak glikoz verebilir. Alkali suya yatırılan karaciğerden elde edilir (karaciğerde yüzde 17 oranında bulunabilir). [L]

GLİKOJENEZ i. (fr. *glycogenèse*'den). Fizyol. Yedek glikojenin hidroliz yoluyle ayrışarak kanda dolaşan glikoz haline geçmesi: *Glikojenez özellikle karaciğer ve kaslarda meydana gelir*. (*Eşanl.* GLİKOJENOLİZ. *Zt.* GLİKOJENOJENEZ.) [L]

GLİKOJENOJENEZ i. (fr. *glycogénogenèse*). Fizyol. Glikozun glikojen halinde depo edilmesi; glikojenin oluşumu. *Zt.* GLİKOJENEZ, GLİKOJENİ, GLİKOJENOLİZ. (L)

GLİKOKOL veya **GLİSİN** i. (fr. *glycocolle* veya *glycine*). Kim. Braconnot tarafından jelatinin hidrolizinde bulunan aminoasit. *Eşanl.* AMİNOASETİK ASİT, AMİNOETANOİK.

— Eczc. *Glikol çökeltisi*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Glikokol*, günümüzde amonyağın klorasetik asit üzerine etkimesiyle elde edilir; şeker tadında, suda çözünen ve 235° C'a doğru erimeden ayrışan, billûrlaşmış katı bir maddedir - aminoasitlerin ilki olan glikokolün formülü NH_2—CH_2—CO_2H'dır.

— Eczc. *Glikokol çözeltisi*, arsenobenzenleri eriterek vücut tarafından kolayca alınmasını sağlar. Günde 15-20 gr'lık dozlar halinde miyopatilerin tedavisinde kullanılır. (L)

GLİKOL i. (fr. *glycol*). Kim. Formülü CH_2OH — CH_2OH olan dialkol. *Eşanl.* ETANDİOL, ETİLENGLİKOL. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. *Glikol politeraftalat*, teraftalik asit, metanol ve etilen glikolden elde edilen poliester cinsinden polimer. (Çok dayanıklı filimlerin yapımında ve özellikle dacron, tergal gibi dokuma ipliklerinin hazırlanmasında kullanılır.)

— ANSİKL. 1855'te Wurtz tarafından bulunan *glikol*'e, alkol ile gliserin (trialkol) arasında yer aldığı için bu ad verildi. Etilen bromürün bir alkali karbonatla hidrolizinden elde edilir. Hipoklorőz asidin etilen üzerine katılma ürünü olan klorhidrininden de (CH_2Cl—CH_2OH üretilebilir. Yoğunluğu 1,125 olan glikol 197,5°C'ta kaynayan, katılaşabilen ve — 11,5°C'ta eriyen yapışkan bir sıvıdır. Alkol ve su ile her oranda karışır; eterde çok az çözünür.

Sanayide etilenden üretilir; donmayı önleyici ve eritici olarak kullanılır; plastik reçinelerin hazırlanmasına yarar; dinitrik eteri iyi bir patlayıcıdır. (L)

GLİKOLİK sıf. (fr. *glycolique*). Kim. Asit-alkollerin en basiti olan, CH_2OH — CO_2H formülündeki bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. Önceleri glikokol'den üretilen *glikolik asit*, bir alkali klor asetat çözeltisini kaynatarak elde edilir. Korukta serbest halde bulunur. *Glikolik aldehit* (glikol aldehit) veya etanolal CH_2CH—CHO, tek bromlu aldehitten saf halde elde edilebilir. (L)

GLİKOLİZ i. (fr. *glycolyse*). Biyol. Enzimlerin etkisiyle şeker moleküllerinin parçalanması. (Bk. MAYALANMA.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Glikoliz mayası*, glikoliz yapmağa elverişli maya.

— Fizyol. Metabolizma sırasında glikoz veya glikojenin süt asidine dönüşmesi.

— ANSİKL. Biyol. Kim. Glikoz, damar dışındaki kanda görülür. Damardan dışarı çıkan kanda glikoz çabucak kaybolduğundan, kan şekerini ölçmek amacıyle alınan kanı, *glikoliz*'i önlemek için sodyum flüorür içinde saklamak gerekir. (L)

GLİKOLLER çoğl. i. (*glikol*'den). Kim. Bileşimlerinde iki alkol grubu bulunan maddelerin genel adı. *Eşanl.* DİALKOLLER, DİOLLER.

— ANSİKL. *Glikoller*'in özellikleri ve hazırlanmaları, bileşimlerindeki alkol gruplarıyle (hidroksil grubu) çok az, bu grupların karbon zincirinde birbirlerine olan uzaklıklarıyle daha kesin olarak değişir.

α - *glikoller*, iki hidroksil kökünün doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etilenik karbür üzerine bağlanması veya ketonların iki kere indirgenmesiyle elde edilir.

β - *glikoller*, etilenik α - alkollerin (izomer α - glikolle karıştırarak) hidratlanması, aldollerin veya katollerin, β - diketonların ve β - ketonik esterlerin indirgenmesiyle elde edilir.

Karbon zinciri üzerinde *birbirinden uzaklaşmış hidroksilli glikoller*, genellikle kendilerine tekabül eden diasitlerin diesterlerinden elde edilir: iki birincil glikol elde etmek isteniyorsa indirgenerek, iki üçüncül glikol elde etmek isteniyorsa organomagnezyenlerle deriştirerek.

Simetrik γ - *glikoller*, kendilerine tekabül eden ve iki aldehit veya keton molekülünün asetilenle katılma ürünü olan, asetilenik glikollerin hidrojenlenmesiyle elde edilir.

Molekül yapılarında toplam olarak 6 karbon atomu bulunan glikoller suda her oranda erir; 10 karbon atomuna kadar kısmen erir; karbon atomu 10'dan fazla olanlar ise suda az erir veya hiç erimez.

Su kaybı, glikollerin α-, β-, γ- v.b. diye ayrılmalarını sağlar.

α - *glikoller*, seyreltik asitlerin etkisiyle belirli veya belirsiz bir su kaybına uğrar: böylece âdi glikol, diglikol, dioksan ve belirsiz bir derişmeye tekabül eden poliglikoller verir; buna karşılık derişik asitler veya ısı etkisiyle bütün glikoller aldehit veya keton vererek su kaybeder. Bu su kaybetmeye, iki defa üçüncül olan α - glikollerde, mutlaka bir *yer değiştirme* eşlik eder; bu yer değiştirme bazen iki defa ikincil olan α - glikollerde veya ikincil - üçüncül glikollerde de meydana gelebilir.

β - *glikoller* önce etilenik α - alkollere, sonra da eşlenik dienlere dönüşerek su kaybeder.

γ - ve δ - glikoller, *ç* eter-oksitler, sırasıyle tetrahidrofüranlar ve tetrahidropiranlar vererek su kaybeder; etkin su giderici maddelerin etkisiyle de eşlenik dienlere dönüşür.

Birbirinden uzaklaşmış hidroksilli glikoller, uzak dienler vererek su kaybeder.

Etilenglikolün dışında, sanayide kullanılan glikollerin en önemlileri *pinakol, propilenglikol, bütindiol* -1-4, *bütandiol* -1-4, *terpinol*'dür (veya *terpin*). [L]

GLİKOLÜRİK sıf. (fr. *glycolurique*). Kim. *Eşanl.* HİDANTOYİK.

GLİKOMETRE i. (yun. *glykos*, tatlı ve *metron*, ölçü > fr. *glucomètre*'den). Bir meyve suyundaki şeker miktarını ölçmeğe yarayan dansimetre. (L)

GLİKONİK sıf. (fr. *gluconique*'ten). Kim. Glikozun bromlu su ile oksitlenmesinden meydana gelen bir asit için kullanılır. (L)

GLİKOPEKSİ i. (yun. *glykos*, tatlı ve *peksis*, tespit'ten fr. *glycopexie*). Fizyol. Organizmanın dokularında şekerin tespiti: *Glikopeksi, glikozun* (kanda dolaşan şeker) *kendi polimeri olan glikojene* (yedek şeker) *dönüşmesiyle sağlanır*. (L)

GLİKOPİRANOZ i. (fr. *glucopyrannose*'dan). Kim. Glikozun, aldehit karbonili ile δ yerindeki alkol hidroksilinin yarı asetalleşmesinden oluşan halkalı şekli. (Glikozun ayrı olarak elde edilebilen şekilleri, α - *glikoz* ve - *glikoz* da denilen, yalnız α - *glikopiranoz* ile β - *glikopiranoz*'dur.) [L]

GLİKOPROTEYİT i. (fr. *glycoprotéide*). Biyokim. Bir protein ve karbonhidratlı bir bileşikten meydana gelen molekül topluluğu. (Bu maddeler, hidroliz yoluyle glikozamin, yani aminli şeker veren müsinler [tükrükte] ve mükoyitler [kemiklerde] grubunu meydana getirir.) [L]

GLİKORAŞİ i. (yun. *glykos*, tatlı ve *rakhis*, belkemiği'nden fr. *glycorachie*). Beyin - omurilik sıvısında normal olarak şeker bulunması.

— ANSİKL. *Glikoraşi*'nin normal miktarı litrede 50 santigramdı. Epidemik ansefalitte, zonada artar (hiperglikoraşi), tüberküloz menenjitte azalır (hipoglikoraşi). [L]

GLİKOSİYAMİDİN i. (fr. *glycocyamidine*). Kim. Glikosiyamin klorhidratın 160°C'ta ısıtılmasıyle meydana gelen kimyasal madde. *Eşanl.* GLİKOLİLGUANİDİN. (L)

GLİKOSİYAMİN i. (fr. *glycocyamine*). Kim. Glikol ve siyanamidin birleşmesiyle elde edilen, guanidin türevi. *Eşanl.* GUANİDİNASETİK ASİT. (L)

GLİKOZ i. (yun. *glykos*, tatlı'dan, fr. *glucose* veya *glycose*). Kim. Kimyasal bakımdan bir aldoheksoz olan,

$CH_2OH—(CHOH)_4—CHO$

formülündeki fekül şekeri. (ÜZÜM ŞEKERİ de denir.) [*Eşanl.* DESKTROZ.] || *Billûrlu glikoz*, fekül veya nişastanın hidroliziyle elde edilen şurup: *Billûrlu glikozda, billûrlaşmamış glikoz ve dekstrinler de bulunur.* || *Kütle (topak) glikoz*, billûrlu glikoza benzeyen, fakat bileşiminde daha fazla glikoz (bir kısmı billûrlaşmış halde) bulunan madde.

— Sanay. *Glikoz fabrikası*, glikoz üretilen fabrika. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Glikoz*, dekstrojir, levojir ve rasemik olmak üzere üç şekilde bulunur. *Sağ glikoz* (d-glikoz, dekstroz, üzüm şekeri, fekül şekeri) şekerli meyvelerin bir çoğunda serbest halde bulunur. Ayrıca hayvan vücudundaki sıvıların çoğunda, karaciğerde, kanda ve dalakta da bulunur. Şeker hastalarının idrarlarındaki glikoz miktarı bazen litrede 100 gr'ı geçer. Bitkilerde de, çeşitli organik maddelerle birleşmiş halde (*glükozitler*) bulunur. Bundan başka glikoz, nişastalı maddelerin (nişasta, dekstrinler, glikojen), selülozun, dikolozit ve trikolozitlerin (kamış şekeri, maltoz v.b.) parçalanmasında da meydana gelir.

Soğukta billûrlaşmayle elde edilen glikoz suda, bir mol su tutar; 86°C'ta erir, 110°C'a doğru su kaybeder. Susuz haldeyken, su kaybeder. Susuz haldeyken, su veya alkol içinde sıcakta billûrlaşır ve 146°C'ta erir (α *glikoz*). Glikoz renksizdir ve sakaroz kadar tatlı değildir. Doymuş haldeki bir sulu çözeltisi alkol etkisiyle çökeltilirse, başka bir glikoz cinsi elde edilir (β— *glikoz*). α—glikoz ve β—glikoz'un taze çözeltileri polarılmış ışığı değişik yönlere çevirir; ancak, birkaç saat zarfında her iki dikozun çevirme niteliği, üçte bir α şekli için üçte iki β şekline tekabül eden bir ara sınıra yönelir. Kimyasal bakımdan, glikoz indirgen bir şekerdir: Fehling ayıracını indirger; bu özellik (çevirme gücüyle birlikte) idrarda glikoz tayinine yarar. Bira mayasına etkisiyle mayalanarak karbon dioksit ve alkol verir. Hidrojenlenmesiyle bir hekzalkol elde edilir: bir miktar *d-mannit* eşliğinde, *d—glüsit* veya *d—sorbit*. Bromlu su glikozu oksitleyerek *glikonik asit*'e dönüştürür; bu madde yeniden oksitlenince *sakarik asit* verir. Toprak-alkali hidroksitlerle birleşerek alkolde çok az çözünen *glükozatları* meydana getirir. Fenilhidrazinle, *d-mannoz* ve levülozun verdiği ozazona benzer bir ozazon verir.

● *Yapısı*. Bk. OZ.

● *Uygulama alanları*. *Billûrlu glikoz*, şekercilikte, çeşitli likörler, nuga ve reçel yapımında kullanılır. Kristal *kütle glikoz*, kimya sanayiinde, dericilikte, bazen bira yapımında ve şarapların tatlılaştırılmasında kullanılır.

Dekstroz, ticarî bir glikozdur ve billûrlaştırıldıktan sonra yıkanıp arıtılır. Tam hidrolize uğramış bir meyve suyundan elde edilen bu madde saf glikozdur.

Glikoz tıpta, ağızdan alınan veya şırınga edilen çözeltiler şeklinde kullanılır. Başlıca etki alanları, çocuklarda asetonemiye karşı mücadele ve hipoglisemi hallerinin tedavisidir (ensülinle tedavi edilen şeker hastalıkları).

— Sanay. Sanayide glikoz, nişastanın (mısır, buğday) veya fekülün (patates, manyok), hidroklorik asit eşliğinde ve basınç altında bir otoklavda hidrolizlenmesiyle katı halinde elde edilir. Hidroklorik asit sodyum karbonatla yansızlaştırılır. Elde edilen sıvı pres filtrelerden geçirilir; bitkisel ve hayvansal kömür veya iyon değiştiricilerle rengi giderilir. Şerbet arka arkaya iki defa düşük basınçta buharlaştırılarak içindeki glikoz oranı arttırılır. Billûrlu glikoz, bileşiminde normal oranda glikoz bulunan bir hidroliz, şerbetinin deriştirilmesiyle elde edilir; çok parlak, saydam ve yoğun bir madde meydana gelir. Bu madde, aslında, glikoz, maltoz (yüzde 40) ve dekstrinlerden meydana gelen bir karışımdır. (L)

GLİKOZAMİN veya **GLÜKOZAMİN** i. (fr. *glycosamine* veya *glucosamine*). Biyokim. Bazı proteitlerin yapısında önemli bir rol oynayan glikoz türevi. (L)

GLİKOZAN i. (fr. *glucosane*'dan). Kim. Glikozun 170°C'ta su kaybetmesiyle elde edilen ve mayalanmayan ürün. || Hidroliz yoluyle glikoz veren zamkların genel adı. (L)

GLİKOZAT i. (fr. *glucosate*'dan). Kim. Glikoz'un, baryum oksit, kireç, kurşun oksit gibi bazı bazlarla verdiği billûrsu bileşik. (L)

GLİKOZİT i. (fr. *glucoside*'ten). Kim. Bitkilerde bulunan tabiî bileşiklerin genel adı; bu bileşikler, mayalar veya seyreltik asitler etkisiyle hidrolize uğrayarak glikoz ile *aglikon* denilen değişik yapıda maddeler (asitler, fenoller, alkoller v.b.) verir.

— ANSİKL. *Glikozit*'lerin çoğu kuvvetli zehirlerdir. Hidrolizinden elde edilen maddeler de genellikle acıdır veya keskin bir koku çıkarır. Bitki organizmasının böceklere karşı savunmasını sağlayan da belki bu maddelerdir. Glikozitler arasında amigdalozit, popülin, arbütün v.b. sayılabilir. Hidrolizlenince glikozdan başka bir şeker (galaktoz, ramnoz v.b.) veren bileşiklere de teşmil yoluyle «glikozit» denir. Bunlar günümüzde, daha doğru bir terimle *heterozit* diye adlandırılır (galaktozit, ramnozit). [L]

GLİKOZON i. (fr. *glucosone*'dan). Kim. *d—glikoz*, *d—mannoz* ve *d—früktoz*'da bulunan, $CH_2OH—(CHOH)_3—CO—CHO$ formülündeki ozon. *Eşanl.* FRÜKTOZON, MANNOZON. (L)

GLİKOZÜRİ veya **GLÜKOZÜRİ** i. (yun. *glykos*, tatlı ve *ourein* işeme'den fr. *glycosurie* veya *glucosurie*). Tıp. Sidikte şekerli bir maddenin, özellikle glükozun bulunması.

— ANSİKL. Tıp. *Glükozüri*, diyabet'in yani şeker hastalığının başlıca belirtisidir. Sidikteki şeker miktarı çoğu zaman yüksek olmakla beraber sürekli değildir, alınan besinlere göre değişir. Glikozüri kandaki şekerin aşırı derecede çoğalmasından ileri gelir. Şeker hastalığıyle ilgili olmayan glükozüriler de vardır; meselâ böbreklerin geriye soğurduğu glikoz oranının düşmesi de glikozüriye yolaçar. (L)

GLİKÜRONİK sıf. (yun. *glykos*, tatlı ve *uron*, sidik'ten fr. *glycuronique*). Kim. Kâfur, kloral, fenol v.b. yutturulan köpeklerin sidiğinde ester halinde bulunan, tatlı bir asit için kullanılır. (L)

GLİKÜRONÜRİ i. (fr. *glycuronurie*). Patol. Sidikte glikoz türevlerinden gliküronik asidin bulunması. (L)

GLİNA, Yugoslavya'da (Hırvatistan) şehir, Glina ırmağı kıyısında; 10 450 nüf. Pazar yeri. (L)

GLİNKA (Fiyodor Nikolayeviç), rus yazarı (Smolensk 1786-Tver 1880). Müzikçi Mihayil Glinka'nın yeğeni. Orduya girdi, 1805, 1812, 1813 ve 1814 seferlerine katıldı. 1820'de, liberalist eğilimleri dolayısıyle Petrozavosk'a sürüldü. Petersburg'a dönüşünde, kendini edebiyata verdi, askerlik üzerine şiirler ve yazılar yazdı. *Bir Rus Subayının 1803-1806 ve 1812-1813 Seferleriyle İlgili Mektupları* (1815-1816) ve özellikle *Martha Johannowna'nın Tutsaklığı* (1830) adlı eseri halkın ilgisini kazandı; ayrıca, Kutsal Kitap'tan Mezmurlar ile Eyüp ve Havariler bölümlerini Rusçaya çevirdi (1826). [L]

GLİNKA (Mihayil İvanoviç), rus bestecisi (Novospaskoe 1804-Berlin 1857). «Rus müziğinin babası» ve «rus halk türküsüyle Batı füg'ünü birleştiren büyük bir musiki okulunun kurucusu» sayılır. Taşra eşrafından bir ailenin çocuğu olan Glinka, müzik üzerinde ciddî olarak öğrenime başlamadan önce, ilkin kendi kendine çalıştı. Dış ülkelerde Berlioz, Bellini ve Donizetti ile dostluk kurdu ve Berlin'de S. Dehn'in yanında kompozisyon okudu. Halk temalarından yararlanmaları, özellikle halk havalarının makamlarıyle birlerinen rus armonisini ve rus halk vezinlerinden gelme tek sayılı ritimleri kullanmaları ve hele ilk çalışmalarında, opera ve senfonik şiir gibi programlı müziğe düşkünlükleri bakımından, hemen bütün rus bestecileri Glinka'nın çömezi sayılabilir. Bu ilgi çekici; verimli besteci iki opera (*Çar için Hayat veya Susanin* [1836] ile *Ruslan ve Lyudmila* [1842]), iki uvertür (*Jota Aragonese* ile *Madrid'de Yaz Gecesi*), bir rus fantezisi (*Kamarinskaya*), Kukolnik'in dramı *Prens Kholmski* için sahne müziği, bir *Fantezi-vals*; oda müziği alanında bir dörtlü (1830), piyano, klarnet ve fagot için *Patetik Üçlü* (1826-1827), kırk piyano parçası, doksan kadar melodi ve düetto, Aleksandr I'in ölümü ve Nikolas I'in tahta çıkması vesilesiyle bir kantat; kilise müziği türünde ise özellikle bir *Litani*, bir *Kerubilerin İlâhisi*, bir dua v.b. yazdı: ayrıca, çok ilgi çekici hatıralarını kitap halinde yayımladı. (L)

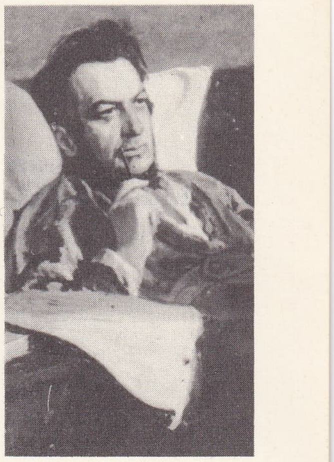

kompozitör GLINKA

GLİNSKİY, rus tarihinde önemli bir rol oynayan litvanyalı prenslerin soyundan gelen rus boyar soyu. — ANNA, 1547'de, büyü yaparak, büyük Moskova yangınını çıkarmakla suçlandı. — Çocukları MİHAİL (1475'e doğr. - 1534) ile YÛRİY, Korkunç İvan IV'ün çocukluğunda, arada bir gözden düşmelerine rağmen, naipliği fiilen ellerinde tuttular; resmî naibe, grandük Vasiliy'in karısı ve İvan IV'ün anası olan yeğenleri YELENA (öl. 1538) idi. Mihail, Yelena'nın buyruğuyle atıldığı zindanda öldü. (L)

GLİOD i. (fr. *gliode*). Biyol. İtalyan fizyoloji bilgini Bottazzi'nin, canlı hücrede, özellikle sitoplazmada mevcut koloidal sistemi belirtmek üzere öne sürdüğü terim. (Sitoplazma pelteyi andırır, fakat suda erimez; sitoplazmanın yüzde 90'ı glioddur.) [L]

GLİPTİK i. (esk. yun. *glyptike*, gravür yapma, haketme sanatı'ndan fr. *glyptique*). Değerli taşlar üzerine gravür yapma sanatı. Bk. ANSİKL.

— Prehist. *Gliptik dönem*, Piette'in prehistorya dönemine (özellikle Magdalenyen) verdiği ad; bu dönemde yapılan günlük eşya üzerindeki resimler, kayalardaki gravürler ve oymalar gelişmiş bir sanat anlayışını yansıtır.

— ANSİKL. G. santl. *Gliptik* sanatına, cilâlı taş devrinde, Asur, Kalde ve Mısır'da rastlanır.

İlk yunanlı gravürcü, Sisamlı (Samos) Theodoros M.Ö. 740 yılında, Plykrates'in denize attığı ünlü zümrüdü işlemiştir. Ondan başka, ünlü gravürcüler arasında, Apollonides'i, Polykletes'i, İskender'in resmî gravürcüsü Pyrgoteles'i, *Eros ile Psykhe* akikinin sanatçısı Tryphon'u sayabiliriz.

Etrüsk'ler kıymetli taş işlemeciliğine büyük önem verdiler. Romalılar'a, süs ile gaydaya eşit değer verme eğilimi, yunan ve etrüsklerden geçti. M.Ö. birinci yy.da Roma'da, Doğu'da elde edilen ganimetlerle «işlenmiş taş» koleksiyonları meydana geldi; değerli taş işçiliği gelişti ve Augustus devrinde ise, akik işlemeciliğinde, en yüksek mertebesine erişti. Bu devir gravürcüleri genellikle Augustus'un resmî mühürünü yapan Dioskurides gibi, yunanlılardı. Bu devrin en güzel iki eseri, *Augustus akiği* (Viyana) ve *Büyük akik*'tir. Tiberius devri ile gerileme dönemi başladı (*Augustus'un Tanrılaşması*). Ortaçağda kilise, Hıristiyanlığa, yabancı kültlere ait eşyaları ele aldıkları bu çeşit değerli taşlar gerekçesiyle değerli taş gravürcülüğünü yasakladı. Bununla beraber, mühür ve çerçeve süslemeleri olarak kullanıldı. Gliptik zevki XV. yy.da yeniden ortaya çıktı, XVII. yy.da kayboldu, XVIII. yy.da ise tekrar rağbet gördü.

— Teknol. Gliptik yapımında kullanılan madenî maddeler üç sınıfta toplanabilir: bitümler (kehribar rengi), madenler (*hematit, malakit*), taşlar, silisli ve kuvarslı taşlar, kaya kristalleri, kantaşı, akik, şeffaf tabiî silis, koyu kırmızı yarı-saydam akik ve bütün değerli taşlar. Türkuvaz (firûze), mercan, fildişi ve deniz hayvanlarının kabukları da gliptikte kullanılır.

Gliptik, toz (pudra), elmas ucu ve hakkâk çıkrığıyle yapılır. Cilâ, ostrasit veya mürekkepbalığı kemiği ile verilir. Kullanılan tozlara bazen yağ, bazen de su karıştırılır.

Foto. X (LAROUSSE)

gliptik
«Büyük Akik»
Cabinet des Médailles,
Paris

Günümüzde neft yağı da (terebantin) kullanılmaktadır.

Taşı işleyecek sanatçı, balmumundan modelini karşısına alır veya modeli bir sıvının içine bırakır, sıvının yüzeyindeki kısımları taşın üzerine işler. Elmas ucu ile şekli taşa kazır, zift hamuru ile taşı bir tahta parçasına iliştirerek taşın tıraşlamak (yontmak) istediği yüzünü eğeler, sonra da cilâlar. (L)

GLİPT (O)—, yun. *glyptos* gravür'den, bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

GLİPTODON i. Paleont. Çok iri, dişsiz memeli hayvan. Bunun rozet şeklinde süslü, altıgen parçalardan yapılmış bir bağası vardı. (*Glyptodontidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Gliptodon*'un boyu baştan kuyruk ucuna kadar 3 m; kuyruğu ile başı da kemikten borumsu bir bağa içindeydi. Bunlar Güney ve Orta Amerika ile A.B.D.'nin güneyinde, Pliyosende ve Dördüncü zamanda yaşamış devasa tatu çeşitleridir. (L)

GLİPTOGRAFİ i. (fr. *glyptographie*). Üstü oymalı taşlar bilimi. (L)

GLİPTOTEK i. (fr. *glyptothèque*). Oyma taş koleksiyonu. ‖ *Teşm. yol.* Özellikle Almanya'da, heykel müzesine verilen ad (Münih gliptoteği). [L]

GLİSEMİ i. (fr. *glycémie*). Fizyol. ve Patol. Kandaki şeker miktarı.

— ANSİKL. Kanda şeker bulunması normaldir: kandaki oranı binde 1,30-1,80'i aşmadıkça sidikte şeker görülmez; fakat bu oran aşılır aşılmaz sidikte şeker çıkar ve bu duruma *glikozüri* denir. *Glisemi*'nin ayarlanması sadece karaciğerin durumuna değil, aynı zamanda ve özellikle pankreasın durumuna da bağlıdır; pankreastaki Langerhans adacıkları ensülin denilen bir hormon çıkarır; bu hormon glikozun fazlasını depo etmeğe yarar. Hiperglisemi (kan şekerinin yükselmesi) sadece hastalıktan (şeker hastalığı) ileri gelmez, zehirlenmelerden, hattâ besinlerden de ileri gelebilir; bu durumlarda genellikle geçicidir.

Kandaki şeker miktarı glikozun indirgenme niteliğine dayanır; modern usullerle 0,1 sm^3 kandaki şeker miktarı tayin edilir ve böylece hem hastalığın, hem de tedavinin gelişimi kolayca izlenebilir.

Sunî olarak yaratılan hiperglisemi, bir miktar şeker yendikten sonra kandaki şeker oranı ölçülerek değerlendirilir. Sağlam insanlarda, litrede 1,5-2 gr'lık geçici bir hiperglisemi olur ve bir saat kadar sürer. Şeker hastalarında ise hiperglisemi çok daha yüksektir ve daha uzun sürer. (L)

gliptodon

GLİSERE i. (fr. *glycéré*). Ana maddesi gliserin olan ve dıştan kullanılan ilâç. Cap tarafından tedavi alanına sokulmuştur (1853).

— ANSİKL. Nişastalı *glisere*, bazı güzellik kremlerinin yapımında katılaştırıcı ve ara madde olarak kullanılır. Şimdi tabiî ve sentetik başka katılaştırıcılar kullanıldığı için nişastalı glisere eskisi kadar kullanılmamaktadır. (L)

GLİSERİK sıf. (fr. *glycérique*). Kim. Gliserinin oksitlenmesiyle meydana gelen bir asit için kullanılır. (Suda çok çözünen, ısıtılınca ayrışarak pirüvik ve pirotartarik asit veren, şurup kıvamında bir sıvıdır.) [L]

GLİSERİL i. (fr. *glycéryle*). Kim. Gliserinin üç OH grubunu kaybetmesiyle meydana gelen üç değerli kök: *Gliseril iyodür, gliseril bromür, gliseril klorür*. (*Eşanl.* ALİL.) [L]

GLİSERİN veya **GLİSEROL** i. (fr. *glycérine* veya *glycérol*). Kim. Formülü

$$CH_2OH—CHOH—CH_2OH$$

olan trialkol. *Eşanl.* PROPANTRİOL.

— Yağlı maddeler. *Gliserin giderme*, gliserini bağlı bulunduğu bileşiklerden (özellikle gliseritlerden) çıkararak serbest halde elde etme işlemi. *Eşanl.* HİDROLİZ.

— ANSİKL. Kim. Yağların bileşiminde tatlı bir madde bulunduğu 1779'da Scheele tarafından keşfedildi. Chevreul bu maddenin alkol olduğunu açıkladı ve şekerli tadına dayanarak *gliserin* adını verdi. Önce Berthelot, daha sonra da Wurtz, gliserinde üç alkol grubu bulunduğunu gösterdi.

Gliserin, katı ve sıvı yağlarda, yağ asit esterleri şeklinde bulunur. Alkolün mayalanması sırasında da oluşabilir; bu yüzden şarapta az miktarda gliserin bulunur. Sanayide, yağlı maddelerin hidrolizinde yan ürün olarak elde edilir. Bugün, petrolün cracking'i sırasında meydana gelen propilenden sentez yoluyle üretilmeğe başlanmıştır. Bk. *Sanayi bölümü.*

Saf gliserin, renksiz, tatlı ve koyu kıvamdı bir sıvıdır. Yoğunluğu 1,265'tir. Su ve alkolle karışabilir; eterde çözünmez, asetonda çözünür. Katılaşabilir ve 17°C'ta erir; çok düşük sıcaklıklarda bile kolayca aşırı erimiş halde kalır. 290°C'ta hafifçe ayrışarak kaynar. İyodu, alkalileri çözer.

Gliserin asitlerle birleşerek eterleşebilir. Trinitrik eteri veya nitrogliserin çok önemli bir patlayıcı maddedir. Klorhidrik eterlere klorhidrin, asetik eterlere de asetin adı verilir.

Gliserin, seyreltik nitrik asitle oksitlenince gliserik asit haline dönüşür; bizmut nitrat etkisiyle daha şiddetli bir oksitlenmeye uğrar ve mezoksalik asit verir; oksijenli su ve brom etkisiyle de, «gliseroz» adı verilen bir gliserik aldehit ve dihidroksiaseton karışımı verir. Gliseroz, früktoz'a dönüşebildiği için şekerlerin sentezinde büyük bir önem taşır.

Gliserin çeşitli ayıraçların etkisiyle etilenik bileşikler verebilir. Sodyum bisülfatla ısıtılınca, akrolein meydana getirir; formik asit ve susuz oksalik asit etkisiyle alilik alkol, iyot ve fosfor etkisiyle de alil iyodür verir.

Gliserin, nitrogliserin yapımında büyük ölçüde kullanılır. Eczacılıkta da yararlanılır. (Bk. *Eczc.*) Matbaa mürekkeplerinin bileşimine girer.

Ftalik anhidritle ısıtılınca, «gliptal» adı verilen reçineleri meydana getirir.

— Eczc. *Gliserin*, az ölçüde antiseptik ve yumuşatıcıdır; bu yüzden fitiller, ovüller (ve kıvamlı olmasından yararlanarak) boğaz ilâçları gibi birçok preparatlarda kullanılır. Hafifçe tatlı olduğu için şeker hastalarıyle ilgili preparatlarda şekerli sıvı yerine kullanılır. Ayrıca, nem kapma özelliği gösterdiği için deri çatlaklarında kullanılan birçok merhemin bileşimine katılır.

— Sanay. Ham gliserin, yağların hidrolizinde oluşan sulu çözeltilerden meydana gelir ve buharlaştırılarak gliserin oranı yüzde 80'e yükseltilir. Gliserinin en bol üretildiği alan sabun sanayiidir, en iyi nitelikte gliserin ise mum yapımından elde edilir. Yağların enzimler etkisiyle bölünmesinden elde edilen gliserinde çok miktarda yabancı madde bulunur. Eczacılıkta kullanılan ve içinde yüzde 3 kadar su bulunan gliserin elde etmek için ham gliserinler damıtma yoluyle arıtılır. Barut yapımında kullanılacak gliserinin içinde trimetilenglikol bulunmamalıdır. Ayrıca petrol sanayiinde, sentez yoluyle propilenden gliserin üretilmektedir. (L)

GLİSERİTLER çoğl. i. (fr. *glycérides*'den). Kim. Gliserin esterlerinin genel adı. (En yaygın olanları, hayvansal ve bitkisel yağlarda bulunan yağ asitlerinin [stearin, palmitin, oleoin v.b.] triesterleridir.) [L]

GLİSEROFOSFAT i. (fr. *glycérophosphate*). Kim. Gliserofosforik asidin tuzu.

— ANSİKL. Eczc. Magnezyum, potasyum ve demir *gliserofosfat*'lardan başka, en çok kalsiyum gliserofosfat kullanılır; genellikle şekerli granüller halinde hazırlanan bu madde, kemikleri kireçlendirici olarak verilir. (L)

GLİSEROFOSFOLİPİT i. (fr. *glycérophospholipide*'den). Biyokim. Gliserinden türeyen fosfatidik asit: *Gliserofosfolipitler kalp hastalarında bulunur.* (L)

GLİSEROFOSFORİK sıf. (fr. *glycérophosphorique*). Kim. Fosforik asitteki bir asit grubunun, gliserindeki bir alkol grubuyle eterleşmesinden meydana gelen bir asit için kullanılır. (Beyinde ve yumurta sarısında, yağ asitleri ve kolinle birleşmiş halde bulunur. Gliserofosfatların üretilmesinde kullanılan şurup kıvamında bir sıvıdır.) [L]

GLİSEROFTALİK sıf. (fr. *glycérophtalique*). Kim. Ftalik anhidritin polialkollerle yoğunlaşmasından elde edilen sentetik reçineler için kullanılır. (En çok bilineni gliptal'dir.) [L]

GLİSEROKOL i. (fr. *glycérocolle*). Dekstrin, gliserin, alüminyum sülfat ve sudan meydana gelen karışım; dokumacılıkta, çözgü tellerinin yapıştırılmasında kullanılır. (L)

GLİSEROL i. (fr. *glycérol*). *Eşanl.* GLİSERİN.

GLİSEROTANEN i. (fr. *glycérotanin*). Gliserinin tanen üzerine etkimesiyle elde edilen ve boyacılıkta renkleri pekiştirmek için kullanılan bileşik (L)

GLİSEROZ i. (fr. *glycérose*). Kim. Bk. GLİSERİN.

GLİSİDİK sıf. (fr. *glycidique*). Kim. Alkalilerin, hidrakrilik veya laktik asitlerin klorlu türevlerine etkimesiyle elde edilen bir asit için kullanılır. (L)

GLİSİLGLİSİN i. (fr. *glycylglycine*). Kim. İki mol glikokolün bir mol su kaybederek yoğunlaşmasından elde edilen ürün. ($NH_2—CH_2—CO—NH—CH_2—CO_2H$ formülündeki bu madde, hipeptitlerin en basitidir.) [L]

GLİSİN i. (fr. *glycine*). Tırmanıcı süs bitkisi. Gayet kuvvetli gelişen bir sarmaşıktır. (Bk. MORSALKIM.) [L]

GLİSİN i. (fr. *glycin* veya *glycine*). Foto. Formülü:

$$C_6H_4\,(OH)\,(NH_2COOH)\ —4$$

olan para - oksifenilglisin'e veya para - oksifenilaminoasetik aside verilen ad. Negatif developatörü olarak kullanılır. (Diğer birçok izhar banyosuna göre, daha az bozunan yoğun izhar banyolarının yapılmasını sağlar. Özellikle ağır developman banyolarında kullanılır.) [L]

GLİSİN i. (fr. *glycine*). Bk. GLİKOKOL.

GLİSERİZİN i. (fr. *glycyrrhizine*). Meyankökünde bulunan tatlı madde. Glisirizik asidin amonyum tuzu.

— ANSİKL. Roussin saf *glisirizin*'in suda erimeyen, tatsız bir madde olduğunu, ancak bitkinin içinde bulunan amonyak yardımıyle lezzet kazandığını gösterdi. Glisirizin suda erimez. Eczacılıkta, meyankökünden elde edilen amonyaklı glisirizin kullanılır. Amonyaklı glisirizin suda eriyebilen esmer pulcuklar halinde tatlı bir maddedir; tadı hoşa gitmeyen bazı ilâçlara lezzet vermeğe, çeşitli şurupları tatlandırmağa varar (1 litre kaynamış soğuk suya 0,50 gr). Glisirizin baklagillerden çeşitli bitkilerde, meselâ Hindistan'da ve Antillerde yetişen Amerika meyankökünde, Alp tırfılında, gevende (kitre) v.b.de bulunur. (L)

GLİSİT i. (fr. *glycide*'den). Kim. Gliserinin

$$CH_2—CH—CH_2OH$$
(with O bridging the first two carbons: CH_2 \ / CH, O)

formülündeki epoksidi. (L)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

GLİSKROİDİ i. (yun. *gliskros,* yapışkan ve sonek *oide*'den fr. *glischroïdie*). Saralılarınkini andıran zihin yapısı. Rorschach testi ile ortaya çıkarılan bu durumun başlıca belirtisi başkasına «yapışkan» bir sevgiyle ilgi göstermektir; bu gibi insanlarda ayrıca zihnî bir yavaşlama da görülür. (L)

GLİSSANDO i. (ital. k.). Müz. Etki yaratmak amacıyle, eli kemanın gövdesine doğru ağır ağır kaydırma. (Glissando her şeyden önce, anlatım vurgusunu belirtmek için yapılır. Genellikle, bu vurgu bir zayıf zaman üstünde bulunursa glissando vurgunun önüne, kuvvetli zaman üstünde bulunursa arkasına konur. Glissando, müzik icrasının belli başlı unsurlarından biridir. Bu konuda ölçülü olmak gerekir.) || Piyanonun beyaz tuşlarında, pese veya tize doğru tek parmağı süratle kaydırma usulü (Liszt, Debussy, Ravel). [Glissando, bir seri komşu teli sıvazlayarak harpte de yapılır; XVIII. yüzyılda klavsende bile bu tekniğe başvurulmuştur.] (L)

GLİSSON (Francis), ingiliz filozofu ve hekimi (Rampisham, Dorsetshire 1597 - Londra 1677). Kırk yıl boyunca Cambridge'te tıp, sonra da Londra'da anatomi okuttu. Karaciğerin *Glisson kapsülü* denen lifli bir zarla kaplı olduğunu meydana çıkardı. (L)

Glisson kapsülü. Anat. Kapı toplardamarına varıncaya kadar damarları ve öd yollarını saran katılgan zar. (L)

GLİŞİÇ (Milovan), sırp yazarı (Gradac, Valjevo 1847-Ragusa 1908). Hikâye ve piyesler yazdı. Birçok tercümesi de vardır. *Otadzbina* (Vatan) gazetesinde yayımlanan gerçekçi hikâyeleriyle tanındı. Sırbistan köy hayatını işleyen bu hikâyeler daha sonra iki cilt halinde toplandı. (L)

GLİWİCE, esk. alm. **Gleiwitz,** Polonya'da şehir, yukarı Silezya'da (Katowice voyvodalığı); 138 500 nüf. Kömür ocakları. Demirsiz madenler metalürjisi (ağır metalürji) ve çelik sanayii. Kimya sanayii. (L)

GLİYOKSAL i. (fr. *glyoxal*). Kim. 1856'da Debas tarafından, alkol'ün nitrik asit etkisiyle yükseltgenmesinden elde edilen ürünlerde bulunan dialdehit. *Eşanl.* OKZALALDEHİT, ETANDİAL.

— ANSİKL. *Gliyoksal,* genellikle asetilen tetraklorürün hidrolizi veya benzenin ozonolizinden elde edilir; suda, alkolde, eterde çözünen ve kolayca polimerleşen, sarı renkte bir katıdır. Sulu çözeltileri renksizdir; çok kararlı, $(OH)_2CH—CH(OH)_2$ formülünde bir hidratı vardır. Alkalilere karşı çok duyarlıdır ve bunların etkisiyle glikolik asit verir. İndirgen bir maddedir, bisülfitle birleşir. Amonyak gliyoksala etki ederek gliyoksalin verir. (L)

GLİYOKSALİN i. (fr. *glyoxaline*). Kim. Amonyağın gliyoksal üzerine etkimesiyle elde edilen heterosiklik baz. *Eşanl.* İMİDOZOL, DİAZO - 1 - 3.

— ANSİKL. *Gliyoksalin,* NH grubundan uzak olan CH gruplarından birinin yerine bir azot atomunun geçtiği bir pirroldur. (L)

GLİYOKSİLİK sıf. (fr. *glyoxylique*). Kim. Alkolün nitrik ortamda oksitlenmesiyle meydana gelen, $CHO—CO_2H$ formülündeki bir asit için kullanılır. (Bu madde, suda çok çözünen ve indirgen özellik gösteren bir katıdır. Kaynar haldeki çözeltilerinin etkisiyle, oksalik asit glikolik aside dönüşür.) [L]

GLİYOKSİM i. (fr. *glyoxime*). Kim. Gliyoksal'in oksimi.

— ANSİKL. *Gliyoksim,* hidroksilaminin gliyoksal üzerine etkimesiyle meydana gelir. 178°C'ta eriyen, billûrlu, katı bir maddedir. Gliyoksimler, genellikle nikel, kobalt, demir, bakır ve platinle renkli, kararlı bileşikler verir.

Nikel tuzlarının dimetilgliyoksim'le verdiği kırmızı çökelti, nikelin analizinde kullanılır.

— ***Gliyoksimler*** çoğl. i. α dioksimlerin genel adı. (L)

GLİYOM i. (yun. *glia,* tutkal ve şişkinliği belirten sonek *ome*'den fr. *gliome*). Patol. Sinir destek dokusundan oluşan sinir dokusu uru.

— ANSİKL. *Gliyomlar* tümbeyinde en sık görülen urlardır. Çok yavaş geliştiği, etrafa yayılmadığı için bunlar kanser değildir; fakat

Globe tiyatrosu
Viewof London'da çıkan desen (1630)

kafatasında oluşunca kafa içi damar basıncının artmasına yolaçar; beyinde oluşunca da sinir sistemi bozukluklarına sebep olur. Bunların kesilip çıkarılması gerekir; ancak sınırları iyice belli olmadığından ameliyat geniş tutulmalıdır. Bu takdirde yeniden oluşması ihtimali de vardır. (L)

GLOBAL sıf. (fr. *global*). Tümüyle ele alınmış olan.

— İkt. *Global metot,* millî gelirin hesaplanma metodu. Keynes'in çözümlemelerine dayanan bu metotta, incelenen millet, homogen bir organizma olarak ele alınır. (L)

GLOBBA i. Bir süs bitkisinin (*Globba atrosanguinea*) cins adı. (Zencefilgillerden.)

— ANSİKL. *Globba*'lar biryıllık, dallı, bodur otsu bitkilerdir; çiçekleri yapraklı saplarının ucunda, basit veya bileşik, gevşek salkımlar halinde bulunur. (L)

Globe (LE), 1824 eylülünde, P. F. Dubois ile Pierre Leroux'nun Jouffroy, Damiron, Rémusar, Vitet, Duchâtel ve Sainte-Beuve'ün işbirliği ile yayımlanan edebî ve felsefî gazete. Temmuz monarşisi siyasetçileri *Globe*'un çevresinde yetişti. 1830'dan sonra gazeteyi Saint-Simon'cular satın aldılar. 1832'de yayımına son verdi. (L)

Globe tiyatrosu, 1599'da İngiltere'de Thames nehri yakınlarında kurulan tiyatro. Bina sekizgen biçiminde ve ahşaptı. Tiyatroda Richard, Cuthbert, Burbage, Heminge, Condall, Philips ile birlikte Shakespeare de oyuncu olarak çalıştı. 1613'te yandı, sonra yeniden yapılarak aynı kadro veya vârisleri tarafından işletildi. (L)

GLOBİCEPHALUS i. Yuvarlak başlı büyük yunus. Sırt yüzgeci kısa ve önde olan bu hayvanın gagası yoktur.

— ANSİKL. *Globicephalus* kuzey denizlerinde yaşar. En yaygın olanı kısa çeneli *Globicephalus melas* 5-6 m uzunluğunda siyah renkli bir yunus türüdür. Yavaş yüzen bu hayvanlar yaşlı bir erkeğin ardında gözü kapalı sürüler halinde dolaşırlar. Sürüyü yakalamak isteyen Feroe'li ve norveçli balıkçılar sürü başı olan erkeği kıyıya doğru sürmeğe çalışırlar. (L)

GLOBİDİUM i. Memeli hayvanların, özellikle deve, at ve sığırın sindirim borusunda asalak yaşayan *coccidia.* (*Globidium gilruthi* hemen hemen bütün koyun ve keçilerin şirdeninde bulunur.) [L]

GLOBİJERİN i. (lat. *globus,* yuvar ve *gerere,* taşımak'tan fr. *globigérine*). Düzensiz sarmal dizili küremsi odacıklar halinde foraminifer. (İlmî adı *globigerina, Globigerinidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Globijerin*'ler büyük derinliklerde en yaygın foraminiferler arasında sayılır (*Globigerina Murrayi*); fosil türleri pek çoktur (*G. conglomerata* Sumatra'da Üçüncü zaman tabakalarında bulunur). Bu foraminiferler, organik kaynaklı bazı derin dip çamurlarının oluşumunda önemli rol oynar; okyanusların özellikle Atlas okyanusunun dibi bu çamurlarla kaplıdır.

Globijerinler öldükten sonra bunların kalkerli kabukları, plankton hayatı yaşadıkları yüzeydeki sulardan dibe çökerek büyük kütleler halinde birikir. (L)

GLOBİN i. (fr. *globine*). Biyokim. Histidin bakımından zengin, nötr özellikte protitler grubu. Bunlar hemoglobin meydana getirmek üzere prostetik bir grup olan hemin ile birleşme niteliğine sahiptir. (L)

GLOBULARİA i. Otsu veya ağaçsı bitki; çiçekleri mavi, nadiren de beyaz olur. (Globulariaceae familyasından.)

— ANSİKL. *Globularia*'nın birçok türü vardır, en yaygın olanı Avrupa'da kıraç yamaçlarda yetişen bayağı globularia'dır. Bazı türleri kömeç biçimindeki mavi çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir. (L)

GLOBULARİACEAE çoğl. i. Lamiales takımından, düzensiz erdişi çiçekli bitkiler familyası. (L)

GLOBUS PALLİDUS bls. i. Anat. Beyinde, mercimeksi çekirdeğin bozmadde kısmının en iç tarafında bulunan boz çekirdeklerden biri. (*Eşanl.* PALLİDUM.) [L]

GLOBÜLİN i. (fr. *globuline*). Kim. İri moleküllü protein.

— ANSİKL. Molekül ağırlığı yüksek olan proteinlere *globülin* adı verilir. Bunlar, nötr ortamda, yarı doymuş amonyum sülfat etkisiyle çökelir. Globülinler yalancı ve gerçek globülinler diye ikiye ayrılır: *yalancı globülinler* arı suda erir; *gerçek globülinler* ise ancak biraz elektrolit bulunmak şartıyle suda çözünür. Globülinler hafif asit niteliği gösterir. Başlıca globülinler: kan serumundaki fibrinojen ve serum globülin, süt globülini, yumurta globülini, kas globülini (miyozin). Globülin ister saf, ister senaps halinde olsun, hayat olaylarında önemli rol oynar. Bazıları antikorları meydana getirdiği için bağışıklığın nedeni sayılabilir. Globülinler ültrasantrifüj ve elektroforez yoluyle karmaşık ortamlardan (plazma) ayrılabilir. Bu metotlarla globülinler α, β, γ denilen birçok çeşide ayrılabilir; bu çeşitlerin oranı bazı hastalıklarda hayli değişiktir. Meselâ yağlı nevrozda α ve β globülinler; veremde α ve γ globülinler; miyelomlarda α, β ve γ globülinden sadece biri artar.

— Eczc. Bağışıklık doğurucu niteliğinden dolayı γ *globülin* (deri altına veya kas arasına şırınga edilerek) bazı virüs hastalıklarını (kızıl, kızamık, çocukfelci, karaciğer iltihabı v.b.) önlemede ve tedavide kullanılır. (L)

GLOBÜLİNÜRİ i. (fr. *globulinurie*). Patol. Sidikte globülin bulunması. (Globülinüri, albüminürinin bir çeşididir.) [L]

GLOCHİDİUM i. (yun. *glokhis,* sivri uç ve *eidos,* görünüş'ten). Tatlı su midyesigillerden ikiçenetli yumuşakçaların kurtçuğu. (*Glochidium,* midyeden çıktıktan sonra balıkların solungaçlarına veya yüzgeçlerine sımsıkı tutunur; burada kist şeklini alır; iki üç ay sonra yeniden serbest hale geçer, dibe düşerek kumda sürünmeğe başlar. Sonra büyüyerek genç bir midye olur.) [L]

GLOCKENSPİEL i. («çıngırak takımı» anlamında alm. k.). Müz. İki oktavlı bir klavyesi olan vurgulu çalgı. (Tuşlarla hareket eden çekiçler çelik şeritlere vurur. Bu çelik şeritler eski zil dizilerinin yerine konmuştur.) [L]

GLOEDES i. Basit mantar cinsi. (*Gloedes pomigena,* elma ve armutlarda görülen is karası hastalığının etkenidir.) [L]

GLOEOSPORİUM hastalığı, *Gloeosporium* cinsinden bir mantarın bitkilerde sebep olduğu hastalık. (Yapraklarda esmer lekeler şeklinde beliren frenküzümü *gloeosporium*

glisin

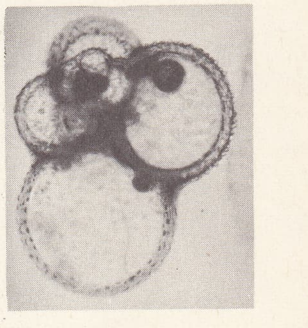

globijerin

globularialar

Foto. Encyclopedia Americana; Moreau, Noailles Dragesco (LAROUSSE)

glomi tekniği
XIII. yy. bohemya
kristali
Karlsruhe müzesi, Almanya

hastalığını *Pseudopeziza ribis* [eski adı: *Gloeosporium rivis*] mantarı yapar.) [L]

Gloger kuralı. Biyol. Sıcakkanlı hayvanlarda rengin sıcaklık ve nemle ilişkisini gösteren istatistik kuralı. (Sıcak ve nemli bölgelerde siyah renk baskındır; sıcak ve kurak bölgelerde renk sarı veya esmer olur [çöl rengi]; soğuk ve kurak Asya step ve çöllerinde griye döner; kutup bölgelerinde ise beyaz renk ağır basar [kutup rengi].) [L]

GLOGOW, alm. **Glogau,** Polonya'da (Zielona Gora voyvodalığı) şehir, Odra (Oder) ırmağının sol kıyısında; 5 000 nüf. Şehir ikinci Dünya savaşı sırasında yıkıldı. Gemi yapımı.

— Tar. Metinlerde 1010'dan itibaren adı geçen Glogow, Silezya'nın en eski şehirlerindendir. Polonya'lı soylular tarafından tahkim edildi. Germen saldırılarına karşı koydu. önce kısmen (1331-1480), sonra geçici olarak (1492-1496) bütünüyle ilhak edilen şehir, 1506'dan itibaren Bohemya kırallığına katıldı. 1742'de Prusya tarafından alındı; 1945'te yeniden Polonya'ya geçti. (L)

GLOKODOT i. (fr. *glaucodot*). Miner. Tabiî kobalt ve demir arsenyosülfür; miskipel ile eşbiçimlidir. (L)

GLOKOFAN i. (fr. *glaucophane*). Miner. Amfiboller grubundan, tabiî alüminyum, demir, magnezyum ve sodyum silikat. (L)

GLOKOKROYİT i. (fr. *glaucochroïte*). Miner. Olivin grubundan, $CaMnSiO_4$ formülündeki tabiî kalsiyum ve manganez silikat. (L)

GLOKOLİT i. (fr. *glaucolite*). Miner. Baykal gölünde (Sibirya) bulunan wernerit'in mavi renkli çeşidi. (L)

GLOKOM i. (fr. *glaucome*). Göz bil. Şiddetli doku ve görme bozukluklarına yolaçan göz hastalığı.

— ANSİKL. *Glokom* kırk yaşından önce seyrek görülür. Glokomlu gözde, göz içi basıncı artar; bu yüzden gözde katılık olur; görüşteki keskinlik azalır, görme alanı daralır; önoda yassılaşır, gözün dibinde zonklamalar ve bazen şiddetli ağrılar duyulur. Gözbebeği yeşilimsi bir renk alabilir. Hastalık şiddetli ise körlükle sonuçlanabilir. Müzmin hallerde önoda ameliyatına, had hallerde ise iris ameliyatına başvurulur. (L)

GLOKONİ veya **GLOKONİT** i. (fr. *glauconie* veya *glauconite*). Miner. Killer grubundan, koyu yeşil renkli, hidratlı tabiî demir ve potasyum silikat; deniz dibi çökeltilerinde bol olarak bulunur. (L)

GLOKOPİRİT i. (fr. *glaucopyrite*). Miner. Tabiî demir arsenyür. (L)

GLOMERELLA i. *Sphaeriales* takımından asklımantar. (*Glomerella cingulata* meyvelerde acı çürümeğe yolaçar; diğer türleri, çeşitli tarım bitkilerinde antraknoz tipinde hastalıklara sebep olur.) [L]

GLOMERİS i. Siyah parlak, şişkin gövdeli kırkayak; dıştan tespihböceğine benzer; yakalandığı zaman tortop olur. (*Glomeridae* familyasının örnek tipi.) [L]

GLOMERÜL i. (fr. *glomérule*). Bk. YUMACIK.

GLOMERÜLİT i. (fr. *glomérulite*). Tıp. Bk. YUMACIK İLTİHABI.

GLOMERÜLONEFRİT i. (fr. *glomérulonéphrite*). Patol. Bozukluğun daha çok böbrek yumacıklarında yer aldığı nefrit çeşiti. (Glomerülonefrit genellikle mikroplu bir hastalıktan, anjin, burun-yutak iltihabı veya kızıldan sonra görülür.) [L]

Glomi tekniği (çerçeveci *Glomi*'nin adından XIII. yy.). Cam eşyayı içten, bir yaldızla süsleme işlemi.

— ANSİKL. Vatikan müzesinin bir bölümünde, Torino'daki Civico gibi birkaç müzede, sivri bir uçla işlenmiş ve iki cam tabakası arasına yerleştirilmiş ince altın yaldızlı Roma devri kupa kalıntıları vardır. XIII. yy.-da Bohemya'da, dibi ve cidarları süslü, genellikle köşeli çok sayıda cam eşya yapıldı. *Glomi tekniği*, tersinden boyanmış ve yaldızlanmış camlarda da kullanıldı. (L)

GLOMUS i. Doku bil. Vücudun çeşitli bölgelerinde atar ve toplardamarın mikroskobik birleşme noktası. ‖ *Şahdamarı glomusu*, ana şahdamarın çatallandığı yerin yakınında bulunan küçük cisimcik. (Kılcal damar dalları ile sempatik sinir tellerinden oluşan şahdamar glomusu, atardamar basıncını ayarlama sisteminin duyarlı bir elemanıdır.) [L]

GLORİA i. (*şan, şeref* anlamına gelen lat. k.). Hırist. Hıristiyan âyinlerinde *Kyrie eleison*'dan sonra okunan dua.

— ANSİKL. Hıristiyanlık ve Müz. Çok sesli müzik ustaları, XIII. yy.ın sonundan itibaren gregoryen müziğinin etkisinden sıyrılarak, *gloria* duasını 2, 3 veya 4 sesli olarak bestelemeğe başladılar. XIV. yy.dan itibaren, gloria, çoksesli âyinlerin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Gloria her zaman karşılıklı iki koro ile söylenir.

GLORİA i. (lat. k.). Tekst. İpek çözgü ve pamuk atkı ile dokunmuş bir çeşit kumaş. (Glorialar özellikle elbiselik ve şemsiyelik kumaş olarak kullanılır.) [L]

GLORİEUSES adaları, Hint okyanusunda fransız takımadaları, Amber burnunun kuzeybatısında. (L)

GLORİOSA i. Yumru köksaplı, tırmanıcı bitki. Uçları sülük şeklindeki yapraklarıyle cisimlere tutunur. (Anayurdu Afrika ve Asya olan *gloriosa* Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. En güzel türü, kırmızı-turuncu çiçekli Malabar zambağıdır [*Gloriosa superba*] Zambakgillerden.) [L]

GLOSEKOLİT i. (fr. *glossecollite*'ten). Miner. Halloysit'in beyaz ve kırılgan çeşidi. (L)

GLOSEM i. (fr. *glossème*). Bir anlama destek olabilecek en küçük dil birimi (anlamlı birim). [L]

GLOSEMATİK sıf. ve i. (fr. *glossématique*). Leng. Özü bakımından danimarkalı Hjelmslev tarafından hazırlanan kuram; (kuramın amacı, hem tabiî dillerin, hem de (kelimenin en geniş anlamıyle) her türlü dilin incelenmesine [işaretlerle şifre, bilimsel terimler ve hattâ bildirişim aracı olarak kabul edilen edebî üslûplar] yarayan bir kavramlar dizisini tanımlamaktır). [Bk. ANSİKL.]

— ANSİKL. Hjelmslev ve *glosematik*'in başlıca konusu tabiî dillerdir. Hjelmslev, bu dillerdeki çeşitli anlatım araçlarına uygulanabilen oldukça soyut ve genel özellikleri ortaya koymağa çalıştı; bu özellikler, dillerin anlaşılması açısından çok önemlidir. Şu halde, dilbilim kuramı kavramları, ne tabiî dillerin kullandığı özel gereçlerin (yazı veya ses gereçleri) aktardığı içeriklerin tabiatı (psişik veya mantıklı), ne de hattâ, insan toplumunda dilin oynadığı gerçek görevler hakkında bilgi içermelidir. Saussure'ün de belirttiği gibi, tabiî dillerin unutulmaması gereken ilk özelliği, geleneksel olarak «anlatım» ve «içerik» adı verilen iki ayrı alan kapsamasıdır. Bu ikililik, her türlü semiyotikin başlıca niteliği olarak kabul edilir. Bununla birlikte Saussure ile olan yakınlaşma çabuk ortadan kalkar: Saussure'e göre iki planın varlığı yalnız «işaretler»in meydana getirilişinde kendini gösterir: bazı anlatım dizileri (meselâ kelimeler) sürekli olarak düşüncelere bağlıdır. Hjelmslev'e göre ise gösteren ile gösterilenin birbirine bağlanması Hjelmslev'in «değiştirim» adını verdiği çok daha esnek bir ilişkinin özel bir sonucudur. Belli bir metinde, bir unsurun yerine diğerinin konması zıt planda değişikliğe yolaçarsa, aynı plandaki iki unsurun değiştirimi söz konusudur. Bu şekilde tanımlanan değiştirim, gösteren veya gösterilenden değil de basit anlatım veya içerik figürlerinden meydana gelen unsurları birbirine bağlar. *Erkek* ve *dişi* semantik unsurları yer değiştirebilir; çünkü, at kavramında birincisinin yerine ikincisi konduğunda «at» deyiminin «kısrak» ile değiştirilmesini zorunlu kılar. Hielmslev'e göre göstergesiz bir semiyotik kabul edilebilir; göstergesiz semiyotikte, iki plan arasındaki ilişki yalnız, bazı anlam uzaklaşmaları anlatımda da uzaklaşmalar (ya da tersi) meydana getirdiği zaman ortaya çıkar. Ayrıca her planı üç bölgeye ayırmak gerekir: biçim, töz ve madde; bu durum semiyotikin kurucu düzlemlerini altıya çıkarır. Madde, dilin varlığı için gerekli tabiî olgular bütünüdür. Meselâ sözlü tabiî bir dil için anlatım maddesi insanın duyma ve söyleme sistemlerinden meydana gelir; içeriğin maddesi ise bu dilde belirtilebilecek anlamların bütünüdür. öte yandan, dil tarafından maddeye sokulan düzene «töz» adı verilir. Her dil, içinde belirdiği tabiî gerçekleri kendine göre «böler»: böylece planların her birinde tözü madde haline getirir. Maddenin bu dilsel «haberi» açıklamak için üçüncü bir kavrama ihtiyacı vardır. Bağımsız bir yapısı olduğundan her dil tabiatı bölümlere ayırabilir. Şu halde, dil birimlerinin, tözde gerçekleşmelerinden ayrı olarak dilin işlemesindeki karşılıklı ilişkilerle tanımlanması gerekir. Meselâ, ancak dilin diğer dil unsurlarıyle birleştiriliş tarzı *r* sesini tanımlayabilir; bu ses tek başına bir hece meydana getiremez v.b. Hjelmslev, söylevdeki dil unsurlarının bileşmelerini sağlayan ilişkiler bütününe «biçim» der. Şu halde, her planda tözsel düzen biçim olarak tanımlanan birimlerin maddede belirmesiyle meydana gelir.

Zaten, yukarıda anlatılan üç kavramın dilbilimcinin gözündeki değeri aynı değildir. Bir dil, farklı bir maddeye aktarılmasına rağmen gerçekte kendiliğini koruyabilir. Meselâ bir dilde her anlatım unsuruna, unsurların bileşim kurallarını değişmeyecek şekilde tek bir yazı işareti veya herhangi bir nesne (yeter ki iyice özelleştirilmiş olsun) ayrılacak olsa daima aynı dil karşısında olduğumuzu söyleyebiliriz. Buna karşılık, unsurların ses gerçekliklerinin korunduğunu, ama bileştirici kuralların değiştiğini düşünelim, bu durumda dil de değiştirilmiş olacaktır. Şu halde dilin niteliklerini meydana getiren ve özdeşliğini sağlayan biçimi asıl bölüm olarak kabul etmek gerekir. Dilin sayesinde ortaya çıktığı maddeye gelince, bu değişken ve tesadüfî bir unsurdur. Dilin kullanılmasını anlamak için çok önemli olmasına karşılık niteliğine yabancı kalır. Haklı olarak ona töz için söylenenlerin aynı söylenecektir. Bir madde ve biçim ortaya konulduğunda madde biçim içinde birçok farklı biçimlerde belirebilir.

Dilin biçimini meydana getiren bileştirici ilişkiler nelerdir? Söylevin zaman dizisinde unsurların çizgisel olarak düzenlenmesi mümkün değildir. Bu düzenlenme gerçekte ancak belirli bazı maddelerde mümkün, dil üç boyutlu bir mekânda belirdiğinde ise imkânsızdır. Şu halde Hjelmslev, «dağılımcılar»dan çok daha soyut olarak ilişkileri tanımlamıştır. Bu ilişkilerin temeli yalnız birarada bulunmadır. Üst boyuttaki bir birimde «*b*» ile birlikte «*a*» da bulunur. (Meselâ bazı kelimelerde hem sayı hem de şahıs morfemi vardır.) Buradan hareket ederek şu özellikler ortaya çıkarılır: **1.** belirleme («*a*», «*b*»den ayrı olarak bulunmaz; oysa «*b*», «*a*»sız da kullanılabilir); **2.** karşılıklı bağımlılık (ne biri, ne de öbürü ayrı olarak bulunur); **3.** küme (her iki birime bazen yalnız, bazen bileşmiş olarak rastlanabilir). Hjelmslev kendi dilbilim kuramının çok karmaşık dil biçimlerine uygulanabileceğini tanımlamak için yukarıda belirtilen türden temel kavramlar aracılığıyle farklı semiyotik çeşitlerini tanımlamağa çalıştı. Meselâ iki planından hiç biri henüz bir semiyotik haline gelmemiş bir semiyotiğe «nesnel dil» adını verir (meselâ günlük kullanımlarıyle tabiî diller). «Metasemiyotik» ise içerik planı dil olan bir dildir. (Meselâ bir tasviri veya mantıklı bir üst dil.) «Öznel diller» glosematik tanımı özellikle önemlidir. Öznel dil, anlatım planı semiyotik olan semiyotiklerdir. Stendhal, cümleye italyanca bir kelime sıkıştırdığında anlamlı olan yalnız kullanılan kelime değil, özellikle italyanca bir kelime kullanma olayıdır. *Gösteren*, italyancanın kullanılması, *gösterilen* ise Stendhal'ın dünyasında İtalya'ya bağlanan düşünce ve duygulardır. Aynı şekilde, bir şahsın veya mesleğin konuşma tarzı taklit edildiğinde, gösteren, söylenen sözler içinde olmaktan çok bu sözlerin başka birinin «dil»ine ait olmasındadır. Değiştirim ile birbirine bağlanan iki planın varlığı üzerine kurulan ilk semiyotik tanımın bir diller tipolojisini nasıl içine aldığı görülüyor: her planda temel semiyotik ayırmayı yapmak (bu işlem istenildiği kadar tekrarlanabilir) yeterlidir. Bu yöntem, glosematik kuramının derin iddiasını ortaya koyar: tabiî diller konusunda bütün dillerin yapılarını tanımlamak. (M)

GLOS (O) — [yun. *glotta* (glossa), dil'den], bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

GLOSOGRAF i. (fr. *glossographe*'dan). Akust. Dilin hareketlerinden yararlanarak ko-

Foto. LAROUSSE

GLOUCESTER katedralin görünüşü

nuşmayı kaydeden âlet. (Dilin üzerine dayanan altı tane hafif maniveladan meydana gelir ve bunlarla dilin hareketlerini bir kâğıt şeride geçirir.) [L]

GLOSOLALİ i. (fr. *glossolalie*). Psikiyatr. Hastanın yeni bir dil yaratması. (Bu dilin özel bir sentaksı vardır ve hezeyan hali ile birlikte gittikçe zenginleşir. Bu dile, saf halde pek az rastlanır.) [L]

GLOSOMANİ i. (yun. *glossa*, dil ve *mania*, delilik'ten fr. *glossomanie*). Psikiyatr. Konuşmaya sürekli olarak «yeni kelimeler»'in katılması. Bu yeni ve uydurma kelimeler, konuşmanın anlaşılmaz hale gelmesine yol açar. (Bu durum, özellikle şizofreni hastalığında görülür.) [L]

GLOSSİNA i. *Stomoxis*'e benzer doğurgan sinek. Tropik Afrika'da pek çok türü bulunur. (Çeşesinekleri [*Glossina morsitans*, *G. Palpalis*] bu cinstendir. Kısaduyargalı sikloraf sineklerin *glossinidae* familyasından.) [L]

GLOSSODORİS i. Uzun ve parlak kavkılı karındanbacaklı yumuşakça. Bütün sıcak ve ılık denizlerde yaygın yüz kadar türü bilinir. (*Dorididae* familyasından.) [L]

GLOSSOFİTİ i. (fr. *glossophytie*'den). Pütürlerin kararması ve irileşmesi şeklinde dil hastalığı. (L)

GLOSSOP, Büyük Britanya'da (Derbyshire) şehir, Penninelerin kenarında, Manchester'in doğusunda; 17 500 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. Kâğıt fabrikaları. Konservecilik. (L)

GLOSSOPETR i. (fr. *glossopètre*). Eski bilginlerin yılan dili zannettikleri fosil balık dişlerine, özellikle köpekbalığı dişlerine verdikleri ad. (Bunların, köpekbalıklarına yakın balıkların dişleri olduğunu ilk olarak tüğüne inanıldığı için yıldırım taşı denen ileri süren Bernard Palissy'dir. Gökten düştarihöncesi devirlerine ait taştan bazı silâhlara da «glossopetr» adı veriliyordu.) [L]

GLOSSOPHAGA i. Çok uzun dilli amerika yarasası. (İleri fırlayabilen dilinin üzerinde arkaya doğru eğik ipliksi kabarcıklar bulunur. Vampirlere yakın olan bu yarasaların örnek türü *Glossophaga soricina*'nın boyu 6-7 sm, kanat açıklığı 20 sm kadardır, Antillerde yaşar. (Yaprakburunlu yarasagillerden.) [L]

GLOSSOPHAGİDAE çoğl. i. (yun. *glosso*, dil ve *phagein*, yemek'ten). Çiçektozu ve balözüyle beslenmek için çiçekleri sömüren yarasa.

— ANSİKL. *Glossophagidae* familyasında, hepsi de Amerika'da yaşayan yedi cins bulunur. Bunların burnu uzun, dili ince uzun ve tüycüklüdür. Bu yarasalar gün batarken veya akşam karanlığında, gece açan bazı çiçekleri (msl. agavları) dolaşarak sömürür; bunları kokusundan tanıyarak bulur. Çiçeği sömürmek için ya çiçek sapına konar, ya da kolibriler gibi çiçeğin üstünde yerinde sayarak uçar. Üreme zamanı, kimi ana yarasalarla yavrulardan, kimi kısır dişilerle erkeklerden ibaret topluluklar halinde mağaralarda toplaşır. (L)

GLOSSOPTERİS i. Fosil eğreltiotu. Yaprakları dil biçiminde ve basit, yaprak orta damarı kabarık, yan damarları uzun düğümler halindedir. (Bu bitki güney yarımkürenin permo-triyas tabakalarındaki *glossopteris* florasının karakteristik bitkisidir; Kuzey Rusya'da da Permiyen tabakalarında rastlanır.) [L]

GLOSSOTHERİUM i. Güney Amerika'da Dördüncü zaman tabakalarında fosil olarak bulunan iri gövdeli dişsiz memeli hayvan. (Buna ait üzeri kıllı büyük deri parçaları Patagonya'da bir mağarada bulunmuştur. NEOMYLODON ve GRYPOTHERİUM da denir. *Mydodontidae* familyasından.) [L]

GLOSSOTOMİ i. (fr. *glossotomie*). Cerr. Dili kesip çıkarma ameliyatı. (L)

GLOSSUM i. (yun. *glossa*, dil'den). Böceklerde bakışımlı ağız parçalarından biri; bunlar birbiriyle birleşip kaynaşınca dil olur (yabanarısı, balarısı). [L]

Gloster, Britanya havacılık sanayii; 25 yıllık faaliyeti sırasında binlerce uçak imal ettikten sonra, ilk tepkili ingiliz uçağı olan *Meteor*'u yaptı. Projesini F. Whittle'ın çizdiği bu uçak ilk defa 15 mayıs 1941'de uçtu. (L)

GLOTZ (Gustave), fransız tarihçisi (Haguenau 1862 - Paris 1935). École Normale'i bitirdi, Sorbonne üniversitesinde Yunan tarihi kürsüsünün başına getirildi (1897). Eserleri arasında doktora tezi olarak yazdığı *L'Ordalie dans la Grèce Primitive* (İlkel Yunan'da İşkence ile Yargı) ve *La Solidarité de la Famille dans le Droit Criminel en Grèce* (Yunan Ceza Hukukunda Aile Dayanışması) [1904], *Le Travail dans la Grèce Ancienne* (Eski Yunan'da Emek) [1920], *le Civilisation Egéenne* (Ege Medeniyeti) [1923], *La Cité Grecque* (Yunan Sitesi) [1928] anılmağa değer. Yayımını yönettiği *Genel Tarih* dizisinin *Yunan Tarihi* bölümünü Robert Cohen ile birlikte yazdı (1925'te başlayarak). Eskiçağ ile Ortaçağı kapsamak üzere tasarlanan, ama bütün ciltleri henüz yayımlanmamış olan bu dizi, tenkidî niteliği ve bilimsel ağırlığı dolayısıyle, daha çok, bilginlere, üniversite öğretmenleriyle öğrencilerine hitap etmektedir. (L)

GLOUCESTER, İngiltere'de şehir. Chiltern Hills yakınında, Severn nehri üzerinde, Gloucestershire'ın merkezi; 69 700 nüf. Çeşitli bölümleri XII. yy.dan XVI. yy.a kadar uzanan bir şato, XII. yy.dan kalma kilise ve bir katedral, tarihî yapılar. Uçak fabrikaları.

— Tar. 96 Yılında Nerva tarafından kurulan önemli bir Roma kolonisi (Glevum). Şehir, Ortaçağda Cotswald'un yün sanayii ile ilişkili olarak gelişti; kumaş sanayii, demir, buğday ve şarap ticareti önem kazandı.

— G. santl. Katedralin yapımına 1089'da, bir kadınlar manastırının bulunduğu yerde, başpapaz Serlo tarafından girişildi, XIII., XIV. ve XV. yy.larda yeniden ele alındı, büyütüldü ve dikey üslûpta yeniden şekillendirildi. Esas nef ilk normal devrinden kalmadır (yuvarlak büyük sütunlar, kemerler ve triforyum elemanının kullanılışı). Dikey üslûpta yapılmış olan koro kısmı Crécy savaşını anlatan bir vitray ile aydınlanır (1346), tonoz tavanının nervürleri (damarları) altın kaplamadır. Edward II'nin muhteşem mezarı ve katedralin dehlizleri, yelpaze tonozun, ünlü örnekleridir (1351-1412). [L]

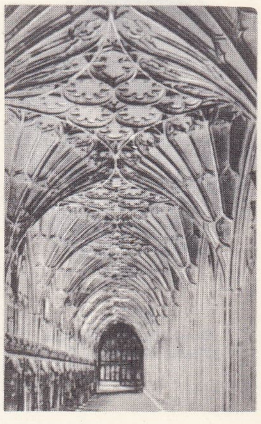

GLOUCESTER katedralin avlu çevresi dehlizleri

GLOUCESTER, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Ann burnu yakınında, Boston'un kuzeydoğusunda; 25 200 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. (L)

GLOUCESTER (Humphrey [Onfroi], — dükü) [1391 - Bury Saint Edmund 1477], Henry IV'ün dördüncü oğlu. Henry V'in kumandasında Fransa'da döğüştü. Ağabeyi, kendisine pek güvenmediğinden, can çekişirken, Gloucester'in İngiltere için geçerli naipliğini Bedford'un Fransa'daki naipliğine bağlı kıldı. Bavyera-Hainaut soyundan Jacqueline ile 1422'de evlenmesi, ingiliz-burgonya birliğini sarsmıştı. Devlet içinde baş köşeye oturamadığı için duyduğu hoşnutsuzluk içinde, meclisle ve amcası kardinal Henry of Beaufort ile bozuştu, ancak Bedford'un müdahalesiyle iç savaş önlenebildi. Dük, bu sefer, savaş taraflısı fırkanın başına geçerek, halkın gönlünü kazandı. Çevirdiği bu entrikalar karşısında, Henry VI tarafından şubat 1447'de tutuklandı ve dört gün sonra eceliyle öldü. (L)

GLOUCESTER (Robert) [öl. 1147], Henry I'in evlilik dışı oğlu. İngiltere'deki Angevin partisinin başına geçti. 1138'de, Normandiya'da Etienne de Blois'ya karşı isyan bayrağını açtırdıysa da, üvey kız kardeşi imparatoriçe Matilda'nın denizlikleri yüzünden, ilk ağızda kazandığı başarılardan yararlanmadı. (L)

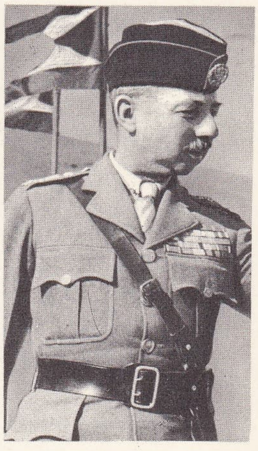

sir **John GLUBB**

GLOUCESTER (Thomas OF WOODSTOCK) [Woodstock 1355-Dover 1397], Edward III'ün yedinci oğlu. Hırslı ve gözükara bir insan olan Gloucester dükü, Fransa'ya karşı savaştan yana çıkarak, 1387'de *Appelants* (Muarızlar) hareketi içinde, yeğeni Richard II'ye savurduğu tehditlerle dikkati çekti. Ama aşırılıkları, 1397'de zafere ulaşan kralcıların tepkisini şiddetlendirdi; Dover'de öldürüldü. (L)

GLOUCESTERSHİRE, Büyük Britanya'nın batısında idare bölümü, Galler ülkesiyle Thames'in kaynağının bulunduğu bölge arasında, Cotswold Hills'in her iki yanında; 1 000 500 nüf. İdare merkezi, *Gloucester*. (L)

GLOVER (John), ingiliz kimya mühendisi (Newcastle-on-Tyne 1817-ay.y. 1912). Özellikle kurşun oksiklorürün, sonra da sülfürik asidin üretimini inceleyerek, 1861'de, kükürt dioksitle azotlu bileşiklerin temasa gelmesini sağlayan *Glover kulesi*'ni icat etti. (L)

GLOWACKİ (Aleksander). Bk. PRUS (Boleslaw).

GLOXİNİA i. Süs bitkisi. (*Gesneriaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Gloxinia*'lar her iki Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişen, sürüngen köksaplı çokyıllık bitkilerdir; yaprakları karşıt, kadife gibi güzel, yeşil renktedir; çiçekleri basit ve büyük olur; taç kısmı çan gibi geniş karınlı ve borumsudur. Yarım düzine kadar türü vardır; birçoğu Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (L)

GLOZEL, Fransa'da Ferrières-sur-Sichon (Allier, Vichy idare çevresi) komününün özel adı. 1924'te bu bölgede yapılan kazılarda cilâlı baltalar, çeşitli âletler, maske biçiminde kaplar, alfabeye benzer bir yazıyle süslü tuğlalar bulundu; bunlar en yetkili bilimsel çevrelerde tartışmalara yolaçtı. Ca-

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Hurlimann (LAROUSSE)

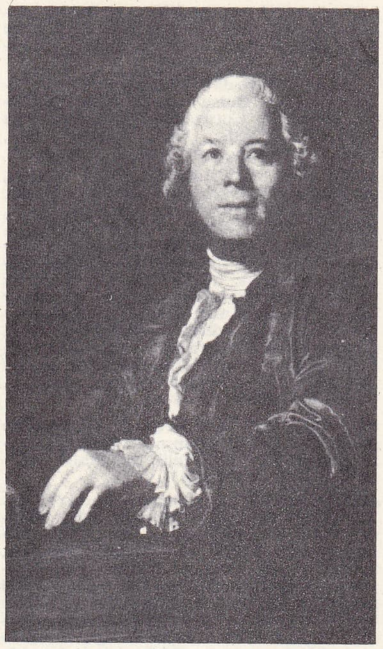

GLUCK klavsen çalarken Duplessis'in bir tablosundan detay, Viyana müzesi

GLUCK Quenedey'in gravürü Opera kitaplığı, Paris

milie Jullian'a göre bu çukur, Galya'da III. yy.da bir pagan büyücünün atelyesidir; bulunan kalıntılar büyücülükte kullanılıyordu. Başkalarına, özellikle Salomon Reinach'a göre kazı, Neolitik devrin tanınmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Kalıntıların sahte olduğunu ileri süren ve Milletlerarası Antropoloji enstitüsüne bağlı bir komisyonun desteklediği üçüncü bir görüş daha vardır. Salomon Reinach bu görüşe karşı çıktı ve çatışma mahkemede dava konusu oldu. Mahkemece bilirkişilere yaptırılan yeni bir inceleme, işin içinde hile olduğuna karar verdi; ama bilirkişilerin metotları da tenkit edildi. Bununla birlikte çoğunluk, bulunan eşyaların çoğunu sahte, hiç değilse tahrifata uğramış olduğunu ileri süren tezi kabul etti. (L)

GLUBB (sir John Bagot, **Glubb Paşa** denir), ingiliz generali (Preston, Lancashire 1897). Subay oğlu idi. Fransız cephesinde çarpışırken yaralandı (1915). 1920'de, ilkin mühendis, sonra yönetici olarak, Arabistan'da, Mezopotamya ve Irak'ta bulundu. On yıl sonra, arap lejyon*'unun kurucusu ve kumandanı albay Peake'in yardımcılığına, 1939'da da onun yerine, lejyonun kumandanlığına getirildi. İkinci Dünya savaşı boyunca, artık *Glubb Paşa* adıyle anılan Glubb, arap lejyonunu Yakındoğu'nun en iyi askerî kuruluşu ve ingiliz kudretinin timsali haline getirdi: 1941'de, ilkin Irak'ta Raşit Ali'ye, sonra da Suriye'de fransızlara karşı savaştı. 1946'da Ürdün yurttaşlığına geçmiş olmasına rağmen, 1956'da kral Hüseyin tarafından kumandanlıktan uzaklaştırıldı. Hatıralarını bir cilt halinde yayımladı. (L)

GLUBCZYCE, alm. **Leobschütz,** Güney Polonya'da (Opole voyvodalığı) kasaba; Çekoslavakya sınırında; 5 020 nüf. Şeker fabrikası. Hayvan ticareti. (L)

GLUCK (Christoph Willibald, Ritter VON), alman (veya çek) bestecisi (Erasbach, Weidenwang yakınları, Yukarı Pfalz 1714 - Viyana 1787). Gluck, topraklarında ormanlar ve su kaynakları bulunan zengin babasıyle birlikte 1717'de Bohemya'da Reichstadt'dan (Zakupy), 1727'de Komotau (Chomutov) yakınlarındaki Eisenberg'e kadar dolaştı, prens Lobkowiç'in yanında bir süre konuk olarak kaldı. 1734'te Viyana'ya, oradan Sammartini'den füg ve tiyatro müziği öğrenmek üzere, Milano'ya geçti (1736). İlk operası 1741'de, ikincisi 1742'de temsil edildi. 1745'te İngiltere'ye gitti, Händel ile tanıştı ve o ara İngiltere'yi sarsan olaylardan esinlenerek birçok dramatik eser besteledi. Almanya'ya dönüşünde, Hamburg, Leipzig ve Dresden'de yeni eserlerini çaldırdı. Kopenhag'da (1749), Prag'da operalarını (*Ezio*) temsil ettirdi. Bitip tükenmez yolculukları sırasında, ilkin Napoli'de, sonra kont Durazzo'nun yönettiği İmparatorluk tiyatroları için fransız vodvili tarzında dans ve koro müziği bestelemek üzere gittiği Viyana'da, sonra Roma'da bulundu. Viyana'ya dönüşünde, Favart'ın *fransızca* bir parodisiyle, sonra da Saint Laurent ve Saint Germain (Paris) panayırlarından gelme başka operakomiklerle ilgilendi. Bu konudaki görüşleri, gereksiz havaların çıkarılması, müzikte şiire öncelik tanıyan bir ağırbaşlılık, uvertürlere ve koroya önem tanınması, anlatımlara klavsenin eşlik etmesine son verilmesi, balenin eylemle bütünleştirilmesi bakımlarından Alfaratti ile Metastasio'nun görüşlerine uyuyordu. Gluck, 1762'de Calzabigi'nin *Orpheus*'unu besteleyerek, italyan operasında yeni bir çığır açtı. 1763'te Bologna'ya, oradan Viyana'ya, ertesi yıl da ilk olarak, Paris'e gitti. Viyana'ya dönüşünde, Rameau ile Lully'nin sadeliğine ve seçkinliğine hayran kaldığı bestelerini uzun uzun inceledi. *Alkestis*'in librettosu, ona yeni görüşlerini gerçekleştirme fırsatını sağladı. Viyana tiyatrosunun batakçılığı yüzünden kötü duruma düşen Gluck, 1769'da Parma'ya çağrıldı ve galiba o yıl arşidüşes Marie-Antoinette'e, Fransa'ya hareketinden önce ders verdi; daha sonra besteciyi himayesi altına alan kraliçeyle ilişkisi böylece kuruldu. Bu ara *İphygenia Aulis'te* librettosunun yazarı Françaìs de Doullet ile tanıştı, eseri bestelemeyi kabul etti. Paris operasının yöneticisi olan Auvergne'den operayı sahneye koyması rica edildi (1772). Gluck dolayısıyle fransız müziği ve diliyle italyan dili ve müziği arasında sürüp giden çekişme böylece patlak verdi (1772-1773). *İphygenia*'nın provaları 1774'e kadar sürdü; temsillerin daha açılış gecesinde ateşli tartışmalar başgösterdi; Marie-Antoinette'in çevresinde toplanan Gluck taraftarlarıyle Piccini'nin az sonra önderliğini benimsediği italyan müziği taraftarları arasında «köşe kapmaca savaşı» diye anılan çekişme başgösterdi. Ağustosta, Molirie tarafından Fransızcaya çevrilen *Orpheus* ağzına kadar dolu bir salonda temsil edildi ve üst üste 47 kere oynanacak derecede ilgi gördü. 1775 - 1779 Yıllarında, *Alcestis*'in (1776), *Armide*'nin (1777), sonra Piccini tarafından da işlenen *İphygenia Tauris'te* (1779) ve *Echo ile Narcissus* (1779) operalarının temsilleri dolayısıyle Paris'e giden Gluck'un geçirdiği beyin kanaması yüzünden sol koluna inme indi. Bu yüzden, öğrencisi Salieri'ye ağızdan yazdırdığı *Danaides* operasının temsili için bile artık Fransa başkentine gidemez oldu (1784).

Hemen hepsi sahne için yazılmış olan eserleri arasında ağır basan opera türündeki 107 bestesinin bellibaşlıları şunlardır: *Artaxerxes* (Milano, 1741); *Demetrio* (Venedik, 1742); *İl Tigrane* (Crema, 1743); *La Finta Schiaya ve İpermestra* (Venedik, 1743); *Poro* (Torino, 1744); *İppolito* (Milano, 1745); *La Caduta dei Giganti* (Londra, 1746); *Le Nozze d'Ercole e d'Ebe* (Pillnitz, 1747); *La Semiramide Riconosciuta* (Viyana, 1748); *La Contesa dei Numi* (Kopenhag, 1749); *Ezio* (Prag, 1750); *İssipile* (Prag, 1752); *Antigono* (Roma, 1756); *Orfeus ve Euridice* (Viyana, 1762); *İl Trionfo di Clelia* (Bologna, 1763), *Alkestis* (Viyana, 1767, italyanca), *Le Feste d'Apollo* (Floransa, 1769); *Paris ed Elena* (Viyana, 1770); *İphigenia Auis'te* (Paris, 1774); *Orpheus* (Paris, 1774, fransızca); *Akestis* (Paris, 1776 fransızca); *Armide* (Paris, 1777); *İphigenia Tauris'te* (Paris, 1779); *Echo ve Narcissus* (Paris, 1779); *Les Danaides* (Paris, 1784).

Gluck, bale ve pantomim için de müzik besteledi: *Semiramis* (Paris, 1765); *L'Orfano della Cina* (Paris, 1774-1775); *Don Giovanni* (Viyana, 1861); *Alessandro* (Viyana, 1766).

En önemli opera-komik'leri: *Le Cinesi* (Viyana, 1754); *Merlin Adası ve Sahte Köle* (Viyana, 1758); *Büyülü Ağaç, Kuşatılan Cytherius* (Viyana, 1759; Lyon, 1762; Paris, 1775); *Cezasını Bulan Sarhoş* (Viyana, 1760); *Aldatılan Kadı* (Viyana, 1761); *Beklenmedik Buluşma* (Viyana 1764).

Dinî alanda bestedikleri: bir *De profundis, a cappella mezmurlar,* bir kantat (*kıyamet günü*).

Ayrıca bazı çalgılar için 9 *senfoni* (belki 11), üç çalgı için 7 *sonat,* bir *flüt konçertosu,* Klepstock'un şiirleri üzerine 7 *lied* besteledi.

Operalarının çoğu italyan üslûbunda yazılmıştır: ancak 1758-1764 arasında yazdığı opera-komik'ler için Favart'ın fransız tarzından ilham aldı. Son dönem'in altı büyük operasını yazarken duygu gücünü en yüksek noktasına eriştirmeğe çalıştı. İtalyan tarzı müzik, Gluck'tan sonra, belki Almanya'da bile sürüp gitmiş olabilir; ama enin de sonunda *Alkestis*'in ağır başlı sanatı ağır bastı. (L)

GLUCK'ÇU i. Gluck'un müziği veya müzik sisteminden yana olanlar; bunlar *piccinni*'cilere, yani Piccini'nin müziğini tutanlara karşı çıkıyorlardı. (L)

GLUCK'ÇULUK i. Gluck'çuların anlayışı, sistemi. (L)

GLUTATHİON i. (fr. k.). Sistein, glütamik asit ve glisinden meydana gelen ve organizmada hidrojen iletici olarak rol oynayan tripeptit. (L)

GLÜKAGON i. Biyol. ve Kim. Bazı pankreas salgılarında bulunan polipeptit; ensülinin tersine bir etkisi vardır. (L)

GLÜKAMİN i. (fr. *glucamine*). Glikoz-oksim'in indirgenmesiyle elde edilen baz. (L)

GLÜKO— Kim. Bk. —GLİKO.

GLÜKOKORTİKOİT sıf. ve i. (fr. *glucocorticoïde*'den). Biyokim. Böbreküstü bezinin salgıladığı hormon; glüsitlerin metabolizmasında rol oynar. (Mineralokortikoid karşıtı.) [L]

GLÜKONAT i. (fr. *gluconate*). Glükonik asit tuzu.

— ANSİKL. Eczc. *Kalsiyum glükonat* organizmanın kireç kaybetmesi halinde, ağızdan 2-3 gr'lık, damardan 1 gr'lık dozlar halinde verilir; *demir glükonat* hipokrom kansızlık hallerinde kullanılır. (L)

GLÜKOZAMİN i. Bk. GLİKOZAMİN.

GLÜSİDOGRAM i. (fr. *glucidogramme*). Tıp. ve Fiz. Bir suyuktaki glüsitli elemanların (glükoproteinler) elektroforezde çöküş hızı ve elemanların karşılıklı oranları hakkında bilgi veren grafik eğrisi. (Bu veriler her hastalık belirtisinde değişik ve özgül olduğu için teşhis bakımından çok işe yarar.) [L]

GLÜSİDO-LİPİDİK sıf. (fr. *glucido-lipidique*). Biyokim. Glüsidler ve lipiklerle ilgisi olan veya bu iki maddeden meydana gelmiş olan: *Glüsido-lipidik bileşik.* (L)

GLÜSİN i. (yun. *glykos,* tatlı'dan, fr. *glucine*). Kim. Berilyum oksit. (L)

GLÜSİNYUM i. (fr. *glucinium*). Kim. *Eş-anl.* BERİLYUM.

GLÜSİT i. (fr. *glucide*'ten). Biyokim. Canlı maddelerin bileşiminde bulunan ve karbon, hidrojen, oksijenden meydana gelen bileşik. (Glüsitlerin bileşiminde, alkol grubunun yanında, indirgen özellik gösteren aldehit veya keton grupları da bulunur.) *Eş-anl.* SAKARİT.

— ANSİKL. *Glüsit*'ler iki büyük temel gruba ayrılır, *oz*'lar ve *ozit*'ler.

Ozlar da, *aldoz* ve *ketoz* diye ayrılır; bunlar, glikoz, galaktoz, arabinoz v.b. gibi hidrolize elverişli olmayan şekerlerdir.

Ozitler ise üç gruba ayrılır: **1.** *holozitler,* hidrolize uğrayınca özdeş veya farklı birçok ozlara ayrılır; hidrolizde meydana gelen ozların sayısına göre diholozit, triholozit v.b. şeklinde adlandırılır. Diholozitlerin bazıları indirgen (laktoz), bazıları değildir (sakaroz);

2. *polizoitler,* çok sayıda ozun anhidritlenmesiyle meydana gelen iri moleküllerdir; tam hidrolizle, bu ozlar yeniden serbest hale geçer. Serbest haldeki ozlar, özdeş (nişasta, selüloz, inülin) veya farklı maddeler (araban) olabilir;

3. *heterozoitler,* hidrolize uğrayınca bir veya birçok ozla birlikte, *aglikon* denilen, genellikle hidroksilli, sülfhidrilli veya aminli bir moleküle ayrılan bileşiklerdir: msl. amigdalozit hidrolize uğrayınca, iki glikoz molekülüyle birlikte, benzaldehit ve siyanhidrik asit şeklinde ikiye ayrılan bir benzoik siyanhidrin molekülü verir.

Glüsitler için, genellikle doğru olmayan birçok eşanlamlı terim kullanılır: msl. glüsitlere genellikle *şeker;* ozlara *glikoz;* diho-

Foto. *Histoire de l'Humanité; Almasy* (LAROUSSE)

lozit, triholozit ve benzerlerine *bioz, trioz* v.b. denirdi; oz, holozit ve poliozitlerin tümüne birden *karbonhidratlar* adı verilirdi. Oysa bu terim, bu maddelerin ancak bir kısmına uygun düşer. Heterozoitler ise çok daha dar anlamlı olan *heteroglikozit* terimiyle gösterilir.

Ozların hepsi şekerlidir; diholozitler ile triholozitler de genellikle böyledir. Poliozitler tatsızdır; heterozitler tatsız, acı veya tatlı, bazen de buruk olur. Glüsitler organizma için birinci derecede önemli bir enerji kaynağıdır: bunlardan, tek başına bir enerji kaynağı olan glikoz, kas kasılmasına karşı mutlaka gereklidir. Glüsitlerin ozit şeklinde depo edilmesiyle (glikojen, nişasta), kandaki glikoz miktarı hep ayrı oranda tutulur. Organizma, yağlardan ve protitlerden önce glüsitleri, ancak glüsit yedekleri iyice azaldığı zaman yağları ve protitleri yakar. Glüsit metabolizmasındaki bozukluklar önemli veya önemsiz hastalıklara yolaçar; bu hastalıkların en yaygını ise şeker hastalığıdır. (L)

GLÜSİT veya **GLÜSİTOL** i. (fr. *glucite* veya *glucitol*). Kim. *Eşanl.* SORBİT veya SORBİTOL.

GLÜTAMAT i. (fr. *glutamate*). Kim. Glütamik asidin tuzu.

— ANSİKL. *Sodyum glütamat,* bazı yiyeceklerin kendine has lezzetini bozmadan tadını artırma özelliği gösterir. Küçük tanecikler şeklinde, baharat gibi satılır. Pişirilince, hafif tuzlu olan tadını kaybeder. Pişmiş sebzelerin kokusunu birkaç saat korur, şekerle pişirilmiş besi maddelerine etki etmez. Toz çorbaların yapımında kullanılır. (L)

GLÜTAMİK sıf. (fr. *glutamique*). Kim. Aminli bir diasit için kullanılır; bu madde, pancar melaslarında aspartik asitle birlikte ve özellikle kaslar ve sinir dokuları gibi başlıca organik ortamlarda bulunur. (Glütamik asit, bileşiminde serbest bir COOH asit grubunun bulunmasıyle ayırt edilir. Amonyak taşıyıcı olarak önemli bir rol oynar.) [α — AMİNOGLÜTARİK de denir.]

— ANSİKL. Eczc. *Glütamik asit,* beyin dokusu tarafından doğrudan doğruya kullanılabilen tek aminoasittir. Saf halde veya kalsiyum ya da magnezyum tuzu şeklinde, 24 saatte 4-8 gr'lık dozlar halinde ağızdan alınarak; sinir hücresinin uyarılma sınırını (özellikle elektrik şokları için) yükseltir ve geçici uyarma olaylarına yolaçmadan zihnî faaliyeti artırır. Zehirli değildir; komprime, granüle veya hap şeklinde verilir. Glütamik asit, birçok albüminoit maddenin anorganik asitler etkisiyle hidrolizinde meydana gelir. Suda çözünebilen beyaz billûrlar halindedir. Nitröz asit etkisiyle, malik asidin benzeri olan *hidroksiglümatik* asit verir. Buğday, mısır, soya fasulyesi ve şeker pancarı işleyen çeşitli sanayi kollarının bazı yan ürünlerinden elde edilir.

GLÜTAMİN i. (fr. *glutamine*). Kim. Glütamik asidin monoamidi; normal olarak insan kanında ve asparajinle birlikte pancarda bulunur.

— ANSİKL. *Glütamin,* enzim tepkimeleri sonunda, çeşitli dokuların hücrelerinde meydana gelir ve bu dokuların metabolizmasından doğan zehirli azotu soğurur. Soğurulan azot glütamin tarafından ya karaciğere iletilerek üre haline getirilir, ya da böbreklere taşınarak amonyak halinde dışarı atılır; bu dönüşümler sırasında glütamin de glütamik asit haline geçerek yeniden kan dolaşımına katılır. Bu olay, amonyağın zehirinin giderilmesini sağlar. (L)

GLÜTARİK sıf. (fr. *glutarique*). Kim. Potasyum siyanürün trimetilen bromüre etkimesiyle elde edilen C_5'li diasit için kullanılır; sentez yoluyle dinitrilin'den üretilir. (Özellikleri süksinik asidin özelliklerine benzer.) ‖ *Grütarik seri,* δ - diasitler serisi. (L)

GLÜTEİN i. (fr. *glutéine*). Biyokim. Glüten'in bileşimindeki proteinlerden biri. (L)

GLÜTEN i. (lat. *gluten,* zamk'tan). Katı cisimlerin parçalarını birbirine yapıştıran madde.

— Kim. Tahıl unlarında, nişasta alındıktan sonra geriye kalan yapışkan madde: *Glüten, ekmeğin mayalanmasını sağlar.*

— ANSİKL. Kim. ve Eczc. Buğdaylardaki *glüten* oranı, buğdayın cinsine göre değişir. Bu oran, alörometre* yardımıyle bulunur. Glüten, iki albüminoit maddeden meydana gelir: *gliadin* ve *glütein.* Özellikle şeker hastaları için ekmek yapmakta kullanılır; ayrıca ilâç kapsüllerinin yapımında da glütenden yararlanılır, çünkü glüten de keratin gibi yalnız barsaklarda eritilebilir. (L)

GLYCERA i. Deniz solucanı. Gövdesi silindir biçiminde, baş kısmı halkalı, hortumu güçlüdür. (Gezgin çokkıllı halkalısolucanlardan, *glyceridae* familyasının örnek tipi.) [L]

GLYCERİA i. Otsu bitki. Genellikle tuzlalarda ve çok nemli çayırlarda bulunur. (Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Dalgalı glyceria (Glyceria fluitans),* boyu 1 m'yi aşan bir bitkidir; göl kıyılarında, nemli çayırlarda yetişir. Başakları, yaz sıcağında, öğleye doğru, kudret helvasına benzeyen esmer şekerli bir maddeyle kaplanır. Tohumları, islav ülkelerinde, pirinç gibi sütte pişirilerek yenir. (L)

GLYCERİUS (Flavius), Batı Roma imparatoru (473-474). Savaşçı idi. Burgund'lar kralı Gondebald'ın yardımıyle imparator ilân edildi, Julius Nepos tarafından tahttan indirildi. Papaz olmağa zorlandı. Salona piskoposluğuna kadar yükseldi. (L)

GLYCYMERİS i. İkiçenetli yumuşakça. Eşit çenetli, bazen dilimli, bisüssüz, kalın, değirmi bir kavkısı vardır. (Bütün denizlerde, az derin yerlerde yaşar. Eyosende fosiline çok rastlanır. *Glycymeridae* familyasından.) [L]

GLYCYPHAGUS i. Uzun gövdeli çok küçük uyuzböceği. Kuru organik maddeler içinde yaşar. (Bu cinsin örnek türü *Glycyphagus cursor* erik, incir v.b. gibi kuru meyvelerin üzerinde sürüyle bulunur; meyvenin yüzeyinde unlu bir tabaka meydana getirir. *Tyroglyphidae* familyasından.) [L]

GLYCYRRHİZA i. Meyankökünün ilmî cins adı. (*Glycyrrhiza glabra* Türkiye'de yetişen yabanî bir türdür. Bu bitki Batı Avrupa'da tatlı kökü için yetiştirilir. Köklerinden piyasada satılan meyankökü elde edilir. Baklagillerden.) [L]

GLYKAS (Mikhael), bizanslı kronikçi (öl. 1204). Korkyra'da (Korfu) doğmuş olduğu sanılır. Elyazması eserinde gramerci olduğundan söz edilmektedir. Manuel I Komnenos (1143-1180) zamanında imparatorluk kâtibi idi. Dünyanın yaratılışından Aleksios I Komnenos'un ölümüne kadar (1118) olan devrin kroniğini dört kitap halinde yazdı. Bu eserde ilâhiyattan ve tabiat bilgisinden söz eder ve öğütler verir. İmparator Manuel Komnenos için şiirler yazdı. Bunlar bizans edebiyatının en eski anıtlarındandır. Glykas, ayrıca, *Eis tas Aporias tes Theias Graphes Kephalaia* (Kutsal Kitapta Tereddüde Yolaçan Konular Üstüne) adlı eserinde rahip ve siyaset adamı arkadaşlarının çözemedikleri 95 soruyu cevaplandırdı. Teolojik açıklamalı bir atasözleri derlemesi meydana getirdi. Bundan başka mektupları da yayımlandı. (L)

GLYKERA, atinalı fahişe (İ. Ö. IV. yy.). İskender'in başhazinedarı Harpalos onun için Suriye'de bir heykel diktirdi, Tarsus'ta kraliçeler gibi törenle karşılayarak sarayına buyur etti. Daha sonraki dostu, şair Menandros, isteği üzerine, Atina'ya onun adına buğday yüklü bir filo göndererek bu sayede «yurttaşlık» hakkını kazandı. (L)

GLYKON, ne zaman yaşadığı bilinmeyen yunan şairi, *Glykon,* mısranın bulucusu sayılır. (L)

GLYKON Atinalı, yunan heykeltıraşı. Romanın imparatorluk döneminde yaşadı. Lysippos'un bir heykelinin kopyası olduğu sanılan ve Caracalla hamamlarında bulunan (XVI. yy.) *Farnese Herakles*'i adlı heykeli (Napoli müzesi) yaptı. (L)

GLYKOPHİLUSA i. (yun. *glykophilo,* tatlı öpmek'ten). Meryem Ana'ya onun İsa'yı öpüşünü temsil eden ikonalar dolayısıyle verilen ad. (L)

GLYKYS (Petros), türkçe *bereket*'ten **Bereketis** denir. Bizans müzikçisi, XVII. yy. da yaşadı. Fetihten sonra yaşamış olan en önemli bizans bestecilerinden sayılır. *Ta Apanta Petru tu Bereketu* adıyle 2 ciltte toplandı. (L)

GLYKYS ANGON, Sardeis'te yer. Mitolojiye göre, Semiramis, burada, Lydia'nın genç kızlarını fahişeliğe zorluyordu. (L)

GLYPHAEA i. Paleont. Yengece yakın onayaklı kabuklu hayvan; triyas, jura ve tebeşir tabakalarında çok yaygındır. (Solenhofen litografik kalkerlerinde gayet mükemmel saklı kalmış örnekleri bulunmuştur.) [L]

GLYPHOSTOMA çoğl. i. Düzenli denizkestaneleri takımı; bunlarda peristom üzerinde, solungaçların geçmesine imkân veren beş çift yarık bulunur. (L)

GMELİN (Johann Friedrich), alman hekim ve kimyageri (Tübingen 1748 - Göttingen 1804). Johann Georg'un yeğeni. Tübingen ve Göttingen üniversitelerinde tıp ve kimya profesörlüğü yaptı. Madenî kimya ile ilgili incelemeleri ve *Geschichte der Chemie* (Kimya Tarihi) [1797] adlı eseriyle tanınır. — Oğlu LEOPOLD, alman kimyageri (Göttingen 1788 - Heidelberg 1853). Heidelberg'de tıp ve kimya okuttu, sindirim kimyasını inceledi ve potasyum ferrosiyanürü buldu. Berzelius'un atomik işaretlemesine karşı çıktı. (L)

GMELİN (Johann Georg), alman gezgini (Tübingen 1709-ay.y. 1755). 1733-1743 Arasında rus imparatoriçesi Anna'nın düzenlediği bilimsel sefere katılarak Sibirya'yı Ural'dan Kamçatka'ya kadar dolaştı, sonra, ölünceye kadar, doğduğu şehirde botanik ve kimya profesörlüğü yaptı. Başlıca eserleri: *Flora Sibirica* (Sibirya Flora'sı) [1747-1770]; *Reise durch Sibirien* (Sibirya'da Yolculuk) [1751-1752]. (L)

GMELİNA i. (alman botanikçisi *Gmelin*'in adından). Mineçiçeğine yakın bitki.

— ANSİKL. *Gmelina*'lar dalları dikenli, yaprakları karşıt, çiçekleri dal ucunda, oldukça büyük ve çok kokulu ağaçlardır. Asya ve Okyanusya'da yetişen on kadar türü bilinir. En iyi bilinen türü *Gmelina parviflora*'dır (*G. Asiatico*). [L]

GMELİNİT i. (alm. kimyacısı J. F. *Gmelin*'in adından, fr. *gmélinite*). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum ve sodyum alüminosilikat; zeolit türündendir. (L)

G.M.T., ing. GREENWİCH MEAN TİME (ortalama greenwich zamanı) deyiminin kısaltması. Bu kısaltma günlük dilde, yanlış olarak, saat dilimlerinin ve her ülkenin kanunî zamanının hareket noktası olan *evrensel* zaman* için kullanılır. Aslında ortalama zaman, astronomide kullanılan bütün «zamanlar» gibi, gözönüne alınan gökcisminin bir yerin meridyeninden *üst geçiş*'iyle başlar: G.M.T.'de, ortalama Güneş'in Greenwich meridyeninden üst geçişi söz konusudur. Buna karşılık, evrensel zaman, gece yarısında, yani Güneş'in Greenwich meridyeninden *alt geçiş*'iyle başlar. G.M.T. deyimi, tamamen astronomi ile ilgili uygulamalar dışında kesinlikle kullanılmaz. (L)

GMUNDEN, Avusturya'da (Yukarı-Avusturya) şehir, Traun ırmağının Traun gölünden çıktığı yerde; 12 900 nüf. Ilıca ve turizm merkezi. Kereste sanayii. Çimento fabrikası. (L)

GMÜND. Bk. SCHWÄBISCH GMÜND.

GNAPHOSA i. Oldukça iri örümcek. (Gövdesi bir teviye koyu, bacakları çoğunlukla açık renklidir. Alplerde ve Pirenelerde, yüksek yerlerde, ormanlarda yosunların, taşların altında yaşar. Örnek türü *Gnaphosa lucifuga*'dır. Eski yazarların *pythonisse lucifuga* dedikleri budur. Boyu sadece 1 sm'dir. *Drassodidae* familyasından.) [L]

GNATHOBDELLİDAE çoğl. i. Halkalısolucanlardan sülük takımı. (Bunlarda hortum yoktur, onun yerinde çeneli bir yutak bulunur. Başlıca cinsleri tıbbî sülük, *nephelis* v.b.). [L]

GNATHOCERUS i. Küçük böcek. (Boyu 3-4 mm, rengi parlak kızılsarıdır; yüzünde iki tane sivri çıkıntı bulunur. *Gnathocerus*'lar çürük odunda, döküntülerde yaşar; Avrupa'da iki türü vardır: *Gnathocerus cornutus, G. maxillosus;* bunlar gemilerle her tarafa ulaştırılmıştır. Kınkanatlıların *tenebrionidae* familyasındandır.) [L]

GNATHOSTOMATA. çoğl. i. Bk. ÇENELİAĞIZLILAR.

GNATOFOR sıf. (fr. *gnatophore*). Çenesi olan yumuşakçalar için kullanılır.

— ***Gnatoforlar*** çoğl. i. Eskiden, çenesi olan akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar grubuna verilen ad. (Gnatoforlar çenelerinin ba-

sit veya ek bir levha üstünde bulunuşuna göre ikiye ayrılırdı: holognatha ve elasmognatha.) [L]

GNATYON i. (yun. *gnathos*, çene'den). Antropol. Altçene ucunun alt orta kısmındaki anatomik nokta. (*Çene noktası* da denir.) [Özellikle yüz yüksekliğini ölçerken kullanılır.] (L)

GNAYS i. (alm. *Gneiss*). Çıplak gözle görülebilen; yataklar halinde dağılmış kuvars, feldispat ve ağır mineral billûrlarından meydana gelen kaya.

— ANSİKL. *Gnays*'ın bileşimi granitin bileşimine benzer; aradaki tek fark, gnaysın bileşimindeki minerallerin yataklar halinde sıralanmasıdır. Bileşimindeki mikanın cinsine göre, *kara mikalı, beyaz mikalı* veya *çift mikalı* (veya *tanecikli*), bileşimindeki diğer ağır minerallerin cinsine göre de *amfibollü, piroksenli, grenalı* v.d. gnays çeşitleri vardır. Minerallerin yataklar halinde dağılımı çok belirli ise *şeritli gnays*, az belirli ise *granit benzeri* gnays denilir. Yoğunluğu 2,6 ile 2,8 arasında değişir. Gnayslar çoğunlukla eski tortul kayalardan (*paragnays*), bazen de iç kayalardan (*ortognays*) türer. Eğer gnaysın bileşimine dışarıdan önemli derecede yabancı madde katılmışsa *migmatit*, katılmamışsa *ektinit* gnaystır.

Bölgesel başkalaşımda, yukarıdan aşağıya doğru, mikaşistten çift mikalı gnayslara, sonra da kara mikalı gnayslara geçilir. Gnayslar da genellikle grafitler kadar bağdaşık maddelerdir ve aynı şekilde inşaatta kullanılabilir. (L)

GNECCO (Grancesco), italyan opera bestecisi (Cenova 1769-Milano 1810). Otuza yakın opera besteledi. Özellikle komik operalarda başarı kazandı. (L)

GNEİSENAU (August, Neidhardt VON — kontu), prusyalı feldmareşal (Schildau, Saksonya 1760-Poznan 1831). Amerika'da İngilizlere hizmet etti, sonra, 1786'da prusya ordusuna geçti. Kolberg savunmasında yararlık gösterince 1808'de Scharnhorst tarafından Ordu Islahat komisyonuna çağırıldı. Burada büyük çaba gösterdi. Stein'ın düşmesinden biraz sonra görevinden ayrıldı. 1813-1814'te Blücher'in kurmay başkanlığına getirildi. Waterloo'da Napolyon'un yenilgiye uğratılmasında büyük yardımı oldu. (L)

GNEİST (Rudolf VON), alman devlet adamı ve hukukçusu (Berlin 1816-ay.y. 1895). 1868'de Reichstag'da liberal milletvekili oldu. İngiltere'nin kurumları üzerine birçok eser yazdı. (L)

GNESSİN (Yuri Nissan), ibranî yazarı (Ukrayna 1879-öl. 1913). Sayısı pek az olan şiir ve hikâyelerinde acı çeken insanları, münzevîleri, gezginleri anlatır. En ünlü eseri *Hatzida* (Yanda) adlı hikâyedir. (L)

GNETACEAE çoğl. i. Yaprakları karşıt, erkek çiçekleri tırtılsı, dişi çiçekleri tek tek olan açıktohumlu bitkiler familyası. (*Gnetales* takımının yegâne familyasıdır.)

— ANSİKL. *Açıktohumlular* arasında en yüksek sırada bulunan bu familyanın üç cinsi vardır: *ephedra, gnetum* ve *welwitschia;* bu cinslerin üreme organları birbirinden çok farklıdır. *Gnetaceae*'nın çiçekleri bireşeylidir. Bazı modern botanikçilere göre gnetaceae öteki iki familyadan (*ephedraceae* ve *welwitschiaceae*) ayrılmalı, bunların hepsi özel bir altşubede toplanmalıdır (örtüktohumlular); eski botanikçiler bu adı yalnız gnetum'a uygularlardı. (L)

GNETALES çoğl. i. Açıktohumlu bitkiler takımı. Bugün sadece üç cinse (*ephedra, gnetum, welwitschia*) indirgenmiş durumdadır. Gnetales Birinci zamanın sonunda ve İkinci zamanda çok büyük bir gelişme göstermiştir. (Bu bitkilerde mükemmel damarlar, dişicik borusu ve tepecik rolü oynayan yumurtalığımsı organlar, birçok bitki taslağı meydana getirmeğe elverişli bir yumurtacık bulunur. Açıktohumlular arasında, kapalıtohumlulara en yakın olan bitkiler bunlardır.) [L]

GNETUM i. Karşıt yapraklı, tırmanıcı ağaççık. Bazen iki evcikli olan bireşeyli çiçekleri sık ve aralıksız başaklar halinde bulunur. (Açıktohumlular altşubesinin *gnetales* takımından.)

— ANSİKL. Tropik Amerika'da ve Asya'da yirmi türü yetişir. Cava'da yetişen *Gnetum gnemon*'un tohumları yenir; *G. funiculare*'nin (*G. kingianum*) kabuğu dokumacılıkta kullanılır; *G. urens*'in dallarından ferahlık verici helmeli bir özsuyu elde edilir; tohumu da yenebilir. (L)

GNİEZNO, esk. alm. **Gnesen**, Polonya'da şehir, Büyük Polonya'da (Poznan voyvodalığı), Poznan'ın kuzeydoğusunda; 42 600 nüf. Eski Piast'lar hanedanının merkezi olan şehir, islav öncesi devirden kalma kazıklar üstünde birçok göl evinin bulunduğu bataklık bir bölgenin ortasındadır. XV. yy. başından itibaren Polonya'nın din merkezi oldu; 1793-1918 arasında Prusya'ya geçti. Hafif sanayi. (L)

GNİYEDİÇ (Nikolay İvanoviç), rus şairi (Poltava 1784-Petersburg 1833). Altı ölçülü *İlyada* tercümesiyle tanınır; bu esere bütün hayatını adadı. (L)

GNİYESİN (Mihayil), rus bestecisi (Rostov 1883-Moskova 1957). Rusya'da, «yeni-romantizm» akımının en seçkin temsilcilerinden. Armoni bakımından Mahler'in etkisinde kaldı. Geroviç, Liadov, Rimski ve Glazunov'un yanında çalıştı. Rus şiirindeki sembolizmi müzik yoluyle yansıtmayı denedi: *Kukla* (1909); *Gül ve Haç* (1911). 1922'de Filistin'e gitti, orada, *İbrahim'in Gençliği* adlı operasını besteledi ve yahudi folklorunun ateşli bir propagandacısı haline geldi. (L)

GNOCCHİ [gnoki] çoğl. i. (ital. *gnocco*, hamur topağı'ndan), içine peynir kıyılmış tuzlu hamurdan veya yumurta, tereyağ, karabiber ve hindistanceviziyle yoğrulmuş unlu patates püresinden yapılan bir yemek (özellikle Avusturya, Macaristan ve Almanya'da yapılır.) [L]

GNOLİ (Domenico), italyan şair ve bilgini (Roma 1838-ay.y. 1915). *Odi Tiberine* (Tiber Odları) [1879] ve *Nuove Odi Tiberine* (Yeni Tiber Odları) [1885] adlı ilk şiir kitapları başarı kazanamayınca, tarzını değiştirdi ve GIULOORSİNİ takma adıyle «alaca karanlık» şairlerini müjdeleyen daha ince şiirler yazdı: *Fra Terra ed Astri* (Dünya ile Yıldızlar Arasında) [1903]; *İacovella* (1905). Ayrıca edebî eserler de yazdı. (L)

GNOME i. (Paracelcus tarafından yun. *gnome*, zihin, ruh kelimesinden türetildi). Kabala'cılar tarafından hayal edilen tabiatüstü bir yaratık. || Şiirde, hayalî varlık. || *Teşm. yol.* Küçük boylu, eciş bücüş erkek veya çocuk.

— ANSİKL. Toprak ve dağ ruhları olan *gnome*'ler genellikle korkunç ve biçimsiz yaratıklardı. Buna karşılık karıları, yani *gnomid*'ler büyük bir güzelliğe sahipti. Gnome'ler yeraltı servetini ve maden ocaklarını korurlardı. (L)

GNOMON i. (yun. ve lat. *gnomon*). Gölgesi yatay bir düzleme düşen bir çubuğun yardımıyle güneşin ya da ayın yüksekliğini ölçerek vakti öğrenmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Tar. Roma devri Mısır'ında, para işleriyle uğraşan ve tapınakları, mahallî, dinî inançlar konularında yetki sahibi olan yüksek görevlinin kullandığı bir çeşit yönetmeliğe verilen ad. (Bu yönetmeliğin ilk yazılışı Augustus zamanına rastlar. Günümüze kadar gelmiş olan, II. yy.ın üçüncü çeyreğinden kalma muhtıra biçiminde bir nüshadır. Bu belge, gerek Roma imparatorluğu tarihi, gerek Mısır tarihi ve Roma hukukunun incelenmesi bakımından son derecede önemlidir.)

— ANSİKL. *Gnomon* adı verilen âlet pek eski çağlardan beri bilinir. Diogenes Laertios'a göre, ilk gnomon'u Eski Yunan'da Anaksimandros yapmıştı. Herodotos'a göre ise, buluş Kaldelilerindir. Vitruvius, eski çağlarda kullanılmış olan çeşitli güneş saatlerinin ve bulucularının adlarını (Berosos, Sisamlı Aristharkhos, Knidos'lu Eudoksos, Syrakusai'li Skopos, Parmenion v.b.) verir. Roma'da, Augustus devrinde, Mısır'dan getirilen 30 m'yi aşkın bir dikilitaş ile Mars alanına bir gnomon yapılmıştı. Eskilerin taşınabilir asılı güneş saatleri de vardı. Bunların bazı çeşitleri günümüze kadar gelmiştir. Daha yakın tarihlerdeki gnomon örnekleri arasında, 1635'te J.-D. Cassini tarafından Bologna'daki Santa Petrone kilisesi için yapılan gnomon ile, 1742'de Lemonnier tarafından Saint-Sulpice kilisesi (Paris) için yapılan gnomon'u sayabiliriz. (L)

GNOMONİA i. Sphaeriales takımından asklımantar cinsi. (Birçok türü bitkilerde hastalık yapar: msl. *Gnomonia leptostyla* ceviz ağacında, *G. veneta*, çınarda antraknoza sebep olur.) [L]

GNOMONİK i. (fr. *gnomonique*). *Gnomon* adı verilen güneş saatlerini yapma sanatı. || Sıf. Gnomoniğe ilişkin.

— Geod. *Gnomonik izdüşüm*. Yer'in merkezinden elipsoide teğet bir düzlem üzerine perspektifi. (Aslına uygun olmayan bu izdüşümde, merkezî düzlem kesitler, özellikle meridyenler, doğru şeklinde gösterilir.) [L]

GNOPHOS i. Geniş kanatlı, esmer benekli gri renkte kelebek. (*Gnophos obscurata*'nın açık gri veya kırmızımsı gri tırtılı, nisanda damkoruğunda bulunur. Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

GNORİMOS i. Yeşilimsi yaldız renginde, beyaz nokta benekli böcek. (Boyu 15-18 mm'dir; yazın mürver çiçeklerinde yaşar; kurtçuğu yaşlı ağaçların odununda gelişir. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

GNOSTİSİZM i. (fr. *gnosticisme*). Bir din felsefesi sistemi; bu sistemin taraftarları, her şeyi tam ve aşkın olarak bildiklerini ileri sürerler.

— ANSİKL. *Gnostisizm*, her şeyden önce, *kendinde bilgi*'ye, yani Tanrı, İnsan ve Dünya ile ilgili bütün meselelerin çözümünü sağlayan bütünsel ve mutlak bilgiye sahip olduğunu kabul eder. Bu bilgi, bazı kişilere bir anlık ve kesin bir aydınlanmayle kendini gösteren tam sezgisel bir bilgidir ve insana ebedî mutluluğu verir. Kişinin kurtuluşu ancak bu yoldan olabilir: yoksa inanç da, eserler de kurtuluş için yetmez. Gnostikler, öbür teozoflar gibi, emanasyon kuramına ayrıcalı bir yer verirler; ancak, maddeyi özü gereği kötü sayarlar. İkilik temeldedir ve insan bedeni kötüdür. Bu kuram, hıristiyan gnostiklerinin insanlığın diriliş ve cisimleşme dogmalarını neden reddettiklerini açıklar. Gnostiklerin ahlâk anlayışı da buna bağlanır: ya en aşırı çilecilik, ya tam ahlâksızlık. Kurtarıcı gnos'a sahip olanlar, alt değerde bir demiurgos'un koyduğu ahlâk yasalarının üstünde kimselerdir.

Tek bir gnostisizm yoktur, gnostisizmler vardır. Bu felsefe, Hıristiyanlığa bağlı bir görüşler sistemi değil, sapkınlığın ilki ve en tehlikelisidir. Gnostikler, çoğunlukla, dinlerin içinde küçük gruplar meydana getirdiler. Hıristiyan gnostisizminin, Hıristiyanlığın başlarında, sayısız kolları vardı: bu kollardan bazıları kurucularının adını (Büyücü Simon, Basilide, Carpocrade, Valentin v.b.), bazıları da kolektif bir ad taşıyordu. Hıristiyan öğretisine ters düşen gnostisizmin yanında, Origenes'in temellendirdiği hıristiyan gnostisizmini anmak gerekir. Mandeizm ve hermetizm, Hırisyanlığın yanında da yer alan ve ilkel Hıristiyanlığın çağdaşı olan gnostisizmlerdir. Bir yahudi gnostisizminden (İskenderiyeli Philon; Kabbala) ve bir islâm gnostisizminden de (İsmailîlerin ve Dürzîlerin teozofları) söz edilebilir. Hindu dininde ve Buddha'cılıkta da gnostisizmle ilgili anlayışlara rastlanır. Batı Avrupa, gizli bilimlerin çoğunda, bazı çağdaş düşünce akımlarında ve özellikle yeni teozofide gnostisizmin izlerini sürdürür. 1946'ya kadar, gnostatiklerin metinleri, Aziz Eirenaios'un yazılarına aldığı örneklerden biliniyordu. 1946'da Yukarı Mısır'da, Nag-Hamadi yakınlarında başlı başına bir gnostik kütüphanesi bulundu. (L)

Gnothi Seauton («kendini tanı» anlamında yun. k.ler). Delphoi'deki üç özdeyişin ilki ve en çok söylenenidir. Öteki ikisi «aşırı hiç bir şey yapma» ve «bir davaya bağlanmak mutsuzluk getirir» idi. Bilgeye maledilen bu özdeyişler Delphoi'deki Apollon tapınağının girişine kazılmıştı. «Kendini tanıma»nın özellikle ölçülü olmak, sadece bir insan olduğunu bilmek ve tanrılarla aşık atmağa kalkışmamak anlamına geldiği sanılır. Sokrates bu özdeyişi bir kuram olarak benimsemiş, Eflatun da onu kapsamı bakımından zenginleştirmiştir. (L)

GNU i. (hotantoca k.). Afrika antilopu.

— ANSİKL. *Gnu* (*connochaetes*) hemen hemen

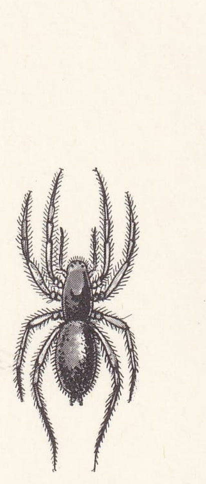

gnaphosa

feldmareşal GNEİSENAU

Foto. X (LAROUSSE)

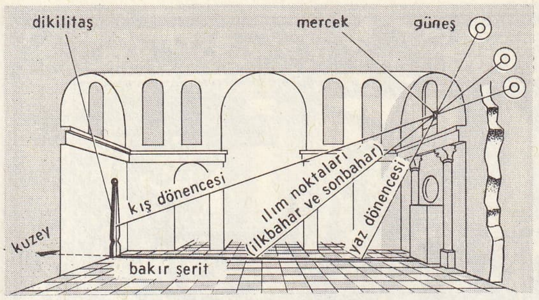

gnomon

eşek büyüklüğündedir; dar ve basık sağrısı ve kuyruğu ile ata, kalın ve yüksek olan ön kısmı ve çengel boynuzlu kocaman başıyle sığıra benzer. Derisi koyu renkli kıllarla kaplı, ön tarafı daha kıllıdır. Gnu'lar sürü halinde yaşayan ürkek hayvanlardır. Üç türü bilinir: *boğamsı gnu, beyaz yeleli gnu, beyaz kuyruklu gnu.* (L)

GOA, Hindistan'ın batı kıyısında eski portekiz sömürgesi; 3 805 km²; 627 000 nüf. İdare merkezi, *Nova Goa* veya *Pancim* (11 150 nüf.). Demir ve manganez madenleri. Dokuma sanayii (pamuk). Başlıca faaliyeti deniz ticaretidir. Limanları Marmagao ile Vasco da Gama'dan, maden ürünleri, hindistancevizi içi, tuz ve balıkçılık ürünleri ihraç edilir.

— Tar. 1510'dan beri portekiz sömürgesi olan Goa'yı Hindistan birliği 18 ve 19 aralık 1961'de silâh gücüyle işgal ve Domas ve Diu ile aynı zamanda ilhak etti. Portekiz'in oldubittiyi kabul etmemesine rağmen Hindistan hükûmeti, Goa'yı Yeni Delhi Merkezî hükûmeti tarafından yönetilen bir Birlik arazisi haline getirdi (mart 1962). 1963 Seçimlerini kazanan Maharastravadi Gomantak partisi, aralarındaki tarihî ve dinî bağlar, her iki eyalette yaşayanların hindu olması ve dil birliği nedenleriyle Goa'yı Maharaştra eyaletine katmayı denedi. Goa üzerinde, Maisur eyaleti de hak iddia edince, merkezî hükûmet bir referandum yaptı (16 ocak 1967); referandum katolik ve müslüman azınlıklarla brahman kastının istediğine uygun olarak 1962 Anayasası lehinde sonuçlandı. Bu başarısızlığa rağmen Maharaştravadi Gomantak partisi, 1967 seçimlerini de 30 milletvekilinden 16'sını çıkararak kazandı. (L)

GOA veya **VELHA GOA**, Goa topraklarında köy; Tissuari adasında; 2 700 nüf. Kadamba hanedanı zamanında (M.Ö. II. yy.-M.S. XIV. yy.) önemli bir ticaret şehriydi. 1510'da Albuquerque tarafından işgal edildi ve yeniden kuruldu. XVIII. yy.da genel valiliğin ve 1843'te Portekiz Hindistan'ının merkezi olan Nova Goa (Pancim), varoşu dışında, bugün yıkıntı halindedir. XVI.-XVII. yy.dan kalma hint-portekiz üslûbunda kiliseler. (L)

GOAJİRA. Bk. GUAJİRA.

GOAR (Jacques), fransız helenisti (Paris 1601-Amiens 1654). 1619'da dominiken tarikatına girdikten sona, 1653'te Güney Fransa kilise meclisine başpiskopos yardımcısı olarak tayin edildi. Başlıca eseri bir ortodoks âyinini anlatan *Eucologion seu Rituale Graecorum*'dur (Yunanlıların Âyin Kuralları) [1647]. Birçok bizans yazarının eserini yayımladı ve tercüme etti. (L)

Goa tozu, baklagillerden *Andire araroba*'nın gövdesindeki boşluklarda bulunan, krizofanik asitçe zengin madde; eskiden deri hastalıkları tedavisinde kullanılırdı. (L)

GOBBİ (Tito), italyan baritonu (Bassano del Grappa 1913). Meslek hayatına 1938'de, Roma'da başladı, Scala'ya girdi ve İtalya'da *Wozzeck*'i oynadı (1942). Özellikle Verdi'nin operalarını söyleyerek kısa zamanda kendini yabancı ülkelere de kabul ettirdi (Amerika, 1948; Londra, 1950; Metropolitan, 1956 v.b.). Aktörlük kabiliyeti sayesinde Scarpia rolüyle (*Tosca* operası) dünya çapında bir değer olduğunu ispat etti. (L)

GOBBO (Pietro Paolo BONSİ veya BONZİ — denir), veya **Gobbo dei Frutti, Gobbo dei Carracci,** yahut da **Gobbo da Cortona,** italyan ressamı (hayatının 1633 [Cortona] ile 1648 [Roma] arasındaki dönemi bilinir). Caravaggio'nun rakibiydi, üstü yemiş dolu masalarla çiçek sepetlerini kendine başlıca konu edindi (Berlin, Bordeaux, Stockholm). *Latone Köylüleri Kurbağa Şekline Sokarken* adlı kompozisyonu Louvre müzesindedir. (L)

Gobelins (MANUFACTURE NATİONALE DES) [«*Gobelins*» *Millî imalâthanesi*], 1661'de Fransa'da, Gobelins köşkünde kurulan halı, özellikle de duvar halısı imalâthanesi. O yıllarda, başında Charles Le Brun'ün bulunduğu imalâthanenin hazırladığı en ünlü duvar halıları arasında *İskender'in Hikâyesi, Unsurlar, Mevsimler, Bahçıvan Çocuklar* ve Poussin'in *Musa*'sı sayılabilir. XIX. yy.a kadar gerileyen Gobelins imalâtı, 1908 yılında, Claude Monet gibi ressamların katılmasıyle yeniden canlandı. Fakat, tabloları duvar halılarına büyük bir sadakatle aktarabilmek için boya tonlarını çoğaltmak gerekmiş, bu da tonlar arasındaki dayanıklık farkından dolayı halıların kalitesini düşürmüştü. 1936'da imalâthanenin başına geçen Guillaume Janneau eski denenmiş usullere dönerek, renk ve ton sayısını kısarak Gobelins halıcılığında yeni bir çığır açtı. (L)

GOBENE i. Kemikli balık; sırt yüzgeçlerinin birbirinden uzaklığıyle ton balığından ayrılır; palamutla da karıştırmamak gerekir. (İlmî adı *Auxis*. Uskumrugillerden.) [L]

GOBER veya **GOBİR,** Air'in güneyinde Haussa krallığı, XIV. yy.da kuruldu (merkezi Kornaka'nın kuzeyinde *Birni n'Lallé*). XVII. ve XVIII. yy.larda saldırıya uğradı, en parlak çağını XVIII. yy. sonunda yaşadı. Gober, 1808'de Pöl'lerin hâkimiyetini kabul etti. (L)

GOBERT (Thomas), fransız bestecisi (Picardie XVII. yüzyıl başı - Paris 1672). Sainte-Chapelle'de çocuk korosunda şarkı söyledi, Saint-Quentin kilisesi piskoposluk meclisi üyesi oldu. 1646'da Sainte-Chapelle'in daimî papazlığına getirildi. Bestelediği eserlerden yalnız *Davut Mezamirine Nazire* (1659) kalmıştır. Gobert, *sürekli bas*'ı Du Mont'nun (1652) *Cantica Sacra*'sından (İlâhiler) çok önce kullanmıştı. (L)

GOBETTİ (Piero), italyan tenkitçisi ve gazetecisi (Torino 1901-Paris 1926). Liberal bir antifaşist olan Gobetti, devrinin italyan yazarlarını ve gazetecilerini *Energie Nuove* (Yeni Enerji) [1918], *La Rivoluzione Liberale* (Liberal Devrim) [1922] ve *Il Baretti* (1924) gibi dergilerin ve aynı adla kurduğu yayınevinin etrafında topladı. Faşistler tarafından koğuşturuldu, iskenceye çekildi. Paris'e kaçmak zorunda kaldı, gördüğü işkencenin etkisiyle hastalanıp öldü. Başlıca eserleri: *La Rivoluzione Liberale* (Liberal Devrim) [1924]; *Risorgimento Senza Eroi* (Kahramansız Rönesans) [1926]; *Il Paradosso dello Sprito Russo* (Rus Ruhunun Çelişkisi) [1926]. (L)

GOBİ, çince **Şa-mo** («kum çölü»), Orta Asya'da geniş çöl, Moğolistan cumhuriyetinin güneyini ve Çin'e bağlı Sin-Kiang ve Kansu eyaletlerinin yanı başındaki bölgeleri içine alır. 800-1 200 m arasında değişen bir yükseltide yer alan Gobi, soğuk iklimli bir çöldür: ocak ayı ortalamaları —25°C ile —10°C arasındadır. Kayalık sıradağların hâkim olduğu kumullar ve taşlık alanlarla kaplıdır. Dağlık kenarlarında (Tien-şan, Yinşan), kuraklık biraz daha azdır ve ilkbaharda yetişen otsu bitkiler keçi, deve ve at yetiştiren göçebelerin gezdiği otlu bozkırlar meydana getirir. (L)

GOBİESOX i. Büyük başlı kemikli balık. (Ağzında gayet kuvvetli dişler, göğsünde kayalara tutunmasını sağlayan iki çekmen bulunur. Sıcak denizlerde yaşar. *Gobesiocidae* familyasından.) [L]

GOBİNEAU (Joseph Arthur, — kontu), fransız yazarı ve diplomatı (Ville-d'Avray 1816-Torino 1882). Babası Chouanne hareketine katılmış ve aşırı kralcılardan olduğu için Restorasyon yönetiminde kral ordusuna girmişti. Joseph Arthur çocukluğunu Bretagne'da geçirdikten sonra, 1835'te Paris'e gitti. 1849'da diplomatlık mesleğine başladı. Bern'de (1849-1854), İran'da (1855-1858), Yunanistan'da (1864-1868), Brezilya'da (Pedro I ile dostluk kurarak) ve 1870 savaşından sonra Stockholm'da (1872-1877) bulundu. Başlıca eseri, *L'Essai sur İnégalité des Races Humaines*'dir (Irkların Eşitsizliği Üstüne) [1853-1855]. Ayrıca genel konularda çeşitli kitaplarla seyahatnameler yazdı: *Trois Ans en Asie* (Asya'da Üç Yıl) [1859]; *Voyage à Terre-Neuve* (New-Foundland'a Yolculuk) [1861]; *Traité des Ecritures Cunéiformes* (Çivi Yazısı Üzerine) [1864]; *Les Religions et les Philosophies dans l'Asie Centrale* (Orta Asya'da Dinler ve Felsefeler) [1865]; *Histoire des Perses d'-Après les Auteurs Orientaux, Grecs et Latins* (Doğu, Yunan ve Latin Yazarlarına Göre İran Tarihi) [1869]; *Souvenirs de Voyage* (Yolculuk Hatıraları) [1872] ve ölümünden sonra yayımlanan *La Trosième République Française et ce qu'elle vaut* (Üçüncü Fransız Cumhuriyeti ve Değeri) [1907]. Bundan başka iyi bir romancıydı: *Le Prisonnier Chanceux* (Şanslı Mahpus) [1847], *Nicolas Belavoir* (1847), *L'Abbave de Typhaines* (Typhaines Abeyi'si) [1867], *Les Pléiades* (1874) adlı romanlarındaki sade ve değişik üslûbuyle dikkati çekmişti. *Nouvelles Asiatiques* (Asya Hikâyeleri) adlı eserinde Stendhal ile Merimée'nin etkisi fazlaca ağır basar. Fakat asıl ünü, *Essai sur İnégalité des Races Humaines* adlı eserinde açıkladığı teoriler dolayısıyledir. Bu eserde, Gobineau, insan ırkları arasında tarih, antropoloji ve filoloji bilimleri ile de ispatlanabilecek bir

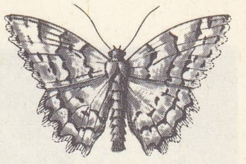

gnophos

gnu

GOA
Marmagao şehrinde bir katolik dinî töreni

GOA
Hindistan topraklarındaki portekiz sömürgesinin hint birliğine katılmasından önce sınırda nöbet bekleyen kolcu

Foto. Gambieu-Bulton, Camera-Press (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

Tito GOBBİ

hiyerarşi bulunduğunu ileri sürer. Üstün ırklar, ona göre, Hindistan'ın Arîlerinden gelmedir; ama Arîlerin Asya'da oturanları (Samîler ile Hamîler) daha aşağı bir ırk olan zencilerle karışmışlar, Avrupa'da oturanları ise (Keltler ile İslavlar) sarı ırkla karıştıkları için bozulmuşlardır. Geriye bir tek saf ırk, «Germenler» kalır, yani islav ve kelt kırması olan bugünkü Almanlar değil, İngiltere'de, Belçika'da ve Kuzey Fransa'da oturan sarışın ırk. İlk ortaya atılışında pek dikkati çekmeyen Gobineau'nun teorisi alman yazarları tarafından siyasî sonuçlar çıkarılmak ve pangermanik (H.S. Chamberlain) ihtiraslara hizmet için sömürülmek üzere kullanılmağa başlandıktan sonra yayıldı ve tanındı. 1894'te, Ludwig Schemann *Gobineau'culuğu* yaymak üzere bir dernek kurdu. Gobineau'cular, fikrine ve niyetine ihanet ederek şimdiki Almanları gerçek Germenlerle bir tutup öbür ırkların efendisi ilân ettiler. Gobineau'nun doktrini, aynı zamanda, alman yahudi düşmanları ve naziler tarafından da benimsendi. (L)

GOBİNEAU'CU i. Gobineau'nun görüşlerini benimseyen ve savunan kimse. *Eşanl.* GOBİNİST. (M)

GOBİNEAU'CULUK i. Gobineau kontunun doktrini. *Eşanl.* GOBİNİZM. (M)

GOBİR. Bk. GOBER.

GOBLEN i. (fr. *gobelline*'den). İşl. Kaneviçe veya telleri sayılabilecek türde kumaş üzerine renkli iplikle yapılan özel bir işleme. ‖ Bu tür işlenmiş kumaş.

— G. santl. XV. yy.dan sonra Avrupa'da çıkan bir duvar halısı türü. Bk. GOBELİNS. (L)

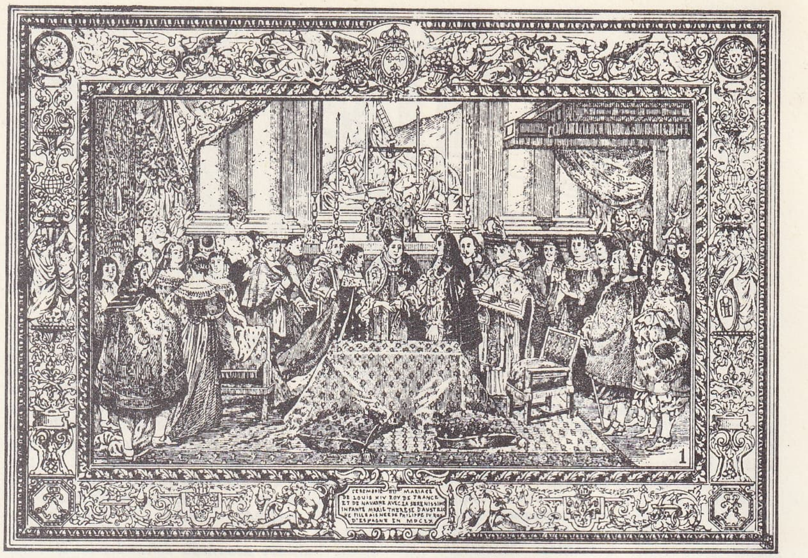

gobelins, Louis XIV'ün evlenmesi, Charles Lebrun'ün tablosu, (XVII. yy.)

GOBLET (René), fransız siyaset adamı (Aire, Pas-de-Calais 1828-Paris 1905). Amiens barosu avukatlarından ve radikal partinin «iktidar radikalleri» denen sağ kanadı üyelerinden olan Goblet, Adalet Bakanlığı Parlamento müsteşarlığında bulundu (1879), İçişleri bakanlığı (1882), Millî Eğitim bakanlığı (1885-1886), Başbakanlık (1886-mayıs 1887) ve Dışişleri bakanlığı (nisan 1888-şubat 1889) yaptı. (L)

GOBLET D'ALVİELLA (Eugène), belçikalı siyaset adamı ve yazarı (Brüksel 1846-ay.y. 1925), Nicolas Théodore'un torunu. Hür Brüksel üniversitesinin dinler tarihi profesörü, rektörü ve prorektörü, Kraliyet akademisi üyesi (1890), Brüksel'den liberal milletvekili (1878-1884) ve senatör (1893) oldu. Eserleri arasında, *L'Evolution Religieuse Contemporaine chez les Anglais, les Américains et les Hindous* (İngilizler, Amerikalılar ve Hindularda Çağdaş Dinin Gelişimi) [1883] adlı kitabı anılmağa değer. (L)

GOBLEY (Nicolas Théodore), fransız eczacısı (Paris 1811-Bagnères-de-Luchon 1876). 1835'te üniversiteden mezun olduktan sonra Bas sokağında açtığı eczanesini 1861'e kadar işletti, bir yandan da Paris Yüksek Eczacılık okulunda öğretmenlik etti (1842 - 1847). Vanilin'i keşfettiği gibi, galenik eczalar ve biyokimya konularında birçok çalışma yaptı, özellikle yumurtaları ve lesitini inceleyerek, bu unsurların beyindeki varlığını ispatladı. (L)

GOBLOT (Edmond), fransız filozofu (Mamers 1858-Labaroche, Haut-Rhin 1935). İlkin Caen, sonra Lyon üniversitelerinde edebiyat profesörlüğü etti. İspatlama teorisinin yenilenmesinde büyük katkıları oldu, öte yandan erekbilimsel akılyürütmeyi tanımlamağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Essai sur la Classification des Sciences* (Bilimlerin Sınıflandırılması Üstüne Deneme) [1898, doktora tezi]; *Le Vocabulaire Philosophique* (Felsefe Lûgati) [1901]; *Justice et Liberté* (Adalet ve Hürriyet) [1918]; *Traite de Logique* (Mantık Kitabı) [1918]; *le Système des Sciences* (Bilimler Sistemi) [1921]. (L)

Gobseck, H. de Balzac'ın bir romanının 1830) başlığı ve başkahramanı. İnsanlık Komedisi'nin (*Comédie Humaine*) öbür romanlarında da görülen Gobseck, açgözlülüğün elinde oyuncak olan bir tefecidir. Kızı Esther Gobseck, *Kibar Fahişelerin Göz Kamaştıran Hayatı ve Sefaleti* (Splendeurs et Misères des Courtisanes) adlı eserin başlıca kahramanlarından biridir. (L)

GOCAM, Habeşistan'da dağ kütlesi, Tana gölünün güneyinde; 4 230 m. — *Gocam ili,* 1 600 000 nüf. İdare merkezi, *Debra Markos.* (L)

GOCE DELÇEV, esk. **Nevrakop,** Bulgaristan'da (Blagoevgrad idare bölgesi) şehir, Mesta ırmağının yukarı havzasında; 12 500 nüf. Tütün antrepoları. (L)

GOCKEL (Albert), isviçreli fizikçi (Stockach, Baden yakınında 1860 - Fribourg 1927). Fribourg üniversitesindeki evren fiziği profesörlüğü sırasında (1903), meteoroloji, atmosfer elektriği ve radyo-elektrik dalgaların atmosferde yayılımı üzerine incelemelerde bulundu, 1910'da bir balonla dolaşırken, yüksekte hava iyonlaşmasını, Hess'den önce gözlemleyerek, kozmik kökenli ışımaların varlığını ispat etti. (L)

GOCKİNGA, XVI. yy.dan beri birçok devlet adamı ve subay yetiştirmiş olan Groningen'li bir ailenin adı. Campegius Herman Gockinga (Groningen 1748-ay.y. 1823), 1814 Anayasasını hazırlayanlardandı. (L)

GO CONG, Vietnam'da (Güney Vietnam, Dinh Tuong ili) komün, Saygon'un güneyinde. (L)

GOCUK i. (islavca *kojuk,* kürk'ten). İçi genellikle koyun postuyle kaplı kaput: *Evin içinde de gocuğunu çıkarmamış olan Yusuf, kemiklerine kadar üşüdü* (Sabahattin Ali). *Cemil kısa gocuğunu sırtından alıp iskemlenin arkalığına koydu* (Kemal Tahir). [M]

GOCUNMAK veya **KOCUNMAK** geçz. f. Bir şeyden alınmak: *Yarası olan gocunur* (Atasözü).

◆ **Gocundurmak** geçl. f. Gocunmasına yolaçmak. (M)

GO-Çİ-NYORAY, bilgelik ve murakabeyle ilgili beş japon tanrısının ortak adı. Bunlar, Yakuşi, Taho, Dayniçi, Aşuku ve Şaka adlarındaki tanrılardır. (L)

GODALMİNG, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, North Downs'ın eteğinde; 15 800 nüf. Gotik ve roman üslûbunda kilise. Eski evler. Deri sanayii. Dokumacılık (yün). [L]

GODARD (André), fransız mimar, şehirci ve arkeoloğu (Chaumont, Haute-Marne 1881-Paris 1965). Mimarlık okuduktan sonra, 1928'de Bağdat'a şehrin genişletilmesi ve düzenlenmesiyle ilgili çalışmaları yönetmek üzere gönderildi. Mısır, Suriye, Afganistan ve Hindistan'da da çalıştı, ama asıl İran'da verimli oldu ve orada 1960'a kadar kalarak, çeşitli anıtların restorasyonunu başardı, sanat hazinelerinin dökümünü çıkardı, yeni Tahran üniversitesinin ve müzesinin, Meşhed ve Abadan müzelerinin planlarını hazırladı. Luristan tunçları üzerine bir inceleme yayımladı (1931) ve *L'Art de l'Iran* (İran Sanatı) adlı bir kitap yazdı (1962). [L]

«Aşk ve Psykhe»
Baucher'in eseri
(XVIII. yy.)
Louvre müzesi, Paris

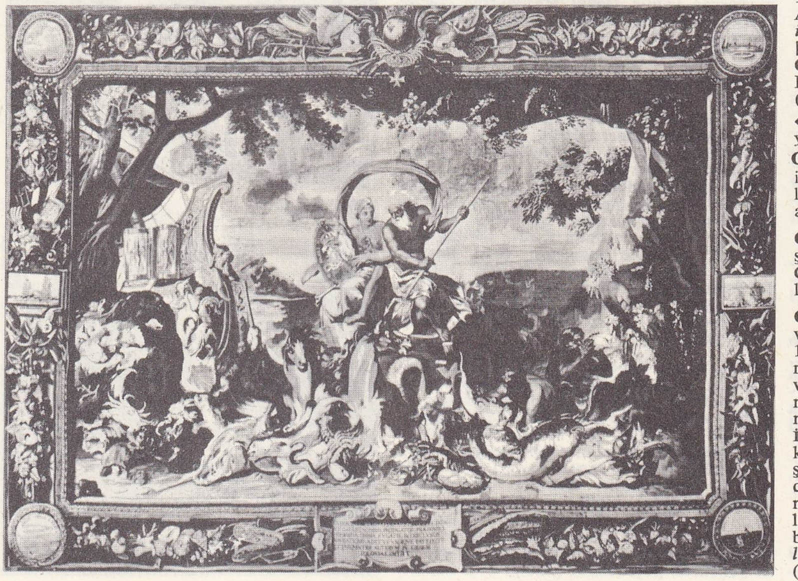

gobelins

«Unsurlar» serisinden
«Su»
Le Brun'ün eseri, (1664)
Paris Tıp fakültesi

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

GODARD (Benjamin), fransız bestecisi (Paris 1849-Cannes 1895). Paris konservatuvarında Reber ve Vieuxtemps'ın yanında keman çalmayı öğrendi. 1887'de konservatuvarın bir çalgılar topluluğu sınıfında öğretmenlik etti. Piyano parçaları ve melodiler, iki konçerto, dört senfoni ve operalar (ninni'si ile meşhur *Jocelyn*, 1888) besteledi. Melodi bulma bakımından şaşmaz bir içgüdüye sahip olmasına rağmen, işin kolay tarafına kaçma eğilimi gösterdi. (L)

GODARD (Eugène), fransız havacısı (Clichy, Seine 1827-Brüksel 1890). Desinatörlük ederken havacılığa merak sardı ve ilk defa 1846'da Paris'ten havalandı. İmparatorluk yönetiminde, millî bayramlarda balon uçurmakla görevlendirildi ve bu sayede 2 500'ü aşkın uçuş yaptı. Bunların en ünlüleri, İtalya savaşı sırasında *İmpérial* adlı balonla ve 1863'te (Nadar ile birlikte) *Géant* adlı balonla yaptığı uçuşlardır. Paris'in kuşatılması (1870-1871) sırasında havadan posta ulaşımını teşkilâtlandırdı. Bütün ailesine özellikle kardeşleriyle yeğenlerine balonculuğu öğretti, onlar da Avrupa'nın çeşitli yerlerinde uçuş gösterileri yaptılar. (L)

GODARD (Jean-Luc), fransız filim yönetmeni (Paris 1930). *Les Cahiers du Cinéma* dergisinde, *Arts* gazetesinde sinema tenkitleri yayımladı. İlkin kısa filimler çevirdi; *Opération Béton* (Beton İşlemi) [1954]; *Une Histoire D'Eau* (Bir Su Hikâyesi) [1958] v.b. İlk uzun filmi *Serseri Âşıklar* (A Bout de Souffle) [1959] ile Godard fransız *Yeni dalga* akımının bellibaşlı temsilcilerinden biri oldu. Geleneksel sinemaya karşı bir tepki niteliği taşıyan bu filimde öz ve biçimde geniş bir hürriyeti savunan Godard birçok genç sinemacıyı etkiledi, birçok da düşman kazandı, ama filimlerin de bir «yaratıcısı» olduğu fikrini herkese kabul ettirdi. Üslûbunun özellikleri hızlı çekim, doğaçtan çalışma, kameranın hareketliliği, çarpıcı bir montaj, sinemaya ve edebiyata sayısız değinmeler, konuların çeşitliliği, yakın geleceğin veya çağdaş dünyanın meselelerine tanıklık etmeğe açık bir tutumdur. Filimleri: *Le Petit Soldat* (Küçük Asker) [1960]; *Une Femme est une Femme* (Kadın Kadındır) [1960]; *Vivre sa Vie* (Hayatını Yaşamak) [1962]; *Les Carabiniers* (Jandarmalar) [1963]; *Le Mépris* (Küçümseme) [1963]; *Une Femme Mariée* (Evli Bir Kadın) [1964]; *Bande à Part* (Çete Ayrılıyor) [1964]; *Alphaville, Une Etrange Aventure de Lemmy Caution* (Alphaville, L. C.'ın Garip Serüveni) [1956]; *Çılgın Pierrot* (Pierrot le Fou) [1965]; *Masculin Féminin* (Erkek-Dişi) [1966]; *Made in U.S.A.* (Amerikan Malı) [1956] *Je Sais Deux Choses au Trois Choses d'Elle* (Ondan İki Üç Şey Biliyorum) [1966]; *La Chinoise* (Çinli Kız) [1967]; *Week-End* (Hafta Sonu) [1967]. (L)

GODARD D'AUCOUR (Claude), fransız yazarı (Langres 1716-Paris 1795). Çeşitli edebiyat türlerini aynı kolaylıkla işledi. Bunlar arasında *Mémoires Turcs, avec l'Histoire Galante de Deux Jeunes Turcs Durant leur Séjour en France* (Türklerin Hatıraları ve İki Türk Gencinin Fransa'da Bulundukları Sırada Başlarından Geçen Aşk Macerası) [1743] adlı yergi, bir tefrika romanı olan *Thérmidore* (1754), Louis XV'e karşı yazdığı iğneli alegorik türde *Bien-Aimé* (Gözbebeği) [1774] ve komedilerinden *La Déroute des Deux Paméla* (İki Pamela'nın Perişanlığı) [1774] anılmağa değer. (L)

GODAVARİ, Hindistan'da ırmak; 1 500 km. Batı Gatların doğu yamacında, Umman denizine yakın bir yerde doğan Godavari, Dekkan yaylasını batıdan doğuya doğru aşar, dar bir boğazla Doğu Gatları geçer ve geniş bir delta (2 000 km²'den çok) meydana getirerek Bengal körfezine dökülür. (L)

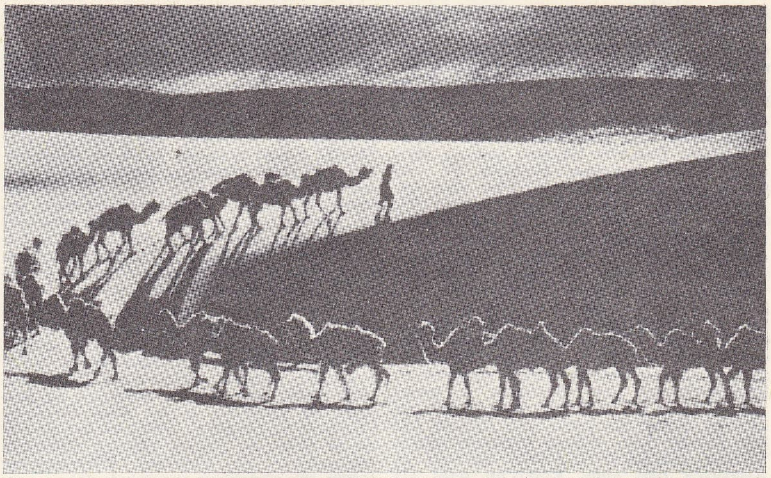

yukarıda,

GOBİ çölünde bir deve kervanı;

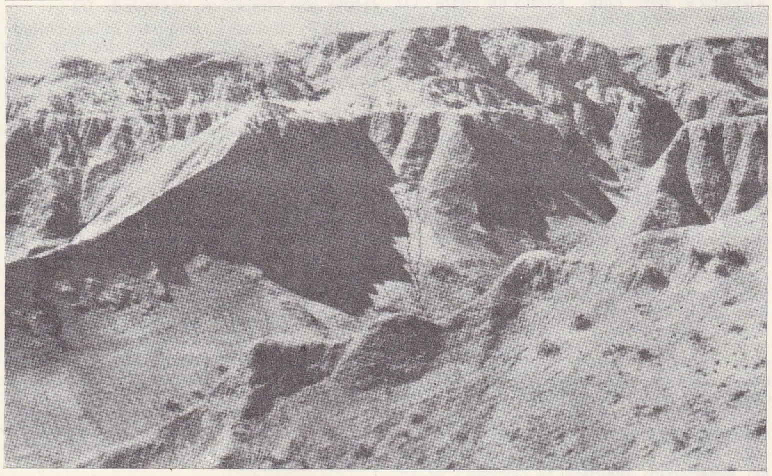

altta,

GOBİ çölünde kayalıklar arasında bir hendek

GOBİNEAU yirmi beş yaşında Bohn'un eseri

«Gobseck» Ch. Jacques'ın eseri

Foto. Encyclopedia Americana; Agip (LAROUSSE)

GO-DAYGO. Bk. DAYGO TENNO II.

GODDARD (Paulette), amerikalı kadın sinema oyuncusu Pauline Levy'nin takma adı (Great Neck, Long Island, New York 1911). Sanatçıyı Charlie Chaplin *Asrî Zamanlar* (Modern Times) [1936] isimli filimde keşfetti ve tanıttı. Gene Chaplin'in *Şarlo' Diktatör*'ünde (The Great Dictator) kabiliyetini ispatladı. 1933'te Chaplin ile evlendi, 1941'de boşandı. Sanat değeri az birçok film çevirdi. 1958'de yazar Erich Maria Remarque ile evlendi. (L)

GODDARD (Robert Hutchings), amerikalı mühendis ve fizikçi (Worcester, Massachusetts 1882 - Baltimore 1945). Clark üniversitesinde profesörlük yaparken (1919), billûrlaşma ve ince gazlar üzerinde incelemelerde bulundu, özellikle stratosfer füzelerinin gerçekleştirilmesi alanında büyük katkıları oldu. (L)

GODDE (Etienne-Hippolyte), fransız mimarı (Breteuil 1781-Paris 1869). 1813'ten 1848'e kadar Paris şehrinin başmimarlığında bulundu ve Notre-Dame-de-Bonne-Nouvelle ile Saint-Denis-du-Saint-Sacrement kiliselerini inşa etti. (L)

GODE i. (fr. *godet*). Verev veya düz olarak biçilmiş bir kumaşın alt kısmı üstünden daha geniş olan kıvrımı. || Bir elbisenin alt kısmına pli yapmayı gerektirmeden verilen bolluk. (L)

GODEBSKİ (Cyprjan), polonyalı yazar (Volhynia 1775 - Raszyn savaşı 1809). Koscivszko ordularında görev aldı (1794), sonra İtalya'da Dabrovski'nin emrine girdi. Napolyon I onu 1805'te albaylığa terfi ettirdi. Masallar, yergiler, od'lar ve bir piyes yazdı. (L)

GODECHARLE, XVIII. yy.da yaşamış brükselli müzikçi aile. JACQUES ANTOİNE (Brüksel 1713-ay.y 1782), 1780'e kadar Brüksel saray kilisesinde «basse chante» olarak şarkıcılık ve aynı zamanda Saint-Nicolas kilisesinin müzikçibaşılığını yaptı. —LAMBERT FRANÇOIS (Brüksel 1753-ay.y. 1819), babası Jacques Antoine'ın yolunda yürüdü. —EUGENE CHARLES JEAN (Brüksel 1742- ay.y. 1814), öncekinin kardeşi; saray orkestrasında 2. kemancı, sonra viyolacı, daha sonra birinci kemancı oldu (1794); Saint-Géry kilisesinde de müzikçibaşılığı etti, çalgılar için sonat'lar, 1765'ten sonra da Paris'te yayımlanan senfoniler, dörtlüler, birkaç dinî eser bıraktı. —JOSEPH ANTOİNE (Brüksel 1746), öncekinin kardeşi, obua'cı; 1766'da krallık sarayına, 1768'de de Grand Théâtre de Bruxelles'e tayin edildi. (L)

GODECHARLE (Gilles Lambert), belçikalı heykeltıraş (Brüksel 1750-ay.y. 1835). Brük-

Jean-Luc GODARD «la Chinoise»

sel'de iki meclis sarayının alınlığını yaptı. Ülkesinin sanatçılarını etkiledi. (L)

GODEFROİ IV DE BOULOGNE, Godefroi de Bouillon denir (Baisy, Genappe yakınında 1061'e doğr. - Kudüs 1100). Aşağı Lorraine dükü (1089-1095), Merkad-i İsa muhafızı (1099-1100). Boulogne kontu Eustache II'nın oğlu olması dolayısıyle, amcası Kambur Eustache III, onu kendine vâris seçti, fakat, imparator Heinrich IV ona sadece Bouillon topraklarını içine alan Anvers markiliğini bağışlamakla yetindi (1076). Godetroi III'ün dul karısı, Toscana'lı Mathilda karşısına rakip olarak Namur kontu Albert'i sürdüyse de, Bouillon'u kuşatma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (1077). Godefroi IV, imparator Heinrich'i papa Gregorius VII ile mücadelesi sırasında destekledi ve bu hizmetlerine karşılık, hükümdar kendisini, 1089'da Aşağı Lorraine dükü olarak tanıdı. 1095'te haçlılara katılanların başında yer aldı ve seferin masraflarını karşılayabilmek için dükalığını ve varını yoğunu sattı. İlk haçlı seferinde önemli rol oynadı; mizacı hacılıktan çok siyasete yatkın olduğu için, Bizans imparatorluğuyle haçlılar arasındaki ilişkilerle ilgilendi ve Aleksios'a tabi oldu. Kudüs'ün fethi (22 temmuz 1099) üzerine, baronlar kendisini kral seçtilerse de, Merkad-i İsa muhafızlığı unvanıyle yetindi. Ülkenin savunmasıyle yakından ilgilendiği gibi, *Kudüs Kanun Külliyatı* adıyle anılan ve Kudüs ile Kıbrıs'ta uygulanan bir kanunnamenin hazırlanmasına önayak oldu. Mısırlıları Askalon'da bozguna uğrattıktan sonra, belki de bir müslüman tarafından zehirlenerek öldü ve bir efsane kahramanı haline geldi. Godefroi, Fransızların *Chanson de Geste* dedikleri destanlardan birine konu olduğu gibi, Tasso da onu *La Gerusalemme Liberata* (Kurtarılmış Kudüs) destanına kahraman olarak seçti. (L)

GODEFROİD (Jules-Joseph), belçikalı besteci (Namur 1811-Paris 1840). Orkestralarda harp çaldı. İki opera, harp ve diğer çalgılar için besteler yazdı. — Kardeşi FELİX-DİEUDONNE *de* (Namur 1818-Villers-sur-Mer, Lisieux 1897), Godefroid gibi harpçıdır; bu müzik âletinin mekanizmasını geliştirdi. İki opera, bir oratoryo ve harp için parçalar besteledi. (L)

GODEFROİD de Huy veya **de Claire,** flaman kuyumcu ve minecisi (XII. yy.). Liège, Maastricht, İngiltere ve Almanya'da çalıştıktan sonra, Huy yakınlarındaki Neufmoustier manastırına rahip oldu (1173). En ünlü eseri, *Aziz Alexander'in Kalıntı Sandığı*'dır (Cinquantenarier müzesi, Brüksel). [L]

GODEFROY, birçok hukukçu ve tarihçi yetiştirmiş olan fransız ailesi. Başlıca üyeleri: DENİS I, *Büyük Denis* denir (Paris 1549-Strasbourg 1621). Reformu benimsediği için yurt dışına kaçmak zorunda kaldı; Cenevre'de, Basel'de, Heidelberg'de ve Strasbourg'da yaşadı. *Corpus Juris Civilis*'ten (Medenî Hukuk) yaptığı baskı (1583) hayli uzun süren bir ün kazandı. — THÉODORE (Cenevre 1580-Münster 1649), Denis I'in oğlu. Protestanlıktan döndü, Fransa vakanüvisliğine başladı (1617). Yayımladığı tarih kitapları arasında, Charles VI ve Louis XII ile ilgili belgeler anılmağa değer. — JACQUES (Cenevre 1587-ay.y. 1652), Théodore'un kardeşi. Cenevre üniversitesindeki profesörlüğü yanı sıra, Fransa sarayı nezdinde birçok kereler temsilciliğini ettiği İsviçre Cumhuriyet hükûmeti içinde büyük nüfuz sahibiydi. Öbür eserleri arasında, *Theorosius Kanunnamesi* üzerine yayımladığı yorum anılmağa değer. — DENİS II, *Küçük Denis* denir (Paris 1615-Lille 1681), Théodore'un oğlu. Babasının yerine vakanüvisliğe tayin edildi. Lille maliyesinde, sonra da Gand şatosunda arşiv müdürlüğü yaptı. — DENİS III (Paris 1653-ay.y. 1732), Denis II'nin oğlu, Lille maliyesinde gelirler müdürlüğü etti ve birçok tarihî belge yayımladı. (L)

GODENDACH veya **GOODENDACH** (Johannes), lat. **Bonadies,** besteci ve XV. yy. fransız-flaman müziği kuramcısı. Mont-Carmel tarikatı rahiplerindendi; özellikle müzik kuramlarını inceledi. İtalya'da yaşadı; 1473 yılında Lodi'de Franchino Gaffurio'nun öğretmeni oldu. (L)

GODESBERG, Almanya'da (bk. BAD GODESBERG) şehir. — 22 Eylül 1938'de Neville Chamberlain ile Hitler, Münih paktını hazırlayan görüşmeyi burada yaptılar. (L)

GODESCALC. Bk. GOTTSCHALK.

GODESCALCUS, Charlemagne'ın sarayında minyatürcü ve hattat (VIII. yy.ın ikinci yarısı). En eski karolenj elyazması ve dünyanın en ünlü kitaplarından biri olan bir *İncil*'i (Paris, Bibliothèque Nationale) Charlemagne ve karısının buyrukları üzerine 781-783 yılları arasında yazdı ve minyatürledi. Lâl rengi parşömen üzerine klasik geometrik motif ve hurma dallarıyle çerçevelenmiş iki sütunlu sayfalardan meydana gelen kitabın baş kısmında 6 büyük minyatür vardır: *Aziz Matta, Aziz Markos, Aziz Luka, Vaftizci Yahya, İsa* ve bir ikonografya teması olduğu halde Batıda ilk defa bu eserde görülen *Hayat Çeşmesi.* (L)

GODET (Philippe), fransızca yazan isviçreli yazar (Neuchâtel 1850-ay.y. 1922). Birkaç şiir derlemesiyle yazı hayatına atıldıktan sonra, *Histoire Littéraire de la Suisse Française* (Fransız İsviçre'sinin Edebî Tarihi) [1890] adlı eserini, ardından da *Madame de Charrière et ses Amis* (Madame Charrière ve Dostları) [1906] ve *Les Lettres de la Belle de Zuylen* (Zuylen Güzelinin Mektupları) ile *Constant d'Hermenches* (1909) adlı kitaplarını yayımladı. (L)

GODET (Robert), isviçreli müzik bilgini (Neuchâtel 1866-Paris 1950). Paris'te Vincenzo Ferroni'nin yanında armoni çalıştı, Deburssy ile arkadaşlık etti. *Boris Godunov* operasının ilk orijinal baskısını *En Marge de Boris Godunov* adı altında yayımladı ve Claude Debussy'nin 72 mektubunu *Lettres à Deux Amis* (İki Dosta Mektuplar) [1942] adıyle bastırdı. (L)

GODETİA i. Bir yıllık otsu bitki. (Anayurdu Kaliforniya'dır. Beyaz veya pembe çiçekleri gayet gösterişli topluluklar halindedir. Melezleme yoluyle çok değişik renkte çiçekli çeşitleri elde edilmiştir. Küpeçiçegillerden.) [L]

GODFRED (öl. 810), Danimarka kralı (798), efsane havasından az da olsa sıyrılan ilk hükümdar. Danimarkalıları gemiler yaparak denize açılmağa teşvik etti, 800'e doğru da Jutland'ın güneyine kadar ilerlemiş olan Charlemagne ordularına karşı direndi, Eider ile doğuda Sli fiyordu arasında, daha sonra Dannevirke'nin ilk şekli olan surun inşasına başladı. Vend'lerin ilerlemesini, önemli pazarlarından biri olan Reric'i yakıp yıkarak önledi. (L)

GODHAVN, Disko adasının (Batı Grönland kıyısı) idare merkezi; 700 nüf. Küçük liman. Bilimsel inceleme istasyonu. Godhavn, eskiden Baffin koyunda avlanan balina gemilerinin demirleme limanıydı. (L)

GODHRA, Hindistan birliğinde (Gucarat, Bombay ili) şehir, Vindhya dağlarının eteğinde. Yüksl. 140 m; 41 986 nüf. Kereste ticareti. Demiryolu kavşağı. (L)

GODİE'LER, Fildişi Kıyısı'nda yaşayan karaderili halk. Kru halklarındandır. (L)

GODİN (Jean-Baptiste André), fransız sanayicisi ve siyaset adamı (Esquehéries, Aisne 1817-Guise 1888). Bir çilingirin oğlu olan Godin, dökme kazanlar imali için, ölümünden sonra *Familistère de Guise* adı altında personelin mülkiyetine geçen bir tesis kurdu; bu ortaklık, fourier'ci bir falanj kuruluşundan çok, bir emekçi topluluğunu (bk. KOOPERATİF) andırıyordu. (L)

GODİN (Louis), fransız astronomu (Paris 1704-Cadiz 1760). La Condamine ve Bouguer ile birlikte, meridyen derecesini ölçmek için Peru'ya gönderilen (1735-1742) ve tarihte *Mission des Académiciens* (Akademi Üyeleri heyeti) diye anılan heyeti yönetti. (L)

GODİVA (lady), bir ingiliz efsanesinin kadın kahramanı; 1057'ye doğru vardığı Chester kontu Leofric'in (öl. 1057) karısı. Wendower'li Roger'in (XIII. yy.) anlattığına göre, kocasından Coventry halkını perişan eden vergileri azaltmasını istemiş, kocası da şehri çırılçıplak dolaşması şartıyle bu dileğini yerine getireceğini söylemişti; bunun üzerine, lady Godiva vücudunu gümrah saçlarıyle örterek, bu işin üstesinden geldi. John Brompton (XVI. yy.) lady'ye kimsenin bakmadığını ekler. Bir XVII. yy. baladına göre ise, lady Godiva çırılçıplak sokağa çıkmadan önce, ahaliye evlerine kapanmaları için haber uçurmuş da, aralarından sade *Peeping Tom* (Dikizci Tom) adlı bir terzi, gizliden sokağı gözetleme küstahlığını göstermişti. 1678'den beri, Coventry'de her üç yılda bir *Godiva alayı* düzenlenir. (L)

GODKİN (Edwin Lawrence), irlanda asıllı amerikan gazetecisi (Mayne, İrlanda 1831 -Greenwat, Devonshire 1902). Kırım savaşı sırasında *Daily News*'un özel muhabiriydi. 1856'da A.B.D.'ye gitti. 1865'te kurduğu haftalık *The Nation*'ı 1881'de *New York Evening Post*'a sattı. 1883-1899 Yılları arasında bu gazeteyi yönetti. Demokrasiye inanmış bir kişi olarak, amerikan toplum hayatındaki bazı kesimlerin ahlâksızlığıyle savaştı. Gazeteleri, amerikan toplumunu büyük ölçüde etkilemiştir. (L)

Gododin, Cattraeth savaşında (600 yıllarında) Brötonların Saksonlar karşısında uğradığı yenilgi üzerine kelt ozanı Aneurin'in yazdığı 900 mısralık destan. Bu çağdan kalan edebiyat anıtlarının en eski ve en uzunlarından biridir. Bazı tarihçiler, bu destanda 603'te yer alan Degstan savaşının anlatıldığını ileri sürerler. (L)

GODOLPHİN (Sidney, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (1645-Saint Albans 1712). Zekâsı ve becerikliliğiyle genç yaşta Charles II'nin mabeynine girmeyi başardı, hiç bir partiye kapılanmadan kendini devlet hizmetine adadı. 1679'dan itibaren hükûmet içinde yerini sağlamlaştırdı, James II'nin güvenini de kazanmakta gecikmedi, bir yandan da Wilhelm von Nassau ile dostça ilişkilerini sürdürdü. Maliye alanındaki ustalığı sayesinde, 1689'da kendini William III'e kabul ettirdiyse de, 1696'da James taraftarlarıyle ilişkileri yüzünden istifa zorunda kaldı. Aile bağları ve siyasî ilişkileri dolayısıyle, Marlborough ile iş ve kader birliğine girdi. 1702'de Anne'ın tahta çıkması üzerine, hükûmette yeniden görev aldı. İskoçya'nın İngiltere ile birleşmesini sağlamak için gerçekten büyük çaba gösterdi. Tory'lerden olmasına rağmen, gerekli parayı denkleştirebilmek için whig'lere yanaşma zorunluluğunu duydu. Bu yüzden döneklikle suçlandı ve Marlborough'nun gözden düşmesi üzerine durumu da bir hayli sarsıldığı için, 1710'da tory'lerin karşı-hareketi sırasında bakanlıktan ayrıldı. (L)

GODOMAR. Bk. GONDEMAR.

Godot'yu Beklerken (*En Attendant Godot*), Samuel Beckett'in iki perdelik oyunu (1953). Bir köy yolunda iki serseri, Vladimir ile Estragon, güya sözleştikleri Godot diye birini beklerler. Fakat, Godot'nun işi çıktığını, gelemeyeceğini, ama ertesi günü muhakkak geleceğini öğrenirler.

İkinci perdede aynı örgü tekrarlanır. Serseriler, bu arada, iki perde boyunca gitgide soysuzlaşan bir başka çiftle, Lucky ve Pozzo adındaki efendi ve kölesiyle karşılaşırlar. Vladimir ile Estragon, iki perdede de, intihara kalkışırlar, beceremezler. Kabasaba şakalar, sonu gelmeyen jestler ve kopukkopuk konuşmalarla dolup taşan bu oyun, saçmalık tiyatrosunun en parlak örneklerinden biridir. (→ Bibliyo.) [L]

GODOWSKİ (Leopold), polonyalı piyanist (Vilna 1870 - New York 1938). Avrupa'da ve 1890'da göç ettiği A.B.D.'de konserler verdi. Chicago konservatuvarında (1859-1900), Berlin'de, Viyana Müzik akademisinde hocalık yaptı. Özellikle piyano için önemli besteleri vardır. (L)

GODOY ALVARES DE FARİA (Manuel), ispanyol devlet adamı (Castuera 1767-Paris 1851). Soylu bir ailenin çocuğu idi. On yedi yaşındayken, ağabeyinin ardından hassa alayına girdi; 1788'de de, Bourbon-Parma hanedanından kraliçe Maria-Luisa'nın gözdesi oldu. Kral Carlos IV, karısının gözdesinin sivrilmesine, sonra da başdöndürücü bir hızla yükselmesine göz yumdu: Godoy, 1791'de tuğgeneral, 1792'de tümgeneral oldu. 1792'de hâmisi Aranda dükü Alcudia'nın yerine başbakan oldu. Konvansiyon rejimine karşı yönetmek zorunda kaldığı savaş (1793-1795) Basel barışıyle sona erince, Godoy «barış prensi» adıyle anılır oldu, «ileri görüşlü despotizm» geleneği uyarınca ve adalet bakanı Jovellanos'un tuttuğu iktisadî liberalizmden esinlenerek, İspanya'yı kalkındırmağa yeltendi. Amacı, köhnemiş toplumu yenilemek, eski engizisyon ruhunu sarsmak, köylüleri yoksulluktan kurtarmaktı. Krallık topraklarını köylülere dağıtılması için kararname çıkardı, köylüler için tarım üstüne elkitapları yazdırttı; köleliği kaldırması ve güçlü bir ordu kurul-

ması için krala baskı yaptı. Fakat eriştiği mevkinin yolaçtığı kıskançlıklar, özel hayatının havaîliği ve Asturia prensinin düşmanlığı yüzünden 1798'de başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldıysa da 1800'de yeniden iktidara geldi, ama müttefiki, Fransa'nın oyununa gelerek İngiltere'ye karşı savaşa sürüklendi. Savaş, 1805'te Trafalgar bozgunuyle sona erdi. 1806'da İngilizlerin Buenos Aires'i alması İspanya'yı telâşa düşürünce, İngiltere ile birleşmeyi aklına koyduysa da Jena zaferi, bu tasarıyı suya düşürdü. Avrupa ablukasına katılmak ve 27 ekim 1807'de fransız askerlerinin parçalanmış olan Portekiz'e saldırmak üzere İspanya'nın kuzeybatısından geçmesini kabul eden Fontainebleau barışını imzalamak zorunda kaldı. Savaş, İspanya'nın malî ve iktisadî durumunu büsbütün bozmuştu. Godoy'un düşmanları durmadan çoğalıyordu. İspanya'yı Fransızlara peşkeş çekti diye vatan hıyaneti ile suçlandı ve ona karşı, Aranjuez'de, bir isyan patlak verdi (17 mart 1808). Godoy yakalanarak hapse atıldı. Fakat Murat'nın birlikleri tarafından kurtarıldı, ama bu sefer Bayonne'a giderek Carlos IV'ün, Napolyon lehine tahtından vaz geçmesini belgeleyen anlaşmayı kendi eliyle yazmak zorunda bırakıldı. Düşük kralla Maria-Luisa'nın yanı sıra Roma'ya, oradan da, 1819'da Paris'e gitti. 1836'da *Memorias* adı ile hatıralarını yayımladı. (L)

GODOY CRUZ, Arjantin'de (Mendoza ili) şehir, Mendoza'nın güneyinde; 54 500 nüf. Besin sanayii. Hidroelektrik tesis. (L)

God Save the King, ingiliz millî marşı. Aslının Purcell'in James II Stuart'ı övmek için yazdığı bir *catch* (bir kaç kişi tarafından okunan bir çeşit türkü) olduğu sanılır. 1746'da, George II'nin (Hannover) iç düşmanlarına karşı Culloden'de kazandığı zaferden sonra, Londra'nın birçok tiyatrolarında söylendi ve aynı yıl da *The Gentleman's Magazine*'de yayımlandı. O tarihten bu yana, üzerinde birçok değişiklik yapıldı. (L)

God's Little Acre (*«Allaha Adanan Toprak»*), Erskine Caldwell'in romanı (1933). Kaderin sillesini yemiş, Georgia'lı bir ailenin hikâyesi. Romanda amerikan romancılarına has insan tipleri ve güneydeki bir kısım ahalinin sefaletini güçlü bir şekilde dile getiren keskin bir gerçekçilik vardır. (L)

GODTHAAB, Grönland'ın merkezi, *Godthaab fiyordu* kıyısında, fiyordun Davis boğazına açıldığı yer yakınında; 2 300 nüf. Godthaab, 1721'de Hans Egede tarafından kuruldu. Bugün Landshovding'in merkezidir. Yüksek okul. Hastahane. Deneme çiftliği (tilki ve koyun). Radyo merkezi. (L)

GODUNOV. Bk. FİYODOR II GODUNOV.

GODUNOV (Boris). Bk. BORİS GODUNOV.

GODWİN (Francis), ingiliz yazar ve tarihçisi (Hannington 1562-Hereford 1633). İlkin Llandoff, sonra Hereford piskoposluğunda bulundu. Oğlu tarafından İngilizceye çevrilen Latince bir İngiltere Vakayinamesi (*Annales of England*) yazdı ve 1638'de yayımlanan *The Man in the Moon* (Aydaki Adam) adlı eseri, E. Rostand'a *Cyrano de Bergerac*'ı ilham etti. (L)

GODWİN (Mary WOLLSTONECRAFT, Mrs—), ingiliz kadın edebiyatçısı (Hoxtan 1759'a doğr.-Londra 1797), William Godwin'in karısı. Birçok kitap yazdı. *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Korunması) [1792]. 1792'de Paris'e gitti, Madame Roland ile tanıştı, birkaç romantik aşk macerası geçirdikten sonra, İngiltere'ye döndü. 1796'da Godwin ile evlendi, sonradan Shelley ile evlenen kızını doğururken öldü (1797). [L]

GODWİN (William), ingiliz gazete yazarı ve romancısı (Wisbech, Cambridgeshire 1756-Londra 1836). 1778-1783 Arasında rahiplik yaptı. Sonra, ömrünü sosyal reformlara adadı. 1793'te, ***Inquiry Concerning Political Justice, and its Influence on General Virtue and Happiness*** (Siyasî Adalet ve Onun Genel Erdem ve Mutluluk Üstüne Etkisi ile İlgili Araştırmalar) adlı kitabı ile ***Caleb Williams, or Things As they Are*** (Caleb Williams veya Nasılsa Öyle) adlı romanını yayımladı (1794). *Araştırmalar* adlı eserinde açıkladığı teorilerin bir çeşit uygulaması olan bu kitabında mutlak akıl ilkelerine dayanan bir liberalizmden yana görünmektedir. İlgi çekici bazı psikolojik çözümlemeleri de kapsayan bu katışıksız ülkücülük, öbür romanlarında da göze çarpar: *St. Leon* (1799); *Fletwood* (1805); *Mandeville* (1817); *Cloudesley* (1830). Ayrıca *Life of Chaucer* (Chaucer'in Hayatı) [1803] ile Malthus'un teorilerini çürütmeğe çalışan *Of Population, an Answer to Malthus* (Nüfus Üzerine, Malthus'a Bir Cevap) [1820] adlı iki incelemeyle *History of the Commonwealth of England From its Commencement to the Restoration of Charles II* (İngiliz Camiasının Başlangıçtan Charles II Restorasyonuna Kadarki Tarihi) [1824-1828] adlı bir tarih yazdı ve ömrünün sonunda *Lives of the Necromancers* (Büyücülerin Hayatları) [1834] adlı bir dizi eser yayımladı.

Godwin, eserlerinde, insanlığın geleceğine beslediği sonsuz inancı dile getirir. Fakat, bilimin ilerlemesiyle dirlik ve mutluluğa erişen bir toplumda geçim gereçlerinin de gelişip gelişmeyeceği sorusunu ortaya atmaktan geri durmaz. Ona göre, aklın ilerlemesi kazanç hırsını ve cinsel isteği dizginleyecek ve böylece insanoğlunun tam ölümsüzlüğe eriştiği anda, üretim ve üremenin arkası kesilecektir. Bundan başka, «Hükûmetin en hayırlısı bile başa belâdır» sözü de Godwin'indir. (L)

GODWİN AUSTEN tepesi. Bk. K2.

GODWİNE, Wessex lordu (öl. 1053). Knud tarafından Wessex lordluğuna getirilince hem Danimans prenslerine, hem de anglosaksonlara hükmetmeğe çalıştı. Çevirdiği dolaplarla hısımlarını bellibaşlı ingiliz sancaklarının başına geçirdi; daha sonra tahta geçen Edward the Confessor'u kızı Edith ile evlendirdi. Kral, sonunda, başkaldıran (1052) lordun isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Öldüğünde, Godwine, krallığı fiilen oğullarının eline teslim etmiş ve böylece 1066'da Harold'un tacı ele geçirmesine imkân hazırlamıştı. (L)

GOEBBELS (Joseph Paul), alman siyaset adamı (Rheydt 1897-Berlin 1945). Soydan katolik ve doğuştan sakat olan Goebbels, ilkin edebiyata ve gazete yazarlığına merak sardı; polemik alanında kendini gösterdi. 1922'de Gregor Strasser'in etkisiyle nasyonal sosyalizmi benimsedi. 1926'da, partinin Berlin'de il başkanlığına getirildi. Başkenti nasyonal sosyalizmin ardına takmayı başardı, bir yandan da *Der Angriff* (Saldırı) adlı dergiyi yönetti (1927-1933). 1928'de partinin propaganda şefliğine getirildi ve Hitler tarafından alman halkını siyasî ve psikolojik bakımdan etki altına almakla görevlendirildi ve 1933'te, bu iş için, *Volksaufklärung und Propaganda* (Halkı Aydınlatma ve Propaganda) bakanlığının başına getirildi, ölünceye kadar da bu görevden ayrılmadı. 1938'de, bakanlardan von Rath'ın öldürülmesinden sonra havralara ve yahudi evlerine karşı girişilen kundakçılık ve yağma akınını yönetti. Hitler'e körükörüne bağlı olarak propagandayı, güçlü araçlardan (özellikle basınla radyodan) yararlanarak, gerçek bir teknik haline getirdi ve böylece alman halkını avucunun içine aldı. 1944'te, topyekûn harbin yönetimiyle görevlendirildi. Almanya'nın darbe üstüne darbe yediği o dönemde, gizli ve bilinmedik silâhlar üstüne olmadık haberler uçurarak, halkın maneviyatını güçlendirmeğe çalıştı. Vasiyatnamesinde kendisini Reich'e başbakan adayı gösteren Hitler'e sonuna kadar bağlı kaldı; Berlin'de son sokak savaşları verildiği sırada, bütün ailesiyle birlikte zehir içerek intihar etti. Bellibaşlı eserleri: *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* (Kaiserhof'tan Reich Şansölyeliğine) [1934] ile *Tagebücher* 1942-1943 (1942-1943 Günlüğü) [1948'de yayımlandı]. (L)

GOEBEL (Karl), alman botanikçisi (Billigheim, Baden 1855-Münih 1932). Würzburg ve Leipzig'de profesörlük yaptı. Bitki morfolojisi ve biyolojiyle uğraştı. Başlıca eseri *Organographie der Pflanzen*'dir (Bitki Morfolojisi) [1898]. (L)

GOEBEN (August VON), alman generali (Hannover 1816-Koblenz 1880). 1837'de Carlos ordusunda hizmet ettikten sonra, 1842'de Prusya ordusuna geçti; Danimarka (1864), Bohemya (1866) ve Fransa (1870) seferlerine katıldı. Bapaume'de uğradığı yenilginin öcünü Saint-Quentin'de aldı (1871). [L]

Goeben ve Breslau zırhlıları. Bk. YAVUZ ve MİDİLLİ.

Manuel GODOY
Goya'nın eseri
San Fernando akademisi, Madrid

GOEDEKE (Karl) alman bilgini, **Karl Stahl** denir (Celle, Hannover 1814-Göttingen 1887). Eserleri arasında, *Grundrisse zur Geschichte der deutschen Dichtung* (Alman Edebiyatı Tarihi) [1859-1881] önemle anılmağa değer. (L)

GOEHR (Walter), alman asıllı ingiliz orkestra şefi (Berlin 1903-Londra 1960). Schönberg'in öğrencisi. Londra'da orkestra yöneticiliği yaptı. 1930'da, Berlin'de *Malpopita* adlı ilk radyofonik operayı yazdı ve Monteverdi'nin *Papa'nın Taç Giymesi* adlı operasını yayımladı. (L)

GOEJE (Michael Jan DE), hollandalı arapça bilgini (Dronrijp 1836-Leiden 1909), Leiden üniversitesinde profesör. Başlıca eserleri: *Edrisi, Description de l'Afrique et de l'Espagne* (İdrisî, Afrika ile İspanya'nın Tasviri) [Dozzy ile birlikte, 1866]; *Fragmenta Historicorum Arabicorum* (Arap Tarihçilerinden Parçalar) [1870-1893]; *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* (Arap Coğrafyacıları Kitaplığı) [1870-1893]; *Diwan du Poète Moslim ibn al Walid* (Şair Müslim ibn-ül Velid'in Divanı) [1875]; *Les Annales Écrites par Al Tabari* (El Taberi'nin Tuttuğu Yıllıklar) [birçok bilginle birlikte, 1879-1892]. Arapça metin baskıları ünlüdür. (L)

GOELDİ (Oswaldo), brezilyalı gravürcü (Rio de Janeiro 1895-ay.y. 1961). 1951 Sao Paulo biennal'inde birinciliği kazandı. Brezilya gravürünün yaratıcısı sayılmaktadır. Sanatı anlatımcılığa yakındır. (L)

GOELET i. (fr. *goélette*). Denizc. İki direkli, randa yelkenli, 50 ilâ 200 tonluk gemi. ‖ *Teşm. yol.* Dört köşeli herhangi bir yan yelkeni.

— ANSİKL. *Goelet*'in ilk olarak Kuzey Amerika'da Atlantik kıyılarında yapıldığı sanılır. Latin tipi goelet'lerin yalnız iki randa yelkeni vardı. XIX. yy.ın ikinci yarısında Fransızlar tarafından «latin tipi üç direkli», daha sonraları ise dört, beş ve altı direkli goelet'ler de yapıldı ve gemilerin tonajı da gitgide yükseldi. 1902'de denize indirilen 5 218 tonluk *Thomas W. Lawson*

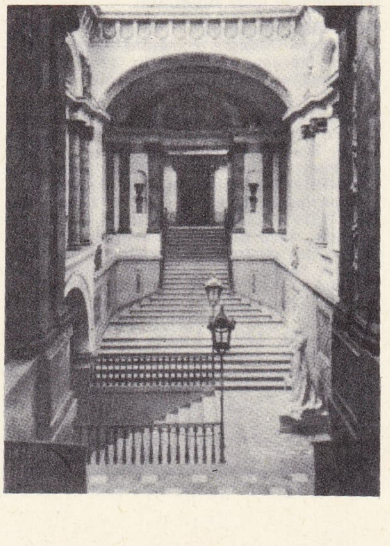

Manuel GODOY'un Madrid'deki malikânesinin merdivenleri

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; Gran Enciclopedia Larousse

adındaki goelet'in yedi direği vardı. Gabya yelkenli goelet'in ise mizana direğinde bir veya iki yelkeni vardı. Brik tipi goelet'te, pruva direğinde dörtköşe bir seren yelkeni bulunur. Üç, dört ve beş direkli goelet'lerde de aynı yelken tipi kullanılır; diğer direklerde ise hep randa yelkenleri vardır. Birleşik devletlerin doğu kıyılarındaki rüzgâr düzeni bu kıyıların denizcilerini çok direkli latin tipi yelkenler kullanmak zorunda bırakmıştı. Bugün kullanılan goelet'ler sadece gezi ve spor tekneleridir. (L)

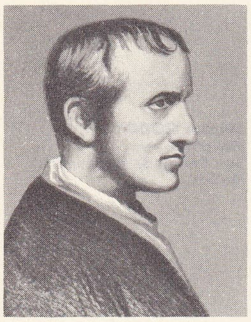

William GODWİN

GOELZER (Henri), fransız bilgini, Latince uzmanı (Beamont-le-Roger, Eure 1853-Esprela, Haute-Saône 1929). Latin dili üstüne yazdığı eserler arasında, Riemann'ın başlattığı *Gammaire Comparée du Grec et du Latin* (Karşılaştırmalı Yunanca ve Latince Grameri) adlı kitabı (1899-1901) anılmağa değer. (L)

GOEPPERT-MAYER (Maria), alman asıllı amerikan fizikçisi (Katowice 1906). 1930'da Göttingen'de doktorasını verdi. John Hopkins üniversitesinde (A.B.D.) fiziksel kimya profesörü olan kocası Joseph Mayer ile birlikte çalıştı. New York ile Chicago'da profesörlük yaptı. 1960'tan beri California üniversitesinde ders vermektedir. H. D. Jensen ile 1963 Nobel ödülünü paylaştı. «Sihirli sayılar»ın varlığını gözlemleyen Mayer, Jensen'den ayrı olarak, atom çekirdeğinin yapısıyle ilgili yeni bir teori ortaya koydu. Buna göre, atom çekirdeği, gezegenlerin elektronları gibi, üst üste oturan tabakalardan oluşmadır. Bu teori, çekirdeğin çeşitli özelliklerinin anlaşılmasını sağladı ve özellikle, doygun tabakaları karşılayabilecek sihirli sayıların varlığını saptadı. (L)

GOERDELER (Carl Friedrich), alman siyaset adamı (Schneidemühl 1884-Berlin 1945). İl yönetiminde hizmete başladıktan sonra, nasyonal-sosyalist partiye girince, Leipzig Belediye başkanlığına getirildi (1930-1937); ayrıca Reich'ın fiyat denetleme komiserliğini de üzerine aldı (aralık 1931); 1934'ten sonra yeniden bu göreve getirildiyse de, iktisadî siyaseti ve Nürnberg'de ilân edilen (1936) dört yıllık plana muhalefeti yüzünden gözden düştü. Hitler siyasetinin aşırılıklarından ürkerek, daha savaş başlamadan önce, Beck'in çevresindeki muhalefete katıldı. Yabancı ülkeleri dolaştı, batılı demokrasilerin Hitler'e karşı sert bir tavır almasını sağlamağa çalıştı. Savaş patladıktan sonra da, İngiltere Dışişleri bakanlığı ile temasa geçerek, bir yandan nazizmin tasfiyesini, bir yandan da Almanya'nın savaş öncesindeki toprak kazançlarının muhafazasını sağlayacak barış şartını tespit etmek ve bir siyasî program çizmek üzere çeşitli teşebbüslerde bulundu. Suikastçı subaylar grubuyle ilişki kurarak, Hitler'e karşı suikast hazırlığına, sivil sorumlulardan biri olarak, geriden katıldı. Führer'in öldürülmesi halinde, geçici hükûmetin başına geçirilmesi ve bu hükûmetin iki sosyal-demokrat üye dışında, hep sağcılardan kurulması kararlaştırılmıştı. Suikastın 20 temmuz 1944'te başarısızlığa uğraması üzerine, tutuklanarak idam edildi. (L)

GOEBBELS

GOEREE, Hollanda'da (Güney Hollanda) ada, Maas (Meuse) ırmağının ağızları tarafından meydana getirilmiştir; 1751'den beri bir kanalla Overflakkee adasına bağlıdır. (L)

GOERG (Eduard), fransız ressam, gravürcü ve resimleyicisi (Sydney, Avustralya 1893). Ranson akademisinde Maurice Denis ile Paul Sérusier'in yanında çalıştıktan (1912-1913) ve ustalarının Gauguin sevgisini paylaştıktan sonra, 1914'te Hindistan'a gitti. 1919'a kadar silâh altında kaldı, dönüşünde, 1922 Bağımsız Sanatçılar sergisine (*Salon des Artistes Indépendants*) katılarak kendini tanıttı. O sıralardaki anlatımcılığı burjuva kişiliğine ve ahlâkına karşıydı. Hollanda'ya gidişinde (1935) Hieronymus Bosch ile Piter Bruegel'in derin etkisi altında kaldı. 1940'a kadar, insanlığın içleracısı haline duyduğu kaygıyle sert, buruk resimler yaptı: *Köylülerin Hayatı ve Sefaleti; Dünya Polisin Gözü Altında Dönerken.* Paris'te, işgal altında, yaptığı «çiçek-kızlar» diye anılan tablolarında fizik güzellikle ahlâk çirkinliğini karşıtladı. Harpten sonra, sosyal yergi ile çıplak ve çiçek demeti resimlerini bir arada yürüttü. 1922'de başladığı gravür çalışmaları çoktur. 1945'e kadar ofort tekniğiyle çalıştı, o yıl litografiye başladı, İncil'in *Vahiy* bölümünü resimledi: 1946'da *Eyüb* bölümünü, 1947'de Dante'nin *Cehennem*'i ile Villiers de L'Isle-Adam'ın *Les Nouveaux Contes Cruels*'ini (Yeni Acı Hikâyeler); daha sonra Baudelaire'in *Elem Çiçekleri*'ni (1947-1952), Edgar Poe'nun *Garabet Meleği*'ni resimledi (1948). Paris Art Moderne müzesinde (*Güzel Çiçekçi; İki Model* [1933], *İsa'nın Doğumu* [1934], *Çiçekçiler* [1941], *Lâğımcılar* [1950]), Chicago (Art Institute), Kopenhag, Grenoble, La Haye, Limoges, Nevers, Poitiers müzelerinde eserleri vardır. (L)

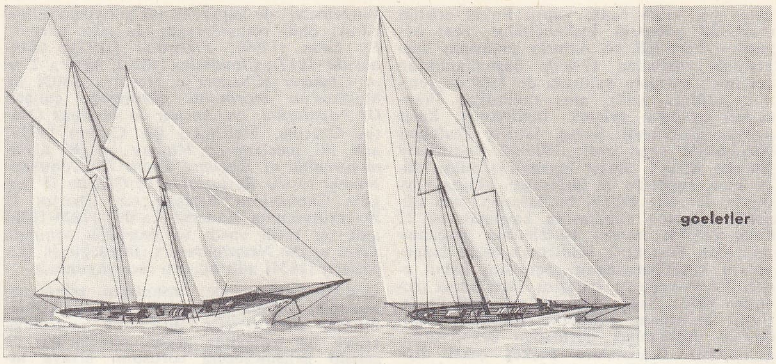

goeletler

GOERİNG (Hermann). Bk. GÖRİNG.

GOERTZ (Georg Heinrich). Bk. GÖRTZ.

GOES, Hollanda'da (Zeeland), şehir, Zuid Beveland adasında; 14 400 nüf. Büyük köy pazarı. Gotik üslûbunda kilise (XVI. yy.) ve XVI. yy.dan kalma belediye sarayı; eski evler. Metalürji. Makine yapımı. Besin sanayii. — Yakınında *Zeeland Deneme bahçesi.* Televizyon verici merkezi. (L)

GOES (Hugo VAN DER). Bk. VAN DER GOES.

GOETEİA i. (yun. *goos,* sızlanma > *goes,* büyücü'den). Esk. Yun. Kötü ruhları çağırmak için yapılan büyü. (L)

GOETEL (Ferdynand), polonyalı romancı (Sucha, Galiçya 1890-Londra 1960). 1914'te rus makamları tarafından sürgüne gönderildiği Taşkent'ten 1920'de İran ve Bülucistan yoluyle Hindistan'a kaçarak yurduna döndü. Başından geçenleri egzotik özellikler taşıyan bir dizi romanla dile getirdi: *Patnik Karapera* (Karatepe Kaçağı) [1923]; *Kar-Chat* (Kar-Kedi) [1923]; *Kos Na Pamirze* (Pamirler'deki Karatavuk) [1924]; *Dnia Na Dzieh* (Günden Güne) [1931]. (L)

GOETHALS (George Washington), amerikalı mühendis ve subay (New York 1858-ay.y. 1928). Panama kanalının yapımında çalıştı (1904-1914), sonra kanal bölgesi valiliğine getirildi (1914-1917). [L]

GOETHE (Johann Wolfgang VON), alman yazarı (Frankfurt-am-Main 1749-Weimar 1832). Krallık danışmanı Johann Caspar Goethe ile Frankfurt belediye başkanının kızı Katharina Elisabeth Textor'un oğlu. Çocukluğunu aile çevresinde geçirdi. İlk öğrenimini, özel öğretmenler yönetiminde yaptı. Latince, Yunanca, İtalyanca, İngilizce, Fransızca, müzik, resim, hattâ Alman Yahudicesi ve İbranîce öğrendi.

Babasının ısrarı üzerine, hukuk okumak için 1765'te Leipzig'e gitti. İlk şiirlerini orada yazdı. Pansiyon kaldığı evin kızı Käthchen (Annette Schönkopf) ile, zaman zaman hırçınlaşan bir ilişkiyi sürdürürken resim öğretmeninin kızı Friederike Öser'e de daha sakin bir aşkla bağlandı. Goethe'nin bu dönemden kalan eserleri *Liederbuch Annette*'deki şiirler (1767), bir kır manzumesi olan *Die Laune des Verlibten* (Âşığın Gelgeç Hevesi) [1767] ve *Die Mitschuldigen* (Yardakçılar) [1770] adlı klasik bir komedidir. Goethe, 1768'de, Frankfurt'a hasta olarak döndü, annesi ve Susanne von Klettenberg'in etkisiyle pietist tarikatının toplantılarına katıldı, öte yandan çatı katındaki odasını laboratuvar haline getirerek kimya deneylerine girişti, *Neue Lieder* (Yeni Türküler) [1769] işte bu sırada yayımlandı. Sağlığı düzelince, hukuk öğrenimini tamamlamak üzere, 1770 martında Strasbourg'a gitti. Ağustos 1771'de de diplomasını aldı. Bu şehirde geçirdiği günlerde üç önemli olay yer alır: katedralin etkisinde kalışı, Herder ile daha sonraki eserlerine yeni bir yön verecek olan bir dostluk kurması, Sesenheim rahibinin kızı Friederike Brion ile sonu belirsiz bir ilişkiye girmesi. Frankfurt'a dönüşünde, Strassburg'da tasarladığı *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand* (Demir Elli Götz von Berlichingen) adlı dramı Herder'in ısrarıyle yeniden ele aldı. 1774'te yayımlanan bu mensur dram ile, *Sturm und Drang* adlı yeni edebiyat okulunun önderlerinden biri oldu. Bu dönemde, en önemli eseri olan Faust'u tasarlamağa başladı. 1772 Yılının mayısından eylülüne kadar Wetzlar'da kalarak avukatlık yaptı. Bu arada arkadaşı Kestner'in nişanlısı Charlotte Buff'a âşık oldu; kızın paylaşmadığı bu umutsuz aşktan ilham alarak *Genç Werther'in Acıları*'nı (Lie Leiden des jungen Werthers) [1774] kaleme aldı. Frankfurt'a dönüşünde, birkaç dram yazdı: *Prometheus* (1772), *Clavigo* (1774), *Stella* (1776'da yayımlandı) ve *Erwin und Elmire* (1775) adlı lirik bir ara oyun. Bu son eserde Frankfurt'lu bir bankerin kızı olan ve evlenme teklifini geri çeviren Lili Schönemann'ın hatırasını yansıttı. Ayrıca *Faust*'un *Urfaust* diye bilinen ilk taslağını hazırladı.

1775 Yılı, ünü zaten dört bir yana yayılmış olan Goethe'nin hayatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Weimar grandükü Carl August, şairi yanına çağırdı. Danışmanlık görevini büyük bir ciddiyetle benimseyen Goethe, siyaset ve iktisatla ilgilendi, bir yandan da bilimsel çalışmalarını yürüttü. Edebiyat tek kaygısı olmaktan çıkmıştı; sırasıyle temsilciliğe (1776), özel danışmanlığa (1779) ve maliye bakanlığına (1782) getirildi, bu arada soyluluk unvanını (*von* GOETHE) aldı. Weimar'da temsil edilen ilk *İphygenia Tauris'te*'nin (Iphigenie auf Tauris) mensur taslağından da (1779) anlaşılacağı üzere, Goethe Werther'in coşkunluk ve romantizminden uzaklaşarak, daha olgun bir duruluğa ulaşmıştı. 1787'de yeniden, bu sefer manzum olarak, yazdığı bu eseriyle alman edebiyatının ilk klasik dram örneğini vermiş oluyordu.

Goethe bu dönemde pek az şey yayımlamış olmasına rağmen, ana eserlerinden bazılarını yazmağa başladı ve tam gelişimi için şart saydığı İtalya gezisini bu arada gerçekleştirdi. 1786'da Weimar'dan yola çıktı, Venedik, Bologna ve Ferrara'dan geçerek 1 kasımda Roma'ya vardı ve 1788 martına kadar orada kaldı. İtalya gezisi Goethe'nin düşüncesinde yeni bir dönemi belirler: Eski Yunan ve Roma'ya dönüş başlıca kaygısı haline gelir. Bununla beraber Roma'da bitirdiği *Egmont* adlı oyunda (1787) İtalya etkisi pek sezilmez. 1789'da Weimar'da tamamladığı *Torquato Tasso*'da Roma etkisine rastlanmakla birlikte, *Faust*'un ilk kısmında (1790) bu etkiden hiçbir iz yoktur. Buna karşılık *Römische Elegien* (Roma Ağıtları) [1795], ölümsüz şehrin hatıralarıyle doludur; öte yandan bu şiirlerde, Goethe'nin ancak biri yaşayan (August, 1789-1830) beş çocuğunun anası olan ve neden sonra 1806'da nikâhlandığı Christiane Vulpius ile o arada kurduğu ilişkinin bıraktığı izlenimler de yer alır. 1790 Baharında Venedik'e ikinci gidişiyle Goethe'nin yetişme çağı son bulmuş olur. Artık kırk bir yaşındadır. 1792 ile 1793 yıllarında, Prusya orduları safında döğüşen grandük Carl August'-

Foto. LAROUSSE

un maiyetinde, Goethe Fransa'ya karşı açılan sefere katıldı. Valmy savaşında (1792) ve Mainz kuşatmasında (1793) bulundu. Bu olayları yirmi beş yıl sonra *Campagne in Frankreich* (Fransa Seferi) [1817] adlı eserinde gerçeğe uygun bir biçimde anlattı. 1794 yılı, Schiller ile dostluğunun aydınlattığı on yıllık mutlu döneminin başlangıcı oldu. İki şair arasında gerçek bir dostluğun kurulması hayli zaman aldı. Ama, bir kere Goethe'nin çekingenlik duvarı yıkıldıktan sonra, bu dostluk her ikisi için de alabildiğine verimli oldu. 1796'da Schiller ile birlikte, *Xenien* (Dış Kirası) adıyle topladığı iğneli epigramları yayımladı. Ardından yirmi yıl üstünde çalıştığı ve büyük bir kısmını kendi hayatından aldığı *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları* (Wilhelm Meisters Lehrjahre) [1796] adlı romanını bitirdi. Bu romanın sonradan bulunan ilk taslağı 1910'da *Wilhelm Meister'in Tiyatroculuğu* (Wilhelm Meisters Theatralische Sendung) adıyle yayımlandı. 1797'de, *Werther*'den beri bir türlü kendine çekemediği halk arasında da çok tutulan bir çeşit burjuva destanı olan *Hermann ile Dorothea*'yı (*Hermann und Dorothea*) yayımladı ve en iyi baladlarından bazılarıyle de halka seslenmesini bildi: *Der Zeuberlehrling* (Büyücünün Çırağı), *Die Braut von Korinth* (Korinthos'lu Nişanlı), *Der Gott und die Bajadere* (Tanrı ile Rakkase). Sonra da 1902'de bir burjuva dramı olan *Die natürliche Tachter*'i Gayrımeşru Kız) temsil edildi.

Grandükün izniyle bütün resmî görevlerini bırakan Goethe, bundan böyle, hemen bütün zamanını edebiyata ayırma imkânını buldu. Fakat bu arada Weimar tiyatrosunun yönetmenliğini bırakmadı (1817'ye kadar), boş zamanlarında da botanik ve jeoloji araştırmalarına devam etti. İşte bu bilimsel konularda, özellikle şu önemli eserleri yayımladı: *Versuch, die Metamorphose der Pflanzen zu erklären* (Bitkilerin Değişimini Açıklama Amacıyle Araştırma) [1790], *Zur Farbenlehre* (Renkler Teorisi Üstüne) [1810]. Geçirdiği ağır bir hastalık ve Schiller'in ölümü, 1805'te Goethe'nin kendi içine kapanmasına yolaçtıysa da, şair 1808'de *Faust*'un ilk bölümünü yayımladıktan sonra, Erfurt'ta Napolyon'un şerefine düzenlenen şenliklere katılmaktan geri durmadı ve imparatorla aralarında geçen ünlü görüşmenin sonunda kendisine Wieland ile birlikte, 12 ekim 1808 tarihli fermanla «légion d'honneur» nişanının kartal rütbesi tevcih edildi. Ertesi yıl Goethe, Minna Herzlieb ile evlilik dışı yaşadığı aşkın hikâyesini *Die Wahlverwandtschaften* (Ruh Yakınlıkları) [1809] adlı kitabında dile getirdi. Christine Vulpius'un ölümünün (1816) ardından, otuz yıl önceki yolculuğunu *İtalya Seyahati* (Italienische Reise) adlı kitabında anlattı ve genç alman nesillerinin, milliyetçilik akımına kapıldığı o dönemde, kendisine has klasisizmin gerçek bir açıklamasını yaptı. Daha sonra lirik ilham damarını egzotizmine de açarak, *Westöstlicher Divan* (Şark-Garp Divanı) [1819] adlı şiirlerinde Marianne von Willemer'e aşkını ölümsüzleştirdi. Daha sonra yayımladığı *Wilhelm Meisters Wanderjahre* (Wilhelm Meister'in Yolculuk Yılları) [1821] ile Goethe günlük gerçeklerden uzaklaşmağa yüz tuttu ve bu eğilim *Marienbader Elegie* (Marienbad Ağıtı) [1823] ve özellikle *Trilogie der Leidenschaft* (Aşk Üçlüsü) adlı eserlerinde büsbütün belirgin hale geldi; şair bu kitaplarında bir ihtiyarın on sekiz yaşında bir genç kıza (Ulrike von Levetzow) karşı duyduğu tutkuyu güçlü bir vakar duygusuyle karıştırarak dile getirmektedir. Bundan sonra Goethe kendini son iki büyük eserine verdi: ilk bölümü 1811'de yayımlanmış olan ve dördüncü bölümü ancak 1833'te tamamlanan kendi hayatıyle ilgili *Şiir ve Hakikat* (Dichtung und Wahrheit) ile ölümünden birkaç gün önce bitirebildiği *Faust II. Teil* (Faust II. Bölüm) [1833]. Bu evrensel zekâ, hem derin bir duyarlıkla donanmış şair kişi, hem görmüş geçirmiş devlet adamı, bu hem bilgin, hem bilge insan, bütün yeteneklerini, verilerini tam bir denge içine oturtabilen sahici bir dahiydi. Düşüncenin ve sanatın her çeşidine ve her biçimine açık olmasına rağmen hiç bir okula bağlanmadı, ama bütün alman edebiyatına damgasını basan ve avrupa edebiyatını bütün ağırlığıyle zenginleştiren eserler bıraktı. (L)

GOETHEA i. (aynı zamanda botanikçi olan alman yazarı *Goethe*'nin adından). Brezilya'da yetişen çalı şeklinde bitki. (Yapraklarının kenarı düz veya dişli, çiçekleri tek tek olur. Bazı türleri süs bitkisi olarak Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. Ebegümecigillerden.) [L]

Goethe ile Konuşmalar (*Gespräche mit Goethe*), Goethe külliyatının basımıyle uğraştığı dönemde (1823-1832) Eckermann tarafından derlendi. Bu *Konuşmalar*, Goethe'nin özel hayatına, zamanının insanları, olayları, yazarları ve sanatçıları üzerindeki yargılarına ışık tutar. (L)

GOETİT i. (fr. *goethite*). Miner. Hidratlı tabiî demir oksit FeOOH; ortorombik sistemde billûrlaşır ve limonitin bileşimine katılabilir. (L)

GOETZE (Albrecht), alman asıllı amerikan bilgini, Asur medeniyeti uzmanı (Doğu Almanya 1897). Leipzig ve Berlin üniversitelerinde öğrenimini tamamladıktan sonra, Heidelberg ve Marburg (1923-1934) ve Yale üniversitelerinde profesörlük (1934-1965) yaptı. Bağdat Amerikan Doğu Araştırmaları okulunda da ders okuttu. *Cuneiform Studies* dergisini çıkardı. Bellibaşlı eserleri: *Kulturgeschichte Kleinasiens* (Küçük Asya'nın Kültür Tarihi) [1933]; *Hethiter, Churiter und Assyrer* (Hititler, Hurriler ve Asurlular) [1936]; *Kizzuwatna* (1940). [L]

GOETZENBRUCK, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Sarreguemines idare çevresi) komün, Bitche ormanının güneyinde, Vosges dağları kenarında; 1 890 nüf. Ticaret merkezi. Gözlük camı ve cam fabrikası. (L)

GOEZE (Johann Melchior), alman ilâhiyatçısı (Halberstadt 1717-Hamburg 1786). İlkin Magdeburg'da (1750), sonra da Hamburg'da (1755) rahipliği sırasında, Lessing'in önayak olduğu yeniliklere karşı geleneksel Luther'ciliği savundu. Ayrıca, sikke ve kitap uzmanı olarak da ün kazandı. (L)

GOFRE i. (fr. *gaufré*). Çapraz sivri çizgilerden meydana gelen süs. (L)

GOFRELEME i. (*gofrelemek*'ten *gofreleme*). Tekst. Üzeri düz olan bir kumaşı, özel âletlerle, kabartma desenli bir hale sokma işlemi. (L)

GOFRELEMEK i. (*gofre*'den *gofre-le-mek*). Tekst. Bir kumaş yüzeyinde özel yöntemlerle kabartma desenler meydana getirmek. (M)

GOFRET i. (fr. *gaufre*'dan). Üzeri bal peteği gibi şekilli olan bir çeşit bisküvi.

— ANSİKL. *Gofret* un, su ve az miktarda şeker ihtiva eden bir hamurdan yapılır. Hazırlanan hamur, altında ve üstünde bal peteği şeklinde kalıpları bulunan özel makinelerin içine akıtılarak bir iki dakika pişirilir, üzerinde kalıpların şekli bulunan gofret levhaları elde edilir. İki levhanın arasına bitkisel yağ, şeker, esans ve vanilyadan yapılmış krema sürülür. Sonra düzgün parçalar halinde makinelerde kesilerek gofret bisküvileri meydana gelir. Bunlar batırma makinelerinde çikolata hamuruna batırılarak *çikolatalı gofret* de yapılabilir. (M)

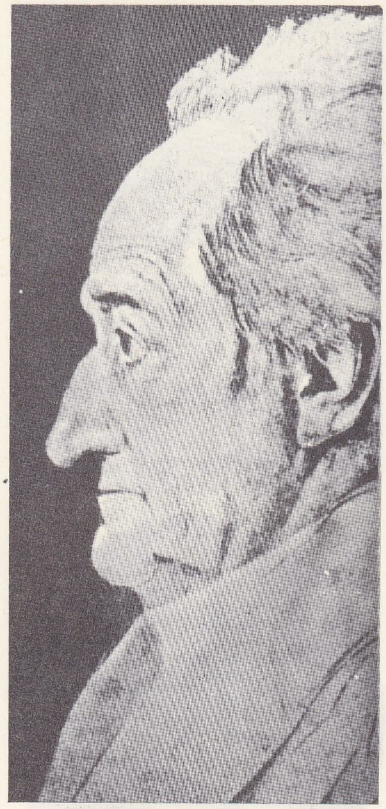

1826'da **GOETHE**
Sebbers'in eseri

GOGA, Hezekiel'in kitabında (XXXVIII - XXXIX), İskitler (Magog ülkesi) kralı, Tanrının düşmanlarının sembolüdür. — Goga adı, Apokalipsis'te «dinsizlerin başkanını» ifade eder. (L)

GOGA (Octavian), rumen şairi ve siyaset adamı (Raşinari, Transilvanya 1881-Ciucea 1938). Bir köy papazının oğlu olan Goga, Budapeşte'de üniversite öğrenimini bitirdikten sonra, milliyetçilik propagandasına girişerek, 1902'de *Luceafarul* (Akşam Yıldızı) gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Romanya'ya dönüşünde, Transilvanya'nın eski Eflak-Boğdan krallığına yeniden katılması yolunda yoğun bir eyleme girişti. Bu hayali Birinci Dünya savaşı sonunda gerçekleşince, Eğitim ve Dinişleri (1920), İçişleri bakanlığına getirildi (1926); akademiye üye seçildi (1923), millî şiir ödülünü kazandı (1924). Millî Hıristiyan partisinin başında, Demir muhafızlar hareketiyle mücadeleye atıldı. 1937'de iktidara geldiyse de bir yıl sonraki seçimlerde başarısızlığa uğ-

Eduard GOERG
«Çiçekçi Kız»
d'Art Moderne müzesi,
Paris

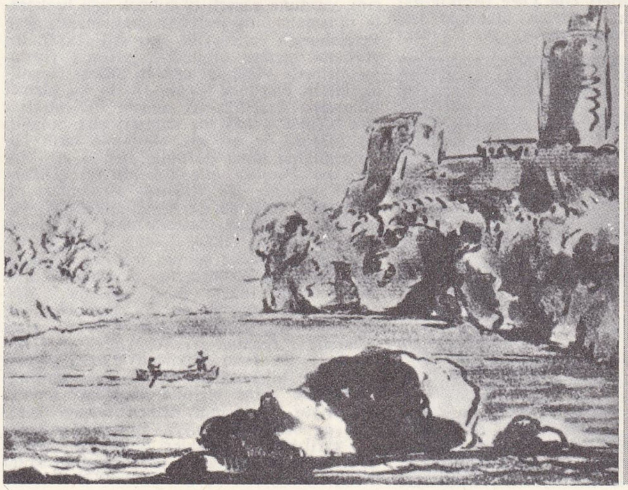

GOETHE
bir
italyan
manzarasının
deseni

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

GOETHE

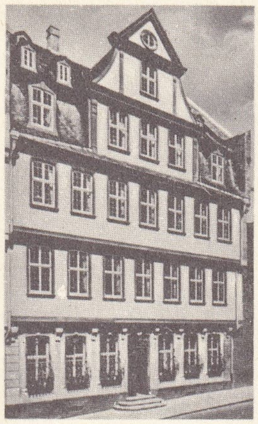

GOETHE'nin evi

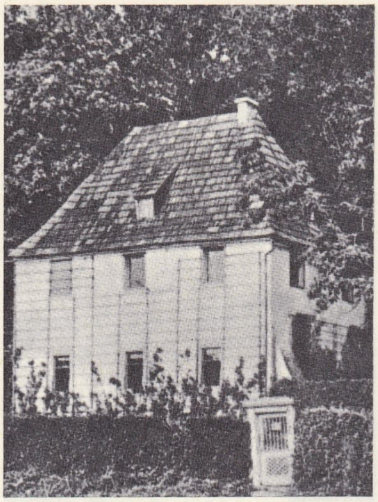

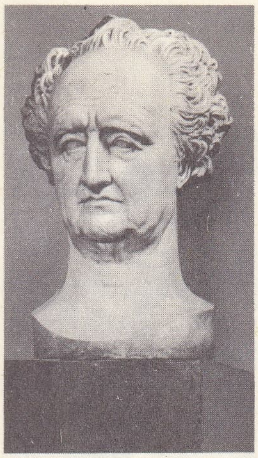

David d'Angers'in yaptığı büstü

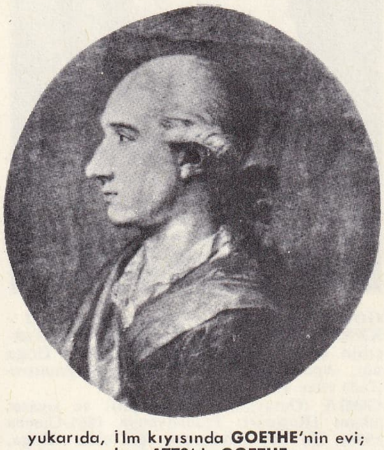

yukarıda, İlm kıyısında **GOETHE**'nin evi; altta, **1773**'de **GOETHE**

Mephisto Auerbach'ın meyhanesinde; **GOETHE**'nin Faust'unu resimlemek için Delacroix'nın yaptığı taşbasması (**1823**), Bibliothèque nationale, Paris

Tischbein'in yaptığı portresi

raması üzerine istifasını verdi. 1905'te, doğduğu köye beslediği sevginin rüzgârıyle yazdığı ilk şiirlerini (*Poezii*), 1909'da da *Chiama Pamantul* (Toprak Bizi Çağırıyor) adlı derlemesini yayımladı. Bundan sonra yayımladığı *Din Umbro Zidurilor*'da *Cantece Fara Tara* (Duvarların Gölgesinde) [1913] Eminescu'nun etkisi sezilir. Yurttaşlarını Müttefiklerin yanında savaşa katılmağa kışkırtmak üzere (Yurdu Belli Olmayan Şarkılar) [1916] adı altında derlediği bir dizi şiir yazdı. 1939'da, ölümünden sonra, kişisel ve dolaysız lirizmiyle dikkati çeken son şiirleri *Din Larg* (Açıklarda) adıyle yayımlandı. Düzyazı alanında ise, Gogo, *Domnul Notar* (Noter Bey) [1914] ve *Meşterul Manole* (Manole Usta) [1928] adlı iki oyun yazdı. (L)

GOGH (Vincent VAN). Bk. VAN GOGH.

GOGO veya **VAGOGO'LAR,** Zengibar ile Tanganyika gölünün Nyaturu ülkesiyle Nyombe nehri arasında kalan bölümünde yaşayan bantu kabilesi. (L)

GOGOL (Nikolay Vasilyeviç), rus yazarı (Sorotçintsi, Poltava merkez ilçesi 1809 - Moskova 1852). Ukrayna'nın küçük toprak sahiplerinden bir ailenin çocuğu olan Gogol, 1925'te babası öldükten sonra, anasını, yurduna yararlı olabilmek için başkentte oturmalarının şart olduğuna inandırarak Petersburg'a yerleşmeğe razı etti (1828). Bu yurduna hizmet düşüncesi, giderek yurduna hizmetle yükümlü olduğu inancı Gogol'un bütün ömrünce sürdü. Bütün bu hizmet tutkusuna karşılık, ilk ağızda bakanlıklardan birinde ancak bir mümeyyizlik bulabildi, 1831'de de bir kız okulunda tarih öğretmenliğine lâyık görüldü. İşte o yıl, *Veçera na Hsutore bliz Dikanki*'nin (Dikankai Yakınında Bir Çiftlikte Akşamlar) ilk bölümünü, 1832'de de ikinci bölümünü yayımladı. Çocukluk hatıralarından yararlanarak, bu birkaç hikâye içinde, rus köy yaşantısının öylesine şairce, öylesine gerçekçi bir tablosunu çizmişti ki, bir çırpıda ünü aldı yürüdü. 1835'te ikinci derlemesi *Mirgorod* adıyle yayımlandı. Bu derlemede *Taras Bulba*'nın yanısıra, *Kak Possorils İvan İvanoviç s İvanom Nikiforoviçem* de (İvan İvanoviç ile İvan Nikiforoviç'in Kavgası) vardı; bu hikâyesinde Gogol, daha sonraki eserlerinde enine boyuna işleyeceği temayı ele alıyor, birbirinin hemen hemen aynı, yine de birbirinden ayrı, ama aralarındaki bu ayrılıkların hiçlikleri ardından temeldeki hiçlikleri sırıtan, sıradan kişileri konu ediniyordu. Gene o yıl, Gogol, 1829 ile 1834 yılları arasında yazdığı çeşitli metinleri, özellikle *Portre* (Portret), *Nevskıy Prospekt* ve *Bir Delinin Günlüğü* (Zapiski Sumaşedşego) adlı üç uzun hikâyesini biraraya getiren *Arabeski*'yi yayımladı. Bu üç uzun hikâyede yazar, şehirlerin kenarda köşede kalmış kişilerini incelemeğe girişir. Ama bunların en önemlisi, bütün değersizliğine rağmen, benliğini saran ölçüsüz gururdan kurtulmak için çıldırmaktan başka bir yolu kalmayan bir insanı anlatan *Günlük*'tür. *Nos* (Burun) [1835] adlı hikâyesinden de Gogol'un, ilk defa olarak, çevre kaygılarının ötesine geçtiğini sezinleriz. 1836'da, rus kırtasiyeciliğini yeren *Müfettiş* (Revizor) adlı komedisi oynandı; bazı Petersburg çevrelerinin gösterdiği ters tepki oyunun tutunmasını engelleyemedi. 1841'de yayımlanan *Palto*'yu (Şinel) işte bu sıralarda bitirdi ve *Ölü Çanlar*'ın (Mertıvıya Dusi) ilk bölümünü elden geçirmeğe başladı. Yaratıcılığı bakımından bu alabildiğine verimli dönem, aynı zamanda, Gogol'un yaşantısında ağır bir iç bunalımın başlangıcıdır. *Müfettiş*'in temsilleri biter bitmez, Gogol, Almanya'ya, oradan da İsviçre ile Fransa'ya gitti, sonra İtalya'ya geçti, 1839 baharını orada geçirdi. Moskova'ya dönüşünde, gene bir anlayışsızlık duvarıyle karşılaşınca Viyana'ya, oradan da Roma'ya gitti. Ama bu patırtıda, *Ölü Canlar*'ın birinci bölümünü bitirmekten geri kalmadı; 1841 eylülünde Moskova'ya döndüğünde, sansür eserini geri çevirdi; istenen değişmeler yerine getirildikten sonra, 1842'de basılmasına izin çıktı. Gogol Roma'ya döndü. *Ölü Canlar*'a yöneltilen tenkitleri oradan takip etti; arkadaşlarının kimi eserin lirizmine, kimi gerçekçiliğine, kimi milliyetçiliğine kancayı takmıştı. Bu tepkilere fena halde öfkelendi; eserine çamur atanların tümünü mahçup etmek için ikinci bölümü yazmağa koyuldu. Gene aynı mak-

Foto. Nagel, Alman Foto arşivi (L'AROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs; Histoire de l'Humanité

Octavian
GOGA

satla, 1847'de, *Vibranniye Mesta iz Perepiski s Druz Yami*'yi (Arkadaşlarımla Mektuplaşmalarından Seçmeler) yayımladı. Bu yüzden dostlarının çoğuyle bozuştu, öfke içinde *Ölü Canlar*'ın müsveddelerini yaktı, sonra da Kudüs'e hacca gitti; Moskova'ya dönüşünde, bağnaz bir papazın pençesine düştü (1848). Mistik bir vecit haliyle kapkara bir umutsuzluk arasında yalpalayan dengesiz yaşantısı, onu sonunda riyazete sürükledi. Gene de sanatından vazgeçememiş, *Ölü Canlar*'ın ikinci bölümünü yeni baştan yazmıştı; ama onu da 1852 şubatında yaktı; iki hafta sonra da, sürekli oruca dayanamayıp öldü. Gogol rus edebiyatında çağdaş romanın atasıdır. (L)

GOGRA (veya **GHAGRA**), Hindistan'da ırmak, Ganj'ın kolu (sol kıyı); 1 030 km. Tibet sınırında, 5 500 m yükseltide Merkezî Himalayalardan doğar, derin boğazlardan geçer ve hızla «terai» bölgesine doğru iner. Sonra Uttar Prades'ten geçer, Feyzâbâd'ı suladıktan (burada sefere elverişlidir) sonra, soldan Rapti ırmağını alır ve Çapra yakınlarında Ganj ile birleşir. (L)

GOGUEL (Jean), fransız jeoloğu (Paris 1908). Madenler başmühendisliği ve Fransa Jeoloji Haritası dairesinin müdürlüğü gibi önemli görevlerinin yanı sıra, *Introduction à l'Étude Mécanique des Déformations de l'Écorce Terrestre* (Yerkabuğundaki Biçim Bozukluklarının Mekanik Açıdan İncelenmesine Giriş) [1942] ile *Traité de Tectonique* (Tektonik Üstüne Ders Kitabı) [1952] adlı eserleriyle dikkati çekti. Bir de, mineraller için yeni bir yoğunlukölçer imal etti. (L)

GOHELLE, Fransa'nın kuzeyinde ova, Artois tepeleri eteğinde, Arras ovasının kuzeyinde. Tebeşirli topraklarda oyulan, kuzeyde 50 m'den güneyde 100 m'ye kadar yükselen Gohelle ovasının yanında, birbirinden ayrı tümsek ve tepeler (Givenchy, Liévin, Vimy v.b.) yükselir. (L)

GOHER i. Bağc. Geç ürün veren Macaristan asması. (L)

GOHİER (Louis), fransız siyaset adamı (Semblançay 1746-Montmorency 1830). Louis XVI'nın tahttan indirilmesine yolaçan raporu hazırlamakla görevlendirilmesi üzerine, Garat'dan sonra Adalet bakanlığına getirildi (1793). 1799'da Direktuvar'a katıldı. 18 Brumaire'de, istifa zorunda kaldı, Amsterdam konsolosluğuna razı oldu (1802-1810). Hatıralarını (*Mémoires*) yazdı. (L)

GOHİLVADİ i. Yaklaşık olarak, 300 000 kişinin konuştuğu gucarati lehçesi. (L)

GOİ i. Çinhindi'nde *aglaia* cinsi bir ağaçtan (tespihağacıgillerden) elde edilen kırmızı-esmer renkte odun. (L)

Etinne
GOIS
Louis
XV'in
büstü
Versailles,
Paris

GOİANİA, Brezilya'da şehir, Goias eyaletinin merkezi, demiryolunun bitiminde; 132 600 nüf. 1933'te kurulan şehir, 1937'de Goias'ın yerine eyalet merkezi oldu. (L)

GOİAS, Brezilya'da (Goias eyaleti) şehir, Goias eyaletinin eski merkezi, rio Vermelho kıyısında; 5 900 nüf. Tarım merkezi. (L)

GOİAS eyaleti, Brezilya'nın iç kısmında eyalet; 642 036 km²; 1 954 000 nüf. Merkezi, *Goiania*. Kuzey kısmı az nüfuslu, yerşekilleri masa biçiminde bölgeler (uçsuz bucaksız *çapada*'lar) üzerinde uzanır. Güney kısmında arkeen kratogenin peneplerinde sert kayaçtan oluşan doruklar (serra dos Pireneus [1935 m], Chapada dos Veadeiros [1678 m]) yükselir; burası, eyaletin en kalabalık kesimidir, besin maddeleri tarımı yapılır, yeni kurulan büyük tarım işletmelerinde kahve ve pamuk yetiştirilir. Maden kaynağı olarak, az miktarda altın, elmas ve büyük nikel yatakları (Niquelandia) vardır. (L)

GOİDANİCH (Pier Gabriele), italyan dilbilimcisi (Volosca, Abbazia yakını, Yugoslavya 1868-Bologna 1953). Pisa (1899) ve Bologna (1905) üniversitelerinde Klasik ve Yeni latin dilleri karşılaştırmalı tarihini okuttu. Eserleri arasında *Studi di Morfologia* (Morfoloji Çalışmaları) [1896], *Studi di Latino Arcaico* (Eski Latince Çalışmaları) [1902], *L'Origine e le Forme delle Dittongazione Romanze* (Roman Dillerinde Diftonglaşmanın Başlaması ve Oluşumu [1907] anılmağa değer. (L)

GOİDELCE i. Kelt dilinin kolu; fonetik ve leksikografi alanındaki birçok özellikle Keltçenin başka bir kolu olan britton dilinden ayrılır.

— ANSİKL. *Goidelce*, İrlanda, İskoçya ve Man adası gaelcesini kapsar. Bin yılı aşkın bir süre Goidelcenin gelişme merkezi olan İrlanda Roma istilâsına uğramadı; bu durum, az çok Latince etkisinde kalan britton lehçelerine oranla Goidelce kelime hazinesinin daha arı kalmasına yolaçtı.. (L)

GOİS (Damiao DE), portekizli hümanist ve tarihçi (Alenquer 1502-Batalha 1574). Kuzey ülkelerini dolaştıktan (1529-1534) ve Padova ile Louvain'de incelemelerde bulunduktan sonra, yurduna döndü, Devlet arşivlerinin başına getirildi. Ömrünün sonlarına doğru, Erasmus ve Luther ile olan ilişkileri yüzünden, Engizisyonla başı belâya girdi. Manuel ve Juan II saltanatı dönemini kapsayan (1565-1567) vakayinamelerle, Habeşistan ve Hindistan'ın fethine dair bazı eserler yazdı. (L)

GOİS (Edme Etienne François), fransız heykeltıraşı (Paris 1765-Saint-Leu-la-Forêt, Seine-et-Oise 1836). Vendôme dikilitaşındaki kabartmalardan birçoğunu ve büstler yaptı. (L)

GOİSERN, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) komün, Tuna'nın kolu Traun ırmağının sağ kıyısında; 6 200 nüf. Ilıca merkezi (radyoaktif sular). Sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 500 m). [L]

GOİTO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Mantova ili), Mincio ırmağı kıyısında, Mantova'nın kuzeybatısında; 9 350 nüf. Piemonteliler Avusturyalıları burada yendiler (30 mayıs 1848). [L]

GOL i. (ing. *goal*). Spor. Futbol gibi iki kaleyle oynanan takım oyunlarında sayı.

— ANSİKL. *Gol*'ün, çeşitli spor dallarındaki atılış biçiminde bazı değişiklikler vardır. Futbolda gol, el ve kolların dışında vücudun herhangi bir yeriyle kaleye yapılan vuruşta topun kale direkleri arasından girmesidir. Golün muteber sayılabilmesi için, golü atan takımın ofsayt, faul v.b. hatalarda bulunmaması gerekir. Su topunda yumruk hariç, vücudun herhangi bir kısmıyle yapılan vuruşta, topun kale çizgisini geçerek kaleye girmesi gol sayılır. El topunda oyuncunun kale sahası dışından elle attığı şutun kaleye girmesiyle gol kazanılmış olur.

Karşılaşmalarda en çok gol atan takım oyunu kazanır. Gollerin eşit olması veya her iki takımın gol atamaması hallerinde oyun berabere bitmiş sayılır. (ML)

GOLCONDA. Bk. GOLKONDA.

GOLCÜ i. (*gol*'den *gol-cü*). Spor. Çok gol atan futbolcu: *Golcü eleman.* (L)

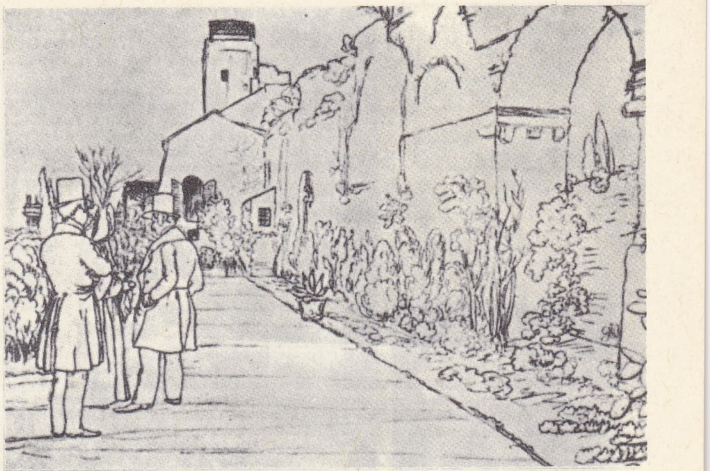

GOGOL Roma'da şair Jukovski'nin deseni

GOLD i. Altay dillerinden Tunguzcanın güney koluna bağlı dil (Amur bölgesinde konuşulur.) [ML]

GOLDACH, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) komün, Sankt-Gallen ile Bodensee gölünün güney kıyısı arasında; 6 200 nüf. Dokuma sanayii. Makine yapımı. (L)

GOLDAST (Melchior VON HAİMİSFELD), alman hukukçu ve tarihçisi (Espen, Thurgau 1578-Giessen, Hessen 1635). Weimar prensinin (1611), daha sonra imparatorluk danışmanı (1617) ve Kessen-Darmstadt kançıları (1635) oldu. Alman Amme hukuku üzerine incelemeler yaptı, kaynaklarını derledi ve yayımladı. Özellikle *Monarchia Sacri Romani İmperii* (Kutsal Roma İmparatorluğu Monarşisi) adlı eserinden hâlâ yararlanılır. (L)

GOLDAU, İsviçre'de (Schwyz kantonu) köy, Zug gölüyle Laurzer See arasında; 1806'da Rossberg'in bir kısmı kayarak 333 yapı ve 457 kişiyi toprak altında bıraktı. (L)

GOLDBACH (Christian), alman matematikçisi (Königsberg 1690-Moskova 1764). Rusya'da yaşadı. Rus Bilimler akademisine üye seçildi (1617). Seriler teorisi ve bu teorinin diferansiyel denklemlerin integraline uygulanması üzerine başarılı çalışmalar yaptı. Adı daha çok, 1742'de ortaya attığı şu önermeyle tanınır: «Her çift sayı iki tek sayının toplamına eşittir». Daha sonra ispatlanması için Euler'e sunulan, ancak bu matematikçi tarafından ispatı yapılamayan bu önerme (Goldbach teorisi), o zamandan beri ne ispatlanabildi ne de çürütülebildi. (L)

GOLDBERG (Arhur J.), amerikan siyaset adamı (Chicago 1908). İkinci Dünya savaşı

GOGOL
Çevtçenkonun eseri

«Ölü Ruhları Okurken»
Mamonov'un deseni

genç **GOGOL**

gol

Arthur J. GOLDBERG

ertesinde, hukuk müşavirliğini yaptığı C.İ.O. ile (Sınaî Örgütlenme birliği) A.F.L.'nin (Amerikan İş federasyonu) birleşmesinde (1955) katkısı oldu. John F. Kennedy'nin başkanlığında Çalışma bakanlığı yaptıktan sonra, 1962'de Yüksek mahkemeye hâkim seçildi; 1965'te de, Adlai Stevenson'un ölümü üzerine, Amerika Birleşik devletlerinin Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Daimî temsilciliğine getirildi. (L)

GOLDBERG (Johann Gottlieb), alman klavsencisi (Danzig 1727-Dresden 1756). Dresden'de, kont Kaiserling'in maiyetinde, ilkin W. F. Bach, sonra da onun için ve onun adına otuz *Çeşitleme* yazmış olan J. S. Bach ile birlikte çalıştı (1742-1743). [L]

GOLDBERG (Lea), israilli kadın edebiyatçı (Litvanya 1911). 1935'te İsrail'e göçüp birçok şiir derlemesi ve ayrıca çocuklar için masallar yayımladı. Kudüs İbranî üniversitesinde edebiyat profesörlüğü yapan Goldberg, son yıllarda kendini dünya klasiklerini tercüme etmeğe verdi, bu arada Tolstoy'dan (*Harp ve Sulh*), Baudelaire ve Verlaine'den (şiirler) İbranîceye tercümeler yaptı. (L)

Gold bullion standard. Bk. ALTIN *külçe sistemi.*

GOLD COAST, eski Altın Sahili'nin (bugün Gana* devleti) ingilizce adı. (L)

GOLDEN (Emma), amerikan anarşisti (1869 - 1940). Rus asıllı amerikan anarşisti Alexander Berkman'ın yoldaşı olan Golden, işçi sendikaları hareketine katılarak, New York'da *Mother-Earth* (Toprak Ana) adlı dergiyi yayımladı (1906-1917). Berkman ile birlikte, bir süre, S.S.C.B.'nde kaldılarsa da (1920-1922), Sovyet yönetimine karşı cephe aldılar ve *Kronştadt* ayaklanmasına katıldıktan sonra, Birleşik Amerika'ya döndüler ve bolşevizme karşı mücadele eden anarşistlerin saflarına girdiler. Başlıca eserleri: *Anarchism and Other Essays* (Anarşizm ve Denemeler) [1910]; *Living my Life* (Hayatımı Yaşarken) [1931]; bu son eserinde 1887-1919 yılları arasında hürriyet için verdiği savaşın hikâyesini anlatır. Ayrıca S.S.C.B. üzerine iki incelemesi vardır. (L)

Golden Arrow («Altın Ok»), fr. *Flèche d'Or,* Paris ile Londra arasında gündüzleri işleyen Pullman koltuklu lüks fransız-ingiliz ekspresi. Calais ile Dover arasında yolcular vapurla karşıya geçirilir. (L)

Golden Bough (THE) [*Altın Dal*], sir James Frazer'in, ilkel kültlerin efsaneleri, inançları, tapınmaları ve medenî toplumların sembolik töreleri üzerinde uzun araştırmalardan sonra yayımladığı dokuz ciltlik eseri (1890-1915). Frazer, din ve ilâhlar çağından önce büyü çağı diye bir çağ yaşandığı kanısındadır. «Dünyanın başlangıcından bu yana, insanoğlu doğa olgularını yararına çevirmesine elverecek genel kurallar aramıştır.» İşte bu kurallar, Frazer'e göre, ilkin rahip, bir zaman sonra da kral olarak ortaya çıkan büyücüler tarafından bulunup ortaya konmuştur. Frazer, ötedenberi açıklamasız kalmış olan törelere yeni yorumlar getirerek, karşılaştırmalı mitoloji biliminin ilerlemesine büyük ölçüde katkıda bulundu. (L)

GOLDEN GATE («Altın Kapı»), San Francisco körfezini Büyük Okyanusa bağlayan boğaz; 1933 ile 1937 arasında deniz seviyesinden 67 m yüksekte inşa edilen bir asma köprü (iki ayağı arasındaki uzaklık 1 280 m) Golden Gate boğazını aşar. (L)

GOLDEN HORN («Altın Boynuz»), Haliç'in ingilizce adı. (M)

Gold exchange standard. Bk. ALTIN *kambiyo sistemi.*

GOLDFİELD, A.B.D.'de (Nevada) köy, White Mountains'ın doğusunda; 619 nüf. 1902'de altın arayıcıları köye akın etmişti. (L)

GOLDİNG (William), ingiliz yazarı (Saint Columb Minor, Gornwall 1911). Alabildiğine katı bir gerçekçilikten sembolizme ve alegoriye atlayıveren *The Hot Gates* (Kızmış Kapılar) [1965] adlı denemeleriyle romanlarında ilk günahın tuzağına düşmüş olan insanoğlunun dramını işler: *İşte Bizim Dünya* (Lord of the Fliess) [1954]; *The İnheritors* (Vârisler) [1955]; *Pincher Martin* (Cimri Martin) [1965]; *Free Fall* (Serbest Düşüş) [1959]; *The Spire* (Helezon) [1964]; *The Pyramid* (Ehram) [1967]. (L)

GOLDİWİL, İsviçre'de (Bern kantonu) yazlık yer ve kış sporları merkezi, Thoune'un kuzeydoğusunda, aynı adı taşıyan gölün yukarısında (Bern Oberland'ı), 1 000 m yükseltide. (L)

GOLD'LAR, Aşağı Amur bölgesinde yaşayan Tunguz halkı. Gilyak'larınkine yakın bir kültürleri vardır. Bk. NANAYLAR. (L)

GOLDMANN (Lucien), fransız filozofu (Bükreş 1913). Bir süre C.N.R.S.'de (Centre National des Recherches Scientifiques) [Bilimsel Araştırmalar merkezi]) çalıştıktan sonra, bu merkezin müdürlüğünde bulundu; bugün, «École Pratique des Hautes Etudes» okulunun başındadır. Goldmann'ın özelliği, klasikleri diyalektik maddecilik yöntemiyle incelemesidir; *Racine'i* (1956), *Pascal'ı* (1956) hep bu açıdan tenkit etmiştir. Daha sonra çağdaş romanı *Pour une Sociologie du Roman* (Roman Sosyolojisine Giriş) [1964] adlı kitabında ele aldı ve ayrıca *Sciences Humaines et Philosophie* (İnsan Bilimleri ve Felsefe) [1952] ve *Recherches Dialectiques* (Diyalektik Araştırmalar) [1958] adlı kitaplarıyle de daha genel konuları işledi. (L)

GOLDMANN (Nahum), polonya asıllı siyonist önder (Wiszniew 1895). Almanya'da öğrenim gördü, ibranî ansiklopedisinde çalıştı. Siyonist hareketlere fiilen katıldı. 1934'te Almanya'dan ayrıldı ve Milletler cemiyetinde Yahudi merkezinin temsilciliğini yaptı. 1940-1946 Yıllarında A.B.D.'de yaşadı ve Dünya Yahudileri kongresinin başkanlığına getirildi. (L)

GOLDMARK (Karl), macar müzikçisi (Keszthely 1830-Viyana 1915). Viyana konservatuvarında okudu ve hocalık yaptı. Birçok tiyatro müziği (ünlü *Saba Kraliçesi,* 1875), senfonik müzik (*Kır Düğünü* isimli 1. senfonisi çok ünlüdür) ve oda müziği besteledi. (L)

Carlo GOLDONİ
Cochin le Jeune'ün eseri
Cabinet des Estampes, Paris

GOLDONİ (Carlo), italyan komedi yazarı (Venedik 1707 - Paris 1793). Babası Guilio, Modena'lı bir burjuva ailesinin çocuğudu. Annesi Margherita, Venedik'liydi. Yaratılıştan açık yürekli, dışa dönük bir insan olan Goldoni, daha çocukluğunda tiyatroyle ilgilendi. Öğrenime babasının hekimlik yaptığı Perugia'da başladı (1719-1720), Rimini'de dominiken papazlarının yanında devam etti (1721). Daha sonra Pavia'daki Ghislieri kolejine yazıldı. Pavia'lı kadınlarla ilgili bir hicviye yazınca kolejden kovuldu. Padova'da hukuk diploması aldı. Birçok işe girip çıktı, sonunda avukatlığa başladı (1732). Gündelik çabalarının yanı sıra, kısa komediler ve intermezolar yazıyordu. 1733'te yazdığı *Amalasunta* adlı lirik trajedisini sonradan yaktı. Tiyatro yazarlığına, San Samuele tiyatrosu baş oyuncusu İmer için *Belisario, Don Giovanni Tenorio o il Dissoluto* (Don Giovanni Tenorio veya Haylaz), *Griselda* gibi trajikomik *polpettone*'ler yazmakla başladı. İyice bayağılaşmış olan *Commedia dell'arte* anlayışına karşı, ölçülü ve ağırbaşlı bir komedi anlayışını kabul ettirmeğe çalışıyordu. Amacı, gündelik yaşayışa dönük, tabiat ve gerçeğe uygun yepyeni bir komedi yaratmaktı. Kaba tartışmaların dışında kalarak, kültürden çok sezgiye dayanan ustalığını tiyatro alanında reformlar yapmakta kullandı: kuru tiradlardan kaçınmak, gündelik yaşayışın çok yönlülüğüne dayanan yapmacıksız bir oyun kurmak, diyalogların tabiî ve canlı olmasına dikkat etmek. O zamanlar yalnızca karikatürler de ve farslar da kullanılan Venedik lehçesini bütün italyan tiyatrosuna uyguladı. 1738'de yazmağa başladığı *Momolo Cortesan'ı* 1756'ya doğru bitirdi ve ona *l'Uomo di Mondo* (Dünya İnsanı) adını verdi. 1743'te *La Donna di Garbo*'yu (Terbiyeli Kadın) tamamladı. Her iki eserde de, sevinç dolu bir yaşama isteğiyle kaynaşan sağlam bir ahlâk anlayışını öne sürüyordu. Goldoni, gene kısa bir süre (1745-1748) Pisa'da avukatlık yaptı. *İki Efendinin Uşağı* (L'Arlecchino di due Padroni) ve *Figlio d'Arlecchino Perduto e Ritrovato* (Arlecchino'nun Kaybolan ve Bulunan Oğlu) adlı eserlerini bu sırada yazdı. Daha sonra, Sant'Angelo tiyatrosu baş oyuncusu Madebac ile işbirliği yaparak kesinlikle tiyatroya döndü. Madebac için *Becerikli Dul* (La Vedova Scaltra), *Antikacının Ailesi* (La Famiglia dell'Antiquario), *La Buona Moglie* (İyi Eş) adlı eserlerini yazdı. Bu oyunlarında kendini beğenmiş soyluları ve Venedik halkının dünyasını canlandırdı. Seyirci bu yeni eserleri ve onların getirdiği tiyatro anlayışını tutunca, tiyatrolar arasında çekişmeler başladı. Goldoni, rahip Chiari'nin saldırılarına karşılık vermek için on altı yeni eser yazmağa karar verdi: *İl Teatro Comico* (Komik Tiyatro), *La Bottega del Caffé* (Kahvehane), *Yalancı* (İl Bugiardo) bunlar arasındadır. 1750'de yazdığı bu eserlerden sonra, kurnaz kadın tipini canlandıran *Otelci Kadın* (La Locardiera)'yı 1753'te oynattı.

Aynı yıl, Verdramin'in yönettiği San Luca tiyatrosuna geçti. Ne var ki, başarısını kıskanan düşmanları onu yıkmak, yok etmek için saldırılarını günden güne arttırıyorlardı. Carlo Gozzi ve onu destekleyen Granelleschi akademisi üyeleri, soyluların onurunu ayakları altına alan bu edebiyatı doğrudan doğruya suçlamağa başlamışlardı. Yeniliklerle şaşkına dönen seyirci karşısında Goldoni, daha da gerçekçi bir tutuma yöneldi. *İl Campiello* (Küçük Alan) [1756], *Le Baruffe Chiozzotte* (Chioggia'lıların Çekişmeleri) [1762] bu dönemde yazdığı şaheserlerdir. Carlo Gozzi'nin entrikaları karşısında yılan Goldoni, 1762'de Paris'e gitmek zorunda kaldı. Daha önce, *Una delle Ultime Sere di Carnovale* (Karnavalın Son Akşamlarından Biri) adlı oyunuyle Venedik'e veda etmişti. Paris'te Comédie İtalienne için çalışmağa başladı. *Yelpaze* (İl Ventaglio) [1765] bu çalışmalarının ürünüdür.

Paris'te, Louis XVI'nın kızkardeşine italyanca öğretmek için saraya çağrıldı. kendisine maaş bağlandı (1780). Fransız devriminden sonra Kurucu meclis bu maaşı kesince (1792) geçim sıkıntısına düştü. Gerçi konvansiyon kararıyle ödeneğine yeniden kavuştu ama, bu paranın hayrını göremeden yoksulluk içinde öldü. Yanında kendisini çok seven eşi Nicoletta Connio ve yeğeni Antonio'dan başka kimse yoktu. Son eseri olan *Hatıralar*'ında (1787) sonsuz tiyatro sevgisini ve toplumculuğunu anlattı. Voltaire onu «tabiat»a bağlılığından ötürü kutlamıştı. P. Verri ve Goethe ona hayrandılar. Buna karşılık, Betinelli ve Baretti'nin sert tenkitlerine uğradı. (L)

GOLDSBORO, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) kasaba; Neuse ırmağı kıyısında, Raleigh'in 70 km güneybatısında; 21 455 nüf. Petersburg - Wilmington ve Raleigh - New Bern hatları üzerinde demiryolu kavşağı. Tütün. Dokumacılık. (L)

GOLDSCHMİDT (Hans), alman kimyacısı ve sanayicisi (Berlin 1861-Baden - Baden 1923). Berlin'de ve daha sonra Essen'de fabrika müdürlüklerinde bulundu ve alüminotermi usulünü icat ederek, bunu krom ve manganez metalürjisi ile yangın bombaları yapımına uyguladı. Bundan başka, kalayı elektrolitik yolla tekrar etme usulünü buldu. (L)

GOLDSCHMİDT (Levin), alman hukukçusu (Danzig 1829-Wilhelmshöhe, Kassel 1897). Roma hukuku'nu bırakarak Ticaret hukukuna geçti ve bu alanda geçen yüzyılın en büyük bilginlerinden biri oldu. Hukukî ve

Foto. MEYDAN; Agip (LAROUSSE)

adlî görevlerde bulundu. Hukuk alanındaki çalışmalarının başlıcası *Handbuch des Handelsrechts*'dir (Ticaret Hukuku Eelkitabı) [1864-1868]. Bu kitap, Ticaret hukuku alanında, tarihî dogmatik eserlerin örneği sayılabilecek niteliktedir. (L)

GOLDSCHMİDT (Meir Aaron), israil asıllı danimarkalı yazar (Vordinborg 1819-Kopenhag 1887). Özellikle *Corsaren* (Korsan) adlı yergi dergisinin kurucusu olarak (1840) ve Kierkegaard ile giriştiği tartışma dolayısıyle tanınır. ADOLPH MAYER takma adıyle romanlar ve hikâyeler yayımladı: *En Fode* (Bir Yahudi) [1845]; *Arwingen* (Mirasçı) [1853]; *Ravnen* (Karga) [1867]; *Maser* (1868) ve *Aoromche Nattergal* (1873). [L]

GOLDSCHMİDT (Victor), alman billûr uzmanı (Mainz 1853-Salzburg 1933). İlkin mühendislik ederken, kısa bir süre sonra mineralojiyle ilgilendi ve billûrların adlandırılması işine kendini adadı, bu konuda *İndex der Kristallformen der Mineralien* (Minerallerin Billûr Biçimleri İndeksi) [3 c., 1880, 1890-1891] adlı kitabını, ardından da *Projection und Grafische Kristallberechung* (Projeksiyon ve Grafik Değerlendirmesi) adlı incelemesini yayımladı. Heidelberg'e profesör tayin edildikten sonra, bu şehirde özel bir laboratuvar kurarak, birçok önemli incelemelerde bulundu, bir yandan da *Atlas der Kristallformen* (Billûr Biçimleri Atlası) [9 c., 1913-1922] adlı eserini yayımladı. (L)

GOLDSCHMİDT (Victor Moritz), norveçli petrograf (Zürich 1888-Oslo 1947). Göttingen üniversitesinde profesörlük yaparken ırkçıların zulmünden kurtulmak için, 1935'te Almanya'dan kaçıp Oslo üniversitesine girdi. 1940'ta Almanların Norveç'i istilâsı sırasında yakalanarak bir toplama kampına kapatıldı. 1942'de oradan kaçmayı başardıysa da, sağlığı adamakıllı kötülemiş olduğu için, fazla yaşamadı. Özellikle, bilinen evrendeki elementlerin miktarını ortalama olarak hesaplamada gösterdiği başarısı dolayısıyle bilim çevrelerinde ün kazandı. (L)

GOLDSCHMİDTİT i. (V. *Goldschmidt*'in adından fr. *goldschmidtite*). Miner. *Eşanl.* SİLVANİT. (L)

GOLDSMİTH (Oliver), ingiliz yazarı (Pallasmore, Longford veya Elphin, Roscommon, İrlanda 1728-Londra 1774). Kendi halinde bir ailenin çocuğu olan ve pek de parlak bir öğrenci olmadığı anlaşılan Goldsmith, ilkin papazlığa özendiyse de, başaramayınca, mürebbilikte karar kıldı, derken 1752'de tıp öğrenimine kalkıştı, iki yıl sonra ondan da vaz geçip Leiden'e gitti, orada birkaç ay kaldıktan sonra, yaya olarak ve kendi deyimiyle «cebinde bir mecidiye, sırtında bir gömlek ve elinde bir flüt»le, Avrupa'yı dolaşmağa çıktı. Fransa'yı, Almanya'yı, İsviçre'yi, İtalya'yı gezerek İngiltere'ye döndüğünde, elinde Leiden'den mi, Padova'dan mı aldığını bir türlü açıklamadığı bir hekimlik diploması vardı. Kısa bir süre Londra'nın en yoksul mahallelerinde hekimlik ettikten sonra, bir kitapçının yanına girdi. İşte bu sırada çocuklar için hikâyeler ve ders kitapları yazmağa, bir de *The Bee* (Arı) adlı bir dergi çıkarmağa başladı. Johnson ile tanıştı, onun aracılığıyle ünlü edebiyat kulübü Literary Club Of London'a girdi; 1792'de, *Public Ledger* yayınlarında *Chinese Letters* (Çin Mektupları) adlı yazıları çıktı; Montesquieu'nün *İran Mektupları*'na özenerek yazdığı ve daha sonra *The Citizen of the World, or Letter from a Chinese Philosopher Residing in London, to his Friends in the East* (Dünya Yurttaşı veya Londra'da Oturan Bir Çin Filozofundan Şark'taki Arkadaşına Mektup) adıyle yeniden yayımlanan bu eseriyle ün kazandı, ama geçim sıkıntısından kurtulamadı. 1764'te, yolculuk hatıralarına dayanan, *The Traveller* (Gezgin) adlı uzun felsefî şiirini yayımlayarak ününün doruğuna vardı. 1766'da şaheseri olan *Victar of Wakefield* (Wakefield Papazı) adlı kitabıyle roman alanındaki ustalığını da ortaya koydu, tiyatroya elattı, büyük başarı kazanan *The Good Natur'd Man* (İyi Huylu Adam) [1768] adlı oyununu yazdı; 1770'te yayımladığı *The Deserted Village* (Metruk Köy) adlı kırsal şiir, Goldsmith'in yeteneklerini kaybetmediğini gösterdi. İkinci oyunu, *Yanlışlıklar Gecesi* (She Stoops to Conquer) ile kazandığı başarı (1773) karşısında kendini tiyatroya adadı. Ama bir yıl sonra, hastalıktan ve belki de bir türlü yakasını sıyıramadığı yoksulluk yüzünden öldü. Edebî eserlerinin yanı sıra, Goldsmith birçok tarihî inceleme yayımladı: *History of England* (İngiltere Tarihi); *History of Rome* (Roma Tarihi); *History of Greace* (Yunan Tarihi); *History of Earth and Animated Nature* (Yeryüzünün ve Canlılar Âleminin Tarihi); *The Life of Parnell* (Parnell'in Hayatı) ve *The Life of Bolingbroke* (Bolingbroke'un Hayatı). [L]

Gold specie standard veya **gold standard.** Bk. ALTIN *sikke sistemi* veya *altın standardı.*

GOLDSTEİN (Eugen), alman fizikçisi (Gleiwitz 1850-Berlin 1930). Berlin üniversitesinde fizik profesörüydü. Alman ilimler akademisince, seyreltik gazlardaki boşaltmalarla ilgili araştırmaları yönetmekle görevlendirildi. 1876'da katot ışınlarının, lamba çeperlerine saydamsız cisimlerin gölgesini çizdiğini ispatladıktan sonra «katot ışınları» terimini kabul ettirdi; aynı yıl, bu ışınların negatif yük taşıdığını gösterdi. Sonunda, 1886'da pozitif ışınları veya kanal ışınlarını buldu. (L)

GOLDSTEİN (Kurt), alman asıllı amerikan nöropsikoloğu ve ruh hekimi (Kattowitz [bugün Katowice] 1878-New York 1965). Nöropsikiyatri öğrenimini bitirdikten ve o arada çeşitli felsefe okullarıyle, özellikle Cassirer ve geştalt'çılarla ilişki kurduktan sonra, önce Könnigsberg, sonra da Frankfurt üniversitelerinde profesörlük (1917-1933) ve 1929'dan 1933'e kadar Berlin hastahanesinde nöroloji servisi müdürlüğü yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında beyninden vurulmuş yaralıları tedavi ederken edindiği tecrübeleri değerlendirmeyi bildi. Bu yaralılarda görülen fonksiyon bozukluklarının, geri plandaki duyu ve hareket fonksiyon mekanizmalarını açıklayabileceği varsayımını ortaya attı. Bu varsayımı temel alarak, kendi kuramını geliştirdi; bu kurama göre, beyin lezyonuna uğramış hastanın davranışlarında görülen bazı belirtiler, hastanın, bünyesindeki aksaklıklara kendini uydurma ve böylece uyuşamadığı çevresinin isteklerini karşılamak çabasından ileri gelmektedir. *Die Transkortikalen Aphasien* (Transkortikal Afaziler) [1915]; *Die Behandlung, Fürsorge und Begutachtung Hirnverletzter Soldaten* (Beyinden Yaralı Askerlerin Tedavisi ve Bakımı Üstüne Düşünceler) [1919]; *Psychologische Analysen Hirnpathologischer Fälle* (Patolojik Beyin Olaylarının Ruhsal Analizi, 1920) [Adhemar Gelb ile hazırladığı bu eserin basımı 1937'ye kadar devam etti, söz konusu eklerde Goldstein bazı agnozi ve afazileri çözümledi]. 1933 yılında Almanya'dan kalkıp Hollanda'ya, 1935'te de Birleşik Amerika'ya göçtü; araştırmalarını Columbia üniversitesiyle New York Psikiyatri enstitüsünde devam ettirdi. Hem düşünme faaliyetinin beyindeki belirli bir merkezden yönetildiğini ileri süren okula, hem de böyle bir merkezîleşmenin söz konusu olmadığını iddia eden okullara karşı tepki göstererek, beyinle ilgili birleştirici bir teori ortaya attı, ayrıca aklın daha yüksek faaliyetlerini yöneten yasalarla ilgili yapımcı bir teori geliştirdi. Bu konudaki eserleri şunlardır: *Der Aufbau des Organismus* (Organizmanın Yapısı) [1934] (Bu kitap İngilizceye, *The Organism a Holistic Approach to Biology Derived From Pathological Data in Man* adıyle çevrildi, 1939); *Human Nature in the Light of Psychopathology* (Psikopatoloji Işığı Altında İnsan Tabiatı) [1940]. Kavramsal düşünme, özellikle çeşitli sınıflandırma bozukluklarını teşhise yarayan zihin testlerinin yorumuyle ilgilenerek, Martin Scheerer ile birlikte *Abstract and Concrete Behaviour: an Experimental Study with Special Tets* (Soyut ve Somut Hareket Şekil; Özel Testlerle İlgili Deneysel Bir Araştırma) [1941] adlı kitabını yayımladı. Hayatının sonuna kadar beynin fonksiyonel bozukluklarıyle ilgili çalışmalarına devam etti, son olarak, *After-Effects of Brain İnjuries in War* (Savaştaki Beyinden Yaralanmaların Sonraki Etkileri) [1942] ve *Language and Language Disturbances* (Dil ve Konuşma Bozuklukları [1948] adlı eserleri yazdı. (L)

GOLDSTÜCKER (Theodor), alman şarkiyatçısı (Königsberg 1821 - Londra 1872). Londra'da University College'de sanskritçe profesörüydü (1852). «Sanskrit Text Society»yi (Sanskrit Metinleri derneği) kurdu. Tamamlayamadığı bir Sanskritçe-İngilizce lûgati (1856-1864) vardır. (L)

GOLDONİ
«Yalancı»dan
bir sahne

GOLDWATER (Barry Morris), amerikalı siyaset adamı (Phoenix, Arizona 1909), Arizona senatörü olarak (1952) Cumhuriyetçi parti tarafından, 1964'te Birleşik Devletler cumhurbaşkanlığına aday gösterildi ve özellikle ırk ayrımı konusundaki tutumunun aşırılığı ile dikkati çekti; demokrat L. B. Johnson'a yenildi. Birçok kitap yazdı. Bunların en önemlisi: *Conscience of a Conservative*'dir (Bir Muhafazakârın Vicdanı). Bu kitapta komünizm düşmanlığını ve Birleşik devletlerin yabancı ülkelere yaptığı yardım-

GOLDONİ
Bramati'nin eseri

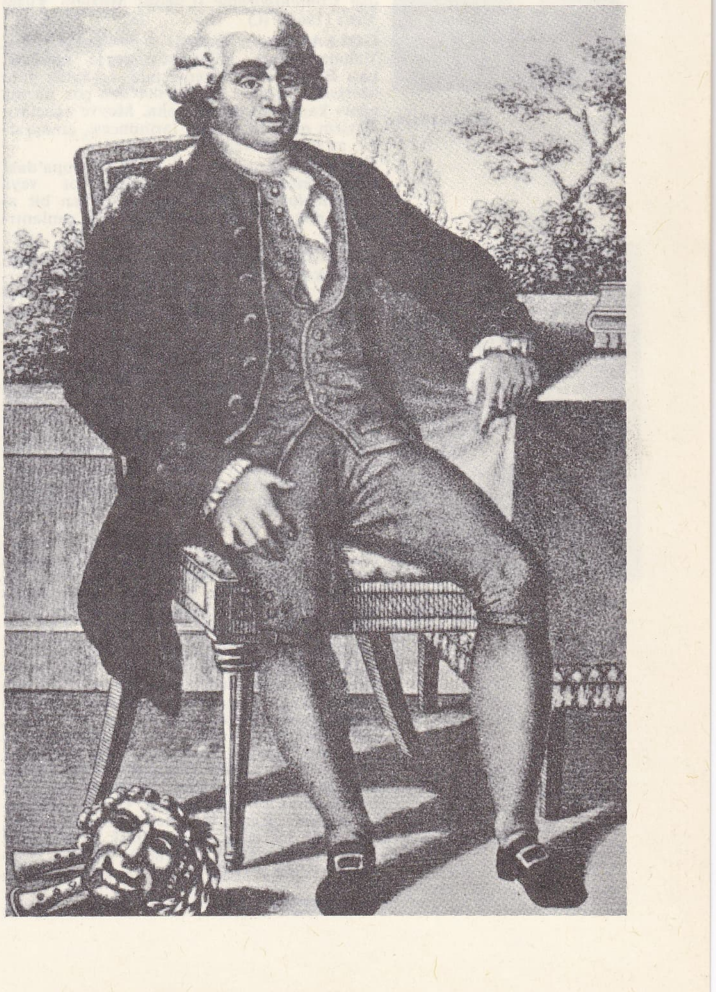

Foto. Dictionnaire des Auteurs

lara muhalefetini dile getirir. (L)

GOLDWYN (Samuel GOLDFİSH, **Samuel — denir**), 1902'de amerikan uyruğuna geçen, Polonya asıllı sanayici (Varşova 1884). Jesse Lasky ve Cecil B. De Mille ile birlikte, 1912'de, birkaç yıl sonra Paramount adını alan Lasky Feature Ply company sinema firmasını kurdu. 1918'de Selwyn kardeşlerle ortak olunca, «Goldwyn» adını aldı, 1924'te Goldwyn şirketini kurdu ve bu şirketle Metro Goldwyn Mayer ortaklığına kurucu üye olarak katıldı. Daha sonra birçok büyük amerikan sinema kumpanyasının en kodaman hissedarlarından biri haline geldi. (L)

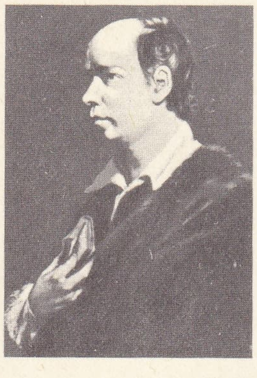

Oliver GOLDSMİTH

GOLDZİHER (Ignac), macar şarkiyatçısı (Székesfehérvár 1850-Budapeşte 1921). Budapeşte, Berlin, Leiden ve Leipzig üniversitelerinde okudu. Budapeşte üniversitesinde doçent oldu (1872). Suriye, Mısır ve Filistin'e gitti, araştırmalar yaptı (1873-1874). Macar ilimler akademisi üyeliğine seçildi (1892). Profesör oldu (1894). İslâmiyet ve samî dilleri üzerinde araştırmalar yaptı. Eserleri: *A Spanyolországi Arabok Helye az Iszlâm Fejlödésében* (İslâmiyetin Gelişmesinde İspanya Araplarının Yeri) [1877]; *Az Iszlâm* (İslâmiyet) [1881] *Muhammedanische Studien* (İslâm Araştırmaları) [2 cilt, 1888-1890]; *A Buddhizmus Hatàsa az İslâmra* (Budhizmin İslâmiyete Tesiri) [1903]; *Vortesungen über den İslâm* (İslâmiyet Üstüne Dersler) [1910]. (L)

GOLÉA (Antoine) rumen asıllı fransız müzik tenkitçisi (Viyana 1906). G. Enesco ve P. M. Masson'un öğrencisiydi. Müzikografi konusunda incelemeler yazdı: *Esthétique de la Musique Contemporaine* (Çağdaş Müziğin Estetiği) [1954]; *L'Avènement de la Musique Classique de Bach à Mozart* (Bach'tan Mozart'a Kadar Klasik Müziğin Yükselişi) [1954]; *Rencontres avec P. Boulez* (P. Boulez ile Karşılaşmalar) [1958]; *Rencontres avec O. Messiaen* (O. Messiaen ile Karşılaşmalar) [1960]; *Vingt Ans de Musique Contemporaine* (Çağdaş Müziğin Yirmi Yılı) [1962]. (L)

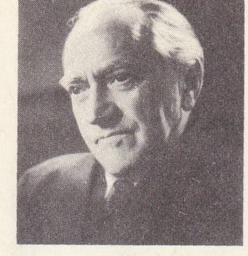

GOLDSTEİN

GOLEA (EL—), Cezayir Sahra'sında vaha, Vahalar idare bölgesinde çevre merkezi, batı Büyük Erg'in kenarında, İn-Salah yolu üzerinde; 12 500 nüf. 100 000'den çok hurma ağacı kapsayan büyük vaha. Meyve ağaçları. Turizm merkezi. Müze, tarihöncesi, etnografya, av ganimetleri). [L]

GOLEM i. (ibranîce k.). Doğu Avrupa'daki haham efsanelerinde bir çeşit robot veya *okmunculus!* alnına Kutsal Kitap'tan bir ayet konulunca, geçici bir süre için canlanırdı. (L)

GOLEMBİOWSKİ (Luc), polonyalı tarihçi (Pokoy, Pinsk yakınında 1773-Kazimierzowska 1849). Polonya'da siyasî tarih ile örf ve âdetler tarihi hakkında çeşitli eserler yazdı. (L)

GOLEMİNOV (Marine), bulgar bestecisi (Kjustendil 1908). D'Indy'nin yanında çalıştıktan sonra, Sofya'da beste ve orkestra yöneticiliği okuttu. Bir opera (*Ivailo*, 1958), senfonik parçalar (*Dobri Kristof'un bir Teması Üstüne Çeşitlemeler*, 1942), bir bale (*Nestinarka*, 1940), piyano ve orkestra için bir *Prelüd, aria ve toccata* (1947), bir viyolonsel konçertosu, yaylı çalgılar için üç dörtlü, nefesli çalgılar için iki beşli besteledi. (L)

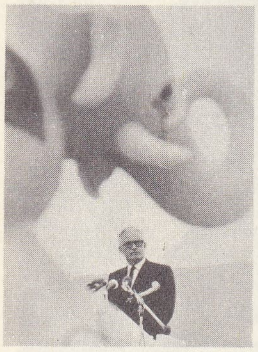

GOLDWATER

GOLENİOW, esk. alm. **Gollnow,** Polonya'da (Szczecin voyvodalığı) şehir, Szczecin'in kuzeydoğusunda; 7 900 nüf. Goleniow 1190'da kuruldu, 1268'de hür şehir olarak Hansa'ya katıldı, 1648'de İsveç tarafından ilhak edildi, 1720'de Prusya'ya geçti. (L)

GOLESCU (Nicolas), rumen siyaset adamı (Cimpulung 1810-Bükreş 1878). 1848 Devrimine Bükreş'te doğrudan doğruya katılmış olması dolayısıyle, geçici hükûmetin en sözü geçen üyesi haline geldi. Fransa'ya sığındı, dönüşünde prens Cuza'nın seçilmesine yardım etti (1859), bu sayede Başbakanlığa, sonra da Dışişleri bakanlığına getirildiyse de, 1861'de prense karşı tertiplere girişerek onun tahttan feragate zorladı. Carol I gelinceye kadar, geçici hükûmetin başına geçti, sonra da bir süre, Başbakanlık ve Dışişleri bakanlığında bulundu (1868). 1870'de cumhuriyeti ilân etmeğe çalıştıysa da başaramadı. (L)

GOLESTAN (Stan), rumen besteci (Vaslui, Boğdan 1875-Paris 1956). Genç yaşta Fransa'ya yerleşti, V. D'Indy, Roussel ve Dukas'nın yanında çalıştı. Schola Cantorum tarzındaki konçerto ve senfonilerinde ve *Rumen Rapsodisi, Tzingarella, Romanesca, Ninni* gibi eserlerinde rumen folklorunun ritim, aralık ve melodi çizgilerine bağlı kaldı. (L)

GOLET i. Bk. GOELET.

GOLEYZOVSKİY (Kasyan), sovyet dansçısı, koreografı ve bale ustası (Petersburg 1892). Petersburg imparatorluk Bale okulundan 1909'da mezun olduktan bir yıl sonra, Moskova'da özel bir okul açtı (1910). A. Gorskiy'in etkisinde kalarak, biraz da gelenekle bağlarını koparma hevesiyle (*tutu*'dan vazgeçmesi gibi) bale sanatına yeni bir dil getirdi, akrobasi ve jimnastik hareketleriyle baleyi zenginleştirdi. Dansçının adını vermeme kuralını koyarak «sahnede ortak eylem» kavramını yarattı. Koreografileri arasında *Yusuf ve Teolinde Efsanesi* (1925), *Prens İgor* operasının *Polovec Dansları* ve *Bahçesaray Çeşmesi* (Minsk 1939), *Skriyabinyan* (1962), Bolşoy tiyatrosunda N. Bessmertnova'nın canlandırdığı *Leylâ ile Mecnun* (1964) anılmağa değer. (L)

GOLF i. (felemenkçe *kolf*, çomak'tan ing. k.). Spor. Geniş bir alanda, bir top ve sopalarla oynanan oyun. (Bk. ANSİKL.) || *Minyatür golf*, üzerine çeşitli engeller konulmuş birkaç metre uzunluğundaki alanlarda oynanan golf taklidi oyun.

— Kıyf. Önden açık, uzun kollu ve spor yaparken giyilen yün örgüsü kadın bluzu. || *Golf pantolonu*, paçaları dizin hemen altında bir lastik veya kumaş bandıyle kıstırılmış geniş ve kabarık spor pantolonu.

— ANSİKL. *Golf*'un İngiltere'ye Fatih William'ın arkadaşları tarafından sokulduğu ileri sürülür. Bu oyun İngiltere'de kısa zamanda o kadar çok sevildi ki sonunda silâhşörleri ok ve kılıç talimlerinden uzaklaştırdığı gerekçesiyle İskoçya'da yasaklandı. Golf, üstünde küçük akarsular, tepecikler gibi tabiî, veya bazı sunî engebelerin bulunduğu bir alanda oynanır. Bu alanın çeşitli yerlerinde toprağın üstüne 18 delik açılmıştır. Deliklerin arasındaki mesafe 100-500 m arasında değişir. Bütün alanın boyu ise, oynanacak golf'un çeşidine göre değişir (ortalama 7 km kadar). Oyun klab (*club*) denilen golf sopasıyle topa mümkün olduğu kadar az vurarak, topu sırasıyle bütün deliklere sokmağa dayanır. Oyuncu topun alçaktan uçarak uzağa gitmesini istiyorsa *tahta* klab kullanılır. Tersine, topun dikilip yere düşer düşmez stop etmesini istiyorsa bir *demir* klab seçer. Deliğin çevresindeki yere (buna *green* derler) yaklaşan oyuncu, topu son ve kesin bir darbeyle (buna da *putt* derler) deliğe sokabilmek için bir yaklaştırma hamlesi yapar. Oyunun büyük bir kısmının üzerinde geçtiği çimenlik alanın (*fairway*) dışı (bunun da adı *rough*'tur) oyun alanı gibi bakımlı değildir; onun için, bu kısma düşen top kaybolabilir. Her oyuncunun, 24 ile 3 arasında değişen kötü puan almak hakkı vardır. Kötü puanları en az olan oyuncu en başarılı sayılır.
Bunun yanı sıra, kötü puanı 0 olan bir oyuncunun, oyunu bitirinceye, yani topu sırasıyle deliklerin herbirine sokuncaya kadar topa vurabileceği azamî darbe sayısı (*scratch score*) belirlenmiştir. Bu sayı parkur'una göre, 68 ile 75 arasında değişir.
Daha XVIII. yy.da İngiltere'de oldukça büyük bir ilgi gören golf daha çok İngilizlere özgü bir oyundur. Meraklıları Birleşik devletlerde de pek çoktur ve turnuvaları veya profesyonel golf oyuncularının gösterilerini büyük bir seyirci topluluğu izler.
En büyük golf yarışmaları, Milletlerarası Amatörler yarışması ve amatörlerle profesyonellerin katılabildikleri karma yarışmalardır. Golf, amatörlerle profesyonellerin aralarında karşılaşabildikleri nadir sporlardan biridir.

● *Türkiye*'de ilk golf kulübü İstanbul'da kuruldu. Bugün Gençlik ve Spor Bakanlığı Beden Terbiyesi Genel müdürlüğünün Tenis federasyonuna bağlı bulunan İstanbul Golf kulübü, Mecidiyeköy'de bir golf sahası yaptırdı (1914-1918 arası). Şehrin sonraki yıllarda gelişmesi dolayısıyle bu golf sahası (normal çevrimi 6 800 - 7 200 yarda [1 yarda 91,44 sm]), bugünkü Birinci Levent'e (1922'ye doğru), sonra Dördüncü Levent'e (1940'tan sonra), son olarak da bugün Millî Savunma bakanlığınca el konulmuş olan Büyükdere sırtlarındaki yerine taşındı (1959, 1960).
Türkiye'de ikinci golf kulübü İzmir'de Bornova'da kuruldu. Kulübün üyelerinin çoğu yabancı uyrukludur. Atatürk'ün emriyle Ankara'da kurulan üçüncü golf kulübü (1930), Ziraat fakültesi yakınındaki sahasında bugün de faaliyet halindedir. (LM)

GOLFE-JUAN, Fransa'da Valauris komününde (Alpes - Maritimes) köy, *Juan körfezi* kıyısında; 4 150 nüf. Côte d'Azur'de önemli sayfiye merkezi. Napolyon I, Elbe adasından dönüşünde (1 mart 1815) burada karaya çıktı. (Adı eskiden GOLFE-JOUAN şeklinde yazılırdı.) [L]

GOLFİS (Rigas), yunan şairi (Mesolongi 1886-y.y. 1958). Başlıca şiir kitapları: *Nisan Şarkıları* (1909); *Lirik Renkler* (1930); *İlâhiler* (1931). [L]

GOLFSTRİM i. Bk. GULF STREAM.

GOLGİ (Camillo), italyan hekimi ve histoloji bilgini (Corteno Brescia yakınlarında 1844 - Pavia 1926). Sırasıyle Torino ve Siena'da anatomi, Pavia'da da genel patoloji profesörlüğü yaptı. Histolojide sinir sistemi üstüne derin araştırmalar yaptı, dokuları boyama metotları buldu, derideki dokunum cisimciklerini keşfetti. Sıtma hastalığının tarihinde de önemli bir yeri vardır. Ramon y Cajal ile birlikte 1906 Nobel Tıp armağanını kazandı. (L)

Golgi cihazı. Hücre bil. Hücre protoplazması içinde, çekirdeğin yakınında topluca yer alan ve gümüş tuzlarını indirgeyen ince uzun taneciklerin tümü. Gümüş tuzlarını indirgeyen Golgi cihazına bütün hayvan ve bitki hücrelerinde rastlanır; ödevi kesin olarak bilinmiyor. (L)

Golgi hücresi. Doku bil. Omuriliğin arka köklerinde bulunan birleştirici sinir hücresi. Çok kısa uzantılarıyle yakınındaki duyu hücrelerini veya bunların yan dallarını birbirine bağlar. (L)

GOLGOTHA (Aramca'dan türeme kelime), Kudüs'ün kuzeybatısında tepe, şehir surlarına 100 km uzakta. İdam cezalarının infaz edildiği Golgotha'ya sonradan *Calvarium tepesi* adı verildi. İsa, burada çarmıha gerildi. İmparator Hadrianus burada bir jüpiter tapınağı yaptırdı. Konstantinos zamanında, tepedeki bütün put kalıntıları temizlendi ve bir kilise yapıldı. Hıristiyanların büyük hac yerlerinden olan kilise birçok kere onarıldı. (L)

GOLİATHUS i. Boyu 10 sm.yi bulan iri böcek. (Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar, beyaz veya koyu kırmızı çizgili siyah renkte olur; akşamları ağaçların çevresinde yavaşça uçar. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

Goliath zırhlısı, ingiliz donanmasına bağlı gemi; 13 150 tonluk; hızı 13 mil. 23 Mart 1898'de denize indirildi; 30,5 sm'lik dört, 15 sm'lik on iki; 7,5 sm'lik on, 4,7 sm'lik altı topu ve 45 sm'lik torpido kovanı vardı. Birinci Dünya savaşı başlarında Afrika sularında görevliydi. İngilizlerin Gelibolu yarmadası çıkarması sırasında Kirte bölgesine çıkan ingiliz birliklerini korudu; türk kuvvetlerine büyük kayıp verdirdi. Seddülbahir'deki fransız kıtaları kumandanı, Kerevizdere bölgesindeki türk hücumlarına karşı yardım isteğinde bulundu; bunun üzerine Goliath zırhlısı bir gemi ile birlikte Morto koyuna gitti. Türk kıtalarını topa tuttu; büyük kayıplar verdirdi. Kıdemli yüzbaşı Ahmed Bey «Muaveneti Millîye» muhribiyle Morto'ya 6 Mayıs 1915 gecesi ani bir baskın yaparak Goliath zırhlısını batırdı. (M)

GOLİKOV (İvan İvanoviç), rus tarihçisi (Kursk 1735-Moskova 1901). Büyük Petro'nun icraatını savunmak üzere, *Dejaniya Petra Velikago* adlı büyük bir eser derledi (1788-1789). [L]

GOLİTSİN. Bk. GALİTZİN.

GOLKONDA veya **GOLCONDA,** Hindistan'da (Andhra Pradeş) kale ve şehir yıkıntısı, Haydarâbâd yakınında. Burada büyük bir imparatorluğun başkenti vardı; 1687'de Evrengzib tarafından yıkıldı. Golkonda'da elmas yontulur ve perdahlanırdı. Bir merkezdi. Hazineleri dillere destan oldu. (L)

GOLL (Friedrich), isviçreli hekim (Zofin-

Foto. British Council, Camera-Press, Parc film (*LAROUSSE*)

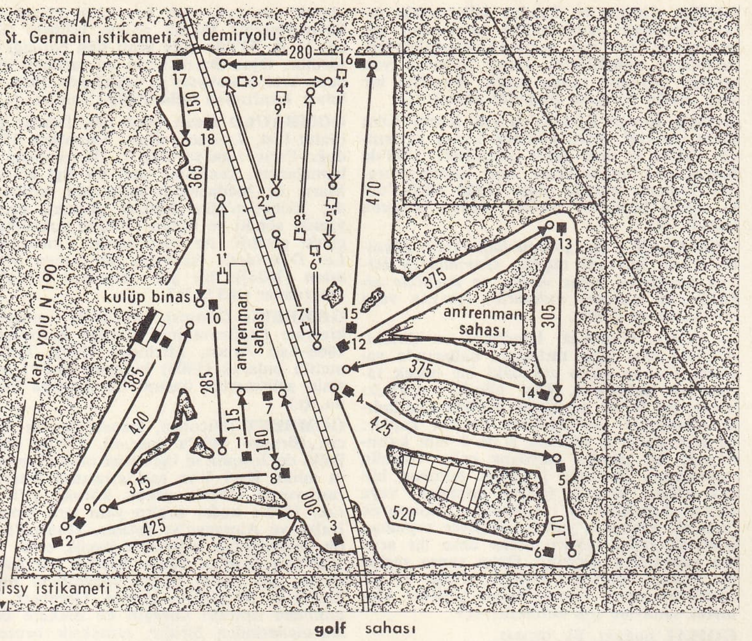

golf sahası

gen, Aargau 1825 - Zürich 1903). Özellikle farmakoloji ve sinir sistemi üzerinde araştırmalar yaptı. (L)

GOLL (Ivan), alman yazarı (Sainte-Dié Fransa 1891-Paris 1950). Karısı Claire ile bazıları Fransızca olan şiirler ve hikâyeler yayımladı. Goll'ün izlenimci eğilimdeki lirik şiirleri geleneksel biçim bağlarından sıyrılarak dolaysız anlatıma yönelir. Yazıları-nı *Der Eiffelturm, Gesammelte Dichtungen'*-de (Eiffel Kulesi, Şiir Derlemesi) [1924] topladı. (L)

GOLL (Jaroslav), çek tarihçisi (Chlumec nad Cidlinu 1846-Prag 1929). Prag üniversitesinde 1880'den 1910'a kadar profesörlük etti. Eserleriyle Çek Tarihi okulunun temsilcisi oldu. Eserleri arasında *Ortaçağda Bohemya ve Prusya* (1897) ve 1740-1742 *Yıllarında Çek Krallığı Toprakları İçin Mücadele* (1915) adlı kitapları anılmağa değer. (L)

Goll demeti, sinir telleri demeti. Burdach demetiyle birlikte omuriliğin arka kordonlarını meydana getirir. Arka kordonlar vücudun içinden gelen duyumları (yön duyumu, güzellik duyumu v.b.) iletir. Bu kordonların telleri aynı taraftaki omur boğumlarından çıkar, Goll çekirdeklerinde son bulur.

Goll çekirdeği, omurilikte bulunan bozmadde düğümü. Burdach çekirdeği ile birlikte bulunan bu çekirdeklerden çıkan sinir telleri biraz yukarıda çaprazlanarak ve soğanilikten geçerek karşı taraf beyin yarımküresine gider. (L)

GOLO, Korsika'da ırmak, uzunluk ve debi bakımından adanın başlıca ırmağı; 75 km. Valdo Niello ormanından iner, Scala di Santa Regina boğazlarında akar, Asco'yu alır (sol kıyı) ve Bastia'nın 20 km güneyinde denize dökülür. Adını, adanın kuzeyindeki eski il'e vermişti. (L)

GOLODNAYA STEP («Açık bozkır») S.S. C.B.'de (Kazakistan) yarı çöl bölge, Balkaş gölüyle aşağı Siriderya arasında yapılan sulama çalışmaları bölgenin güney kesimini çoraklıktan kurtardı. (L)

GOLOK i. (Malezya dilinde k.). İndonezya adalarındaki Malezyalıların kullandıkları bir çeşit kılıç. (L)

GOLOVATSKİ (Yakov), ukraynalı yazar ve bilgin (Zloczow yakını, Doğu Galiçya 1814 - Wilna 1888). Avusturya hükûmeti 1849'da Lvov üniversitesinde bir Rutenya edebiyatı ve dili kürsüsü kurmuştu. Bu kürsünün ilk profesörü Golovatski oldu. Ukrayna'da millî duygunun uyanmasında ve bu duygunun rus-severliğe yönelmesinde rol oynadı. (L)

GOLOVİN (Aleksandr Yakovleviç), sovyet ressamı ve tiyatro dekoratörü (Moskova 1863-Leningrad 1930). Eski imparatorluk tiyatrosuna bağlı kalmış olan bu sanatçının *Karmen, Mascarade* (Petersburg) ve *Figaro'nun Düğünü* (Moskova) operaları için hazırladığı dekorlar anılmağa değer. Ayrıca portreleri (*Şalyapin Boris Godunaov Rolünde*, Rus müzesi, Leningrad) ve folklora dayanan tabloları vardır. (L)

GOLOVİN (Fiyodor Alekseyeviç, — kontu), rus devlet adamı (1650-Gluhov 1706). Sofia'nın naipliği sırasında, Çinlileri durdurmak için Amur'a gönderildi, sonunda Çinliler ile Nerçinsk antlaşmasını imzaladı (1689). Büyük Petro'nun 1697-1698 yıllarında Batı'ya giden büyük murahhas heyetinde yer aldı; Lefort'un ölümü üzerine rus donanmasının başına getirildi, bir yandan da Dış Temaslar servisini yönetti. Kont unvanı verilen ve Svyatoy Andrey nişanıyle taltif edilen ilk rustur. Osmanlı reisülküttabı Rami Mehmed Efendi ve rus murahhası Ukrayncov arasındaki görüşmelerden sonra, başbakan sıfatıyle, Türklerle İstanbul antlaşmasını imzaladı (1700). [LM]

GOLOVİN (Serge), rus asıllı fransız dansçısı (Monaco 1924). Monte-Carlo'da Nouveau Ballet (Yeni Bale) [1945] topluluğunda, Paris operasında (1946), sonra da Cuevas markisinin Grand Ballet (Büyük Bale) topluluğunda çalıştı. Rosella Hightower ile *Kuğular Gölü* balesinin *Siyah Kuğu* çeşitlemelerinde; Nina Virubova ile *Namuna* balesinde; Beatriz Consuelo ile *Gülün Hayaleti* balesinde dansetti. J. Taras'ın *Işık Tuzağı* (1952), S. Lifar ile D. Parlic'in *Aşk ve Karayazısı* (1953), R. Helpmann'ın *Ormanda Uyuyan Güzel* (1960 balelerini ve uygulamalarını yorumladı. 1962'de *Les Compagnons de la Danse* (Dans Yoldaşları) topluluğunu yönetti. Koreograf olarak, *Kırmızı Işık, Yeşil Işık* (1953), *Narkissos'un Ölümü* (1958) ve *Küçük Konçertant Senfoni* (1966) adlı baleleri hazırladı, ayrıca *Harika Mandarin* balesinin yeni bir uygulamasını ortaya koydu. 1964'te, Janine Charrat'nın yerine, Cenvere'nin, Grand Theâtre balesi yönetmenliğine getirildi. (L)

GOLOVKİN (Gavrila İvanoviç, kont —), rus devlet adamı (1660-Petersburg 1734). Genç yaşta çarın oğlu çareviç Petro'nun maiyetine girip, onun yabancı ülkelerdeki ilk gezisine katıldı. 1706'da, dışişlerinin başına getirildi, Poltava savaşı alanında Büyük şansölye unvanıyle taltif edildi (1709). Katerina I ile Petro II'nin saltanatı sırasında Gizli meclis üyeliği yaptı, ayrıca Anna İvanovna'nın imparatoriçe seçilmesinde büyük rolü oldu. (L)

GOLOVNİN (Vasiliy Mihayloviç), rus deniz subayı (Riyazan eyaleti 1776 - Petersburg 1831). *Diana* adlı gemisiyle Güney Kuril adalarında keşif yaparken, teknenin karaya oturması yüzünden Japonlara esir düştü (1811-1813). Esirliği sırasında, ileride japon takvimini yenileyecek olan Takahaşi Sakuzaemon'a astronomi ve rusça dersleri verdi. Rusya'ya dönüşünde hatıralarını yayımladı. (L)

Gol Spor dergisi, 1924-1957 yılları arasında yayımlandı. Sahibi, yazı işleri müdürü ve tek yazarı, futbolcu Refik Osman Top. Dergi 1929 yılından itibaren yeni harflerle yayın hayatını sürdürdü. Önce haftalık, sonraları ayda bir çıkarıldı. Refik Osman'ın öldüğü 1957 yılına kadar devam etti. Böylelikle tam 33 yılı bulan yayın hayatıyle Türkiye'nin en uzun ömürlü spor dergisi oldu. Son yıllarda muntazam çıkmadığı gibi tirajı da oldukça düşmüştü. (M)

GOLTERAZ i. (fr. *gaulthérase*). Golterin'i hidrolizleyerek temel maddesi metil salisilat olan bir esansı serbest hale getiren enzim. *Eşanl.* BETÜLAZ. (L)

GOLTERİN i. (fr. *gaulthérine*). Birçok gaultheria çeşidinde ve huş ağacı kabuğunda bulunan glikozit. (Golteraz etkisiyle glikoz ve metil Salisilat'a ayrışır.) *Eşanl.* MONOTROPİTOZİT. (L)

GOLTZ (August Fredrich Ferdinand, VON DER — kontu), prusyalı diplomat ve devlet adamı (Dresden 1765 - Berlin 1832). Tilsit görüşmeleri sırasında (1807) dışişleri bakanı idi. Erfurt kongresinde (1808) ve Fransa ile yapılan görüşmelerde de (1812) hazır bulundu. Alman Diyet meclisinde milletvekilliği yaptı (1816-1924). [L]

GOLTZ (Bogumil), polonyalı filozof (Varşova 1801-Thorn 1870). Rousseau'nun gerçekçi ve bir tilmizidir. Başlıca eserleri: *Buch der Kindheit* (Çocukluk Hatıraları) [1847]; *Ein Jugendleben* (Bir Gençlik Hayatı) [1851]; *Ein Kleinstädter in Ägypten* (Mısır'da Bir Taşralı) [1855]. (L)

GOLTZ (Friedrich), alman fizyoloğu (Posen [Poznan] 1834-Strasbourg 1902). Sırasıyle Königsberg, Halle ve Strabourg'da profesörlük yaptı. Sinir sistemi merkezleri ve yarım daire kanalları fizyolojisi üzerinde değerli çalışmaları vardır. (L)

GOLTZ (Rüdiger, kont VON DER —), alman generali (Züllichau 1865 - Kinsegg [Schongau] 1946). Wilhelm II'nin kıdemli yaverlerinden olan Goltz, 1918 martında, mareşal Mannerheim birliklerini bolşevik kuvvetlerine karşı desteklemek üzere, Baltık tümeniyle Hanko'ya çıkarma yaptı ve 12 nisanda Helsinki'yi zaptetti. Aralık 1918'de, Çeklere karşı Südetler sınırına gönderildi. Baltık germenlerinin dileği üzerine, Goltz, şubat 1919'da Liepaja'ya (Libau) döndü ve mahallî Baltık birliklerinin, esaretten kurtulmuş rusların ve Almanya'da toplanmış olan gönüllü birliklerin yardımıyle bir Baltık ordusu kurdu. Bu kuvvetler Kurland'ı işgal etti, ama Letonya hükûmetine karşı yapılan darbenin başarısızlığa uğraması üzerine, Berlin, Foch'un emriyle Goltz'u Almanya'ya geri çağırdı (ekim 1919). Letonya ve Litvanya orduları tarafından püskürtülen Baltık ordusu birlikleri Almanya'ya döndü (aralık 1919) ve Kapp askerî hükûmet darbesine katıldı (13 mart 1920). Biraz sonra Goltz, milliyetçi hareketleri körüklemeğe başladı ve Birleşik Alman Vatandaşları Dernekleri başkanlığına getirildi. (L)

GOLTZİUS (Hendrik), felemenkli gravürcü ve ressam Mühlbrecht Venlo yakını 1588 - Haarlem 1617). Haarlem akademisinin kurucularından olan bu değerli gravürcü, daha çok, *Sancaktar* (1587) adlı şaheseri ile tanınır. (L)

GOLTZ PAŞA (Colmar VON DER GOLTZ,— denir), Prusya mareşali (Bielkenfeld, Labiau yakını 1843-Bağdat 1916). Bohemya (1866) ve Fransa (1870) seferlerine katıldıktan sonra, tarih (*Rossbach und Iena* [Rossbach ve Jena] ile *Gambetta und Seine Armen* [Gambetta ile Ordusu]) ve taktik incelemelerine girişerek, taarruzun faydaları üstüne yeni tezler ortaya attı (*Das Volk in Waffen* [Silâhlanmış Halk] ile *Krieg und Heerführung* [Savaş ve Ordunun Yönetimi Üstüne]). Türk ordusunu yeniden düzenlemek üzere 1883'te Türkiye'ye geldi; Erkanı Harbiye II. başkanı oldu; askerî öğretim kuruluşlarını yönetti. Muzaffer Paşa ile birlikte Türk ordusunun yeniden düzenlenmesi işinde çalıştı.

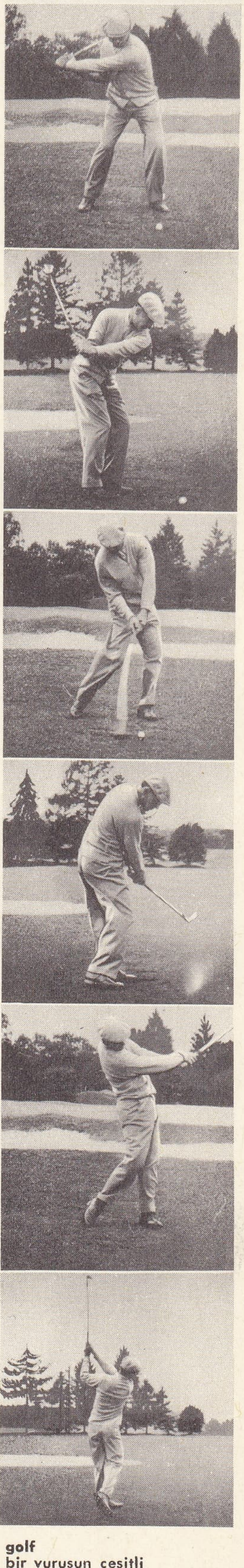

golf
bir vuruşun çeşitli safhaları

Foto. P. Chadourne (LAROUSSE)

6. Ordu başmüfettişliği, sonra da 2. Ordu müfettişliği yaptı. Daha sonra Wilhelm II'nin başyaverler heyetinde görev aldı. 1911'de mareşalliğe yükseltildi. Birinci Dünya savaşı başlarında türk ordusundaki görevinden ayrıldı. Bir süre işgal altındaki Belçika'da askerî genel valilik yaptı. 1914'te Türk Genel Karargâh kumandanlığına getirildi. 1915'te Türkiye'de I. Ordu kumandanı oldu, Kut'ül Amare yakınlarında ingiliz ordusunu kuşattı. (ML)

GOLUBOVSKİY (Petr Vasileviç), rus tarihçisi (1857-1907). *Pejenegi Torki i Polovtsı do Naşestviya Tatar* (Tatar Akınına Kadar Peçenekler, Türkler ve Kumanlar) [1884] adlı eseri Türk tarihi açısından önemlidir. (L)

GOLUCHOWSKİ (Agenor, kont), avusturyalı devlet adamı (Lemberg [Lvov] 1812-ay.y. 1875). Eski leh aristokrasisinden gelen Goluchowski, bir süre Galiçya genel valisi Stadion'un yanında çalıştıktan sonra, Schwarzenberg hükûmetinde görev aldı (1848), sonra da Galiçya genel valiliğine getirildi. 1859'da, Bach'ın yerine, içişleri bakanı olarak tayin edildi; selefinin merkeziyetçi, sert yönetiminin aleyhinde olan ve eyaletlere idarî hürriyetler tanınması gerektiğini ileri süren Goluchowski, ekim 1860 beratının ilânına önayak olarak, Avusturya devletlerine federal bir yapı kazandırmağa çalıştıysa da (bk. AVUSTURYA), bu sistem eyaletlerin ortak bir yasama meclisine sahip olma isteğini gözönüne almadığı için, sözü geçen berat azınlıkların sert muhalefetiyle karşılaştı, bunun üzerine Goluchowski görevinden uzaklaştırıldı. İki ay sonra ilân edilen 1861 patentası beratı fiilen iptal etti, kont da yeniden Galiçya genel valiliğine getirildi, 1866'dan, 1871'de ölümüne kadar bu görevde kaldı. —Oğlu AGENOR (Lemberg 1849-ay.y. 1921), ihtiyatlı ve yatıştırıcı bir siyaset izleyerek, doğu meselelerinde Rusya ile uzlaşma yolları aradı (Mürzsteg sözleşmesi, 1903). 1906'da sert macar muhalefeti karşısında devrildi. (L)

GOLUNDA i. Tropik Afrika ve Asya'da yaygın tarla sıçanı; Hindistan'da çok boldur; pirinç ambarlarında ve kahve bahçelerinde büyük zarara yolaçar. (İlmî adı *Golunda Ellioti;* sıçangillerden.) [L]

GOLYAN i. Kuzey yarımkürede tatlı sularda yaşayan kemikli küçük balık. (İlmî adı *Phoxinus.*)

— ANSİKL. *Golyan,* silindirimsi uzun gövdeli, üzeri küçük pullarla kaplı, iri başlı bir balıktır. Boyu en çok 10 sm'yi bulur; gövdesi

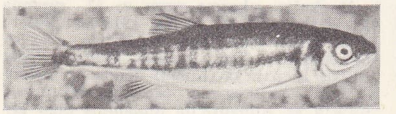

yeşilimsi veya mavi, karın kısmı pembe veya parlak kırmızı, yan tarafları koyu çizgilidir. Eti pek makbul değildir. Alabalık avında ölüsü veya dirisi yem olarak kullanılır. Golyan balıkları küçük iğneli, 18-20 nu.lı 10/100'lük naylon iplikli oltalarla çok kolay tutulur. Oltaya yem olarak et kurdu, toprak solucanı, balçık kurdu takılır. Golyan balığının bazı türleri Adana civarındaki tatlısularda bulunur. Sivrisinek kurtçuklarını yediği için faydalıdır. *Ph. Colchicus*'a Istranca ve Polonezköy sularında, *Ph. thracicus*'a Kâğıthane deresinde rastlanır. (M)

GOLYAT. Bk. CÂLÛT.

GOLYSCHEFF (Jef), rus asıllı brezilyalı ressam ve müzikçi (Herson 1897). Berlin'de «dada» akımına katılan Golyscheff, «dodekafonik» ve dizisel müziğin (1914'den 1916'ya kadar) öncülerinden sayılır. Plastik eserleri «yozlaşmış sanat»ı temsil ettikleri iddiasıyle, 1933'te Berlin'de toplatıldı. Sao Paulo'ya yerleşen sanatçı (1957) araştırmalarına orada devam etmektedir. (L)

GOM i. (*gomme*). Patol. Üçüncü derece frengi, tüberküloz, mantarlar (sporotrikoz, aktinomikoz, blastomikoz), cüzzam gibi hastalıklarda görülen düğüm şeklinde kabarcık.

— ANSİKL. *Gom*'lar bütün dokulara yerleşebilir: deri, kaslar, kemik, bağırlar, beyin gibi. Önce sert olan gom düğümü, sonradan yumuşar, yapışkan bir sıvı çıkararak yara haline gelir; nihayet bu yara iyileşerek yerinde bir yara izi bırakır (sklero-gomlu üçüncü derece frengi). [L]

GOMA, Şingon ve Tanday adlarındaki japon buddha'cı toplulukları tarafından uygulanan ve Tanrı'nın nuruna kavuşmaları için insanların günahlarını ateşte yakarak yok etmeğe dayanan sungu usulü. (Sunakta bir ateş yakılır ve içine sungular atılır). [L]

GOMA, Kongo Kinşasa'da yer, Kuzey Kivu ilinin merkezi, Kivu gölünün kuzey kıyısında. Kahve ve muz ağacı işletmeleri. 1948'de toprakların muhafazası için sömürgelerarası toplantı burada oldu. Doğu Afrika'daki alman birlikleri 1914'te burada bozguna uğradı. (L)

GOMALAK i. (fr. *gomme-laque*'tan). Alkolde eriyen hayvanî reçine: *Gomalak'ın birçok uygulama alanı vardır ve özellikle alkollü cilâ işlerinde kullanılır.* (ŞELLAK veya GOMALAKA da denir).

— ANSİKL. *Gomalak.* Hindistan ve Çinhindi'ndeki bazı ağaç türlerinin dallarında yaşayan *Coccus lacca* adındaki bir böcek tarafından salgılanır. Dişi böcek, kırmızı renkte bir boyar maddeyle birlikte salgıladığı gomalakla yumurtaların üzerini kaplar; böylece dalların üstünde 3 ile 8 mm kalınlığında bir tabaka meydana gelir. Ürünün toplanması, üzerinde gomalak bulunan büyük dalları keserek (çubuk gomalak) veya ağacın kabuğundan gomalakı kopartarak (boncuk gomalak) yapılır. Böylece toplanan gomalak satışa çıkarılmadan önce bir arıtma işleminden geçirilir. Daha sonra reçine bir miktar kolofanla birlikte eritilir ve süzüldükten sonra yaprak haline getirilir. Gomalak sanayide çok kullanılır. (L)

GOMAL boğazı. Bk. GUMAL.

GOMÂRA, Fas'ın batısında bir berberî aşireti. Leo Afrikanus'un eserinde Gumera diye geçer. İbn Haldun bu aşireti Mahmud oğlu Gemar soyundan gelmiş gösterir. Birçok kola ayrılan Gomâra aşireti Magrıp'tan Tanca'ya, Ketâme'den Vâdi Varga'ya kadar yayılan araziyi elinde bulundurur. Musa bin Nusayr bu bölgeleri ele geçirince Gomâra aşireti de müslüman oldu. II. yy.da haricî inançlarını benimseyerek Malsara ayaklanmasına katıldı. Hayatı boyunca islâm dininin temel inançlarına karşı olan, rafızîliği bırakmayan bu aşiretten, müslümanların *el-müfteri* (yalancı) dediği Hamim adlı bir de peygamber çıktı. Aşiret halkı bunun çevresinde toplandı. Bir süre sonra Asım bin Cemil el-Yazdacûmî adlı birisi daha peygamberliğini ileri sürdü.

Gomâra halkının büyücülüğe karşı duyduğu ilgiyi El-Bahrî eserinde anlatır. İbn Haldun, büyücülüğün daha çok genç kadınlar arasında yaygın olduğunu yazar. Gomâra halkının üzerinde yaşadığı toprakların doğu bölümü VIII. yy.dan X. yy.a kadar Nâkûr devletinin sınırları içinde kaldı. Aşiret başkanlarından Soyen bir aralık Nâkûr devleti kurucularının soyundan geldiğini ileri sürerek yönetimi ele geçirme amacıyle ayaklandı (761), fakat başaramadı.

İdrisî devleti bölününce doğu bölgesinde yaşayan aşiretlerin yönetimi Ömer bin İdris'in eline geçti. Gomâra aşireti, yönetim Fatimîlere geçtikten sonra da topraklarında sessiz yaşadı, İspanya Emevîlerine karşı savaşa katıldı. İdrisîlerin ortadan kalkmasıyle Gomâra halkı emevî yönetimi altına girdi (974). Gomâra, Septe'nin alınmasında Müvahhitler'e yardım etti (1146). Sık sık başkalarının yönetimi altına giren Gomâra halkı 1167'de Seba bin Menaglad adlı reisin kumandası altında ayaklandıysa da başarı sağlayamadı. Bir süre sonra aşiretin siyasî hayatı sona erdi. Bunların XVI. yy.da Caba'da güçlü bir aşiret olarak yaşadıkları kaynaklardan öğreniliyor. (M)

GOMARA (Francisco LOPEZ DE). Bk. LOPEZ DE GOMARA.

GOMAR'CILIK i. Gomar'ın Arminius'çuluğa karşıt öğretisi.

— ANSİKL. Calvin'ci bir anlayış olan ve insanlara öbür dünyada mutluluk vaat eden Gomar'cılık yalnız dinî tartışmalara yolaçmakla kalmayarak siyasî yankılar da uyandırdı. Çünkü zengin tacirlerin Arminius'çuluğa katılmasına karşılık, genellikle halk ve Nassau prensliğinden olan kişiler Gomar'cılığı benimsediler. Rotterdam arminius'çu, Amsterdam ise gomar'cıydı. (L)

GOMATA, yun. **Kometes, Gometes,** kendini Kambyses'in kardeşi Bardiya (Smerdis) olarak tanıtmış olan ve yunan efsanesinde *Sahte-Smerdis* takma adıyle bilinen büyücü. M. Ö. 522'de pers kralı ilân edildiği öne sürülür. Oysa Bardiya'nın bu tarihten önce, daha kral Kambyses'in sağlığında Pers soyluları tarafından öldürüldüğü sanılır. (L)

GOMBAULD (Jean OGER DE), fransız şairi (Saint-Just, Lussac yakını, Saintonge 1588'e doğr.-Paris 1666'ya doğr.). İlk edebiyat çalışmalarına, kendisine özel bir ilgi gösteren Marie de Médicis'nin sarayında başladıysa da, Richelieu'nün iktidara geçmesi üzerine yıldızı söndü ve bütün ömrünü yoksulluk içinde geçirdi. Az eser verdi: (*Amaranthe; Les Danaides*); iki oyun bir roman (*Endymion* [1624]); bir şiir derlemesi (1646) ve epigramlar (1657). [L]

GOMBERG (Moses), rus asıllı amerikalı kimyacı (Yelizavetgrad [bugün Kirovograd] 1866-Ann Arbor, Michigan 1947). Trifenilmetil'i bularak (1900) birleşme değeri teorisinin gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. (L)

GOMBERT (Nicolas), fransız-flaman bestecisi (Brugge 1490'a doğr.-öl. 1560'a doğr.). Belki de Josquin'in öğrencisi olan Gombert'in adına Karl V'in şarkıcılarının listesinde rastlıyoruz (1526); çocuk korosu şefi olarak, 1548'e kadar kralın yanı sıra İspanya, İtalya ve Almanya'yı dolaştı. Tournai'de de bir piskoposluk heyetinde üyelik elde etti. 1529'dan 1636'ya kadar basılan eserleri 10 missa, 169 motet (sekizi magnificat olmak üzere) ve 60 şarkıyı kapsar. Gombert, Josquin'den sonraki kuşağın en dikkate değer temsilcilerinden biridir; sentaksik benzetme üslûbunu mükemmelliğe vardırmayı başardı. (L)

GOMBERVİLLE (Marin LE ROY DE), fransız yazarı (Paris 1600-ay.y. 1674). Garip bir akılcılığın sezildiği şiirleri ve tarih araştırmalarıyle 1620'de ün kazandı. Daha sonra sıkı bir jansenius'çu oldu. Şiirde Malherbe geleneğinin en güçlü temsilcisiydi. Ayrıca *L'Exil de Polexandre et d'Ericlée* (Polexandre ile Ericlée'nin Sürgün Edilmesi) [1619], *La Carithée* (1621) adlı eserleri yazdı; sonra *Polexandre*'ı tekrar ele alarak yeni bir eser haline getirdi, *La Cythérée*'de (1639) romanesk ve olağanüstü unsurlar ağır basar. (L)

Gombette kanunu, Bourgogne kralı Gondebaud'nun emriyle, latince olarak ve «Papinianus kanunu»ndan faydalanılarak kaleme alınan kanun; özel mevzuattan faydalanan galya-roma halkına karşılık bu kanun, kralın barbar sayılan uyruklarına uygulanırdı. (L)

GOMBOCZ (Zoltan), macar dil bilgini (Sopron 1877-Budapeşte 1935). *Die Bulgarisch - Türkischen Lehnvörter in der Hungarischen* (Bulgarca - Türkçe'den Macarcaya Aktarmalar) adlı kitabında Macarlarla Volga kıyısındaki Bulgarlar arasındaki dil ilişkilerini araştırdı. Ayrıca J. Melich ile birlikte yazdığı *A Magyar Nyelho Ekmolgiai Szotora* (Macar Dilinin Etimolojik lûgati) adlı bir eser yayımladı. (L)

GOMBROWİCZ (Witold), polonyalı yazar (Maloszyce, Radom yakını 1904). Paris'te felsefe okudu (1927-1929), kısa bir süre avukatlık yaptı, sonra meslek olarak edebiyatı seçti. *Ferdidurke* adlı romanıyle ün yaptı. Savaşla karşılaştığı Arjantin'de yirmi beş yıl kaldıktan sonra Avrupa'ya döndü, sonra Berlin'e gitti, daha sonra Fransa'ya yerleşti. *Transatlantyk* (Transatlantik) [1954], *Pornografia* (Bahname) [1956], *Cosmos* (Evren) [1965] adlı romanlar, *Bakalai* (1957) gibi hikâyeler, *Le Mariage* (Evlilik) [1946], *Yvonne, Princese de Bourgogne* (Bourgogne Prensesi Yvonne) [1957] adlı oyunlar ve *Journal*'ı (Günlük) [1953-1964] yayımladı. Gombrowicz bu eserlerinde trajikle acı alaycılığı birleştirerek kalıplaşmış davranışların arasından toplumsal töreleri, kültür nizamının tuzaklarını, varlıkların özgerçeğini bulup çıkarmağa çalıştı. (L)

GOMEL, S.S.C.B.'de şehir, Beyaz Rusya'nın güneydoğusunda; 166 000 nüf. Tarım merkezi. Makine sanayii. Kereste ve besin sanayii. (L)

GOMENA veya **GOMİNA** i. (ital. *gomena*). Deniz milinin onda biri (185 m). [Mesafe ve aralık ölçmek, bildirmek için kullanılır. İngiliz deniz haritalarında harita ölçeğine göre mil ölçeği ile birlikte gösterilir.] || *Esk.* Çapalara bağlanan zincir. || *Gomina*

Foto. LAROUSSE

bağı, bir halatın çımasını (ucu) demir veya şamandıranın andesine (halka), yahut herhangi bir anete veya mapaya bağlamak için yapılan gemici düğümü. (*Andre bağı* da denir.) [M]

GOMER, peygamber Hoşea'nın karısı. (L)

GOMER, Tekvin'e göre Yafet'in büyük oğlu. (L)

GOMERA adası, İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarının batı grubunun üçüncü büyük adası; 378 km²; 25 000 nüf. İdare merkezi, *San Sebastian*. Volkanik olmasına rağmen adanın görünüşü düzdür; sarp yalıyarlarla çevrilidir. Tahıl, muz, domates tarımı. (L)

GOMES (Antonio Carlos), brezilyalı besteci (Campina, Sao Paulo 1836 - Belém, Para 1895). Önce portekizli bir müzikçi olan babasıyle, sonra Rio ve Milano'da italyan ustalarla çalıştı. Birçok başarılı opera (*Il Guarani*, 1876), kantat'lar ve senfonik eserler besteledi. 1892'de Belem (Para) konservatuvar'ı yöneticiliğine tayin edildi. (L)

GOMES (Manuel Teixeira), portekizli siyaset adamı ve yazar (Vila Nova de Portimao 1862 - Bugia 1941). Portekiz'in İngiltere ortaelçisi (1910-1923). Cumhurbaşkanlığına seçildi (1923), fakat istifa etti (1925). [L]

GOMES COELHO. Bk. COELHO.

GOMES DE AMORİM (Francisco), portekizli yazar (Povoa de Varzim 1827-Lizbon 1891). Romancı, şair (*Cantos Matutinos* [Sabah Şarkıları], 1858; *Efimeras* [Geçiciler], 1866) ve özellikle dram yazarı (*Odio de Roça* [Irk Hıncı], 1854) olan Gomes de Amorim *Memorias Biograficas de Garret* (Garreti Üstüne Hatıralar) [1871-1884] adlı eserinde acı dolu bir hayatın en iyi yanlarını dile getirdi. (L)

GOMES LEAL (Antonio Duarte). Bk. LEAL.

GOMEZ (Juan Vicente), venezuelalı siyaset adamı (San-Antonio, Tachira 1857-Maracay, Aragua 1935). 1899'da Castro ile birlikte Andrede'ye karşı yapılan ihtilâle katıldı, 1902'de cumhurbaşkanı yardımcısı oldu, sonra başkan olarak Castro'nun yerine geçti (1908). Gerek doğrudan doğruya, gerek aracılarla hemen hemen sürekli olarak Venezuela'nın yönetimini elinde tuttu. Eski millî haklarını yeniden elde etmek için giriştiği ve memleketi kalkındırmak için özellikle 1914'ten sonra, yabancı ortaklıklar elinde bulunan petrol işletmelerinden büyük ölçüde yararlandı. (L)

GOMEZ (Magdeleine - Angélique POISSON, Madame DE—), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1684 - Saint-Germain-en-Laye 1770). Tiyatro oyuncusu Paul Poisson'un kızıydı. Soylu ve yoksul bir ispanyol ile evlendi. Kalemiyle geçinmek zorunda kalan yazar birçok eser yayımladı: *Les Cents Nouvelles Nouvelles* (Yüz Yeni Hikâye) adlı hikâye derlemesi (1735-1758) en önemli eseridir. (L)

GOMEZ (Maximo), kübalı general (Bani, Santo - Domingo 1836-Havana 1905). 1868'de Céspedes'in yanı başında büyük ayaklanmaya katıldı, Paloseco zaferini kazandı (1873), harbiye bakanı oldu (1876), Zanjon antlaşmasından (1878) sonra Jamaika'ya çekilmek zorunda kaldı, sonra 1885'te Kuzey Amerika'ya gitti. 1895'te son bir çaba daha göstererek Küba'ya çıkarma yaptı. Amerika Birleşik devletlerinin müdahalesiyle zaferi kübalı vatanseverler kazandı. Gomez bundan sonra Küba cumhuriyetinin kurulmasına yardımcı oldu. (L)

GOMEZ (Sebastian, **El Mulato de Murillo** [Murillo'lu melez] denir), ispanyol ressamı (Sevilla 1646'ya doğr.-1680'e doğr.). Murillo'nun önce kölesi, sonra öğrencisi oldu. *Meryem ile Çocuk İsa* ve *Sütunlu İsa* en ünlü eserleridir. (L)

GOMEZ CARRİLLO DE ALBORNOZ (Enrique), guatemalalı yazar (Guatemala (1783-Paris 1927). Genç yaşta Fransa'ya gitti, uzun süre Paris edebiyat ve sanat çevrelerinde yaşadı. Eserlerinde özellikle gezi izlenimlerini dile getirdi ve çağdaş toplum psikolojisi üzerine denemeler yazdı. (L)

GOMEZ DE AVELLANEDA (Gertrudis), ispanyol kadın şair (Puerto Principe 1814 - Madrid 1873). Lirik manzumelerini (*Poesias* [Şiirler], 1841; *Devocionario* [Dua Kitabı], 1867), romanlarını (*Espatolino* [1844], *Guatimocin* [1847], *Dolores* [1860]) ve dramlarını (*Saul* [1849]; *Baltasar* [Baltazar], 1858) idealist ve mistik bir romantizmin etkisinde kalarak yazdı. (L)

GOMEZ DE CİUDAD REAL (Alvaro), ispanyol şairi (Guadalajara 1488-öl. 1538). Meslekten subaydı, Pavia savaşında sivrildi. Kendisine İSPANYOL VERGİLİUS'u denilmesine yolaçan latince şiirleriyle tanınır. (L)

GOMEZ DE LA SERNA (Ramon), ispanyol yazarı (Madrid 1888-Buenos Aires 1963). Zengin bir hayal dünyasına ve mizah gücüne sahipti. Sayısı seksene varan ve çoğu doğduğu şehri anlatan eserler verdi. *Pombo*'sunda, kendisinin de gidip geldiği bir edebiyatçı kahvesini çizer. En güzel romanları; Madrid bit pazarını anlatan *El Rastro; La Viuda Blanca y Negra* (Siyah Beyaz Dul) [1917]; *El Doctor İnverosimil* (Akılalmaz Doktor) [1921]; *El Caballero del Hongo Gris* (Kurşunî Şapkalı Adam) [1928]. Ama asıl, insanları ve eşyayı gülünç ve özlü bir biçimde yansıtan gözlemlerin, *gregueria*'ların yazarı olarak tanınır. (L)

GOMEZ DE MORA (Juan), ispanyol mimarı (Madrid 1580-ay.y. 1648). Francisco de Mora'nın yeğeni ve öğrencisiydi; 1611'de onun yerine geçti. En önemli eserleri: Salamanca'daki cizvitler koleji (1614'te başlandı, 1755'te Andres Garcia de Quinones tarafından bitirildi), Encarnacion kilisesi (1611 - 1616), Madrid'teki eski Alkazar'ın ön cephesi (1619), Belediye sarayı ile Neuve hapishanesinin planları ve Plaza Mayor'un (1617-1619) düzenlenmesi. (L)

GOMEZ PALACİO, Meksika'da (Durango eyaleti) şehir, Torreon'un kuzeybatısında; 45 850 nüf. Laguna idare bölümünün tarım merkezi. Çelik sanayii. Kimya ürünleri. (L)

GOMFOLİT i. (fr. *gompholite*). Yassı çakıldan daha yumuşak çimentolu puding, üzerinde çivi gibi çıkıntılar vardır. (İsviçre'de rastlanan gomfolitlerin bileşiminde kalker bulunur.) [L]

GOMFOZ i. (yun. *gomphos*, çivi'den fr. *gomphose*). Anat. Kemiklerin birbirine geçmesini sağlayan oynamaz eklem. (L)

GOMİNA i. Bk. GOMENA.

GOMİNE i. Bk. GAUMİNE.

GOMM (sir William Maynard), ingiliz mareşali (Barbados 1784-Londra 1875). Kurmay subaydı; 1799-1815 arasındaki bütün önemli savaşlara katıldı. Sonra Jamaika'daki birliklere (1839-1842), daha sonra da Hindistan'daki kıtalara kumanda etti (1850-1855). [L]

Gommes (LES) [*Silgiler*], Alain Robbe-Grillet'nin romanı (1953). Bu anlatı basit bir polis hikâyesi gibi görünürse de, gerçekte «yeni-roman»ın yolunu çizen ilk edebî olaydır. Yalnız kendi öz çevresiyle sınırlanmış bir dünyayı anlatan, klasik uzay ve zaman anlayışını reddeden, geleneksel psikolojiyi bir yana atan bu eser veni bir yazı ve estetiğin öncüsü olarak karşılandı. (L)

GOMORE. Esk. coğ. Filistin'de şehir, rivayete göre Sodom ile birlikte, gökten inen bir ateşle yok edildi. (L)

GOMPERS (Samuel), amerikalı sendika lideri (Londra 1850 - San Antonino, Texas 1924). 1863'te ailesiyle birlikte New York'a göç etti, işçi olarak kısa zamanda işçi sendikalarını kurdu ve bunları 1881'de bir federasyon halinde birleştirdi, 1886'da bu birleşik sendikalar *American Federation of Labour* (Amerikan İşçi Federasyonu) [A.F.L.] adını aldı. Savaş sırasında Wilson'ı destekledi ve bir federal çalışma bakanlığının kurulmasını sağladı. *Seventy Years of Life and Labor* (Yetmiş Yıllık Hayatım ve İşçiliğim) adlı bir eser yazdı (1925). [L]

GOMPERZ (Heinrich), avusturyalı filozof (Viyana 1873-Los Angeles 1942). Viyana üniversitesinde privat-doçent (1905), sonra da kürsü profesörü (1920-1934) olarak bulundu. Yayımladığı eserler: *Die Lebens Auffassung der Griechischen Philosophen und das Ideal der inneren Freiheit* (Yunan Filozoflarının Hayat Kavramı ve Vicdan Hürriyeti Ülküsü) [1904]; özdeşlik, biçim ve ilişki kavramlarını derin bir şekilde ele aldığı *Weltanschauungslehre* (Dünyagörüşü Üstüne Dersler) [1905-1908] ve *Das Problem der Willensfreiheit* (İrade Hürriyeti Meselesi) [1907]. (L)

GOMPERZ (Theodor), avusturyalı papirüsçü ve eski yunan medeniyeti uzmanı (Brno 1832-Baden, Viyana yakını 1912). Viyana üniversitesinde profesördü. Herculanum'da bulunan papirüsleri okudu. Başlıca eseri: *Griechische Denker* (Yunan Düşünürleri) [1893-1909]. (L)

GOMPHİA i. Amerika'da yetişen çok hoş görünüşlü ağaç veya ağaççık; Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (*Ouratea* da denilen bu cinsin 80 kadar türü vardır. *Ochnaceae* familyasından.) [L]

GOMPHİDİUS i. Bazitli mantar; kalın olan lamelleri geçici bir perdeyle örtülüdür. (*Gomphidium*, çam ormanlarında yetişir; görünüşü pek göz doldurmazsa da yenebilen iyi bir mantardır.) [L]

GOMPH (O), yun. *gomphos*, çivi'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

GOMPHOCARPUS i. Çok yıllık bitki. (Damla damla balözü çıkaran çiçekleri beyaz şemsiye durumundadır. Akarsu kıyılarında biter. Tohumları ipekligillerden.) [L]

GOMPHOCERUS i. Uçları topuzlu ince duyargalı çekirge. (*Gomphocerus rufus*'un boyu 2 sm, rengi yeşilimsi esmerdir. Düzkanatlıların *acrididae* familyasından.) [L]

GOMPHOLOBİUM i. Avustralya'da yetişen bitki cinsi; hayvanlar için zehirlidir. (Bazı türleri açık havada veya soğuk limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Baklagillerden.) [L]

GOMPHRENA i. Yuvarlak, toplu çiçekli otsu bitki. (Anayurdu Amerika ve Avustralya'dır. Kuru çiçek demeti yapımında kullanılır. Horozibiğigillerden.) [L]

GOMPHUS i. Kısa gövdeli, uçuşu hızlı kızböceği; çoğunlukla sulardan uzaklaşabilir. (Kızböcekleri takımından *gomphidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GOMULKA (Wladislaw), polonyalı siyaset adamı (Krosno, Galiçya 1905). İşçi, Kimya Ürünleri Sanayii İşçileri sendikası sekreteri (1931). 1932 ve 1936 yıllarında Polonya Komünist partisi içindeki faaliyetlerinden ötürü hapse mahkûm edildi. Almanya'ya karşı girişilen mücadeleye etkin bir şekilde katıldı, Varşova'da savaştı (1939), sonra İşçi Partisi Merkez komitesi genel sekreteri olarak Polonya halkının silâhlı direnme hareketini teşkilâtlandırdı (1943-1948). Polonya Millî konseyini başlıca teşkilâtlandıranlardan biriydi. Millî Birlik hükûmetinin kurulmasına çalıştı (haziran 1945) ve Kurtarılan Topraklar bakanlığına getirildi (1945-1949). Milliyetçiliğe dönmekle suçlanınca (1948), parti genel sekreterliğinden ve hükûmetten (1949), sonra da partiden (kasım 1949) çıkarıldı ve nihayet tutuklandı (1951). Sonra serbest bırakıldı, temize çıkarıldı, eski itibarına kavuştu (ağustos 1956), yeniden Birleşik İşçi partisi birinci sekreteri oldu, Polonya'da ekim 1956 hareketinde önemli rol oynadı. Milliyetçiliği ve Polonya'nın bağımsızlığını Sovyet ittifakıyle bağdaştırmağa, içeride daha hür ve daha yumuşak bir siyaset uygulamağa çalıştı. 13-14 Aralıkta ülkede başlayan zirai ürün fiyatlarının artışını yeren gösteriler sonucu 20 aralık 1970'te görevden uzaklaştırıldı. (LM)

GONAD i. (fr. *gonade*). Biyol. İçinde döl hücrelerinin gelişip olgunlaştığı organ: erkekteki gonadlara erbezi; dişideki gonadlara yumurtalık denir. *Eşanl.* EŞEYSEL BEZ. (L)

GONADOSTİMÜLİN i. (fr. *gonadostimuline*). *Eşanl.* GONADOTROFİN, GONADOTROP HORMON. (L)

GONADOTROP sıf. (yun. *gone*, tohum ve *trepein*, değiştirmek'ten fr. *gonadotrope*). Erkek ve dişi cinsel bezlerinin gelişimini ve fizyolojik çalışmasını etkileyen.

— İç salgı bil. *Gonadotrop hormon*, erkek ve dişi üreme organlarının gelişimi ve çalışması üzerine etki yapan ve hipofiz tarafından salgılanan madde. *Eşanl.* GONADOSTİMÜLİN.

— ANSİKL. İç salgı bil. Hipofizin ön lobu tarafından salgılanan *gonadotrop* veya *gonadostimülin hormanlar*, ergenleşmemiş hayvanlarda erken ergenleşmeye, erişkinlerde ise cinsî faaliyetin artmasına sebep olur. Üreme bezleri çıkarılırsa bunların hiç bir etkisi olmaz.

Gonadotrop hormonlar iki çeşittir:

1. folikül olgunlaştırma hormonu (gonadostimülin A), dişide yumurtalık folikülü-

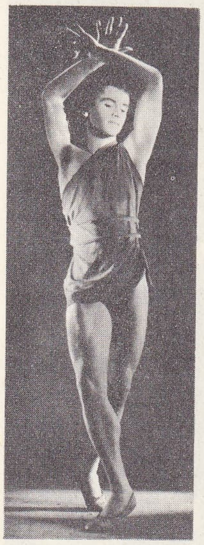

Serge GOLOVİN

Foto. LAROUSSE

Nuno GONÇALVES
«Sao Vicente Poliptiği»

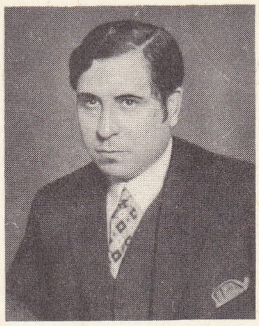

GOMEZ DE LA SERNA

nün olgunlaşmasını, erkekte erbezinde atmık oluşumunu sağlar;

2. luteinleştirici hormon (gonadostimülin B), dişide folikül'ün sarı cisme dönüşmesini, erkekte erbezi dokusu içinde bulunan hormon yapıcı bezlerin uyarılmasını sağlar. Gonadostimülinlerin kandaki miktarı, henüz çiftleşmemiş dişi bir tavşan üzerinde yapılan biyolojik tepkime ile ölçülebilir: tavşanda hiç değilse yumurtalıklardan birinde kanamalı bir folikül meydana getirebilen en küçük gonadostimülin dozuna tavşan birimi (T. B.) denir. Gonadostimülinin kandaki normal miktarı, gebelik dışında, 50-100 T.B.'dir. Normal gebeliklerde 5 000 -10 000 T.B.ne, bazı patolojik gebeliklerde ise 100 000-5 000 000 T.B.'ne ulaşır. Gebe kadınların ve dişi hayvanların kanında bulunan gonadotrofinlerin tümünü hipofiz salgılamaz, bunların büyük bir kısmını etene salgılar. Etenede oluşan gonadotrofinlere prolan veya koryon gonadotrofinleri denir. (L)

GONAİVES, Haiti cumhuriyetinde liman şehri, Artibonite idare bölgesinin merkezi, *Gonaives körfezi* kıyısında; 13 500 nüf. Limandan kahve, şeker, muz ihraç edilir. Boksit işletmesi. Dessalines, cumhuriyeti 1804'te burada ilân etti. (L)

GONAKİYE i. Senegal'de yetişen *Arabistan akasyası*'nın (*Acacia Arabicum*) badıcı; deri sepilemede kullanılır. (L)

GONA'LAR, Afrika'nın güneyinde yaşayan ve Hotantoların bir bölümünü meydana getiren halk. (L)

GONANGİUM i. (yun. *gone*, döl ve *aggeion*, bez'den). Zool. Polip kolonilerinde üreme tomurcuklarının bulunduğu kitinsi kese. *Gonangium* terimi yalnız kitinsi keseyi değil, içindekileri de kapsar. (L)

GONARK i. (yun. *gonia*, açı'dan fr. *gonarque*). Bir çokyüzlünün çeşitli yüzeyleri üzerine çizilmiş bir çeşit güneş saati. (L)

GONAVE adası, Haiti cumhuriyetine bağlı ada, Kuzey ve Güney yarımadaları arasında; 26 900 nüf. Bu ada ile güneydeki Tiburon yarımadası arasındaki deniz koluna, *Gonave kanalı* adı verilir. (L)

GONCA veya **GONCE** veya **KONCA** i. ve sıf. (fars. *ġunçe*, top etme'den *ġonce*). Tam açılmamış (çiçek) [özellikle gül]; *Şahın bahçesinde gonca gül biter / Anda garip garip bülbüller öter* (Pir Sultan Abdal). *Görünce gonceyi gönlün senin küşâde olur, / Görünce gonceyi gönlüm benim olur pürhûn* (Abdülhak Hâmid).

— *Esk. Gonce-dehan* (*dehen* veya *gonce-fem*), gonca ağızlı, ağzı gonca gibi ufak olan. ‖ *Gonce-i âb*, su yüzünde görülen kabarcığa verilen ad. ‖ *Gonce-i erguvan*, ateş kıvılcımı. ‖ *Gonce-i hamrâ*, kırmızı gonca. ‖ *Gonce-leb*, gonca dudaklı.

— Ed. *Esk.* Sevgilinin ağzı. (M)

GONCEİRANÂ bls. i. (fars. *ġonce* ve ar. *ra'nâ*'dan *ġance-i ra'nâ*). Mus. *Esk.* Heftgâh ile hüseynî beşlisinin nevadaki şeddinden mürekkep makam; en az iki yüzyıllıktır. (M)

GONCOURT (Edmond ve Jules HUOT DE), fransız yazarları (EDMOND [Nancy 1822-Champrosay, Seine-et-Oise, Alphonse Daudet'nin evinde 1896]; JULES [Paris 1830-ay.y. 1870]). Babaları imparatorluk ordusunda subaydı. İki kardeş, sanat ve edebiyata karşı ortak eğilimlerini değerlendirerek birlikte çalıştılar. Önce XVIII. yy. fransız medeniyetiyle ilgilendiler ve *Histoire de la Société Française Pendant la Révolution* (Devrimde Fransız Toplumu Tarihi) [1854], *Potraits Intimes du XVIII. Siècle* (XVIII. yy.dan Mahrem Portreler) [1857], *Histoire de Marie-Antoinette* (Marie-Antoinette'in Hikâyesi) [1858], *L'Art du XVIII. Siècle* (XVIII. yy. Sanatı) [1859-1875], *La Femme au XVIII. Siècle* (XVIII. yy.da Kadın) [1862] adlı eserleri yayımladılar. XVIII. yy.a ilginin arttığı bir devirde çıkan bu incelemelerinde, tarihi bir roman üslûbunda canlandıran Goncourt'lar, *Charles Demailly* adlı eserleriyle 1860'ta romancılığa başladılar. Bunu diğer romanlar takip etti: *Soeur Philomène* (1861), *Renée Mauperin* (1864); *Germinie Lacerteux* (1864); *Manette Salomon* (1867); *Madame Gervaisais* (1869). Tiyatro için de *Henriette Maréchal* (1865) adlı oyunu yazdılar.

Jules de Goncourt'un zamansız ölümünden sonra Edmond yalnız başına birçok roman daha yayımladı: *La Fille Elisa* (Sokak Kızı Elisa) [1877]; *Les Frères Zemganno* (Zemganno Kardeşler) [1879]; *La Faustin* (1882); *Chérie* (Sevgili) [1884]. Japon sanatı üstüne de incelemeler yazdı: *Outamaro* (1891); *L'Art Japonais* (Japon Sanatı) [1893]; *Hokusaï* (1896).

İki kardeşin ortaklaşa yazdıkları eserlerinde her birinin doğru olarak payını belirtmeğe çalışmak boşuna bir çaba olur. Edmond'un içine dönük bir yaradılışta olmasına karşılık, kardeşi daha heyecanlıydı; ikisinin işbirliğinden değişik yeni bir edebiyat türü ortaya çıktı. Romanlarında gerçekçi olmak, yani bütün hayatı, özellikle kahramanlığa veya mistikliğe dönüşebilen yahut da insanı aşağılayan, aşk saplantılarına götüren fiziksel veya sinirsel krizleri içinde tasvir etmek istediler (*Soeur Philomène, Madame Gervaisais, Germinie Lacerteux*). Niyetleri modern olmak, yani olaylarda ve modern hayat alanında karışık ve ince olarak ne varsa hepsini çözümlemek ve anlatmaktı. Bu karmaşıklığı ve inceliği anlayabilmek için de, insanın, duyum ve heyecan bakımından hemen hemen hastalık derecesine varan bir keskinliğe ulaşması gerekliydi. Sanatçı olmak, yani bu ruh durumlarını yansıtabilmek için yeni bir kelime hazinesi ve üslûp («sanatçı» üslûbu) bulmak veya yaratmak istediler. Natüralizm anlayışlarının bir çeşit izlenimciliğe dönüşmesi bu yüzdendi. Nitekim Edmond de Goncourt son romanlarında, aşağı tabakanın hayatını tasvir etmekten vaz geçip, yaygın olmayan durumları ve sık rastlanmayan tipleri işledi. Hayatı bu türlü görüş ve anlatış *Günlük*'ünde de görülür. İki kardeş beraberce basma resimlerden ve sanat eşyasından bir derme meydana getirmişlerdi, bu onlar için hem bir zevk hem de bir inceleme konusu oluyordu. Edmond, beğendiği ustalara dair yazdığı kısa tanıtma yazılarında gerekli bilgileri bu dermeden çıkardı. Goncourt'ların Japon sanatı konusundaki denemeleri, üslûplaştırma tekniklerinin batıya tanıtılmasına ve o zamandan beri süsleme sanatının bu formüllerden yararlanmasına yardımcı oldu. Edmond de Goncourt Auteuil'deki konağının «Grenier» (tavanarası) adını verdiği ikinci katında her pazar günü yakın dostlarını topladı. *Goncourt akademisi*'ni kurma fikri bu tavanarasında şekillendi ve burası çok geçmeden meşhur oldu. (L)

Goncourt akademisi, E. de Goncourt'un 1884'te yazdığı vasiyetname gereğince kurulan edebiyat derneği. Yazar, vasiyetnamesinde: «Edebiyatla geçen ömrümüz boyunca böyle bir kurum, kardeşim Jules ile benim başlıca düşüncemizdi» der. 1896'da, E. de Goncourt'un ölümünden sonra kurulan, 1902'de de resmî hüviyet kazanan, 1903'te kamu yararına bir dernek sayılan akademi, on edebiyatçıdan kuruludur, kurucusunun bağışına uygun olarak üyelerin her birine o devrin parasıyle 6 000 F. tutarında yıllık bağlanmıştır. Bunlar her yıl 5 000 franklık ödül vermekle görevlidir. Goncourt ödülüne hak kazanan eserde, bir sanat özelliği, düşünce ve biçimde yenilik eğilimleri aranır, ödül en iyi romana, en iyi hikâye kitabına ve en iyi mensur muhayyile eserine verilir. Paris'te Gaillon meydanındaki Brouant lokantasında, aralık ayının ilk günlerinde Goncourt üyelerini biraraya getiren geleneksel bir yemekten sonra ödül dağıtılır. Çağdaş devirde sayıları artmış olan bütün edebiyat ödülleri arasında Goncourt ödülü en eskisi ve en çok değer verilenidir. İlk Goncourt ödülü 1903'te verilmiştir. (L)

Goncourt'ların Günlüğü (*Journal des Goncourt*), edebiyat hayatının olaylarını yansıtan, iki kardeşin 1851'den itibaren tuttukları hatıra defteri. Birçok nükteli hikâye ve mülâkatla dolu olan bu eser, sanatçıları, natüralist yazarları canlandırır. Edmond de Goncaurt 1887'de bu günlüğü bazı yerleri kesilmiş ve biraz yumuşatılmış olarak yayımlamağa başladı. Esere bambaşka bir hüviyet kazandıran tam baskı, ancak 1956-1959 yıllarında yapıldı. (L)

GONÇALVES (Nuno), portekizli ressam (XV. yy.). Kral Alfonso V'in ressamıydı (1450). 1480 Yılına kadar çalıştığı sanılır. Şaheseri olan *Sao Vicente Poliptiği*, 1460 yılına doğru Lizbon katedralinin Sao Vicente şapelinde mihrap arkalığı olarak kullanılmak üzere ısmarlandı. Bu poliptikten arta kalan iki büyük pano ile dört kanat, ayrıca Gonçalves'in atelyesinde hazırlanmış birkaç tablo Lizbon müzesindedir. (L)

GONÇALVES DİAS (Antonio), brezilyalı şair (Caxias, Maranhao 1823-bir deniz kazasında öldü 1864). Romantik bir yazardı. Bugün de Brezilya'da çok sevilir. Hint Dili ve Medeniyeti okulunun kurucusudur. *Cantos* (Şarkılar) [1846] ve *Os Tymbiras* (1857) adlı destansı bir şiir yayımladı. (L)

GONÇAROV (İvan Aleksandroviç), rus romancısı (Simbirsk 1812-Petersburg 1891). 1847'de *Objknovennaya İstoriya* (Gündelik Bir Hikâye) adlı kısa bir psikolojik roman yazdı, sonra Japonya'ya gitti, bu gezisini *Fregat Pallada*'da anlattı (1855-1857). 1859'da şaheseri olan *Oblomov*'u, sonra da *Obryv*'i (Uçurum) [1869] yazdı. Gonçarov ince bir üslûpçu ve ülkesinin gerçekçi roman akımının ustalarındandır. (L)

GONÇAROVA (Natalya Sergeyevna), rus ressamı (Moskova 1883-Paris 1962). Mikail Larionov'un karısı, 1914'te Paris'e yerleşti ve Diaghilev baleleri için yaptığı çalışmalarla ün kazandı: *Altın Horoz* (1914); *Sadko* (1916); *Aurora'nın Evlenişi* (1922); *Düğün* (1932); *Ateş Kuşu ve Çıplak Dağda Bir Gece* (1926). Bu eserlerinde folklordan ilham aldığı ve kübizmin etkisinde kaldığı görülür. *Yelpazeli İspanyol Kadını* adlı tablosu d'Art Moderne müzesindedir (Paris). [L]

GONDAR, Habeşistan'da şehir, Begamder ilinin idare merkezi, Tana gölünün kuzeyinde; 20 000 nüf. XVII. ve XVIII. yy.dan kalma saray ve kilise kalıntıları. Şehir, XVI. yy. ortasında kuruldu, çoğunlukla necaşî unvanını taşıyan Amhara rasları, burasını kendilerine başkent yaptılar. XIX. yy.da gerileyen Gondar, 1868'de necaşî Theodor zamanında çok yoksullaştı, 1936'da italyan birlikleri tarafından işgal edildi, 1941'de italyanların son direnme merkezi haline geldi ve birkaç ay süren muhasara sonucunda alındı. (L)

GONDEBAUD veya **GONDOBALD** (öl. Cenevre 516), Burgund'lar kralı (480'e doğr. - 516), Gondioc'un ikinci oğlu ve Ricimer'in yeğeni; Roma patriciusu unvanını aldı. Glycerus'u imparator seçen odur (473). Kardeşleri Chilperic ile Gondemar'ı öldürdüğü söylenir. İtalya'ya karşı yıkıcı bir sefer düzenledi, Ouche bozgununa (500) ve kardeşi Godegisel'in hıyanetine rağmen, Clovis'e karşı dayandı, yeğeni Clotilde'in kocası frank kralı ile birleşti. Burgogne'un tek hâkimi oldu. Gombette* kanununu çıkardı. Kendisi arius'çu olduğu halde oğullarını katolik olarak yetiştirdi. (L)

GONDEMAR, Burgund'lar kralı, Gondebaud'nun kardeşi (öl. Viyana 479). [L]

GONDEMAR veya **GODOMAR** (öl. 534), Bourgogne kralı (523-532), Gondebaud'nun ikinci oğlu, Clodomir tarafından öldürülen kardeşi Sigismond'un yerine geçti, sonra Clodomir'i yendi ve 524'te kendi eliyle öldürdü, fakat Franklara karşı elde ettiği bu başarıdan sonra, 532'de Autun'da Clovis'in oğulları tarafından kuşatılarak tahtı elinden alındı. (L)

GONDİ i. Gond'lar tarafından konuşulan çeşitli bagelî Şhattisgarhî ve oriya lehçelerine verilen cinsil ad. (Bu lehçeler yaklaşık olarak 2 milyon kişi tarafından kullanılır ve genellikle devanagari yazısıyle yazılır. Bu aynı terim Kanara diline çok yakın olan Dravid dilini belirtmek için de kullanılır; bu dil de 2 milyon kişi tarafından konuşulur ve telugu alfabesiyle yazılır.) [L]

GONDİ, Floransa Yüce meclisi üyesi (1197) Orlando di Bilicozzo'dan geldiği sanılan floransalı diplomatlar ve bankacılar ailesi Fransa hizmetine geçmişlerdir. Ailenin tanınan ilk üyesi 1241'de Floransa ile Cenova arasında yapılan bir antlaşmanın müzakerelerine katılmış olan Gondo di Ricovero'dur, torunun oğlu olan LEONARDO 1464'te Urbino'da elçi olarak bulunmuştur. — Leonardo'nun oğlu ANTONIO (1443-1486 ?), Floransa'da yüksek bir memurdu, bankacı olan iki oğlu Lyon'a yerleşti, Catherine de Médicis'nin güvenini kazandılar ve bu yoldan siyasî başarılarını sağladılar. — Büyük oğlu GEROLAMO (1472-1557), Catherine de Médicis ile elçi Francesco - Maria'nın (doğ. 1503) sofracıbaşısı olan GIOVANNI BATTISTA'nın babasıydı, bunun torununun oğlu Vic kontu PIETRO-FERDİNANDO

Foto. Manuel (LAROUSSE)

(1658-1699) büyük oğuldan gelen dalın son temsilcisi oldu. Küçük oğlu GUİDOBALDO (Floransa 1486 - Paris 1560), Marie Catherine de Pierrevive ile evlendikten sonra (1516) Perron senyörlüğünü elde etti. Henri III adıyle tahta çıkacak olan Anjou dükünün sofracıbaşısı ve fransız dalının atası oldu. Guidobaldo'nun üç oğlu oldu: ALBERTO (Floransa 1522-öl. 1602). Renty (1554), Saint-Quentin (1557), Jarnac ve Moncontour'da (1569) savaştı. Birçok görev aldı, bu arada Fransa mareşali (1573) olarak Anjou düküyle birlikte Polonya seferine çıktı. Retz baronu Jean d'Annebaut'nun dul karısı Claude -Catherine de Clermont-Dampierre ile evlenmesi (1565), krallığa bağlı bir düklüğe yükseltilmiş olan Retz baronu (1581) olmasını sağladı. — PİETRO (Lyon 1532-Paris 1616), Langres (1566), sonra Paris piskoposu (1569), kardinal (1587) ve Roma elçisi (1595) oldu. — CARLO (1536-1574), La Tour senyörü. Deniz Kuvvetleri kumandanlığına getirildi.

Alberto'nun dört oğlu oldu: CARLO (1569-1596). Deniz kuvvetleri kumandanı, bir düelloda öldü. — ENRİCO (1572 -Béziers 1622), piskopos olan amcasının yardımcısıydı, sonra kendisi de Paris piskoposu (1598), Retz başkardinali (1618) ve Louis XIII'ün divan başkanı oldu. —FİLİPPO-EMANUELE (Limoges 1581-Joigny 1662), Joinville kontu, Belle-İsle markisi, Deniz kuvvetleri genel kumandanı (1598), orduda görev aldı, sonra Oratorio tarikatına girdi (1625). — GİOVANNİ FRANCESCO (1584-Paris 1654), kendisi için baspiskoposluğa yükseltilen Paris piskoposluğuna, kardeşi Enrico'nun yerine geçti (1622). Piskoposluğu sırasında Paris'te Azir'ciler (1625), Filles de la Charité (1637), Séminaire de Saint-Sulpice (1642) v.b. gibi din ve hayır kurumları kuruldu. — Carlo ile Antoinette d'Orléans'ın evliliğinden doğan Retz dükü ENRİCO'nun (1590-1659) iki kızı oldu: CATERİNA (1612-1677), Retz düşesi, kuzeni olan Filippo Emanuele'nin oğlu Pietro di Gondi ile evlendi; MARGHERİTA FRANCESCA (1615-1670), Beaupréau düşesi, dük Louis de Cossé-Brissac ile evlendi. Françoise de Silly ile evlenen Filippo Emanuele'nin iki oğlu oldu. Aziz Vincent de Paul bunların eğitmenliğini yaptı: PİETRO (1602-1676). Deniz kuvvetleri kumandanı, yeğeni Caterina ile evlenmesiyle de Retz dükü oldu. — GİOVANNİ FRANCESCO ise (Montmirail 1613-Paris 1679), geleceğin ünlü Retz kardinali olacaktır.

Pietro'nun kız çocukları oldu. Büyük kızı Retz düşesi PAOLA FRANCESCA (1655 - 1716), Lesdiguières dükü ve Dauphiné valisi François de Créqui ile evlendi (1675); kardeşi MARİA CATERİNA-ANTOİNETTA (1648-1716) Calvaire rahibeleri tarikatına girdi (1667), sonra da başrahibe oldu. Onun ölümüyle aile söndü. (L)

GONDİCAİRE, birinci Bourgogne kralı (385'e doğr.-öl. 436). Burgond başbuğu, 431'de Ren nehrini aştı. Cenevre, Viyana ve Lyon arasındaki bölgeye yerleşti. 435'te Aetius'a yenildi, Romalılarla birleşti, Attilâ'ya karşı savaşırken öldü. (L)

GONDİOC veya **GONDERİC,** ikinci Bourgogne kralı (436-470'e doğr.), Romalılara karşı akıllıca siyaseti sayesinde topraklarını Saône ve Rhône havzalarına kadar genişletti. Ölümünden sonra dört oğlu miras kavgasına tutuştular, bu mücadeleyi Gondebaud kazandı. (L)

GOND'LAR, Orta Hindistan'ın Dravid topluluğundan halk. XII. yy. ile XVIII. yy. arasında *Gondvana ülkesi*'ne hâkim oldular; sonra Mahratta'ların baskısıyle çevredeki tepelere çekildiler. Sayıları hâlâ 2 milyonu aşkındır. (L)

GONDOKORO veya **İSMAİLİYE,** Nil Sudan'ında karakol, XIX. yy.da (özellikle 1850 - 1885 yıllarında), fildişi ticareti uğrağıydı; ikliminin sağlığa zararlı oluşu yüzünden terkedilmiştir. (L)

GONDOL i. (ital. *gondola*'dan fr. *gondole*). Kıç sancak tarafından tek kürekle hareket ettirilen venedik kayığı.

— ANSİKL. Denizc. *Gondol* geçen yüzyıldaki özelliğini kaybetmemiştir. 10 m kadar uzunluğu ve 1,30 m kadar genişliği olan gondolun baş ve kıç tarafları sivridir. Baş tarafı balta biçiminde bir uçla son bulur. Biçiminin kendine özgü yanı, boylam ekseninin kıç tarafta oturan bir kimseye göre sancak tarafına doğru eğik olmasıdır. Bundan dolayı da, ilerlerken hep sağa doğru kayar. Bu durum gondolcunun küreğini gondolun kıç tarafında ve sağdan kullanmasıyle giderilir. Gondolcu ayakta durur, yüzü gidiş yönüne dönüktür ve küreği *farcola* denilen yere dayayarak kullanır. Farcola, gondolun bordasında bir çıkıntı meydana getiren ve üzerinde üç yuva bulunan kalın bir ağaç parçasıdır. Bu yuvalardan biri gondolu geriye, diğer ikisi de istenen hızla ileriye doğru hareket ettirmede kullanılır. (L)

GONDOLCU i. (*gondol*'dan *gondol-cu*). Gondolda çalışan kimse. (M)

GONDOMAR, Portekiz'de (Porto idare bölümü) kasaba, Porto'nun banliyösünde; 9 500 nüf. El sanatları (kuyumculuk) merkezi. (L)

GONDOVALD (550'ye doğr. - Comminges 585). Clotaire I'in evlilik dışı oğlu olduğunu ileri süren maceracı. 584'te Galya'yı fethetmeğe girişti. Toulouse ve Bordeaux'yu ele geçirdikten sonra, Bourgogne kralı Gontran'ın orduları tarafından Comminges'de kuşatıldı ve orada çarpışarak öldü. (L)

GONDVANA kıtası («Gond'ların oturduğu bölge»), eskiden Hindistan yarımadası, Afrika, Madagaskar, Avustralya, Güney Amerika ve Antarktika'yı içine aldığı kabul edilen farazî kıta. Bu toprakların Permiyen ve Triyas çağlarına kadar su yüzüne çıktıkları ve tarihî bakımdan benzerlikleri olduğu gerçektir; ama tortul tabakaları (buzul ve kömür yatakları) arasında görülen benzerlikler, kara parçaları birbirinden ayrı olduğundan, iklim ve bitki örtüsü yakınlığıyle de açıklanabilir; bu toprakların tek bir kıta meydana getirmiş olduğunu gösteren hiç bir belirti yoktur; daha çok toprakları birbirinden ayrı bir Gondvana kıtasının varlığından söz edilebilir. Güney Afrika'da İkinci zamanda meydana gelen büyük bir aşınma yüzeyine de bazen Gondvana adı verilir. (L)

GONEPTERYX i. Açık sarı renkli kelebek; kanatları keskin köşelidir; yazın bahçelerde görülür; tırtılı akdiken üzerinde yaşar. (Pulkanatlıların *pieridae* familyasından.) [L]

Gone With the Wind. Bk. RÜZGÂR GİBİ GEÇTİ.

GONG i. Müz. Orkestralarda kullanılan, Uzakdoğu'dan alınma vurgulu çalgı. (Keçe veya bez kaplı bir tokmakla vurularak titreşmesi sağlanan bir kurs'tan meydana gelir.)

— Spor. Boks maçında her raunt'un başlangıç ve bitimini bildiren ses verici araç. (L)

GONGARİ i. (fr. *goongarrie*'den). Miner. Tabiî bizmut ve kurşun sülfür. (L)

GONGOLA, Doğu Nijerya'da ırmak, Bauçi yaylasından çıkar ve Benue'ye dökülür; 483 km. (L)

GONGORA i. Salepgillerden konuk bitki; sapı kısa, yaprakları geniş, çiçekleri oldukça iri ve aralıklıdır. (Tropik Amerika'da yirmi iki türü yetişir; bazı türleri [*Gongora atropurpurea, G. Galatea* v.b.] limonluklarda yetiştirilir.) [L]

GONGORA'CI sıf. (*Gongora y Argote*'nin adından *gongoracı*). Gongora'cılıkla ilgili.

◆ i. Gongora'nın taklitçisi, taraftarı: *Gongora'cılar.* (L)

GONGORA'CILIK i. (*Gongora y Argote*'nin adından). Bazı ispanyol yazarlarında görülen özentili ve yapmacıklı üslûp. (CULTİSMO veya CULTERANİSMO da denir.)

— ANSİKL. Yaratıcısı şair Gongora'dır. Gongora üstün bir kabiliyete sahip olmakla beraber, üslûbu yersiz istiarelere, karışık kuruluşlara, tuhaf devrik cümlelere ve çok defa kapalı imalara dayanan yapmacıklara boğulmuştu. Gracián, *Agudeza Y Arte de Ingenio* (Yazarın İnceliği ve Sanatı) [1642] adlı eserde bu üslûbun özelliklerini inceledi, çözümledi ve *conceptismo*'dan ayırdı. Bu üslûp yapmacıklığı, XVIII. yy.ın ilk yarısında, Fransa'daki «Préciosité» akımının gelişmesinde çok etkili oldu. (L)

GONGORA Y ARGOTE (Luis DE), ispanyol şairi (Cordoba 1561-ay.y. 1627). Cordoba'lı soylu bir aileden gelen Gongora, Salamanca üniversitesinde kilise hukuku derslerini izledi (1576-1580). Kralın papazı olan amcası Francisco de Gongora'nın himayesiyle papazlığa tayin edilmediği halde, liseden kendine önemli bir gelir sağladı. Cordoba'ya döndükten sonra edebiyatla uğraşmağa başladı, birçok sone, *letrillas* (kısa mısralı şiirler) ve *romans* yazdı; son derece işlek hayal gücü sayesinde ispanyol edebiyatının bu klasik türlerinde köklü yenilikler yaptı. Gerçekte hemen hemen hiç bir yazısını bastırmadı; elyazması eserlerini Cordoba edebiyat çevresinde yaymakla yetindi; kilise hazinedarı sıfatıyle katılmak zorunda bulunduğu rahipler meclisi toplantılarıyle dinî âyinler dışında, bütün boş zamanını edebiyat çevrelerine girip çıkmakla geçirdi. Bununla beraber eserleri daha 1585'te, Cervantes'in *Galatea*'sında kendisini İspanya'nın büyük şairleri arasında saydıracak kadar ün kazandı. Dinî görevlerle sık sık Madrid'e gitti, edebiyat, kilise ve katılmaktan pek hoşlandığı kadın meclislerinden arta kalan boş zamanlarını din işlerine ayırdı. 1603'te Valladolid sarayında Pedro de Espinosa ile tanıştı; Pedro de Espinosa 1605'te *Flores de Poetas Ilustres* (İspanya'nın Ünlü Şairleri Antolojisi) adlı eserinde Gongora'nın otuz yedi şiirini yayımladı. 1611'de kendini daha çok şiire verebilmek için görevlerinden büyük kısmını yeğenlerine devretti. Bundan sonra en büyük iki eserini yazdı. Bunlardan birincisi *Fabula de Polifemo y la Galatea*'dır (Polyphemos ile Galatea Masalı) [1612]. Bu eserde çok tanınmış bir edebiyat konusunu sekiz mısralık bentler halinde ustaca işledi; ikinci eseri *Las Soledades* (Yalnızlıklar) [1613], köylü hayatı üzerine yazılmış, anlaşılması güç, uzun bir şiirdir. *Soledades*'in yalnız birinci bölümü ve ikinci bölümünün büyük bir parçası elimize geçmiştir. 1617'de şöhretin zirvesine ulaşan Gongora Madrid'e yerleşti; burada kral Felipe III'ün yakınlarından yardım görerek kralın özel rahibi oldu. Böylece elli altı yaşındayken papazlığa tayin edildi. Bununla beraber koruyucularının gözünden düşmesi ve soyluluğunu şüpheye düşüren birtakım dedikodular 1620'ye doğru huzurunu kaçırdı. Hayatın kısalığı düşüncesine saplanmasından doğan bir çeşit karamsarlık içinde yazdığı son soneleri bunu gösterir. Bir süre sonra, 1626'da, beynine kan hücum etti ve Cordoba'ya döndü; 1627'de, tam eserlerinin ilk baskısı (*Obras en Verso del Homero Espanol* [İspanyol Homeros'unun Manzum Eserleri]) Madrid'de yayımlanacağı sırada öldü. Zamanında hayranlık yaratan, özellikle Lope de Vega ve Quevedo'nun saldırılarına uğrayan Gongora bugün en büyük ispanyol şairlerinden biri olarak kabul edilir. «Gongora'cılık» veya «cultisma»da dolambaçlı bir süslemeciliğin ve yer yer aşırılığa kaçan bir yapmacıklığın yanı sıra, üslûp cambazlıklarının gizleyemediği tabiî bir incelik ve lirik bir duygusallık vardır. (L)

GONİ i. (yun. *gonos*, tohum'dan). Hücre bil. Eşeysel unsurları taşıyan hücre. *Eşanl.* GONOSİT.

— ANSİKL. *Goni*'ler tek eşeyli hücrelerdir (tek genositler). Erkekte bunlardan, spermagenetik soyun ana hücreleri olan spermatogoniler, dişide ise, ovogenetik soyun ana hücreleri olan ovogoniler meydana gelir. (L)

GONİA i. Geniş ve iri başlı sinek. *Mamestra, agrotis, hadena* v.b. gibi böceklerin tırtıllarında asalak yaşar. (Kısa duyargalı sik-

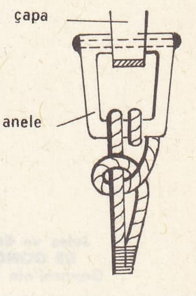

gomena bağı

GOMULKA

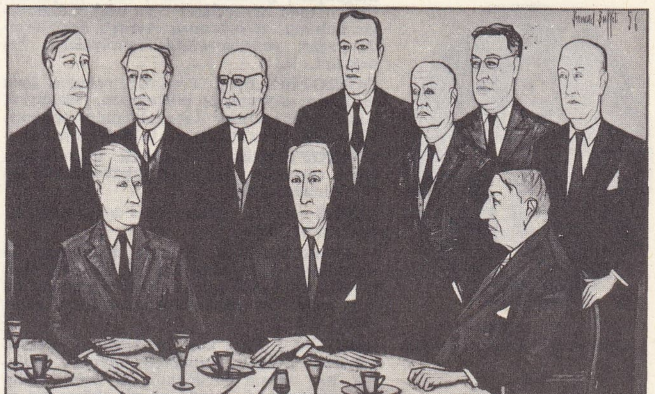

Bernard Buffet'nin çizgileriyle **Goncourt akademisi** üyeleri (1956): soldan sağa, ayaktakiler: Gérard Bauer, Alexandre Arnoux, André Billy, Philippe Hériat, Pierre Mac-Orlan, Raymond Queneau, Armand Salacrou. Oturanlar: Jean Giono, Roland Dorgelès, Francis Carco

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Jules ve Edmond
DE GONCOURT
Gavarni'nin deseni

İvan GONÇAROV

Natalya GONÇAROVA
«Yelpazeli İspanyol Kadını»
d'Art Moderne
müzesi, Paris

GONDİ
Cabinet des Estampes, Paris

GONCOURT AKADEMISİ ÖDÜLLERİ

1903 John-Antoine Nau: *Force Ennemie* (Düşman Kuvvet).
1904 Léon Frapié: *La Maternelle* (Yuva).
1905 Claude Farrère: *Les Civilisés* (Uygarlar).
1906 Jérôme et Jean Tharaud: *Dingley, l'Illustre Écrivain* (Ünlü Yazar Dingley).
1907 Emile Moselly: *Terres Lorraines* (Lorraine Toprakları).
1908 Francis de Miomandre: *Écrit sur de l'Eau* (Suya Karalamalar).
1909 Marius ve Ary Leblond: *En France* (Fransa'da).
1910 Louis Pergaud: *De Goupil à Margot* (Goupil'den Margot'ya).
1911 Alphonse de Châteaubriant: *Monsieur des Lourdines* (Lourdine'li).
1912 André Savignon: *Les Filles de la Pluie* (Yağmur Kızları).
1913 Marc Elder: *Le Peuple de la Mer* (Deniz Halkı).
1914 ödül 1916'da verildi.
1915 René Benjamin: *Gaspard.*
1916 Henri Barbusse: *Ateş* (Le Feu); Adrien Bertrand: *l'Appel du Sol* (Toprağın Çağrısı).
1917 Henri Malherbe: *La Flamme au Poing* (Alevli Yumruk).
1918 Georges Duhamel: *Civilisation* (Medeniyet).
1919 Marcel Proust: *À l'Ombre des Jeunes Filles en Fleurs* (Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde).
1920 Ernest Pérochon: *Nêne.*
1921 René Maran: *Batouala.*
1922 Henri Béraud: *Le Vitriol de Lune et le Martyre de l'Obèse* (Ay Zehiri ve Şişmanın İşkencesi).
1923 Lucien Fabre: *Rabevel ou le Mal des Ardents* (Rabevel veya Kutsal Humma).
1924 Thierry Sandre: *Le Chèvrefeuille* (Hanımeli); *Le Purgatoire* (Araf); *le Chapitre XIII d'Athénée* (Athénée'nin XIII. Bölümü).
1925 Maurice Genevoix: *Raboliot.*
1926 Henri Deberly: *Le Supplice de Phèdre* (Phèdre'in İşkencesi).
1927 Maurice Bedel: *Jérôme 60° Latitude Nord* (Jérôme 60° Kuzey Enlemi).
1928 Maurice Constantin-Weyer: *Un Homme se penche sur son Passé* (Bir Adam Geçmişine Bakıyor).
1929 Marcel Arland: *L'Ordre* (Düzen).
1930 Henri Fauconnier: *Malaisie* (Malezya).
1931 Jean Fayard: *Mal d'Amour* (Gönül Derdi).
1932 Guy Mazeline: *Les Loups* (Kurtlar).
1933 André Malraux: *İnsanlık Durumu* (La Condition Humaine).
1934 Roger Vercel: *Capitaine Conan* (Yüzbaşı Conan).
1935 Joseph Peyré: *Sang et Lumières* (Kan ve Işıklar).
1936 M. Van der Meersch: *l'Empreinte du Dieu* (Tanrının Damgası).
1937 Charles Plisnier: *Faux Passeports* (Sahte Pasaportlar).
1938 Henri Troyat: *Yeşil Sinek* (L'Araigne).
1939 Philippe Hériat: *Des Enfants Gâtés* (Şımarık Çocuklar).
1940 ödülün bir mahkûma veya bir sürgüne verilmesi kararlaştırıldı ve haziran 1946'da *les Grandes Vacances* (Büyük Tatiller) adlı eseriyle Francis Ambrière'e verildi.
1941 Henri Pourrat: *Vent de Mars* (Mart Rüzgârı).
1942 Marc Bernard: *Pareils à des Enfants* (Çocuklar Gibi).
1943 Marius Grout: *Passage de l'Homme* (İnsan Gelince).
1944 Elsa Triolet: *Le premier Accroc Coûte Deux Cents Francs* (İlk Takıntı İki Yüz Frank Eder).
1945 Jean-Louis Bory: *Mon Villaga à l'Heure Allemande* (Alman İşgalinde Köyüm).
1946 Jean-Jacques Gautier: *Histoire d'un Fait Divers* (Bir Zabıta Vakasının Hikâyesi).
1947 Jean-Louis Curtis: *Les Forêts de la Nuit* (Gecenin Ormanları).
1948 Maurice Druon: *Les Grandes Familles* (Büyük Aileler).
1949 Robert Merle: *Week-End à Zuydcoote* (Zydcoote'da Hafta Sonu).
1950 Paul Colin: *Les Jeux Sauvages* (Yaban Oyunları).
1951 Julien Gracq; *le Rivage des Syrtes* (Syrtes Kıyıları).
1952 Béatrice Beck: *Léon Morin, Prêtre* (Papaz Léon Morin).
1953 P. Gascar: *Le Temps des Morts, les Bêtes* (Ölüler Çağı, Hayvanlar).
1954 Simone de Beauvoir: *Mandarinler* (Les Mandarins).
1955 Roger Ikor: *Les Eaux Mêlées* (Karma Sular).
1956 Romain Gary: *Les Racines du Ciel* (Gökyüzünün Kökleri).
1957 Roger Vailland: *La Loi* (Kanun).
1958 Francis Walder: *Saint-Germain ou la Négociation* (Saint-Germain veya Pazarlık).
1959 André Schwarz-Bart: *Le Dernier des Justes* (Doğrulardan Son Kalan).
1960 Vintila Horia: *Dieu est né en Exil* (Tanrı Sürgünde Doğdu); kabul etmemesi üzerine ödül verilmedi.
1961 Jean Cau: *La Pitié de Dieu* (Tanrının Acıması).
1962 Anne Langfus: *Les Bagages de Sable* (Kum Denkleri).
1963 Armand Lanoux: *Quand la Mer se Retire* (Deniz Çekilince).
1964 Georges Conchon: *L'État Sauvage* (Vahşet Çağı).
1965 Jacques Morel: *L'Adoration* (Tapınma).
1966 Edmonde Charles-Roux: *Oublier Palerme* (Palermo'yu Unutabilmek).
1967 André Pieyre de Mandiargues: *La Marge.*
1968 Bernard Clavel: *Les Fruits de L'Hiver* (Kış Meyveleri).
1969 Felicien Marceau: *Creezy.*
1970 Micher Tournier: *Le Roi des Aulnes* (Aulne'lar Kralı).

loraf sineklerin tachinidae familyasından. (L)

GONİATİTES i. Büyük ammonit grubunu kapsayan kafadanbacaklı yumuşakçalar alttakımı; ammonitlerden farklı olarak geriye dönük birer sifon şeklinde boğazları ve daha az karmaşık bölmeleri vardır. (Eski Goniatites cinsi, alttakımın tipi iken bugün bölünmüş ve çok sayıda cinsler meydana getirmiştir: *Anacestes, Tornoceras, Cheiloceras, Glyphioceras* v.b. Hemen hepsi de Paleozoik devirdedir. Silüryen'de belirmiş, Devonyen ile Karbonifer'de gelişmiş, Permiyen'de kaybolmuştur. Yerlerini daha evrimli şekiller olan ammonitler almıştır.) [L]

GONİDİUM i. (yun. *gonos*, tohum'dan). Bot. Bir liken dalında, yani likenin suyosunu kısmında bulunan yeşil hücrelerin adı. (Mantar bu hücrelerle ortaklaşır.) [L]

GONİN (Jules), isviçreli göz doktoru (Lozan 1870-ay.y. 1935). 1920 Yılında Lozan üniversitesinde göz hastalıkları profesörü oldu. *Gonin ameliyatı* denilen ve termokoter yardımıyle bir ağtabaka parçasının kesilip çıkarılmasını öngören göz ameliyatını gerçekleştirdi. (L)

GONİO, bazı kelimelerin bireşimine giren yunanca *gonia*'dan («açı») alınma unsur. (L)

GONİOCOTES i. Kuş biti; gövdesi geniş ve yassı, başının arkası köşeli, önü yuvarlaktır. (*Mallophaga* takımının *philopteridae* familyasından.)

— ANSİKL. *Goniocotes gigas* ve *hologaster*, tavukta, beç tavuğunda ve ördekte çok olur. *G. chrysocephalus* sülünde, *G. compar* güvercinde, *G. rectangulatus* tavuskuşunda bulunur. (L)

GONİODES i. *Goniocotes*'e çok yakın tavuk biti. (*Goniodes colchicus* sülünde asalak yaşar.) [L]

GONİODORİDİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı yumuşakçalar familyası. (Bu familyadaki yumuşakçalar küçük veya orta boy, yüksek ve tıknaz hayvanlardır; solungaç sırt tarafta bulunur; örteneğin çevresinde ibik veya iplik şeklinde uzantılar vardır.) [L]

GONİODORİS i. Arttansolungaçlı deniz yumuşakçası; gövdesi uzunca, söbe ve çıplaktır; sırtında tümsecikler veya ufak kabarcıklar bulunur. (*Goniodoris* Avrupa denizlerinde yaşar; *goniodoridae* familyasının örnek tipi.) [L]

GONİOPHOLİS i. Timsah cinsinden fosil sürüngen; Avrupa'da pürbekiyen, vealdiyen, Amerika'da tebeşir tabakalarında bulunur. (*Goniopholidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GONİOPTERİS i. Bugünkü *lastraea*'lara yakın eğreltiotu. (Miyosen tabakalarında fosil halindedir.) [L]

GONİS i. (yun. *gonia*, köşe'den). Kuş gagasının alt kenarı.

— ANSİKL. Kuşlarda, alt gaga, alt çenenin iki kanadının önde birbiriyle kaynaşarak sivri bir hal almasıyle oluşur; çene açısından bu uca kadar alt gaganın alt kenarına *gonis* denir. (L)

GONİUM i. Dört köşe bir topluluk halinde yaşayan kamçılı birhücreli hayvan; topluluk, her birinin ön ucunda iki kamçı bulunan yumurta biçiminde on altı hücreden oluşur. (Bu cinsin türleri durgun tatlı sularda yaygındır.) [L]

GONİYOSKOPİ i. (fr. *gonioscopie*). Göz bil. İrisle saydam tabakanın bitişme yerinin incelenmesi.

— ANSİKL. Saydam tabakanın çevre kısmında saydamlık gittikçe azaldığından, bu bölgenin muayenesi uzun süre mümkün olmadı. Fakat bugün, temas camının kullanılması saydam tabakaya düşen ışınların tam yansımasını önlediğinden saydam tabakanın arka yüzü ile iris arasındaki açının muayenesi mümkündür. *Goniyoskopi* bazı göz hastalıklarında, özellikle *glokom* hallerinde faydalı bilgiler sağlar. (L)

GONO, bazı kelimelerin bireşimine giren yun. *gonos*'tan («tohum») alınma unsur. (L)

GONOCRYPTA i. Madagaskar bitkisi (*Gonocrypta Grevei*); üstün vasıflı kauçuk elde edilir. (*Asclepiadaceae* familyasından.) [L]

GONOFOR i. (fr. *gonophore*). Bot. Çiçeklikte çanağın dibinden çıkan, erkek organlarla dişi organı taşıyan uzantı.

— Zool. Bir hidromedüz kolonisinde üreyici polip veya zooit. (L)

GONOKOK i. (fr. *gonocoque*). Bakteriyol. Belsoğukluğuna sebep olan diplokok şeklinde mikrop.

— ANSİKL. 1879'da Neisser tarafından bulunan *gonokok*'a bütün belsoğukluğu irinlerinde akıntı içinde ve çoğu zaman da alyuvarlarla epitelyum hücrelerinin içinde rastlanır. Mikroskopta göbek tarafı birbirine bakan bitişik iki fasulye şeklinde görünür (diplokok). Gram ile boyanmaz. Sadece insanlarda hastalık yapar. (L)

GONOKOKSEMİ i. (fr. *gonocoque*, gonokok ve yun. *haima*, kan'dan fr. *gonococcémie*). Kanda gonokok mikrobu bulunması. (L)

GONOKOKSİ i. (fr. *gonococcie*). Gonokok mikrobunun sebep olduğu veya hiç değilse rol oynadığı belsoğukluğu, dölyatağı zarı iltihabı, belsoğukluğundan ileri gelen göz ve eklem iltihapları gibi hastalıklara verilen genel ad. (L)

GONOLEK i. Örümcekkuşlarına yakın ötücü kuş grubu; Afrika'ya özgü olan bu kuşların bazılarının renkleri değişik, parlak ve çizgili olur. (Örümcekkuşugiller familyasından *Laniarus* v.b. cinsleri kapsar.) [L]

GONOLOBUS i. Dik veya sarılgan gövdeli, çoğunlukla tüylü otsu veya odunsu bitki. (Hepsi de Amerika'da yetişen, sütlü bir sıvıyle dolu seksen kadar türü bulunur. Kondor sarmaşığı denen *Gonolobus cundurango* Peru'da yetişir; bunun kabuğu kuvvetlendirici ve acı bir nitelik taşır. Tohumları ipekligillerden.) [L]

GONOMOARRENİ i. (fr. *gonomoarrhénie*). Biyol. İki tür arasında yapılan çaprazlama; çaprazlama sonucunda elde edilen melez dişiler kısır olur; erkeklerse çaprazlanan her iki türden dişileri dölleyebilir. (*Gonomoareni*

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

gondollar Venedik, İtalya

kuşlarda çok görülür.) [Ghigi'nin 1923'te ileri sürdüğü terim.] (L)

GONOMOTELİDİ i. (fr. *gonomothélydie*). Biyol. İki tür arasında yapılan çaprazlama; bu çaprazlamadan elde edilen melez erkekler kısır olur; dişilerse çaprazlanan her iki türden erkeklerle döllenebilir. (*Gonomotelidi* memelilerde görülür.) [Ghigi'nin 1923'te önerdiği terim.] (L)

GONOPOT i. (yun. *gonos,* tohum ve *pous, podos,* ayak'tan fr. *gonopode*'dan). Bazı erkek eklembacaklılarda çiftleşme organı haline gelmiş uzantı. (L)

GONORE i. (fr. *gonorrhée*). Bk. BELSOĞUKLUĞU.

GONOREAKSİYON i. (fr. *gonoréaction*). Gonokok enfeksiyonlarını ortaya çıkarmağa yarayan kan tepkimesi. (Gonoreaksiyon, özgül antijenler yardımıyle gerek tümlecin tespiti, gerekse çökeltme yoluyle sağlanır. Gonoreaksiyon özgül bir tepkimedir, ama iyileşmeden aylarca sonra bile olumlu etkisi görülür.) [L]

GONOSİT i. Bk. GONİ.

GONOTOM i. (f. *gonotome*). Embriyol. Korda'lılarda bir somitten oluşan mezoblast parçası; bundan eşeysel organlar meydana gelir. (L)

GONOZOİT i. (fr. *gonozoïde*'den). Hidra kolonilerinde üremeyi sağlayan birey. (L)

GONOZOM i. (fr. *gonosome*). Biyol. Cinsiyetin belirmesinde rol oynayan özel kromozom. Bk. ANSİKL.

— Zool. Hidra kolonilerinde medüzümsü eşeyli hayvanların tümü veya koloniye bağlı kalan ve medüzlerin dumura uğramış şekli olan eşeysel organlar. (Bu terim hidra kolonisinde beslenmeyle görevli kısımlara zıt olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Biyol. Karyotipte *gonozom*'lar X ve Y simgeleriyle gösterilir. Canlı türlerinin çoğunda ve insanda gonozomlar erkekte XY, dişide XX'tir. Bazı canlılarda (kuşların çoğunda) durum tersinedir. Seyrek olarak bazı canlı türlerinde ise erkek X, dişi XX'tir (holandrik kalıtım). [*Eşanl.* CİNSİYET KROMOZOMU. HETEROKROMOZOM. HETEROZOM. ALAZOM.] (L)

GONSETH (Ferdinand), isviçreli matematikçi ve filozof (Sonvilier, Bern Jura'sı 1890). Zürich (1919), Bern üniversitesinde matematik profesörü (1920-1929), sonra 1930-1960 arasında Zürich'teki École Polytechnique Fédérale'de matematik ve bilimler felsefesi profesörü oldu. «Açık» felsefe diye nitelenebilecek bir diyalektik felsefe okuttu. Bu felsefenin ana fikri, bazı temel ilkeleri *a priori* olarak doğru kabul etmemek, ilkelerini kendi seçmek ve her zaman deneye açık bulunacak şekilde derinlemesine teşkilâtlanmaktadır; bu felsefenin doğru kavramından etkin kavramına kadar, bütün temel kavramları belirli bir kurumdadır, yani, her çağda, gerçekleştirdikleri ortamın tarihine bağlıdır. Gonseth'in dört temel ilkesi değişebilirlik, ikilik, tekniklik ve bütünlüktür. Başlıca eserleri: *Les Fondements des Mathématiques* (Matematik Bilimlerin Temelleri) [1926]; *Les Mathématiques et la Réalité, Essai sur la Méthode Axiomatique* (Matematik Bilimler ve Gerçeklik, Aksiyomatik Metot Üstüne Deneme) [1936]; *Qu'est-ce que la Logique?* (Mantık Nedir?) [1937]; *Philosophie Mathématique* (Matematiksel Felsefe) [1939]; *La Géométrie et le Problème de l'Espace* (Geometri ve Uzay Meselesi) [1945-1949]; *Philosophie Néo-Scolastiaue et Philosophie Ouverte* (Yeni İskolastik Felsefe ve Açık Felsefe) [1954]; *La Métaphysique et l'Ouverture à l'Expérience* (Metafizik ve Deneye Açık Olma) [1960]. (L)

GONTARD (Karl VON), fransız asıllı alman mimarı (Mannheim 1731-Breslau 1791). J.F. Blondel'in öğrencisiydi; Winckelmann'ın etkisinde kaldı. Potsdam'daki Yeni saray'ın (Neue Palais) ek yapılarıyle Berlin'deki Gendarmenplatz (Jandarmalar meydanı) onun eseridir. (L)

GONTAUT - BİRON (Anne Armand Elie, — vikontu), fransız diplomatı ve siyaset adamı (Paris 1817-ay.y. 1890). 1871'de Millet meclisine Basses-Pyrénées'den milletvekili seçildi. Berlin elçisi oldu (1871-1878), Almanya ile diplomatik ilişkilerin kurulması, fransız topraklarının kurtuluşu yolunda çok çalıştı. Özellikle, 1875 diplomasi olaylarına adı karıştı. (L)

GONTİER de Soignies. XII. yy. sonu ve XIII. yy. başında yaşamış Hainaut asıllı saz şairi. Notalı on iki şarkı yazdı. Gontier adlı birine ait olan on sekiz başka şarkının da onun eseri olması muhtemeldir. (L)

GONTRAN Aziz, (545'e doğr.-Chalon-sur-Saône 592), Bourgogne kralı (561-592). Kral Clotaire I'in ikinci oğlu. 561'de kral oldu. Gombette kanununu onayladı, Lombartları geri püskürttü, generallerini Bretonlara, Basklara, Visigotlara karşı sefere çıkardı. Kardeşleri Sigebert ile Chilpéric'i barıştırmağa çalıştı, hükümdarlık tahtı davacısı olan Gondovald'ı yendi, 587'de Andelot antlaşması ile Childebert II'yi vâris kabul etti. (Andelot antlaşmasının krallıkların iç düzeni bakımından [müsadereler, göçmenler v.b.] büyük önemi vardır.) Hıristiyanlığın yayılmasında büyük rol oynadı. (L)

GONTRAN BOSON, Kötü diye anılır, Auvergne dükü (öl. Andelot 587). Austrasia kralı Sigebert'in kumandanı, Chilpéric I'in oğlu Theodebert'i yendi ve öldürdü (575), Childebert II'nin vasisiyken Gondovald'ı ayaklanmaya kışkırttı, sonra da öldürttü. Karısının mezarına tecavüz etmekle suçlanarak ölüme mahkûm edildi, Bourgogne kralı Gontran'ın emriyle öldürüldü. (L)

GONYASMOMETRE i. (fr. *goniasmomètre*'den). Arazi ölçümünde, açıları ölçmeğe yarayan âlet. Bk. GONYOMETRE. (L)

GONYOCEPHALUS i. Kertenkeleler takımından sürüngen cinsi; İndo-Malezya, Polinezya ve Avustralya'da yaşayan yirmi beş türü vardır. (Agamagillerden.) [L]

GONYOGRAF i. (fr. *goniographe*). Bir uçaksavar topunun kundak barutluğuna tespit edilen ve namludaki sapmaları göstermeğe ve doğrultuyu düzeltmeğe yarıyan âlet. (L)

GONYOLOJİ i. (fr. *goniologie*'den). Açıların ölçülmesi kuramı. (L)

GONYOMETRE i. (fr. *goniomètre*'den). Metrol. Açıları ölçmeğe yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) ‖ Bir prizmanın yüzleri arasındaki iki düzlemli açıları ölçen âlet.

— Antropol. ve Cerr. Yüzün, kafatasının ve kemiklerin çeşitli açılarını ölçmeğe ve işaretlemeğe yarayan âletlerin adı.

— Ask. Bk. ANSİKL.

— Havc. Bir uçağın yerini ve yönünü belirlemeğe yarayan âlet. (Bk. RADYOGONYOMETRE.) ‖ *İniş gonyometresi,* radar olmadığı zaman kör inişi kolaylaştıran radyoelektrik cihaz.

— Miner. ve Opt. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metrol. Yer ölçümünde kullanılan *gonyometre,* uç uca bitiştirilmiş iki silindirden meydana gelir; alttaki sabit kalır, üstteki silindirleri birleştiren yuva içinde hafif bir sürtünmeyle dönebilir. Her iki silindirde de, âleti konuya yöneltmek için pencere ve hedefler bulunur. Birleşme çizgisi 0°'den 360°'ye kadar bölümlere ayrılmıştır; üst silindiri hafifçe döndüren gözlemci, iki görme ekseni arasında meydana gelen açıyı bu çizgi yardımıyle okuyabilir.

— Ask. *Pusulalı gonyometre*'ler, günlük topografya işlemlerinde ve topçu atışlarının hazırlanmasında kullanılır. Topun barut kesimi üzerine yerleştirilen başka bir model de (eskiden *muhasara gonyometresi* denirdi) namlunun doğrultulmasına yarar. Prizmalı bir periskop üzerine yerleştirilmiş *periskoplu gonyometre* ise, tanzim atışında, yatay sapma açılarını ölçmekte kullanılır.

— Miner. ve Opt. *Gonyometre,* billûrbilimde, billûrların yüzleri arasındaki iki düzlemli açıları ve optikte iki ışık demetinin yaptığı açıyı belirlemekte kullanılan bir açı ölçme âletidir. Gonyometre özellikle, saydam bir prizmanın açısı ile prizma içinden geçen ışık demetinin en küçük sapmasını ölçerek, bu prizmanın ışık kırma indislerini belirler.

Fizikte kullanılan ilk gonyometre, 1783 yılında Carangeot tarafından tasarlanan *uygulama gonyometresi*'dir; bir eksen etrafında dönen iki çelik çubuktan meydana gelir. Bu çubuklar, yüzeylerin arakesit ayrıtına dik olacak şekilde, bir billûrun iki yüzüne dayanır ve bölümlü daire üzerinde açının derecesi okunur. Bu âletin kesinliği yarım dereceyi aşmaz.

Yansımalı optik gonyometre de çok kullanılır. *Tek daireli gonyometre*'lerde, açısı ölçülerek iki yüzeyin arakesit ayrıtı, bölümlü daireye dik olan âlet ekseniyle çakıştırılır. Kolimatörlerden gelen paralel ışınlı bir demetin her iki yüzeyde yansıdıktan sonra dönen ışık demetlerinin doğrultuları bir dürbünle işaretlenir. *Babinet gonyometresi*'nde bölümlü daire yatay, *Wollaston gonyometresi*'nde ise düşeydir. İkincisini mineraloji bilginleri genellikle küçük boyutlu billûrlar için kullanırlar. Daha modern olan *çift daireli gonyometre*'lerde, bir tek ayarla, küçük bir billûrun bütün yüzlerinin o andaki yerini kesinlikle belirleyebilir. sımalı optik gonyometrelerin doğruluk derecesi, bir yay dakikasından daha yüksektir. (L)

GONYOMETRİ i. (fr. *goniométrie*'den). Metrol. Açıların ölçülmesiyle ilgili kuram ve teknik.

— Denizc. ve Havc. Gonyometre yardımıyle seyretme veya inişe geçme yöntemi.

— ANSİKL. Gemilerde ve uçaklarda kullanılan *gonyometri,* radyoelektrikle seyir yöntemlerinin en eskisidir. Bu yöntem, alışta hava hattı olarak kullanılan «kadran»ın yön verici özelliklerinden yararlanır. Bir gonyometrenin kadranı çevrilince, bu kadranın düzlemi vericiden geçtiği zaman alış şiddeti en yüksek değere ulaşır. Kadran

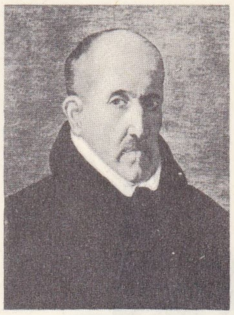

GONGORA Y ARGOTE

Foto. Encyclopedia Americana; Braun (LAROUSSE)

düzlemi vericinin doğrultusuna dik olduğu zaman da, en küçük değere düşer. Böylece bir verici istasyonunun doğrultusu belirlenebilir. Gonyometre kadranında daima dereceli bir daire ve kadranın hareketli eksenine tutturulmuş bir ibre bulunur. Magnetik veya cayroskopik bir pusula, vericinin alacağı çeşitli doğrultularla kuzey doğrultusu arasında kalan açıyı kolayca bulmak imkânı verir. Bu açıyı harita üzerinde işaretleyen pilot veya kaptan, uçağın veya geminin o andaki yerini kesinlikle belirleyebilir. (L)

GONYON i. Antropol. Altçene açısının üstünde bulunan yüz noktası. (L)

GONYS i. (yun. *gônia*, köşe'den). Kuşların gaga kısmı.

— ANSİKL. Kuşlarda altçenek, altçenenin iki kolundan meydana gelir. Bu kollar önde birleşerek gagayı meydana getirir alt kısım çene yayından uca doğru gonys adını alır. (L)

Ferdinand GONSETH

GONZAGA, İtalya'da şehir, Lombardia'da (Mantova ili), Po ırmağının güneyinde; 9 000 nüf. *Gonzaga* prens ailesi, adını bu şehirden aldı. (L)

GONZAGA, Mantova'lı italyan prensleri sülâlesi. İlk Gonzaga'lar Canossa'lı kontes Matilde'nin hizmetindeydiler, o zaman **Corradi di Gonzaga** adını taşırlardı. Mantova, Reggio, Brescia, Cremona, Verona ve İvrea'da yurtlukları vardı. Bu sülâlenin adı ve yaptıkları bize kesinlikle ulaşan ilk mensubu LUİGİ I'dir (1278-1360). Della Scala'nın yardımıyla Bonacolsi'nin Mantova derebeyliğini devirdi ve kendi halefini seçme yetkisiyle Mantova genel valiliğine tayin edildi (1328). Ertesi yıl, imparator naibi unvanını aldı. Akıllıca yürütülen bir birleşme ve evlenme siyasetiyle sülâlenin gücünü artırdı, fakat Este, Della Scala ve Visconti'lere karşı yapılan bir savaşta Gonzaga'lar metbularına olduğu gibi düşmanlarına da boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu bağımlılık XV. yy.a kadar sürdü. Luigi I'in iki halefi oldu, bunlardan biri oğlu GUİDO (1360-1369), öteki torunu LUİGİ II'dir (1369-1382). — FRANCESCO I (1366-1407), 1382'de Luigi II'nin yerine geçti. Venedik ile birleşerek Visconti hâkimiyetine son vermek istedi. Topraklarını genişletti ve 1403'te Venceslao'dan marki unvanını aldıysa da bunu kullanmadı. — GİANFRANCESCO (öl. 1444), öncekinin oğlu, 1407'de genel vali oldu. İmparator Sigismond tarafından marki unvanı tasdik edildi, fakat Asola, Lonato ve Peschiera'yı kaybetti. Saltanatı kâh Venedik'ten kâh Milano dukalığından yardım istemekle geçti. — LUİGİ III (öl. 1478), öncekinin oğlu. Bilgili ve sanatçıları koruyan, akıllı bir hükümdardı. Sülâlenin çeşitli kolları arasında barışı sağlamayı başardı. İmparatorun yeğeni Brandenburg'lu Barbara ile evlendi. — Oğullarından biri, FRANCESCO (Mantova 1444 - Porretta 1483), germen hükümdarlarını Türklere karşı birleştirme yolundaki çabalarıyla tanınan hümanist kardinaldir. Poliziano, *Orfeo*'sunu ona armağan etmişti. Luigi III'ün kızı BARBARA (1456-1503), 1474'te Württemberg birinci dukası Eberhard V ile evlendi. 1477'de, Tübingen üniversitesini kurdu, alman hümanisti Reuchlin'in koruyucusuydu. XV. yy. Almanya'sı, rönesans edebiyat ve sanat hareketine ilk katılışını büyük ölçüde ona borçludur. — FRANCESCO II (1484-1519), Luigi III'ün torunu, İsabella d'Este ile evlendi, saray çevresini bir sanat ve hümanizma merkezi haline getirdi. Oğullarından biri, kardinal ERCOLE (1505-Trento 1563), iki kere naiplik yaptı ve Trento konsiline başkanlık etti. — FEDERİCO II (öl. 1540), Francesco II'nin oğlu, 1530'da imparator Karl V'ten dukalık unvanını ve Savoia sülâlesinin göz koyduğu Monferrato markiliğini aldı. — Kız kardeşi CHİARA (öl. 1503), 1481'de Montpensier kontu Bourbon hanedanından Gilberto ile evlendi ve Borbone «conestabile»si unvanıyle anılan Carlo III'ün anası oldu. — VİNCENZO (öl. 1512), bunun torunu, 1608'de oğlu Francesco IV'ü Savoia'lı Carlo Emanuele I'in kızı Margherita ile evlendirdi, fakat bu evlilikten erkek mirasçıları olmadı ve Francesco IV'ün (öl. 1626) her ikisi de kardinal olan kardeşleri FERDİNANDO (öl. 1626) ve VİNCENZO II (öl. 1627) Gonzaga adının devamını sağlamak amacıyle rahiplik taahhütlerinin kaldırılmasını istemek zorunda kaldılar. Fakat evliliklerinden ikisinin de çocukları olmadı. Gonzaga dukalığının stratejik önemi yüzünden birbirinin rakibi olan Fransa ile Habsburg'lar arasındaki mücadele çok sert oldu. Bu mücadeleyi Mantova dukalarının en küçüklerinden birinin oğlu olan Nevers ve Rethal dükü Charles kazandı, Mantova dukaları soyundan geldiği için sahip olduğu kendi öz haklarına genç yaşta dul kalan ve Francesco IV'ün tek kızı olan gelini Maria'nınkileri de kattı. İki kızı oldu: ANNA, Pfalz prensesi ve LUİZA-MARİA Polonya kraliçesi. Sülâle, CARLO IV'ün oğlu GİOVANNİ (öl. 1743) ve GUİSEPPE (öl. 1746) ile son buldu.

Gian-Francesco GONZAGA Sperandio'nun eseri, Louvre müzesi, Paris

Gonzaga sülâlesinin öteki kolları **Bozzolo, Sabbioneta e Castiglione** prensleri ve **Guastalla** dukalarıdır. En dikkate değer temsilcileri de şunlardır: GİULİA (Gazzuolo 1513-Napoli 1566), **Fondi** kontesi, Vespasiano Colonna ile evlendi. Çok güzel ve kültürlü bir kadındı. Küçük devletini ince bir kültürün merkezi haline getirdi, sanatçıları korudu. Ünü Barbaros'un kulağına kadar gitti, amiral Kanunî Sultan Süleyman'a hediye etmek üzere kaçırmak için planlar hazırladı, kontes, Napoli'deki San Francesco manastırına kapandı. Kilisede bir devrim yapmak için vaızlar verdi. Engizisyon kendisinden kuşkulandı; — LUİGİ (Venedik 1745-Viyana 1819), illüminizm tarikatı mensubu, prenslik üzerindeki haklarını bir has karşılığında avusturyalı Maria Teresa'ya bıraktı; — SCİPİONE (San Martino dell'Argino 1542-ay.y. 1593). İmparatorluk prensi, Kudüs patriği, kardinal (1587). Hümanistti, Padova'da Eterei akademisini kurdu ve Tasso'yu korudu. *Commentari* adı altında kendi hayat hikâyesini yazdı. (L)

GONZAGA (Tomas Antonio), brezilyalı şair, (Oporto, Portekiz 1744-Mozambik 1810). Önce avukat, sonra hâkim oldu, adı Triadentes suikastına karıştırıldı, Mozambik'e sürüldü. *Marilia de Dirceu* (1792) adlı büyük aşk şiiri birçok defa yayımlandı. (L)

GONZALÈS (Emmanuel), fransız yazarı (Saintes 1815-Paris 1887). *Revue de France*'ın kurucusu *Caricature*'ün başyazarı, birçok serüven romanı yayımladı: *Les Frères de la Côte* (Sahildeki Kardeşler) [1843]; *Les Chercheurs d'Or* (Altın Arayıcıları) [1851]; *La Maréchale d'Ancre* (Ancre Mareşalinin Karısı) [1861]; *La Servante du Diable* (Şeytanın Hizmetçisi) [1877]. (L)

GONZALÈS (Eva), fransız kadın ressamı (Paris 1840-ay.y. 1883), Emmanuel Gonzalès'in kızı. Önce Chaplin'in atelyesinde çalıştı, sonra 1870'te kendisinin bir portresini (Tate gallery) yapan Manet'nin tek öğrencisi oldu. 1870 Salonu'nda resimlerini sergiledi (*Oyuncu Çocuk*, Villeneuve-sur-Lot müzesi), 1879'da gravürcü Henri Guérard ile evlendi. Théodore de Banville, *Camées Parisiens* dizisinden bir yazısını ona ayırmıştır. Louvre (*İtalyanlar Tiyatrosunda Bir Loca*, *Kuş Yavruları*), Meaux (*Bahçenin Girişi*), Viyana (*Su kenarında*) ve Dresden (*Sorgun Ağaçları*) müzelerinde tabloları vardır. (L)

GONZALEZ (Angel), ispanyol şairi (Oveido 1925). Hukuk ve gazetecilik okudu; eserlerine 1950 yılları sosyal şiirinin havası ağır basar. Duygulu ve zaman zaman alaycı bir dili vardır. Başlıca eserleri: *Aspero Mundo* (Berbat Dünya) [1956]; *Sin Esperanza Convincimiento* (Ümitsiz Bir İmanla) [1961]; *Tratado de Urbanismo* (Şehircilik Kuramı) [1967]; *Palabra Sobre Palabra* (Söz Hakkında Söz). [L]

GONZALEZ (Bartolomé), ispanyol ressamı (Valladolid 1564-Madrid 1627). 1617'den sonra ispanyol kraliyet ressamı oldu, portre ressamlığında ustalaştı. 1621'e kadar (Felipe III'ün ölümü) kraliyet ailesi mensuplarının 91 portresini yaptı. Kuru uslûbu Pantoja de la Cruz'dan gelmedir. Kutsal *Felipe III* (1621) [Kraliyet Sarayı, Madrid]; *Avusturyalı Margarita* (1605) [Houston müzesi, 1609; Prado müzesi, 1621; Kraliyet Sarayı, Madrid]; *Meleklerle Meryemana* (1613) [El Prado kilisesi]; *Aziz İsidro* (1622) [Belediye müzesi, Madrid]; *Mısır'a Kaçış Sırasında Mola* (1627) [Valladolid müzesi]. (L)

GONZALEZ (Eugenio), şilili yazar (doğ. 1902). *Mas Afuera* (1930) adlı ilk romanı otobiyografik bir eserdir. Yazar, bu eserinde, 1927-1931 yılları arasında Şili'yi sarsan siyasî olayları anlatır. Bu olayların meydana geldiği sırada Gonzalez, Mas Auera adasına sürülerek orada hapsedilmişti. Sonra *Hombres* (Erkekler) [1935] adlı eserini yayımladı. Bu romanda sosyal mücadeleye itilen orta sınıftan bir adamın düştüğü ümitsizlikler, *Noche* (Gece) [1942] adlı romanında ise yazarın kendi neslinin çilesi anlatılır. (L)

Gonzales (Estebanillo). Bk. ESTEBANİLLO GONZALEZ.

GONZALES (José Luis), Porto Riko'lu yazar (Santo Domingo 1925). Santo Domingo'da çıkan *Asonante*, *El Mundo*, *El Imparcial* ve *Ahora* dergilerinde, sonra New York'taki *The Daily Worker*'de çalıştı. Birçok hikâye yazdı. Başlıca eserleri şunlardır: *En la sombra* (Gölgede) [1943]; *Cinco Cuentos de Sangre* (Beş Kanlı Hikâye) [1945]; *El Hombre en la Calle* (Sokaktaki Adam) [1948]; *En Este Lado* (Bu Taraf) [1955]. Ayrıca, New York'taki Porto Rikoluların hayatını yansıtan *Paisa* adlı bir roman da yayımladı (1950). [L]

GONZALEZ (Julio), ispanyol heykeltıraşı (Barcelona 1876-Arcueil 1942). Madenleri işlemeyi babasının kuyumcu atelyesinde öğrendi. 1900 Yılında Paris'e yerleşti, Degas ile Puvis de Chavannes'ın etkisinde desen ve pasteller yaptı. Önce dövme demir, 1925'ten itibaren de dökme demir üzerinde çalışmağa başladı. *Melek* (1933), *Saçını Tarayan Kadın* (1929-1930), *Montserrat'nın Başı* (1942) adlı eserleri d'Art Moderne müzesindedir (Paris). [L]

GONZALEZ (Pedro Antonio), şilili yazar (Talca 1863-öl. 1905). *Ritimler* (1895) adlı kitabı Şili'de modern akımın ilk temsilcilerinden olduğunu gösterir. İlk şiirleri Marcial Cabrera Cuerra'nın *Pluma y Lapiz* (Divit ve Kalem) adlı antolojisinde çıktı. Halka dönük şiirler yazmış, aynı zamanda, katıksız bir lirizm ile usta bir anlatım gücüne ulaşmıştır. On beş heceli vezni yaratmış, buna *tripentalico* (üç beşli) adını vermiştir. (L)

GONZALEZ (Victor), ispanyol asıllı fransız org imalâtçısı (Hacinas, Burgos 1877-Paris 1956). Cavaillé-Coll ile çalıştıktan sonra, 1925'te Chatillon-ous-Bagneux'de fabrikasını kurdu. Geleneksel tipte yaklaşık olarak 200 org yaptı. Bu orglar bugün Fransa'nın kilise ve katedrallerindedir. (L)

GONZALEZ BRAVO (Luis), ispanyol siyaset adamı (Cadiz 1811-Biarritz 1871). Gerici bir siyaset taraflısıydı. Espartero'nun devrilmesinde (1843) büyük ölçüde etkisi oldu. İçişleri bakanlığı (1864-1865, 1866-1868) ve başbakanlık (1843-1844 ve 1868) görevlerinde bulundu; İsabel II'nin ardından yurt dışına kaçtı. (L)

GONZALEZ DAVİLA (Gil), castillalı vakanüvis (Avila 1570-Salamanca 1658). *Historia de las Antigüedades de la Ciudad de Salamanca* (Salamanca Şehrinin Eski Eserleri Tarihi) [1606] ve *Teatro de las İglesias de Espana* (İspanyol Kiliselerinin Tiyatrosu) [1643] adlı eserleri anılmağa değer. (L)

GONZALEZ DECLAVİJO (Ruy), ispanyol seyyahı (öl. Madrid 1412). 1403'te Castilla kralı Enrique III tarafından Timur'a elçi gönderildi, Semerkant'a ulaşmayı başardı, 1406'da Madrid'e döndü. 1582'de yolculuk notlarını yayımlandı. (L)

GONZALEZ LANUZA (Eduardo), arjantinli şair ve denemeci (Santander, İspanya 1900). Yeni edebiyat akımına katıldı; Borges, Molinari, Mastronardi ve Norah Lange ile *Martin Fierro* dergisini çıkardı. Bu ilk döneminde *Prisma* (1925) ve *Treinta y Tantos Poemas* (Otuzdan Fazla Şiir) [1932] adlı şiir derlemelerini yayımladı. Daha sonra *La Degollacion de los Inocentes* (Masumların Boğazlanması) [1938], *Punado de Cantares* (Bir Avuç Şarkı) [1940], *Transitable Cristal* (Geçici Billûr) [1943] ve *Oda a la Alegria* (Neşeye Övgü) [1949] adıyle yayımladığı kitaplarında klasik biçimlere dönerek köy hayatına, tabiat manzaralarına ve aşk maceralarına geniş yer verdi. Öte yandan, insanoğlunun kaderiyle uzlaşması teması üzerinde de durdu; Neruda'nın *Madrid* adlı şiirine verdiği cevap bu bakımdan önemlidir. Ayrıca deneme alanında da çeşitli kitaplar yayımladı (*Variacionis Sabre la Poesia* (Şiir Üstüne Çeşitlemeler], 1943). [L]

GONZALES MARTİNEZ (Enrique), meksikalı şair (Guadalajara 1871-Mexico 1952). Kendi neslinin diğer şairleri gibi, sembolizm kaynağından beslendiyse de, bu este-

Foto. A. G. (LAROUSSE)

tiği daha yakın, daha alışılmış bir biçime soktu. (L)

GONZALEZ PALENCİA (Angel), ispanyol arap kültürü uzmanı, arşivcisi ve yayımcısı (Horcajo de Santiago 1889-?1949). İspanyol edebiyatına ait çeşitli metin ve belgeler yayımladı. Pek çok sayıdaki eseri arasında *Los Mozarabes de Toledo en los ss. XII y XIII* (XII. ve XIII. yy.larda Toledo Mozarapları) [Madrid, 1926-1930] ve Huan Hurtado ile birlikte hazırladığı *Histoira de la Literatura Espanola* (İspanyol Edebiyatı Tarihi) [1925] anılabilir. (L)

GONZALEZ PRADA (Manuel), perulu yazar (Lima 1848-ay.y. 1918). Her türlü siyasî ve sosyal tutuculuğa karşı duyduğu düşmanlığı mensur eserlerinde dile getirdi: *Paginas Libres* (Hür Yapraklar) [1894]; *Horas de Lucha* (Kavga Saatleri) [1908]. Şiir derlemeleri ise, *Minusculas* (1901) ile *Presbiterianas* (1909) hümanist ve toplumcu bir romantizmi yansıtır. (L)

GONZALEZ VELASQUEZ (Luis), ispanyol ressamı (Madrid 1715-ay.y. 1764). 1752 Yılında, San Marcos kilisesinin kubbesine yaptığı freskler sayesinde San Fernando akademisine alındı. 1760 Yılında kraliyet ressamı unvanını aldı. — Kardeşi ALEJANDRO (Madrid 1719-ay.y. 1772). Madrid'de birçok bezeme işleri yaptı: San İldefonso sarayı (1844), San-Justo kilisesi, Bernardinler manastırı. — ANTONİO, öncekilerin kardeşi (Madrid 1732-ay.y. 1793). Roma'da *Davud Ölüm Döşeğinde* tablosunu, Castilla Trinidad kilisesi için freskler yaptı. İspanya'ya döndüğünde (1753), Tarragone katedralinin bir şapelini süsledi. Zaragoza'da freskler, Cuenca'da bir *Uruc* tablosu yaptı. San Fernando akademisi müdürlüğüne getirildi (1765). [L]

GANZALO de Berceo. Bk. BERCEO (Gonzalo DE).

GONZALO FERNANDEZ DE CORDOBA, ispanyol generali (Montilla 1453-Gırnata 1515). İlkin Berberîlere karşı döğüştü, Gırnata'nın (Granada) zaptına katıldı. Lucena zaferini kazanıp Boabdil'i ele geçirdi (1483). Katolik Fernando tarafından İtalya'daki menfaatlerini gözetmekle görevlendirildi (1495). Napoli kralının imdadına koşmak isterken, Fransızların kumandanı d'Aubigny'nin karşısında, Seminara'da bozguna uğradı (28 haziran 1496), fakat Atella'da Montpensier'yi teslim alarak (28 temmuz) bunun acısını çıkardı, sonra d'Aubigny'yi Kalabra'dan püskürttü. Bu parlak zaferin ödülü olarak BÜYÜK KUMANDAN unvanıyle Terranova ve Santangelo dukalıklarını kazandı. Louis XII zamanında savaş yeniden başlayınca, d'Aubigny'yi Seminara'da, Nemours'u da Cerignola'da yendi (21 ve 28 nisan 1503). Capua, Aversa ve Napoli şehirleri ona kapılarını açtı. Garigliano'daki fransız bozgunu (aralık 1503) ile Gaeta'nın düşüşü (1504) Napoli krallığının fethini bütünledi. Napoli krallığına naip tayin edilen Gonzalo sonradan Ferdinando'nun kuşkusunu uyandırdı ve geri çağırıldı (1506). [L]

GOOCH (sir Daniel), ingiliz mühendisi (Bedlington, Northumberland 1816-Clewer Park, Windson yakınında 1889). Ömrünün uzun yıllarını demiryolları hizmetinde geçirdi, *Gooch kızağı* adıyle tanınan bir buhar dağıtım sistemi icat ederek buharlı lokomotifte büyük ilerleme kaydedilmesini sağladı. «Great Western» gemisiyle ilk iki büyük transatlantik kablosunu döşetti. (L)

Goodegough testi, Florence Goodegough tarafından düzenlenen ve İNSAN TESTİ diye bilinen psikolojik test. (L)

GOODENİA i. (ingiliz botanikçisi *S. Gooden*'in adından). Kulacıksız almaşık yapraklı otsu veya ağaçsı bitki; hepsi Avustralya'da yetişen yüz kadar türü vardır. (*Goodeniaceae* familyasının örnek tipi.) [L]

GOODENİACEAE çoğl. i. Bitişik taçyapraklı çiçekli yumurtaları yapışık çançiçeğigillere yakın bitki familyası. (L)

GOODENOUGH, D'Entrecasteaux takımadalarında (Güneybatı Büyük Okyanus) volkanik ada (Uzunluğu 30 km; genişliği 15-20 km). En yüksek noktası Goodenough dağında, 2 530 m. Eski adı *Mozata*. (L)

GOODİA i. Yapraklarını dökmeyen ağaççık; Avustralya'da yetişen iki türü vardır: *Goodia latifolia, G. pubescens;* bunlar başka ülkelerde soğuk limonluklarda yetiştirilir. (Baklagillerden.) [L]

GOODMAN (Benjamin David, **Benny** — denir), amerikan klarnetçisi ve caz orkestrası yöneticisi (Chicago 1909). İlkin Ben Pollack orkestrasında çalmağa başladı (1926), sonra kendi orkestrasını kurdu (1934) ve kısa zamanda büyük ün kazandı. «King of Swing» (Swing kralı) diye tanınır. 1938'de, Carnegie Hall'da kâh büyük topluluklarla, kâh irticalen çalan küçük topluluklarla verdirdiği konserlerle şöhretini artırdı. Irk ayrımının amansız düşmanı olarak, birçok yeni istidadın gün ışığına çıkmasına yardım etti (Lionel Hampton, Cootie Williams, Teddy Wilson, Charlie Christian). 1950'de aralarında Roy Eldridge ile Zoot Sims'in de bulunduğu bir altılıyle Avrupa'da turneye çıktı. 1962'de, büyük bir topluluğun başında Sovyet Rusya'ya gittiyse de genellikle 1953'ten sonra halkın karşısına pek çıkmaz oldu. Klarnetçiliği üzerinde değişik yargılar verilmekle beraber, çağının en iyi organizatörlerinden yararlanarak cazı halka sindirmeyi başaran büyük bir çalgıcı olduğu söz götürmez. Ayrıca, klasik müzikte de usta bir yorumcudur: Béla Bartok, Paul Hindemith ve Aaron Copland onun için besteler yaptılar. En iyi plakları içinde, *King Porter Stomp* (1935); *Sing, Sing Sing* (1937), *Where or When* (1937), *Big John Special* (1938), *Benny's Bugle* (1940), *Solo Flight* (1941) anılmağa değer. (L)

GOODRİCH (Benjamin Franklin), amerikalı fizikçi ve sanayici (Ripley, New York 1841-Manitou Springs, Colorado 1888). 1870'te Akron'da (Ohio) lastik işlemesi için bir sanayi kurdu. Bu ortaklık 1880'de *B. F. Goodrich Company* adını aldı. Kısa zamanda otomobil lastiği yapımında Amerika'nın en büyük sanayilerinden biri haline gelen ortaklık ayrıca hava boşluğu konusunda araştırmalar da yaptı. (L)

GOODRİCH (Samuel Griswold), amerikalı yazar (Ridgefield, Connecticut 1793-New York 1860). PETER PESLEY takma adıyle gençler için romanlar yazdığı gibi, *The Token* (İfade) adlı yıllık bir yayını da yönetti, genç yazarların (Hawthorne gibi) eserlerini tanıttı. Üç ciltlik bir amerikan şiiri antolojisi derledi (1856). [L]

GOODYEAR (Charles), amerikalı mucit (New Haven, Connecticut 1800-New York 1860). 1839'da kükürtleme usulünü bularak kauçuğun sıcaklık değişiminden etkilenmemesini sağladı ve eboniti hazırladı. (L)

Goodyear Tire and Rubber company (*Goodyear Tekerlek ve Lastik ortaklığı*), 1898'de Amerika Birleşik devletlerinin Ohio eyaletindeki Akron şehrinde kurulmuş olan kauçuk fabrikası. Çalışmalarını otomobil lastiği yapımında geliştiren firma 1916'da bu alanda en büyük üretici oldu. On yıl sonra da, dünyanın kauçuk işleyen en büyük firması durumuna geldi. Birleşik devletlerde 22 fabrikası ve yabancı ülkelerde birçok şubesi bulunan bu firmanın kendi kauçuk plantasyonları ve birçok tekstil imalâthanesi vardır. Çalışmalarının büyük kısmını kauçuktan yapılan pek çeşitli sanayi ürünlerine ayırmıştır. Birleşik devletlerde kullanılan sentetik kauçuğun dörtte biri Goodyear tarafından üretilir. 1962'de, alman otomobil lastiği fabrikalarının başlıcalarından biri olan Gummiwerke Fulda'yı satın aldı. Şubesi *Goodyear Aircraft corporation* büyük bir havacılık araç ve gereçleri üreticisidir. Firmanın Akron'da bir kimyevî maddeler fabrikası da vardır. Türkiye'de Goodyear Lastikleri T.A.Ş., bu amerikan firmasıyle ortaklık halinde ve aynı ad altında 1962'den beri, hammaddesini dışarıdan getirterek lastik imal etmektedir; fabrikası İzmit'tedir. (LM)

GOODYERA i. Kısmen tüylü, beyaz çiçekli bitki; boyu 10-30 sm kadardır; bodur ormanlarda yetişir. (Salepgillerden.) [L]

GOOLE, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Don ile Ouse ırmaklarının birleştiği yerde; 18 900 nüf. Kömür ihraç edilen liman. Gemi yapımı. Dokumacılık. (L)

GOOSE BAY, Kanada'da kasaba, Labrador'un doğusunda, Hamilton ırmağının ağzında, «Melville gölü» halicinde. İkinci Dünya savaşı sırasında kurulan, bugün sivil havacılığın yararlandığı hava üssü. (L)

cerrahi gonyometre

GOOSSENS (Eugène), ingiliz bestecisi ve orkestra yöneticisi (Londra 1893-Hillington, Middlesex 1962). Belçika asıllıdır; babası ve büyükbabası, Carl Rosa Opera topluluğunu yönetmişlerdi. Müzik öğrenimini, Brugge, Liverpool ve Londra Royal College of Music'te yaptı. Sir T. Beecham opera topluluğunun, daha sonra Covent Garden'ın orkestra yöneticiliğinde bulundu (1922), A.B.D.'ye yerleşti, Sydney'deki New South Wales Conservatory'yi yönetti (1947-1956). İki opera (*Judith* ve *Don Juan de Manara*), iki senfoni, bir *sinfonietta*, bir obua konçertosu, piyano ve orkestra için *Phantasy-concerto*, bir konçertino, piyano için bir *Lyric Poem* v.b. besteledi. — LEON (Liverpool 1897). Öncekinin kardeşi, ünlü bir obua'cıdır. (L)

GOPAL (Ram), hintli dans sanatçısı ve dans eğitimcisi (Bangalor 1920). Bangalor'da ilk hint dans okulunu açtı, klasik âyin usullerini öğretti, bunlara daha sonra bazı batı âyin unsurlarını da kattı. Bir dans topluluğu ile önce Hindistan'da (1937), sonra Avrupa'da (1938) temsiller verdi. Delhi ve Bombay'daki ilk Hint festivallerinde (1944-1945) en büyük hint dansçısı olarak kabul edildi. 1947, 1951'de Avrupa'ya, 1948'de Birleşik devletlere yaptığı sanat gezileri geniş yankılar uyandırdı. Türkiye'ye gelerek Ankara ve İstanbul'da konserler verdi (mayıs 1949). Jacob's Pillow (A.B.D.) festivaline katıldı (1954). Birçok bale hazırladı: *Tac Mahal Efsanesi* (1956); *Karanlık Odanın Kralı* (1963). Ayrıca *İndian Dancing* (Hint Dansı) adlı bir kitap yazdı (Londra 1950). Bugün için Londra'da Hint, Pakistan ve Singal danslarını öğreten bir okul yönetmekte ve kendi filimlerini (*Thunder in the Himalayas* [Himalayalar'da Yıldırım, 1939]; *When the Gods Gance* [Tanrılar Dansedince, 1964]) çeviren bir sinema şirketinin başında bulunmaktadır. (LM)

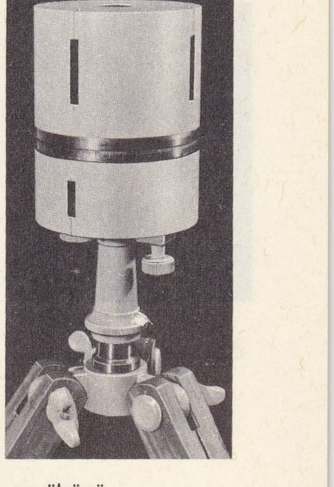

yer ölçümü gonyometresi

GOPİ i. «Çoban kızı» anlamına gelen sanskritçe kelime. (Mistik anlamda *gopi*, tanrı Krişna'ya tapınan [*bhakti*] ve tanrıyle birleşen ruhtur. Gopi'lerin resimleri özellikle Racputana, Bengal v.b. resim okulları tarafından işlenmiştir.) [L]

GOPLO gölü, Polonya'da büyük uzun göl, Büyük Polonya'da; Notec ırmağı bu gölden geçer. (L)

GOPURA i. «Sur kapısı» anlamında sanskritçe kelime. *Teşm yol.* Tapınakların girişini meydana getiren yapı; kule. (L)

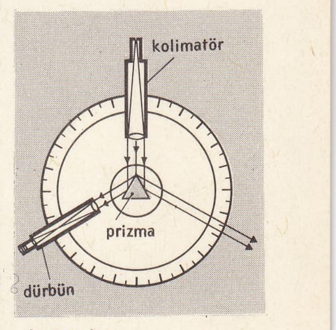

tek daireli gonyometre (opt.)

GOR, Filistin'de bölge, İsrail ile Ürdün arasında paylaşılmıştır. Gor, meridyen yönünde uzanan 100 km uzunlukta ve 2-20 km genişlikte tektonik bir çöküntüdür. Şeria ırmağı vâdisi, Taberiye gölü ve Lut gölü bu çöküntüde yer alır. Akabe hendeğinin uzantısı olan Gor, kuzeyde Bekaa ile devam eder. (L)

G.O.R. Petr. GAS-OİL RATİO'nun kısaltması. (L)

GORAHPUR, Hindistan'da (Uttar Prades) şehir, Gogra ırmağının kolu Rapti kıyısında, Benares'in kuzeyinde; 186 100 nüf. Hint ordusunun en seçkin askerleri olan gurhalar Gorahpur'dan toplanırdı. Demiryolu atelyeleri. Gübre. (L)

GORAHPURİ i. Bhocipuri lehçesinden türetilmiş, Gorahpur bölgesinde yaklaşık olarak 1,7 milyon kişinin konuştuğu lehçe. (L)

GORAL i. Nepal dağ keçisi (*Nemorrhaedus gorel*). Bayağı keçi iriliğinde, ağır gövdeli, siyah benekli, esmer bir hayvandır; Himalaya'da yaşar. (L)

GORANİ (Giuseppe), italyan maceracısı (Milano 1740-Cenevre 1819). Asker, siyaset

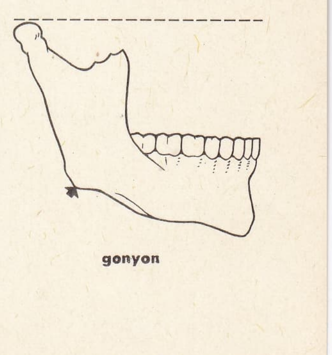

gonyon

Foto. LAROUSSE

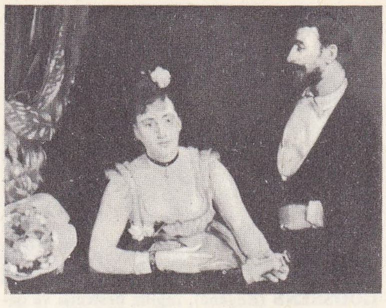

Eva GONZALÈS
«İtalyanlar Tiyatrosunda Bir Loca»
Louvre müzesi, Paris

GONZALO FERNANDEZ DE CORDOBA
Cabinet des Estampes, Paris

adamı, *Caffé* adlı meşhur edebiyat derneğinin üyesi, *Il Vero Dispotismo* (Gerçek Despotluk) [1770] adlı eseriyle filozoflar arasına girdi. Fransız devrimini büyük coşkunlukla karşıladı, «fransız yurttaşı» unvanını kazandı. Paris'e yerleşti; *Moniteur'*de, *Lettres aux Souverains sur la Révolution Française* (Hükümdarlara Fransız Devrimi Üstüne Mektuplar) [1793] adlı bir savunma yazısı yayımladı. *Mémoires Secrets et Critiques des Principaux Etats d'Italie* (Başlıca İtalya Devletlerini Tenkit Eden Gizli Muhtıralar) adlı sert yergi yazısı İtalya'daki mallarına elkonulmasına yolaçtı. 9 Thermidore'dan sonra Gorani, Cenevre'ye geçti. *Prédictions sur la Révolution Français* (Fransız Devrimi Üstüne Uyarmalar) [1797] adlı eserini yayımladı. (L)

GORBACH (Alfons), avusturyalı siyaset adamı (İmst, Tirol 1938). Hukuk doktoru oldu (1922). Steinmark'ta Vatan cephesininin başına geçti. Naziler tarafından hapsedildi (1938-1945). 1945'ten sonra, parlamentoda halkçı partinin «sert kanat»ını temsil etti. 1961'den 1964'e kadar federal şansölyelik etti. (L)

GORBATOV (Boris Leontiyeviç), sovyet yazarı (Petromar, Donbas 1908-Moskova 1954). Genç komünistlerin 1917-1922 yıllarındaki eylemleri üzerine yazdığı romanlardan sonra, İkinci Dünya savaşı üzerine yurtsever bir roman olan *Nepokörennye*'yi (Yılmazlar) [1943] yayımladı. (L)

Gorboduc veya Ferrex ve Porrex, klasik ingiliz trajedilerinin en eskisi (1560). Th. Sackville ile Th. Norton tarafından Seneca'nın trajedileri örnek tutularak kafiyesiz mısralar halinde yapılmıştır. (L)

GORBUNOV-PODADOV (İvan İvanoviç), rus yayımcısı ve pedagoğu (1864-1940). Leon Tolstoy'un yetiştirmesi ve «*hür eğitim*» teorisinin temsilcisi olan Gorbunov, halka bilimleri öğretmek üzere eğitim kitapları yayımlayan *Posrednik* (Aracı) adlı yayınevini yönetti. (L)

GORCATA i. (ital. *gorgiata* veya *crocette*). Ana direk istenkdeki çubuğun armasını yap mak ve üzerine çanaklık kurmak üzere omurgaya aykırı konan ağaç. ‖ *Gorcata kolu,* gorcatanın her iki tarafından çıkan kolları. (M)

GORCZYCKİ (Grezegorz Gerwazy), polonyalı besteci (1664'e doğr.-Krakow 1734). Krakow katedrali şapelinin müzik yöneticisiydi. Missa'lar, motet'ler, koro için çalgı eşliğinde veya yalnız koro için ilâhiler besteledi. (L)

GORÇAKOV (Aleksandr Mihayloviç, — prensi), rus devlet adamı (Haspal 1798 - Baden Baden 1883), Mihail ile Piyotr'un amca çocuğu, Laibach (1821) ve Verona (1822) kongrelerinde Nesselrode'nin maiyetinde bulundu. Londra, Floransa, Viyana ve Stutgart'da çeşitli siyasî görevlerden sonra, 1850'de Alman Diyeti nezdinde rus elçiliği etti. Kırım savaşı sırasında Viyana rus büyükelçisiydi ve hükûmetine Paris antlaşmasını kabul ettirdi (mart 1856); ertesi ay, Aleksandr II, kendisini Nesselrode'nin yerine dışişleri bakanlığına getirdi. Özellikle 1863 Polonya ayaklanmasından sonra (Alvensleben sözleşmesi), Bismarck'ın etkisi altında kalarak siyasetini rus-prusya dostluğu siyaseti üzerine kurdu. Bununla birlikte kurnazlığı elden bırakmıyor, bir yandan da Balkanlar'da yeniden harekete geçmek için fırsat kolluyordu. Londra konferansında, fransız bozgunundan (1871) yararlanarak, Paris antlaşmasından 11, 13 ve 14. maddelerin kaldırılmasını sağladı, böylece, Boğazlar'ın kapalı kalması şartı kaldırılmış olmasına rağmen (mart 1871), Karadeniz'de rus hâkimiyetini kurdu. Gorçakov, Üç İmparator ittifakını sağladıysa da (1873), alman hâkimiyetinden ürkerek Fransa'ya garanti verdi.

Avrupa devletlerinin 1872'den itibaren her yıl yaptıkları görüşmelere 1875'te Rus başvekili Gorçakov da katıldı. Reichstadt görüşmesinde Osmanlı uyruğuna girmiş bulunan hıristiyanların çıkaracakları isyanın Avrupa devletlerince desteklenmesini ve ayrıca Osmanlıların isyanı bastırma hakkının alınmasını teklif etti. Berlin toplantısında bu teklifi ingiliz, fransız ve italyan devlet adamlarına bildirildi (11 mayıs 1876). İngiltere hariç diğer devletler Gorçakov'un teklifini benimsediler. Böylece Gorçakov Osmanlılardan Paris antlaşmasının (1856) öcünü almış oluyordu. Birinci Meşrutiyetin ilânından kısa bir süre sonra Meclisi Mebusanı dağıtarak Ruslara savaş (1877-1878) açan Abdülhamid II, Gorçakov'un tekliflerinin hiç bir şekilde dikkate alınmayacağını bildirdi. Savaş, Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlandı. Ayastafanos'ta (Yeşilköy) yapılan Osmanlı-Rus antlaşmasını Gorçakov kaleme aldı. 1878 Berlin antlaşmasında ise Bismarck, Gorçakov'un kaleme aldığı antlaşma şartlarını hafifletti. Bu durum iki devletin arasını açtı; Rus-Alman ilişkileri bozuldu. Üç İmparator ittifakının kısa süre için de olsa, yeniden canlanabilmesi için Gorçakov'un istifası ve yerine Giers'in getirilmesi gerekti. (ML)

GORÇAKOV (Mihail Dmitriyeviç, — prensi), rus generali (Moskova 1793-Varşova 1861), Piyotr'un kardeşi. 1828'de Silistre kuşatmasını yönetti, Polonya savaşında (1831) Ostroleka köprüsünde yararlık gösterdi; rus ordusunun Macaristan'a müdahalesi sırasında (1849) ordunun kurmay başkanıydı. Macar ayaklanmasına son veren Vilagos savaşını yöneterek şehrin teslimini sağladı. 1854'te çar Nicolas I, Petersburg'tan başkumandan olan general Gorçakov'a Eflak'ın işgali için emir verdi. Otuz bin kişilik bir rus kuvveti Bükreş, Oltenica gibi şehirleri istilâ etti, türk ordusu Rusçuk civarındaki Kama ile Yerköy'e iki fırka gönderdi. Yerköy'de yapılan savaşta bu iki fırka Gorçakov kuvvetlerini bozdu. Gorçakov Yerköy depolarını yakarak Boğdan'a çekildi. Bunun üzerine çar Nicolas I, Gorçakov'u başkumandanlıktan azletti (10 mart 1854). Prens Mençikov ile birlikte, Kırım savaşına katılan Gorçakov müttefik (Fransız-İngiliz-Osmanlı) ordularının ileri yürüyüşünü Alma ırmağında durduramadı (28 eylül 1854). Geri çekiliş sırasında müttefik kuvvetler, rus ordusunu İnkerman'da da yenilgiye uğrattılar. Bu sırada prens Mençikov öldü; yerine tekrar Gonçakov tayin edildi. Gorçakov rus ordusunu büyük bir bozgundan kurtararak geri çekebildi. Sivastopol'da müttefik ordularına karşı koydu. Sivastopol'un düşeceğini bildiği için bir karşı saldırı yapmağa karar verdi. Fakat başarısızlığa uğradı; müttefikler Traktir'de büyük bir zafer kazandılar (16 ağustos 1855). Sivastopol'u boşaltan Gorçakov, Paris antlaşmasından sonra Polonya'ya gönderildi. Orada öldü (1861). [ML]

GORÇAKOV (Piyotr Dmitriyeviç), rus generali (Moskova 1790-ay.y. 1868). Napolyon'a (1812-1813) ve Osmanlı imparatorluğuna (1829) karşı açılan seferlere katıldıktan sonra, Doğu Sibirya'da valilik etti (1839-1851) ve Amur bölgesinin Rusya'ya ilhakını sağladı; Kırım savaşında 6. Kolorduya kumanda etti. (L)

GORDEYEV (Fiyodor Gordeiyeviç), rus heykeltıraşı (Peterhof 1744-Petersburg 1810). İlkin Petersburg akademisinde Gillet'nin (1759-1763), sonra da Paris'te Lemoyne'ın (1767-1769) yanında çalıştı; Petersburg akademisine ilkin profesör (1802), sonra müdür olarak tayin edildi. Çar sarayında Falconet ile birlikte bazı çalışmalar yaptı. Başlıca eseri: Prenses Natalya Gallitsin'in Donskoy manastırındaki (Moskova) mermer mezarıdır (1870). [L]

GORDİACEA çoğl. i. Yumuşak esmer tel görünüşünde solucanlar sınıfı. (Kendi üstüne kıvrılarak almaşık bir düğüm şeklini alabilir. Adı da buradan gelir. [Gordium düğümü]. Hepsi tatlı sularda yaşar.) [L]

GORDİANUS I (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus, — denir) [Roma 157'ye doğr.-Kartaca 238], Roma imparatoru (238). Afrika'da denetmenlik ederken, mültezimlerin suistimallerini önlemekte güçlük çekti; seksen yaşında imparator ilân edilince de, intihar etti. İmparatorluğu bir iki hafta sürdü. (L)

GORDİANUS II (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus, — denir) [192'ye doğr.-Kartaca 238], Roma imparatoru (238), Gordianus I'in oğlu. Afrika'da babasına yardımcılık ettikten sonra babasıyle birlikte imparator ilân edildiyse de, Capellianus'a karşı savaşırken öldü. (L)

GORDİANUS III (Marcus Antonius) [Roma 224 ? - Zaita, Fırat yakınında 224]. Roma imparatoru (238-244), Gordianus I'in ana tarafından torunu. Praetorluk yöneticisi Timesitheus'un elinde oyuncak oldu, 242'de Perslere karşı açılan sefere katıldı, Persleri Antakya'da püskürttü (243). Timesitheus'un yerine geçen Arap Philippus, Gordianus'u imparatorluğu kendisiyle paylaşmağa zorladı, az sonra da adamlarına öldürttü. (L)

GORDİAS. Yun. mit. Frigya kralı. Gordion şehrini kurdu. Kybele ile sevişti ve Kybele'den Midas adında bir oğlu doğdu. (L)

GORDİMER (Nadine), güney afrikalı kadın edebiyatçı (Johennesburg 1923), eserlerini ingilizce yazdı. Roman ve masallarında Güney Afrika'daki yahudilerin hayatını, ingilizce ve afrika dillerinde konuşan beyaz ve zenci halkla olan ilişkilerini dile getirir: *The Lying Days* (Batan Günler) [1953]; *A World of Strangers* (Yabancılar Dünyası) [1958]; *Occasion for Loving* (Aşk Fırsatı) [1963]; *Not for Publication* (Yayımlanmamak Üzere) [1965]. (L)

GORDİON. Esk. coğ. Frig devletinin başşehri; bugünkü *Yassıhöyük.* Sakarya'nın kenarında (Polatlı yakınında) boyutları 500 × 350 m olan alçak ve yassı bir tepenin üzerindedir. Kuzeydoğu Ege ve Marmara kıyılarından gelen Pers imparatorluğu çağına (M.Ö. VI.-V. yy.) ait olan *Kral yolu* buradan geçerdi. Büyük İskender de Pers imparatorluğunu ortadan kaldırmak için giriştiği harekette bu yolu takip etmiştir. *Gordion* adının Frig kralı Gordios'tan geldiği sanılıyor. Fakat bu çağa ait Doğu kaynaklarında bu ad geçmiyor. Kralın adının şehrin adından türediği de düşünülebilir.

Şehrin tarihi M.Ö. III. binyılın ikinci yarısında (Eski Bronz çağında) başlar. Orta Bronz ve Geç Bronz çağlarında da şehrin varlığını sürdürdüğü görülür. Kazılarda Bronz çağına ait zengin buluntular ele geçirildi. M.Ö. 2000-1200 arasındaki devreyi, Asur kolonistler çağı, eski Hitit krallığı ve Hitit imparatorluk çağı temsil eder. Frigler yaklaşık olarak M.Ö. IX. yy.da Gordion'u merkez yaparak buraya yerleştiler, krallıklarını kurdular. Bu devirde Gordion en parlak çağını yaşadı. Fakat bir süre sonra (M.Ö. 690) kuzeydoğu yönünden gelen Kimmer* akınları Frig krallığını ortadan kaldırdı; başşehir Gordion yakılıp yıkıldı. Kimmer'ler burada çok kalmadılar, batıya doğru yürüdüler. Kimmer akınından sonra şehirdeki surlar ve büyük yapılar onarıldı; yeni binalar ve büyük mezar anıtları yapıldı. Daha sonra Frigler, Lydia kralı Ardys zamanında (M.Ö. 678) Lydia hâkimiyeti altına girdiler. Pers kralı Keyhüsrev (Kyros), son Lydia kralı Kroisos'u Kızılırmak yakınlarında yendikten (M.Ö. 547-546) sonra, Sardeis'e yürürken Gordion şehrini de tahrip etti. Lydia devleti tamamen yıkılınca Persler bütün bölgeye hâkim oldular ve anayol üstündeki Gordion şehrine çok önem verdiler. Şehir, ticarî ve askerî bir merkez haline getirdiler. Büyük İskender'in Pers kralı Dara'yı Issos'ta venmesi üzerine (M.Ö. 333) şehir pers hâkimiyetinden kurtuldu. Fakat M.Ö. 278'de bölgeye yerleşen Galat'lar, roma ordusu gelinceye kadar, şehri yakıp yıktılar. M.Ö. 189'da roma kumandanı Manlius Volsa, Gordion şehrine geldiği zaman, halk şehri terk etmişti. Şehir halkının tekrar Gordion'a dönmemesi üzerine şehir M.Ö. 200'e doğru önemini büsbütün kaybetti.

XIX. yy. sonlarında Yassıhöyük olarak bilinen höyüğün Gordion şehri olduğu fikri ortaya atıldı, fakat bu fikir şüphe ile karşılandı. Gordion'da kazılara ilk defa 1900'de Körte kardeşlerin başkanlığındaki alman heyeti başladı ve civardaki beş tümülüs araştırıldı. Asıl büyük çaptaki kazılar, 1950'de Pensylvania üniversitesi adına Rodney S. Young'un başkanlığındaki heyet tarafından yapıldı ve çalışmalar günümüze

Foto. Giraudon, Sauvanaud (LAROUSSE)

kadar sürdü. Young'un çalışmaları sonunda burasının kral Midas'ın şehri olduğu ispatlandı. M.Ö. III. binin ortasından 189'a kadar sürekli olarak iskân edilmiş olan Gordion'da Hitit devrine ait olan katta hiyeroglifli mühürler ve küçük sanat eserlerine rastlandı. Şehrin dışında M.Ö. XVII.-XVI. yy.a ait bir hitit mezarlığı bulundu. Şehrin merkezinde, sitadelde her frig sarayı bulundu. Bu saray ayrı ayrı binalar halindedir. Eski Doğu'nun merkezî planlı binalarından farklıdır. Büyük bir saraya ait olan bu tek tek yapılar büyük bir iç oda ile önündeki sahanlıktan ibarettir. Ocak, iç odanın ortasındadır. Temeller taştan, duvarlar kerpiçten yapılmış ve kalaslarla sağlamlaştırılmıştır. Çatılar semer dam şeklinde örtülmüştür. Sarayların depoları, hizmet yerleri ayrı yapılar halindedir. Bazılarının tabanı renkli taşlardan yapılmış mozaikle kaplıdır. Üzerinde zengin geometrik motifler bulunan bu mozaik süslemeler Anadolu'da, bugüne kadar bilinen mozaik süslemelerin en eski örneklerindendir. Büyük salonlar içinde ağaç bölmeler ile galeriler, iç balkonlar meydana getirilmiştir. İçlerinde ancak saraylarda kullanılabilecek mobilya parçaları, fildişinden özenle işlenmiş sanat eserleri, hayvan ve insan alçak kabartmaları, çeşitli çanak çömlek bulunmuştur. Kimmer istilâsı sırasında yakılıp yıkılan şehir, yeniden yapılırken tapınakların dış cepheleri kabartmalı, renkli, pişmiş topraktan levhalarla süslenmiştir. Lydia devletinin hâkimiyeti, doğu yunan sanatının Gordion şehrine girmesine sebep oldu. Şehrin doğusunda bulunmuş olan mezarlık Eskiçağın en büyük ve en önemli krallık nekropollerinden biridir. Mezarların sayısı 80'in üstündedir. Bunların ancak 5 tanesi 1900'de alman, 25 tanesi de amerikan arkeologları tarafından kazılmış ve araştırılmıştır. Mezarlığa ölü gömülmesi, Frig çağından, Galat hâkimiyetine kadar devam etmiştir. Mezarlar, *tümülüs* adı verilen yığma toprak tepeler halindedir ve krallara, şehir büyüklerine ve beylere aittir. Burada her tepe yalnız bir kişiye mahsustur. Tepenin büyük ve küçük olması ve ölü hediyelerinin zenginliği, ölünün sosyal ve malî durumuna bağlıdır. En büyük tümülüsün tabanının çapı 300 m, yüksekliği de 53 m'dir. Mezarlarda ölü hediyesi olarak ağaçtan yapılmış heykelcikler, boya ile nakışlı veya tek renkli vazolara, bronz ve demirden yapılmış kap kacağa, oyma ve kakma olarak işlenmiş mobilyaya, büyük kazanlara, çok sayıda süs eşyalarına rastlandı. Burada dikkate değer en önemli nokta, mezarlarda değerli madenlerden yapılmış eşyanın ve silâhların bulunmamış olmasıdır. Bu da Kimmer istilâsıyle açıklanabilir. Arkeologlar en büyük tümülüs içindeki kısa boylu birine ait olan iskeleti, Midas olarak göstermişlerdir. Büyük İskender'in «kördüğümü çözme» hikâyesi de Gordion'da geçmiş gerçek bir olaydır. Gordion adının kördüğümden türediği hakkında halk dilinde dolaşan bir rivayet de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

Gordion müzesi, Polatlı, ilçesinin Yassıhöyük köyünde (Gordion şehrinin bulunduğu büyük tümülüsün karşısında) müze. 1965 Yılında yeni binasında, ziyarete açıldı. Burada, Gordion'daki çeşitli arkeolojik devirlere ait buluntuların tipik örnekleri, kronolojik sıraya göre, sergilenmektedir. Bunlar arasında, eski tunç devri katlarına ait çanak çömlek, hitit mezarlarında ve hitit tabakalarında bulunan bazı seçkin eşya ile Gordion Frig çağı eserlerinden örnekler vardır. Friglere ait olan eşyalar arasında yonca ağızlı testiler, içki kapları, tunç ve fildişi eserler, yazıtlar, taş, tunç ve gümüşten yapılmış küçük kuş figürleri (Frig tanrıçası Kybele'ye adak olarak sunulduğu sanılıyor) dikkati çeker. Ayrıca yine Gordion'da bulunmuş, arkaik ve helenistik devre ait eserler de vardır. Bunlardan biri de tanrıça Kybele'nin bir heykelidir. (M)

GORDLEVSKİY (Vladimir Aleksandroviç), rus türkoloğu (Sveaburg 1876 - Moskova 1956). Moskova üniversitesinde öğrenimini bitirdikten sonra, Anadolu ve Suriye'de bir gezi yaptı; dönüşünde, Devrim'den sonra «Moskova Doğu araştırmaları» adını alan Lazarev enstitüsünde öğretim üyesi, 1916'da da profesör oldu; ömrünün sonuna kadar orada çalıştı. Daha çok, türk edebiyatı ve dili üstüne incelemelerde bulunmuş olan Gordlevskiy, *Oçerki po Novoy Osmanskoy Literature* (Yeni Osmanlı Edebiyatı Üstüne Denemeler) [1909-1912] adlı eserinden sonra, *Grammatika Turetskogo Yazıka* adıyle bir türk dili grameri yazdı (1928), rus edebiyatının türk edebiyatı üzerindeki etkilerini inceledi ve *Gosudarstvo Sel'djukidov Maloy Azii* (Küçük Asya Selçukluları Devleti) adlı bir de tarihî inceleme yayımladı (1941). [M]

GORDON i. İngiliz av köpeği ırkı. (Bk. SETTER.) [L]

GORDON, bütün İngiltere'ye ve denizaşırı ülkelere yayılmış Berwickshire asıllı önemli bir iskoç ailesinin adı. Ailenin birçok dalı daha çok asalet unvanlarıyle bilinir. HUNTLY kontları ve markileri, SUTHERLAND kontları, ABERDEEN kontları. (L)

GORDON (Adam Lindsay), avusturyalı şair (Asor adaları 1833-Melbourne yakınlarında intihar ederek 1870). Tehlike ve yarış merakını ünlü *Bush Ballads and Galloping Rhymes* (Çalılık Baladları ve Dörtnal Türküleri) [1870] adlı şiirlerinde dile getirdi. (L)

GORDON (Charles, **Gordon Paşa** — denir), ingiliz subayı ve yöneticisi (Woolwick 1833-Hartum 1885). 1860'ta çin seferine katıldı, sonra çin imparatorunun hizmetine girdi; yönettiği ordu Tayping'leri yenilgiye uğrattı. 1874'te Mısır hükûmetinin hizmetine girdi ve Sudan'ın ekvator bölgesindeki vilâyetlerine askerî vali olarak tayin edildi; orada zenci esir tüccarlarına karşı mücadelesi ve tek başına Darfut ayaklanmasını bastırmasıyle ün kazandı; çok yorgun düştüğünden 1880'de istifa etti. Maurice adası, Güney Afrika ve Filistin'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Hür Kongo hükûmetini kurmayı kabul ettiği sırada, ingiliz hükûmeti Gordon'u isyan halindeki Mısır Sudan'ının boşaltılmasıyle görevlendirdi. 1884'te Hartum'a girdi, birkaç ay sonra Mehdi tarafından kuşatıldı, şehrin zaptı sırasında da öldürüldü. Halk tarafından çok sevilen bir yöneticiydi. (L)

GORDON (P. Andrew, **George** — denir), iskoçyalı fizikçi ve benediktin papazı (Cuffurach, Banffshire 1712 - Erfurt, Almanya 1751). Erfurt'ta felsefe profesörlüğü yaparken, elektro statik çalışmalarıyle kendini tanıttı. Elektrostatik makinesindeki madensel topun yerine cam silindiri koydu. Elektrikli çeşmenin, turnikenin ve çıngırağın da bulucusudur. (L)

GORDON (George, birinci — dükü) [1643'e doğr. - Leith 1716], katolik James II'nin İskoçya'daki başlıca casusu. (L)

GORDON (lord George), ingiliz kışkırtıcısı, üçüncü Gordon dükünün oğlu (Londra 1751-ay.y. 1793). Haris ve dengesiz bir insan olan Gordon, katoliklere uygulanan hukukî eşitsizlikleri hafifleten 1778 yasasına karşı, protestan muhalefetini yönetti ve 1780'de kanlı karışıklıklara yolaçtı. Beş yıl hapse mahkûm oldu (1788), Newgate'te öldü. (L)

GORDON (Patrick, **Piotr İvanoviç** — denir), Rusya hizmetindeki iskoç generali (Aberdeenshire 1635 - Moskova 1699). Koyu katolik olan Gordon, isveç ve leh ordularında ücretli asker olarak çalıştı, Ruslar'a esir düşünce, askerî danışman sıfatiyle çarların hizmetine girdi (1661). Ukrayna'yı teşkilâtlandırdı (1667-1687) ve Kiev'de tümgeneral rütbesiyle Türklere karşı savaştı. 1689'da Büyük Petro'nun iktidarı ele geçirmesine yardım etti, kendisiyle dostluk kurdu, hükümdarın yokluğunda başkentteki kıtalara kumanda etti, başkumandanlığa getirilince orduyu avrupa ordularını örnek alarak yeniden düzenledi. *Diary*'si (Günlük), XVII. yy. rus tarihi incelemeleri için çok önemli bir kaynaktır. (L)

GORDON (Richard), amerikalı uzay adamı (Seattle 1930), 12-15 aralık 1966 arasında, C. Conrad ile birlikte, Gemini 11 kapsülünde, Agena iticisiyle birçok kenetleme denemesi yaptı. Yerden 1 372 km uzaklığa erişti ve 44 dakika boşlukta dolaştı. (L)

GORDON (Yahuda Lieb, **Jelag** — denir), ibranî şairi (Vilna 1829-St. Petersburg 1892). Başlangıçta İncil geleneği kaynaklarından beslenip, İncil üslûbuyle yazdıysa da, sonradan modern üslûbu ve yergi tarzını benimseyip haham geleneğiyle ve yahudi getosunun bağnazlığıyle savaştı. (L)

GORDONİA i. Almaşık yapraklı ağaç. (Kışın yapraklarını dökmez, çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar. Kuzey Amerika'da ve Asya'da yirmi beş kadar türü yetişir. Çaygillerden.)

— ANSİKL. Çiçeği kamelya çiçeğine benzeyen *Gordonia lasianthus* Avrupa'da bahçelerde yetiştirilir. Bunun, içi lifli, soluk kırmızı veya kızıl esmer odunu, Asya'da bina ve kayık yapımında kullanılan çok değerli bir kerestedir. Kabuğunun iç kısmı öğütülerek suya bastırılır, bundan elde edilen sıvı, içine batırılan balık ağlarını korumağa yarar. (L)

GORDONİT i. (amerikalı minerolojist *S. G. Gordon*'un adından, fr. *gordonite*). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve magnezyum fosfat. (L)

GORDON WALKER (Patrick Chrestean), ingiliz siyaset adamı (Worthing, Sussex 1907). Tarih profesörü, aynı zamanda B.B. C'nin yöneticilerindendi. İlkin Smetwick'ten (1945-1964), sonra da Leyton'dan (1966'dan beri) milletvekili seçildi. 1950'de işçi hükûmetinin Britanya Milletleri Topluluğu Parlamento müsteşarlığına getirildi. İngiltere'yi Avrupa Konseyinde temsil etti (1951-1952). Dışişleri bakanlığında bulundu (ekim 1964-ocak 1965). Wilson hükûmetinde 1967 ocağında yapılan değişiklik sırasında, sandalyesiz bakanlığa getirildi. (L)

GORDYENE veya **GORDYAİA.** Esk. coğ. Doğu Anadolu'da, Dicle ırmağının kaynaklarının doğusunda (Van gölünün güneyinde) dağlık bölge. Halkı çok savaşçıydı. Romalılar burayı Trajanus zamanında ele geçirdiler, fakat Hadrianus zamanında kendi isteklerile bıraktılar. 297 Yılında, imparator Diocletianus Gordyene'yi ikinci defa Roma imparatorluğuna kattı. 363'te ise burayı İranlılar ele geçirdi. (M)

GORE, Batı Habeşistan'da şehir, İlubabor ilinin idare merkezi; 25 000 nüf. Sudan'a kahve ihracatı. (L)

GORE (Catherine Grace Frances MOODY, **Mrs.**), ingiliz kadın romancı (East-Retford, Nottinghamshire 1799 - Lynwood, Hampshire 1861). Yetmiş cildi bulan eserleri arasında *Mothers and Daughters* (Analar ve Kızlar) [1831], *Cecil, or the Avdentures of a Coxcomb* (Cecil veya Bir Züppe'nin Maceraları) [1841] ve *The Banker's Wife* (Bankerin Karısı) [1843] anılmağa değer, bu son eserde yüksek sosyetenin gösterişli, ama temelsiz hayatından sahneler çizer. (L)

GORE (Charles), anglikan ilâhiyatçısı (Wimbledon 1853-Londra 1932). 1902'de Worchester, 1905'te Birmingham, 1911-1919 yıllarında da Oxford'da piskoposluğu sırasında hıristiyan diniyle bilimsel ilerlemeyi uzlaştırmağa çalıştı (*Lux Mundi* [Ay Işığı] 1890). Ayrıca sosyal meselelerle de ilgilendi, sosyal hizmetler için ekipler kurdu. (L)

GORE (Walter), ingiliz dansçısı ve koreografı (Waterside, İskoçya 1910). L. Massine'in yanında ve İtalia Conti Stage okulunda çalıştıktan sonra, 1930'da Rambert balesinde meslek hayatına başladı. 1932'den 1935'e kadar Vic Well Ballet topluluğunda dansetti. Bu sıralarda müzikli komediye yöneldi ve ilk koreografisini meydana getirdi: *Bitiriş Valsi* (1938). Rambert balesi hesabına *Günah Çıkarma Hücresi* (1941), *Yalın Senfoni* (1944), *Tatlı Dansçı* (1964); Champs-Elysées balesi için *Lânetli Kadın* (1951), Sadler's Walles balesi için *Tam Yetki* (1953), Der Lage Landen balesi için *Ginevra* (1956), Edinburg festivali için *Gece ve Sessizlik* (1958) adlarını taşıyan balelerin koreografilerini gerçekleştirdi. 1954'te Avusturalya'da bir topluluk kurdu, 1956'dan 1958'e kadar Frankfurt-am-Main'da bale hocalığı yaptı. (L)

GORECKİ (Antoni), polonyalı şair (Wilno 1787-Paris 1861). 1831'de millî ayaklanmaya faal olarak katıldı, sonra Fransa'ya çekildi. Mickiewicz'in çok yakın dostudu. Edebiyat alanında kazandığı şöhreti özellikle *Favole* (Masallar) [1839] adlı eserine borçludur. (L)

GORECKİ (Henryk Mikolaj), polonyalı besteci (Bybnik 1933). Polonya müziğinin en yetkili temsilcilerindendir. Başlıca eserleri: *Neşe ve Ritim Üstüne Şarkılar* (1957); iki piyano için bir *Toccata* (1955); beş çalgı ve yaylılar için bir konçerto (1957), koro için bir *Yazıt* (1958), orkestra için *Şoklar* (1960); ses ve orkestra için *Monologlar*

Beny GOODMAN

Ram GOPAL

Foto. LAROUSSE

(1960); on beş çalgı için *Şarkılar* (1962). [L]

GORÉE, Senegal'de kıyı* adası, Dakar limanının demirleme yerini kapatır. XVII. yy. başında adayı işgal eden Hollandalıları, 1677'de fransız amirali d'Estrées çıkardı ve Gorée, 1817'de Fransa tarafından kesinlikle işgal edildi. Ada, uzun süre Fransa'nın Batı Afrika'daki başlıca ticaret merkeziydi; ama önemi XIX. yy.da azaldı ve Dakar'a bağlanmasıyle (1929) Belediye meclisi kaldırıldı. Gorée'de tarihî hatıralarla ve eski askerî eserlerle dolu eski bir şehir vardır. Tarih müzesi. Deniz biyolojisi laboratuvarı. (L)

GOREMİYKİN (İvan Loginaviç), rus siyaset adamı (Novgorod hükûmeti 1840-Kafkas bölgesi 1917). Polonya'da vali naibi, köylülerin sosyal şartları konusunda soruşturmalar açtı (1873). Adalet bakanlığı yardımcısı (1891), içişleri bakanı (1895) oldu ve D. A. Tolstoy ile İ. N. Dunovo'nun gericilik siyasetini izledi. Birinci duma'nın açılışından (1906) önce başbakan olarak S. Y. Vitte'in yerini aldı. Mecliste yalnız bir defa, o da toprak verilmesiyle seçim reformunu ilgilendiren bir teklife karşı gelmek için söz aldı. Halefi Stoliypin, duma'yı hemen dağıttı. Şubat 1914'te Goremiykin çar tarafından uzaklaştırılan Kokovtsov'un yerine yeniden başbakan oldu. Belirli bir siyaseti yoktu, gerçek iktidarı, Genel karargâhta kalan çarın yerine çariçeyle Rasputin'in ellerine bırakıtı. Rasputin'in etkisi, 2 şubat 1916'da Goremiykin'in yerine Sturmer'in tayinine yolaçtı. Goremiykin 1917 devriminden sonra Kafkasya'ya çekildi, villası kuşatıldığı sırada komünistler tarafından öldürüldü. (L)

GORDİANUS III
Millî müze, Roma

GORENJSKO, Yugoslavya'da bölge, Slovenya'da, Sava'nın yukarı çığırının güneybatısında, Julia Alplerini (Triglar), Soça ırmağı (ital. Tsonzo) ile kollarının (Vipava ve İdrijca) vâdilerini içine alır. Sığır yetiştiriciliği (peynircilik). El sanatları. Turizm. (L)

GORGES (sir Ferdinando), ingiliz sömürgecisi (Ashton, Somersetshire 1566'ya doğr.-öl. 1647). Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesiyle fiilen ilgilendi, Plymouth şirketinin nüfuzlu bir üyesi oldu (1606). 1620'de şirkete yeni bir imtiyaz sağladı. Geniş topraklara sahip olan Gorges, 1635'te Maine ülkesi için kraldan Maryland'ınkine benzer bir imtiyaz elde etti. Kendisine AMERİKA'DA İNGİLİZ SÖMÜRGECİLİĞİNİN BABASI adı verildi. (L)

GORGİAS, yunan filozofu ve hatibi (Leontinoi, Sicilya M.Ö. 487-Larissa, Tesalya 380'e doğr.). 424'te Syrakusai'lilere karşı yardım istemek için elçilik göreviyle Atina'ya gitti. Belâgatıyle Atinalıları hayran bıraktı. Orada hitabet dersleri verdi, Attikalı hatipleri, hattâ Thukydides'i bile büyük ölçüde etkiledi. Çok zengin oldu, gösterişli bir hayat sürmeğe başladı. Çeşitli eserler yazdı, bu arada her şeyin bir görüntüden ibaret olduğunu ileri süren *Peri Phisoes e Per Tu Me Ontos* (Tabiat ve Yokluk Üstüne) adlı eserini yayımladı. Eflatun bu sofistle, özellikle Gorgias adını verdiği diyalogunda çok alay etmiştir. (L)

GORGİAS, yunan hatibi (M.Ö. I. yy.). Atina'da ders verdi, öğrencileri arasında Cicero'nun oğlu da vardır. *Skhemata Dianoias Kai Lekseos* (Düşünce ve Hitabet Şekilleri) adlı bir inceleme ona mal edilir. Bu eser Rutilis Lupus tarafından Latinceye çevrilmiş (*De Figuris Sententiorum et Elocutionis*) ve özetlenmiştir. (L)

Gorgias *yahut Hitabet Hakkında,* Eflatun'un en ünlü diyaloglarından biri M.Ö. 395-391 arasında yazıldığı sanılır. Konuşanlar Sokrates, Kerephon, Gorgias, Polos ve Kallikles'tir. Diyalogda nasıl yaşamak gerektiği araştırılır. Bunun cevabını hitabete bırakamayız, çünkü hitabet, doğrunun bilgisi üzerine kurulmuş gerçek bir sanat değil, insanları eğlendirmek için icat edilmiş, göreneklere dayanan bir deneyiciliktir. Tam tersine, felsefe, mutluluğun bu dünyada olsun, öbür dünyada olsun adalete ve ölçülülüğe bağlı olduğunu öğretir. Diyalog, ilerideki hayat ve ölülerin yargılanması üzerine kurulmuş büyük bir mithos ile sona erer. Eflatun konuşturduklarına güçlü bir kişilik vermeyi bilmiştir: Gorgias güzel konuşan usta bir hatiptir, Polos kendi diyalektiğine kapılır, Kallikles kinik bir siyasetçidir, nihayet Sokrates, korkunç bir diyalektik ustası ve inanmış bir gizemcidir. (L)

GORGOL, müslüman Moritanya cumhuriyetinde idare çevresi, Senegal ırmağının sağ kıyısında; 52 000 nüf. İdare merkezi, *Kaedi.* (L)

GORGONA, küçük italyan adası, Toscana takımadalarında, Livorno ile aynı enlem üstünde. (L)

GORGONACEA çoğl. i. Selenterelerden sekizlimercanlar takımı. Eksensel iskeletten yoksun sabit deniz hayvanlarını kapsar. (L)

GORGONA'LAR. Yun. mit. Başları yaban domuzunun savunma dişleriyle donatılmış ve başlarının çevresinde yılanlar bulunan canavarlar.

Yırtıcı tırnakları ve tunçtan kanatları olduğu öne sürülen bu canavarlar Batı dünyasının ucuna, Hesperid'ler ülkesi dolaylarına sürülmüşlerdi. Daha sonraları ise Libya'da olduklarına inanıldı. *Euryale, Stheno* ve *Medusa* adlarındaki bu üç kız kardeşin içinde yalnız Medusa tehlikeliydi. Çünkü kime baksa taş olurdu. Ama bu durum, Poseidon'un onunla sevişmesine (bu birleşmeden bir canavarlar kuşağının [engerekler, köpekler, ejderhalar] doğmasına ve Perseus'un Athena'nın yardımıyle onu öldürmesine) engel olamadı.

— İkonogr. Üç *gorgona* yunan sanatında, özellikle de attike ve korinthos çömlekçiliğinde çok görülür (en eski örnek, Eleusis'te bulunmuş olan büyük bir vazodur). En güçlü eski örnek ise Korfu'daki Artemis tapınağının alınlığıdır (iki panterin arasında koşan ve kendi kanından gelen at Pegasos ile genç Khrysaor'u tutan son derece büyük bir gorgona). Gorgona başının bütü bozucu bir nazarlık sayıldığı anlaşılmaktadır. Athena'nın kalkanını bir gorgona başı süsler. Klasik ve helenistik dönemde gorgona tipi beşerîleşti (can çekişen Medusa başı, Terme müzesi, Roma). [L]

GORGONİA i. Deniz hayvanları kolonisi; denizin dibinde katı bir yere tutunmuş, yumuşak, boynuzsu bir iskelet üstünde sivri siğil şeklinde dizili poliplerden meydana gelir. (*Gorgonacea* takımının örnek tipi.) [L]

GORGONOCEPHALİDAE çoğl. i. Derisidikenlilerden yılanyıldızları familyası. (Kollarını sadece yatay düzlemde hareket ettirebilen diğer yılanyıldızlarının tersine, bu hayvanlar gevşek eklemli kemikçiklerden oluşma kollarını her yönde hareket ettirebilir. Kollar basit veya dallı olur. En karakteristik olanları *eurvales*'lerdir.) [L]

GORGONZOLA i. (italyan kasabası *Gorgonzola*'dan). İtalya'nın belli başlı peyniri; içi küflüdür. (L)

GORGONZOLA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Milano ili), Adda ırmağının batısında; 8 300 nüf. Peynircilik. (L)

GORGOPHONE. Yun. mit. Perseus ile Andromede'nin kızı. Perieres'i, sonra da Oibalos ile evlendi. Koçası ölüp de tekrar evlenen ilk dul kadın olarak tanınmıştı. (L)

GORGOS, Kıbrıs'ta Salamis kumandanı. Kardeşi Onesilos tarafından tahttan indirildi (M.Ö. 449). Sonra yine kral oldu. İkinci Med savaşında Kserkses tarafını tuttu. (M)

GORİ, S.S.C.B.'de (Gürcistan) şehir, Kura ırmağı kıyısında, Tiflis'in yukarı kesiminde; 33 100 nüf. Dokuma (pamuk) ve besin sanayii. Şehir, eski bir kalenin ve XII. yy.dan kalma bir kilisenin yıkıntılarını muhafaza eder. Kale Türklerin, İranlıların, sonra da Gürcülerin eline geçti. 1801'de Rusya tarafından ilhak edildi. Stalin burada doğdu (doğduğu ev müze haline getirilmiştir). — 10 km uzağındaki, Ateni'de iyi muhafaza edilmiş birçok kilise (XII. yy.dan kalma fresklerle süslü Sion kilisesinin yıkıntıları) ve şatonun kalıntıları. (L)

GORİ (Antoni Francesco), italyan antika uzmanı (Floransa 1691-ay.y. 1757). Etrüskler konusunda en bilgili antika uzmanıdır. Etrüsk medeniyetine aşırı önem verdi. Arkeoloji eserlerinin sistemli olarak derlenmesine çalıştı. Başlıca eserleri: *Museo Etrusco* (Etrüsk Müzesi) [3 cilt, 1736-1743]; *Museo Fiorentino* (Floransa Müzesi) [6 cilt, 1740-1742]; *Iscrizioni Antiche Greche e Romane Nelle Citta dell'Etruria* (Etrüsk Şehirlerindeki Eski Yunan ve Roma Yazıtları) [1744]. (L)

GORİL i. (yun. *gorillai*, kıllı adamlar'dan). Batı Afrika'nın ekvator bölgelerinde yaşayan maymun.

— ANSİKL. *Goril*'ler maymunların en büyüğüdür. Boyu insan boyunu geçer; vücudu daha toplu, göğsü daha geniş, kolları çok uzun ve kalın kaslı, bacakları kısadır. Yüzü ileri doğru fırlak, kafatası uzun; tepesi çekik, kaş kenarları çıkıntılıdır. Yaşlı erkeklerin köpekdişleri gittikçe büyüyerek çengel halini alır. Rengi siyah; bütün vücudunu örten kıllar uzun ve serttir; kıllar yalnız göğsünde seyrek olur. Nemli ormanlarda yaşar, meyveyle beslenir. Dişisi ağaçların arasında bir çeşit yuva yapar, ama erkeği çok ağır olduğu için yuvaya giremez. (L)

GO-RİN i. Çin Konfuçius'çuluğundan alınmış olan ve beş toplumsal temel bağı ifade eden japonca terim. Bunlar, yönetenlerle yönetilenler, çocuklarla ana ve babaları, karı ile koca, küçük kardeşle büyüğü ve dostlar arasındaki bağlardır. (Bu beş toplumsal temel bağa da beş toplumsal temel erdeme tekabül eder; iyiniyetlilik, adalet, edep, bilgelik ve dürüstlük.) [L]

GORİN veya **HORİN,** S.S.C.B.'de ırmak, Pripyat ırmağının kolu, Ukrayna'nın kuzeyinde doğar, Polezya bataklıklarında ağır ağır akar; 650 km. (L)

GORİNCHEM veya **GORKUM,** Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, Mass (Meuse) ile Ren nehirlerinin ortak deltasının yukarı kesiminde; 20 900 nüf. XV. ve XVI. yy.lardan kalma kilise, XVII. yy.dan kalma sur kapıları; eski evler, müze. Metalürji ve makine yapımı. Tersaneler. Besin sanayii (konserve ve şeker fabrikası). [L]

GORİNG (George), **Norwick** kontu, ingiliz kral taraftarları lideri (1583'e doğr.-Brentford 1663). 1642'de Charles I'in tarafını tuttu, Fransa'dan yardım sağlamağa çalıştıysa da başaramadı; 1648'deki İkinci İç savaş sırasında kral taraftarlarının başına geçti. Londra üzerine yürümeyi denedi, bozguna uğradı; güçlükle idamdan kurtulup sürgündeki Charles II'nin yanına kaçtı. (L)

GORİNG (George) [1608-Madrid 1657], Norwick kontunun oğlu. İç savaşta kral taraftarlarının sayılı generallerinden biri olarak Leeds'de Fairfax'ı bozguna uğrattı (1643). Marston Moore'da Cromwell'e yenildikten sonra (1644) İspanya'nın hizmetine girdi. (L)

Goriot Baba, H. de Balzac'ın romanı (1834 - 1835). Goriot Baba, evlât sevgisini hastalık haline getirmiş, kendini kızları Mme de Restaud ile Mme Nucingen'e budalaca feda etmiştir. Karşılığında nankörlükten başka bir şey görmez. Sainte - Geneviève dağının en kasvetli köşesindeki sefil Vauquer pansiyonunda bulur kendini. Pansiyon komşularından ve Mme de Nucingen'i dost tutacak olan üniversite öğrencisi Eugène de Rastignac, ihtiyarın çöküşünü gözleriyle görür. Son nefesinde adamcağızın başında durur, cenazesini Père - Lachaise mezarlığına kadar götürür, bu manzara karşısında toplumdan ve Paris'ten derin bir tiksinti duyar ve bu şehri fethetmeyi aklına koyar. Pansiyondaki başka bir komşusu, Vautrin adını alan eski bir kürek mahkûmu, toplum oyununun kurallarını ve başarıya ulaşma yollarını ona anlatır, fakat Rastignac Vautrin ile işbirliğine yanaşmaz. Ona Saint - Germain mahallesi salonlarının kuzini Mme de Beauséant açacaktır. (→ Bibliyo.) [L]

GORİS (Albert Ernest), fransız eczacısı (Catillon-sur-Sambre 1874-Paris 1950). 1925'ten 1941'e kadar Paris üniversitesinde Galenos eczacılığı kürsü başkanlığında bulundu. Hemen bütün çalışmaları tıp ve eczacılıkla ilgili olmakla birlikte, taze bitkilerin alkol buharıyle stabilizasyonu usulü de *Goris* adıyle anılır. İlâçlardaki aktif maddelerin dozajını tayin etme alanında yeni teknikler buldu. Eserleri arasında, *Culture des Plantes Médicinales* (Tıbba Yarayan Bitkilerin Yetiştirilmesi) ve *Traité de Pharmacie Galénique* (Galenos Yöntemi ile Eczacılık Üstüne İnceleme Kitabı) adlı eserleri anılmağa değer. (L)

GORİS (Jan-Albert). Bk. GİJSEN.

GORİSTAN, Batı Afganistan'da dağlık bölge, Herat ile Kandahar arasında, İran yaylasının ortasında. (L)

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

GORİZİA, alm. **Görz,** sırpça **Gorica,** İtalya'da şehir, Veneto'da, İsonzo ırmağı kıyısında, il idare merkezi; 42 500 nüf. Şato. Tabiî ilimler ve Tarih müzeleri. İkinci Dünya savaşından sonra sınır şehri olan Gorizia, ticarî önemini kaybetti. Sanayi faaliyeti devam etmektedir: dökümhaneler; kimya sanayii; dokumacılık (pamuk). Şehrin yugoslav kesimindeki (6 800 nüf.) *Nova Gorica* semti hızla gelişmektedir.

— *Gorizia ili,* 137 000 nüf. Trieste'den sonra İtalya illerinin en küçüğü.

— Tar. Metinlerde adı XI. yy.dan itibaren geçen şehri, XVI. yy.'da Habsburg'lar aldı; 1815-1819 arasında Görz ve Gradisca kontluğunun merkezi olarak Avusturya krallığı topraklarına katıldı. Castagnavizza fransisken manastırında, Fransa kralı Charles X'un, Angoulême dükünün, Chambord kontunun ve ailelerinden prenseslerin mezarları. Gorizia 9 ağustos 1916'da Aosta dükası kumandasındaki italyan ordusu tarafından, bersagliere'lerin şiddetli eylemi sonucu alındı. 1917'de Caporetto'dan sonra elden çıkan şehri, italya ancak 4 kasım 1918'de geri alabildi. (Bk. İTALYA *cephesi* [1914-1918]). (L)

GORKALİ'LER. Bk. GURKA'LAR.

GORKİ, esk. **Nijni-Novgorod,** S.S.C.B.'de şehir, Oka ve Volga ırmaklarının kavşağında; 1 066 000 nüf. Eskiden panayırlarıyle tanınan Gorki, bugün uçak ve otomobil, tezgâhlar, elektrik malzemesi ve gemi yapılan büyük bir sanayi şehridir. Petrol rafinerisi. Gorki geniş bir sanayi şehirleri topluluğunun merkezi (Dzerjinsk'de kimya ürünleri, Praydinsk'de kâğıt ve selüloz. Bogorodsk'da deri, Reşetika'da hint lifi), Riyazan ve Yaroslavl'a giden petrol boru hatlarının başlangıç noktasıdır. Volga kıyısında, 1 700 km²'lik bir hazne meydana getiren ve yılda 1,5 milyar kW/saat enerji üreten büyük hidroelektrik santralı.

— Tar. 1221'de kurulan, kısa süre içinde Mordıvalar ve Bulgarlara karşı önemli bir stratejik nokta haline gelen şehri, Suzdal prensi kendine merkez yaptı ve Nijni-Novgorod prensliğini kurdu (1350). 1392'de Moskova büyük prensleri şehri ele geçirdiler. XVII. yy.ın başında Gorki moskovit Rusya'sının en parlak şehriydi. 1611'de genç rus tüccar burjuvazisi, Kuzma Min'in önderliğinde «Polonyalılara karşı çağrı»sını burada yaptı ve Pojarski prensiyle birlikte Moskova'yı kurtarmak için kitle halinde ayaklandı. 1817'de Makariyev panayırı Gorki'ye nakledildi. Panayıra getirilen malların değeri 1881'de 245 milyon rubleyi buluyordu.

— G. santl. On kadar kulesi bulunan mazgallı güzel surlarla çevrili şehre Kremlin hâkimdir. 1227'den kalma Preobrjeniye katedrali, Arhangel katedralindeki bir mahzende Nijni-Novgorod ve Minin prenslerinin mezarları (1612); 1365'te kurulan Blagoveşçeniye manastırı; XVI. yy.dan kalma Kuzma-Demyan kilisesi; XVII. yy. sonundan kalma Svyatoy Georgiy kilisesi. Rus barok üslûbunun en parlak eseri olan Rojdesturnskaya kilisesi (1719); Mongerrad'ın plânına göre inşa edilen panayır katedrali (1823); aynı zamanda kalma ermeni kilisesi ve cami. Cami, klasik imparatorluk üslûbunun bir doğu yapısına uygulanması bakımından eşsiz bir örnektir. Her ikisi de fransız mimarı Bethencourt'un eseridir. 1887'de inşa edilen yeni Aleksandr Nevskiy katedrali. (L)

GORKİ (Aleksey Maksimoviç PEŞKOV, **Maksim** — denir), rus yazarı (Nijni - Novgorod 1868 - Moskova 1936). Küçük yaşta yetim kaldı, okuyamadı. Uzun süre, başıboş ve sefil bir hayat sürdü. «Acı» anlamına gelen GORKİ takma adını alması bu yüzdendir. Yazarlığa romantik hikâyelerle başladı; bu hikâyelerinde mağrur ve hür kahramanların topluma başkaldırışı vardı: *Makar Çudra* (1892); *Çelkaş* (1895); *Konovalov* (1897); *Vivşie Ljudi* (Berduşlar) [1898]. İlk romanı *Foma* (Foma Gordeyev) [1899] ve özellikle *Ayak Takımı Arasında* (Na Dne) [1902] ve *Küçük Burjuvalar* (Meşcane) [1902] gibi oyunları ona dünya çapında ün sağladı. 1902'de Bilimler akademisi şeref üyeliğine seçildi, bir süre sonra hükûmet kararıyle üyelikten çıkarıldı: bu olaydan sonra Gorki, Çehov ve Korolenko arasında sıkı bir dayanışma kuruldu. Marksistlere yakınlığı biliniyordu, onlarla 1900'den beri ilişkideydi: 1905'te tutuklandı, 1906'da hürriyetine kavuştu ve Capri'ye çekildi. En büyük devrimci eserini o sıralarda yazdı: *Ana* (Mat') [1907]. 1914'te bozguncu ve alman hayranı bir dergi kurdu. Kerenski hükûmetinde güzel sanatlar bakanı oldu. Bazı görüş ayrılıklarına rağmen Ekim devrimini iyi karşıladı. Sağlığı sebebiyle resmen gönderildiği İtalya'da 1921'den 1928'e kadar kaldı. Son yıllarını, komünist yazarları yetiştirmek ve Rus devrimini, toplumun, özellikle de burjuva aydınlarının düşkünleşmesiyle izah eden eserler yazmakla geçirdi: *Artamanovlar* (Dela Artamonoviç) [1925] ve *Zizn Klima Samgina* (Klima Samgina'nın Hayatı) [1927 -1936] bu dönemin ürünleridir. Hayatını anlattığı otobiyografik eserleri rus edebiyatının başlıca eserlerinden sayılır: *Çocukluğum* (Detstvo) [1913-1914], *Ekmeğimi Kazanırken* (V Lyudyah) [1915-1916], *Benim Üniversitelerim* (Moi Üniversitesi) [1923]. Gorki, S.S. C.B. toplumcu-gerçekçi edebiyatının kurucusu ve sembolü sayılır. Doğduğu şehre Gorki adı verildi. (L)

Gorki Sanat tiyatrosu, 1898'de kurulmuş olan Moskova tiyatrosu. Önce Stanislavski, sonra da Nemiroviç - Dançenko tarafından yönetildi. Tiyatro sanatının Rusya'da gelişmesinde büyük etkisi oldu. Bir müzesi ve genç aktörler yetiştiren bir okulu vardır. (L)

GORKONA, Toscana takımadalarında adacık, Livorno ile aynı enlem üzerinde. (L)

GORKUM. Bk. GORİNCHEM.

GORKY (Arshile), amerikalı ressam (Türkiye 1904-New York 1948). Sırası ile Cézanne'ın, Picasso'nun, Léger'nin ve Miro'nun etkisinde kaldıktan sonra, soyut sanata yöneldi, Çağdaş Sanatlar (New York) ve Whitney Museum of American Art (New York) müzelerinde ve Buffalo'daki Albright Art gallery'sinde eserleri vardır. (L)

GORLİCE, Polonya'da (Rzeszow voyvodalığı) şehir, Karpatların eteğinde; 9 500 nüf. Petrol rafinerileri. (L)

GORLOVKA, S.S.C.B.'de (Ukrayna) büyük madencilik merkezi, Donbas'da; 309 000 nüf. Kok fabrikaları. Ağır metalürji. (L)

GORM Büyük, Danimarka kralı (860'a doğr. - 935). Güneyden gelen saldırılara karşı ülkeyi korumak için, Godfred'in yaptırdığı tahkimatı biraz da karısı Tyra'nın telkiniyle pekiştirdi. (L)

GORMEN. Coğ. Reşadiye yarımadasının kuzeybatı kıyısında bir burun. (M)

Gormont ile İsembart, XI. yy. fransız kahramanlık destanı. 1130 Dolaylarında metnin yeniden ele alınmış olduğu sanılmaktadır. Başkaldıran senyörlerle ilgili Doon de Mayence destanına benzer. Destanın kahramanı İsembart, uğradığı bir hakaretin öcünü almak için, hıristiyan olmayan kral Gormont'un hizmetine girerek onu Fransa ile savaşa sürükleyen bir dönektir. Gormont'un başlangıçta üstün durumda olan askerleri kral Louis tarafından püskürtülür. İsembart da yaralı ve terkedilmiş olarak ortada kalır. Bu destan, sekiz heceli mısralarla yazılmış olan yegâne fransız destanıdır. Destanın bugüne kalmış olan 661 mısraı Ortaçağın en dokunaklı manzum eserleri arasındadır. (L)

GORNA DJUMAYA. Bk. BLAGOEVGRAD.

GORNA-ORZAHOVİCA, Bulgaristan'da şehir, Tirnovo idare bölümünün merkezi, Yantra ırmağı vâdisine hâkim bir yaylada; 18 900 nüf. Besin, makine ve dokuma sanayii. Kimyevî gübre. (L)

GORNERGRAT, Valais Alplerinde zirve, Zermatt'ın güneydoğusunda; 3 136 m. Zermatt'a elektrikli trenle bağlıdır. (L)

GORNİCKİ (Lucacz), polonyalı yazar (Oswiecim 1527-Tykocin 1603). Kral Zygmunt-August'un kâtibi ve mabeyincisi. Castiglione'nin *Cortegiano* (Saray Adamı) adındaki eserinden yaptığı pek kendine özgü uyarlama ile (*Dwgrszanin Polski* [Polonya'lı Saray Adamı]) tanındı. Devrinin olaylarıyle ilgili birçok siyasî eseri vardır: Başlıcaları: *Rozmovw o Elekcji, Wolnosci, Prawic i o Obyczajach Polskich* (Bir Polonyalı ile Bir İtalyan Arasında Söyleşi) [1616]; *Dzieje W Korvnie Polskiej od R.* 1538 *do* 1572 (Polonya Tahtının 1538 ile 1572 Yılları Arası Tarihi) [1637]. (L)

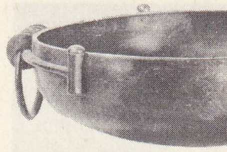

bronz kap

GORNO - ALTAYSK, S.S.C.B.'de şehir. İsmi 1948'e kadar Oyrat Tura idi (daha önce şehir Ulala adını taşıyordu; Kuzeybatı Altaylar'da, Ob'un kolu olan Katun ırmağının kıyısında; 11 700 nüf. Aynı adı taşıyan Oblast'ın (rusçası Gorno-Altayskaya Avtonomnaya Oblast; 93 074 km²; 161 431 nüf.) yönetim merkezi. Oyrat'lardan meydana gelen halkının büyük kısmı gelişen sömürgecilik sonucunda ruslaştı. Bölge dağlıktır ve Altay sisteminin bir kısmını meydana getirir. Bölgede ortalama 3 000 m, yer yer 4 000 m'yi bulan dağ sıraları yer alır; buzullara sık rastlanır. İklimi serttir (kış ortalaması —13°C). Ormanlar geniş yer kaplar. Moğolistan'dan esen kuru rüzgâr sebebiyle toprak tarıma elverişli değildir (toprağın ancak yüzde 10'u ekilebilir; tahıl, yün, kenevir, patates). Nüfusun yüzde 50'sini, büyük kısmı hayvan yetiştiriciliği ve kürk hayvanları avcılığıyle geçinen ruslar meydana getirir. (L)

GORDİON

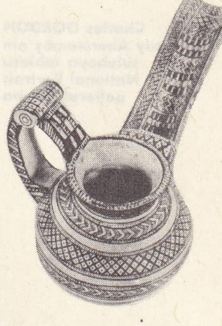

gaga ağızlı seramik kap

GORNO-BEDAHŞAN, Sovyet Tacik cumhuriyetinin muhtar bölgelerinden biri olan dağlık Bedahşan'ın (Gorno - Badahşankaya Avtonomnaya Oblast) rusça adı. (L)

GORO Dİ GREGORİO, toscanalı heykeltıraş (XIX. yy.ın ilk yarısı). Nicola Pisano'nun öğrencisi. Massa Marittima'da San Cerbone'nin «arca»sını (1324) ve Messina'da Guidotto di Tabiati'nin mezarını (1333) yaptı. (L)

GORODOK, polca **Grodek Yagiellonski,** Batı Ukrayna'da (S.S.C.B.) şehir. Eskiden Polonya (Galiçya) topraklarındaydı. Lvov'un 28 km güneybatısında. Tahıl ve yün pazarı.

— Tar. Birinci Dünya savaşında, Gorodok prezidyumuna bağlı rus kuvvetleri, bölgeyi ele geçirmek isteyen güçlü bir Avusturya - Macaristan süvari birliğini Gorodok'ta bozguna uğrattı (17 Ağustos 1914). Bu birlikte imparatorluğun en ünlü soyluları bulunduğundan yenilgi Avusturya'da büyük üzüntü yarattı. (L)

bronz kazan

GOROKA, Yeni Gine'de şehir, Lae'nin kuzeybatısında. (L)

GORONTALO, İndonezya'da liman şehri, Celebes adasında; 71 400 nüf. Kereste ve hindistancevizi içi ihracatı. (L)

GORR (Marguerite GEİNAERT, **Rita** — denir), belçikalı opera şarkıcısı (Gand 1926). Meslek hayatına 1949'da Anvers'te başladı; Strasbourg'ta tanındı ve 1952'de Paris operasının birinci mezo sopranosu oldu. Bayreuth (1958), Londra ve New York (1962) operalarında çalıştı. Özellikle Verdi ve Wagner operalarında devrimizin en başarılı sanatçılarından sayılır. (L)

GORRESİO (rahip Gaspare), hindu dili ve medeniyeti uzmanı italyan (Bagnasco 1808 - Torino 1891). Torino'da tarih profesörüydü. Paris'te Burnouf'nun öğrencisi oldu. *Ra-*

GORDİON harabeleri
Polatlı, Ankara

Foto. N. Ertürç (MEYDAN)

Charles GORDON
Lady Abercromby'nin suluboya tablosu National Portrait gallery, Londra

mayana'yı çevirdi ve yayımladı (1843-1870). (L)

GORSKİY (Aleksandr), rus dans sanatçısı ve koreografı (Petersburg 1871-ay.y. 1924). 1896'da Krallık tiyatrosunun dans yöneticisiydi. Bale alanında, meslektaşı Vladimir Stejanov'un hazırladığı bir dans notalama sistemi getirdi. Bale topluluğuyle uygulamaya konmadan önce notalama yoluyle tümünü kâğıt üstünde belirlediği tek perdelik bir bale yazdı. (*Dağ Perilerinin Kraliçesi Florinda*). 1900'de Moskova Büyük tiyatrosunda çalışmağa başladı ve tiyatronun bale topluluğunu yeni baştan düzenledi. Yaptığı yenilikleri sürdürerek *Don Kişot*'u Moskova'da Marius Petipa'nınkinden çok değişik bir koreografiyle temsil ettirdi. 1911'de, *Kuğu Gölü*'nü içine karakter dansları katarak yeniden sahneye koydu. 1912'de Moskove Büyük tiyatrosunda sert tartışmalara yol açan *Notre - Dame de Paris* balesini sundu. Son balesi *Venüs'ün Mağarası* Moskova'da 1923-1924 mevsiminde temsil edildi. (L)

GORT (John Standish Surtees Prendergast Vereker, — vikontu), ingiliz mareşali (Londra 1886 - ay.y. 1946). 1936'da Camberley Harp akademisinin başına getirildi. Ertesi yıl imparatorluk genelkurmay başkanı oldu. 1939'da Fransa'ya gönderilen ingiliz birliklerinin kumandanlığına tayin edildi ve 1940 mayıs-haziran çarpışmalarında bu birliklere kumanda etti. 1941'de Cebelitarık, sonra da Malta askerî valisi oldu ve düşmanın ele geçirmeğe çalıştığı bu adanın savunmasını iki yıl başarıyle yönetti. 1943'te mareşal olduktan sonra 1944-1945 arasında yüksek komiserlikle Filistin ve Ürdün'de bulundu. (L)

GORTER (Herman), hollandalı yazar (Wormerveer 1864-Brüksel 1927). 1880'den sonraki Hollanda edebiyatını yenileştirme hareketine doğrudan doğruya karışmamış olmakla beraber büyük bir etki yaptı. Lirik şiiri *Mei* (Mayıs) [1889], XIX. yy. sonu genç edebiyat çığırının şaheseridir. Bu eserde, tabiat duygusuyle sembolizmin, içtenlik ve insan sevgisiyle birleştiği görülür. Diğer şiirlerinin büyük çoğunluğu, özellikle de *Pan* (1912), sosyalist eğilimlidir. Yazar, bu şiirlerinde, insanların sevinç ve kaygılarını ortaya koyar. Bir devrim savaşçısı olarak geçirdiği yılların etkisiyle ilgi çekici tenkit denemeleri, öğreti kitapları ve iktisat sosyolojisi konusunda incelemeler yazdı. (L)

GORTON (John), avustralyalı siyaset adamı (Melbourne 1911). 1950'de liberal partinin Victoria eyaleti milletvekili seçildi. Birkaç kere bakanlık yaptı, bu arada 1958 ile 1963 arasında Deniz bakanlığında bulundu. Ocak 1968'de H. Holt'un yerine başbakan oldu. (L)

GORTYNA i. Altın sarısı gece kelebeği. (Üst kanatlarında firfiri renkte iki şerit bulunur. Kanat açıklığı 4 sm'dir. Kirli pembe renkteki tırtılı kediotu, sığırkuyruğu ve özellikle enginar gibi çeşitli bitkilerin sapında yaşar; bitkilere çok zararlıdır. Tırtıllı bitki sapları yakılarak zarar azaltılabilir. Kelebek ağustos - eylül aylarında ortaya çıkar. (İlmî adı *Gortyna ochracea* ve *Xanthaecia flavago*. Zarkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

GORTYNE. Esk. coğ. Girit'in orta kısmında, bugünkü Messara ovasında şehir. Minos devrinde kurulan, dor öncesi ve dor halklarının yerleştiği Gortyne, adanın başlıca sitesiydi. Knossos ile sürekli olarak rekabet etti. Çok geniş bir alana yayılan kalıntıları bir Apollon Pythios tapınağı, bir Mısır tanrıları tapınağı, bir nymphaios, iki tiyatro, hamamlar, bir stad ve Girit'in koruyucusu Titos'a adanan bazilikayı kapsar. 1884'te kalıntılar arasında üzerinde *Gortyne yasaları* yazılı bir yazıt bulundu. Son şekilleriyle V. yy. başından kaldığı sanılan bu yasalar, eski kanunlar üzerine de bilgi verir; aile hukuku, veraset, evlât edinme ve suçlar ile ilgilidir. (L)

GORYA (Güril), Gürcistan'da bir sancak. Halkı otuz bir haneydi, 1549-1550'de Osmanlı hâkimiyetine girdi. (M)

GORY KOCİE, Polonya'da tepeler, Aşağı Silezya'da, Wroclaw'ın kuzeyinde, daire yayı şeklinde dizilmiştir. Gory Kocie'ler Odra ırmağı güneyinde Glogow yakınında başlar ve Trzebnica bölgesinde, sağ kıyıda tekrar gelişir. Prosna suyunun sol kıyısında son bulur. (L)

GORY SOWİE, alm. **Eulengebirge** («Baykuş tepeleri»), Polonya Silezya'sında dağlar; kuzeydoğu kıyısı, yükselmiş, faylı bir billûrsu bloktan meydana gelir; güneybatıya doğru daha yumuşak bir eğimle alçalır; 1 014 m. Gory Sowie'ler, Klodzko havzasını aşağı Silezya'dan ayırır ve kuzeyde küçük Walzbrich kömür havzasına hâkimdir. (L)

GORY SWİETOKRZYSKİE («Kutsal haç dağları»). Bk. LYSO GORY.

GORYTES i. Sarı benekli siyah böcek. Yuvasını eşkanatlı böceklerden Ptyelus spurmaria'nın kurtçuklarıyle besler. (İlmî adı *Gorytes mystacens*. Zarkanatlıların *sphefidae* familyasından.) [L]

GORZOW WİELKOPOLSKİ, esk. alm. **Landsberg,** Polonya'da (Zielona Gora voyvodalığı) şehir, aşağı Warta kıyısında; 49 400 nüf. Tarım merkezi; demiryolu kavşağı. Dokuma sanayii. (L)

GOSAİNTHAN veya **ŞİŞA PANGMA,** Orta Himalayalarda zirve, Tibet topraklarında; 8 013 m. Gosainthan'a ilk olarak 1964'te bir çin heyeti tırmandı. (L)

GOSCHEN (George, birinci — vikontu), ingiliz maliyecisi ve siyaset adamı (Londra 1831-ay.y. 1907). 1863'ten itibaren liberal milletvekili oldu, Gladstone hükûmeti kendisinin yönetici kabiliyetinden yararlandı (1868-1874). Fakat önce seçim reformu, sonra özellikle İrlanda'nın muhtariyeti tasarısı sebebiyle 1880'den itibaren Gladstone'dan uzaklaştı ve 1886'da liberal-birlikçi partinin kurucularından biri oldu. Salisbury hükûmetinde Maliye bakanlığı (1886-1892) yaparken devlet borçlarının hafifletilmesinde büyük çaba harcadı. Sonra, amirallik birinci lordu oldu (1895-1900). [L]

GOSHEN. Bk. GOŞEN.

GOSİER (LE), Guadeloupe'da (Pointe-à-Pitre idare çevresi) komün, Grande Terre'in güney kıyısında; 10 150 nüf. (L)

GOSİPOZ i. (fr. *gossypose*). Pamuk tohumundan çıkarılan ve refinozun benzeri olan holozit. (L)

GOSLAR, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Harz'ın kuzey eteğinde; 40 300 nüf. 922'de imparator Heinrich I tarafından kurulan eski imparatorluk şehri Goslar, surlarının bir kısmını, XVI.yy. dan kalma kulelerini, eski evlerini ve birçok diyetin toplandığı şatonun çok iyi onarılmış kalıntılarını muhafaza eder. Turizm ve sanayi merkezi: dökümhaneler; makine yapımı; kimya ve dokuma sanayii. Bölgede kurşun ve bakır madenleri. (L)

GOSLARİT i. (fr. *goslarite*). Miner. Hidratlı tabiî çinko sülfat. Goslar yakınındaki Rammelsberg blendinde çiçeklenmiş halde veya tel şeklinde bulunur. (L)

GOSPİÇ, Yugoslavya'da (Croazia) kasaba. Lika bölgesinin merkezi; yüksl. 565 m; 10 000 nüf. Fiume-Spalato demiryolu üzerinde, Maria Teresia kara yoluyle Karlcbag'a bağlanır. Tarım ve ticaret merkezi.

— Tar. 1809 Mayısında kral naibi Eugenio'nun Carmiola'daki birliklerine ulaşmak için ilerleyen general Marmont kumandasındaki fransız birlikleri geçişlerini engellemek isteyen bir avusturya müfrezesini Gospiç'te yendi. (L)

Gosplan (rusça *Gos* [*sudarstvenny*] *plan* [*ovyi komitet*] kelimelerinin kısaltılması, Devlet Planlama teşkilâtı), beş yıllık planların hazırlanmasını yönetmek ve uygulanışını denetlemek üzere 1921'de kurulan sovyet teşkilâtı. 1955'te iki ayrı teşkilât haline getirildi: biri uzun, vadeli planlama ile uğraşan asıl *Gosplan* öteki, iktisadın çeşitli dallarına göre ihtisas bölümlerine ayrılmış olan ve cari planlama işlerine bakan *Gosekonomkomissia*. 1957'de bu kuruluşların rolü daha önem kazandı. (L)

GOSPODARLIK i. (islavca *gospodar*'dan *gospodar-lık*). Teşk. tar. Osmanlılar zamanında Rumeli'de bazı ağalara verilen unvan. (Gospodarlar toprakları hıristiyan köylülere yarıcılık sistemiyle işletirler, toprağı işleyenlerden, tımar sahipleri gibi pay alırlardı. Bu toprakları, Tanzimat'tan sonra belli bir bedel karşılığında oraları işleyenlere devredildi. Gospodarlara da aynı bedel karşılığında esnam verilerek topraklarla olan ilişkileri kesildi). [M]

GOSPORT, Büyük Britanya'da (Hampshire) liman şehri, Portsmouth koyunun batı kıyısında; 62 400 nüf. Gemi ve uçak yapımı. (L)

GOSSAERT (Jan). Bk. MABUSE.

GOSSAU, İsviçrede (Sankt-Gallen kantonu) komün, Sankt-Gallen'in batısında; 9 700 nüf. Dokuma sanayii; kimya sanayi. Makine yapımı. (L)

GOSSE (Etienne), fransız yazarı ve gazetecisi (Bordeaux 1773-Toulon 1834). Paris'te Restorasyon devrinde *le Pandore*'u kurdu ve bu gazetede kral ile nazırlarına hücum etti. Yazdığı oyunların en iyisi *Le Médisant* (Dedikoducu) [1816] adlı komedisidir. (L)

GOSSE (sir Edmund William), ingiliz tercümecisi ve tenkitçisi (Londra 1849 - ay.y. 1928). Zooloji bilgini Philip Henry Gosse'un (1810-1888) oğlu. Cambridge'te edebiyat profesörüydü, edebiyat tarihine ait özellikle de XVII. ve XVIII. yy. yazarları hakkında birçok eser yayımladı. Tercümeleriyle İbsen oyunlarının İngilizlere tanıtılmasına yardımcı oldu. (L)

GOSSEC (François Joseph GOSSÉ, — denir), fransız bestecisi (Vergnies, Hainaut 1734-Paris 1829). Köylü asıllıdır. Anvers Notre-Dame kilisesi çocuk korosunda bulundu (1743-1751), sonra Paris'e giderek Rameau'nun yardımıyle vergi kesenekçisi La Pouplinère'in hizmetine girdi ve onun orkestrasını yönetti. 1762'den sonra da Chantilly'de Conti prensinin saray tiyatrosunu yönetti, bir yandan da Opéra-comique'te küçük roller aldı. Her şeyden önce bir senfonistti, Concert des amateurs'ü (Amatörler topluluğu) kurdu (1770), sonra bu topluluktan ayrılarak Concert spirituel'i (Dinî Konserler topluluğu) Gaviniès ve Leduc ile birlikte 1773-1777 yılları arsında yeniden çalıştırdı. Keman, armoni ve beste dersleri verdi. 1775'te Paris operasına müzik yöneticisi, sonra 1780'de müdür yardımcısı, 1782'de müdür oldu. İki yıl sonra Krallık Şan okulu yöneticiliğine getirildi, bu okulu ileride, Sarratte ile birlikte, Millî konservatuvar haline getirecektir. Aynı yıl (1795) yeni kurulan Institut de France'a üye oldu. O tarihten sonra 1815 yılına kadar özellikle eğitim işleriyle uğraştı. Missalar yazdı: *Ölüler İçin Missa* (1760), *Diriler İçin Missa* (1813); iki oratoryo (*İsa'nın Doğumu*, *Birlik Gemisi* [1781]), üç *Te Deum* v.b.; devrimci marşlar (14 *Temmuz Şarkısı*) [1790-1791], *Hürriyet'e*, *Tabiat'a*, *En Yüce Varlık'a*, *İnsanlığa*, *Zafer'e*) besteledi. Çalgılar için yazdığı eserler pek çoktur: flüt veya keman için *Altı Düo* (1756), iki keman için *Altı Düo* (1765), *Altı Trio* (1766), üç keman ve bas için *Altı Sonat* (1752), *Altı Kuvatuor* (1769), *Altı Kuvatuor* (1772) ve birçok senfoni. Sahne için, kısmen tamamlanmış olan yirmi kadar operası vardır: *Balıkçılar* (1766), *Toinon ve Toinette* (1767), *Sabinus* (1774), *Alescis ve Daphné* (1775), *Philémon ve Baucis* (1775), *Mirza* (1779), *Thésée* (1782), *Athalie* (koro ve sahne müziği, 1785). Gossec, eğitici eserler de yazdı: *Müziğin Temel İlkeleri* [...] (1800), *Solfej Dersleri* (1802), *Musikî Konservatuvarı Şan Metodu* (1803); başkalarıyle birlikte: *Armoni Dersleri* (1791) ve *Kontrapunto İlkeleri* 1811). [L]

GOSSELET (Jules), fransız jeoloğu (Cam-

Foto. Encyclopedia Americana

brai 1832 - Lille 1916). Lille Fen fakültesi dekanı idi, *Géologie des Terrains Primaires de Belgique, des Environs d'Avesnes et du Boulonnais* (Belçika'nın Birinci Zaman Tabakalarının Avesnes ve Boulonnais Dolaylarının Jeolojisi) [1860] v.b. adlı bir eser yazdı. En büyük eseri Fransa - Belçika Ardenne'lerinin tam bir monografyası olan *Ardenne*'dir. (L)

GOSSELİES, Belçika'da (Hainaut, Charleroi idare çevresi) şehir, Charleroi - Brüksel kanalı kıyısında; 10 900 nüf. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Makine yapımı. (L)

GOSSELİN (Pascal François Joseph), fransız coğrafyacısı (Lille 1751-Paris 1830). Başlıca eserleri şunlardır: *La Géographie des Grecs* (Yunanlıların Coğrafyası) [1790] ve *Recherches sur la Géographie Systématique et Positive des Anciens* (Eskilerin Sistemli ve Deneysel Coğrafyası Üstüne Araştırmalar) [1798-1813]. (L)

GOSSEN (Hermann Heinrich), alman iktisatçısı (Düren 1810 - Köln 1858). İktisadın temel kavramlarını ilk defa psikolojiye dayandıran bir formülü ortaya attı ve eserinin başarısızlığa uğraması yüzünden umutsuzluğa düşerek öldü. *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln* (Beşerî İlişki Yasaları ve İnsan Davranışları Yönünden Bu Yasalardan Doğan Kuralların Gelişimi) [1854] adlı eseri gözden kaçtı (hattâ Gossen dört yıl sonra bu kitabı piyasadan çekti); ama W.S. Jevons, Gosse'in eserini kendinden önce yazdığını kabul edince (1879) ve L. Walras onu bilgin reformcu olarak tanıtınca (1885) eserin adı duyuldu. Gossen'in, ödünç para vermek için bir devlet sandığı kurulmasını ve toprağın millîleştirilmesini öngören reform programı onaylanmadı. Oysa iktisadî denge kuramından önce ortaya attığı fayda ve mübadele kuramları ve matematik metodu daha sonraki iktisadî düşünceye büyük etki yaptı. Hâlâ Gossen kanunları diye bilinen üç kanun vardır: a) ihtiyaç giderildikçe şiddetini kaybeder; b) malların faydası azalır; c) tüketicinin optimum tatmini, ancak ihtiyacını karşılayan çeşitli mallarda görülen son artışların faydaları eşit olduğu zaman mümkündür. (L)

GOSSET (Antonin), fransız cerrahı (Fécamp 1872 - Paris 1944). 1919'da Paris fakültesinde cerrahî kliniği profesörü, Duplay ve Reclus'nün *Traité de Chirurgie*'si (Cerrahî Dersleri) ve *Nouvelle Pratique Médico-Chirugicale* (Yeni Tıbbî - Cerrahî Tatbikat) ile *Précis de Pathologie Chirurgicale*'in (Muhtasar Cerrahî Patoloji) yazılmasına yardım etti. Anatomide özellikle böbreklerle sidik borusunu inceledi. Çeşitli teknikler bulmuştur: gastrotomi, gastroenterostomi, kolesistektomi, duodenotomi v.b. (L)

GOSSLER (Gustav VON), prusyalı siyaset adamı (Naumburg 1838-Danzig 1902). 1877 Reichstag'ında milletvekili oldu. Muhafazakâr partinin şeflerindendi. Bu niteliğinden dolayı Bismarck onu, *Kulturkampf* (Kültür savaşı) meselesini papalıkla anlaşarak çözebilmesi için Eğitim bakanlığına getirdi. (L)

GOSSON (Stephen), ingiliz yazarı (Canterbury 1554 - Londra 1624). Oyunlarından hiç biri günümüze kalmamıştır, fakat *Schoole of Abuse*'ün (Ahlâksızlık Okulu) [1579] şöhreti günümüze kadar gelmiştir. Gosson, bu eserde, zamanının yazarlarını, Londra toplumunda melodramın ve aşağılık komedilerin tutunmasını sağlamakla suçlar ve edebiyat zevkini bozdukları için bunlara şiddetle çatar. Bu hücumlar, Thomas Lodge'un *Defence of Poetry* (Şiirin Savunulması) [1580] ve Sidney'in *An Apologie for Poetry* (Şiir için Savunma) [1581] başlıklı kitaplarıyle karşılık vermelerine yolaçtı. (L)

GOSSWEİLERODENDRON i. Afrika'da yetişen ağaç; *Gossweilerodendron balsamifera* türünden «tola» adı verilen bir kereste elde edilir. (Baklagiller takımından.) [L]

GOSSYPİOSPERMUM i. Ağaç cinsi; Amerika'da yetişen *Gossypiospermum proecox* türünden «zopatero» denen bir kereste elde edilir. (*Flocourtiaceae* familyasından.) [L]

GOSSYPİUM i. Pamuk bitkisinin ilmî adı. (L)

Gosudarstvenıy Sovyet («İmparatorluk konseyi»), Rusya'da Speranski'nin tavsiyesiyle Aleksandr I tarafından kurulan (1 ocak 1810), merkezî hükûmet konseyi. (1801'de kurulan eski *İmparatorluk Daimî konseyi*'nin yerini aldı. Görevi, hazırlanan kanun tasarılarını çarın incelemesine hazır hale getirmekti. Hazırlanan tasarılar imparatorluk konseyine sunulur, burada oy çoğunluğuyle ya onaylanır ya da reddedilirdi. Sonra tasarı çoğunluğun oylarına bağlı olmaksızın karar verecek olan çara sunulurdu. Bu konsey bakanlıkları ortadan kaldırmıyordu, nitekim bakanlıklar 1811'de bir kurul meydana getirmeksizin yeniden teşkilâtlandırıldı.) 1905 Anayasasıyle görevinde değişiklik yapılan konsey, 1906-1907 yılları arasında Duma'nın tasarılarını kanunlaştırarak bir yüksek yasama meclisi gibi çalıştı. (L)

GOSZCZYNSKİ (Seweryn), polonyalı şair (İlintsy, Kiev 1803 - Lvov 1876), ilk eseri *Zamek Kaniowski*'dir (Kaniovski Şatosu) [1828]. Bu eserde Byron'ın etkisi apaçık görülür. 1830 Ayaklanmasına katıldıktan sonra Fransa'ya sığındı. (L)

GOŞEN, yun. **Gesen.** Esk. coğ. Nil deltasının doğu kısmında bölge; güneyde Heliopolis, kuzeyde Tanis ve Mendes, batıda Bubastis şehirleri arasında. Yusuf zamanında Mısır'a göç eden İbranîlerin, Büyük göçe kadar, burada Pithom (Patumos veya Heroopolis) ve Ramses şantiyeleri yakınında yaşadıkları sanılır. (L)

GOŞO i. (isp. *gaucho*). Arjantin cumhuriyeti pampalarında büyük sürü çobanlarına verilen ad. (L)

GOŞO (Heinosuke), japon filim yönetmeni (Tokyo 1902). Ülkesi dışında az tanınır. Fakat Japonya'da eserleri tutulan bir sanatçıdır. 150'den fazla filim çevirdi. Filimleri gerçekçi ve toplumsaldır. Başlıcaları: *Jinsei no Onimotsa* (Hayat Yükü) [1935]; *Entozu no Meiru Basho* (Bacaların Göründüğü Yer) [1953]; *Osaka no Yado* (Osakadaki Han) [1954]; *Take-Kurabe* (Büyümek) [1955]. (L)

GOŞUN (Matsumura), japon ressamı (Kyoto 1752-ay.y. 1811). Hocası Okyo'nun tarzını daha da soylulaştırdı. Myoho-in tapınağını süsledi (Vakayama ilçesi, Koya Dağı). [L]

GOT (Bertrand DE). Bk. CLEMENS V.

GOT (Edmond), fransız oyuncusu (Lignerolles, Orne 1822-Paris 1901). 1844'te Théâtre-Français'de sahneye çıktı, birçok komedide önemli roller aldı. Özellikle E. Augier ve A. Dumas fils'in oyunlarında başarı kazandı. 1894'te oyunculuğu bıraktı. 1857'de *François Villon* ve 1874'te *Esclave* (Tutsak) operalarının librettolarını yazdı. (L)

GOT dili. IV.yy. ortasında yapılmış bir İncil tercümesinin dili.

— ANSİKL. *Got dili* Vizigotların dilidir. İncil tercümesini yapan yazar, yunan alfabesini esas almış ve buna latin alfabesinden ve Germenler arasında kullanılan runa alfabesinden aldığı işaretleri de katarak yeni bir alfabe yapmıştır. İncil metni, Kuzey İtalya menşeli bir nüshadır ve bugün Uppsala'da saklanmaktadır; got dili sayesinde germen dilinin diğer belgelere oranla yaklaşık olarak 500 yıl daha eski bir dönemi üzerine bilgi ediniyoruz. Got dilinin diğer germen dillerinde bulunmayan bazı özellikleri vardır: kısa ünlülerin 4'ten (*i,e,a,u*) 3'e (*i,a,u;* veya *h,r* önünde: *e,a,o*) indirgenmesi ve *ai* ve *au* diftonglarının *e* ve açık *o*'ya dönüşmesi (bu özellik kesinlikle bilinmemektedir); kelime sonlarında daralmalıların titreşimsizleşmesi: *t,p* (ing. sert *th*), *h* (alm. *ch*). (Bk. KIRIM *Gotçası.*) [L]

GOTENHAFEN, Alman işgali sırasında (1939-1945) Gydnia (alm. *Gdingen*) şehrine verilen isim. (L)

GOTHA, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt bölgesi) şehir, Eski Sachsen-Coburg und Gotha dükalığının merkezi, Thüringerwald'ın eteğinde; 57 800 nüf. Eskiden, sigorta şirketi ve ticaret okulu sayesinde iktisadî önemi büyüktü. Justus Perthes tarafından 1785'te kurulan ve dünyanın en geniş harita ve coğrafî belge koleksiyonunu kapsayan Coğrafya enstitüsü. Grafik, makine ve kimya sanayii. Porselen fabrikaları. Dökümhane. 1574'ten kalma belediye sarayı; XIV. yy. da yeniden inşa edilen Riedenstein şatosu. (L)

GOTHA i. Birinci Dünya savaşı sonunda, özellikle 1918'de Paris'e karşı kullanılan ve FRİEDRİCHSHAFEN de denilen üç kişilik alman bombardıman uçağının adı. (L)

Gotha programı, mevcut iki sosyalist eğilimin birleşmesiyle meydana gelen alman sosyal demokrat partisinin kurulması sırasında Gotha kongresinde (22-27 mayıs 1875) hazırlanmış olan program. Bu program, karşıtlıkları o zamana kadar alman sosyalistlerini bölmüş olan lassalle'ci eğitimle marksist eğilim arasında bir uzlaştırmayı temsil ediyordu. Gotha'da, marksistler, partide birliği sağlamak amacıyle lassalle'cilere tavizler verdiler. Teorik bölümüyle, Gotha programı çok radikaldir. Lassalle'nin «ücretler konusundaki değişmez yasa»sına ve sanayi proletaryasını devletin şeklini yalnız kendi ve XV. yy. dan kalma katedral ve XVIII. di kuvvetiyle değiştirebilme üzere teşkilâtlanmaya çağıran marksist sınıf mücadelesi ilkesine yer verir. Uygulama bölümü ise ılımlıdır ve yönetimin biçimi meselesini bile ortaya atmayarak mutlakıyeti zımnen kabul eder.

Marx'ın ve Engels'in sert tenkitlerine karşı (bk. GOTHA PROGRAMI TENKİDİ), programı kaleme almış olanlar, özellikle de Wilhelm Liebknecht, 1875 Almanya'sında alınması mümkün kısıtlayabilen tedbirlerle bile bile yetindikleri cevabını verdiler. Wyden kongresinde (1880) programın esasları biraz sertleştirildi. 1891'de kaleme alınan *Erfurt programı* ise Gotha programında marksizm lehinde ufak tefek değişiklikler yapıyordu. (L)

Gotha Programı Tenkidi (*Kritik des Gothaer Programm*), Karl Marx'ın eseri, 1875'te yazıldı, 1891'de Engels tarafından yayımlandı. Yazar, alman sosyal demokratların Gotha kongresi (1875) için hazırladıkları program tasarısının tenkitli tahlilini yapar. Lassalle'cilerin görüşlerini getiren bu tasarıya kendi ilkeleri, özellikle de kapitalizmden komünizme siyasî geçiş olarak kabul ettiği «proletarya diktatörlüğü» teorisiyle karşı çıkar. Bu yüzden eser, marksist sosyalizmden komünizme geçiş teorisini anlamak bakımından önemlidir. (L)

GOTHARD veya **GOTTHARD.** Bk. SANKT-GOTTHARD.

GOTHENBURG. Bk. GÖTENBORG.

Gothic Revival, ingiliz mimarîsinde, XVIII. yy. da ortaya çıkan ve XIX.yy.da Greek Revival'a (Yunan mimarîsinin klasik biçimlerine dönüş) karşı gelişen gotik mimarîye dönüş akımı. 1830 Yıllarında Londra'da çok tutulan akım kısa zamanda kayboldu. Kısa süren bu akımın Ortaçağa ait tanınmış örnekleri şunlardır: James Wyatt'ın (1796-1807), Fonthill, Wiltshire şatoları; C.A. Busby'nin (1815) Abergele yakınındaki Gwrych şatosu; Rolbert Smirke'in Lowther (West Morland) ve Eastnor şatoları. Eastnor ve Lowther şatoları kuleli özel konutlardır ve gotik üslûpta yapılmışlardır. Ayrıca bu şatolara Gothic Revival mimarlarının tarihe bağlılık endişelerini açığa vuran, narin kuleli San Luca kilisesi (Chelsea) eklenebilir. «Üslûpların savaşı» 1830'dan sonra, Victoria devrinin ortasına kadar sürdü; ama mimarî şekiller, giderek daha karmaşık hale geldi. Bu husus, Charles Barry'in eseri olan ingiliz parlamento binası (Westminster New Palace, 1840-1860) incelendiğinde açıkça görülür. Kamu yapılarında bile gotik üslûba dönüşü resmen onaylaması bakımından bu parlamento binası çok önemlidir. (Binanın yapımı sırasında Charles Barry'in asistanlığını parlak bir desinatör olan ve gotik üslûbu bütün incelikleriyle bilen Augustus Welby Northmore Pugin yaptı.) Milletlerarası Hamburg Nicolaikirsche (1844) yarışmasının birincisi George Gilbert Scott sanat bakımından olgunluğa ulaşmış Victoria devrinin en önemli simasıdır. Londra'da Margaret Street'deki All Saints kilisesini yapan William Butterfield, sanat değeri olan gotik üslûbundaki son kamu yapısı Londra Adalet sarayının projesini çizen George Ermund Street, yazar ve tenkitçi John Ruskin gibi George Gilbert Scott da Ortaçağ gotik üslûbunun hayranıydı. Bu arada, Kemp'in (1840-1846) Edinburg'daki Walter Scott anıtı da sayılmağa değer. Kili-

Gorgona'lar
bir yunan vazosundan detay
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

se yapılarında, tamir ve tamamlamalarda, her zaman başarılı olmayan ve özellikle büyük yapılarda görülen gotik üslûba dönüş akımı Avrupa'nın diğer ülkelerinde Birleşik krallıktaki kadar önem kazanamadı. Ortaçağda gotik üslûbuyle yapılmış büyük yapılar arasında Hamburg'taki Petrikirsche ve Nicolaikirsche, Viyana'daki Votivkirsche, Milano katedralinin cephesi sayılabilir. (L)

GOTHİE. Esk. coğ. Fransa'da Karolenjler devrinde bölge, V. yy.dan itibaren Vizigot'ların yerleştiği Gothie'nin sınırları çok değişti; başlangıçta Aşağı Languedoc ile Roussilion bölgelerini içine alıyordu, Arapların geri çekilmesinden sonra Ebro ırmağına, bugünkü Katalonya'ya veya İspanya markliğına kadar uzandı. 865'te Narbonne bölgesine tekabül eden bir *Gothie markiliği* kuruldu. (L)

GOTİK sıf. ve i. (fr. *gothique*). Got'lara ilişkin.

— G. santl. Avrupa'da, XII. yy.dan Rönesans'a kadar gelişen bir sanat biçimi için kullanılır. Bk. ANSİKL.

— Leng. Bk. GOT DİLİ.

— Paleografi. XII.yy. dan XV.yy.a kadar elyazmalarının çoğaltılmasında kullanılan yazı biçimine denir. Bu yazıda, harflerdeki eğri çizgilerin yerini, birbiriyle açılar yapan düz çizgiler almıştır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Gotik* kelimesi, «germen *Got*'larından türemiş», yani *barbar* demektir. Bu kelime, Rönesans devrinde, ortaçağ sanatını kötülemek için daha dar anlamda da roman üslûbundan sonra gelen üslûbu anlatmak için italyan hümanistleri tarafından uydurulmuştur. Bu sanatın oluşmasında Got'ların hiç bir katkısı bulunmadığına göre isabetsiz düşen «gotik» terimi yerine daha uygun bir deyim bulunması defalarca teklif edilmiştir. *Fransız sanatı* (*opus francigenum*) ve *sivri kemerli sanat* deyimleri değişik sebeplerden ötürü çoğunlukça tutulmadı.

Gotik üslûbu, evrimi içinde üç döneme ayrılır: *ilk gotik, ışınlı gotik, geç* veya *alevli gotik*, Kıta Avrupa'sında XVI. yy.a kadar süren alevli gotik, İngiltere'de tamamıyle millî üslûbe dördüncü bir çeşide, *düşey* üslûba erkenden yerini bıraktı.

● *Mimarî ve heykelcilik.* Roman sanatının son zamanlarında mimarlar, tonozu, mekânın daralması ve ışınlı yüzeylerin azalması pahasına, yapının her yanında kullanmağa başlamışlardı. Tonoz kemeri genişledikçe duvarlara binen yükler de arttı. XII. yy.ın ikinci çeyreğinde Paris bölgesi mimarları, az önce İngiltere ve Bourgogne'da girişilmiş tecrübelerden, bir yandan da yapı ve duvarcılık tekniğindeki gelişmelerden yararlanarak, daha büyük, daha yüksek ve daha iyi aydınlatılmış kiliseler yapma imkânını buldular. Eskiçağdan beri bilinen bir tonoz tipini yeni bir şekilde kullandılar (voltoların çatıştığı yerlerde duvar içine gizlenmiş kubbe kemerleriyle desteklenen köşeli tonoz). Bu tonoz tipi o güne kadar ancak süsleyici özellikleri (Ermenistan, Gürcistan ve Arap ülkelerindeki nervürlü tonozlar) veya sağlamlıkları (birkaç Kuzey İtalya kilisesinin sahınları, Fransa'nın güneyinde ve Loire bölgesindeki çan kuleleriyle yeraltı kiliselerinin çapraz kemer ejilerine yaslanan tonozlar) sebebiyle kullanılmıştı. Bu tonoza *çapraz kemerli sivri tonoz* denir. Bu adın verilmesine sebep, her tonoz bölümünün, köşegen kemerlere veya *sivri kemerlere* yaslandığı hissini uyandırmasıdır. Kesişen sivri kemerlerle düzenlenmiş taştan bir iskelet bütün yapı sistemini ayakta tutar. (Bu iskelet ve arkada destek kemerlerinden yanlarda ise duvarlara geçen *yanlama kemerlerinden* meydana gelir. Bu tonoz kaburgaları, tonoz kubbenin itiş kuvvetinden büyük bir kısmını, binanın kolaylıkla desteklenebilecek ayrı ayrı noktalarına dağıtır. Bu destekler arasındaki duvar inceltilebileceği gibi, bu duvar üzerinde geniş pencereler de açılabilir. Duvarın dışındaki bu destek, roman üslûbu çağında görüldüğü gibi, önceleri basit bir istinat ayağından ibaretti; XII. yy.ın sonlarına doğru, *göğüsleme kemeri* şeklini aldı. XII. yy.dan itibaren tonozun merkezinden geçen ve destek kemerlerine paralel düşen bir sivri kemer eklenerek *altı parçalı* tonozlar inşa edilmeğe başlandı. Bu kemerler, tonozun kenarlarındaki destek kemerleri kadar güçlü dayanaklar gerektirmez. Gotik sanat gelişirken mimarlar, tonozları, *bağlama kemerleri* ve *tali kaburgalar* denen ek kemerlerle desteklediler ve süslediler. *Sivri kemerler*, destekleri üzerine tam daire kemerden çok daha az yük bindirir. Sivri tonoz XII. yy.dan bu yana Bourgogne roman kiliselerinin örtülmesinde kullanılmıştır. Île-de-France mimarları bu tekniği tonoz kaburgası sistemi ile kaynaştırarak sıra kemerlerde, kapı ve pencere boşluklarında ustaca kullandılar. Böylece öncekilerden çok değişik bir kilise biçimi ortaya çıktı. Destek ve destek ayakları, binaya dışında olduğu gibi içinde de, ulu ağaçları andıran bir düşey görünüş verdi. Heykel ve silme süslemeleri bile yeni bir anlam kazandı. *Gotik üslûp*, hem bir mimarî, hem de bir biçim dili haline geldi. XVII. yy.da «gotik» terimi V. yy. barbar istilâlarından Rönesans'a kadar Fransa'da hüküm süren sanat için kullanılıyordu. Bu terim XVII.yy. da, XII. yy. ortasına doğru Paris bölgesinde doğan ve Avrupa'da bütün Ortaçağ boyunca XVI. yy.a kadar süren mimarlık ve üslûp için kullanıldı. Sivri tonozun ilk uygun kullanılışı, Île-de-France şehirlerinde görüldü (Saint-Martin-des-Champs kilisesinin korosu, Saint Denis büyük manastırı [1135'e doğr.], Saint-Pierre de Montmartre, [1140], Saint-Germain-des-Prés korosu [1163]). O devirde Fransa'nın kuzey şehirleri refah içindeydi. Yeni teknikler, taşın daha çabuk ve ucuza yontulmasını sağlıyordu. Böylece eski Roman katedrallerinin yerini çok daha geniş (Paris 127 m, Chartres 130 m, Reims 138 m, Amiens 145 m uzunluğunda) ve sahınları daha yüksek (Paris 34 m, Chartres 35 m, Reims 38 m, Aimens 44 m, Beauvais 47 m) binalar aldı.

● Roman üslûbu sahınlardaki sütun başlıklarının sonsuz çeşitliliği, yerini tekdüzen, biraz soğukça ve yüksek satıhlarda görünmeyen çiçek süslemelerine bıraktı. Heykel kilisenin boyutlarına göre uyumluluk kazanırken, çekiciliği azalıyordu. İkona heykelciliği yalnız kilisenin içinde (Reims katedrali) cephenin ters yüzünü veya koro kısmını çevreleyen alçak duvarı süslemekte kullanıldı. Buna karşılık, heykel, mimarîyle birleşerek dış cephelerde büyük önem kazandı. Gotik yapılardaki cümle kapısı, kesin şeklini 1185'lere doğru yapılmış Senlis katedralinde aldı. Cümle kapısı kemerinin iç kısımlarındaki heykelcikler ve kolonlara dayalı büyük heykeller artık dinî konularda değildi. Gotik heykelci sonsuzluğu olan gerçekleri açıklamağa çalışırken gündelik hayatla ilgili gerçeklere bağlanıyordu. Çok renk kullanılması, şekilleri gerçeğe daha yakınlaştırdı. Birkaç yıl sonra, Chartres katedralinde (1205-1240), Vierge de Notre-Dame de Paris'nin kapısında (1210-1220), Amiens (1225-1236), Bourges ve Reims katedrallerinin cephelerinde, heykelcilik sanatı doruğuna erişiyordu. Heykel sanatı zamanın inançlarının ve bilimlerinin aynası olmağa çalışırken, katedrallerin cephelerinde geniş konular işliyordu. İsa peygamberin kurtarıcılığı, Ahret günü, Tanrı'nın hâkimiyeti, insanlık tarihi gibi konuları ele almıştı. Heykelde olduğu gibi süslemede de heykelci kopyacılığa düşmeden hayatla ilişkin gerçeği yansıtan kır ve orman, daha sonra da bahçe bitkileriyle ilgilendi.

XIII. Yüzyılın ikinci yarısı, gotik sanatın klasik çağıdır. XIV. yy.da Sées, Metz ve Strasbourg katedralleri gibi büyük kiliselerin mimarları sahınları, kapı ve pencere boşluklarını genişlettiler. XIII. yy.ın köşeli sütun başlıkları, yerlerini çiçek demetli sütun başlıklarına bıraktı. Ayaklar zemin yakınında prizma görünüşü alarak sütuncuklara bölündü. Pencere çerçeveleri dilimlenerek daha da karmaşıklaştı. XV. yy.dan XVI. yy.a kadar gotik sanatı son dönemini yaşar. *Alevli gotik* denilen bu üslûba, pencere içlerini bölümleyen taş kafeslemelerin özel süslerinden dolayı bu ad verilmiştir. Damarların ters eğrileri alevi andırır. Taş yontucularıyle taşçı ustalarının fevkalâde hünerleri binanın iskeletine bile, bir dekor görünümü vermiştir. Tonozların sivri kemerleri birçok damar, bağ, tali kaburga, büyük bir karmaşıklık etkisi uyandıran yıldız şekillerle bezenmiştir, tonoz ise incelerek bir çeşit tavan teknesi durumuna gelir. Batı mimarîsi hiç bir zaman doğu süsleme zenginliğine bu derece yaklaşmamıştır. Tonozun merkezinden arap sanatını andıran sarkıtlar iner. Sahınların yukarı doğru atılış etkisi artsın diye, sütun başlıkları kullanılmaz. Tonozun ana kemerleri, silme biçiminde zemine kadar ulaşır. Dış süslemenin zenginliği göz kamaştırıcıdır. Cümle kapılarının sıra sıra kemerleri yatay taş süslemeler taşır. Heykeller gölgelikli yuvalara yerleştirilmiştir. Açık galerilerle korkuluklar, oluklar, çan kulecikleri, çatı kulecikleri, tepe tomurcukları payanda kemerleri cesaretle birbiri üstüne getirilmiştir, bütün bunlar gök yüzünde, çan kulelernin ajurlu kütleleriyle hâkim olduğu taştan dantelleri çizer, mezar heykelciliği Bourgogne düklerinin ve Philippe Pot'nun (1480'e doğr.) mezarlarının Claus Sluter ve Claus de Werve tarafından süslenmesiyle gelişmiştir. Din dışı heykelciliği ise Poitiers düklük sarayındaki zarif figürler sayesinde yerleşti.

● *Resim.* Kuzey resminin Avrupa'da gelişmesi, sehpa resmiyle portrenin ortaya çıkışı gotik sanatı sayesinde olmuştur. Elyazmalarının süslenmesi ve tezhipcilik bu dönemde büyük yer tutar. XIII. yy.ın sonunda Paris'li sanatçı Honoré'nin üslûbu daha sonra Jean Pucelle atelyesi (*Belleville Dua Kitabı*) dikkati çeker. Charles V ve kardeşleri zamanında Paris'e fransız ve yabancı ressamlar akın etti. Beauneveu, Jacquemart de Hesdin ile Limbourg kardeşler Berry dükünün hizmetinde çalıştılar. *Berry Dükünün Duaları* (1416) Limbourg kardeşlerin eseridir, âşıkane bir tabiat içinde grup grup soy-

goril

Goriot Baba
Ch. Huard'ın
resmî Conara yayınları
(1912)

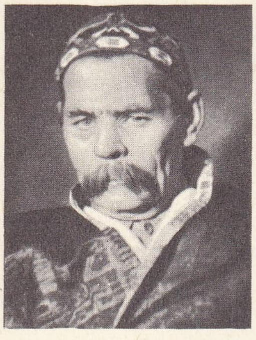

Maksim GORKİ

Çehov ve
Maksim GORKİ

Foto. Goldner, N.Y.T. (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs

GORTYNE Praetorium'dan bir köşe

GOSLAR XVI. yy. kuleleri

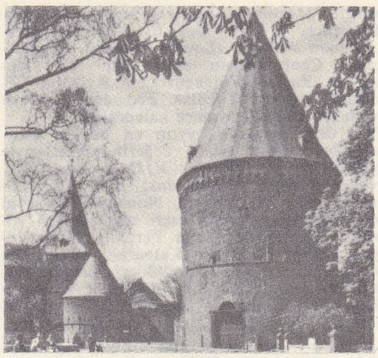

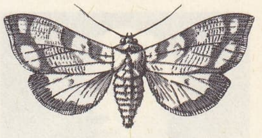

gortyna

lu kişileri canlandıran bu küçük tablolar meşhurdur. Henüz adı bilinmeyen ustaların (*Boucioau'nun Duaları*) yönetiminde birçok atelye kuruldu. XV. yy. ortalarında Jean Fouquet yetişti. Huzur ve sükûn dolu resimleriyle derinlik duygusu da uyandıran bu sanatçı, *Ettenne Chevalier'nin Dua kitabı, Fransa Tarihinin Önemli Olayları, Yahudiliğin Eskiçağları* gibi yazmaların ve ayrıca sehpa resimlerinin ressamıdır. Sanat koruyuculuğuyle de tanınan Anjou dükü İyi René I'in aynı zamanda *Aşka Düşmüş Gönül* (Viyana kütüphanesi) minyatürlerinin ressamı olduğu sanılır.

Duvar resmi terkedilmiş değildir; özellikle dinî konuları işleyen bu tür, az çok Fransa'nın her yanında Abondance, Petit-Quevilly, La Chaise-Dieu, Ennezat, Lassay, Albi, Saint-Dié kiliselerinde görülür. Din dışı konulu duvar resmi ise Saint-Floret şatosunda ve papalar sarayında temsil edilmiştir.

Sehpa resmine gelince, bu tür, minyatürden türedi ve mihrap arkalığı veya başka dinî tasvirler şeklinde ortaya çıktı. XIII. yy.ın başlarında Cluny'de yapılmış olan *Aziz Petrus ile Aziz Paulus Arasında İsa'yı Emziren Meryem*, sehpa resminin ilk örneklerindendir. Sonra birkaç diptik (Bargello, Berlin), özellikle Wilton diptiği (*Richard II ve Meryemana*), *Narbonne Kilise Mihrabı* (1379) bunu izler. Bu tabloların narinliğine karşılık Gérard d'Orléans'ın fırçasından çıktığı şüphe götürmeyen *İyi Jean* portresi (Louvre müzesi) gürbüzlüğüyle dikkati çeker. XV. yy.da Bourgogne sarayında, Jean d'Arbois'dan sonra Broederlam, Malouel ve Bellechose (*Saint-Denis Mihrap Arkalığı*) gibi birçok sanatçı yaşamıştır. Taşra, Paris'in usta ressamlarını kapıştı; Kuzey, hele Provence, Marmion'un sanatından yararlandılar. Provence, bu sanatçıların şaheserlerini

Saint Louis devrinde gotik sanatı

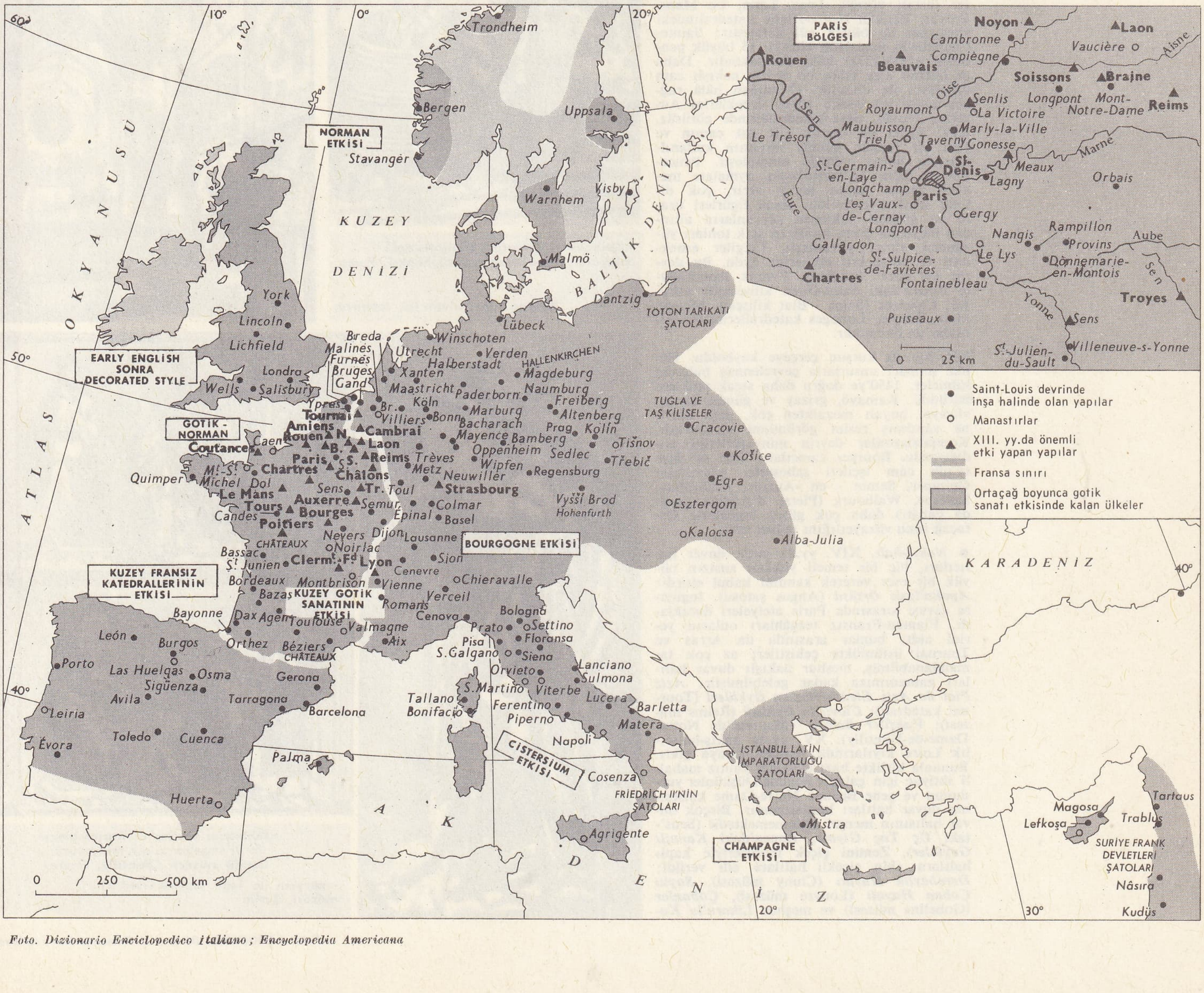

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Encyclopedia Americana

François GOSSEC
Vestier'nin tablosu

verdi: *Meryem'e Verilen Müjde* (Aix-en-Provence, 1445'e doğr.); Villeneuvre-les-Avignon *Pieta*'sı (Louvre müzesi), Enguerrand Charonton'un eseri olan *Meryema-na'nın Zaferi* (Villeneuve-les- Avignon öksüzler yurdu); Nicolas Froment'in *Ateşli Çalı*'sı (Aix-en-Provence katedrali).
Val de Loire, XV. yy.ın en büyük ressamı Jean Fouquet'nin değerli portreleriyle şöhret buldu: *Charles VII; Etienne Chevalier Juvénal des Ursins; Agnés Sorel'in Çizgileriyle Meryemana,* Nouans *Pieta*'sının da Jean Fouquet'nin eseri olduğu ileri sürülür. Bazılarınca Jean Perréal olduğu iddia edilen Moulins Katedrali Ustası'nda da Jean Fouquet'nin özellikleri görülür. Autun müzesindeki *İsa'nın Doğumu* ve Moulins katedralindeki *Borbons'ların Büyük Mihrap Arkalığı* bu ustanın eserleridir.

● *Vitray.* Mimarîye sıkı sıkıya bağlı olarak vitray sanatı XIII. yy.da eşsiz bir gelişme gösterdi. Koyu maviye donuk kırmızıya, yeşile, sarıya boyanmış ve grizay tarzında modellenmiş panolar, alçak pencerelerin boşluklarında birleştirilerek madalyonlar, dik dörtgenler, eşkenar dörtgenler veya dörtlü yapraklar okuşturuldu, pencerelerin yüksek yerlerine, hançerli kemerlere ise önemli kişilerin tasvirleri hâkimdir.

Roman devrinin tekniği aynen kullanılıyordu. Vitray atelyeleri arasında Chartres'daki kalitesi ve çeşit zenginliğiyle hayret uyandırır. Vitray kompozisyonları bakımından az veya çok önemli büyük katedraller vardır: Bourges, Poitiers, Rouen (Clément de Chartres imzalı vitray), Lens, Laon, Le Mans, Troyes, Paris'in Notre-Dame katedralindeki vitraydan üç büyük gül kalmıştır: Sainte-Chapelle'in madalyon vitraylı 15 büyük penceresi (1235-1238) hâlâ durmaktadır. Daha az önemli nice kilise bu devrin nakışlı cam örnekleri ile doludur. O zaman hâlâ rağbet gören tek renkli vitray örneklerini Auxerre, Troyes, Sées katedrallerinde görürüz. XIV. yy.da ilk olarak çift kat camın ve yeni bir rengin, gümüş sarısının kullanılmasıyle vitray tekniği zenginleşti. Pencerelerin daha karmaşıklaşan oymaları madenî kafese başka biçim verir, çok dilimli şekiller kayboldu; insan figürleri uzadı ve gittikçe yüklenen sayvanların altından meydana çıktı, bunların açık tonları yüzünden vitray yavanlaştı. Çizgiler esnekleşti ve perspektif etkilerine uydu. Bu devrin en güzel örnekleri Evreux katedraliyle Rouen'daki Saint-Ouen kilisesinde görülür. Chartres (Saint - Biat kilisesi), Meaux, Metz, Troyes, Limoges katedrallerindeki vitraylar da önemlidir.

XV. yy. da kurşun çerçeve kayboldu. Henüz mimarî unsurlarla çevrelenmiş bulunan sahneler, 1450'ye doğru daha sıcak renklere büründü. Kamayö, grizay ve gümüş sarısı, vitraya, boyalı mozaikten çok, cam üzerine yapılmış resim görünümü kazandırdı. Kompozisyonlar devrin minyatürlerini andırıyordu. Bourges camcıları, Duc de Berry'nin cam işçileri şaheserler yarattılar: Quimper, Semur - en -Auxois, Ambronay, Saverne, Walbourg (Pierre d'Andlau burada çalıştı) daha çok güzel örneklerle Ortaçağ sonu vitraycılığını temsil eder.

● *Nakış-halı.* XIV. yy.da gotik duvar halıcıları, hiç bir temeli yokken ansızın büyük bir eser vererek kendini kabul ettirdi: *Apokalipsis Örtüsü* (Angus şatosu). İngiltere savaşı sırasında Paris atelyeleri duraklадı. Flaman-Fransız tezgâhları onların yerini aldı; bunlar arasında da Arras ve Tournai' üstünlükte çekiştiler; az çok tamamlanabilmiş, meşhur nakışlı duvar halıları zamanımıza kadar gelebilmiştir: *Aziz Piat ile Aziz Eleuthérius'un Öyküleri* (Tournai katedrali); *Clovis'in Öyküsü* (Reims müzesi); *Vahşîler Balosu* (Saumur'de Notre-Dame-de-Nantilly). XV. yy.da nakış-halıcılık Loire kıyılarında yeniden ortaya çıktı. Bununla birlikte bazı atelyeler yalnız mahallî ihtiyaç için çalıştı; Beaune Düşkünler yurdunun ve gene Beaune Notre-Dame kilisesinin duvar halıları bunlardandır. Birçok duvar halısının menşei bilinmemektedir (Sens'taki *Üç Taç Giyme,* Rouen'daki *Kanatlı Geyikler*). Zemini çiçek motifleriyle kaplı halılara «bin çiçekli halılar» adı verildi: *Derebeylik Hayatı* (Cluny müzesi), *Soylu Çoban Hayatı* (Louvre müzesi), *Çobanlar* (Gobelins müzesi) ve meşhur *Likorn'lu Ka-*

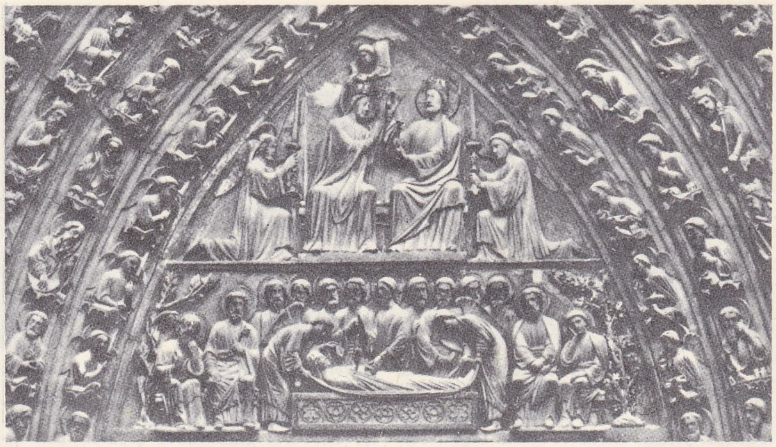

«Meryem'in Taç Giymesi ve Ölümü», ön yüzün sol tablasındaki kabartma, Notre - Dame kilisesi, Paris

«Sonbahar», Theatrum Sanitatis'deki minyatür, Casanatense kütüphanesi, Roma

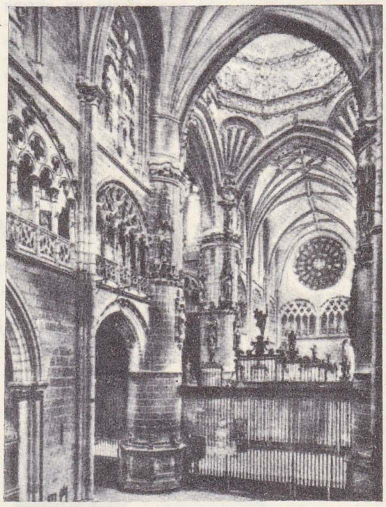

Burgos Katedralinin içi, İspanya

«Müneccim Krallar ve Tapınmaları», S. di İngeborga'nın minyatürü; Condé müzesi, Chantilly, Fransa

«Meryem ile İsa», Kaiser-Friedrich müzesi, Berlin

Foto. *LAROUSSE; Dizionario Enciclopedico italiano*

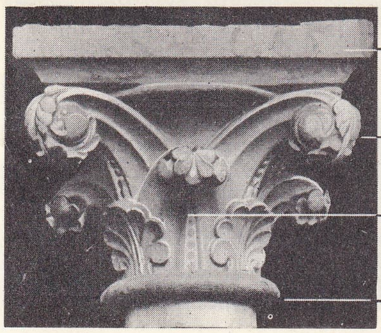

NOTRE-DAME DE PARIS'NİN SÜTUN BAŞLIĞI (XIII. yy.)

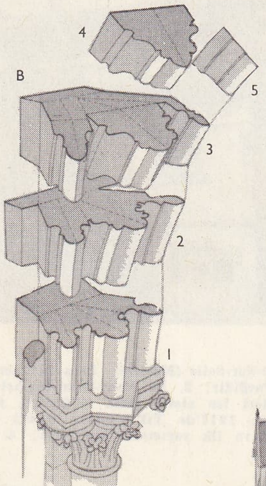

SİVRİ TONOZ KOLU BÖLÜMLENMESİ (XIII. yy.)

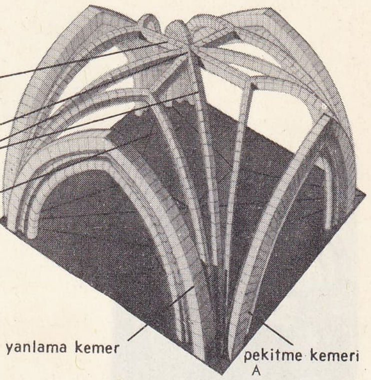

SİVRİ KEMER ÇAPRAZI TONOZU

Sivri kemer çaprazını kullanarak çeşitli yüzeyleri tonozlaştırmak mümkündür: kare, dik dörtgen (bir yanı diğer yanından uzun tonozlar ve altılı tonozlar), yamuk ve üçgen biçiminde tonozlar yapılır. Bağlama kemeri ve talî kaburga XIV.yy. sonlarında ortaya çıktı ve «yıldız tonoz»ların yapımında kullanıldı. B'de görülen kesitler bu yapının ilkesini anlamağa yardım ediyor: 1. başlık ve ilk üzengi taşı; 2 ve 3. kemer yatağını meydana getiren üzengi taşı; 4. pekitme kemeri taşı; 5. sivri kemer taşı.

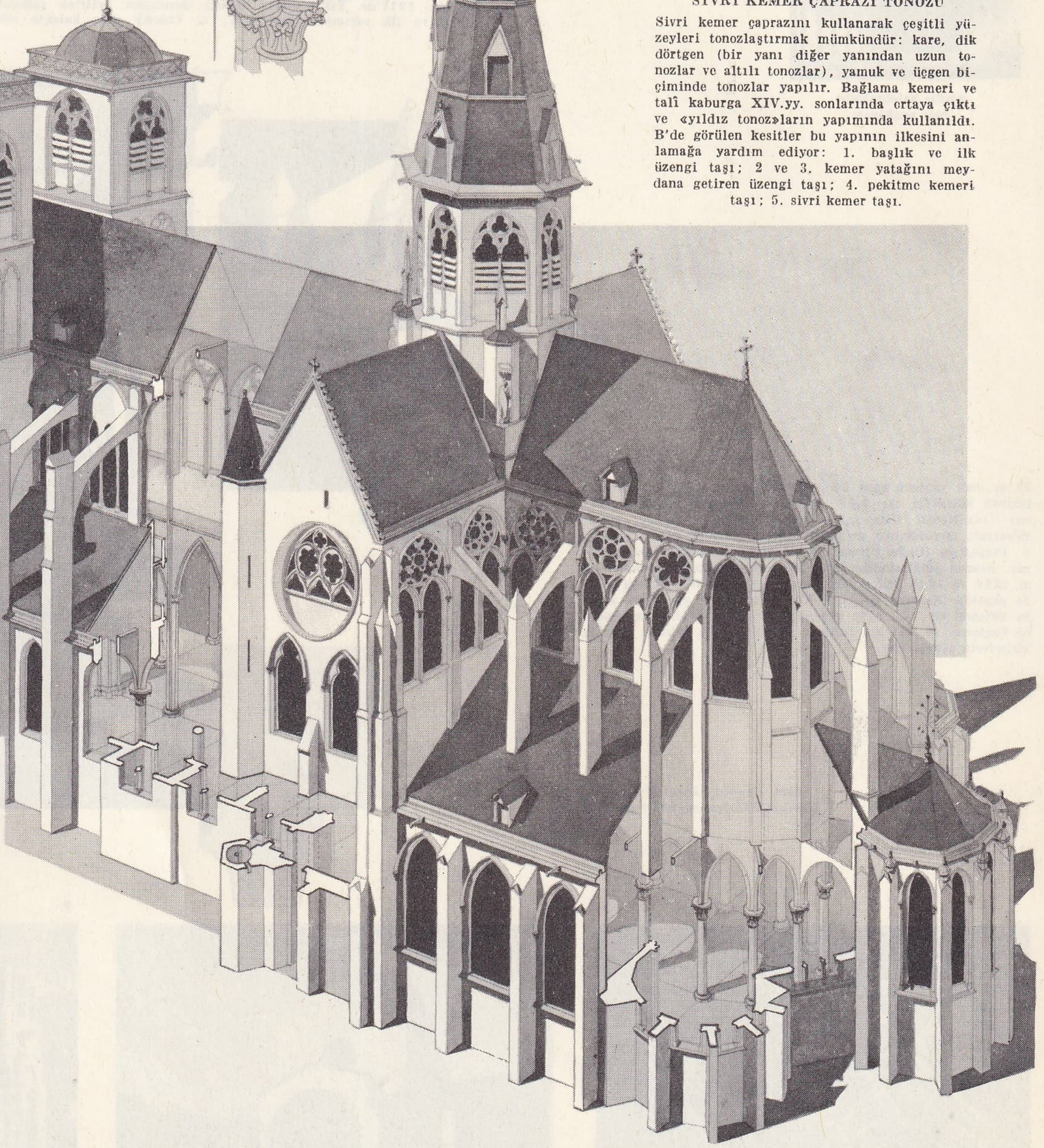

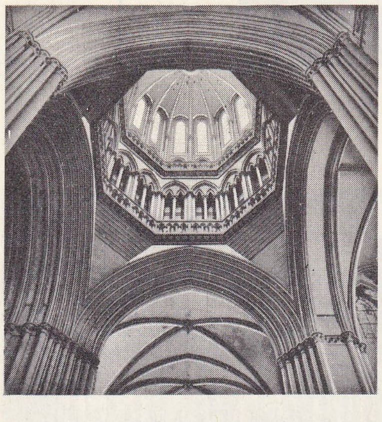

Coutances katedralinin kule-feneri. XIII. yy. ilk yarısı. Kule-fener, Normandiya'da gotik sanatının özelliklerinden biridir. Işığın dikey olarak çapraz sahının kare bölümüne girmesini sağlar ve kareden sekizgene geçişin hacimleriyle birleşen silme düzenini yaratır. Normandiya gotiği, ayrıca çan kulelerine verilen önemle ve kırık kemerlerin sivriliğiyle belirir.

Semur-en-Auxois'da Notre - Dame Kilisesi (Côte - d'Or). Cephe kısmı hariç, bütün bina XIII. yy.da yapıldı. Bourgogne gotiği üslûbunun tipik örneklerinden biridir. Bu üslûbun başlıca özelliği tonozların ve iskeletin yükünü taşıyan dere duvarlarının kalınlaştırılmış olmasıdır. Bu, tabaka kemerleri ve yüksek pencereler düzeyinde bir gidiş geliş galerisinin kurulmasını sağlar. *Foto. Ollivier-Viollet, Boudot-Lamotte (LAROUSSE)*

Senlis katedralinin
batı anakapısı

1

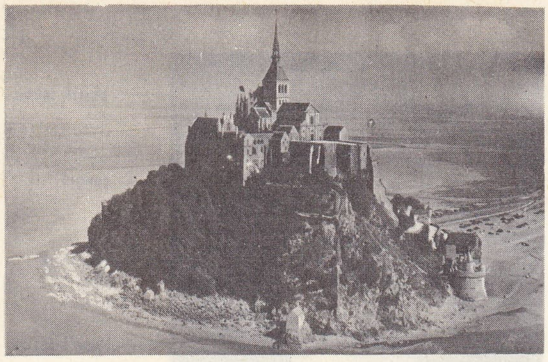

2

1. Vic-Sur-Selle (Moselle), Para basımevi. 1456 Yılında yapılan bu bina XV.yy. sivil mimarlığının güzel bir örneğidir; 2. Le Mont-Saint-Michel (Manche). Büyük manastırın solunda bazı bölümleri roman bazı bölümleri ise alevli gotik üslûbunda yapılmış olan Merveille binası (1203-1228); 3. Couchy şatosu (Aisne). 1917'de Yıkılışından önceki durumunu belirten şematik görünüş. III. Enguenand tarafından XIII.yy.ın ilk yarısında yaptırıldı; 4. Couchy. Ana kulenin eski durumunu gösteren kesit. Yüksekliği 54 m olan yapının çapı 31 m'den fazlaydı. Giriş katı duvarlarının kalınlığı ise 7,46, idi; 5. Sherborne büyük manastırı (İngiltere). Orta sahın tonozu. Düşey üslûbun ışınsal kaburgalı tonozlarının en güzel örneklerindendir (1475-1490); 6. Perpignon (Doğu Pireneler), Mayorka kıralları sarayı. Saray, Aragon sülâlesinden gelen Mayorka kıralları devrinde, yani 1262 ve 1344 yılları arasında, şehrin başkent olduğu sırada yapıldı. Kemerli galeriler XIV.yy.ın ikinci yarısında yapıya eklenmiştir; 7. Albi (Tarn). Katedral. XIII.yy.ın sonunda başlanan ve XIV.yy. sonunda bitirilen yapı tahkim edilmiş kiliselerin şaheseridir.

3

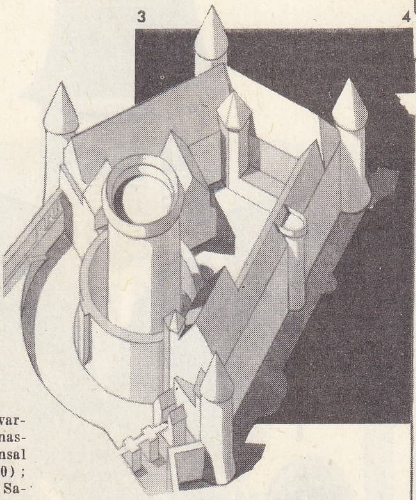

4

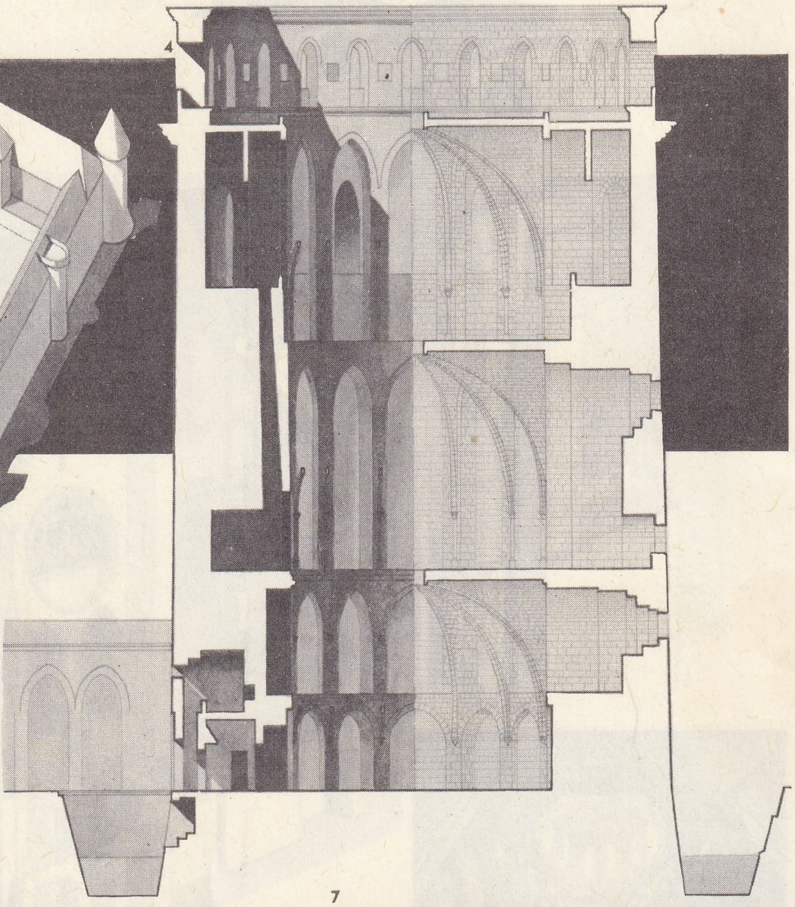

Foto. Roubier, Lapi, Hulton Picture Library, Fotoğraf arşivleri (LAROUSSE)

5

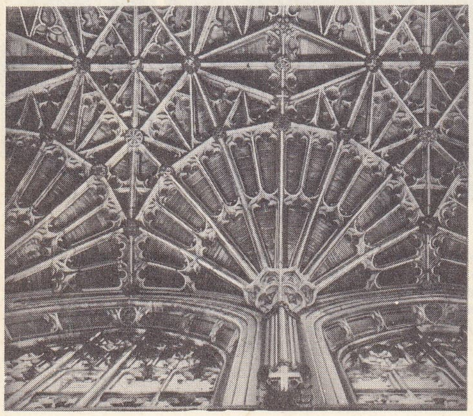

6

7

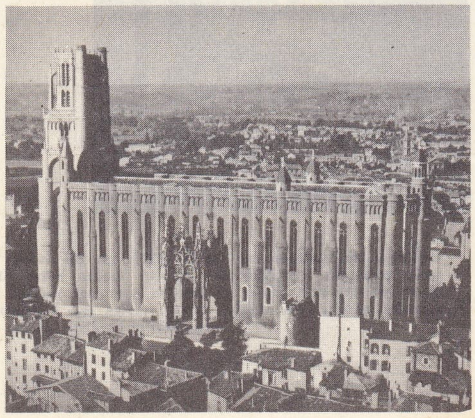

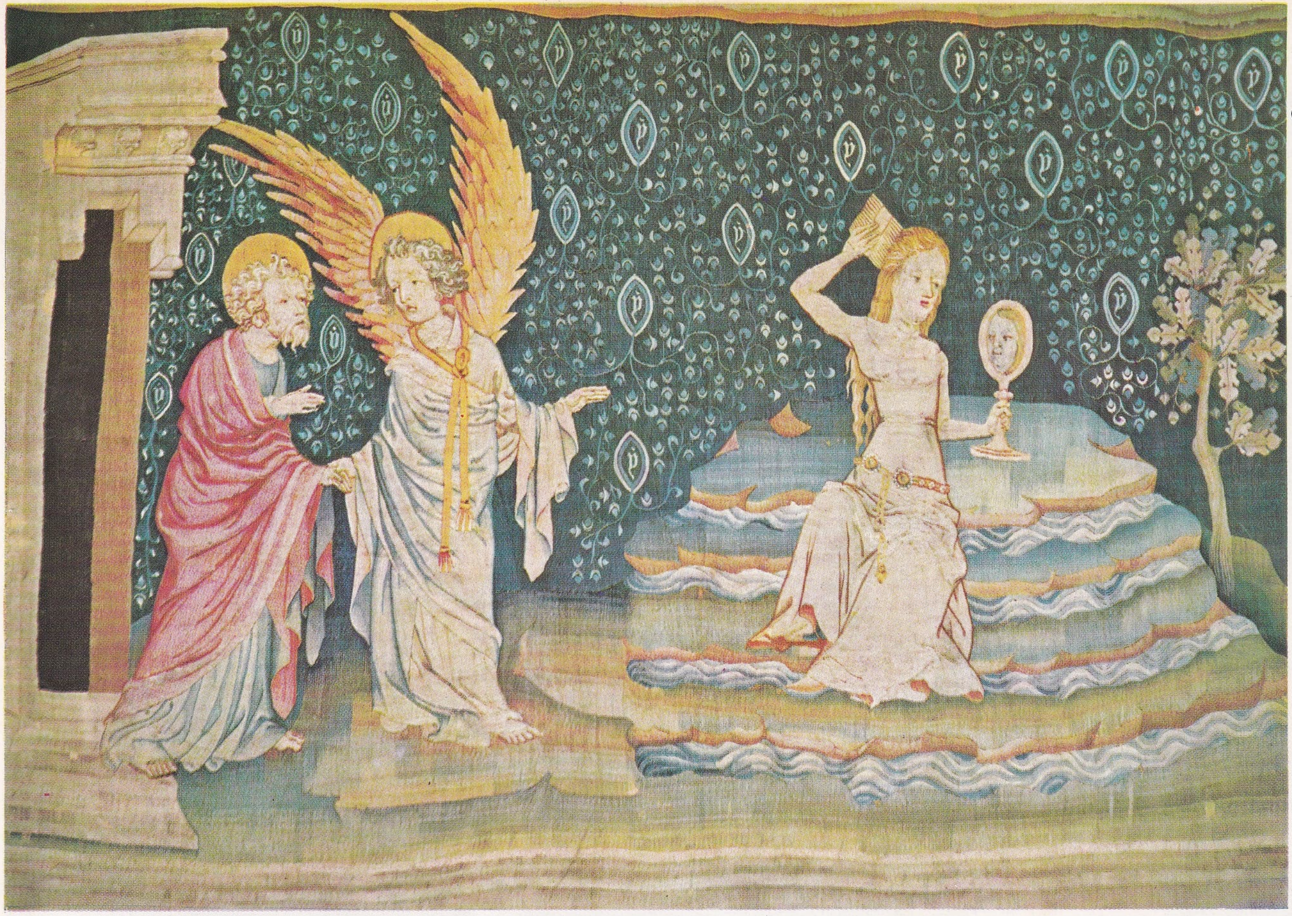

«Apokalypsis Duvar Kaplaması» Nicolas Bataille'ın eseri «Bir Melek Aziz Yuhanna'ya Büyük Fahişeyi Gösteriyor» (XIV. yy.) Angers şatosu

aşağıda, Limbourg'lu Kardeşler «Temmuz Ayı, Poitiers Şatosu» minyatür, (XV. yy. başı) Condé müzesi, Chantilly

«İmparator Otto Devri», küçük demir parçalarıyle bezenmiş estamplı cilt kapağı (1454), Condé müzesi, Chantilly

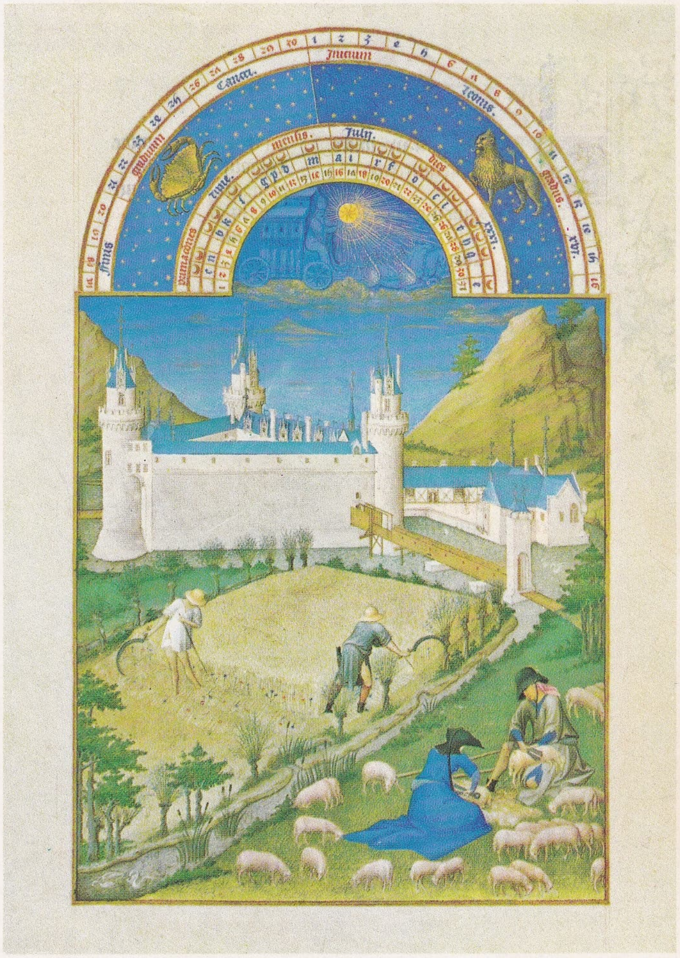

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

«Autun Meryem'i»
(XV. yy.)
Rolin müzesi,
Autun

«Avignon Pieta'sı»
(orta detay)
Louvre müzesi,
Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

aşağıda

solda,
«Meryem'in Ölümü»
limousin emayı
(XIII. yy.ın ilk yarısı)
Louvre müzesi,
Paris

sağda,
«Meryem'in
Taç Giymesi»
fildişi
(XIII. yy. sonu)
Louvre müzesi,
Paris

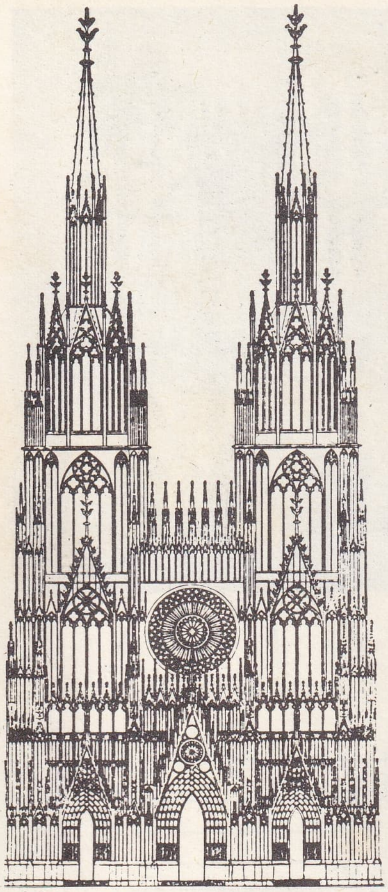

Strasbourg katedrali

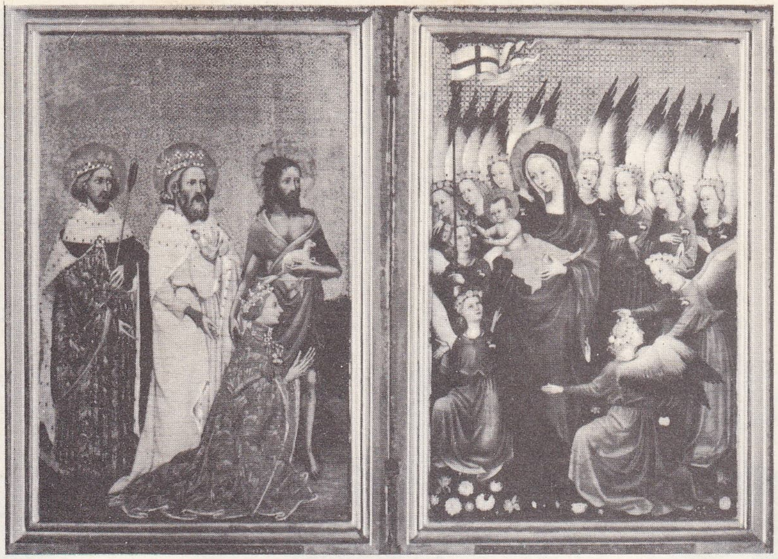

Wilton iki kanatlı tablosu, National gallery, Londra

dın (Cluny müzesi) en önemlileridir. Dinî konularda ise Chaise-Dieu halıları ve *Aziz Etienne'in Öyküsü* (Cluny müzesi) sayılabilir.

● *Kuyumculuk.* Bu sanatın ürünleri, hiç değilse zamanımıza kadar ulaşabilmiş olanlar dinî konulardadır: mimarî bir planda işlenmiş *Aziz Taurin d'Evreux'nün Kemiklerinin Saklandığı Sandık* (1240-1255), Saint-Sulpice-les-Feuilles'de *Aziz Junien'in Kalıntıları Mahfazası*, Crespin kilisesindeki *Aziz Landelin'in Kolunun Mahfazası*. Kraliçe Jeanne d'Evreux'nün 1939'da Saint Denis'ye verdiği ve bugün Louvre müzesinde bulunan zarif *Meryemana* heykeli yarı saydam minelerle süslü, yaldızlı gümüştendir. Aynı süsler Louvre'da bulunan *Aziz Martin de Soudeilles'in Başı*'nda da görülür. British museum'da bulunan *Charles V'in Kutsal Çanağı*'nın süsleri kırmızı mineden bir zemin üzerine işlenmiştir. *Jau-*

«Lazarus'un Dirilişi»
Giotto Fresco'nun eseri
Arena şapeli, Padua, İtalya

Charles VI
Poitiers adliye sarayı
Fransa

solda, Bourges katedralinden vitray: «İsa'nın Dirilişi» (1220'ye doğr.); sağda, Aziz Louis'nin mezmurlar dergisi (1260), Bibliothèque Nationale, Paris

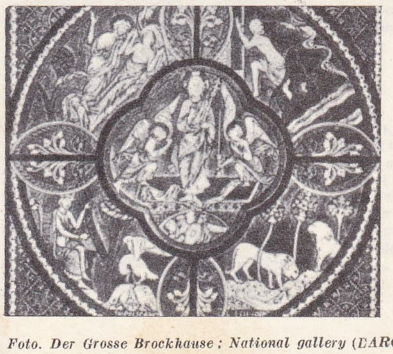

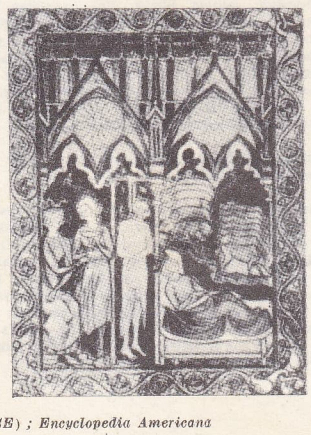

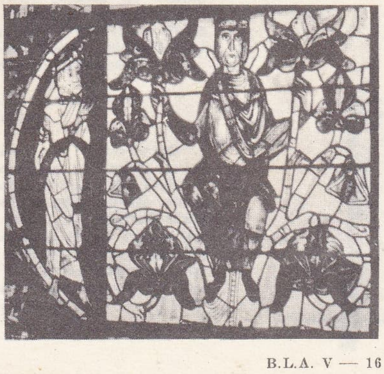

Chartres katedrali vitraylarından bir örnek, Fransa

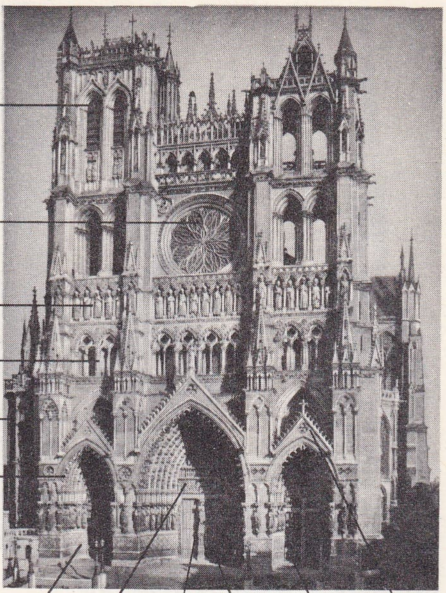

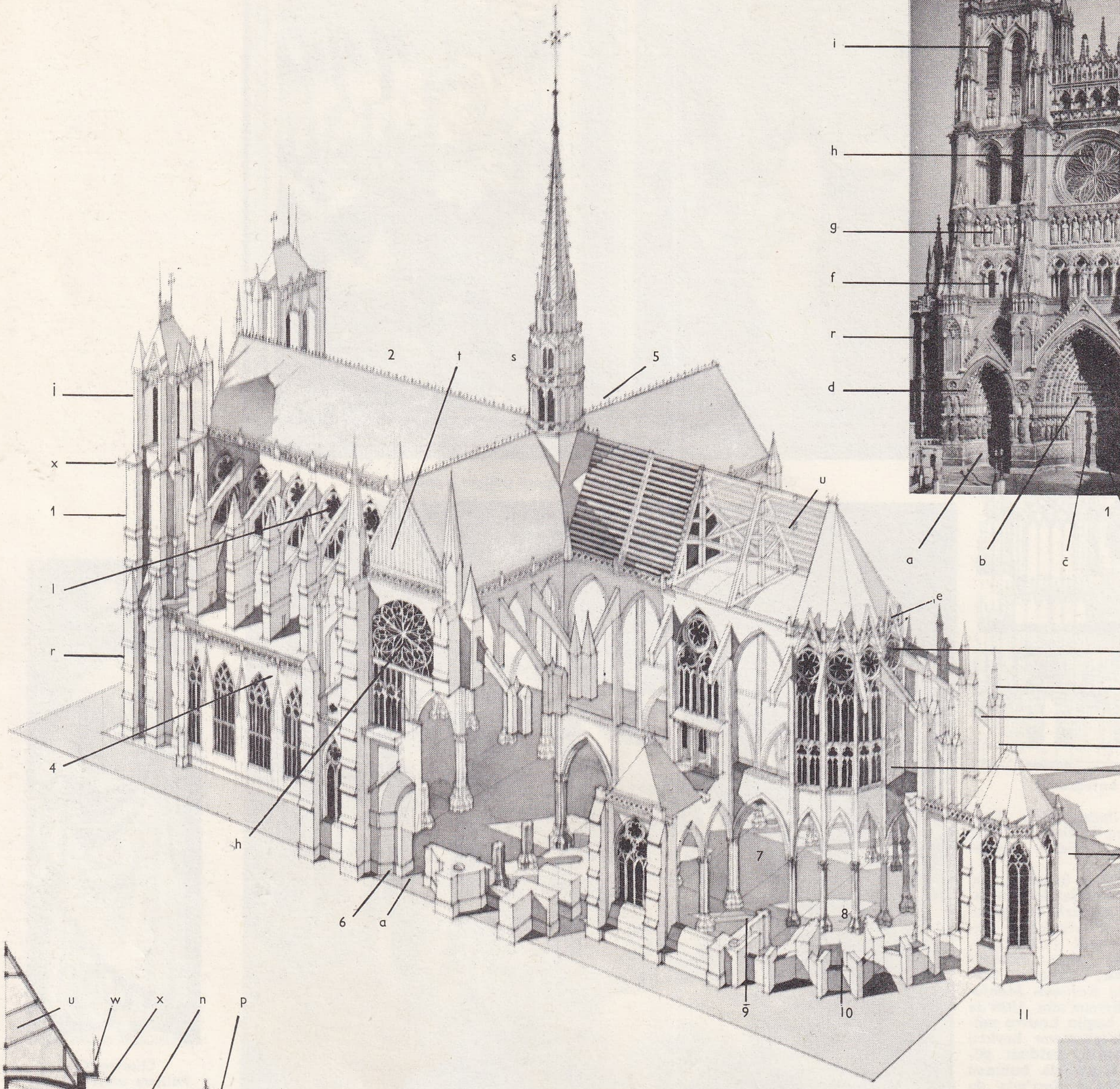

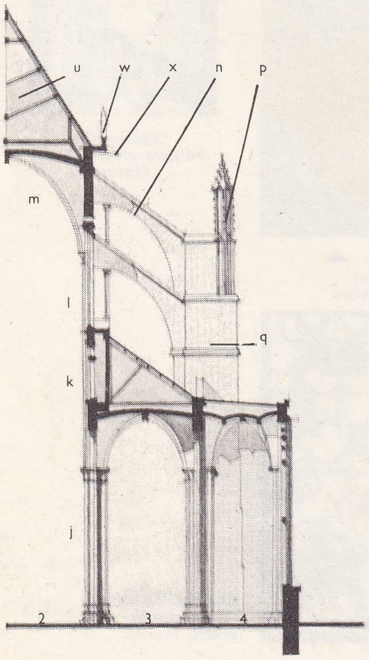

Bir XIII yy. katedrali: Amiens. 1220'de başlamış, 1270'te bitirilmiş olan Amiens katedrali Saint Louis devrinde yapılan büyük dinî yapıların en iyi örneğidir. Fransız kiliselerinin en genişidir. Sahının genişliği, baş bölümünün çokgen kat düzeni ona Reims, Chartres, Laon veya Paris'teki benzerleri yanında değişik bir görünüş verir. Biçimlerin XIII. yy.'daki gelişimi, sahından koro bölümüne kadar her yerde kendini gösterir. Koro bölümü büyük yüksek pencerelerle ve tabaka kemerinin yerini tutan kafes parmaklıkla süslenmiştir. Viollet-le-Duc'nün «Gotik kilisenin en güzel örneği» diye tanımladığı Amiens Notre-Dame'ı gerek fransız gerek yabancı ustalara örnek olmuştur.

(Harf ve numaralar aksonometrik görünüşte, kesitle, planda ve cephe fotoğrafında ortak olarak kullanılmıştır.)

1. Cephe (batı): a, cümle kapısı; b, alınlık tablası; c, aralama ayağı; d, kemer kovanı; e, eşit tepeliği; f, kafes oymalı galeri; g, kırallar galerisi; h, büyük gül pencere; i, kuleler; 2. sahın; 3. yan sahınlar 4. yan şapeller (dayanma ayakları arasına yerleştirilmiş XIII. yy. sonları XIV. yy. başları): j, büyük kemerler; k, tabaka kemeri; 1, yüksek pencere; m, sivri kemer; n, destek kemer; o, iki açıklıklı destek kemer; p, çatı kulesi; q, kemer ayağı; r, pekitme ayağı; 5. çapraz sahın kesişmesi; 6. kuzey haç kolu cephesi; s, külah; t, kalkan duvarı; 7. koro bölümü; 8. absid; 9. dehliz; 10. ışıklı şapeller; 11. Meryem şapeli; u, çatı katı; v, orta sahın penceresi; w, su oluğu; x, oluk. *Fotoğraf Arşivleri* (*LAROUSSE*).

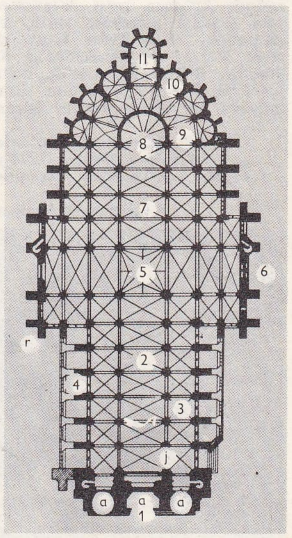

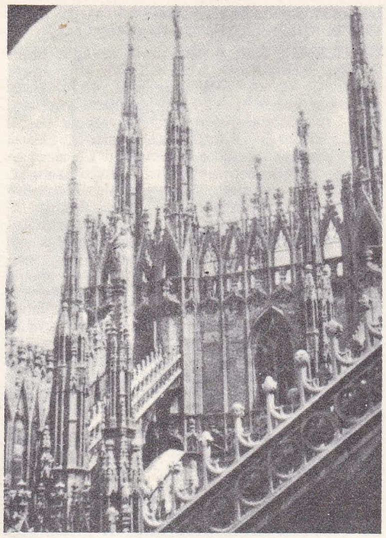

Milano katedrali

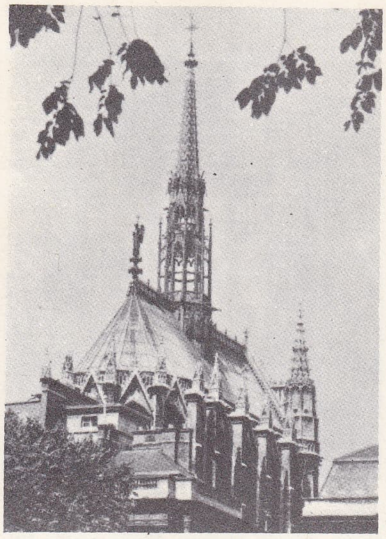

Sainte - Chapella kilisesi, Paris

«İsa'nın Dirilişi», Ratisbana domeniken kilisesi vitrayları, Bayerisches National - Museum, Münih

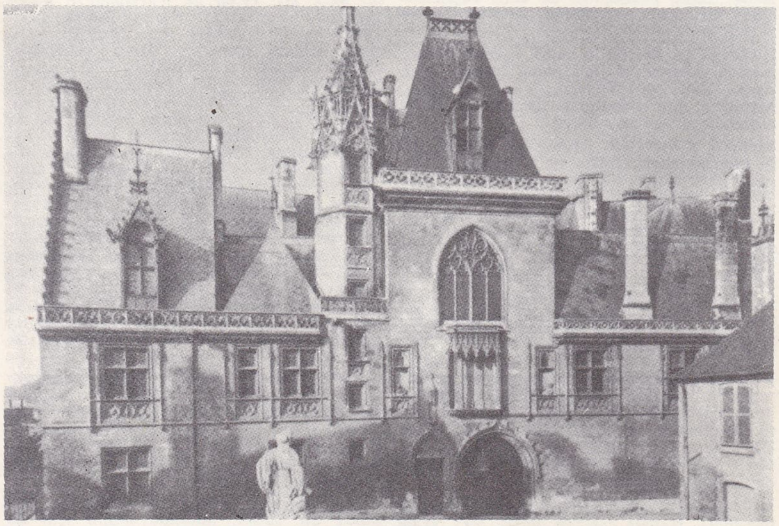

Jacques Coeur malikânesi, Bourges, Fransa

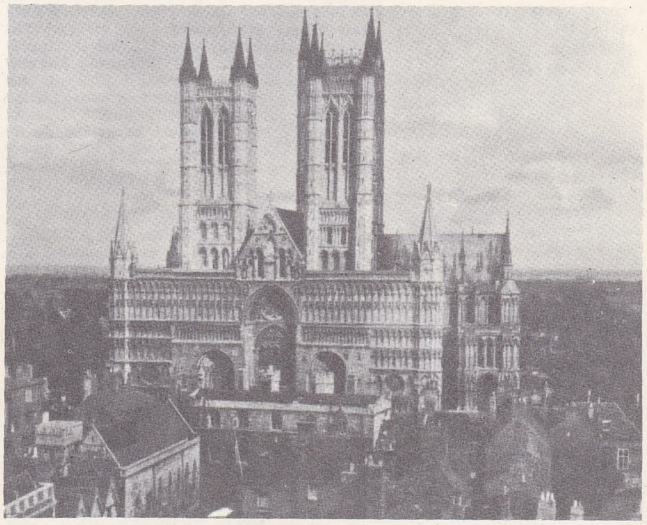

Lincoln katedrali, İngiltere

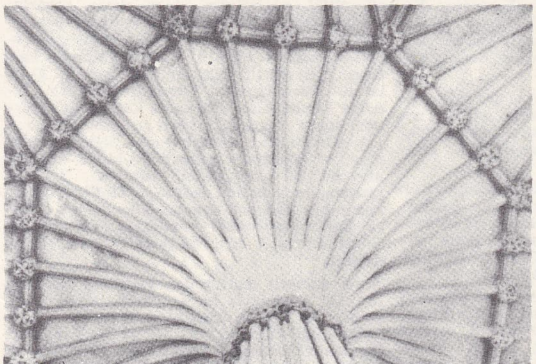

Wells katedralinin içinden detay, İngiltere

Andrea Pisano'nun kabartması, Floransa katedrali

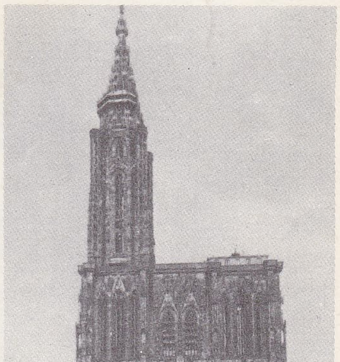

Strasbourg katedralinin cephesi (1277), Fransa

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

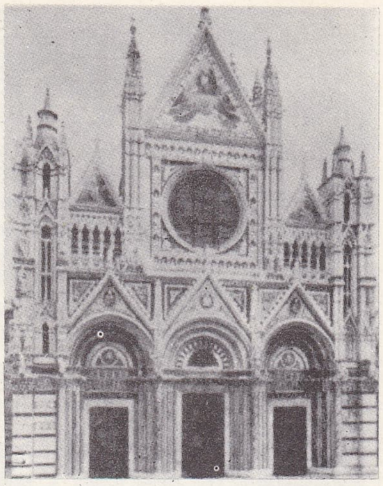

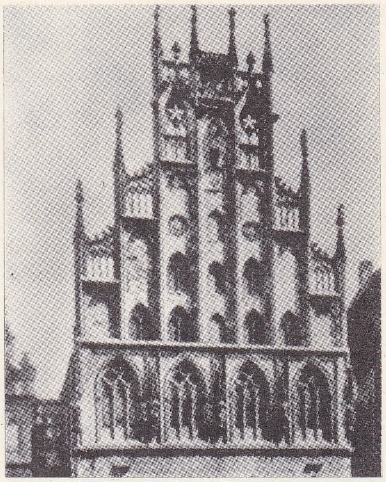

solda, Siena katedrali ön yüzü (1284-1299); sağda, Münster belediye binası (1355)

court'un *Kutsal Kalıntıları Mahfazası* (Louvre) Gerçek haç kalıntısını tutmak için diz çökmüş iki melek tasviriyle çok ince bir eserdir. XV. yy.da Reims katedralindeki *Yeniden Doğuş* ve British museum'daki *Azize Epine Mahfazaları* gibi mimarî unsurlardan etkilenmiş altından tuzluk (Louvre müzesi) gibi din dışı konularda kuyumculuk işleri görülür. Yüzeyden ayrılmış tam oyma kabartmalara Chambon-sur-Voueize kilisesinde, Sainte Valérie, Saint Dumine, Saint Yriex baş ve gövde heykellerinde de rastlanır. Correze'deki *Sainte Fourtunade* gövde heykelinde çok zariftir. Dinî âyinlerde kullanılan birçok eşya Limoges mineleriyle süslenmiştir.

● *Fransa dışındaki gotik sanat.* Gotik sanat, yayılması sırasında her bölge sanatçısının katkılarıyla değişti ve zenginleşti. Cîteaux rahipleri, prensler, yüksek rütbeli papazlar ve Sens'lı Guillaume, Narbonne'lu Henri, Arras'lı Mathieu, Honnecourt'lu Villard gibi gezici mimarlar tarafından gotik sanat yalnız Fransa'nın en ücra köşelerine değil, hıristiyan Avrupa'nın her yanında yayıldı.

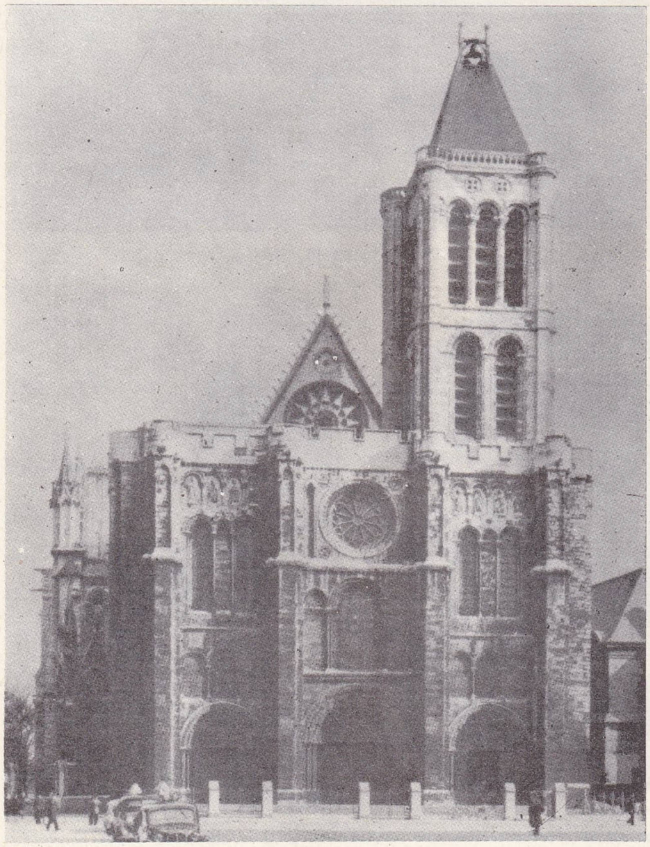

Saint-Denis kilisesinin batı cephesi (1440), Fransa

Hollanda'da önemli mimarî eserler bulunmasına rağmen, en ünlü sanat eserleri, Van Eyck, Van der Weyden, Van der Goes, Memling gibi ressamlar tarafından resim alanında verilmiştir.

Merkezî Avrupa'nın Alman ülkelerinde, yeni mimarî ancak XIII. yy. ortalarında yerleşmeğe başladı. XI. yy.da yalnız Prag ve Viyana katedralleri yapılmıştır. Almanya'da üç sahnı da aynı yükseklikte olan bazilika üslûbunda kiliseler (*Hallenkirche*) inşa edildi. Bohemya, Bavyera, Avusturya, İsviçre, Köln ve Nürnberg'de değişik resim üslûpları aynı çağda, birarada yaşadı ve çeşitli sanat ocakları meydana getirdi. Alsace'lı ressam Schongauer Ortaçağ sonunda en ünlü sanatçıydı. Batı'da gravürcülük Basel ile Mainz'dan doğdu.

İngiltere'de sivri tonoz ve çok sayıda ikincil tonoz kaburgaları 1133'te Durham katedralinde kullanıldı. XIV. yy.da son devir gotik üslûbunun yerini yelpaze tonozlu düşey üslûp aldı. Heykelcilik ise, ancak yaymak taşı oymacılığında ihtisaslaşabildi, resim sanatı fransız etkisinde kaldı.

İspanya'da, Burgos, Toledo, Leon gotik katedralleri, fransız etkisini taşır. XV. yy.da Aragon ve Castilla'da emevî sanatı unsurlarının mimarîye katılması «mudejar» üslûbunun doğmasını sağladı. (Zaragoza, Teruel), süsleme heykelciliği XV. yy. sonunda aşırı bir bolluk kazandı. İtalya, Belçika ve Fransa'dan etkilenen resim Berruguete ile kişiliğini sağladı.

Haçlı seferleri gotik üslûbun Doğu'ya yayılmasını sağlamıştır. Suriye'deki büyük askerî yapılarda ve Kıbrıs'ta Famagus'daki dinî anıtlarda fransız mimarîsinin etkileri görülür.

Gotik sanat İtalya'da Cîteaux rahiplerinin çabalarına rağmen gelişecek uygun şartları bulamamıştır. Milano katedrali ve Venedik'teki Dukalar sarayı önemli gotik örneklerden sayılmaz. Fakat Giotto ustalığıyle resim sanatına yön vermiştir.

— Paleografi. Avrupa'da *gotik yazı* roman tarzından sonra XII. yy.da kullanılmağa başlandı. İlk alman matbaacıları oynak harflerin oyulmasında gotik harfleri örnek almışlardır. Dik ve yuvarlak çizgilerden oluşan iki ayrı yazı biçimi vardır. XV. yy.da İtalya'da, XVI. yy.ın ilk yarısında Fransa'da gotik yazı yerini roman üslûbuna bıraktı. İngiltere ve İspanya'da daha uzun süre, Almanya'da ise 1941 ağustosuna kadar bu yazı kullanıldı. (LM)

Gotik hattı, Almanların 1944'te İtalya'da Pisa ile Rimini arasında kurdukları 200 km uzunluğundaki savunma hattına verdikleri ad. 1944'te müttefiklerin saldırısına uğrayan bu hat müttefik ilerleyişini bütün kış boyunca durdurduktan sonra ancak 19 nisan 1945'te aşılabildi. (Bk. İTALYA *seferi.*) [L]

GOTLAND, Baltık denizinde İsveç'e bağlı il veya ada; 3 173 km²; 53 700 nüf. İdare merkezi, *Visby*. Gotland, silüryen devirde meydana gelen bu kalkerli yaylanın kıyıları, 20-30 m yüksekliğinde sarp yalıyarlar halindedir. Toprağı verimli fakat taşlıdır. İklimi çok yumuşak (ocak ortalaması 0°C) olan adanın, Gotların anayurdu olduğu sanılır. Gotland'da bulunan roma paraları, adanın İskandinavya, Germania ve Doğu Avrupa arasında çok eski bir ticaret kavşağı olduğunu ortaya koydu. Eskiden İskandinavya'nın en zengin şehri olarak tanınan Visby, sonradan Hansa birliğine katıldı. Gotland bir ticaret yeri olduğu kadar da bir korsan yatağıydı. 1361'de Danimarka kralı Valdemar IV, adanın fethine girişti ve Visby şehrini yıktırdı. XV. yy. başında töton şövalyelerine geçen, 1436'dan 1645'e kadar Danimarkalılar tarafından işgal edilen ada, o tarihte Brömsebro antlaşmasıyle İsveç'e geri verildi. (L)

GOTLANDİYEN i. ve sıf. (fr. *gothlandien*). Jeol. Silüryen sisteminin üst katı. (Çoğunlukla şistlidir.) [L]

GOT'LAR, eski Germania'nın ilkel halklarından. İskandinavya'dan belki de Gotland ve Götaland'dan gelerek M.Ö. I. yy.da Vestula kıyılarına yerleştiler. Aslen Vastergotland'lı idiler ve Götaı'larla yakınlıkları vardı. M.S. III. yy.da ise Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştiler. Sonra Baltık kıyılarına kadar uzandılar. III. yy.ın ilk yarısında temasa geldikleri Roma imparatorluğuyle çatışmağa başladılar. Trakya ve Moesia'yı istilâ ettiler, imparator Decius'u öldürdüler (251), Küçük Asya kıyılarını yağma ederek, Efes tapınağını yakarak ve Atina'yı istilâ ederek Tuna'nın güneyine kadar uzandılar. 269'da Girit ve Rodos'u istilâ ettiler. İmparator Gotik Claudius II Gotları Niş'te (Naissus) yendi, Aurelianus Tuna'nın ötesine püskürttü ve nehrin sol yakasına yerleştirdi (270); Valens de başkaldırmalarını önledi. Bunun üzerine Got'lar ücretli asker veya kolon olarak imparatorluğun hizmetine girdiler. IV. yy.da piskopos Ulfilas Got'lara Arius'çuluğu kabul ettirdi ve Kutsal Kitap'ı got diline çevirdi. O devirde toprakları Theiss'ten (Tisza) Don'a kadar uzanmakta ve Herul'leri, Vandallar'ı, Gepid'leri v.b. içine almaktaydı.

O devirde Got'lar ikiye ayrıldılar: Vizigot'lar ve Ostrogot'lar. Hun istilâsı Got imparatorluğunu ortadan kaldırdı (375); Ostrogot'lar Hunlara boyun eğerek Tuna'nın kuzeyinde kaldılar; Vizigot'lar ise nehri aştılar. Bundan sonra da iki topluluğun tarihi birbirinden ayrıldı. (L)

Gotlar sütunu, İstanbul'da Gülhane parkında bir sütun. Sütunun kimin için dikildiği belli değildir. Kaidesindeki yazılardan Gotlara karşı kazanılan bir zaferi temsil ettiği anlaşılıyor. Geç devir yazarlarından Nikepheros Gregoras, sütun üzerinde, şehrin efsanevî kurucusu Byzas'ın heykeli olduğunu bildirir. Fakat sütunun kaidesinde Byzas ile ilgili bir kayıt yoktur. Gotlar sütununun eskiden, Roma imparatoru Cladius II'nin, Got'lara karşı kazandığı zaferden sonra diktirdiği ileri sürülmüştür. Fakat Claudius'un İstanbul ile ilişkisi olmaması ve İstanbul'a gelmemiş olduğu dikkate alınarak bu görüş kabul edilmedi. Yeni araştırmalar sonunda sütunun, Got'lara karşı kazandığı zaferler sonucu Theodosius I veya kaide üzerindeki yazıların şekillerinden Constantinus I için diktirildiği ileri sürülmüştür.

Mavi damarlı mermerden yapılmış olan sütun, üç basamaklı bir kaideyle, yekpare bir gövde ve bir de başlıktan meydana gelir. Yüksekliği yaklaşık olarak 15 m kadardır. Kaidenin üzerinde kabartmalar olduğu ve bunların sonradan kazındığı anlaşılmıştır. Başlık kısmı çok süslüdür. Korinthos üslûbundaki bu başlık zamanımıza kadar iyi bir şekilde korunmuştur. Başlığın Üsküdar'a bakan tarafında bir kartal kabartması vardır. Gotlar sütununun yanında 1913 yılında Bizans devrine ait bazı kalıntılar bulundu. Geç Roma devri sarayına ait olması muhtemel olan bu harabeler, Bizans devrinde bir süre dükkân olarak kullanılmıştır. (M)

GOTO RETTO («beş adadan meydana gelen grup» anlamında japonca k.ler), Güneybatı

Foto. Der Grosse Brockhause; Encyclopedia Britannica

Japonya'da 5 büyük (Fukae, Uku, Nakadori Naru, Hisaga) ve birçok küçük adadan meydana gelen takımada. Kyuşu'ya 30-50 km uzaklıkta, Nagasaki'nin karşısında; 640 km²; 154 207 nüf. Çoğunlukla volkanik kayalardan meydana gelen bu ada grubu, kuzeydoğudan güneybatıya doğru yaklaşık olarak 100 km'lik bir zincir halinde uzanır. Kıyılar tabiî liman yönünden zengindir. Halkının başlıca geçim kaynağı balıkçılıktır. (L)

GOTOVAC (Jakov), yugoslav bestecisi (Split 1895). Zagrep Opera orkestrasını yönetti. Kaynağını hırvat folklorundan alan, melodi ve armoni bakımından zengin operalar besteledi: *Dubravka* (1928); *Morana* (1930); *Yaramaz Ero* (1935); *Kamenik* (1946); *Mila Gojsalica* (1952); *Stanac* (1960). Senfonik eserleri de vardır: *Çiftçiler* (1940); *Guslar* (1940), *Dinarka* (1947). [L]

GOTTER (Friedrich Wilhelm), alman şairi (Gotha 1746 - ay.y. 1797). Fransız zevkinden ilham alan edebiyat okulunun son temsilcilerinden biriydi. Heinrich Christian Boie ile *Göttinger Musenalmanach*'ı (Göttinger Müzesi Yıllığı) [1770-1776] yayımladı. Trajediler, lirik şiirler yazdı. (L)

GOTTESBERG, Güneybatı Polonya'daki Boguzsow şehrinin almanca adı. (L)

GOTTFRİED Strasbourg'lu, XII. yy. sonları ve XIII. yy. başlarında yaşamış olan ve Almanca epik şiirler yazan şair. Hayatı üstüne bir şey bilinmiyor. Papaz olduğu, 1210-1220 arasında öldüğü sanılır. 20 000 Mısralık, *Tristan* adlı bitmemiş bir şiiri vardır. (L)

GOTTFRİED TİNEOSUS, germen kronikçisi (Viterbo 1120'ye doğr.-ay.y. 1191). Germen imparatoru Konrad III, Friedrich I ve Heinrich VI'nın saraylarında rahiplik yaptı. Sonra Viterbo piskoposu oldu (1184). Derin bilgi sahibiydi. Manzum olarak yazdığı eserlerinden *Pantheon,* felsefe tarihi ile ilgili düşüncelerini yansıtan bir dünya tarihidir. (L)

GOTTHARD. Bk. SANKTGOTTHARD.

GOTTHELF (Albert BITZIUS, **Jérémias** — denir.), almanca yazan isviçreli romancı (Murten 1797-Lützelflüh, Bern 1854). Lützelflüh'de papaz idi. Konuları Bern kantonunda geçen birçok eser yazdı: *Uli der Knecht* (Uşak Uli) [1841]; *Uli der Pächter* (Çiftçi Uli) [1842-1849]; *Bilder und Sagen aus der Schweiz* (İsviçre Manzaraları ve Efsaneleri) [1842-1849]. (L)

GOTTORP, Danimarka'da eski düklük; bu düklüğe adını veren *Gottorp şatosu* (Schleswig yakınında) birkaç kere yıkıldı, yeniden yapıldı, daha sonra da onarılarak Holstein-Gottorp düklerinin sarayı oldu. (L)

GOTTORP veya **GOTTORF,** Holstein hanedanının bir kolu; Danimarka kralı Frederik I'in oğlu, Holstein ve Schleswig dükü Adolf'tan gelmedir. Bunlardan KARL FREDERİK, 1725'te Büyük Petro'nun kızı Anna Petrovna ile evlendi, oğlu KARL PETER ULRİCH (Kiel 1728-Ropşa 1762), Petro III adıyle çar oldu. (L)

GOTTSCHAL (Rudolf VON), alman yazarı ve yayımcısı (Breslau 1823 - Leipzig 1909). Demokratik düşüncelerinden ötürü Königsberg ve Breslau üniversitelerinden kovuldu, daha sonra muhafazakâr fikirleri benimsedi. Şiirler ve tarihî dramlar (*Lord Byron in Italien*) [Lord Byron İtalya'da] 1848) ve romanlar (*Das Goldene Kalb* [Altın Dana, 1880]) yazdı. Özellikle tenkitçi olarak *Die Deutsche National Literatur im XIX. Jahrhundert* (XIX. yy. Alman Millî Edebiyatı Tarihi) [1843-1901] adlı eserleriyle büyük etki yaptı. (L)

GOTTSCHALK veya **GODESCALC Orbais'li,** lat. **Gothescalcus,** alman ilâhiyatçısı (Mainz yakınları 805'e doğr. - Hautvilles 868'e doğr.), Ren kontu Berno'nun oğlu. Alınyazısıyle ilgili düşünceleri yüzünden düşmanlığını kazandığı Hrabanus Maurus tarafından Mainz konsilince (848) sapkınlıkla suçlandı. Hinkmar, rahiplik yetkilerini elinden alarak onu Hautvillers'e hapsettirdi. (L)

GOTTSCHALK (Alfred), isviçreli gastronom ve perhiz uzmanı (Cenevre 1873-Paris 1954). Paris'te tıp öğrenimi yaptı. Yemek ve perhiz uzmanı olarak *Histoire de l'Alimentation et de la Gastronomie, depuis l'Antique jusqu'à nos Jours* (Beslenme ve Yemek Merakının Günümüze Kadar Olan Tarihi) adlı iki ciltlik bir eser yazdı. (L)

GOTTSCHED (Johann Christoph), alman yazarı ve profesörü (Judittenkirchen, Königsberg yakını 1700 - Leipzig 1766). 1724'te Leipzig üniversitesinde edebiyat profesörü oldu. Alman şairi *Opitz*'in görüşlerini benimsedi ve fransız klasik edebiyatından ilham alarak alman edebiyatını arıtmak istedi: *Redekunst* (Söz Sanatı) [1728] ve *Deutsche Sprachkunst* (Alman Dil Sanatı) [1748] adlı eserlerinde estetik kurallarını açıkça belirlemeğe çalıştı. Özellikle tiyatroya canlılık getirmek istedi, *Deutsche Schaubühne* (Alman Sahnesi) [1741-1745] adı altında, birer örnek diye gösterdiği oyunlardan bir derleme yayımladı. *Der Sterbende Cato* (Cato'nun Ölümü) [1732] en ünlü oyunudur. Alman edebiyatına millî bir nitelik kazandırmak isteyen, özellikle isviçreli Bodmer ve Breitinger ile *Bremer Beitrage*'yi (1750) çıkaranlardan Gellert ve daha sonra Lessing gibi yazarlar, Gottsched'in uzlaşma kabul etmez fikirleriyle mücadele ettiler. (L)

GOTTVALLÈS (Alain), fransız yüzücüsü, (Casablanca 1942). 1962 Avrupa 100 m serbest yüzme rekortmen ve şampiyonu. 1964'ten 1967'ye kadar aynı kategoride dünya rekortmeniydi (52 sn 9/10). [L]

GOTTWALD (Klement), çek siyaset adamı (Dedice, Moravya 1896-Prag 1953). Bir köylü çocuğu idi. Dülgerlikle hayata atıldı. 1912'de Sosyal Demokrat partiye, sonra da 1921'de kuruluşu sırasında Çek Komünist partisine girdi. 1929'da partinin genel sekreterliğine, sonra parlamento grubu başkanlığına getirildi. Partinin *Hlas Ludu* ile *Rudé Pravo* adlı yayın organlarını yönetti. 1935'te Dünya Komünist Enternasyonal kongresinde prezidyum üyesi olarak halk cephelerinin kurulmasını teklif etti. 1938'de Münih antlaşmasına cephe aldı ve savaş yıllarını, sığındığı S.S.C.B.'de geçirdi. 1945'te Fierlinger'in Millî Koalisyon hükûmetinde başbakan yardımcısı olarak yer aldı, 1946 mayıs seçimlerinden sonra Başbakanlığa getirildi, 1947'de Marshall planını reddetti, sonra da Komünist partisinin Çekoslovakya üzerinde mutlak hâkimiyetini sağlayan hükûmet darbesini düzenledi (şubat 1948). Beneş'in istifasından birkaç ay sonra cumhurbaşkanı seçildi. Stalin'in cenaze töreninden dönüşünde aniden öldü, yerine Antonin Zápotocky geçti. (L)

GOTTWALDOV, esk. **Zlin,** Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir; 58 000 nüf. Komşu köylerden işçi bulmak kolay olduğu için, Bat'a ayakkabı fabrikaları burada kurulmuştur. Şehir, fabrika idaresinin kurduğu işçi mahalleleriyle çevrili büyük sanayi tesislerinden meydana gelir. Sinema stüdyoları. Otomobil yedek parçaları; lastik ve plastik madde sanayii. (L)

GOUANİA i. (fransız botanikçisi *Gouan*'ın adından). Tropik bölgelerde yetişen ağaççık. (Hünnapgillerden.) [L]

GOUDA, Hollanda'da (Güney Hollanda) şehir, İjsel ırmağının sağ kıyısında, ırmağın Gouwe suyu ile birleştiği yerde, Rotterdam'ın kuzeydoğusunda; 43 100 nüf. Gotik üslûbunda Belediye sarayı (XV. yy.); St. Janskerk (XVI. ve XVII. yy.dan kalma vitraylar); eski evler. Gouda bir sanayi merkezidir; metalürji; makine yapımı ve besin sanayii; çinicilik ve seramik; toprak pipolar. Peynir pazarı. Şehir Ortaçağda önemli bir kumaşçılık merkeziydi. (L)

GOUDCHAUX (Michel), fransız bankacısı ve siyaset adamı (Nancy 1797 - Paris 1862). Louis Philippe'e karşı muhalefet saflarına katıldı. İlkin geçici hükûmette (1848), sonra da Cavaignac kabinesinde (haziran-aralık 1848) Maliye bakanlığı yaptı, iş çevrelerinin sözcülüğünü üzerine alarak, kızıl bayrağa ve devlet atelyelerine karşı düşmanlığını dile getirdi. 21 Haziran 1857 seçimlerinde muhalefet adayı olarak Seine'den milletvekili seçildiyse de, yemin etmeyi reddettiği için meclis toplantılarına katılamadı. (L)

GOUDEAU (Emile), fransız yazarı (Périgueux 1849 - Paris 1906). Çelişkilerle dolu şiirler (*Fleurs de Bitume* [Zift Çiçekleri] 1878; *Poèmes ironiques* [Alaylı Şiirler] 1884), romanlar (*La Vache Enragée* [Kudurgan İnek] 1885), fanteziler (*Voyages de Découvertes du Célèbre A'Kempis à Travers les Etats-Unis de Paris* [Ünlü A'Kempis'in Paris Birleşik Devletlerindeki Keşif Yolculukları] 1886) ve hatıralar (*Dix Ans de Bohème* [On Yıllık Bohem Hayatı] 1888) yazdı. (L)

GOUDELİN veya **GOUDOULİ** (Pierre), provence dili şairi (Toulouse 1579 - ay. y. 1649). Toulouse lehçesinde kıtalar, güfteler, soneler, dörtlüler, destanlar, iğnelemeler, ilâhiler yazdı. Bütün bunları *Le Ramelet Moundi* (Toulouse Buketi) adıyle ilk defa 1617'de biraraya getirdi. *A l'Hurouso Memorio d'Henric le Gran* (Büyük Henri'nin Mutlu Hatırasına) başlıklı ünlü kıtaları da içeren bu derleme dolayısıyle, doğduğu şehrin meydanına bir heykeli dikildi. (L)

GOUDİMEL (Claude), fransız bestecisi (Besançon 1505'e doğr. - Lyon 1572). Uzun zaman Palestrina'nın ustası sanıldı. Oysa, bugün Palestrina'nın fransız Firmin Lebel'in öğrencisi olduğu ve Goudimel'in hiç bir zaman İtalya'ya gitmediği kesin olarak biliniyor. Ne var ki, elyazması olarak kalan, birçok dinî bestesi Vatikan'da ve Vallicella'nın Santa Maria kilisesinde bulunmakta-

gotik
halıcılık
«Mutlu Hayat» (XV. yy.)
Cluny müzesi, Fransa

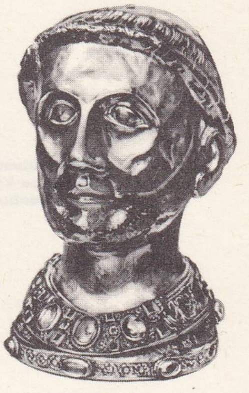

büst (XV. yy.)

gotik yazı

şekiller			şekiller		
büyük harfler	küçük harfler	değerleri	büyük harfler	küçük harfler	değer leri
𝔄	𝔞	a	𝔖	ſ 𝔰	s
𝔅	𝔟	h	𝔗	𝔱	t
ℭ	𝔠	ts	𝔘	𝔲	u
𝔇	𝔡	d	𝔙	𝔳	f
𝔈	𝔢	e	𝔚	𝔴	v
𝔉	𝔣	f	𝔛	𝔵	ks
𝔊	𝔤	g kalın	𝔜	𝔶	u ü
ℌ	𝔥	h	ℨ	𝔷	ts
ℑ	𝔦	i	bozma ünlüler		
𝔍	𝔧	y	𝔄̈	æ 𝔞̈	é e
𝔎	𝔨	k	𝔒̈	œ 𝔬̈	eu ö
𝔏	𝔩	l	𝔘̈	𝔲̈	u ü
𝔐	𝔪	m	çift ünsüzler		
𝔑	𝔫	n	.....	𝔠𝔥	š veya h
𝔒	𝔬	o	.....	𝔠𝔨	k
𝔓	𝔭	p	.....	ß	ss
𝔔	𝔮	kv	.....	𝔱𝔷	ts
ℜ	𝔯	r			

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

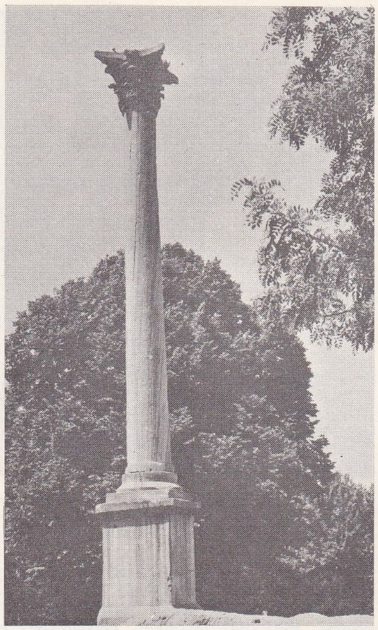

Gotlar sütunu
Gülhane parkı,
İstanbul

dır. 1551'den sonra Marot ve De Bèze'in mezmur çevirilerine duyduğu hayranlık üzerine, Fransa protestanlarıyle ilişki kurmuş olabilir. Goudimel, 1557-1367 arasında Metz'de yaşadı. 1564'e doğru Protestanlığı benimsedi. Metz'den Besançon'a, oradan Lyon'a gitti. Hastalandı ve Saint - Barthélemy katliamında öldürüldü, cesedi Rhône nehrine atıldı. Elyazması olarak İtalya'da bulunan missa ve 5 - 12 sesli motetleri en eski eserleri olarak kabul edilmekte ise de, Goudimel'in izine ilk defa Du Chemin koleksiyonunda, 1549'da çıkan iki şarkısı dolayısıyle rastlandı. Daha sonra 1549-1554 yıllarında otuz şarkısı daha aynı koleksiyonda yayımlandı (I. ilâ XX. kitaplar). Du Chemin ilk kitabını 1551'de çıkardı (8 mezamir); le Roy-Ballard bu işi sürdürerek 1557-1266 yıllarında sekiz kitap yayımladı. Anlaşılan, bu ara Goudimel'e Marot ve Bèze'nin mezamir derlemesinin tümünü müziğe uygulaması teklif edilmişti. Bir yandan da katolik âyinleri için motetler ve *Il ne se Trouve en Amitié* (1554), *Audi Filia, Tant plus je Metz, De Mes Ennuis, De Bien Que J'ay* (1558) gibi missalar; iki *magnificat* (Du Chemin, 1553), bir *magnificat* (le Roy-Ballard) yayımladı. Bunlara *Quinti Horati Flacci Odae ad Rythmos Musicos Reductae* (1555) ile Marc-Antoine Muret'nin 4 sesli ruhanî şarkıları (1555) ve din dışı şarkılar (Le Roy-Ballard koleksiyonunun VI. ilâ XIII. kitapları, 1556-1559) eklendi. 1559'dan sonra din dışı ve Katolikliğe değgin eserleri yavaşladı, hattâ durdu; yerini Protestanlığı ilgilendiren eserler almağa başladı. Mezamirler üzerine iki ayrı düzende beste yaptı: birincisi kontrapunto üslûbundaydı; geleneksel melodiyi soprano sesiyle, geri kalan üç sesi de, Palestrina'yı aratmayacak üslûpta süslü bir kontrapunto olarak işledi. Bu, 1551-1557 arasında Du Chemin'in, 1557-1566 arasında da Le Roy-Ballard'ın yayımladığı düzenlemedir. İkincisi, Le Roy-Ballard'ın 1564'te çıkardığı, bütün mezamirleri kapsayan, fakat her mezamirin ilk kıtasının yer aldığı düzenlemedir. 1580'de Cenevre'de Pierre de Saint-André daha sonra 1894'te Henri Expert tarafından yeniden basıldı. 1565'te Jaqui'ler, Cenevre'de yeni bir düzenlemesini çıkarmıştı. Sadece armonik (homophone) bir üslûpla işlenmiş olan ve geleneksel melodiyi tenora söyleten bu düzenleme Calvin'in anlayışına daha yakındı. (L)

Benjamin GOULD

GOUDOULİ (Pierre). Bk. GOUDELİN.

GOUDSMİT (Samuel Abraham), hollanda asıllı amerikalı fizikçi (La Haye 1902). 1932'de Michigan üniversitesinde profesör oldu. 1925'te Uhlenbeck ile birlikte atomların optik özelliklerini yorumlamağa yarayan *elektron spin*'i teorisini ortaya koydu ve spektroskopik verileri hesaba katmak için elektrona bir magnetik moment atfetti. İkinci Dünya savaşı sırasında radar üstünde çalıştı, sonra içinde nükleer enerji çalışmaları yapılan laboratuvarları ele geçirmekle görevli olarak müttefik ordularının yanı sıra ilerleyen bir heyetin başkanlığında bulundu. (L)

GOUDY (Frederic William), amerikalı tipograf (Bloomington, İllinois 1865 - Malborough, New York 1947). Village Press'i kurdu (1903). Lanston Monotype company'nin müdürlüğünü yaptı. (L)

GOUGEROT (Henri), fransız hekimi (Saint-Ouen, Seine 1881 - Paris 1955). 1928'den 1952'ye kadar deri hastalıkları ve frengi kliniğini yönetti; deri mantarları (sporotrikoz), mikroplu dermo-epidermitler, deri alerjileri üstüne önemli araştırmalar yaptı ve cinsel hastalıklardan korunma usullerinin yerleşmesine öncülük etti. (L)

Gougerot - Sjögren hastalığı, bütün mukozaların ağrılı bir şekilde kuruması, ense romatizması şeklinde beliren ve çok seyrek görülen hastalık. (L)

GOUGES (Marie Olympe GOUZE, **Olympe de** — denir), dame **Aubry,** fransız edebiyatçısı ve devrimcisi (Montauban 1748-Paris 1793). Lefranc de Pompignan'ın kızı olduğu söylenir. Zengin bir tüccar olan Aubry-den dul kalınca Paris'e gitti, edebiyat çevrelerinde tanındı, birçok da oyun yazdı. Devrimci düşüncelere coşkunlukla bağlanarak, *Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne* (Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi) adlı yazısı ile kadın haklarını savundu, ama çeşitli yazılarında Louis XVI'yı desteklediği için giyotinde can verdi. (L)

GOUGH veya **GOUGH'S,** Atlas okyanusunda, Tristan'da Cunha adaları grubunda, Capo ve Plata arasında ıssız ada. 1935'ten beri St. Helena'ya bağlıdır. (L)

GOUGH (Hugh GOUGH, — vikontu), ingiliz feldmareşali (Woodstown, Limerick 1779-Saint-Helens Dublin yakınları 1869). 1794'te ingiliz ordusuna girdikten sonra, Güney Afrika'da, Antiller'de ve Hindistan'da hizmet gördü; Portekiz, İspanya ve Fransa seferlerine (1808-1812 katıldı. Çin'e giderek, Nankin antlaşmasını imzaladı (1842). Hindistan'a başkumandan göreviyle gitti (1843). Maharatta'ların ve Sikhi'lerin ayaklanmasını bastırdı (1849). [L]

GOUGH (sir Hubert DE LA POER), ingiliz generali (Londra 1870-ay.y. 1963). Birinci Dünya savaşı sırasında I. Kolorduya, sonra 5. İngiliz ordusuna kumanda etti, ama 1918 martında Almanların Amiens saldırısında geri çekildiği için kumandanlıktan uzaklaştırıldı. (L)

GOUİN (Ernest), fransız mühendisi (Nantes 1815-öl. 1885). École Polytechnique'i bitirdikten sonra 1840'ta Paris'te Saint-Germain Demiryolu atelyelerine girdi ve 1846'da oradan ayrılarak, Gouin et co. şirketini kurdu: 1852'de çelikten ilk büyük sanat eseri olan Asnières köprüsünü (Lorient'da Scorff üzerinde) yaptı. Rusya'da, İtalya'da, İspanya'da ve Avusturya'da çalıştı. (L)

GOUİN (Félix), fransız siyaset adamı (Peypin, Bouches-du-Rhône 1884). 1924'te Bouches-du-Rhône'dan sosyalist milletvekili seçildi. 1942'de Londra'da «Hür Fransa»ya katıldı. 1945 Ekiminde kurulan Geçici Danışma meclisinin ve 1946'da da (ocak-haziran arasında) Geçici hükûmetin başkanlıklarında bulundu. (L)

GOUJON (Jean), fransız heykeltıraşı ve mimarı (1510'a doğr. - Bologna 1564-1569'a doğr.). İtalya'yı dolaştıktan sonra ilk eseri olan Saint-Maclou (Rouen) kilisesindeki org yerinin sütunlarını yaptı (1540). Başarılı eserleriyle kendini tanıttıktan sonra, Ecouen şatosunun süsleme işlerini üzerine aldı, bu arada şeref holündeki *Renommée* (Şöhret) desenini çizdi. 1547'de Henri II'nin mimarlığına getirildi; yine o yıl, romalı mimar Vitruvius'tan yapılan bir tercümeyi resimledi. Daha sonra mimar Pierre Lescot'nun çağrısı üzerine Louvre'da çalıştı, cephedeki alegorik süslemeleri ve koro mahfilindeki kadın figürlü sütunları yaptı. 1549'da, Paris'te *İnnocents* (Masumlar) çeşmesini yapmakla görevlendirildi. Bir sokağın köşesine oturtulan bu iki vüzlü yapıyı kabartmalarla süsledi. Paris'teki son yıllarına dair geniş bilgimiz olmamakla birlikte, 1562'de, protestanlara karşı girişilen kıyımdan kurtulmak için İtalya'ya kaçtığı anlaşılıyor. Başlangıçta, Eski Yunan, Roma ve İtalyanların etkisinde kaldıysa da, daha sonraki zariflik ve sadeliğiyle dikkati çeken eserleri ile fransız kabartma heykelciliğinin en büyük ustası olarak tanınmağa hak kazandı. (L)

GOUJON (Jean-Marie Claude Alexandre), fransız siyaset adamı (Bourg 1766 - Paris 1795). Denizci idi. Mirabeau üstüne verdiği bir söylevle dikkati çekti (1791). Konvansiyon'a yedek üye seçildi, 1794'te Hérault de Séchelles'in yerine geçti. Bir süre içişleri ve dışişleri bakanı, sonra da silâhlı kuvvetler temsilcisi oldu. I. Prairial (fransız devrim takviminde mayısın yirmisinden haziranın on sekizine kadar süren dokuzuncu ay) yılı III. ayaklanmasını desteklediği gerekçesiyle tutuklandı, cezaevinde hançerle intihar etti. (L)

GOULARD (Thomas Eugène DE), fransız siyaset adamı (Versailles 1808-ay.y. 1874). İlkin avukatlık, milletvekilliği (1847-1849) ve diplomatlık yaptı. Maliye bakanlığına getirildiğinde (1872), işgal altındaki toprakların kurtarılması için istikraz tedbirine girişti. İçişleri bakanlığı sırasında da (1872-1873) Thiers'in iktidardan düşmesinde büyük rolü oldu. (L)

GOULART (Joao Belchior Marques), brezilyalı siyaset adamı (Sao Borja, Rio Grande do Sul 1918). Avukatlık yaparken, 1945'te İşçi partisine katıldı. 1950'de partinin başkanlığına getirildi. Bir süre (1953-1954) Çalışma bakanlığı yaptıktan sonra 1956'da başkan yardımcılığına seçildi, 1961 seçimlerini de kazanarak görevine devam etti. Quadros'un istifası üzerine, Cumhurbaşkanlığına seçildi. Özellikle ziraî yapı konusunda bazı sosyal reformlara girişmeğe davrandıysa da, denizciler arasında çıkan (26 mart) bir ayaklanmayı bastırmaktan kaçındığı bahanesiyle askerî bir hükûmet darbesiyle, 1 nisan 1964'te devrildi, Uruguay'a kaçtı. 26 Nisan 1967'de, gıyaben görülen dava sonunda, delil yokluğundan beraat etti. (L)

GOULBURN, Avustralya'da (Yeni Güney Gal) şehir, Canberra'nın kuzeydoğusunda; 20 600 nüf. Demiryolu merkezi. Demir madenleri. (L)

GOULD (Benjamin Apthorp), amerikan astronomu (Boston, Massachusetts 1824 - Cambridge, Massachussetts 1896). *Astronomical Journal* dergisini kurdu (1849) ve uzun yıllar yönetti. Albany'deki Dudley rasathanesinde müdürlük yaparken (1855-1859 özellikle güney gök yarımküresini inceledi. 1870'te Arjantin'de Cordoba rasathanesinin, 1872'de de Tierra del Fuego'nun güneyindeki meteoroloji istasyonlarının teşkilâtlandırılmasıyle görevlendirildi. Önemli bazı gök haritaları hazırladı. (L)

GOULD (Jay), amerikan maliyecisi (Roxburg 1836-New York 1892). Bir rençberin oğlu idi. Demiryolları tahvilleri üzerinde çevirdiği dolaplarla büyük bir servet edindi. «Kara cuma» (1869) buhranına yolaçtı ve borsa oyunlarıyle New York borsasını korku içinde yaşattı. (L)

GOULD (John), ingiliz tabiat bilgini (Lyme Regis, Dorsetshire 1804-Londra 1881). Yaptığı birçok yolculuk sırasında Avustralya favnasını inceledi ve araştırmalarının sonuçlarını eserlerinde (*Avustralya Memelileri* [1845]; *Avustralya Kuşları* [1851]) açıkladı. (L)

GOULD (Morton), amerikalı piyanist, besteci ve orkestra yöneticisi (Richmond Hill, New York 1913). *Fall River Legend* (1948), *Fiesta* (1957) adlı lirik eserler, dört senfoni (1943-1952), üç *American Symphonettes,* konçertolar v.b. besteledi. (L)

Goulet antlaşması, 22 mayıs 1200'de Philippe Auguste ile Yurtsuz John arasında imzalanan antlaşma. Buna göre Philippe Auguste Normandiya'daki Vexin'i (Andelys derebeyliği hariç) ve Evreux kontluğunu elde etti. Yurtsuz John yeğeni Blanche'a (Fransa tahtının vârisi Louis'nin nişanlısı) çeyiz olarak İssoudun, Graçay ve Châteauroux derebeyliklerini verdi ve Avrupa kıtasındaki topraklarının Philippe Auguste'e bağımlılıklarını tanıdı. (L)

GOULETTE (LA), Tunus gölü ağzında liman şehri (Tunus); 26 300 nüf. Eski Roma

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN); LAROUSSE

müstahkem mevkii, *Ligulae*'nin ve XVI. yy. ispanyol üssünün yerinde kurulu olduğu sanılan La Goulette, bugün, Tunus'un ön - limanıdır. Maden ihracı ve balıkçılık. Tunus'u besleyen büyük elektrik santralı. (L)

GOULİER (Charles Moyse), fransız subayı ve bilgini (Richelieu, İndre-et-Loire 1818 - Paris 1891). İlkin Metz'de, sonra Fontainebleau'da geodezi ve topografya profesörlüğü yaptı, topografya alanında, *İnstructi-on Pratiques* (Pratik Bilgiler) ve *Etudes sur les Levés Topomériques* (Topografya Alımları Üstüne İncelemeler) adlı eserlerinde açıkladığı bazı yeni yöntemler buldu. Ayrıca prizmalı gönye, çeşitli takeometreler, bir telemetre ile kolimatörlü su terazisi gibi aygıtlar icat etti. (L)

Goulier pusulası, taban tabana gelecek şekilde işaret çizgileriyle donatılmış bir ku-

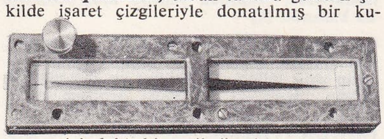

tunun içindeki bir mil üzerine oturtulmuş uzun mıknatıslı iğne. Bir plançete üzerine tutturulan veya bir takeometrenin asal eksenínin hareketine katılan Goulier pusulasını saptırmak için, ibrenin ucu işaret çizgilerinin arasına gelinceye kadar plançete veya takeometre döndürülür. Bu durumda, plançetenin kenarları veya takeometre bölmelerinin ağır çizgisi magnetik kuzeyle belirli bir açı yapar ve haritanın hazırlanması süresince bu açı değişmez. Genellikle işaret çizgileri o şekilde kaydırılır ki, ibre işaret çizgilerinin arasına geldiği zaman plançete coğrafî kuzeye veya Lambert kuzeyine yönelmiş olur. (L)

Goulue Moulin - Rouge'da (LA), 1891'de, Henri de Toulouse - Lautrec tarafından yapılan taş basması ilk afiş (boyutu: 122 × 195 sm). Moulin - Rouge'un sahibi Zidler tarafından ısmarlanmış olan bu dört renkli afiş modern afiş sanatının ilk örneği sayılır. Afişe adını veren La Goulue (dansöz Louise Weber'in takma adı), 1887'den itibaren Lautrec'in resimlerinde görülmeğe başlar. Bu afişte, Goulue, Kemiksiz Valentin (barcı ve amatör dansçı Jacques Renaudin) ile «natüralist kadril» dansını yaparken görülmektedir. (L)

GOUNOD (Charles), fransız bestecisi (Paris 1818 - ay.y. 1893). François Louis Gounod'un oğlu. Bir müzikçi ailesinden gelen ve kendisi de çok iyi bir müzikçi olan annesi, armoni ve kontrapunto öğrenmesi için onu Reicha'nın yanına verdi. Reicha'nın ölümünden sonra konservatuvarda Halévy'nin, Berton'un ve Lesueur'ün öğrencisi oldu. 1839'da Roma ödülünü kazandı. İtalya'da palestrina polifonisini öğrendi; Almanya'da ise Mendelssohn ve kız kardeşi ile dostluk kurarak en sevdiği müzik ustalarından Bach, Mozart ve Beethoven'i daha iyi incelemek fırsatını buldu. İlkin dinî müziğe yöneldi ve Saint-Louis-des-Français için bir missa, bir oratoryo taslağı, bir *Te Deum* ve bir *Requiem* yazdı. Paris'e dönüşünde *Missions Etrangères* adındaki din kurumuna bağlı kilisenin orgcusu ve müzik yöneticisi oldu; hattâ dinbilim dersleri alarak birkaç ay rahip cüppesi bile giydi. Ama asıl eğiliminin ve yeteneğinin müzik olduğunu anlamakta gecikmedi. O sıralarda bestelediği lirik eserler (librettosu Emile Augier'nin olan *Sapho* [1851], librettosu Scribe'in olan *Kanlı Rahibe;* Ponsard'ın tragedyası için yazılan sahne müziği *Ulysse*), şiirsel yeniliklerine, melodilerinin değerine ve Berlioz'un övgülerine rağmen başarı kazanamadı. Paris şehrinin müzik derneği *Orphéon*'un yöneticiliğine getirildikten sonra, dinî müzikle din dışı müzik tarzlarının garip bir karışımı olan *Messe des Orphéonistes* ve *Messe de Sainte Cécile* adlarında iki missa yazdı. İnce ve nükteli bir müzikal komedi olan *Zoraki Hekim*'de (1858) ise Mozart'tan esinlendiği sanılır. Gounod'un kesin olarak ününü sağlayan eseri *Faust*'tur. Hemen hemen yüzyıldan beri bütün dünyada opera repertuvarlarında yer alan bu eser, ilk olarak 1859'da Paris'te Théatre-Lyrique'te çalındı. Faust'un başarısına karşılık, bestecinin *Philemon ve Baucis, Saba Melikesi, Güvercin, Beş Mart, Polyeucte, Zamora'nın Haracı* gibi eserleri tutulmadı. *Mireille* (1864) ve *Romeo ve Jülyet* (1867) adlı operaları ise daha ilk temsilinden itibaren kesin bir başarı kazandı. Bu operaların yanı sıra, Legouvé'nin *İki Fransa Kraliçesi* adlı dramı ile Jules-Barbier'nin *Jean d'Arc* adlı eserinin sahne müziğini, *Yabancı Nehrin Yanında* (1860) adlı *mezamiri ve Londra'da iken bestelediği Gallia*'yı da özellikle anmak yerine olur. Gounod bu eserlerinden başka on üç missa, iki Requiem; koro, tek veya iki ses için orkestra veya orga göre düzenlenmiş birçok motet, bazı ilâhiler; piyano ve org için parçalar; *Bülbül, Serenad, Akşam, Küçük Vâdi, Venedik* gibi birçok melodi, bazı senfonik parçalar, oda müziği ve bazı kantatlar da besteledi. Ayrıca bazı kitaplar da vazdı. Bunların en önemlileri: *Autobiographie* (Otobiyografi) [1875]; *Mémoires d'Un Artiste* (Bir Sanatçının Hatıraları) [1859-1877] adlarındaki kitaplarla Mozart'ın *Don Juan*'ı üstüne bir kitaptır (1890). *Zamora'nın Haracı* adlı son operasının uğradığı başarısızlıktan sonra kendini artık tamamıyle dinî müziğe verdi ve *Redemption* adlı bir üçleme; ardından da ilk olarak Hans Richter'in yönetiminde İngiltere'de çalınan *Ölüm ve Hayat* adında 3 kısımlık büyük oratoryo yazdı. Bundan sonra, Palestrina'nın anlayışına ve ortaçağ kilise bestelerine döndüğünü gösteren *Paskalya Missası* (1885), *Jeanne d'Arc'ın Hatırasına Missa* (1887), *Clovis Missası, Aziz Jean-Baptiste de la Salle Onuruna Missa* gibi missalar besteledi. Héloise ile Abélard'ın aşkı konusundaki *Pierre Usta* adlı lirik dramının orkestraya uygulanmasını bitirdikten kısa bir süre sonra anî bir beyin kanamasından öldü. Böylece bu eseri bitmemiş ve yayımlanmamış olarak kaldı. Tamamlanmış olan eseri, torunlarından birinin anısına bestelediği bir duadır.

Gounod, çağdaşı Wagner'in etkisinde kalmayarak fransız müziğine yeni ve şiirsel bir duygululuk kazandırdı. Lirik anlatım bakımından kusursuz bir ölçüye sahipti; melodi, armoni ve orkestradan istediği sonuçları almasını bildi. Aşkı anlatmak için en uygun düşen yalın ve tabiî deyişi büyük bir kolaylıkla buldu. Gounod'nun dinî müziğinin çekiciliğini kaybetmiş olmasına karşılık, *Faust, Mireille, Romeo ve Jülyet* gibi eserleri bugün de, XIX. yy.da fransız müziğinin yeniden doğuşuna yolaçacak niteliktedir. (L)

GOUPİA i. Almaşık yapraklı ağaç; çiçekleri yalancı şemsiye durumundadır. (Guyana'da yetişen bu ağaçtan sert bir kereste elde edilir. Aykırı lifli, orta boy grenli, esmer kırmızı renkli, işlenmeğe elverişli ve dayanıklı olan bu kereste doğramacılıkta, demiryolu traversi, sandal, gemi yapımında ve su tesislerinde kullanılır. Bilimsel adı: *Goupia glabra. Celastraceae* familyasından.) [L]

GOURA i. Siyahlı beyazlı külrengi güvercin (bugün yaşayan güvercin türleri içinde en irisi budur). [Başında tarazlı tüylerden yelpaze biçiminde bir tepelik vardır. Bu yüzden taçlı güvercin de denir. Yeni Gine ormanlarında üç türü bulunur.] (L)

GOURAUD (Henri Eugène), fransız generali (Paris 1867 - ay.y. 1946). 1888 Yılında Saint Cyr'den piyade subayı olarak çıktı. Sömürgelerde görev aldı, özelikle Sudan'da başarı gösterdi. 1898'de Senegal'de Samory şehrinin ele geçirilmesi sırasında ün kazandı. 1907'de albaylığa yükseldi. 1910'da Yüksek Askerî Öğrenim merkezinde staj gördü. Lyautey onu yardımcı olarak Fas'a çağırdı, 1912'den 1914'e kadar ayaklanmaları bastırdı. Birinci Dünya savaşı patlak verince Fransa'da (Argonne) sömürge ordusunun bir tümenine, sonra Champagne'da bir sömürge kolordusuna kumanda etti. 1915'te tümgeneralliğe yükseldi, general Amade'ın yerine Çanakkale Seferî Kuvvetler kumandanlığına getirildi. Bu savaşta ağır yaralandı, sağ kolunu kaybetti. Fransa'ya dönünce Champagne'daki IV. Ordu kumandanlığına tayin edildi. 1917'de Fas Genel valiliğinde bulundu. Kısa süre bu görev dışında hep IV. Ordu kumandanlığında kaldı. Temmuz 1918'de Champagne'da Almanların taarruza geçen birliklerini usta bir manevra ile boş sahaya çekti, sonra kumandası altındaki birliklerle hücuma geçerek Meuse cephesinde başarı kazandı. 1919'dan 1923'e kadar Suriye Yüksek komiserliği görevinde bulundu. Türkiye ile gerçek bir savaş halinin sürdüğü bu bölgede fransız birliklerine kumanda etti. 1923'te yerini general Weygand'a bırakarak Paris Askerî valiliğine tayin edildi. Yüksek Harp konseyi üyesi oldu. 1937'ye kadar bu görevde kaldı. 1948'de Champagne'daki Navarin çiftliği anıtında askerlerinin arasına gömüldü. (L)

GOURGAUD (Gaspard), fransız generali (Versailles 1783 - Paris 1852). Napolyon'un emir subayıydı. Louis XVIII'in muhafız alayına geçti. 1815'te Waterloo'da savaştı ve Napolyon ile birlikte St. Helena'ya gitti. *Mémoires Pour Servir à l'Histoire de France Sous Napoléon*'un (Napolyon Devri Fransa'sının Tarihi İle İlgili Hatıralar) 8 cildinden ikisini burada yazdı. 1818'de Avrupa'ya döndü ve büyük devletlerin, St. Helena adasında sürgün hayatı yaşayan Napolyon ile ilgilenmesini sağlamağa çalıştı. Fransa'ya ancak 1821'de dönebildi. 1835'te tümgeneral oldu, 1849'da da Yasama meclisine seçildi. (L)

Klement GOTTWALD

GOURMONT (Remy DE), fransız yazarı (Bazoches-au-Houlme, Orne 1858 - Paris 1915). Millî kütüphane müdürü idi. 1891'de, *Le Joujou Patriotisme* (Oyuncak Yurtseverlik) başlıklı bir yazı yazdığı için görevine son verildi. 1889'dan sonra *Mercure de France* dergisinde yazı yazmağa başladı, 1894'te Alfred Jarry ile birlikte *l'Ymagier* dergisini çıkardı. Geniş bilgi sahibiydi, fikir oyunlarına meraklıydı. Bu yolda ince zekâsını ve şüpheciliğini başarıyle kullandı. Eserleri: *Sixtine, Roman de la Vie Cérébrale* (Sixtine, Beyin Hayatının Romanı) [1890]; *Les Histoires Magiques* (Sihirli Hikâyeler) [1893]; *Le Latin Mystique* (Mistik Latince) [1892]; *Epilogues, Réflexions sur la Vie* (Sonsöz, Hayat Üstüne Düşünceler) [1895 - 1912]; *Livres des Masques* (Maskeler Kitabı) [1896-1898]; *Esthétique de la Langue Française* (Fransız Dilinin Estetiği) [1899]; yeni basımı 1955]; *Problème du Style* (Üslûp Meselesi [1902]; *La Physique de l'Amour* (Aşkın Fiziği) [1903]; *Les Promenades Littéraires* (Edebî Gezintiler) [1904-1913]; *Les Promenades Philosophiques* (Felsefî Gezintiler) [1905-1909]; *Les Dialogues des Amateurs* (Amatörlerin Konuşmaları) [1905-1910], *Lettres à Sixtine* (Sixtine'e Mektuplar) [1921]; *Lettres à l'Amazone* (Amazon'a Mektuplar) [1923]. Sembolistler topluluğunun en yetkili tenkitçisiydi. (L)

GOURNAY (Jean Claude Marie Vincent, DE — senyörü), fransız iktisatçısı (Saint Malo 1712 - Cadiz 1759). Önce ticaretle uğraştı, yabancı ülkeleri gezdi, on beş yıl İspanya'da, iki yıl Büyük Britanya'da kaldı. 1751'de Machault ve Maurepas'ın yardımı ile Trudaine'de Birleşik ticaret yöneticiliğine getirildi, sanayinin serbestliğini savundu, ticareti engelleyen kayıt ve tekellerin kaldırılmasına çalıştı. Turgot'nun öğretmeni idi. J. Child'ın *Brief Observation Concerning Trade and the İnterest*'i (Ticaret ve Faiz Üstüne Toplu Bakış), ve Th. Culpeper'in *Tefecilik*'le ilgili eserlerini Fransızcaya (1754) çevirdi. Belli bir ölçüde fizyokratların etkisinde kalan doktrinini, Turgot *Éloge de Gournay* (Gournay'e Övgü) adlı eserinde açıkladı. (L)

GOURNAY (Marie LE JARS DE), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1566 - ay.y. 1645). Yirmi yaşında Montaigne'in *Denemeler*'ini (Essais) okudu ve hayran kaldı. 1588'de Pariste Montaigne ile tanıştı, onun «manevî kızı» oldu. Montaigne'in ölümünden sonra ise (1592), kendini onun manevî mirasçısı sayarak *Denemeler*'i yeniden bastırdı ve eserin 1595 ile 1635 arasında on bir kere daha basılmasını sağladı. Bilgiçliği ve biraz eski olan fikirleri dolayısıyle zaman zaman hafif alaya alınmasına rağmen açık yürekliliği ile herkesin hayranlığını kazanmıştı. 1626'da kendi eserlerini *l'Ombre de la Demoiselle de Gournay* adı altında yayımlandı. Edebiyatla ilgili tartışmalarında, klasik tarza karşı XVI. yy.ın düşünce hürriyetini savundu. (L)

Gournay ırkı, fransız tavuk ırkı. Anayurdu Caux ve Bray ülkeleridir. (Gournay tavuğu çok dayanıklı, tam bir çayır tavuğudur; eti çok lezzetli olduğu gibi oldukça da erken yumurta yapar.) [L]

GOUROCK. Güneybatı İskoçya'da (Refren idare bölgesi) kasaba; Firth of Clyd'ın güney kıyısında; 9 110 nüf. İkinci Dünya savaşı sırasında A.B.D. Silâhlı kuvvetleri çıkartma yeri olarak bu kasabayı seçti. (L)

GOUROU (Pierre), fransız coğrafyacısı (Tunus (1900). *Les Paysans du Delta Tonkinois* (Tonkin Deltası Köylüleri) adlı teziyle dok-

Foto. Keystone (LAROUSSE)

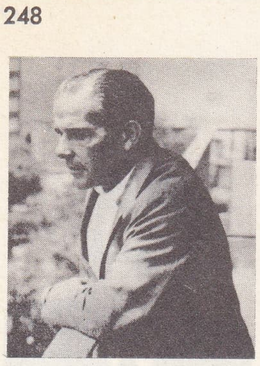
Marques GOULART

torasını verdikten sonra (tez 1936'da yayımlandı) çeşitli fakültelerde ve bu arada da Brüksel üniversitesi ile Collège de France'ta ders verdi. Asya ile ilgili çeşitli incelemeler yazdı: *Tonkin* (1931); *L'Utilisatino du Sol en İndochine* (Çinhindi'nde Topraktan Yararlanma) [1936]; *La Terre et l'Homme en Extrême-Orient* (Uzakdoğuda Toprak ve İnsan) [1940]; *Asie* (Asya) [1953]; *Pays Tropicaux, Principes d'une Géographie Humaine et Économique* (Tropikal Ülkeler, Beşerî ve İktisadî Coğrafya İlkeleri) [1947]. (L)

GOURSAT (Edouard), fransız matematikçisi (Lanzac, Lot 1858 - Paris 1936). 1897'de Sorbonne'da diferansiyel ve integral hesap profesörü oldu. Sonsuz - küçük analiziyle ilgili bütün kollarda yaptığı ve büyük bir ilgi toplayan çalışmalarıyle o devrin ilk analizcileri arasında yer aldı. *Leçons* (Dersler) ve *Cours d'Analyse* (Analiz Dersleri) adlı eserlerinde yeni görüşler ortaya attı. (L)

GOUSSAİNVİLLE, Fransa'da Seine-et Oise idare bölgesinde (Montmorency idare çevresi) komün, Gonesse'in kuzeyinde. Rönesans'tan kalma kilise; XVI. yy.dan kalma mihrap arkalığı. Şeker rafinerisi. Un fabrikası.

La GOULETTE

Soğutucu cihazlar ve madenî eşya fabrikaları. (L)

GOÛTER (DÔME DU), Fransa'da Mont-Blanc kütlesinde (Haute-Savoie idare bölgesi) doruk; 4 304 m. Aşağısında *Aiguille du Goûter* (3 835 m) yakınında bir röfüj yapılmıştır. (L)

«la Goulue Moulin-Rouge'da» Toulouse-Lautrec'in tablosu

GOUTHİÈRE (Pierre), fransız dökmeci ve maden oymacısı (Bar-sur-Aube 1732-Paris 1813 veya 1814). Paris'te, 1758'den itibaren, Louis XVI devrinin «en büyük» oymacısı olarak ün kazandı (çıplak insanlar, hayvanlar, çiçekler, meyveler). Kendi buluşu olduğu sanılan mat yaldız kullanmada büyük başarı gösterdi. 1770'te sarayın hizmetine girdi, du Barry kontesi için hazırlanan Louveciennes şatosunun süslemelerinde çalıştı. (L)

GOUTTES (Jean-Louis), fransız piskoposu (Tulle 1739-Paris 1794). Etats Généraux meclisinde milletvekiliydi; 1791'de Autun piskoposu oldu. Devrimin aşırılıklarına karşı çıktı. 1794'te tutuklandı, aynı gün mahkûm ve idam edildi. Théoire de l'İntérêt de l'Argent (Faiz Teorisi) [1780] adında bir eseri vardır. (L)

GOUVEİA (Antonio DE), lat. **Antonius Gouveanus,** portekizli hukukçu ve yazar (Beja 1505 - Torino 1566). 1541 - 1544 Arasında Paris'e gitti ve orada felsefe okuttu. Ramus'ye karşı Aristoteles'i savunması bu devreye rastlar. Toulouse, Cahors (1549), Valence ve Grenoble'da (1554) hukuk dersleri verdi. Din savaşları sırasında (1562) Savoie'ya çekildi. (L)

Charles GOUNOD

GOUVEİA (Francisco Antonio DE), portekizli misyoner ve tarihçi (Beja 1575 - Manzanares 1628). Augustinus tarikatı keşişi olarak 1597'de Hindistan'a gitti. Yabancı ticaret ortaklıklarının İran'da şubeler açması için İran şahı Büyük Abbas ile görüşmek üzere İran'a gönderildi. Orada din propagandası yapmak imkânını buldu. Türklerle savaşmak için asker isteyen Şah'ın temsilcisi olarak Felipe III'e gönderildi. Beklenen yardımı koparamayınca hapsedildi. (L)

GOUVİON-SAİNT-CYR (Laurent, — markisi), fransız mareşali (Toul 1764 - Hyères 1830). 1792'de Cumhuriyetçi Avcı birliklerine gönüllü olarak katıldı. Devrim günlerindeki savaşlarda yararlık gösterdi. Napolyon tarafından Madrid elçiliğine tayin edildi (1801). 1806-1807 Prusya seferine katıldı. Kolordu kumandanı olarak katıldığı Rusya seferinde prens Wittgenstein'in kuvvetlerini Polotsk'da yenilgiye uğrattı ve mareşal oldu. 1813'te Dresden'i savunmakla görevlendirildi, ama cephanesi bittiği için teslim olmak zorunda kaldı. Yüzgün'lerde olayların dışında kaldı ve Louis XVIII tarafından iki defa (1815 ve 1817'de (Harbiye nazırlığına getirildi. 1819'da aşırıların muhalefeti karşısında çekilmek zorunda kaldı. (L)

GOUVY (Théodore), fransız müzikçisi (Goffontaine, Saarbrücken yakınları 1819-Leipzig 1898). Henri Herz'in öğrencisiydi. Dört senfoni, ikili'ler, dörtlü'ler, bir beşli, bir missa, bir *Stabat,* bir *Requiem* besteledi. Saf müzik uğrunda savaştı. Fransa'da senfonik müziği diriltenlerden biri sayılır. (L)

GOUY (Jacques DE), Embrun ve Briançon katedrali rahibi (öl. 1650'den sonra). Lemaire'in nota yazma metodunu öğretti ve metodun bir örneğini yayımladı. Godeau'nun *Paraphrase*'larını besteledi (*Airs à 4 Parties* [Dört Sesli Ezgiler] 1650). [L]

GOUY (Louis *Georges*), fransız fizikçisi (Vals-les-Bains 1854-ay.y. 1926). Lyon Fen fakültesinde profesör oldu (1883). Büyük açılarla kırınan ışınları ilk olarak o gözlemledi. 1888'de, Brown hareketinin yalnız bütün dış etkenlerden değil, ısıdan da bağımsız olduğunu ortaya koydu ve bunun molekülsel bir dalgalanmanın sonucu olduğunu ispatladı. Renkli alevler (1879) ve geçişme dengesi (1888) konularında fotometri araştırmaları yaptı; X ışınlarının kırılma ve kırınmalarını inceledi. (L)

GOVENİA i. Meksika ve Brezilya'da yetişen orkide türü; Avrupa'da sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

Govent, Folk. Doğu Anadolu'da (Bitlis, Diyarbakır, Muş ve Siirt illeri) oynanan bir halk oyununa verilen ad. (M)

GOVERNADOR, Brezilya'da ada; 400 km²; yaklş. 20 000 nüf. Guanabara körfezindeki adaların en büyüğü. Ada dağlıktır. Hava ve deniz üssü. (L)

GOVE yarımadası, Kuzey Avustralya'da (Kuzey arazisi) yarımada, Arnhem adasında. Boksit yatakları. (L)

GOVONİ (Gorrado), italyan şairi (Tamara, Ferrara 1884). Önce fütürist'ti, sonra Floransa'nın *Voce* topluluğuna katıldı. En iyi eserlerinde Pascoli ve D'Annunzio'nun etkisinde kalan «*Crepuscolari*» grubundan bir şair olarak ortaya çıktı. Başlıca şiir kitapları: *Le Fiabe* (Masallar) [1903]; *Fuochi d'Artifizio* (Şenlik Fişekleri) [1905]; *Poesie Elettriche* (Yıldırım Şiirler) [1911]; *L'İnaugurazione della Primavera* (İlkbaharı Kutlama) [1915]; *Brindisi alla Notte* (Geceleyin Brindisi) [1924]; *Misrizzi* (1930); *Aladino, Lamento Su Mio Figlio Morto* (Alâeddin, Ölen Oğluma Ağıt); *Preghiera al Trifoglio* (1953). Aynı hayal zenginliği romanlarında da görülür: *Piccolo Veleno Color di Rosa* (Al Renkli Küçük Zehir) [1921]; *Anche l'Ombra è Sole* (Gölge de Güneştir) [1921]; *La Strada Sull'Acqua* (Su Üstündeki Yol) [1923]; *İl Volo D'Amore* (Aşk Uçuşu) [1926]. (L)

GOVORA veya **BAİLE-GOVORA,** Romanya'da şehir, Oltenitsa'da (Argeş bölgesi), Transilvanya Alplerinin kenarında, Rimnicul Vilcii'nin güneybatısında 1 150 nüf. Sayfiye ve ılıca merkezi. Yakınındaki kısmen XV. yy.dan kalma manastırda, XVI. ve XVII. yy.da tanınmış bir basımevi vardı. (L)

GOVOROV (Leonid Aleksandroviç), sovyet mareşali (Petersburg 1896 - Moskova 1955). Petersburg Politeknik enstitüsünü bitirdikten sonra topçu sınıfına girdi. 1917'de teğmen oldu, kendi sınıfının büyük teknisyenleri arasında yer aldı. 1939'da topçu okulu kumandanlığına, 1941'de Moskova'da bir ordunun başına getirildi, sonra Leningrad cephesindeki orduya kumanda etti. İki yıl süren çetin savaşlardan sonra bu şehri düşmandan kurtardı; sonra ordusuyle Finlandiya ve Baltık ülkelerine kadar gitti. 1942'den beri Komünist partisi üyesi ve Sovyetler Birliği kahramanı olan Govorov, 1945'te mareşalliğe yükseltildi, sonra Moskova Bilimler akademisine girdi. 1952'de Komünist Partisi merkezi komitesi üyesi oldu. Millî savunma bakanı yardımcısı iken öldü. (L)

GOVŞUT (Ata), türkmen yazar ve şairi (1903-1953). İlk yıllarda daha çok şiir yazdı. Sonra roman ve oyun türünde eser verdi. İkinci Dünya savaşında türkmen köylerindeki hayatı *Mehri-Vepa* adlı romanında anlattı. Bu eserde türkmen halk romanlarından geniş ölçüde yararlandı. İlk türkmen oyun yazarlarından biri olarak bilinir. (M)

GOWER (John), ingiliz şairi (Kent eyaleti 1330'a doğr.-Southwark 1408). Chaucer'ın çağdaşı, belki de arkadaşıydı. Üç uzun şiir yazdı: çağının ahlâksızlıklarını tenkit eden 30 000 mısralık fransızca *Speculum Meditantis* (bu eser ancak 1895'te bulundu). 1381'deki köylü ayaklanmasından ilham alan latince *Vox Clamantis,* sekiz heceli ve 40 000 mısradan kurulu, çeşitli hikâyelerden meydana gelen ingilizce *Corfessio Amantis.* (L)

GOWERS (sir William Richard), ingiliz sinir hastalıkları uzmanı (Londra 1845-ay.y. 1915). Sara ve frengi hastalıkları üstünde çalıştı. Klinik hekimi, anatomi ve omurilik hastalıkları alanında yaptığı araştırmalarla ün kazandı. (L)

Gowers demeti, omuriliin arka köklerinden çıkarak soğanilikten geçip beyinciğe ulaşan sinir telleri. Kaslardan ve eklemlerden alınan duyumları beyinciğe iletmeğe yarar. (L)

GOWON (Yakubu), nijeryalı subay ve siyaset adamı (Jos 1934). Kuzey Nijerya asıllıdır. 1954'te orduya girdi, askerlik öğrenimini önce Gana'da, sonra İngiltere'de yaptı (1955-1957). Haziran 1963'te yarbaylığa yükseldi. Ocak 1966'da general İronsi'nin iktidarı ele alması üzerine kara ordusu kurmay başkanlığına getirildi. Memleketi yöneten yüksek askerî şurada görev aldı. 28 Temmuzda yapılan askerî darbe sonunda iktidara geçti. 29 Mayıs 1967'de Biafra'nın bağımsızlığını ilân etti. Gowon 30 mayıs 1967'de Biafra cumhuriyetinin birlikten ayrılmasına karşı koydu ve genel seferberlik ilân etti. Gowon, Biafra diktatörü Ojukvu tarafından diktatörlükle suçlandı, kısa bir süre sonra Biafra ile Nijerya arasında savaş başladı. 16 Şubat 1969'da general Gowon Kainji barajını açtı. 1970'in başında Biafra yenilgiyi kabul etti ve savaş resmen sona erdi. General Gowon askerleri silâhları bırakmağa çağırdı. 17 Mayıs 1970'te Biafra parasının Nijerya'da geçerli olmayacağını, aksi takdirde ülkenin 200 milyon sterlinlik bir kayba uğrayacağını açıkladı. Gowon, 1 ekim 1970'te bir konuşma yaparak, 1976'da sivil yönetime geçileceğini ve bunun için şimdiden çeşitli tedbirler alınacağını belirtti. (L)

GOY i. («halk» anlamında ibranîce k.). Yahudiler tarafından, kendi dinlerine yabancı olan milletlere verilen ad. (Dişisi GOYA, çoğulu GOYİM'dir.) [L]

GOYA, Arjantin'de (Corrientes ili) şehir, Parana ırmağı kıyısında, Corrientes'in güneyinde; 33 000 nüf. Besin sanayii. (L)

GOYASİT i. (fr. *goyasite*'den). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve stronsiyum fosfat. (L)

GOYA Y LUCİENTES (Francisco DE), ispanyol ressamı (Fuendetodos, Zaragoza 1746 - Bordeaux 1828), 1760 yılında Zaragoza'lı bir yaldızcı ustasının oğlu idi. Aynı şehirdeki Escolapios tarikatı okuluna gittiği ve bu sırada Martin Zapater ile tanıştığı sanılmaktadır. Hayatı boyunca en iyi arkadaşı olarak kalan Zapater'e yazdığı mektuplar, sanatçının kişiliği ve hayatı bakımından çok önemli birer belge niteliğindedir. Goya, bir aralık eniştesi Francisco Bayeu-nün devam ettiği José Luzan'ın atelyesine girdi. On yedi yaşında iken (1763) Madrid'e gitti, San Fernando akademisi için açılan bir burs yarışmasına katıldı ise de sınavı kazanamadı. 1766'da ikinci bir başarısızlığa daha uğradı. Daha sonra İtalya'da bir geziye çıktı. 1770 Yılında Parma akademisinde konusu, «*Alpleri Aşan*» olan bir resim yarışmasında ikinci ödülü kazandı.

1771 Sonbaharında İspanya'ya dönen Goya, önce Zaragoza katedralinin koro yerinin süslemelerini, sonra aynı şehrin yakınlarındaki Aula Dei şartrözleri manastırı için resimler ve çeşitli tablolar yaptı (Remolinos kilisesi ve Sobradiel şatosu). 1775 Yılının eylül ayında Josefa Bayeu ile evlendi ve Madrid'e yerleşti. Eniştesinin yardımıyle Santa Barbara Krallık tezgâhları için 40 halı kartonu siparişi aldı ve bunların çoğunu 1791 yılına kadar bitirdi. Halk yaşantısı ile ilgili sahnelerin konu olarak ele alındığı bu güzel kartonlar dizisi Prado müzesinde saklanmaktadır.

Foto. LAROUSSE

Goya'nın hayatında, 1776-1793 arasında geçen günler mutlu bir devredir. 1776'da ilk gravür denemelerine, gerçek ve tek hocası olan Velazquez'in resimlerinden kopyalar yapmakla başladı. 1779'da kral Carlos III ile tanıştırıldı ve onun bir portresini yaptı. 1780'de Bayeu'nün teklifiyle kralın ressamı oldu ve San Fernando akademisine girdi. Zaragoza'ya gitti, orada katedralin ruhanî meclisi tarafından büyük Nuestra Senora del Pilar bazilikasının tonozları için eniştesi tarafından başlanmış olan ve Meryem'in hayatıyle ilgili duvar resimleri dizisini tamamlamakla görevlendirildi. Madrid'e döndü (1874) ve San Francisco el Grande kilisesi mihrabı için iki tabloya başladı, güçlü ve ince birçok portre yaptı. 1785'te akademide resim bölümüne müdür yardımcısı oldu, 1786'da yeniden birçok halı kartonu yaptı. 1789 Yılında kendisine kral Carlos IV tarafından *pintor de Camara* (mabeyin ressamı) unvanı verildi, resmî sipariş olarak kralın birçok portresini yaptı.

Goya bu yıllarda refah içinde yaşadı, şöhreti de gittikçe yayıldı, 1792'de hastalandı ve sağır oldu. Buhranı atlatmayı başardı, fakat sanatında bir sertlik belirdi. Alba düşesi ile kısa bir süre Cadix'de kaldı, sonra Madrid'e döndü, yeniden gravür çalışmalarına başladı ve *Caprichos* adlı gravürleri yaptı. Bu, aynı zamanda Goya'nın, *Maja'lar,* Madrid yaşantısına ait *Sardiner'in Gömülüşü, Boğa Güreşi, Kırbaçlayanlar, Engizisyon Sahneleri* ve *Tımarhane* gibi sanatçının içinde bulunduğu bunalımın izlerini taşıyan tabloları yaptığı bir dönemdir. Sonra, yeniden portrelere başladı. Bunlar, ölen kardeşininkiler kadar güzel portrelerdi. Alba dükünün ölümünden sonra, yeniden Endülüs'te düşese refakat etti (1796-1797). [Düşesin karalar giymiş ve baş örtülü portresi New York, Hispanic Society'dedir.] 1797'de tekrar Madrid'e dönen Goya, akademideki Resim bölümü müdürlüğünden ayrıldı. 1798'de bütün resmî görevlerinden ayrılmış ve iyileşmiş olarak Madrid'in kuzeyinde, şehir dışında bulunan *La Ermita de San Antonio de la Florida* adlı küçük kiliseyi süslemek için günlük hayattan ilham alan ve adlarından başka din ile hiç bir ilgisi bulunmayan freskler yaptı. 1799'da *Caprichos*'u satışa çıkardı, aynı yıl Saray başressamlığına tayin edildi. Saraya bağlı kişilerin birçok portresinden başka, *Carlos IV ve Ailesi*'nin, soylu kadınların, Chinchon kontesinin, genç yaşta ölen sevgilisi Alba düşesinin de portrelerini yaptı. Napolyon'a karşı yürütülen savaş ona, *Savaş Felâketleri* adlı gravür dizisi (1810 ile 1814 arası) ile 2-3 mayıs 1808 vahşetini canlandıran iki tabloyu ilham etti. Öte yandan millî bir spor olan *Tauromaquia* (Boğa güreşi) üstüne gravürler de yaptı. Dul kalan, saraydan ve dış olaylardan gittikçe uzaklaşan, Carabanchel'deki evine (La Quinta del Sordo [*Sağırın Köşkü*]) çekilen ressam, 1818 yılından sonra duvarları bugün Prado müzesinde muhafaza edilen garip fresklerle süsledi. Ferdinando VII'nin dönüşüyle yeniden kralın ressamı olan Goya, tekrar portreler yapmağa başladı. Bu arada kralın portrelerini, ilham kaynağı bilinmeyen *Atasözleri* ile *Dirparates* gravürleri dizisini yaptı. Eskisi gibi yine sosyetenin portre ressamı oldu, birçok kompozisyon yaptı: *Balkondaki Maja'lar, Demirciler, Su Taşıyan Kadın* (Budapeşte). Fakat bunların yanı sıra, garip trajedi ve felâket sahnelerini de işledi (*Yangın, Batan Gemi*). Sanat hayatında ilk defa olarak *San José de Calasonz Kudas Töreninde* ve *Zeytinlikte Dua* kompozisyonlarında dinî bir inanışın huzuru görülür. Goya, 1819'da hastalandı. İlgi çekici bir tablosunda ressam hâkimiyle birlikte görülmektedir. Aynı günlerde İspanyol burjuvazisine bağlı kişilerin portrelerini yaptı. 1823'te Ferdinando VIII'in zorba yönetimiyle krala karşı duyduğu sevgi azalınca, Goya, Fransa'ya gitmeyi tercih etti. Önce Bordeaux'ya, sonra Paris'e gitti (arkadaşı Ferrer'in portresi), tekrar Bordeaux'ya döndü ve oraya yerleşti. Oraya sürülen ispanyolların arasında yaşadı, onların ve Moratin'in portrelerini yaptı. Litografya üzerinde denemeler yaptı. 1826'da kısa bir süre için Madrid'e gitti, orada arkadaşı ressam Vicente Lopez tarafından bir portresi yapıldı (Prado). Sonra, Bordeaux'ya döndü, yeni bir resim tekniğiyle ünlü *Sütçü Kadın* (Prado) tablosunu meydana getirdi. Bundan sonra ünü gittikçe arttı, çağdaş sanatçılar üstünde (Delacroix, Daumier, Manet) çok büyük etkisi oldu. (L)

GOYEDİK (Aleksandr Fiyodoroviç), rus bestecisi (Moskova 1877-ay.y. 1957). Moskova konservatuvarında Taneyev'in öğrencisiydi; Çaykovski'nin etkisinde kaldı. Belli başlı eserleri: üç senfoni, piyano ve orkestra için bir *Konzertstück,* üç opera, iki kantat (*Sovyet Pilotlarına Övgü* [1934] ve *Neşe Yurdu* [1937].) [L]

GOYEN (Jan VAN). Bk. VAN GOYEN (Jan).

Goyescas, Granados tarafından aynı isim altında bestelenen iki defterlik piyano tablolarından sahneye uyarlanmış oyun. İlk defa 1916'da Metropolitan House'da (New York) temsil edildi. (L)

GOYGOYCU i. (*kaygulu* > *goygoy* [?]'dan *goygoy-cu*). *Esk.* Muharrem ayının ilk günlerinde kapı kapı dolaşarak ve ilâhiler, ağıtlar okuyarak dilenen kimse. (Bk. GOYGOYCULAR.) || *Teşm. yol.* Dilenci. (M)

GOYGOYCULAR çoğl. i. Muharrem ayında Hz. Muhammed'in torunları Hasan ve Hüseyin için mersiyeler ve kasideler okuyarak dilenenlere verilen ad. (Ağıtların sonunda tekrarlanan «Hey kaygulu canım» sözünün halk dilinde bozularak «Hey goygoy canım» şeklini almış olması sebebiyle goygoycular adının ortaya çıktığı sanılır.)

— ANSİKL. İstanbul'da, Şehzadebaşı'ndaki bir vakıfa yerleşen Anadolu'dan gelme körler, muharrem ayının ilk günlerinde sakat bir yedekçi ile altışar kişilik gruplar halinde şehre yayılırlar; uzun asaları, bez cüppeleri, yemeni ve sarıklarıyle aynı kıyafeti kuşanırlardı. Her evin önünde Hasan ve Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiklerini anarak kasideler okur, her mısranın sonunda da «hey goygoy canım» diye bağırırlar, verilen hediyeleri kabul ederlerdi. Topladıklarıyle kendi ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bunların, topladıkları bağış ve sadakaları hakkaniyet üzere dağıtan kethüdaları bile olduğu XVI. yy. belgelerinden anlaşılmaktadır. (M)

GOYTİSOLO (Juan), ispanyol yazarı (Barcelona 1931). «yarım yüzyıl nesli»nin en ilgi çekici yazarı sayılır. Üslûp kaygısıyle toplumsal ve siyasî çalışmalarını birlikte yürütmektedir. Ülkesinin kaderi üstüne eğilen romanlarında (*Juegos de Manos* [El Oyunları] 1954, *Duelo en el Paradiso* [Cennette Matem] 1966, *Fiestas* [Bayramlar] 1957, *Resaca* 1958, *La İsla* 1961), hikâye, deneme ve gezi notlarında (*Campos de Nijar* [Nijar Toprakları], 1960) iç savaştan çıkan, sayısız geçim dertleri içinde bocalayan, düşünce hürriyeti kısıtlanmış bir neslin şaşkınlığını dile getirdi. (L)

GOZAN, ibranîce **Guzana,** yun. **Gauzania.** Esk. coğ. Mezopotamya'da (Fırat nehrinin kolu Habur'un kuzeyinde) tarihî şehir kalıntısı. Bağdat demiryolu üzerindeki Resülayn'ın güneyinde, Tell Halaf'ta yapılan kazılar sonucu Max Von Oppenheim tarafından ortaya çıkarıldı. Gozan M.Ö. 808'de Asurlular tarafından ele geçirilmişti. (M)

GOZLAN (Léon), fransız yazarı (Marsilya 1803-Paris 1866). Bir armatörün oğlu idi. Afrika'da geçen maceralı bir gençlikten sonra güçlü bir kronikçi olarak tanındı. *Notaire de Chantilly* (Chantilly Noteri) [1936] gibi bazı romanlarla *La Pluie et le Beau Temps* (Yağmur ve Güzel Hava), *Une Tempete dans un Verre d'Eau* (Bir Bardak Suda Fırtına) gibi komediler ve yanında sekreteri olduğu Balzac üstüne *Balzac en Pantoufles* (Balzac Evinde) [1865] adı altında hatıralarını yayımladı. (L)

GOZO veya **GOZZO,** esk. **Gaulos,** Akdenizde Malta grupundan ada; 27 600 nüf. İdare merkezi, *Victoria.* Balıkçılık. Önemli megalitler. (L)

GOZZANO, İtalya'da komün, Piemonte'de, (Novara ili), Orta gölünün güneyinde; 5 000 nüf. Sunî dokumacılık. (L)

GOZZANO (Guido), italyan şairi (Aglie Canavese 1883 - ay. y. 1916). Şiirlerinde «modası geçmiş eski şeyleri, çocuk şarkılarını, tükenmiş sevgileri, karşılıksız kalmış istekleri» dile getirdi. D'Annunzio'nun tumturaklı diline ve Carducci'nin klasisizmine karşı çıktı. Mısralarında dağınık, ince ve samimî bir hava vardır. Gaeta ve Corazzini ile birlikte «alaca karanlık şairleri» (*Crepuscolari*) arasında yer alır. [L]

GOZZİ (Carlo, — kontu), italyan yazarı (Venedik 1720-ay.y. 1806). Gasparo Gozzi'nin kardeşiydi. İtalyan tiyatro geleneğini Goldoni'ye karşı Chiari ile savundu. Haklı olduğunu göstermek için on tane *fiabe,* yani dramatik peri masalı yazdı (1761-1765). Bu eserlerinde, çocuk ve şark masallarından, dramatik peri masallarından, *commedia dell'arte*'nin maskelerinden ve çağdaş hicvin özelliklerinden yararlandı: *L'Amore Delle Tre Melarance* (Üç Portakalın Aşkı);*İl Corvo* (Karga); *Re Corvo* (Geyik Kral); *Turandot; L' Augellino Belverde* (Yeşil Kuş). Gratarol ile olan kavgaları konusunda *Memoire İnutili*'yi (Faydasız Hatıralar) [1797] yazdı. (L)

GOZZİ (Gasparo), italyan yazarı (Venedik 1713-Padova 1786). *Lettere Famigliari* (Samimî Mektuplar) [1755-1756] adlı eserinde ve Venedik gazetesinin eki *L'Osservatore Veneto*'da (Venedik Gözlemcisi) [1767-1768] yazdığı yazılarla hayal gücünün coşkunluğunu ve yergi kabiliyetini ortaya koydu. O, bu yazılarında, Addison'ın *Spectator*'ını (Seyirci) taklit ederek edebiyat tenkidiyle ahlâkî yergiyi birleştirdi. Ayrıca, büyük şair Dante'nin hatırasını canlandıran *Difesa di Dante* (Dante'nin Savunması) [1758] adlı bir eser yazdı. (L)

GOZZO. Bk. GOZO.

GOZZOLİ (Benozzo DI LESE, **Benozzo** — denir), italyan ressamı (Floransa 1420 - Pistoia 1497). Ghiberti'nin atelyesinde kuyumcu çırağıydı, ustası ile Floransa vaftizhanesinin kapılarını işledi. Daha sonra Fra Angelico'nun yanına girdi, onunla beraber Roma (Vatikan'da Vinci Niccolina kilisesi, 1447) ve Orvieto'da çalıştı. Montefalco'daki San Fortunato manastırında yaptığı on iki parçalı freskle *Aziz Francesco'nun Hayatı*'nı canlandırdı (1450-1452). İlk olarak bu eserde ortaya çıkan üslûbu, aydınlığa önem veren başarılı bir ustanın üslûbudur. Kompozisyonlarında anlatım unsuru genellikle tarihî bir belge değeri alır. 1453'te, Viterbo'da, aynı anlayış içinde, bugün kaybolmuş bulunan *Azize Rosa'nın Hayatı* adlı eserini yarattı. 1459'dan sonra Floransa'daki Medici (bugün Riccardi) sarayına, bütün hünerini göstermeğe çağırıldı. Sarayın kilisesinde, en ünlü eseri olan *Büyücü Kralların Geçit Alayı*'nı yaptı. Eserde Medici'lerden Pietro'nun ve Lorenzo'nun portreleri seçilir. 1463'ten 1465'e kadar yardımcıları ile San Gimignano'da Sant'Agostino kilisesinin korosunu on yedi freskle süsledi (*Aziz Augustinus'un Hayatı*). Pisa'nın Campo Santo'sunda, konusunu Eski Ahit'ten alan yirmi üç kompozisyonu ile Floransa sanatının en büyük resim grubunu yarattı (1468 - 1484). İkinci Dünya savaşı daha önce yıpranmış olan bu resimleri yok etti. İmzasını taşıyan birçok şövalye resminin pek azı onun elinden çıkmıştır. Belli başlı eserleri: *Meryem ile Çocuk İsa* (Berlin); *İsa Azize Magdalena ile Vaftizci Yahya'nın Arasında; Azize Catherina'nın Evlenişi* (Floransa); *Meryem ile Çocuk İsa Taht Üstünde; Heléna'nın Kaçırılışı* (Londra, National gallery); *Bir Çocuğu Dirilten Aziz Dominicus* (Milano, Brera); *Aquino'lu Aziz Tommaso'nun Zaferi* (Louvre); *Meryem ve Dört Melek Tahtta; Azize Anna* (Pisa,) *Aziz Hyacinthius'un Mucizesi* (Roma, Vatikan); *Meryem ve Melekler* (Roma, Laterano); *Meryem ile Çocuk İsa; Meryem Aziz Frencesco ve Aziz Bernardus ile* (Viyana müzesi). [L]

GÖBEK i. Anat. Dölütte, yumurtanın dölüt dışında kalan kısımlarla ilişkisini sağlayan organların çıktığı yer. || Göbek bağının düşmesinden sonra bu deliğin yerinde kalan yara izi. (Bk. ANSİKL.) || Bir iç organın genellikle çökük olan kısmı. (Buradan o organa ait damar ve sinirler girer: *Karaciğerin, akciğerin, böbreğin v.b. göbeği.* Bir organın göbeği, ameliyat bakımından daima önemli bir bölgedir.) || *Teşm. yol.* Yağlanmış, şişman karın: *Arada bir rahmetli Talât'ın hatırı sayılır göbeğine bakıp ... «Bunu çekecek ipi urgancılar büktüler mi, bükmediler mi?» diye gülüşüyorlar!* (Kemal Tahir). *Göbek eritmek.* || *Mec.* Nesil, batın: *Şöhretleri birkaç göbek yoklayınca görürsünüz ki büyük komutan, dâhi şair, yüksek âlim, mimar, ressam, mühendis, bir medeniyet ve kültür ne istiyorsa hepsi çıkar* (F. R. Atay). || *Göbek düşmesi* (kay-

goura

general GOURAUD

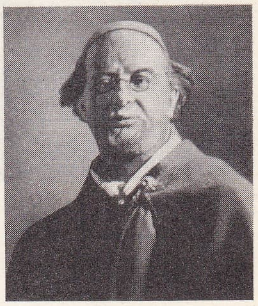
Remy de GOURMONT

Foto. LAROUSSE

GOYA
«Boğa Güreşi»
San Fernando akademisi, Madrid

GOYA
kendi portresi
Prado müzesi, Madrid

GOYA
«Sütçü Kadın»
Prado müzesi, Madrid

ması), ağır bir şey kaldırmaktan dolayı, karında duyulan sancı. || *Göbeğini kesmek*, yeni doğmuş çocuğun göbeği ile etene arasındaki kordonu kesmek.

— ÇEŞ. DEY. *Göbek adı*, bebeğin göbeği kesilirken konulan isim: *Oya'nın göbek adı Fatma'dır.* || *Göbek atmak* (*çalkamak, çalkalamak*), karnını hareket ettirerek oynamak: *Ayten'di dokuzuncunun adı, / Barlarda göbek atar, / İş başında şunun bunun esiri* (O.V. Kanık). *Pembe bu hava ile Sabiha Hanımı eğlendirmek için göbek çalkaladı* (H.E. Adıvar). Çok sevindiğini göstermek: *Evvelki gece sağanak başladığı zaman halazadem sevincinden göbek atıyordu* (B. Felek). || *Göbek bağlamak* (*koyvermek, salıvermek*), göbeklenmek, karnı yağlanıp şişmanlamak: *Kocası varlıklı ise eve sadece gözleri ile bakar, bir köşeye kurulur, gerdan salıverir. Göbek koyuverir* (F.R. Atay). || *Göbeği bağlı* (*göbeği bitişik, göbeği beraber kesilmiş*), her zaman birlikte bulunan, birbirinden ayrılmayan kimseler için söylenen söz. || *Göbeği çatlamak* (*düşmek*), güçlükleri yenmek için bütün gücüyle çalışmak. || *Göbeği sokakta kesilmiş*, sokakta çok dolaşan hafif kadınlar için söylenir; sürtük. || *Göbeğinden işemek. Argo.* Güç durumda kalmak. || *Göbeğinden işetmek. Argo.* Bıçaklamak. || (*Kendi*) *Göbeğini kendi kesmek*, kendi derdine kendi çare bulmak: *Şimdiki gençler kendi göbeklerini kendileri kesiyorlar ama, sizi bunlardan saymamışlar* (Kemal Tahir).

— Bot. Marul, lahana gibi sebzelerin orta kısmı: *Marulun göbeği.* || Bazı meyvelerin dibinde veya tepesinde bulunan çökek. || Buğdaygillerde tohumun meyveye bağlanma noktası. || Van Tieghem'e göre evin'in yumurtacığın zarına bitiştiği yüzey. (Diğer bilginlerse [Baillon, Duchartre] göbeği, göbekbağına ait odun-soymuk demetinin dallanarak yumurtacık zarının dış kısmına yayılmak üzere çıktığı nokta olarak nitelerler.) || *Göbek bağı*, bir bitkide yumurtacığı yumurtalığın etenesine bağlayan kordon. || *Göbek bağlı*, göbek bağı bulunan. || *Göbek döllenmesi*, çiçektozu borusunun içgöbekten yumurtacığa girmesi. Bu çeşit döllenmede çiçektozu borusu oosfere ulaşmak için yumurtacığı boydan boya geçer. || *Göbekten döllenmeli*, göbekten döllenen bitkiler için kullanılır.

— Ciltc. Şemse ciltlerinin ortasındaki süsün adı. || *Göbek atmak*, formaları birbirine tuttururken sayfaların kenar ve ortasına atılan dikişlerden ortadakinin adı.

— Doğramc. *Göbek odunu*, ağacın ortasında bulunan ve özellikleri, sertliği, rengiyle dış kısımlardan (*yalancı odun* veya *dışağaç*) ayırt edilen oldukça koyu renkli kısım. (İÇAĞAÇ da denir.) Bk. ANSİKL.

— Dy. *Göbek ucu*, demiryolunun makas ve kesişme noktasında, dar açı altında birleşmiş iki ray ucundan meydana gelen parça. (Dar açı altında kesişen iki demiryolunun makas noktasında *kesişme göbekleri* ve *makas göbekleri* denilen iki tür göbeğe rastlanır.)

— Embriyol. *Göbek kesesi*, embriyonda, blastoderm'deki iç zarın dölüt dışı kısmından meydana gelen geçici organ.

— Fıçıcılık. Fıçının en şişkin kısmı.

— Folk. *Göbek dansı*, dansözün bel kıvırıp kalça oynatarak yaptığı dans. || *Göbek havası*, göbek dansına eşlik eden hava.

— G. santl. Halı, keçe, tavan v.b.nde orta süsü.

— Jeomorfol. *Buzul göbeği*, aşırı oyulmuş ve aşağı kesime doğru ters eğimle sınırlanmış tekne bölümü.

— Kıyf. *Göbek kürk*, hayvanların göbek kısmındaki deriden elde edilen kürk.

— Mantarbilimi. Bir organın merkezindeki oldukça belirgin çukurluk. (Bir mantarın şapkasının ortasında apaçık bir çukurluk bulunduğu zaman «göbeği var» denir.) || *Göbek mantarı*, bir mantar türü. İlmî adı *Morchella esculenta.*

GOYA
«Madrid'de Fransız Ordusuna Karşı İsyan: 2 mayıs 1808», Prado

— Mat. Eğri bir yüzeyin bütün dik kesitlerinin aynı eğrilikte olduğu nokta. || *Göbek eğrisi*, bütün uzay düzlemlerinin göbek noktalarını kapsayan, sonsuzdaki düzlemin eğrisi. (Bu eğri, sonsuzdaki düzlemle herhangi bir kürenin, özellikle yarıçapı sıfır olan bütün kürelerin ve dolayısıyle bütün izotrop konilerin arakesididir.) || *Düzlemin göbeği*, düzlemin herhangi bir çemberi ile sonsuza uzanan doğrusunun arakesidi üzerinde bulunan iki noktadan her biri: *Düzlemin izotrop doğruları göbeklerden geçer.*

— Mim. *Göbek taşı*. Bk. GÖBEKTAŞI.

— Patol. *Göbek fıtığı*, göbek deliğinin kapanmasından meydana gelen fıtık.

— Sil. Yirmi dört dereceye ayrılmış okun beş ve on birinci çentikler arasındaki kısmı. || Bir kalkanın çıkıntılı orta kısmı.

— Şehirc. Memleket, şehir gibi yerlerin merkezi.

— Tütüncülük. *Göbek tütün*, dengin ortasından alınan tütün.

— Vet. *Göbek filebiti*, yeni doğan tayların, danaların, kuzuların ve domuz yavrularının göbek düşüklüğünden, pis yerler üzerinde yatırılmalarından, göbekte meydana gelen iltihaplı yara. || *Göbeğini kesmek*, doğum yapmış olan geviş getiren hayvanların etenesini el yardımıyle dölyatağı mukozasından koparıp ayırmak.

GOYA «Savaşın Felâketleri»

— Zool. Sarmal bir kavkının orta direğinin tabanında bulunan çukurluk. || Kuşların teleklerinde bulunan boynuzsu maddeden borunun her iki ucundaki küçük delik.

— ANSİKL. Anat. ve Fizyol. *Göbek* doğumdan önce dölütü anaya bağlayan organların geçit yeridir. Gelişimin ilk haftalarında, karın çeperinde vitellüs ve alantoit sapçıklarının geçtiği geniş bir delik bulunur; bundan başka dölütün ilk aylarında bağırsak kanalı, göbek deliğinden dışarı sarkar. Karın çeperi geliştikçe göbek daralmağa başlar ve bağırsak kanalı normal olarak tümüyle karın boşluğuna çekilir. Bundan sonra vitellüs ve alantoit kanalları tıkanır ve körelir; fakat göbek damarları yerlerinde kalır ve çapları gittikçe büyür; böylece artık göbek bağı bu damarlardan meydana gelir. Doğumdan sonra yavruya bağlı kalan göbek bağı parçası bozulur ve düşer; bağlı bulunduğu noktada küçük bir yara kalır; bu da sonradan kapanarak göbeği meydana getirir; göbek deliğinin tam kapanmaması, çeşitli tipte göbek fıtıklarının ortaya çıkmasına sebep olabilir.

— Doğramc. *Göbek odunu*, ağacın cinsine göre az veya çok belirgin olur; meşe ve çamın göbek kısmı, yalancı odundan kolayca ayırt edilecek kadar renklidir; gürgen ve köknarda ise bu özellik bulunmaz ve belirli bir yalancı odun katmanı yoktur denebilir. Bazen göbek odununa *odun özü* de denmekle birlikte bu terim pek doğru değildir ve karışıklığa yolaçabilir.

Göbek odunu, nişasta dokusu gibi canlı ve çalışan dokularını kaybettiği, daha ağır, daha sert ve daha dayanıklı olduğu için kerestecilikte çok değerlidir; ayrıca bu kısım, mantar ve böceklerden, yalancı odun kadar etkilenmez.

Foto. Anderson, Vernacci, Anderson-Giraudon, Giraudon (LAROUSSE)

GOYA: «Balkondaki Maja'lar», H. O. Hauemeyer koleksiyonu, Metropolitan Sanat müzesi, New York

● *Göbek odununun oluşumu.* Ağaç yaşadığı sürece canlı olan özek doku, odunsu damarlar gibi odun dokuları, tanen ve yağ reçinelerinin birikmesiyle ölür ve koyu bir renk kazanır. Yapraklı ağaçlardaki damarlar, kozalaklılardaki trakeitler tıkanır ve iletim görevini yapamaz, yani ham besisuyunu taşıyamaz olur. Böylece göbek odununda, nişasta gibi depo besinler toplanamaz. Bazı özel şartlar, özellikle ağacın yaralanması göbek odununun oluşumunu, hiç olmazsa kısmen hızlandırır. Gerçekte, göbek odununun normal oluşum hızı ağacın cinsine bağlıdır. Meselâ meşe, ancak yirmi yıldan sonra göbek odunu yapmağa başlar; kestane ağacı ise üç veya dört yıl sonra odunlaşır. Göbek odunu ve yalancı odunun sertliğini dikkate alarak genç kestane ağacından çok iyi kaliteli parke yapılabildiği halde genç meşe için bu imkânsızdır.

◆ **Göbeklenmek** geçz. f. Karnı yağlanıp şişmanlamak. || [Marul, lahana için] Yaprakları büyüyüp sıklaşmak.

◆ **Göbekli** sıf. Karnı yağlanmış. || [Sebzeler için] Göbeklenmiş. (LM)

GÖBEKBAĞI bls. i. Dölütü eteneye bağlayan kordon.

— ANSİKL. *Göbek bağı,* bir tane göbek toplardamarı, iki tane göbek atardamarı, bir sidik kanalı ve bir hücre dokusundan meydana gelir. Uzunluğu 40-60 sm arasında değişir. Kalınlığı değişik olmakla beraber ortalama 3 sm'dir. Esas görevi dölüte temiz kan götürmek, kirli kanı geri getirmektir. Göbekbağı, çocuk doğar doğmaz, bir kıskaç veya bir bağla göbeğin 2-3 sm yukarısından boğulmak suretiyle kesilmelidir. Göbek bağındaki şekil bozuklukları ağır rahatsızlıklara sebep olabilir. Çok kısa bir göbekbağı etenenin dölyatağına yapışmasına yolaçabilir. Çok uzun olursa dölütün boynuna dolanarak boğabilir. Göbekbağı düşüklüğü halinde, dölütün ölmemesini sağlamak için acele müdahaleye ihtiyaç vardır.

● *Göbekbağı düşüklüğü.* Dölütü saran zarlar yırtıldıktan sonra, çocuk gelmeden önce göbekbağının gelmesi. (L)

GÖBEKTAŞI bls. i. Çarşı hamamlarının ortasındaki büyük ve yüksekçe mermer set: *Uzanır yatar göbek taşına / Tellâklar gelip dizilir yanıbaşına* (O. V. Kanık). *Ülfet sırtında al şal, belinde ipekli futa* [...] *göbek taşını üç defa dolaştıktan sonra kurnasına oturdu* (Ahmed Rasim). [M]

GÖBEL i. *Halk dili.* Kimsesiz çocuk. || Babasının kim olduğu bilinmeyen çocuk. || Tarlalarda işaret için yapılan tümsek toprak. (M)

GÖBEL, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Susurluk ilçesi) bucak; 7 592 nüf. 9 köy.

— *Bucak merkezi,* 2 677 nüf. Susurluk'un 14 km kuzeyinde; yüksl. 50 m. (M)

GÖBELEK i. *Halk dili.* Yenilen mantar. (M)

GÖBELEZ i. (esk. türk. *köbelek*'ten *göbelez*). Küçük av köpeği. (M)

GÖCE i. (esk. türk. *köçe*'den). Döğülmüş ve kabuğu çıkarılmış buğday. || Böyle buğdaydan yapılmış yemek. || *Göce tarhanası,* yarılmış buğdayın yoğurtla karıştırılmasıyle yapılan tarhana. (M)

GÖCEN veya **GÖÇKEN** i. *Halk dili.* Tavşan yavrusu. || Kır sansarı. (M)

GÖÇ i. (esk. türk. *köç*'ten). İktisadî, sosyal veya siyasî sebeplerin etkisiyle bireylerin yer değiştirmesi: *Bu büyük vâdi, tarihin en eski, en işlek göç, akın yollarından biriydi* (Ş.S. Aydemir). *Bu sebeple yollarda göç karışıklığı, istasyonlarda birbirini ezen panik kıyameti yoktu* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* HİCRET] *Esk.* Muhaceret. || Bir evden başka bir eve taşınma. || Göç sırasında taşınan eşyaların bütünü: *Boğaziçi'nde bir yere göç götürüyorduk* (Ahmed Midhat). || *Göç etmek,* göçmek: *Depremden sonra Gediz köylerindeki insanlar başka yerlere göç etmeğe başladılar.* || *Dışarıdan göç,* yabancı kökenli kimselerin bir devletin topraklarına o devletin izniyle yerleşmek için yaptıkları göç. (Bk. ANSİKL. *Demogr.*) || *Dışarıya göç,* kendi memleketinden ayrılıp başka bir memlekete yerleşmek için yapılan göç. (Bk. ANSİKL. *Demogr.*) || *İç göçler,* bir memleket sınırları içinde yapılan göçler. (Bk. ANSİKL. *Demogr.*) || *Kesin dışarıya göç,* belirli bir dönemde, belli bir ülkede dışarı göç edenlerin, bu ülkeye dışarıdan göç edenlerden sayıca daha fazla olması. || *Milletlerarası göçler,* çeşitli ülkeler arasında yapılan göçler. Bk. ANSİKL. *Demogr.*

— Biyol. *Cinsiyet hücrelerinin göçü,* omurgalılarda, embriyon gelişimi sırasında, cinsiyetle ilgili hücrelerin yer değiştirmesi. (Cinsiyet hücreleri, olgunlaşmalarına elverişli tek organ olan cinsiyet bezlerine yerleşmeden önce az çok uzun bir yol dolaşırlar. Balıklarda, amfibyumlar, kaplumbağalar ve memelilerde bu göç kısadır, doku aralarında olur; kertenkelelerle kuşlarda yol daha uzundur; ileride genosit olacak hücreler kanla iletilir ve akyuvarlar gibi damar çeperinden geçerek kandan ayrılırlar.)

— Bot. Tohumların dağılmasıyle bitkilerin yer değiştirmesi. || Asalak bir bitkinin, gelişimi sırasında bir konaktan diğerine geçmesi (msl. *Puccina grominis*'in buğdaydan kadıntuzluğuna geçmesi). [Bk. ANSİKL.] || Yedek besin maddelerinin bitkinin bir kısmından diğer kısmına geçmesi.

— Coğ. ve Tar. Bk. ANSİKL.

— Din. tar. *Hz. Muhammed'in göçü.* Bk. HİCRET.

— Ed. tar. Bk. ANSİKL.

— Petr. Petrolün tortul araziler arasında yer değiştirmesi. || *Birincil göç,* petrolün ana kayadan, üstündeki (*perascensum*) veya altındaki (*per descensum*) geçirgen araziye doğru yol alması. || *İkincil göç,* petrolün birikip daha ileri gidemeyeceği haznekayaya doğru yol alması.

— Tar. *Ege göçleri.* Bk. EGE GÖÇLERİ.

— Teşk. tar. *Göç eskisi,* padişahın özel hizmetleriyle görevli saray adamı. Hazine koğuşunun en kıdemlisi olan giyimbaşının yardımcısı. (Giyimbaşı ve göç eskileri, terfi edince has odaya alınırlardı. Bunlar arasından daha yüksek görevlere getirilenler de vardı.) || *Göçü hümayun,* padişahın ve haremde yaşayanların kısa bir süre için başka bir yere gitmeleri. (*Nakl-i hümayun* da denir.) Bk. ANSİKL.

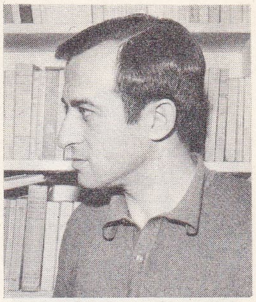

Juan GOYTİSOLO

— Zool. Asıl yerlerine dönmek için belli mevsimlerde veya rastgele zamanlarda, sürüler halinde iklim değiştiren bazı hayvanların geçip gitmesi: *Kırlangıç göçü.* || Asalak hayvanların başkalaşma sırasında yer değiştirmesi. || *Göç kaynağı, bölgesi, alanı,* sürü halinde göçen böceklerin (çekirgeler) göçme alışkanlığı edindikleri, özel ekolojik şartlar taşıyan bölgelere verilen ad. (Göç kaynağı bölgelerinin bilinmesi, çekirge istilâsına yolaçan şartların önceden kestirilmesine imkân verir. (bk. ÇEKİRGE). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. Bir bölgenin florasında zamanla değişmeler olur; eskiden bulunmayan bazı türler gelir, yerleşir, yayılır ve bitki örtüsü içinde hızla yer alabilir. Bu flora göçü tabiî olabileceği gibi (Akdeniz bitkilerinin Massif Central'ın güneyine yayılması), insanlar tarafından da bile bile sağlanabilir. Bazı bitkilerin bu şekilde baştan başa Avrupa'ya yayıldığı bilinmektedir (Kursumsu matricaria, 1875; Kanada erijezonu, 1650; Stenotaphrum Americanum, 1863).

— Coğ. ve Tar. Geçici veya mevsimlik *göç* şekilleri, genellikle temelli dışarıya göçe yolaçarlar. Göç sebepleri çeşitlidir: siyasî veya dinî baskılar, bir azınlığın sınırdışı edilme kararı, bir kısım nüfusun başka yere nakli (zenci ticareti) v.b. Köylerin aşırı kalabalıklaşması, iş alanı yetersizliği, toprak yokluğu, göçte önemli etkenlerdir. Göçlerin büyüklüğü ülkelerin kalabalıklığına değil, ulaştırma araçları ve sermaye transferlerine bağlıdır. Nitekim, XIX. ve XX. yy. başındaki büyük göç dalgası, gelişmiş, sanayi devrimi ve nüfus alanındaki ilerlemeden etkilenen avrupa ülkelerinde oldu. İrlanda, 1840'ta başlayan ve 1914'e kadar süren göçte nüfusunun yarısını kaybetti, İngiltere'de göç 1860'a doğru başladı ve 6 milyondan fazla insan göç etti. 1880'e doğru, alman (6 milyon göçmen) ve iskandinav (özellikle Danimarka) göçleri başladı. Aynı devirde, Avusturya - Macaristan ve Rus imparatorluk-

GOYA: «Akıl Uyuyunca Ortalığı Cinler Basar»

GOYA
Dona İsabel Cabos de Porcel'in portresi, National Portrait gallery, Londra

Foto. Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico Italiano; (LAROUSSE)

larından azınlıklar (çek, polonyalı, yahudi) göç etti. Daha sonra yunan, ispanyol, portekiz ve italyan göçleri (6 milyon göçmen) oldu. Daha önemsiz sayılabilecek Asya göçleri, birçok devletçe frenlendi: çinliler Okyanusya ve Hint adalarına, japonlar, hintliler Güney Afrika birliğine ve İngiliz Antil'lerine yerleştirildiler. Suriye ve Lübnan göçleri nispeten daha önemlidir. Birçok memlekette gitgide artan nüfus baskısına rağmen, sürekli büyük göç akımları iki savaş arasında son buldu.

● *Türklerin göç hareketleri*, ilkçağlarda başladı, ortaçağların sonlarına kadar sürdü; bu dönem içinde birçok türk boyu Orta Asya'dan Hindistan, Uzakdoğu, Orta Avrupa ülkelerine göç ettiler. Bu göçler sonunda birçok türk devleti kuruldu.

Carlo GOZZİ
Francesco Bartolozzi'nin tablosu

Hun Türkleri IV. yüzyılın sonlarına doğru Kuzeydoğu Asya'dan Doğu Avrupa'ya göç ettiler. Zamanla güneydoğuya kayarak Orta Avrupa, Kuzey Balkanlara ve Tuna vâdisine yerleştiler. Göktürklerin bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine, Juan-Juanlar, *Avarlar* adıyle Orta Avrupa'ya göç etmek zorunda kaldılar (552'den sonra). Hun ve Avarlar'ın ardından Bulgar Türkleri de Balkanlar'a (Tuna'nın güneyi) geldiler. Bunları, türklerle akraba olan ve kısmen beraber yaşamış bulunan Macar kabilelerinin Tuna havzasına göç ederek yerleşmeleri takip etti. Daha sonra Peçenek Türkleri Balkanlarda yerleştiler. Türklerin büyük kitleler halindeki göçü XI. yüzyılın sonunda oldu. 1071'de Alparslan'ın Malazgirt'te Bizans'ı yenmesinden sonra Türkler büyük kafileler halinde Anadolu'ya yerleştiler. XIII. yy.daki Moğol istilâsından kaçan bir kısım türk aşiret ve boyları İran yoluyle Anadolu'ya geçtiler. Bu göçler sırasında geçtikleri yerlerde birtakım devletler kurdular. Göç hareketi XV. yy.a kadar sürdü ve on milyona yakın türk, yurt değiştirdi. Başka bir büyük türk göçü de Osmanlı imparatorluğunun kurulmasından sonra Rumeli, Ege adaları, Mısır ve kuzey Afrika ülkelerine oldu.

● Osmanlı devletinin belirli bir iskân siyaseti vardı. İlk devirlerde yeni fethedilen topraklara (özellikle Balkan yarımadasının çeşitli yerlerine) Anadolu'dan, konar göçer aşiretler, türkmenler ve yörükler yerleştirildi. Kıbrıs'ın fethinden sonra oraya da bu şekilde göçler yapıldı. Bu bölgelere zamanla beş milyon kadar türk yerleşti. Göç hareketi imparatorluğun genişleme devresine kadar sürdü; duraklama devrinde son buldu. Rumeli'deki toprakların kaybedilmesi üzerine buralardan gittikçe çekilen Osmanlı imparatorluğu topraklarına doğru göçler başladı. Budin'in terk edilmesinden sonra daha da hızlanan bu göçlerde, hiç bir nizam ve düzen görülmedi. Toprak kayıplarının 1700-1774 yılları arasında fazlalaşmasına paralel olarak göç hareketleri hızlandı. Belli başlı göçler Kırım'dan, Kuzey Kafkasya'dan, Yunanistan'dan, Bulgaristan'dan, Yugoslavya'dan, Doğu Türkistan'dan gelerek Anadolu üzerinde toplandı.

● *Kırım*'dan. Kırım, Ruslar tarafından işgal ve tahrip edildiği sırada (1771), 35 000 kırımlı türk kılıçtan geçirildi. Bu türlü şiddet hareketleri karşısında Anadolu'ya ve Balkanlara göçler yapıldı (1785-1788). Bu göçlerin en önemlisi 1789-1790 yılları arasında oldu ve 1800'e kadar devam etti. Böylece yaklş. ol. 500 000 kişi Kırım'dan ayrıldı. 1812'de Osmanlı devletinin Rusya'ya karşı Fransa ile işbirliği yapması üzerine, Ruslar Kırım Türklerine yeniden zulme başladılar. 1815-1828 Yılları arasında göçler devam etti. Kırım'dan Türkiye'ye göçenler Eskişehir yakınlarına yerleştiler. 1860-1862 Yıllarındaki göçlere Nogaylar da katıldı ve 227 627 kişi göç etti. 1862'de göç edenlerin sayısı 360 000 olarak tespit edildi. 1859-1864 Yılları arasındaki Nogay göçleriyle birlikte göçmenlerin sayısı 700 000 oldu. 1874-1877 Yıllarında yeni göç hareketleri görüldü. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonraki göçler, 1890-1891'de daha da arttı. Bu göçler sırasında Kırım'dan 18-20 000 kişi ayrıldı. 1902-1904'te de göç edenler oldu.

1871 Yılına kadar gelen göçmenler imparatorluğun Rumeli sahillerindeki Köstence, Mangalya, Balçık, Burgaz, Varna şehirlerinden Balkanların içine Vidin'e kadar yayıldılar. Trakya ve Anadolu'da ise İstanbul, Edirne, Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Halep, İzmir, Konya ve Sıvas şehirlerine yerleştiler.

● *Kuzey Kafkasya*'dan. Türklerin yoğun bulundukları bölgelerden biri olan Kuzey Kafkasya'ya ilk rus akını 1768'de oldu; Kuzey Kafkasya halkı önce Türklerle birlikte Ruslara karşı savaştı; fakat düşmanın sayıca fazla olması yüzünden yenilerek 10 000 kişilik bir kafile halinde Anadolu'ya göç ettiler. 1780-1800 Arasında göç edenlerin sayısı 30 000'i buldu. 1812-1815'te 15 000, 1829'da 12 000 Kuzey Kafkasyalı Türk, Anadolu'ya göç etti. 1829-1859 Yıllarında Ruslara karşı yapılan bağımsızlık savaşlarındaki yenilgiler, Anadolu'ya yeni göçlerin yapılması sonucunu doğurdu; 1855-1863 yılları arasında 295 000 kişi Türkiye'ye göç etti. 1864'te Batı Kafkasya ve Kuban havalisindeki türkler bir ay içinde yurtlarını terketmek zorunda bırakıldılar. 1 Milyondan fazla göçmenin büyük bir kısmı yollarda öldü; ancak 600 000'i Trabzon, Samsun, Köstence ve Varna limanlarına gelebildi. Bir kısmı Akdeniz ve Ege limanlarına ve İç Anadolu'ya gönderildi. Göçmenlere yardım amacıyle büyük şehirlerde yardım komisyonları kuruldu. Rumeli limanlarına inen bir kısım göçmenler Niş, Priştine ve Kosova havalisine, Edirne ve İslimye taraflarına, Vidin eyaletine, Sofya ve Berkofça sancaklarına, Ziştovi, Niğbolu ve Lofça'ya yerleştirildiler. Rumeli'ye yerleşen Kafkas göçmenlerinin sayısı 175 000'i buldu. Anadolu'ya gelenler de Adana, Amasya, Adapazarı, Bursa, Çankırı, İzmit, İçel, Konya, Tokat ve Sıvas'a hattâ Halep, Şam, Amman ve Kıbrıs'a yerleştirildiler. Sonu gelmeyen göçler devam ettiği sırada 1877 Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Yeniden 500 000 kişi Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etti. 1886'da da 4 000 kişinin Türkiye'ye göç ettiği ve İzmit civarına yerleştirildiği görüldü.

● *Azerbaycan*'dan. Azerbaycan'dan yapılan göçler 1800'den sonra başladı: 1812-1815 arasında 7 000, 1829'da 9 000, 1860'ta 18 000 azerbaycanlı Kars, Iğdır, Ardahan bölgelerine geldi. 1877'de göçler daha da yoğunlaştı. Ayrıca 1920'de 10 000 kişi daha göç etti.

● *Yunanistan*'dan. 1820'de Mora isyanından sonra Sakız, Girit, Epir ve diğer adalardaki türklerin korunması Osmanlılar için büyük bir mesele oldu. Avrupa'dan gelen gönüllü askerlerle rum çeteciler Tesalya ve Ege adaları ile Mora'da oturan türk ve müslüman halka zulüm etmeğe başladılar ve 32 000 müslüman türkü öldürdüler. Rusya ile İngiltere arasında yapılan anlaşma (1826) ile bağımsız Yunan devleti kuruldu ve müslüman halkı Yunanistan'dan çıkarma kararı alındı. Mora'da bulunan türklere ait arazi satın alınacak, halk Osmanlı devletinin bir kısım bölgelerine göç edecekti. Bu teklif Osmanlı devleti tarafından reddolununca Rus-İngiliz baskısına Fransızlar da katıldı. Osmanlı donanması Navarin'de yakıldı (20 kasım 1827). Fransızlar karaya asker çıkardılar. 1828'de Rusya da harp ilân edince Osmanlı devleti zor durumda kaldı. Edirne'ye ve Erzurum'a kadar Osmanlı toprakları saldırıya uğradı. Anadolu'ya göç başladı. İmza edilen Edirne antlaşmasıyle (1829) savaş son buldu. Yunanistan Osmanlı devleti tarafından tanındı. Bölgedeki türklerin göç antlaşması İstanbul'da kabul edildi (1830). Mahmud II bu anlaşmayı önce kabul etmek istemedi, fakat Fransa ve İngiltere'nin baskısıyle Mora'da oturan türklerin 6 ay içinde burayı boşaltmaları istendi. Mahmud II Mora'da daha fazla kan dökülmesini istemediği için antlaşmanın şeri şerife aykırı olmadığına dair şeyhülislâmdan fetva aldı; sonra Mora'dan türk göçü başladı. Girit'te Rum katliamı şiddetlenince (1864) buradaki türk halkı zor durumda kaldı. Neticede Girit'ten Anadolu'ya ve İstanbul'a 60 000 kişi göç etti. Birinci Dünya savaşından sonra Yunanistan'daki türklerden bir kısmı Anadolu'ya göç ettiler. Kurtuluş savaşını takip eden Lozan antlaşması hükümlerine göre yapılan mübadele sonunda Türkiye'ye pek çok türk ailesi göç etti (1923-1933 yılları arasında 384 000 kişi).

Göçler 1934-1960 yılları arasında da devam etti ve 23 788 kişi Türkiye'ye geldi. 1960-1970 Arasında 2 081 kişi Yunanistan'dan Türkiye'ye yerleşti.

● *Bulgaristan*'dan. Rusların 1828'de Tuna'yı aşarak Edirne'ye kadar gelmesi, Bulgarları Türklerin üzerine saldırtması sonunda bozguna uğrayan şehir ve kasabalardan perişan halde 30 000 türk Türkiye'ye göç etti. 1876'da Rusya, Almanya ve Avusturya tarafından Balkanlar bölündü. Avusturya Bosna-Hersek'i aldı, ayrıca Bulgarlara ve Sırplara, Rusya himayesinde bağımsızlık verildi. Aynı yıl Bulgarlar Türklere karşı şiddet hareketlerine giriştiler; buradaki türkleri korumakla görevli türk ordusunun hareketi, Avrupa devletlerinin müdahalesiyle durduruldu. Binlerce türk Edirne, İstanbul ve Anadolu'ya göç etti. 1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra yapılan Berlin antlaşmasıyle Bulgaristan devletinin kurulması kabul edildi. Bu durum Bulgaristan'daki türkler için kötü oldu ve 1876-1878 yılları arasında 200 000 türk Edirne ve civarına yerleşti.

Benozzo GOZZOLİ
«Büyücü Kralların Geçit Alayı»
Ricardi sarayı, Floransa

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

300 000 göçmen Rumeli'den Anadolu'ya geçti. 75 000'i Halep ve Şam'a, 25 000'i Adana'ya, 10 000'i Konya ve Kastamonu'ya, 10 000'i Kıbrıs'a yerleşti. Sıvas, Amasya ve Diyarbakır'a beşer bin kişi, Cezayir'e 500 kişi gönderildi. Kuzey Bulgaristan'dan göç eden bir kısım türkler, Rodop'larda Ruslarla çarpışan pomaklarla birleştiler. Birçok silâhlı saldırıya uğrayan göç kafilesi ağır kayıplar vererek Türkiye'ye gelebildi. Doğu ve Batı Trakya ile İstanbul göçmenlerle doldu.

Birinci Dünya savaşında, Bulgaristan, Türkiye'nin müttefiki olunca göç eden kafilelere bazı kolaylıklar gösterdi, fakat ellerindeki mal ve mülkün bedelini değerinden çok düşük olarak ödedi.

1885-1923 Yılları arasında Türkiye'ye 500 bin kişi göç etti, 1927'den sonra yeniden şiddet hareketleri görüldü: Deliorman Türkleri Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçü göze alamadılar ve 1930-1933'te Romanya'ya, buradan da Köstence yoluyle Türkiye'ye geldiler. 1923-1933 Yılları arasında göç edenlerin sayısı 101 507'dir. Yine Bulgaristan'dan 1934-1960 arasında 272 971 kişi Türkiye'ye göç etti. 1951-1952 yıllarında Bulgarlar 154 385 türk vatandaşını Edirne'ye gönderdi. Bütün bu göçlere rağmen bugün Bulgaristan'da halen 1 milyonun üstünde türk vardır. Bu türkler için Bulgaristan yeni göç planları hazırladı. Buna göre Türkiye'de yakın akrabaları bulunan türkler Türkiye'ye göç edebilecektir. 1970 Yılının her ayında kafileler halinde Türkiye'ye göçler başladı. Türkiye'ye 1960-1970 arasında Bulgaristan'dan gelen serbest göçmenlerin sayısı 13 125'tir.

● *Romanya*'dan. Romanya toprakları Osmanlı imparatorluğunun idaresindeyken Besarabya ve Kırım'dan onbinlerce türk buraya yerleşti. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarında rus orduları Tuna'yı aşarak Şumnu'ya kadar ilerlediği sırada Akkerman, Bender, İsmail kalelerinde muhasarada kalan türkler Dobruca'ya; Eflak ve Boğdan'da bulunanlar da güneye doğru göç ettiler. Böylece gelmiş olan bu göçmenlerin sayısı 200 000 kişiyi aştı. Birçoğu da Anadolu'ya ve Eskişehir'e yerleşti. 1826'da yapılan Akkerman antlaşmasıyle müslüman ve türklerin bu bölgede oturmaları şartlara bağlandı. Besarabya, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusların eline geçti. Dobruca Rumenlere verildi. Devam eden rus saldırılarından zarar gören türkler göç etmeğe başladılar. Sonraki yıllarda Dobruca'dan 80-90 000 türk, yurtlarını terkederek Anadolu'ya yerleştiler. Bölgede kalan türklerin romen ordusuna alınmak istenmesi üzerine Türkiye'ye yeniden göç başladı (1883). 1899'daki kıtlıkta türk ahali Tulça sancağından Köstence ve Tulça yoluyle, denizden Anadolu'ya geçtiler. 1900-1923 Arasında, göçlerde bir azalma görüldü. 1923'ten sonra Dobruca'dan yeni göçler başladı. 1923-1933 Arasında 33 852 kişi göç etti. Türklerden boşalan yerlere yerleştirilen makedonyalı ulahlar, takındıkları sert tavırlarla türk halkını fazlasıyle rahatsız ettiler. Bu durum yeni türk göçlerine sebep oldu. 1934'te 15 321 kişi göç etti. Romen hükümeti ile yapılan anlaşmalarla göç işleri bir düzene sokuldu. 1935-1939 Arası toplam olarak 64 570 kişi göç etti. Romanya 1939'da Güney Dobruca'yı Bulgarlara bıraktı ve buradan kalan 8 000 türk, 1952'de Türkiye'ye gönderildi. 1934-1960 Yılları arasında Romanya'dan göç edenlerin sayısı 87 476'dır. Bu göçmenler Trakya, Batı Anadolu ve diğer bölgelere yerleştirildiler. 1960-1970 Arasında Romanya'dan 271 serbest göçmen geldi.

● *Yugoslavya*'dan. 1804'te isyan eden Sırpların şiddet hareketleri sırasında Semendire'ye bağlı yerlerde türklere karşı girişilen katliamdan kaçanlar, Rumeli ve Bosna-Hersek'e göç ettiler. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyle Ruslardan yardım gören Sırplar, yeniden türkler üzerindeki şiddet hareketleri ve baskıyı daha da fazlalaştırdılar. Bu sırada kaçabilen türkler Manastır, Üsküp ve Kosova'ya yerleştiler. 1826'da imzalanan Akkerman antlaşmasıyle 150 000'e yakın türk, Sırbistan'dan çıkarıldı; Belgrad ve diğer türk kalelerinden 15 000 kadar türk Anadolu'ya göç ederek Sakarya ırmağı çevresine yerleşti. 1908-1923 Yılları arasında 300 000; 1923-1933 arasında da 108 179 türk Türkiye'ye göç etti. Yugoslavya'daki rejim değişikliğinden sonra da göç hareketleri devam etti. 1934-1960 Yıllarında 160 922 kişi Türkiye'ye yerleşti. Yugoslavya'dan göçler halen devam etmektedir. Yugoslavya'dan 1960-1970 arasında 43 753 serbest göçmen geldi.

● *Doğu Türkistan*'dan. Bugün Çin idaresinde olan Doğu Türkistan, zengin madenlere sahip olması yüzünden birçok istilâya uğradı. Bölgedeki halk göç etmeğe başladı. 1917'de 20 000 kişilik bir kafile Tibet'e, buradan da 1940'ta Hindistan'a sığındı; 1949'da Çin baskısından kaçan 7 000 türkistanlı, Türkiye'ye göç için yola çıktılar; bunlardan ancak 852 kişi Türkiye'ye gelebildi (1953) ve Adana, Konya, Kayseri, Niğde, Salihli'ye yerleştirildi. Kısaca Türkistan'dan 1934-1960 arasında 2 128 göçmen geldi. Türkistan'dan 1960-1970 arasında gelen serbest göçmenlerin sayısı 169'dur.

● *Kıbrıs*'tan. 1570'te Osmanlı idaresine geçen Kıbrıs'a, Anadolu'nun güney vilâyetlerinden 50-60 000 türk yerleştirildi; böylece adanın nüfusu 200 000'e çıktı. Ada, İngilizlere kiralanınca (1878), buradaki türk halkı Anadolu'ya göç etmeğe başladı. Bu göçlerle 15 000 kişi Anadolu'ya geldi. Lozan antlaşmasıyle ada İngilizlere bırakılınca göçler daha da hızlandı; 24 000 kişi Türkiye'ye geldi. 1878'den itibaren göç edenlerin sayısı 70 000'i buldu. Gelenlerin çoğu Ankara, İstanbul ve İzmir'e yerleştirildi. 1554-1966 yılları arasında Kıbrıs'tan Türkiye'ye toplam olarak 6 284 600 kişi göç etti.

Türkiye'ye göç edenlerin yaş, cinsiyet, öğrenim, meslek, anadil, medenî durum v.b. niteliklerini gösteren istatistikler hemen hemen yok denecek kadar azdır ve yalnız belli yıl veya gruplara aittir. 1921-1929 Yıllarında gelen göçmenlerin cinsiyet bakımından ayrımı yıllara göre kadın veya erkekler lehine veya aleyhine değişme göstermiştir. 9 Yıllık devre sonunda geçen göçmenlerin ortalama olarak yüzde 50,7'sini erkek, yüzde 49,3'ünü de kadınlar teşkil etmiştir. Buna göre aynı devre içinde her 100 kadınla birlikte 102,5 erkek göçmen gelmiş demektir. Göçmenlerin yaş gruplarına ait bilgiler sarece 1950-1951 yıllarında gelen bulgaristanlı göçmenlerin bir kısmına ait rakamlardan ibarettir. Öte yandan aynı göçmenler hakkındaki istatistik bilgilerden bunların kültür seviyeleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Ana dilleri bakımından durum şöyledir:

1950-1951 Yıllarında gelen bu göçmenlerin yüzde 97,5 gibi büyük çoğunluğunun ana dili Türkçedir. Ana dili Bulgarca olanların oranı yüzde 0,3 diğerlerininki yüzde 2,2'dir.

Bulgaristan göçmenlerinin okur yazarlık durumu Türkiye'ye göre daha fazladır (özellikle göçmen kadınlar) öğrenim derecesi veya durumu bilinmeyenlerin yüzdesi Türkiye nüfusuna göre daha küçüktür. İlköğretim görenlerin oranı göçmenlerde daha yüksektir. Orta, teknik ve meslekî öğretim bakımından Türkiye nüfusu biraz daha yüksekçe bir oran göstermektedir. Öte yandan, Bulgaristan göçmenlerinin yüzde 85 civarındaki çoğunluğunun tarımla ilgili meslek dallarına mensup oldukları görülmektedir. İllerimiz arasında göçmenlerin dağılışı bakımından büyük bir dengesizlik vardır. 67 İlimizden sadece 12'si göçmenlerin yüzde 68'6 gibi büyük çoğunluğunu alırken, diğer 55'i geri kalan yüzde 31,4'ünü paylaşmışlardır. Göçmenlerin yerleştirildikleri iller arasında Edirne önde gelir (yüzde 10). En çok göçmen alan iller arasında Tekirdağ göçmenlerin yüzde 9,4'ünü, İstanbul yüzde 9'unu, Kocaeli yüzde 7,8'ini, Bursa yüzde 7'sini, Balıkesir ise yüzde 5,6'sını almıştır.

1923 Yılından 1960 yılına kadar olan devrede, 1950 yılı hakkında herhangi bir kayda rastlanmadığından toplama dahil edilmemiştir, «mübadil», «muhacir» veya «mülteci» sıfatları altında Türkiye'ye göç edenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptırılan evlerin sayısı 1923-1933 yıllarında toplam olarak 103 586, 1923-1960 yılları arasında ise 172 480'dir. Buna göre 37 yıllık devre içinde gelen 306 708 aile için devlet eliyle veya yardımıyle barınağa kavuşturma oranı yüzde 56,2'dir.

Öte yandan yine aynı devrede göçmenlere önceki iş, meslek ve öğrenim durumlarına göre yeniden çalışma imkânları sağlamak için çeşitli tedbirler düşünülmüş, 2510 sayılı İskân kanununun 17. maddesiyle bunlar kanunlaştırılmıştır (toprak dağıtımı, tohumluk verilmesi, çevirme ve donatım kredisi, tarım araçları verilmesi v.b. gibi.)

1923-1960 Yılları arasında «göçmen», «mübadil» veya «mülteci» sıfatıyle Türkiye'ye yerleşen her nüfus başına 130,18 TL harcanmıştır. Ancak nüfus sayımı devreleri itibarıyle göçmen nüfus başına yapılan ortalama gider miktarı yıllara göre değişme göstermiştir. Göçmenlerin yerleştirilmeleri için yapılan bu giderlerin bir kısmı dış yardımlardan, bir kısmı da halk tarafından yapılan aynî ve nakdî yardımlardan sağlanmıştır. Ancak Türkiye, dış yardımı sadece 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılan bulgaristanlı göçmenlerin yerleştirilmesi için alabilmiştir.

— Demogr. *Dışarıdan göç*. Henüz işletilmemiş kaynaklara sahip bulunan ve aynı zamanda ekonomileri genişlemekte olan bazı ülkeler kendi yerli halkına eklenmek üzere, üretimi artırmağa yardımcı olabilecek göçmenleri kabul etmekten fayda görebilir. Meselâ XIX.yy.da ve XX. yy.ın başında bazı «yeni» ülkeler için durum böyleydi. Bu ülkeler arasında, Birleşik Amerika, Kanada, Avustralya, Arjantin, Güney Afrika ve Brezilya'yı saymak gerekir. Kendi gelişmelerini hızlandırmak amacıyle, bu ülkeler, sözü geçen tarihlerde, Avrupa kır nüfusunun fazlalıklarına başvurdular. Böylece, 1840'tan 1914'e kadar, Birleşik Amerika 50 milyon insan kabul etti. Fakat Dünya savaşları arasında, iktisadî buhranın sonuçları, işsizliğin başgöstermesi, kendi aralarında kuvvetli bir millî birlik muhafaza ettikleri için bazı göçmen gruplarının yeni ortamlarda güçlükle eriyip kaynaşmaları, dışarıdan göç miktarını kısıtlamayı ve göçmenler arasında seçme yapmayı öngören kanunların yürürlüğe konulmasına yolaçtı. Çağımızda, kütle halinde serbest göç hemen hemen ortadan kalkmıştır. (Bununla birlikte teknisyenlerin dışarıdan göç etmesi birçok yeni ülke hükûmeti tarafından arzu edilmektedir.) Ne var ki, Batı Almanya, bu konuda bir istisnadır. Çünkü bu ülke, birkaç yıl içinde, Doğu Almanya'dan gelip sığınan birkaç milyonluk bir göçmen kalabalığını, kendi ekonomisi içine başarılı bir şekilde dahil etmesini bildi. Göçmenlerin kabulü, siyasî bakımdan işçi sendikalarının mukavemetiyle karşılaşmaktadır. Çünkü işçiler, işsizlik endişesine daima kapıldıkları için, göçmenleri, yerli ahaliye rekabet edebilecek ve ücretleri düşürtebilecek rakipler olarak görmeğe eğilimlidirler.

Yabancı ülkelerden gelen göçmenler, bunları kabul eden ülkeler için genellikle yararlıdır. Çünkü göçmenler sayesinde gerek fizik gerek meslek bakımından iyi seçilmiş ve üstelik, yetiştirilmesi için harcama yapılmamış işçiler elde edilir. Böylece, göç, bir iktisadî genişleme faktörü olabilir. Dışarıdan göçü kabul eden ülke, nüfus bakımından duraklama halinde bulunuyorsa bu faktör daha da olumlu etki gösterir. Meselâ, Fransa, kabul ettiği göçmenler sayesinde, XX. yy.ın başındaki düşük doğum oranına rağmen, nüfusunu belli bir düzeyde tutabilmiş ve İkinci Dünya savaşından sonra, üretimini yükseltmeyi başarmıştır.

Dışarıdan göç olayı, bir ülke içinde, şehirleşme ve sanayinin merkezîleşmesi lehinde rol oynar. Ama, meydana getirdiği büyük nüfus toplaşmalarının yüksek sarfiyatı ve ıssız geniş bölgeler üzerindeki seyrek nüfus dağılımı bakımından, göç olayı, kötü bir dengesizlik yaratabilir.

● *Dışarıya göç*. Göçmenin daha iyi bir hayat yaşamak arzusuna cevap veren dışarıya göç olayı, terk edilen ülkede, önemli bir kayba genellikle yolaçar. Dışarıya göçün sebebi, ülkenin teknik yetersizliği, ekonominin iyice düzenlenmemiş olması ve bundan ötürü gerekli hizmetlerin yurttaşlara sağlanmamasıdır. Bugün, nüfus çoğunluğu, pek az ülkede göçe yolaçmaktadır. Hollanda (bu ülkede, insan ve tabiî kaynaklar arasındaki ilişkinin düzenlenmesi aşırı ölçüde geliştirilmiştir ve dışarıya göç olayı bir rahatlama aracıdır) ve İtalya bir yana bı-

rakılacak olursa, göçmen gönderen bütün öteki ülkeler, topraklarını modern teknik ve bilimin imkân verdiği ölçüde değerlendirdikleri takdirde, nüfuslarının azalmasını önleyebilirler. Dışarıya göç olayı sonunda ortaya çıkan insan kaybı, bir an için ferahlık sağlarsa da, aslında büyük bir kayıptır. Çünkü göçmen, ülkede kalan yurttaşlarına oranla, genellikle, daha girişken ve daha bilgilidir. Ne var ki, göçmen, ülkesine yararlı olacağı sırada başka bir ülkeye yerleşmekte ve kendisinin yetişmesi için yapılan harcamalar da boşa gitmektedir.

● *İç göçler.* Artan nüfus ve iktisadî gelişmeler Türkiye'de iç göçlere sebep oldu. 1935'te doğdukları yerleri terkedenler yüzde 6,8 iken bu oran 1960'ta yüzde 11'e çıktı. İç göçlerin ağırlık merkezini daha çok liman şehirleri (İstanbul, İzmir v.d.), sanayi bölgeleri (Zonguldak), tarım merkezleri (Adana) meydana getirdi. Türkiye'de çeşitli bölgelerden göç eden insanların çoğunluğunu Karadeniz bölgesi halkı teşkil eder. Gittikçe çoğalan sanayi ve kültür merkezlerine köylerden, kasabalardan devamlı akımlar olmaktadır. Türkiye'deki göç hareketlerinden biri de geçici iç göç veya diğer adı ile gurbetçiliktir. Kendisine yeterli yaşama şartı bulamayan halk ihtiyaçlarını gidermek için gurbetçiliğe çıkar ve büyük şehirlerde yapı işçiliği, fabrika işçiliği yapar.

Geçici iç göçlerin biri de yaylalara, bağlara, yazlığa ve sayfiyeye çıkmadır. Bu hareketler mevsimlik olur.

● *Milletlerarası göçler.* Demografik olaylarla ilgili istatistikler, genellikle sağlam bilgiler sağlar. Ne var ki, milletlerarası göçler konusunda bu çeşit sağlam bilgiler elde etmek mümkün değildir. Eski göçlerle ilgili niceliksel bilgilerden ise hemen tamamen yoksunuz.

XVI. Yüzyıldan beri, Amerika'nın iskânında, en önemli rolü göçler oynadı. Güney Amerika ülkelerine ispanyollar, Brezilya'ya portekizliler, Loisiana ve Kanada'ya fransızlar, Kuzey Amerika'ya ise ingilizler ve iskandinavyalılar göç etti. XVI. yüzyılda başlayan mecburî zenci göçleri ise ancak 1800'e doğru sona erdi. Amerika'nın avrupalılar tarafından iskânı, en şiddetli göç dönemi XIX. yüzyılın ikinci yarısı olmak üzere çağımızda da devam etti. Geçen yüzyılın ikinci yarısında, uzun demiryollarının yapılması, göçmenlerin yerleştirilmesini kolaylaştırdı ve bunun sonucu olarak Kanada'da büyük demografik genişlemeler oldu. Bu hareketler 1930'a kadar devam etti. İngilizlerden başka, almanları, italyanları, polonyalıları, rusları ve iskandinavyalıları da kabul eden A.B.D.'de de aynı gelişme görüldü. Bu nüfus hareketi, Birinci Dünya savaşından biraz önce, kısıtlayıcı kanunların çıkarılması sonunda büyük çapta yavaşladı.

Birinci Dünya savaşından sonra ve 1930 yıllarına kadar, Amerika kıtasının büyük göç bölgesi Güney Amerika idi. Avrupa'lı göçmenlerin yarattığı bu hareket, XIX. yüzyılda Avrupa nüfusunun çok fazla artmasının sonucuydu. Zamanın iktisadî şartları bakımından birçok bölümleri nüfusunu kaldıramayacak kadar kalabalıklaşmış olan Avrupa'nın karşısında seyrek nüfuslu Amerika, göçleri çeken bir alan niteliği taşıyordu. İngiltere'den ayrı olarak, İskandinavya ve İrlanda 1850 ile 1920 yılları arasında Amerika'ya ikişer milyon göçmen gönderdi. Bu göç, İsveç ve Norveç'in iktisadî canlılığı üzerinde olumsuz bir etki yapmadı. 1850 ile 1930 arasında, göçler yüzünden İrlanda'nın nüfusu yarıya indi.

XIX. Yüzyılda önemli bir nüfus artışı göstermeyen Fransa, bu yüzyılın büyük göç hareketlerine pek az katıldı. Fransız göçleri, özellikle, XIX. yüzyılın sonlarına doğru kurulan sömürge imparatorluğunun ülkelerine yöneldi. Meselâ Cezayir'e fransız kolonlarının yerleşmesi, 1830'da başladı.

Birinci Dünya savaşından sonra ise, Fransa bizzat göç alanı haline geldi. 1920 ile 1930 arasında, bu ülkeye 2 milyona yakın yabancı göç etti.

1930 Yıllarında, iktisadî buhran ve nüfusun göç etmesini engelleyen veya göçmenlerin yerleşmesini önleyen ırkçı bir siyaset güden otoriter rejimlerin kurulması yüzünden halkların yer değiştirmesi konusunda liberal bir tutumun geçerli olduğu çağ da sona erdi (1930'dan sonra, İtalya'nın dışarıya göçü yasaklaması, Amerika'nın, asyalı göçmenleri kabul etmemesi).

Bulgar, Rum ve Türklerle ilgili mübadele antlaşmalarına göre yapılan mecburî göçlere (1920'ye doğr.), 1917 rus devriminden sonra 2,5 milyon beyaz Rus'un toptan göç etmesine, iç savaştan sonra çoğu Fransa'da yerleşen (500 000 kadar) İspanyol cumhuriyetçilerinin göçüne ve Cezayir'in bağımsızlık kazanmasından sonra o zamana kadar bu ülkede yerleşmiş bulunan avrupalıların (800 000 kadar) Fransa'ya dönüşüne ayrı bir yer ayırmak gerekir. Aynı şekilde, İkinci Dünya savaşı da, özellikle Polonya ile Almanya arasındaki sınır değişikliklerinden sonra bazı göçlerin ortaya çıkmasına yolaçtı ve yurtlarından atıldıkları için bir başka ülkeye gitmek ümidiyle kamplarda yaşayan yersiz yurtsuz nüfus fazlalıklarının doğmasına sebep oldu. 1948 Yılında, İsrail devletinin kurulması da, dünyanın her tarafına yayılmış olan Musevîlerin, bu ülkeye, büyük ölçüde göç etmelerine (10 yılda 1 milyon) yolaçtı.

— Ed. Tar. Yazarların göç etme isteği veya zorunluğu hemen her zaman siyasî veya dinî kaygılara dayanır, hattâ yazar göç etmeğe zorlanmasa da bazen göç etme kararını bilgi yönünden gelişme kaygısıyle kendi verir. Tek başına göç eden yazarlara ender rastlanır, çoğunlukla yabancı topraklarda kendi doğduğu toprağın bir parçasını yaratmağa çalışır. Dilini bile kabul ettiği yeni ülkeyi bütünüyle kabulü güçtür. Ortaçağ Avrupa'sında sınırlar kolay aşılırdı, milletler de pek farklılaşmamıştı. Bununla birlikte istemeğe istemeğe göç eden, yirmi yıl İngiltere'de tutuklu kalan Charles d'Orléans, sıla hasretiyle ülkesi «Fransa»yı anlatmaktadır. Aynı şekilde XVI. yy.-da hümanistlerin çoğu kendilerini herhangi bir millete sıkıca bağlanmaktan çok Avrupa'lı görüyorlardı, örneğin Rotterdam'da doğan ve Bale'de ölen Erasme, Paris, Oxford, Roma veya Venedik'te öğrenim yaparken kendini asla yabancı hissetmiyordu. Buna karşılık Calvin Cenevre'de kendine bir vatan yarattı: Louis XIV devrinde protestanlara karşı alınan kararlar sonucu dış ülkelere göç eden aydın protestanlar arasında bulunan yazar Bayle, calvin'ci prensiplerine rağmen kendine yeni bir vatan yaratamadı. 1789 Devrimiyle gene Fransa'dan göç başladı. Geri dönmeyen protestanlara karşılık 1789 göçmenleri Napolyon ya da Restauration devrinde geri döndüler, bunlar fransızca yazan yabancı yazarlardı ve Fransa onlar için Devrimden önce olduğu gibi devrimden sonra da (Mme de Staël, Benjamin Constant) ikinci bir vatan oldu. Geri dönenler arasında, kendileriyle birlikte yeni bir dünya görüşünü getiren fransız yazarları da vardır: Chateaubriand, Bonald Sénacour, Rivaol. Özellikle siyasî sebeplere dayanan avrupalı akımların biribirine karışması romantik akımın doğuşuna yardımcı oldu. XIX. yy. birçok ülkede göçlerin en yaygın hale geldiği dönemdir. Siyasî ve devrimci karışıklıklar çoğunlukla yazarları mücadele ettikleri rejimden kaçmağa zorladı. 1838'den sonra Fransa'ya yerleşen alman Reine yirmi yıldan fazla burada kaldı, Barne ve Herwegh'in dikkatini çektiği bir grup kurdu. Aynı dönemde birçok Avrupa ülkesi ağır baskı yapan bir rejimden kaçan bir İspanyol göçünü kabul etti: Trueba y Cossio, Londra'da ve ingilizce olarak romantizmle dolu ilk romanını yazdı (*The Black Prince* [Kara Prens]) ve Marinez de la Rose, 1830'da Paris'te bir dram oynattı (*Abou Humeya*). Polonya'lı Adam Mişkiyaviç Dresden, sonra Paris'te birkaç yıl içinde en iyi eserlerini yazdı; daha sonra Polonya göçünün lideri olarak dolaysız bir eyleme kendini adamak için bütün edebiyat faaliyetini kesti. Slovakki, Krasinski ve Norvid aynı göçmenler kuşağına girer.

Rusya'da, 1917 ihtilâli de göçlere yolaçtı. Her ne kadar Bielyi ve Aleksi Tolstoy kısa zamanda yeni rejimle anlaşarak ülkelerine döndülerse de aralarından birçoğu sürgünde (Almanya, Fransa, A.B.D.'de) kaldılar; bunlardan birçoğu için (meselâ Kuprin) bu durum edebiyat üretimleri bakımından zararlı olurken, Mereyovski ve Bunin yazmağa devam ettiler. İspanyol iç savaşı da önemli toplu göçlere yolaçtı (1936) ve Paris, Cenevre, Mexico, Buenos Aires'de göçmen grupları meydana geldi.

1920'deki Amerika'lı göçmen kuşağını göçe zorlayan hiç bir sebep yoktu; bu Amerikalılar Paris'te Gertrude Stein'in çevresinde toplandılar. Bununla birlikte Birinci Dünya savaşından doğan alt üst olmalar, onlar için A.B.D. dışında bir çeşit oluşum dönemini tamamlamayı hemen hemen ahlakî bir mecburiyet haline getirdi. Sonra tümü özlü deneylerle zenginleşmiş olarak ülkelerine döndüler. 1933'ten sonra Hitler Almanya'sı en iyi yazarlarından bazılarını ülkeden ayrılmağa zorladı. Thomas Mann önce Fransa'ya, sonra İsviçre'ye nihayet A.B.D.'ye gitmek için ülkesini terkettiği sırada elli sekiz yaşındaydı ve 1945'ten sonra İsviçre'ye döndü; kardeşi Heinrich Mann Avrupa'ya bile dönmedi. Nihayet Doğu Avrupa'da halk demokrasilerinin kurulması (İkinci Dünya savaşından sonra) yeni bir göç akımına yolaçtı. Meselâ macarlar Paris, Köln, Roma, Sao Paulo'ya yerleştiler, yabancı topraklarda birçok kültür merkezi meydana getirdiler. Diğerleri (özellikle Romanyalılar) kendilerini kabul eden ülkeye bütünüyle karıştılar: İonesco fransızca, Busuioceana ispanyolca yazdı; diğer yerlerde İsveç'te bir Estonya merkezi kuruldu; 1920'ye doğru ortaya çıkan bir Letonya'lı yazarlar grubu yabancı ülkelerde oluştu.

— Teşk. tar. Padişahlar göç için harem halkıyle, İstanbul dışına giderek bir süre kalırlardı. Özellikle yaz ve baharlarda sahilsaraylara gidilirdi. Göçü, valide sultan düzenler, haznedar usta ile ikinci kâtibe kendisine yardım ederlerdi. Kimlerin gideceği, hangi dairelerde kalacakları daha önceden göçe katılanlara bildirilirdi.

— Zool. Ergin hayvanların göçmesinin çeşitli sebepleri vardır: yem kıtlığı (Yeni Dünya maymunları, lemmingler, yeşilçekirgeler), ısı değişimi (Kamçatka tarlasıçanları, antiloplar, kırlangıç, bıldırcın, yabanördeği, leylek, turna v.b.), üreme zorunluğu (yılanbalıkları, sombalıkları v.b.). Bazen mekanik şartlar da (su ve hava akımları) göçlerde rol oynayabilir; meselâ bazı balıkların, kurbağa iribaşlarının v.b. akıntılarla taşınması gibi. Demek ki göç, hayvanın korunma yoludur. Gezgin güvercinlerin göçü ise daha karmaşık sebeplere dayanır.

Göçen hayvanlarda daima az çok bir teşkilâtlanma (ördeklerin V şeklinde uçuşu, göçten önce belli yerlerde toplanma, hep aynı yerlerden geçiş, belli yerlerde duraklama v.b.) ve henüz mahiyetini bilemediğimiz olağanüstü bir yön bulma duygusu vardır. Genel olarak, geniş, yaygın alanlara göçen hayvanlar, kuşlar gibi uçma organı bulunan hayvanlardır. Hepsi de Eski Dünya'da yaşayan bataklıkbaykuşu gibi bazı kuşlarla *Miniopteris Schreibersi* yarasası gibi bazı memeli hayvanların her yerde bulunuşu, belki de bu hayvanların, düzensiz göçlerde, uzun aralı duraklar yüzünden konak yerlerinde unutulmalarından ileri gelmiştir. Dönüşsüz göçe dışarıya göç denir.

● *Kuşlarda göç.* Elli yıldan beri milyon-

TÜRKİYE'DE NÜFUS ARTIŞI VE GÖÇ HAREKETLERİ (1923-1960)

yıllar	*nüfus*	*iki sayım farkı (A)*	GÖÇ HAREKETLERİ *gelen*	*giden*	*fark* (13)	*nüfus artışı payı B/A %*
1923	12 339 093	—	—	—	—	—
1927	13 648 270	1 559 177	504 964	149 851	355 113	22,8
1935	16 158 018	2 509 748	207 080	—	207 080	8,2
1940	17 820 950	1 662 932	124 280	—	124 280	7,5
1945	18 790 174	969 224	21 815	—	21 815	2,2
1950	20 947 188	2 157 014	70 986	30 352	40 634	1,9
1955	24 064 763	3 117 575	138 889	1 243	137 646	4,4
1960	27 754 831	3 690 068	135 922	4 139	131 783	3,6

larca göçmen kuşu her yıl bağlanan işaret halkaları sayesinde bu kuşların geçtiği yol hakkında hayli bilgi edinildi. Kuşlar yakalanıp da yoldan alıkonur, başka yere götürülerek yeniden salıverilirse, bunların çoğu eski yönlerini seçerek yolunu bulur ve varacağı yere ulaşır. Kuşlar göç mevsiminde kafese konduğunda her zamanki uçuş doğrultusunda yönelme hareketi gösterir; belirtilere bakılırsa kuşlar güneşe ve yıldızlara göre yön bulmaktadırlar gerçekten, geçici bir göçmen kuş, bir planetaryum yardımıyle «aldatılabilir».) [LM]

GÖÇBEYLİ, Ege bölgesinde (İzmir ili, Bergama ilçesi) bucak; 11 353 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi,* 1 979 nüf. Kınık ovasının kuzey kenarında; yüksl. 85 m. (M)

Göç destanı, bir türk destanı. Mannes'çilik inanışlarının etkisi altında meydana gelmiştir. Kahramanı Bögü (Bökü) Tigin'in 760-780 yıllarında Uygur hakanı olan tarihî kişi olduğu öne sürülür.

Çeşitli kaynaklara göre, *Göç destanı* özetle şöyledir: Uygur ülkesinde Hulin (Ho lin) dağından doğan Selenge (Selenga) ve Tugla (Togla) ırmakları arasındaki bir ağacın üstüne gökten mavi bir ışık iner. Olayı halk dikkatle takip eder. Kutsal ışık, ağaçta uzun süre durur. Sonra ağacın gövdesi kabarır ve bir gün yarılarak içinden beş çocuk çıkar. Adları Sungur Tigin, Or (Ur) Tigin, Kutur (Kotur) Tigin, Kökel (Türek) Tigin, Bögü (Bökü) Tigin'dir. Türkler, bu çocukların kendilerine tanrı tarafından gönderildiğine inanarak, bunlardan birisini hakan yapmak ister. Ötekilerden daha zekî, güzel ve becerikli olan Bögü Tigin oybirliğiyle hakan seçilir. Uygur devleti onun zamanında düzene girer. Çinlilere tutuştukları savaşları kazanırlar.

Aradan yıllar geçtikten sonra Uygur tahtına yeni bir hakan oturur. Bu hakan barıştan yanadır ve Çinlilerle savaşılmasını istemez. Bu sebeple oğlu Galı Tigin'e çin prensesi Kiyu-Liyen'i ister. Çinli kâhinlerin «Hatun dağının bahtiyarlığı, Kutludağ adını taşıyan bir kayaya bağlıdır. Türk devletini güçsüz kılmak için bu kayayı yok etmek gerekir» şeklindeki öğütü üzerine, çin elçileri prensese karşılık bu kayanın kendilerine verilmesini isterler. Tecrübesiz olan Hakan, Uygur yurdundaki bu kaya parçasını Çinlilere vermekte bir sakınca görmez. Oysa Kutlu Dağ adlı bu kaya, Türk ulusu için kutsal bir taştır. Türklerin hürriyeti, esenliği, birliği, bütünlüğünün sembolü olan bu tılısımlı kayanın Uygur ülkesinde kalması lâzımdır. Kaya giderse, kendisiyle birlikte mutluluğu da Türk yurdundan alıp götürecektir. Çinli prensesin etkisinde kalan hakan bu inanışa değer vermez, kaya parçasının Çinliler tarafından alınmasına göz yumar. Kutsal taş, taşınamayacak kadar büyük ve ağırdır. Çinliler kayanın etrafında ateş yakıp onu iyice ısıttıktan sonra üstüne sirke dökerek parçalarlar ve alıp Çin'e götürürler. Bu olay Türk yurdunda büyük bir yasın doğmasına sebep olur. İnsanlar, kurtlar, kuşlar kayanın gidişine ağlaşırlar. Ülkede mutluluk kalmaz. Kayanın gidişinden yedi gün sonra hakan da ölür. Büyük bir kuraklık olur. Topraklar çatlar, ekin yeşermez, ırmaklar kurur. Türk ulusu için kara günler başlar. Sonunda Bögü Tigin'in çocuklarından bir başkası hakanlığa seçilir. Bu sırada Kamlancu'daki bütün yaratıklar, evcil, vahşî hayvanlar ve küçük çocuklar dahi «Göç! Göç! Göç!» diye bağırmağa başlarlar. Sesler bütün yurdu kaplayan muazzam bir uğultu halini alır. Uygur Türkleri bu kutsal işarete uyarak göç etmeğe başlarlar. Beşbalık'a gelince bu uğultu kesilir. Türkler bu illerde yerleşirler. Beş mahalleden ibaret *Beşbalık* ilini kurarlar. Türk ulusu yeniden düzene girer, büyük türk hakanlığı Beşbalık'ta hüküm sürmeğe başlar. (M)

GÖÇEBE sıf. ve i. (esk. türk. *köçmek* ve *oba,* çadır'dan *göçer-oba* > *göçebe*). Değişik şartlara bağlı olarak bir yerden diğer bir yere sürekli taşınan, yerleşik olmayan (kimse veya topluluk): *Muharebe bitince göçebe uluslar, yörük oymaklar yine dağılırlardı* (A. H. Müftüoğlu). *Göçebelerin bir yerden diğer bir yere taşınmaları günlerce süren bir işti.* ‖ [Bazı hayvanlar için] Mevsimlere göre ülke, yer değiştiren: *Göçebe kuşlar.* (M)

Göçebe, Cemal Süreya'nın şiir kitabı (1965). Cemal Süreyya'nın orijinal anlatımı arı türkçeyi ustalıkla işlemesi, temalara (genellikle aşk, toplum, yalnızlık v.d.) değişik açıdan bakması, ona yeni nesil şairleri arasında ayrı bir yer sağladı. İçinde 17 şiiri bulunan bu kitabıyle Cemal Süreya, T.D.K. nun şiir ödülünü kazandı (1966). [M]

GÖÇEBELİK i. (*göçebe*'den *göçebe-lik*). Göçebe olma hali. (M)

GÖÇELGE i. (*göç*'ten). *Halk dili.* Göç edilen yer. (M)

GÖÇER sıf. (*göçmek*'ten *göç-er*). Oradan oraya göçen, göçebe. (M)

GÖÇERKONAR bls. sıf. Bir yerden bir yere göç edip duran: *Göçerkonar aşiret.* (M)

GÖÇERME i. (*göçermek*'ten *göçer-me*). Bitkilerin yerini değiştirme.

— ANSİKL. Saksı küçük gelmeğe başladığı veya toprak zayıfladığı zaman bitkilerin saksısını değiştirmek gerekir. *Göçerme* sırasında, saksıda su bulunmamasına, ıslak toprak kullanılmamasına, bitkiyi çok derine gömmemeğe, kökleri zedelememeğe, toprağı iyice bastırmağa, çok büyük saksı kullanmamağa dikkat etmelidir. (L)

GÖÇERMEK geçl. f. (*göçmek*'ten *göç-er-mek*). *Halk dili.* Bir kişiden diğer bir kişiye aktarmak. *Eşanl.* GÖÇÜRMEK. *Esk.* Devretmek.

— Zır. Saksı küçük gelmeğe başladığı veya toprak verimini kaybettiği zaman bitkilerin yerini değiştirmek. (ML)

GÖÇERTMEK ettrg. f. (*göçermek*'ten *göçer-t-mek*). [Bir şeyin] Çökmesine yolaçmak.

◆ **Göçertme** i. Kim. Bk. *Gaz* TOPLAMA. (M)

GÖÇGÜNCÜ, özbek hanı (XVI. yy.). Babası Şahi Beyin Merv'de Şah İsmail ile yaptığı savaşta ölmesi üzerine onun yerine geçti (1510). (M)

GÖÇKEN i. Bk. GÖCEN.

GÖÇKÜN sıf. (*göçmek*'ten *göç-kün*). Göçecek, yıkılacak hale gelmiş olan. (M)

GÖÇME i. (*göçmek*'ten *göç-me*). Göçmek eylemi. (M)

GÖÇMEK geçz. f. (esk. türk. *köçmek*'ten). Bir başka ülkeye, şehre v.b. yerleşmek üzere bulunduğu yerden ayrılmak: *Ankara'ya birkaç ay önce göçmüşler, iki gecekondu yapıp yerleşmişlerse de, henüz erkekleri bir iş tutamamışlar* (F. R. Atay). *Bizim göçmen mahallemizin, her biri bir başka yerden göçüp gelen her ailesinin, konup göçtüğü yerlere ait ayrı bir hikâyesi vardı* (Ş. S. Aydemir). ‖ [Bazı hayvanlar için] İklim değiştirmek: *Leylekler göçtü.* ‖ Çökmek, yıkılmak: *Son depremde Gediz'deki evlerin hemen hepsi göçüp yerle bir oldu.* ‖ *Mec.* Ölmek: *Önden babası, arkadan annesi kızlarını dâr-ı dünyada bir başına bırakıp öbür âleme göçüvermişlerdi* (N. Araz). *Ölen insan mıdır, ondan kalacak şey eseri / Bir eşek göçtü mü, ondan da nihayet semeri* (M. Â. Ersoy).

◆ **Göçülmek** geçz. f. Bir yerden başka bir yere taşınılmak: *İlkbaharda gene Toroslara göçülecek.*

◆ **Göçüş** i. Göçmek işi: *O zamanlar gözlere çarpan, bu gizli göçüş değildi* (A. Ş. Hisar). [M]

GÖÇMEN i. (*göçmek*'ten *göçmen*). *Yeni.* Kendi yurdundan ayrılarak başka bir ülkeye gidip yerleşen kimse: *İhtiyar erkek bize önce, her göçmenin her yeni gelen yolcudan sorduğu haberleri sordu* (Ş. S. Aydemir). *Doktor Lütfü Bey göçmenlere yardım kurulundandır* (Kemal Tahir). *Esk.* Muhacir.

— Biyol. *Göçmen hücreler,* normal durumlarda, kimyasal veya fiziksel etkilerle damarlardan çıkarak çeşitli dokulara girebilen akyuvarlar; patolojik durumlarda, kanserli bir urdan kopup ayrılan, vücuda yayılan ve hastalığın başka noktalarda da oluşmasına sebep olan hücreler.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Göçmen kuşlar,* sonbaharda, değişen hava şartları sebebiyle iklimi daha elverişli bölgelere giderek ilkbaharda tekrar eski yerlerine dönen kuşlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Milletlerarası antlaşmalara uygun olarak, anavatanda yerleşmek üzere, bulunduğu ülkeleri terk eden kişi de, *göçmen* statüsüne tabi olabilir. Göçmene refakat eden veya onunla birlikte yaşamağa giden aile fertleri de göçmen sayılırlar. Buna karşı turistler veya meslekî, sıhhî, ilmî veya kültürel sebeplerle bir ülkeyi ziyaret edenler göçmen sayılmazlar. Geçmişte ve bugün en çok göçmen çeken ülkeler A.B.D., Malezya, Fransa, Seylan, Arjantin, Kanada, Küba, Avustralya; en çok göçmen gönderen ülkeler ise İtalya, İrlanda, Çin, İspanya, Polonya olmuştur. Genellikle iktisadî bakımdan geri kalmış ülkelerin gönderdikleri göçmen sayısı diğerlerinkine oranla çok daha yüksektir.

XIX. Yüzyılın başlarında göç etmek hürriyeti sınırlı olduğu halde (bazı Alman prensliklerinde göç etmeğe teşebbüs edenler ölüm cezasına çarptırılırdı) liberal ekonominin ve onun gerektirdiği liberal hukuk anlayışının hâkim olmasıyle göç etmek hürriyeti de tanındı; hattâ bazı durumlarda göçmenlere çeşitli kolaylıklar sağlanarak, göç hareketleri teşvik edildi. (Meselâ 1820'de göçmen sayısı 8 000 iken, 1837'de 80 000; 1851'de 380 000; 1882'de 800 000; 1913'te de 1 214 000 oldu.)

Ancak, XX. yüzyılın başlarında göçmenler gerek terkedilen ülkeler, gerek göç edilen ülkeler açısından çözülmesi gereken bir mesele oldu. Bir yandan terk edilen ülkeler göç hareketlerinden dolayı uğradıkları değer kayıplarını hesaplarken (msl. İtalya'nın XX. yüzyılın başlarındaki göç hareketlerinden dolayı, yarım milyar altın frank tutarında zarara uğradığı hesaplandı), diğer yandan da göç edilen ülkelerin işçi kuruluşları çok daha az avantajlı şartlar altında çalıştırılması mümkün olan göçmenlerin sınır dışı edilmesini istemeğe başladılar. Sonuç olarak göç hareketlerinin düzenlenmesi yoluna gidildi. 1922'de, A.B.D.'de ilk olarak, göçmen kotaları tespit eden bir kanun kabul edildi.

Göçmen meselesi zamanla, milletlerarası bir nitelik kazandığı için, bu konuda çeşitli teşkilâtlarca çalışmalar yapıldı, antlaşmalar düzenlendi. Bu arada 1 temmuz 1949'da Milletlerarası Çalışma konferansında göçmen işçilerle ilgili olarak bir antlaşma metni kabul edildi. Antlaşmayı sonradan onaylayan devletler göçmen işçilerle ilgili mevzuat ve siyasetleri hakkında gereken bilgileri vermeyi, göçmen işçilerin meseleleri ile ilgilenecek kuruluşları kurmayı, göçmen işçilerin, göç edilen ülkeye varıncaya kadar, yolculuklarında her türlü sıhhî tedbirleri sağlamayı, sosyal güvenlik, sendikal haklar, konut meselesinde göçmen işçileri vatandaşlarıyle eşit muameleye tabi tutmayı, göçmen işçilere ayırıcı vergi ve resimler yüklememeyi, göçmen işçileri antlaşmada belirtilmeyen sebeplerden dolayı sınır dışı etmemeyi taahhüt ettiler. 22 Mart 1968'de de Türkiye ile Bulgaristan arasında yakın akraba göçünü öngören bir antlaşma imzalandı ve uygulanmasına geçildi.

— Zool. *Göçmen kuşlar,* en eski devirlerden itibaren insanların ilgisini çekti. Bu kuşların belli zamanlarda ortadan kaybolduktan sonra geri dönmelerinin sebebi uzun süre anlaşılamadı. Bu olay üzerine birçok hikâye ve teoriler uyduruldu. Ancak son yüzyılda yapılan araştırmalarla bu olay aydınlatıldı. Kuşların ayaklarına alüminyum markalar takılarak ne kadar zamanda nerelere gittikleri tespit edildi. Bunlardan çıkan sonuçlara göre hiç konaklama yapmadan en uzun mesafeye giden göçmen kuş Alaska'da yaşayan yağmur kuşudur (Charadrius fluvialis). Alaska'daki yuvasından Güney Amerika'nın kuzeyindeki Nova Scotia'ya kadar okyanus üzerinden 4 000 km'den fazla yol almaktadır. Deniz kırlangıcı (Sterna hirunda) ise Güney ve Kuzey kutuplardaki yuvaları arasında 20 hafta içinde 40 000 km'den fazla yol almaktadır. Her kuşun kendi vücut yapısına ve hava şartlarına göre değişen bir hızı vardır. Sahil kuşları saatte ortalama 60-70 km, bazı ördek cinsleri de saatte 80-100 km hızla göç ederler. Genellikle 1 000 m'den fazla yükselmezler.

Göçmen kuşların yollarını nasıl buldukları, Prof. Gustav Kramer'in, Dr. Frmme, Dr. Merkel ve E.F.G. Sauer'in yaptığı deneylerle sığırcıkların günün belli saatlerinde güneşin bulunduğu yere göre, bülbüllerin gece yıldızlara bakarak; sakaların ise dünya magnetik alanının etkisiyle yollarını bulduklarını ispat ettiler. Yeni yetişmiş bir yavru iken kılavuz olmadan yollarını bulabilen kuşlar kötü hava şartlarını önceden

bilememektedirler. Milyonlarca göçmen kuş bu yüzden telef olmaktadır. Ayrıca yüksek havaalanı kulelerine ve televizyon antenlerine çarparak ölenler de pek çoktur. Göç olayı zayıfın yok olup, kuvvetlinin yaşamasını ve dolayısıyla kuş neslinin bozulmamasını sağlamaktadır. Bu konudaki araştırmalar hâlâ devam etmektedir.

◆ **Göçmenlik** i. Göçmen olma hali. (LM)

GÖÇMEN çekirge blş. i. Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından böcek. (İlmî adı *Locusta migratoria*).
— ANSİKL. *Göçmen çekirge*'nin boyu ve rengi değişiktir. Erkekleri esmer, dişileri yeşil olur. Ekilmemiş yerlerde yaygın olan bu çekirge Avrupa ve Kuzey Afrika'da tehlikeli değildir. Fakat başka bölgelerde önemli zararlara yolaçar: salgın alanları, Avrasya, Hindistan, İnsulinde bozkırları, Afrika, Madagaskar ve Avustralya'nın tropikal bölgeleridir. Yeryüzünün en zararlı çekirgesi budur. (L)

GÖÇMEN keme blş. i. İri sıçan türü.

— ANSİKL. *Göçmen keme* gri renkli bir lağım sıçanıdır: anayurdu Hazar denizi kıyılarıdır. 1727'de Avrupa'da beliren bu sıçana özellikle şehirlerde rastlanır: âdeta bir âfettir; hemen her şeyi yer. Saldırıya uğradığında cesaretle karşı koyar, ısırır; kuduz, veba, leptospiroz gibi hastalıkları taşıması bakımından da çok tehlikelidir. Üç ayda erginleşen 40 sm boyundaki bu sıçan yılda 2-7 yavru yapar. (L)

GÖÇÜ i. (*göçmek*'ten *göç-ü*). *Halk dili.* Toprak kayması. Heyelân. (M)

GÖÇÜK sıf. ve i. (*göçmek*'ten *göç-ü-k*). Göçmüş, çökmüş olan (yer). [M]

GÖÇÜM i. (*göçmek*'ten *göç-ü-m*). Biyol. Çeşitli etkenler sonucunda protoplazmanın yer değiştirmesi. || Üstün yapılı hayvanlarda fizik veya kimyasal bir uyartının etkisiyle belli bir yöne göre yaklaşma veya uzaklaşma davranışı. (Kertenkelenin sıcaklığa, tritonun nem'e, böceklerin su veya besine veya yumurtlama yerine yönelmesi, kurbağanın oynak gölgelerin üstüne atılması göçüm hareketleridir. Göçüm hareketleri, doğuştan gelen veya sonradan kazanılan refleks özelliği taşıyan hareketlerdir.) *Eşanl.* TAKSİ. (L)

GÖÇÜNMEK geçz. f. (*göçmek*'ten *göç-ü-n-mek*). *Halk dili.* Ölmek. (M)

GÖÇÜRME i. (*göçürmek*'ten *göçür-me*). Göçürmek eylemi.
— Müz. Bk. AKTARMA. (M)

GÖÇÜRMEK geçl. f. (*göçmek*'ten *göç-ür-mek*). Göçe yol açmak: *İşsizlik bizi ta buralara göçürdü.* || Bir işi başkasına havale etmek. (*Eşanl.* GÖÇERMEK.) || *Teklz.* Yiyip tüketmek: *Bir oturuşta üç ekmeği mideye göçürdü.*

◆ **Göçürtmek** ettrg. f. Göçmesine sebep olmak.

◆ **Göçürülmek** edilg. f. Göçürmek eylemine konu olmak. (M)

GÖÇÜRÜCÜ i. (*göçürmek*'ten *göçür-ücü*). Teşk. tar. Sefer sırasında padişahların tuğlarıyle otağı hümayunu taşıyanlara verilen ad. (Padişahların tuğları ve otağı hümayun düşman sınırına kadar en önde gider, sınıra gelince ordu ile aynı safta yer alırdı. Ordu içinde ilerlenirken tuğlarla otağın taşınması için dört otakçı görevlendirilirdi. Bunlardan ikisine *kondurucu*, ikisine de *göçürücü* denirdi. Bu dört kişiden biri konakçıbaşılık yapardı.) [M]

GÖÇÜŞME i. (*göçmek*'ten *göç-üş-me*). Leng. Bir telaffuz güçlüğü sebebiyle kelime içinde fonemlerin (ünlüler, ünsüzler) yer değiştirmesi. (Fonem ilk yerini bırakarak aynı hecede veya başka hecede bir diğer yere geçer.) || *Nicel göçüşme*, kelime içindeki iki ünlünün nicelik değiştirmesi: *Yunanca'da bu nicel göçüşmeyle «basileös» «basileōs»u verdi.* (L)

GÖDE AHMED BEY, akkoyunlu hükümdarı (XV. yy.). Tahta 1496'da geçti. Bir sene kadar devleti idare etti. Ümeranın isyanı üzerine Isfahan civarında savaşırken öldü. (M)

GÖDEL (Kurt), Avusturya asıllı amerikan mantıkçısı (Brünn [bugün Brno] 1906). Birleşik Amerika'ya 1938'de geldi, 1948'de amerikan uyruğuna geçti. Princeton Institute for Advanced Study'nin üyesi idi, 1953'te enstitünün matematik profesörü oldu. *Über Formal Unentscheidbare Sätze der «Principa Mathematica», und Verwandter Systeme* («Principa Mathematica»nın Benzeri Sistemlerin Formel Hükme Bağlanamayan Önermeleri Üstüne) ve iki teoremin yazarıdır. Bu teoremlere göre, çelişmesiz bir aritmetik eksiksiz bir sistem olamaz, çünkü çelişmezlik bu sistemde kararsızlığa yolaçan bir önermedir. (L)

GÖDEN i. (esk. türk. *küden*'den). Kalınbağırsağın son kısmı. Bk. GÖDENBAĞIRSAĞI.
— Patol. *Göden fıtığı*, gödenbağırsağının dölyoluna fırlaması. (Göden fıtığı genellikle kadınlarda olur. Anus kaldırıcı kasının yetersizliğinden ileri gelir. Gödenbağırsağı dölyoluna, hattâ ferce doğru çıkıntı yapar. Çoğu zaman dölyatağı sarkmasıyle birlikte görülür.) [L]

GÖDENBAĞIRSAĞI blş. i. Kalınbağırsağın, anusla sonuçlanan uç kısmı.
— ANSİKL. Anat. *Gödenbağırsağı* üçüncü kuyruksokumu omuru hizasında başlar, kuyruksokumu kemiği ile kuyruk kemiği boyunca ilerler, sonra aşağıya ve geriye doğru dönerek anusla sonuçlanır. Bu iki kıvrım arasına gödenbağırsağı dirseği denir. Gödenbağırsağının uzunluğu 15 sm kadardır. Üst tarafındaki geniş kısma göden denir. Alt tarafı anus kanalını geçerek anusa varır. Burada dışkının tutulmasına yarayan anus büzgen kasıyle çepeçevre sarılır.
— Patol. Bk. BASUR, ÇATLAK, DARALMA, GÖDEN *fıtığı*.
— Vet. *Gödenbağırsağı* veterinerlikte leğen içini muayene için kullanılan kısımdır. Kol iyice yağlandıktan sonra buradan içeri sokulur, dışkı topağı bulunup bulunmadığı araştırılır, varsa çıkarılır, çeşitli leğen ve karın organları muayene edilir. Genç hayvanlarda gödenbağırsağı dışarıya dönebilir. Bu gibi hallerde gödenbağırsağı içeri tıkıldıktan sonra, makat derisinin etrafına bir kesenin ağzına geçirilen büzgü ipi gibi bir kordon geçirilir, dönüklük önlenir. (L)

GÖDÖLLÖ, Macaristan'da (Peşte idare bölgesi) şehir, Budapeşte'nin 15 km doğusunda. Tarım merkezi. Meyve bahçeleri ve bağlar. Eski kraliyet sarayı olan XVIII. yy.-dan kalma barok üslûbunda şato. Hassas âletler. 7 Nisan 1849'da Macarlar Windischgraetz'i burada yendi. (L)

GÖĞE i. Denizc. *Esk.* Yirmi altı çift kürekle çekilen savaş gemilerine verilen ad. (Baştardadan büyük olan göğelerin güvertesine toplar konur, ayrıca, güvertelerinde gülle ambarı da bulunurdu. Alt kısmı mavna, üstü ise kalyon tarzındaydı. Bu çeşit gemi ilk defa Bayezid II zamanında yapıldı. Önce *göve*, sonraları *göğe* adı verilen geminin ağırlığı 2 500 t'dur. (M)

GÖĞEM sıf. (*gök*, mavi ve yeşil'den *göğ-e-m*). *Halk dili.* Yeşile çalan mor renk. (M)

GÖĞEN i. *Halk dili.* Tulumba hortumunun tulumbaya takıldığı yere verilen ad. (M)

GÖĞENCİ i. (*göğen*'den *göğen-ci*). *Halk dili.* Tulumbacılardan hortumu tulumbaya takanlara verilen ad. (M)

GÖĞERMEK veya **GÖVERMEK** geçz. f. (esk. türk. *kök*, mavi ve yeşil'den *göğ-er-mek* veya *göv-er-mek*). Yeşermek: *Köylücegiz ne görsün? Kendi tarlasında buğday, dalga dalga göğermiş* (N. Araz). *Gezerek gördü bir göğermiş ekin* (Şeyhî). || Morarmak: *Gözlerin belermiş. Dudakların göğermiş. Bu haline sebeb olan sebepsiz kalsın inşallah...* (H. R. Gürpınar). [M]

GÖĞERTİ veya **GÖVERTİ** i. (*göğermek*, mavileşmek ve yeşermek'ten *göğ-er-ti* veya *göv-er-ti*). *Halk dili.* Vurulma veya ezilme sonucu meydana gelen mor leke, morartı. || Yemek yapılan yeşillik, zerzevat. (M)

GÖĞÜS i. (esk. türk. *kögüz*'den). Anat. Gövdenin boyun ile karın arasında bulunan ve solunum ile dolaşım organlarını kapsayan bölümü: *Sarı binanın merdivenlerini çıkarken, kalbim, göğsümden fırlayacak, ayaklarımın ucuna düşecekti sanki...* (Y.Z. Ortaç). || Bu boşluğun içinde bulunan organlar: *Göğüs hastalıkları.* || Bu boşluğun dış yüzü: *Göğsü geniş bir delikanlı.* || *Teşm. yol.* Meme: *Göğüsleri büyük.*
— ÇEŞ. DEY. *Göğüs bağır açık.* Bk. BAĞIR. || *Göğüs geçirmek*, derin derin içini çekmek: *Feride, ağlaya ağlaya uyumuş çocuklar gibi ara sıra göğüs geçiriyor, gittikçe ağırlaşan başını onun omuzuna bırakıyordu* (R.N. Güntekin). || *Göğüs germek* (*vermek*), dayanmak, karşı koymak: *O halde ehli salibin kimi en ziyade Türklere karşı olduğundan ilk hücuma Kılıçarslan göğüs germişti* (A. H. Müftüoğlu). || *Göğüs göğüse*, birbirine çok yakın, yüz yüze: *Şakir, ayaklarını sürükleyerek kapıya gitti, fakat dışarı çıkarken Hacı Etem'le göğüs göğüse geldi* (Sabahattin Ali). || *Göğüs* (*iman*) *tahtası*, göğüs kemiği. || *Göğsü daralmak*, nefesi tıkanmak. || *Göğsü kabarmak*, kıvanç duymak: *Gençlerin o yalnızlık duygusu bile göğüslerini kabartır; tanrılar gibi yalnız, Tanrı gibi yalnız* (N. Ataç). || *Göğsünü gere gere* (*gererek*), kıvanç duyarak, övünerek: *Kitabı piyasaya çıktığından beri göğsünü gererek dolaşıyor.* || *Kumru göğsü*, bej ve kahverengi arası, bakıldığı açıya göre değişen pırıltılı renk.
— Anat. *Göğüs boşluğu*, omurgalılarda ana dolaşım ve solunum organlarının bulunduğu kemik çeperli boşluk. (Göğüs boşluğu memelilerde karnın önünde veya üst tarafında bulunur, diyaframla karın boşluğundan ayrılır.) Bk. ANSİKL. || *Göğüs kanalı*, bacak lenf damarlarıyle gövdenin diyafram altında kalan kısmındaki lenf damarlarının birleşmesinden meydana gelen ana lenf damarı. (Göğüs kanalı, tam diyaframın altında bulunan peke sarnıcından çıkar. Diyaframı geçtikten sonra göğüs boşluğunda, omurganın önünden, yemek borusunun arkasından ilerleyerek sol köprücükaltı toplardamarına kavuşur.) || *Göğüs-karın kesiti*, karnın üst kısmı ile akciğer zarı ve diyafram arasından geçerek göğsün bir yarısını açan kesit. (Son zamanlarda sık sık ve özellikle yemek borusu cerrahisinde kullanılmaktadır.) || *Göğüs kasları*, göğsün ön ve yan taraflarında bulunan iki kas. (Bk. ANSİKL.) || *Göğüs kemiği*, göğsün ön tarafında bulunan ve üzerine kaburga kıkırdakları ile köprücük kemiklenin eklenlendiği yassı kemik. (*Eşanl.* STERNUM.) [Bk. ANSİKL.] || *Üst ve alt göğüs atardamarları*, göğüs kafesine yayılan koltuk altı atardamarlarının dalları.
— Balıkbilimi. *Göğüs yüzgeçleri*, balığa yön vermeğe ve hareketsizken balığın dengesini sağlamağa yarayan yüzgeçler.
— Böcekbilimi. Böceklerde, baştan hemen sonra gelen, kanatlarla bacakları taşıyan kısım. (Bk. ANSİKL.) || *Göğüs altı*, kabuklularda iskeletin (göğüs) iç kısmı; çıkıntı şeklinde olan bu kısma kaslar bağlanır.
— Cerr. ve Vet. *Göğüsboşluğundan su alma*, göğüs boşluğu çeperinde delik açarak içerideki suyu akıtma ameliyatı. Bk. ANSİKL.
— Denizc. Gemilerde, en üstünde kaptan köşkünün, altında kamaraların bulunduğu ve *üst yapı* denilen yüksekliğin öne bakan yüzü. || Geminin, baş tarafta omuzluklardan başlayarak bodoslamaya ve omurgaya doğru daralarak giden kısmı. || Baş bodoslama tarafındaki kıvrıntı. || *Göğüs kemeresi*, gemilerin başını kuvvetlendirmek için pruva taraflarına takılan demir. || *Göğüs paleti*, iskandilcilerin göğüslerine bağladıkları önlük.
— Müz. *Göğüs sesi*, baştan veya boğazdan gelmeyen dolu ve açık ses.
— Patol. *Göğüs cerrahisi*, cerrahînin göğüs içi organlarıyle (akciğer, yürek, aort) ilgili dalı. || *Göğüs hastalıkları*, göğüs boşluğu içinde bulunan organ ve dokulardaki hastalıklar (özellikle göğüs boşluğu içinde yer alan akciğer, akciğer zarı [plevra] ve mediyasten hastalıkları). [Göğüs boşluğu içinde bulunmasına rağmen, kalp ve kalpten çıkan büyük damarların hastalıkları *göğüs hastalıkları* deyimi içinde yer almaz. Akciğer, akciğer zarı (plevra) ve mediyasten'in hastalıkları hangi sebebe bağlı olursa olsun göğüs hastalıklarından sayılır]. || *Göğüs hastalıkları ihtisası*, Tababet Uzmanlık tüzüğüne göre (1962), göğüs hastalıkları ve tüberküloz alanında, asistan hekim olarak çalışma. (Dört yıl süren çalışma sonunda bir jüri önünde başarı sınavı verilir.) || *Göğüs hastalıkları uzmanı*, göğüs hastalıkları ihtisası yaparak uzman (mütehassıs) olan hekim.
— Saraçl. *Göğüs kayışı* (*kolanı*, *kuşağı*), atların göğsüne bağlanan kayış. || *Eğer göğüsü*, omuzbaşı bitiminde her iki yandan

Foto. LAROUSSE

GÖĞÜS

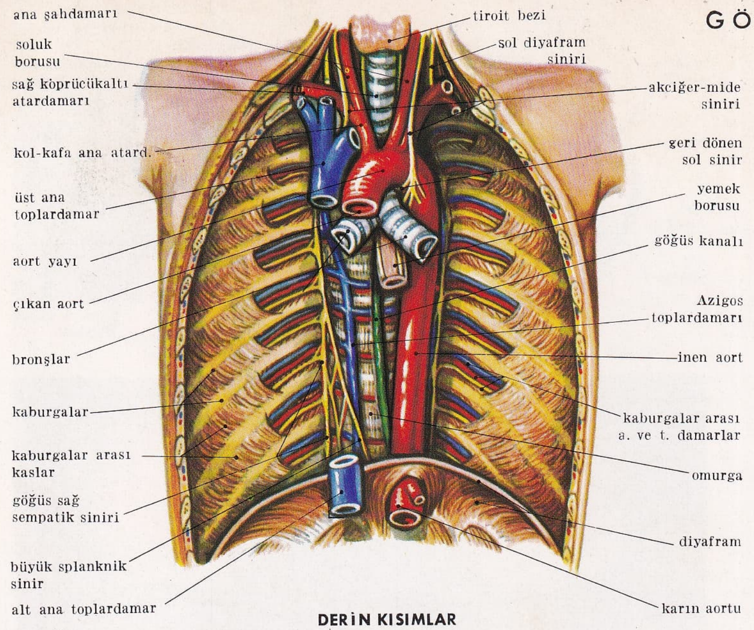

DERİN KISIMLAR

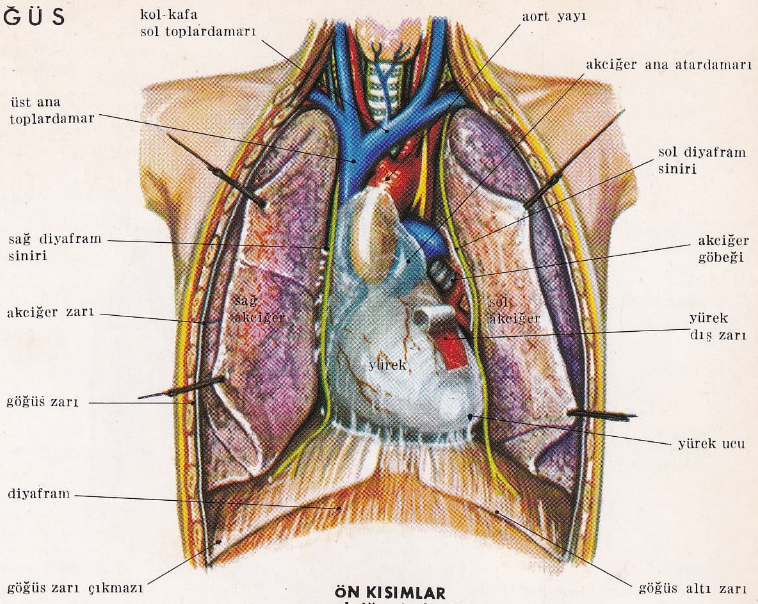

ÖN KISIMLAR
akciğer iç kesiti

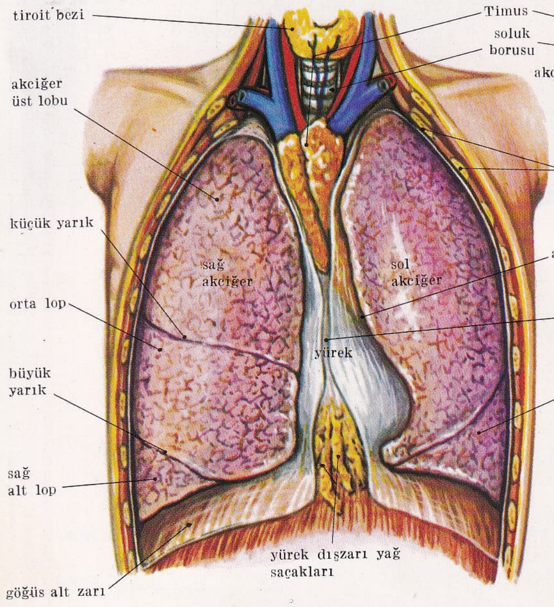

YÜZEY KISIMLAR
(çocuk göğsü)

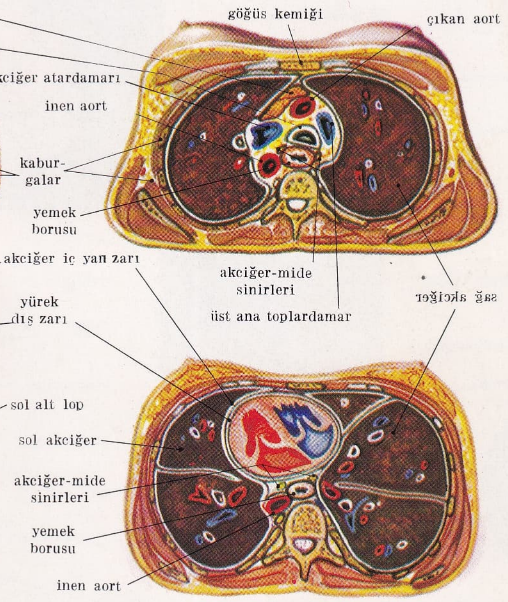

ENİNE YATAY KESİTLER
3. ve 6. sırt omurları hizasında

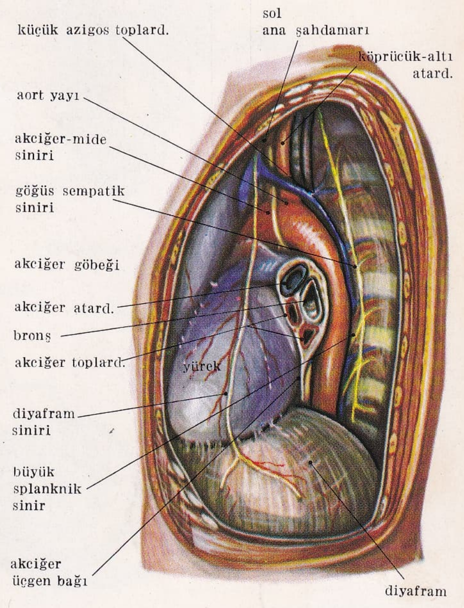

ORTA GÖĞÜS
sol yandan görünüş

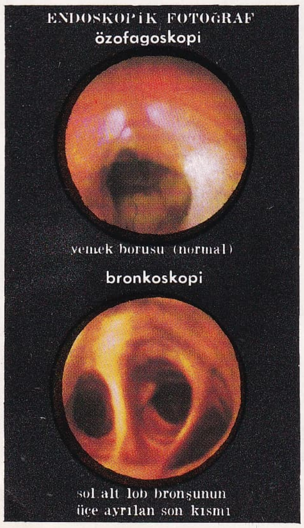

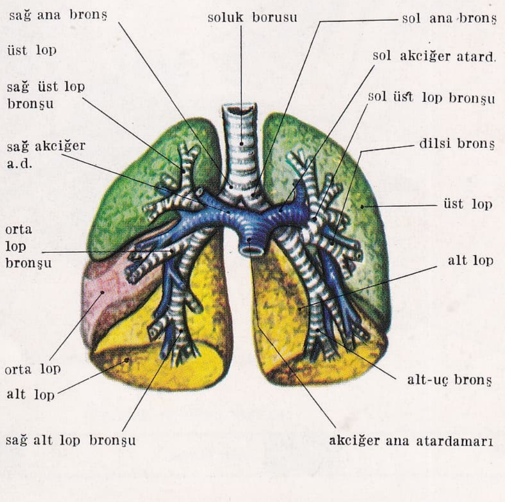

AKCİĞER BRONŞ ve ATARDAMARLARI

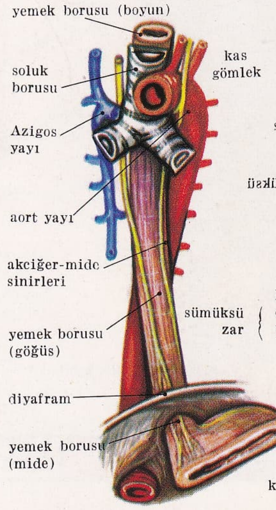

YEMEK BORUSU önden görünüş

GÖZ VE KULAK

GÖZ ÇUKURU VE GÖZ (üstten görünüş)

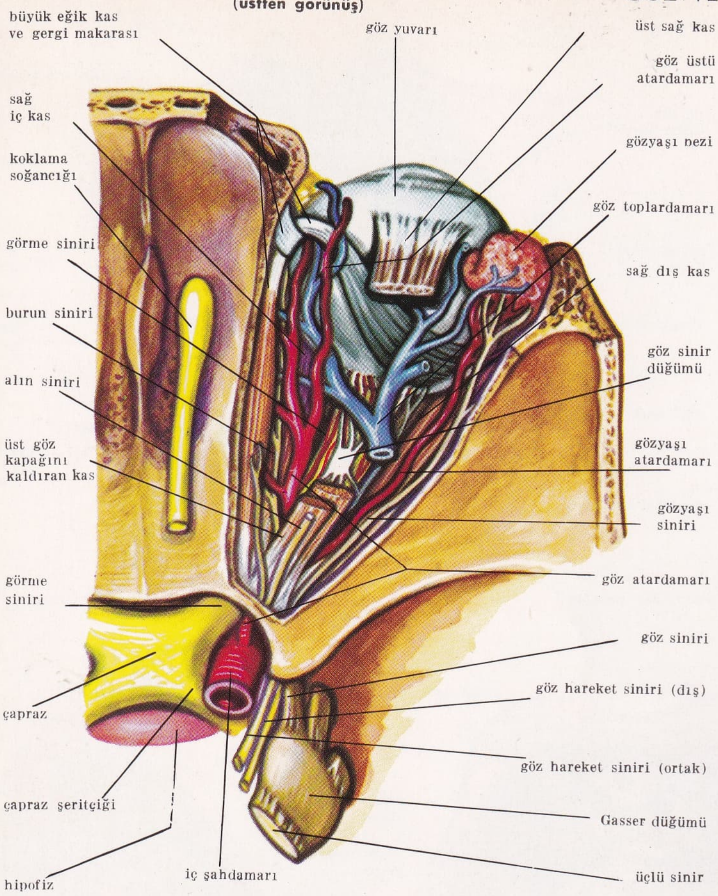

GÖZ KESİTİ

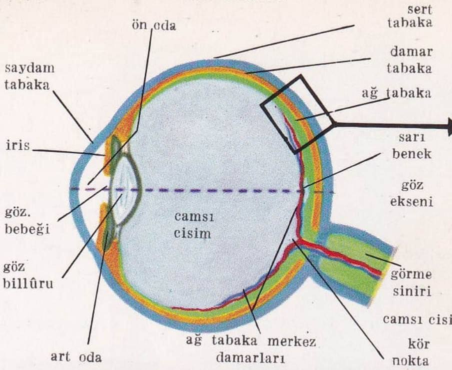

GÖZ YUVARI ÇEPERİNİN KESİTİ
1000 defa büyütülmüş foto.

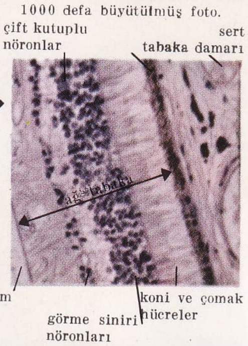

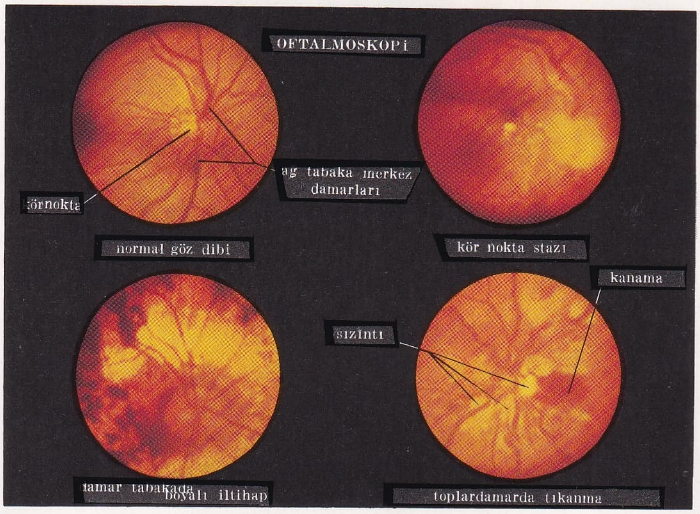

SAĞ KULAK KEMİK DOLAMBACI

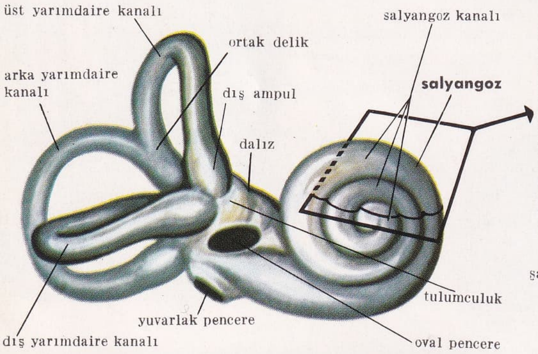

SAĞ KULAK KEMİKÇİKLERİ

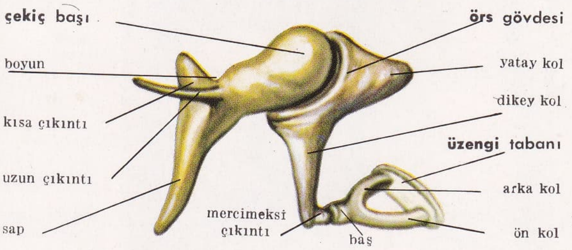

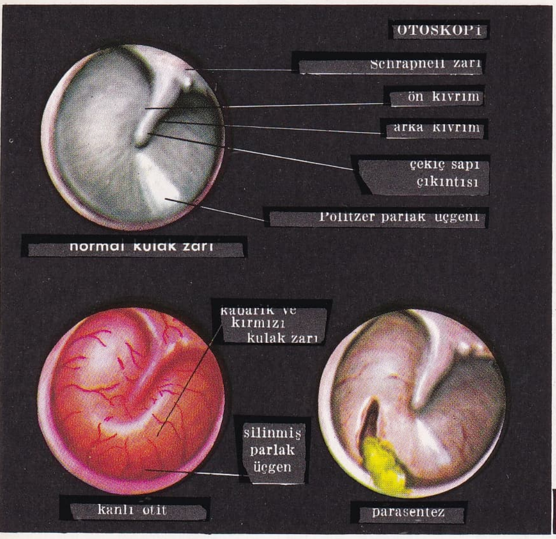

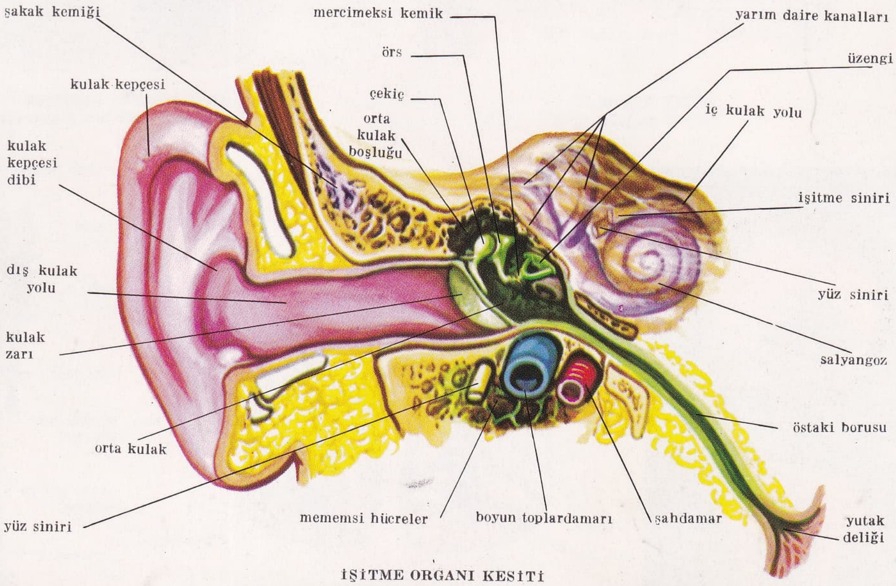

İŞİTME ORGANI KESİTİ

dış kulak	**orta kulak**	**iç kulak**

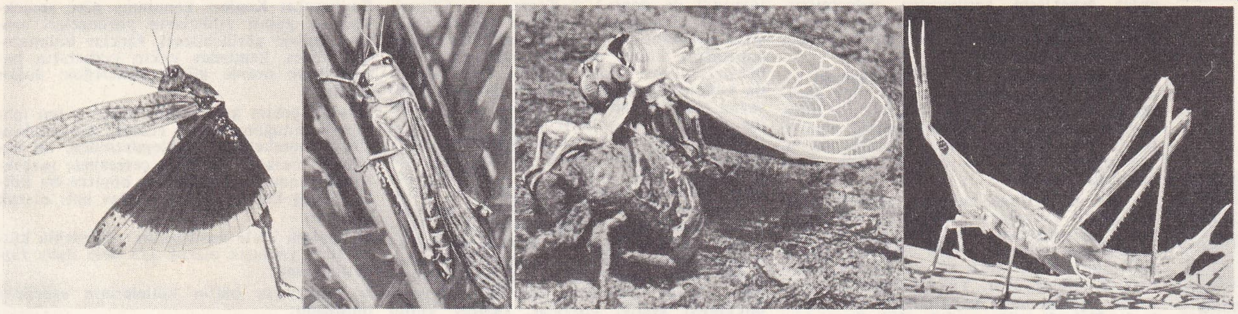

göçmen çekirgeler

— Sil. *Göğüs zırhı,* göğüs ve sırtı koruyan parçalardan meydana gelen, bel ve bacakları açıkta bırakan zırh. Bk. ZIRH.

— Süs. santl. *Göğüs iğnesi,* elbisenin göğüs üstündeki kısmına tutturularak takılan veya elbisenin göğüs üstündeki iki parçasını birleştirmeğe yarayan süs eşyası. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. Atta ve diğer bazı hayvanlarda, boynun altında, iki omuz açısı arasında, göğüs kemiğinin ön tarafında bulunan ve bu kemiği kol kemiklerine bağlayan büyük kaslardan meydana gelen bölge. (Göğüs ne kadar gelişmiş olursa hayvan o kadar kuvvetli sayılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Göğüs anatomisi,* insanlarda göğüsboşluğunun* anatomisi demektir. Ayrıca bk. SOLUNUM, KALP v.b.

● *Göğüs boşluğu,* insanda, tabanı aşağıda konimsi bir boşluktur. Arkadan omurlar, yanlardan on iki çift kaburga, önden göğüs kemiğiyle çevrilidir. Göğüs, aşağıda diyagramla karından ayrılır. Boyunla yukarı doğru devam eder.
Memelilerde, her iki yanda, ilk kaburgalar hizasında, köprücük kemiğiyle kürek kemiğinden meydana gelen birer omuz kemeri bulunur. Ön veya üst üyeler bu omuz kemeriyle göğüse bağlanır. Göğüs boşluğundaki iç organlar, kas-kiriş karışımı bir diyaframla karındaki iç organlardan ayrılır. Dar anlamda, göğüs boşluğunun ön yüzüne *göğüs,* arka yüzüne *sırt* denir.

● *Göğüs büyük kası,* üçgen şeklinde, yassı ve geniş bir kastır. Göğüs kemiğiyle ilk altı kaburga kemiğini birleştiren kıkırdaklardan ve köprücük kemiğinin ön kenarından başlayarak kol kemiğindeki iki başlı kas oluğuna kadar uzanır. Göğüs büyük kası, kolu gövdeye yaklaştırmağa ve içe doğru döndürmeğe yarar. *Göğüs küçük kası,* ötekinin arkasında bulunan üçgen şeklinde yassı bir kastır. Üçüncü, dördüncü, beşinci kaburgalardan başlayarak kargaburun çıkıntısına kadar uzanır. Omuz başını aşağıya çekmeğe yarar. Göğüs kasları solunumda da rol oynar.

● *Göğüs kemiği* yassı, uzun, tek ve orta çizgide yerleşmiş bir kemiktir. Üç kısımdan yapılıdır: üst parçası sapıdır, köprücük kemikleri ve ilk iki kaburga kıkırdağıyle eklemlenir; bir orta parça veya cisim, ikinciden sonraki beş kaburga kıkırdağı ile eklemlenir; üçüncü parça ince ve sivridir, hançersi çıkıntı adını taşır.

— Böcekbilimi. Böceklerin göğsü üç halkadan yapılmıştır (öngöğüs, ortagöğüs, artgöğüs), her halkadan bir çift bacak çıkar. İki çift kanatlı böceklerde birinci çift ortagöğüs ikinci çift artgöğüse bağlıdır. Sineklerde artgöğüste yalnız körelmiş kanatlar (denge organı) bulunur. Bugünkü böceklerin öngöğüs halkasında hiç bir zaman kanat bulunmaz. Fakat Birinci zamanda yaşamış *paleodictyoptera* takımında öngöğüs kanatçıkları vardı.

— Cerr. ve Vet. *Göğüs boşluğundan su alma,* özellikle göğüs zarında toplanan bir sıvıyı akıtmağa yarar; bunun için göğüse bir iğne veya oluklu bir boru sokulur; içerideki sıvı sifonla, şırıngayle veya emici bir aygıtla boşaltılır. Göğüs boşluğundan su alma, veteriner hekimlikte özellikle ata ve köpeğe oldukça sık uygulanır. Bunun için çapı 5-6 mm'den fazla olmayan bir delgili boru kullanılır. Bazen attan 10-12, köpekten 1-2 litre kadar su alınır.

— Süs. santl. Mısır *göğüs iğneleri,* mısır tapınaklarının girişlerindeki süsleme sütunları biçiminde yapılmış pandantiflerdi. Bu iğneler, kafesli veya işlemeli altından yapılır ve üstleri ametist, kırmızı akik, lâcivert taşı, feldispat, türkuvaz gibi kakma süs taşlarıyle bezenmiş olurdu. İğnenin üzerindeki ana motif, genellikle hükümdarın hiyeroglife yazılmış adı ve çevresinde bulunan koruyucu meleklerdi. Ölüler için yapılan göğüs iğnelerinin ortasında bir domuzlan böceği bulunurdu.

— Zootekn. Göğsün genişliği doğrudan doğruya göğüs iskeletine bağlıdır. Göğsün dar oluşu, göğüs iskeletinin ve soluk yollarının da dar olduğunu gösterir. Tersine geniş bir göğüs, kafesinin de geniş olduğunu, dolayısıyle geniş soluk alınabileceğini gösterir. Böyle bir hayvan daha güçlü, daha soluklu olur. Fakat göğsün genişliği dolayısıyle bacakların ayrık durması, çevik ve hızlı yürümeyi güçleştirir. Onun için geniş göğüslü atları yalnız ağır yük çekecek koşum hayvanı olarak tercih etmek gerekir. (L)

GÖĞÜSLEME i. (*göğüslemek*'ten *göğüsleme*). Göğüslemek eylemi.

— Doğramc. *Göğüsleme çeliği,* bırakma kirişli çatı makaslarında, makas kirişi ayağını göğüslemeğe bağlayan ağaç parça.

— İnş. Temelleri açığa çıkarılmış bir duvarı desteklemeğe yarayan, tek kirişten yapılmış bir çeşit payanda. (L)

GÖĞÜSLEMEK geçl. f. (*göğüs*'ten *göğüsle-mek*). Karşı durmak, direnmek: *Çölde hepsini kahramanca göğüslediğimiz son harpler...* (F. R. Atay). [M]

GÖĞÜSLÜ sıf. (*göğüs*'ten *göğüs-lü*). Göğsü olan. || Göğsü geniş (kimse). || İri memeli (kadın): *Hemen hepsi nişanlıları olduğunu iddia ederek beni sıkıştıran, okşıyan dolgun göğüslü tazeler* (A. H. Tanpınar).

— Denizc. *Göğüslü gemi,* baş bodoslamasının iki tarafı dışarıya doğru çıkık olan gemi (eski yelkenliler ve günümüzdeki servis dubalarının baş tarafları gibi). [ML]

GÖĞÜSLÜK i. (*göğüs*'ten *göğüs-lük*). İlkokul öğrencilerinin giydiği önlük: *Siyah göğüslük.* || Küçük çocukların göğsüne takılan mama önlüğü: *Genç anne doğacak çocuğunun göğüslüklerini büyük bir özenle hazırlamıştı.* || Elbiselerin kirlenmemesi için takılan, bez, deri v.b. şeylerden yapılan önlük. || *Esk.* Elbisenin göğüs kısmına takılan ek parça: *Boğazından oraya kadar beyaz boncuklarla işlenmiş bir göğüslük takılmış, yenler ince kollarını yarı uryan bırakan ince gazlardan yapılmıştı* (H. Z. Uşaklıgil).

— Ask. Zırhın göğsü kaplayan kısmına verilen ad. (Bunu osmanlı ordusunda genellikle yeniçeriler giyerlerdi. Göğüslüğün karına gelecek tarafı daire biçiminde, üstü göğsü örtmeğe yarayacak şekilde yarım bükülü vazivette ve tokalarla arkaya bağlı olurdu.)

— Atçılık. Atın göğsünden geçerek, eğerin kolan kayışına her iki yandan bağlanan, deriden yapılmış parça. (Sırtı ve beli çukur olan atlara takılan eyer, hareket sırasında geri kayarak binicinin oturuşunu bozmasın ve atın sırtını incitmesin diye, atlara göğüslük takılır. Bazılarına göğsü yumuşak tutması için kuzu postu geçirilir.) [M]

GÖK i. (esk. türk. *kök*'ten). İçinde gökcisimlerinin hareket halinde bulunduğu sonsuz boşluk, uzay. || Üstümüzde uzanıp giden ve ufukla sınırlı bir çeşit kubbe meydana getiren uzay: *O, gözlerini göğe kaldırdı, içinden dua ediyordu* (H. E. Adıvar). *Bulutlarla yarı örtülü, derinliklerinde hayalî leylekler ve zümrütankalar dolaşan bir gök altında* (A.H. Tanpınar). *Esk.* Semâ. Âsuman.

— ÇEŞ. DEY. *Gök delen.* Bk. GÖKDELEN. || *Gök kubbe,* gök, kubbeye benzeyen gök: *Gök kubbenin altında yatar, al kan içinde / Ey yolcu, şu topraklar için can veren erler* (M. Â. Ersoy). *Kendi gök kubbemiz altında bu bayram sabahı* (Yahya Kemal). || *Gök kuşağı.* Bk. GÖKKUŞAĞI. || *Göğe varmak,* yükselmek: *Soğanlı köyünün göğe varan çınarlarının gölgesinde, oluklarından dereler gibi sular taşan çeşmeleri hayalimizde canlanır* (Ş. S. Aydemir). || *(Birini* veya *bir şeyi) Göklere çıkarmak,* aşırı derecede övmek: *Paşa beni her zaman olduğu gibi bugün de göklere çıkarıyordu* (R. N. Güntekin). *Beğendikleri, göklere çıkardıkları şiirleri biraz inceleyerek okuyun, çoğunun hiç bir manası olmadığını görürsünüz* (N. Ataç). || *Göklere çıkmak* (veya *göğe çıkmak*), çok yükselmek: *Sesin göklere çıksa da istemediğini zorla yaptıramazsın.* || *(Bir şeyi* veya *kimseyi) Gökte ararken yerde bulmak,* yokluğu şiddetle duyulan, aranılan bir şeyi veya kimseyi birden kolaylıkla ele geçirmek. || *Gökten (yere) zembille inmek,* kusursuz, mükemmel olmak (kendini beğenenleri tenkit etmek için alay yollu kullanılır). [Nesneler için] Zahmetsizce ve kendiliğinden meydana gelmek: *O dergi de gökten zembille inmiş değildi. O dergiyi de, aylarca çalışarak, ben hazırlamıştım* (O.V. Kanık).

— ED. TELM. **Gökte yıldız ararken yerdeki çukuru görmemek,** Ziya Paşanın *Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde* beyitinden telmihen söylenen bu söz, büyük işler başarmak isterken en bilinen şeylerde hata yapmak anlamında kullanılır.

— Astron. *Gök ada.* Bk. GÖKADA. || *Gök atlası.* Bk. ATLAS. || *Gök cismi.* Bk. GÖKCİSMİ. || *Gök dürbünü.* Bk. DÜRBÜN. || *Gök ekvatoru.* Bk. EKVATOR. || *Gök günlüğü.* Bk. GÖKGÜNLÜĞÜ. || *Gök kuşağı.* Bk. GÖKKUŞAĞI. || *Gök kutbu.* Bk. GÖKKUTBU. || *Gök küre.* Bk. GÖKKÜRE. || *Gök mekaniği.* Bk. MEKANİK. || *Gök taşı.* Bk. GÖKTAŞI. || *Gök yüzü.* Bk. GÖKYÜZÜ.

— Din. *Buddha gökleri.* Bk. ANSİKL.

— İlâhiy. Bk. SEMÂ.

— Meteorol. *Gök gürlemesi,* yıldırımın, yani şimşek* denilen bir ışık yayının doğmasına yolaçan elektrik boşalmasının gürültüsü. (*Gök gürültüsü* de denir.) Bk. ANSİKL.

— Mit. Bk. ANSİKL. || *Gök gürültüsü.* Bk. ANSİKL. || *Gök tanrısı,* Şamanlıkta en büyük tanrıdır. Şamanlığa bağlı bulunan boylar, Gök tanrısını göğün belirli bir katında, insana benzeyen somut bir varlık olarak düşünürler. Gök tanrısı sonsuzdur ve gökte yaşayan en büyük ruhtur; evreni yaratan ve yöneten; insanların kaderini tayin eden odur. Gök tanrısı dualarda çeşitli kudret ve sıfatlarıyle anılır.

— Tiyat. *Gök perdesi,* bir tiyatro dekorunu yarım daire ya da yarı elips şeklinde çevreleyen fon perdesi. (Tek renkli kumaştan yapılan bu perde üzerinde, projeksiyon ve renkli ışıklarla güneşin doğuşu, batışı, gece yıldızlar gibi çeşitli görüntüler elde edilebilir.)

— ANSİKL. Din. *Buddha gökleri,* hem cehennemi, hem de insanlar dünyasını kapsayan bir kozmolojinin bölümleridir; eksen rolü oynayan Meru dağına geçirilmiş (*Şakravada*) yedi kurstan meydana gelen bu göklerde ana yönlerin bekçisi krallar, Otuz üç Tanrı, «Hoşuntlar» (*Tuşita*) v.b. oturur. Meru'nun yukarısında Tanrılar hava saraylarında (*vimana*) yaşarlar. Buddha'lar ve büyük bodhisattva'ların her biri bir toprak, yahut bir cenneti işgal eder. Bu inanç Sin-kiang ve Khmer ülkelerindeki buddha sanatında

Foto. Mermes-Lane-Rapho (LAROUSSE)

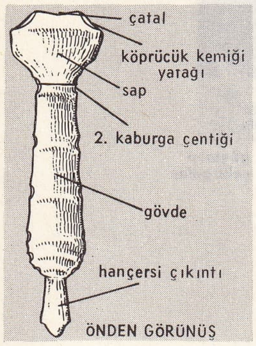

göğüs kemiği

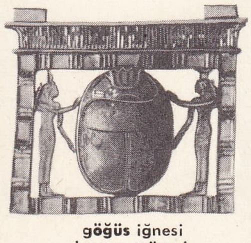
göğüs iğnesi
Louvre müzesi, Paris

güzel örneklerin verilmesine yolaçmıştır. İnsana, gökyüzü veya cennete benzer bir ahiret mutluluğu yerine, *nirvana* («acıdan kaçma») ayrılmıştır.

— Meteorol. Işığın hızı 300 000 km/sn olduğu için, şimşek hemen çaktığı anda görülür. Buna karşılık ses 340 m/sn'lik bir hızla yayıldığından *gök gürlemesi* şimşeği izler ve bu iki olay arasında geçen *n* saniye sayısı, gözlemcinin gürültüye olan $d=340$ m×*n* uzaklığını belirtir.

— Mit. Eski Doğu milletleri atmosferle ilgili *gök*'ü yıldızların bulunduğu gökten açıkça ayırmışlardır: yıldızların hareketini düzenleyen tanrılar, hava değişiklikleriyle ilgili tanrılardan farklı ve çok zaman anlaşmazlık halindeydiler. Yüksek dağlarda, tapınaklar içinde, hattâ kayalıklarda oturabilirlerdi. Yahudi tektanrıcılığı Gök ile atmosfer tanrısını birleştirdi ve göğü Yehova'ya ayırdı. Zamanla gökler çoğaldı, birbiri üzerine geldi: önce bunların sayısı üç taneden ibaretti, sonra yedi oldu. Göğe, tanrı ve azizlerle doğruların bulunduğu altın göğü örten mavi bir tül gözüyle bakıldı. Ölülerin yeryüzündeki ikametgâhı olan bir cennete inanca (veya Zerdüşt dininde «daha iyi bir dünya») ölülerin gökte oturdukları inancıyle birlikte yaşadı; modern dinlerde bu ikisi nihayet birleşti.

Astronomi bakımından Gök, düz olan Dünya'yı örten yuvarlak bir kubbe olarak kabul ediliyordu; Okyanus tarafından Dünya'nın altında devam ediyor ve batan yıldızlar bu alttaki küreye dalıyordu. Rüzgârlarla bulutların, tahrip edici yıldırımın, iyilik getiren yağmurun bulunduğu atmosfer göğü Yaradılış kanunlarına uymuyordu. Bu yüzden Atmosfer tanrısı (Baal, Hadad, Teşup v.b.) sonunda uğursuz bir tanrı olarak kabul edildi. Atmosfer kötü cinlerin, bulutlar üzerinde at koşturan büyücü kadınların alanı olarak kaldı.

Yunanistan'da kişilik kazanmış Gök Uranos'tur. Uranos Gaia'nın kocası, Titanlar'ın, Kronos'un ve daha birçok tanrının babasıdır. Çeşitli yıldız tanrısına tapılan Doğu ile ilişkilerin kurulması, Roma'da Saturn'un babası *Caelus* kültünün yayılmasına yolaçtı.

● *Gök gürültüsü.* Yunanlılarda Zeus, İskandinavlarda Thor (Donar), İslavlarda Perun, Tao'cularda Lei Kong, gök gürültüsü tanrılarıydı. Etrüskler ile Romalılarda gök gürültüsü bir kehanet kaynağı idi. (LM)

GÖK sıf. (esk. türk. *kök*, mavi ve yeşil'den). Yeşile çalan mavi renk: *Gök yakut.* ‖ *Teşm. yol.* Olgunlaşmamış: *Gök ekin. Gök yemiş.*

— ÇEŞ. DEY. *Gök gözlü,* mavi veya açık yeşil gözlü. ‖ *Gök kandil* (*zurna*). *Argo.* Kendini bilmeyecek derecede sarhoş olan kimse.

◆ **Gömgök** sıf. Masmavi, mora yakın mavi: ***Ne o gömgök dereler var, ne o zümrüt dağlar / Ne o çıldırmış ekinler, ne o coşkun bağlar*** (M. A. Ersoy). ***Gözünün biri, nah yumruğum gibi şişmiş de, gömgök olup kapanmış*** (Kemal Tahir). ‖ *Mec.* Aşırı derecede: ***Süsen ü gül göreli sen serv-kaddi bağda / Birisi gömgök deli bir kızıl divânedir*** (Mesihî). [M]

GÖKADA blş. i. Astron. Aralarında Güneş'in de bulunduğu milyarlarca yıldızdan meydana gelen ve merkezinde yoğun bir yıldız topluluğu yer alan daire biçiminde yıldız sistemi; yeryüzündeki bir gözlemci, kalınlığı doğrultusunda baktığı zaman bu sistemi sayısız yıldızın yığılmasından meydana gelen parlak bir şerit olarak görür: ***Samanyolu da bir gökadadır.*** (Bu anlamda kullanılınca baş harfi büyük olarak yazılır.)

göğüs

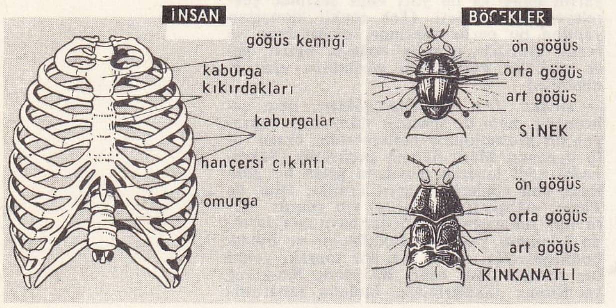

[GALAKSİ de denir.] ‖ *Teşm. yol.* Güneş'i de içine alan yıldız sistemine (gerçek Gökada) benzeyen ve evrenin gözlemlenebilen sınırlarına kadar dağılmış çok sayıda örnekleri bilinen yıldız sistemi. (Bu anlamda kullanıldığı zaman, güneş sistemini kapsayan *Gökada*'dan ayırt etmek için *gökadalar* denir ve baş harfi küçük yazılır.) ‖ *Gökada dışı,* Gökada'nın kapladığı uzay parçasının dışında kalan gökcisimleri için kullanılır. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gökada düzlemi,* Gökada'nın simetri düzlemi. ‖ *Gökada koordinatları,* gökada düzlemine göre ölçülen koordinatlar (gökada enlemi ve boylamı): ***Gökada boylamı, gökada düzlemiyle gök ekvatoru düzleminin kesiştiği iki noktadan birine göre ölçülür.*** ‖ *Gökada kutupları,* gökada düzlemine dik bir doğrunun gökküreyi kestiği noktalar. (Kuzey kutbu için bahar açısı yaklaşık olarak 12 saat 40 dakika yükselim ise + 28°'dir.)

— ANSİKL. XVIII. yüzyılda William Herschel, gözlemlenen bütün yıldızların *Gökada* denilen tek bir sistem meydana getirdiğini ve ekvator düzlemi Samanyolu ile çakışan basık bir dönel elipsoide benzeyen bu sistemde, teleskoplarla incelendiği zaman, sayılamayacak kadar çok yıldız görüldüğünü ileri sürdü.

Samanyolu gökyüzünü baştan başa kateden ve orta düzlemi ekvator düzlemi üzerine yaklaşık olarak 60° kadar eğilen beyazımsı bir şerit görünümündedir. Samanyolu düzlemiyle ekvator düzleminden, *gökada düzlemi, gökada enlemi* ve *gökada boylamı*'nın tanımlarına varılır. Bu iki düzlemin arakesiti, Kartal takımyıldızından geçen bir çapa tekabül eder. Gökada, basit bir kararlama ile, çapı 30 000 parsek (90 000 ışık yılı) olan basık bir diske benzetilebilir. Bu diskin kalınlığı, merkezindeki 5 000 parseklik şişkin kısım bir yana bırakılırsa, aşağı yukarı her yerde aynıdır. Sistemin merkezi, Yer'e göre Yay takımyıldızının doğrultusundadır. Merkezden oldukça uzakta yer alan Güneş ise, orta düzlemin biraz kuzeyinden geçen bir çapın merkezden itibaren 2/3 uzaklığında bulunur ve sistemin Güneş dolaylarındaki kalınlığı yaklaşık olarak 1 000 parsektir. Diskin kenarlarına yaklaşıldıkça yoğunluk seyrekleşir. Gökada'nın çevre uyduları olan gökcisimlerinin meydana getirdiği şekillerdeki iri noktalar bir merkez çevresinde yoğun olarak toplanmış on binlerce yıldızdan meydana gelen ve yıldızlarını ayrı ayrı gözleme imkânı olmayan topluluklardır. Bunlara *küresel kümeler* adı verilir.

Gökada sistemi toplu olarak bir dönme hareketi yapar, bu hareketin temel elemanları belirlenmiştir.

Samanyolunun, araya dağılmış yıldızlararası maddeler sebebiyle parçalanmış bir görünümü vardır. Uzun poz süreli fotoğraflarla, yıldızları çözümlenemeyen sayısız *gökada bulutsuları*'nın bulunduğu ortaya çıkartılabildi. Bu bulutsular, toplam kütlesi yıldızların toplam kütlesine eşit olduğu kabul edilen ve yıldız halinde kümelenemeyen bir maddenin var olduğunu gösterir.

1783'te, bazı Gökada yıldızlarının özhareket doğrultularını dikkate alan W. Herschel, Oriyon takımyıldızı yakınında bulunan bir nokta doğrultusunda, bu yıldızlara tekabül eden hız vektörlerini izdüşüren büyük dairelerin yakınsaklık gösterdiğini ortaya koydu. Bu olay, daha sonra istatistik yolla ve yıldızların çoğunu teker teker değil de, yalnız yıldız grupları halinde ele almakla doğrulandı. Daha sonra incelenen yıldızların Doppler-Fizeau ilkesi uygulanarak elde edilen dikey *güneş güneregi* denilen (ortalama bahar açısı hızlarını da işe katarak, Güneş sisteminin 270°, ortalama yükselim 30° Kuzey) ve Vega yıldızının (α Lyrae) yakınında bulunan bir noktaya doğru yer değiştirdiği anlaşıldı ve bu hareketin hızı 19 km/sn olarak tespit edildi.

Lindblad* ve Oort*un yeni çalışmalarıyle, yıldızlar arasında yalnız uzaklıkları ve dikey hızları bilinenleri dikkate almakla, bütün Gökada sisteminin yaptığı bir dönme hareketi ortaya çıkarıldı. Güneş için bu hareket, yılda 0″, 0555'lik açısal bir hızla gerçekleşmekte, böylece Güneş, dolanımını 216 km/sn'lik çizgisel bir hızla 230 milyon yılda tamamlamaktadır.

Bu hareket Kepler* kanununa göre gerçekleşir ve yakın yıldızların yörüngeleri arasında gözle görülebilecek farklar bulunabilir. Güneş, kendisine yakın yıldızların hareketlerine oranla güneş güneregine doğru yolalır.

Newton çekim kanununun bütün evren için geçerli olduğunu kabul ederek, Gökada'nın dönme hareketinin denklemlerinden, bu hareketin merkezî bir kütle çevresinde gerçekleştiği sonucuna varılabilir: böylece bu kütle, Güneş kütlesinin 160 milyar katı olarak bulunur.

1. Toplam kütle merkezinin, çekirdeğin kütlesinden yaklaşık olarak 1/3 defa daha fazla olduğunu;
2. yıldızların bütün kütlelerinin eşdeğerli olduğunu;
3. yıldız şeklinde toplanmamış yıldızlararası maddenin, hemen hemen yıldızların toplam kütlesine eşit olduğunu kabul ederek, Gökada'daki yıldızların toplam sayısının yaklaşık olarak 100 milyar olduğu bulunur.

Yıldızlararası gökada maddesi. Bunlar, ancak çok uzun poz süresi ile alınan fotoğraf plakları üzerinde, bulutumsu şeklinde görünür; ışıklı ve ışıksız olmak üzere iki gruba ayrılır. Işıklı bulutsulardan bazıları, çevrelerindeki parlak yıldızlardan gelen ışığın yayılması ve yansımasıyle aydınlanır (bu durum, bulutsularda tozların daha doğrusu *duman*'ların bulunduğunu gösterir). Ötekilerde ise parlak çizgili bir tayf görülür, bu da bulutsuların bileşiminde, yakındaki yıldızların ışımasıyle uyarılmış gazların bulunduğunu gösterir; şüphesiz bu gibi yıldızların ışınımlarının enerji bakımından çok zengin olması gerekir.

Bugün astronomlar, (ister dağılma isterse yayılma ile olsun) ışıklı ve ışıksız bulutsuların aynı cins maddelerden meydana geldiğini ve ancak çevrelerinde yıldızların olmasına veya olmamasına göre (karanlık bulutsu örneğinde olduğu gibi) değişiklik gösterdiklerini kabul ederler. Bunların ortalama yoğunluğu daima çok küçüktür (3×10^{-23} g/sm^3; bu da, hemen hemen santimetre küpte 20 hidrojen atomuna tekabül eder), «duman zerreleri»nin yoğunluğu ise yüz defa daha küçük olacaktır.

Bu bulutsulardan başka, Gökada içinde yer alan ve yukarıda belirtilen yoğunluktan on defa daha küçük yoğunluklarda olmasına rağmen şimdiye kadar yapılan fotometri ölçülerini bozan, düzensiz genel bir soğurma yaratmağa yeterli olan ve aralıklı halde bulunan yıldızlararası bir madde daha vardır. Bu problem, bugünün astronomisinde temel problem olarak kabul edilir.

Radyo-astronomi'nin en yeni temel maddesi hidrojenden meydana gelen bu yıldızlararası gökada madde bulutlarının gözlemini ve dış gökadaların birçoğuna benzeyen, helezon biçiminde kabul edebileceğimiz *Gökada kolları* hakkında bilgi edinmemizi sağladı.

Gökadalar. Gözlem imkânlarının gelişmesiyle, bazı fotoğraflarda her gün daha fazla ayırt edilebilen sönük yıldızlar da dahil olmak üzere, bütün yıldızlardan daha fazla sayıda gökada bulunduğu anlaşıldı. Değişik şekillerdeki bu gökadalar, helisel gökadalar (normal ve çizgili), eliptik gökadalar ve düzensiz gökadalar şeklinde sınıflandırılmıştır.

Evrenin evrimi için kabul edilen teoriler, çok eski evrenlerin eliptik gökadalarındaki yıldızlararası maddenin tamamının yıldız şeklinde yoğunlaşmış olarak bulunduğunu öngörür. Aynı şekilde helisel gökadaların çekirdeklerinde, ancak bu gökadaların ve özellikle Gökada'mızın kollarında görülen ve genç yıldız olarak tanımlanan, O ve B tayf sınıfından mavi renkli üstdevler bulunmaz. Gökada'mızın dışındaki gökadaların boyutlarını değerlendirmek güçtür; uzaklık çok fazla olduğu için zaten çok seyrek olan dış bölge yığılmalarını gözlemlemeğe imkân yoktur. Bugüne kadar yapılmış gözlemlerin tümü, Gökada'mızın, ayrık tutarak gözlemlenen bütün gökadalar içinde en önemlilerinden biri olduğu kanısını uyandırmıştır. Bize en yakın gökadaların uzaklıkları, *Sefeit**lerinin gözlemlenmesiyle veya eğer varsa, mavi renkli üstdev yıldızlarının aydınlatma gücüyle tahmin edilmiştir. Diğer gökadalar için uzaklık, toplam aydınlatma gücünün başka ölçütlerine dayanarak bulunur.

Foto. LAROUSSE

Gökadalar, genellikle *gökada kümeleri* şeklinde gruplanmış olark görülür; bunların en iyi bilineni, Başak takımyıldızı içindeki *Virgo kümesi*'dir. 4. Milyon parsek'ten daha fazla bir alana yayılan bu kümenin düzensiz çevresinde, 12 derece karelik kısmî bir yüzey üzerinde 500'den fazla gökada sayılmıştır.

Son yıllara kadar, gökadalar arasında dağılmış madde bulunmadığı kabul ediliyordu. Astronom Zwicky'nin elde ettiği klişeler, birbirine yakın gökadalar arasında ve büyük gökada kümelerinin merkezlerine doğru, madde köprülerinin bulunduğunu ortaya koydu. Gökadalar üzerinde gözlenen en ilgi çekici olaylardan biri, bunların tayf çizgilerinin kırmızıya doğru kaymasıdır; bu olay, gökadaların yalnız Yer'den değil, birbirlerinden de uzaklaşmakta olduğunu gösterir. Hubble, bu uzaklaşma hızının birbirlerine olan uzaklıklarla orantılı olduğunu buldu. Bugün kabul edilen değer V = 75 D'dir (burada V km/sn, D milyon parsek cinsindendir). Bugüne kadar ölçülen en büyük hız 61 000 km/sn'dir; bu da aşağı yukarı ışık hızının beşte birine eşittir.

Gökadaların gerilemesi denilen bu olay (bazı astronomlarca gerçek olarak kabul edilmemekle birlikte, *Doppler-Fizeau olayı*'nın temeli olan, tafy çizgilerinin dalga boylarıyle orantılı olarak kırmızıya doğru kaymasını açıklayacak yeni bir çözüm yolu da bulunamamıştır), *genel bağıllık** teorileriyle tam bir uyuşma gösterir. Bu teorilere dayanarak *Evrenin genişlemesi* teorisi ortaya atılmış, bu genişleme de birçok bilgin tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır (Einstein*, Lemaitre*, De Sitter*, Friedmann v.b. teorileri).

Son yıllardaki çalışmalarla, özellikle, kırmızı ve kızılöteye yakın ışık verdiği için bugüne kadar güçlükle gözlemlenebilen yeni yıldızların bulunmasıyle Gökada içindeki *yıldızlararası* kozmik madde kütlesinin bütün yıldızların kütlesine oranı 1/2 yerine bugün 1/10 olarak saptandı. Gökada'daki bütün yıldızların sayısı, sistemin dönme hareketindeki dinamik koşullardan bulunan top lam kütleye göre hesaplandığı ve çok iri yıldızların sayısı, tahmin edilenden daha fazla olduğu için, Gökada'daki bütün yıldızların sayısının 100 milyar yerine 200 milyar olması gerekir.

Yapısı hakkında en küçük bir bilgi edinmek imkânı vermeyen ve ışıktan bir yığın gibi görünen dış gökadaların dış kısımlarının iç kısımlara göre daha az parlak olduğunu anlamak için, bugün renkli fotoğrafları üst üste koymak gerekli değildir. Böyle gökadalarda sarı-turuncu renkte noktalı bir çekirdek bulunduğu ortaya konmuştur; bu çekirdeğin çapı aşağı yukarı merkeze uzaklığıyle ters orantılıdır ve kütleleri çok büyük olabilir.

Hubble'nin, gökadaların geri çekilmesiyle ilgili değerleri yeniden ele alındı. İlk iş olarak, önceleri 1 000 parsek için saniyede 540 km olarak kabul edilen değer azaldı ve 75'e kadar indi. Bugün kabul edilen değer 1 000 parsek için 100 km/sn'dir. Gökadaların tafy çizgilerinin kırmızıya doğru kayması, bu gökadaların kesinlikle çekildiklerini göstermez; ışığın katettiği sonsuz büyük yol gözönüne alınarak, ışığın niteliğinin belki de bugüne kadar açıklanamamış bir sonucu olabilir. Louis de Broglie, fotonların yayımıyle bağdaşan dalgaların durumunu ortaya koydu. Léon Brillouin, birbiri üzerine tepki yapan «termik» fotonlarla bunlara denk ışıklı fotonların varlığını gözönüne aldı. Dalga boyunda tayf çizgisinin $\nabla\lambda$ yer değiştirmesi ile bu dalga uzunluğunun orantılı oluşu, bugün ancak Doppler-Fizeau olayı'na göre açıklanabilir. Uzak gökadalara uygulanan 21 sm dalga boyundaki radyoastronami gözlemleri, bu oranın ışıklı dalgalara göre 500 000 kat olduğunu kesinleştirmiştir. Tek renkli fotoğraflar ve renkli fotoğraflar üzerinde, patlama durumunda olan gökadalar gözlenmiştir. Bunların en önemlisi, 10 milyon ışık yılı uzaklıkta bulunan M 82 gökadasıdır; bu sistemin merkezinden başlayarak her doğrultuda 14 000 ışık yılı uzaklığa kadar iyonlaşmış hidrojen fışkırır. Bu patlamanın, gökadanın görüntüsünün gözlem araçlarıyle incelendiği zamandan bir buçuk milyon yıl önce başladığı sanılmaktadır. Son olarak radyo-astronomide, radyo-gökada adı verilen bazı gökadalar santimetre ve desimetre ile ölçülen dalgalarla bulunabildi.

● *Gökada dışı.* Günümüzde kullanılan adlandırmaya göre kendi evrenimize *Gökada* (bu anlamda kullanılınca baş harfi büyük olarak yazılır), bizim evrenimize benzeyen evrenlere ise *gökadalar* denir. Yakın yıllara kadar, bunlara *gökada dışı bulutsular* veya *gökada dışı helezonlar* denirdi. Bu evrenler bulutsu olmadıkları ve içlerinden ancak bazıları helezon biçimi gösterdiği için, her iki adlandırma da yanlıştır. 1954'te Zwicky'nin çalışmalarıyle birbirine yakın gökadalar arasında «madde köprüleri» diyebileceğimiz gökada dışına yayılmış maddelerin var olduğu ortaya çıktı. (L)

GÖKALP (Mehmed Ziya), türk sosyoloğu, yazar ve şairi (Diyarbakır 1876 - İstanbul 1924). Çermik'ten gelerek Diyarbakır'a yerleşen bir aileden; bu şehirde, Vilayet meclisi üyeliği yapmış ve *Diyarbekir* gazetesinin başyazarlığında bulunmuş Mehmed Tevfik Efendinin (1851-1890) oğlu. Diyarbakır'da Mercimekörtmesi ilkokulunda (1883-1886), Mektebi Rüşdiyeyi Askeriye'de (1886-1890) okudu. Bir yıl kadar amcası müderris Hasib Efendiden Arapça ve Farsça ders aldı. İmtihanla ikinci sınıfına girdiği Mektebi İdadî-i Mülkiye'nin son sınıfındayken arkadaşlarıyle birlikte «Padişahım çok yaşa» yerine, «Millet çok yaşa» diye bağırdığı için hakkında soruşturma açıldı. O sıralarda beş yıllık idadî öğrenimi de yedi yıla çıkarılmış, son sınıf öğrencilerine daha önceden kazanılmış hakları tanınmamıştı. Bu yüzden okulu bıraktı (1894). İdadîde öğretmenlerinden kolağası Yorgaki Efendinin teşvikiyle özel olarak Arapça ve Farsça derslerine devam etti. İlmi kelâm ve tasavvuf konularını inceledi. Bir yandan da Fransızca öğrendi. İdadîden ayrıldıktan sonra öğrenimine devam etmek için İstanbul'a gitmek istedi. Ailesi izin vermeyince, iki ayrı dünya görüşünün düşüncesinde uyandırdığı bunalım yüzünden tabanca ile intihara kalkıştı; kurşun alın kemiğine çarptığı için kurtuldu (1894). Ertesi yıl ailesinden gizli İstanbul'a gitti, imtihan vererek Baytar mektebine parasız yatılı girdi. Burada okuduğu yıllarda (1895-1899) Abdülhamid II'nin yönetimine karşı kurulmuş gizli teşkilâtlarla işbirliği yaptı. Son sınıftayken tatil dolayısıyle gittiği Diyarbakır'da yasak kitaplar okuduğu, zararlı yayınlarla bulunduğu, hükûmet aleyhinde toplantılar düzenlediği iddiasıyle tutuklandı (14 temmuz 1898). Serbest bırakılarak İstanbul'a döndüğü zaman Diyarbakır valisi Halid Beyin jurnali yüzünden okula alınmadı. 1899 Martında yeniden tutuklandı ve mahkûm edildi. On ay Taşkışla'da, üç ay da Zaptiye tevkifhanesinde yattı. 1900 Yılı ilkbaharında göz hapsinde tutulmak üzere Diyarbakır'a sürüldü. İki yıl önce ölmüş bulunan amcası Hasib Efendinin kızı Vecihe Hanım ile evlendi (aralık 1900). Amcasından kalan mirasın sağladığı imkânla geçim güçlüğü çekmedi; felsefe ve sosyal bilimler konusunda çalışmağa koyuldu. *Diyarbekir* gazetesinde ilk yazı ve şiirlerini yayımladı (1904-1908). Ticaret odası fahrî kâtipliği (1903-1908); Vilâyet İdare meclisi zabıt kâtipliği (1905-1908) gibi görevlerde bulundu. Kürt aşireti reisi Berho Ağanın (İbrahim Paşa) yağma ve cinayetlerine rağmen sarayca korunması yüzünden meydana gelen bir halk hareketinde rol oynadı (kasım 1907). Telgrafhanenin saraydan cevap gelinceye kadar, on bir gün işgal altında tutulduğu bu ayaklanmada mabeyne çekilen telgrafları kaleme aldı. Bk. ŞAKİ İBRAHİM DESTANI.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki cemiyetinin Diyarbakır'daki şubesini kurdu. Bu ara bir süre ilk öğretim müfettişliği yaptı. *Peyman* gazetesinde siyaset ve sosyal olaylarla ilgili makaleler, şiirler yayımladı (1909). İttihat ve Terakki cemiyetinin Selânik'te toplanan genel kurultayına katıldı (eylül 1909), aynı partinin merkezi umumî üyeliğine seçildi. Selânik'te İttihat ve Terakki idadîsinin ders programına Türkiye'de ilk defa olarak «ilmi içtima» (sosyoloji) dersini koydurttu ve bu dersin hocalığını yapmağa başladı (1910). Ali Canip ve Ömer Seyfeddin'in Selânik'te çıkardığı *Genç* Kalemler* (1911) dergisine şiir ve makaleler yazdı.

Ergani sancağından milletvekili seçilerek İstanbul'a gitti (mart 1912). Aynı yılın ağustos ayında ihtisas kollarına göre yeniden kurulmasında etkili olduğu Dârülfünun'da ilmi içtima müderrisliğine başladı (1913). Bu görevi 1919'a kadar sürdü.

Türk Yurdu, Halka Doğru, Türk Sözü, İslâm Mecmuası, İktisat Mecmuası, Millî Tetebbular Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası gibi dergilerde tarih, eğitim, iktisat, hukuk incelemeleri yayımladı. *Tanin* gazetesine siyasî makaleler yazdı. Haftalık *Yeni Mecmua*'yı çıkardı (1917-1918, 66 sayı).

Dersleri, konferansları, sohbetleri ve yazılarıyle «Türkçülük» akımının ilkelerini tanıttı. Türkçülüğün dilde, sanatta, sosyal hayatta, siyasette v.b. uygulanma yollarını gösterdi.

Mütarekede savaş sorumlusu sayılan İttihat ve Terakki liderleriyle birlikte Bekirağa* bölüğünde bir süre tutuklu kaldı (ocak-mayıs 1919). İngilizler tarafından Malta adasına sürüldü (mayıs 1919). İki yıl kadar süren bu sürgün hayatından, Ankara hükûmetinin çabasıyle kurulduı (mayıs 1921). Türkiye'ye döndükten sonra birkaç ay Ankara'da kaldı. Daha sonra ailesiyle birlikte Diyarbakır'a gitti (ağustos 1921). Diyarbakır'da ilgiyle karşılandı. Bu arada yine Diyarbakır'da *Küçük Mecmua* adlı haftalık bir dergi yayımladı (5 haziran 1922-5 mart 1923, 33 sayı). Gerek dersleri ve gerek yazıları ile Millî Mücadele'yi destekledi. Savaşın bitmesinden ve Lozan barışından sonra Dârülfünun'un emaneti'ne ve öğrenciler tarafından ders vermeğe davet edildi. Fakat, maddî imkânsızlıklar yüzünden kürsüsüne dönemedi. 1923'te Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni reisliğine tayin edildi. Büyük Millet meclisinin ikinci seçim döneminde Diyarbakır'dan milletvekili seçildi (ağustos 1923). Ankara'da bulunduğu kısa süre, kendisi için çok verimli bir çalışma ve yayım dönemi oldu. Bir yıl içinde, günlük gazetelerde demokrasiyi inceleyen yazılar yayımladı ve ayrıca dört kitap kaleme aldı. 1924 Ekiminde hastalandı ve tedavi için İstanbul'a gitti. Fakat hastalığı teşhis ve tedavi edilemedi. 25 Ekim 1924'te İstanbul'da Fransız hastahanesinde öldü ve Sultanmahmud türbesi mezarlığına gömüldü.

● Ziya Gökalp'in düşünce aşamalarını şöyle özetlemek mümkündür:

1. *Peyman gazetesi dönemi.* Gökalp bu dönemdeki yazılarında osmanlı milliyetçiliğini savunur. Özellikle «İlmi İçtima» adlı makalesinde osmanlı milletinin sosyolojik niteliklerini belirlemeğe çalışır. Bu arada sosyolog anlamında *mâşerşinas** terimini kullanır (Peyman, sayı 1, 1909).

«Türklük ve Osmanlılık» adlı makalesinde Osmanlıların, «kankardeşi olmayan kavimleri cankardeşi yapmasını» ele alarak, eğitim bakımından çeşitli unsurların eğitimi ile tek bir unsur meydana getirdiklerini, bir millet yarattıklarını ileri sürer ve «Osmanlılar artık türk değildir» tezini ortaya atar. Ona göre «Türkçenin üstünde bir de Osmanlı dili kurulmuştur. Osmanlılar kendilerine türk demedikleri gibi dillerine de Türkçe demezler.» (Peyam, sayı 2, 1909) «Yeni Osmanlılar» adlı makalesinde de «Bir eski osmanlılar» vardı, onlar terakki taraflısı değildi, şimdi yeni osmanlılar var ki terakki taraflısıdırlar» der ve bunun için Amerika'yı örnek gösterir: «Unsurlardan mürekkep bu millete mensup her fert "amerikalıyım" der. Osmanlı milleti de şarkın terakisever amerikalısıdır» (Peyman, sayı 3, 1909).

2. *Genç Kalemler dönemi.* Gökalp Diyarbakır delegesi olarak Selânik İttihat ve Terakki kongresine gidince (eylül 1909) Peyman'da yazıları görülmez oldu. Buna karşılık Genç Kalemler'e katıldı. Ali Canip ve Ömer Seyfeddin ile işbirliğine girdi, «dilde türkçülük» üstünde çalışmağa başladılar. Gökalp'in osmanlıcılıktan ayrılarak türkçülüğe geçişi bu devrede oldu. Tevfik Sedad takma adıyle «Bugünkü Felsefe» başlıklı yazısında Fouillée'nin pozitivizme karşıt tutumunu benimser görünür (Genç Kalemler, C. II. nu. 1, 1911).

Bu düşüncesini «Muhyiddini Arabî» adlı makalesinde daha da geliştirir. Ona göre tasavvuf, mefkûre ile eşanlama gelir. İbni Arabî'nin «Aynı sâbite» dediği, bizim «mefkûre» (ideal) dediğimiz şeydir ve haricî varlıklar değil ama zihnî varlıklar anlamında

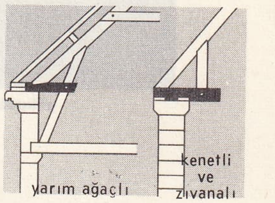

göğüsleme çeliği (doğramc.)

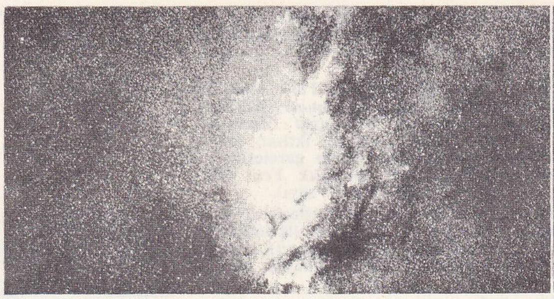

gökada ekvatorunun çevresinde yıldız yoğunluğunun artması

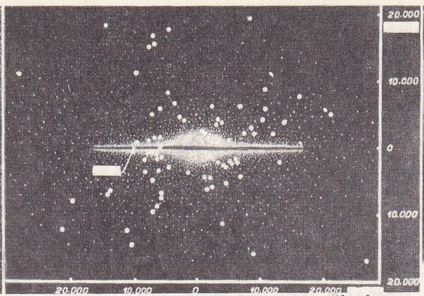

küresel kümelerin, Güneş'ten geçen **gökada** meridyen düzlemine göre dağılımı

Oryon takımyıldızında Karanlık koy veya At başı bulutsu (karanlık bulutsu)

kullanılır. (Genç Kalemler, C. II, nu. 3, 1911). Gökalp Selânik'te bulunduğu süre içinde Fouillée'nin etkisi altında idealizme yönelir, dilde türkçülüğü benimser. Türkçülüğün bildirisi niteliğinde olduğu söylenen «Altun Destan» adlı eserini yazar ve Gökalp adını ilk defa bu eserinde kullanır.

3. *Gökalp'in Durkheim'cılığı.* Gökalp düşüncelerini G. Tarde, Fouillée çizgisinde geliştirmeğe çalışırken, 1915'ten sonra Durkheim'in etkisi altına girmeğe başladı.

Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisini uygulama alanına koyarak, daha önce ortaya çıkan milliyetçilik, türkçülük hareketlerinde sözü geçen millet, hars (kültür), medeniyet, millî mefkûre (ideal) kavramlarını ilmî bir metoda bağladı. Meselâ milliyet kavramı, bir toplum yapısının yenileşmesi şeklinde anlaşıldı. Türkçüler bunun batılılaşmak, diğer milletler seviyesine çıkmak olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre milliyet, milletleşmek bir tekâmül aşamasıdır. Bu sebeple de milliyetçilik, batılılaşmaya engel değildir. Bir osmanlı milleti yoktur. Osmanlılık bir devletin, bir siyasî teşkilâtın adı olabilir. Batılılar olup bitenlerden Osmanlıları değil Türk milletini sorumlu tutmuşlardı. Oysa türk topluluğu millî bir idealden yoksun bulunuyordu. Ama türkleşmek sadece tehlike karşısında birleşmek de değildir. Türkçüler, bu kavramı Ziya Gökalp'in «Yeni Hayat» dediği, bir sosyal devrimin gerçekleşmesi anlamında yorumluyorlardı. Onlara göre sosyal devrimden maksat, dinde, devlet sisteminde birtakım reformların yapılmasıydı. Hukuk ve bilimin din karşısında bağımsızlığını korumak gerekiyordu. İlmiye sınıfının toplumsal hayat üstündeki ağırlığı böylece azaltılmış olacaktı. Devlet sisteminde yapılacak reformlarla da din ile devletin eylemleri birbirinden ayrılabilirdi. Böylece laiklik ilkesi işlemeğe başlardı. Ayrıca Tanzimat'ın getirdiği ikilik de son bulmalıydı.

Gökalp'e göre milliyetçilik, halkçılıkla eşanlama gelir. Millî kültürün kaynağı halktadır. Bu noktada hür bir türk harsının varlığı ortaya çıkar. O halde batılılaşma sırasında hars dışarıdan ithal edilemez. Maziye inmek, geriye gitmek değildir, türk harsının incelenip araştırılması için gerekli bir davranıştır. Ve ancak gelenekçilik sayılabilir. Öte yandan «usul vasıtasıyle ve ferdî iradelerle vücuda gelen sosyal hadiselerin bütünü» olan medeniyetler de «dine dair bilgiler ve ilimler usul ve irade ile vücude geldiği gibi, ahlâka, hukuka, güzel sanatlara, iktisada, aklın fonksiyonlarına, dile ve fenlere dair bilgiler ve nazariyeler de hep fertler tarafından usul ve irade ile vücuda getirilmişlerdir.» Gökalp bu düşünceleri sonradan geliştirmiş ve «Türkçülüğün Esasları»nda şu sonuca ulaştırmıştır: «Millî kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, millî kültürün özellikle duygulardan; medeniyetin ise bilgilerden mürekkep olmasıdır.» Bu anlamda türkçülüğün görevi, «bir taraftan yalnız halk arasında kalmış olan türk kültürünü arayıp bulmak, öte taraftan batı medeniyetini tam ve canlı bir surette millî kültüre aşılamaktır.»

«Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» adlı eserinde Gökalp birbirinden farklı olan bu yöntemleri, «bu üç cereyan birbirinin zarurî sonucu olduğu için aralarında çatışma lüzumsuzdur» diye uzaklaştırmağa çalışır.

1908'den sonra Ziya Gökalp'in liderlik ettiği türk milliyetçiliği çeşitli aşamalardan geçti. Ona göre türk milliyetçiliği siyasî ve

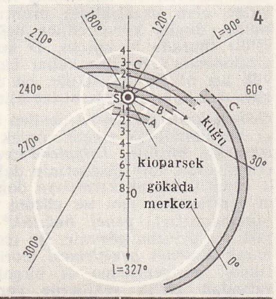

1. Avköpeklerinde M 51 sarmal bulutsu
2. Uzaya dağılmış **gökada**lar
3. Kanatlıat takımyıldızında değişik biçimli **gökada**lar
4. Güneş yakınında **Gökada** kollarının şeması

GÖKADADIŞI BULUTSULAR

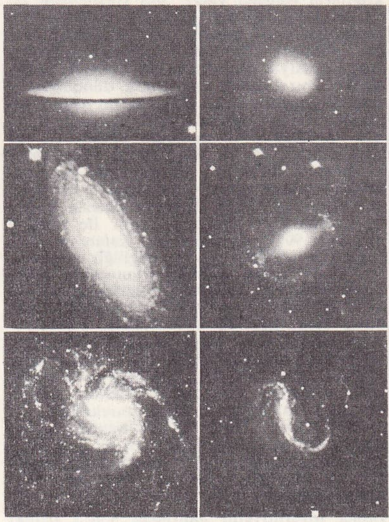

normal ve çizgili sarmal bulutsular

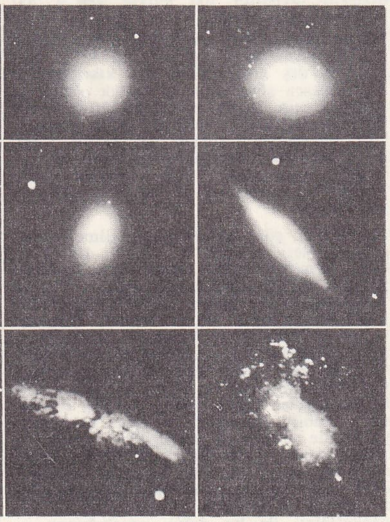

eliptik ve düzensiz bulutsular

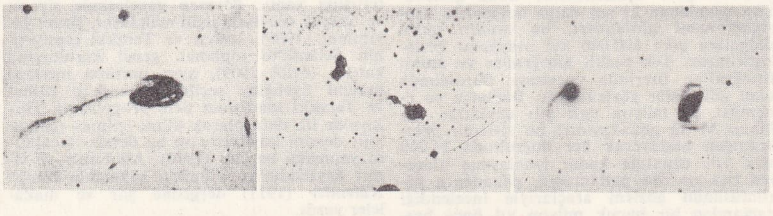

gökadalararası kozmik maddelerden ve yakın **gökada**lar arasındaki madde köprülerinden örnekler

Foto. Kérolyz, X, Mont-Wilson rasathanesi (LAROUSSE)

coğrafî bakımdan üç safhaya ayrılır: *Türkiye'cilik,* Türkiye sınırları içindeki Türkleri bir millet halinde birleştirmek; *Oğuz'culuk,* Türkiye Türklerinin de mensup bulundukları bütün oğuz boylarını birleştirmek; *Turan'cılık* ise, Oğuzlardan olsun veya olmasın, dünyadaki bütün Türkleri birleştirmek ülküsüdür. Gökalp, türk milliyetçiliğine turancılık safhasından başladı. 1916'dan sonraki yazılarında ise «Turan» deyimini kullanmadı ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) kitabında Turan'cılığı «Türk milletinin uzak ideali» ve «çok cazibeli bir hayal» olarak tanımladı. Ziya Gökalp'in son kuramı Türkiye'cilik, yani Türkiye'deki Türkleri bir bütün haline getirmek ve onları yükseltmeğe çalışmak oldu. Bu görüşü gerçekleştirmek için türk tarihi, türk medeniyeti, türk gelenekleri, türk sanatı ve türk folkloru üstünde çalıştı ve bu konularda çeşitli makale ve kitaplar yazdı.

● *Sanat anlayışı.* Ziya Gökalp, sanat konusundaki görüşlerini, çeşitli kitap ve makalelerinde parça parça anlattıysa da, *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinin «Bediî Türkçülük» bölümünde toplu bir şekilde ele aldı. Gökalp'e göre, güzel sanatların her dalında, türk gelenekleri batı tekniğiyle işlenmelidir. Türk edebiyatı da bu açıdan ele alınmalı ve türk edebiyatçıları hem halk edebiyatı mahsullerini, hem de Batı'nın büyük eserlerini örnek edinmelidir. Özetle türk edebiyatçısı bir yandan halka doğru gitmeli, öte yandan da Batı'ya doğru yönelmelidir. Dildeki ikiliği kaldırdıktan sonra, bunun bir sonucu olarak şiirde vezin ikiliğini de ortadan kaldırmalı, aruz vezni yerine halk edebiyatındaki hece veznini kullanmalıdır; çünkü aruza uymayan sade Türkçe hece veznine mükemmel bir şekilde uymaktadır. Sade Türkçe akımının öncüsü sayılan Ömer Seyfeddin'in yanı sıra, Ziya Gökalp, o devrin genç şairlerinin dikkatini hece veznine ve halk edebiyatı mahsullerine çekti ve böylece yeni bir şiir akımının doğmasını hazırladı. Sanat alanında özellikle şiirle uğraşan Gökalp, önceleri Namık Kemal ve Tevfik Fikret etkisinde kalarak aruzla manzumeler yazdı. Daha sonraları, Mehmed Emin Yurdakul'un etkisi altında kalarak, şiirlerinde hece veznini ve sade Türkçeyi kullandı. Bu çeşit manzumelerinde, halka doğru giderek yerli kaynaklardan yararlanmak gerektiği görüşünü savundu. Şiirlerini daima konuşma diliyle, hece vezniyle ve çok defa halk edebiyatı nazım şekilleriyle yazdı. Bazı manzumelerinin konularını folklordan, eski türk mitolojisinden ve «Dede Korkut Kitabı»ndan aldı.
Düşüncelerini yaymak için sanatı bir araç olarak kullanan Gökalp, halkın eğitilmesi için bazı fikirlerin vezin kıyafeti içinde verilmesi gerektiğini söylemiş ve halk eğitimi için didaktik ve aşılayıcı manzumeler yazmıştır. Bu manzumelerin çoğu, makale ve kitaplarında ileriye sürdüğü fikirlerin nazma geçirilmiş şekilleridir. Gökalp, nazım tekniği bakımından Mehmed Emin Yurdakul geleneğini sürdürdü. Genel olarak, Ziya Gökalp'in şiirleri sanat endişesinden uzaktır, öğretici, eğitici ve telkinci niteliktedir.

● *Sosyal ve siyasî düşünceleri.* Gökalp, Türkiye'nin, en önemli ve hayatî meselelerine süratli bir çözüm yolu arandığı bir dönemde belirmiş bir sosyologdur. Bu yüzden Durkheim okulunun objektif usullerine tam anlamıyle bağlı kalamadı. Türkiye'nin bilim ve sanat meseleleriyle, yapılması zarurî olan sosyal inkılâplarla çok yakından ilgilendi. A. Fouillée'nin «kuvvet-fikir» teorisine bağlı olduğu için Türkiye'de her şeyden önce düşünce ve zihniyet inkılâbının mutlak surette gerçekleşmesi gerektiğine inanmıştı.
Gökalp'in eserleri incelendiği zaman, özellikle XVIII. ve XIX. yy. filozof, sosyolog ve psikologlarının teorilerinden faydalandığı anlaşılır. Malta'da iken, P. J. Proudhon, H. Bergson, C. Bouglé, H. Höffding, R. Gasston, John Dewey, Alfred Fouillée ve özellikle Emile Durkheim'ın eserlerini inceledi, ayrıca Plutarkhos'un *Bioi Paralleloi* (Paralel Hayatlar) serisini de okudu. Yakın arkadaşı olan Fuad Köprülü'ye göre, Gökalp, Durkheim okuluna bağlı bulunduğunu her zaman öne sürmekle birlikte, kendine has ve orijinal sayılabilecek fikirleri olan bir filozof ve sosyologtu. Genelikle Durkheim sosyolojisi verilerini Türkiye'nin sosyal kurumlarına uygulamağa yöneldi. Türkiye'de sosyolojinin kuruluşu ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı. Eserleri: *Şaki* İbrahim Destanı* (1908); *Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı* (1913); *Kızıl* Elma* (1914); *Yeni* Hayat* (1918); *Türkleşmek*, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* (1918); *Türk Töresi* (1923); *Doğru Yol, Hâkimiyet-i Millîye ve Umdelerin Tasnifi, Tahlil ve Tefsiri* (1923); *Altun Işık* (1923); *Türkçülüğün* Esasları* (1923); *Türk Medeniyeti Tarihi* (1926); *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (yayımlayan: Ali Nüzhet Göksel, 1956); *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (Yeni Türkiye gazetesindeki yedi makalesi, yayımlayan: Hikmet Tanyu, 1956); *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* (Cumhuriyet gazetesindeki Çınaraltı başlıklı yazıları; yayımlayan: Ali Nüzhet Göksel, 1949); *Ziya Gökalp; Çınaraltı Konuşmaları* (yayımlayan: Şevket Beysanoğlu 1956); *Ziya Gökalp'in İlk Yazıları* (1956); *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* (1916); *Şiirler ve Halk Masalları* (Ziya Gökalp Külliyatının birinci cildi; T.T.K. yayını 1952). Kitap halinde yayımlanan eserlerinden başka *Diyarbakır, Peyman, Yeni Mecmua, Küçük Mecmua, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Tanin, Halka Doğru, Türk Sözü, İslâm, İktisadiyat, Millî Tetebbular,* Dârülfünun *Edebiyat Fakültesi Mecmuası, İçtimaiyat, Muallim, Harp Mecmuası, Genç Yolcular, Büyük Mecmua, Terbiye Mecmuası, Hâkimiyet-i Milliye, Yeni Türkiye, Cumhuriyet* dergi ve gazetelerinde de inceleme yazıları çıkmıştır.
Ayrıca «Kürd Âşiretleri Hakkında Sosyolojik Araştırmalar» adlı yayımlanmamış bir eseri olduğu da söylenir. (→ Bibliyo.) [M]

GÖKARDIÇ blş. i. Zool. Bk. MONTİCOLA.

GÖKAY (Fahrettin Kerim), türk hekimi, yönetimcisi ve siyaset adamı (Eskişehir 1900). Eskişehir'de manifatura ticareti yapan Hacı Abdülkerim Efendinin oğlu. İlk öğrenimine Eskişehir Liva idadîsinde başladı (1910-1915). İstanbul'da Menbaül idadîsini (1916), İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1922). Öğrenciliği sırasında Talebe Cemiyeti başkanlığında bulundu. Aynı yıllarda Eskişehir'de milliyetçi ve halkçı *Ahrar* gazetesini çıkardı. Münih, Hamburg ve Viyana üniversitelerinde ihtisas yaptı (1922-1924). Türkiye'ye dönerek İstanbul Akliye hastahanesi ruhiyat laboratuvarında çalışmağa başladı (1924). İstanbul Tıp Fakültesi Akliye Seririyatı yardımcılığına (1926) tayin edildi. İstanbul üniversitesinde psikiyatri profesörü (1933) ve aynı üniversitede nöroloji ordinaryüs profesörü oldu (1942). İstanbul vali ve belediye başkanlığına tayin edildi (1949). İktidar değişince (1950) bu görevinden ayrıldı. Bir süre İstanbul'da serbest doktorluk yaptı. Sonra Bern büyükelçiliğine getirildi (1957). Dışişleri bakanlığında yüksek müşavir oldu (1960). C.H.P.'den İstanbul milletvekili seçildi (1961). İmar ve İskân bakanı (1962), sağlık ve sosyal yardım bakanı (1963) olarak koalisyon hükümetlerinde görev aldı. Avrupa konseyi üyeliğine seçildi (1964). Gökay, birçok milletlerarası dernek ve Roma Tiberine ile New York Bilim akademilerine üye oldu. Ayrıca Dünya Göçmenler birliği (AWR) fahrî başkanı, Türkiye Sosyal Psikiyatri derneği kurucusu ve başkanıdır.
Yayımlanmış eserlerinden başlıcaları şunlardır: *Gayritabiî Aşklar Üzerine Ruhî Tetkikler* (1924); *Yeşil Kitap* (1925); *Akıl Hastalıklarının Teşhisi ve Tedavisi* (1925); *Türkiye'de Felci Umumî Meselesi* (1926); *Cümlei Asabiye Frengisinde Tedavi* (1927); *Yorgun Sinirler ve Marazî Aşklar Üzerinde Ruhî Tetkikler* (1928); *İntiharlar Karşısında Ruhiyatçı* (1928); *Ruh Hastalıkları* (1928); *Tecrübî Ruhiyat Muayene Meselesi* (1928); *İç Hastalıkları Kliniği* (1943); *Ameliyatla Selâh Göstermiş Ekstra meduller Tümör Vak'ası* (1944); *Rakı Fiyatlarının İndirilmesi Hakkında Memleket Aydınının Düşünceleri* (1947). [M]

GÖK BAŞTANKARA blş. i. Küçük ötücü kuş (12 sm). [Hepsinin sırtı ve karnı sarı, erkeğinin başı mavidir. Avrupa, Kuzey Afrika ve Ön Asya'da yaşar. Baştankaragillerden.] [L]

GÖKBERK (Macit), türk felsefe tarihçisi (Selânik 1908). İstanbul Erkek lisesini, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi (1932). Aynı bölüme asistan oldu. 1935-1939 Yılları arasında Berlin üniversitesine devam etti. 1941'de Doçent, 1949'da da profesör oldu.
Türk Dil kurumu ve Pen club üyesidir. 1956-1960 Yılları arasında ve 1969'dan bu yana da Türk Dil kurumu başkanıdır. Eserleri: *Hegel'in ve Auguste Comte'un Sistemlerinde Toplum Bilimi* (Almanca, 1940); *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları* (1948); *Felsefe Tarihi* (1962). Tercümeleri: *Felsefe Tarihi Dersleri* (İlk ve Ortaçağ Felsefesi) [Ernst von Aster'den, 1943]; *Bilgi Teorisi ve Mantık* (Ernst von Aster'den, 1945); *Theaitetos* (Eflatun'dan 1945). [M]

GÖKBERK (Şükrü Nailî), türk generali (Selânik 1876- Edirne 1936). Harbiye'yi (1898), Harp akademisini (1901) bitirdi, kurmay yüzbaşı olarak Selânik'te görev aldı, eşkıya takibine katıldı. 20. Alay kumandanı (1909) oldu; 14. Tümen kurmay başkanıyken Balkan savaşına katıldı (1912); Çanakkale muharebelerindeki başarısı sebebiyle yarbaylığa terfi etti, Harp ve Gümüş İmtiyaz madalyaları aldı.
Millî Mücadelenin başında Edirne bölgesinde Yunanlılara karşı savaştı, sonra Anadolu'ya geçti (nisan 1921). Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde, Ankara kumandanlığında, Adana Bölgesi İşgal ve Tesellüm Heyeti başkanlığında bulundu. Başkumandanlık muharebelerine katıldı, tümgeneral oldu (1922). 3. Kolordu kumandanı olarak, Büyük taarruzda Eskişehir ve Bursa'yı düşmandan temizledi. Bandırma'yı geri aldı; Anadolu'daki son yunan askerleri, Şükrü Nailî paşanın kovaladıklarıydı. İstanbul'a büyük sevinç ve sevgi gösterileri arasında giren kumandanlardandı (6 ekim 1923). Korgeneral oldu (1926), İstanbul kumandanlığı yaptı, emekliye ayrıldı (1934). Beşinci dönem İstanbul milletvekili seçildi (1935). [M]

GÖKBEYAZGÖZ blş. i. Küçük boylu biraz sarı ve kahverengi karışık yeşil tüylü ötücü kuş. (Gözünün çevresinde beyaz bir halka bulunduğu için bu adı alır. Görünüşü çalı bülbülünü, vücut yapısı balcıgilleri andırır. Gökbeyazgözler, gezici kuşlardır. Tropik Afrika, Asya ve Okyanusya'da pek çok türü bulunur. Gökbeyazgözgiller familyasındandır.) [L]

GÖKBİLGİN (Tayyib), türk tarihçisi (Ordu 1907). İlk öğrenimini Çarşamba'da yaptı. Trabzon ilköğretmen okulunu, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesini bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü doçentliği (1943) ve profesörlüğüne getirildi (1955). Yayımlanan eserleri: *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar, Mülkler, Mukataalar* (1952); *Rumelide Yörük ve Tatarlar, Evlâd-ı Fatihan* (1957); *Millî Mücadele Başlarken* (1959). Önemli yazıları: *XVII. Asır başlarında Erdel Hadiseleri ve Bethlen Gabor'un Beyliğe İntihabı* (Tarih dergisi, 1949); *Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları* (Belleten, 1956), *XIX. Asır Sonlarında Türk-Macar Münasebetleri ve Yakınlığı* (Nemeth Armağanı, 1961). Ayrıca *İslâm Ansiklopedisi*'nde bazı tarihî kişileri (Ali Paşa, Hadım; Köprülüler, Kanunî Sultan Süleyman v.d.) ve yerleri (Babıâli, Edirne, Selânik v.b.) yazdı. [M]

GÖKBİLİM blş. i. Bk. ASTRONOMİ.

GÖKBÖRÜ (Muzafferüddin), Erbil atabeyi (1190-1233). İlim, din ve hayır işleri ve müesseseleriyle tanınır. Kimsesizler ve yetimler için yurtlar açtı. Kurduğu misafirhanelerden ayrılan yolculara ve gariplere yol parası verilirdi. Haçlılardan müslüman esirlerini satın alarak hürriyete kavuşturması ile ün kazandı. [M]

GÖKBULAK kurganları, Orta Asya'da Kungey Alatav'ın güney yamaçlarında ve taş döküntüleri arasında bulunmuş kurganlar. Bu mezarlık Çu nehri kenarındaki Ribaçe'ye 13 km kadar uzaklıktadır. Mezarlıkta 51 kurgan vardır. Mezarların yayıldığı saha güneyden kuzeye doğru 1 200 m kadar uzamaktadır. Küçük kurganların çapı 4-6 m ve yükseklikleri 0,30 m'dir. Büyüklerin çapı ise 12 m, yükseklikleri de yaklaşık olarak 1 m'dir. Bu kurganlardaki kadın ölüler, başları kuzeye dönük olarak gömülüdür. [M]

Ziya GÖKALP

Fahrettin Kerim GÖKAY

Gök camii, Milas'ta, Yıldırım Bayezid'in şehri alışından (1391) sonra inşa edildi. Plan düzenlemesi bakımından ters T örneğine göre yapılan caminin önündeki son cemaat yerinin üzeri dört tuğla ayağa oturan, ortası kubbeli, bir tonoz örter. Zengin bezemeli bir kapıdan 5,38×5,69 boyutlarında üzeri basık tonozla örtülü orta bölüme girilir. Bu bölümün karşısında bir eyvandan geçilerek üzeri kubbe ile örtülü mihrap bölümüne gelinir. Orta bölümün her iki yanında ters T'nin kollarını meydana getiren odalar vardır. Bu odalarda ocağa yer verilmez. (M)

GÖKCİSMİ blş. i. Astron. Belirli bir şekli olan uzay cismi (Güneş, yıldızlar, Ay, gezegenler, kuyrukluyıldızlar).

— ANSİKL. Astron. Güneş ve yıldızlar, kendilerinden ışıklı *gökcisimleri*'dir; oysa Ay, gezegenler, uydular ve kuyrukluyıldızlar yalnız Güneş'ten aldıkları ışığı yansıtır. Işıklı veya ışıksız bulutsular ve açık yıldız *küme**'leri de genellikle gökcismi adıyle anılır. (L)

GÖKÇAY suyu. Bk. GÖKSU.

GÖKÇE sıf. (*gök*, mavi'den *gök-çe*). Gökle ilgili. *Esk.* Semavî. || Maviye çalar renk, mavimtırak: *Gökçe su.* || Güzel, lâtif. Bk. GÖKÇEK. || *Gökçe ağaç*, söğüt ağacı. (M)

GÖKÇE (Ramiz), türk karikatürcüsü (İstanbul 1900-ay.y. 1952). İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptı. İlk karikatürü *Şeytan* adlı bir dergide çıktı (1916). *Yedi Gün, Karikatür, Karagöz, Aydede, Akbaba, Yeni Sabah* gibi dergi ve gazetelerde karikatürler yayımladı. *Mizah, Peri, Salon* adlı dergileri çıkardı. Yarattığı tipler arasında *Tombul Teyze-Sıska Dayı* ve *Çömez* başta gelir. Türkiye'de en çok basılan okul kitabı olan *Alfabe*'yi resimledi. Çizgilerinde genellikle şehir hayatını, günlük konuşma ve nükteleri yansıtır. (M)

GÖKÇEAĞAÇ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Kastamonu ili, Taşköprü ilçesi) bucak; 9 997 nüf. 26 köy. — *Bucak merkezi (Hanönü köyü),* 870 nüf. Taşköprü'nün 30 km kuzeydoğusunda, Taşköprü-Boyabat yolu üzerinde; yüksl. 415 m. (M)

GÖKÇEBEY, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Devrek ilçesi) bucak; 12 704 nüf. 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Tefen*), 1 162 nüf. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde Devrek'in istasyonu durumundadır. İlçe merkezine 21 km uzaklıktadır. (M)

GÖKÇEDAĞ, İçbatı Anadolu bölümü sınırları içinde (Balıkesir ili, Dursunbey ilçesi) bucak; 7 389 nüf. 29 köy. — *Bucak merkezi,* 599 nüf. Dursunbey'e 39 km uzaklıkta; yüksl. 580 m. Kütahya-Balıkesir demiryolu üzerinde aynı adı taşıyan istasyonu vardır. (M)

GÖKÇEGÖL, rusça **Sevan,** S.S.C.B.'de (Ermenistan) göl; yüksl. 1 900 m'nin üstünde; 1 400 km². Büyük bir tabiî hazne meydana getirir, sularının fazlasını, Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı aştıktan sonra Araks ırmağına katılan Zanga (veya Razdan) ile akıtır. Volkanik dağlar bölgesinde yer alan gölün yüksek hidroelektrik potansiyelinden yararlanmak için tesisler kurulmuştur. Gökçegölün kuzeydoğu kıyısının altındaki topraklarda altın ve magnezyum yatakları vardır ve bu kıyıda bir seramik fabrikası kurulmuştur. (L)

GÖKÇEK sıf. (*gök-çek*). *Esk.* Güzel, sevimli, hoş. (M)

Gökçekaya Barajı ve Hidroelektrik santralı, Eskişehir'in 50 km güneybatısında, Sakarya nehri üzerinde yapılan baraj ve hidroelektrik santralı (işletmeye açılışı 1966). Aynı nehir kıyısında yer alan Sarıyar barajına 44 650 km²'lik bir drenaj sahası ile dayalı olarak Gökçekaya köyü yakınındaki kayalık boğazda 18 000 km²'lik bir drenaj alanında, beton kemer tipinde yapıldı; nehir tabanından derinliği 120 m, kaya temelden yüksekliği 154 m, beton hacmi 600 000 m³, göl hacmi 920 milyon m³, göl alanı 2 000 hektar, gölün boyu 50 km, 3 cebri borulu ve cebri boru toplam uzunluğu 475 m, cebri boru boru çapı 5 m, 15 × 16 boyutlarında 3 kapaklıdır.
Sakarya nehri üzerindeki ölçüm çalışmalarına 1938'de başlandı. Bölgedeki yağış tespitleri ve su seviyesinin mevsimlik yükselişleri dikkate alınarak en yüksek debi 6 400 m³/sn olarak hesaplandı. İlk birikmenin Sarıyar barajında meydana geleceği gözönünde tutularak Gökçekaya barajı için 5 300 m³/sn'lik debi uygun bulundu.
Barajın merkezi olarak seçilen boğazın koyu gri renkte serişist veya klorit şistten meydana geldiği tespit edildi. Nehir tabanı 40 145 m alüvyonla dolduruldu. İnşaat sırasında yamaçlardaki blok kayalar ve faylar temizlendi. Yamaçlarda kayma olacağı hesaplandı, fakat göl işletme seviyesinin bir metre civarında kalacağı dikkate alınarak bu husus önemsenmedi.
Gökçekaya barajı üzerine Francis tipi, 140 000 BG'de ve 113 m net su yükü ile çalışan, dakikada 166,6 devir yapan türbin yerleştirildi. Türbin 14,4 kW gücünde jeneratörlere bağlandı. Enerji tesislerinin bulunduğu santral binası 65,10 m boyunda ve 33 m eninde olmak üzere, temelden 28 metre yüksekliğe kuruldu. Türbine basınçlı su nakletmek için 5 m çapında, çelik kapaklı, çelik cebri borular kullanıldı. Tesislerin montajı için 300 ton kaldırma gücünde bir gezer vinç çalıştırıldı.
Barajın yapımında sulama ve sel kontrolu ile nehir nakliyatı gibi hususlar dikkate alındı. Ayrıca, buradan balıkçılık bakımından yararlanılması düşünüldü. (M)

GÖKÇEKENT, Karadeniz bölgesinde (Sivas ili, Suşehri ilçesi) bucak; 5 465 nüf. 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. Naipli), 503 nüf. Suşehri'nin kuzeyinde; yüksl. 1 250 m. (M)

GÖKÇELER. Coğ. Bk. NEYREN.

GÖKÇELİ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili, Niksar ilçesi) bucak; 7 996 nüf. 12 Köy. — *Bucak merkezi* (esk. Lâdik), 1 386 nüf. Niksar'ın 28 km batısında, Kelkit vâdisinin sol yamacında; yüksl. 700 m. (M)

GÖKÇEN, Ege bölgesinde (İzmir ili, Tire ilçesi) bucak; 10 422 nüf. 14 Köy. — *Bucak merkezi* (esk. Fata), 2 667 nüf. Tire'nin 13 km doğusunda, yüksl. 150 m. Adını Millî Mücadele kahramanlarından olan *Gökçen Efe*'den almıştır. (M)

GÖKÇEN (Sabiha), ilk türk kadın havacısı (Bursa 1913). Atatürk Bursa'ya gelişinde (1925) Gökçen'i manevî evlât edindi. Öğrenimini Çankaya ilkokulunda ve İstanbul Üsküdar Kız kolejinde yaptı. Türk Hava kurumunun Türk Kuşu Sivil Havacılık okuluna girdi (1935). Ankara'da A.B. Yüksek Planörcülük brövelerini aldı. Yedi erkek öğrenciyle birlikte Rusya'ya gönderilerek yüksek planörcülük eğitimi yaptı. Askerî Hava okuluna girdi (1936). Burada gördüğü özel eğitimden sonra askerî pilot oldu. Eskişehir'de I. Tayyare alayında bir süre staj yaptı; avcı ve bombardıman uçaklarıyle uçtu. Trakya ve Ege manevralarında görev aldı (1937). Aynı yıl Dersim harekâtına katıldı. Balkan devletlerinin davetlisi olarak uçağı ile bir balkan turu yaptı (1938). Türk Hava Kurumu Türk kuşuna başöğretmen tayin edildi (1938), 1955'e kadar bu görevini sürdürdü. (M)

GÖKÇEN EFE (Hüseyin), türk zeybeği (Ödemiş 1891-Fata [bugün Gökçen] 1919). Efsaneleşmiş ünlü Çakırcalı Çakırcalı Efenin arabası, Çakırcalı kolunun nüfuzlu kişilerinden. Tire civarında Gümce dağı sırtlarında 16 yıl zeybeklik yaptı. Sonra kendini affettirmek için Mahmut Celâl Beyin (Bayar) aracılığını istedi (1914). İzmir valisi Rahmi Bey ile jandarma yüzbaşısı Edip (Sarı Efe) Beyin de ilgilenmeleri sonunda kızanları ile beraber ortaya çıktı. Yunanlıların İzmir ve civarını işgali sırasında gönüllü olarak Millî Mücadele cephesine katıldı. Tire'nin düşman istilâsına uğraması üzerine (29 mayıs 1919) ilk tepkiyi o gösterdi. Fata'da bulunan jandarma karakolunu ve ilkokulu karargâh olarak kullanan düşmana başarılı bir baskın yaptı (16 ağustos 1919). Yunanlılar ve yerli rumlar ile yaptığı çarpışmalarda da başarı kazandı. Kemerdere'de Yunanlıları mağlûp etti. Poslu Mestan Efe, Mürselli İsmail Efe ile anlaşarak Torbalı-Ödemiş tren yolunun geçtiği Küçük Menderes üzerindeki köprüleri atarak Yunanlıları zor durumda bıraktı (22 ekim 1919). Ödemiş'e baskın yapacağı sırada hastalandı. Yunanlılar bulunduğu siperi kesif top ateşine tuttular (13 kasım 1919). Muharebeyi bir süre yattığı yerden idare etti, iyileştikten sonra savaşmakta olan arkadaşlarına katıldı. Boğaz'daki düşmanı önlediği sırada yaraladığı yunanlılar tarafından arkasından vuruldu. Yerine arkadaşı Hacı Halil Ağa geçti. Hükûmet, kahramanlıklarından dolayı onun şehit düştüğü Fata nahiyesine Gökçen adını verdi. (M)

GÖKÇEÖREN, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Manisa ili, Kula ilçesi) bucak; 7 329 nüf. 12 köy. — *Bucak merkezi* (esk. Menye), 2 961 nüf. Kula'nın 17 km batısında, yeni volkanik arazi üzerinde; yüksl. 730 m. (M)

GÖKÇER (Cüneyt), türk tiyatro sanatçısı ve yönetmeni (Malatya 1920). Devlet Konservatuvarı yüksek bölümünü bitirdi (1942); sonra Prof. Carl Ebert*'in tavsiyesiyle sahne hocalığına getirildi. Devlet* tiyatrosunda, kuruluşundan beri klasik ve modern repertuvarın başrollerini oynadı, birçok eser sahneye koydu. 1958'de kurumun yöneticiliğine getirildi. Dünya repertuvarından oynadığı önemli rollerle (*Peer Gynt, Hamlet, Cyrano de Bergerac; Kral Lear; Kral Oidipus; On İkinci Gece*'deki Malvolio: Pirandello'dan *IV. Henri, Kiss Me Kate, My Fair Lady* ve *Damdaki Kemancı* müzikallerinin başrolleri) yurt içinde ve dışında (Paris'te Milletler tiyatrosunda, Atina'da, Milletlerarası Venedik festivalinde ve Belgrad'da) başarılı oyunlar verdi, *On İkinci Gece* ve *Damdaki Kemancı* adlı eserlerin başrolleri ve *Küskünler Kahvesi* adlı eserin rejisiyle Ankara Sanatseverler derneğinin «En İyi aktör» (1964 ve 1970) ve «En İyi rejisör» (1967) ödüllerini kazandı. (M)

GÖKÇESU, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili, Mengen ilçesi) bucak; 6 153 nüf. 18 Köy. — *Bucak merkezi,* 784 nüf. Mengen'in 11 km batısında; ormanlık bir yörede; yüksl. 725 m. (M)

GÖKÇEYAZI, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, İvrindi ilçesi) bucak; 3 510 nüf. 7 köy. — *Bucak merkezi* (esk. Ergama), 1 749 nüf. İvrindi'nin 15 km doğusunda, Ergama ovasının güney kenarı yakınında; yüksl. 120 m. Balıkesir-Çanakkale ve Balıkesir-Edremit-Ayvalık yolları buradan geçer. (M)

GÖKÇÜL sıf. (*gök*'ten *gök-çül*). *Yeni.* Maviye çalar renk, mavimtırak. (M)

GÖKDAĞ, Anadolu'nun bazı kesimlerinde rastlanan dağ adları. Başlıcaları: Denizli güneybatısındaki *Gökdağ* veya *Gökbel* (Bk. BABA DAĞI); Dumlupınar kuzeybatısındaki *Gökdağ;* Elmalı güneybatısındaki *Gökdağ*· Beyşehir gölü güneybatısındaki Dedegöl dağı batısında yer alan *Gökdağ* (2 260 m); Akseki doğusundaki Akdağ doğusunda yer alan *Gökdağ.* (M)

GÖKDELEN blş. i. *Yeni.* İlk örneklerine A.B.D.'de rastlanan çok katlı binalara verilen ad. || *Teşm. yol.* Dikkat çekecek yükseklikteki her çeşit yapı: *Vâkıa bahçemiz çoktu ve gökdelenlerin bahçesi de otuzuncu, otuzbeşinci kattaydılar* (A.H. Tanpınar).

— ANSİKL. *Gökdelen* tekniği, madenî bir iskelet üzerine gerilen bir perde-duvar ile tanımlanır. Çok hafif ve ince tahta ile kaplanmış ilk çelik iskeleti, 1833 yılında George W. Snow Chicago'da kullandı. Minneapolis'li mimar Leroy S. Buffington, 1882'de on altı katlı bir yapının planlarını hazırladı; ancak burada çelik, yalnız iskelet olarak düşünülmüştü. Gökdelenin gerçek bulucusu, 1885'te Chicago'da Home Insurance'ı yapan William Le Baron Jenney'dir. Mimarîde yeni bir çığır açan bu yapıyı başka örnekler izledi: bu teknikte, demir sütunların üzerini kaplayan, düşey yerleştirilmiş kârgir direkler, yine demirden yatay putrellere bağlanır ve hepsi birden yapının gerçek iskeletini meydana getirir. Sürekli ve taşıyıcı bir duvara oturan geleneksel kârgir sistemin yerini de, hafif bir giydirme ile örtülmüş ve dayanak noktalarına oturtulmuş, dikine olduğu kadar yatay gelişmesi de prensipte sınırsız kabul edilen madenî bir kafes alır. Ludwig Mies Van der Rohe, 1921'de, bütünü cam ve çelikten yapılacak ilk gökdelen projesini ortaya attı. Ünlü amerikalı mimar Frank Lloyd Wright'ın konut projesi ise, haç biçiminde düzenlenmiş merkezî betonarme duvarlar üzerinde ikişer ikişer yükselecek bir apartman blokunun yapımını öngörüyordu. 1931'de, Mc Graw - Hill'in (New York) mimarları Hood, Godley ve

Foto. Turizm-Tanıtma, Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

Fouilloux, yatay çizgilerden ve renklerden yararlanarak çok etkili sonuçlara vardılar: binayı boydan boya kaplayan sürekli pencere dizilerinden ikişer ikişer her birinin arasında, koyu yeşil seramikten bir şerit uzanır. 1931 ve 1947 arasında yapılan Rockefeller center (New York), çok büyük boyutlarda on beş yapıdan meydana gelmiştir ve toplam olarak 48 500 m^2'lik bir alanı kaplar. Yapılar arasında tam bir uygunluk ve düzen sağlayan bir plana göre yürütülen bu gökdelen, şehircilik alanında ilk büyük çalışma sayılır. Savings Fund Society'nin (Philadelphia, 1932) yapısında, katlar cumba şeklinde düzenlendiğinden, taşıyıcı unsurların görevini açıkta bırakılmış ayaklar yüklenir. En ilgi çekici gökdelen örnekleri arasında, 1933'te Drancy'de yapılan Muette kenti gökdelenler grubu, 1949'da Racine'de (Wisconsin) yapılan Johnson laboratuvarının kulesi, Birleşmiş Milletler sekreterlik binası (New York, 1950) ve Mies Van der Rohe'nun Chicago'da yaptığı yirmi altı katlık konutlar sayılabilir. (LM)

GÖKDENİZ (Sermet), türk subayı ve yazarı (İstanbul 1905). Heybeliada Deniz Harp okulunu (1924), Deniz Harp akademisini (1936) ve Fransız Deniz Harp akademisini (1938-1939) bitirdi. Muhrip kumandanlığı, kurmay başkanlığı ve Harp akademisinde öğretmenlik yaptı. Deniz Harp Akademisi kumandanlığında bulundu (1958-1969). Denizcilik bankası genel müdürü (1960); Harp Akademileri kumandanlığında öğretim görevlisi oldu. Eserleri: ***Amerika-İspanya Harbi*** (1942); ***Rus-Japon Harbi*** (1944); ***Fransız Bahriyesinin İkinci Dünya Savaşındaki Faaliyeti*** (1949); ***İkinci Dünya Savaşında Deniz Harekâtı*** (2 cilt, 1960) v.d. (M)

GÖKDERE, Türkiye'nin birçok kesiminde rastlanan genellikle kısa boylu birtakım akarsuların adı. En tanınmış olanı Uludağ'ın kuzey yamacını yararak Bursa ovasına inen *Gökdere*'dir. Bursa şehrinin eski çekirdeğinin önemli bir kısmı bu derenin yayıldığı alüvyonlu yamaç üzerinde kurulmuştur. Gökdere, şehir içinde, üzerinden bir köprü ile geçilen dar bir boğaz meydana getirir. — Ötekiler arasında Şile doğusunda Ağva yanında Karadeniz'e dökülen *Gökdere,* Yeşilırmağın aşağı çığırından geçtiği boğazda soldan aldığı *Gökdere,* Haymana doğusunda Kurakçöl ovasında kaybolan *Gökdere,* Ankara kuzeyinde Yıldırım dağından inerek ova çayına katılan *Gökdere* sayılabilir. (M)

GÖKDERE. Esk. coğ. Ankara'nın güneydoğusunda bir kasaba. 1951 Yılında Ankara üniversitesi antropoloji profesörü Dr. Muzaffer Şenyürek tarafından bulunarak üzerinde araştırma yapıldı. Üçüncü zaman tabakaları üzerindeki kazılar ve araştırmalar neticesinde, *Hipparion gracile, Gazella Sp. Oioceros pothi wagner* ve *Sus erymanthius* türlerine ait kalıntılar bulundu. Sonraki kazılarda *Pontien* çağa ait *Mastador, Helicotravus, Connivora* tiplerine ait buluntulara da rastlandı. (M)

GÖKDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili, Palu ilçesi) bucak; 8 656 nüf.; 23 köy. — ***Bucak merkezi,*** 1 044 nüf. Palu'nun 44 km doğusunda; yüksl. 1 080 m. (M)

GÖKDERE, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Tokat ili, merkez ilçesi) bucak; 14 463 nüf.; 27 köy. — ***Bucak merkezi,*** 383 nüf. *Karova* adı verilen ovanın kenarında ve Tokat'ın 28 km kuzeydoğusunda; yüksl. 800 m. (M)

GÖK ETSİNEĞİ blş. i. Zool. Bk. CALLİPHORA.

GÖKEVİ blş. i. Güneş sistemini meydana getiren gökcisimlerinin hareketlerini, gök kubbesini temsil eden bir kubbe altında göstermek imkânı sağlayan yapı. (PLANETARYUM ve YILDIZLIK da denir.)

— ANSİKL. Bir *gökevi*'nde gökcisimlerinin hareketlerinin gösterilmesi, döner projektörlerle kubbe üzerine gönderilen ışıklı izdüşümler yardımıyle sağlanır. Türkiye'de ilk gökevi Heybeliada Deniz Harp okulunda yapılmıştır. (LM)

GÖKFİZİĞİ blş. i. Bk. ASTROFİZİK.

GÖKGÜNLÜĞÜ blş. i. Belirli bir zaman aralığında meydana gelecek olan astronomi olaylarını, özellikle, Güneş'in, Ay'ın, gezegenlerin veya yıldızların koordinatlarının günlük değerlerini her gün belirten cetvellerin tümü.

— ANSİKL. Astron. Başlıca büyük devletlerin astronomi servislerinin aralarında yapacakları işbirliğinin temelleri, milletlerarası anlaşmalarla saptanmıştır. Hesaplar ortaklaşa yapılmakta, ancak her devlet kendi ihtiyacına göre ayrı bir *gökgünlüğü* yayımlamaktadır. Yaklaşık olarak üç yıl kadar önce yayımlanan bu eserler, bilginler ve denizcilerin başlıca dayanaklarıdır; bunlar Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin koordinatlarını yılın çeşitli günleri için gösterir; başlıca gökcisimlerinin doğuş ve batışlarını, önemli gökyüzü olaylarını (tutulmalar, örtülmeler) belirtir ve gerekli verileri (kırılma ve düzeltme cetvelleri v.b.) ekler. Örnek olarak, Fransa'da Eski akademinin önayak olmasıyle, 1679'da kurulan dairesinin sürekli olarak yayımladığı *Connaissance des Temps* sayılabilir.

En tanınmış gökgünlükleri şunlardır: Johannes Müller'in *Ephemerides Astronomicae* (Nüremberg 1475); Jean Dominique Cassini'nin *Ephemerides des Satellites de Jupiter* (1688); P. Hell'in *Ephemerides* (Viyana 1757); Milano (1775) ve Berlin (1776) *Ephemerides;* baron von Zach'ın günümüze kadar devam eden *Ephemerides Géographiques* (1798).

● *Türklerde* ilk gök incelemeleri Selçuklularda başladı; yıldızların, Ay ve Güneş'in yörüngeleri üzerindeki hareketlerini gösteren cetveller yapıldı. Bu gibi incelemelerde kullanılan usturlab, zic (zayice) adlı araçlarla mevsimlerin, havanın durumunu bildiren takvimler yazıldı. Daha sonraki yy.larda Uluğ Bey incelemelerini *Zic-i Uluğ Beğ* adlı kitabında topladı. Ali Kuşçu ise *Hall-ül-Eşkâl-il-Kamer* (Ay'ın Şekillerinin Çözümü) risalesinde Ay'ın günlük ve yıllık hareketlerini, bunlarla ilgili hava değişimlerini gösterdi. XIX. yy.a kadar gökgünlükleri risale ve cetvel olarak düzenlendi. Daha sonraki yıllarda Avrupa'daki inceleme ve araştırmalara göre kurulan Kandilli rasathanesi düzenli gökgünlükleri hazırladı: bugün elimizde bulunan ve yılın belli zamanlarındaki gök olaylarını önceden bildiren günlükler Kandilli rasathanesi tarafından hazırlanmıştır. Bunlar «*hava raporları*» adı altında her gün radyo ve gazetelerle halka duyurulur. (LM)

GÖKHAN. Türk. mit. Oğuz Hanın oğlu. Bu hanın idare ettiği yerlerdeki Türklerin alâmeti sungur'dur. (M)

Gökhöyük Devlet Üretme çiftliği, Amasya'nın 22 km kuzeybatısında, Amasya-Çorum yolunun 20. kilometresinde, Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlı devlet üretme çiftliği (kuruluşu 1944). Tarım alanında çevre çiftçilerine örnek olmak, tohumluk, damızlık ve tarım teknisyeni yetiştirmek amacıyle kurulan çiftlik 26 000 dekarlık bir alanı kaplar. İyi cins tohum, fidan, fide ve damızlık üretimi yapılacak şekilde teşkilâtlandırılan çiftlik, (800 dekarlık alanda ekim yapan) bir tarla zıraatı şubesi, meyvecilik, sebzecilik, fidancılık, park ve bahçecilik konularında çalışan bir bahçe kültürleri şubesi; yarım kan montafon ineklleri üzerinde araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunan bir hayvancılık şubesi; leghorn ve new hampshire cinsi kümes hayvanları, arıcılık, tavşancılık ve ipekböcekçiliğiyle meşgul bir küçük evcil hayvanlar şubesiyle her yıl 100 kadar köylü ve zıraatçı çocuğunu eğiten, ilkokulda dayalı Teknik Zıraat okulu bölümlerini bünyesinde toplamaktadır. Zıraat Meslek okulu 1966-1967 döneminden itibaren erkek çocuklar için, lise seviyesinde Meslek Zıraat okulu ve kız çocuklar için de ilkokul seviyesinde ev ekonomisi eğitim ve öğretimi yapmağa başladı. (M)

GÖKIRMAK, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu yöresinden geçerek Kızılırmağa katılan akarsu; uzunluğu 221 km. En uzun kolu Araç ile Daday arasındaki Eğrice ova dağından çıkan bir deredir. Bu kollar birleştikten sonra Daday'dan doğuya doğru akarak Kastamonu ovasının ortasından geçen Gökırmak, sağdan Ilgaz dağlarının kuzey yamacından inen sel ve dereleri, soldan İsfendiyar dağlarının güney kenarından gelen suları toplar, Taşköprü önünden geçer ve bir boğazda daraldıktan sonra Boyabat ovasına girer. Burada doğuya doğru akarak Durağan ilçe merkezinin 5 km doğusunda Kızılırmağa karışır. Kızılırmak vâdisinin ova biçiminde genişlediği kesimlerde buğday, pirinç, pancar, kendir v.d. ekilir. Daday - Kastamonu - Sinop yolu (Boyabat'a kadar) vâdiyi boylar. Boyabat yakınlarında yapılan ölçülere göre Gökırmağın ortalama akımı 18 m^3, en az 1 m^3 ve en çok 147 m^3'tür. (M)

GÖKKIR blş. i. (esk. türk. *kök,* mavi ve yeşil > *gök* ve *kır*'dan *gök-kır*). Maviye çalan renkli at don'u. (M)

GÖKKUMU blş. i. Taşımsı göktaşlarında bulunan ve genellikle mikroskopla görülebilen küresel cisimler. (Bileşimlerindeki başlıca mineraller piroksen ve olivin'dir.) [L]

GÖKKUŞAĞI blş. i. Güneş ışınlarının bazı bulutlarda yansıması ve kırılmasıyle meydana gelen ve ışık tayfının renklerini gösteren, bir yay şeklinde, açığa çıkan atmosfer olayı: *Gökkuşağının yedi rengi şunlardır: kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lâcivert, mor.* (*Esk.* Kavs-ı kuzah, Alâim-i sema. *Yeni.* Alkım. *Halk dili.* Ebemkuşağı.)

— ANSİKL. *Gökkuşağı* olayı, gözlemciye göre Güneş'in karşısına düşen gökyüzü parçasında bir bulutun yağmur halinde çözülmesiyle meydana gelir. Bu durumda gökyüzünde, güneş tayfının renklerini gösteren, tam veya kısmî bir yay veya eşmerkezli birkaç yay görülür; özellikle, en parlağı olan iç kısımdaki yay dikkati çeker. Bu ilk yayda, *mor* renk içte, *kırmızı* dıştadır; ikinci yayda ise renk düzeni terstir. Gökkuşağının ilk açıklaması, Descartes tarafından yapıldı; bu açıklamaya göre, gökkuşağı, güneş ışınlarının yağmur damlaları içinde *kırılması* ve *tam yansıması*'ndan meydana gelir. Kırılan güneş ışını, içbükey bir ayna vazifesi gören yağmur damlasının içine girince yansır ve yeni bir kırılmaya uğrayarak başka bir noktadan çıkar: bu ışın, gözlemciye, tayf renklerine ayrılmış küçük bir ışın demeti olarak gelir; renklere ayrılma ise, kırılmaların her birinde meydana gelen dağılım olaylarından doğar. Dış yay, damlalar içindeki çifte yansımadan ileri gelir. Bazen birinci yayın içinde ve ikinci yayın dışında, çeşitli kırılma olaylarından doğan renkli saçaklar veya *ek kuşaklar* da meydana gelir. Damlaların çapı, renkli kuşakların genişliğini ve renk tonlarını etkiler. 1 ile 2 mm'lik damlaların meydana getirdiği gökkuşağı geniş, kırmızı bir şerit şeklinde, buna karşılık 1/10 mm'den küçük damlaların meydana getirdiği gökkuşağı ise soluk, renkleri seçilemeyen bir şerit (*beyaz gökkuşağı*) şeklinde görülür. Gözlemcinin gözüne gelen ışık ışınları, ekseni Güneş doğrultusu olan çember yayları şeklinde dağılmıştır; burada özetlenemeyecek kadar karmaşık hesaplar, bu görünüşün bütün şartlarını ve çeşitli özelliklerini açıklamak imkânı sağlar. Güneş gökyüzünde çok fazla yükseldiği zaman, güneş ışınlarının sapma açısı küçüleceğinden gökkuşağı görülemez; Güneş ufukta 42°'den daha yükseğe çıktığı zaman iç yay, 52°'den daha yükseğe çıktığı zaman da dış yay görünmez olur. (LM)

GÖKKUTBU blş. i. Gök ekseninin gökküreyi deldiği kabul edilen iki noktadan herbiri. (L)

GÖKKUZGUN blş. i. Mavi-yeşil ve kırmızı tüylü, 32 sm boyunda kuş. (Bazen pembe veya mor beneklidir. Başı ve gagası kuvvetli, gagasının ucu biraz kıvrıktır. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar, böceklerle beslenir. Avrupa gökkuzgunu [*Coracias garrulus*] Kuzey Afrika'dan Keşmir'e kadar her yerde görülür. Tropik Afrika'da kışlar. Gökkuzgunlar takımının, gökkuzgungiller familyasının örnek tipidir.) Bk. KUŞLAR *levhası.* (L)

GÖKKUZGUNGİLLER çoğl. blş. i. Kuş familyası. Örnek tipi gökkuzgun'dur. (*Coracias*). [L]

GÖKKUZGUNUMSULAR çoğl. blş. i. Kuşlar sınıfının değişik tiplerini içine alan önemli bir takımı. (Ortak anatomik özellikler gösteren bu takımdaki kuşların hemen hepsi parlak tüylüdür.)

— ANSİKL. *Gökkuzgunumsular* ağaç kovuklarına yuva yapar, küçük hayvanlarla beslenir. Hemen hepsi sıcak ülkelerde yaşar. Takımın birçok familyası vardır. En önemlileri: *gökkuzgungiller* (Gökkuzgun [*Coraci-*

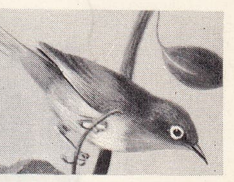

gökbeyazgöz

Foto. LAROUSSE

Sabiha GÖKÇEN

Cüneyt GÖKÇER

os]), Arıkuşugiller, yalı çapkınları, bucerotidae (kalaolar). [L]

GÖKKÜRE blş. i. Astron. Gözlemcinin gözünü merkez olarak kabul eden, yarıçapı sonsuza uzanan ve uzaklıkları ne olursa olsun gökcisimlerinin yerini gösteren sanal küre. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Eskiler, Yer'in üzerinde gerçekten maddesel bir gökküre bulunduğunu kabul ederlerdi. Gökcisimlerinin konumunu göstermeğe elverişli olduğu için bu sanal küre kavramı günümüzde de sürüp gider. Gözlemciye göre sabit olduğu kabul edilen bu küre üzerinde, ufuk dairesi, düşey doğrultudaki çap ve bu çapın *başucu* denilen üst noktası ile *ayakucu* denilen alt noktası işaret noktaları olarak seçilir; gözlemcinin gördüğü yarıküre, ufuk dairesinin üstünde kalan kısımdır. Bir gökcisminin yerini belirten iki koordinat, güney açısı ve yükseklik veya yüksekliğin tümleri olan *başucu uzaklığı*'dır.

Yıldızlar gökküresi üzerinde, uçları kuzey ve güney gökkutupları olan ve gök ekseni denilen sabit bir çap etrafında, biçimi bozulmayan daireler çizerek dolanır. Yer'in dönme hareketinin ters yönünde gerçekleşen ve gözlemcinin de katıldığı bu harekete *günlük hareket* denir. Bu görünüşü açıklayabilmek için, günlük harekete katılmayan ve üzerindeki yıldızların hep aynı yerde sabit kaldığı bir küre gözönüne alınmıştır. Yıldızlar yerküreden çok uzakta bulunduğu için, gözlemci Yer üzerindeki yerini değiştirse bile, yıldızların gökküre üzerinde meydana getirdiği şekiller değişmez. Öteki gökcisimlerinin (Güneş, Ay, gezegenler ve kuyrukluyıldızlar), *özhareket* denilen hareketleri de yıldızlara göre belirtilir. Başka bir deyişle, sabit gökküresi üzerindeki yer değiştirmeler yıldızlara göre açıklanır.

Gökküresi üzerinde çeşitli koordinat sistemleri kullanılır:

1. gök ekvatoruna dik olan çapa, yani Yer eksenine göre tanımlanan *ekvator koordinatları* (bu sistemdeki koordinatlar, gök ekvatoru üzerinde bulunan ilkbahar noktasından başlayarak hesaplanan *bahar açısı* ve *yükselim* veya bunun tümleri olan *kutup uzaklığı*'dır);

2. uçları tutulum kutupları olan dikey çap ile tutulum düzleminden hareket ederek belirtilen *tutulum koordinatları*. Bu sistemdeki koordinatlar ise *gök enlemi* ve *gök boylamı*'dır. (L)

GÖKLEN, bir türkmen kabilesi. Türkmenistan cumhuriyetinin güneyinde, Kuzey İran sınırları yakınındaki Görgen ve Atrek çaylarının yukarı dağlık bölgelerinde yaşarlar. Çakur, Kirik, Bayandır, Kayı, Vangak, Sagrı, Kara-Balhan, Ay-Derviş, Arkaklı, Şeyh-Hoca gibi kolları vardır. Yurtları, komşuları olan Tekeli aşiretinden Elburz dağları, Yamut aşiretinden ise Gümbedi Kavs ve Gemrud çayı ile ayrılır. Göklen kabilesinin bu bölgeye ne zaman geldiği kesin olarak belli değildir. Selçuklular çağında buralara yerleştikleri tahmin edilmekte ve eskiden çok kalabalık oldukları halde son zamanlarda azaldıkları, toplam olarak on veya on beş bin nüfuslu üç bin kadar aileden ibaret oldukları söylenmektedir. (M)

sağda, Chicago'da; yukarıda, Ankara'da gökdelenler

GÖKLÜ, Balkanlı dağlarında oturan Türkmenlerden bir oymak. (M)

GÖKMAN (Mehmet Muzaffer), türk kütüphanecisi (İstanbul 1915). İstanbul Erkek lisesini (1938), İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirdi (1947). Meslekî incelemelerde bulunmak üzere Roma, Paris, Londra ve Almanya'ya gönderildi (1957). Amerikan hükûmeti tarafından A.B.D.'ye davet edildi (1959). 1946'dan beri görevli bulunduğu Beyazıt Umumî kütüphanesinde (bugünkü adıyle Devlet kütüphanesi) halen müdür olarak çalışmaktadır. Eserleri: *İstanbul Kütüphaneleri ve Bugünkü Vaziyetleri* (1939); *Pratik Kütüphanecilik* (1939); *İstanbul Kütüphaneleri Rehberi* (1941); *Fatih Medreseleri* (1943); *Murat Molla, Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri* (1943); *Kitabın Sağlık Bilgisi* (1946); *Kütüphanelerimizden Notlar* (1952); *Beyazıt Umumî Kütüphanesi* (1956); *Atatürk ve Devrimleri Bibliyografyası* (M. Orhan Durusoy ile, 1957); *Murat Molla Kütüphanesi* (1958); *İstanbul Kütüphaneleri ve Yazma Tıp Kitapları* (türkçe - ingilizce, 1959); *Amerika'da Kütüphane Sevgisi* (1961); *Atatürk ve Devrimleri Tarihî Bibliyografyası* (1963); *Türk Kütüphaneciliğinin Bibliyografyası* (deneme, 1964); *Hüseyin Rahmi Gürpınar, Açıklamalı Bibliyografya* (1966); *Sedat Simavi, Hayatı ve Eserleri* (1970) v.d. (M)

Gökmedrese, Anadolu'da iki selçuklu medresesi bu adla anılır: **1.** *Sıvas'taki* Gökmedrese. Taş kapı girintisi üzerindeki yazıttan medresenin selçuk sultanı Kılıç Arslan İbn Keyhüsrev III devrinde, başvezir Sultan Sahib Ata tarafından mimar Konyalı Kâluyân'a yaptırıldığı anlaşılıyor (1271-1272). Yapıya iki minare arasındaki zengin bezemeli bir kapıdan girilir ve üzeri dört kollu yıldız biçiminde bir tonozla örtülü dehlizden geçtikten sonra orta avluya varılır. Ortasında bir havuz olan dik dörtgen biçimli avlunun iki yanındaki revaklar gerisinde medrese odaları ile birer eyvan bulunur. Giriş ekseni üzerinde, girişin tam karşısına gelen, üzeri sivri tonozla örtülü büyükçe bir orta eyvan vardır. Açık derslik olarak kullanılan bu eyvanın sağ ve solunda üzerleri gene sivri tonozlarla örtülü kapalı derslik olan birer büyük oda ve ayrıca giriş dehlizinin sağ ve solunda minarelere bağlanan birer oda daha vardır. Yuvarlak tamburlu büyük bir kubbenin üzerini örttüğü sağdaki oda medresenin mescididir. Kubbe tamburu firuze ve siyah sırlı tuğlalarla süslü on sekiz üçgen konsola oturur. Medresenin duvarları dıştan yuvarlak ayaklarla perkitilmiş, kabartma işlemeli örgüler ve baklavalar içinde geniş yaprak bezemelerle süslenmiştir. **2.** *Tokat'taki* Anadolu Selçuklularından kalan Gökmedrese. Adını içini süsleyen çinilerden alır. Ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesinlikle bilinmiyor. Yapı iki katlı ve dik dörtgen planlıdır. Taç kapıdan sonra üzeri sivri tonozla örtülü bir dehlizden orta avluya geçilir. Avluda girişin tam karşısında iki kat yüksekliğinde büyük eyvan vardır. Avlunun üç yanını her iki katta da kemerli revaklar kuşatır; revakların gerisinde medrese odaları bulunur. Avlu revaklarının kemerlerini siyah, beyaz, firuze ve koyu lâcivert çiniler süsler. Taç kapısı bezemeleri ile bu süsler önemlidir. (M)

Gökmedrese camii, Amasya'da XIII. yy.-da yapılmış selçuk camii. Caminin planı 35,50 m derinlikte ve 19 m genişlikte bir dörtgen biçimindedir. Cami, kapıdan mihraba doğru biri sağda öteki solda olmak üzere iki sıra halinde bulunur, dörder ayakla üç sahna bölünmüştür. Orta sahın, yan sahınlardan daha geniştir. Bu sahınları ayıran ayaklar birbirine kemerlerle bağlıdır. Her iki ayak arasındaki kısmın tavanı dört köşe bingiler üzerindeki kubbelerden kuruludur. Kapıda, giriş kısmının üstündeki kubbe bugün yıkık durumdadır. Bu kubbede, başka kubbelerde görüldüğü gibi, bir hava ve ışık deliği olduğu söylenir. Evliya Çelebi, kubbenin kurşunla kaplı olduğunu yazar. Suların akışını sağlamak için, damın iki yana meyilli, kubbelerin de taşkın olduğu anlaşılıyor. Kapıdan girilince sağ ve soldaki kısımlar caminin asıl sahnından ayrıdır. Bu kısımlardaki iki oda medresenindir. Bir merdivenle soldaki türbeye çıkılır. Bu türbe, kare plandaki bir taban üzerinde on iki kemerli çok köşeli bir yapıdır. Üstü, Ön Asya'daki türk türbeleri gibi yıldız şeklinde bir konidir ve tuğladan bir külâhla örtülüdür. (M)

gökdelen New York'ta Paramount Building

GÖKMEN sıf. (*gök*'ten *gök-men*). *Halk dili.* Mavi gözlü ve sarışın. (M)

GÖKMEN (Fatin), türk astronomu ve meteorolоğu (Akseki 1877-İstanbul 1955). İlk öğrenimini Akseki ve Alanya'da, medrese tahsilini de İstanbul'da tamamladı. Astronomi alanında bilgilerini artırmak için, Sultan Selim muvakkithanesinde müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendiden eski astronomi ve takvim hazırlama metodunu öğrendi. Fen fakültesini bitirdi (1904). Fen fakültesi astronomi ve hesabı ihtimalî müderrisliğine getirildi. Bir süre siyasetle de uğraştı. İttihat ve Terakki cemiyetine girdi. Meşrutiyetin ilânından kısa bir süre sonra Cemiyetten istifa ederek siyasî hayattan çekildi. İlk türk rasathanesinin temellerini attı (1910). Sismoloji istasyonu kurmak için teşebbüslerde bulundu. İstanbul rasathanesinin müdürlüğünü yaptı (1910-1943). Bu arada Fen fakültesi dekanlığında da bulundu. 1950'ye kadar Büyük Millet meclisinde Konya milletvekilliği yaptı. Eserleri: *Eski Hıtay Takvimi* (1936); *19 Haziran 1936 Küsûf-u Küllîsi* (19 Haziran 1936 Güneş Tutulması); *Türk Takvimi* (1936); *Eski Türklerde Heyet ve Takvim* (1937) v.d. (M)

Gökmescit, İran'da, Tebriz şehrinde, Timurlular çağından kalma mescit. Karakoyunlulardan Cihan Şahın kızı Sâliha Hatun tarafından, Muhammed Beyvab'ın oğlu Nizametullah'a yaptırıldı (1465). Cami, duvarlarını kaplayan değişik tonlarda firuze renkli çini mozaiklerden dolayı Gökmescit adını aldı.

52 m genişliğindeki cephesinin iki ucunda yükselen çini kaplı yuvarlak iki minaresi vardır. Bu cephenin ortasında yer alan portal, mukarnaslı tromplarin taşıdığı sivri kemerli bir yarım kubbe ile son bulur. Burmalı bir silmeyle çevrilidir. Binanın iki tarafından tonozlarla desteklenen bir orta kubbe ile bunun arkasında küçük bir kubbe vardır. Ayrıca ön kısımda, köşelerde birer büyük kubbe, ortada üç küçük kubbe, yanlarda da birer kubbe yer alır. İç avlusu yoktur. Gökmescitte, selçuklu mimarî geleneğinin izleri görülür. Ortadaki kubbeli kısım avluyu, yanlarda bulunan küçük kubbeli galeriler ve avlunun etrafındaki revaklar eyvanları andırır.

Çökmüş kubbeleri, yıkılmış çini kaplı duvarları ve minaresi, çatlamış portaliyle bugün bir harabe görünüşünde olan Gökmescitte ayakta kalabilen bazı bölümler, özellikle çiniler, yapının güzelliğini göstermesi bakımından önemlidir. (M)

GÖKOĞLAN, Doğu Anadolu bölgesinde

Foto. Yeni Sabah arşivi, N. Erkılıç (MEYDAN) ; U.S.İ.S. (LAROUSSE)

(Erzurum - Kars bölümü, Erzurum ili, Tekman ilçesi) bucak; 8 940 nüf.; 27 köy. — *Bucak merkezi* (*Kırıkhan köyü*), 731 nüf. Tekman'ın 28 km güneyinde dağlık kesimde; yüksl. 2 090 m. (M)

GÖKOVA, Güneybatı Anadolu'da Kerme körfeziyle Gökova körfezinin yanında ova. Kuzeyinde 500-600 m yükseklikte (Kaykıseki tepesi 904 m) dağlarla, güney kenarında 200-300 m yükseklikte tepeler uzanır.

Gökova'ya çevredeki dağ ve tepelerden birtakım dereler iner. Bunlar arasında kuzeyden gelen en büyük akarsu Çaydere'dir. Ova çevresindeki tepelikler iklime uyan makilerle örtülüdür. Güneyde deniz yüzeyinden pek yüksek olmayan nemli topraklarda günlük ağaçları oldukça geniş yer tutar. Muğla'yı Marmaris'e bağlayan yol buradan geçer. Ova ve çevresi doğuda Köyceğiz'e kara yoluyle bağlıdır. (M)

GÖKÖLÇÜMÜ blş. i. Bk. ASTROMETRİ.

GÖKSEL sıf. (*gök*'ten *gök-sel*). *Yeni.* Gökle ilgili. *Esk.* Semavî. ‖ i. Erkek veya kadın adı. (M)

GÖKSAGUN veya **ÇAĞRI TEKİN,** Semerkant Karahanlıları hükümdarı (XII. yy.). Selçuklu sultanı Sencer ile Ceyhun kıyısında yaptığı savaşta yenilgiye uğradı (1130). Sonra Karluk ve Kanglıları Buhara'dan ve Maveraünnehir'den kovdu. (M)

GÖKSEL (Ali Nüzhet), türk yazarı (Diyarbakır 1897-İstanbul 1961). 1925'te *Yeni Hilâl* mecmuasını yayımladı. İstanbul Vefa ve İtalyan liselerinde 35 yıl edebiyat öğretmenliğinde bulundu. Eserleri: *Olup Biten Şeyler* (1924); *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (1956). [M]

GÖKSU, İstanbul boğazının Anadolu yakasında, Anadoluhisarı yakınında Boğaz'a dökülen dere. Göztepe'nin güney yamaçlarından inen sel yataklarının birleşmesiyle meydana gelir ve tepelik bir alanda hafif büklümler çizerek *Göksu çayırı* denilen düzlüğün kuzey kenarında denize dökülür. Aynı ovanın güney kenarından da Küçüksu geçer ve Göksu kasrı yanında denize ulaşır. Bu ikiz akarsuya batı dillerinde *Asya Tatlı suları* denilir; bu ad bizans devrinde Göksu'ya verilen *Potamion* (küçük ırmak) adından türemiştir.

— Tar. ve Ed. Tarihöncesi çağlarda Göksu'nun içerilerinde bir yerleşme yerinin, bizans çağında da bir manastır ile av sarayının bulunabileceği tahmin edilmekle birlikte bunu doğrulayacak bir kalıntıya henüz rastlanmamıştır. Yalnız Türkler zamanında Göksu kıyısı içerilerinde, kutsal bir ziyaret yeri olan Panagia (Meryem) ayazması bulunmuştur. Göksu Osmanlılar devrinde büyük önem kazandı. Göksu deresinin sandalla dolaşmağa elverişli oluşu, iki yanında güzel tepelerin, ağaçlıkların bulunuşu İstanbulluların buraya rağbet etmelerine yolaçtı. Göksu'nun iki akarsu arasındaki geniş çayırı ile çevresindeki ulu ağaçlar, Osmanlılar devrinde, İstanbul'un en gözde mesirelerinden biriydi. Evliya Çelebi, XVII. yy.da Göksu'nun iki kıyısı boyunca sıralanan sık ağaçlardan söz eder. O çağda daha içerilerde gül bahçeleri, köşkler, bahçe ve değirmenler vardı. Sandallarla Göksu'nun gerilerine gidilebiliyordu. Murad IV (1623-1640) Kandilli'ye kadar servi ormanlarıyle kaplı Göksu çevresini düzenlettirdi, buraya *Gümüş servi* adını verdi. Göksu üzerinde bir köprü ve tepede Mahmud I ve Selim III tarafından koydurulan nişan taşları bulunuyordu. Buralarda bazı kasırlar ile Göksu içerilerinde şehrin düzeniyle görevli bostancıların ocağından ve bir camiden ve camilerinden başka bir yerleşme yoktu. Göksu kıyısında deniz yoluyle getirilen buğdayı öğüten mirî değirmenler vardı. Göksu deresinin getirdiği çamur, seramik, çanak çömlek işlerine çok uygun olduğundan çevrede testi yapımı gelişti. Suyu sızdırıp serin tutması ve dayanıklılığı sebebiyle Göksu testileri çok ün kazandı. Batılı gezginler Göksu çevresini *Anadolu* veya *Asya Tatlı suları* diye adlandırdılar. Beyoğlu ve Galata'nın *Levanten* denen azınlık halkı da buraya gezmeye gelirdi. Türkler, asıl frenklerden ayırmak için bunlara *tatlısu frengi* derlerdi. Kâğıthane mesiresi Patrona ayaklanmasıyle (1730) ortadan kalkınca, Mahmud I (1731-1754), Göksu kıyısında gösterişli ve ahşap bir köşk yaptırdı. Bk. GÖKSU KASRI.
Göksu çevresinin gördüğü rağbet XIX. yüzyıl sonlarına kadar sürdü. Cuma ve bayram günleriyle, yaz aylarında çarşamba ve pazar günleri birçok seçkin kişinin ve halkın eğlence, gezi yeri oldu. O zamanlar, Göksu kıyılarında kır gazinoları, kahvehaneler, ortaoyunu sahneleri, alman tarzında otel - birahaneler bulunuyordu.
Göksu deresi 1909 yılındaki taşkın sırasında çevresinde önemli tahribat yaptı. Bu olaya ardından gelen savaş yıllarının etkisi ile yaşayıştaki değişiklikler de eklendi ve 1920'den sonra buraya rağbet azaldı. Göksu kıyısındaki yalılar yıkıldı, köşkler harap oldu, tahta köprüler yerine betonları yapıldı. Buraya güzellik veren ağaçların çoğu kesildi, Göksu'daki gezinti kayıkları ortadan kalktı. Günümüzde iki akarsu arasındaki düz çayırlık mayıs-eylül ayları arasında halkın açık hava ihtiyacını karşılar. Sıra halinde büyük kazanlarda pişirilen mısır, eski Göksu mesire geleneğinin son kalıntısıdır.

Göksu, edebiyatımızda da önemli yer tutar. Başlangıçta şiir ve şarkılarda, sonraları roman ve hikâyelerde yer alır (Nedim, Enderunlu Vâsıf, Recaizade Ekrem, Ahmet Rasim, Saffeti Ziya, Halit Ziya Uşaklıgil, Yahya Kemal Beyatlı, Ruşen Eşref Ünaydın, Abdülhak Şinasi Hisar ve yabancılardan Pierre Loti). Günümüzde Boğaziçi'nin kaybolan güzellikleri arasında hâlâ anılmaktadır. (M)

GÖKSU, Akdeniz bölgesindeki Seyhan ırmağının ikinci büyük kolu; uzunluğu 201 km. Doğu Anadolu'nun Tahtalı dağlarından *Sarız suyu* (esk. *Saros*) adıyle çıkarak Sarız ilçe merkezi önünden, Binboğa dağları batısından geçer, sonra dağlık ve ağaçlık olan bu alanda dar vâdiler içinde akar, Saimbeyli güneyinde batıya, sonra güneybatıya yönelerek Feke önünden geçer ve dağlık bir yörede Samantı koluyle birleşerek Seyhan'ı meydana getirir. Kavşakta ortalama akımı 60 m³, en fazla akım 485 m³, en azı ise 16 m³ olarak kaydedilmiştir. (M)

GÖKSU, Akdeniz bölgesinde akarsu; uzunluğu 148 km. Akdeniz bölgesinin kuzeydoğu ucunda, Engirek ve Nurhak dağları arasından çıkar, bu dağlardan inen selleri alarak önce doğuya yönelir, Fevzipaşa-Malatya demiryolunun geçtiği oluğu batıdan doğuya doğru kesip geçerek kuzeyden gelen Kapıdere suyunu alır, dağlık bir kesimden dolaşarak güneydoğuya yönelir, Güneydoğu Anadolu yaylası içinden akarak Adıyaman ilinin Besni ilçesinde Kızılin bucağı merkezi yanında sağdan Fırat ırmağına karışır. (M)

GÖKSU, Anadolu'nun birçok bölgesinde rastlanan akarsuların ortak adı. Başlıcaları: *Bartın* (*Ulus*) *Göksuyu,* Ulus'tan geçerek Bartın çayı (Kocaçay) aracılığıyle Karadeniz'e dökülür. — *Gemerek Göksuyu,* Akdağ'dan çıkarak Gemerek aşağısında sağdan Kızılırmak'a karışır. — *Mazıdağı Göksuyu,* Mardin dağından çıkarak Bismil'in yukarısında sağdan Dicle'ye dökülür. — *Yenişehir Göksuyu,* Domaniç dağlarından İnegöl ovasına iner ve oradan Yenişehir ovasına geçer, sonra Sakarya'ya karışır (*Kocaçay* veya *Göksu* da denir). [M]

GÖKSU, esk. **Kalykadnos,** Akdeniz bölgesinde Taşeli yöresinden geçerek Silifke aşağısında denize dökülen akarsu. Aslında Göksu, yerinde aynı adı taşıyan iki akarsudan oluşur; bunlar Mut kasabası güneybatısında biraraya gelince de *Göksu* adını korur. Irmağın iki kolunu birbirinden ayırmak için geçtikleri kesimlere göre, kuzeydekine *Hadım Göksuyu,* onun güneyindekine de *Ermenak Göksuyu* dendiği gibi yeni topografya haritalarında bunlardan birincisine *Gökçay,* ikincisine de *Göksu* adı verilir ve bu ad denize kadar olan çığır için de kullanılır. Gerçekte Gökçay (veya Hadım Göksuyu) [165 km], Göksu'dan (150 km) daha uzundur (ırmağın bütün uzunluğu 260 km), aslında bu iki kol da birbirine yakın yerlerden (biri Batı Toroslarda Karakuş dağının kuzeyinden, diğeri de güneyinden) çıkmaktadır. Hadım Göksuyu'nun kaynakları Haydar dağına, Ermenak Göksuyu'nunki de Geyik dağına kadar uzanır; bundan sonra birincisi Taşeli kireçli yaylasının kuzey kesiminden, öteki de orta kesiminden geçerek, bazı yerlerde içine sokularak, dar boğazlardan, hattâ yeraltı çığırlarından akar. Hadım Göksuyu'nun Batı Toros kesiminde bir hidroelektrik santralı kurulmuştur. Mut aşağısında Suçatı köyü yakınında birleşen iki kol, bundan sonra Silifke - Karaman yolunun takip ettiği geniş bir vâdiyi boylar, Silifke şehri önünden geçtikten sonra, güneyde İncekum burnuyle sona eren geniş bir delta ovasının doğu kenarında denize dökülür. Göksu deltası tarıma oldukça elverişlidir. Göksu'nun Selâmlı'da yapılan ölçülere göre akımı 86 (ortalama) - 240 (maksimum) - 17 (minimum) m³, Ermenak Göksuyu'nunki 58-450-11 m³'tür. Irmağın suyu ilkbaharda kabarır; yaz sonunda azalırsa da hiç bir zaman tükendiği görülmemiştir. (M)

GÖKSU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Erzurum ili, Karayazı ilçesi) bucak; 8 182 nüf.; 20 köy. — *Bucak merkezi,* 695 nüf. Karayazı'nın 30 km güneyinde; yüksl. 1 740 m. (M)

GÖKSU çayı, Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgesi sınırları üzerinden geçerek Elbistan ovası güneyinde Söğütlü-Hurma çayları ile birleşerek Ceyhan nehrini meydana getiren akarsu; uzunluğu 138 km; akaçlama havzası yaklş. ol. 1 400 km². Binboğa dağlarının ana kütlesiyle doğusundaki Tozlu tepe (2 830 m) arasından *Kömür suyu* adıyle doğar, güneye akıp Göksun kasabası önüne gelir, burada kuzeydoğuya dönerek Elbistan ovasına girer. Suları en çok mart-nisan aylarında kabarık (115 m³'e kadar), ağustos - eylülde düştüktür (2 m²). [M]

Göksu kasrı, Küçüksu iskelesine yakınlığı sebebiyle *Küçüksu kasrı* da denir; *eskid. Kasrı Hümayun.* Mahmud I'in sadrazamı Divittar Mehmed Paşanın Göksu deresi kıyısında padişah için yaptırdığı ahşap kasır (1751 - 1752). Kasra, güneydeki tepeden su getirilerek havuz ve sebil de eklendi. Ahşap yapı, Selim III ve Mahmud II zamanlarında onarıldı. Abdülmecid zamanında yıktırıldı ve bugünkü biçimiyle kârgir olarak yeniden yapıldı (1856). Kasır, bir bodrum üzerinde yükselen iki kattan meydana gelir. Her katta sofaya açılan birçok oda vardır. Dış görünüşünü çok sade bulan Abdülaziz, kasrın cephelerini kabartma süslerle donattırdı. Bu süslerde belirli bir üslûp özelliği yoktur. Bahçeyi çeviren parmaklık ve bahçe kapıları da aynı şekilde süslenmiştir. Kasrın kuzey tarafına Selim III, Valide Mihrişah Sultanın hatırasına mermerden bir çeşme yaptırdı; çeşme küçük bir ana kubbe ve dört küçük süs kubbesiyle örtülüdür. Çeşmenin bitişiğinde bir namazgâh sofası yer alır. Kasrın karşısında yine Valide Mihrişah Sultan adına yaptırılmış olan Küçüksu mescidi vardı. Bu yapı son yıllarda yıkıldı (1956). Göksu kasrı 1968-1969 kışında yeniden onarıldı. (M)

GÖKSUN, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Maraş ili) ilçe merkezi kasaba; 6 676 nüf. Göksun ovasının kuzey kenarı yakınında bir tepenin yamaçlarında; yüksl. 1 200 m. Maraş'a 99 km uzaklıkta. Göksun'a gelen yol kuzeye doğru da devam ederek Kayseri'ye ulaşır. Kasaba ayrıca Elbistan'dan geçen bir yol ile de Malatya'ya bağlanır. —*Göksun ilçesi,* 1 919 km², 40 885 nüf. Merkez ve Çardak bucaklarına ayrılmıştır; 53 köy. Hayvancılık. Tahıl tarımı. (M)

Göksun (Göğsun) savaşı veya **Turnadağı savaşı,** Osmanlılar ile Dulkadıroğulları arasında Göksun'da yapılan savaş (12 haziran 1515). Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu, Dulkadıroğlu Alâüddevle'yi yenilgiye uğrattı. Bu savaş sonunda Dulkadıroğulları osmanlı hâkimiyetine girdi. (M)

GÖKTAŞ. Bk. MURGUL.

GÖKTAŞI blş. i. Astron. Gezegenlerarası uzaydan Yer'e düşen taş veya maden parçası. ‖ Kaynağı bilinmeyen fakat göktaşlarıyle büyük bir benzerlik gösteren taş.

— ANSİKL. Eskiler, Ay'dan veya gökyüzünden gerçekten taşların düşebileceğini uzun süre inkâr ettiler. Ancak 26 nisan 1803'te bir göktaşının Laigle (Orne) üzerinde patlamasından sonra, bilim adamları bu olay üzerine eğildiler; bu patlama sırasında, bazılarının ağırlığı 10 kg'a kadar yaklaşan üç bin taş parçası geniş bir alana dağıldı. Bugüne kadar düşen *göktaşları*'nın sayısı çok fazladır ve bunlar arasında ağırlığı 20 tona yaklaşanlar vardır. Bileşimlerindeki demir oranına göre, göktaşları dört gruba ayrı-

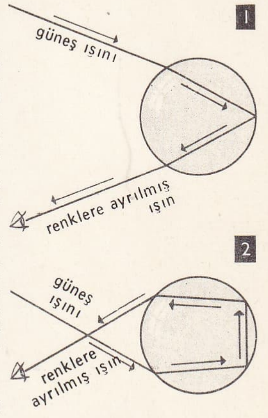

gökkuşağı teorisi yağmur damlalarının içinde kırılan ve yansıyan ışınların izlediği yol: 1. damla içinde gökkuşağının meydana gelmesi; 2. damla dışında gökkuşağının meydana gelmesi

gökkuzgun

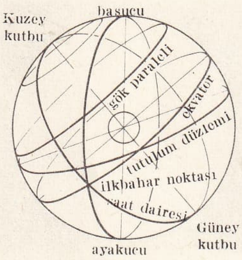

gökküre
(sabitler küresi)

lır: *asider* veya *asideritler* (demirsiz); özellikle silikatlardan meydana gelen ve bileşimindeki nikelli demir oranı düşük olan *taşımsı göktaşları* (en yaygın çeşidi); bileşimlerinde eşit miktarda nikelli demir ve silikatlar bulunan *siderolitler* veya *litosideritler;* yalnız demirden meydana gelen *holosiderler* veya *holosideritler.* Eskiden göktaşları için kullanılan «akan yıldız» veya «kayan yıldız» gibi deyimler bugün astronomlarca kullanılmaz: bunun yerine yalnız göktaşlarından söz edilir ve göktaşlarının atmosferlerden geçerken meydana getirdiği ışık olaylarına genel bir deyimle *meteor* denilir.

Çok küçük boyutlu göktaşlarının sayısı da oldukça fazladır. Bunlardan çok az bir kısmının kütlesi 40 mg'ı bulur (toplu iğne başı kadar). Yeryüzüne düşen göktaşları toplamının *günde* 6 *ton* kadar olduğu tahmin edilir. Bu miktar ise, Yer yüzeyinin ancak iki milyar yılda 6 sm kalınlığında düzgün bir tabaka ile kaplanacağını gösterir. Fotoğraf gözlemleriyle yapılan en son ölçmeler, hiç bir göktaşının saniyede 42 km'den yani Güneş'in Yer-Güneş uzaklığında ölçülen parabolik hızından daha büyük bir hızla düşmediğini göstermiştir. Demek ki göktaşları, güneş sistemine aittir ve hiç birisinin yıldızlararası kozmik ortamlardan geldiği düşünülemez. Aslında kozmik ortam, Yer'den gözlemlenebilecek büyüklükte bir meteor meydana getiremeyecek kadar küçük taneciklerden oluşmuştur. (L)

GÖKTEPE, Anadolu'nun bazı kesimlerinde rastlanan dağ veya tepelerin ortak adı: Başlıcaları: Muğla kuzeyindeki *Göktepe* (1 892 m); — Geyve boğazı doğusundaki *Göktepe* (Karadağ'ın doruğu); — Kayseri güneyindeki Erciyas volkan kütlesinin batı ucundaki (volkan tepesi) *Göktepe* (2 250 m); — Fethiye'nin kuzeydoğusunda Yeşilgöl dağı kütlesindeki *Göktepe* (2 407 m); — Sandıklı dağlarının kuzey kesimindeki *Göktepe.* (M)

GÖKTEPE, Akdeniz bölgesinde (Konya ili, Ermenek ilçesi) bucak; 12 236 nüf.; 14 köy. —*Bucak merkezi* (esk. *Fariske*), 2 516 nüf. Ermenek'e 48 km'lik bir yolla bağlıdır. Yüksl. 1 250 m. (M)

GÖKTEPE, Ege bölgesinde (Muğla ili, merkez ilçesi) bucak; 5 037 nüf.; 10 köy. —*Bucak merkezi,* 1 183 nüf. Muğla'nın 44 km kuzeydoğusunda; yüksl. 550 m. İl merkezine bağlayan yolun büyük bir kısmı virajlıdır. (M)

Göktepe, *Mavitepe* de denir, Türkmenistan'da tarihî bir türkmen kalesi. 1870-1881 Yıllarında rus saldırısına uğrayan Türkmenlerin bağımsızlık uğruna savaştıkları bir yer olarak ün kazandı. Eski adı *Köhne Göktepe* olan bu kaleyi 1879'da Türkmenler bırakıp gittiler. Rusların saldırısına karşı Türkmenlerin Teke aşireti bu kalenin yakınlarında toplanarak çetin bir savaşa girdi.

Gökmedrese
mimarî motifleri,
Sıvas

Bu bölgenin en büyük kalesi Göktepe'nin 8 km güneyinde bulunan Dengiltepe'dir. Bu kalenin Ruslara karşı savunulmasında Türkmenler olağanüstü başarı gösterdiler (1879). Ruslar saldırmadan kısa bir süre önce tahkim edilen kalede, ellerinde 1868'de İranlılardan alınmış bir tek top bulunan 12 000 türkmen kuşatıldı. 70 Top ve 8 000 kişilik düzenli bir ordu ile saldıran Ruslar 21 gün süren kanlı çarpışmalardan sonra Göktepe'yi aldılar (1881). 4 Gün süreyle kaleyi askerlerine yağma ettirdiler. Bu savaşta 8 000 türkmen ile 1 000 rus öldü.

Rus saldırısından sonra Göktepe adı Dengiltepe yakınlarında yapılan bir demiryolu istasyonuna verildi. Burada 1880-1881 savaşından kalma araçların, savaş eşyasının gösterildiği bir müze vardır. Ayrıca bugünkü Türkmenistan'da Göktepe bir ilçenin adıdır. (M)

GÖKTULGA (Fahri Celâl, **F. Celâleddin** denir), türk hikâyecisi ve hekimi (İstanbul 1895). Mercan idadîsini, tıbbiyeyi bitirdi (1918). Üsküdar Toptaşı Akliye ve Asabiye hastahanesinde ihtisasını tamamladı. Bir süre klinik şefi olarak Toptaşı ve Bakırköy Akıl hastahanelerinde çalıştı. Bakırköy Akıl hastahanesi başhekimliğine tayin edildi. Bu görevdeyken emekliye ayrıldı (1960). Tıbbiyede okuduğu sıralarda edebiyatla da ilgilendi. Edebiyatçı kişiliğini daha çok hikâye türünde geliştirdi. İlk hikâyesi *Servetifünun* dergisinde çıktı (1917). Genellikle, konularını mahallî örf ve âdetlerden alır, bunları özgün bir anlatımla tasvir eder. Hikâyelerinde tipler kadar olaylara ve mahallî özelliklere de yer verir. Hikâyeci olarak İkinci Dünya savaşı yıllarında yayımladığı eserleriyle ün kazandı. Ayrıca günlük gazetelerde fıkralar da yazdı. Kitap halinde yayımlanan eserleri: *Talâk-ı Selâse* (1923); *Kına Gecesi* (1927); *Keloğlan Çanakkale Muharebelerinde* (masal, 1939); *Eldebir Mıstafendi* (1943); *Avur Zavur Kahvesi* (1948); *Salgın* (1953); *Rüzgâr* (fıkralar, hikâyeler, 1955). Hikâye kitapları dışında bir de tıbbî eser yayımladı: *Kekemelik Bahsinde Yeni Görüş* (1937). [M]

GÖKTÜRK (Hüseyin Avni), türk hukukçusu ve devlet adamı (Niğde 1901). İlk ve orta öğrenimini Niğde ve Konya'da yaptı. İstanbul üniversitesi ve Cenevre Hukuk fakültesini bitirdi. Berlin üniversitesinde lisans, Cenevre'de doktora yaptı (1930-1933). Türkiye'ye döndükten sonra Adalet bakanlığı ceza işleri müdür yardımcılığı, Ankara sul hâkimliği görevlerinde bulundu. Ankara Hukuk fakültesinde doçent ve profesör oldu (1933-1936). Profesörlüğü yanısıra Çalışma Bakanlığı müsteşarlığı ile görevlendirildi (1946). Niğde milletvekili seçildi (1954). Adalet bakanı oldu (1955). Millî Emniyet başkanlığına getirildi (1957). Türkiye Sanayi Bankası Yönetim Kurulu başkanlığı görevinde bulundu (1958-1960). Niğde senatörü seçildi (1966).

Eserleri: *Miras Hukuku* (1937); *Şahsın Hukuku* (1942); *Aile Hukuku* (1943); *Borçlar Hukuku* (1. kısım 1946, 2. kısım 1951); *Aynî Haklar* (1949). [M]

GÖKTÜRKÇE bls. i. Göktürklerin kullandığı türk dili; bu ad genel olarak *Orhon ve Yenisey yazıtları*'nın dili için kullanılır.

— ANSİKL. Leng. Göktürkçe yazılı belgeler (Orhon ve Yenisey yazıtları) İkinci Göktürk imparatorluğu devrinden kaldığı için Göktürkçe, bu imparatorluğun resmî dili idi.

Göktürkçenin yazılı metinleri olan Göktürk (veya Orhon) yazıtlarından ilk defa XII. yy.da, iranlı tarihçi Cüveynî *Tarih-i Cihanküşa* adlı eserinde söz etmiştir. 1709 - 1722 Yılları arasında Sibirya'da sürgün bulunduğu sırada isveçli subay Johann von Strahlenberg Sibirya'da Yenisey yöresinde bilinmeyen bir yazı ile yazılmış yazıtlara rastladı. Yine o sıralarda Sibirya'da bulunan Daniel Messerschmidt yazıtlarla ilgili olarak Petersburg Bilimler akademisinde bir bildiri okudu (1720). 1721'de sürgünden dönen J. von Strahlenberg yazıtlardan söz eden bir eser yayımladı.

Sonraki yıllarda birçok bilgin (Spaskiy, Krug, Abel, Rémusat, Yadrintsev, W. Radloff, Heikel, A. von Gabain, Lumir Jisi v.d.) yazıtlarla ilgilendi; Sibirya'da araştırmalar yaptı; birçok ilgi çekici yazı ve eser yayımladı. Yazıtlardaki bilinmeyen yazıyı çözmeyi başaran, danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen* oldu (1893).

Bu türk dili, birçok türkologca değişik adlarla anılmıştır (W. Radloff *Eski Türkçe* [alm. *Alttürkisch*]; V. Thomsen *Eski Türkçe* [fr. *Vieux Turc*] ve *Runik Türkçesi* [fr. *Turc Runique*], *Eski Orhon Türkçesi* [fr. *Vieux Turc de l'Orkhon*], *Orhon Türkçesi* [fr. *Turc de l'Orkhon*]; A. von Gabain *Eski Türkçe* [alm. *Alttürkische;* bu terim Orhon yazıtlarının ve Uygurca metinlerin dili için kullanılmıştır]; N. A. Baskakov *Eski Oğuzca* [rusça *Drevneoguzskiy*]; G. Clauson *Türkü;* O. Pritsak *Türkütisch;* Talât Tekin *Orhon Türkçesi* [ing. *Orkhon Turkic*]). Orhon ve Yenisey yazıtlarında kullanılan yazı sisteminin menşei üzerine çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür; finli bilgin Heikel'e göre orhon harfleri menşe bakımından «run» harflerinden doğmuştur (1891). Otto Donner, bu harflerin, Küçük Asya'nın likya, hitit ve frizi harflerinden türemiş olduğu düşüncesini benimsemiştir. V. Thomsen ilkin orhon ve yenisey harflerinin aramî veya bundan türeme pehlevî harflerinden doğduğunu ileri sürmüş, sonra da Gauthiot ile birlikte soğd harflerinden türediğinde karar kılmıştır. W. Radloff, orhon harflerinin aramî ve runî olduğu fikrindedir. Aristov ve Mallitskiy Orhon alfabesinin türk damgalarından çıktığını ileri sürmüşlerdir. Reşit Rahmeti Arat ve Ahmet Caferoğlu da bu görüşü benimsemişlerdir. Sokolov, bu yazının aramî asıllı olduğunu, fakat Türklerce millîleştirildiğini savunmuştur (1904). Ahmet Cevat Emre orhon yazısının menşeini sümer lineerleri ile birleştirmek istemiştir. E. V. Polivanov da orhon harflerinin türk damgalarından türediğini, ancak kısmen aramî-soğd ve pehlevî harflerin; yazıtlarda satırların sağdan sola ve işaretlerin aşağıdan yukarıya doğru yazılmış olmasından dolayı da Çincenin etkisinin görüldüğünü ileri sürmüştür.

● *Özellikleri.* Orhon yazıtlarında 38 harf kullanılmıştır; bu harflerden 4 tanesi ünlüleri, geriye kalan 34 tanesi de ünsüzleri gösterir: *a-e, ı-i, o-ö, u-ü* ünlüleri çin birer işaret kullanılmıştır. Ünsüzlerden 20 tanesi *a* ve *e* harfleriyle başlayan karakteristik ünsüzlerdir: *(a)b, (e)b; (a)d, (e)d; (a)g, (e)g; (a)k, (e)k; (a)l, (e)l; (a)n, (e)n; (a)r, (e)r; (a)s, (e)s; (a)t, (e)t; (a)y, (e)y.* Bunların yanında yuvarlak ünlü ile birleşen 2 ünsüz vardır *ok / uk, ök / ük.* Bir de *ı* ve *i* ünlüleriyle birleşen birleşik ünsüzler vardır: *ık, iç. Ç m, ny, (ñ), ñ, p, ş* ve ünsüzleri ünlülere bitişik olarak birleşir. Ayrıca yazıtlarda 2 ünsüzden meydana gelen 3 tane birleşik ünsüz vardır: *lt(ld), nç(nc), nt(nd).*

Yazıtlarda harfler birbiriyle bitişmez; kelimeler, aralarına üst üste iki nokta konularak birbirinden ayrılır; kelime başında ve kelime içinde ünlüler yazılmaz; buna rağmen kelime sonundaki ünlü her zaman belirtilmiştir.

Göktürkçenin başlıca özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

a) dudaksıl *b* ünsüzü; sonradan bazı türk lehçelerinde kelime ortasında ve sonunda *w* olarak değişmiştir: *sub* (su), *yabız* (kötü) v.b.;

b) dişsi *d* ünsüzü; sonradan bazı türk lehçelerinde *y,* bazılarında da *z*'ye dönüşmüştür: *adak* (ayak), *tod-* (doy-) v.b.;

c) *ny (ñ)* ünsüzü sonradan bazı türk lehçelerinde *y,* bazılarında da *n* olarak yaygınlaşmıştır: *anyıg* (kötü), *kony* (koyun) v.b.;

ç) geniz *n (ñ) g/ğ* değişmesi: *bardıg* (vardın) [< *bardıñ*], *sünükűg* (kemiklerin) [< *sünükün*] v.b.

Bunların dışında bazı ses değişmelerine de (*b* - > *m;* *t* - > *d* - ; *e* - > *i* - v.b.) rastlanır; ancak bu değişmeler bütün türk lehçelerinde görülmez.

● *Gramer.* Göktürkçede bugün türk lehçelerinin hepsinde ya aynen kullanılan veya kısmen değişikliğe uğrayan veyahut da artık kullanılmayan birçok ekin ilk biçimi görülmektedir. Akkuzatif ekleri: *-g, -ğ,* yalnız i-simlere gelir (*at-ı-ğ* [adını], *sab-ı-ğ* [sözü], *törü-g* [töreyi], *eb-i-g* [evi]); *-nı, -ni,* yalnız zamirlere gelir (*a-nı* [onu], *bu-nı* [bunu]); *-n,* iyelik eklerinden sonra gelir (*oğlum-ı-n* [oğlumu], *sabım-ı-n* [sözümü], *begler-i-n*

Foto. G. Çizgen (MEYDAN)

[beyleri] v.d.) Datif eki: *-ḳa -ke* (*balıḳ-ḳa* [şehire], *ḳaġan-ḳa* [kağana], *eb-ke* [eve], *yir-ke* [yere]); iyelik ekinden sonra *-ña, -ñe,* (*batsıḳ-ı-ña* [batısına], *oğlı-ña* [oğluna], *yeri-ñe* [yerine], *ebi-ñe* [evine]), birkaç örnekte de *-a, -e* şeklinde görülür (*oğlum-a* [oğluma], *özüm-e* [kendime]), datif eki bazı örneklerde lokatif görevindedir (*bu ödke olurtım* [bu zamanda (tahta) oturdum]; *bir yılka tört* [bir yılda dört] v.b.). Lokatif-ablatif eki, yazıtlarda ortaktır: *-da, -de; -ta, -te* (*balıḳ-da* [şehirde], *süñüşdük-te* [savaştığımızda], *yol-ta* [yolda ve yoldan], *kurıdın-ta* [batıdan], *yiridin-te* [kuzeyden]) ve *-tın, tin*'dir (*kan-dın* [nereden]). Yön ekleri: *-ġaru, -gerü* (*Oğuz-ġaru* [Oğuzlara], *egberü* [eve] v.b.); *-ñaru, -ñerü* (*ortusı-ñaru* [ortasına], *yeri-ñerü* [yerine]); *-aru, -erü* (*ebimerü* [evime], *-ra, -re* (*taş-ra* [dışarı], *iç-re* [içeri]). Eşitlik eki: *-ça, -çe* (*ot-ça* [ateş gibi], *törüşin-çe* [töresine göre]. İnstrumental eki *-n* (*ok-u-n* [okuyle], *er-i-n* [eriyle]). Çoğul eklerinden *-lar, -ler*'in dışında bugün kullanılmayan (*-ġun, -gün, -t*) veya birkaç örnekte bulunan çoğul ekleri görülür (*-z; -an, -en*). Gelecek zaman eki: *-ġay, -gey;* ayrıca *-taçı, -teçi* partisip eki şahıs zamiri alarak gelecek zaman anlatımı taşır. Şart eki: *-sar, -ser* v.d. Partisip ekleri: *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi; -gma, -gme; -ġlı, -gli; -guçı, -güçi; -sık, -sik* v.d. Gerundium ekleri: *-pan, -pen; -ġalı, -geli; -matı, -meti* (*-matın, -metin*); *-a* (*-e, -ı, -i, -u, -ü*), *-p*.

Göktürkçe yazıtlarda cümle yapısı genellikle «özne + tümleç + yüklem» dizisini takip eder. Basit cümlelerin yanı sıra zaman bileşik cümleler de kullanılmıştır. (→ Bibliyo.) [M]

GÖKTÜRKLER veya **KÖKTÜRKLER,** 552-745 yılları arasında Orta Asya'da Ötüken'de hüküm süren büyük türk hanedanı. Tukyular (çince *T'u-küe,* Türkler; bağımsızlıklarını kazanınca *Göktürk* kavim adıyle anıldılar) VI. yy.ın ilk yarısında Altay dağlarının eteklerinde Juan-Juan'lara bağlı olarak yaşıyorlardı. Çin imparatoru, Türkler ile dostça ilişkiler kurmak amacıyle Tukyuların başı Bumin'e (çince *T'u-mın*) bir elçi gönderdi (535). Bir yıl sonra da Bumin'in gönderdiği elçi çin imparatoruna kendi ülkesinin ürünlerini hediye olarak sundu. Bu sıralarda, Tukyular gibi Juan-Juan'lara bağlı olan Töles'ler ayaklandılar (551); juan-juan kağanı, Bumin'i bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Töles'leri yenilgiye uğratarak itaat altına alan Bumin, juan-juan kağanı Anakay'ın kızını istedi. İsteğinin reddedilmesi üzerine çin imparatoruyle bir anlaşma yaptı (551) ve bir çinli prensesiyle evlendi. Bir yıl sonra Bumin Kağan, Juan-Juan'lara karşı başkaldırdı; Huayman'ın kuzeyinde juan-juan ordusunu yendi, Juan-İuan'lara bağlı boy ve ülkelerin büyük bir kısmını eline geçirdi. Sonra kendini kağan ilân ederek *İlig Han* unvanını aldı. Juan-Juan'ların bir kısmı daha sonra *Avarlar* kavim adıyle Karadeniz ve Balkanlara geldiler. Bk. AVAR TÜRKLERİ.

Bumin ve kardeşi İstemi Kağan (öl. 576), ülke sınırlarını doğuda ve batıda genişletmek, Juan-Juan'lara bağlı ülkeleri ele geçirmek amacıyle birçok sefer yaptılar. Sonunda Kingan (Kadırgan) dağlarından (Semerkand ile Belh arasındaki) Demirkapı'ya kadar uzanan bölgeye hâkim oldular. Böylece Bumin Kağan ve İstemi Kağan tarafından, birçoğu türk ırkından olan boylar birleştirilerek ilk defa *Türk* adını taşıyan bir imparatorluk kurulmuş oldu (552). Orta Asya'da büyük askerî ve siyasî nüfuz kazanan Göktürkler, sasanî hükümdarı Hüsrev Nuşirevan ile anlaştılar, Çin ipek ticaret yolunu ellerine geçirdiler; Batı Türkistan'da Soğd iline kadar türk hâkimiyetinin yayılmasında ve Batı Türkistan'ın bütünüyle türkmenleşmesinde önemli rol oynadılar.

Göktürkler, eskiden Hyung-nu kağanlarının ordugâh olarak kullandıkları Ötüken dağları çevresini merkez olarak seçtiler. Bölgede başka türk boyları da (Üç Oğuz, Dokuz Oğuz, Töles, Tarduş, Türgeş, Oğuz, Tatar, Kırgız, Karluk v.d.) bulunuyordu.

Bumin Kağan, Ötüken (Hangay) dağı çevresinden Çin seddine kadar uzanan doğu topraklarının; İstemi Kağan da Altayların güneyinden başlayarak Cungarya ve İli ırmağı havzası ilerisine kadar olan batı topraklarının yönetimini üzerlerine aldılar. Sasanî hükümdarı Hüsrev Nuşirevan, Göktürklere ait kervanlara batıya geçme izni vermeyince, İstemi Kağan Bizans'a elçi gönderdi. Uzun zamandan beri İran ile mücadele halinde bulunan Bizans hem batı ipek ticareti siyaseti, hem de askerî önem bakımından İstemi Kağanın ittifak teklifini, gönderdiği bir elçi aracılığıyle benimsediğini bildirdi (568).

Bumin Kağan ölünce (552 veya 553 yılı başları) sırasıyle oğulları K'olo (öl. 553), Mu-han (veya Mu-kan) [553-572] ve T'o-po (572-588) tahta geçtiler. Özellikle Mu-han, amcası İstemi Yabgu ile Batı Türkistan'daki Akhunlara (Eftalit'ler) karşı yapılan birçok sefere katıldı (563-567).

T'o-po'nun ölümünden sonra Doğu ilinde tahta kimin geçmesi gerektiği konusunda anlaşmazlık çıktı. Türk büyükleri ilkin T'o-po'nun yerine Mu-han'ın oğlu Talo-pi-en'i tahta çıkarmak istediler, fakat Talo-pi-en'in annesi soylu bir aileden değildi. Bunun üzerine Kağanoğullarından An-lo kağan olarak tanındı. An-lo, Talo-pi-en'in tehlikeli davranışları üzerine tahtı Şapolyo'ya (Şe-to, Asparuh, İşbara) bıraktı. Şapolyo ordugâhını Ötüken dağı çevresinde kurdu. Çe-u ailesinden bir çin prensesi ile evlendi. Bu sırada Çin'de yönetim, Çe-u hanedanını deviren Suy hanedanının eline geçti. Bu durum karşısında Şapolyo Kaşan karısının mensup olduğu Çe-u hanedanının meşru haklarını korumak amacıyle harekete geçti. Çin imparatoru, nazırı Çang-sun-çing ile birlikte türk boylarının arasını bozmağa çalıştı; ilkin Batı Türkleri yabgusu Tien-kiu'yu (Tardu) kağan olarak tanıdılar; Şapolyo'nun kardeşi Çu-Lo-heu'yu kurnazca Çin'e bağlanmağa zorladılar. Şapolyo, Çin üzerine 562 ve 683 yıllarında iki sefer yaptı. Bu arada Şapolyo ile Mu-han'ın oğlu Apo-han arasında çarpışmalar oldu. Şapolyo daha önce Apo-hanın ilini basarak annesini öldürmüş, bunun üzerine Apo-han da batıya amcasına sığınmıştı. O sıralarda Sapolyo'nun yeğeni Tıkınca da isyan çıkarmıştı. Bu mücadeleler sonunda Göktürkler siyasî birliğini kaybederek Doğu ve Batı olmak üzere ikiye bölündü (582). Şapolyo'nun yakın akrabalarının zaman zaman çıkardıkları isyanlarla Doğu Göktürkleri oldukça güçsüz kaldı. Bunun üzerine Şapolyo, Çin imparatorluğuyle dostça ilişkiler kurma yoluna gitti. Çinliler, Batı Göktürklerini Doğu Göktürkleri aleyhine kışkırtmaktan geri durmadılar. Batı Göktürkleri kağanı Tardu, Şapolyo'ya karşı harekete geçtiği gibi, yine Çinlileri kışkırtmasıyle Kitan'lar da savaş hazırlıklarına başladılar. Şapolyo, bu durum karşısında Çin'e başvurarak Gobi çölünün güneyindeki Petao vâdisinde bir süre kalmak izni aldı.

Doğu Göktürkleri kağanı bu sırada Batı Göktürklerine kaçan Apo-han üzerine bir sefer açtı. Apo-han esir edildi. Ancak bu sırada Şapolyo'nun ordugâhı basılarak çocuğu ve karısı esir edildi; çin kuvvetleri araya girdiler; Şapolyo'nun karısı ve çocuğunu kurtararak kendisine teslim ettiler. Şapolyo buna karşılık Gobi çölünü Çin ile arasında sınır olarak kabul etti.

Batı ili kağanı Tardu'nun Çin'e kafa tutmağa başlaması çin imparatoru ile Şapolyo'nun arasının düzelmesinde etkili olmuştur. Şapolyo 587'de ölünce vasiyeti gereğince küçük kardeşi Çu-lo-heu «Şehu Han» lakabıyle başa geçti. Cesur ve usta bir diplomat olan Şehu Han, Batı iline karşı yaptığı bir akında öldü; yerine Şapolyo'nun oğlu Yong-yu-liu geçti. Bu sırada başka bir bölgede Şapolyo'nun diğer oğlu Tulan Han, Doğu Türklerinden ancak bazı boyların kağanı olarak hüküm sürüyordu. Tulan Han, Batı Göktürkleri kağanı Tardu ile savaşa girişince, Çinliler asıl Doğu Göktürkleri kağanı Yong-yu-liu ile aralarındaki anlaşmazlığı değerlendirmek amacıyle iki orduyu ayırdılar ve Tulan Hana çinli bir prens ile birlikte yardım gönderdiler. Tulan Hanın 599'da büsbütün çin tabiyetine girmesi üzerine Batı ve Doğu Göktürkleri kağanlarının gönderdikleri ordu Tulan Hanı ağır bir yenilgiye uğrattı; Tulan Han Çin'e kaçtı. Çin imparatoru, Tulan Hanın, eski durumu elde etmesinden büyük ölçüde yardımcı oldu. Tulan Hanın öldürülmesinden sonra, yerine Ta-teu adlı bir kağan oğlu geçti. Bu sıralarda Yong--yu-liu Kağan ölmüş, yerine Ki-min adlı bir kağan geçmişti.

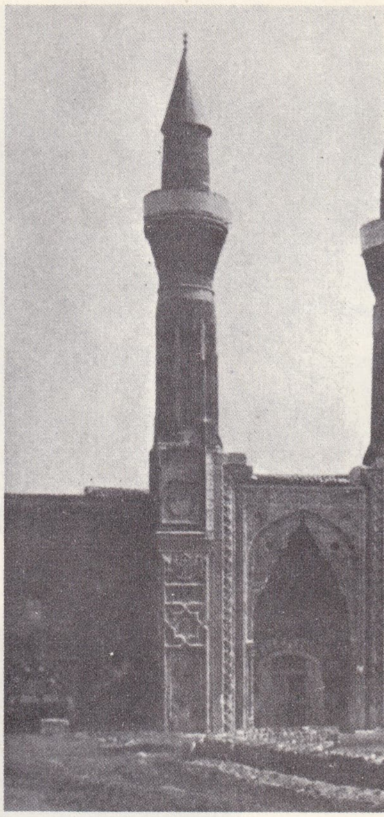

Gökmedrese
Taç kapısı
(İslamic Architecture and its Decorations adlı eserden)

Ki-min Kağan ölünce de (608) yerine çin imparatorunun teşviki üzerine oğlu To-ki-şi, «Şipi Kağan» lakabıyle tahta çıktı. Şipi Kağan, Çin'e karşı düşmanca tavır takındı; çeşitli tarihlerde Çin'e birçok akın yaptı. Bu sıralarda Çin'de iç karışıklığın başgöstermesi (605-616) ve Doğu Göktürklerinin başarılı akınları karşısında Çinliler, Doğu Göktürkleri ile iyi geçinmek zorunda kaldılar. Şipi Kağan'dan (öl. 619) sonra tahta çıkan oğlu Se-li-fo-şe de bir yıl süren hükümdarlığı sırasında Çin'e bazı seferler yaptı. Yerine geçen kardeşi Hieli (To-pi) Kağanın Çin'e yaptığı seferler arasında, özellikle 621 ve 622 yıllarındakiler önemlidir. 625 ve 626 yıllarındaki seferler, Çin'i Göktürklere karşı etkili tedbirler almağa zorladı ve 626 yılındaki sefer sonunda barış yapıldı (*Vey köprüsü barışı*). Bu tarihten sonra Doğu Göktürklerinde bir gerileme görüldü; tabiî âfetlerin yanında bazı boylar başkaldırdı; kağanın kardeşi çin imparatoru ile anlaştı. Çinli general Li-tsing, ordusuyle Vu-yang dağında karargâh kurduktan sonra Hieli Kağanın ordugâhına anî bir baskın yaptı. Kağan kaçtı; Batı ile, türk başbuğlarından Şapolyo Hana sığındı; ancak Şapolyo, Çin ile anlaşma halinde bulunduğu

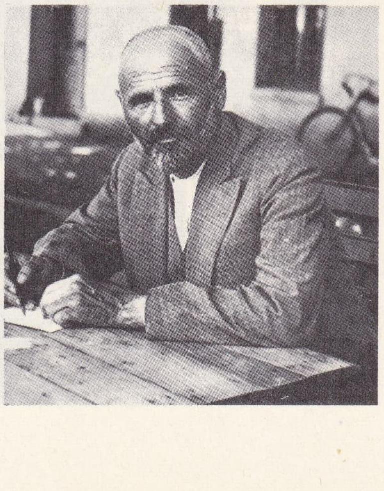

Fatin GÖKMEN

Foto. Hürriyet arşivi

GÖKOVA Muğla

için Hieli Kağan yakalanarak çin imparatoruna teslim edildi. Böylece bütün Doğu Göktürklerinin toprakları da Çin'e geçti (630). Hieli Kağan 638'de öldü. Doğu Göktürklerinin 630'da, Batı Göktürklerinin de 659'da çin hâkimiyetine alınmasından sonra bazı türk boyları Çin ülkesinde yerleşerek çinlileştiler. Ancak millî benliğini koruyan bazı türk boyları zaman zaman başkaldırdılarsa da bir sonuç alamadılar (679'da Wen-nu ve Fong-çi adlı iki türk büyüğünün isyanı). Orhon yazıtlarının bildirdiğine göre çin hâkimiyetindeki türk boyları İlteriş (veya Kutluğ) Kağanın başkanlığında ayaklandılar; 17 kişi ile bağımsızlık mücadelesine başlayan Kutluğ, çin hizmetinde bulunan ihtiyar vezir Tonyukuk'un da büyük yardımlarıyle ilkin türk boylarını kendisine bağladı, sonra Çin'e karşı çete savaşları verdi (681 ve 682). Karargâhını Çugay-kuzu ve Karakum yakınlarında kuran Kutluğ İlteriş Kağanı (hük. 681/682-690/691) önce Töles'ler ile Tarduşlar kağan olarak tanıdılar. Kutluğ Kağan, kağanlığı süresince Çinliler ile savaştı. 683'te yapılan dört akında çeşitli çin eyaletleri yenilgiye uğratıldı. 685'teki savaşta da Çinliler yenildiler. Fakat aynı yıl yapılan üçüncü akın başarısızlıkla sonuçlandı. Kutluğ Kağan'ın kardeşi Kapağan'ın (veya Kapgan) yaptığı baskın başarılı olamadı (684). Orhon yazıtlarında Kutluğ Kağanın çeşitli türk boylarıyle mücadele ettiği yazılıdır. Kutluğ Kağan en çok Oğuzlar ile uğraştı. Zira Oğuzlar, Kutluğ Kağan'ı tanımadıkları gibi Çin ve Kitanlar ile anlaşarak Kutluğ Kağan aleyhine faaliyete geçtiler: Oğuzlar kuzeyden, Kitan'lar doğudan, Çinliler de güneyden hücum etmeyi tasarlamışlardı. Kutluğ Kağan bu durumu öğrenince Tonyukuk'un fikriyle Oğuzlar üzerine sefer açtı. Oğuzlar yenilgiye uğrayınca bütün oğuz boyları Kutluğ Kağan'a tabi oldular. Bundan sonra Kutluğ Kağan Ötüken ormanında karargâhını kurdu. Yine Orhon yazıtlarından (*Tonyukuk yazıtı* «kuzey yüzü» ve «doğu yüzü») anlaşıldığına göre onok ve kırgız kabileleri Göktürklerin kuvvetlenmesi karşısında endişelendiler. Çin imparatorunun Göktürkleri yenme teklifini kabul eden onok ve kırgız kağanı kuvvetlerini birleştirerek Göktürklere karşı harekete geçtiler. Tonyukuk durumu öğrenince Kutluğ Kağana ilkin Kırgızların yok edilmesi gerektiğini bildirdi. Kutluğ Kağan ve Tonyukuk'un başında bulunduğu ordu, Kırgızları büyük bir bozguna uğrattı; Kırgız kağanı öldü; Kırgızlar da Kutluğ Kağana tabi oldular.

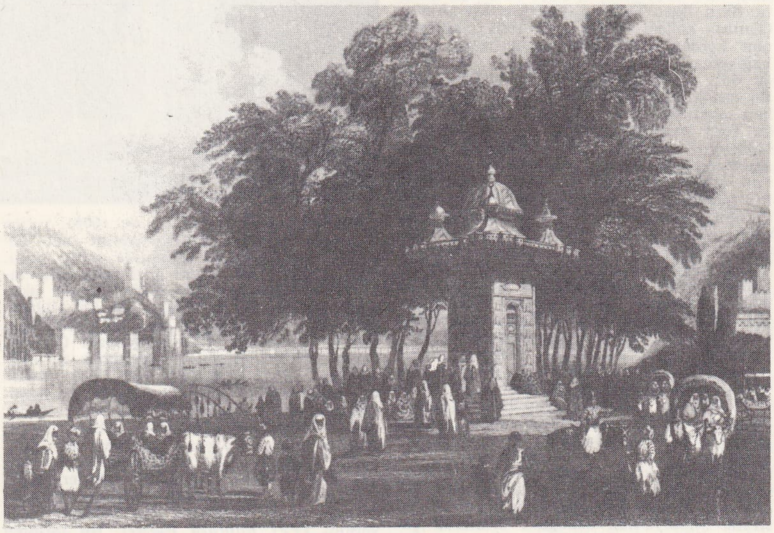

GÖKSU çayırı eski İstanbul'un en ünlü gezi yeri

Bir süre sonra Onok'lara mensup Türgeşler de Kutluğ Kağana karşı savaş hazırlıklarına giriştiler. Ancak bir süre önce ölen eşi İlbilge Hatun için yas tutmak zorunda olan Kutluğ Kağan, kardeşi İnal Kağan ve Tonyukuk'u Türgeşlerin itaat altına alınması işiyle görevlendirdi. Göktürk ordusu Türgeşleri yenilgiye uğrattı; kağanlarını da tutsak etti. Bundan sonra Kutluğ Kağanın, onok boylarının, kendisine tabi olma çağırısına; bir süre sonra bütün onok boyları uydular. Böylece Oğuzların, Kırgızların ve Türgeşlerin boyun eğmeleriyle Göktürkler daha da güçlendiler. 690-691'de ölen Kutluğ Kağanın dört oğlu vardı: Ki-ay-li pi, Bilge, Kültigin, Bay Kültigin.

Yazıtlarda, Kutluğ Kağandan sonra kağan olan kimsenin adı belirtilmemiş, sadece «amcam kağan» denmekle yetinilmiştir. Çin kaynaklarında *Meçue* diye geçen bu kişi Tonyukuk yazıtından da anlaşıldığına göre Bögü veya Kapağan'dır. Kutluğ Kağanın oğlu Bilge küçük olduğu için tahta geçen Kapağan Kağan, (691-716) çeşitli türk boylarını boyunduruğu altına aldı; Çin'e birçok akınlar yaptı. Bununla birlikte zaman zaman Çin ile dostça ilişkiler de kurdu; imparatoriçeden bazı isteklerde (bir çin prensesiyle evlenmek, Sarısu boyundaki türk boylarını kendi yurtlarına göndertmek v.d.) bulundu. Çin'e karşı etkili bir siyaset gütme amacında olan bu isteklerin bir kısmı kabul edilmeyince Kapağan Kağan Çin'e savaş açtı. 702 ve 706 yıllarındaki seferler de başarıyle sonuçlandı ve birçok ganimet ele geçirildi.

Selim III'ün Mihrişah Sultan adına yaptırdığı **GÖKSU** çeşmesi (1806)

Orhon yazıtlarında Kapağan Kağanın batı türk boylarını da itaati altına aldığı belirtilmektedir. Kapağan Kağan ayrıca Kırgızlara da hücum ederek kırgız kağanını öldürdü (711). Az kavmi beyi Bars, Kapağan Kağanın kızını almıştı, bundan dolayı *Kağan* adını taşıyordu. Fakat Kapağan Kağana başkaldırınca öldürüldü. 712'de Kara Türgeşleri ve Koşu Tutuk'u yenen Kapağan, iki yıl sonra Beşbalık üzerine hücum etti; aynı yıl (714) Dokuz Oğuzlarla savaştı. 714-715'te bağımsız Karluk ili ile Göktürkler arasındaki çatışmada prens Kültigin özellikle büyük yararlıklar gösterdi; savaş Göktürklerin başarısıyle sonuçlandı. Aynı yıl Dokuz Oğuz ve Otuz Tatarların birleşik kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. Kültigin'in kumandasındaki ordu, üç karluk boyunun Çin'e

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

tabi olması üzerine diğer karluk boylarını itaati altına aldı.

Kapağan Kağanın birçoğuna kendisinin de katıldığı savaşlar sonunda Göktürk devletinin sınırları genişledi; Kutluğ Kağanın oğulları Bilge ve Kültigin bu gelişmede faal rol oynadılar.

Sürekli savaşlar Kapağan Kağanı bir hayli yıpratmış ve zalim bir hükümdar yapmıştı. Başkaldıran Bayırku boyunu tedip ettikten sonra, dönerken bazı bayırku isyancıları tarafından öldürüldü; başı Çin imparatoruna gönderildi (716).

Kapağan Kağan, Bumin Kağan gibi kağanlığı iki bölüm halinde yönetmek istemiş; bu amaçla doğu bölümün başına kardeşi To-si-fu'yu, batı bölümünün başına da Kutluğ Kağanın oğlu Bilge'yi getirmişti. Oğlu Fi-kiu'yu da «Küçük Han» unvanıyle bu iki bölümün tek yöneticisi olarak seçmişti. Fakat öldürülmesinden sonra kağanlığın başına Bilge Kağan geçti (716).

Bilge Kağan (doğ. 684) «Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge» lakabını aldı. Sivil yönetimi kendi üzerine alan Bilge Kağan, kardeşi Kültigin'i de askerî işlerle görevlendirdi; Tonyukuk da yaşının ilerlemiş olmasına rağmen vezirlik görevinde bırakıldı. Bu sırada Türgeş kavminde Su-lo adlı biri, kağanlığını ilân ederek, Bilge Kağana bağlı bazı boyları kendi tarafına çekti. Tonyukuk'un müdahalesiyle durum düzeltildi. Bilge Kağanın tahta çıktığı sırada Göktürklerin iç düzeni epeyce bozuktu. Bilge Kağan kendi adına dikilen yazıtında bunu açıkça söyler: [...] «Varlıklı, zengin boya kağan olmadım. İçte aşsız, dışta donsuz (çıplak); düşkün boyun kağanı oldum. (Küçük kardeşim Kültigin), iki şad, küçük kardeşim Kültigin ile konuştuk. Babamızın amcamızın kazandığı boyun adı sanı yok olmasın diye, türk boyu için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kültigin ile iki şad ile öle yite çalıştım. [...] Çıplak boyu giydirdim; yoksul boyu zengin kıldım. Az boyu çok kıldım.» [...] (*Bilge Kağan Yazıtı; «doğu yüzü»*).

Tonyukuk'un kızı Po-fu-yu ile evlenen Bilge Kağan, bazı Oğuz boylarıyle Kitan ve Tatabı'lara karşı birtakım akınlar yaptı. 720, 721 ve 722 yıllarında Çin'e yapılan seferler başarıyle sonuçlandı. Bütün türk boylarınca metbu olarak tanınan Bilge Kağan, devletini güçlendirdikten sonra, Çin ile dostça ilişkiler kurma yoluna gitti. Bu amaçla Çin'e elçiler gönderildi; hediyeler sunuldu ve bir prenses istendi. Çinliler türk elçilerini iyi karşılamakla birlikte istenilen prensesi göndermediler. Bilge Kağan bunun üzerine Çin'e savaş açtıysa da bir sonuç elde edemedi. Bilge Kağanın ordusunda birçok defa başkumandan olarak görev alan Kültigin 731'de ölünce, Bilge Kağan kardeşine geleneklere uygun olarak büyük bir yuğ* (matem) töreni yaptırdı ve onun hatırasına bir yazıt diktirdi. Kültigin'in ölümünden üç yıl sonra da Bilge Kağan veziri Mey-lo-çue tarafından zehirlenerek öldürüldü (734). Yerine «Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan» unvanıyle oğlu Y-yen geçti. Y-yen de babası için büyük bir yuğ töreni yaptırdı, adına yazıt diktirdi. 8 Yıl süren hâkimiyeti sırasında Y-yen, Çin ile dostça geçindi. O ölünce (742 ?) küçük kardeşi Bilge Kutluğ Kağan tahta çıktı. Bu kağanın devrinde de Çin ile dostluk ilişkileri sürdürüldü. Bilge Kutluğ Kağanın amcalarından biri, batıdaki boyların, diğeri de doğudaki boyların yönetimiyle görevlendirilmişti. Bir süre sonra Bilge Kutluğ Kağana karşı bir hoşnutsuzluk başgösterdi; Batı ilindeki amcasının fazla ileri gitmesi üzerine batı iline bir sefer açtı; amcasını öldürdü; fakat doğu iline yaptığı sefer sonucunda öldürüldü. Tahta Bilge Kağanın oğullarından biri geçti, fakat bir süre sonra Ko-to-şe-hu adlı biri tarafından öldürüldü. Ko-to-şe-hu önce küçük kardeşini başa geçirdi; bir süre sonra da kendi kağanlığını ilân etti. Bu şekilde başlayan kanlı taht mücadeleleri, Göktürklerin devlet düzenini büyük ölçüde sarstı; bazı türk boylarının ayaklanması sonucunu doğurdu.

Uygurların, Karlukların ve Basmılların ayaklanması (742) sırasında Ku-to-şe-hu öldürüldü; Basmılların başbuğu Kie-tie-i-şi lakabıyle kendini kağan ilân etti. Bir süre

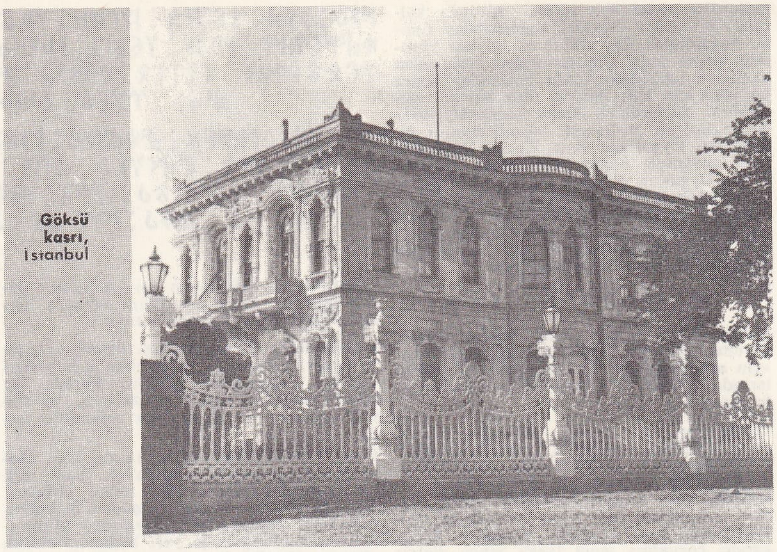

Göksü kasrı, İstanbul

sonra Göktürkler, Basmıllar, Uygurlar ve Karluklar arasında çıkan anlaşmazlıktan yararlanarak Bay Kültigin'in oğlunu «Usu-mi-şi Han» lakabıyle kağan ilân ettiler; oğlu Kolaça'yı da Batı ili başına getirdiler. Bu sırada çin imparatoru, kağanın kendine tabi olmasını istedi. Kağanın ret cevabı üzerine çin imparatoru, Basmıl, Uygur ve Karlukları, göktürk kağanı üzerine gönderdi. Usu-mi-şi Kağan yenilgiye uğradı, Ötüken'e çekildi. Basmıllar 744'te Göktürklere karşı yeniden hücuma geçtiler; Göktürkler yenilgiye uğradı, Usu-mi-şi Kağan öldürüldü. Sonra kağanın küçük kardeşi Bemey Tigin tahta çıktı. Göktürk ilinde Basmılların hâkim rol oynaması üzerine Göktürkler, Bas-

Göktürk (Orhon) Yenisey alfabesi

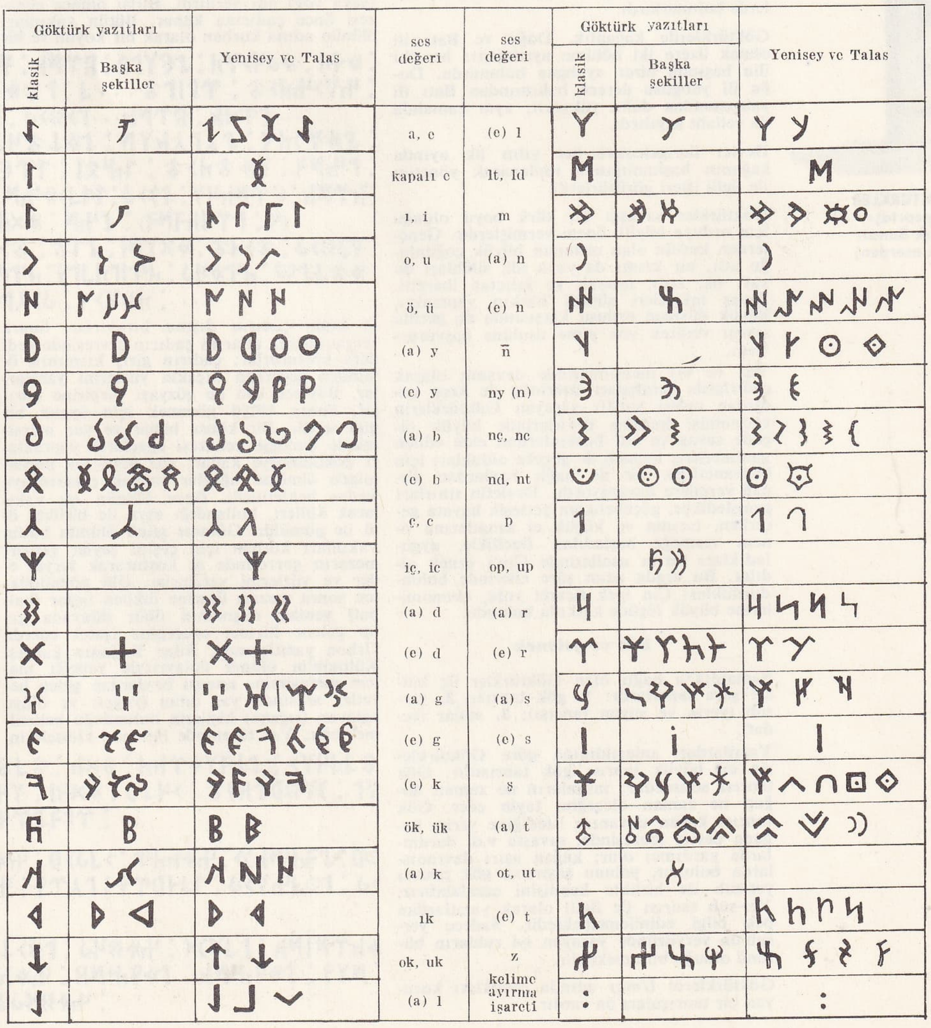

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

mıllardan birini han seçmek zorunda kaldılar. Bu sırada Göktürk tiginlerinden Apota, kağanlığını ilân etti; bazı boyları yönetimi altına aldı. Çin kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılan Apota Kağandan sonra bir süre için batı ilindeki türk boyları mücadeleyi sürdürdüler. Daha sonra Uygurlar Karlukları ile birleşerek basmıl hanını öldürdüler. Uygurların başı, Kutluğ Bilge Kül Han unvanıyle kağan oldu (745). Bundan sonra Uygurlar, Bemey Kağan yönetiminde kalan Ötüken ve çevresini de ele geçirdiler; Bemey Kağanı öldürdüler. Böylece Ötüken'de 552 yılında başlayan göktürk hâkimiyeti son buldu, yerine yine bir türk boyu olan Uygurlar hüküm sürmeğe başladı.

İdarî, askerî ve iktisadî durum

Göktürklerin tarihi, devlet yapısı, askerî durumu, dini v.b. konularda en geniş bilgi «çin annalleri» adı verilen resmî çin yıllıklarında, Orhon ve Yenisey yazıtlarında bulunmaktadır.

Göktürkler Orta Asya'da ilk defa «Türk» adını taşıyan bir devletin kurucuları olarak tarihe geçmiştir. Göktürklerde genel olarak aristokrasiye dayanan bir devlet düzeni bulunduğu göze çarpar. Ötüken'de oturan *kağan*, «ilig» unvanını taşır ve bütün türk boylarının başı sayılırdı. Kağanın karısı *katun;* çocukları *tegin* (veya *tekin, tigin*); çocuklarının karıları da *konçuy* adını taşırlardı. Kağan'dan sonra birliğe bağlı boyların reisleri *kan*'lar (han) gelirdi. Sonra nazırlar (*yabgu* ve *şad*) ve *buyruk* diye adlandırılan yüksek dereceli devlet memurları (*tudun, çur, tarhan, apa*) sıralanırdı. Şehzadeler «yabgu ve şad» unvanıyle genel valilik ve başkumandanlık gibi önemli mevkilerde bulunurlardı.

Göktürklerde kağanlık, Doğu ve Batı ili olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı: her iki ilin başında birer «yabgu» bulunurdu. Doğu ili yabgusu derece bakımından Batı ili yabgusundan daha yüksekti; aynı zamanda da veliaht sayılırdı.

Devlet ilerigelenleri her yılın ilk ayında kağanın başkanlığında toplanarak yönetim ile ilgili işleri görüşürlerdi.

Göktürkler savaşçı bir türk boyu olduğu için orduya büyük önem vermişlerdir. Gençlerden kurulu olan ordunun büyük çoğunluğu atlı, bir kısmı da yaya idi, silâhları da yay, ok, zırh, mızrak ve kılıçtan ibaretti. Savaş taktikleri süratli baskın yapmaktı. Büyük düşman ordusu karşısında da gerilla savaşı vererek yok etme usulüne başvururlardı.

Yaz ve kış mevsimlerinde devamlı olarak çadırlarda (arabaları üzerinde de keçe çadırdan evleri vardı) yaşayan Göktürklerin ekonomisi kuruluş devirlerinde büyük ölçüde savaş ve anî baskınlardan elde edilen ganimetlere, kısmen de göçebe oldukları için hayvancılığa, bir de bağlı boylardan alınan vergilere dayanıyordu. Devletin sınırları genişledikçe, göçebelikten yerleşik hayata geçerken, tarıma ve küçük el sanatlarına önem vermeğe başladılar. Özellikle, uyguladıkları tarım usullerinde Çin'i örnek aldılar. Bu arada uzun süre ellerinde bulundurdukları Çin ipek ticaret yolu, ekonomilerine büyük ölçüde katkıda bulundu.

Din ve gelenek

Şamanlık*a bağlı olan Göktürkler üç kutsal şeye taparlardı: **1.** gök tanrısı; **2.** yer-sub (yerin ve suyun tanrısı); **3.** atalar (ecdat).

Yazıtlardan anlaşıldığına göre Göktürklerin en büyük tanrısı gök tanrısıdır. Gök tanrısı sonsuzdur; insanların ne zaman doğup ne zaman öleceğini tayin eder. Gök tanrısı kağan unvanını istediğine verir; kağana devlet idaresinde, savaşta v.d. durumlarda yardımcı olur; kağan aşırı davranışlarda bulunur, yolunu şaşırırsa gök tanrısı yer-sub ile birlikte kendisini cezalandırır. Yer-sub tanrısı ile ilgili olarak yazıtlardan pek bilgi edinilememektedir. Sadece yersub'un yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünü olduğu bilinmektedir.

Göktürklerin *Umay* adında çocukları koruyan bir tanrıçaları da vardır.

GÖKTÜRKLER mezartaşı (Türk Sanatı adlı eserden)

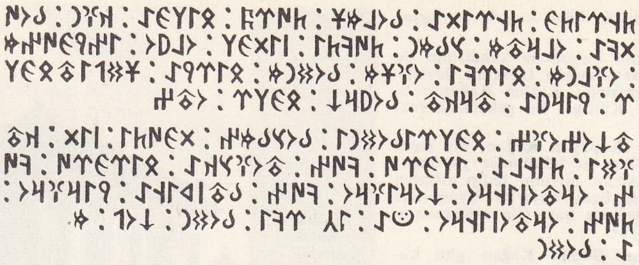

Kültigin yazıtı «güney yüzü»

Göktürklerde yıldızların (ay ve güneş dahil) dinî bir önem taşıdığını belirten herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Göktürklerin atalarına karşı büyük saygıları vardır. Kağan her yıl kurban için beyleri «atalar mağarası»na götürür. Burada söz konusu mağara Türklerin atasının, bir dişi kurt olan karısı ile birlikte sığındığı yerdir.

Göktürkler çağında, güneybatıda İran (Sasanî) imparatorluğu sınırındaki bazı türk boylarının Zerdüşt dinini kabul ettikleri, bu çağa ait bazı küçük ateşgedelerin bulunmasından anlaşılmıştır. Horasan, Maveraünnehir ve Fergana'yı yarı bağımsız olarak yöneten Göktürk hanedanına bağlı bazı türk şehzadelerinin de Zerdüşt dinini kabul ettikleri sanılmaktadır.

Yazıtlardan anlaşıldığına göre Göktürklerde, ölen kimsenin ruhunun bir kuş şeklinde uçup gittiğine inanılmaktadır.

Göktürklerde ölülere yapılan törene *yuğ* (veya *yoğ*) adı verilirdi. Birisi ölünce cenazesi önce çadırına konur. Bütün yakınları ölünün adına kurban olarak bir koyun ve bir at kesip çadırın dışına bırakırlar. Sonra feryat ederek atlarını çadırın çevresinde yedi defa koştururlar; çadırın giriş kısmının önünden geçerken bıçakla yüzlerini yaralarlar. Böylece kan ile gözyaşı birbirine karışır. Sonra ölüyü gömmek için uygun bir gün seçilir. Bir kimse bahar ve yaz mevsiminde ölmüşse cenazesi ağaçların yaprakları dökülünceye kadar; güz veya kış mevsiminde ölmüşse ağaçlar yaprak çıkarıncaya kadar bekletilirdi. Önce ölünün atı yakılarak külleri, kullandığı eşya ile birlikte ölü ile gömülür. Gömme günü ölünün bütün yakınları kurban için çeşitli şeyler getirir; mezarın çevresinde at koşturarak feryat eder ve yüzlerini yaralarlar. Ölü gömüldükten sonra mezarı üzerine dikilen taşlar (balbal) yenilen düşmanın öbür dünyada galip gelene hizmet edeceğine işaret ederdi. Orhon yazıtlarında, Bilge Kağanın kardeşi Kültigin'in ölümü dolayısıyle yaptığı matem merasimine komşu boylardan gelen heyetler arasında yas tutan (*yoğçı*) ve ölüye ağlayan (*sığıtçı*) kişilerin bulunduğu belirtilmektedir. Yas töreninde bulunan kimselerin, yas alâmeti olarak kulak ve saçlarını kesmeleri bir gelenekti.

Çin tarihlerinden anlaşıldığına göre göktürk kağanları tahta çıkarılırken, bir keçi üzerine konur ve yukarı kaldırılırlardı. Bu gelenek, daha önce Tobalarda görülür. Türklerde tahta çıkma törenlerinin bir çeşit «göğe çıkma» gibi kutsal bir anlamı vardı. Altay ve Sibirya Şamanlığında inanca göre şamanlar, göğe çıkarlar ve göğün dokuz katını dolaştıktan sonra, yere inerlerdi. Şamanın göğe çıkmasından önce bir tören yapılır ve şaman, 9 şaman çırağının tuttuğu beyaz keçe üzerine konarak 9 defa döndürülürdü. Yazıtlarda da Göktürk kağanları «gökte olmuş, gökte tahta oturmuş, kağanlığı ve buyruğu gökten almış» kimseler olarak nitelendirilmiştir. Anlaşıldığına göre bu geleneğin büyük bir dinî anlamı bulunmaktaydı.

Göktürkler on iki hayvanlı türk takvimini kullanmışlardır. Takvim adını, her yıla verilen on iki hayvanın adından almıştır. Bunlar: sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejder, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuzdur. On iki yıl süren her devreden sonra aynı adları taşıyan ikinci bir devre başlamaktadır.

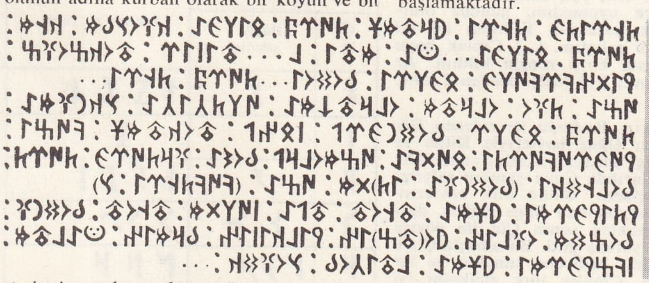

Bilge Kağan yazıtı «doğu yüzü»

Dil ve edebiyat

Göktürklerin dilleri, edebiyatları v.b. konularda türkçe bilgi veren tek kaynak Moğolistan'da Orhon ırmağı yakınında Koşo Tsaydam'da bulunan yazıtlardır. *Göktürk* veya *Orhon yazıtları* adı verilen bu belgeler şunlardır: *Kültigin yazıtı* (dikilişi: 732), *Bilge Kağan yazıtı* (dikilişi: 735), *Tonyukuk yazıtı* (dikilişi: 720 ?) ve *Ongin yazıtı*. Bk. ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.

Orhon yazıtları basit birer mezar taşından çok, bir çeşit siyasî hatırat, tarih ve beyanname niteliği taşımaktadır. Orhon yazıtlarında ve Orhon, Yenisey bölgelerindeki çeşitli çağlara ait diğer yazılı belgelerde işlek bir nesir dili göze çarpar. Bu durum Türkler arasında, Göktürklerden önce de bir yazma ve okuma geleneği bulunduğunu gösterir. Orhon yazıtları hitabet (konuşma) üslûbuyle yazılmıştır. Yollığ Tigin'in yazdığı Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında, Bilge Kağan, atalarının nasıl devlet kurduklarını, tahta geçtiği sırada devletin ne durumda ol-

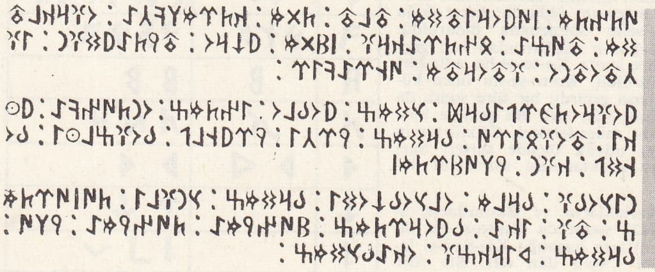

Tonyukuk yazıtı «kuzey yüzü»

Foto. MEYDAN

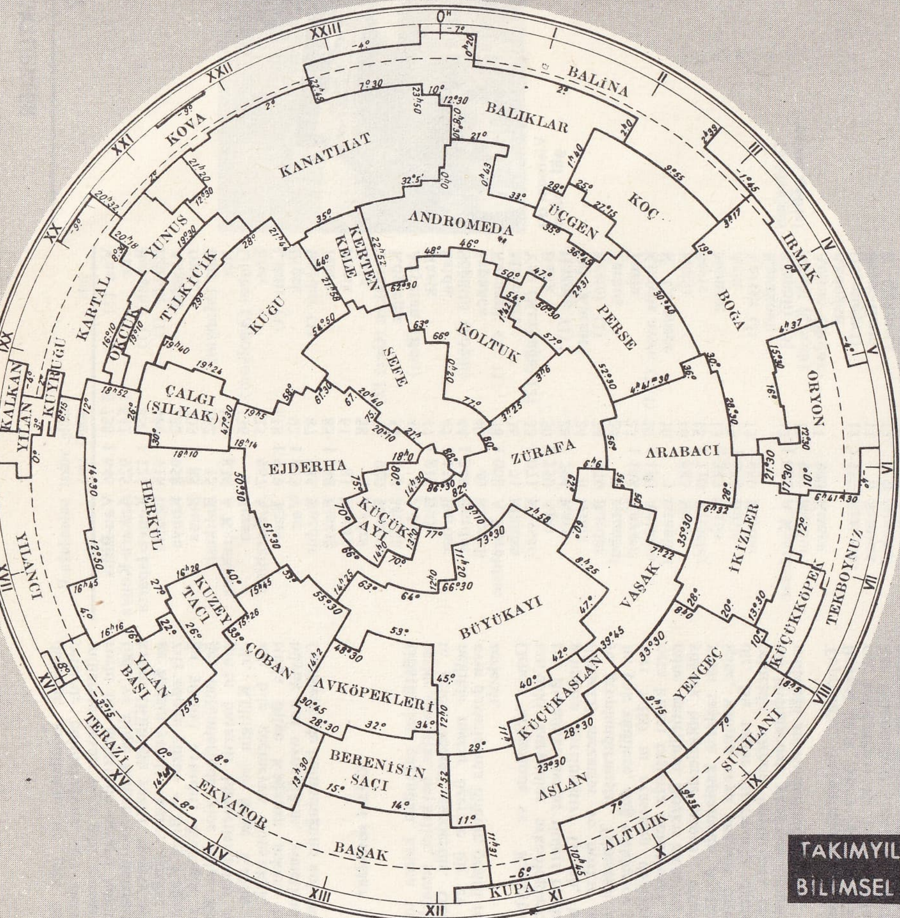

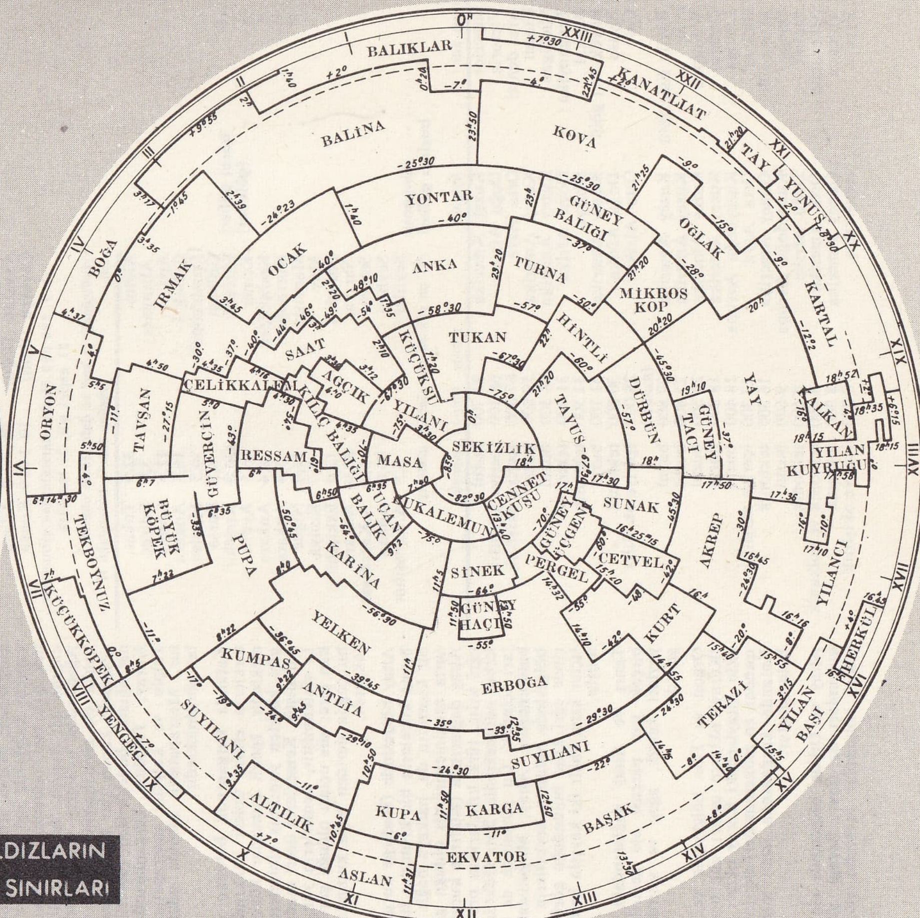

TAKIMYILDIZLARIN BİLİMSEL SINIRLARI

TAKIMYILDIZLARIN ALFABETİK TABLOSU

KUZEY YARIKÜRE

LATİNCE	TÜRKÇE	LATİNCE	TÜRKÇE	LATİNCE	TÜRKÇE
ANDROMEDA	Andromeda	CYGNUS	Kuğu	ORİON	Oryon
AQUARIUS	Kova	DELPHINUS	Yunus	PEGASUS	Kanatlıat
AQUILA	Kartal	DRACO	Ejderha	PERSEUS	Perse
ARIES	Koç	EQUULEUS	Tay	PISCES	Balıklar
AURIGA	Arabacı	ERIDANUS	Irmak	SAGITTA	Okçuk
BOÖTES	Çoban	GEMINI	İkizler	SCUTUM	Kalkan
CAMELOPARDALUS	Zürafa	HERCULES	Herkül	SERPENS CAPUT	Yılan başı
CANCER	Yengeç	HYDRA	Suyılanı	SERPENS CAUDA	Yılan kuyruğu
CANES VENATICI	Avköpekleri	LACERTA	Kertenkele	SEXTANS	Altılık
CANIS MINOR	Küçükköpek	LEO	Aslan	TAURUS	Boğa
CASSIOPEIA	Koltuk	LEO MINOR	Küçük aslan	TRIANGULUM	Üçgen
CEPHEUS	Sefe	LIBRA	Terazi	URSA MAJOR	Büyükayı
CETUS	Balina	LYNX	Vaşak	URSA MINOR	Küçükayı
COMA BERENICES	Berenisin saçı	LYRA	Çalgı (Şılyak)	VIRGO	Başak
CORONA BOREALIS	Kuzeytacı	MONOCEROS	Tekboynuz	VOLANS	Uçanbalık
CRATER	Kupa	OPHIUCHUS	Yılancı	VULPECULA	Tilkicik

GÜNEY YARIKÜRE

LATİNCE	TÜRKÇE	LATİNCE	TÜRKÇE	LATİNCE	TÜRKÇE
ANTLIA	Antlia	EQUULEUS	Tay	PEGASUS	Kanatlıat
APUS	Cennetkuşu	ERIDANUS	Irmak	PHCENIX	Anka
AQUARIUS	Kova	FORNAX	Ocak	PICTOR	Ressam
AQUILA	Kartal	GRUS	Turna	PISCES	Balıklar
ARA	Sunak	HERCULES	Herkül	PISCIS AUSTRINUS	Güneybalığı
CAELUM	Çelikkalem	HOROLOGIUM	Saat	PUPPIS	Pupa
CANCER	Yengeç	HYDRA	Suyılanı	PYXIS NAUTICUS	Kumpas
CANIS MAJOR	Büyükköpek	HYDRUS	Küçüksuyılanı	RETICULUM	Ağcık
CANIS MINOR	Küçükköpek	INDUS	Hintli	SAGITTARUS	Yay
CAPRICORNUS	Oğlak	LEO	Aslan	SCORPIUS	Akrep
CARINA	Karina	LEPUS	Tavşan	SCULPTOR	Yontar
CENTAURUS	Erboğa	LIBRA	Terazi	SCUTUM	Kalkan
CETUS	Balina	LUPUS	Kurt	SERPEN (Caput, Cauda)	Yılan (Baş, Kuyruk)
CHAMAELEON	Bukalemun	MENSA	Masa	SEXTANS	Altılık
CIRCINUS	Pergel	MICROSCOPIUM	Mikroskop	TAURUS	Boğa
COLUMBA	Güvercin	MONOCEROS	Tekboynuz	TELESCOPIUM	Dürbün
CORONA AUSTRINA	Güneytacı	MUSCA	Sinek	TRIANGULUM Australe	Güneyüçgeni
CORVUS	Karga	NORMA	Cetvel	TUCANA	Tukan
CRATER	Kupa	OCTANS	Sekizlik	VELA	Yelken
CRUX	Güneyhaçı	OPHIUCHUS	Yılancı	VIRGO	Başak
DELPHINUS	Yunus	ORION	Oryon	VOLANS	Uçanbalık
DORADO	Kılıçbalığı	PAVO	Tavus		

Vietnam'da göl evleri

Türkiye'nin başlıca gölleri

adı	yüzölç. (km²)	yüksl. (m)	bulunduğu il
Van (1)	3 738	1 646	Van-Bitlis
Tuz	1 642	925	Ankara-Konya
Beyşehir (1)	650	1 121	Konya-Isparta
Eğridir (1)	486	916	Isparta
Akşehir	332	958	Konya
İznik	303	85	Bursa
Kuş (Manyas)	162	15	Balıkesir
Acı	154	836	A.Karahisar
Ulubat (Apolyont)	136	5	Bursa
Eber	125	967	A.Karahisar
Çıldır (1)	118	1 959	Kars
Erçek	92	1 803	Van
Burdur (1)	87	845	Burdur
Hazar	85	1 248	Elazığ
Amik	61	81	Hatay
Bafa	58	2	Aydın
Tersakan (Gez) [2]	55	920	Konya
Köyceğiz	54	8	Muğla
Akyatan (Batı)	49	4	Adana
Nazik	47	1 816	Bitlis
Salda	45	1 139	Burdur
Söğütlü (Söğüt)	44	1 349	Burdur
Sapanca	40	40	Kocaeli
Karamik (3, 1)	38	1 008	A.Karahisar
Marmara	36	71	Manisa
Yay (Kurbağa) [2]	33	1 071	Kayseri
Balık	30	2 250	Ağrı
Hazpin (1)	28	1 794	Kars
Dil (Karine)	24	0	İzmir
Kestel (2)	24	779	Burdur
Terkos	24	5	İstanbul
Tuzla	23	1 138	Kayseri
Kimyos ovası (2, 1)	20	1 150	Antalya
K. Çekmece	16	3	İstanbul
Haçlı	16	1 583	Muş
Seyfe	15	1 110	Kırşehir
Nemrut	13	2 247	Bitlis
Arin	13	1 658	Bitlis
Yarışlı (1)	13	950	Burdur
Karakoyu (Çapali) [3]	12	1 006	A.Karahisar
Akgöl (Çorak)	12	989	Burdur
Acıtuz (Boluk)	11	940	Konya
Akdoğan (Hamurpet)	11	2 153	Erzurum
Balık-Uzun	11	0	Samsun
B. Çekmece	11	0	İstanbul
Akyatan (Doğu)	10	0	Adana
Çavuşçu (Ilgın)	10	1 019	Konya

1) 1/200 000 ölçekli haritalardan alınmıştır, 2) geçici göl, 3) bataklık

baraj gölleri (göletler)

[yüzölçümü* 5 km² ve daha fazla olanlar]

adı	yüzölç. (km²)	bulunduğu il
Almus	32,5	Tokat
Altınyazı	5,0	Edirne
Apa	12,6	Konya
Çubuk I	16,5	Ankara
Demirköprü	30,5	Manisa
Gölbaşı	6,5	Bursa
Hirfanlı	320,0	Kırşehir
Kemer	16,5	Aydın
Kesikköprü	8,4	Ankara
Kurtboğazı	5,4	Ankara
Mamasin	14,0	Niğde
May	7,7	Konya
Porsuk I	12,0	Eskişehir
Sarıyar	80,0	Ankara
Selevir	5,0	A.Karahisar
Seyhan	90,0	Adana
Seyitler	5,5	A.Karasihar

(*) en yüksek göl alanını gösterir

dünyanın başlıca gölleri

sırası	adı	bölgesi	yüzölç. (km²)	menşei
1	Superior	Kuzey Amerika	82 700	buzul
2	Victoria	Doğu Afrika	68 100	içeriye akışlılık
3	Aral denizi	Orta Asya	67 000	içeriye akışlılık
4	Huron	Kuzey Amerika	59 800	buzul
5	Michigan	Kuzey Amerika	58 300	buzul
6	Tanganyika	Doğu Afrika	31 900	tektonik
7	Baykal	Sibirya	31 500	tektonik
8	Büyük Ayı gölü	Kuzey Amerika	31 100	buzul
9	Nyasa	Doğu Afrika	30 800	tektonik
10	Çat	Orta Afrika	28 000 (maks.)	içeriye akışlılık
11	Büyük Esir gölü	Kuzey Amerika	27 800	buzul
12	Erie	Kuzey Amerika	25 800	buzul
13	Winnipeg	Kuzey Amerika	24 300	buzul
14	Ontario	Kuzey Amerika	18 800	buzul
15	Ladoga	Kuzeydoğu Avrupa	18 400	buzul
16	Balkaş	Orta Asya	17 300	içeriye akışlılık
17	Maracaibo	Güney Amerika	16 300	tektonik
18	Onega	Kuzeydoğu Avrupa	9 600	buzul
19	Rudolf	Doğu Afrika	8 600	tektonik
20	Nikaragua	Orta Amerika	8 400	tektonik ve volkanik
21	Titicaca	Güney Amerika	8 300	tektonik
22	Eyre	Avustralya	8 200	içeriye akışlılık

duğunu, kendisinin ne gibi önemli faaliyetlerde bulunduğunu, bir dereceye kadar milletine hesap verir gibi, zaman zaman gururlu bir anlatımla ortaya koymuştur. Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarının önemli bir kısmı (Kültigin yazıtı «güney yüzü» = Bilge Kağan yazıtı «kuzey yüzü»; Kültigin yazıtı «doğu yüzü» = Bilge Kağan yazıtı «doğu yüzü») aynıdır. Kültigin yazıtının diğer bölümlerinde yine Bilge Kağan, Kültigin'in başarılı hizmetlerinden söz etmektedir. Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında adı bile geçmeyen Tonyukuk, kendi yazıtında Bilge Kağanın askerî başarılarında büyük rol oynadığını, yönetimde de yapıcı faaliyetlerde bulunduğunu anlatmaktadır.

Güzel sanatlar

Göktürkler çağından kalma toprakaüstü eserler (yazıtlar, heykeller, sunaklar v.b.) başta gelen önemli eserlerdir. Göktürkler genellikle mezar üzerine bir ev yaparlar ve evin duvarlarına ölünün çeşitli resimlerini çizerlerdi.

Orhon bölgesinde ve Kuzeybatı Moğolistan'daki kurganlar arkeologlarca kazılmıştır. Buradaki mezar tipleri bilginlerce çeşitli gruplara ayrılmıştır: Granö, bu mezarları tümsekli mezarlar ve bozkır mezarları diye gruplandırmıştır. Tümsekli mezarlar daha çok vâdilere, dağ eteklerine yapılır; boyları 5-100 m arasında değişirdi. Mezarın orta kısmı taşlarla doldurulur, tümsek biçimine getirilirdi. Bozkır mezarlar ise daha çok yüksek bölgelerde yapılır; etrafı dört köşe yassı taşlarla kaplanırdı. Ayrıca mezarların içine, yanına veya uzağına birer taş dikilirdi. Bu taşlar üzerindeki damgalar dikkat çekicidir. Orhon boylarında ölülerin, süslü taş levhalardan yapılmış tabutlar içine gömüldüğü anlaşılmaktadır.

Toprakaltı, buluntularına gelince: Orhon, Baykal gölü, Altay (Kudırge, Tuyahta, Kuray kurganları) ve Tanrı dağlarında (Koçkar buluntuları; Gökbulak, Araköl, Isıggöl kurganları; Narın ırmağı buluntuları v.d.) yapılan kazılarda ilgi çekici ve bilgi verici pek çok eser bulundu. Altaylarda Göktürk çağına ait toprak kaplar bulunamamıştır. Ağaçlardan oyulmuş veya deriden yapılmış kaplar ele geçirilmiştir. Orhon ve Tula bölgesindeki kaplar dar ağızlı sürahiler ile geniş ağızlı çömleklerden ibarettir. Katanda, Kuray, Tuyahta kurganlarında gümüşten kulplu ve kulpsuz maşrapalar bulunmuştur. Maşrapaların altında göktürkçe yazılar görülmektedir.

Katanda kurganında bulunan elbise, Göktürklerin elbise tipleri hakkında bilgi vermektedir. İpekli kumaşlar kürkle süslendiği gibi kürkten yapılmış elbiselere de tesadüf edilmiştir. Kemerlerin üzeri madenî plakalarla süslenmiştir, kemerlerin yanlarından sarkan birer süs uçları olduğu görülür. Kemere bu çağda deriden veya kumaştan bir çanta takılırdı.

Altay bölgesinde (Kudırge kurganı) bulunan bronz küpelerin bir kısmının halka biçimde bir kısmının da, halkaya bağlı süsleyici unsurla zenginleştirilmiş olduğu görülür. Yine Altay dağlarında (Kudırge kurganı) bulunan eğri kılıç, türk kılıçlarının prototipi olarak kabul edilmektedir. Batı Göktürklerin sınırları içindeki Çu yöresinde de eğri kılıçlar bulunmuştur. Altay, Moğolistan ve Truva bölgesinde bulunan heykellerin birçoğu üzerinde eğri kılıç bulunduğu görülmüştür. Kılıçlar kına bağlı iki kayışla kemere tutturulmuştu.

Tanrı ve Altay dağlarındaki kurganlarda birçok yay parçası ele geçirilmiştir: türk yayları kemik, ağaç ve sinirden meydana gelirdi.

Orhon ve Tula bölgesinde ve Altaylardaki (Kuray) okların uçları «üç perli»dir. Özellikle Altaylardaki Kuray okları yapılış bakımından en mükemmelleri sayılır. Altaylar'da Katanda kurganında uzun mızrak ucu da bulunmuştur.

Altay ve Orhon bölgesinde ele geçirilen at koşumları da (eyer, üzengi, gem v.b.) ilgi çekici buluntular arasında yer alır. Altay dağlarında çeliğin çeşitli cinslerine rastlanmıştır. Tuyahta ve Kuray kurganlarında ele geçen çelik cinsleri, bura halkının usta demirci olduğunu göstermektedir. Altaylara giden gezginler de bunu doğrulayıcı bilgi vermektedirler.

Çin kaynaklarına göre göktürk bayraklarında, alem olarak altın bir kurt başı vardı. Bununla birlikte göktürk bayraklarının ne biçimde olduğu konusu aydınlığa kavuşturulmuş değildir. Lena ve Yenisey ırmakları kıyısındaki göktürk çağına ait kaya resimlerinde bazı süvarilerin ellerinde uzun sırıklara asılı bayrak taşıdıkları görülmektedir.

Göktürkler genellikle mezarlarının üzerine bir heykel dikerlerdi. Bu heykellerin ölüye mi, öldürdüklerine mi ait olduğu meselesi henüz anlaşılamamıştır. Çin kaynaklarına göre Göktürkler, öldürdükleri insan kadar mezarları üzerine taş (balbal) dikerlerdi. Ancak bu heykellerin balballardan ayrı olduğu sanılıyor; çünkü şamanlar bu heykellere son zamanlara kadar saygı göstermiş ve kurban kesmişlerdir.

Orhon heykelleri beyaz mermerden yapılmış ve perdahlanmıştır. Orta Asya ve Sibirya'daki taş minelerde olduğu gibi bu heykellerin sağ elleri, bir şey tutuyormuş gibi yukarı kalkık durumdadır. Heykellerin birçoğunun üzerinde elbise, kılıç, çanta, kemer, küpe v.b. titizce işlenmiştir.

Altay dağlarında (Kuray ovası), Tanrı dağlarında (Isıggöl kenarları, Büyük Kemine kurganı), Yenisey bölgesinde göktürk çağına ait pek çok heykel ele geçirilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

Göktürk yazıtları. Bk. ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.

GÖKVELİOĞULLARI, XVIII. yy.da yaşamış türk oymağı. Hangi koldan geldiği belli değildir. Kadirli ilçesi sınırları içinde yerleşen Gökvelioğullarının toprakları Kesik Çargı ile Sunbas ırmağı arasındadır. Bunlar Kozanoğullarına bile başkaldırdılar. (M)

GÖKYAKUT blş. i. (*gök*, mavi ve *yakut*'tan). Rengi menekşe mavisinden gece mavisine kadar değişebilen ve saydam bir korindon çeşidi olan değerli taş. (Gökyakut özellikle Birmanya, Keşmir ve Seylan'da bulunur.) [*Eşanl.* SAFİR. DOĞU SAFİRİ de denir.] ‖ *Batı gökyakutu*, mavi camsı kuvars. ‖ *Brezilya gökyakutu*, mavi turmalin. ‖ *Dişi gökyakut*, mavi renkli saydam flüorin. ‖ *Elektrikli gökyakut*, topaz ve turmalin çeşidi. ‖ *Erkek gökyakut*, çivit mavisi renginde doğu safiri. ‖ *Spat gökyakut*, mavi renkli saydam disten. ‖ *Su gökyakutu*, Seylan'da alüvyonlar içinde bulunan mavi kordiyerit çeşidi. (L)

GÖKYAY (Orhan Şaik), türk şairi ve edebiyat tarihçisi (İnebolu 1902). Ankara Muallim mektebini (1922), Kastamonu lisesini (1927), Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi (1930). Çeşitli liselerinde ve Çapa Eğitim enstitüsünde (1954-1960, 1963-1967) edebiyat öğretmenliği yaptı. Londra'da talebe müfettişi ve kültür ataşesi olarak bulundu (1951-1954). Londra üniversitesinde türkçe lektörlüğü yaptı (1959-1961). Halk edebiyatı geleneğine dayanan şiirleriyle tanındı. Edebiyat tarihiyle ilgili eserleri şunlardır: *Dede Korkut* (1938); *Bugünkü Dille Dede Korkut Hikâyeleri* (1939); *Kâbusname* (1944); *Kâtip Çelebi'den Seçmeler* (1968). [M]

GÖKYOLU blş. i. *Halk dili.* Bk. SAMANYOLU.

GÖKYÜZÜ blş. i. Göğün görünen yüzeyi: *Böyle mi görünür gökyüzü her zaman?* (O. V. Kanık). *O kadar güzel bir ay vardı ki gökyüzünde* (S. F. Abasıyanık).

— Astrol. Ufuk düzleminin gerek üstünde, gerek altında uzanan bütün uzay bölgesi. (Ufuk düzleminin üstünde kalan kısma *görünür gökyüzü*, altında kalan kısma da *yeraltı gökyüzü* denir. Bütün yıldız falı şemalarında, *gökyüzünün ortası*, gökkürenin üst kutbuna yakın yerlerdeki bölge olarak gösterilir. Alt kutba yakın bölgeye de *gökyüzünün dibi* denilir.)

Foto. LAROUSSE

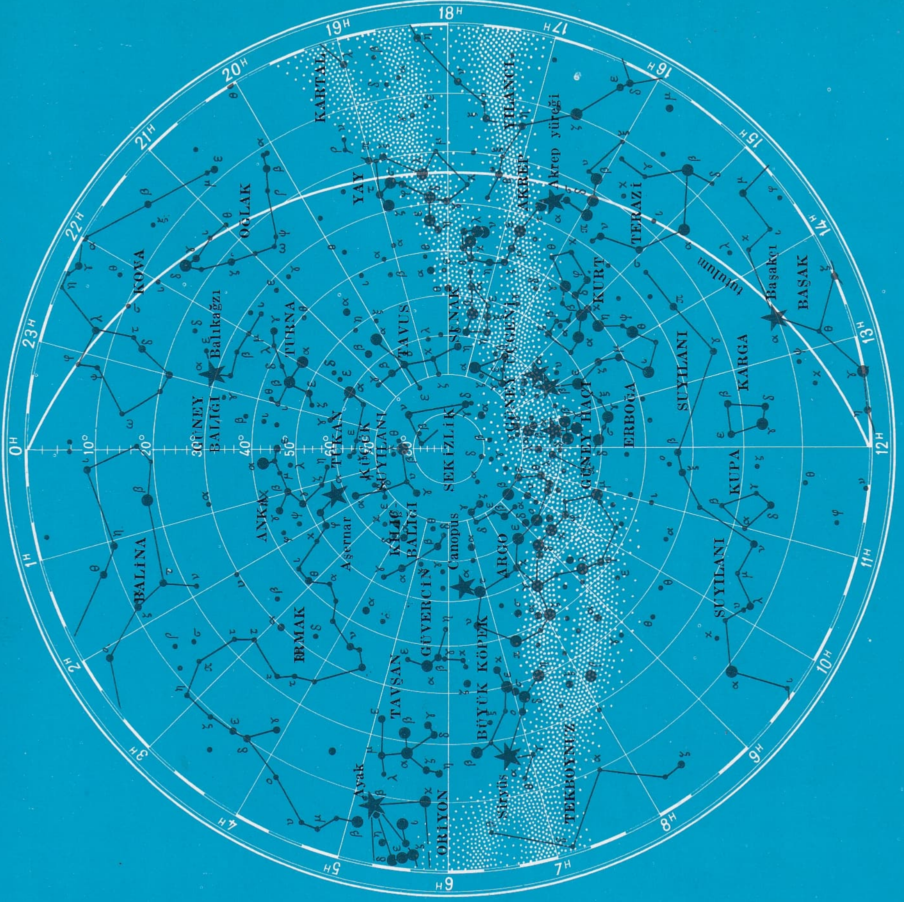

GÜNEY YARIKÜRE

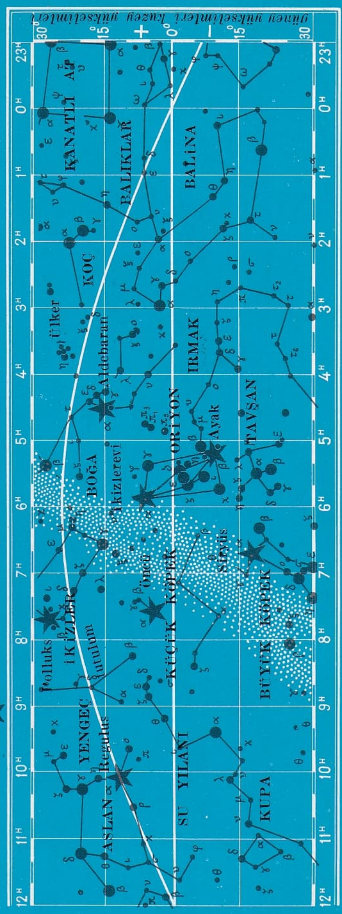

KADİRLER ★ 1,5'tan az ● 1,5 ile 3,0 ● 3,0 ile 4,0 · 4,0 ile 5,0

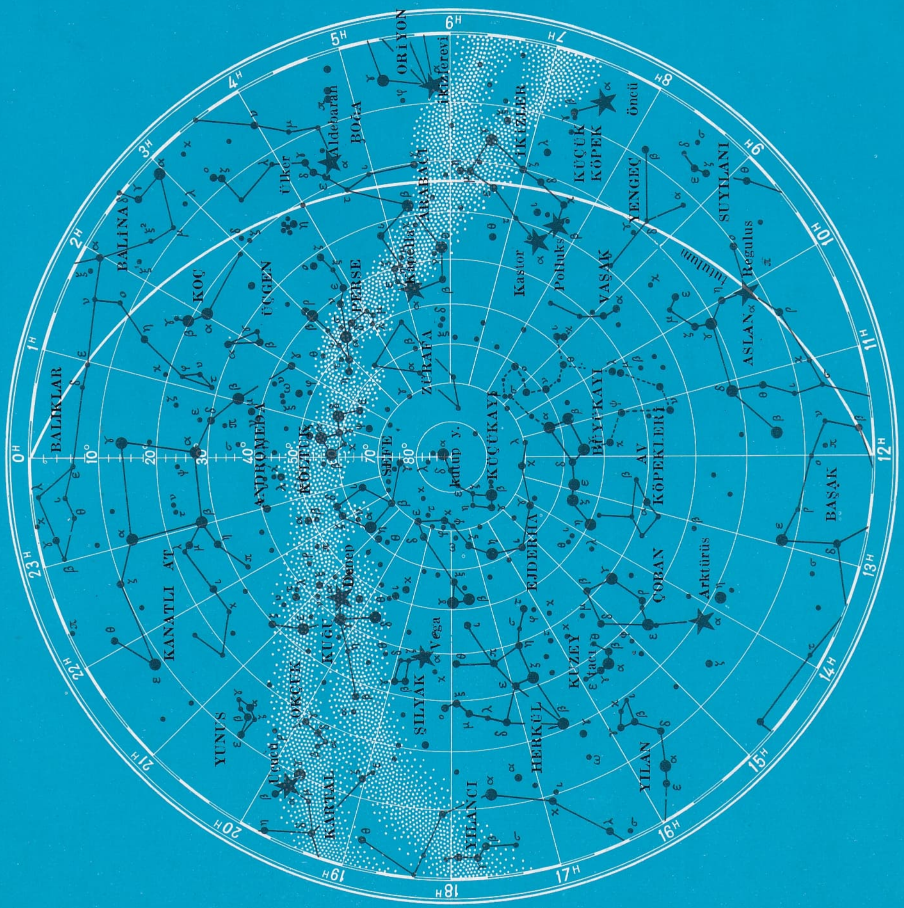

KUZEY YARIKÜRE

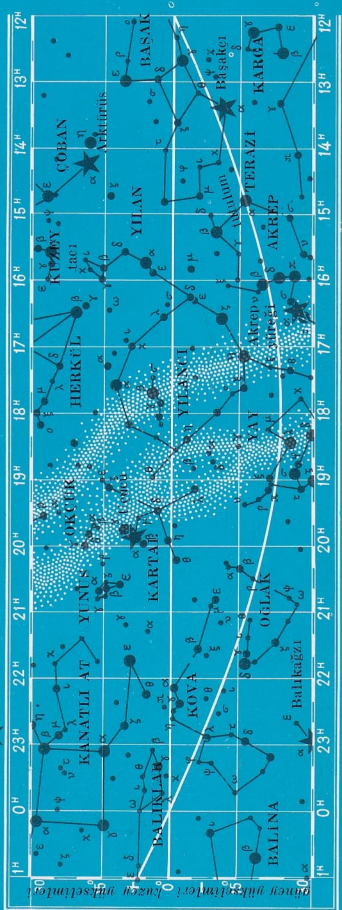

KADİRLER ★ 1,5'tan az ● 1,5 ile 3,0 ● 3,0 ile 4,0 · 4,0 ile 5,0

GÖLLER

Yedi göller

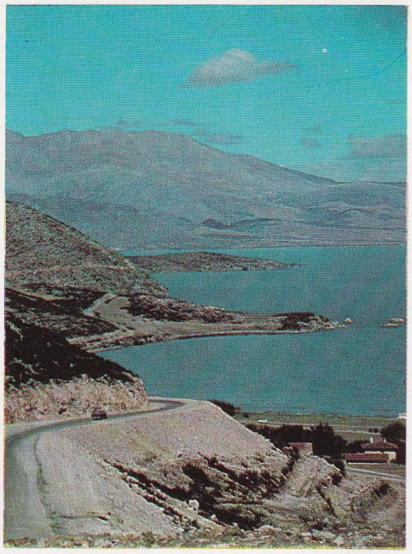

Eğridir gölü

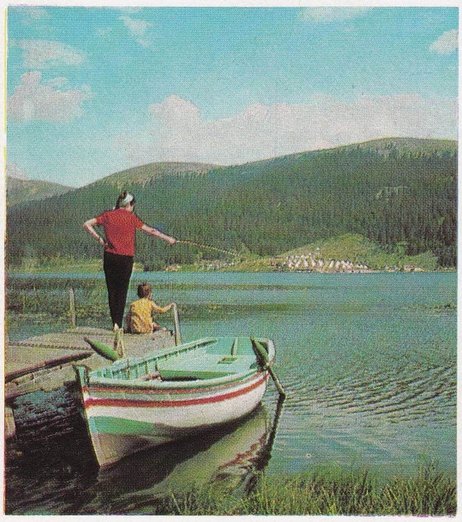

Abant gölü

Van gölü

Sapanca gölü

Beyşehir gölü

Van gölü (Tatvan)

Foto. G. Çizgen, H. Gürsel, N. Erkılıç (MEYDAN)

— ANSİKL. Astron. *Gökyüzü* terimi, dünyamızın üzerini kaplayan ve gündüz mavi renkte, gece ise karanlık gözüken, Güneş, Ay, gezegenler, yıldızlar gibi gökcisimlerinin bulunduğu gök kubbesinin Yer'den görünen yüzeyi için kullanılır.

Eskiler, üzerinde gökcisimlerinin asılı olduğu gerçek bir gök kubbesinin varlığına inanıyorlardı. Fakat, değişik gökcisimlerinin birbirinden ayırt edilmesi ve her birinin öz hareketlerinin gözlenmesi, astronomların, farklı hızlarla dönen eşmerkezli birçok saydam küre düşünmesine yolaçtı; Aristoteles'e göre yıldızlar, sonuncu kürede (*sekizinci gökyüzü*), gezegenler ise *billûr küreler* denilen eşmerkezli birçok küre üzerinde sabit bir yer tutuyordu. Ortaçağa kadar astronomlar, Yer'i evrenin merkezi olarak kabul eden bu oldukça basit düşünceyi benimsediler. 1543'te Kopernik, merkezinde Güneş'in bulunduğu bugünkü gezegenler sistemini ortaya attı. Daha sonraları gök dürbünlerinin bulunmasıyle, Yer'e daha uzak olan yıldızlar ve daha yakın olan gezegenler birbirinden ayırt edilebildi.

Takımyıldızlar şeklinde gruplanan bütün yıldızların ve bütün gökcisimlerinin bir gökkubbe üzerindeymiş gibi görünmesi tamamen bir perspektif olayıdır. (LM)

Gökyüzü İncelemesi, Aristoteles'in dünya sistemini açıklayan eseri. Ona göre, küre biçiminde olan evrenin merkezi hareketsiz olan Dünya'dır. Çeşitli yıldızlar, eksenleri değişik eğimli ve merkezleri aynı olan birçok «küre»'nin çember şeklindeki hareketlerine uyarak Dünya çevresinde döner. (L)

GÖL i. (esk. türk. *köl*'den). Coğ. Topraklarla çevrili, oldukça derin ve geniş durgun su örtüsü. *Yeşil kurbağalar öter göllerde / Kırıldı kanadım kaldım çöllerde* (Halk türküsü). *Akşam, yine akşam, yine akşam / Göllerde bu dem bir kamış olsam* (Ahmed Hâşim). [Bk. ANSİKL.] (Bk. GÖLCÜK ve BATAKLIK.) || *Göl ayağı*, göl suyunun fazlasını başka yere akıtan çay. || *Göl başı*, göle akıntısı olan çay.

— Biyol. Bk. ANSİKL.

— Devl. huk. *Göllerin geleneksel sınır çizgisi*, akan sularda olduğu gibi, gölü uzunluğuna kesen ve iki kıyısına eşit mesafede bulunan orta çizgi.

— Göl bil. *Göl esnemesi*, atmosfer basıncındaki değişiklikler veya rüzgâr etkisiyle göl seviyesinin zaman zaman değişmesine yolaçan dalgalanma. (Göl esnemesine denizlerde, körfezlerde ve bazen kapalı limanlarda da rastlanır.)

— Hidrol. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. *Göl yatağı*, nehirlerin bir göl içine sürüklediği bitki kalıntılarından meydana gelen kömür yatağı: *Göl yatağı tipindeki maden yatakları genellikle kalındır, fakat her yerde aynı kalınlıkta devam etmez.*

— ANSİKL. Coğ. Göllerin çeşitli oluşum şekilleri vardır:

● *Tektonik göller*, döküntü bakımından fakir çöküntü bölgelerinde görülür. Bu göllerin boyutları genellikle çok büyüktür; dipleri deniz seviyesinin altına kadar inebilir (Baykal, Tanganyika, Nyassa).

● *Buzul gölleri*, suyun aşağı kesiminde karşı yamaçlar, kayalıklar (buz yalağı gölleri, bazı tekne gölleri) veya buzultaş setleriyle (buzul seti gölleri) sınırlanan buzul vâdisi kesimlerinde yer alır. Buzul yalağı gölleri genellikle küçüktür; oysa birkaç yüz metre derinliğe ulaşan geniş boyutlu tekne gölleri büyük buzul dilleri tarafından oyulmuş kesimlerde görülür.

Nihayet, dünyanın en büyük gölleri arasında yer alan bazı göller, Dördüncü zaman içbuzulunun çekilmesi sırasında meydana gelen akaçlama bozukluğunun sonucudur: meselâ, Kanada ve A.B.D. sınırındaki beş büyük göl buzul dilimleri çevresinde yavaş yavaş oluştu.

● *Set gölleri*, toprak kaymaları, çamur akıntıları hattâ çığların sık görüldüğü vâdilerde oluşur. Setler ender olarak yüksektir; göllerin oluştuğu bölgeler engebeli, vâdiler de dik yamaçlı olduğundan çoğunlukla boyutları küçüktür. Lav akıntıları sayesinde set daha geniş göller meydana getirebilir (Auvergne'de Aydat gölü).

● *Krater gölleri*, kapalı bir çöküntü meydana getiren ve lavları çok su geçirmeyen sönmüş volkan kraterlerinde meydana gelir.

● *Karst asıllı göller*, toprakaltı akış yolları kil ve balçıkla tıkanmış ve su emme yeteneğini kaybetmiş karst çukurlarında (dolinler ve polyeler) oluşur. Bu göllerden bazıları geçicidir ve yalnız su seviyesinin yüksek olduğu dönemde (su örtüsü toprak seviyesi yakınına kadar yükseldiğinde veya yağmurlar karstlı su yolları tarafından hemen boşaltılamayacak kadar bol olduğunda) ortaya çıkar.

● *Yarı kurak bölgelerin gölleri*, çoğunlukla içakışlı bölgelerde oluşur ve yayılma örtülerinin alçak kesiminde, taşma sularının iç eğimlerle veya savrulma çukurlarıyle karşılaşıp durgunlaştığı yerlerde görülür. Bu göllerden birçoğu geçicidir; göller kuruduğu zaman dipleri savrulma etkisiyle oyulur (sebhalar). Dünyanın en büyük gölleri arasında yer alan geri kalan yarı kurak bölge gölleriyse süreklidir (Çat, Aral gölü, Balkaş, Lob-Nor). Bu sürekli göller su bakımından daha iyi beslenen (yabancı ırmaklar) bölgelerde görülür; buralarda kuvvetli buharlaşma, göllerin çanak dışına taşmasına imkân vermez.

Göllerin varlığı akarsu faaliyetleri tarafından tehdit edilmektedir: ırmakların aşağı kesimlerinde kendilerini sınırlayan seti yararak gölleri boşaltmaları veya deltalar meydana getirerek toprakla doldurmaları. Göllerin varlıklarını sürdürme süreleri değişkendir. Gevşek kayalardan meydana gelen bir setle kapanan sığ göller en kısa ömürlü olanlardır. Bir buzultaşı seti, toprak kayması, çamurlu akıntı ve hattâ karları birkaç gün içinde eriyen çığların etkisiyle oluşan göller de kısa ömürlüdür. Genişliklerinin fazla olması ve çöküntülerin faylarla kısa süre içinde kapanması sebebiyle en uzun ömürlü göller, tektonik göllerdir. Büyük tektonik gölleri çoğunluğu faal fay bölgelerindedir (Doğu Afrika, Baykal) ve oluşumları uzun süreden beri devam eden çukurlarda meydana gelir; bu durum ömürlerinin çok uzamasına yolaçar. Doğu Afrika gölleri miyosen ve pliyosen devirlerden kalmadır; Baykal gölü ise çok daha yaşlıdır.

— Biyol. *Göllerde yaşayan canlılar âlemi.* Göl florası, kıyılardaki sığ sularda, suyun dibine tutunarak ya kısmen su altında kalan (kamış) veya tamamen suya gömülen (susümbülü, binyaprak) bitkilerden, derin kısımlarda ise suların ışığı daha aşağı geçirememesinden dolayı 100 m'den aşağı inemeyen plankton bitkilerinden ibarettir. Göl favnası, şiddetli sıcaklık değişikliklerine, deniz veya deniz kulağından geliyorsa tuzluluk değişikliklerine, sel sularından geliyorsa hızlı akıntılara (doğurganlık veya yumurtaların hemen bir desteğe tutunması) uyabilen canlılardan oluşur.

Ilıman bölgelerde soğuk mevsim süresince, tropik bölgelerde ise sıcak ve kurak mevsimde uzun süre yumurta halinde veya dip çamuruna gömülü olarak kalan canlılar çoktur. Özellikle kıyı kuşlarının ayaklarına yapışarak taşınan bu yumurtalar yeni yanardağ ve baraj göllerinin favnasını oluşturur. Çok derin olan bazı göllerde (Baykal, Tanganyika) fosforışıl olmayan renksiz ve gözsüz bir derin su favnası vardır. Göllerdeki hayvan planktonu günlük dikey bir göç yapar: geceleyin yüzeye çıkar, gündüzleri 40 m kadar derine iner.

— Hidrol. Su yoğunluğunun en yüksek dereceye 4°C'ta ulaşması göl sularının (özellikle suları tatlı olan göller) ısı rejimini ayarlar: bu yüzden soğuk sular, genellikle derinlerde bulunur.

Kışları şiddetli olan bölgelerde ısı alçalmaları suların homotermisine yolaçan hareketler yaratır ve belli bir anda her taraf 4°C olur. Soğuma devam ederse yüzey suları donar ve yaza oranla ters yönlü bir tabakalaşma görülür; fakat büyük göllerde hâkim rüzgârlar, dip sularının yüzeye çıkmasına ve suların karışmasına sebep olan akıntılar yaratır; bu durum donmayı geciktirebilir veya önleyebilir; bundan dolayı nispeten ılık olan büyük su kitlesi, kışın sertliğini hayli yumuşatarak kıyı bölgelerinin iklimini değiştirir: özellikle bu duruma, Leman, Annecy gölleri kıyılarında, Amerika'da Göller bölgesinde rastlanır.

Bir gölün rejimi, besleyici akarsuların rejimine, yağışa, buharlaşma ve sızmaya bağlıdır. Seviyesi mevsime göre değişir. Boşaltım havzası yüzeyiyle göl seviyesi arasındaki oran küçüldükçe taşmalar büyük olur. En önemli seviye değişiklikleri, tropikal bölge, çöl ve yüksek dağ göllerinde görülür. Genellikle bir nehrin yatağında bulunan göl, bu nehrin rejiminde, düzenleyici etki yapar. Göl suları, toprağın niteliği, buharlaşma ve iklim değişiklikleri nedeniyle bazen tuzlu olur. Tuzlu göller, genellikle daha geniş su örtülerinin kalıntılarıdır.

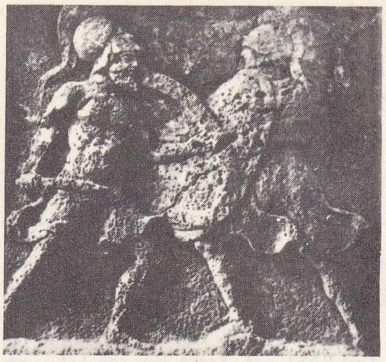

Gölbaşı mezar anıtı kabartmalarından Amazon-Yunan savaşı

◆ **Göllenmek** dönşl. f. [Su v.b. sıvılar için] Birikerek göl haline gelmek, bir yerde toplanmak. (LM)

Göl, Lamartine'in en ünlü şiirlerinden biri; 1818 ekiminde yazıldı, 1820'de *Méditations* (Dalışlar) adlı eserinde yayımlandı. Aix - Les - Bains'e giden şair, bir yıl önce Mme Charles ile birlikte yaşadığı Bourget gölü kıyısında kendini yapayalnız hisseder ve hiç değilse tabiatın eski mutluluklarının hatırasını yitirmemesini diler. Göl şiiri Niedermeyer tarafından bestelenmiştir. (L)

GÖLBAŞI, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Adıyaman ili) ilçe merkezi kasaba; 9 640 nüf. Malatya-Fevzipaşa demiryolu üzerinde; il merkezi Adıyaman şehrinin istasyonu durumundadır. Bu öneminden dolayı Adıyaman'a bağlı ilçe merkezleri arasında Besni'den sonra en büyük olanıdır. Adıyaman'a 67 km uzaklıktadır. Yüksl. 890 m. — *Gölbaşı ilçesi*, 784 km^2, 33 620 nüf. Merkez, Belören ve Harmanlı bucaklarına ayrılmıştır. 29 köyü vardır. Tahıl ekimi, meyvecilik ve bağcılık. Sanayi bitkileri ekimi (pamuk, haşhaş ve susam). [M]

GÖLBAŞI
heroon'undan çıkan bir lahit

GÖLBAŞI, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili, Çankaya ilçesi) bucak; 18 177 nüf.; 29 köy. — *Bucak merkezi*, 3 351 nüf. Ankara-Konya yolunun 16. kilometresi üzerinde; Moğan gölünün

Gölbaşı mezar anıtı mitolojik sahneler

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

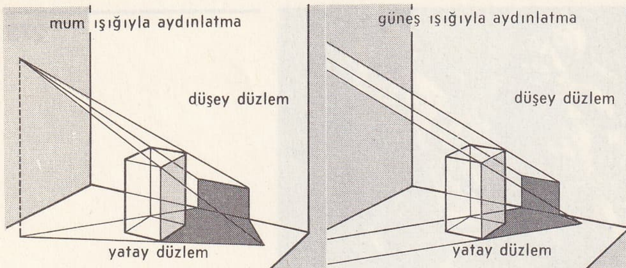

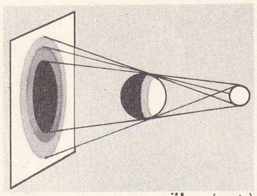

gölge (opt.)

kıyısında; yüksl. 978 m. Plajlar. (M)

GÖLBAŞI, yun. **Trysa.** Esk. coğ. Lykia bölgesinde şehir; Gölbaşı'nda yerleşme geniş bir alanı kaplamaz. Sur kalıntıları, birçok mezar, lahit v.b. bu şehrin M.Ö. VI. veya VII. yy.a kadar uzayan bir tarihi olduğunu gösterir. Likçe adı Trusa'dır. Şehrin tarihi hakkında bilinenler azdır. Sikkelerden, Gölbaşı şehrinin Lykia birliğine girdiği anlaşılıyor. (M)

Gölbaşı Mezar anıtı (Trysa heroon'u), eski Trysa şehrinde kesme taştan bir duvarla çevrili kutsal yer. Alanın ortasında ahşap evlere benzer anıt ve lahitler vardı. Burada yılın belli günlerinde kahramanlar için törenler yapılırdı. Anıt, Trysa şehri hükümdar ailesinindir. Kutsal alanı çeviren duvarın cephesinde ve bütün iç yüzünde çift süs kuşaklarıyle yapılmış heykeltıraşlık süsleri vardır. Kapı güneydedir ve şehre bakar. Büyük taşlardan yapılan kapının dış bölümü üzerinde dört boğa başı alır. İç bölümde ise oturan ve ayakta duran figürler, 8 kişiden kurulu bir müzik sahnesini tasvir eder. Çevre duvarının üzerinde mitolojik konular canlandırılmıştır: Bellerophontes'in Kymera'ya saldırması, 7 kralın Thebai'ye yaptığı sefer, Truva savaşı, Amazon-Yunan savaşı, Lapit-Kentauros savaşı, Leukippos'un kızı Kastros'un Dioskuroi kardeşler tarafından kaçırılışı, Theseus'un yaban domuzu avı, Odyseus'un karısını isteyenleri öldürmesi olayı v.b. Bu şehrin sakinleri, yunan dünyasına mensup ve kültürlü insanlar olduklarını göstermek için konuları yunan mitolojisinden seçtiler. Bu süslemelerde bazı motifler doğu sanatından alınmıştır (at ile av sahnesi), fakat üslûp ion üslûbudur. Buralarda çalışan heykeltıraşlar belki de ion sanatçılarıdır. Mezar anıtı M.Ö. V. yy.ın ikinci yarısından kalmadır. Kabartmalar bugün British museum'dadır. (M)

GÖLBİLİM blş. i. Göllerle ilgili gerek fizikî gerek biyolojik bütün meseleleri inceleyen bilim. (L)

GÖLCÜK i. (*göl*'den *göl-cük*). Tabiî veya yapma, durgun su yüzeyi.

— ANSİKL. *Gölcük*'ler göllerden genellikle sadece derinliklerinin daha az ve boyutlarının daha küçük olmasıyle ayırt edilebilir. Tabiî gölcükler çoğunlukla bağlantısız değildir ve her şeyden önce toprağın geçirgen olmayışı sebebiyle meydana gelir. Şehirlerde balık üretmek için meydana getirilen sunî gölcükler yapımına daha Ortaçağda başlanmıştır. Kıyılardaki deniz kulaklarına da bazen gölcük adı verilir. (Bk. GÖL, DENİZKULAĞI, BATAKLIK.) Gölcüklerden özellikle balık üretme ve yetiştirmede (yeşil sazan, sazan, turna v.b.) yararlanılır. Suların her boşaltılışından sonra gölcük te-

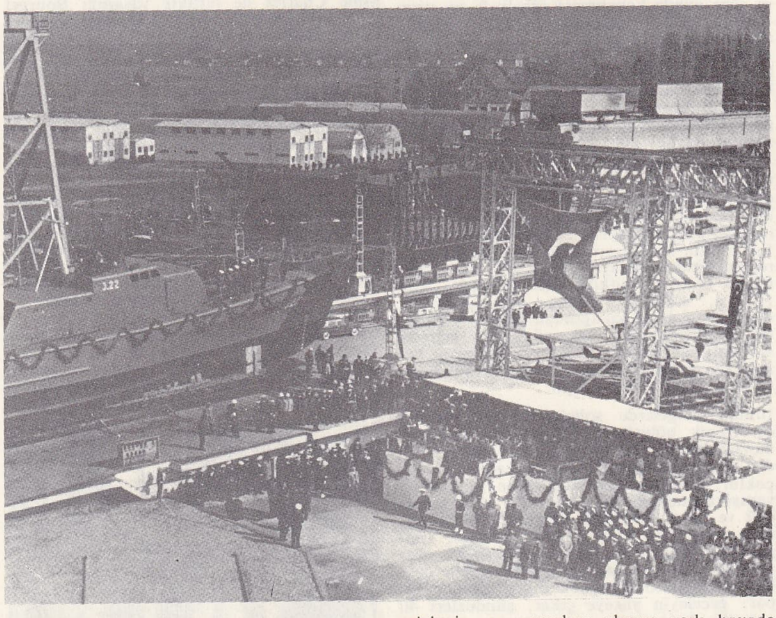

Gölcük tersanesi

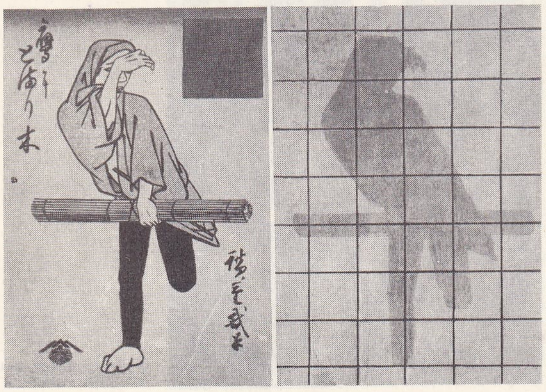

çin gölge oyunları
japon ressamı Hiroshige'nin
desenlerinden

mizlenir ve çamurları alınır; açık havada kurutulan bu çamurlar üstün nitelikli bir gübredir. Gübre dökülmesinden sonra, gölcüğün dibine sert saplı çayır bitkileri ekilir; ilkbaharda biçilen bu bitkilerin fırça gibi dik duran saplarına balıklar sürtünerek yumurtalarını döker. Gölcüklerin çok sayıda bulunduğu bazı yerlerde (msl. Fransa'da Dombes bölgesi) balık yetiştiriciliği rasyonel bir şekilde yapılır. Gölcükler belirli dönemlerde boşaltılır ve zemin toprağında birkaç yıl art arda tarım yapılır. (L)

GÖLCÜK. Bk. HAZAR GÖLÜ.

GÖLCÜK, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Kocaeli ili) ilçe merkezi şehir; 29 275 nüf. İzmit körfezinin en fazla darlaştığı bir kesimde, körfezin güney kıyısında. Burada iskân, askerî deniz üssü ve fabrikasının kurulmasıyle başladı. Önce bu fabrikada çalışanlar için lojmanlar yapıldı. Bunlar Gölcük'ün ilk çekirdeği olan Merkez mahallesini meydana getirdi. Daha sonra çevreye doğru genişleme devam etti. Dumlupınar ve Yüzbaşı mahalleleri meydana geldi. Şehrin çarşısı kıyıya dik olarak inen caddedir. Gölcük ile İzmit arasında küçük körfez vapurları ulaşımı sağlar. Ayrıca 18 km'lik düzenli bir yol ile İzmit'e bağlıdır. Bu yol, Gölcük'ten batıya doğru da İzmit körfezinin güney kıyılarını izleyerek uzanır ve Yalova'ya ulaşır. — *Gölcük ilçesi*, 199 km²; 48 326 nüf. Merkez ve Değirmendere bucaklarına ayrılmıştır; 25 köy. Fındık üretimi. Özellikle Değirmendere'de yetiştirilen fındıklar İstanbul piyasasında satılır. (M)

GÖLCÜK, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili, Hilvan ilçesi) bucak; 5 905 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi*, 523 nüf. Hilvan'ın 16 km güneydoğusunda; yüksl. 690 m. (M)

GÖLCÜK, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Niğde ili, merkez ilçesi) bucak; 17 792 nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. Misli), 1 871 nüf. Misli ovasının ortasında; yüksl. 1 300 m. Niğde - Nevşehir yolunun 26. kilometresi üzerinde. (M)

GÖLCÜK, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili, Sındırgı ilçesi) bucak; 3 911 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi*, 1 894 nüf. Sındırgı-Akhisar yolunun 5. kilometresine 18 km.lik bir yolla bağlıdır. Yüksl. 435 m. (M)

Gölcük tersanesi, Gölcük'te (Kocaeli) 300 000 m²'lik bir alanda kurulu tersane. Yapımına 1924 yılında başlandı. İlk olarak Birinci Dünya savaşından yaralı olarak çıkan Yavuz zırhlısının tamiri için bir havuz inşa edildi. 1926'da yeni ilâveler yapıldı. 1928'de Haliç tersanesinden bazı tezgâhlar buraya getirildi. Daha sonraları birçok gelişmelere uğrayan tersanede bugün çeşitli deniz araçları yapılmaktadır. (M)

GÖLCÜL sıf. (*göl*'den *göl-cül*). *Yeni.* [Hayvan ve bitki için] Göllerde yaşayan veya yetişen. (M)

Gölcüler veya **Göl Şairleri,** ing. **Lake Poets** veya **Lakists,** ingiliz şairleri Wordsworth, Coleridge ve Southey ile bunların öğrencilerine verilen ad. (Gölcülerin bu adla anılmaları, Büyük Britanya adasının England bölümünün kuzeybatı kesimindeki Rydall, Grasmere, Derwentwater gölleri bölgesinde [*Lake District*] oturmalarından ileri gelir.)

— ANSİKL. Wordsworth ile Coleridge'in *Lyrical Ballads* (Lirik Baladlar) adlı eserlerinin ilk baskısı 1798'de yapıldı. Wordsworth'ın manifesto niteliğindeki önsözünü kapsayan ikinci baskısı da iki yıl sonra çıktı. Bu şairlerin amacı, tabiat tasvirlerine duygularını ve hayatın herkesçe bilinen ortak yönlerini katarak klasik okulun şatafatlı ve boş sözlerine karşı koymaktı. XIX. yüzyılın bütün ilk yarısı boyunca *Gölcüler*'in etkisi çok büyük oldu. (L)

GÖLDÜZÜ, Doğu Anadolu bögesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Bitlis ili, Adilcevaz ilçesi) bucak; 5 417 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi* (esk. Arin), 592 nüf. Van gölünün kuzey kenarına yakın bir yerde bulunan Arin gölünün kuzeydoğu kıyısı yakınında; yüksl. 1 664 m. İlçe merkezine 32 km uzaklıktadır. (M)

GÖLE, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü) ilçe merkezi kasaba; 8 204 nüf. Kars şehrinin 66 km batısında; yüksl. 2 200 m. Kars'tan Göle'ye gelen yol batıya doğru devam ederek Oltu-Tortum üzerinden Erzurum'a ulaşır. Kasabada iyi cins inek yetiştiren bir inekhane vardır. — *Göle ilçesi*, 1 420 km², 54 364 nüf. Merkez ve Çayırbaşı bucakları; 56 köy. Hayvancılık (iyi cins sığır). Yağ ve peynir üretimi. Tahıl tarımı. (M)

GÖLEK i. (*göl*'den *göl-ek*). *Halk dili.* Gölcük, su birikintisi, küçük havuz: *Yeşil ördek salınıyor gölekte / Altın küpe şevk veriyor kulakta* (Karacaoğlan). [M]

GÖLE ovası, Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde yüksek (yaklş. ol. 2 000 m) ova. Ova, adını güney kenarındaki ilçe merkezinden alır. Kenarlarında vâdilerle hafif yarılmış yayla, ortasında yer yer bataklık ve çayırlık ova görünüşünde olan bu düzlüklerin suyunu Kura (Gür) ırmağı toplar. Uğurlu ve Alagöz dağları, Göle ovasını kuzeyindeki Ardahan ovasından ayırır. Göle ovasında yazlar serin, kışlar çok soğuk, her mev-

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

sim yağışlıdır ve biçilmeğe elverişli otlaklar boldur. (M)

GÖLET i. (*göl*'den). *Halk dili*. Küçük göl. Bk. GÖLEK.

— Deric. İçinde deri ıslatılan havuz. (M)

GÖLGE i. (esk. türk. *kölige*'den). Saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde meydana gelen karanlık: *Akşamdı, dönerken gezdiğim dağın / Gölgesi vurmuştu karşı dağlara* (F.N. Çamlıbel). *Dünyanın gölgesi ay tutulmasına yolaçar.* ‖ Ne olduğu iyice anlaşılmayan belirsiz karaltı, siluet: *Viraneye doğru iki tarafına sallana sallana koyu bir gölgenin gittiğini, birşeyler söylediğini ...* (Ahmed Rasim). *Bir gölge yarı boşlukta el sallıyor. O mu? Hayır* (R.H. Karay). ‖ Her tarafı kaplayan alaca karanlık: *Hacı Bektaş Veli, akşamın gölgesinde yavaş yavaş büyümekte olan Suluca Karahöyük köyünde dolaşıyordu* (N. Araz). ‖ Güneş ışınlarından korunulacak yer: *Gölgeye oturmak.* ‖ *Teşm. yol.* Birinin yanından hiç ayrılmayan kimse: *Ahmed ağabeyinin adeta gölgesi.* ‖ — *Mec.* Koruma, himaye: *Fıkara kısmıysa paralıların gölgesinde barınır* (Kemal Tahir). *Köy imamı gene onun gölgesine sığınırdı* (Ş.S. Aydemir). ‖ Bir olay veya duygunun bıraktığı etki, iz: *Alnına, derin bir düşüncenin asil gölgesi düşmüş* (Y.K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. (*Adına*) *Gölge düşürmek*, adını lekeleyecek bir davranışta bulunmak. ‖ *Gölge gibi*, varlığı belirsiz olan, hayal gibi: *Şimdi milletin hafızasında ve gençliğin ruhunda o devir, birçok safhaları ile ancak bir gölge gibi yaşar* (Ş. S. Aydemir). Çok yakından ve peşi sıra: *O çocuk bizim eve kadar gölge gibi peşimden geldi.* ‖ (*Birine*) *Gölge olmak*, (birini) korumak. ‖ (*Birini*) *Gölgede bırakmak*, bir kimseyi kazandığı başarıyla geride bırakmak. ‖ *Gölgede kalmak*, ön plana geçememek. ‖ *Gölgesinden korkmak*, çok fazla korkak olmak.

— TAR. TELM. ***Gölge etme başka ihsan istemem***, filozof Sinoplu Diogenes'in Büyük İskender'e, kendisine yardım teklif ettiği zaman söylediği söz.

— Astron. *Gölge konisi*, bir gezegenin, Güneş'e dönük olmayan yöne doğru uzanan koni biçimindeki gölgesi. ‖ *Gölgeden çıkma*, tutulma halindeki bir gökcisminin yeniden görünmesi: *Ay'ın gölgeden çıkması.* ‖ *Gölgeye girme*, bir uydunun, bir gezegenin gölge konisi içine girmesi. ‖ Bir gökcisminin, başka bir gökcisminin yuvarı arkasına geçmeğe başlaması.

— Bot. *Gölge bitkileri*, az ışık aldığı halde gelişebilen yeşil bitkiler. (Yoğun bir ışık bunların gelişimini köstekler.)

— G. santl. *Gölge ve yarı gölge*. Bk. ANSİKL. *Opt. ve G. santl. bölümü.* ‖ *Gölgeışık*. Bk. AYDIN *gölge*.

— Hayvan psikol. *Gölge tepkisi*, ilkel bir hayvanın (msl. bir yumuşakçanın) üzerine bir gölge düştüğü zaman geri çekilme davranışı (msl. dokunaçların geri çekilmesi) şeklinde görülür. (Bu tepki, görmeye bağlı değildir; kör edilmiş bazı hayvanlar gölge tepkisi gösterir.)

— Opt. *Yarı gölge*, ışıklı bir cisimden yayılan ışınların bir engel tarafından kısmen durdurulması sonucu, tam olarak aydınlanmayan bir yüzeyin durumu.

— Ormanc. *Gölge ağacı*, körpe iken, diğer ağaçların gölgesinde gelişmeğe ihtiyacı olan ağaç.

— Oyun. *Gölge oyunu*, ellerle gölge yapma marifeti. Bk. ANSİKL.

— Psikol. *Gölge olay*. Bk. GÖLGEOLAY.

— Res. Çizgileri daha belirgin hale getirmek için diğer taraflara nazaran renk veya çizgiye yapılan koyuluk.

— Temş. santl. *Gölge oyunu*, geriden ışıkla aydınlatılmış bir perde arkasında hareket ettirilen resimlerin gölgelerinden faydalanılarak oynatılan oyun. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gölge tiyatrosu* (*çin gölge oyunu* da denir), saydam bir ekran üzerinde, arkadan kuvvetli bir ışıkla aydınlatılan oyuncuların, gölgeleri ile yaptıkları gösteri. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Akciğerde gölge*. Bazen yanlış olarak akciğerdeki önemsiz bir bozukluğu belirtmek için kullanılan terim (*duman* veya *leke* de denir); akciğerlerin bazı kesimlerinin röntgende, düğüm, çizgi veya oyuk şeklinde değil de belirsiz donuk bir şekilde görülmesini ifade eder. (Bu şekilde tanımlanan röntgen görüntüsü ille de bir hastalık durumunu göstermez; akciğer zarındaki eskiden kalma bir donukluğu ifade edebileceği gibi yeni bir infiltrasyonunun başlangıcı olabilir; bu takdirde gelişimi dikkatle takip edilmelidir.)

— ANSİKL. Opt. ve G. santl. *Gölge* ve *yarı gölge*. Bir ışık demetinin yolu üzerine yerleştirilmiş saydam olmayan bir cisim ışığı tutar ve bu cismin arkasında kalan gölgenin bir kısmı hiç ışık alamaz: bu kısım *gölge*'dedir denilir. Işık kaynağı nokta halinde değilse (paralel olmayan ışık ışınları), gölgeli ve aydınlık kısımlar kesin bir çizgiyle birbirinden ayrılmaz ve gölgeli kısmın çevresinde *yarı gölge* denilen bir geçiş gölgesi meydana gelir.

Eğer cisim, sonsuz küçük iki kaynak tarafından aydınlatılıyorsa, iki kaynağın ortak gölge bölgesi mutlak bir gölge içindedir; kaynaklardan herbirinin, öteki kaynak tarafından aydınlatılan gölge bölgesi ise yarı gölgededir. İki çeşit gölge vardır: *mum ışığının gölgesi*; *güneş ışığının gölgesi*. Birincisinde, ışık kaynağı sonlu uzaklıktadır ve kaynaktan çıkan ışınlar ıraksaktır; ikincisinde ise, ışık kaynağı sonsuzda olduğu için ışınlar birbirine paraleldir.

Bir cismin *üzerindeki gölge*, bu cismin çevre sınırlarından geçen teğet doğrular arasında kalan aydınlanmamış kısımdır. Işık Güneş'ten geldiği zaman teğetler birbirine paralel, sonlu uzaklıktaki bir ışık kaynağından geldiği zaman koniktir. Konik izdüşümü sebebiyle, yakın ışık kaynağının yüzey üzerinde meydana getirdiği gölge bölgesi daha geniştir. Bir cismin *düşen gölge*'si, bu cismin, önüne yerleştirilen ve ışığını kesen başka bir cismin bulunduğu düzlem ve çevresindeki düzlemler üzerinde meydana getirdiği aydınlanmamış kısımdır.

Lavi tekniğinde, ışık kaynağının, 45°'lik bir açı yapacak şekilde soldan geldiği kabul edilir ve bir yüzü aydınlatılan nesneye paralel olan bir kübün köşegeniyle belirlenir. Gölgelerin belirtilmesi, bir tasarı geometri veya perspektif meselesi olarak incelenir. Uygulamada ise, ışık ışınlarının kırılmasını da hesaba katmak gerektiğinden olay daha karmaşıktır.

— Oyun. Sunî bir ışık kaynağı ile ekran arasında duran oyuncu, parmaklarını açarak kapayarak veya birbirine geçirerek ekrana çok eğlenceli görüntüler yansıtır. Kimi zaman, kartondan kesilmiş küçük parçalardan da (şapka, şişe, pipo v.b.) faydalanılır.

— Temş. santl. *Gölge oyunu* özellikle, Uzakdoğu'da (Çin, Endonezya, Hindistan), Türkiye, Mısır ve Kuzey Afrika'da görülür. Türkiye'deki şekline *Karagöz* denir. Resimler renkli ve bazen şeffaftır. Uzakdoğu'da Çin ve Cava gölge oyununda dikey çubuklarla; türk Karagöz'ünde yatay ve perdeye dik açı yapan çubuklarla, Fransa ve İngiltere'de görüntülere takılı ip veya tellerle aşağıdan, hint gölge oyununda hem dikey çubuklarla, hem iplerle oynatılır. Kukla'dan en büyük farkı gölge oyununda görüntülerin iki boyutlu olmasıdır. Bk. KARAGÖZ.

● *Gölge tiyatrosu*, ilk defa Çin'de yaratıldı ve Doğu'da çok yaygın bir gösteri halinde kaldı. Grimm «Yazışmalar» adlı kitabında bu gösterinin 1770 yıllarına doğru Paris'te görüldüğünü belgeler. Birkaç yıl sonra Seraphin, Versailles'da küçük bir gölge tiyatrosu kurdu. Birçok defalar saraya çağrıldı ve topluluğuna «Fransız Çocuk Oyunları gösterisi» şeklinde adlandırma hakkını kazandı. 1784'te Paris'te kraliyet sarayının altındaki galerilerde küçük bir salonda faaliyette bulundu. Yetiştirdiği kimseler de onun çalışmalarını 1858'e kadar sürdürdüler. XX. yy.ın sonlarında gölge tiyatrosu Montmartre kabarelerinde çok moda oldu. Bu türün yazar ve ressamları arasında Henri Rivière, Caran d'Ache en önemlileridir. Yapılan gösteriler için küçük bir tiyatro sahnesinin ön perdesi kaldırılarak yerine beyaz gergin perde veya yağlı kâğıt konmakta ve deri veya kartondan kesilmiş hareketli şekiller, perde üzerinde kaydırılmakta idi. Aydınlatma da perde arkasından yapılıyordu.

◆ **Gölgeli** sıf. Gölge altında olan. ‖ *Mec.* Nitelik ve ayrıntılarıyle iyice bilinmeyen: *Fakat dikkatli araştırıcıların, bu gölgeli devrin üzerine artık eğilmeleri lâzımdır* (Ş. S. Aydemir).

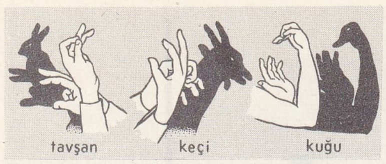

gölge oyunu

◆ **Gölgesiz** sıf. Gölgesi olmayan, ışık altında bulunan yer: *Ağaçsız, gölgesiz yerlerde kalmak, güneşte büyüyen bedevîler için bile ne kadar güçtür* (F. R. Atay). [LM]

GÖLGE balığı bļş. i. Tatlı sularda yaşayan kemikli balık. (İlmî adı *Thymallus*. Alabalıkgillerden.)

— ANSİKL. *Gölge balığı* ağzının küçüklüğü ile som balığından ayrılır. Başı küçük, ağzı dar, sakin bir balıktır. Uzun ve yüksek olan sırt yüzgeci yeşil çizgili kırmızıdır, gövde rengi yere, mevsime veya yaşa göre değişir. Dağlık yerlerde bulunan serin sularda yaşar. Boyu 20-50 sm, ağırlığı 70-150 gr'dır. Gölge balığının üremesi ilgi çekicidir. Dişisi kuyruğuyle bir çukur açar. İçine 3 000-6 000 yumurta bırakır, erkeği atmığını bunun üzerine boşaltır, sonra ikisi birden çukurun üstünü kumla örter. 12-15 Gün sonra yavrular çıkar. Gölge balığı kabuklularla ve diğer balıkların yumurtalarıyle beslenir. Eti çok makbul ve lezzetlidir. (M)

gölge balığı

GÖLGECİL sıf. (*gölge*'den *gölge-cil*). Gölgeyi seven. ‖ *Gölgecil orman*, çok yağışlı bölgelerde, nemli ekvator ve tropik bölgelerinde yetişen orman. (L)

GÖLGEGÖZ bļş. i. Gözün çeşitli kısımlarını canlandıran ve uygulamalı göz hekimliği dersleri vermeğe yarayan âlet. (L)

GÖLGE kuşu bļş. i. Yüksek bacaklı, uzun gagalı, büyük tepelikli esmer iri kuş. Afrika'da yaşar. (Gölge kuşu [*Scopus umbretta*] ağaçların arasında, dallardan, çapı 4 m'ye varan, içi oyuk top şeklinde bir yuva yapar. Leyleğimsiler takımının *Scopidae* familyasının tek cinsidir.) [L]

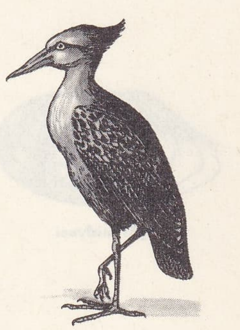

gölge kuşu

GÖLGELEME i. (*gölgelemek*'ten *gölgeleme*). Gölgelemek eylemi.

— Opt. Mikroskopta görülebilmesi için saydam bir cismin ışığı geçirmeyecek hale getirilmesi. (Elektronik mikroskopla incelenecek yüzeyin plastik kalıpları, boşlukta buharlaştırma ile elde edilen bir altın çökeltisiyle gölgelenebilir.) [L]

GÖLGELEMEK geçl. f. (*gölge*'den *gölge-le-mek*). Üzerine gölge getirmek: *Zekeriya Hoca, ayaklarının ucunda yükselmiş, eliyle gözlerini gölgelemişti* (Kemal Tahir). ‖ Resme gölge koymak. ‖ *Mec.* Bir şeyin veya bir kimsenin değerini azaltmak: *Bu olay onun şöhretini gölgeledi.*

◆ **Gölgelendirmek** ettrg. f. Gölgeli hale gelmesine yolaçmak. ‖ *Mec.* Bulandırmak.

◆ **Gölgelenmek** geçz. f. Gölgeli duruma girmek. (M)

Gölgeler, Ahmet Muhip Dranas'ın 3 perdelik oyunu. 1946'da İstanbul Şehir tiyatrosunda temsil edildi. Kitap halinde de basıldı (1947). C.H.P. Tiyatro Eserleri yarışmasında ikincilik kazandı (1947). Eser, umutlarıyle gerçek hayatları birbirini tutmayan bir ailenin dramını canlandırır. Kahramanlar arasında eski sevgilisini unutamayan baba, tedirgin eşi, zengin nişanlısını sevmeyen kızı, uçarı oğul, kambur komşu, ev hizmetlerini gören güzel hizmetçi kız ile uşak v.d. yer almaktadır. Hayal kurma hastası babanın aklından geçirdikleri, tasarladıkları sahnede somut görüntüler halinde canlandırılır. Oyunun son sahnelerinde baba, ölümünü hayal eder. Ev halkının telâşı ve ağlayışları kulisten duyulur. Bu, babanın tasavvur ettiği kendi ölüm anıdır. Oysa bu sırada sahnede oğul, annenin daha önce elde ettiği kasa anahtarını arar. Kız kendi payına düşecek mirasın hesabını yapmağa koyulur. Nişanlı, anahtarı elde edemeyen kızı bırakıp gider. Baba bu kâbuslu hayalden kurtulduğu zaman, kaçıp giden gölgelere aklî dengesi bozulmuş bir halde bağırırken gerçekten ölür. (M)

GÖLGELİK i. (*gölge*'den *gölge-lik*). Gölge altında olan yer: *Bir gün, cami avlusundaki gölgelikte oturmuş, tatlı tatlı sohbet eden Akşehirliler Hocaya soruyorlar* (N. Araz). ‖ Gölge yapmağa yarayan şemsiye, tente v.b. nesnelere verilen ad. (M)

GÖLLER yöresi Beyşehir gölü

GÖLGEOLAY blş. i. Psikol. Bir olayın ortaya çıkışında, ona bağlı olan ama onun üzerinde herhangi bir etkide bulunmayan olay.

— ANSİKL. Psikol. *Gölgeolay bilinci.* Bir eylemi iradî olarak yapan herhangi bir kimse, buna bilinçli olarak hazırlandığına ve hür olarak karar verdiğine inanır. Oysa bazı filozoflara göre (Maudsley, Huxley, Le Dantec), burada bir aldanış söz konusudur. Gelişmemiş canlıların hareketleri otomatiktir; dış uyartılar herhangi bir sinir akışını harekete getirir; bu akış bir sinir merkezine ulaşır, onu etkiler ve hareketin ortaya çıkmasını sağlayan adale kasılmalarına yolaçar. Burada, bilinç söz konusu değildir. Gelişmiş canlılarda ve insanda da, hareketlerin temeli olan mekanizma, bundan farklı değildir. Ama, beyinde gerçekleşen fizyolojik olaylar sırasında, bir kısım enerji kullanılmadan kalır. Bilinçli tasavvur, tartma ve karar verme haline dönüşen şey, işte bu enerjidir. Bu bilinçli ruh halleri, aslında, dayandıkları beyin faaliyetini belirten etkilerden başka şey değildir. Bundan ötürü, beyin faaliyeti üzerinde hiç bir şekilde etkili olamazlar. Yine aynı nedenden ötürü, yapılan hareketler ve eylemler üzerinde de etkileri yoktur. Bu sebeple, bilinçli tasavvur, tartma ve karar verme olaylarına «gölgeolay» denmiştir. (L)

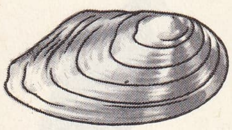

göl midyesi

GÖLGEOLAYCI blş. sıf. (*gölgeolay*'dan *gölgeolay-cı*). Psikol. Gölgeolaycılıkla ilintili.

◆ İ. Gölgeolaycılığı benimseyen ve savunan kimse. (L)

GÖLGEOLAYCILIK blş. i. (*gölgeolaycı*'dan *gölgeolaycı-lık*). Bilinci basit bir gölgeolay*'a indirgeyen psikolojik kuram. (L)

GÖLHİSAR, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Burdur ili) ilçe merkezi kasaba; 6 092 nüf. Burdur'un 107 km güneybatısında; yüksl. 1 000 m. Kasaba daha bozuk yollarla Akdeniz kıyısında Fethiye ve Kaş'a bağlanır. 1953'ten beri ilçe merkezidir. — *Gölhisar ilçesi,* 1 011 km², 36 266 nüf. Merkez bucağından başka Altınyayla ve Çavdır adlı bucaklar; 32 köy. İlçede Gölhisar ve Çavdır gölleri yer alır. Tahıl tarımı, şeker pancarı. (M)

GÖLLÜDAĞ'dan Hitit devrine ait kapı arslanları

Göl İnsanları, Kemal Tahir'in hikâye kitabı (1955; II. baskı, dört yeni hikâye ile, 1970). Dört uzun hikâyeden meydana gelen eser önce Tan gazetesinde Cemalettin Mahir takma adıyle tefrika edildi (1941). Kitaba adını veren *Göl İnsanları* hikâyesinde Terkos gölüne deniz kıyısından çakıl taşıyan beş kişinin serüveni anlatılır. Olaylar Şerif Kaptan, Çerkes Hamdi, Bulgaryalı İbrahim, İnebolulu Recep ve Kurubacak Mehmed arasında geçer. Tabiatla mücadelesi anlatılan kahramanların işverenle çatışmaları toplumcu bir gözle işlenmiştir. Gerçekçi nitelik taşıyan hikâyelerin kuruluşu ve anlatımı ustalıklıdır. (M)

GÖLKÖY, esk. **Kuşluyan,** Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Ordu ili) ilçe merkezi kasaba; 6 798 nüf. Gürgentepe geçidini (yüksl. 1 275 m) aşan, 71 km'lik bir yolla il merkezi Ordu'ya bağlıdır. Bu yol, Gölköy'den güneye doğru da devam ederek Mesudiye ve Koyulhisar'dan geçer ve Ordu'yu Sıvas'a bağlar. 1936 Yılından beri ilçe merkezidir. Yüksl. 925 m. — *Gölköy ilçesi,* 511 km², 44 766 nüf. Tek bucağı vardır; 29 köy. Patates ve yumurta. (M)

GÖLLER yöresi, Akdeniz bölgesinin Batı (Antalya) bölümünün iç kesimi. Burada, yükseltisi 2 500 m'yi geçen dağlar arasında yer yer göller veya ovalarla kaplı çukur alanlar bulunur. Batıda *Acıgöl* ve *Burdur* gölü, birbirine paralel ve araları Söğüt dağlarıyle ayrılmış olarak sıralanır. Orta kesimde *Eğridir* gölü (kuzey parçasına *Hayran* gölü adı verilir), fazla suyunu *Kovada* gölü üzerinden Aksu aracılığıyle Akdenize yollar. Bu gölün güneydoğusunda yörenin en büyük gölü olan *Beyşehir* gölü görülür; bunun fazla suyu Konya ovasına gider. Bu beş göl dışında, yörenin iç kısımlarında daha küçük alanlı *Salda, Söğüt, Kestel* gölü gibi su birikintileri de vardır. Göllerin yer almadığı çukur alanlar içinde Isparta ovası, Yalvaç-Şarkikaraağaç ovaları gibi düzlükler bulunur. Yörenin başlıca dağları: İç Anadolu sınırında Sultan dağı (2 581 m), Beyşehir gölü batısında Anamas (2 374 m) ve Dedegül dağı (1 980 m), Eğridir gölü batısında Barla dağı (2 700 m) ve Davras dağı (2 635 m), Isparta ovası güneyinde Akdağ (2 276 m).

Göller yöresi Akdeniz, Ege ve İç Anadolu bölgeleri arasında iklim, bitki örtüsü ve ulaşım bakımından geçit alanı meydana getirir. Yazları oldukça serin (bu bakımdan yazlık «yayla» hizmetini görür.), kışları Akdeniz kıyılarına göre sert, fakat İç Anadolu'ya göre oldukça ılık, yağışlar genel olarak bol (ova şehirlerinde 700-500 mm. dağlık yamaçlarda daha fazla), tabiî bitki örtüsü ormanlıktır. Ovalarda görülen bozkır görünüşü, uzun yılların tahribi sonucunda meydana gelmiştir.

Göller yöresinin toprakları çoğunlukla Isparta ve Burdur'un il sınırları içinde kalır, ayrıca Afyon ve Konya illerinin güneybatı köşeleri de yöreye girer. Buna göre aşağı yukarı 25 000 km² toprak üzerinde 730 000 nüfus yaşar. Kilometrekareye düşen nüfus (yaklş. ol. 30), Türkiye ortalamasından azdır ve yalnız ova kesiminde engebeli yerlere oranla iki mislidir. Göller yöresinde. nüfusu 25 000 üstünde 2 şehir (Isparta, Burdur), ayrıca 10 000'in üstünde 3 küçük şehir (Dinar. Yalvaç, Bucak) ve 3 000-10 000 arasında 15 kasaba bulunur.

İktisadî alanda göller yöresi çeşitlilik gösterir. Tarım başta gelir. En çok tahıl (buğday, arpa v.b.) ekilmekle beraber kuru ve taze sebze, şeker pancarı, türlü meyveler yetiştirilir. Isparta dolaylarında ve ayrıca Burdur'da gül bahçeleri vardır; bunların çiçeklerinden gülyağı elde edilir. Üzüm bağları da yaygındır. Hayvancılıkta en çok keçi ve koyun yetiştirilir. Sığır cinsi daha azdır. Sanayi alanında halıcılık başta gelir ve geleneksel bir önem taşır. Burdur'da şeker fabrikası, Keçiborlu'da kükürt işletmesi vardır. Ormanlardan da kereste elde edilir. Ulaşım, Aydın ve Afyon yönlerinden gelerek Burdur, Isparta ve Eğridir'de sona eren demiryolu ve yöreyi komşu bölgelere bağlayan kara yolları ile sağlanır. (M)

GÖLLÜ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kırşehir ili, merkez ilçesi) bucak; 11 178 nüf.; 21 köy. — *Bucak merkezi* 537 nüf. Kırşehir-Yozgat karayolu üzerinde, Kırşehir'in 40 km kuzeyinde; yüksl. 1 300 m. (M)

GÖLLÜDAĞ. Esk. coğ. Niğde'de Gölcük bucağının, Kömürcü köyü yakınında Geç Hitit çağından kalma şehir kalıntılarının bulunduğu yer. 1933'te burada bir arslan heykelinin bulunması üzerine 1934 yılında Remzi Oğuz Arık tarafından araştırma ve kazılar yapıldı. Aynı kazılara Burhan Tezcan başkanlığındaki bir heyet devam etti (1968). Şehrin etrafını çeviren sur içinde küçük bir krater gölü bulunduğundan bu yöreye de *Göllüdağ* adı verildi. Kalıntıları bir tepe üzerinde 3 km²'lik bir alanı kaplayan şehrin etrafı üç kapılı bir surla çevrilidir. Sur içinde, birbirinden cadde ve sokaklarla ayrılan, dik dörtgen planlı yapılar vardır. Bu yapıların bazıları tek, bazıları da kompleksler halindedir. Şehrin en yüksek ve tam orta kısmına rastlayan alanda boyutları 260 × 110 m olan bir yapı kompleksi bulundu. Saray veya tapınak olabileceği düşünülen bu yapıda girişin iki yanı öteki hitit kapılarında olduğu gibi koruyucu arslanlarla donatılmıştır (msl. Malatya, Boğazköy). Ayrıca girişin ortasındaki direği destekleyen ve iki tarafında dört arslan bulunan sütun kaidesi ortaya çıkarıldı. İç kapıda iki taraflı işlenmiş sfenks kabartmaları ele geçti. Dış ve iç kapı arasında kalan ve doğu yönüne bakan odanın kapısı önünde, yine iki taraflı ve baş kısmı heykel olarak işlenmiş bir arslan kabartması vardır. İç kapıdan revaklı büyük bir avluya girilir. Bu avlunun kuzeyinde, ön kısmı revaklı başka bir yapı yer alır. Kazıda küçük buluntu olarak hayvan figürleri ve geometrik bezeklerle süslü frig kaplarını andıran tek renkli seramikler bulundu. Elde edilen bilgilere göre, Göllüdağ'daki Geç Hitit çağından kalma şehrin M.Ö. VIII. yüzyılda büyük bir yangın sonucu yıkıldığı, bundan sonra, bir daha onarılmadığı anlaşıldı. (M)

GÖLMARMARA, Ege bölgesinde (Manisa ili, Akhisar ilçesi) bucak; 11 720 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Gölmermere*), 8 301 nüf. Akhisar-Salihli yolunun 27. kilometresinde; yüksl. 135 m. (M)

GÖL midyesi blş. i. Tatlı sularda yaşayan iki çenetli yumuşakça. (*Unionidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Göl midyesi*'nin kavkısı ince kabuklu, çenetlerin eklem yeri dişsizdir. İç yapısı ırmak midyeleriyle benzerlik gösterir. Avrupa, Asya ve Amerika'da pek çok türü vardır. *Cristaria* cinsinin iri kabukları Çin'de sedef kakma işlerinde kullanılır. Kavkı ile manto arasına sokulan cisimler bir yıl içinde sedefle kaplanır. Tatlısu midyelerinin fosillerine Eyosen'den itibaren rastlanır. (L)

GÖLOVA, Karadeniz bölgesinde (Sıvas ili, Suşehri ilçesi) bucak; 10 700 nüf.; 35 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Ağvanis*), 1 052 nüf. İlçe merkezinin 49 km doğusunda; yüksl. 1 350 m. (M)

GÖLOVA, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Elmalı ilçesi) bucak; 3 988 nüf.; 8 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Müğren*), 1 200 nüf. Müğren ovası üzerinde; yüksl. 1 100 m. Antalya-Korkuteli-Elmalı şosesine 2 km'lik bir yol ile bağlıdır. (M)

GÖLÖLÇER blş. i. Fiz. Bir sıvının veya toz halinde bir katı maddenin erişilemeyecek derecedeki düzeyini, elektronik bir düzen ve iyonlaştırıcı bir ışımadan yararlanarak ölçen âlet. (L)

GÖLÖREN, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Karapınar ilçesi) bucak; 12 517 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Gölveren* veya *Gölviran*), 704 nüf. Karapınar'ın 37 km kuzeydoğusunda; yüksl. 1 275 m. (M)

GÖLPAZARI, Karadeniz bölgesinde (Bilecik ili) ilçe merkezi kasaba; 4 679 nüf. Bilecik'in 44 km kuzeydoğusunda, aynı adı taşıyan bir ova üzerinde; yüksl. 430 m. Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu üzerindeki Vezirhan istasyonuna 28 km uzaklıktadır. Gölpazarı dolayları Osman Gazi zamanında osmanlı topraklarına katıldı. Burada o dönemden kalma türk eserlerine rastlanır. Adı önceleri *Akçaoba* iken sonradan *Gölpazarı* olmuştur. 1926 Yılından beri ilçe merkezi-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

solda, kara gömlekliler; sağda, kahverengi gömlekliler

dir. — *Gölpazarı ilçesi,* 895 km²; 23 045 nüf. Merkez ve Yenipazar bucaklarına ayrılmıştır; 69 köy. Tahıl tarımı, hayvancılık. İpekböcekçiliği. (M)

GÖLPINARLI (Abdülbaki), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1900). *Şeyhülmuhabirin* ve *Baba* diye anılan gazeteci Ahmed Agâh Efendinin oğlu. Yusufefendi ilkokulunu, özel Menbaülirfan idadîsinin rüştiye kısmını bitirdi; Gelenbevî idadîsinde okurken babasının ölümü üzerine öğrenimini bırakarak aynı okulun rüştiye kısmında tahrir ve hitabet öğretmenliğine başladı. Mütareke yıllarında Alaca'da (Çorum) Kenzülirfan ilkokulunda çalıştı. Sonradan İstanbul'da Erkek Muallim mektebini (1927), Dârülfünun Edebiyat fakültesini bitirdi (1930). Konya, Kayseri, Kastamonu, Balıkesir, Haydarpaşa liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde doktora vererek iran edebiyatı doçentliğine tayin edildi. İstanbul üniversitesi Edebiyat fakültesinde İslâm-Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı okuttu. Emekliye ayrıldıktan (1949) sonra türk edebiyatı ve tasavvuf alanında çalışmalarına devam etti. Tarikatlar tarihi konusunda araştırmalar yaptı. Özellikle Mevlânâ ile Yunus Emre'nin hayatı ve eserleri üstüne araştırmalarıyle tanındı. Arap ve fars edebiyatından tercümeler yaptı. *Kur'an*'ı ve *Mesnevî*'yi Türkçeye çevirdi. *Türkiyat, Şarkiyat, İktisat Fakültesi* mecmualarında, *İslâm Ansiklopedisi* ve *Türk Ansiklopedisi*'nde önemli makaleler yayımladı. Başlıca eserleri: *Melâmilik ve Melâmiler* (1931); *Kaygusuz Vizeli Alâeddin* (1933); *Yunus Emre, Hayatı* (1936); *Tansuk-name-i İlhanî* (1939); *Yunus Emre ile Âşık Paşa* (1941); *Pir Sultan Abdal* (Pertev Boratav ile beraber, 1943); *Divan Edebiyatı Beyanındadır* (1945); *Yunus Emre Divanı* (I. ve II, 1948); *Fuzulî Divanı* (1950); *Nedim Divanı* (1951); *Mevlâna Celâleddin* (1951); *Kaygusuz Abdal - Hatayî - Kul Himmet* (1953); *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik* (1953); *Nesimî-Usulî-Ruhî* (1953); *Şeyh Galib* (1953); *Naili-i Kadim* (1953); *Hafız Divanı* (1954); *Divan Şiiri, XV. - XVI. yy.lar* (1954); *Divan Şiiri XVII. -XX. yy'lar* (1955); *Vilâyetname* (1958); *Yunus Emre ve Tasavvuf* (1961); *Nasreddin Hoca* (1961); *Mevlevî Âdab ve Erkânı* (1963); *Alevî-Bektaşî Nefesleri* (1963); *Caferî Mezhebi ve Esasları* (1966); *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (1966); *Hüsn ü Aşk* (1968); 100 *Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (1969); 100 *Soruda Tasavvuf* (1969) v.b. (M)

Göl Saatleri, Ahmed Hâşim'in ilk şiir kitabı (1921). *Dergâh* yayınları arasında çıkan kitapta Göl Saatleri dizisi şiirleri (Mukaddime, öğle, öğleden sonra v.d.), Göl kuşları dizisi şiirleri (Siyah Kuşlar, Mehtapta Leylekler, Karanlıkta Beyaz Kuşlar v.d.), serbest müstezat nazımları (Yollar, O Belde v.d.) ile 1908-1911 yılları arasında yazılmış çeşitli şiirler yer almaktadır. Bütün bu şiirler dil ve anlatım bakımından Fecriati edebiyatının özelliklerini taşır. İçinde tabiata ve zaman unsuruna yer veren parçalar dikkati çeker. Hayale dayanan görüntüler ön plandadır. Kapalılık ve telkin özellikleri ağır basar. Mecaz ve istiareler renkli bir dünya canlandırır. «Elem, gam, hüzün, keder v.d.» gibi sık sık tekrarlanan kelimeler, şiirlerin duygu yapısını özetler. Dünyadan kaçış temasına geniş ölçüde yer veren kitapta Ahmed Hâşim'in daha sonraki şiirlerinin hazırlık motifleri görülür. Özellikle Göl Saatleri bölümündeki parçalar, şairin daha sonraki eserlerinden *Piyale*'deki Mukaddime, Sonbahar, Yarı Yol, Orman gibi şirlerle son yıllarında yazdığı Ağaç, Süvari, Bahçe şiirlerini hatırlatır. Eserde Ahmed Hâşim'in sonradan geliştireceği saf şiir anlayışının ve izlenimciliğin ilk çizgileri yer alır. Serbest müstezat şiirlerinde aruz veznine yeni bir uyum kazandırılmış; Göl Saatleri bölümünün kısa şiirlerinde zengin çağrışımlı ve özlü bir anlatım yolu tutulmuştur. (M)

GÖLSEL sıf. (*göl*'den *göl-sel*). *Yeni.* Göllerin kıyısında veya sularında yaşayan, bulunan: *Gölsel bitkiler. Gölsel hayvanlar.* || *Gölsel konut* (*mesken*) veya *palafit,* kazıklar üzerine yapılmış konut. (Günümüzde, Uzakdoğu, Afrika, Yeni Gine ve Güney Amerika'da, göllerin veya denizin kıyısı yakınında gölsel konutlar vardır. Günümüzdeki bu yapılar. Cilâlıtaş çağında yapılmış «*gölsel siteler*» varsayımını değerlendirmektedir.)

— Jeol. Göllerde meydana gelen çökelti: *Gölsel oluşumlar.* (L)

Göl Şairleri. Bk. GÖLCÜLER.

GÖLÜK i. (esk. türk. *kölük*'ten). At, eşek, katır gibi yük veya binek hayvanı. || *Halk dili.* At veya eşek sürüsü.

— Dil bil. Bu kelimenin ağız'larda *gülük* veya *kölük* şeklinde söylenişleri de vardır. (M)

GÖLYAKA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili, Düzce ilçesi) bucak; 15 430 nüf. 19 köy. — *Bucak merkezi,* 2 069 nüf. Düzce'nin batısında, İstanbul-Ankara asfaltına 11 km'lik bir yolla bağlıdır. (M)

GÖLYAZI, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Cihanbeyli ilçesi) muhtarlık; 4 324 nüf. (M)

GÖMEÇ veya **GÜMEÇ** i. (*gömmek*'ten *göm-eç*). Bal peteği, petek. || *Bal gömeci.* Bk. BAL. (M)

GÖMEÇ. Coğ. Bk. ARMUTOVA.

GÖMLEK i. (esk. türk. *gönglek*'ten). Vücudun üst kısmına giyilen iç çamaşırı: *Don ve gömleği ile fırlamış erkekler kapıların önünde giyiniyorlardı* (A. H. Tanpınar). || Kadınların elbise altına giydikleri değişik biçimlerde, ince kumaştan yapılmış iç çamaşırı: *İpek gömlek. Naylon gömlek.* || Erkeklerin vücutlarının üst kısmına ceket veya yelek altına giydikleri dış çamaşırı: *Gömleğinin yakası ve kravatının düğümü gerdanı altında kaybolmuştu* (Y. Z. Ortaç). *Emine, yaramın üstüne, gömleğimin parçasını katlayıp koydu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Derece, kat, basamak: *Bu kumaşın rengi seninkinden bir gömlek daha koyu.* || Göbek: *Şeceresini onbeş gömleğe kadar tespit etmiş.* (*Esk.* Batın.) || Beyaz ışık elde etmek için lambanın üzerine geçirilen amyant kılıf. || Dosya kartonu. || Memeli hayvanlarda bağırsakların tamamını dıştan saran yağlı zar.

— ÇEŞ. DEY. *Gömlek değiştirmek,* huy veya inanç değiştirmek. || *Gömlek eskitmek,* yaşamak, ömür sürmek. || *Gömlekten geçirmek* veya *gömleğinden geçirmek,* evlât edinmek. || *Ecel gömleği,* kefen: *Ecel gömleğin özüne / Kendi eliyle biçen gelsin* (Köroğlu).

— Anat. Bazı organları kapsayan ve *akgömlek* gibi doğrudan doğruya bu organa ilişik olan zar. || *Damar gömlekleri,* elastik, kas ve endotelyom tabakalar gibi üst üste konmuş ve damarın duvarını meydana getiren gömlekler.

— Ask. denizc. *Ateş gömleği,* yağa batırılmış ve üstüne tutuşkan madde sıvanmış bez. XVII. yy.da ateşlenip düşman gemilerine atılırdı.

— Aydınlatma. Nadir element oksitlerinden yapılmış, bir brülörün aleviyle akkor* hale gelebilen hafif örgü kafes; *akkor gömleği* veya *fitil* de denir. (İlk akkor deneyi, viyanalı bilgin Auer von Welsbach tarafından yapıldı; bu bilgin 1895 yılında kendi adını taşıyan bek'i gerçekleştirdi. Bu bek, bir brülör alevine tutularak akkor haline getirilen bazı oksitlerin yaydığı ışıktan yararlanma ilkesine dayanır. Auer gömleğine, yüzde 99 toryum oksit ve yüzde 1 seryum oksit karışımı emdirilmiştir.)

— Bot. Soğan kabuklarının ve genellikle bütün kabukların bilimsel adı.

— Ciltc. Dikilmiş veya ciltlenmiş bir kitabın üzerine, oluk kenarlarından menteşelerle tutturulmuş kapak. || Ortaçağdan bu yana ciltleri korumak için kitabın üzerine geçirilen deri veya kumaştan (ipek, sırma kumaş v.b.) yapılmış kılıf (ŞÖMİZ de denir.)

— Denizc. Sarılı durumda olan yelkenin bozulup örselenmemesi, direklerin cilâsının bozulmaması için yelken ve direklerin üstüne örtülen veya sarılan branda kılıf.

— Dy. Hava direncini azaltmak ve rüzgâra daha uygun bir yön vermek amacıyle, lokomotif, vagon gibi demiryolu taşıtlarının alt kısmına eklenen saç örtü. || *Buhar gömleği,* bir silindirin çift çeperi arasında bırakılan ve dış ortamdaki hava ile silindire gelen kızgın buhar arasındaki ısı kaybını azaltmak için doymuş buharla doldurulan boşluk.

— İnş. Boru, su yolu, oluk gibi yerlerin iç çeperlerine kaplanan sıva. || Bir ısıtma tertibatının gövdesini korumak, süslemek veya ısı alışverişini önlemek için üzerine kaplanan, delikli veya deliksiz, sökülebilir kılıf. || Bir inşaat elemanının üstüne kaplanan herhangi bir madde, sıva. || Toprak künklerin çevresine çekilen duvarlar. || Bir kaloriferin çevresine örülen tuğla duvar. || *Gömlek geçirme,* döşenmiş boruların iç çeperlerini boydan boya bir sıvayle kaplama işlemi. || *Emniyet gömleği,* kaplama maddelerinin su sızdırmaması gereken yerlerine, özellikle eklenti noktalarına yerleştirilen madenî parça.

— Mad. oc. *Gömlek geçirme,* patlama sahasına hava sızmasını önlemek için, galerinin iç kısımlarını kil ve benzeri maddelerden meydana gelen yanmaz ve su geçirmez bir tabaka ile kaplama.

— Mekan. Bir makine parçasını dıştan veya içten örten ve çeşitli görevleri (parçanın vaktinden önce aşınmasını önlemek, parçayı sıcak veya soğuk bir havayle temasta tutmak v.b.) olan kılıf. || *Gömlek geçirme,* bir motor silindirinin içine ince çelikten bir yatak geçirme. || *Dağıtma gömleği,* supapsız motorlarda, aynı eksen üzerine yerleştirilmiş hareketli iki silindirden her biri; düşey bir gövde kaymasıyle, her silindirin giriş-çıkış ağzı veya delikleri açılıp kapanarak dağıtım sağlanır. || *Değiştirilir gömlek,* bazı motorların donatımında kullanılan takılıp sökülebilen silindir; soğutma suyu ile banyodan geçirildiği için ıslak gömlek adı verilir. || *Direnç gömleği,* dökme demirden bir silindirin içine, direncini artırmak için yerleştirilmiş çelikten yatak. (Bu işlem bir silindirin ilk çapını küçültmek veya kullanılmış bir motoru yenilemek için yapılır.) || *Su gömleği,* patlamalı veya iç yanmalı bir motorda, silindirler veya silindir kapakları çevresindeki su dolaşımı. (SU CEKETİ de denir.)

— Sil. *Çekirdek gömleği,* mermi çekirdeğinin yivli namluya daha iyi intibak etmesini sağlayan madenî kılıf. (Top mermilerinde göm-

Foto. U.S.İ.S., A.F.P. (LAROUSSE)

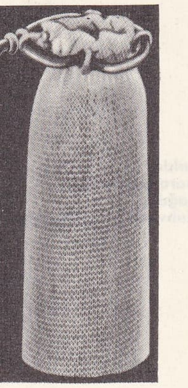

serî

gömlekler

yumuşak

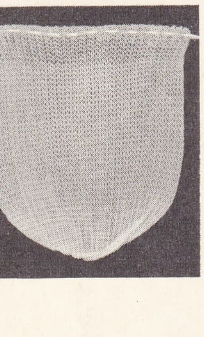

lek önceleri kurşundan yapılıyordu, namlu tıkanmasını önlemek için sonraları bakır kullanıldı; piyade silâhlarının çekirdek gömlekleri ise alman gümüşü, nikel veya çelikten yapılır.)

— Tar. İki dünya savaşı arasında birçok ülkede meydana getirilen ve gömlek renkleriyle adlandırılan askerî nitelikte milliyetçi teşkilâtlar. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir eşyanın üzerini örtmek için kaplanan madde. || Bir makaranın dışını kaplayan tahta veya madenî kısım. || Bir dingilin veya bir eksenin uçlarına geçirilen, üzeri delikli, tahta veya madenden yapılmış parça (torna, makara, terazi gömleği). || Yapma çiçeğin taç yaprakları yapılırken, kumaşın korunması için kullanılan kauçuk kaplama. || *Silindir gömleği* veya *buhar gömleği*, buhar makinesini kuşatan kılıf; bu kılıfın içinde, silindirin iç yüzünde yoğunlaşmayı önlemek için kazandan gelen buharın geçtiği halka şeklinde bir boşluk vardır.

— Termik. *Buhar gömleği*. Bk. ZARF.

— Tütünc. *Dış gömlek* veya dış sargı veya yaldızlık, puroyu dıştan zarflayan tütün yaprağı. || *İç gömlek* veya iç sargı, puronun dolguluk (iç) ve dış gömleği (dış sargı veya yaldızlık) arasındaki sargı. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Gömlek değiştirme*. Bk. DERİ *değişimi*.

— ANSİKL. Tar. İki dünya savaşı arasında, askerî nitelikte birçok milliyetçi hareket teşkilâtlandı. Üyelerin gömlek rengiyle ayırt edilen bir üniforma giymeleri kararlaştırıldı ve sonunda her teşkilât giyilen gömleğin rengine göre adlandırıldı. Bunların başlıcaları şunlardır:

Kahverengi gömlekliler: Alman Nasyonal-Sosyalist partisi üyelerine, giydikleri üniformanın rengine dayanılarak verilen ad. Hitler'in bu gömlekle ilk ortaya çıkışı şubat 1925'tedir. Daha sonra, kahverengi gömlekliler diye yalnız S.A.'lara dendi.

Kara gömlekliler, İtalyan faşist gruplarının yaygın adı. İlk grup mart 1919'da, Milano'da, Benito Mussolini ve eski savaşçı arkadaşları tarafından Fascio di Combattimento adıyle kuruldu. Üniformaları dizlikli gri külot, kara gömlek ve püsküllü kara başlıktı. Grupları bütün İtalya'da hızla çoğaldı. Bk. FAŞİZM.

Kızıl gömlekliler. Garibaldi'nin, oğulları veya torunlarının yönettiği çeşitli gösterilere katılan garibaldi'ci gönüllülere verilen ad: önce Sicilya ve Napoli krallığında (1860), Kilise devletlerinde (Mentana, 1867), sonra 1870-1871 savaşı süresince Garibaldi'nin Dijon bölgesindeki birliklerinde kızıl gömlekliler görüldü.

Mavi gömlekliler, 1923'ten itibaren O'Duffy tarafından teşkilâtlandırılan ve 1933'te yasaklanan faşist eğilimli İrlanda hareketi üyelerine verilen ad.

Yeşil gömlekliler, İkinci Dünya savaşından önce ingiliz hâkimiyetine karşı çıkan «Genç Mısır» millî birliği üyeleri. — Faşist eğilimli Brezilya Birlikçi parti üyelerine verilen ad (1932-1938). — Rumen «demir muhafızlar»ı.

— Tütünc. Eskiden buruşuk yapraklarla, bugün ise daha çok kırıntı veya genişçe kıyılan tütünle yapılan puro, doğrudan doğruya dış sargı ile sarılamaz. İnce bir yaprak olan iç *gömlek* önce kalıba yerleştirilir, bu kalıba göre puroya bir biçim verilir ve iç gömlekle sarılır. Önceden tavlanmış bir yapraktan genellikle üç iç sargı çıkar. Bunun için yaprağın ucu ve sapa doğru en kalın yeri her iki yandan alınır ve atılır. Puroyu iyi sarmak için gereğine göre bir veya iki iç sargı kullanılır.

gömme
tahtadan sandık
mezar içine gömü,
Hanaytepe

gömme: Natıglu bir kabile reisinin mezarı, Eynen M.Ö. IX. binyıl

◆ **Gömleklik** sıf. ve i. Gömlek yapımına yarayan (kumaş): *Gömleklik poplin*. (LM)

GÖMLEKÇİ i. (*gömlek*'ten *gömlek-çi*). Gömlek diken veya satan kimse. (M)

GÖMLEKÇİLİK i. (*gömlekçi*'den *gömlekçi-lik*). Gömlek dikme ve satma işi. (M)

GÖMLEKLİLER çoğl. i. (*gömlek*'ten *göm-lek-li-ler*). Zool. Yalnız denizde yaşayan, kimisi bir yere tutunan, kimisi enginlerde yüzen hayvanlar altşubesi; ilmî adı *Tunicata*.

— ANSİKL. *Gömlekliler*'in sabit olanları donuk, yüzenleri saydam bir zarla kaplıdır; azçok dayanıklı olan bu zat selülozu andırır. Bunların kurtçuğunda omurgalılarınkine benzer ilkel bir sırtipi (korda) bulunur. Bu yüzden gömlekliler omurgalılarla omurgasızlar arasında bir geçit hayvanı sayılır. Kurtçuğunun şekli bütünüyle bir iribaşı andırır.

Sırtipi ön tarafı şişkin ve oluklu bir sinir sistemine paralel olarak bulunur; gömleklilerin sinir sistemi bu haliyle basit bir omurilik sayılabilir. Hayvanın geniş bir solunum boşluğu, bunun üzerinde balıklarınki gibi solungaç yarıkları, ayrıca iki sifonu vardır; sifonlardan biri su ile birlikte planktonik küçük organizmaların besin olarak girmesine, öteki ise kullanılan suyun ve artıkların dışarı atılmasına yarar. Gömlekliler tek tek veya toplu halde yaşayan erdişi hayvanlardır. Üç sınıfa ayrılır: ekliceler; salpalar; tulumlular. Ekliceler, sırtipi ile kuyruğunu ömür boyu taşıyan yüzücü küçük canlılardır; salpalar enginlerde ve derin denizlerde yaşar; tulumlular ise yetişkin hale gelince bir yere tutunur. Bu son iki sınıfta, kuyruk ve sırtipi, kurtçuk devresi sonunda soğurularak körelir.

Gömlekliler en büyük derinliklere kadar bütün denizlerde bulunur. (L)

GÖMME i. (*gömmek*'ten *göm-me*). Gömmek eylemi: ***Kocasının dün gece öldüğünü, çocuğunun aç kaldığını, cenazeyi gömmeleri için yardım etmelerini rica etti*** (S. F. Abasıyanık). *Esk.* Defin.

— Arkeol. ve Tar. Bk. ANSİKL.

— Cerr. Bir organın açılan kısmını bir dikişle örtmekten ibaret ameliyat devresi. (Bu metot özellikle apandisit çıkarıldıktan sonra kalan kısmı diğer organlardan ayırmak için kullanılır.)

— Doğramc. Bir tahta parçasının, daha geniş bir parça üzerinde açılmış yarığa düz olarak, yani zıvana dili olmadan girmesiyle meydana gelen birleşme şekli. (Döşeme kirişleri genellikle duvarlara gömülür; uçları duvar örgüsünün içinde kaldığı için hava alamaz ve zamanla çürür.)

— Etnogr. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir nesnenin, üzerinde bir yarık açılmış veya önceden bir boşluk bırakılmış başka bir nesne içine yerleştirilmesi. || Bu nesnenin durumu.

— ANSİKL. Arkeol. ve Tar. Bir çukura *gömme* işine, daha Orta Paleolitik çağda rastlanır (La Chapelle-aux-Saints mağarası). Neolitik çağda gömme işleri, meskûn yerlerin dışında yapılmağa başlanır; o zaman açık toprakta, bir çukurda, mağaralarda ve bir megalit (iritaş) altında çeşitli gömme tipleri görülür. M.Ö. IV. binde hem gömme, hem yakma usulü vardır.

Gömülme âyini ilkel bir anlayışa göre ruhun vücut öldükten sonra yaşadığı fikrine dayanır, toprak ananın bağrına dönen ruh belli belirsiz yaşamasına devam edecektir (bazı cesetlerin insan embriyonunu hatırlatacak şekilde büzülmüş bulunması da görüşü kuvvetlendirir). Cenazeye şarap dökme ve yiyecek bırakma da, öldükten sonraki hayatı güvenlik altına almak amacını güdüyordu.

Paleolitik devirden itibaren, meskenler açık havada kurulduğu zaman bazı topluluklar gömme işini mağaralar içinde yapmağa devam ettiler. Bununla beraber, bazıları da, hâlâ Roma'da izlerine rastlandığı gibi gömme işini duvarlar arasında yaparlardı. Doğu Hint-Avrupa grubu da, gömme işini Batı Hint-Avrupa grubunun birinci ve ikinci dalgasında olduğu gibi uyguladılar. Ölüyü yakma, M.Ö. 1500 yılına doğru Tuna'daki bir merkezden yayılmıştır.

Gömme'nin dinî inanışlara göre değişik türleri vardır. Anadolu'da yapılan kazılarda dört ayrı gömme tarzına rastlanır: **1.** basit çukur mezarlar, **2.** küp mezarlar, **3.** sandık mezarlar, **4.** kuyu mezarlar.

Basit çukur mezarlarda tuğla veya taş kullanılmamıştır. Çukurların derinlikleri değişiktir. Ölülerin beze sarılı olarak bu çukurlara konduğu sanılmaktadır. Bu tür mezarlar bir bütün halinde ele geçmiş değildir. Başlıca örnekleri Van'ın Şamramaltı kanalı yanında Tilkitepe höyüğünde, Kumtepe'de, Truva'da (yalnız çocuklar için), Alişar'da bulunur.

Küp (pithos) mezarlar. Bunlar, özellikle lüleci çamurundan yapılmış, büyük kalın kenarlı yumurta biçiminde küplerdir. Ölülerin bu kaplar içinde gömülmesinden maksat, kol ve bacakların bükülerek daha az yer tutmasını sağlamak değildi. Bu kapların dış etkilere karşı ölüyü daha iyi koruduğu düşüncesiydi. Ölülerin kurutulması fikri bu gömme türünün bir sonucu olduğu gibi, daha sonraki çağlarda görülen mumyalama da aynı türün geliştirilmiş bir şeklidir. Bütün küp (pithos) mezarlar Anadolu'da Yortan, Babaköy, Truva, Ahlatlıbel, Alişar ve Alacahöyük'te bulundu.

Sandık mezarlar, ölüler, bu mezarlara yerleştirilen taş plaktan, tuğladan yahut tahtadan yapılmış yataklara gömülürdü. Alişar I'in daha eski çağından kalma bir tabakada dört köşeli bir sandık içerisinde yana eğik çömelmiş durumda bir ölü bulundu. Hanaytepe'de kerpiçten yapılmış dört köşeli odacıklarda gömülü ölüler ortaya çıkarıldı. Bunlar da çömelmiş durumda idi, uzanıp yatmış bir iskelet görülmedi. Sandık mezarlar ikiye ayrılır: birincisi iri, yassı taşla çevrelenen üstü tek veya çift taşla örtülü gerçek sandık mezarlar; ikincisi, irili ufaklı taşlarla düzensiz bir şekilde çevrelenen üstü açık mezarlardır.

gömmecilik
(XVIII. yy. başı)

Foto. LAROUSSE

Anadolu kazılarında daha çok birinci gruba giren gerçek sandık mezarlar incelenmiştir. Alişar'da kalkolitik çağın 13. Yapı katında taştan iki sanduka bulundu, bloklarda kerpiç izine rastlanmadı. Alacahöyük'te taş örtülü bir sandık mezar bulundu. Sandukanın üstü çatı biçiminde örtülüdür. İçinde iki ölü vardır, mezarın tabanı kerpiç döşelidir. Anadolu'nun eski çağından kalma ilk buluntu budur. Kusura mezarlığında da sandık mezarlara rastlandı. Yassı taşlarla yapılan bu mezarlar da düzenli ve dikdörtgen biçimindedir. Kalkolitik çağa tarihlenen bu sandukalar güneydoğu istikametinde sıralanmıştır. Ölülerin başları batıya dönük olmak üzere *hoker** durumda gömülmüşlerdir.

Kuyu mezarlar (oda mezarlar). Bu tipe, Anadolu'da yalnız Alacahöyük'te rastlanır. M. Ö. üçüncü bin yıllarından kalmıştır. Burada ölüler büyük, dört köşeli, içi taşlarla çevrili, üzeri tahta direklerle örtülü çukurlara gömülmüştür.

Bu türde Alacahöyük'te Bakır çağından kalma 13 mezar ortaya çıkarıldı. Bunların biçim bakımından, Anadolu ve hattâ bütün Onasya'da benzeri yoktur. Bakır çağı kültürünün, çeşitli dönemlerinden kalan bu mezarlara şehrin içinde toplu olarak rastlanmıştır.

Üst üste tabakalar halinde bulunan bu mezarların genel nitelikleri birbirine uygun düşer. Dik dörtgen biçimde olan mezar çukurları düzenli değildir. Çukurların dört kenarı birbirine çamur harçla tutturulan orta boy taş dizilerivle çevrilidir. İki dar kenarın genişliği birbirinin aynı değildir. Alacahöyük mezarlarına çocuk veya bebek gömülmemiştir. Ayrıca bu mezarlarda birden fazla ölüye de rastlanmamıştır. Ölüler sağ yanlarına hoker durumda yatırılmıştır. Başları batıya, ayakları doğuya dönüktür. Alacahöyük mezarları da Anadolu'daki öteki mezarlara benzer. Ölü mezar çukurunun (odasının) ortasına veya çoğunlukla batı-kuzey kenarına yatırılır. Ölü hediyeleri bu çağda bilinen en değerli hediyelerdir. Geyik ve ceylanlı güneş kursları, kanca, kap kacak, her türlü süs eşyası, kama, kılıç, topuz başı ve balta gibi savaş araçları put ve insan figürleri, ayna, tarak gibi eşyalar ölünün yanına bırakılırdı. Bunlardan başka altın, gümüş ve kıymetli taşlardan yapılmış hediyeler ölülerin üstlerine, kemiklerine sokulu olarak bulundu. Alacahöyük mezarlarındaki zengin ölü hediyeleri ikiye ayrılır. Birincisi, Bakır çağı halkının tanıdığı ve kullandığı yerli, tipik eşyanın yalnız değerli madenlerden yapılan örnekleri, ikincisi Bakır çağı kültüründe rastlanmayan ve ilk defa bu mezarlarda görülen orijinal ölü hediyeleridir. Ölünün yanına eşya yerleştirildikten sonra, mezarın üstü ağaçla, dam biçiminde kapanmıştır.

Öntarihte Anadolu mezarlıkları

Bu devirde Anadolu mezarları şehir içinde ve şehir dışındadır. Orta Anadolu'da bulunan mezarların hepsi höyüklerde, o zamanki kasaba ve köylerde, evlerin içinde, iki ev arasında meydan ve sokaklardaydı. Alişar mezarlarının, evlerin düşemeleri altında olduğu görüldü. Orta Anadolu'da, Kalkolitik çağda şehir içine ölü gömme âdeti, Bakır, İlk tunç, hattâ Hitit çağına kadar sürdü. Şehir içinde, gelişkin ve çocuklara belirli yerler ayrılmazdı, onlar çoğunlukla evlerin içine, gelişkin kişiler ise hem evin içine hem de dışarıya gömülürdü. Ahlatlıbel ve Hashöyük mezarları da Alişar niteliğindedir. Kale odalarına, sur kasalarına gömülen ölüler için belirli bir alan ayrılmazdı. Batı ve Kuzey Anadolu'da bilinen şehir dışı mezarlıklar da vardır. Kusura, Babaköy, Yortan, Balıkesir, Çandarlı mezarlıkları bu türdendir. Kusura'da toprak, küp ve sandık mezarlar yan yanadır. Mezarlıkta ayrı mezar tipleri için özel yerler ayrılmamıştır. Ölü hediyelerine ve buluntu durumlarına göre üç mezar tipi de birbirinin çağdaşıdır. Kusura mezarlığı, mezar tipleri bakımından Anadolu'nun en çeşitli belgelerini veren bir araştırma yeridir. Babaköy'de mezarlık alanı üçgen biçimli bir platodur, kuzey ve kuzeybatıya açıktır. Küplerin ağızları ve ölülerin başları doğuya, küplerin dipleri ve ölülerin bacakları ise batıya dönüktür. Dündartepe'de Bakır çağı evlerinin döşemesi altında bir çocuk mezarı bulundu. Burada ölülerin şehir dışına gömüldüğünü gösterecek belirtiler yoktur. Doğu Anadolu'da ve Amik ovasında şehir dışı mezarlıklar bulunamadı. Van Tilkitepe'de ölüler şehir içine gömülüdür. Güneydoğu Anadolu'da durum daha değişiktir. Kargamış mezarları şehrin içindedir. M.Ö. III. binin ortasına veya II. binin yarısına tarihlenen Tilbaşar yanındaki Karahasan bir şehir dışı gömüdür. Komşu ülkelerin mezarlıkları da Anadolu'dakilere benzer.

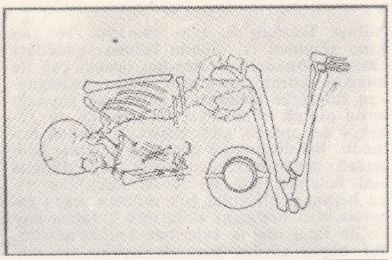

toprak içine basit **gömme**, Gordion (A Hittite Cemetery at Gordion adlı eserden)

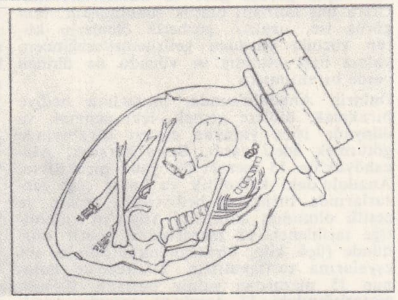

küp (pithos) içine **gömme**, Gordion (A Hittite Cemetery at Gordion adlı eserden)

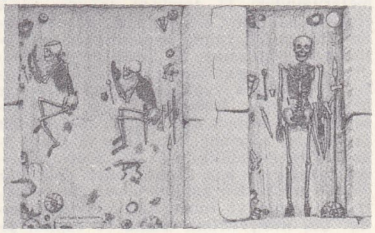

gömme
Dorak'tan taş sandık mezar içine gömü; soldaki mezarda kadının yanına köpeği de gömülmüştür (Early Highland Peoples of Anatolia adlı eserden)

Kıta Yunanistan'ı ve İon adalarında Neolitik çağdan kalma mezarlar iskân yeri içindedir. Tunç çağının Rahmani, Malti, Korakou ve Eutresis gibi şehirlerinde yalnız çocuk mezarları bulundu. Kıbrıs'ta Neolitik çağda şehrin, hattâ evin içine gömülen ölüler Eski Tunç çağından sonra şehir dışı mezarlıklarına yerleştirildi. Bundan sonra Kıbrıs mezarlıkları kesiksiz olarak geç çağlara kadar kullanıldı. Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'daki Tell-Halaf kültüründe mezarlık bulunmadı. El-Ubeyd çağına tarihlenen Arpaçiye mezarlığı, Kuzey ve Güney Mezopotamya'nın ilk nekropolleridir. Uruk'ta 14. yapı katında şehir içi gömmeye rastlanıldı. Tepe Gavra VII. kata tarihlenen mezarlar evlerin döşemeleri altında bulundu. İran'da ve özellikle Tepe Sialk ile Tepe Giyan'da ölülerin şehir içine gömüldüğü anlaşıldı. Aşağı ve Yukarı Mısır'ın gömme durumu, Batı ve Orta Anadolu'nunkine yakındır. Kafkasya'da, İlk Madenler çağından sonra görülmeğe başlayan kurganlar uzun süre devam etti. Kafkasya kurganları bir tümülüs nekropolüdür. Güney Rusya'nın Neolitik ve Tripolye kültüründe ölülerin iskân yerleri içine ve evlerin döşemeleri altına gömüldüğünü belirten mezarlar bulundu. Güney Rusya'da İlk Tunç çağının başlangıcında görülen kurganlar, Kafkasya'dakileri andırmaktadır. İyice tarihlenemeyen kafkas dolmenleri kurgan nekropollerinden ayrı birer mezarlıktır. Nahcivan bölgesindeki Şahbatı mezarlığı taş sandık mezarlarının taşlarla tekerlek biçiminde çevrilmesiyle yapılmıştır. Kafkasya'da, İran, Anadolu ve öteki Ön Asya ülkelerinden ayrılan üç mezarlık tipinin uzun süre yaşadığını anlıyoruz. Kurgan, dolmen ve taş sanduka mezarları aynı çağda doğmamış fakat aynı zaman ve aynı kültür bölgesinde geçerliğini uzun süre korumuştur. Aynı bölgede oturan, aynı kültürü yaşatan, aynı halktan olan insanların din ve geleneklerinin birbirinden ayrı olması, ölülerinin şehir içine veya dışına gömülmesine yolaçmıştır. Anadolu'da birbirine karışan bu gelenekler ahret inançlarıyle birleştirilemez. Batı Anadolu'da, bu iki geleneği birleşeyen mezarların yan yana olması, ayrı iki kültür bölgesinden gelen ayrı kavimlerin bir geçit alanında birbirine karışmasıyle açıklanabilir. Çünkü Kuzeybatı Anadolu'da şehir içine gömülenlerle, mezarlıklardakilerin kafatasları arasında büyük bir ayrılık olduğu görülmüştür.

Anadolu'da gömme âdetleri: Öntarihte, Anadolu ölülerinin çoğu tek, pek azı da çift olarak gömülmüştür. Topluca ölü gömme âdeti Anadolu'da yoktur. Doğu Akdeniz bölgesinin Neolitik çağdaki durumu da Anadolu'nunkinden farklı değildir. Anadolu'da aile veya kabile mezarları olmadığı gibi Öntarihteki Anadolu mezarlarının biçimleri topluca gömmeye de elverişli değildir. Ege'nin ev biçimindeki mezar anıtları, kayalara oyulan geniş teşkilâtlı mağaraların, sahte kubbe veya kemerli mezarları öntarih anadolu kültürlerinde bilinmemektedir. Anadolu'nun çift gömmeye tanıklık eden ilk buluntusu Alacahöyük'ün Geç Kaltolitiğe tarihlenen sanduka mezarıdır. Buraya birincisi yetişkin erkek, ikincisi çocuk olmak üzere iki ölü gömülmüştür. Alişar'ın, bakır çağ yerleşmesinden kalan kerpiçten sandukada 15 yaşında bir kız ile bir bebek iskeleti bulundu, Alişar'da aynı çukurda ve aynı derinlikte bulunan iki iskeletten birinin çok hırpalanmış olması bunların aynı zamanda gömülüp gömülmediklerini anlamağa engeldir. Babaköy-Yortan mezarlarında bir küpte de bir iskelet bulundu.

Tespit edildiğine göre ölülerden yüzde ikisi uzatılmış durumda gömülmüştür. İkisi çift ve yüzde ikisi de birbirine yakın durumda bulundu. Bunlardan başka Kalkolitik Truva I ve Bakır çağında Truva II'de uzatılmış iskeletlerin bulunmaması bu âdetin Anadolu'da yayılmadığını gösterir.

Anadolu'da ölüler tek olarak gömülürdü.

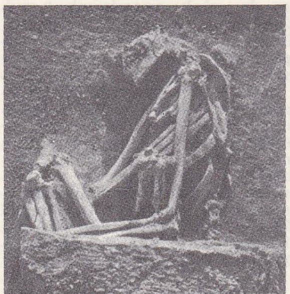

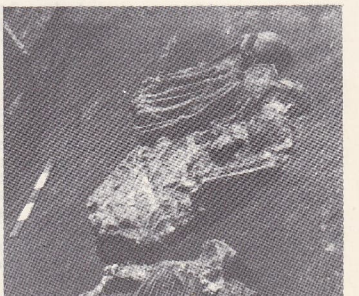

gömme
Çatalhöyük VI. tabakada solda, sepet içine; sağda, bir tapınağın platformları üzerine grup halinde gömü (Earliest Civilizations of The Near East adlı eserden)

gömme
Babaköy'de bir
küp mezar

Yalnız Tekeköy'de aynı zamanda ve yan yana gömülen iki ölünün belden yukarıları eksiktir. Anadolu'da bundan önceki çağ ile bundan sonraki devirlerde eşine rastlanmayan bu türlü gömmenin anlam ve kaynağı kesin olarak bilinemiyor. Avrupa'da da Tekeköy'de olduğu gibi başsız iskeletler bulundu. Bu düşünceye göre sağ kalanlar ölülerden korktuklarından onun geri dönmesini önlemek için vücudunu yaktıktan veya herhangi bir yolla yok ettikten sonra zararsız olan başlarını atalarının kafatası kültü ile ilgili olarak evlerinde saklamışlardır. Bir başka görüşe göre de kafatasları tanrılara baş kurbanı olarak sunulmuştur. Son görüş ise, uzakta, gurbette ölenlerin bütün vücudu yurduna getirilemeyeceğinden, yalnız başı alınmış ve vücudu da öldüğü yerde bırakılmıştır.

Öntarih Anadolu'sunda, mezarlara hediye bırakmak, ölülere yemek, içki sunmak ve dünyada işine yarayan eşyayı beraberinde götürmek âdeti vardı. Buna karşılık, Alacahöyük'ün 13 mezarı bir yana bırakılırsa, Anadolu'daki kalkolitik ve bakır çağı mezarlarında bırakılan hediyelerin zengin ve çeşitli olmadığı anlaşılır. Alişar'ın kalkolitiğe tarihlenen 12 mezarından yalnız dördünde (üçü küp, biri sanduka) ölünün süs eşyalarına rastlanmıştır. Tilkitepe'de bulunan 15 mezardan yalnız beşinde, Kusura mezarlığındaki 14 örnekten onunda çanak çömlek bulundu. Kusura'daki ölü hediyeleri tek ve çift kulplu kaplardır ve çoğu ölünün başı arkasına, bir kısmı da bacakları dibine ve mezarın hemen dışına bırakılmıştır. Bir ölünün yanında ikiden fazla kap bulunmamıştır. Kumtepe'nin en eski mezarında ve ölünün dizi altında mermer bir taş parçası bulundu. Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da kalkolitik çağ ölü hediyeleri, içine yemek ve içki konan çanak çömlekle, ölünün madenden yapılmış özel süs eşyası, taştan bıçağı ve topuz başı gibi nesnelerdir. Ölü hediyelerinin teknik ve biçimi, şehir içinde evlerde bulunanların aynıdır. Bu çağda mezarlara yalnız günlük işlerde kullanılan eşya bırakılmış, idol ve mühür gibi din ve hukuk belgeleriyle, öbür kült eşyalarına yer verilmemiştir. Kalkolitik çağın ölü hediyeleri şehir içi ve şehir dışı mezarlarında da bulundu. Bu çağın toprak, kaya oyuğu, sanduka ve küp mezarları içinde hediye koyma yerleri yoktur. Hediyeler, mezar ve ölünün istenilen yerine konmuş, belirli yere veya yöne bağlı kalınmamıştır. Bakır çağı ölü hediyeleri üçe ayrılır:

1. profan anlamları olan ve günlük işlerde kullanılan ölü hediyeleri. Bunları da çanak çömlek, savaş araçları ve süs eşyası olmak üzere üç sınıfa ayırabiliriz.

Tekeköy, Dündartepe, Alişar, Ahlatlıbel ve Hashöyük'te yalnız günlük işlerde kullanılan ve benzerlerine kültür katlarında da rastlanan ölü hediyeleri bulundu. Bu mezarlarda testi, tencere, vazo, fincan, obsidyen bıçak, taş balta, sapan taşı, bakır veya tunçtan hançer, kefen, elbise iğnesi ve özel süs eşyaları bulundu. Anadolu'nun az buluntulu mezarlarında süs eşyası bakımından kadın, erkek ve çocuklar birbirinden ayrılmamış, aynı tipe giren süs eşyası her üçünde de ölünün yanına bırakılmıştır. Ahlatlıbel mezarları da maden ölü hediyeleri bakımından zengindir. Bakır hediyelerin yanında, altın ve gümüşten, yüzük veya küpe gibi süs eşyası bulunmuştur. Savaş araçları sapı delikli ve yassı balta ve kama v.b.) hem kadın, hem de erkek mezarlarına konulmuştur. Kadınların süs eşyası (gerdanlık, bilezik, yüzük v.b.) boyun bilek ve parmaklara geçirilmiş durumdadır. Öntarihte Anadolu mezarlarına gerçek eşyanın özentili küçük örnekleri bırakılmadı. İlk Anadolu mezarlarında değersiz ve işe yaramayan hediye görülmüyor. Bu bakımdan, Anadolu mezarlarındaki ölü hediyeleri Kıta Yunanistan'ı, Girit ve Kıbrıs'takilerden ayrıdır. Mezarlarda pişmiş toprak ve madenden kap kacağın bulunması, bunların ölülerin yanına dolu olarak yerleştirildiğini gösterir. Tekeköy ve Kaledoruğu'nda düz dipli çanaklar, ağızları yukarıya gelmek üzere konulmuştur. Hepsi de dolu gibi durmaktadır;

2. din ve kültle ilgili ölü hediyeleri: Anadolu'da bu tür ölü hediyeleri büyük yer tutar. Kalkolitik ve Truva ile çağdaş olan mezarlarda idol, tanrı sembolleri ve kült eşyası bulunamadı. Yortan'da, Truva II ve Namurt idolleri tipine giren taştan üç figür bulundu. Alacahöyük'te yalnız üç kadın mezarında idol'e rastlandı. Bakır çağının levha biçimli idolleri gelenekleşen belli bir biçimde yapılırdı. Din ve kültle ilgili ölü hediyelerinin en güzel örnekleri Alacahöyük mezarlarında çıktı. Bu mezarlardan çıkan güneş kursları şimdilik aydınlatılamadı. Güneş kurslarından başka, bu mezarlarda, tunç veya bakırdan geyik heykelleriyle bakırdan elektron kakmalı boğa heykelleri de bulundu. Heykeller dört çatallı uzunca tabanlarda veya mahmuzlu, T harfi biçimli uzun bir sap üzerinde durmaktadır. Alacahöyük mezarlarında bulunan bakır veya tunçtan yapılmış sivri uçlu, delikli, mahmuzlu ve mahmuzsuz kancaların dinî anlam taşıdığı bilinir. Alacahöyük'te buluntuların bol ve çeşitli oluşu mezar sahiplerinin büyük bir törenle gömüldüğünü gösterir. Bu törende kurban ve ölü hediyelerinin ön planda geldiği anlaşılır;

3. kurban töreni ve ölü yemeği ile ilgili buluntular: incelenen mezarlar içinde ölüye kurban edilmiş hayvan iskeletlerine veya hayvan parçalarına rastlanmıştır. Bütün Anadolu mezarlarında ölüye kurban edilemeyen pahalı hayvanların birer örneği bulunmuştur. Bunlar pişmiş topraktandır. Kurban törenleri ve ölü yemeğini belgelendiren en iyi kalıntılara Alacahöyük'te rastlanır. Höyüğün düz ve toprak sıvalı mezar damlarının üstünde, düzenli sıralara göre yan yana ve arka arkaya konmuş hayvan iskeletlerinin büyük parçaları bulundu. Hayvan iskeletleri başları kuzeye bakmak üzere yerleştirilmiştir. Köpek iskeleti tam olarak ele geçmedi. R. M. mezarında da ince bir toprak tabakası üzerinde bir çift sığırın baş ve bacakları bulundu. Sığırların ön bacakları ileriye, arka bacakları da geriye dönük olarak yan yana yerleştirilmiştir. Kurban edilen hayvanların her mezarda çift olduğu görülür. Yenilebilir hayvanlarla ilgili bu kemikler, ölü gömerek hediyeleri yerleştirildikten ve mezar kapandıktan sonra başlayan kurban törenleri ve ölü yemeği kalıntılarıdır.

Yunanistan'da Ege ve Miken alt dayanağı önce Akdeniz gömme usulünü uyguladı. Orta İtalya'da gömme tarzında görülen ilerlemeler, Etrüsk medeniyetinin gelişmesine rastlar. İmparatorluğun gelişme gösterdiği bölgelerde yerli âdetleri Etrüskler de devam ettirmişlerdir. Hıristiyanlığın kabulü, gömülmeyi zorunlu hale soktu. İlk hıristiyanların, yahudilerin, cesedin dirileceği inancı ile değil de, millî bir âdete uymak için ölü gömdüklerine değinmek gerekir.

Gömme usulü Etruria ve sonra Roma'da pişmiş toprak, taş veya mermerden yapılmış zengin mezarlar serisinin gelişmesine yol açtı. İkinci derecedeki gömme, mezardan çıkardıktan, etlerin ayrılmasından veya ölünün kısmen yakılmasından sonra kemiklerin biraraya toplanmasıdır.

— Etnogr. Genellikle ceset, toprakla temasını önlemek için bir küp veya tabuta konur; buna bazen bir lahit de eklenir. Küp tabutun kullanılışı, defin işinin bazen iki kademede yapıldığı Güney Amerika'da, Hindistan'da görülmektedir. Tabutlar «Ayn»larda olduğu gibi, küçük kulübelere benzeyen acayip yapılarda da olabilir.

● Gömme tarzlarının incelenmesinde, ceset üzerinde yapılan işlemleri, defnedildiği yeri ve gömülme şartlarını ele almak gerekir. Gömme tarzları, ölüm anlayışına, etnik gruplara ve belli bir grup içindeki sosyal sınıflara göre değişir. Ölümün gerçekleşme şartları da özel gömme tarzlarının ortaya çıkmasına yolaçar (kahramanca ölenlere uygulanan gömme). Bazı topluluklar ise, cesetler üzerinde, az veya çok aralıklarla, birbiri ardından çeşitli işlemler uygularlar. Zenci Afrika'sının, Tibet'in, Moğolistan'ın birçok bölgesinde ve Sibirya'nın Çukçe'leri ile Samoyed'leri arasında cesaretleri terk etme âdeti vardır. Bu durumda, cesetler (şeflerin cesetleri hariç), yırtıcı hayvanlara terk edilir. Denize atmanın en yaygın olduğu yerler Salomon adaları ile Yeni Gine'ye yakın bazı adalardır. Yüksek bir yere koyma, ister cesetlerin parçalanmasını kolaylaştırmak için (Parsîlerin «sessizlik kuleleri»), ister hayvanlardan korumak amacıyle (ceset, tabutlu veya tabutsuz olarak bir ağaç üzerine yerleştirilir) özellikle Pasifik'in güney ve doğu çevrelerinde ve Asya ile Amerika'nın kutupaltı bölgelerinde çoğunda uygulanan bir usuldür. Toprağa gömme, en yaygın yoldur. Müslümanlar, hıristiyanlar ve Çinliler (bugün gittikçe gerilemekte olan buddha'cı ceset yakma âdetinin dışında) bu usulü uygularlar. Zenci Afrika'sında ve Güney Amerika'nın merkezinde de bu yola başvurulur. Toprağa gömme, başka gömme tarzlariyle birarada bulunabilir. Tamamen veya kısmen yakma, genellikle Hindistan'da, Borneo, Sumatra ve Bali'de yaygındır. Eskiden, Kuzey Amerika ve Orta Amerika Pasifik kıyılarının geniş bir kesiminde bu âdete rastlanırdı. Mumyalaştırma, özellikle Eski Mısır ve And medeniyetlerinin bir özelliğidir. Kurutma ise, bir veya birkaç evrede gerçekleştirilen işlemlerle birlikte yürütülür. Bütünüyle Okyanusya ve Güney Amerika'nın kuzeyi ve merkezi, bu usulün uygulandığı başlıca bölgeleridir. Eskiden pek geniş bölgelerde (Tarihöncesi Avrupa'sı) yaygın olan yamyamlık, bugün de, Afrika ekvator ormanlarının bazı bölgelerinde, Avustralya'da, Yeni Zelanda ve Fiji adalarında; ayrıca Güney Amerika'nın çeşitli yerlerinde yaygındır.

— Huk. Ölümü tespit etmiş veya bir doktora tespit ettirilmiş nüfus memurunun izni olmadan *gömme* yapılamaz. Bazı bulaşıcı veya salgın hastalıkların dışında, gömme, ölümden en az yirmi dört saat sonra yapılabilir. Zorlamalı ölüm belirti ve işaretleri bulunduğu takdirde gömme yapılması için polis tahkikatı ve cumhuriyet savcısının izni gereklidir. Özel bir mülk içinde gömme ancak valinin özel izniyle mümkündür.

Ölünün yakılması ve ölünün taşınması tamamlayıcı formalitelerin yerine getirilmesini gerekli kılar.

◆ Sıf. Üzerinde bulunduğu yüzeyin içine doğru gömülmüş olan: *Gömme banyo. Gömme dolap.*

— Marang. *Gömme dolap*, bir duvarın içinde açılmış boşluğa derinlemesine yerleştirilen, içinde raflar ve askılıklar bulunan tek veya iki kapılı dolap.

— Mim. *Gömme ayak*, hafif bir çıkıntı yapacak şekilde duvara gömülen ve sütunlarla eşit boyutlar verilerek aynı süslerelerle bezenen dik dörtgen kesitli ayak: *dor, ion ve korinthos üslûbu gömme ayak.* (*Eşanl.* DUVAR AYAĞI, YARIM AYAK.) || *Gömme sütun*, çapının yarısına kadar bir duvara veya bir ayağa gömülmüş sütun. || *Gömme ayaklık*, bir yapının altındaki silmesiz yapı eteği. || *Bağlı gömme ayak*, bir sütunun arkasına yerleştirildiği halde daralmayan ve tabanı ile başlığı sütununkiler ile birleşen gömme ayak; tabanı veya başlığı bir sütuna veya başka bir gömme ayağa bitişen gömme ayak. || *Daralan gömme ayak*, bir sütun yanında bulunan ve üst yarıçapı alttakinden daha dar olan ayak. || *Çubuklu gömme ayak*, belirli bir yüksekliğe kadar yivleri yuvarlak çubuklarla doldurulmuş gömme ayak. || *Destekli gömme ayak*, yanlarında az çıkıntılı iki yarım ayak bulunan gömme ayak. || *İki gömme ayak*, birbirine bitişik iki gömme ayak. || *Kakmalı gömme ayak*, üzeri silmelerle süslenmiş veya yivlerine mermer parçalarıyle kakma yapılmış gömme ayak. || *Şeritli gömme ayak*, gövdesi üzerinde şeritleri olan gömme ayak. || *Ters daralan gömme ayak*, tepesinden tabanına doğru daralan gömme ayak. || *Yivli gömme ayak*, üzerine eşit aralıklarla uzunlamasına dişi silmeler açılmış gömme ayak. || *Köşelik gömme ayak*, bir yapının köşesine yerleştirilen gömme ayak.

— Süs. santl. *Gömme ayak*, XV. yy.ın sonlarında iç süslemede ve mobilyada uygulanmağa başlanan mimarî süsleme unsuru. (Süslemede gömme ayaklar, yaldızlı veya boyalı tahtadan, bazen de mermerden yapılır.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Süs. santl. XVI. yy.da *yivli gömme ayak*, Henri II üslûbunun başlıca süslemelerinden biriydi. XVII. ve XVIII. yy.-larda, gömme ayak iç süslemede büyük bir yer tutar. Versailles'daki Aynalar galerisinde, mermerden yapılmış yirmi dört gömme ayak vardır. Burjuva evlerinin iç süslemesinde kullanılan meşe gömme ayaklar, XVIII. yy.ın sonunda çok canlı bir tasarruf kaynağı haline geldi. (→ Bibliyo.) [LM]

GÖMMECİ i. (*gömme*'den *gömme-ci*). Teknol. Gömmek işlemini yapan kimse. (M)

GÖMMECİLİK i. (*gömmeci*'den *gömmecilik*). Teknol. Farklı desenler meydana ge-

Foto. N. Erılıç (MEYDAN)

tiren ve ince yaprak veya kaplamalarla bir marangoz işinin üzerine uygulanmış çeşitli renkteki maden veya diğer malzemelerin katma olarak kullanıldığı tahta işleme. (*Eşanl.* MARKİTÖRİ.) ‖ Bu işi yapma sanatı.

— ANSİKL. Süs. santl. Kakmacılıktan farklı olan gerçek anlamdaki *gömmecilik* ancak Ortaçağda görüldü. Başlangıçta, siyah ve beyazın sırayle kullanıldığı bu sanat dalında, İtalya uzun müddet tek olarak kaldı, başlıca merkez ise Venedik'ti. XV. yüzyılda italyan Giovanni da Verona ahşap malzemeyi asit ve yağla işleyerek ilk defa açık renkler elde etti. Vasari, bu devrin ustaları olarak Guilio ve Benedetto da Maiano'yu, Domenico di Marietto'yu, Baccio Cellini'yi, Girolamo della Cecca'yı sayar. XVI. yüzyılda da Verona, Brescia ve Bergamo'da Giovanni, Raffaello Damiano gibi din adamlarını, Pola'da Bartolommeo ailesini saymak gerekir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın ilk yarısında, Almanlar ve Flamanlar İtalyanlarla aynı değerde sanat eserleri yarattılar. Louis XIII üslûbu mobilyalar oldukça değerli gömmelerle süslüdür. Balık pulu şeklindeki süslemelerle bakır ve kalayı bağdaştıran Boulle ile gömmecilik yerini vernik ve lakeye bıraktı. XIX. yy.da ve XX. yy.ın başında, bazı yeniden canlandırma eğilimlerine rağmen, bu meslek artık hiç bir uygulama alanı bulamamaktadır.

— Teknol. Gömmeci, uzun ve ince süsleri yerleştirebilmek için kaplama kalınlığı içine, kesici uçlu bir miyangirle yiv açar. Kıl testereyle kesilen süsler hazır olduğu ve yivler çizildiği zaman, süs, çok kuvvetli bir tutkalla sıvanan yivlerin içine hafif bir basınçla yerleştirilir.

Mozaik *gömmecilik*'te bazıları koyu, bazıları ise soluk renkte olan kare çubuklardan faydalanılır. Gölgeleri meydana getiren koyu çubuklar pelesenk, abanoz, akaju ve koyu cevizden, parlak kısımları meydana getiren soluk renkli çubuklar ise akçaağaç, çoban püskülü, ıhlamur veya kerestesi açık renkli diğer ağaçlardan yapılır. Çubuklar bir bütün olarak yapıştırılır ve kuruduktan sonra kesilir.

Ucuz mobilyalar için desenli kâğıttan yapılan gömmeler kullanılır; bunlarda alt tabakayı meydana getiren ahşap kısım önce pomza taşı veya yağla parlatılır. Sonra üstüne kuvvetli bir kola tabakası sürülüp desenli kâğıt konularak tamamen yapışıncaya kadar ütülenir. Yuvarlak bir camla parlatılır ve verniklenir. Sanatkârca yapılan gömmecilik işlemleri, kakma yapılacak çatmanın hazırlanması ve kakmaların tespit edilmesi işlemlerinden meydana gelir. Renklerin her biri, desenin bütün hatları için delinmiş kaplama yaprakları üzerinde elde edilir. Delinmiş modeller bir kâğıt yaprak üzerine yapıştırılır; kâğıt üzerinde yeniden meydana gelen çizgiler Yuda bitümüne batırılmış bir tapa yardımıyla tamponlanır. Kâğıt yapraklarıyle aynı renkteki plaka yaprakları üst üste yığılır; süsler, yuvarlaklar, daire yayları, kırık hatlar, süsleme motifleri kesilir. Sonra kakma yapılacak çatmanın önceden zencefre veya kantaşıyle işaretlenmiş boşluklarına, her bölüm üzerinde kesilmiş çeşitli kaplama parçaları konulur. Kesilen parçalar tutkallanarak hafif bir basınç altında her bölümün üzerine yapıştırılır. (L)

GÖMMEK geçl. f. (esk. türk. *kömmek*'ten). Toprağın içine koymak, toprakla örtmek: *Şehir haricine bir şeyler götürüp gömdüler* (S. F. Abasıyanık). *Hazinevi gömmek.* ‖ Bir ölüyü toprağın içine yerleştirmek, canlı veya cansız bir kimseyi toprakla örtmek: *Gerçekten de şehitlerimizi öldükleri topraklara gömmüştük* (Ş. S. Aydemir). *Birini diri diri gömmek.* ‖ Birinin cenaze törenine katılmak veya cenazesini kaldırmak: *Zavallıyı bugün gömdük.* ‖ Herhangi bir nesnenin içine yerleştirmek, batırmak, sokmak: *Genç kadın başını yastığa gömmüş, sağ elini yanağının altına koymuş, bir çocuk gibi mışıl mışıl uyuyordu* (Sabahattin Ali). *Taşı yüzüğe gömmek.* ‖ *Mec.* Birinden daha fazla yaşamak: *Acısını göstereme, artık o beni gömsün* (H. R. Gürpınar). *Yaşı ilerlemiş ama senin benim gibi kaç kişiyi gömer.* (M)

GÖMÜ i. (*gömmek*'ten *göm-ü*). *Yeni.* Toprak altına gömülmüş olan para ve altın gibi değerli şeyler. *Eşanl.* DEFİNE. (M)

GÖMÜK sıf. (*gömmek*'ten *göm-ü-k*). *Halk dili.* Gömülmüş olan, gömülen. *Esk.* Medfun. (M)

GÖMÜLDÜRÜK i. (*gömülmek*'ten *gömül-dürük*). Saraçl. Boyunduruğa geçirilen kısa değnek. ‖ Bir atın göğsüne konan koşumtakımı parçası. (Eğerin geriye kaymasını önlemek veya atı arabaya koşmak için, bazen de süs olarak kullanılır. *Esk. Sinebend.*) [M]

GÖMÜLME i. (*gömülmek*'ten *gömül-me*). Gömülmek eylemi.

— Denizbil. *Gömülme kıyısı,* deniz seviyesinin yükselmesi sonucu ortaya çıkan kıyı. Bk. ANSİKL.

— İnş. Bir yarık içine yerleştirmek: *Bir çerçeveyi duvara gömmek.*

— Jeomorfol. *Çöl gömülmesi.* Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Katlanmanın veya bir tabaka kıvrımının talveg çizgisi. ‖ Bu çizginin eğimi.

— Mim. Bir inşaatı daha önce yapılmış bir diğerinin içine geçirmek.

— ANSİKL. Jeomorfol. *Çöl gömülmesi,* çorak bölgelerde ovaların türümüne yolaçar. Gerçekten de, kapalı havza, döküntülerin denize kadar akmasına engel olur. Eskiden, çöllerdeki bütün döküntü gereçlerinin çökmüş yerlerde toplandığı ve fosilleşerek gitgide yükselen engebeler oluşturduğu kabul edilirdi. Oysa, yayılmış vaziyetteki döküntü yığınlarının ince olduğu ve çöl gömülmesinin de çok seyrek meydana geldiği görülür. Zaten çöl gömülmesinin yalnız soğuk kışlı çöllerde meydana geldiği kabul edilmektedir; çünkü soğuk çöllerde parçalanma ve döküntü yığışması sıcak çöllere oranla çok daha fazladır.

Buna karşılık, ırmakların yamaçlarda oluşan büyük döküntü yığınını boşaltacak kadar güçlü olmadığı kurak buzul çevresi bölgelerinde de önemli bir gömülme meydana gelir. Bk. EŞDÜZLEME.

— Denizbil. Dördüncü zaman buzullarının erimesi okyanusların seviyesinde genel bir yükselmeye yolaçtı; bu yüzden, bugünkü bütün kıyıların gömülme kıyıları olduğu söylenebilir. Özellikle bu kıyılardan bazıları tam bir gömülme kıyısıdır: Britanya rias'ları, Norveç fiyortları, buzul depolarından meydana gelen bölgeler (İsveç). [M]

GÖMÜLMEK edilg. f. (*gömmek*'ten *göm-ü-l-mek*). Gömmek işlemine konu olmak: *Küçüğümün nasıl öldüğünü, nasıl gömüldüğünü bilmek istiyordum* (R. N. Güntekin). *İngiliz istihbarat servisi bu altınların mevcudiyetinden haberdardır; lâkin definenin nereye gömüldüğünü bir türlü öğrenemiyor* (R.H. Karay). ‖ Dönşl. f. Derinlemesine bir şeyin içine girmek, kendini gömmek: *Yazık ki çıkmak ümidiyle kalkarak ayağa / Kımıldadıkça gömülmekte büsbütün batağa!* (M.Â. Ersoy). *Suya gömülmek. Koltuğa gömülmek.* ‖ *Mec.* Bir şeyin derinliğine inmek: *Hatıralarına gömülmek.*

◆ **Gömülü** sıf. Gömülmüş olan: *Gömülü altınlar.* ‖ Batmış: *Okyanusun derinliklerinde gömülü geminin yerini bir türlü bulamadılar.* (M)

GÖMÜLTÜ i. (*gömülmek*'ten *gömül-tü*). *Halk dili.* Avcının avını beklerken içine girip gizlendiği çukur. (M)

GÖMÜT i. (*gömmek*'ten *göm-ü-t*). *Halk dili.* Ölünün gömüldüğü yer. *Eşanl.* MEZAR.

◆ **Gömütlük** i. Gömütlerin toplu olarak bulunduğu alan. *Eşanl.* MEZARLIK, KABRİSTAN. (M)

GÖN i. (esk. türk. *kön,* at derisi, ham deri'den). Tabaklanmış deri: *Boya değil, altın yaldız vursan manda gönü gibi donuk duruyor* (B. Felek).

◆ **Göncü** i. Derici, saraç. (M)

GÖNCÜK i. (*gön*'den *gön-cük*). Denizc. Yelkeni germek için kullanılan halatların bağlı olduğu kayış. (M)

GÖNDER i. (yun. *kontari*'den). Bayrağın çekildiği direk: *Göndere bayrak çekmek.* ‖ Çifte sürülen öküzleri dürtmeğe yarayan ucu bizli değnek, övendire. ‖ *Esk.* Mızrak, kargı.

— Ask. tar. Savaştа ordu büyüklerinin ve devlet adamlarının atlarına bakmak, diğer zamanlarda ahır ve çayır hizmetlerini yapmakla görevli küçük birlik. Bk. VOYNUK.

— Denizc. Ağaçtan yapılan, yuvarlak kesitli ince uzun çubuk. ‖ Bayrak çekmek için geminin kıç tarafına dikilmiş direk. ‖ *Gönder şamandırası,* saçtan boru şeklinde kıvrılarak yapılan bazıları hafifçe konik, demirlendiği yerde alt ucundaki ağırlığından dolayı dikine duran ince uzun işaret şamandırası. (M)

GÖNDERİ i. (*göndermek*'ten *gönder-i*). *Yeni.* Birini yolcu etme, uğurlama. *Esk.* Teşyi. (M)

GÖNDERİLECEK sıf. (*gönderilmek*'ten *gönderil-ecek*). Göndermek eylemine konu olacak.

— Huk. *Gönderilecek borç,* borçlunun, borcunu ifa yerinden başka bir yerde, yenine getireceği borç. (Gönderilecek borçlarda borcun ifa yeri, borçlunun ikametgâhı veya edimin bulunduğu yerdir. Fakat, borçlu yapılan sözleşme gereğince edimini, alacaklının bulunduğu veya onun gösterdiği başka bir yere göndermeyi yüklenir. Bu durumda hasar ve masraf alacaklıya ait olur.) [M]

GÖNDERLİ sıf. (*gönder*'den *gönder-li*). Gönderi olan.

— Denizc. *Gönderli torpido,* ucuna bir torpido yerleştirilmiş demir çubuk.

— ANSİKL. *Gönderli torpido,* torpido istimbotu veya filikası düşman gemisinin su kesimi altında patlatılmak üzere küçük deniz araçlarıyle (filika, istimbot) ve bunların baş tarafına takılarak yollanırdı. Bu patlayıcı madde (10-15 kg'lık pamuk barutu) düşman gemi teknesine değince, bir elektrik akımı geçirilmek suretiyle patlatılırdı. Bu silâhla en önemli saldırılar Ruslar tarafından 1877'de Türklere karşı Karadenizde ve fransız amirali Courbet tarafından çinlilere karşı 1884'te Fuçeu'da (Foutocheou) yapıldı. Gönderli torpido taşıyan deniz araçları, kendi kendine hareket eden torpidoların (seyyar torpido) 1890-1895'te ortaya çıkmasıyle, ortadan kalktı. (LM)

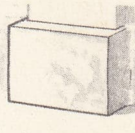

gömme (mim.)

GÖNDERME i. (*göndermek*'ten *gönderme*). Göndermek eylemi. *Esk.* İrsal.

— Huk. *Gönderme nazariyesi,* varması gerekli bir irade beyanının hazır olmayan bir kişiye yöneltilmesi halinde, ne zaman hüküm ifade edeceğini açıklayan nazariyelerden biri. Bk. ANSİKL. *Esk.* İrsal nazariyesi.

— İkt. *Gönderme ticareti,* dış ülkelerden gönderilen malların transit ticareti.

— Matbaac. Bir belge, bir yazı veya bir kitapta, altında metin dışında haşiye veya açıklama bulunan benzer işarete başvurulmasını okuyucuya bildirmek için konmuş işaret: *Göndermelerin çokluğu okuyucuyu yorar.* ‖ Okunan bölüm hakkında tamamlayıcı bilgi bulunabilecek yeri okuyucuya bildiren işaret.

— Tic. *Gönderme siparişi* veya *emri,* sipariş üzerine imalât yapan fabrikalarda, siparişin anlaşılır, eksiksiz, iç nitelik normlarına uygun şekle çevrilmesine, belirli bir halde gösterilmesine yarayan basılı kâğıt, belge.

— ANSİKL. Huk. *Gönderme nazariyesi*'ne göre, varması gerekli olan bir irade beyanı, beyanda bulunan kimsenin, beyanının diğer tarafa ulaşması için kendisine düşen son fiili yaptığı andan itibaren hüküm ifade eder. Bu son fiilin yapılmasıyle beyanda bulunulmuş olur. Meselâ, bir mektupla yapılan icap, bu nazariyeye göre, icabı yapanın mektubu postaya vermesiyle gönderilmiş sayılır ve dolayısıyle bu andan itibaren hüküm doğurur. Türk hukukunda, hazır olmayan kimselere yapılan, varması gerekli irade beyanlarında bu nazariye kabul edilmemiştir. Kural, irade beyanının varmasıdır (Borçlar kn. md. 3, 5, 9). [Bk. VARMA, İCAP, KABUL.] Gönderme, ancak bir tek halde, hazır olmayan kişiler arasında yapılan sözleşmelerde, sözleşmenin hüküm doğuracağı an bakımından önem kazanmıştır. Borçlar kn. md. 10/1'e göre: «Gaipler arasında icra olunan akitler, kabul haberi irsal olunduğu (gönderildiği) anda hüküm ifade ederler.» Demek ki, hazır olmayan kişiler arasında yapılan bir sözleşme, kabul haberinin varmasıyle kurulacak, fakat kabul haberinin gönderilmesiyle hükümlerini ifade edecektir. (M)

GÖNDERMEK geçl. f. (esk. türk. *kön-*

mek, yola çıkmak'tan *gön-der-mek*). Bir yere doğru yola çıkarmak, gitmesini sağlamak: ***Hastahaneden çıkardılar bile beni, buralarda tutmayacaklar, hemen memleketime yahut başka bir yere gönderecekler*** (R. H. Karay). ***Çocuğu bugün denize gönderme.*** || Yetkili kılarak gitmesini sağlamak: ***Bir yere temsilci göndermek.*** || Yollamak: ***Bize gönderdiğiniz mektubun bir suretini de merkeze gönderdik*** (Atatürk). ***Hediye göndermek.*** || Kendi dışında bir yere iletmek: ***Güneş dünyaya ışık ve ısı gönderir.***

— ÇEŞ. DEY. (***Birini***) ***Öbür dünyaya*** (***tahtalı köye***) ***göndermek. Telkz.*** Bir kimseyi öldürmek. || (***Birini***) ***Ölüme göndermek,*** birini çok büyük bir tehlikeye atmak.

◆ **Gönderilmek** edilg. f. Göndermek eylemine konu olmak: ***Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydıyle aynen Refet Paşaya gönderilmiş*** (Atatürk).

◆ **Göndertmek** ettrg. f. Göndermek eylemini yaptırmak: ***Seni daha iyi bir yere göndertsem ister misin?*** (R. N. Güntekin). [M]

GÖNEN i. *Halk dili.* Nem. || Sıf. [Toprak için] Nemli. (M)

GÖNEN, Akdeniz bölgesinde (Göller yöresi, Isparta ili, merkez ilçesi) muhtarlık; 3 859 nüf. Isparta'nın 25 km kuzeyinde. İlk öğretmen okulu. (M)

GÖNEN, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Balıkesir ili) ilçe merkezi şehir; 13 946 nüf. Aynı adı taşıyan ovanın kenarında ve gene aynı adı taşıyan ve Marmara denizine dökülen çayın sağ (doğu) kıyısında; yüksl. 32 m. İskelesi olan Bandırma'ya 45 km'lik düzgün bir yolla bağlıdır. Gönen-Balıkesir arasındaki yol ise pek düzenli değildir. Şehrin en eski kısımları Gönen çayına yakın olan, yani batıda bulunan mahallelerdir. Daha yeni kısımlar doğudadır. Bir mahalle de çayın sol (batı) kıyısına geçmiştir. Eski bir yerleşme merkezi olan Gönen, İlkçağdan beri sıcak su kaynaklarıyle ün kazanmıştır. Bugün de önemi devam eden *Gönen kaplıcası,* Gönen çayının kenarında alüvyonlu bir alandadır. Sularının sıcaklığı 77°C'dir. Bu yüzden çok defa soğuk su katılarak kullanılabilir. — *Gönen ilçesi,* 1 152 km²; 57 998 nüf. Merkez, Buğdaylı, Sarıköy, Tütüncü bucaklarına; 89 köy. Tahıl tarımı, tütün ekimi. Meyvecilik, sebzecilik. (M)

GÖNENÇ i. (*gönenmek*'ten *gönen-ç*). *Yeni.* Rahat ve mutlulukla yaşama. *Eşanl.* REFAH, SAADET. (M)

GÖNEN çayı, Marmara bölgesinde akarsu; uzunluğu 134 km. Biga yöresi güneyinde Gürgen dağından çıkar (Karıncalıçeşme ve Çelebi dereleri); kuzeydoğuya doğru akarak, soldan Yenice suyunu alır, Gönen kasabası önünden geçmeden önce ovaya girer. Sarıköy'den gelen Kocaçay ile birleşir. Tahir mevkiinde denize doğru ilerleyen bir ağızla Erdek körfezinde sona erer. Burada plaj kuruluşları vardır. (M)

GÖNENLİ (Nail), türk binicisi (Gönen 1924-Sofya 1969). Öğrenimini Harp okulunda yaptı. Süvari subayı oldu (1945). Millî binicilik ekibine girdi (1950). Milletlerarası yarışmalarda sekiz şampiyonluk kazandı. 1956 Stockholm Atlı Olimpiyat oyunlarındaki arazi yarışması sırasında geçirdiği kazaya rağmen kırık bacağı ile tekrar atına binip pankuru tamamlamasıyle Atlı olimpiyadın kahramanı oldu. Yarbay rütbesine kadar faal biniciliğe devam etti. Sonra antrenörlüğe başladı. Kızını mükemmel bir binici olarak yetiştirdi. Ölümünden bir yıl sonra kızı Hayal Gönenli, Balkan binicilik şampiyonluğunu kazandı.

Şampiyonlukları: 1955 Belgrad (*Domino* ile); 1956 Viyana (*Atıl* ile ve aynı turnuvada ekip şampiyonluğu, *Atıl* ile); 1957 Viyana ekip yarışması (*Domino* ile); 1958 Nice Büyük Askerî mükâfatı (*Domino* ile); 1959 Nice Ekip yarışması (*Domino* ile); 1960 Hamburg (*Domino* ile); 1960 Rotterdam (*Domino* ile). [M]

Nail GÖNENLİ

GÖNENMEK geçz. f. (esk. türk. *könenmek*'ten). Mutlu olmak, huzur bulmak: ***Hep çiçekler bağrınızda gönenir / Pınarınız çağlar, akışır dağlar*** (Karacaoğlan).

◆ **Gönendirmek** ettrg. f. Mutlu etmek, sevinç duymasını sağlamak. (M)

GÖNENSAY (Hıfzı Tevfik), türk yazarı, edebiyat tarihçisi (Selânik 1892-İstanbul 1949). Mektebi Mülkiyeyi bitirdi (1913). Kabataş, Vefa, Feyziati, İstanbul Erkek liselerinde türkçe ve edebiyat öğretmeni olarak çalıştı. Fıkra yazarlığı yaptı. Şiirleri de vardır. Yayımlanmış eserleri: ***Türk Edebiyatı Nümuneleri I*** (Hasan Âli Yücel ve İhsan Hamamî ile birlikte, 1927); ***Başlangıçtan Tanzimata Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*** (Nihad Sami Banarlı ile birlikte, 1943); ***Hâmid: Son Yılları, Son Şiirleri*** (1943); ***Tanzimattan Zamanımıza Kadar Türk Edebiyatı Tarihi*** (1949). [M]

GÖNÜL i. (esk. türk. *köngül*'den). Yüreğin manevî yönü, yürekte bulunduğu varsayılan duygu kaynağı, iç: ***Yaktı yanardağ gibi can yurdunu son bakış / Ve gönül koşmaz oldu mâceralar ardında*** (F.N. Çamlıbel). || Arzu, istek: ***Okumağa gönlün var mı?.*** || Kadın adı.

— ÇEŞ. DEY. ***Gönül açmak,*** iç sıkıntısını ortadan kaldırmak. || ***Gönül almak*** (veya ***gönlünü almak***), sevindirmek. Kırgınlığı gidermek: ***Uygun iki söz söyleyerek zavallının gönlünü alabilirdin.*** || ***Gönül avcısı,*** başkalarını kendine âşık etmeyi iş edinen kimse; çapkın: ***Bizim gönül avcısı acaba ne âlemde?.*** || ***Gönül bağı,*** duygusal ilişki. || ***Gönül bağlamak.*** Bk. BAĞLAMAK. || ***Gönül belâsı,*** aşkın verdiği sıkıntı, dert. || ***Gönül birliği,*** duygusal anlaşma: ***O günden sonra bütün ömrümüz, pek çok düşünce ayrılığı, ama daima gönül birliği içinde geçti*** (Y. Z. Ortaç). || ***Gönül bulandırmak,*** mide bulandırmak. Kuşkulandırmak. || ***Gönül çekmek,*** sevda çekmek, aşkın verdiği sıkıntılara katlanmak. || ***Gönül çekici,*** alımlı, cazibeli: ***Aynada temaşa ettirdiği zaman genç kız, kendisinin böyle bir gönül çekici güzellik sahibesi olup olmadığı hususunda mütehayyir kaldı*** (Ahmed Rasim). || ***Gönül çöküşü,*** insanın yaşama gücünü kaybetmesi, ruhsal dengenin bozulması. || ***Gönül darlığı,*** iç sıkıntısı. || ***Gönül eğlencesi,*** oyalayıcı, can sıkıntısını giderici şey: ***Onun bunun işine karışmayı kendine gönül eğlencesi yapmış.*** || ***Gönül eğlendirmek,*** hoşça vakit geçirmek. Dalga geçmek: ***Söylediğine göre aralarında bir şey yokmuş, sadece gönül eğlendiriyormuş.*** || ***Gönül eri,*** olayları hoşgörü ile karşılayabilen, rint. || ***Gönül etmek,*** birinin iyiliğini veya kötülüğünü dilemek. || ***Gönül gezdirmek. Halk dili.*** Bir seçim yaparken pek çok şeyi akıldan geçirmek: ***Yarım saattir ne yemek pişireyim diye gönül geçiriyorum.*** || ***Gönül hoşluğu ile*** veya ***gönül rızası ile,*** isteyerek, seve seve: ***Biz gönül hoşluğuyle sefer edelim de Sultan kendi dostlarıyle burada kalsın*** (N. Araz). ***Beyefendi! Sözüm ona, bu aygır da gönül rızasıyle tımarhaneye girer mi?*** (B. Felek). || ***Gönül indirmek,*** küçük görülen bir işi yapmağa kalkmak. *Esk.* Tenezzül göstermek. || ***Gönül kırmak*** veya ***gönül yıkmak,*** birini üzecek bir davranışta bulunmak, gücendirmek. || ***Gönül kimi severse güzel odur,*** güzellik anlayışının kişinin duyguları ile ilgili olduğunu anlatır. || ***Gönül maskarası,*** sevda yüzünden gülünç duruma düşen kimse. || ***Gönül okşamak,*** bir kimsenin hoşuna giden bir söz söylemek veya bir davranışta bulunmak. *Esk.* İltifat etmek. || ***Gönül okşayıcı,*** hoşa giden: ***Gönül okşayıcı sözler söyledi.*** || ***Gönül tokluğu,*** göz tokluğu. *Esk.* İstiğna. || ***Gönül vermek*** veya ***gönül bağlamak,*** sevmek, âşık olmak: ***Biliyorum, kolay değil, yaşamak, / Gönül verip türkü söylemek yâr üstüne*** (O.V. Kanık). ***Gönül verdin derlerdi o delikanlıya / En sonunda varmışsın bir Erzincanlı'ya*** (A. M. Dranas). || ***Gönülden çıkarmak,*** unutmak, anmaz olmak. || ***Gönülden geçirmek,*** düşünmek, hatırlamak. || ***Gönlü açık,*** duygu ve düşüncelerini gizlemeyen. || ***Gönlü akmak,*** ilgi duymak. || ***Gönlü bol*** veya ***gönlü gani.*** Bk. GANİ. || ***Gönlü bulanmak,*** kusacak hale gelmek: ***Başım dönüyor, gönlüm bulanıyordu.*** Kuşkulanmak. || ***Gönlü çekmek,*** imrenerek arzu etmek: ***Nerde ilk gençliğin sabahlardan büyük uyanışı / Ve bir şişe gibi gönlü çeken akşamlar*** (F. H. Dağlarca). || ***Gönlü çelinmek,*** bir kimsenin güzel sözlerine aldanmak, kapılmak. || ***Gönlü çökmek,*** vaktinden önce içi yaşlanmak. || ***Gönlü gözü gani.*** Bk. GANİ. || ***Gönlü gözü açılmak,*** sıkıntıdan kurtulmak, ferahlamak. || (***Birinin***) ***Gönlü ile oynamak,*** âşıkmış gibi görünüp gönül eğlendirmek. || ***Gönlü ilişmek*** veya ***takılmak,*** ilgilenmek. || ***Gönlü*** (***hatırı***) ***kalmak,*** elde edilemeyen bir istekten vaz geçmemek: ***O kırmızı kumaşta gönlü kalmış, başka bir şey alamamış.*** Darılmak, gücenmek. || ***Gönlü kanmak,*** aklı yatmak, müsterih olmak. || ***Gönlü kara,*** başkalarının kötülüğünü isteyen. || ***Gönlü kararmak,*** yaşama arzusu azalmak. || ***Gönlü olmak,*** razı olmak, kabul etmek: ***Demek yirmi beş lira versem gönlü olacaktı.*** || (***Bir şeyde***) ***Gönlü olmak,*** sevip istemek: ***Kızın o oğlanda gönlü olsa her halde ona varırdı.*** || ***Gönlü*** (***canı***) ***tez.*** Bk. CAN. || ***Gönlü tok*** veya ***tok gönüllü,*** ihtiyaç içinde olduğu halde belli etmeyen. *Esk.* Müstağni. || ***Gönülden geçirmek,*** düşünmek. || ***Gönlünden kopmak,*** kendiliğinden ve birdenbire bir şey vermek. || ***Gönlüne doğmak,*** içine doğmak. || ***Gönlüne göre,*** isteğine uygun olarak: ***Allah istediğini gönlüne göre versin.*** || (***Birinin***) ***Gönlünü etmek*** veya ***gönlünü yapmak,*** birini hoşnut etmek. || ***Gönlünü hoş etmek,*** bir kimsenin isteğini yerine getirip o kimseyi sevindirmek. || (***Birinin***) ***Gönlünü kapmak,*** bir kimseyi kendine âşık etmek. || ***Gönlünü pazara çıkarmak,*** önüne gelenle ilişki kurmak. || ***Gönlünün dümeni bozuk. Teklz.*** Gönül işlerinde kararlı olmayan.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Tasav. İnsanın manevî değerlerinin toplandığı yer. || Tanrı'nın, dünyanın geçici varlıklarından sıyrılan kimselere göründüğü makam. || Gerçek sevgilinin yurt edindiği sonsuzluk ülkesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. *Gönül,* edebiyatta en çok sözü edilmiş kavramlardandır. Tekke şairleri gönlü tasavvufî düşünceyle dile getirmişlerdir. Yunus Emre ârifin gönül yapmasını, hac yolculuğundan daha önemli sayar: ***Yüz kâbeden yiğrekdür bir gönül ziyareti.*** Gönül kıran iki dünyada da mutsuz olacaktır: ***Gönül Çalabın tahtı, Çalap gönüle baktı / İki cihan bedbahtı, kim gönül yıkarısa. Bir kez gönül yıkdunısa bu kılduğun namaz değül.***

Gönül gerçeğe ve Tanrıya ulaşmakta yol göstericidir: ***Kılavuz olgıl sen bana / Gidelim dosttan yana / Kayıkmagıl önden sona / Gel dosta gidelim gönül.*** Gönül, tasavvufî aşkın kaynağı sayılır. Hacı Bayram, ***Gerçi ki yandı gerçeğe yandı / Rengine aşkın cümle boyandı / Kendinde buldu kendüde buldu / Matlabını hoş buldu bu gönlüm,*** der.

Saz şairleri tekke edebiyatının anlayışından ayrılarak gönlü heves, arzu, ten zevkleri ve dünyevî aşkı anlatırken anarlar: ***Deli gönül, gezer gezer gelirsin / Arı gibi her çiçekten alırsın / Nerde güzel görsen orda kalırsın / Ben senin derdini çekemem gönül*** (Karacaoğlan).

Divan edebiyatında sevgi teması işlenirken gönülden sık sık söz edilir. Ahmed Paşanın «gönül» redifli murabba'ı «***Gül yüzünde göreli zülf-i semensay gönül / Kara sevdada yeler biser ü bipay gönül / Dimedim mi sana dolaşma ana hay gönül / Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül*** v.d.» Fuzuli'nin «***Dutuştu gam oduna şad gördüğün gönlüm / Mukayyed oldu ol âzâd gördüğün gönlüm*** v.d.» Nef'i'nin «***Hem kadeh hem bade hem bir şuh sakidir gönül / Ehl-i aşkın hasılı sahip-mezakıdır gönül***», Nedim'in «***Estikçe bad-ı subh perişansın ey gö-***

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

nül / Benzer esir-i turra-i canansın ey gönül v.d.» gibi gazelleri bu kavramla ilgili en tanınmış şiirlerdendir.

Tanzimat edebiyatında, özellikle halk şiiri yolundaki lirik örneklerde gönülden söz edildiği görülür. Ziya Paşanın (*Niçin nalendesin böyle / Gönül derdin nedir söyle / Seni ben isterim böyle / Gönül derdin nedir söyle* v.d.), Recaizade Ekrem'in (*Deli gönlüm hiç uslanmaz / Aşk u sevdadan usanmaz* v.d.) şarkıları bu yolda yazılmış şiirlerdendir.

Tekke edebiyatı örnek tutularak yazılan nefeslerde (Rıza Tevfik, Hüseyin Suat Yalçın) ve millî edebiyat devrinde halk edebiyatına yönelen denemelerde özellikle koşma türünde ve sade dille gönülden söz eden birçok şiir yazıldı. Faruk Nafiz Çamlıbel aruzla yazılmış şiirlerini topladığı bir kitabını *Gönülden Gönüle* (1919), Orhan Seyfi Orhun bir şiir kitabını *Gönülden Sesler* (1922) diye adlandırdı. Hüseyin Rahmi Gürpınar *Gönül Ticareti* (1939), *Gönül Bir Yeldeğirmenidir Sevda Öğütür* (1943) gibi romanlarında konuyu yergi çerçevesi içinde işledi. Son dönemde gerçekçi ve toplumcu çizgiler içinde gelişen yeni edebiyatta gönül kavramı pek az ele alındı.

— Tasav. Bazı mutasavvıflara göre Kâbe, ilâhî taht anlamına gelen *gönül* insan aklının sınırlarını aşan bilgilerin kavranmasını sağlayan anlayış gücü karşılığıdır. Ayrıca, bütün varlık türlerinin bir «nur» niteliğine bürünerek yansıdığı yer anlamında da kullanılır. Akıl duyu bilgisinin, gönül «irfan»ın kaynağıdır. Bazılarına göre gönül Tanrı'ya giden yolun ilk uğrağı, Tanrı âşıklarının ilk konağıdır.

Her tarikatın olduğu gibi, her mutasavvıfın ayrı bir gönül anlayışı vardır. Felsefesinde tasavvufa geniş yer veren bazı filozoflara göre gönül seziş gücüdür, aklın kavrayamadığı «hakikatler» onunla sezilir, duyulur. Gazzalî*, İbn Arabî, Şahabeddin Sühreverdî, İbn Tufeyl gibi islam filozofları, Senaî, Şeyh Attar, Mevlânâ, Molla Câmi gibi mutasavvıf ve şairler gönül'ü böyle anlarlar. Batı'da Pascal gönül'ün, aklın göremediği gerçekleri gören manevî bir gözü olduğuna, sevgi gücünün toplandığına inanır.

◆ **Gönüldeş** i. Aynı duyguları taşıyanlardan her biri. (M)

GÖNÜLLENMEK dönşl. f. (*gönül*'den *gönül-le-n-mek*). *Halk dili.* Gücenmek, alınmak: *Ağaç dersem gönüllenme / Kırmızı gül ağaçtandır* (Pir Sultan Abdal). [M]

GÖNÜLLÜ sıf. ve i. (*gönül*'den *gönül-lü*). Yapmak zorunda olmadığı halde kendi arzusu ile güç ve tehlikeli bir işe atılan: *Balkan Harbine gönüllü gitti ve yıkılan Rumeli ile içinde bir dünya yıkıldı!* (Y.Z. Ortaç). || Çok istekli: *Gelmeğe çoktan gönüllü.* || *Halk dili.* Sevgili.

— DEY. *Alçak gönüllü.* Bk. ALÇAK.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunun bazı önemli eyalet veya büyük şehirlerinde yeniçeri yerine ve onların teşkilâtına uygun olarak ulufe ile kullanılan muvazzaf asker (*Yerlikulu* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Gönüllü ağası,* gönüllü teşkilâtının başındaki âmir. (Gönüllü ağaları, Kapıkulu ocaklarının bulunduğu devrede üstün başarı gösterdikleri zaman yeniçeri teşkilâtına alınırlardı. Bu işleme *tashihi bedirgâh* denirdi.) || *Gönüllü gediği,* ölmüş olan bir yeniçerinin askerlik çağındaki çocuklarının Yeniçeri ocağına alınması için faydalandıkları kanun. (Bunlar savaşa katılarak orduda tashihi bedirgâh suretiyle Yeniçeri ocağının ulufe defterine yazılırlar ve gerçek yeniçeri olurlardı.) || *Gönüllü yeniçeri,* şehir ve kasabalardaki gönüllülerin yeniçeri olmak isteyenlerin arasında ulufesiz olarak Yeniçeri ocağına alınan yeniçeri adayı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Gönüllüler* çok kere kuloğullarından, rum asıllı reayadan ve Müslümanlığı kabul etmiş hıristiyanlardan seçilirdi. Mısır, Bağdat, Lahza, Musul, Diyarbakır, Van, Erzurum, Kars, Şam, Halep ile Rumeli'de Budin ve Timişoara eyaletlerinde gönüllü teşkilâtı vardı. Bu teşkilât tamamıyle yeniçeri teşkilâtına uygun olarak kurulmuştu.

Gönüllülere gösterdikleri başarıya göre ulufelerinin üçte ikisi nispetinde tımar verilirdi. Bu bakımdan gönüllülerin ulufesi yeniçerilerden daha yüksekti.

Gönüllülerin statüsü gedik esasına dayanırdı. Yani kadroları belirli bir miktarda dondurulmuştu. Bir gönüllü ölmeden veya tımar verilerek kadrodan çıkarılmadan yahut her hangi bir sebeple görevinden ayrılmadan, yerine başka bir gönüllü alınamazdı.

● *Gönüllü yeniçerilerin,* önce bulundukları şehir veya kalenin kumandanının (yeniçeri serdarı) kütüğüne yazılırlardı. Bu deftere yazılmak için bölgedeki yeniçeri kumandanına bir miktar para ve hediye verilmesi usuldendi. Bunlar kalelerde kapıkulu askerleri arasında, yeniçeri, topçu, cebeci gibi hizmet görürlerdi. Ayrıca kale kumandanlarının emrinde yerlikulu beşli, farisan ve atlı ulufeci gibi görevlendirilirlerdi. Savaş sırasında Turnacılar vasıtasıyle bulundukları yerin yeniçeri serdarının emri altında savaşa katılırlar ve «tashihi bedirgâh» yoluyle, asıl yeniçeri kütüğüne yazılırlardı. Bu gibi işlemler, Yeniçeri kanununda bulunmamakla beraber, ocağın bozulduğu son devrelerde özel emirlerle uygulanmağa başlamıştı.

Gönüllü yeniçerilerin yaşlıları, kalede muhafızlık yaparlardı. Gönüllü yeniçeri olabilmek için, yeniçeri ağasının teklifi ve hükümdarın iradesi alınırdı. Bu sistemin uygulanması, ocağın disiplininin bozulmasına ve bu sebeple yeniçerilerin askerlik bakımından değerlerinin düşmesine sebep olmuştu.

◆ **Gönüllülük** i. Gönüllü olma hali.

— DEY. *Alçak gönüllülük.* Bk. ALÇAK. (M)

GÖNÜLSÜZ sıf. ve zf. (*gönül*'den *gönülsüz*). İstemeyerek yapılan: *Gönülsüz namaz göğe çıkmaz* (Atasözü). *Gönülsüz aş, ya karın ağrıtır ya baş* (Atasözü). || İstemeden: *Gönülsüz davranmak.* || *Halk dili.* Alçak gönüllü.

◆ **Gönülsüzlük** i. Bir işi istemeyerek yapma. || *Halk dili.* Alçak gönüllülük. (M)

Gönül ve Kısmet Oyunu [*Le Jeu de L'Amour et du Hasard*], Marivaux'nun üç perdelik nesir komedisi (1730). Silvia, babasının, kendisine koca olarak seçtiği nişanlısını tanımamakta ve nasıl bir kimse olduğunu öğrenmek istemektedir. Bu amaçla, oda hizmetçisi Lisette'in yerine geçer. Öte yandan, aynı amaçla, Dorante da, uşağı Arlequin'in kişiliğine bürünür. Düzmece hizmetçi ve uşak birbirlerine âşık olurlar. Dorante, işin içyüzünü Silvia'ya açıklar. Genç kız, kardeşi Mario'nun da yardımıyle, âşığını kıskandırır ve kendisiyle evlenmesini sağlar. Dorante, Silvia'yı hizmetçi sanmaktadır. Yazarın en ünlü oyunu olan bu eser, çekingenlik ve onur duygusuyle çatışan bir tutkuyu başarılı şekilde dile getirir. (L)

GÖNYE i. (yun. *gonia,* açı'dan). Teknol. Kesişen iki düzlemin meydana getirdiği dik açıyı denetlemeğe ve dik açı çizmeğe yarayan, dik açı yapacak şekilde birbirine eklenmiş iki parçadan meydana gelen âlet. || Dik açılı dirsek, iki düzlemli dik açı: *Gönye meydana getiren duvarlar.* || Kâğıt üzerine dikme, dik açı ve paraleller çizmeğe yarayan, maden, tahta veya plastikten yapılmış, açılarından biri dik üçgen biçiminde âlet. || *Gönye - grafometre,* hem gönye hem grafometre vazifesi gören âlet. || *Gönye silindir,* diklik kontrolunda gönye yerine kullanılan, yuvarlak tabanlı oldukça yüksek dik silindir. || *Gönyesinde,* dik açılı. || *Ayarlı gönye,* bir lama ve bir saptan meydana gelen ve herhangi bir açının yerine konmasına, bir parçanın kenarına göre eğik olan paraleller çizmeğe yarayan gönye. || *Dereceli gönye,* açıları ölçmeğe yarayan, 180°'ye bölünmüş gönye. || *Destekli gönye,* kolları çok büyük olduğu için bir destekle birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmış gönye. || *Duvarcı gönyesi,* tepesinde çekül asılı, dik açı meydana getiren çerçeve. || *T gönye,* T şeklinde birleştirilmiş iki cetvelden meydana gelen âlet. || *Merkezleme gönyesi,* bir dönel koni veya silindirin merkezini belirlemeğe yarayan gönye. || *Oynar kollu gönye,* aralarındaki açıya istenilen değer verebilecek şekilde kolları eklemli veya sürme oluklu yapılan âdi gönye (ÇEKİRGE de denir). || *Şapkalı gönye,* kollarından biri T şeklinde olan gönye. || *Tırnaklı gönye,* bir kenarı çıkıntılı olan gönye. || *Üçlü gönye,* bütün açıları dik, üç yönde açı meydana getirecek şekilde birleştirilmiş üç cetvelden meydana gelen ve bir düzlem üzerinde dikmeleri denetlemeğe yarayan âlet.

— Denizc. *Gönye postaları,* gemilerin en geniş yerindeki kaburgalar (*Mastori postası* da denir). || *Gönyesini almak,* bir geminin değişik kısımlarında çift yüzeyli çeşitli açıları ölçmek.

— G. santl. *Çizim gönyesi,* ortasında, *göz* denilen dairesel bir boşluk bulunan ve kâğıt üzerinde kaydırılarak kullanılan üçgen biçiminde ince tahta parçası.

— Malzeme. *Gönye yüzü,* bir yontu taşında, dış yüzeyle gönyede olarak yapılan yatak yüzü veya ters yüz.

— Marang. Bir tahta parçasının bitişik iki yüzeyi arasındaki açı. || *Dar gönye,* 90°'den küçük birleştirme açısı. || *Geniş gönye,* 90°'den büyük birleştirme açısı. || *Gönyeli birleştirme.* Bk. GÖNYEBURUN.

— Masonluk. Mason topluluğunun benimsediği sembolik âletlerden biri. (Üstadı Muhteremde bulunur ve hakkı temsil eder.)

— Mekan. *Manevra veya bir iletmeye yön verme gönyesi,* dik bir eksen etrafında belli bir açıda dönerek, bir doğrultudaki bir hareketi değişik bir doğrultuya çevirebilen gönye şeklinde birbiriyle bağlantılı iki koldan meydana gelmiş tertibat. || *Bükülmeli manevra gönyesi,* dar veya geniş açılı gönye.

— Spor. *Gönye hareketi,* kollardan bar'a asılmış vaziyetteyken, bacakların bükülmeden bedene dikey olarak tutulmasıyle meydana gelen jimnastik hareketi.

— Topogr. *Yer ölçme gönyesi,* arazide dik açılar işaretlemeğe yarayan âlet. || *Optik gönye,* dik açıların optik metotla elde edilmesine yarayan modern yer ölçme gönyesi.

— ANSİKL. Teknol. *Gönye*'ler çizgi çizme ve denetleme âletleri olarak kullanılır. En çok kullanılan çizgi gönyeleri, ikizkenar üçgen veya taban açıları 30° ve 60° olan dik üçgen biçimindedir. Denetleme gönyeleri, madenleri veya inşaatta kullanılan malzemeleri denetlemeğe yarar; genellikle madenden yapılır. Dik açılı bir gönyenin doğruluğu, benzer üç âletten yararlanarak kontrol edilir. Bir mermer üzerinde sırasıyle, 1 ile 2, 2 ile 3 ve 3 ile 1 karşılaştırılarak denetleme yapılır; böylece üç gönyenin eşdeğer ve açılarının dik olduğu anlaşılır. Gönyeler şöyle ayrılır: şekillerine göre, *sabit açılı gönyeler, basit gönyeler* diye adlandırılır; *şapkalı gönyeler,* 6 *duvarlı gönyeler, T gönyeler, tırnaklı gönyeler, kademeli gönyeler* ve herhangi bir değerdeki açıyı denetlemeğe ve elde etmeğe yarayan *oynak kollu veya değişken açılı gönyeler.* (LM)

GÖNYEBURUN bls. i. Marang. *Gönyeburun birleştirme,* düz veya kordonlu iki parçayı, genellikle 90°'lik açı yapacak şekilde uç uca alıştırma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Gönyeburun testeresi,* gönyeburun şeklinde birleştirilecek parçaları istenilen açılarda hassas olarak kesmeğe yarayan ve önceden herhangi bir markalama âleti kullanmadan tespit edilmiş açıya göre kayıtlar arasında gidip gelen, karbon çeliğinden yapılmış özel bir sırtlı testereye kılavuzluk eden âlet. || *Gönyeburun testere kutusu,* gönyeburun kesmede kullanılacak testereyi istenilen açı altında ve kaydırmadan kılavuzlamağa yarayan testere kanallarıyle donatılmış tahta kutu.

— ANSİKL. *Gönyeburun birleştirme*'ler, köşe ve çerçeve birleştirmelerinde çok kullanılan bir tekniktir.

● *Köşe birleştirmeleri.* Dolap, büfe, vitrin gibi mobilyaların köşe birleştirmelerinde, cumbaların görünmemesi için çoğunlukla gönyeburun birleştirme uygulanır. Köşelerin sağlam olması için çeşitli takviye metotları kullanılır; ancak, metodu seçerken kullanılacak malzemenin cinsi ve özelliği de gözönünde bulundurulmalıdır:

1. *çıtalı gönyeburun birleştirme* metodu, masif, kontratabla, sunta gibi malzemeden yapılan işlere uygulanır. Parçaların cumbaları 45° kesilerek, gönyesinde düzgün olarak rendelenir. Hazırlanan bu yüzeylere dik gelecek şekilde, el frezesinde veya freze tezgâhında kiniş açılır. Bu kinişler iç köşeye yakın olmalı, genişliği parça kalınlığının üçte birine, derinliği de parça kalınlığının yarısına eşit olmalıdır. Hazırlanan bu kinişlere çıta alıştırılır. Çıtanın boyu, hava payını hesaplayarak kiniş derinliğinden 2 mm küçük tutulur; tutkallamadan önce de iş çatılıp kontrol edilir;

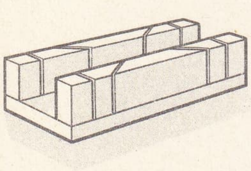

gönye kalıbı

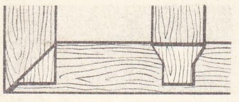

gönyeli birleştirme

2. *kinişli gönyeburun birleştirme* metodunda, parçalara birer kiniş açılarak köşeler 45° birleştirilir; sert ağaçtan yapılan masif işler için elverişlidir. Kiniş genişlikleri parça kalınlığının üçte biri kadardır;

3. *kavelalı gönyeburun birleştirme* metodunda, parça uçları 45°, bir tanesi ise kertilerek alıştırılır. 12-15 sm aralıkla kavela yerleri tespit edilerek delinir; kavelalar önce bir tarafa tutkallanır, sonra parçalar tutkallanarak gönyesinde sıkılır;

4. *kırlangıç* veya *düz dişli gönyeburun birleştirme* masif işlerde uygulanır. Dişler elde veya makinede açılır, sıkı oldukları zaman kırılır. Bu metotla da köşeler önden 45° olarak hazırlanır;

5. *kırlangıç kuyruğu diş geçme*, mobilyada köşe bağlamalarında çok yaygın olarak kullanılır. Açık diş, yarım gizli ve tam gizli diş gibi çeşitleri vardır. Sunta dışında, masif ve kontra işlerde uygulanır.

● *Çerçeve birleştirmeleri*. Başağacın tamamen gizlenmesi gereken işlerde, kordonlu çerçevelerde ve profilin devamı istenen yerlerde kullanılır. Genellikle parça başları 45° kesilerek, köşeler 90° olacak şekilde alıştırılır, tutkallanır. Düz gönyeburun birleştirmeler yalnız tutkalla tutturulursa köşeler zayıf düşer; daha kuvvetli olması için madenî çivi, kavela, çıta veya üçgen çıtalarla takviye edilir. Resim çerçevelerinde, kapı pervazlarında, kordon birleştirmelerinde, daire şeklindeki parçalarının birleştirilmesinde kullanılır.

Parçaların boyu, çerçeve içine konacak işin ölçülerine göre, ya gönyeburun testeresinde veya gönyeburun testere kutusunda tam ölçüsünde kesilir. Köşeler iyi alışmadığı zaman testere çekilir veya rendelenir; sonra köşelere tutkal suyu emdirilir. Kuruduktan sonra yeniden tutkal sürülür; çerçeve köşelerinin iyi tutması için gönyeburun kalıbı, köşe işkencesi veya köşe takozları, köşelerin daha sağlam olması için de takviye metotlarından biri (çivi, vida, madenî özel gönyeburun bağlayıcısı, kavela, çıta veya üçgen çıta) kullanılır. Eğer kavela veya çıta kullanılacaksa, yerleri önceden hazırlanır. Kavelalar ve köşelere konan çıtalar gönyeburun yüzeylerine diktir. İyi yapılmış gönyeburun birleştirmede, ek yerleri iyice alışmıştır ve aynı seviyededir. (L)

GÖNYELEME i. (*gönyelemek*'ten *gönyeleme*). Gönye ile ölçme.
— Dy. Bir demiryolu taşıtı veya makine şasisinin yüksekliğini gönye ve paralelliğini denetlemek için yapılan işlem. (LM)

GÖNYELEMEK geçl. f. (*gönye*'den *gönye-lemek*). Gönye ile ölçmek. (M)

GÖPPERT (Heinrich Robert), alman botanikçisi (Sprottau, Silezya 1800 - Breslau 1884). Breslau üniversitesine profesör oldu. Bitki fizyolojisi ve paleobotanik alanlarında çalıştı. (L)

gönyeler

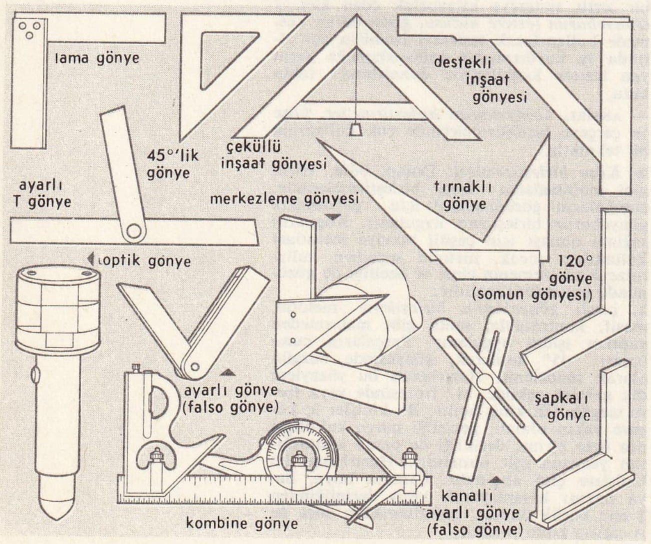

GÖPPİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya Baden - Württemberg) şehir, Schwaben Jura'sı eteğinde; 40 000 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Dokuma, kimya ve makine sanayii. Plastik maddeler. Otomobil yedek parçaları. Kâğıt fabrikaları. Maden suları. (L)

GÖRDEK balığı blş. i. Kuzey yarımkürede tatlı sularda yaşayan kemikli balık. (İlmî adı *Rhodeus amarus*. Sazangillerden. İLİK BALIĞI da denir.)

— ANSİKL. *Gördek balığı* İznik gölünde çoktur; Doğu Anadolu sularında da bulunur. Boyu 5-9 sm kadardır. Bu balığın en ilginç yönü üremesidir. Üreme zamanı erkeği güzel bir renk alır; dişinin yumurta borusu uzar. Bu borunun yardımıyle 3 mm çapındaki yumurtalarını (40 kadar) dere ve göl midyelerinin solungaçlarına bırakır. Erkek de spermalarını bunların yanıbaşına boşaltır. Yavrular bir ay sonra midyelerden ayrılır.

Gördek balığının iktisadî önemi yoktur. Ancak olta yemi olarak kullanılabilir. (ML)

GÖRDES, Ege bölgesinde (Manisa ili) ilçe merkezi kasaba; 6 734 nüf. Gediz'in kollarından olan Kum çayına kavuşan Gördes deresinin sağ yamacı üzerinde; yüksl. 560 m. Salihli'yi Akhisar'a bağlayan yol buradan geçer. Halı tezgâhları.

— Tar. İlkçağda önce İranlıların, sonra Makedonya ve Roma imparatorluklarının eline geçen Gördes ve çevresi Roma imparatorluğunun ikiye bölünüşünden sonra (395) Bizans'a bağlı kaldı.

Anadolu'yu ele geçiren Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra da Saruhanoğullarının yönetimi altına girdi (1305-1312). *Camiüd-Devle*, Gördes'i Karesi beyliğine bağlı bir il olarak gösteriyorsa da bunun doğru olmadığı, Gördes'in Saruhanoğulları beyliğinin yönetimi altında bulunduğu anlaşılmıştır. Anadolu beyliklerini birer birer ele geçiren Osmanlılar, Saruhanoğullarının yıkılışından sonra bütün Batı Anadolu gibi Gördes ve çevresini de topraklarına kattılar.

Kurtuluş savaşında önemli çatışmalara sahne oldu. 15 Temmuz 1920'de uğradığı yunan işgalinden 30 ağustos 1922'de kurtarıldı. — *Gördes ilçesi*, 1 052 km², 39 255 nüf. Merkez ve Köprübaşı bucaklarına ayrılmıştır; 81 köy. Tütüncülük ve halıcılık. Vâdi içlerinde meyvecilik. (M)

Gördes düğümü, halılarda kullanılan çift atmalı bir çeşit düğüm. (Türkiye'de dokunan en halılarında, Isparta hariç, bu tip düğüm kullanılmaktadır; çok sağlam bir düğüm tipidir.) [M]

Gördes kalesi (*Korent kalesi* de denir), Mora yarımadasında müstahkem kale. Aynı adı taşıyan geniş bir boğaz üzerine kurulmuştur. Kale osmanlı ordusunun Mora'yı zaptı sırasında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından alındı (1715). [M]

GÖRDES KIZI MAKBULE, Türk Millî Kurtuluş savaşı kadın kahramanı (Gördes 1902 - Kocayayla 1922). Gördesli soylu bir ailenin kızıydı. İştipli Halil Efe ile evlendi. İki ay sonra 7 kasım 1921'de türk milis kuvvetleri Demirci'ye hareket ederken Halil Efe, eşinin de kendilerine katılmasını Demirci kaymakamı kumandan Ethem Beye teklif etti. Teklif kabul edilince Gördes Kızı Makbule türk çetecileri arasına girdi. Türk çetecilerinin yunan kuvvetleriyle yaptığı çarpışmalara katıldı. Kocayayla baskınında Yunanlılarla savaşırken başından aldığı bir kurşun yarasının etkisiyle öldü (24 mart 1922). [M]

GÖRDES-UŞAK yaylası, Ege bölgesinde İçbatı Anadolu eşiğinin güneybatı kesimi. Kuzeyden Ahır - Murat - Şaphane - Simav - Demirci dağlarına yaslanan yayla, güneyde Gediz vâdisi ve batıda Akhisar ovası üzerine dik yamaçlarla iner. Doğuda Büyük Menderes'in kolu olan Banaz çayı, batıda Gediz ırmağı vâdisi ve kolları tarafından yarılan yaylanın yükseltisi, kuzeye doğru 1 000 m'yi geçer, orta kesimlerinde 600-800 m arasında değişir. Yayla üzerinde yer yer daha yüksek tepeler görülür: bunlardan en önemlisi Kula güneyinde Umurbaba dağıdır (1 550 m): bu kesimde Üçüncü zaman sonu ile Dördüncü zaman içinde yayılmış lavların oluşturduğu taze volkan şekilleri vardır. Üçüncü zamanının ikinci yarısına (Neojen) ait göl tortulları yaygındır. Temel ise, Saruhan-Menteşe kütlesinin billûrî kayaçlarından ve bunların desteklediği şist ve kireçtaşlarından oluşmuştur. Gördes-Uşak yaylasında Akdeniz iklimi, karasal etkilerle oldukça sertleşmiştir: kışlar soğuk, yazlar oldukça sıcak ve kurak, yağışlar yeterlidir (yılda 500-700 mm). Eski orman örtüsü çok yerde tahribe uğrayarak, çalılaşmıştır (meşelikler). Başlıca şehirler Uşak, Demirci, Kula ve Gördes'tir. Tarım, küçük baş hayvan, halıcılık. (M)

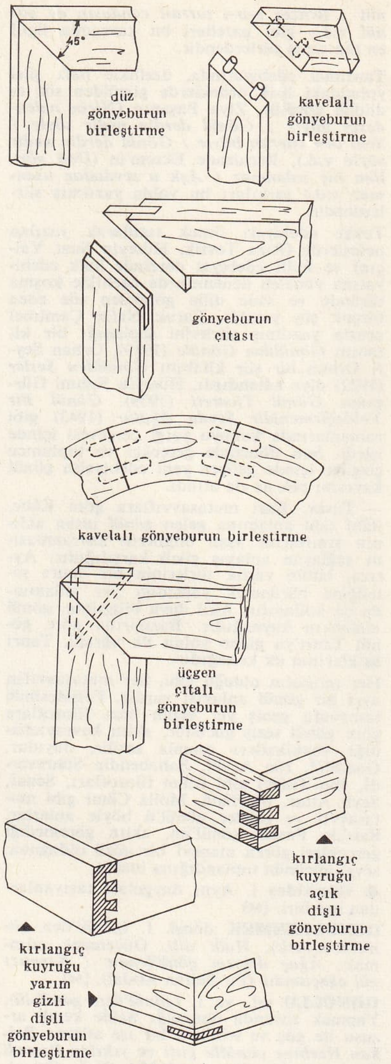

gönyeburunlar

GÖRDÜ BEĞ, Gündüzoğullarından ilk bey (öl. Halep 1421). Bu ailenin en ünlü ve en başarılı beyi olarak bilinir. Tatar*ın emri üzerine öldürtüldü. (M)

GÖRDÜREN (Süreyya), türk göz hastalıkları uzmanı (Tekirdağ 1903-Ankara 1964). Askerî tıbbiyeyi bitirdi. Almanya'da, Berlin ve Rostock üniversitelerinde çalıştı. Gülhane hastahanesinde, Ankara Tıp fakültesinde göz hastalıkları profesörlüğü yaptı. 1950'de Londra'da toplanan Oftalmoloji kongresine katılarak *Retinitis Pigmentosanın Plasenta ve Plasenta Ekstresiyle Tedavisi* adlı bildirisini sundu. Ankara Tıp fakültesi dekanlığına seçildi (1954). Türkiye Göz Bankası derneğini kurdu (1957) ve başkanlığına seçildi. Eserleri: *Göz Temaruzları* (1943); *Göz ve Spor* (1945); *Endüstri Gözici Yabancı Cisimleri* (1949); *Göz Hastalıkları* (1954). [M]

GÖRE edat. (*görmek*'ten *gör-e*). Bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca: *Şefin verdiği programa göre çalışmalarımızı yeniden*

GÖRELE

düzenledik. ‖ Göz önünde tutulursa, bakılırsa: *Babamın söylediğine göre eskiden burada büyükçe bir çeşme varmış. Esk.* Nazaran. ‖ Düşüncesince, kendisince: *Ona göre, bu işi başaramayız.* ‖ *[Bir şeye] Göre olmak,* bir şeye elverişli olmak. (M)

GÖRECE sıf. (*göre*'den *göre-ce*). *Yeni.* Yerden yere, kişiden kişiye, zamandan zamana değişen: *Ahlâk kavramı görecedir, toplumdan topluma değişir.* (*Eşanl.* NİSPÎ, İZAFÎ.) [M]

GÖRECİLİK i. (*göre*'den *göre-ci-lik*). Fels. *Yeni.* Bilginin bağıntılı olduğunu savunan görüş. *Eşanl.* RELATİVİZM, BAĞINTICILIK.

— ANSİKL. *Görecilik,* Protagoras ile birlikte ortaya çıktı. Bu filozof, görüşünü şu cümleyle açıklıyordu: «insan her şeyin ölçüsüdür.» Duyularımızın sağladığı göreli ve geçici bilgiden başka gerçek bir bilginin söz konusu olamayacağını ileri süren bu görüş, ampirist felsefelerin ortak özelliğidir.

Görecilik iki şekilde ortaya çıktı. Bunların birincisi *eleştirici* ve *öznel,* ikincisi *nesnel* göreciliktir. Birincisi, Kant'ın felsefesinde açıklanmıştır. Kant, eşyayı, «mutlak» olarak, yani «kendilerinde nasılsalar öyle» bilip kavramamızın imkânsız olduğunu ileri sürdü. Nesnel görecilik ise, yalnız ve ancak göreli olanın bilgisini edinebileceğimizi söyler. Başka bir deyişle, «hiç bir şeyin bütününü»nü bilemediğimiz gibi, madde, ruh, zaman, mekân ve kuvvet gibi varlıkların temel ilkelerinden hiç birini de bilemeyiz. (LM)

GÖREÇ (Samim), türk basketbolcusu ve antrenörü (Bursa 1923). Robert kolejde okurken basketbola başladı. Galatasaray takımında oynadı (1942-1948). Beş defa millî takımda yer aldı. Sonra Galatasaray basketbol takımı antrenörü oldu. Basketbol hakemliği yaptı. (M)

GÖRELE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Giresun ili) ilçe merkezi kasaba; 6 544 nüf. Karadeniz kıyısında, Giresun - Trabzon kıyı yolunun 73. kilometresi üzerinde. 101 km'lik bozuk bir yolla Gümüşhane'ye bağlıdır. Yalı boyunda uzanan kasaba, gerideki yamaçlar üzerine de yayılır. Küçük sanayi tesisleri (fındık kırma fabrikaları, karoseri yapımevleri). — *Görele ilçesi,* 390 km², 49 123 nüf. Merkez ve Çanakçı bucaklarına ayrılmıştır; 56 köy. Balıkçılık ve fındık tarımı. Mısır ekimi. Elmacılık. (M)

GÖRELE (Hâmit), türk ressamı (Görele 1903). Mühendis mektebinde (1923) ve Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Paris Julian akademisinde Andre Lhote atelyesinde çalıştı (1929). Paris'te Büyük galeri'de düzenlenen karma bir sergiye katıldı ve *Firavunun Karısı* adlı resmi ile sanat tenkitçilerinin ilgisini çekti. Türkiye'ye dönünce Antalya Orta, Konya Öğretmen okulları ve Gazi lisesinde resim öğretmenliği yaptı. Yıllık Devlet Resim ve Heykel sergilerine sürekli olarak katıldı, özel sergiler açtı. Londra ve Bükreş'teki sergilere eser gönderdi. İkinci Devlet Resim ve Heykel sergisi, üçüncü ödülü ile Çağdaş Türk Ressamları cemiyetinin Yılın Sanatçısı ödülünü kazandı (1968). Resim ve Heykel müzesi, Millî kütüphane ile birçok resmî ve özel koleksiyonlara resimleri alındı. Görele, Atatürk ve devrimler konusunda tablolar, kompozisyonlar, büstler, heykel çalışmaları yaptı. Ayrıca, sanat konusunda yazılar yazdı. Önceleri Lhote'un etkisiyle kübizme yönelen Görele, izlenimci yolda çalıştı. Non-figüratif, geometrik imkânlardan yararlanan, yeni ölçü ve oran araştırmaları yaptı, inşacı (constructiviste) tarzda eser vermeğe başladı. (M)

GÖRELİ sıf. (*göre*'den *göre-li*). Fels. *Yeni.* Bağıntılı olan. *Eşanl.* İZAFÎ, BAĞINTILI.

◆ **Görelilik** i. Fels. *Yeni.* Başka bir şeye bağlı olma durumu. *Esk.* İzafiyet. *Eşanl.* BAĞINTILIK. (M)

GÖRELİ (İsmail Hakkı), türk hukukçusu (İstanbul 1879-Ankara 1955). İlk öğrenimini İstanbul'da Vefa idadisinde yaptı. Sonra Mülkiye mektebine girdi. Burasını birincilikle bitirdi. Bir yıl sonra Mülkiye'de resmî kitabet hocalığına, idare hukuku öğretmenliğine getirildi. Mülkiye, Ankara'ya taşınıncaya kadar Harp akademisinde idare hukuku okuttu. Kısa bir süre için İstanbul Hukuk fakültesinde idare hukuku dersleri verdi. 1929'da Şûrayı Devlet Mülkiye dairesi başkanı olarak Ankara'ya gitti. Şûrayı Devlet başkanlığına seçildi.

1927'de Mülkiye mektebinde idare hukuku

gördek balığı

Elmalı kilise (X-XI. yy.) absis ve kubbe freskleri

GÖREME

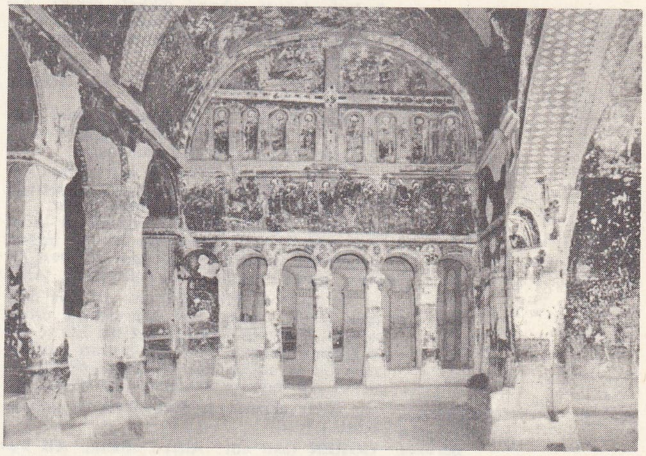

Tıkalı kilise (X-XI. yy.)

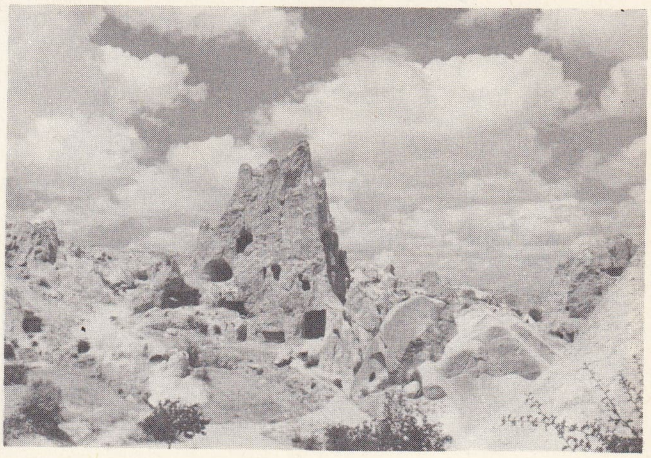

Kaya kilisesi (X.yy.)

Foto. MEYDAN; *Early Christian and Byzantine Architecture;* LAROUSSE

GÖREME'den bir görünüş Ürgüp-Nevşehir

profesörlüğüne tayin edildi. Buradan emekli olduktan sonra Siyasal Bilgiler fakültesinde idare hukuku okuttu. Eserleri: *Memleketimizde Vilâyetler İdaresi Tarihine Bir Bakış* (1945); *Usulü İdare* (1952); *İl İdaresi* (1952); *Danıştay* (1953); *Bizde Belediyecilik* (1953). [L]

GÖRELİK i. (*göre*'den *göre-lik*). Fels. *Yeni.* Bağıntılı olma durumu. *Esk.* İzafet. *Eşanl.* BAĞINTI. (M)

GÖREME, yun. **Korama.** Esk. coğ. Beyşehir ilinin Ürgüp ilçesine 12 km uzaklıkta mağara, manastır ve kiliseleriyle ünlü tarihî ve arkeolojik bölge. Vâdide, Erciyas dağı lavlarının meydana getirdiği tüf kaya kütleleri yağmur ve rüzgârlar etkisiyle aşınarak *Peri bacaları* adı verilen oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bölgede ilk arştırmalar XIX. yy.da batılı gezginlerce yapıldı. Bu araştırmalardan özellikle G. Jerphanion adlı fransız rahibinin yaptığı önemlidir. Sonra H. Rett ve Tierry bölgede geniş bir araştırma yaptılar. X. Yüzyılın ikinci yarısında bölgede yetişmiş bir rahibin hatıralarından anlaşıldığına göre burada çeşitli büyüklükte 360 kadar kilise ve manastır vardı; bunların bir kısmı zamanla yıkılmıştır. Yapılış tarihleri kesinlikle tespit edilemeyen, fakat geç devirlere ait olduğu sanılan kilise ve manastırların hiç birinde dıç cephe mimarîsi yoktur; iç kısım erken devirlere ait sade ve basit freskleriyle dikkati çeker. Göreme bölgesindeki başlıca kiliseler şunlardı: Çavuşin yakınında *Hagios Yohannes kilisesi* (basilika şeklindedir ve araştırmacılar fresklerin VI. yy.a ait olduğunu söylerler.), *Kılıçlar kilisesi, Tavşanlı kilise, Balıklı kilise, Elmalı kilise* (yunan haçı planlı, tek nefli'dir.), *Çarıklı kilise* (yunan haçı planlıdır, fresklerde İbrahim peygamberin ziyafet sahnesi, arka planda İbrahim peygamberin karısı ve 3 melek değişik pozda tasvir edilmiştir), *Karanlık kilise* (4 sütunlu yunan haçı planlıdır, fresklerde İsa'nın doğum sahnesi ve başka sahneler görülür), *Saklı kilise* (yapıldıktan sonra toprak altında kalmıştır. Duvarlarında İsa'nın doğum sahnesi dikkati çeker), *Yılanlı kilise* (yunan haçı planlıdır. Burada en önemli kompozisyon büyük bir mahşer sahnesidir). [M]

GÖREN sıf. (*görmek*'ten *gör-en*). Görmek eylemini yapan.

— Mat. *Verilen bir açıyı gören daire parçası,* içine çizilebilecek bütün açıların verilen açıya eşit olacağı daire parçası.

— ANSİKL. Mat. *Verilen bir açıyı gören daire parçası*'nın çizimi, bu parçayı çevreleyen yayın kirişi bilinirse mümkündür. Buradan, sık sık çözümü yapılan şu probleme geçilir: *Belli uzunlukta bir AB doğrusu üzerine, verilen bir M açısını gören bir daire parçası çizmek.* (B noktasında, $\widehat{ABD} = \widehat{M}$ açısı ve BD doğrusuna dik BO doğrusu çizilir; sonra, AB doğrusunun ortası noktası E'den EO dikmesi çıkılır; EO ve BO doğruları, aranan daire parçasının merkezi olan bir O noktasında kesişirler; çünkü, tepeleri AB yayının üzerinde olan bütün açılan $\widehat{ABD}$ açısına ve dolayısıyle M açısına eşittir.) [LM]

GÖREME'den bir başka görünüş

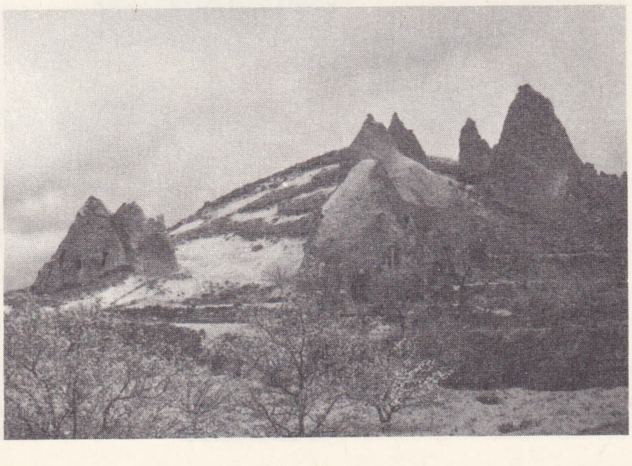

GÖREN (asıl adı: Alfred GÖRİNG, **Ali Ferit** — denir), musevî asıllı türk ailesi (Avusturya 1916). Atletizme Avusturya'da başladı ve bir sürat koşucusu olarak ün kazandı. 100, 200 ve 400 metrelerde Avusturya rekorlarını kırdığı gibi Avusturya millî atletizm takımında da yer aldı. Alman ordularının Avusturya'yı işgalinden sonra oradan kaçarak Türkiye'ye geldi, türk vatandaşı olurken *Ali Ferit Gören* adını aldı. 1938 Yılında Türk millî atletizm takımına alındı ve aynı sene Belgrad'da yapılan Balkan oyunlarında 49,4'lük derecesiyle 400 m Balkan şampiyonluğunu kazandı. 1939 Yılında Atina'da yapılan Balkan oyunlarında da 50,8 ile ikinci defa 400 m Balkan şampiyonu oldu. Aynı oyunlarda 200 m'de de 23,3 ile üçüncü oldu. Güneş ve Galatasaray kulüplerinde geçen atletizm hayatını 1944 yılında kapadı. (M)

GÖRENEK i. (*görmek*'ten *gör-enek*). Bir şeyi eskiden beri görüldüğü şekilde yapma alışkanlığı: *Kâmil Bey «Vaktiyle biz de göreneğe kapılıp külhanbeyliğe özendikti» diyeceğini sanarak sıkıntıyla bekledi* (Kemal Tahir). [M]

GÖRENEKSEL sıf. (*görenek*'ten *görenek-sel*). Görenek ile ilgili. ‖ *Göreneksel işçilik,* tecrübeyle elde edilen yetenek ve ustalık. (M)

GÖREV i. (*görmek*'ten). *Yeni.* Yapılagelen iş, eylem, normal işleyiş: *Duyuların görevleri.* ‖ Resmî nitelikli, önemli sorumluluklar yükleyen iş: *Artık ihtiyarlayan şairimiz, görevinden atılma olayından sonra, yeniden sefil ve serseri hayata döndü* (Cahit Öztelli). *Bakanlık görevi. Öğretmenlik görevi.* (*Eşanl.* VAZİFE.)

— Ask. denizc. *Görev kuvveti,* bir görevle yükümlü deniz kuvveti. (İkinci Dünya savaşından beri müttefik devletler deniz kuvvetlerinde, belirli bir görevi başarmak için başka başka kuruluşlarda bulunan gemilerin bir tek kumandan idaresinde geçici bir süre için biraraya getirilmesi ile meydana çıkan kuvvet.)

— Biyol. Bir organ veya organlar topluluğunun yaptığı iş: *Beslenme görevleri. İlişki görevleri. Üreme görevleri.* Bk. ANSİKL.

— Huk. Hukuk yargılamasında, muayyen bir davaya yargı yolu içinde hangi mahkemenin bakacağının belli edilmesi. *Eşanl.* VAZİFE. (Bk. ANSİKL.) ‖ Ceza yargılamasında asıl ceza davasının konusu olan olayın hukukî niteliğine, dolayısıyle suç çeşidine ve diğer yandan cezanın ağırlığına göre yargılama yetkisinin birinci derecedeki mahkemeler arasında paylaşılması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İdarî yargıda görev.* Bk. DANIŞTAY. *İdarî* YARGI.

— İşletmec. Bir teşebbüsün en iyi şartlarda amaca varmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiş işlemlerin tümü. (Görev'in karşılığında, söz konusu işlemleri gerçekleştirmek ve düzenlemek amacını güden *hizmet* bulunur.)

— Leng. Cümle veya cümle bölümünde bazı kurucu unsurların oynadığı rol. (Msl. *çocuk bir elma yedi* cümlesinde *çocuk* cümlenin «öznesi», *bir elma yedi* cümlenin «yüklem»i, *bir elma* fiil sentagmasının «nesne»'sidir v.b.) Chomsky'nin gösterdiği gibi üretici gramerde, gramer görevleri sentagma kurallarından hareket ederek dolaylı olarak tanımlanır; gramer görevleri, bir cümlenin kurucu unsurlarının yapısını açıklar.)

— Mant. *Önerme görevi,* değişkenleri bazı belirli terimlerle değiştirildiği zaman (doğru veya yanlış) belirli bir önerme olabilen belirlenmemiş mantık terimi. (Örnek: *x ölümlüdür* önerme görevinde x'in yerine insan konduğu zaman elde edilen *insan ölümlüdür* önermesi doğru bir önermedir.)

— Mekan. Bir makinenin veya bir makine elemanının yaptığı iş.

— Psikojenetik. *Sembolik görev,* Piaget'nin terminolojisinde, fiilî olarak algılanmayan nesneleri ve durumları, işaretler ve semboller aracılığı ile hatırlama. (Piaget, sembolik görevin çocukta, ilk olarak iki yaş ortalarında meydana çıktığını ve hemen aynı zamanda şu özellikleri de gösterdiğini ileri sürer: dilin kullanılmağa başlanması, basit egzersiz faaliyetleri yerine sembolik oyunların geçmesi, geriye bırakılmış taklidin başlaması.)

— Teknol. *Geçiş görevi,* modülü, giriş ve çıkış sinyallerinin genlikleri arasındaki orana, argümanı ise bu iki sinyal arasındaki faz farkına eşit olan bir otomasyon elemanını niteleyen karmaşık görev.

GÖREME, Elmalı kilisede bir azize freski

— ANSİKL. Biyol. Her canlı varlık solunur, soğurur, sindirir, özümler, yadımlar, uyartıları alır, devinir; hayatın devamını sağlayan bütün etkinlik belirtileri temel *görev*'lerdir: solunum, sindirim, boşaltım görevleri gibi. Bir görevi yerine getirmek için birçok organlar beraber çalışabilir. Belli bir görevi olan organlar topluluğuna *aygıt* denir. Sindirim görevini sindirim aygıtı yerine getirir. Solunum görevini solunum aygıtı görür. Aygıtla görev arasındaki ilişki fizyolojiktir, bunlar arasında yapı bakımından bir özdeşlik bulunmaz. Solunum aygıtları yaşama tarzına göre (karada veya suda yaşama) farklı bir yapı gösterir. Belli başlı biyolojik görevler:

1. *beslenme görevleri,* sindirim, soğurma, dolaşım, solunum ve boşaltım gibi genel beslenme süreçlerini kapsar; bu görevleri sindirim aygıtı ve yardımcı sindirim bezleri, dolaşım aygıtı, solunum aygıtı ve boşaltım aygıtı yerine getirir;

2. *ilişki görevleri,* bireyin dış ortamla ilişkisini sağlayan, dıştan gelen uyartıları almasına ve bunlara karşılık kaslarca yerine getirilen hareket tepkilerini doğurmağa imkân veren görevlerdir. Bu görevleri sinir sistemiyle duyu organları, kaslar, kemikler ve eklemler yerine getirir;

3. *üreme görevleri,* cinsiyet aygıtları ve yardımcı organlarınca (meme bezleri) yerine getirilir.

Bu üç grup göreve temel biyolojik görevler denir. Bunlara memelilerde, iç salgı bezleri ve otonom sinir sistemince sağlanan dokular ve organlar arasında bağlantı kurma görevini de eklemek gerekir. Çeşitli aygıtlar otonom olmakla beraber aralarında, dar da olsa, bir bağlılık vardır: görevlerin tümü birden işbirliği içinde ve ahenkli bir bütün teşkil eder. Bir görevin nispeten fazla işlemesi sonucunda bir diğeri değişikliğe uğrayabilir.

— Huk. Adlî yargılama kurumları sulh hukuk ve asliye hukuk mahkemeleridir. Görev kuralları, bir davanın bu iki mahkemeden hangisiyle ilgili olduğunu belirtir. Bir üst mahkemenin denetimi altında bulunan özel mahkemeler ile sulh ve asliye hukuk mahkemelerinin arasında da bir görev ilişkisi vardır.

Türkiye'de bazı büyük iş merkezi niteliği taşıyan yerlerde, asliye mahkemeleri arasında hukuk - ticaret ayırımı oldu. Ankara, İstanbul, İzmir'de asliye ticaret mahkemeleri kuruldu. Bu ayırım yalnız asliye mahkemeleri seviyesinde yapılmıştır. Sulh mahkemeleri görevine giren bir iş, ticarî mahiyette de olsa buna sulh mahkemeleri bakar. Yalnız iflâs davaları bundan ayrı tutulur. İflâs davalarında görevli mahkeme, asliye ticaret mahkemesidir.

Ticaret mahkemesinin olduğu yerde asliye seviyesindeki ticaret davaları asliye ticaret mahkemesince görülür (Tic. kn. md. 5/II). Asliye hukuk ve asliye ticaret mahkemeleri arasında ayırım, görev ayırımı değil, bir işbölümüdür. Ancak bu ayırım, aynı yerdeki asliye veya sulh mahkemeleri arasındaki işbölümü ayırımından farklıdır. Aynı yerde

Foto. Turizm-Tanıtma, G. Çizgen (MEYDAN)

işbölümü doğrudan doğruya bir iç ayırım olup bu ayırıma itiraz edilmez. Hukuk - ticaret ayırımı kanundan doğmakta ve bu ayırımdan bazı sonuçlar doğmaktadır. Ticarî bir iş asliye hukuk veya ticarî olmayan bir iş ticaret mahkemesine götürülürse işbölümü itirazı denilen ilk itiraz yapılır. (Tic. kn. md. 5). İşbölümü itirazı ilk itirazların bağlı olduğu kurala göre yapılır. Cevap lâyihasında ileri sürülmeyen bir konu daha sonra ortaya konamaz. Bu durumda dava işbölümüne uygun açılmamış olsa dahi görülür. İki tarafın elinde olmayan durumlarda bu konu başkan tarafından incelenir ve dosya, ilgili mahkemeye gönderilir. Asliye hukuk mahkemesinde açılan bir iflâs davasında veya bir boşanma davasının ticaret mahkemesinde açılmasında durum böyledir. İşbölümü itirazı üzerine mahkeme bu itirazın haklı olduğuna kanaat getirirse buna dava dosyasını ilgili mahkemeye gönderme kararı verir. Bu karar temyizi kabil olan bir karar değildir ve gönderilen mahkeme bu kararla bağlıdır. Ancak gönderilen mahkeme işin niteliği ile bağlı değildir. Asliye hukuk mahkemesi işin ticarî olduğunu ileri sürerek gönderme kararı vermişse ticaret mahkemesi bu davaya bakmak zorundadır; fakat işin ticarî olduğu konusunda gönderen mahkemenin nitelemesi ile bağlı değildir. Mahkeme işin ticarî olmadığı sonucuna varırsa ticarî hükümleri değil umumî hükümleri (msl. Borçlar kanunu hükümlerini) uygular.

Gönderme kararı ve itirazın reddi konusundaki karar ayrıca temyiz edilemez. Bu kararlar esas ile birlikte temyiz edilebilir fakat hüküm yalnız bu noktadan bozulamaz. Hüküm başka noktalardan bozulursa işbölümü noktasından da bozulur ve bu durumda dava dosyası iş bölümüne uygun mahkemeye gönderilir. Bazı durumlarda temyiz imkânı olmayan gönderme kararı ile birlikte temyizi kabil olan bir hüküm de verilebilir. Bu kararla birlikte yargılama masraflarına da hükmedilirse gönderme kararına yabancı olan bu bölüm ayrıca temyiz edilebilir. Bir yerde, birden fazla ticaret mahkemesi bulunursa, bunlar arasındaki işbölümü hukuk ile ticaret mahkemeleri arasındaki işbölümü gibi değil aynı yerde birden fazla bulunan asliye hukuk mahkemeleri arasındaki işbölümü gibidir.

Genel mahkemeler arasındaki görev ayırımını tayin için, ilk olarak, dava ile ileri sürülen isteğin bir malvarlığı değeri olup olmadığı tespit edilir. Eğer malvarlığı bakımından bir değeri olan talep söz konusu ise bu takdirde onun miktarı veya değeri hangi mahkemenin görevli olduğunu tayinde esas olur. Konusu para veya para ile değerlendirilebilecek olan talepler, bir malvarlığı değeri olan taleplerdir. Huk. Us. Muhakemeleri kn.nun koyduğu kurala göre dava, değer ve miktarı 1 000 lirayı geçmeyen bir talepse, görevli ancak sulh hukuk mahkemesidir.

Dava konusu paradan ibaretse, görevi tayin etmek kolaydır. Paranın miktarına faiz ve masraflar da eklenecek ve bulunacak rakam görevi tayin edecektir. Dava konusu paradan başka bir şeyse dava konusunun değerlendirilmesi meselesi ortaya çıkar. Davalı davacının belirttiği değere razı olursa davacının belirttiği diğer görevin tayininde esas olur. Davalı, davacının belirttiği değeri kabul etmezse dava konusunun değeri mahkeme tarafından tayin olunur (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 2/II). Mahkeme bu değerin tespitinde bilirkişiye başvurur.

Bazı dava konusu değerin, dava görülürken taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmalar yüzünden değişmesi görevli mahkemelerin değişmesine de yolaçar.
Kanun değer hesaplamasında mahkemelere bazı özel durumlar tanımıştır.

Dava konusu birden fazla olunca, görevin tayininde bunların miktar veya değerlerinin toplamı gözönünde tutulur. Birbirinden ayrı olarak bakılan davaların tarafların isteği üzerine birleştirilmesi gerektiğinde, görev tayini, konu paraysa miktarları, para değilse değerleri gözönünde tutularak yapılır.
Seçimlik borçlarda, borç konusu olan taleplerden hangisinin değeri yüksekse görev ona göre belirlenir. Davanın açılmasına yolaçan iki konudan biri paraysa görev ona göre tayin edilir.

GÖREME kaya kiliselerinden bir görünüş

Davanın konusu alacağın tamamı değil de bir kısmıysa mahkemenin görevi değişik durumlara göre tayin edilir. Dava edilen kısım son kısımsa, görev bu son kısma göre belirlenir. Alacağın öteki bölümleri, ödeme veya başka bir yolla, dava dışı bırakılmışsa görev dava konusu olan bölümüne göre ortaya çıkar. Alacağın bütünü dava konusuysa o zaman alacağın tamamına göre görev tayin edilir.

Davalının, karşı dava açması sonunda, bu davanın konusu değer bakımından ilk davanın konusundan fazla ise, mahkemenin görevini tayinde karşı davanın konusu esas alınır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 5). Huk. Us. Muhakemeleri kn. irtifak haklarına ilişkin davalarda, görev tayinini de düzenler. İrtifak hakkının hâkim gayrimenkule kazandırdığı fazla değer ile hadim gayrımenkul bakımından sebep olduğu değerden hangisi fazlaysa görev ona göre tayin edilir. Malvarlığına ilişkin davalarda, görev tayinini konusunda genel kural budur. Bu kuralın bazı istisnaları vardır. Nafaka davalarında istenen nafakanın miktarı ne olursa olsun görevli mahkeme sulh mahkemesidir. (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 8/2). Bazı hallerde de kanun, değer ne olursa olsun, görevli mahkemenin asliye mahkemesi olduğunu tespit etmiştir. İflâs ve vakıfla ilgili davalarda dava konusunun değeri ne olursa olsun görevli mahkeme asliye mahkemesidir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 8/1).
Bir malvarlığı değerine sahip olmayan davalar bakımından görevli mahkeme görevi asıl olan asliye mahkemesidir. Malvarlığına ilişkin olmayan davalar genellikle şahıs ve aile hukukuna ilişkin davalardır. Boşanma davası, evliliğin butlanı ve feshi davaları, isme tecavüzün metnine ilişkin davalarda, ileri sürülen taleplerin bir malvarlığı değerleri söz konusu değildir. Malvarlığına ilişkin olmayan dava konuları ile malvarlığına ilişkin ve değer tespiti çok güç olan konuları aynı görmemek gerekir. İkinci grup bir malvarlığı değeri olan şey dava konusu olunca görev hesaplanacak değere göre belli olur. Hesaplanmanın zor olduğu gerekçesiyle görevli mahkemenin asliye mahkemesi olduğunu söylemek de gereksizdir. Görevi düzenleyen kurallar kamu düzenini ilgilendiren kurallardır. Bundan dolayı taraflarca her zaman ileri sürülebilirler, ayrıca mahkeme de görevli olup olmadığını kendiliğinden inceler. Taraflarca ileri sürülmemiş ve mahkemece de re'sen incelenmemiş olan görevsizlik ilk olarak Yargıtayda da ileri sürülebilir ve Yargıtayca re'sen incelenebilir. Yargıtay re'sen yapacağı incelemede görevsizliği tespit ederse hükmü bu noktadan bozar. Hüküm görevsizlikten başka bir sebeple bozulmuş olsa bile bozmaya uyularak devam edecek olan yargılamada da mahkemece görevsizlik, re'sen incelenir ve görevsizlik kararı verilebilir. Ancak sulh mahkemesinin görevine giren bir dava asliye mahkemesinde hükme bağlanmışsa, artık mahkemenin görevsiz olduğu sebebine dayanarak temyiz yoluna baş vurulamaz (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 7). Bu durumda Yargıtayın da güvensizliği re'sen incelemesi ve hükmü bu noktadan bozması söz konusu değildir. Böyle bir durumda sulh mahkemesinin görevine giren bir iş, asliyeye götürülmüşse, ancak mahkeme önündeki yargılama sırasında görevsizlik itirazında bulunulur veya mahkeme re'sen incelenerek görevsizlik kararı verebilir. Fakat bir kere asliye mahkemesi göreve dokunmadan davayı hükme bağlayacak olursa bir daha görev meselesine dönülemez. Görevsizlik itirazında bulunulduğu halde asliye mahkemesi bunu dikkate almaz, kendisini görevli sayarsa bu konu temyiz edilir.

Görevsizlik kararı veren mahkeme, kararında görevli mahkemeyi de göstererek dosyanın gönderilmesine de karar verir. Huk. Us. Muhakemeleri kn. davacının görevsizlik kararı üzerine görevli olan mahkemede tebligat yaptırmasını öngörmektedir. Bu tebligat, süresinde yaptırılmadığı takdirde dava açılmamış sayılır; ancak yeniden harç ödenerek yeni bir dava açılabilir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 193). Kanun, süreyi görevsizlik kararından itibaren 10 gün olarak tespit etmiştir. Bu hükmün uygulanması birçok güçlüğe yolaçacağından Türkiye Büyük Millet meclisi 26 mart 1931 gün ve 17 sayılı tefsir kararı ile sürenin başlangıcının görevsizlik kararının kesinleşmesi tarihi olarak anlaşılması gerektiğini tespit etti. Bu duruma göre davacının görevsizlik kararının kesinleşmesinden itibaren 10 gün içinde görevli mahkemeye başvurulması gerekir. Bu süre içinde müracaat edildiği takdirde görevsiz mahkemede açılmış bulunan dava devam ediyor sayılır, bunun sonucu olarak da yeni harç alınmaz. Görevsizlik kararının kesinleşmesi gününe kadar zamanaşımı süresi dolmuşsa bu takdir-

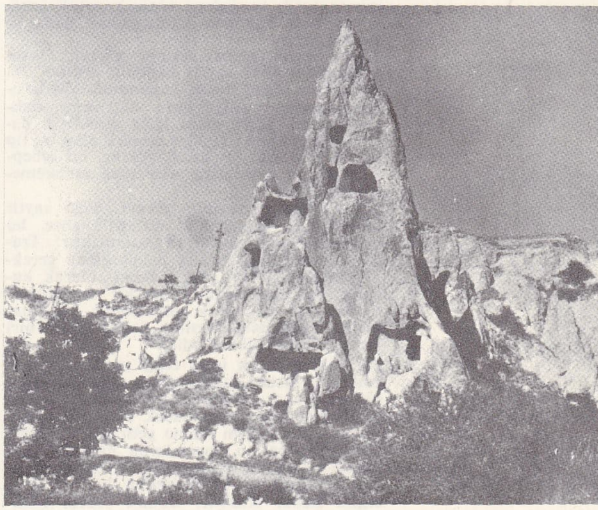

GÖREME bir kaya kilisesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

de davacı Borçlar kanununda tanınmış olan 60 günlük munzam süreden yararlanır. Bu sürenin ilk 10 gününde harç ödemeksizin görevli mahkemeye başvurarak davalıya tebligat yaptırılır, eski dava devam eder. Mahkeme görevsizlik kararı ile birlikte yargılama masraflarına ve bu arada vekâlet ücretine de hükmeder. 10 Günlük süre içinde görevli mahkemeye müracaat edilmemesi durumunda ise yargılama masraflarının ne olacağı Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 425'e göre tayin edilir. Görevsiz mahkemece yapılan işlemler kural olarak hükümsüzdür. Görevli mahkemece bu işlemler tekrar yapılır. Görevli mahkeme görevsiz mahkemede yapılan muameleleleri tekrarlamaksızın onlara dayanarak hüküm verebilir. Bir kere görevsiz mahkeme önünde yapılan ikrar türk hukuku bakımından geçerli sayılır. Bu bakımdan görevsiz mahkemede yapılan ikrar görevli mahkeme önündeki yargılama bakımından da geçerlidir. Bunun dışında görevli mahkeme görevsiz mahkemede dinlenmiş olan tanıkları tekrar dinlemeyi gerektirecek bir sebep görmezse, görevsiz mahkemedeki ifadelerine dayanarak hüküm verebilir. Tanığın tekrar dinlenmesine imkân olmayan durumlarda görevsiz mahkemedeki tanık ifadesinin değer taşıyacağı şüphesizdir. Görevsiz mahkemede yapılan keşfi yeterli gören görevli mahkeme buna dayanarak hüküm verebilir. Görevsiz mahkeme önünde icra edilen yeminin de geçerli olduğu kabul edilmektedir.

● Cz. Muhakemeleri Us. kn. görev terimini «vazife» kelimesiyle ifade etmiştir. Ayrıca buna «madde itibarıyle yetki» diyenler de vardır. Yeni kanunlar ve Anayasa'da da görev terimi kullanılmıştır. Görevden söz ederken genel ve özel yetkili mahkeme yetkisi değişmektedir. Genel yetkili mahkemeler ayrılmalıdır, çünkü bunların yetkisi değişmektedir. Genel yetkili mahkemeler, sulh ceza, asliye ceza ve ağır ceza mahkemeleridir. Özel yetkili mahkemeler ise, toplu basın mahkemeleri ve trafik mahkemeleridir. Sulh ceza mahkemesinin görevini gösteren kanun, Ceza kanununun Mevkii Mer'iyete Vaz'ına müteallik 825 numaralı kanundur. Bu kanunun 29. maddesi mahkemenin görevine giren suçları saymıştır. Bunlar, kanunda bir liste halinde belirtilmiştir. Genel olarak bu suçlar Ceza kanununda yazılı kabahatler ve 29. maddede sayılan cürümler ve özel kanunlarda sulh mahkemelerinin yetkisine giren fiillerdir.

Asliye ceza mahkemesinin görevi kanunlarda ayrıca belirtilmemiştir. Sulh ceza ile ağır ceza mahkemelerinin yetkilerine girmeyen suçlara bu mahkemeler bakar. Bunun için, bu mahkeme, asıl ceza mahkemesi karşılığı olarak asliye ceza mahkemesi diye adlandırılmıştır.
Ağır ceza mahkemesinin görevi Cz. Muhakemeleri Us. kn.nda düzenlenmiştir (md. 421). Buna göre, ölüm, ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren cürümlerin yargılanmasını ağır ceza mahkemesi yapar. Burada dikkat edilecek bir nokta, mahkemenin görevini tayin ederken, kanunun aşağı ve yukarı sınır koyarak cezayı belirttiği durumda daima yukarı haddi esas almaktır.
Toplu basın mahkemesinin görevi, Basın kanununun 6337 sayılı kanunla değişen 36. maddesine göre, Basın kanununda yazılı olan suçlardan asliye veya sulh ceza mahkemelerinin görev alanı içine girenlerin davalarına bakmaktır. Ağır cezalık olan bu tip suçlar için özel bir kural yoktur, bu sebeple bunların davalarına ağır ceza mahkemesi bakacaktır.
Trafik mahkemelerinin görevi, 6085 sayılı Karayolları Trafik kn. md. 61'e göre, bu kanunda yazılı suçları yargılamaktır; Trafik mahkemeleri Adalet bakanlığınca gerekli görülen yerlerde, tek hâkimli olarak kurulur. Ancak belirtmek gerekir ki, uygulamada ayrı bir trafik mahkemesi kurulmamakta, sulh mahkemelerinin dairelerinden biri buna memur edilmektedir.

Bir hâkim ancak işgal ettiği yargılama makamının, kısaca mahkemenin görevine giren suçlara bakar, diğerlerine bakamaz. Bazen bazı sebeplerle yargılanacak uyuşmazlık durumu yanlış hâkim önüne getirilmiş olabilir. Kanunkoyucu bu durumlarda hâkimin, kanunun deyimiyle vazifesizlik, doktrinde kullanılan deyimle «görevsizlik» kararı vereceğini kabul etmiştir. Bunun sebebi mahkemeler arasındaki görev bölümüne olan saygıdır.
Mahkemelerin görevini düzenleyen kurallar kamu düzenini ilgilendirir; bir mahkeme, işin görevini aştığını anladığı anda veya bu nokta yargılama sırasında taraflarca ileri sürüldüğünde, bu işi bir görevsizlik kararıyle yetkili mahkemeye göndermelidir. Bu durum da gösteriyor ki, görev muhakemenin her safhasında ileri sürülebilen bir sebep olmaktadır. Bunu kabul etmek zorunludur, çünkü birinci derece mahkemeleri arasında bir aşağı-yukarı yetkililik durumu söz konusudur ve yukarı yetkili mahkeme her yönüyle aşağı yetkili olandan daha teminatlıdır. Üst yetkili bir mahkemenin çözmesi gereken uyuşmazlığa alt yetkili olanı bakarsa, bu durum teminata zarar verir. Görevsiz mahkemenin yaptığı işlemler kural olarak hükümsüz sayılır. Ancak bazı zaruretler bunlara hukukî değer tanımayı zorunlu kılabilir, çünkü öyle bir durum söz konusu olabilir ki, bu işlemi yenilemek mümkün olmaz.

Yukarıda belirtildiği gibi, her mahkeme ancak yetkili olduğu davalara bakabilecektir. Ancak mahkemeler arasında yukarı-aşağı yetkililik durumunun kabul edilmiş olması, bu alanda bazı istisnaların da kabulünü gerekli kılmıştır. Bu durumlarda yukarı yetkili olan mahkeme alt yetkili mahkemenin görevine giren bir suça bakabilmektedir. Üst yetkili mahkemenin daha teminatlı sayılması sebebiyle artık sanık yararına olan teminatın zarar gördüğünden söz edilemeyecektir. Bu istisnalardan en önemlisi Cz. Us. Muhakemeleri kn. md. 262'de yer almaktadır. Bu kurala göre, «mahkeme, duruşmada anlaşılan vasıf ve mahiyetini ileri sürerek davanın görülmesi derecesi daha aşağı bir mahkemeye ait olduğundan bahisle vazifesizlik kararı veremez.» Bu, demektir ki üst yetkili mahkeme, davanın alt yetkili mahkemede görülmesi gerektiğini duruşmada anlarsa, bu işe bakmak zorundadır. Ancak dikkat edilecek husus, bu durumun duruşmada anlaşılması gerektiğidir. Çünkü mahkeme duruşmadan önce bunu anlarsa, davayı aşağı yetkili mahkemeye gönderebilecektir. Böyle bir sınırlamanın yapılmasının sebebi, aşağı yetkili mahkemelerin görevsizlik kararlarıyle işleri başlarından atmalarına engel olmaktır. Gerçekten, aksi halde üst yetkili mahkeme, bu davanın kendi yenkisine girmediğini anlasa dahi görevsizlik kararıyle önüne gelen davaya bakmak zorunda kalacaktır.
Görev yönünden üzerinde durulacak bir başka nokta şudur: şayet bir mahkeme kanuna aykırı olarak bir davaya bakmağa kendini yetkili görmüş ve karar vermişse, bu durum karar temyiz edildiği zaman mutlak bir bozma sebebi teşkil eder. Bu demektir ki, bu hal anlaşılınca karar bozulur ve yetkili mahkemeye iade edilir.

— İşletmec. Henri Fayol, altı işlem veya ana görev grubu ayırt eder: **1.** *teknik işlemler* (üretim, yapım, dönüştürme); **2.** *ticarî işlemler* (alım, satım, mübadele); **3.** *malî işlemler* (sermaye araştırması ve sermayenin kullanılması); **4.** *güvenlik işlemleri* (kişi ve malların korunması); **5.** *muhasebe işlemleri* (envanter, bilanço, maliyet fiyatı, istatistik ve tahmin); **6.** *idarî işlemler* (tasarlama, teşkilâtlandırma, yönetme, koordinasyon ve denetim).

— Leng. Başlıca *dil görevi*, ses yığınındaki bölümleri belirleyen *ayırıcı* görevdir; bölümler ses akışının anlamsız kalmasını önler. Bununla birlikte, aynı sesin çeşitli dillerde farklı görevler yapabileceğini de unutmamak gerekir. Sesin bir dilde yüklendiği görev, sistemdeki yerine bağlıdır. (LM)

GÖREVDEŞ sıf. (*görev*'den *görev-deş*). Fizyol. *Yeni.* Birlikte görev yapan. ‖ *Görevdeş kaslar,* bir hareketi sağlamak için birlikte kasılan kaslar. (L)

GÖREVDEŞLİK i. (*görevdeş*'ten *görevdeş-lik*). Fizyol. *Yeni.* Bir görevi yerine getirmek için birçok organın işbirliği yapması. (Bu işbirliği genellikle sinir bağlantılarının sonucudur, sistemini etkiler fakat tamamen kimyasal bir mekanizmayle iç salgı bezlerini uzaktan etkileyen uyarıcılar da, sinir sistemini etkilemeksizin görevdeşlik doğurabilir.) ‖ *Etki görevdeşliği,* kalıtsal bir karakteri meydana çıkaracak iki veya daha çok gen'in zorunlu işbirliği.

— Ted. *İlâçlarda görevdeşlik,* etkileri farklı olmakla beraber birbirini güçlendiren ve aynı amaca hizmet eden birçok ilâcın birlikte kullanılması. (L)

GÖREVLENMEK geçz. f. (*görev*'den *görev-le-n-mek*). Görev almak: *Dış kapıları korumakla görevlendi.*

◆ **Görevlendirmek** geçl. f. Görev vermek. *Esk.* Tavzif etmek. (M)

GÖREVLİ sıf. ve i. (*görev*'den *görev-li*). Görevi olan. *Esk.* Vazifedar. ‖ **İ.** Resmî görev sahibi kimse: *Sayım görevlisi.* (*Eşanl.* MEMUR.)

— Denizc. *Görevli gemici,* gemilerin iç kısımlarının bakımı ile görevlendirilmiş gemici (savaş gemilerinde bunlara netabatarya eri denir).

— Eğ. *Öğretim görevlisi,* özellikle yüksek öğretimde, aslî profesör olmadan ders vermekle görevlendirilen kimse.

◆ **Görevlilik** i. Görevli olma hali. (ML)

GÖREVSEL sıf. (*görev*'den *görev-sel*). Göreve ilişkin, görevle ilgili.

— Biyol. *Görevsel özümleme kanunu,* canlı maddenin, özelliklerini ortaya koyarken, yani görevlerini yerine getirirken özümlenerek kütlesinin arttığını açıklayan genel biyoloji kanunu. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Organizmanın göreviyle ilgili.

— İşletmec. *Görevsel hizmetler,* bir teşebbüste, işlemsel hizmetlerle (teşkilâtlanma, yöntem, inceleme v.b. hizmetleri) ele alınacak kararların hazırlandığı hizmetler.

— Leng. Görevle ilgili; bir görevi olan: *Görevsel dilbilim, fonemleri, dil yapısındaki görevleri açısından inceler.*

— Mal. huk. Bk. ANSİKL.

— Mim. ve Süs. santl. Düzeni ve ölçüleri, görevine uygun şekilde yapılmış bir mimarî veya mobilya işi için kullanılır.

— Modern mant. *Görevsel hesaplama,* önerme görevleriyle bunlara uygulanan niceleyicileri (kantifikatör) inceleyen mantık bölümü. (Görevsel hesaplama bölümü içinde ortaya atılan teorilerden ikisi büyük önem taşır. Bunlar, *sınıflar hesaplaması* ve *ilişkiler hesaplaması*'dır.)

— Patol. *Görevsel bozukluk,* bir organın yapısındaki değil de çalışmasındaki aksaklıktan ileri gelen bozukluk. (Bununla beraber, yapıdaki aksaklıklar da çeşitli görev bozukluklarına yolaçabilir. Bunlara, yanlış bir deyimle organik bozukluklar denilir.)

— Pedag. *Görevsel pedagoji,* çocuğun maddî ve manevî birçok gelişme safhalarından geçtiği fikrine dayanan ve bu safhaların her birinden diğerine geçişine izin vermeden önce o safhayı belirleyen çeşitli ilgilikleriden geçerek o safhanın en eksiksiz biçimine varması gerektiğine inanan eğitim tarzı. (İlk ortaya atan kimsenin J.-J. Rousseau olduğu kabul edilen bu pedagojik görüşler, özellikle E. Claparède ve J. Dewey tarafından uygulandı.)

— ANSİKL. Biyol. *Görevsel özümleme kanunu.* Bir organın kullanıldıkça güçlenip gelişeceğini, kullanılmazsa zayıflayıp bozulacağını, hattâ köreleceğini ilk defa Lamarck ileri sürdü ve görevsel özümleme kanununu ortaya koydu; daha sonra F. Le Dantec bunu ispatladı.

— Mal. huk. *Görevsel bütçe,* devletin gelir ve gider kaynaklarının hesabında, harcamalar çeşidine göre ayrılır (personel giderleri, her kategorinin malzeme masrafları gibi). Bunun yerine, ödeneklerin değil de, yapılacak olan işin belirtilmesinde ve her hizmet için ayrılan paranın kullanılmasında idarecilere serbestlik tanınacak bir bütçe öngörülür. Böylece, bu görevsel bütçenin, kamu hizmetlerinin maliyet ve randımanını ayarlamayı sağlayacağı düşünülmüştür. (LM)

GÖREVSELCİLİK i. (*görevsel*'den *görevsel-ci-lik*). Etnol. İngiliz etnoloji okulu. (Başlıca temsilcileri Radliff-Brown ve Malinovski olan görevselcilik, kültür [medeniyet] dinamizmi kavramı ve kültürü meydana getiren bölümlerin karşılıklı bağıntıları üzerinde önemle durur.) *Eşanl.* FONKSİYONALİZM. Bk. ANSİKL.

— Deneysel psikol. Dewey (1859-1952), Angell (1869-1949) ve G. H. Mead (1863-1931) gibi amerikalı araştırıcıların temsil ettiği düşünce akımı. (Bu görüş, şu üç amacı gerçekleştirmeğe çalışır: **1.** «zihinsel unsurlar psikolojisi»'ne karşı bir zihniyet işlemler

psikolojisi»; **2.** insan zihnini çevre ile organizmanın ihtiyaçları arasında bir ilinti olarak ele alan bir «bilinç yararlılığı psikolojisi»; **3.** yarı - bilinçli halleri tamamlayan bir «tüm organizma psikolojisi».)

— Mim. Bk. FONKSİYONALİZM.

— ANSİKL. Etnol. *Görevselcilik*'e göre, kültür, birbirine karışmış özelliklerin basit bir toplamı değil, birbirine bağlı mekanizmalar meydana getiren karmaşık unsurların topluluğudur. Meselâ, ekim, sürüm ve mahsul kaldırma âletleri ve tekniklerine dayanan «tarım karmaşası», beslenme alışkanlıkları, toprağı işleme sistemi ve veraset sistemini, ticaret faaliyetlerini ve zenginlik anlayışını değişikliğe uğratabilir; buna karşılık, kendisi de sözü geçen alışkanlıklar, sistemler ve faaliyetlerin etkisinde kalabilir. Aynı şekilde, sosyal durum, yani sınıflar arasındaki ilişkiler, tarım faaliyeti ve üretim tipini hem etkiler, hem de bunların etkisi altında kalır. Sosyal kurumlar da toplum hayatının öteki unsurları ile ilişkilidir.

Topraklar, drahoma olarak, başlık olarak verilebilir veya bir kadının değeri, tarladaki çalışma gücüyle ölçülebilir. Demek ki, her kültür yapısı bir başka yapıda yansır: birbirine benzer özellikleri farklı bir şekilde içine alan iki kültür, aslında, birbirinden tamamen farklıdır. Görevselcilik okulu etnoloji alanında yeni araştırmalara yönelen görüşler getirmiştir. Bunların başlıcası, yapısalcılık*'tır. (L)

GÖREVSİZ sıf. (*görev*'den *görev-siz*). Görevi olmayan.

◆ **Görevsizlik** i. Görevi olmama durumu. (M)

GÖREY (İhap Hulusi), türk afiş ressamı (İstanbul 1898). 1912'de Kahire'de Saint Mary'de, Saidiye lisesi orta kısmında (1915), Münih'te Künstgewerbe Schule'de (1923-1925) öğrenim gördü. Almanya'da Hairman Schule'de çalıştı (1920-1925). Sonra Türkiye'ye dönerek serbest resim çalışmalarına başladı. 1927'de Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından hariciye vekâletinde bir memuriyete tayin edildi. 1929'dan sonra kendi atelyesinde meslek çalışmalarını sürdürdü. Türkiye'de afiş resimciliğinin ilk öncüsüdür. (M)

GÖREY (Yavuz), türk heykeltıraşı (Cenevre 1912). İlk ve ortaokulu Galatasaray'da (1929) bitirdikten sonra bir süre Liège'de matematik okudu. Yüksek öğrenimini İstanbul Güzel Sanatlar akademisinde tamamladı (1940). Bugün, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık fakültesinde öğretim görevlisidir. Başlıca eserleri: Mısır müzesi için *Kavalalı Mehmed Ali Paşa heykeli* (1944); *İran Prensesi Eşref'in* büstü; Samsun Merkez bankası röliyefleri (1949); İstanbul üniversitesindeki *Atatürk ve Gençlik* anıtı (1953); Irak'ta *Kral Faysal II* büstü. (M)

GÖRGEY veya **GÖRGEİ** (Arthur), macar generali (Toporcz 1818 - Budapeşte 1916). Yüzbaşı rütbesiyle 1848'de macar ordusuna girdi. Kısa zamanda üst kademelere ulaştı, başkumandan oldu. 21 Mayısta Buda şehrini ele geçirdi. Bu başarısı ona büyük ün kazandırdı. Fakat çok geçmeden ihtilâl hükûmeti başkanı Layos Kossuth ile arasında anlaşmazlık çıktı. Habsburg'ların yardımına koşan üstün sayıdaki rus ordusu karşısında yenildi ve Vilagos'da teslim oldu (13 ağustos 1849). Önce Osmanlı imparatorluğuna sığındı, 1867'de affedildi ve Macaristan'a döndü. Düşmana teslim olmasını haklı gösteren yazılar yayımladı. (L)

GÖRGÜ i. (*görmek*'ten *gör-gü*). Bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken nezaket ve saygı kuralları: *Bu davranış bir görgü meselesidir.* (*Eşanl.* ADAB-I MUAŞERET.) ‖ Bir kişinin karşılaştığı ve kişiliği üzerinde olumlu etkiler yapan her çeşit olgu: *Zamanla görgüm arttığı için midir nedir? Düşüncem de değişiyor* (N. Ataç). ‖ Görmüş olma hali: *Görgü tanığı.*

— Huk. *Görgü şahidi*, tanıklık ettiği şeyi bizzat görmüş olan kimse. Bk. ŞAHİT.

— Sosyol. *Görgü kuralları*, toplum içinde yaşamak için uyulması ve öğrenilmesi gereken ve insan münasebetlerini düzenleyen kurallar. (M)

GÖRGÜCÜLÜK i. (*görgü*'den *görgü-cü-lük*). Fels. *Yeni.* Sadece tecrübeye dayandığı kabul edilen yöntem. ‖ Fikirlerin, bütünü ile tecrübe ürünü olduğunu iddia eden felsefe doktrini. *Esk.* İhtibariye. Bk. AMPİRİZM. (L)

GÖRGÜLENMEK geçz. f. (*görgü*'den *görgü-le-n-mek*). Görgü edinmek. (M)

GÖRGÜLÜ sıf. (*görgü*'den *görgü-lü*). Toplumun saygı kurallarına uyan veya çok görmüş geçirmiş olan: *Tecrübeli, görgülü ama bugünün şartlarından uzak, yabancı dil bilmez...* (Y.Z. Ortaç). [M]

GÖRGÜSÜZ sıf. (*görgü*'den *görgü-süz*). Görgülü olmayan, kaba ve bilgisizce davranan: *Hayatımda onun kadar görgüsüz insana çok az rastladım.*

◆ **Görgüsüzlük** i. Görgüsüz olma durumu: *Ümmîlik denecek kadar ağır bir bilgisizlik ve görgüsüzlük veya hâlâ dinmeyen bir hınç eseridir* (F. R. Atay). [M]

GÖRİNG veya **GOERİNG** (Hermann), alman Reich mareşali (Rosenheim 1893-Nürnberg 1946). 1914'te piyade teğmeniydi, 1915'te hava sınıfına geçti, çarpışmalarda 22 uçak düşürerek büyük başarı kazandı. 1918'de Richthofen'in yerine geçti, onun yönettiği av filosunun kumandanı oldu. 1920'de ordudan ayrıldı. 1922'de Nazi partisine girdi, Hitler'in en yakın arkadaşıydı. 1923'te S. A. (Stumabteilung [Çarpışma grubu]) şefiyken yaralandı. Bir süre Almanya'dan ayrıldı, İtalya'ya, İsveç'e geziler yaptı. 1929'da nasyonal sosyalist milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1923'te Reichstag başkanı, 1933'te havacılık başkanı, Prusya başbakanı ve korgeneral oldu. Röhm'ün ve S.A. teşkilâtının ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynadı (1934). 1935'ten itibaren alman hava kuvvetlerinin dirilmesi için büyük çaba harcadı, bu kuvvetlerin başkumandanlığını yaptı, bu görevi şahsî niteliği ve Hitler'in yanında nüfuzunun bir teminatı saydı. 1936'da Hitler kendisini dört yıllık planın gerçekleştirilmesiyle görevlendirdi; önemli bir fabrikalar grubunun başında olan Göring böylece dünyanın en zengin sanayicilerinden biri haline geldi. 1938'de feldmareşalliğe yükseldi, 1940 Fransa savaşından sonra Reich mareşali oldu. 1939 ile 1945 arasında savaş ekonomisinin büyük şefi ve Führer'in halefi olarak ün kazandı. Almanya'da etkisi ve nüfuzu oldukça önemliydi. Gururlu, korkusuz, gösterişe meraklı bir kişiydi, madalya takmasını severdi. Alman ordusunun işgal ettiği topraklardan topladığı sanat eserleriyle özel koleksiyonlar kurdu. Böylece Rominte'deki (Doğu Prusya) malikânesinde misafirlerine gözlerini kamaştıran gösterişli kabul törenleri düzenlemek imkânını buldu. Alman hava kuvvetlerinin başarısızlıkları artınca Göring, Hitler'in gözünden düşmeğe, eski itibarını kaybetmeğe başladı. Nisan 1945'te Bavyera'ya sığındı. İktidarı ele almak için harcadığı çaba sonuç vermedi. Amerikalılar tarafından tutuklandı, Milletlerarası Nürnberg mahkemesinde yargılandı, savaş suçlusu olarak ölüme mahkûm edildi, hapisteyken zehir içerek intihar etti. (L)

GÖRK i. (esk. türk. *körk*'ten). Güzellik, gösteriş.

◆ **Görklü** sıf. Güzel, gösterişli: *Yığıştırsın, biriktirsin, günahımızı adı görklü Muhammed'e bağışlasın* (Dede Korkut). [M]

GÖRKEM i. (esk. türk. *körk*, gösteriş'ten). *Yeni.* Görünüş. ‖ Gösterişlilik, gözalıcılık. *Eşanl.* DEBDEBE, İHTİŞAM.

◆ **Görkemli** sıf. Gözalıcı, gösterişli. *Eşanl.* MUHTEŞEM. ‖ Gelişmiş, iri yapılı. (M)

GÖRKEY (Şeref), türk futbolcusu ve antrenörü (İstanbul 1915). 1931-1947 Yılları arasında Beşiktaş'ta, 1947'de İstanbulspor'da, 1948-1949 arasında da yine Beşiktaş'ta oynadı. «Vole» şutlarıyle ün kazandı. En parlak devirleri millî maç yapılmayan 11 yıllık (1937-1948) süreye rastlar. Bu dönemde millî formayı ancak bir kere giyebildi. Futbolu bıraktıktan sonra çeşitli kulüplerin ve amatör millî futbol takımının antrenörlüğünü yaptı. (M)

GÖRLİTZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Neisse ırmağı kıyısında, Bohemya kütlesi eteğinde; 96 100 nüf. Makine ve dokuma sanayii. Optik. XIV. yy.'dan kalma bir şatonun yıkıntıları. Şehrin Neisse ırmağının sağ yakasındaki bugün Polonya'ya ait olan kısmının adı *Zgorzelec*'dir. (L)

GÖRME *i. (*görmek*'ten *gör-me*). Gözle algılama, görmek eylemi. ‖Işığı, renkleri, nesne görüntülerini algılama yetisi (GÖRÜM de denir): *Görme bozuklukları.* ‖ Ziyaret etme: *Ve sadece bu ihtimalle, içimde onu yeniden görme ihtiyacı...* (A.H. Tanpınar). ‖ Yapma, etme: *Kendi işini kendisi görmeğe alışmıştı.*

— DEY. *Sonradan görme*, sonradan zengin olan ve bununla övünen.

— Anat. *Görme kanalı*, kafatası boşluğunu göz çukuru ile birleştiren kemik kanal. (Görme siniri ile göz atardamarı buradan geçer.) ‖ *Görme siniri*, ağtabakadan başlayan, beyin çaprazında kısmen çaprazlaşarak, görme yatağının arka kısmında ve dördüz ön kabarcıklarında son bulan ikinci çift kafa siniri. ‖ *Görme yatağı* veya *talamus*, beynin derinliklerinde bulunan ve duyu yollarının başlıca buluşma yeri olan bozmadde oluşumları. ‖ *Görme yolları*, görme izlenimlerini ağtabakadan artkafa beyin kabuğuna götüren sinir tellerinin tümü. (Üç çeşit sinirden oluşur: **1.** ağtabaka siniri, koni ve çomak hücrelerinin algıladıkları akımları toplar; **2.** ağtabaka - arabeyin siniri, görme siniridir; **3.** arabeyin - kabuk siniri, görme yatağından beyin kabuğundaki görme alanına kadar uzanır.)

— Fizyol. Bk. ANSİKL. ‖ *Tek gözle görme*, yalnız bir gözle bakarak görme. (Diğer göz kapalı veya görme yeteneğini kaybettiği zamanlarda olur.)

— Oftalmoloji. *Görme alanı ölçümü*, görüş alanının muayenesi. (Normal bir insanda göz yatay doğrultuda 150°lik bir alanı görür; dikey doğrultuda bu alan daha küçüktür. Bk. GÖRÜŞ *alanı*.) ‖ *Gece görme*, bazı hayvanlarda ve görme bozukluğu olan insanlarda görülen geceleyin görebilme yeteneği. Bk. ANSİKL.

— Opt. *Aydınlıkta görme*. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Görme bozukluğu*, görmeyle ilgili her çeşit bozukluk (özellikle uzaklığa veya ışığa uyum bozukluğundan, göz yuvarlarındaki hareket bozukluğundan [çift görme], yahut ağtabakada, görme merkezinde veya görme yollarındaki bir anomaliden ileri gelen fonksiyonel bozuklukları ifade eder.)

— Spor. Topu bir pasla takım arkadaşına geçirme.

— ANSİKL. Fizyol. İnsanlarda *görme* birbirinden ayrı, fakat birbirine sıkıca bağlı dört fonksiyonu kapsar: şekilleri, uzaklıkları,

İhap, Hulusi GÖREY, Hormobin afişi

Arthur GÖRGEY

Hermann GÖRİNG

Yavuz GÖREY «Atatürk ve Gençlik» anıtı

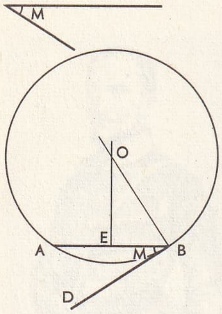

bir açıyı gören daire parçası (mat.)

von GÖRRES

renkleri ve hareketleri görme.

1. *şekilleri görme*, bir gözle olabilir; az aydınlıkta da mümkündür; fakat parlak ışıkta daha iyi olur. Görme, gözdeki ışığı kırma sisteminin (saydam tabaka, önoda sıvısı, göz billûru, camsı cisim) ağtabaka üzerinde meydana getirdiği, görülen cisimlerden daha küçük olan gerçek ters görüntünün beyne yansımasına dayanır. Göz billûru yakındaki cisimlerden gelen ışınları daha çok kırar (uyum). Göz keskinliği görme sinirini teşkil eden aksonların sayısına bağlıdır. Bu keskinlik görme ekseni üzerinde çok yüksektir (*fovea);*

2. *uzaklıkları görme*, çift gözle olur ve sağ gözle sol gözün aynı zamanda verdiği birbirinden farklı görüntülerin beyinde birleşmesine dayanır;

3. *renkleri görme*, ışığın gözün içinde hafifçe yayılmasına dayanır. Fovea'da her ışık «noktası» birbirine yakın, değişik yapıda dört ağtabaka hücresine yayılır. Dört alıcı hücre aldıkları ışığın dalga uzunluğuna göre beyine değişik duyular gönderir, bu duyular beyinde birleştirilerek tek bir duyu haline getirilir. Hafif ışıkta önce uzun dalgalar (kırmızı) alınmaz olur, sonra bütün renkler değişik gri tonları içinde kaybolur;

4. *hareketleri görme*, görüntülerin ağtabaka üzerindeki kısa duraklamalarına dayanır. Beyin bir cisimden art arda gelen iki durumu karşılaştırarak aralarındaki farkı ortaya çıkarır. Geniş hareketler için göz yer değiştirir (her iki göz yuvarının sinerjik hareketi); beyin bu hareketlerden, hattâ başın hareketinden doğan kas duyularını alır.

Hayvanların büyük bir kısmı kızılötesi ve morötesi ışınlarla da görebilir veya ışığın polarma düzlemini algılayabilir.

— Oftalmoloji. *Geceleyin görme*, bazen gündüzün görmede zayıflama olduğu zaman fazlalaşır, özellikle alaca karanlıkta daha kuvvetli olur. Bu olay kataraktan, saydam tabakanın ortasındaki beyaz bir lekeden, görme alanının herhangi bir yerindeki bir boşluktan (skotom) v.b. ileri gelebilir.

— Opt. Göz duyarlılığı günlük eğrisine eşlenik olan *aydınlıkta görme*, özellikle retinanın merkez bölgesine yerleşik koni biçiminde duyarlı hücrelerin aracılığıyle gerçekleşir; bu hücreler, her biri özel bir renge karşı duyarlılık gösteren üç madde bulundurur.

◆ **Görmece** zf. Gözle kestirerek. Görme şartıyle. (LM)

GÖRMEK geçl. f. (esk. türk. *körmek*'ten). Gözlerle ve ışık yardımıyle bir şeyi algılamak: *Birdenbire gördüğü şeyle olduğu yerde mıhlandı* (A.H. Tanpınar). *Bizi görünce, durdu, dikkatli dikkatli bakmağa başladı* (R.N. Güntekin). ‖ Ziyaret etmek: *Böyle yerlere pek nadir zamanlarda, sadece eşi dostu görmek için giderdi* (A.H. Tanpınar). *Bugün onu görmeğe gideceğim.* ‖ Karşılaşmak, rastlaşmak: *Artık birbirlerini bir daha hiç göremeyeceklerini biliyorlardı* (N. Araz). ‖ Değerlendirmek, yargılamak: *Durumu kötü görüyorum.* ‖ Yaşamak, içinde bulunmak: *Ne günler gördük.* ‖ Sahne olmak: *Bu ova çok savaş gördü.* ‖ Bir harekete maruz kalmak: *Birinden kötülük görmek.* ‖ *Değer vermek*, gözönünde bulundurmak: *Gözü yalnız parayı görüyor.* ‖ Anlamak, kavramak, sezmek: *Ama Avrupalıları okuduğu için bizim şiirlerimizin canlı yanını daha iyi görmüştür* (N. Ataç). *Sonunda kavga çıkabileceğini gördüğünden tartışmayı yarıda kesti.* ‖ Yapmak, etmek: *Sessizce ilerleyerek elimizdeki dinamitlerle bir iş görebilmek mümkündü* (F. R. Atay). ‖ Almak: *Bu tanımları felsefe dersi görürken öğrenmiştik.* ‖ *Teklz.* Gözetmek: *Madem ikramiye kazandın, bizi de gör.* ‖ Geçz. f. Gözle algılama yetisine sahip olmak: *Başarılı bir göz ameliyatı geçirdi, artık görüyor.* ‖ *Teşm. yol.* Gözlerin görmemesi halinde bir başka duyu yardımıyle bir şeyin varlığını anlamak: *Körler parmaklarıyle görürler.*

— ÇEŞ. DEY. *Göreceği gelmek* (veya *göresi gelmek*), çok özlemek: *Seni çok arıyorum, çok göreceğim geliyor* (Sabahattin Ali). *Bolu şehri ateşlere yanmadan / Göndersin Ayvaz'ı göresim geldi* (Köroğlu). ‖ *Göreyim seni!* Birini bir şeye heveslendirmek için kullanılır. ‖ *Görmediğe dönmek* (hasta için), iyileştikten sonra hiç hastalanmamış gibi olmak. ‖ *Gör[me]mezlikten gelmek.* Bk. GELMEK. ‖ *Görmüş geçirmiş*, çok tecrübeli: *Çok görmüş geçirmiş bir kadın olduğu davranışından anlaşılıyor.* ‖ *Görüp göreceği rahmet bu*, «bundan başka alâka, iyilik görmeyecek» anlamında. ‖ *Cebi para görmek*, malî bakımdan durumu düzeltmek. ‖ *Gün görmüş*, tecrübeli: *Gün görmüş bir adam edasıyle konuşmağa başladı.* ‖ [...] *meye görsün*, söz konusu eylemin doğuracağı sonuca kesinlik kazandırmak için kullanılır: *Biraz sevilmeye görsün, hemen şımarır.* ‖ *Rahat yüzü görmemek.* Bk. RAHAT.

◆ **Gördürmek** ettrg. f. Bir işi başkasına yaptırmak: *Bütün işlerini bize gördürdü.*

◆ **Görülmek** edilg. f. Görmek eylemine konu olmak: *Ortalıkta subaya, yahut kumandana benzer kimse görülmüyordu* (Ş. S. Aydemir). *Halifenin vekili, Suriye işlerinin âyet ve hadislere uygun görülmekte olduğuna herkesi inandıracaktı* (F. R. Atay). (M)

GÖRMEMİŞ sıf. ve i. (*görmek*'ten *gör-me-miş*). Birdenbire ulaştığı iyi durumu hazmedemeyen, görgüsüzce davranan (kimse).

— DEY. *Görmemişin oğlu olmuş* (*çekmiş çükünü koparmış*), [kaba dilde] görgüsüz bir kimsenin, birdenbire ulaştığı veya elde ettiği bir şeyi kolay hazmedemediğini belirten söz.

◆ **Görmemişlik** i. Görmemiş olma hali veya görmemiş bir kimseye yakışan davranış. (M)

GÖRMÜŞLÜK i. (*görmek*'ten *gör-müş-lük*). Görmüş olma durumu: *Onu bir yerden görmüşlüğüm var.*

— Psikol. *Görmüşlük duygusu*, hiç görülmemiş bir şeyi daha önce görmüş gibi olma. (M)

GÖRRES (Johann Joseph VON), alman yazarı (Koblenz 1776 - Münih 1848). Fransız devriminin doktrinlerini Ren eyaletlerinde yaydı, Paris'e gitti. Bir süre fransız başkentinde kaldıktan sonra hayal kırıklığına uğradı, düşüncelerini değiştirdi (1799). Heidelberg'te 1807-1808 sıralarında Arnim ve Grimm kardeşlerin bulunduğu milliyetçi romantik yazarlar topluluğunun başına geçti. Onlarla birlikte alman efsanelerini inceledi. *Rheinische Merkur* (1814) gazetesinde alman milliyetçilik davasını savunmak için yeniden siyasete atıldı. Fakat liberal fikirleri yüzünden gazete kapatıldı (1816). Görres, Strasbourg'a sığınmak zorunda kaldı (1819). 1827'de Almanya'ya döndü, Münih'e yerleşti, bir alman katolik partisi kurmak için çalıştı. Adını taşıyan Görres - Gesellschaft ancak, 1876'da kuruldu. Eserleri: *Deutschland und die Revolution* (Almanya ve Devrim) [1819]; *Mythengeschichte der asiatischen Welt* (Asya Dünyasının Mitoloji Tarihi) [2 cilt, 1810]; *Die christliche Mystik* (Hıristiyanlık Mistiği) [4 cilt, 1836-1842]. (L)

GÖRSEL sıf. (*görmek*'ten). Görüşle ilgili: *Görsel algılama.* ‖ *Görsel doğrultu.* Bk. BAKIŞ *doğrultusu.*

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Görsel tepki zamanları.* Bir uyartı ile bu uyartıya karşı meydana gelen *görsel tepki* arasında geçen süre; mutlak eşiğe yakın şiddetteki uyartılar için saniyenin beş yüz binde biri, yüksek şiddetler için ise iki yüz binde biridir. Piéron, bu durumu, 1925'te ölçmüştü. Görsel tepki zamanları uyartının şiddetine bağlıdır. Bazı psikologlar, denek, uyartı ortadan kaybolduğu zaman cevap verdiği takdirde görsel tepki zamanlarının biraz kısalacağını ileri sürdüler. Oysa Piéron'a göre (1927), tepki zamanları ancak çok yüksek şiddetler söz konusu olduğu zaman kısalır ama şiddet eşiğe yaklaştıkça uzar. Denek, karanlığa intibak etmek zorunda bulunduğu ve aydınlık yer ile karanlık yer arasında karşıtlık yüksek olduğu zaman, görsel tepki zamanlarının kısaldığı sanılmaktadır. Görsel uyartının renk niteliği de tepki zamanlarını etkiler. Kırmızı ışığa karşı olan tepki zamanları, mavi ışığa olan tepki zamanlarına oranla pek az (saniyenin ancak birkaç binde biri) kısadır. Ağtabakası yüzeyinin uyarılması ve uyarma noktasının yeri (fovea'ya yaklaşıldıkça tepki zamanları azalır) de tepki zamanları bakımından belirleyici rol oynar. (L)

GÖRTZ (Georg Heinrich), **Schlitz** baronu, Holstein asıllı isveçli siyaset adamı (Gottor 1668 - Stockholm 1719). İhtiraslı ve cüretkâr bir insandı. Karl XII'nin güvenini kazandı. Kral, maliye işlerinin yönetimini ona bıraktı. Görtz, bir «buhran parası» çıkardı ve bu parayle Norveç'e saldırmak için (1715) gerekli orduyu kurabildi. İsveç'e müttefik bulmak için Avrupa'da gezilere çıktı, görüşmeler yaptı, entrikalar çevirdi (özellikle Jakobit'lerle çevirdiği entrikalar yüzünden İngiltere'nin uyarması üzerine birkaç ay hapse atıldı), sonra Aland adalarında rus çarı Petro'nun adamlarıyle görüştü (1718). Karl XII'nin ölümünden sonra kralı kötü yola sürüklediği gerekçesiyle ölüme mahkûm edildi. (L)

GÖRLİTZ, Peter - und - Paul kilisesi

GÖRÜ i. (*görmek*'ten *gör-ü*). *Yeni.* Görme yetisi. ‖ Bakınca görülebilen, gözün algıladığı alan. *Esk.* Manzara. ‖ Bir yerden bakınca uzaklarda bazı şeylerin görülebilmesi. *Esk.* Nezaret. ‖ *Sağ görü*, gerçekleri olduğu gibi görebilme yetisi. (M)

GÖRÜCELİ KOÇU BEY. Bk. KOÇU BEY.

GÖRÜCÜ i. (*görmek*'ten *gör-ücü*). Evlenmek isteyen bir erkek için kız görmeğe giden kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Görücü gezmek*, evlenecek erkek için kız aramak. ‖ *Görücü gitmek*, evlenecek erkek için kız bakmağa gitmek. ‖ *Görücüye çıkmak* (kız için), görücülere görünmek.

— ANSİKL. Örf ve âdet. Eşlerin birbirlerini görüp seçme geleneği olmayan toplumlarda evlenecek erkeğe kız beğenme görevini üstüne alan anne, yenge, teyze, hala gibi aile yakınlarına *görücü* denir. Evlenecek erkeğe en uygun eşi bulabilmek için tanıdıklar veya yakın komşular aracılığıyle gerekli soruşturma yapılır. Kız evi öğrenildikten sonra aile içinde sözü geçen, kız seçmeyi bilen, hatırı sayılır yakınlar belli bir günde kız evine giderler. Gittikleri evdeki kızın davranışlarını, tutumunu, ev düzenini, temizliğini gözden geçirirler. Kızın bütün kişiliğini öğrenmeğe çalışırlar. Görücüler, kız evine varınca, evin hanımı tarafından misafir odasına buyur edilir. Niçin gelindiği açıklanır. Hazırlanan kahveler, görülmesi istenen kız tarafından görücülere sunulur. Kızın durumu, hareketi, misafirlere kahve sunarken tepsiyi tutuşu, fincanları titretip titretmeyişi, gülerken, konuşurken ağzının biçimi, dişleri gözden geçirilir. Ayrılırken, ağzının kokup kokmadığını anlamak amacıyle öpülür. Hamama gittiği günler öğrenilerek bir de orada görülür.

Kız evi ve kızla ilgili bütün ön bilgiler edinildikten sonra erkek evinde genel bir değerlendirme yapılır. Varılan sonuç üzerine erkek tarafı kız evine kız istemeğe gider. Böylece görücünün görevi de biter.

◆ **Görücülük** i. Görücü olarak gitme işi. (M)

GÖRÜKLE, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili, merkez ilçesi) bucak; 12 134 nüf.; 14 köy. —*Bucak merkezi*, 2 039 nüf. Bursa - Bandırma yolunun 11. km'sine 2 km'lik bir yolla bağlıdır. (M)

GÖRÜLEBİLME i. (*görülebilmek*'ten *görülebil-me*). Görülür olma.

Foto. Der Grosse Brockhaus; LAROUSSE

— Opt. *Görülebilme etkeni,* λ dalga boyunda tek renkli bir ışınım için, ışık akısının, bir demet tarafından taşınılan enerji akısına oranı. (LM)

GÖRÜM i. (*görmek*'ten *gör-ü-m*). *Yeni.* Görme yetisi. (M)

GÖRÜMCE i. (*görüm* ve *-ce* küçültme ekinden *görüm-ce*). Kadına göre kocanın kız kardeşi: *Mehmet Alilerin önünden geçerken, Emine'yi görümcesiyle beraber kapının önünde görmiyeyim mi?* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Görümcelik** i. Görümce olma durumu. || *Görümcelik etmek,* (görümce için) geline karşı kötü davranmak. (M)

GÖRÜMLÜK sıf. ve i. (*görüm*'den *görümlük*). Yalnız görülmeğe yarayan (nesne): *Vitrindeki vazolar sadece görümlüktür, onları satmıyoruz.*

— DEY. *Yüz görümlüğü,* bir kıza evlendikten sonra damat tarafından verilen hediye: *Teyzemin kızına yüz görümlüğü olarak iki bilezik taktılar.* (M)

GÖRÜNEN sıf. (*görünmek*'ten *görün-en*). Görünebilen, belirgin: *Görünen köy kılavuz istemez* (Atasözü).

— Elektr. *Görünen güç,* 1 amperlik akımın, elektromotor kuvvet veya U volt etkin şiddetiyle çarpımı; tekfazlı akımda UI, çiftfazlı akımda UI $\sqrt{2}$, üç fazlı akımda UI $\sqrt{3}$'tür: *Görünen güç volt-amper (VA) veya kilovat-amper (kWA) olarak ifade edilir.* (*Eşanl.* ZAHİRÎ GÜÇ.) || *Görünen direnç. Eşanl.* EMPEDANS.

— Nükl. Nükleer bir dönüşüm sırasında yayıldıktan hemen sonra yeniden soğurulan ve özellikleri iyi belirlenemeyen bir parçacık için kullanılır. *Eşanl.* ZAHİRÎ.

— Opt. *Görünen cisim.* Bk. ZAHİRÎ *cisim.* || *Görünen görüntü.* Bk. ZAHİRÎ *görüntü.* (LM)

GÖRÜNGÜ i. (*görünmek*'ten *görün-gü*). Fels. *Yeni.* Gözlenebilen olay. (M)

GÖRÜNME i. (*görünmek*'ten *görün-me*). Görünmek eylemi. (M)

GÖRÜNMEK geçz. f. (esk. türk. *körünmek*'ten). Görünür hale gelmek: *Kapının aralığından bahçenin dış kapısı görünüyordu* (H.E. Adıvar). *İki yanda dörder kapı, karşıda iki taraftan çıkılır geniş bir merdiven görünüyordu* (Kemal Tahir). || Kendini göstermek, gözükmek, meydana çıkmak: *Hepsi bahçede birer birer görünmeğe başladılar.* || Görünüşünde olmak, benzemek: *Ona erişilmez bir cennet gibi görünüyordu* (A. H. Tanpınar). *Ama hızla akıvermiş olan şu birkaç ayın arkasındaki geçmiş, şimdi bana ne kadar uzak görünüyordu* (N. Ataç). || Geçl. f. *Mec.* Azarlamak: *O adama biraz görünmek gerekir.*

— DEY. *Görünmez kaza,* anî olarak beklenmeyen bir zamanda meydana gelen kaza: *Görünmez kaza işte buna derler iki gözüm, dedi* (Sabahattin Ali). [M]

GÖRÜNTÜ i. (*görünmek*'ten *görün-tü*). *Yeni.* Bir kimse veya nesnenin, birtakım optik olayların etkisiyle meydana gelen görünüşü. *Esk.* Hayal. || Gerçekte bulunmadığı halde varmış gibi görünen şey. *Esk.* Tayf. Hayalet.

— Elektr. *Elektriksel görüntü,* elektrik yüklü iletken bir yüzeyin bir yanına dağılmış olan ve öteki yanda da, bu yüzeyin taşıdığı gerçek elektrik yüklerinin yarattığı elektrik alanına eşit bir alan meydana getiren itibarî ve noktasal elektrik yüklerinin tümü.

— Opt. Bir cismin, bazı ışık olaylarının etkisiyle elde edilen görünümü. (Bk. ANSİKL.) || *Gerçek görüntü.* Bk. GERÇEK. || *Zahirî görüntü.* Bk. ZAHİRÎ.

— Mat. *Eşanl.* RESİM. || *Bir alt cümlenin görüntüsü,* bir E cümlesinin F içine yapılan f uygulamasında ve E'nin bir A parçası için, A'nın elemanlarının görüntülerinin $f(A)$ şeklinde gösterilen cümlesi. (Bundan yararlanarak, E'nin parçalarının cümlesinin F'nin parçalarının cümlesine uygulanması tanımlanabilir.) || *Bir cümlenin görüntüsü,* E cümlesinin F içine yapılan f uygulamasında, E'nin elemanlarının görüntülerinin $f(E)$ şeklinde gösterilen cümlesi. [Uygulama bir üzerine uygulamaysa, $f(E)$, F ile çakışır. Karşıt durumda, $f(E)$, F'nin dar anlamda alt cümlesidir; bu durumda E'den F'ye geçiş, f uygulamasıyle bir temel içine uygulamanın çarpımıdır.] || *Bir elemanın görüntüsü,* E cümlesinin F cümesi içine f uygulamasında ve E'nin verilen bir elemanı için, bu elemanın üzerine uygulandığı F elemanı. [a'nın görüntüsü $f(a)$ şeklinde gösterilir. Eğer a', a'nın görüntüsü ise, $a = f^{-1}(a')$'dür.] || *Bir yüzey üzerine çizilmiş bir eğrinin küresel görüntüsü,* Gauss'a göre, sabit bir kürenin, verilen eğri boyunca yüzeye dik doğrulara paralel olan yarıçapların geçtiği noktaların geometrik yeri. (Cümleler teorisinde, bir E cümlesinin bir E' cümlesi üzerine uygulanmasında, E''nün, E'nin e elemanına tekabül eden e' elemanı.)

— Televizyon. Ekran üzerine yansıtılan veya yansıtılacak olan konunun tam analizi sırasında meydana gelen yatay satırların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Görüntü analizleyicisi,* televizyonla verilecek konunun görüntü noktalarının birbiri ardınca iletilmesini sağlayan, elektrikli analiz tertibatı. (İngilizcesi *dissector.*) [Bk. ANSİKL.] || *Görüntü frekansı,* konunun bir saniyedeki görüntü sayısı. || *Görüntü ortikonu,* televizyon kameralarında kullanılan, çok duyarlı, görüntü alıcı lamba. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Opt. Bir ışık noktasından çıkan ışınlar yansıma ve kırılmalara uğradığı için, bir gözlemci o noktayı değil, ancak onun *görüntü*'sünü görebilir. Göze ge-

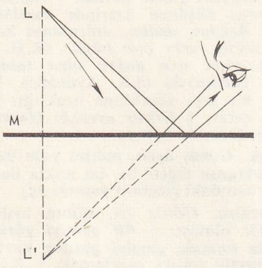

len ışınlar daima ıraksak bir demet meydana getirir; bu demetteki ışınların çıktıkları (veya çıkıyormuş gibi göründükleri) nokta, ışık noktasının görüntüsüdür. Görüntü, *gerçek* veya *zahirî* olabilir; gerçek görüntü, meydana geldiği yere konulan bir ekran üzerine düşürülebilir; ikinci durumda ise demetteki ışınlar, gerçekte geçmedikleri bir noktadan geliyormuş gibi dağıldıkları için, zahirî görüntü bir ekran üzerine düşürülemez. L ışık kaynağından çıkan ışık demetleri, M düzlem aynası üzerinde L'nin M'ye göre simetriği olan L' noktasından geliyormuş gibi yansır. (Bk. YANSIMA). L' noktası L'nin zahirî görüntüsüdür. Bir cismin görüntüsü, çeşitli noktaların görüntülerinin geometrik yeridir. Görmeye yardımcı olan optik âletlerle sağlanan daha elverişli gözlem şartları altında, cisimlerin kendileri değil görüntüleri görülür.

— Televizyon. *Görüntü* satırlarının taranması, görüntüyü birkaç tram'a bölerek yapılır. Her görüntü için düzenlenen bu tramların sayısı, taramanın niteliğini belirtir.

● *Görüntü analizleyicisi.* Katot ışınlı bir lambada görüntü, bir objektif yardımıyle, çok ince ve yarı saydam, sağ yüzü ışık yayıcı bir maddeyle (msl. sezyum) kaplanmış madenî bir tabaka üzerine (fotokatot) düşürülür. Işığın etkisiyle, fotokatotun her elemanı aldığı ışık miktarıyle orantılı olarak elektron yayar. Bu elektronlar, ekran ile katot arasına uygulanan gerilimin meydana getirdiği elektrik alanının ve bir solenoitin yarattığı eksenel bir magnetik alanın etkisi altında, lamba boyunca yol alır. Görüntünün noktasına belli sayıda, elektron düşer. Ekran üzerinde, görüntünün bir noktasının boyutlarında bir delik açılmıştır. Analiz için, elektronik görüntünün bütün noktaları, içlerinden akım geçen saptırma bobinleri yardımıyle elektronlar üzerine etki ederek, ekranın deliğinin önünden geçirilir. Böylece bütün görüntü, dürbün prizmasında olduğu gibi saptırılır. Katot üzerinde meydana gelen görüntünün bir noktasına ait elektronik yörüngelerden her biri anoda gelip çarpar. Böylece, bir yük direncinin uçları arasında, sonradan yükselteçlere uygulanacak değişken bir gerilim meydana gelir. Bu düzenin duyarlığı, normal bir foto verici lambanın duyarlığıyle aynıdır. Lambanın içinde, ekran deliği ile anot arasına bir elektron çoğaltıcı yerleştirilmiştir.

● *Görüntü ortikonu.* İkonoskop*'la aynı temele dayanan görüntü ortikonu, ikonoskopun bulucusu V.K. Zworykin tarafından gerçekleştirilmiştir. Hedef üzerine hızla çarpan elektronların maden tabakasından yeni elektronlar koparарak tali elektron yayımına yolaçmasını önlemek için, görüntü ortikonundaki analizleyici katot ışınlarını meydana getiren elektronların hızı sunî olarak azaltılır. Görüntü ortikonu, içinde bir fotokatot bulunan silindir biçiminde bir tüpten meydana gelir; bir mika levhasından yapılmış fotokatotun üzeri, ışığa duyarlı bir tabakayle kaplanmıştır. Bir objektif aracılığıyle yansıtılan bir görüntünün etkisiyle fotokatotta meydana gelen elektrik yüklerinin hepsi, arka yüzü madenle kaplanmış çok ince bir cam levhadan meydana gelen bir hedef üzerine iletilir. Bir elektron* tabancasından çıkan ve oldukça düşük hızla yayılan elektronlar bu hedefe gelerek, elektrik yüklerinin meydana getirdiği bütün satırları teker teker tararlar. Bu olaydan doğan ve görüntünün analizlenmiş elemanlarının parlaklığını gösteren değişken akım, lambanın arka kısmına yerleştirilmiş bir elektron çoğaltıcı* ile yükseltilir. Görüntü ortikonunun duyarlığı, bir mum ışığında bile görüntü almaya yeterlidir. (LM)

GÖRÜNÜM i. (*görünmek*'ten *görün-ü-m*). *Yeni.* Bir şeyin dıştan bakılınca görünen şekli, görünüş: *Bu adamın görünümünü hiç beğenmedim. Esk.* Zevahir. (M)

GÖRÜNÜR sıf. (*görünmek*'ten *görün-ü-r*). Görünen, gözle görülebilen: *Göze görünür cisimler.* || *Mec.* Göze çarpan, belli, apaçık: *Emretmekten görünür bir zevk alıyordu.*

— Astron. *Görünür çap.* Bk. ÇAP.

— Opt. *Bir eşyanın görünür çapı,* bu eşyanın görülebildiği açı. (ML)

GÖRÜNÜRDE zf. (*görünmek*'ten). Ortalıkta, gözle görülebilecek yerde: *Fakat görünürde kimseler yoktu* (A.H. Tanpınar).

◆ **Görünürlerde** zf. Ortalıkta: *Görünürlerde hiç araba yok.* (M)

GÖRÜNÜRLEŞTİRME i. (*görünür*'den *görünür-le-ş-tir-me*). Bir olayın etki ve sonuçlarını, açıkça ve şekil olarak görülebilir hale getirme. (Aerodinamik bir tüneldeki hava akımlarını görünürleştirmek için, hava akım çizgilerinin şekil ve yönünü alan yün iplikler, incelenecek yüzey üzerine yapıştırılır. Aynı şekilde, çarpma dalgalarının görüntüsü ışık ışınları yardımıyle bir ekran üzerinde elde edilebilir.) [L]

GÖRÜNÜRLÜK i. (*görünür*'den *görünürlük*). Görülebilen bir şeyin niteliği.

— Meteorol. Havanın saydamlık, berraklık derecesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Meteorol. Havanın saydamlığı kesinlikle ölçülebilir. Pratikte, bu kesin ölçüye oldukça yaklaşan ve çok kere kısa yoldan değerlendirme yapmak imkânı veren bir kavram kullanılır: *yatay görünürlüğün sınır uzaklığı* veya kısaca *görünürlük.* Görünürlük kilometre cinsinden veya daha ender olarak, 0'dan 9'a kadar derecelere ayrılmış bir ölçekle değerlendirilir. Bu ölçüleri yapmak için her istasyon, uzaklığı bilinen birkaç doğal nirengi noktasını (minare, kule, tepe v.b.) işaret olarak alır. Dört doğrultudan değerlendirme yapılır ve bulunan dört değerin ortalaması alınır.

ÖLÇEK NUMARALARI	GÖRÜNÜRLÜĞÜN SINIR UZAKLIĞI
0	50 m'ye kadar görülebilir nesne
1	200 m — — — —
2	500 m — — — —
3	1 km — — — —
4	2 km — — — —
5	4 km — — — —
6	10 km — — — —
7	20 km — — — —
8	50 km — — — —
9	50 km'nin ötesinde — —

Görünürlük, havadaki su buharının ve katı maddelerin yoğunluk derecesine bağlıdır. Ilıman bölgelerde görünürlük, ilkbaharda en yüksek derecededir, çünkü o zaman hava çok kuru ve çok durgaçlı, dolayısıyle çok temizdir. Arktik hava ve kutupsal ha-

görünürleştirme bir delta kanat maketinin çevresindeki hava akımının görünürleştirilmesi

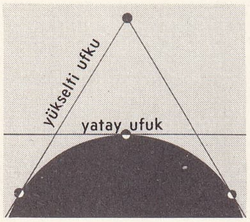

görünürlük (meteorol.)

va, tropikal havaya göre daha açıktır ve eşit bulutluluk şartlarında deniz kitleleri kara kitlelerinden daha belirlidir. Yükseltide hava daha temiz olduğu için, görünürlük yer yüzeyindekinden daha fazladır. Öte yandan, yükseklik arttıkça ufuk çizgisi de (veya maksimum görünürlük) geriler. «Aerobee» füzesi 92 km yükseltide yaklaşık olarak 1 000 km'lik bir ufuk çizgisinin fotoğrafını çekti. Geceleri ufuk çizgisi kaybolur, fakat ışıklı işaretler çok uzak mesafelerden görülebilir: bir mum alevinin 20 km'den görülebildiği gibi. (L)

GÖRÜNÜŞ i. (*görmek*'ten *gör-ü-n-üş*). Gözün ilk bakışta veya zihnin dolaysız olarak algıladığı şey: *Görünüşü güzel bir ev. Olayın görünüşü sanığın aleyhindeydi.* ‖ Gerçeğe uymayan dış görüntü: *Görünüşe aldanmamalı.* (*Esk.* Suret. Zevahir.)

— DEY. *Görünüşü* (veya *zevahiri*) *kurtarmak,* küçük düşürücü herhangi bir şeyi dışa vurmamak.

— Bot. Bir bitkinin duruşu, genel görünümü. ‖ Belli bir alandaki bitki topluluğunun özel görünümü.

— Denizc. *Kıyı görünüşü,* bir kıyının denize doğru çıkık, belirgin noktalarının çabucak ve şema halinde yapılmış krokisi.

— Geod. *Görünüş hatası,* çok uzaktan gözlenen geodezik işaretlerin, miralar üzerinde gölge ışık oyunlarından doğan uygulama hatası. (Görünüş hatalarını önlemek için miralar çok mat siyaha boyanır.)

— Leng. Fiillerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan gramer kategorisi. Bk. ANSİKL.

— Mat. Belirli sayıda noktanın bir düzlem üzerinde gösterebileceği yerleşme şekillerinden her biri. (Geometriye eklenen bu yeni konu, özellikle Halphen, Laisant ve Perrin tarafından incelendi.)

— Mekan. *Görünüş yüzeyi,* hareket halindeki bir katının çizdiği silindirin dik kesiti. (Bir katının yer değiştirmesinde, bir akışkanın karşı koyma direnci, bu katının görünüş yüzeyi ile orantılıdır.)

— Teşk. tar. Kırım hanlığında divan toplantılarının yapıldığı yere verilen ad.

— ANSİKL. Leng. Varlıklar veya nesneler hareketsiz bir biçim sunar, buna karşılık, oluşlar gelişmeleri bakımından da ele alınabilir; onun için, oluşları belirten kelimeler (filler ve bazı dilbilimcilere göre fiil anlamı kapsayan isimler [eylem isimleri]) fiil kavramına yansıyan değişik temsil biçimlerini anlatmağa elverişlidir: bu biçimler *görünüş*'lerdir. Başlıca görünüş çeşitleri: **1.** *bitişli* veya *aoristli* görünüş, gelişmesiz, bir nokta olarak görülen oluş (Türkçede di'li geçmiş zaman: *geldi*); **2.** *sürekli* görünüş (türkçe: *geliyordu*); **3.** *bitmişlik* belirten veya *bitmemişlik* gösteren görünüş (bitmişlik ve bitmemişlik ayrımı İslavcada çok önemlidir, Rusça ve Çekçenin fiil sistemine hâkimdir); **4.** *sonuç* görünüşü (alm. *steigen,* çıkmak, sonuçlu *ersteigen,* tırmanmak); **5.** *belirli* veya *belirsiz* görünüş, bir sonucun kapsanıp kapsanmadığını, çoğunlukla bir nesne göstermek için kullanılır (türkçe: *konuşmak,* belirsiz; *söylemek,* belirli); **6.** eylemin tekrar edildiğini belirten *tekrarlamalı* görünüş (lat. *dicere,* söylemek; *dictare,* söyleyip durmak); **7.** eyleme geçişi belirten *başlama* görünüşü; **8.** oluş üstünde ısrar belirten *şiddet* görünüşü.

Görünüş ayrımları çeşitli dillerde değişik şekillerde gösterilir. İslavcada bitmişlik ile bitmemişlik fiil önekleri ve sonekler arasındaki karşıtlığı dayanır. Görünüş olguları aynı dilde değişik düzlemlerde ortaya çıkar ve hem fiil yapımını (önekleme, sonekleme) hem de fiil çekimini (değişik görünüşlü gövdelerin karşıtlığı) ilgilendirir. Görünüş gramerde kurallaşarak fiil sistemine hâkim olabilir. Hint-avrupa dilinde ve değişik olarak İslavca, Yunanca ve Latincede böyledir: Eski Yunanca, üç gövde (şimdiki zaman, aorist ve bitmiş zaman) karşıtlaştırırdı (aynı kökten *leip-* az çok sürekli şimdiki zaman, *lip-* bitişli aorist ve *leloip-* sonuçlu bitmiş zaman). Görünüş işe karışmadan zaman'ın belirtilebildiği pek görülmez ve görünüş zamandan çok daha önemli bir rol oynayabilir; Arapçadaki *yektubu* biçimi öz olarak bitmemişliği gösterir ve değişken bir zaman değeri taşır: «*yazıyordu*», «*yazdı*» veya «*yazacak*». Görünüşten zamana kayıldığı da görülebilir: Fransızcada bileşik geçmiş zaman başlangıçta bitmişliği belirtiyordu, sonra geçmişi göstermek için yalın geçmiş zamanın yerini aldı. Hint-avrupa dillerinin tarihinde sık görülen bu durumu soyutlamaya doğru bir ilerlemenin belirtisi olarak yorumlayanlar çıkmıştır. Çünkü görünüş zamandan daha somut temsil biçimlerini kapsar. (LM)

GÖRÜNÜŞTE zf. (*görünüş*'ten *görünüş-te*). Dıştan, görünüş bakımından, görünüşe dayanarak: *Görünüşte iyi bir adam. Esk.* ZAHİREN. (M)

GÖRÜŞ i. (*görmek*'ten *gör-üş*). Gözle bir şeyi algılama yetisi, görme. ‖ Bir olay, varlık veya düşünce üzerinde varılan yargı, fikir: *Azizim, dedim, anlıyorum ki aranızdaki görüş farkı çok büyük* (R.H. Karay). *Fakat onun için doğru olan tabiî yalnız kendi görüşüydü* (Ş.S. Aydemir). ‖ *Görüş açısı,* bir şeyi görebilme uzaklığı. Bir şeye bakış tarzı. ‖ *Görüş ayrılığı* (*farkı*), fikirlerdeki fark.

— Ask. *Görüş açısı,* mermi yolu üzerindeki bir noktanın teğeti ile, bu nokta ile gözetleyici arasındaki çizginin yaptığı açı.

— Denizc. *Görüş iyi,* ufkun aydınlık ve görünür olması. ‖ *Bir gemiyi görüş mesafesinde tutmak,* gemiyi gözden kaybetmeyecek surette rotayı ayarlamak. ‖ *Kara görüş mesafesinde olmak,* kıyıyı görmek.

— Dy. *Görüş alanında seyir,* makinistin, bazı işaretlerle karşılaştığı zaman, bu işaretleri görebildiği alan içinde treni durduracak kadar hızı azaltarak seyre devam etmesi.

— Oftalmoloji. *Görüş alanı,* göz hareketsiz kaldığı zaman görülen yaygın alan. (Tek gözün görüş alanı ile çift gözün görüş alanını birbirinden ayırt etmek gerekir; birincisi ikincisinden çok daha geniştir; çünkü ikincisinde her biri gözün gördüğü bölgenin bir kısmı üst üste çakışır.)

— Opt. *Görüş açısı,* bir cismin veya görüntünün görüldüğü açı. (*Görünür çap* da denir.) [ML]

GÖRÜŞMEK ortaklş. f. (*görmek*'ten *gör-ü-ş-mek*). Birbirini görmek, buluşup konuşmak, sohbet etmek: *Evet komutanım, kendileri Balıkesir'de Hacı Muhiddin beyle görüştüler* (Kemal Tahir). *Nerelerdesin be kardeşim, kaç aydır görüşemiyoruz?* ‖ Bir konu üzerinde karşılıklı görüş ileri sürmek, müzakere etmek: *Oradan gelecek cevaba göre sizinle tekrar görüşürüm* (B. Felek). ‖ Gidip gelmek, akrabalık etmek: *Bizimkiler onlarla görüşmezler. Biraz açık saçıktırlar.* (Ahmet Rasim).

— DEY. *Görüşeni karışanı olmamak,* hareketlerini kısıtlayan kimsesi olmamak: *Görüşeni karışanı yok, dilediğince yaşayıp gidiyor.*

— Tasav. Mevlevîlerde saygı itizar ifadesi olarak veya mülakat* sırasında birbirinin elini tutarak karşılıklı öpmek.

◆ **Görüşme** i. Görüşmek işi: *Doğrusu görüşmeyi de arzu ederdim çünkü; her vakit, her yerde tesadüf olunur insanlardan değildi* (M.Ş. Esendal). *Bu ikinci görüşmemiz birincisinden çok farklı oldu* (A.H. Tanpınar).

◆ **Görüştürmek** ettrg. f. Görüşmelerini sağlamak.

◆ **Görüştürülmek** edilg. f. Görüşmeleri sağlanmak.

◆ **Görüşülmek** edilg. f. Görüşmek işlemine konu olmak: *Hikmet İstanbulda idi. Kendisi ile görüşüldü* (Atatürk). [M]

GÖSCHENEN, İsviçre'de (Uri kantonu) komün, Sankt-Gothard tünelinin girişinde; 1 300 nüf. Yukarı Rouse kıyısında özellikle İsviçre demiryollarına tek fazlı cereyan sağlayan önemli hidroelektrik santral. (L)

Gösta Berling, isveçli kadın yazar Selma Lagerlöf'ün romanı (1891). Ekeby malikânesinde, otoriter fakat iyi yürekli bir kadın olan ev sahibesinin çevresinde hayat dolu, neşeli, hayalsever gençlerden kurulu «Ekeby süvarileri» toplanmıştır. Sarhoşluk yüzünden görevinden atılmış genç papaz Gösta Berling de bu topluluğa katılır. Yakışıklı ve çekici bir erkek olan Gösta Berling, bir sürü aşk serüveninden sonra evlenir, yeni bir hayata başlar. Ev sahibesi ise, annesine karşı başkaldırmasının kefaretini ödemek için dilenerek yaşamayı seçer. — Mauritz Stiller 1923'te bu romanı beyaz perdeye aktardı; isveç sinemasının klasiklerinden biri olan bu filimdeki rolüyle Greta Garbo büyük ün kazandı. (L)

GÖSTEREN i. (*göstermek*'ten *göster-en*). Leng. Göstergenin biçim (ses, yazı) yönü. (M)

GÖSTERGE i. (*göstermek*'ten *göster-ge*). Bir cihazın çalışması sonucu çıkan bazı ölçümleri kendi kendine gösteren âlet. *Esk.* Müş'ir.

— Bot. *Gösterge bitki,* bulunduğu alanlarda başka bitkilerin de yetişebileceğine işaret sayılan bitki.

— Denizc. *Gösterge çizelgesi* veya *gelgit göstergesi,* limanlarda gelgit yüksekliğini gösteren, metrelere bölünmüş direk.

— Dy. *İniş ve rampa göstergesi,* bir demiryolu boyunca kenarlara çakılan ve üzerindeki levhada, hat boyunca yol kesitinin eğimini ve güzergâh eğrilerinin yarıçap eğimini gösteren işaretler bulunan direk. ‖ *Makas göstergesi,* doğrudan doğruya makas levhalarının ucuna takılan ve aldığı konumla, makas levhalarına verilen doğrultuyu gösteren işaret.

— Elektr. *Ergime göstergesi,* sigorta telinin eridiğini gösteren tertibat.

— Fiz. *Mac Leod göstergesi,* vakumlu lambalardaki iç basıncı, bir milimetre civa basıncının binde biri cinsinden ölçmeğe yarayan manometre. ‖ *İyonlaşma göstergesi,* bir milimetre civa basıncının milyonda birini ölçmeğe yarayan gösterge.

— Havc. *Dönüş göstergesi,* yatay işaret noktaları bulutlardan görünmez olduğu zaman, pilota uçağın yan eğimini gösteren âlet. ‖ *Eğim göstergesi,* inişte ve kalkışta, uçağın yatay düzleme göre eğimini gösteren âlet. ‖ *Hız göstergesi,* basınçla veya uçağın ilerlemesinden doğan hava akımının meydana getirdiği alçak basınçla çalışan ve uçağın hızını, çevredeki hava akımının hızına oranla bildiren âlet. ‖ *Panoramik gösterge,* kutupsal koordinatlar içinde bir görüş sağlayan âlet. (Gemilerde ve uçaklarda, çarpışmaları önlemek için seyir radarı veya bulut habercisi olarak kullanılır. Hedef bulma merkezlerinde, atışları düzenleyen radarlara atışla ilgili verileri sağlar.) ‖ *Yükselti göstergesi,* uçağın yükseltisini kesin ve doğru olarak gösteren âlet.

— İkt. *İleri gösterge,* ekonominin bir kesiminin sağladığı rakamlı veri. Bu veri, bir başka sektör için nirengi noktası ödevini görür. (Msl. mukavva kâğıdı yapımı, çok sayıda sanayi kolunda, üretimlerin gelişeceğini belirten bir ileri göstergedir.)

— Kim. *Renkli gösterge,* yapısı ve rengi, bulunduğu ortamın asit veya baz olmasına göre değişen, renkli organik madde. *Eşanl.* İNDİKATÖR. Bk. ANSİKL.

— Leng. Anlamla biçimin, gösterenle gösterilenin kaynaşmasından meydana gelen dil birimi.

— Mekan. Bölmelere ayrılmış bir yüzey üzerinde hareket ederek belli bir değeri işaret eden ibre. ‖ Hareketli bir cismin bulunduğu noktayı, teorik olarak bulunması gereken yere oranla belirtmeğe yarayan ve isteğe göre yerleştirilen işaret.

— Nükl. *Radyoaktif gösterge,* tabiî haldeki kimyasal bir elementin içine karışmış halde bulunduğu zaman, etken olduğu için, dönüşümleri sırasında bu elementin varlığını haber veren radyoaktif izotopu. Bk. ANSİKL.

Foto. LAROUSSE

— Opt. *Yayım göstergesi,* bir ışık kaynağının yüzeyine dik gelen bütün doğrular üzerinde, bu kaynağın ışıklılığıyla orantılı ve dışarıya doğru yönelmiş bir doğru parçası geldiği zaman elde edilen yüzey.

— Radyotek. *Ses ayar göstergesi,* bir radyo yayımında, ses ayarının en net olduğu noktayı gösteren tertibat. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Hız, basınç, sarfiyat v.b. göstergesi,* bir makinenin ölçü tablosunda hareketli bir ibrenin hız, basınç, sarfiyat v.b. ile ilgili değerleri işaret ettiği dereceli kadran.

— Telekom. *Telefon göstergesi,* bir telefon abone merkezine, arayanın kimliğini belirten âlet. Bk. TELEFON.

— Termodinamik. *Seviye göstergesi,* bir kazandaki suyun herhangi bir orandaki seviyesini gösteren âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Boşluk göstergesi,* kondansör içindeki boşluğu gösteren manometre. || *Dinamometreli gösterge,* bir makinenin silindirinde dolaşan akışkanın yaptığı işi, eğriler veya diyagramlarla ölçmeğe yarayan âlet. (Garnier tarafından geliştirilen Watt göstergesi, herhangi bir silindirli motorda dolaşan akışkanın basıncını ve pistonun bu basınç sırasında aldığı konumu her an kaydederek gaz veya buharın yaptığı işi ölçer.)

— ANSİKL. Kim. Sulu çözeltisi bazlarla mavi renk alan ve asit ortamda rengi kırmızıya dönen turnusol, bazik ortamda sarı renk veren ve asit ortamda pembe renge dönüşen heliyantin çözeltisi, bazik ortamda morumsu kırmızı ve asit ortamda renksiz olan fenolftalein, uzun zamandan beri bilinen *renkli gösterge*'lerdir; bunlardan başka daha pek çok renkli gösterge bilinir. Daha kesin bir şekilde, bir göstergenin rengi, çözeltinin pH'ına bağlıdır; renk değişimi ise, göstergenin niteleyici bölgesi olan 1 ile 2 pH birimi arasında meydana gelir. Bu bölge, heliyantin için 3-4-5, turnusol için 6-8, ftalein için 8-10 v.b.'dir. Genellikle, renkli bir gösterge, zayıf bir asit veya zayıf organik bazın yapısındadır.

$$\text{Hİn} \rightleftarrows \text{H} + \text{İn}^-$$

formülüne göre ayrışan bir Hİn asidinde bu ayrışma dengesi H^+ iyonlarının derişmesine göre, yani ortamın az-çok asit olmasına göre değişir. Fakat, kütle etki kanununun uygulanmasıyla, [ ] işaretlerinin derişmeyi gösterdiği

$$\frac{[\text{H}^+]\,[\text{İn}^-]}{[\text{Hİn}]} = k$$

bağıntısı; buna göre de

$$\frac{[\text{İn}^-]}{[\text{Hİn}]} = \frac{k}{[\text{H}^+]}$$

bağıntısı elde edilir.

İn^- anyonu ile Hİn molekülünün değişik renklerde olduğu kabul edilirse, $\frac{[\text{İn}^-]}{[\text{Hİn}]}$ oranının 1/10'dan 10'a geçtiği zaman tam renk değişiminin gerçekleşeceği sonucuna varılır; bu durum, eğer $[\text{H}^+]$, 10^2 ile bölünürse, yani pH iki birim artarsa meydana gelir. $[\text{İn}^-]$ = Hİn olan pH, göstergenin niteleyicisi olan pK'yi tanımlar.

Bütün pH'ları kapsayan birçok gösterge serisi bilinmektedir; bu göstergeler, bir ortamın asitliliğinin ve alkaliliğinin ölçülmesi ve bir eriyiğin pH'ının renkölçümüyle belirlenmesinde kullanılır.

— Nükl. *Radyoaktif göstergeler.* Parçacıkları hızlandıran âletler, özellikle atom pilleri yardımıyla, hidrojen (trityum), karbon, fosfor, iyot, demir, sodyum v.b. gibi bütün kimyasal elementlerin sunî radyoaktif izotopları hazırlanabilir. Bu izotoplar uygulamada, normal atomlarla aynı fiziksel ve kimyasal özellikleri gösterir normal atomlara, az miktarda da katıldıkları zaman, kararlı oranlarda karışımlar meydana getirir. Bu izotopları, element içinde eser halde bulunsalar bile, Geiger sayacı ve fotoğraf tekniğiyle kolayca tespit etmek mümkündür. Böylece, bu izotopların eşlik ettiği atomları tanımak ve adlandırmak imkânı doğar. Bu yöntemle, çok kesin sonuçlar veren kimyasal analizler yapılabilir. Bu yüzden radyoaktif göstergeler sanayide de uygulanır. Karbon, fosfor ve kükürtün, dökme demir ve çelik içindeki dağılımın incelemek ve curuf içindeki bu maddeleri temizlemek; maden levhalarının kalınlığının ve sürtünmeyle aşınma miktarını, kaynak yerlerinin sağlamlığını denetlemek için radyoaktif göstergelerden yararlanılır. Bununla birlikte, bu göstergelerin en çok kullanıldığı alan biyolojidir, vücut için gerekli çeşitli element veya bileşiklerin metabolizmasının incelenmesi ve bu elementlerin dokularda dağılışı, özümlenmesi, dönüşümleri ve vücuttan atılışlarının araştırılması gibi. Bazı canlı hücrelerin özel bir kimyasal elemente gösterdiği ilgiden yararlanarak, radyoaktif göstergeler tedavide de kullanılır. Bu ilgiye bağlı olarak, tiroit bezi iyodu, kemik dokusu ise kalsiyumu depo eder; bir radyoaktif elementi belirli bir organa göndermek ve ayarlanmış bir bölgesel etkiyle, komşu dokulara zarar vermeden kanserli hücreleri yok etmek mümkündür.

— Radyotek. Bütün radyo yayınları belli bir frekans bandı üzerinden yapıldığı için, alıcıyle uyum halindeki radyo kadranının genişliği boyunca belli bir noktadan bu yayım alınabilir. Bununla birlikte, iletilen sesin bozulmasını önlemek için, alış devrelerini tam taşıyıcı dalganın üzerine getirmek gerekir. *Ayar göstergeleri,* ses ayarının iyi olup olmadığını gösterir. Bu göstergeler, genellikle, bir yükselteç ve katot ışınlı bir osiloskopla donatılmış vakumlu bir lambadan meydana gelir Gazışıl ekran üzerinde, ayar kesinlikle sağlandığı zaman ince bir çizgi şeklinde görülen bir gölge meydana gelir.

— Termodinamik. Seviye göstergeleri ikiye ayrılır: cam tüplü göstergeler ve şamandıralı göstergeler. *Cam tüplü göstergeler*'de birleşik kaplar ilkesi uygulanır; bunlar su seviyesini doğrudan doğruya gösterir ve bütün buhar makinelerinde kullanılmaları zorunludur; cam tüp kırıldığı zaman ocakçıyı cam parçalarından korumak için, gösterge bir kılıf içine yerleştirilir. *Şamandıralı göstergeler*'de, dıştaki bir işaret çizgisine göre veya ışıkla işaretlerle şamandıranın konumunu gösteren çeşitli yöntemler (mekanik, elektrik, magnetik) uygulanır. Kadran ocakçının yanında ve gösterge uzakta olduğu zaman daha kolay okuma imkânı olduğu için, öbür göstergelere tercih edilir. (LM)

GÖSTERİ i. (*göstermek*'ten *göster-i*). Bir topluluk önünde gösterilen maharet veya oyun: *19 Mayıs spor gösterileri çok güzeldi. Folklor ekibinin gösterileri.* || Bir görüş veya kimse lehinde yapılan toplu davranış: *Sevgi gösterileri.* (*Esk.* Tezahürat.) || Bir isteğin veya bir protestonun halkın ilgisini çekecek şekilde, topluca ve açıkça yapılması: *Barış lehinde gösteri.* (*Esk.* Nümayiş.) Bk. ANSİKL.

— Binic. *Gösteri yeri,* atların seyirci önünde yarıştan önce dolaştırıldıkları yer. (Huysuzlanan atlar, hakem kararıyle bekleme pistine [pistin kenarındaki boşluk] çekilir.)

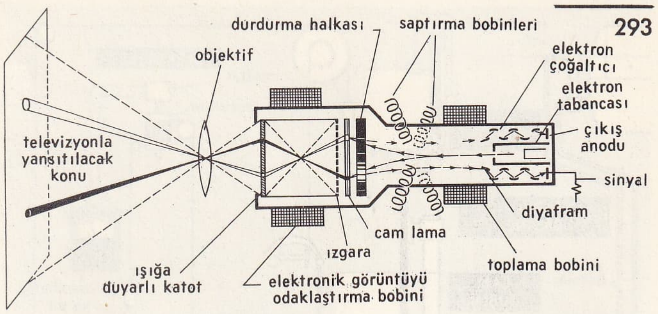

görüntü ortikonu

— Huk. Bir fikri veya görüşü savunmak ve halka duyurmak için toplu olarak ve alenen yapılan toplantı. || *Gösteri toplantısı,* belli bir yerde yapılan, hareketsiz gösteri. || *Gösteri yürüyüşü,* genel yollar ve meydanlar üzerinde, hareket halinde yapılan gösteri. Bk. ANSİKL.

— Temş. santl. *Büyük gösteri oyunu,* şatafatlı görünüşte olan, özden çok dış gösterişe önem veren bir oyun türü.

— ANSİKL. *Gösteri,* belli bir yerde, yer değiştirme ve düzen söz konusu olmaksızın bir kalabalığın geçici olarak toplanması demektir. Bu topluluk herhangi bir şeyi talep etmek veya sembolik bir eylemde bulunmak için biraraya gelir; dövizler, pankartlar taşınır, gösterinin amacını belirten sözler hep bir ağızdan tekrarlanır.

— Huk. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkındaki kanun (27 haziran 1956) gösteri yapacakları önceden o yerin en büyük mülkî âmirinden izin almağa mecbur tutuyordu. Bu, niteliği bakımından polis rejimine dayanan bir kanundu. Özellikle siyasî partilerin veya siyasî propaganda kastıyle, gerçek ve tüzel kişilerin düzenleyecekleri toplantıların ancak belirli seçim dönemlerinde ve Milletvekili Seçimi kanununa göre yapılmasını öngörmüştü. Antidemokratik olarak nitelenen ve yürürlükte olduğu sırada çok tenkit edilen bu kanunun sistemi, hürriyetçi bir düzen getiren 1961 Anayasasında köklü bir değişikliğe uğradı. 1961 Anayasasına göre «Herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırısız toplantı veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir» (md. 28). 10 Şubat 1963 tarihinde kabul edilen 171 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hürriyeti Hakkında kanun, anayasanın adı geçen hükmünün ışığında, liberal bir düzenleme getirdi. Kanun, toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin (yabancılar tarafından yapılacak olanlar hariç) hükûmetin iznine bağlı olmadığını açıkça belirtmektedir (md. 1). Ancak, toplantılara, yürüyüş toplanmalarına ve yürüyüşlere, güneş doğmadan başlanması yasaktır. Açık yerlerdeki toplantılar ile yürüyüşler, güneş batıncaya, kapalı yerlerdeki toplantılar saat 24'e kadar sürebilir. Şehir ve ka-

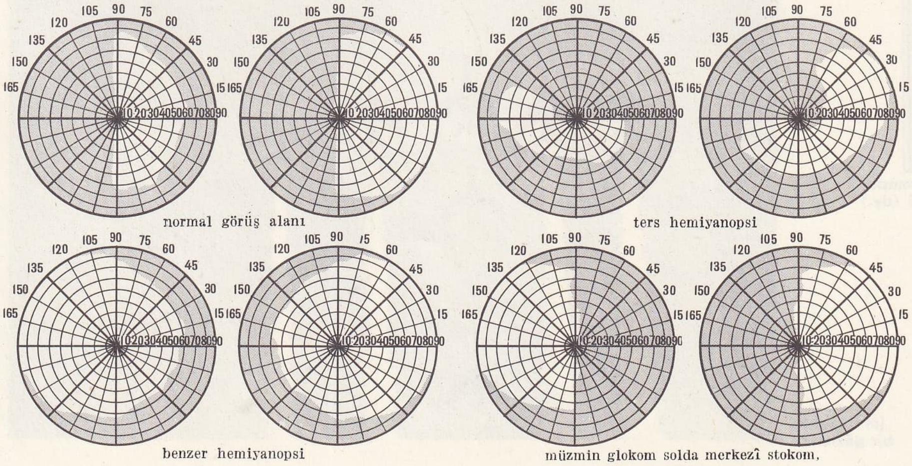

görüş alanı (oftalmoloji)

normal görüş alanı — ters hemiyanopsi — benzer hemiyanopsi — müzmin glokom solda merkezî stokom, sağda yay şeklinde skotom

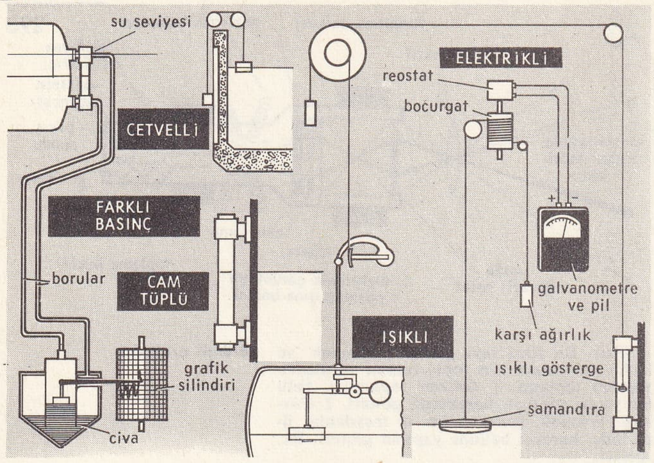

bir kazanın seviye **göstergeleri**

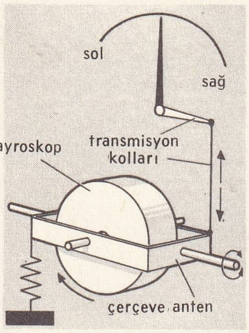

dönüş **göstergesi** (havc.) dönüş sırasında, yatay eksenli cayraskopu taşıyan çerçeve yukarıya veya aşağıya doğru sapar; bu hareket, transmisyon kolları yardımıyle dönüşün yönünü gösterir

sabalarda hangi meydan ve açık yerlerde veya yollarda toplantılar ve yürüyüşler yapılabileceği, vali ve kaymakamlarca kararlaştırılarak mutat vasıtalarla ilân edilir. Toplantı veya yürüyüşten en az 48 saat önce, o yerin en büyük mülkiye âmirliğine, tertip heyetinden en az üç kişi tarafından imzalanmış bir beyanname verilmesi mecburîdir. Bu beyannamede: **1.** toplantının veya yürüyüşün yapılacağı yer (yürüyüşlerde, ayrıca yürüyüşe geçmek için seçilen toplanma yeri ile takip olunacak yol ve dağılma yeri), gün ve saat; **2.** toplantı veya yürüyüşün maksadı; **3.** bu toplantı veya yürüyüşü hazırlayan tertip heyeti üyelerinin hüviyetleri ile ikametgâhları gösterilir. Söz konusu beyanname, sadece en büyük mülkî âmire, yapılacak toplantı veya yürüyüş hakkında bilgi vermek amacını gütmektedir. Yoksa izin isteme anlamını taşımaz. En büyük mülkî âmirin, gerekli gördüğü hallerde yürüyüşün yapılacağı yollar ile istikameti tespit yetkisi ve durumu

asgarî ücretlerin arttırılmasını isteyen amerikan işçilerinin **gösteri** yürüyüşü

dünya izcileri bir **gösteride** (Fransa, 1947)

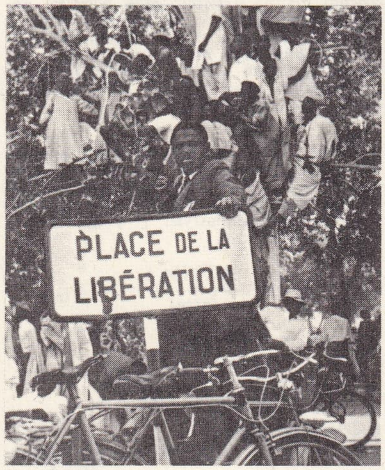

Fort-Lamy'de (Çat), bağımsızlık günü sevinç **gösterisi**

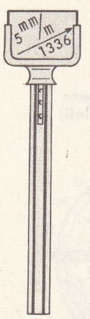

iniş ve rampa **göstergesi** (dy.)

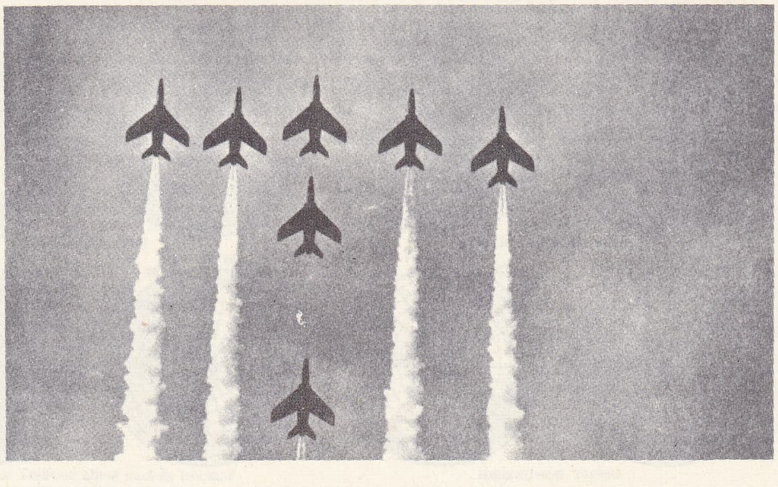

jet uçakları bir **gösteride**

A.B.D.'de Doğu Avrupa'lı göçmenlerin **gösterisi**

Foto. Histoire de l'Humanité

Rangoon'da (İndonezya), gazetecilerin **gösterisi**

gösteri yürüyüşü

«eşit iş, eşit ücret» isteyen kadın işçilerin **gösteri** yürüyüşü (Fransa)

Cezayir'de bağımsızlık için **gösteri** yapan halk

Paris'te işçi **gösterisi** (1966)

gerekçeli ve yazılı olarak ilgililere tebliğ etmek mecburiyeti vardır. Kanun bazı yerlerde toplantı yapılmasını kesin olarak yasaklamıştır. Bunlar: **a.** genel yollar ve parklar; **b.** mabetler; **c.** kamu hizmeti görülen bina ve tesisler ile bunların eklentileri; **ç.** Türkiye Büyük Millet meclisinin bir kilometre mesafesi içinde kalan alandır. Söz konusu yasak hükmü sadece toplantılarla ilgilidir. Adı geçen kanun hangi toplantı ve yürüyüşlerin kanuna aykırı sayılacağını ve yasaklara aykırı hareket edildiği takdirde ne gibi cezalar verileceğini de hükme bağlamıştır. (LM)

GÖSTERİCİ sıf. ve i. (*göstermek*'ten *göster-ici*). Gösteren, gösterme işini yapan.

— Mat. *Bir m tamsayısının göstericisi, m*'den küçük ve *m* ile aralarında asal (bölünmez) sayıların sayısı. [Bu sayı genellikle φ (*m*) şeklinde gösterilir.] ‖ *Dupin göstericisi*, bir yüzeyin her noktasında $\sqrt{\rho}$ niceliğinin değişimini gösteren konik; burada ρ, teğet düzlemin her doğrultusu için, bu doğrultuya karşılık düşen dik kesitin eğrilik yarıçapını gösterir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Euler göstericisi*. Bk. EULER GÖSTERİCİSİ.

— ANSİKL. Mat. Bir yüzeye teğet olan bir düzlem ve buna sonsuz yakın bir paralel düzlem gözönüne alınırsa, yüzey içinde bu paralel düzlemle belirlenen ve değme noktasından sonsuz küçük uzaklıklarla sınırlanan kesit bir konik gibi düşünülebilir. Dupin bu eğriye, yüzeyin gözönüne alınan noktadaki *eğrilik göstericisi* adını vermiştir. Göstericinin temel özelliği şudur: yüzey üzerinde alınan bir dik kesitin eğrilik yarıçapı, kesit düzleminde bulunan göstericinin yarıçapının karesiyle orantılıdır.

Yüzeyin bir noktasındaki gösterici bir çemberse, bu noktaya «göbek noktası» denilir; bu yüzden, bir kürenin bütün noktaları göbek noktalarıdır. Gösterici, paralel iki doğrudan meydana gelmişse, noktaya «parabolik nokta» denilir; bir silindir veya koninin bütün noktaları paraboliktir.

Açımlanabilir herhangi bir şekil bir yüzey üzerine çizilmişse, değme çizgisinin her noktasındaki teğet ile buna tekabül eden ana doğrunun, göstericinin eşlenik iki doğrusu

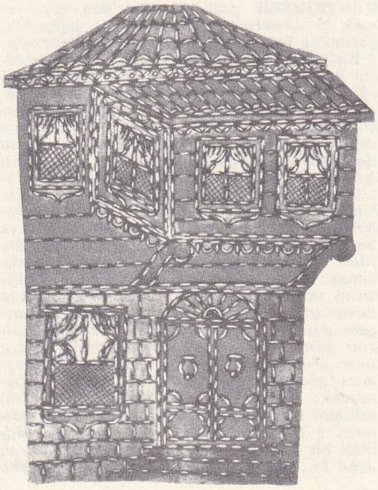

Karagöz'de **göstermelik**

Foto. Histoire de l'Humanité ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

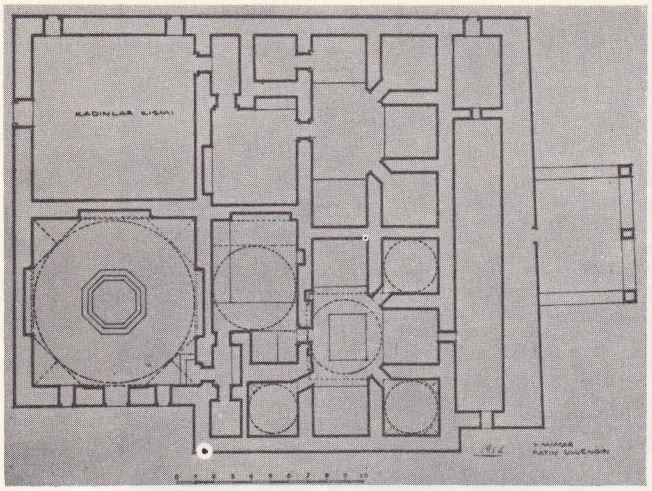

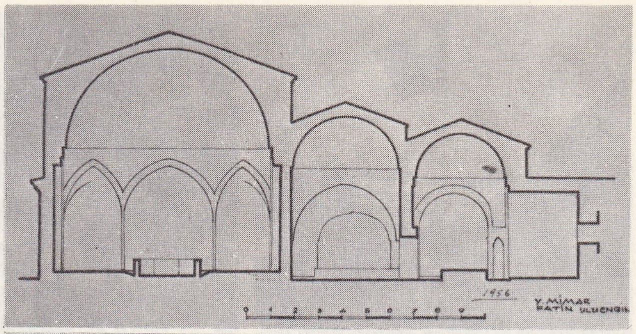

yukarıda, Göynük Süleymanpaşa hamamı kesiti;
solda, hamamın planı

olduğu ispatlanabilir. «Eşlenik teğetler teoremi» denilen teorem budur. (L)

GÖSTERİLEN i. (*gösterilmek*'ten *gösterilen*). Leng. Göstergenin anlam, kavram yönü. (M)

GÖSTERİM i. (*göstermek*'ten *göster-i-m*). Bir görüntüyü ekran üzerine düşürme işlemi: *Eşanl.* PROJEKSİYON. (L)

GÖSTERİŞ i. (*göstermek*'ten *göster-iş*). Gösterme işi veya tarzı: *O binayı gösteriş ve anlatışınızdan oranın önemli bir yer olduğunu anladım.* || Birini etkilemek veya kendini beğendirmek amacı güden aldatıcı davranış: *Daha başlangıçta, Cemal Paşanın kusurlarından birinin, gösteriş olduğunu söylemiştim* (F. R. Atay). || Alımlı olma hali, gözalıcılık: *Bu kıyafetin hiç gösterişi yok.* (M)

GÖSTERİŞÇİ sıf. (*gösteriş*'ten *gösteriş-çi*). Gösteriş yapmaktan hoşlanan: *O çok gösterişçi bir kimsedir.*

◆ **Gösterişçilik** i. Gösterişçi olma hali. (M)

GÖSTERİŞLİ sıf. (*gösteriş*'ten *gösteriş-li*). Gösterişi olan, göz alıcı: *İnce vücuduna sığmayan kalın sesiyle, biraz gösterişli, biraz romantik, ama ne güzel şiir okurdu* (Y. Z. Ortaç). [M]

GÖSTERİŞSİZ sıf. (*gösteriş*'ten *gösteriş-siz*). Gösterişi olmayan: *Gösterişsiz bir elbise.* || Gösteriş yapmayan: *Onu gösterişsiz, sade bir insan olarak tanıdım.* (M)

GÖSTERME i. (*göstermek*'ten *göster-me*). Göstermek eylemi.

— Bilgi-işlem. *Benzeş gösterme*, bir verinin, değerleri bu verinin değerlerine sürekli bir fonksiyonla bağlı olan fiziksel bir büyüklük yardımıyle gösterilmesi. || *Kesikli gösterme*, bir verinin, alfabe sırasına göre alınmış bir harf yardımıyle süreksiz olarak gösterilmesi. (LM)

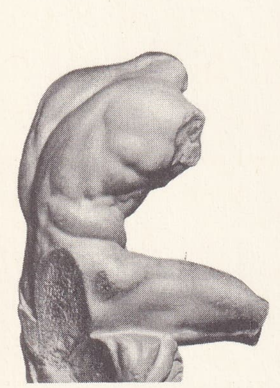

Belvedere'nin gövdesi
Apollonios'un eseri
Vatikan müzesi, Roma

GÖSTERMEK geçl. f. (*göz*'den *göz-te-r-mek* > *göstermek*). Görülmesini sağlamak, gözönüne koymak: *Sirkte hayvan göstermek.* || Birini işaretle belirtmek: *Çavuş beni gösterip birşeyler söyleyince...* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Parmağı ile birini göstermek.* || Ziyaret ettirmek, gezdirmek: *Bir yabancıya şehri göstermek.* || Ortaya çıkarmak: *Gülerken dişlerini gösterdi.* || Belirtmek: *Çağımızda da bibliyografyada gösterdiğimiz gibi, onun için bir hayli kitap ve yazı yazılmıştır* (Cahit Öztelli). *Yaşayan edebiyatçılarımızdan kimleri sözlerine uyulacak kimseler diye gösterebilirsiniz?* (N. Ataç). || — *Mec.* Şu veya bu biçimde değerlendirmeğe yolaçmak: *Bu filim, hayatı toz pembe gösteriyor.* || Açıklamak: *Ona gerçekleri gösterdim.* || Delillerini vererek belirtmek, açıklamak: *Çöken duvarların arasından fırlayan büyük, muazzam devkâri bir alev sütunu herşeyin bittiğini gösteriyordu* (A. H. Tanpınar). *Varsın öyle olsun! Biz dilimize sevgimizi, inancımızı göstermeyelim mi?* (N. Ataç). || Öğretmek: *Öğrencilere ders göstermek.* || Güzelliğini ortaya koymak: *Kadını giyim gösterir.* || Sert bir şekilde karşı çıkmak, şiddetli bir karşılık vermek: *Ne olacak! İnsan değil ki... bir damla çocuğu eziyor. Vapurda olmasa ben sana gösterirdim* (B. Felek). || Yapmak, etmek: *Buna rağmen son dakikaya kadar hiç bir mukavemet göstermemiş* (A. H. Tanpınar). || Bir şeyin etkisi altında tutmak: *Eti ateşe göstermek.* || Yapmasını söylemek, görevlendirmek: *Ona ne iş gösterdiler?* || Geçz. f. Görünmek, benzemek: *Bu adam yaşından fazla gösteriyor.*

— DEY. *Baş göstermek.* Bk. BAŞ. || (*Birine*) *Yol göstermek.* Bk. YOL.

◆ **Gösterilmek** edilg. f. Göstermek işine konu olmak: *Ne filim gösterilirse gösterilsin onlar mütebessim ve memnundurlar* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Göstertmek** ettrg. f. Göstermek işini yaptırmak. (ML)

GÖSTERMELİK i. (*gösterme*'den *gösterme'-lik*). Bir malın niteliğini gösteren parça. *Eşanl.* NUMUNE. || Sıf. Gösteriş için yapılan: *Göstermelik davranış.*

— Temş. Karagöz'de oyun başlamadan önce faslın konusuna göre seçilerek perdeye iliştirilen deriden tasvir.

— ANSİKL. Oyun başlayacağı sırada hayalciye yardım eden ve tef çalan hanende (yardakçı) tarafından bir şarkı okunur, sonra *göstermelik* sallana sallana kaldırılırdı. Göstermelik genellikle oyunun konusuyle ilgisi bulunmayan bir şekil olurdu: dalyan, saksıda limon ağacı, vakvak ağacı, hayat ağacı, gemi, denizkızı, çalgıcılar, kediler, Burak ve Zaloğlu Rüstem'in dev ile savaşı v.b. Bazen konuyle ilgili de olurdu: meselâ, Tahmis oyunundaki göstermelikte kahve dövücüleri yer alıyordu. Göstermeliklerin görevi henüz oyunu seyretmeğe hazırlanmamış seyirciyi oyunun havasına sokmaktı. Göstermelik, bir ucuna gerilmiş sigara kâğıdı bağlanan nâreke adındaki kamış düdüğün cırlak sesiyle kaldırılır; tef çalınarak sahneye Hacivat gelir ve oyun başlardı. (M)

GÖT i. (esk. türk. *köt*'ten). [Kaba konuşmada] Anus, makat, kıç. || Alt taraf, dip. || *Mec.* Cesaret.

— ÇEŞ. DEY. *Argo. Göt tokuşturmak*, sıkı fıkı olmak, arkadaşlık etmek. || *Göt üstü oturmak*, bir tartışmada karşı tarafa cevap veremez hale gelmek. || *Göte küstü*, ancak bele kadar uzunluğu olan ceket. || *Götten bacak* (veya *götü yere yakın*), kısa bacaklı, kısa boylu kimseler için kullanılır. || *Götü açık*, kılıksız ve yoksul kimseler için kullanılır. || *Götü boklu.* Bk. BOK. || *Götü kırmızı*, maymun. || *Götü trampet çalmak*, çok sevinçli olmak. || *Götü varıp gelmek*, korkulu bir an geçirmek. || *Götü yanmak*, dibi tutuşmak, çok üzülmek. || *Götünden büyük osurmak* (veya *bol götten osurmak*), yapamayacağı işlere girişmek veya bu işleri başarabileceğini iddia etmek. || *Götüne kına yak!*, amacına erişemeyen bir kimsenin durumuna sevinen kimseye söylenir. || *İplikçi karının götü gibi konuşmak*, gereğinden fazla konuşmak. || *Keser götü gibi konuşmak*, kinayeli lâf etmek. || *Nohut yemiş göt gibi* (*ötme!*), geveze insanlar için kullanılır. || *Osuruklu göte arpa* (veya *çavdar*) *ekmeği bahane*, başarısızlığını kabul etmeyip bahane uyduran kimse için kullanılır. || *Yağlı göte kuyruk bağlamak*, zengine paraca yardım etmek. (M)

GÖTA ALV, İsveç'te ırmak, Vanern gölünün sularını boşaltır; 93 km. Göte Alv, Trolhattan çağlayanlarını aşar ve Göteborg'un aşağısında Skagerrak'a dökülmeden önce iki kola ayrılarak, Hisingen adasını kuşatır.

— *Göta kanalı*, Vanern ve Vattern göllerini Baltık denizine bağlar. 1812-1832 Arası Karl XIV'ün zamanında açılmıştır. Göteborg'dan Baltık'a kadar yolun uzunluğu 387 km'dir; bunun 96 km'si asıl kanalı meydana getirir. Bugün bütün iktisadî önemini kaybetmiştir. (L)

GÖTALAND, esk. **Götarike**, İsveç'in gü-

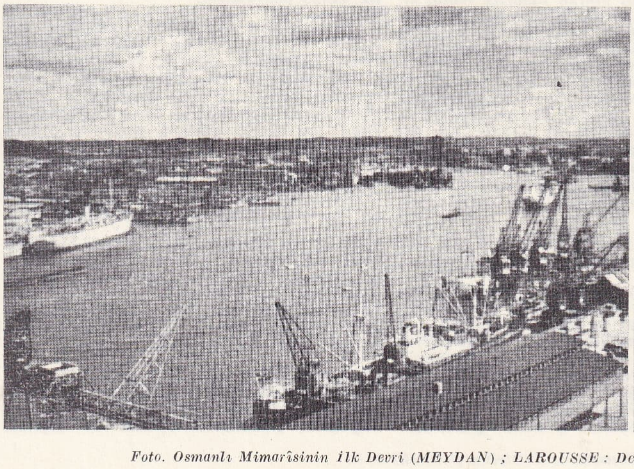

GÖTEBORG
liman

Foto. Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri (MEYDAN) ; LAROUSSE : Der Grosse Brockhaus

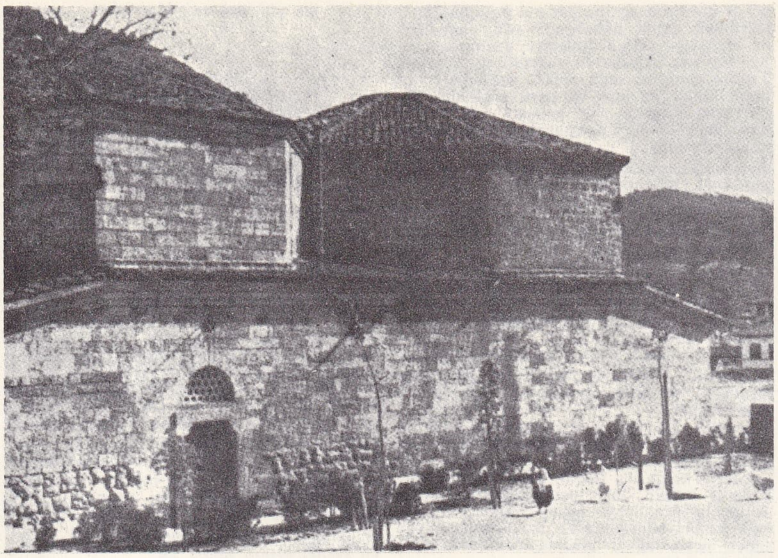

Göynük Süleymanpaşa hamamı kuzey cephesi

ney kısmı, ülkenin en verimli ve kalabalık bölgesi; 87 113 km²; 3 467 000 nüf. Merkezi, *Göteborg;* başlıca şehirleri: *Malmö, Norrköping, Hälsingborg, Boras.* (L)

GÖTEBORG, İsveç'te liman şehri, Göta Alv'ın güney kolu ağzında, Skagerrak'ta; *Göteborg och - Bohus län*'inin merkezi; 410 900 nüf. Gustaf Adolf tarafından 1619'da kurulan şehir, hiç buz tutmayan ve İsveç liman trafiğinin yüzde 35'ini toplayan bir limandır. Aynı zamanda da büyük bir sanayi merkezidir: tersaneler; petrol rafinerisi; plastik maddeler; makine yapımı atelyeleri; otomobil yapımı; bilyalı rulman imalâtı; elektrik malzemesi; dokuma sanayii; bıçkıhaneler; kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikaları v.b. Ticaret ve Denizcilik okulu. Göteborg aynı zamanda da bir fikir merkezidir (üniversite, kütüphaneler, müzeler). — *Göteborg - och - Bohus ili* (län), 633 000 nüf. (L)

Göteborg sistemi. Sağ. bil. İsveç ve Norveç'te alkolizm ile savaşmak için kullanılan sistem.
Bu sistemde, alkollü içkilerin perakende satış hakkı, hiç bir kâr elde etmemek şartıyle, yardım kurumlarına verilmiştir. İçki satan yerler ve her müşteriye verilecek içki miktarı kısıtlanmıştır. İlk defa 1865'te Göteborg'da tatbik edilen bu sistem kuzey ülkelerinde adam başına yıllık alkol sarfını 46 litreden 6 litreye indirdi. (L)

GÖTLEK i. (*göt*'ten *göt-le-k*). *Argo.* Pasif homoseksüel erkek. (M)

GÖTLÜK i. (*göt*'ten *göt-lük*). *Halk dili.* Eyer örtüsünün arka tarafı. (M)

GÖTSÜZ sıf. (*göt*'ten *göt-süz*). *Halk dili.* Altı, dibi olmayan. ‖ *Argo.* (*Mec.*) Cesaretsiz. (M)

GÖTTİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Leine kıyısında; 79 000 nüf. Eski bir Hansa şehri olan Göttingen, 1737'de kurulan üniversitesi (eskiden Almanya'nın en çok öğrencisi olan üniversitesiydi) ve zengin kitaplığıyle tanınmıştı. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördü. XVI. yy.dan kalma belediye sarayı, roman ve gotik üslûbunda kiliseler, birçok eski ev. Sinema sanayii. Dokumacılık. Kauçuk. Doğu Almanya'dan nakledilen optik sanayii ve hassas makine fabrikaları. (L)

GÖTÜN GÖTÜN zf. [Kaba konuşmada] Geri geri. (M)

GÖTÜRMEK geçl. f. (esk. türk. *kötürmek*'ten). Beraberinde taşımak, ulaştırmak: *Memlekete giderken annesine bir mektup götürdüm. Ankara'daki arkadaşıma önemli haberler götüreceğim.* ‖ Bir nesneyi bir yerden alıp başka yere koymak: *Ayalarını birbiri üstüne kapadığı iki elini sağ şakağına götürerek gözlerini yumdu* (A.H. Tanpınar). ‖ Bir kimseyi bir yere kadar yanında yürütmek: *Saat tam sekizde lokantaya gitmiş, bir garson onu sekiz on kişinin oturduğu bir masaya götürmüştü* (S.F. Abasıyanık). *Bırakırım kendimi onlara, beni istedikleri yere götürürler* (N. Ataç). ‖ Yerinden ayırmak, yok etmek: *Top ateşi bacağının birini götürdü. Son rüzgâr bahçenin bütün güzelliğini aldı götürdü.* ‖ Dayanmak, tahammül etmek, kaldırmak: *Üzgün zamanlarımda en küçük bir şakayı bile götüremem.* ‖ Öldürmek: *Son kızamık salgını yüzlerce çocuğu götürdü.*

◆ **Götürtmek** ettrg. f. Götürülmesine yolaçmak: *Onu bana götürtmek istiyorsun değil mi?*

◆ **Götürülmek** edilg. f. Götürmek eylemine konu olmak: *Eşya var, bir yerden bir yere gidecek, götürülecek* (A.H. Tanpınar). *Kırk gün içinde sahibi gelmeyen hastalar bağa, çifte, çubuğa götürülerek hafif işlerde çalıştırılıyor ve nekahatleri böylece tamamlanıyordu* (N. Araz). [M]

GÖTÜRÜ zf. ve sıf. (*götürmek*'ten *götür-ü*). Para ile satın alınan şeyler veya para karşılığında yapılan işler için, toptan fiyat biçerek: *Mahsulünü götürü satan köylüden tahsilât yapmanın tam sırasıydı* (Sabahattin Ali). *Elif eyledik ötürü / Pazar eyledik götürü* (Yunus Emre).
— Muhas. *Götürü masraf.* Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Muhas. Bazı işletmeler, muhasebe veya istatistik usulleriyle, işletme değerlerinin maliyet fiyatını hesaplama imkânından yoksundur. Yıllık envanter tanzimi sırasında, bu işletmeler mamul emtia stoklarının değerini, piyasa satış fiyatı üzerinden hesaplamak zorunda kalırlar. Her bir meslek dalının bütünü için aynı olan hal ve şartları da hesaba katarak, satıcının kârını ve satış giderlerini temsil eden *götürü* bir meblağı (masraf) bu satış fiyatından indirirler. (LM)

GÖTÜRÜCÜ sıf. (*götürmek*'ten *götür-ücü*). Götürmek işlemini yapan.
— Anat. *Götürücü damarlar,* bir organa giren getirici damarlara zıt olarak o organdan çıkan damarlar. (Götürücü damarlar terimi özellikle lenf düğümlerinden çıkarak lenfi, göğüs lenf kanalına götüren damarlar için kullanılır.)
— Cerr. *Götürücü kıvrım,* ameliyatla ağız ağıza bitiştirilen iki bağırsak parçasından getirici bağırsak kıvrımıyle karşılaşan bağırsak parçası. (L)

GÖTÜRÜLECEK sıf (*götürülmek*'ten *götürül-ecek*). Götürülmek eylemine uğrayacak olan.
— Huk. *Götürülecek borç,* alacaklının ikametgâhında ifa edilmesi gereken borç. (Borçlu, hasar ve masraf kendisine ait olmak üzere, borcunu alacaklının ikametgâhında yerine getirmek zorundadır. Bu borçların en klasik örneği, para borçlarıdır.) [M]

GÖTÜRÜM i. (*götürmek*'ten *götür-ü-m*). *Yeni.* Götürmek işi. ‖ Dayanma. *Eşanl.* TAHAMMÜL.

◆ **Götürümlü** sıf. Dayanıklı, direnme gücü yüksek. *Esk.* Mütehammil.

◆ **Götürümsüz** sıf. Dayanıksız, direnme gücü olmayan. (M)

GÖTZ veya **GOTTFRİED VON BERLİCHİNGEN.** Bk. BERLİCHİNGEN.

GÖTZEN (Adolf, — kontu), alman subayı ve kâşifi (Scharteneck, Silezya 1866-Berlin 1910). 1893-1894 Yılları arasında von Prittwiz ve Kersting ile birlikte Ruanda'dan geçerek Orta Afrika'yı doğudan batıya doğru aştı. 1900-1906 Yılları arasında Alman Doğu Afrika'sının valiliğini yapan Von Götzen *Durch Afrika von Ost nach West* (Doğudan Batıya Bütün Afrika) [1895] ve *Deutsch - Ostafrika im Aufstand* (Ayaklanan Alman Doğu Afrika'sı) [1905-1906-1909] adlı eserleri yayımladı. (L)

İbrahim Alâaddin GÖVSA

Götzendammerung (*Tanrıların Gurubu*), alman filozofu Nietzsche'nin 1888'de yazdığı ve 1889'da yayımlanan eseri. Kitabın altbaşlığı söyledir: «Çekiç darbeleriyle felsefe yapmanın yolu». Burada «çekiç» kelimesiyle kastedilen, yazarın, geçmişte ve çağında geçerli olan peşin hükümleri şiddetle tenkit eden sert ve amansız düşüncesidir. Nietzsche, ister kişi (meselâ Sokrates), ister fikir, sanat teorisi veya yaygın gelenek ve görenekler olsun, putlaştırılmış olan her şeye hücum eder. Bu yozlaşmış değerlerin yerine, yeni değerleri, «köle ahlâkı»nın yerine «efendiler ahlâkı»nı, insanın yerine «üstün insan»ı, soysuzlaşma yerine, gerçekten insanî olan ilerlemeyi koymak ister. Yazarın öteki eserlerinde de rastlanan bu düşünceler, bu kitapta, hiciv dolu bir coşkunlukla dile getirilmiştir. Oysa bu özellige, Nietzsche'nin öteki eserlerinde pek rastlanmaz. (L)

GÖVDE i. (esk. türk. *kögde>gövde*). Bir şeyin toplu kısmı: *Makinenin, hayvanın, böceğin gövdesi.* ‖ İnsan bedeni: *Aman deyinceye kadar adamın başını gövdesinden ayırdı* (M. Ş. Esendal). ‖ Ağacın kök, dal ve yaprakları dışında kalan kısmı: *Çınarların aşağı kısımlarındaki dalları kesmişler, yalnız gövdeleriyle tepelerindeki dalları ve yaprakları kalmış* (R. N. Güntekin) ‖ Hayvanlarda baş, ayak ve kuyruk dışında kalan kısım: *Bir gövde sığır.* ‖ Bazı şeylerin esas kısmı.
— ÇEŞ. DEY. *Gövde gösterisi,* bir fikri savunanların, karşı tarafı korkutmak için yaptıkları gösteri. ‖ *Gövdeye atmak* veya *gövdeye indirmek,* aceleyle ve oburca yemek.
— Anat. Baş, kol ve bacaklardan başka vücudun geri kalan kısmı. (Bk. ANSİKL.) ‖ Hayvanlarda, özellikle omurgalılarda vücudun ortadaki en önemli kısmı.
— Bot. Genellikle yerin üstünde kalan, dalcıkları ve yaprakları taşıyan kısım. Bk. ANSİKL.
— Ciltc. *Gövde işleri,* dikişten sonra ve kaplamadan önce yapılan işlemlerin tümü. (Gövde izleri, tutkallama, kenar kesme, yuvarlaklaştırma, sırt geçirme ve presleme işlemlerini kapsar.)
— Dy. *Dingil gövdesi,* dingil takımının, uçlarına tekerleklerin geçirildiği ana parçası, bu parça üzerinde, dingil başlarını meydana getiren perdahlı ve döner iki kısım bulunur. (EKSEN-DİNGİL de denir.) ‖ *Tekerlek gövdesi,* bir tekerleğin, bandaj kısmı dışında kalan, göbek, tabla ve jant kısımlarının meydana gelen bütünü. (M)
— Elektr. Bir elektromıknatıs veya bir

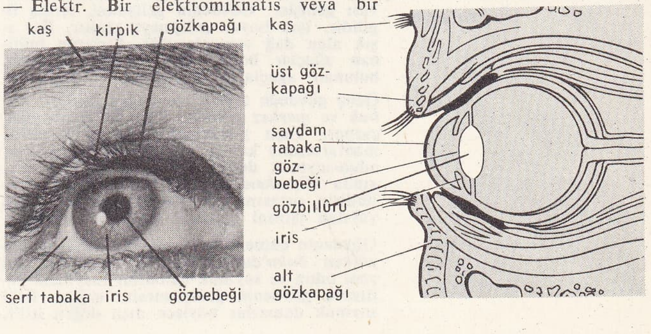

göz (anat.)

Foto. Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

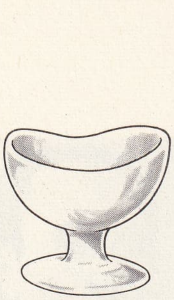

göz kadehi (tıp.)

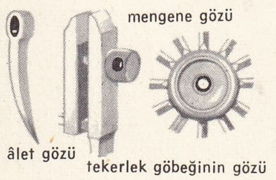

gözler (teknol.)

gözyaşı yolları

transformatörün çekirdeklerini veya bir makinenin kutuplarını birleştirmeğe yarayan ve üzerinde sarım bulunmayan ferromagnetik malzemeden yapılmış parça. || Bir elektrik makinesinin hareketli organlarını tutan ve iskeletini meydana getiren parça veya parçalar topluluğu. || *Magnetik gövde,* bir makinede, elektromagnetik bir cihazda, içinden magnetik akı geçen çelik parçaların tümü.

— G. santl. *Gövde heykeli,* kollar, bacaklar ve baş dışında kalan insan heykeli. (Atina'lı Apollonios'un yeni attika üslûbunda yaptığı [M.Ö. I. XX.], *Belvedere* gövde heykeli [Vatikan], XVII. yy.da heykelciliğin sembolü oldu.)

— Leng. İsim veya fiil çekimine temel olan ve kök ve gövde ünlüsünden meydana gelen asıl biçim. (Msl. yunanca *luomen*'de, *lu kök, -men* çekim eki, *-o-* gövde ünlüsü *luo-* ise gövdedir.) || *Gövde ünlüsü,* gövdeyi meydana getirmek için bir kelimenin köküne eklenen ünlü. (Msl. latince *legite*'de, *-i-* gövde seslisi, *-te* çekim eki ve *leg-* köktür.) || Bu ünlü tarafından meydana getirilen bütün biçimler. (Üstteki örnekte *legite* bir gövde biçimidir.)

— Mekan. *Gövde çıkıntısı,* döküm yoluyle hazırlanmış bir gövdede, yardımcı bir organ veya bir cıvataya destek vazifesi gören yuvarlak çıkıntı.

— Metalürji. Bazı metalürji fırınlarının (yüksek fırın, ergitme fırını, suceketli fırın), boru donanımıyle boğaz arasında kalan ve ergime bölgesini içine alan ana kısmı. (Yüksek fırında gövde, geniş tabanlı bir kesik koniden meydana gelir.)

— Mim. *Sütun gövdesi,* bir sütunun, başlık ile ayak arasında kalan kısmı.

— Oto. Şasi, karuseri, motor ve süspansiyon elemanları gibi mekanik parçaların bağlanmasına yarayan, dayanıklı kalın saçtan yapılmış kadro.

— Saraçl. Bir eşyanın ana parçasını meydana getiren deri kısım.

— Teknol. Kazanlı bir tesisin (basınçlı su haznesi, kule, değiştiri), vana, pompa v.b.'nin ana bölümü. || *Anahtar gövdesi,* anahtarı çevirmeğe yarayan halka ile dil arasında kalan, genellikle silindir şeklinde, içi boş veya dolu kısım. (*Anahtar sapı* da denir.) || *Çivi gövdesi,* çivinin başı ile sivri ucu arasında kalan kısmı. (*Çivinin sapı* da denir.) || *Pompa gövdesi,* bir pompanın, içinde pistonun gidip geldiği içi oyuk silindiri.

— Zool. Hayvanlarda baş, ayak ve kuyruk dışında kalan kısım.

— ANSİKL. Anat. İnsanlarda *gövde* vücudun baş, kol ve bacaklar dışında kalan kısmına denir. Gövde iki kısma ayrılır: göğüs ve karın. Gövdenin çatısı, yukarıdan aşağıya doğru, üstte göğüs kafesi ve omuz kemeri, altta kalça kemeri ve arkada baştan kuyruk sokumuna kadar uzayan omurgadan meydana gelir. Bütün iç organlar gövdededir.

— Bot. *Gövde* çok yıllık otsu bitkilerde ve ağaçlarda havada yükselen kısımdır. Otsu bitkilerin gövdesine *sap* denir (bk. SAP). Bitkinin kökünde yaprak ve tomurcuk bulunmaz. Buna karşılık gövde ve dallar üzerinde tomurcuk denen birtakım büyüme, yapraklanma ve çiçeklenme odakları bulunur. Gövde ve dallar uçtaki tepe tomurcuklarıyle yukarıya doğru gelişip uzar. Tomurcukları saran yaprakçıkların iç yüzü dışına göre yavaş büyüdüğünden gövdenin ucunu saklı tutar. İlkbaharda gövde ucu uzamağa başladığı zaman uçtan uzaklaşan yapraklar arası genişler. Gövdenin gelişmesi, ışıkla ilgilidir. Işık boyca gelişmeyi azaltır. Bol ışık alan dağ yamaçlarında, kırlarda bulunan ağaçlar bodur kalır, kuytu yerlerde bulunan ağaçların boylarıyse fazla uzar. Genç gövdede dıştan içe doğru *üstderi, kabuk* ve *merkez silindiri* diye üç kısım göze çarpar. Yaşlı gövdelerde üstderinin yerini mantarlaşmış kabuk alır. Merkez silindirde odun-soymuk demetleri ve bu ikisinin arasında *büyütken doku* yer alır. Merkez silindirin ortasına *öz,* özden çevreye doğru yayılan ışınsal çizgilere *özışınları* denir.

Gövdenin enine kalınlaşmasını sağlayan *büyütken doku*'dur. Büyütken doku her yıl yeni odun ve soymuk damarlar meydana getirerek gövdenin genişlemesini sağlar. Eski soymuk damarlar böylece dışa doğru itilir, gövde kalınlaştıkça bunlar pul pul dökülür. Büyütken doku, ilkbaharda çok, sonbaharda az çalışır, kışın dinlenme durumuna geçer. Böylece ilkbaharda oluşan odun-soymuk halkası geniş ve açık renkli, sonbaharda oluşan halka ise ince ve koyu renklidir. Bir çift halka ağacın bir gelişme yılını gösterir. Bundan faydalanılarak ağaçların yaşı tespit edilebilir.

◆ **Gövdelenmek** geçz. f. [Gövde için] Kalınlaşmak, belirgin hale gelmek.

◆ **Gövdeli** sıf. Vücut yapısı iri olan. (LM)

GÖVDESİZ sıf. (*gövde*'den *gövde-siz*). Gövdesi olmayan.

— Bot. Görünürde gövdesi olmayan bitkiler için kullanılır. (Bu gibi bitkilerde gövde aslından kısadır, bu yüzden yapraklar, toprak üzerinde rozet şeklinde yayılır: hindiba; sinirotu v.b.) [LM]

GÖVEK i. (*gök,* mavi veya yeşil'den *göğ-ek* > *göv-ek*). *Halk dili.* Bir kısım çekirdekli meyveleri saran dış kabuk: *Cevizin, bademin göveği.*

— ANSİKL. Halk dilinde cevizin etli kılıfına (dış kabuk) *gövek* denir. Göveğin üstü düz, parlak, dokusu kalın ve serttir; beyaz olan iç kısmı hava ile temas edince siyahlaşır. Kokusu keskin, tadı acıdır. Suya bastırılıp mayalandırılarak esmer renkte bir sıvı elde edilir; marangozlar bu sıvıyı, beyaz ağaca ceviz ağacı görünüşü vermek için kullanır. (LM)

GÖVEM i. *Halk dili.* Bir çeşit iri sinek. *Deve kaçıran* da denir.

— Bot. *Gövem eriği.* Bk. AKDİKEN. (M)

GÖVERİ i. (*gögermek,* yeşermek'ten *göger-i* veya *göver-i*). *Halk dili.* Yeşillik, sebze. (M)

GÖVERMEK geçz. f. Bk. GÖĞERMEK.

GÖVERTİ i. Bk. GÖĞERTİ.

GÖVSA (İbrahim Alâaddin), türk şair ve yazarı (İstanbul 1889 - Ankara 1949). Vefa ve Trabzon idadîlerinde orta öğrenim yaptıktan sonra Mektebi Hukuku bitirdi (1910). Adliye nezaretinde çalıştı (1910 - 1911). Trabzon sultanîsinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Psikoloji ve pedagoji öğrenimi için devlet tarafından İsviçre'ye gönderildi. Cenevre Üniversitesi Psikoloji bölümü ile Jean-Jacques Rousseau Pedagoji enstitüsünü bitirdi. İstanbul Dârülmuallimin'inde psikoloji ve pedagoji öğretmenliği ve müdürlük yaptı. Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye dairesinde üye olarak çalıştı (1926). Maarif Vekâleti başmüfettişliğine yükseldi (1935). Sıvas (1927), Sinop (1931), İstanbul (1936-1946) milletvekilliklerine seçildi. *İnönü Ansiklopedisi*'nin genel sekreterliğinde bulundu. Son görevi Ziraat bankası idare meclisi üyeliği idi. *Resimli Gazete, Yedigün* dergisi, *Hürriyet* gazetesi v.d.de sürekli yazıları çıktı. Şiir alanında çocuklar için yazdığı manzumeler ve Atatürk'ün ölümü üzerine yazdığı *Tavaf* adlı ağıdıyle ün kazandı. Edebî eserleri şunlardır: *Çocuk Şiirleri* (1911); *Güftügû* (1912); *Çanakkale İzleri* (1926); *Şen Yazılar* (1927); *Nazif'ten Hamid'e Ahiretten Mektuplar* (1932); *Acılar* (1941). Pedagoji, biyografi, ansiklopedi, lûgat türlerinde de eserler verdi: *İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri* (1921); *Bediî Terbiye Tetkikleri* (1921); *Bediî Terbiye* (1925); *Çocuk Ruhu* (1926); *Ruhiyat ve Terbiye* (1929); *Süleyman Nazif* (1933); *Meşhur Adamlar* (4 cilt, 1933-1938); *Kâşifler ve Mucitler* (1939); *Elli Türk Büyüğü* (1940); *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1945-1946). [M]

GÖYMEK veya **KÖYMEK** geçl. f. (esk. türk, *köymek,* yanmak'tan). Yakmak.

◆ **Göyünmek** veya **köyünmek** veya **göynümek** geçz. f. Yanmak: *Karacaoğlan size bakar sevinir / Sevinirken kalbi yanar göyünür* (Karacaoğlan). [M]

GÖYMEN (Ahmet Tevfik), türk meteoroloji uzmanı (Selânik 1885-İstanbul 1949). Selânik ve Halkalı Ziraat mekteplerini bitirdi. 1908-1910 Yılları arasında Üsküp dârülmuallimini ve Üsküp sultanîsinde ulûmu tabiiye öğretmenliği yaptı. Sonra Fransa Gurumubla Üniversitesi Fen fakültesine gönderildi. 1937'de Devlet Meteoroloji İşleri Genel müdürlüğünün kurulmasında öncülük etti, sonra bu kurumda müdürlükle görevlendirildi. (M)

GÖYNÜCEK, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili) ilçe merkezi; 1 965 nüf. Çekerek ırmağının sol yamacı üzerinde; yüksl. 500 m. İl merkezine 37 km'lik bir yolla bağlıdır. Amasya'ya bağlı ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Göynücek ilçesi,* 569 km², 20 267 nüf. Merkez ve Gediksaray bucakları; 50 köy. Tahıl tarımı. Şeker pancarı. Bağcılık ve meyvecilik. (M)

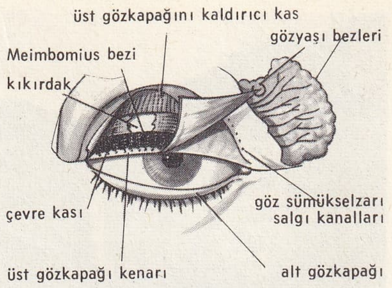

göz kapağı

GÖYNÜK veya **KÖYNÜK** sıf. (*köyünmek* veya *göyünmek*'ten *göy-n-ü-k* veya *köy-n-ü-k*). *Halk dili.* Yanık, yanmış. || Olgunlaşmış. || *Mec.* Yüreği yanık, kederli.

◆ **Göynüklü** veya **köynüklü** sıf. Yakıcı, yanık, acıklı, tesirli. [M]

GÖYNÜK, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bingöl ili, Karlıova ilçesi) bucak; 4 596 nüf.; 10 köy. —*Bucak merkezi* 583 nüf. İlçe merkezine 25 km'lik bir yolla bağlıdır; yüksl. 1 860 m. [M]

GÖYNÜK, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili) ilçe merkezi; 2 104 nüf. Sakarya nehrinin kollarından Göynük suyu vâdisinde; yüksl. 720 m. Eski İstanbul - Ankara karayolu buradan geçer. Evlerinin çoğu iki veya üç katlı ve üstleri kiremitle örtülüdür. Nüfusunun son derece yavaş artışı dikkati çeker. Son on yıldaki artış 100 kişiyi bulmamaktadır (1960'ta 2 017, 1965'te 2 084, 1970'te 2 104). Göynük'te tarihî eser olarak büyük bir cami, *Akşemsettin türbesi ve Gazisüleymanpaşa hamamı* vardır. — *Göynük ilçesi,* 1 437 km², 20 926 nüf. Tek bucağı vardır; 64 köy. Tahıl tarımı, meyvecilik, hayvancılık. El sanatları. (M)

Göynük Akşemsettin türbesi, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin'in Göynük'teki (Gazisüleymanpaşa camiinin kuzeybatı köşesinde) türbesi. Kefeki taşından yapılmış, kasnaksız bir kubbe ile örtülü altıgen planlı bir yapıdır. Girişi doğu yöndedir, kapının üzerinde sivri kemerli bir alınlık yer alır.

Türbenin içi çok sadedir. Kubbenin oturduğu pandantifler ilgi çekicidir. Her kenarda altta ve üstte ikişer sıra halinde yer alan pencerelerden üst sıradakiler geç devre ait renkli camlı alçı şebekelerle süslenmiştir.

Akşemseddin'in sandukası 2,50×0,50 m boyutunda, kapıdan girince sağdadır. Ceviz üzerine kabartma yazı ile süslü olan bu sanduka osmanlı ağaç işçiliğinin güzel bir örneğidir. Kapaklar nar çiçeği kabartma ile süslüdür. Türbede ayrıca Akşemseddin'in oğulları Hamdullah Fakih ile Nurihüdâ Çelebilerin sandukaları vardır. (M)

GÖYNÜK suyu, Batı Karadeniz bölümünün iç kesiminde Mudurnu ile Göynük arasındaki ormanlık dağlardan doğan, Göynük ilçe merkezi yanında ve Taraklı'dan geçerek batıya doğru akan, Osmaneli yukarısında Sakarya nehrine sağdan karışan akarsu; uzunluğu 75 km. (M)

Göynük Süleymanpaşa hamamı, Göynük'te Süleymanpaşa camiinin batısında hamam. Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa tarafından yaptırıldı (1331-1335). Hamamın batıdaki kısmı erkeklere, doğudaki kısmı kadınlara aittir. Dış duvarları tamamen kesme taştan yapılmıştır. Soyunmalık, soğukluk ve halvet kısımlarının üzerindeki kubbe kasnakları moloz taşındandır. Erkekler kısmında batıda bulunan girişin üzerini konsollu düz bir silme örter. Üst kısımda ise alçı şebekeli bir pencere bulunur. Ayrıca kapının yanında da iki pencere vardır. Bu kısmın soyunmalığının üzerini basit tromplu bir kubbe örter. Üç cephede sivri kemer-

Foto. LALROUSSE

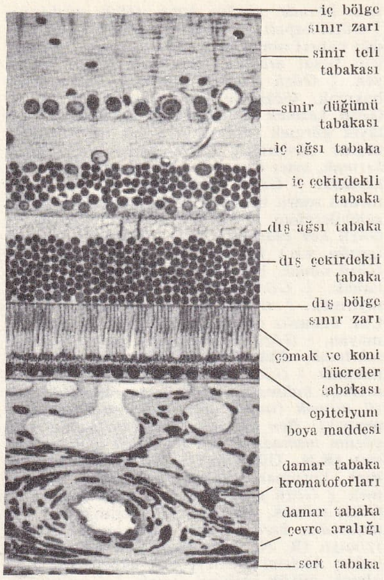

gözyuvarı çeperinin tabaka ve kısımları

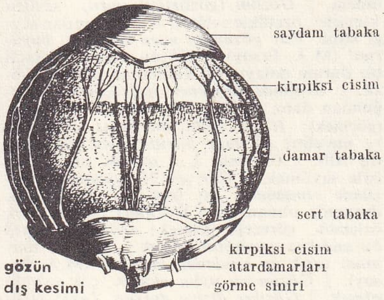

gözün dış kesimi

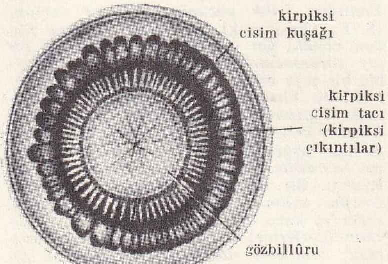

göz, kirpiksi cisim

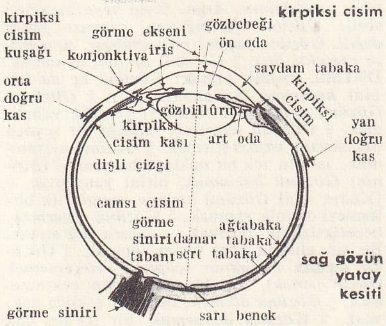

sağ gözün yatay kesiti

li nişler, ortada da fıskıyeli havuz yer alır. Soğukluğun ve sıcaklığın üzerleri de kubbe ile örtülüdür. Kadınlar kısmı, erkekler kısmına göre daha küçüktür. Bu kısmın üzeri kiremit çatı ile örtülüdür. Hamamın güney tarafındaki külhanın büyük bir kemeri vardır, üzerinde yüksek bir baca yer alır. 1951-1952'de esaslı bir onarım gören hamam, bugün de kullanılmaktadır. (M)

GÖYÜK veya **KÖYÜK** sıf. (*köymek* veya *göymek*'ten *göy-ü-k* veya *köy-ü-k*). *Halk dili.* Yanık, yanmış. ‖ İ. Hastalık ateşi, humma. (M)

GÖZ i. (esk. türk. *köz*'den). Görme organı: *Mavi gözler. Siyah gözler.* ‖ İyi veya kötü nitelikler, tutkular, duygular ifade eden bakış: *Hilekâr gözleri vardı.* ‖ Görme, bakış: *Ustanın gözünden hiç bir şey kaçmaz. Gözü keskin.* ‖ — *Teşm. yol.* Delik: *İğne gözü. Kemer gözü. Köprü gözü.* ‖ Çekme, çekmecelerin her biri: *Masanın gözü.* ‖ İçine girilen veya öteberi konulan ve ayrı ayrı bölümleri olan bir şeyin veya yerin her bölmesi: *Tosun sefertasının gözlerine en güzel yemeklerden koymuş* (H. R. Gürpınar). *Dolabın gözleri. Bir göz oda.* ‖ Ekmeğin içinde, birçok peynir çeşidinde v.b. meydana gelen boşluklardan her biri. ‖ Terazi kefesi. ‖ Bazı yaraların uç kısmı: *Çıban gözü.* ‖ — *Mec.* İstek, arzu: *Gene dünyanın varlığında gözü yok* (N. Araz). ‖ Ruhî eğilime göre bir şeyi ele alış tarzı: *Bir şeyi iyi gözle görmek.* ‖ *Halk dili.* Nazar: *Göz değmek.* ‖ Ağacın tomur veren yerlerinden her biri: *Göz aşısı.* ‖ Kaynak: *Su gözü.* ‖ *Göz boncuğu,* nazar değmesine engel olduğuna inanılan göz biçimi mavi boncuk. ‖ *Göz kuyruğu,* gözün şakak tarafındaki köşesi. ‖ *Göz sulanması,* gözlere yaş gelmesi. ‖ *Badem göz.* Bk. BADEM. ‖ *Cam göz.* Bk. CAMGÖZ. ‖ *Çekik göz,* yanlara doğru çekilmiş uzun ve dar göz. ‖ *Gök göz,* mavi göz.

— ÇEŞ. DEY. *Göz açamamak,* fırsat ve vakit bulamamak. ‖ *Göz açıp kapayıncaya kadar,* çok kısa bir zamanda: *Göz açıp kapayıncaya kadar işini bitirdi.* ‖ *Göz açmak,* doğmak. Rahat etmek. ‖ *Göz açtırmamak,* fırsat vermemek, rahat bırakmamak: *Geldim geleli hâkdâne / Açtırmadı göz bana zamane* (Ziya Paşa). ‖ *Göz ağrısı,* sevgili. ‖ *Göz ahbaplığı,* uzaktan tanışma. ‖ *Göz (gözün) alabildiğine,* gözün görebileceği kadar genişlikte: *Göz alabildiğine uzanan bir düzlüğe çıkmışlardı; ne ağaç vardı, ne dere, ne ev* (F. R. Atay). ‖ *Göz aldanımı,* görüş yanıltısı. ‖ *Göz alıcı,* çekici, cazibeli, alımlı: *Eğer bu kadar güzel, bu kadar göz alıcı bir erkek kendine böyle bir iştiyakla bakmış olsaydı, onu daha ziyade düşünürdü* (Ahmed Rasim). ‖ *Göz alımı,* bakış, gözün alabildiği mesafe. ‖ *Göz almak,* güzelliğiyle dikkati çekmek. ‖ *Göz altına almak,* nezaret altına almak. ‖ *Göz aşinalığı,* uzaktan, arada sırada görmekle ortaya çıkan tanışıklık. ‖ *Göz atmak,* çabucak bakmak, şöyle bir bakmak: *Görüşme yerine inen merdivenden aşağıdaki karanlığa bir göz atmıştı* (Kemal Tahir). ‖ *Göz aydına gitmek,* kutlama ziyareti yapmak. ‖ *Göz bağı,* aklı veya duyguları yanıltan sebep. ‖ *Göz bağcı.* Bk. GÖZBAĞCI. ‖ *Göz banyosu.* Bk. BANYO. ‖ *Göz bağlamak* (*gözünü bağlamak*), el çabukluğuyle veya punduna getirerek kandırmak, aldatmak. ‖ *Göz boyamak,* kandırmak, görünüşle aldatmak. ‖ *Gözdağı.* Bk. GÖZDAĞI. ‖ *Göz doyurmak,* görünüşüyle umulduğundan fazla etkilemek. ‖ *Göz değmek* (veya *göze gelmek*), nazara uğramak: *Lâkin dedim ya adamcağız göze geldi. Göz fena şeydir* (R.N. Güntekin). ‖ *Göz deliği,* gözetleme deliği. ‖ *Göz devirmek,* öfkeyle bakmak. ‖ *Göz dikeği,* amaç. ‖ *Göz dikmek,* ele geçirmeyi tasarlamak: *Bülbül-i âşüftenin bir gülüne göz dikenin / Sahn-ı gülzâr-ı ümidinde dikenler bitsin* (Raşid). ‖ *Göz erimi.* Bk. GÖZERİMİ. ‖ *Göz etmek,* gözle işaret etmek: *Arkadaşına göz etti.* ‖ *Göz gezdirmek,* çok acele incelemek: *Başının üstündeki bir çivide asılı duran lambanın ışığı altında eski ve sararmış sayfalara göz gezdirmeye başladı* (Sabahattin Ali). ‖ *Göz göre* (veya *göz göre göre*), belli ve herkesin gözü önünde: *İlerde Kadirimin başına bir belâ gelirse, oğlanı göz göre göre soyacak mısınız?* (Kemal Tahir). *Sen göz göre göre böyle şakaya kaka de!... Bu heriflerle konuşulmaz, bu heriflere bir şey sorulmaz* (Ahmed Rasim). ‖ *Göz göze gelmek,* bakışları rastlaşmak: *Utanıp sıkılmayı bırakarak, yüzüme baktı ve göz göze geldik* (R. N. Güntekin). *Açık ve dürüst iş yapmayanlar benden ürkerler, göz göze gelmekten çekinirler* (R. H. Karay). ‖ *Göz gözü görmemek,* karanlık, toz v.b.den dolayı ortalık görülememek: *Bodrum karanlık, göz gözü görmüyor, burası ışık da burada arıyorum* (B. Felek). ‖ *Göz hakkı,* görülüp de imrenilecek şeylerden verilebilecek az bir miktar. ‖ *Göz hapsine almak* (veya *göz hapsinde tutmak*), gözü üzerinde olmak, devamlı bakarak kontrol altında bulundurmak: *Sarayda efendilere de ders verdiği için Selim Paşa onu göz hapsine almağa mecbur olmuş* (H. E. Adıvar). *Jülide, Vesime'yi daimî surette göz hapsinde tuttuğu, adım adım takip ettiği için halet-i ruhiyesini pek âlâ biliyordu* (Vâ-Nû). ‖ *Göz kamaştırıcı,* aşırı güzelliği olan şeyler veya kimseler için kullanılır: *Göz kamaştırıcı güzellik.* ‖ *Göz kamaştırmak,* aşırı derecede parlayarak görüşü bulandırmak. Hayranlık uyandırmak. ‖ *Göz kararı,* gözle yapılan tahmin: *Göz kararıyle kumaşı kesmek.* ‖ *Göz kesilmek* (veya *göz kulak kesilmek*), bütün dikkatiyle bakmak. ‖ *Göz kırpmak,* göz açıp kapa-

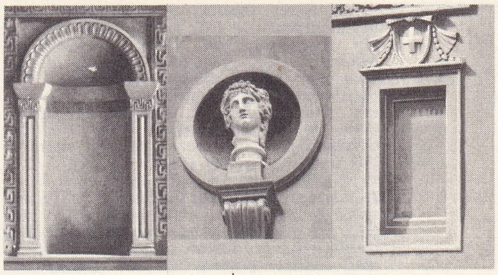

a b c

göz (mim.)
a. kemerli;
b. küresel;
c. kare

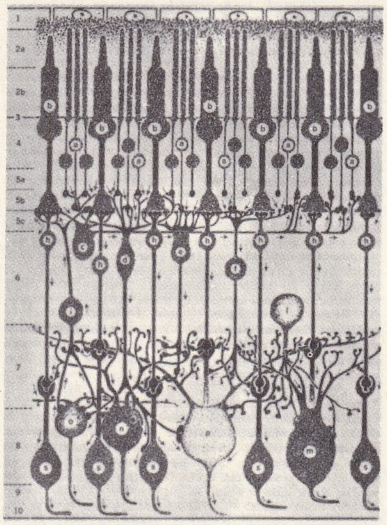

1. epitelyum tabakası; 2. çomak ve koni hücreler tabakası (2 a, bu hücrelerin uç, 2 b, gövde kısımlarını gösterir); 3. dış sınır zarı; 4. çekirdekli tabaka; 5. (a, b, c) dış ağsı tabaka; 6. çekirdekli iç tabaka; 7. iç ağsı tabakası; 8. gangliyon (sinir düğümü) hücreleri tabakası; 9. görme siniri lifleri (yahut gangliyon aksanları) tabakası; 10. iç sınır zarı; insan ve maymun gözünde ağtabaka sinir hücrelerinin çeşitlerini ve ilişikliklerini gösterir şema.
Işık alıcı hücreler: (a) — çamak hücreler, (b) — koni hücreler; (c) — yatay hücreler; iki kutuplu beş çeşit hücre; (d) — saçaklı hücre; (e) fırçamsı hücre; (f) — yuvarlak - yassı ücre; (h) — cüce hücre; (i) — merkezkaç hücre; beş çeşit gangliyon (sinir düğümü); (m) — şemsiye gangliyon; (n) — çalımsı gangliyon; (o) — küçük yaygın gangliyon; (p) — çelenk gangliyon; (s) — cüce gangliyon;

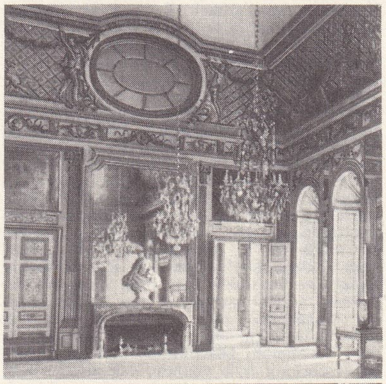

göz

göz pencereli salon
Versailles şatosu, Paris

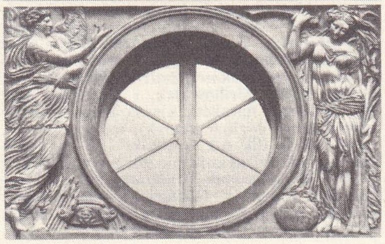

göz penceresi
Henri II pavyonu
Louvre müzesi, Paris

Foto. Encyclopedia Americana ; LAROUSSE

yarak işaret vermek. || ***Göz kırpmamak,*** hiç uyumamak. || ***Göz koymak,*** bir şeye sahip olmak, bir şeyi elde etmek, istemek: *Muazzez'i kim isteyebilir, kim alabilirdi? Ona göz koyup almaya kalkanların hali meydandaydı* (Sabahattin Ali). || ***Göz kulak olmak,*** gözetmek, bakmak, korumak: *Bırak kalsın Şaban oğlum! Bırak Allah belâlarını versin! Sen bizim cephane sandığına göz kulak ol, yeter!* (Kemal Tahir). || ***Göz nuru,*** görme yeteneği, göz emeği. || ***Göz nuru dökmek,*** göz emeği harcamak. || ***Göz önü*** (veya ***gözünün önü***), görülebilen, yakın yer: *Göz önünde bulundurmak* (*tutmak*), bir şeyi hesaba katmak, dikkate almak. || ***Göz (gözünün) önüne gelmek,*** zihinde canlanmak: *Fakat, bunu keşfetmekle beraber o kadın gözümün önüne geliyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || ***Göz önüne getirmek,*** tasavvur etmek: *Mastikanın dimağına verdiği şiddetli buhran içinde kararına engel olan güçlükleri birer birer göz önüne getirerek muhakeme etti* (H. R. Gürpınar). || ***Göz pekliği,*** cesaret, cüret. || ***Göz perdesi,*** gaflet, gurur. || ***Göz sevdası,*** bakışla yetinilen sevgi. || ***Göz süzmek,*** baygın baygın bakmak. || ***Göz (gözünün) ucuyle (kuyruğuyle) bakmak,*** başını çevirmeden yandan bakmak. || ***Göz yaşı dökmek.*** Bk. YAŞ. || ***Göz yaylası,*** görüş alanı. || ***Göz yılgınlığı,*** dehşet, korku. || ***Göz yıldırmak,*** korkutmak: *Bazen aksi bir karakol kumandanı veya hapishane müdürü geliyor, bir kaç gün, o da kendini göstermek ve göz yıldırmak için sertlik yapıyor* (Sabahattin Ali). || ***Göz yummak,*** affetmek, hoş görmek, önemsememek: *Zaten çoktan beri yalnız serlevhalarını okuduğum harp haberlerinden başka ölüm, kesin, biçim, düşüm, alım, çalım havadislerine de göz yumuyor, geçiyorum* (B. Felek). *Delinin zıddına giden bir kelimeyi tekrar ederek onu kızdırıp bağırtmak âdetine bir dereceye kadar göz yumabiliyor* (R.N. Güntekin) || ***Göz yummamak,*** hoşgörmemek, affetmemek: *Onun bu kanunsuz işine göz yumamam.* Hiç uyumamak. || ***Gözden ayırmamak,*** göz önünde bulundurmak. || ***Gözden çıkarmak,*** feda etmek: *Ben bu iş için bin lirayı gözden çıkarırım.* || ***Gözden düşmek (düşürmek),*** sevilmeyecek duruma gelmek (getirmek), kendisine olan ilgi, güven ve sevgiyi kaybetmek (kaybettirmek): *Avrupa müthiş rekabetiyle İstanbul ve Boğaziçini bu müslümanların gözlerinden daha düşürmemişti* (A. Ş. Hisar). || ***Gözden geçirmek,*** yoklamak, denetlemek. || ***Gözden ırak olmak,*** çok uzakta olmak. || ***Gözden kaçmak,*** farkına varılmamak. || ***Gözden kaybolmak,*** görülmez olmak: *Genç çocuk durmuş bakıyordu, koyunlar az sonra gözden kayboldular* (N. Araz). || ***Gözden sürmeyi çalmak (çekmek),*** çok ustaca hırsızlık yapabilmek. || ***Gözden uzak tutmamak,*** göz önünde bulundurmak: *Bu hususu gözden uzak tutmamalıyız.* || ***Gözden uzaklaşmak,*** ayrılıp başka yere gitmek. || ***Göze ak düşmek,*** çok yaşlanmaktan dolayı göze perde gelmek. || ***Göze almak,*** gelebilecek her türlü zarar veya tehlikeyi önceden kabul etmek: *Tabiî, ben bunları söylerken kovulmayı göze almıştım* (R. N. Güntekin). || ***Göze (gözüne) batmak*** (veya ***göze diken olmak***), kötü görünüşü ile dikkati çekmek, herkesin kıskançlığını kendisine çevirmek: *Bu açının hem ilk bakışta göze batmayacak, hem de görür görmez tabiî bir şey gibi kabul edilmeyecek şekilde olması lâzımdı* (A. H. Tanpınar). *Çar zabitlerinin, memurlarının parlak üniformaları, rütbeleri halkın gözüne batıyordu* (Ş. S. Aydemir). || ***Göze çarpmak,*** dikkati üzerine çekmek: *Kocasının bakışları ve mustarip hali genç kadının muhakkak gözüne çarpar ve onu telâşa düşürür* (Sabahattin Ali). || ***Göze gelmek,*** GÖZ DEĞMEK'in eşanlamlısı. || ***Göze girmek,*** önem kazanmak, beğenilmek. || ***Göze görünmek,*** görünür hale gelmek, var olduğu belli olmak. Var olmadığı halde varmış gibi görünmek. || ***Göze görünmemek,*** saklanmak. Hiç sayılmak, önemi olmamak: *Bağ-ı irem gözüne görünmez kimsenin / Min ba'd kimse cennet için çekmez intizar* (Necati). Var olduğu halde görülmemek. || ***Göze göz dişe diş,*** misilleme hareketi, kısasa kısas. || ***Gözle yemek*** (veya ***gözüyle yemek***), bir şeye hırsla, aşırı istekle dik dik bakmak. || ***Gözleri bayılmak,*** gözleri uykulu bir görünüm almak. || ***Gözleri buğulanmak (bulutlanmak),*** ağlayacak gibi olmak. || ***Gözleri çakmak çakmak olmak,*** herhangi bir rahatsızlıktan dolayı gözleri kızarmış olmak: *Ağızlar çarpılıyor... Gözler çakmak çakmak oluyor* (B. Felek). || ***Gözleri çukura*** veya ***çukuruna gitmek,*** herhangi bir rahatsızlıktan dolayı gözleri çökmüş gibi görünmek. || ***Gözleri dışarı fırlamış (uğramış),*** aşırı derecede korkmuş. || ***Gözleri dolmak,*** ağlayacak gibi olmak. || ***Gözleri evinden oynamak (fırlamak),*** öfkesi ve telâşı gözlerinden anlaşılır durumda olmak: *Buna rağmen, sarığı perişan, gözleri evinden fırlamış, pabuçları bozuk kaldırımlarda sürçe sürçe Rabia'nın peşinden gidiyordu* (H. E. Adıvar). || ***Gözleri (gözü) fal taşı gibi açılmak,*** hayretten gözleri fırlayacak gibi genişlemek. || ***Gözleri fincan gibi olmak,*** gözleri çok geniş bir şekilde açılmak. || ***Gözleri kan çanağına dönmek,*** gözleri çok kızarmak. || ***Gözleri kapanmak,*** ölmek. Çok uykusu gelmek. || ***Gözleri kararmak,*** gözleri yorulup iyi seçemez duruma girmek. Başı dönmek. Fazla kızıp etrafı görmez olmak. || ***Gözleri kuyuda,*** gözü çukur kimseler için kullanılır. || ***Gözleri parlamak,*** gözünde istek, sevinç veya şaşkınlık belirmek: *Bu haberi duyar duymaz gözleri parladı.* || ***Gözleri velfecri okumak,*** çok kurnaz olduğu gözlerinden belli olmak. || ***Gözlerinde şimşek çakmak.*** Bk. ŞİMŞEK. || ***Gözlerine inanamamak,*** şaşa kalmak, olağanüstü bir durumla karşılaşmak: *Gözlerime inanamıyorum: — Acaba bunlar hürriyet bayrakları mı?* (Ömer Seyfeddin). || ***Gözlerine mil çekmek,*** kızgın demirle birini kör etmek. || ***Gözlerine uyku girmemek,*** uyuyamamak. || ***Gözlerini açmak,*** uyanmak. || ***Gözlerini devire devire bakmak,*** öfkeyle bakmak. || ***Gözlerini dikmek,*** dikkatle bakmak: *Ne yiyor, ne içiyor, ne de söylüyordu. Gözlerini bir noktaya dikiyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). || ***Gözlerini kaçırmak,*** biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka yöne çevirmek: *Faruk gözlerini kaçırmak için yere bakarak kalktı* (Kemal Tahir). || ***Gözlerinin içi gülmek,*** sevinci gözlerinden belli olmak: *Hıfzına çalışırken bile gözlerinin içi gülerdi* (H.E. Adıvar). || ***Gözlerinin içine kadar kızarmak,*** aşırı derecede utanmak. || ***Gözlerinin içine bakmak,*** sevgiyle bakmak. Emre amade durumda olmak. Yalvararak bakmak. || ***Gözü aç,*** haris, kanaatkâr olmayan: *Yok sende kanaat gözün aç olduğu oldur / Rızkım erişir yoksa ger subh eğer şâm* (Ruhi). || ***Gözü açık,*** açıkgöz ve becerikli: *Yeni tanıdığımız çift bönce bir koca, gözü açık bir kadın* (B. Felek). || ***Gözü açık gitmek,*** istediğini yapamadan, dilediğine eremeden ölmek: *Zavallı adamcağız, gözü açık gitti.* || ***Gözü akmak,*** kör olmak. || ***Gözü arkada kalmak*** (veya ***gözü ardında kalmak***), bir şey veya kimseyle ilgili tedirginliği devam etmek: *Kızı her yere götürüp başına dert etmek veya evde bırakıp, gözü arkada kalmak gibi sıkıntılardan kurtuluyordu* (Sabahattin Ali). || ***Gözü bağlı*** (veya ***gözü kapalı***), gafil: *Böyle halt eyler onun erbabı / Hep gözü bağlı sanır ahbabı* (Vehbi). Sorup soruşturmadan, anlamadan: *Doktorun verdiği ilâcı içmeyecek kadar pireli olan Demirci, bu adama gözü kapalı güveniyordu* (Kemal Tahir). || ***Gözü bulanmak,*** bulanık görmeğe başlamak. || ***Gözü büyük,*** hayalperest. || ***Gözü (gözleri) dalmak.*** Bk. DALMAK. || ***Gözü dışarda,*** eşiyle yetinmeyip başkalarıyla dostluk kurmağa hevesli olan kadın veya erkek. || ***Gözü doymak,*** yetinmek, kanaat getirmek. || ***Gözü doymaz,*** haris. || ***Gözü dönesi*** veya ***gözü dönesice,*** «geberesi» anlamında beddua. || ***Gözü (gözleri) dönmek (gözü dumanlanmak),*** öfkesinden ne yaptığını bilmez hale gelmek: *Tüyleri ürpermiş, gözleri dönmüş, rengi atmış, saçları dağılmış, âzası titremeye başlamıştı* (Nabizade Nâzım). || ***Gözü (gözleri) gibi sevmek,*** çok sevmek. || ***Gözü gitmek,*** bir şeyi tesadüfen görmek. || ***Gözü gönlü açılmak,*** ferahlamak. Güzel bir şey görüp içi açılmak. || ***Gözü görmez olmak,*** bir şeye bir kimseye değer vermemek, önemsememek. || ***Gözü hiç bir şey görmemek,*** bir şeye veya kimseye fazla bağlanarak, başka bir şeyle ilgilenmemek. || ***Gözü ısırmak,*** bir kimseyi tanıyor gibi olmak: *— Tanıdın mı? — Bilmem. Gözüm ısırıyor gibi* (B. Felek). || [...] ***Gözü ile bakmak,*** [...] yerine koymak: *Evlât gözü ile bakmak.* || ***Gözü (gözüne) ilişmek,*** istemeden görüvermek: *Bir yerde gözüme ilişti: Ünlü şairlerimizden bilmem hangi eseri nasıl bulduğunu sormuşlar* (N. Ataç). || ***Gözü kalmak,*** beğendiği bir şeyi canı istemek, imrenmek. Elde edilemeyen bir şeyi kıskanmak: *İki emmi kızının birinde gözüm kaldı* (Halk türküsü). || ***Gözü kapalı,*** hiç düşünmeden. Hiç bir şeyden haberi olmayan. || ***Gözü kapıda,*** kaçmak için fırsat arayan. Heyecanla birini bekleyen. || ***Gözü (gözleri) kaymak,*** istemeyerek bakmak. Gözünde hafif şaşılık olmak. || ***Gözü kesmek (kesmemek),*** kendini bir işe lâyık görmek (görmemek), bir işi yapabileceğine güvenmek (güvenmemek). || ***Gözü kızmak,*** aşırı derecede öfkelenmek, ateş püskürmek. || ***Gözü korkmak,*** kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceğini düşünerek tedirgin olmak. || ***Gözü kör olasıca! Teklz.*** Beddua. || ***Gözü (gözün v.b.) kör olsun! Teklz.*** Beddua. || ***Gözü olmak,*** bir şey veya kimseyi çok arzulamak. || ***Gözü seyirmek,*** gözünün kapağı seyirmek. || ***Gözü sulu*** veya ***sidikli. Teklz.*** Çok önemsiz olaylarda bile göz yaşını tutamayan. || ***Gözü sönmek,*** kör olmak. || ***Gözü takılmak,*** dikkati çeken bir şeye dalarak bakmak. || ***Gözü tok,*** kanaat getiren. || ***Gözü toprağa bakmak,*** ölmek üzere olmak. || ***Gözü tutmak (tutmamak),*** beğenmek (beğenmemek): *Ben onu ilk gördüğüm zaman pek gözüm tutmadıydı amma, Allah için iyi kızmış* (R.N. Güntekin). || ***Gözü üstünde olmak,*** korumak, dikkat ve ihtimam göstermek. || ***Gözü yememek,*** cesaret edememek. || ***Gözü yılmak,*** artık cesareti kalmamak: *O akşamdan beri yabancı kadınlardan gözüm yılmıştı* (R. N. Güntekin). || ***Gözü (gözleri) yolda,*** birisini bekleyen. || ***Gözü yüksekte olmak,*** büyük istekleri olmak. || ***Gözüm görmesin!*** «Görmek istemiyorum» anlamında ünlem. || ***Gözüm (gözümün) nuru,*** sevilen kimseler, özellikle evlâtlar için kullanılan sevgi sözü: *Vay gözümün nuru efendim, buyurun!* (M.Â. Ersoy). || ***Gözün aydın!*** Sevinçli bir durum dolayısıyle kullanılan kutlama sözü. || ***Gözünde büyümek (büyütmek),*** olduğundan daha büyük veya önemli görünmek (görmek): *Hatta belki merakını arttırıyor ve meseleyi gözünde büyütüyordu* (Sabahattin Ali). || ***Gözünde [...] olmak,*** ona göre öyle sayılmak. || (***Bir şey bir kimsenin***) ***Gözünde olmamak,*** bir şeye ilgi duyabilecek durumda olmamak. || ***Gözünde tütmek,*** çok özlemek, göreceği gelmek: *Gözümde tüttü bu andıkça yandığım toprak / Önümde durmadı artık ne hanüman ne ocak* (M.Â. Ersoy). || ***Gözünden uyku akmak,*** çok uykulu olmak. || ***Gözüne dizine dursun. Teklz.*** Nankörlük eden kimse için kullanılan beddua: *Yaptığım iyilik gözünüze dizinize dursun!* (S. F. Abasıyanık). || (***Dünya***) ***Gözüne zindan olmak,*** acı çekmek. || ***Gözüne hiç bir şey görünmemek,*** kendi derdinden dolayı hiç bir şeye önem vermemek. || ***Gözüne girmek,*** bir kimsenin sevgi ve ilgisini kazanmak: *Patronun gözüne girmeye çalışıyor.* || ***Gözüne kestirmek,*** bir şeyi özellikle istemek, zevkine uygun bulmak: *Bir tanesini gözüme kestirdim. Onunla oynayacağım* (Ahmed Rasim). Bir işi başarabileceğini ummak. || ***Gözüne sokmak,*** görmeğe mecbur etmek, zorla ve kaba bir şekilde göstermek. || ***Gözüne (gözlerine) uyku girmemek,*** uyuyamamak: *Seni öyle rahatsız yerde bildikçe gözüme uyku girmez* (A. H. Tanpınar). || ***Gözüne yandığımın. Argo.*** Sevgi veya alçaltma sözü: *Gözüne yandığımın sigarası şimdi değdi. Gözüne yandığımın arabası, neredeyse ezecekti bizi.* || ***Gözünü açmak,*** uyanmak. Dikkatli, uyanık olmak: *Gözünü aç da kâğıdı kaptırma* (Sabahattin Ali). || (***Birinin***) ***Gözünü açmak,*** bir kimseyi gerçeğe yöneltmek. || ***Gözünü ayırmak,*** baktığı bir şeyden bakışlarını uzaklaştırmak. || ***Gözünü ayırmamak,*** ısrarla tek bir noktaya bakmak. || (***Birinin***) ***Gözünü bağlamak,*** birini yanıltmak. || [Kadın için] ***Gözünü birinde açmak,*** ilk birleşmeyi onunla yapmak. || ***Gözünü çıkarmak,*** beceriksizlikle bozmak, zarara uğratmak. Bir şey alırken kötü seçim yapmak. || ***Gözünü daldan budaktan (çöpten) esirgememek (sakınmamak),*** hiç bir tehlikeden çekinmemek. || ***Gözünü dikmek,*** sabit bir şekilde bakmak. || ***Gözünü doyurmak,*** bir şeyden çok vermek. || ***Gözünü dört açmak,*** çok dikkatli olmak: *Aman kızım, gözünü dört aç, İstanbul'a yazacağız diye sana bir oyun oynamasınlar* (R. N. Güntekin). || ***Gözünü (gözlerini) kan bürümek,*** birini öldürecek kadar sinirlenmek. Hırçınlaşmak: *O zaman demir kafesini kıran vahşi hayvanlar gibi gözünü kan bürüyor* (H. R. Gürpınar). || ***Gözünü (gözlerini) kapamak,*** ölmek. Uyumak. Görmezlikten gelmek. || ***Gözünü (gözle-***

rini) kapamamak, henüz ölmemek. Uyumamak. Görmezlikten gelmemek || *Gözünü kırpmadan,* düşünmeden, çekinmeden: *Gözünü kırpmadan cinayet işler.* || *Gözünü korkutmak,* birini yıldırmak. || *Gözünü sevdiğim,* sevgi, özlem, arayış belirtir: *Gözünü sevdiğim Rumelisi... dedi nerede o günler* (Ömer Seyfeddin). || *Gözünü seveyim. Teklz.* Rica sözü: *Gözünü seveyim, söylediklerini unutma.* || *Gözünü toprak doyursun!* Açgözlü kimseler için kullanılır. || *Gözünün bebeği gibi sevmek,* çok sevmek. || *Gözünün çapağını silmeden,* sabahleyin, uyanır uyanmaz. çok erken saatte. || *Gözünün içine bakmak,* birine karşı çok itina göstermek. Emirlerini yerine getirmeye hazır olmak. || *Gözünün içine baka baka,* cesaret ve soğukkanlılıkla. || *Gözünün kuyruğu ile bakmak,* belli etmeden bakmak. || *Gözünün önünden gitmemek,* bir türlü unutamamak: *Ejderhan balıkçısının yüzü gözümden gitmiyor* (Ş. S. Aydemir). || *Gözünün üstünde kaşın var dememek,* birinin her hareketini hoş görmek. || *Gözünün yaşına bakmamak,* acımamak, müsamaha göstermemek: *Yakarım canını vallaha! Hiç bakmam gözünün yaşına* (B. Felek). *Yalvarmak yakarmak nafile bugün / Gözünün yaşına bakmadan gider* (C. S. Tarancı). || *Aç gözlü,* çok haris, doymak bilmeyen. || *Alıcı gözle* (*gözüyle*) *bakmak,* önem vererek bakmak, üzerinde durmak: *Cemil, kör herife üçüncü defa alıcı gözüyle bakıp sordu* (Kemal Tahir). || *Eski göz ağrısı,* eskiden sevilen kimse. || *İki gözü iki çeşme.* Bk. ÇEŞME. || *İki gözüm önüme aksın!* Yemin sözü. || *İlk göz ağrısı,* ilk sevilen kimse. || *İyi gözle bakmak,* bir kimse hakkında iyi şeyler düşünmek. || *Kaşla göz arasında* (veya *gözle kaş arasında*), çok kısa bir zamanda, çabucak: *Hacı Mesut, Çanakkale savaşında, gözle kaş arasında, adını bütün orduya duyurmuş* (N. Araz). || *Kem göz* (*kem nazar*), nazar değdirdiğine inanılan bakış. || (*Birine*) *Kötü gözle bakmak,* biri hakkında kötü şeyler düşünmek. || *Yüz göz olmak,* birine karşı teklifsiz davranmak, biriyle lâubalileşmek: *Bundan ilerisine gitmek, aşağı yukarı benimle yüz göz olmak demekti* (R.N. Güntekin). || *Yüzünü gözünü açmak.* Bk. YÜZ.

— Anat. *Göz akı.* Bk. SERT TABAKA. || *Göz altı deliği,* göz altı kanalının dışarı açılan ağzı. || *Göz altı kanalı,* üst çene kemiğinde bulunan ve önde göz altı deliğinde sona eren kanal. (Üst çene atardamarının bir dalı olan göz altı atardamarı ile üst çene sinirinin uç kısmı olan göz altı siniri bu kanaldan geçer.) || *Göz altı siniri,* üst çene sinirinin göze giden uç kısmı. || *Göz atardamarı,* iç şah atardamarının dalı, göz çukuruna görme deliğinden girerek gözün çeşitli kısımlarına dağılır. || *Gözbillûru.* Bk. GÖZBİLLÛRU. || *Göz çukuru.* Bk. GÖZEVİ. || *Göz kapağı.* Bk. GÖZKAPAĞI. || *Göz pınarı,* göz kapaklarının burun tarafında meydana getirdiği açı. (Gözyaşı buradan çıkıyormuş gibi göründüğü için bu adı alır.) || *Göz sinir düğümü,* göz çukurunun dibinde bulunan ve kirpiksi cisim kasına, irise ve göz akına sinir veren küçük düğüm. || *Göz siniri* veya *Willis'in göz dalı,* Gasser düğümünün ön-iç ucundan çıkarak üçe ayrılan gözyaşı, alın ve burun sinirleri. || *Göz sümüksel zarı.* Bk. KONJONKTİVA. || *Göz toplardamarı,* gözün çeşitli toplardamarlarının çoğunluğunu aldıktan sonra kavernos sinüsa dökülen toplardamar. || *Göz üstü deliği,* kaş kemerinin üçte bir iç kenarında bulunan delik. Alın sinirinin bir dalı olan gözüstü siniri ile ve göz atardamarının bir dalı olan alın dış atardamarı bu delikten geçer. || *Göz yaşı.* Bk. YAŞ. || *Göz yuvarı,* küre şeklindeki görme organı.

— Antropol. *Göz çukuru göstergesi,* iskelette, göz çukurunun dikine ve enine en geniş çapları arasındaki orantı.

— Avc. *Göz pınarı,* geyiklerin üst çene kemiğinde, göz altındaki bir çukurda bulunan, çeperleri salgı bezinden kese. (Bunun salgıladığı siyahımsı yağlı sıvı, çiftleşme mevsiminde özel bir koku yayar.)

— Bot. ve Bahç. Bazı meyvelerin (armut, elma v.b.) tepesinde görülen çökek. || *Göz alma,* ağaçlarda, özellikle meyve ağaçlarındaki faydasız gözlerin gelişmelerinden önce alınması işlemidir. Böylece bunların alacağı özsuyun alınmamış gözleri beslemesi sağlanır. (Bu işlem daha çok espalye halinde büyütülmüş, elma ve armut ağaçlarına uygulanır. Göz alma meyveleri çekirdekli ağaçlara pek seyrek olarak uygulanır. Şeftalide yapılmaz.) || Yaprakların koltuğunda ve dalların ucunda biten küçük tomurcuk. (Bk. ANSİKL.) || *Çürük göz,* kuruyan odun tomurcuğu. || *İkili veya üçlü göz budaması,* bir meyve ağacını, dallarında iki veya üç göz bırakarak budama. || *Kırmızı göz,* baklagillerden Orta ve Güney Amerika'da yetişen ağaç (*Myroxylon toluiferum*). [Bundan *Tolubelsemi* elde edilir; sarı-turuncudan firfiri kırmızıya kadar çeşitli renkte, kokulu bir kerestesi olur; çok değerli olan bu kereste kaplamacılıkta kullanılır. Milletlerarası adı BALSAMO'dur.] || *Patates gözü,* patatesin çevresindeki küçük çukurlar; bunlar ileride cücüklenir. || *Sürgün göz aşısı* (veya *uyur göz aşısı*), bir ağaca ilk su yürüdüğünde veya durgun zamanında yapıan göz aşısı.

— Denizc. *Göz altı,* yanları kapalı, üstü çatılı çekek yeri. || *Göz demiri,* gemilerin her zaman kullandıkları çapa. || *Göz loçası,* göz demirinin taşındığı loça.

— Dokubilimi. Bir damar ağındaki veya bağdokusunun iç içe giren ve ağızlaşan telleri arasındaki boşluk.

— Elektron. *Göz lambası,* radyo alıcılarının, bir vericinin frekansına göre iyice ayarlanıp ayarlanmadığını gösteren katot lambası. Bk. ANSİKL.

— Embriyol. Bk. ANSİKL., *insan anat.*

— G. santl. *Göz aldatan,* özellikle resimde, konuyu canlı gibi göstermek için ayrıntıların en küçük parçalarına, giderek, resmi ele alınan şeyden ayırt edilemeyecek duruma getirmek.

— Kuyumc. Bir incideki küçük delik.

— Mim. ve İnş. Bir kalkan duvarı veya bir kilise kubbesi tepesinde bırakılan yuvarlak açıklık. (Bk. ANSİKL.) || *Göz penceresi,* bir kiliseye, kalkan duvarına, çatıya, alınlığa uygulanan yuvarlak veya yumurta biçimi pencere. || *Kıvrım gözü,* iyonik sütun başlığında kıvrımın ortası. || *Köşe gözü,* duvar köşesine yerleştirilmiş göz. || *Köylü gözü,* fuga ve kabartma taşlarla bezenmiş göz. || *Otağ göz,* taçlı sütunla bezenmiş göz. || *Sığınma gözü,* tünel duvar ayakları içine tren gelirken görevlilerin sığınması için yerleştirilen çukur. || *Yalancı göz,* derinliği az olan girinti. || *Yuvarlak dönen göz,* dairesel bir duvarın iç yüzünde kazılmış göz.

— Oftalmoloji. *Göz hastalıkları bilimi.* Bk. OFTALMOLOJİ. || *Göz hekimi,* göz hastalıklarının incelenmesinde ve tedavisinde ihtisas yapmış hekim.

— Opt. *Göz merceği,* bileşik optik bir cihazda göz önüne düşen mercek veya mercekler sistemi. (Bk. ANSİKL.) || *Göz yuvası,* bir dürbün veya mikroskopta, göz merceğinden geçen ve gözün konumunu belirleyen borunun uç kısmı. || *Çıplak gözle,* herhangi bir optik cihaza başvurmaksızın yalnızca gözle: *Çıplak gözle görülebilen yıldız.* || *İndirgenmiş göz,* optik görüş noktasında insan gözüne eşit küresel diyoptri. (Merkeze yakınsaklığı 57 diyoptri civarındadır.) || *Sunî göz,* görme etkilerini açıklayabilmek için kullanılan âlet.

— Patol. *Göz döndüren,* gözleri bir merkez etrafında devindiren: *Göz döndüren kaslar ve sinirler.* || *Göz döndüren kriz,* göz yuvarlarının durmadan dönmesine yolaçan sinir krizi. || *Göz-kalp refleksi,* göz kürelerini bastırmakla elde edilen nabız yavaşlaması, damar basıncının düşmesi ile beraberdir. (Bu refleks aşırı olabildiği gibi ters veya yok da olabilir. Vagotonide aşırı olur, yani nabız sayısı azalır, normalde olduğu gibi 6 ile 10 arası değil, 20 hattâ daha çok bile olabilir; omurilik hastalığında kaybolur; sempatik sinir sisteminin kuvvetli olmasında ve bazı gebeliklerde aksine dönmüştür, yani göz küreleri bastırıldığında nabız sayısı çoğalır.) || *Göz-sempatik sinir belirtisi,* gözün çukura batması, gözbebeğinin daralması, göz kapağının hafifçe düşmesi, bazen ateş yükselmesi ve hasta taraftaki yanağın terlemesi şeklinde kendini gösteren belirti. (Bu belirtiye, kol sinir ağına ait alt köklerin felcinde, bazı beyin soğanilik bozukluklarında rastlanır.) || *Göz iltihabı.* Bk. OFTALMİ. || *Göz kamaşması.* Bk. KAMAŞMA. || *Göz kuruması,* göz bezlerinin tıkanması, A vitamini eksikliği yüzünden göz sümüksu zarının ve saydam tabakanın kuruyup sertleşmesi. (Görmeyi kısmen veya tamamen yok edebilir.)

— Saatçilik. *Zemberek gözü,* büyük zembereğin, eksen ve zemberek yuvası ile dayanışma içinde olmasını sağlayan her iki ucunda açılmış küçük delikler.

— Seram. Sırlı eşyanın pişirilmesinde bazen meydana gelen küçük küçük kabarcıklar.

— Teknol. Elek veya tel kafes delikleri. (Bk. ANSİKL.) || Küçük boyutlu delik. || Bir çekice sap takmak veya bir taşlama diskini eksenine yerleştirmek için yararlanılan oyuk v.b. || Dingilin geçtiği, tekerleğin göbeğinde bulunan delik. || Mekanik bir parçada, mafsal milinin takıldığı silindir biçimindeki boşluk. || *Hadde deliği gözü,* haddenin konik deliğine yapılan ek. || İplik geçirilen dikiş iğnesi deliği. || *Menteşe gözü,* iki parçayı birbirine bağlayan kamanın konduğu göz.

— Tıp. *Göz kadehi,* gözleri banyo etmek için kullanılan oval küçük kadeh. || *Dölyatağının gözden geçirilmesi,* doğum normal ve tam olmadığı zaman dölyatağında kalmış olan etene ve zar parçalarının çıkarılması.

— Tiyat. *Göz deliği,* sahneden salonun seyredilebilmesi için perdeye açılmış küçük delik.

— Toksikol. *Göz yaşartıcı madde,* aşırı derecede gözyaşı getiren. Bk. GAZ.

— Vet. *Göz üstü çukur,* altta kaş kemerinin üstünde bulunan küçük çukurluk; hayvan ne kadar yaşlı ve zayıfsa, bu çukurluk da o kadar derin olur.

— ANSİKL. Bot. ve Bahç. *Göz* genellikle konimsi bir meme biçimindedir. Dalların ucunda, ağaç veya ağaççıkların yaprak veya yapraksı organlarının sapa bitiştiği yerlerde oluşur. Göz gizli olduğu zaman gelişmez; buna *uyur göz* denir. Her yaprağın koltuğundan çıkan tek göze *basit göz* denir (ufak çekirdekli meyve ağaçları); çok sayıda göz birarada bulunursa bunlara *ikili, üçlü* veya *çok göz* adı verilir (iri çekirdekli meyve ağaçları). Dalların ucunda olana *uç gözü,* yanlarında olana *yan gözleri* denir. Asıl gözün her iki yanında bulunan ve güçlükle görülen gözlere ise *kulakçık gözü* adı verilir.

— İnsan anat. **I.** *Göz yuvarı.* Göz, karanlık bir odaya benzetilebilir. Biçimi, önden arkaya doğru bir eksene göre bakışımlı küre şeklindedir. Dış kısmı telsel dokudan kabuk halindedir; buna *sert tabaka* denir. Sert tabakanın iç yüzü damar tabaka denilen koyu renkli ince bir zarla kaplıdır. Damar tabakanın ön tarafında iki oluşum göze çarpar: bunlardan biri saydam tabaka boyunca çepeçevre dolanan *kirpiksi cisim kası,* diğeri de daha içeride olan kirpiksi cismin kendisidir. Gözün ön tarafında, sert tabaka üzerinde değirmi bir açıklık vardır. Bu açıklığın üzerinde, sert tabakadan biraz kabarık duran saydam tabaka bulunur. Gözün duyarlı kısmına *ağtabaka* denir. Yarı saydam bir zar olan ağtabaka, damartabakaya hafifçe yapışıktır. Ağtabaka, görme sinirinin uç kısımlarından olur. Görme sinirinin girdiği yere *kör nokta* denir. Kör nokta göz yuvarının arka kutbunun iç tarafında ve biraz aşağıda bulunur. Ağtabaka ile sert tabakanın bitiştiği yerde bulunan ve *iris* adı verilen bir organ göze diyafram ödevi görür. İris, ortası delik, donuk bir zardır. *Gözbebeği* denilen bu delik büyüyüp küçülebilir. Gözün bu ön kısmı, önden arkaya doğru art arda bir sıra saydam bölmelerden oluşur: **a.** *saydam tabaka;* **b.** ön odayı dolduran *saydam sıvı* (ön oda irisle saydam tabaka arasında bulunur); **c.** *gözbillûru* (ön tarafı irise dayalı iki tarafı şişkin mercek şeklindedir); **ç.** *camsı cisim* (saydam bir zarla kaplı jelatinimsi bir maddedir, gözün geri kalan kısmını doldurur).

II. *Gözün yardımcı organları.* Göz yuvarı Tenon kapsülü denilen telsel bir bağla arkaya bağlı, ön tarafı ise göz sümüksü zarıyle (konjonktiva) kaplıdır, aynı zar göz kapaklarının iç yüzünü de örter. Merkezi etrafında devinebilen göz yuvarını altı tane kas hareket ettirir: üst doğru kas, iç doğru kas, alt doğru kas, dış doğru kas, küçük eğri kas ve büyük eğri kas. Bunlar 3., 4. ve 6. çift kafa sinirlerine bağlıdır. Bunlar-

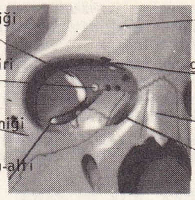

göz çukuru

dan başka göz çukurunun içinde, göz yuvarının üst tarafında gözyaşı bezleri bulunur; bunların çıkardığı gözyaşı göz sümüksel zarını kaygan tutmağa yarar.

● *Embriyoloji.* Göz tamamen dışderiden oluşmuştur. Fakat insanlarda iki ayrı süreçle gerçekleşir: **1.** dördüncü haftaya doğru, dış deride oluşan ön beyin keseciği torbalanarak ilk göz çukuru keseciğini meydana getirir ve bu kesecikten gözün sert, damar ve ağtabakalarıyle eklentileri oluşur; **2.** dış derinin içeri doğru torbalanmasından da gözbillûru ve camsı cisim oluşur.

● *Karşılaştırmalı anatomi.* Omurgalıların göz yapısı insanınkine çok benzer, çünkü ikisinin de kökeni birdir. Bazı sürüngenlerde (babaköş, kertenkele), şakak kemiğindeki bir çukurun içinde yapısı göze benzer görme organları bulunur. Bunlar ayrı ayrı görür ve üzeri saydam pulcuklarla kaplıdır: bu çeşit gözlere *kozalaksı göz* denir.

Su yüzeyine yakın yaşayan bazı balıklarda (dörtgöz) gözün üst tarafı havayı, alt tarafı suyun içini görecek şekildedir. Eklemlilerin hepsinde göz hareketsizdir. Çoğunda göz billûru bulunmaz. Bunlarda çok sayıda sade gözün birleşmesinden oluşan bileşik gözler (*petekgöz* veya *fasetgöz*) bulunur.

Böceklerde ve kabuklularda görme siniri sayısız dallara ayrılır ve bunların her biri sade göze gider. Petekgözün yüzeyi çok yüzlüdür ve yüzeyciklerin her biri ayrı bir sade göze aittir. Petekgözü meydana getiren sade gözler böceklerde altıgen, kabukluların çoğunda dörtgen şeklindedir; sade gözlerin sayısı ise hayvanlara göre değişir. Sinekte görüntülerin kaynaşma frekansı insana göre altı defa daha büyüktür; bu yüzden sinekler hızlı hareketleri daha ayrıntılı olarak görür.

Örümceğimsilerde gözbillûru vardır. Bunların gözü, üstün yapılı hayvanlarınki gibidir, ama sayısı on ikiye kadar çıkar.

Yumuşakçaların gözleri eklembacaklılarınkine göre hem daha mükemmeldir, hem de sayıca azdır. Bu şubenin kafadanbacaklılar gibi üstün türlerinde gözler sade olmakla beraber yapısı omurgalılarınkine yakındır. Basit hayvanlarda ise bazen ışığa karşı duyarlı organlar bulunur (medüz, denizyıldızı). Öglenalar gibi bazı yüzücü ve klorofilli suyosunlarında da durum aynıdır. Bu ise bitkilerde çok ilkel bir şekilde olsa dahi bir görme fonksiyonu bulunduğunu gösterir.

● *Patoloji.* Göz çeşitli hastalıklara tutulabilir. Göz flegmonuna «panoftalmi», göz içi basıncının artmasına «glokom» denir. Göz sümüksel zarı, saydam tabaka, iris, damartabaka, ağtabaka, göz kapağı gibi göz kısımlarında olan iltihap, rahatsızlık ve kusurlar için bu kelimelere bk.; *görme* sinirlerindeki bozukluklar için bk. KATARAKT; görme bozuklukları için bk. ASTİGMATİZM, HİPERMETROPLUK, MİYOPLUK, PRESBİTLİK, GÖRME. Göz yaraları ve göz hastalıkları göz yuvarının erimesi ve kör olmasıyle sonuçlanabilir (bk. KÖRLÜK). İki göz arasında birindeki hastalığın diğerine geçmesine yolaçabilecek bir beraberlik ve dayanışma vardır. Gözdeki hastalıklar ve yaralanmalar göz yuvarının çıkarılmasını gerektirebilecek gibi tamamen bozulmasına da sebep olabilir. Bir gözün kaybından ileri gelen şekil bozukluğu, göz çukuruna *cam göz* denilen yapma bir göz koymakla giderilir. Göz kısmen sakatlanmışsa geride kalan kısmın üstüne mineden veya plastikten bir parça yerleştirilir. Bu parça gözle birlikte devineceği için göz sağlammış gibi görünür.

— Elekton. Bir *göz lambasında,* alıcı ile verici arasında tam ayar sağlandığı zaman en yüksek değere ulaşan gerilimler, saptırma elektrotlarına uygulanır. Böylece, lambanın flüorışıl ekranında, genişliği değişen karanlık bir dilim meydana gelir ve tam ayarın (karanlık dilimin en ince olduğu an) görerek yapılması sağlanır.

— Mim. Heykel, büst veya süsleyici bir vazo için yapılmaktadır. Romalılar bu türden tonoz veya kemerlemeyi ne denli aşırı bir şekilde kullanmışlarsa ortaçağ mimarları da anıtlarında öylesine aşırılıktan kaçınmışlardır. XV. yy.da bir bölgelikle taçlandırılmış gözler yapılmıştır. XVI. yy.la birlikte roma gözleri yeniden önem kazanır. Perspektifçiler bazen duvarlar üzerine göz aldatan yalancı gözler çizerler.

— Opt. *Göz mercekleri*'nin en basiti, objektifin verdiği gerçek görüntü üzerine çevrilmiş âdi büyüteçtir. Fakat dürbün ve mikroskoplarda bileşik göz merceklerinden, meselâ Ramsden'in pozitif, Huygens'in negatif göz merceklerinden faydalanılır. Birincisi dışbükeylilikleri birbirine bakan eşdeğer iki düzlem-dışbükey mercekten meydana gelir; ikincisi de iki düzlem-dışbükey mercekten oluşur fakat dışbükey yüzleri ışığın geldiği yöne döner. Galilei göz merceği basit, iki yüzü içbükey bir mercek veya bir ıraksak mercekler sistemidir. İlk görüntü, kendisinden uzakta, odağın yakınında meydana gelecek şekilde ışın yörüngesi üzerine yerleştirilmiştir. Büyük alanlı modern göz mercekleri, alan sapmaları (astigmatlık, eğiklik, ışın sapması) azaltılmağa çalışılan karışık sistemlerdir. Bir mikroskopta ve gök dürbününde, göz merceği tarafından verilen objektifin gerçek görüntüsü, daire veya göz halkası diye adlandırılır. Bu küçük parlak daire, âletin tüm alanını görebilmek için gözbebeğinin bulunması gereken yeri gösterir.

— Teknol. Elek dibinde uzunluk birimi başına göz sayısı, elenen malzemenin inceliğini belirtir. Çoğunlukla bu incelik inç başına (25,4 mm) delik sayısıyle ifade edilir. Böylelikle perdahlanmada önemli rol oynayan perdah maddesi tanelerinin azamî iriliği, bunları geçiren inç başına elekteki en çok delik sayısı da belirtilir.

◆ **Göz göz** sıf. Üzerinde birçok delik bulunan. ‖ *Göz göz olmak,* delik delik olmak: *Bir nigâh et ne olur halime ey gonce-dehen / Göz göz oldu yüreğim gözlerinin derdinden* (Ziya Paşa).

◆ **Gözüm!** Ünl. Sevgi sözü: *Rifat efendi, ne diyorsun gözüm, yirmi lira olur mu?* (M. Ş. Esendal). ([M]

GÖZAŞISI blş. i. Bahç. Dal üzerindeki gözlerle yapılan ağaç aşısı.

— ANSİKL. Aşılanan göz aşılandığı yıl gelişirse (gül, meyve ağaçları) buna *sürgün gözaşısı,* ertesi yılın ilkbaharında gelişecekse *uyur gözaşısı* denir (gül, erik, kuş kirazı, badem, ahlat, akdiken, ayva, elma, akçaağaç, dişbudak, kestane, leylâk). Sürgün gözaşısı ilkbaharda yapılır; aşılanacak göz, bir yıl önce kışın kesilerek 8-10 sm toprak altında saklanmış bir daldan alınır. Durgun gözaşısı ise ağacın türüne göre haziran başından eylül sonuna kadar uygulanır. Bu durumda aşılanacak göz o yılki dallardan alınır. Gözaşısı da öteki aşılar gibi itina isteyen bir aşı usulüdür. Aşılama bittikten sonra aşının üst tarafı tedricen kesilir. (L)

GÖZBAĞCI blş. i. (*gözbağı*'dan *gözbağ-cı*). Gözbağcılık numaraları yapan sanatçı. *Eşanl.* İLLÜZYONİST. (M)

GÖZBAĞCILIK blş. i. Göz aldatmak amacıyle hazırlanmış özel araçlar yardımıyle gözbağı yapma sanatı. ‖ Elçabukluğu ile göz boyama sanatı. ‖ *Teşm. yol.* «Eğlenceli fizik» denen oyunların, sahnelerin, olayların gösterilmesi. *Eşanl.* İLLÜZYONİZM.

— ANSİKL. XVII. yy.da hokkabazlar oyunlarına, halkın bilimsel deneyler diye adlandırdığı, yeni numaralar eklediler ve yaptıkları işe uygun bir isim kullanarak, kendilerinin fizikle uğraştıklarını söylediler. Bu eğlenceli fizik numaraları çeşitli araçlar yardımıyle (yumurta torbası, darı kutusu, kuş kutusu, Süleyman'ın sırığı, kocakarış tespihi v.b.) yapılmaktaydı.

Eğlenceli fizik giderek gelişti ve gözbağcılar oyunlarına her gün bir başka yenilik getirdiler. Bir şeyi bir yere koyup başka bir yerde bularak ya da sakladıkları bir şeyin yerine başka bir şeyi çıkararak eşya kaybetme oyunları yaptılar.

Gözbağcılık sanatı genellikle belli boyutlardaki şeylerin kullanılmasını gerektirir: toplar, paralar, mendiller, yumurtalar, iskambil kâğıtları gibi. En ünlü gözbağcılar arasında Pinetti (1783), Bosco (Hindistancevizi Kralı), Comus denen Ledru, Jules de Rovère, Torrini, Philippe, Rober-Houdin, Robin, Moreau (İskambil Kralı), De Cazeneuve, E. Raynald, Thurston v.d. sayılabilir. Gözbağcılık el çabukluğu ister. Usta bir gözbağcı eşyaları gösterip kaybederek seyirciyi hem eğlendirir, hem de büyüler. Halkın dikkatini sürekli olarak oradan oraya çekmek gereklidir: gözbağcı, basit el çabukluğu deneylerine dayanan oyunlarla yeknesaklığa düşmemek için kimya oyunlarını (suyu şarap yapmak, dumanı uzaktan bardağa doldurmak gibi) ve elektrik oyunlarını (araçları çalıştırmak, eşyalar arasında gizli ilişkiler kurmak gibi) dener. Bu arada mekanikten vararlanarak, otomatlar, mekanik olarak çalışan âletler ve sahne oyunları düzenler. (L)

GÖZBAĞI blş. i. El çabukluğu ile gerçekte olmayan bir şeyin varmış gibi gösterilmesi. (M)

GÖZBEBEĞİ blş. i. Gözde iris'in ortasında bulunan delik. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mec.* Sevilen kimse: *Kan dalgalarında boğulan gözbebeklerine ağlıyordu* (A. H. Müftüoğlu). *Bu devlet, bir zaman genç bir hürriyet kahramanı ve halkın gözbebeği olarak yükselen ve efsanevî bir şöhrete ulaşan bu zatın...* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Gözbebeği ölçümü,* gözbebeğinin çapını ve çeşitli uyartılar altında uğradığı değişikliği ölçmeğe yarayan muayene usulü. ‖ *Gözbebeği zarı,* dölütte gözbebeğini kaplayan zar.

— Oftalmoloji. *Sunî gözbebeği,* kapanan ya hiç olmayan tabiî gözbebeğinin yerine iriste açılan delik.

— Opt. Bir optik âletin içinden geçerek göze ulaşan veya bir fotoğraf görüntüsünün oluşumuna yolaçan ışık ışınları konisini sınırlayan çember. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Gözbebeği* insanda yuvarlak, hayvanların çoğunda ise dikine elips biçimindedir; çapı, irise gelen ığışın azlığına çokluğuna göre değişir. Aydınlıkta küçülür, karanlıkta büyür; uzaktaki cisimlere bakılınca genişler, yakındakilere bakılınca daralır. Gözbebeği, iltihap veya ameliyatlardan dolayı değişikliğe uğrayarak yapışabilir, hattâ büsbütün kapanabilir. Doğuştan da kapalı olabilir. Sinir sisteminde meydana gelen bazı hastalıklarda, iris reflekslerinin yok olması sebebiyle gözbebeği genişleyebilir veya daralabilir. Dıştan sürülen veya içeriden verilen çeşitli maddeler de gözbebeğinin genişlemesine (atropin) veya daralmasına (morfin) yolaçar.

— Opt. *Giriş gözbebeği,* gelen ışık demetini, *çıkış gözbebeği* ise çıkan ışık demetini sınırlar. Bu gözbebekleri, âletin bir merceğinin «açıklık diyaframı» denilen çerçevesinin, bu merceğin arkasındaki ve önündeki sının ve ayırma gücünün hesaplanmasını optik sistemlere göre görüntüleridir. Gözbebeklerinin bilinmesi, âletten geçen ışık akı- sağlar; aynı zamanda görüş alanının genişliğini belirlemeğe de yarar. (L)

GÖZBİLLÛRU blş. i. Anat. Gözün ön tarafında bulunan ve dışarıdaki cisimlerin görüntüsünün ağtabaka üzerine düşmesini sağlayan, mercek biçiminde saydam organ. *Eşanl.* GÖZMERCEĞİ.

— ANSİKL. Anat. İrisle kirpiksi halka arasında bulunan *gözbillûru,* iki tarafı şişkin ince kenarlı bir mercektir; çevresi gözbillûru kapsülü denen ince ve sağlam bir zarla kaplıdır; gözbillûrunu asıcı bir bağ yerinde tutar; asıcı bağın bir tarafı kirpiksi halkaya, diğer tarafı camsı cismi saran saydam zara yapışıktır. Gözbillûru homojen değildir; özellikle bir soğanın katları gibi iç içe tabakalar halinde bulunan telsel bir dokusu vardır, yaş ilerledikçe bu telcikler tanecikli bir yapı kazanarak saydamlığını yitirir (katarakt). Gözbillûrunda sinir ve damar yoktur. Gözbillûrun kapsülündeki atardamar dalları sadece bu kapsülün üstünde yaygın olarak bulunur.

— Oftalmoloji. *Gözbillûru* saydam olması dolayısıyle ve şişkinliğini değiştirmekle görme işinde çok önemli rol oynar. Ortasının kabarıp yassılaşması görüntünün tam ağtabaka üzerine düşmesine imkân verir ve net görüntü sağlar. Eğer gözbillûru fazla şişkin olursa görüntü ağtabakanın önüne düşer; buna *miyopluk* denir. Tersine şişkinlik ye-

Foto. LAROUSSE

terli değilse, görüntü arkaya düşer; buna da *hipermetropluk* denir. Fakat normal bir gözbillûru çeşitli reflekslerin etkisiyle şişkinlik derecesini değiştirerek her uzaklığa göre uyum sağlayabilir. (Bk. UYUM.) Bununla beraber yaş ilerledikçe uyum zorlaşır; buna da *presbitlik* adı verilir. Gözbillûrunun şişkinliği her tarafta bir değilse *astigmatlık* var demektir. Göz bazen içindeki tabakaların ışığı değişik derecede kırmasıyle kendi kendini düzeltir. Gözbillûrunda yaralar, gözbillûru kapsülü iltihabı gibi görüşe zarar verici birçok rahatsızlıklar olabilir; gözbillûru kapsülündeki iltihaplar kapsül kataraktına başlangıç olabilir; genellikle kapsül iltihabından sonra gelen gözbillûru iltihabı ise gözbillûrunun kısmen veya tamamen, geçici veya daimî olarak donuklaşmasıyle son bulur. (L)

GÖZCÜ i. (*göz*'den *göz-cü*). Gözetleme işini yapan kimse: ***Oradan kalabalıklar değil gözcüler, işaret memurları ve kılavuzlar geçer*** (N. F. Kısakürek). ‖ Göz doktoru: ***Gözüm iyi görmüyor, bir gözcüye gitmem gerekiyor.***

— Ask. Savaş alanlarındaki askerî birlikler tarafından, düşmanın bütün hareket ve faaliyetlerini sürekli olarak izlemek amacıyle kurulan gözetleme yerlerindeki görevlilere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Ask. denizc. Savaş gemilerinde etrafı gözetleyen erlere verilen ad. (Gözcü, kaçınılması gerekli olan herhangi bir şeyi vaktinde görüp haber verir.) ‖ Demir başında veya çanaklıkta görevde bulunan denizci. ‖ *Gözcü filo*, bir düşman limanı veya kıyısı önünde gözetleme yapmakla yükümlü filo.

— ANSİKL. Ask. Savaşta kurulan gözetleme yerlerindeki gözetleme hizmeti, gece ve gündüz aralıksız olarak devam ettiği için görevlendirilenler arasında nöbet sırasına göre yürütülür.

Gözle, el dürbünü veya makaslı dürbünlerle yapılan *gözcü*'lük hizmeti için, er, assubay veya önemli yer ve durumlarda subaylar da gözcü olarak görevlendirilirler.

Gözcüler, muharip sınıflardan başka diğer yardımcı sınıflardan da (istihkâm, muhabere v.b.) seçilebilir. Bir muharebe ileri karakolunda görevlendirilen çifte nöbetçiler de aynı zamanda birer gözcü olarak nitelendirilebilir. Topçu sınıfının ateşlerini düzeltmek ve idare etmek için, desteklediği birliğe gönderdiği ileri sürülmüş gözetleyiciler de, bu sınıfın gözcüleri olarak kabul edilebilir.

◆ **Gözcülük** i. Gözcünün yaptığı iş: ***Karakollarda beklenirken, uzaklarda, kayalar arasında saklanarak gözcülük ediyor*** (R. H. Karay). ‖ Göz hekimliği. (ML)

GÖZCÜ (Niyazi İsmet), türk hekimi ve göz hastalıkları profesörü (İstanbul 1884-ay.y. 1965). İlk tahsilini Dârüttedris'te (1894) yaptı. Sırasıyle Fatih Askerî rüştiyesini (1898), Çengelköy Tıbbiye idadîsini (1901), Askerî Tıbbiye okulunu bitirdi. Gülhane Hastahanesi Göz kliniğine asistan tayin edildi (1907). Gülhane Askerî Hastahanesi Göz servisi şefliğine getirildi (1910). Sonra bu kliniğe profesör tayin edildi (1913). Birinci Dünya savaşında I. ve V. Ordularda, Çanakkale cephesinde görev aldı. Sonra döndüğünde (1916) Gülhane hastahanesinin müdürü oldu ve 28 yıl bu görevde kaldıktan sonra emekliye ayrıldı (1944). 1945-1946'da İstanbul'dan milletvekili seçildi. Sonra «Türk Oftalmoloji Gazetesi»ni çıkarmağa başladı. Dr. Hulûsi Behçet ile beraber «Behçet*» hastalığının göz belirtilerini inceledi. Eserleri: *Gülhane Seririyatında* 336-337 *Kış Sömestresinde Verilen Emrâz-ı Ayniye Dersleri* (1921); *Göz Frengisi* (1924); *Trahom Tedavisi ve Trahomla Mücadele* (1927); *Küçük Sıhhat Memurlarına Mahsus Trahom ve Sair Göz Hastalıkları Elkitabı* (1931). [M]

GÖZDAĞI blş. i. Cezalandırmak veya yola getirmek için yapılan korkutma gösterisi. ‖ *Gözdağı vermek*, korkutmak: ***Karşısındakine gözdağı vermek... Aslına bakarsan pek büyük bir faydası da yok bunun*** (Kemal Tahir). [M]

GÖZDE sıf. ve i. (*göz*'den *göz-de*). En çok sevilen, göze girmiş, kayırılan (kimse): ***Gözde talebe.*** ‖ Bir büyüğün beğendiği kadın: ***Avrupa'da tahsili esnasında sanat tarihini tetebbu ederken hep Luvr müzesine gider, saatlerce bu lâtife gözdenin heykeline bakardı*** (Ömer Seyfeddin).

— Tar. Saraya alınan cariyelerden güzel ve cazibeli olanlar ile padişahın dikkatini çekerek firaşı hümayuna alınan cariyelere verilen ad.

— ANSİKL. Tar. Padişahların zevceliğine kabul edilenler önce *gözde*, sonra *ikbal**, daha sonra da *kadın* efendi* olurlardı. Gözdeler, padişahların özel hizmetlerini gören hazinedar kalfalar arasından seçilirdi. Ayrıca devlet ilerigelenlerinin hediye ettiği veya valide sultanlar tarafından satın alınan cariyelerin de bazen gözdeler sınıfına seçildiği görülmüştür.

Gözdeler halkın «odalık» adını verdiği cariyeler arasında yer alır. Padişahın gözdesi olanlara, kalfalarca bir ihtiram mevkii ayırılırdı. Gözdelerden ikballiğe yükselenler, hayatlarının sonuna kadar sarayda kalanlar, çocukları olunca nikâh kıyılarak kadın efendi yapılanların bulunduğu gibi, azat edilerek saraydan çıkarılanlar ve diğer devlet adamlarıyle evlendirilenler de vardır. (M)

GÖZDİŞİ blş. i. Üstçenede bulunan köpekdişi. (M)

GÖZE i. (*göz*'den). *Yeni.* Hücre. ‖ *Halk dili.* Kaynak, su kaynağı. (M)

GÖZELİ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili, Sivrice ilçesi) bucak; 5 843 nüf. 23 köy. — *Bucak merkezi* (esk. İringil), 779 nüf. Sivrice'nin 30 km batısında; yüksl. 1 250 m. (M)

GÖZEMEK geçl. f. (*göz*'den *göz-e-mek*). [Kumaş için] Örerek onarmak. ‖ Çift düğümlü olarak ipekle nakış işlemek.

◆ **Gözenmek** edilg. f. Gözemek işine konu olmak. (M)

GÖZENE (*göz*'den *göz-e-n-e*). *Halk dili.* Bal sağarken arılardan korunmak için başa geçirilen tel kafes. (M)

GÖZENEK i. (*gözemek*, deliği örmek'ten *göze-n-ek*). Delikli bir nesnenin deliklerinden her biri. ‖ Kumaşta ajur. ‖ *Halk dili.* Pencere: ***Gözenekten bakma oğlan / Yüreğimi yakma oğlan*** (mâni).

— Anat. Canlı dokularda açık geçitlere verilen ad. ‖ Birhücrelilerde, deri levhacıklarıyle sınırlı çukurlukların dibinde bulunan, yalancı ayakların kavkıdan dışarı çıkmasına yarayan küçük delikler. ‖ *Deri gözenekleri*, yağ ve ter bezi kanallarının ucundaki küçük delikler. ‖ *Böbrek gözenekleri*, böbreğin öz bölgesinde sidik borucuklarının böbrek memeciklerinin yüzeyine açılan delikleri. ‖ *Suboruları gözeneği*, derisidikenlilerde, suborularının başlangıcındaki kalkerden levha (madrepor plağı) üzerinde bulunan delikler.

— Bot. Yaprakların alt yüzünde çok sayıda bulunan mikroskobik deliklerden her biri; solunum ve fotosentez için gerekli oksijen ve karbondioksit alışverişine, suyun buhar halinde dışarı atılmasına yarar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gözenek hücreleri*, yaprakta gözeneğin iki yanında bulunan klorofilli hücreler. (Yaprakların üst derisindeki hücrelerden yalnız bunlarda klorofil bulunur; öyle ki, ışık bu hücrelerin sitoplazmasındaki şeker miktarını ve dolayısıyle bu hücrelerin biçimini ve büzülüp genişlemesini etkileyerek gözenekağzının açılıp kapanmasına yol açar.)

— Dokubil. Organizmadaki göçmen hücrelerin (akyuvarlar, fagositler, mikrofajlar) diyapedez sırasında kılcal damardan çıkarak endotelyal hücrelere geçerken bıraktığı mikroskobik delik.

— Fiz. Bk. GÖZENEKLİLİK.

— Metalürji. Madenî bir parçada tek başına veya kümelenmiş halde bulunan küçük boşluk. Bk. ANSİKL.

— Mim. Göz göz ve kafes gibi ortası delikli süs: ***Gözenek pencere. Gözenek çatması. Esk.*** Müşebbek.

— Tab. *Gözenekağzı*, küçük delik; böceklerin karın kısmındaki gözenekağızları hava delikleri, yapraklarınki gözenek delikleri, kriptogamlarda ise üreme dağarcıklarının peritesi ve piknitlerin delikleridir.

— Teknol. *Ağaç gözeneği*, yapraklı türden (iki çenekliler) bir ağaç parçasının yüzeyinde görülebilen damar ışınları. (Ağacın gözenekleri daha çok gövde eksenine, yani odun elyafına dik alınan enine kesitte görülebilir. Ağacın gözenekli olması, parça üzerinde yapılacak son işlemleri, özellikle cilâlamayı engelleyebilir. Bu yüzden, cilâ veya vernik tabakasını çekmeden önce özel bir macunla gözenekler kapatılır.)

— ANSİKL. Bot. *Gözenek*'ler, başlangıçta bir ana üstderi hücresinden oluşur; bu hücre birbirine bitişik iki hücreye bölünür; bunların arasında, gazların ve su buharının geçmesine yarayan ve «gözenekağzı» denen ilik biçiminde bir yarık bulunur. Bu yarık, hücrelerin az veya çok şişmesine göre açılır veya kapanır: şişme fazlaysa (nem, ışık) hücreler içeriye doğru çöker, gözenekağzı açılır; çünkü gözenek hücrelerinin ağızdan yana çeperleri, dış çeperlerinden daha az esnektir. Su bitkilerinde, ancak suyun dışında kalan kısımlarda gözenek bulunur. Yapraklarda bir milimetre kareye düşen gözenek sayısı çok değişiktir. Bitkinin türüne göre 1'den 100'e, hattâ 600'e kadar çıkar. Yaprakların çoğunda dağınık ve düzensiz ise de buğdaygiller, papirüsgiller v.b. nin şerit yapraklarında dizi halindedir. Bazı bitkilerde (zakkum ağacı) çukurlar içinde veya çukur çizgilerde (silindir dallı demirağaç) bulunur.

Ayrıca, körpe dallarda, yumurtalıklarda, hattâ bazı yumurtacıkların üzerinde de gözenekler vardır.

Su gözenekleri. Bunlar genellikle yaprakların kenarlarında veya uç kısımlarında bulunur. Damarların sona erdiği yerlerdir. Sabahleyin körpe tahıl yapraklarının ucunda beliren çiy, çoğu zaman bunlardan oluşur.

— Metalürji. Dökümcülükte, çeşitli sebeplerden ileri gelen *gözenek*'ler, döküm hatası olarak nitelenir. Bu kusurlar genellikle kalıbın iyi geçirgen olmamasından ve dolayısıyle katılaşma sırasında gazların toplanmasına yolaçmasından veya ergimiş maden banyosundaki gazların tamamen giderilmemesinden ileri gelir. Sanayi gazlarına karşı tam bir sızdırmazlığın şart olduğu bronz veya pirinçten yapılmış musluk ve vanalarda, gözenek bulunmaması gerekir. Buna karşılık, toz metalürjisi teknikleriyle hazırlanan ve özel uygulama alanları olan gözenekli parçalarda, değişik biçimlerde ve hacim olarak parçanın yüzde 30'unu meydana getiren gözeneklilik sağlanmağa çalışılır. Meselâ, sinterleme işleminden önce tozlar uygun şekilde sıkıştırılır veya sinterleme sırasında maden tozlarına uçucu maddeler katılarak gözeneklerin oluşması sağlanır. Bu özellikten, yağın gözenekler tarafından tutulduğu kendi kendine yağlayıcı parçalar ve filtre elemanları yapımında yararlanılır. (LM)

GÖZENEKLİLİK i. (*gözenekli*'den *gözenekli-lik*). Gözenekli bir cismin niteliği.

— Fiz. Bk. ANSİKL.

— Petr. Bir kayanın, bileşimindeki tanecikler arasında gözenekler bulunmasıyle belirlenen ve boşlukların hacminin, kaya örneğinin toplam hacmine oranıyle tanımlanan fiziksel niteliği.

— ANSİKL. Fiz. *Gözeneklilik* terimi, yapısında küçük boşluklar bulunan katı cisimleri tanımlamak için kullanılır. Bu boşluklar, birbirine bağlanmış kanallar şeklindedir (gözenekler) ve boyutları, atomlara oranla bü-

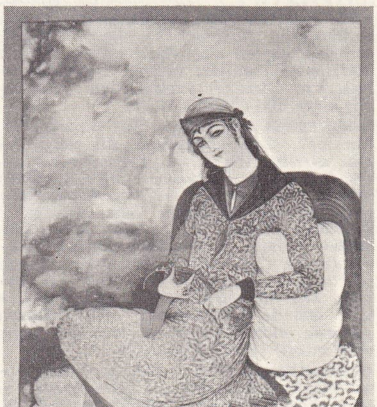

gözde
acem minyatürü

Foto. MEYDAN

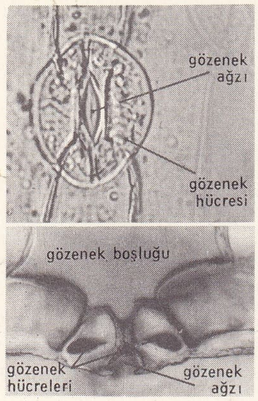

gözenek

yük, basit gözlemlerle görülemeyecek kadar da küçüktür. Genellikle hava ile dolu olan bu gözenekler, sıvı ve gazların geçmesine elverişlidir. Bk. YAYINMA, EFÜZYON. (LM)

GÖZENEKÖLÇER blş. i. İncelenecek toprak örneğinin gözenekliliğini ölçen âlet. (L)

GÖZENEK ÖLÇME blş. i. Bir malzemedeki gözeneklerin dağılımını ölçme. || Bir malzemenin gözenekliliğinin ölçümü. (L)

GÖZER i. (*göz-e-mek*'ten *göz-e-r*). *Halk dili.* İri gözlü kalbur. (M)

GÖZERİMİ blş. i. Astron. *Yeni.* Bk. UFUK.

GÖZETİCİ sıf. ve i. (*gözetmek*'ten *gözet-ici*). Koruyan, gözeten (kimse). [M]

GÖZETLEME i. (*gözetlemek*'ten *gözetle-me*). Gözetlemek işi: *Arabadan sarkıp bakmalar. Arka camdan gözetlemeler. Mektup atmalar...* (Ahmed Rasim).

— Ask. Düşman veya dost birlikleri, her çeşit hareket ve faaliyetlerini öğrenmek ve izlemek amacıyle gözaltında bulundurma. (Bk. ANSİKL.) || *Gözetleme kolu,* düşmanın hareketlerini gözetlemek ya da düşmanın sızması veya sızdırması mümkün olan bir sınır kesimini korumakla görevli müfreze. || *Gözetleme yeri.* Bk. ANSİKL.

— Oto. *Gözetleme aynası.* Bk. DİKİZ *aynası.*

— ANSİKL. Ask. *Gözetleme,* gözle, el dürbünü veya makaslı dürbünlerle yapılır. Savaş sırasında gözetleme, gece ve gündüz aralıksız devam eder. Savaş alanındaki her sınıf birlik (muharip veya yardımcı sınıf), kendi yakın gözetleme hizmetini, yakın emniyet hizmetiyle birlikte düzenlemek ve yürütmekle görevlidir. Topçu sınıfı ile işbirliği yapan çeşitli ölçme birliklerinin savaş alanında sürekli olarak hedef keşfi için yaptıkları teknik araştırmalar da (ses ve ışık ölçmeleri gibi) gözetlemenin kapsamına girer.

● *Gözetleme yeri.* Savaş sırasında alay, tabur, bölük v.b. muharip birliklerce, özel gözetleme yerleri kurulur. Gözetleme yerleri özellikle savunmada, asıl savaş alanının ilerisinde, düşmanın yaklaşma bölgeleri içinde kurulduğu gibi, asıl savaş alanında gözetlenmemiş yer bırakılmaması amacıyle de kurulur. Genellikle piyade v.b. muharip birliklerce kurulan gözetleme yerleri, bunları destekleyen topçu ve hava birliklerinin özel gözetleme yerleriyle anlaşarak, birbirlerini tamamlayacak şekilde seçilir. (ML)

GÖZETLEMEK geçl. f. (*göz*'den *göz-e-t-le-mek*). Birine veya bir nesneye gizlice bakmak: *Camın altındaki anahtar deliğinden bu kızın bizi gözetlediğine hiç şüphem yoktu* (R. N. Güntekin). *Yanından geçtiği insanların kendisiyle ilgilenip ilgilenmediklerini gözetledi* (Kemal Tahir). || Yakalamak için beklemek, bakmak: *Fare gözetleyen kedi.* || Bir kimsenin yaptıklarını farkettirmeden takip etmek: *İkisi de birbirini gözetlemekten hatta evvelki mahzurları düşünmekten vazgeçip...* (H. R. Gürpınar).

◆ **Gözetlenmek** edilg. f. Gözetlemek eylemine konu olmak, gözlenmek: *Ahmet her gittiği yerde polisler tarafından gözetlenmişti.* (M)

GÖZETLEYİCİ i. (*gözetlemek*'ten *gözetle-y-ici*). Ask. Muharebe hedeflerini ve düşman kuruluşlarını öğrenmek ve haber vermek, derlenen bilgileri ulaştırmak veya bunlardan faydalanmak, atışları tanzim ve kontrol etmek v.b. görevleri yapmak için yetiştirilmiş asker. Bk. GÖZETLEME. (L)

GÖZETMEK geçl. f. (*göz*'den *göz-e-t-mek*). Korumak, özen göstermek: *Biz yaşadıkça onu gözetiriz* (N. Araz). *Yeğenimi çok sever, her zaman gözetirim.* || Bir şeye önem vermek: *Son yazısını beğenmediğimi hatır gönül gözetmeden yüzüne karşı söyledim.* || Beklemek: *Geçti. Bir hayâldi benim gördüğüm / Geçti. Ne o döndü, ne ben gözettim* (F. N. Çamlıbel). || Kollamak: *Fırsat gözetmek.* || Kayırmak: *Bana bak. Yani kuzum. Sen bizi biraz gözet...* (B. Felek). || Göz önünde bulundurmak: *Hiç olmazsa yaşlarda mutedil bir nisbet gözetmek lâzım değil miydi?* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Gözetilmek** edilg. f. Gözetmek işine konu olmak: *Sınıf farkı pek gözetilmeden orada dizdize otururlar dertleşirlerdi* (R. N. Güntekin).

◆ **Gözettirmek** ettrg. f. Gözetmek işini yapmasını sağlamak. (M)

GÖZEVİ blş. i. Anat. Göz yuvarı ile eklentilerini kapsayan boşluk. *Eşanl.* GÖZ ÇUKURU.

— Antropol. *Gözevi göstergesi,* iskelette, göz çukurunun dikine ve enine maksimum çapları arasındaki orantı.

— ANSİKL. *Gözevi,* kafatası ile yüz arasında bulunan iki derin oyuktur. İçinde görme organı bulunur. Dört köşe piramit biçiminde olan göz çukurunun çeperleri şu kemiklerden meydana gelir: temel kemiği, alın kemiği üstçene kemiği, elmacık kemiği, damar kemiği, tırnaksı kemik ve kalbur kemiği. Göz çukurunun ön üst tarafı alın kemiği çıkıntısıyle sınırlıdır; bu çıkıntıya «kaş kemeri» denir. Gözevinin dip tarafında temel kemik yarığı ve göz siniri deliği bulunur; çeşitli sinirler (görme siniri ve göz kaslarını hareket ettiren sinirler) bu delikten göze girer. (L)

GÖZGÜ i. (esk. türk. *közüngü* > *közgü*'-den). *Esk.* Ayna: *Dost sureti gözgü durur bakan kendi yüzün görür* (Yunus Emre). *Mümine mümin durur gözgü arıt gözünü / Ta göresin sen seni zat olasın hem sıfat* (Nesimî). [M]

GÖZ KAPAĞI blş. i. Anat. Göz yuvarlarının önünde bulunan ve birbirine yaklaşmak suretiyle gözü örten perde şeklinde organ. (Bk. ANSİKL.) || *Göz kapağı bölgesi,* kaş kasını da içine alan bütün üst göz kapağı bölgesi.

— Patol. *Gözkapağı iltihabı.* Bk. BLEFARİT. || *Göz kapağı yapışıklığı,* göz kapağının doğuştan veya yanık ve yara gibi sebeplerle sonradan göz yuvarına yapışması. *Eşanl.* SEMBLEFARON.

— ANSİKL. İnsanlarda ve memelilerde iki *göz kapağı* vardır: geniş olan üsttekine üst göz kapağı, dar olan alttakine ise alt göz kapağı denir. Göz kapağının dış yüzü deri, iç yüzü sümüksel zarla kaplıdır. Derinin altında değirmi göz kası tabakası, onun altında tel-kiriş tabakası, Meibomius bezleri, göz kapağı aponevrozu ve göz sümüksel zarı bulunur.

Göz kapakları gözü koruyan organlardır. İsteyerek veya kendiliğinden (refleks) göz kırpmak bunun en açık belirtisidir. Göz kapağının kenarında bulunan kirpikler tozları ve yabancı cisimleri saptırmağa, gözyaşı ise kapakların yaydığı yabancı maddeleri eriterek dışarı atmağa yarar.

Göz kapakları tramvalar ve yakıcı maddelerle zarara uğrayarak çeşitli anormalliklere konu olabilir: düşüklük, trikiyazis, yara izi gergileri, *ankiloblefaron, göz kapağı yapışıklığı, antropyon, ektropion* v.b. gibi. Göz sümüksel zarında, göz kapaklarında ve katılgan göz dokusunda iltihap olabilir. *Arpacık,* kirpik foliküllerinin iltihaplanmasından, *kalazion* ise Meibomius bezlerinden çıkan sıvıların birikmesinden ileri gelir. Gök kapağında görülen deri hastalıklarının en önemlisi egzamadır. Ayrıca göz kapaklarında tehlikeli veya tehlikesiz urlar da olabilir.

— Karşılaştırmalı anat. Kuşlarda alt *göz kapağı* üsttekinden daha önemlidir. Bunlarda ayrıca üçüncü bir göz kapağı bulunur. Yılanlarda hareketli göz kapağı yoktur. Saydam tabakanın önünde saydam ince bir zar vardır. Bu zar her deri değişiminde düşer, yerine yenisi oluşur. (L)

Göz kurdu blş. i. Meyve ağaçlarında gözlere (çiçek, dal tomurcukları) bırakılan böcek yumurtalarından çıkan ve tomurcukların içini kemiren kurtçuklara verilen genel ad. (Tipik örneği elma göz kurdudur [*Anthonomus pomorum*].)

— ANSİKL. *Göz kurdu*'nun yok edilmesi için ağaçların temizlenmesi gerekir (kışın); yumurta atan böcekler ağaçta kabuğun altında yaşadığı için kabuklar iyice kazınarak yakılır. Genel olarak mart ayında ağaçların gövde ve dalları, içinde yüzde 5-10 oranında göztaşı bulunan kireç kaymağıyle badana edilir. Yazın, böcekli ağaçlar silkelenir, yere serili bir bezin üstüne dökülen böcekler toplanarak yakılır. Daha sonra, açılmayan, kavruk kalan ve içinde kurt bulunan gözler toplanıp yok edilir. (L)

GÖZLEĞİ i. (*gözlemek*'ten *gözle-ği*). *Halk dili.* Gözetleme yeri. || Av bekleme yeri. (M)

GÖZLEM i. (*gözlemek*'ten *gözle-m*). Olayları, insanları inceleme eylemi. || Bu eylemin sonucu: *Bilginlerin gözlemleri.* (*Eşanl.* MÜŞAHEDE.)

— Ask. havc. *Hava gözlemi,* serbest veya sabit bir balon, bir uçak veya bir helikopterden kara kuvvetleri yararına savaş bölgesinin yanıbaşında, düşmanın karadaki faaliyetiyle ilgili bilgiler toplama işlemi. Bk. ANSİKL.

— Denizc. Geminin bulunduğu yerin koordinatlarını, astronomi gözlemleri yardımıyle belirtmek. || *Gözlem pusulası,* denizde kerterizler almak için kullanılan pusula. (Buna *kerteriz pusulası* da denir.) || *Bir gökcisminin gözlemi,* bu gökcisminin yüksekliğinin ve açıklığının belirlenmesi. || *Bir yüksekliğin gözlemi,* bu yüksekliğin bir âlet yardımıyle (sekstant, teodolit v.b.) ölçülmesi. || *Karantina gözlemi,* içinde hasta bulunmayan, fakat salgın hastalık olan bir memleketten gelen gemilere uygulanan karantina. || *Sağdan gözlem, soldan gözlem, kesişen gözlem,* daire çevresinde alınan açısal uzaklıklar.

— İşletmec. *Anî gözlem,* bir olayın durumunu, rastgele seçilmiş zaman aralıklarında yapılan gözlemlerle inceleme tekniği. (Bu teknikle, meselâ, birkaç makinenin birden çalışma zamanının oranı, bir işçinin bir günde yaptığı iş miktarı v.b. belirlenebilir. RATİO - DELAY da denir.)

— Mant. Ölçme yapmayı sağlayan araçlarla, fizik, kimya, biyoloji veya astronomiyle ilgili olayları gözleme işlemi. (Bk. ANSİKL.) || Bu işlem ve ölçmelerden elde edilen sonuç: *Astronomi gözlemleri.*

— Tıp. Bir hastanın, belli bir süreyle göz altında tutularak dikkatle incelenmesi: *Hastanın gözlem altına alınması.* || Bir hastaya ilişkin ayrıntılı not: *İyi veya kötü yapılmış gözlem.*

— ANSİKL. Ask. havc. *Hava gözlemi.* Fransa'da ilk gözlem balonu yüzbaşı Coutelle'in balonudur (1794); Coutelle, Mayence kuşatmasında ve Fleurus meydan muharebesinde, sonra Mantove'da avusturya ordusunun hazırlıklarını bu balondan dürbünle gözleyerek büyük yararlık gösterdi. 1930'da, Cezayir seferi sırasında, mareşal Bugeaud sabit bir balon yardımıyle, düşman kuvvetlerine takviye geldiğini öğrendi. 1884 Tonkin savaşında, Boer'lere karşı harekâtta veya Habeşistan'da fransız, ingiliz ve italyanlar düşman hareketlerini izleyebilmek için bir balondan yararlandılar; 1907'de Fas'ta, Casablanca'nın batısında, Tedder ordugâhında düşman kuvvetlerinin toplandığı bir balonla tespit edilerek, fransız kolordusu baskına uğramaktan kurtarıldı.

Bu yüzden başlangıçta askerî havacılığın tek görevinin gözlem yapma ve bilgi edinme olmasına şaşmamak gerekir. Orduların gözü, gözlem havacılığını korumak için yavaş yavaş av havacılığı kuruldu. Kısa süre sonra uçaktaki gözlemciye fotoğraf makineleri verilerek görevinden, savaş alanının resimleriyle dönmesi sağlandı (bk. *Hava* FOTOĞRAFÇILIK'*ı*), bu sırada topçu atışlarının uçaklardan verilen bilgiye göre düzenlenmesi tekniği de gelişiyordu. Kumandanlığın sürekli olarak bilgi edinmek istediği bir bölgenin durmaksızın gözlenmesi işi balona verilir; ama avcı uçaklarıyle korunması gerektiği için, balonla gözlem pahalıya mal olmaktadır. Marne harekâtı sırasında çok büyük yararlıklar gösteren gözlem uçaklarının rolü, Birinci Dünya savaşında önemli ölçüde arttı. Balon birlikleri, gözlem grup veya filoları, doğrudan doğruya kara ordusu başkumandanlığına bağlandı. İkinci Dünya savaşında, gözlem araçlarının (1939-1941 arası Almanlar [Henschel 126] veya 1944-1945 arası müttefikler gibi [piper-cub]) ancak hava hâkimiyetini elinde tutanlar tarafından etkin bir şekilde kullanılabileceği anlaşıldı. 1945'ten beri Uzakdoğu'da (Kore, Çinhindi) ve Cezayir'de gözlem araçları başarıyle kullanıldı. Gözlem havacılığı kara kuvvetlerinin değerli bir yardımcısı haline geldi ve taktik bilgi edinme açısından temel unsur oldu. Fransa'da kara ordusuna bağlı olan gözlem birliklerinin (kara ordusunun hafif uçakları) başlıca görevi, gözlem yapmak, atışları düzenlemektir. Hava gözlemi için 1955'te Amerikalıların yaptığı «Drone» adlı pilotsuz küçük uçaklar da (otonomi 40 dk, hız 300 km/saat, ağırlık 200 kg) kullanılır. Pervaneli, tek motorlu füzeler aracılığıyle havalanan, radarla yerden yönetilen, fotoğraf makineleri ve kameralarla donatılmış bu uçaklar, yere bir

Foto. LAROUSSE

paraşüt yardımıyle iner. Fransa'da 1959 yılında geliştirilmiş modeller yapılmıştır (tip. cf. 2; hız 900 km/saat; ağırlık 700 kg).

— Mant. *Gözlem* terimi, kimi zaman gözleme işlemi, kimi zaman da deneyime karşıt olarak tabiat olaylarının gözlemden geçirilmesi anlamına gelir. Meselâ, Cl. Bernard, gözlemi bu birinci anlamda kullanmıştır. Bu durumda her çeşit ilmî araştırmada, olayların sadece gözlendiği veya okunduğu aşamalar bulunduğu ortaya konulmuş olur. Ama bu, gözlemin, pasif bir kaydetme olduğu anlamına gelmez. Çünkü eşya veya eşyanın özellikleri zihnî eğilimlere ve varsayımı hazırlayan «önsel fikre» göre algılanır. İlmî gözlem ile deneyim metotları ve bunların sağladığı doğru tümevarımın metotları, Bacon ve Stuart Mill tarafından incelendi ve sınıflandırıldı. (L)

GÖZLEMCİ sıf. ve i. (*gözlem*'den *gözlem-ci*). Dikkatle veya tenkit edici görüşle bakan; gözlem yapma alışkanlığı olan. Gözlem yapan. *Eşanl.* MÜŞAHİT.

— Astron. Astronomi gözlemlerini yapan kişi. || Evrende bulunduğu noktaya ve olayların geliştiği özel şartlara göre düşünülen kişi. (L)

GÖZLEMCİLİK i. (*gözlemci*'den *gözlemci-lik*). Gözlemcinin yaptığı iş. (M)

GÖZLEME i. (*gözlemek*'ten *gözle-me*). Gözlemek işi.

— Astron. Gökbilimleriyle uğraşanların bazı âletlerle yaptıkları inceleme. (ML)

GÖZLEME i. Mutf. Kızgın yağda kızartıldıktan sonra üzerine tozşeker ekilerek sıcak veya soğuk olarak yenen hamur yemeği. (M)

Gözlemeci, ortaoyunu fasıllarından biri. İş arayan Kavuklu'yu anadolulu bir gözlemeci ustası yanına çırak olarak alır. Mahalledeki kadınlar körebe, açıl kilit açıl, masal, saklambaç, el üstünde kimin eli var v.b. gibi oyunlarla Kavuklu'yu oyalayıp işine engel olurlar. Oyun, tuluat toplulukları tarafından *Anadolu Köy Düğünü* adıyle sahneye konmuştur. (M)

GÖZLEMEK geçl. f. (*göz*'den *göz-le-mek*). Olması veya gelmesi istenen bir şeyi, bir kimseyi beklemek: *Talihimi döndürecek o eli / Gözlüyorum ölünceye kadar ben* (F. N. Çamlıbel). *Esk.* İntizar etmek. || İncelemek, araştırmak: *Atmosferin değişiklikleri birtakım âletlerle gözlerler.* (*Esk.* Tarassut etmek.) || Gizlice bakmak, gözetlemek: *Pencereden gelenleri gözlüyor.*

— DEY. (*Birinin*) *Yolunu gözlemek,* birinin gelmesini sabırsızlıkla beklemek.

◆ **Gözleyici** sıf. ve i. Bir yerde durup olup biteni gözlemekle görevli olan (kimse). (M)

GÖZLEMEVİ bls. i. *Yeni.* İçinde astronomi gözlemleri yapılan yer. Bk. RASATHANE. (M)

GÖZLEMLEMEK geçl. f. (*gözlem*'den *gözlem-le-mek*). Gözlemek. *Eşanl.* MÜŞAHEDE ALTINA ALMAK. (M).

GÖZLEMLENEMEZ sıf. (*gözlemlenememek*'ten *gözlemlene-mez*). Gözlemi yapılamayan.

— Fiz. *Gözlemlenemezlerin reddi ilkesi,* fizik teorilerini gözlemlenemez olaylar üstüne kurmaktan kaçınmak gerektiğini öne süren ve 1925 yılında Heisenberg tarafından açıklanan ilke. (L)

GÖZLEROĞLU, XV.yy. da Sıvas yörelerinde yaşamış küçük Türkmen beyliklerinden biri. Yıldırım Bayezid ile Timur arasında geçen Ankara savaşından sonra (1402) Yıldırım'ın yenilmesinden yararlanmak isteyen birtakım beylikler ayaklanmıştı. Çelebi Mehmed, Osmanlı devletini dağılmaktan kurtarmak, birliği sağlamak için hem kardeşleriyle, hem de bu beylerle uğraşmak zorunda kaldı. Sıvas dolaylarında yaşayan Gözleroğlu (İnaloğlu) hanedanı da Çelebi Mehmed'e karşı ayaklandıysa da kısa süren çarpışmalardan sonra yenilgiye uğradı, etkisiz hale geldi. (M)

Gözleve savaşı, türk - rus kuvvetleri arasında Gözleve'de (Kırım yarımadasının batı kıyısında) yapılan savaş (şubat 1855). Türk ordusunun kumandanı serdarıekrem Ömer Paşa idi. Ordu 20 000 piyade, bir miktar süvari, 18 bataryadan (108 top) ibaretti. Rus ordusu ise general Herelov idaresindeydi. Türk ordusu Rusların saldırılarını karşılamak üzere Gözleve'nin kuzeyinde mevzilendi. Ruslar türk mevzilerinin 700 m yakınına kadar yaklaştılar ve türk savunma mevzilerine saldırdılar. Bu saldırıyı püskürten türk kuvvetleri, daha sonra hücuma geçerek Rusları geri çekilmek zorunda bıraktı. Rusların kuvvetlerini toplayarak yaptıkları ikinci hücum da aynı şekilde sonuçlandı. Bundan sonra, türk kuvvetleri karşı hücuma geçtiler. Dört saatlik bir savaştan sonra Ruslar geri çekilmeğe başladı. Serdarıekrem Ömer Paşa onları takibe lüzum görmedi.

Savaşın sonunda Türkler, Ruslardan daha az kayıp verdiler. Tarihî kaynaklara göre çar Nikola I de bu yenilginin üzüntüsü ile öldü. Kırım'daki rus kuvvetlerinin kumandanı görevinden alındı. Bundan sonra Ruslar Gözleve'ye taarruz edemediler. Buradaki kuvvetlerini doğuya çektiler. (M)

GÖZLÜ sıf. (*göz'den göz-lü*). Gözü olan: *İri gözlü. Çekik gözlü.* || Deliği olan: *Gözlü iğne.* || Çekmecesi olan: *Gözlü dolap.* || [Yara için] Ucu olan: *Gözlü çıban.* || *Esk.* Akıllı.

— Jeol. *Gözlü dolomi,* dünyanın birçok yerinde (msl. Alpler) rastlanan boşluklu dolomi. (Gözlü dolomi, çoğunlukla killi ve demirlidir. Gözler, küçük kireçtaşı veya anhidrit toparlaklarının erimesi sonucunda oluşmuştur.) || *Gözlü granit* (veya *gözlü diyorit*), çok taneli magma içinde yer alan, çapı 30 mm ile 100 mm arasında değişen yuvarlaklara sahip granit veya diyorit. (Bu yuvarlaklar iç içe sıralanmış farklı bileşimdeki madenî tabakalardan meydana gelir.)

— Tab. Gözü olan, üzerinde göz bulunan: *Gözlü dokunaç.*

— Taşbilim. *Gözlü gnays,* mercek şeklinde, başka maden tanecikleri veya elyafı ile çevrili büyük kuvars veya feldispat kristallerinden meydana gelen gnays. (LM)

Gözlü Devlet Üretme çiftliği, Konya'nın Sarayönü ilçesinde, Zengen, Gözlü, Kolukısa, Başkuyu, Karabıyık ve Çeşmeli Sebil köyleri arasında 290 000 dekarlık bir arazide, Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlı olarak kurulan devlet üretme çiftliği (kuruluşu 1942). Çiftlik, tarım alanında çevre çiftçilerine örnek olmak amacıyle kuruldu; özellikle kuru zıraat sisteminde çalışmaktadır.

Bölgenin fazla kurak olması sebebiyle arazinin 186 100 dekarı tahıl tarımına (buğday, arpa, yulaf), 63 570 dekarı yem bitkileri tarımına ayırıldı; 31 096 dekarı kullanılamayan kıraç, dağlık arazi halinde kaldı; tarıma elverişli olmayan arazide sığır ve koyun besiciliği, tavukçuluk ve arıcılık geliştirildi.

Gözlü Devlet Üretme çiftliğinin başlıca faaliyet alanını tarla tarımı teşkil ettiği için, çevre çiftçilerine daha çok tohumluk dağıtımında faydalı oldu (1967 yılında 17 300 ton buğday, 1 500 ton arpa). [M]

GÖZLÜK i. (*göz*'den *göz-lük*). Görme bozukluğu olanların daha iyi görmelerini sağlayan veya gözü dış etkenlerden korumak için kullanılan, çerçeveye yerleştirilmiş cam: *Müdür, kâğıtları bitirdikten sonra, gözlüğünü çıkardı, mendiliyle camlarını silerek...* (R. N. Güntekin). *Yeşil camlı gözlük.* || Atların gözlerinin yan taraflarına takılan siper. (Atın etraftan ürkmemesini ve gözlerine kırbaç yememesini sağlar.) || Arıcılık yapanların yüzlerini korumak için kullandıkları tel kafes. || *Avcı gözlüğü,* avcıların genellikle karlı havalarda kullandıkları, görüş açısına engel olmayacak şekilde yapılmış gözlük. || *Dalgıç gözlüğü,* deniz dibine dalarken kullanılan içine su girmeyecek şekilde yapılmış basınca dayanıklı gözlük. || *Dürbünlü gözlük,* gözlük şeklinde yapılmış dürbünlere verilen ad. || *Güneş gözlüğü,* güneş ışınlarından korunmak için takılan renkli camlı gözlük. || *Jokey gözlüğü,* jokeylerin yarış esnasında rüzgârdan korunmak için kullandıkları bağlı gözlük. || *Kar* (*kayak*) *gözlüğü,* karda, beyaz renge karşı kullanılan renkli camlı gözlük. || *Kaynak* (*kaynakçı*) *gözlüğü,* kaynak yapanların gözü ışın ve kıvılcımlardan korumak için taktıkları özel gözlük. || *Kelebek gözlük,* buruna oturtulan sapsız gözlük. || *Kum* (*sahra*) *gözlüğü,* çölde gözü güneş ışınlarından ve kum fırtınalarından korumak için kullanılan gözlük. || *Madenci gözlüğü,* maden kuyularına inerken kullanılan gözlük || *Motosiklet gözlüğü,* motosiklet kullanırken rüzgâra karşı korunmak için takılan gözlük. || *Pilot gözlüğü,* üstü açık uçakları kullanan pilotların taktığı gözlük. || *Taşçı gözlüğü,* taş kıranların taktığı mika gözlük. || *Tek gözlük.* Bk. MONOKL.

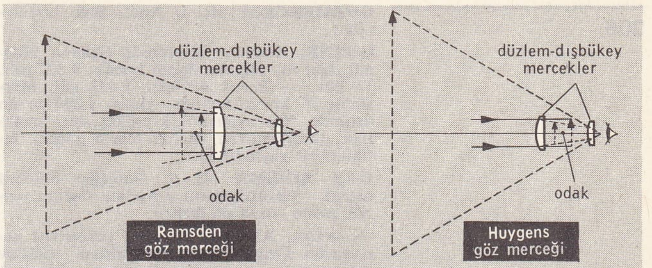

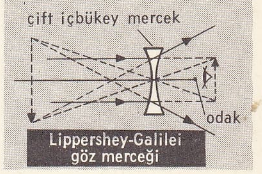

göz mercekleri (opt.)

— Ask. Baş zırhında görme deliği. || Zırhlı at başlığında görme deliği.

◆ **Gözlüklü** sıf. Gözlük kullanan: *birbirlerine baktılar, arkadan giren gözlüklü esmer bir adamdı* (B. Felek). [ML]

GÖZLÜKÇÜ i. (*gözlük*'ten *gözlük-çü*). Gözlük satışı yapan kimse. || Gözlük camı takan, özel kurs görmüş kimse. Bk. GÖZLÜKÇÜLÜK. (M)

GÖZLÜKÇÜLÜK i. (*gözlükçü*'den *gözlükçü-lük*). Gözlükçünün yaptığı iş.

— ANSİKL. Gözlükçü unvanını kullanabilmek ve numaralı (mihraklı) gözlük camı satabilmek için, 3958 sayılı Gözlükçülük Hakkında kn.un aradığı şartları haiz olmak gereklidir: türk, 20 yaşı geçmiş, ortaokul mezunu, sağlıklı olmak ve Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca verilen gözlükçülük ruhsatnamesine sahip bulunmak. (M)

GÖZLÜKLÜ penguen bls. i. Zool. Bk. SPHENİSCUS.

GÖZLÜKLÜ yılan bls. i. Zool. Bk. KOBRA.

GÖZLÜKULE. Arkeol. Tarsus'un güneydoğusunda höyük (yüksl. 22 m: genişliği 300 m). Hetty Goldman'ın 1934-1938 ve 1947-1949 yılları arasında yaptığı kazılar sonunda Gözlükule'de şu katlar ortaya çıktı:

I. *Neolitik çağ.* Çukurova, Konya bölgesi ve Kuzey Suriye neolitik merkezleriyle büyük benzerlikler gösterir. M.Ö. 5000 yıllarından kaldığı sanılır;

II. *Kalkolitik çağ.* M.Ö. 3000 yıllarında sona eren bu katta bazı yapı kalıntıları bulundu;

III. *Eski Bronz çağı.* M.Ö. 3000-2100 yıllarına rastlayan bu devirde Gözlükule bir taraftan Kuzey Suriye bir taraftan da Batı Anadolu (Truva) eski bronz çağı kültürleriyle sıkı ilişkide bulunmuş, bu arada kendi özelliğini de koruyabilmiştir;

IV. *Son Bronz çağı.* Eski ve Yeni Hitit devirlerini içine alan Gözlükule'de, hitit etkisi görülür. Bu çağdan kalma karakteristik bir hitit tapınağı, temel ve ev kalıntıları, hitit çizi yazılı belgeler ele geçirildi. Hitit kralı Hattuşil III'ün karısı Putuhepa ile Kizzuwatna kralı İşpatahşu'nun mühür baskıları da bulundu;

V. *Demir çağı.* M.Ö. 1100-520 arasına rastlayan bu dönemde şehrin etrafı kuvvetli bir surla tahkim edilmiştir. Kıbrıs ve Kuzey Suriye ile sıkı ilişkiler kurulmuştur. Asur kralı Sanherip zamanında Asur hâkimiyetine girmiştir;

VI. *Helenistik-Roma çağı.* M.Ö. IV. yy.ın sonundan II. yy.ın ortasına kadar varlığını koruyan Gözlükule, M.Ö. I. yy.ın sonlarından M. S. V. yy.a kadar Roma hâkimiyeti altında kaldı; Roma şehrinin bugünkü Tarsus'un bulunduğu yerde olmasına rağmen, Gözlükule'de roma devrinden kalma eserler bulundu;

VII. *Türk - İslâm çağı.* Bu katta Selçuklu ve Abbasîlerden kalma sikkeler, bazı yapılar görüldü. (M)

GÖZMERCEĞİ blş. i. Anat. Bak. GÖZBİLLÜRU.

GÖZNE, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Merkez ilçesi) bucak; 8 321 nüf. 13 köy. — *Bucak merkezi,* 1 433 nüf, Mersin'in 25 km kuzeyinde; yüksl. 1 000 m'nin üstünde. Yaz aylarında kıyıdaki aşırı sıcaklığa dayanamayan Mersin'lilerin rağbet ettikleri bir yayladır (M)

GÖZ - SİNEMA blş. i. Gerçeğin objektif olarak yansıtılmasını savunan sinema teorisi. (KİNO - GLAZ da denir.)

— ANSİKL. Aktüalite filimleri çeken rus kameracısı Dziga Vertov tarafından 1922'de ortaya atılan bu teori pek çok taraftar buldu ve büyük filim yönetmeni Ayzenştayn'ı da etkiledi. Buna karşılık *Fek*'lerin sert tenkitlerine uğradı. Kendilerine *Kinoklar* denilen Vertov'un çömezlerine göre, dekor, makyaj ve meslekten oyuncu gereksiz şeylerdi. Vertov, teorisini kendi çektiği belge filimlerinde uyguladı. Bunların en önemlisi olan *Kameralı Adam,* göz - sinema teorisinin bir çeşit bildirgesi sayılabilir. Anlatımcılık ve Kammerspiel teorileri içinde bunalan Avrupa sinemasında, bu kuram tarihî bakımından büyük bir rol oynadı. (L)

GÖZ - SÖZ blş. i. Deneysel psikol. *Göz-söz aralığı,* aynı anda telaffuz edilen kelime ile okunan kelimeyi birbirinden ayıran aralık. (Göz-söz aralığı, genellikle harflerle belirtilir.)

— ANSİKL. *Göz-söz aralığı,* verilmiş bir metni okuyan deneğin konuşması ile göz hareketleri aynı anda kaydedilerek incelendi. Bu incelemeler, göz - söz aralığının, şu etkenlere bağlı olduğunu ortaya çıkardı: 1. deneğin yaşı ve okuma alışkanlığı; 2. okumağa az veya çok yetenekli oluşu; 3. okunup çözülmesi gereken metnin güçlüğü. (L)

GÖZSÜZ sıf. (*göz*'den *göz-süz*). Gözü olmayan: *Gözsüz dolap* || Kör: *Gözsüz hayvan.* (M)

GÖZTAŞI blş. i. Formülü $CuSO_4$ olan bakır sülfat; triklinik sistemdeki billûrları mavi renktedir; elektrometalürjide, dokumacılıkta kullanılan boyarmaddelerin yapımında, galvanoplastide ve antiseptik olarak tarımda kullanılır. (L)

GÖZTEPE, İstanbul boğazının Anadolu yakasında Kanlıca'nın 4 km doğusunda tepe; 285 m. Bu dağın eteklerinden toplanan su borularla Çubuklu iskelesine indirilip şişelere konulur (*Göztepe suyu*). [M]

GÖZTEPE, İstanbul'un Anadolu yakasında bir semtin adı. Kadıköy ilçesinin Erenköy bucağı içinde. Banliyö treni istasyonu. Feneryolu, Merdivenköyü, Erenköy ve Çiftehavuzlar semtleriyle sınırlanır. (M)

GÖZTEPE, İzmir'de semt; şehrin batısında ve körfezin güney kıyısında. Karantina ve Güzelyalı semtleri arasında yer alır. (M)

Göztepe Gençlik kulübü, türk spor kulübü (kuruluşu 1925). Adını İzmir'deki Göztepe semtinden alır; renkleri: sarı, kırmızı. Futbolda 1936 İzmir şampiyonu oldu; 1937'de İzmirspor ile birleşerek *Doğanspor* adını aldı. 1939'da yeniden eski adı *Göztepe*'ye döndü. Beş defa arka arkaya İzmir ligini, üç yıl da İzmir şildini kazandı (1939-1950). 1950'de İzmir şampiyonu olarak katıldığı Türkiye şampiyonasını kazandı. Avrupa Fuar Şehirleri kupası maçlarına 1964 yılından itibaren 7 defa katıldı. Futbolun yanı sıra atletizm, basketbol, voleybol ve yelken sporlarında da çeşitli şampiyonluklar elde etti. Yelken sporunda Göztepe'nin Hayri Karabilgin - Altan Yalman ekibi Avrupa Gençler ve Doğu Avrupa Snipe birinciliklerini kazandı.

Göztepe'nin futbolda aldığı şampiyonluklar şunlardır. İzmir ligi: 1936, 1937-1938, 1938-1939, 1941-1942, 1942-1943, 1943-1944, 1949-1950, 1952-1953; İzmir şildi: 1939, 1940, 1942; Ege ligi: 1938; Türkiye ligi: 1938; Türkiye şampiyonası: 1950; Federasyon kupası: 1962-1963; Türkiye kupası: 1969, 1970; Cumhurbaşkanlığı kupası: 1970; katıldığı Avrupa Şehirleri kupası maçları: 1963-1964, 1964-1965, 1965-1966, 1966-1967, 1967-1968, 1968-1969 ve 1969-1970. Bu turnuvalarda çok defa ikinci, hattâ üçüncü turlara geçen Göztepe, 1968-1969 mevsiminde Avupa Fuar Şehirleri kupasında yarı finale kadar yükseldi. Böylelikle Göztepe UEFA tarafından tertiplenen bir turnuvada yarıfinale kalan ilk türk takımı oldu. (M)

gözlük
Chardin'in otoportresi
Louvre müzesi, Paris

GÖZÜKMEK geçz. f. (*göz*'den *göz-ü-k-mek*). Görünmek: *Uzun bir yolculuktan sonra nihayet İstanbul gözüktü.* || Görünüşünde olmak, benzemek: *Fakültedeki dersler önceleri bana çok kolay gözükmüştü.* || *Mec.* Yıldırmak amacıyle görünmek: *Dayısı ona bir gözükmeden olmayacak.* (M)

GÖZÜPEK blş. sıf. ve i. Cesur, atılgan, korkmaz: *Şeref'in gözüpek bir uçakçı olduğunu hepimiz biliriz, konuşması da tatlı* (N. Ataç). *Süleyman Nazif tanıdığım insanların en gözüpeklerinden biriydi* (Y.Z. Ortaç). [M]

G.P.U., Çeka'nın kaldırılmasından sonra (şubat 1922) S.S.C.B. siyasî polisine verilen ad. Hem polislik, hem de adalet görevlerini yüklenmişti. Gizli mevzuata göre yargılardı. Özellikle kolektifleştirme dönemi başlangıcında korkunç bir etkililiği vardı; fakat halk tarafından sevilmediği ve bizzat sovyet şefleri için tehlikeli bir kuvvet sayılan on beş komiserlik bir konsey tarafından yönetildiği için, temmuz 1934'te kaldırıldı; şefi Yago da idam edildi (mart 1938). Bu teşkilâtın yetkileri «İçişleri Bakanlığı Halk komiserliği»'ne (N.K.V.D.) geçti. (L)

gr., ağırlık birimi olan *gram*'ın sembolü. (L)

GRAAF (Reinier DE). Bk. DE GRAAF.

GRAAF (VAN DE). Bk. VAN DE GRAAF.

GRAAH (Vilhelm Augustus), danimarkalı gemici (Kopenhag 1793 - ay.y. 1863). İzlanda'nın doğu kıyıları haritasından sonra Grönland'ın batı kıyısı haritasını 73° kuzey enlemine kadar çıkardı (1822 - 1824). Grönland'ın doğu kıyısındaki eski norveç kolonilerinin yerlerini aradı (1828-1831) ve bu araştırmanın sonuçlarını 1832'de İngilizceye tercüme ettirerek yayımladı: *Narrative of an Expedition to the East coast of Groenland, in Search of the Lost Colonies* (Kaybolmuş Kolonileri Aramak için Grönland'ın Doğu Kıyısına Yapılan Bir Seferin Hikâyesi). [L]

Graal, Ortaçağ inancına göre, havarileriyle yediği son yemekte (*Cena*) İsa'nın kullandığı tas. Arimathia'lı Joseph'in bu kapta, İsa'nın kanını topladığına inanılırdı. Graal, Ortaçağ'ın en tanınmış efsane gruplarından birine konu oldu. Şövalye romanları, Graal'ı arayanların serüvenlerini ve onun yüzünden ortaya çıkan çekişmeleri anlatır. Bu efsaneler kelt menşelidir.

— Ed. tar. *Graal* efsanesi XII. ve XIII. yy.ın en şaşırtıcı şiir ürünüdür. İlk olarak, Chrétien de Troyes, 1182'ye doğru *Perceval ou le Conte du Graal* (Perceval veya Graal'in Hikâyesi) adlı 9 000 mısralık bir şiir yazdı. Bu eserde, genç Perceval dul bir kadının oğludur, kral Arthur'ün sarayına şövalye eğitimi görmeğe gider. Bu esere dört şair devam etti ve ortaya 63 000 mısralık büyük bir şiir çıktı. Bu şairlerden birinin kim olduğu bilinmiyor; öbürleri Denain'li Wauchier ile Montreuil'lü Manessier ve Gerbert'dir. Eserde Graal, Perceval'in de hazır bulunduğu bir peri şatosunda, günahkâr bir krala sunulan esrarlı bir kaptır; içinde, bir yara yüzünden inme gelen kralın tek yiyeceği olan mayasız bir ekmek vardır. Perceval «Graal kime sunulurdu?» dese büyü bozulacak ve kral iyileşecektir, ama Perceval utanır, ağzını açmaz. Bu, Chrétien de Troyes'in kelt mitolojisinin payen efsanelerinden aldığı ve ondan sonrakilerin hıristiyanca anlamlar yüklediği «gerçekleşmeyen diriliş» temasıdır. Öte yandan, Robert de Baron, Graal efsanesini 1183-1199 arasında yeni bir yorumla işledi, onu hıristiyan mistisizmiyle yoğurdu. Onun *Arimathia'lı Joseph* diye de anılan *Roman de l'Estoire dou Graal* (Graal Olayının Romanı) adlı manzum eserinde Graal, Cena'da (Son yemek) İsa'nın kullandığı, Arimathia'lı Joseph'in'in de çarmıha gerilen İsa'nın kanını doldurduğu kutsal kap olur. Hıristiyan sembolizmi Robert de Baron'un şiirinden türeyen veya iki geleneği yoğuran roman dizilerinde kendini gösterir: *Estoire dou Graal, Merlin, Perceval* (veya *Perlesvaus*), *La Mort Artus* (Artus'un Ölümü), *Lancelot* ve onu takip eden *La Queste del Saint - Graal*'in (Kutsal Graal'in peşinde) iki ayrı nüshası vardır. 1220 Mısralık bu son eserde Cîteaux tarikatının din ülküsü ağır basar. Graal, Arimathia'lı Joseph'in torunları tarafından İngiltere'ye götürülmüş, Corbenic şatosuna konmuş, kutsama âyinlerinin kudas kabında Tanrı sembolü haline getirilmiştir. Graal'in aranması, soyluların, derebeylerinin günahkârlıklarına ve sapıklıklarına zıt olarak hıristiyanlarca bir hayat sürmenin alegorisidir. Ne Lancelot, ne Gauvin, ne Bohort, ne Perceval, Graal'i bulabilecek kadar temiz yürekli ve imanlıdırlar. Yalnız Lancelot'nun oğlu dürüst şövalye Galaad, Graal'i ele geçirmeyi başarır. Richard Wagner'e *Parsifal*'i ilham eden, zamanın (XIII. yy.ın başı) dinî fikirlerinden ve şövalye ruhundan derinden derine etkilenen W. von Eschenbach'ın almanca nüshasıdır. (L)

GRABAR (André), fransız sanat tarihçisi (Kiev 1896). Sanat tarihi profesörü, École des Hautes Etudes (1937) ve Collège de France'a (1946) tayin edildi, bu son görevinde Eski Hıristiyanlık ve Bizans arkeolojisi kürsüsünde ders verdi, Bizans kültürü uzmanı olarak özellikle Doğu Bizans imparatorluğu sanatı üzerine derinleşti. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *La Peinture Religieuse Bulgare* (Bulgar Dinî Resmi) [1928]; *L'Empereur dans l'Art Byzantin* (Bizans Sanatında İmparator) [1936]; *La Peinture Byzantine* (Bizans Resmi) [1954]; *Haut Moyen Age* (Ortaçağ Sonları) [1957]; *La Peinture Romane du XI. au XIII. Siècle* (XI. yy.dan XIII. yy.a kadar Roman Çağı Resmi)[1958]; *L'Iconoclasme Byzantin* (Bizans İkon Kırıcılığı) [1958]; *Byzance, l'Art Byzantin du Moyen Age* (Ortaçağ'da Bizans Sanatı) [1963] ve *Sculptures Byzantines de Constantinople* (İstanbul'da Bizans Heykelleri) [1964]. (L)

GRABAR (İgor Emanuyiloviç), sovyet ressamı (Budapeşte 1871-Moskova 1960). Önce izlenimci eserler yaptı (Tretiakof galerisi), Ekim devriminden sonra tarihî portrelere yöneldi. Fakat asıl sanat tarihçisi olarak tanınır: *İstoriya Russkogo İskusstava* (Rus Sanat Tarihi), 1910-1911; V. A. Serov (1914) ve ustası Répin (1937) üzerine monografiler. Millî Resim galerisi müdürlüğünde bulundu. (L)

GRABBE (Christian), alman oyun yazarı (Detmold 1801-ay.y. 1836). Bütün emeli alman sahnelerini Shakespeare'in eserleriyle boy ölçüşebilecek büyük tarihî piyeslere kavuşturmaktı. Hohenstaufen'ları anlatan altı veya sekiz dram tasarlamıştı, ancak ikisini yazabildi: *Kaiser Friedrich Barbarossa* (İmparator Friedrich Barbarossa) [1829] ve *Kaiser Heinrich der Sechste* (İmparator Heinrich VI) [1830]. Bunlar, geleneksel tiyatro tekniği imkânları dışına çıkan, oynanamayacak eserlerdir, fakat içlerinde güzel kalabalık sahneler ve yazarın isyancı ruhundan doğan lirik bir güç vardır. Hem yüceliğe, hem hiçliğe susamış bu romantizm, en önemli eseri olan *Don Juan und Faust*'ta (Don Juan ve Faust) [1829] da görülür; Grabbe bu eseriyle Goethe'yi de, Mozart'ı da aşmak ister. Öbür oyunları: *Napoleon oder Die Hundert Tage* (Napolyon veya Yüzgün) [1831]; *Hannibal* (1835); *Die Hermannschlacht* (Herman Savaşı) [1836]. (L)

GRABEN i. («çukur» anlamında alm. k.) Jeol. *Eşanl.* TEKTONİK ÇUKUR. (L)

GRABENSKİ (Josef), polonyalı general (Litvanya 1767 - Bologna 1835). 1783 ve 1795 yıllarında Prusyalılar ve Ruslarla savaştıktan sonra, Napolyon'un Mısır ve Polonya seferlerine katıldı. Restorasyon devrinden sonra Bologna'ya yerleşti. Birleşik Eyaletler Geçici hükûmeti, Romanya harekâtı sırasında kendisini ordu kumandanlığına getirdi. Avusturya birliklerine boş yere karşı durmağa çalıştıktan sonra yardım istemek için Paris'e gitti ama somut bir sonuç elde edemedi. (L)

GRABMANN (Martin), alman katolik ilâhiyatçısı (Winterzhofen, Bavyera 1875-Eichstätt 1949). Münih'te ders verdi. Ortaçağ, özellikle Aziz Tommaso konusunda çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Die Geschichte der Scholastischen Methode* (İskolastik Yöntemin Tarihi) [1909-1911]; *Geschichte der Katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit* (Kilise Babaları Çağının Bitiminden Beri Katolik İlâhiyatı Tarihi) [1933] v.b. (L)

GRABNER (Hermann), avusturyalı bestecî ve müzik kuramcısı (Graz 1886). Strasbourg, Mannheim, Heidelberg, Leipzig ve

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Berlin'de öğretmenlik yaptı, bir opera (*Die Richterin* [Kadın Hâkim], 1930), senfonik eserler (*Sinfonische Tanze*), bir konçerto grosso, bir org konçertosu, bir *Requiem*, yaylı çalgılar için üç dörtlü besteledi. Reger ve tonalite üstünde incelemeler, armoni ve füg üstüne ders kitapları yayımladı. (L)

GRABOVSKİ (Pavlo), ukraynalı şair (Puşkarne, Karkov 1864 - Tobolsk 1902). İhtilâlci fikirlerinden ötürü sürgün edildi ve sürgünde öldü. Coşkun bir vatanseverlikle dolu şiirler yazdı: *Prolisok* (Kardelen) [1894] (L)

GRABS, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Gamsberg'in eteğinde; 4 500 nüf. (L)

GRABSKİ (Stanislaw), polonyalı siyaset adamı (Borow 1871 - Varşova 1949). Lvov üniversitesinde iktisat profesörü (1910). Milliyetçi - demokrat parti, sonra Paris'teki Polonya Millî komitesi (1917-1919) üyesi oldu, daha sonra bu komiteyi Pilsudski'nin yanında temsil etti, S.S.C.B. ile Riga antlaşmasını imzaladı (1921). Eğitim ve din işleri bakanı (1923-1925 ve 1926) oldu. Vatikan ile konkordato görüşmeleri yaptı (1924-1925). İkinci Dünya savaşında Sovyetler tarafından hapsedildi (1939-1941). Serbest kalınca Londra'daki Millî meclisin başkanı oldu (1942-1944). Polonya'ya döndü ve 1946'da Varşova üniversitesinde profesörlüğe getirildi. (L)

GRABSKİ (Wladyslaw), polonyalı iktisatçı ve siyaset adamı (Borow 1874 - Varşova 1938), Stanislaw Grabski'nin kardeşi. 1905'ten 1912'ye kadar rus Duma üyesi, 1919'da barış konferansına delege oldu. 1920'de bolşevik istilâsı sırasında başbakandı. 1923'ten 1925'e kadar hükûmet başkanlığı ve maliye bakanlığı yaptı. Polonya ekonomisini düzeltti, sanayiyi geliştirdi, ticarî mahreçler aradı, Gdynia limanını yaptırdı. Polonya bankasını kurdu, Zloty'yi çıkararak maliyeyi sağlamlaştırdı. (L)

GRABU veya **GRABUT** (Louis), fransız bestecisi (XVII. yy. ortası-öl. Paris [?] 1694'ten sonra). 1665'te İngiltere'ye gitti, Charles II tarafından saray besteciliğine getirildi, sonra kemanlar takımı ustası oldu (1667). Cambert ile birlikte Krallık Müzik akademisini kurdu (1673) ve Durry Lane'de Cambert'in *Ariadne* adlı operasını fransızca olarak temsil ettirdi. Katoliklere karşı girişilen baskı hareketleri sırasında Fransa'ya döndü (1679). Paris'te Lebègue'in evinde öldüğü söylenir. *English Song upon Peace* adlı bir bestesi, ingiliz halk şarkıları ve yaylı çalgılar için üçlü'leri vardır. (L)

GRACCHUS (Caius Sempronius), halk tribunus'u (Roma M.Ö. 154 -ay.y. 121). Ağabeyi Tiberius Gracchus'tan (M.Ö. 162-133) daha ateşli bir hatipti. Öldürülen kardeşinin öcünü almak istiyordu. Soylular sınıfına karşı çeşitli grupların çıkarlarını birleştiren bir programla köklü bir rejim reformu yapmağa kalkıştı. Cumhuriyetin içinde bulunduğu iktisadî ve sosyal krizi, ticareti geliştirerek ve Akdeniz kıyılarında devletin varlığını sağlamlaştırarak çözümlemek istedi. 125'te bir kanun tribunusluğa *iteratio* iznini verdi. Caius 123'te kendisini bu göreve seçtirdi. 133'ten beri triumvir olarak *ager publicus*'un dağlık ve uzak bölgelerindeki arazileri bölüştürme işine hız vermiş (123, 121), böylece Campania, Latium yahut Tarentum gibi bereketli bölgelerin soyluların eline geçmesine yardım etmişti. Tahsisatın değerini artırarak refah içinde bir köylü sınıfı yarattı. Kartaca, Korinthos, ve Tarentum toprakları üzerinde sömürgeler kurulması için karar aldırdı. Çıkardığı bir tahıl kanunu, proletaryaya, her ay, piyasadaki buğday fiyatına bir ölçek tohum satın alma imkânını sağladı. Desteğini kazanmak istediği şövalyeleri Roma'nın yeni elde etmiş olduğu (133) Asya eyaletlerinden alınan ondalık vergisinden faydalandırdı, senatörlerin yanında jürilere soktu, onlara adlî teminat sağladı, tiyatroda özel yerler anı kolaylaştırdı. Triumvirlik görevine eklenen bu yasama faaliyetinin yanı sıra yeniden tribunusluğa seçildiği 123'ün sonundan 122'nin başına kadar pazarlar kurmak, ambarlar ve yollar yapmakla uğraştı. Bu yeni kanunlardan faydalanamayan ve *lex sempronia* gereğince topraklarının ellerinden alınması tehlikesiyle karşı karşıya kalan müttefiklerin haklı isteklerini yerine getirmeğe karar verdi. 122'de, bütün Latinlere Roma sitesi hakkının verilmesini, bütün öbür müttefiklere de yerleşik Latinler statüsünün uygulanmasını önerdi. Fakat soylular, imtiyazlarını paylaşmak istemeyen plep sınıfını kışkırttılar: Caius'un tribunuslukta meslektaşı olan ve demagog bir siyaset güden Drusus ile triumvir C. Papirius Carbo'yu Caius'a karşı çıkardılar. Papirius, Caius'un giriştiği sömürge kurma işinin dine aykırı düşen, tanrıların lânetini çekebilecek faaliyetler olduğunu ileri sürdü. Halkın sevgisini kaybeden Caius üçüncü defa tribunusluğa adaylığını koydu, fakat seçilemedi. Kartaca sömürgesinin ortadan kaldırılması konusundaki tartışmalar sırasında, belki de bir kışkırtıcı ajanın ölümü yüzünden kargaşalıklar çıktı. Senato ilk defa olarak, bir *senatus consultum ultimum* ile hâkimlere sınırsız yetki tanıdı ve bütün kişi teminatını kaldırdı. Şövalyeler Caius'u terkettiler. Caius Gracchus'un Aventinus'ta toplanan taraftarları ile konsül L. Opimius'un askerleri arasında çıkan bir savaş sonunda Caius ile üç bin taraftarı öldürüldü (121), Gracchus kanunları da bir bir lağvedildi. (L)

GRACCHUS (Tiberius Sempronius), romalı general (öl. Lucania M.Ö. 212). Diktatör M. Junius Pera devrinde süvari kumandanı, 215'te konsül oldu. Campania'lıları yendi, Hannibal tarafından Capua'da kuşatıldı, Hannon'u yenilgiye uğrattı (214). Hürriyete kavuşturduğu kölelerden lejyonlar kurarak Benevento şehrini kurtardı. Pusuya düşürülerek öldürüldü. (L)

GRACCHUS (Tiberius Sempronius), romalı general (M.Ö. yaklş. 210-155). Gracchus'ların babası. 187'ye doğru tribunus oldu. Afrika'lı Scipio'yu savundu, onun kızı Cornelia ile evlendi. 180-179'da İspanya'da praetor oldu (180-179), Keltiber'ler ülkesinde güvenliği kurdu, bazı göçebe milletleri toprağa bağladı, insanca yönetimiyle halkın sevgisini kazandı. 178'de Sardeis'lilerin ayaklanmalarını bastırdı. M.Ö. 177 ve 163'te konsül oldu. Soylular yararına bir siyaset izlediği sanılmaktadır. 160'ta görevli olarak Suriye'ye gönderildi. (L)

GRACCHUS (Tiberius Sempronius), roma tribunus'u (Roma M.Ö. 162 - ay.y. M.Ö. 133). Gracchus'ların ilki. İhtiraslı bir insandı, Roma'yı daha büyük bir devlet yapmak için doğduğuna inanıyordu. Yenilgiyi kabul etmez, sabır diye bir şey bilmezdi. 10 Yaşında augur, 17 yaşında askerî tribunus oldu. İspanya'da roma ordusunun Numantia'lılara teslim olmasından sonra askerlik mesleğinden çekilmek zorunda kaldı. Siyasete atıldı. Etruria köylerinin boşaltılmasından heyecanlandı, tarım alanında reformlar yapılmasını lüzumlu buldu. Roma geleneklerine bağlı bir insan olarak Roma'nın ancak toprak sahipleri tarafından korunabileceğine inanıyordu. M. Ö. 134'te halk tribunus'u seçildi. Küçük mülkiyeti yeniden kurarak bir orta sınıf yaratmağa çalıştı. Bütün vatandaşların *Ager publicus*'tan yararlanma hakkını sınırlandıran eski kanunları yumuşatan bir tarım kanunu teklif etti. Fakat soylular, zamanla değişerek meşru bir hak haline gelen atalardan kalma bu âdetin değiştirilmesinden hoşlanmadılar, büyük bir haksızlığın kurbanı olduklarını inancına vardılar. Tribunus Octavius'u Tiberius Gracchus'a karşı kullandılar. Octavius, *Rogatio sempronia*'yı veto etti (133 ilkbaharı). Tiberius Gracchus siyasî devrimlerine karşı çıkan bu direnme hareketlerinin etkisi altında kaldı, bu arada iki kanunsuz iş yaptı: Octavius'a halkın zoruyle işten el çektirdi ve tribunusluğa yeniden adaylığını koyarak, kendisini seçmelerini halktan istedi. Kayınpederi Appius Claudius Pulcher ve konsül Mucius Scaevola gibi ılımlı soylular da onu desteklemekten kaçındılar. Hem zor köy hayatına yeniden başlamak istemeyen, hem de soylu sınıfın propagandasının etkisinde kalan halk (plep sınıfı) Tiberus Gracchus'u yalnız bıraktı. Bir ayaklanma sırasında Gracchus 300 taraftarıyle birlikte öldürüldü ve cesetleri Tevere'ye atıldı (133 yazı). Tiberius Gracchus'un Roma'nın siyasî ve askerî gücünü dayandırmak istediği plep sınıfı bu göreve lâyık olamamıştı. Scipion Emilianus'un çevresinde toplanan soylular kendi özel çıkarlarıyle vatanın çıkarlarını birbirine karıştırıyorlardı, halbuki soyluların ılımlı bölümü ile Gracchus'un ittifakı bir yanlış anlaşmaya dayanmıştı. Ilımlılar tarım reformunu işlerine geldiği için kabul etmişlerdi: oysa Tiberius Gracchus'un doktrinci kafası yunanlı öğretmenleri Kyme'li Blossios ve Midilli'li Diophanes'in fikirleriyle yoğurulmuştu: o, bütün toplumun halk yararına olmak üzere baştan başa yeniden düzenlenmesini istiyordu. (L)

GRACCHUS'LAR, Tiberius ve Caius Sempronius Gracchus kardeşlere ve anneleri afrikalı Scipio'nun kızı Cornelia'ya verilen ortak ad. Islahat yapmak istediklerine şüphe yoktu, fakat sağlam bir hükûmete dayanmayı düşünemediler, bu yüzden de ihtilâle yolaçtılar. (L)

GRACİAN Y MORALES (Balthasar), cizvit papazı ve ispanyol yazarı (Belmonte, Calatayud yakını 1601 - Tarazona 1658). Cizvitler tarikatına katıldı (1619). Huesca kolejinde öğretmen oldu. Vaiz olarak büyük şöhret kazandı. İki defa Madrid'e gitmesi itibarını daha da artırdı. Erkek kardeşi Lorenzo Gracian'ın imzasıyle basılan eserleri yüzünden, üstleri tarafından cezalandırıldı. Son yıllarında Tarazona'da hemen hemen bir sürgün hayatı yaşadı. Başlıca eseri *Agudeza y Arte del İngenio* (Yazarın İnceliği ve Sanatı) [1642-1648], XVII. yy. sonuna kadar edebiyatçılar ve kibarlar çevresinin elinden düşürmediği bir kitaptı. Gongora'dan esinlenen yazar «cultismo»nun edebiyat estetiğini kitabında yaşattı. Diğer eserleri: *El Heroe* (Kahraman) [1630]; *El Criticon* (Yerici) [1651-1657]; *Oraculo Manual y Arte de Prudencia* (Kehanet Elkitabı ve Temkin Sanatı) [1657]. Bu eserler özentili bir üslûpla yazılmış olmakla beraber, yazarın derin görüşlü bir düşünür ve ciddî bir ahlâkçı olduğunu belirtir. (L)

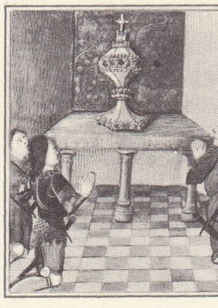

Graal
XV. yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

GRACİAS, Batı Honduras'ta köy, Lempira idare bölgesinin merkezi; 1 500 nüf. 1915'te bir depremde yıkıldı. (L)

GRACİAS A DİOS burnu, Antil denizinde yüksek burun, rio Coco'nun ağzından oluşur, Nikaragua ile Honduras arasındaki sınırı meydana getirir. Burun, 1502'de Kristof Kolomb tarafından bulundu. — Nikaragua'da idare bölgesi; 17 300 nüf. İdare merkezi, *Puerto Cabo Gracias a Dios*. (L)

GRACİLARİA i. Parlak zengin renkli küçük güve; boyu 2-3 mm uzunluğundadır (*Gracilaria syringella*'nın tırtılı kurtbağrı ve leylâk yapraklarını büker, kemirir; *G. juglandella* cevize zarar verir; diğer türleri kavak, huşağacı v.b. üzerinde yaşar. *Gracilariidae* familyasının örnek tipi.) [L]

GRACİLİA i. Esmer renkli, ince uzun, küçük böcek (5 mm). [Gövdesi külrengi ipeğimsi tüylerle kaplıdır. Çoğu zaman evlerde rastlanır. Kurtçuğu sorgun ağacından sepetleri, fıçı çemberlerini kemirir. Kınkanatlıların *cerambycidae familyasından*.] (L)

GRACİOSA, Portekiz'e bağlı Asor takımadalarının kuzey kısmında ada; 9 500 nüf. İdare merkezi, *Santa Cruz*. Hayvancılık. (L)

GRACİOSO i. (isp. k.; lat. *gratiosus*, zarif'ten). İspanyol komedilerinden soytarı tipi.

— ANSİKL. İspanyol tiyatro edebiyatının bu çok eski kişisi XVII. yy.a kadar yaşadı. XVI. yy.da Torres Naharro, birinci derecedeki entrika'ya hizmetçi ile *gracioso* arasında geçecek ikinci bir entrika eklemeyi düşündü. Lope de Vega daha sonra eski tiyatronun bu tipine şakacı ve neşeli bir karakter verdi. (L)

GRACİS (Ettore), italyan orkestra yöneticisi (La Spezia 1915). Antonio Guarnieri'nin öğrencisi. Senfoni ve tiyatro alanında İtalya ve yabancı ülkelerde başarı kazandı. Çağdaş repertuvara önem verdi. Venedik La Fenice tiyatrosu daimî müdürü ve aynı şehrin konservatuvarında orkestra çalışmaları bölümü başkanıdır. (L)

GRACQ (Louis POİRİER, **Julien** — denir), fransız yazarı (Saint-Florent - le - Vieil, Maine - et - Loire 1910). Tarih ve coğrafya öğrenimi yaptı. Benzetmeler ve semboller bakımından zengin olan eserlerinde gerçeküstücülük akımının etkisi görülür. *André Breton* [1948] üstüne bir denemesi ve bir tiyatro oyunu (*Le Roi Pêcheur* [Balıkçı Kral] 1949) vardır. *Le Rivage des Syrtes* (Syrtes Kıyıları) [1951 Goncourt ödülünü kazandı] ve *Un Balcon en Farêt* (Ormanda bir

Foto. X (LAROUSSE)

Balkon) [1958] adlı romanlarında, iç olaylarla dış serüveni atbaşı götürür. Edebiyat konusundaki düşüncelerini iki kitapta topladı: *Préférences* (Tercihler) [1961] ve *Lettrines* (Baş Harfler) [1967]. (L)

GRACULA i. Parlak siyah renkte ötücü kuş. (Gagası kuvvetli, kuyruğu kısadır. Gözlerinin gerisinde sarı bir et beni bulunur. İndo-Malezya'da yaşar.)

— ANSİKL. *Gracula,* ruhî yetenekleri çok iyi gelişmiş olduğu için, papağanlar gibi, insan konuşması da dahil, bütün sesleri isteyerek taklit eder. (L)

GRAÇA (Fernando LOPES), portekizli besteci, orkestra yöneticisi ve müzik yazarı (Tomar 1906). Paris'te Ch. Koechlin ile çalıştıktan sonra Coimbra'da müzik dersleri verdi. 1942'de, çağdaş müziği tanıtma amacıyle «Sonat» topluluğunu kurdu. Ritiminden armonik unsurlarına kadar bütün özelliklerini çok iyi bildiği portekiz folklorunun etkisinde kaldı. Baleler (*Zamanın Ateşi,* 1938), koro eserleri, senfonik eserler (*Zamanın Ateşi,* süit, 1940). *Üç Portekiz Dansı* (1941), bir senfoni (1953), iki piyano konçertosu, oda müziği, piyano müziği (*Epitaf*'lar, sonatlar, danslar, bagateller, yirmi dört prelüd), çok sayıda melodi besteledi ve yüz kadar portekiz halk şarkısını armonize etti. Portekiz müziği, Chopin ve Bartok üstüne yazdığı incelemeler bu konularda güvenle başvurulabilecek eserlerdir. (L)

GRAÇA ARANHA (José Pereira DA), brezilyalı romancı (Sao Luis de Maranhao 1868-Rio de Janeiro 1931). Yenicilik akımının öncüsü ve Brezilya akademisinin kurucu üyesiydi. 1924'te akademiden ayrıldı. En tanınmış romanı *Chanaan* (Kenan Diyarı) [1902] göçmenlerin yaşayışını ve acılarını anlatır. (L)

Graçanica manastırı, Yugoslavya'da (Kosovo - Metohija bölgesi), Priştina yakınında manastır. XIV. yy.dan kalma beş kubbeli kilise (freskler). [L]

GRAD i. (lat. *gradus,* derece'den fr. *grade*). Metrol. Çemberin 400'de 1'ine eşit uzunluktaki bir yayı gören merkez açıya eşit açı birimi (sembolü: g). [Bir grad, derecenin 9/10'-udur.] (L)

Gradac manastırı, Yugoslavya'da (Sırbistan), Raşka'nın kuzeybatısında manastır. XII. yy. sonlarına doğru inşa edilen manastır binası Uroş I'in karısı Anjou'lu Hélène tarafından 1270'te onartıldı. Gotik kilise; güzel freskler. (L)

GRADEFES, İspanya'da (Leon ili) kasaba, Leon'un batısında, Eski rahibeler manastırı (XII. ve XIII. yy.dan kalma kilise). [L]

GRADENİGO, venedikli bir ailenin adı. Başlıca üyeleri: BARTOLOMEO (Venedik 1263 -ay.y. 1342), 1339 ile 1342 arasında dukalık yaptı. — PİETRO (Venedik1251-ay.y. 1311), 1281 ile 1311 arasında duka. Büyük meclis üyeliğini birkaç soylu ailenin tekelinde tuttu. 1310'da Tiepolo ihtilâlci hareketi yüzünden Onlar mahkemesini kurdu. — GİOVANNİ (Venedik 1285 - ay.y. 1356), 1355 ile 1356 arasında duka. Marino Faliero fesat hareketini bastırdı. (L)

GRADENWİTZ (Otto), alman hukukçusu (Breslau 1860 - Berlin 1935). Königsberg, Strasbourg ve Heidelberg üniversitelerinde Roma hukuku profesörlüğü yaptı. İnterpolasyon metodunun kurucusudur. Başlıca eserleri: *İnterpolationen in den Pandekten* (Digesta İnterpolasyon'u) [1887]; *Vocabularium İnsprudentiae Romanae* (Roma Hukuku Lûgati) [1894]. (L)

GRADİGNAN, Fransa'da (Gironde idare bölgesi) şehir; Bordeaux'nun güneyinde; 7 182 nüf. İnce marangozluk. Seramik. Konfeksiyon. (L)

GRADİN i. (ital. *gradino*'dan). Bk. GIRADİN.

GRADİSCA D'İSONZO. İtalya'da komün, Friuli bölgesinde (Groizia ili), İsonzo ırmağı kıyısında; 5 500 nüf. İpek sanayii. 1918'e kadar Avusturya'ya bağlıydı. (L)

GRADNİK (Alojzij), slovenyalı yazar (Modana Gorizia 1882). Babası slovenyalı, annesi italyandır. Yüksek memuriyetlerde bulundu. Yugoslavya'nın çeşitli şehirlerinde hâkimlik yaptı. Ljubljanski Zvon'da (Lyubliyana Çanı) yayımladığı birkaç lirik şiirle sanat hayatına atıldı; bu şiirleri, *Padayoçe Zuezde* (Düşen Yıldızlar [1916], *Pot Bolesti* (Keder Yolu) [1922] ve *De Profundus* (1926) izledi. Eserlerinde memleketine duyduğu sevgiyi dile getirir. Slovenya'lı çağdaş şairlerin en büyüklerinden biri olarak kabul edilir. (L)

GRADO i. (ital. k.). Kim. Bir sıvı içindeki alkol derecesi. || *Mec.* Derece, ölçü: *İnsan kaabiliyetlerinin gradosu seneden seneye düşerken...* (R.N. Güntekin). [ML]

GRADO, İspanya'da (Asturias, Oviedo ili) şehir, Oviedo'nun batısında; 17 900 nüf. Sayfiye merkezi. — *Trubia*'da, rio Trubia kıyısında, top dökümhanesi ve millî silâh imalâthanesi. (L)

GRADO, İtalya'da şehir, Veneto'da (Gorizia ili), Adriya denizi kıyısında; 9 800 nüf. Denizkulağı ile deniz arasındaki bir adada kurulan Grado, liman ve sayfiye merkezidir. Bizans devrinden kalma (VI. yy.a ait döşeme) sekiz vaftizhaneli (V. yy.) katedral. Bizans üslûbunda kilise (VI. yy.).

— Tar. 453'te patrikleri yönetiminde Hunlardan, 568'de de Lombardlardan kaçan Aquila'lılar Grado'ya sığındı. 606'daki mezhep ayrılığı sonunda ikisi de patrik unvanını taşıyan ve biri Aquila'da öbürü Grado'da yaşayan birbirine rakip iki patrik seçildi: 716'-ya doğru toprak bölüşüldü ve kıyı ile İstria piskoposluklarını içine alan Grado patrikliği, Bizans etkisi altına girdi. X. yy.dan itibaren iki patriklik arasında mücadele imparatorla kilisenin mücadelesi halini aldı. Aquila imparatorluk derebeyliklerine katılırken, Grado Roma'ya bağlandı. 1451'de patriklik Venedik'e nakledildi. (L)

GRADOLİ, İtalya'da (Viterbo ili) kasaba; Bolsena gölünün batı kıyısında; yüksl. 470 m; 2 179 nüf. XVI. yy.dan kalma büyük Farnese sarayı. Sayfiye yeri. Şarapçılık. Zeytincilik. (L)

GRADUS («derece» anlamında lat. k.). Romalıların, iki buçuk ayak, yani 0,74 m değerindeki eski uzunluk ölçüsü birimi. (L)

GRADYAN i. (lat. *gradus,* derece > fr. *gradient*). Meteorol. Bir meteoroloji elemanının uzaklığa göre değişim oranı. (Düşey yöndeki sıcaklık derecesi, 100 m'de °C cinsinden gösterilir [msl. adiyabatik gradyan]. Yatay yöndeki basınç gradyanı ise, 100 km'de 1 milibar veya coğrafya derecesi [111 km] cinsinden verilir.)

— Biyol. Üzerinde belli bir niteliğin sürekli olarak değiştiği uzun eksen. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Gerilim gradyanı,* uzaydaki magnetik veya elektrik geriliminin, alan doğrultusunu bağlı değişme oranı. Bk. ANSİKL.

— Foto. *Bir köşenin duyarlık ölçümü gradyanı,* bu köşenin bir santimetre uzunluk başına yaptığı soğurmayı gösteren katsayı. Bk. DUYARLIK *ölçer.*

— Mat. Bileşenleri, *Ox, Oy, Oz* koordinat eksenleri boyunca, sırayla, skaler bir alanı belirliyen *f (x, y, z)* fonksiyonunun birinci basamaktan parça türevleri olan vektör.

— ANSİKL. Biyol. Child'ın kurduğu fizyolojik *gradyan*'lar teorisi (1929) omurgasız hayvanlardaki (hidralar, planaryalar, halkalısolucanlar, nemertinler) yenilenme olayının incelenmesine dayanır. Planaryadan koparılan bir parça, yenilenme sırasında, ön kısmı bir yana, arka kısmı diğer yana doğru yenilenecek şekilde yönelme gösterir. Bu parça, baş-kuyruk ekseninin çeşitli noktalarında, koptuğu bütündeki fizyolojik nitelikleri sağlayacak şekilde fizyolojik bir kutuplaşma gösterir. Fizyolojik kutuplaşma fizyolojik gradyana uygun olur. Meselâ, baş bölgesindeki yüksek solunum etkinliği, ön kısımdan arka kısma doğru gittikçe düzgün bir şekilde azalır. Gradyanlar teorisi embriyoloji alanında da verimlidir. Gradyanlar belli bir alandaki şekil alma (biçimlenme) etkinliğini de gösterir. Denizkestanesi tohumunda hayvansal alan ve bitkisel alan adı verilen iki biçimlenme alanı vardır; buralar hayvansal ve bitkisel organlaşma etkinliğinin bulunduğu yerlerdir. Bu alanlar gradyanlar halinde teşkilâtlanır. Yoğun bir etkinlik merkezi olan bu alanlardan itibaren organlaşma etkinliği azalır. Gradyanların yeri kesinlikle sabit değildir; en yüksek etkinlik kutbunun yerini deneysel olarak değiştirmek mümkündür. Kurbağa yumurtası çift gradyanlıdır: vitellüs levhacıklarıyle ilgili vitellüs veya sitovitellüs gradyanı ve ribonükleik tanecikler gradyanı. Bunlar hayvansal kutupla bitkisel kutup arasında kademeli olarak yer alır. Bitkilerde de gradyanlar vardır: fizyolojik, fiziko-şimik, oksetik (büyümeye ilişkin), dokusal, anatomik ve morfolojik gradyanlar gibi. Bunların bazıları enine yer alır ve organlara dik olur. Fakat çoğu uzunlamasına, yani bitkinin ekseni boyunca yer alır.

— Elektr. *Gerilim gradyanı,* eş gerilimli yüzeylere dik bir vektördür ve bu dikmenin doğrultusunda alınmış $\frac{dU}{dn}$ geriliminin türevine eşittir; bu vektör, $\vec{U}$ grad şeklinde gösterilir; üç ekseni izleyen bileşenlerinin değerleri $\frac{\partial U}{\partial x}$, $\frac{\partial U}{\partial y}$ ve $\frac{\partial U}{\partial z}$'dir. Elektrik veya magnetik alan vektörü, işaret değiştirmiş gerilim gradyanına eşittir; buradan $\vec{E} = -\vec{U}$ grad elde edilir. (L)

GRAEBE (Karl), alman kimyacısı (Frankfurt-am-Main 1841 - ay.y. 1927). Königsberg'de ders verdi. 1878'de Cenevre üniversitesinde kürsü profesörü oldu. Antrasenin yapısını açıkladı. Fakat asıl ününü, 1868'de Liebermann ile birlikte başardığı alizarin sentezine borçludur. *Geschichte der Organische Chemie* (Organik Kimya Tarihi) [1920] adlı bir eser yayımladı. (L)

GRAEBNER (Fritz), alman etnoloji bilgini (Berlin 1877 - ay.y. 1934). Köln üniversitesi etnoloji doçenti. F. Ratzel'i izledi, tarihî ve kültürel etnoloji okulunun başlıca temsilcilerinden biri oldu. Özellikle Okyanusya topluluklarını inceledi. İlkel toplumlar arasında kültürün yayılması üzerine araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien* (Okyanusya Kültür Merkezleri ve Kültürlerin Yayılışı) [1905]; *Methode der Ethnologie* (Etnoloji Metodu) [1911]. (L)

GRAEFE, tıp ve cerrahî alanında ün kazanmış bir alman ailesinin soyadı. — KARL FERDİNAND VON (Varşova 1787 - Hannover 1840), Almanya'da tıp okudu, Berlin'de cerrahî profesörü oldu. Bugünkü organ nakli cerrahîsinin kurucusu sayılır. Kan nakli, sezaryen, burun ameliyatı, yarık damarların tedavisi gibi konularda cerrahiye büyük yenilikler getirdi. — ALBRECHT VON (Berlin 1828 - ay.y. 1870), Karl Ferdinand'ın oğlu, modern göz cerrahîsinin kurucusu. Berlin, Viyana, Prag, Paris, Londra, Dublin ve Edinburgh'da okudu. Göz cerrahîsi alanında ihtisas yaptı. Yaşadığı yüzyılın en ünlü göz cerrahlarından biriydi. Ayrıca beyin ve sinir sistemi hastalıkları konusunda da uzmandı. F. C. Donders ile birlikte *Archiv für Ophthalmologie*'yi (Oftalmoloji Arşivi) kurdu. Eserlerinin çoğu bu dergide yayımlandı. Guatr hastalığında görülen göz fırlaması belirtisi (*ekzoftalmi*) Graefe'nin adıyle anılır. Sempatik oftalmi'yi de ilk defa tespit eden odur (1866). Ayrıca glokom denilen göz hastalığını, irisin bir kısmını kesip çıkararak tedavi etmeyi başardı (1857). Beyin bozukluklarıyle ilgili körlüğün ve görme bozukluklarının görme sinirindeki bozukluktan ileri geldiğini gösterdi. Ayrıca Halmholtz'un yaptığı göz aynasının göz muayenesinde kullanılmasını yaygın hale getirdi. (L)

GRAETZ (Heinrich), yahudi asıllı alman tarihçisi (Xions, Poznan 1817 - Münih 1891). Siyonizmi aydınlatmağa ve yumuşatmağa çalışan haham S. R. Hirsch'in yanında öğrenci olarak üç yıl kaldı. 1845'te Jena'da doktorasını verdi, yüksek öğrenimi sırasında hegel'ci tarih görüşünün etkisinde kaldı. On bir ciltlik *Geschichte der Juden* (Yahudiler Tarihi) [1853-1876] adlı kitabı aradan yüz yıl geçmiş olduğu halde hâlâ geçerli bir eserdir. Graetz ayrıca İbranî İncili'nin bazı kitapları üstüne tefsirler de yazdı. 1880 Yıllarında Almanya'da samî ırkı aleyhinde ortaya çıkan tartışmaya da katıldı, bu tartışma sırasında Heinrich von Treitschke'nin saldırısına uğradı. Kısa bir süre sonra doktrinciliği bir yana bıraktı, ılımlı ve tutucu bir yol seçti, ömrünün sonuna kadar da yahudi cemaatinden ayrılmadı, bu cemaatin işlettiği ünlü Breslau Hahamlık seminerin-

de 1854'ten sonra ders verdi. 1869'dan sonra Breslau üniversitesinde profesör oldu. (L)

GRAETZER (Guillermo), avusturya asıllı arjantinli besteci (Viyana 1914). 1939'da Arjantin'e yerleşerek Buenos Aires *Collegium Musicum*'unu kurdu (1949). Bugün La Plata üniversitesinde öğretmenlik yapmaktadır. Beş bale, konçertolar, çeşitlemeler, orkestra için *sinfonie*, bir *mezmur XLIV*, fagot için, viyolonsel için konçertolar besteledi. J. S. Bach üstüne bir incelemesi vardır. (L)

Graetz köprüsü, bir alternatif gerilimin doğrultulması için, köprü üzerine yerleştirilmiş dört doğrultucu diyottan meydana gelen devre. (L)

GRAEVİUS (Johann Georg GRÄVE, — denir), alman bilgini ve tarihçisi (Naumburg, Saksonya 1632-Utrecht 1703). Utrecht'te profesördü. Eskiçağ klasik yazarlarının ve birçok derlemenin tenkitli baskısını yayımladı. Başlıca eseri: *Thesaurus Antiquitatum Romanarum* (Eski Roma'nın Hazineleri) [1694-1699]. (L)

GRAF i. (fr. *graphe*). Mat. Bir fonksiyonun grafikle gösterilmesi kavramının cümleler teorisine genişletilmesi. [E cümlesindeki bir *a* elemanının F cümlesindeki görüntüsü *b* ise, (*a, b*) çiftinin cümlesi, E'nin F'ye uygulanma grafıdır. *a* ve *b* sayısal değerler olduğu zaman, graf bir noktalar cümlesidir.] || *Graflar teorisi*. Bk. ANSİKL. || ***Bir tekabülün grafı***, A ve B gibi iki cümle arasındaki bir tekabül için, A'nın bir *a* elemanı ile bunun B'deki karşılıklarından herhangi birinin meydana getirdiği (*a, b*) çiftinin cümlesi. (Bir uygulamanın grafı, *a* elemanının B'de en çok bir tane karşılığı bulunan bir tekabül grafının özel halidir. Bir tekabül grafı, A ile B cümlelerinin kartezyen çarpımının bir alt cümlesini gösterir.) || ***Bir uygulamanın grafı***, bir A cümlesi bir B cümlesine uygulandığında, A'nın *a* elemanı ile bunun B'deki *b* görüntüsünün meydana getirdiği (*a, b*) çiftinin cümlesi. || ***Bir*** $Y = f(x)$ ***fonksiyonunun grafı***, A ve B cümleleri, gerçek sayıların R cümlesinden alınmak üzere, bir uygulama grafının özel hali. (*x*'in bir değeri ile görüntüsünden meydana gelen [*x, y*] çifti, düzlem üzerinde, koordinatları *x, y* olan nokta ile gösterilir. Bu durumda graf eğer fonksiyon bu aralıkta tanımlı ve sürekli ise, bir eğri yayı meydana getiren bir noktalar cümlesidir.)

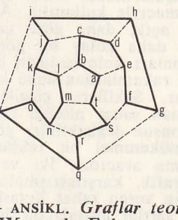

şekil 1

— ANSİKL. *Graflar teorisi*. «Graf» kavramı, XIX. yy.da Euler, sonra Hamilton, Morgan ve daha sonra, bu kelimeyi ilk kullanan Silvester gibi matematikçilerin çalışmalarıyle ortaya çıktı. Bu çalışmalarda, o zamana kadar matematik düşüncenin büyük akımlarından ayrı ve uzak tutulmuş bir alandan kaynağını alan, eğlendirici problemler soruluyor ve çözülmeğe çalışılıyordu. Böylece, 1736'da Euler Königsberg'de oturanların, Pregel ırmağını adalara bağlayan yedi köprünün her birinden yalnız bir defa geçmelerinin imkânsız olduğunu gösterdi. Bu sonuç, o tarihten sonra *grafiar teorisi*'nin gelişmesiyle genelleştirildi. Aynı şekilde Hamilton, her biri yalnız diğer ikisine bağlı olan yirmi şehre uğrayarak bir dünya turu yapmayı teklif etti (bk. şekil 1).
Teoriyi açıklamak veya anlaşılmasını kolaylaştırmak için, arzu edilirse, noktalardan ve belirli yönde ok işareti konulmuş çizgilerden meydana gelen şekillere başvurulabilir (bk. şekil 2).
Burada bir gösterme söz konusudur; bununla birlikte bir graf, adının taşıdığı anlama rağmen, bir şekil değildir. Bir (X, C) grafında, X cümlesinin elemanlarına genellikle ***tepeler***, C cümlesinin elemanlarına da ***yaylar*** denilir. (C, iki elemanı X'in içinde olan ve aralarında belli bir bağıntı söz konusu olan çiftlerin cümlesidir.) Bir yay, kendi başlangıç noktasını (yani birinci elemanı) kendi bitim noktasına (yani ikinci elemana) bağlar.

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

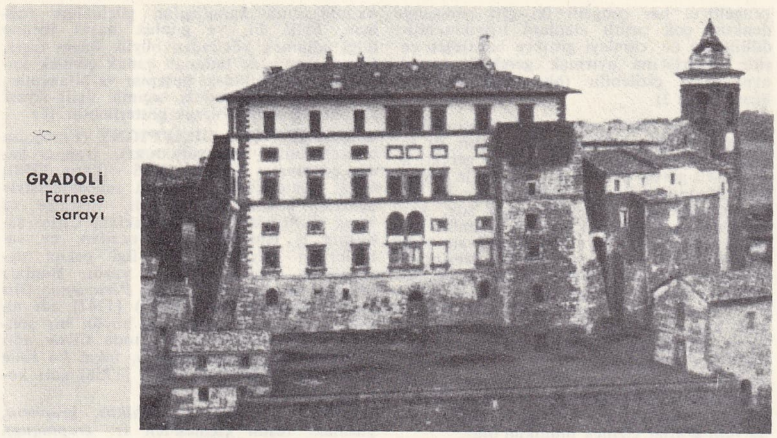

GRADOLİ
Farnese sarayı

gracula

Verilen bir tepenin görüntü tepeleri cümlesi veya sıralama cümlesi, başlangıçları aynı olan çeşitli yayların bitim noktalarıyle tanımlanır. Başlangıcı, kendinden bir öncekinin bitimi olan art arda sıralanmış bütün

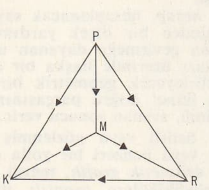

şekil 2

yaylar, eğer yönlenmişse *yol*, değilse *zincir* adını alır. Kapalı bir yol, bir *devre*'dir; kapalı bir zincir ise bir *çevrim*'dir. Eğer göz önüne alınan bağıntı simetrikse, S grafı simetriktir: eğer (*x, y*) S'nin yayı ise, (*y, x*) de S'nin yayıdır ve bu iki yayın cümlesine *S'nin ayrıtı* denilir. S içinde bir devrenin varlığı, ters yönde dolanılan bir devrenin varlığını gerektirir. Demek ki herhangi bir graf içindeki bir zincir veya bir çevrim, bağıntı simetrik olacak şekilde C'nin uzatılmasıyle elde edilen simetrik grafın bir yolu veya bir devresi olarak tanımlanır. Özet olarak bir zincir, sürekli bir çizgi gösterir; bir çevrim söz konusu olduğu zaman bu çizgi kapalıdır, ancak çeşitli elemanlarının, yani yaylarının, dolanım yönü gelişigüzel olabilir. Zincirler veya devreler olsa da, olmasa da bir graf meydana getirilebilir. Eğer herhangi bir grafın iki köşesi aynı zincirle birleştirilmişse, graf bağlantılı, köşelerinden herhangi ikisi aynı devre üzerinde ise *tam bağlantılı*'dır. Meselâ, Fransa'nın şehirler ve yolları haritasını gösteren graf, oralarda adalar bulunduğu için bağlantılı değildir; oysa Korsika'nın yollarını ve şehirlerini gösteren graf tam bağlantılıdır; Korsika'da bütün yollardan geçmek şartıyle tam bir devir yapmak ve istenilen yere ulaştıktan sonra kalkış noktasına dönmek daima mümkündür.

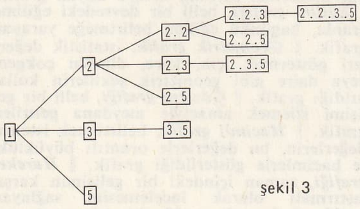

şekil 3

Grafın çok iktisadî ve çok yaygın bir uygulama şekli de şöyledir: bir akışkanın üretim kaynağından başlayarak dağıtımında, gittikçe artan bir kanal dağılımı uygulanır ve her kullanma noktasına da tek bir kanalla bağlanır. Böylece bir şemaya bağlanan grafa *ağaç* denilir. Bu graf açıkça bağıntılıdır ve kaynaktan başlayarak tek yol izlemek şartı, çevrim ve devrelerin ortadan kalkmasına yolaçar. Bu ağaç graf, soyların araştırılmasından solfejin incelenmesine kadar (bir beyaz iki siyaha, her siyah iki

GRADİSCA D'İSONZO
katedralinin ön yüzü

GRADO
S. Maria delle Grazie kilisesi

çengelliye, her çengelli iki çift çengelliye denktir) çok çeşitli alanlara uygulanabilir; dilbilimde de, cümleyi gittikçe basitleşen çeşitli unsurlarına ayırmak gerektiği zaman aynı şema çizilebilir (bk. 60'ın bölenleri ağacı, şekil 3).

Bazı özel ve temel yapıların belirlenmesi ve incelenmesinde, *graflar teorisi,* cebir ve topolojik kavramlarının yardımını gerektirir. Biçimsel görüş açısından, bir yayla bağlanan iki tepe arasındaki uzaklıklar işe karışmaz. Bunlar, komşuluk veya soy, yani bu teorinin topoloji kısmının çizimini sağlayan aynı yaya veya aynı yola ait olma bağıntılarıdır. Küre veya düzlem üzerine çizilmiş A, B, ..., T şehirlerinden geçen Hamilton yolunun denkliği gösterilir ve aslında, yirmi tepe ve otuz yayın cümlesi olan graf, küre içine çizilmiş düzgün on iki yüzlünün tepeleri ile ayrıntılarının cümlesi olarak göz önüne alınabilir.

Graflar cebirinde toplam ve çarpım tanımlanır; böylece birçok bağıntısı birlikte gerçekleşen veya gerçekleşmeyen tepeler arasında yeni graflar çizmek mümkün olur.

Düzenleyici nitelikte birçok problem aynı şekilde graflar yardımıyle çözülür: bir satranç tahtasına sekiz kraliçeyi, ikisi aynı çizgi üzerine gelmeyecek şekilde yerleştirmek (Gauss); bazı basit işaretlerin iletme sırasında birbirine karışabileceği kabul edilerek, alıcıda en ufak bir karışma tehlikesine yolaçmadan, birbirinden farklı en çok sayıda kelime kullanan bir şifre tanımlamak. Grafın iktisat veya sosyal bilimlere uygulanmasında, yaylar cümlesi üzerinde ve en yüksek değerin altında bir fonksiyon tanımlanır. Meselâ bir ulaşım problemi, verilen bir grafın çeşitli yollarını meydana getiren ara yollardan geçirilerek, taşınan ürünlerin sayısını en yüksek seviyeye ulaştırmakla çözülebilir. (L)

GRAF veya **GRAFF** (Anton), isviçreli ressam (Wintherthur 1736-Dresden 1813). Önce Augsburg'a yerleşti, 1776'da Saksonya'ya çağırıldı, saray ressamı oldu, birçok portre yaptı. ALMANYA'NIN VAN DYCK'i diye anılır. Orta Avrupa'nın hemen bütün müzelerinde eserleri vardır. (L)

GRAF (Arturo), italyan yazarı (Atina 1848-Torino 1913). İlk şiirlerinde (*Medusa,* 1880) derin bir hüznün izleri vardır: bu karamsarlığı sonraki şiirlerinde biraz hafifler: *Dopo il Tramonto* (Güneş Battıktan Sonra) [1893]; *Le Danaidi* (1897); *Morgana* (1901); *Poemetti Drammatici* (Kısa Sahne Şiirleri) [1905]; *Rime della Selva* (Orman Şiirleri) [1906] adlı şiir kitaplarından başka romanlar da yazdı: *Il Riscatto* (Fidye) [1901]; *Per Una Fede* (Bir İnanç İçin) [1906]. Torino Edebiyat fakültesine profesör oldu, birçok önemli tenkit eseri de yayımladı. (L)

GRAF (Otto Maximilian), alman mühendisi (Vordersteinwald, Freudenstdat yakını 1881 - Stuttgart 1956). Stuttgart Yüksek Teknik okuluna bağlı Malzeme Teknoloji enstitüsü müdürü. Betonarme, demir, ahşap gibi inşaat malzemeleri üzerinde çalışmalarda bulundu ve bu malzemenin alman normalarını (DİN) hazırladı. (L)

GRAF (Urs), isviçreli ressam, camcı, kuyumcu ve gravürcü (Solothurn 1485'e doğr.-Basel 1527'ye doğr.). Sefih ve kavgacıydı; 1513'ten 1524'e kadar ücretli asker olarak çalıştı. Eserlerinde savaşın ve ücretli askerlerin vahşetini, uygunsuz kadınların ve ölümün iğrençliğini büyük bir güçle canlandırdı. Basel ve Zürich müzelerinde eserleri vardır. (L)

GRAFF. Bk. GRAF (Anton).

GRAFFENSTADEN. Bk. İLLKİRCH-GRAFFENSTADEN.

GRAFFİN (René), fransız din adamı ve şarkiyatçısı (Pontvallain, Sarthe 1858 - Sainte Radegonde, İndre-et-Loire 1941). Bütün profesörlük hayatını Paris katolik enstitüsünde geçirdi, Şarkiyat okulunun müdürlüğünü yaptı. *Patrologia Syriaca* (1894), *Patrologia Orientalis* ve *Revue de l'Orient Chrétien* (Hıristiyan Doğu Dergisi) [1896] adlı dergileri kurdu. (L)

GRAFFİTO çoğl. i. (ital. k.). Eskiçağ anıtlarının duvarlarına çizilen, genellikle hiciv veya karikatür niteliğindeki yazı ve resimler. || *Teşm. yol.* Duvar ve anıtlara çizilen yazı ve resimler.

— ANSİKL. Eski yazıtlar biliminde graffito, okunmasında karşılaşılan güçlüklere rağmen, halk dili ve günlük hayat üstüne bilgi edinmek yönünden büyük önem taşır. Graufesenque'de bulunan çanak çömlek kalıntılarının üstündeki hesaplar ve bilançolar, Pompeii duvarlarındaki seçimle ilgili siyasî yazılar v.b. örnek olarak gösterilebilir. (L)

GRAFİGNY veya **GRAFFİGNY** (Françoise D'ISSEMBOURG D'HAPPONCOURT), fransız kadın edebiyatçı (Nancy 1695 - Paris 1758). Genç yaşta Lorraine sarayı mabeyincisiyle evlendi, kocasından ayrıldı, Voltaire ve Mme du Châtelet'nin kaldıkları Cirey şatosuna iş istemeğe gitti; oradan, ev sahiplerinin hayatına dair ilgi çekici ayrıntılarla dolu mektuplar yazdı. Bunları dört yıl sonra *Lettres d'une Péruvienne* (Bir Perulu Kadının Mektupları) [1747] adı altında yayımladı ve birden büyük bir şöhret elde etti. 1750 Haziranında *Cénie* adlı dramı büyük başarı kazandı, fakat *La Fille d'Aristide* (Aristide'in Kızı) [1758] adlı komedisi tutulmadı. (L)

GRAFİK sıf. (yun. *graphikos, graphein,* yazmak, resim çizmek'ten fr. *graphique*). İşaret, desen, özellikle de çizgisel desenle temsil eden: *Grafik harfler.* || *Grafik sanatlar,* desen, orijinal gragür. || *Teşm. yol.* Yorumlama gravüründen basma, tipografiye, mizanpaja ve hattâ fotoğrafa kadar her türlü sanat basım işi.

— Mat. *Grafik hesap,* hesaplanacak sayıları metre sisteminden bir ölçek yardımıyle doğru parçalarına çevirmeğe dayanan usul; bu doğru parçaları üzerinde başka bir doğru parçasını belirleyecek geometrik bir çizim yapılır; bu ikinci doğru parçasının uzunluğunun ölçümü, aranan sonucu verir.

◆ i. Herhangi belirli veya gözlenmiş bir olgunun desenle veya benzeri bir yolla canlandırılması. || *Aritmetik grafik,* temsil edilecek gerçek büyüklüklere orantılı uzunlukları, apsis ve ordinat eksenlerinde göstererek elde edilen grafik. || *Bantlı, çubuklu* veya *sütunlu, basamaklı* veya *borulu grafik,* büyüklükleri bu büyüklüklere orantılı uzunluk veya genişlikte bantlar, çubuklar, dik, yatay hattâ eğri sütunlarla gösteren grafik. || *Basamaklı grafik,* seyrek değişen oranları belirten grafik. || *Çizgisel grafik,* zamanla değişime uğrayan bir değişkenin çeşitli önemli noktaları kesiksiz çizgilerle birbirlerine bağlanarak gösterildiği kartezyen veya kutupsal koordinatlı grafik. || *Dağılım* veya *frekans grafiği,* iki değerin bağıntısını zaman göz önünde tutulmaksızın gösteren grafik. || *Dairesel* veya *dilimli grafik,* bir istatistik olayını meydana getiren çeşitli unsurlarla orantılı dilimlere bölünmüş daire veya yarım daire şeklindeki grafik. || *Denetim grafiği,* imalât veya kalite denetiminin sonuçlarını denetleyen grafik. || *Dik doğrulu grafik,* ele alınan değerlerin, kendileriyle orantılı dik doğrularla gösterildiği dikgen koordinatlı grafik. || *Dikgenimsi koordinatlı grafik,* iki sınır arasında oynayan değerin değişimlerini herhangi bir değişkenin fonksiyonu olarak ifadelendiren grafik. || *Dikgen olmayan koordinatlı, kutupsal koordinatlı, sarmal grafik,* zaman içinde değişen bir ritimle gelişen olayları gösteren grafik. || *Dolaşım, ilinti ve yapı grafikleri,* bir işletmenin kademelerini, çizgi ve bölmelerle göstererek çeşitli üretim işlemleri arasındaki ilintiyi belirten, ayrıca da belgelerin muhtemel dolaşımını ve üretim devresinin muhtemel süresini ortaya koyan grafik. || *Eğilim grafiği,* belli bir devredeki eğilime oranla, bugünkü eğilimi belirtmeğe yarayan grafik. || *Geometrik grafik,* istatistik değerleri göstermek için, kare, düzgün çokgen, veya daire gibi geometrik şekillerin kullanıldığı grafik. || *Gözlem grafiği,* belli bir gelişimi izlemek amacıyle meydana getirilen grafik. || *Hacimli grafik,* belirtilmek istenen değerlerin, bu değerlerle orantılı büyüklükte hacimlerle gösterildiği grafik. || *Hareket grafiği,* zaman içindeki bir gelişimin karşılaştırmalı olarak incelemesini sağlayan grafik. || *İşaretli grafik,* bir işletmenin çeşitli bölümleriyle ilgili bilgileri, farklı renk ve şekildeki toplu iğneler veya çeşitli renklerdeki sicimlerle özet olarak göstermeyi sağlayan tablo, harita veya grafik kâğıdı. || *Kabartmalı grafik,* elektrik gücü tüketimi konusunda kullanılan ve kabartma hissi veren üç boyutlu dikgen koordinatlı grafik (STEREOGRAM da denir). || *Kareli grafik,* bir olayın değerlerini, bu değerlerin büyüklüğü ile orantılı yüzölçümleri olan karelerle gösteren grafik. || *Karşılaştırmalı grafik,* bazı değerlerin değişikliklerini karşılaştırabilmek için dikgen veya eğrilerin birarada gösterildiği grafik. || *Kartezyen dikgen* veya *dik dörtgen koordinatlı grafik,* bir istatistik değerinin yeri, apsis eksenine ve ordinat eksenine göre belirtilen grafik. (Apsis eksenine sınıflamaya yarayacak üniteler, ordinat eksenine de dökümü yapılacak üniteler geçirilir.) || *Logaritmalı grafik,* gösterilecek değerlerin logaritmaları ile kurulan grafik. || *Resimli, sembolik grafik,* kişi, gemi, çuval v.b. gibi cisimleri serideki önemlerine göre çeşitli büyüklüklerde ve kendi resimleriyle gösteren grafik. || *Sicimli grafik,* dik dörtgenler yerine, farklı uzunluk ve renklerde sicimlerin kullanıldığı grafik. || *Şerit grafik,* bir olayın zaman bakımından, maksimum ve minimum arasındaki değişimlerini yansıtan veya bir bütündeki bileşim maddelerinin, oran ve yüzde bakımlarından zaman içinde uğradıkları değişiklikleri gösteren grafik. || *Yarı logaritmalı grafik,* apsis ekseni için aritmetik ve ordinat sistemi için logaritmalı ölçek kullanılan grafik. || *Yığılmalı integralli, karşılaştırmalı grafik,* verilerin, her dönem için ayrı ayrı gösterilmeyip, başlangıçtan itibaren toplandığı grafik. || *Yoğunluk grafiği,* ele alınan olayın nispî büyüklüğünü göstermek için, nokta ve işaretlerin sıklaştırıp sekrekleştirildiği veya renklerin açılıp işaretlerin koyulaştırıldığı şekil veya kartogram. || *Yüzey grafiği,* değerlerin büyüklükleriyle orantılı boyutta dik dörtgen, daire, kare, üçgen v.b. ile gösterildiği grafik. || *Üçgenli* veya *üç çizgili grafik,* toplamı sabit olan üç değişkenin nispî büyüklüklerini gösteren grafik.

— Dy. *Bir trenin seyir grafiği,* bir demiryolu hattında seyreden trenin birbiri ardınca bulunacağı konumları gösteren, dik koordinat sistemine göre hazırlanmış çizgi; koordinatların apsisleri zamanı, ordinatları ise mesafeleri gösterir.

— İdare. *Gantt grafiği,* bir programın gerçekleşmesini göstermeğe, bu program dönemi içinde çalışma birimini meydana getiren her kısmî dönemde başarılması gerekli işi belirtmeğe yarayan değişken ölçekli grafik. || *Hijmans grafiği, Planus grafiği,* bir idarî çevre içinde belgelerin dolanımını göstermeğe yarayan grafik.

— ANSİKL. İstat. *Grafik,* olayları şema halinde göstermek ve aralarındaki temel ilişkilere ışık tutmak amacıyle kullanılır. Ayrıca, olaylara, daha açık, daha göze çarpıcı ve kavranılması daha kolay bir görünüm vererek araştırmaları kolaylaştıran bir çeşit sentez sayılır ve rakamlardan daha kolaylıkla akılda kalır. Şekilleri, çizgileri, renkleri ve kimi zaman sanat niteliği taşıyan sunuluşları ile sonsuz değişiklikler gösterebilen grafikler, mükemmel bir reklam, eğitim, hattâ araştırma aracıdır. İki veya daha fazla sayıda grafik, karşılaştırmalara ve varsayımlara imkân veren rahat kıyaslamalara yolaçar, bazı şartlar altında bu grafikleri üst üste koyarak kıyaslamalar yapmak da mümkündür. Bununla beraber grafiklerin sağladığı kıyaslama unsurları sayı tablolarına oranla daha az kesindir. Bıraktıkları izlenim, göz yanılmaları, ölçeklerin iyi seçilmemiş olması ve bazı aşırı desen oyunları birtakım hatalara yolaçabilir.

● *Çizgisel grafikler,* dikgen, dikgenimsi veya dikgen olmayan (kutupsal veya üçgen grafikler) koordinatlara dayanılarak düzenlenir. *Dikgen koordinatlı grafiklerde,* seçilen ölçeğin aritmetik, logaritmalı veya yarı logaritmalı olmasına göre *aritmetik, logaritmalı* veya *yarı logaritmalı* grafikler elde edilir. Aritmetik grafikler arasında, belli bir süre içinde gözlenen olaylarla ilgili *art arda geliş eğrileri,* zamanı göz önünde tutmaksızın herhangi iki değeri birbirine bağlayan *frekans* veya *dağılma eğrileri, histogramlar, yığılmalı, basamaklı, eğilimli, doğru parçalı* grafikler ve *kronogramlar* yer alır. Mutlak değerlerin karşılaştırılmasında aritmetik grafikler büyük fayda sağlar.

İki karakteri gösteren eğriler aynı grafik üstünde çizilerek bunların eşzamanlı değişimleri hakkında sonuçlar çıkarılır. Nispî değişimler için aritmetik grafikler kullanılmamalıdır, çünkü bu grafikler sözü geçen değişimleri bozduğu gibi, başlangıçta çok küçük, fakat sonra çok büyüyen değişimlere göstermeğe de elverişli değildir. Bu durumda, logaritmalı veya yarı logaritmalı

grafiklere başvurmak gerekir. Bu tür grafiklerin faydası, değişimleri gitgide artan olayların evrimini canlandırabilmeleridir; buna karşılık, küçük değişimleri fark edilmeyecek hale getirmek gibi bir sakıncaları da vardır. Ayrıca, en büyük değişimleri ise yassıltarak görünmez hale getirirler. Aynı olay, hem aritmetik hem de logaritmalı veya yarı logaritmalı eğrilerle ayrı ayrı gösterildiği zaman, birbirine hiç benzemeyen şekiller ortaya çıkar.

Dikgenimsi koordinatlı grafikler, bir değerin zaman içinde gösterdiği değişimleri belirtmek için kullanılır. Bu değişimler, dönüşü zamanla orantılı bir kaydedici silindire sarılı bulunan milimetrik kâğıt üzerinde sabit bir noktadan çizilen yay parçaları şeklinde kaydedilir.

Dik olmayan koordinatlı grafikler iki çeşittir: kutupsal grafikler ve eşkenar üçgen grafikler. Bir değerin gittikçe azalma veya çoğalması, daralma veya genişleme şeklinde gösterilmek istenirse, kutupsal veya sarmal grafikler kullanılır. Bu grafiklerde, bir merkez noktasından çıkan doğrular, ordinatları meydana getirir; apsis ekseni de çevre üzerinde bulunur.

Kutupsal grafikler'in üstünlüğü, yıllar boyunca değişim gösteren bir olayı temsil etmek için çok az bir yere ihtiyaç göstermesindedir. Bu grafikler, ayrıca, bir işletmenin faaliyetini göstermek için de kullanılır. Artan veya azalan, kapalı veya açık sarmal eğri üzerinde belirtilen iş hacmi, işletmenin gücünü ve canlılığını bir bakışta görmeyi mümkün kılar.

Eşkenar üçgen grafik, her tabandan tepeye doğru eşit yükseklikte 10 dilime bölünen bir eşkenar üçgenden meydana gelir. Her tepe, üç değerden birini yüzde 100 olarak ve karşı taban aynı değeri sıfır olarak temsil eder. Dilimler ise, aradaki 10'arlık yüzdelere tekabül eder. Böylece, üçgen yüzeyinin her noktası, toplamları 100'e eşit olan üç elemanın dağılımını biraraya getirir. Bu çeşit grafik, üçlü dağılımın varsayıldığı durumlarda kullanılır.

Yüzey grafikleri, dik dörtgen, üçgen veya dairelerden yararlanılarak yapılır. En basiti, *çubuk* şeklindeki yüzey grafiğidir. Bu grafik, bir bütünün çeşitli bölümlerine ait nispî büyüklükleri belirtmek söz konusu olduğu zaman kullanılır. Bu amaçla, dik ve yatay duran bir dar dik dörtgen çizilir. Her bölüm, bu dik dörtgenin bir parçasıyle temsil edilir. Bölümün uzunluğu, bütününe oranla taşıdığı değere eşit bir değeri olan dik dörtgen uzunluğunun bir parçası ile gösterilir. Dik dörtgen dikine çizilmişse, çeşitli bölümlerin uzunlukları, aşağıdan yukarıya doğru azalacak şekilde sıralanır. Buna karşılık yatay çizilmişse, uzunluklar, soldan sağa doğru gidildikçe azalır. Oranlar toplamının 100'e eşit olması gerekeceğinden, denetim kolaydır. Bu tür bir grafiğe, *yapı grafiği* denir. Bu grafiğin üstünlüğü, farklı unsurların karşılaştırılmasında kolaylık sağlamasıdır. Bu çubuklu diyagramlar, hareket grafiklerinin çizilmesini de mümkün kılar. Bu amacı gerçekleştirmek için birçok yılı göstermek üzere, aynı yükseklikte ve tabanları aynı yatay üzerinde yer alan çubuklu grafikler çizmek yeter. Koordinat sisteminde eksenler üzerine oturtulmuş bu çubuklar, basit, çok bölümlü ve çift sütunlu grafikler meydana getirir. Birlikte veya yan yana oldukları zaman, bantlı veya borulu grafikler ortaya çıkar. Nüfusu göstermek için kullanılan *yaş piramitleri, şeritli grafikler, gözlem, dolaşım, denetim* ve *Gantt grafikleri*, bu türün örnekleridir. Gantt grafikleri, olayları, zamanla olan ilintileri açısından belirtir. Yüzey grafiklerinin ikinci bir çeşidi, alanları, temsil ettikleri büyüklüğe orantılı olan daire, yarım daire, kare ve üçgenler kullanılarak meydana getirilir. Bu grafiklere, *geometrik grafik* de denir. Bir bütünü parçalarına ayırarak gösterdikleri için karşılaştırmayı kolaylaştırırlar. *Çizgisel grafikler, yoğunluk grafikleri* ve *kartogramlar* da yüzey grafiklerine benzer.

● *Hacimli* ve *resimli grafikler*, reklam ve eğitim alanlarında yaygın olarak kullanılır. Karşılaştırılacak miktarlar, aynı sütunda veya aynı çizgi üzerinde, hacim, izdüşüm veya desenlerle ifade edilir; açıklayıcı yazılar ve kolayca okunan rakamlar konur. Bu grafikler, değişik miktarlardaki insan, gemi, otomobil gibi varlıkları, resimlerle gösterdikleri zaman, bazı hataların ortaya çıkmasına yolaçabilirler. Resimlerin uzunluk, yüzey

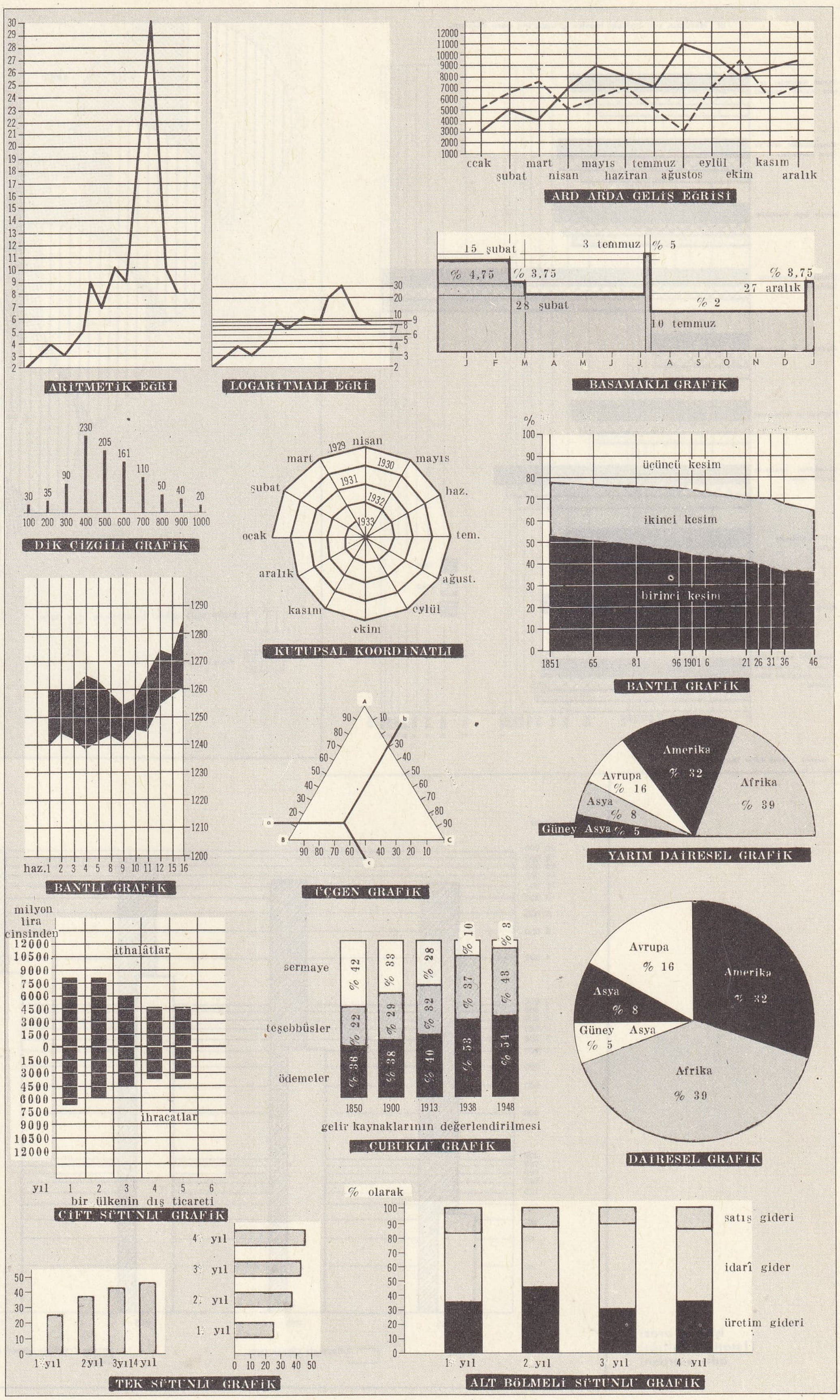

III Nüfusun son haftaki meslek gruplarına göre dağılımı

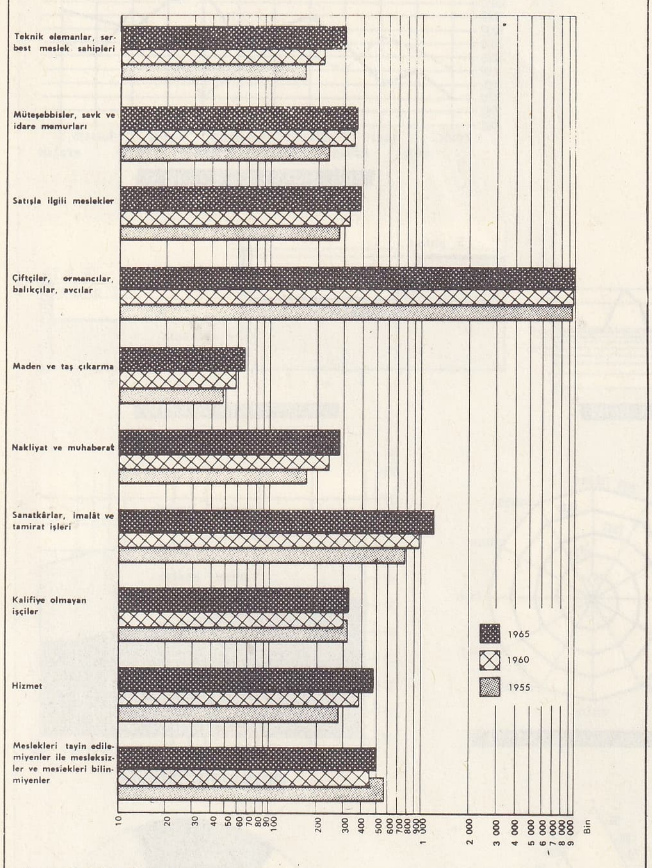

Kaynak : Genel Nüfus Sayımları

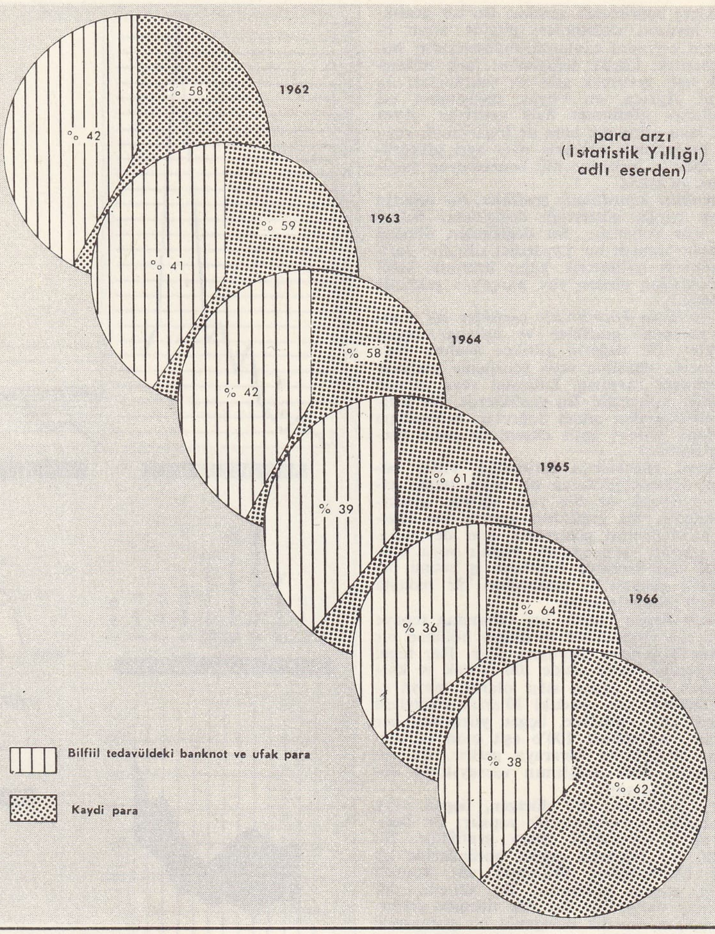

para arzı
(İstatistik Yıllığı)
adlı eserden)

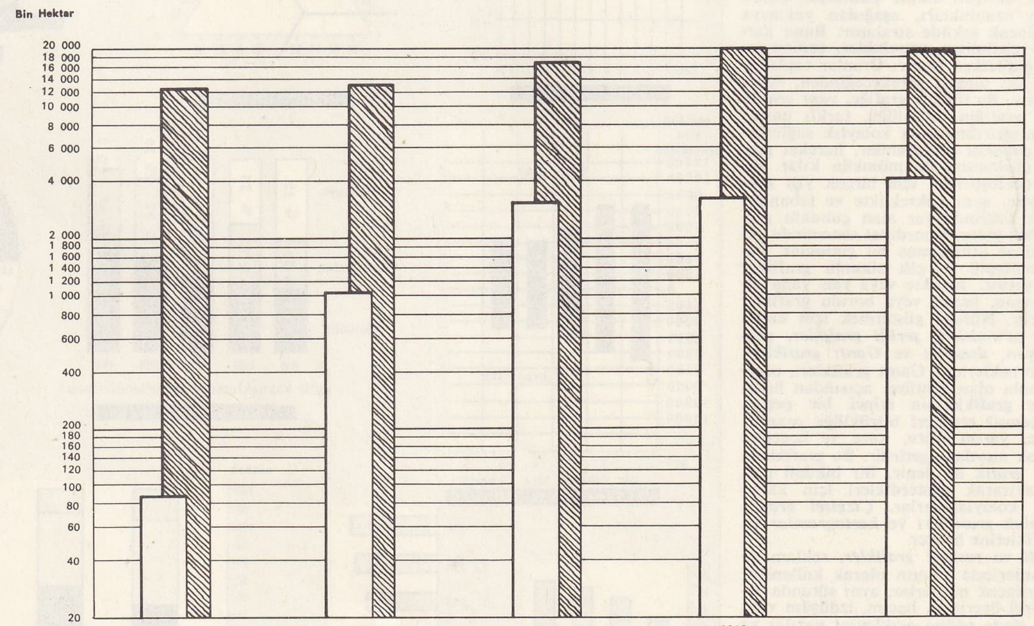

işlenen arazi
(İstatistik Yıllığı)
adlı eserden)

ve hacimlerinden hangisinin karşılaştırmaya esas olarak alındığının kesinlikle anlaşılamaması ve üç boyutlu hacim ve şekillerin iki boyutlu kâğıt üzerine çizilmesinden doğan karşılaştırma güçlükleri, hatalara yolaçabilir. Kullanılan resimler, ele alınan olayları açıkça temsil etmeli ve herhangi bir açıklamaya lüzum göstermemelidir. Olayların niceliği, farklı boydaki şekillerle değil, aynı boy ve farklı sayıdaki şekillerle gösterilmelidir. Bu grafikler, küçük ayrıntıların karşılaştırılmasını değil, yaklaşık büyüklükleri ifade etmeli ve bir başına ele alınan bilgileri belirtmek için kullanılmamalıdır. (L)

GRAFİT i. (yun. *graphein*, yazmak'tan fr. *graphite*). Romboedrik sistemde altıgen yapraklar halinde billûrlaşan karbon çeşidi. Bk. ANSİKL.

— Gaz sanay. *Grafit temizleme*, karnilerin veya gaz fırınlarının iç çeperlerinde toplanan grafit birikintilerini vakarak veya kazıyarak giderme işlemi. || *Grafit temizleyici*, fırınları grafitten temizleyen işçi.

◆ Sıf. Grafitten yapılmış. || Elektr. *Grafit fırça*, kok haline gelebilen bir bağlayıcı madde katılarak sıkıştırılmış ve pişirilmiş tabiî grafitten hazırlanan ve döner makinelerde kullanılan fırça.

— ANSİKL. *Grafit*, maden parlaklığında, grisiyah renkli bir katıdır. Yoğunluğu 2,2'dir; kolayca ufalanır ve kâğıtta iz bırakır; yağlı ve yumuşaktır, ısı ve elektriği iyi iletir. Öteki karbon çeşitleri gibi grafitin, bilinen eriticilerde erimez ve ergimez. Asitlerden etkilenmez, fakat nitrik asit ile potasyum klorat karışımında, ısı etkisiyle tutuşan sarı renkli pullar halindeki grafit oksitlerine dönüşür.

Billûrsu veya amorf haldeki tabiî grafit, Seylan, Sibirya, Çekoslovakya, A.B.D., İtalya, Fas ve özellikle Madagaskar'da bulunur. Ayrıca, iri billûrlar halinde sunî olarak da hazırlanabilir. Sunî grafit de, tabiî grafit gibi yüksek sıcaklıkta kararlı bir karbon çeşididir; ancak tabiî grafit kadar yüksek sıcaklıklara dayanamaz. Bu yüzden bir dökme demirde bulunur. Sunî grafit, amorf karbonun elektrik fırınında ısıtılmasıyle elde edilir. Grafit, kille karıştırılarak pota yapımında, ark lambalarında, voltametre elektrotlarında, dinamo fırçalarında kullanılır. Galvanoplastide ise, kalıp yüzlerini iletken hale getirmekte yararlanılır. Ayrıca, kalem kurşunu yapımında ve ısıya dayanıklı olduğu için bazı yağlayıcılarda da kullanılır. Yağlayıcı olarak grafit, mikron derecesinde öğütülmüş kuru toz halinde veya genellikle yağ içinde koloidal eriyik halinde kullanılır. Kayan basınç altındaki sürtünme yüzeylerinin mikrogeometrik sapıncı taşı sürterek alıştırma işleminde olduğu gibi çıkıntıların aşındırılmasıyle değil de, girintilerin doldurulmasıyle giderilir. Böylece, aşınmaya yolaçmadan çok düzgün bir kendiliğinden yağlanan bir yüzey sağlanır. Yağlama yağlarının içine, yapraklar halinde veya dilimlere ayrılabilen (Madagaskar tipi) çok küçük grafit parçacıkları katılarak iki madenin doğrudan doğruya birbirine değmesi önlenir; sıvı haldeki yağlayıcı madde, çok yüksek basınç veya ısı etkisiyle ortamdan atılsa da madenler yine birbirine sürtünmez. Grafit, pasa dayanıklı bazı boya çeşitlerinde pigment olarak kullanılır; boya içine ayrıca sülüğen gibi pas önleyici bir veya birkaç pigment daha katılır. Nükleer sanayide, grafit yavaşlatıcı olarak kullanılır.

— Havc. Saf veya çeşitli bileşikler halindeki *grafit*, çok yüksek hava sıcaklığının etkisinde kalan bazı füze parçalarının (hava delikleri, jet yön kanadı v.b.) yapımında kullanılır. (L)

GRAFİTİT i. (fr. *graphitite*). Miner. Bir grafit çeşidi. (L)

GRAFİTLEME i. (*grafitlemek*'ten *grafitle-me*). Grafitlemek eylemi.

— Bilgi-işlem. Bir durumu, sonradan değerlendirmek üzere bir kart üzerinde delik açacak şekilde veya okunmak üzere bir kâğıt tabakası üzerine çizecek şekilde kurşun kalemle işaretleme işlemi. (Bilgi-işlemde ilk elektronik uygulamalardan biri olan *grafitleme* delikli kartın doğrudan doğruya temel belge olarak kullanılmasını sağlar ve bilgilerin kopya edilmesini otomatik hale getirerek kolaylaştırır: kömürün iletkenliğinden doğan elektrik kontağı, kartın delinmesine yolaçar.)

— Matbaac. Klişecinin, iletken hale getirmek için, klişesi alınacak bir kalıp üzerine grafit kaplaması. (Grafitleme yerine bugün daha çok gümüş kaplama uygulanır.) [L]

GRAFİTLEMEK geçl. f. (*grafit*'ten *grafit-le-me*). Bir madenin içine grafik katmak. || (Bir cismin) Yüzeyini grafitle kaplamak. (L)

GRAFİTLENME i. (*grafitlenmek*'ten *grafitlen-me*). Gaz sanay. Yüksek sıcaklıkta kömürleştirme işleminin yapıldığı karniler veya damıtma odalarının içinde, karni kömürü de denilen grafitin birikmesi. (L)

GRAFİTLENMEK geçz. f. (*grafit*'ten *grafit-le-n-mek*). Grafit birikmek. (L)

GRAFİTLEŞTİRİCİ sıf. (*grafitleştirmek*'ten *grafitleştir-ici*). Metalürji. Dökme demir içinde grafitin oluşmasına yolaçan (silisyum gibi) bir element için kullanılır. (L)

GRAFİTLEŞTİRME i. (*grafitleştirmek*'ten *grafitleştir-me*). Amorf karbonun grafit haline dönüştürülmesi; özellikle elektrot yapımında uygulanır.

— Metalürji. Bileşimdeki karbonun grafit halinde çökelmesi için, dökme demirlere uygulanan termik işlem. (Grafitleme için, kesinlikle belirlenmiş bir ısıtma ve soğutma eğrisine göre düzenlenen uzun süreli menevişleme işlemlerine başvurulur.) Bk. DÖVÜLGENLEŞTİRME. (L)

GRAFİTLEŞTİRMEK ettrg. f. (*grafit*'ten *grafit-le-ş-tir-mek*). Grafit haline dönüştürmek. (L)

GRAFİTLİ sıf. (*grafit*'ten *grafit-li*). Bileşiminde grafit bulunan: *Grafitli gnays*. || İçine grafit katılmış: *Grafitli yağ*. (ML)

GRAFOLOG i. (fr. *graphologue*). Grafoloji ile uğraşan, el yazısı uzmanı. (L)

GRAFOLOJİ i. (fr. *graphologie*). Bir el yazısının incelenmesinden elde edilen bilgilerin ilmî açıdan değerlendirilmesi.

— ANSİKL. *Grafoloji*'nin konusu olan yazı, nesnel olarak, alfabe harflerinin şekillerine uydurulmuş bir dizi hareketi belirtir. Başka bir deyişle, yazı, art arda sıralanan birtakım kelime resimleridir; bu resimlerin çizilişi, insandan insana değişik ve ayırt edici bir görünüm alan birtakım biçim ve ritim özellikleri taşır. Bir ruhsal faaliyet, ister kendiliğinden yapılmış, ister intikal veya dikte ettirilmiş olsun, ulaştırıcı organın mekanizmasına uygulanan dürtüye öncülük eder. Demek ki, yazma, düşünceyi dile getirmek amacıyle girişilen ve ferdin mizacına bağlı olan, bilinçli ve bilinçsiz, yarı otomatik bir sinir-kas olayıdır. Geniş anlamıyle grafoloji, metodik gözlemlerle varılan kurallara dayanarak herhangi bir kimsenin karakterini, yazısını inceleyerek ortaya çıkarma sanatıdır. Bologna üniversitesi tıp ve felsefe profesörlerinden birinin oğlu olan Camillo Baldi, 1622'de, grafoloji hakkında bir kitap yayımladı. Bu kitap, 1664'te, Petrus Velleius tarafından Latinceye tercüme edildi. Paris Grafoloji derneği başkanı Joseph Depoin, 1900 yılında, bu latince metni *Traité des İndices Tirés des Lettres Missives* (Mektuplardan Elde Edilen İşaretler Hakkında İnceleme) adıyle Fransızcaya tercüme etti. Fakat grafolojinin gerçek yaratıcısı, rahip Jean Hippolyte Michon'dur (1806-1881). Michon, bu alanda ilk temel eserleri yazdı: *Système de Graphologie, Art de Connaitre les Hommes d'Après Leur Ecriture* (Grafoloji Sistemi. El Yazılarına Dayanarak İnsanları Tanıma Sanatı) ve *Méthode Pratique de Graphologie* (Pratik Grafoloji Metodu). İlk rasyonel grafoloji metodunu da bir başka fransız, J. Crépieux-Jamin (1859-1940) hazırladı. Birbirinin aynı olan iki elyazması bulunmadığı ne kadar doğruysa, bütün el yazıları için geçerli olan değişmez değerler bulmak da bir o kadar doğrudur.

El yazıları, bu değişmez esaslara göre sınıflandırılır. Fransız grafoloji okulu, J. Crépieux-Jamin'in cins, tür ve tarzlara bölünen evrensel metoduna dayanır. Bu metotla, yedi temel cins (hız, basınç, yön, boyut, devamlılık, biçim, düzen) ve tarzları farklı olan 175 tür ayırt edilir. Bazı grafik işaretlerinin bileşmesi ise birtakım karmaşık karakter eğilimlerinin anlamlı «sonuçları»nı doğurur. Tek bir işaretin hiç bir anlamı olmayacağına göre, en az on beş yirmi satır incelenmeksizin geçerli bir grafoloji analizi yapılamaz. Ayrıca, incelenen belgelerin (mektuplar, zarflar, notlar v.b.) bunları yazan kimsenin çeşitli hayat dönemlerine ilişkin olması tercih edilir.

Gerçekleştirdiği teknik ilerlemelerle birlikte, grafoloji, gittikçe daha çok alana uygulanmağa başlandı. Bunlar arasında, tıp, psikiyatri, psikanaliz, psikoteknik ve psikopedagojiyi yani, insan hakkında bilgi edinmeye yönelmiş bütün psikoloji kollarını saymak gerekir. Sanayi ve ticaret işletmeleri, zihniyet, mizaç ve kişisel yatkınlıklar bakımından seçecekleri personel hakkında bilgi edinmek için grafolojiye başvururlar. Grafoterapi ise tıpla ilintili bir daldır. Birtakım araçlarla yapılan grafik analiz, yazının sürati, ağırlığı ve ritmi hakkında nesnel değerler sağlayacak unsurları ortaya koyar. Grafoloji, fizik, duygunluk, fikir, irade ve karakter bakımından kişiliği yansıtmaktadır. Genel grafolojinin bir kolu olan el yazısı ekspertizi ise, psikolojik yorumlamaya başvurmadan harflerin şekillerini tasvir ederek, yani «morfoletri» yoluyle, grafik anatomi üzerinde durur. (L)

GRAFOMANİ i. (fr. *graphomanie*). Psikiyatr. Yazı yazma hastalığı. (L)

GRAFOMEKANİK sıf. (fr. *graphomécanique*). Bazı mekanik araçların kullanılmasını grafik çizgilerle gösteren: *Grafomekanik hesap, belirli integrallerin ve integral eğrilerinin çizimini çözmeğe yarar*. Bk. İNTEGRAF. PLANİMETRE. (L)

GRAFOMETRE i. (fr. *graphomètre*'den). Eski yerölçümü âleti; planların yapımında,

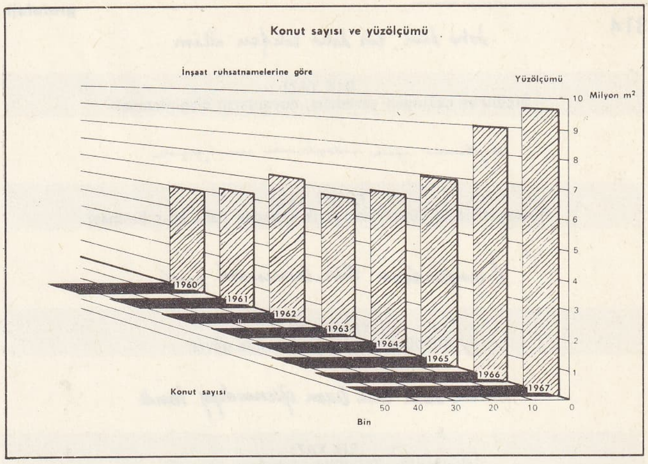

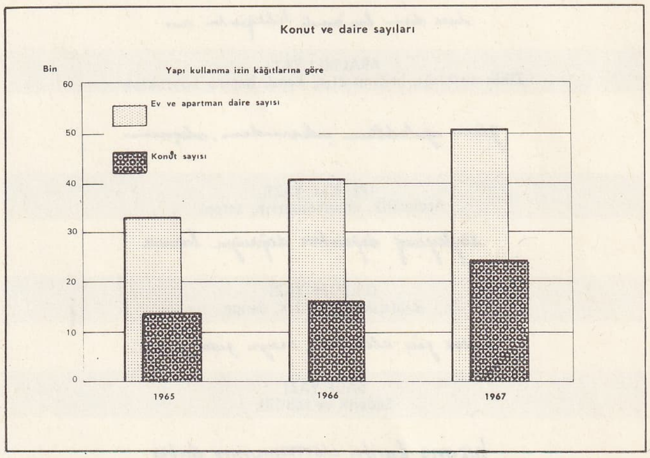

grafik

grafitte karbon atomları birbirleri üzerinden kolaylıkla kayabilen altıgenler şeklindedir

Foto. *Encyclopedia Americana*

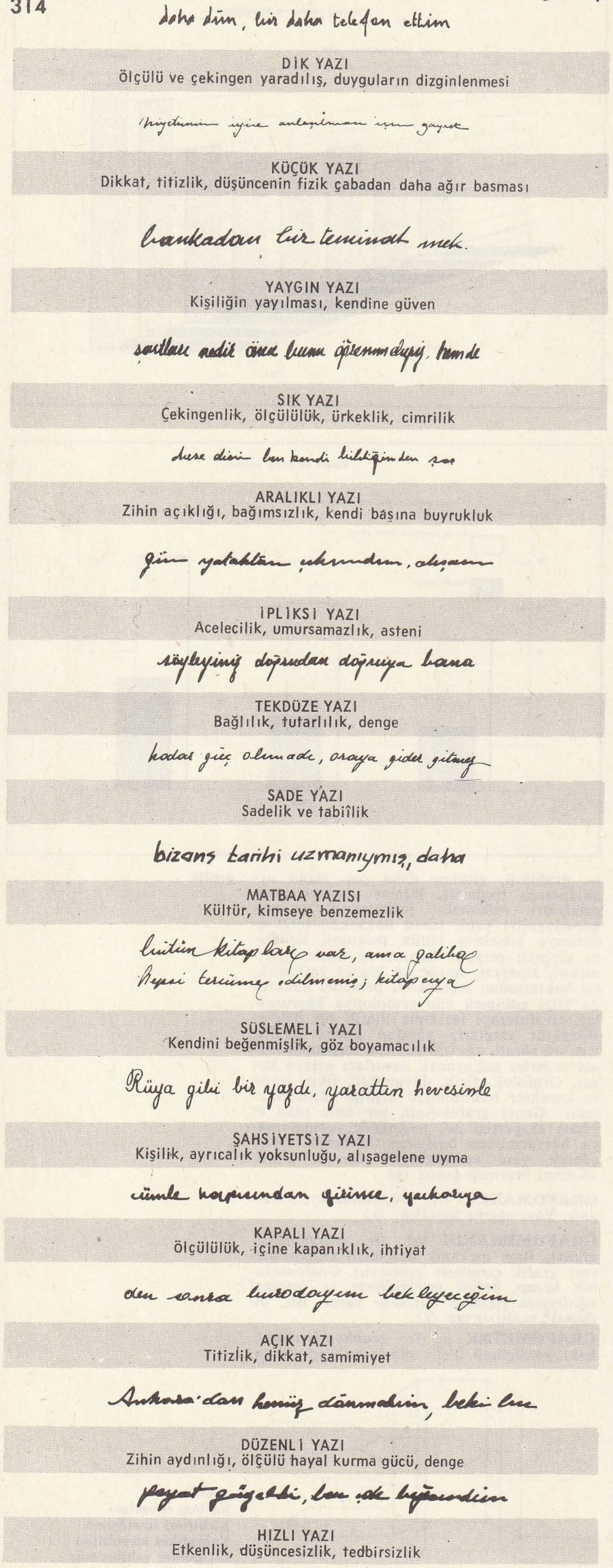

grafoloji

açıların ölçülmesinde kullanılan bir çeşit yerölçümü gönyesi.

— ANSİKL. *Grafometre,* 180°'ye bölünmüş yarım-kerteli yatay bir kenardan meydana gelir. Hedef noktasına yöneltilen sabit bir gösterge, sıfırlar çizgisi olarak alınır. Hareketli gösterge ise, nesne üzerine yöneltilir. Verniye üzerinde okunan sayı, doğrudan doğruya, hedef noktası ile nesne arasındaki açıyı verir. Grafometre günümüzde hemen hiç kullanılmaz. (L)

GRAFOSKOP i. (fr. *graphoscope*). Yazıları incelemeğe yarayan büyük çaplı büyüteç. (L)

GRAFOTERAPİ i. (fr. *graphothérapie*). Karakter bozukluklarının veya kötü eğilimlerin yahut doğrudan doğruya yazma ile ilgili güçlüklerin özel bir yazı eğitimiyle tedavisi. (L)

GRAFTON, Avustralya'da şehir, Kuzeydoğu New South Wales'te, Clarence ırmağı kıyısında, ırmağın ağzından 65 km kadar içeride; 15 944 nüf. Bölgede, hayvan yetiştiriciliği; tahıl tarımı. Kereste sanayii. Her yıl düzenlenen Jacaranda festivali çok turist çeker. (L)

GRAFTON, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, Worchester'in 13 km güneybatısında; 10 627 nüf. Madenî ve deri eşya, cilâ, plastik fabrikaları. 1718'de kurulan şehir, ikinci Grafton dükünün adını taşır. (L)

GRAFTON (Augustus Henry FİTZROY, üçüncü — dükü), ingiliz siyaset adamı (1734-Euston Hall, Suffolk 1811). İkinci Grafton dükü Henry Fitzroy'un torunu. Whig partisindendi, Pitt'in adamları arasına girdi. Rockingham kabinesinde dışişleri bakanı (1765 - 1766), Pitt kabinesinde de maliye bakanı (1766), Pitt'in hastalanması üzerine de başbakan oldu (1767). Değişik gruplarla kral arasında çevirdiği oyunlar Pitt'in kendisinden uzaklaşmasına yolaçtı. Bunun üstüne Grafton istifa etmek zorunda kaldı (1770). 1771'den 1775'e kadar North hükûmetinde görev aldı, Amerikan sömürgelerine karşı girişilen baskı siyasetini engellemeğe çalıştı. (L)

GRAFTON (Henry FİTZROY, birinci—dükü) [1663 - Cork 1690]. İngiltere kralı Charles II ve Barbara Villiers'in gayrımeşru oğlu; Guillaume d'Orange ile ittifak yapan en ünlü ingilizlerden biridir. (L)

Graf von Spee. Bk. SPEE (GRAF VON).

Gragas («Külrengi Kaz»), birbirinden oldukça farklı iki elyazmasından (*Konungsbok* ve *Stadarholsbok*) bilinen XII. ve XIII. yy.-lara ait İzlanda kanunları derlemesi. (L)

GRAGERA (José), ispanyol heykeltıraşı (Laredo 1818-Madrid 1897). Öğrenimini Oviedo'da yaptıktan sonra, Madrid San Fernando akademisinde sanatını geliştirdi. 1851'den sonra Prado müzesinde onarıcı olarak çalıştı. Romantik dönemin en iyi heykeltıraşlarından sayılır. Eserlerinden bazıları kırılmış veya kaybolmuştur. *Mendizabal, Simon de Rojas Clemente* adlı tunç heykelleri, *Estatua de Jovellanos* (Gençlik Heykelleri) adlı mermer heykelleri, *Juan de Villaneuva, Mendizabal* ve *Marques del Duero* (Duero Markisi) adlı büstleri ünlüdür. (L)

GRAHAM (Billy), amerikalı papaz ve vaiz (Charlotte, North Carolina 1918). Baptist tarikatına bağlı olan Graham 1939'da Güney Baptist kilisesine vaiz tayin edildi. 1943'te Wheaton kolejini bitirdi. 1944'te Milletlerarası Hıristiyan Gençlik (Youth for Christ International) grubuna katıldı. Daha sonra gerek Amerika Birleşik devletlerinde, gerek dünyadaki diğer büyük şehirlerde İncil'i tanıtmak için kampanyalar açtı. Başkan Nixon tarafından vaiz olarak Beyaz saraya çağırıldı. (L)

GRAHAM (Ernest Robert), amerikalı mimar (Lowell, Michigan 1868-ay.y. 1936). A.B.D.'de ve yurt dışında sayısız kamu yapılarının projesini çizdi. Bunlar arasında Chicago'daki Marshall Field mağazaları, Washington'daki PTT sarayı ve Londra'daki büyük Selfridge mağazaları sayılabilir. (L)

GRAHAM (George), ingiliz saatçisi ve astronomu (Rigg, Cumberland 1673 - Londra 1751). Çıraklık devresinden hemen sonra, saatçi olan amcası Th. Tompion'un yanında çalıştı. Civa ile dengelenmiş tabla veya kepçelerin, ayrıca silindirli eşapmanın yaratıcısı olan Graham, Hooke tarafından tasarlanan maşalı (veya nalçalı) eşapmanın da ilk imalâtçılarından biridir. Birçok astronomi âleti yaptı, bunlar arasında bir planeter (1710), Halley'in yararlandığı bir duvar yayı (1725), Bradley'in ışık sapıncını ve yer ekseninin üğrüm*ünü incelemekte kullandığı bir başucu sektörü sayılabilir. (L)

GRAHAM (James), **Montrose** markisi. Bk. MONTROSE. (L)

GRAHAM (Martha), amerikalı kadın dansçı (Pittsburgh, Pensilvanya 1898). New York'ta bir bale okulu kurdu. Amerika yerlilerinin medeniyetlerinden ve yunan medeniyetinden ilham alarak yarattığı koreografilerde insan hayatının çeşitli deneylerini hareketle anlatmağa çalıştı. Graham, çağdaş amerikan dans okulunun temsilcilerindendir. Yüzden çok bale düzenledi. Sanat anlayışı, onu birçok yeniliğe yöneltti. Özellikle kasılmalara, gevşemelere, düşüş zamanlarına önem veren veni bir koreografi dili ortaya koydu. Kendi New York okuluyle A.B.D.'de ve Avrupa'da turnelere çıktı (1962-1963, 1967). Belli başlı eserleri şunlardır: *Letter to the World* (Dünyaya Mektup) [1940]; *Appalachian Spring* (Apalaş Baharı) [1944]; *Night Journey* (Gece Yolculuğu) [1947]; *Clytemnestra* (1958); *Episodes* (1959); *Alcestis* (1960); *Visionary Recital* (Gönülgözü Resitali) [1961]; *Phaedra* ve *Secular Games* (Yüzyıl Dönümü Oyunları) [1962]; *Circe* (1953); *The Witch of Endor* (Andora Cadısı) [1966]; *Cortege of Eagles* (Kartal Alayı) [1967]. (L)

GRAHAM (sir James), ingiliz siyaset adamı (Naworth, Cumberland 1792-Netherby, Cumberland 1861). Serbest mübadele taraftarı olan Graham, Peel hükûmetinde içişleri bakanı (1841-1846), Aberdeen ve Palmerston hükûmetlerinde de deniz kuvvetleri bakanı (1852) oldu. (L)

GRAHAM (Thomas), **Lynedoch** baronu, ingiliz generali (Balgowan, Perthshire 1748-Londra 1843). Quiberon harekâtına katıldı, Akdeniz'de savaştı (Minorca, 1798; Malta, 1800) ve İspanya'da Wellington kumandasında Barossa zaferini kazandı (1811). [L]

GRAHAM (Thomas), iskoçyalı kimyacı (Glasgow 1804-Londra 1869). Glasgow (1830) ve Londra'da (1837) ders verdi, sonra İngiltere Darphanesi müdürlüğüne getirildi. Gazların ufak deliklerden ve gözenekli çeperlerden yayılmasını inceledi, 1846'da bu olayın hızını ve gazların katılar tarafından «soğurulma»sını açıklayan kanunu buldu. Koloitler üzerinde de çalıştı ve bunların billûrsulardan ayrılmasını sağlayan parşömenli bir diyaliz cihazı icat etti. Bu iki tip madde arasındaki farkı 1850'de belirledi. Fosforik asit üzerindeki çalışmaları sonucunda poliasit kavramı ortaya attı (1833). [L]

GRAHAM adası, Queen-Charlotte (Britanya Kolombiya'sı) takımadalarının en büyük adası. Antrasit yatakları. Balıkçılık. (L)

GRAHAME (Kenneth), ingiliz yazarı (Edinburgh 1859-Pangbourne, Berkshire 1932). Çocuklarla ilgili birçok eser yazdı; bunların en meşhuru *The Wind in the Willows*'dur (Söğütlerdeki Rüzgâr) [1908]. (L)

Graham kanunu, 1846'da Thomas Graham tarafından açıklanan kanun: ***Bir gazın gözenekli bir çeper arasından yayınma hızı, belli sıcaklık ve basınç altında, bu gazın yoğunluğunun kare köküyle ters orantılıdır.*** (L)

GRAHAM OF CLAVERHOUSE (John), birinci **Dundee** vikontu, iskoçyalı general (Claverhouse, Forfarshire 1649-Blair Castle, Killiecrankie yakınları 1689). Turrenne'in William III'ün hizmetinde savaştıktan sonra İskoçya'da «Covenanter» isyanını kanlı bir şekilde bastırdı (1678-1688). James II'nin kaçmasından sonra Hingland'ları kendi lehine ayaklandırdı: Killiecrankie savaşında öldü. (L)

GRAHAMSTOW, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) şehir, Port Elizabeth'in kuzeydoğusunda; 23 800 nüf. Rhodes üniversitesi (1904). [L]

GRAHAM toprağı veya **PALMER yarımadası** veya **O'HİGGİNS toprağı,** Antarktika'da, kıtanın en kuzey kısmını meydana getiren uzun yarımada; Güney Amerika'nın uzantısıdır. Derin körfezlerle yarılan ve açığında birçok ada bulunan Graham toprağı, senklinal çukurlarla ve çöküntü hendekleriyle birbirinden ayrılan uzunlamasına üç dağ dizisinden meydana ge-

lir. En yüksek noktalar Weddell denizi kıyısında 4 500 m'yi aşar. Güney Buz denizinde çalışan balina gemilerinin sığınmasına elverişli birçok limanı bulunan Graham toprağı üzerinde, Büyük Britanya, Şili ve İngiltere hak iddia etmektedir. (L)

GRAHN (Lucile), danimarkalı kadın dansçı (Kopenhag 1819-Münih 1907). Meslek hayatına Kopenhag Krallık tiyatrosunda başladı (1835), daha sonra Paris operasında dansetti. 1843'te Rusya'ya gitti ve Petersburg Krallık tiyatrosunda *Giselle* temsiline katıldı. 1845'te Jules Perrot'nun ünlü *Pas de Quatre*'ında Taglioni, Grisi ve Cerrito ile oynadı. (L)

GRAİAİ. Yun. mit. Phorkys ile Keto'nun kızları ve Gorgon'ların kız kardeşleri. Doğuştan «ihtiyar» (*graiai*) idiler. (L)

GRAİES ve PENNİNES alpleri. (lat. Alpes Graiae et Paeninae). Esk. coğ. Augustus tarafından kurulan Roma imparatorluğu ili; Rhône yukarı vâdisinin Cenevre gölüne kadar olan bölümünü ve Alplerin İsère ırmağı kaynağına kadar uzanan yamaçlarını içine alır. (L)

GRAİLLY (Jean III DE), Buch kaptali Benauge vikontu (1343-öl. Paris 1377). Jean II ile Foix'lı Blanche'ın oğlu. Koyu ingiliz taraflısıydı. Kara Prensin en iyi kumandanlarındandı. Jean Chandos ile birlikte Poitiers zaferini kazandı. Fakat Cocherel'de du Guesclin'e yenildi (1364), Charles V kendisine bağlansın diye ona Nemours beyliğini ihsan etti. Bununla beraber Grailly yine İngilizlerin tarafını tuttu. 1371'de, Edward III onu Akitanya başkumandanı yaptı. Soubise şatosu yakınında yeniden esir düştü (1372) ve Temple hapishanesinde öldü. Şövalyelik ruhunu ve kahramanlığını fransız vakanüvisi Froissart takdirle anar. (L)

GRAİNGER (Percy Aldridge), avustralyalı besteci (Brighton, Melbourne yakınları 1882 - White Plains, New York 1961). Pabst, Kwast ve Busoni'nin öğrencisi. Grieg'in etkisinde kaldı, Melbourne'da bir müze kurdu. 1940'ta A.B.D.'ye yerleşti. Eserlerinde folklordan ilham aldı, senfonik parçalar, koro ve orkestra için parçalar ve oda müziği besteledi. (L)

GRAİSİVAUDAN veya **GRESİVAUDAN,** Kuzey Fransız Alplerinde (Savoie ve Isère) bölge vâdisine tekabül eder; doğusunda Septlaux ve Belledonne kütleleri, batısında ise Grande-Chartreuse kütlesi yükselir. (L)

GRAM i. (yun. *gramma,* ağırlık'tan fr. *gramme*). C.G.S. sisteminde temel ağırlık birimi; aynı zamanda, bu sistemi meydana getiren temel birimlerden biri (sembolü, gr). [GRAM-KÜTLE de denir.]

— Fiz. ve Kim. *Binde bir atom gram,* yansızlaşma tepkimelerinde, hidrojenin bir atom-gramının binde biriyle eşdeğerli bir iyonun miktarı. (*Eşanl.* BİNDE BİR EŞDEĞER.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gram,* milletlerarası ölçekte, kilogram kütlenin 1 000'de 1'ine eşittir. Yoğunluğunun en yüksek derecesindeki (+ 4°C) bir santimetre küp damıtık suyun kütlesini gösterir.

— Fiz. ve Kim. Biyolojide en çok kullanılan ölçüler gram veya miligram cinsinden ifade edilir. Bu mutlak ağırlık ölçümünden, maddeler arasında kıyaslama yapabilmek imkânı veren bağıl ölçülere (*eşdeğer* veya *binde bir eşdeğer*) geçmek için, maddenin ağırlıkça derişme kavramı yerine iyonca derişme kavramını almak gerekir. Belli bir miligram miktarını (litrede) binde bir atom grama çevirmek için, ölçülen ağırlık atom gram ağırlığına bölünerek birleşme değeriyle çarpılır. Bileşiminde 2,30 gr Na^+ ve 3,55 gr Cl^- bulunan bir sodyum klorür çözeltisi dengededir; çünkü her iyon, litrede 100 binde bir atom gram kadar derişir. (L)

GRAM (Peder), danimarkalı besteci ve orkestra yöneticisi (Kopenhag 1881-Gentofte, Kopenhag yakınında 1956). Kopenhag ve Leipzig'de müzik öğrenimi gördükten sonra, Danimarka'lı Besteciler birliği başkanı (1931 - 1937), daha sonra Danimarka radyoevi müzik bölümü şefi oldu (1937-1951). Senfoni'ler, bir *Lirik şiir* (1911), oda müziği, ses müziği (soprano ve orkestra için *Avalon* (1916) ve piyano parçaları besteledi. (L)

GRAMATİCA (Emma), italyan kadın tiyatro oyuncusu (Fidenza 1875-Lido di Ostia 1965); İrma'nın kız kardeşi. Oyunculuğa çok genç yaşta başladı. 1900'de baş kadın oyuncu olmadan önce çeşitli kumpanyalar hesabına çalıştı. Önce romantik karakter rollerinde sivrildi, sonra İbsen ve Bataille'ın birçok eserini yorumlayarak kendini natüralist tiyatroya verdi. İtalya'daki Shaw tiyatrosu başarısını ona borçludur. *Caesar and Cleopatra* (Sezar ve Kleopatra), *Santa Ciovanna, Pygmalion* ve *Candida* adlı eserlerde oynadı. Diğer yorumları arasında Barrie'nin *The Old Lady Shows her Medals*'ı da (Yaşlı Kadın Madalyalarını Gösteriyor) sayılabilir. 1931'den itibaren birçok defa beyaz perdede göründü: *La Damigella di Bard* (Matmazel Bard) [1936]; *Jeanne Doré* (1938); *Le Sorelle Materossi* (Materossi Kardeşler) [1942]; *Milano'da Mucize* (Miracolo a Milano) [1950] v.b. (L)

GRAMATİCA (Irma), italyan tiyatro ve sinema oyuncusu (Fiume [bugün Rijeka] 1873 - Floransa 1962). Emma Gramatica'nın kız kardeşi. 1887'de Cesare Rossi topluluğunda tiyatroya başladı, Hauptman, Sudermann, İbsen, Rostand, Donnay, Bernstein, Bataille, Rovetta ve D'Annunzio'nun dramlarında büyük başarı kazandı. Zaman zaman filimlerde de oynadı. Oynadığı son filimlerden biri 1949'da Vittorio De Sica'nın yönettiği *Milano Mucizesi*'dir (Miracolo a Milano). [L]

GRAMATİKOS i. (yun. *gramma,* yazı işareti'nden *grammatikos,* yazıcı). Teşk. tar. Osmanlılarda rumca antlaşma ve yazıları yazan rum kâtiplere verilen genel ad. (XIV. -XVI. yy.larda venedik, ceneviz, rodos şövalyeleriyle yapılan bazı antlaşmaların rumca yazıldığı da olurdu.) [M]

GRAMENİT i. (fr. *gramenite*). Miner. Elma yeşili renginde, hidratlı tabiî demir silikatı. (L)

GRAMENO (Mihal), arnavut yazarı (Görice 1872-ay.y. 1931). Hikâyelerinde ve lirik şiirlerinde yurtseverliği dile getirir. (L)

GRAMER i. (fr. *grammaire*). Bk. DİLBİLGİSİ.

Gramer (*Grammaire*), Condillac'ın eseri (1756). Parma prensinin öğrenimi için yazılmış ders kitabı. *Analyse du Discours* (Sözün Tahlili) bölümünde yazar, düşünceyi tahlil etmemiz için dillerin bize verdiği işaretleri araştırır. *Des Eléments du Discours* (Sözün Unsurları) bölümünde de, düşünceleri mizin anlatımına en büyük açıklığı vermek için fransız dilinin koyduğu kuralları araştırır. *Discours Préliminaire* (Giriş Sözü) bölümü bize ruh yetilerinin bir kuramını verir. (L)

GRAMERCİ i. (*gramer*'den *gramer-ci*). Gramer uzmanı.

— ***Genç Gramerciler.*** XIX. yy.ın ikinci yarısında ortaya çıkan dilbilimcilere (Brugmann, Osthoff, Delbrück, Ascoli, Hermann Paul, Schuchardt) verilen ad. Başlıca özellikleri, fonetik yasalarını mutlak saymak, yalnız tarihî olguları ele almak ve mekanist psikolojiye sistemli ve bilinçli olarak başvurmaktadır. (LM)

Graminea corona, Eski Roma'da bir ordunun veya kuşatılmış bir şehrin kurtarıcısına verilen çimden yapılmış taç. (Pek seyrek verilen en yüksek askerî ödül idi.) [L]

GRAMİSİDİN i. (fr. *gramicidine*). Tirotrisin'den elde edilen antibiyotik; pozitif mikroplara tesir eder. (L)

GRAM-KUVVET bls. i. Kütlesi bir gram olan bir cismin ağırlığını belirten kuvvet birimi. (GRAM-AĞIRLIK da denir). [Sembolü: gr. k.]

— ANSİKL. *Gram-kuvvet*'in değeri, bulunulan yerin yerçekimi ivmesini gösteren g'nin şiddetiyle orantılı olarak, bölgelere göre çok az değişir. Bir gram-kuvveti gösteren sayı, bulunulan yerin *g* değeriyle, bu kuvveti din cinsinden belirten sayının bölümüdür. Meselâ Paris'te 1 gram-kuvvet yaklaşık olarak 981 din'e eşittir. (L)

GRAMMANGİS i. Bot. Konuk orkide; gövdesi yalancı soğanlı, yaprakları uzun ve seyrek, çiçekleri güzel salkım biçimindedir; Madagaskar ve Cava'da yetişir. Bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. (L)

GRAMMANTHES i. Güney Afrika'da yetişen kalın yapraklı bitki. (Damkoruğugillerden.) [L]

GRAMMATEUS i. (yun. *gramma,* yazı işareti'nden). Esk. Yun. Atina'da, bir kurulun veya bir hâkimler topluluğunun yazı işleri görevlisi. (Çoğunlukla kölelerden seçilirdi.) [L]

GRAMMATOPHYLLUM i. Bot. Konuk orkide. (Madagaskar, Filipinler ve Yeni Gine'de yetişir. Bazı türleri limonluklarda yetiştirilir.) [L]

GRAMME (Zénobe), belçikalı elektrikçi ve mucit (Jehay-Bodegnée, Liège ili 1826-Bois-Colombes, Seine 1901). Taş kömürü ocaklarında çalışan bir memur oğluydu. Okulda zayıf bir öğrenciydi, fakat el işlerinde çok hünerliydi. Zamanının büyük bir kısmını marangoz atelyelerinde geçirirdi. 1856'da Paris'e yerleşti; 1860'ta da elektrik âletleri yapan bir şirkete kalıpçı olarak girdi. Burada teknik bilgisini artırdı ve 1867'de alternatif akımlı âletleri geliştiren bir düzen bularak beratını aldı. Bundan sonra yoksul kalma pahasına, kendini araştırmalara verdi. 1869'da, doğru akımlı âletler yapılmasını sağlayan *toplaç*'ı buldu. 1871'de de Bilimler akademisine yaptığı ilk dinamoyu sundu. Hippolyte Fontaine ile Gramme, makine yapımı ortaklığını kurdu. (L)

GRAMMEL (Richard), alman fizikçi ve matematikçisi (Klosterreichenbach, Württemberg 1889). 1920'den bu yana Stuttgart üniversitesinde mekanik ve termodinamik

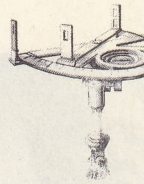
grafometre

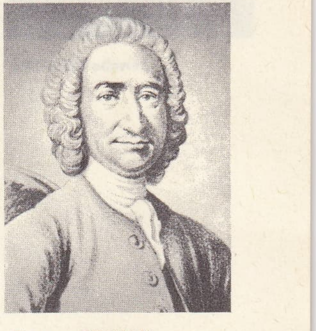
George GRAHAM
Thomas Hudson'un gravürü

Martha GRAHAM
ve Bertram Ross
«Phaedra»da

diskli portatif

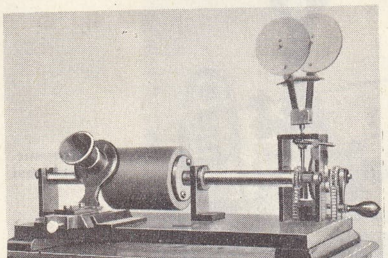
yukarıda, Edison'un gramofonu, Sanat ve Meslekler konservatuvarı, Paris; sağda, silindirli «Pathé», (1900)

gramofonlar

Foto. X, Esso (LAROUSSE)

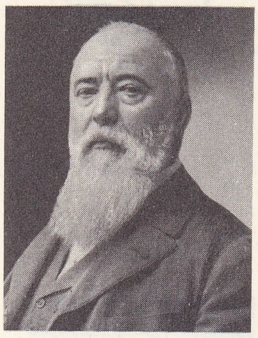

Zénobe GRAMME

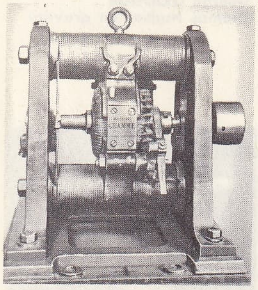

Gramme makinesi
Sanat ve Meslekler Millî konservatuvarı, Fransa

GRAMONT dükü Antoine II
Vallières şatosu, Fransa

profesörü. Özellikle cayroskop dinamiği üzerine yaptığı araştırmalarla tanınır. (L)

Gramme makinesi, doğru akım üreten makine. Bir *halka* üzerine sarılmış ve kendi üstüne kapanmış birçok bobinden meydana gelen bir devre bulunur; bu halka, dönme eksenine dik olan bir indükleme alanı içinde döner. Her bobin, alternatif bir elektromotor kuvvetin merkezidir; bobinlerin iki ucu bir *kollektör*'ün birbirini izleyen iki lamıyle birleştirilmiştir. *Nötr düzlem* (indükleme çizgilerine dik düzlem) içine yerleştirilmiş iki fırça kollektöre sürtünür ve makinenin iki kutbunu meydana getirir. Sargının iki yanındaki iki bölüm, iki üretecin elektrik enerjisiyle eşdeğerlidir. Bulucusu Zénobe Gramme'ın adını taşıyan makine ters yönde çalıştırılırsa motor durumuna gelir. Bugünkü makinelerde, «halka halinde» indüvi yerine «kasnak halinde» bir indüvi kullanılır. (L)

Gram metodu. Mikrobiyol. Mikropları boyama usulü. Bunun için, cantiyane moru ile boyanmış mikroplar üzerine iyot-iyodür eriyiği (Gram likörü) dökülür. Sonra mikroplar alkolle yıkanır; mikroplardan bir kısmı boyasını kaybeder, bir kısmı ise boyalı kalır. Boyasını yitirenlere *Gram negatif*, diğerlerine *Gram pozitif* denir. Danimarkalı hekim Hans Christian Joachim Gram'ın (1853-1938) bulduğu bu usul birçok mikrop türünün ayırt edilmesinde kullanılır. (L)

GRAMMİCHELE, İtalya'da şehir, Sicilya'da (Catania ili); 15 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

GRAMMONT, flamanca **Geraardsbergen,** Belçika'da (Doğu - Flandre, Aalst idare çevresi) şehir, Dender ırmağı kıyısında, ırmağın Marcq ile kavşağının aşağı kesiminde; 9 800 nüf. Bira fabrikası. Pamuk dokumacılığı; kumaşçılık. (L)

GRAMMONT, XVII. yy.da yaşamış parisli fransız korsanı. Soylu bir aileden gelen kültürlü bir kimseydi. Bir cinayet üzerine, sırf macera hevesiyle denize açıldı. 1683'te, De Graff ve Van Horn ile birlikte, büyük bir cüret göstererek Veracruz'u ele geçirdi. 1686'da yine De Graff ile birlikte, Yucatan'da Campeche'e karşı da böye bir hareket girişti. (L)

GRAMMONT (Maurice), fransız profesörü ve gramercisi (Damprichard, Doubs 1866 - Montpellier 1946). Montpellier Edebiyat fakültesinde profesördü. Karşılaştırmalı dilbilgisi, nazım ölçüleri ve fonetik konularında çalıştı. Başlıca eserleri: *Dissimilation Conconantique dans les Langues İndo-Européennes et dans les Langues Romanes* (Hint - Avrupa ve Romen Dillerinde Ünsüz Ayrılaşması) [1895] konulu tezi; *Le Patois de la Franche-Montagne et en Particulier de Damprichard* (Franche-Montagne. Özellikle de Damprichard Halk Ağzı) [1901]; *Le Vers Français, ses Moyens d'Expression, son Harmonie* (Fransız Şiirinde Mısra İfade Yolları ve Ahengi) [1904]; *Petit Traité de Versification Française* (Fransız Nazım Sanatı Elkitabı) [1908]; *Traité Pratique de Prononciation Française* (Fransızcada Amelî Telaffuz Bilgisi) [1916]; *Traité de Phonétique* (Fonetik Dersleri) [1933]. (L)

GRAMMOPTERA i. Uzun gövdeli, uzun

Emma GRAMATİCA «Matmazel Bard» filminin bir sahnesinde (solda); İrma GRAMATİCA «Thérèse Raquin»de

boynuzcuklu küçük böcek (5 mm); rengi siyah veya kızıl sarıdır; ilkbaharda çiçekler üzerinde yaşar. (Kurtçuğu duvar sarmaşığının kuru dallarında ve diğer odunlu bitkilerde gelişir. İlmî adı *Grammoptera ruficornis.* Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

GRAMMOS dağları, Yunanistan'ın kuzeybatısında dağ kütlesi, Arnavutluk sınırında; 2 522 m. 1949'da hükûmet kuvvetleri Markos'un kumandasındaki komünist birliklerini burada yendi. (Bk. YUNANİSTAN.) [L]

GRAMOFON i. (ing. *grammophone*). Plağa kaydedilmiş sesleri mekanik olarak tekrarlayan âlet. (Bk. FONOGRAF). [L]

GRAMOMETRE i. (yun. *gramme*, çizgi ve *metrom*, ölçü > fr. *grammomètre*'den). Desinatörlerin kullandığı bölme âleti. (L)

GRAMONT, 1485'te elde ettiği Guiche baronluğundan başka, Aşağı Navarra'da üç büyük baronluğa sahip aile. —CLAİRE (1505-1560), Bidache senyörü François de Gramont'un kızı ve mirasçısı; 1525'te Aster vikontu Aure'lu Menaud ile evlendi ve bu evlilikle vikonta topraklar kazandırdı. —PHİLİBERT (1552-La Fère 1580), Louvigny vikontesi Diana ile 1567'de evlendi. Sonradan Henri IV'ün metresi olan Diane Bidache'ın Gramont ailesi içindeki hâkimiyetini sağladı. —ANTOİNE II (1572-1644), Gramont, Guiche ve Louvigny kontu. 1644'te dük ilân edildi. Gramont ailesi bugün de vardır. (L)

GRAMONT (Antoine III, — dükü), fransız mareşali (Hagetmau 1604-Bayonne 1678). Tilly devrinde, sonra da 1627'de İtalya'da Kutsal Roma-Germen imparatorluğu hizmetinde bulundu. 1633'te Fransa'ya döndü. 1641'de mareşal oldu; Otuzyıl savaşına katıldı, Fronde sırasında saraya sadık kaldı ve 1653'te bakan oldu. 1657'de Frankfurt Diyet meclisine temsilci olarak katıldı. 1659'da da İspanya'ya gönderildi. 1661'de muhafız alayı kumandanı oldu. Katıldığı son savaş, Flandre seferidir (1667). 1634'te Richelieu'nün yeğenlerinden biriyle evlenmişti. 1716'da yayımlanmış olan *Memoires*'ı (Hatıralar) nükteli bir dille yazılmıştır. (L)

GRAMONT (Antoine IV, GUİCHE dükü, sonra da — dükü), fransız mareşali (1672-Paris 1725), Armand Gramont'un yeğeni. 1688 ile 1712 arasındaki bütün seferlere katıldı. Louis XIV'ün ölümünde kral naibi tarafından savaş konseyi ikinci başkanlığına tayin edildi. 1718'de Naiplik meclisine girdi; 1724'te de mareşal oldu. (L)

GRAMONT (Antoine Agénor — dükü), fransız diplomatı (Paris 1819-ay.y. 1880). Roma (1857) ve Viyana (1861) büyükelçiliklerinde bulundu. 1860'ta, papanın italyan nüfuzu altında kalmasını önlemek amacıyle Fransa'nın İtalya'ya savaş açmasını istedi. İmparatoriçe Eugénie tarafından desteklenerek 1870'te dışişleri bakanlığına getirildi. Fransa'nın Avusturya'ya savaş açmasında önemli rolü oldu. Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın sözlerini teminat sayarak bu ülkelerin dostluk ve yardımına güvenilebileceğini sanıyordu. Diplomatik bir başarı elde etmek arzusu ve Prusya üstünde etki yapmak amacıyle, başbakan Emile Ollivier'den habersiz, Napoléon III'ten, Berlin büyükelçisi Benedetti'ye *garanti istekleri* ve *Ems telgrafı* ile sonuçlanan talimatın verilmesi konusunda yetki aldı. Hükûmet, ilkin onun bu teşebbüsünü kabul etmemekle beraber, sonunda teşebbüsü desteklemeğe karar verdi ve 15 temmuzda Grammont'u Yasama meclisine savaş ilânını bildirmekle görevlendirdi. 1870 Ağustosunda Ollivier kabinesinin düşmesiyle görevinden ayrıldı. (L)

GRAMONT (Armand DE), **Guiche** kontu (1638-Kreuznach 1673), Antoine III'ün büyük oğlu. 1655 ile 1663 arasında savaştı; Orléans'lı Henriette'e aşırı düşkünlüğü, sonra da Vallière düşesi aleyhindeki entrikaları yüzünden gözden düştü; Polonyalılarla birlikte Türklere, Hollandalılarla birlikte de İngilizlere karşı döğüştü (1666). Fransa'ya döndükten sonra (1671) Louis XIV ile birlikte Hollanda seferine çıktı (1672) ve en önde Ren nehrini yüzerek geçti *Mémoires*'ı (Hatıralar) 1744'te yayımlandı. (L)

GRAMONT (Armand, — dükü), fransız fizikçisi (Paris 1879-Montefontaine, Oise 1962). Fen doktorası yaptı (1911); özellikle aerodinamik ve optik ile ilgilendi. Başında bulunduğu teorik ve uygulamalı Optik enstitüsünün kurucularındandır. Eserleri: *Télémétrie Monostatique* (Monostatik Telemetri) [1928]; *Recherches sur le Quartz Piézo-Électrique* (Piezo-Elektrik Kuvars Üstüne Araştırmalar) [1935]; *Problèmes de la Vision* (Görme Meseleleri) [1939]; *Vers L'İnfiniment Petit* (Sonsuz-Küçük'e Doğru) [1945]. (L)

GRAMONT (Arnaud, — kontu), fransız fizikçisi ve mineraloji bilgini (Paris 1861-Savonnieres, Maine-et-Loire 1923). Tayf ölçümünde uzmandı; tayf dizileri üzerindeki çalışmalarını yayımladı: *Analyse Spectrale Appliquée aux Recherches de Chimie Minérale* (Mineral Kimya Araştırmalarına Uygulanan Tayf Analizi) [1923]. (L)

GRAMPİANS dağları, İskoçya'da billûrsu kütle Glen More çöküntüsü ile Kuzey denizi kenarındaki kıyı ovaları arasında. Grampians dağları, doğuya doğru az engebeli yaylalardan meydana gelir, fakat batıya doğru yükseklik artar (*Ben Nevis*, 1 340 m ile Britanya adalarının en yüksek noktasıdır) ve aşınma dolayısıyle yüzey şekilleri daha sarp bir hal almıştır. Batı kıyısı derin ve güzel fiyordlarla yarılmıştır. Bu vahşî bölgenin başlıca gelir kaynağını turizm ve hayvancılık meydana getirir. (L)

GRAMPUS i. Avrupa denizlerinde bulunan

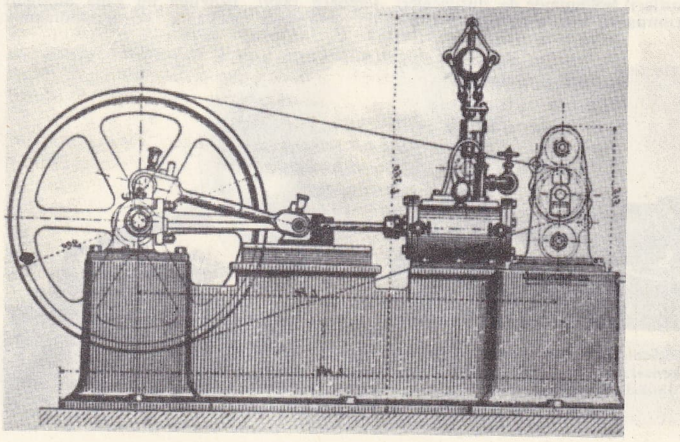

Gramme makinesi

Foto. Petit, Boyer (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

yunusbalığı. (*Grampus griseus* Avrupa kıyılarında sık sık yakalanır. Balina takımının yunusbalığıgiller familyasından.) [L]

GRAMSCİ (Antonio), italyan yazarı ve siyaset adamı (Ales, Cagliari 1891-Roma 1937). Torino üniversitesinde felsefe, tarih ve filoloji okudu. 1913'te gazetecilik yaptığı sırada Sosyalist partiye girdi, 1917'de partinin sol kanadının önderlerinden biri oldu, 1919'da *Ordine Nuovo* (Yeni Düzen) adında bir gazete kurdu. 1921'de arkadaşı Togliatti ile birlikte İtalyan Komünist partisinin kuruluşuna katıldı ve 1923'te partinin yöneticileri arasında yer aldı. 1926'da milletvekiliyken, faşist rejime karşı olduğu gerekçesiyle tutuklanarak 1928'de yirmi yıl hapse mahkûm edildi. Roma'da bir cezaevi kliniğinde öldü. 1929 ile 1937 arasında hapishanede doldurduğu otuz iki defterden alınan ve ancak 1951'den sonra yayımlanan eserlerinde, Croce idealizmini, Güney İtalya ve aydınlar meselesi ile modern İtalya tarihinin önemli noktalarını marksist açıdan inceler. Gramsci'nin marksist veya liberal tenkit ve tarih üzerinde büyük etkisi olan başlıca eserleri şunlardır: *Hapishaneden Mektuplar* (Lettere dal Carcere) [1947]; *İl Materialismo Storico e La Filosofia di Benedetto Croce* (Benedetto Crocenin Tarihî Materyalizmi ve Felsefesi) [1948]; *Gli İntellettuali e l'Organizzazione della Cultura* (Aydınlar ve Kültürün Teşkilâtlandırılması) [1949]; *İl Risorgimento* (Diriliş) [1949]; *Note sul Machiavelli, sulla Politica e sullo Stato Moderno* (Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üstüne Notlar) [1949]; *Letteratura e Vita Nazionale* (Edebiyat ve Millî Hayat) [1950]. İstanbul'da Gramsci'nin eserlerinden *Aydınlar ve Toplum* başlığı altında bir derleme yayımlandı (1967). [L]

GRANA i. (ital. k.). Sert ve taneli, tadı acımsı, daha çok rendelenerek kullanılan italyan peyniri. (L)

GRANACCİ (Francesco), italyan ressamı (Floransa 1469-ay.y. 1543). Ghirlandaio'nun öğrencisiydi. Michelangelo ile arkadaş oldu, Uffizi (Floransa) müzesindeki *Aziz Tommaso'ya Kuşağını Veren Aziz Mikael* ile *Meryem ve Azizler* tablolarında da görüldüğü gibi, onun etkisinde kaldı. *Charles VIII'in Floransa'ya Girişi* (Medici sarayı) tablosu bir tarih belgesi değerindedir. (L)

GRANADA, ar. **Gırnata,** İspanya'da şehir, Andalucia'da il idare merkezi, Darro ile Genil'in birleştikleri yerde; 157 200 nüf. Üniversite. Şehrin ortasında kurulduğu «*Vega*»dan (ova) elde edilen ürünler (şeker, tütün, keten, kenevir) mahallî sanayii besler. Daha aşağıda yer alan modern şehri çevreleyen tepelerin yamacında, eski semtler kat kat yükselir.

— *Granada ili,* 769 000 nüf. Orta Endülüs sıradağlarının geniş bir kısmını içine alır; kuzeyde Lucena, El Pozo ve Sagra sierra'larıyle Jaen ilinden ayrılır. Granada ilinin çok kurak olan kuzeydoğu ucu bozkırlarla örtülüdür. Guadix, Baza ve Huescar'a doğru yüksek ovalarda kaba tahıl tarımı yapılır; bir kaç huerta vardır. Merkezde, Genil'in yukarı vâdisi kıyısında Granada ovası (*vega*) uzanır. Çevresindeki tepelerde bağlar ve meyve ağaçları kat kat yükselir. Alçak bölgelerde sulama yoluyle sebze ve sanayi bitkileri (şeker pancarı, tütün, keten, kenevir) tarımı yapılır. Güneyde yüksek sierra Nevada kütlesi (*Mulhacen*'de 3 481 m), Granada havzasını Akdeniz kıyı bölgesinden ayırır. Kıyıda Guadelfeo, Motril vega'sını (şekerkamışı, üzüm bağları, turfanda meyve) sular.

GRANADA
solda, Vélez
de Benandalla;
sağda, Motril'in
görünüşü

— G. santl. Granada'da, arap hâkimiyeti zamanından kalma birçok eser vardır: bir tepe üzerinde Alkazar yapıları (XIV. yy.), Alkazaba yıkıntıları (XIII. yy.), Generalife ve Pedro de Machuca'nın yaptığı Karl V'in sarayını çevreleyen geniş sur, Elhamra. Kuzeyde Darro'nun hendeği, Elhamra'yı yamacında Albaicim'in kat kat yükseldiği bir tepe olan *Sacromonte*'den ayırır; *Reconquista*'dan sonra magribîlerin son barınağı olan bu güzel semt, beyaz ve dar sokaklarıyle çingenelerin mağara barınaklarına, Sierra Nevada'ya ve modern şehre kadar uzanır. Modern şehirde önemli anıtlar bulunur. Diego de Siloe'nin yaptığı katedral, barok üslûbundadır (XVI.-XVIII. yy.) ve cephesi Alonso Cano tarafından yapılmıştır (1667). Katolik krallara ayrılan kraliyet kilisesinde, Fernando II ile İsabel I'in, Felipe I ile Çılgın Juana'nın mezarları vardır; Mihrabın üst kısmında Vigarni'nin yaptığı mihrap arkalığı yer alır; Jaen'li Bartolomeo'nun yaptığı yüksek parmaklık, koro yerlerini sahından ayırır; kilisenin bir bölümündeki dinî sanat müzesi, Flaman primitiflerinin eserlerini kapsar.

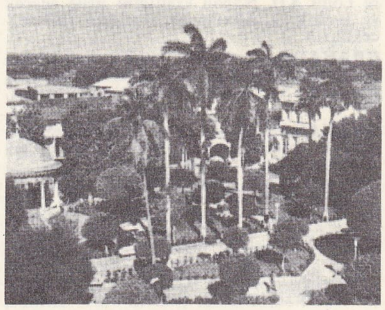

GRANADA
(Nikaragua)

San Juan de Dios ve Chartreuse kiliseleri barok üslûbundadır: Chartreuse'ün âyin eşyası yeri (1727-1764) Churriguera üslûbunun en güzel örneklerindendir. San Jeronimo kilisesinde (1513-1517) Gonzalve de Cordoba'nın lahti bulunur.

— Tar. Başlangıçta *Elybirge* (M.Ö. V. yy.), sonra *İlliberis* (Roma işgali zamanında) adıyle tanınan Granada, adını yakınındaki *Garnata* köyünden aldı. Bir söylentiye göre şehrin adı, çevredeki nar ağaçlarının bol olmasından dolayı ispanyolca *granada* (nar) kelimesinden, diğer bir söylentiye göre de *Kurn Nattah* (yabancılar tepesi) sözünden gelmektedir. IX. yy.da emevî halifesi Abdullah, İspanyolların isyanı üzerine Granada kalesine sığındı. Şehir ancak arap hâkimiyeti sırasında, Afrika'dan gelerek Kurtuba emîrlerinin hizmetine giren Zirî Zavi'nin (1012-1090) bir krallık kurmasıyle önem kazandı. 1073'te krallıktan kopan bir bölüm Malaga krallığını meydana getirdi. Her iki krallık sırasıyle Murabıtların, Muvahhidîlerin hâkimiyetini kabul etti (1232). Muvahhidîlerden sonra Granada'da Nasrîler veya Banul-Ahmer hanedanı başa geçti (1239). Bu hanedan, Granada başkent olmak üzere bağımsız bir emîrlik kurdu. Muhammed V zamanında dünyaca ünlü bu saray inşa edildi. Magrıp ile hıristiyan devletleri arasında yer alan krallık, o tarihte iktisadî bakımdan zenginleşti, bir fikir ve sanat merkezi oldu. Elhamra, vezir İbn-ül-Hatib'in yazıtları v.b. o dönemden kalmadır. Granada aynı zamanda bir entrika (meselâ Beni Serrac'lar ile Zengîlerin çatışması) yuvası haline geldi. Fernando ve İsabel sekiz yıllık savaştan

GRANADA
solda, katedralin
ön yüzü; sağda,
krallık şapeli

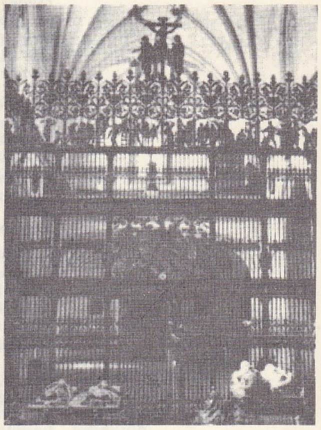

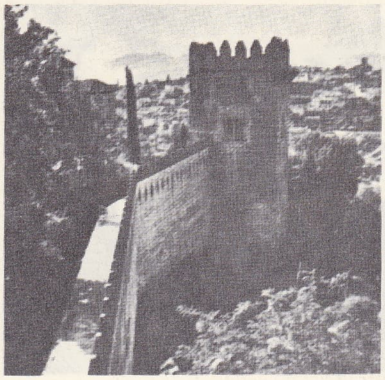

GRANADA
solda,
Vela kulesinden
şehrin görünüşü;
ortada,
Santa Ana meydanı
ve kilisesi;
sağda,
Elhamra sarayının
dış kalesi

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

(1481-1489) sonra, krallığın iç çatışmalarından da yararlanarak şehri aldılar ve son kral (Ebu Abdullah)'ı sürgün ettiler. 1505'te İspanya kıyılarını kuşatan Kemal Reis kumandasındaki osmanlı filosu birçok müslümanı da Türkiye'ye getirdi. Magribî ayaklanmasını (1568), Felipe II'nin kanlı bir şekilde bastırmasıyle (1569-1570), Araplar göçmeğe başladılar ve 1609'da İspanya'daki bütün Magribîler sürgün edildi. (ML)

GRANADA, Nikaragua'da şehir, idare bölgesi merkezi, kuzeybatı kıyısında; 30 200 nüf. Sömürge devrinde çok önemli olan eski site. Besin sanayii; 69 000 nüf. (L)

GRANADA (Fray Luis DE). Bk. LUIS DE GRANADA.

Granada antlaşması, Fransa kralı Louis XII ile Katolik Fernando arasında imzalanan gizli anlaşma (1500); bu antlaşmaya göre Louis XII, Napoli krallığını istilâ edecek ve krallık iki hükümdar arasında bölüşülecekti. (L)

GRANADO, İtalya'da şehir, Campania'da (Napoli ili), Sorrente yarımadasında; 22 100 nüf. Şarapçılık. Makarna fabrikaları. (L)

GRANADOS Y CAMPINA

GRANADOS Y CAMPİNA (Enrique), ispanyol bestecisi ve piyanisti (Lerida 1867-Amerika dönüşü *Sussex* gemisinin torpillenmesi sonucunda Manş denizinde boğularak, 1916). Barcelona'da piyanist J. - B. Pujol ile Pedrell'den müzik öğrenimi gördükten sonra Paris'te piyanocu Bériot'nun öğrencisi oldu. İlk besteleri olan *İspanyol Dansları* tanınmasını sağladı. Barcelona'da en iyi müzikçileri yetiştiren Granados akademisini yönetti. Romantizmin şiddetli etkisi altında, ses, piyano ve tiyatro için birçok eser besteledi. Piyano için yazdığı iki süit'i (*Goyescas*) opera haline getirilerek ölümünden birkaç hafta önce New York'ta temsil edildi. Başlıca eserleri şunlardır: ses için besteler (*Canciones Amatorias* ve *Tonadillas, impromptu'ler, İspanyol Dansları, Romantik Sahneler*); piyano için besteler (*Aşk Valsleri* ve *Aragon Rapsodisi*); keman için besteler; keman ve piyano için bir sonat; piyanolu bir beşli; orkestra için *Navidad* ve *Elisenda* adlı süitler; *Dante* adındaki senfonik şiir; opera ve zarzuela'lar (*Maria del Carmen* [1898]; *Petrarca* [1900]; *Picarol* [1901]; *Follet* [1903] ve *Goyecas* [1916]). — Oğlu EDUARDO (Barcelona 1894-Madrid 1928), Granados akademisinde öğrenciydi; on iki kadar zarzuela, lied'ler ve başka eserler besteledi. (L)

GRANATİNİN i. (fr. *granatinine*). Kim. Bileşiminde bir keton grubu bulunan, $C_8H_{14}ON$ formülündeki heterosiklik baz; nar kökünde bulunur. (L)

GRANBY, Kanada'da (Québec) şehir, Doğu kantonlarında, Yamaska ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. Sanayi merkezi (sunî ipek, kumaş, battaniye, kauçuk). [L]

GRANBY, A.B.D.'de (Colorado) köy, Frazer ırmağı kıyısında, ırmağın Colorado ırmağıyle kavşağı yakınında. Colorado ırmağı üzerindeki önemli baraj, adını Granby köyünden almıştır. (L)

GRANCEY (Jacques Léonor ROUXEL DE MEDAVY, — kontu), fransız mareşali (Chalencey, Langres yakınlarında 1655-Paris 1725). Jacques Rouxel de Médavy'nin torunu. 1702'de tümgeneral oldu. İtalya seferinde Ordu başkumandanlığına getirildi (1704) ve Castiglione zaferini kazandı (1706). 1718'de Provence eyaleti başkumandanıydı. 1724'te mareşal oldu. (L)

GRAND-COMBIN kütlenin Dent d'Hérens doruğundan görünüşü

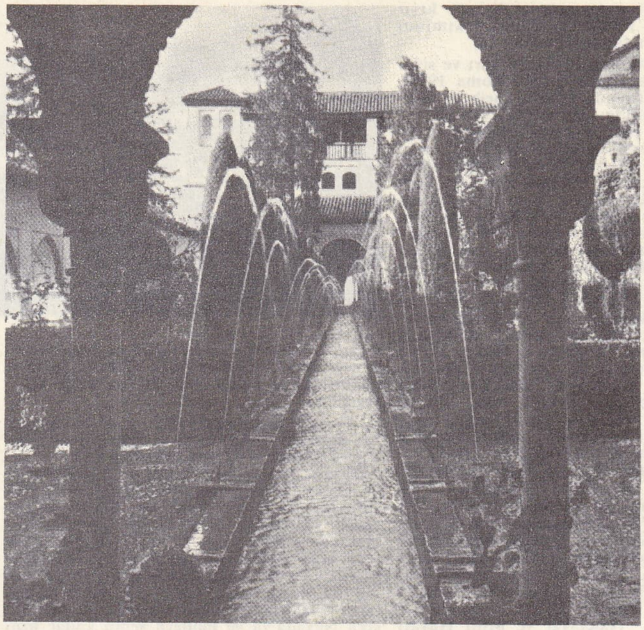

GRANADA Generalife sarayı bahçesi

GRAN CHACO. Bk. CHACO.

GRAN CHİMU, Peru'da *Chimu vâdisi*'nde (Libertad yönetim bölgesi) bulunan, Kristof Kolomb öncesi devre ait kalıntılara verilen ad. (L)

GRAND, Fransa'da Vosges idare bölgesinde (Neufchâteau idare çevresi) komün, Neufchâteau'nun batısında; 577 nüf. XV. yy.-dan kalma kilise. Önemli bir galya-roma merkezinin yerinde kurulan köyde, yerli tanrı Apollon Grannos kültüyle ilgili kalıntılar bulundu; köyün adını aldığı bu tanrıya roma Apollo'suyle bir kılındıktan sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinde tapıldı. Constantinus'un M.S. 310 yılında bu tapınakta dinî bir hayal gördüğü sanılır. Kazılarda geniş bir amfiteatr, hamamlar, bir bazilika, çiniler, bir sur, birçok yazıt ortaya çıkarıldı. (L)

GRAND BANK, Newfoundland'ın güney kıyısı boyunca uzanan liman. 2 331 nüf. Morina, ringa ve som balığı avcılığı. (L)

GRANDBOİS (Alain), Fransızca yazan kanadalı yazar (Saint Casimir 1900). Birçok geziye çıktı, anlatılarında (*Né à Québec*, [Québec'te Doğmuş], 1933) ve hikâyelerinde (*Avant le Chaos* [Kaostan Önce], 1945) yurt özleminden kurtulamayan sanatçıları ve aristokratları anlattı. Aşkı ve mutluluğu ararken her an ölüm duygusunu dile getiren şiirleriyle (*Les Iles de la Nuit* [Gece Adaları], 1944; *Les Rivages de l'Homme* [İnsan Kıyıları], 1948; *L'Etoile Pourpre* [Erguvanî Yıldız], 1957) ülkesinin genç nesli üstünde derin bir etki yaptı. (L)

GRAND-BOURG, Marie-Galante adasının (Guadeloupe'e bağlı, Pointe-à-Pitre idare çevresi) güneybatı kıyısında komün, 6 710 nüf. Balıkçılık limanı. Şeker fabrikaları ve damıtma yerleri. (L)

GRAND-COLOMGİER, Güney Jura'da doruk, Val Romey ile Rhône vâdisine hâkimdir; 1 534 m. (L)

GRAND-COMBE (LA), Fransa'da Gard idare bölgesinde kanton merkezi, Alès Gardon'u kıyısında; 14 480 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

GRAND-COMBİN (veya **COMBİN**), İsviçre Alpleri'nde doruk, Büyük Saint-Bernard geçidinin kuzeydoğusunda; 4 314 m. Doruğa ilk olarak 1860'ta Deville ile E. ve G. Balleys tırmandılar. (L)

GRAND COULEE, A.B.D.'de (Washington) köy, Columbia ırmağı kıyısında, Spokane'in kuzeybatısında; 2 700 nüf. Grand Coulee barajı, 200 000 hektarlık bir alanın sulanmasını sağlar; 2 milyon kilovat gücündedir; 6 milyon metre küpten çok su tutar (Franklin D. Roosevelt gölü). [L]

GRAND-COURONNÉ, Lorraine'de (Fransa) Nancy yakınında ormanlık yüksek yaylalar. (L)

GRANDE (RİO) veya **RİO BRAVO,** Kuzey Amerika'da ırmak, Kayalık dağların güney kısmından (San Juan Mountains) doğar, El Paso'nun aşağı kesiminde Meksika ile sınırı meydana getirir ve Meksika körfezine dökülür; 2 896 km. (L)

GRANDE (RİO), Brezilya'da ırmak, Mantiqueira dağından doğar, Parana nehrinin ana kollarından biridir; yaklş. 1 050 km. (L)

GRANDE (RİO), Arjantin'de ırmak, And'larda, Jujuy'u sular ve rio Bermejo'ya kavuşur; 700 km. Aşağı çığırında rio San Francisco adını alır. (L)

GRANDE DE SANTİAGO (RİO), Batı Meksika'da ırmak, Chapala gölünden çıkar, kuzeybatıya yönelir ve Tres Marias takımadalarının karşısında Büyük Okyanusa dökülür; 442 km. Bu ırmak, rio Lerma'nın aşağı çığırını meydana getirir. (L)

GRANDE DO NORTE (RİO), Brezilya'nın kuzeydoğusunda kıyı ırmağı, Atlas okyanusuna dökülür. *Rio Grande do Norte* eyaleti adını bu ırmaktan almıştır. (L)

GRANDE DO SUL (RİO), Brezilya'nın güney kıyısında kanal, Lagôa des Patos adlı büyük deniz kulağını Atlas okyanusuna bağlar. *Rio Grande do Sul* eyaleti adını bu ırmaktan almıştır. (L)

Grandet (BABA), Balzac'ın *Eugénie Grandet* (1833) romanının kahramanı. (L)

GRANDE-TERRE, Guadeloupe'un doğu kısmını meydana getiren ada; idare merkezi, *Pointe-à-Pitre*. Üçgen şeklinde olan Grande-Terre kalkerli alçak yaylalar üzerinde uzanır başlıca yüzey şekillerini karst olayları (kapalı çöküntüler, dolinler v.b.) meydana getirir. Yüzey şekillerinin önemsizliği yüzünden iklim nispeten kuraktır (1 000 mm'den az yağmur alır) ve başlıca gelir kaynağını meydana getiren şekerkamışı tarımı için çoğunlukla sulamaya başvurulur. Guadeloupe'un bu kısmında sığır yetiştiriciliği de önemli bir gelir kaynağıdır. (L)

GRANDEZA i. (isp. k.). İspanyol büyüklerine verilen unvan. Özellikle XVI. yy.dan itibaren yaygınlaştı. İspanya dışında Karl V'in ülkelerindeki senyörlere de verilirdi. (L)

GRAND FALLS, Kanada'da şehir, Newfoundland'ın iç kısmında, Exploits ırmağı kıyısında; 7 500 nüf. Kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası. (L)

Foto Mas (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Grand Falls, Hamilton ırmağında şelaleler, Labrador'da, Michikamau gölünün güneybatısında. (L)

GRAND FORKS, A.B.D.'de (Kuzey Dakota) Red River kıyısında; 34 500 nüf. Demiryolu merkezi. Besin sanayii. Devlet üniversitesi. (L)

GRANDGAGNAGE (Charles), vallonlu dilbilimci (Liège 1812 - öl. 1878). François Charles Joseph Grandgagnage'ın yeğeni. Modern lehçebilimin öncülerindendir. Diez, J. Grimm ve Littré ile mektuplaştı.

O zamana kadar birtakım sözde bilginlerin keyfine bırakılmış olan taşra ağızlarını incelemesini ciddî fonetik ve karşılaştırmalı temellere dayamak zorunluğunu ilk anlamış olanlardan biriydi. En önemli eseri, cesareti kırıldığı için yayımına ara verdiği ve 1880'de A. Scheler tarafından tamamlanmış olan *Dictionnaire Etymologique de la Langue Wallonne*'dur (Etimolojik Vallon Dili Lûgatı [1845]). Bu eser bir galya-roma lehçesi üstüne gerçekten bilimsel bir anlayışla yazılmış kitapların ilk örneğidir. (L)

GRANDGAGNAGE (François Charles Joseph), fransızca yazan belçikalı edebiyatçı ve hâkim (Namur 1797 - Embourg, Liège 1877). Liège istinaf mahkemesi üyesiydi. Yazılarında pek çeşitli konuları ele aldı. Başlıca eserleri: *De l'influence de la Législation Française sur Celles des Pays-Bas* (Fransız Mevzuatının Felemenk Mevzuatına Etkisi üstüne) [1831]; *Voyages et Aventures de M. Alfred Nicolas au Royaume de Belgique, par Justin N.* (Bay Alfred Nicolas'nın Belçika Krallığındaki Gezileri ve Serüvenleri, Justin N. Tarafından) [1835] adındaki nükteli romantizm tenkidi, *Coutumes de Namur et Coutumes de Philippeville* (Namur Âdetleri ve Philippeville Âdetleri) [1869 - 1870]. (L)

GRAND-GOÂVE, Haiti cumhuriyetinde (Ouest idare bölgesi) köy, Gonâve kanalı kıyısında; 1 850 nüf. 1866'da bir siklondan büyük zarar gördü. (L)

Grand - Guignol (LE), 1895'te Paris'in Montmartre semtinde kurulmuş olan tiyatro. 1897'den itibaren, önce Oscar Méténier, ardından da Max Maurey tiyatrosunun kendine mahsus olan oyun programını tespit ettiler: bunlar, içinde çılgın kahkahalarla ilikleri donduran korkunun birbirini izlediği bir dizi kısa piyesten meydana gelen temellerdi. Aslında tiyatro korku piyesleriyle şöhret buldu. Bu tarz oyunların ustası André de Lorde idi. Grand-Guignol, İkinci Dünya savaşından sonra repertuvarını zamana uygun yeni konularla genişletmeğe çalıştıysa da 1962'de kapandı, yerine 1965'te *le Captal* adında yeni bir tiyatro kuruldu. (L)

GRANDİ i. (ital. *grande*'den). Denizc. Geminin baştan ikinci direği. (L)

GRANDİ (Alessandro DE), italyan bestecisi (Sicilya, XVI. yy.ın yarısından sonra-Bergamo 1630). Sırasıyle, Ferrara'da Accademia della Morte'nin şapelinde, sonra da Spirito Santo kilisesinde (1610) ve Duomo'da müzik yöneticiliği yaptı. 1617'de Venedik'e gitti, San Marco kilisesi koroculuğuna, 1619'da müzik yöneticisi yardımcılığına getirildi. 1628'de Bergamo'da Santa Maria Maggiore kilisesi müzik yöneticisi oldu. Din müziğiyle ilgili eserleri: 2 ilâ 8 sesli altı motet defteri (1610-1630); 1, 2, 4 sesli ve senfonili üç motet defteri (1621-1637); 5 sesli motet'ler (1614); tek ses için motet'ler (1628); *Cantione Sacrae;* sekizli *salmi brevi* (1629); iki *Messa e Salmi derlemesi* (1630); sekizli *Messe Concertate* derlemeleri; din dışı müzikle ilgili eserlerinden başlıcaları da: *İki Madrigali Concertati* defteri (1615-1622); dört *Cantade e Arie* (1620-1629); Motet'in gelişimini ve *Concertati* madrigalin kantat'a dönüşmesini Grandi'nin üslûbunda izlemek mümkündür. Zaten kantat terimini de, venedik ağzıyle ve *cantada* biçiminde ilk o kullandı. Grandi, hemen daima, XVII. yy.ın sonuna doğru Rimini'de kilise müzik yöneticiliği yapmış ve Bologna'da missalar (1693) ve *Salmi per i Vespri*'yi (1707) yayımlamış olan bir adaşıyle karıştırılmıştır. (L)

GRANDİ (Dino), italyan siyaset adamı (Mordano, Bologna 1895). 1922'de Roma'ya Yürüyüş'e katıldı ve Faşist Büyük konseyi üyesi oldu. 1929 ile 1932 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. 1939 ile 1943 arasında adalet bakanı ve Fascio'lar ve Loncalar odası başkanıydı. 1943 Temmuzunda Faşist Büyük konseyinde, İngiltere ile bir yakınlaşma sağlanmasını ve krala mülkî ve askerî yetkilerinin geri verilmesini öngören bir gündemin kabulünü sağladı. 1944'te Verona Yeni Faşist mahkemesi tarafından gıyaben ölüme mahkûm edildi; İtalya'nın düşman işgalinden kurtuluşundan sonra siyaset hayatından çekilmek zorunda kaldı. (L)

GRANDİ (Ercole) veya **ERCOLE da Ferrara,** italyan ressamı (Ferrara 1463 veya 1470 - öl. 1521'e doğr.). Adının zaman zaman karıştırıldığı Ercole di Roberti ile, sonra da Bologna'da Costa ile birlikte çalışmış olması mümkündür. Costa'nın etkisi Magdalena (Bologna) tablosunda görülür. *Vaftizci Yahya ve Aziz Guilielmus Meryem ile* (Londra) tablosunu, Ferrara'daki *Pieta*'yı ve *Havari Vaftizci Yahya* (Budapeşte) tablosunu onun yapmış olduğu sanılır. Bazı tenkitçilere göre, böyle bir kimsenin gerçekten yaşamış olduğu bile şüphelidir. (L)

GRANDİ (Giuseppe), itayan heykeltıraşı (Ganna, Varese 1843 - ay.y. 1894). Vela'nın öğrencisi, «Lombardia Derbederler takımı» topluluğuna katıldı. Dostları Ranzoni ve Cremona'nın eserlerinde görülen, heykelin resmi gibi yorumlamasına yöneldi. Kilden taslak tekniği sayesinde eserlerine büyük bir canlılık vermeyi başardı: *Lara'nın Paj'i; Ağlayan Kadın; Mareşal Ney* (Milano, Modern Sanat galerisi). *Cesare Beccaria* anıtında (Milano, Adliye Sarayı) olduğu gibi, anıt heykellerinde de içten bir atılış ve plastik serbestliği aynen muhafaza etti. *Beş Gün Anıtı* (Milano) için 14 yıl çalıştı ve her figürü aslına baka baka inceledi. Bronz dökümüyle kendisi uğraştı. (L)

GRANDİ (Guido), italyan matematikçisi ve Camaldule tarikatı keşişi (Cremona 1671-Pisa 1742). Floransa'da (1694-1700) ve Bologna'da (1700) ilâhiyat profesörlüğü yaptı, sonra Pisa üniversitesinde matematik profesörü oldu (1714). Sisoyid'in doğrulaştırılması, logaritma eğrisi ve konikler konularındaki matematik çalışmalarıyle tanınmıştır. Ayrıca amelî hidrolikle de ilgilendi. (L)

GRANDİDİER (Alfred), fransız gezgini ve tabiat bilgini (Paris 1836 - ay.y. 1921). Güney Amerika'da ve Hindistan'da geziler yaptıktan sonra 1865 ile 1870 arasında Madagaskar'da önemli keşiflerde bulundu, bundan sonra da hayatını Madagaskar'ı incelemeğe verdi. En önemli eseri, 1876'da yazmağa başladığı *Histoire Physique, Naturelle et Politique de Madagascar*'dır (Madagaskar'ın Fizikî, Tabiî ve Siyasî Tarihi). — Oğlu GUILLAUME (Paris 1873) da 1898 ile 1902 arasında ve 1920'de adanın merkezinde ve güneyinde keşifler yaptı. 1920'de Paris Coğrafya derneği genel sekreteri oldu. Babası ve Henri Froidevaux ile birlikte *Collection des Ouvrages Anciens Concernant Madagascar* (Madagaskar ile İlgili Eski Eserler Derlemesi) [1903 - 1922] adında bir derlemeyle bir *Bibliographie de Madagascar* (Madagaskar Bibliyografyası) yayımladı. (L)

GRANDİDİER (Ernest), fransız koleksiyoncusu (Paris 1838 - ay.y. 1912). Kısa süre Danıştayda çalıştıktan sonra Amerika'ya seyahate çıktı, sonra çin porselenlerinden önemli bir koleksiyon meydana getirerek bunu Louvre müzesine verdi (1894). Bu alandaki ilk koleksiyoncudur. Eserleri: *Voyage dans l'Amérique du Sud: Perou et Bolivie* (Güney Amerika'ya Seyahat: Peru ve Bolivya) [1861]; *La Céramique Chinoise* (Çin Seramiği) [1893]. (L)

Grandison (HISTORY OF SIR CHARLES), Richardson'un mektup tarzında yazılmış romanı (1753). Yazar, bu eserinde, kibarlığı, hünerleri, dindarlık ve iyi yurttaşlık değerleriyle hayranlık uyandıran örnek bir centilmen tipi yaratmak istemiştir. (L)

GRANDJANY (Marcel), fransız besteci ve harpçısı (Paris 1891). Fontainebleau Amerikan konservatuvarında öğretmenlik etti (1921). Birçok turneye çıktıktan sonra A.B.D.'ye yerleşti. 1938'den beri New York'taki Julliard okulunda ders vermektedir. 1943'te Montreal konservatuvarında bir harp sınıfı kurdu. Harp için yazılmış veya bu çalgıya uyarlanmış birçok eseri vardır. (L)

GRAND-LAHOU, Fildişi Kıyısı'nda (Güneydoğu idare bölgesi) kasaba, ilçe merkezi, Gine körfezi kıyısında (Bandama'nın ağzı), Abican'ın batısında; 4 000 nüf. Balıkçılık limanı. Orman işletmeleri (hindistancevizi ağaçları). Bölgede manganez işletmesi (yılda 100 000 ton). [L]

GRANDLİEU veya **GRAND-LİEU** gölü, Fransa'da Loire Atlantique'te geniş su örtüsü, Nantes'in güneybatısında, Bologne, Ognon ve Tenu sularıyle beslenen bu bataklığın VI.yy. da Loire'ın taşarak Herbadilla veya Herbauge köyünün bulunduğu yeri kaplamasıyle meydana geldiği sanılır. Suların yükselme döneminde Loire'ın suları, gölün sularının fazlasını akıtan Achenau boyunca çıkarak burayı yeniden örter. (L)

GRANDMA MOSES (Anna Mary ROBERTSON, *Thomas Salmon Moses*'in karısı, — denir), amerikalı kadın ressam (Greenwich, New York eyaleti 1860 - Hoosick Folls, New York eyaleti 1961).

1872'de bir çiftlikte çalışıyordu; sonra T.S. Moses ile evlendi ve on çocuğu oldu. Kocasıyle birlikte önce Virginia'da, sonra da Eagle Bridge'te (New York eyaleti) çiftlik işletti. 1927'de dul kalınca boş zamanlarında resim yapmağa başladı ve resimlerini Hoosick Falls'ta bir eczanenin vitrininde sergiledi. 1938'de New York Modern Sanat müzesindeki resimleriyle tanındı. 1950'den itibaren de birçok sergiyle ünü Avrupa'ya yayıldı. Resimleri çekici ve sevimlidir. Birçok amerikan müzelerinde resimleri vardır. (L)

GRAND-MÈRE, Kanada'da (Québec) şehir, Laurentides'de Saint-Maurice kıyısında; 14 000 nüf. Sanayi (kâğıt ve kağıt hamuru; hidroelektrik; konfeksiyon; dokuma; ayakkabı) ve ticaret merkezi. (L)

GRAND-QUEVİLLY (LE), Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Rouen idare çevresi) komün, Rouen banliyösünde, Sen nehri yakınında; 18 727 nüf. XVIII. yy.'dan kalma şato. Sanayi merkezi: kok fabrikası; metalürji (yüksek fırınlar, dökümhane, kazan yapımı, vagonlar). Tersaneler. Petrol rafinerisi. Kimya sanayii (gübre, asfalt). Kâğıt fabrikası. Amonyak fabrikası. Boya fabrikası. Elektrik malzemeleri. (L)

GRAND RAPİDS, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Grand River kıyısında; 197 900 nüf. Sık demiryolları sayesinde ülkenin öbür şehirleriyle bağlantı kuran şehir, bir sanayi merkezidir: mobilya fabrikaları (ücretlilerin yarısından çoğu çalışır); konserve fabrikaları; metalürji. (L)

GRAND RAPİDS, Kanada'da (Manitoba) köy, Saskatchewan kıyısında; 1 000 nüf. Hidroelektrik santral. (L)

GRAND RHÔNE, Rhône deltasının, Arles yakınında meydana gelen başlıca kolu; 48 km. (L)

GRANDSON veya **GRANSON,** İsviçre'de (Vaud kantonu) köy, Neuchatel gölü kıyısında; 2 100 nüf. Puro fabrikası.

— Tar. Ortaçağda güçlü bir derebeyliğin merkezi olan Grandson şatosunu 1475'te Bern'liler işgal etti; şatoyu alan Bourgogne dükü Atak Charles, Louis XI ve Lorraine'li René'nin müttefiki olan isviçrelilerden öç almak için garnizonu kılıçtan geçirtti. Bu katliamı haber alan konfederasyon ordusu, Bourgogne ordusunu bozguna uğrattı. İsviçreliler dükün hazinelerini ele geçirdiler (2 mart 1476). [L]

GRAND TETON, A.B.D.'de (Wyoming) Teton Range'in en yüksek noktası (4 192 m). Yelowstone gölünün güneyinde. Bölgesi millî park haline getirilmiştir. (L)

Grand Trunk veya **Grand Tronc,** 1919'da Kanada hükûmeti tarafından satın alınan ve bugün *Canadian National Railway*'e (Kanada Millî Demiryolu) bağlı iki eski demiryolu şebekesinin adı. (L)

Grand Trunk Road, Hindistan'da ve Pakistan'da kara yolu, Kalküta'yı, Benares, Allahâbâd, Kanpur, Delhi, Amritsar, Lahor ve Ravalpindi'den geçerek Peşaver'e bağlar. Kısmen Moğollar tarafından yapılan, XIX.yy ortasında İngilizler tarafından genişletilen ve onarılan yol, yer yer,

Dino GRANDİ

Foto. W. W., X (LAROUSSE)

GRANDMA MOSES
«Şekerli Akçaağaç Bahçesi»

GRANDVİLLE
«Cırcırböceği ile Karınca»
Bibliothèque Nationale, Paris

granit
Sidobre'da kayalıklar
(Fransa)

Arîler ve afgan imparatorları tarafından açılmış eski yolları takip eder. (L)

GRANDÜK i. (fr. *grand-duc*). Büyük bir düklüğün hâkimine verilen ad. (M)

GRANDÜŞES i. (fr. *grande-duchesse*'ten). Grandük'ün karısı veya bir büyük dükalığa hükmeden kadın. (M)

GRANDVAL, Fransa'da Lavastrie komününde (Cantal, Saint-Flour idare çevresi) yer, Truyère'in sağ kıyısında. Truyère üzerinde ırmağın geçitlerini Garabit'nin yukarısına kadar su altında bırakan ve 1 100 hektarlık göl meydana getiren bir baraj (yüksk. 85 m) vardır. Hidroelektrik tesis. (L)

GRANDVAL veya **GRANVAL** (Nicolas RACOT DE), fransız klavsenci ve müzikçisi (Paris 1676 - ay.y. 1753). *Le Valet Astrologue* (Müneccim Uşak [1697] adlı oyununu Rouen'da temsil ettirdi, Comédie-İtalienne ve Théâtre-Français için kırka yakın oyunun perde arası müziklerini yazdı. Bir kantat derlemesi (1729), *Essai sur le Bon Goût en Musique* (Müzikte Beğeni Üstüne Deneme) [1732] adında bir deneme ve klavsen için parçalar yayımladı. (L)

GRANDVAL (Charles Nicolas RACOT DE), fransız tiyatro oyuncusu ve yazarı (Paris 1710-ay.y. 1784). Nicolas Racot de Grandval'ın oğlu. 1729'da Comédie Française'e girdi. Birçok manzum komedisi vardır: *l'Eunuque ou la Fidèle infidélité* (Haremağası veya Sadık Sadakatsizlik) [1750], *Agathe ou les Deux Biscuits* (Agathe veya İki Bisküvi) [1752]. (L)

GRANDVİLLE (Jean İgnace İsidore GÉRARD — denir), fransız ressam ve karikatürcüsü (Nancy 1803 - Paris 1847). Çağdaşlarını hayvan biçiminde çizmekten ve günlük hayatta kullanılan çeşitli eşyalara insan görünüşü vermekten hoşlanırdı. Gerçeküstücüler kendisini öncüleri arasında sayarlar. Eserlerinin çoğu Nancy'deki Lorraine müzesindedir. (L)

GRANER (Luis), ispanyol ressamı (Barcelona 1863 - ay.y. 1929). Barcelona Güzel Sanatlar okulunda B. Mercadé'nin öğrencisi oldu. Şehir meclisinin verdiği bursla Paris'te öğretim yaptı (1886). (Konu olarak işçi ve esnaf sınıfını seçti. Başlıca eserleri: *Pipo Yakarken; İçkiciler; İşten Dönüş; Cam Fırını.* Barcelona Çağdaş sanat müzesinde resimleri vardır. (L)

GRANET (François), fransız ressamı (Aix-en-Provence 1775 - ay. y. 1849). Louis David'in öğrencisiydi. *Feuillants'lar Manastırı Sahnı* adındaki tablosuyle tanındı, sonra Fobin kontuyle birlikte İtalya'ya gitti (1802). *Barberini Meydanında Kapusenler Korosu* adındaki tablosu bütün Avrupa'da yankılar uyandırdı. 1824'te Krallık müzelerinin müdür yardımcılığına getirildikten sonra 1830'da Fransa enstitüsü üyesi ve Versailles Sarayı Eski Eserler galerisi yöneticisi oldu. 1848'den sonra Aix-en-Provence'a çekildi ve tablolarıyle desenlerini şehrin bugün kendi adını taşıyan müzesine bağışladı. En sevdiği konular, kilise içleri, tapınaklar ve terkedilmiş manastırlardır. Deseni ve resimlerinin ışık etkileri özellikle dikkat çekicidir. Arkadaşı olan İngres, bir portresini yaptı (Granet müzesi). Birçok resmî ve özel koleksiyonlardan başka Louvre müzesinde de eserleri vardır. Suluboya resimleriyle izlenimciliğin öncüsü sayılır. (L)

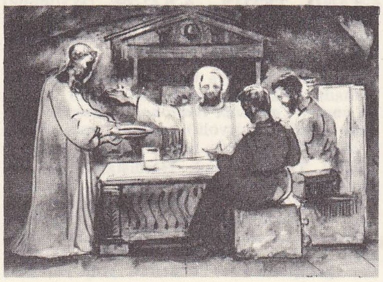

François GRANET
«Yer Altı Kilisesinde Yemek»
Petit Palais, Paris

GRANET (Marcel), fransız sinoloji uzmanı (Luc-en-Diois, Drôme 1884 - Paris 1940). Bilimsel bir görevle Çin'e gönderildi ve 1911 - 1913 arasında bu ülkede kaldı. Dönüşünde, École des Hautes Eutes'de Uzakdoğu dinleri hocası oldu. Doğu Dilleri okulunda öğretim üyesiydi, Paris üniversitesine bağlı *İnstitut des Hautes Etudes Chinoises*'ın kurucularındandır. Fransız Sosyoloji enstitüsü başkanlığında da bulundu. Çin kültürü çalışmalarına ilk defa sosyoloji metotlarını uyguladı, Eski Çin'in köylü gelenekleri, derebeylik düzeni, dini ve efsaneleri üzerine bir dizi eser yayımladı. Bunların başlıcaları: *Fêtes et Chansons Anciennes de la Chine* (Çin'in Eski Şenlikleri ve Şarkıları) [1919]; *La Civilisation Chinoise* (Çin Uygarlığı) [1929] ve *la Pensée Chinoise*'dir (Çin Düşünüşü) [1934]. (L)

GRANGEMOUTH, Büyük Britanya'da liman şehri, İskoçya'da (Stirlingshire) Forth halicinin güney kıyısında; 18 900 nüf. Petrol rafinerisi. Kimya sanayii (sabun). Plastik maddeler. Kapasitesi bugün 5 Mt'ye ulaşan petrol rafinerisine yeni petrokimya fabrikaları eklenmiştir. (L)

Grangers, gizli bir amerikan tarımcılar derneğinin üyelerine verilen ad. Bu dernek, 1867'de tarımcıların uğradığı adaletsizlikler karşısında duygulanan hükûmet görevlileri tarafından Washington'da kurulmuştu. 1874'ten itibaren üyelerinin sayısı, 15 000 mahallî şubede toplanmış olan bir buçuk milyon kişiyi buldu. Lonca niteliğindeki hareket, konferanslar ve ilâhilerle amerikan tarımcılarını, özellikle demiryolculara karşı çıkarlarını savunmak için biraraya getirmek ve iktisadî bakımdan bağımsızlığa kavuşturmak amacını güdüyordu. 1870 Dolaylarında Amerika'da pek güçlenen toprak kanunu taraftarı hareketin temelinde *Granger*'ler vardı. Bugünkü üye sayısı bir milyondur ve gerek federal cumhuriyetin, gerekse federe devletlerin yasama faaliyetlerinde önemli rol oynar. (L)

GRANGESBERG, Orta İsveç'te (Kopparberg) şehir; 6 000 nüf. Demir madenleri. —*Grängesberg tröstü,* İsveç demir filizi üretiminin yüzde 74'ünü ve ihracatının yüzde 80'ini elinde tutar. 1896'da Stockholm'de kurulan *Trafik AB Grängesberg - Oxelösund* (TGO) ana şirkettir; en büyük şubesi olan *Luossavaara-Kiirunavaara AB* (LKAB) Laponya filizleri işletir. (L)

GRANİKOS ırmağı, Kuzeybatı Anadolu'da Kozdağından doğarak Marmara denizine dökülen Bigaçay'ın Eskiçağdaki adı. İskender pers ordusunu burada yendi (M. Ö 334). [M]

Granikos savaşı, İskender'in İran seferinin ilk merhalesi (M.Ö. 334 haziranı başı). Sayıca çok üstün olan pers ordusu İskender'i sert akıntılı Granikos nehrinin kay-

granit
Ploumanach'da
kayalıklar,
Kuzey
sahili,
Fransa

gan yamaçlı kıyılarında bekliyordu. İskender, havanın kararmağa yüz tutmasına rağmen nehri baskınla aşmak istedi ve eğik düzen taktiği uyarınca taarruz eden sağ kanadın başında saldırıya geçti. Pers ordusunun peşine düşmedi, bu savaşın tüm Yunanlıların millî savaşı olduğu efsanesini yayarak pers kıralının hizmetindeki paralı yunan askerlerine yüklendi. Kazandığı zafer pers süvarilerinin etkisizliğini gösterdi ve İskender'e Boğazların kontrolunu sağladı. (L)

GRANİT i. (ital. *granito,* taneli'den fr. *granite*). Jeol. Kuvars, feldispat ve ağır bir maddeden meydana gelen iri taneli iç kaya. ‖ *Belçika graniti,* küçük, beyaz lekeli siyah mermer çeşidi.

— ANSİKL. Jeol. *Granit,* hafif (yoğunluğu: 2,5 - 2,82), gri veya pembe, ender olarak da kırmızı, soluk yeşil veya beneklidir. Kimyasal bileşimi kil ve şistlerinkine oldukça yakındır. Kuvars diğer madenlere kalıp görevi yapar. Kapsadığı madenlerin ağırlığına göre granit, amfibol'lü, piroksen'li, siyah mikalı, beyaz mikalı, çift mikalı (son iki durumda *granülit* de denir) adını alır. Plajiyoklaza ortozun eşlik edip etmemesine göre granite *plajiyoklazlı* veya *alkali* granit adı verilir. *Monzonitli* granit, alkali bir granittir; kapsadığı iki feldispat çeşidinin (plajiyoklazlı ve alkali) oranı eşittir. *Lökokrat* granitte koyu renkli madenler granit yüzeyinin yirmide birini kaplar. *Porfirli* granitte benekli bir zemin üzerinde 1-5 sm'lik veya daha büyük taneli feldispat billûrları görülür. *Gnayslı* granitte madenlerin konumu bir dereceye kadar katmanlıdır.

Granitler yeryüzünde en sık rastlanan magma kayalarıdır; karaların yüzde 5-10'unu kaplar. Bazen damarlar, ama daha çok kütleler meydana getirir; granit kütleler meydana getirdiğinde *batolit*'ler ortaya çıkar; batolitler, çevreleyen kayaları yaran ve bu kayaların *granitleşmesi* sonucu oluşan külah veya kubbe biçiminde cisimlerdir. *Anateksi graniti,* dönüşüm veya başkalaşımın çeşitli evrelerden (kil, şist, mika şist, gnays, gnayslı granit) geçerek aldığı son haldir.

Granit, yapı taşı, döşeme taşı, kaldırım kenar taşı olarak kullanılır. Bazı granit çeşitleri iyi işlendiği zaman hoş bir parlaklık kazanır ve sert mermerlere benzer; granit, heykelcilikte ve mezar taşlarında da çok kullanılır.

— Jeomorfol. Ilıman bölgelerde *granit* büyük bir dayanıklık gösterir ve eski kütlelerin yükselmesinden sonra ortaya çıkan gra-

GRAND TETON
Jackson gölünden Teton dağlarının görünüşü, Grand Teton millî parkı, (A.B.D.)

Foto. U.S.İ.S., X, Bulloz (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

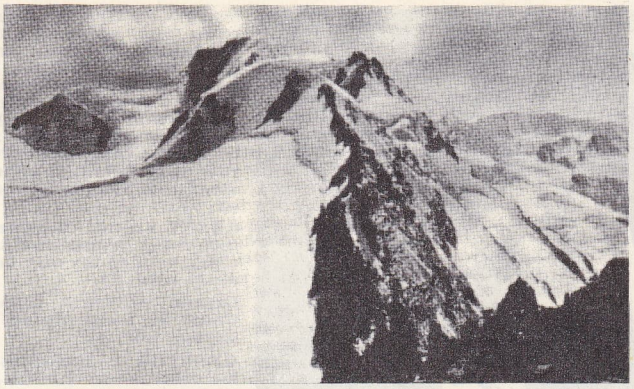

GRAN PARADISO Herbert doruğunun görünüşü

GRAN SASSO D'İTALİA Corno Grande'nin doğu ve batı doruğu

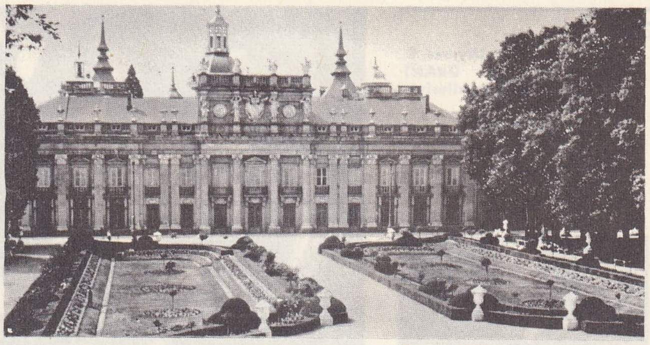

Granja sarayı

nit'in eski aşınma yüzeyleri yaygınlaşır, hafif ve tekdüzeli engebeler meydana getirir. Buna karşılık sıcak iklimli bölgelerde (özellikle Akdeniz ülkelerinde), yağışlı mevsimde sağanak halindeki yağmurlar ve kayada görülen aşırı fizikokimyasal ayrışma, şiddetli bir oyulmanın meydana gelmesine ve dik yamaçlı ve içbükeyli engebelerin oluşmasına yolaçar; ama, granit, sıcak iklimli bölgelerde çoğunlukla yumuşak bir kaya oluşturur ve çevredeki bölgelere (özellikle kireçtaşlı alanlar) oranla çukur çanaklar meydana getirir. Nihayet, kaya yığınlarının çokluğu granitli bölgelerin başlıca özelliğidir: «küresel aşınma», yüzeyde veya toprak altında bu engebeleri oluşturur. (L)

GRANİT (Ragnar), isveçli fizyoloji uzmanı (doğ. 1900). Retinanın karmaşık sinir ağına ulaşan bilgilerin işlenmesini sağlayan uyarma ve frenleme süreçlerini inceledi. Işığın tayf yapısına göre retinanın çeşitli sinirsel unsurlarının gösterdikleri tepkiyi belirledi. *Retinanın Duyumsal Mekanizmaları* (1947) ve *Alıcılar ve Duyumsal Algı* (1955) adında iki kitabı vardır. Hartline ve Wald ile birlikte 1967 Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü aldı. (L)

GRANİT (Yalçın), türk basketbolcusu (İstanbul 1931). Galatasaray kulübüne girdi (1948), millî takım kadrosuna alındı (1949). Uzun şüre basketbol millî takımı ile Galatasaray takımının kaptanlığını yaptı. Öğrenim için Fransa'ya gitti (1955); üç yıl Racing takımında oynadı ve Fransa liginin en başarılı oyuncularından biri oldu. Türkiye'ye döndükten sonra da başarısını devam ettirdi. 68 Defa basketbol millî takımında yer aldı, 16 defa millî takımın kaptanlığını yaptı. Türk basketbol millî takımlarının teknik yönetmeni oldu. (M)

GRANİTLEŞME i. (*granit*'ten *granit-le-ş-me*). İç kuvvetlerin etkisiyle yeryuvarlığı içinde kayanın granite dönüşmesi.
— ANSİKL. *Granitleşme* olayı kesindir. Bu olay, aralarına granit kütlesi veya granit batoliti giren çökel kayaların varlığı ile tanımlanır. Isı ve derinlerden yükselen gaz halindeki fümerollerin olayda payı vardır. Bazı bilim adamlarına göre granit ergimiş magma evresi geçirmiştir; bazıları ise gerecin ergimeden oluştuğu kanısındadır. (L)

GRANİTLİ sıf. (*granit*'ten *granit-li*). Bileşiminde granit bulunan: *Granitli kaya.* (L)

GRANİTO i. (fr. k.). Malzeme. Bir çimento döşemenin aşınma yüzeyine, granit veya breş görünümü verecek şekilde süsleyerek, mermer veya renkli sert taş parçaları katmağa dayanan kaplama usulü. || *Teşm. yol.* Bu usulle hazırlanan kaplama. (L)

GRANJAN i. (özel ad *Grandjean*'dan). Fransız Krallık basımevi gravürcüsü Philippe Grandjean'ın yaptığı matbaa harfi.
— ANSİKL. 1700 Yılında Fransa kralının, özel dökümhanesi için harf yapılmasını emretmesi üzerine bu işle görevlendirilen Grandjean dar harfi buldu. Granjan harflerinin 21 çeşidi vardır. (L)

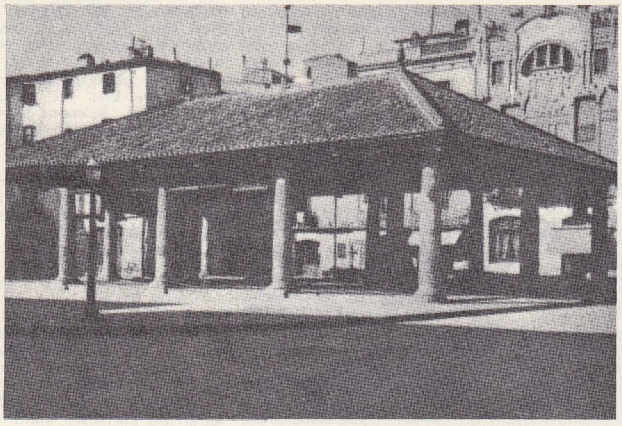

GRANOLLERS pazar meydanındaki «Porxada»

Granja sarayı, Sierra da Guadarrama'nın kuzey yamacında, San İldefenso'da İspanya kralı Felipe V için inşa edilen eğlenti şatosu. 1724-1727 Arasında Versailles tarzında yapıldı. Planı mimar Ardemans'ındır. Süslemelerini ve parkın heykellerini ise fransız sanatçıları yaptı. (L)

GRANNUS veya **GRANNOS,** Galya keltlerinin hastaları iyileştiren tanrısı. Yazıtlarda adı çok zaman Apollon yerine kullanılır. *Sirona* kadın arkadaşıydı. (L)

GRANOLLERS, İspanya'da (Katalonya, Barcelona ili) şehir, Valles ovasında; 1 550 nüf. Pau Vergos'un yaptığı mihrap arkalığı. Dokuma sanayii (pamuk). [L]

Granovitaya Palata (*Façetalı saray*), İvan III'ün sarayı. Kremlin'de 1487 ile 1491 arasında Mario Ruffo ve Pietro Antonio Solario adlarındaki italyan mimarlarının yönetiminde çalışan rus işçileri tarafından yapıldı. Cephe duvarı elmas uçları gibi yontulmuş sivri taşlarla örülmüştür. Sarayın içi ise canlı renklerle boyanmış son derece büyük dört köşe bir sütuna dayanan tonozların altındaki bir tek salondan meydana gelir. Çar kendisini görmek isteyenleri bu salonda kabul eder ve meclisini burada toplardı. (L)

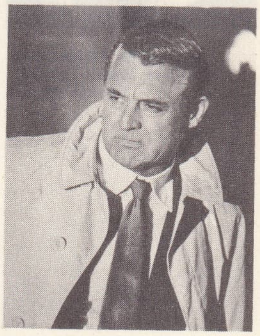

Cary GRANT

GRANÖ (Johannes Gabriel), finli coğrafyacı (Lapus 1882-Helsinki 1956). Helsinki üniversitesinde profesördü. Orta Asya'da geziler yaptı. Metot üzerine eserler yazdı. Bu eserlerinde doğrudan doğruya gözleme dayanan bir yöntemi savunur ve çevrenin analitik incelemesinden sentetik bir görünüme yükselmenin ancak böyle mümkün olabileceğini öne sürer. Başlıca eserleri: *Reine Geographie* (Salt Coğrafya) [1929]; *Die geographischen Gebiete Finlands* (Finlandiya'nın Coğrafî Bölgeleri) [1931]; *Das Formengebäude des nordostlichen Altai* (Kuzeydoğu Altayların Yapısı) [1945]. (L)

GRAN PARADİSO, Batı Alplerde (İtalya) dağ kütlesi, Dara Baltea ile (Val d'Aoste) Orco arasında; 4 061 m. Buzullar ve çok çeşitli buzul aşındırması biçimleri kap-

general GRANT

Ulysses S. GRANT
1868'de ailesiyle

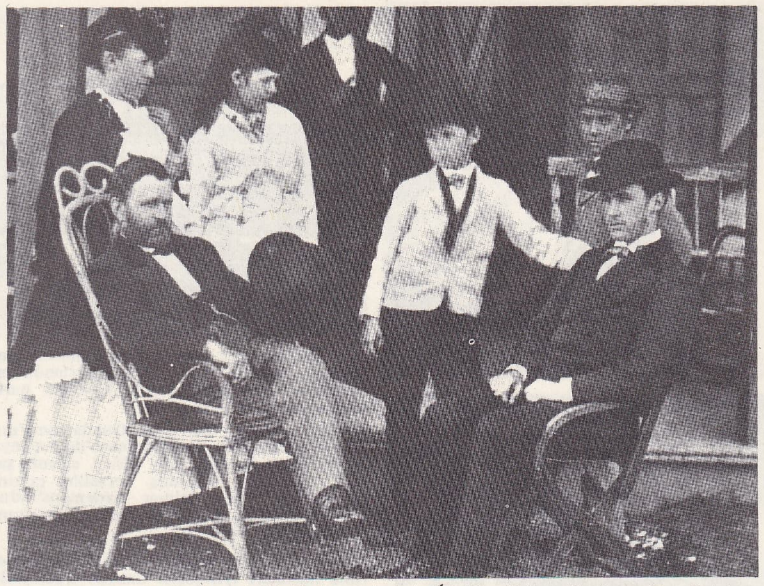

Antoine de GRANVELLE
Antonio Moro'nun eseri, Viyana müzesi

sayan kütlenin turistik önemi büyüktür ve burada bir millî park düzenlenmiştir. (L)

GRAN SASSO D'İTALİA, İtalya'da dağ kütlesi, Apennin'lerin en yüksek noktası (Corno Grande'de 2 914 m). Kalın kalker tabakalarından oluşan Gran Sasso, sarp bir şekilde Teramano'ya, daha yumuşak bir eğimle de Aquila'ya doğru alçalır. Kısmen buzullarla şekillenen kütlede, çok turist çeken bir kayak merkezi olan Campa İmparatore gibi, büyük düzlükler vardır. Doruklarda yarı göçebe hayvancılık yapılır. (L)

GRANSON. Esk. coğ. Bk. GRANDSON.

GRANT (Alexander), yeni zelandalı dansçı (Wellington, Yeni Zelanda 1925). 1946'dan itibaren *Sadler's Ballet* (adı 1956'dan sonra *Royal Ballet* olarak değiştirildi) topluluğunda birinci dansçı olarak daha çok karakter danslarında oynadı, bu arada hafif ve komik rollerde de başarılı kompozisyonlar çizdi (L. Massine'in düzenlediği *Mam'zelle Angot*). Oynadığı başlıca baleler: L. Massine'nin düzenlediği *Clock Symphony* (1848), N. De Valois'nin düzenlediği *Don Quixote* (1950) ile F. Ashton'un *Bayan Krizantem*'i (1955), *Ondine*'i (1958) ve A. Rodrigues'in *Harika Mandarin*'dir (1956). (L)

GRANT (Archibald Alexander LEACH, **Cary** — denir), amerikalı oyuncu (Bristol, İngiltere 1904). İlk olarak 1924'te Broadway'de bir operette sahneye çıktı. Mae West'in yardımıyla sinemaya geçerek 1932'de Leach adıyla ilk filmi *This is the Night*'ı (İşte Gece Oldu) çevirdi. Bu tarihten sonra da yalnız filimlerde oynamağa başladı ve pek çoğu hafif komediler olan birçok filim çevirdi. Oynadığı filimlerin başlıcaları: *Alis Harikalar Ülkesinde* (Alice in Wonderland) [1935]; *Fedailer Alayı* (Gungadin) [1939]; *Hedef Tokyo* (Destination Tokyo) [1944]; *Arsenik Kurbanları* (Arsenic and Old Lace) [1944]; *Aşktan da Üstün* (Notorius) [1946]; *Kelepçeli Âşık* (To Catch a Thief) [1955]; *İndiscreet* (Geveze) [1958]; *Gizli Teşkilât* (North by Northwest) [1959]; *Charade* (1963). [L]

GRANT (Charles), **Glenelg** baronu, ingiliz siyaset adamı (Kidderpore, Bengal 1778-Cannes 1866). Canning taraftarı liberal parti üyesiydi. 1807'de parlamentoya girdi; hükûmette çeşitli görevler aldıktan sonra Ticaret bakanlığına (1828, 1830-1834), ardından da Savunma ve Sömürgeler bakanlığına getirildi (1835-1839). Misyoner teşkilâtının ateşli bir savunucusuydu; 1837 Kanada ayaklanmasında itibarını kaybetti. (L)

GRANT (James), iskoçyalı romancı (Edinburgh 1822-Londra 1887). Orduda görev aldı ve 1845'ten itibaren, askerlikle ilgili elli kadar macera romanı yazdı. En ünlü eseri *Old and New Edinburgh* (Eski ve Yeni Edinburgh) [1880]. (L)

GRANT (James Augustus), ingiliz subay ve gezgini (Nairn, İskoçya 1827 - ay.y 1892). Hindistan ordusunda subaydı (1846). Başkaldıran hintli askerlerle savaştıktan sonra yüzbaşı Spoke ile birlikte Nil kaynağı bölgesinde keşif gezileri yaptı (1860). Habeşistan seferine katıldı ve Bengal ordusunda binbaşı oldu. Başlıca eserleri: *A Walk Across Africa* (Afrika'nın Bir Ucundan Diğer Ucuna Gezinti) [1864]; *Botany of the Speke and Grant Expedition* (Speke ve Grant Seferlerinin Botaniği). [L]

GRANT (sir James HOPE), ingiliz generali (Kilgraston, Perthshire 1808 - Londra 1875). Hintli askerlerin ayaklanmasını bastırdı (1857) ve 1860'ta Çin seferine katılan ingiliz birliğine kumanda etti. (L)

GRANT (Ulysses Simpson), amerikalı general ve devlet adamı (Point Pleasant, Ohio 1822-Mount Mc Gregor, Saratoga yakını, New York 1885), Amerika Birleşik devletlerinin 18. başkanı. Subay olarak Meksika savaşına katıldı (1845-1848), sonra istifa etti. İç savaşın başlangıcında bir gönüllüler alayı topladı ve kısa bir süre sonra generalliğe tayin edildi. Belmont'da Güneylileri yendi, Donelson ve Henry kalelerini ele geçirerek ün kazandı (1862), 1863'te Vicksburg'u ve Mississippi vâdisini ele geçirdi. Tümgeneralliğe yükseldi, Roxoram'ın yerini aldı ve Braxton Bragg'ın ordusunu yendi (1863). Lincoln onun için korgeneral rütbesini ihdas etti (bk. AYRILIK SAVAŞI). Kuzeylilerin kesin zaferinden sonra (1865), düzenli ordunun yeniden teşkilâtlandırılmasına girişti, başkumandan ve millî savunma bakanı oldu. Uzun süre Lincoln'a sadık kaldı, sonra radikal cumhuriyetçilerin safına geçti ve 1868'de oldukça büyük bir oy farkıyle cumhurbaşkanı seçildi. 1872'de cumhurbaşkanlığı seçimlerini daha da büyük bir çoğunlukla yeniden kazandı. Cumhurbaşkanlığı sırasında çok zaman başkalarının etkisinde kaldı ve pek değerli olmayan kimselere, bu arada da Güney'den gelmiş olan maceracılara (*carpet-baggers**) bel bağladı. Bu yüzden de birçok rezalet çıktı. Güneyde zorlayıcı bir siyaset uyguladı; himayeci tedbirlerle sanayi kapitalizminin gelişmesini sağladı. Uyguladığı *spoil system* siyaseti iktidardaki partinin durumunu sağlamlaştırdı, ama bu siyasetin bizzat Cumhuriyetçi partinin içinde bile yarattığı muhalefet Grant'ın başkanlık döneminin güçlükler içinde sona ermesine yolaçtı (1877). [L]

GRANT arazisi, Ellesmere adasının (Kanada Arktik takımadaları) kuzey kısmı, Kanada'nın kuzey ucu olan Columbia burnunda son bulur. (L)

Granth, Sikhi'lerin kutsal kitabı. *Adi-Granth* ve *Dasam Padşahi da Granth*'dan meydana gelir. (L)

GRANTHA i. Sanskritçenin yazılmasında kullanılan yazılardan biri. (L)

GRANTHAM, Büyük Britanya'da (Lincolnshire) şehir, Lincoln tepelerinin eteğinde; 25 000 nüf. XIII. yy.dan kalma Saint-Wolfram kilisesi. Demiryolu malzemesi. (L)

GRANTİA i. (özel ad *Grant*'tan). Kalkerli sünger. Atlantik, Arktik ve Pasifik okyanuslarında 2 000 m'ye kadar derinliklerde yaşar. (L)

GRANULORETİCULUSA çoğl. i. Zool. Kökbacaklı birhücreli hayvanlar grubu. (Bunlardan çıkan ince yalancıayaklar birbiriyle ağızlaşarak ağ meydana getirir; yalancıayakların dış kısmında tanecikli sitoplazma akımı görülür.) [L]

GRANÜL i. (fr. *granule*). Eczc. 0,05 gr. ağırlığında küçük hap. Şeker ve laktozdan yapılan bu hapların içinde az miktarda [0,1 - 1 mgr] çok aktif bir madde bulunur. İçinde 0,1 mgr aktif madde bulunan granüller, meselâ dijitalin granülleri, mecburî olarak kırmızıya boyanır.)

— Kim. *Asıltı* denilen bulanık bir ortam içine dağılmış taneciklere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Asıltılarda dağılmış olan maddeler su alarak şişmediği için, *granül'*ün boyutları kuru haldeki boyutlarının aynıdır. Dağılmış madde ile sıvı arasındaki kimyasal bağlar yüzesoğurma ile kurulur ve tamamen yüzeyseldir; bu bağlar, granüllerin kazandığı elektrik yükleriyle meydana gelir. Oldukça kararlı asıltılarda en büyük granülün boyutu mikron cinsindendir. Granüller genellikle çok küçüktür ve yalnız ültramikroskopla görülebilir. Brown hareketiyle çalkalanırlar. Bu düzensiz hareketlerden başka, büyük boyutları daha hızlı olmak üzere, granüller yerçekimi etkileriyle dibe çöker; kabın dibinde toplanan bu granüller çökeltiyi meydana getirir. (L)

GRANÜLA i. (fr. *granulat*). Malzeme. Beton ve harçların bileşimindeki katkı maddelerinin (çakıl, kum, kırmataş) tümü. (L)

GRANÜLASYON i. (fr. *granulation*). Metalürji. Bk. TANELEME.

— Patol. Mukoza veya yaraların üzerinde meydana gelen, parlak, yarı saydam, kapalı, yuvarlak, küçük urlar halinde organik bozukluk. (Granülasyonların yaygın hale gelmesine granüli* denir. Granülasyonlar çoğu zaman tüberküloz tabiatlıdır. Aynı zamanda bir karsinomun kan yolu yaygınlaşmasının nadir görülen bir şeklidir.) [L]

GRANÜLİ i. (fr. *granulie*). Veremin had ve yaygın şekli. (Basillerin kan yolu ile yayılmasından ileri gelir; akciğer başta olmak üzere bütün organlarda külrengi tanecikler görülür.) [L]

GRANÜLİN i. (fr. *granuline*). Miner. Opalin çeşidi. (L)

GRANÜLİT i. (fr. *granulite*). Beyaz mikalı veya çift mikalı granit. (L)

GRANÜLOM i. (lat. *granulum*, küçük tohum, tanecik'ten fr. *granulome*). Patol. Mahiyeti ne olursa olsun şekli yuvarlak olan küçük ur: *Granülomların en çok bilineni et kabarcığıdır.* ‖ *Cinsel granülom*, cinsiyet organlarında görülen ve mikroplardan ileri gelen yaralı kabarcık; özellikle Güney Amerika'da (Brezilya, Guyana) görülür. ‖ *Diş granülomu*, epitel ve katılgan dokuların çoğalması sonucunda, genellikle diş kökünün

GRANVİLLE

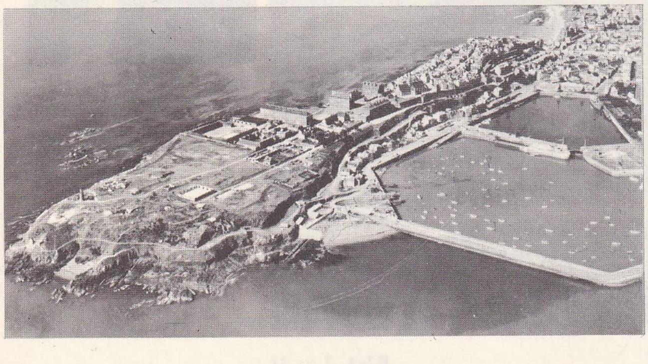

Foto. Bruckmann-Giraudon, Henrard (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

ucunda beliren küçük yuvarlak ur. (Özü çıkarılmış veya iltihaplanmış dişlerde sık görülen bir rahatsızlıktır.) || *Halkalı granülom,* özellikle ellerde ve parmaklarda yerleşen, tüberküloz tabiatlı, halka şeklinde kümelenmiş kabarcıklara verilen ad. || *Kireçli granülom,* içinde pürtüklü kireçli bir öz bulunan deri altı apsesi. (L)

GRANÜLOMATOZ i. (fr. *granulomatose*). Çok granülomlu rahatsızlıkları belirtmek için kullanılan terim; çok değişik mahiyette hastalıkları kapsar: *Bazı granülomatozlar özellikle lenf dokularında (lenfogranülomatoz), bazıları damarlarda (Wegender hastalığı), diğer bir kısmı ise kemiklerde (Schüller-Christian hastalığı) görülür.* (L)

GRANÜLOMETRİ i. (fr. *granulométrie*). Jeormorfol. ve toprak bilim. Topraktaki maden parçacıklarının ölçümü. Bk. ANSİKL.

— Gereç bilim. Bir bileşikteki tanelerin boyutlarını ölçme ve bunların değişik boy dağılımlarını inceleme. (Bk. ANSİKL.) || Tozlu, kumlu veya taşlı yığınlarda bulunan veya bir harcın, bir betonun bileşimine giren değişik boy ve şekilde unsurların bağıl oranı.

— ANSİKL. Jeormorfol. ve Toprak bil. *Granülometri,* önce eleme, sonra parçacıkların su içinde dibe çökmesinin incelenmesiyle veya tozlaştırma ile yapılır (akma hızı bilinen bir akarsu aracılığıyla gereçlerin ayrılması). Granülometri, toprak niteliklerinin tarım yönünden incelenmesinde önemli rol oynar; granülometriden jeomorfoloji de yararlanır.

— Gereç bilim. R. Féret tarafından ortaya, atılan *granülometri,* belli bir çimento veya kireç karışımında, boşluk hacimlerinin en aza inmesi için gerekli kum ve çakıl bileşimlerini araştırır. Sınıflama, granülometrisi öğrenilmek istenen belli ağırlıktaki kum veya çakılı, standart tipteki eleklerden geçirerek yapılır. Elekten geçirirken önce en büyük gözlü elekten başlanır ve giderek küçük gözlü elekler kullanılır. Her elekte kalan gereç tartılır ve elekte kalan toplam gereç ağırlığının 100'e bölünmesi kum veya çakılın «*incelik modülü*»nü verir. (L)

GRANÜLOPENİ i. (fr. *granulopénie*). Granülositlerin (çok çekirdekli akyuvarlar) kanda azalması. (L)

GRANÜLOSİT i. (lat. *granulum,* tanecik ve yun. *kytos,* hücre'den fr. *granulocyte*). Sitoplazmasında taneciklenme bulunan hücre. (Özellikle çok çekirdekli akyuvarlara denir.) [L]

GRANÜLOZ i. (fr. *granulose*). Tıp. Burnun ucunda görülen terle karışık kabarcıklı kızartı (*granülosis supranasi*). [Çocuklukta görülen granüloz, erginlik çağında kendiliğinden kaybolur.] (L)

GRANÜLOZA i. (fr. *granulosa*). Tıp. Yumurtalık folikülünün, Slavjanski zarının içinde bulunan kısmı. Bk. DE GRAFF *folikülü.*

— ANSİKL. Çok kenarlı birçok hücre tabakasından oluşan *granüloza,* bir noktası şişkin bir folikül boşluğu (*cumulus proliger*) halindedir; içinde yumurta bulunur. Folikülün yırtılmasından sonra granüloza kılcal damarlarla kaplanır ve birçok değişikliklerden sonra sarı cisim haline geçer. Granülozada ur seyrek görülür; ur bulunduğu ancak granülozanın aşırı derecede hormon salgılamasından anlaşılır. (L)

GRANVAL (Nicolas RACOT DE). Bk. GRANDUAL.

GRANVELLE (Antoine PERRENOT DE), İspanya'nın hizmetinde kardinal ve devlet adamı (Besançon 1517 - Madrid 1586). Arras piskoposuydu (1540). 1550'de dışişleri bakanı olarak babasının yerine geçti. Mühlberg'deki yenilgiden sonra (1547) Germen imparatorluğuna nispî bir istikrar sağlamak amacıyle barış görüşmelerini yürüttü. Passau antlaşmasının (1552) ve Augsburg barışının (1555) yapılmasında önemli bir rol oynadı. Karl V'in tahttan çekilmesinden sonra (1556), Saint-Quentin zaferiyle sonuçlanan güçbirliğinin meydana getirilmesi için çaba gösterdi. Marcoing (mayıs 1558) ve Cercamp (ekim 1558) konferanslarında, Cateau-Cambrésis (1559) barışının imzalanması için gerekli şartları hazırladı. Karl V devrinde liberaldi; Felipe II devrinde ise onun mutlakıyetçi siyasetinin en önde gelen taraftarlarından biri oldu ve Felipe II tarafından Parma'lı Margherita'nın itibarî yönetimi altındaki Felemenk'in Devlet konseyi başkanlığına getirildi (1559-1564). 1560'-ta Malinos başpiskoposu ve Felemenk başpapazı, 1561'de de kardinal oldu ve kralının katolik taraftarı bir siyaset gütmesi dolayısıyle halkın düşmanlığını üzerine çekti; bu yüzden de Flandres'a çekilmek zorunda kaldı (1563). 1565'te Felipe II tarafından Roma'ya gönderildi ve Napoli genel valiliğine getirildi (1571-1575). 1579'da Madrid'e çağırılarak burada italyan işleri kurulunun başına getirildi. Kralın yanına dönüşü Karl V'in genişleme siyasetiyle aynı zamana rastlar. 1584'te de Besançon piskoposu oldu. (L)

GRANVELLE (Nicolas PERRENOT DE), Karl V'in bakanı (Ornans, Franche-Comté 1486-Augsburg 1550). Dole parlamentosunda danışman (1518), Karl V'in yardımcısı (1519). Granvelle malikânesine sahip oldu; koruyucusu Gattinara'nın ölümünden sonra (1530) Napoli-Sicilya mühürdarlığına getirildi. İmparatorla birlikte Tunus'a gitti (1535). Worms ve Ragensburg kollokyumlarında (1539) Erasmus'tan ilham alan yolları savundu ve Otuzlar konsilinin (1545) ilk toplantılarına katıldı. (L)

GRANVİLLE, Fransa'da Manche idare bölgesinde (Avranches idare çevresi) kanton merkezi, Manş denizi kıyısında; 13 851 nüf. (L)

GRANVİLLE (Granville George LEVESON-GOWER, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Londra 1815-ay.y. 1891). 1836'da liberal parti milletvekili oldu ve serbest mübadele taraftarları arasında sivrilerek uzun süren siyaset hayatının sonuna kadar liberal parti saflarında kaldı. Kibar ve kolayca uzlaşan bir kimse olduğu için saray tarafından tutuluyordu. 1851-1852, 1870-1874 ve 1880-1885 arasında dışişleri bakanlığı yaptı. Partisinin lideri Gladstone gibi barıştan yanaydı. Bundan dolayı da bazen zayıflık sayılacak kadar uysallık gösteriyordu. Bu durumdan Bismarck yararlandı. (L)

GRANVİLLE (John, CARTERET ikinci — baronu, birinci — kontu). Bk. CARTERET.

GRANVİLLE-BARKER (Harley), ingiliz tiyatro tenkitçisi, oyuncusu ve oyun yazarı (Londra 1877 - ay.y. 1946). Öncü tiyatronun savunucusu oldu. William Archer ile birlikte, bir ingiliz millî tiyatrosu tasarısı üzerinde çalıştı (1907). Eserleri: *The Voysey İnheritance* (Voysey'lerin Mirası) [1905]; *Waste* (Savurganlık) [1907]; *The Madras House* (Madras Firması) [1910]. (L)

GRAO (EL), Valencia'nın (İspanya) limanı, şehre 3 km uzakta. Yoğun trafik (portakal, pirinç v.b. tarım ürünleri). [L]

GRAO VASCO veya **VASCO FERNANDES,** portekizli ressam (Viseu 1480'e doğr.-ay.y. 1543'e doğr.). Lamego kilisesinin mihrap arkalığını (1506-1511), halen Cook koleksiyonunda bulunan bir *Pieta*'yı ve Viseu katedralindeki bazı tabloları onun yaptığı öne sürülür. (L)

Graphe paranomon («*kanuna aykırılık isnadı*» anlamında yun. dey.). Her atinalı, hukuka aykırı önerge ve kararname hazırlayan veya çıkaran şahsa karşı bir yıl içinde, hukuka aykırı olarak çıkarılan bir kanunsa süresiz olarak dava açmak hakkına sahipti. Kanuna aykırılık davasına bakan mahkeme Ekklesia idi. Bu mahkemenin 1 000 ile 6 000 arasında yeminli üyesi vardı. Siyaset adamlarının kaçırmağa çalıştıkları bir tehlike olan *graphe paranomon,* antidemokratik değişikliklerin gerçekleşmesini önleyen güçlü bir engeldi. (L)

GRAPHİOLA i. Ustilaginales takımından bazitli mantar. (*Graphiola phoenicis,* dut ağacı ile ona yakın bitkilerde asalak yaşar.) [L]

GRAPHİS i. Her tarafta görülebilen kabuklu liken. (Kayaların ve ağaç kabuklarının yüzeyinde, ince yazı harflerini andıran küçük benekler halinde bulunur.) [L]

GRAPHİUM i. Basit mantar cinsi veya bazı mantarların konidi şekli. (*Graphium ulmi* karaağaçta graphium hastalığına sebep olur.) [L]

Graphium hastalığı, karaağaçta görülen mantar hastalığı (*grafiyoz*); *Ceratostomella ulmi* (esk. *Craphium ulmi*) mantarından olur. (Asalak bitkinin damarlarında yaşar, kabarcık oluşumuna yolaçarak özsuyunun akımını güçleştirir. Yapraklar solar, kurur ve ağaç mahvolur. Bu hastalık yüzünden bahçelerde ve yol kenarlarında bulunan karaağaçlar gittikçe tükenmektedir.) [L]

GRAPHİURUS i. Kemirgen hayvan; yaklaşık olarak 17 sm uzunluğunda, ağaççıl, meyvecil bir hayvan olan *graphiurus, yediuyuklar* gibi, bütün kış uyur. (Yediuyuklayangillerden.) [L]

GRAPHOPTERUS i. Geniş elitralı yassı böcek; siyah gövdeli, gri veya beyaz beneklidir. (*Graphoterus serrator* Büyük Sahra ve Mısır'da yaşayan iri bir böcektir. Kınkanatlıların *carabidae* familyasından.) [L]

GRAPPA (MONTE), Veneto Ön Alplerinde küçük, kalkerli kütle; Brenta ile Pavie ırmakları arasında; 1 775 m. Bassano'ya ve Veneto ovasına hâkimdir.

— Ask. tar. 1917 Ekiminde alman-avusturya ordularının dağlık Yukarı Brenta bölgesindeki hücumları burada kırıldı. Bk. İTALYA *Cephesi.* (L)

GRAPPİN (Henri), fransız tarihçi ve dilbilimcisi (Venine, İsère 1881-Sant-Germain-en Laye 1959). *Histoire de Pologne de ses Origines á* 1900 (Başlangıcından 1900 Yılına kadar Polonya Tarihi) [1916] adındaki eserinin yayımlanması 1922'de tamamlandı. Paris Doğu Dilleri okulunda leh dili profesörüydü (1921-1951). *Grammaire de la Langue Polonaise* (Leh Dilinin Grameri) [Paris 1942] adını taşıyan bir eseri daha vardır (L)

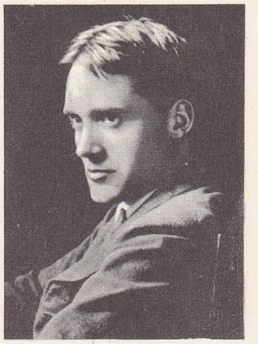
GRANVİLLE-BARKER

GRAPTOLİT i. (yun. *graptos,* kalemle kazılmış ve *lithos,* taş'tan fr. *graptolite*). Paleont. Denizlerde yığınak halinde (koloni) yaşamış, peridermleri kitinli fosil organizmalara verilen genel ad. (Yığınağın, birbirlerine bir tutamakla [kol] bağlanan bireyleri, bir veya daha çok dal boyunca ayrı olarak sıralanmış localarda yaşardı. Başlıca türleri: *monograptus, diplograptus, phyllograptus, rastrites* v.b. dir.)

— ANSİKL. *Graptolit*'ler, en çok gotlandiyen şistlerde olmak üzere Kambriyen ve Silüryen'de bulunur. Sistematikteki yerleri uzun süre tartışma konusu olmuştur. Önce hidralardan sayılan graptolitler, bugün pterobranchiata sınıfıyle beraber stomocorda şubesinde toplanır. (L)

GRAPTOPHYLLUM i. Asya'da yetişen ağaççık. (*G. Hortense* sıcak limonluklarda yetiştirilir. *Acanthaceae* familyasından.) [L]

GRAREM, Cezayir'de (Konstantin ili, Mila idare çevresi) komün, vad Rummel kıyısında; 23 727 nüf. Ticaret merkezi. (L)

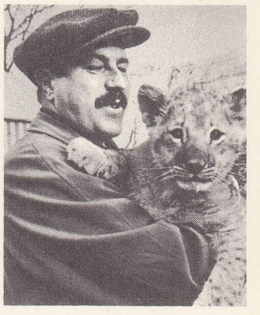
Günter GRASS

GRAS (Félix), Güney Fransa lehçesiyle yazan fransız yazarı (Malemort, Vaucluse 1844-Avignon 1901). Kahramanları Ventoux dağı kömürcüleri olan *Li Carbounié* (Kömürcüler) [1876] adındaki köy destanında ve Toulouse kontlarının Simon de Monfort ile mücadelesini anlatan *Toloza* (1882) adındaki kahramanlık hikâyesinde Mistral'i taklit eder. Ortaçağ hayatını dile getirdiği küçük destanlar derlemesi *Lou Romencero Provençau*'da (1887) ise kişiliği daha belirgindir. Ama en başarılı eserlerinin bu manzum eserler değil de roman ve hikâyeleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu eserlerinin başlıcaları, Papalığın Avignon'da bulunduğu zamanı anlatan *Li Papalino* (Papacılar) [1891] genel adı altında toplanmış olan hikâyelerle konusu cumhuriyetçi güneyli birliklerle ilgili tarihî roman *Li Rouge dou Miejour*'dur (Güneyin Kızılları) [1896]. (L)

GRASMERE, Westmorland'de (İngiltere) eski idare bölümü, *Grasmere gölü* çevresinde, bugün Lakes idare bölümünde, Wordsworth 1799'dan ölümüne kadar burada yaşadı ve Coleridge gibi, buraya gömüldü. Bk. LAKİSTE. (L)

GRASS (Günter), alman yazarı (Danzig 1927). Genç yaşta asker oldu ve esir düştü. 1946'da Düsseldorf'ta resim ve heykel çalıştı; sonra Paris'e giderek şiirler ve oyunlar yazmağa başladı. *Die Blechtrommel* (Teneke Trampet) [1959] adındaki romanıyle birden ün kazandı. Bu romanın kahramanı, çocuk görünüşünün altında bir büyük insan olgunluğu saklayan ve eski açık şehir Danzig'te garip ve gaddar bir dünya içindeymiş gibi yaşayan bir cücedir. «Gerçekçi bir tarzda

Foto. LAROUSSE

GRATIANUS
Cabinet des Médailles, Paris

fantastik şeyler anlatmak» isteyen Grass, bu romanının ardından şu eserleri de yayımladı: *Noch zehn Minuten bis Buffalo* (Buffalo'ya On Dakika Kala) [1957]; *Katz und Maus* (Kediyle Fare [1961] ve *Hundejahre* (Berbat Yıllar) [1963]; *Örtliche Betäubt* (Lokal Anestezi) [1969]. Bu çalışmalarının yanı sıra ülkesinin siyasî tartışmalarına da katılıyordu. *Die bösen Köche* (Kötü Yürekli Aşçılar) [1961] v.b. gibi bazı oyunları da vardır. (L)

GRASSE, Fransa'da Alpes Maritimes idare bölgesinde idare çevresi merkezi; 27 226 nüf. İklimi akciğer veremine çok iyi gelen bu eski şehir, büyük bir havadeğişimi merkezi olmuştur. XII. yy. sonundan kalma eski katedral; kısmen Ortaçağdan kalma belediye sarayı, Fragonard müzesi. Taşra müzesi. Çevresinde yapılan çiçek tarımı önemli parfüm sanayiini besler. — *İdare çevresi,* 219 218 nüf. (L)

GRASSE (François Joseph Paul, **Grasse-Tilly** markisi, — kontu). Fransız amirali (Le Bar, Provence 1722 - Paris 1788). Dominik ve Sainte-Lucie savaşlarında (1780) önemli rol oynadı. Tobago'nun ele geçirilmesine (1781) yardımcı oldu. Chesapeake koyu ağzındaki Henry burnuna, La Fayette'i desteklemek üzere 3 000 asker çıkardı, Yorktown'da kuşatılmış olan lord Cornwallis'e yardıma gelen amiral Hood'u geri çekilmeğe zorladı. Bu başarı A.B.D.'nin bağımsızlığını sağlamasında etkili oldu, Grasse koramiralliğe yükseltildi. Nisan 1782'de ingiliz kuvvetleriyle Dominik ve Saintes adaları arasında karşılaştı. Üstün kuvvetlerle çevirildiği için teslim oldu. Londra'ya yollandı. Ağustos 1782'de Fransa'ya döndü ve kendini savunmak üzere *Mémoire Justificatif* (Doğruyu İspatlayıcı Muhtıra) adlı bir kitap yayımladı. 1784'te bir Harp divanı tarafından beraat ettirildi, ancak bu tarihten sonra kendisine faal görev verilmedi. (L)

GRASSÉ (Pierre Paul), fransız biyoloji uzmanı (Perigueux 1895). Emile Bataillon'un öğrencisi ve çömeziydi. Paris Fen fakültesinde profesör ve Organize Yaratıkların evrimi laboratuvarına müdür oldu. Tek hücreli hayvanların hücre yapısı ve üreme evreleri hakkında, özellikle elektronik mikroskopla incelemeler yaptı; çeşitli böceklerin, özellikle toplu hayat yaşayan böceklerin (termitler) biyolojisi ve davranışı, grup etkisinin keşfi, sosyal ayarlanma-dengelenme v.b. konularında özgün çalışmalarda bulundu. «Stigmerji» teorisinin kurucusudur; birçok eser yayımladı: *Parasites et Parasitisme* (Asalaklar ve Asalaklık); *Précis de Biologie Animale* (Hayvan Biyolojisi Üstüne İnceleme). *Traité de Zoologie*'yi (Zooloji Üstüne İnceleme) [25 cilt, 17'si yayımlandı] yönetti. (L)

GRASSER (Erasmus), alman heykeltıraşı ve mimarı (Schmidmühlen, Oberpfalz 1450'ye doğr.- Münih 1518'e doğr.). Ortaçağ sanat anlayışıyla yaptığı *Dansçılar* adlı heykellerini tahtadan yontmuştur (Rathaus, Münih). [L]

GRASSET (Bernard), fransız yayınevi sahibi (Chambéry 1881-Paris 1955). Adını taşıyan yayınevini 1907'de kurdu. Yazar ve ahlâkçı olarak *Remarques sur l'Edition* (Yayım Üstüne Görüşler) [1928]; *La Chose Littéraire* (Edebiyat Konusu) [1929]; *L'Evangile de l'Edition Suivant Péguy* (Peguy'ye Göre Yayımın İncil'i) [1955] adlı kitapları yazdı. (L)

GRASSET (Eugène), isviçre asıllı fransız ressamı, gravürcü ve süslemecisi (Lozan 1845-Sceaux 1917). Pek çok afiş kilise vitrayları, kumaş, mobilya ve mücevher örnekleri çizdi. *Méthode de Composition Ornementale* (Süsleme Yöntemi) adlı bir eser yayımladı (1905), 1898'de matbaa için bir harf matrisi hazırladı. (L)

GRASSET (Joseph), fransız hekim ve filozofu (Montpellier 1849 - ay.y. 1918). 1875'te agreje, 1881'de tedavi profesörü, 1886'da İç Hastalıkları kliniği profesörü oldu. Dirimselci* Montpellier okulunun önemli temsilcisi sayılır. (L)

GRASSİ (Josef), avusturyalı ressam (Viyana 1758-Dresden 1838). 1790'da Stanislas II tarafından Polonya sarayına çağırıldı, XVIII. yy. ingiliz resminin etkisinde kaldı. Polonya ve Avusturya soylularından birçok kişinin portresini yaptı (*Bn. C.A. Bakunin'in Portresi,* Ermitaj müzesi). [L]

GRASSİ (Orazio), italyan cizvit, astronom, mimar ve heykeltıraşı (Savona 1583 - Roma 1654). Kuyrukluyıldızların yapısı üzerine Galileo ile uzun bir tartışmaya girdi. Galileo kuyrukluyıldızların yeryüzündeki suların buharlaşması sonucu oluştuğunu ileri sürüyordu. Oysa, Grassi, Tycho Brache'nin düşüncelerini benimseyerek kuyrukluyıldızların gerçek birer gökcismi olduğunu savundu. Savona katedralinin mimarlığını ve Roma'daki Gesû kilisesinin iç süslemelerini yaptı. (L)

GRASSİ (Paolo), italyan tiyatro müdürü ve tenkitçisi (Milano 1919). Milano'da «Palcoscenico» grubunu kurdu (1941). Bu topluluğun çeşitli temsillerini yönetti. *Avanti* gazetesinin tiyatro tenkitçiliğini yaptığı sırada devlete ait veya malî yönden devlete bağlı kurumlar tarafından desteklenen kültür ve sanat seviyesi yüksek bir tiyatronun kamu hizmeti olarak öncelikle kurulmasını savundu. Bu tiyatro anlayışı, 1947'de G. Strehler ile birlikte Milano'da kurduğu *Piccolo Teatro*'da gerçekleşti. (L)

GRASSMANN (Hermann), alman matematikçisi ve dilbilimcisi (Stettin 1809 - ay.y. 1877). Teorik ve deneysel fizikle, özellikle elektron-dinamik, optik ve akustikle uğraştı, ayrıca matematikle ilgilendi; çok boyutlu geometriyi ilk tasarlayanlardan biridir. Doğrudan doğruya geometrik büyüklükler üzerine işlem yapan bir hesap kurmak tasarısını da Grassmann ortaya koydu: noktalar, doğru parçaları, üçgenler v.b. Modern cebirde temel eser olan *Ausdehnungslehre* (Boyutlar Bilgisi) [1862] adlı eserinde bu tasarısını geliştirdi. Aynı zamanda Sanskritçeyi inceledi: *Wörterbuch zum Rigveda* (Rigveda Lûgati) [1873-1875] ve *Rigveda* (1876-1877) tercümesiyle şöhrete ulaştı. (L)

GRASSMAN (Marcello), brezilyalı gravürcü (Araras, Sao Paolo 1925). Ahşap üzerine yaptığı gravürlerle, hayvanlar âlemini büyük bir gözlem ve hayal gücüyle canlandırdı. 1955'te Sao Paulo biennali'nde En Başarılı Millî Gravürcü ödülünü aldı. (L)

GRATEN i. (fr. *gratter,* kazımak'tan *gratin*). Üstüne ufalanmış ekmek içi, rendelenmiş peynir konarak ateşe gösterilen bazı yemeklerin üzerinde meydana gelen kızarmış tabaka. (L)

GRATİANUS, ital. **Graziano,** italyan kilise hukuku bilgini (Chiusi, Toscana XI. yy. sonu-Bologna 1160'a doğr.). 1140-1150 Yıllarında Gratianus nizamnamesi adı altında yayımlanan «*Concordia Discordantium Canonum*» adlı eseri, XX. yy.da «Kilise Hukuku»nun yayımlanmasına kadar, en çok kullanılan kilise kanunları derlemesiydi. Önemli metinler derlemede sistematik bir şekilde gruplanmıştır. (L)

GRATİANUS FLAVİUS (Sirmium 359 - Lyon 383), Roma imparatoru (375 - 383). Valentinianus I'in büyük oğlu. 367'de augustus oldu. Babasının ölümünde (375) Batı Roma imparatorluğunu küçük kardeşi Valentinianus II ile paylaştı. İtalya, Afrika ve İllyricum'u ona bıraktı. Tuna üstünde çeşitli başarılardan sonra, ordusu Alamanlara karşı büyük bir zafer kazandı (378). Senatodan paganlığın sembolü olan Zafer heykelini kaldırttı, pagan tapınaklarının gelirlerine elkoydu ve sapkınları takip etti. Bretagne lejyonları imparatoru seçilen Maximus'un hücumuna uğrayınca, Lyon'a sığındı ve orada öldürüldü. (L)

GRATİANUS FUNARİUS, romalı general (Cibalae, Pannonia IV. yy.). Afrika toprakları askerî kumandanı (327) ve Bretagne askerî kumandanı, Valentinianus I ve Valens'in babasıdır. (L)

GRATİOLA i. (lat. *gratia,* iyilik'ten küçültülerek *gratiola*). Bitki cinsi; ayası pembe, dipleri sarımsı çiçekleri tek tek yaprakların koltuğundan çıkar; su kenarlarında veya çok nemli çayırlarda yetişir. (Kullanılması tehlikeli, kuvvetli bir müshildir.) [L]

GRATİOLET (Louis Pierre), fransız fizyoloji ve beyin hastalıkları uzmanı (Sainte-Foy-la-Grande 1815-Paris 1865). Eserleri: *Mémoire sur les Plis Cérébraux de l'Homme et des Primates* (İnsan ve Primatların Beyin Kıvrımları Üstüne Muhtıra) [1854]; Leuret'nin başladığı *L'Anatomie Comparée du Système Nerveux*'nün (Sinir Sistemi Karşılaştırmalı Anatomisi) [1858] ikinci cildi. (L)

GRATRY (Alphonse), fransız filozofu (Lille 1805- Montreux, İsviçre 1872). École Polytechnique'ten mezun olduktan sonra rahip oldu ve Stanislas kolejinin müdürlüğünü yaptı. 1852'de Fransa Oratoire'ını yeniden düzenledi, fakat 1869'da istifa etmek zorunda kaldı. Eserleri: *Catéchisme Social* (Toplumun Din Bilgisi) [1848]; *De la Connaissance de Dieu* (Tanrı Bilgisi Üstüne) [1853]; *De la Connaissance de l'Ame* (Ruh Bilgisi Üstüne) [1858]; *Les Sources* (Kaynaklar) [1862]; *Les Sophistes et la Critique* (Sofistler ve Tenkit) [1864]; *Jésus-Christ* (İsa); *Réponse à Renan* (Renan'a Cevap) [1864]; *La Morale et la Loi de l'Histoire* (Tarihin Ahlâk ve Kanunu) [1868]; *Lettres sur la Religion* (Din Üstüne Mektuplar) [1869]. Eserlerinde, varlık ile hiçliğin bir olduğu yolundaki hegel'ci ilkeyi çürütmeğe çalıştı. (L)

GRATTAN (Henry), iralandalı siyaset adamı (Dublin 1746-Londra 1820). XVIII. yy. da İrlanda milletini harekete geçiren seçkin protestan tabakadandı; 1775'te Dublin parlamentosuna girdi, Poyning kanununun kaldırılmasını ve adanın kanunî muhtariyetini isteyen harekete katıldı. Gönüllüler ordusu ve parlamento üyelerinin çoğunluğu tarafından desteklenen Grattan'ın istekleri 1782'de kabul edildi. Bütün belâgatine ve İngiltere'ye karşı dürüstlükten hiç şaşmamasına rağmen, ılımlı da olsa bir parlamento reformu sağlayamadı. 1792'de katoliklere seçim hakkını tanıttırdı, fakat onları baskıdan kurtaramadı. (L)

GRATTİUS FALİSCUS, latin şairi (M.Ö. I. yy. sonu). Avlama hakkında öğretici bir manzum eseri (*Cynegeticon*) vardır (M.Ö. 30 ile M.S. 8 arası). [L]

GRATTON (Livio), italyan astronomu (Trieste 1910). Arjantin'de uzun süre (1948-1960) kaldıktan sonra Frascati'deki İyonize Gazlar laboratuvarının müdürü oldu. Dar ikili sistemler üzerine ilgi çekici araştırmalar yaptı. Özellikle teorik astrofizik incelemeleri ve yıldızların evrimiyle uğraştı. (L)

GRAU (Shirley Ann), amerikalı kadın yazar (New Orleans 1929). Roman ve kısa hikâyeleri genellikle güney bölgeleriyle ilgilidir ve Alabama'da geçer. Hikâyeleri, 1954'ten sonra *Holiday, New Yorker, Mademoiselle, Saturday Evening Post* gibi dergilerde çıkmağa başladı. İlk kitabı *The Black Prince*'te (Siyah Prens) [1955] kısa hikâyeleri yer alır. 1964'te çıkan ve Pulitzer ödülü alan, *The Keepers of the House* (Evin İdarecileri) en önemli romanıdır. (L)

GRAUBÜNDEN kantonu, İsviçre'de kanton, Konfederasyon'un doğu kısmında, Avusturya ile İtalya arasında; 7 185 km²; 147 500 nüf. İdare merkezi *Coire.* Kantonda Almanca, İtalyanca ve romanş dili konuşulur. Doğu Alplerin ucunda yer alan Graubünden, düz tabanlı bir yüksek vâdiler sistemidir; son aşınma hareketlerinin etkisinde kalmayan bu vâdiler, 1 500-2 000 m yükseltidedir ve aşılması uzun süre güçlüklere yolaçan boğazlarla, çevredeki bölgelerden ve derin vâdilerden ayrılır. Buna karşılık, Ren, İnn, hattâ Po'nun kolu Adda'nın havzalarına bağlı olan bu vâdiler, 2 500 m yükseltide boğazlar aracılığıyla (Maloja, Albula, Bernina, Flüela, Ofen) birbirleriyle kolayca ilişki kurar. Bu geçitler sayesinde Graubünden, İsviçre federasyonuna bağlı olan küçük bir Alp kantonları federasyonu halinde teşkilâtlanmıştır. Ortaçağda Graubünden büyük alp-aşırı geçit yollarından biriydi, Milano ve Venedik'ten gelenler buradan geçerek Bodensee gölü ve Almanya yönünde Ren'in yukarı vâdisine ulaşırlardı. Napolyon, ulaşım yollarının daha batıdan geçmesine yardımcı oldu ve demiryolu, Graies Alplerinin çok uzun tüneller açılması gereken sarp geçitlerinden geçirilmedi. Dışarıyla bağlantıları kesilen bölgeye, 1900'de ancak atlı posta arabalarıyle ulaşılıyordu.

İsviçre'nin sanayileşmesine katılamayan Graubünden, köy ekonomisine bağlı kaldı. Ama kurulan barajlar (Bregaglia ve Mesacco vâdileri) sayesinde, İsviçre'nin başlıca elektrik üreticisi olma yolundadır; kara yolları-

Foto. LAROUSSE

na parelel olarak çok sayıda turist taşıyan demiryolları da Graubünden'in bazı bölgelerinin, özellikle milletlerarası otelcilik merkezleri olan Davaş ve Yukarı Engadine dolaylarının, günden güne gelişmesini sağlamaktadır. Kurak ve güneşli iklimi ve dış kısımlarla bağlantısı olmaması sayesinde Graubünden'de çok çeşitli tarım yapılmağa devam edilmiş ve köy hayatı İsviçre'nin öbür kısımlarına oranla daha dengeli bir hal almıştır; ama bu faaliyet, halkın turistik merkezlere ve kanton merkezine (az ölçüde sanayi faaliyeti olan tek şehir) göçmesini engellemeğe yeterli değildir.

— Tar. M.Ö. 15'ten itibaren Roma hâkimiyetini kabul eden Graubünden halkları (kelt asıllı Ret'ler) hızla romalılaştılar (bk. RHAETIA); akınlarından sonra ve özellikle XI. yy.-dan itibaren, frank kurumlarını benimsediler. VIII.yy. ortasında piskoposluk ve kontluk görevleri birleştirilerek 806'ya kadar Coire piskoposuna verildi. Coire piskoposunun Milano başpiskoposluğundan ayrılarak (843) Mainz başpiskoposluğuna bağlanmasıyle germenleşme hızlandı. Schwaben dukalığı tarafından ilhak edilen (916-1256) Graubünden, birçok derebeyliğe bölündü; derebeylikler XIV.yy.da bölge piskoposlarının vesayeti altında üç birlik meydana getirdiler: Avusturya müdahalesine karşı bölgenin bağımsızlığını savunmakla görevli *Gottes hausbund* (1367); *Oberbund* (1395-1424); *Zehn gerichtenbund* (1436). 1471'den itibaren üç birlik, Lenz yakınında Vazerol'da ortak oturumlar yapmağa başladı. Birlikler, XV.yy. sonunda İsviçre konfederasyonuna katıldı; 1512'de Milano'dan Valtellina Chiorenna ve Bormio'yu aldı. 1526'da Coire piskoposu geçici hâkimiyetini kesinlikle kaybetti. 1797'de Cisalpina cumhuriyetine bağlanan Valtellina, İtalya'da kaldı. Graubünden 1803'te helvet konfederasyonuna katıldı. (L)

GRAU DELGADO (Jacinto), katalonyalı oyun yazarı (Barcelona 1877 - Buenos Aires 1958). Dramlarında ilham aldığı ispanyol büyük efsanelerine yeni anlamlar ve yeni bir şiir gücü kattı: *Las Bodas de Camacho* [Camacho'nun Düğünü] (1903); *Don Juan de Corillana* (1913); *El Conde de Alarcos* (Alarcos Kontu) [1917]; *El Hijo Prodigo* (Müsrif Çocuk) [1918]; *El Senor de Pygmalion* (Bay Pygmalion) [1921]. (L)

GRAUDENZ. Bk. GRUDZİADZ.

GRAUFESENQUE (LA), Fransa'da (Aveyron ili, Millau bucağı) yer. — Burada yapılan kazılarda Galya - Roma devrinden kalma çanak çömlek parçalarıyle daha önceki bir dönemden kalma galya çanak çömlekleri bulundu.

Bu çanak çömlek parçalarının üstünde galya diliyle yazılmış birçok çömlekçi adı ve fırına verilen çömlek sayısıyle ilgili hesaplar vardı. Graufesenque çanak ve çömlekleri I. ve II. yy.lar boyunca Roma imparatorluğunun birçok ülkesine satılıyordu. (L)

GRAULHET, Fransa'da (Tarn idare bölgesi, Cartes idare çevresi) kanton merkezi, Lauragais'de, Dadou ırmağı kıyısında; 10 155 nüf. Özellikle Mazamet'de yetiştirilen koyunların derilerini işleyen önemli sepicilik merkezi; ayakkabı için astarlı deriler; marokencilik; deri giyim eşyası. (L)

GRAUN, XVIII. yüzyılda yaşamış üç alman müzikçi kardeşin soyadı. — AUGUST FRİEDRİCH (Wahrenbrück, Liebenwerda yakınlarında 1698'e doğr. - Merseburg 1765). 1729'dan sonra Merseburg katedralinde kantor oldu. — JOHANN GOTTLİEB (Wahrenbrück 1703 - Berlin 1771), Padova'da Pisendel ve Tartini'nin öğrencisi; 1726'da Merseburg şapelinde, 1731'de Arolsen'de çalıştığı bilinir. 1732'den sonra Prusya tahtına geçecek olan prens Friedrich'in hizmetine girdi ve ölene kadar, krallık orkestrası yöneticiliğinde kaldı. Çok sayıdaki eserleri arasında, yüz senfoni, konçerto'lar, orkestra müziği, oda müziği, bir *Çile* ve kantat'larını saymak gerekir. — KARL HEİNRİCH (Wahrenbrück 1704 - Berlin 1759). Dresden'de bir yandan Kreuzschule'de eğitim görürken öte yandan belediye kilisesinde şarkıcılık yaptı (1714-1720). 1725'te Brunswick operasında şarkı söylediği bilinir. 1735'te Prusyalı Friedrich'in teklifi üzerine Rheinsberg'de müzik yöneticisi oldu; o ara 50 kantat ve birçok flüt konçertosu besteledi. Friedrich tahta geçince, Karl'ı Kilise Müzik yönetmenliğine getirtti ve Berlin'de bir italyan operası kurmakla görevlendirdi; besteci bu opera için 27 dramatik eser yazdı. Tekrar dinî müziğe döndü, zamanında çok değer verilen bir *Te Deum* ve *Der Tod Jesu* adlı bir *passion* yazdı (1755). Brunswick'te bestelediği operalar şunlardır: *Sancio und Sinilde; Polydorus; İphigenia in Aulis; Scipio; Lo Specchio della Fedeltà; Fharao Tubaetes.* Berlin opera'sı için yazdığı şu eserler anılmağa değer: *Rodelinda; Cesare e Cleopatra; Artaserse; Catone in Utica; Alessandro e Poro; Lucio Papirio; Adriano in Siria; Demofonte; Cajo Fabricio; Le Feste Galanti; Cinna; Europa Galante; İphigenia in Aulide; Angelica e Medoro; Coriolano; Armida, Orfeo; Montezuma; I Fratelli Nemici; Merope.* (L)

GRAUPNER (Christoph), alman bestecisi (Hartmannsdorf, Saksonya 1683 - Darmstadt 1760). Thomaschule'de (Leipzig) Kuhnau'nun öğrencisi oldu. İsveç akını sırasında ülkesinden kaçarak, Keiser zamanında Hamburg operasında şarkıcılara piyano eşliği yaptı (1706-1709). Hesse-Darmstadt landgrav'ının özel kilisesinde müzik yönetmecisi oldu; 1722'de Kuhnau'nun ölümünden sonra Thomaschule'ye şarkı ustası seçildi, fakat landgrav'ın kendisini alıkoyması üzerine açılan yer J. S. Bach'a verildi. Hamburg'da, kısmen Keiser ile işbirliği yaparak 8 opera besteledi: *Dido* (1707), *Hercules ve Theseus* (1708), *Antiochus ve Stratonice* (1708); Darmstadt'ta *Berenice ve Lucio* (1710), *Telemak* (1711), *La Costanza vince l'İnganno* (1719) operalarını besteledi. Klavsen için yazdığı süit'ler çok beğenilirdi: 8 *Partien für Klavier*; *Monatliche Klavier - Früchte* (1722); *Der vier Jahreszeiten* (1733). Ayrıca senfoni'ler, oda müziği ve dinî eserler de bıraktı. (L)

GRAU - SALA (Emilio), ispanyol ressamı (Barcelona 1911). Öğrenimini Barcelona Güzel Sanatlar okulunda yaptı. 1932'den itibaren Paris'te çalıştı. Tiyatro dekorları ve renkli kitap resimleri yaptı (Musset'nin *Le Secret de Javotte* [Javotte'un Sırrı], 1947 adlı eseri). Canlı, renkli ve açık üslûbuyle zengin sınıfının olduğu kadar halk tabakalarının da yaşayışını dile getiren bir ressamdır. (L)

GRAU SAN MARTİN (Ramon), kübalı hekim ve siyaset adamı (La Palma 1889). Havana üniversitesinde fizyoloji profesörü. Gerardo Machado'nun dikta rejimine karşı geldiğinden hapsedildi, sonra bir süre sürgünde kaldı. Küba'ya dönünce, diktatörü 1933'te düşürecek olan direnme hareketine katıldı. Diktatörün düşüşünden sonra Cespedes'i başkanlığa getirtti, kendisi de birkaç ay kadar yönetim işlerini üstüne aldı, fakat albay Fulgencio Batista'nın cuntası tarafından devrildi. 1940 Yılındaki başkanlık seçimlerini kaybettiyse de bir süre sonra cumhurbaşkanı olmayı başardı (1944-1948). Batista'nın düzenlediği düzmece seçim kampanyasında Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu, ama seçimlerden az önce adaylığını geri aldı (1956). Başkanlığı sırasında, iş kazalarıyle ilgili konularda reformlar yapıldı ve üniversitelere muhtariyet tanındı. *La Revolucion Cubana ante America* (Amerika'ya Göre Küba Devrimi) adlı bir kitap yazdı. (L)

GRAUWACKE i. Kirecini kaybetmesi sonucu genellikle deliklerle kaplanan oldukça ufalanmış breş veya kireçtaşı. (L)

GRAVE (Jean), fransız gazetecisi (Le Breuil, Puy - de - Dôme 1854 - Paris 1939). Kundura işçisi ve anarşistti. *Révolte* (İsyan) dergisini kurdu. Basın suçlarından çeşitli cezalara çarptırıldı. 1894'te adı Otuzlar davasına karıştırıldıysa da beraat etti ve *Les Temps Nouveaux*'yu (Yeni Zamanlar) çıkardı. Başlıca eserleri makalelerinin romanlaştırılmış şekilleridir: *La Societé Mourante et l'Anarchie* (Can Çekişen Toplum ve Anarşi) [1893]; *La Société Futura* (Gelecekteki Toplum) [1895]; *Terres Libres* (Hür Topraklar) [1908]. (L)

GRAVE burnu, Fransa'da Atlas okyanusu kıyısında (Gironde) burun, Gironde ırmağı halicinin sonunu belirtir. Royan iskelesi buraya kurulmuştur. 1942'de Almanlar burada La Fayette anıtını ve amerikan birliklerinin gelişi (1917-1918) adına dikilmiş olan anıtı havaya uçurdular.

1944'te Grave burnu Atlas okyanusu cephesinde alman direnme hareketinin ceplerinden biri oldu. Bk. ROYAN. (L)

GRAVELBOURG, Kanada'da (Saskatchewan) kasaba; 2 000 nüf. (L)

GRAVELİNES, Fransa'da (Nord idare bölgesi, Dunkerque çevresi) kanton merkezi, Flandre'da, Aa ırmağı kıyısında; 7 731 nüf. Gotik çağın sonundan kalma kilise. Gravelines, 1660'ta Aa ırmağının düzenlenmesi sırasında liman olarak kullanılmak üzere Flandre kontu tarafından kurulan yeni bir şehirdir. Balıkçılık ve ticaret (İngiltere'ye ihracat) limanı; iplikçilik ve dokumacılık. Bıçkıhane. Tarım makineleri.

— Tar. Bourgogne düklerinin, sonra da Avusturya hanedanının mülkü olan Gravelines, Pirene antlaşmasıyle (1659) Fransa'ya geçti. 10 Temmuz 1520'de Drap d'Or karargâhından dönen Henri VIII, burada Karl V ile görüştü; bu görüşme imparatorlukla İngiltere'nin birbirine yaklaşmasına yolaçtı. Şehirde ingiliz donanmasının desteğini sağlayan Egmont kontunun kumandasındaki İspanyollarla, Fransızlar arasında önemli bir savaş oldu ve ispanyollar savaşı kazandı (temmuz 1558). İngilizler «Yenilmez armada»ı» bu şehir açıklarında Flandre'ın kum setleri üzerinde yendiler (1588). (L)

GRAVELOT (Hubert François BOURGUİGNON, — denir), fransız ressamı, gravürcüsü, desinatörü (Paris 1699 - ay.y. 1773). 1732'de Londra'ya gitti, Bernard Picart'ı örnek alarak *Cérémonies Religieuses* (Dinî Törenler) adlı bir taşlamalı gravürleri yaptı ve *Traité de Perspective* (Perspektif Elkitabı) adlı bir eser yayımladı. Bir okul açtı, öğrencileri arasında Gainsborough da vardı. Arkadaşı Hogarth'ın ilk gravürlerine yardım etti. Çizdiği alaylı desenler, İngiltere'de karikatür sanatının başlangıcı sayılır. Ayrıca Shakespeare'in bir kitabını resimledi. Fransa'ya döndü, J. - J. Rousseau'nun *Yeni Héloïse*'ini ve Boccaccio'nun bir eserini resimledi. (L)

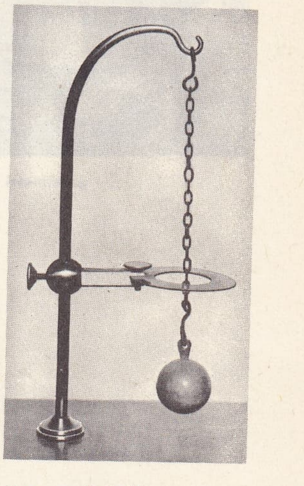

Gravesande halkası

GRAVES (LES), Fransa'da Bordelais'de (Gironde) bölge, çakıltaşlı taraçalardan meydana gelir; Garonne'un sol kıyısında, Bordeaux'nun kuzeyinde Jalle de Blanquefort ile Langon arasında uzanır. Özel bir toplama ve şarap yapma tekniği sayesinde Graves'ın güney kısmı Sauternais, beyaz tatlı şaraplarıyle tanınmıştır. Dangon Güney Graves'ın pazarıdır. (L)

GRAVES (Morris), amerikalı ressam (Fox Valley, Oregon 1910). Kuzeybatılı kızılderililerin mitolojisiyle ilgilenen ve gerçeküstücü bir ressam olan Graves «iç gerçekçilik» adını verdiği mistik bir arayışı dışa vurabilmek amacıyla sembolizmden yararlandı. Sembolik konusu genellikle kuşlardır.

Mark Tobey'in kaligrafi üslûbunun etkisinde kalan Graves koyu zemin üstüne ince beyaz çizgilerle çalışır. Doğu dinlerinin, özellikle Zen Buddha'cılığının etkisinde kalmıştır. Milletlerarası bir ressam olmasını sağlayan ustalığı *İnner Eye* (İç Göz) adlı resim dizisinde açıkça görülür. (L)

GRAVELOT
«Halı İşleri»
Cabinet des Dessins, Paris

GRAVES (Robert James), irlandalı hekim (Dublin 1795 - 1853). Dublin Tıp okulunda profesör. Eksoftalmik guatr hastalığını ilk olarak o tanımladı. (L)

GRAVES (Robert RANKE - GRAVES, **Robert** — denir), ingiliz yazarı (Wimbledon 1895). Birinci Dünya savaşında Somme cephesinde ağır yaralandı. 1915'ten sonra çeşitli şiirler ve tenkit denemeleri yayımlamağa başladı. Kişisel duygulardan ve ahlâk kavramlarından sıyrılarak «saf şiir»e yöneldi. 1946'da 1938-1945 yıllarına, 1948'de 1917-1947 yıllarına ait şiirlerini toplu olarak yayımladı. Fakat özellikle konusunu Roma tarihinden alan tarihî romanlarıyle ün kazandı: *I, Claudius* (Ben, Claudius) [1934]; *Claudius the God* (Tanrı Claudius) [1935]; Hıristiyanlığın başlangıcını ele aldığı *King Jesus* (Kral İsa) [1947]. *İlyada* tercümesi (1959), Terentius'tan yaptığı tercümeler (1962), *The Crownin Privilege* (1959) adlı tenkit denemeleri, Mayorka adasındaki hayatını dile getiren *Majorca Observed* (1965) adlı hikâyeleri, toplu şiirleri *Collected Poems* (Toplu Şiirler) [1965] adlı şiir kitabıyle Robert Graves geleneksel hümanistlerin temsilcisidir. (L)

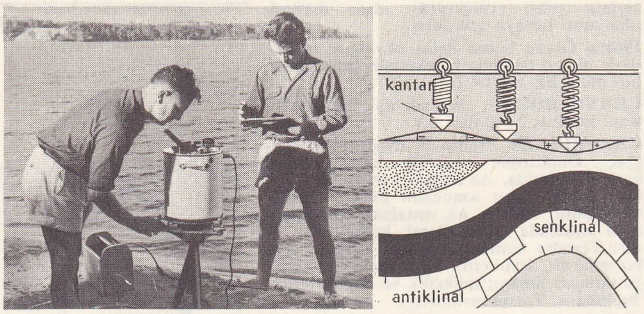

gravimetri

GRAVESANDE (Willem Jacob 'S), hollandalı fizik bilgini (Hertogenbosch 1688-Leiden 1742). On dokuz yaşında «*Perspektif Üzerine Deneme*» ile fizik alanında ilk çalışmalarına başladı. Leyden üniversitesinde astronomi ve matematik, sonra felsefe profesörü tayin edildi, orada Galileo ve Newton'ın fikirlerini yaydı. Katıların hacimsel genleşmesini göstermek için adıyle anılan ilk halkayı tasarladı ve ilk helyostatı yaptı (1720), hava boşaltma makinelerini geliştirdi, cisimlerin çarpışmaları üzerine bir kuram hazırladı. (L)

GRAVESEND, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Thames halicinin güney kıyısında; 51 400 nüf. Kılavuz kaptanlar Londra'ya götürmek üzere gemilere burada binerler. Kâğıt fabrikaları. Otomobil lastiği. İletken kablolar. (L)

Graves hastalığı, göz fırlamasına sebep olan guatr. Özellikle tiroit bezinin büyümesi ile ortaya çıkar. *Eşanl.* BASEDOW *hastalığı.* (L)

GRAVİNA dükü

GRAVESİA i. Madagaskar bitkisi; süslü yapraklarından dolayı limonluklarda yetiştirilir. (İlmî adı *Gravesia guttata. Melastomaceae* familyasından.) [L]

GRAVETYEN sıf. ve i. (Fransa'da [Dordogne] *La Gravette* yer adından fr. *gravettien*). Prehist. Arkeol. Yaklaşık olarak Milâttan 25 000 yıl öncesine tekabül eden üst veya Yeni paleolitik sanayii için kullanılır.

— ANSİKL. *Gravetyen,* kenarları kaba rötuşlarla düzleştirilmiş çakmaktaşından bıçaklarla nitelenir. Sanat eserleri çoktur. Bölgelere göre Gravetyen az çok klasik Orinyasyen ve Perigordiyen ile karışır. (L)

GRAVİER (Charles), fransız zooloji bilgini (Orléans 1865 - Paris 1937). Tabiî bilimler doktoru olarak Muséum'a girdi; Edmond Perrier'nin yönetiminde halkalı solucanlar, yumuşakçalar, zoofitler üstüne incelemeler yaptı ve bunların biyolojisi hakkında önemli eserler yayımladı. (L)

GRAVİMETRE i. (fr. *gravimètre*'den). Yerçekimi alanının dikey bileşenini büyük bir kesinlikle ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Gravimetre* ilkesi genellikle, yerçekimini dengeleyen, ölçülebilir, değişken ve esnek bir kuvvetin etkisi üzerine kurulmuştur. Kuvvetin ölçülmesi yerçekiminin değerini verir (statik gravimetre). Statik gravimetrelerin çoğunda zıt kuvvet, bir yayın veya çok zayıf bir burulma çiftinin sağladığı kuvvettir; bu kuvvetler, bir kadranın önüne yerleştirilmiş bir göstergeyi harekete geçirir. Holweck Lejay'ın sarkaçlı gravimetresi (dinamik gravimetre), metronom ilkesi üzerine kurulmuştur; kütlesi büyük, sabit uzunlukta bir sarkaç, esnek bir lamanın etrafında salınımlar yapar. Bu sarkacın salınım devri ölçülerek yerçekiminin değeri bulunur. (L)

GRAVİNA İN PUGLİA

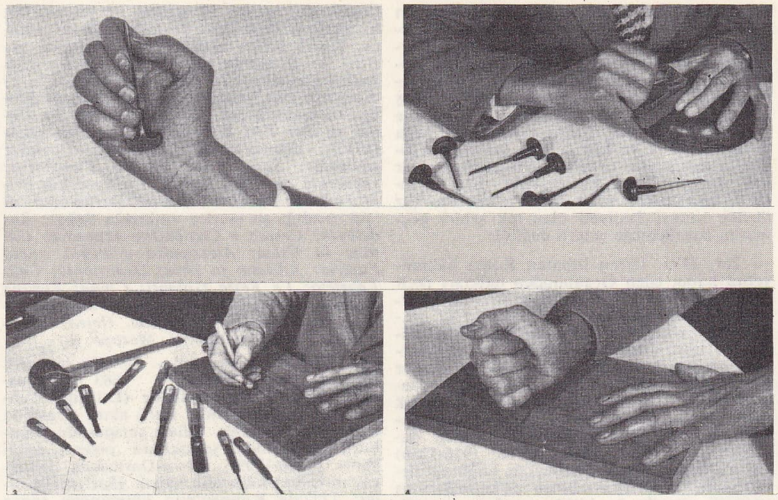

gravür: çeşitli kazı kalemleri ve kullanılışı

GRAVİMETRİ i. (fr. *gravimétrie*). Yerçekim alanının şiddetini inceleyen fizik dalı.

— Geod. Yerçekimi ölçümüyle uğraşan ve bu çekim etkisinden yararlanma alanlarını araştıran geodezi dalı. Bk. ANSİKL.

— Jeofiz. İncelenecek bölge üzerinde düzenli olarak dağılmış istasyon noktalarında, yerçekim alanının dikey bileşenini ölçmeğe dayanan araştırma metodu. Bk. ANSİKL.

— Kim. Bk. TARTMA.

— Mad. oc. Bk. TARTMA.

— ANSİKL. Geod. Clairaut, yerçekimi*'nin, yerküre üzerinde enlemlere göre değiştiğini ve Yer'in basıklığının bu çekim farkından ileri gelebileceğini açıkladı. Stokes ise, gözlemlenen yerçekimi ile bir karşılaştırma yüzeyi üzerinde hesaplanmış teorik yerçekiminin değerlerini karşılaştırarak, jeoyit*'in şeklinin belirlenebileceğini ispatladı. Bu yüzden, *gravimetri,* Yer'in şeklini tanımağa yarayan dolaylı bir yoldur ve elde edilen sonuçlar, yer kabuğunun araştırılmasında büyük bir yarar sağlar.

— Jeofiz. *Gravimetri,* yerçekim şiddetinin, incelenen bölge yakınlarında az veya çok yoğun yeraltı kütlelerinin bulunmasından doğan değişimlerini ortaya koyar. Böylece, maden arama sırasında, demir cevherleri gibi özgül ağırlığı fazla madenlerin veya petrol aranması sırasında, tortul havzaların dibini meydana getiren yoğunluğu yüksek kayaların antiklinalleri bulunabilir. Bu çalışmalarda, eşit yerçekimli eğrilerin çizilmesine yarayan çok duyarlı gravimetreler kullanılır. (L)

GRAVİMETRİK sıf. (fr. *gravimétrique*). Gravimetriyle ilgili olan.

— Kim. *Gravimetrik analiz.* Bk. *Tartı* ANALİZ'*i*.

— Mad. oc. *Gravimetrik deriştirme* veya *gravimetrik yıkama,* maden cevherlerinin veya kömürün, magnetik ayırma, yüzdürme v.b. gibi usullere karşılık, ayrılacak ürünlerin yoğunluk farklarından yararlanarak mekanik yoldan ayrılması. (L)

GRAVİNA (Federico Carlos, — dükü), ispanyol amirali (Palermo 1756-Cadiz 1806). 1793'te filo kumandanıydı; Langara ile birlikte Toulon'a gitti, 1797'de Brest'te Mazarredo'nun filosuna katıldı ve Birinci konsülün güvenini kazandı. 1802'de Fransızların Santo Domingo seferine iştirak etti. İspanya'ya dönüşünde Paris büyükelçiliğine tayin edildi (1805), Antillerde Villeneuve'e refakat etmekle görevlendirildi. Ferrol'de ve Trafalgar'da kahramanca çarpıştı (1805), aldığı yaralardan öldü. (L)

GRAVİNA (Gian Vincenzo), italyan hukukçusu (Roggiano, Cosenza yakını 1664 - Roma 1718). Arkadia akademisinin kurucularındandı; Roma'da, Collegio della Sapienza'da önce Roma hukuku, sonra kilise hukuku okuttu. Eserlerinin tam baskısı 1756 - 1758 yılları arasında Napoli'de yayımlandı. (L)

GRAVİNA İN PUGLİA, İtalya'da şehir, Apulia'da (Bari ili), Murge bölgesinin doğu yamacında; 34 000 nüf. Tarım merkezi. (L)

GRAVİTASYON i. (fr. *gravitation*). Fiz. Bütün cisimlerin, kütleleriyle doğru, uzaklıklarının karesiyle ters orantılı olarak karşılıklı birbirlerini çekme kuvveti: *Genel gravitasyon kanununu ilk defa Newton açıkladı.* (*Eşanl.* GENEL ÇEKİM.) Bk. ÇEKİM. (L)

GRAVİTON i. (fr. k.). Fiz. Yerçekim alanlarının yayılmasına katıldığı sanılan hayalî tanecik.

— ANSİKL. Dalga mekaniğine göre, bir alanın yayılmasının bir taneciğin varlığına bağlı olduğu bilinen bir gerçektir. Hareket halindeki bir elektron demeti bir dalganın bütün özelliklerini gösterdiği gibi, elektromagnetik dalgaların yayılımı da foton denilen bir taneciği alan içine taşıyabilir. 1935'te japon Yukawa, çekirdek kuvvetlerinin alanlarına bağlı bir tanecik olan π mezon'unun varlığını öne sürdü; kısa bir süre sonra bu mezonun kozmik ışınlarda bulunduğu gerçeklendi. Beta radyoaktifliğini incelemek için gerekli tanecik olan nötrino'ya Fermi, «zayıf iç etkiler» denilen alanı ekledi. Yerçekim alanının bir taneciğe bağlı olacağı düşünüldü ve fransızca *gravitasyon* (yerçekimi) kelimesinden esinlenerek bu taneciğe *graviton* adı verildi; ancak yerçekim kuvvetlerinin olağanüstü küçüklüğü yüzünden bu taneciğin varlığı henüz doğrulanamadı. Pauli ve Fierz'in teorik düşüncelerine göre, gravitonun özgül kütlesinin sıfır, hızının ışık hızına, spininin de 2'ye eşit olması gerekir. (L)

GRAVİVOLÜMETRE i. (fr. *gravivolumètre*'den). İçindeki sıvıyı damla damla akıtan bir sifondan meydana gelen damla sayacı; bu âlet tamamıyle belirlenmiş bir kütleyi ayırmağa yarar. (L)

GRAVÜR i. (fr. *gravure*). Kazıma tarzı veya sanatı: *Gravürü öğrenmek. Tahta üzerine gravür.* ‖ Kazılmış ve taşbasması bir zeminden çekilen resim veya estamp.

— ANSİKL. Sanat olarak *gravür,* iki esas tekniğe göre yapılır: tahta üzerine kabartma gravür ve metal üzerine oyma gravür.

Tahta üzerine tümsek gravür

● *Lifli tahta üzerine gravür.* Kazınacak olan tahta düzey, ağacın lifleri yönünde ke-

Foto. Esso (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedico Italiano

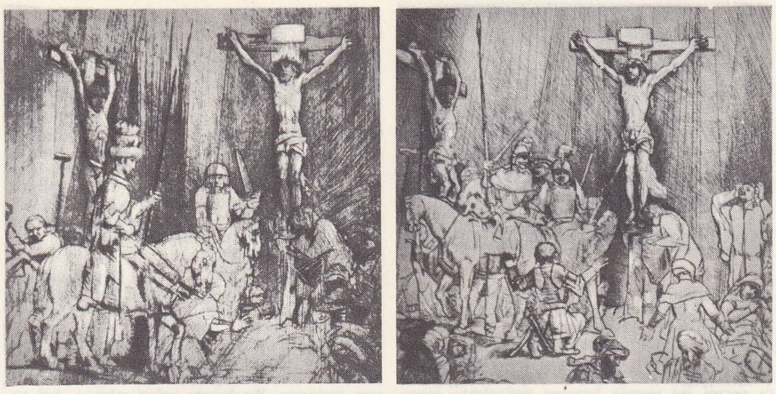

gravür
«Üç Çarmıh»dan
birbirini izleyen
iki safha
Rembrandt'ın eseri

Aliye
Berger'den
bir
gravür

gravür
Bodrum
limanı

ofort
J. Callot'nun eseri

ofort üzerine
Goya'nın eseri

silir, rendelenmiş ve iyice parlatılmış olan bu düzeyde lifler görünür. Tahtayı liflerin ters yönünde düzeltmeğe kalkmak, onun çatlamasını göze almak olur.
Sanatçı burada, eserini işleyeceği malzeme karşısında iyice bağımlı bir kişidir. Teknik onu basit bir resim çizmeğe zorlar. Bu resimde çizgiler kalındır, tarama imkânı çok dardır, daha çok liflerin durumuna göre çalışılır. Düzeye ters olarak işlenen bu resimde gravürcü her siyah parçayı, çizgiyi veya düzlemi hafifçe dışa dönük bir bıçakla keser ve böylece kabartmaya daha dayanıklı bir zemin hazırlamış olur. Beyazlar yuvarlak ve geniş ağızlı bıçaklarla çıkarılır. Lifli tahta üzerine gravür tekniği, alman okuluyle, özellikle Cranach ve Dürer ile doruğuna ulaştı.

● *Uç tahta gravür.* Oyulacak düzlem, kare ve dik dörtgen biçiminde küçük şimşir tahtası parçalarından yapılır. Bu parçalar presle sıkıca birleştirilir veya yapıştırılır. Tahtanın lifleri oyulacak düzeye dik durumdadır ve dengesiz bir dağılış göstermez. Bu zemin hiç bir çatlama tehlikesi düşünülmeden rahatça her yönde oyulabilir. Dik tahta, bunun kare, baklava, oval biçimlerde olanlarıyle veya oluklu oyma kalemleriyle işlenir. Lifli tahta üzerine gravürde olduğu gibi bunda da siyahlar önce baklava biçimi kazı kalemiyle hafifçe işlenir; çeşitli gri renkler yontmayle ve rengin koyuluğuna ve açıklığına göre az veya çok geniş noktalarla, az veya çok aralıklı bölümlerle elde edilir. Beyazlar daha sonra oluklu veya düz bıçaklarla işlenir. İşi kısaltmak ve tam düzenli yontmalar elde etmek için bazı sanatçılar değişik uçlu kazı kalemleri kullanırlar. Bu kazı kalemleri, noktaların büyüklüğüne ve aralıklarına göre çeşitli griler elde etmeğe yarar. Ancak bu aracın ölçüsüz kullanılışı gravüre mekanik bir görünüş verir. Uç tahta, gravürcüye, resmin en ince ayrıntılarını çizme ve karadan en hafif griye kadar çeşitli tonları elde etme imkânını sağlar. Bu gravür tarzı, özellikle XIX. yy.da resim kopya eden gravürcüler tarafından kullanıldı. Fotomekanik usullerin gerilettiği bu usül, bugün pek seyrek kullanılmaktadır.
Bazı sanatçıların kullandığı kalın linolyum çakıyle, oyuk, yuvarlak veya «V» biçiminde bürenlerle işlenir.

● *Tümsek gravürler.* Tümsek gravürler tipografik baskı makinelerinde yapılır, ancak bunları elle de yapmak mümkündür; meselâ bir maskalayı, bir düzey üzerine konan bir kâğıdın bir yüzüne sürtmek yeter. Ancak, bunun için, mümkün olduğu kadar ince ve dayanıklı kâğıtlar kullanmak gerekir, kâğıt sürtme sırasında yırtılmamalı ve mürekkebi iyi içmelidir. Çin ve japon pelürü bu çalışma için çok uygundur.

● *Japon gravürleri.* Japon gravürleri lifli tahta üzerine oyulan gravürlerdir. Bunlar, elde, suluboya ile basılır (su baskısı). Bu suluboya, pirinç çiçeğinden yapılmış zamk ve boyanın karışımıyle elde edilir. Bu işte, kartondan ve ipten yapılmış, saplı bir baren kullanılır; baren, bambu yapraklarıyle örtülmüştür.

Metal üzerine çukur gravür

Tahta tümsek gravürün tam tersidir. Bu gravür madene kazınır. Kırmızı bakır bu alanda en çok kullanılan madendir. Ancak, çelik, çinko, pirinç ve kalayın da kullanıldığı olur.

● *Kazı gravürü.* Gravürcü bakırı doğrudan doğruya işlemeğe geçer. Bu işte, tavlanmış çelikten kalemler ve uç tahta gravürde kullanılan bıçaklar kullanılır. Aşağı yukarı tabana paralel olarak el ayasıyle itilen bu bıçaklar, madeni kolaylıkla işler, yüzde veya derinde, dar veya geniş izler bırakır.
Model, düz ve eğri çizgilerle işlenir. Çizgiler kare biçiminde, noktalarla bezenmiş geniş veya dar baklava biçiminde, kısası sanatçının hayalinde canlanan bütün biçimlerde olabilir. Belli belirsiz izler ve incecik çizgiler bile bu çeşit gravürde büyük iş görür. Çizginin net olması için kazıma sırasında bıçağın meydana getirdiği çapakları bir barbuar ile almak şarttır.
Kazı gravürcüleri arasında Dürer, Mantegna, Robert Nanteuil gibi ustaları saymak gerekir. XVIII. yy.da röprodüksiyon gravürcülerinin gelişen ustalığı, ayrıntıları, ara renkleri çoğalttı, beyazı hemen tamamıyle kaldırdı; böylece bu tür gravürde canlılık ve göz alıcılık kayboldu. XX. yy.da J.-E. Laboureur kazı gravürüne değerini ve niteliğini yeniden kazandırdı.

● *«Kalburlama» gravür.* Bu gravür, uç tahta veya metal üzerine işlenir. Eser, kazı kalemiyle yapılan sayısız noktalarla elde edilir. İstenen rengin önemine göre noktalar sık veya seyrek olur.

● *Kuru-uç gravür.* Kazı gravürü gibi, doğrudan doğruya bakır üzerine kazılır. Sert çelikten yapılmış sivri uçlu bir kalemle sanatçı, zemine istediği biçimi işler. Bu kalem, oldukça kalın bir çapak bırakır; çapak yalnız çok hafif olması gereken kısımlarda bırakılır. Baskı mürekkebini tutan bu çapak, çizginin kalınlığını artırır; usulüyle kullanıldığı zaman estamp güzelliği kazandıran bir kadife görünüşü verir. Dayanıksızlığı yüzünden, kuru-uç gravür alanında örnekler pek azdır. Çapaklar (ve çizgiler) zemine yüklenen kuvvetli etkilere uzun zaman dayanamaz. Bu dayanıksızlık, zeminin elektrolize çeliklenmesi metoduyle giderilir. XVI. yy. alman okulunun bazı gravürlerinde çapaklar dikkatle alınmıştır. Daha sonraları gravürcüler çapağın karasını ofortları süslemek ve kadifeleştirmekte kullandılar. Rembrandt en güzel gravürlerinin bazılarında, meselâ *Üç Haç*'ta sadece metale şiddetle gömülen ve gömüldüğü yerin yanlarında metalden kabarıklar bırakan oyma kalemi kullandı.

● *Siyah usul* veya *mezzo tinto.* Beşik denen geniş, çelikten bir oyma aracıyle işlenir. Bu aracın oymada kullanılan yeri tümsektir ve birçok sivri uçla bezenmiştir. Beşik, bakır üzerinde her yana gezdirilebilir; böylece zemin sayısız pürtükle kaplanır. Bu pürtüklerin her biri mürekkebi aynı ölçüde tutar. Gravürcünün çalışmağa başlayacağı derin, kadife görünüşlü ve tam siyah renkli zemin bu yolla elde edilir. Artık, bu siyah zemin üzerinde işlenecek modelin ışıklarını ve ara renklerini göstermek söz konusudur. Bu da, pürtükleri az veya çok gidermekle olur; böylece çeşitli griler zemini kazımakla, beyazlar da bakırı parlatmakla elde edilir. Siyah usulde gravürler oldukça hoş, ama kabadır; ayrıntılar için kazı kalemi kullanılabilir.
Bu usul daha çok çağlarındaki ressamların tablolarını ustalıkla yorumlayan XVIII. yy. ingiliz röprodüksiyon gravürcüleri tarafından kullanıldı. Günümüzde Hasegawa, Avati gibi ressamlar ona lâyık olduğu yeri kazandırdı.

● *Ofort.* Araplar, Ortaçağdan beri potasyum nitratın madenler üzerindeki etkisini biliyorlar ve onu silâh ve zırh kakmacılığında kullanıyorlardı. XV. yy.ın sonlarına doğru gravürcüler işlerini basitleştirmek ve kısaltmak için bu usulü kullanmayı düşündüler. Buluş, muhtemelen italyan kuyumcusu Maso Finiguerra tarafından ortaya kondu. Dikkatle temizlenen ve ispanya beyazıyle yağlanan zemin, içinde özellikle asfalt ve balmumu bu-

bakır
sağda, kazı kalemiyle
gravür
A. Dürer'in eseri, detay

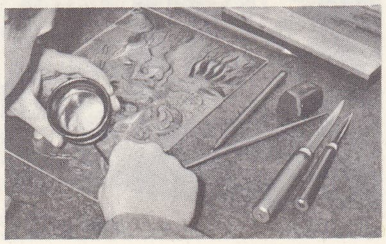

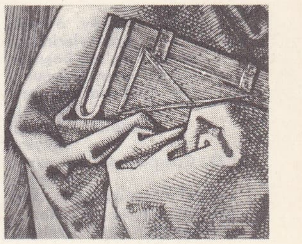

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Giraudon (LAROUSSE)

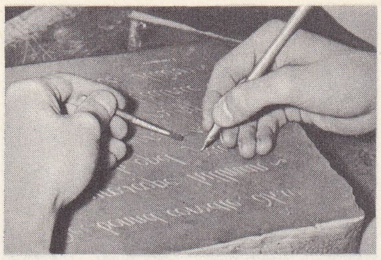
litografi

Boucher'den bir gravür

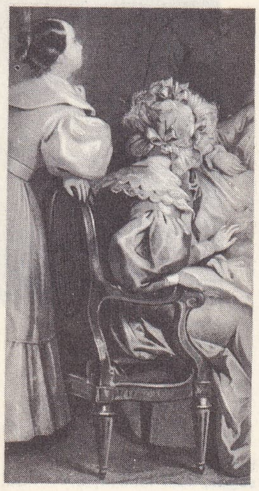
Devéria'nın litografisinden detay

lunan bükülgen ve dayanıklı bir vernikle örtülür. Top biçimindeki vernik, bir tampon yardımıyle, ısıtılmış zemin üzerine yayılır, sonra mum alevinde karartılır. Vernik yumuşak hamur kıvamında ise merdaneyle, sıvı halinde ise fırçayle yaydırılır. Sanatçı resmi bu vernik üzerine rahatlıkla çizer; bu işte büyüklü küçüklü, sivri veya yuvarlak çelik kazı kalemleri kullanılır. Çalışırken kazı kaleminin verniği yırtması ve metali meydana çıkarması şarttır. Böylece ortaya çıkan eserin arka yüzü alkollü vernikle tecrit edilir. Artık, gravürü, kemirici bir maddeyle dolu bir küvete daldırmak kalmıştır. Bu madde genellikle sulandırılmış nitrik asittir. Asit, bakırın açık bulunan yerlerini kemirmeğe başlar. Çizgileri bir zaman sonra derinleştirir. Bu kemirme olayı asidin niteliğine ve dış ısının yüksekliğine bağlıdır. Soğuk ve nemli ortamda yavaş etkiyen asit, sıcak ortamda etkisini hızla gösterir. Çizgi oyuldukça siyahlaşır. Asidin etkimesini dikkatle izlemek gerekir. Bu sırada bu etkimeyi sık sık kontrol etmek, zaman zaman eseri küvetten çıkararak gözlemek, aşınma derecesini anlayabilmek için eserin ilgisiz bir köşesinde verniği kazımak, yeterince aşınan yerleri alkollü vernikle kapamak, bu incelemeleri sık sık tekrarlamak şarttır. İşlemin sonunda gaz, terebentin veya benzinle temizlenen eseri bol miktarda arı suyle yıkamak gerekir. Resim, böylece, parlak bakır zeminde siyah çizgiler halinde ortaya çıkar. Ucu sivri kazı kaleminin açtığı düz çizgiler, kemirici maddenin etkisiyle pürtüklenir, böylece daha çok mürekkep tutucu bir özellik kazanır ve bu yüzden daha koyu bir siyahlık edinir. Asit nitrik buharları sanatçı için tehlikelidir; bazı sanatçılar onun yerine 40°'lik sulandırılmış demir perklorür kullanır. Onun etkisi hiç bir tehlike doğurmaz, ancak alınan sonuç asitli çalışmadakinden daha az sağlamdır. Önceleri kazı gravürü estetiğine göre yapılan ve belli ölçülere uydurulan ofort (Callot'nun ve Abraham Bosse'un gravürleri) bu ölçülerden Rembrandt ile kurtuldu. Rembrandt her gravüründe metal üzerine oyma gravürün bütün imkânlarını kullandı: sivri uçları, bürenleri, gretuvarı ve buna benzer bütün araçları kullandı. Bu arada Claude Lorrain'in ve XVIII. yy. asitli gravür ustalarının adını anmak gerekir. Bunlar ofortlarını serbest bir üslûpla yarattılar: bu yüzden onların eserlerine «ressam ofortu» denir (özellikle Gabriel de Saint-Aubin). Mimar ve gravürcü italyan Piranese büyük ofortlar yaptı, bunlar kendi türünde birer şaheser sayılır (*Hapishaneler, Roma'dan Görünüşler*). XIX. yy.da Corot, Delacroix, Meryon, Millet ve daha birçok sanatçı çok değerli ofortlar yaptı. Bu örneklere dayanarak birçok çağdaş sanatçı «ressam ofortu» denebilecek nitelikte eserler meydana getirdi.

● *Acqua tinta.* XVIII. yy.ın ikinci yarısında bulunan bu usulde gravüre yalama resim havası verilir. Bu usulde önce ofort yapılır, sonra verniği temizlenen plak, bir değirmende öğütülen reçineyle tamamen kaplanır. Bu değirmen, içine reçine konan bir kutudur; altında öğütücü ve üfleyici bir kısım bulunur. Bu kısım çalıştırılınca, bir reçine toz bulutu meydana getirir. Bulut, iki destek üzerine yerleştirilen zemine düzgünce yayılır ve onu kaplar. Reçine tozu yeter kalınlığı bulunca, metal plak alttan yavaşça ısıtılır ve böylelikle eriyen reçine zemine yapışmağa başlar; sıcaklığın derecesine ve tozun kalınlığına göre tanecikler biçimlenir. Bu tanecikler aralarında çok küçük bakır yüzeylerini açıkta bırakacak şekilde birleşir. Beyaz kalması gereken yerler alkollü vernikle korunur, kalan yerler oforttaki gibi kemirilmeğe bırakılır. Asit, zeminde, aşındırmanın gücüne ve süresine göre gri veya siyah değerler alan küçük iplikçiklerden oluşmuş bir file meydana getirir. Burada görünüş yalama resim görünüşüdür.

Bu usul daha çok renkli gravürler için kullanılır. İçinde reçine bulunan küçük bir kumaş torbaya zemin üzerinde vurmakla elde edilen tanecikler daha az düzgün olmakla birlikte daha canlıdır. Goya, *Kaprisler* ve *Savaşın Felâketleri* gibi eserlerinde acqua tinta'nın bütün imkânlarını kullandı.

● *Öbür acqua tinta usulleri.* Her zaman reçine kullanmak gerekmez. Asidin bakır üzerindeki oyucu etkisiyle aşırı derecede küçük tanecikler meydana gelir. Ancak, çok dayanıksız olan bu tanecikler uzun zaman kalmaz, ayrıca monoton oldukları için güzel siyah renkler elde etmeğe elverişli de değildir.

Zeytinyağıyle karıştırılmış kükürt çiçeği çok ince tanecikler bırakarak bakırı aşındırır. Sıcak ve vernikli zemine ince tuz serperek ve onu vernik alındıktan sonra suya daldırıp, tuzu eriterek tanecikler elde etmek mümkündür. Bu taneciklerin aralarında sayısız küçük bakır noktacıkları kalır. Bu noktacıklar sonradan asit etkisiyle ayrılacaktır. «Şekerli» denen gravür, iyice temizlenmiş bakır üzerine çini mürekkebiyle, kalem veya fırça kullanarak yapılır. Çini

3

XV.yy. alman gravürlerinden

mürekkebi sulandırılmış, içine doyma noktasına kadar şeker konmuştur. Bakır zemin, fırça yardımıyle, hafif bir vernikle her yanı aynı kalınlıkta olmak üzere kaplanır. Vernik kuruyunca, bakır bütünüyle suya daldırılır. Eriyen şeker çizgileri kaplar. Bütün zemin acqua tinta tanecikleriyle örtülür, sonra kemirme eylemine geçilir.

● *«Kalem tarzı gravür» denen ruletli gravür.* XVIII. yy.da bulunan bu usul ofortdan, kullanılan kazıcı âletin farklılığıyle ayrılır. Bunda, kazıcı kalem yerine, sivriliklerle bezenmiş veya sık çizgilerle donatılmış ve bir eksene veya sapa takılmış bir merdane kullanılır. Ruletin plak üzerinde meydana getirdiği küçük noktalar ve çizgiler kalem izi izlenimi uyandırır. Bu çeşit gravür daha çok XVIII. yy. röprodüksiyon ressamlarınca kullanıldı.

● *Yumuşak vernik.* Yumuşak vernik, estamp'a, kalemle çizilmiş gibi bir görünüş vermekle merdaneden daha başarılı sonuçlar sağlar. Zemin, içyağıyle hazırlanmış özel bir vernikle örtülür. Oldukça yumuşak olan bu vernik, bakırın üzerine kolayca sürülebilir. Böylece hazırlanan zeminin üzerine gravürcü kalınlığı fazla olmayan ve hafifçe ıslatılmış olan pürtüklü bir kâğıt koyar. Kâğıdın yanları kıvrılarak bakırın arkasına

XV. - XVI. yy. avrupa **gravürlerinden**; solda, «İsa'nın Başında Yas Tutan Meryem», M. Raimondi'nin eseri (italyan); ortada, «Vaftizci Yahya», G. Campagnola'nın eseri; (italyan); sağda, «Aziz Antonius, Aziz Sebastianus ve Aziz Roch», J. Duvet'nin eseri (fransız)

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

GRAZ
Schlossberg ve saat kulesinin görünüşü

doğru katlanır. Kâğıt kurur ve plağa bağlanmış olarak kalır. Sanatçı oldukça sert bir kalemle bu kâğıdın üzerine resim çizer. Kalemin geçtiği yerde vernik kâğıda yapışır ve bakırdan ayrılır. Resim böylece, ayrıntılarıyle plağa işlenmiş olur. Aşındırmadan ve mürekkeple boyamadan sonra resim tamamlanır.

◆ *Çukurlu gravür'ün baskısı.* Zemin, içinde sıcaklık verici bir tertibat bulunan çelik bir eritme kutusunun üzerine yerleştirilen ısıtma tablasına konur. Bu zemin, tampon veya rulo ile yaydırılan çok kalın ve çok yapışkan bir mürekkeple örtülür. Sonra mürekkep, hafifçe kolalanmış bir muslinle (tarlatan) birçok kere kurulanır, daha sonra ispanya beyazına bulanmış avuç içiyle yüzden ovulur. Mürekkep böylece çizili yerlerde kalır. Yukarıda saydığımız işlemler mürekkebi hafifçe geri almış ve azalmıştır. Bakırı yumuşak bir muslinle «kaldıran» sanatçı, mürekkebi çukurluklardan bakırın yüzeyine kadar çıkarır ve böylece çizgiler gerçek değerini kazanır.

Kenarlar gereğinden çok dayalı ve zemin çok sıcak olursa mürekkep çukurlukları aşar, yayılır ve işi bozar. Çalışmanın biçimine göre, aynı zemin çok değişik sonuçlar verebilir.

Bu işte kullanılan pres bir çeşit hadde makinesidir. Masa ile rulo arasına üst üste birçok keçe yerleştirilmiştir. Bunlar bakırı kırılmaktan korur ve bakır üzerine yapılan kuvvetli basıncı azaltır.

Presin masasına yüzü yukarı gelecek şekilde yerleştirilen mürekkeplenmiş bakır az yapışkan bir kâğıtla örtülür; kâğıt biraz ıslatılmış ve dikkatle fırçalanmıştır. Keçeler bu kâğıtlanmış bakırın üzerine yerleştirilir ve pres çalıştırılır. Merdanenin altından geçerken kâğıt çizgilerin arasına girer ve mürekkebi emer. Elde edilen provalar, üst üste konan mukavvalar arasına yerleştirilir ve üzerlerine de bir ağırlık konur.

«Seanno'lu Bir Kadın», Robert Austin'in (ingiliz) gravürü, XX. yy.

● *Bakır üzerinde silme.* Silinmek istenen yer küçük bir alanı kaplıyorsa ve az derinse, bir maskala kullanılır. Tersine, bakır derin kazılmışsa, silinecek yerin arkasına kalınlaştırıcı kumpasla bir destek koymak gerekir.

Bundan sonra bakır, gravür tam olarak kaybolana kadar kazınır ve «itme çekici» denen yuvarlak başlı bir çekiçle bakırın onarılan yerine vurulur; böylece küvetin içinde aşındırılarak oyulan bakır normal düzlüğüne yeniden kavuşur, iskoçya taşı ve söğüt kömürüyle düzeltilir ve perdahlanır.

Taşbasması

1796'da Allemand Senefelder tarafından bulunan taşbasma (litografya), metalden çok taş üzerine yapılan resimdir ve XIX. yy.da büyük ölçüde rağbet görmüştür. Taşbasması günümüzde de çok kullanılmaktadır. Bu çalışmada gravürcü mesleğinde derinleşmiş olmak gerekmez. Bu yüzden taşbasması birçok ressamın kullandığı bir anlatım aracıdır.

Perdahlanmış veya ince kumla ovularak pürtükleri azaltılmış çok ince ve homogen tanecikli bir kalker taşının üzerine sanatçıya çok yağlı özel bir kalemle, ya mürekkepli kalem veya fırçayle resmini çizer. (Özel taşbasma kalemi, mum, sabun, sakız, kopal ve isle yapılır.) Taş, az ölçüde nitrik asit katılmış arap zamkı karışımıyle kaplanır. Bu karışım yağlı kısma (resme) etkide bulunmaz ve kalker üzerinde çözünmeyen ve su emen ince bir kalsiyum nitrat tabakası meydana getirir. Sonradan taş arı suyle yıkanır. Su, yağlı kısımlara, yani çizilmiş kısımlara işlemez, ancak taşın çizilmemiş yerlerinde tutunur. Merdaneyle sürülen mürekep sadece çizilmiş kısımlarda kalır. Mürekkepleme sırasında taşın nemli olması gerekir. Preste, bu çizilmiş kısımlar kâğıda olduğu gibi geçer. Taşbasması presi, «taraklı» denen bir prestir. İstenirse, resim, taşın üzerinde hiç bir iz bırakmayan bir yüzük taşıyle zemin üzerine taslak olarak çizilir. İnce rötuşlar kazı kalemiyle ve çeşitli gretuvarlarla yapılır. Transport kâğıdı denen özel bir kâğıt üzerine bu resmi yağlı kalemle yapmak da mümkündür. Ressam sonradan bu resmi preste kâğıt üzerine geçirir. Büyük bir incelik istemeyen estamplar için, taş yerine özel olarak hazırlanan çinko levhalar kullanılır. Gericault, Delacroix, Deveira, Gavarni'nin çok güzel taşbasma eserleri vardır, ama hiç biri Daumier'nin ustalığına erişememiştir. Daumier'nin *Transnonain Sokağı* gibi eserleri bu tekniğin şaheserleri sayılır. Odilon Redon'un, Tolouse-Lautrec'in taşbasmalarını ve Bonnard ile Vuillard'ın renkli taşbasmalarını da bu arada anmak gerekir.

Renkli gravür

Sanatçı önce ana çizgileri, yani resmin esasını çizer, sonra bu yeni taslağı rengin veya renklerin yerini belirterek zemine işler.

Taslak durumunda olan bu resimde ayrı renk bölgeleri ayırır ve istediği yerde iki veya daha çok rengi üst üste koyarak ara renkler ve tamamlayıcı renkler elde etmeğe çalışır (meselâ bir maviyle bir sarı, yeşil verir). Bu zemin parçaları aynı kâğıdın üzerine geçirilir, bunu yaparken en solgun renkten başlanır, ana çizgilerin rengi en sonra verilir.

Eğer renkli bölümlerin durumu uygun düşerse, aynı zemin üzerinde ara renk canlandırmak mümkün olur. Bu, tahta üzerine fırçayle, metal üzerine küçük bir kumaş veya muslin tamponla yapılır. Ancak, bu yolla elde edilen örnekler canlılıktan ve sağlamlıktan yoksundur.

XVIII. yy.da Français Debucourt (*Kral Sarayında Gezinti*) ve ingiliz okulunun gravürcüleri renkli gravürler yaptılar. Bu renkli gravürler bugün de revaçtadır.

● *Kamayö gravür.* Kamayö gravür, renkli kâğıt üzerine kara kalemle çizilen ve beyazla işlenen bir resmin etkisini uyandırmak için kullanılır.

Tahta üzerinde, biri çizgiden, öbürü gölgeden iki ayrı zeminle elde edilir. Renkten zeminde beyazlar kazı kalemiyle veya oluklu oyma kalemiyle çıkarılır ve resim üst üste koyma metoduyle yapılır. Günümüzde az kullanılan kamayö gravür daha çok XVI. yy. İtalya ve Almanya'sında tutundu.

● *İşaretleme.* Renkli gravürlerin işaretlenmesi tahta üzerine kertik açmakla ve taşbasmasında taşın üzerine kalemle iz koymakla olur. Metal gravürlerde, her zeminde birbirinin eşi küçük delikler açılır. İlk provanın arka kısmında görünen bu delikler, basımcı tarafından iğneyle açılır. İğneyi kâğıttan geçirerek zeminlerdeki deliklere yerleştirince işaretlenme tamamlanmış olur.

Provalar

Sanatçının gravürü hazırlarken, yani son şekle varmadan önce çektiği provalara *durum provaları* denir.

Bu provalar genellikle sanatseverler tarafından çok aranır, çünkü eserin son şeklinden çok ayrıdır. Hele metal gravürde sanatçının ilk tasarısını çok değiştirdiği, sadeleştirdiği, bazen de ek işlemelerle zenginleştirdiği sık rastlanan bir olaydır.

Rembrandt böylece birçok zeminin kompozisyonunu değiştirdi (*Halka Gösterilen İsa, Üç Haçlar*). Gravürün önemli yerlerini silerek, kişilerin tiplerini ve yerlerini değiştirerek, yeni ışıklar ve gölgeler ekleyip çıkararak tanınmaz hale sokmuştur.

XVIII. yy.da, bakır zeminde bir yan boşluk bırakmak âdetti. Buraya gravürün başlığı,

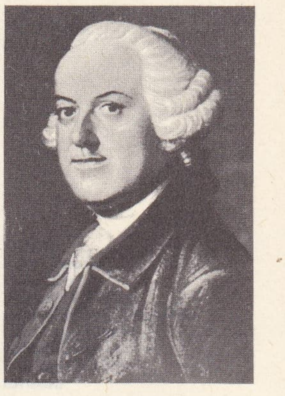

Thomas GRAY
B. Wilson'un eseri

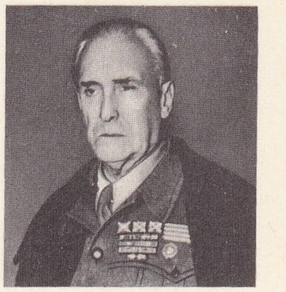

mareşal **GRAZİANİ**

«Graziella»
Tony Johannot'nun resmi

GRAZ
Schlossberg'in güney uzantısındaki saat kulesinin diğer bir görünüşü

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Keystone, Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

GRECO
soldan sağa:
«Espolio»
Toledo katedrali,
«Çarmıha Gerilmiş İsa»
Louvre müzesi, Paris,
«Aziz Mauritius'un
Şehit Edilmesi»,
Escorial

yazarın adı ve yararlı her çeşit bilgi kazılırdı. Yazıdan önce çekilen provalar en çok aranan provalardır.

Günümüzde zeminler bakırın uçlarına kadar işlenir ve basit bir monogramdan ibaret olan gravürcü imzası gravürün üzerine konur.

● *Tarih.* İlk bilinen gravürler XV. yy.da Ren kıyılarında ağaçlar üzerine kazılarak yapılmış olan figürlerdir. Ağaç üzerine kazı en çok kitapların resimlendirilmesinde kullanılmıştır. Bakır üzerine kazılarak yapılan gravürler ise büyük bir gelişme göstermiş, bazı atelyelerde, ünlü ressamların desenleri örnek alınarak çalışmalar yapılmıştır. XVI. yy.da Albrecht Dürer ağaç ve bakır üzerine yaptığı gravürleriyle tanınır. Bu alanda bilinen diğer bir alman ressamı ise Lucas Van Lyden'dir. İtalya'da Marco Antonio maden üzerine çelik uçla kazıyarak yaptığı eserleriyle geniş ilgi görmüştür. Fransa'da gravür sanatının ilk temsilcisi Jean Duvet'tir. XVI. yy.da kopya gravür için Anvers'te açılan milletlerarası atelyede yetişenler arasında ünlü Wierix kardeşler de vardır. XVII. yy.da Thomas Leu, Robert Nanteuil, Andran'lar, Jean Pesne, Edelinck, Callot, Claude, Brebiette gibi sanatkârlar yetişmiştir. Ressam Rubens renkli gravürde başarılı eserler verirken Rembrandt, bakır üzerine yaptığı desenlerinde büyük bir ifade gücüne ulaşmıştır. XVIII. yy. gravür sanatında modernleşme görülür. İtalyan Bartolozzi ile fransız Leprince ve Demarteau bu yüzyılın başarılı ustalarıdır. XVIII. yy.-da renkli ağaç baskıları yeniden görülmeğe başlar ve Orleans ile Remondini atelyelerinde gelişir. Japonya'da Utamaro ve Hokusai gibi sanatçıların meydana getirdikleri eserler modern batı sanatını geniş ölçüde etkilemiştir. Bu yüzyılın diğer büyük ustaları Goya, Tiepolo Fragonard ve Piranesi'dir. XIX. yy.da ise Gericault, Daumier, Odilon Redon litografya alanında başarılı eserler vermişlerdir. XIX. yy. sonu ve XX. yy.da ressamların çoğu gravür üstünde çalışmışlar ve birçok yenilikler getirmişlerdir. Picasso, James Ensor, Derain, Moreau, Lotiron, Dufy, Laboureur, Decaris, Hasegawa, Dubreuil ve Villon bunlar arasında en tanınmış olanlarıdır.

● *Türkiye'de gravür.* Cumhuriyet'ten evvel Abdülhamid II devrinde azınlıklar, evlerindeki özel preslerle gravür baskıları yapmışlardı. Abdülhamid'in doktorunun kızı Sinyorina Gabuzzi bunlardan biridir. Ayrıca dışarıdan gelen bazı yabancı gravürcüler de çalışmalar yaptılar, fakat bunların baskıları nerede yaptıkları hakkında elde bilgi yoktur. Osman Hamdi Bey tarafından açılan Güzel Sanatlar akademisinde taş baskıyle bazı çalışmalar yapıldı. Bunların en önemlisi Hoca Ali Rıza Beyin denemeleri oldu.

Cumhuriyet devrinde, 1937 yılında Leopold Levi'nin Türkiye Güzel Sanatlar akademisine gelişiyle ilk gravür atelyesi resmen açıldı. Bu atelyede metal plaklar, iksilografi ve litografi çalışmaları başladı ve ilk türk gravürcüleri yetişti. Bu gravürcüler daha çok yağlıboya resim çalışmaları yanında gravür yapıyorlardı. Özel olarak gravür çalışması yapanlar yeni kuşak sanatçıları içinden çıktı. Leopold Levi zamanında gravür yapanların ilki Floransa'da, Felice Carena'nın atelyesinde uzmanlaşan Sabri Berkel idi. (Güzel Sanatlar akademisinde profesör.) Daha sonra Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu, Fethi Karakaş, Ferruh Başağ, Nuri İyem, Selim Turan, Fethi Kayaalp, Turan Eral, Mustafa Aslıer, Nevzat Akoral, Gündüz Gölönü, Aliye Berger, Mustafa Plevneli, Cihat Burak, Cemal Tollu, Nurullah Berk, Turgut Zaim gravür alanında başarılı çalışmalar yaptılar. Türkiye'de en iyi gravür atelyesi Güzel Sanatlar akademisindedir. Tatbikî Güzel Sanatlar akademisinin grafik bölümünde ve Ziverbey Eğitim enstitülerinde de bu konuda çalışmalar vardır. (LM)

GRAVÜRCÜ i. (*gravür*'den *gravür-cü*). İşi kalemle kazmak, kazımak yoluyle resim yapmak olan kimse. (LM)

GRAVYER i. (şehir adı La Gruyère [İsviçre] > fr. *gruyère*'den). Bir çeşit peynir.

— ANSİKL. *Gravyer peyniri*'ne elverişli sütler (Türkiye'de, özellikle Kars'ta inek sütü kullanılır) peynir yapılacak kazanlarda 50°-55° C'a kadar ısıtılır. Sonra sıcaklık, mevsime göre 30°-35°C'a düşürülür. 100 lt süte 3 gr safran veya orléans boyası, 100 gr tabiî maya katılır. 35 Dakika sonra süt pelteleşir. Yeteri kadar sertleşince uzun peynir bıçaklarıyle 4 parmak kalınlığında kareler biçiminde kesilir. Özel bir karıştırıcıyle 25 dakika kadar karıştırılır. Sonra 10 dakika kendi haline bırakılır, üzerine çıkan peynir suyundan bir miktarı alınır. Kazan yeniden ateşe oturtulur. Karıştırmağa devam edilerek 55°C'ye ka-

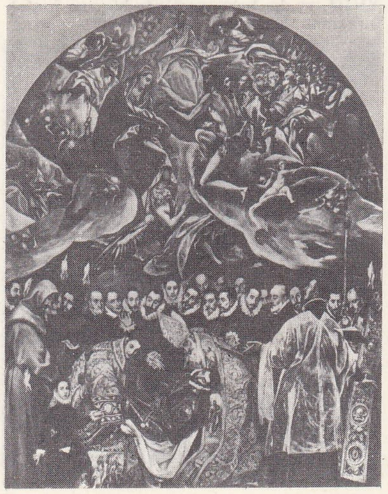

GRECO
solda, «Orgaz Kontu'nun
Toprağa Verilişi»,
S. Tomé kilisesi
Toledo, İspanya;
ortada, «San
Bartolomé»,
Greco'nun evi,
Toledo;
«Hamsin Yortusu»,
detay, Prado, İspanya

Foto. Vernacci, Giraudon, Bulloz (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico Italiano; Gran Enciclopedia Larousse

dar ısıtılır. Sıcaklık bu dereceyi bulunca ateş söndürülür; karıştırma işine bir saat kadar daha devam edilir. Asıl önemli olan bu karıştırmadır. Kazandaki peynirin çabuk soğuması için evvelce ayrılmış olan peynir suyu gene peynire katılır. 10 Dakika içinde dibe çöken parçalar derhal alınıp büyük kazanların içerisine serilmiş bulunan peynir bezine boşaltılır. Bezin dört ucu düğümlenir, torba haline getirilerek vinçle kazandan çıkartılır, tahta kalıplara boşaltılır. Üzerine kilo başına önce 4-5 kilo, sonra 14 kilo ağırlık verecek bir baskı konur. Baskı altındaki peynir 6 - 7 kere alt üst edilir. Bir gün sonra peynir kalıpları tuzlama odasına götürülür ve bolca tuzlanır. Tuzun erimesi için biraz su serpilir. 2-3 Saat sonra bir havlu ile oğuşturularak peynirin her tarafı silinir. Tekrar tuzlanır. Tuzlama işi 10 gün devam eder. 10 Gün sonra peynirler, 16° - 20°C sıcaklıkta nemli bir olgunlaşma mahzenine götürülür. 2 - 3 Gün ara ile gene alt üst edilerek tuzlanır. 2 - 3 Ay sonunda da piyasaya sürülür. (LM)

GRAY, Fransa'da Haute-Saône idare bölgesinde (Vessoul idare çevresi) kanton merkezi, Yukarı Bourgogne sınırında, Saône'un sol kıyısında; 8 150 nüf. (L)

GRAY (Asa), amerikalı botanikçi (Paris, New York eyaleti 1810 - Cambridge, Massachusetts 1888). Harvard ve Cambridge üniversitelerinde profesördü; özellikle kendi yurdunun florası ve coğrafî dağılışıyle meşgul oldu. Başlıca eserleri: *Element of Botany* (Botaniğin Unsurları) [1836]; *The Flora of North America* (Kuzey Amerika Bitkileri) [1838-1842]. (L)

GRAY (Elisha), amerikan mucidi (Barnesville 1835 - Newtonville, Massachusetts 1901). Telgraf ve telefon alanlarına birçok yenilik getirdi. Hattâ telefonu kendisinin bulduğunu bile ileri sürdü. Uzun süren çetin bir dava sonucunda Birleşik Amerika Devletleri Yüksek mahkemesi hakemliğe başvurarak önceliği Alexander Graham Bell'e tanıdı. 1888'de Gray, elyazmalarını tel ile uzağa nakleden bir teleotografın patentini aldı. (L)

GRAY (Louis Herbert), amerikalı dilbilimci ve şarkiyatçı (Newark, New Jersey 1875 - New York 1955). Columbia ve Princeton üniversitelerinde okuduktan sonra 1900'de felsefe doktoru oldu. Hayatının büyük kısmını araştırmalar ve öğretmenlik yaparak geçirdi. Yalnız 1919-1920 arasında kısa bir süre Paris Barış komisyonunda çalıştı. Princeton, Nebraska ve Columbia üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1944'te Columbia üniversitesinden karşılaştırmalı dilbilimi profesörü unvanıyle emekliye ayrıldı. Doğu dillerinden başka Keltçe, Germence, Ermenice, gürcü dili ve samî dillerini çok iyi bildiği gibi, çalışmalarında geleneksel ve çağdaş yöntemleri son derece verimli bir şekilde uyguladı. Kilise tarihi uzmanı da olan Gray makalelerinin dışında on kadar kitap yazdı. Başlıca eserleri: *İndo - İranian Phonology* (Hint - İran Fonolojisi) [1902]; *İntroduction to Semitic Comparative Linguistics* (Samî Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilimine Giriş) [1934]; *Foundations of Language* (Dilin Temelleri) [1939]. (L)

GRAY (Stephen), ingiliz fizikçisi (1670 - Londra 1736). XVIII. yüzyılın en büyük elektrik bilginlerindendi. İletken cisimlerin, izole edilmek şartıyle elektrikle yüklenebileceğini gösterdi (1727); iletkenliği buldu (1729) ve ilk defa uzak mesafelere enerji iletme deneyleri yaptı; etki yoluyle elektriklenmeyi de o buldu. Büyüteç gibi kullanılan bir su damlasıyle yapılan gözlemler de onun buluşudur. (L)

GRAY (Thomas), ingiliz şairi (Londra 1716 - Cambridge 1771). Öğrenimini Eton ve Cambridge'te yaptı, yakın dostu Horace Walpole ile Fransa ve İtalya'yı gezdi, sonra Cambridge'e yerleşti. Orada hayatının son yıllarını klasikler, tabiî ilimler ve arkeoloji üstünde incelemeler yapmakla geçirdi. Romantizmin müjdecisi sayılan melankolik ve zarif şiirler yazdı. *An Elegy Written in a Country Churchyard* (Bir Köy Mezarlığında Yazılan Ağıt) [1744 - 1750 arasında yazıldı, fakat 1751'de basıldı] adlı uzunca şiiri, üslûbunun ahengi, duygu ve benzetmelerinin sadeliğiyle dikkati çeker. *Ode on a Distant Prospect of Eton College* (Eton Kolejine Od) adlı şiirini 1747'de yayımladı. Bunu *The Progress of Poesy* (Şiirin Gelişmesi) ve *The Bard* (Kelt Ozanı) adlı şiirleri de içine alan *Pindaric Odes* (1757) adlı eseri izledi. Gray'in şiirleri az olmakla beraber, ingiliz şiirinin gelişmesinde önemli bir yeri vardır. Bunlara değişik konulardaki *Mektuplar*'ını da eklemek gerekir. (L)

GRAYZEN i. (alm. *greisen*, geçkin'den). Jeol. Feldispatları ortadan kaldıran mineralleştirici akışkanların bir graniti yerel olarak bozuşturması ve kuvarts ile mikadan oluşan iri taneli bir kaya meydana getirmesi: *Graysenin içinde çoğunlukla kütle içine yayılan turmalin kassiterit bulunur.* (L)

GRAZ, Avusturya'da şehir; Steiermark'ın merkezi, Mur ırmağı kıyısında; 237 000 nüf. Üniversite; 1811'de arşidük Johann tarafından kurulan ve önemli bir müzesi bulunan *Joanneum* Politeknik okulu. 1563'ten kalma, Steier meclisinin toplandığı vilâyet sarayı (*Landhaus*). 1642'den kalma ilgi çekici askerî tersane. Şehrin ortasındaki tepede, Charlemagne zamanında inşa edilen ve Steier markgraflarının sarayı olan şato (*Schlossberg*) yükselir; 1809'da Fransızlar şatoyu yıkarak yalnız iki kulesini bıraktılar. Graz bir sanayi merkezidir; metalürji; dokumacılık; kimya sanayii; makine yapımı; kâğıt ve cam fabrikaları; deri ve ayakkabı sanayii, bira fabrikaları. Çok turist çeken kış sporları merkezi.

— Tar. Şehir, şato çevresinde kuruldu ve XII. yy.dan itibaren, Doğudan (Trieste yoluyle) gelen ürünlerin pazarı ve sonra da Steiermark'ın Habsburg'lara geçtiği sırada bölgenin merkezi olarak önem kazandı. 1480'de ve 1532'de Türklere karşı direndi; 1797-1809 arası Fransızlar tarafından işgal edildi. (L)

GRAZİANİ (Augusto), italyan iktisatçısı (Modena 1865 - Floransa 1944). Üniversite doçentiydi. Değerli bir iktisadî doktrinler tarihçisidir. *Giornale degli Economisti* (İktisatçılar Gazetesi) ve *Riforma Sociale* (Sosyal Reform) ile işbirliği yaptı. Başlıca eserleri şunlardır: *İstituzioni di Economia Politica* (İktisat Kurumları) [1904]; *Critica Richardiana* (Richard Kritiği) [1924]. (L)

GRAZİANİ (Jean César), fransız generali (Bastia, Korsika 1859 - Paris 1932). 1880'de piyade subayı, 1914'te tümen kumandanı oldu. 1917 Yılında Chemin des Dames'da ve Verdün bölgesinde savaştı. Sonra italyan sınırına geçti, XII. Kolordunun kumandanı oldu (mart 1918 - şubat 1919). [L]

GRAZİANİ (Rodolfo), **Neghelli** markisi, italyan mareşali (Filettino, Frosinone'un eyaleti 1882 - Roma 1955). 1913'te Libya'da, sonra Birinci Dünya savaşı sırasında italyan cephesinde savaştı, Fizan'da ve Sirenaik'te meşhur oldu, 1930'da Sirenaik vali yardımcılığına getirildi. Habeşistan seferi sırasında (1936) Somali cephesi kumandanıydı. Mareşalliğe yükselerek Badoglio'nun yerine Habeşistan kral naibi oldu (1937). 1940'ta Libya'daki birliklerin başına getirildi, nihayet İngilizler karşısında yenildi ve bozguna uğrayan kıtalarını El-Ageyla'ya çekmek zorunda kaldı. Bir süre boşta kaldı, 1943'te Mussolini'nin cumhuriyetçi hükûmetinde harbiye bakanı oldu. İtalyan mahkemesi tarafından yirmi yıl hapse mahkûm edildi (1945). Serbest bırakıldı (1950) ve yeni-faşist eğilimli italyan Sosyal hareketine faal olarak katıldı. (L)

Grazie (LE), Ugo Foscolo'nun yarım kalan şiiri; 1813'ten hayatının son yıllarına kadar bu şiir üstünde çalışmıştı; eser 1848'de yayımlandı. Şair bu eseri Canova'nın bir heykelinden esinlenerek yazdı; üç şarkıdan meydana gelecekti. Şiirin genel planı oldukça karanlıktır, fakat bazı bölümleri eşsiz bir biçim güzelliğine sahiptir. (L)

Graziella, Lamartine'in *Confidences* adlı eserindeki bir bölüm, 1852'de ayrı olarak yayımlandı. Sevgilisi tarafından terk edilen balıkçı kızı Graziella'nın ölümünü anlatır. (→ Bibliyo.) [L]

GRAZİOSİ (Paolo), italyan paleontolog ve antropoloğu (Floransa 1907). Floransa üniversitesi prehistorya ve antropoloji profesörü. Paleontoloji müzesi ve enstitüsü müdürü, italyan Prehistorya enstitüsü başkanı ve *Rivista di Scienze Preistoriche* dergisi müdürü. Libya, Habeşistan, Pakistan ve Güney Amerika'da yaptığı gezi ve taramalarda özellikle Eski Taş devrine ait sanat, Libya ve Levanzo adasındaki kaya sanatı, Kızıl Kayalar mağaraları, San Teodoro ve Somali'de bulunan yine Eski Taş devrinden kalma mağaralarla ilgili ilmî yayımlar yaptı. (L)

GRAZİOSO sıf. (ital. k.). Müz. Bir parçanın hafif ve zarif bir biçimde çalınması gerektiğini gösteren terim. Çok zaman, *allegretto grazioso, andante grazioso* gibi tempoyu da gösteren bir terimle birliktedir. (L)

GRAZZİNİ (Anton Francesco), italyan yazarı (Floransa 1503 - ay.y. 1584). Kültürlü, nükteci bir tüccar olan Grazzini kendisine LASKA takma adının verildiği Accademia degli Umidi (1540) ve Crusca (1582) akademisinin kurucularındandı. Mizahî şiirler ve yaşadığı toplumunun çok canlı bir tasviri olan *Le Cene* (Akşam Yemekleri) [1540'a doğr.] adlı yirmi iki hikâyelik bir derleme yazdı. Ayrıca 1582 yılında yedi oyun yayımladı. Bu oyunlarda, eskiçağ yazarlarının etkisinden kurtulmağa çalıştığı görülür. (L)

GRE i. (fr. *grès*). Miner. Bk. KUMTAŞI.

GREAT CROSBY. Bk. CROSBY.

GREAT DİVİDİNG RANGE, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) dağlar ve yaylalar, Avustralya cordillerasının bir kısmıdır. (L)

Great Eastern, 1853 ile 1858 arasında yapılmış buharlı ingiliz yolcu gemisi. Thames nehrinde denize indirildi. Uzunluğu 211 metre; net tonajı 18 900, tam yüklüyken ağırlığı da 27 300 tondu. Biri pervaneli, diğeri çarklı olan iki makinesi vardı. 6 Direkli ve 5 bacalı olan bu gemi kırk yıl boyunca dünyanın en büyük teknesi olarak kaldı. Yolcu taşımağa elverişli olmadığı için deniz di-

GRECO «Toledo'dan Bir Görünüş», Metropolitan museum, New York

GREDOS sierrası

Foto. Gran Enciclopedia Larousse; Dizionario Enciclopedico italiano

bine kablo döşemekte kullanıldı. Avrupa ile Amerika Birleşik devletleri (1856-1866) ve Bombay ile Aden arasındaki deniz altı kablosu bu gemi tarafından döşenmiştir. (L)

GREATER WOLLONGONG. Bk. WOLLONGONG.

GREAT EXUMA, İngiltere'ye bağlı Bahama takımadalarında ada; 2 900 nüf. Hayvancılık. Amerikan deniz üssü. (L)

GREAT FALLS, A.B.D.'de (Montana) şehir, Kayalık dağların doğusunda, Yukarı Missouri kıyısında; 55 400 nüf. Bakır, çinko, alüminyum, kadmiyum metalürjisi. Petrol rafinerileri. (L)

Great Gatsby (THE) [*Muhteşem Gatsby*] Scott Fitzgerald'ın romanı (1925). Aşk yüzünden büyük bir hayal kırıklığına uğrayan, sevdiği ve kaybettiği kadının peşinden giden bir adamın hikâyesi. Bu eserde, yer yer Henry James'in etkisi görülür. (L)

Julien GREEN

GREATHEAD (Robert), ingiliz din adamı ve bilgini (Stradbroke, Suffolk 1168 veya 1175'e doğr. — Huntingdon yakını, Buckden 1253). Fransisken olan Grosseteste, 1210'da Oxford okulları yöneticisi, 1235'te de Lincoln piskoposu oldu. Çalışmalarında, tümdengelim, tümevarım ve deneyleme gibi ilmî metotlar kullandı. Oxford'daki izleyicileri de, bu metotları, optik ile astronomiye başarıyle uyguladılar. İster papalıktan ister hükümdarlıktan gelme olsun, her türlü otoritarizmle (yetkecilik) savaştı. *Le Château d'Amour* (Aşk Şatosu) adlı fransızca şiiri yazdığı ileri sürülür; şiirin başında «Tanrının dört kızı» konusu ele alınmıştır. (L)

GREAT İNAGUA, Bahama adalarının güneyinde ada; 1 000 nüf. (L)

GREAT NAMAQALAND. Bk. NAMAQALAND.

GREAT SMOKY MOUNTAİNS, Apalaşların (A.B.D.) Knoxville ile Asheville arasında kalan kısmı; *Clingmans Dome*'da, 2 024 m. (L)

GREAT VALLEY. Bk. BÜYÜK VÂDİ. KALİFORNİYA.

GREAT YARMOUTH. Bk. YARMOUTH.

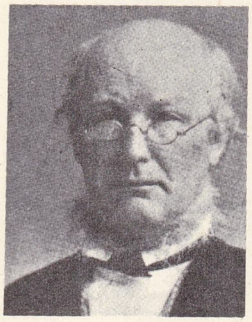

Horace GREELEY

GRÉBAN (Arnoul), fransız şairi ve dram yazarı (Le Mans 1420'ye doğr. - ay.y. 1471). Notre Dame kilisesinde (Paris) müzik ustasıydı. 1452'den önce yazdığı başlıca eser *Le Mystère de la Passion* (İsa'nın Çilesindeki Sır) fransız tiyatro tarihinde önemli bir yer tutar. Âdem'in yaratılışı ve ilk günahından, İsa'nın doğuşu, insanlığı kurtarışı ve kutsal ruhun havariler üzerine inişine kadar uzayan 34 754 mısralık bu çok uzun eserde gerçekçilik ve komedi, ilâhî ve mistik temalarla iç içedir. (L)

GREBBER (Pieter DE), hollandalı ressam (Haarlem 1600'e doğr.-ay.y. 1652 veya 1653). Babası FRANS'ın ve Goltzius'un öğrencisiydi. *Çarmıhtan İndiriliş* (Amsterdam), *Bethsabée* (Bordeaux), *Çobanlar ve Çoban Kızları* (Haarlem) adlı eserleriyle *Portreler*'inde (Dresden) insan yüzlerini kuvvetli bir ışıkla aydınlatır. (L)

GREBİYONKA (Yevgeniya), ukraynalı yazar (Poltava devleti 1812-Petersburg 1848). Başlıca eseri olan *Küçük Rus Atasözleri* (1834) adlı kitabında renkli bir üslûpla Ukrayna ve halkını anlatır. 1841'de *Kırlangıç* adlı bir hikâye derlemesi de yayımladı. Rusça olarak romanlar, şiirler, özellikle *O Çi Çörnya* (Siyah Gözler) adlı ünlü şarkıyı yazdı. (L)

GRECHETTO (Giovanni Benedetto, CASTİGLİONE, — denir). Bk. CASTİGLİONE.

GRECO (Domenikos THEOTOKOPULOS, El — denir), ispanyol ressamı (Yunanistan'da Girit civarında, Phodete [?] 1540'a doğr.-Toledo 1614). Gençliğine dair hiç bir bilgi yoktur; Girit, o devirde, Venedik cumhuriyetine aitti ve tahmine göre El Greco, Venedik'e giderek, San Giorgio kilisesi veya Yunanistan'dan gelen sanatçıların Bizans tarzı dinî resimler yaptıkları Rio dei Greci dolaylarındaki bir atelyede çalıştı. Bu dönemden kalan ve El Greco'ya mal edilen eserlerin ona ait olduğu çok şüphelidir.
Venedik'e geldiği zaman yirmi yaşlarındaydı. Kendisinin olduğu sanılan Modena poliptiği bu devirdendir. Kısa bir süre sonra Jacopo Rassano ve özellikle Tintoretto'nun etkisinde kaldı. 1567'den 1569'a kadar Tiziano'nun atelyesinde çalıştı, sonra İtalya içinde geziye çıktı. Parma'da Correggio'nun *Gece*'sini kopya etti. Minyatürcü Giulio Clovio tarafından kardinal Farnese'ye salık verilen El Greco, 1570'te Roma'ya yerleşti, ispanyol hümanizma bilginleriyle ilişki kurdu. Ancak Roma çevreleriyle uyuşamadı. Michelangelo'nun *Son Yargı*'sı hakkındaki sert tenkidi onu büsbütün gözden düşürdü ve sanatçı Roma'yı terke karar verdi. Bununla beraber Roma'da yaşaması, özenticiliği (*maniyerizm*) benimseyenlerle ilişki kurması ve bunu sonra da devam ettirmesi bakımından önemlidir. 1572-1577 Arası hayatının nerede, nasıl geçtiği bilinmez. 1577'de onu Toledo'da görürüz.
Roma'da tanıdığı ispanyolların öğütleri üstüne, Felipe II'den sipariş almayı ümit ederek İspanya'ya gitmeğe karar verdiği ileri sürülür. Muhtemelen Madrid'de ve belki de Escorial'de çalıştı.
Felipe II'nin Rüyası'nı (Escorial müzesi) bu dönemde yaptığı sanılır. Sonra Toledo'ya, Santo Domingo el Antiguo mihrap arkalığını resimlemek için çağırıldı. Fakat sanatçının şaheseri, 1586'da Santa Tome kilisesi için yaptığı *Orgaz Kontu'nun Toprağa Verilişi* adlı büyük kompozisyondur. Eser, boyutu bakımından olduğu kadar, El Greco'nun venedik resminin etkisinden sıyrılarak kendi öz üslûbuna kavuştuğunu göstermesi bakımından da önemlidir. El Greco'nun yaptığı mihrap arkalığının uyandırdığı ilgi üzerine şehrin kilise ve manastırlarının pek çoğu için sanatçıdan eser istendi. Bu eserlerin çoğu günümüze kalmıştır. Sanatçı, artan talepleri karşılayabilmek için, ressam Luis Tristan ve Francisco Preboste ve sonraları oğlu Jorge Manuel'i yanında çalıştırdı. O dönemde El Greco'nun tam manasıyle ispanyollaştığını görüyoruz: coşkun şekiller, kükürt sarısı renklerle işlenen koyu bir mistisizm. Çılgınca biçimler ve şaşırtıcı çalışma metodu ile Villena markisinden kiraladığı yirmidört odalı köşkünde sürdüğü debdebeli hayatı bağdaştırmak zordur. En ünlü hümanistlerle dost olmuştu: Lope de Vega, Tirso de Molina, Cervantes, Juan de Avila, Gongora. Meşhur Toledo peyzajları ve portreleri dışında El Greco dinî resimler de yaptı: *Aziz Mauritius'un Şehit Edilmesi* (Escorial); *Espolio* (Toledo katedrali); *İsanın Vaftizi* (Prado); çeşitli *çarmıha geriliş* tabloları (Louvre, Prado, Zuloaga müzeleri), *Teslis* (Prado); *Hamsin Yortusu* (Prado); *San Ildefonso* (Illescas). Son eserlerinden biri olan *Apokolypsis Görüntüsü* (Zuloaga müzesi, Zumaya), insan vücudunu ölçü dışı uzatması, alışılmadık bir ışık kullanması ve gerçek dışı kompozisyonu ile, El Greco üslûbunun bir çeşit özeti sayılabilir. Sanatçının bu cireti, Toledolularca derhal kabul edilmedi. Kendisine sipariş edilen tablolar yüzünden El Greco aleyhine pek çok dava açıldı. Bununla beraber sanatçının etkisi büyüktü, Toledo Belediye sarayı inşasının bile ona verildiği sanılıyor. Kitaplığında bulunan eserlerden anlaşıldığına göre El Greco Homeros'u, Euripides'i, Kilise Babaları'nı, Petrarca'yı, Tasso, Vitruvius ve Alberti'yi okumuş geniş kültürlü bir sanatçıydı. Gerek yaşayışı, gerek eserlerinin özellikleriyle XX. yy. sanatçılarını büyük ölçüde etkileyen El Greco, çağdaş resmin öncülerinden ve Valesquez ile birlikte ispanyol resminin en büyük ustası sayılır. (L)

GRECO (Emilio), italyan heykeltıraşı (Catania 1913). Mezar anıtları yapan bir zanaatkârın yanında geçirdiği çıraklık devresinden sonra Palermo akademisine devam etti. Palermo müzesindeki eskiçağ heykelleri ve özellikle Francesco Laurana'nın yaptığı Aragona'lı Eleonora'nın büstünü inceledi. Yaptığı bazı kadın büstlerinde bu heykelin etkisi görülür. Üslûbu, güçlü bir plastik yoğunlaşmaya ve aşırı somutluğa yönelmiştir. 1943'ten sonra resmin etkisinde kalan heykelciliği zenginleşti. Greco, *Pinocchio* anıtında (Collodi, Pistoia) serbest, fantastik bir düşünceyi başarıyle şekillendirir. (L)

GRECO (Juliette), fransız kadın şarkıcı ve oyuncu (Montpellier 1927). Saint-Germain-des-Prés'deki «Le Tabou» kabaresini meşhur etti. Paris'te en büyük müzikhollerin afişlerinde baş sırayı tuttu. Ünlü şarkıları arasında: *Si Tu T'imagines, Les Blancs Manteaux, La Valse Brune, Jolie Môme, Je Suis Bien, Chambre* 33 sayılabilir. Bunun yanı sıra tiyatro ve daha çok sinemada da oynadı. 1956'da J. Renoir'ın *Elena ile Erkekler*'i (Eléna et les Hommes), 1958'de J. Huston'un *Roots of Heaven*'ı (Cennetin Temelleri), 1960'ta R. Fleischer'in *Aynadaki Çatlak*'ı (Crack in the Mirror) çevirdiği önemli filimleridir. (L)

GRECO MİLANESE, Milano'nun (İtalya) banliyösünde şehir; 33 358 nüf. Dokumacılık. Kibrit ve sabun fabrikaları. (L)

GRECOURT (Jean-Babtiste Joseph VİLLART DE), fransız şairi (Tours 1683-ay.y. 1743). İskoçyalı soylu bir ailedendi; önce din adamı olarak yetiştirildi; fakat az sonra, edebiyata merakı din eğilimini bastırdı. Hayatın tadını çıkarmayı bilen, fakat paraya da kıymet vermeyen bir insandı. *Le Solitaire et la Fortune* (Yalnız Adam ve Servet) adlı en ünlü şiirinde bu tutumunu dokunaklı bir tarzda dile getirdi. (L)

GREÇ (Nikolay İvanoviç), rus gazete yazarı (Petersburg 1787-ay.y. 1867). 1825'te yayımladığı iki tutucu dergiyle (*Kuzey Arısı* ve *Vatan Çocuğu*) rus edebiyatında büyük bir rol oynadı. (L)

GREÇANİNOV (Aleksandr Tikonoviç), rus bestecisi (Moskova 1864-New York 1956). Öğretmenleri arasında Rimski-Korsakov'un da bulunduğu Petersburg konservatuvarlarında (Moskova) eğitim gördükten sonra «Beşler» grubunun çizdiği yolu tuttu. O da millî folklordan aynı şekilde yararlandı, aynı beste ve orkestralama usullerini uyguladı. 1939'dan sonra A.B.D.'ye yerleşen Greçaninov birçok eser besteledi: iki opera (*Dobrinia Nikitiç* ve *Rahibe Beatrice*); dört senfoni; orkestra için bir *Eleji;* bir viyolonsel konçertosu; üç «dörtlü» (sol majör, re minör, do minör); piyanolu bir üçlü, piyano ve piyano-keman için parçalar; melodiler (çocuklar için bir derleme); Ostrovski'nin *Sneguroçka*'sı, Aleksis Tolstoy'un *Çar Fedor* ve *Korkunç İvan*'ı için müzik ve katolik âyinleri için iki missa (1953). [L]

GREÇKO (Andrey Antonoviç), sovyet mareşali (Golodayevsk, Rostov bölgesi 1910). 1941'de bir tümene, sonra 1944'te 1. Muhafız ordusuna kumanda etti ve Çekoslovakya'da savaşı sona erdirdi. 1953'ten 1957'ye kadar Almanya'daki sovyet kuvvetlerinin kumandanıydı. 1955'te mareşal oldu. 1957'de Malinovskiy'nin yerine Kara Kuvvetleri başkumandanlığına geçti, sonra 1960'ta Varşova Paktı Silâhlı kuvvetlerinin başına getirildi. 1967'de, Malinovskiy'nin ölümü üzerine Savunma bakanlığına getirildi. (L)

GREDOS (SİERRA DE), İspanya'da dağ kütlesi, sierra de Guadarrama'nın uzantısı; Tajo ile Duero vâdilerini ayırır. Çıplak ve çorak olan asıl sierra, *pico de Almanzor*'da en yüksek noktasına (2 592 m) ulaşır. Daha sulak ve yeşillik olan güney yamacında *Yuste** manastırı yükselir. (L)

GREEF (DE). Bk. DE GREEF.

GREELEY (Horace), amerikalı gazeteci (Amherst, New Hampshire 1811 - Pleasantville, New York 1872). Gazete basımcısı ve yazarıydı; 1834'te haftalık *The New Yorker*'ı, 1841'de günlük *The Tribune*'u kurdu. Bu gazetede köleliğe karşı savaştı ve liberalizmi savundu. (L)

GREELY (Adolphus Washington), amerikan kâşifi (Newburyport, Massachusetts 1844 - Washington 1935). Lady Franklin koyuna (Arktika'da Grant toprağı) yapılan bir seferi yönetti (1881) ve arkadaşları Bernard ile Lockwood 83°24' kuzey enlemine kadar ilerlerken kendisi iki yıl orada kaldı. Dönüş güç oldu ve sefere katılan 24 kişiden ancak yedisi ülkelerine geri dönebildi. Greely 1887'de A.B.D. Meteoroloji servisini yönetti. Başlıca eserleri: *Three Years of Arctic Service* (Arktika'da Üç Yıl) [1885]; *American Weather* (Amerikan Havası) [1888]; *Handbook of Polar Exploration* (Kutup Keşfi Elkitabı) [1925]; *Handbook of Alaska* (Alaska Elkitabı) [1925] ve birçok hatıra. (L)

GREEN [grin] i. («yeşil» anlamında ing. k.). Spor. Bir golf sahasında her deliğin çevresinde, topun deliğe girmesini engellemeyecek biçimde düzenlenmiş çimenli yer. (L)

GREEN (Anna Katherine), amerikalı kadın

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

yazar (Broklyn, New York 1846 - Buffalo, New York 1935). 1866'da Vermont'taki Ripley kız kolejinden mezun oldu. Polis romanı yazan ilk amerikalı yazarlardan biridir. Önceleri şiir yazmayı denedi, fakat bu alanda başarılı olmayacağını anladı ve polis romanı yazmağa koyuldu. İlk eseri *The Leavenworth Case* (Leacenworth Olayı) [1878] o dönemin en çok satan kitaplarından biri oldu. Dedektif Ebenezer Gryce hikâyelerinin bir çoğunda görülen kahramanıdır. Bir savunma avukatının kızı olan Green geniş bir hukuk bilgisine sahipti ve kitaplarında bu bilgisinden bol bol yararlanmasını bildi. Öteki ünlü eserleri şunlardır: *The Filigree Ball* (Süslü Top) [1903]; *House of the Whispering Pines* (Fısıldayan Çamlar Evi) [1910]. (L)

GREEN (Beriah), amerikalı reformcu (Preston, Connecticut 1795 - Whitesboro 1874). Ohio'daki Western Reserve kolejine kutsal edebiyat profesörü tayin edildi (1834). Burada kölelik aleyhine verdiği vaızlarıyle büyük ilgi topladı. 1833'te Philadelphia'da kurulan American Anti - Slavery society'nin (Amerikan Köleliğe Karşı Çıkma derneği) birinci teşkilâtlanma toplantısına başkanlık etti. Aynı yıl New York'taki milletlerarası ve ırklararası Oneida enstitüsüne başkan seçildi. 1843'te parasızlık yüzünden kapanan bu enstitünün yerine bir sanat okulu kurdu. 1844'te Liberty partisinin başkan adayı olan James G. Birney'in seçim kampanyası sırasında başından geçenleri anlatan bir biyografik eser yayımladı. (L)

GREEN (Charles), ingiliz baloncusu (Londra 1785 - ay.y. 1870). Okulu bitirdikten sonra manavlık yapan babasının yanında çalışmağa başladı, bir süre sonra işinden ayrıldı, balonla uçuş denemeleri yapmağa başladı. İlk uçuşunu 1821'de gerçekleştirdi, bu tarihle 1852 arasında 500'den fazla uçuş yaptı. İlk uçuşunda hidrojen yerine daha ucuz olan maden kömürü gazı kullandı, bu usul daha sonra hemen hemen bütün havacılar tarafından benimsendi. En büyük başarısı 1836'da Londra'daki Vauxhall Gardens'den havalanıp Avrupa'yı geçerek Nassau'daki Weilburg'a (Almanya) inmesi oldu. Bu yolculuğunda yanında Monck Mason ve kendisine yol ücretini ödeyen Robert Holland da vardı. Green hiç durmadan yaptığı bu 772 km'lik yolculuğu 18 saatte tamamladı. Kırdığı uzun uçuş rekoru 1907'ye kadar aşılamadı. Green hiç denemediği halde, Atlantik'i geçmeyi de tasarladı. 1840'ta bindiği balon daha sonra yapılan uçaklara örnek oldu. (L)

GREEN (David Ezra), amerikalı biyokimyacı (New York 1910). Organizma enzimlerinin hareketleri üstüne çalıştı. Özellikle canlı hücrelerin mitokondriyalarındaki enerji aktarımını inceledi. 1934'te Cambridge'ten mezun olan Green 1940'a kadar burada araştırma uzmanı olarak bulundu. Çalıştığı grupla birlikte çağdaş enzimolojinin temelini kurdu ve bazı oksidatif enzimleri tecrit etmeyi başardı. 1940-1941 Arasında Harvard Tıp okulunda, daha sonra Colombia üniversitesi Tıp okulunun Biyokimya fakültesinde (1941-1948) öğretim üyesi olan Green diğer enzim sistemleri üstünde de araştırmalar yaptı. 1948'de yeni kurulan Wisconsin Üniversitesi Enzim Araştırma enstitüsünün başına geçti. Enstitü daha sonra bölündü, fakat Green yine gruplarından birinin başkanı olarak kaldı. Green ve arkadaşları çeşitli enzim sistemlerini inceleyerek yağ metabolizmasının ve canlı dokulardaki yağ sentezlerinin anlaşılmasına büyük katkıda bulundular. Özellikle yağ asitlerinin ayrışma mekanizmasını incelediler ve ayrışmada koenzim A'nın durumunu araştırdılar.

1955'te Green ve arkadaşları metabolizma tepkimelerindeki elektron aktarımlarını ve bu aktarımlara bağlı enerji ilişkilerini incelemeğe başladılar. Hücre solunumunda görevli hücre organellerini, yani mitokondriyaları sığır yüreklerindeki hücrelerden ayıran Green ve arkadaşları böylece sitrik asit çevrimindeki enerji üretiminin sırrını çözmüş oldular. Ayrıca inorganik fosfatın adenosin trifosfata dönülmesinde elektron aktarımını sağlayan bir unsur olan Q koezimini de buldular. Daha sonraki çalışmalarıyle adenozin trifosfatın (ATP) mitokondriyalarda birkaç şekilde ortaya çıkabileceğini gösterdiler. (L)

GREEN (Dwight Herbert), amerikalı avukat ve kamu görevlisi (Ligonier, İndiana 1897 - Chicago, İllinois 1958). İki yıl Wabash kolejinde okudu; Birinci Dünya savaşına uçuş öğretmeni olarak katıldı. 1922'de Chicago Üniversitesi Hukuk bölümünü bitirdi, avukat olarak çalışmağa başladı.

1926'da Amerika Birleşik Devletleri İç Gelirler bürosuna avukat olarak tayin edildi. 1931'de Al Capone'nin gelir vergisi kaçırdığını ortaya çıkardı. Al Capone'nin tutuklanmasıyle Green büyük bir ün kazandı. 1932'de başkan Hoover kendisini Kuzey İllinois bölgesinde Amerika Birleşik devleti avukatı olarak görevlendirdi. 1940'ta Cumhuriyetçilerin listesinden vali seçildi. Dört yıl sonra aynı göreve yeniden seçilen Green 1948'de Adlai Stevenson karşısında seçimleri kaybetti. (L)

GREEN (George), ingiliz matematikçisi (Sneinton, Nottingham yakınlarında 1793 - ay.y. 1841). *Essay on the Application of Mathematical Analysis to the Theory of Electricity and Magnetism* (Matematik Analizin Magnetizma ve Elektrik Teorisine Uygulanması Üstüne Deneme) [1828] adlı inceleme yazısında, «potansiyel» terimini ilk defa kullanarak, Poisson'un elektrik ve magnetizma ile ilgili araştırmalarını geliştirdi. 1846'da lord Kelvin tarafından yeniden bastırılıncaya kadar pek tanınmayan bu incelemeyi, 1832 ve 1833'te akışkanların denge kanunları, *n* boyutlu bir uzaydaki çekim kuvvetleri, katı bir elipsoidin titreşimleriyle etkilenen bir akışkanın hareketi üzerine çalışmalar takip etti. (Bk. GREEN KANUNU.) [L]

GREEN (Henrietta Howland), amerikalı kadın maliyeci (New Bedford, Massachusetts 1835-New York 1916). Ailesinin gemicilik ve ticaretten gelen bir serveti vardı. Babası Edward Mott Robinson ile halası Slyvia Ann Howland 1865'te ölünce Henrietta'ya 10 000 000 dolarlık bir miras kaldı. Yüksek ticaret alanındaki yeteneği ve maliyeciliği ile servetini kısa zamanda çoğalttı. Uzun bir süre Amerika Birleşik devletlerinin en zengin kadını olarak kaldı. Öldüğü zaman oğluna ve kızına bıraktığı servet 100 000 000 doları geçiyordu. (L)

GREEN (Henry), ingiliz hikâyecisi ve sanayicisi **Henry Vincent Yorke**'un takma adı (Tewkesbury 1905). Zengin bir ailenin çocuğuydu. Eton ve Oxford'da okudu. İlk hikâyesi *Blindness*'ı (Körlük) [1926] okul sıralarındayken yazdı. Birmingham fabrika işçilerini anlatan ikinci hikâyesi *Living*'ten (Yaşamak) [1929] sonra *Party Going* (Partiye Gidiş) [1939], *Caught* Yakalanmış) [1943], *Loving* (Sevmek) [1945], *Back* (Geri) [1946], *Concluding* (Sonuç) [1948], *Nothing* (Hiç Bir Şey) [1950] ve *Doting* (Noktalama) [1952] adlı eserlerini yayımladı. 1940'ta da kendi otobiyografisi olan *Pack my Bag* (Çantamı Topla) adlı kitabını bastırdı. Green'in eserlerine koyduğu adlar hemen hemen her zaman işlediği konunun ona fikridir. Hikâyeleri çok hareketli olduğu halde gerçek bir olaylar dizisinden söz edilemez. Bunun yerine yazar karakterlerinin iç dünyalarını ve geçirdikleri tecrübeler karşısında duygularını süslü bir dil ve hayali bir şekilde tanıtır. İrlanda şatolarında çalışan hizmetçilerin koğuşundan, Londra'daki süslü misafir salonlarına kadar her türlü çevreyi yansıtan kitaplarının ortak yanı, çağdaş topluma karşı takındığı alaycı davranışla günlük konuşma dilini kullanmakta gösterdiği titizliktir. (L)

GREEN (John Richard), ingiliz tarihçisi (Oxford 1837-Menton 1883). En ünlü eseri: sosyal oluşumu temel olarak alan *Short History of the English People*'dır (İngiliz Halkının Kısa Tarihi) [1874]. (L)

GREEN (Julien), amerikan asıllı fransız yazarı (Paris 1900). Bu güçlü ve özgün hikâyecinin dile getirdiği acılı ve karanlık olaylar arasında çoğu zaman derin bir metafizik bunalımın ortaya çıktığı görülür: *Mont-Cinère* (1926); *Çılgın Kız* (Adrienne Mesurat) [1927]; *Léviathan* (1929); *La Visionnaire* (Gönül Gözüyle Gören Kadın) [1934]; *Minuit* (Gece Yarısı) [1936]; *Varouna* (1940); *Si j'Étais Vous* (Ben Olsaydım) [1947]; *Moira* (1950); *Malfaiteur* (Haydut) [1956]; *Chaque Homme Dans sa Nuit* (Her İnsan Kendi Gecesinde) [1960]; *Partir Avant le Jour* (Gün Doğmadan Gitmek) [1963]; *Mille Chemin Ouverts* (Açık Binbir Yol) [1964]; *Terre Lointaine* (Uzaktaki Ülke) [1966]. Oyunlar da yazdı: *Sud* (Güney) [1963]; *l'Ennemi* (Düşman) [1954] ve *l'Ombre* (Gölge) [1956]. 1919'da yazmağa başladığı günlüğünün ancak 1928'den sonraki bölümü yayımlandı. 1938'den 1955'e kadar yayımlanmış olan altı cilde *Le Bel Aujourd'hui*'yi (Güzelim Bugün) [1958] eklemek gerekir. Bu son eserde 1955-1957 yılları anlatılır. (L)

GREEN (Matthew), ingiliz şairi (1696-1737). Hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. *Barclay's Apology* (Barclay'ın Savunması) adlı şiirinden, o zamanın bir protestan mezhebi olan quaker'lere hayran olduğu, fakat kendisinin bir quaker olmadığı anlaşılır. Yıllarca gümrük memurluğu yapan Green yazı yazabilmek için bol zaman bulabildi. Zamanımıza kadar gelen tek ilgi çekici şiiri *The Spleen*'dir (Bunalım), şairin ölümünden sonra yayımlandı (1737). Sekiz heceli mısralardan meydana gelen beyitlerle yazılmış olan bu şiirde kullandığı dil oldukça akıcı ve zariftir. Can sıkıntısına karşı en iyi çarenin hayal ve düşünceyle dolu bir hayat sürmek olduğunu savunur. Green'in öbür şiirleri kendi çağında bile bilinmemekteydi. (L)

Graham GREENE

GREEN (Paul), amerikan oyun yazarı (Lillington, North Carolina 1894). 1921'de North Carolina üniversitesini bitirdi. Daha üniversitedeyken kendi deyimiyle «insanların gelenek ve göreneklere uygun olarak sürdüğü hayat»ı dile getiren birer perdelik oyunlar yazmağa başladı. Bu oyunlar *The Lord's Will* (Tanrı'nın Buyruğu) [1925], *Lonesome Road* (Issız Yol) [1926] ve *In the Valley* (Vâdide) [1928] adlı kitaplarında yayımlandı. 1927'de yazdığı *In Abraham's Bosom* (Cennette) adlı oyunuyle Pulitzer ödülünü kazandı. Bu eserinde zenci çocuklar için okul kurmak isteyen bir zencinin başarısızlığa uğrayışı ve acıklı ölümü anlatılır. Öteki önemli eserleri şunlardır: *The Field God* (Tarla Tanrısı) [1927]; *The House of Conelly* (Conelly'nin Evi) [1932]; Kurt Weill ile birlikte yazdığı *Johnny Johnson* (1937) ve Richard Wright ile birlikte yazdığı *Native Son* (Yerli Oğul) [1941].

1939'da senfonik tiyatro ile ilgilenmeğe başladı. Müzik, dans ve mimik unsurlarını kullanarak açıkhavada oynanmak üzere bir dizi oyun yazdı. Bunlar belli bir bölgenin geçmişini anlatan eserlerdi. Bu dizinin ilk oyunu olan *The Lost Colony* (Kaybolan Koloni) [1937], sir Walter Raleigh'ın Roanoke adasında bir koloni kurmak için giriştiği acıklı deneyi yansıtır. Öteki oyunları şunlardır: *The Common Glory* (Ortak Zafer) [1948]; *Wilderness Road* (Sahra Yolu) [1956]; *The Founders* (Kurucular) [1957]. (L)

GREEN (Thomas Hill), ingiliz filozofu (Birkin, Yorkshire 1836 - Oxford 1882). 1860-1876 Yıllarında Oxford'da Balliol kolejinde okutmandı, 1877-1882 yıllarında felsefe profesörlüğü yaptı. 1833'te *Prolegomena to Ethics*'i (Töre Bilimine Giriş) yazdı. Ahlâkçı olarak faydacılığa (utilitarizm) şiddetle karşı koydu. (L)

GREEN (Valentine), ingiliz gravürcüsü (Halesowen 1739 - ?, 1813). Önve Worcester'deki gravürcüler topluluğunda çalıştı. 1765'te Londra'ya yerleşti. 1775'te Kraliyet akademisine yardımcı gravürcü olarak alındı. Çalışma hayatı boyunca sir Joshua Reynolds

GRENCHEN
havadan görünüşü
(maddesi 338. sayfada)

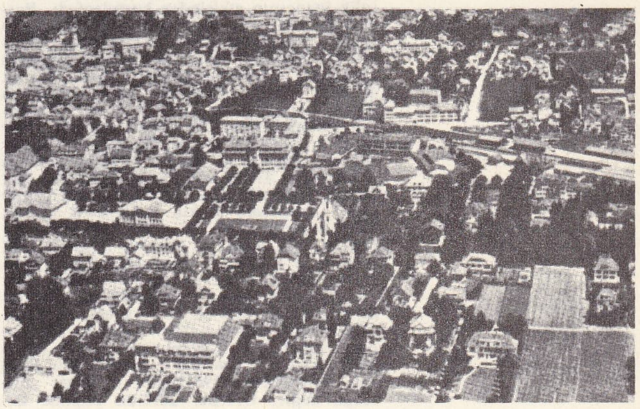

Foto. British Council (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

ile ingiliz sanatçılarından esinlenerek 400 parça eser meydana getirdi. Green, *mezzo tinto* usulünü kompozisyon ve portrelerde ilk kullanan sanatçılardan biridir. (M)

GREEN (William), amerikalı işçi lideri (Cochocton, Ohio 1873 - ay.y. 1952). On altı yaşındayken maden ocaklarında çalışmağa başladı, bir yandan da sendikacılıkla uğraştı. 1912'de Birleşik Maden İşçileri Sendikasının sekreteri ve muhasebecisi oldu. 1914'te Amerikan İş Federasyonu Genel Yürütme meclisine seçildi. Ohio Devlet senatosunda da görev aldı ve işçiler için bir tazminat kanunu hazırladı. 1924'te Samuel Gompes'in yerine Amerikan İş Federasyonu başkanı seçildi ve ölünceye kadar bu görevinde kaldı. Green'in başkanlık yaptığı dönem sıkıntılı ve zor bir zamana rastladı. Başlangıçta amerikan işçi hareketi yatışmış, daha sonra yeniden canlanıp güçlenmişti.

Green 1930'larda Sanayi Teşkilâtları komitesinde meydana gelen fikir ayrılıklarını gidermek için John L. Lewis'e karşı gemi işçileri sendikacılarıyla işbirliği yaptı. Lewis ise eskiden çalıştığı maden sendikasında Green'in müdürüydü. Green'in çabaları sonunda Sanayi Teşkilâtları komitesi, Amerikan İş federasyonundan ayrılmaktan vaz geçti.

Green, Kompers'in devletin denetimine karşı çıkan siyasetinde başarılı bir değişiklik yaparak New Deal'in sosyal ve ekonomik alanlarda getirdiği kuralları destekledi. Green zamanında Amerikan İş federasyonu, iş kanunları ve sosyal kanunların çıkmasında ve uygulanmasında söz sahibi oldu ve etkili bir teşkilât haline geldi. Green'in son büyük savaşı «kölelik kanunu» diye adlandırdığı Taft-Kartley kanununa karşı çıkmasıdır. (L)

GREENBACK [grinbek] i. («yeşil sırt» anlamında ing. k.). Bazı A.B.D. bankaları tarafından 1862-1863 yıllarında çıkarılmış olan sırtı yeşil renkli kâğıt para. (Bu paralar kısa sürede üzerlerindeki değerin çok altına düştü. Çünkü ayrılık savaşından sonra piyasaya bu paralardan pek çok sürülmüştü. Dolayısıyle de klasik bir enflasyonun bütün sonuçları kendini göstermeğe başladı. Grant'ın başkanlığı sırasında, bazı spekülatörler piyasaya altın sürerek hükûmetin bu duruma çare bulmasını önlemeğe çalıştılar.) [L]

GREEN BAY, A.B.D.'de (Wisconsin) şehir, Fox River'in ağzında, Michigan gölünün parçası olan *Green Bay* kıyısında; 62 900 nüf. Önemli liman. Metalürji. Kâğıt fabrikası. Balıkçılık. (L)

GREENBERG (Joseph H.), amerikalı dilbilimci (New York 1915). Öğrenimini Northwestern üniversitesinde yaptı, Minnesota, Columbia ve Stanford üniversitelerinde ders verdi. Özellikle Afrika dil ve kültür meseleleriyle ilgilendi (*The Languages of Africa* [Afrika Dilleri] 1963). Aynı zamanda genel dilbilim, dilbilimdeki nicel yöntemler v.b. ile de uğraştı. Genel incelemeleri *Essays in Linguistics* (Dilbilimde Denemeler) [1957] adlı eserinde toplanmıştır. Tümel dil kavramları üzerine önemli bir derlemenin yazarıdır: *Universals of Language* (1963). [L]

GREENE (Graham), ingiliz romancısı (Great Berkhamstead, Hertfordshire 1904). Macera hikâyelerinden sonra psikolojik romana yöneldi; fakat karakter tahlillerinde katolik inancının etkisinden kurtulamadı. Başlıca eserleri: *The Man Within* (İnsanın İçi) [1929]; *Stamboul Train* (İstanbul Treni) [1932]; *England Made Me* (Beni İngiltere Doğurdu) [1935]; *A Gun for Sale* (Satılık Tüfek) [1936]; *Brighton Rock* (Brighton Kayası) [1938]; *The Lawless Roads* (Kanunsuz Yollar) [1939]; *The Power and the Glory* (Kudret ve Zafer) [1940]; *The Hearth of the Matter* (Meselenin Esası) [1948]; *Üçüncü Adam* (The Third Man) ve devamı olan *The Fallen İdol* (Yıkılan Mabud) [1951]; *The Quiet Americain* (Sakin Amerikalı) [1956]; *The Potting Shed* (Âletlerin Muhafazası) [1957]; *Our Man in Havana* (Havana'daki Ajanımız) [1959]; *A Burn-Out Case* (Biten Dava) [1961]; *A Feeling of Reality* (Bir Gerçeklik Duygusu) [1963]. Tiyatro alanında ise, günah yoluyle Tanrıya ulaşma temasını işlediği *Oturma Odası* (The Living Room) [1953]; *The Complaisant Lover* (Hoşgörür Âşık) ve *Carving a Stattue* (Bir Heykeli Yontarken) [1964] gibi oyunları anılmağa değer. Greene, kötülük peşinde koşan kahramanlarının tipini *Komedyenler* (The Comedians) [1966] gibi romanlarında ve *May We Borrow Your Husband?* (Kocanızı Ödünç Alabilir miyiz?) [1967] gibi uzun hikâyelerinde sürdürmektedir. (L)

GREENE (Nancy), kanadalı kadın kayakçı (Ottawa 1943). 1967-1968 Yılları Dünya kupası kayak birincisi ve 1968 olimpiyatları slalom şampiyonu. (L)

GREENE (Nathanael), amerikalı general (Potowomut, Rhode İsland 1742-Mulberry Grove, Savannah yakını, Georgia, 1786). 1780'de Gates'in yerine Güney ordusu kumandanı oldu ve ingiliz generali Cornwallis'o yenilmesine rağmen düşmanlarını Carolina ile Georgia'dan atmayı başardı. (L)

GREENE (Robert), ingiliz oyun yazarı ve romancısı (Norwich 1558'e doğr.-Londra 1592). 1578-1580 Arasında Fransa, İtalya ve İspanya'yı gezdi, daha sonra Londra'ya döndü. Vaktinden önce ölümüne yolaçan bir sefahat içinde yaşadı. Kısa süren sanat hayatı çok verimli geçti. Nesir halinde yazılmış kırk kadar eseri hayal gücünün zenginliğini gösterir. Değişik türde birçok roman yazdı. Bunlardan bazıları (*Mamillia* 1582) gösterişli bir üslûpla, *Menaphon* (1589) gibileri de tabiattan esinlenerek kaleme alınmıştır. *Arhasto, the Anatomy of Fortune* (Arhasto, Servetin Anatomisi) [1584] ve *Pandosto* (1588) gibileri de birer macera romanıdır. *Connycatching Tracts* (Tavşan Avlama Broşürü) [1591-1592], özellikle ölümünden sonra yayımlanan *A Groat's Worth of Wit, Bought with a Million of Repentence* (Bir Milyonluk Pişmanlığa Satın Alınan İki Paralık Zekâ) [1592] gibi en gerçekçi romanları Londra'nın tavernalarında ve yeraltı dünyasında geçen ve kendi hayatını yansıtan romanlardır. Ayrıca birçok tiyatro eseri de yazdı. Bunların arasında önemli olarak *Friar Bacon and Friar Bungay* (Rahip Bacon ve Rahip Bungay) [1589], *The Scottish History of James IV* (James IV'ün İskoçya Tarihi) [1592], *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) [1592] gibi oyunlarıyle Th. Lodge ile birlikte yazdığı *A Looking Glass for London and England* (Londra ve İngiltere için bir Dürbün) [1592] adlı komedisi sayılabilir. Bu piyeslerde, saf bir sevgiye yer vermesi bakımından Robert Greene Elizabeth devri tiyatrosunun öncülerinden sayılabilir. (L)

GREENER (William), ingiliz silâh yapımcısı ve mucidi (Felling, Newcastle yakını 1806-1869). 1829'da Newcastle'da iş hayatına atıldı. 1844'te Birmingham'a yerleşti. En önemli buluşlarından biri yivli kurşundur. Kurşunun içinde ucu düz oval bir bilye vardı. Ayrıca bilyenin içindeki bir oyuğa madenî bir tıkaç konmuştu. Ateş edileceği zaman tıkaç öne itiliyor, kurşun fırlayarak yivli oyuklardan geçiyordu. Greener 1843'te W. E. Stait ile birlikte gaz imbiklerinin içinde çökelen sert grafit kömüründen kurşun kalem yapma usulünü buldu. — Oğlu WILLIAM WELLINGTON GREENER (1834-1921) yeni bir av tüfeği mekanizması icat etti. Ayrıca bazı eserler de yazdı. Bunlardan biri *The Gun and Its Development*'dır (Silâh ve Gelişimi) [1881]. (L)

GREENFİELD VİLLAGE, Amerika Birleşik devletlerinde köy, Michigan'da (Dearborn). Detroit'in merkezinden 24 km uzaktaki bu köy Amerika tarihinde önemi olan onarılmış 100 kadar eski ev ve işyerinden meydana gelir. Bu ev ve işyerleri Greenfield'e Amerika Birleşik devletlerinin çeşitli yerlerinden taşınmıştır. Köyün projesini Henry Ford çizdi, 1929'da gerekli parayı da sağladı. Greenfield köyü ve yakınındaki Henry Ford müzesi, Edison enstitüsüne bağlıdır. Bu enstitü kâr amacı gütmeden amerikan tarihi üstüne çalışmalar yapan bir kurumdur. Ford bu enstitüyü arkadaşı mucit Thomas Alva Edison'a yardım amacıyle kurmuştu. Greenfield köyündeki yapılar 104 hektarlık bir alana dağılmıştır. En eskisi 1640'tan kalma bir yapıdır. Bu köyde Edison'un Menlo Park'tan getirilen laboratuvarı, Abraham Lincoln'un gençliğinde hukuk stajı yaptığı İllinois devletine bağlı Logan ilçesinin adliye binası, Wilbur ve Orville Wright'ın ilk uçağın planlarını çizdikleri Dayton'dan (Ohio) getirilmiş olan bisikletçi dükkânı gibi yapılar bulunur. Ayrıca Noah Webster'in, Henry Ford'un, Robert Frost'un ve George Washington Carver'in evleri de vardır.

Greenfield köyünün bir bölümünde sanayinin el işçiliğinden, buhar ve elektrik gücüyle çalışılan devirlere kadar geçirdiği bütün evreler gösterilir. Henry Ford müzesinde de sanat, sanayi ve bilim kollarıyle ilgili birçok sergi yer alır. Müze ve Greenfield köyü bütün yıl ziyaretçilere açıktır. (L)

Green formülü (ingiliz matematikçisi George *Green*'in adından), x, y ve z değişkenlerinin, türevi alınabilir. P, Q ve R gibi üç fonksiyonu verildiğine ve pozitif normali dışa doğru yönlendirilmek üzere, yönlü ve kapalı bir S yüzeyiyle sınırlanmış bir V uzay bölgesi alındığına göre, aşağıdaki bağıntıyı veren formül:

$$\iiint_V \frac{\delta P}{\delta x} + \frac{\delta Q}{\delta y} + \frac{\delta R}{\delta z}\, dV$$

$$= \iint_S (P \cos\alpha + Q \cos\beta + R \cos\gamma)\, dS.$$

Eşitliğin sol tarafı, bütün V hacmini kapsayan üç katlı bir integral, sağ yanı ise V'yi sınırlayan bütün S yüzeyine genişletilmiş bir yüzey integralidir; burada α, β ve γ, pozitif yarı normalin dik koordinat eksenleriyle yaptığı açıları gösterir.

Bu formül, analizde olduğu kadar matematiksel fizikte de önemli bir rol oynar.

Green Hat (*Yeşil Şapka*), 1924'te Michael Arlen'nin (1895-1956) yazdığı bir hikâye ile yine aynı yazarın 1925'te yazdığı bir oyunun adı. Gerek hikâye ve gerek oyun İngiltere ve Amerika Birleşik devletlerinde büyük ün kazandı. 1929'da *A Woman of Affairs* (Bir İş Kadını) adıyle filme çekildi. Hikâye, İris Fenwick adlı soylu bir kadının mutsuz aşkını ve intihar ederek hayatına son verişini anlatır. Filimde İris Fenwick rolünü Greta Garbo oynadı. (L)

GREENHEART [grinart] i. Guyana'da yetişen bir ağacın ingilizce adı.

— ANSİKL. *Yeşil abanoz* da denen *greenheart*'tan (*Ocotoea Rodioei*) koyu esmer, yumuşak, esnek ve dayanıklı bir kereste elde edilir. Gemi yapımında kullanılan bu ağaç eskiden olta kamışı yapımında çok geçerli idi; şimdi onun yerini bambu aldı. Greenheart'ın kabuğundan ve yapraklarından bir alkaloit (bebirin) elde edilir. Bu ağacı *surinam groenhart*'ı (*tabebuia*) ile karıştırmamak gerekir. (L)

Greenhouse olayı, bazı gezegenlerin (Yer, Venüs), yüzey sıcaklığının, gezegenler tarafından yayımlanan ışınımlar için yalıtkan rolü oynayan bir atmosfer tabakasının varlığına bağlı olarak yükselmesi. (L)

GREEN MOUNTAİNS (*Yeşil Dağlar*), A.B.D.'de dağ kütlesi, Vermont'da (New-England), kuzeyden güneye doğru uzanır; *Mansfield* tepesinde 1 318 m. (L)

GREENOCK, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Renfrewshire), Clyde halicinin güney kıyısında, Glasgow'un kuzeybatısında; 74 600 nüf. Tersaneler. Şeker rafinerileri. Dokuma (yün) ve kimya sanayii. Elektronik. James Watt burada doğdu. (L)

GREENOCKİT i. (özel ad. *Greenock*'dan fr. *greenockite*). Miner. Tabiî kadmiyum sülfür. (L)

GREEN RİVER (*Yeşil Irmak*), A.B.D.'de ırmak, Cumberland yaylasından çıkar, Ohio'nun kolu (sol kıyı); 595 km. (L)

GREENSBORO, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) şehir, Apalaş dağeteği bölgesinde; 119 600 nüf. Dokumacılık. Kolejler. (L)

GREENVİLLE. A.B.D.'de (Güney Carolina) şehir, Apalaş dağeteği bölgesinde; 66 200 nüf. Dökümhaneler. Kimya ve dokuma sanayii. Üniversitesinde zengin bir dinî resim koleksiyonu vardır: Botticelli, Tintoretto, Veronese (*Büyücü Kralların Tapınması*) ve Lucas Cranach'ın tabloları. (L)

GREENVİLLE, A.B.D.'de (Mississippi) şehir, Mississippi ırmağı kıyısında; 41 500 nüf. Bir pamuk bölgesinin ticaret merkezi. Greenville, A.B.D. şehirleri arasında zencilerin yüzde olarak en kalabalık (yüzde 60) olduğu yerdir. (L)

GREENWİCH, Londra'nın güneybatısında şehir, Thames'in güneyinde; 85 600 nüf. 1873'te Yüksek Denizcilik okulu (Royal Naval college) haline getirilen Greenwich Hospital (XVII. ve XVIII. yy.). XVIII. yy.dan kalma küçük kilise. Denizcilik müzesi. Bu yapıların hepsi, İkinci Dünya savaşında zarar gördü. Planlarını Le Notre'un çizdiği Greenwich parkındaki eski rasathane yapılarının yeri, hemen bütün ülkelerce dünyanın başmeridyeni olarak kabul edilmiştir. 1675'te Charles II'nin kurdurduğu rasathane, 1948'de Sussex'de Herstmonceux'ye (veya Hurstmonceux) taşındı. (L)

GREENWİCH VİLLAGE, New York'ta semt, Manhattan'da, batıda Hudson ile Washington Square arasında. Eski evlerin ve dar sokakların bulunduğu bu semtte yazarlar ve sanatçılar oturur. (L)

GREENWOOD (Arthur), ingiliz siyaset adamı (Leeds 1880-Londra 1954). Leeds üniversitesinde iktisat profesörüydü; Lloyd George tarafından İmar Komitesi sekreterliğine tayin edildi (1917). Sonra kendini İşçi partisiyle ilgili çalışmalara verdi ve 1922-1931 ile 1932-1954 yılları arasında parlamentoda İşçi partisi milletvekili olarak bulundu. 1929-1931 Arasında da sağlık bakanlığı yaptı. 1935'te muhalefet lideriydi; 2 eylül 1939'da Almanya ile savaştan yana olduğunu açıkladı; 1940-1945 arasında Churchill'in kurduğu koalisyon hükûmetinde sandalyasız bakandı; 1945-1947 arasında da İşçi partisi hükûmetinde maliye bakanı oldu ve Beveridge planının hazırlanması için çalıştı. (L)

GREET (sir Ben), ingiliz tiyatro oyuncusu (Londra 1857-ay.y. 1936). New Cross'taki Krallık Denizcilik okulunda okudu fakat kısa bir süre sonra tiyatroya geçti. 1886 Yılından sonra Shakespeare'in oyunlarını açıkhavada sahneye koymağa başladı ve sahne boyutlarının aslına uygun olmasına çalıştı. XV. yy.ın ahlâkî oyunlarından *Everyman* (Hrekes) adlı Amerika Birleşik devletlerinde turneye çıktı. Shakespeare öncesi tiyatro oyunlarına dikkati çekti. Ben Greet topluluğu ve tiyatro okulunun başkanı olarak ün kazandı. Tiyatro ve öğretime yaptığı hizmetlerinden dolayı 1929'da kendisine «sir» unvanı verildi. (L)

GREGARİNLER çoğl. i. Büyük boy (150 mikronla 10 mm arası) birhücreli hayvanlar takımı. (Yumurta biçiminde bir hücre görünüşünde olan bu hayvanlarda farklılaşmış olan sitoplazma kalın ve uzunlamasına çizgili bir dericikle kaplıdır.)

— ANSİKL. *Gregarin*'ler, konaklarının kanı, sitoplazması veya bağırsak kilüsü ile yaşar. Yer değiştirmesi değişik tarzdadır: ya bir bütün olarak, biçimini değiştirmeksizin, bir sümüklüböcek veya bir iplik kurdu gibi kayarak ya da çoğu zaman olduğu gibi öglena tarzında biçim değiştirerek ve şiddetle kasılarak yer değiştirir. Omurgasızlarda, hattâ batrak'ta asalak yaşar; hayvanın daha çok bağırsağında ve vücut boşluğunda bulunur. En büyük türü *istakoz gregarina*'sıdır. (L)

GREGG (John Robert), amerikalı pedagog (Rockcorry, Monaghan, İrlanda 1867-New York 1948). Anglosakson ülkelerinde çok kullanılan bir stenografi usulü buldu. Ayrıca ticarî konularda bilgi veren kitaplar da yazdı. Başlıca eseri *Gregg Shorthand Manual*'dır (Gregg Stenografi Elkitabı) [1888] (L)

GREGH (Fernand), fransız şairi (Paris 1873-ay.y. 1960). İlk şiir kitapları *La Maison de l'Enfance* (Çocukluk Evi) [1896] ve *La Beauté de Vivre*'den sonra (Yaşamanın Güzelliği) [1900], *Figaro* gazetesinde şiir konusundaki bildirgesini yayımladı (1902). Bu bildirgede, şiiri, *hümanizm* adını verdiği, sembolizmden ve sanatçı üslûbundan uzak bir çeşit tabiata dönüş anlayışına götürmek istiyordu. Bildirgesinde öne sürdüğü fikirlere uygun tarzda birçok şiir kitabı yayımladı. Eserleri: *Les Clartés Humaines* (İnsan Aydınlıkları) [1904]; *l'Or des Minutes* (Dakikaların Değeri) [1905]; *Prélude Féerique* (Peri Prelüdü) [1908]; *La Chaîne Éternelle* (Ebedî Zincir) [1910]; *La Couronne Douloureuse* (Acı Veren Taç) [1917]; *Couleur de la Vie* (Hayatın Rengi) [1927]; *La Guloire du Coeur* (Kalbin Zaferi) [1932]; *Le Mot du Monde* (Dünya Sözü) [1957]. Fransız şiiri konusunda tenkit ve tarih kitapları, hatıraları (*l'Age d'Or* [Altın Çağ] 1947; *l'Age d'Airain* [Mutsuzluk Çağı] 1951) ve peri masalı biçiminde yazılmış oyunları vardır (*La Belle au Bois Dormant* [Uyuyan Güzel]). (L)

GREGOİRE (Henri), belçikalı eski yunan ve bizans bilgini (Huy 1881-Rosières, Brabant 1964). Bir süre Atina'daki Fransız okulunda kaldıktan sonra [1906-1909] Brüksel üniversitesine profesör oldu. O, Grojean ile birlikte, *Le Flambeau* (Meşale) adlı belçika dergisini [1918], milletlerarası dergi *Byzantion*'u ve *Renaissance* [1942] dergisini çıkardı. Eserleri: *La Vie de Porphyre par le Diacre Marc* (Diyakos Markos'a Göre Porphyrios'un Hayatı) [1929]; *Recueil des İnscriptions Grecques Chrétiennes d'Asie Mineure* (Küçük Asya'nın Hıristiyan Yunan Yazıtları Derlemesi) ve birçok filoloji incelemesi. (L)

GREGOİRE (Jacques Matthieu Joseph), belçikalı besteci ve piyanist (Anvers 1817-Brüksel 1876). Piyano için birçok beste yaptı. Başlıca eserleri: bir konçerto, etüt'ler; piyano, keman ya da viyolonsel için fanteziler. — Kardeşi EDOUARD GEORGES JACQUES (Turnhout 1822-Vijneghem 1890), belçikalı piyanist ve besteci. Birçok dramın müziğini hazırladı ve operalar yazdı (*Avusturyalı Marguerite, Wilhelm Beukels* [1856]). Ayrıca *Haçlı Seferleri* adında bir senfonisi ve *Hommage à Henri Conscience* (Henri Conscience'a Saygı) adında bir uvertürü de vardır. (L)

GREGOİRE (Jean Albert), fransız mühendisi (Paris 1899). Otomobillerin tehlikesizce viraj almasını sağlayan *Tracta* adındaki homokinetik tertibatı buldu (1926). Yüke göre otomatik olarak değişen esnek süspansiyon (1947) ve atmosfer basıncıyle çalışan havalı süspansiyon da onun buluşlarıdır. Basınçlı havanın gerektirdiği karmaşık mekanizmayı lüzumsuz kılan havalı süspansiyon sistemi, Renault fabrikası tarafından «aerostabl süspansiyon» adıyle kullanıldı. (L)

GREGOİRE de Tours, Aziz, fransız piskoposu ve tarihçisi (Clermont-Ferrand 538'e doğr.-Tours 594'e doğr.). Galya'nın en ünlü ailesindendi. 563'te rahip oldu; 573'te de akrabası Euphronius'un yerine Tours piskoposluğuna tayin edildi. Önce Reims kralı Sigebert'in, sonraları da Soissons kralı Chilperich'in, Bourgogne kralı Gontram'ın emirlerinde bulundu ve onların sert çatışmalarının içine sürüklendi. Austrasia kralı Childebert II'nin isteği üzerine Guntram ile Andelot antlaşmasının görüşmelerini yürüttü (587). Devrin şiddet hareketlerine karşı kilisenin haklarını savundu.

Arius'çularla yahudilere Hıristiyanlığı kabul ettirmeğe, kilisenin malını ve mülkünü arttırmağa ve piskoposluğundaki insanların ibadete daha çok önem vermelerine çalışıyordu. Çok iyi Latince bilmemekle birlikte iyi bir gözlemciydi. Din dogmaları ve hıristiyan dininin büyükleriyle ilgili çeşitli eserler yazdı: *Sept Livres des Miracles* (Mucizelerle İlgili Yedi Kitap); *Vitae Patrum; De Gloria Confessorum* v.d. En önemli eseri, 575 yılında üzerinde çalışmağa başladığı on ciltlik *l'Histoire des Francs*'dır (Frankların Tarihi). Bu eser, Merovenj devri ortaçağından Sigebert'in ölümüne kadar geçen dönemi anlayabilmek için son derecede önemli bir belgedir. (L)

GREGOR (William), ingiliz rahibi, kimyacısı ve mineraloji bilgini (1761-1817). 1789'da titan'ı keşfetti. (L)

GREGORAS (Nikephoros), bizanslı bilgin ve tarihçi (Karadeniz Ereğlisi 1296-öl. 1360). Geniş bilgisiyle Andronikos II'nin sarayında büyük bir nüfuz sahibi oldu, kiliselerin birleşmesi görüşmelerine katıldı. Birçok eser yayımladı. (L)

GREGORÇİÇ (Simon), slovenyalı şair (Vrsno 1844-Goriça 1906). *Lyublyena Çanı*'nın en parlak yazarlarından biriydi. 1882 ve 1885'te iki *Şiir* derlemesi yayımlandı. (L)

GREGORİA i. Seyrek rastlanan bir bitki; hafifçe tüylü, sarı çiçekli olan ve *androzas*'a benzeyen bu bitki Alpler ve Pirenelerde yetişir. (Şimdi süs bitkisi olarak kullanılmaktadır.) [Çuhaçiçeğigillerden.] (L)

GREGORİOS, İstanbul patriği (Dimiçana, Mora 1739-İstanbul 1821). İzmir piskoposu; sonra patrik (1797-1798; 1806-1808; 1818-1821). 1821'de yunan ayaklanması patlak verdiği sırada tutuklanarak kilisesinin kapısına asıldı. (L)

GREGORİOS Aziz, ortodoks kilisesi büyüğü (Kappadokia, 330'a doğr.-ay.y. 390'a doğr.). Öğrenimini sırasıyle, Kayseri, İskenderiye ve Atina'da yaptı ve Aziz Basileios ile dostluk kurdu. Basileios tarafından Sasima piskoposluğuna getirildi (372). Ama yalnızlığı pek seven Gregorios buradan kaçtı. Ardından babasının yerine Nazianzos piskoposu oldu, oradan da kaçtı. Valens'in ölünceye kadar (378) desteklemiş olduğu arius'çulara karşı katolikliği yerleştirmek amacıyle tayin edildiği İstanbul piskoposluğunda ise (378-379) Hıristiyanlığın kutsal teslis dogmasını savunan birçok konuşma yaptı ve ilâhiyatla ilgili beş nutuk verdi. 381'de toplanan İstanbul konsilinde görevinden ayrıldı ve ölümüne kadar inzivada yaşadı. Kırk beş nutuk, iki yüz kırk dört mektup ve birkaç şiir bırakmıştır.

— İkonogr. Santa Maria Antiqua'daki fresklerde (Roma) ve Cefalu'daki (Sicilya) mozaiklerde resmedilmiştir. İmparator Makedonyalı Basileios I'e ait olan bir elyazmasında ise konuşmaları vardır ve elyazmasının çevresi hayatından sahnelerle süslenmiştir. (L)

GREGORİUS I Büyük, Aziz (Roma 540'a doğr. - ay.y. 604). Papa (590-604) ve kilise doktoru; papa Félix III'ün torunu. Eski bir patrisyen ailesindendi ve ailesi hukukçu olmasını istiyordu. 572-574 Arasında imparator Justinus II tarafından *praefectus Urbis* (vali) tayin edildi. Manastır hayatına duyduğu eğilim dolayısıyle her şeyini sattı ve Caelius tepesindeki sarayında Aziz Andreas manastırını kurarak Aziz Benedictus tarikatına uygun bir keşiş hayatı sürmeğe başladı. Papa Pelagius II tarafından İstanbul'a papa vekili tayin edildikten sonra ise (579-585 veya 586) orada bizanslılığın bütün inceliklerini öğrenmek fırsatını buldu. Dönüşünde yeniden manastırındaki hayatına devam etti. Ama bu ancak 590 yılına kadar sürdü. Çünkü Pelagius'un ölümünden sonra Tiberis'in (bugün Tevere) taşması ve veba salgını karşısında büyük bir umutsuzluğa düşen halk onu papa ilân etmişti. O sıralarda Papalık, Lombardların tehditleri ve İstanbul'un tedirgin edici bürokratik baskısı altında neredeyse yıkılacak durumdaydı. Gregorius papa olduktan sonra ilk olarak, Ravenna'daki bizans askerî valisinin yerine Lombardlarla bir ateşkes antlaşması imzaladı (592). Ardından da İstanbul patriğinin kendi kendisine *evrensel patrik* unvanını vermeğe hakkı olmadığını öne sürdü. Buna karşılık da kendisi için yeni bir unvan buldu ve kendine *servus servorum Dei* (Tanrı kullarının kulu) adını verdi. Batı eyaletlerine misyoner olarak özel görevliler gönderdi ve İngiltere'nin hıristiyanlaştırılması işini kendisi ele alarak Roma'nın üstünlüğünü ilân etti. Birçok eser yazmış olan Gregorius bir ilâhiyatçı olmaktan çok bir papazdır. Önderi olduğu din kardeşlerinin birlik içinde ve her zaman dinin hizmetinde olmalarına başta gelen bir yer veriyordu. Papalığı sırasında Kuzey İtalya'da başgöstermiş olan din ayrılığını yenmeyi de bu sayede başardı. Büyük istilâlardan sonra kendini Batının ve özellikle de o sıralarda öndersiz kalmış olan İtalya'nın eğiticisi sayarak canla başla çalıştı. İyilikseverliği onu, bütün acıları dindirmek için çalışmağa ve köleliğe karşı çıkmağa yöneltiyordu. Mezar taşını yazmış olan kimse ona «Tanrının gözcüsü» adını vererek hayatını en doğru bir biçimde özetlemiştir.

— İkonogr. Genellikle, Floransa'da Dumo'nun yan kapılarında veya Lepautre'un Versailles kilisesindeki heykelinde olduğu gibi papalık kıyafetiyle gösterilir. Kendisine atfedilen bazı olaylarla da gösterilmiştir ve bunların başlıcaları şunlardır: Chartres kilisesinin güney kapısındaki *Aziz Gregorius Kutsal Ruhtan İlham Alırken* adını taşıyan ve Kutsal Ruhu Gregorius'un omuzuna konmuş bir güvercin olarak gösteren heykel; Viyana'da Heiligenkreuz kilisesindeki fildişi heykel; Goya'nın Remolinos'taki tablosu; Münih'te Michael Pacher'in *Trajanus'u Cehennem Azabından Kurtaran Aziz Gregorius* adındaki mihrap arkalığıyle Bologna'da Guerchin'in aynı konudaki tab-

losu; Vicence'de Veronese'nin *Aziz Gregorius'un İsa'nın Son Akşam Yemeğini Anmak İçin Yaptığı Yemek Töreni* adındaki tablosu ve özellikle de Pisa'da G. Pisano'ya, Lübeck'te Bernt Notke'ye, Cluny müzesinde Jean de Molder'e, Segovia'da Berruguete'ye ait olan *Aziz Gregorius'un Büyük Âyini* konulu heykellerle yine aynı konuda Amiens'li bir primitifin Louvre'daki tablosu; Brüksel'de Flémalle ustasının bir tablosu; Enguerrand Charonton'un halen Villeneuve-lès-Avignon'da olan bir tablosu ile Baldung Grien'in halen Cleveland'ta olan bir tablosu. (L)

GREGORİUS II Aziz, (Roma 669-a.y. 731). 715'ten 730'a kadar papalık yaptı. Aziz Bonifatius'u misyoner olarak *Germania*'ya gönderdi. İmparator İsauria'lı **Leon III**'ten çekinmeden kutsal resimlere karşı gelişen din sapkını akımla mücadele etti. Bir yandan Bizanslılara, öbür yandan Lombardia'lılara boyun eğdirdi. Monte Cassino manastırını restore ettirdi, San Paolo Fuori ile Mura manastırını kurdu. Tarih açısından büyük önem taşıyan 15 mektup bıraktı. (L)

GREGORİUS III Aziz, papa (öl. Roma 741). 731'den 741'e kadar papalık yaptı. Aslen suriyelidir. 731 Konsilinde kutsal resim ve heykellere karşı direnenleri mahkûm etti. Kiliseyi Ravenna askerî valiliğinin boyunduruğundan kurtardı. Bonifatius'u 732'de başpiskoposluğa getirdi. Bavyera ve Alamanya'da kilise teşkilâtını kurdu. Roma surlarını ve kiliseleri restore ettirdi. (L)

GREGORİUS IV, papa (öl. Roma 844). 827'den 844'e kadar papalık yaptı. Aslen romalıydı. Roma takvimine bütün azizleri anma günü olan Toussaint yortusunu ekledi. Kuzey Afrika ve İspanya Araplarına karşı Roma'yı koruma işine katıldı. Kral Dindar Louis ile oğulları arasında çıkan anlaşmazlığa beceriksizce karıştı ve bu, kendi aleyhine sonuç verdi. (L)

GREGORİUS V (Bruno VON KÄRTEN) [973-Roma 999], 996'dan 999'a kadar papalık yaptı. Otto III'ün amcaoğlu ve özel rahibiydi. Otto III, papa seçilmesinde etkili oldu. Tarihte ilk alman asıllı papa olan Gregorius V Cluny reformunu destekledi ve Pavia'da toplanan sinod'a başkanlık etti. 997'de etrafı karıştıran kışkırtıcı **Crescens** ve kilisece tanınmamış papa **Johannes** XVI tarafından Roma'dan kovuldu. 998'de Otto III, onu yeniden papalık tahtına çıkardı. (L)

GREGORİUS VII Aziz (Hildebrando), Papa (Toscana, Sonano 1015-1020 arası-Salerno 1085). 1073'ten 1085'e kadar papalık yaptı. Santa Maria del l'Aventino manastırı başpapazı olan amcasının yanında rahip oldu. 1045'te devrin papa'sı Gregorius VI'nın danışmanlığına getirildi, onunla birlikte sürgüne gitti. Daha sonra papa Leo IX'un danışmanı oldu. Dinî elçi olarak gönderildiği Almanya'da Nicolas II'nin seçilmesini (1055) sağladı. Nisan 1073'te papa seçildi. Hem kilisede bir devrim yapmak, hem de teokrasi düzenini kurmak istiyordu. Amacı, papalara imparatorları tahttan indirmek hakkının verilmesiydi. 1074'te kurulan Roma konsili kutsal eşyanın alım satımının yasaklanması, dinde her türlü ticarete son verilmesi, din adamlarının evlenmesinin önlenmesi gibi kararlar aldı. *Dictatus Papae* adlı 27 kararname çıkararak kiliseyi her türlü laik bağlantıdan kurtarmak istedi. Buna göre, hiç bir soylu kişi hiç bir kilise mensubuna dinî görevler veremeyecekti. İmparator Heinrich IV bu kararlara uymayınca *«görevler kavgası»* diye tanınan anlaşmazlık ortaya çıktı. Heinrich IV, Worms'ta bir konsil toplattı, Gregorius'u papalıktan düşürdü (24 ocak 1076). Papa da imparatoru afaroz etti. Baronların ve soyluların başkaldırması karşısında imparator bir pişmanlık mektubu yazdı. Ocak 1077'de Toscana'da Canossa şatosuna gelerek papadan af diledi. Fakat İmparator Heinrich IV az zaman sonra verdiği sözü unuttu, mart 1080'de papa Gregorius tarafından tahttan indirildi. İmparator buna karşılık olarak Ravenna başpiskoposu Guiberto'yu papalığa tayin etti. Mart 1084'te Roma'ya gelerek Guiberto'yu Clemens III adıyle papalık tahtına oturttu. Gregorius VII Salerno'ya çekildi. (L)

GREGORİUS VIII (Alberto di Morra veya *Mora*); papa (Benevento ?-Pisa 1187). 21 Ekim 1187'den 17 aralık 1187'ye kadar papalık yaptı. Papalık ile Frederik Barbarossa'yı barıştırdı, üçüncü haçlı seferini hazırladı. (L)

GREGORİUS IX (Ugolino) papa (Segni 1145'e doğr.-Roma 1241). 1227'den 1241'e kadar papalık yaptı. 1227'de imparator Friedrich II'yi afaroz etti. Friedrich ile papa arasında San Germano barışını imzaladı (23 temmuz 1230). Gregorius IX çıkan karışıklıklar sonucu birkaç defa sürgüne gitti. İmparator Friedrich II Cortenova zaferinden sonra (1237) tekrar afaroz edildi, kilise ile imparatorluk arasında amansız bir savaş başladı. Papanın müttefiklerini yenen ve bir konsilin toplanmasını önleyen imparator Roma kapılarına dayandı, fakat Gregorius IX'un ölüm haberi ile karşılaştı. Gregorius IX'un *Decretales*'leri (Kararnameler Koleksiyonu) [1234], kilise hukukunun en önemli bölümlerini teşkil eder. (L)

GREGORİUS XI (Pierre Roger de Beaufort), papa (Rosiers d'Egletons, Corrèze 1329-Roma 1378). 1370'ten 1378'e kadar papalık yaptı. İngiltere ve Fransa arasındaki barış görüşmelerine papalığın da katılmasını sağladı. 1372 Antlaşması ile Sicilya'yı ele geçirdi. 1376'da Avignon'dan ayrılarak Roma'ya döndü. Fransız asıllı son papadır. (L)

GREGORİUS XIII (Ugo Boncompagni), papa (Bologna 1502-Roma 1585). 1572'den 1585'e kadar papalık yaptı. Trentino konsili kararlarının uygulanmasına çalıştı. Felipe II'yi Elizabeth'e karşı destekledi, genellikle İspanya siyasetini tuttu. Öğrenimi teşvik ettiği için Roma kolejine «Universita Gregoeriana» adı verildi. 1582'de Kilise kanunlarını biraraya toplayan *Corpus Juris Canonici*'nin yeni baskısını hazırladı. Takvim reformu da Gregorius XIII tarafından yapıldı (1582). [L]

GREGORİUS XV (Alessandro Ludovisi), papa (Bolonya 1554-Roma 1623). 1621'den 1623'e kadar papalık yaptı. Bohemya ve Moravya'da Katolikliğin yayılmasını destekledi, cizvitleri korudu. Fransa ile Avusturya hanedanları arasında hakemlik yaptı. (L)

GREGORİUS XVI Bartolomeo Alberto) papa (Belluno 1765-Roma 1846). 1831'den 1846'ya kadar papalık yaptı. Şarkiyatçı ve ilâhiyatçı olarak devrim hareketlerine ve din meselelerinde yeniliklere karşı çıktı. Romagna'da haydutlarla savaştı, papalık devletlerinde patlak veren ihtilâlci hareketleri ve ayaklanmaları bastırmak için yabancı devletleri yardıma çağırdı. (L)

Gregorius Kanunlar Dergisi, 294 yılına doğru *Gregorius* adlı bir hukukçu tarafından biraraya getirilen Roma imparatorluk anayasaları derlemesi. (L)

Gregorius müziği. Bk. GREGORYEN.

GREGOROVİUS (Ferdinand), alman tarihçisi ve şairi, Neidenburg 1821-Münih 1891). Yunan ve italyan tarihi üstüne birçok eser yazdı. Bunlardan en önemlileri: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* (Ortaçağda Roma Tarihi) [1859-1872]; *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* (Ortaçağda Atina Tarihi) [1889]. (L)

GREGORY (Dick), amerikalı zenci oyuncu ve medenî haklar savunucusu (St. Louis, Missouri, 1932). St. Louis'nin yoksul mahallelerinde yetişti. Güney İllinois üniversitesi için bir burs kazandı. Fakat üniversiteyi bitirmeden ayrıldı. Yıllarca gece kulüplerinde çalıştı. Sonunda 1961'de Chicago'daki Playboy kulübünde «ırk ayırımı» üzerinde nükteler yaparak büyük bir üne kavuştu. Haftalığı kısa zamanda 5 000 dolara yükseldi. Televizyon programlarına çıktı, plaklar doldurdu, kitaplar yazdı. 1966'dan sonra kolejlerde medenî hakları savunan konferanslar vermeğe, protesto gösterilerini yönetmeğe, çeşitli sosyal meselelere dikkati çekmek için açlık grevleri yapmağa ve sık sık hapishaneleri ziyaret etmeğe başladı. Protesto niteliğinde, 1967'de Chicago Belediye başkanlığına, 1968'de A.B.D. başkanlığına adaylığını koydu. (L)

GREGORY (James), iskoçyalı matematikçi ve fizikçi (Aberdeen 1638- Edinburgh 1675). 1663'te kendi adını taşıyan ve *Optica Promota* adlı eserinde (1663) anlattığı yansımalı teleskopu icat etti. Edinburgh üniversitesinde matematik profesörü ve Royal Society'nin üyesi oldu. Arı geometri ve analitik geometriyle ilgilendi. π'nin değerini tekrar hesapladı ve yay-teğet serisinin açınımını buldu. (L)

GREGORY (John Walter), ingiliz jeoloğu (Chelmsford, Essex 1864-Peru 1932). British museum'da asistanlık (1887-1900) Melbourne (1900-1904) ve Glasgow (1904-1929) üniversitelerinde jeoloji profesörlüğü yaptı. Birçok bilimsel geziye (özellikle Afrika ve Avustralya gezileri) katıldı. Coğrafya, jeoloji ve paleontoloji ile ilgili meseleler üstüne çeşitli eserler verdi. Urubamba nehrini geçerken boğularak öldü. (L)

GREGORY (Lady İsabella Augusta), irlandalı kadın yazar (Roxborouogh, Galway 1852-Coole Park, Galway 1932). W. B. Yeats ile birlikte Dublin'deki Abbey Theater'in yöneticiliğini yaptı. Birçok yabancı yazarı (özellikle Molière) irlanda diline tercüme etti. Ayrıca otuzdan çok oyun yazdı. Başlıca eserleri: *Ay Doğarken* (The Rising of the Moon) [1907]; *The Golden Apple* (Altın Elma) [1916]. Edebiyat tarihi üzerine bir incelemesi de vardır: *Our Irish Theater* (İrlanda Tiyatromuz) [1914]. (L)

GREGORYEN sıf. (fr. *grégorien*). Gregorius adındaki papalardan veya aynı adı taşıyan kişilerden biriyle ilgili.

— Din. *Gregoryen âyini,* duaları ve dinî eylemleri yönetmek için papa Büyük Gregorius tarafından uygulandığı ileri sürülen âyin. || *Gregoryen beste,* latin kilisesinin âyin usulüne ait, tek sesli, ölçüsüz fakat düzenli beste, geleneklere göre, sadeleştirme yönünden papa Büyük Gregorius tarafından düzenlenen bu beste katolik mezhebinin temel bestesini meydana getirir. (Bk. ANSİKL.) || *Gregoryen otuzlu:* bir ölü için tertiplenen otuz kadar âyin (günah bağışlamaları için yapılır). || *Gregoryen reform,* XI. yüzyılın ikinci yarısında papa Gregorius VII'nin dinî anlayışa kesin bir yön verişi. || *Gregoryen su:* su, şarap ve külden meydana gelir, günahla kirlenmiş kiliseleri temizlemeğe yarar.

— Mat. *Gregoryen rakamlar,* romen rakamlarını ifade için XVI. yy.da kullanılmış deyim.

— Takvim. *Gregoryen takvimi.* Bk. TAKVİM.

— ANSİKL. Din ve müz. *Gregoryen beste.* Gregoryen sıfatı, papa Gregorius I'e yanlış olarak mal edilir. Gregorius I, XIV. yüzyıl süresince kesin olarak ortadan kalkmış bulunan ve bugün «Eski Romen» denilen bir beste repertuvarından faydalanmıştı (Avignon). Bu yeni beste, Galya'da 787'de, Corbie gibi, 784'te de Metz gibi önemli merkezlerde, bir de Saint-Gall'de (İsviçre) tutundu. Kuzey ülkelerinde kısa bir süre içinde yayıldı. Müzik kuramcısı Reome'li Aurelianus, «Gregoryen» usulü bir elyazmasında, günümüzde hâlâ okumakta olduğumuz nota işaretlerini kaydetmiştir. Nomatik denilen bu nota işaretleri gerçekten o devir tarihine rastlar. Gregoryen beste sonradan büyük değişmelere uğradı: **1.** eski nota el yazılarında hâlâ izlerine rastlanan küçük aralıkların, ya da bezemelerin ortadan kalkmasını kovalayan notanın satır çizgileri; **2.** icra modalitelerinin ayırımları (çeşitli gelenekler); **3.** ritmini ağırlaştıran, sonra hattâ onu ortadan kaldıran gregoryen formüle uygulanmış, çok sesli bestenin ilerleyici genellemesi; **4.** XII. yy.dan itibaren orantılı ritimler şekli altındaki düzenli ölçülerin ilerleyici empozisyonları ile ahenk kadansları tarafından zorunlaşmış değişmeler (ikili sansibl). Gregoryen bestesi do (ut) gamından farklı olan ve gregoryen ses perdeleri ya da tonları denilen ıskalalardan faydalanır. Bu beste esasında tek seslidir ve çeşitli görünüşlerde belirir: *antiyen,* genellikle kısa fakat kendi kendine yeten esaslı melodi formülü, *mezamir,* her bir ton için stereotipe formüllerdir ve bunların üzerine mezamir ayetlerinin metinleri uygulanır: *gradüel,* bezenmiş ve geliştirilmiş şekil; *tre,* prensip olarak çok bezenmiş; *repon, kredo* ve *glorya* gibi çok geliştirilmiş parçalardır ve yan yana antiyen'lere benzeyen, kısa cümlelerden yapılmıştır. *Alleluia*'lar yalnız sesli olan, doğu menşeli şekillerdir. İlâhiler, trop'lar (mecazlar), versu'ler ve proz'lar (nesir ilâhiler) gregoryen stili ve ses perdeleri içinde kabul edilmiş ve türemiş şekillerdir. Gregoryen bestede, kutsal cuma *agios*'u gibi, Bizans'tan alınmış bazı formüller de vardır. Nihayet, latince

goliar türü şarkılarla, ilk trubadur şarkıları da gregoryen stilde yazılmıştır. Belgeye dayanan, gregoryen üslûptaki dinî tören eserlerinin XI. yy. sonlarına doğru sona erdiği sanılır. Ancak dinî alanda gregoryen tarzda ya da bu sınır içinde bestelenmiş eserlere XVII. yüzyılın ortalarına kadar rastlanmıştır. (Du Mont âyinleri.) Bk. SOLESMES. (L)

GREGR (Edvard), çek yazarı (Brjezhrad 1827-Şteni 1907). Tıp doktoru ve liberal milletvekiliydi. Genç-çek partisinin kurdu. 1867'de *Matica Lidu* halk kitabevini açtı, dinin dünya işlerine karıştırılması aleyhine bir broşür dizisi yayımladı: *Hürriyet Mektupları* (1873-1883). *Günlük*'ü 1908 ve 1914'te yayımlandı. — Kardeşi JULİUS (Brjezhrad 1831-Prag 1896). *Narodni Listy* gazetesini kurdu. (L)

GREİF (Hermann FREY, **Martin**— denir), alman yazarı (Speyer 1839-Kufstein 1911). Bavyera ordusunda subaydı (1859-1867). Birçok yolculuk yaptı, sonra kendini edebiyata verdi. Tarihî dramları çok hareketsiz ve durgundur: *Nero* (Neron) [1877]; *Prinz Eugen* (Prens Eugen) [1880] v.b. Buna karşılık duygulu derin ve biçim olgunluğuna erişmiş şiirleri vardır. (L)

GREİFF (Leon DE), kolombiyalı şair (Medellin 1895). «Panidas» topluluğuna girdi, aynı adı taşıyan dergiyi yönetti (1915). Düşünce yönü ağır basan şiirlerinde alışılmamış konuları işledi, dile yeni bir ahenk kazandırmak istedi. Başlıca eserleri: *Tergiversaciones* (1925); *Libros de Signos* (İşaret Kitaplar) [1930]; *Variaciones Alrededor de Nada* (Hiç Çevresinde Çeşitlemeler) [1936]; *Farsa de los Pinguinos Peripateticos* (Gezgin Penguenler Farsı) [1942]; *Farrago* (Arap Saçı) [1925]. (L)

GREİFSWALD, Almanya'da (Doğu Almanya, Rostock idare bölümü) şehir, Baltık denizi kıyısında, Stralsund'un güneydoğusunda; 45 800 nüf. 1956'da kurulan önemli üniversite. XIII. yy.dan kalma kilise. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. Dokuma sanayii. Bıçkıhane. Kimya sanayii. Makine yapımı.

— Tar. 1241'de kurulan Greifswald, 1250'de «Lübeck hakları» kazandı ve 1270'te Hansa birliğine girdi. Vestfalya antlaşmasından sonra (1648) İsveç'e geçti, 1815'te Prusya'ya bırakıldı. (L)

GREİNDL (Josef), alman opera şarkıcısı (Münih 1912). Meslek hayatına 1936'da Walküre operasıyle başladı, 1943'ten itibaren her yıl Bayreuth festivaline katıldı (Metropolitain, 1952; Paris v.b.). 1956'dan beri Viyana operası üyesidir. (L)

GREİZ, Almanya'da (Doğu Almanya, Gera idare bölümü) şehir, eski Reuss prensliğinin başkenti, Elster kıyısında; 40 800 nüf. Reuss prenslerinin sarayı; XIII. yy.dan kalma kilise. Dokuma (kumaş ve kaşmir) sanayii. Boyahaneler. Kristal fabrikası. Kâğıt fabrikaları. (L)

GREK i. (fr. *grec*). Eski Yunanlı. ‖ [İsim tamlamalarında] Eski Yunanlılar ve Eski Yunanistan ile ilgili: *Grek medeniyeti. Grek mitolojisi.* (M)

GREKÇE i. (*grek*'ten *grek-çe*). Bk. YUNANCA.

Grek ligleri, helenistik devirde görülen federatif tipte yunan devletleri. İskender'den sonra yunan dünyasında büyük bir başarı sağlamış olan belirli bir devlet şeklini anlatmak amacı ile XIX. yy. tarihçileri «lig» sözünü kabul ettiler. Bu, pek uygun bir terim değildir; bununla beraber, anlam kaypaklığı, yunan terminolojisinin, hattâ gerçeğin kaypaklığına uygun düşmektedir. Gerçekten, İskender'den sonraki devrin, Atina ve Isparta'nın hegemonyasına giren ve esas bakımından askerî karakter taşıyan hakikî liglerinden bile, bir büyük devlete has teşkilât görülmeğe başlamıştı. Fakat aynı zamanda, şehir gelişmesindeki gecikmenin, site'nin (polis) tam bir hükümranlık bilincine ulaşmasını engellediği bazı Yunanistan bölgelerinde, halklar, ortak bir din ve tapınak etrafında kolektif bir teşkilâtlanışı muhafaza ediyordu. I. ve IV. yy.larda Kuzeybatı Peloponnesos'taki Akhaia'lıların çeşitli dönemlerde bu türden bir teşkilâtlanışa sahip oldukları görülür; Thebai'lilerin Isparta'ya karşı kazandığı zaferlerden sonra, 370-369 yıllarında bir Arkadya devleti kuruldu; 367-366'da bir Etolia devletinin kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Demek ki helenistik devrin gelişmesini kavramayı mümkün kılan temeller mevcuttu. Bu devir, o zamana kadar önemli bir siyasî rol oynamış olan büyük sitelerin, makedonyalı Philippos II karşısında art arda çökmesi ve ölümünden sonra İskender'in imparatorluğunu aralarında bölüşen büyük monarşilerin kurulması ile nitelenir. Çoğu zaman aralarındaki rekabet yüzünden felce uğrayan kuvvetleri ne ölçüde olursa olsun, hükümdarlar her tarafta sıkı bir denetim uygulayamıyorlardı. Yunan hayatının büyük mihverlerinin dışında kalan ve özellikle siteleri az gelişmiş olan halklar, bundan yararlanarak bağımsızlıklarını garantileyen kendi kuruluşlarını sağlamlaştırdılar. Hürriyetlerini elden geldiğince kurtarmak amacıyle, bunları örnek alan siteler, yeni devletler kurmak üzere gruplaştılar veya eski liglere katıldılar ve böylece bu liglerin etnik karakteri geniş çapta aşılmış oldu. Böylece daha III. yy.ın ilk yarısında federalist denebilecek bir hareket kendini güçlü bir şekilde gösterdi ve sonunda cumhuriyetçi ideale sadık kalan hemen bütün Yunanlılara kadar yayıldı. Bu hareketin çerçevesi, İskender'den önce site idi; İskender'den sonra ise «lig» oldu.

Bu ligler teşkilât bakımından birçok değişiklik gösterir. Bunları belirlemek için en çok kullanılan kelime (tekil, *koinon;* çoğul, *koina*), çok farklı şeyleri, örneğin dernekleri veya korporasyonları belirtmek için de kullanılıyordu. Kuruluşlarının düzeni hakkında kesin bilgilerimiz olmadığı halde, bu site gruplarından bazılarının askerî bir lig, bazılarının hukukî bir konfederasyon, bazılarının ise federal devletler olduğunu söyleyebiliriz. Aitolia'lılarla Akhaia'lılarda en önemli rolü oynayan ve en iyi bildiğimiz koina'lar, en sağlam düzenlenmiş ligler arasında sayılabilir. Bunlarda, üye siteler, kendi kurumlarını ve kendilerini istedikleri gibi yönetme hürriyetine sahipseler de, ortak kural ve eğilimlere uymak zorundadırlar; bundan başka bütün vatandaşlar, kendi sitelerininkine eklenen federal bir milliyete sahiptirler; federal hükûmet, dışişleri, diplomasi ve savaş işlerini kendi üzerine alır; öyle ki, sitelere, önemleriyle orantılı olarak malî ve askerî yükümlülükleri kabul ettirir. Demek ki, burada bir büyük devletin ortaya çıkışı söz konusudur. Bu devlet zorunlukların, site tekelciliğine başeğdirdiğini göstermektedir. Buna rağmen sitelere garantiler lâzımdı. Bu garantileri, herhangi bir site veya özel bir bölge hegemonyasının mümkün olmayacağı şekilde tasarlanmış olan federal hükûmet kuruluşu sağlıyordu. Akhaia'lılarda olduğu gibi Aitolia'da da, yüksek karar yetkisi, bir meclise aitti. Bu meclise, bütün üye sitelerin bütün vatandaşları katılıyor ve oylama, insan başına değil, site sayısına göre yapılıyordu. Ülkenin genişliği sebebiyle bu meclis, yılda yalnız birkaç defa olağan toplantılarını yapardı. Fakat bu arada, işler, bir veya daha fazla konsey ile bunların bir yıl için seçtikleri yüksek hâkimler tarafından takip edilirdi. Bu hâkimlerin en büyüğü «strategos» unvanını taşırdı ki, bu da teşkilâtın esas amacını belirtirdi. Yani savaş zamanında federal ordu kumandanlığını yapardı. Bir adamın tek başına iktidarı ele geçirmesine karşı duyulan ve cumhuriyete bağlılığı dile getiren zihniyet, dava açılmasını sağlamak için, herhangi bir yüksek hâkimin üst üste seçilmesini yasaklamıştı. Hattâ en etkili yöneticiler bile, devlet işlerindeki sürekliliğe bu şekilde zarar verilmesine rağmen, iki yılda ancak bir yıl strategos'luğu ellerine geçirebilmişlerdi. Bütün bunlarda, site kuruluşlarının etkisi görülmektedir; birçok hallerde *koinon,* genişlemiş bir *polis*'ten başka şey değildi. Yunan ruhu yenilik yaparken bile geleneklere uyuyor ve meselâ ülke genişliğinin, temsilî rejime başvurmayı zorunlu kılmasına rağmen, meclisler daima vatandaşların tümüne açık tutuluyordu.

Temsilî rejim ancak, daha sonraları M.Ö. II. yy. ortalarında eski gruplaşmaları yıktıktan sonra, gözetme ve yönetim işini basitleştirmek için, Roma'nın yeni gruplaşmalar yaratması savesinde yerleşebildi. Roma, çok sayıda üyeden meydana gelen meclislerde çıkması muhtemel karışıklıklardan korkuyor ve iktidarı zengin sınıflara veriyordu. Önce Yunan ülkesinde gerçekleşen bu örneğe uygun olarak, Roma devrinde, hemen her tarafta taşra meclisleri teşkilâtlandı. Fakat bu meclisler siyasî işlerden uzakta kalıyordu ve bu kuruluşun geçmişteki kaynakları artık unutulmuştu. Bu tür meclisleri, klasik çağda, genel evrime oranla geri kalmış olan dağlık Yunanistan bölgelerinde aramak gerekiyordu ve Atina'nın adı onların sembolü olmak niteliğini taşıyordu. (L)

GREKOBUDİK sıf. (fr. *greco-bouddhique*). Kuzeybatı Hindistan'ın eski eyaleti Gandhara'da doğan, İskenderiye (Mısır) ve Roma sanatlarından etkiler taşıyan sanat. (Bk. GANDHARA.) [L]

GREKOLATİN sıf. (fr. *greco-latin*'den). Yunanca ve Latinceyle ilgili. (L)

GREKOMANİ i. (fr. *grécomanie*). Grekler'in âdet, elbise, sanat ve dillerini taklit etme tutkusu. (L)

GREKOROMEN i. (fr. *gréco-romain*'den). Spor. Yüze, boğaza, belden aşağısına dokunmamak gibi kurallara bağlı güreş. Bk. GÜREŞ. (M)

GREKOV (Boris Dimitriyeviç), rus tarihçisi (1882-Moskova 1953). Eskiçağda Rus devletinin teşekkülü ve Rusya'ya derebeyliğin girişi meseleleriyle uğraştı. Bilimler akademisine üye seçildi (1935); Sovyet Yüksek şûra üyesi oldu. (L)

GRELOT (Louis), fransız mühendisi (Ville-neuve-l'Archeveque, Yonne 1888). Demir köprülerde betonarme döşeme taşının kullanılmasını ilk defa uyguladı; asma köprüleri daha modern bir şekle soktu. Durance üzerindeki Mirabeau ve Manosque asma köprüleri, Saone üzerindeki Mulatière, Saint Nazaire ve Vienne köprüleri onun eseridir. Tancarville köprüsünün temel incelemelerini yaptı. (L)

GRÉMİLLON (Jean), fransız filim yönetmeni (Bayeux 1901 - Paris 1959). Besteciydi; 1923'te belge filimleri çevirmeğe başladı. 1927'de yaptığı *Tour au Large* (Açıktaki Kule) filminden sonra güçlü kişiliğini ortaya koyan uzun filimler yaptı; *Maldonne* [1928]; *Gardiens de Phare* (Fener Bekçileri) [1929];

GRANADA
soldan sağa:
Elhamra sarayı bahçelerinin genel görünüşü,
aslanlı avlu
(maddesi 317. sayfada)

Foto. E.G., Popper-Atlas-Photo, J. Marcel-Rapho (LAROUSSE)

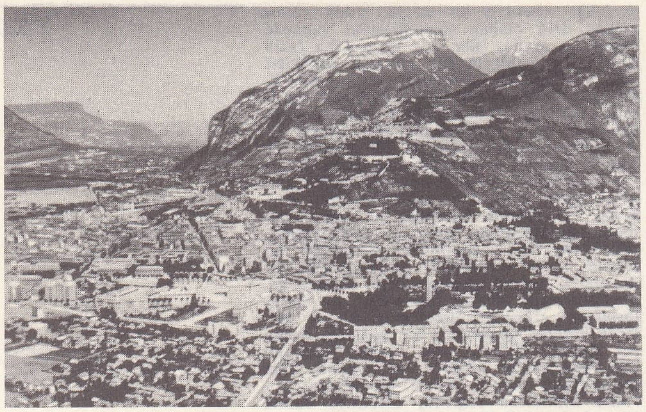

GRENOBLE

La Petite Lise (Küçük Lise) [1930]; *Lumière d'Eté* (Yaz Işığı) [1943]; *Le Ciel est à Vous* (Gökler Sizindir) [1943]; *Six Juin à l'Aube* (Altı Haziran Şafağında) [1945'te yaptığı bu filim savaş sonrası en iyi belge filimlerden biridir]; *Pattes Blanches* (Beyaz Ayaklar) [1948]; *L'Amour d'une Femme* (Bir Kadının Aşkı) [1953]; *André Masson et les Quatre Eléments* (André Masson ve Dört Unsur) [1958]. (L)

GREN i. (lat. *granum*, tane'den fr. *grain*). Foto. Duyarlı tabakaların jelatini içine gömülmüş, az veya çok belirgin, billûrsu gümüş tuzu tanecikleri: *Röntgen emülsiyonlarının grenleri normal emülsiyon grenlerinden çok daha büyüktür.* ‖ Fotoğrafta görüntüyü meydana getiren ve developman banyosuyle boyutları küçültülen, ince gümüş tanecikleri: *Parafenilendiyaminli developman banyosuyle ince grenli klişeler elde edilir.*

— Graf. santl. Ofset baskı levhalarında, grönaj işlemi sonucu olan ve rutubeti çeken tanelerin adı. ‖ *Reçine grenli usul,* gravürü bir kazı kalemiyle tamamlamağa dayanan eski fotogravür yöntemi.

— Gravür. Çeşitli biçimlerdeki çapraz yontmalarla elde edilen sonuç. ‖ Bir litografya taşında bulunması gereken nitelik. (L)

GRENA i. (lat. *granatum* > fr. *grenat'*dan). Kuyumc. Nar kırmızısı renginde değerli taş. (*Süleyman taşı* da denir.)

— Miner. Kübik sistemde billûrlaşan, değişik bileşimlerde tabiî silikat. Bk. ANSİKL.

— Tekst. Damasko kumaş çeşidi.

— ANSİKL. Miner. *Grena,* izomorf bir seri meydana getiren üç değerli bir madenle (alüminyum, demir, krom) iki değerli bir madenin (kalsiyum, magnezyum, demir, manganez) silikatlarından oluşan çok homogen bir grubun genel adıdır. Kübik sistemde, on iki yüzlü eşkenar paralel ve yamuk şeklinde billûrlaşır.

Grenalar arasında en bilinenleri şunlardır: soluk yeşil renkte *grosüler,* $Ca_3Al_2(SiO_4)_3$; ateş kırmızısı renginde *pirop,* $Mg_3Al_2(SiO_4)_3$; koyu kırmızı renkte *almandin,* $Fe_3Al_2(SiO_4)_3$; kızıl yakut veya doğu grenası; sümbül kırmızısı renginde *spesartit,* $Mn_3Al_2(SiO_4)_3$; siyah renkte *melanit,* $Ca_3Fe_2(SiO_4)_3$; zümrüt yeşili *urvarovit,* $Ca_3Cr_2(SiO_4)_3$. (L)

GRENAA, Danimarka'da (Randers amt'ı) şehir, Jylland'ın doğu kıyısında; 8 700 nüf. Balıklavalar. (L)

GRENADA, Küçük Antillerde eski Britanya sömürgesi, 1967'den beri Commonwealth üyesi muhtar devlet, Rüzgârüstü adalarının (Windward İslands) meydana getirdiği yayın güney ucunda; 88 600 nüf. Merkezi, *Saint-George's.* Ada birçok volkanik tepeyle örtülüdür. Deniz seviyesinden 500 m yüksekte bir krater içinde büyük göl. Coelette yapımı.

Kakao, hindistancevizi, pamuk, muz ve şekerkamışı ihracatı adanın başlıca gelir kaynağıdır. Ormanlar 4 000 hektardan çok yer kaplar ve balıkçılık düzenli bir şekilde yapılırsa gelir sağlamağa elverişlidir. Küçüklüğüne rağmen ada bugünkü kaynaklarından büyük gelir sağlar. Grenadines adalarının bir kısmı (en büyük ada Carriacou ve Union adası) Grenada'ya bağlıdır.

— Tar. 1498'de Kristof Kolomb'un bulduğu ve *Concepcion* adını verdiği adayı, 1650'de Martinik hükûmeti ele geçirdi. 1665'te Fransız Batı Hindistan şirketine geçen, 1674'te krallığa bağlanan Grenada'yı 1762'de İngiltere aldı. 1779'da Estaing kontunun geri aldığı ada, Versailles antlaşması uyarınca (1783) İngiltere'ye geri verildi. 1967'de muhtariyet kazandı. (L)

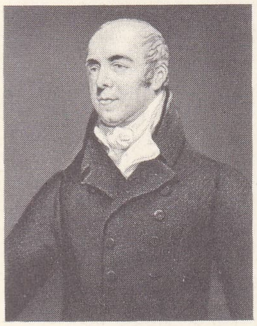

baron William GRENVILLE

GRENADA (YENİ), Kolombiya'nın eski adı. (L)

GRENADİN i. (fr. *grenadine*'den). Dört veya altı kat ham ipek ipliğinin birlikte büküldükten sonra ters yönde iki kat ve metrede 2 000 kere bükülmesiyle meydana gelen ipek ipliği: *Grenadin özellikle şerit yapımında ve bazı hafif ipekli kumaşların dokunmasında kullanılır.* ‖ Yas elbiselerinin yapımında kullanılan ipek kumaş. (L)

GRENADİNES adaları, Küçük Antillerde (Windward İslands) İngiltere'ye bağlı takımadalar, Grena'da ile Saint Vincent arasında; kuzeyden güneye başlıca adaları şunlardır: Saint-Vincent'a bağlı olan Bequia, Mustique ve Cannauan; takımadanın en büyük adası Grenada'ya bağlı olan Union ve Carriacou adası. Adaların başlıca üretimini pamuk meydana getirir. (L)

GRENATİT i. (fr. *grenatite*). Büyük ölçüde grena'dan meydana gelen başkalaşmış kaya. (Grenatit, yoğunluğu 3,5 ile 4,3 arasında değişen kırmızı bir kayadır.) [L]

GRENAY, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında (Béthune grubu), Lens'in batısında; 8 730 nüf. Kömür madenleri. Konfeksiyon (önlükler). [L]

GRENCHEN (veya **GRANGES**), İsviçre'de (Solothurn kantonu) komün, Solothurn'un güneybatısında; 18 000 nüf. Saatçilik merkezi. (L)

GRENDORJ i. (fr. *grain-d'orge* veya *graindorge*). Âdi yünden kareli olarak dokunan eski kumaş çeşidi. ‖ *Grendorj* veya *grendorj bezi,* üzerinde arpa tanesine benzer noktalar bulunan bir çeşit bez. ‖ *Grendorj kadife,* üzerinde, atkı yoluyle yapılmış ve kumaş yüzeyine tamamen dağılmış düğümler bulunan bir çeşit kadife. (L)

GRENETİS i. (fr. *grénétis*). Bazı madenî paraların veya madalyaların kenarlarına aşınmayı önlemek için yapılan tırtıl. (L)

GRENFELL (Bernard PYNE), ingiliz arkeoloğu (Birmingham 1869-Oxford 1926). Flinders Petrie ile Nil vâdisini gezdi (1894). J. P. Mahaffy ile birlikte, *Ptolemaios Filadelfos*'un gelir kanunlarını yayımladı: *The Empire of the Ptolemies* (Ptolemaios İmparatorluğu) [1896]. Daha sonra Orta Mısır'da Fayum şehrinde araştırma yaptı. (L)

GRENIÉ (Gabriel Joseph), fransız mucidi (Bordeaux 1756-Paris 1837). Yabancı bir ülkeden gelme, *ifadeli* bir org takımı keşfederek 1810'da dilleri serbest hareket eden bir çalgı yaptı; bu dillerden çıkan ses gücü, havayı âletin «somye» kısmına yollayan pedallara az ya da çok basmakla ayarlanabiliyordu: bu çalgı armoniyum'un ilk örneği oldu. (L)

GRENİER (Albert), fransız tarihçisi (Paris 1878-ay.y. 1961). Strasbourg üniversitesi Ren bölgesi ve millî eski eserler profesörü (1919), sonra Collège de France'ta millî eski eserler profesörü (1936), Roma Fransız okulu müdürü oldu (1945-1952). 1942'de *Gallia* dergisini kurdu. Başlıca eserleri: *Bologna Romaine* (Etrüsk Dini ve Roma Dini) Etrüsk Bologna'sı) [1912]; *Le Génie Romain dans la Religion, la Littérature et l'Art* (Din, Edebiyat ve Sanat Alanında Roma Dehası) [1925]; *Manuel d'Archéologie Gallo-romaine* (Galya - Roma Arkeolojisi Elkitabı) [1931-1961]; *La Gaule Romaine* (Galya Devrinde Roma) [1937]; *Les Gaulois* (Galyalılar) [1945]; *La Religion Etrusque et la Religion Romaine* (Etrüsk Dini ve Roma Dini [1948]. (L)

GRENOBLE, Fransa'da şehir, İsère idare bölgesinin merkezi; Graisivaudan, Drav vâdisi ve *Grenoble klüzü*'nün birleştiği yerde; 162 764 nüf. Üniversite.

Cularo adıyle Allobrigi'lerin bir kasabası, sonra *Gratianopolis* adıyle bir roma şehri olan Grenoble, Graisivaudan'ın köprü kurmağa elverişli tek noktasında yer aldığından öteden beri önemli bir geçit yeriydi. Şehir, modern çağda büyük ölçüde gelişti; 1846'da 28 000 kişi olan nüfusu, 1954'te 116 000'e yükseldi. Alplerde hidroelektrik sanayiin geliştirilmesi, eski sanayilerin canlanmasına ve yenilerinin kurulmasına yolaçtı. Beyazkömür merkezi olan Grenoble, bölgedeki hidroelektrik tesislerin büyük kısmına akım verir. Metalürji, elektrik, kimya, besin ve dokuma sanayii. Üniversitesi sayesinde önemli bir fikir merkezi haline gelen Grenoble, aynı zamanda da kış sporlarının gelişmesinden ve çevresinin güzelliğinden yararlanan turistik bir merkezdir. Condillac, Stendhal ve Fantin-Latour burada doğdu. 1968 Kış olimpiyatları burada yapıldı.

— Tar. Piskoposların geçici iktidarına son verilince, Grenoble, Dauphiné'lerin merkezi oldu. Dauphiné'nin Fransa'ya bağlanmasından sonra da şehir, idare merkezi olarak kaldı ve 1339'da üniversite, 1336'da ise Dauphiné meclisi (1453'te parlamento oldu) kuruldu.

— G. santl. Şehirde çok sayıda eski anıt vardır: katedral (XII.-XIII. yy.), Saint-André (XIII. yy.), Saint Laurent (VIII. yy.-dan kalma yeraltı mezarlığı), Saint-Louis (XVII. yy.) kiliseleri; belediye sarayı (XVI. yy.); kısmen gotik ve rönesans üslûbunda adalet sarayı; XVII. yy.dan kalma bir konakta Stendhal müzesi; Fantin-Latour müzesi. Güzel Sanatlar müzesinde eski ressamların (Van der Meulen, Rubens, Zorbaran [4 tablo], Perugino, Küçük Cranach, Ph. de Champaigne) ve modern ressamların (Soutine, Bonnard, Matisse, Jongkind) eser-

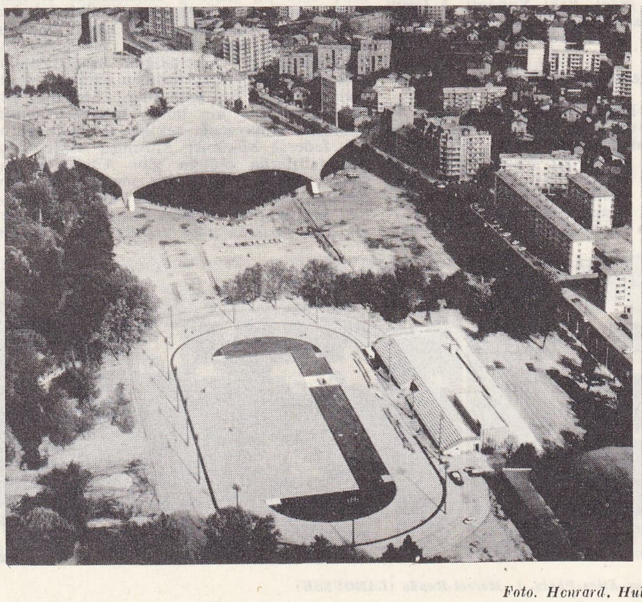

GRENOBLE olimpiyat tesisleri, patinaj alanı ve ön planda, yarış pisti

Foto. Henrard, Hulton (LAROUSSE)

lerinden meydana gelen önemli bir koleksiyon vardır. (L)

Grenoble klüzü, Fransa'da, Ön Alplerde (İsère) geniş çöküntü; İsère tarafından akaçlanır, kuzeydoğuda Grande-Chartreuse kütlesini güneybatıda Vercois'dan ayırır. Klüzün başlangıçta akarsuların ve buzların aşındırmasıyle önemli ölçüde derinleşen bir Ön Alp anselmanı sonucunda meydana geldiği sanılmıştı. Bugün tektonik asıllı olduğuna inanılır. (L)

Grenoble müzesi, 1798'de kurulan müze, 1870'te yeni bir binaya taşındı. Eski ressamların eserleri yanı sıra (Van der Meulen, *Pont-Neuf'ten Geçen Louis XIV;* Rubens, *Papa Aziz Gregorius;* Zorbaran'ın dört eseri, Perugino'nun, Küçük Cranach'ın, Ph. de Champaigne'in eserleri) modern sanatın önemli koleksiyonları da bulunmaktadır (Soutine, Bonnard, Matisse, Jongkind, Bourdelle, Despiau, Agutte, Sembat). [L]

GRENON (Nicolas), fransız bestecisi (Cambrai XIV. yy. sonu-öl. 1449'dan sonra). Paris Saint-Sépulcre kilisesi piskoposuydu (1399). Eserlerinden ancak beş polifonik fransız şarkısı, bir *Gloria* ve dört motet kaldı. G. de Machau'nın ölümü (1377'ye doğr.) ve G. Dufay'in ortaya çıkması arasındaki geçiş çağının en büyük müzikçilerinden biridir. (L)

GRENVİLLE veya **GREYNVİLE** (sir Richard), ingiliz denizcisi (1542-Asor adaları civarında denizde, eylül 1591). İngiliz parlamentosunda 1571 ve 1584'te üye, 1577'de Cornouailles'da kral temsilcisi (sherif). 1885'te, bugün Kuzey Carolina denilen bölgeyi sömürgeleştirmek görevi ile Roanke İsland'a filo kumandanı olarak gitti. İngiltere kontluklarının batı kıyılarının savunma sistemini kurup düzenledi. Amiral Howard'ın muavinliğine tayin edildi (1591). *Revenge* adındaki gemisinin İspanyollar tarafından zaptedilmesinden az sonra öldü. Tennyson *The Revenge* (İntikam) adlı şiirinde bu olayı konu olarak işledi. (L)

GRENVİLLE (George), ingiliz siyaset adamı (Wotton Hall, Buckinghamshire 1712-Londra 1770). Lord Temple'ın kardeşi. Vatanseverler grubunun faal üyesi, 1741'de parlamentoya girdi, hükûmette çeşitli mevkilerde bulundu (1761-1763) ve başbakan oldu (1763-1765). Amerikan sömürgelerinin tutumundan memnun olmayan Grenville, imparatorluğun masraflarına sömürgelerin katılmasını sağlamak amacıyle Pul Resmi kanunu çıkardı; böylece de ileride çıkacak olan anlaşmazlıkların tohumu atılmış oldu. George III'ün otoriter rejimine öteden beri karşı olduğundan, 1765'te görevine son verildi, bu olay muhalefet saflarına geçmesine yolaçtı. (L)

GRENVİLLE (George NUGENT, ikinci *Temple* kontu; birinci Buckingham markisi), İngiliz siyaset adamı (1753 - Stowe House, Buckingham 1813). George Grenville'in ikinci oğlu. 1782 - 1783'te İrlanda lordu yardımcısı oldu, adanın yasama muhtariyetini sağlamlaştırdı. Kralın itimadını kazandı ve parlamentoda etkili rol oynadı. (L)

GRENVİLLE (William Wyndham, birinci — baronu), ingiliz siyaset adamı (1759-Dropmore, Buckinghamshire 1834). George Nugent Grenville'in kardeşi. Torry partisindendi ve Pitt'i tutuyordu. 1790'da hükûmete girdi, 1791'de dışişleri bakanı oldu. Başlangıçta tarafsızlıktan yana olmakla beraber, fransızların yayılma siyaseti, Pitt gibi onu da, 1793 başlangıcından itibaren düşmanlığa sürükledi. Kıta Avrupa'sındaki çabaların yetersizliğini ve kuvvetlerin dağınık bulunmasını tenkit ederek bütün gücünü savaşa harcadı. 1801'de katoliklerin hürleştirilmesine kralın karşı çıkması üzerine, kendisi de bu davaya Pitt kadar bağlı olduğundan, onunla birlikte görevinden istifa etti. Ama selefi ve whigs'lerden pek çok kimse, 1806'da kralı zorlayarak yeni bir hükûmet kurmak üzere onu göreve çağırdılar.

«Bütün istidatlardan» diye adlandırılan bu hükûmet başarısızlığa uğradı. Bununla beraber öteden beri köle ticaretine karşı olan Grenville, köleliği engelleyecek bir kanun çıkarttı. (L)

GRENVİLLE TEMPLE (Richard), **Temple** kontu. Bk. TEMPLE.

GREPON (le), Fransa'da Chamonix ve Alplerde en tanınmış doruklardan biri, Mont-Blanc kütlesinde; 3 482 m. İki yamaçlı bir granitten meydana gelmiştir: Nantillons buzuluna hâkim olan batı yamacı; Trélaporte buzuluna hâkim olan doğu veya buz denizi yamacı.

5 Ağustos 1881'de Alexandre Burgener ve Benedikt Venetz eşliğinde A. F. Mummery'nin yaptığı ilk çıkış, akrobatik dağcılığın ilk başarılarındandır. 800 m yükseltideki Doğu Grepon yamacına ilk olarak 1911'de Josef Knubel ve Henri Brocherel eşliğinde H. O. Jones, R. Todhunter ve G. W. Young tırmandılar. (L)

GREPPİ (Giuseppe, kont), italyan diplomatı (Milano 1819-ay.y. 1921). Genç yaşta Avusturya diplomasisine girdi. 1848'de Sardinya, daha sonra ise İtalya hizmetine geçti. İstanbul (1864), Münih (1871) ve Madrid'de (1875) ortaelçilik, Petersburg'da (1883 -1887) büyükelçilik yaptı. 1891'de senatör seçildi. Çeşitli eserler bıraktı; bunlar arasında *Ricordi Diplomatici* (Diplomatik Hatıralar) sayılabilir. (L)

GRES i. (halk lat. *crassus* > *crassia,* yağlı'dan fr. *graisse*). Bk. *Makine* YAĞ'ı.

GRESHAM (sir Thomas), ingiliz maliyecisi (Londra 1519-ay.y. 1579). Londra belediye başkanı; sir Richard Gresham'ın oğlu. Önce mühim ticarî müesseseler yönetti ve sonra «kralın taciri» olarak Anvers'te oturdu. Kraliçe Elizabeth'e, ingiliz lirasının değerini sabit tutmada yardım etti ve kralliğın başmaliyecisi oldu. Adı bir iktisat kanununa (*Gresham kanunu*) bağlı olarak anılır. Bu kanuna göre «bir memlekette, halk tarafından biri değerli, diğeri değersiz sayılan iki cins para tedavüldeyse, değersiz olan sonunda piyasaya hâkim olur.» (L)

GRESHOFF (Jan), hollandalı yazar (Nieuw Helvoet 1888). Birçok edebiyat dergisi çıkardı; yabancı ülkelerde, özellikle Paris'te kaldığı sırada ülkesiyle diğer milletler arasındaki fikrî ilişkileri genişletmeğe çalıştı. (L)

GRESÖR i. (fr. *graisseur*). Bk. YAĞPOMPASI.

GRESSET (Louis), fransız yazarı (Amiens 1709-ay.y. 1777). Cizvitler tarafından yetiştirildi ve cizvit kolejlerinde öğretmenlik yaptı. 1731'de bir şiir kitabı, sonra *Ver-Vert, Histoire d'un Perroquet de Nevers*'i (Yeşil Kurt, Bir Nevers Papağanının Hikâyesi) yayımladı. Aynı yıl Paris'te yayımladığı *La Chartreuse* adını verdiği mektubunda Louis-le Grand kolejindeki hücresini hüzünlü bir dille anlattı. Keşişleri konu olarak alan mektup şeklindeki yergi yazısı *L'Abbaye*'den (Büyük Manastır) sonra, *Méchant* (Kötü Adam) [1747] adlı komedisiyle büyük başarı kazandı ve Fransız akademisine üye seçildi (1748). [L]

GRESSONEY-SAİNT-JEAN, İtalya'da komün, Piemonte'de (Valle d'Aosta), Dora Baltea'nın kolu Lys'in kaynağında; 750 nüf. Önemli sayfiye merkezi. (L)

GRETNA veya **GRETNA GREEN,** İngiltere'de köy, İskoçya'da (Dumfriesshire). İngiltere sınırında, Carlisle'ın kuzeybatısında; 5 500 nüf. 1856'ya kadar burada hiç bir formalite gerektirmeyen mahallî yasalar sayesinde çok çabuk evlenilebiliyordu: bu özelliğiyle büyük ölçüde isim yapan şehre birçok çift gelerek «demircinin atelyesi»nde evlendi. Yeni kanunların bu çabuk evlenmeleri engellemesi, çiftlerin şehre akınını durdurdu. — Birinci Dünya savaşı sırasında köyde büyük bir barut fabrikası kuruldu. (L)

GRÉTRY (André Modeste), fransız bestecisi (Liège 1741-Montmorency 1813). İtalyan oyuncu ve şarkıcı topluluklarının gösterilerine sık sık giderek müzik bilgisini artırdı. Besteye, Saint-Paul kilisesinin müzik yönetmeniyle çalıştı. Bestelediği bir «senfoni» sayesinde Darchis kurumunun bursunu kazandı. Bu burs, 1699'da Liège'li genç sanatçılara Roma'ya giderek kendilerini geliştirmek imkânını sağlıyordu. Grétry, 1759'da Roma'ya hareket etti; San Giovanni de Laterano'nun müzik yönetmeni Casali, müzik öğrenimine yeniden başlamasına önayak oldu ve Bologna *Accademia dei Filarmonici* sınavlarına girmesini öğütledi. Bu ara Martini ile tanıştı, eserlerini beğendirdi. Pissini'ye ve özellikle Pergolesi'ye hayrandı. 1765'te Roma karnavalı için *Üzüm Toplayan Kızlar*'ı, ayrıca iki de senfoni besteledi. 1766'da Roma'dan ayrıldı, Cenevre'ye yerleşti. Orada ilk defa, fransızca okunan opera-komik'ler dinledi ve Favart'ın *Isabelle ve Gertrude* adlı komedisine müzik yazdı. Oradan Paris'e gitti, Philidor, Duni ve Monsigny'nin başarılarına eş bir başarı kazanacağına inanmıştı. Oysa ilk eseri, *Les Mariages Samnites* beğenilmedi. Rameau'nun müziği onu yıldırıyordu, fransız dilini tiyatroda incelemeğe koyuldu. 1769'dan sonra fransız dilini tiyatroda incelemeğe koyuldu. 1769'dan sonra Fransızların hoşuna giden bir türün sırrını bulmuştu; sözlerin vurguları melodinin akışıyle ahenkli bir şekilde uyuşuyor «aklın» kabul ettiği nispette, italyan tarzı «roulade», «cadence» ve süslemelerden temizleniyordu. *Saf veya Kaba Adam* sayısız başarılarının ilkidir. Devrim'in getirdiği temalar Grétry'ye sönük bir ilham kaynağı oldu; sonraları işi filozofluğa ve yazarlığa döktü. 1789'da *Mémoires*'inin (Hatıralar) ilk cildini, 1797'de son iki cildini yayımladı. J. -J. Rousseau tarzında kaleme aldığı *Reflexions d'un Solitaire* (Bir Yalnız Adamın Düşünceleri) adlı eseri yazdı. Dramatik eserleri sayısızdır: *Lucile* (1769, libretto: Marmontel); *Le Tableau Parlant* (Konuşan Tablo) [1769, libretto: Ansaume], *Sylvain, Zémire et Azor, Aucassin et Nicolette* (1779); *Richard Coeur de Lion* (Aslan Yürekli Richard) [1784, Libretto: Sedaine]; *Guillaume Tell* (1791). [L]

GREUZE (Jean Baptiste), fransız ressamı (Tournus 1725-Paris 1805). Lyon'lu bir ressam tarafından Paris'e getirildi. İlk eserleri sayesinde, sanatsever Lalive de Jully'nin himayesine girdi. 1755'te akademiye kabul edildi. Giriş resmini ancak 1769'da sergiledi: *Veverus'un Oğlu Caracalla'ya Sitemi.* Diderot'nun çok beğendiği *Nişanlı Köylü Kızı* tablosuyle (1761) ün kazandı. Hissî romanla ağlatıcı güldürüye alkış tutan çağının duygululuğundan yararlanarak, yürek sızlatıcı ve yarı şehvetle karışık bir melodrama çalan kompozisyonlar yaptı. Greuze'e *Babanın Lânetlemesi, Cezalandırılan Oğul, Kırık Testi* gibi resimleriyle değil, kitapçı *Babuti*'nin, kayınpederinin, *Madame de Porcin*'in (Angers müzesi), gravürcü *Wille*'in (Jacquemart-André müzesi) veya *Sophie Arnould*'un portreleri gibi gerçekçi, güzel eserleriyle ün kazandı. Ayrıca, çocuk portreleri de vardır (Montpellier müzesi, National gallery). Tournus müzesinde, Viyana Albertina müzesinde, British museum'da ve Louvre müzesinde sanatçının birçok deseni bulunmaktadır. (L)

GREV i. (Paris'te eskiden işsiz kimselerin toplandıkları meydanın [*Place de la Grève*] adından fr. *grève*). Bir ücretliler topluluğunun danışıklı iş bırakma hareketi: *Grev yapmak. Greve gitmek.* Bk. ANSİKL. ‖ *Teşm. yol.* Birarada veya başka başka yerlerde çalışan tacirler veya serbest meslek üyeleri topluluğunun danışıklı iş bırakma hareketlerine de, hukuk dışı anlamda grev denilmektedir. ‖ *Açlık grevi,* isteklerini ilgililere anlatamayanların dikkati çekmekte son çare olarak başvurdukları yemek yememe hareketi.

— Huk. İşçilerin, bir işkolunda veya işyerinde faaliyeti durdurmak veya, işin niteliğine göre, önemli ölçüde aksatmak amacıyle, aralarında anlaşarak, veya bir teşekkülün, bu konuda verdiği karara uyarak toplu halde işi bırakmaları. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Grev gözcüsü,* bir işyerinde grev ilân etmiş olan işçi teşekkülünün, üyelerinin greve

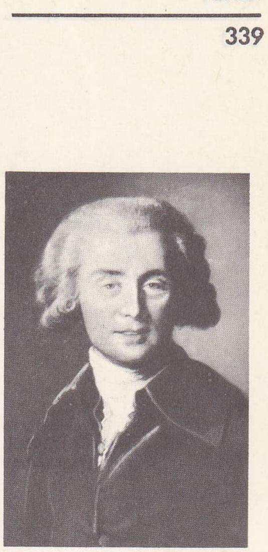

André GRÉTRY
Elisabeth Vigée-Lebrun'ün tablosu
Versailles müzesi, Paris

gravürcü Wille'in portresi

Jean-Baptiste GREUZE

«Çocuk Portresi»
National gallery, Londra

Foto. Bulloz, Anderson (LAROUSSE)

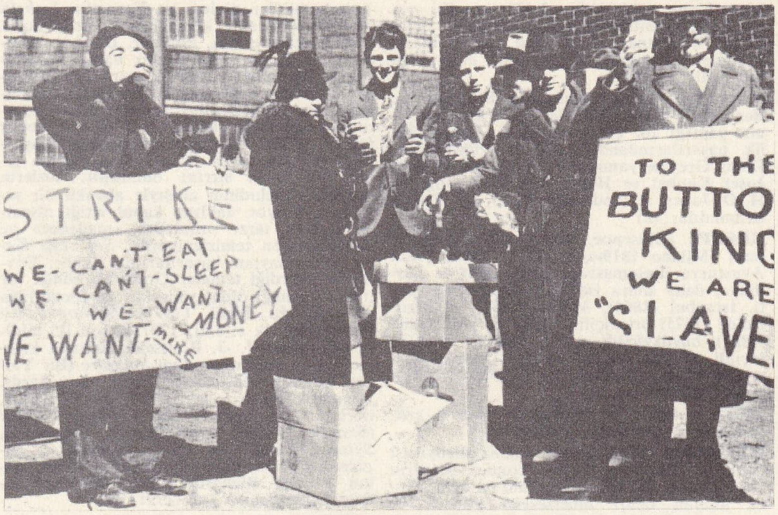

New York'ta grevciler (1935), Ringort koleksiyonu

katılıp katılmadıklarını denetlemek ve propaganda yapmak amacıyle giriş ve çıkış yerlerine koyduğu işçi. (Bunlar en çok ikişer kişi olabilir ve işçilere greve katılmaları için şiddet kullanmaları, tehditte bulunmaları yasaktır.) ‖ *Grev oylaması. Grev yasak ve sınırları. Greve katılamayan işçiler. Grevin hukukî sonuçları.* Bk. ANSİK. *Huk.* ‖ *Dayanışma grevi,* başka bir işyerinde grevde olan işçileri desteklemek için yapılan grev. ‖ *Döner grev,* bir işyerindeki işçilerin bir kısmı bir süre grev yaptıktan sonra çalışmağa başladıkları sırada diğer bir kısmının greve başlaması. ‖ *Genel veya siyasî grev,* yasama organını veya hükûmeti yeni bir siyaset uygulamağa, kanun otoritelerini bir karar almağa veya bir karar almaktan kaçınmağa zorlamak amacıyle yapılan grev. (Grevin amacı göz önünde tutulduğu zaman buna *siyasî grev,* greve katılanların kapsamı göz önünde tutulduğu zaman ise *genel grev* adı verilir.) ‖ *Kanun dışı grev,* kanunî grev için aranan şartlardan herhangi biri eksik bulunan grev. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Kanunî grev,* kanunun aradığı bütün şartları haiz olan grev. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mahkeme kararı ile grevin durdurulması.* Bk. ANSİKL. ‖ *Nöbetleşe grev,* işçilerin bir plan uyarınca bir süre grev yapıp sonra bir süre çalışmaları ve daha sonra tekrar grev yapmaları. ‖ *Oturma grevi,* işçilerin işyerinden ayrılmaksızın iş görmekten kaçınmaları.

sendika lideri Ben Tillet grevcilere hitabederken Tower Hill, 1910 (İngiltere)

— ANSİKL. Tar. Türkiye'de grev hareketlerine XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra rastlanmaktadır. Mutlakıyet zamanında başlayan ilk grevden bu yüzyılın sonuna kadar süren işi bırakma olayları iktisadî nitelikte (ücret meselesiyle ilgili) grevlerdir. Bu dönemde (1872-1900) siyasî kuruluşlar olmadığı için ideolojk grevlere rastlanmaz. Basına geçmiş belli başlı grevler şunlardır: telgraf işçileri grevi (şubat 1872); Ömerli-Yarımburgaz demiryolu grevi (nisan 1872); İzmit demiryolu grevi (nisan 1872); Tersane grevi (ocak 1873); Tersane grevi (haziran 1875); İskele Hamalları şirketi grevi (ekim 1875); Tersane grevi (ingiliz işçilerle beraber) [şubat 1876]; Haydarpaşa demiryolu grevi (mart 1876); Tersane grevi (mayıs 1876)); terziler grevi (ekim 1878); duvarcılar grevi (1878); ayakkabıcılar grevi (1878); yapı işçileri grevi (mart 1879); Şirketi Hayriye işçileri grevi (mart 1879); Tersane işçileri grevi (temmuz 1879); Haydarpaşa demiryolu işçileri grevi (şubat 1880); Haliç vapur personeli grevi (kasım 1880); Beyoğlu mağaza personeli grevi (şubat 1886).

XX. yy. başlarında, İstanbul'da reji işçilerinin yaptığı grev (1906) ile bunu takip eden Adana pamuk işçileri, İzmir'de Balya-Karaydın demiryolu işçileri grevlerinin yayılma istidadı göstermesi üzerine (iki ayda 25 grev, yaklaşık olarak yüz bin işçi) «Tatili Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanunu Muvakkat» çıkarılarak, cemiyet kurma ve grev yapma yasaklandı (1908). Bununla birlikte kanunun kapsamı dışında kalan işkollarında grevlerin devam ettiği görüldüğünden (gümrük hamalları, 20 mart 1909; rıhtım amelesi, 4 nisan 1909; Zonguldak Çelik bölgesi maden işçileri, 10 haziran 1909), hükûmetçe 31 mart olayı da göz önüne alınarak, müzakere edilmekte olan Tatili Eşgal kanunu yürürlüğe konuldu (9 ağustos 1909). Umuma ait hizmet ifa eden müesseselerde sendika kurulmasını yasaklayan bu kanun, greve icbarı da cezalandırıyordu. Grevler 1910 mayısından itibaren yeniden başgösterdi (tramvay işçileri grevi, mayıs 1910; Manastır'da dokuma işçileri ve Bursa'da ipek işçileri grevleri v.d.). Bu dönemde özellikle Rumeli kesiminde grevler daha da yoğunlaştı. Birinci Dünya savaşında azalan grevler Mütareke'de yeniden hızlandı.

Cumhuriyet devrinde 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu grevi yasak ediyor ve yasağa aykırı durumlar için cezaî müeyyide koyuyordu. Grev yasağı devri 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesine kadar sürdü. Bu Anayasa 47. maddesinde «İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler» hükmünü koyarak grevi anayasa teminatı altında bir hak olarak kabul etti. Fakat bu hakkın kullanılması ve istisnalarıyle, işverenlerin haklarının düzenlenmesini özel bir kanuna bıraktı (15 temmuz 1963 tarihli ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn.). Söz konusu kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren 1967 yılı sonuna kadar 263 grev olayı meydana geldi; bu grevlerin yüzde 77'si özel sektörde, yüzde 33'ü kamu sektöründe yapıldı, bunlara 32 232 işçi katıldı ve 1 368 110 işgünü kaybedildi. Grevlerden on üçü için Bakanlar kurulunca geciktirme kararı alındı ve bunlardan altısında geciktirme süresi uzatıldı. 263 Grevden yüzde 64'ü tarafların uzlaşmasıyle, yüzde 11'i mahkeme kararıyle, yüzde 14,4'ü sendikanın kendi istediği ve üst işçi teşekkülünün tavsiyesiyle sonuçlandırıldı.

— Huk. Türk iş hukukunda ancak işçi sıfatı taşıyanların işi bırakmaları *grev* sayılır. İşçi sıfatı bulunmayanların, bu arada memurların, serbest meslek sahiplerinin işlerini bırakmaları hukuken grev sayılmaz, bu durumda grev hükümleri uygulanmaz. İşçi sayılmayanların işlerini bırakmaları cezaî müeyyideye ve muayyen bir hukukî münasebeti ihlâl etmesi halinde tazminata yolaçabilir (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 56. ve Tic. kn. md. 236). Bu önemli farka rağmen, kimin işçi kimin memur sayılacağı konusunda görüş birliği olmaması, uygulamada çeşitli uyuşmazlıklara yolaçmıştır. 274 Sayılı Sendikalar kanununda 1970 yılında yapılan değişiklikle, devlet veya diğer kamu tüzel kişilerince yürütülen hizmetlerde yahut iktisadî devlet teşekkülleri ile müesseseleri ve iştiraklerinde veya özel kanunlarla kurulmuş kurum, müessese ve işyerlerinde bedenen, veya bedenen ve fikren çalışanlardan bedenî çalışmaları fikrî çalışmalarına üstün olan kimselerin işçi sayılacağı kabul edilmek suretiyle işçi-memur ayırımındaki uyuşmazlık ortadan kaldırılmağa çalışılmıştır.

İşçilerin topluca işi bırakmaları grev sayılmakta, fakat işi bırakmaksızın, çalışmalarını yavaşlatarak verimi düşürmeleri, grev sayılmamaktadır. Ancak bu durum bir suç teşkil ettiğinden cezaya tabi tutulmaktadır (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 58).

Grev sırasında çalışma serbestisi de vardır. Bir iş yerinde grev uygulanması, işyerindeki bütün işçilerin grevci sayılmalarını gerektirmez. Sadece grev kararına uyarak işi bırakanlar grevci sayılır. Grev kararını alan teşekkülün üyesi bulunan bir işçi greve katılıp katılmamakta serbesttir. İşçi teşekkülü bunlara kendi bünyesinde müeyyide uygulayabilir (üyelikten çıkarma gibi), ama çalışmak isteyenlerin çalışmasına engel olamaz. Aksine davranışlar suç teşkil eder. Buna mukabil grev sonucunda bir toplu iş sözleşmesi yapıldığı takdirde, bu sözleşme, grev kararına uymayıp işyerinde çalışmış olan işçilere prensip itibarıyle uygulanmaz. İşveren grev süresince çalışmak isteyen işçilere iş verip vermemekte serbesttir. Fakat iş verirse bunları ancak kendi işlerinde çalıştırabilir.

● *Grev oylaması,* işçiler grev kararının uygulanmasına grev oylaması yoluyle engel olabilirler. Grev kararının işyerinde ilân edilmesi üzerine o işgünü içinde mahallin rin üçte biri, altı işgünü içinde mahallin en büyük mülkî âmirliğinden yazılı olarak istemde bulunurlarsa, o iş yerinde grev oylaması yapılır. Oylama, talebin yapılmasından itibaren altı işgünü içinde ve iş saatleri dışında, mülkiye âmirinin tespit edeceği gün ve zamanda yapılacaktır. Bu oylamada işçilerin salt çoğunluğu grevin uygulanmasına karar verirse, o işyerinde grev yapılmaz. Oylamaya itiraz için, oylama gününden başlayarak üç işgünü içinde, iş davalarına bakan mahallî mahkemeye gidilir. Bu itirazlar üç işgünü içinde kesin olarak karara bağlanır.

● *Grev yasak ve sınırlamaları* çeşitlidir. Savaş halinde; genel veya kısmî seferberlikte; ilâç imal eden işyerleri hariç olmak üzere, hastahane, klinik, sanatoryum, prevantoryum, dispanser, eczane, aşı ve serum imal eden müesseseler gibi sağlıkla ilgili işyerlerinde; can ve mal kurtarma işlerinde;

Foto. Franck (LAROUSSE) ; Histoire de l'Humanité

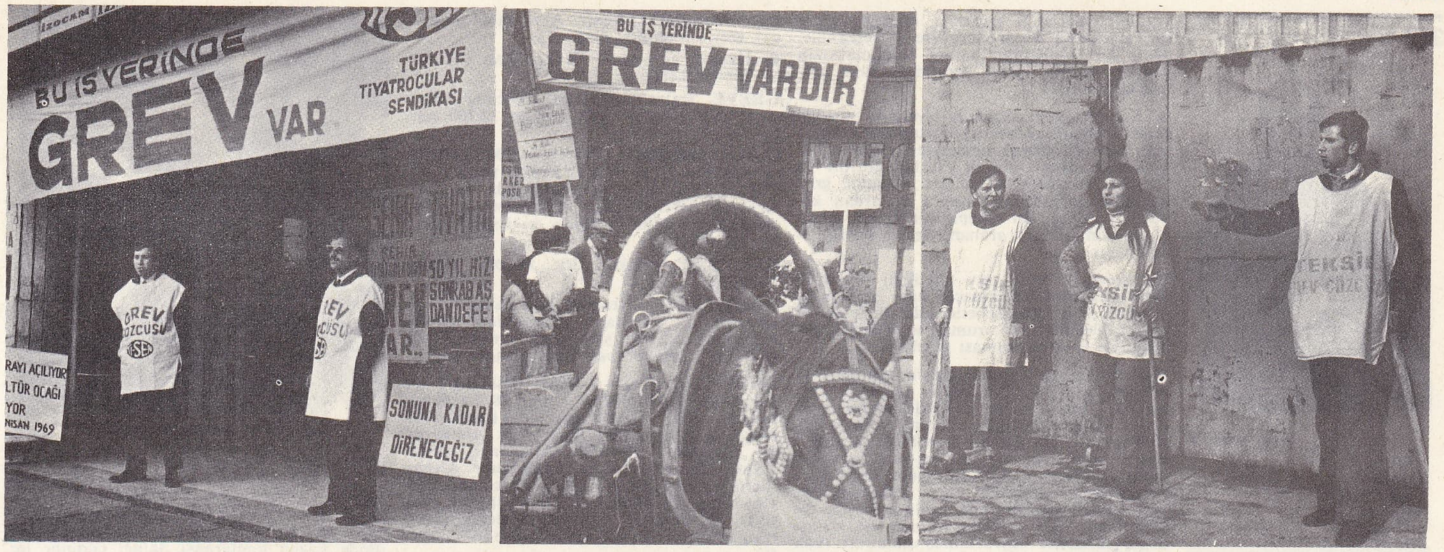

Türkiye'de çeşitli iş kollarında grevler

kamu tüzel kişilerince veya kamu iktisadî teşebbüslerince yerine getirilen su, elektrik ve havagazı istihsal ve dağıtım işlerinde; yabancı memleketlere yapmakta olduğu yolculuğu bitirmemiş deniz, hava ve kara ulaştırma araçlarında; türk sularında seyir halinde olan gemilerle Türkiye'de hareket halinde bulunan hava, deniz ve kara yolu ulaştırma araçlarında; noterlik hizmetlerinde; eğitim ve öğretim kurumlarında, çocuk bakım yerlerinde; mahkemece grevi durdurma kararı verilmesi veya esas hakkındaki kararın tebliği halinde; hakeme başvurulması hususunda tarafların anlaşmaları halinde grev yasak olduğu gibi, bir toplu iş sözleşmesinin yürürlük süresi içinde de greve başvurulması yasaktır. Yargıtay bu yasağı her toplu iş sözleşmesi için ancak kendi kategorisi içine inhisar ettirmektedir. Bu sebeple, bir işkolu toplu iş sözleşmesi varken, o işkolundaki bir işyerinde, işyeri toplu iş sözleşmesi yapmağa işvereni zorlamak için grev yapılabilir. Keza bir işyeri sözleşmesi varken, o işyerinin bulunduğu işkolunda işkolu toplu iş sözleşmesine işvereni zorlamak için de grev yapılabilir. Toplu iş sözleşmesi süresince grev yapma yasağı, iş barışını koruma mükellefiyeti olarak da ifade edilir. Yargıtay bu mükellefiyeti sadece toplu iş sözleşmesinde yer alan konular için değil, sözleşmede yer almayan konularda da yeni teklif ileri sürerek menfaat uyuşmazlığı çıkarma yoluyle greve başvurulamayacağı tarzında kabul etmektedir. Fakat, bir toplu iş sözleşmesi ile bağlı olan işveren veya işveren teşekkülünün, işçiye veya işçi teşekkülüne sözleşme veya mevzuatla tanınmış hakları ihlâl etmesi halinde, yani toplu hak uyuşmazlıklarında, greve başvurmak mümkündür.

Millî Savunma bakanlığında ve içişleri Bakanlığı Jandarma Genel kumandanlığınca doğrudan doğruya işletilen işyerlerinde, işçilerin ücret veya sair çalışma şartlarının, piyasada benzeri işyerlerindeki ücret veya sair çalışma şartlarına göre işçilerin aleyhinde olduğunun yetkili işçi sendikası veya federasyonun başvurması üzerine Yüksek Hakem kurulunun tespit edilmesi şartı gerçekleşmedikçe greve başvurulamaz. Yangın, su baskını, toprak veya çığ yahut depremlerin sebebiyet verdiği ve genel hayatı felce uğratan felâket hallerinde, Bakanlar kurulu, bu hallerin vuku bulduğu yerlere inhisar etmek ve bu hallerin devamı süresince yürürlükte kalmak üzere, gerekli gördüğü işyerleri veya işkollarında grevi yasaklayabilir.

Bakanlar kurulunun sahip olduğu daha önemli bir yetki, memleket sağlığını ve millî güvenliği bozucu nitelikte saydığı grevleri bir kararname ile en çok otuz gün süre ile geciktirebilmek yetkisidir. Bakanlar kurulu, Yüksek Hakem kurulunun mütalâasını alarak, geciktirme süresini en çok altmış gün daha uzatabilir. Bakanlar kurulunun geciktirme ve geciktirme süresini uzatma kararları Danıştayın kazaî denetimine tabidir. Danıştay bu konudaki iptal davalarıyle ilgili yürütmenin durdurulması taleplerini bir hafta içinde karara bağlamakla mükelleftir. Diğer taraftan, geciktirme kararnamesinin yürürlüğe girmesinden başlayarak altı işgünü içinde uyuşmazlık Başbakanlıkça Yüksek Uzlaştırma kuruluna havale edilecektir. Bu kurul geciktirme süresi bitmeden bir tavsiye kararı alacaktır. Taraflar bu tavsiyeye uyup uymamakta serbesttir. Sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerde, Sıkıyönetim kumandanlığı grev yetkisinin kullanılmasını süreli veya süresiz olarak askıda bırakabilir veya izne bağlayabilir.

● *Greve katılamayan işçiler.* Kanunî şartları haiz olan bir grevde, hiç bir suretle üretim veya satışa matuf olmamak kaydıyle, niteliği bakımından sürekli olmasında zaruret bulunan işlerde faaliyetin devamlılığını, işyerinin güvenliğini, makine ve demirbaşlarının, gereçlerinin, hammadde, yarı mamul ve mamul maddelerinin bozulmamasını sağlayacak sayıda işçi greve katılamaz. Böylece, etkilerini grev bittikten sonra da gösterecek zararlar önlenmek istenmiştir. Hangi sayıda ve hangi nitelikte işçinin greve katılamayacağı, evvelce yapılmış bir toplu sözleşme varsa ve bu sözleşmede tayin edilmişse sözleşmedeki kayda göre belli olur. Şayet henüz hiç toplu iş sözleşmesi yapılmamışsa veya bir sözleşme mevcut bulunmasına rağmen bu konuya ait hüküm yoksa, işveren veya işveren vekili, hangi nitelikte kaç işçinin greve katılamayacağını toplu görüşmenin açılışından başlayarak altı işgünü içinde işyerinde yazı ile ilân eder ve bu ilânın bir örneğini işçi teşekkülüne gönderir. İşçi teşekkülü, yapılan ilân aleyhine altı işgünü içinde İl Hakem kuruluna yazılı itirazda bulunabilir. İl Hakem kurulu gene altı işgünü içinde durumu kesin olarak karara bağlar. Greve katılamayacak işçi sayısı ve nitelikleri belli olduktan sonra şahıs olarak hangi işçilerin bunun kapsamına gireceği, grev kararının bildirilmesinden itibaren işleyen bekleme süresi (altı işgünü) içinde Bölge Çalışma müdürlüğünce tespit edilir ve isimleri ilgili işverene ve işçilere yazı ile bildirilir.

● *Grevin hukukî sonuçları,* kanunî grev veya kanun dışı grev olmasına göre değişir. Kanunî grev, grevcinin çalışmamasını meşru kılan bir sebeptir. Grevci işçilerin hizmet sözleşmelerinden doğan hak ve borçları, grevin sona ermesine kadar askıda kalır. Bu askı devresinde işçiler çalışmak, işveren de ücret ödemek borcundan kurtulur. İşveren, grevcilere çalışmadıkları günler için ücret ödemediğinden, bu günler için işçi ücretlerinden sigorta primi kesmesi söz konusu olmayacağı gibi, kendisine düşen sigorta primi borcu da yoktur. Fakat bir sigortadan yararlanmak için gerekli şartların gerçekleştiği hallerde, işçinin grevci olması sigortadan yararlanmasına engel teşkil etmez. Askı süresi, çalışılmış bir süre olmadığı için fiilen çalışmaya bağlı haklara etki yapar. Buna karşılık askı süresince akdî münasebet sona ermiş olmadığı, işçi işyerine bağlı bulunduğu için, askı süresi işçinin kıdemine dahildir. Askı devresinde, hizmet sözleşmesinden doğan borç ilişkisi sona ermiş olmadığı için, işçilerle işverenin karşılıklı saygı ve sadakat mükellefiyetleri devam eder. İşçilerin veya işverenin bu mükellefiyete aykırı davranışları, karşı tarafın sözleşmeyi derhal feshetmesine (bozmasına) imkân verebilir. Grevcilerin bu mükellefiyete aykırı davranışları suç da teşkil edebilir. Meselâ işyerine sabotaj yapmak veya greve katılmak istemeyen işçilere cebir ve şiddet kullanarak çalışmalarına engel olmak, suçtur. Grevcinin işten çıkarılmasını haklı kılacak bir sebep bulunmadıkça işveren, hizmet sözleşmeleri askıda olan işçilerin yerine hiç bir suretle daimî veya geçici olarak başka işçi alamaz veya başkalarını çalıştıramaz. Grevciler de grev süresince başka bir iş tutamazlar. Bir işyerinde grevin uygulanmağa başlamasıyle birlikte grevciler, işyerinden ayrılmak zorundadırlar. Ancak kendilerine işveren tarafından sağlanmış konutlardan doksan gün daha yararlanabilirler; fakat bu müddet için de onarım, su, gaz, aydınlatma ve ısıtma masrafları ile rayiç kirayı işverene ödemek zorundadırlar.

● *Kanun dışı grev.* Bir grevin kanun dışı olduğunun tespiti mahkemeden talep edilebilir, fakat kanun dışı bir grevin durdurulmasına karar verilmesini istemek söz konusu olmaz. Kanun dışı grev ve bu grevle ilgili çeşitli davranışlar için kanun çeşitli cezaî müeyyideler koymuştur. Diğer taraftan, işveren de, kanun dışı greve karar veren, karar verilmesini teşvik eden, böyle bir greve katılan, böyle bir greve katılmağa veyahut devama teşvik eden işçilerin hizmet sözleşmelerini, ihbar önellerini beklemeden ve tazminat ödemeden feshedebilir. Ayrıca bu grevin devamı, yönetimi veya yürütümü

Grève meydanı Carnavalet müzesi, Paris

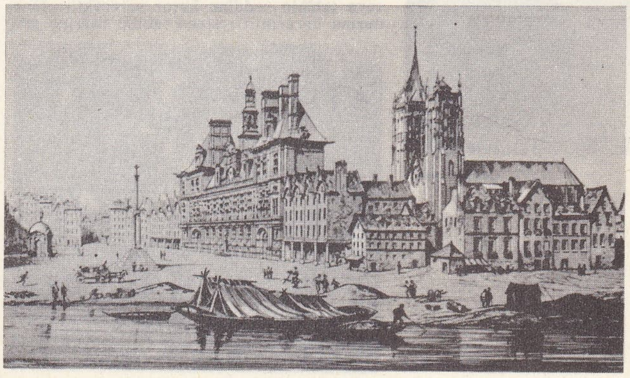

Foto. Histoire de l'Humanite; Cumhuriyet arşivi (MEYDAN)

Jules GRÉVY

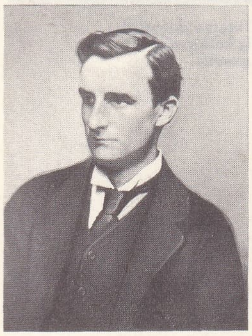

Edward GREY

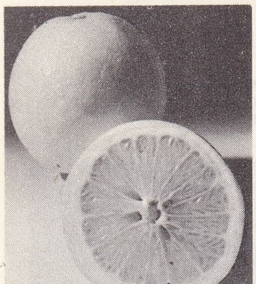

greypfrutlar

greyhoundlar

yüzünden uğradığı zararları, eğer greve bir işçi teşekkülü karar vermişse o teşekküle, böyle bir teşekkülün kararı bulunmaksızın yapılan grevde, greve katılan işçilere tazmin ettirebilir.

● *Kanunî grev.* İşçilerin işverenle ilişkilerinde iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle ve kanun hükümlerine uygun olarak yapılan grevdir ve anayasa teminatı altındadır. Kanunî grev hakkının kullanılması çeşitli açılardan kanunla korunur. Bu sebeple bir grevin kanunî olabilmesi için aranan şartlar büyük önem taşır.

Bir grevin kanunî grev niteliğini taşıyabilmesi ancak, meslekî amaçla, yani işçilerin işverenle olan münasebetlerinde iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle yapılmış olması gerekir.

Meslekî amaçla yapılan grevin kanunî grev niteliği taşıması, 275 sayılı kanunda aranan beş grup şartın gerçekleşmesine bağlıdır: **1.** uyuşmazlığın anlaşma yoluyle çözümlenmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmış olması. Bu teşebbüsler, uyuşmazlığın toplu menfaat uyuşmazlığı veya toplu hak uyuşmazlığı olmasına göre değişmektedir. Menfaat uyuşmazlığında toplu görüşme ve uzlaştırma, hak uyuşmazlığında ise uzlaştırma yollarına başvurulmuş olmalıdır (hak uyuşmazlığında, karşı tarafa hakeme gitme teklifi yapılmasının da bir şart teşkil edip etmediği tartışma konusudur);

2. yetkili teşekkül tarafından grev kararı alınmalıdır. Bu teşekkül, işyeri seviyesindeki uyuşmazlıkta, işyerinde çalışan işçilerin çoğunluğunu temsil eden işçi sendikası, işkolu seviyesindeki uyuşmazlıkta da, o işkolunda çalışan işçilerin çoğunluğunu temsil eden işçi federasyonu veya işkolu esasına göre kurulmuş işçi sendikasıdır;

3. grev kararı, uzlaştırmanın sonuç vermediğini tespit eden Uzlaştırma kurulu tutanağı tarihinden başlayarak altı işgünü içinde karşı tarafa yazı ile bildirilmelidir. Ayrıca grev kararının işyerinde ilân edilmesi ve Çalışma bakanlığı teşkilâtına bildirilmesi de şarttır;

4. greve başlayabilmek için bildiri tarihinden itibaren altı işgününün geçmesi gerekir. Bu süre geçtikten sonra greve herhangi bir tarihte başlayıp başlanamayacağı tartışma konusu olmuştur. Yargıtay bekleme süresi geçtikten sonra greve herhangi bir tarihte başlanabileceği görüşünü kabul etmiştir;

5. greve engel olan bir yasak veya sınırlama bulunmamalıdır. Bütün diğer şartlar gerçekleşse bile, şayet bir grev yasağı veya sınırlaması varsa yapılacak grev kanun dışı olur.

● *Mahkeme kararı ile grevin durdurulması* imkânı sadece hak uyuşmazlıklarındaki grevler için tanınmıştır. Bu uyuşmazlıklarda bir tarafın veya Çalışma bakanlığının başvurması üzerine, mahkemece hakkaniyet gerektiriyorsa yahut grevin durdurulmamasında uyuşmazlığın konusu olan hakların korunması bakımından tehlikeli veya önemli bir zararın doğacağı hallerde, grevin durdurulmasına karar verilir. Mahkeme talebin yapılması üzerine derhal ve acele kaydıyle tarafları çağıracak ve gelmeseler bile altı işgünü içinde ya grevin durdurulmasına veya talebin reddine karar verecektir. Durdurma kararının resmen tebliği üzerine greve son verilmek gerekir. Aksi halde yapılacak grev kanun dışı olur.

◆ **Grevci** sıf. ve i. Grev yapan (kimse). [→ Bibliyo.] (M)

GREVE, İtalya'da kasaba, Toscana bölgesinde (Floransa ili), Chianti'de; 12 100 nüf. (L)

Grève meydanı, Paris'te Hôtel-de-Ville meydanına 1806 yılına kadar verilen ad. Charles V'in krallığı zamanında ve Restorasyon devrinde idam hükümleri bu meydanda infaz edilirdi. İşçiler ve işsizler burada toplanırdı. (L)

GREVİLLE (Fulke). Bk. BROOKE (Fulke Greville).

GREVİLLEA i. (İngiliz botanikçisi C. F. *Greville*'nin adından). Yaprakları eğrelti yaprağını andıran, sarı veya kırmızımsı çiçekli bitki. (*Proteaceae* familyasından.) [L]

GREVİN (Alfred), fransız desinatörü ve karikatürcüsü (Epineul, Yonne 1827 - Saint-Mandé 1892). Birçok gazetede karikatürcü olarak çalıştı. André Huart ile *Almanach des Parisiens*'i (Parisliler Almanağı) kurdu. Tiyatro ile ilgilendi, *le Bonhomme Misère* (Sefil Adam) adlı eseri sahneye kondu. Grevin, sahne kostümleri de çizdi. 1882'de, Paris'te, Monmartre bulvarında kendi adını taşıyan balmumu heykeller müzesini kurdu. (L)

GREVİN (Jacques), fransız hekim ve şairi (Clermont-en-Beauvaisis 1538-Torino 1570). Beauvais kolejinde, *Trésorière* (Kasadar Kadın) [1559] ve *Les Ebahis* (Şaşkınlar) adlı iki komedi ile *César* (1561) adlı bir trajediyi sahneye koydurdu. Şiirlerinde Ronsard ve J. de Bellay'nin etkisi sezilir. Şiirleri *L'Olympe de J. Grévin* adı altında 1560'ta yayımlandı. Protestanlığı kabul etti ve *Gélodacrye*'de (1560), sonra *Le Temple de Ronsard* (Ronsard Tapınağı) adlı eserlerinde savundu. Kendini emniyette hissetmediği için 1567'de İngiltere'ye, sonradan Torino'ya giderek Savoia düşesinin hekimi oldu. Ünlü bir hekimdi, eserleri arasında *Traité d'Anatomie* (Anatomi İnceleme Kitabı) [1562] ve *Traité des Venins* (Hayvan Zehirleri Üstüne İnceleme Kitabı) sayılabilir. (L)

GRÉVY (Jules), fransız siyaset adamı ve hukukçusu (Montsous-Vaudrey, Jura 1807-ay.y. 1891). Kurucu meclise seçildi, genel seçimle bir cumhurbaşkanı seçilmesi fikrini ileri atarak aşırı solcular arasında dikkati çekti. Yasa meclisinde basın hürriyetini savundu, sıkıyönetime karşı oy kullandı, Roma seferinin yapılmaması gerektiğini savundu. Thiers ve Gambetta ile birlikte savaş ilânına karşı çıktı. Ama savaş ilânı onaylanınca millî muhafız alayını teşkilâtlandırdı. Cumhuriyetin ilânından sonra Gambetta'nın tekelci etkisine meydan vermemek için derhal Kurucu meclisin toplanmasını teklif etti. Cumhuriyetçiler safında yer alan ama ılımlı bir eğilimi benimsemiş olan ve uzun bir süreden beri parlamento hayatıyle ilişkisi kesilmiş bulunan Grévy, Bordeaux'da toplanan Millî meclisin başkanlığına seçildi (şubat 1876). Mac-Mahon'un cumhurbaşkanlığından istifası (30 ocak 1879) üzerine, onun yerine geçti. İktidarın kendi elinde bulunmasını istediği için, cumhuriyetçilerin Gambetta ve Ferry gibi önemli kişilerini, mümkün olduğu kadar uzun bir süre hükûmet başkanlığından uzak tutmağa çalıştı. Aralık 1885'te yine cumhurbaşkanlığına seçildi, ama nişan verme olayına damadı Wilson'ın da adı karışınca iktidardan kalabilmek için elinden geleni yapmasına rağmen istifa etmek zorunda kaldı (1887). [L]

GREW (Joseph Clark), amerikalı diplomat. (Boston 1880-Manchester 1965). Elçiliklerde bulundu. Barış görüşmelerine katılmak üzere Amerikan komisyonu genel sekreteri oldu (1918), Birinci Dünya savaşından sonra Danimarka (1920) ve İsviçre'ye (1924) elçi olarak gönderildi. Türkiye ile Amerika Birleşik devletleri arasındaki barış görüşmelerini yürütmek amacıyle Lozan konferansına katıldı. Bir süre Ankara büyükelçiliğinde bulundu (1927-1932). Pearl Harbor baskınına kadar Tokyo büyükelçisiydi (1932-1941). Sonra emekli oluncaya kadar (1945) Dışişleri bakanlığında çeşitli görevlerde çalıştı. Eserleri: *Sport and Travel in the Far East* (Uzakdoğu'da Spor ve Gezi) [1940]; *Report from Tokyo* (Tokyo'dan Rapor) [1942]; *Ten Years in Japan* (Japonya'da On Yıl) [1944]; *Turbulent Era, a Diplomatic Record of Forty Years,* 1904-1945 (Karışık Devir, Kırk Yılın Diplomatik Belgesi, 1904-1945) [2 cilt, 1952]. Bu son eserin ilk cildinde Lozan konferansı, ikinci cildinde ise *Yeni Türkiye* başlığı altında Atatürk ve İnönü devri anlatılmıştır. (M)

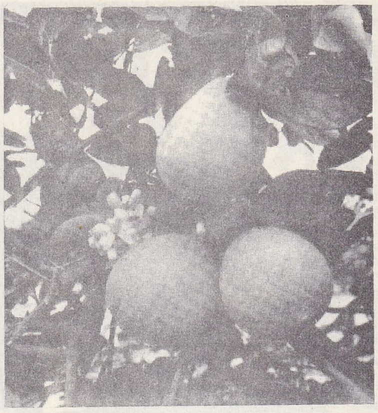

greypfrut, meyve ve çiçekleri

GREW (Nehemiah), ingiliz tabiat bilgini (Coventry 1641 - Londra 1712). Londra'da doktorluk yaptı. Royal Society'nin ilk üyelerinden biridir; bitki anatomisi üstündeki araştırmalarıyle dikkati çekti. *The Anatomy of Plants* (Bitkilerin Anatomisi) [1682] adlı eserinde dalların, yaprakların ve tanelerin yapısını ayrıntılarıyle anlatır. Araştırmalarında karşılaştırmalı yöntemi kullandı. Çeşitli bitkisel organların homologluğunu inceledi. Yeni bir terim listesi yaptı, *parenkima* (özekdoku) terimini ilk olarak kullandı. (L)

GREWİA i. Tırmanıcı veya düz gövdeli odunsu bitki; çiçekleri talkım veya kömeç durumundadır; süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Bazı türlerinin meyvesi yenir.) [Ihlamurgillerden.] (L)

GREY (Beryl), ingiliz kadın dans sanatçısı (Londra 1927). Sadler's Wells Ballet topluluğunda başoyuncu (1942-1957), S.S.C.B.'ye ilk davet edilen sanatçı (1957-1958). Daha sonra Afrika ve Yeni Zelanda'da turneye çıktı (1959-1960). İsveç Krallık balesi (1953-1955, 1958, 1962) ve İngiliz Krallık balesi temsillerinde dansetti (1959-1963). 1964'te Roma operasında sahneye çıktı. Yarattığı veya yeniden canlandırdığı başlıca roller şunlardır: *Kuğu Gölü* (1942); *Ormanda Uyuyan Güzel* (N. Sergeyef düzeni, 1946); *İmparatorluk Balesi* (G. Balanchine'den, 1950); *Kraliçeye Saygı* (1953) ve *Doğum Günü İçin Sungu* (F. Ashton'dan); *The Lady and the Fool* (J. Cranko'dan, 1955). iki eserin de yazarıdır: *Red Curtain up* (1958); *Through the Bamboo Curtain* (1965). [L]

GREY (Charles GREY, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Fallodon, Northumberland 1764-Howick House, Northumberland 1845). Fox'un öğrencisi ve arkadaşıydı; parlamento'da reform yapılması için onunla boş yere büyük çaba sarfetti (1793). Lordlar kamarasında whig partisinin başkanı oldu; katoliklerin hürriyetini inatla savundu; 1806 - 1807'de Grenville hükûmetine girdi. 1830'dan 1934'e kadar başbakan oldu; 1832'de Lordlar kamarasında muhafazakârların engelleme taktiğine rağmen ilk büyük seçim reformunu kabul ettirdi. (L)

GREY (Edward, vikont), ingiliz siyaset adamı (Fallodon, Northumberland 1862-ay.y. 1933). Sir George Grey'in torunu. Milletvekili oldu (1885) ve liberal partinin sağ kanadında yer aldı. 1892'den 1895'e kadar Dışişleri bakanlığı müsteşarı, 1905'te Campbell Bannerman'ın kabinesinde bakan oldu. On bir yıl, ingiliz dış siyasetini yönetti. Fascioda zamanında Fransızların Doğu Sudan üstündeki iddialarına karşı olduğu halde daha sonra İngiliz-Fransız dostluk anlaşmasından yana oldu, 1907'de Rusya ile bir anlaşmada etken rol oynadı, ama kesin bir bağ kurmaktan kaçındı. Bunun yanında Amerika Birleşik devletleriyle ilişkileri büyük ölçüde yoluna koydu. Fransız dostluğuna ol-

Foto. X (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

duğu kadar, barışa da içtenlikle bağlıydı. Ancak Almanya'nın Belçika'ya ültimatom vermesi üzerine, İngiltere'nin derhal savaşa girmesini kararlaştırdı (4 ağustos 1914). 1915-1916 Yıllarındaki yoğun diplomatik faaliyetleri ustalıkla yürüttü, 1916 aralık ayında Asquith kabinesinin düşmesiyle faal siyasî hayatı son buldu. Washington'a olağanüstü yetkili elçilik görevine getirildi (1919). Balık avı üstüne *Fly Fishing* adlı bir eser yazmıştır (1899). [L]

GREY (Henry), üçüncü **Dorset** markisi, **Suffolk** dükü (1510-Londra'da başı vurularak 1554). Henry VII'nin torunu Frances Brandon'un kocası. Servetini J. Dudley'in servetiyle birleştirdi ve ona ailesinin protestan olarak kazanmış olduğu itibarı sağladı. Kızı Jeanne, Dudley'in oğluyle evlendi ve Grey 1553'te, Jeanne'ı meşru vâris Marie'nin yerine tahta çıkartmak amacıyle yaptığı denemede ona yardımcı oldu. Wyat isyanına katıldığı için ölüme mahkûm edildi. (L)

GREY (Henry, üçüncü — kontu), ingiliz siyaset adamı (Howick House, Northumberland 1802-ay.y. 1894). Charles Grey'in oğlu. 1826'da parlamentoya girdi ve Russel'ın başkanlığındaki hükûmette sömürgeler bakanı (1846-1852) oluncaya kadar çeşitli görevlerde bulundu. Otoriter olduğu kadar da liberaldi; sömürgelere geniş siyasî ve ticarî hürriyet tanıdı. (L)

GREY (sir George), ingiliz sömürge yöneticisi (Lizbon 1812-Londra 1898), ikinci Grey kontunun yeğeni. Güney Avustralya genel valisi (1840-1845) oldu ve düzeni bozulmuş olan bu sömürgenin durumunu düzeltti. Yeni Zelanda genel valiliğinde de (1845-1853) Sömürgeleştirme kumpanyasının haksız vergileri dolayısıyle Maori'lerle çıkan savaşa ve kumpanyanın hâkimiyetine son vererek bu yeni sömürgenin temellerini sağlamlaştırdı. Böylece maori reislerinin gözünde itibar kazandı. Kap burnu sömürge hükûmetinde görevlendirildi ve Güney Afrika devletleri arasında bir federasyon kurmak üzereyken Londra'nın buna karşı olması üzerine tasarısından vaz geçti. Yeni Zelanda'ya döndü ve 1861 ile 1868 arasında genel vali olarak bulunduğu bu ülkede kolonlarla yerliler arasındaki dengeyi güçlükle sürdürebildi. 1877 ile 1879 arasında başbakan oldu ama hazırladığı radikal program ancak onun düşüşünden sonra başarıya ulaştı. (L)

GREY (Zane), kuzey amerikalı yazar (Zanesville, Ohio 1872 - ay.y. 1939). Dişçiydi. Amerika'nın batı yakasını anlattı. Eserleri: *The Last of the Plainsmen* (Ova Adamlarının Sonuncusu); *Riders of the Purple Sage* (Kırmızı Çayırın Atlıları) v.b. Romanları birçok dile çevrildi ve pek çoğu da beyaz perdeye aktarıldı. (L)

GREYDER i. (ing. *to grade*, düzenlemek'ten *grader*). Bayınd. Bir araziyi temizlemek, bir düzeye getirmek ve çıkan malzemeyi (taş, toprak) kenarlara dizmek veya düzgün olarak yaymakta kullanılan tesviye makinesi. (Bk. ANSİKL.)

— Taşıma. Tekerlekli veya paletli bir şasinin ön tarafına yerleştirilmiş mafsallı bir kepçeden meydana gelen, kendinden hareketli malzeme (kum, taş, kömür v.b.) yükleyicisi; krikolar üzerinde kaldırılan kepçe, içindeki malzemeyi taşıma araçlarına boşaltabilir.

— ANSİKL. *Greyder*'in önünde, başka bir taşıtla çekilen veya kendinden hareketli bir gövde üzerine yerleştirilmiş, her yöne çevrilebilen ve yatay olarak sürüklenebilen, 3 m boyunda (veya daha fazla) kalın çelikten bir bıçak bulunur.
Çekilen greyderler, az veya orta derecede önemli tesviye işlerinde kullanılır. Çelik bıçağa ek olarak bir kirizme pulluğu takılabilir. Motorlu greyderlerin gücü çok daha yüksek, bıçakları daha uzundur, ayrıca çekme ve kumanda iletme tertibatıyle donatılmıştır. Başlıca parçaları şunlardır: yatay düzlem içinde bıçağın tam bir devir yapmasını sağlayan bir yönlendirme çemberi; bıçağa en fazla 90°'lik bir şev açısı veren yanlamasına kaldırma tertibatı; takılıp sökülebilir bir toprak kabartma tertibatı. (L)

GREYHOUND [Grihavnd] i. (ing. k.). Yarış için yetiştirilmiş ingiliz tazısı. (L)

Greyhound Bus Lines, 1925 yılında, güçlü demiryolu şirketi «Great Northern»ın geniş şekilde katılmasıyle Amerika Birleşik devletlerinde, İsveçli göçmen Carl Eric Wickman'ın «Motor Transit corporation» adı altında kurduğu ilk büyük kara yolu nakliyat şirketi. 1928 Yılında şirket, Amerika'yı «kıyıdan kıyıya» aşan ilk düzenli ulaşımı gerçekleştirdi. İki sene sonra resmen «Greyhound Bus Lines» adınıaldı. 1930-1938 Arasında Great Northern'in ortaklığına rağmen, hisselerinin yüzde 4'üne sahip General Motors'ın teknik işbirliğiyle demiryolu şirketlerine karşı sıkı bir tarife savaşına girişti. İkinci Dünya savaşından sonra Amerika'da uzun mesafeli ulaşımın yüzde 40'ını Greyhound Bus Lines sağlıyordu. 160 000 km'lik bir güzergâh üzerinde, en büyük demiryolu şirketinden 4 kat fazla yolcu taşımaktadır. (L)

GREYNVİLE (sir Richard). Bk. GRENVİLLE.

GREYPFRUT i. (ing. *grape-fruit*). Turunçgillerden bahçelerde yetiştirilen bir ağacın meyvesi; Türkiye'de *altıntop* ve *kızmemesi* de denir. (Portakaldan daha iri, kanarya sarısı renginde, ekşi ve acımsı bir meyvedir. Çekirdekli ve çekirdeksiz çeşitleri vardır. Mükemmel bir C vitamini kaynağı ve iştah açıcıdır. Greypfrut ağacının anayurdu muhtemelen Antillerdir. Bu ağaç soğuğa hiç dayanmaz; ancak ılıman iklimlerde yetişir. A.B.D. ve İsrail'de greypfrut tarımı çok yaygındır.) [ML]

GREZ i. (fr. *grèze*). Fransa'da Charentes'da çakıllı toprak.

— Jeormorfol. *Katmanlı grez*, periglasiyar iklim çağında yol yol iri ve ufak unsurlardan meydana gelen yamaç çökeltisi. (L)

GRİ sıf. (fr. *gris*). Açık kül rengi (siyah ile beyaz karışımından meydana gelir): *Uzun, gri kırçıllı bir gömlek diktirmiş* (Y.Z. Ortaç). || *Gri blö*, mavi ile karışık gri. || *Gri füme*, koyu gri.

— Eczc. *Gri merhem*, içinde az miktarda civa bulunan ve bitlenmeye karşı vücuda oğuşturularak sürülen merhem. (ML)

GRİAS i. Palmiye görünüşünde büyük ağaç; Tropik Amerika'da dört türü yetişir. (Camayka'da yetişen *Grias caulifera*'nın meyveleri kuru yemiş olarak yenir; buna oralılarca «ançuez armudu» denir. *Lecythidaceae* familyasından.) [L]

GRİAULE (Marcel), fransız etnoloğu (Aisy-sur-Armançon, Yonne 1898 - Paris 1956). Sorbonne'da profesör, Union française'in danışmanıydı. Habeşistan'da (1928-1929), Orta Afrika'da (Dakar-Cibuti, 1931-1933), Kamerun'da, Batı Afrika'da birçok görev gezisi yaptı. Çalışmaları özellikle, Mali'de Bandiagara yalıyarında yaşayan Dogon'larla ilgilidir. Başlıca eserleri: *Silhouettes et Graffiti Abyssins* (Habeş Duvar Resimleri ve Yazıları) [1933]; *Jeux et Divertissements Abyssins* (Habeş Oyun ve Eğlenceleri) [1935]; *La Peau de l'Ours* (Ayının Postu) [1936]; *Masques Dogons* (Dogon Maskları) [1938]; *Dieu d'Eau* (Su Tanrısı) [1948]. (L)

GRİBİNGUİ, Orta Afrika cumhuriyetinde ırmak, Şari'nin anakollarından biri. 280 km. (L)

GRİBOYEDOV (Aleksandr Sergeyeviç), rus oyun yazarı ve diplomatı (Moskova 1795 - Tahran 1829). Birkaç hafif komediden sonra 1822-1824 arasında en büyük eseri olan *Akıldan Belâ*'yı (Gore Ot Uma) yazdı. Moskova yüksek sosyetesini yeren bu eser uzun yıllar rus mizahının en başarılı eserlerinden biri sayıldı. 1828'de ünlü bir gürcü şairinin kızı olan prenses Cavatçavadze ile evlendi, Tahran'a tayin edildi, bir kargaşalık sırasında öldürüldü. (L)

GRİÇENVO (Aleksis), rus ressamı (Krolevets 1883). Moskova Güzel Sanatlar okulunda öğrenim yaptıktan sonra Cézanne'ın ve ikonaların tekniğine dayanan resimler yapmağa başladı. İkonaların tarihiyle ilgili olarak, *Rus Resminin Bizans ve Batıyle İlişkileri* (1913) adında bir eser yazdı. Devlet Resim koleksiyonunda (*Audierne Limanı*, 1932) ve Grenoble müzesinde (*Deniz Kestanesi ve Sedef*, 1926) eserleri vardır. (L)

GRİDLEY HOWE (Samuel), amerikalı reformcu (1801-1876). 1831'e kadar yunan, daha sonra da leh isyancılarına cerrah olarak hizmet etti. 1834'te Boston'a döndü ve körleri, delileri tedavi etti; 1845-1865 arasında kölecilikle savaştı. XIX. yy.ın sosyal dönüşümlere taraftar burjuvazisinin en yetkin temsilcilerinden biridir. (L)

Grid sistemi, Askerlikte mevki ve uzaklıkları gösterme (Düz yüzeyler üzerinde, özellikle haritalarda gerekli mevki ve mesafeleri doğru olarak hesaplamak için kullanılan sistem.) [M]

GRİEG (Edvard), norveçli besteci (Bergen 1843-ay.y. 1907). Leipzig konservatuvarında Moscheles'in ve Reinecke'nin, Kopenhag'da Gade'nin öğrencisi oldu. Rikard Nordraak ile (1842-1866) birlikte millî bir norveç müziği meydana getirmek istedi. 1867'de Christiana'da Müzik birliğini kurarak 1880'e kadar bu birliğin başında kaldı. 1865 ve 1870'te İtalya'ya yaptığı geziler sırasında tanıştığı Liszt'ten büyük bir teşvik gördü. 1866'dan itibaren de İbsen ile ilişki kurdu ama bu bağ aralarında gerçek bir dostluğun doğmasına yolaçmadı. Buna karşılık, 1867'den itibaren Björnson'un en yakın dostlarından biri oldu. Bütün Avrupa'yı dolaştı; piyano virtüozu ve orkestra yöneticisi olarak ün kazandı. 1885'te Bergen yakınlarına yerleşti ve artık bütün zamanını doğduğu şehirde, turnelerinde ve halk müziğiyle ilgili belgeler toplamağa gittiği köylü çevrelerinde geçirmeğe başladı. Ses için yazılmış eserleri arasında birçok *lied* derlemesi (1864-1898); koro, bariton ses ve orkestra için *balad*'lar (*Yalnız Adam* ve *Memlekete Dönüş*), erkek korosu için bir *albüm* (1877-1880), karma koro *a cappella* ve bariton için dört mezamir (1906) özellikle anılmağa değer. Çalgı için yazdığı eserler arasında, piyano için çeşitli derlemeler (*Lirik parçalar* adı altında toplanmış olan on *defter*, bir *sonat*, bir *balad*, bir *süit* [*Holberg çağında*]), dört el için yazılmış ve sonradan iki el için yeniden düzenlenmiş olan *Norveç Dansları*, dört el için *Senfonik Danslar*, oda müziği besteleri (keman ve piyano için üç sonat, bir viyolonsel ve piyano sonatı, bir yaylı çalgılar dörtlüsü), senfonik parçalar (*Sonbaharda* adlı konser uvertürü, *Peer Gynt* ve *Sigurd Jorsalfar*'dan seçme orkestra süitleri ve dört *Senfonik Dans*) yer alır. Dramatik eserleri ise, İbsen'in dramı *Peer Gynt*'ün, Björnson'un *Sigurd Jorsalfar* ve *Olav Tryggvasson* adındaki dramlarının sahne müzikleridir. Mendelssohn'un etkisinde kalmış olan Grieg, müziğinin çekiciliği ve kaynağını halk müziğinden alan ilhamı bakımından Chopin ile karşılaştırılabilir. Armoni işlemelerindeki cüretli tutumuyle Faure'ye yakındır ve Debussy'nin öncüsü sayılır. (L)

GRİEG (Nordahl), norveçli yazar (Bergen 1902 - Berlin 1943). Bakaloryasını verdikten sonra tayfa olarak denize açıldı. Bu gezinin izlenimlerini *Rundt Kap det gode Haab* (Ümit Burnunun Çevresinde) [1922] adındaki ilk derlemesinde anlattı. *Skibet Gaar Videre* (Gemi Yol Alırken) [1924] adını taşıyan romanı ise sosyal ve siyasî yönelimini ortaya koyan ilk eseridir.
1927'de Çin ihtilâline katıldı, sonra Moskova'ya yerleşti, Norveç'e dönünce de kendini kapitalist toplumun düşmanı olarak tanıttı. 1937'de İspanya'ya gitti, Norveç'in Almanlar tarafından işgali sırasında (1940) sürgündeki Norveç hükûmetiyle birlikte İngiltere'ye geçti. Burada İngiliz Hava kuvvetlerine girdi ve Berlin'e yapılan bir hava akını sırasında öldürüldü. Manzum eserleri (*Stene i Strömmen* [Akarsulardaki Taşlar] 1925; *Norge i Vore Hjerter* [Kalplerimizdeki Norveç] 1929) ilhamını yurtseverliğinden ve heyecanlarından alır. Oyunları (*En ung Mands Kjaerlighet* [Bir Genç Adamın Aşkı] 1927, *Barrabas* [1927], *Vor Aere og Vor Makt* [Onurumuz ve Gücümüz] 1935, *Nederlaget* [Bozgun] 1937 v.b.) siyasî ve toplumsal ideallerini ortaya koyan eserleridir. Bu eserlerinden başka, gezilerinde yaptığı röportajlardan bir yazı dizisi ve *Ung Mo Verden Ennu Vaere* (Dünyanın Genç Kalması Gerekir) [1938] adında bir roman da yayınladı. (L)

GRİERSON (John), ingiliz sinema kuramcısı ve filim yönetmeni (Deanston, Perthshire 1898). Gerçekçilik konusundaki teorileri ingiliz sinemasında büyük bir etki yaptı. İlk filmi *Drifters* (Balıkçı Gemileri) [1929] bir bildirge niteliğindedir. Robert Flaherty, Alberto Cavalcanti, Paul Rotha v.b. gibi kimselerin temsil ettiği belge filimciliğinin ortaya çıkmasına yolaçtı. Kanada'da ve Avustralya'da kısa filim yapan merkezleri kurdu. Başlıca filimleri: *Industrial Britain*

Aleksandr GRİBOYEDOV

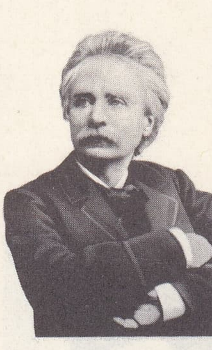
Edvard GRİEG

sir George GREY

David Llewelyn Wark **GRİFFİTH** Lillian Gisch «Broken Blossoms» adlı filmin bir sahnesinde

Arthur GRİFFİTH

grifonlar

sert kıllı grifon

vande grifon basesi

Brüksel grifonu

(Sanayi Ülkesi İngiltere) [Flaherty ile, 1933]; *Coalface* (Kömüryüzlü) [Cavalcanti ile, 1935]. (L)

GRİERSON (sir George Abraham), irlandalı şarkiyatçı (Glene Geary, Dublin 1851 - Chamberley, Surrey, İngiltere 1941). Güney Asya dilleri uzmanı olarak tanınmıştır. Dublin'de Trinity kolejinde okudu; Hintçe ve Sanskritçe öğrendi ve gerek hint dili gerekse hint edebiyatı konularında birçok eser yayımladı. 1912'de şövalye oldu; 1928'de de *Linguistik Survey of India* (Hindistan'ın Dilbilim Yönünden Taranması) [1927] adını taşıyan 19 ciltlik çalışması dolayısıyle liyakat nişanı aldı. (L)

GRİERSON (sir Herbert John Clifford), iskoç edebiyatçısı (Lerwick, Shetland adaları 1866 - Cambridge, İngiltere 1960). Öğrenimini Aberdeen ve Oxford üniversitelerinde yaptı, sonra Aberdeen'de (1894-1915) ve Edinburgh'da (1915-1935) profesör olarak ders verdi. 1934-1939 Arasında Edinburgh'da rektördü; 1936'da şövalyelik payesi aldı, yaptığı en büyük hizmetlerden biri de John Donne'un şiirini tanıtması oldu. Başlıca eserleri: *Metaphysical Poets: Donne to Butler* (Donne'dan Butler'e Kadar Metafizik Şairler) [1921]; *Milton and Wordsworth: Prophets and Poets* (Milton ve Wordsworth: Peygamberler ve Şairler) [1937]; *And the Third Day* (Ve Üçüncü Gün) [1948]; *Criticism and Creation* (Tenkit ve Yaratma) [1950]. (L)

GRİESE (Friedrich), alman yazarı (Lehsten, Waren yakını, Mecklenburg 1890). Romanlarında insanın doğduğu toprağa bağlılığını dile getirir. Eserleri: *Feuer* (Ateş) [1919]; *Winter* (Kış) [1927]; *Die Weisskôpfe* (Beyaz Başlar) [1939]; *Der Zug der grossen Vögel* (Büyük Kuşların Göçü) [1951]. (L)

GRİESİNGER (Wilhelm), alman sinir ve akıl hastalıkları hekimi (Stuttgart 1817 - Berlin 1868). Kiel polikinliği, Kahire Tıp okulu, Tübingen kliniği, Zürich kliniği ve Berlin Psikiyatri kliniği müdürlüklerinde bulundu. Bulaşıcı hastalıklar, ankilostomiyaz ve özellikle psikiyatri konusunda önemli araştırmalar yaptı, eserler yayımladı. Akıl hastalıklarının tanımlanmasında beyindeki anatomik bozukluklara dikkati çekti. Bu alanda, özel psikolojik ve psikopatolojik incelemelerin faydasını da kanıtladı. (L)

GRİESS (Johann Peter), alman kimyageri (Kirchhosbach, Hessen 1829-Bournemouth, İngiltere 1888). İngiltere'de bir bira fabrikası müdürü iken (1858) birçok boya maddesinin imaline imkân veren diazotasyon reaksi yonlarını keşfetti. (L)

GRİF i. (fr. *griffe*, tırnak'tan). Tekst. Dokuma ve jakar tezgâhlarında, bıçağı veya bıçakları taşıyan ve çıkış hareketi sırasında istenilen çengeli yukarı kaldıran parça. (L)

GRİFFENFELD (Peder SCHUMACHER, — kontu), danimarkalı devlet adamı (Kopenhag 1635-Trondheim 1699). Kral Frederik III'ün kütüphanecisiydi. Mutlakıyeti ve babadan oğula geçen hükümdarlığı kuran «krallık yasasını» yazmakla görevlendirildi. Kralın tam güvenine sahipti; Danimarka sarayını ve hükûmet yönetimini teşkilâtlandırdı. Fransa ve İsveç'e savaş açılınca (1675) düşmanları onu yıkmak fırsatını ele geçirdiler. Christian V'in saltanat yıllarında Fransa ile giriştiği gizli bir haberleşme öne sürülerek hıyanetle suçlandırıldı (1676); ölüme mahkûm oldu, sonra affedildi ve yirmi iki yıl hapiste kaldı. (L)

GRİFFES (Charles Tomlinson), amerikan bestecisi (Elmira, New York 1884 - Loomis, New York 1920). Berlin'de Humperdick'in öğrencisi oldu. Fransız izlenimciliği, rus ve doğu egzotizmi ve Scribine'nin kromatizminin etkisinde kaldı. Orkestra eserleri ve piyano için *Roman Sketches* (1916), bir de *Sonata* (1918) besteledi. (L)

GRİFFİN (Donald R.), amerikalı biyoloji bilgini (New York eyaleti, Southampton 1915). 1953'e kadar Cornell üniversitesinde fizyoloji ve zooloji dersleri verdi. Sonra Harvard üniversitesine zooloji profesörü oldu. 1965'ten beri New York'taki Rockefeller üniversitesinde profesör ve «Canlılarda Davranış» bölümünün şefidir. Yarasaların sesüstü dalgalar çıkardığını, çevrelerindeki engellere çarpıp yansıyan bu dalgalara göre yöneldiklerini deneylerle ispatlayarak büyük ün kazandı. Bu çeşit yönelmeye 1944'te *echolocation* adını verdi. 1953'te, *guacharo* cinsinden mağaracıl kuşların da yuvalandığı mağaralarda aynı tarzda hareket ettiğini, fakat dışarıda, aydınlıkta tıpkı büyük yarasalar gibi gözleriyle görerek yöneldiğini ispatladı. (L)

GRİFFİN (Gerald), irlandalı yazar (Limerick 1803-Cork 1840). Yazarlık hayatının ilk döneminde duygulu şiirler yazdı. En iyi oyunu, yirmi yaşına doğru yazdığı ve 1842'de oynanmış olan *Gisippus*'tur. Eserin bu tek gösterilişi büyük bir başarı olmuştu. Daha çok hikâyeleri ve romanlarıyle tanınır: *Tide Tales* (Med ve Cezir Hikâyeleri); *Tales of the Munster Festivals* (Munster Şenliklerinin Hikâyeleri) [1827] ve Dion Boucicault tarafından tiyatroya uyarlanmış olan *The Collegians* (Kolejliler) [1829]. (L)

GRİFFİNİA i. Brezilya'da yetişen soğanlı bitki. Bazı türleri (*Griffinia hyacinthina, G. Blumenavia*) bahçelerde süs için yetiştirilir. (Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

GRİFFİTH (Arthur), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1872 - ay.y. 1922). *Gael derneği* üyesi. İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşlik derneğine de girdi ve 1899'da *The United İrishman* adıyle milliyetçi bir dergi çıkardı. Bağımsızlığın ancak ingiliz krallığının varlığını kabul ederek sağlanabileceği fikrindeydi. Dolayısıyle de 1902'de bu amaçla, «Sinn Fein» adıyle tanınan yeni bir milliyetçi hareket kurdu. Ulster'deki orani'cı sertlikler Sinn Fein için teşvik edici oldu ve Griffith harekete gönüllüler toplamak amacıyle çaba göstermeğe başladı (1914). Cumhuriyetçilik konusundaki oldukça ılımlı ve kararsız bir tutumuna rağmen (1916 Paskalya ayaklanmasının dışında kalmıştı) 1916-1917 arasında ve 1918'de ingiliz yetkilileri tarafından hapsedildi. Ama bu durum onun için yararlı oldu; çünkü böylece, Sinn Fein'ciler üzerindeki gitgide azalan nüfuzunu artırmıştı. Dolayısıyle de, 1918'de İrlanda parlamentosu Dail tarafından De Valera'nın başkanlığında İrlanda cumhuriyeti ilân edildiği zaman meclis Griffith'i de ikinci başkan seçti. Cumhurbaşkanının Birleşik devletlere yaptığı uzun gezi sırasında (1919-1920) cumhuriyetçi hükümeti Griffith yönetti. Benimsediği ortayolcu tutum, 1921'deki ateşkes anlaşmasından sonra ingiliz hükûmetiyle yapılan görüşmelerde İrlanda delegasyonunun başına rakipsiz aday olarak Griffith'in getirilmesini sağladı. Görüşmelerde de Ada'nın bölünmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle bu durumu kabul etmek zorunda kaldı ve aralık 1921 tarihli Londra antlaşmasını imzalayarak yeni kurulan Hür İrlanda devletinin mümkün olan en geniş ve sağlam temeller üstünde düzenlenmesi için çalıştı. Ama bütün bu çabaları iç savaşın patlak vermesini önleyemedi. (L)

GRİFFİTH (David Llewelyn Wark), amerikalı filim yapımcısı ve yöneticisi (Crestwood, Kentucky 1875-Hollywood 1948). Bir süre şiir yazdı, gazetecilik, oyunculuk ve senaryo yazarlığı yaptı. Sonra yönetmen oldu ve ilk filimlerini 1908 ile 1912 arasında çevirdi. Bu süre boyunca tekniğini geliştirdi ve kaba kurgu, sunî ışık kullanılması, omuz çekimi ve genel çekim, kurgu ilkeleri, psikolojik etki elde etmek için bulanık ve bindirme çekim gibi buluşlarını geliştirdi. İlk filmi *The Adventures of Dolly*'de (Dolly'nin Maceraları) [1908] bir hikâyenin anlatılmasında dünyada ilk olarak «geriye dönüş» yöntemini kullandı. 1915'te çevirdiği *Bir Milletin Doğuşu*'nda (The Birth of a Nation) geliştirdiği bütün bu buluşları başarıyle uyguluyordu. 1916'da ise *Hoşgörüsüzlük* (Intolerance) halk tarafından pek tutulmadı. Buna karşılık bu filmin, Eisenstein'a yön vermesi bakımından yararı olmuştur. 1920'de ise, Chaplin, Mary Pickford ve Douglas Fairbanks ile birlikte United Artists ortaklığını kurdu. Sayısı 400'ü bulan filimlerinin arasında en önemlileri şunlardır: *Hearts of the World* (Dünyanın Kalpleri) [1917]; sinemanın şaheserlerinden biri olan *Broken Blossoms* (Kırık Zambaklar) ve *A Romance of Happy Valley* (Mutlu Vâdi Aşkı) [1919]; *Abraham Lincoln* (1930) ve *The Struggle* (Mücadele) [1931]. Sesli olarak çevirdiği bu son iki filminin başarısızlığa uğraması üzerine artık filim yönetmenliği yapmayarak filim çalışmalarında sadece sanat yönetmeni ve teknik danışman olarak görev aldı. (L)

GRİFFİTH (Francis Leewvelyn), ingiliz egiptoloğu (Brighton 1862- öl. 1934). Mısır'da ve Nübya'da kazılar yaptı, Eski Mısır'da dil ve özellikle aşağı tabakanın günlük konuşma dili üstündeki araştırma ve çalışmalarını bazı papirüs ve yazıları yayımladı. Oxford'da kurulmuş olan Griffith enstitüsü, Griffith'in kitaplığıyle bu araştırma merkezinin yaşaması için kurulmuş olan bir vakıftan meydana gelir. (L)

GRİFFİTHS (James), ingiliz siyaset adamı (Ammanford, Carmarthen 1890). On üç yaşındayken maden ocaklarında işçilik yaptı. Sendikacılıkla ve sosyalistle çok genç yaşta ilgilenmeğe başladı. 1933-1936 Arasında Galler Ülkesi Güney Madencileri federasyonunun başkanlığında bulundu; 1936'da parlamentoya girdi; 1948'de İşçi partisinin Millî Yürütme Kurulu başkanlığına getirildi. 1945-1950 Arasında Sosyal güvenlik, 1950-1951 arasında da Sömürgeler bakanlığında bulundu. 1956'da İşçi partisinin meclis grubu başkanlığına seçildi. (L)

GRİFFUELHES (Victor), fransız sendikacısı (Nérac 1874-Paris 1923). Devrimci Sosyalist partide blanqui'cilerin safında çalıştı. 1902'de Montpellier kongresinde C.G.T.'-nin (Fransız Genel İş federasyonu) genel sekreteri oldu. Sendikacılığın siyaset dışı bir iş olduğunu kesinlikle belirleyen 13 ekim 1906 tarihli Amiens yasasının çıkarıldığı Amiens kongresinde önemli bir rol oynadı. 1909'da C.G.T. genel sekreterliğinden çekildi ve isteği üzerine yerine Léon Jouhaux getirildi. Başlıca eserleri: *Le Syndicalisme Français et l'Internationale Syndicale* (Fransız Sendikacılığı ve Sendika Enternasyonali) [1907] ile *L'Action Syndicaliste*'tir (Sendikacı Eylem) [1908]. (L)

GRİFİT i. (fr. *griphite*). Miner. Hidratlı tabiî demir, alüminyum, sodyum ve manganez fosfat. (L)

GRİFON i. (fr. *griffon*). Süs ve av köpeği olarak kullanılan, tarazlı sert kıllı köpek ırkı.

— Mit. Eskiçağ mitolojisinde efsanevî bir hayvan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ev ve av köpeği olarak kullanılan çeşitli *grifon*'lar vardır. *Sert kıllı grifon* (*korthals*), hollandalı Korthals tarafından son yüzyıl içinde, ıslah edilerek yetiştirilmiş bir av köpeğidir. Her zaman ve her yerde, özellikle çetin arazide av sürmede ve yakalamada başarı gösteren dayanıklı bir köpektir. Efendisine sadık ve çok zekidir. Rengi kahverengi benekli çelik grisi veya tüm kahverengidir; kaşları ve bıyıkları gürdür. *İtalyan grifonu*'nun tüyleri beyaz, ya da turuncu veya kahverengi benekli beyaz olur; mükemmel bir av köpeğidir. *Yumuşak kıllı grafon* (*boulet grifonu*) kuru yaprak rengindedir. Son yüzyılda köpekçi Boulet'nin yetiştirdiği bu köpeğin soyu bugün hemen hemen tükenmiştir. Av köpekleri arasında: *vande grifonu*, kirpi gibi kıllı, ince burunlu, güçlü ve atılgan bir köpektir. *Nivern grifonu* gri renkli, cesur ve yabandomuzu avına düşkündür. *Bretagne kızılsarı grifonu, gaskonya mavi grifonu* gibi çeşitleri de vardır. Base olarak da bazı grifon çeşitleri bulunur: *vande grifon basesi*'nin iki boyu vardır: (büyük base 38-42 sm; küçük base 34-38 sm yüksekliğinde olur); bunların ikisi de tüfekle vurulan avı tutup getirmede mahirdir.

Süs köpekleri arasında şu grifonları sayabiliriz: sert kıllı, kızıl renkli *brüksel grifo-*

Foto. Fransız sinemateki, X, Dimont, Thompson (LAROUSSE)

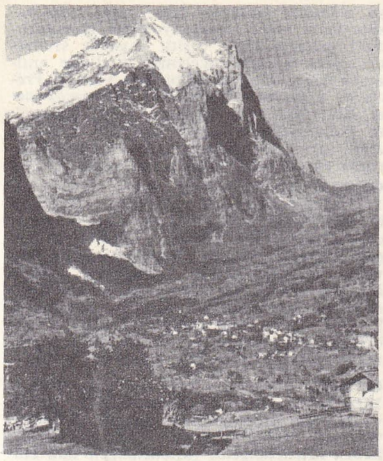

GRİNDEWALD ve Wetterhorn

nu; sert kıllı, kara, kara-kırmızı veya ikisi karışımı *belçika grifonu;* düz kıllı, kara veya kızıl renkli *braban grifonu; tibet grifonu, hollanda grifonu;* eskiden Hollanda'da yaygın olan bu köpeğe «yahudi iti» anlamına *smoushound* da denirdi. Brüksel grifonuna benzerse de boyca ondan büyüktür; ayrıca gözlerinin üstünde uzun kıllar bulunmaz. Bu hollanda grifonuna *tavla grifonu* da denir.

— Mit. ve G. santl. Grifon hayalî bir hayvandır, kanatlı, aslan vücutlu, kuş başlıdır. II. bin yılda kuzeyli bir topluluk olan Mitanniler tarafından Mezopotamya'ya sokulduğu anlaşılıyor. Asur ikonografyasında grifon'un etkisi büyüktür. Tell Halaf, Ras Samra, Arslantaş, Til Barsib'de grifon'a rastlanır, Filistin'de çok güzel bir Megiddo fildişini süsler. Kıbrıs'ta da görülür. Birçok yunan bronzunun konusudur, etrüsk mücevherlerinde ve bizans sanatında da vardır. Yukarı Ortaçağ'da (Pisa kubbesi yapısında, X. yy.) heykeltıraşlığı tarafından da uygulandı. (L)

GRİG (veya **GİRİG**), Scot'ların ve Picti'lerin kralı (877-885). Kroniklerde *Büyük Gregorius* adıyle anılır ve bir kahraman olarak anılır. Ama bu ünü tarihteki hangi kahramanlığı dolayısıyle kazanmış olduğu bilinmemektedir. (L)

GRİGİ (Guglielmo DE). Bk. BERGAMASCO.

GRİGNAN (Françoise Marguerite, — kontesi), Mme de Sévigné'nin kızı (Paris 1646-Mazargues, Provence 1705). Descartes'ın fikirlerine bağlılığı, Bussy-Rabutin ve Saint-Simon tarafından bilgiçlik sayılmış olmasına rağmen, zekâsını ve güzelliğini genellikle herkes kabul ediyordu. Bussy-Rabutin ile Saint-Simon ayrıca onu duygusuzlukla da suçladılar. 1669'da Grignan kontu ile evlenerek kontla birlikte Provence'a gitti. Mme de Sévigné'nin ünlü *Mektuplar*'ının büyük bir kısmı, kızıyle bu ayrılıkları dolayısıyle yazılmıştır. Grignan kontesinin üç çocuğu oldu. Bu çocuklardan biri, Mme de Sévigné'nin *Mektuplar*'ını yayımlamış olan kızı Pauline de Simiane'dır ve incelik göstererek, mektupların içinden annesininkileri çıkarmıştır. (L)

GRİGNARD i. (fr. k.). Kim. Kimyacı Grignard tarafından bulunan organo-magnezyum türevi (alkil magnezyum holojenür). [L]

GRİGNARD (Victor), fransız kimyacısı (Cherbourg 1871 - Lyon 1935). Nancy üniversitesinde profesörlük yaptı (1910). Organik sentezler için çok önemli olan organomagnesi türevlerini keşfetti. Bu bileşikler, organik kimyada büyük miktarda sentezlerin başarılmasını sağladı. Bu çalışmasından ötürü 1912'de Sabatier ile paylaştığı Nobel Kimya ödülünü kazandı. *Traité de Chimie Organique* (Organik Kimya İnceleme Kitabı) adlı yirmi ciltlik eseri ancak ölümünden sonra yayımlanabildi (1950). Fen akademisi üyeliğine seçildi (1926). [L]

GRİGNON (Claude Henri), fransız dilinde yazan kanadalı yazar (Sainte Adele, Québec 1894). Leon Bloy, Hnysmans ve Bernanos'un etkisinde kaldı. *Pamphlets de Valdombre* (Valdombre Yergi Yazısı) [1936 - 1942] ile şiddetli bir tenkitçi olarak kendini gösterdi. *Ombres et Clamevrs*'de (Gölgeler ve Uğultular) [1933] muhtar bir kanada dili ve edebiyatı istediğini belirtti. *Un Homme et son Peché* ile (Bir Adam ve Günahı) [1933] köylülerdeki hasisliği anlattı. Bu roman kanada edebiyatının en başarılı gerçekçi romanlarından biri sayıldı. *Le Deserteur* (Kaçak) [1934] adlı hikâye kitabında; radyo ve televizyon için yazdığı eserlerde tezli edebiyatın ürünlerini verdi. (L)

GRİGNY (Nicolas DE), fransız bestecisi (Reims 1672-1703). 1693-1695 Arasında Saint-Denis, 1697'de Reims katedrallerinin orgculuğuna seçildi. 1699'da org için yazdığı derlemeyi Paris'te yayımladı: *Premier Livre d'Orgue* (Org Üstüne İlk Kitap). İçinde *Une Messe et Les Hymmes Des Principales Festes de l'Année* (Yılın Belli Başlı Bayramları İçin Bir Missa ve İlâhiler) bulunan derlemesini J. S. Bach, baştan sona kadar kopya etti. Grigny, Louis XIV. çağı orgcularının en büyük klasik temsilcisi sayılır. (L)

GRİGORESCU (Nicolae İon), rumen ressamı (Ptaru 1838-Cimpina 1907). Başlangıçta din konusunu işleyen resimler yaptı. 1861 de Fransa'ya gitti; Barbizon okulu ustalarıyle çalıştı, onlardan öğrendiklerini memleketinin peyzaj ve köylü portrelerinde uyguladı: *Montenio'lu Köylü Kadın; Posada'dan Peyzaj* (Bükreş Sanat müzesi). 1877'de Balkan savaşına katıldı, muharebelerden ilham alarak savaş tabloları yaptı: *Smardan'a Saldırı* (Bükreş Belediye sarayı). [L]

GRİGORİYEV (Andrey Aleksandroviç), sovyet coğrafyacısı (1883). 1931 ile 1951 arasında Coğrafya enstitüsü ve S.S.C.B. Bilimler akademisi yöneticiliğini yaptı. Kutup bölgeleriyle ilgili incelemesi yayımladığı kitapların en önemlisidir. 1946'da Stalin ödülünü kazandı. (L)

GRİGORİYEV (Apollon Aleksandroviç), rus şairi ve tenkitçisi (Moskova 1822-Petersburg 1864). Moskova'nın en önemli edebiyat dergisi *Moskvijan*'in yazarıydı. «Sanat sanat içindir» öğretisinin en iyi kuramcısı oldu. *Sanatta Doğruluk ve İçtenlik* adında bir kitap yayımladı (1856). [L]

GRİGORİYEV (Dmitri), rus ressamı (Pereyaslav - Zalieski, Moskova yakınlarında XVII. yy.) 1660'tan sonra Kremlin Arsanç katedralini ve özellikle Rostov - Yaroslavski kiliselerini freskler ve ikonalarla süsledi. (L)

GRİGORİYEV (Sergey), rus asıllı ingiliz dans sanatçısı (Petersburg 1883). Petersburg İmparatorluk okulu öğrencisiydi. 1909'da Sergey Diaghilev'in kumpanyasına girdi. Diaghilev'in ölümüne (1929) kadar dans sanatçılığı, dans öğretmenliği, yönetmenlik ve rejisörlük görevlerini birarada yürüttü. 1929'da albay Basil'e bağlandı. Bir süre sonra Monte-Carlo Rus balesine ve Orijinal Rus balesine geçti. 1956'dan beri Londra Festival balesinde, daha sonra ingiliz Krallık balesinde rejisör olarak çalıştı. Olağanüstü hafızası sayesinde klasik repertuvara geçmiş eserleri ilk şekilleriyle yeniden kurma yeteneğine sahipti (*Ateş Kuşu; Altın Horoz; Petruşka; Les Sylphides; Prens İgor* operasındaki *Poloveç* dansları). *Diaghilev Balesi* 1909-1929 adlı bir kitap yayımladı (1953). [L]

GRİGOROVİÇ (Dmitri Vasiliyeviç), rus romancısı (Simbirsk 1822 - Petersburg 1899). Genellikle etnografya açısından ilgi çekici olan birçok roman yazdı. Bu eserlerde iyimserlik ve nükteyle gerçeğin acı yanlarını yumuşattı. Başlıca kitapları: *Derevnya* (Köy) [1946]; *Anton Goremyka* (Abalı Anton) [1853]; *Pereselency* (Çiftçiler) [1855] v.b. (L)

GRİGOROVİÇ (Yuriy Nikolayeviç), sovyet koreografı ve bale öğretmeni (Leningrad 1927). Kirov operasının (Leningrad) bale topluluğunda önce solist, daha sonra 1962'ye kadar birinci dansçı olarak çalıştı. *Prens İgor* operasındaki *Poloveç* danslarını, *Spartacus, Bahçesaray Çeşmesi* balelerindeki dansları icra etti. 1962 - 1963'te Kirov operasının bale öğretmenliğini yaptı. 1963'ten bu yana aynı görevle Moskova, Bolşoy operasındadır. 1957'de ilk koreografik eseri olan ve S. Prokofiev'in müzikledeği *Taş Çiçek* balesini sahneye koydu. 1961'de bir başka başarılı bale olan *Aşk Efsanesi*'ni düzenledi (1965'te Bolşoy'da yeniden yönetti). Daha sonra *Ormanda uyuyan Güzel* (1963) ve *Fındıkkıran*'ı (1966) Bolşoy için sahneye koydu. (L)

GRİGRİ i. Karaderili büyücülerin mutluluk getirmek, bir hastalığı iyileştirmek ya da kötü talihi yenmek amacıyle yaptıkları büyü; tılsım ve muska gibi şeylerin Afrika'daki adı. (L)

Franz GRİLLPARZER
Dannhauser'in
bir deseninden

Grijalbo, S. L. (EDİTORAL), Meksika'da 1939'da kurulmuş yayınevi. Edebiyat, felsefe ve güzel sanatlarla ilgili kitapların yanı sıra biyografyalar, teknik ve ilmî eserler, günün konularını ele alan kitaplar da yayımladı. 1957'de Barcelona'da bir şube açarak yayım alanını daha da genişletti. (L)

GRİJALVA (Juan DE), ispanyol denizcisi (Cuellar, Castilla la vieja XV. yy. sonu - Orta Amerika, Olanch vâdisi 1527). Yucatan kıyılarını keşfetti, burada bir koloni kurdu. Meksika kıyılarına yanaşan ilk ispanyol denizcisidir. Veracruz yakınlarında imparator Moktezuma'nın bir elçi heyetiyle karşılaştı. Olancho vâdisinde yerliler tarafından öldürüldü. (L)

GRİLLPARZER (Franz), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1791-ay.y. 1872). Viyanalı bir avukat ile müziğe tutkun bir kadının dört çocuğundan en büyüğü idi. Babasının ölümü üzerine (1809) hukuk öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Viyanalı asillerin çocuklarına özel dersler verdi, sonra imparatorluk sarayı kitaplığında çalıştı, 1813'te Maliye Bakanlığı Arşiv dairesine girdi, 1832'de bu dairenin yöneticisi oldu, emekliye ayrıldığı 1856 yılına kadar bu görevde kaldı. Memurluğu, onun verimli bir tiyatro yazarı olmasını engellemedi; ayrıca Grillparzer, o dönemin almanca yazan en büyük oyun yazarı sayıldı. Kaderci bir anlayışı ortaya koyan ilk dramı *Die Ahnfrau* (Nine) [1817] ona ilk başarısını kazandırdı. Ertesi yıl yayımladığı *Sappho*'da ortaya koyduğu klasik biçimi, *Das Goldene Vliess*'de (Altın Yaprağı) [1818-1820] ve Medea'da da (1822) sürdürdü. Daha sonra tarihî bir

GRİMALDİ
Çocuklar mağarasında
bulunan iskeletler:
diz çökmüş durumda
yaşlı bir kadın (solda),
ve genç bir erkek

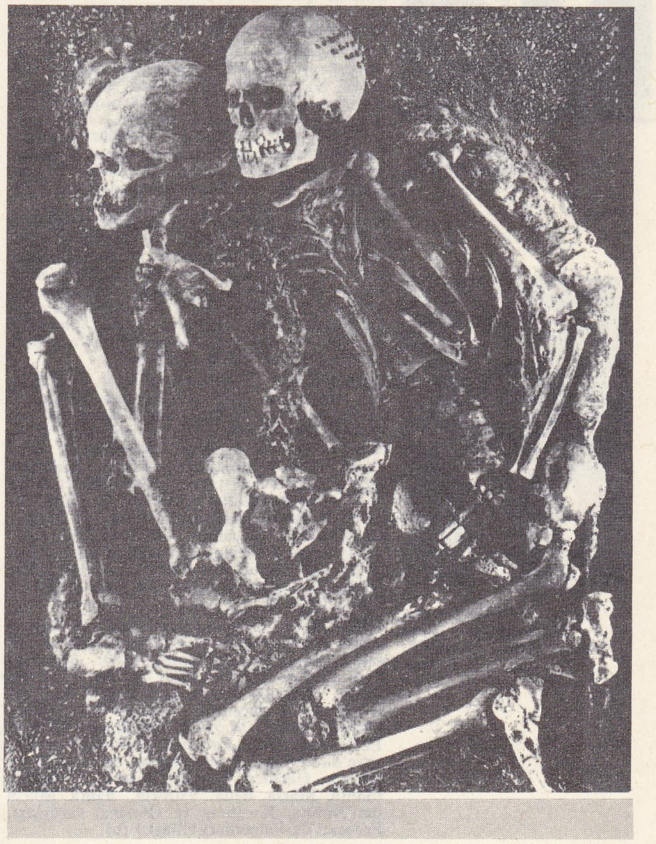

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Histoiresche Bildarchiv (LAROUSSE); Histoire de l'Hu manité

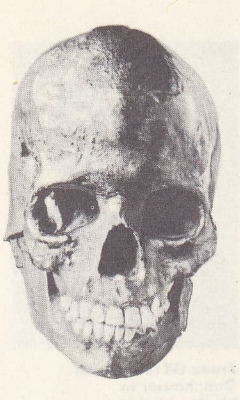

GRİMALDİ ırkından bir insanın kafatası

Jacob (solda) ve **Wilhelm GRİMM**

GRİMM baronu Carmontelle'in eseri Condé müzesi, Chantilly, Fransa

oyun yazdı: *König Ottokars Glück und Ende* (Kral Ottokar'ın Mutluluğu ve Sonu) [1826]. Bunu, *Ein Treuer Diener seines Herrn* (Efendinin Sadık Uşağı) [1826] izledi. Daha sonra yazdığı lirik oyununda Hero ve Leandros adlı bir yunan efsanesinden yararlandı: *Des Meeres und der Liebe Wellen* (Denizin ve Aşkın Dalgaları) [1831]. Grillparzer bu eserinde, memur çalışmaları içinde gideremediği şiir susuzluğunu başarıyle anlattı. Calderón'un *Yaşamak Düş Görmektir* formülünü, 1831'de ondan yararlanarak yazdığı *Der Traum, ein Leben* (Düş Görmek Yaşamaktır) adlı dramatik hikâyesinde ters çevirdi. Onun ardından, ilk ve son komedisini ortaya koydu: *Weh dem, der lügt* (Kahrolsun Yalan Söyleyen) [1834]. Bu eser ilgi uyandırmadı ve basılmadı. Bu başarısızlığa rağmen, hayatının bundan sonraki dönemini de yazmakla geçirdi. Konusunu tarihten ve mitolojiden alan *Libussa* 1874'te oynandı. Prag'ı kurduğuna inanılan efsane kahramanı bir kadın, bu oyunun başlıca kişisidir. Bu eser, Avusturya tarihinin bir kesimini konu alan ve 1873'te oynanan *Ein Bruderzwist in Habsburg* (Habsburg'larda Düşman Kardeşler) [1848] izledi. 1855'te yayımladığı *Die Jüdin von Toledo* (Toledo'da Yahudi Kadın) [1855] İspanya tarihiyle ilgilidir. Ayrıca *Armen Spielmann* (Zavallı Müzikçi) [1848] adlı bir romanı, *Das Kloster von Sendomir* (Sendomir Manastırı) [1828] adlı bir dramatik hikâyesi vardır. G. Hauptmann bu hikâyeyi 1896'da *Elga* adıyle oyunlaştırdı. (L)

GRILL-ROOM [grilrum] i. («ızgara salonu» anlamında ing. k.). Yemekleri yalnız et ve balık ızgarası olan lokanta. *Grill-room'*un özelliği bu ızgaraların müşterilerinin gözünün önünde yapılmasıdır. (L)

GRİLTERAPİ i. (fr. *grilthérapie*). Elektroradyol. Yakındaki sağlam dokuları bozmaktan sakınmak için koruyucu ızgaralar kullanılarak yapılan radyoterapi tekniği. (L)

GRİMALD veya **GRİMOALD** (Nicholas), ingiliz şairi (Huntingdonshire 1519 - ay.y. 1562). *Tottel's Miscellany*'nin (Tottel'in Koleksiyonu) [1557] çıkmasına yardım etti ve Latince iki trajedi yazdı: *Christus Redivivus* (Canlanan İsa) [1543]; *Archipropheta* (Başpeygamber) [1548]. (L)

GRİMALDİ, İtalya'da kasaba (Liguria, İmperia ili), Akdeniz kıyısında fransız sınırı yakınında; 320 nüf. Deniz banyoları istasyonu. *Grimaldi*'nin veya Mentone'nin *dokuz mağara*'sı arasında «Prens», «Cavillon» ve «Çocuklar» mağaraları ünlüdür; «Barma Grande» mağarası taşçılar tarafından yıkılmıştır. 1872'den itibaren E. Riviere'in yönetiminde ve sonraları Monaco prensi Albert'in himayesinde yapılan kazılar, birkaç fosil insan iskeleti çıkartılmasını sağladı. Cro-Magnon tipinde olan ve Cavillon mağarasında bulunan Menton'lu adam; Çocuklar mağarasının aşağı düzeyinde negritik özellikleri (önkollar uzun, göğüs kafesinin üst kısmı çok gelişmiş) olan iki iskelet bu sırada bulundu. Bu iskeletler, *homo spaiens*'in özel bir ırkının yani *Grimaldi ırkı*'nın prototipleri olarak kabul edildi. (L)

GRİMALDİ (Francesco Maria), italyan din adamı ve fizikçisi (Bologna 1618-ay.y. 1663). Önceleri belâgat, sonra geometri ve felsefe dersleri verdi. Fakat asıl ünü, *Physicomathesis de Lumina, Coloribus et İride* (Işık, Renk ve Gökkuşağı Fizik - Matematiği) [1650] adını taşıyan ve ışığın girişini ve kırılışını anlatan kitabıyle kazandı. Bu eserinde beyaz ışığı, renkli ışınların meydana getirdiği bir bütün olarak kabul eder. 1651 Yılında Riccioli ile birlikte bir Ay haritası yayımladı. Bu haritada verilen bilgiler ve ölçülerden astronomlar hâlâ faydalanmaktadır. (L)

GRİMALDİ (Giovan Francesco, **il Bolognese** denir), italyan ressam, gravürcü ve mimarı (Bologna 1606-Roma 1680). Mitolojiden alınmış birçok konu ve kır görüntüleriyle süslediği Roma'daki Doria Pamphili villasının yapımını Algarde ile birlikte yönetti (1644). Mazarin tarafından 1649'da Paris'e çağırıldı, kardinal sarayında ve Louvre'da çalıştı. Sonra kilise ve saraylarda sayısız freskler yaptığı Roma'ya döndü. (Santa Maria della Vittoria, Santa Maria dell'Anima, Borghese ve Quirinal sarayları, Frascati'de Falconieri villası.) [L]

GRİMALDİ Ailesi, Cenova'nın Guelfo partisinden soylu bir aile. Ailenin adı ilk defa 1158'de bir belgede geçti. Bir GRİMALDUS 1219'da Cenova'nın Monaco valisi oldu. — RAİNİER I, önceki Grimaldi'nin torununun oğluydu. Cenova'dan kovuldu. Monaco'ya sığındı, buranın ilk derebeyi oldu (1267-1314). — Grimaldi ailesinin son erkek ve kanunî temsilcisi ANTONİ I, Monaco prensi ve Valentinois dükü'dür (1701-1731). — Küçük kızı LUİGİA İPPÖLİTA'yı (1689-1751), Jacques François Léonor de Goyon-Matignon ile evlendirdi; Thorigny kontu ve Valentinois dükü olan damat, Grimaldi'lerin adını ve armasını benimsedi, 1731'den, 1733'e kadar Monaco prensi oldu. Antoni I'in büyük kızı da 1720'de Louis de Gand de Mérode de Montmorency ile evlendi. — İKİNCİ GRİMALDİ AİLESİ, 1949'da Monaco prensi Louis II'nin ölümüyle sona erdi. Louis II 1920'de evlât edindiği CHARLOTTE'u Grimaldi adını alan Polignac kontu Pierre ile evlendirdi, fakat bu evlilik 1933'te boşanma ile sona erdi. — ÜÇÜNCÜ GRİMALDİ AİLESİ 1923'te doğan Monaco prensi RAİNİER III ile başladı. Prens Rainier III, 1949'da büyük babası Louis II'nin yerine Monaco tahtına çıktı. (L)

GRİMANİ, venedikli eski bir aile. Başlıca üyeleri şunlardır: ANTONİO (1463-1523), 1521-1523 arasında Venedik dukasıydı. 1499'da Venedik amirali oldu fakat Lepante'nin osmanlı padişahı Bayezid II tarafından fethedilmesini önleyemedi. Bu yüzden de sürgüne mahkûm edildi. 1521'de yeniden duka seçildi. Müttefiki François I'e hiç bir yardımı olmadı, sonunda da Karl V ile birleşti. Böylece İtalya'yı imparatorluğa teslim etti. — MARİNO, duka (öl. 1605). 1595 ile 1605 arasında Venedik dukasıydı. İktidarı sırasında Venedik cumhuriyeti ile papa Paulus V arasında kilise imtiyazları konusunda bir çatışma çıktı. 1607'de Fransa kralı Henri IV aracılığıyle durum yatıştı; — PİETRO (öl. Venedik 1752). 1741 ile 1752 arasında Venedik dukasıydı. Avusturya savaşları süresince cumhuriyetin tarafsız kalmasını sağladı. (L)

GRİMAREST (Jean Leonor LE GALLOİS, — senyörü), fransız yazarı (Paris 1659-ay.y. 1713). Yalnız *La Vie de Molière* (Molière'in Hayatı) [1705] adlı eseriyle tanınır. Bunu izleyen *Additions à la Vie de M.de Molière* («Molière'in Hayatı»na İlâveler) adlı eserinde Molière'in dul karısının yazara ifşa ettiği birçok olay yer alır. (L)

GRİMARİ, Orta Afrika cumhuriyetinde (Uaka-Kotto bölgesi) yer, Bombari ile Fort-Sibut arasında. Pamuk ayıklama. Kahve tarımı işletmeleri. (L)

GRİMAUD (Paul), fransız oyun kâğıdı yapımcısı (Deux - Sevres, Brulain 1819 - Paris 1899). Provence, Languedoc, Lorraine, Anjou ve Paris'te, XVI. yy.dan beri eski usulde iskambil kâğıdı imal edenleri biraraya topladı; oyun kâğıdı sanayiini kurdu. 1850 Yılına doğru kartların köşelerine madenî köşebentler geçirilmesini buldu. Kartların ön ve arka yüzleri arasına siyah bir kâğıt geçirerek saydamsız hale koydu. Bu iki yenilik bütün dünyada kabul edildi. (L)

GRİMAUD körfezi, Fransa'da Saint Tropez (Var) körfezinin eski adı. (L)

GRİMAUX (Louis Edouard), fransız kimyacısı (Rochefort 1835-Paris 1900). Paris Tıp fakültesinden tıp doktoru ve agreje olarak mezun oldu. École Polytechnique ve Tarım enstitüsü kimya profesörlüğüne getirildi. Özellikle, devirli serinin azotlu türevleriyle alkaloidleri inceledi; birçok organik sentez gerçekleştirdi. Bunlar arasında gliserinin platin köpüğü eşliğinde oksidasyonuna dayanan glikoz sentezi, 1867'de Lauth ile birlikte keşfettiği benzoldehidin (acı badem esansının) sentezi v.b. anılabilir. 1894'te Fen akademisine üye seçildi. (L)

GRİMBERGEN, Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in kuzey banliyösünde; 9 229 nüf. Manastır. Barok üslûbunda kilise. Derebeylik çağından kalma şato. (L)

GRİMBERT (Léon), fransız eczacısı (Crépy-en-Valois 1860-Paris 1931). 1911'de Eczacılar derneğinin başkanı oldu. Kimya, eczacılık, bakteriyoloji ve tıp konularındaki bilgilerini yeni bir bilim dalı olan biyokimya alanında kullandı. Koli basili, tifo basili, içme suları bakteriyolojisi konularındaki çalışmalarıyle çeşitli organik sıvılarda glikoz konulu incelemesi özellikle anılmağa değer. Guiard ile birlikte yazdığı *Précis de Diagnostic Chimique, Microscopique et Bactériologique* (Kimyasal, Mikroskopik ve Bakteriyolojik Teşhis Elkitabı) adındaki eseri, uzun bir süre, analiz laboratuvarlarında en çok yararlanılan eser olmuştur. (L)

GRİMM (Hans), alman yazarı (Wiesbaden 1875-Lippoldsberg, Kassel 1959). Uzun yıllar Güney Afrika'da yaşadı. Burada geçirdiği tecrübelerden roman ve hikâye için birçok malzeme çıkardı: *Südafrikanische Novellen* (Güney Afrika Hikâyeleri) [1913]; *Der Richter in der Karu und andere Geschichten* (Karu Hâkimi ve Öteki Hikâyeler) [1930]. *Volk ohne Raum* (Yurtsuz Halk) [1928] adlı romanının başlığı Hitler rejiminin emperyalist sloganı haline geldi. (L)

GRİMM (Herman), alman yazarı (Kassel 1828-Berlin 1901). Wilhelm'in oğlu, Arnim ve Bettina Brentano'nun damadı. Edebiyat ve sanat tarihiyle uğraştı. Başlıca eserleri: *Leben Michelangelos* (Michelangelo'nun Hayatı) [1860-1863] ve *Leben Goethe* (Goethe'nin Hayatı) [1876]. (L)

GRİMM (Jacob), alman filoloğu ve yazarı (Hanau 1785-Berlin 1863). Marburg ve Paris'te hukuk öğreniminden sonra çeşitli idarî görevlerde bulundu ve 1816'da Kassel kitaplığının yönetmenliğine tayin edildi. 1829'da Göttingen üniversitesine profesör oldu. 1837'de Hannover kralının yaptığı hükûmet darbesini protesto ettiği için azledildi; dört yıl kalmak üzere Kassel'e döndü; sonra da Bilimler akademisi üyeliğine tayin edildiği Berlin'de yerleşti (1841). Alman filolojisinin kurucusu olan Grimm, erkek kardeşi WİLHELM (Hanau 1786-Berlin 1859) ile birlikte eski germen kaynaklarından derlenmiş birçok belgeler toplamıştır. Bu ortak çalışmalarının ürünü olarak **Grimm Kardeşler** birçok eser ortaya koydular. Bu eserlerin ilki alman halk ozanları üstüneydi: *Über den altdeutschen Meistergesang* (Eski Alman Saz Ozanları Üstüne) [1811]. Ünlü masalları ise 1812'de yayımlandı: *Grimm Masalları*. Bunu *Deutsche Sagen* (Alman Efsaneleri) [1816-1818] ile *Die deutsche Heldensage* (Alman Kahramanlık Hikâyeleri) [1829] ve bugün de bu konuda temel nitelikte bir eser olan *Geschichte der deutschen Sprache* (Alman Dilinin Tarihi) [1848] izledi. Grimm Kardeşler son olarak da *Deutsches Wörterbuch* (Almanca Lûgat) [1852-1858] adında bir lûgat hazırlamağa başladılar. Bu eserin ancak bir kısmı yazarlarının sağlığında yayımlanabilmiştir. Jacob Grimm'in eski hukukla ilgili bir belgeler derlemesi (*Rechtsaltertümer*) vardır. (L)

GRİMM (Melchior, — baronu), alman tenkitçisi ve yazarı (Regensburg 1723 - Gotha 1807). Leipzig üniversitesinde öğrenim yaptıktan sonra Schomberg kontunun oğullarının eğitmeni olarak Paris'e gitti. İtalyan müziğine meraklıydı. Bu müziği öven nükteli bir eseri vardır. Paris'te Voltaire ile ilişki kurdu ve Diderot'nun yakın dostu oldu. Mme d'Epinay ile ilişkisi, J.-J. Rousseau'nun, onu, düşmanları arasında saymasına yolaçtı. 1754'ten 1773'e kadar, birçok yabancı prensleri, Saksonya-Gotha düşesini, imparatoriçe Catherine'i, İsveç kraliçesini ve Polonya kralını Paris hayatı konusunda aydınlatmak amacını güden bir edebî yazışma yapmak üzere rahip Raynal'in yerini aldı. Bu mektuplar 1812-1813 yıllarında *Correspondance Littéraire, Philosophique et Critique* (Edebiyat, Felsefe ve Tenkitle İlgili Mektuplaşmalar) genel adıyle 17 cilt halinde yayımlanmıştır. Grimm'in tenkitlerindeki sertlik ve şüphecilik pek hoş karşılanmamış olmakla birlikte bu yazarın XVIII. yy.da Fransa'yı en iyi tanımış olan ve Fransızcayı en iyi konuşan yabancılardan biri olarak kabul edilmesi gerekir. (L)

GRİMM (Robert), isviçreli siyaset adamı (Wald, Zürich 1881-Bern 1958). Matbaa işçisiydi; sonra *Tagwacht*'ın yazı işleri müdürü oldu. İsviçre Sosyalist partisini kurdu ve 1919'a kadar yönetti. 1918'de genel grev ilân etti. 1940'ta Millî meclisin üyesi, 1946'da da başkanı oldu. Ayrıca Bern Belediye meclisinin (1918-1938) ve Bern Devlet şûrasının üyesiydi (1938). [L]

GRİMMA, Almanya'da (Doğu Almanya,

Foto. Musée de l'Homme, Bildarch, foto Marburg (LAROUSSE)

Leipzig idare bölümü) şehir, Mulde ırmağı kıyısında; 16 000 nüf. İslavlar tarafından kurulan bir şehir olan Grimma, eski Meissen markgraflarının merkezlerindendi. Kâğıt fabrikaları. Dökümhaneler. Makine sanayii. (L)

GRİMMELSHAUSEN (Hans Jakob Christoph VON), alman romancısı (Gelnhausen 1621'e doğr.-Renchen, Baden 1676). Otuzyıl savaşları sırasında protestan ordusunda savaştı, sonra katolikliği kabul etti. Ordudan ayrıldı ve 1667 sıralarında Renchen'de Strasbourg piskoposunun adalet görevlisi oldu. Başlıca eseri, *Der abentheurliche Simplicissimus Teutsch*'dur (Maceracı Simplicissimus) [1669]. Bu eserde Otuzyıl savaşları devrindeki alman törelerinin renkli bir tablosunu çizer. (L)

GRİMMER (Jacques), flaman ressamı (Anvers 1526'ya doğr.-öl. 1590'a doğr.). Patinir'in ve Baba Bruegel'in etkisiyle daha çok kır hayatı ile ilgili resimler yaptı. — Oğlu ABEL de (Anvers 1570'ten sonra-1619'a doğr.) aynı tarzda çalıştı ve Anvers dolaylarının panoramik görünümleri ya da eviçi sahneleri gibi resimler yaptı. Grimm'lerin Anvers müzelerinde ve Montfaucon-en-Velay kilisesinde resimleri vardır. (L)

GRİMMİA i. Yerde, kayaların, ağaç kabuklarının üzerinde yetişen karayosunu. (L)

GRİMM kanunu, 1822'de Jacob Grimm tarafından ortaya atılan germen dilleri ses değişimleriyle ilgili dilbilim kanunu. Bu kanuna göre hint-avrupa dillerindeki kapantılı titreşimliler yavaş yavaş titreşimsizlere, kapantılı titreşimsizler sürtüşmelilere ve soluklu titreşimli kapantılılar ise titreşimli kapantılılara dönüştü. (L)

GRİMM Kardeşler. Bk. GRİMM (Jacob).

GRİMOALD, Lombardia kralı (622-671), Benevento dükü (647-652). Kardeşi Rodoald'o'nun yerine geçti ve 650'de Bizanslıların bir akınını püskürttü. 662'de Lombardia kralı Godeberto tarafından Pertarito'ya karşı durması için çağırıldı ve kralı öldürdükten sonra Lombardia tahtına oturmak için Benevento dukalığını oğluna bıraktı. (L)

GRİMOALD (Nicholas). Bk. GRİMALD.

GRİMOALDO III (öl. 806), Benevento prensi. Charlemagne'ın sarayında rehine olarak kaldı. 788'den itibaren duka oldu; frank metbuluğuna son vermeğe çalıştı ve bir süre Roma'yı tehdit etti. (L)

GRİMOİN-SANSON (Paul), fransız mucidi (Elbeuf 1860 - Oissel, Seine Maritime 1941). Yaratıcı bir zekâya sahipti. 1896'da Malta haçından yararlanarak fototakigrafı icat etti. Bu suretle Louis Lumière'in sinema projeksiyon aracı kullanışlı hale geldi. 1900'de Milletlerarası sergide, seyircilere, dairevî bir panorama gösteren ve filimleri bir balondan çekilmiş olan «Sineorama»yı halka gösterdi. Sineorama, modern sinerama'nın atası sayılır. (L)

GRİMONE boğazı, Fransa'da Alplerde (Drôme) boğaz, Diois ve Bochaîne'in sınırında. Croix-Haute boğazındaki Châtillon-en-Diois yolu buradan geçer; 1 319 m. (L)

GRİMOU veya **GRİMOUD** veya **GRİMOUX** (Alexis), fransız ressamı (Romont, Fribourg yaklş. 1675-Paris 1740). Fransa krallarının hizmetinde çalışan isviçreli bir askerin oğluydu. Resmi, okul yoluyle değil Rembrandt, Van Dyke gibi ustalardan kopyalar yaparak öğrendi. Sarhoşları, hacca giden kadınları, askerleri konu olarak işledi. Louvre'da, birçok taşra müzesinde ve Carnavalet müzesinde eserleri vardır. (L)

GRİMSBY, İngiltere'de (Lincolnshire) liman şehri, adanın güney kıyısında, Humber halicinin girişinde; 96 700 nüf. Grimsby 300'den çok tekneyle dünyanın en büyük balıkçı limanlarından biridir; limandan kalkan balık yüklü birçok tren İngiltere ve İskoçya'ya hızla taze balık dağıtımını sağlar. Grimsby'den aynı zamanda da Hollanda'ya, Danimarka'ya, İsveç'e giden birçok yolcu gemisi kalkar ve kömür ihraç edilir. Gemi yapımı. Balık konserveciliği. Bisküvi fabrikaları. Yağ fabrikası. Gübre. (L)

GRİMSEL, Bern Alplerinde boğaz, Grimsel gölünün yukarısında, Berne Oberland'ı ile yukarı Valais'yi birleştirir; 2 164 m. Grimsel boğazından bir kara yolu geçer. (L)

GRİNDELİA i. Bileşikgillerden otsu bitki; yaprakları almaşık, çiçekleri sarı kömeç halindedir. *Eşanl.* CHRYSOPHTALMUM.

— ANSİKL. Bu cinsin örnek türü (Kaliforniya'da yetişen *Grindelia robusta*) tuzlu bataklıklarda biter; sarı ayçiçeğini andıran büyük bir çiçeği vardır. (L)

GRİNDELWALD, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, aynı adı taşıyan vâdide, Lütschine Noire kıyısında; 3 100 nüf. Çok turist çeken bir merkez olan Grindelwald'dan Jungfrau dağına tırmanılabilir. (L)

GRİNGORE (Pierre), fransız manzum oyun yazarı (Thury-Harcourt ?, Normandiya, 1475'e doğr.-Lorraine 1538'e doğr.) Birçok şiiri vardır. Ama asıl oyunlarıyle tanınır. En önemli eseri, *Le Jeu du Prince des Sots'*-dur (Budalalar Prensinin Oyunu) [1512]. Bu eseriyle Fransa'da siyasî komedinin kurucusu oldu. Victor Hugo, *Gringoire* adıyle andığı Gringore'u *Notre-Dame'ın Kamburu* adındaki eserinde hikâyesinin başlıca kişilerinden biri yapmıştır. (L)

GRİNİUS (Kazys), litvanyalı siyaset adamı (Marijampole, Seljama 1866 - Chicago 1950). Kilise aleyhtarı radikal bir topluluk olan «Halkçı Köylü partisi»nin kurucularındandı. 19 Haziran 1920 ile 2 şubat 1922 arasında başbakanlık yaptı. 1926 Haziranında cumhurbaşkanlığına seçildi. 17 Aralık 1926'daki hükûmet darbesi sırasında çekilmek zorunda kaldı. Litvanya'nın Almanlar tarafından işgali sırasında yetkililer nezdinde yahudiler lehinde müdahalede bulundu. 1944'te yurt dışına kaçtı. (L)

Grinnel sistemi (amerikalı bulucusunun adından), otomatik bir yangın söndürme tertibatına verilen ad. Yangından korunacak yerlerin üst kısımlarına yerleştirilmiş su dolu madenî borulardan meydana gelir; otomatik yangın habercilerinin kumandasıyle çalışan, düzgün aralıklarla yerleştirilmiş difüzör*ler bulunur. (L)

GRİNNEL toprağı, Ellesmere adasının (Kanada, Arktik takımadaları) bir kısmı, Grant arazisinin güneyinde, Kane havzası kenarında. (L)

GRİNNEL yarımadası, Devon adasının (Kanada. Arktik takımadaları) kuzeybatı ucu. (L)

GRİNOVİT i. (fr. *greenovite*). Miner. Tabiî kalsiyum silikotitanat; sfen'in pembe renkli bir çeşididir. (L)

GRİO i. (fr. *griot*), Zenci Afrika'sında bir çeşit gezici şair ve müzisyen. (Grio'lar, özel bir kast teşkil ederler. Bu kişilere çoğu zaman, tabiatüstü güçler atfedilir; bundan dolayı grio'lara karşı hem saygı hem de korku duyulur. Grio'lar, geleneksel sosyal teşkilâtın dışında bulundukları için kişiler arasında anlaşmazlıklarda çoğunlukla hakem olarak seçilirler.) [L]

GRİP i. (fr. *grippe*). Nezle ve genel kırıklıkla karışık bulaşıcı salgın hastalık. *Eşanl.* ENFLÜENZA.

— ANSİKL. Patol. *Grip,* ateşli, bulaşıcı yerleşik ve salgın bir hastalıktır. Geçmişte bazı salgınlar çok insan öldürdü. 1918-1919 «ispanyol gribi» salgını bütün dünyaya yayılarak bir milyondan fazla insanın ölümüne sebep oldu.

Gribin kuluçka devri birkaç saatten birkaç güne kadar değişir; hastalık birdenbire olur ve şiddetli baş ağrısı, titreme ve halsizlikle kendini belli eder; çoğu zaman bu belirtilerle birlikte nezle ve genel kırıklık görülür. Başka hastalıklara yolaçmazsa hastalığın en şiddetli devresi dört beş gün sürer. Gribin yolaçtığı hastalıklar «fırsatçı» mikroplardan (pnömokok, streptokok, enterokok) ileri gelir. Bunlar çoğalmak için organizmanın zayıf düşmesinden faydalanırlar. Gribin yolaçtığı hastalıkların en önemlileri solunum aygıtı hastalıklarıdır (pnömoni, bronko-pnömoni, cerahatlı plörezi). Bağırsaklarda, sinirlerde v.b.de rahatsızlıkar görülebilir. Gribe tutulan organizma bu hastalığa karşı kısa bir süre bağışıklık kazanır. Gribe sebep olan A,A', B virüsleri, burun ve yutak salgılarından alınan mikroplar bir kültürde üretilmek suretiyle meydana çıkarılabilir. Hastanın kanında aglütinasyon miktarının arttığını meydana çıkaran Hirst tepkimesi şüpheli olaylarda biyolojik teşhise imkân verir. Gripten ve yolaçtığı hastalıklardan (bunların bulaşıcılığı daha aşağı değildir) korunmak için hastanın tecrit edilmesi, kullandığı eşyanın dezenfeksiyonu ve salgın sırasında aşı yapılması gerekir. Hafif griplerin tedavisi için, sıcak içecekler, kuvvetlendirici şuruplar, burunyutak antiseptikleri, özellikle aspirin kullanılır, bir süre istirahat edilir. Enfeksiyon bütün vücuda yayılmışsa hastalık ancak koloidal metaller, tespit apseleri, formin ve otohemoterapi kullanılarak yenilebilir. Gribin yolaçtığı hastalıklarsa, antibiyotiklerin ortaya çıkmasıyle büyük ölçüde azalmış ve hafiflemiştir. Çoğu zaman ilkbahar ve sonbaharda «mevsim nezlesi» denilen hafif bir grip görülür; başka hastalıklara nadiren sebep olan bu grip de bulaşıcıdır.

— Vet. Hayvan gripleri çok bulaşıcıdır; özel bir ültra virüsten ileri gelir. Hastalık gırtlağın burundan yana boşluklarında, soluk borusunda ve bronşlarda görülen bozukluklarla kendini gösterir. Atta, sığırda, domuzda ve kuşlarda görülür. Grip tek başına olursa nispeten tehlikesizdir, fakat başka mikropların sebep olduğu akciğer hastalıklarıyle birlikte olursa tehlikelidir. Belirtileri ortadan kaldırmakla iyileşme sağlanır.

◆ **Gripli** sıf. Patol. Gribe yakalanmış kimse. (L)

GRİPAJ i. (fr. *grippage*). Mekan. Bk. *Yatak* SARMA.

GRİPENBERG (Bertel), İsveççe yazan finlandiyalı yazar (Petersburg 1878- Sävsiö, İsveç 1947). Soylu bir aileden gelmesine rağmen bağımsızlık mücadelesini hazırlayan neslin sevdiği şair oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında rus baskısına karşı harekete geçme lüzumunu duyarak Finlandiya Avcı birliklerine katıldı. Şiirde XX.yy. öncesinin yeni-romantik akımına bağlı kaldı. Şeref, yurtseverlik, duyguların tutkusu ve ülkesinin çetin tabiatı işlediği başlıca konulardır. *Dikter* (Şiirler) [1903]; *Under Fanan* (Bayraklar Altında) [1923]; *Vid Gänsen* (Sınırda) [1930]; *Sista Ronden* (Son Nöbet) [1941]. (L)

Grippeminaud, Rabelais'nin *Pantagruel* adındaki eserinin kişisi. Grippeminaud, kürklü kedilerin arşidükiüdür ve Paris parlamentosunun birinci başkanını temsil eder. (L)

Gripsholm, Orta İsveç'te krallık şatosu. Gustav Vasa tarafından Mariefred şehri yakınında Mälar gölündeki küçük bir adada yaptırılmıştır. Zengin yağlıboya resim ve portre koleksiyonuyle tanınır. Johan III, Erik XIV ve Gustav IV Adolf, burada mahpus olarak kaldılar. (L)

GRİQUALAND, Güney Afrika cumhuriyetinde (Kap ili) bölge. Criqualand'da, Boer'lerle Hottentot'ların karışmasından meydana gelen melez Griqua'lar yaşar. (L)

GRİQUALAND (BATI), ing. **Griqualand West,** Kap ilinin (Güney Afrika cumhuriyeti) kuzey kısmında idare bölümü, Orange ırmağının kuzeyinde; 144 700 nüf. — İdare merkezi, *Kimberley,* 1873'te ingiliz krallığının bir sömürgesi olan Batı Griqualand, 1880'de Kap iline katıldı. Maden ocakları (manganez, kurşun, özellikle Kimberley'de elmas) başlıca gelir kaynağıdır. (L)

GRİQUALAND (DOĞU), Kap ilinin (Güney Afrika cumhuriyeti) doğu kısmında idare bölümü, Drakensberg sıradağlarının doğu yamacında; kuzeyde Basutoland, kuzeydoğuda Natal ile sınırlıdır; 361 000 nüf. — Merkezi, *Korkstad.* 1875'te Kap iline bağlanan bu eski sömürgenin başlıca gelir kaynakları hayvan yetiştiriciliği ve yün üretimidir. (L)

GRİQUA'LAR, Griqualand'da yaşayan halk. (L)

GRİS (José Victoriano GONZALES, **Juan** — denir), ispanyol ressamı (Madrid 1887-Boulogne-sur Seine 1927). Önce Madrid'de Zanaat ve Sanayi okulunda öğrenim gördü. O tarihten sonra, ressam olarak, pergel, cetvel ve gönye gibi araçları yanından ayırmadı. 1906'da Paris'te *Assiette au beurre* ve *Charivari* dergilerinde desenler yayımladı. 1911 Yılını Braque, Picasso, Manolo ile birlikte Céret'de geçirdi, yalın ve ciddî bir sanat anlayışı içinde ilk kübist tablolarını yaptı (*Çanaklı Natürmort,* Rijksmuseum Kroller - Muller, *Maurice Raynal'ın Portresi*). Paris Art Moderne müzesinde eserleri vardır. Max Jacob, Raymond Radiguet, Armand Salacrou'nun çeşitli eserlerine litografi veya ofort resimler yaptı. 1924'te Diaghilev yönetimindeki rus balesinin *Çoban Kızının Baştan Çıkı-*

Gripsholm şatosu iç avlu

Juan GRIS «Pierrot» d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Carlotta GRİSİ

GRİS-NEZ burnu

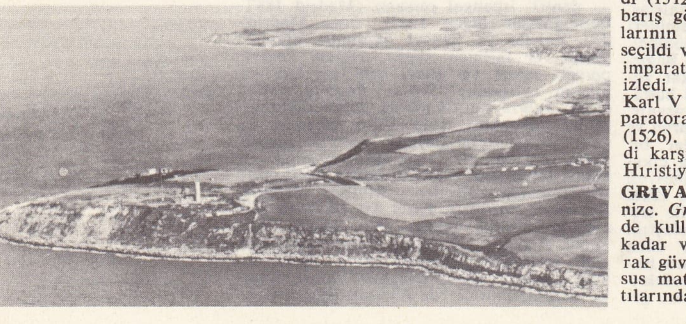

şı, Güvercin, Eksik Kalmış Bir Eğitim adlı eserlerinin dekorlarını ve kostümlerini hazırladı. (L)

GRİSAR (Albert), belçikalı besteci (Anvers 1808 - Asnières, Seine 1869). F. J. Janssens ile müzik, Reicha ile beste çalıştı. 1833'te Brüksel'de, *Olmayacak Evlilik* adında bir opera-komiği temsil edildi. Sonra, Paris'e yerleşti ve şu besteleri yaptı: *Sarah ya da Glencoe'li Yetim Kız* (1836); *Bin Yılı* (1837); *Teşhir Eden Gilles* (1848); *İyi Akşamlar Bay Pantalone* (1851). Özellikle güldürücü müzik alanında tanındı. (L)

GRİSBOCK [grisbak] i. (ing. k.). Güney Afrika'da yaşayan kara kulaklı antilop. (L)

GRİSEBACH (August), alman tabiî ilimler uzmanı (Hannover 1814 - Göttingen 1879). 1836'da doktor oldu. Göttingen üniversitesinde profesördü. Amerika'nın ve Doğu Hint adalarının bitki örtüsüyle ilgili araştırmalar yaptı. Eserleri: *Flora of The British West Indian Islands* (Batı Hint Adalarının Florası) [1859-1864]; *Catalogus Plantarum Cubensium* (Küba Flora Kataloğu) [1866]; *Plantae Lorentzianae* (Laurentum Florası) [1874-1879]. En önemli eseri, *Erde nach ihrer klimatischen Anordnung*'dur (İklimlere Göre Yeryüzünün Bitki Örtüsü) [1873]. (L)

GRİSEBACH (Eberhard), alman filozofu (Hannover 1880 - Zürich 1945). Araştırmalarını (özellikle pedagoji alanında) ahlâkî sorumluluk fikri konusunda yaptı ve bu fikri de içinde «başkası» kavramının en büyük rolü oynadığı bir varoluş metafiziği üzerinde temellendirdi. (L)

GRİSEBACH (Eduard), alman yazarı (Göttingen 1845 - Charlottenburg 1906). Başarılı edebiyat tenkitleri yaptı ve şiirler yazdı: *Der neue Tanhäuser* (Yeni Tanhäuser) [1869]; *Tanhäuser in Rom* (Tanhäuser Roma'da) [1875]. (L)

Griselidis veya **Griselda,** ilk olarak Boccaccio'nun (Decameron) anlattığı bir hikâyenin kadın kahramanı. Hikâyede Griselda küçük bir köylü kızıdır. Saluzzo markisi ondan bütün emirlerini yerine getireceğine dair söz aldıktan sonra kendisiyle evlenir. Griselda büyük bir sebatla markinin onu soktuğu bütün sınavlardan başarıyle geçer ve sonunda da yuvasında markinin onu yoksun bırakmış olduğu yerine ve çocuklarına kavuşur. Zevcelere örnek olması için anlatılmış olduğu anlaşılan bu hikâye, Petrarca tarafından da Latince olarak ve düzyazıyle anlatılmıştır. Hikâyede Griselda adı *Griselidis* olarak geçer. Aynı hikâye, adı bilinmeyen bir fransız yazarı tarafından oyun haline getirildi. O zamandan beri de, Perrault'dan Armand Silvestre'e kadar birçok yazara ilham kaynağı oldu. (L)

GRİSELİNİ (Francesco), italyan gezgini ve edebiyatçısı (Venedik 1717 - Milano 1783). Gençliğinde coğrafya haritaları hazırladı. Venedik'te *Giornale d'Italia*'yı kurdu. Bu gazetede iktisat ve tabiat bilimleri üzerine yazılar yayımladı. 1768'de *Dizionario delle Arti e de'Mestieri* (Sanat ve Meslekler Lû gati) adlı eserini yazmağa başladı (eseri 1778'de Marco Fossadoni tamamladı). 1774-1777 Yıllarında Doğu Avrupa'yı gezdi. *Lettere Odeporiche* (Gezi Mektupları) [1780], bu gezi günlerinde geçirdiği tecrübeler ve başından geçen olayların ürünüdür. Eserin özellikle Timişoara ban'lığına ayrılan bölümü önemlidir. 1777'de Milano'ya yerleşti. Yurtseverler derneği sekreteri oldu. Goldoni'nin dostuydu; *Della Commedia Italiana* (İtalyan Komedisi Üstüne) adlı bir inceleme kitabı ve fazla bir değeri olmayan birkaç oyun yazdı. Sarpi'nin savunucusu olarak üç eserini ona adadı (1760, 1770, 1785). Ayrıca Appiano Buonafede'nin sözlerini ve görüşlerini çürüttü. (L)

GRİSİ Ailesi, italyan dansçı ve ses sanatçıları ailesi (XIX. yy.). — GIUDITTA (Milano 1805 - Robecco d'Oglio 1840) ve kız kardeşi GIULIA (Milano 1811 - Berlin 1869). Bellini ile Rossini'nin eserlerinin yorumunda büyük bir ustalık gösterdiler. Her ikisi de Paris'teki İtalyan tiyatrosunda ve Avrupa'nın çeşitli sahnelerinde oynadılar; — CARLOTTA (Visinada, İstra 1819 - Saint-Jean, Cenevre yakını 1899), Giuditta ile Giulia'nın yeğeni. Senaryosunu Théophile Gautier'ye ilham ettiği romantik *Giselle* balesinde oynadı (1841). En ünlü romantik balelerde dansetti: *Gand'ın Güzel Kızı* (1842; koreografi: Albert; müz.: A. Adam), *Peri* (1843; koreografi: Coralli; müz.: Burgmüller), *Dörtlü Şeytan* (1845; koreografi: Mazilier; müz.: A. Adam). Aynı yıl, Jules Perrot'nun Londra'da oynanan ve Taglioni, Grahn ve Cerrito'nun da oynadıkları ünlü *Pas de Quatre* (Dörtlü Adım) balesinde rol aldı. 1846'da gene Jules Perrot'nun *Esmeralda* ve *Paquita* adlarındaki iki balesinde oynadı. 1850 ile 1853 arasında Rusya'da kaldı ve otuz beş yaşında sahne hayatına veda ederek prens Radzivill'in armağanı olan Cenevre yakınlarındaki malikânesine çekildi. (L)

GRİS-NEZ burnu, Fransa'da Boulonnais'de (Pas-de-Calais) burun, deniz seviyesinden 50 m yüksekliğe ulaşır. Deniz feneri. (L)

GRİSPİGNİ (Filippo), italyan hukukçusu (Viterbo 1884 - Roma 1955). Milano ve Roma üniversitelerinde ceza hukuku doçenti. E. Florian ile birlikte italyan pozitif kriminoloji okulunun en önemli temsilcilerinden biri oldu. Başlıca eserleri: *Manuale di Sociologia Criminale* (Suç Sosyolojisi Elkitabı) [1928]; *L'Omissione nel Diritto Penale* (Ceza Hukukunda İhmal) [1934]; *Diritto Penale Italiano* (İtalyan Ceza Hukuku) [1947]. (L)

GRİSSELİNİA i. Şili, Brezilya ve Yeni Zelanda'da yetişen ağaç veya ağaçcık; bazı türleri bahçelerde süs için yetiştirilir. (Kızılcıkgillerden.) [L]

GRİSSOM (Virgil), amerikan hava subayı (Mitchell, İndiana 1926 - Cape Kennedy 1967). 21 Temmuz 1961'de Mercury kapsülü ile ikinci yörüngealtı uçuşu gerçekleştirdi. Cape Kennedy üssünden fırlatıldı; 16 dakika süren balistik uçuştan sonra 190 km yüksekliğe ve saatte 8 317 km hıza erişti. Hareket noktasına 486 km mesafede denize indi. 23 Mart 1965'te iki kişilik Gemini III kapsülüyle J. Young ile birlikte dünya çevresinde 3 tur yaptı. 27 Ocak 1967'de yerdeki bir deneme sırasında Apollo kapsülünde çıkan yangın sonucunda öldü. (L)

GRİSTHORPİA i. Paleobot. Kaytoniales grubundan bazı bitkilerin üreme organına verilen ad. (*Gristhorpia nathorsti*, İngiltere'de, Yorkshire'da, Cayton körfezinde Jura tabakalarında bulunur.) [L]

GRİTTİ (Andrea) [Venedik 1455-ay.y. 1538], Venedik dukası (1523-1538). İstanbul'da tacirdi; siyasete, burada, Venedik ile Türkler arasındaki barış görüşmelerinde aracılık yaparak atıldı (1502). San Marco vekilharcı seçildi (1509); Venedik cumhuriyetine karşı olan Cambrai birliğiyle mücadele etti; imparatorluk taraftarlarını Padova'dan attı (1509). Brescia'yı Fransızlara karşı savunurken Gaston de Foix tarafından esir edildi (1512). Paris'e gönderildi; Louis XII ile barış görüşmeleri yaptı ve fransız taraftarlarının başı oldu. 1523'te Venedik dukası seçildi ve Fransa ile Kutsal Roma - Germen imparatorluğu arasında bir denge siyaseti izledi. Birdenbire François I'i terkederek Karl V ile ittifak yaptı (1523); sonra da imparatora karşı olan Cognac birliğine girdi (1526). 1538'de ise osmanlı sultanının tehdidi karşısında Karl V'in safında yer alarak Hıristiyan birliğine katıldı. (L)

GRİVA veya **GİRİVA** i. (ital. *gruva*). Denizc. *Griva donanımı*, eski yelkenli gemilerde kullanılan admiraltı demirlerini loçaya kadar vira ettikten sonra anelesinden takarak güverte yüzeyine kadar kaldırmağa mahsus matafora ve palangası ile diğer ayrıntılarından meydana gelen donanım. (*Griva matafora*sı da denir.) || *Griva etmek*, griva kancasını anelesinden takarak demiri, anelesi griva mataforasına toka oluncaya kadar vira etmek. || *Griva kamçısı*, griva palangasının alt makarasındaki kancaya bağlı ince halat. (Bir ucu güverteye gelen bu halat yardımı ile kancaya hareket verilmek suretiyle demirin anelesine geçirilmesi sağlanır.) || *Griva kancası*, griva palangasının alt makara sapanı üzerindeki kanca. || *Griva kaponu*, griva edildikten sonra demiri anelesinden gemiye bağlayan zincir bosa. (Bir ucu güverte üzerindeki babasına volta edilmiş olan bu bosanın, diğer ucu demirin anelesinden geçirilerek kapon tetiğine takılır. Demir fundo edileceği zaman tetik çekilerek bosa tetiğin memesinden kurtarılır. Böylece demir serbest kalmış olur.) [M]

GRİVAS (Georgios), yunan subayı (Trikomon, Magosa yakınları, Kıbrıs 1898). Kıbrıs asıllıdır. Yunan ordularının Anadolu'yu işgaline topçu subayı olarak katıldı (1922), daha sonra genelkurmay başkanı oldu. Alman istilâsında, «X» adlı bir direniş teşkilâtı kurdu (1944). 1951'de Kıbrıs'a döndü, tedhiş taraftarı E.O.K.A.'yı kurdu; bu sırada «Digenis» adını kullandı (1954-1959). Başpiskopos Makarios ile birleşerek Zürich ve Londra antlaşmalarına karşı eyleme girişti (şubat 1959). Kıbrıs'ta cumhuriyet ilân edilince Yunanistan'a gitti (1960). Enosis taraflısı rumların Türklere karşı mücadeleye başlaması üzerine Kıbrıs'a döndü (1964); seçimlerde büyük bir yenilgiye uğradı. 1964'te 11 000 kişilik bir rum kuvvetine ve adada üslenen 10 000 kişilik yunan birliğine kumanda ediyordu. Makarios onu sadece Lefkoşe'nin (Nikosia) kontroluyle görevlendirmek istediyse de söz geçiremedi. Yunan hükûmeti tarafından her zaman desteklenen Grivas, Türklere karşı Geçitkale ve Boğaziçi köylerine yapılan saldırıları yönetti. Bu olayın Türkiye ile Yunanistan arasında ciddî bir buhran yaratması sebebiyle Yunan hükûmeti Grivas'ı geri çağırdı. Bundan sonra mücadelesine silâhsız olarak devam etti. (ML)

GRİVEGNEE, Belçika'da (Liège ili ve idare çevresi) komün, Ourthe çayı kıyısında; 22 900 nüf. Yüksek fırınlar. Dökümhaneler. Dokumacılık. (L)

GRİVİTA, Bükreş'te eski işçi köyü, şehrin kuzeydoğusunda, demiryolu atelyeleri yakınında, ayırma hatları boyunca uzanır. XX. yy. başında burada demiryolu işçileriyle polis arasında kanlı çarpışmalar oldu. (L)

GRİVNİ i. Büyük Petro tarafından bastırılmış 10 kopek değerindeki gümüş para. (L)

GRİZAY i. (fr. *gris*, gri > *grisaille*). Gri rengin çeşitli tonlarını kullanarak yapılan ve oyulmuş kabartma izlenimi uyandıran resim.

— ANSİKL. G. santl. Ortaçağda mihrap arkalığı kanatlarının dış resimleri genellikle *grizay* olurdu. J. Van Eyck'in *Mistik Kuzu*, Nicolas Froment'in *Yanan Çalılık* adlı eserleriyle Moulins katedralinin triptik'i grizay'dır. Bir yüzyıl önceki *Narbonne Kaplaması* da grizay ile yapılmıştı. Ortaçağ minyatür sanatı da grinin çeşitli tonlarını kullanan tek renkli resmin birçok örneklerini vermiştir. XVIII. yy.da P.J. Sauvage, Marie-Antoinette'in apartmanlarında göz yanılmasını kullanarak alçak kabartma taklidi eserler yaptı. (L)

GRİZEOFÜLVİN i. (fr. *griséofulvine*). Mantarlara karşı etkili antibiyotik; *Penicillium griseofulvum* ve *Penicillium janozwskii* kültürlerinde elde edilir. (Bu antibiyotik mantarları öldürmekten çok onların çoğalmasını durdurur. Deri mantarlarının ileri gelen yüzeysel mantar hastalıklarına [tırnaklarda ve saçlı deride görülen dermatomikozlar] karşı çok etkilidir. Buna karşılık derin mikozlarda az etkili ve *Candida albicans*'ta ise etkisizdir. Ağız yoluyle alınır.) [L]

GRİZLİ i. (ing. *grizzly*, boz). Zool. Bk. KORKUNÇ AYI.

GRİZU i. (fr. *grégeois*, rum ateşi'nin walonca karşılığı *grisou*'dan). Âdi sıcaklık ve basınçta kömür ocaklarında açığa çıkan ve hemen hemen saf metandan meydana gelen, kolayca tutuşabilir gaz. (Bitümlü şist, asfaltlı kireçtaşı, potasyum ve tuz ocaklarında da grizu bulunabilir.) || *Grizu tayini*, grizu

Foto. Gripsholm Millî müzesi, Giraudon, Durandaud, İsviçre Turizm bürosu (LAROUSSE)

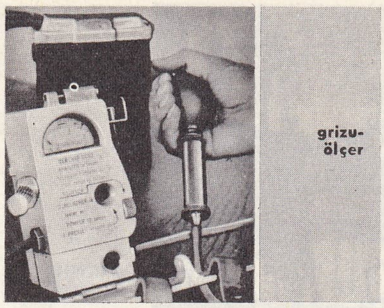
grizu-ölçer

oranının yaklaşık olarak belirtilmesi. (GRİZUSKOPİ de denir.)

— ANSİKL. *Grizu,* özellikle kömürün parçalanması sırasında açığa çıkar; çünkü parçalanan kömürün hava ile temas eden yüzeyleri çoğalır; bir süre sonra gaz çıkışı yavaşlar. Çalışmalar ilerledikçe, arazi üzerinde açılan ve yeraltı boşluklarını henüz el değmemiş kömür tabakalarına birleştiren çatlaklardan da grizu çıkabilir. Bazı kömür yataklarında grizu yüzdesi çok düşüktür veya hiç yoktur; buna karşılık bazı yataklarda, ton başına 100 m³'ten fazla grizu açığa çıkar. Grizu oranı fazla olan madenler tehlikelidir; çalışma güvenliğini sağlamak için, çok dikkatli ve kuvvetli bir havalandırma yapmak gerekir. Yoğunluğu, havanın yoğunluğunun yarısı kadar olan grizu, atmosferde seyreltik hale gelen ve yükselerek maden ocağının üst kısımlarında toplanmağa başlayan grizulu hafif bir hava tabakası meydana getirir. Bu yüzden, grizulu maden ocaklarının havalandırılması yukarıya doğru olmalı (yani kömür şantiyelerinden geçen hava asla aşağıya inmemelidir) ve galerilerle şantiyelerin üst kısımları iyice kontrol edilmelidir. İçinde yüzde 6'dan fazla grizu bulunan hava patlayıcı olduğu için ocaktaki havanın grizu oranını bu değerden düşük tutmağa çalışmalı ve mutlaka, «patlama önleyici» denilen emniyet malzemeleri (lambalar, elektrik cihazları, patlayıcı maddeler) kullanmalıdır. (L)

GRİZUNAFTALİT i. (fr. *grisou-naphtalite*). Mad. oc. Bileşiminde nitrogliserin bulunmayan ve temel maddesi amonyum nitrat olan patlayıcı madde; Fransa'daki grizulu maden ocaklarında izinli olarak kullanılır. (GRİZU DİNAMİTİ de denir.) [L]

GRİZUÖLÇER bls. i. Galeri ve şantiyelerdeki havanın grizu oranını ölçmeğe yarayan portatif âlet. (GRİZUMETRE *de denir.*)

— ANSİKL. Modern *grizuölçer*'ler, madenî bir telin elektrik direncinin, telin sıcaklığına göre değişmesi prensibine dayanır. Âlet, incelenecek grizulu havanın doldurulduğu küçük bir hazne içinde, küçük bir elektrik akümülatörü tarafından kızıl dereceye getirilen bir telden meydana gelir. Telin çevresinde başlayan yanma olayı telin sıcaklığını yükseltir ve bir galvanometrenin ibresi grizu oranını gösterir. (L)

GRİZUÖLÇME bls. i. Mad. oc. Ocak havalandırmasını düzenlemek için, maden ocaklarındaki havanın içinde bulunan grizu yüzdesinin belirtilmesi. (GRİZUMETRİ de denir.) [L]

GRİZUSKOP i. (fr. *grisouscope*). Mad. oc. Bir ocaktaki grizu yüzdesini yaklaşık olarak ölçmeğe yarayan âlet.

— ANSİKL. *Grizuskop*'lar içinde en basiti ve en çok kullanılanı alevli emniyet lambasıdır. Az miktarda grizu bulunan bir ortamda lambanın fitili kısıldığı zaman alev uzar veya çevresinde gözle görülebilir mavi renkli bir hâle meydana gelir; böylece madenci, alevin uzama miktarına göre ocağın havasındaki grizu oranını kontrol edebilir. (L)

GRİZUSKOPİ i. (fr. *grisouscopie*). Bk. GRİZU *tayini.*

gr. k., kuvvet birimi olan *gram-kuvvet*'in sembolü. (L)

GROBBENDONK, Belçika'da (Anvers, Turnhout idare çevresi) komün, Petite Nèthe ile Escaut-Meuse kanalı kıyısında; 4 700 nüf. Kazılarda Romalılardan kalma bir ordugâh ve villa ortaya çıkarıldı. Sebze tarımı. (L)

GROB-PRANDL (Gertrud), avusturyalı kadın opera şarkıcısı (Viyana 1917). Meslek hayatına 1938'de Viyana operasında başladı. Savaştan sonra birinci dramatik sopranoluğa yükseltildi. O yıldan beri Avrupa'da, kendi neslinin en güçlü seslerinden biri sayıldı (Brunhild, İsolde, Turandot). [L]

GROCHOW, Varşova'nın doğu varoşu, Vistül'ün sağ kıyısında. Avusturyalılar Poniatowski kumandasında Polonyalılara burada yenildi (1809); Ruslar 1831'de ayaklanan Polonyalıları burada yendi. (L)

GROCK (Andrien WETTACH), isviçreli sirk sanatçısı (Loveresse, Reconvilier yakınları 1880 - İmperia, İtalya 1959). Akrobatik hareketlerindeki çeviklik ve müzikal virtüozluğu ile ün kazandı. Babası bir sanatçıydı. Önce Macaristan'da, kısa bir süre Berlin'de yaşadı, sonra Fransa'ya geçti. Marius Galante ile birlikte kurduğu *Brick and Grock* topluluğu ile bütün Avrupa'yı ve Amerika'yı dolaştı. Antonet'nin oyun arkadaşıydı, az zaman sonra rakibi oldu. Max van Emden ile birlikte bütün dünyaca ün kazanan bir numarayı gösterdi. İkinci dünya savaşından az sonra sanatını bırakıp sirk dünyasından ayrıldı. (L)

GROCYN (William), ingiliz hümanisti (colerne, Wiltshire 1446-Maidstone, kent 1519). Oxford üniversitesinin ilk Yunanca profesörü. Erasmus'un arkadaşı ve Thomas More'un öğretmeniydi. (L)

GRODEKİT i. (fr. *groddeckite*). Miner. Sodyum ve kalsiyumlu zeolit; gmelinit çeşidi. (L)

GRODNO, S.S.C.B.'de (Beyaz Rusya) şehir, Polonya sınırı yakınında; 88 000 nüf. Dokuma sanayii (kumaş). Ayakkabı yapımı.

— Tar. Polonya diyeti burada 23 temmuz 1793'te Rusya ile Polonya'nın ikinci bölüşülmesini onaylayan anlaşmayı imzaladı. 25 Kasım 1795'te Stanislas August Poniatowski tahttan burada feragat etti.

— Ask. tar. Almanlar 2 eylül 1915'te Polonya'ya hücumları sırasında (bk. POLONYA *seferi*) şehri aldılar. 23 Haziran 1941'de Almanların işgal ettiği Grodno, 1944 temmuzunda Ruslar tarafından geri alındı. (Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI.) [L]

GRODZİSK MAZOWİECKİ, Varşova'nın banliyösünde kasaba, Varşova'nın gelişme ekseni boyunca, Lodz kara ve demiryolu kenarında uzanır; 14 600 nüf. Dokuma ve kimya sanayii. (L)

GROENER (Wilhelm), alman generali (Ludwigsburg, Württemberg 1867 - Bornstedt, Potsdam 1939). 1884'te Württemberg ordusunda görev aldı. 1902'de Harp akademisini bitirdi. Berlin'de Genelkurmay başkanlığında Ulaştırma dairesi başkanı oldu (1912). 1914 Yığınağını ve iki yıl boyunca cepheden cepheye kıta kaydırma işlerini ustalıkla yönetti. 1916 Sonbaharında Romanya'da savaştı. Hindenburg, onu silâh yapımı ve elemeğinin kullanılmasını düzenlemekle görevlendirdi. Demokrat düşüncede bir insandı, işçilerin korunmasına ait tedbirler ve savaş çıkarları meselesinde Ludendorff'a karşı çıktı. Ağustos 1917'de tümen kumandanı olarak cepheye döndü. Ukrayna savaşları sırasında general Eichhorn'un kurmay başkanıydı. 26 Ekim 1918'de Hindenburg'un Genelkurmay başkanlığında Ludendorff'un yerini aldı. Wilhelm II'nin tahttan ayrılmasını sağlayanlar arasında o da vardı. Ren nehrine doğru çekilmeyi ve ordunun terhisini yönetti. 1919'da siyasete atıldı, komünizme ve silâhlı ayaklanma teşebbüslerine karşı ortak bir cephe kurulmasına çalıştı, bunun için de Ebert'in çoğunluktaki sosyalistleriyle 1918'den sonra Kassel'e çekilmiş olan Genelkurmay arasında bir anlaşmanın kurulması için görüşmeler yaptı. Demokrat devleti güçlendirdi ve subay çoğunluğunu, Versailles antlaşmasının imzalanması konusunda birleştirdi. Birkaç kere ulaştırma bakanı (1920 - 1923 arası) oldu. Alman demiryollarının yeniden yapılması için büyük çaba harcadı. Almanya Ordu bakanlığına (1928), Brüning kabinesinde İçişleri bakanlığına (ekim 1931) getirildi. Orduyu parti mücadelelerinin dışında tutmağa çalıştı ve askerî nitelik taşımayan birliklerin (S. A. ve S. S. gibi) yasaklanmasını istedi, bu yüzden de nasyonal sosyalizme şiddetle muhalefet etti. 1932'de görevlerinden istifa etmek zorunda kaldı. Schlieffen

GROCK

planı ve Falkenhayn konusunda birkaç eser yayımladı. Hatıraları 1957'de basıldı. Başlıca eserleri: *Der Weltkrieg und seine Probleme* (Dünya Savaşı ve Meseleleri) [1920]; *Das Testament des Grafen Schlieffen* (Kont Schlieffen'in Vasiyetnamesi) [1927]; *Der Feldherr wider Willen* (Zoraki Kumandan) [1930]. (L)

general GROENER

GROENHART i. Tropik Amerika'da, özellikle Hollanda Guyana'sında yetişen ağaç. (Yaprakları parçalı, çiçek çanağı iki dudaklı, meyvesi silindirimsi, tohumları kanatlıdır; tekoma'ya çok benzer. İlmî adı *tabebuia. Bignoniacea* familyasından. Bunu defnegillerden greenheart [*ocotoea*] ile karıştırmamak gerekir.) [L]

GROEN VAN PRİNSTERER (Willem), hollandalı siyaset adamı. (Voorburg 1801 - La Haye 1876). Krallık hanedanı arşivcisiydi. *Archives ou Correspondances İnédites de la Maison d'Orange - Nassau* (Orenge - Nassau Hanedanının Yayımlanmamış Mektupları ve Arşivi) [La Haye, 1835-1861, 14 cilt] adlı eseri yayımladı. Karşı devrimci partinin lideri olarak, liberal Thorbecke'nin siyasetiyle savaştı. (L)

GROG i. (1740'ta denizcilere, paylarına düşen rom'a su katmak zorunluluğu koymuş olan amiral Vernon'un giydiği grogram kumaşından elbise dolayısıyle amirale takılan *Old Grog* adından). Şekerli sıcak su, rom veya kirş, konyak, cin v.b. limondan yapılmış içki. (L)

GROGİ sıf. (ing. *groggy,* zayıf bacaklı). Boks. Rakibinin yumruklarıyle çok sarsılmış olduğu halde henüz ayakta durabilen bir boksör için söylenir. ‖ *Teşm. yol. Grogi olmak,* maddî veya manevî bir darbeyle sersemlemek ve şaşkına dönmek. (L)

GROGREN i. (fr. *gros - grain*). Üzerinde oldukça belirli enine rigalar bulunan bir çeşit ipek kumaş. (Bk. OTOMAN.) ‖ Atkısı pamuk, çözgüsü ipek veya sunî ipekten dokunan dik rigalı ve kalın bir çeşit kenarsız şerit. (Kolaylıkla bükülmeğe ve şekil vermeğe elverişlidir.) [L]

GROİX adası, Fransa'da Bretagne'da (Morbihan) ada, Lorient açıklarında; 3 525 kişilik bir kanton meydana getirir. Kuzey kıyısı yakınında Groix köyü; 1 486 nüf. Şistlik yalıyarlarla sınırlanan adada, halkın geçimini sağlayan sardalya ve ton balığı avcılığı bugün gerilemektedir. (L)

GROİZARD Y GOMEZ DE LA SERNA (Alejandro), ispanyol devlet adamı ve hukukçusu (Madrid 1830-Escorial 1919). Madrid İstinaf mahkemesinde savcılık yaptı (1869). Adalet bakanlığı (1874 ve 1897-1899), Papalık makamında elçilik (1881 ve 1886) görevlerinde bulundu. Groizard, ispanyol mevzuatının yaratıcısı sayılır. (L)

GROLMAN (Karl Wilhelm Georg VON), prusyalı general (Berlin 1777-Poznan, Polonya 1843). 1807'de prusya ordusunu yeniden teşkilâtlandıran General Gerhard Johann David von Scharnhorst'ın yardımcısı oldu. Napolyon zamanında Avusturya'da (1809), İspanya'da (1810) ve Prusya'da (1813) savaştı. 1814'te mareşal Gebhard Leberecht von Blücher yönetimindeki kurmayların karargâh kumandanı oldu. Ayrıca Waterloo savaşında Wellington düküne yardım etmek için prusya birliklerinin yaptığı manevralarda önemli bir rol oynadı. (L)

GROMA i. (lat. k.). Dereceli bir daire üzerinde dönen cetvel; Romalılar, yerölçümünde, bir tabana dikmeler çizmek için kullanırlardı. (L)

GROMAİRE (Marcel), fransız ressamı (No-

Foto. Bouvry - Charbonnages de France, Robertson, Ullstein (LAROUSSE)

Marcel GROMAİRE
«Evsiz Barksız»
d'Art Moderne
Millî müzesi,
Paris

Giovanni GRONCHİ
İtalya cumhurbaşkanı
Paris'te başkan Coty
tarafından kabul ediliyor
(nisan 1956)

Andrey GROMİKO

GRONİNGEN
St. Martin kilisesi
ve kulesi

GRONİNGEN
bir kanal

yelle-sur-Sambre 1892). Paris'te hukuk öğrenimi yaptı. Montparnasse'ta resim akademilerine bir süre devam etti. Belçika, Hollanda, İngiltere ve Almanya'ya gitti. 1916 da Somme'da yaralandı. *Savaş* (1925) adlı ünlü tablosunda siper savaşlarının hatırasını kuvvetle yaşattı. Aşırı derecede üslûplaştırılmış miğferli askerlerin görüldüğü bu tablo, sanatçının en başarılı kompozisyonlarından biridir. İlk sergisi Dr. Girardin'in ilgisini çekti. Gromaire değişik konular üzerinde kompozisyonlar yaptı. 1937 Milletlerarası sergisindeki büyük dekorasyonlar onun eseridir. Keşifler Sarayı Sevres pavyonu) o tarihten itibaren halıcılığın yeniden gelişmesinde etkili oldu. Baudelaire'in *Petits Poèmes en Prose*'u (Küçük Düzyazı Şiirler) ile Aloysius Bertrand'ın *Gaspard de la Nuit* (Gecenin Gaspard'ı) adlı kitaplarını ofort resimleriyle süsledi. A.B.D.'den 1950'de New York peyzajlarıyle döndü; Devlet Süsleme Sanatları Yüksek okuluna profesör tayin edildi (1950). 1952'de Carnegie ödülünü, 1958'de Güzel Sanatlar Büyük ödülünü kazandı. Başlıca Devlet koleksiyonlarında ve Paris Art Moderne müzesinde eserleri vardır: *Panayır Piyangosu* (1923); *Kaynak* (1929); *Avuç Çizgileri* (1932); 1937 *Sergisi İçin Sevres Devlet Fabrikası Pavyonunun Süsleme Maketi; Orman* (1937); *Evsiz Barksız* (1939); *Kızıl Saçlı Kadın* (1945); *New York'ta Central Park* (1951). [L]

GROMİA i. Tekalı kökbacaklılar grubundan bir hücreli hayvan. (*Gromia*'nın iki katlı kitinden, yumurta biçiminde küçük bir kavkısı vardır; bunun üzerindeki bir delikten sitoplazma çıkar, bütün kavkıyı sarar ve onun çevresinde düzensiz bir ağ meydana getirir.) [L]

GROMİKO (Andrey Andreyeviç), sovyet diplomatı (Minsk 1909). Washington'da büyükelçilik danışmanı (1939-1943) ve Litvinof'un yerine sovyet büyükelçisiydi (1943 - 1946). Birleşmiş milletlerin kuruluşunu (1944) hazırlamış olan Dumbarton Oaks konferansında sovyet delegasyonunu yönetti; Yalta ve Potsdam konferanslarına katıldı. Güvenlik konseyinde sovyet daimî delegesi (1946-1948) ve sovyet dışişleri bakanı yardımcısı oldu (1946). Sonra ülkesinin Londra büyükelçiliğine tayin edildi (1952-1953). 1957'de Dışişleri bakanlığına getirildi. Mayıs 1965'-te Türkiye'yi resmen ziyaret etti. (LM)

GRONAU, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Hollanda sınırı yakınında; 25 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

GRONCHİ (Giovanni), italyan devlet adamı (Pontedera 1887). Edebiyat fakültesinde doktorasını yaptı. Hıristiyan demokrat hareketine katıldı. Birinci Dünya savaşında çarpıştı. 1919'da Luigi Sturzo ile birlikte İtalyan Halk partisini kurdu, aynı yıl milletvekili seçildi. İtalyan Hıristiyan iş konfederasyonunu yönetti. Mussolini'nin ilk başbakanlığında Sanayi ve Ticaret bakan yardımcılığına getirildi (ekim 1922). Ağustos 1923'te istifa etti. Partisiyle birlikte muhalefete geçti. 1927'de siyasetten çekildi. 1942'de, De Gasperi ile birlikte italyan direnme hareketinin liderlerinden biri oldu. Millî Kurtuluş komitesinde Hıristiyan Demokrat partiyi temsil etti. Yeniden Sanayi ve Ticaret bakanlığına getirildi (1944-1946). Kurucu meclise (1944-1946) sonra da Millet meclisine üye seçildi (1948 ve 1955). 1948'den 1955'e kadar Meclis başkanlığı yaptı. 1955'ten 1962'ye kadar Cumhurbaşkanlığı görevinde bulundu. Senato üyesi oldu. 1957'de Türkiye'yi ziyaret etti. (L)

Grondin, küçük gezinti teknesi. Bir amatörün yapabileceği kadar basittir ve kısa gezilerde kullanılır. Modeli 1945'te F. Sergent tarafından çizilmiş olan bu küçük yat, bordası omurgaya dik bir açı ile inen Beluga tipi tekneye benzer. Grondin salma veya düz omurgalı olabilir. Yelkenleri genellikle markoni tipindedir ve bir randa, bir flok, bir spinnaker'den meydana gelir. Sabit ya da kıçtan takma bir motora da olabilir. Güvertesinde iki yataklı bir kamarası vardır. Grondin'ler monotip tekneler oldukları için kendi aralarında yarışabilir. Ucuza mal olmaları çok tutulmalarına yolaçmıştır. Boyları 6,65 m, genişlikleri 2,20 m, gövdelerinin su içindeki derinliği 0,90 m, yelkenlerinin yüzölçümü 18,50 m², ağırlıkları 800 kg'dır. Otomobil arkasına bağlanan bir römorkla bir yerden başka bir yere karadan iletilebilir. (L)

GRONİNGEN, fr. **Groningue,** Hollanda'da şehir, Groningen ilinin merkezi, Aa ırmağı kıyısında, ırmağın Hunse'yi aldığı yerde; 149 500 nüf. XV.yy.dan kalma Saint-Martin kilisesi. Basımcılığın ilk zamanından kalma birçok eser kapsayan akademi kütüphanesi. 1614'te kurulan Groningen üniversitesi, XVII. ve XVIII. yy.da en parlak dönemini yaşadı. XIX.yy da gerilemeğe başladı. Ama bugün laboratuvarlar ve yeni enstitüler eklenmesi sayesinde (Pedolojik Araştırma enstitüsü gibi) hâlâ çok sayıda öğrenci çeker. Groningen, denize Reit-Diep, Groningen-Harlingen kanalı ve Delfzijl'de sona eren Ems kanalı ile bağlıdır. Mavnacılık limanı ve faal sanayi merkezi; metalürji; makine yapımı; tersaneler; elektrik ve kimya sanayii; dokumacılık.

Avrupa'nın en önemli tabiî gaz yatağı, Groningen eyaletinde, özellikle Slochteren'de 1960 yılından sonra bulundu. Dacq yatağının aksine metan, kükürtlü hidrojenle H_2S karışmış halde değildir; bunun için çok pahalıya mal olan kükürtten arıtma işlemi gerekmez; yalnız bileşimde suyu gidermek için bir işlem uygulanır. Su yüzdesinin 0,05 gr/m³ oranında olması, gaz borularını tahrip edecek güçte bir hidrat oluşumuna yolaçar. Gazın kurutulması, donmayı önleyici bir glikol katılmasıyle sağlanır; suyu emen glikol, ayırıcılarda yeniden sudan temizlenerek arıtılır ve tekrar kullanılabilir. Groningen gazının bir özelliği de, molekülleri arasında yüzde 14 oranında azot bulunmasıdır; ayrılması söz konusu olmayan bu asal gaz, kalori değerinin düşmesine yolaçar; nitekim gazın ısı değeri 9 500 ile 10 000 kal/m³ yerine 8 000 kal/m³'e düşer. Gazolini alındıktan ve kurutulduktan sonra, bütün Benelüks devletlerinden geçen büyük bir pipe-line şebekesiyle dağıtılır; bu hat, bir yandan Paris bölgesine, bir yandan da Rheinland'a ulaşır. Groningen'de, gaz rezervi bugün 1 100 milyar m³'ün üstündedir ve yılda 50 milyar m³ doğal gaz çıkarılır.

— Tar. Groningen ile yer aldığı bölge XI. yy.a kadar Friz'in bir kısmıydı. Kutsal imparatorluğun otoritesine boyun eğen Henri VI tarafından kısmen Utrecht piskoposuna devredildi (1040), Hansa birliğine katılan ve çok zenginleşen Groningen şehri, bütün Ortaçağ boyunca bağımsızlığı için savaştı. XV. yy.da Bourgogne hanedanı şehir ve bölgeye hâkimiyetini kabul ettiremedi. 1536'-da Karl V, şiddetli bir mücadele sonunda burasını Hollanda devletine ilhak etti. 1579'-da muhtariyete kavuşan Groningen, Birleşik eyaletlere ancak 1594'te bağlandı; Groningen derebeyliğinin başkenti, yedi Birleşik eyaletten biri ve Batı-Ems idare bölgesinin merkezi (1810-1814) oldu. (L)

GRONİNGEN ili, Hollanda'nın kuzeydoğusunda il; 2 246 km²; 477 700 nüf. Merkezi, *Groningen.* Buzul asıllı topraklarının verimsiz olmasına rağmen bölge; ilmî ıslah çalışmaları sayesinde verimli bir tarım alanı haline getirildi. Groningen'i çevreleyen otlaklar bölgesi, şehre süt gönderir. Kıyı bölgesinde büyük işletmelere makinelerle verimli tarım yapılır. İç kısımda şeker pancarı, tahıl ve sınaî bitkiler tarımının yanı sıra geniş alanlarda patates tarımı yapılır; ilin güneydoğusunda modern tarım yöntemleri sayesinde turba yataklarından yavaş yavaş faydalanılmaktadır (sunî topraklar). [L]

GRONLUND (Laurence), amerikalı sosyalist düşünür (Kopenhag, Danimarka 1846 - New York 1899). Danimarka asıllı olan Gronlund eğitimini Kopenhag üniversitesinde yaptı, sonra 1867'de Amerika Birleşik devletlerine göç etti, Milwaukee'de devlet okullarında öğretmen olarak çalışmağa başladı. 1869-1878 Arasında Chicago'da bulundu, sonra sosyalizm üstüne yazılar yazmağa ve ders vermeğe başladı.

Gronlund'un en önemli kitabı *The Cooperative Commonwealth* (İşbirliği Halindeki Ülke Halkı) [1884] Marksizm üstüne ingilizce olarak yazdığı ilk değerli eseridir. Gronlund bu kitabında Marksizmi Amerika'nın özel şartlarına uygular ve adım adım gerçekleşen bir evrimle sosyalizme geçilebileceğini savunur. Bu değişimin her sınıfın içinden çıkacak seçkin kişilerin yardımıyle yapılacağını öne sürer. Yazar, bu kitabının ikinci baskısında Amerika'da kapitalizmin mutlaka yıkılmasının gerekli olmadığı görüşünü savundu. Bunun için de hükûmet, kapitalizmin aşırılığa kaçmasını önlemeli, denetimini genişletmelidir. Öteki eserleri şunlardır: *The Coming Revolution: Its Principles* (Gelen Devrim ve İlkeleri) [1878]; *New Economy* (Yeni Ekonomi) [1898]. Gronlund 1888'de Sosyalist İşçi partisinin yürütme organında görev aldı. (L)

GRONOVİUS (Johannes Fredericus), hollandalı hümanist (Hamburg 1611-Leiden 1671). İngiltere, Fransa ve Roma'da yaşadı. Sonra Leiden'de profesör (1699) oldu, la-

Foto. Giraudon, Keystone (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano ; Encyclopedia Americana

tince eserlerin tenkitli basımlarını yaptı. (L)

GROOS (Karl), alman psikolog ve filozofu (Heidelberg 1861-Tübingen 1946). Tübingen'de ders verdi. Başlıca eserleri: *Einleitung in die Aeshetik* (Estetiğe Giriş) [1892]; *Die Spiele der Tiere* (Hayvan Oyunları) [1896]; *Die Spiele der Menschen* (İnsan Oyunları) [1899]; *Das Seelenleben des Kindes* (Çocuğun Ruhsal Hayatı) [1903]. (L)

GROOS (Otto), alman deniz subayı ve donanma tarihçisi. Jutland muharebesi sırasında (31 mayıs 1916), Von der Tann kruvazörünün rota subaylığını yaptı. Alman imparatorluğu donanma tarihinin ilk beş cildini yazdı. (L)

GROOT (Albert Willem DE), hollandalı dilbilimci (Groningen 1892 - Utrecht 1963). Amsterdam üniversitesinde latin dili ve edebiyatı profesörü olarak çalıştı (1921-1951), sonra Vancouver üniversitesinde (1951-1956) ve Utrecht üniversitesinde genel dilbilim (1956-1962) profesörü oldu. İki dünya savaşı arasında dilcilikle *yapısalcılık*'ın (strüktüralizm) başlıca temsilcilerinden biriydi. İngilizce, klasik dillerin fonolojisi, koşuk sanatı ve sözdizimi üzerine araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Structural Linguistics and Phonetic Law* (Yapısal Dilbilimi ve Fonetik Kanunu) [1914]; *A Handbook of Antique Prose Rhythm* (Antik Çağ Ritmine Dair Elkitabı) [1918]; *Algemene Versleer* (Genel Nazım Bilgisi) [1946]; *Structurale Syntaxis* (Yapısal Sentaks) [1950]; *Scientific Grammer of Present Day English* (Bugünkü İngilizcenin İlmî Grameri) [1954]. 1948'den beri milletlerarası dilbilim dergisi *Lingua*'nın kurucuları ve yazarlarından biridir. (L)

GROOT (Cornelis Whilelmus, **Corde** — denir), hollandalı piyanist ve besteci (Amsterdam 1914). La Haye konservatuvarında öğretim üyesiydi. Bir bale (*Vernissage*, 1941), senfonik parçalar, iki piyano konçertosu, keman konçertosu, *Hayalî Çeşitlemeler* (sol el piyano ve orkestra için 1962), bir dörtlü besteledi. (L)

GROOTE (Geert), **Gerardus Magnus** diye anılan felemenkli mistik (Deventer 1340-ay.y. 1384). Önceleri soylular arasında zengin bir hayat yaşadı. Sonra kendini dine verdi, malını mülkünü yoksullara dağıttı (1374). Rahiplik mevkiini bile kendisine çok gördü; hayatının son yıllarını Felemenk'i yaya dolaşıp halka vaizlar vererek geçirdi. 1381'de Deventer'de *Birlikte Yaşayan Kardeşler* tarikatını kurdu. Bu manastıra dünyanın kötülüklerinden ve rezaletlerinden kaçmak isteyen aydın ve dindar kişiler sığınıyordu. *Devotio Moderna* (Yeni İbadet) denen tarikat doktrini bu birlikte yaratıldı. Bu doktrinin bazı unsurlarına *İmitatio Christi* (İsa'nın Taklidi) adlı eserde rastlamak mümkündür. (L)

GROOTFONTEİN, Güneybatı Afrika'nın kuzey kısmında köy, demiryolu hattının sonu, maden ocağı işletmeleri (bakır, kurşun, vanadyum) bölgesinde. Yakınına, bilinen en büyük göktaşlarından biri düşmüştü. (L)

GROPİT i. (fr. *groppite*). Miner. Kordiyeritin bozunmasından meydana gelen bir pinit çeşidi. (L)

GROPİUS (Walter), alman mimarı ve kuramcısı (Berlin 1883-Boston 1969). Charlottenburg ve Münih'te öğrenim yaptı. 1907'den 1910'a kadar Berlin'de Peter Behrens'in yanında asistan olarak çalıştı. 1918'de Berlin'de *Arbeitsrat für Kunst*'u (Güzel Sanatlar kurulu) kurdu. Tatbikî Güzel Sanatlar okulu (Weimar) müdürü oldu. Bu okulu, çağdaş mimarlığın merkezi olan ve bütün dünyayı etkileyen Bauhaus haline getirdi. 1925'te Bauhaus'u Dessau'ya taşıdı. 1928'den 1937'ye kadar Berlin ve Londra'da (Maxwell Fry ile işbirliği halinde) çalıştı. 1938'den sonra da A.B.D.'de Harvard Üniversitesi Mimarlık okulunu yönetti. Başlıca eserleri arasında Fagus fabrikaları (Alfeld an der Leine, 1913), Werkbund Austellung büroları (Köln, 1914), Bauhaus (Dessau, 1925-1926), Törten'de işçi konutları (1928), Norten (Massachusetts) ve Pittsburg'daki (Pennsylvania) büyük konutlar, Harvard üniversitesi yapıları (çoğunlukla Marcel Breur ile, 1949), okul binaları (1946-

baron **GROS**, kendi portresi, Augustins müzesi, Toulouse, Fransa

1951), Lexington, Falls Church konutları sayılabilir. Walter Gropius'un hazırladığı birçok projeden çeşitli şekillerde yararlanıldı: Piscator tiyatrosu (1926), yüksek çelik konut (1930) v.b. Başlıca kitapları: *İdee und Aufbau des Staatlichen Bauhauses Weimar* (Weimar Bauhaus'unda Fikir ve Yapı) [1923]; *Bauhausbauten in Dessau* (Dessau'daki Bauhaus Yapıları) [1928]; *Architektur-Wage zu Einer Optischen Kultur* (Mimarlık - Bir Bakış Eğitimine Giden Yollar) [1956]; *Die neue Architektur und das Bauhaus* (Yeni Mimarlık ve Bauhaus) [1956] v.b. (L)

GROS i. (ing. *gross*). Darası çıkarılmamış ağırlık (*gros ağırlık* da denir.) Esk. Gayrısafi sıklet.

— Denizc. *Gros ton*, helâ, banyo, mutfak, döşek altı boşluğu, ambar tirizleriyle borda arasındaki boşluk hacminin dışında geminin işe yarayan bölümünün ton biriminden karşılığı. Burada 1 t = 2,84 m^3'tür. (LM)

GROS (Antoine, baron), fransız ressamı (Paris 1771 - Meudon 1875). On dört yaşında David'in atelyesine girdi. Kısa zamanda David'in en iyi öğrencisi oldu. Güzel Sanatlar akademisinden birincilik madalyası aldıktan sonra Roma'ya gitmek üzere yola çıktı. Yolda çalışmak için durakladı, Cenova'da askere alındı ve kurmay subayı oldu. İtalya seferi sırasında resim yapmağa devam etti. Milano'da, *Napolyon Arcole Köprüsünü Geçerken* adlı bir tablo yaptı (1799) [Louvre]. Az zaman sonra büyük kompozisyonlar yaptı. *Nazareth Savaşı* (1801) [Nantes müzesi] ve *Yafa Vebalıları* (Louvre) ile David'in etkisinden kurtuldu, romantik resmin öncüsü olarak ortaya çıktı. *Murat Abukir Savaşında* (1806) [Versailles müzesi] ve *Eylau Savaş Alanı* (1808) [Louvre] adlı eserleri Delacroix tarafından çok beğenildi. Napolyon onu Pantheon'un kubbesini süslemekle görevlendirdi, fakat Bourbon hanedanı yeniden iktidara dönünce yarım kalan eseri ancak 1825'te bitirebildi. Bu eseri ve Louvre'daki tavan süslemeleri, etkisindeki genç nesil sanatçıları tarafından aşıldığını hisseden bu sanatçının kişiliğini belirleyen nitelikte değildir. Resimlerine karşı gösterilen ilgisizlik onu umutsuzluğa sürükledi ve bir kriz sonunda canına kıydı. (L)

GROSA i. (ital. *grossa*). On iki düzine. On iki destenin meydana getirdiği düzine. (M)

GROSCHEN i. (alm. k.). Eski alman ve avusturya parası. İlk olarak XIV. yy.da Bohemya'da basılmıştır. || Avusturya'da şiling'in yüzde biri değerindeki küçük para birimi. (L)

GROS - MORNE, Martinik'te komün. Fort-de - France'ın kuzeydoğusunda; 10 447 nüf. Şekerkamışı ve muz tarımı işletmeleri. Ananas konserveciliği. Damıtma yerleri. (L)

GROSS (Hans), avusturyalı yüksek hâkim ve profesör (Graz 1847-ay.y. 1915). Suçlular dünyasının incelenmesi ve delillerin bulunup değerlendirilmesinin ilmî metotları üzerinde temellenen adlî soruşturma sanatının (kriminalistik) doğması ve gelişmesinde katkısı oldu. (L)

GROSS (Robert Edwards), amerikalı cerrah (Baltimore 1905). Mitral kapağı hastalıklarında *valvüfotomi* denen cerrahî müdahale usulünü buldu. (L)

GROSS BEEREN, Almanya'da (Doğu Almanya, Potsdam idare bölümü) şehir, bugün Berlin'in güney banliyösü içinde. Bülow ile Bernadotte, Oudinot'yu burada yendiler (23 ağustos 1813). [L]

GROSSENHAİN, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Dresden'in kuzeybatısında; 18 700 nüf. Makine yapımı, Dokuma sanayii. Kâğıt ve cam fabrikaları. (L)

GROSSETO, İtalya'da şehir, Toscana'da, il idare merkezi, Ombrone ırmağı kıyısında; 51 000 nüf. Grosseto, Maremme'nin başlıca merkezidir. XVI. yy.dan kalma surlar. —*Grosseto ili*, 21 800 nüf. Verimli kılma çalışmaları yapılmakta olan Güney Maremme'yi içine alır. (L)

GROSSETTİ (Paul François), fransız generali (Paris 1861 - ay.y. 1918). 42. Tümenin başında Mondement'da (eylül 1914) ve Ysere'de ün kazandı. 16. Kolordunun kumandanı oldu; sonra da 1917-1918 arasında Doğu cephesinde bulundu. Usta bir manevracı ve akıllara durgunluk verecek kadar cesur bir kumandandı. Hastalık sebebiyle askerlikten ayrılmak zorunda kaldı. (L)

GROSSİ (Tommaso), italyan yazarı (Bellano, Como 1790 - Milano 1853). Eserleri: Manzum romantik hikâyeler (*İldegonda* [1820]; *Ulrico e Lida* [Ulrico ve Lida] 1837); destanı bir şiir (*I Lombardi alla Prima Crociata* [Birinci Haçlı Seferinde Lombardlar] 1825) ve Manzoni'nin tarzında yazılmış tarihî bir romandır (*Marco Vieconti* [1834]). Sonra edebiyatı bırakarak noter oldu. Lombardiya ile Piemonte'nin birleşme belgesini bu sıfatla hazırlamıştır. (L)

GROSSLOCKNER, Avusturya'nın en yüksek noktası, Hohe Tauern kütlesinde; 3 798 m. Dağa ilk olarak 1800'de rahip Horasch tırmandı. Çizilen çeşitli güçlükte birçok yolun en çok tırmanılanı kuzey yamaçtaki Pallavicini yoludur (1876). Heiligenblut'tan, Zell am See'ye giden karayolu (*Grossglocknerstrasse*) bir tünelden geçerek 2 571 m yükseltiye ulaşır. (L)

GROSS SCHRECKHORN, Alplerde (Bern Oberland'ı) zirve, billûrlu Aare kütlesinde; 4 080 m. (L)

GROSSULARİA i. Bot. Bk. BEKTAŞİ ÜZÜMÜ. (L)

GROSSWARDEN, Oradea'nın (Romanya) almanca adı. (L)

GROSÜLER i. (fr. *grossulaire*). Miner. Grena grubundan, tabiî alüminyum ve kalsiyum silikat. (L)

GROSVENOR (Gilbert Hovey), amerikalı yayımcı, yazar ve coğrafyacı (İstanbul, Türkiye 1875 - Baddeck, Nova Scotia 1966). İstanbul'da amerikalı bir ana - babanın ço-

Walter GROPİUS
Bauhaus (1925-1926)

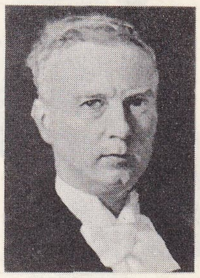

A. W. de GROOT

Walter GROPİUS
Levy konağı,
Londra

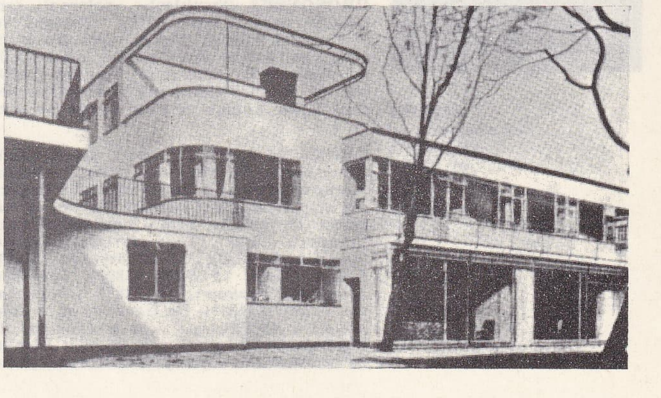

Foto. Giraudon, Deutsche Fotothek Dresden (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

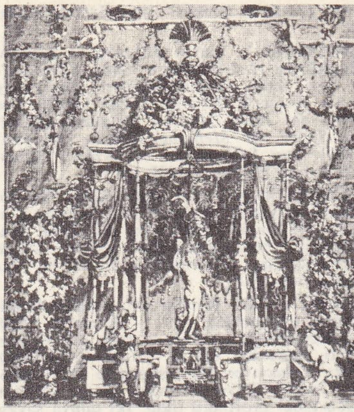

«Groteskler» duvar halısı (XVII. yy. sonu) Jean I. Berain ve J.-B. Monnoyer'den Bruchsol şatosu, (Bade)

George GROSZ kendi portresi

Otto GROTEWOHL

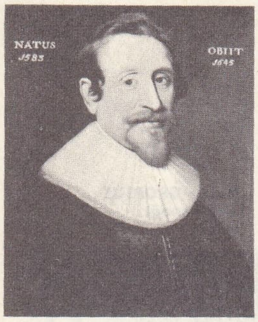

GROTİUS Mierewelt'in eseri Condé müzesi, Chantilly, Fransa

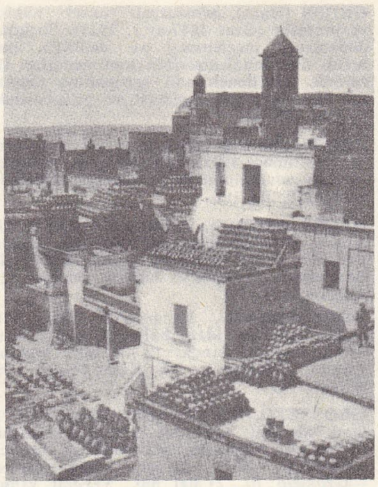

GROTTAGLIE, çömlekçiler mahallesi

cuğu olarak dünyaya gelen Grosvenor 1897'-de Amherst kolejini bitirdi. 1899'da *National Geographic Magazine*'e (Millî Coğrafya Dergisi) girdi; 1900'de Alexander Graham Bell'-in kızı Elsie May Bell ile evlendi.

1903'te derginin yayım müdürü, 1920'de aynı adı taşıyan derneğin başkanı, 1954'te idare meclisi bakanı oldu. Dergi için birçok makaleler yazdı. Ayrıca Peary'nin Kuzey kutbu yolculuğunu, XIX. yy.da coğrafya alanında yapılan keşifler ve *National Geographic Magazine*'nin tarihi üstüne eserler yazdı. Yayımladığı kitaplar arasında önemli olarak *Flagsof the World* (Dünyadaki Bayraklar); *Scenes From Every Land* (Bütün Ülkelerden Görünüşler) ve *The Book of Birds* (Kuşlar Kitabı) sayılabilir. (L)

GROSZ i. (ortaçağ lat. *grossus*, iri'den lehçe k.). Polonya'nın para birimi. Eskiden gümüştendi, sonraları bakır oldu. 1/100 zloty değerindeydi (50, 20 ve 10 grosz değerinde gümüş; 5, 2 ve 1 grosz değerinde bakır paralar vardır). [L]

GROSZ (George), alman asıllı amerikan ressamı ve desinatörü (Berlin 1893-ay.y. 1959). Dresden Güzel Sanatlar okulu ve Berlin Süsleme sanatları okulundaki öğreniminden sonra, özellikle *Lustige Blätter*'de (Neşeli Sayfalar) mizah resimleri yapmağa başladı ve öğrenimini tamamlamak amacıyle Paris'e gitti. Almanya'ya dönüşünde *Pfeife* (Pipo) dergisini kurdu ve bu dergide en küçük bir acıma duygusuna bile yer vermeyen mizah resimleri çizmeğe başladı. Çizgisi, keskin bir mizah anlayışının ürünüdür ve abartıcı üslûbu gözleme dayanır. Bununla birlikte, eserleri genel olarak bir kâbus havasını yansıtır. 1920'de *Bir Sosyalistin Hayatı*'nı, 1923'-te de *Ecce Homo*'yu yayımladı. *Burjuvanın Aynası* [1925] ise şaheseri sayılır. Bu eser, hakkında dava açılmasına yolaçtı; bunun üzerine Provence'a kaçtı, oradan da Birleşik devletlere gitti ve orada bütün modern sanatı reddederek kesinlikle taklide dayanan bir gerçekçiliğe döndü. Yağlıboya tablolar ve kitap resimleri de yapmıştır. (L)

GROŞOVSKİ (Stanislav), polonyalı şair (1542'ye doğr.-Krakow 1612). Rahiplik ve Piskoposluk meclisi üyeliği yaptı. Bir hiciv eseri yazdığı için görevlerinden uzaklaştırıldı. *Babie Kolo* (Hanımlar Derneği) [1600] adlı bu eserde Polonya'nın piskoposları yerilmekteydi. Latince ve lehçe birçok şiir yazdı. (L)

GROT (Nikolay Yakovleviç), rus filozofu (Petersburg 1852-Moskova 1899). 1889'da Moskova'da *Felsefe Dergisi*'ni kurdu. Başlıca eserleri: *Nouvelle Classification des Sentiments* (Duyguların Yeni Sınıflandırılması) [fransızca olarak, 1878]; *Duyguların Psikolojisi* (1879 - 1880); *Mantık Reformu* (1882); *Felsefe, Sanat ve Bilim* (1883); *Giordano Bruno ve Kamutanrıcılık* (1885); *Schopenhauer Felsefesi* (1888); *La Causalite et la Conservation de l'Énergie dans le Domaine de l'Activité Psychique* (Psişik Etkinlik Alanında Nedensellik ve Enerjinin Sakınımı) [fransızca olarak, 1890]. (L)

GROT (Yakov Kaloviç), rus filoloğu (Petersburg 1812 - ay.y. 1893). Derjavin'in eserlerinin baskısı, rusça imlâ üstüne kitapları; *Spornye Voprosy Russkogd Pravopi Sanija ot Petra Velikogo Donyne* (Büyük Petro'dan Bugüne Kadar Rus İmlâsının Tartışmalı Meseleleri) [1873-1885] ve filoloji araştırmalarıyle tanınır. (L)

GROTE (George), ingiliz tarihçisi (Clay Hill, Kent 1794 - Londra 1871). Komün meclisi üyesi oldu. Sonra kendini tarihî incelemelere verdi. En önemli eseri *History of Greece*'dir (Yunanistan Tarihi) [1846-1856]. Bu konuda daha üstün eserler varsa da yunan kültür hayatını özenle ve derinliğine inceleyen History of Greece değerini hiç bir zaman kaybetmemiştir. (L)

GROTEFEND (Georg Friedrich), alman dilbilimcisi ve şarkiyatçısı (Münden 1775 - Hannover 1853). 1802'de ilk olarak iran çivi yazısını okumayı başardı; bu yazının daha sonra Eugène Burnouf ve Lassen tarafından tamamlanan doğru bir alfabesini hazırladı. Eserleri şunlardır: *Neue Beiträge zur Erläuterung der Persepolitanischen Keilschrift* (Persepolis Çivi Yazısının Aydınlatılmasına ait Yeni Katkılar) [1837]; *Elemente der Umbrischen Sprache* (Umbria Dili Unsurları) [1835-1838]; *Elemente der Oskischen Sprache* (Osk Dili Unsurları) [1839]. (L)

GROTESK i. ve sıf. (ital. *grotesca*'dan fr. *grotesque*). G. santl. Eskiçağ roma yapılarında bulunan ve Rönesans devrinde dikkati çeken desenlere benzeyen zarif süsleme desenlerinin adı. (Groteskler çok zaman *arabesk*'lerle karıştırılır. Oysa arabeskte insan şekillerine hiç rastlanmadığı halde groteskler de bu çeşitten şekillere de yer verilmiştir.)

— ANSİKL. G. santl. XV. yy.'ın sonunda Roma'da yapılan kazılarda yer altında bazı odalar bulundu. *Grotesk* resimlere işte bu mağaraların duvarlarında görülen acayip resimlerle benzerliği dolayısiyle italyanca mağara anlamına gelen *grotta* kelimesinden türetilmiş *grottesca*'nın karşılığı olarak *grotesk* adı verildi.

Meselâ Raffaello, bütün ressamlara örnek olan Vatican salonları süslemelerinde, Titus kaplıcalarında bulunmuş olan bu çeşitten resimlerden ilham almıştı. Avrupa'da groteskler, en çok flaman ve alman sanatlarında kullanıldı. Groteskler, italyan çiniciliğinde de (özellikle Ferrara ve Castel-Durante'-de) önemli bir yer tutar. Bunlar, Fransa'-da Fontainebleau sarayının yapımı için XVI. yy.da İtalya'dan getirtildi. 1580'den itibaren grotesk unsur, mimariden mobilyacılığa da geçti. Du Cerceau ile Etienne de Laune bu alanda başarılı örnekler ortaya koydular. Yine aynı konuda çalışmış olan kimselerin arasında, XVII. yy.da Berain, Daniel Marot ve Bernard Picart'ın, XVIII. yy.da da Watteau, Pillement, Choffart, Queverdo, Dugourc ve Desrais'nin adları özellikle anılmağa değer.

— Ed. Klasik dönemin başlangıcından itibaren, *grotesk* terimi edebiyatta, gülünç görünüşlü kimseler ve telaffuzlarının gülünçlüğüyle dikkati çeken kelimeler için kullanılmağa başlandı. Ama terimin yeni bir anlam kazanması, romantiklerle birlikte ortaya çıktı ve groteski ayırt ettiren gülünç çirkinlik sanatın temel unsurlarından biri durumuna geldi. Gerçekten, Hugo *Cromwell*'in önsözünde (1827), insanda kalmış olan hayvansılığın sembolü olan grotesk yanın, insanoğlunun tanrısal yanı olan yüceliğin karşıtı olduğunu, dolayısiyle de sanat eserinin, tabiata uyarak groteskle yüceyi bir arada bulundurması gerektiğini öne sürdü. (L)

GROTEWOHL (Otto), alman siyaset adamı (Braunschweig 1894 - Berlin 1964). Braunschweig Diyet meclisinde sosyal demokrat milletvekili (1902-1925) ve millî meclis Reichstag'ta milletvekili (1925-1933). Naziler tarafından bir kaç kere toplama kamplarına atıldı, 20 temmuz 1944 suikastından sonra gizlenmek zorunda kaldı. 1946'da Birleşik Sosyal partiyi (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands [S.E.D.]) kurdu ve W. Piesk il birlikte bu partinin başkanı oldu. Demokratik Alman cumhuriyetinin hükûmet başkanı (ekim 1949) olduktan sonra, Polonya ile Oder-Neisse sınırının yeniden kabulü konusundaki anlaşmayı imzaladı (1950). Almanya'nın birleştirilmesi konusunda bir anlaşma yapılmasını istedi (1951) ve bu isteğine karşılık Bonn hükûmeti tarafından yapılması istenen serbest seçimler konusunda teminat vermeyi reddetti. Aralık 1958 ve kasım 1963'te Halk meclisi tarafından yeniden görevlendirildi. (L)

GROTH (Klaus), alman yazarı ve profesörü (Heide, Holstein 1819-Kiel 1899). Kiel üniversitesinde profesördü. Şiirlerini, ateşli bir savunucusu olduğu Aşağı Almanca lehçesiyle yazdı. Başlıca eserleri: Bütün Kuzey Almanya'da halk tarafından çok tutulan şaheseri *Quickborn* (1853); Holstein halk hikâyeler derlemesi *Vertellin* (1856-1860); çocuklar için şiir derlemesi *Voer de Goern* (1858). [L]

GROTH (Paul VON), alman kristalografi ve mineraloji bilgini (Magdeburg 1843-Münih 1927). Strasbourg (1872), daha sonra da Münih üniversitesinde profesör (1883). Gruplar teorisinden yararlanarak ve X ışınlarının spektrografisini kullanarak billûrsu şebekelerin yapısını inceledi. *Zeitschrift für Kristallographie*'nin (Kristalografi Dergisi) kurucusudur. Birçok ilmî eser yazdı. (L)

GROTHE (Hugo), alman coğrafyacısı (Magdeburg 1869 - Starnberg 1954). Akdeniz ülkeleri, bu arada Libya ve Ortadoğu üzerine incelemeler yaptı. Alman etnik sömürgeleri konusunda malzeme derledi. Başlıca eserleri: *Tripolitanien* (Trablusgarp) [1903]; *Meine Vorderasien Expedition* (Ön Asya Keşif Yolculuğum) [2 cilt, 1911-1912]; *Bulgarien* (Bulgaristan) [1921]. (L)

GROTHİT i. (alman mineroloji bilgini P. von *Groth*'un adından fr. *grothite*). Miner. Sfen'in yttriyumlu çeşidi. (L)

GROTİUS (Hugo DE GROOT, — denir), hollandalı hukukçu ve diplomat (Delft 1583 - Rostock 1645). 1604'te, bir portekiz kalyonuna Hint kumpanyası tarafından elkonmasıyle ilgili bir eser olan *De Jure Praedae*'-yi (Ganimet Hukuku Üstüne) yazdı. Bu eser, yazılışından iki yüzyıl sonra basıldı. 1609'da, ilkin İspanyol ve Portekizlilere, sonra da İngilizlere karşı denizlerin serbestliği ilkesini savunmak amacıyle *Mare Liberium*'u (Serbest Deniz) yayımladı. 1603'te Hollanda'nın resmî vakanüvisi, 1613'te de Rotterdam'ın ödenekli danışmanı oldu. 1619'da, arminius'çu ve Oldenbarneveldt taraftarı olmakla suçlanarak hayatı boyunca hapse mahkûm edilince yurdundan kaçtı ve Fransa'ya sığındı. Fransa'da Louis XIII tarafından maaşa bağlandı ve isveç elçisi oldu (1634-1645). 1645'-te Lübeck'e gitmek üzere bindiği gemi fırtına yüzünden battı ve kurtulan Grotius, hastalanarak Rostock'ta öldü. Grotius filolog, hukukçu, tarihçi ve ilâhiyatçıydı. En ünlü eseri, özellikle köleliğe karşı çıktığı ve savaşları bazı belirli kurallara bağlamağa ve önlemeğe çalıştığı *De Jure Belli ac Pacis*'tir (Savaş ve Barış Hukuku) [1625]. Bu eser gerçek bir milletlerarası kamu hukuku olduğu için Grotius'un DEVLETLER HUKUKUNUN BABASI adıyle anılmasına yolaçtı. (L)

GROTO (Luigi), **Adria Körü** takma adıyle anılan venedikli şair (Adria 1541-Venedik

Foto. X, Keystone, Giraudon (LAROUSSE)

1585). Marino'nun şiirlerinin habercisi olan yapmacık üslûplu şiirler yazdı. Ayrıca üç komedisi ve Romeo ve Juliet hikâyesini konu olarak alan *Adriana* adında bir trajedisi de vardır. (L)

GROTTA FERRATA, İtalya'da komün, Latium bölgesinde (Roma ili), Albani dağları eteğinde; 7 700 nüf. XI. yy.dan kalma manastır; kilisesinde XII. yy. sonundan kalma fresk ve çiniler. Sayfiye merkezi. (L)

GROTTAGLİE, İtalya'da şehir, Puglia'da (Taranto ili); 22 300 nüf. Tarım merkezi. (L)

GROTTGER (Arthur), polonyalı ressam (Lvov 1837 - Amélie-les Bains 1867); Krakow ve Viyana'da öğrenim yaptı. Eserlerinin hemen hemen tamamı Polonya'nın tarihî olaylarını över. Grottger figüratif sanatların millî veya siyasî bir görev yüklenmesi gerektiğine inanırdı. Başlıca eserleri: *Varşova ve Polonya, Budapeşte* (Millî müze), *Litvanya* (Krakow, Millî müze), *Savaş* (Lvov, Millî galeri). [L]

GROTTHUSS veya **GROTHUS** (Christian Johann Dietrich, **Theodor** denir, — baronu), alman fizikçisi (Leipzig 1785 - Geddutz, Kurland 1822). 1805'te ilk elektroliz teorilerinden birini ortaya koydu. (L)

GROUCHY (Emmanuel, — markisi), fransız mareşali ve Yüksek meclis üyesi (Villette şatosu, bugün Seine-et-Oise 1766-Paris 1847). Napolyon'un birçok seferine katıldı. 1815'te, kendisini mareşal yapmış olan Napolyon'dan Kuzey Ordusu Yedek süvariler kumandanlığını elde etti. Blücher'in ardına düşmek ve onun Wellington ile birleşmesini engellemekle görevlendirildi; ama prusya artçı kuvvetleri tarafından düşmanın gerçek hareketleri konusunda yanıltıldı ve kumandanlarının ısrarlı isteklerine rağmen Waterloo'ya doğru ilerlemeyi reddetti (18 haziran). Sonunda Paris'e ancak 40 000 kişi ile geri dönebildi. 1815 Temmuzunda ülkeden sürüldü; beş yıl Philadelphia'da kaldı, 1821'de affedildi. 1831'de Louis-Philippe tarafından mareşallik rütbesi geri verildi ve 1832'de de Yüksek meclis üyeliğine getirildi. (L)

GROUND [gravnd] i. (ing. k.). Müz. Kısa temalı ve birkaç kere tekrarlanan, bestenin temeli olan sürekli bas. (Bu kuruluşa uyan eserler için de aynı terim kullanılır: Purcell'ın virjinalciler için hazırladığı eserler gibi [XVII. yy.]). [L]

GROUSSET (René), fransız şarkiyatçısı (Aubais, Gard 1885-Paris 1952). Guimet müzesi müdür yardımcısı (1925) ve *Journal Asiatique* (Asya Gazetesi) dergisinde yönetici. 1933'te Cernuschi, 1944'te de Guimet müzesinin yöneticiliğine getirildi. Eserleri: *Histoire de l'Asie* (Asya Tarihi) [4 cilt, 1922]; *Le Réveil de l'Asie* (Asya'nın Uyanışı) [1924]; *Histoire de l'Extrême-Orient* (Uzakdoğu Tarihi) [1928-1929]; *Sur les Traces du Bouddha* (Buddha'nın İzinde) [1929]; *Les Civilisations de l'Orient* (Doğu Medeniyetleri) [4 cilt, 1929-1930]; *Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jérusalem* (Haçlı Seferinin ve Kudüs'te Kurulan Latin Krallığının Tarihi) [3 cilt, 1934-1936]; *L'Empire des Steppes* (Bozkır İmparatorluğu) [1939]; *L'Empire Mongol* (Moğol İmparatorluğu) [1941]; *Histoire de la Chine* (Çin Tarihi) [1942]; *Vie de Gengis-Khan* (Cengiz Hanın Hayatı) [1944]; *L'Empire du Levant* (Doğu İmparatorluğu) [1946]; *Bilan de l'Histoire* (Tarih Bilançosu) [1946]; *Histoire de l'Arménie* (Ermenistan Tarihi) [1947]. (L)

GROVE (sir George), ingiliz müzik yazarı ve yayımcısı (Londra 1820-ay.y. 1900). Asıl mesleği bayındırlık mühendisliği olan Grove, 1852'de Londra'nın güneyinde yeniden kurulan Grystol sarayının sekreteri oldu. 40 Yıl süreyle bu işte çalıştı, verilen konserlerin program notalarını yazdı. Malzeme toplamak için Almanya ve Avusturya'ya birçok gezi yaptı. 1867'de Viyana'da Schubert'in kaybolan *Rosamunde* adlı eserini buldu. 1868-1883 Arasında *Macmillan's Magazine*'i (Macmillan'ın Dergisi) yönetti. Aynı zamanda kendisine asıl ün kazandıran *Grove's Dictionary of Music and Musicians* (Grove'un Müzik ve Müzisyenler Lûgati) [1878-1879] adlı dört ciltlik eseri üstüne çalıştı. Aynı eserin 1954'te beşinci baskısını yayımlayan Eric Blom eseri genişleterek 9 cilde çıkardı. Ansiklopediye 1961'de bir cilt daha eklendi. Grove, 1883'te «sir» unvanını aldı ve Krallık Müzik kolejinin birinci başkanlığına tayin edildi. (L)

GROVE (sir William Robert), ingiliz fizikçisi (Swansea 1811-Londra 1896). Londra'da hukuk profesörlüğü, avukatlık, daha sonra da hâkimlik yaptı. Boş zamanlarını elektrik ve magnetizma üstüne yaptığı araştırmalarla değerlendirdi. 1840'ta *Royal Society of London*'un üyesi oldu. 1839'da, elektrotları odun kömüründen olan gazlı pili yaptı; *Bunsen* pili de Grove'un pilinden türedi. Daguerre plakasını pilin içinde elektrot gibi kullanarak bu plakanın üstüne kazı yapmayı ilk başaran odur. Seyreltilmiş gazlardaki elektrik boşalması üstüne deneyleri de vardır. (L)

GROVEN (Eivind), norveçli besteci (Lardal, Telemark 1901). Norveç radyosunun özellikle Folklor bölümü danışmanı. Eskimoların müziği üstüne bir incelemesi vardır (1956). Eserleri: iki senfoni (1937-1943); bir uvertür; dört orkestra süiti; bir piyano konçertosu. (L)

GROVLEZ (Gabriel), fransız piyanisti ve bestecisi (Lille 1879-Paris 1944). Paris konservatuvarında Diémer, Lavignac, Gédalge ve Fauré'nin öğrencisi oldu. Paris'te Schola Santorum'da piyano öğretmenliği, Théâtre des Arts'da, Opera-Comique'te ve operada orkestra yönetmenliği yaptı. Eserleri: iki lirik parça (*Yakut Göbeği* [1922]; *Carabas Markisi*); iki bale (*Bahçedeki Prenses ve Maymun*); senfonik şiirler (*Çiçeklerin İntikamı, Sevgililerin Dinlenme Köşesi, Bahçede*); piyano ve orkestra için bir *İspanyol Fantezisi*, keman, viyolonsel ve piyano sonatları; şarkı besteleri. Ayrıca *Initiation à l'Orchestration* (Orkestralama Sanatına Giriş) adında bir incelemesi vardır. (L)

GROZA (Petru), romanyalı siyaset adamı (Deva 1884-Bükreş 1958). İlerici Köylü partisinden milletvekiliydi (1919-1927); Avarescu'nun kurduğu hükûmetlerde iki kere bakan oldu. 1933'te Transilvanya'da Çiftçi cephesini kurdu ve başkanı oldu. Komünistlerle işbirliği yaptı; 1944-1945 arasında yeniden bakan oldu, sonra kral Mihail tarafından başbakan tayin edildi (1945-1952) ve 1952-1958 yıllarında da Cumhuriyet divanı başkanlığı yaptı. (L)

GROZNIY, S.S.C.B.'de şehir, Kafkasya'da, Rostov'un 640 km kadar güneydoğusunda, Çeçen-İngus muhtar cumhuriyetinin başkenti; 336 000 nüf. S.S.C.B.'nin başlıca petrol üretim bölgelerinden birinin merkezi olan Grozniy'de rafineriler, kimya fabrikaları ve petrol alanlarına gerekli malzemeyi imal eden makine fabrikaları vardır. Çıkan ham petrol borularla ihraç edilmek üzere Karadeniz kıyılarına ve S.S.C.B.'deki başlıca sanayi merkezlerinden biri olan Donets havzasına akıtılır. Grozniy'de ayrıca bıçkıhaneler ve kereste fabrikaları vardır. Bu fabrikalarda Rusya'nın kuzey kesimlerinden Grozniy'e sevkedilen keresteler işlenir. Grozniy şehri, Rusların Kafkaslara doğru ilerlerken 1818'de yaptıkları bir kalenin çevresinde kuruldu. Kalenin çevresindeki yerleşme alanının genişlemesi üstüne 1870'te şehir oldu; 1893'te demiryolu hattının döşenmesiyle petrol alanı haline geldi. 1930'dan itibaren azalmağa başlayan petrol üretimi, 1955'ten sonra yeni petrol damarlarının bulunmasıyla yeniden yükseldi. (L)

GRÖBER (Gustav), alman filoloğu (Leipzig 1844-Strasbourg 1911). *Zeitschrift für Romanische Philologie* (Roman Filolojisinin Dergisi) dergisinin kurucusu ve müdürü (1875-1911). *Grundriss der Romanischen Philologie*'nin (Roman Filolojisinin Esası) başyazarı (1888'den sonra). Provence ve fransız ortaçağ edebiyatları üzerine sayısız incelemeler yaptı. (L)

GRÖNAJ i. (fr. *grenage*). Matbaac. Madenî baskı levhalarının düz ve parlak yüzeyini, şekil ve boya tutar hale getirmek üzere matlaştırma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Grönaj makinesi*, bu işlemi gerçekleştiren makine.

— ANSİKL. *Grönaj*, teknolojideki genel adıyle «kumlama» işlemidir. Türkiye'de matbaacılık, madenî baskı levhalarını birkaç defa kullanabilmek için, önce temizleme ve düzleme, sonra kumlama olmak üzere iki ayrı işlem yerine, tek işlem yolunu tuttuğundan, bu anlamda kumlama terimi kullanılmamaktadır. Aslında kısa sürede (10-15 dakika) tamamlanması gereken kumlama işlemi uzatılarak (1-1,5 saat), düzleştirip parlatarak temizleme ve sonra kumlayarak matlaştırma işlemleri birarada yapılmakta ve matbaacılıkta bu işleme grönaj adı verilmektedir. (Bu işlemin yapıldığı *grönaj makinesi*'nin esası, çok sayıda hareketli bilye aracılığıyle levha üzerinde temizleme ve kumlama işlemlerini gerçekleştirmeğe dayanır.) [M]

GRÖNENDAL i. (Belçika'da *Groenendael* yer adından). Belçika çoban köpeği çeşitlerinden biri; uzun kara kıllı bir köpektir. (L)

GRÖNLAND (veya **GROENLAND**), ing. **Greenland,** Arktik Amerika'da Danimarka'ya bağlı ada, dünyanın en büyük adası; 2 176 000 km² (341 700 km²'si hariç buzullarla kaplıdır); 37 100 nüf. Merkezi, *Godthaab* (5 000 nüf.). 24 Enlem derecesi (2 500 km) üzerinde uzanan ve en geniş yeri 1 200 km olan Grönland, dünyanın en kuzeydeki karasıdır: Kuzey Buz denizi kenarında 83° 40′ enlemine ulaşır. Doğuda *Grönland denizi*, güneydoğuda ve güneyde (burada Leningrad'ın enlemindedir [60°]) Atlas okyanusu ile çevrilidir; batıda bir denizler ve boğazlar dizisiyle (Davis boğazı, Baffin denizi, Smith Sound, Kane havzası, Kennedy ve Robeson kanalları) A.B.D.'ye bağlı Arktik takımadalarından ayrılır.

Coğrafya

Jeolojisi ve yüzey şekilleri bakımından Grönland'ın «prekambriyum kalkanı», Labrador, İzlanda ve Norveç gibi, çok eskiden Birinci zamanda kıvrılan ve sonra düzleşen topraklar grubuna girer. Üçüncü zamanda 69° ve 70° enlemleri yakınında meydana gelen püskürük olaylarını, bir kıyıdan öbürüne uzanan kesiksiz çöküntüler ve bazalt yayılmaları (batı kıyıda Disko, doğu kıyıda Scoresby Sund) yansıtır. Tebeşir çağında da bazı kıyı saçaklarında önemli deniz tortullaşmaları olmuştur. Dördüncü zamandan beri Grönland az eğik ve az engebeli bir iç buzulla örtülüdür; yüksek bir yayla meydana getiren bu içbuzul, 1949-1951 fransız kutup seferleri merkezî istasyonunun (70° 54′50″ kuzey; 40°38′00″ batı) yüz km kadar yakınında en yüksek noktasına (3 220 m) ulaşır; Grönland'ın güney kısmı 2 700 m'yi aşar. Bu yüksek yaylanın (*içbuzul*) yüzeyi, yaklaşık olarak Fransa'nın yüzeyinin dört katıdır; kenarlarında birbirinden ayrı, kalıcı karlarla örtülü olmayan tepeler (*nunataklar*) yer alır. İç buzulda bir batı-doğu kesiti çizilince ortaya çıkan yüzey şekillerinin bakışımsızlığı (XX. yy. başında ispatlandı), buzulaltı kratogeninin tümseklerinin değil, doğuda buzulun serbestçe akışını engelleyen dağlık setin sonucudur. Buna karşılık kuzeybatıda ve kuzeyde buzlarla örtülü olmayan, düzleşmiş ve az yüksek (400-600 m) bir kıyı bulunması (*yderland*) bu akışı kolaylaştırır. —250 m'de buzulaltı yükselti farkı eğrilerinin çizilmesiyle, Orta Grönland'da adanın merkezinden batıya akan ve büyük Jakobshavn buzulu ile Umanak fiyorduna yönelen üç mecra bulunduğu ortaya kondu. İçbuzulun kubbesi, kısmen eğik kesitli buzulaltı kratogeninin 1 000 m'nin üstüne yükselmesiyle açıklanabilir. Buzul, adanın her yerinde gerilemektedir; bu-

maresal GROUCHY
Aubry'nin deseninden gravür, Charon'un eseri
Cabinet des Estampes, Paris

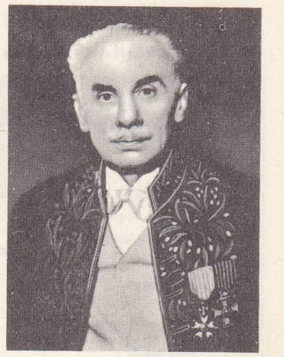

René GROUSSET

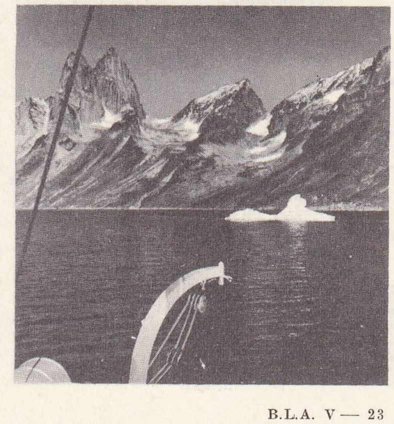

GRÖNLAND
Christians Sund fiyordu

Foto. Martinie, Languepin (LAROUSSE)

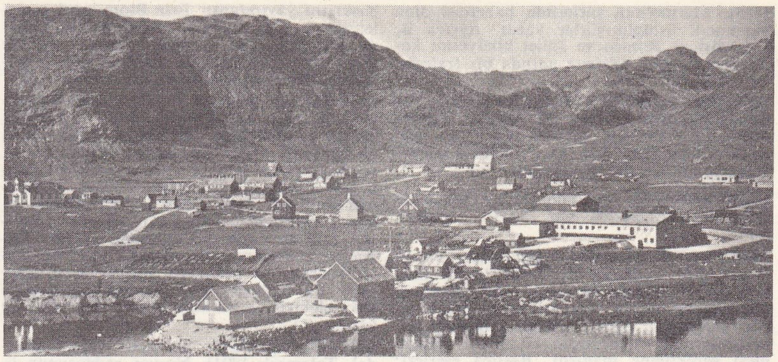

GRÖNLAND
solda, P. - É. Victor keşif heyeti (1948-1951); sağda, bir koyun üretim merkezi olan Narssaq kasabası

nunla birlikte hareket ağır ve süreksizdir. Kıyılarda nispeten tekdüze, çöküntülerde ise alüvyonlarla dolu olan prekambriyum yüzey şekilleri, kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatıda alp tipi sıradağlar ile bazıları çok yüksek doruklar (Petermann dağı, 2 934 m; Forel dağı, 3 440 m) taşır; batıda ve kuzeyde çok düzleşmiş bir alçak yayla (yükseltisi azdır) güneyden kuzeye doğru alçalır, buzullarla örtülü olmayan kıyı şeridinin eni yer yer (Holsteinsborg bölgesi, Jameson, Nyeboe, Peary toprakları) yüz kilometreyi aşar. Bütün kıyı (batıdan çok doğu), önünde az veya çok serbest buzullar yer alan derin fiyordlarla yarılmıştır. Beşerî faaliyet, Grönland'ın kıyı şeridinde (biraz da kıyı vâdilerinin iç kısmında) yaklaşık olarak 88 000 kilometrekarelik bir alanda yoğunlaşmıştır. Adanın her yerinde kutup ikliminin hüküm sürmesine rağmen birçok bölgesel değişiklik ayırt edilir; iklim uzun kış mevsimi (6-9 ay) boyunca az çok soğuk, yaz boyunca da az çok ılıktır; yaklaşık olarak üç buçuk ay süren yaz mevsimi boyunca buzlarda ancak birkaç metrelik yüzeysel bir çözülme görülür. Güneyde bitki örtüsünü yosunlar, likenler, az miktarda söğüt ve cüce kayınlar meydana getirir. Ortaçağda Oesterbygd ve Vesterbygd, arazinin bu kısmında kurulmuştu; bugün avrupa tarzında tarım ve hayvancılık gelişmektedir. Kuzeyde geri kalan her yer Grönland'ın çok eski adına («yeşil toprak») hiç lâyık olmayan çok büyük ıssız bir ovadır. Kalabalık kara favnası tür bakımından sınırlıdır: kuzey kutup kıyıda ren geyiği, beyaz ve mavi tilki, kutup tavşanı, beyaz ayı; misk sığırı; adada pek çok kuş vardır; fırtına kuşları; çeşitli penguenler; sarıasmalar; martı; çulluk; kar kekliği. Bazı türler her yıl ilkbaharda gelerek kıyıdaki *kayalıklar*'da yuva yapar.

Ticaret, bugün Kopenhag'daki Grönlands Departmentet'e bağlı olan imtiyazlı bir şirketin (Grönland şirketi) tekelindedir. Özellikle balıkçılık ve avcılığa dayanır. 1953'ten beri ülke ekonomisi daha liberal bir anlayışla yönetilir ve özel danimarka şirketleri (özellikle balıkçılık) serbestçe çalışma iznini almışlardır. Adanın kuzeydoğusunda Disko adasında, güneybatısında (İvigtut) ve doğu kıyısında (Ella-Ö) oldukça zengin maden yatakları (kriyolit, bakır, grafit, kurşun, uranyum v.b.) vardır. Ama maden sanayii bugün gerilemekte, buna karşılık ren yetiştiriciliği gelişmektedir. Coğrafî konumundan ötürü Grönland, büyük bir stratejik üs haline gelmiş ve Arktikaaşırı havayollarının yerleşmesiyle bu üssün değeri daha da artmıştır.

Tarih ve kurumlar

X. yy.da irlandalı Kızıl Erik tarafından bulunan (982) ve o tarihten itibaren güneybatı kıyısına yerleşilen (Julianehaab yakınında Oesterbygd ve Godthaab yakınında Vesterbygd) Grönland'da, bin yılından itibaren Hıristiyanlık yayıldı. Ortaçağda kuzeybatıda ve doğu kıyısında yaşayan oldukça kalabalık eskimo halkının, çok eski bir tarihte güneybatı kıyıya dağıldığı ve yerleştiği sanılır; Gardar'da bir piskoposluk, Heriolfness'te işlek bir liman kurulmuştu. «Beyaz halk» 2 000 kişiyi aşmıyordu. 1261'de Grönland, Norveç kralına bağlılık yemini etti. 1350'de Vesterbygd'in, sonra da Oesterbygd'in yıkılması ve iklimin soğuması sonunda, Grönland medenî dünya tarafından unutuldu. XVI. yy.da Davis ve Hudson tarafından yeniden keşfedildi ve norveç asıllı danimarkalı misyoner Hans Egede'nin 1721'deki çıkartmasından sonra Danimarka tarafından sömürgeleştirildi. XIX. yy. başından beri nüfus (eskimo ve melezler) kısmen danimarka yetkililerinin uyguladığı anlayışlı Eskimolara yardım siyaseti sayesinde düzenli olarak arttı: 1800'de 6 000; 1900'de 11 000; bugün 27 000 nüf. Grönland (1953'ten beri Danimarka ili) toprakları bugün 4 müfettişlik arasında bölüştürülmüştür: kuzeydoğu (merkezi 1910'da kurulan Thule köyü), kuzeybatı (merkezi 1773'te kurulan Godhavn), doğu (merkezi 1894'te kurulan Angmassalik), güneybatı (merkezi 1721'de kurulan Godthaab) müfettişlikleri. 1742'de kurulan Julianehaab, 1742'

GRÖNLAND haritası

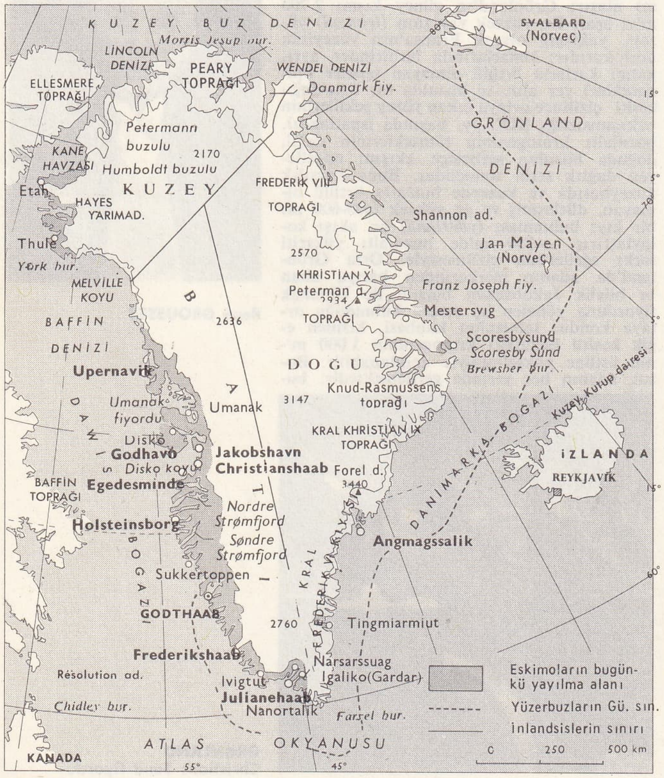

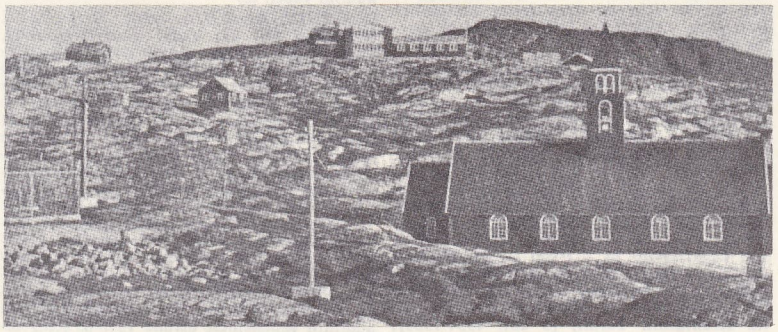

Kuzey **GRÖNLAND**'da bir balıkçı şehri: Jakobshavn

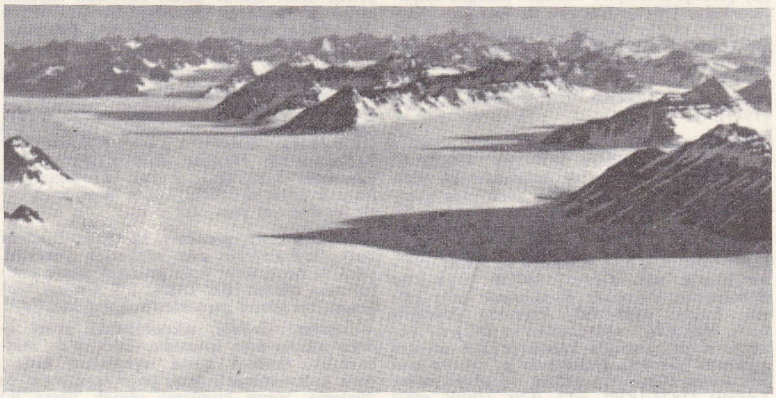

altıda beşi bir buzul tabakasıyle kaplı **GRÖNLAND**'dan bir görünüş

Foto. Languepin (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Christianshaab'da bir karides ambalajlama tesisinin iç görünüşü

de kurulan Frederikshaab, 1759'da kurulan Holsteinsborg, 1759'da kurulan Egedesminde, 1734'te kurulan Christianshaab, 1771'de kurulan Upernavik, müfettişlik merkezleri dışındaki başlıca yerleşme merkezleridir. Adadaki 203 yerleşme merkezinden ancak yedisinin nüfusu 500'ü geçer, 97'sinin nüfusu 50 kişiden azdır. Dinî bakımdan luther'ci olan Grönland, Seelad piskoposuna bağlıdır. Landshovding'in başkanlık ettiği memurlardan ve grönlandlı temsilcilerden meydana gelen ülke meclisi, Godthaab'da toplanır ve mahallî meselelerle uğraşır. Kopenhag'da Grönland'ı, yöneticisi doğrudan doğruya başbakana bağlı olan Grönlands Departmentet yönetir. Savunma N.A.T.O. çerçevesi içinde 27 nisan 1951 A.B.D.-Danimarka sözleşmesince sağlanır. Bu sözleşme, A.B.D. emrine bir deniz üssü verir ve iki ülke kuvvetlerinin N.A.T.O.'nun öbür ülkelerininkilerle birlikte (ülkenin bütün askerî üslerinden yararlanabilirler) ortak harekâtını öngörür.

Adanın taranması (XIX.-XX. yy.)

XIX. yy.ın son yıllarında özellikle Rink'te yapılan önemli çalışmalardan sonra Grönland'da ilgi çekici keşif seferleri yapıldı. 1883'te batı kıyısından hareket eden Nordenskjöld, ülkenin merkezinde 68° kuzey enlemine ulaştı; Nansen, 1888'de 64° kuzey enlemini izleyerek adayı enine aştı. Grönland'ın bilimsel tanınmasına önemli katkılarda bulunan Ross, Parry ve Franklin'in keşif seferlerinden ve Kane (1852-1854), Hayes (1860), Hall (1871), Nares (1875-1876) ve Drygalski'den sonra Peary, 1892-1909 arası kuzeybatı kıyılarını dolaştı; kısa süre sonra Mylius-Erichsen (1906-1907) ve Mikkelsen (1909-1910), kuzeydoğu kıyılarının haritasını çizdiler. Bu arada doğu kıyıda birçok sefer yapıldı: Ryder, Holm (1884), Amdrup ve Koldewey'in seferleri. Buzul üzerinde ise, Quervain, Peary ve İ. P. Koch'un yolculuklarını kaydetmek gerekir. Grönland'ın kuzeyinde, Birinci Dünya savaşından önce ve sonra küçük Thule ticaret merkezinden hareket eden Knud Rasmussen ve Peter Freuchen'in seferlerini, Lauge Koch'un Jubilaeum Ekspedition'u (1920-1923) izledi. Bu dönemden sonra Lauge Koch, doğu kıyısına birçok sefer yaptı; bu seferlerden elde edilen sonuçlar, adanın bu kıyısının jeoloji bakımından tanınması için temel bilgileri sağladı. İkinci Dünya savaşından beri doğu kıyısında danimarkalı Eigil Knuth'un Peary toprağında yaptığı arkeoloji seferleri (1948-1950), batı ve kuzeybatı kıyısında Helge Larsen ve Erik Hatyel'in çalışmaları, kuzeybatı kıyısında fransız J. Malaurie'nin Thule idare bölümünde yaptığı coğrafya seferi (1950-1951) sayılabilir. Buzul üzerinde Birinci Dünya savaşı ertesinde alman Wegener'in (1930'da buzul üzerinde öldü) seferlerinden sonra ingiliz Watkins (1931), fransız P. E. Victor (1948-1951), ingiliz W. Simpson (1952-1954), önemli buzulbilim ve meteoroloji seferleri yönettiler.
Danimarka Geodaetisk enstitüsü her yıl adanın buzsuz kıyısının havadan fotoğrafını aldırır. Danimarka arkeoloji, jeoloji, botanik, hidroloji ve meteoroloji servisleri de her yıl adada düzenli olarak çalışmalarına devam ederler. (L)

GRÖNLAND denizi, Norveç denizinin Svalbard takımadaları, Jan Mayen ve Grönland arasında kalan kısmına bazen verilen ad. Kışın büyük kısmı buzlarla örtülür; derinliği 4 846 m'ye ulaşır. (L)

GRÖNLAND köpeği, Grönland'da kızağa koşulan kutup bölgesi köpeği. (Orta boyda, 40-45 kg ağırlığında, genellikle beyaz benekli siyah kızıl-esmer veya sarı-gri renkte, tıknaz bir köpektir.) [L]

GRUA, floransa asıllı italyan müzikçi ailesi. CARLO MARİA LUİGİ (Floransa 1655 - ?), Dresden, Düsseldorf ve Venedik'te kilise müziği yöneticisi. Operaları (*İl Pastor Fido* [Sadık Çoban]) büyük bir başarı kazandı. — Oğlu olduğu sanılan CARLO PİETRO (Milano [?] - Mannheim 1773). Saray orkestrasının yöneticisi. Operaları (*La Clemenza di Tito* [Tito'nun Şefaati] 1748) ve oratoryolarıyle (*Sant' Elena al Calvario* [Azize Helene Haçlı Tepede, 1750]) ün kazandı. —FRANCESCO Dİ PAULA veya PAOLO (Mannheim 1754-Münih 1833). Carlo Pietro'nun oğlu. Çalgıcı ve besteciydi. (L)

GRUBENHAGEN prensliği, Almanya'da eski derebeylik; 1286'da prenslik haline getirildi. 1596'dan itibaren Braunschweig hanedanının çeşitli dallarının hak iddia ettiği Grubenhagen, 1815'te Hannover hanedanına verildi. (L)

GRUBER (Francis), fransız ressamı (Nancy 1912-Paris 1948). Charles Dufresne, Henry de Waroquier ve Friesz'in öğrencisi oldu. Kısa süren ressamlık hayatında boş atelyeler, kasvetli sahne ve manzaralar, zayıf ve çıplak insan resimleri yaptı. Bir *Natürmort*'u (1933) ve *Doeland'dan Peyzaj* (1939), *Kanepedeki Kadın* (1945) adlı eserleri Paris'teki Art Moderne müzesindedir. *Kermes, Jacques Callot'ya Saygı, Çıplak Adam* ve *Atelye* adlarındaki eserleri de anılmağa değer. (L)

GRUBER (Franz Xaver), avusturyalı orgçu ve besteci (Unterweizberg Linz 1787-Hallein, Salzburg 1863). *Stile Nacht* (Sessiz Gece), *Heilige Nacht* (Kutsal Gece) [1818] adlı noel şarkılarıyle tanınır. (L)

GRUBER (Karl), avusturyalı siyaset adamı (İnssbruck 1909). Avusturya'nın Almanya'ya katılmasından sonra teşkilâtlanan Direnme hareketinin önderlerinden biri oldu (1938-1945). 1945-1957 Yıllarında Dışişleri bakanlığı, 1954-1957 arasında da Washington'da büyükelçilik yaptı. *Zwischen Befreiung und Freiheit* (Kurtuluşla Hürriyet Arasında) [1953] adını taşıyan hatıraları sert tartışmalara yolaçtı. (L)

GRUBER (Max von), alman bakteriyoloji bilgini (Viyana 1853-Berchtesgaden 1927). Graz (1884), Viyana (1887) ve Münih'te (1902) profesörlük yaptı. Bulaşıcı hastalıkların teşhisinde önemli olan aglütinasyon yöntemini buldu; çok sayıda klinik uygulaması yaptı. (L)

GRUBER (Otto VON), alman fotogrametri uzmanı (Salzburg 1884-Jena 1942). Münih'te Technische Hochschule'de (Yüksek Teknik okulu) asistandı; 1919'da bu okula profesör oldu ve fotogrametride uzmanlaştı. 1926'dan itibaren de Stuttgart'ta profesörlük yaptı. Fotogrametri alanında en tanınmış uzmanlardan biri olarak ün kazandı. (L)

GRUBİCY DE DRAGON (Vittore), italyan ressamı (Milano 1851-ay.y. 1920). Tablo tüccarı ve sanat bilgini olarak gençliğinde Avrupa'yı (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda) gezdi. 1883'te yeni izlenimciliğe heves ederek resme başladı. Ayrıca nazarî yazılarında da bu akımın propagandasını yaptı. İnce bir lirizmle yaptığı bazı peyzajları ışık oyunlarıyle dikkati çeker. *Aşk İncisi* adlı eseri Milano Arte Moderna galerisindedir. (L)

GRUBY (David), fransız hekimi (Kis-Ker, Macaristan 1810-Paris 1898). Viyana'da tıp öğrenimi yaptıktan sonra bu şehirde, Bükreş'te ve Londra'da hekim olarak çalıştı; sonra Paris'e yerleşerek fransız uyruğuna geçti. Uyuz ve pamukçuk hastalığının parazitlerini buldu. (L)

GRUÇEVSKİ (Mihail Sergeyeviç), ukraynalı tarihçi ve siyaset adamı (Holm [Şelm] 1866-Kislovodsk 1934). 1917-1918'de Ukrayna ayrılıkçı hareketinin önderlerinden biriydi. Komünistlerin başarısından sonra ülkeden göç etmek zorunda kaldı, fakat 1924'te sovyet rejimini kabul etti. (L)

GRUDZİADZ, alm. **Graudenz,** Polonya'da (Bydgoszcz voyvodalığı) şehir, Aşağı Vistül'ün sağ kıyısında; 62 600 nüf. Metalürji. Halı fabrikaları. Sigara fabrikası. Demiryolu kavşağı.
— Tar. XIII. yy.da töton şövalyeleri tarafından kurulan şehir, 1466'da Thorn barışıyle Polonya'ya geçti, 1772'de Prusya tarafından alındı, 1918'de Polonya'ya geri verildi. (L)

GRUEN (Victor), amerikalı mimar (Viyana, Avusturya 1903). Avusturya asıllı olan Gruen eğitimini Viyana Teknik enstitüsü ve Güzel Sanatlar akademisinde yaptı. 1932-1938 Arasında aynı şehirde mimar olarak çalıştı. Daha sonra bürosunu New York City'ye taşıdı; 1943'te amerikan vatandaşı oldu. 1950-1960 Arasında şehrin dış mahallelerinde kurulacak alışveriş merkezleri için planlar çizdi. Genellikle Detroit, Minneapolis, İndianapolis, San Francisco ve Los Angeles bölgeleri için yapılan bu planlarda 10 000 otomobil alacak büyüklükte park yerleri bulunuyordu. Bu alışveriş merkezi kurma akımı kısa zamanda A.B.D. nin öteki bölgelerine, Güney Kanada'ya sıçradı. 1960'ta Avrupa'da da bazı merkezlerin kurulmasına başlandı. (L)

GRUENBERG (Louis), amerikalı piyanist ve besteci (Brest-Litovsk 1884). Piyano öğrenimini New York'ta yaptı. 1903-1919 Ara-

grönendal köpeği

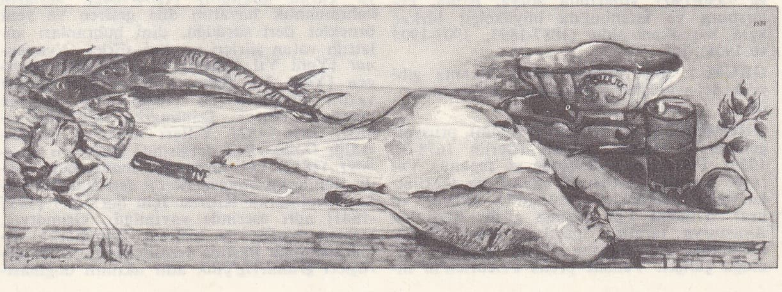

Francis GRUBER «Natürmort» (1933) d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Foto. Encyclopedia Americana; X (LAROUSSE)

sında Avrupa'da F. Zusoni ve F.E. Koch ile birlikte, sonra Viyana konservatuvarında çalıştı. Oratoryolarında (*Daniel, Yaratılış*), senfonik eserlerinde (*Jazz Suite*), oda müziğinde (*Jazz-Berries*) ve operalarında (*İmparator Jones, Yeşil Saraylar*) caz müziğini kullanmayı denedi. (L)

GRUENTHER (Alfred Maximilian), amerikalı general ve ünlü briç oyuncusu (Platte Center, Nebraska 1899). 1917'de de A.B.D. Harp akademisinden mezun oldu. Çok başarılı bir kurmay olarak ün kazandı. İkinci Dünya savaşından önce sekiz yıl Harp akademisinde çalıştı. Savaşın başında, general Dwight D. Eisenhower'ın müttefik kuvvetler kumanda merkezinde kurmaybaşkanı göreviyle Londra'ya gitti. Kısa bir süre sonra Gruenther Eisenhower'ın «sağ kolu» oldu. Gruenther'e «ordunun beyni» gözüyle bakılıyordu. İtalya'ya hem denizden hem karadan yapılan saldırıyı planladı; Sicilya, Salerno ve Anzio'ya yapılan çıkarmaları düzenledi. Kuzey İtalya harekâtı sırasında 15. Orduya bağlı çeşitli müttefik kuvvetleri arasında bağlantı kurdu; bunların birbirlerini destekleyecek şekilde ilerlemelerini sağladı. Avrupa'da müttefik kuvvetlerin en yüksek kumanda merkezinde (SHAPE) kurmay başkanlığı yaptı. 1953 Temmuzundan 1956'da emekliye ayrıldığı güne kadar Avrupa'daki müttefik kuvvetlerin başında en yüksek rütbeli kumandan olarak bulundu. Ayrıca usta bir briç oyuncusu olan Gruenther birçok müsabaka kazandı. Bunlardan en ünlüsü 1931'de New York'ta yapılan Lenz-Culbertson müsabakasıydı. 1958'de kurulan Amerikan Kontrat Briç ligine şeref başkanı seçildi. Ordudan emekliye ayrıldıktan sonra 1957-1964 arasında Amerikan kızılhaçı başkanıydı. (L)

Nikolai GRUNDTVİG

Gruerie veya **Grurie korusu**, Fransa'da Varennes-en-Argonne'un batısında ağaçlık bölge; 3 000 nüf. 1914 Eylülünden 1915 sonuna kadar, burasını ele geçirmek isteyen Almanlarla Fransızlar arasında kanlı savaşlara sahne oldu. Argonne'un, hattâ o sıralarda bütün fransız cephesinin en çok kan dökülen yerlerinden biri oldu. Biesme vâdisinin ve Vienne-le-Château'nun kuzeyinde yer alan siperler *Fontaine-Madame, Bagatelle, Saint-Hubert* ve *Four-de-Paris* mevkileri boyunca uzanıyordu. Durmadan hücuma uğrayan, tahrip edilen ve yeniden onarılan bu siperleri tarafların her ikisi de eline geçirdikçe kullanıyor ve siperlerde savaşanlar birkaç gün içinde ölüp gidiyorlardı. (L)

GRUEY (Louis Jules), fransız astronomu (Jancigny, Côte-d'Or 1837-Besançon 1902). Özellikle küçük gezegenlerin tedirginliği üstüne çalışmaları ve kendi adını taşıyan cayroskopla tanınır. (L)

GRUFFYDD-AP-CYNAN, Gwynedd kralı (1055'e doğr.-1137). İngiltere kralı Kızıl William devrinde Marches'ları hırpaladı, fakat Henry I zamanında barışı korudu. (L)

GRUFFYDD-AP-LLEWELYN, Deheubarth kralı (öl. 1063). 1039'dan sonra üstünlüğünü diğer galya krallıklarına kabul ettirdi. Mercia'ya saldırarak, sınır eyaletlerini yakıp yıktı ve anglosakson istilâsını kısmen önledi. (L)

GRUİTHUİSEN (Franz VON), bavyeralı astronom ve tabiat bilgini (Haltoenberg 1774-öl. 1852). Münih'te tıp, sonra astronomi profesörlüğü yaptı; birçok eser yazdı. 1840'ta Ay yüzeyindeki sirklerin meteor akımlarıyle meydana geldiğini ileri sürdü. (L)

GRUJİC (Sava Dimitrije), sırp generali, diplomatı ve siyaset adamı (Kolari 1840-Belgrad 1913). Savunma bakanı, 1879-1887 ve 1896-1903 yıllarında Sofya, Atina, Petersburg ve İstanbul'da büyükelçi; birkaç kere başbakan oldu (1887-1893, 1903-1904 ve 1906). [L]

GRUM i. (ing. *groom*). Otel, lokanta gibi yerlerde ayakişleri yapan garson yardımcısı. (L)

GRUMBKOW (Friedrich Wilhelm), prusyalı general ve siyaset adamı (Berlin 1678-öl. 1739). Friedrich I devrinde ve İspanya Veraset savaşları sırasında siyasî ve teşkilâtlandırıcı yetenekleri sayesinde sivrildi ve kral Wilhelm I'in gözüne girdi. Berlin'de Avusturya taraftarı partinin lideri olarak hükümdar ile Habsburg'ların arasını bulmağa çalıştı. Veliaht prens Friedrich'in ingiliz prensesiyle evlenmesini engelledi. Friedrich Wilhelm'in tarafını tuttu ve baba ile oğul arasındaki anlaşmazlığın giderek artmasına sebep oldu. (L)

GRUMENTUM. Esk. coğ. İtalya'da şehir, bugünkü Grumento Nova yakınında, Lucania'nın başlıca şehirlerinden olan Grumentum, cumhuriyet döneminde roma kolonisiydi (surlar [3 km], sukemeri, tümülüs, tiyatro, kilise, hamamlar, kapı, amfiteatr). [L]

GRUMİAUX (Arthur), belçikalı kemancı (Villers-Perwin, Charleroi idare çevresi 1921). Dünya çapında bir virtüoz olarak kendini kabul ettirdi. Brüksel konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1949). [L]

GRUMO APPULA, İtalya'da komün, Apulia'da (Bari ili); 12 000 nüf. (L)

GRUNBERG (Uri Zwi), israilli şair (Galiçya 1894). 1924'ten sonra İsrail'e yerleşti. On tane kadar şiir kitabı yayımladı. Bu eserlerinde, bilinmeyen gerçekleri görerek dile getiren ve peygamberlerin üslûbunu hatırlatan bir sanatçı olarak dikkati çekti. (L)

Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (*Töreler Metafiziğinin Temeli*), Emmanuel Kant'ın 1785'te yayımlanan eseri. Üç bölüme ayrılır: **1.** alelâde ahlâk bilgisinden felsefî bilgiye geçiş; **2.** basit felsefeden törelerin metafiziğine geçiş; **3.** töreler metafiziğinden salt pratik aklın tenkidine geçiş. Kant'a göre, ancak iyi (ahlâkî) irade mutlak olarak iyidir. İrade, duyarlığın etkisi altında mutluluk aramak amacıyle harekete geçtiği zaman değil, bütün akıllı varlıklarda ortaklaşa olarak bulunan evrensel bir kurala uygun hareket ettiği zaman iyidir. Ahlâkî yükümlülüğün temeli olan bu kural, kesin buyruktur ve şu şekilde dile getirilebilir: *Kendi eyleminin dayandığı evrensel bir yasa olmasını isteyebilecek şekilde davran.* Bu buyruk, insanoğlunun özerkliğini ve yüceliğini dile getiren şu iki formülle de açıklanır: *İnsanlığı, ister kendinde ister başkasında, bir araç olarak değil de bir amaç olarak ele alacak şekilde davran ve öyle hareket et ki iraden, kendisini, öz kuralları ile evrensel yasalar koyucu olarak görebilsin.* (L)

GRUNDTVİG (Nikolai Frederik Severin), danimarkalı yazar (Udby, Vordingborg yakını 1783-Kopenhag 1872). Bir papazın oğluydu; önce ilâhiyat okudu, sonra kendisi de papaz oldu, aynı zamanda eski iskandinav edebiyatıyle çok yakından ilgilendi. Reformcu mizacı üst mevkide bulunanlarla çatışmasına yolaçtı ve yalnız kralın himayesi sayesinde Kristiansand kilisesine papaz tayin edildi (1821). İmanı ile eskiçağ kuzey ülkelerine karşı duyduğu hayranlık arasında bocalayan yazar, zamanın zorunluluklarına ve şartlarına göre ayarlanmış bir biçimde Hıristiyanlığın yayılması amacıyle Kuzey'in kahramanlık ruhunu canlandırmağa çalıştı. Bununla birlikte bağımsız davranışı dolayısıyle mayıs 1826'da kilise ile yeniden anlaşmazlığa düştü ve papazlık görevinden ayrıldı. 1838'e kadar gözaltında tutuldu. 1839'da Kopenhag'da Vartov hastahanesi papazlığına tayin edildi. Kendini tamamen millete adayan ve yanlız öğretim meseleleriyle ilgilenen Grundtvig 1844'te yetişkinlerin eğitilmesi için ilk Halk Yüksek okulunu kurdu. 1848'de Kurucu meclise girdi, sonra Riskdag'dan milletvekili seçildi; 1861'de Själland piskoposu oldu. Kuzey mitolojisi üstüne incelemeler (*Nordens Myholoki* [Kuzey Ülkeleri Mitolojisi], 1808 ve 1837), *Snorri Sturluson* ve *Saxo*'dan tercümeler, tarihî incelemeler (*Verdenskröniken i Sammenhaeng* [Dünya Kroniği 1812-1917]), *Haandbog in Verdenshistorien* (Dünya Tarihi Elkitabı) [1834-1842], ataların kahramanlık hayatını dile getiren ve yeni örnekler ileri sürdüğü, dinî buhranları anlattığı vatan şiirleri ve dinî şiirler (*Nytaarsnat* [Yeni Yıl Gecesi] 1811 ve *Nyaarsnorgen* [Yeni Yıl Sabahı] 1824) gibi eserler yazdı. *Roskilde-Rim* (1812) adlı eserinde manzum olarak Danimarka tarihini anlatır. 1816 - 1821 Yılları arasında yayımladığı *Dannevirke* dergisinde *Paskalya Zambağı* (1817) adlı dramatik manzumeyi yazdı. İlâhilerini *Sangvaerk Til den Danske Kirke* (Danimarka Kilisesi İçin Şarkılar) [1837 -1841] adlı eserinde yayımladı. Grundtvig, Oehlenschlager ile birlikte Danimarka romantizminin başlıca temsilcisidir. Dinî görüşleri *grundtvig'çilik* adlı akımın doğmasına yolaçtı. (L)

GRUNDTVİG'ÇİLİK i. Grundtvig tarafından ortaya atılmış olan ve dinî kutsamalara özel bir önem veren luther'ci öğreti.
— ANSİKL. *Grundtvig'*çiliğe göre, dinî kutsamalar sayesinde, dinin akideleri üstünde fikir yürütmeğe basit dindarların da ilâhiyatçılar kadar yetkisi vardır. Grundtvig için esas olan din topluluğudur. Kutsal Kitap ancak ikinci derecede bir önem taşır. İnsan tabiatı konusundaki iyimser görüşü dolayısıyle Grundtvig'çiliğe «Güleryüzlü Hıristiyanlık» adı verilmiştir. (L)

GRUNENWALD (Jean-Jacques), fransız orgçusu ve bestecisi (Gran-Gevrier, Haute-Savoie 1911). Paris'te orgçu oldu (1956). Birçok org eseri: (*İki Suit, Kahramanların Hatırasına İlâhi*), iki senfonik eser (*Işık Şenliği, Konçerto*), İncil'den bir şiir: (*Batseba*, 1943), filim müziği (*Monsieur Vincent*, 1947), oda müziği ve bir opera (*Sardanapal*) yazdı. (L)

GRUNER (Elioth), avustralyalı manzara ressamı (Gisborne, Yeni Zelanda 1882-Sidney 1939). Küçük yaşta Avustralya'ya yerleşti, Sidney Sanat okulunda gece derslerine devam etti. 1913'te yaptığı *Liman'da Bahar Sabahı* adlı ilk manzara resmiyle kendini tanıttı. Ünlü resimleri arasında *Sabah Işığı* (1916) ve *Bahar Ayazı* (1919) adlı eserleri vardır. Arkadan ışıklandırma tekniğini uyguladığı bu resimlerinin yanı sıra *Tweed Vâdisi* (1921) ve *Araluen Vâdisi* (1923) gibi bazı tablolarında iddialı olmayan bir anlayışla uzak mesafeler çizdi. Sonradan yaptığı resimler içinde ünlüleri, *Murrumbidgee Sıradağları, Canberra* (1934) ve *Le Weetangra* (1937) adlı eserleridir. Gruner Paris'te Krallık akademisindeki Nouveau salon'da sergiler açtı. 1916 - 1927 Arasında yedi kere Wynne ödülünü kazandı. Sidney Sanat galerisinde bir koleksiyonu, Melbourne ve Brisbane'de de bazı eserleri vardır. Gruner'in sanatı üç büyük evre geçirmiştir. Birinci dönemdeki eserlerinde tatlı bir şiir havasının yanında renkleri kullanmada ince bir ustalık, ikinci dönemde yaptığı resimlerinde ise biçime daha çok önem verdiği görülür. Ayrıca bu dönemdeki resimlerinin kuruluş ve biçimlerinde bir düzenlilik vardır. Üçüncü dönemde kompozisyon alanında kazandığı ustalığı korumakla birlikte, resimlerine yeniden bir şiir havasının hâkim olduğu görülür. Sanatının bu üç döneminde de daima Avustralya'ya özgü bir nitelik taşıyan konular üzerinde çalıştı. Resimlerinin birçok reprodüksiyonu yapıldı. Gruner, avustralya resim sanatına büyük katkıda bulunmuştur. (L)

GRUNİTZKY (Nicolas), togolu siyaset adamı (Atakpame 1913). Babası alman asıllı, annesi de eski kabile şeflerinden birinin kızıdır. Togo İlerleme partisini kurdu. Bu parti 1959'da Togo Halk Demokratik birliği adını aldı. 1951'den 1956'ya kadar fransız parlamentosunda milletvekili olan Grunitzky, 1956'da Togo başbakanı oldu, sonra yeni kayınbiraderi Sylvanus Olympio'ya bırakarak Dahomey'e göç etti (1958). Olympio'nun öldürülmesi üzerine (ocak 1963), asayişi sağlaması için çağrıldı; 16 ocakta geçici hükûmetin başkanı oldu. 5 mayısta cumhurbaşkanlığına seçildi. Temmuz 1963'te Fransa ile yeniden ilişki kurdu ve Batı Almanya'nın yardımından da yararlandı. Kasım 1966'da, ordunun desteğiyle Sylvanus Olympio'nun dostları tarafından hazırlanan bir hükûmet darbesi teşebbüsüne karşı koyabildi. Fakat 13 ocak 1967'de yarbay Eyadema'nın yönettiği ordu, iktidarı ele geçirdi ve Grunitzky yurt dışına çıktı. (L)

Grunwald veya **Tannenberg savaşı,** Polonya kralı Wladislaw II ile Ulrich von Jungingen kumandasındaki töton şövalyelerini Polonya'da (eski Doğu Prusya), Grunwald ve Tannenberg mevkileri arasında karşı karşıya getiren savaş (15 temmuz 1410). Savaşı Polonyalılar kazandı; töton şövalyelerinin başkanı (*Hochmeister*) Ulrich von Jungingen ile 600 şövalye ve binlerce alman savaş sırasında öldürüldü. (L)

GRUP i. (ital. *gruppo*, düğüm'den fr. *groupe*). Aynı yerde bulunan kimse ve nesneler bütünü: *Bu grubun ekseriyetini yaşlıca hovardalar teşkil ederdi* (Sabahattin Ali). *Genç kız grubu.* || *Teşm. yol.* Görüşleri, çıkarları bir olan kimseler bütünü: *Siyasî grupiar arasında çekişmeler. Ortak Pazar grubuna girenler.* || Ortak özel-

Foto. Danimarka elçiliği (LAROUSSE)

likleri olan varlıklar, nesneler bütünü: *Bir lehçeler grubu.*

— Ask. Çeşitli sınıf veya birliklere bağlı elemanların, belirli bir taktik görevi gerçekleştirmek üzere, tek kumandanın emri altında birleştirilmesinden meydana gelen kıta topluluğu. Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Elektrojen grubu.* Bk. ELEKTROJEN. || *Hidrolik grup,* motoru su enerjisiyle çalışan üreteç grubu. || *Kaskatlı grup.* (*Eş-anl.* KASKATLI KONVERTİSÖR.) || *Termik grup,* motoru ısı enerjisiyle çalışan üreteç grubu. || *Türbo-jeneratör grubu,* motoru bir türbin olan üreteç grubu. ||*Uyarma grubu.* Bk. UYARMA.

— Farklar psikol. *Grup etkeni.* Bk. ETKEN.

— G. santl. Bir bütün meydana getiren şekiller veya nesneler topluluğu.

— Hayvan biyol. *Cırcır böceğinde grup etkisi.* Bk. ANSİKL.

— İkt. Aralarında, üretim maliyetini düşürmek veya satış fiyatını yükseltmek konusunda işbirliği yapmalarını sağlayacak bağların bulunduğu topluluk: *On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru, klasik kapitalizmin yerini gruplar kapitalizmi aldı.* (Bk. ANSİKL.) || *Baskı grupları* (amerikanca *pressure groups*), ortak iktisadî çıkarları veya ortak siyasî, felsefî ve dinî inançları benimsemiş olan ve kamuoyu, siyasî partiler, yönetim ve yöneticiler üstünde aynı zamanda etkide bulunmak için büyük malî imkânları biraraya getiren kişilerin kurduğu topluluk veya birlik.

— İstat. Bir veya daha çok ortak özelliği olan eleman, gözlem veya kişiler serisi. *Eş-anl.* SINIF.

— Kim. *Fonksiyonel grup,* bir bileşiğin formülünde bulunduğu zaman kimyasal bir fonksiyon*'un varlığını belirten kök.

— Leng. *Kelime grubu,* anlam, yapı veya ritmin biraraya getirdiği kelimelerden meydana gelen cümlenin ikinci derecedeki birimi.

— Mat. Her elemanla birlikte tersini ve her eleman grubuyle birlikte bileşenlerini kapsayan aynı yapıda elemanlar cümlesi. || Bazı şartlara uyan, permütasyonlar, yerleştirmeler, düzenlemeler, dönüşümler, yer değiştirmeler v.b. gibi matematik işlemlerin tümü: *Bir yirmiyüzlüyü kendi üzerine döndüren yer değiştirmeler ve simetriler bir grup meydana getirir, buna yirmiyüzlü grubu denir.* || Bir iç bileşim kanunuyle donatılan cümle. (Aşağıdaki özellikleri taşır: **1.** iç bileşim kanunu katılmalıdır; **2.** a herhangi bir eleman olmak üzere, $e_0a = a_0e = a$ olacak şekilde bir etkisiz elemanı vardır; **3.** her a elemanına, $a_0a' = a'_0a = e$ bağıntısını doğrulayan bir a' elemanı eşlik ettirebilecek şekilde her elemanın bir simetriği vardır. || *Gruplar teorisi,* bütün mümkün grupların matematik açısından sistemli olarak incelenmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Alt grup,* bir G grubu için, aynı bileşim kanununa göre tamamen grubun yapısında olan alt cümle: *Ötelemeler, dönüşüm grubunun bir alt grubunu meydana getirir.* (Bk. ANSİKL.) || *Alterne grup.* Bk. ALTERNE. || *Bir alt grubun indeksi,* bir sonlu grupta, grup basamağının alt grup basamağına bölümü (mutlaka tamsayıdır). || *Eşlenik alt gruplar,* bir G grubunun, her biri G'ye uygulanmış bir iç otomorfizma ile diğerinden türeyen alt grupları. || *Çarpma grubu,* tanım işlemi, hem elemanlarının hem de işlemin türü göz önüne alınmaksızın, aritmetik çarpma gibi gösterilen grup. (Bir a elemanın simetriğine bunun tersi denir ve a^{-1} ile, etkisiz eleman ise a^0 veya 1 ile gösterilir. Aritmetikte olduğu gibi, kapalı olarak çarpma işareti yerine geçebilir. || *Çevrimsel grup,* sınırlı sayıda elemanın monogen grubu: $\frac{2k\pi}{p}$ döndürmeleri (*k, bağıl tamsayıların Z halkasına ait olduğuna ve p bir tamsayıyı gösterdiğine göre,* $\frac{2\pi}{p}$ *dönmesiyle meydana gelen p elemanlı bir çevrimsel grup meydana getirir.* || *Değişli grup,* değişli bir işlem yardımıyle tanımlanan grup. || *Lie grubu,* sürekli ve sonlu dönüşüm grubu. || *Lorentz grubu,* Minkowski uzay-zamanı*'nın yer değiştirmeleri grubu. || *Monogen grup,* bir tek a elemanından doğan ve n bağıl bir tamsayı olmak üzere a^n şeklindeki elemanlardan meydana gelen grup. || *Sıralı grup,* bileşim kanunuyle bağdaşan bir sıra bağıntısıyle donatılmış grup: *Bağıl tamsayılar toplama için sıralı bir grup meydana getirir.* (Ana eleman x ise, $a<b$ bağıntısından $ax<bx$ ve $xa<xb$ bağıntısı çıkar.) || *Simetrik grup,* sonlu n sayıda elemanın bütün yerleştirmelerinden doğan grup. (Bu grup δ_n şeklinde gösterilir.) || *Sonlu grup,* elemanları sonlu sayıda parametreye bağlı grup. || *Sürekli grup,* elemanları belirli sayıda sürekli parametreye bağlı grup. || *Toplama grubu,* hem elemanların hem de işlemin türü göz önüne alınmaksızın, tanım işlemi aritmetik toplama gibi gösterilen grup. (Bir toplama grubunda, a'nın simetriği $-a$ ile gösterilir ve buna a'nın *karşıtı* adı verilir. Bir toplama grubunun her zaman değişli olduğu kabul edilir.)

— Psikogenetik. *İNRC grubu,* Piaget'nin terim düzeninde, biçimsel düşüncenin temel mantık yapısı. (Piaget bunu, zihin işlemlerini inceleyerek meydana çıkarmıştı; bu işlemler dört tanedir ve İNRC harfleriyle sembolleştirilmiştir. Bk. ANSİKL.) || *Gruplar içinde biçimdeşlik.* Bk. ANSİKL.

— Seram. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. *Kaynak grupları,* kendilerine soru sorulan kişi toplulukları. (Bu topluluklara kaynak grupları denilebilmesi için, alınan cevapların toplam olarak birbirlerine karşıt sonuçlar vermesi gerekir. Ayrıntılı bir karşılaştırma yapılarak, her topluluk tarafından verilen cevaplar arasındaki tutarlılık derecesi, yani cevaplar arasındaki çelişmezlik derecesi değerlendirilir.)

— Sosyol. *Birincil grup, ikincil grup.* Bk. ANSİKL. || *Sosyal grup,* özel bir toplumsal olgu gibi ele alınan ve bu açıdan incelenen grup: *Bir organizmada olup biten her şey biyolojik bir nitelik taşımadığı gibi, bir toplumsal grupta olup biten her şey de, bu grubun, toplumsal grup olarak yaşadığı hayatın bir belirtisi değildir.* Bk. ANSİKL.

— Tab. Zooloji ve botanikte sınıflandırmada kullanılan, fakat şube, sınıf, takım, cins v.b. gibi belirli bir sıraya sokulamayan veya sokulmak istenmeyen altbölüm (*rudistler, zırhlı balıklar, konuk orkideler* v.b. grupları).

— Teşk. *Ç grubu,* az sayıda kişinin, grup içindeki tepkilerini ve karşılaştıkları güçlükleri deneysel açıdan gözlemlemek için biraraya getirilmelerinden meydana gelen çalışma grubu.

— Tıp. *Kan grubu,* alyuvarları aglütine olmadan aralarında kan nakli yapılabilecek insan topluluğu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Grup* kavramı, çağdaş teknikçe kumandanlık emrine verilen imkânların artmasından ve kumandanlığın bu imkânları bütün kademelerde en iyi şekilde değerlendirmesi ihtiyacından doğdu. Birinci Dünya savaşına kadar tümen, bu ihtiyaçları karşılamada yeterli görünen devamlı bir grup'tu. Ancak, her sınıftaki birlik çeşitlerinin gittikçe artması ve bu durumun daha küçük taktik birlikler kurulmasını zorunlu kılması, zamanla, tümen kadrosunu fazla kalıplaşmış gösterdi. Nitekim, ağır silâhlar verilmesi piyade alayını makineli tüfek ve ağır silâh birlikleri halinde gruplaşmağa götürdüyse de, bu silâhların taktik kullanılışı hafif piyade erlerinden kurulu birliklerin önem kazanmasıyle sonuçlandı. Böylece savaşta, piyade birliklerinden alınmış elemanların (takım, bölük) ve ağır silâhların (ağır makineliler, tanksavarlar, havanlar v.b.) *geçici gruplar* halinde biraraya getirilmesi gerekti. Güçlenme ve kuvvet tasarrufu ilkelerine bağlı kalınarak. İkinci Dünya savaşında da bu grupların çoğaltılması yoluna gidildi. Çeşitli durumlar gereğince *karma gruplar* (tank ve piyade birlikleri topluluğu), *topçu grupları* (yoğun ateş sağlamak üzere biraraya getirilen, çeşitli çapta topçu birlikleri), *tanksavar grupları* (çeşitli sınıflardaki tanksavar araçlarının birarada toplanması) ve özellikle *taktik gruplar* söz konusu oldu. Bugünkü eğilim, çeşitli sınıflardan meydana getirilmiş grupları büyük birlikler içinde değerlendirme ve bunları, taktik planda, ast kademe kullanma birlikleri olarak hazır bulundurma yönündedir. Zırhlı tümenlerde meydana getirilenlerine Amerikalıların *combat command* (zırhlı muharebe grubu) dediği bu grupların kuruluş tarzı belli bir şekil almakla birlikte (1 tank alayı, 1 piyade taburu, 1 topçu birliği, 1 istihkâm bölüğü), yine kesin bir şekle bağlanmış değildir. Piyade tümeninde *muharebe timi* (combat team) denilen taktik grubu, piyade alayı çevresinde biraraya getirilen, diğer sınıflara ait (zırhlı, topçu, istihkâm) araçlardan kurulmaktadır.

— Hayvan biyol. *Cırcır böceğinde grup etkisi.* Bir veya birkaç cırcır böceğini sürekli olarak gören (iki üç böceğin aynı kafeste veya tek böceğin dört tarafı aynalı bir kafeste bulunması) bir cırcır böceğinde kabuğun rengi çabucak açılır. Hayvanın duyargaları kesilirse, renk tekrar koyulaşır. Erkekte duyu kıllarının hafifçe uyarılması çiftleşme davranışına yolaçar, başka bir erkek varsa bu davranış kavga refleksine dönüşür, böceğin kavgada yenik düşmesi ise kaçma refleksini harekete geçirir. Elektroşokla bu etkilerin hepsi silinebilir. Bu deneyler, bireysel hayat «olayları»'nın davranışlar üstündeki etkisini ortaya koymak bakımından önemlidir.

— İkt. *Grup,* kimi zaman, iktisadî toplanma olayının yeni bir çeşidi olarak yorumlanmıştır. Bu görüşe göre, her şeyden önce olumlu sonuca varmayı göz önünde bulunduran grup, üretimi rasyonel bir şekilde düzenleyerek genel çıkarı olduğu kadar temsil ettiği işletmelerin çıkarlarını da gözetir. Bu açıdan, grup, tüketicinin çıkarını hiç bir şekilde gözetmeyen kartel, holding, tröst ve birlikten farklıdır. Oysa, birçok durumda, grupları öteki toplanma biçimlerinden farkı, çeşitli üye işletmeleri birleştiren bağların daha esnek olmasından başka bir şey değildir.

— Mat. Klasik cebir ancak Lagrange, Abel ve Gauss'un geliştirdiği denklemler teorisiyle ilgilenir; her cebirsel denkleme bir yerleştirme *grubu*'nun karşı geldiğini ve birinci dereceden denklemlerin çözümünün böyle bir grubun incelenmesine vardığını göstererek, bu teorinin temel unsurunu bulan Galois oldu. Galois'yı izleyen Hermite, Serret ve Mathieu, gruplar teorisine önemli katkılarda bulundular; ancak, Galois'nın düşüncelerini sonuna kadar izleyerek, herhangi bir dereceden denklemlerin çözüm grubunu oluşturan Camille Jordan'ın araştırmaları daha önemlidir. Jordan'ın bulduğu bu grup, evvelce Abel tarafından sorulmuş şu iki soruyu cevaplar: cebirsel olarak çözülebilen herhangi bir belirli dereceden bütün cebirsel denklemleri bulmak ve herhangi dereceden bir denklemin çözülebilip çözülemediğine karar vermek.

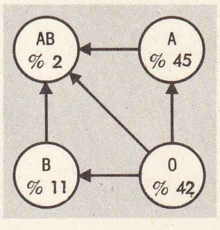

kan grupları (oklar gruplar arasında mümkün kan naklini göstermektedir)

Camille Jordan'ın çalışmalarıyle gruplar teorisi Lie, Picard, Vessiot, Drach ve Cartan'ın çabaları sayesinde aydınlanan modern matematiğin anakollarından biri oldu. Cebir, yapıların incelenmesi gibi derin eğilimine gruplar teorisinde kavuşmuş oldu; böylece E. Noether, Brauer, Hilbert, Takagi, Artin, Hausel, Ostrowsk ve Bourbaki okulunun araştırmalarıyle «modern» cebir ortaya çıktı.

Galois'nın cebirsel denklemleri çözmekte yararlandığı *grup* kavramı, XIX. yy.da matematikte önemli bir rol oynadı. Grup kuruluşu bir tek işleme dayandığı için en basit kuruluşlardan biridir. Bu grubun tanımında belirtilen şartlar çok fazladır ve grubun aksiyomatiği daha az sayıda önermeye indirilebilir; böylece, katılmada etkisiz bir sağ elemanın varlığı ($a_0e=a$) ve her a elemanın bir a' sağ simetriğinin varlığı ($a_0a'=e$) ile yetinilebilir. Bir grupta etkisiz eleman bir tanedir; her eleman düzgündür ve bir tek simetriği vardır. Grup değişli değilse, sıraya uymak şartıyle katılma özelliğinden, p elemanlar bileşiminin, hesaplamada yapılan gruplandırmalara bağlı olmadığı anlaşılır. Değişli bir grup için, sıra istenildiği gibi değiştirilerek herhangi bir gruplandırma yapılabilir. İki a ve b elemanı verildiğine göre, $a_0x=b$ olacak şekilde bir x elemanı aranabilir (b'nin a'ya sağdan bölümü). Bütün durumlarda problemin bir tek $x=a^{-1}.b$ çözümü vardır. Aynı şekilde $ya=b$ denklemi (soldan bölüm) bir tek $y=b.a^{-1}$ çözümünü kabul eder. (Değişli bir grupta x ile y açıkça çakışır.). a sabit bir elemansa,

$$x \xrightarrow{f} f(x) = a.x$$

uygulaması birebir eşlemedir. Aynı şekilde $x.a$ uygulaması da birebir eşleme olur. Bir grupta, sabit bir a elemanı yardımıyle

$$x \xrightarrow{\alpha} a.x.a^{-1}$$

formülüyle tanımlanan α uygulaması bir iç otomorfizmadır. Bk. OTOMORFİZMA.

Bir cümlenin elemanları *a, b, c* ... ile kabul edilen bileşim kanunu işareti ile, etkisiz eleman *e* ile, *a*'nın simetriği *a'* ile gösterildiğinde,

$$a \ast b = c$$
$$a \ast (b \ast c) = (a \ast b) \ast c$$
$$a \ast e = e \ast a = a$$
$$a \ast a' = a' \ast a = e,$$

olursa, bu kanuna göre bu cümle grup yapısındadır.

Ayrıca bileşim kanunu *değişli* ise (*a* *b* = *b* *a*), gruba Abel grubu denir. Meselâ, elemanları pozitif ve negatif sayılar ve sıfır olan cümleyi alalım. Eğer bu cümle, etkisiz elemanı sıfır olmak üzere âdi toplamadan meydana gelen bir iç bileşim kanunuyle donatılırsa, Abel grubunun kuruluşundadır. Buna karşılık bu cümle, etkisiz elemanı 1 olmak üzere âdi çarpmaya göre grup kuruluşu göstermez, çünkü bir tamsayının simetriği bir tamsayı değildir.

● *Alt grup.* Bir G grubunda bir *g* parçasının (kanunu ∘ ile gösterilen) *alt grup* olması için, *a* ile *b*, *g*'nin herhangi iki elemanı olduğuna göre, *a∘b*'yi bulundurması gerekli ve yeterlidir. Bir alt grup daima etkisiz elemanı kapsar. Bir G grubu daima açık olan iki alt grup kabul eder: G grubunun kendisi ve etkisiz elemana indirgenmiş kısım. İki alt grubun arakesiti bir alt gruptur. (Bunların birleşimi için aynı şey söylenemez).

— Psikogenetik. *İNRC grubu,* mümkün iki tersinirlik şeklinin tek sistemde bireşimini gösterir:

1. tersine çevirme ile (veya terimlerin ortadan kalkmasına tekabül eden ve sınıf gruplandırmalarını belirten N olumsuzlanması ile) tersinirlik; 2. karşılıklılık ile tersinirlik (somut işlemlerin bağıntı gruplandırmalarını belirten farkların ortadan kaldırılışına tekabül eden R).

Piaget'nin tanımını vermiş olduğu gibi, şeklî işlemler düzeyinde özdeşlik işlemi, hem bir başka işlemin (N) tersidir, hem de aynı zamanda birinci işlemin bağlaşığı (C) olan üçüncü bir işlemin (R) karşılığıdır.

Bu dört İ, N, R, C işlemi, Klein'in mantıkta tanımladığı dört dönüşür grubu (*Klein grubu*) ile aynı özellikleri taşır. Bu işlemler ayrıca komütatiftir. Bu üç dönüşümden herhangi ikisinin çarpımı aynı işlemi verir ve NR = RN = C; NC = CN = R; RC = CR = N; NRC = İ elde edilir.

Tabiî, delikanlılık çağındaki kişi İNRC grubunun farkında değildir ve kanunlarını bilmez; bununla birlikte İNRC grubu, bu çağdaki kişinin bütün akılyürütmelerine etkide bulunur ve çözülmesi, terslerin karşılarla bileştirilmesini gerektiren deneysel araştırmalarda bu grupun varlığı açıkça görülür.

B. İnhelder'n terazi denge sınaması da bunu ortaya koyar. P_1 ile P_2 birbirine eşit olmayan ağırlıklar, L_1 ile L_2 de terazinin dengede kalması için bunlara tekabül eden kaldıraç (kuvvet) kollarının uzunlukları olsun. Denge şartı $P_1 \times L_1 = P_2 \times L_2$ veya oran olarak $\frac{P_1}{P_2} = \frac{L_2}{L_1}$ şeklinde yazılır. Bu bağlantı ve genellikle oranlar, benzeşmek için İNRC'yi şart koşar.

Gerçekten, bu grubun kanunlarından, İ×N =C×R ve buradan da $\frac{İ}{R} = \frac{C}{N}$ çıkar.

Şu halde oranlar, olumsuzlamaları ve karşılıkları düzenleyen bir sistemin, yani İNRC grubunun etkisini gerekli kılar. Aynı şekilde, iki karşılaştırma sistemine bağlı hareketlerin anlaşılması da bu temel kuruluşu gerektirir. Piaget, somut işlem seviyesindeki (yedi ile on iki yaş) çocuklarda, bir salyangozun bir tahta üzerinde iki ters yönde yer değiştirmesinden doğan problemi inceledi. Tahta da dıştaki bir karşılaştırma sistemine göre iki ters yönde hareket ettiriliyordu. Bu çağdaki çocuk, her bir işlemin, düz yönde mi, ters yönde mi olduğunu ayrı ayrı anlıyor, ama bunları bir sistemde birleştirmeyi beceremiyordu. Öyle ki, meselâ salyangozun ilerlemekte olduğu durumda, tahta aynı hızla ve zıt yönde hareket ettirildiği zaman dış bir karşılaştırma noktasına göre hareketsiz kalabileceğini kestiremiyordu. Buna karşılık çocuk İNRC grubunun yapısını elde edince, hayvanın hareketinin R karşıtına dayanarak bu gerçeği güçlük çekmeden kavrıyordu. Bu karşı hareket, hayvanın hareketinde bir duraklama olmadan, tahtanın zıt yönde yer değiştirmesinden doğan bir dengelemedir. Böylece, İ salyangozun sağa doğru yürüyüşünü, N sola doğru yürüyüşünü, R tahtanın İ'yi denkleştiren sola doğru hareketini, C de tahtanın sağa doğru hareketini gösterecek olursa, bu sistem, İNRC grubunun İ×R=N×C şeklindeki kuruluşuna dayanır.

● *Gruplar içinde biçimdeşlik.* Bir E cümlesi iç bileşim kanunuyle donatılmış olduğuna göre, bir G grubu içinde iki *a* ve *b* elemanının bileşim görüntüsü E içinde *a* ve *b*'nin *a'* ve *b'* görüntülerinin bileşimi olacak şekilde G'nin E içine bir uygulaması bulunursa, G grubu E içine biçimdeştir. Genel halde, G'nin *f* (G) ile gösterilen biçimdeş görüntüsü E'yi tamamen örtmez; bu *f* (G) görüntüsü de grup kuruluşundadır; etkisiz elemanı, yerine geçtiği eleman olarak G'nin etkisiz elemanını kabul eder. (Bir izomorfizma söz konusu olmazsa, etkisiz elemanın yerini aldığı başka elemanlar da vardır.) G'nin elemanları için aynı görüntüyü bulmak özelliği, bir ε denklik bağıntısıdır. Biçimdeşlik G/ε bölüm cümlesi üzerinde, bundan, *f* (G)'ye izomorf bir grup çıkaran bileşim kanunu meydana getirir; bu grubun etkisiz elemanı kendi etkisiz elemanıyle aynı görüntüye sahip olan G'nin elemanlarından oluşur; G'nin değişmeyen bir alt grubu olan bu sınıf, biçimdeşliğin çekirdeğidir. Çekirdeğin tek bir elemanı varsa, biçimdeşlik bir izomorfizma haline gelir.

— Seram. *Grup* terimi daha çok doğu seramiklerini (türk, çin, japon, hint, iran) sınıflandırmada kullanılır. Her grup, kendine özgü bir renk tonu veya süsleme motifiyle ayırt edilir. Başlıca üç grup vardır: Krizantem grubu (Çin ve Japonya'da mavi, pas kırmızısı, mat altın; İran'da kırmızı ve altın); pembe grubu (çin, japon, iran), yeşil grubu (Türkiye ve İran'da lâle motifleri, Hindistan'da, simetrik olarak yerleştirilmiş küçük yaprak ve çiçekler). Tiplerin, motif ve renklerin bu şekilde kalıplaşmasına sebep bütün sanatçıların, ustadan çömeze geçen ve üzerlerinde herhangi bir değişiklik yapılmasına izin verilmeyen belirli sayıdaki birtakım örnekleri tekrarlamalarıdır.

— Sosyol. ve Sosyal psikol. *Sosyal grup*'un var olabilmesi için iki yeterli şartın bulunması gereklidir: 1. grup üyeleri arasında bir karşılıklı etkinin bulunması, yani birinden gelen eylemin öteki üzerinde bir uyartı etkisi yapması ve tersi; 2. bir yapının, yani istikrarlı bir sosyal çerçevenin (msl. aile) bulunması. En yaygın olan sınıflamaya (Homans v.b.) göre, *birincil grup* belirli sayıda kişilerden rastlantı sonucu veya bilerek meydana gelmiştir ve bu kişiler arasında bir ruhî alışveriş vardır. Ayrıca, birincil grup. *İkincil grup*'tan farklı ve ona karşıttır. İkincil grupta, bağıntıları, aracılık görevini yerine getiren kişiler sağlar.

● Grubun, fertler üzerinde yaptığı baskı, çeşitli şekillere bürünür: 1. Tarde tarafından, sosyal olguların temel etkeni sayılan ve bugün, öğrenme ve belli bir durum karşısında birçok ferdin özdeş bir tepki göstermesi gibi çeşitli alt-etkenlere ayrılan *taklit;* 2. *telkin,* yani ferdin kendisine söylenene inanması veya söyleneni yapması (prestij tepkisi) şeklinde ortaya çıkan ve testlerle incelenebilen davranışlar; 3. *sosyal kolaylık* (msl. ferdin, okuldaki çalışmalarda, grup halindeyken tek başına olduğundan daha iyi tepki göstermesi: bu olumlu davranış, yarışma eğilimiyle açıklanır); 4. sosyal değerlere *uyma* gibi karmaşık mekanizmalar.

● *Grup baskısı,* ferdin psikolojik süreçleri üzerinde bazı değişimlere yolaçar. Bu değişiklikler arasında şunlar sayılabilir: 1. ferdin güdülenmesinde ortaya çıkan *değişimler.* Bu değişimler sonunda, fert, grupa katıldığı ölçüde, grubun güdülemelerini benimser, yani bunları kendi ruhî belirlenmeleri haline getirir. Buna karşılık, grubun meydana gelişi de, çeşitli fertlerdeki güdülenmelerin ortaklığı olarak açıklanabilir; 2. tavırlarda ortaya çıkan değişimler. Bunlar grubun kurallarına uygun olarak yapılan yani «grup içi» [*in group*] tavırlarla grubun kurallarına karşıt olarak yapılan yani «grup dışı» [*out group*] tavırlardır; 3. algılamada ortaya çıkan değişimler.

● *Grupların yapıları* organizasyonlarının düzeyi açısından incelenebilir. Durkheim ve Weber, grubu, kurumlar açısından ele alıyorlardı. Günümüzde, bu görüşün yerini, somut davranışların incelenmesi almıştır. Bu arada *liderlik* gerçeğinin önemi de ortaya konulmuştur. Sosyometri (Moreno), grubun yapısını ve kişilerarası bağıntıları, grup içinde inceler. Grup yapılarının arasındaki farklar *şef*'ler arasındaki farklarla açıklanmaktadır. Grup yapısının, grup üyeleri arasındaki haberleşme ve bildirim şebekelerine dayandığını ve grup belli bir maksat için kurulmuşsa, herhangi bir iş ve faaliyetteki etkinliğinin bu duruma bağlı olduğunu unutmamak gerekir.

— Tıp. *Kan grupları.* 1900 yılında Landsteiner insan alyuvarlarında A ve B aglütinojenlerinden birinin veya her ikisinin birden bulunduğunu veya bunlardan hiç birinin bulunmadığını ortaya çıkardı ve böylece insanları A, B, AB, 0 diye dört kan grubuna ayırdı. Her bir aglütinojene bir aglütinin tekabül eder. Aglütinin bir antikordur; kendisine tekabül eden özel antijenin bulunduğu alyuvarları deney tüpünde veya canlıların vücudunda glütine ederek öldürebilir. Bir insanın kanında, kendi alyuvarlarında bulunmayan aglütinojene zıt bir aglütinin bulunur. A grubundan olanlarda anti-B, B grubundan olanlarda anti-A, 0 grubundan olanlarda hem anti-A, hem anti-B aglütininleri vardır; AB grubundakilerde ise hiç bir aglütinin yoktur. Demek ki bazı kimseler arasında kan nakli yapılamaz (meselâ, A grubundaki bir kimsenin kanı 0 veya B grubundan birisine verilemez.)

Bu önemli buluş, İlkçağdan beri kıymetli bir tedavi aracı olarak düşünülen kan naklinin uygulanmasını mümkün kıldı. Kan gruplarının bilinmemesi eskiden, kan uyuşmazlığı sebebiyle ölümle sonuçlanan olaylara sebep oluyordu. Kan grupları, belli antiserumların yardımıyle tayin edilir. İnsanlar arasında AB, A, B, ve 0 kan gruplarının dağılım oranı şöyledir; AB grubu yüzde 2, A grubu yüzde 45, B grubu yüzde 11; 0 grubu yüzde 42. 1941'de Landsteiner ile Wiener rhesus (rH) faktörünü buldular. Bu faktörün bulunuşu, yalnız uygun olmayan kan nakillerini önlemekle kalmadı; yeni doğmuş çocuklarda görülen çok tehlikeli hemolitik kansızlığın sebebinin anlaşılmasına ve dolayısıyle tedavisine de imkân sağladı. (Bk. RHESUS.) rH faktörünün dağılımı ise şöyledir: yüzde 85 rH pozitif, yüzde 15 rH negatif. MN, P,S, Kell, Lewis, Lutheran, Duffy, Kidd v.b. adlarla anılan diğer faktörlerin de kan nakillerinde pratik önemi vardır; bunlardan bazıları adlî tıp araştırmalarında kullanılır (babalığın reddi). [LM]

Grup 47 (*Gruppe* 47), Almanya, İsviçre ve Avusturya'da Almanca yazan yazarları biraraya getiren edebiyat derneği.

1947'de işgal kuvvetleri ileri gelenleri *Der Ruf* (Çağırı) dergisinin çıkmasını yasaklayınca, Hans Werner Richter önderliğindeki birçok genç yazar düzenli olarak toplanmağa ve parçalanmış Almanya'da yeni bir edebiyat çevresi yaratmağa karar vermişlerdi. Daha sonra kurulduğu tarihle anılan ve her türlü düzenlenme biçimine karşı çıkan grup üyeleri, deneyleri ve bazı siyasî düşünceleri birbirleriyle bağdaşan basit bir yazarlar derneği meydana getirdiler. Almanca konuşan ülke aydınlarının büyük bir kısmını biraraya getiren ve kurucusunun çağrısıyle yılda iki gün toplanan Grup 47 büyük bir tenkit rolü oynar. 1950'de «Grup 47 ödülü»nün kurulmasıyle bu rolün önemi arttı; her yıl, Grup 47, henüz tanınmamış bir yazara ödül verdi ve bu durum Heinrich Böll, Günter Grass, Uwe Johnson gibi yazarların keşfedilmesine yolaçtı. Son yıllarda Grup 47, yabancı ülkelere, özellikle Stockholm (1964) ve A.B.D.'ye (Princeton üniversitesi, 1966) araştırma gezileri yaptı ve oralarda kültür görevleri aldı. (L)

GRUPELLO (Gabriel), hollandalı heykeltıraş (Geraardsbergen 1644-Kerkrade 1730). Milano'lu soylu bir aileden gelir. Anvers'te A. Quellinus'un öğrencisi oldu. İspanya kralı Carlos II'nin heykeltıraşlığını yaptı. Düs-

seldorf sarayında çalıştı. Klasik üslûpta yaptığı Diana ve Narkissos heykellerinde (Brüksel müzesi) fransız ve roma okullarının etkisi görülür. Daha sonra P.P. Rubens'ten ilham alan yerel okulun etkisiyle Grupello barok üslûba yöneldi. Bu etki Brüksel müzesindeki *Büyük Çeşme*'de açıkça görülür. Grupello Düsseldorf sarayından önemli kişilerin portrelerini ve kont Johann Wilhelm'in pazar meydanındaki at üzerindeki heykelini yaptı. (L)

GRUPLAMA i. (*gruplamak*'tan *grupla-ma*). Gruplamak eylemi.

— İstat. *Gruplama hatası*. Bk. DÜZELTİLME. (M)

GRUPLANDIRMAK ettrg. f. Gruplara ayırmak. || Dağınık olan şeyleri toplayıp grup meydana getirmek. (M)

GRUPLANMA i. (*gruplanmak*'tan *gruplan-ma*). Gruplanmak işlemi.

— İstat. *Verilerin gruplanması*, bir sınıftaki değişkenin değerini, o sınıfın ortasına tekabül eden değere eşit sayarak bir olayın değişirlik alanını eşit genişlikte bir miktar sınıfa bölme ve sonra her sınıfta bulunan bütün gözlemleri gruplama işlemi. (L)

GRUPLANMAK geçz. f. (*grup*'tan *grup-la-n-mak*). Biraraya gelip grup teşkil etmek. || Gruplara ayrılmak. (M)

GRUPLAŞMAK geçz. f. (*grup*'tan *grup-la-ş-mak*) Gruplara ayrılmak, gruplar meydana getirmek: *İslavlar daha ziyade Kiev taraflarında ve kasabamsı bazı yerlerde gruplaşmışlardı* (Ş.S. Aydemir). [M]

GRUPLAŞTIRMA i. (*gruplaştırmak*'tan *gruplaştır-ma*). Gruplaştırmak eylemi.

— İstat. Anlaşılması güç bir gerçeği bir şema ile göstermek üzere, özel brüt verileri bir mantık çerçevesi içinde toplama veya bir değişken grubunu toplam bir değere veya toplam verileri az bir sayıya indirme. (LM)

GRUPLAŞTIRMAK geçl. f. (*gruplaşmak*'tan *gruplaştır-mak*). Gruplara ayırmak. Grup haline getirmek. (M)

GRUPPE (Otto), alman din tarihçisi (Berlin 1851 - ay.y. 1919). Eski yunan dini üstüne çalışmalar yaptı. 1887'de *Die griechischen Culte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen*'i (Doğu Dinleriyle İlişkisi Açısından Yunan Kültleri ve Mitleri) yayımladı. Bu eserde mitlerin natüralist yorumuna karşı çıktı. Ayrıca malzeme bakımından son derece zengin olan *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte*'yi (Yunan Mitolojisi ve Yunan Din Tarihi) [1906] yazdı. (L)

GRUS, Turna* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Gru). [L]

GRUSON (Hermann August Jacques), alman mühendisi, mucidi ve sanayicisi (Magdeburg 1821-ay.y. 1895). 1840-1847 Arasında Berlin'deki Borsig Lokomotif atelyelerinde ücretsiz olarak çalıştı, bir yandan da Berlin üniversitesindeki tabiat bilimleri derslerine devam etti. 1845 ve 1855 yılları arasında gerek mühendislik gerek yöneticilik alanındaki bilgisini arttırdı. 1855'te Magdeburg - Buckau'da bir fabrika ile ufak bir tersane, bir de demir dökümhanesi açtı. 1857'de tersane ve fabrikanın iş yapmamasına karşılık, dökümhane gelişti. Yüksek dereceli soğutma ile demiri sertleştiren Gruson, bu iş için Almanya'da çıkan birkaç çeşit ham demiri karıştırıyordu. İngiliz ve amerikan örneğine uyarak bu yeni süreçle elde ettiği çeliği, demiryolu aksamı, demirden dökme mermi kovanı ve zırh levha yapımında kullanmağa başladı. 1882'de zırhlı taret topu yapımı için patent aldı. Savunma silâhları dışında öğütücü, maden toplayıcı makineler yaptı. Gruson'un fabrikası 1893'te Friedrich Krupp'un firmasıyle birleşti. (L)

GRUŞEVSKİJ (Mihail Sergeyeviç), ukraynalı yazar ve siyaset adamı (Cholm [bugünkü Selm] 1866 - Kislovodsk 1934). 1917-1918 Yıllarında Ukrayna ayrılık hareketinin elebaşlarından biriydi. Komünistlerin zaferinden sonra sürgüne gönderildi. 1924'te Sovyet rejimine boyun eğdi. *Historija Ukrayni* (Ukrayna Tarihi) [1656'ya kadar] adlı 10 ciltlik bir eseri vardır. (L)

GRUTERUS (Jan VAN GRUYTERE), lat. **Janus,** hollandalı hümanist ve arkeolog (Anvers 1560-Heidelberg yakınında 1627). Heidelberg'de Pfalz kitaplığı yöneticisiydi. İlmî eserler yayımladı: *Lampas, Sive Fax Artium Liberalium* (Liberal Sanatların Meşalesi) [1604-1612]; *Chronicon Chronisorum Ecclesiastico Politicum* (Kilise Siyaseti Açısından Kronikler Kroniği) [1614]; *İnscriptiones Antiquae Totius Orbis Romani* (Bütün Roma Dünyasının Eski Yazıtları) [1603]. [L]

GRUYÈRE, alm. **Greyerz,** Fribourg'un güneyinden gelme isviçreli aile. Ortaçağda önemli rol oynadı. En tanınmış üyeleri: FRANÇOIS (öl. 1475), Vaud'da yüksek hâkim. — JEAN (öl. 1539), Fransa kralı François I'in müttefiki; La Bicoque savaşında ona yardım etti; — Oğlu MICHEL (öl. 1576), ailenin son üyesi oldu. (L)

GRUYÈRE (LA), İsviçre'de (Fribourg kantonu) bölge ve eski kontluk, *Gruyères* komünü yakınında, Sarine ırmağı tarafından akaçlanır. Dünyaca tanınan *Gruyère* (gravyer) peynirleri adını bu bölgeden almıştır. (L)

GRUYÈRES, İsviçre'de (Fribourg kantonu) komün, Gruyère vâdisini sulayan Sarine ırmağı kıyısında; 1 350 nüf. Vâdide bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Yanıbaşında kuleler ve dişli surlarla çevrili bir şato (XII.-XV. yy.) yükselir. XIII. yy.dan kalma kilise (ilgi çekici çan sistemi); eski evler (XV.-XVII. yy.). [L]

GRUZ, Dubrovnik'in (Yugoslavya) varoşu. Denizcilik okulu. (L)

GRUZYA, Gürcistan'ın rusça adı. (L)

GRÜN (Anastasius), **Auersperg** kontu. **Anton Alexander**'in edebiyattaki takma adı, avusturyalı yazar ve siyaset adamı (Laibach 1806 - Graz 1876). İlk manzum eseri olan *Der letzte Ritter* (Son Şövalye) [1830] Uhland'ın üslûbunu hatırlatır; bu sıralarda, imzasız olarak, Metternich yönetimine karşı muhalefetini açığa vuran siyasî manzumeler yayımladı: *Spaziergänge eines Wiener Poeten* (Viyanalı Bir Şairin Gezintileri) [1831]; *Schutt* (Enkaz) [1835]. Daha sonra yergi türüne yöneldi: *Nibelungen im Frack* (Fraklı Nibelungen'ler) [1843]. 1848'den itibaren siyasî alanda önemli rol oynadı; Liberal partinin sözü geçen bir üyesi olarak Millî meclise temsilci (1848), sonra Avusturya Reichstag'ına üye seçildi (1860) ve 1868'de Meclis başkanı oldu. Bunların yanı sıra edebî hayatını da, *Der Pfaff vom Kahlenberg*'i (Kahlenberg Rahibi) [1850], *Volkslieder aus Krain*'i (Krain Halk Şarkıları) [1850], bir baladlar derlemesi olan *Robin Hood*'u (1864) yayımlayarak sürdürdü. (L)

GRÜN (Hans). Bk. BALDUNG

GRÜNBERG. Bk. ZIELONA GORA.

GRÜNDGENS (Gustav), alman tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Düsseldorf 1889-Manila 1963). Öğrenimini Düsseldorf'ta bitirdi. Önce hafif repertuvar yorumcusu olarak göze çarptı. 1935'te Berlin'deki *Schauspielhaus am Gendarmenmarkt*'ın müdürü oldu. Daha sonra Düsseldorf'daki *Schauspielhaus*'u (1947-1955) ve Hamburg tiyatrosunu (1955-1963) yönetti. Güçlü anlatımı, şiir ve tenkit alanında ustalığı ile İkinci Dünya savaşı sonrası alman tiyatrosunun en ünlü kişileri arasında sivrildi. Shakespeare'in *Hamlet*'ini, Pirandello'nun *Henri IV*'ünü ve özellikle Goethe'nin *Faust*'unu yönetti ve yorumladı. İntihar etti. (L)

GRÜNE (Karl), alman sinema yönetmeni (Viyana 1890). Max Reinhardt'ın topluluğunda oyuncuyken, savaş sonunda (1918) sinemaya geçti. 1924'te alman Kammerspiel* akımının önemli eserlerinden biri olan *Die Strasse* (Sokak) filmini çevirdi. Daha sonraki tarihî filmlerinde aynı anlatım gücüne ulaşamadı. (L)

GRÜNERİT i. (mineraloji bilgini E.L. *Grüner*'in adından, fr. *grünerite*). Miner. Amfibol grubundan tabiî demir ve magnezyum silikat. (L)

GRÜNEWALD (Mathis NİTHARDT veya GOTHARDT, **Matthias** denir), alman ressamı (Würzburg 1460-1470 arası - Halle 1528). Aschaffenburg'da çalıştıktan sonra 1500'e doğru Seligenstadt'a yerleşti. 1519 Yılına kadar orada kaldı. 1508-1525 Arası Mainz başpiskoposluk ressamı olan sanatçının, aslında Aşağı Mainz bölgesinde (Aschaffenburg, Frankfurt, Mainz) çalıştığı sanılır. Ayrıca mimar ve mühendis olarak da eser verdi: özellikle, Magdeburg'da ve luther'ci hareket ile köylü isyanına katıldıktan sonra 1527'de göç ettiği Halle'de. Bu acayip ve kendi başına yaşayan sanatçıdan yirmi kadar resim kalmıştır. Bunların dokuzu, sanatçının şaheseri olan bir bütün meydana getirir. Alsace'ta İsenheim Antonius'çular

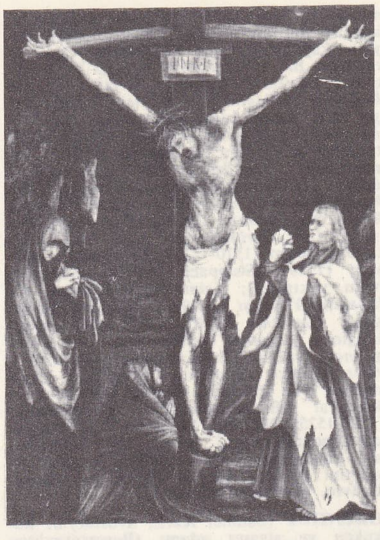

GRÜNEWALD
«Küçük Bir Çarmıha Geriliş»
solda, Meryem, diz çökmüş Magdelena ve Aziz Jacobus,
National Gallery of Art, New York

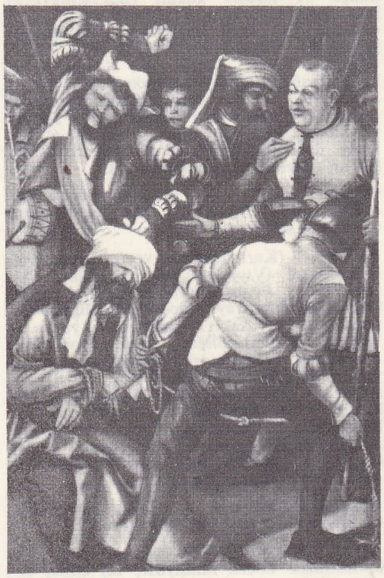

GRÜNEWALD
«Hakarete Uğramış İsa»

GRÜNEWALD
İssenheim mihrap arkalığından «Keşiş Aziz Antonius'un Hayatından İki Sahne» bütün ve detay

Foto. Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico Italiano; Giraudon (LAROUSSE)

manastırı için, 1513-1515 arası resimlediği kanatlı mihrap arkalığı. Natüralizmin hayalle kaynaştığı, bazı bölümlerde eşine az rastlanır bir anlatımcılığa eriştiği bu poliptikten bazıları: *Çarmıha Geriliş; İsa'nın Doğumu* ve *Meleklerin İlâhisi; Diriliş; Keşiş Aziz Antonius'un Hayatından İki Sahne.* Grünewald'a ait olduğu bilinen öbür tablolar şunlardır: İki mihrap arkalığı kanadındaki *Ondört Şefaatçi Aziz* (1503'e doğru) [Lindenhardt kilisesi, Bavyera]; *Hakarete Uğramış İsa* (1505'e doğru) [Münih]; küçük bir *Çarmıha Geriliş* (1508-1510) [Basel]; *Aziz Cyriacus ile Aziz Laurentius,* tarama resim (1510-1512) [Frankfurt]; *Meryem* (1519) [Stuppach kilisesi, Mergentheim yakınları]; *Sainte-Marie-Majeure Kilisesinin Yapılışı* (1519) [Freibourg-in-Brisgau]; *Çarmıha Geriliş* (1519-1520) [Washington]; *Çarmıha Geriliş ve Çarmıhın Taşınması* (1522-1523) [Karlsruhe]; *Aziz Mauritus ve Aziz Erasmus,* bu resimde Erasmus'un yüz çizgileri, Mainz başpiskoposu kardinal Brandenburg'lu Albrecht'indir (1523-1525) [Münih]; *Yakınma* (1525'ten önce) [Aschaffenburg]. Ayrıca, otuz kadar desen, sanatçının yaratış gücünü ve çizgi cesaretini gösterir (Berlin, Dresden, Oxford, Louvre, Viyana müzeleri).]L]

gryphaea

GRÜNHUT (Samuel Karl), avusturyalı hukukçu ve siyaset adamı (Burszentgyörgy [Bur Sankt-Georgen], Pressburg yakını, Macaristan [Bugünkü Bratislava, Çekoslovakya] 1844 - Viyana 1929). 1872-1916 Yılları arasında Viyana üniversitesi ticaret hukuku profesörü. Önemli bir hukuk dergisi olan *Zeitschrift für das private und öffentliche Recht der Gegenwart*'ı (Modern Özel Hukuk ve Amme Hukuku) kurdu ve yönetti (1916). Dergi dah çok *Grünhut's Zeitschrift* (Grünhut'un gazetesi) adıyle tanınır. (L)

GRÜNLİNGİT i. (fr. *grünlingite*'den). Miner. Formülü Bi_4 Te S_3 olan tabiî tellür ve bizmut sülfür. (L)

GRÜNNE (Karl Ludwig VON), avusturyalı feldmareşal (Viyana 1808-ay.y. 1884). Açtığı seferde Franz Joseph'e yardımcı oldu. İmparatorluk sarayı topçu subaylığına getirildi (1848). Askerî kançılarlık yaptı ve 1850'de feldmareşalliğe yükseldi. Avusturya ordusunda, yüksek rütbeli subayların tayinlerinde etkili oldu. On yıl süreyle Viyana siyasetini askerî bakımdan büyük ölçüde etkiledi. 1859 Savaşında avusturya ordusu Lombardia'da bozguna uğrayınca görevinden alındı (20 ekim) ve imparatorun at eğitimciliğine getirildi, ama, yine de nüfuzunu uzun süre devam ettirdi. (L)

GRYLLİDAE çoğl. i. Cırcır böceklerini kapsayan düzkanatlı böcekler familyası. (L)

GRYLLOBLATTİDAE çoğl. i. *Notoptera* takımından böcek familyası; iki cinse, beş türe ayrılır. (*Grylloblatta* cinsinden olanlar Kuzey Amerika'nın dağlık bölgelerinde, *galloisinas*'lar ise Japonya'da yaşar.) [L]

GRYLLUS i. Zool. Cırcır böceğinin ilmî adı. (L)

GRYNÄUS (Simon), alman reformcusu (Behringen, Schwaben 1493 - Basel 1541). Basel'de profesör iken (1529) Oecolampade'nin çalışmalarını devam ettirdi; Württemberg reformunu teşkilâtlandırdı ve özellikle Worms diyetinde (1540) çeşitli mezhepleri birleştirmeğe çalıştı. (L)

GRYNEİON. Esk. coğ. Mysia'da (Anadolu) şehir, Aiolis kıyısında, Elaia ile Myrina arasında, Elaia körfezi kıyısında. Apollon tapınağı ve buradaki kehanetlerle tanınmıştı. M.Ö. 334'te Parmenion tarafından yıktırıldı (bugün *Çıfıtkalesi*). [L]

GRYPHAEA i. İkiçenetli yumuşakça; istiridyeye yakın olan bu hayvanın kendine özgü bir biçimi vardır. (*Ostreidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Gryphaea*'nın kavkısında çenetler eşit değildir; sağdaki yassı ve küçüktür; soldakinde ise iyice sivri çengeller bulunur. *Gryphaea* Avrupa denizlerinde yaşar; Liyastan beri fosiline rastlanır. (En yaygın türü *Gryphaea angulata* portekiz istiridyesi adıyle bilinir; Avrupa kıyılarında kalabalık sürüler halinde bulunan bu yumuşakçanın eti yenir. Hayvanlar doğrudan doğruya denizden toplandığı gibi özel havuzlarda da üretilir. En çok Portekiz'de tüketilir.) [L]

GRYPHİUS, Lyon'da yerleşmiş alman asıllı basımcı ve kitapçı ailesi. SEBASTİAN (Reutlingen, Augsburg civarı 1493 - Lyon 1556), 1524'te Lyon'da yerleşti ve ölünceye kadar ibranî, yunan, latin, italyan ve fransız dillerinde bir hayli kitap bastı. Güzel baskıları arasında Etienne Dolet'nin *Commentaria Linguae Latinae*'sı (Latin Dili Kitabı) [1536] ve *Bible Latine* (Latince İncil) [1550] vardır. Rabelais'nin *Gargantua* ve *Pantagruel*'ini ve Clement Marot'nun eserlerini ilk defa o bastı (1538). — Kardeşi FRANZ da Lyon'da ve Paris'te (1532'den 1545'e kadar) basımcı olarak tanındı. — ANTON, Sebastian'ın oğlu, Lyon'da 1532'den 1599'a kadar babasının mesleğini sürdürdü. — JEAN, Sebastian'ın yeğeni, Venedik'te çalıştı. (L)

GRYPHİUS (Andreas GREİF, — denir), alman şairi (Glogau, Silezya 1616-ay.y. 1664). Leiden üniversitesinde profesörlük yaptı, Glogau prensliği devletleri sendiği oldu. Dinî karamsarlığını açıkça gösteren lirik şiirler yazdı. Ama özellikle dram yazarı olarak ün kazandı. *Peter Squentz* (1657) ve *Horribilicribrifax* (1663) adlı iki komedi ve birçok trajedi yazdı: *Leo Armenius* (1650); *Katharina von Georgien* (1657); *Carolus Stuardus* (1657). Shakespeare'den tarihin tiyatroya uygulanma tekniğini, fransız trajedisinde üç birlik kuralını ve Yunanlılardan koroyu aldı ve barok tiyatroyu yarattı. (L)

GRYPİDİUS i. Griye çalar esmer renkte küçük bitkibiti; Kuzey yarımkürenin soğuk bölgelerinde, su bitkilerinde yaşar. (*Grypidius equiseti* turbalıklarda bulunur. Kınkanatlıların *curculionidne* familyasından.) [L]

GRYTVİKEN, Güney Georgia'da köy, adanın idare merkezi; yaklş. 100 nüf. Meteoroloji istasyonu. Biyoloji laboratuvarı. (L)

GSELL (Stéphane), fransız arkeoloğu ve tarihçisi (Paris 1864 - ay.y. 1932). Roma Fransız okulu öğretim üyesi. İlk metotlu kazılarını Vulci Etrüsk mezarlığında yaptı. Cezayir şehri Edebiyat Yüksek okulunda profesör olduktan sonra Tipasa'da önemli kazılar yaptı. Cezayir'in birçok bölgesini araştırdı. Cezayir eski eserleri müfettişi, Cezayir şehri müze müdürü ve Collège de France'ta profesör oldu. Temel eseri *Histoire Ancienne de l'Afrique du Nord*'dur (Kuzey Afrika'nın Eski Tarihi) [1913'ten 1929'a kadar]. Bunun yanı sıra, *Fouilles dans la Nécropole de Vulci* (Vulci Mezarlığı Kazıları) [1892], *Recherches Archéologiques en Algérie* (Cezayir'de Arkeoloji Araştırmaları) [1893], *Monuments Antiques de l'Algérie* (Cezayir'in Eski Anıtları) [iki cilt; 1901], *Atlas Archéologique de l'Algérie* au 1/200 000 (1/200 000 Ölçekli Cezayir Arkeoloji Haritası) [1902-1911], *Promenades Archéologiques aux Environs d'Alger* (Cezayir Çevresinde Arkeoloji Gezileri) [1926] gibi eserleri vardır. (L)

GSOVSKA (Tatyana), rus kadın dansçısı ve koreografı (Moskova 1902), Viktor Gsovski'nin karısı. Dans eğitimini Petersburg'da tamamladı, ancak geçirdiği bir kaza sonucu (1923), Almanya'da bale öğretmenliğine başladı (Berlin, 1925). Bir yandan Berlin'de bale okulunu yönetirken, öte yandan koreograf olarak Berlin tiyatrolarından birçoğunun çalışmalarına katıldı (1934). 1945-1952 Arası bale hocalığı ve koreograflık yaptı; Doğu Berlin Staatsoper'inde (1960-1966), Batı Berlin Städtisohe'sinde (1952-1960) ve Frankfurt operasında (1959-1966) bale bölümlerini yönetti. Bale düzenlemesi için Buenos Aires'e (1950-1951), Milano'ya (1953, 1963), Münih'e (1953), Berlin festivaline (1952, 1953, 1956, 1957) davet edildi, 1955'te Berliner Ballet topluluğunu kurdu. Sayısı hayli kabarık olan eserleri arasında şunlar vardır: *Ateş Kuşu ve Petruşka*'nın (1946) yeni düzenlemeleri; *Romeo ve Juliette* (1947); *Hamlet* ve *Düğün* (1954) baleleri ile *Venedikli Mağribî* (1956); *Follia d'Orlando* (1964) baleleri. Ayrıca orijinal eser olarak Mizoguçi'nin *Raşomon* adlı filminden ilham alarak meydana getirdiği *Gerçeğin Labirenti, Kamelyalı Kadın* (1957); *Undine* (1959); *Macbeth*'in dansları (1963) ve *Tristan*'ı (1965) saymak gerekir. (L)

GSOVSKİ (Victor), rus asıllı koreograf ve eğitim uzmanı (Petersburg 1902). Petersburg'da okuduktan sonra, koreograf ve bale hocası olarak Berlin operasında çalışmağa başladı (1925) ve aynı şehirde karısı ile bir dans okulu kurdu (1928). 1937'de Markova-Dolin topluluğuna katıldı ve Paris'te bir ikinci okul açtı (1938). Paris operasından (1945) Londra Metropolitan balesine geçti (1947), ertesi yıl Champs-Elysées Balesinde balebaşı oldu. 1949'da Paris balesiyle Münih belediye tiyatrosunda, Cuevas markisinin Büyük balesi (1953) ve XX. yy. Balesi ile Brüksel'de Monnaie tiyatrosunda (1962), Düsseldorf operasında (1964) temsiller verdi. Daha sonra Hamburg operasında dans sınıflarına öğretmenlik yaptı (1967). Almanya'da anlatımcılığın üstün tutulduğu bir devirde bile klasik geleneğe bağlı kalan Gsovski, balenin ünlü eserlerini yeniden canlandırma çabasını sürdürdü. Kendi düzenlediği baleler: *Antorius* (1952); *İnci* (1953). [L]

GSTAAD, İsviçre'de (Bern kantonu) yaz ve kış sporları merkezi, Sarine ırmağının yukarı vâdisinde; 1 600 nüf. 1 200 m yükseltide büyük turizm merkezi. (L)

GÛ veya **GÛY** i. (fars, *güften,* söylemek'ten *gû* veya *gûy*) *Esk.* Söyleme. ‖ *Güft ü gûy.* Bk. GÜFT.

— Dil. bil. *-gû* veya *-gûy* şekli «söylenen» anlamıyle kelimelerin sonuna eklenerek bileşik sıfatlar yapar: *Bezl-gû,* gülünç şeyler söyleyen, şakacı; *du'â-gû,* dua eden; *hak-gû,* doğruyu söyleyen; *kıssa-gû,* masal anlatan; *mu'cize-gû,* mucize söyleyen: *Tûtî-i mu'cize-gûyem ne desem lâf değil / Çerh ile söyleşemem âyînesi sâf değil* (Nef'i).

◆ **Gûyâ** veya **gûyan** sıf. *Esk.* Söyleyen, söyleyici, konuşan: *Bir nigâhın komadı derdimi takrire mecal / Çeşm-i mestin nice*

GUADALAJARA (Meksika) gotik, bizans ve arap üslûbu mimarî unsurları birleştiren katedrali

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

gûyâları hâmûş eyler (Fıtnat). *Bâki'ye gelince nazm-ı gûyan / Oldu kudemâ-yı ehl-i irfan* (Ziya Paşa). || *Gûyâ-yı devr,* tarihçi. || *Gûyâ-yı gehvâre* veya *gûyâ-yı mehd* («beşikte konuşan»), İsa. || *Andelib-i gûyâ,* bülbül gibi konuşan.

◆ **Gûyende** sıf. *Esk.* Söyleyen, anlatan: *Mecmuama eyledim anı kayd / Gûyendesi Amr imiş yahut Zeyd* (Ziya Paşa). || İ. Dil. || Şarkıcı. || Müzik âleti.

◆ **Gûyendegî** i. *Esk.* Söyleyicilik.

◆ **Gûyiş** i. *Esk.* Konuşma. (M)

GUACANAYABO körfezi, Küba'nın güney kıyısında geniş girinti, güneydoğuda sierra Maestra ile kapalıdır. (L)

GUACCIMANNİ (Giacomo), italyan bilgini (Ravenna - öl. 1649). Köklü bir şiir bilgisi vardı. Katıldığı savaşlarda başarı gösterdi. Evinde edebiyatçılar için bir salon açtı, kendisinin ve en ünlü çağdaş yazarların sonelerini içine alan önemli bir eser yayımladı: *Raccolta di Sonetti* (Sone Derlemesi). [L]

GUACHARO i. Esmer tüylü, kurtyeniği benekli, benekli kuş. (İri bir çobanaldatan görünüşündedir. Kolombiya ve Venezuella'da derin mağaralarda büyük koloniler halinde yaşar. *Guacharo* gececi, meyvecil bir kuştur; geceleyin karanlıkta yarasalarınkine benzer bir ses-yankı sistemiyle yönünü seçer. Çobanaldatan takımının *steatornithidae* familyasından.) [L]

GUAD (ar. *vâdi,* özellikle yazın kuruyan ırmak veya ırmak yatağı'ndan isp. k.). İspanya'da birçok ırmak ve şehir adının önüne gelen kelime (*Guadalquivir, Guadiana* v.d.). [M]

GUADAGNİNİ, telli çalgı âletleri yapan italyan ailesi: LORENZO (Piacenza 1695'e doğr.-Milano 1760'tan sonra). Sayıları günden güne azalan değerli çalgılar yaptı. — GİOVANNİ BATTİSTA (Piacenza 1711-Torino 1786). Cremona'da Stradivarius ile çalıştı. (L)

GUADAGNOLİ (Antonio), italyan şairi (Arezzo 1798 - Cortona 1858). Halktan ilham alan ve halk diliyle yazılmış eğlenceli şiirleriyle (1848'de yayımladı) tanındı. (L)

GUADALAJARA, Meksika'da şehir, Jalisco eyaletinin merkezi, Chapala gölünün kuzeyinde, verimli bir ovada; 791 000 nüf. Üniversite. Şehirde Meksika'nın en güzel katedrallerinden biri (XVI. ve XVII. yy.) vardır. Büyük ticaret merkezi. Hafif sanayi: çömlekçilik; dokumacılık; kundura yapımı; besin ürünleri. (L)

GUADALAJARA, İspanya'da (Castilla la Nueva) şehir, Henares kıyısında, ilk idare merkezi; 20 900 nüf. Ortaçağın sonundan ve ispanyol Rönesansının başlangıcından kalma en önemli eserlerden olan İnfantado dükleri sarayının büyük kısmı iç savaş sırasında yıkılmıştır. Mudejlar üslûbunda Santa Maria de la Fuente kilisesi (XII. yy.); San Gines kilisesinin cephesi; eski manastır; barok üslûbunda San Nicolas kilisesi.

— *Guadalajara ili,* 183 500 nüf. Gelir kaynakları pek zengin olmayan bir bölgedir. Kuzeybatıda sierra de Guadarrama'nın doğu ucu hemen hemen ıssızdır; eteğinde Henares'in yukarı vâdisinde ve Madrid - Zaragoza yolu üzerinde bugün hiç bir faaliyeti bulunmayan küçük köyler (Siguenza, Guadalajara) uzanır. Doğuya doğru yüksek Molina ve Aragon yaylaları hemen bütünüyle ormanlarla (çam ormanları) kaplıdır. Güneyde sulanan vâdilerle (tahıl, patates, sebze) kesilen kalkerli bir yayla olan Alcassia'da köyler gruplaşmıştır.

— Ask. tar. Milliyetçiler safında çarpışan italyan birlikleri Madrid'e hücum etmeyi denedikleri sırada Guadalajara yakınında 13, 14, 15 mart 1937'de cumhuriyetçi ordu ve uçakları tarafından bozguna uğratıldılar. Bk. 1936-1939 İSPANYA *iç savaşı.* (L)

GUADALAVİAR, İspanya'da ırmak, Akdeniz'e dökülür; 243 km. Tajo ve Jucar ırmakları gibi Universales dağlarından doğar, Teruel kayalığının eteklerini, sonra derin boğazlardan çıkışında Valencia huerta'sını sular. (L)

GUADALCANAL, İngiltere'ye bağlı Salomon takımadalarında volkanik ada, Melanezya'da, Bougainville'den sonra grubun ikinci büyük adası; 6 500 km²; 15 000 nüf. Takımadaların yeni başkenti *Honiara*'nın bulunduğu kuzeydoğu kıyısında, hindistancevizi tarım işletmeleri.

— Ask. tar. Japonlar 1942 temmuzunda adayı ele geçirdikten sonra, 7 ağustosta çıkartma yapan Amerikalılarla çarpışmağa başladılar. Altı ay süreyle adada şiddetli savaşlar oldu: Sava adası (8 ağustos), Ümit burnu (11 ekim), Santa Cruz (25 ekim), Guadalcanal (14 kasım) ve Tassafonga (30 kasım) savaşları. Tassafonga'da müttefikler üstünlüklerini kabul ettirdiler. Japonlar adayı Güney denizlerinden ilk çekilmelerinde (8 şubat 1943) boşalttılar. Bk. SALOMON. (L)

GUADALETE, İspanya'da ırmak, Andalucia'da 171 km. San Cristobal sierrasından iner ve Cadiz körfezinde Atlas okyanusuna dökülür. (L)

GUADALHORCE, İspanya'da kıyı ırmağı, Andalucia'da; 166 km. Derin ve dar olan los Gaitanes boğazını aşar, Malaga yakınında Akdeniz'e dökülür. Hidroelektrik tesisler. (L)

GUADALKAZARİT i. (Meksika'da yer adı *Guadalcazar* > fr. *guadalcazarite*'ten). Miner. Tabiî çinko ve civa sülfoselenyür. (L)

GUADALOPE, İspanya'da (Aragon) ırmak, San Just sierrasından doğar ve Caspe'de Ebro'ya kavuşur (sağ kıyı); 194 km. (L)

GUADALQUİVİR, ar. **Vâdi el-Kebir,** İspanya'da ırmak, Andalucia'da; 680 km. Segura sierrasının eteğinden doğar, Cordoba'yı sular, Genil suyunu alır, Sevilla'dan geçer, sıtmalık *las Marismas* bölgesinde kıvrımlar çizerek akar ve Cadiz körfezinde Atlas okyanusuna dökülür. Sevilla ve Cordoba'ya doğru önemli sulama şebekelerini ve birkaç hidroelektrik tesisi besler. Irmak havzasının İnstituton nacional de colonizacion tarafından düzenlenmesine devam edilmektedir. Çalışmalar sonunda özellikle las Marismas'ta 80 000 hektar (36 000'i ırmak deltasından kazanılma) toprak, tarıma elverişli hale getirilecektir. (L)

GUADALUPE, İspanya'da (Estremadura, Caceres ili) köy, sierra de Guadalupe'nin güneydoğu yamacında; 4 100 nüf. Alfonso XI tarafından 1340'ta kurulan manastır; XV ve XVIII. yy. arasında yapılmış birçok yapıdan meydana gelen bu geniş bütün, İspanya'nın en büyük mudejar üslûbunda manastırını ve gotik üslûbunda başka bir manastırı kapsar; zengin işlemeli örtüler, kumaşlar, resimler (birçoğu Zurbaran'ın) ve çeşitli sanat eşyaları. (L)

GUADALUPE HİDALGO, Mexico'nun (Meksika) kuzey banliyösünde şehir, iki isimden meydana gelen adını, buradaki La Virgen de Guadalupe kilisesinden ve Meksika'nın bağımsızlık savaşı kahramanlarından papaz Hidalgo'dan aldı. Büyük hac yeri. 2 Şubat 1848'de burada imzalanan antlaşma ile Meksika, 15 milyon dolar tazminat alarak, Texas, New Mexico ve Yukarı Kaliforniya arazisini A.B.D.'ye bıraktı. (L)

GUADALUPE sierrası, Estremadura'da (Orta İspanya), sıradağlar, Tajo ile Guadiana ırmakları arasında; Cabeza del Moro'da 1558 m. (L)

GUADARRAMA sierrası, Orta İspanya'da sıradağlar, Eski ve Yeni Castilla arasında; Batıda Gredos sierrasıyle devam eden sıradağlar, *Pico de Penalara*'da 2 405 m'ye ulaşır. Faylı bloklardan (batıda şistli, doğuda granitli) meydana gelen bir bütün olan sıradağlar, özellikle güney yamaçta gelişmiş dağeteği alanlarıyle çevrilidir. Dağ, hayvancılık yapılan otlaklarla kaplıdır. Güney yamaçta Madridlilerin yaz aylarında geldiği birçok sayfiye merkezi vardır. (L)

GUADELOUPE, Fransız Antillerinden (Küçük Antiller) biri; 1 509 km². Ada, kendisine bağlı küçük adalarla (Marie - Galante, les Saintes, la Désirade, Saint-Barthelemy ve Saint-Martin'in fransız kesimi) birlikte bir idare bölgesi (1 780 km²; 306 000 nüf.) meydana getirir. İdare merkezi, *Basse-Terre* (14 000 nüf.). Başlıca komünleri, *Les Abymes* (30 800 nüf.); *Pointe a Pitre* (28 000 nüf).

Coğrafya

Guadeloupe dar bir deniz koluyle (Tuzlu ırmak) birbirinden ayrılan iki kısımdan meydana gelir: doğuda, Grande - Terre; batıda Basse - Terre. Grande - Terre, en yüksek noktaları ancak 100 m'yi aşan ve çeşitli karst olaylarına rastlanan (kuru vâdiler, kapalı çöküntüler, dolinler v.b.) tekdüze kalkerli yaylalar üstünde uzanır; Basse - Terre tersine; adına rağmen (Alçak - Arazi) doğu adadan çok daha engebelidir. Yüzey şekilleri ekseni, en yüksek noktası Basse-Terre şehrinin yukarısında Soufrière olan (1 484 m) ve hemen hemen bakir geniş ormanlarla kaplı volkanik kütlelerden meydana gelir.

Deniz seviyesinde sıcak olan iklim, yükseklerde ılınır. Doğu - kuzeydoğu alizesi, yılda üç yüz gün eser ve yüzey şekillerine bağlı olarak, yağışların çokluğunu, azlığını düzenler. Yağmur «rüzgâra karşı» yerlerde, «rüzgârdan mahfuz» olan yerlere oranla, yükseklerde ve kıyılara oranla çok daha boldur. 15 temmuzdan 15 ekime kadar süren kış mevsiminde, yağışlar çoktur. Bu mevsimde bazen 1928'de olduğu gibi büyük hasarlara yolaçan siklonlara da rastlanır. Nüfusun büyük çoğunluğu zencilerden veya melezlerden meydana gelmiştir. Beyazların sayısı 4 000'i aşmaz. Ayrıca, XIX. yy. sonunda Hindistan'dan getirilen «kuli»ler de çoktur. Tarım ve tarıma bağlı sanayiler (şeker fabrikaları, damıtma yerleri, tütün fabrikaları) gelir kaynaklarını meydana getirir. Şeker ve rom, ihracatın yarısından çoğunu, muz ise dörtte birinden çoğunu sağlar. Muz, kahve, kakao ve vanilya da, adanın dış ticaretinde önemli rol oynar. Bk. GRANDE - TERRE, BASSE - TERRE ve *Orta* AMERİKA *ve Antiller haritası.*

Tarih

Adayı ikinci yolculuğu sırasında Kolomb buldu (1493) ve ispanyolca bir isim verdi; ama yerli halk olan Karaiblilerin «Karukera» dedikleri Guadeloupe'u İspanyollar ele geçiremediler (özellikle, 1515'te Ponce de Leon'un giriştiği çıkartma hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması). Richelieu'nün himayesi altında kurulan Amerika Adaları şirketi 20 haziran 1635'te adayı Duplessis ve Olive'e işgal ettirdi. Olive'in sa-

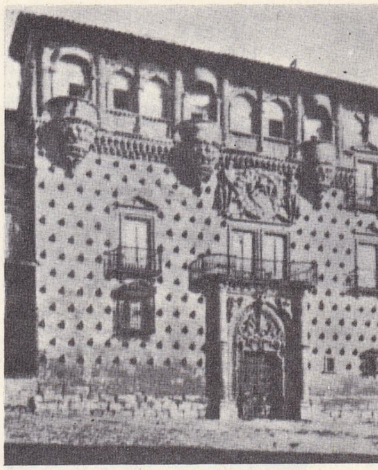

GUADALAJARA İnfantado sarayının ön yüzü

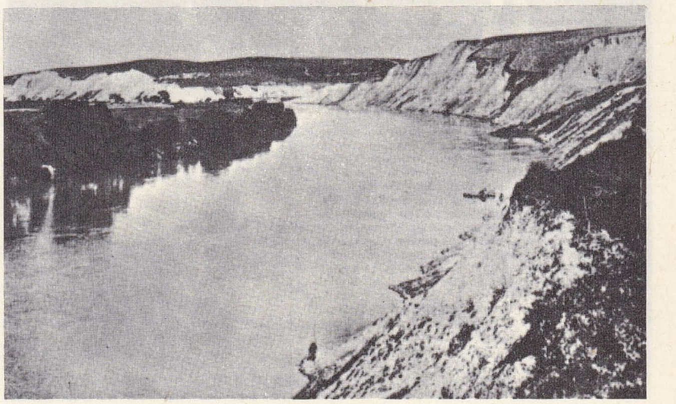

GUADALQUİVİR ırmağı Cordoba dolaylarında

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

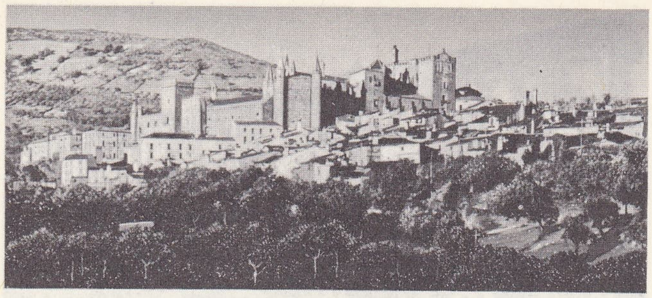

GUADALUPE

vaştığı Karaibliler, sömürgecilerle ilişki kurmamak için sonunda adadan ayrıldılar (1658). Guadeloupe, Batı Hint şirketine geçti (1666), sonra yeniden krallığa bağlandı (1674).

GUADELOUPE haritası

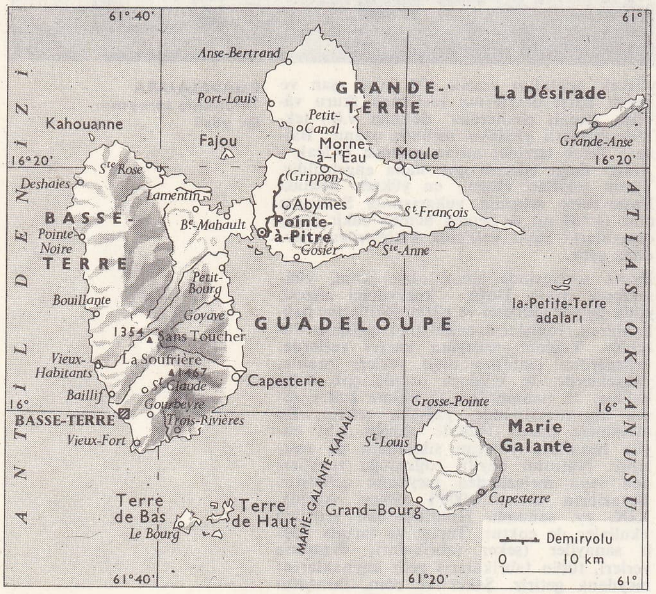

Krallık hükûmeti, adaya Fransızları yerleştirmek için büyük çaba harcadıysa da, (göçmenlerin yolculuk masraflarını ödeyen kimselerin hizmetinde üç yıl süreyle çalışmak zorunluluğu), adadaki çiftlik sahipleri afrikalı köleleri tercih ediyorlardı. Bunlar, 1644'e doğru adaya getirilen şekerkamışını yetiştirmeğe başladılar. Kahve ve pamuk tarımı XVIII. yy.da gelişti; ama, sömürgenin zenginliğini sömürge paktının engellemelerine rağmen şekerkamışı sağladı. İngiliz işgalinin ertesinde (1759-1863) Fransa, adayı Martinique'e bağımlı olmaktan kurtararak zenginliği daha da artırdı. Ama artık adada oturmayan büyük toprak sahipleri, adanın gelirini Paris'te harcamağa başladılar. 1789'da Guadeloupe'da 14 000 beyaz, 90 000 köle ve 3 000 hür zenci yaşamaktaydı.

GUADELOUPE
Karayibler'de adalararası ticarette kullanılan uskunalar rıhtımda

1788'de fransız eyalet meclislerinden örnek alınarak bir sömürge meclisi kurulan ada, Fransız ihtilâlinden büyük zarar gördü. Önce çiftlik sahipleriyle küçük mülk sahibi beyazlar mücadelesi başladı; sonra Pointe-á-Pitre ile Basse - Terre, Charles Grey ile John Jervis kumandasındaki İngilizler tarafından işgal edildi (nisan 1794). Bununla birlikte, haziran 1794'te Konvansiyon'un gönderdiği temsilci Victor Hugues, köleliği kaldıran 4 şubat 1794 kararnamesini getirdi. Çiftlik sahipleri İngilizlerle birlik oldular: Zencilerden destek gören V. Hugues zaferi kazandı (ingilizler eylülde teslim oldular) ve rakiplerinden birkaç yüz kişiyi idam ettirdi. Konsüllük devrinde, köleliği yeniden kurmakla görevlendirilen general Richepanse, bu yüzden çıkan ayaklanmayı kolaylıkla bastırdı (1802). Artık adada ancak bin kadar beyaz kalmıştı. İngilizler tarafından işgal edilen (1810, 1814 ve 1815-1816) ada, 1816'da kesinlikle Fransa'ya katıldı. Temmuz monarşisi Guadeloupe'a bir dereceye kadar muhtariyet tanıdı; (bir sömürge meclisi kurulması [28 nisan 1833 yasası]); tazminat karşılığı (Guadeloupe'da adam başına 470 Frank) köleliğin kaldırılmasını sağladı (27 nisan 1848). Bunun üzerine, zaten Asya çiftlikleriyle ve Avrupa şeker pancarıyle rekabet halinde olan şeker üretimi, eski köleler çalışmağa devama yanaşmadıklarından, tamamıyle durdu. Anavatandan gelen işçilerle yeniden başladığında, az beslenen zenci gündelikçilerle toprak kiracıları sınıfı, «beke'lerin» (büyük aileler) ve sonra da Fransa'daki şirketlerin eline düştü. 1870'ten sonra benimsenen kaynaştırma siyasetini sürdüren Fransa, zaten parlamentoda temsil edilmekte olan Guadeloupe sömürgesini 1946'da denizaşırı idare bölgesi haline getirdi. Nüfusun yılda ortalama yüzde üç ritmiyle artışının sebebi doğum oranının yüzde 40'ın üstünde olmasıdır. İktisat da tamamıyle köye dayandığından aşırı nüfus meselesi giderek önem kazanmaktadır. Nüfusun çok hızlı artışı öteden beri açık veren ticaret dengesini daha da kötüleştirmektedir. 1964-1965'te ithalât teminatı oranı yüzde 50'nin altına düşmüştür. İktisadî ve sosyal bozukluk, muhtariyet ve hattâ bağımsızlık isteyen bir hareketin doğmasına yolaçmış ve 1967 mayısında Pointe-á-Pitre'de yapılan kanlı gösterilerde 7 kişi ölmüştür. (L)

GUADET (Marguerite Elie), fransız siyaset adamı (Saint - Emilion Gironde 1758-Bordeaux 1794). Yasama meclisinde Gironde milletvekiliydi (1791); daha sonra Jakobenler kulübüne kabul edildi. Vergniand ve Gensonné ile birlikte, 20 hazirandan sonra tavizler vermesi ve jirondenlerden olan bakanlara çağrıda bulunması için kral Louis XVI'ya bir yazı yazdı. Yeniden Konvansiyon'a seçildi, kralın davasında, halka başvurulmasını ve tecilli ölüm cezası verilmesini istedi. 8 Nisan 1793'ten sonra Devrim'in 22 düşmanından biri olarak gösterildi. Montanyar'larla, özellikle Danton ve Marat ile mücadele etti, 2 haziran 1793'te öteki Jirondenler'le birlikte mahkûmiyetlerini bildiren bir kararname çıkarıldı. Önce Eure, oradan da Caen'e kaçmayı başardı; Caen'de federalist bir ordunun toplanması işine katıldı (13 haziran meclisi); başarısızlığa uğrayınca deniz yoluyle Gironde'a gitti. Saint-Emilion'da baldızının evinde yakalandı ve idam edildi. (L)

GUADİANA, İber yarımadasında ırmak, Atlas okyanusuna dökülür; 801 km. Manche yaylasında, «Ojos del Guadiana» kaynaklarından doğar, Medellin, Merida, Badajoz'u sular ve «Pulo do Lobo»yu aştığı kanyonun çıkışında Portekiz ovasına ulaşır. Chança ile kavşağının aşağı kesiminde, İspanya - Portekiz sınırını meydana getirir. (L)

GUADELOUPE: şekerkamışı rekoltesi

GUADİX, İspanya'da (Andalucia, Granada ili) şehir, *rio Guadix* kıyısında; 24 700 nüf. Eski sur kalıntıları ve magribî kalesinin yıkıntıları. Diego de Siloe tarafından eski bir caminin yerinde inşa edilmeğe başlanan katedrale XVI., XVII. ve XVIII. yy.da devam edildi; bazı kısımları barok üslûbundadır. (L)

GUAİACUM i. Amerika'da yetişen ağaç veya ağaççık; üç türünden (*Guiaccum officinale, G. sanctum, G. Guatemalense*) gayak adı verilen bir kereste elde edilir. (Yabanîkimyongillerden.) [L]

GUAİMARO I, Salerno prensi (öl. 901). Guaiferio'nun oğlu. 877'de babası tarafından tahta ortak edildi. 880'de babasının yerine geçti. Agropoli'yi kuşatan afrikalı müslümanlar, Napoli dukası ve piskoposu Atanasio II tarafından tehdit edilerek Doğu imparatorlarından yardım istemek zorunda kaldı. Kendisine çok ağır şartlarla yardım teklif edildi (887). Bizanslılara karşı Spoleta dukası Lamberto II ile ittifak kurdu. Benevento üstüne yürürken Avellino yöneticisi Adelferio tarafından esir alındı ve kör edildi. 893'ten itibaren ülkeyi oğlu Guaimaro II ile birlikte yönetti. (L)

GUAİMARO II, Salerno prensi (öl. 946). Guaimaro I'in oğlu. 893'te babası tarafından tahta ortak edildi. 901'de onun yerine geçti. 911'de Bizanslılarla ittifak yaptı. Papa Johannes X ve Berengario I'in müslümanlara karşı kurduğu birliğe girerek, Garigliano seferine katıldı (915). Benevento prensleriyle birleşerek Bizanslılarla anlaşmazlık çıkardı ve ancak ölümünden birkaç yıl önce Bizanslılarla barış yaptı. 912'de oğlu Buaimaro III'ü (öl. 918) yönetime ortak etti. (L)

GUAİMARO IV, Salerno prensi (öl. 1027). 989'da kendisini tahta ortak eden Giovanni II di Lamberto'nun oğlu. 994'te babasının yerine geçti. Aynı yıl afrikalı müslümanlarla savaşmak zorunda kaldı. Ancak 1003'te norman şövalyelerinin yardımıyle müslümanları uzaklaştırabildi. Bizanslılar ve Heinrich II ile yoğun bir mücadele devresinden sonra 1022'de Heinrich'in üstünlüğünü tanımak zorunda kaldı. Bir süre sonra bağımsızlığına kavuşarak prensliğinde barışı sağladı. (L)

GUADELOUPE: Basse-Terre'in bir görünüşü

Foto. İspanyol Millî Turizm bürosu, Verger-Multiphot., Atlas - Photo, (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

GUAİRA (LA), Venezuela'da (federal idare bölümü) şehir, Caracas'ın limanı; 10 100 nüf. Limana hâkim olan dar sokaklarında eski evler; gümrük binaları (XVIII. yy.). Besin sanayii. (L)

GUAJARA MİRİM, Brezilya'da (Guapore arazisi) köy, Mamore ırmağı kıyısında; 1 300 nüf. Madeira - Mamoré demiryolu hattının başlangıç noktası. Önemli panayırlar. (L)

GUAJİRA veya **GOAJİRA,** Kolombiya'da yarımada, Antil denizine uzanır. Üç küçük volkanik kütle (en yükseği 853 m) taşıyan alçak bir platformdan meydana gelir. Kütleler 25 000 Goajiros kızılderilisinin hayvancılıkla geçindiği yarımadada bir tarım vahası meydana getirir. — *La Guajira idare bölgesi,* 118 000 nüf. İdare merkezi, *Riohacha.* (L)

GUAJİRA'LILAR, Kolombiya'nın kuzey bölgesinde Guajira yarımadasında yaşayan kızılderililer. Arawak soyuna bağlı olan Guajira'lılar hayvancılıkla geçinirler. (L)

GUAKO i. Bileşikgillerden çeşitli *eupatorium*'lara verilen ad. (Orta ve Güney Amerika yerlileri bunları yılan sokmasına karşı ilâç olarak kullanırlar.) [L]

GUALDE (Jean). Bk. GAİLDE.

GUALDO (Luigi), italyan hikâyecisi ve şairi (Milano 1847-Paris 1898). Uzun süre Fransa'da yaşadı. Romanlarından bazılarını fransızca yazdı: *Une Ressemblance* (Bir Benzerlik) [1874]; *Un Mariage Excentrique* (Garip Bir Evlilik) [1879]. Bu eserlerinde ve *Costanza Guardi* (1875), *Decadenza* (Çöküş) [1892] adlı italyanca yazdığı roman ve şiirlerinde (*Nostalgie* [Sıla Hasreti], 1863) kişilerin psikolojik açıdan incelenmesine önem verdi; karmaşık ve garip karakterleri tercih etti. (L)

GUALDO TADİNO, İtalya'da kasaba, Umbria'da (Perugia ili); 14 000 nüf. Seramik. (L)

GUALEGUAYCHU, Arjantin'de (Entre Rios ili) şehir, Uruguay ırmağının kolu *Gualeguaychu* ırmağı kıyısında; 37 100 nüf. Et konserveciliği. Un fabrikaları. (L)

GUALTİERİ (Giovanni). Bk. CİMABUE.

GUAM, Marianne adalarının (Mikronezya) en güneyde olanı; 34 km²; 72 000 nüf (1964). 1521'de Magellan tarafından bulunan ve İspanyollar tarafından sömürgeleştirilen ada, 1898'de A.B.D.'ye bağlandı. Dağlık, volkanik asıllı bir ada olan Guam, ormanlarla örtülü ve mercan kayalıklarıyle çevrilidir. İspanyollarla melezleşen ve Hıristiyanlığı kabul eden adanın yerli halkı *Chamorro*'lar, özellikle hindistancevizi yetiştiriciliğiyle geçinir. Hawaii - Wake - Manilla yolu üzerinde amerikan hava yollarının uğrağı olan adayı, 10 aralık 1941'de Japonlar işgal etti; 1944 ağustosunda Amerikalılar geri aldı. Guam, bir termonükleer santral kurulması tasarlanan büyük bir amerikan üssüdür (Apra deniz üssü; Sumay havaalanı). [L]

GUAMİ (Giuseppe), italyan bestecisi (Lucca 1540-1545 arası-1611). Önce Bavyera sarayında (1575), sonra 1588-1591 arasında Venedik ve San Marco kilisesinde orgcu. Başlıca eserleri: 5 *sesli madrigal,* 5-10 *sesli kutsal şarkılar ve motetler,* 4-5-8 *sesli fransız türküleri, Toccata.* — Kardeşi FRANCESKO, italyan bestecisi (Lucca 1544-ay.y. 1601), Münih sarayında trombon çaldı, Venedik San Marcellino kilisesinde koro şefi oldu. Madrigaller, iki sesli *ricercari* besteledi. (L)

Guam konferansı, 21 mart 1967'de Amerika ile Güney Vietnam arasında yapılan konferans; başkan Johnson'un da katıldığı konferans, Amerikan hükûmetinin Vietnam savaşını yoğun bir şekilde sürdürmek isteğini yeniden ortaya koydu. (L)

GUANABACOA, Küba'da (Havana ili) şehir, Havana'nın batı varoşu; 42 400 nüf. Sömürge devrinden kalma kilise. (L)

GUANABARA, Brezilya kıyılarında körfez; Rio de Janeiro bu körfez kıyısında kuruldu. Serra do Mar ile Rio ve Niteroi tepeleri arasında, adacıklar serpiştirilmiş durgun sulu geniş bir körfezdir. Körfezin sonunda, kıyıyı örten ziroforo ormanlarını ve alçak ovaları serra do Mar sırtları izler.

— *Guanabara eyaleti,* 3 307 000 nüf. Merkezi, *Rio de Janeiro.* Körfezin batısında 1 356 km²'lik bir alanı kaplayan eyalet (Brezilya'nın en küçük eyaletidir), 1808-1960 arası Brezilya cumhuriyetine bağlı federal bir idare bölümüydü. (L)

GUANACASTE, Kosta Rika'nın kuzeybatısında il, Büyük Okyanus kıyısında; 140 400 nüf. Merkezi, *Liberia.* (L)

GUANAJUATO, Meksika'da şehir, eyalet merkezi, Mexico'nun kuzeybatısında, kenarları dik bir vâdide: 23 400 nüf. Üniversite. olağanüstü verimlilikte gümüş madenleri sayesinde zenginleşen eski şehir. Dökümhaneler. — *Guanajuato eyaleti,* 1 728 000 nüf. Batı sierra Madre'nin dağlık bölgelerini içine alır. Maden işletmeleri (gümüş, altın, kurşun, bakır, civa v.b.). [L]

GUANAKO i. (peru dilinde *huanako*). Lama türü; Kolombiya'dan Ateş Ülkesi'ne kadar Andlarda yabanî olarak yaşar; evcil lama bundan türemiştir. (Guanako [*Lama huanacus*] iri bir sığır boyundadır; sırtı kırmızımsı esmer, alt tarafı beyazımsı olur; eti ve yünü için avlanır; evcilleştirilebilir.) [L]

GUANARE, Venezuela'da şehir, Portuguesa eyaletinin merkezi; 13 000 nüf. (L)

GUANCHE i. Eskiden Kanarya adalarında konuşulan ağız, bugün artık bütünüyle ölmüştür. (Yalnız birkaç yazıt aracılığıyle bilenen Guanche ispanyol fethi sırasında ortadan kalktı. Libya - Berberîce öbeğine girer.) [L]

GUANCHE'LER, Kanarya takımadalarının ilkel halkı. Guanche'ler, iri yarı, sağlam yapılı, Quatrefages ile Hamy'ye göre Cro-Magnon insanının bütün özelliklerini taşıyan kimselerdi. Mağaralarda yaşar, keçi derisi giyerlerdi. Maden kullanmayı XV. yy.ın sonunda bile bilmiyorlardı. Daha çok hayvancılıkla geçinirlerdi. Başlıca silâhları olan taşlar ve sopalarla, ateşli silâhlarla donatılmış olan istilâcılara karşı tam bir yüzyıl boyunca karşı durdular. (L)

GUAN-Dİ veya **GUAN-YÜY,** çinli savaşçı ve devlet adamı (161-219). Çinliler arasında askerî ustalık ve fazilet örneği olarak tanındı ve tanrılaştırıldı. (L)

GUANG-ÇOUVAN. Bk. ÇAN-KİANG.

GUAN-DUNG, Liao-dung (Çin) ilinin eski adı; bu ad, Japonlar tarafından 1905-1945 arasında yönetimlerinde kalan Port Arthur'un (Liu-şûn) kiralanan topraklarını belirtmek için kullanıldı. (L)

GUANG - COU, Kanton'un çince adı. (L)

GUANG-DİNG, Yung-ding vâdisinde (Çin), Pekin'in batısında yer. 2 270 Milyon metre küp kapasiteli önemli baraj; Pekin'i enerji yönünden besleyen hidroelektrik tesisi. (L)

GUANG-DUNG, ing. **Kwangtun,** Güney Çin'de eyalet, Çin denizi kıyısında; 37 960 000 nüf. Merk. *Kanton.* Hay-nan adası idarî bakımdan bu eyalete bağlıdır. Guang-Dung'dan yengeç dönencesi geçer, yağışlı bir tropikal iklimi vardır. Güneybatıdan kuzeydoğuya yönelmiş, Huy-hung yarımadasına ve Kanton deltasında genişleyen dar çukurovayı sınırlayan tepelerden meydana gelmiştir. En hareketli kesimi, balıkçılık ve kabotajın canlandırdığı kıyı yöresidir; burada yoğun bir tarım faaliyeti görülür ve tropik ürünlerin bütün besin maddesi çeşitleri yetişir: pirinç, şekerkamışı, kahve, meyve, hindistancevizi; tepelere çay bahçeleriyle dutluklar yayılmıştır; dut yapraklarıı ipekböcekçiliğinde kullanılır. Eyalet yüzölçümün ancak otuzda biri kadar toprağı olan Si-Kiang (Hsi-ciang) deltası, tek başına, nüfusun üçte birini barındırır; buradaki pirinçliklerden yılda iki ürün alınır. Kıyı bölgesi en sanayileşmiş ve şehirleşmiş yöredir; bunu da mahallî maden kaynaklarından çok, ilişkilerinin bolluğuna borçludur: Pekin'den Kanton'a giden ticaret yolu burada son bulurdu: XVI. yy.dan itibaren burada avrupalı ticaret acenteleri kurulmuştu (bazıları hâlâ devam etmektedir: Büyük Britanya'nın Hong Kong ile Kowloon'u, Portekiz'in Makao'su). Guang-Dung'da, Fu-Kien gibi, bütün yeniçağ boyunca özellikle XX. yy.ın ilk yarısında, Güneydoğu Asya'ya yönelen çin göçlerinin büyük merkezlerinden biri olmuştur. (L)

GUANG - DZUNG, Sung hanedanından çin imparatoru (1190-1194); kendisini tahttan vazgeçmeğe mecbur eden dul imparatoriçe

GUAM'da sık sık rastlanan eski bir kavimin dikmiş olduğu mercan kayası taşlar

Li'nin vesayeti altında kaldı. (L)

GUANG-HSÜY (Pekin 1872-ay.y. 1908), çin imparatoru (1875-1908). Üç yaşındayken halası imparatoriçe Tsı-hsi tarafından kendi oğlu Tung-ci'nin yerine geçmek üzere tahta varis seçildi. 1898'e kadar Tsı-hsi'nin vasiliğini sessizce kabullendi; ama bu tarihte reformcu Kang You-vey'in etkisiyle Japonya'yı örnek olarak Çin'e yenilikler getirmek istedi. İmparatoriçe bu geçici hevesleri hemen engelledi; bundan sonra etkisiz hale getirilerek sarayında hayatının sonuna kadar esir gibi yaşadı ve Tsı-hsi'den kısa süre sonra öldü. (L)

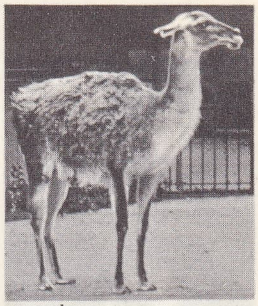

guanako

GUANGSİ (CUANG MUHTAR BÖLGESİ), ing. **Kwangsi,** Güney Çin'de bölge; Vietnam'ın kuzeydoğusunda; 19 561 000 nüf. Merk. *Nanning.* Guangsi, doğuya doğru alçalan ve Si-Kiang'ın yukarı ve orta havzasını meydana getiren kalker tepeler bütünüdür; bu tepeler, batıda kuzeydoğudan güneybatıya doğru, doğuda ise güneybatıdan kuzeydoğuya doğru ilerler. Batı kesiminde, il halkının üçte birini meydana getiren (Cuang Yao, Myao, Dung) ve Çinli olmayan azınlık grupları oturur; bunlar yağ bitkileri ve tahıl tarımıyle uğraşırlar. Ormanlar ve demirli olmayan maden yatakları işletilir. Vâdilerinde şekerkamışı, pirinç, tepelerinde ise çay yetiştiren çinlilerin oturduğu çok daha kalabalık olan doğu kesimi, ırmak ulaşımı ve Hıng-yang'dan Hanoi'ye (Vietnam) giden demiryoluyle daha da canlanmış ve faal hale gelmiştir. Bu ulaşım yolu kavşaklarında önemli şehirler (ırmak limanları ve faal tarım pazarları) kurulmuştur. (L)

GUAN-HUA i. Çin lehçesi; Sûy ve Tang hanedanları «orta çince»sinden gelen modern lehçelerin en önemlisi; bu lehçeye genellikle MANDARİN DİLİ adı verilir. (Guanhua güneydoğu kıyı bölgeleri hariç bütün Çin'de konuşulur.) [L]

GUAM
İkinci Dünya savaşından sonra yeniden inşa edilen başkent Agana

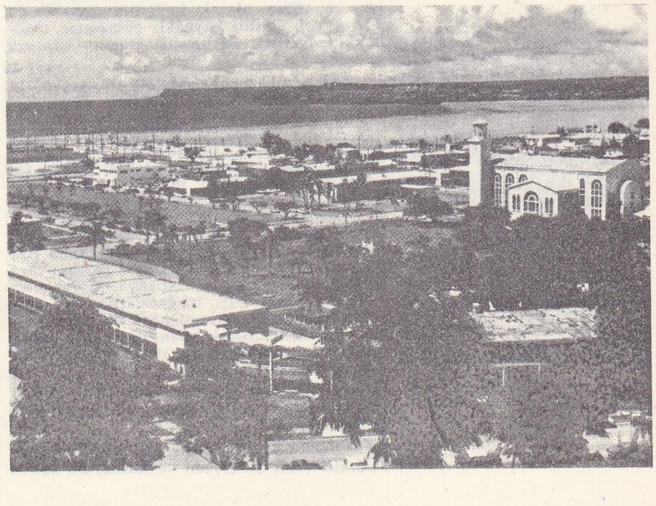

Foto. Encyclopedia Americana; Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

Francesco GUARDI
«Santa Maria della Salute»
Louvre müzesi, Paris

Romano GUARDINI alman yayınevlerinin barış ödülünü alıyor

Battista GUARINI
Bibliothèque Nationale, Paris

Guarrazar hazinesi kral Recesvinthus'un tacı

GUANİDİN i. (fr. *guanidine*'den). Kim. Guanin'in oksitlenmesiyle meydana gelen $NH = C(NH_2)_2$ formülündeki baz. *Eşanl.* KARBOTRİAMİN.

— ANSİKL. *Guanidin*, amonyum sülfosiyanatın 180°C'ta ısıtılmasından elde edilir. Ayrıca amonyağın kloropikrin üzerine etkimesiyle de meydana gelir. Oldukça kuvvetli bir bazdır; fakat kolaylıkla hidrolize uğrayarak ya üre veya karbondioksit ile amonyak verir. Canlı hücrelerin yapısında bulunan arginin adlı aminoasidin bileşimine girer. (L)

GUANİDONYUM i. (fr. *guanidonium*). Guanidinden türeyen katyon. ‖ *Guanidonyum nitrat*, formülü $(NH_2—C\,(NH)—(NH_3)\,(NO_3)$ olan suda çözünür beyaz madde; amonyum nitratın disiyanodiamit üzerine etkimesiyle elde edilir. (L)

GUANİL i. (fr. *guanyle*'den). Formülü $NH = C — NH_2$ olan tek değerli organik kök; hidrokarbonlu bir kökle birleşerek amidinleri meydana getirir. (L)

GUANİLÜRE i. (fr. *guanylurée*'den). Formülü $NH_2 — C\,(= NH) — NH — CO — NH_2$ olan baz; asitlerin disiyanodiamit üzerine etkimesiyle meydana gelir. *Eşanl.* DİSİYANODİAMİDİN. (L)

GUANİN i. (fr. *guanine*'den). Pürin grubundan, $C_5H_5ON_5$ formülündeki baz; guano*'da ve bazı hayvanların pankreasında bulunur.

— ANSİKL. *Guanin*, dezoksiribonükleik asit (D. N. A.) molekülünde sitozin'in karşısında bulunur. (L)

GUANİT i. (fr. *guanite*'ten). Nitroguanidin'in patlayıcı maddeler sanayiindeki teknik adı. (L)

GUANO i. (keçua dilinden ispanyolca k.). Bazı yerlerde deniz kuşlarının dışkı ve cesetlerinin yıllar boyunca birikmesiyle oluşan ve gübre olarak kullanılan madde. ‖ *Teşm. yol.* Çeşitli kaynaklı gübreleme maddelerine verilen ad: *Balık guanosu, yarasa guanosu* v.b.

— ANSİKL. En zengin yatakları Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında (Şili, Peru, Ekvador, Kolombiya v.b.) bulunan, ama Güney Afrika ve Asya'da da rastlanan *guano*, sarımsı ve cıvık, sudan hafif bir maddedir. Chincha adasındaki yataklar bugün tükenmiştir. Az yağışlı bölgelerde elde edilen guano, fosforik asit ve azot bakımından zengindir, en iyi gübrelerden sayılır. Bol yağış alan bölgelerde elde edilen guano daha az oranlarda azot, ama daha çok fosforik asit kapsar (*fosfatlı guano* veya *fosfoguano*). Sardinya, İspanya, Cezayir ve Venezuela'daki bazı mağaralarda bol miktarda bulunan yarasa guanosu da gübre olarak kullanılır. *Balık guanosu* veya *gübresi*, balıklardaki balık kalıntıları ve eti yenilmeyen balıklarla hazırlanır.

— Eczc. *Guano*, özellikle alloksan ve kafein imalâtı için gerekli ürik asit üretiminde kullanılır. (L)

GUANOKZALAT i. (fr. *guanoxalate*'tan). Hidratlı tabiî potasyum ve amonyum sülfokzalat. (Guano'nun bileşiminde bulunur.) [L]

GUANOLİN i. (fr. *guanoline*'den). Kim. Guanidin'in karboksilik esteri; etil kloroformiyatın guanidin üzerine etkimesiyle meydana gelen ürünün alkolü amonyakla işlenmesinden elde edilir. (L)

GUANOVÜLİT i. (fr. *guanovulite*). Miner. Guano*nun bileşiminde bulunan hidratlı tabiî potasyum ve amonyum sülfat. (L)

GUANTA, Venezuela'da (Anzoategui eyaleti) köy, Antil denizi kıyısında, Barcelona'nın kuzeydoğusunda; 2 000 nüf. Petrol rafinerisi. (L)

GUANTANAMO, Küba'da (Oriente ili) şehir; 42 400 nüf. Besin sanayii (şeker, çikolata, kahve işleme). *Guantanamo koyu* kıyısında şeker ihraç limanı. 1903'te A.B.D.-Küba antlaşmasıyle A.B.D.'ye bırakılan ve 1934'te «ilişki antlaşmasıyle» bırakılışı onaylanan bir deniz üssü olan Guantanamo, İkinci Dünya savaşı sırasında Atlas okyanusundaki mihfer devletleri denizaltılarıyle mücadele eden A.B.D. donanmasının başlıca üslerindendi. 1959'da A.B.D.-Küba arasındaki ilişkilerin kesilmesine rağmen A.B.D., Meksika körfezinin girişine hâkim olan bu üs'teki kara, deniz ve hava kuvvetlerini çekmedi. Castro hükûmeti Guantanamo'nun geri verilmesini istemektedir. (L)

GUAN-YÜY. Bk. GUAN-DI.

GUAPORE, Güney Amerika'da ırmak, Batı Brezilya'da doğar ve Mamore'ye kavuşur; 1 700 km. Bolivya ile Brezilya arasında sınırı meydana getirir. Irmağın adı 1943'te meydana getirilen ve bugün Rondonia adını taşıyan bölgeye verilmişti. (L)

GUAQUİ, Bolivya'da (La Paz idare bölgesi) şehir, Titicaca gölü kıyısında; 11 300 nüf. Göl kıyısında, La Paz demiryolu hattının bitiminde, Bolivya'nın başlıca limanı. (L)

GUARAJUBA i. Amerika'da yetişen bazı *terminalia* (combretaceae)) türlerinin ticarî kerestesi. (Arjantin'de *palo amarillo*, Brezilya'da *araça* adı verilen bu damarlı, oldukça sert, sarı-kahverengi ağaç kolay işlenir ve dayanıklıdır.) [L]

GUARANA i. Bot. *Paullinia cupana*'nın Brezilya'da kullanılan yerli adı. ‖ *Paullinia cupana* tohumlarından hazırlanan ve içinde yüzde 4 kafein bulunan ilâç ve keyif verici madde. (İçinde bol nişasta ve yağ bulunduğu için yedek besin olarak kullanılır.) [L]

GUARANDA, Ekvador'da şehir, Bolivar ilinin merkezi, And dağlarında; 7 300 nüf. (L)

GUARANİ i. (isp. k.). 100 Centimos'tan meydana gelen Paraguay para birimi. (L)

GUARANİ i. Leng. Tupi-guarani'nin güneyinde konuşulan Güney Amerika yerlileri lehçesi. (L)

GUARANİ'LER. Bk. GARANİ'LER.

GUARAYO'LAR Bolivya'nın doğusunda yaşayan güney amerika yerlileri. Guarani dil topluluğuna bağlıdırlar. (L)

GUARCO (Niccolo), Cenova dukası (1378-1383). Domenico Fregoso'nun yerine iktidara geldikten sonra, Bernobo Visconti'nin Cenova'ya gönderdiği haydut çetesini kardeşi İsnardo'nun yardımıyle yendi (1380). Venedik ile yapılan 4 savaşta önce başarı kazandı (Chioggia'nın fethi, 1379) ama daha sonra yenildi (haziran 1380) ve savaşı Torino barışıyle (8 Ağustos 1381) sona erdirdi. Doğuda Ceneviz kolonilerini tehdit eden Türklerle bir saldırmazlık paktı imzaladı (1382). Zorba yönetimi ve koyduğu vergilerin ağırlığı halk arasında hoşnutsuzluk yaratınca iktidarı Leonardo Montaldo'ya bırakarak Finale'ye kaçmak zorunda kaldı. (L)

GUARDA, Portekiz'de şehir, idare bölümü merkezi, sierra da Estrela'nın doğusunda; 9 100 nüf. Yamaca kurulu bir kale-şehir olan Guarda, İspanya sınırına hâkimdir. X.-XVI. yy.dan kalma katedral; XVII. yy.dan kalma piskoposluk sarayı; XVII. yy. sonu ve XVIII. yy. başından kalma klasik ve barok üslûbunda kiliseler. Eskiden şehri kuşatan surlardan bugüne yalnız *Torre dos Ferreiros* kalmıştır. Bölgede uranyum filizi (ötünit) işletmesi. — *Guarda idare bölümü*, 282 600 nüf. (L)

GUARDATİ (Tommaso). Bk. MASUCCIO SALERNİTANO.

GUARDİ (Francesco), italyan ressamı (Venedik 1712 - ay.y. 1793). Babası ve erkek kardeşleri de ressamdır. Guardi, ressamlığa, süslemeler, dinî sahneler (*Tobiolo*, Angelo Raffaele kilisesi, Venedik), günlük hayat resimleri (Correr müzesi, Venedik; Bergamo ve Dresden müzeleri) yapmakla başladı. Sonra Canaletto'nun etkisi ve mimarî eserlerle şehir manzaralarının ilgi çekmesi sebebiyle peyzaj türüne yöneldi. Venedik'in yapı ve görünüşlerini canlı bir şekilde dile getirdi: *San Marco Meydanı* (National Gallery), *Santa Maria della Salute* (Louvre), *Rialto Köprüsü* (Wallace koleksiyonu, Londra). Venedik eğlencelerinin de resimlerini yaptı: *Campo San Zanipolo*'da (Louvre), *Bucentaure'un Gidişi* (Toulouse müzesi), *Laguna di Venezia* (Poldo Pezzoli müzesi, Milano). (L)

GUARDİAGRELE, İtalya'da kasaba, Abruzzi bölgesinde (Chieti ili), Maiella'nın eteğinde; 12 300 nüf. (L)

Guardian (THE). Bk. MANCHESTER GUARDİAN. (L)

GUARDİNİ (Romano), alman papazı ve yazarı (Verona 1885). Bonn İlâhiyat fakültesinde dinî dogmalar profesörü (1922), sonra Berlin üniversitesinde katolik felsefesi profesörü oldu (1923). 1918'den sonra çağdaş meselelere açık düşüncesi ve dinî tö-

GUARDA katedral ve şehrin kısmî görünüşü

Foto. X, Ullstein, Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

Francesco GUARDİ: «Büyük Kanal ve Pesaro Sarayı», Treccani koleksiyonu, Milano

ren ve kurallar konusundaki serbest tutumuyle katolik alman gençliği üzerinde büyük etki yaptı. Dersleri ve eserleri dogmalara veya tarihî bir görüşten çok psikolojik ve ozanca bir görüşe dayanır. Başlıca eserleri şunlardır: *Vom Geist der Liturgie* (Dinî Törenlerin Özü) [1918]; *Vom Sinn der Kirche* (Kilisenin Anlamı) [1922]; *Der Mensch und der Glaube. Versuch über die religiose Existenz in Dostojewskis grossen Romanen* (İnsan ve İnanç, Dostoyevski'nin Büyük Romanlarında Dinî Varoluş Üstüne Deneme) [1932]; *Christliches Bewusstsein, Versuch über Pascal* (Hıristiyanlık Bilinci. Pascal Üstüne Deneme) [1935]. (L)

GUAREA i. Tespihağacı cinsi; karşıt yapraklı, salkım çiçekli küçük ağaçları kapsar. — ANSİKL. Tropik Amerika ve Afrika'da yüz elliden fazla türü vardır. Guarea'dan kereste elde edilir: Guarea trichilioides'in kerestesi eskiden Antillerde akaju yerine kullanılırdı; *mutigbanay* (*G. Thompsoni*) ile *bose* de (*G. Cedrata*) iyi kaliteli kerestelerdir. (L)

GUARESCHİ (Giovanni), italyan gazetecisi ve yazarı (Roccabianca, Parma 1908). *Corriere Emiliano*'da (1929) yazdı, sonra haftalık mizah gazetesi *Bertoldo*'nun (1936-1943) başyazarı oldu. Haftalık *Candido* (1945-1957) gazetesinin önce G. Mosca ile birlikte sonra tek başına müdürlüğünü yaptı. Yazdığı mizah romanları ve hikâyelerle ün kazandı: *İl Destino Si Chiama Clotilde* (Kaderin Adı Clotilde'dir) [1942]. Romanlarının en ünlü kişisi, ülkenin komünist sendikacısı Peppone'nin dostu ve rakibi olan Bassa Parmense'li kavgacı ve önyargısız rahip *don Camillo*'dur. Kişilerin yaşantıları 1950'den bu yana ciltler halinde yayımlandı: *Don Camillonun Küçük Dünyası* (Don Camillo - Mondo Piccolo); *Don Camilo e il Suo Gregge* (Don Camillo ve Sürüsü); *İl Compagno don Camillo* (Yoldaş Don Camillo). Bu romanlar birçok dillere çevrildi ve başarılı filimleri yapıldı. (L)

GUARGE i. Choa'nın güneyindeki bölgede konuşulan lehçeler bütünü; galla dili, bugün bu lehçeleri birbirinden ayırır. (L)

GUARİCO, Venezuela'da ırmak, Apure ırmağının kolu (sol kıyı); 480 km. — *Guarico eyaleti*, 191 000 nüf. Merkezi, *San Juan de los Morros*. (L)

GUARİENTO Dİ ARPO, italyan ressamı, 1335'ten 1365'e kadar Padova'da, sonra da Venedik'te çalıştı. Neslinin birçok padovalı ve veronalı ressamı gibi Giotto'nun etkisi altında kaldı. 1365'te Venedik'e çağrıldı; Dukalık sarayının Maggio Consiglio salonuna *Cennet* konulu bir fresk yaptı. Fakat bu tablosu, 1577 yangınında yandı; yerine Tintoretto'nun ünlü eseri konuldu. (L)

GUARİNİ (Battista), italyan şairi (Ferrara 1538 - Venedik 1612). Ferrara üniversitesinde edebiyat profesörlüğü yaptı, sonra Ferrara, Mantova, Floransa, Urlino saraylarında yaşadı, birçok elçilik görevinde bulundu. *Şiirler* (1584) ve *l'İdropico* (İstiska Hastası) [1584] adlı bir komedi yazdı. En ünlü eseri 1580 - 1585 arasında yazılan 1590'da yayımlanan ve 1595'te oynanan *İl Pastor Fido* (Sadık Çoban) adlı traji-komedisidir. Tasso'nun *Aminta*'sıyle kıyaslanabilecek değerde olan bu eser Aristoteles'in kurallarına uymamakla suçlandı ve geleneksel hümanizm taraftarları tarafından şiddetle tenkit edildi. (L)

GUARİNİT i. (fr. *guarinite*'ten). Miner. Flüorlu tabiî zirkonyum, kalsiyum ve sodyum silikat. (L)

GUARİNO (Veronese) veya **Guarinus Veronensis**, italyan hümanisti (Verona 1374-Ferrara 1460). İstanbul'da Manuel Khrysoloras'tan Yunanca öğrendi. Floransa, Venedik, Verona ve Ferrara'da ders verdi, Ferrara'da büyük ün kazanan bir okul kurdu. En eski italyan helenistidir. Başlıca eserleri: *Srabonis Geographiae Libri X* (Strabone'nin Coğrafyasının X. Kitabı) [1470]; *Vocabularius Breviloquus* (Kısa Lûgat) [1478]; *Regulae Grammaticales* (Dil Bilgisi Kuralları) [1487]; *Plutarchi «Vitae»* (Plutharkhos'un «Hayatları») [1488]. (L)

GUARNERİUS'LAR, Cremona'lı telli çalgı âletleri yapan aile. —ANDREA, ailenin kurucusu (Cremona 1626'ya doğr. - ay.y. 1698). Cremona'da, N. Amati'nin öğrencisiydi; iki oğlu da telli çalgı âletleri yapımcısı oldu: PİETRO (Cremona 1655 - Mantova 1728'den sonra) *il Mantovano* olarak tanınır ve GİUSEPPE GİOVANNİ BATTİSTA (Cremona 1666-ay.y. 1735). Giuseppe'nin iki oğlu oldu: GİUSEPPE ANTONİO (Cremona 1687'ye doğr.-ay.y. 1745'e doğr.). Guarnerius adını, Stradivarius derecesine yükselterek en parlak devrine ulaştırdı. Yaptığı çalgılara cizvitlerin rumuzu olan «J.H.S.» harflerini koyduğu ve sonuna da bir haç resmi eklediği için kendisine *del Gesu* adı takıldı. Bir süre babasının yanında çalıştı, sonra bağımsız yaradılışının bir sonucu olarak Brescia okulunun büyük etkisine tanıklık eden kendine özgü yepyeni bir model meydana getirdi. Geniş bir ses dolgunluğu elde etmeğe çalıştı; ama müşterilerinin çoğu yoksul olduğu için her zaman üstün nitelikte malzeme kullanamadı. Özel hayatı örnek olacak bir düzenlilik içinde geçmedi, aşırılıklar içinde yıpranarak öldü. Stradivarius'lardan daha az bulunan Guarnerius'lar özellikle virtüozlar tarafından aranılır ve çok pahalıya satılırdı. Giuseppe Antonio Guarnerius'un viola veya viyolonsel yaptığı kesinlikle söylenemez. — PİETRO (1695-1762) *il Veneziano* diye tanınır, ailenin bu üyesi de değerli bir telli çalgı âletleri yapımcısıydı. (L)

GUARNİERİ (Antonio), italyan orkestra şefi (Venedik 1880-Milano 1952). Müzisyen bir aileden gelir. Avrupa ve Amerika'nın büyük şehirlerinde senfoni ve tiyatro alanında usta bir yorumcu olarak kendini kabul ettirdi. İki opera ve orkestra ve insan sesi için *İspanya'dan İzlenimler* adlı eseri besteledi. — Kızı ANNA MARİA (Milano 1934) iyi bir tiyatro oyuncusudur. (L)

Guarrazar hazinesi, 1853 ve 1861'de İspanya'da Toledo ilinde, Guadamur yakınındaki Guarrazar'da bulunmuş olan vizigot hazinesi. VII. yy.'da Toledo'da hüküm süren krallara ait çeşitli mücevherler ve taçlardan meydana gelir. Önceleri Cluny müzesindeydi; 1943'te Madrid Arkeoloji müzesine devredildi. (L)

GUASTALLA, İtalya'da şehir, Emilia'da (Reggio Emilia ili), Crostolo ve Po ırmaklarının bileştiği yerde; 13 800 nüf. — Tar. Charlemagne'ın Reggio piskoposlarına verdiği (781-864) şehir, 1347'de Visconti'lere geçti. 1406'da bağımsız derebeylik olan, 1428'de kontluk haline getirilen Guastalla'yı, Gonzago ailesinin bir dalı aldı (1539) ve 1567'de saraylarını buraya taşıyarak dukalık olmasını sağladı (1621). Gonzago sülalesi 1746'da sönünce, dukalığı Avusturya ele geçirdi ve Parma dukalığına kattı (1748). 1796'da Fransızların aldığı dukalığı, Napolyon I, kızkardeşi Pauline'e verdi, o da İtalya krallığına bıraktı. 1815-1847 Arası, Marie-Louise zamanında Guastalla, Parma dukalığına, birtakım ihtilâflardan sonra da Modena dukalığına (1845-1859) katıldı; sonra Piemonte krallığı tarafından ilhak edildi. (L)

GUATELLİ (Callisto, — **Paşa** denir), italyan asıllı türk bestecisi (İtalya 1820 [?]-İstanbul 1899). Abdülmecid devrinde İstanbul'da Beyoğlu'ndaki Naum tiyatrosunda temsiller veren bir italyan opera kumpanyasında orkestra şefi idi. Padişah tarafından beğenilerek kaymakam rütbesiyle Mızıkayı Hümayun kumandanlığına tayin edildi (1856). Abdülhamid II ve Fatma Sultan'a musiki dersleri verdi. 1858 Yılında görevinden ayrıldı. Sonra Saray orkestrasının şefliğine getirildi. Mızıkayı Hümayun'un başına ikinci defa geçti (1868). Abdülaziz devrinde bestelediği *Marş-ı Sultanî* üzerine rütbesi mirlivalığa (tuğgeneral) yükseltildi (1875) ve «paşa» oldu. Ayrıca saray dışında müzik dersleri de verdi. Genellikle marş bestecisi olarak tanınan Guatelli, alaturka musikiye heves ederek, piyano için çeşitli şarkı ve peşrevler besteledi ve bunları bastırdı. En çok sevilen eserleri *Marş-ı Sultanî*, *Şark Uvertürü*, *Osmaniye* ve *Şefkat* adlı marşları idi. Mızıkayı Hümayun'da Mehmed Ali, Saffet, Zâti, Pazı Osman, Faik ve Zeki Beyler gibi değerli türk bestecilerinin yetişmesinde rol oynadı. (M)

GUATEMALA, Orta Amerika devleti. Panama kıstağının kuzeyinde, 13°50′ ile 17° 49′ kuzey paralelleri arasında yer alır. Kuzeyden ve batıdan Meksika, doğudan Honduras ve Antil denizi, güneydoğudan El Salvador, güneyden ise Büyük Okyanus ile çevrilidir. Yüzölçümü 108 889 km², 4 278 341 nüf. Başkent, *Guatemala;* başlıca şehirler, *Quezaltenango, Eseuintla* ve *Jutiapa.* Resmî dil İspanyolca; başlıca bölge dilleri, quiché, mam, pocamam, chol, maya ve caribe. Guatemala cumhuriyeti, 22 bölgeye ayrılmıştır.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Engebeler.* Guatemala engebelerinde başlıca belirli unsur, 4 000 m yüksekliği aşan önemli bir sıradağlar kütlesidir. Bu kütle, Meksika'dan El Salvador'a kadar ülkeyi boydan boya yarar. Bu sıradağların çeşitli yamaçlarında yüksek ovalar yer alır. Bunlar, güneyde dikine alçalarak Büyük Okyanus kıyı ovasıyle birleşir. Kuzeyde bu hareket daha yavaştır; orada arazi Yucatan'ın büyük kireçli platformuyle birleşir. Bu şekilde kuzeyden güneye doğru sivrilen morfolojik biçimler şunlardır: Yucatan platformunun devamı olan, geniş bir kireçli platform meydana getirerek ülkenin aşağı yukarı yarısını kaplayan *El Petén*. Geniş killi topraklar (meza) üzerinde yoğun göller bölgesi yer alır. Burası akarsu şebekesinden tamamen yoksundur; ancak bölge dışında oluşan ve Meksika ile tabiî sınır teşkil eden iki nehir, «el Usumacinta» ile bunun bir kolu «el rio de la Pasion» batıdan geçer; bu kesimin nemli topraklanı bakir ormanlarla kaplıdır, fakat hemen hemen meskûn değildir.

«El Petén»in güneyinde, yüksekliği 500 ile 1 500 metre arasında değişen *las tierras altas* tepesiyle «meza» bölgesi yer alır; bu yükseklikler «Altos Cuchumatanes»'de 3 500 m'ye kadar varır. Bölgenin rakımı doğuya doğru iyice düşer (Santa Cruz dağları ve «las Minas dağları).

Derin kanyonların kestiği bu engebeler grubu, And kıvrım dağlarının Guatemala'daki temsilcisidir. Bu topraklar, «sierra Madre de Chiapas»ın bir devamıdır ve karbonifer çağ katmanlarının Üçüncü zaman miyoseninde kıvrılmalara uğramasıyle meydana çıkmış volkanik ve tortul kayalardan ibarettir.

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano

GUATEMALA haritası

Atitlan gölü ve arka planda San Pedro yanardağı

GUATEMALA arması

Oluşma sırasında dağlar arasında beliren geniş çöküntüler gölleri meydana getirmiştir. Chama ve Chuacus dağları arasında, batıdaki Altos Cuchumatanes'e kadar uzanan orta çöküntünün doğusunda bulunan İzabal gölü bu şekilde teşekkül etmiştir. Bu toprakların güneyinde, *Guatemala-El Salvador volkanik* ekseni denen ve Dördüncü zamanın jeotektonik hareketleri sonucunda doğmuş olan volkanik menşeli büyük sıradağlar belirir. Meksika sınırındaki Tacana yanardağından El Salvador sınırındaki Chingo yanardağına kadar böyle otuza yakın büyük yanardağ tepesi görülür. Bunlardan bazısı 3 000 m'yi de aşarak Büyük Okyanus ile Antiller arasında büyük bir set meydana getirir. Azamî yüksekliğe, Meksika yakınlarındaki «El Tajamulco»'da (4 220 m) rastlanır. Halen faaliyet gösteren yanardağlar arasında, 1773 püskürmesiyle ülkenin eski başkenti Antigua'yı mahvetmiş olan «El Agua» (3 760 m) ile «El Fuego» (3 763 m) dikkati çeker. Büyük yanardağ oluşmaları, ufak çanaklar ve göllerle dolu çöküntüler meydana getirmiştir. Turistik merkez olarak ün kazanan Atitlan gölü bunlardandır. Başlıca iskân yerleri ve ülke nüfusunun büyük kısmı ekvator ikliminin etkilerini yumuşatan bu yüksek rakımlı bölgede toplanmıştır. Başlıca tarım faaliyetleri de burada yerleşmiştir ve daha fazla, şekerkamışı, kahve ve muza yönelmiştir. «Eje volcanico» (volkanik eksen) ile Büyük Okyanus kıyı ovası arasında, lav akıntılarından meydana gelmiş ve birçok sel yatağıyle oyulmuş dar bir dağ eteği yer alır.

● *Büyük Okyanus kıyı ovası*, 20 - 60 km genişliktedir, alüvyon malzemesiyle yanardağ tortullarından meydana gelmiştir. Bu topraklar son derece verimlidir. Ancak, ekvator ikliminin yüksek sıcaklıkları tarım imkânlarını sınırlar. Esas itibarıyle burada, ahır rejiminde sığırcılık yapılır. Kıyıların girintisiz çıkıntısız olması sebebiyle tabiî liman yoktur.

● *İklim ve bitki örtüsü*: Guatemala bütünüyle ekvator bölgesi içindedir. Ancak, dağların durumu ve yüksekliği neticesinde bazı sınırlı bölgeler birtakım iklim değişikliklerine uğramıştır. Böylece, 1 000 metreden alçak bölgeler *sıcak topraklar* olarak ayrılır. Buralarda sıcaklık değişmeleri yok denecek kadar azdır; sadece yağışlarda bölgesel farklar belirir. Yükseklikleri 1 000 ile 2 000 m arasındaki bölgelere *ılımlı topraklar* denir. Bu rakımdan yüksek olanlar *soğuk topraklar*'dır; yağmur mevsiminde sık sık don olayına konu olan topraklar da bunlara dahildir.

Ülkenin kuzey merkezi bütün yıl sürekli yağışlar alır (kıyıda 2 000 mm, içerlerde 5 000 mm'ye kadar). Bununla beraber, çok yüksek sıcaklıklar da görülür. Toprakların büyük kısmı ekvator ormanlarıyle kaplıdır; ancak rakımı çok düşük olan yerlerde savan belirir. Savanlar, seyrek çamlı araziler halindedir. Bu iklim yeknesaklığına karşılık, Büyük Okyanus kıyı ovasında 4-6 ay süren bir kuraklık dönemi hüküm sürer. Yağışlar mayısla ekim arasında yer alır; bu mevsime *estacion de invierno* (kış mevsimi) denir. Kıyı ovasında yıllık yağış 500 ile 1 500 mm arasındadır. Dağ eteği boyunca rakım yükseldikçe yağış oranı artar (2 500 mm); burada yalnız bir iki ay kuraklık görülür. Yağışlar arttıkça, dağınık ağaçlı, otlaklı ovayı kaplayan savan volkanik eksenin yamaçlarını tırmanan muson cinsinden bir ormana dönüşür. Bu orman, ılımlı bölgenin büyük bir kısmını kaplar. Sadece birkaç küçük iç havzada, yarı çöl iklimine benzer tam kurak yerlere rastlanır (cabecera del Montagua, 250 mm; alto valle del Chixoy, 375 mm); buraları, dağların siperinde Atlas okyanusu rüzgârlarının etkisine karşı korunmuştur.

Beşerî ve iktisadî coğrafya

● *Nüfus.* Guatemala nüfusu son yirmi yıl içinde büyük ölçüde artmış ve 1942'de 2 300 000 iken 1962'de 4 100 000'e yükselmiştir. Bu hızlı artış, bir yandan, doğum oranının az gelişmiş ülkelerinkine has seviyelerde kalması (1952'de binde 46,8; 1962'de binde 47,7 ve 1950'de azamî artış olarak binde 50,9) öte yandan da ölüm oranının hızla gerilemesi (1942'de binde 31,5; 1926'da binde 15,8) sonucudur. Böylece, genel nüfusun artış oranları olağanüstü seviyelere ulaşmıştır (1942'de binde 15,3; 1962'de binde 31,9). Belirli bir nüfus seviyesine erişilince, doğum oranlarının gerileyerek genel nüfus artışı oranında bir düşüş sağlaması ve ülkenin gitgide demografik alanda gelişmiş ülkeler düzeyine yaklaşması ümit edilmektedir. Aynı şekilde, yeni doğanların gelişmiş oranında da bir gerileme beklenmektedir. Oysa, halen bu oran bir hayli yüksektir (1962'de binde 151,5). Geleneksel göç hareketleri önemli ölçüde artmıştır ve değişkenlik gösterir.

Nüfus yoğunluğu da hatırı sayılır şekilde artmıştır (1942'de km^2'ye 24,3; 1962'de, 37,4). Ancak bu yoğunluk derecesi bir doymuşluk ifade etmekten çok uzaktır; nitekim, ülke topraklarının yüzde 7,5'i üzerinde km^2'ye 100 kişiden fazla insan düşerek genel nüfusun yüzde 30,5'i barındığı halde (Guatemala bölgesi km^2'ye 305; Sacatepéquez, 177; Quezaltenango, 134; Totoicapan, 128; Solola 101 kişi), nüfusça son derecede fakir, hemen boş toprakları da vardır (Petén, km^2'ye 1; İzabal, 10) ve buralar daha çok geniş nüfus hacimleri almağa elverişlidir.

Bir tarım ülkesi olan Guatemala'da nüfusun büyük kısmı köylüdür (yüzde 66,4). Ancak bu oranın yüzde 80'i aştığı bölgeler de vardır (Alta Verapaz, yüzde 88,4; Quiché, yüzde 86,8). Buna karşılık, sanayice gelişmiş bölgelerde, şehir halkının genel nüfusa oranı daha yüksektir (Guatemala, yüzde 78; Sacatepéquez, yüzde 72,5).

Guatemala halkı üç etnik gruptan meydana gelmiştir: (Amerika'nın keşfinden evvelki) Kolombus devri öncesine ait halklar (mayalar ve quiché'ler; genel nüfusun yüzde 54'ünü teşkil ederler); ispanyol soyundan olanlar (takriben yüzde 3) ve melezler.

İktisat

Guatemala'nın iktisadî bünyesi genellikle tarıma dayanır. 1965'te bitki ve hayvan sektörü, brüt millî gelirin yüzde 28'ini sağlamıştır. Bu oran 1950'ye oranla hattâ biraz daha düşüktür. İkinci planda ticaret, yüzde 25,1 ile tarımdan hemen sonra gelmiş, sanayi sektörü ise çok açık bir farkla (yüzde 12,1) üçüncü sırayı tutmuştur. Son

Foto. Encyclopedia Britannica

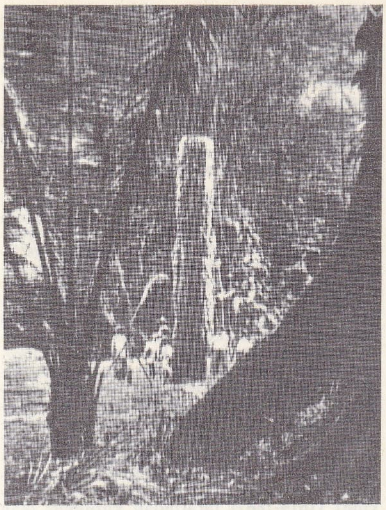

solda, ormanda bir maya anıtı; ortada, Chichicostanengo'da bir yerli pazarı; sağda, Petén ormanında, Tikal'da maya harabelerinden Dev Panter mabedi

yıllarda gelirin sektörlere dağılışında tarımın, sınaî ve ticarî sektörler lehine hafifçe gerilemesi şeklinde bir değişiklik eğilimi görülmüştür.

Yerşekli, birbirinden tamamıyle ayrılan üç tarım bölgesi meydana getirir: deniz yüzeyinden 800 m yüksekliğe kadar olan sıcak bölge ekvator bitkileriyle kaplıdır; ılımlı bölge (800 ilâ 500 m arası), sıcak bölge bitkileriyle birlikte daha çok arpa, patates ve meyve yetiştirir; 1 500 ilâ 3 000 m arasındaki soğuk bölge topraklarında ise kış tahılı, (çile v.b.) yetişir.

Ekili topraklar ülke yüzeyinin ancak yüzde 14'ünü, tabiî otlaklar yüzde 5'ini, iktisadî orman işletmeleri ise yüzde 13'ünü (bütün ormanlar, yüzölçümünün yüzde 64-65'i olduğu tahmin edilmektedir) teşkil eder.

Mısır, ekili alanlara oranla, Guatemala tarım ürünleri arasında başta gelir ve nüfusun büyük çoğunluğunun başlıca gıdasını teşkil eder. En önemli mısır üretici bölgeler: Alta Verapaz, Huehuetenango ve San Marcos'tur. Kahve, ekim alanı bakımından ikinci, ihraç maddeleri arasında ise birinci sırada yer alır. Kahve yetiştiren büyük işletmeler 600 ilâ 1 500 m yükseklikteki bölgelerde bulunur ve bütün ülkeye dağılmış durumdadır. En fazla, San Marcos, Suchitepéquez, Sacatepéquez, Quezaltenango ve Alta Verapaz bölgelerinde üretilir.

Muz, daha ikinci Dünya savaşından önce ihraç maddesi olarak önemini büyük ölçüde kaybetmiş durumdaydı. Her iki kıyıda da muz üreten bölgeler bulunmakla beraber, en önemlisi Antil denizi kıyısındakidir; buranın muz merkezi Puerto Barrios'tur. Son yıllarda, Büyük Okyanus yakınındaki Tiquisate bölgesine doğru bir kayma görülmüştür.

Başlıca üretim alanları Kuzey Amerika'lı tröstlerin kontrolu altındadır ve ihracat Kaliforniya'ya (A.B.D.) yapılmaktadır. Mısırla birlikte, fasulye bütün dağlık bölgelerde, özellikle de Jutiapa (tüm üretimin yüzde 20'si), Chiquimula ve Alta Verapaz bölgelerinde yetişir. Pirinç, Büyük Okyanus yamaçlarında yüksek randımanlara erişir (Jutiapa, San Rosa ve Suchitepéquez). Buğday, Sierra Madre ve Altos Cuchumatanes dağları yamaçlarındaki bazı vâdilerde sınırlı bir alan üzerinde ekilir (Quezaltenango, San Marcos, Totonicapan).

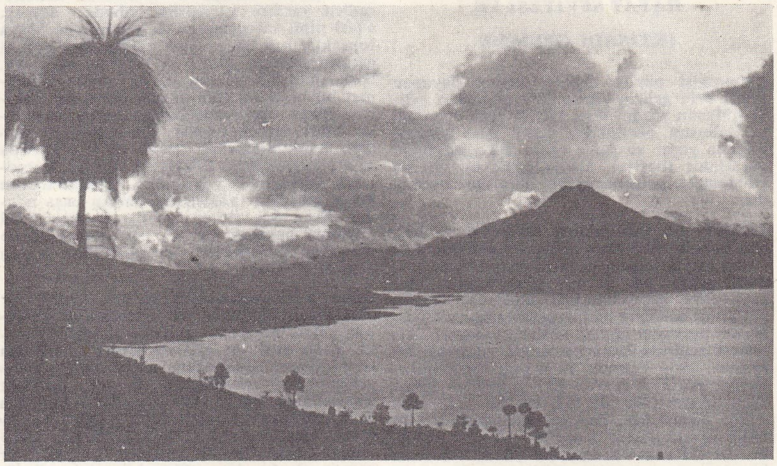

yüksek yanardağlarla çevrili ve Merkezî Amerika'nın en büyük, en güzel manzaralı göllerinden Atitlan gölünden diğer bir görünüş

Şekerkamışı üretimi, ülkenin verdiği iklim ve coğrafî imkânlardan tam olarak yararlanmamakta ve ancak iç piyasa ihtiyacını karşılamağa yetecek ölçüde yapılmaktadır.

Başlıca şekerkamışı ekim alanları Büyük Okyanus yamaçlarında bulunur (Escuintla, Suchitepéquez ve Santa Rosa bölgeleri). Güneydoğunun alçak bölgelerinde (Zacapa, Jutiapa, ve El Progreso) yetişen tütün, iç tüketimi karşılamağa yetmez. Guatemala, Meksika'dan sonra dünyanın ikinci ciklet ham maddesi üreten ülkedir. Petén, bu ürünün yetiştiği tek bölgedir.

Tarıma oranla çok az olmasına rağmen, bir kısım halk da hayvancılıkla uğraşır. Sığırcılık, 1 150 000 başla önde gelir. Başlıca ahırlar, dağlık bölgelerde ve Büyük Okyanusa bakan yamaçlarda yer alır (Escuintla, 150 000; Santa Rosa, 130 000; Suchitepéquez, 90 000 ve Jutiapa bölgesinin güney bölümünde, 140 000). Domuz (453 000 baş), sierra Madre'de ve El Salvador sınır bölgesinin yüksek yerlerinde üretilir.

Sierra Madre ve Altos Cuchumatanes dağları koyunculuk bölgeleridir (680 000 baş, San Marcos, Huehuetenango ve Quiché bölgeleri).

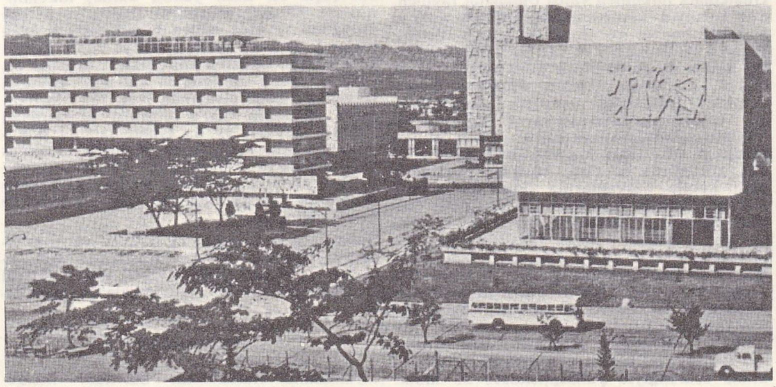

solda, Guatemala City'nin merkezi; sağda, San Pedro yanardağı

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Encyclopedia Americana; LAROUSSE

Ülkede bol maden bulunmasına karşılık, bunlardan işletileni çok azdır ve madencilik, geleneksel kıymetli maden işletmelerine (devamlı olarak gerilemektedir) inhisar eder. Ayrıca, tuz (15 000 ton), kurşun (500 ton) ve çinko (900 ton) üretilir. Madenî yakıtın bulunmayışı, elektrik üretiminin çok düşük oluşu (115 000 kW takatinde tesislerle 480 milyon kW saatlik enerji istihsal edilmektedir), millî piyasanın güvenilir olmayışı, Guatemala sanayiinin gelişmesini önlemektedir. Gıda sanayii (Guatemala, Coban, Antigua) ile, başta pamuklular olmak üzere dokuma sanayii (Cantel, Quezaltenango bölgesi, Guatemala) önde gelen sanayi kollarıdır. Puro yapımı ve ayakkabıcılık çok daha düşük seviyededir. Çimento (250 000 ton) ile petrol tasfiyeciliği (Escuintla ve Puerto Barrios'ta rafineriler), ülkenin bu fakir sınaî tablosunu tamamlar.

Guatemala'da ulaşım, iç piyasaların gelişmesini sağlamağa yetersizdir. 12 000 km'lik karayolundan sadece yüzde 10 kadarı asfaltlanmıştır. Demiryolu şebekesi, yalnız Kuzey Amerika'lı muz ortaklıklarının yararlarına göre ve onlara hizmet amacıyle meydana gelmiş ve gelişmiştir (1 150 km). Deniz nakliyatı bakımından, Guatemala'nın beş limanı vardır. Bunlardan ikisi Atlas okyanusu (Dulce nehri ağzındaki Livingston ve Santo Tomas körfezinde bulunan ülkenin en önemli limanı Puerto Barrios), üçü ise Büyük Okyanus kıyısındadır (San José, Champerico ve Ocos). Bunların hepsi, kahve üreten bölgelerle irtibatlıdır ve onların deniz ulaşımına hizmet eder.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan (millî brüt gelirin yüzde 30'u tarımdan gelir ve nüfusun yüzde 70'ini köylü teşkil eder) ülke halkının önemli bir kısmı para sistemi dışında yaşar ve geniş çapta dış yardımdan yararlanır (başlıca A.B.D.'den); bu yüzden Guatemala, gelişmemiş bir ülke durumundadır.

1957'de, dış yardımların kısılması ve başlıca ihracat malı olan kahve fiyatlarının milletlerarası piyasada düşmesi neticesinde brüt millî gelirde bir azalma görülmüştür. Muzun yerine geçerek ikinci derecede önemli bir ihraç maddesi haline gelen pamuk 1962'de dış piyasada büyük sürüm kazanınca, dış ticaret açığının kapatılmasında yardımcı olmuştur. 1964 Yılında, brüt millî gelir nüfus başına yaklaşık olarak 227 amerikan doları civarındaydı (1957'de 187, 1962'de 175), 1950 - 1965 döneminde, özel sektör tüketimi, brüt millî gelirin yüzde 83-85'ine tekabül etmiştir. Devlet sektörü tüketimi yüzde 7-8 arası bir seviyede tutunmuş, sabit sermaye teşekkülü ise yüzde 10-12 arasında seyretmiştir. Brüt sermaye teşekkülüne gelince, en yüksek seviyeler 1956-1958 yıllarında kaydedilmiş ve brüt millî gelirin yüzde 15'ini meydana getirmiştir; bu oran 1961'de yüzde 11'e inmiştir. Bunun sonucu olarak, kamu yatırımları 1957'de, genel yatırımlar toplamının yüzde 57'sini teşkil ederken, bu oran 1961'de yüzde 33'e inmiştir.

1959 ile 1963 arasında, devlet geliri durmadan gerilemiştir (1959'da 96 milyon dolar, 1963'te 84,4 milyon) 1963'ten sonra bazı toparlanmalar göze çarpmıştır (1967'de 117 milyon dolar). Herşeye rağmen, devlet borçları durmadan artmıştır (1959'da 62,4 milyon dolar, 1966'da 145,8 milyon). Guatemala maliye sistemi çok geridir. Dolaylı vergiler, 1959-1966 döneminde genel gelirin yüzde 79,04'ünü teşkil etmiştir (aynı dönem içinde ithalât ve ihracat üzerinden alınan dolaysız vergiler, dolaylı vergilerin yüzde 47,26'sına varmaktaydı). Ülke ihtiyaçlarına kıyasla, gerçekleştirilen işler, dikkati çekecek derecede düşüktür. 1956'da, vergilerden elde edilen gelir, gayrısafî millî hasılanın yüzde 11,9'unu, 1965'te ise sadece yüzde 7,7'sini karşılamıştır.

1956'dan itibaren devamlı bütçe açığına, bir de her yıl artan ticarî ödeme dengesi açığı eklenmiştir. Devamlı ve hatırı sayılır hazine açıkları Kuzey Amerika'dan gelen sürekli yardımlarla, yani resmî istikrazlar ve özel sektör yatırımlarıyle kapatılmaktadır. 1959'da bir dengeleme programına girişilmişse de 1926'dan bu yana muhafaza edilegelen «quetzal-dolar» paritesine dokunulmamıştır. Milletlerarası Para fonuna paralel olarak teşkilâtlandırılan bu program, dış yardımdaki azalmalarla sermaye kaçışından doğan etkileri hafifletmeyi öngörmüştür. Ancak, 1962 ekiminde daha başka özel tedbirler almak gerekmiş, milletlerarası para transferleri kontrolu ihdas edilmiştir. Özel kaynakların döviz alım-satımları bir para cuntasının kontrolu altına alınmıştır. Bununla beraber, 1963'te, ticarî muameleleri kolaylaştırmak amacıyle kambiyo kontrol sisteminde yumuşamalar yer almıştır.

TARİH

Sömürge devri

İlerde Guatemala topraklarını teşkil edecek olan Quauhtemallan (*ağaçlar ülkesi*) veya Uhatezmala (*su kusan dağ*), Honduras ve El Salvador ile birlikte, eski Maya imparatorluğu bünyesi içinde siyasî ve idarî bir bütünün ayrı parçalarıydı. Son araştırmalara göre, Maya medeniyetinin de Guatemala ile El Salvador'un Büyük Okyanus tarafındaki yaylalarından çıktığı kabul edilmektedir. Orta Meksika'dan gelen savaşçı kavimler, Nahuatl'lar, XI. yy.dan itibaren Maya'ları buyrukları altına aldılar.

100 Atlı ve 250 yayadan ibaret 350 ispanyolun başında buralarda görülen Pedro de Alvarado da yine Meksika'dan gelmişti. Bunlar, kızılderili Kişe'lerle savaş halindeki yine kızılderili Kakşikele kabilesinin kendilerinden yardım istemesini bahane ederek, 6 000 pipil savaşçısının da yardımıyle Maya topraklarının *latin ırkı* tarafından fethini gerçekleştirdiler. Bununla beraber, XVI. yy. başlarında 2,5 milyon kadar nüfusu bulunan bu bölgenin tam olarak fethi; bir bakıma, ancak yüzyılımız başlangıcında tamamlanabildi demek caizdir. Bu topraklar şiddetli başkaldırmalara sahne oldu, 1559'da «Lacadones»'lerin, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Tezulutlan'ın isyanları, Guatemala'nın Petén gibi bazı bölgelerini baştan başa hükmü altına aldı. Üç yüz yıllık sömürge tarihi boyunca buraları bir «iç savaşlar bölgesi» olmaktan kurtulamadı ve istilâcılara boyun eğmedi.

İspanyol hâkimiyeti, ülkede bol sayıda var olan insan gücünün, eski Nahuatl'lar soyundan gelme bir asker sınıfıyle çoğunluğu maya asıllı olan bir ruhban sınıfı tarafından sömürülmesi rejimine dayandığı için sömürgeleştirme hareketlerinde en sert metotlar uygulanmış; bütün sömürge devri boyunca Orta Amerika'nın tecrit edilmiş halde bulunması (nitekim 1810 yılında Cadiz'den Guatemala başkentine bir yolculuk 7-8 aylık bir zaman alırdı), bu zulüm idaresinin sürdürülmesini daha da kolaylaştırmıştır.

İlk ispanyol istilâcılarında görülen dinamizm ve hareketlilik Guatemala'daki istilâcı topluluğun kuruluşu ve tabiatı üzerinde bir fikir verebilir. Ele geçirdikleri topraklara aralarından birinin adını vererek bunları tescil eden istilâcılar, bu yerleri üs olarak kullanılır, yeni fetihlere doğru, Şili ve Peru'ya kadar varan uzun mesafeli ve çok zaman alan seferlere çıkarlardı. Alvarado, Guatemala hükûmeti valisi olmasına rağmen, 670 ispanyol komşusundan 500'ünü yanına alarak Lima'ya ve Quito'ya gitmiş, üstelik Pizarro ile Almagro'ya sattığı 2 000 kızıllerili köleyi de beraberinde götürmüştü. Genel olarak, kızılderili köleler, vücutları kızgın demirle dağlanmak suretiyle damgalanırdı. Guatemala'daki ispanyol baskısı ve hâkimiyeti böylece izah edilir. Ancak, alınan ülkelerin eski idarî kadrosu muhafaza edilmiş, görünürde de olsa, «quiché» soyundan yerli kabile başkanlarına dokunulmamıştır (bunlar, Juan de Rojas veya Juan Cortés Guerra isimleriyle hıristiyanlaştırılmıştır). Eski yerli başkanlar, haraç tahsildarı ve köle idarecisi olarak görev almışlar, yeni efendilerinin kâhyalığını yapmışlardır. Bu durum, kısmen, bu sözde kralların itibarını korumağa ve ülkede siyasî istikrarı sağlamağa yarayacak belirli bir tabakanın ve bazı kurumların muhafaza edilmesini gerektirmiştir. Bu sayede, sömürge rejiminin kilise teşkilâtı aracılığıyle yumuşatılması da mümkün olmuştur. Bir devlet halinde kuruluşundan (1543) önce Guatemala bir piskoposluk idaresi (1534) iken, 1742'den itibaren başpiskoposluk derecesine yükseltilmiş ve bu tarihten sonra Kosta Rika, Chiapas, Comayagua ve Leon piskoposlukları bu başpiskoposluğa bağlanmıştır. Asıl guatemalalı cemaatlere, Honduras ve El Salvador da dahildi. Böylece yargı yetkisinin kilise hiyerarşisinde toplanmış olduğu söylenebilir.

Aydın sınıfın büyük kısmını kendi bünyesinde toplayan kilise, eğitimin ve ekonominin gelişmesinde de en başta rol oynamıştır: fransiskenler, 1529'da bölgeye buğdayı getirmişler, 1530'dan itibaren sığır türleri yerleştirmeğe başlamışlardır. Santo Domingo rahipleri XVII. yy. ortalarında, ticarî antrepolar işletmekte idiler. Golfo (kuruluşu 1583) ve Santo Tomas (kuruluşu 1604) gibi limanlar papazlar tarafından kurulmuştur. Kilise, tek resmî kredi kaynağıydı. Bu durum, sadece sömürge devrinde kalmamış, geçen yüzyıl ortalarına kadar süregelmiştir. Guatemala papazları arasında, ilk piskopos Marroquin, matbaayı getiren rahip Payo Enriquez de Rivera (1659-1667) özellikle sivrilmişlerdir. Güney Amerika menşeli tek dinî mezhep, Guatemala'da papaz Pedro de Betancourt (1619-1667) tarafından kurulmuş olan Beytüllahm mezhebidir.

1665'te Guatemala'da 72 «encomienda» bulunuyordu. Bunların yıllık gelirleri 80 000 duka altını kadardı. İspanyol istilâcıların soyundan gelen bu toprak sahiplerinden bir kısmı İspanya'da otururdu; toprakların dağıtımına ise Alvarado daha 1524 yılından itibaren başlamıştı. Bunlardan çoğu sefahate dalmış, iflâs etmiş, encomienda'sını kaybetmişti. Şüphesiz bu iflâslarda, maden yataklarının kuruması ve bir yüzyıl önceki askerî göç olaylarının da tesiri olmuştur. Bu arada çivit ve kakao üretimi başkalarını zengin ediyordu. Guatemala'nın sömürge devri mimarîsi, ister barok ister yeni klasik üslûpta olsun, sömürgenin zenginlik dönemlerini belli eder: bu devir, XVII. yy. başlangıcından itibaren üretilen ve XVIII. yüzyılda en parlak çağına erişen çivit devridir. 1782'den itibaren çivit üreticileri dernekleri kurulmuştur. Bu derneklerin başta gelen mensupları, 1773 depremi neticesinde başkentin yer değiştirmesiyle zengin olmuş kimselerdi. (Bu aileler arasında en sivrilmiş, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Guatemala'nın başta gelen ve bağımsızlığın ilk elli yılı zarfında ülkenin siyasî hayatına az çok tesir etmiş olan Aycinena'lardır.)

Carlos III tarafından 1783 ve 1786 yıllarında İngiltere'ye Belice bölgesinde ticaret merkezleri kurma hakkı tanınması, Guatemala tüccarlarının himâyecilikle ilgili iddialarına indirilen şiddetli bir darbe olmuştur. Bununla beraber, 1773'te, Santiago de los Caballeros bankasının kurulması, ülkenin ihraç ettiği mamullerin (Andonegui fabrikaları ve başkaları) Peru ve Yeni İspanya'ya kadar yayılması, neoklasik üslûptaki binaların bolluğu, 1780 yıllarında ülkenin büyük bir refah çağına eriştiğini gösterir. Kırk yıl sonra, Pedro de Molina ve José Cecilio del Valle gibi düşünürler ve siyasetçiler bu bolluk dönemini hasretle anacaklardır. Bunlardan birincisi, 1820'de, o günlerde (yani 1780'de) yıllık boya üretiminin 5 000-6 000 «tercios» (üçte bir katır yükü), kumaş tüketiminin ise 700-800 «zurones» (balya veya top) olduğunu ve elde edilen büyük kârlar sebebiyle devlete üç misli (1820'ye kıyasla) kazanç vergisi ödediklerini açıklar; ikincisi de, 1795'te yalnız Antigua'da çalışan dokuma tezgâhları 1 000 civarında iken 1830'da bunların sayısının 100'e düşmüş olmasından yakınır. XVIII. yy.'da Guatemala'da dokunan pamuklu kumaşlarla işlemeler, Fuentes ve Guzman'ın *Recordacion Florida* (Çiçekli Hatıralar), F. de Echevers'in ise *Ensayo Mercantil* (Ticarî Deneme) adlı eserlerinde tasvir edilmiştir.

Şuna da işaret edelim ki, XVIII. yy.ın şaheserleri arasında sayılan *Rusticatio Mexicana*'nın (Meksika Köy Hayatı) yazan Rafael Landivar (1731-1793) Guatemala'da yaşamıştır.

Bağımsızlık

Ayaklanma hareketinde Salvador ilerige-

lenlerin oynadıkları öncü rolü, Guatemala ilerigelenlerinin ise ispanyol hâkimiyeti karşısında gösterdikleri tepkiler ve nihayet Augustin de İturbide yönetimindeki Meksika imparatorluğuna ilhak edilmek şartıyle Guatemala'nın bağımsızlığa kavuşması Orta Amerika Birleşik eyaletleri tarihiyle El Salvador tarihinde görülebilir. Önemli olan, Guatemala bağımsızlığının nihayet aynı ispanyol tümgenerali Gabino Gainza tarafından 16 eylül 1821 tarihinde yayımlanan ve teslim şartlarını bir önceki günün tarihiyle tespit eden (aslında Guatemala millî bayramı 15 eylüldür) resmî bildiriyle ilân edilmiş olmasıdır.

General Garcia Granados gibi geleceğin millî kahramanlarının da o günleri anarak söylemiş oldukları gibi, «yatsıda henüz yok olan bağımsızlık, ertesi sabah gerçekleşivermiştir». Şu var ki, «Kahrolsun İspanyollar!» ve «Yaşasın Hür Guatemala!» haykırışlarına eşlik eden fesat hareketleriyle direnişlerin 1808 ile 1821 arasında yer almış olduğunu unutmamak gerekir. Bunlardan bazılarına başkent esnaflarının katıldığı (şair Simon Bergano ile Villegas ve berber A. Vilches tarafından yönetilen 1808 isyanı), bazılarının ise kreol veya melez askerlerle papazlar tarafından yönetilmiş olduğu (1811 ve 1812) anlaşılmaktadır. Cuchumatan'ların (1812) ve Totonicapan'ların (1820) Atanasio Tzul ile Lucas Aguilar yönetimindeki isyanlarına benzeyen yerli başkaldırmaları ise apayrı bir özellik gösterir. 1808 ile 1820 arasında beliren halk gruplaşmalarına krallık konsolosluğu üyeleri olan galipler veya en azından, dünün «sadık kulları» olan Çivit Üreticileri ortaklığı mensupları, Guatemala'daki Pavones'ler, Aycinena'lar, Batres'ler ve Pinoles'ler, Honduras'taki J.C. del Valle, Meksika'daki İturbide gibi kişiler karşı koymuşlardır.

Meksika'ya karşı tam bağımsızlık (11 temmuz 1823) federasyonun dağılması ve bundan evvelki, özellikle 1826 ile 1829 arasında yer alan çatışmalar, Orta Amerika Birleşik eyaletleriyle El Salvador tarihlerinde kesin gelişme dönemlerini teşkil eder.

Dağılılar

1826 - 1829 iç savaşından, Guatemala'nın müttefik federal kuvvetler tarafından işgalinden sonra ve liberal lider M. Galvez'in hükûmeti zamanında (1813-1839), kilise ile idareciler sınıfının ülkede federasyona karşı göstermiş olageldikleri düşmanlık daha da artmış, başpiskopos Casaus y Torres hudut dışı edilmiş, dinî tarikatlar dağıtılmış (7 eylül 1829), bunların malları elkonulmuş, öşür (*diezmo* vergisi) kaldırılmış (15 temmuz 1832), bazı din hürriyetleri tanınmış (2 mayıs 1832), medenî nikâh geçerli sayılmıştır («Köpek kanunu», 10 nisan 1837). Çiftlik kiracıları lehine getirilen hükümler (23 temmuz 1829) toprak sahipleri arasında derin hoşnutsuzluklar yaratmış; kamu ve hazine topraklarının özel kişilere temlikini destekleyen bir kanun (27 ocak 1825) ise, çoğu yerli olan toprak sahiplerini hiç hoşnut edememiş; bu hüküm sonucu olarak, hele 1837'den itibaren, tapulu olmayan topraklardan çoğu istimlâk edilerek üzerinde yaşayan «baldırı çıplaklar» ve cemaatler başka yerlere sürülmüşlerdir.

Bu liberal hükûmet bir çelişkiler içindeydi. Aynı yıl içinde (1829) bir yandan işçiye sözleşme hürriyeti verirken, öte yandan da patrona işçisini bedenen cezalandırma hakkının tanınması, bu durumu belirtecek niteliktedir. Bundan bir yıl sonra, Serbest Sözleşme kanunu iptal edildi ve yeni baştan zorla çalıştırma rejimi yerleşti. Şuna da işaret edilmelidir ki, sayısız dinî bayramın «kreollere has ezelî tembelliğimizin destekleyicileri» gerekçesiyle kaldırılması (1834) geniş kitlelerde zamanla büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı ve benimsenmedi. Yine bunun gibi ölüleri kiliselerde gömmenin yasaklanması da insanlık dışı bir tedbir sayıldı ve halk, ölülerin ruhlarının ebediyen cezalandırılmış olduğuna inandı; 1833 kolerası sırasında yas çanları çalınmasının yasaklanması da aynı ışık altında yorumlandı. Bir ingiliz gezgini, G. Thompson, 1825'teki durumu şöyle tarif ediyordu: «Köylünün çoğu, cumhurbaşkanı, birlik, kongre veya cumhuriyet nedir bilmez, anlamaz, fakat her zaman temas ettiği en önemli şahsiyetleri, yani dış kuvvetlerle ilişkisini sağlayan kilise mensuplarını çok iyi bilir.» Kiliseye karşı alınan tedbirlerin böyle bir kütleyi başkaldırmaya zorlamak için yeterli olacağı hiç şüphe götürmez.

Oysa bunlarla da yetinilmedi, alınan bu tedbirlerden birçoğuyle kilise menfaatlerine ve yerli cemaatlere de zarar verici tasarruflara gidildi (ailenin sürekli malı olan gayrımenkul ile, ölüden intikal eden gayrımenkulün, izale-i şuyû imkânsızlığı sebebiyle kiliseye geçmesini yasaklayan 10 nisan 1837 tarihli kanun gibi). Yeni bir vergi reformuyle sömürgeci rejimin en hayasızca vergilerinin (salma vergisi gibi) muhafaza edilmesi, aynı zamanda, yeni bir gelir vergisi dışında, büyük ölçüde dolaylı vergilendirme sistemine gidilmesi, hele dışta ve içte çok yüksek tefeci faizleri karşılığında keyfî istikrazlara başvurulması, elbette kamunun hoşnutluğunu kazandıracak tedbirler değildi. 1837'den itibaren, küçük küçük partilerin (on iki kişilik kadar) belirmesi, zorla askere alma usulüne halkın karşı koyması, kolera süresince alınan sağlık tedbirlerinin kuşku uyandırması, hattâ hükûmetin suları zehirleyerek koleraya sebep olduğu yolundaki söylentilerin dolaştırılması, köylü arasında kendini gittikçe daha fazla hissettiren derin bir hoşnutsuzluğun yayılmasına yolaçtı ve A. Marure'nin fransız Vandée'sine (veya İspanya'daki karlist harekete) benzettiği bir iç savaşla sonuçlandı. İki yıl kadar süren bir mücadeleden sonra, 1 şubat 1838'de, melez Rafael Carrera 1 500 kişilik bir kuvvetin başında başkente girdi ve büyük bir kalabalık tarafından kurtarıcı olarak karşılandı.

Carrera'nın diktatörlüğü

1844 - 1848 ve 1851 - 1865 arasında Guatemala cumhurbaşkanı olarak ülkeyi idare eden Rafael Carrera, aslında Guatemala Muhafazakâr partisinin kuvvetli adamı idi. Bu parti ilerigelenlerinden ilk başta J. J. Aycinena, Luis Batres ve M.F. Pavon'u anmak gerekir. Bunlar, sırasıyle, muhtelif bakanlıkları, piskoposluk makamlarını, üniversite rektörlüklerini ve cumhurbaşkan vekilliklerini aralarında paylaştılar. Ondalık vergisi yeniden ihdas edildi. 7 Ekim 1852 tarihli konkordato bu vergiyi onaylamakla kalmadı, prim ödeneklerine de izin verdi, ek maaşla özel tayinler yaptı, bunlara devlet kuvvetlerinin desteğini de vaat etti. Cizvitlerin dönmesine 5 temmuz 1843'te izin verildiyse de 1767'den beri ilk defa çıkan bu yoldaki karar ancak 1851'de uygulanabildi. Liberal hükûmetin icraatından yürürlükte kalan tek hüküm ilkokul öğretiminin genelleştirilmesi oldu (1825'te, 600 000 nüfuslu şehirde okul görmüş çocuk ve yetişkinlerin sayısı ancak 600'dü). Galvez hükûmeti sırasında okullar çoğaldı, okuma yazma bilenlerin sayısı binleri buldu. 16 Eylül 1852 tarihli Paven kanunu, eğitimi ahlâk kurallarına uygun hale getirmek bahanesiyle onu tamamıyle kiliseye bağladı, böylece yeniden eski duruma dönülmüş oldu («her iyi ve sağlam öğretimin temelini ancak dinimiz kurallarının öğretilmesi teşkil edeceği göz önünde tutularak...») Böylece, iktidardakilerin fuzulî bir masraf telakki ettikleri şüphe götürmeyen öğretime, sivil okullar kaldırılıp öğretmenlik yasaklanmak suretiyle son verildi, resmî okulların ancak kilise okulları olabileceği ilân edildi.

İktisadî sektörde bu devre, firavun inciri ve kırmız böceği üretiminin parlaması ve bunun boyacılık hammaddesi olarak 1820-1830 devresinden itibaren çivitçiliği geride bırakmasıyle dikkati çeker. 1840'ta 100 pesos'a satın alınabilen bir firavun inciri bahçesinin 1860'ta 1200 pesos ettiği kaydedilmiştir. Ancak «firavun incirciliği» istikrarlı bir iş değildi. Yalnız bazı yıllar ihraç edilebiliyor ve para getiriyor, çeşitli yılların gelir rakamları birbirini tutmuyordu (1853'te 300 000 pesos, 1840 ile 1844 arasında 400 000'den 600 000 pesos'a, 1854'te ise istisnaî bir seviye olan 2 000 000 pesos gibi rakamlara ulaşılmışır). Buna karşılık, 1863 yılında 300 pesos'a satılığa çıkarılan bir firavun inciri bahçesine alıcı çıkmamıştı. Bu arada, yeni bir mahsul olan kahve, ülkede yayılıyordu. Ancak, zirveye ulaşması için, bundan sonraki dönemi beklemek gerekecektir.

Miguel Angel Asturias

1861'den itibaren, Chiantila Alotepeque ve Verapaz'da yeni yatakların bulunmasıyle madencilik tekrar gelişme gösterdi. 1851'e kadar ülkenin para durumu anarşiye yakın bir hal aldı. Dışarıdan getirilerek ülke içinde sürülen düşük kıymetli paralar (Güney Amerika, Honduras ve El Salvador'dan gelen *perularo* ve *macuquino* pesos'ları gibi) ile, akılları durduracak kadar kötü olan 1826-1829 yılları arasında ortaya çıkarak piyasaya hâkim olan banka parası sistemi, peso'ya büyük zararlar kaydettirdi. Ancak, 1851'den sonra, Guatemala parası kendini toparladı ve itibarlı Carrera pesosu ile dolar arasında bir parite kurularak ülkenin parası sağlamlaştı. Carrera hükûmeti süresince düşük değerli paralar ülke dışına çıkarıldı.

Reform (1871) ve liberal dikta rejimleri (1873-1898)

Carrera'nın ölümünden (1865) sonra liberaller iktidardaki muhafazakârlara karşı diş bilemeğe başladılar. Mareşal Serapio Cruz (şubat 1867) ve Justo Rufino Barrios (1868-1870) bunlar arasındaydı.

Fakat rejime son veren, Garcia Granados olmuştur. Granados, liberal hükûmet üyesi bir milletvekiliydi. Bazı polis baskılarına karşı gelmesi neticesinde 1870'te yurt dışına sürülmüştü. Amerika Birleşik devletlerinden dönerken getirdiği 200 remington ve 15 winchester tüfeği, bir obüs, kılıçlar ve üniformalarla donattığı 45 kişilik bir kuvvetin başına geçti ve J. Rufino Barrios ile birlikte 3 nisan 1871'de, fitilli tüfekten başka silâhı olmayan 220 kişilik hükûmet kuvvetlerini Tacana savaşı diye anılan karşılaşma sırasında yendi. Böylece başkente varan Garcia Granados, 8 mayıs 1871'de geniş yankılar uyandıran bir bildiri yayınlayarak milleti temsil eden bir hükûmet kuracağını, öğretimin herkese açık olacağını ve tekellere son

soldan sağa; başkentteki sosyal sigorta enstitüsü; Tikal yakınında bir köy; El Petén platosundaki göl bölgesi, San José ve Iztape arasındaki deniz kıyısından bir görünüş

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

verileceğini vaat etti. General Miguel Garcia Granados'un kısa süren hükûmeti (30 haziran 1871-5 haziran 1873) ile yaşlı lider Justo Rufino Barrios (4 haziran 1873-2 nisan 1881 arasında cumhurbaşkanı) hükûmetinin ilk zamanlarını kapsayan döneme «Reform» devri veya «Reformcu devrimcilik» devri denilmiştir. Bu dönemde iyi niyetli vaatlerde bulunuldu ve bu hareket 1870-1871 yılları arasında kısmen, Meksika inkılabı liderlerinden S. Lerdo de Tejada ile Benito Juárez'in desteğini kazandı. 1873 ile 1920 arasında birbirini takip eden Guatemala yöneticileri ya kesinlikle liberaldiler veya muhafazkâr olmayan fikirler camiasına bağlıydılar. 1920 Yılı, yeni bir dönemin başlangıcı sayılır. Ancak, gerek başkan Justo Rufino Barrios'un gerekse J. M. Reyna Barrios'un hükûmetleri aynı dikta rejimini sürdürdüler. Sözde liberal olan J. Ubico'nun hükûmeti de aynı yola yöneldi. Bunların, Carrera'nın veya M. Estrada Cabrera'nın (1898-1920) hükûmetleriyle ortak vasıfları, diğer Orta Amerika cumhuriyetlerinin işlerine karışma eğilimi, millî gelirle ters orantılı denebilecek bir vergilendirme sistemi, değişik şekiller altında uygulanan angarya usulü ve kızılderilinin türlü haksızlıklara uğraması şeklinde tezahür eder. İktisadî alanda, yeni rejim, 1870'lerden sonra büyük artış gösteren kahve üretimini geliştirmekle kendini gösterdi: 1873'te ihraç edilen 15 000 kentale mukabil, 1883'te 300 000, 1893'te 600 000, 1916'da ise 875 000 kiloya ulaşıldı. Eski, kudretli «Pavone» ailesinin de içlerinde bulunduğu kahve üreticileri, vergi muafiyeti, askerlikten bağışıklık gibi imtiyazlar elde etmeyi (grana üreticileriyle pamukçular da aynı imtiyazlardan faydalanacaklardır), kahve üretim çiftliklerinde kullanılacak yeni makinelerin satın alınmasını sağlamak için kamuya ait gayrımenkulleri hükûmete sattırmayı başardılar. Bazı dernekler, işçi noksanı karşısında Reform'un nazarî olarak kaldırdığı angarya usulünün yeniden uygulanmasını istedi. Bu ayrıcalıklar giderek idarî imtiyazlar ve mandalar hüviyetine büründü, hele Barillas hükûmeti zamanında, yani 1890'dan itibaren genelleşti. Yüzyıl sonunda, 1920 yılına kadar, bu idarî bölgelere götürülmek için, iplerle bağlı köylülerin silâh zoru altında yolların her iki tarafını saran kuyruklar halinde sürülmelerine şahit olmak günlük olaylardandı. Bu arada, Guatemala'da maddî gelişmeyi daima önlemiş olan ulaşım yetersizliği, gerçekleştirilen büyük gelişmelerle az çok giderildi (Thompson'a göre, 1825'te bir yük mısır Quezaltenango'da 4 ile 6 real arasında fiyat tuttururken, San Salvador'da 16 ile 24 peso arasında bir fiyata satılıyordu; buna rağmen, 100 «lig»lik [100 lig=yaklş. 5 km] bu yolun gerektirdiği taşıt masrafını karşılayacak kadar kâr bırakmıyordu). İlk demiryolu, (San José-Escuintla arasında) 1880 yılında açıldı ve 1884'te ilk lokomotif San José ile Guatemala arasındaki mesafeyi aştı. Puerto Barrios (Barrios limanı) 1884'te açıldı.

dikilitaş Quirigua

pişmiş topraktan bir buhurdanlık

Kahve üretiminin gelişmesiyle birlikte Geliştirme bakanlığı ve İstatistik müdürlüğü kuruldu, bankalar çoğaldı: «Banco Internacional» (Milletlerarası banka) [1877]; «Banco de Occidente» (Batı bankası) [1881]; «Banco Americano» (Amerikan bankası) [1892]; «Banco Hipotecario» (İpotek bankası) [1893] ve «Banco de Guatemala» (Guatemala bankası) [1894] v.b. 1881 ile 1891 arasında gerçekleştirilen kahve ihracatı 55 259 700 peso'yu bulunca, yüzyılın son yılında, Petén bölgesi ormanlarının toptan işletilmesine geçildi (The Guetemalan and Mexican Mahigany Export co.). Bu arada şeker ve pamuk da nispeten sürüm kazandı. 1901'de cumhurbaşkanı Estrada Carrera, United Fruit co. şirketiyle bir sözleşme imzaladı. Bu sözleşme, Puerto Barrios ile New Orleans arasında muntazam bir deniz yolu işletmesini öngörüyordu.

Bu oldukça parlak dönemden sonra, maliye sisteminin bozukluğu neticesinde para darlığından kurtulamayan El Salvador ile sık sık tutuştuğu savaşlar (1851-1863, 1876, 1885) yüzünden yüksek faizler karşılığında giriştiği istikrazlarla büsbütün sarsılan hükûmet, yüzyıl sonlarına doğru büyük bir malî buhrana düştü. J.M. Reyna Barrios'un başkanlığı sırasında kendini belli etmeğe başlayan buhran, (1892-1898) M. Estrade Cabrera rejimi zamanında (1898-1920) daha da çetinleşti. Sonunda hükûmet bankaların yardımına avuç açmak durumuna düştü, bunlar ise, maden karşılığı olmayan para çıkarabilmek gibi kendi yararlarına bazı kararlar elde etmek için hükûmete baskı yaptılar ve başarı kazandılar (1898'den 1923'e kadar). Sadece 1895 ile 1904 arasındaki on yıllık dönem içinde kambiyo fiyatları 1 ile 100 arasında seyreden dalgalanmalar gösterdi. Çiftlik sahipleri ve işleticileri (finqueros), işçi gündeliklerini fişlerle ödeme usulüne başvurdular; bu fişler üzerine kendi damgalarını basıyorlar, böylece kendi para sistemlerinin resmî ödeme vasıtasına tercih edilmesine yolaçıyorlardı. Bu arada, nüfus, hatırı sayılır oranda artmıştı. 1880 Sayımında 1 224 602 olarak tespit edilen nüfus, 1893'te 1 364 678'e, 1921'de ise 2 004 900'e yükseldi. Bu artışın dağılımı eşit değildi. Neticede, 1880'lerden itibaren, bugün hâlâ devam eden iç göç hareketi başladı. Aynı zamanda, angaryadan kaçan, manda rejimine girme, kamu işlerinde zorla çalıştırılmak istemeyenlerin (kahvenin büyük sürüm kazanmasıyle, liman, kara yolu, demiryolu gibi inşaatın artması karşısında işçi ihtiyacının karşılanması için zorla adam çalıştırma rejimi bütün ülkede uygulanan bir müessese haline gelmişti) Meksika'ya kaçması, ikinci bir nüfus hareketini meydana getirdi. Meksika ihtilâlinden sonra, bu kaçak göçmenlik en aşırı derecesine vardı.

XX. *yüzyılın siyasî olayları*

Justo Rufino Barrios'un ölümünden (1885) sonra Guatemala, yeni bir istikrarsızlık ve karışıklık dönemine girdi. Bu kargaşalıklara, muhafazakârlarla liberaller arasındaki mücadeleler kadar, komşu ülkelere, hele El Salvador'a karşı girişilen savaşlar da sebep oldu. Barrios'un halefi Manuel Lisardo Barillas, El Salvador'a savaş ilân etti, uğranılan yenilgi bu başkanın iktidarı kaybetmesine yolaçtı. Yine liberallerden José Maria Reyna Barrios, 1892 ile 1898 arasında cumhurbaşkanlığında bulundu, ikinci görev devresine başladığı gün ise öldürüldü.

Yerine geçen başbakanı Manuel Estrada Cabrera'nın cumhurbaşkanlığı, uzun bir liberal dikta rejiminin başlangıcı oldu (1898-1920). Bu arada El Salvador'da bulunan ve Estrada'yı düşürmek isteyen Barillas'ın çevirdiği entrikalar yüzünden iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti ve mart 1906'da savaşla sonuçlandı. Bu çatışmaya, Orta Amerika ülkelerinden çoğu, Amerika Birleşik devletleri ve Meksika karıştı. Savaş, venen yenilen belli olmadan bitti; «Marblehead» antlaşmasıyle San José ve Washington konferanslarına yolaçtı (1907), bunların sonucunda da Orta Amerika antlaşması gerçekleşti. Çoğunluğun desteğiyle yeniden başkan seçilen Estrada 1905-1911 ve 1917 seçimlerini kazandı, fakat 1919'dan itibaren iktidarda kalabilmek için kuvvete başvurmak zorunda kaldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Guatemala, Almanya'ya harp ilân etti, Estrada bu sayede çok sayıdaki alman mallarına ve emlâkine elkoydu (kahve ve muz üretme çiftlikleri). El konulan bu gayrımenkuller, zaten çok zengin olan United fruit ortaklığının varlığını daha da artırdı. 1920'de ordu, Estrada'yı iktidardan düşürdü ve ülke, darbe ve karşı darbelerin birbirini kovaladığı bir huzursuzluk devresine girdi. Başkan Carlos Herrera, birçok reform getireceğine dair verdiği sözlere rağmen, 1921'de iktidardan indirildi; yerine geçen José Maria Orellana 1927'ye kadar görevinde kalabildi; bunun halefi Lazaro Chacon, 1930'da istifa etti; ondan sonra, bir sene gibi kısa bir süre içinde üç cumhurbaşkanı değişti (Baudilio Palma, Manuel Maria Orellana ve José Maria Reyna Andrade). Nihayet, 1931'de liberal Jorge Ubico'nun seçimleri kazanmasıyle bu durum sona erdi. Ubico'nun başkanlık devresinde, 1929'da başlayıp Guatemala'yı da etkisi altına alan dünya iktisadî buhranı yer aldı. Bu buhran yüzünden, ülke sosyal bakımdan bir keşmekeş içinde kaldı ve Ubico'nun çok zecrî baskı ve bastırma hareketlerine başvurmasına yolaçtı. Oligarşinin ve United fruit'un menfaatleri hizmetinde bir diktatör olan Ubico, 1936'da, Kuzey Amerika'lıların çıkarlarına uygun bir anlaşmayı «meyvecilerle» imzaladı. O sıralarda, Kuzey Amerika artık Guatemala limanlarını, demiryollarını ve telefonlarını kontrolu altında bulunduruyordu. 1937'de Ubico, anayasaya karşı olmasına rağmen, kendini yeni bir devre için başkan seçtirdiyse de 1944 hazıranında bir halk darbesiyle mevkiini kaybetti. İktidar, bir süre için, Ubico'nun dostu ve iş ortağı olan Federico Ponce'ye geçti, fakat az sonra (20 ekim) ilerici genç memurlar tarafından yönetilen bir darbe Ponce'yi de düşürdü. Arana, Arbenz ve Toriello isimli memurlar geçici bir cunta meydana getirdiler, 1944 aralığında yapılan seçimleri Juan José Arévalo kazanarak cumhurbaşkanı oldu. Arévalo, başkanlığının ilk zamanlarında giriştiği birçok ılımlı reform teşebbüsü yüzünden oligarşinin şiddetli tenkitlerine uğradı. Bu arada, ülke ekonomisini sağlamlaştırma amacıyle ithalât vergilerini yüzde 100 oranında artırması A.B.D. için rahatsız edici bir durum yarattı. Bu reformcu eğilime rağmen, Guatemala'nın yarı feodal bünyesini değiştirmek mümkün olmadı. 1944 İhtilâlini yapanlardan albay Jacobo Arbenz 1950'de Cumhurbaşkanlığına seçildi. Yeni cumhurbaşkanı, Arévalo'nun başlatmış olduğu hareketi devam ettireceğini, hattâ daha da ileri gideceğini ilân etti. Başlıca hedefi, tarım reformuyle güçlü bir işçi sendikası teşkilâtını gerçekleştirmekti. Tarım reformu, Meksika ihtilâlinden örneklenmişti. 90 Hektarı aşan toprakların istimlâk edilerek değerlerinin para olarak sahiplerine ödenmesi prensibi kabul edilmişti (17 haziran 1952 tarım kanunu). Bu durum karşısında en başta zarar gören United fruit ve bunun şubesi «Companie Agricola de Guatemala» oluyordu. Reform hareketine, «meyvecilik» ve işlenmemiş, yani meyve yetiştirmeğe elverişli olduğu halde boş bırakılmış topraklar alanından başlandı. Arbenz'i destekleyenlerin baskısı (Devrimci Hareket partisi [Partido de accion revolucionaria], Guatemala Devrim partisi [Partido Revolucionario Guatemalteco] ve Guatemalalı İşçiler Genel konfederasyonu [Confederacion General de Trabajadores Guatemaltecos]) A.B.D.'yi ürküttü.

Amerika Devlet bakanlığı, C.İ.A.'yı, United fruit'un menfaatlerini korumak şartıyle, «tehlikeli» Guatemala rejimine işten elçektirmekle görevlendirdi. 19 Temmuz 1954'te, Honduras'tan sürgün edilmiş guatemalalı küçük bir grup Castillo Armas yönetiminde ülkeyi istilâ etti. Kuzey Amerika uçakları, başlıca Guatemala şehirlerini bombaladı ve böylece halk arasında panik yarattı. Arbenz'in zayıf tutumu ve kendisi gibi çalışma arkadaşlarının da işçi teşkilâtlarının silâhlandırılmasına karşı koyması, başkanın çabucak iktidardan düşmesine yolaçtı; böylece sağcı Castillo Armas iktidara geçti. Armas, geçici başkan adını aldı, selefleri tarafından getirilmiş bütün reformları kaldırdı, istimlâk edilen gayrımenkullerin hepsini sahiplerine iade etti (700 000 hektar kadar arazi istimlâk edilmişti). Armas, kendi partisi içindeki çatışmalar yüzünden 1957 temmuzunda öldürülünce, aynı yıl cumhurbaşkanlığı seçimleri tertiplendi; Miguel Ortiz Passarelli'nin hükûmet adayına karşı seçimleri kazanması üzerine geçici olarak iktidarda olan Askerî Üçlü komite seçimleri hükümsüz ilân etti; yenilenen seçimleri, bir evvelkinde de hükûmet adayı olan Ydigoras Fuentes kazandı. 1963 Seçimleri arifesinde Juan José Arévalo favori görününce, ordu, Ydigoras'ı görevinden alarak bir reformcunun zaferini önledi. 1963 Martında albay Peralta Azurdia, devrimci cuntanın cumhurbaşkanı ilân edildi.

Yeni askerî rejim, eskilerinden de şiddetli ve aşırı sağcı oldu. 1964'te tertiplemiş olduğu parlamento seçimlerine, yalnız hükûmet tarafını olan partiler katılabildi ve genel oy sahiplerinden ancak yüzde 30'una seçime iştirak hakkı tanındı. 1966 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında, hükûmet adayı Aguilar ile aşırı sağcı aday albay Ponciano, merkezden Julio César Mendez Montenegro tarafından yenildiler. Mendez, Devrimci parti başkanıydı. Mendez Montenegro'nun görev devresinde ülke, aşırı solcu gerilla hareketleriyle çalkalanmağa başladı (Devrimci Silâhlı kuvvetler). Bunlara, yine muhalefetten aşırı sağcı gruplar muka-

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

bele etmeğe başladı ve ülkede ikilik belirdi.

KURUMLAR

Anayasa

1956 Anayasası 1964'te yürürlükten kaldırılmış, 1965'te ilân edilen yenisi bir yıl sonra yürürlüğe konmuştur. Buna göre, korporatif nitelikte bir istişare organı olan devlet şûrası, cumhurbaşkanı vekilinin başkanlığı altında, sanayi, ticaret, bankalar, tarım, iş gücü, belediyeler ve üniversiteler temsilcileri tarafından kurulur. Yasama ve yürütme yetkileri, genel seçimlerle iktidara gelen cumhurbaşkanının elinde toplanır. 1964'ten itibaren birleşen parlamento, Millî Kurtuluş hareketi (Movimiento de Liberacion Nacional) ve Devrim partisi (Partido Revolucionario) mensuplarından meydana gelmiştir.

Siyasî partiler

Devrim partisi (P.R.), 1957'de merkez demokratları tarafından kurulmuş bir teşekkül; *Muhafazakâr parti* (P. İnstitucional Democratico) [P. İ. D.], 1964 kuruluşlu sağcı parti; *Millî Kurtuluş hareketi* (M.L.N.), sağcı; *Guatemala İşçi partisi*, 1949'da kurulan ve F.A.R.'yi destekleyen solcu parti; *Silâhlı İhtilâlci kuvvetler* (Fuerzas Armadas Revolucionarias), 1965'te kurulmuş bir teşkilâttır.

Din

● *Tarihî bilgi.* Bütün Orta Amerika'da olduğu gibi Guatemala'da da kilise hâkimiyetine karşı tepkiler görüldü ve din, 1839'da konfederasyonun çözülmesinde başlıca sebep teşkil etti. 1871'de, Miguel Garcia Granados'un geçici hükûmeti, cizvitleri hudut dışına çıkarıldı, 1873'te başkan Justo Rufino Barrios («reformcu») zamanında ise laiklik hareketi başladı ve 1879'da yeni bir anayasanın hazırlanmasına sebep oldu. Sözü geçen anayasa, mabetler dışında âyin yapılmasını yasakladı; kilise emlâki istimlâk edildi, dinî tarikatlar kaldırıldı. 1945 Laik anayasası, evvelki tedbirlerden çoğunu kabul etti; buna karşılık, 1954 Anayasası, katolik mebusların bazı isteklerine yer verdi.

● *Yeni durum.* 1961'den bu yana Guatemala, hukukî ve idarî yönden bir başdiyakozluk, altı diyakozluk, iki yüksek aşamalı papazlık ve bir apostolik idare olmak üzere on kilise çevresine bölünmüş bulunmaktadır.
Guatemala diyakozluğu, en eski sömürge zamanlarından kalmadır. Guatemala, Latin Amerika'nın, kilise personeli en az ve yetersiz olan ülkesidir. 1960'ta papazlardan yüzde 37'si yabancıydı ve bunların yarısı İspanyoldu. 1950 Sayımında, nüfusun yüzde 96,9 unun katolik ve sadece yüzde 2,8 inin protestan olduğu anlaşılmıştır.
Protestanlık, ülkeye 1882'de, «Presbyterian board of foreign missions»'ın gelmesiyle girmiştir. 1937'de on iki protestan grubu vardı; bunların sayısı bugün 20'yi geçmektedir; Protestanlık, İkinci Dünya savaşından sonra daha fazla yayılmıştır.

Öğretim

Öğretim işleri, Millî Eğitim bakanlığınca yürütülür. İlk ve orta dereceli okullar doğrudan doğruya bakanlığa bağlıdır; bütün giderleri bakanlık bütçesinden ödenir. Millî eğitim bakanı, Millî Eğitim konseyi tarafından tayin edilir. İstişarî bir organ olan konsey, öğretimin teknik yönleriyle ilgili tavsiyelerde bulunmak, bunu murakabe etmek ve bazı hallerde programları uygulatmak hakkına sahiptir. Bütün eğitim merkezlerinin öğrenim programlarını tespit eden de bu konseydir.
Resmî ve özel okulların teftişi her eyalette, bakanlıkça tayin edilmiş bir müfettiş tarafından yapılır. Bakanlıkta, okul öncesi eğitim, köy okulları, orta öğretim programları, sosyal geliştirme, köy ortamında genel öğretim, teknik ve meslekî öğretim işleriyle uğraşan ayrı şubeler vardır.
Değişik bünyelerde okul öncesi merkezleri, bu arada kreşlerle okul çağına gelmemiş çocuklara mahsus yuvalar, Çalışma, Sosyal Yardım ve Millî Eğitim bakanlıklarına bağlıdır. Sonuncusu, daha fazla, dört, beş ve altı yaşlarındaki çocuklara mahsus yuvaları yönetir. Bu merkezlerde eğitim ücretsizdir, fakat bunlara devam mecburî değildir.
Köy ilkokulları, okul öncesi eğitim ve liseler eğitim müdürlüklerine bağlıdır; orta öğretim, üçer yıllık iki döneme ayrılır. Köy ilkokulları, altı yıllık bir orta öğretime hazırlamak imkânını sağlamakla mükelleftir; ancak bunlardan çoğu, kanunun öngördüğü gibi ikinci altı yıllık devreye öğrenci yetiştirebilecek seviyede değildir.
Köy okulları, 1955'te, öğretim seviyelerinin yükseltilmesi maksadıyle baştan başa yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Bu reforma, Millî Eğitim, Sağlık, Tarım, İktisat, Ulaştırma ve Millî Savunma bakanlıkları katılmıştır, bunların çalışmaları bir koordinasyon komisyonu tarafından yönetilmiştir.
Yönetim görevi, Millî Eğitim bakanlığı tarafından 1955'te özel olarak kurulan bir Sosyal Gelişme ve Köy Eğitim müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir. Program, geniş bir köy okulları ve eğitim kurumları camiasına uygulanmakta, yetişkinlerin eğitimi için açılan özel sınıf ve okullarla kurslar da bu kapsama girmektedir.
İlkokul sonrası eğitim, beş yıllık bir dönemden ibarettir, bunun ilk üç yılı meslekî eğitime, ikinci iki yıllık kısmı ihtisasa ayrılmıştır. Bu beş yıllık devre, «olgunluk» diploması vermekte ve öğrenciye yüksek öğretim yolunu açmaktadır.
Köy ilkokullarında olduğu kadar, şehir ilkokullarında da öğretmenlik yapmak isteyenler, orta öğretimle meslek öncesi eğitim döneminden sonra, iki yıllık bir ihtisas yapmak mecburiyetindedirler.
Ayrıca, ortaokul-lise karakterinde olan ve ticaret, meslek, teknik, tarım ve zanaat alanlarında eğitim programları uygulayan 2-6 yıl süreli özel okullar da vardır.
Millî Tarım okulu, Tarım bakanlığına, Sosyal İşçiler okulu ise Sağlık bakanlığına bağlıdır.
Başkentte iki üniversite vardır: San Carlos Borromeo ve Rafael Landivar üniversiteleri. İkincisi 1962'de kurulmuştur.

Haberleşme

● *Basın.* Başlıca gazeteler: *La hora* (Saat), kuruluşu 1920 (25 000 nüsha); *İmpacto* (Tesir), kuruluşu 1959 (22 000 nüsha); *El İmparcial* (Tarafsız), kuruluşu 1921; (30 000 nüsha); *Pressa Libre* (Hür Basın), kuruluşu 1951 (40 000 nüsha).

● *Radyo ve televizyon. La voz de Guatemala* (Guatemala'nın Sesi) hükûmet radyosuna ek olarak, 58 ticarî verici istasyonu vardır. Üç televizyon zinciri kurulmuştur: *Television Nacional* (Millî televizyon, devlet kurumu), *Radio - Television Guatemala S. A.* (Guatemala Radyo-Televizyon Anonim şirketi) ve *Tele-centro* (Televizyon merkezi).

EDEBİYAT

(Sömürge devrindeki fikir hareketleriyle ilgili olarak bk. LATİN AMERİKA *Edebiyatı*.)
Amerikan Bağımsızlık savaşları devresinde, edebiyatı, masal yazarı rahip Matias de Cordova (1768-1828) ile Rafael Garcia Goyena (1766-1828) temsil eder. XVIII. yüzyılın «akılcı» kültür akımına örnek sayılabilen bu yazarlar yanında Josà de İrissari (1786-1869) yeni klasik türde kısa şiirler ve hicivli romanlar yazdı.
XIX. yy. ortalarından itibaren şiirde romantizm ağır bastı, nesirde ise «örf ve âdetçilik» hâkim oldu. José Batres Montufar (1809-1844), asıl adı José Milla olan (1822 -1882) Salomé Jil ve hikâyeci Enrique Gomez Carrillo (1873-1927) bu dönem nesrinin başlıca temsilcileridir. Şairler arasında, özellikle, Romingo Estrada (1858-1901), Maria Cruz (1876-1915), Alberto Rubio (1882), Rodolfo Calderon Pardo (1885), Carlos Martinez (1885) ve José Rodriguez Cerna (1889-1952); romancı olarak da Maximo Soto Hall (1871-1944) anılabilir. Bu neslin en fazla kişilik gösteren yazarı şair ve hikâyeci Rafael Arévalo Martinez (1884) olmuştur. Psikolojik hikâyelerin yer aldığı birkaç kitaptan başka, birçok küçük şiir kitabı da bırakan Flavio Herrera'yı da unutmamak gerekir; şiirleri, Japon hai-kai üslûbunda yazılmıştır. Carlos Wyld Ospina (1891-1958) modernizmden uzaklaşmış özel tarzlar denemiş bir şairdir. Luis Cardoza y Aragon (1904) gerçeküstücülüğün getirdiği yeniliklerin tesiri altında kaldı; günümüzün başta gelen guatemalalı yazarı olarak belirdi. César Brans'ın (1900) eserinde modernist unsurlar sezilir. Şiirleri kadar ince olan nesrinde de bunlar görülür. Miguel Angel Asturias (1899), 1966 Lenin Barış ödülünü, 1967 Nobel Edebiyat armağanını almış olan bir romancı ve şairdir.
Mario Monteforte Toledo (1911) insanın tabiata karşı savaşını tasvir etmiş ve değişik kültürler arasında parçalanan kızılderililerin psikolojisini dile getirmiştir.
Son nesiller arasında, *Acento* (telaffuz) adını alan ve «40'lar nesli»ni temsil eden dergi yazarlarını da anmak gerekir. Bu grubun şairleri, Neruda, Alberti ve Garcia Lorca'nın; yazarlarıysa Joyce ve Kafka'nın etkisinde kalmışlardır. Raul Leiva (1916), Carlos İllescas (1910), Enrique Juarez Toledo (1919), Otto Raul Gonzalez (1921). Bu grubun en tanınmış yazarları, hikâyede Augusto Monterroso (1921), tiyatroda ise Manuel Galich'tir (1912). Daha genç nesiller arasında *Saker-Ti* grubunun militan solcuları kadar, *Poemario* grubunun şairleri de dikkati çeker.

GÜZEL SANATLAR

İspanyol devri öncesi

Bugün Guatemala cumhuriyetini meydana getiren bölge, 3 000 yıllık tarih olan çok yoğun bir sanat faaliyetine sahne olmuştur.

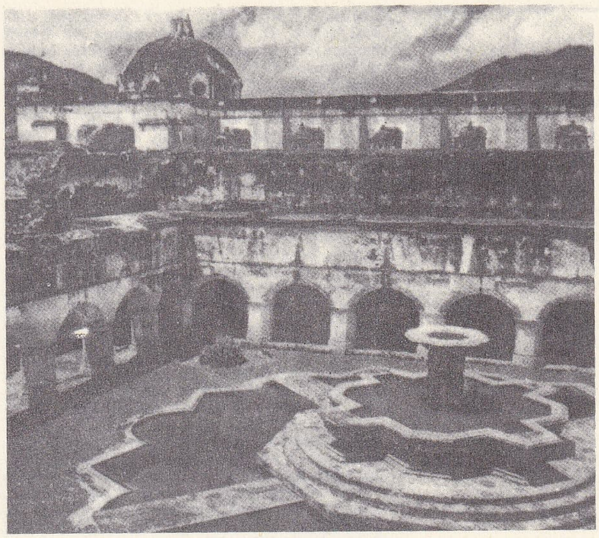
San Clara kilisesinin avlu çevresi dehlizleri, Antigua

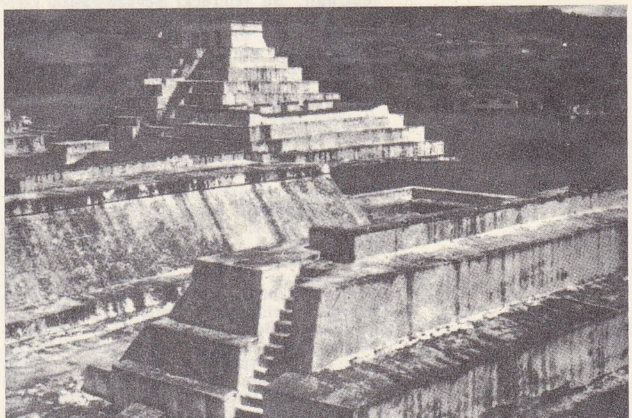
piramit şeklinde tapınak, Zaculeu

Foto. Gran Enciclopedia Larousse

Özellikle Kolomb'dan önceki devre çok dikkati çeker. Bu dönemden kalma ve Maya medeniyeti zamanına ait pek çok eser bulunmaktadır. Guatemala'da yapılan son araştırmalardan anlaşıldığına göre, milâttan üç bin yıl kadar önce Guatemala'da yaşayan ve maya dili konuşan insanlar mısır yetiştirme usullerini bulmuşlar, eski yaylalarında devşiricilik ve avcılıkla geçinip göçebe bir hayat sürerken, bu buluş sayesinde yerleşik hayata geçmişler ve bir kültür geliştirmeğe başlamışlardır. Bunlar, M.S. II. yüzyılda maya medeniyetinin gelişmiş olduğu geniş araziye Guatemala'dan yayılmışlardır. Toprağı işleme usulleri dışında, dincierkil bir sistemle rahipler tarafından yönetilen devlet-şehirler dikkati çeker. Dinleri, yıldızların hareketlerini izleyerek yorumlayan ve tabiat kuvvetlerine tapan bir dindi. Çok geniş astroloji bilgisine sahip olan rahipler en ince düzeltmeleri kapsayan mükemmel bir takvim sistemi kurmuşlardı. İleri bir mimarî (büyük taş binalar, piramit şeklinde tapınaklar, meydanlar, rasathaneler, saraylar, «pelot*» oyunu alanları), birbiri üzerine bindirilmiş taş ve tahta parçalarından meydana gelen heykelcilik, oymacılık (işlemeler, kabartmalar), tapınakların iç süslemesinde yer alan fresk resimler, sade ve zarif şekilli, zevkle boyanmış bir seramikçilik, bu medeniyete ait sanatın belli başlı çizgilerini teşkil eder.

Bu önemli kültür akımları, Petén'in alçak kuzey ve merkez bölgelerinden çıkmıştır. Bu sanat faaliyetinin toplandığı yerlerin, hâlen arkeolojik merkezler olarak tanınan Tikal ve Uaxactun yakınları olduğu muhakkaktır; çünkü maya kütürüne ait en eski anıtlar buralarda bulunmuştur (Leiden meydanı, M.S. 320), Uaxactun'a ait dikili taşlardan biri (M.S. 328), yine bu şehre ait bir piramittir, bu, daha büyük ve daha yeni başka bir piramidin altında gömülü olarak bulunmuştur.

Guatemala'daki arkeoloji merkezlerinin çoğu, Eski imparatorluğa (317-987) aittir ve Petén çukur ovasıyle Motagua nehrinin aşağı kesiminde bulunmaktadır. Yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, ovaya yayılan bu şehirler, halk konutlarıyle resmî binaların bulunduğu şehir merkezi ve bunu çevreleyen varoşlardan ibarettiler. Bu bölgenin başlıca arkeoloji merkezlerinden en büyük ve en eskisi, II.-VI. yy.lar arasında iskân edilmiş bulunan maya şehri Tikal'dır; Guatemala'nın en yüksek tapınakları da buradadır (70 m yüksekliğe kadar). Bu mabetler, merdiven şeklinde üst üste bindirilmiş kesik piramitlerden ibarettir. Üst kısımlarında yüksek kornişlerle çevrili, kabartma ve stuko ile bezenmiş ufak tapınaklar yükselir.

Tikal'ın 18 km kuzeyinde bulunan Uaxactun'da 49 kadar yeni dikili taş bulunmuştur. Bunlardan çoğu harikulâde kabartmalarla bezenmiştir. 26 Tanesinin üzerindeki tarihler, 328 ile 889 yılları arasında yapıldıklarını göstermektedir. Uaxactun bölgesinde, Eski imparatorluğa ait bol sayıda boyalı seramik eşya bulunmuştur. Piedras Negras'ın (Usumacinta nehri vâdisi) yükseliş devrinin VIII. yy.a rastladığı anlaşılmaktadır. Bu şehirdeki heykeltıraşlık eserleri, gerek ahenginin gerek tekniğinin mükemmelliğiyle olağanüstü bir güzelliktedir. Ouirigua'nın en parlak devri 750 ile 810 yılları arasında yer almıştır. Bu devirden, önemli bir dizi anıt kalmıştır. Bunlar arasında, 12 dikili taş ve dört zoomorfik şekil (hayvan şeklinde işlenmiş, kabartmalarla kaplı kayalar) dikkati çeker. Maya dikili taşlarından en büyüğü buradadır (10 m yüksekliğinde 65 tonluk bir taş bloku).

Guatemala yaylalarında daha birçok ilgi çekici arkeolojik merkez vardır. Daha eski olan bu merkezlerin binaları tokmaklanmış topraktan yapılmıştır. Klasik devirlerden kalan binalar ovalardakilere oranla daha sade ve basit, piramit tapınaklar daha alçaktır. Şehirler, savunulması kolay mevkilerde kurulmuştur. Yapılar kullanışlı, buna rağmen oldukça heybetlidir. Bu bölgenin başlıca merkezi, çeşitli piramitleri platformları ve bir «pelot» oyun alanı bulunan Mixco Viejo'dur (XIV.-XV. yy.lar). Burada ayrıca, Yeni imparatorluğa ait güzel seramikler görülür. Zeculeu (beyaz şehir) son zamanlarda restore edilmiştir. Birçok bina, çok beyaz stukadan (yalancı mermer) yapılmıştır. Büyük Okyanus kıyısına yakın ovada, kuvvetli bir meksika etkisine tanıklık eden heykeltıraşlık eserleri bulunmuştur (dinî âyinlerde kullanılan baltalarla dikili taşlar).

Yeni zamanlar

● *Mimarî.* İspanyol fethi, sanatta gayet derin bir yenileşme hareketine yolaçtı. İstilâcılar tarafından getirilen yeni üslûplar, gayet orijinal renk karışımları gösterir. Bu hareket, barok üslûbun alabildiğine gelişmesiyle devam etti; barok, burada, diğer Latin Amerika ülkelerine nazaran, kendine özgü bir hava içinde gelişti. Bu farklılık, Guatemala'nın jeolojik yapısından doğdu: zelzele bölgesi olması, sık sık yanardağ püskürmelerine açık kalması, çok daha kaba ve dayanıklı bir mimarî tarzını gerektiriyordu. Bu üslûbun özellikleri, binaların daha fazla genişliğine yayılmasında, kulelerle ön cephelerin fazla yüksek olmamasında, sütun, payanda gibi destek unsurlara fazlaca yer verilmesinde ifadesini buluyor ve yapılara büyük bir sağlamlık ve hacimlilik manzarası veriyordu.

Binaların massif görünüşünü dengelemek kaygısıyle, mimarî, gayet cömert bir süsleme tarzına yönelmiş ve ispanyol unsurları yerli unsurlara ustaca karıştırarak ahenkli bir bütün meydana getirmiştir. Süslemelerde stukanın kullanılması bu mimarînin özel üslûbunu teşkil etmiştir. XVIII. yy.da, kıvrık hatlı kornişler kullanılarak ön cepheler, «Muvahhitler» üslûbunu andıracak şekilde süslenmiş, yüzeyler çentiklerle bezenmiş, sütunlar tabanlar üzerine oturtulmuş, satıhların tekdüzenliliğini çeşitlemek amacıyle barok mimarînin bütün imkânları kullanılmıştır. Sömürge devrinde Guatemala mimarîsi başkentin çeşitli yerlerinde toplanmıştır (Giudad Vieja, Antiguar ve Guatemala); buna Esquipulas tapınağını eklemek gerekir. Rönesans üslûbundaki Chichicastenango ve Panajachel kiliseleri de ilgi çekici yapılardır. Bu arada, Camotan, Jocotenango ve Quezaltepeque kiliselerinin gayet cömertçe süslenmiş barok üslûplu ön cephelerini de hatırlatalım.

● *Heykeltıraşlık.* Guatemala, XVII. yüzyılda zirvesine erişen Latin Amerika heykeltıraşlığının beşiği olmuştur. Pek bol ve dikkat çekici eserler veren bu sanat dalına ait XVI. yy.dan da kıymetli örnekler kalmıştır. Bunlar arasında, Guatemala katedralindeki *İmdada Yetişen Meryem* ile *Kralların İsa*'sı; Merhametçiler tarikatı kilisesindeki *Merhametli Meryemana,* başkentte *Cristo de Chichicastenango* ve *Cristo de Tactic;* Quirio Catano'nun Esquipulas kilisesindeki *Kara İsa* heykelleri anılabilir.

XVII. yy. heykeltıraşlığı, renklerinin çeşidi, parlaklığı, endülüs geleneğinin unsurlarını taşıması gibi niteliklerle belirir. Martinez Montanes'in eserleri, üslûbun en başarılı örnekleridir. Bu sanatkâra ve temsil ettiği okula ait elimizde birçok eser vardır: Başkent Guatemala'da *Trujilo İsa'sı* ve *Çocuk İsa,* San Fransisco kilisesindeki birçok heykel, Carmen kilisesindeki *Carmen Meryem*'i. İspanyol menşeli, fakat sömürgede doğmuş olan sanatkârlar arasında sivrilenler şunlardır: Alonso de Paz (Guatemala'daki Santo Domingo kilisesinde bulunan *San José;* Antigua'daki Merced kilisesinde bulunan *Nâsıralı*), çeşitli *Çarmıh* sahneleri canlandırmış olan rahip Cristobal de Ochoa ile rahip Félix de Mata ve Anton de Rodas ile Pedro de Mendoza.

Bu belli başlı heykeltıraşların eserleri dışında adı bilinmeyen birçok sanatkâr da bol sayıdaki eserleriyle mihrapları ve koro mahallerini süslemişlerdir.

Bu devre ait Guatemala resim sanatı, ispanyol geleneğine has özellikler gösterir. Bu arada, Yeni İspanya'da geliştirilen yeni üslûbun ilk temsilcileri olarak, Francisco Zurbaran'ın Sevilla okulunu anmak gerekir. Başkentteki Santo Domingo kilisesinde bulunan *Apostolado* kadar, Meryem'in hayatını tasvir eden ve katedralde bulunan bir resim serisi de bu okula aittir. Adıyle bilinen ilk guatemalalı ressam Antonio de Montufar olmuştur (1627-1665). Eserleri arasında önemlileri, bir *İsa'nın Azabı* serisi ve *Çarmıh Yolunda* tablosudur. Fresk türündeki resim dalında, gaskonyalı Pedro de Liendo ün kazanmıştır. Antigua'daki San Francisco Kilisesi manastırı, Aziz Domingo'nun hayatına ait bu ressamın fırçasından çıkmış sahnelerle süslenmiştir.

XIX. yy.da, neoklasik tür, ülkeyi mimarîde olduğu kadar resimde de etkilemiştir. Bu üslûp, hele başkentte, hiç de ilgi çekici olmayan birtakım binalarla, bir sürü aile tablosu ve tarihî abide yaratmıştır.

1920'den sonra, millî geleneksel sanatı yeni baştan canlandırma yolunda güçlü bir akım görülmüş ve Guatemala sanatkârları, Kolomb devri öncesine ait yerli heykelcilik eserlerinden ilham almağa çalışmışlardır. Bu akımı temsil edenler arasında: Carlos Valenti (1884-1911) ve Rafael Rodriguez Padila (1890-1929) gibi izlenimciler vardır: Alfredo Galvez Suarez (1899-1946) Millî sarayın duvar resimlerini yaratmıştır: bu ressamın konuları yerli, üslûbu akademiktir. Zamanımız sanatkârlarında, milletlerarası bütün üslûpların etkisi görülür; belli başlıları: Rodolfo Galeotti Torres ve Roberto Gonzalez Goiry ile ressam-heykeltıraş Guillermo Grajeda Mena ve Dagoberto Vasquez'dir.

MÜZİK

Guatemala, Kolomb devri öncesine ait ve maya-quiché medeniyetine has birçok geleneksel müzik tarzını bugün yaşatmaktadır. Muhafaza edilen melodiler, dört veya beş nota üzerine yapılmıştır, bunlardan bazıları, bölgedeki kuşların ötüşünü taklit eder. Günümüze kadar muhafaza edilmiş yerli çalgılar, bir maya davulu (*tunkul*), «chirimia» denen bir çeşit klarinet ve kamıştan bir kaval ile bir saz takımı meydana getirir. *Ksul* adında gayet ilkel bir düdük de bunlar arasındadır. Başka önemli çalgılar, Afrika menşeli olan «marimba» «balafon»dur. Bunlar, Antil adalarından kaçan köleler tarafından getirilmiştir. Avrupa müziğini ülkeye ispanyol misyonerleri Juan Zambrano ile Francisco de Maroquin (1537) getirdiler. Bu devirde burada çalışmış ve burayı etkilemiş olan diğer müzikçiler: katedral orgcusu Antonio Pérez (1548) ve 1560'ta onun yerini alan Gaspar Martinez'dir. İkincisi, aynı zamanda org yapıcısıydı. Julian Lopez adında başka bir orgçu da bilinmektedir. XVIII. yy.da Guatemala çeşitli ustalar yetiştirdi. Başlıcası, Miguel Pontaza'dır (1747-1807). XIX. yy. sonlarında, guatemala müziği çok canlı ve hareketli bir devir yaşadı. Bu devir sanatçılarının en önemlileri Lorenzo Morales ile Miguel Espinosa'dır. *Quiché Virak* (1924) ve *Nieté* operalarından başka çeşitli folklor eserleri de bestelemiş olan Jesus Castilo da (1877-1946) anılmağa değer.

Başka önemli müzikçiler arasında: José Molina Pinillo (1889); Ricardo Castillo (1894), José Castenada (1898) [müzik konservatuvarının kurucusu] ve Raul Paniagua (1898) [maya müziği türünden etkilenen birçok eserin bestecisi]; Alberto Mendoza (1899) yer alır. Yeni avrupa müziği akımlarını ülkeye getirenler: Julian Gonzalez (1870-1898); Victor Manuel Figuroa (1870-1929) ve bir sonraki nesle mensup olanlardan, Felipe Seliézar (1903) ve Salvador Ley'dir (1907). Halen müzik dünyasında, Joaquin Orellano ve Jorge Sarmientos gibi önemli isimler yer almıştır.

Guatemala'da iki orkestra topluluğu vardır: İlerici orkestra (1936) ve Filarmonik orkestra (1944). Millî konservatuvar 1918'de kurulmuştur; millî marş Rafael Alvarez tarafından bestelenmiştir. (L)

GUATEMALA veya **GUATEMALA CİTY,** Guatemala cumhuriyetinin başkenti, Büyük Okyanus yanında yükselen yüksek volkanik yaylalar bölgesinde; 387 000 nüf. Büyük idare ve ticaret merkezi. Hafif sanayi. Şehir, 1917'de hemen hemen tamamıyle yıkıldı. — *Guatemala idare bölgesi,* 441 100 nüf. (L)

GUATR i. (lat. *guttur,* boğaz, yutak>halk lat. *gutturio*'dan fr. *goitre*). Patol. Tiroit bezinin distrofi, iltihap, ur, iç salgı bozukluğu gibi sebeplerle aşırı derecede büyümesi (hipertiroidi, distiroidi, hipotiroidi). [Bu yüzden tedavi ve sonuç da çeşitli ve değişik olur.]

— ANSİKL. Patol. *Guatr,* tiroit bezini meydana getiren elemanların çoğalmasından ve azmasından ileri gelir. Çeşitli guatr şekilleri

vardır: koloit, telsel, kistli. En açık belirtisi tiroit bezinin büyümesi (çoğu zaman iki loptan biri büyük) ve boynun ön tarafında az veya çok iri bir kabarıklık yapmasıdır. Guatrın sebebi tartışmalıdır. Genellikle toprağın, özellikle içilen suların niteliğine bağlı olduğu kabul edilir. Gerçekten de dağlık yerlerde guatr daha çok görülür. Bazı bölgelerde sebebi iyot eksikliğidir. Kalıtıma bağlı olarak soy güttüğü de görülmüştür; bazı ailelerde, tiroit hormonu yapımında bozukluk (miksödem) olursa gerekli hormon ihtiyacı ancak, hipofizin uyartısına bağlı olarak tiroit bezinin büyümesi ile sağlanabilir. Görülüyor ki tiroidi çıkarmak daima gerekli olmadığı gibi daima yeterli de değildir.

Guatr dalıcıysa (yani göğüs kemiğinin arkasında, göğüs boşluğuna doğru sarkıyorsa) veya basınç yapıyorsa (boyun damar ve sinirlerini sıkıştırıyorsa) ameliyata başvurmaktan başka çare yoktur. Göz fırlamasına yol açan guatr, bazı göz bozukluklarıyle birlikte görülen ve tiroit bezinin fazla çalışmasından ileri gelen bir guatr çeşididir; bu hastalıkta göz yuvarları dışarı fırlar, göz kapaklarının arası genişler, göz kapaklarında ödem görülür. Bu çeşit guatr çok damarlı ve titrektir; dinlendiğinde ses verir. Guatr'ın dış belirtileri çarpıntı, nabız sayısında artma, titreme, iştah arttığı halde zayıflama, susuzluk, deride fazla sıcaklık ve takatsizliktir. Bu belirtilerin tümüne birden Basedow hastalığı denir. Guatrda biyolojik olarak, temel metabolizma yükselir, tiroit bezinde iyot 131 (radyoaktif iyot), kanda proteinlere bağlı iyot veya iyotlu protein miktarı yükselir. Duruma göre üç çeşit tedavi yöntemiyle başarı sağlanır: **1.** radyoaktif iyot kullanma; **2.** antitiroidiyenler; **3.** ameliyat. Artık bu hastalıktan ölen yoktur; bununla beraber tedavi çoğu zaman uzun sürer. Kalbe vuran çeşitleri (kardiyotireoz) derhal tedavi edilmelidir.

— Vet. Hayvanlarda guatrın değişik çeşitlerine rastlanır; ama miksödem oldukça seyrektir. İnsanlarda guatr görülen bütün bölgelerde hayvanlarda da guatr görülür; düşükleri önlemek için gebe hayvanlara iyot verilir. (L)

GUAYABİ i. Amerika'da yetişen hodangillerden *Patagonula Amiracana*'nın ticarî kerestesi. (Paraguay'da *guyabo*, Brezilya'da *guyuvira* denilen, koyu kırmızı renkli ve sert olan bu ağaç iyi cilâ tutar.) [L]

GUAYAKİ'LER, Paraguay'ın doğusundaki ormanlık bölgede yaşayan kızılderili halk. Avcılık, sebzecilik ve arıcılıkla geçinirler. (L)

GUAYAMA, Porto Riko'da şehir, güney kıyısı yakınında; 19 400 nüf. (L)

GUAYAQUİL, Ekvador'da şehir, *Guayas* ilinin merkezi, *rio Guayas*'ın delta meydana getirmeden önce daraldığı noktada; 295 800 nüf. Liman, deniz ulaşımı ile muz, kakao ve meyve taşımada mavnalardan yararlanılan ırmak ulaşımının birleştiği noktada kurulmuştur. 4 m'ye ulaşan gelgit yükselmesi sayesinde limana vapurlar da girebilir, fakat yükleme ve boşaltma kayıklarla yapıldığından ırmak sularında demirlemek zorundadır. Guayaquil, Ekvador'un başlıca ticaret merkezidir. Kimya sanayii. Dokumacılık. (L)

GUAYAS, Güney Amerika'da ırmak, Ekvador'da, ortak bir haliçte birleşen Daule, Vinces ve Chimbo çaylarının sularından meydana gelir; 160 km. Sıcak ve nispeten yağışlı iklimli alüvyon ovası, yer yer menderesler, terkedilmiş ırmak kolları, bataklıklar toprak tümsekleriyle yarılıdır; alçak tepeler, Guayaquil körfezini çevreler. Çok verimli gözenekli topraklarında kakao ağacı ekimi gerilemekte, buna karşılık And'lar ile ovanın birleştiği yerde, Milagro bölgesinde, muz tarımı gelişmektedir. Ayrıca bölgede önemli ölçüde büyük baş hayvan yetiştirilir. — *Guayas ili,* 825 600 nüf. Merkezi, *Guayaquil,* ülkenin en kalabalık ilidir. (L)

GUAYKURU, Gran Chaco yerlilerinin konuştuğu önemli dil ailesi; Abipon'lar, Mbaya'lar, Mokovi'ler, Toba'lar v.b. tarafından konuşulur. (L)

GUAYMAS, Meksika'da (Sonora ili) şehir, Kaliforniya körfezi kıyısında, geniş bir liman meydana getiren derin bir koy kıyısında; 18 900 nüf. Balıkçılık. Turizm. (L)

GUAYAQUİL

GUAYULE i. A.B.D.'de kauçuk bitkisi olarak geniş ölçüde yetiştirilen *parthenium argentatum*'un meksika dilindeki adı.

— ANSİKL. Frenküzümü boyunda bir ağaççık olan *guayule,* kauçuk özü bakımından çok zengindir; bu öz ağırlığının yüzde 20'sini bulabilir; ürün verme süresi de kısadır (asıl kauçuk ağacından [hevea] ekildiğinin onuncu yılından itibaren ürün alınırken, bundan dördüncü yıldan itibaren alınır), ayrıca üretimi de kolaydır. (L)

GUAZUMA i. Almaşık, oval yapraklı ağaç. (Yaprakları havlı, yapraklarının koltuğundan çıkan çiçekleri demet şeklinde dizilidir. Tropik Amerika'da üç dört çeşidi yetişir. *Sterculiaceae* familyasından.) [L]

GUAZZONİ (Enrico), italyan filim yönetmeni (Roma 1876-ay.y. 1949). Ressamlık ve sahne düzenleyiciliğinden yönetmenliğe geçti. 1910-1923 Yılları arasında çok moda olan büyük tarihî filimler dizisinin en tipik temsilcisidir; bu alanda italyan sinemasının dünyada birinci sırayı almasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Griffith ve Lubitsch gibi yönetmenleri bile etkiledi. Filimleri sanat bakımından vasat olduğu halde Birinci Dünya savaşı sonunda Hollywood tarafından örneksendi. Modası hiç geçmeyen bir zevk ve moda yarattı. Guazzoni'nin filimlerinden en anlamlısı 1913 yılında çevirdiği *Quo vadis*'dir. Tarihî filim türünde sayısız eser verdi: *Agrippina* (1910); *La Gerusalemme Liberata* (Kudüs'ün Kurtuluşu) [1913]; *Marcantonio e Cleopatra* (Markantuvan ve Kleopatra) [1913]; *Madame Tallien* (1916); *Fabiola* (1917); *il Sacco di Roma* (Roma Katliamı) [1923]; *Messalina* (1923). İtalyan sinemasının geçirdiği buhrandan sonra, düzensiz bir şekilde filimler yapmağa devam etti ve sesli filmin çıkışıyle çalışmalarını yoğunlaştırdı; fakat *Re Burlone* (Kral Burlone) [1935] bu devreye rastlayan tek ilgi çekici eserdir. (L)

GUBÂR i. (ar. *ġubār*). *Esk.* Toz, toprak, ince toprak. ‖ Esrar. ‖ *Gubâr-âlûd,* toza bulaşmış. ‖ *Gubâr-ı hatır,* keder. ‖ *Gubâr-ı tarik,* yol tozu.

— Bot. *Esk. Gubâr-ı tal',* bitkilerde cinsiyet tozları. Pollen.

— G. santl. Hat sanatında *hattı gubârî* diye adlandırılan çok ince bir yazı biçimi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Gubâr yazısı,* türk hat sanatı tarihindeki tâlik, divânî, nesih, sülüs, kûfi, hendes-i kûfi, celî-divanî veya rık'a yazıları gibi bir güzel sanat yazısı değildir. Gubâr, son derece ince bir yazı tarzıdır. Hatları kıldan ince ve gözle görülemeyecek kadar ufak olduğu için, okurken büyüteç kullanmak icap eder. Bu yüzden, gubâr yazısı bir sanat eseri olarak değil, sadece bir hüner diye kabul edilir. Şarkiyatçı C. Huart *Calligraphes et Miniaturistes* (Hattatlar ve Minyatürcüler) adlı eserinde bu yazı tarzının değişik yazı çeşitlerine tatbik edilebileceğini söyler. Osmanlı imparatorluğu tarihinde gubâr yazısı ile uğraşanlar pul kadar küçük bir kâğıt parçası üzerine Yasin suresini yazmışlar, bir tek pirinç tanesi üzerine de İhlâs suresini sığdırmışlardır. Gubâr ile uğraşan hattatlar arasında, kıl üzerine yazı yazanlar da vardı. Bu sanatın ne vakit ortaya çıktığı ve kimin tarafından yaratıldığı bilinmemektedir. Ayrıca âşarî sisteminde hint-arap rakamlarına çok benzeyen bir rakam şekli de (*erkam-ı gubârîye*) bu adla tanınır.

GUBBİO konsüller sarayının ön yüzü

◆ **Gubârî** sıf. *Esk.* Gubarla ilgili, toza benzer.

— G. santl. Gubâr yazısı ile ilgili. (M)

GUBÂRÎ (Abdurrahman), türk şairi ve hattatı (Akşehir ? - Mekke 1556). İlk öğrenimini Akşehir'de yaptı. Sonra babası Abdullah Efendinin teşvikiyle İstanbul'a gitti ve öğrenimini tamamladı. Nakşıbendî tarikatı şeyhi Ahmed Buharî zâviyedarı Abdüllâtif Efendiye intisap etti. Ayrıca hat sanatının üstatlarından hattat Mustafa Dede'den sülüs ve nesih yazılarını öğrendi. Sanatını geliştirerek Osmanlıların en ünlü hattatları arasına girdi. Özellikle gubâr adı verilen yazı tarzında büyük başarı kazanmasından dolayı Gubârî mahlâsını aldı. Bir süre Mekke'de kaldı. İstanbul'a döndükten sonra Bayezid II'nin şehzadelerinden Orhan'ın hocalığına tayin edildi. Kanunî Sultan Süleyman devrinde ordu kâtibi olarak Irak seferine katıldı. Hayatının son yıllarını, Mekke'de ibadet ederek ve eserlerini tamamlayarak geçirdi. Eserleri: *Süleymanname* (Kanunî Sultan Süleyman devri olaylarını anlatan farsça bir tarih kitabı), *Yûsuf ve Zelîha* (Molla Câmi'nin eserine nazire olarak yazılmış mesnevî), *Şebistân-ı Hayâl* (Hayal Odası) [Nişâbur'lu Fettâhî'nin eserine manzum nazire], *Kâbename* (Kâbe'nin övgüsünü yapan manzum bir eser). — *Gubârî* mahlâsını taşıyan bir başka şair daha vardır. Muğla'nın Ula ilçesinden olan bu ikinci Gubârî'ye ait bazı beyitlere Sehî Bey tezkiresinde yer verilmiştir. (M)

GUBAT sıf. *Halk dili.* Kaba, biçimsiz. (M)

GUBBİO, İtalya'da şehir, Umbria'da (Perugia ili), Camignano vâdisinde. Gubbio eski çağda *İguvium* adlı bir etrüsk ve roma şehriydi: 1444'te burada etrüsk ve latin harfleriyle tunç üzerine kazınmış «Eugubium levhaları» bulundu. XIII. yy.dan kalma katedral; aynı dönemden kalma Santa Maria Nuova, San Francesco, Sant'Agostino kiliseleri; XV. yy.dan kalma duka-

GUBBİO çinisi
Louvre müzesi, Paris

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

GUBBİO konsüller sarayı ve, solda, San Francesco kilisesi absisi

lık sarayı; podeste sarayı (XIV. yy.); konsüller sarayı (XIV. yy.). XV. ve XVI. yy.da bir Majolica (bir çeşit çini) merkezi olan şehirde çoğunlukla mavi renkli, madenî ışınlar yansıtan, bir kadın başıyle süslü ve yazılı kupalar ve tabaklar bulunmuştur. (L)

GUBEC (Matya, **Köylüler kralı** denir), hırvat köylüsü (Zagorje-öl. Zagreb 1573). Bir köylü ayaklanmasına elebaşılık ederek (1571-1573), 20 000 kişiyi derebeylerine karşı ayaklandırdı, tutuklanarak öldürüldü. (L)

GUBEN. Bk. WILHELM-PIECK-STADT.

GUBERNACULUM TESTİS bls. i. (lat. k. ler). Anat. Erbezini, erbezi torbasının iç yüzüne tespit eden telsel bağ. (L)

GUBKİN (İvan Mihayloviç), sovyet jeoloğu (1871-1939). Petrol kaynaklarıyle ilgili jeoloji ve iktisat meselelerini inceledi. Birkaçı kendisi tarafından keşfedilen çeşitli rus maden yataklarının oluşum şartlarını açıkladı. Petrolün menşei üstüne yeni bir kuram geliştirdi. Başlıca eseri: *Başkirskaya Neft, ee Znaçen ye i Prerspektivy Razvitiya* (Petrol Üstüne İncelemeler) [1932]. (L)

GUBOGLU (Mihail), gagavuz asıllı rumen türkoloğu ve tarihçisi (Ceadar Lunga 1911). Cerraunti üniversitesini bitirdi (1938). Yaş üniversitesinde açılan Türkoloji enstitüsünde (1940) ve Bükreş'te kurulan Balkanoloji enstitüsünde görev aldı (1945). Yaş ve Bükreş üniversitelerinde ders verdi. Rumen İlimler akademisine bağlı Tarih enstitüsü ve Güneydoğu Avrupa Araştırmaları enstitüsünde çalıştı. Sofya (1958-1967) ve İstanbul'da (1966, 1968; 1969-1970), türk belgeleri üstünde araştırmalar yaptı. Sofya'da toplanan Güneydoğu Avrupa Araştırmaları enstitüsünün I. kongresine (1966) ve Ankara'da VII. Türk Tarih kongresine (1970) katıldı. Başlıca eserleri: *Dimitrie Cantemir si İstoria İmperiului Otoman* (Dimitrie Cantemir ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) [1957]; *l'Inscription Turque de Bender Relative à l'Expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie* (1538-1545) [Kanunî Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferiyle ilgili Bender'de Bulunan Türkçe Yazıt] (1958); *Paleografia si Diplomatika Turco-Osmana* (Osmanlı Paleografi ve Diplomatik Belgeleri) [1958]; *Catalogul Documentelor Turceşti* (Türk Belgeleri Kataloğu) [I. cilt 1960; II. cilt 1965]; *Dimitrie Cantemir-Orientaliste* (Şarkiyatçı olarak Dimitrie Cantemir) [1961]. (M)

GUCAR, Hindistan'ın kuzeyinde yaşayan kabile. Racputlar ve Catlar ile aynı soydan gelirler. Catlar gibi Gucarların da VI. yy.da Hindistan'a göç etmiş olan İskitler'in soyundan olduğu görüşü, çağımızda kuvvet kazanmıştır.
Gucarlar 550'de Akhunlar ile birlikte veya hemen onların ardından Hindistan'a girdiler. Ebu dağı civarındaki Bhinmal şehrini kendilerine merkez yaparak kuvvetli bir devlet meydana getirdiler. Fakat ülkenin kuzey taraflarındaki büyük aileler yavaş yavaş Racput kabileleri, özellikle Pratihara yahut Parihar kabilelerine karıştı. Güneyde ise varlıklarını korudular ve bu bölgeye Güney Gucar adını verdiler. Gucar, genellikle, göçebe, muharip ve yağmacı bir kabile idi. Yakın soydaşları olan Catlar gibi toprağa iyice yerleşmiş sayılmadıkları halde içlerinde pek çoğu yerleşik hayata alışmıştır. Hindistan'ın kuzeybatısında ve özellikle Hazara, Cammû, Kangra ve Çibhal dağlarının dış yamaçlarında oturan Gucarlar bugün de genellikle göçebe olan çobanlardır. Bunlar Gucari veya Gocri adı verilen özel bir şive konuşurlar. Kuzeydeki medenîleşmiş kolları da Pahariler ile birlikte pencabî diliyle konuşan diğer kavimler arasında yaşamalarına rağmen dillerini koruyabilmişlerdir. Toprağa yerleşmiş olan Gucarlar bugünkü Gucerat bölgesinde oturmaktadırlar. Gucerat'ta yaşayan Gucarlar da Kuzey ve Batı Pencap'takiler gibi tamamıyle müslümandırlar. Daha doğuda Hoşyarpur ve Camna boyundaki bölgelerde, yani Pencap ile Birleşik eyaletlerde oturan Gucarlar ise çoğunluk bakımından Hindu dinine bağlıdırlar. Pencap dahilinde 739 622, Birleşik eyalette 344 000 ve bütün Hindistan'da 2 103 000 gucar yaşar. (M)

GUCARAT. Bk. GUCERAT.

GUCDUVAN, Orta Asya'da (Buhara şehri yakınlarında) tarihî kasaba. İslâmlıktan çok önce kurulduğu sanılmaktadır. XVI. yüzyılda müstahkem bir şehir haline geldi ve âdeta Buhara'nın kilit noktası oldu. Babür Şah 1512 yılında Özbekler tarafından burada yenilgiye uğratıldı; böylece Maveraünnehir bölgesinde Timurlular hanedanının hâkimiyeti son buldu. Daha sonraki yıllarda Gucduvan müstahkem mevki olarak büyük önem kazandı. (M)

GUCDUVÂNÎ (Abdülhalik), islâm mutasavvıfı (öl. 1179 veya 1189 ?). Malatyalı Abdülcelil İmam'ın oğludur. Gucduvan'da imam Sadreddin'den ders aldı. Batınî ilme olan ilgisinden dolayı Buhara'ya gitti ve Yusuf el Hemedânî'ye intisap etti. Yusuf el Hemedânî'nin tasavvuf prensiplerini daha da sağlamlaştırarak bir kitap halinde derledi. Ünü Buhara'ya, sonra bütün arap âlemine yayıldı. Tarikatının yayılması hususunda Sünnîlerden ve Selçuklulardan yardım gördü.
Yusuf el Hemedânî'nin halifesi Ahmed Yesevî aracılığıyle de tarikatın Türkistan'da yayılmasını sağladı. Kalp ile zikretme yolunu teklif etti. Bu hususta Hemedânî'nin teşvikini gördü. Tarikatını sekiz esas üstüne kurdu. Sonra vukuf-ı zamanî, vukuf-ı adedî, vukuf-ı kalbî ve çile-i hâtır gibi prensipleri de ilâve ederek Nakşibendîliğin bütün prensiplerini biraraya topladı. Eserleri: *Vasiyetname, Makamat-ül-Yusuf el-Hemedânî* (Yusuf el-Hemedânî'nin Makamları). [M]

GUCERAT veya **GUCARAT** veya **GUCRAT,** Hindistan'ın batı kısmında eyalet; 20 633 350 nüf. (1961); 186 837 km². Batıda Umman denizi, kuzeybatıda Pakistan, doğu ve güneydoğuda Hindistan eyaletlerinden Racastan, Madhya Pradeş ve Maharaştra ile sınırlanır; eyalet merkezi *Ahmedâbâd* (1 347 999 nüf. [1967]). Başlıca şehirleri: *Surat* (355 171 nüf.), *Baroda* (348 179 nüf.), *Razkot* (233 462 nüf.). Tarım ve sanayi.

● *Coğrafî durum, nüfus, tabiî kaynaklar ve ekonomi.* Gucerat eyaleti üç bölgeye ayrılmıştır: kara bölgesinde Sauraştra (Kathiawad) yarımadası ve geniş tuzlu bataklıklarıyle Kutç yarı çölü yer alır. Kara bölgesinin doğu bölümü, merkezî Sauraştra ve Kuç yüksek yaylaları ve tepelerle kaplıdır. Haziran ve eylül arasında bölgeye muson yağmurları düşer. Güney kısımlarında 2 000 mm'yi bulan yıllık yağış, kuzeye doğru gidildikçe azalır.
1961 Sayımında Gucerat'ın nüfusu 20 633 350 idi. (Hindistan nüfusunun yüzde 4,7'si), 1966'da 23 840 000'e yükseldiği sanılmaktadır. Nüfusun ancak yüzde 0,5'i hindu (göçebeler de sayılırsa yüzde 89'u), yüzde 8,5'i müslüman, yüzde 2'si de cavnacıdır. Okuma yazma oranı yüzde 30,5'tur; bütün Hindistan için bu oranın yüzde 24 olduğu göz önüne alınırsa, okuma yazma bilenlerin Gucerat'ta fazla olduğu anlaşılır.
Gucerat topraklarının yarıdan fazlası tarıma elverişlidir. 1947'den beri sulama projeleri yapılmasına rağmen, ekili toprakların ancak yüzde 10'u sulanabilmektedir; bu yüzden Gucerat'ta tahıl tarımı az olarak yapılmaktadır. Gucerat, Hindistan pamuk üretiminin yüzde 28'ini, fıstık üretiminin yüzde 25'ini, tütün üretiminin de yüzde 21'ini sağlar. Süt sanayii gelişmiştir. Bombay'ın günlük süt ihtiyacını karşılayan eyaletin ayrıca hemen her yerinde, *ghee* denilen bir çeşit rafine tereyağı yapılır. Kaira bölgesinde tereyağı, peynir ve bebek maması sanayii çok ilerlemiştir. Ayrıca, eski hayvancılık geleneğini sürdüren eyalette koyun, at ve deve çiftlikleri bulunur. Gucerat'ın en önemli sanayi dalı, Ahmedâbâd, Broach ve Surat'taki pamuk dokuma tezgâhlarıdır. Elektrik motorları sanayii, makine yapımı, bitkisel yağ, kimyasal maddeler ve çimento üretimi de gittikçe önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan diğer sanayi dalları arasında, Cambay bölgesindeki petrol ve gaz işletmeleri, Boroda yakınındaki Koyali'de kurulan 3 milyon tonluk petrol rafinerisi sayılabilir. Kandla limanının genişletilmesi, projeleri hazırlanan bir demir fabrikası, Bhavnagar'daki makine parçaları ve Anklesvar'daki petrokimya fabrikaları son çalışmalar arasındadır.

● *Tarih.* Lothal ve başka bölgelerde yapılan arkeolojik kazılar, Gucerat bölgesinin İndus vâdisi medeniyetiyle (M.Ö. 3000-1500) ilişkisi olduğunu ortaya çıkardı. Sauraştra yarımadasındaki Cunagadh'ta ve Sopara'da bulunan Asoka fermanlarından, bölgenin M. Ö. 322-185 arasında Maurya imparatorluğuna bağlı olduğu anlaşıldı. Gucerat bölgesi, Saka, Gupta Maitraka, Raştrakuta ve Gurcara-Pratihara gibi daha sonraki hanedan ve akıncıların da izlerini taşır.
Çağdaş Gucerat dili ve kültürünün temelini, X. yy. ortalarında Çalukyan hanedanından Mulraj Solanki attı. Prahhara ve Çalukya hükümdarları Cayna dinine bağlıydılar. Cayna dinine bağlı olan ünlü kutsal şair Hemşandra, XII. yy.da Kumarapala Çhalukya devrinde yaşamıştı.
Müslümanların Gucerat'ı tanımaları, Gazneli Mahmud'un Anhlivara üstüne yürüdüğü ve Surat'ın güney kıyısındaki Sumnath tapınağını tahrip ettiği (1025 veya 1026) zamana rastlar. Sultan Şihabüddin Anhilvara'da yenildi (1178), fakat Delhi'nin hükümdar naibi Kutbeddin Aybek bir süre sonra bu yenilginin intikamını aldı (1194). Sultan Alâeddin Halacî'nin serdarı Uluğ Han, 1294'e doğru Gucerat'ı ele geçirdi. Sultan Muhammed Tuğluk, bölgeye 1347-1351 arasında birçok sefer yaptı. Halefi Sultan Firuz Şah bölgeyi hâkimiyeti altına aldı; bu tarihten sonra bölge müslüman hükümdarların elinde kaldı. Timur, Delhi'nin Tuğluk hanedanını yıktıktan sonra (1398), Zafer Han Gucerat'ta hükümdarlığını ilân etti. Yerine torunu Ahmed Şah geçti (1411). Gucerat'ın sınırları genişledi. Son Gucerat hükümdarı Türklerin ve Portekizlilerin hücumlarına uğradı; Türk-Hint imparatoru Ekber Şah'ın askerleri bölgeyi yağmaladı. Bölge, müslüman hâkimiyeti sona erinceye kadar Türk-Hint imparatorluğunun naipleri tarafından yönetildi. XVII. yy.da Maratha'ların akınlarıyle Gucerat'ta müslüman hâkimiyeti sona erdi.
İngilizler XIX. yy. başlarında Batı Hindistan'ı ele geçirince, Boroda'lı Masatha Gaikvad'ı ve 200'e yakın prensi yarı bağımsız olarak bıraktılar. Buna karşılık Ahmedâbâd bölgesi ve güney bölgeleri doğrudan doğruya ingiliz yönetimi altına girdi. 1918'den sonra, Gandhi ile Patel'in liderliğinde Gucerat milliyetçi hareketlere sahne oldu.
Gandhi'nin ashram'ları (ibadet yerleri) 1915-1935 yılları arasında Ahmedâbâd yakınında kuruldu. Bütün yurt çapında yürütülen şiddet ve işbirliğine karşı kampanyalar Haira ve Surat idare bölümlerinde başladı. Hindistan 1947'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Baroda ve diğer küçük prenslikler de

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

Hindistan birliğine bağlandı. 1956'da Sauraştra ve Kuç, Bombay'a bağlandı. 1960'ta Bombay, birinde Marathi, ötekinde Gucerat lehçeleri konuşulan iki bölgeye ayrıldı. Eskiden Portekiz bölgeleri olan Daman (Damao) ve Diu, Gucerat kıyılarında bulunmakla birlikte, merkezî hükûmet tarafından yönetilir.

● *Dil ve edebiyat.* Hint-arî dil grubundan olan gucerat dili Gucerat devletinin resmî dilidir. Aynı zamanda Bombay'daki bir azınlığın ve Doğu Afrika'da sayıları gittikçe azalan hintli tüccarların da ana dilidir. 20 Milyona yakın insanın konuştuğu gucerat dili Devanagari elyazısının değişik bir biçimiyle yazılır. Aynı yazıyı sanskrit, hindî ve marathi dilleri de kullanılır. Dilin aslını Baroda ile Ahmedâbâd arasında konuşulan lehçe meydana getirir. Üç önemli lehçesi daha vardır: Güney Gucerat (veya Surati), Kathiavari ve Kuzey Gucerat. Gucerat edebiyatı, dilin tarih boyunca geçirdiği üç büyük evrimi kapsar; Eski Gucerat (XII. yy.-XV. yy.), Orta Gucerat (XV. yy.-XVIII. yy.) ve Modern Gucerat. Her dönem edebiyat açısından oldukça zengindir. *Eski Gucerat.* Gucerat dilinde en eski edebî eser Salibhadra'nın ***Bharatibahubali Rasa*** (1185) adlı manzum yazılmış dinî ve tarihî hikâyesidir. Bu tür edebiyat Eski Gucerat-da çok yaygındı. Diğer bir tür de ilkbaharın gelişini ve sevgililerin duygularını anlatan ***fagu*** adlı lirik şiirlerdi. ***Fagu***'ların belirgin nitelikleri Cayna efsanelerinden alınmalıydı. Meselâ XIV. yy.da Cayna din adamı Sthulibhadra tarafından yazılan ***Neminathafagu*** böyleydi. Fakat ***fagu***'ların en ünlüsü olan ***Vasantavilâsa*** (XIV. yy. sonu, XV. yy. başı) hiç bir mezhebe bağlı değildi. Bu eserin yazarı bilinmemektedir. Eski Gucerat'da yaygın diğer bir tür de Cayna dinine bağlı din adamları tarafından yazılmış, dinî öğretileri yansıtan nesir hikâyelerdi. Bunlara ***dharmakatha*** adı verilirdi. Tarunaprabha ve Somasundara (XIV. yy.) bu tür eser veren en ünlü yazarlardı. Fakat en ünlü ***dharmakatha*** Manikyacandra'nın yazdığı ***Prthvicandracarita*** idi (XV. yy.).

Orta Gucerat. Narasimha Mehta ve Mirabai XV. yy.da dinî şiirler yazdılar. Bu türe ***bhakta*** adı verilmekteydi. Yine aynı devirde yaşayan Bhalâna (1434-1514) Bana'nın sanskritçe yazdığı klasik bir eser olan ***Kadambari***'yi aynı isimle Gucerat diline uyguladı.

XVII. yy.da ve XVIII. yy.ın başlarında ün yapmış üç yazar görülür: Akho (1591-1656) Ahmedâbâd'lı bir kuyumcuydu, dinî şiirler yazdı. Premânanda (1636-1734) manzum hikâyeler yazdı. Eseri ***Nalâkhyâna*** orta gucerat dilinde yazılmış en iyi şiir örneklerini ihtiva eder. Samala (1679-1769) romantik ve hayalgücüne dayanan eserler vermiştir. XVIII. yy.ın sonlarında doğmuş olan en ünlü yazar Dayârâma'dır (1777-1852). ***Garbi*** adı verilen türde yazdığı dinî şiirlerle ün yaptı. Garbi dans eşliğinde söylenen şarkılara verilen addı.

Modern Gucerat. Gucerat'ın 1818'de ingiliz denetimi altına girmesiyle batı kültürünün etkisinde kalan yazarlar gucerat edebiyatına yeni bir yön verdiler. XIX. yy.da hem şiir alanında çok iyi örnekler verildi, hem de nesir önem kazandı. Bu devrin ilk büyük temsilcisi Narmadşankar'dı (1833-1886). Daha sonra yetişen Govardhanram Tripathi'nin (1855-1907) ***Sarasvatişandra*** adlı dört kısımlık romanı gucerat edebiyatının en büyük eseri sayılır. İngiliz etkisinin hâkim olduğu bu dönemde Gucerat'lı yazarlar kısa hikâye türüne de ilgi göstermeğe başlamışlardır.

XX. yy.da gucerat dilinde yazan Mohandas K. Gandhi'nin 1914'te Güney Afrika'dan anavatanı Gucerat'a döndükten sonra, gucerat edebiyatında geniş ölçüde etkisi oldu. Bundan sonraki yıllarda birçok edebiyat türü denenmeğe başlandı. Kaka Kalelkar deneme, Dhumketu ve Ramnarayan Pathak kısa hikâye, K. M. Munshi tarihî romanlar yazdılar. Ayrıca amatör tiyatro da halk tarafından benimsendi. Roman, kısa hikâye, oyun yazarı ve tenkitçi Umaşankar Joşi larda eserler verildiyse de, Hindistan bağımsızlığını kazandıktan sonra (1947) edebî hayata bir durgunluk geldi. Ünlü şair, oyun yazarı ve tenkitçi Umaşankar Joşi bu durgunluğu «bir çöküş devri» olarak nitelendirdi. (L)

GUDEA, Sümer-öncesi sanat, (M.Ö. III. bin sonu)

GUCRANVÂLA, Batı Pakistan'da (Lahor ili) şehir; Çenab ile Ravi arasında; 196 100 nüf. Pamuk ve yün iplikçiliği. Alüminyum ve demir metalürjisi.

— Tar. Çenab ile Ravi ırmakları arasında eski bir bölge olan Gucranvâla, Türk-Hint devleti zamanında çok gelişti; yeni şehirler kuruldu. XVIII. yy.dan sonra bölgeye Sikhler kavmi yerleşti. Bunlardan kalan en önemli eser, Rancit Singh'in, babası Mahan Singh için yaptırdığı türbedir. Bölgenin en büyük şehirleri Gucranvâla ve Vezirâbâd'tır. (ML)

GUCRAT, Batı Pakistan'da (Ravalpindi ili) şehir, Cihlam ile Çenab arasında; 47 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

GUCRAT. Bk. GUCERAT.

GU CU-CİNG, XIII. yy.da yaşamış çinli astronom. İlk çinli astronom olan Gu Cu-Cing küresel trigonometriyi kullandı ve bugün hâlâ Pekin'de bulunan astronomi âletlerini yaptı. (L)

GUÇKOV (Aleksandr İvanoviç), rus siyaset adamı (Moskova 1862-Paris 1936). Ekimciler partisinin kurucularından. 1910'dan 1912'ye kadar Duma'ya başkanlık etti. Prens Lvov kabinesinde harbiye bakanı oldu (mart -mayıs 1917). Bolşeviklere karşı çıktı ve yurt dışına kaçtı. (L)

GUD i. Sahra'da, erglerin kumulları arasında uzunlamasına çöküntü. (L)

GUDA i. İki ucu yuvarlak, silindir biçiminde hollanda peyniri. (L)

GUDBRANDSDALEN, Orta Norveç'te vâdi, Mjösa gölünün kuzeybatısında, Lillehammer ile Dombas arasında. Oslo'yu Trondheim ve Andalsnes'e bağlayan kara ve demiryolu buradan geçer. (L)

GUDDE i. (ar. *ğudde*). Anat. *Esk.* Bez, beze: *Belki de suratındaki ekşilik numara değildir de cigaraya alışan çocuğun tükürmesi gibi bir gudde faaliyetidir* (S.F. Abasıyanık). *Karının tiroid guddeleri tedavi edileliden beri evde kavga yoktu* (A. H. Tanpınar). Bk. BEZ. ‖ *Gudde-i arakiye,* ter bezi. ‖ *Gudde-i dalle,* normal yerinde bulunmayan bez. ‖ *Gudde-i dem'iye,* gözyaşı bezi. ‖ *Gudde-i derakiye,* kalkan bezi. ‖ *Gudde-i luâbiye,* tükrük bezi. ‖ *Gudde-i mideviye,* mide bezi. ‖ *Gudde-i nekfiye,* çeneyle kulak memesi arasındaki yerde oluşan ufak bezler. ‖ *Gudde-i sanavberiye,* kozalaksı bez. ‖ *Gudde-i taht-el-fekkiyye,* çenealtı bezi. ‖ *Gudde-i taht-el-lisân* (veya *gudde-i taht-el-lisâniye*), dilaltı bezleri.

◆ **Guddeli** sıf. *Esk.* Guddesi olan.

◆ **Guddî** veya **guddeî** veya **guddevî** sıf. *Esk.* Guddeye ait ve guddeye dayanan. ‖ *Guddüy-üş-şekl,* gudde şeklinde olan, şekli bir guddeye benzeyen. (M)

GUDEA, M.Ö. III. binyılda Mezopotamya'da hüküm süren Lagaş sitesi kralı. Ur ve Nippur şehirlerine hâkim oldu; Elam ülkesinin bazı bölümlerini nüfuzu altına aldı. Gudea'nın on beş kadar heykeli bulundu, bunların on ikisi Louvre müzesindedir. Koyu yeşil dioritten oyulmuş olan heykeller Gudea'yı ayakta ve oturur durumda gösterir. Heykelin adı ile adandığı tanrının adı, elbise kısmına çivi yazısıyle yazılmıştır. (L)

Gudea devri, M.Ö. 2050 yıllarında Güney Mezopotamya'da Lagaş sitesinin, siyasî ve kültürel yönden ileri bir seviyeye ulaştığı devir. Üç dört nesil devam ettiği sanılan bu devrede üç ensi* adı bilinir: **1.** Urbaba; **2.** Gudea; **3.** Urningirsu. Yapılan araştırmalar Gudea'nın bağımsız bir ensi olduğunu ortaya koydu. Kendisinin Nippur sitesi tapınağında tanrı Enlil'e gönderdiği adaklar vardır. Böyle adakların yalnız bağımsız ensiler tarafından sunulabileceği bilinir. Gudea devrinde Lagaş zengin bir ülke oldu; komşu ülkelerle ticarî ilişkiler kuruldu. Sümer edebiyatı da çok gelişti. Sümer edebiyatının ilk metinleri Gudea tarafından yazıldı. Bu devre ait iki yüz kadar edebî metin ele geçti, alçı taşından yapılmış birçok da kabartma bulundu. Mühürcülükte gelişmeler kaydettiği görüldü. Gudea'nın ölümü ile devir sona erdi. (ML)

GUDED çoğl. i. (ar. *ğudde*'den *ğuded*). *Esk.* Bezler. ‖ *Guded-i cildiye,* cilt bezleri. (M)

GUDENA veya **GUDENAA,** Danimarka'nın en uzun ırmağı; 148 km. Doğu Jütland'da doğar, Vejle'nin kuzeybatısında genellikle kuzeye doğru akar, Mossö gibi çeşitli göllerden geçerek, Silkeborg ve Randers'i sular ve Kattegat'ta Randers fiyorduna dökülür. (L)

GUDERİAN (Heinz), alman generali (Kulm an der Weichsel, bugünkü Chelmno 1888-Schwangau, Füssen yakınları, Bavyera 1954). Bir subayın oğluydu. 1907'de Harp okulunu bitirdi, Birinci Dünya savaşı patladığı sırada Berlin Harp akademisinde öğrenciydi. Savaşa kıta muharebe subayı olarak katıldı. 1922'de Ulaştırma birliğine geçti. Zırhlı taşıtlar ve tanklar konusunda uzmanlaşarak en büyük tank teknisyenlerinden biri oldu. 1929'dan sonra tanklarla toplu halde hücuma geçecek bağımsız bir tank sınıfının (Panzerwaffe) kurulması için diretti. Hitler'in desteğiyle isteğine ulaştı ve 1935'ten sonra üç zırhlı tümen kurulmasını sağladı. Tankların diğer sınıflarla işbirliği konusundaki düşüncelerini iki kitapta açıkladı: *Die Panzertruppen in Zusammenwirken mit den anderen Waffen* (Zırhlı Birliklerin öbür Silâhlarla Ortaklaşa Etkisi); ve *Achtung Panzer* (Dikkat, Tank) [1936]. 1938'de Seri Birlikler müfettişi olan Guderian Almanların son çarpışmada izleyeceği taktiğin kararlaştırılmasında ön planda rol oynadı. Polonya'da (1939) ve Fransa'nın Ardennes bölgesinde (1940). 19. Zırhlı kolordu kumandanlığı yaptı, daha sonra Aisne'de (1940) ve Rusya'da (1941) Zırhlı Grup kumandanlığında bulundu. Moskova bozgunundan sonra Hitler tarafından görevinden uzaklaştırıldı (aralık 1941). 1943'te Zırhlı Birlikler müfettişi olarak yeniden göreve çağırıldı ve temmuz 1944'ten mart 1945'e kadar Hit-

GUDEA
Louvre müzesi, Paris

general **GUDERIAN**

Foto. Histoire de l'Humanité ; LAROUSSE

Guelfi
ve Ghibellini
Guelf'lerin arması
Ferroni sarayı, Floransa

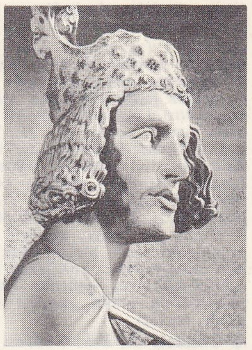

Guelfi
ve
Ghibellini
Konrad III
Bamberg
katedrali

Guelfi
ve Ghibellini
Bohemya'lı Johann'ın
resimli madalyası,
Cabinet des Métailles,
Paris

amiral GUÉPRATTE

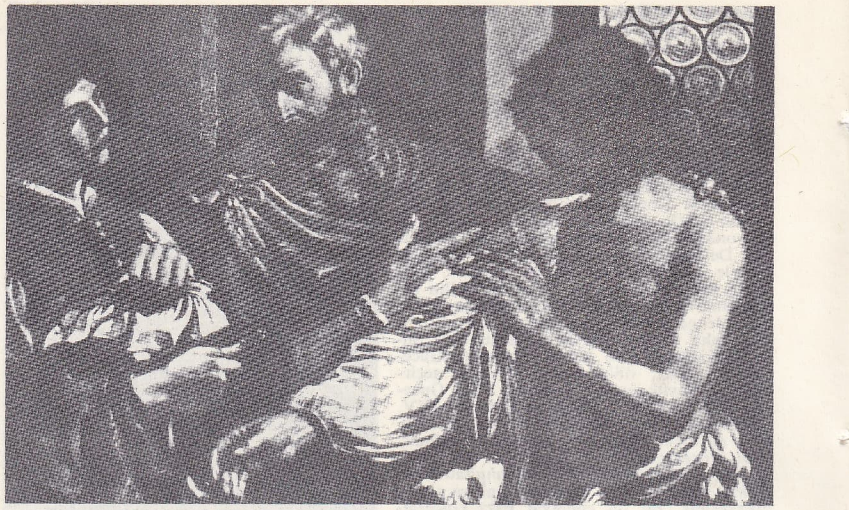

Giovanni GUERCİNO, «Açık Elli Oğul», Borghese galerisi, Roma

ler tarafından Kara Ordusu Kurmay başkanlığına getirildi. Müttefiklere esir düştü ama, hemen serbest bırakıldı ve Bavyera'ya çekildi. Bulunduğu yerden, alman ordusunun bazı ilerigelenleri üstünde etkili olmağa devam etti. *Erinnerungen eines Soldaten* (Bir Askerin Hatıraları) [1951] adlı eserinden başka Avrupa'nın savunma ve Almanya'nın yeniden silâhlanması konusunda ilgi çekici iki eser yayımladı: *Kann Westeuropa Vreteidigt Werden?* (Batı Avrupa Savunulabilir mi?) [1950] ve *So, geht es nicht* (Bu Böyle Yürümez) [1951]. (L)

GUDİ, Kıbrıs'ta (Baf bölgesi) köy; 277 nüf. (1960). [L]

GUD-İ ZİRRE, Afganistan'da göl, içakışlı Seistan (Sistan) çanağında; Hamun ırmağı, sularının fazlasını zaman zaman bu göle boşaltır. (L)

GUDMUNDSSON (Kristmann), izlandalı romancı ve şair (Lundarreykjadalur, İzlanda 1901). Romanlarında özellikle genç âşıkların psikolojisini inceledi. İzlanda ve norveç dilinde yazdığı eserleri otuz dile çevrildi. 21 Yaşında Norveç'e gitti, 1938'e kadar orada kaldı. Kısa hikâyelerden meydana gelen ilk kitabı *İslandak Kjaerlighet* (İzlanda'da Aşk) [1926] ile büyük bir başarı kazandı. Başlıca eserleri şunlardır: *Brudekjolen* (Gelinlik) [1927]; *Livets Morgen* (Hayatın Sabahı) [1929]; *Gyojan Oguxinn* (Kanatlı Kale) [1927-1938]; *Thokan Rauda* (Kızıl Sis) [1950-1952]; *Voluskrin* (Oyuncaklar) [1961]; *Torgit* (Kare) [1965]. (L)

GUDMUNDSSON (Thomas), izlandalı şair (Grimsnes 1901). Önce avukatlık yaptı (1926-1929), sonra Reykjavik İstatistik enstitüsünde çalıştı. Eserleri: *Fagra Veröld* (Güzel Toprak) [1933]; *Stjörnur Vorsins* (İlkbahar Yıldızları) [1940]; *Ljodasafn* (1961). Şiirlerinde güzellikleri, düşleri, hayalleri konu alır. (L)

GUDRUF i. (ar. *ġudrūf*). Anat. *Esk.* Kıkırdak, kemiklerin uç kısmında bulunan beyaz, sert ve esnek doku. ‖ *Gudruf-i darakî* veya *gudruf-i türsî,* hançereyi meydana getiren kıkırdaklardan kalkan şeklinde olanı. ‖ *Gudruf-i halkavî,* halka şeklinde kıkırdak. ‖ *Gudruf-i vustanî,* burnun içindeki kıkırdak perde, bölmeleri birbirinden ayıran kıkırdak doku. (M)

GUDRUN. Bk. KUDRUN.

GUDUBET sıf. (ar. *ġażab*'dan *ġuḍūbet*). Çok çirkin ve sevimsiz: — *Gudubetin biridir, asıl öyleleri aksi, nalet olurlar; kimsenin dokunmayacağını bildikleri ırzlarını koruma sevdasına kapılırlar* (R. H. Karay). [M]

GUÉBRİANT (Jean - Babtiste BUDES, — kontu), fransız mareşali (Le Plessis-Budes, Côtes-du-Nord 1602 - Rottweil, Schwaben 1643). 1626'dan 1630'a kadar Felemenk'in kuzey yöresinde savaştı. Fransa'ya dönünce, Aşağı Pfalz muharebesinde, Bernhart von Sachsen-Weimar ordusundaki fransız yardımcı birliklerine kumanda etti (1635-1639). Bernhart ölünce (1639) onun yerine geçti. İsveçlileri kendi saflarına çekmeyi başararak imparator kuvvetlerini Wolfenbüttel'de (1641) ve Kempen'de (1642) yenilgiye uğrattı, mareşalliğe yükseldi, aldığı yaraların etkisiyle çok geçmeden öldü. (L)

GUÉBRİANT (Renée DU BEC - CRESPİN, — mareşali) [1614 - Périqueux 1659], 1632'de Guébriant kontuyle evlendi. Polonya kralı Wladislaw IV ile evlenen Gonzaga'lı Maria Luisa'yı Polonya'ya götürmekle görevlendirildi (1645). Büyükelçilik görevine getirilen ilk kadındır. Fransa'ya dönüşünde beklenmedik bir anda Brisach hükûmetini ele geçirdi (1652); denildiğine göre, Alsace'ta egemen bir prenslik kurmak istiyordu. (L)

GUEBWİLLER, Fransa'da Haut-Rhin idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Vosges dağları eteğinde; 10 864 nüf. Dışı roman üslûbunda XII. ve XIV. yy.dan kalma Saint-Léger kilisesi; XVIII. yy.dan kalma Notre-Dame kilisesi. Eski Dominiken kilisesinde (XIV. yy.) Florival müzesi (Théodore Deck'in seramikleri; *Florival Meryem*'i [XIV. yy]). Pamuk dokumacılığı ve dokuma sanayii makineleri. Keten iplikçiliği. Keçe. Halat imalâtı. İnce marangozluk; bıçkıhaneler. Karton yapımı. — Yakınında tanınmış bağlar (Kitterlé). — İdare çevresi, 60 994 nüf. (L)

GUEBWİLLER (BALLON DE) veya **GRAND BALLON,** Fransa'da Vosges dağlarının (Haut-Rhin) en yüksek tepesi. Alsace ovasına, Karaorman'a ve Jura'lara bakan yuvarlaklaşmış bir doruktur; 1 424 m. (L)

Guedel kanülü, kauçuktan veya plastik maddeden, dil bastırıcı kanül; genel anestezîler sırasında mukozayı zedelemeden, yutağın dil tabanıyle tıkanmasını önler. (L)

GUEDRON veya **GUESDRON** (Pierre), fransız bestecisi (XVI. yy.ın ikinci yarısı - öl. 1620'ye doğr.). Châteaudun'de doğduğu sanılır. 1590'da krallık kilisesinde şarkıcı, 1601'de Claude Le Jeune'den sonra kral dairesi bestecisi, 1613'te kralın ve ana kraliçenin müzik işleri başkanı. Çalgı eşliğinde söylenen şarkı tarzının geliştirdiği çağda, din dışı müzik bestecilerinin önde gelenlerindendi. Henri IV ve Louis XIII'ün sarayları için bale müziği ve operanın öncüsü sayılan melodramik baleler besteledi: *Alcine* (1610); *Triomphe de Minerve* (Minerva'nın Zaferi) [1615]; *Délivrance de Renaud* (Renaud'nun Kurtuluşu) [1617]; *Tancrède* (1619). Beş ve altı parçalı saray şarkıları ile çeşitli bestecilerden lavtaya uyguladığı şarkılar yayımladı. Bu eserler, Cambefort ve Lully'nin getirdiği reform anlayışının öncüsü sayılır. (L)

GUÉHENNO (Marcel, **Jean** — denir), fransız yazarı (Gougères 1890). École Normale Supérieure'den sonra üniversitede öğrenim yaptı ve 1945'te halk eğitimi uzmanı oldu. Aynı zamanda gazetecilik yaptı, Birinci Dünya savaşından önce *Europe* dergisinin başyazarıydı. Geldiği emekçi sınıfına bağlı kalarak, halkın aradığı mutluluğu burjuva kültürünün gerekleriyle bağdaştırmağa çalıştı. Başlıca eserleri: *Caliban Parle* (Caliban Konuşuyor) [1929]; *Conversion à l'Humain* (İnsanlığa Dönüş) [1931]; *Journal d'Un Homme de Quarante Ans* (Kırk Yaşında Bir Adamın Günlüğü) [1934]; *Jeunesse de la France* (Fransa'nın İlk Yılları) [1936]; *Journal d'Une «Révolution»* (Bir «Devrimin» Hikâyesi) [1937-1938]; *Journal des Années Noires* (Karanlık Yıllardan Hatıralar) [1946]; *Jean-Jacques* (1948-1952); *Aventures de l'Esprit* (Aklın Serüvenleri) [1954]; *La Foi Difficile* (Zor İnanç) [1957]; *Sur le Chemin des Hommes* (İnsanların Yolunda) [1959]; *Changer la Vie* (Hayatı Değiştirmek); *Plasir de Lire* (Okuma Zevki) [1964]. (L)

GUELDRE veya **GELDERLAND kontluğu ve düklüğü,** Friz ve Meuse nehirleri ile Jülich dükalığı, Ren nehri, Kleve düklüğü, Felemenk kontluğu ve Utrecht bölgesi arasında kalan imparatorluk tımarı. Ortaçağda ekonomisi yalnız tarıma dayanan bu bölge, önceleri Aşağı Lotharingia krallığına bağlıydı. XI. yy.da Otto von Nassau'ya ait bir Gueldre derebeyliği doğdu (1061). Gueldre 1079'da kontluk, 1339'da da düklük oldu ve evlenme yoluyle önce Jülich (1371), sonra da Egmont (1423) ailesinin eline geçti. 1471'de Yiğit Karl'a satıldı ama, Karl von Egmont 1492'de Fransa'nın yardımıyle dük ilân edildi ve hayatının sonuna kadar da (1538) dük olarak kaldı. Mirasçısı Kleve dükü, 1543'te Gueldre'i eline geçiren Karl V ile savaştı. Bunun üzerine düklük Bourgogne devletleriyle birleştirildi. 1578'de, Ren'in kuzeyinde kalan ve merkezi Arnhim olan bölümü, Birleşik Eyaletler cumhuriyetinin illerinden biri oldu. Bu bölümün dışında kalan topraklar ise İspanyol Felemenk'ine geçti. 1713'te, Utrecht antlaşmasıyle, İspanyol Gueldre'i Avusturya ile Prusya arasında bölüşüldü. 1814'te Birleşik eyaletlerin topraklarına katıldı. (L)

Guelfi ve Ghibellini veya **Guelf'ler ve Ghibellin'ler,** birbirine rakip, alman ailelerinden adını alan italyan siyasî grupları. Almanya'da, Lothar II'nin iktidara geçişinden (1125-1137) az sonra, Bavyera dükleri olan *Welf*'ler ile *Hohenstaufen*'ler arasında çekişme başladı. Welf'lerden Heinrich'in (öl. 1139), kayınpederi Lothar II'den Saksonya'yı almasına karşılık, Hohenstaufen'lerden Konrad da imparator oldu (1137-1152). Konrad'ın yeğeni Friedrich Barbarossa (1152-1190), Kibirli Heinrich'in oğlu Aslan Heinrich'in elinden Saksonya ve Bavyera'yı aldı (1181). 1198'de, Barbarossa'nın oğlu Schwauen'li Philipp ile torunu Sicilya kralı Federico'yu yenen Aslan Heinrich'in oğlu, Otto von Braun-Schweig, Almanya kralı oldu. Bouvines'den (1214) sonra, Otto Friedrich II tarafından tahttan indirildi.

1215 Yılında, Floransa'da, Buondelmonte ve Oddo Arrighi adında iki asilzade arasında anlaşmazlık çıktı. Arrighi ailesi, Oddo'ya hakaret eden Buondelmonte'yi öldürdü. O tarihte, Floransa, henüz Welf Otto'dan yanaydı. Kovuşturmadan korkan Boundelmonte'nin katilleri, *Waiblingen* senyörü olan Hohenstaufen'lerden Friedrich II'ye bağlı olduklarını ilân ettiler. Kısa bir süre sonra, Floransa'da «guelf'ler» ve «ghibellin'ler»den söz edilmeğe başlandı.

Bu, asiller arasında başgösteren tamamen mahallî bir bölünmeydi. İtalya için yapılan savaşta karşı karşıya gelen papalar ve Fri-

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Bildarchiv Foto Marburg, Alinari-Giraudon, musée de la Marine (LAROUSSE)

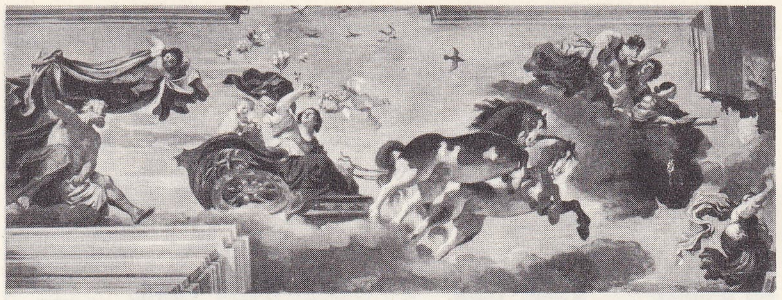

GUERCİNO
«Şafak», tablo ve detay

edrich II, Floransalılar arasında patlak veren bu kavgayı körüklediler ve düşman tarafların ileri gelenlerini kendilerinden yana çekmek için anlaşmazlığa ideolojik bir hava kazandırdılar. Önce Toscana'da, daha sonra bütün İtalya'da, kilise taraftarları «guelf'ler», imparatorluk taraftarları ise «ghibellin'ler» adını aldı. Böylece her şehir, ikiye bölündü ve şehirler arasında düşmanlık alıp yürüdü. Bir şehirde galip gelenler, yenilerek kaçanlara kapılarını açan öteki şehre düşman oldular. Bunlar asiller arasında patlak veren kavgalardı, ama Floransa'da «guelf'ler» grubunun çoğunluğunu, askerî bakımdan zayıf olan ve kimi zaman «halk»la birleşen yeni zenginler meydana getiriyordu. Guelf'ler grubu tam anlamıyle olmasa da Floransa, Bologna, Mantova, Ferrara ve Padova'ya ghibellin'ler grubu ise, Cremona, Pavia, Modena, Rimini, Siena, Lucca ve Pisa'ya hâkim oldu. Bu iki grup, milletlerarası siyasette de rol oynadı. Gueif'ler bankerleri, Charles d'Anjou'nun Sicilya seferini (1266) paraca desteklediler. Ghibellin grubu, sırasıyle, Charles d'Anjou'ya karşı Manfredi ve Aragonlu Pedro'yu, Bonifacius VIII'e karşı, Nogaret'yi destekledi ve imparator Heinrich VII ile (1311) imparator Bavyeralı Ludwig'in İtalya seferlerine yardımcı oldu. Ama Bohemya Johann'ın İtalya'dan bir parça koparmak için dost görünerek kendini guelf'ler'in başı ilân edince, guelf'ler ve ghibellin'ler elçi kardinal Bertrand du Pouget ve Bohemya kralına karşı birleştiler (1331). İtalyanlar, artık aralarındaki kavgaları, yabancıları işe karıştırmadan halletme yolunu seçmişlerdi. Burjuvazi, her şehirde, düzeni sürdüren zorba hükümdarın yönetimini kabul etti. Papaların uzun süre Avignon'da kalmaları guelf'ler grubunu bezdirdi ve bu iki hasım tarafın adları, sadece mahallî bir anlam taşıyacak şekilde önemini kaybetti. XVI. yy. sonlarına kadar, İtalya'da, kan davaları için «guelf'ler» ve «ghibellin'ler» adları hâlâ kullanılıyordu ama bu sadece eski bir gelenek ve alışkanlığın sonucuydu. (L)

GUELOWAR'LAR, Senegal'de yerleşmiş zenci Serer halkı arasında yaşayan mandigo'lar; ataları XV. yy.da Senegal'e yerleşmiştir. (L)

GUELPH, Kanada'da (Ontario) şehir, Speed ırmağı kıyısında; 38 800 nüf. Sanayi merkezi (metalürji, makineler, elektrik malzemesi, mobilyacılık). Şehrin güneyinde, 1874'te kurulan Ontario Tarım koleji. (L)

GUENON (René), fransız şarkiyatçısı (Blois 1886-Kahire 1951). İslâm ve hindu dinlerinin metinlerindeki derin mistik anlamı inceleyerek, bu metinleri yeni bir açıdan yorumladı. Başlıca eserleri: *Introduction Générale à l'Étude des Doctrines Hindoues* (Hint öğretilerinin İncelenmesine Giriş) [1921]; *l'Homme et son Devenir Selon la Védanta* (Vedanta'ya Göre İnsan ve Yaratılışı) [1925]; *Le Règne de la Quantité et les Signes des Temps* (Niceliğin Saltanatı ve Çağların Belirtileri) [1945]. (L)

GUÉPRATTE (Emile Paul), fransız amirali (Granville 1756-Brest 1939). 1914'te, tuğamiral rütbesiyle bir deniz tümeninin başına geçerek, ingiliz deniz kuvvetleriyle birlikte Çanakkale boğazını zorlamakla görevlendirildi. Gemileri, kıyıdaki direnme noktalarını birer birer yok etmek için, kıyı boyunca ilerleme emri verdi. Eylül 1915'te tümamiralliğe yükseldi, denizaltı avcılarının başlıca ikmal üssü olan Bizerta liman kumandanlığına getirildi. Ağustos 1918'de yedek kadroya alındı. 1919'dan 1924'e kadar milletvekili oldu. Ölümüne kadar Denizcilik akademisi üyeliğinde kaldı. (L)

GUÉRARD (Jean), fransız denizcisi ve haritacısı (Dieppe - öl. 1642). Dünyanın çeşitli bölgelerinin haritalarını yaptı. (L)

GUERBET (Maral Ernest Auguste), fransız eczacısı (Ciamecy 1861-Paris 1938). Paris hastahaneleri eczacısı idi. 1894'te fizik bilimleri doktoru, 1904'te Paris Eczacılık Yüksek okulu öğretmeni oldu, orada 1918'den 1931'e kadar toksikoloji dersleri okuttu. Organik kimya alanında birçok metot ortaya koydu. Bu metotlardan biri, yüksek moleküller ağırlıktaki alkollerin senteziyle ilgilidir. Bu çalışmalar sanayi alanında geniş uygulamalara yolaçtı. Guerbet, ayrıca radyolojide kullanılan ilk kontrast maddeleri buldu. Kâfur ve borneol serisini, aynı zamanda santal esasının bileşiklerini inceledi. Toksikolojide alkaloitlerin, bizmutun ve civanın tanınması için birçok usul ortaya koydu. (L)

GUERCİNO (Giovanni Francesco BARBİERİ), italyan ressamı (Cento, Bologna yakınları 1591 - Bologna 1666). Şaşı olduğu için ona *Guercino* derlerdi. Akademizmin ustalarındandı. Bologna'da Ludovico Carracci'nin öğrencisi oldu. 1618'de Venedik'e gitti. *Akitanyalı Aziz Guillaume* gibi eserlerinde Venedik izleri görülür. En önemli eseri *Gündoğumu*'nu 1621'de Roma'da yaptı, bu manzara resminde romantik bir canlılık göze çarpar. Casa Pannini'de (Cento) çok güzel manzaralar yaptı (1615). Aynı yıl yaptığı *Aziz Perronelle'in Toprağa Verilişi*'nde ışıkgölge oyunlarını ustaca kullanmış ve Caravaggio'nun gerçekçiliğini taklit etmiştir (Capitolino müzesi). Piacenza katedralindeki kompozisyonları daha önemlidir (*Peygamberler*, 1626). Şaşırtıcı bir kolaylıkla resim yapan bu büyük ustanın eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Kutsal Müjde* (Milano); *Romulus ve Tatius'u Arayan Hersilia; Âzir'in Dirilişi* (Louvre); *Hacer* (1657) [Brera]. (L)

GUERET, Fransa'da Creuse idare bölgesinin merkezi, Paris'e 346 km uzaklıkta, Haute-Marche bölgesinde, Maupuy tepesinin eteğinde; 12 577 nüf. — *İdare çevresi*, 110 000 nüf. (L)

Otto von GUERİCKE, ünlü Magdeburg Yarımküreleri deneyinin temsilî resmi, Sanat ve Meslekler kütüphanesi, Paris

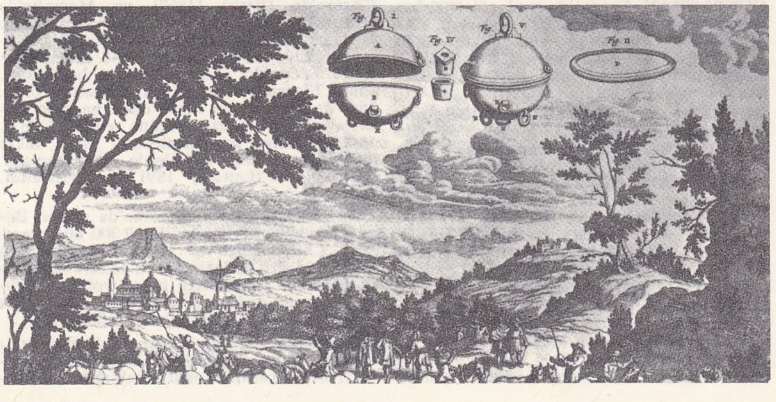

GUERİCKE (Otto VON), alman fizikçisi (Magdeburg 1602-Hamburg 1686). Önce hukuk, sonra matematik ve mekanikle uğraşarak mühendis oldu. 1646'dan sonra otuz yıl süreyle doğduğu şehrin Belediye başkanlığını yaptı. 1650'ye doğru bir hava boşaltma makinesi icat etti ve boşluğun etkileri üzerinde deneyler yaptı. Boşlukta sesin yayılmadığını, yanan cisimlerin söndüğünü ve hayvanların öldüğünü gösterdi. 1654'te Regensburg diyeti önünde yaptığı ünlü *Magdeburg yarımküreleri* deneyiyle atmosfer basıncını açıkladı. Duyarlı bir sulu barometre yaptı ve bu barometreyi hava tahminlerinde kullandı (1662). Elektrostatikte hafif bir cismin elektriklenmiş bir cisim tarafından önce çekildiğini, cisme değdikten sonra itildiğini gösterdi. İlk elektrostatik makineyi tasarladı ve kükürtten yaptığı bir küreden kıvılcımlar çıkardı; bu deneyden hareket ederek, fırtına olaylarının elektrikle ilgili olduğunu açıkladı. Astronomi alanında da önemli çalışmalar yaptı; bir kuyrukluyıldızın belli bir süre sonra yeniden görüleceğini ilk haber verenlerden biridir. Bu konuda *Experimenta nova, ut Vocantur Magdeburgica de Vacuo Spatio* (Uzay Boşluğu Üstüne Magdeburg Adlı Yeni Deney) [1672] adlı eseri yazdı. Ayrıca *Historia Civitatis Magdeburgensis Occupatae et Combustae* (İşgal Edilen ve Yakılan Magdeburg Şehrinin Tarihi) adlı bir eser yayımladı. (L)

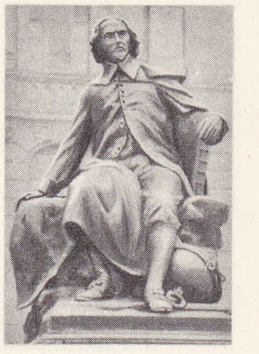

Otto von **GUERİCKE**

GUÉRİN (veya **GARİN**), fransız piskoposu ve adalet bakanı (Pont-Sainte-Maxence 1157'ye doğr.-Châlis 1227). Düşkünlerin yardımcısı bir rahipken, 1180'de Philippe Auguste'ün dinî danışmanı, 1201'de adalet bakanı ve kralın baş danışmanı oldu. 1214'te Bouvines'de sağ kanada kumanda etti ve Flandre kontunu teslim aldı. Krallık hukukunu belgelendiren kanun niteliğindeki kararları tarih sırasıyle veren ve Fransa krallığının arşiv hazinesine alınan bir derleme hazırladı. (L)

GUÉRİN (Camille), fransız veterineri (Poitiers 1872-Paris 1961). Paris Pasteur enstitüsü başkanı. Mikrobiyoloji alanında hayvanlardaki mikroplu hastalıklar üzerine çalışmalar yaptı. Bugün bütün dünyada vereme karşı kullanılan ve tıpta B.C.G. aşısı diye bilinen aşıyı Calmette ile birlikte o buldu. (L)

GUÉRİN (Charles), fransız şairi (Lunéville 1873-ay.y. 1907). Nancy'de *Le Sonnet* adlı dergiyi çıkardı ve Paris'te çıkan çeşitli dergilere yazılar yazdı. Birçok şiir denemesi yayımladı: *Fleurs de Neige* (Kar Çiçekleri) [1893]; *l'Art Parjure* (Dönek Sanat) [1894]; *Joies Grises* (Bulanık Sevinçler) [1894]; *Georges Rodenbach* adlı bir tenkit denemesi (1894); *Le Sang-des Crépuscules* (Şafak Kızıllığı) [1895]; *Sonnets et un Poème* (Soneler ve Bir Şiir) [1897]; *Le Coeur Solitaire* (Yalnız Kalp) [1898]; *l'Eros Funèbre* (Ölüm Eros'u) [1900]; *Le Semeur de Cendres* (Kül Eken) [1901] ve *l'Homme Intérieur* (İçimizdeki İnsan) [1905]. Acılara katlanmasını bilen, müşfik ve çekingen ruhunu serbest nazımla dile getirdikten sonra, gizli kalmış duygularını ve kadere boyun eğişlerini anlatmak için de klasik nazım şekillerini kullandı. (L)

Gilles **GUÉRİN**
«Tritonlar Tarafından Sulanan Güneşin Atları»
Versailles sarayı, Paris

GUÉRİN (Charles), fransız ressamı (Sens 1875-Paris 1939). Gustave Moreau'nun öğrencisi. Portreler, çıplaklar, natürmortlar ve eski zaman elbiseli kadınların yer aldığı hayalî tablolar yaptı. (L)

GUÉRİN (Eugénie DE), fransız kadın ede-

Foto. Anderson-Giraudon, X, Giraudon (LAROUSSE)

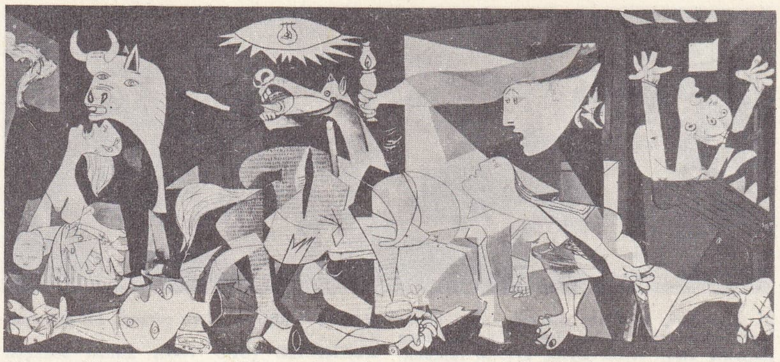

«Guernica» Pablo Picasso'nun tablosu

biyatçı (Cayla şatosu, Albi yakınlarında 1805 - ay.y. 1848). Doğduğu memleketten yalnız, hayatta rehberlik ettiği erkek kardeşi Maurice'nin düğününde bulunmak için ayrıldı. En çok *Journal*'i (Günlük) ve *Lettres*'i (Mektuplar) ile ün kazandı. Bu eserler ilk defa 1855'te *Reliquiae* adıyle, G.S. Trébutien ve Barbey d'Aurevilly tarafından yayımlandı. *Lettres à Louise de Bayne*'ı (Louise de Bayne'e Mektuplar) 1924-1925'te, *Lettres à Son Frère Maurice*'i de (Kardeşi Maurice'e Mektuplar) 1929'da yayımlandı. Günlüğünden anlaşıldığına göre koyu bir hıristiyandı; coşkun güçlü ve berrak bir ruhu vardı. Kardeşi Maurice de Guérin gibi, bir manzarayı en ince ayrıntılarıyle canlandırmakta çok ustaydı. (L)

GUÉRİN (Gilles), fransız heykeltıraşı (Paris 1606-ay.y. 1678). J. Sarazin ile birlikte Louvre'da çalıştı. Başlıca eserleri: Henri de Bourbon'un Vallèry'deki (Yonne) ve La Vieuville dükünün Louvre'daki mezarlarıdır. Versailles sarayı için *Tritonlar Tarafından Sulanan Güneşin Atları* ile Paris şehri için, *Ayaklanmayı Bastıran Louis XIV* (Chantilly müzesi) adlı eserleri yaptı. Eskiden Saint-Etienne-du-Mont'da bulunan ve gravüründen tanınan Descartes'ın madalyonu da Guérin'in eseridir. (L)

GUÉRİN (Maurice DE), fransız yazarı (Cayla şatosu, Albi yakınlarında 1810 - ay.y. 1839). Eugénie de Guérin'in kardeşi katolik eğitimiyle yetiştirildi, arzusu papaz olmaktı. La Chesmaie'de yanında kaldığı (1832-1833) La Mennais'nin etkisiyle Katolikliğe inancını kaybetti, fakat romantik coşkusunu yitirmeden; tabiat güzelliklerini paganca bir coşkuyle dile getirdi. Paris'e döndü (1834), daha önce öğrencisi olduğu Stanislas kolejinde ders verdi. Sefahat içinde yaşadı; genç yaşta veremden öldüğü için ilk eserlerini yayımlayamadı. 1840'ta George Sand, Guérin'in *Centaure* adlı şiirini *Revue Des Deux Mondes*'da yayımladı; daha sonra *Bacchante* (Bakkha) [1861] adlı şiiri ile, çoğu kız kardeşi Eugénie'ye yazılmış olan *Mektupları* ve *Günlüğü* de yayımlandı. Bu eserlerin yayımını, Maurice de Gérin'in okul arkadaşı G. S. Trébutien ve Barbey d'Aurevilly sağladılar. Guérin'in eserleri fransız romantizminin en ilgi çekici eserlerinden biridir. Hem panteizm hem Hıristiyanlık havası taşıyan duygularında hiç bir edebiyat akımının etkisi görülmez. (L)

GUÉRİN (Paul Emile Alexis), fransız eczacısı ve botanikçisi (Ribemont, Aisne 1868 - Paris 1947). Paris Eczacılık fakültesinde botanik profesörü. Birçok familyada, özellikle buğdaygillerde, meyvenin ve tohum kabuğunun anatomik yapısını ve gelişmesini inceledi. Çeşitli bitkilerde etkin maddelerin bulunduğu yerleri açıkladı. (L)

Pierre GUÉRIN «Marcus Sextus'un Dönüşü» Louvre müzesi, Paris

GUÉRİN (Pierre, baron) fransız ressamı (Paris 1774-Roma 1833). Regnault'nun öğrencisi, 1797'de Roma ödülünü kazandı. Devrim'den sonra VIII. Yıl Salonu'nda sergilediği ve bugün Louvre müzesinde bulunan *Marcus Sextus'un Dönüşü* adlı eseri, Fransa'dan göç edenlerin dönüşünü ima ettiği düşüncesiyle mübalâğalı bir başarı kazandı. Guérin'in üslûbu daha çok tiyatro unsurları taşır. 1814'te Güzel Sanatlar okulunda profesör oldu. 1815'te enstitüye girdi ve 1822'den 1828'e kadar Roma'daki Fransa akademisini yönetti. (L)

GUÉRİN (Victor), fransız arkeoloğu (Paris 1821-ay.y. 1891). Başlıca eserleri şunlardır: *Description de l'Île de Patmos et de l'Île de Samos* (Patmos ve Sisam Adalarının Tasviri) [1856]; *Voyage dans l'Île de Rhodes* (Rodos Adasında Gezi) [1866]; *Description Géographique, Historique et Archéologique de la Palestine* (Filistin'in Coğrafî, Tarihî ve Arkeolojik Tasviri) [1869-1880]. 1878'de Paris Katolik enstitüsünde profesör oldu ve *Rapports sur une Mission en Palestine*'i (Filistin'deki bir Araştırma Gezisinden Anlatılar) [1879] yayımladı. (L)

GUÉRİN D'ESTRİCHÉ (İsaac François GUÉRİN, ESTRİCHÉ senyörü, — denir), fransız tiyatro oyuncusu (Paris 1636-ay.y. 1728). 1677'de Molière'den dul kalan Armande Béjart ile evlendi. — Oyun yazarı olan oğlu NİCOLAS ARMAND MARTİAL (Paris 1678-ay.y. 1708), Molière'in yarım kalan ve köy hayatını anlatan *Mélicerte* adlı oyununu tamamladı. 1705'te *La Psyché du Village* adlı oyunu yazdı. (L)

GUÉRİNİ (Francesco), italyan kemancısı ve bestecisi (Napoli 1710'a doğr. - Londra [?] 1780). 1740-1760 Arası La Haye'e yerleşti, Amsterdam'da on dört eser yayımladı (keman için konçerto'lar, solo'lar, ikili'ler, üçlü'ler). Daha sonra Londra'da bulundu, fakat eserlerinin çoğu Napoli'dedir (iki keman için altı sonat ve bir basso ve iki keman için üçlü). [L]

GUERİNİA i. Avrupa ve Cezayir'de çeşitli bitkilerin üzerinde yaşayan tırtıl. (İlmî adı *Guerinia serratulae*. Eşkanatlı böceklerin *coccidae* familyasından.) [L]

GUERLÉDAN, Fransa'da sunî göl (400 ha), Blavet boğazlarında (Côtes-du-Nord). 200 m uzunlukta ve 45 m yükseklikte büyük bir barajın meydana getirdiği bu göl 31 milyon metre küp su tutar. Bretagne'ın başlıca hidroelektrik santralı. (L)

GUERNES (veya **GARNİER Pont-Sainte-Maxence'lı**), Pont-Sainte-Maxence'da (Beauvais) doğan XII. yy. fransız şairi. Canterbury'de keşişti. *Vie de Saint Thomas Becket*'in (Aziz Thomas Becket'in Hayatı) [aleksandren tarzında, tek kafiyeli, beşer mısralık kıtalar] yazarı. Guernes, azizin ölümünden iki yıl sonra eserine başladı ve 1174'te bitirdi. Ortaçağ'da yazılan tarihî şiirlerin en önemlilerinden biridir. (L)

Guernica, Pablo Picasso'nun, Guernica şehrinin uğradığı felâketi anlatmak için yaptığı tablo (1937). Eser, sivil halkın uçaklarla bombalanmasına karşı çıkan sert bir protesto niteliğindedir. 8 × 3,5 m boyutundaki bu yağlı boya tabloda yalnız siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır. Eser, 1937 Milletlerarası sergisinin İspanya pavyonunda gösterildikten sonra New York Modern sanat müzesine konuldu. Robert Hessens ve Alain Resnais, *Guernica*'dan sözleri Paul Eluard'ın, müziği de Guy Bernard'ın olan bir filim yaptılar (1949-1950). [L]

GUERNİCA Y LUNO, İspanya'da (Vincaya ili) kasaba, Mundaca vâdisinde; 6 400 nüf.

— Tar. Burası İspanyol bask ülkesinin kutsal şehri ve Vizcaya'nın eski siyasî merkezidir. Şehirde, altında Vizcaya krallarının *fuero*'lara saygı göstereceklerine ant içtikleri eski bir ağaç vardır. 1937'de Guernica, milliyetçiler hizmetinde çalışan alman uçakları (Condor lejyonu) tarafından yıkıldı. (L)

GUERNSEY, fr. **Guernesey,** Anglo - Norman takımadalarında (Manş) ingiliz adası, Fransa kıyılarının 45 km açığında, Jersey'in 26 km kuzeybatısında; 45 500 nüf. (Alderney ve Sark ile birlikte) idare merkezi Saint Peter.

Alderney, Sark, Herm ve Jethou'yu da içine alan Guernsey valiliği, bir genel vali ile küçük bir parlamento tarafından yönetilir. Adada, İngiliz ve kelt dilinden kelimelerin karıştığı norman ağzı konuşulur; ama 1946'da İngilizce resmî dil olarak kabul edilmiştir. Ada, 1940 ile 1945 arasında Almanlar tarafından işgal edildi.

Üçgen şeklinde olan Guernsey, yalıyarların yüksek burunlar meydana getirdiği güneye doğru yükselir. Turfanda sebze, meyve ve çiçek yetiştiriciliği ile tarım, başlıca gelir kaynaklarıdır. (L)

Guernsey sığırı, orta boyda, kızıl sarı ve beyaz renkli inek ırkı. Anayurdu Guernsey adasıdır. Süt ve tereyağı verimi yüksek olduğu için (yağ oranı 1 litrede yaklaşık olarak 50 gr) özellikle B. Britanya ve A.B.D.'de yetiştirilir. (L)

GUÉROULT (Martial), fransız filozofu (Le Havre 1891). Sorbonne'da, daha sonra Collège de France'ta profesör. Eserleri: *l'Evolution et la Structure de la Doctrine Fichtéenne de la Science* (Fichte'nin Bilim Öğretisinin Gelişimi ve Kuruluşu) [1930]; *Dynamique Leibniziennes* (Leibnitz Felsefesinde Dinamik ve Metafizik) [1934]; *Etendue et Psychologie Chez Malebranche* (Malebranche'ta Uzam ve Psikoloji) [1939]; *Descartes Selon l'Ordre des Raisons* (Akıl Sırasına Göre Descartes) [1953]; *Nouvelles Réflexions Sur la Preuve Ontologique de Descartes* (Descartes'ın Varlıkbilimsel Kanıtlaması Üstüne Yeni Düşünceler) [1955]; *Berkeley* (1956) v.d. (L)

GUERRA JUNQUEİRO (Abilio Manuel DE). Bk. JUNQUEİRO (Abilio Manuel DE GUERRA).

GUERRAZZİ (Francesco Domenico), italyan yazarı ve siyaset adamı (Livorno 1804 - Cecina, Pisa ili 1873). Tanınmış bir avukattı. *Battaglia di Benevento* (Benevento Savaşı) [1828], şaheseri sayılan *l'Assedio di Firenza* (Floransa Kuşatması), *Pasquale Paoli* (1860) gibi tarihî romanlarıyle büyük bir edebî ün kazandı. Bu eserlerinde yabancıların, özellikle Fransızlara duyduğu kinini ve *Apologia delle Vita Politica* (Siyasî Hayatın Övgüsü) [1851] aldı eserinde de şanlı geçmişe dayandırdığı *Risorgimento,* umutlarını dile getirdi. Mizahî «rüya»sını yansıtan *l'Asino*'da (Eşek) [1857] ve *Memoire*'de (Hatıralar) güçlü bir siyasî polemikçi olduğu görülür. 1829'da Mazzini ile birlikte *l'İndicatore Livornese*'yi kurdu, 1848 ihtilâlinden sonra Léopoldo II'nin demokrat başbakanı, sonra Floransa Cumhuriyeti diktatörü oldu. 1849'da on dört yıl hapis cezasına çarptırıldı, sonraları bu ceza sürgüne çevrildi (1853). 1862'de İtalya parlamentosuna girdi, fakat 1870'te yapılan seçimlerde kazanamadı. *Mektuplar*'ı (Lettere) 1891'de yayımlandı. (L)

GUERRERO, güney Meksika'da eyalet, Büyük Okyanus kıyısında; 1 189 000 nüf.; merkezi, *Chilpancingo de los Bravos.* Batıdan doğuya doğru Güney Sierra Madre'nin aştığı eyalette, yükseltilere göre, tropikal bölgeden serin ılıman bölgeye kadar her çeşit iklim ve ürün değişiklikleri görülür. (L)

GUERRERO (Manuel Amador), panamalı siyaset adamı (Cartagena, Kolombiya 1833-öl. 1909). Fransız Kanal ortaklığının dokto-

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

ru; Birleşik devletlerin kışkırtmasıyle, Panama'nın Colombia'dan ayrılmasıyle sonuçlanan ihtilâli hazırladı. Panama cumhurbaşkanı oldu (1904-1908). [L]

GUERRERO (Maria), ispanyol kadın oyuncu (Madrid 1868-ay.y. 1928). Bir sanayicinin kızıydı; ağabeyi Coquelin ile tiyatro sanatını inceledi. Klasik tiyatroyu yeniden canlandırmak için 1895'te, babasının da yardımıyle «Teatro Espanol»'un yönetimini üzerine aldı; burada eski ispanyol şaheserlerini ve çağdaş tiyatronun en güzel eserlerini sahneye koydu. 1896'da, Diaz de Mendoza adıyle sahneye çıkan bir ispanyolla evlendi. İspanya'da ve yabancı ülkelerde birlikte temsiller verdiler; 1922'de Buenos Aires'te Cervantes tiyatrosunu kurdular. (L)

GUERRERO (Pedro), Sevilla okulundan ispanyol bestecisi. XVI. yy.'da yaşadı, papalık kilisesinde şarkıcılık yaptı, missa ve magnificat'lar yazdı. Besteci olan kardeşi FRANCISCO (Sevilla 1528-1599), Pedro ve Cristobal Morales'in öğrencisiydi. Jaen katedralinin kilise müzik yönetmeni oldu, Sevilla başpiskoposluk kilisesinde şarkıcılık, Malaga ve Sevilla katedrallerinde kilise müzik yönetmenliği yaptı. Gençliğinde yazdığı din dışı *canciones* ve *villanescas*'lara sonradan mistik metinler uyguladı. Ayrıca, motet'ler, mezmur'lar, Meryem'e şarkılar, missa'lar yazdı, akşam duaları besteledi. (L)

GUERRERO (Vicente), Meksika başkanı (Tixtla 1783-Chilapa 1831). Melez bir köleydi, İspanya'ya karşı ayaklanmaya katıldı ve Mina'nın ölümünden sonra isyancıların başına geçti. 1829'da kendini Cumhurbaşkanlığına seçtirdi; 1830'da general Bustamento tarafından iktidardan indirildi, Tixtla'ya kaçtı. Vatan hainliğiyle suçlanarak öldürüldü. (L)

GUERRIER (Philippe), zenci general (Santo Domingo 1773 - Jamaika 1845). Sırasıyle, Toussaint Louverture, Dessalines ve Christophe zamanında hizmet gördü. 1844'te Haiti Cumhurbaşkanlığına seçildi. (L)

GUERRINI (Guido), italyan bestecisi (Faenza 1890 - Roma 1965). Torchi ve Busoni'nin öğrencisiydi. Kemancı ve viyolacı olarak tanındı. Bologna'da, Parma'da armoni ve beste dersleri verdi. Floransa (1928), Bologna (1947), Roma (1950) konservatuvarlarını yönetti. Roma Oda orkestrasını kurdu ve şefliğini yaptı (1952-1957). Eserleri yeni-romantik bir hava taşır. Lirik besteler (*Zalebi*, 1915; *Nemici*, 1919; *La Vigna*, 1935; *l'Arcangelo*, 1949; *Enea*, 1953), birçok dinî koro parçalar (missa'lar, motet'ler, ilâhiler, kantat'lar), senfonik eserler, oda müziği (üç tane yaylı çalgılar dörtlüsü; iki tane beşli, ayrıca üçlü ve sonat) vardır. Birçok eski italyan eserini yayımladı. Bir armoni ders kitabı (1922), çalgılar üstüne bir inceleme (1926), Verdi Busoni (1941) ve Vivaldi (1951) üzerine incelemeler yazdı. (L)

GUERRINI (Olindo), italyan şairi (Forli 1845 - Bologna 1916). İlk şiir kitabını (*Postuma*, 1877) LORENZO STECCHETTI takma adıyle yayımladı. Bu adda bir şairin gerçekten yaşadığını ve otuz yaşında veremden öldüğünü etrafa yaydı. Tenkitçiler önce buna kandılar. Bu şiirlerde ve daha sonra yayımladıklarında (*Polemica*, 1878; *Nova Polemica*, 1878; *Job*, 1882; *Poesia*, 1903) Baudelaire'in etkisi görülür. Bu eserlerde, Guerrini'yi «verismo» şiirinin önderi olarak kabul ettiren bir gerçekçilik de vardır. (L)

GUERRITA (Rafael GUERRA BEJARANO, — denir), ispanyol boğa güreşçisi (Cordoba 1862 - ay.y. 1941). Çok genç yaşta kabiliyetini gösterdi; basit bir banderillero iken birçok matadoru gölgede bıraktı. 1887'de matador oldu. Olağanüstü bir boğa güreşçisiydi; 2 300'den fazla boğa öldürdü. Öldürdüğü bütün boğaları, Montes gibi, deftere yazardı. Çok değişik oyunları, baş döndürücü bir ustalığı vardı. Boğa güreşlerinin ticarî bir nitelik kazanmasında, pikadorların ikinci plana düşmesinde, güreşçinin kendi boğasını kendi seçmesinde büyük bir rolü oldu. (L)

GUESCLIN (Bertrand DU), fransız savaşçısı (La Motte - Broons, Dinan yakınlarında 1315 veya 1320 - Chateauneuf-de-Randon 1380). Soylu, fakat yoksul bir ailenin oğluydu. Bretagne savaşında Charles de Blois'nın saflarında çarpıştı ve İngilizlere karşı bir çete savaşına girişti. 1357'de şövalye unvanı alarak Fransa kralının hizmetine girdi ve Pontorson kumandanı oldu. Buch derebeyinin kumandasındaki Novarre'lıları Cocherel'de yenince (1364), Normandiya düklüğü başkumandanı oldu ve kraldan Longuville kontluğunu aldı. Kendi isteğiyle katıldığı ve Charles de Blois'nın saflarında çarpıştığı Auray savaşında (29 eylül 1364) esir düştü. Charles V, fidyesini vererek kurtardığı Guesclin'i, haydutlar (çoğu yabancı olan paralı askerlerden kurulu çeteler) Castilla'ya götürerek hem krallığı bu çetelerden temizlemek, hem de Castilla'yı Enrique adına fethetmek ve kardeşi zalim Pedro'ya karşı ayaklandırmakla görevlendirdi (1366). Kısa sürede kazandığı başarılardan sonra du Guesclin yenilgiye uğradı ve Navarette'te (Najera) ele geçirildi (1367). Fidye vererek kurtulduktan sonra, Yeni Castilla'daki Montiel mevkiinde kesin bir zafer kazandı, bu zafer Enrique II'nin tahta geçmesini sağladı (1369). 1370'te başkumandan oldu ve ölümüne kadar bütün askerî harekâtları yönetti. İngilizlere karşı bir yıpratma savaşına girişti. Meydan savaşlarında ingiliz ordusunun üstünlük sağlayacağına inandığı için, çok masraflı ve sonucu şüpheli olan çarpışmalar yerine düşmanı yıpratan ve müstahkem şehirlere doğru çeken baskın savaşlarını tercih etti. İngilizleri Poitou'dan geri püskürttü ve Bretagne'da kovaladı. Daha sonra, düşman birliklerinin geçeceği yerlerden daha önce geçerek erzak malzeme sağlayabileceği noktaları tahrip etmek, böylece mahsur bıraktığı birliklere saldırmak taktiğiyle Lancaster dükünü Ile-de-France'ta durdurdu. 1374'te Guyenne'de savaştı, 1378'de Cherbourg'u kuşattı. Bretagne'ı elinden aldığı (1378) için kralla arası açıldı ve hayatının son günlerini bu üzüntü içinde geçirdi. Bununla birlikte, 1380'de, daha önce hemen hemen bütün krallık topraklarını İngilizlerden temizlemiş olmasına rağmen yeniden İngilizlere karşı savaşa girişti ve Charles V'e zafer şerefini sağladı. Chateauneuf - de - Randon'u Compagnies'lerin elinden kurtarmak için Gévaudan'da çarpışırken öldü. Halkın sevgilisi olduğunu gösteren şiirlerde, efsane niteliğindeki savaş başarıları dile getirildi. İngilizlere karşı duyulan kinle daha da güçlenen bu sevgi, Frank krallığında vatanseverlik duygusunun doğuşunu gösteren ilk belirtilerden biridir. Du Guesclin, şövalyelere özgü cesareti ve tek başına savaşı yürütme tutkusuyle, yaşadığı çağın savaşçısı, aynı zamanda her şeyi hesaplayan gerçekçiliği ve kendisinde doğuştan varolan strateji anlayışıyle de çağdaş devirlerin kumandanı sayılır. (L)

Charles V
Bertrand GUESCLIN'e kılıcını iade ediyor
(XV. yy. minyatürü)
Bibliothèque Nationale, Paris

GUESCLIN (DU), Saint - Malo asıllı Bretagne'lı aile. İlk kuşağın atası Plessis - Bertrand'dır; Saint - Malo yarımadasındaki şatosu halen durur. Bertrand du Guesclin, tımarı Dinan'ın güneybatısındaki La Motte - Broons'da bulunan daha genç bir kuşaktan gelmedir. (L)

GUESDE (Jules BAZILLE, **Jules** — denir), fransız siyaset adamı (Paris 1845 - Saint - Mandé 1922). Guesde adıyle gazeteciliğe başladı (1867). Montpellier'de, Jakoben eğilimli *Les Droits de l'Homme* (İnsan Hakları) adlı gazeteyi çıkardı (1 haziran 1870). İmparatorluk hükûmetini savaş istemekle suçladı ve altı ay hapis cezasına çarptırıldı (temmuz). Sedan savaşından sonra serbest bırakıldı. Commune'ü (Paris komünü) savunduğu için tutuklanınca İsviçre'ye kaçtı (haziran 1871). Burada *Le Réveil International* (Millî Uyanış) adlı bir günlük gazete çıkardı ve sonradan anarşizme yönelen, devrimci sosyalist propaganda ve eylem kolunu kurdu (1871). İtalya'ya geçerek (1872), *Essai de Catéchisme Socialiste* (Sosyalist İnanç Üstüne Deneme) [1875] adlı eserini yayımladı. Fransa'ya dönünce (1876) Marks'çılığı benimseyen Guesde, *Egalité* (Eşitlik) adlı kolektivist bir gazete çıkardı (1877) ve *Collectivisme et Révolution* (Kolektivizm ve Devrim) [1879] adlı bir broşür yayımladı. Marsilya işçi kongresinde (ekim 1879), marks'çı bir program izleyecek bir fransız sosyalist işçi partisi kurulmasını kabul ettirdi. Anarşistler, blanquist'ler ve özellikle, sosyalistlerle çatışan possibilistler buna karşı çıktılar (1882). Guesde sonuçtan yılmayarak bütün Fransa'da konferanslar vermeğe devam etti. Davasında gösterdiği titizlik ve inancın yanı sıra etkili konuşmalarıyle de sağlam taraftarlar buldu. «Sosyalizmin kutsal şehri» yapmak istediği Roubaix'den milletvekili seçildi (1893-1898), 1906'dan 1922'ye kadar da Lille milletvekili oldu. Sosyalist Millerand'ın Waldeck - Rousseau bakanlar kuruluna girmesine şiddetle karşı koydu, bu noktada Jaurès'den ayrılarak Amsterdam milletlerarası kongresinde (1904), görüşlerini kabul ettirdi: birleşmiş sosyalist partinin kurulması (1905), Guesde Marks'çılığının zaferi oldu. Jaurès'nin parlak kişiliği yanında sönük kalan Guesde, onun ölümünden (1914) sonra daha etkili oldu. 1914'te Union sacrée'ye (Kutsal birlik) katıldı, daha sonra Viviani ve Briand'ın kabinelerinde devlet bakanı olarak görev aldı (ağustos 1914 - aralık 1916). [L]

Jules **GUESDE**

GUESDE'CİLİK i. Jules Guesde'in sosyalizme getirdiği marksist ve yurtsever doğrultu. (L)

GUESDRON (Pierre). Bk. GUEDRON.

GUEST (Edgar Albert), amerikalı yazar (Birmingham, İngiltere 1881-Detroit, A.B. D. 1959). On yaşındayken Amerika'ya giderek Detroit'e yerleşti. 1895'te Detroit *Free Press* gazetesinde odacı olarak çalışmağa başladı; daha sonra gazete yazarları arasına katıldı. Gazetede basılan şiirleri halk tarafından öylesine tutuldu ki, bir süre sonra kendisine bir sütun ayrıldı. Yüzlerce gazetede basılan şiirlerinde genellikle dostluk, alçak gönüllülük, annelik sevinçleri, namuslu çalışmanın erdemleri ve gösterişsiz hayat gibi konuları işledi.

Yayımlanan ilk kitabı, *A Heap Livin'*dir (Bir Tutam Hayat) [1916]. Şiirlerinin hepsi 13 ciltte toplandı. Tenkitçilerin sıradan, yapmacıklı ve yeknesak olarak nitelendirmelerine karşılık, Guest'in şiirleri çok tutuldu. Başlıca eserleri: *Just Folks* (İşte Halk) [1917]; *When Day is Done* (Gün Bittiğinde) [1921]; *Life's Highway* (Hayatın Ana Yolu) [1933]; *Today and Tomiorrow* (Bugün ve Yarın) [1942]. (L)

GUEST (İvor), ingiliz dans tarihçisi ve tenkitçisi (Chislehurst 1920). Yayımladığı başlıca eserler: *Napoléon III İngiltere'de* (1952), *İkinci İmparatorluk Devrinde Bale* (1955), *Fanny Cerrito* (1956), *Victoria Devrinde Bale* (1957), *Adeline Genée* (1958), *The Alhambra Ballet* (Elhamra Balesi) [1959], *The Dancer's Heritage* (Dansçının Mirası) [1960], *The Romantic Ballet in Paris* (Paris'te Romantik Bale) [1966], *A Gallery of Romantic Ballet* (Romantik Bale Galerisi) [1967]. (L)

GUETARIA, İspanya'da (Guipuzcoa ili) liman, Vizcaya körfezi kıyısında; 2 200 nüf. Deniz gezgini Sebastian de El Cano burada doğdu. (L)

Guetaria savaşı, Condé prensinin kuşattığı Fontarabie şehrini kurtaran ispanyol donanmasına karşı Fransızların kazandığı deniz zaferi (22 ağustos 1638); bu savaşta ispanyol donanması. Bordeaux başpiskoposu amiral Henri de Sourdis tarafından tamamıyle imha edildi. (L)

GUETTARD (Jean Etienne), fransız tabiat bilgini (Etampes 1715 - Paris 1786). Bernard de Jussieu ve Réaumur'ün öğrencisi. Önce botanikle, sonra mineralojiyle uğraştı. Auvergne'deki Puys sıradağlarının yanardağ kaynaklı olduğunu ilk defa Guettard ortaya attı. Toprak aşınmasını inceledi ve Paris dolaylarındaki fosillerin niteliklerini belirtti. 13 Kasım 1765'te Fransız Bilimler akademisine sunduğu inceleme yazısı, fran-

Foto. X, Richard (LAROUSSE)

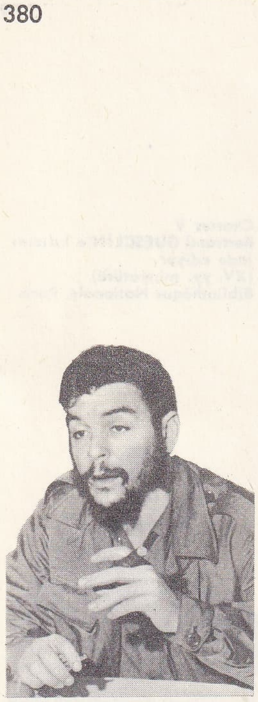

Che GUEVARA

guguk kuşu

sız seramik tarihi için bir dönüm noktasıdır (Limoges ve Alençon dolaylarında kaolen bulunduğunu açıklaması ve porselen yapımı). [L]

GUETTARDA i. Tropik Amerika'da yetişen ağaççık. (Sedefotugillerden.)

— ANSİKL. *Guettarda*'lar, tamamı veya yalnız alt kısmı odunsu ağaççıklardır; yaprakları karşıt, oval veya uzun olur; yaprakların koltuğundan çıkan çatal bir sapın ucundaki çiçekliğinde çeşitli tipte çiçek bulunur. Meyvesi kuru zeytinsi yemiştir. (L)

GUEUGNON, Fransa'da Saône-et-Loire idare bölgesinde (Charolles idare çevresi) kanton merkezi, Morvan'ın güneyinde, Arroux ırmağı kıyısında; 8 374 nüf. Çelik fabrikası, (1724'te kurulan *Gueugnon demirhaneleri* bugün ince oluklu saç ve paslanmaz oluksuz imalinde uzmanlaşmıştır). Özellikle Gabon'dan ithal edilen demir filizini işleyen uranyum zenginleştirme fabrikası. (L)

GUEUX [gö] i. («dilenci» anlamında fr. k.). İspanyol yönetimine karşı 1566'da birleşen flaman soyluları.

— ANSİKL. Tar. Felipe II, Calvin'ciliğin yayılmasını önlemek ve dinî mertebeler dişisinde yeni bir aşama kurarak Katolikliğin üstünlüğünü sağlamak için çalıştı; bu arada, İspanyollardan kurulu devlet konseyine, yerli kurumlar için zararlı olacak siyasî bir rol kazandırdı. Bu siyasete karşı çıkmak için birleşen calvin'ciler ve soylular (Spa konferansı, 1565) bir dilekçe hazırladılar (Soylular uzlaşması, 1566), naip Parma düşesi Margherita bu dilekçeyi imzalamağa söz verdi. Bunun üzerine 2 nisan 1566'da bir şölen verildi bu şölene katılanlar dilenci kılığına girerek geldiler. (Berlaimont'un küçümseyerek kullandığı «gueuse-dilenci» adı buradan gelir.) Şölen sırasında «yaşasın dilenciler» diye bağırılınca isyancılar bu adı benimsedi. İspanya kralının temsilcisi Albi dükü'ne (1567-1573) karşı girişilen savaşta gueux'lerin en etkilileri «deniz gueux»'leri oldu. Bunlar, korsanlığa başlayan denizcilerden (çeşitli milletlerin serüvencileriyle karışmış ve İngiltere limanlarına sığınmış) meydana geliyordu. İngiliz limanlarından açılarak Atlas okyanusunu ve Manş'ı kasıp kavurdular. 1568'den itibaren William I deniz gueux'lerine imtiyazlar verdi. 1 Nisan 1572'de küçük bir liman olan La Brielle'i, sonra Flessingue'i ele geçirdiler; böylece Hollanda ve Zelanda'yı kurtardılar ve isyanın denizlerde başarılı olmasını sağladılar: deniz gueux'leri Birleşik eyaletlerin deniz gücünün kaynağıdır. Felipe II'nin koyduğu yeni vergiler yüzünden iflas eden denizciler ticarî hürriyet istiyorlardı. Başka isyancılar, «orman gueux»'leri adı altında ülkenin iç kısmındaki ormanlarda çeteciliğe başladılar. İsyanı soylular ve rahipler başlattığı halde, daha çok yoksullar benimsedi ve sürdürdü. (L)

GUEVARA (Antonio DE), ispanyol fransisken rahip ve tarihçisi (Treceno 1840'a doğr.- Mondonedo 1548). Karl V ile birlikte din işleri danışmanı ve vakayiname yazarı olarak da İtalya'ya gitti; saray vaizi oldu, Cadiz (1528) ve Mondonedo (1539) piskoposluğuna yaptı. Seçkin bir dille kaleme alınmış yazıları bütün Avrupa'da büyük ilgi gördü. Özellikle *El Libro Llamado Lelox de Principes, en el Cual va Encorporado el muy famoso Libro del Emperador Marco Aurelio* (İmparator Marcus Aurelius'un En Ünlü Kitabının Eklediği Prensler Saati Adlı Kitap) [1959] ingilizce tercümesi sayesinde dünyaca ün kazandı. Guevara bu kitabında, kusursuz bir prensin tanımını yapar. (L)

GUEVARA (Ernesto, **Che** — denir), arjantinli doktor ve siyaset adamı (Rosario 1928- Valle Grande, Bolivya 1967). Bir mimarın oğlu. Buenos Aires'te tıp doktoru oldu (1953). Bolivya'daki tarım reformunu inceledi. 1954'te Guatemala'da, Arbenz hükûmetinin yanında yer aldı, Arbenz'in devrilmesinden sonra Meksika'ya gitti. Burada Fidel ve Raul Castro ile tanıştı. Kasım 1956'da Küba'daki direnme teşkilâtına katıldı. Kasım 1959'da zaferi kazanan birliklerin başında Havana'ya girdi. Küba vatandaşlığına geçti. Küba Millî bankasının yöneticisi, sonra Sanayi bakanı olarak planlamanın teşkilâtlanmasında en önemli rolü oynadı. Afrika ve Asya'da üç ay süren bir geziden sonra siyasî hayattan ayrılmış göründü (1965). Çok geçmeden, ihtilâl hareketleri gelişen ülkelerde dolaştığı haberi geldi. Nisan 1967'de Afrika, Asya ve Latin Amerika Halkları Dayanışma teşkilâtı, Guevara'nın bir bildirisini yayımladı. Bu bildiride, ABD'nin askerî kuvvetlerini dağıtmak için Vietnam'daki gibi yeni savaş ocaklarının düzenlenmesi gerektiği öne sürülüyordu. Bolivya'lı gerillacılarla askerî birlikler arasındaki bir çarpışmada yaralı olarak esir düştü ve öldürüldü. *Küba'da Sosyalizm ve İnsan* ile *Gerilla Günlüğü* adlı kitapları vardır. (L)

GUEVARA, (Luis VÉLEZ DE). Bk. VÉLEZ.

GUEVİNA i. Şili ormanlarında yetişen ağaç veya ağaççık; dalları tüylü, yaprakları teleksidir; fındığı andıran meyvesi yenir. (İlmî adı *Guevina avellana. Proteaceae* familyasından.) [L]

GUEVREMONT (Germaine), fransızca yazan kanadalı kadın edebiyatçı (Saint - Jérôme, Québec, 1900). Köy hikâyelerinden derlemeler (*En Pleine Terre* [Açık Arazi], 1942) yayımladıktan sonra bir çiftçi ailesinin sönüşünü dile getiren hikâyeleriyle (*Le Survenant* [Ansızın Gelen], 1945, *Marie Didace*, 1947]) köy romanı türüne yenilikler getirdi. (L)

GUEYDON (Louis Henri, DE — kontu), fransız amirali (Granville 1809 - Kermalec, Finistère 1886). 1853'te Martinik adası valiliğini, 1870'te tümamiral olarak Kuzey Denizi Filo kumandanlığını yaptı. Cezayir Genel valisi olduğu sırada (1871-1872) Büyük Kabiliye ayaklanmasını bastırdı ve Kabiliye'nin idare teşkilâtını yeniden düzenledi. Deniz savaşları tekniğiyle ilgili birçok kitap yayımladı. (L)

GUEZ DE BALZAC. Bk. BALZAC.

GUFRÂN i. (ar. *ġufrān*). *Esk.* Merhamet etme, affetme: *Sığındı mumyaya cîvfen, yegâne şâh-eserin / Fakat, sığındı mı gufrâna rûh-u derbederin* (M. Â. Ersoy). || *Gufrân-ı ilâhî*, Tanrı'nın günahları affetmesi. || *Gufrân-penah,* [ölü için] rahmetli. (M)

GUFRÂNÎ Karamanlı, türk halk şairi (Başkışla 1844 - Karaman 1921). Bir yolculuğu sırasında haydutların baskınına uğradı ve bütün parasını çaldırdı. Sonra Konya'ya geldi ve valiye sunduğu manzum dilekçe ile edebiyat tarihine geçti. Şiirlerinde hece veznini büyük bir ustalıkla kullandı. (M)

GUGGENHEİM (Paul), isviçreli hukukçu (Zürih 1899). La Haye daimî mahkemesinde üye (1951) ve Cenevre Milletlerarası Yüksek Öğretim enstitüsünde profesör (1955). Eritrea anayasasının hazırlanmasına katıldı (1951-1952). Yazdığı hukuk eserleri içinde en önemlisi *Lehrbuch des Völkerrechts*'dir (Devletler Umumî Hukuku) [1953-1954]. (L)

Guggenheim müzesi. Bk. NEW YORK *müzeleri.*

GUGLİELMİ (Pietro), italyan bestecisi (Massa di Carrara 1728 - Roma 1804). Durante'nin öğrencisiydi; önceleri yalnız tiyatroyla ilgilendi. Dresden, Braunschweig ve Londra'ya yaptığı gezilerden sonra 1777'de Napoli'ye döndü. 1793'te, Roma'daki San Pietro kilisesine müzik yönetmeni olarak getirildi. Yüzden fazla opera, oratoryolar, motetler, mezmurlar ve oda müziği besteledi. (L)

GUGLİELMİNİ (Domenico), italyan matematikçisi, hidrolik bilgini ve hekim (Bologna 1655 - Padova 1710). Bologna üniversitesinde matematik, daha sonra hidrolik profesörü. Astronomi alanında Güneş tutulmalarını gözlemledi, kuyrukluyıldızların yapısını ve hareketini inceledi. Bazı billûrlar üzerinde açıların sabitliği kanununu doğruladı. (L)

GUGLİELMO I Kötü, Sicilya kralı (1120'ye doğr. - 1166). 1154 ile 1166 yılları arasında saltanat sürdü. Kral Ruggero'nun küçük oğludur. Güney İtalya'daki Bizans'a ait toprakları kurtarmak isteyen Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos I'e karşı savaştı. Papa Adrianus IV ile anlaştı. Birkaç başarısızlıktan sonra, bakanı Maione di Bari'nin yerinde öğütleriyle, papanın desteklediği derebeylerinin Apulia isyanını bastırdı. 1156'da Apulia'yı işgal eden bizanslıları karada yendi ve Eğriboz (Euboia) sularında büyük bir bozguna uğrattı. Benevento konkordatosu ile papa, bundan böyle Sicilya krallığı ve ona bağlı yerleri Guglielmo I'e vermeyi kabul etti (haziran 1156). Güney İtalya Norman devleti, ilk defa Abruzzi'leri ele geçirdi. Napoli krallığının 1860'a kadar koruyabildiği sınırlara dayandı. 1158'de Bizans da Guglielmo I'i tanıdı (Otuz Yıl Barışı). Fakat Guglielmo, babasının Afrika'da elde ettiği yerleri kaybetti.

GUGLİELMO II İyi, Sicilya kralı (1154 - 1189). 1166 ile 1189 yılları arasında saltanat sürdü. Guglielmo I'in oğludur. Nil deltasını ele geçirmek için Mısır'a seferler yaptı (1174, 1175, 1177). 1185'te, Doğu Roma imparatoru Andronikos Komnenos I'in yerine tahta geçmek isteyen Aleksios Komnenos adına bir deniz filosu hazırladı. Fakat Demetridza'da, Andronikos'un halefi İsaakios II tarafından yenildi.

GUGLİELMO III İyi, Sicilya kralı (öl. Germania 1198'e doğr.). 1194-1198 Yılları arasında saltanat sürdü. Kral Tancredi'nin küçük oğludur. Daha çocukken, Batı Roma imparatoru Heinrich tarafından tahttan indirildi ve Germania'ya gönderildi. Brienne Kontu Gautier III ile evli olan ablası Elvira, miras yoluyle onun haklarını elde etti ve kendi çocuklarına bıraktı. (L)

GUGLİELMO EBREO, italyan dans öğretmeni (Pesaro XV. yy. başı - öl. yaklş. 1475). Milano, Mantova, Floransa, Napoli, Venedik ve Pesaro'da dans öğretmenliği yaptı ve danslı oyunlar sahneye koydu. Venedik'te, Germen imparatorundan şövalyelik payesi aldı. Daha çok koreografi sanatı üstüne incelemeleriyle tanınır. (L)

Guglielmo Tell, Rossini'nin bestelediği, Jouy ve Hippolyte Bis tarafından yazılan dört perdelik opera. İlk defa 1829'da Paris operasında temsil edilen eserin konusu İsviçre kantonlarının XIV. yüzyılda ülkelerini işgal eden avusturya kuvvetlerine karşı başkaldırması ile Habsburg hanedanından Mathilde ile isviçreli Arnold arasındaki aşktır. Arnold'un babası, yurdundaki yabancıları kovarak ülkesini bağımsızlığa kavuşturan İsviçre direnme teşkilâtı başkanı Guglielmo Tell'i ele vermediği için ölüme mahkûm edilir. Bu operanın dört bölümden kurulu büyük girişi ve birçok aryası çok ünlüdür. (L)

GUGUK ünl. (onomatope). Çocukların birini kızdırmak veya biriyle alay etmek için çıkardıkları guguk kuşunun sesine benzer ses. || *Guguk yapmak,* guguk sesi çıkarmak.

— DEY. *Guguk gibi kalmak,* yalnız başına oturmak, yalnız kalmak. (M)

GUGUK i. Tırmanıcı kuş. (İlmî adı *cuculus.* Gugukgillerden.)

— ANSİKL. Gugukgiller'den olan kuşların çoğuna genel olarak *guguk* denirse de, bu ad özellikle kuzey yarımkürede yaşayan külrengi guguk kuşu (*Cuculus canorus*) için kullanılır. Siyaha çalan külrenginde olan bu kuşun boyu 30-35 sm, karın kısmı beyaz ve enine çizgilidir. Bacakları kısa, kanatları uzun ve sivri, kuyruğu uzun ve renklidir. Guguk çok değişik ortamlarda, özellikle ormanlarda yaşar. Böceklerle, en çok da tırtıllarla beslenir, hattâ ısırgan kıllı tırtılları bile yer. Ötüşüyle (gu-guk) ve yumurtasını başka kuşlara kuluçkalatmasıyle her yerde bilinir. Dişi guguk yuva yapmaz, yumurtalarını böcekçil küçük kuşların yuvalarına bırakır. Bu kuşlar kendi yavrusu diye guguk yavrularını büyütür, çünkü ana guguk yavrunun esas sahibi olan diğer yavruları yumurtadan çıktıkça yakalayıp yuvadan dışarı atar. Külrengi guguk Eski Dünya'nın büyük bir kısmında yaşar ve buralarda pek çok türü bulunur. Avrupa'da yaşayanları göçmendir, kışı Afrika'da geçirir. (L)

GUGUKGİLLER çoğl. i. Orta veya küçük boylu kuş familyası. (Hemen hepsi tropik bölgelerde yaşayan pek çok türü vardır. Çok değişik renkli olan guguklar ince yapılı, uzun kuyruklu, az çok iri, daima kıvrık gagalı kuşlardır.)

— ANSİKL. *Gugukgiller*'den ağaçta yaşayanların bacakları kısa, yerde yaşayanlarınki uzundur. Her ayakta, ikisi önde, ikisi arkada dört parmak vardır. Örnek tipleri pek çoktur. Asalak yaşayan külrengi guguk, alaguguklar, tropik bölgelerde yaşayan parlak parıltılı yeşil veya mor renkli küçük türler bunlar arasındadır. Ama hemen hepsi yumurtalarını başka kuşların yuvasına koyar, kendisi kuluçkaya yatmaz. Fakat karada yaşayan bazı türleri (*centropus, cocygus*) yuva yapar ve

Foto. Camera-Press, Radat (LAROUSSE)

yavrularına bakar. Guguklar takımından. Bk. GUGUK. (L)

GUGUKLU sıf. ve i. (*guguk*'tan *guguk-lu*). «Guguklu saat» sözünün kısa söylenişi. || *Guguklu saat,* saat başlarını ve buçukları bir guguk kuşunun çıkışı ve ötüşüyle bildiren ağaç işlemeli duvar saati: *Merdiven başındaki ceviz ağacından eski ve guguklu saat, alaturka saat başlarını haykırarak onun gürültüsünü keserdi* (Ömer Seyfeddin). [ML]

GUGUKSULAR çoğl. i. Gugukgillerle (guguk) muzculgilleri (*turacus*) kapsayan kuş takımı. (L)

GUGURUK i. (onomatope). Kıyf. *Esk.* Osmanlılarda kadınların başlarına taktıkları saçtan topuz. (Bu saç şekli özellikle Meşrutiyete kadar çok yaygındı.) [M]

GUİBAL (Jules), fransız mühendisi (Toulouse 1813 - Paris 1888). Maden ocaklarının havalandırılması konusunda uzman olan Guibal, bir ocağın, hava direncinin kare köküyle ters orantılı olarak havalandırılması gerektiğini öne sürdü. Kendi adını taşıyan merkezkaç döner vantilatörü gerçekleştirdi. (L)

GUİBERT (François Apollini, — kontu), fransız generali ve askerî yazarı (Romans 1744 - Paris 1790). Yedi Yıl savaşında başarı gösterdi; 1767'de Korsika'da savaştı; daha sonra, hazırladığı reformlara yardımcı olmak üzere Saint - Germain tarafından çağrıldı (1775). 1782'de tuğgenerallığe yükseldi; 1787 savaşında Brienne tarafından yönetim konseyi sözcülüğüne, ertesi yıl da ordugâh mareşalliğine tayin edildi. *Essai de Tactique Générale* (Genel Tabiye Denemesi) [1773] ve *Défense du Système de la Guerre Moderne* (Modern Savaş Sisteminin Savunusu) [1779] ile askerlik alanına yeni görüşler getirdi. Açık ve kesin bir dille kaleme aldığı eserde, Prusya okulunun hayranı olan yazar, derinlemesine dizilere karşı çıktı ve ateş tesirinden yararlanmak için sıkışık nizamı savundu. Millî savaşların, düşmanın zinde kuvvetlerini açık sahrada bozguna uğratmakla zafere ulaşacağını öne sürdü. Özellikle tümen kuruluşunda olmak üzere ordunun tamamıyle yeniden teşkilâtlanması gerektiğini ileri süren bu kuramların, Napolyon'un askerî düşünceleri üzerinde kesin bir etkisi oldu. Beş cilt halinde toplanan eserleri 1803'te Paris'te yayımlandı. Guibert, kendisine ateşli mektuplar yazan matmazel Lespinasse ile kurduğu ilişkiyle de tanınır. (L)

GUİBERT (Honoré), fransız heykeltıraşı (Avignon 1720'ye doğr.-Paris 1791). 1744'te Joseph Vernet'nin kız kardeşiyle evlendi ve Vernet'nin yardımıyle, kralın tablolarına çerçeveler yapmak imtiyazını elde etti. 1760'ta, Paris'teki Notre - Dame kilisesinin yeni hazine kısmı, daha sonra Choisy kilisesinin, La Muette, Versailles, Bellevue, Compiègne, Trianon şatolarıyle Versailles operasının süslemelerini yaptı. (L)

GUİBERT (Nicolas), fransız heykeltıraşı (Chartres XVI. yy.). 1543'te Chartres katedrali korosu bölmesinde (*İsa'nın Vaftizi,* alçak kabartma) ve 1544'te Ablis kilisesinin koro bölmesinin yapımında çalıştı. (L)

GUİBERT de Nogent, fransız benediktin rahibi ve tarihçisi (Clermont, Beauvaisis 1053 - Nogent - Sous - Coucy 1124 veya 1130). Notre Dame de Nogent-sous-Coucy kilisesi başpapazı (1104). *Gesta Dei per Francos* (Fransızlar İçin Tanrı'nın Yaptıkları) adıyle Haçlı seferleri üstüne geniş bilgiler veren bir tarih ve *De Vita Sua* (Kendi Hayatım) adlı bir otobiyografi yayımladı. (L)

GUİBERTO di Ravenna (Parma 1023-Covita Castellana 1100), **Clemens III** adıyle bilinen, kilisece tanınmamış papa (1080, 1084-1100). Roma - Germen imparatorluğuna taraftar olan Correggio ailesinden. 1057'den 1063'e kadar İtalya'da İmparatorluk bakanlığı yaptı. 1061'de, kilisenin tanımadığı papa Honorius II'yi (Cadalus) savundu, sonradan kilisenin görüşüne katıldı. Heinrich IV'ün yardımıyle Ravenna başpiskoposluğuna getirildi; 1078'de afaroz edilmiş olmasına rağmen, 1080'de Heinrich IV Bressanone meclisinde Guiberto'yu, kilisenin tanımayacağını bile bile papa ilân etti ve Gregorius VII'ye karşı âlet olarak kullandı. 1094'te Roma'dan sürüldü ve kiliseye dönemeden öldü. (L)

GUİBOURTİA i. Değerli kereste veren afrika ağacı. (*Guibourtia Demeusei, G. Tessmannii* ve *G. Pellegriniana*'dan ticarî *bubinga; G. Arnodiana*'dan *mutenye* kerestesi elde edilir. Baklagillerden.) [L]

GUİCCİARDİNİ, değerli birçok kişi yetiştiren floransalı ünlü aile. XII. yy.da Guicciardini'lerin Toscana'da önemli mülkleri vardı. XIII. yy.'dan sonra servetlerini ticarete yatırarak Floransa'ya yerleştiler. Lyon, Anvers, Londra, Napoli v.b.'de acenteler kurdular. XVI. yy.'a kadar malî durumları durmadan gelişti ve Floransa devletinin en yüksek mevkilerinde görev aldılar. Bu ailenin en önemli üyeleri şunlardır: ailenin servetini kuran TUCCİO (XIII. yy.); — LUİGİ (öl. 1405), birçok kere elçilik ve bayraktarlık (gonfaloniere) yaptı, 1387 ayaklanmasını izleyen halk hükûmetine karşı geldi; — İACOPO (1421-1490), birçok defa aynı görevlerde bulundu. Muhteşem Lorenzo'nun güvenini kazandı, papa Sixtus IV'ün topladığı ordulara ve Napoli kralına karşı savaştı; — PİERO, elçi ve deniz konsülü (1454-1513), İacopo'nun oğlu, Francesco Guicciardini'nin babası, edebiyat ve felsefeyle yakından ilgilendi; — LUİGİ (1478-1551), Francesco'nun kardeşi. Onun gibi Medici'lerin dönüşünü destekledi, Cosimo dükünün seçtiği ilk senatörlerden biri oldu; — PİERO (Floransa 1808-ay.y. 1886) halkın eğitimiyle ilgilendi, kimsesiz çocuklar için yurtlar kurdu. (L)

GUİCCİARDİNİ (Francesco), italyan siyaset adamı ve tarihçisi (Floransa 1483-Arcetri 1540). Piero Guicciardini'nin üçüncü oğlu. Ferrara, Padova ve Pisa'da hukuk öğrenimi yaptı (1501-1506), sonra Floransa'da avukatlık mesleğine atıldı. Cumhuriyet hükûmeti tarafından İspanya'ya, Katolik Fernando'nun yanına elçi olarak tayin edildi (1512). 1514'te Floransa'ya döndü, Medici'lerin ve papa Leo X'un gözüne girdi, Lorenzo'nun ısrarıyle Modena valiliğine tayin edildi (1516); Reggio (1517) ve Parma'nın yönetimini de üzerine aldı. 1521-1524'te papa Clemens VII, Bologna hariç olmak üzere Romagna'nın yönetimini de ona verdi, böylece ülkeyi haydutların yağmasından korudu ve fesatçıları bozguna uğrattı. İmparatorluklar Kuzey İtalya devletlerini işgal ederek italyan devletlerinin hâkimiyetini tehdit ettikleri sırada Clemens VII tarafından Roma'ya çağırıldı (1526). Guicciardini Karl V'e karşı Fransa ile birleşmeyi öğütledi, Cognac* birliğinde (mayıs 1526) Roma'nın François I'in saflarında yer almasını sağladı. Papalık hükûmeti kuvvetlerine tümgeneral olarak tayin edildi, Kuzey İtalya bölgesinde *Kara Çeteler*'in ücretli askeri Giovanni ile birlikte imparatorluk kuvvetlerine karşı yapılan harekâtı yönetti. Ama birliğin başarısızlığa uğraması, Roma'nın işgal edilerek yakılıp yıkılması ve Floransa'da Medici'lerin çöküşü, Barbarlar'dan tamamen temizlenmiş bir İtalya'da yaşama umutlarını suya düşürdü; bu hayal kırıklığını, 1525'te yazmağa başladığı *Ricordi Politici e Civili* (Siyasî ve Sivil Hatıralar) adlı eserinde dile getirdi; bu eserde, başarısızlıkları karşısında İtalyanların gösterdiği ilgisizliği, yabancıların ve rahiplerin yaptıkları zulmü anlattı. Cumhuriyet devrinde bir süre için Floransa'dan kovulan Guicciardini, 1530'da yeniden Floransa'ya döndü; ama ücretli askerlerinin yardımıyle Medici'lerin iktidarını yeniden kurmak istedi, önce Alexander'in (1537), sonra da Casimo'nun danışmanı oldu; daha sonra siyasî hayattan ayrılarak Arcetri'deki köşküne çekildi, 1492'den Clemens VII'nin ölümüne kadar olan devri kapsayan *Storia d'İtalia* (İtalya Tarihi) adlı eserini yazdı. Tarihçi olarak gerçeği araştıran bu bilim adamı, tamamen tarafsız olarak, olayların sebeplerini ve sonuçlarını araştırdı. Gerçekçiliği Machiavelli'ninkine benzerse de Guicciardini de, Machiavelli'ye özgü olan olayları bağdaştırma yeteneğinden ve öğreti ruhundan eser yoktur. (L)

GUİCCİOLİ (Teresa), italyan kontesi (Ravenna 1800-Floransa 1873). Kont Gamba-Ghiselli'nin kızı; 18 yaşındayken yaşlı kont Alessandro Guiccioli ile evlendi, bir yıl sonra (1819) Venedik'te şair Byron ile tanıştı; şaire âşık oldu ve dört yıl kadar birlikte yaşadı. Byron, Türklere karşı savaşmak için gittiği Yunanistan'da ölünce, Teresa da Boissy markisiyle evlendi (1851). Kocasının ölümünden sonra *Lord Byron Jugé Par Les Témoins de Sa Vie* (Sağlığındaki Tanıklar Gözüyle Lord Byron) [1868] adı altında hatıralarını fransızca olarak yayımladı. (M)

Nicolas GUİBERT
«İsa'nın Vaftizi»
Chartres katedrali,
Fransa

GUİCHES (Gustave), fransız yazarı (Albas, Lot 1860 - Paris 1935). Önce Zola'nın çömeziydi, 1887'de yazarın *Toprak* adlı romanına karşı yayımlanan Beş'lerin bildirisine imzasını atarak ondan ayrıldı. İnce bir gözlemci, ölçülü bir yazar olan Guiches romanlarında taşra geleneklerini dile getirdi. Başlıca eserleri şunlardır: *Céleste Prudhomat* (1886); şaheseri olan *L'Ennemi* (Düşman) [1887]; *Un Coeur Discret* (İçine Kapalı Bir Kalp) [1892]; *Bonne Fortune* (Aşkta Başarı) [1905]; *La Tueuse* (Öldürücü Kadın) [1927]; *Au Banquet de la Vie* (Hayat Şöleninde) [1925]; *Tout se Paie* (Eden Bulur) [1928]. (L)

François GUİBERT
Cabinet des Estampes, Paris

GUİ DE DAMPİERRE. Bk. DAMPİERRE.

GUİ DE LUSİGNAN (Lusignan 1129'a doğr. - Kıbrıs 1194), Kudüs kralı (1186 - 1192), Kıbrıs derebeyi (1192-1194), Lusignan derebeyi ve Marche kontu Hugues VIII Esmer'in dördüncü oğlu. 1180'de, Kudüs kralı Amalricus I'in büyük kızı ve Yafa kontu Guillaume de Montferrat'dan dul kalan Angou'lu Sibylle ile evlendi. Siyasetten anlamadığı için, kayınbiraderi Baudouin IV, Sibylle'in ilk kocasından olan oğlu Baudouin V'i tahta çıkarmak için onu engelledi. Fakat, daha çocuk olan Baudouin V birkaç aylık saltanattan sonra 1186'da ölünce, Sibylle de kraliçe tacını giyerek tahtı kocasiyle paylaştı. Trablus kontu Raimond III'ün öğütlerine kulak asmayan Gui, Selâhaddin ile savaşa tutuştu ve yenildi, Taberiye gölü yakınında Hattin'de esir düştü (1187). Kudüs, 1188'de Gui'yi serbest bırakan Selâhaddin Eyyubî'nin eline geçti. Baronların çoğu tarafından kabul edilmeyen Gui'nin karşısına, Sibylle'in kız kardeşiyle evlenen Corrado di Monferrato çıktı (1191). Gui'yi tutan Arslan Yürekli Richard, sonunda krallık unvanını Condrad'a verdi ve Gui'nin gönlünü almak için Bizanslılardan ele geçirdiği Kıbrıs'ı, 100 000 altın sikke karşılığında Gui'ye vermeleri için Templier şövalyelerini zorladı (mayıs 1192). Gui, Filistin'de mülkleri ellerinden alınan birçok latin baronunu Kıbrıs'a yerleştirdi. (L)

Francesco GUİCCİARDİNİ
Bugiardini'nin yaptığı
portresi

GUİDETTİ (Giovanni), italyan bestecisi (Bologna 1531-Roma 1592). Başlıca eseri: *Directorium Chori ad Usum Sacrosanctae Basilicae Vaticanae* (1582). [L]

GUİDETTO, Lombardia asıllı italyan mimarı ve heykeltıraşı, XIII. yy. başlarında Toscana'da çalıştı. Lucca'daki San Martino katedralinin ön cephesini, kemerler, küçük

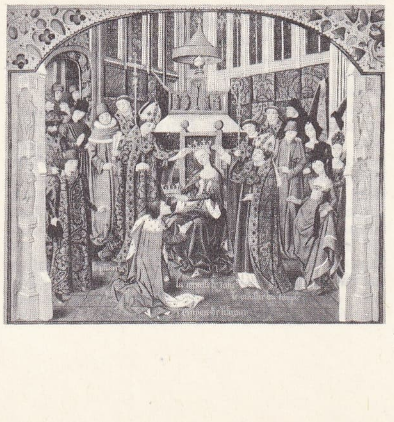

Yafa kontesi
Anjou'lu Sibylle'in
taç giydirdiği
GUİ DE LUSİGNAN
(XV. yy. minyatürü)

Foto. Giraudon, B.N., X (LAROUSSE)

sütunlar, kakmalı mermerlerle tipik bir dekor içinde, süsledi (1204). Aynı şehirdeki San Michele kilisesinin ön cephesi de büyük bir ihtimalle Guidetto'nun eseridir. (L)

GUİDİ (Alessandro), italyan şairi (Pavia 1650 - Frascati 1712). Şiirlerinde (*Rime* [Kafiyeler] 1681) ilk defa, sonradan da Leopardi'nin de kullanacağı serbest kıtalı *canzone*'yi kullandı. *Amalasunta in Italia* (Amalasunta İtalya'da) [1683] adlı bir melodram (1683) ve o sıralar Roma'da bulunan İsveç kraliçesi için *Endimione* (1683) adlı pastoral bir şiir yazdı. (L)

GUİDİ (İgnazio), italyan şarkiyatçısı (Roma 1844-öl. 1935). 1873'te Vatikan müzesi eski paralar bölümü müdürü, 1876'da karşılaştırmalı ibranice ve samî dilleri profesörü oldu; sonra Roma üniversitesinde habeş tarihi ve dili dersleri verdi. Hemen bütün samî dil ve edebiyatları (Arapça, güney arabistan dilleri, suriye dili, Habeşçe, Aramca) ve Kıptîce ile ilgili araştırmalar yaptı ve metinler yayımladı. 1914'te senatör oldu. — Oğlu MICHELANGELO (Roma 1886-1946), 1922'de Roma, daha sonra Kahire üniversitelerinde arap dil ve edebiyatı profesörü oldu. Özellikle islâm tarihi üzerine araştırmalar yaptı. (L)

GUIDO
«Ecce Homo»
Louvre müzesi, Paris

GUİDİ (Virgilio), italyan ressamı (doğ. Roma 1892), G. A. Sartorio'nun öğrencisi. Boşluk ile ışığın güçlü bir sentezine yönelerek Spadini'nin izlenimcilik sonrası akımına karşı çıktı. *Doğrulan Anne* (Roma, özel koleksiyon), *Tramvay* (1923 Roma, Arte Moderna galerisi). 1927'de Venedik'e yerleşti. Bu şehrin Güzel Sanatlar akademisinde dersler verdi. Çoğunlukla Venedik manzaraları yaptı. Daha sonra üslûbu renk ve şekil yönünden sadeleşti. (L)

GUİDO (öl. 929), Toscana markisi (917 - 929). Önce İtalya kralı Berangero tarafından tutuklandı. Kralın ölümü üzerine serbest bırakıldı, 925'te Tusculum kontu Aubri'den dul kalan Marozia ile evlendi. Toscana birlikleriyle Roma'ya geldi, papa Johannes X'u boğdurdu (928). [L]

GUİDO I (öl. 858 veya 866), **Spoleto** dükü (842-858). Frank asıllıydı; babası Lambert ve imparator Lothar I ile İtalya'ya geçti. Orta İtalya'da hanedanlığının sağlam temellerini kurdu. (L)

GUİDO II (öl. Taro 894), **Spoleta** dükü, İtalya kralı (889 - 894), Batı imparatoru (891-894), Spoleto dükü Guido I'in oğlu, annesi Adelaide tarafından, İtalya kralı Kısa Pepin'in torunu. Şişman Karl'ın ölümü üzerine (888), İvrea markisi Berengario ile imparatorluğun paylaşılması konusunda anlaştı. Berengario, Germania kralı Arnulf'a yenilince, Trebbia'da galip gelen Guido, Pavia'da kendini İtalya kralı ilân etti (889) ve papa Stephanus V'in elinden Roma tacını giydi (891). Fakat, papa Formosus'un Guido'ya karşı İtalya'ya getirttiği Arnulf da imparatorluk tahtında hak iddia etti (894). (L)

GUİDO (Alfredo), arjantinli ressam (Rosario 1892), ülkesinde çeşitli ödüller aldı, ayrıca 1929 Sevilla-İspanya-Amerika sergisi şeref payesini, Paris (1937) ve New York (1939) Milleterarası sergileri altın madalyalarını ve Madrid gravür yarışması birinciliğini kazandı (1952). Tiyatro dekoratörü olarak çalıştı. Çok iyi bir ofort ressamıdır. Çeşitli eserleri resimledi (*Martien Fierro; Guerra Gaucha* [Gauçoların Savaşı]; *Santos Vega*). Ülkesinin en büyük müzelerinde eserleri vardır. (M)

GUİDO (Guido RENİ, **il** — denir), italyan ressamı (Calvenzano, Bologna yakınlarında 1575 - Bologna 1642). Önce Denijs Calvaert, sonra Carracci'lerin öğrencisi, onların yaptıkları reformu sürdürdü. 1602'ye doğru Albani ile birlikte Roma'ya gitti, Caravaggio'yu kıskandıran *Aziz Petrus'un Şehit Oluşu* adlı tablosunu yaptı, San Gregorio kilisesinin iki mihrabını süslemekle görevlendirildi. *Galip Samson* (1610) [Bologna] adlı eserindeki çıplak kadın resimlerinde antik heykellerden esinlendiği görülür. *Masumların Katliamı* tablosu, belirli bir düzen içinde, Poussin'in gelişini müjdeleyen dramatik bir yoğunluk gösterir. 1613-1614'ten sonra Bologna'ya döndü, burada yaptığı tablolar çağının duygusal ve basit dindarlığını yansıtır. *Rosario Meryem'i* (Bologna), *Ecce Homo* (Louvre), *Mater Dolorosa* (Bologna). Daha sonra Napoli'ye gitti, San Gennaro kilisesinde çalıştı. Mitolojiyi konu alan birçok tablolar yaptı: 1620'de Mantova dükünün ısmarladığı *Herakles'in Öyküsü, Bacchus'un Çocukluğu, Kutsal Aşk ve Kutsal Olmayan Aşk*. Bu eserlerinde, Caravaggio'nun motiflerini daha açık bir anlayış içinde yeniden ele alır. Ünlü tablolarından biri de *Atalante ile Hippomenes*'dir (1625, Napoli müzesi). [L]

GUİDO Arezzo'lu, Ortaçağ müzik ustası (Arezzo 990'a doğr.-öl. 1050'ye doğr.). Kuzey İtalya'daki Pomposa manastırında rahiplik ve şan hocalığı yaptı; öğretim sistemine getirdiği yenilikler meslektaşları arasında hoş karşılanmayınca Arezzo'ya gidip yerleşmek zorunda kaldı ve Katedral okulunda ders verdi; bir yandan da, tasarladığı metodu açıklayan önemli incelemeler yazdı. Müziği notalamada dört çizgi temelini ilk kullanan o olmadığı halde, çizgi üstü ve arası nota yazma sisteminin kurucusu sayılır. Ayrıca, Yuhanna ilâhisinin ilk mısralarından yararlanarak ses perdesinin dizi derecelerini de akılda tutmayı sağlayan *Ut Queant Laxis* adlı sistemi buldu. Bu yenilikleri yazdığı bir mektupta ve *Antiphonarium* adlı eserinin önsözünde açıkladı. *Micrologus* adlı incelemesinde çok sesli müzikle ilgili iki bölüm vardır ve bu öğretim kitabı XIV. yy.a kadar en beğenilen müzik eseri olmuştur. Guido'nun, *Micrologus, Regulae Rhytmicae, Prologus in Antiphonarium, Epistola ad Michaelem* adlı eserlerin de yazarı olduğuna şüphe yoktur. (L)

GUİDO Como'lu veya **GUİDO BİGARELLİ Arogno'lu**, Lombardia asıllı italyan heykeltıraşı. 1230-1250 Yılları arasında Toscana'da çalıştı. Pisa vaftiz çeşmelerini (1246), 1250'de Pistoia'daki San Bartolomeo in Pantano'nun vaiz kürsüsünü yaptı. (L)

GUİDONİA MONTECELLO, İtalya'da komün, Latium'da (Roma ili), Sabini dağları eteğinde; 19 400 nüf. (L)

GUİETTE (Robert), fransızca yazan belçikalı profesör ve denemeci (Anvers 1895). Paris'te filoloji öğrenimi yaptıktan sonra, Gand üniversitesinde fransız edebiyatı okuttu, bir yandan da şiirler ve denemeler yazdı. *l'Allumeur de Rêves* (Düş Kurduran) [1927]; *Yabatières à Musique* (Çalgılı Sigaralıklar) [1934]; *Au Rêve des Fumeurs* (Tütün Tiryakilerinin Rüyası) [1950]; *À Pas de Loup* (Kurt Adımıyle) [1953]; *Seuils de la Nuit* (Gecenin Eşiğinde) [1961]; *Signature* (İmza) [1966] gibi şiir kitaplarından çok, edebiyat konusundaki eserleriyle ilgi çekti. *La Légende de la Sacristine* (Sacristine Efsanesi) [1927] adlı büyük bir karşılaştırmalı edebiyat incelemesi yaptı. David Aubert'in *Chroniques et Conquêtes de Charlemagne* (Charlemagne'ın Kronikleri ve Fetihleri) [1940-1951] adlı eserini yayımladı. Belçika folkloru üstüne bir inceleme yazdı: *Marionnettes de Tradition Populaire* (Geleneksel Halk Kuklaları) [1950]. Ayrıca, *Questions de Littérature* (Edebiyat Meseleleri) [1960] adlı bir kitabı vardır. Ortaçağ flaman efsanelerinin bazılarını çevirdi, bazılarını yeniden düzenledi: *Beatrix* (1930), *La Belle Histoire de Lancelot de Danemark et de la Belle Sandrine* (Danimarkalı Lancelot ile Güzel Sandrine'in Tatlı Hikâyesi) [1948]. (L)

GUİ Eu'lü, fransız müzik kuramcısı (XII. yy.). Önce Eu Piskoposluk meclisi daimî üyesi, sonra Clairvaux ve Longpont'da rahip. Longpont'da, 1132 ve 1134 arasında *Regulae de Arte Musica*'yı (Müzik Sanatının Kuralları) hazırladı. Hucbald, Odan, Reginon von Prüm, Bernon, Guido d'Arezzo ve Jean Cotton'un öğrencisi olan Gui d'Eu, «makam» birliği ve makam değiştirme konularında kurallara aşırı derecede bağlı kaldı. (L)

GUİEYSSE (Paul), fransız matematikçisi, filoloğu ve siyaset adamı (Lorient 1841-Paris 1914). 1860'ta École Polytechnique'e girdi, hidrografya mühendisi oldu. Uygulamalı matematik çalışmalarını hayat sigortaları, mısır dili ve kültürü alanlarına yöneltti. 1884'te Yüksek araştırmalar okulunda profesörlük yaptı; 1886'da Collège de France'ta yedek profesör olarak Maspéro'nun yerine geçti. Lorient'dan milletvekili seçildi. Léon Bourgeois hükûmetinde Sömürgeler bakanlığı yaptı (1895-1896). 1898'de Bretagne'da «Maviler derneği»ni kurdu. (L)

GUİ - GEOFFROİ. Bk. GUILLAUME VIII.

GUİGNARD (Alberto de Veiga), brezilyalı ressam (Nova Friburgo 1896-Belo Horizonte 1962). Öğrenimini Avrupa'da, özellikle Münih ve Floransa'da yaptı. 1929'da Brezilya'ya döndü ve Belo Horizonte'de Belediye Sanat okulunu kurdu. Ülkesinin en büyük manzara ressamlarından biri sayılan sanatçı, tablolarında, Uro Preto yöresindeki eski sömürge şehirlerini canlandırdı. Ayrıca birçok portre yaptı. (L)

GUİGNARD (Léon), fransız eczacısı ve botanikçisi (Mont-sous-Vaudrey, Jura 1852-Paris 1928). 1877'de eczacı, 1882'de yüksek eczacı ve Fen fakültesi doktoru oldu. Lyon Üniversitesi Fen fakültesinde ders verdi (1884 1887), Paris Eczacılık Yüksek okulunda botanik profesörü oldu (1887). Teorik bilimler alanındaki eserleri, bitki türlerinin gelişmesi ve üremesiyle ilgilidir. Hücrebilimde, kromozomların mitoz bölünmedeki rolünü gösterdi. Embriyolojide, gametlerin oluşumlarını ve yapılarını inceledi, ayrıca çiçektozunun oluşumu üstüne araştırmalar yaptı. Daha çok, kapalıtohumlularda çifte döllenmeyi inceleyen çalışmalarıyle tanındı. (L)

GUİGNARDİA i. Yüksek yapılı bitkilerde asalak yaşayan asklı mantar. (*Guignardia Bidwellii* asmada kök çürümesine sebep olur. Spheriales takımından.) [L]

GUİGNEBERT (Charles), fransız tarihçisi (Villeneuve - Saint - Georges, Paris 1867 - Clamecy 1939). 1906'dan sonra Sorbonne'da verdiği derslerde, Hıristiyanlık tarihini akılcı açıdan yorumladı. Başlıca eserleri: *L'Evolution des Dogmes* (Dogmaların Evrimi) [1909]; *Jésus* (İsa) [1933]; *Le Monde Juif vers le Temps de Jésus* (İsa Çağına Doğru Yahudi Dünyası) [1935]; *Le Christ* (Haça Gerilen İsa) [1943]. (L)

GUİGNES (Joseph DE), fransız bilgini, çin dili ve kültürü uzmanı (Pontoise 1721-Paris 1800). 1745'te krallık kitaplığı sekreteriydi. 1754'te Académie des İnscriptions et Belles Lettres'e üye seçildi. 1757'de Collège de France'a profesör oldu. 1769'da Louvre'a, ilkçağ eserleri sorumlu müdürü olak tayin edildi. Eserleri: Şu-King'ten bir tercüme olan *Histoire Générale des Huns, Turcs, Mogols et autres Tartares Occidentaux* (Hunların, Türklerin, Moğolların ve Öbür Batı Tatarlarının Genel Tarihi); *Mémoire dans lequel on Prouve que les Chinois Sont une Colonie Egyptienne* (Çinlilerin Bir Mısır Kolonisi Olduğunu İspat Etme Konusunda Muhtıra). — Oğlu JOSEPH (Paris 1759 - ay.y. 1845), Fransa'nın Kanton konsolosuydu. *Dictionnaire Français - Latin - Chinois* (Fransızca - Latince - Çince Lûgat) ile tanındı. (L)

GUİGNOL [gingol] i. (fr. k.). Fransa'daki bir çeşit kukla oyununa verilen ad.

— ANSİKL. İpli kukladan daha basit olan *Guignol* veya el kuklası, sahnenin kuruluşundaki ve oynatılışındaki, kolaylık yüzünden kısa sürede yayıldı. Oynatan, işaret parmağını kuklanın başına, baş ve orta parmaklarını da kollarına geçirerek kuklaya çeşitli hareketler yaptırır. Sahne, kuklacıyı gizleyecek yükseklikteki bir panonun üzerine yerleştirilmiştir, sanatçının yalnız, üzerine kukla geçirilmiş elleri gözükür. Guignol, hiç bir şeyi beğenmeyen ve yönetime çatan halk tabakasını temsil eder, konuşmaları oldukça küstahtır. Çok eski çağlarda Çin'de ortaya çıkan bu kukla şekli Fransa'ya İtalya'dan gelmiştir. Guignol veya Chignol, dostu ayakkabıcı Gnafron gibi Lyon'da yaşamış ve onun gibi çok tanınmış gerçek bir kişidir. (L)

GUİGOU (Paul), fransız ressamı (Villars, Vaucluse 1834 - Paris 1871). Eserleri 1927'-

Foto. Bulloz, Niepce-Rapho (LAROUSSE)

Paul GUİGOU «Gineste Yolu» Louvre müzesi, Paris

de Luxembourg müzesinde sergilendi. O zamana kadar hemen tamamen unutulmuş olan Guigou, bu sergisiyle ülkesinin özelliklerini en iyi yansıtan taşra ressamlarından biri olarak değerlendirildi. Eserleri Louvre müzesinde, Paris Güzel Sanatlar müzesinde, Marsilya, Aix-en-Provence, Montpellier, Périgueux, Cezayir ve Cenevre müzelerindedir. (L)

Guigoz A. O., 1915'te Vuadens'te kurulan İsviçre süt şirketi. Daha çok süt tozu imal eder. Birinci Dünya savaşından sonra, sütlü bebek mamaları yapımına başladı. Daha sonra Fransa, Belçika ve İtayla'da satış şirketleri kurdu; 1930'dan sonra Fransa, İtalya ve Hollanda'ya üretici olarak yerleşti. Tahvilleri, Stalden'de yeni bir imalâthane kuran Oursina adlı Bern süt fabrikaları holding'ine geçti. (L)

GUİLBERT (Yvette), fransız kadın şarkıcı (Paris 1867-Aix-en-Provence 1944). Paris'in birçok tiyatrolarında (Bouffes-du-Nord, Variétés v.d.) şarkı söyledi. 1890'da şarkıcı olarak Eldorado'ya girdi. Sesinin kıvraklığı, açık seçik diksiyonu yanında, zekâsı ve uzun siyah eldivenleriyle, büyük bir ilgi uyandırdı. *Le Fiacre* (Fayton) ve *Madame Arthur* en çok tutulan şarkılarıdır. Sonraları, eski halk şarkılarını canlandırmağa çalıştı. Eserleri: *L'Art de Chanter une Chanson* (Şarkı Söyleme Sanatı) [1928]; *La Chanson de Ma Vie* (Hayatımın Şarkısı) [1929]. Toulouse-Lautrec onun birçok portresini ve karikatürünü yaptı. (L)

GUİLDFORD, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, North Downs yakınlarında, Londra'nın güneybatısında, Wey ırmağı kıyısında; 54 000 nüf. Normanlardan kalma (XII. yy.) bir şatonun yıkıntıları. XIII. yy.'dan kalma Saint Mary kilisesi (freskler). Grammar School (XVI. yy.). XVII. yy.dan kalma düşkünlerevi. Eski evler. Makine yapımı. (L)

Guildhall, Londra sitesinin belediye sarayı, 1411 ile 1435 arasında yapıldı. 1666 Yangınında ve İkinci Dünya savaşı sırasında pek çok hasar gördü, birkaç kere onarıldı. Kapı sundurması genç George Dance'in eseridir (1789); doğu kanadını 1910'da Sydney Perks yaptı. Büyük salonda (46 m uzunluğunda), 1708'de Richard Saunders'in yaptığı *Gog ve Magog* adında iki dev heykel vardı. İkisi de yangında kül oldu; salonda ayrıca Nelson'un, Wellington'un, lord Chatham'ın, William Pitt'in ve belediye başkanı W. Beckford'un da anıtları vardır. Guildhall'a, Londra ve Middlesex ile ilgili eserler yönünden zengin bir kitaplıkla çağdaş ingiliz sanatına ayrılmış bir sanat galerisi ve City'de bulunmuş eski eserlerin toplandığı bir müze eklendi. (L)

GUİLELS (veya **GHİLELS**) [Emil Grigoriyeviç], sovyet piyanisti (Odesa 1916). G. Neuhaus'un öğrencisiydi. 1951'den sonra Moskova konservatuvarında hocalık yaptı. 1933'te S.S.C.B. Yorumcuları ödülünü, 1938'de Ysaye ve 1946'da da Stalin ödülünü kazanarak dünya çapında bir üne ulaştı. (L)

Guilford soru dizisi. Farklar psikol. Guilford tarafından hazırlanan ve etken çözümlemesine dayanan çok yönlü soru dizisi. Bu soru dizisiyle değerlendirilen kişisel özellikler, klasik psikoloji yardımıyle bulunan özelliklere tamamen benzemez, çünkü bu özellikler çok daha köklüdür. Guilford soru dizisi, harflerle gösterilen bu etkenlerden on tanesini değerlendirir. G etkeni, «dış etkenliğe karşı genel eğilim»; Ü «sosyal durumlardaki üstünlük»ü; E «tavır alış ve ilgilerdeki erkeklik»i belirler. Çok kullanılan bu teste dayanılarak daha başka testler hazırlanmıştır. (L)

GUİLGOA (Amir), israilli şair (Ukrayna 1917). 1942'de ilk şiir derlemesini yayımladı; bu derlemedeki şiirlerin çoğu İkinci Dünya savaşına ve İsrail'in bağımsızlık savaşına ayrılmıştır. O zamandan beri iki şiir derlemesi daha yayımlandı; İsrail'li şairler arasında önemli bir yeri vardır. (L)

GUİLHEM veya **GUİLLÉN DE CASTO Y BELLVİS.** Bk. CASTRO Y BELLVİS.

GUİLHEM FİGUEİRA, Languedoc'lu (Güney Fransa) şair (Toulouse XII. yy. sonuna doğr.). 1225 ile 1250 arasında on kadar şiir yazdı. En ünlüsü Roma'ya karşı sert bir tenkittir. (L)

GUİLİELMUS PARVUS. Bk. WİLLİAM *Newburgh'lu.*

GUİLLAİN (Georges), fransız hekimi (Rouen 1876-Paris 1961). 1923'ten 1947'ye kadar Paris Tıp fakültesi sinir hastalıkları kürsüsünde profesör. Beyin omurilik sıvısı ve koloit aselbent tepkimesi, beyin omurilik sıvısında albümin hücre ayrışımı ile poliradikülonevrit belirtisinin tanımlanması, refleksler, beyin omurilik ekseninin anatomi ve fizyolojisi, beyin ve omurilik patolojisi v.b. hakkında birçok araştırma yaptı. (L)

Guillain ve Barré belirtisi. Bk. POLİRADİKÜLONEVRİT.

GUİLLAND (Rodolphe), fransız bilgini, bizans kültürü uzmanı (Lons-le-Saunier 1888). Dilbilgisi üstünde çalıştı, 1927'de edebiyat doktoru oldu. Sorbonne'da Charles Dielh'den sonra bizans tarihi ve kültürünü okuttu (1937-1958). Bizans'ın topografyası ve sosyal hayatı üzerine birçok eser yazdı: *L'Europe Orientale de* 1801 *à* 1453 *dans l'Histoire Générale de Glotz* (Glotz'un Genel Tarihinde 1081'den 1453'e kadar Doğu Avrupa); *L'Hippodrome à Byzance* (Bizans'ta Hipodrom) [1948]; *Etudes sur le Palais de Boucoleon* (Bukoleontos Anaktoron Sarayı Üstüne İncelemeler) [1949'dan sonra]. Ayrıca Konstantinos VII Porphyrogenetos'un *Tören Kitabı*'nı yayımladı. (L)

GUİLLARD (Achille), fransız tabiat bilimleri uzmanı ve demografı (Marcigny, Saône-et-Loire 1799 - Paris 1876). «Demografi» terimini ilk olarak *Eléments de Statistique Humaine ou Demographie Comparée* (Beşerî İstatistik Temel Bilgileri veya Karşılaştırmalı Demografi) [Paris, 1855] adlı eserinde o kullandı. (L)

GUİLLAUMAT (Louis), fransız generali (Bourgneuf, Charente - İnférieure 1863 - Nantes 1940). 1884'te Saint-Cyr'den mezun oldu. 1907'de Harp akademisinde öğretmenlik yaptı. 1909'da Flèche'teki askerî lisenin kumandanlığına getirildi ve Harbiye bakanlığında görev aldı. 1914'te Messimy'nin özel kalem müdürüydü, sonra bir tümene (1914) ve bir kolorduya (1915) kumanda etti. Verdün'de İkinci Ordu kumandanlığında bulundu (1916), Mort-Homme'un ve 304 rakımlı tepenin geri alınmasında yararlık gösterdi. Aralık 1917'den haziran 1918'e kadar Doğu Ordusu kumandanlığında bulundu. Haziran 1918'de Fransa'ya döndü, Paris valisi oldu. Aynı yıl getirildiği Beşinci Ordu kumandanlığında Charleville zaferine kadar kaldı. 1919'da Yüksek Savaş konseyi üyesi ve ordu genel müfettişi olan Guillaumat, 1924'ten 1930'a kadar Almanya'daki Fransız İşgal Ordusu kumandanlığını yaptı. 1925'te birkaç gün harbiye bakanı oldu. (L)

GUİLLAUME I Sofu (öl. 918). Akitanya dükü (898 veya 909-918) ve «Guillaume II» adıyle Toulouse kontu (885 veya 886 ?- 918). Auvergne dükü ve Goetaland markisi Bernard II Plantevelue'nün oğlu. Akrabası Poitou ve Akitanya dükü Pannoux II'nin ölümü üzerine dük unvanını aldı. 910'da Cluny manastırını kurdu. (L)

GUİLLAUME I Uzun-Kılıç (öl. Picardie 942), Normandiya dükü (930-942'ye doğr.). Dük Robert I'in (Rollon) oğluydu. Bretagne'da siyasî eylemlere girişti. Rennes ve Vannes kontlarına metbuluğunu kabul ettirdi. Kral Raoul'dan Normandiya'daki bağlılığına karşılık, Coutances ve Avranches piskoposluklarını aldı. Fransa krallığının en büyük vasallerinden biri olarak, yeni topraklara sahip olmak umuduyle Louis d'Outremer'e karşı Büyük Hugues ve germen imparatoru Otto I ile birleşti (936-940), fakat papanın araya girmesiyle savaş önlendi. Flandre kontu Arnoul II'nin çağrısı üzerine Somme'a gitti, orada bir toplantıda öldürüldü. (L)

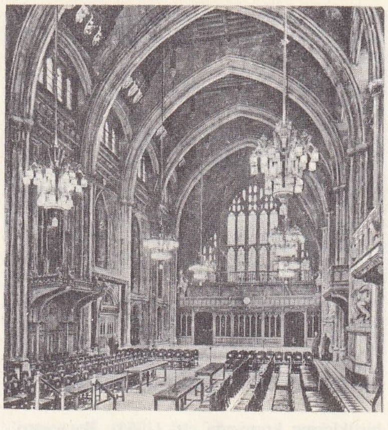

Guildhall

GUİLLAUME II, Normandiya dükü. Bk. WİLLİAM II. İngiltere kralı. (L)

GUİLLAUME III Cliton (1101-Aalst 1128), Normandiya dükü unvanını taşıyan Flandre kontu (1127-1128). Robert III Courteheuse'ün oğluydu. İngiltere kralı Henry I Normandiya'yı 1106'da onun kardeşinden almıştı. Guillaume III, Fransa kralı Louis VI'nın ve Anjou'lu Foulques'un yardımıyle düklüğü geri almağa çalıştı, fakat başaramadı. 1127'de Louis VI'dan, iyi Charles'ın ölümüyle sahipsiz kalan Flandre kontluğunu aldı. Siyasetten anlamadığı için, derebeyleri ve burjuvaları darılttı. Düşmanları onun karşısına Alsace'lı Thierry'yi çıkardılar. Guillaume onunla savaşırken öldü, kontluk Thierry'nin eline geçti. (L)

«Yvette GUİLBERT Seyircileri Selâmlıyor» Toulouse-Lautrec'in eseri d'Art de Providence müzesi, Rhode Island

GUİLLAUME III Kıtık Kafa (Poitiers X. yy. başları - ay.y. 963). Akitanya dükü (951-963). Guillaume III'ün Poitiers kontluğu hariç bütün toprakları elinden alındı, Toulouse kontu Raimond III Pons I Akitanya düklüğünü ele geçirdi (936-951). Guillaume, düklüğü geri aldı ve kral Lothaire tarafından yetkisi tanınan Büyük Hugues'e karşı korudu. Guillaume III, Normandiya dükü Rollon'un kızı Emmeline ile evlendi. Kızı Adélaide'i, Hugues Capet ile evlendirdi. (L)

GUİLLAUME IV (Biebrch 1852 - Kolmarberg 1912), Lüksemburg grandükü (1905 - 1915). Lüksemburg meclislerine, kadınların da tahta geçebilmelerini öngören bir kanun onaylattı. Yerine kızları Marie-Adélaïde ve Charlotte geçti. (L)

GUİLLAUME IV Fierebrace (935 - Saint Maixent 994). Akitanya dükü (963-994). Kıtık Kafa Guillaume III'ün oğluydu. Kendini Akitanya dükü ilân etti, fakat yakın akrabası olan Hugues Capet'e başeğmeği reddederek kralın rakibi Lorraine'li Charles'ın çocuklarını korudu. Saint-Maixent manastırına çekilmek zorunda kaldı. (L)

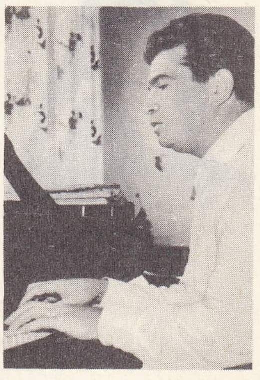

GUİLELS

GUİLLAUME V Büyük (960'a doğr. - Maillezais 1030), Poitiers kontu ve Akitanya dükü (994-1030), Guillaume IV Fierebrace'ın oğlu. Kendine «Bütün Akitanya Monarşisi Dükü» unvanını vererek, bütün komşu derebeylerin kendisini saymalarını isteyerek düklüğün krallık karşısında bağımsızlık kazanmasına çalıştı. İmparator Heinrich II'nin ölümünden sonra (1024) İtalya'nın eski kralı Arduino'dan yana olanlar Guillaume V'i kral yapmak istediler, fakat kabul etmedi. Dindardı, sanat ve edebiyatın koruyucusuydu. (L)

GUİLLAUME VIII veya **GUİ-GEOFFROİ** (1027 - Chizé şatosu 1086'ya doğr.), Poitiers kontu ve Akitanya dükü (1058-1086). Saintonge'u ele geçirdi (1062) ve Armagnac kontu Bernard ile savaşarak Gascogne'u aldı (1070). İyi bir savaşçı ve iyi bir yöneticiydi. Küçük derebeylikleri ortadan kaldırarak düklüğünü güçlendirdi. İspanya'da müslümanlara karşı savaşan fransız ve italyan

Machaut'lu GUILLAUME
XIV. yy. minyatürü
«Aşkın Ziyareti»
Bibliothèque Nationale, Paris

birliklerine kumanda etti (1063), Barbastro'yu ele geçirdi (1064), Alfonso VI zamanında başlayan haçlı seferlerine katıldı (1080). [L]

GUİLLAUME IX (1071-1127), Potiers kontu, Akitanya ve Gascogne dükü (1086-1127). Guillaume VIII'in oğlu. 1094'te, kont Guillaume IV'ün kızı Toulouse'lu Mahaut-Philippa ile evlendi. Karısını öne sürerek kontluk üstünde hak iddia etti ve kontluğu ele geçirdi (1098). Anjou'lu Hildegarde'dan ayrılarak, Châtellerault vikontunun karısı Maubergeon ile evlendiği için afaroz edildi; afaroza rağmen haçlı seferlerinde bir orduyu yönetti (1101) ve Herakleia yakınında yenildi. Dönüşünde Toulouse kontluğunu ikinci defa ele geçirdi (1114-1119). Guillaume IX, roman dilinin en eski ozanlarındandır. Trubadurların da ilkidir. Günümüze kadar gelen on bir şarkısı ince bir sanat örneğidir ve «Oc» lirizminin o devirde çoktan gelişmiş olduğunu gösterir: eserlerinde bazen şakacı, hattâ hayâsız, bazen ince ve naziktir. (L)

GUİLLAUME X (Toulouse 1099-Saint-Jacques-de-Compostelle 1137), Akitanya ve Gascogne dükü (1127-1137). Guillaume IX'un oğlu. Aunis'i aldı, fakat daha çok trubadurlar ve yazarlar arasında, debdebeli konaklarda yaşadı. 1130'dan 1134'e kadar kilisece tanınmayan papa Anacletus'u destekledi ve ancak Aziz Bernardus karşısında boyun eğdi (Parthenay konferansı, 1134). Öleceği zaman düklüğünü Fransa Kralı Louis VI'ya bıraktı ve kızı Aliénor'u, sonradan Louis VII olan veliahtla nişanladı. (L)

Eugène GUILLAUME
«Ekin Biçen Çıplak»
Louvre müzesi, Paris

GUİLLAUME (Augustin), fransız generali (Guillestre 1895). Doğu ordusunda hizmet gördü, Fas meseleleri çıkınca 1940'ta Rabat'ta siyasî işler yöneticisi oldu. Üçüncü Cezayir tümeninin başında Alsace'a girdi, Pforzheim ve Stuttgart'ı ele geçirdi (1945). 1945'te Moskova askerî ataşesi, 1948'de Almanya'da işgal kuvvetleri kumandanı oldu. 1951'de Fas genel valiliğine tayin edildi, 1953'te silâhlı kuvvetler kurmay başkanı oldu, 1956'da kendi isteğiyle bu görevden ayrıldı. (L)

GUİLLAUME (Charles Edouard), isviçreli fizikçi (Fleurier 1861 - Sèvres 1938). Bir saatçi ailesindendi. 1883'te Sèvres'deki Milletlerarası ağırlıklar ve ölçüler bürosuna girdi, 1915'te bu büronun müdürü oldu. Civalı termometre üstüne önemli çalışmalar yaptı, aracın sınanmasını ve kullanımını kurallara bağladı. Ayrıca, Benoît ile birlikte, çeşitli ülkelere gönderilen örnek metrelerin kesin ölçüsünü ve yapımını inceledi. Asıl ününü nikelli çelik üstüne çalışmalarıyle yaptı. *İnvar, elinvar* ve *platinit*'i buldu. (1920 Nobel Fizik ödülü.) [L]

GUİLLAUME (Edmond), fransız mimarı (Valenciennes 1826-Paris 1894). 1856'da Roma ödülünü kazandı. Anadolu'da bir arkeoloji heyetini yönetti. Adalet sarayı inşaatı müfettişliğini, Sağır ve Dilsizler enstitüsünün, Arşivler sarayının, Versailles sarayının ve Trianon şatosunun, Louvre ve Tuileries saraylarının mimarlığını yaptı. *Histoire de l'Art et de l'Ornement* (Sanat ve Bezeme Tarihi) [1886] adlı bir kitabı vardır. (L)

GUİLLAUME (Eugène), fransız heykeltıraşı (Montbard 1822-Roma 1905). Gerçekçi bir tutumla yaptığı *Ekin Biçen Çıplak* (1849) ve klasik tarzdaki *Roma Usulü Evlenme* (1879) adlı eserleriyle tanındı. Turgot pavyonunun alınlıklarını ve karyatitlerini, l'Hospital'in büyük figürünü (Louvre'da), Colbert'in bir anıtını (bugün Reims'de), ayrıca Napolyon'un yedi büstünü yaptı (1867 Dünya fuarı). Güzel Sanatlar okulunu yönetti (1864-1878). Güzel Sanatlar genel müdürü (1878), Roma'da Fransa akademisi müdürü oldu. Eserleri: *Etudes d'Art Antique et Moderne* (Eski ve Yeni Sanat Üstüne İncelemeler) [1888], *Essai sur la Théorie du Dessin et de Quelques Parties des Arts* (Resim Kuramı ve Bazı Sanat Dalları Üstüne İnceleme) [1896]. (L)

GUİLLAUME (François Gustave), fransız dilbilimcisi (Paris 1883-ay.y. 1960). Dilbilim kuramında yeni bir sistem tasarladı; bu sistemde özellikle zaman kategorisi birinci derecede rol oynar. «Psikosistematik» adını verdiği bu sistemin özelliği, mantıkî olarak cümlelerin söylenişinden önce gelen zihin süreçlerinin üzerinde ısrarla durulmasıdır. (L)

GUİLLAUME (Henri), fransız mimarı (Paris 1868-ay.y. 1929), Edmond Guillaume'un oğlu ve Laloux'nun öğrencisi. Paris'teki Lüksemburg bahçesinde çeşitli anıtlar yaptı. Fransa'nın yabancı ülkelerdeki sergi pavyonları ve San Fransisco'daki Fransa sarayı (1914) onun eseridir. (L)

GUİLLAUME (Henri Louis Gustave, baron), belçikalı general ve tarihçi (Amiens 1812 - İxelles 1877). Kralın yaveriydi, 1870'te savaş bakanı, daha sonra Harp akademisi başkanı oldu (1872-1874). 1867'de Brüksel Krallık akademisine üye seçildi. Belçika alaylarının tarihi üzerine birçok eser yazdı. (L)

GUİLLAUME (Jean), fransız sinir cerrahı (Epinal 1903-Paris 1959). Önce Barré'nin, sonra T. de Martel ve Clovis Vincent'ın öğrencisi oldu. 1942'de Salpêtrière hastahanesinde Petit-Dutaillis'nin yerine geçti. La Pitié hastahanesinde, dünyaca ünlü bir sinir cerrahîsi merkezi kurmayı başardı ve Paris hastahaneleri sinir cerrahlığına getirildi. Sinir cerrahîsinin bütün yönlerini inceleyen çalışmaları, gerek kafatası-beyin travmalarının, gerek beyin tümörlerinin tedavisinde ameliyat tekniğine büyük gelişmeler kazandırdı. Eserleri: *Traitement des Lésions Traumatiques Cranio-cérébrales* (Kafatası - Beyin Travmaları Lezyonlarının Tedavisi) [Garcin ile birlikte, 1942]; *Diagnostic Neuro-chirurgical* (Sinir Cerrahîsinde Teşhis) [Sigwald ile birlikte, 1947] ve çeşitli tıp dergilerinde 500'den fazla makale. (L)

GUİLLAUME (Paul), fransız sanat tenkitçisi ve tablo tüccarı (Paris 1893-ay.y. 1934). 1914'te Guillaume Apollinaire ile birlikte *Premier Album de Sculptures Nègres*'i (İlk Zenci Heykelleri Albümü) yayımladı; aynı yıl, 1915'te portresini yapan Modigliani'yi desteklemeğe başladı. Matisse, Picasso, La Fresnaye, Derain, Utrillo, De Chirico, Vlaminck'in eserlerini sergileyerek ve «Zenci Sanatı Arkeoloji derneği»ni kurarak çağdaş sanat tarihinde önemli bir rol oynadı. Barnes koleksiyonunun kurulmasına katkıda bulundu. Ölümünden sonra mimar Jean Walter ile evlenen karısı Guillaume'un özel koleksiyonunu devlete bıraktı (1960) [Louvre müzesi, Orangerie salonu]. (L)

GUİLLAUME (Paul), fransız psikoloğu (?, 1878 - Lannes, Haute - Savoie 1962). Sorbonne'da psikoloji dersleri verdi. Çalışmaları daha çok psikopedagoji, hayvan psikolojisi ve psikofizyoloji alanlarındadır. Önemli eserleri: *L'Imitation chez l'Enfant* (Çocukta Taklit) [1925]; *Psychologie* (Psikoloji) [1931]; *La Formation des Habitudes* (Alışkanlıkların Oluşumu) [1936]; *La Psychologie de la Forme* (Biçim Psikolojisi) [1937]. (L)

GUİLLAUME Aetheling (öl. 1120), Henri I Beauclerc'in tek oğlu. *Blanche-Nef* gemisinin uğradığı deniz kazasında ölünce, babası, imparatoriçe Mathilde'yi Geoffroi Plantagenêt ile evlendirmek zorunda kaldı. Bu da İngiltere tahtına Anjou sülâlesinin geçmesine yolaçtı. (L)

Guillaume - Budé birliği, 1917'de kurulan fransız edebiyatçılar birliği. Amacı, klasik hümanizm ve Yunanca - Latince öğrenim geleneklerini korumaktır. Birliğin gözetimi altında, eskiçağların önemli metinlerinin tenkitli baskıları yapıldı, fransızca tercümeleri de birlikte verildi. (L)

GUİLLAUME Büyük, Aziz, Narbonne kontu ve Gothie markisi (755'e doğr.-Gellone, Languedoc 812), Autun kontu Thierry ile Charles Martel'in kızı Aude'un küçük oğlu. 790'da İspanya'ya giden ordunun kumandanlığına getirildi. 793'te Villedaigne'de Arapların akınını durdurdu, 801'de Barcelona'yı aldı. 806'da, kurduğu Gellone benediktin manastırına çekildi. (L)

GUİLLAUME Champeaux'lu, fransız iskolastik filozofu (Champeaux, Melun yakınları XI. yy. ortası - öl. 1121). *Gerçekçi* okulun ilk diyalektikçisidir. Onun için tek gerçek evrensel olandır, bireyler ancak birer ilinektir. Bunun için tümeller, nesnelerden önce gelir. (L)

GUİLLAUME Chartres'lı, fransız kronikçisi (öl. 1281'e doğr.). Kral Louis IX'un papazıydı, 1250'deki Haçlı seferine onunla birlikte gitti ve esaretini paylaştı. Dominiken mezhebine girdi, kralla Tunus'a gitti ve kralın ölüsünü Fransa'ya getirdi (1270). Louis IX'un azizleştirilmesini ele alan değerli bir eser yazdı: *De Vita et Actibus Inclitae Recordationis Regis Francorum Ludovici IX* (Fransızların Kralı Louis IX'un Zafer Dolu Hayatı ve Eylemleri). [L]

GUİLLAUME Conches'lu, fransız filozofu ve ilâhiyatçısı (Conches ? 1080'e doğr. - öl. 1154'ten önce). Öğrenimini Chartres'da yaptı, bu şehirde ve Paris'te ders verdi. Tekvin ile *Timaios* arasında benzerlikler kurmağa çalıştı. Bilimin, tabiat olaylarını yorumlamağa kalkışmadan, olduğu gibi incelemesi gerektiğini savundu. Eserleri: *Dragmaticon Philosophiae* ve *Moralis Philosophia*. (L)

GUİLLAUME Digulleville'li, XIV. yy. fransız şairi, Digulleville'de (Normandiya) doğdu. Cîteaux tarikatı keşişlerindendi. *Roman de la Rose*'u (Gülün Romanı) taklit ederek yazdığı büyük alegorik manzume XVI. yy.a kadar süren büyük bir başarı kazandı. (L)

GUİLLAUME Lorris'li, fransız şairi (Lorris-en-Gâtinais 1200-1210'a doğr.-öl. 1240'tan sonra). Hayatı hakkında çok az bilgi vardır; her halde kilisedendi. *Roman de la Rose*'un (Gülün Romanı) ilk bölümünü yazdı. Bu eser, sanatçının geniş bir kültürü olduğunu ve «courtois» aşk anlayışına bağlı kaldığını açıkça gösterir. (L)

GUİLLAUME Machaut'lu veya **Machault'lu,** fransız müzikçisi ve şairi (Machault, Reims yakınlarında 1300'e doğr. - Reims 1377). Reims piskoposluğunda rahip yardımcılığı yaptı; Crécy'de öldürülen Bohemya kralı Lüksemburg'lu Jean'ın kâtibi ve saray papazı oldu, daha sonra Lüksemburg'lu Bonne'un ve Kötü Charles'ın yanında çalıştı; 1357'de Fransa hanedanına bağlanarak, hayatının sonuna kadar Reims katedralinde rahip olarak kaldı. XIV. Yüzyıl sanatının zirvesinde yer alan müzik eserleri bıraktı: 19 lai (uzun şarkı), bir acıklı balad, bir krallık şarkısı, 42 balad, 21 rondo, 33 virelaj, 23 motet (üç ve dört sesli), üç sesli bir «çift hoquet» (hıçkırıklı şarkı) ve dört sesli tam bir missa. Guillaume'un çokses, hattâ armoni yazısı kendinden önceki bestecilerden kat kat ileridedir; tek ritimli büyük motet biçimini her yönüyle işledi; balad, rondo, virelai'leri başka seslerin eşlik ettiği ezgiler olarak ele aldı, kanon biçiminden sistemli bir şekilde yararlandı. O zamana kadar başıboş kalmış olan ses müziği biçimlerinin yapılarını belirledi; özellikle missa'sı XV. ve XVI. yüzyıllardaki yüklü çoksesli missa'lara örnek oldu.

Tutarı yüksek olmakla beraber (80 000 mısra), şiirleri müziği kadar yenilik getirmez. Masal tarzında yazdığı çok sayıdaki manzumede (*Dit du Verger* [Meyve Bahçesinin Masalı], *Dit de la Fontaine Amoureuse* [Âşık Çeşmesinin Masalı], *Le Confort d'Ami* [Dost Rahatlığı]), öğretici şiirlerinde (*Le Remède de Fortune* [Talih İlâcı]) ve lirik şiirlerinde *Roman de la Rose*'dan (Gülün Romanı) türetilen temsilî ve ahlâkî aşk temalarını işler, fakat ne zaman ın acı olaylarına, ne de kendi başından geçenlere kesin olarak değinir (Péronnelle d'Armentières ile aranızda geçen serüveni anlattığı *Le Voir Dit* [Görmenin Sözü] buna ayrı düşen tek örnektir). Fransız lirik sanatını yenilemesi,

Foto. LAROUSSE

lai, virelai, balad, rondo, krallık şarkısı, «değişmez biçimli» denen ama gerçekte çok değişen şiirler için müzik ve edebiyat kuralları meydana getirmesi övgüye değer; bu şiir biçimleri iki yüzyıl boyunca beğenildi, Villon bile bu biçimlerle yetindi. (L)

GUİLLAUME Moerbeke'li, dominiken rahibi ve piskoposu (Grammont yakınlarında, bugün Belçika'da 1215-Korinthos ? 1286). Thebai ve Nikaia'da misyoner, 1278'de Korinthos başpiskoposluğuna getirildi. Hatırasına hürmeten bir yunan köyüne Merbeka adı verildi. Yunancadan ünlü tercümeler yaptı. Böylece Aziz Tommaso, o güne kadar yalnız arapça tercümelerinden bilinen yunan filozoflarının metinlerinden yararlanabildi. (L)

GUİLLAUME Nangis'li, fransız kronikçisi (Nangis ? - öl. 1300), Saint-Denis'de rahip. Latince olarak üç tarihî eser yazdı: Gilon de Reims ve Geoffroi de Beaulieu'den aktardığı *Gesta Ludovici Regis* (Kral Louis'nin Gazaları); görgü tanığı olarak yazdığı *Gesta Philippi III* (Philippe III'ün Gazaları); dünyanın başlangıcından 1301 yılına kadar uzanan *Chronicon* (Kronik). Kuru ve kasvetli bir dille yazılan bu eserlerde verilen bilgiler genellikle doğrudur. Saint - Denis manastırının diğer rahipleri bu kroniği 1368 yılına kadar sürdürdüler. (L)

GUİLLAUME Sur'lu, Haçlı seferleri tarihçisi (Suriye 1130'a doğr.-öl. 1186 ?). Fransız asıllı, piskoposluk meclisi üyesi, kraliyet mühürdarı (1165'e doğr.). Kudüs kralı Amalricus I tarafından oğlu Baudouin'in eğitimiyle görevlendirildi, daha sonra Sur başpiskoposu oldu (1175). *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*'u (Denizaşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) yazdı; yirmi üç ciltlik bu eser Doğu Roma imparatorluğunun (1095-1184) XII. yy.daki; en önemli kroniğidir; ilk yirmi iki kitap, *Livre d'Eracles* (Eracles'in Kitabı) adıyle fransızca olarak derlendi. 1143'ten sonraki bilgilerin kişisel olduğu sanılır. Suriye dilini, Arapça ve Farsçayı bildiği için doğu kaynaklarından yararlandı. Ayrıca *Gesta Orientalium Principum* (Doğu Prenslerinin Seferleri) adlı bir eser de yazdı; sonradan kaybolan bu eserden Jacques de Vitry 1193'e kadar olan süreyi kapsayan *Historia Orientalis* (Doğu Tarihi) adlı kitabı için yararlandı. (L)

GUİLLAUMET (Gustave), fransız ressamı (Paris 1840-ay.y. 1887). Özellikle Cezayir'de çalıştı. Cezayir, Dijon, Lille, Lyon, Louvre, Carnavalet müzelerinde eserleri vardır. Hatıralarını, *Cezayir Tabloları* adı altında derleyerek yayımladı. (L)

GUİLLAUMİN (Armand), fransız ressamı (Paris 1841-ay.y. 1927). Cezanne ve Pissarro'nun arkadaşı, izlenimciler grubundandır. Önce Montmartre'da, Gobelins'de, Paris banliyösünde, sonra Yonne, Esterel ve Hollanda'da resimler yaptı; son olarak da Creuse'de Crozant'da çalıştı ve burada en güzel eserlerini meydana getirdi. Louvre'da ve çağdaş sanat müzelerinin birçoğunda eserleri vardır. (L)

GUİLLAUMİN (Emile), fransız yazarı (Ygrande, Alier 1873-ay.y. 1951). Yazarlığa 1892'de Bourbon ağzı ile şiirler ve diyaloglar yayımlayarak başladı, sonra bir tarım işçisinin hikâyesini dile getiren *La Vie d'un Simple* (Basit Bir Adamın Hayatı) [1904] adlı eseriyle ün kazandı; bu eseriyle köy hayatını yansıtan güçlü yazarlar arasına girdi. (L)

GUİLLEMAİN (Charles Jacob), fransız oyun yazarı (Paris 1750-ay.y. 1769). Bulvar ve panayır tiyatroları için dört yüze yakın oyun yazdı. En önemlileri şunlardır: *La Chasse aux Canards* (Ördek Avı); *La Mort Trajique de Mardi-Gras* (Mardi-Gras'nın Trajik Ölümü); *Le Gagne-Petit* (Gezici Bileyici); *A Bon Vin, pas d'Enseigne* (İyi mal Kendini Belli Eder) [1781]; *Le Mensonge Excusable* (Bağışlanabilen Yalan) [1783]; *Annette et Basile* (Annette ile Basile) [1786]; *Le Nègre Aubergiste* (Zenci Hancı) [1793]. (L)

GUİLLEMAİN (Gabriel), fransız kemancısı ve bestecisi (Paris 1705-Chaville 1770). Somis'in öğrencisi. 1734'te Dijon'da bulunuyordu, bu şehirde op. 1'ini yayımladı, daha sonra Paris'e gitti, 1737'de kralın kilisesinde ve özel dairesinde müzikçi olarak görev aldı. Keman için birçok sonat, üçlüler, senfoniler besteledi. (L)

GUİLLEMİN (Amédée Victor), fransız bilim yazarı (Pierre, Saône-et-Loire 1826-ay.y. 1893). Nefesli çalgılardan ve gırtlaktan ses çıkışını inceleyerek, bunun çok hızlı hava çevrintilerinden meydana geldiğini gösterdi. Asıl önemli çalışmaları, astronomi ve uygulamalı fizik konularını sadeleştirerek yazdığı kitaplardır. Bunların en ünlüsü *Le Monde Physique* (Fizikî Dünya) [1880] başlığını taşır. (L)

GUİLLEMİNOT (Armand Charles, — kontu), fransız generali ve diplomatı (Dunkerque 1774-Baden 1840). 1823'te Angoulême dükünün ismen şefi olduğu İspanya seferini yönetti. 1823'te Fransa Yüksek meclisi üyesi, 1924'ten 1830'a kadar Fransa'nın İstanbul büyükelçisi oldu. (L)

GUİLLÉN ALVAREZ (Jorge), ispanyol şairi (Valladolid 1893). Bir süre Paris ve Oxford'ta bulundu, sonra Sevilla üniversitesinde profesör oldu. Gongora'cılık geleneğini sürdüren şiirleri, biçim ve öz bakımından Mallarmé ve Valéry'nin şiirleri ile kıyaslanabilecek değerdedir. Başlıca eserleri: *Cantico* (Şarkı) [1928]; *Ardor* (Coşku) [1931]; *Clanor* (Uğultu) ve onun devamı olan *Mare Magnum* (Büyük Deniz) [1957]; *Que Van a Dar en la Mar* (1960); *A la Altura de las Circunstancias* (Bocalamayan Adam) [1963]. (L)

GUİLLEN BATİSTA (Nicolas), kübalı şair (Camagüey 1902). İspanyol lirizminin büyük geleneklerine bağlı kalarak eserlerinde ülkesinin tropikal manzaralarının zenginliğini dile getirdi ve küba halk şiirinden yararlandı. Eserleri: *Motivos de Son* (Ses Motifleri) [1930]; *West Indies Ltd* (Batı Hindistan Kumpanyası) [1934]; *Españа Poema en Cuatro Angustias y Una Esperanza* (İspanya, Dört Keder ve Bir Umut Şiiri) [1937]. Uzun süre Avrupa'da kaldı, Castro rejimi kurulunca Küba'ya döndü. Bugün küba edebiyatının en önde gelen kişilerinden biri olarak kabul edilmekte, toplumsal ve siyasî şiirler yayımlamaktadır (*La Paloma de Vuelo Popular* [Halktan Yana Uçan Güvercin, 1958]). 1964'te şiirlerini *Tengo* adlı bir kitapta topladı. (L)

GUİLLÉN DE CASTRO Y BELLVİS. Bk. CASTRO Y BELLVİS.

GUİLLERY, soyadı tam olarak bilinmeyen Bretagne'lı bir soylunun eşkıyalık yaparken kullandığı ad (öl. La Rochelle 1608). Önce Mercoeur dükünün, sonra Henri IV'ün birliklerinde hizmet etti. Lyon barışından sonra (1601) eşkıya çetelerinin başına geçti. Yıllar boyunca kardeşiyle birlikte, Bretagne, Anjou ve Poitou'yu dehşete saldı. 1604'te kardeşi ele geçirildi, işkenceyle öldürüldü (1604). Guilery de Gaskonya'da üç yıl sakin bir hayat geçirdikten sonra yakalanarak idam edildi. (L)

GUİLLET (Charles), besteci (Brugge XVI. yy.ın ikinci yarısı-ay.y. 1649). Dört bölümlü yirmi dört fanteziden meydana gelen bir derleme ile *Institution Harmonique* (Armoni Öğretimi) adlı bir inceleme kitabı vardır. (L)

GUİLLET (Léon), fransız maden mühendisi (Saint-Nazaire 1873-Paris 1946). 1897'de École Centrale des Arts et Manufactures'ı bitirdi. 1902'de Fen fakültesinde doktora yaptı. 1906'da Conservatoire des Arts et Métiers'de, 1911'de École Centrale'de metalürji profesörü oldu. İlmî şekilde teşkilâtlanmış laboratuvarlar olmadan, sanayiin gelişmeyeceği düşüncesindeydi. Mühendis olarak çalıştığı sanayi kuruluşlarında laboratuvarlar kurdu. Mikrografi, özel çelik, pirinç ve bronzların mekanik etkileri ve termik işlemler üstüne araştırmalar yaptı. (L)

GUİLLET (Pernette DU), fransız kadın bilgin ve şairi (Lyon 1520'ye doğr.-ay.y. 1545). **Perrine** veya **Perronnelle** takma adıyle de tanınır. İtalyancılık akımından çok Marot'nun etkisinde kaldı. Şiirleri *Rymes de Gentile et Vetueuse Dame Pernette du Guillet* (Erdemli ve Kibar Dame Pernette du Guillet'nin Şiirleri) başlığı altında yayımlandı (1545). [L]

GUİLLET DE SAİNT-GEORGES (Georges), fransız bilgini (Thiers 1625-Paris 1705). 1682'de Resim akademisine girdi. Akademinin ilk kronikçisi oldu. Eserleri: *Arts de l'Homme d'Epée ou le Dictionnaire du Gentilhomme* (Silâhşörün Sanatı veya Soylu Kişinin Lûgati) [1670]; *Athènes Ancienne et Nouvelle* (Eski ve Yeni Atina) [1675]; *Lacédémone Ancienne et Nouvelle* (Eski ve Yeni Isparta) [1676]. (L)

Armand GUİLLAUMİN «Crozant'da Çılgınlıklar Değirmeni» Louvre müzesi, Paris

GUİLLEVİC (Eugène), fransız şairi (Carnac 1907). Şiirlerinde yoğun ve çoğu zaman eliptik bir anlatış ağır basar. Eserleri: *Terraqué* (Balçık) [1942]; *Amulettes* (Muskalar) [1946]; *Exécutoire* (İcra Hükmü) [1947]; *Les Chansons d'Antonin Blond* (Antonin Blond'un Şarkıları) [1949]; *Coordonnées* (Düzenleşikler) [1950]; *Envie de Vivre* (Yaşama İsteği) [1951]; *Terre à Bonheur* (Mutluluk Ülkesi) [1952]; *Trente et un Sonnets* (Otuz Bir Sone) [1954]; *Carnac* (1961); *Sphère* (Küre) [1963]; *Avec* (Beraber) [1966]; *Euclidiennes* (Eukleides'çiler) [1967]. (L)

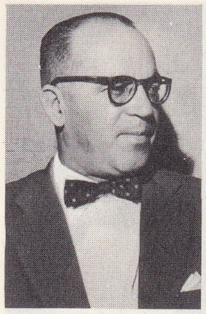

GUİMARAES ROSA

GUİLLOCHÉ [giyoşe] i. (fr. k.). Kuyumc. Bir levhanın dip kısmına kırık veya dalgalı çizgiler halinde yapılan alçak kabartma süs.

— ANSİKL. Süs. santl. *Guilloché*'ler ya oyma, ya kabartma veya resim halinde yapılır. Rönesans devrinde pek çok guilloché yapılmıştır. XVII. yy.ın ilk yarısında abanozdan çerçeve ve mobilya imalâtına giren guilloché silmeler yapıldı; 1840-1860 arasında guilloché modası yeniden çıktı. (L)

GUİLLOTİN (Joseph İgnace), fransız hekimi ve siyaset adamı (Saintes 1738-Paris 1814). Paris Tıp fakültesinde anatomi profesörlüğü yaptı. Poitou ve Saintonge bataklıklarının hükûmet tarafından kurutulmasını sağladı. Etats Généraux'ya Paris'ten milletvekili seçildi, sonra Tiers Etat'nın ikiye bölünmesini ve 20 haziran 1789'da, bu sınıfa bağlı milletvekillerinin, kralın yasağına rağmen, müzakerelerini Jeu de Paume salonunda yapmalarını teklif etti. İşkence cezasının, hükümlüye acı çektirmeden uygulanmasını sağlayacak bir âlet yapılmasını istedi. Yeni idam makinesine kendi adının verilmesine karşı koydu. Terreur devrinde tutuklandı, Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı. Guillotin, Tıp akademisinin yeniden kurulmasında etkin bir rol oynadı. (L)

GUİLLOUX (Louis), fransız yazarı (Saint-Brieuc 1899). Gerçekçiliğini, halkçılık akımından alan ve günlük hayatı tekdüze yönleri ile dile getiren eserlerinde, insanların yoksulluğu üzerine derin bir acıma duygusu ile eğilir. Başlıca romanları: *La Maison du Peuple* (Halkın Evi) [1927]; *Le Sang Noir* (Kara Kan) [1935]; bir taşra şehrinin küçük dünyası açısından 1912'den 1950 yılına kadar evrenin bir çeşit sentezini yapmak isteyen *Le Jeu de Patience* (Sabır Oyunu) [1949] ve *Les Batailles Perdues* (Kaybedilen Savaşlar) [1960]. Guilloux, 1966'da *Kara Kan* adlı romanını *Cripure* adıyle sahneye uyguladı ve romanın bütün kişilerini dramatik ve psikolojik bakımdan yeniden yarattı. (L)

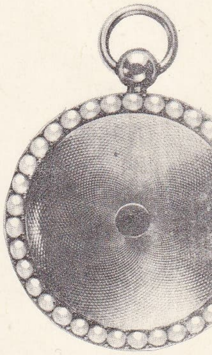

guilloché XVIII. yy. cep saati, Süsleme Sanatları Millî müzesi, Paris

GUİLMANT (Alexandre), fransız orgçusu ve bestecisi (Boulogne-sur-Mer 1837-Meudon 1911). 1871'de Trinité kilisesinin orgçusu oldu. Virtüoz olarak büyük bir ün kazandı. Avrupa ve Amerika'da konserler verdi. 1894'te V. d'Indy ve Bordes ile birlikte Schola Cantorum'u kurdu, 1896'da Widor'dan boşalan Paris konservatuvarı org profesörlüğüne getirildi. André Pirro ile klasik fransız ustaların kapsayan *Les Archives des Maîtres de L'Orgeu* (Org Ustaları Arşivi) adlı eserini yayımladı. *L'Ecole Classique de l'Orgue* (Klasik Org Okulu) adlı eserinde yabancı ustaları tanıttı. Besteleri: sekiz so-

· Foto. Giraudon, Manchete (LAROUSSE)

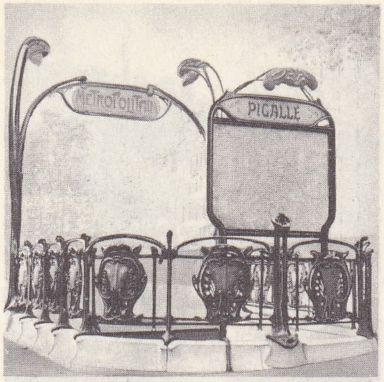

Hector GUİMARD
Metropolitan'ın girişi

sir **Alec GUİNNESS**

nat, *Organiste Pratique, Organiste Liturgique*, çeşitli parçalar, noel müziği, missa'lar, motet'ler. (L)

GUİMAR, Tenerife adasında (Kanarya takımadaları) şehir; 14 000 nüf. Portakal bahçeleri. (L)

GUİMARAES, Portekiz'de (Braga ili) şehir; 23 200 nüf. Bragança düklerinin şatosu ve birçok kilise (özellikle, XIV. yy.dan kalma Nostra Senhora da Oliveira kilisesi). Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. Bıçakçılık ve hırdavatçılık. (L)

GUİMARAES ROSA (Joao), brezilyalı yazar (Cordisburgo, Minas Gerais 1908-1967). Hekimliği bırarak 1934'te diplomatlık mesleğine girdi, yabancı ülkelerde birçok görev aldı. Şiirler, masallar (*Sagarana*, 1946), hikâyeler (*Corpo de Baile* [Dansçılar Topluluğu], 1956; *Primeiras Estorias* [İlk Hikâyeler], 1962) ve romanlar (*Grande Sertao: Veredas* [Büyük Sertao: Patikalar], 1956; *Diadorim*, 1964) yayımladı. Bu eserlerinde kuzeydoğunun yoksulluğunu dile getirdi, Brezilya'yı ve halkının psikolojisini yansıtmağa çalıştı. (L)

GUİMARD (Hector), fransız mimarı ve dekoratörü (Lyon 1867-öl. 1934). 1898'den itibaren Paris'te, La Fontaine sokağında çağdaş mimarî üslûbunun en belirli örneklerinden biri olan «Castel Béranger»yi, sonra aynı anlayış içinde Auteuil mahallesinde büyük yapılar, pavyonlar ve Pavée sokağında bir sinagog yaptı. Özellikle Paris metrosu için yaptığı giriş kapıları ile ün kazandı. Ayrıca, mobilyalar ve süslemelerle ilgili bir albüm yayımladı. (L)

GUİMARD (Marie-Madeleine), fransız kadın dans sanatçısı (Paris 1743-ay.y. 1816). Dansa 1762'de Krallık Dans akademisinde başladı, ertesi yıl başdansözlüğe yükseldi. Özellikle Gardel'in balelerinde oynadı: *La Chercheuse d'Esprit* (Nükte Avcısı Kadın), *Ninette à la Cour* (Ninette Sarayda), *Lé Déserteur* (Kaçak) v.b. Noverre'in *Les Caprices de Galatée* (Galateia'nın Kaprisleri) adlı pantomimli balesinde birinci derece rollerden birini canlandırdı. Yalın, ustalıktan çok zarafete dayanan bir dans üslûbu vardı: daha çok mim'de başarılıydı. 1789'da eski dansçı ve şarkı yazarı Despréaux'nun *Talents Lyriques* adlı eserinde yeniden sahneye çıktı. (L)

GUİMBARDE [gimbard] i. (fr. k.). Müz. İlkel bir çalgı; çelik bir şeridin uçlarından biri, iki madenî kol arasına sıkıştırılır. (Icracı çalgıyı dişleri arasında tutar, çelik şeridi parmaklarıyle titretir.) [L]

GUİMERA (Angel), katalonyalı şair ve tiyatro yazarı (Santa Cruz de Tenerife, Kanarya adaları 1849-Barcelona 1924). Katalonya'ya siyasî ve edebî bakımdan yenilik getirmeğe çalıştı. Özellikle tiyatro yazarı olarak tanındı. İlk eserleri manzum trajedilerdir: *Galla Placidia* (1879); *Judith de Welp* (1883); *Mar i Cel* (Deniz ve Gök) [1888]; *L'Anima Morta* (Ölü Ruh) [1892]. Sonra, özellikle sosyal eğilimli gerçekçi dramlar yazmağa başladı. Şaheseri olan *Terra Baixa*'yı (Çukur Ülke) [1896] bu dönemde yazdı. (L)

GUİMET (Emile), fransız sanayicisi ve bilgini (Lyon 1836-Fleurieu-sur-Saône 1918). Kimyacı Jean Baptiste Guimet'nin oğlu. Babasından kalan fabrikanın yönetimini eline aldı, bir ara Japonya, Çin ve Hindistan'a gitti ve oralardan satın aldığı eserlerle bir müze kurdu (1879). Sonradan bu müzeyi devlete hibe etti (1884) ve buranın yöneticisi olarak kaldı. Müzik alanında da çalıştı, *Göğün Ateşi* adlı bir opera, ayrıca *Apuleius'un Tanrısı, Plutarkhos Mısır'da, Romalı İsise, İsis'e Bağlı Galyalılar* adlı eserleri besteledi. (L)

Guimet müzesi, Fransız Millî müzelerinin Asya Sanatlar bölümü, Emile Guimet tarafından, 1879'da Lyon'da kuruldu. 1885'te Paris'te İena meydanında özel olarak yaptırılan büyük bir konağa nakledildi. 1945'te Millî müzelere bağlandı. 50 000 Ciltlik bir kitaplığı, fotoğraf ve plak arşivleri, konferans ve projeksiyon salonları vardır. (L)

GUİMİLİAU, Fransa'da Finistère idare bölgesinde (Morlaix idare çevresi) komün, Léon'da, Landivisiau'nun güneydoğusunda; 786 nüf. XVI. ve XVII. yy.dan kalma kilise. XVI.yy.dan kalma haçlı tepe. (L)

GUİMOND DE LA TOUCHE (Claude), fransız şairi (Chateauroux 1723-öl. 1760). On altı yaşında cizvit tarikatına girdi, on dört yıl sonra ayrılarak Paris'e gitti, edebiyatla uğraşmağa başladı. 1751'de Bourgogne dükünün doğumu üstüne *Mars au Berceau* (Mars Beşikte) adlı bir od yazdı. Güçlü bir trajedi olan *İphigénie en Tauride* (İphigeneia Tauris'de) adlı eseri 1758'de Théâtre- Français'de sahneye kondu. (L)

GUİNAND (Paul Louis), isviçreli gözlükçü (La Corbatière, Neuchâtel yakınları 1748-Les Brenets 1824). Önce saatçiydi. Sonra homogen ve kusursuz cam kitleleri elde ederek optik cam imalâtçısı oldu. 1805-1814 Arasında bütün dünya astronotlarına renksemez objektifler yaptı. (L)

GUİNEA [gini] i. (ing. k.). 21 Şiling, yani bir ingiliz lirası ve 1 şiling değerinde bir para birimi.

— ANSİKL. Önceleri *guinea* adı ingiliz kaçakçılarının batı afrika yerlileriyle yaptıkları alışverişlerde para yerine kullandıkları pamuklu kumaşa veriliyordu. Sonraları aynı terim, bir parça kumaş değerindeki altın parayı belirtmekte kullanıldı. Guinea'dan altın ithalâtı ancak 1661'de Charles II devrinde başladı. Ondan bu yana bu ülkenin adı «Anapara» denen bu para ile birleşti. Guinea, 20'den 30 şilinge kadar değişmelere uğradı. (L)

GUİNEA i. Gine'nin ingilizce adı. (L)

GUİNÉE i. Gine'nin fransızca adı. (L)

GUİNEGATTE, bugün **Enguinegatte,** Fransa'da (Pas-de-Calais) XV. ve XVI. yy.-da iki savaşın olduğu yer, Aire-sur-la-Lys'in batı-güneybatısında. İlk savaş (7 ağustos 1479), Louis XI'in askerleriyle Avusturya kralı Maximilian'ın askerleri arasında oldu ve iki taraf da kesin sonuç alamadı; *Mahmuzlar günü* adıyle tanınan ikinci savaşta (16 ağustos 1513), Fransızlar, İngiltere kralı Henry VIII ile Avusturya kralı Maximilian'ın ordularıyle savaşmadan kaçtılar. (L)

Güines antlaşması. Bk. ARDRES.

GUİNGAMP, Fransa'da (Côtes-du-Nord idare bölgesi) çevre merkezi. Saint-Brieuc'ün batısında, 10 571 nüf. Penthièvre'in eski merkezi olan şehirdeki Notre-Dame-de Bon-Secours kilisesi (XIV., XV. ve XVI. yy.), 1944'te hasar gördü. (L)

GUİNİZELLİ (Guido), italyan şairi (Bologna 1230-1240 arası-Monselice 1276). Gibelin partisine mensuptu, papa taraftarları zaferi kazanınca göç etmek zorunda kaldı (1274). Aşkı, soylu ruhlara özgü bir tutku, kadın güzelliğini de tanrısal güzelliğin görüntüsü olarak ululadığı *Canzoni* ve soneler yazdı. Bu idealist aşk anlayışı Dante'nin değerlendirdiği *dolce stil novo*'nun (yeni tatlı üslûp) kurucusu oldu. (L)

GUİNNESS (sir Alec), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Londra 1914). 1936'dan itibaren O.d Vic tiyatrosunda, özellikle Shakespeare oyunlarında oynadı. 1946'da *Büyük Ümitler* (Great Expectations) filmiyle sinemaya geçti. Londra sahnelerinde *Karamazov Kardeşler, Gizli Oturum* (Huis Clos), *Cyrano de Bergerac, Kral Lear* v.b. gibi oyunlarda rol aldı. Başlıca filmleri şunlardır: *Iztırab Çocuğu* (Oliver Twist) [1948]; *Küçük Serseri* (Mudlark) [1951]; *Kadın Katilleri* (The Lady Killers) [1956]; *Kwai Köprüsü* (The Bridge on the River) [1957]; *Lawrence* (Lawrence of Arabia) [1962]. 1963'te A. Mann'ın yönettiği *The Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun Yıkılışı 1963), D. Lean'ın yönettiği *Doktor Jivago* (Dr. Zhivago) ve 1966'da M. Anderson'un yönettiği *The Quiller Memorandum* (Quiller Muhtırası). Sir Alec Guinness İngiltere'nin en iyi sinema oyuncularından biridir. (L)

GUİ Ponthieu'lü, fransız rahibi ve şairi (1000-1074'e doğr.). Ponthieu kontu Enguerrand'ın oğlu; Saint-Riquier manastırında öğrenim gördü. 1049'da baş diyakoz, 1058'de Amiens piskoposu ve William I Fatih'in karısı kraliçe Mathilda'nın saray papazı oldu. İngiltere'nin fethinde krala refakat etti ve bu fırsatı değerlendirerek, Hastings savaşı üzerine latince bir şiir yazdı. (L)

GUİPOZCOA, İspanya'daki üç bask illerinden biri; 478 400 nüf. İdare merkezi, San-Sebastian. Kenarları dik vâdilerle yarılı dağlık bir bölgedir. Büyük ölçüde sığır yetiştiriciliği burada tarımdan (mısır) çok önem kazanmıştır. Hidrolik enerjiden yararlanılması, geleneksel el sanatlarının yenilenmesini sağlamış, vâdilerde birçok küçük fabrika (makine yapımı, kâğıt fabrikaları, dokuma) kurulmuştur. (L)

GUİRACA i. Amerika ve Meksika'da yaşayan uzun gagalı kuşlara, özellikle pembe, siyah, beyaz-pembe göğüslü uzun gagalıya (*Zamelodia ludoyiciana*) verilen ad. (L)

GUİRAUD (Alexandre, — baronu), fransız şairi (Limoux 1788-Paris 1847). *Les Machabées* (1822) adlı bir trajedi, müziği Boieldieu tarafından yazılan *Pharamond* (1825) adlı bir opera, odlar ve manzumeler yazdı. Ayrıca tarihte katolik felsefesi üzerine *Philosophie Catholique de l'Histoire* (Tarihte Katolik Felsefesi) [1839-1941] adlı geniş bir kitap ve *Elégies Savoyardes*'ı (Savoia Ağıtları) yazdı. (L)

GUİRAUD (Ernest), fransız müzikçisi (New Orleans 1837-Paris 1892). Paris konservatuvarında armoni ve beste öğretmeni, geniş bilgisi ve zekâsıyle öğrencilerini, özellikle Debussy'yi çok etkiledi. *Slyvie* adlı bir opera-komik (1864), *Gretna-Green* (1873) ve *Frédégonde* adlı operaları besteledi, bu sonuncusu Saint-Saens tarafından tamamlandı (1895). [L]

GUİRAUT DE BORNEİL (veya **DE BORNELH**), güney fransalı saz şairi (Excideuil, Akitanya, XII. yüzyıl ortalarına doğr.). Çağında, «halk şairlerinin ustası» sayılıyordu; Dante onu Arnaut Daniel ve Bertran de Born ile birlikte bütün şairlerden daha üstün bulurdu. Seksene yakın eseri vardır. (L)

GUİRAUT RİQUİER DE NARBONNE, XIII. yy.da yaşamış Languedoc'lu saz şairi (öl. 1292'den az sonra). «Courtois» okulunun son temsilcisiydi. *Alba, retroncha* ve *pastourelle* gibi eski türleri yeniden canlandırmağa çalıştı ve çok sayıda edebî ve ahlâkî mektuplar (ikişer ikişer kafiyeli altı heceli mısralar halinde) yazdı. (L)

GUİSAN (Henri), isviçreli general (Mézières, Vaud kantonu 1874 - Pully, Lozan yakını 1960). 1916'dan 1920'ye kadar federal ordunun genelkurmay ikinci başkanıydı, İkinci Dünya savaşı sırasında İsviçre konfederasyonu silâhlı kuvvetlerine kumanda etti, sonra 1946'da meslekten ayrıldı. (L)

GUİSANDO, İspanya'da (Castilla la Vieja, Avila ili) köy, Gredos sierra'sının doğu yamacında; 1 150 nüf. Guisando yakınında, İber çağından kalma taştan boğalar bulunmuştur. (L)

Guisando antlaşması, 19 eylül 1468'de Castilla kralı Enrique IV'ün İspanyol kamuoyunun baskısıyle yaptığı antlaşma. Bu antlaşmayle kral tahta geçme hakkını Juana la Betraneja adındaki evlilik dışı kızına bırakmaktan vaz geçti. Tahta geçme hakkı kralın kız kardeşi İsabel'e verildi. (L)

GUİSBOROUGH, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) şehir, Cleveland Hills eteğinde; 8 000 nüf. XII. yy.dan kalma bir manastır kilisesinin yıkıntıları. Demir madenleri. Bira fabrikaları. Sepicilik. (L)

GUİSE, Fransa'da Aisne idare bölgesinde (Vervins idare çevresi) kanton merkezi, Thiérache'da, Oise kıyısında; 6 447 nüf. Dökümevi. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı. Madenî mobilya yapımı. Elektromekanik. Hırdavatçılık. Sepicilik. Bira fabrikası. Camille Desmoulins burada doğdu. (L)

GUİSE (Charles DE) [1571-Cuna 1640], dör-

Foto. Rank (LAROUSSE)

düncü Guise dükü (1588-1640). Henri I de Guise ve Catherine de Clèves'in oğlu. Bir an onun kral seçilmesi düşünüldü, ama Henri IV ağır basınca Charles çekildi. (L)

GUİSE (Claude I DE) [Condé 1496- Joinville 1550]. 1506'da Charlotte d'Armagnac'dan Guise kontluğunu miras alan Lorraine'li dük René II'nin (öl. 1508) oğlu. Claude, 1506'da fransız yurttaşlığına girdi ve ilk Guise dükü ve krala bağlı derebeyi oldu (1528-1550). Kardeşi, Lorraine kardinali (1498-1550) Jean'ın entrikalarıyle uğraştı. (L)

GUİSE (François I DE) [Bar 1519-Saint Mesmin 1563], ikinci Guise dükü (1550-1563). Claude I de Guise ile Antoinette de Bourbon'un oğlu. Boulogne (1545), İskoçya (1548) ve özellikle Metz'de başarı kazandı, bir baskınla şehri ele geçirdi. Karl V'in kuşatmasına karşı koydu. 1556'da papa Paulus III'ün yardımına gönderilen birliklere kumanda etti, bir an için Napoli tahtına çıkmayı tasarladı. Saint-Quentin bozgunundan sonra Fransa'ya döndü (1557), Paris'i istilâdan kurtardı. (L)

GUİSE (Henri I DE), **Balafré** («Yüzü bıçakla yaralı») denir (1550-Blois 1588), üçüncü Guise dükü (1563-1588), François I de Guise ile Este ailesinden Anna'nın oğlu. Türklere karşı savaşta Avusturya imparatoru hizmetinde çarpıştıktan sonra (1566) Fransa'ya döndü, Jarnac'ta başarı kazandı (1569). Coligny'nin Charles IX üstündeki nüfuzundan hoşlanmayan, ispanyol aleyhtarı siyasete bağlanan Henri de Guise, Catherine de Medicis'ye yanaştı, taraftarlarından biri olan Maurevert'e (22 ağustos 1572) Coligny'yi öldürtmek istedi. Bu denemenin başarısızlıkla sonuçlanması bir ölçüde Saint-Barthélemy katliamıyle açıklanabilir (24 ağustos). Huguenot'lara karşı yapılan savaşta birinci derecede bir rol oynadı, Dormans'da aldığı yara (1575) yüzünden kendisine *Balafre* lakabı verildi. Ligue'in başkanı (1576) olarak kendini Paris'te çok sevdirdi. Din kavgaları iktidarı ele geçirmek amacını güden siyasî mücadeleye döküldü. Auneau'da (1587) kazandığı zaferden sonra Henri III'ü tahttan indirmeyi tasarladı, kral buna karşılık başkente girmesini yasakladı. Emri dinlemeyen Balafre'yi Parisli'ler bir kahraman gibi karşıladı, Barikatlar gününde (12 mayıs 1588) Henri III kaçınca Guise taçsız kral ilân edildi. Sonra Henri III kendisini krallık başkumandanlığına tayin etti. Blois Etats Généraux'suna çağırdı ve öldürttü. (L)

GUİSE (Jean D'ORLEANS, — dükü) [Paris 1874-Larache 1940], Chartres düküyle prenses François d'Orléans'ın oğlu, Twiskenham'da prenses İsabelle d'Orléans ile evlendi (1899). Hollanda ordusunda hizmet etti. Birinci Dünya savaşı boyunca yaralı askerlere yardım derneğinin temsilcisi olarak çalıştı. Orléans dükünün ölümü üzerine Fransa tahtının vârisi oldu (1926). Dört çocuğu vardır: İSABELLA, FRANÇOİSE, ANNE ve Paris kontu HENRİ. (L)

Guise Dükünün Katli, fransız filmi (1908), seviyesiz sinema ile savaş amacıyle hazırlanan ilk sanat filimlerinin en ünlüsüdür. Laffite kardeşler bu sonuca varmak için en tanınmış senaryo yazarlarına, Paris sahnelerinin en büyük oyuncularına başvurdular. Filim Henri Lavedan'ın bir senaryosuna göre, La Bargy ve Calmettes tarafından gerçekleştirildi. Oyuncuları Le Bargy, Albert Lambert, Gabrielle Robinne ve Berthe Bovy'dir. Filmin elde ettiği başarı, sahneye konuş tarzının ustalığına dayanır. Bu ustalık, oyuncuların karışık hareket ve mimikleri yerine sade ve ölçülü bir oyunla hareketsizliğin ve anlamlı jestlerin birbirini takip etmesiyle elde edildi. (L)

Guise savaşı, Charleroi ve Mons yenilgilerinden sonra, V. Fransız ordusu (Lanzerac) ile French kumandasındaki ingiliz birlikleri Oise vâdisi üzerinden Laon ve La Fère'e çekildiler. 27 Ağustos 1914'te ingilizler, 1. Alman ordusu (von Kluck) tarafından kuşatılınca, Joffre, French'i kurtarmak için Lanrezac'a von Kluck'a karşı hücuma geçme emrini verdi. Guise'in 28 ağustostaki parlak savunmasını izleyen ve V. Orduyu batıya doğru 90° cephe değiştirmek zorunda bırakan bu karşı hücum, 29 ağustosta başladı ve aynı günün akşamı 1. Kolordu, almanları Oise'ın karşı yakasına püskürttü. Bülow'un sol cephesindeki iki kolorduya da (Lanrezac Guise'in güneyinde büyük başarı kazandı) zarar veren durdurma hücumu, kesin bir başarı sağlayamadı ve Joffre'un tasarlamış olduğu Somme kıyısında yeniden toparlanmayı sağlayamadı (bk. MARNE *savaşı*). Hunding hattı üzerinde yer alan Guise'i general Debeney, 4-5 kasım 1918'de von Hutier kumandasındaki almanlardan geri aldı. (L)

GUİTEAU (Charles Julius), amerikalı cani (Freeport, İllinois 1841-Washington 1882). Gençliğinde Oneida'da (New York), «İncil komünistleri» adlı bir gruba katıldı, burada altı yıl kaldı. Daha sonra İllinois barosuna kabul edildi, fakat ne hukuk ne de gazetecilik alanında başarılı olabildi.

1880'de siyasî hayata atıldı. Garfield'in New York'ta açtığı seçim kampanyasına katılmak istedi, bu isteği kabul edilmedi. Garfield'in başkan olmasından sonra devlet dairelerine başvurdu, Viyana veya Paris'te kendisine konsolosluk verilmesini, böyle bir görevi hak ettiğini ileri sürdü. Bu görevi de elde edemeyince Cumhuriyetçilere karşı bir grup olan «Stalwart»a katıldı. Başkan yardımcısı Chester Arthur da bu gruptaydı. Guiteau 1881'de Garfield'i Washington'da trene binerken arkasından vurarak öldürdü, cinayet suçuyle yargılandı. Duruşmasında akıl dengesinin yerinde olmadığı ileri sürüldü, fakat sonunda idama mahkûm edildi. (L)

GUİTERAS Y GENER (Juan), kübalı doktor (Matanzas, Küba 1852-ay.y. 1925). 1873'te Pennsylvania üniversitesini bitirdi, 1879'a kadar Pennsylvania hastahanesinde çalıştı. Daha sonra Washington Deniz hastahanesine girdi. 1889-1899 Arası Pennsylvania üniversitesinde patoloji, 1900-1921 arasında Havana üniversitesinde genel patoloji ve tropikal hastalıklar profesörlüğü yaptı. 1879 ve 1900'de sarı humma komisyonlarına katıldı. 1900'de katıldığı komisyon çalışmaları sırasında bu hastalığın *Aedes aegypti* adlı sinek tarafından taşındığını buldu. Böylece sarı hummaya karşı açılan savaşın başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynadı. Tropikal bölge hastalıkları üstünde çalıştı, bu hastalıklarda uygulanacak yeni tıp metotlarının temelini attı. Ayrıca Rockefeller vakfında da sarı humma uzmanı olarak çalıştı. 1909'da Küba Halk Sağlığı teşkilâtının ilk başkanı oldu. (L)

GUİTERMAN (Arthur), amerikalı şair (Viyana, Avusturya 1871 - Pittsburg, Pennsylvania 1943). New York'ta, City College'de okudu, sonra 16 yıl muhabirlik ve yayımcılık yaptı. Alaycı baladlar ve şiirler yazdı. Konularını genellikle Amerikan tarihinden aldı. Serbest çalışan Guiterman'ın şiirleri birçok dergi ve gazetede yayımlandı. Lawrence Langner ile birlikte Molière'in *École des Maris* (Kocalar Mektebi) adlı oyununu manzum olarak İngilizce'ye çevirdi. Guild tiyatrosu bu oyunu 1933'te *The School for Husbands* adıyle sahneye koydu. Guitermann, Walter Damrosch'un *The Man Without a Country* (Yurtsuz Adam) adlı operasının güfte ve şiir bölümlerini yazdı. Opera 1937-1938'de New York'ta Metropolitan operasında oynandı. Büyük bir şair olmamakla birlikte Guiterman'ın okuyucusu çoktu. Bütün şiirleri 20 cilt halinde yayımlandı. (L)

GUİTRY (Lucien), fransız tiyatro oyuncusu (Paris 1860-ay.y. 1925). 1876'da konservatuvara girdi, 1878'de Gymnase tiyatrosunda ilk defa olarak *Kamelyalı Kadın* (La Dame aux Camélias) oyununda rol aldı. Petersburg'daki Michel tiyatrosunda dokuz yıl çalıştı, sonra 1891'de Odéon, 1895'te de Renaissance tiyatrosuna girdi. 1898'den 1900 yılına kadar vodvil oyunlarında Rejane ile birlikte oynadı. 1900 Yılında *Yavru Kartal* (l'Aiglon) adlı oyundaki Flambeau rolüne çıktı, 1902'de birkaç ay Comédie-Française'de çalıştı, sonra Renaissance tiyatrosunun yöneticisi oldu. 1902-1909 Yılları arasında bu tiyatroda Capus, Bataille, Bernstein'in birçok oyunlarında rol aldı, 1910'da Porte -Saint-Martin tiyatrosunda *Chantecler à la Porte-Saint Martin* (Chantecler Saint- Martin Kapısında) adlı oyunuyle büyük başarı kazandı. 1919'dan sonra oğlu Sacha'nın oyunlarında oynadı, meslek hayatının sonlarına doğru *Adamcıl* (Misanthrope) [1922], *Tartuffe* (1923) ve *Kadınlar Mektebi* (L'Ecole des Femmes) [1924] gibi oyunları kendine özgü oyun tarzıyle başarılı oynadı. Bu büyük oyuncunun değeri rollerini gerçekçi bir tutumla oynamasında ve aralardan yararlanmasını bilmesindedir. (L)

GUİTRY (Sacha), fransız tiyatro oyuncusu ve yazarı (Petersburg 1885-Paris 1957). Kendisi gibi sanatçı olan Lucien Guitry'nin oğludur. İlk oyunu *Le Page*'ı on altı yaşında yazdı, bir yıl sonra da Renaissance tiyatrosunda oyunculuğa başladı. Kolay yazan ve çok verimli bir yazar, kabiliyetli bir oyuncuydu. Elli yıllık sanat hayatı içinde sayısız oyunda oynadı ve eser verdi. Başarısının sırrı, eserlerindeki canlılık, fantezi ve içtenliktir. Bunlara örnek: *Zoaques*'lar *Arasında* (Chez les Zoaques) [1906]; *Berg-op-Zoom'un Alınışı* (La Prise de Berg-op-Zoom) [1913]; *Jean de la Fontaine* (1916); *Pasteur* (1919); *Babam Haklı İmiş* (Mon Pere Avait Raison) [1919]; *Françoise* (1919); *Le Mot de Cambronne* (1936); *Kadril* (Quadrille) [1937] gibi eserler sayılabilir. İkinci Dünya savaşından sonra *İki Güvercin*'i (Aux Duex Colombes) [1948], *Hayatımı Kurtardın* (Tu m'as Sauvé la Vie) [1949], *Palsambleu*'yü (1953) yazdı.

Sinema çalışmaları da çok ilgi çekicidir. 1912'den başlayarak 1939'a kadar *Bize Gelenler* (Ceux de Chez Nous) adlı bir filim yaptı ve babasının yakın dostu olan Rodin, Monet, Renoir, Anatole France ve babası Lucien Guitry'yi bu filimle tanıttı. Sesli filmin başlaması ile çalışmalarını hızlandıran sanatçı *Tacın Taşları* (Les Perles de la Couronne) [1937], *Champs-Elysées'ye Gidelim* (Remontons les Champs Elysées) [1932], *Versailles Dile Gelseydi* (Si Versailles m'Était conté [1954], *Napoléon* (1954) v.b. gibi, birçok filim yaptı. Fakat en önemli eseri 1935'te meydana getirdiği *Bir Hilekârın Romanı* (Roman d'Un Tricheur) adlı filimdir. Sanatçı gerek piyeslerinin, gerek büyük tarihî olayların perdeye aktarılmalarında bu filimde kullandığı sinema tekniğini ve anlatım tarzını bir daha tekrarlamadı. 1939'da Goncourt akademisine seçildi ve alman işgali sırasındaki tutumunun tenkit edilmesi üzerine 1948'de Fransız akademisinden istifa etti. (L)

GUİTTON (Jean), fransız yazarı ve filozofu (Saint-Etienne 1901). 1955'te Sorbonne'da profesör, çeşitli birçok eser yayımladı. Bunların en önemlileri şunlardır: *La Pensée Moderne et le Catholicisme* (Çağdaş Düşünce ve Katoliklik) [8 cilt, 1930-1955]; *Le Cantique des Cantiques* (İlâhilerin İlâhisi); *Justification du Temp* (Zamanın Doğrulanması); *Le Temps et l'Eternité chez Plotin et Saint Augustin* (Plotinos ve Augustinus'ta Zaman ve Ölümsüzlük) [1933];

Claude I de GUISE

Henri I de GUİSE

François I de GUİSE

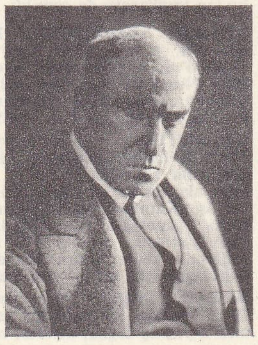

Lucien GUİTRY

Sacha GUİTRY

Foto. Giraudon, Limot-Rapho, Gerscheh (LAROUSSE)

La Philosophie de Newman (Newman'ın Felsefesi) [1933]; *Essai sur L'Amour Humain* (İnsan Sevgisi Üstüne Deneme) [1946]; bir hikâye derlemesi, *Césarine* (1946); *l'Existence Temporelle* (Zamanla İlgili Varoluş) [1949]; *La Vierge Marie* (Meryemana) [1950]; *Pascal et Leibniz* (1951); *La Vocation de Bergson* (Bergson'a Tanrının Çağırısı) [1960]; *Platon* (Eflatun) [1960]; *Le christ Écartelé* (Parçalanan İsa) [1963]; *Ratisbonne* (1964); *Renan et Newman* (Renan ve Newman); *Journal II* (Günlük II) [1966]. (L)

GUİTTONE Arezzo'lu, italyan şairi (Santa Firmina, Arezzo 1230'dan sonra - Floransa 1294). Saz şairlerini veya Sicilya okulunu örnekseyerek önce aşk şiirleri yazdı, daha sonra Maria şövalyelerinin yardımsevenler derneği olan *frati gaudenti*'ye girdi; ahlâkî, dinî veya siyasî konular üzerinde çalıştı. Şiir üslûbu ağır, karanlık, latince terimler ve belâgatle doludur, fakat düz yazılarında bazı sanat çabaları görülür; bu çabaların halk dili üslûbunun oluşmasına yardımı dokunmuştur. *Dolce stil novo*'nun yazarı Guinizelli tarafından tenkit edildi. (L)

François GUIZOT
Paul Delaroche'un eseri
Louvre müzesi, Paris

GUİUAN, Filipinler'de kasaba, Samar adasının güneyinde, Leyte körfezinde; 4 000 nüf. Amerikan deniz üssü. (L)

GUİZOT (François), fransız tarihçisi ve devlet adamı (Nîmes 1787-Val-Richer, Calvados 1874). İmparatorluk devrinde Paris'e gitti. Genç yaşta edindiği derin bilgi ve Fontanes'in himayesi sayesinde Sorbonne üniversitesinde çağdaş tarih profesörü oldu. Orada Royer-Collard ile tanıştı ve onun etkisiyle siyasî hayata atıldı. İçişleri Bakanlığı Genel sekreteri (1814), Yüzgünler esnasında Gand'da Louis XVIII'e katıldı, sonra Adalet bakanlığının yüksek mevkilerinde görev aldı (1816-1820) ve Doktrincilerin (meşrutî kralcı parti) iddialı dogmacılığının önderliğini yaptı. Decazes'in iktidardan düşmesiyle yeniden profesörlük yapmağa başladı, fakat aşırılara düşman olan ve Charte'ı öven, gürültü koparan broşürlerle beslenen polemikçi özellikteki dersleri yüzünden görevine son verildi (1822-1828). *Globe* ile yaptığı işbirliği, «Kendini gözet, Allah da seni gözetir» adlı derneğin başkanı oluşu ve ocak 1830'da Millet meclisine seçilmesi etkisini sürdürmesini sağladı. Kararnamelere karşı olarak, burjuva monarşi idaresinin yeniden kurulması için büyük çaba gösterdi. Yeniden gözden geçirilen Charte'ı ideal hükûmetin temeli olarak benimsedi ve Louis-Philippe'in bütün saltanat devri boyunca git gide daha muhafazakâr ve otoriteci bir nitelik kazandı. Direnme partisi kuramcısı, merkez sağın lideri, içişleri bakanı (ağustos-kasım 1830), millî eğitim bakanı (ekim 1832-şubat 1836, eylül 1836-nisan 1837), saltanatın ilk devresinde hareketsizlikten yana oldu. Londra'da kısa bir elçilik görevinden sonra, 1840'tan itibaren dışişleri bakanlığı (1840-1847) ve başbakanlık yaptı (1847-1848). Kanaatine göre görevi yalnız saltanat sürmekten ibaret olmayan, fakat hükûmet etmesi gereken bir hükümdarın icraatının sorumluluklarını yüklenmek suretiyle kabinenin gerçek lideri oldu. Her türlü seçim ve sosyal devrime karşıydı, yalnız Millet meclisinde temsil edilen ve kendisine bağlı bir çoğunluk toplamağa çalıştığı mal mülk sahibi burjuvaziye dayandı. Gerçekte sosyal reformcuların rezalet olarak gördükleri millî eğitim (1833) maden imtiyazları (1838) ve demiryolları teşkilâtı kanunları da (1842) bu burjuvazi çoğunluğu sayesinde gerçekleşmiştir. Milliyetçi ve İngiliz aleyhtarı bir ortama rağmen, ispanyol evlenmeleri meselesi (1846) ve Palmerston'un iktidara gelişiyle unutulan Büyük Britanya ile samimî bir anlaşma zemini hazırlamak suretiyle sözlü geçen sınıfın menfaatlerini korumağa çalıştı. Buna karşılık kendisi gibi liberalizme ve Prusya hegemonyasına karşı olan Metternich'e yanaştı (1847) ve Zollverein'e (Gümrük birliği) karşı bazı küçük devletleri gruplandırmayı denedi (Belçika, Hollanda, İsviçre). Hasımlarının istediği seçim ve parlamento reformlarına ve bir hoşnutsuzluk belirtisi olan Banquet'ler (Halk Şölenleri) kampanyasına (şubat 1848) karşı çıktı: bu karar ihtilâlin çıkmasına yolaçtı; 23 şubatta Guizot'nun istifası burjuvaziyi kurtaramadı. Özel hayatına döndü, hiç bir zaman tamamen bırakmamış olduğu tarih çalışmalarına başladı. Birçok eser yayımladı: *Histoire de la Revolution d'Angleterre* (İngiltere Devrimi Tarihi) [1826-1827]; *Histoire de la Civilisation en France* (Fransa Medeniyeti Tarihi) [1830]; *Mémoires Pour Servir à l'Histoire de Mon Temps* (Çağımın Tarihine Yararlı Olacak Hatıralar) [1858-1867]. (L)

GUİZOT (Pauline DE), fransız kadın yazar (Paris 1773-ay.y. 1827). 1812'de F. Guizot ile evlendi ve kocasının etkisinde kaldı. Katoliklikten ayrılarak protestan oldu. Kutsal Kitap ahlâkıyle dolu pedagojik eserler yazdı (*Lettres de Famille sur l'Éducation Domestique* [Ev Eğitimi Üstüne Aile Mektupları] 1826). [L]

GUİZOTİA i. (siyaset adamı *Guizot*'nun adından.) Bot. Bileşikgillerden otsu bitki; yaprakları karşıt, çiçekleri sarı, anayurdu Afrika'dır. (Bazı türleri Hindistan'da yetiştirilir.) [L]

GUJ i. (fr. *gouge*). Cerr. Anormal kemikleri kazımağa, anormal kemik çıkıntılarını düzeltmeğe yarayan, yarım daire biçiminde, keskin ağızlı âlet. (L)

GÛK i. (fars. *ġūk*). *Esk.* Kurbağa: *Etrâf pürdü nâle-i gûk ü hezâr ile* (Recaizade Ekrem). [M]

GU KAY-DJI, IV. yy.da yaşamış çinli ressam. *Saray Kadınlarının Azarlanması* adlı levhasının VIII.-IX. yy.da çıkarılan kopyası British museum'dadır. (L)

GUKOVO, S.S.C.B.'de şehir, Rostov ile Lugansk arasında; 53 000 nüf. Maden kömürü ocakları. (L)

GÛL i. (ar. *ġūl*). *Esk.* Hortlak, hayalet. || *Gûl-i beyabanî*, gulyabanî, korkunç dev.

— Mit. Arap mitolojisinde, insanlara kötülük eden bir cin. (Her türlü kılığa giren *Gûl*, insanları kandırır, sonra da yutar. Bazı islâm yorumcuları Gûl'un *Kur'an*'da ve hadislerde adı geçmediğini, bu yüzden böyle bir cinin olmadığını; bazıları da «Gûlleri boğmak için ezan okumanın gerektiğini» söyleyen bir hadisin bulunduğunu ileri sürer.)

◆ **Gûlâne** zf. *Esk.* Gûllere yakışacak şekilde. || Olağanüstü bir güçle: *Küçük kolların şimdi gûlâne bir taharrükle canlandırır sandalı* (Tevfik Fikret). [M]

GUL i. (ar. *ġalel*, birinin elini bağlamak'tan *ġull*). *Esk.* Suçluların boyunlarına veya ellerine vurulan demir halka, zincir, pranga. (M)

GULA Mit. Sümer tanrıçası. Ur, Lagaş, Ummel ve Nippur'da bulunan III. Ur sülâlesine ait çivi yazılı sümer tabletlerinde Gula'nın adı geçer. Sümer sonrası devirde Gula'nın meselâ Ban gibi tanrıçalarla karıştırıldığı görülür. Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu stel üzerinde Gula'nın kanunlara karşı saygısızlık edenleri devasız hastalıklarla cezalandıracağı yazılıdır. Kassitlere ait Kudurru*'lar üzerinde Gula bazen oturmuş, bazen de yanında bir köpek olduğu halde tasvir edilmiştir. Tanrıça, zaman zaman Marduk'un veya Ninurta'nın eşi olarak gösterilir. Asurluların ellerini havaya kaldırarak yaptıkları dualarda, Gula «temiz limanlarda oturan, hayat verici, bağışlayıcı ve şifa taşıyıcı tanrıça» olarak nitelendirilir. Babil'in son kralı Nabu-Naid'in de kendisine uzun ömür vermesi için Gula'ya yalvardığı bilinir. Tanrıça adına İsin, Babil ve Borsippa'da tapınaklar yapılmıştır. Ayrıca Asur kralı Asur-nasirpal II, Gula adına Asur'da bir tapınak yaptırmıştır. (M)

GULAK-ARTEMOVSKİ (Piotr Petroviç) ukraynalı şair (Kiev devleti 1790-Harkov 1865). Ukrayna edebiyatı rönesansının en iyi ustalarından biridir, toprak köleliğini acı bir dille yeren masallar (*Köpek ve Efendisi*, 1818) yazdı. (L)

GULÂM i. (ar. *ġulām*). *Esk.* Erkek çocuk, genç, delikanlı. || Esir, köle. || *Gulâm-bâre*. Bk. KULAMPARA.

— Ask. tar. Osmanlılarda tımar sahiplerinin savaş sırasında beraberlerinde götürdükleri savaşçılara verilen ad. || *Gulâm-ı der*, Kapıkulu askerlerine verilen ad. || *Gulâm kıtaları*, İran'da Şah Abbas zamanında Osmanlılardaki Kapıkulu teşkilâtı örnek alınarak kurulan ve *şah nökerleri* adı da verilen bu ordu, kullarağasının emrinde sayıları dört bin kadar olan süvari kıtalarından meydana geliyordu. (M)

GULÂM (Muhammed), pakistanlı siyaset adamı (Lahor 1895-Karaçi 1956). İngiliz idaresi sırasında Haydarâbâd devletinin maliye bakanı; Pakistan devletinin kurucusu Muhammed Ali Cinnah tarafından, aynı göreve getirildi (1947). Genel vali iken (1951), başbakan Kavca Nizameddin'i bertaraf etti, Müslüman birliğinin etkisini azaltmağa çalıştı. Başbakanlığa gelecek olan general İskender Mirza'ya iktidarı terketti, sonra Anayasa'yı meclisten geçirdi. (L)

GULÂM ALÎ (El-Hüseynî El-Vâsıtî El-Bilgrâmî), hintli şair ve yazar (1704-Evrengâbâd 1786). Hindistan'da uzun geziler yaptı. 1838 Yılında Mekke'ye gitti, iki yıl kaldı. Hindistan'a döndü ve Evrengâbâd'a yerleşti (1740). Hayatının geri kalan kısmını burada eserleri üstünde çalışarak geçirdi. *Âzad* mahlâsıyle arap, fars ve urdu (ordu) dillerinde şiirler yazdı. Eserleri: *Meâşir-ül-Kirâm fî Tarih-il Bilgrâm* (Bilgrâm Tarihindeki Meşhurların Güzel Eserleri); *Revzât-ül-Evliyâ* (Veliler Bahçesi); *Serv-i Âzad* (Âzad'ın Servisi); *Yed-i Beyza* (En Beyaz El, Hz. Musa'nın, Firavun'a karşı mucize olarak görünen parlak eli); *Subhat-ül-Mercân fî Âsâr-il-Hindûstân* (Hindistan Eserlerinin Mercan Tespihi) [basımı 1887]. (M)

GULÂMAN çoğl. i. (ar. *ġulām*'dan *ġulāmān*) *Esk.* Erkek çocuklar, delikanlılar. || Köleler.

— Ask. tar. *Gulâman-ı saray*, Büyük Selçuklularda hükümdarın şahsına mahsus kölelerden seçilen maaşlı Kapıkulu askerlerinin kumandanı. (Gulâman-ı saray teşkilâtı Melikşah zamanında Nizamülmülk'ün tavsiyesiyle meydana getirilmişti.) [M]

GULÂMÇE i. (ar. *ġulām*, çocuk ve fars. *-çe*, küçültme eki'nden *ġulāmçe*). Ask. tar. Acemiliğe alınmayan veya sayıları beşten eksik olan esirlere verilen ad. (Pençik kanunu hükümlerine göre gulâmçeler 8-10 yaşlarında olurdu.) [M]

GULÂMHANE blş. i. (ar. *ġulām*, çocuk ve fars. *ḫāne*, ev'den *ġulām-ḫāne*). Tar. Selçuklularda, türk veya esir edilmiş hıristiyan çocuklarının okuması için başkent ve diğer bazı büyük şehirlerde açılan köle mekteplerinin adı. (Yüksek makamları işgal edecek değerli yöneticiler yetiştiren bu mektepler, yeniçeri teşkilâtının da temeli sayılır.) [M]

GULÂM HÜSEYİN HAN, hintli tarihçi (doğ. 1728 - öl. ?). *Siyer-el-Müteahhirîn* (Son Zamanlarda Gelenlerin Yüksek Vasıfları) adlı Hindistan tarihini yazdı. Bu eser 1866'da yayımlandı. 1707-1781 Tarihleri arasında yetmiş dört yıllık olayları içine alır. Kitapta Evrengzîb'in halefleri devrindeki olaylar, İngilizlerin Bengal içindeki ilerlemeleri anlatılır; İngilizlerin idare şekli ve siyasetleri tenkit edilir. Eser İngilizceye tercüme edilmiştir (1789). [M]

GULÂM HÜSEYİN SELİM ZEYDPÛRÎ, hintli tarihçi (Zeydpûr ? - öl. 1817). Hayatının büyük bir kısmını Bengal eyaletindeki Maldalı şehrinde geçirdi. Doğu Hindistan kumpanyası hizmetine girdi ve posta müdürlüğü yaptı. Kumpanyanın temsilcisi olan Udny'nin teşviki ile Bengal tarihini yazmağa başladı ve *Riyaz-üs-Selâtin* (Sultanların Bahçeleri) adını verdiği farsça büyük eserini 1788 yılında tamamladı. Bu kitap Bengal islâmlarının tarihi hakkında, farsça yazılmış en mükemmel eser olarak kabul edildi (1890-1891). Kitap, 1902-1904 yılları arasında Mevlevî Abdüsselâm tarafından aslından İngilizceye de çevrildi. (M)

GULÂMÎ ABDÜLKADİR EFENDİ, türk şairi (öl. Sıvas 1887). Şeyh Abdurrahman Talbânî'nin halifelerinden sıvaslı mutasavvıf Şeyh Nuri Ali Baba'nın oğlu. Babası gibi Kadirî tarikatındandı. Şiirlerini *Divân-ı Gulâmî* adı altında bastırdı (1875). [M]

GULÂMİYE i. (ar. *ġulāmiyye*). Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda cizye tahsil eden Kapıkulu süvarilerine, cizye başına ödenen onar akçelik ücret. (1631 Yılında cizye tahsili işi Kapıkulu süvarilerinden alındıktan sonra, genellikle her süvariye altı kuruş, yani yaklaşık olarak 480 akçe gulâmiye bağlandı; daha sonra bu da kaldırılarak ulûfeden başka bir şey verilmez oldu.) [M]

GULAŞ i. (macarca *gulyas*'tan). Macar usulünce yapılan bir sığır eti yemeği. (Bu yemek kıyılmış soğan; kırmızı biber, sarımsak,

Foto. LAROUSSE

GU KAY -DJI'nin levhası, British museum, Londra

kimyon, mercanköşkotu, küçük hindistancevizi v.b. ile birlikte üç dört saat kadar pişirilerek hazırlanır. Salçasına et suyu ve biraz un da katılır). [L]

GULÂT çoğl. i. (ar. *ġali*'den *ġulāt*). *Esk.* Coşkunluğu ve taşkınlığı çok ileri derecelere vardıranlar. || Din ve mezhepte aşırı mutaassıplar.

— Din. *Gulât-ı şia,* islâm mezhep ve fırkaları içinde, islâmî inançları aşırılığa vardırmış sayılan fırkalar. Bk. GALİYE. (M)

GULBARGA, Hindistan'da (Maisur) şehir, Kistna havzasında, Haydarâbâd'ın batısında; 97 100 nüf. Pamuklu kumaş imalâtı. Bahmani krallarının üslûp bakımından Golconda mezarlarını andıran mezarları. (L)

GULDBERG (Cato), norveçli kimyacı ve matematikçi (Christiania 1836-ay.y. 1902). Christiania üniversitesinde uygulamalı matematik profesörü oldu. Peter Waage ile birlikte yazdığı *Kimyasal İlgiler Üstüne İncelemeler* (1864) adlı eserinde, derişmelerin fiziko-kimyasal dengeler üzerindeki etkisini nicel olarak aldı ve «kütlenin etkisi kanunu»nu açıkladı. H. Mohn ile birlikte «*Atmosferin Hareketleri Üstüne İncelemeler*» (1876) adlı eserini yayımladı. (L)

GULDBERG (Ove Höegh), danimarkalı devlet adamı ve yazar (Horsens 1731 - Hald 1808). Prens Frederik'in eğitmeni, Struensee'yi deviren gizli fesat hareketine katıldı, hükûmet başkanı oldu (1772). Struensee tarafından yapılan devrimlerin büyük bir kısmını ortadan kaldırdı, yönetim ve geleneklerde alman etkisine karşı koydu. (L)

Guldberg ve Waage kanunu, homogen ortamdaki fizikokimyasal dengeler üzerinde derişme değişikliklerinin etkisini (kütlelerin etkisi kanunu) gösteren kanun, A, B, A', B''nün molekül formülleri, α, β, α', β''nün de sayısal katsayılar olduğu tersinir bir

$$\alpha A + \beta B \rightleftarrows \alpha' A' + \beta' B'$$

tepkimesi için, sabit sıcaklıklarda

$$\frac{C_{A'}^{\alpha'} \times C_{B'}^{\beta'}}{C_{A}^{\alpha} \times C_{B}^{\beta}} = \text{sabit}$$

bağıntısı vardır; burada C_A, $C_{A'}$,..., A, A' ... maddelerinin karışımındaki molekül derişmelerini (litre başına molekülgram miktarı) gösterir; α, α', β, β' ise üs olarak alınmıştır. Dengedeki maddelerin hepsi gaz halinde ise, önceki denklemdeki derişmeler yerine, bunlarla orantılı olan kısmî basınçlar alınarak

$$\frac{p_{A'}^{\alpha'} \times p_{B'}^{\beta'}}{p_{A}^{\alpha} \times p_{B}^{\beta}} = \text{sabit}$$

yazılabilir.
Bu iki denklemin sabitleri sıcaklığa bağlıdır. (L)

GULDEN, Hollanda'nın başlıca para birimi florinin diğer adı (GUİLDER de denir.) Bk. FLORİ. (L)

GULDİN (le R. P. Paul), isviçreli cizvit papazı, matematikçi (Saint-Gall 1577-Graz 1643). Roma, Viyana ve Graz'da matematik profesörlüğü yaptı. Kendi adıyle tanınan teoremini *Centrobaryca* (1635-1641) adlı eserinde açıkladı: «Bir düzlem yüzeyin, çakışmayacak şekilde yerleştirilmiş sabit bir eksen etrafında dönmesiyle meydana gelen bütün şekillerin hacmi, bu yüzeyin ağırlık merkezinin çizdiği çemberle yüzeyin çarpımına eşittir.» (L)

GÛLE i. (fars. *gūle*). *Esk.* Gülle. || *Gûle-endâz,* topçu, nişancı. (M)

GULFE i. (ar. *ġulfe*). *Esk.* Sünnet derisi || *Kımme-i gulfe,* sünnet derisinin ucu. (M)

Gulf Oil corporation, önemi bakımından Standard Oil co.'den sonra gelen amerikan petrol şirketi. New Jersey Gulf Oil corporation'ın alacaklarını elde etmek üzere 1922'de kurulan bu firmanın bir holding ve işletme ortaklığı olarak iki görünümü vardır. Amerika Birleşik devletleri, Kanada, Güney Amerika ve Ortadoğu'da 37 üretim şubesini kontrolu altında bulundurur, ayrıca petrol ürünlerini işletme, taşıma ve tasfiye gibi pek çok ortaklıklarda da hissedardı.

Gulf Oil, çeşitli petrol ürünleri ve türevlerini bütün dünyada üretir, satın alır, rafine eder, taşır ve satar. Başlıca üretim merkezleri Teksas, Louisiana, Mississippi, Oklahoma, Kansas ve New Mexico'dadır. Şubeleri aracılığıyle Venezuela, Kanada, Kuveyt ve Sicilya'daki petrol yataklarının işletilmesiyle ilgilenir.
Şirketin Amerika Birleşik devletleri, Venezuela ve Kuveyt'te rafinerileri vardır. Azık ve gereç sağlama ve dağıtım araçları olarak 18 000 km pipe-line ve kendi malı olan veya çeşitli denizcilik şirketlerinden kiraladığı aşağı yukarı bir milyon tonilatoluk petrol gemisi vardır. (L)

GULF STREAM veya **GOLFSTRİM** («Körfez akıntısı»), Kuzey Atlas okyanusunda sıcak su akıntısı: Florida ile Küba arasında doğar, önce kuzeye, sonra kuzeydoğuya doğru akar. 1513'te Ponce de Leon'un bulduğu akıntıyı, XVIII. yy. sonunda Franli, sonra Maury ve özellikle amerikalı Pillsburg (1885-1889) inceledi.

Gulf stream iki akıntının bileşmesiyle meydana gelir: Meksika körfezinden gelen Florida akıntısı; Büyük Antiller boyunca uzanan akıntı. Kıta kenarındaki suların yeşile çalmasına karşılık, akıntının suları mavidir. Gulf stream kuzeye doğru hızla genişler, Hatteras burnu açıklarında genişliği 300 mili bulur ve hızı çok azalır (burnun açığında 1,5 mil). Burada suların sıcaklığı etki alanı dışında kalan Orta Atlas okyanusu sularınınkinden ancak 3°C fazladır; buna karşılık bir kısmı soğuk Labrador akıntısından gelen kıyı suları ile arasındaki sıcaklık farkları daha yüksektir (10°C'tan çok). Ilık ve soğuk suların teması planktonda büyük kırılmalara sebep olur ve yemlerin bollaşması büyük balık kümelerini çeker; akıntı sayesinde Newfoundland açıkları dünyanın başlıca balıkçılık bölgelerindendir. Newfoundland'ın ötesinde, Gulf stream'in suları garip menderesler çizerek kuzeydoğuya doğru sapmasını devam ettirir, ama giderek genişler ve bölünür; sıcaklıkları 20°C'ı bulmaz ve hızları yarım milden azdır. Bu yüzden, bazı denizbilimciler burada bir «Kuzey Atlas okyanusu sapması»ndan söz eder. Özelliğini kaybeden Gulf stream nispeten ılık suları yavaş yavaş yüksek enlemelere doğru taşıyarak Atlas okyanusu hidrolojisinde gene de önemli rol oynar ve iskandinav limanları onun sayesinde kış mevsiminde buz tutmaktan kurtulur. Ama aynı enlemde, şiddetlerini artırdığı siklon basınç düşmeleri aracılığıyle, Batı Avrupa ikliminde Amerika'dakinden çok daha önemli rol oynar.

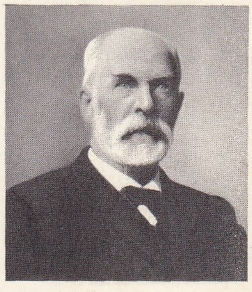

Cato GULDBERG

● *Yeni araştırmalar,* çeşitli kaynaklı su kütlelerinden meydana gelen gerçek bir akıntılar sistemi olan Gulf stream'ın karmaşıklığını ortaya çıkardı.

Amerika kıtasının kıyısında 200-300 m derinliklere kadar soğuk, az tuzlu ve güneye doğru akışlı olan platform suyu, karadan veya kuzeyden gelir (meselâ: Labrador akıntısı). Bu su kitlesi, güneye doğru (özellikle

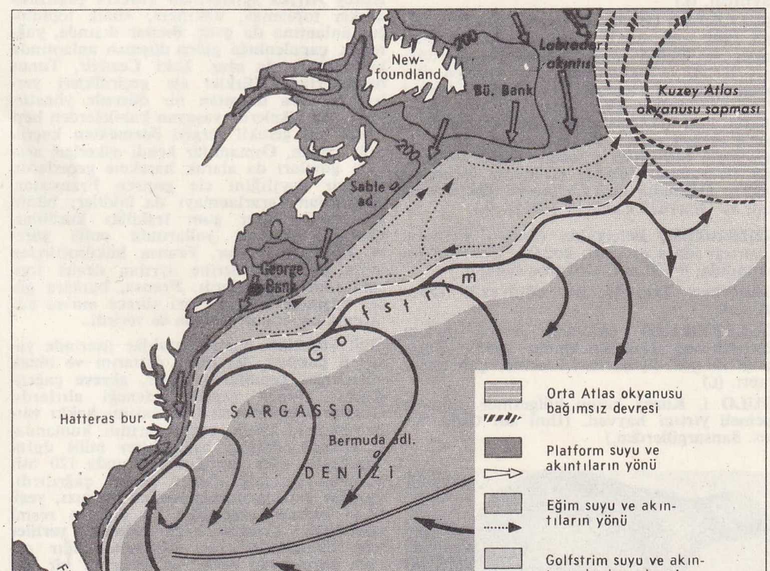

Gulf - Stream

Foto. Guimet müzesi (LAROUSSE)

Newfoundland'daki Grand Banc yakınlarında) ısı farkı yüksek olan gerçek bir hidroloji cephesiyle sınırlıdır. Hatteras burnunun güneyinde daha sıcak ve daha tuzlu olan su, kuzeye doğru akar.

Hatteras burnu enleminde, bir su karışımından meydana geldiği için ısısı ve tuzluluğu bakımından aracı niteliği taşıyan ikinci bir su kütlesi kuzeye doğru sapar. Bu «eğinti suyu» Newfoundland'ın Grand Banc'ı güneyinde bir saatin ibreleri yönünde büyük bir dönme hareketi içindedir ve kuzey kolu hemen hemen bağımsız bir akıntı meydana getirir. Eğinti suyu ile Sargasso denizi suyu arasında asıl Gulf stream akar; asıl Gulf stream değişken bir yol izler, menderesler halinde gelişen, dalga boyu çok yüksek (200 km'ye kadar) dalgalanmaların etkisinde olan ağır akışlı bir akıntıdır. Kısa süre önce doğu ucunda kuzeye doğru yönelen ve Labrador suyuyle ilişki kuran bağımsız bir burgaç bulunmuştur. Gulf stream'in altında, 2 000 m'den çok derinlikte, güneye doğru akan bir ters akıntı vardır.

Gulf stream yeryüzünün en çok incelenen akıntısıdır; bu inceleme en modern tekniklerle (1952'den beri uçaktan ölçmeler ve fotoğraf çekimleri, daha yakın tarihlerde de kızılaltı ışınlı kameralar sayesinde çığırının tamamının fotoğrafını çekebilen Nimbus II gibi meteoroloji peykleri) yapılır. 1962'den beri denizaltıyle yürütülen (PX-15 mezoskaf'ı 100-6 000 m derinlikte kendini akıntıya bırakarak seyretmektedir) geniş bir araştırma programının (*Gulf stream, Drift project*) derindeki ve dip yakınındaki su kütlelerinin hareketi üzerine yararlı bilgiler sağlaması beklenmektedir. (L)

GULGULE i. (fars. *ġulġule*). *Esk.* Bağırıp çağırma, gürültü patırtı: *Vapur hareket edince, makinenin gulgulesi onu sanki bir rüyadan uyandırdı* (H. Z. Uşaklıgil). || Dar ağızlı bir kaptan akan su veya buna benzer sıvının çıkardığı ses. || *Gulgule-endâz,* çınlayan, ses çıkaran, akseden. || *Gulgule-i etfâl,* çocukların bağırıp çağırmaları, gürültü yapmaları. || *Gulgule-i müteâl,* «Allah Allah» sesleri. || *Gulgule-i sukut,* düşüş gürültüsü. (M)

GULİMİNE, Güney Fas'ta (Agadir ili) kasaba, Sidi İfni'nin güneyinde. Eskiden, Sahra ticaretinin önemli bir merkeziydi. (L)

GULL (sir William Withey), ingiliz hekimi (Colchester 1816-Londra 1890). Çağında İngiltere'nin en büyük, en usta klinik hekimi sayılırdı. (L)

GULLBERG (Hjalmar), isveçli yazar (Malmö 1898 - öl. 1961). Şiirlerine hâkim olan sakin ve ölçülü tonu, kullandığı alışılmamış terim ve benzetmeleriyle *Andliga övningar* (Ruhsal Deneyler) [1932] ve *Karlek i Tjugonde Seklet* (Yirminci Yüzyılda Aşk) [1933] adlı derlemelerinde bir devrimci olarak ortaya çıkar. Bu eserlerinde hiciv ile mistisizm birbiriyle iç içedir. Öteki eserleri: *Att Övervinna Världen* (Dünyayı Yenmek) [1937]; *Dödmask Och Lustagord* (Ölüm Maskesi ve Gökyüzü Cenneti) [1952]. (L)

GULLEGEM, Belçika'da (Batı - Flandre, Courtrai idare çevresi), komün, Courtrai'nin batısında; 7 100 nüf. Dokuma sanayii. (L)

Gulliver's Travels. Bk. GÜLİVER'İN SEYAHATLERİ.

GULLSTRAND (Allvar), isveçli hekim (Landskrona 1862-Stockholm 1930). Optik fiziği ile göz diyoptrileri üzerinde çalışmalar yaptı. (L)

GULO i. Kuzey kutup bölgesinde yaşayan memeli yırtıcı hayvan. (İlmî adı *Gulo luscus.* Sansargillerden.)

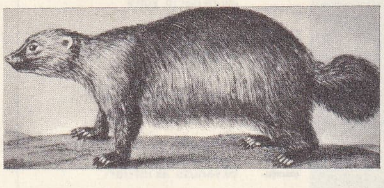

— ANSİKL. *Gulo,* kestane renginde, tıknaz gövdeli ve kuvvetli bir hayvandır; uzunluğu 1 m'yi bulur. Kuyruğu kalın (0,30 m), bacakları yüksek, ayakları beş parmaklıdır; ön ayaklarında tamamen, arka ayaklarında kısmen tabanına basarak yürür. Çam ormanlarında yaşar, ren geyiklerine saldırır. Açık çizgili koyu kestane rengindeki parlak ve sık kıllı postu kürk olarak oldukça ağırdır. Spor kürkü ve yaygı yapımında kullanılır. (L)

GULU GULU i. (onomatope). Hindinin çıkardığı ses. (M)

GULÜV i. (ar. *ġulüvv*). *Esk.* Haddini aşma, ileri gitme, aşırı davranış, taşkınlık. || Saldırı, hercümerc, ayaklanma: *Mizâc-ı nâs kıyam ü gulüve mâil ...* (Şanizade). || *Gulüvv-i âm,* genel ayaklanma.

— Ed. *Esk.* Eski türk edebiyatında mübalâğayı en aşırı ölçüye çıkarma anlamına gelir. (Daha çok yerme, taşlama ve alay etmede kullanılan gulüv, şairlerce pek tutulmazdı. Buna karşılık bazı kahramanlık şiirlerinde geçtiği görülür.) [M]

GULYABANİ bls. i. (fars. *ġūl-i beyābānī* > *ġūl-i yabānī,* çöl devi). Tenha ve karanlık yerlerde, kırlarda insanın önüne çıktığı sanılan korkunç hayalet, hortlak. (M)

Gulyabanî Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (1864-1944) romanı (1912). Yazar batıl inançların boşluğunu alaycı bir dille anlattığı 1908 sonrası eserlerinden. *Garaip faturası* başlığı altında düzenlediği dizinin ilk kitabı olarak yayımlandı. Eserin konusu, özetle, zengin bir kadının parasını dolandırmak için Üsküdar dolaylarında bir köşkte cinli, perili, hortlaklı, birtakım entrikaların çevrilmesidir. Yeğenleri tarafından düzenlenen bu korkutucu oyunlar sonunda kadın çıldırır. Gulyabanî tipi ve korkutma sahneleri eserde açık ve sade bir dille yazılmıştır. Buna rağmen «avam için edebiyat olamayacağı» sebebiyle yazara karşı bir tartışma kampanyası açıldı. Özellikle aynı dizinin ikinci kitabı (*Cadı*) çıktıktan sonra tartışmalar daha hararetlendi. Bu münasebetle yazar *Cadı Çarpıyor* (1913) ve *Şekaveti Edebiye* (1913) adlı polemik kitaplarını yayımladı. (M)

GUM i. A.B.D.'de yetişen günlük ağacının (*Liquidambar styraciflua*) kerestesi.

— ANSİKL. *Gum,* A.B.D.'de, meşeden sonra, marangozlukta en çok tutulan sert ağaçtır. Kırmızı gum ve kahverengi gum diye iki çeşidi vardır. (L)

GUM i. (ar. *ḳavm*'den). Kuzey Afrika'da yaşayan arap kabilelerinin savaş için silâhlandırılmış birliklerine verilen ad.

— ANSİKL. *Gum*'dan türeyen «guma» sözü Kuzey Afrika ağızlarında «askere çağırma» «asker toplama», «akıncı», «halk topluluğu» anlamına da gelir. Bunlar dışında, yağmaya, çapulculuğa giden düşman anlamında kullanıldığı da olur. Eski Cezayir, Tunus beyliklerinde Türkler ele geçirdikleri yerleri gumlara dayanan bir düzenle yönetirlerdi. Bu ülkelerde yaşayan kabilelerden herhangi biri gerekli vergiyi ödemekten kaçındığı zaman, Osmanlılar kendi askerleri arasına gumları da alarak harekete geçerlerdi. Cezayir dayılığını ele geçiren Fransızlar, gumlardan yararlanmayı da bildiler; bütün kabilelerde birer gum teşkilâtı kurdular. Gumlara kervan yollarında polis görevi verilirdi. Bunlar, Fransa hükûmetinden aylık alır, kendilerine ayrılan devlet topraklarında otururlardı. Fransa, bunlara görev başında bulundukları sürece *mu'na* adı altında bir «tayın bedeli» de verirdi.

Sivil yönetime bağlı topraklar üzerinde yaşayan gumlar, her türlü donatım ve binek giderlerini kendileri öderler, göreve çağrıldıkları zaman gerekli ödeneği alırlardı. Gumların her zaman silâh taşıma hakkı vardı. Bunlar, kabile başkanlarının kumandası altında, devlete bağlı birer milis durumundaydı. Her bucağın gum'unda 120 atlı bulunur, gerektiği zaman göreve çağrılırdı. Gumlar sarıklarının çevresine kırmızı, yeşil birer kaytan sararlardı. Bu onların resmî işaretiydi. Gum'a bağlı olmak yerliler için övünülecek bir durumdu. Ağır cezaya çarptırılan veya yüz kızartıcı bir suç işleyen gum, görevden uzaklaştırılırdı. Fransa bu teşkilâtı, Cezayir topraklarında, Fas ülkelerinde kendi çıkarları için görevlendirdi. 1907 Yılında Ucda'yı bir baskınla ele geçiren gumlardı. Fas'ın ele geçirilmesinde gumlar, fransız askerleriyle işbirliği yaptılar. Ancak, bu savaşlarda gum süvarilerine zorla görev verilmedi, savaşlara kendi istekleriyle katıldılar. Gum gönüllüleri ancak altı ay görev alabilir, daha çok yardımcı asker olarak iş görürlerdi. Savaşta ordugâhları da ayrı kurulur, yiyeceklerini, giyeceklerini kendileri saklarlardı. (M)

GUMAL, Afganistan'da nehir. Gaznin yakınından çıkar; Vano vâdisinde Kundar ırmağı ile birleşir. Nehir bundan sonra güneyden gelen Zhop kolunu da alarak doğuya doğru akar. Gumal geçidinden Sind vâdisi ovalarına iner. Bu bölgede çeşitli kanallara dağıtılarak sulama işlerinde kullanılır. Gumal, ancak en taşkın zamanlarda Sind nehrine kadar ulaşabilmektedir. (M)

GUMAL veya **GOMAL geçidi,** Batı Pakistan'da geçit, Süleyman dağlarının kuzey kısmında, Fort-Sandeman'ın kuzeyinde, Pakistan ve Afganistan sınırında; yakl. 1 600 m. Gumal, Hayber ve Bolan geçitleri arasında en işlek boğazdır. (L)

GUMBİNNEN, bugün **Gusev,** eski Doğu Prusya'da şehir, Königsberg'in doğusunda. Rennenkampf kumandasındaki Ruslar, von Prittwitz kumandasındaki alman kuvvetlerini burada yendi (18-21 ağustos 1914). 1944'te alman silâhlı kuvvetleri, Doğu Prusya sınırını serbestliğe kavuşturmak için bir karşı saldırıya geçtiyse de, şehri 20 ocak 1945'te Çerniyakovski'nin birlikleri ele geçirdi. Bk. ALMANYA-RUSYA SAVAŞI. (L)

Gumdan, Yemen'de (Sana) kale; yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Habeşler Yemen'i ele geçirdikleri sırada (1130) harabe halindeydi. Sonraki yıllarda onarım gördü. Karmatîler kalede ordugâh kurdular (1502). Buradaki caminin eski kalenin yıkıntılarıyle yapıldığı sanılır. (M)

GUMİ i. Bir iğde türünün japonca adı. (Gumi'nin [*Elaeagnus longipes, E. multiflora*] etli, tatlı, ekşimsi bir meyvesi vardır.) [L]

GUMİLİYOV veya **GUMULİYEV** (Nikolay Stepanoviç), rus şairi (Kronstadt 1886-Petersburg 1921). Öğrenimini Rusya ve Paris'te (Sorbonne) yaptı. Bir süre Kuzey Afrika'da dolaştı. *Akme'cilik* adı verilen romantik gerçekçi okulun önderi, genellikle yabancı ve bilinmeyen ülkelerdeki olayları konu olarak alan ve kahramanlığını öven şiirleri hayal gücünü ortaya koyar. İlk şiir kitabı *Put Konkvistadorov* (Konkistador'ların Yolu) [1905] adlı eseridir. 1911'de Gumiliyov ve karısı şair Anna Ahmatova «Akme'ci» edebiyat akımının ekseni haline geldiler. Komünistlere karşı olan Gumiliyov, 1921'de rejimi devirmek amacıyle eyleme giriști ve idam edildi. Başlıca şiir kitapları: *Zhemcuga* (İnciler) [1910]; *Kolcan* (Titreyiş) [1916]; *Kostyor* (Ölüleri Yakmak İçin Odun Yığını) [1918], *Shatyor* (Çadır) [1921]. Ayrıca bazı deneme ve makaleler de yazdı. Fransız, ingiliz, çin ve hint şairlerinden tercümeler de yaptı. Bazı şiirleri *Abinger Garland* adıyle 1945'te İngilizce olarak yayımlandı. (L)

GUMİT i. (lat. *gumma,* zamk'tan, fr. *gummite*). Miner. Uranitit'in bozunma ürünü olan hidratlı uranyum oksit; rengi portakal sarısı ile koyu kırmızı arasında değişir. (L)

GUMMA, Japonya'da il, Hondo'nun iç kısmında, Tokyo'nun kuzeybatısında; 1 613 000 nüf. İdare merkezi, *Maebaşi.* (L)

GUMMERSBACH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Köln'ün doğusunda; 31 000 nüf. Yün iplikçiliği ve dokumacılığı. Makine yapımı. Deri sanayii. Kâğıt fabrikası. Elektrik malzemesi. (L)

GUMPLOWİCZ (Ludwig), polonya asıllı avusturyalı hukukçu ve sosyolog (Krakow 1838-Graz 1909). Krakow'da avukat, sonra Graz üniversitesinde kamu hukuku profesörü. Başlıca eserleri: *Der Rassenkampf* (Irkların Çatışması) [1883]; *Grundriss der Soziologie* (Sosyolojinin Temelleri) [1885]; *Die Soziologische Staatsidee* (Sosyolojik Devlet Fikri) [1892]. Temel görünüşü, birbirinden temelde farklı «insan grupları»nın bulunduğudur; bu gruplar, bu temel ayrılıklarından dolayı birbirleriyle savaşırlar. Fert, sadece kolektif düşüncenin ürünü, akıl ise «site'nin çocuğu»dur. (L)

GUMPOLDSKİRCHEN, Avusturya'da kasaba. Viyana'nın güneybatısında, Anninger'in eteğinde. Şarapçılık. (L)

GUMTİ, Hindistan'da ırmak, Ganj ırmağının kolu (sol kıyı); 675 km. Uttar Pradeş'ten geçer, Locknow ve Caunpur'u sular ve Benares'in yukarısında Ganj'a ulaşır. (L)

Foto. LAROUSSE

GU MU-HSİ, moğol ırkından orta asya halkı; bir süre Gobi çölünün doğusundaki bölgede oturdular. VII. yy.a kadar, önce Çinlilerin, sonra Türklerin idaresinde yaşadılar; VIII. yy.da Çin Tang hanedanının buyruğu altına girdiler ve bu hanedan tarafından Ji Hı'nın güneybatı kesimine yerleştirildiler. Çinlilerin Hsi adını verdiği Gu Mu-Hsi'ler daha sonra Liao imparatorluğunu kuran Kitaylarla birleştiler (X. yy.). [M]

GUMÛM çoğl. i. (ar. *ġam*'dan *ġumūm*). *Esk.* Gamlar, üzüntüler: *Hemderdim iken benim o canan / Meçhulüm idi gumûm-ı devran* (Abdülhak Hâmid). [M]

GUMÛZ veya **GUMÛZET** i. (ar. *ġumūż* veya *ġumūżet*). *Esk.* Anlaşılmaz durumda olma. (M)

GÛN i. (fars. *gūn*). *Esk.* Renk. ‖ Tarz, usul.

— Dil. bil. «*-gûn*» şeklinde kelimelerin sonuna eklenerek daha çok renk ve tarz bildiren bileşik sıfatlar meydana getirir: *Diğer-gûn*, başka renge girmiş, değişmiş: *Dil, âlemi istiyor diğer-gûn / Olsun diyorum ne varsa dil-hûn* (Abdülhak Hamid); *gûn-â-gûn*. Bk. GÛNÂGÛN; *sebz-gûn*, yeşil renkli; *gül-gûn*, gül renkli; *gendüm-gûn*, buğday renkli. (M)

GUN i. Japonya'da Tayka reformu (700) sırasında her ilde yapılan, bugün de devam eden toprak taksimatı. (L)

GÛNA veya **GÛNE** i. (fars. *gūnā* veya *gūne*). *Esk.* Tür, çeşit, tarz: *Şehabetimizde de bir gûna suiistimal ile bedenimizi tahrip etmiş değiliz* (B. Felek). *Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bî-pervâ seni / Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni* (Nedim). [M]

GUNA i. (sanskritçe k.). Leng. Kökün ünlülük derecesi normal derece ile kuvvetlendirilmiş derece veya vriddhi arasında yer alır. (Meselâ; *i* ünlüsü *normal* biçimdir; *ai*'den gelen *e* ünlüsü *guna, ai* ünlüsü ise *vriddhi* biçimidir.) [L]

GÛNÂGÛN sıf. (fars. *gūn-ā-gūn*). *Esk.* Çeşitli, renk renk, türlü türlü: *Zemin zemin kabaran saflarıyle gûnâgûn / Zılâl-i câmide halinde, bir cihân-ı sükûn* (M. A. Ersoy). [M]

GUNARİS (Dimitrios), yunan siyaset adamı (Patras 1867-Atina 1922). 1908'de maliye bakanıydı, Birinci Dünya savaşı sırasında siyaset alanında önemli rol oynadı. 1915'te Venizelos'un istifasından sonra başbakan seçildi, kral Konstantinos'un istediği gibi tarafsız bir siyaset güttü, bu da kralın tahttan düşmesine sebep oldu. 1920'de kralın geri dönmesi üzerine yeniden başbakan oldu, 1922'de yunan ordusunun Anadolu'daki hezimetinden sorumlu tutuldu. İhtilâl komitesi tarafından idam edildi. (L)

GUNC i. (ar. *ġunc*). *Esk.* Kırıtma, eda, cilve. ‖ *Gunc ü delâl,* işve ve eda: *Cilve ettikçe döner bir sanem-i rânâya / Ki hırâmında nümâyân ola sad gunc ü delâl* (Nef'i). [M]

GUNDALOV i. (ing. *gundalow*). Denizc. Bir zamanlar New Hampshire'de kullanılan tek direkli latin yelkenli tekne; 60 ton kadar yük taşıyabilirdi. (L)

GUNDAM, Mali'de (Gao bölgesi) kasaba, çevre idare merkezi, Tombuktu'nun güneyinde, *Gundam* kıyısında; 6 600 nüf. Bonnier kumandasındaki fransız alayı 1894'te burada imha edildi. — *Gundam çevresi*, 139 000 nüf. (L)

GUNDEBİEN (Jean - François), belçikalı siyaset adamı (Givet 1753-Mons 1838). Avukatlığı sırasında, Joseph II'nin Avusturya rejimine karşı cephe aldı. Hainaut devletleri temsilcisi olarak katıldığı millî kongrenin başkanlığına seçildi, daha sonra 1802'den 1813'e kadar yasama meclisinde yer aldı. — GUNDEBİEN (Alexandre), belçikalı siyaset adamı (Mons 1789-Brüksel 1869). Jean François Gundebien'in oğlu. 1830 Arifesinde, liberallerle katoliklerin Hollanda'ya karşı barışıp birleşmelerini sağlamağa çalıştı. 1830'da geçici hükûmette bakanlık, daha sonra da milletvekilliği ederken, Nemours dükünün Belçika tahtına geçirilmesi için kampanya açtı. Adalet bakanlığı sırasında da, Limburg ve Lüksemburg meselesi yüzünden, 1839'da istifa etti. (L)

GUNDERİCH, vandal kralı (öl. 428). 406'da Hasding, Siling ve Süev kabilelerinin başında Ren'i geçti, Vizigotlar saldırısından kaçarak kabilelerini imparatorluğun federe devletleri unvanıyle İspanya'ya yerleştirdi (409), kendisi de Karta ve Sevilla'yı hâkimiyeti altına alarak geniş bir bölgede yerleşti (425). Öldüğü sırada Afrika'yı istilâya hazırlanıyordu. (L)

GUNDOLF (Friedrich GÜNDELFİNGER, **Friedrich** — denir), alman yazarı (Darmstadt 1880 - Heidelberg 1931). Heidelberg üniversitesinde profesördü. Bir Shakespeare tercümesi yayımladı (1908-1918) ve tenkitleriyle ün kazandı: *Goethe* (1916), *Kleist* (1922). [L]

GUNDREMMİNGEN, Batı Almanya'da (Bavyera) yer, Tuna kıyısında. Elektrik üreten nükleer santral. Kaynar sulu reaktör 1966'da hizmete girdi. (L)

GUNDU i. (fr. *goundou*). Tıp. Sebebi bilinmeyen tropikal hastalık; üstçene kemiğinde gittikçe büyüyüp bir hayli irileşebilen bir kemik uru şeklindedir. (L)

GUNDULİÇ (İvan), ital. **Gondola,** Ragusa'lı şair (Ragusa 1589'a doğr. - ay.y. 1638). Ağıtlar, mezmurlar ve tiyatro oyunları yazdı. Eserlerinden birçoğu kayboldu. Günümüze kalanlar: *Ariadne, Proserpina'nın Kaçırılışı* ve *Dubravka* adlı pastoral dram. En ünlü eseri yirmi bölümlük bir manzumedir: *Osman;* bu manzumede hıristiyanlarla müslümanların mücadeleleri (1621 Lehistan-Osmanlı savaşı) anlatılır. (L)

GÛNE i. Bk. GÛNA.

GUNG («Prens»), çin devlet adamı (1833-1898). İmparator Dao Guang'ın oğlu ve imparator Hsien Fıng'ın amcası. Jung Lu ile birlikte uzun yıllar imparatoriçe Tsı Hsi'nin danışmanlığını yaptı. Saray Ji Hı'ya taşınınca Gung, Pekin'de kaldı, başkente hâkim olan Fransız ve İngilizlerle yeni bir anlaşma yaptı. Hsien Fıng ölünce (1861) Tsı Hsi'nin naipliğini sağladı. 1861-1884 ve 1894-1898 yılları arasında dışişlerini yönetti. Yabancılara karşı güttüğü uzlaşma siyasetini özellikle Tonkin'le ilgili Fransa-Çin anlaşmazlığında başarıyle uyguladı. (L)

GUNG-HSİEN, çinli ressam (1656-1682). Sanat açısından hiç bir ressam tarafından taklit edilmeyen Gung Hsien, Vın-Jın'ların aristokratik durumunu sarstı ve «Cin-Ling'in sekiz ustası»ndan biri olarak tanındı. Faaliyetini Nankin'de sürdürdü. Manzara resimleri (altı tablosu Kansas City'deki Nelson galerisindedir) ışık gölge oyunları yönünden değerlidir. Tekniği çok güçlü olan Gung Hsien resimlerinde zamanla gümüş rengine dönüşmüş gri-siyah çeşitlemelere yer verdi. Ayrıca günümüze kadar kaybolmadan gelen manzara resmi üstüne bir inceleme yazısı hazırladı. (M)

GUNGUNUM, M.Ö. 1960-1771 yılları arasında Mezopotamya'da yaşamış olan Larsa krallığının beşinci kralı. Yaklş. M.Ö. 1868-1841 yılları arasında hüküm sürdü. Büyük fetihler yaptı. Sus'u hâkimiyeti altına aldı. (M)

GUNİT i. (ing. *gun*, tabanca> fr. *gunite*'ten). Malzeme. Kuru olarak hazırlanan ve sıvanacak yüzey üzerine hava basınçlı bir makineyle toz halinde püskürtülen, çimento ve kum karışımı.

— ANSİKL. *Gunit*, yirmi beş yıl önce yeni bir malzeme olarak düşünülmüştü. Binaların dış yüzüne uygulanan koruma maddelerinden biridir. Bugün, madenî yapıların aşınmaya ve ateşe karşı korunmasında olduğu kadar, betonarme yapıların (hazne, tünel, silo) onarılmasında da kullanılır. (L)

GUNİTLEME i. (*gunit*'ten *gunit-le-me*). Çok kuvvetli basınç altında sıkıştırılmış hava yardımıyle sıvı harç püskürterek yapılan özel sıvama usulü. ‖ *Gunitleme makinesi*, gunitleme işinde kullanılan makine.

— ANSİKL. *Gunitleme*, özellikle geçitler ve yeraltı tesislerini nemden korumak veya taşların düşmesini önleyerek yapıyı sağlamlaştırmak için uygulanır. Gunitlenecek yüzeyde büyük çatlaklar olmaması gerekir. Yüzey tazyikli su ile iyice yıkandıktan sonra, kuru haldeki kum ve çimento karışımı basınçlı hava yardımıyle *gunitleme makinesi* denilen bir makineden boruyle püskürtülür. Borunun ucuna gelen karışım, delikli bir çemberden su alır. Bu sıvı harç veya gunit, 2 ile 5 sm kalınlıkta tabakalar halinde vurulur. Bazı durumlarda gunitin direnci, kaya içine yerleştirilmiş bir tel kafesle arttırılır. (L)

GUNJİ i. Kantonların (gun) yönetimiyle görevli japon idarecisi. (Beş dereceye ayrılan gunji'lik 700 yılında Taika reformuyle kuruldu. XI. yy.da bu görev kaldırıldı.) [L]

GUNKİ i. Ed. Heinan devrindeki (Japonya) tarihî veya romansı anlatıların devamı olan *monogatari** tarzı. Savaşçıları sahneye koyan bir çeşit uzun romancero'dur (*Heike Monogatari, Gempei Seisuik, Taiheiki*). [L]

GUNN (Battiscombe George), ingiliz eski mısır medeniyeti uzmanı (Londra 1883-Oxford 1950). Mısır'da Harageh, Sakkarah ve Amarna'da kazılar yaptı. Daha çok filolojik yayımları ile tanınır: *The Instruction of Ptah-hotep* (Ptah-hotep'in Öğrettiği) [1906]; *Studies in Egyptian Syntax* (Mısır Dili Sentaksı İncelemeleri) [1924]. (L)

GUNNAR, Kanada'da (Saskatchewan) kasaba, Athabaska gölünün kuzey kıyısında. Uranyum filizi. (L)

GUNNARSSON (Gunnar), izlandalı yazar (Fljotsdal 1889). 1907'de Danimarka'ya yerleşti, birkaç yıl sıkıntı içinde yaşadı, öğrenimini Askov Yüksek Halk okulunda yaptı, danimarka dilinde yazdığı şiirlerle (1911) edebiyata atıldı. Büyük romanı *Af Borgslaegtens Historie* (Borg Ailesinin Tarihi) [4 cilt, 1912-1914] ile tanındı. Daha sonra romanlar yayımladı; bu romanlarda İzlanda destanlarından yararlandı, bir yandan da psikoloji ve ahlâk meselelerini işledi: *Livets Strand* (Hayatın Kıyısı) [1915]; *Salige er de Enfoldige* (Saf İnsanlar Mutludur) [1920]. En önemli eseri, kendi hayatını anlattığı *Kirben paa Bjerget* (Dağdaki Kilise) [5 cilt, 1923-1928] adlı roman dizisidir. *Jon Arason* (1930), *Toprak* (1933), *Graamand* (Gri Adam) [1936] ise tarihî romanlardır. 1939'da İzlanda'ya dönünce eserlerini ve yeni şiirlerini izlanda dilinde yayımladı. Laxness ile birlikte, İzlanda'nın en önemli çağdaş nesircisidir. (L)

GUNNE i. (ar. *ġunne*). *Esk.* Burundan telaffuz etme, genizden gelen ses: *Ham-i vücûd heniiz ihtizâz-peymâdır / O gunneden ki gelir kâf u nûn hitabından* (Muallim Cudi). ‖ *İdgam bi'l-gunne veya idgam ma'-el-gunne*, seslerin genizden çıkarılmak suretiyle şeddeli telaffuz edilmesi. (M)

GUNNERA i. (özel isim *Gunner*'den). Sapsız otsu bitki; yaprakları kirpi dikeni gibi kıllı, yeşilimsi sarı çiçekleri bürgüsüz ve sıkı salkım durumundadır. (*Haloragaceae* familyasından.)

— ANSİKL. *Gunnera*'nın Asya, Okyanusya ve Güney Amerika'nın sıcak bölgelerinde yirmi kadar türü yetişir; bu bitkilerin hepsinde bol miktarda sulu bir sıvı bulunur. *Gunnera Chilensis*'in kökleri ve yaprakları ishal durdurucudur; kabuğu siyah boya verir. (L)

Gunn olayı, bir elektrik alanının etkisi altındaki bir yarı iletkende yüksek frekanslı titreşimlerin meydana gelmesi. Bu olay 1963'te N tipi galyum arsenyürlü minerallerin billûrlarında Gunn tarafından keşfedildi. Meydana gelen titreşimler 5 GHz değerindedir. Titreşimlerin, bazı yarı iletkenlerde negatif dirençli bir özelliğin varlığını açıklamak için 1961'de Ridley ve Wathins'in ileri sürdükleri mekanizmadan doğduğu sanılır. Gunn olayından yararlanarak 600 MHz ile 10 GHz'lik bir frekans dizisini kapsayan üreteçler yapılmıştır. İtme halinde üretecin gücü 1,1 GHz'de 220 watt'a, 7,5 GHz'de 1,5 watt'a ulaşabilir. Enerji verimi yüzde 5 ilâ 6 civarındadır. Gunn olayından yararlanan üreteçlerin gücü ve verimi konusunda, yakın bir gelecekte büyük ilerlemeler öngörülmektedir. (L)

GUNTER (Edmund), ingiliz matematikçisi ve astronomu (Hertfordshire 1581-Londra 1626). Gresham kolejinde astronomi profesörü olarak çalıştı (1619-1626). *Canon Triangulorum* adlı kitabında yedi ondalıklı ilk logaritma cetvellerini yayımladı (1620). Magnetik sapmanın yıllık değişimini buldu (1622 veya 1625), trigonometriye kosinüs ve kotanjant terimlerini soktu. Birçok araç yaptı. Önemlileri: saati, güneşin ufuk üstündeki yüksekliğini ve bir noktanın yükseltisini gösteren kadran; bir kısım trigonometri ve gemicilik problemlerini çözmeğe yarayan *Gunter ölçeği* adlı cetvel v.b. (L)

Gunther, *Nibelungen* destanındaki kahramanlardan biri, Burgund'ların kralı. Worms'da hüküm sürdü; Krimhild'in kardeşiydi; eniştesi Siegfried'in yardımı ile Brünhild ile evlendi. (L)

GUNTUR, Hindistan'da (Andhra Prades) şehir. Kistna deltası kıyısında; 187 100 nüf. Pamuklu kumaş imalâtı. (L)

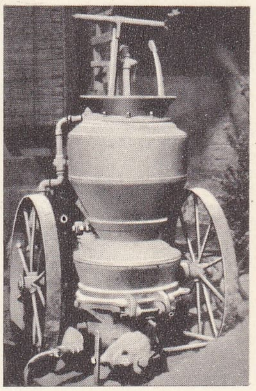

gunitleme makinesi

Foto. Doc. Ingersholl-Rand (LAROUSSE)

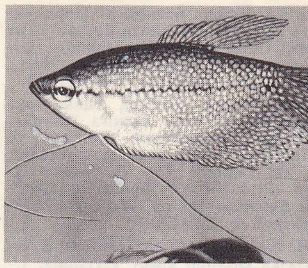

gurami

GUNTZ (Antoine), fransız kimyacısı (Weisbaden 1859-Paris 1935). Berthelot'nun öğrencisi oldu ve fluor, lityum, manganez, baryum ile bileşikleri üzerinde araştırmalar yaptı. Hidrojen ve azotun lityum üzerindeki etkilerini keşfetti. (L)

GUNÛDE sıf. (fars. *gunûden*, uyumak'tan *gunûde*). *Esk.* Uyumuş, uykuda olan: *Demlerdir, ey rübab-ı hazîn, gunûdesin / Yılgın bir ebkemiyetin üstünde hür sesin* (Tevfik Fikret). *Bir dîv-beççevâri bu dünya / Olmuş gunûde hâb-ı girana* (Recaizade Ekrem). ‖ *Gunûde-i halk* veya *gunûde-i hâk-i rahmet* («rahmet toprağında uyumuş»), rahmetli olmuş. (M)

GÜNYÂ i. (yun. *gonia*'dan fars. *günyâ*). *Esk.* Gönye. (M)

GUO (GUO VEY-CİUN, **Wellington** — denir), çin diplomatı (Şanghay 1888). Öğrenimini A.B.D.'de yaptıktan sonra sırasıyle Londra (1921 ve 1941-1946), Paris (1936-1941), Washington (1946-1956) büyükelçiliklerinde bulundu; birçok defa dışişleri bakanı (1922, 1924, 1931), başbakan (1926-1927), 1920'den 1938'e kadar, Milletler cemiyeti delegesi oldu. Bu görevinde önemli rol oynadı. Milliyetçi Çin delegesi olarak birçok konferansa katıldı. 1946 ve 1948'de Birleşmiş Milletler teşkilâtında temsilci oldu. (L)

GUO-HSİ, çinli ressam (1020-1090). 1072'de Krallık sarayı paravanının orta panosunu çizmekle görevlendirildi. Daha sonra Krallık meclisi üyesi oldu; manzara resmi hakkındaki düşüncelerini açıklayan ve imzasız olarak yayımlanan bir inceleme yazdı. Eserleri arasında 1072'de yaptığı, Tay-Cung müzesindeki bir dizi resim ve çeşitli manzaralar (*Parlak Sonbahar Göğü* [Washington Freer galerisi], *Ormanlarda Kış* [Formoza müzesi]) sayılabilir. Çizgili ve çok renkli resim tekniğini bir yana bırakan Guo -Hsi, tek renkli mürekkeple ve hafif vuruşlarla, atmosfer etkilerini ustalıkla yansıtan, toprak kütlelerinin ezilgenliğini ve ağaçların hareketli koyuluğunu hissettiren resimler yaptı. (M)

GUOMİNGDANG veya **KUOMİNTANG** («Millî Halk partisi»), önce Sun-Yat-Sen tarafından *Çin'i Kalkındırma birliği* adıyle kuruldu (1900), sonra *Devrimciler birliği* (1908), daha sonra da *Guomingdang* adını aldı (1911). Başlangıçta *Halk* gazetesini çıkaran aydınlar topluluğundan meydana geliyor ve gazetenin masrafları Malezya'dan göçen zenginler tarafından karşılanıyordu. 1911 Devrimine katıldı ve Yuen Şı-Kay tarafından dağılıncaya kadar (1913) ülkeyi yönetti. Sun Yat-Sen, Kanton'da bir hükûmet meydana getirdikten (1917) sonra 1923'te Guomingdang'ı yeniden teşkilâtlandırdı. Yuen Şı-Kay'ın yerine geçmek için çekişen generallerle etkili bir şekilde mücadele etmek isteyen Sun Yat-Sen, sovyet ajanlarıyle (Yoffe, Borodin) işbirliği yapmayı kabul etti. Bu ajanlar Guomingdang'ı rus komünist partisini örnek alarak teşkilâtlandırdılar ve Huang-pu askerî akademisini kurdular. Ocak 1924'te yapılan kongrede, propagandanın hedefleri tanımlandı: yabancı vesayetlerinin kaldırılması, halkın zenginliklerden pay alması, temsilî hükûmet Sun Yat-Sen'in ölümünden (mart 1925) sonra iki eğilim arasında bölünen partinin ılımlı kanadı Çankayşek'in yönetimine girdi. Çankayşek komünistlerle bozuştu (1927), Japonlara karşı savaşmak için barıştı (1937) ve 1946'da yeniden kesinlikle bozuştu. Çankayşek'in bozguna uğramasıyle (1949) Guomingdang'ın eylemi Formoza'da (Tay-Van) sınırlandı. (Bk. ÇİN.) [L]

GUO MO-JU, çinli yazar, tarihçi ve siyaset adamı (Sı-çuan ili 1892). Asıl adı GUO KAY-ÇİN olan Guo Mo-Ju, *Du Fın* ve *Yi Kan-Jın* takma adlarıyle de tanınır. Öğreniminin bir kısmını Japonya'da yaptıktan sonra, 1921'de ilk şiirlerini yayımladı: *Nû-şın* (Tanrıçalar); sonra otobiyografik ve tarihî eserler (*Gan-lan* [Zeytin], 1926) yazdı ve 1922'den 1924'e kadar *Şuang-dzao şı* (Yaratış) adlı dergiyi yönetti. Komünistlerin etkisiyle kurulmuş Şanghay Sol Yazarlar birliğine üye olan Guo Mo-Ju, aynı zamanda siyasî bir görev de yüklendi. Devrim ordusunda, genel siyaset bölümü başkanıyken, devrimin başarısızlığa uğraması (1925-1927) üzerine Çin'den ayrılarak Japonya'ya sığındı ve orada kaldığı on yıl (1927-1937) süresince şiirler, hikâyeler (*Lo-yıh* [ölü yapraklar], 1928) yazdı ve tarih üstüne çalışmalar yaptı: *Şung-guo gu day şı-huy yın-şiu* (Eski Çin Toplumu Üstüne İnceleme) [1929]. Japonya'ya karşı girişilen savaş başladığı sırada Çin'e döndü, işgalcilere ve milliyetçi güçlere karşı döğüştü. Bu savaşı, «Mehtapta» (1941) ve «Dalga» (1932) adlı kitaplarında ve lirizmin kesin izlerini taşıyan birçok tarihî piyesinde dile getirdi. Komünistlerin iktidarı ele geçirmesinden (1949) sonra Guo Mo-Ju birçok resmî görevde bulundu; daha çok komünist olmayan üyelerden kurulu «Çin Halk Danışma meclisi» üyesi, 1954'te de aynı kuruluş ile Millî Halk Meclisi Daimî komitesinin başkan yardımcısı oldu. 1958'de Komünist partisine girdi. Yazarlar ve Sanatçılar federasyonu ile çin akademisinin başkanı olan Mo-ju, 1959'da Stalin barış ödülünü kazandı ve Lenin ödülü seçici kurulu başkan yardımcılığına getirildi. Guo Mo-Ju'nun bu dönemde özellikle tarihî araştırmalarında («Bronz Çağı», 1946) «katı stalinci geleneğe» sıkı sıkıya bağlı kaldığı görülmektedir. Mo-Ju, Çin'in *Genel Tarihi*'ni hazırlayan kurula başkanlık etti, ancak bu eserin yayımına 1960'tan sonra ara verildi. Tarihî eserlerinde oldukça göze çarpan bu «katı stalinci geleneğe» olan bağlılığa «öznel», «romantik» ve «ferdiyetçi» olarak nitelenen edebî eserlerinde pek rastlanmaz. Gençlik yıllarından beri batı kültürüyle beslenen Guo Mo-Ju, Shelley, Goethe, Turgenyev ve Tolstoy'un eserlerini Çinceye çevirdi. Guo Mo-Ju'nun 1959'da söylediği Amerika aleyhtarı nutuk, Çin-Sovyet anlaşmazlığının ilk belirtisi sayıldı. 1960'tan sonra Guo Mo-Ju'nun durumu sarsıldı. Edebî eserlerindeki yabancı etkiler sebebiyle Kültür devriminde ağır darbelere uğradı. 14 Nisan 1966'da da Pekin'de kendi tenkidini yaptı. (L)

GUPTA, parlak dönemi M.S. 400 yıllarına rastlayan hint hanedanı. Bu devirde Gupta'lar Ganj deltasıyle İndus nehri ve Arap denizi arasında kalan Kuzey Hindistan'da hüküm sürüyorlardı. 320'den 550'ye kadar uzayan Gupta'lar dönemi eski Hindistan'ın altın veya klasik devri diye anılır. Bu dönemde felsefe, din, sanat ve bilim konularında büyük gelişmeler oldu.

● *Tarih.* Hanedanın ilk önemli hükümdarı Çandragupta I'dir. Çandragupta Güney Bihar'da, Magadha'da küçük bir bölgenin yöneticisiyken 320 yılında taç giydi ve *maharaçadhiraca*, yani imparator ilân edildi. Bu tarih aynı zamanda Gupta yönetiminin başlangıcı olarak kabul edilir. Çandragupta sonradan varlıklı bir aile olan Liçavi'lerin kızı prenses Kumaradevi ile evlendi ve topraklarını genişletti. Böylece bir imparatorluğun temellerini atmış oldu. Kendisinden sonra tahta çıkan Samudragupta gerek Kuzey, gerek Güney Hindistan'da birçok savaşlar yaptı ve Pencap'ın büyük bir kısmını, Uttar Pradeş, Madhya Pradeş, Bihar ve Batı Bengal bölgelerini toprakları arasına kattı. 380'den önce ölen Samudra Gupta'nın yerine Çandragupta II geçti. Vikromaditya diye de anılan bu imparator 413'e kadar hüküm sürdü. Batı Hindistan'ı da hâkimiyeti altına alarak imparatorluğun Romalı'larla ticaret ilişkileri kurmasını sağladı. Daha sonra hüküm süren iki imparatorun, Kumaragupta I (413-455) ve Skandagupta'nın (yakl. 455-467) zamanında Asya'dan gelen Akhunlar'ın saldırılarına rağmen imparatorluk bütünlüğünü koruyabildi. Her ne kadar Skandagupta Hunlar'ı bozguna uğratarak Hindistan'ın yağma edilmesine engel olduysa da, bu harekâtın iktisadî ağırlığı sonunda imparatorluğun sarsılmasına yol açtı. 475'ten sonra imparatorluk parçalanmağa başladı, VI. yy.ın ortalarında Gupta hanedanı da tarihe karıştı.

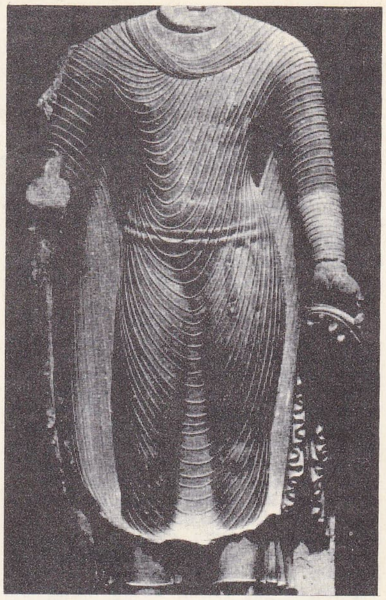

Gupta üslûbu, Buddha (M.S. V. yy.), Matura Arkeoloji müzesi, Uttar Pradeş

● *Yönetim.* Kuzey Hindistan'da M.Ö. IV. ve III. yy.larda Maurya'ların hâkimiyeti altında bir birlik kurulmuştu. Gupta'ların hükûmet sistemi Maurya'lara oranla daha az merkeziyetçiydi. Gupta'lar döneminde, askerî kumandanlar mahallî krallar olarak yönetimi ele aldıkları zaman imparatorluğa doğrudan doğruya bağlı bölgelerin sayısı azaldı. Bu mahallî krallıklar imparatorluk hükûmetine vergi verirlerdi.

Çin'li Buddhacı Fa-hsien, Çandragupta II devrinde Hindistan'ı ziyaret etmiş, imparatorluk yönetiminin son derece yumuşak, vergilerle cezaların çok hafif olduğunu, insanların barış ve hürriyet içinde yaşadıklarını söylemişti.

● *İktisadî durum.* Gupta imparatorluğunda tarım, sanayi ve dış ticaret son derece gelişmiş, Roma ve Güneydoğu Asya ülkeleriyle yapılan ticaret ülkeye bol miktarda altın ve gümüş girmesini sağlamıştı.

Milletlerarası ticaretin gelişmiş olması birçok hintlinin Güneydoğu Asya ülkelerinde yerleşmesine yolaçtı. Hint kültürü hintli tüccarlar vasıtasıyle Burma, Malaya, Kamboçya ve İndonezya gibi ülkelere yayıldı. Aynı devirde gelişen Güneydoğu Asya krallıklarından birçoğunda hint etkilerinin görülmesi bundandır. Bunlar özellikle dinî düşünce ve uygulamalarda, siyaset ve hukuk kurumlarında görülür. Ayrıca bu krallıklar Hintlilerin *Mahâbhârata* ve *Râmâyana*'sını da benimsemişlerdi.

● *Hinduculuk.* Hint felsefesinin en önemli akımları da Gupta'lar devrinde eksiksiz bir yapıya sahip oldu. Birkaç yüzyıldan beri gelişmekte olan bu sistemler sayesinde, hint felsefesi de iyice gelişti. Bu sistemler ortodoks olanlar (Purva Mimansa, Uttara Mimansa [Vedanta], Nyaya, Vaiseşika, Samkhya, Yoga) ve heterodoks olanlar (Buddha'cılık, Cayna'cılık, maddecilik) olmak üzere iki gruba ayrılır. Yoga ve Vedanta sistemleri daha sonraki yüzyıllarda tamamlanan ve bir düşünce, inanç ve dini uygulama sistemi olan Hinduizm'in (Brahma dini) temellerini meydana getirecektir. Ayrıca Purana'lar da bugünkü biçimlerine yaklaşık bir mükemmelliğe erişmişlerdi. Sosyal hayatta kast sistemi, kastların sayısının artması, yiyip içmeyi, evlenmeleri ve sosyal ilişkileri düzenleyen kurallar sayesinde daha karmaşık bir duruma gelmişti. Brahmanlar'da et yemek ve içki içmek tabu sayılıyordu. Bu perhiz daha sonraki devirlerde öteki kastlar zamanında da devam etti. Evlenmeler de ancak aynı kast içinde yapılabiliyordu.

● *Güzel sanatlar.* Gupta'lar döneminde sanat çok gelişmişti. Gupta sanatçıları hem

Foto. LAROUSSE; Histoire de l'Humanité

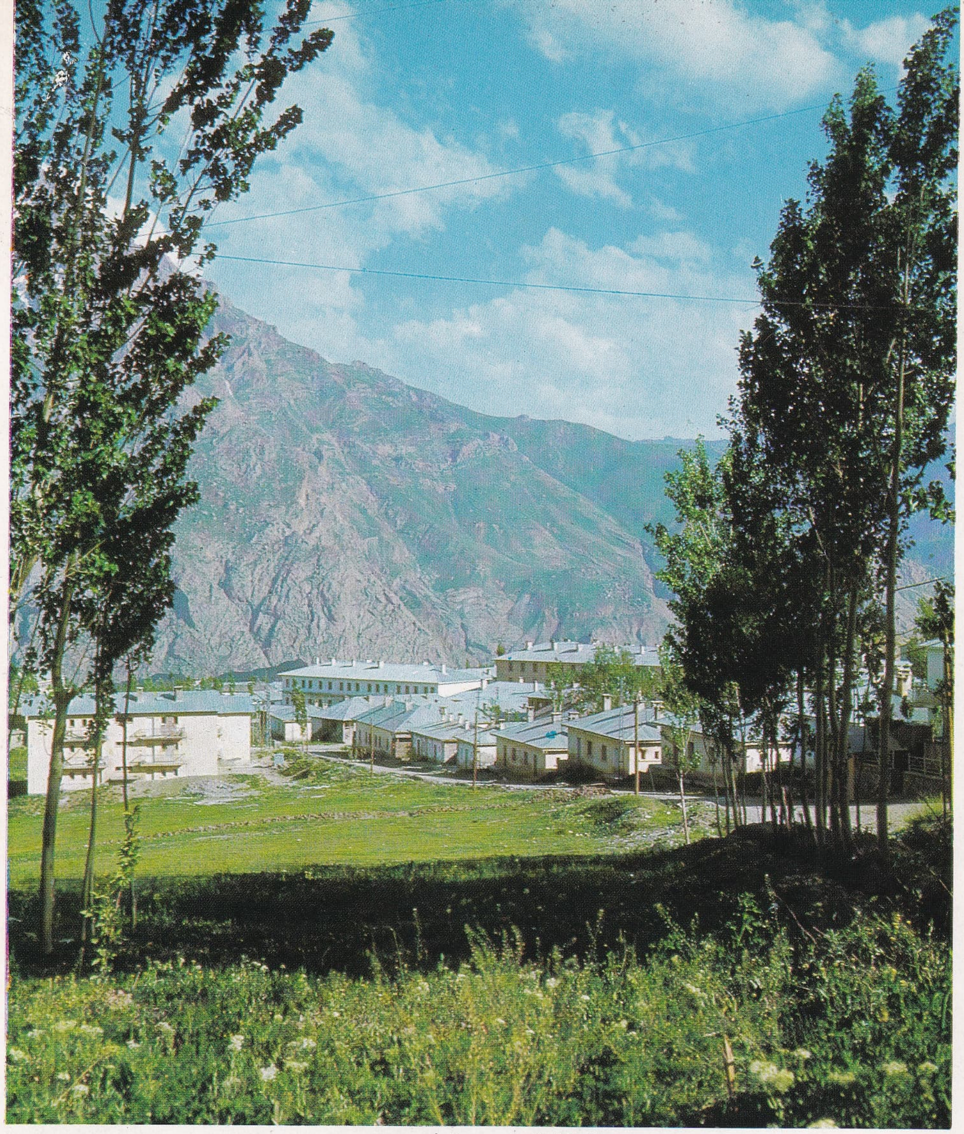

şehrin genel görünüşü

ana cadde ve şehir oteli

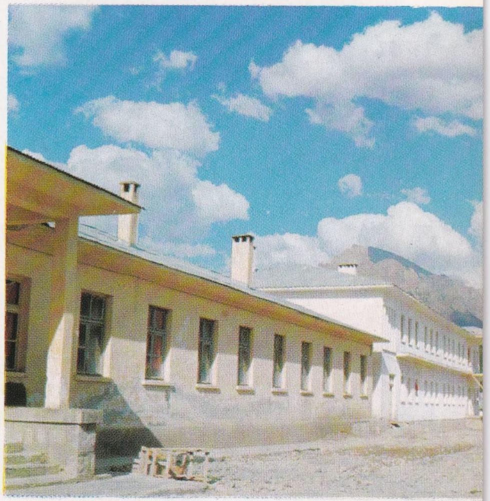

ilkokul ve lise binaları

Hakkâri camii

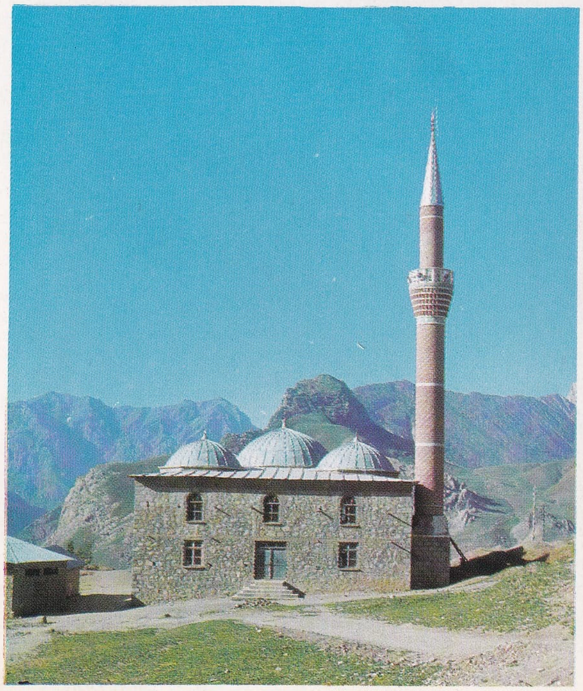

memur lojmanları

Foto. N. Erkalıç (MEYDAN)

Harbiye-Defne çağlayanı

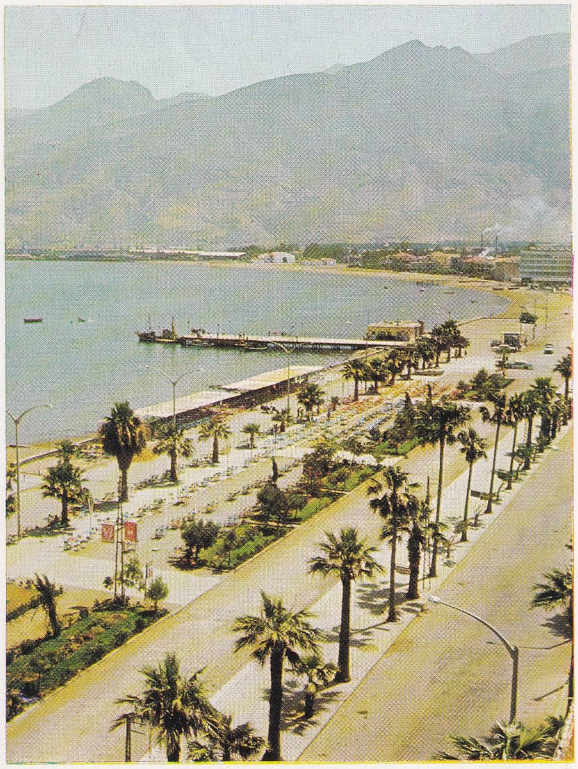

şehrin genel görünüşü

«Apollon ve Daphne», mozaik (M. S. III. yy.) Hatay Arkeoloji müzesi, Daphne (Harbiye)

hasır örgü işleri

Foto. H. Gürsel (MEYDAN)

şehir parkı

yunan hem de kuşhan sanatından ilham almış, fakat ortaya hintli olan yeni bir akım çıkarmışlardı.

Gupta'lar döneminde Hindistan birçok yeri hacılar tarafından ziyaret edilmeğe başlanmıştı. Bu durum tapınaklarda ikonolara tapınılmasına yolaçtı. Özel bir tapınak mimarîsi ortaya çıktı. Bu yapılarda tuğla ve süslü taşlar kullanıldı. Bhumara, Deogarh ve Bhitargaon'da bulunan anıtlar bu mimarînin örnekleridir. Bu mimarî Ortaçağ Hint mimarî okulunun öncüsü oldu. Gupta heykelciliğinin en güzel örneklerinden biri Buddha'yı dua ederken gösteren bir ikona'dır. Varanasi yakınında, Sarnath'ta bulunan bu ikona hint sanat geleneğinin dinî niteliğini yansıtan bir eserdir. Acanta'daki mağara içi tapınaklarda bulunan duvar resimleri de Gupta imparatorluğu sınırları dışında olmakla birlikte kısmen bu dönemden kalmış olan eserlerdir.

Hindistan'ın birçok yerinde bol sayıda bulunan gupta madenî paraları 200 yıla yakın bir süre kullanılmıştır. Altın paraların ağırlığı 7,67 gr ile 9,23 gr arasında değişir. Gupta darphanelerinde Yunan ve Kuşhan'ların sanat geleneği sürdürülmüş, kalıp ve portre basma teknikleri geliştirilmiştir. Paraların üzerindeki yazılar klasik sanskritçedir, portrelerde ilk imparatorlar canlandırılmıştır. Gupta dönemi edebiyatında en belirgin ad Kalidasa'dır. Sanskritçe yazan en büyük şairlerden biri olan Kalidasa kinaye ve teşbih sanatlarını ustalıkla kullandı. Şiirlerinde sanskrit dilinin ses uyumluluğunu çok iyi değerlendirmiştir. Kalidasa'nın oyun ve şiirleri daha sonraki devirlerde de hint edebiyatını geniş ölçüde etkiledi. *Sakuntala* (Mühür Yüzüğü) adlı oyunu dünya edebiyatı klasikleri arasında yer almıştır.

● *Bilim.* Gupta döneminde matematik ve astronomi alanında büyük gelişmeler sağlandı. Devrin iki büyük matematikçisi Aryabhata ve Varahamahira'ydı. Aryabhata dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğü gerçeğini ortaya koyan, ondalık sistemi kullanan ve bir yılı doğru olarak hesaplayan ilk hintli bilim adamıdır. Varahamahira da matematik alanında devrim yapan ondalık sistem üstünde çalıştı. Ayrıca hint astronomları Güneş ve Ay'ın elipsini doğru olarak hesaplamayı da başarmışlardı. (M)

GÛR i. (fars. *gūr*). *Esk.* Mezar, kabir: *Cehd eyle azâb-ı gûr yığma / Sa'y eyle metâ-ı mûr yığma* (Fuzulî). ‖ *Gûr-hane,* türbe. ‖ *Gûr-ken,* mezarcı.

◆ **Gûristan** blş. i. *Esk.* Mezarlık. (M)

GUR, Afganistan'ın batısında, Helmand vâdisi, Harirud vâdisi ve Bamyan arasında (Herat civarında) dağlık vilâyet. Burada, bugün dil bakımından iranlılaşmış olan türk ve moğol asıllı bir halk yaşamaktadır. Bölge önce Sasanîlerin, 1011 yılından itibaren de Gaznelilerin idaresine girdi. 1216 Yılında Harizmşahlar tarafından zaptolundu. Kısa bir süre sonra, 1220 yılında Moğollar'ın istilâsına uğradı ve başkent Firuzkuh Moğollar tarafından tahrip edildi. Bu memlekete gelen her kavmi iranlılaştıran Gur halkının, İran'daki kabilelerden hangisine mensup olduğu bilinmemektedir. Tarihçelere göre bu kavmin hakikî adı da Gur veya Gurlular değildir. Eski çin tarihlerinde bu topluluk, Ho-a ve Gvar adı altında bir Eftalit kavmi olarak kayıtlıdır. X. yy.dan sonra, bölgedeki yerli İranlılar bu kabileyi yavaş yavaş kendi içlerinde erittiler. Fakat tarihçi Mahmud ibni Veli'nin yazdığına göre, Gur bölgesindeki bu kabile XIV. yy.a kadar türk karakterini kaybetmedi ve Hindistan Gurîlerinin, Herat Gurîlerinin ve Herat Kertlerinin çekirdeğini teşkil etti. Bu üç hanedan tarihe geçmiş olan ünlü türk sülâleleridir. Kert hanedanı ise, Gur Yemek'leri adlı aşiretin bir koludur ki, Yemek aşireti gerek türk, gerek bizans ve gerek rus tarihçilerine göre tanınmış bir Kıpçak kabilesidir. Tamamen Türklerin yaşadığı Gur bölgesi daha sonra iranlılaştı, Gur adı da kayboldu. (M)

GURÂB i. (ar. *ġurāb*). *Esk.* Karga, kuzgun: *Cevr-i dehr ile olur bülbül gurâba hem-nişîn* (Fıtnat). *Bir safâ-âşiyan-ı pür-fer ü tab / Olmuş ârâm-zâr-ı bûm u gurâb* (Tevfik Fikret). ‖ *Mec.* Kötü adam. ‖ *Esk. Gurâb-ı ebka* veya *gurab-ı eblak*), saksağan. ‖ *Gurâb-ı esved,* kuzgun. ‖ *Gurâb-ı zemin,* karanlık. ‖ *Gurâb-ül-beyn,* alakarga.

— Astron. *Esk.* Gökyüzünün güney yarımküresindeki burçlardan biri.

— Denizc. *Esk.* İki direkli, serene açılan yan yelkenleri olan cenk gemilerine verilen ad: *Üç pare gurâb tabir olunur cenk gemileri geldi* (Naima).

— Tasav. Küllî cisim. (M)

GÛRÂBE i. (fars. *gūrābe*). *Esk.* Türbe üzerindeki kümbet ve kümbetli türbe. (M)

GURÂBÎ sıf. (ar. *ġurāb*'dan *ġurābī*). *Esk.* Karga ile ilgili.

— Anat. *Esk.* Karga gagasına benzeyen kemik veya adaleler için kullanılır: *Gurâbî terkuvî,* köprücük kemiği.

◆ **Gurâbîn** çoğl. i. *Esk.* Kargalar.

◆ **Gurâbiye** sıf. *Esk.* Gurâbî'nin dişili (M)

GURABİYE i. (ar. *ġurāb,* karga'dan *ġurābiyye*). Din. İslâm inançlarına aykırı düşünceler ileri süren bir mezhep.

— ANSİKL. Kaynağı ve kimin tarafından kurulduğu açıkça bilinmeyen *Gurabiye* mezhebine göre gerçek peygamber Ali'dir. Ali ile amcası oğlu Hz. Muhammed, iki kara karga kadar birbirlerine benzedikleri için vahyi getiren Cebrail yanılmış, Ali'ye bildireceği vahyi Hz. Muhammed'e vermiş, bu yüzden Ali peygamber olamamıştır. Hz. Muhammed'in peygamberliği ilâhî kurallara aykırıdır. Bu görüş sonraları aşırı inançlara saplanan birtakım kimselerce benimsenerek Ali'nin yalnız peygamber değil Tanrı olduğu düşüncesinin doğmasına bile yolaçtı. Gerçekte Hz. Muhammed'e peygamberlik geldiği zaman Ali dokuz, Hz. Muhammed kırk yaşındaydı. Bu yüzden Gurabiye'nin görüşleri kesin belgelere dayanmaz. Bazılarına göre böyle bir mezhep yoktur; bazı kaynaklar ise bunun İslâm dinine karşı çıkanlar tarafından ortaya atıldığını ileri sürerler. Gurabiye'nin ileri sürdüğü görüşlerin kaynağında aşırı Ali sevgisinin saklı olduğu da bir gerçektir. Gurabiye'nin Şiî mezhebine bağlananlar tarafından çıkarıldığını söyleyenler varsa da Şiî mezhebinin böyle bir kolu yoktur. (M)

GURAMÂ veya **GUREMÂ** çoğl. i. (ar. *ġarāmet*>*ġurīm,* alacaklı'dan *ġuramā*). *Esk.* Alacaklılar. ‖ Düşman, rakip. ‖ Tan vakti. ‖ *Guremâ-yı sıhhat,* hastanın sağlığındaki alacaklıları.

— Huk. *Esk.* Çocuğun düşmesine sebep olanların vereceği can diyeti. ‖ *Gurema taksimi,* pasifi aktifinden daha çok olan malvarlığının, özel olarak terekenin, alacaklılar arasında ve alacaklı oranında taksim edilmesini anlatan bir deyim. (Bk. GARAME.) [M]

GURAMİ i. (malezya dilinde k.). Malezya ve Endonezya'da tatlı ve acı sularda yaşayan kemikli balık. (Cennetbalığıgillerden.) [Gurami'nin solungaç boşluğunda hava ile solunum yapmağa elverişli organlar (dolambaçlı organlar) bulunur. Erkek gurami, su bitkilerinden, içinde hava kabarcıkları bulunan bir yuva yapar. Başlıca türü *Osphromenus alfax*'ın uzunluğu 60 sm'yi bulur; yiyecek olarak çok makbul bir balıktır. Bu gurami türü Hindistan, Madagaskar, Guyana v.b. gibi ülkelerde de iklime alıştırılarak yetiştirilmektedir.] (L)

GURAMİŞVİLİ (Davit), gürcü şairi (Goris -Ubani 1705-Mirgorod 1792). İranlılar ve Türklerle aralıksız mücadele etti. 1725'te tutuklandı; Rusya'ya geçti ve Yedi Yıl savaşlarına katıldı. Ukrayna'da gömülüdür. 8 000 Mısradan uzun süren *Davithiani* adlı manzumesi (1870'te basıldı) çağının törelerini anlatır. Gürcü nazmını, avrupa şiirini örnek alarak yeniledi. (L)

GURARA, Cezayir Sahra'sında (Saura ili) vahalar grubu, batı Büyük Erg'nin güneyinde. Zenet Berberîlerinin yaşadığı Gurara, Birinci zaman kratogeniyle Tademayt tebeşir örtüsünün birleştiği yerde, kaynaklar ve foggaralarla (başlıcası *Timumun*) sulanır. (L)

GURBET i. (ar. *ġurbet*). Yabancı memleket: *Niçin, kalkıp da İstanbul'dan buraya gelmiş? Bu gurbet elinde, bu sıkıntılara katlanmış* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Kısmetimiz kalkmış diyerek buralardan / Bir gurbet yolculuğu niyetine...* (C. S. Tarancı). ‖ Kendi memleketinden uzakta yaşama, memleketten ayrı olma: *Sanki birkaç senelik bir gurbetten değil de, iki ayrı hayatın arasındaki boşluktan gibi hatırlardı* (A. H. Tanpınar). *Çünkü ayrılık, hasret ve gurbet, bizim kenar mahallenin melânkolik unsurlarıydı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Gurbet çekmek,* yurt özlemi çekmek: *Bir noktada birleşmiş vatanın dört bucağı / Gurbet çeken gönüller kuşatmıştı ocağı* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Esk. Gurbet-zede,* gurbete düşmüş, gurbet sıkıntısını çeken, sürgün edilmiş.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Gurbete çıkma,* dervişin genellikle şeyhin emriyle bağlı olduğu dergâhı bırakarak başka illere gitmesi. Dervişin zaman zaman Tanrı'dan uzaklaştığı kaygısına kapılarak günlük hayatla ilgisini kesmesi ve yalnızlık içinde Tanrı'yı gönlünde araması.

— ANSİKL. Ed. *Gurbet,* türk edebiyatında en çok işlenmiş temalardandır. Turfan yazmaları arasında bulunan en eski türkçe şiir örneklerinden birinde, çocuklarından ve ailesinden ayrılan gençlerin, bağlı olduğu beyin yanından ayrılan yiğitlerin gurbetteki duyguları anlatılır. Anadolu'da gelişen saz şiiri geleneğinde, şairlerin yetişme çağını tamamlayınca rüyalarında «pir dolusu» denen içkiyi içtikleri ve uyandıktan sonra gurbete çıktıkları kabul edilir. Şiirlerinde Konya'dan Halep'e, Bursa'dan Mısır'a kadar sürekli olarak gezdiği yerleri ve kendi memleketi olan Çukurova'ya karşı duyduğu özlemi anlatan Karacaoğlan başta gelmek üzere bütün halk şairleri, gurbetten söz etmişlerdir. Halk hikâyeleri (Âşık Garip), halk türküleri (Eğin türküsü) bu konuyle yakından ilgilidir.

◆ **Gurbetçi** i. Gurbete çıkan, gurbette gezen kimse: *Gençlerin kimi askerde, birçoğu gurbetçi imişler* (F. R. Atay). [M]

Gurbet Hikâyeleri, Refik Halid Karay'ın hatıra, fıkra ve hikâyelerden kurulu eseri (1940). Eserdeki yazılar, yazarın Çorum, Ankara, Bilecik sürgünlerinde geçen (1913-1918) olayları anlatır.

R. H. Karay, Millî kurtuluş hareketine karşı tutumu yüzünden yurt dışına çıkarılmış, onbeş yıl kadar Beyrut ve Halep'te yaşamak zorunda kalmıştı (1923-1938). Bu dönem yazılarında arap ülkelerinin garip âdetleri konusundaki gözlemleri de yer alır. Özentisiz, açık ve yalın bir anlatım, üslûbunun başlıca özelliğidir. Vatan özlemini kuvvetle duyuran kitabın «Ayşegül», «Çadırda», «Eskici» gibi yazıları dikkate değer. (M)

GURBİ i. (ar. k.). Kuzey Afrika'da ilkel bir konut çeşidi. (Taş veya kerpiçten yapılmış tek odalı kulübeler olan gurbilerin penceresi yoktur. Kulübenin içi yalnız daracık kapısından ışık alır. Üstü saz ya da toprakla örtülmüştür. Bazı gurbiler yarı yarıya toprağın altındadır. Gurbi, yerleşik düzene yeni geçmiş olan eski göçebe çobanların konutudur. Gerçek bir ev olan «dar» ise, varlıklı kimselerin meskenidir.) [L]

GURBÎ (Ahmed, — denir), bektaşî şairi (XVIII. yy.). Tarihî kaynaklarda Gurbî'nin hayatına ait bir bilgiye rastlanmaz. İnkilâb müzesinde bulunan yazma *Divan*'ından babasının adının Ali olduğu, Yenipazar'da (Bosna) doğduğu ve uzun bir süre Edirne'de yaşadığı anlaşılmaktadır. *Divan*'ını 1774'te tamamladığını, önce Seyit Ali dergâhında Rahmî mahlâslı Mehmed Musli adında bir bektaşîye, sonra da Nakşibendîliğe intisap ettiğini şiirlerinde açıklar. Bu yüzden, öteki bektaşî şairlerinde rastlanmayan konuları işleyen Gurbî, şiirlerini hem aruz, hem de hece vezinleriyle yazmış başarılı bir şairdir. (M)

GURCARA-PRATİHARA, Ortaçağda yaşamış iki Hindû hanedanının ortak adı. Bu iki hanedanın nereden geldiği bilinmiyor. Bazı tarihçiler bunların Hazer Türklerinden geldiklerini, hindli tarihçiler ise Gurcara-Pratihara ismine M. Ö. VI. yüzyılda rastlandığını, bunların Hint asıllı olabileceklerini ileri sürüyorlar.

Gurcara-Pratiharalar, IX. yüzyılda, yaptıkları uzun savaşlar sonunda (890-910) yılları arasındaki yirmi yıllık süre içinde büyük ve zengin bir devlet kurmayı başardılar. Bu devletin en önemli şehri olan Kannauj bu dönemde her bakımdan büyük bir gelişme gösterdi. Onuncu yüzyıl ortalarında, Kral Mahendrapala'nın ölümü üzerine, Gurcara-Pratihara devletinde yeniden iç savaşlar başladı. Bu yüzyılın sonunda, Gurcara-Pratihara hanedanı ancak Ganj nehrinin su-

GURGUM (Maraş) Geç Hitit şehrinden aslan heykeli Maraş müzesi

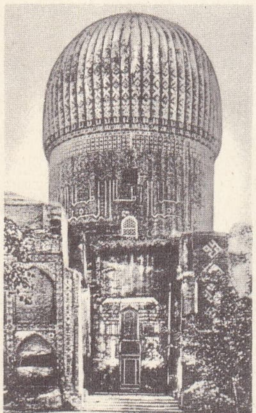

Gurimir

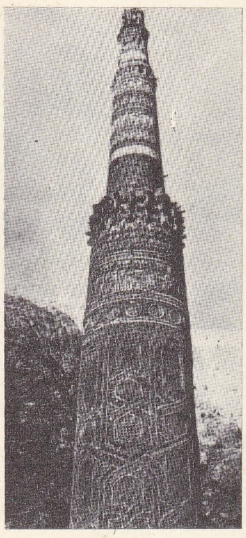

GURÎLER Gıyaseddin'in mezar anıtı, tuğla işçiliği ve pencere (Islamic Architecture adlı eserden)

GURÎLER'e ait minare (1153-1203) (Islamic Architecture adlı eserden)

ladığı toprakların pek küçük bir kısmına hâkim olabildi. Hanedanın son hükümdarı Rajyapala'yı 1018 yılında Gazneli Mahmud Kannauj'dan sürdü. Sürgünde bulunduğu sırada Chanderla Vidyadhara tarafından öldürüldü. Bu tarihten sonra, Gurcara-Pratiharalar küçük bir prenslik olarak Allahâbâd ilinde hüküm sürebildiler. İslâm fetihleri bunların saltanatına son verdi. (M)

GURCETA i. Bk. GORCATA.

GURD i. (isp. *gorda*'dan). Haiti cumhuriyetinin 100 *santim* değerindeki para birimi. (PİASTRE da denir.) [L]

GURE, Nijerya'da kasaba, ülkenin doğusunda, çevre merkezi; 1 600 nüf.

— *Gure çevresi*, 139 000 nüf. Cumhuriyetin çam sakızı üretiminin tümünü sağlar. (L)

GUREBA çoğl. i. (ar. *ġurbet* > *ġarîb*'den *ġurebâ*). *Esk.* Yabancılar, memleketinden uzakta yaşayanlar, yoksullar.

— Ask. tar. Osmanlı ordusunda altı kapıkulu süvari bölüğünden ikisinin adı. (Bunlara *Gurebayı yemin* ve *Gurebayı yesar* da denirdi.) Bk. ANSİKL.

— Eğ. *Esk. Gureba mektepleri,* kimsesiz,

öksüz ve yetim çocukların okutulması için açılan eğitim kurumları. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. tar. *Gureba*'ya yeni müslüman olanlar, arap ve acemler girerlerdi. Devlet hazinesinden ulufe ve günlük tayın alan *Gurebayı yemin*'e, «Sağ garipler»; *Gurebayı yesar*'a, «Sol garipler» adı da verilirdi. Gurebayı yemin, merkezdeki ordu sınıfının sağında yer alırdı, sağ cenahın muhafızıydı. Gurebayı yesar da sadrazama bağlı sancak muhafızlığı yapar, sol cenahta yedek kuvvet olarak beklerdi. Silâhları pala, mızrak ve eğerin başına asılı duran gaddare denen kılıçtı. Bu iki bölüğün bir başka adı da *Aşağı bölükler*'di. Bu adla anılmaları sipahi ve silâhtar bölüklere «baş bölükler» denmesi yüzündendir. Ulufeciyan ile gureba bölüklerinin bayrakları alaca renkliydi. Bu yüzden bu iki bölüğe *Alaca bayrak* da denilirdi. Gureba'nın öteki bölükler gibi bölük ağası, kethüda, kethüda yeri, kâtip, kalfa adlarıyle büyük (üst); başçavuş, çavuş adlarıyle küçük (ast) subayları vardı. Maaşlarını Divan'dan alan bir görevli, veziriazamın huzurunda kendilerine dağıtırdı. Gündelikleri dokuz akçeden başlar, ehliyet ve kıdemlerine göre yükselirdi. İstanbul'da özel kışlaları yoktu. Bir süre İstanbul'un çeşitli yerlerine, sonra daha kolay at beslenip yetiştirildiği için Edirne, Bursa yakınlarındaki köylere yerleştirilirlerdi. İstanbul'da kalanlardan evliler kendi evlerinde, bekârlar ise genellikle Kurşunlu handa kalırlardı. Gureba ağaları harice çıkınca defter kethüdası olurlardı. Bunlar, baş ve orta bölükler gibi yalnız hükümdarın katıldığı savaşlarda bulunurlardı. Kanunî Sultan Süleyman sefere çıkışında yanına süvari bölüklerinden 300 kişi alırdı. Bu sipahiler savaş sırasında Dairei Hümayun'u korumakla görevliydiler. Gureba'dan bu göreve alınanlar da savaştaki hizmet ve yararlıklarından ötürü mükâfatlandırılır, kendilerine Sultanların vakıflarının yönetimi, devlet arazisinin ürün ve gelirlerinin toplanması, hıristiyan tebaadan vergi alınması gibi görevler verilirdi. 1591'den sonra kudretlerini arttıranlar, sefer olsun olmasın mülâzım yazılarak hizmet adıyle görevler ele geçirmeğe başladılar. Sipahiler daha sonraları bazen yeniçerilerle birlikte bazen de ayrı olarak Osmanlı yönetimine sık sık başkaldırdılar. Genç Osman olayında bunların da parmağı olduğu tarihçiler tarafından ileri sürülür. Önce Murad IV (1623-1640), sonra Köprülü Mehmed Paşa (öl. 1661) kendilerini disiplin altına sokabilmek için gerekli tedbirleri aldılar. Böylece yavaş yavaş yola getirildiler. Yeniçeri ocağının kaldırılması (1826) üzerine bu kuruma da son verildi. İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de bulunanlara gümrükten birer maaş bağlanarak bunlar emekliye çıkarıldı.

— Eğ. *Gureba mektepleri*'nin özelliği, yatılı ve ücretsiz olmalarıdır. Osmanlı tarihinde, «gureba mektebi» özelliğini taşıyan, öğrencilerinin yatma, yeme ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayan kuruluşlara önem verildiğini, sıbyan mektepleri vakfiyeleri belirtmektedir. Fakat bu anlamdaki eğitim kuruluşlarından sayılan Enderun, Acemioğlanlar kışlaları ve Galatasaray, Türklere ve türk çocuklarına değil, türk olmayanlara ve kölelere mahsustu. Medreseler, bu adı taşımamakla beraber, müslüman çocukların alınması ve yatılı kurumlar olması bakımlarından gureba mektepleri içinde sayılabilir. Meclisi Vâlâ'ca ilk defa rüştiye mektepleri açılması düşünüldüğü zaman (1838) «iki adet yatılı gureba mektebi açılarak yetim ve öksüz çocukların bu mekteplerde okutulması» da kararlaştırıldı. Fakat sonradan bu okulların açılmadığı anlaşılmaktadır. Harbiye mektebinin ilk açılışında öksüz ve yetim çocukların burada okutuluşu, Harbiyenin de bu okullar arasında sayılmasının doğru olduğunu gösterir. Hükûmetin bu isteği ancak, Dârüşşafaka'nın temelinin atılmasıyle gerçekleşti (1867). Ondan sonra açılan yatılı (leylî) okullara ücretsiz (meccanî) öğrenciler de alındı. 1908'den sonra açılan dârüleytam mektepleriyle bu konudaki çalışmalar daha da genişletildi. (M)

Gurebâhâne-i Lâklakan, Ahmed Hâşim'in *Akşam* gazetesinde yazdığı fıkra ve nesirlerinden 29'unu biraraya toplayan kitabı (1928). Ahmed Hâşim daha önceleri *Dergâh* dergisinde yayımladığı mensur şiirlerinden farklı olarak, bu nesirlerde somut konuları ele alarak işledi. Alain'in «propos»larında gözettiği özgün düşüncelere benzer bir sonuca varmayı denedi. Çokluk fıkra türü içinde kalan bu yazıların edebî üslûbu, başlıca özelliğini teşkil eder. Şiirlerinde olduğu gibi bu fıkralarında da renkli tasvirler önemli bir yer tutar. Somut konuları işlemekle birlikte duyum ve imgelerle bu konulara şiirsel bir anlatım katar. Bu fıkralarda yazarın sistemli bir dünya görüşüne rastlanmaz. Daha çok bir nesir ustasının sanatçı tutumu belirir. Bu yanıyle yeni türk edebiyatına katkılı olduğu söylenebilir. Şairin büyük bir titizlikle seçtiği fıkralar dil bakımından oldukça açık ve sadedir. (M)

Gureba hastahanesi (İSTANBUL—), Mahmud II'nin eşi ve sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan tarafından yaptırılan hastahane (1843). Şehremini'nde, Yenibahçe mevkiinde kuruldu. İki yıl sonra düzenlenen bir vakıfname ile «gurebayı müslimin»'in hizmetine tahsis edildi; *Bezmiâlem Gurebayı Müslimin hastahanesi* adını aldı. Bu ad zamanla halk arasında çeşitli şekillerde söylendi (*Bezmiâlem hastahanesi, Validesultan hastahanesi, Gurebayı Müslimin hastahanesi*). Bu tarihe kadar İstanbul'da bulunan sağlık kurumlarına *dârüşşifa, şifahane* ve *bimarhane* deniyordu. İlk olarak hastahane adı burada kullanıldı. *Gureba* kelimesi de ilk defa, Edirnekapı'daki Mihrimahsultan camii avlusunda açılan (1836) ve 8 yıl sonra kapatılan bir hastahane için kullanılmıştı. Bu bakımdan Bezmiâlem hastahanesi, ikinci gureba hastahanesidir. İstanbul Gureba hastahanesi hizmete açıldığı zaman Süleymaniye'deki Dârüşşifa'da yalnız akıl hastalarının tedavi edilmesi kararlaştırılmıştı; ayrıca Fatih'teki şifahanede, Haseki Hürremsultan bimarhanesinde ve Üsküdar'da Nurubânusultan bimarhanesinde birçok hasta tedavi ediliyordu. İlk kuruluşta hastahanedeki yatak sayısı 201'di. 1854 Yılına kadar iki hekimle yönetilen hastahanede yeni bir hekim görevlendirildi; bir süre sonra göz hastalıkları uzmanı ve bir operatör hekim tayin edilerek göz cerrahî şubeleri ayrıldı (1892). Hastahane 1894'teki zelzeleden sonra, onarım gördü. Aynı yıl cilt hastalıkları için bir hekim tayin edildi. Sonra hastahaneye yeni pavyonlar eklendi, yeni şubeler açıldı: kulak-boğaz şubesi (1905); laboratuvar (1909); deri ve frengi şubesi (1909); çocuk hastalıkları şubesi (1913); aynı yıl küçük bir röntgen makinesi alındı. Ortopedi ve patolojik anatomi şubesi kuruldu (1915); Üroloji şubesine bir uzman hekim getirildi (1918). 1924'te hastahane, Vakıflar bütçesine içinde olmakla birlikte sıhhî ve idarî işlemler bakımından Sıhhat ve İçtimaî Muavenet vekâletine devredildi. Böylece Gureba hastahanesi de bu vekâletin diğer kuruluşları gibi umumî talimatname ve prensiplerle yürütülmeğe başlandı. 1924-1925 ders yılının başında Tıp fakültesi müderrisler meclisi (profesörler kurulu) tıp öğretimini, son iki sınıfının Haydarpaşa'dan İstanbul'a geçirilmesini ve İstanbul tarafındaki üç has-

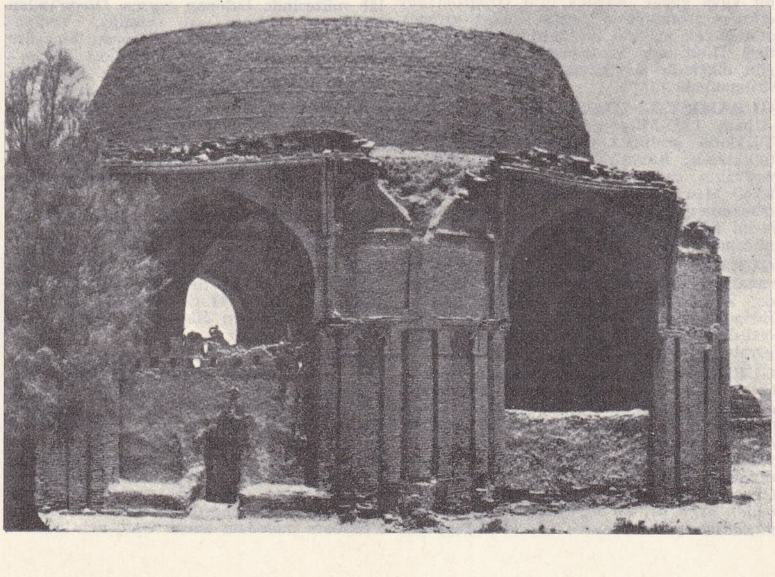

GURÎLER Gıyaseddin'in mezar anıtı (XII. yy.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Sarrc (LAROUSSE)

tahaneden (Gureba, Haseki, Cerrahpaşa) yararlanılmasını kararlaştırdı. Bunun üzerine Gureba hastahanesine de yarısı dördüncü, yarısı beşinci sınıftan elli kadar öğrenci verildi. Tıp öğreniminin bu hastahanelerde başlaması üzerine her üç hastahane başhekimliğine birer müderris tayini kararlaştırıldı. Fakat bir sömestr sonra fakülte yine Haydarpaşa'ya taşındı. 1934'te Tıp fakültesi kliniklerinin İstanbul hastahanelerine nakli dolayısıyle II. Dahiliye, Kulak-Burun-Boğaz, Deri ve Frengi klinikleri için İstanbul üniversitesi tarafından binada onarım ve değişiklik yaptırıldı ve bu klinikler Gureba hastahanesine yerleşti. Gureba hastahanesi 1956'da Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığından ayrılarak yeniden Vakıflar Umum müdürlüğü idaresine verildi, adı da *Bezmi-âlem Valide Sultan-Vakıf Gureba hastahanesi* oldu (halk arasında *Aşağı Gureba* denir); halk arasında *Yukarı Gureba* denilen kısım da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi klinikleri (Çapa) adıyle bağımsız bir hastahane oldu. Bugün hastahanenin şu bölümleri çalışmaktadır. Dahiliye (I. ve II.), Hariciye (I. ve II.), Üroloji, Göz, Cildiye, Kulak-Burun-Boğaz, Kadın Doğum (açılışı 1967), Asabiye (açılışı 1969). Hastahanenin yatak sayısı: 270'tir. Ayrıca hastahaneye bağlı bir de kütüphane vardır. (M)

Gurebayı Müslimin hastahanesi. Bk. GUREBA HASTAHANESİ.

GUREF çoğl. i. (ar. *ġurfe*, köşk, çardak'tan *ġuref*). *Esk.* Köşkler, çardaklar, balkonlar, çıkıntılı pencereler. (M)

Guref suresi, *Zümer** suresinin diğer adı. (M)

GUREMÂ çoğl. i. Bk. GURAMA.

GURER çoğl. i. (ar. *ġurre*, beyazlık'tan *ġurer*). *Esk.* Beyazlıklar, atın alnındaki beyaz lekeler. (M)

GUR'EV, Kazakistan'da (S.S.C.B.) liman şehri. Hazar denizi kıyısında, Ural'ın ağzında, oblast merkezi; 93 000 nüf. Emba havzasından çıkarılan ham petrolü işleyen rafineriler. Balıkçılık merkezi. Konservecilik. — *Gur'ev oblastı* (278 600 km²) 350 000 nüf. (L)

GURFE i. (ar. *ġurfe*). *Esk.* Köşk, çardak, balkon, çıkıntılı pencere. ‖ *Gurfe-i âliye*, büyük, azametli köşk. (M)

GURGUM. Esk. coğ. Geç Hitit şehir devletlerinden birinin adı. Hitit imparatorluğunun M. Ö. 1200 tarihinde Frigler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Güneydoğu Anadolu'da kuruldu. Merkezleri Margasi (bugün Maraş) şehri olan Gurgum beyliği kuzeyde Engirek dağı yakınlarına düşen Kummanu, güney batıda Sam'al (Zincirli), doğuda Kummuh ve batıda Hilakku ülkeleriyle çevriliydi. Batısındaki beylikler Asur hâkimiyetini hemen kabul ettiler, Gurgum beyliği ise bağımsızlığını uzun süre korudu. Gurgum'a ilk akını büyük Asur kralı, Salmanasar III (M.Ö. 858-824) hâkimiyetinin ilk yılında yaptı. Bu ülkeyi Tigletpileser III (M.Ö. 745-727) Asur krallığına vergi vermek zorunda bırakmıştı. Bu bağlılık M. Ö. 711 tarihine kadar sürdü. Hakim ve fatih kral Sargon II, Gurgum beyliğini M. Ö. 711 tarihinde ortadan kaldırmış ve Asur krallığına bağlı bir vilâyet haline getirmişti. Bugüne kadar Gurgum'da düzenli arkeolojik kazılar yapılmadı. Burada ele geçirilen ve M.Ö. VIII. yy.a tarihlenen sanat eserleri Maraş ve yörelerinde dağınık olarak bulundu. Kabartma ve heykeller arasında günlük hayattan alınmış motiflerle süslü mezar taşları, üzeri Hitit hiyeroglif yazılarıyle süslü kapı arslanı önemli yer tutar. Bütün bu eserlerde asur ve aramî sanatı etkisinin ağır bastığı görülür. Bütün bu sanat eserlerinin önemli bir kısmı bugün New York'ta Metropolitan museum'da, pek azı Paris'te Louvre müzesinde, İstanbul ve Adana müzelerinde, çoğu da Maraş müzesindedir. (M)

GURGUR i. (onomatope). Guruldama sesi. ‖ *Gurgur etmek*, guruldamak. (M)

GÛRHAN, Karahıtay prenslerine verilen unvan. İslâm kaynaklarına göre, bu kelimenin «hanlar hanı» (*hân-ı hânan*) anlamına geldiği sanılır. Karahıtay imparatorluğunun kurucusu Kuzey Çin'deki Liao hanedanına mensup imparatorlar ile akrabalığı olduğu için *gûrhân* unvanını almıştır. Karahıtaylara ait eski iran belgeleri ise, Gûrhân sarayında «damad» yerine bu kelimenin çincesi olan «fu-ma» deyiminin kullanıldığı belirtilmektedir. XIII. Yüzyılın ilk yıllarında Cengiz Han'ın muhasımı olan Camuka kendisine «gûrhân» denilmesini emretmiş ve böylece Karahıtay prenslerinin taklitçiliğini yapmıştır. Camuka'nın ölümünden sonra «gûrhân» unvanının kullanılışına rastlanmaz. (M)

GURİ, Venezuela'da yer, rio Caroni kıyısında. Önemli bir hidroelektrik tesisi kurulmaktadır. (L)

Gurî (Gıyaseddin) camii, Herat'ta yaklaşık olarak XII. yüzyılda Sultan Gıyaseddin tarafından yaptırıldığı ileri sürülen cami. Eski bir caminin temelleri üzerinde kurulan cami, Gurî'ler zamanında yapıldığı için bu adla anılır. Çok geniş bir avlusu, kıble tarafında kapalı bir kısmı, açık ve kapalı revakları vardır. Binanın üzerini örten büyük kubbe yoktur. Caminin bütün yüzü ince bir işçilik gösteren çinilerle kaplanmıştır. (M)

GURİDİ (Jesus), ispanyol bestecisi (Vitoria 1886-Madrid 1961). Bilbao'da orgçuluk ve öğretmenlik yaptı (1909-1939), daha sonra Madrid konservatuvarında görev aldı. Üç opera, zarzuela'lar, koro eserleri, dört yaylı çalgılar dörtlüsü besteledi ve birçok bask melodisini armonize etti. (L)

GURÎ hanedanı, Hindistan'da Emîr Hüseyin tarafından kurulan hanedanın adı. Hüseyin, Delhi Şahı Firuz Tuğluk'un emîri idi. Sonradan, Dilâver Han lakabı ile ün kazandı. Hüseyin, Firuz'un oğlu Muhammed Şah tarafından Mevla'ya vali olarak gönderilmişti. Fakat, Timur 1401'de Delhi'de Firuz Şahı yenilgiye uğratınca Hüseyin de bağımsızlığını ilân etti. 1406'da ölen Hüseyin'in yerine oğlu Hüşeng geçti. Mandi kalesini yaptıran Hüşang'ın Gucerat'a karşı başarısız savaşları oldu. 1420'de Herla Gond devletini haraca bağladı. 1422'de uzak bir Hindu devleti olan Cacnayar üzerine akınlar yaparak pek çok ganimet elde etti. 1423'te Galiyar'ı kuşattı fakat alamadı. 1428'de Ahmed Şah Bahmaniyi Herla kuşatmasını kaldırmak zorunda bırakarak arkasından yürüdü ise de gene yenildi. 1433'te Kelpi'yi aldı. Oğullarının arasındaki kavgalar yüzünden ömrünün son yılları üzüntülü geçti. Hüşang'ın ölümünden sonra yerini büyük oğlu Gaznin Han aldı. Fakat taşkınlıkları, kardeşlerine ve yeğenlerine karşı gaddarlıkları halkı kendisinden soğuttu. Üstelik saltanat tacını giymesine yardımcı olan amcası oğlu ve eniştesi Mahmud Han Halacî ile bozuştu. Halacî, hükümdarı zehirletti. Emîrler de Muhammed'in 13 yaşında bir çocuk olan büyük oğlu Mesud'u hükümdar ilân ettiler. Fakat Mesud, kardeşi Ömer Han ile kaçtı. Mahmud Han, babası Melik Mugis'in kendisine yapılan teklifi ret etmesi üzerine tahtı ele geçirdi. Böylece 1436'da Guri hanedanı yerini Halacî hanedanına bıraktı. (M)

GURİJA, Gürcistan'da (S.S.C.B.) bölge; Karadeniz kıyısında, Riyon ırmağının alt kesiminde. Portakal ve çay üretimi. Sırayle Kolçis, Lazistan ve İmeretiya'nın boyunduruğu altına girdikten sonra kısa bir süre bağımsızlığını kazandı. Sonra Türklerin, daha sonra da Rusların (1806) hâkimiyeti altına girdi. Edirne antlaşması (1829) sonunda Gürcistan ile birlikte Ruslara bırakıldı. (LM)

GURİLER veya **GURLULAR,** Afganistan'da hüküm süren hanedan. Gurî soyunun bugün için bilinen tarihi, Saffarîler zamanında Yakub bin Leys'in Zemindaver ve Bust taraflarını hâkimiyeti altına aldığı yıllarla başlar. O zamanlar Gur dağlık bölgesinde Gurî adlı bir melik hüküm sürüyordu. Bölge halkı henüz müslüman olmamıştı. Gazneli Mahmud bu bölgeye saldırdığı zaman (1009) bölgenin yönetimi Muhammed adlı müslüman olmayan birisinin elinde idi. Gazneli Mahmud tarafından hapse atılan Muhammed'in yerine Müslümanlığı kabul eden oğlu Ali getirildi. Bir süre sonra Ali'yi yeğeni Abbas tahttan indirdi. Güçlü bir hükümdar olan Abbas, Mandeş dağlarında bir hisar yaptırdı. Gazne hükümdarlığına bağlılığını bildirdi. Abbas, bir süre sonra Sultan İbrahim tarafından tahttan indirilerek yerine oğlu Muhammed geçirildi. Barış içinde geçen bu devirde Selçuklular Gurîlere saldırdı. Muhammed'den sonra Gurîlerin başına Kutbeddin Hasan ve İzzeddin Hüseyin geçtiler. İzzeddin Hüseyin birara Selçuklu hükümdarı Sencer'e esir düştüyse de iki yıl sonra serbest bırakıldı (1109). Hüseyin'in son devirlerinde batıdaki Gurîler, Selçuklulara, doğudakiler ise Gaznelilere bağlandılar. Hüseyin'in ailesi 1150'de Gur kolu ve Bamiyan kolu olmak üzere ikiye ayrıldı. Hüseyin ölünce oğlu Seyfeddin Suri yerine geçti. Ülkeyi kardeşleriyle bölüştü. Gur bölgesini Kutbeddin'e, Tuharistan ile Kuzey Bamiyan'ı Fahreddin'e verdi. Fahreddin'in soyu bu bölgede Bamiyan kolunu kurdu. Kutbeddin ise kardeşi Suri ile aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden Gazne'ye sığındı, fakat Gazne hükümdarı Bahram Şah, Kutbeddin'e pek güvenmediği için onu öldürttü (1146). Bu haberi alan Suri, Gazne üzerine yürüyerek şehri aldı. Bahram Şah, Kuram'e kaçtı. Orada, Afganlılar ve Halacîlerden bir ordu topladı. Suri, Gazne'de sultanlığını ilân ederek, kardeşi Bahaddin'i Gur ülkesinin başına getirdi. Bahram Şah'ın yaklaşması üzerine Gazne'nin ilerigelenleri kendilerine karşı ayaklandılar. Suri, Gur'a kaçmağa kalkıştıysa da başaramadı. Yakalanınca idam edildi. Bu durumu öğrenen Bahaddin Sam, Gazne üzerine yürümek için bir ordu topladı (1149); fakat, daha yolda iken, Kidan'da öldü. Bahaddin'in ölümünden sonra yerine kardeşi Alaeddin Hüseyin geçti. Kardeşinin yarıda kalan seferine devam etti. Zamindavar ovasında Tigirâbâd'da Bahram Şahın ordusunu yendi. Bahram Şahın oğlu Devlet Şah bu savaşta öldü. Alaeddin, Gazne'ye doğru ilerledi. Gazne yakınlarında yeni bir Gazne ordusu onu durdurmağa çalıştı ise de başarı kazanamadı. Gazne'yi alan Alaeddin, bütün gazne halkının kılıçtan geçirilmesi emrini verdi. Kısa bir zaman sonra Gazne bir harabeye döndü. Alaeddin, Gazne'den çekilirken Bustan'a geçti, şehri yaktırdı. Başkent, Fireykuh'a döndü. Selçuklu sultanı Sencer, Gazne olayı ile ilgilendi. Alaeddin üzerine yürümeye karar verdi. İki ordu, Hari-Rud vâdisinde Nâb denilen yerde karşılaştı. Alaeddin'in ordusunda bulunan türk, halaç ve guz askerleri Sencer tarafına geçtiler, Gurîler yenildi, Alaeddin esir düştü. Kısa bir süre sonra Sencer'in sevgisini kazanıp tekrar Gur ülkesinin başına getirildi. Devlet işlerini yoluna koyduktan sonra Murgab vâdisini, Tulak kalesini ele geçirerek topraklarını kuzeye doğru genişletti. Herat şehrinde öldü (1156). Yerine oğlu Seyfeddin Muhammed geçti. Babası tarafından hapse atılan amca oğulları Gıyaseddin ve Muizziddin'i serbest bıraktı. Malahida'lar üzerine yürümek istedi. Fakat Gurların başarılı saldırıları sonunda bu işten vaz geçmek zorunda kaldı. Bir süre sonra Merv yakınlarında yapılan savaşta yenildi ve öldü (1162). O zaman, Alaeddin'in yanında bulunan Gıyaseddin bin Sam, ordu tarafından Firuzkuh'ta tahta oturtuldu. Fahreddin ile Bamiyan'da kalan Muiziddin, kardeşi Sam'ın yanına gelerek ona yardımcı oldu. İki kardeş çok geçmeden Ebu Abbas'a başkaldırdılar. Fakat karşılarına Herat hükümdarı Taceddin Yalduz'dan yardım gören amcaları Fahreddin çıktı. Fahreddin, Gur bölgesinin yeğenlerinin değil, kendisinin olduğunu ileri sürüyordu. Belh hükümdarlarından yardım alan Fahreddin, büyük bir ordu hazırlayarak, yeğenlerinin üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Taceddin ve Belh hükümdarları öldüğü gibi Fahreddin de esir edildi. İki yeğen onu saygıyle karşıladılar, daha sonra da serbest bıraktılar (1163). Bir süre sonra Gıyaseddin kardeşi Muiziddin kumandasında bir ordu ile Gazne'yi ele geçirdi, kardeşini buraya sultan yaptı (1173). İki yıl sonra Sultan Sencer'in Tuğrul adlı kölesinin elinden, Herat'ı alan Gıyaseddin bu bölgenin hâkimi oldu. Bu sırada, Gazne soyunun son hükümdarı Hüsrev Malik, Lahor'da hüküm sürüyordu. Muiziddin yaptığı savaşta Hüsrev Malik'i yenerek bu sülâleye son verdi (1187). Hindistan içlerine kadar seferler yaparak burada Gurî hâkimiyetini kurdu. Gıyaseddin, arkasında büyük bir imparatorluk bırakarak öldü (1202). O zaman kardeşi Muiziddin, Horasan'da bulunuyordu. Devletin başına geçerek Gur topraklarının yönetimini Alaeddin Muhammed adını alan amcacı Ziyaeddin'e verdi. Kendisi de Hindistan işleriyle uğraştı. Lahor'u aldı (1191). Bu olaydan sonra Hakra üzerinde bulunan Bhantinda kalesini ele geçirerek, Delhi racası üzerine yürüdü. Delhi şehri bir süre önce, Tomara yahut Tumar kabilesinin elinden, Çauhanlar tarafından alınmıştı. Bun-

GUSTAF I VASA

Foto. National Museum Stockholm (LAROUSSE)

ların başkenti Acmer şehri idi. Muiziddin'in saldırısı zamanında Çauhanların racası Ray Pithora adıyle anılan Prithvi Rac idi. Ray Pithora, Kannauc racasının kızı ile evliydi. Muiziddin'in karşısına çıkmaktan çekindi. Muiziddin, racanın üzerine yürüdü. Ray Pithora, Delhi valisi olan kardeşi Gobind Ray ile Tiraori'de Muiziddin'i karşıladı. Yapılan savaşta yaralanan Muiziddin, ordusunun bozgununu önleyemedi, Lahor'a çekilmek zorunda kaldı. Bu olaydan sonra, Ray Pithora, Bhatinda üzerine yürüyerek şehri kuşattı, fakat alamadı. Muiziddin 1192'de yeniden sefere çıktı. Ray Pithora'yı Tarain denilen yerde yakaladı. İki ordu kısa zaman sonra savaşa başladı. Gobind Ray savaşta öldü, Ray Pithora da kaçarken yakalanıp öldürüldü. Savaşı kazanan Muiziddin kısa bir süre sonra Savalakh'tan güneyde Acmer'e kadar Hansi ve Sarsuti (Sırsa) ve daha bazı yerleri alarak Gazne'ye döndü. Ülkenin geri kalan yerlerinin alınması için ordu kumandanı Kutbeddin Aybek'i görevlendirdi. Kutbeddin, bir süre sonra Mirath'ı ve 1193'te de Delhi'yi ele geçirdi. Aynı yıl Sultan Muiziddin, Kannauc üzerine yürüdü. Karşısına raca Calcand çıktı. İtava yakınlarında Çandvar'da, Camna nehri kenarında kendisine yetişti. Caicand bu savaşta öldü. Üç yüze yakın fili ele geçirildi. Muiziddin, Thankir ve az sonrada Gvaliyar şehirlerini aldı (1194). Kutbeddin ise ülkenin güneyinde ilerleyerek Acmer'den Uccayn ve Anhalvara'ya (Nahrvala) kadar olan toprakları, Kalancar'ı aldı (1202). Muiziddin bu seferlere katılmadı. Horasan işleriyle uğraştı, günden güne ilerleyen Harizmşahları durdurmağa çalıştı. Bu sırada kardeşi Gıyaseddin öldü. Saltanatı eline alan Muiziddin, Harizm ülkesine saldırdı. 1204'te Alaeddin üzerine yürüdüyse de başarı kazanamadı. Aynı zamanda kendisine yardımcı olan Melik İzzeddin Hüseyin de onu bırakıp kaçtı. Bunun üzerine çoğu yaralı ve yorgun düşen ordusu ile Gazne'ye sığındı. Bu arada Lahor yakınlarında oturan Khokharlar, Gaznelilerin son hükümdarı Hüsrev Malik'e karşı ayaklandılar. Sultan, Pencap üzerine giderek bunları sindirdi. Fakat dönüşte İndus nehri kıyısında Damyak denilen yerde, konakladığı sırada, daha önce kendisine çeşitli işkenceler yaptığı birisi tarafından öldürüldü. Muiziddin'in ölümünden sonra Gurî devleti parçalandı. Devletin Hindistan bölümündeki toprakları türk kumandanların eline geçti. Kutbeddin, Delhi'de kaldı; Kuram vâdisindeki Kuraman'da bulunan Taceddin Yalduz, Gazne'yi ele geçirdi. Gurî meliklerini Bamiyan'dan kovdu. Bundan sonra Gur hükümdarlığı tahtına Gıyaseddin Muhammed'in oğlu Gıyaseddin Mahmud çıktı. Mahmud, Muiziddin'in Gur hâkimliğine getirdiği Alaeddin'i tahtından indirdi. Harizmşah'ın ısrarı üzerine, onun kardeşi Ali Şah'ı hapsettirdi (1212). Fakat bir süre sonra, Ali Şah taraftarlarınca, öldürüldü. Yerine geçen ve Ali Şah'ı serbest bırakan oğlu Bahaeddin bu hareketi ile Harizmşah'a açıktan açığa meydan okudu. Harizmşah, Firuzkuh'a saldırarak kaleyi aldı, bütün Gur topraklarını ülkesine kattı. Cihansuz'un oğlu, Alaeddin Atsuz, Harizmşahlara bağlılığını bildirerek sultan oldu (1214). Aynı yıl Yalduz'un emri üzerine Gazneli askerlerin saldırısına uğrayan Atsay, savaşta öldü. Hapsedilen Alaeddin Muhammed tekrar sultanlığa getirildi. Alaeddin, Yalduz'un ölümü ile Harizmşahlara bağlandı (1215), Harizm'e yerleşti, çok geçmeden de orada öldü. Gurî ailesinin Bamiyan kolu da aynı yıl Harizmşahlar tarafından ortadan kaldırıldı. Böyleci Gurî soyu da tarihe karıştı.

GUSTAF VI ADOLF

Gur, Gazne ve Horasan ülkeleri çok sürmeden Moğolların eline geçmeden, Harizm imparatorluğunun bir parçası haline geldi. Hindistan'da zaptedilen yerler daha uzun süre Gurluların elinde kaldı.

Türk Kölelerden Taceddin Yalduz, Muiziddin adını kestirdiği sikkelere koydurdu, kendisi de onun «kulu» unvanını aldı. Sind'i yönetimi altına alan Nasreddin Kabaça gibi Kutbeddin de kendi adına sikke kestirmedi, Muiziddin lakabını taşıdı. Bu köle hükümdarlar arasında en önemlisi birkaç kuşak Delhi'de hüküm süren soyun kurucusu Şemseddin İltutmuş idi. (M)

Gurimir, Timurlular devletinin kurucusu Timur'un (1370-1404) Semerkant'taki türbesi. Timur «emîr» unvanı ile anıldığından türbesine de «Emîrin mezarı» anlamına «Gur-ı Mîr» adı verildi. Timurlu sanatının çok önem verdiği türbe binası, 1390-1404 yılları arasında yapıldı. Mimarı İsfahanlı Mehmed bin Mahmud'dur. Türbe dış görünüşüyle sekizgen bir kaide üzerinde yüksek silindirik bir kubbe kasnağı ile bunun üzerindeki yivli kubbeden kuruludur. İçten bakınca da kare bir plana göre yapılmış ve her köşesinde bir eyvanın yer aldığı görülür. İçten yarım küre bir kubbe ile örtülü türbede normal kubbenin üzerine yüksek silindirik bir kasnak aracılığıyla soğan biçiminde, yivli ikinci bir kubbe oturtulmuştur. kubbenin ise 34,09 m'dir. Gurimir'in dış kubbesi firuze ve mavi çini mozaiklerle, yüksek yivli kubbe ise daha çok sarı rengin hâkim olduğu çini mozaik bir kitabe ile süslüdür. Timur'un koyu yeşil yeşim taşından yapılmış sandukası üst salondadır. (M)

GURİN (EL), *Esk.* **Marceau,** Cezayir'de (El Asnam idare bölgesi, Şerşel idare çevresi) komün. Miliana kütlesinde; 11 781 nüf. (L)

GURİYEV, S.S.C.B.'de (Kazakistan) liman şehri, Hazar denizi kıyılarında, Ural ırmağının ağzında; 78 000 nüf. Emba havzasında çıkarılan ham petrolü işleyen rafineriler. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. (L)

GURK i. (onomatope). *Halk dili.* Kuluçka. || Erkek hindi. || *Gurk (gurk) etmek,* (kuluçka veya erkek hindi için) «gurk, gurk» diye ses çıkarmak.

◆ **Gurklamak** geçz. f. Kuluçka olmak. || [Erkek hindi için] Kabarmak. (M)

GURKA'LAR veya **GORKA'LAR,** Nepal'de başta gelen hint-arya menşeli kast. Hindistan'daki eski ingiliz ordusunun en iyi askerleri Gurka'lardı. Bu özelliklerini günümüzde de muhafaza ederler. (L)

GURKANLI devleti veya **TİMUROĞULLARI,** Babur Şah'ın Hindistan'da 1526 yılında kurduğu devlet.

Timur'un beşinci kuşaktan torunu olan Babur, hükümdar olduktan sonra Hindistan'a sefer açtı (1519). Ludi devletini ortadan kaldırdı. Hindistan'a karşı beşinci seferinde de Panipat savaşını kazandı. Hindistan'ın kuzey bölgelerini alarak Gurkanlı devletini kurdu (1526). Hükümdarlığı 6 yıl sürdü. Bu süre içinde Türkistan'dan getirdiği türkleri Hindistan'a yerleştirdi. Afgan beylerini kazanmak için onlara karşı çok yakınlık gösterdi. Babur Şahın ölümünden sonra yerine Hümayun III geçti. Zamanında Afganlar başkaldırdı. Afgan meselesini çözümledi, Gucerat seferine çıktı. Bütün ülkeyi aldı. Bir süre sonra Gucerat, Şir Han tarafından geri alındı. Gucerat'ı geri alma gereğini duymadı. Hümayun III, Bengal devletine yardım için doğuya sefer yaptı. Bengal sultanı Mahmud Ludi'yi kurtardı. 1539'da Şir Han üzerine yürüdü. Çavsa'da bozguna uğradı. Arkasından Kanevç'de ikinci defa bozguna uğrayarak hâkimiyeti Afganlılara bıraktı. Afgan reisi Şir Han 1545'te öldü. Yerine geçen Selim Şah 1554'te ölünce, Hümayun tekrar Delhi'yi alarak Şir Han'ın kurduğu Sur devletine son verdi. Hümayun III, 1556'da öldü. Yerine Bayram Han hükümdar oldu. Zamanında Mirzalar meselesi ortaya çıktı. Bayram Han 1560 yılında tahttan uzaklaştırıldı, yerine Ekber geçti. Ekber zamanında bütün Hindistan alındı. 1564'te Hindistan'ın «cizye» vergisini bağışladı. 1568'de Racputlar, Ekber'in hükümdarlığını tanıdılar. 1572'de Ekber, Gucerat seferine çıktı. Surat'ı kuşattı. Gucerat topraklarını Gürkanlı topraklarına kattı. 1573'te Fetihpur Sikri başkent yaptı. 1574'te Bengal ve Bihar üzerine yürüdü. Buraları da topraklarına kattı. Pençap'ın dağlık bölgelerinde bulunan Bülucistan, Racistan gibi yerleri aldı (1579). Hint müslümanlarının önderliğine getirildi, Portekizlilerin Hindistan kıyılarını almak istemeleri üzerine sefer hazırlıklarına girişti (1580). Bu arada birçok ayaklanma oldu. Bunlardan en önemlileri Bihar ve Bengal ayaklanmaları idi. 1583'te kardeşinin ayaklanmasını bastırmak için doğuya sefer yapan Ekber, kardeşi Abdul-Hakimi yendi. 1586'da İranlılarla, Özbeklerle ve Osmanlılarla ilişkiler kurmağa başladı. Handis devleti, Nizamşahlar daveti Gurkanlılara bağlandı. Bu arada Osmanlılara karşı İranlıları korumak istedi. 1605'te öldü. Yerine oğlu Cihangir geçti (1605-1627). Cihangir devlet işlerini Nur Cihan'a bırakıp zevk ve sefa âlemlerine daldı. Kandahar'ı İranlılar aldı. Özbekler ayaklandılar. İngilizler, Portekizliler ve Hollandalılar Cihangir'in başarısız yönetimini görerek Hindistan kıyılarını ele geçirmeğe başladılar. Cihangir'in ölümünden sonra yerine Şah Cihan hükümdar oldu (1658-1666). Başarılı bir devlet adamı olan Şah Cihan zamanında Özbekler, Kâbil'e saldırdılar. Fakat başarı sağlayamadılar. 1649'da Abbas II'nin hükümdarlığı sırasında İran üzerine sefer açıldı. Abbas II Kandahar'ı, Gürkanlılardan geri almıştı. İran seferi başarılı olmadığı gibi Kandahar da geri alınamadı. 1658'de Şah Cihan tahttan indirildi. Bir süre sonra tekrar hükümdar oldu. Ölünce yerine Âlemgir tahta çıktı (1666). Fakat kardeşleri onu tanımadılar. Kardeşlerini sindirdi. Tibek, Bengal işleriyle ilgilendi. Narvar'a sefer ve İngilizlerle, Hindistan kıyıları yüzünden savaş yapıldı. Fakat bu savaş bir antlaşma ile sonuçlandı (1690). 1705'e kadar Şah Cihan tahtta kaldı. 1707-1708 Arası karışıklıkla geçti. Bu tarihten sonra sıra ile Türkmen (Nadir Şah Afşar), Afgan (Ahmed Şah bata Aptali) ların saldırılarına uğradı (1708-1759). Sonunda İngilizlerin eline geçti (1764). [M]

GURKANLI (veya **GURKANÎ**) **hanedanı,** Hindistan'da XVI. yy.da Timur'un torunu Babur Şah tarafından kurulan hanedan. Tarihî kaynaklarda (*Tarih-i Hanedan-ı Timuriye* [Timur Hanedanı Tarihi]) Timur'un hükümdarlık adı «Emîr Timur Sahipkıran Gurkanî» olarak geçtiği için Timuroğullarına genel olarak *Gurkanî* (Gurkanlı) bazen de *Gurkanî-Çağataî* denilmektedir. (Bk. GURKANLI DEVLETİ.) [M]

GURKHA, Nepal'de şehir, Katmandu'nun kuzeybatısında. Burası bugünkü Nepal devletinin ilk çekirdeği olan bağımsız krallığın başkentidir. Gurkhaların kralı Prithvi Narayan'ın, Nevar'lar krallığını yenmesinden (1769) sonra başkent, Katmandu'ya nakledildi. Gurkhalar tapınağı. (L)

GURKO (Vasiliy Yosifoviç), rus generali (1864-1937), Yosif Vladimiroviç Gurko'nun oğlu. 1899-1902 savaşında Boer'lerin safında çarpıştıktan sonra 1916'da genelkurmay başkanı oldu ve ocak 1917'de Rusya-Romanya cephesi kumandanlığına, haziranda da Güneybatı cephesi kumandanlığına çağırıldı. Temmuz 1918'de, İngilizlerin çıkartma yaptığı Murmansk'ta müttefik kıtalarının başına getirildi. (L)

GURKO (Yosif Vladimiroviç), litvanyalı rus generali (Kaunas 1828 - Saharov, Tver yakını 1901). Yüzbaşı olarak Kırım savaşına katıldı. 1876'da tümgeneral oldu.1877'de Osmanlılara taarruz eden rus ordusunun öncü kuvvetlerine kumanda etti. Tırnova'yı ele geçirdi (7 temmuz 1877). Eski Zağra'da Süleyman Paşa kumandasındaki osmanlı ordusu tarafından durdurulmak istendi. Fakat osmanlı ordusunu yenerek Sofya, Samuka, Yeni Zağra, Çırpan, Tatar Pazarcığı ve Filibe'yi aldı; Edirne'ye girdi (1878). Başarısından dolayı kendisine kont payesi verildi, Petersburg (1879-1880), sonra da Polonya (1883-1894) valisi oldu. (LM)

GURLAMAK geçz. f. (onomatope *gur*'dan *gur-la-mak*). «Gur» sesi çıkarmak: *Midesi gurlamak.* (M)

GURLİTT (Manfred), alman bestecisi (Berlin 1890). Humperdinck'in öğrencisidir. Berlin, Essen, Augsburg, Bremen operalarında orkestra yöneticiliği yaptı. Berlin konservatuvarında ders verdi ve 1939'da Tokyo'da yerleşti, orada kendi adını taşıyan bir opera topluluğu kurdu. Operalar, senfonik eserler, konçertolar ve oda müziği besteledi. (L)

GURLİTT (Wilibald), alman müzikoloğu (Dresden 1889 - Freiburg, Brisgau 1963). Heidelberg'de P. Wolfrum'dan ders aldı, sonra Leipzig'de H. Riemann'ın öğrencisi ve yardımcısı oldu. *Michael Praetorius* üstüne bir tez yaptı (1914). Brisgau'da Freiburg üniversitesinde ders verdi (1920). 1947-1949 Arasında Bern üniversitesi müzikoloji kürsüsünü yönetti. *Praetorius - Orgel*'i (Praetorius oldu) hazırlattı. G. Binceois, J. Walther M. Praetorius ve D. Buxtehude'nin bazı eserlerini yayımladı. Bilim kitapları:

Foto. İsveç Turizm bürosu (LAROUSSE)

J.S. Bach, der Meister und sein Werk (J.S. Bach, Usta ve Eseri) [1936]; *Vom Klangbild der Barockmusik* (Barok Müziğin Ses Yapısı) [1956]. *Archiv für Musikwissenschaft*'ta (Müzikoloji Arşivi) yazarlık yaptı, Riemann'ın *Musikilexikon*'unun (Müzik Lûgati) on ikinci baskısını yönetti (1959). [L]

GURLULAR. Bk. GURÎLER.

GURMA, Batı Afrika'da zenci krallığı; XIII. yy. başında Diaba Lompo tarafından kurulan bu krallık bugüne kadar devam etmektedir. (L)

GURMUKHİ i. Pencabî ve sindhî dillerinin yazılmasında kullanılan yazılardan biri. (L)

GURNİA, Mirabello körfezinde (Doğu Girit) bir eskiçağ şehrinin modern adı. 1901-1904 Arasında kazılar yapılan Gurnia, Yeni Minos devri başlangıcı şehirciliğin örneği sayılır (dolambaçlı ve dar sokaklar; dağ yamacında, saray ile agora çevresine toplanmış evler.) [L]

GURO'LAR, Batı Afrika'da, Fildişi sahilinin Sassandra ve Bamdama nehirleri arasında yaşayan ve sayıları 110 000'i bulan zenciler. Yaptıkları maskeler ve ince işlemeli eşyalar ünlüdür. Özellikle dokuma çıkrık makaralarını kadın kafaları veya hayvan resimleriyle süslerler. (L)

GURRÂN veya **GURRENDE** sıf. (fars. *ġurrîden*, kükremek'ten *ġurrān* veya *ġurrende*). *Esk.* Kükreyen, gürüldeyen, öfkeli: *Derin gurrende aks-i savletiyle ra'd-i hevl-âver / Kımıldar bir siyah ejder gibi aguş-ı vâdîde* (Tevfik Fikret). ‖ *Şir-i gurrân*, kükreyen aslan. (M)

GURRE i. (ar. *ġurre*). *Esk.* Beyazlık, parlaklık: *Hürmet sana ey gurre-i garrâ-yı gül-efşân* (Tevfik Fikret). ‖ Atın alnındaki beyazlık, akıtma. ‖ Şafağın beyazlığı. ‖ Yeni ay.

— Huk. *Esk.* Ölü çocuk düşürülmesinde, buna sebep olandan alınan tazminat. (Bu miktar 500 dirhem gümüştü.)

— Takvim. Arabî ayın birinci günü. ‖ Kamerî ayın birinci günü: *Rebiul-âhirin gurresinde, halife Resûlûllah, ordugâha gitti* (Cevdet Paşa). ‖ *Gurre-i muharrem*, Muharrem'in ilk günü. (M)

GURRENDE sıf. Bk. GURRÂN.

GURS, Fransa'da Basses-Pyrenées idare bölgesinde (Oloron-Sainte-Marie idare çevresi) komün, Oloron gav'ının sol kıyısında; 415 nüf. 1939'da burada cumhuriyetçi ispanyol milisleri için bir karargâh kuruldu; barıştan sonra buraya 12 000 kadar yahudi (çoğu alman yahudisi) yerleştirildi. Ölüm oranı çok yüksek oldu: 1940 1942 arasında bin kişi öldü. 1942 Sonundan itibaren Vichy hükûmeti tarafından Almanlara geri verilen yahudiler, toplama kamplarına gönderildi. Kurtuluş'tan sonra 1946'ya kadar buraya Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanan siviller hapsedildi. (L)

GURU i. («hoca, mürşit veya pir» anlamında sanskritçe kelime). Brahmacı eğitimde, yüksek kast'tan gençleri ve öğrencileri yetiştiren kimse. (Sonraları mürşitlik rolünü de yüklendi.) ‖ *Teşm. yol.* Hıristiyan misyonerlerine verilen ad. (L)

GURUB i. Bk. GURUP.

GURULDAMAK geçz. f. (onomatope *gurul*'dan *gurul-da-mak*). «Gurul, gurul» diye ses çıkarmak: *Karnı guruldamak.*

◆ **Guruldama** i. Guruldamak eylemi. (M)

GURULTU i. (onomatope, *gurul*'dan *gurultu*). Guruldama sesi: *Tezgâhın yanında fincan, tabak tıkırtıları, semâverden akan sıcak su fışıltısı, her köşeden gelen nargile gurultusuna karışıyor* (H.E. Adıvar). [M]

GURUP veya **GURUB** i. (ar. *ġurūb*). Bir gökcisminin batıda görünmez hale gelmesi. ‖ Özellikle güneşin batması: *Git bu mevsimde gurup vakti, Cihangir'den bak* (Yahya Kemal). *Eşyayı al kana boyar bir gurup / Ve gece giydirir ölüm rengini* (F. N. Çamlıbel). ‖ *Gurup etmek.* [Güneş için] Batmak: *Ey gözlerinde mâ'î güneşler gurûb eden* (Tevfik Fikret). *Mec.* Ortadan kaybolmak, ismi unutulmak. ‖ *Esk. Gurûb-üş-şems*, güneşin batışı: *Sen «güneşin batışı» dersin, Osmanlı «gurûb-üş-şems»* der (F. R. Atay).

◆ **Gurubî** sıf. *Esk.* Gurupla ilgili. ‖ *Gurubî saat*, güneş battığı anda 12'yi gösteren alaturka saat. (M)

GURUPİ, Brezilya'da nehir, Atlas okyanusuna dökülür. Para ve Maranhao eyaletleri arasında sınır çizer ve büyük bir haliç meydana getirir; 800 km. Ağzı yakınında boksit yatakları. (L)

GURUR i. (ar. *ġurūr*). Kendini beğenme, kibir: *Bu gururun en ciddî şekli diğer ikisine nispetle Sadri'de görülüyordu* (H.R. Gürpınar). *Söyle, bu gurur, bu kibir ve azamet sana nereden geliyor, ey gönül!* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ Övünme, iftihar: *Madalyasının gururu ile gülmek için açılan dudakları, benim dolu göğsüme baktığı vakit, buruşup kısıldı* (F.R. Atay). *Kadınlar, her vakitten ziyade, bakkal dükkânını yabancılara biraz gururla gösteriyorlardı* (H.E. Adıvar). ‖ Şeref, onur: *Gururu yaralanan genç adam, duyduğu acı ile kendisini yeniden yaratmıştı* (Y.Z. Ortaç).

— DEY. *(Birine) Gurur gelmek* veya *(biri) gurur getirmek*, gurur duymak, kurumlanmak. ‖ *(Birinin) Gururunu okşamak*, bir kimseye övünç vermek: *Mamafih, insan arasına katılmak biraz da gururunu okşamıyor değildi* (R.N. Güntekin).

— *Esk. Gurûr-ı civanî*, gençlik gururu. ‖ *Gurûr-ı tâat*, ibadete güvenme gururu. ‖ *Dâr-ül-gurûr* («gurur evi»), dünya. ‖ *Hab-ül-gurûr*, boşuna gururlanma. (M)

GURURÎ sıf. (ar. *ġurūr*'dan *ġurūrī*). *Esk.* Gururla ilgili.

◆ **İ.** Mus. Türk musikisinin, bugüne örneği ulaşamamış en eski makamlarından biri. (M)

GURURLANMAK dönşl. f. (*ġurūr*'dan *ġurūr-la-n-mak*). Büyüklenmek, kibirlenmek: *Eğer okuduğun kitaplarla gururlanıyor ve bunlardan aldığın bilgilerin kuvvetiyle etrafına saldırıyorsan şunu bil ki bunların hiç biri kalmaz* (N. Araz). [M]

GURURLU sıf. (*ġurūr*'dan *ġurūr-lu*). Gururlanmış, mağrur: *Her zamanki gururlu haline şimdi bir de zafer eklemiş gibiydi* (S.F. Abasıyanık). [M]

GURVAL (veya **GUDWAL** veya **GOAL Aziz**), Bretagne'da çok yaygın bir tarikat kuran keşiş (VI. yy.?). Britanya adasından Armorik'e geldi; Alet piskoposu olduğu sanılır. Ondan kalan kutsal emanetlerin X. yy.-da Gand'a nakledildiği ve Flandre'da «Gudwal» adı altında kutsal gibi sayılmağa başladığı söylenir. (L)

GURVİTCH (Georges), fransız sosyoloğu (Novorosisk, Rusya 1894-Paris 1965). Sorbonne'da profesördü, yapısal sosyolojinin başlatıcı ve yürütücüsüdür: *l'Idée du Droit Social* (Toplumsal Hak Düşüncesi), doktora tezi (1935); *l'Expérience Juridique et la Philosophie Pluraliste du Droit* (Adlî Tecrübe ve Hukukun Çoğulcu Felsefesi) [1936]; *Morale Théorique et Science des Moeurs* (Kuramsal Ahlâk ve Töreler Bilimi) [1937]; *Essais de Sociologie* (Sosyoloji Denemeleri) [1939]; *Elements de Sociologie Juridique* (Adlî Sosyolojinin Temel Bilgileri) [1940]; *Déclaration des Droits Sociaux* (Toplumsal Haklar Bildirgesi) [1944]; *Karl Marx et la Sociologie du XX.e Siècle* (Karl Marx ve XX.yy. Sosyolojisi) [1948]; *Les Tendances Actuelles de la Philosophie Allemande* (Alman Felsefesinin Bugünkü Eğilimleri) [1950]; *La Vocation Actuelle de la Sociologie* (Sosyolojinin Bugünkü Amacı) [1950]; *Déterminismes Sociaux et Liberté Humaine* (Toplumsal Gerekircilikler ve İnsan Hürriyeti) [1955]; *Dialectique et Sociologie* (Diyalektik ve Sosyoloji) [1962] v.b. (L)

GUSALE i. (ar. *ġusl*, yıkama, yıkanma'-dan *ġusāle*). *Esk.* Yıkanma suyu. (M)

GUSAS çoğl. i. (ar. *ġuṣṣe*, üzüntü'den *ġuṣāṣ*). *Esk.* Kederler, üzüntüler. ‖ *Gusas-ı mevt*, ölüm acıları, ölüm üzüntüleri. (M)

GUSE i. (fr. *gousset*). Marang. İki veya daha fazla iskeleti birbirine sıkıca bağlamak için kullanılan, ağaç veya saçtan yapılmış yardımcı parçalar. (Guse, yapılan birleştirme iskeletlerin iyice bağlanması için yeterli olmadığı zaman uygulanır. İşin yüzeyine, iki iskeletin birleştiği yeri içine alacak şekilde, vida veya çiviyle bağlanır ve gerekli takviye yapılır.)

— Teknol. Bir madenî inşaatta bölümlerin bağlantısını sağlamlaştırmak için kullanılan genellikle üçgen biçiminde çuha. (L)

GUSEV, esk. alm. **Gumbinnen,** S.S.C.B.'de şehir, eski Doğu Prusya'da, Kaliningrad'ın doğusunda; 13 000 nüf. 1724'te kurulan tarım merkezi. (L)

GÛSFEND veya **GÛSPEND** i. (fars. *gūsfend*). *Esk.* Koyun: *Dendân-ı şire lokma olur âhuvân-ı zâr / Bir gûsfendi tu'me kılar gürg-i can-şikâr* (Ziya Paşa). ‖ *Gûsfend-küşân* (veya *gûspend-küşân*), koyun kesme zamanı, kurban bayramı. (M)

GUS-HRUSTALNİY, S.S.B.C.'de şehir, Moskova'nın doğusunda; 53 000 nüf. Dokuma sanayii ve cam fabrikaları. (L)

GUSL i. Bk. GUSÜL.

GUSMAO (Bartholomeu Lourenço DE), brezilyalı mucit (Sao Paulo 1685-Toledo, İspanya 1724). Cizvit papazı adayı iken Portekiz'de Coimbra üniversitesinde okudu. Burada ilimle ilgilendi. 1705'te Brezilya'ya döndü, 1708'e kadar orada kaldı. Bu müddet zarfında Paraguay ırmağından su çıkarmak için bir pompa yaptı. Hollanda ve Fransa'ya gitti, bu ülkelerde de bazı icatlar yaptı.

Gusmao ününü 1709'da yaptığı bir «uçan gemi»ye borçludur. Bu gemiyle Lizbon'daki bir kuleden atlayan Gusmao'nun uçuşunu Portekiz kralı Joao V de izlemişti. O devirde yapılmış resimler «uçan gemi»yi üstü örtülü bir gondol olarak gösterir. Gondolun önüne bir kuş kafası, gövdesine de boru ve kanatlar takılmıştı. Bu büyük bir ihtimalle bir sıcak hava balonuydu. Gusmao ayrıca kanatlarını sallayan bir uçuş âleti üstünde çalıştı, bir de planör yaptı. İcatları ileride yapılan uçuş çalışmalarını etkilemedi. 1721'de papaz oldu, dinî işkenceden korktuğu için İspanya'ya geçti. (L)

GUSN i. (ar. *ġuṣn*). *Esk.* Dal, budak. ‖ *Gusn-i şecer*, ağaç dalı. ‖ *Gusn-i meksûr*, kırık dal.

— Anat. *Esk.* Damar ve sinir sistemi.

— Bot. *Esk. Gusn-i müteverrik*, yapraklarda görülen damarlar.

◆ **Gusne** i. *Esk.* Tek dal.

◆ **Gusnî** sıf. *Esk.* Dal, budakla ilgili. (M)

GÛSPEND i. Bk. GÛSFEND.

GUSPİNİ, İtalya'da komün, Sardinya'da (Cagliari ili); 13 100 nüf. (L)

GUSS i. («dökme demir» anlamında almanca k.). Metalürji. Bir kere ergitilmiş dökme demir külçesi. (Guss'lar genellikle, yüksek fırının dibindeki bir döküm alanının üzerinde açılmış kum çukurlarına dökülür.) [L]

GUSSA i. (ar. *ġuṣṣa*, boğazı tıkayan ve nefes almayı zorlaştıran her şey). *Esk.* Keder, kaygı, üzüntü: *Bu sual, dünya gussasıyle gönlü yorulan, işi daralan her insanın, bir çok defa ta dilinin ucuna kadar gelmiş olan bir sualdir* (N. Araz). ‖ *Gussa etmek*, üzülmek. ‖ *Gussa yemek*, birinin kaygısını çekmek, üzülmek. ‖ *Gussa vermek*, üzüntü vermek. ‖ *Gussa-nâk*, kaygılı. (M)

GUSTAF I VASA (Lindholm 1496-Stockholm 1560), İsveç kralı (1523-1560), millî hanedanın kurucusu. «Vasa» diye anılan Gustaf Eriksson, Danimarkalıların elinde rehine iken (1518) kaçtı (1519) ve Lübecke'e sığındı. İsveç'e döndü (1520), babası Erik'i Stockholm'daki kan dökümünden kurtaramadı (1520). Dalarna'yı ayaklandırdı. Uppsala'yı aldı (1521) ve Lübeck'in yardımıyle Danimarkalıları kovdu (Kalmar'ın düşüşü, 1523). Vadstena'da naip ilân edildi, Strängnäs Riksdag'ınca kral seçildi (haziran 1523). Luther'ci Olof ile Lars Petersson'un öğüdüne uyarak Västeros Riksdag'ına Luther'ciliği kabul ettirdi ve kilise mallarına kendi lehine el konmasını sağladı. Bu, hürriyet savaşı sırasında yaptığı borcu ödemesine imkân verdi (1527). Örebro Millî Ruhanî meclisi (1529) Luther öğretisini ve luther'ci âyin düzenini kabul etti. Gerçekte krala bağlı olan Uppsala hâkim papazının emri altına koyduğu piskoposluk hiyerarşisini muhafaza etti. Fiyatların yükselmesinden, vergilerin ağırlığından, soyluların miras istifçiliğinden, din değiştirilmesinden ileri gelen halk ayaklanmalarını (Dalarna, 1533) Gustaf şiddetle bastırdı. Merkeziyetçi bir siyaset uy-

GUSTAF II ADOLF
Van Dyck'ın tablosu

Foto. Hanfstaengl-Giraudon (LAROUSSE)

guladı, memurlarını eyaletlere yerleştirdi, kuzey eyaletini ve Finlandiya'yı tarıma elverişli hale getirdi, sanayinin (suyle çalışan ilk hızarlar) ve ticaretin gelişmesini destekledi. Tahta vâris olarak oğulları Johan ve Erik'i gösterdi (1540), sonra Västeros Riksdag'ına erkek çocukların veraseti ilkesini kabul ettirdi (1544). Bu yolla sülâlesini sağlam bir şekilde yerleştiren Gustaf Vasa sürekli bir ordunun çekirdeğini (15 000 kişi) kurdu, bir harp filosu meydana getirdi. Fransa'nın desteği ile (siyasî ve ticarî 1544 antlaşması) Danimarka'nın yeniden saldırıya geçmesini önledi. İsveç'in ticaretini yavaş yavaş Hansa şehirlerinin tekelinden kurtarmak için Lübeck'lilerin aralarındaki ayrılıklardan faydalandı. Finlandiya üzerindeki rus tehdidini bertaraf etti (Moskova antlaşması, 1577). Böylece İsveç'i önde gelen devletler arasına kattı. (L)

GUSTAF V

GUSTAF II ADOLF (Stockholm 1594-Lützen 1632). İsveç kralı (1611-1632), Karl IX'un oğlu. Uppsala'da profesör Skytte tarafından yetiştirildi. Danimarka savaşını bitirdi, kendisine Alvsborg'u yeniden kazandıran, Finnmark'ı vermek zorunda bırakan fakat gemileri boğazlardan geçiş ücreti ödemekten kurtaran Knäred barışını (1613) imzaladı. 1617'de Rusya ile İngria, Estonya ve Doğu Karelia'yı elde etmesini sağlayan Stolbova barışını yaptı. Şansölye Oxenstierna'nın ve çocukların batı kültürü edinmek üzere Fransa'ya gönderdiği soylularının yardımıyle devleti yeniden düzenledi. 1611 Fermanıyle asalet imtiyazlarını teminat altına aldı ve Riksdag ile Riksrad'a, savaşı veto hakkını tanıdı. Çok bilgiliydi, başarılı bir yazardı; parasız okullar, yeni üniversiteler (Abo, Dorpat) açmak suretiyle eğitimi geliştirdi. Bir yüksek mahkeme kurdu (1624). Yabancılara baş vurarak ekonomiyi modernleştirdi, Göteborg limanındaki İngilizlerden, demir sanayiini ve deniz tezgâhlarını geliştiren Louis De Geer gibi Flamanlardan bu konuda yararlandı. Ordu ile de ilgilendi, yalnız İsveçlileri askere aldı, sıkı bir disiplin kurdu. Ateşli silâhlara üstünlük vererek orduyu en modern malzeme ile donattı (seri ateşli, fişekle doldurulan hafif tüfek, barut fişekleri sayesinde atışı seri olan iki beygir koşulu toplar). Tabiyesi (zayiatı azaltmak için küçük birlikler, orduların hareket kolaylığı) örnek sayılacak değerdeydi.

Habsburgların Katolikliği karşısında Protestanlığı savundu. Belki de Orta Avrupa'da bir protestan konfederasyonu kurmayı düşünüyordu, fakat Baltık'ın güney kıyıları üzerinde bir ev ile İsveç'i korumak için alman nehirlerinin ağızlarının kontrolunu sağladı ve bu suretle denizi bir «isveç gölü» haline getirdi. 1621'de Lehistan'a taarruz etti, Riga'yı, Dorpat'ı ve Batı Prusya limanlarını ele geçirdi (1625), sonra Richelieu'nün elçisinin öğüdüne uyarak Altmark saldırmazlık paktını imzaladı (eylül 1629). Fransa ile yaptığı Bäalde antlaşması (ocak 1631), katolik mezhebini sayması şartı ile, Habsburglara karşı besleyeceği 40 000 kişilik ordunun bakım masrafı için Gustaf'a beş yıllık para yardımı sağladı. Brandenburg'u işgal etti, imparatorluk ordularını, Breitenfeld zaferini kazanmasına yardım eden müttefiki Saksonya'ya doğru sürdü (17 eylül 1631). Sonra, Saksonlar Bohemya'yı fethettikleri sırada Pfalz üzerine yürüdü ve Richelieu'nün büyük endişe duymasına yolaçarak Ren'e vardı. Bavyera'ya yöneldi, Lech üzerinde imparatorluk ordularını yendi ve Wallenstein'ın kendisini Saksonya'daki irtibat hattında tehdit etmesi üzerine Lützen savaşına başladı, zafer kazandığı sırada, süvari birliğinin başında iken öldürüldü (16 kasım 1632). Tahtını Brandenburg seçici prensinin kızı Maria Eleonore von Hohenzollern ile evliliğinden doğan beş yaşındaki kızı Christina'ya bırakıyordu. Gustaf Adolf ünü hızla bütün Avrupa'ya yayılan bir millî kahramandı. (L)

GUSTAF III (Stockholm 1746-ay.y. 1792), İsveç kralı (1771-1792). Adolf Friehrich ile Büyük Friedrich'in kız kardeşi Luise Ulrike von Hohenzollern'in oğlu. Fransız kültürüyle yetişti, filozoflarla mektuplaştı ve Fransa taraftarı Şapkalar* partisini tuttu. Babası öldüğünde (şubat 1771) Paris'teydi; dönüşünde, Fransa büyükelçisi Vergennes'in öğüdüne uyarak vergi konması ve savaş ilânı yetkilerini Riksdag'a bırakan ağustos 1772 Anayasasını kabul ettirdi. 1783'e kadar işkenceyi, rütbelerin para ile satın alınması usulünü kaldırdı, basın hürriyetini (1774) ve dinde hoşgörüyü (1781) benimsedi, böylece uyanık bir despot olarak hüküm sürdü. Tiyatro meraklısı idi, İsveç akademisini ve Stockholm operasını kurdu. Finlandiya'da Rusya'nın teşvikiyle meydana gelen toprak çatışmalarını önleyemedi, Katerina II'yi ziyaret etmesi de boşa çıktı (1777). Amerika Birleşik devletlerinin bağımsızlığı için savaşmak üzere gidecek gönüllülere engel olmadı. 1788'de tutumu tekrar sertleşti, Rusya ve Danimarka ile savaşa girişti. Danimarka'yı yendi, Birlik ve Güvenlik akdini kabul ettirdi (ocak 1789). Buna göre yasama yetkisi Gustaf'a ait oluyor, bütün tebaasına ise hukukî eşitlik tanınıyordu. Rusya ile Varela barışını yaptıktan sonra (1790) Fransa kralının lehine harekete geçmek istedi, fakat o sırada Anckarström adlı bir subay tarafından öldürüldü. (L)

GUSTAF IV ADOLF (Stockholm 1778-Sankt Gallen, İsviçre 1837), İsveç kralı (1792-1809), Gustaf III ile danimarkalı Sophia Magdalena'nın oğlu. Acayip tabiatlıydı, «içinde Karl XII'nin ruhu»nu taşıdığını sanırdı. Fransız devrimine ve Napolyon'a düşmandı, kayınpederinin Baden'de kabul ettiği fransız göçmenleri tarafından kışkırtıldı, Louis XVIII'e konukseverlik gösterdi (1804), İngiltere ve Rusya ile birleşti (1805) ve Hannover'e taarruz etmeye kalkıştı. Bu hareket Schlaskow ateşkesiyle durdu (nisan 1807). Ateşkes'i bozması üzerine Fransızlar Stralsund'u aldılar (ağustos 1807). Gustaf IV kıta blokuna girmeyi reddetti, bu yüzden Rusların finlandiya'yı işgal etmelerine de engel olmadı (Olkioki antlaşması, aralık 1808). Bu davranış orduyu memnun etmedi; general Adlercreutz kralı tutukladı (ocak 1809), Devletler onu tahttan indirip yerine amcası Karl XIII'ü getirdiler (mart 1809). Memleketinden sürülen Gustaf Almanya'da Gottorp kontu, sonra da İsviçre'de albay Gustafsson adı altında yaşadı. —Baden'li Fredericia ile evliliğinden doğan oğlu GUSTAF (1799-1877) kendini Karl XIII'e vâris olarak kabul ettirmeğe çalıştıktan sonra sürüldü ve *Prens Vasa* unvanıyle Avusturya'ya hizmet etti. (L)

GUSTAF V (Drottningholm şatosu 1858-ay.y. 1950). İsveç kralı (1907-1950), Oskar II ile Sophie von Nassau'nun büyük oğlu. Tavır ve hareketlerindeki sadelik kendisini halka çok sevdirdi, fakat askerî kredilerden yana olan tutumu Staaff hükûmetinin düşmesine sebep oldu. Staaff'ın yerini Eden aldı (şubat 1914). Birinci Dünya savaşı süresince titiz bir tarafsızlık siyaseti izledi. Parlamenter sistemin kurallarına uyarak, hükûmeti kurmağa sosyalist Branting'i memur etti (1920). İkinci Dünya savaşında kamuoyu Finlandiya'dan yana olmasına rağmen o yine tarafsızlığı tercih etti. Temmuz 1940'ta alman savaş malzemesinin, sonra da birliklerinin Finlandiya'dan Norveç'e transit geçmesine izin verdi (1941), fakat Hitler'in başarısızlığa uğraması üzerine sınırlarını kapadı (ağustos 1943). [L]

GUSTAF VI ADOLF (Stockholm 1882), İsveç kralı (1950), Gustaf V ile Baden'li Sophie Maria Victoria'nın oğlu. 1905'te Saksonya-Coburg-Gotha soyundan Margaret (öl. 1920) ile evlendi. Bu evlilikten Vesterbotten dükü Gustaf Adolf doğru (öl. 1948), dükün oğlu şimdiki veliaht Karl Gustaf'dır. Gustaf VI ikinci olarak Lady Louise Mountbatten ile evlendi (1923). [L]

Gustav hattı, Almanların 1943'te İtalya'da Garigliano ve Sangro ırmaklarının ağızları arasında (120 km) ve Abruzzi yüksek dağlık bölgesi içinde hazırladıkları tahkimli mevzie verdikleri ad. 19 Ocak 1944'ten itibaren müttefiklerin taarruzuna uğrayan bu mevzii, ancak general Juin emrindeki Fransız seferî kuvvetinin cüretli bir taarruzu ile ele geçirildi; bu kuvvetler Aurunci dağlarında bir gedik meydana getirerek Roma yolunu açtılar. (Bk. İTALYA *savaşı*). [L]

GUSTAVİA i. (İsveç kralı *Gustaf* III'ün adından). Guyana'da yetişen bitki; birçok türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. (*Lecythidaceae* familyasından.) [L]

GUSTAVİA, Saint-Barthélemy adasının (Fransız Antilleri) idare merkezi, adanın güneybatı kıyısında. (L)

GUSTAVO A. MADERO, Mexico'nun (Meksika) kuzeydoğu banliyösünde şehir; 60 200 nüf. Çeşitli sanayi. (L)

GUSTO i. (ital. k.). Zevk, beğeni: *Saniha Hanım'ın gusto'su ne kadar mükemmel olmalıdır ki o ziynet, o intizam muhtel olmayıp mütezayit olsun* (Ahmed Midhat).

◆ **Gustolu** sıf. Zevkli, beğenili: *Gustolu terzi.*

◆ **Gustosuz** sıf. Zevksiz. (M)

GUSÛN çoğl. i. (ar. *ğuṣn*, dal, budak'tan *ğuṣūn*). *Esk.* Dallar, budaklar: *Sar'a-i ihtizaz içinde gusûn / Çırpınır, çarpınır, kırar, kırılır* (Cenab Şahabeddin). || *Gusûn-ı ter*, taze dallar: *Sabâ eser, gusûn-ı ter / Ki mürg-i aşka lânedir / Fısıldaşır, sükût eder / Bu bir güzel terânedir* (Tevfik Fikret). [M]

GUSÜL veya **GUSL** i. (ar. *ğusl*). *Esk.* Yıkanma, yıkama. || *Gusül etmek*, yıkanmak. || *Gusül abdesti*, din kurallarına uygun bir şekilde yıkanma, boy abdesti: *Geberir camie girmez, ne oruç var, ne namaz / Gusül abdestini, Allah bilir amma tanımaz* (M.Â. Ersoy).

— Din. İslâm dinine göre, cinsel yakınlaşma ve cünüp olmayı gerektiren hallerden sonra usulünce yıkanma. (Sıcak su ile yapılan gusüle *istihmam*, soğuk su ile yapılan gusüle de *ibtirad* denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Gusül*, farzdır. Bazı hallerde sünnet, bazen de müstahab sayılır. Farz olan gusülde, abdestte olduğu gibi belli bir sebeb, şart, hüküm, sıfat, gereklilik vardır. Gusül, cinsel temas, meninin herhangi bir sebeple dışarı çıkması, kadınların âdet görme, doğum hali veya ölüm sonucu bedenin tümüyle yıkanmasıdır. Hanefîlere göre gusülün abdest almada olduğu gibi şeriata uygun olarak yapılması gerekir.

Gusülde ağzı, burnu ve vücudu yıkamak esastır. Ağzı ve burnu yıkamak, «cünüpseniz arının» (Kur'an El Mâide, 7.) ayetinden çıkarılmıştır. Ağzın burnun yıkanması sünnet; bütün vücudun yıkanması ise farzdır.

Gusülün farz olmasına veya Hz. Muhammed'in yaptığı ve söylediği gibi yapılmasına (sünnet), *guslün sıfatı* denir. Cünüplükten, kadınların âdetlerinden veya doğumdan sonra yıkanmaya *mucib* (gereklilik) denir. Gusüle besmeleyle başlamak, niyet etmek sünnettir. Gusül ederken, daha önceden vücudun temizlenmesi, üreme organlarının yıkanması, ağzın burnun üç kere, daha sonra ayakların yıkanması, vücudun her yerine değecek tarzda üç kez su dökülmesi gerekir. Su dökünmeye başlarken önce sağ omuza, sonra sol omuza su dökülür; suyu ilk döküşte vücut ovalanır.

Gusülün adabı, abdestteki gibidir. Ancak gusülde kıbleye karşı durma zorunluğu yoktur; konuşulmaz; dua okunmaz. Gusül abdestinde kimsenin göremeyeceği bir yerde olmak, abdestten sonra iki rekât namaz kılmak iyi bir davranış (müstahab) sayılır. Gusülde şeriata uymayan durumlar (mekruh) şunlardır: abdestte olduğu gibi dua etmek, kimsenin görmeyeceği bir yerde bile olsa çıplak olarak gusül abdesti almak.

Cuma namazı, bayram namazı, hac veya umre için ihrama girerken, arefe günü, zevalden sonra, arafatta gusül etmek sünnettir. Müstahab ve mendub gusül şu durumlarda ve şu şahıslarca yapılır: **1.** kişi müslüman olunca; **2.** ergenlik yaşına gelince; **3.** delilikten kurtulunca, baygınlıktan ve sarhoşluktan ayılınca; **4.** kan aldırdıktan sonra; **5.** ölünün yıkanmasından sonra; **6.** Berat gecesinde; **7.** Kadir gecesinde; **8.** Medine'ye giren; **9.** Kurban bayramı sabahı müzdelife'de duran; **10.** Mekke'ye tavaf için gelen; **11.** Ay ve Güneş tutulduğu zaman namaz kılacak olan; **12.** yağmur duasına çıkan; **13.** karanlık, kasırga, fırtına, yer sarsıntısı dolayısıyle korkarak namaz kılacak ve dua edecek olan; **14.** yoldan gelen; **15.** günahtan tövbe eden; **16.** âdette iken, âdeti geçen (bu durumda olan kadın zorunluk varsa, gerekiyorsa, niyet edildiği takdirde denize ve göle dalmak, yağmur altında yıkanırcasına ıslanmakla gusül abdesti alabilir); **17.** hac'da taş atacak olan. (M)

GUSÜLHANE bls. i. (ar. *ğusl*, yıkanma ve fars. *ḫāne*, ev'den *ğusl-ḫāne*). Eski evlerde yıkanmak için kullanılan, altı çinko

Foto. Turistrafikforbundet (LAROUSSE)

kaplı küçük odacık: *Fakat gusülhaneye girer bir soğuk su dökünür [...] meydana çıkardı* (H.E. Adıvar). [M]

GÛŞ i. (fars. *gûş*). *Esk.* Kulak: *Ne demler geçti, bak, hâlâ o tıfl-ı dil-sitansın sen / Geçen sûr-i safânın aksidir gûşumda âvâzın* (Tevfik Fikret). || Dinleme, işitme. || *Gûş etmek*, dinlemek: *Bir başka terâne gûş ederdin / Ruhum gibi sen de cûş ederdin* (M. Â. Ersoy). *Gûş etmesin öyle söz kulaklar / Alûdesi olmasın dudaklar* (Ziya Paşa). || *Gûş-dâr* (veya *gûş-güzâr*), dikkatle dinleyen: *Gûş-dâr olanlar dahi müddet-ül-ömür gözleri görmemiş* (Şanizade). Bekçi. || *Gûş-girân* (veya *gûş-girifte* veya *gûş-sengin*), ağır işiten. || *Gûş-mâl*, kulak bükme, cezalandırma: *Sermestân-ı idareye hakikaten yapıştırdığı gûşmâl-i ikazdır* (Cenab Şahabeddin). Telli çalgıyı akort etme. || *Gûş-mal etmek*, cezalandırmak, kulağını bükmek. || *Gûş-piç*, kulak burma, cezalandırma. Soğuktan korunmak için kulağa sarılan şey. || *Gûş-pîçide*, («kulağı bükülmüş olan») okul çocuğu. || *Gûş-zed*, kulağa çarpan, işitilen, dedikodu. || *Gûş-ı can* (veya *gûş-ı hûş*), can veya akıl kulağı. || *Gûş-ı can ile* (veya *gûş-ı huş ile*), can (akıl) kulağıyla, bütün dikkatiyle, severek (dinleme). || *Gûş-ı mahî*, yumuşakçalar familyasından bir deniz hayvanının kabuğu. Deniz hayvanlarının kabuğundan hazırlanan bardak. (M)

GUŞA i. *Esk.* Tiroit bezinin büyümesi sonucunda ortaya çıkan hastalık. *Eşanl.* CEDRE. Bk. GUATR. (M)

GÛŞAN i. (fars. *gûşân*). *Esk.* Pekmez. (M)

GÛŞASB veya **KÛŞASB** i. (fars. *kûşasb*). *Esk.* Rüya. || Düş azma. || Tüysüz genç. (M)

GÛŞE veya **KÛŞE** i. (fars. *gûşe*). *Esk.* Köşe, bucak: *Erdi yine ürdibehişt oldu hava anber-sirişt / Âlem behişt ender behişt her gûşe bir bağ-ı İrem* (Nef'i). *Gül goncasının gûşe-i destar senindir / Gel ey gül-i ra'na* (Nedim). || *Gûşe-bend*, köşebent. || *Gûşe-dar*, köşeli. || *Gûşe-gîr* (*gûşe-güzîn* veya *gûşe-nişîn*), toplumdan uzaklaşmış, bir köşeye çekilmiş olan: *Nûr-ı çeşmim perdelendi ka'be-i ulyâ gibi / Gûşe-gîr-i halvet oldu dide-i bîna gibi* (Nabi). || *Gûşe-i ciğer* veya *ciger-gûşe*. Bk. CİĞER. || *Gûşe-i feragat* (veya *gûşe-i rahat*), dinlenme köşesi: *Gına-yı kalbe sebep devlet-i kanaat imiş / Cihanda cây-ı safâ gûşe-i ferâgat imiş* (Fıtnat). || *Gûşe-i uzlet* (veya *gûşe-i vahdet*), tenha köşe, yalnızlık köşesi: *Ger huzur etmek dilersen ey Muhibbî fâriğ ol / Olmaya vahdet makamı gûşe-i uzlet gibi* (Muhibbi). *Aratır fitne-i hulk ile fesâd-ı ahlâk / Âdeme gûşe-i vahdet ile cây-ı uzlet* (Ayntabî Raşit). [M]

GÛŞİŞ veya **KÛŞİŞ** i. (fars. *kûşiden*, uğraşmak, çabalamak'tan *kûşiş* > *gûşiş*). *Esk.* Uğraşma, çalışma, çabalama: *Bütün ümitlerinin bu gûşiş-i mütemadi ile zuhur edeceği* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

GÛŞT i. (fars. *gûşt*). *Esk.* Et.

◆ **Gûştîn** sıf. *Esk.* Etten, et cinsinden. (M)

GÛŞVAR veya **GÛŞVARE** i. (fars. *gûşvâr* veya *gûşvâre*). *Esk.* Küpe: *Ol dürr-i gûşvare-i nâdide naz eder / Bu terceman-ı râz-ı dil-i kudşiyân olur* (Nef'i). || *Mec.* Verilen öğüdü dinleme. || *Gûşvare-i felek*, yeni doğan ay.

— Ed. *Esk.* Gazel veya kasidenin ilk beyti. (M)

GUT i. (fr. *goutte*). Bk. DAMLA *hastalığı*.

GUTA, Şam'ın çevresindeki bahçelik alanın adı. Barada nehrinin deltası, tarım bölgeleri. Bahr-el-Dımaşk (Şam denizi), Atayba gölü bu alanın içindedir. Bölgede bulunan göl ve kamışlar çöl sahasının Gûta'ya kadar uzanmasına engel olur. Hz. Muhammed'in ileride büyük bir savaşa sahne olacağını bildirdiği hadis'inde, emevî şairlerinden İbn el Kays al-Rukayyât, Ahal ve el-Râi'nin eserlerinde adı geçer. Geleneğe göre, İbrahim peygamber orada doğdu. Ayrıca bölgedeki bir tepede İsa ile annesine sığınak oldu. (Kur'an El-Mü'minûn suresi.) Eski coğrafyacılara göre bölgede çok fazla bostan ve 530 bağ vardı. (M)

GUTA, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Vah ile Tuna'nın kavşağı yakınında, «Ostrov» adlı büyük adada; 11 700 nüf. (L)

GUTAGUT i. (fr. *goutte-à-goutte*). Bk. DAMLA DAMLA.

GÛTE i. (fars. *gûte*). *Esk.* Dalma, dalış, batıp çıkma. || *Gûte-hâr* (*hor*) veya *gûtever*, batıp çıkan. Bk. GAVTA. (M)

GUTENBERG (Johannes GENSFLEİSCH, — denir), alman basımcısı (Mainz 1394 ile 1399 arası - ay.y. 1468). 1434'te Strasbourg'a yerleşti, üç ortakla birlikte kıymetli taşları işledi, sonra 1437'ye doğru ayna yapımıyle uğraştı, 1438'den itibaren de sıkı bir gizlilik içinde tutulan, fakat elle dizilen harflerle basma olduğu anlaşılan bir teknikle ilgilendi. XV. yy. sonundan kalan bilgilere göre Gutenberg'in baskıyı icadı 1440'ta gerçekleşti. 1448'de Mainz'a dönünce buluşunu geliştirdi. 1450'de «Das Werk der Bücher» adlı şirkette Johann Fust'un ortağı oldu. 1455'te Fust Gutenberg'i dava etti, anlaşmadaki kârlar kendisine ödenmediği için, yaptığı masrafların geri verilmesini istedi; Gutenberg davayı kaybedince gereçlerine ve büyük ihtimalle, tam o yıl bitirdiği ilk eserine, iki sütun halinde latince olarak basılmış, «kırk iki satırlı» denen *Kutsal Kitap*'a el kondu. Fust, 1457'de Gutenberg'den işin tekniğini öğrenmiş olan Peter Schöffer ile ortak oldu ve kırk iki satırlı *Kutsal Kitap* ile aynı zamanda, daha önemli bir eser olan bir dua kitabı için hazırlanmış harflerden yararlanarak, *Mainzer Psalterium*'u (Mainz Mezmurlar Kitabı) bastı. 1465'te Mainz başpiskoposu Adolf II von Nassau, Gutenberg'e asalet unvanı verdi ve onu Eltwill'de kabul ederek basım çalışmalarına yeniden başlamasına yardımcı oldu. (L)

GUTHNİCK (Paul), alman astronomu (Hitdorf am Rhein 1879-Berlin 1947). Çalışmasını özellikle fotometri ve spektrografi alanlarına yöneltti, 1912'de fotoelektrik yöntemlerinin kullanımını ilk olarak başarıyle uyguladı. 1921'de Berlin-Babelsberg rasathanesi müdürü oldu, 1928'de gökyüzünü sistemli olarak fotoğraflarla inceledi. (L)

GUTHRİE (Frederick), ingiliz kimyacısı ve fizikçisi (Londra 1833-ay.y. 1886). Maurice adası Krallık kolejinde (1860) ve Londra'da (1869) profesör olarak çalıştı; şekerler, kılcallık, sıvıların ısı iletkenliği üstüne çalışmalar yaptı. FREDERİC CERNY takma adı altında *The Jew* (Yahudi) [1863] başlıklı uzun bir şiir, *Logrono* (1877) adlı bir dram yayımladı. (L)

GUTHRİE (George James), ingiliz cerrahı (Londra 1785 - ay.y. 1856). Askerî cerrah, göz hekimi ve uro-genital sistem anatomicisi olarak ün kazandı. Perine'nin derin yanlama kasına onun adı verildi. (L)

GUTHRİE (sir Tyrone), ingiliz oyun yönetmeni ve yazarı (Tunbridge Wells 1900). Sahneye koyuşundaki canlılık ve değişik yorumlarıyle ün kazandı. Oxford üniversitesinde okudu. Oyunculuğa 1924'te Oxford'ta başladı fakat, kısa bir süre sonra yönetici olarak Scottish National Players ile çalışmağa başladı (1926-1928). 1929-1930 Arasında da Cambridge'te, Festival Theatre'de çalıştı. Londra'da sahneye koyduğu ilk oyun James Bridie'nin *The Anatomist* (Anatomi Uzmanı) [1931] adlı eseriydi. 1939-1940 Arasında Old Vic tiyatrosunu yönetti, daha sonra Tel Aviv, Helsinki, New York gibi dünyanın çeşitli şehirlerinde oyun ve operalar sahneye koydu. 1948 ve 1949'da başarılı çalışmasıyle Edinburgh festivaline büyük ün kazandırdı. 1953'te Stratford'da (Kanada) başlayan Shakespeare festivallerinin birincisini yönetti ve bu festivalin tanınmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. 1963'te Minneapolis'te Tyrone Guthrie tiyatrosunu kurdu. 1961'de «sir» unvanı alan Guthrie 1963'te Belfast'taki (İrlanda) Queen's üniversitesine üniversite emini olarak tayin edildi. Başlıca eserleri: *A Life in the Theatre* (Tiyatro'da bir Ömür) [1959]; *A New Theatre* (Yeni Bir Tiyatro) [1964]; *In Various Directions* (Çeşitli Yönlerde) [1965]. (L)

GUTHRİE (Thomas ANSTEY). Bk. ANSTEY.

GUTHRİE (Woody), amerikalı folklor şarkıcısı ve balad bestecisi (Okemah, Oklahoma 1912-New York 1967). On üç yaşında hayatını kendi kazanmağa başladı. Sürekli yolculuk ederek, bar, gezici çalışma kampı gibi yerlerde şarkı söylüyordu. Bu arada baladlar da yazmağa başladı, eserlerinde hüzünlü bir hava vardı: besteleri, radyoda,

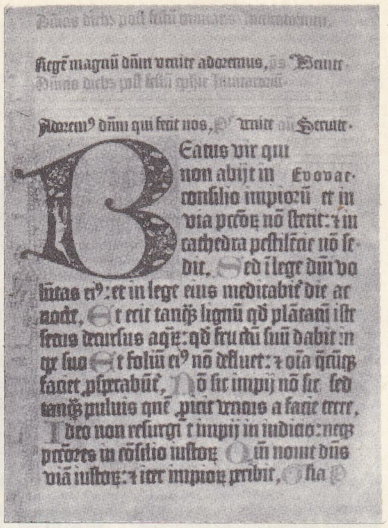

ağustos 1457'de tamamlanan **GUTENBERG,** Fust ve Schöffer'in latince «Mainzer Psalterium»un ilk sayfası

GUTENBERG

konserlerde çalındı, şiirleri *Daily Worker* gazetesinde yayımlandı. Ayrıca *Bound for Glory* (Zafer Yolunda) [1943] başlığı ile otobiyografisini yazdı. 1 000'e yakın şarkısı arasında en ünlü olanları *Union Maid* (Birlik Kızı) ve *This Land Is Your Land*'dir (Bu Ülke Senin Ülken). —1947'de doğan ve kendi gibi folklor şarkıları yazarı olan oğlu Arlo GUTHRİE *Alice's Restaurant*'ı (Alice'in Lokantası) yazdı ve 1969'da bu eseri konu alan filimde oynadı. (L)

GUTHZEİT (Max Adolf), alman kimyacısı (Königsberg 1847 - ay.y. 1915). Organik ve analitik kimya üzerine araştırmalar yaptı. Adlî tıpta da kullanılan, arsenik zerrelerinin dozajıyle ilgili bir tepkime onun adıyle anılır. (L)

GUTİÉRREZ (Antoino GARCİA). Bk. GARCİA GUTİÉRREZ.

GUTİERREZ (Francisco), ispanyol heykeltıraşı (San Vicente de Arévalo, Avila 1727-Madrid 1782). Madrid ve Roma'daki öğreniminden sonra San Fernando akademisine kabul edildi (1751), Madrid'de Alcala ve San Vicente'nin kapı süslemelerinde çalıştı ve fransız sanatçısı Robert Michel ile birlikte Kybele çeşmesinin heykellerini yaptı. (L)

GUTİERREZ (Juan Maria), arjantinli tenkitçi ve şair (Buenos Aires 1809 - ay.y. 1878). *America Poetica* (Amerika'da Şiir) [1846] başlığını taşıyan bir şiir antolojisi, şiirler (*Poesias*, 1869) ve Arjantin'de öğretim üstüne bir deneme yazdı. (L)

GUTİERREZ NAJERA (Manuel), meksikalı şair (Mexico 1859 -ay.y. 1895). Fransız romantizm ve sembolizminin etkisinde kaldı; şiirleri modernist akımın öncüsüdür. (L)

GUTİLER, Zağnos dağlarından güneye inen eski bir kavim veya M.Ö. 2150-2050 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm sürmüş krallığa verilen ad. Son araştırmalar Gutiler'in M.Ö. II. yüzyıla kadar Mezopotamya'da yaşadığını ortaya koydu. Gutiler, Mezopotamya'ya Zağros dağlarından inmişler ve aşağı yukarı bugünkü Luristan bölgesinde görünmüşlerdi. Bu kavmin hangi soydan geldiği bugün için kesin olarak bilinmiyor. Landberger, Gutiler'in dilindeki bazı kelimelerin Türkçeye benzediğini, guti dilindeki «şarlak» kelimesinin Türkçedeki «çaylak» sözüyle yakınlığı olduğunu ileri sürdü. Üçüncü ve son Guti kralı Trigan adının Uygurcada bulunduğunu, bunun tarkan'a (tarhan) benzediğini de Landberger ortaya attı. Guti kralları Akatça yazıyor ve kendilerini Guti kralları ve bazen de Gutilerin ve dünyanın dört bir tarafının kralları diye adlandırıyorlardı. Kral adı olarak Laşirap bilinir. Laşirap'ın Şippar sitesine bir savaş baltası adadığı, bunun üzerinde İştar ve Sin adlarının okunduğu görüldü. Mezopotamya'yı yakıp yıkan Guti'ler Uruk kralı Utu Hegal tarafından ortadan kaldırıldı. (M)

Foto. Encyclopedia Britannica; L.L. (LAROUSSE)

Louis GUTTMAN

Fransız GUYANA'sı: Cayenne'de bir meydan ve savaş anıtı

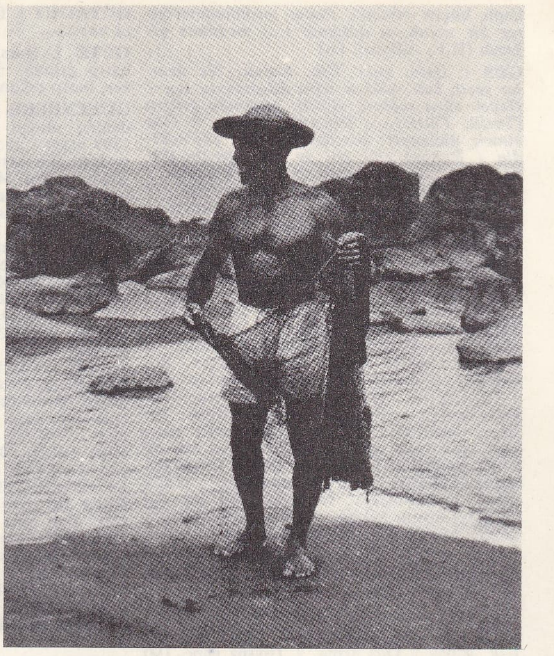

Fransız GUYANA'sı: Cayenne yakınında sahilde ağ atmaya hazırlanan bir balıkçı

Fransız GUYANA'sı armasi

GUTLAND, Lüksemburg'da bölge, büyük düklüğün güney kısmını içine alır. Ardenne kütlesindeki Ösling'e oranla verimli bir bölgedir. (L)

GUTS MUTHS (Johann Christoph Friedrich), alman pedagoğu (Quedlinburg 1759-İbenhain, Thüringen 1839). Yeni bir eğitici cimnastik tipi yarattı. Eserleri: *Gymnastik für die Jugend* (Gençler İçin Cimnastik) [1793]; *Spiele zur Übung und Erholung des Körpers und Geistes* (Beden ve Ruh Eğitimi İçin Terimler) [1796]. (L)

Fransız GUYANA'sı: başkent Cayenne yakınında bir köyde sazdan bir kulübe

Fransız GUYANA'sı Saint-Laurent-du-Maroni

GUTTA-PERCHA i. (ing. k.). Bk. GÜTAPERKA.

GUTTİFERACEAE çoğl. i. Tropik bölgelerde yetişen ve en az 35 cinsi, 400 türü içine alan bitki familyası. (Bunlar ayrı taçyapraklı, sapsız ve karşıt yapraklı bitkilerdir; çiçekleri çoğunda bireşeyli veya noksan ikieşeyli, erkek organlar toplu veya demet halindedir. Başlıca cinsleri: *clusia, garcinia, calophyllum, rhedia, allanblackia, mammea, kayea, mesua.*) [CLUSİACEAE de denir.] (L)

GUTTİFERALES çoğl. i. İkiçenekli ayrıtaçyapraklı çiçekli bitkiler takımı; *Çaygiller* (çay), *hypericaceae* (kılıçotu) ve *guttiferaceae* familyalarını kapsar.

— ANSİKL. Bunlar çiçekliği bombeli bitkilerdir; sütleğenlerle ebegümeçlerine oldukça yakın sayılırlar; çoğunda yapışkan bir süt bulunur; bazı türlerinden damla-zamkı elde edilir. (L)

GUTTİNGUER (Ulric), fransız yazarı (Rouen 1785-Paris 1866). Restorasyon döneminde genç hıristiyan romantizmine bağlandı, *Nadir* (1822) başlığı altında bir tenkit derlemesi yayımladı. 1824'te *Mélanges Poétiques* (Şiir Karışımları) adlı eserinde, *La Muse Française* dergisinde yayımlamış olduğu şiirleri biraraya getirdi. Başlıca şiir kitapları: *Edith ou le Champ d'Hastings* (Edith veya Hastings'in Tarlası) [1827]; *Charles VII à Jumièges* (Charles VII Jumièges'te) [1827]; *Fables et Méditations* (Masallar ve Düşünüşler) [1837]; *Les Deux Ages du Poête* (Şairin İki Çağı) [1844]; *Dernier Amour* (Son Aşk) [1852]. Romanları da vardır: *Amour et Opinion* (Aşk ve Kanaat) [1827]; *Arthur* (1836). Bu kitapta arkadaşı Sainte-Beuve'ün *Volupté* (Şehvet) adlı eserinden ilham aldı. (L)

GUTTMAN (Louis), amerikalı psikolog ve matematikçi (New York 1916). Sırasıyle çeşitli üniversitelerde ders verdi: İthaca'da (New York) Cornell, Harvard, Michigan, Ann Arbor (Michigan). 1948'de İsrail uygulamalı Sosyal Araştırma enstitüsüne bilim işleri müdürü, 1954'te de Kudüs İbranî üniversitesine sosyoloji ve psikolojide ölçme tekniği profesörü oldu. Eserinin esası, tutum kademelerinin ortaya koyduğu matematik meselelerin incelenmesidir. İnsan davranışlarının, aralarında bir tanesi en önemli olan (*görünmez değişken*) kademelenmiş değişkenler üzerine dayandığı varsayımından hareket ederek bir soru cetveli modeli ve verilen cevapların analizi için bir model hazırladı. Fakat bu varsayımın doğurduğu basitleştirme bazı sakıncalara yolaçtığından, Guttman daha karmaşık bir analiz modeli hazırladı (*façetalar analizi*). [L]

GUTTUSO (Renato), italyan ressamı (Bagheria, Palermo 1912). Eserlerinde natüralist figürlere yer veren en büyük italyan ressamıdır. Çağdaş avrupa resminin bellibaşlı ustalarından biridir. Gutuso'nun XIX. yy. resmine karşı olduğu *Etna'dan Kaçış* (Roma Arte Moderna galerisi), dengeli bir düşüncenin ürünü olan *Mimise'nin Kırmızı Şapkalı Portresi* (1941) v.b. adlı tablolarında açıkça ortaya çıkar. Bu dönemde, «Roma okulu» ve 1940-1942 yıllarında benimsediği *Corrente grubu* üslûbunda eserler verdi. Kurşun kalemle çizip üzerinden renkli mürekkeple geçerek yaptığı *Tanrı Bizimle Birlikte* gibi güçlü desenlerden sonra, *Plaj* (Parma, Millî galeri) ve *Boogie-Woogie* (Roma, Arte Moderna galerisi) gibi tablolar yarattı. Bu tablolarda eşya ile günlük olaylar arasındaki ilişki, tarihî tablolarında (*Tartışma*, 1960; Londra, Tate gallery) görülen en anlatımlı tonlardan bile önemlidir. (L)

GUTZKOW (Karl), alman yazarı (Berlin 1811 - Sachsenhausen, Frankfurt am Main 1878). Genç Almanya hareketini başlattı ve yürüttü. Romancı olarak ün kazandı: *Briefe eines Narren an eine Närrin* (Bir Deli Adamdan Bir Deli Kadına Mektuplar) [1832]; *Maha Guru* (1833); *Wally die Zweiflerin* (Şüpheci Wally) [1835]. Yetkililere bu romanın ahlâka ve dine aykırı olduğu bildirilince, Gutzkow'a ve Genç Almanya'ya ait bütün eserler Alman konfederasyonunca yasaklandı. Gutzkow'un polemik yazıları liberal harekete büyük bir etki yaptı; fakat asıl tiyatro yazarı olarak tanındı: *Zopf und Schwert* (Peruka ve Kılıç) [1844] ve *Uriel Acosta* (1847). Son eserleri özellikle toplumsal romanlardır: *Die Ritter vom Geiste* (Ruhun Şövalyeleri) [1850-1851]; *Der Zauberer vom Rom* (Roma Büyücüsü) [1858-1861]. Oldukça esrarlı olan ölümü intihar şüphesi uyandırdı. (L)

GUVAŞ i. (ital. *guazzo*, suluboya'dan fr. *gouache*). Zamklı suda ezilen boyarmaddelerin bal katılarak hamur haline getirilmesiyle elde edilen boya. ‖ Bu boya ile yapılan tablolara verilen ad.

Foto. Encyclopedia Americana; Aubert de la Rüe (LAROUSSE)

— ANSİK. Suluboya şeffaf olduğu halde *guvaş* boya mattır; bu yüzden, birkaç kat boya sürerek bir renge canlılık ve kabarıklık verilebilir. Eski çağlarda İran ve Mısır'da kullanılan güvaş boya, Ortaçağ Avrupa'sında büyük ilgi gördü; günümüze kadar, yalnız başına veya suluboyayle birlikte pek çok sanatçı tarafından uygulandı. (L)

GUVÂT çoğl. i. (ar. *ġavāyet*, azgınlık > *ġāvi*, azgın'dan *ġuvāt*). *Esk.* Azgınlar, sapmışlar. (M)

GU-VIN i. Çin edebiyatında arkaik sadelikte bir üslûp; Sung'lar devrinde çok tutulan yapmacıklı üslûpla zıtlaşır. (L)

GÛY i. Bk. GÛ.

GÛY i. (fars. *gûy*). *Esk.* Çevgan oyununda kullanılan topun adı. ‖ Küre. ‖ *Gûy-bâz*, çevgan oynayan. ‖ *Gûy-ı musâbakat*, çevgan gibi oyunlarda kullanılan top ‖ *Gûy-ı sâkin*, dünya, yerküre, ‖ *Gûy-ı sîm*, ay. ‖ *Gûy-ı zer* veya *gûy-ı zerîn*, güneş. (M)

GÛYA edat. Bk. GÜYA.

GÛYÂ veya **GÛYÂN** sıf. (fars. *güften*, söylemek'ten *gūyā* veya *gūyān*). *Esk.* Söyleyen, konuşan. ‖ *Tutî-i gûyâ*, konuşan papağan. ‖ *Nazm-ı gûyân*, konuşurmuş gibi görünen nazım şekli: *Baki'ye gelince nazm-ı gûyan / Oldu kudema-yi ehl-i irfân* (Ziya Paşa). [M]

GUYANA (FRANSIZ — sı), fr. **Guyana française,** Fransa'nın denizaşırı idare bölgesi, Güney Amerika'nın kuzeydoğu kıyısında, Brezilya ile Surinam arasında; 91 000 km²; 33 505 nüf. İdare merkezi, *Cayenne;* iki idare çevresi (*Cayenne* ve *İnini*) vardır.

Coğrafya

Fransız Guyana'sı çok geniş bir bölge olan billûrsu Guyana'lar kütlesi üzerinde uzanır; yüzey şekilleri çok inişli çıkışlı değildir: mangrov ile sınırlanan alçak kıyı bölgesinin ötesinde geniş aşınma yüzeyleri, iç kısma doğru yavaş yavaş yükselir, ama yerini bir zamanlar sanıldığı gibi dağ kütlelerine veya sıradağlara bırakmaz; 3° enlemine doğru yükseltiler 800 m'yi aşar; Brezilya sınırında, Oyabock'un kaynağına doğru yükseltiler farazî Tumuc Humac dağlarının bulunduğu yerde 700 m'nin altındadır. Ama ekvator bölgelerine has aşınma süreci, yer yer yamaçları çok sarp sırtlar (inselberg) meydana getirebilir.

Ekvatorun biraz kuzeyinde yer alan Fransız Guyana'sının iklimi, devamlı olarak yüksek sıcaklıklar (aylık ortalamalar 23°C - 25°C arasında) ve maksimumları güneşin buşucu noktasına gelişine (nisan - temmuz arası; aralık ve ocak) rastlayan bol yağışlarla nitelenir; yağışlar Cayenne'de 3 m'yi bulur ve kıyı bölgesinin bazı kısımlarında bu sayının çok üstüne çıkabilir. İklim insanların yerleşmesine pek elverişli değildir. Bölgenin büyük kısmını ormanlar örter: alçak bölgelerde ve akarsuların kenarında çok sık, ırmaklar arasında oldukça seyrektir. Ağaçlarının çok karışık olması dolayısıyle işletilmesi güçtür. Kıyı bölgelerinde (kuzeyde «rüzgâr altı» ve Cayenne'in güneydoğusunda «rüzgâra karşı» kıyı, mangrovun gerisinde ve ırmakların ağzında savanalar ortaya çıkar.

Çok karışmış olan nüfusun büyük kısmı kıyı bölgesinde, özellikle Cayenne'e doğru, toplanmıştır ve ülke aslında hemen hemen bir çöldür. Toplamı ancak 600-700 kişiyi bulan kızılderili aşiretleri avcılık ve balıkçılıkla geçinir. Kaçak kölelerin soyundan gelen zenciler (Boş'lar, Boni'ler, Saramakalar) usta kayıkçılardır. İşçi azlığı toprakların rasyonel bir şekilde değerlendirilmesini engeller. Tarım (manyoka, mısır, pirinç, şekerkamışı) ihtiyacı karşılamağa yetmez; balıkçılık ve hayvancılık çok gelişmemiştir. Dışarıya gönderilmesi güç olan orman ürünleri dışında tabiî kaynaklar, iç kısımdaki birbirinden çok uzak olan ve XIX. yy.daki durumlarına oranla çok gerileyen altın işletmeleridir. Ama Cayenne'in güneydoğusundaki (Kaw dağı) 50 milyon ton rezervi olduğu sanılan boksit yataklarının ülkenin iktisadî kalkınmasına katkıda bulunması beklenmektedir. Ayrıca, Sinnamary havzalarında da tantalit yatakları işletilmektedir.

Tarih

Bir norman şirketinin kurduğu (1637) Cayenne'in yerini, La Ravardière buldu (1604). Fransızların, Poncet de Brétigny (öl. 1644), Douze-Associés şirketi (1652), La Vrigne ve Michèl (1656) aracılığıyle yürütmeğe çalıştıkları başarısız sömürgeleştirme hareketinden sonra, buraya hollandalı Spranger yerleşti; ama dönencelerde iş yapan ve kısa süre sonra Batı Hindistan şirketiyle birleşen bir fransız şirketi tarafından sürüldü. Fransızlardan İngilizlerin aldığı Guyana, Breda antlaşmasıyle (1667) Hollandalılara geri verildi; ama 1677'de fransız amirali d'Estreés tarafından yeniden fethedildi. Fransızlarla Portekizlileri çatıştıran sınır anlaşmazlığından sonra Portekizliler Amazon'u sınır olarak kabul ettiler (1700); daha sonra da bu sınırın 60 km kuzeye alınmasını sağladılar (Utrecht antlaşması 1713). Nüfusu az olan Guyana, uzun süre dış dünya ile ilişki kurmadan yaşadı: ülkedeki tek faaliyeti misyonlar yapıyordu. Sömürgeyi ingilizlere karşı bir hücum üssü haline getirmek isteyen Choiseul, Kuru'yu, Turgot, Chanvalon ve Prefontaine aracılığıyle sömürgeleştirmek istedi; binlerce kişinin ölümünden sonra teşebbüs suya düştü. Sağ kurtulabilenler Salut adasına yerleştiler. Bessner'in Approvaque şirketi hesabına girişti-ği denemeden ise kimse kurtulamadı (1768). Bu yerleşme denemelerinin başlıca özelliği birçok kişinin iklime uyamayarak ölmesidir. Vali Malouet, hollanda metotlarıyle yetişen isviçreli Joseph Samuel Guisan'ın yardımıyle toprakları ıslah etmeğe girişti (1766-1778). Devrim sırasında hür kılınan köleleri kışkırtan Cannet-Oudin (1793-1794) ve Burnel (1798-1799) adlı komiserlerin yaptıkları demagojiden ada büyük zarar gördü. Vali Victor Hugues'ün (1800-1809) adada kölelik sistemini yeniden kurması (1804), zencilerin kısmen ormana sığınmalarına yolaçtı. 1809'da Portekizliler tarafından işgal edilen Guyana'ya 1794'-1805 arasında Fransız hükûmeti siyasî sür-

İngiliz **GUYANA**'sı Georgetown'dan bir görünüş; sağda, St. George katedrali

GUYANA'LAR haritası

günleri gönderiyordu. 1814 Anlaşmalarıyle ülke Fransa'ya geri verildi, ama Portekiz ile sınır anlaşmazlıkları 1817 antlaşmasına kadar sürdü; bu antlaşma sınır olarak Oyapock'u kabul etmesine rağmen anlaşmazlığı kesinlikle çözemedi. Restorasyon devrinde Portal, baron Milius'a yeni bir yerleşme denemesi yaptırdı (1882); bu tasarıyı yeniden ele alan rahibe Javouhey (1828) daha çok başarı sağladı (1828). 12 000 köleyi hür kılan köleliğin kaldırılması, tarım işletmelerini iflâs ettirdi. İkinci imparatorluk zamanında 18 000 kürek mahkûmunun gönderildiği bir ceza yeri haline getirilmesiyle (1852) sömürge gözden düştü ve ancak cezaevinin kaldırılmasıyle (1945) yeniden kalkınmağa başladı. XIX. yy. sonunda altın peşinde koşan antillerin, hinduların, çinlilerin gelmesi ve akaçlama çalışmalarının gerçekleştirilmesiyle cesaret verici sonuçlar alındı. 1946 Martından beri Guyana Fransa'nın denizaşırı bir idare bölgesidir. 1960'ta ülkede muhtariyetçi bir hareket ortaya çıkmıştır. (L)

GUYANA (HOLLANDA — *sı*). Bk. SURİNAM.

GUYANA (İNGİLİZ — *sı*), Güney Amerika'da devlet; Surinam, Brezilya ve Venezuela arasında: 215 000 km²; 700 000 nüf. Merkezi, *Georgetown.*

Emile GUYÉNOT

● *Coğrafya.* Komşu araziler gibi, İngiliz Guyana'sı da eski Guyanalar kütlesi ve Birinci zaman kayalıkları üzerinde uzanır; az iniş çıkışlı yüzey şekilleri ancak Venezuela ve Brezilya sınırlarına doğru yükselir (*Roraima*'da 2 835 m). Sıcak ve yağışlı ekvator ikliminin hüküm sürdüğü sömürge topraklarının onda dokuzu büyük ormanlarla örtülüdür. Tarım, şekerkamışı ve pirinç üretimine yönelmiştir; hindistancevizi, içi, kahve Brezilya sınırlarına doğru yükselir (*Roraima*'dır. Sığır yetiştiriciliği oldukça önemlidir. Kıyı ovasında, Demerara ile Essequibo ırmakları arasında yapılan büyük akaçlama çalışmaları, ülkenin gelir kaynaklarının arttırılmasını sağlamıştır. Ama ekonomideki gerçek değişiklik, yeraltı kaynaklarının işletilmesiyle ortaya çıkmıştır. İngiliz Guyana'sı, boksit üretimi bakımından dünyada ikinci (bugün yılda 2,5 Mt üretimle dünya dördüncüsü) gelir; Demerara ırmağı boyunca Essequibo ile Berbice arasında yer alan boksit yataklarının rezervi, 65 milyon tondan çoktur. Öbür maden ürünleri olan altın ve elmas bugün ikinci derecede kalmıştır; kereste için de aynı şey söylenebilir. Dış ticaret, Birleşik Amerika ile Kanada'ya yönelmiştir.

Jeanne-Marie GUYON DU CHESNOY
Cabinet des Estampes, Paris

● *Tarih.* Hollandalılar burada, sonradan Georgetown adını alan Stabrock'u kurdular (1596). Batı Hindistan şirketi (1621-1791), şehrin gelişmesini sağladı (şekerkamışı ve pamuk). İngilizler şehri işgal ederek (1796) Hollandalıları Courantyne'in ötesine püskürttüler. Batav cumhuriyetine verilen (1802) ülkeyi İngilizler 1803'te geri aldı; ama 1814 antlaşmalarıyle bugünkü Surinam, Hollanda'ya bırakıldı. İngiliz Guyana'sının ilk anayasası 1928'de hazırlandı. 1961'de iç muhtariyet tanıyan yeni bir anayasa kabul edildi. İlerici Halk partisinin (P.P.P.) başkanı olan Cheddi Jagan yönetimindeki hükûmet, sürekli olarak ülkenin bağımsızlığı için çalıştı. Kızılderili asıllı olan People's Progressive Party'nin başkanı Dr. Jagan'ın hükûmeti, nüfusun yüzde 44'ünü meydana getiren kızılderili asıllı halka dayanıyordu. Ama 1962 ve 1963'te birçok karışıklık kızılderililerin Forbes Burnham yönetimindeki People's National Congress partisinin temsil ettiği ve Peter d'Aguiar'ın yönettiği beyazlardan meydana gelen United Force'un desteklediği zencilerle çatışmasına sebep oldu. Bu durum karşısında Londra, ilerici eğilimli hükûmeti Castro rejimine olan sempatisini gizlemeyen bu sömürgeye, bağımsızlık vermeği geciktirdi. Londra'nın Dr. Jagan'ın iktidara gelmesini sağlayan çoğunluğa dayanan seçim sistemini değiştirerek nispî temsillî seçim sistemini getirmesi, 7 aralık 1964 seçimleri sonunda muhafazakâr eğilimli yeni bir hükûmetin kurulmasını sağladı; Forbes Burnham'ın partisiyle United Force partisinin koalisyonu, Londra konferansının görüşmelerini (kasım 1965) kolaylaştırdı. 26 Mayıs 1966'da sömürgenin bağımsızlığı ilân edildi. Adı sadece «Guyana» olan yeni devlet, Commonwealth'de kaldı. Dış işlerinde, bir sınır anlaşmazlığı Guyana'nın Venezuela ile çatışmasına yolaçtı. (L)

GUYANA'LAR, Güney Amerika'nın kuzeydoğusunda bölge; Fransız, Hollanda (Surinam) ve İngiliz Guyana'larını Brezilya'nın Amapa arazisini ve Orinoco ile Amazon arasında Venezuela'nın doğu ucunu kapsar. Atlas okyanusu yönünde alçak ovalarla sınırlanan Guyana'lar, yüzey şekilleri fazla inişli çıkışlı olmayan Birinci zaman kütleleri üzerinde uzanır; bununla birlikte Gondvana çağı örtüsünün kumtaşlı yarları, Venezuela, Brezilya ve İngiliz Guyana'sı sınırlarındaki Roraima kütlesinde 2 835 m'ye ulaşır. Ekvator iklimiyle (sıcak ve yağışlı; yağış maksimumları güneş başucu noktasındayken) büyük ormanlardan meydana gelen ve ancak kıyılarda, oldukça sınırlı bazı iç kısımlarda (İngiliz Guyana'sı) savanalarla kesilen bitki örtüsü, bölgenin fizikî bütünlüğünün başlıca sebepleridir. Ama beşerî ve iktisadî bakımdan Guyana'lar arasında oldukça büyük farklar vardır ve iktisadî değerlendirilmeleri de eşit değildir. Bk. *Fransız* GUYANA'*sı*, *İngiliz* GUYANA'*sı*, SURİNAM.

— Tar. Kristof Kolomb, 1498'de Orinoco ırmağının ağzına ulaştı. 1500'de, Vicente Yanez Pinzon, kıyıyı dolaştı. Efsanevî *El Dorado* ülkesini aramak için Guyana kıyılarına her milletten serüvenciler akın etti. İspanyollardan sonra, Villegagnon kumandasında fransızlar (1555), hollandalılar (1580) ve ingilizlerin (Raleigh, 1595) uğradıkları ülkeye, sonunda XVII. yy.da fransızlar ile hollandalılar yerleşti. Cizvitler misyoner gönderdilerse de pek başarılı olamadılar. XVIII. yy.da arazinin bir kısmı çetin mücadelelere sahne oldu ve bazı yerler birkaç defa el değiştirdi. İlk olarak Hollanda Guyana'sı teşkilâtlandı. İngilizler ancak 1803'ten itibaren sağlam bir şekilde yerleştiler; çok geçmeden de yaylaları sömürgeleştirdiler. Çeşitli ülkeler arasından anlaşmazlıklara sebep olan topraklar, XIX. yy.da, bazıları güçlükle sağlanan antlaşmalara yolaçtı. (Fransız-Hollanda anlaşmazlığı, 1891; İngiltere-Venezuela anlaşmazlığı, 1899; Fransa-Brezilya anlaşmazlığı, 1900; İngiltere-Brezilya anlaşmazlığı, 1904). Ülkenin iç kısımları bilim heyetleri tarafından (Schomburgk, Crevaux) tarandı. [L]

GUYAU (Marie Jean), fransız şairi ve filozofu (Laval 1854-Menton 1888), Alfred Fouillée'nin damadı. Parlak, derin ve atılgan zekâsıyle çağında etkili oldu. Eserinin ahlâkî yönü iki temel fikre dayanır: 1. Yapabiliyorsun, o halde yapmalısın; 2. İnsanlar sıkı bir dayanışma ile birbirlerine bağlıdır. Başlıca eserleri: *La Morale d'Épicure et ses Rapports avec les Doctrines Contemporaines* (Epikuros'ta Ahlâk ve Çağdaş Öğretilerle İlişkileri) [1878]; *La Morale Anglaise Contemporaine* (Çağdaş İngiltere'de Ahlâk) [1879]; *Les Problèmes de l'Esthétique Contemporaine* (Çağdaş Estetiğin Meseleleri) [1884]; *Esquisse d'une Morale sans Obligation ni Sanction* (Yükümsüz ve Müeyyidesiz Bir Ahlâk Taslağı) [1884]; *L'Irréligion de l'Avenir* (Gelecekteki Dinsizlik) [1886]; ölümünden sonra yayımlanan eserleri: *L'Art au Point de Vue Sociologique* (Sosyolojik Açıdan Sanat); *Éducation et Hérédité* (Eğitim ve İrsiyet); *La Genèse de l'Idée de Temps* (Zaman Düşüncesinin Doğuşu). [L]

GUY-COU, ing. **Kweichow,** Güney Çin'de eyalet; 16 890 000 nüf. Merkezi *Guy-yang.* Eyalet, yükseltisi 1 000 m'yi bulan ve güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda uzanan orta yükseklikte dağlardan meydana gelir, güneybatı kesimi çok az nüfuslu tropikal bir karsttır. Ülkenin öbür kısımlarıyle pek bağlantısı yoktur, kara yolları ulaşımı azdır ve ırmakların hiç biri ulaşıma elverişli değildir. Ulaşım şebekesinin genişletilmesi, maden yataklarının (kömür, demir, demirli olmayan madenler) araştırılmasına ve Çin'in güneybatı bölgelerinin genel değerlendirilmesi programına bağlıdır. Büyük şehirler bulunmayışı eyaletin iktisadî bakımdan geriliğini ortaya koyar. Başlıca faaliyet, ırmak havzalarında sulama yoluyle pirinç tarımı, tatlı patates ve mısır tarımı ve sığır yetiştiriciliğidir. İlin çeşitli bölgelerinde (Miao, Puyi, Yi v.d.) azınlıklar yaşar. (L)

GUYE (Charles Eugène), isviçreli fizikçi (Saint-Christophe, Vaud 1866 - Cenevre 1942). Cenevre Fen fakültesinde deneysel fizik profesörlüğü yaptı (1900). Önemli başarısı, Lavanchy'nin işbirliğiyle, kütlenin hız ile değişiminin izafî formülünü, çok hızlı elektronlar üzerinde doğrulamasıdır. Canlı ve cansız madde arasındaki araböğe üstüne yaptığı incelemeler de ünlüdür. Cenevre üniversitesinde kimya profesörü olan kardeşi PHİLİPPE AUGUSTE'ün (Cenevre 1862 - ay.y. 1922) yardımıyle, 1895'te, modern kimyanın en önemli problemlerinden birinin çözümünü buldu (atmosferdeki azotun elektrik arkıyle tespiti). [L]

GUYENNE, lat. **Aquitania,** Fransa'da eski il; sınırları çok değişmiştir. Guyenne dükalığı, Paris antlaşmasından sonra (1255-1259) küçülen ve İngiltere krallarının mülkü olan Akitanya dükalığıydı. Yeniden Fransa'ya geçince (1453), Louis XI tarafından kardeşi Charles'a yurtluk olarak verildi ve Charles ölünce (1472) kesinlikle krallık topraklarına katıldı. Eski rejimin sonunda Guyenne, Garonne'un orta havzasının kuzey kısmı ve aşağı havzası ile Dordogne'un havzasını, Quercy'i ve Rouergue'i içine alıyordu. Gascogne, Béarn, Saintonge ve Limousin ile birlikte başkenti Bordeaux olan büyük bir idare bölgesi meydana getiriyordu. (L)

GUYÉNOT (Emile), fransız biyoloji bilgini (Lons-le-Saunier 1885-Cenevre 1963). 1912'de Paris Evrim laboratuvarında Caullery'nin asistanlığını yaptı, 1918'de Cenevre üniversitesinde profesör oldu. Asepsili hayvan yetiştirmeyle ilk defa uğraşan odur; genetik, endokrinoloji, fizyoloji, omurgalılarda organ yenileme olayları üstüne önemli çalışmalar yaptı. (L)

GÛYİYA edat. (fars. *güften*, demek; *gûyî*, dersin'den *gûyiyâ*). *Esk.* Sanki, sözde: *Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf / Gûyiyâ cenge durur nîze-güzârân saf saf* (Baki). [M]

GUYLAR, Kamboçya'da İndonezya asıllı halk. Özellikle kuzeyde yaşarlar. Hmer'lerle çok karışmışlardır, gene de Coromandel ve Andamon adaları Negritolarıyle ortak çizgileri vardır. Kampong Thom maden yataklarını işletirler. (L)

GUY-LİN, Çin'de (Guangsi) şehir, Guy-Kiang kıyısında; yaklş. 140 000 nüf. Yelkenli teknelerin girebildiği ırmağın kıyısında ve Hunan-Guangsi demiryolu hattı üzerinde ticaret merkezi. (L)

GUYNEMER (Georges), fransız subayı (Paris 1894-öl. Poelkapelle üzerinde, Belçika 1917). Beden yapısı zayıf olmakla beraber yirmi yaşında hava sınıfına girmeyi başardı ve orada kısa zamanda dikkati çekti. Ocak 1916'da teğmendi, «Cigogne» uçaklarından kurulu filoda birçok başarı kazandı; öldüğü zaman yüzbaşı rütbesiyle bu filoya kumanda ediyordu. Uçağa hâkimiyeti, cesareti soğukkanlılıktan ayrılmayan atılganlığı herkesin hayranlığını çekti ve yirmi bir defa günlük emirle övülmesi ile *Légion d'honneur*'ün ikinci derece nişanına sahip olmasını sağladı. 11 Eylül 1917'de 54. zaferini kazanacağı sırada savaşta can verdi. Ne kendisine, ne de uçağına ait bir iz bulunabildi. Guynemer, kahramanlığı sayesinde bir destan kişisi haline geldi; onun «yılmadan karşılamak» ilkesi hava okulunca benimsendi. (L)

GUYON (Émilie), fransız kadın tiyatro oyuncusu (Brazey-en-Plaine, Côte-d'or 1821-Paris 1878). Tiyatro oyuncusu Georges **Guyon**'un (1809-1850) yeğeni ve karısıdır. Bulvar tiyatrolarında oynadıktan sonra 1856'da Comédie-Française'e girdi, orada ölümüne kadar birçok trajedinin başrolünde oynadı. 1861'e doğru Mathieu Plessy ile ikinci evliliğini yaptı. (L)

GUYON (Félix), fransız cerrahı (Saint-Denis, La Réunion 1831 - Paris 1920). 1863'te Paris Tıp fakültesinde doçent oldu. İdrar yolları hastalıkları klinik profesörlüğüne tayin edilen (1876) ilk kişidir (Necker hastahanesi). Fransız üroloji okulunu kurdu. (L)

GUYON DU CHESNOY (Jeanne-Marie BOUVİER DE LA MOTTE, — **Madame** diye tanınır), fransız mistik düşünürü (Montargis 1648 - Blois 1717). Çok dindardı, genç yaşta derin mistik duygulara ulaştı. 1676'da üç çocuğuyle dul kaldı; büyük serveti vardı, hayatını dine adamağa karar verdi ve *Nouvelles - Catholiques* (Yeni Katolik Kadınlar) vakfının kurulmasına yardım etti (1861); bundan sonra Thonon'da oturdu. Temmuz 1686'da

Foto. A.F.P., Langlois (LAROUSSE)

Paris'e döndüğü zaman başpiskoposun şüphesini çekti, onun tarafından manastıra kapatıldı. Madame de Maintenon'un müdahalesi üzerine serbest bırakılan Jeanne-Marie du Chesnoy, onun aracılığıyla Saint-Cyr Kızlar okuluna kabul edildi. Orada Fénelon ile tanıştı; düşünür, büyük ölçüde Jeanne-Marie'nin etkisinde kaldı. Fakat çok geçmeden Madame de Maintenon, Jeanne-Marie'nin Saint-Cyr üzerindeki etkisini kıskandı ve ona karşı bir tutum takındı. 1965 Yılı aralık ayında tekrar tutuklanan Madame Guyon, aleyhinde ne doktrin, ne de ahlâk yönünden bir suçlama olmaksızın Bastille'e hapsedildi (haziran 1698 - mart 1703). Bundan sonra önce Dizier'ye, 1706'da ise Blois'ya sürüldü. (L)

GUYOT i. (isviçreli bir coğrafyacının adından). Büyük Okyanusta sık rastlanan kesik koni biçiminde denizaltı engebesi. (Guyot'ların eski volkanlar olduğu sanılır; deniz aşındırması sonucunda üst kesimleri yontulan bu volkanlar alçalma hareketleri nedeniyle 2 000 m'ye kadar inebilir.) [L]

GUYOT (Arnold Henry), amerikalı jeolog ve coğrafyacı (Boudevilliers, İsviçre 1807-Princeton, A.B.D. 1884). Dinine bağlı bir protestan olan Guyot önceleri papaz olmayı düşündüyse de sonra tabiat bilimleri alanına yöneldi. Neuchâtel akademisindeki öğretmenliği sırasında Louis Agassiz'in etkisinde kalarak buzullar üstüne çalışmalar yaptı. Guyot buzulların merkezde ve uçlarda daha hızlı aktığını, buz yapısının tabaka veya «şerit» halinde olduğunu ve buzulların, moleküllerin derece derece yer değiştirmesi yüzünden hareket ettiğini ortaya koydu.

1848'de A.B.D.'ye giden Guyot burada millî bir meteoroloji programı gerçekleştirmeğe çalışan Smithsonian kurumuna yardımcı oldu. Bir gözlem sistemi kurdu, birçok meteoroloji istasyonunu donattı ve geliştirdi, ayrıca veri cetvelleri hazırladı.

1849'da coğrafya ve öğretim yöntemleri üstüne ders vermek üzere Massachusetts hükûmeti tarafından eğitim kadrosuna alındı. 1854'te Princeton üniversitesine profesör oldu. Guyot bir dizi coğrafya kitabı yayımladı. Ayrıca Apalaş dağlarında yaptığı barometrik incelemelere dayanarak topoğrafya haritaları hazırladı. (L)

GUYOT (Jean), **Jean de Châtelet** de denir, belçikalı besteci (Châtelet, Liège ülkesi 1512-Liège 1588). Susato, Montanus ve Gardane'ın derlemeleri içinde 6 sesli bir *Te Deum*, 4 ile 8 sesli arasında değişen on bir şarkı, 4 ile 12 sesli arasında değişen yirmi dört motet yayımladı. Bir de 8 sesli *Amour au Coeur* (Yürekte Aşk) adlı missa'sı vardır. (L)

GUYOT (Yves), fransız iktisatçısı ve siyaset adamı (Dinan 1843-Paris 1928). Paris Belediye meclisi üyesiydi, Seine milletvekili (1885) ve bayındırlık bakanı oldu (1889-1892). *Siècle* (Yüzyıl) dergisini yönetti, daha sonra *Journal des Économistes*'in (İktisatçılar Gazetesi) başyazarı oldu. Her alanda hürriyet taraflısıydı, devletçiliğin ve sosyalizmin karşısında yer aldı, serbest mübadele lehinde büyük çaba gösterdi. (L)

GUYOT DE MERVILLE. Bk. MERVİLLE.

GUYOU (Emile), fransız denizci ve matematikçisi (Fontainebleau 1843-Pleumeur-Bodou, Côtes-du-Nord 1915). Denizcilik okuluna öğretmen oldu, *Théorie du Navire* (Gemi Teorisi) [1885] adlı ilgi çekici bir kitap yazdı; gemicilik araç ve gözlemlerinde önemli gelişmeler sağladı. Gelgit olayını da inceledi. (L)

GUYS (Constantin), fransız desinatörü ve suluboya ressamı (Vlissingen, Hollanda 1802-Paris 1892). Yunanlılar safında Türklere karşı gönüllü olarak çarpıştıktan sonra (1832), *Illustrated London News*'te, gerçeği kuvvetle yansıtan birçok desen yayımladı (1848 *Devrimi; Kırım Savaşı; Doğuya, İtalya'ya, İspanya'ya, Almanya'ya Yolculuklar*). 1848'de Gavarni'yi tanıdı, onun aracılığıyla Théophile Gautier ile tanıştı. Gautier'in teşvikiyle Baudelaire 1863'te, Constantin Guys üstüne şaheseri sayılan *Le Peintre de la Vie Moderne* (Çağdaş Hayatın Ressamı) adlı bir deneme yazdı. Savaş yıllıkları, askerî tören ve gösteriler, züppeler, kadınlar, kızlar, arabalar, Constantin Guys'nin eserlerinde işlediği başlıca konulardır. Sanatçı yokluk içinde öldü ve ünü ancak XX. yy.ın başında yayılmağa başladı. Paris'te Louvre, Petit Palais ve özellikle Carnavalet müzelerinde eserleri vardır. Carnavalet müzesinde bulunan yüzlerce desen ve suluboyası haklı olarak Daumier, Goya ve Rembrandt'ınkilerle kıyaslanır. (L)

GUYS (Pierre Alphonse), fransız diplomatı ve yazarı (Marsilya 1755-Trablus 1812), P. Augustin Guys'in oğlu. Uzun meslek hayatı boyunca eylemci, hayırsever ve cesaret sahibi bir kişi olarak tanındı. Eserleri: *Lettres sur les Turcs* (Türkler Üstüne Mektuplar) [1776]; *Éloge d'Antonin le Pieux* (Antoninus Pius'a Övgü, 1786) [bu eserde Gibbon'un görüşüne karşıt olarak imparatorun Marcus Aurelius'u kendi oğluna tercih ettiğini ileri sürer]; Goldoni'yi taklit ederek yazdığı dört perdelik mensur komedi *La Maison de Molière* (Molière'in Evi) [bu eseri Mercier'nin yazdığı sanıldı ve 1787'de Théâtre-Français'de komedi onun adı altında oynandı]; bir süre kaldığı Sardinya, Korsika, Sirenaik ülkelerine ait hatıralar. (L)

GUYTON DE MORVEAU (Louis Bernard, baron —), fransız hukukçusu ve kimyacısı (Dijon 1737-Paris 1816). Bir hukukçu ailesindendi, önce hukuk öğrenimi gördü ve on sekiz yaşında Dijon mahkemesi başsavcısı oldu. Dijon'da on üç yıl kimya okuttu. 1772'de, flojistik ve kristalleşme üstüne düşüncelerini *Digressions Académiques* adlı eserinde açıkladı. 1782'de başsavcılık görevinden istifa ederek sadece kimya ile uğraşmağa başladı. Bir soğutucu karışımın (buz ve kalsiyum klorür) etkisiyle amonyak gazının sıvılaşmasını sağladı. 1782'de Lavoisier, Berthollet ve Fourcroy ile, esasları bugüne kadar kalmış olan bir kimya terimleri fihristi hazırladı. Fransız devriminin ateşli taraftarlarındandı, Côte-d'Or eyaletini 1791'de Yasama meclisinde, 1792'de de Konvansiyon'da temsil etti. Salut Public komitesi üyesi oldu, burada savunma imkânlarının ve özellikle hava araçlarının (balon) teşkilâtlanmasında büyük hizmetler gördü. École Polytechnique müdürü oldu. 1796'da Fen akademisi üyeliğine seçildi. (L)

GUYÛB çoğl. i. (ar. *ġayb*'dan *ġuyûb*). *Esk.* Kayıplar. ‖ *Allâm-ül-guyûb*, «bütün gizliliklerden haberi olan». Tanrı. (M)

GUYÛM çoğl. i. (ar. *ġaym*, bulut'tan *ġuyûm*). *Esk.* Bulutlar. (M)

GUYÛS çoğl. i. (ar. *ġayṣ*, yağmur'dan *ġuyûṣ*). *Esk.* Yağmurlar (M)

GUY-YANG, ing. **Kweiyang**, Çin'de şehir, Guy-Cou ilinin merkezi, Yang-dzı-Kiang'ın alt kolu olan Kiang kıyısında; 504 000 nüf. Önemli kara yolu kavşağı ve ticaret merkezi. (L)

GUZ i. *Oğuz* kelimesinin kısaltılmış şekli. (*Oğuz* ve *Oğur* kelimeleri aynı kökten gelir. *Oğur* kelimesi de kısaltılarak *Gur* şeklini almıştır. *Oğur* kelimesi Lır, *oğuz* kelimesi de Şaz lehçeleri telâffuzuna göredir.) [M]

GUZANA. Esk. Coğ. Kuzey Mezopotamya'da eski bir il. Habur ırmağının sol kıyısında, Türkiye - Suriye sınırındaki Re'sül Ayn'ın güneybatısında bir beyliğin merkezi. 1899 Yılında tespit edildi. 1927-1929 Kazılarında höyükte anakaya üstünde kurulan şehirde Neolitik çağın kültür katlntıları ortaya çıkarıldı. M. Ö. V. bine tarihlenen ve Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da gelişen kalkolitik medeniyetin en gelişmiş safhası sayılan Halaf medeniyeti, geometrik nakışlı seramiği, ana tanrıçanın şişman heykelcikleri ve yuvarlak planlı yapılarıyle ayrı bir özellik taşır. Guzana bu çağdan sonra bırakılmış ve iki bin yıl ıssız kalmıştır. Guzana tarihî önemini M.Ö. I. binde kazandı. Adı Asur kralı Adad-Nirari II, akınları dolayısıyle (M.Ö. 894) çivi yazılı belgelerde geçer. Asur devletine vergi verdiği bu belgelerden anlaşılır. Guzana asurca bir addı. Şehrin yerli halkı Aramîlerdi. Kültür ve siyaset bakımından en önemli çağı, Asur'dan önceki Aramî çağıdır. M.Ö. IX. yy.da kuvvetli surlarla tahkim edilen bu şehirde büyük bir saray ve bir de tapınak bulundu. Bu çağın son safhası Hadianu'nun oğlu, Guzana ve Eremi kralı Kapara'nın zamanıydı. Kral Kapara, şehri tapınak ve saraylarla donatmış, bu yapıların cephelerini karyatitlerle ve üstlerini de çeşitli motiflerin görüldüğü kabartmalı taşlarla süslemiştir. Asurlular Guzana'yı kral Kapara çağından kısa bir süre sonra, M.Ö. 808 tarihinde bir Asur eyaleti yaptılar. Bununla, Guzana'nın M.Ö. I. bine rastlayan tarihinin ikinci safhası; yani Asur çağı (M.Ö. VIII. yy.) başlar. Burada Asurlulardan kalma yapılar, özellikle büyük bir tapınak ve kale ortaya çıkarıldı. Aramî yazıtlarından başka M.Ö. VIII. yy.a tarihlenen asur çivi yazılı tabletleri bulundu. Guzana'da mimarlık, heykeltıraşlık eserleriyle beraber, suriye üslûbunda fildişi ve altın eşya ile mühürler de bulundu.

Guzana'nın Helenistik ve Part çağlarında varlığını koruduğunu gösteren belgeler yoktur. Guzana'da bulunan eserler Berlin, Amerika ve bir kısım Avrupa müzelerine götürüldü. (M)

GUZÂT veya **GUZZÂT** çoğl. i. (ar. *ġāzī*'den *ġuzzāt*). *Esk.* Gaziler, savaşçılar: *Uhud gazasında hazır olup guzâta su ulaştırır ve yaralıları tımar ederdi* (Cevdet Paşa).

— Esk. huk. *Guzzât vakfı*, ilk osmanlı fetihlerinden sonra ilerigelen kumandanlar tarafından yaptırılmış olan vakıflar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. huk. Osmanlı imparatorluğunda, belki de ikta usulüne dayanılarak, bazı ordu kumandanlarına, fethettikleri yerlerde arazi verilirdi. Bu toprakların başlangıçtaki hukukî dayanakları yeteri kadar açık değildir. *Koçi Bey Risalesi*'nde bu konuya değinilmekte ve kendilerine toprak verilen gazilerin, sonradan bu toprakları, sultanın izniyle bütün müslümanlara yararlı hayrat olarak vakfettikleri bildirilmektedir. Bu topraklar, Hanefî mezhebinin koyduğu kurallara göre «temlik» niteliğini taşıyan «ikta» usulüne uygun olarak vakfedilirdi. Bunlar, *Koçi Bey Risalesi*'nde görüldüğü üzere «gayri sahih vakıf», «tahsis ve irsad kabilinden vakıf» gibidir. Bu gazilerin meydana getirdikleri vakıflar, bazı «aziz» vakıfları ile «eizze ve guzzât vakıfları» adı altında toplanıyor ve «müstesna vakıflar»dan sayılıyordu. Gazi Mihal Bey, Gazi Süleyman Bey, Gazi Evrenos Bey, Gazi Ali Bey, daha sonra Gazi Burak Bey, Fîruz Bey, Tur Ali Bey, Çandarlı Gazi Halil Hayreddin Paşa, Germiyanoğlu Yakub ve İshak Efendi, Bedrettin Fâris Bey, Abdülcebbarzade Mustafa Bey vakıfları «müstesna» vakıflardandır (M)

GÛZE i. (fars. *gūze* veya *ġūze*). *Esk.* Koza. ‖ *Gûze-i âb*, su kabarcığı. ‖ *Gûze-i penbe*, pamuk kozası. (M)

GUZLA i. Balkanlarda yaşayan bazı islâv halklarının kullanığı kemana benzer bir çalgı.

— ANSİKL. Klasik olan Hersek tipi *guzla* tek tellidir. Kuzey ve Orta Dalmaçya, Kuzeybatı Bosna'da guzlanın iki teli vardır. Bu teller örülmüş at kuyruğundan yapılır; sabit bir diyapazonu yoktur; genellikle ayni perdeden eşlik ettiği şarkıcının sesine göre ayarlanır. (L)

Guzla (LA), P. Mérimée'nin 1827'de yazdığı eser. XIX. yy.ın en ilgi çekici yutturmacası sayılan ve İllirya halk şarkılarını içine aldığı ileri sürülen bu derleme, adını sırpça *guzla*'dan alır, eserin başında bulunan *guzlar* portresine Mérimée, Hiyasent Maglanoviç, yani «sis'in oğlu» adını verir. Bu derleme *Clara Gazul Tiyatrosu*'ndan bir yıl sonra yayımlandı. Gazul ise harflerin yeri değişik «Guzla»dır. Slav tenkitçileri, Puşkin ve Mikiyevik gibi şairler bu yutturmacaya inandılar. (L)

GUZMAN (Alonso PEREZ DE). Bk. PEREZ DE GUZMAN (Alonso).

GUZMAN (Fernan PEREZ DE). Bk. PEREZ DE GUZMAN (Fernan).

GUZMAN (Martin Luis), meksikalı romancı (Chihuahua 1887). Napolyon zamanında İspanya bağımsızlık savaşları kahramanları arasına katılan *Mina el Mozo*'nun biyografisini yazdı. Meksika devrimi üstüne iki önemli kitabı vardır. Bunlardan *El Aguila y la Serpiente*'de (Kartal ve Yılan) psikolojik sezgi ve heyecan gücü bakımından olağanüstü nitelikte hikâyeler yer alır (1928). *La Sombra del Caudillo* (Caudillo'nun Gölgesi) adlı romanda ise, başkan Carranza'nın ölümünden sonra çıkan Meksika iç savaşlarını anlatır (1929). Son yıllarda ülke-

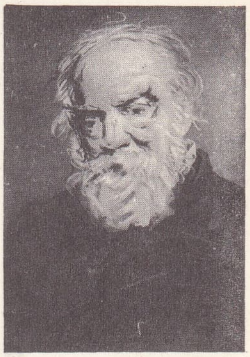

Constantin GUYT
Manet'nin eseri
Havemeyer koleksiyonu

Louis GUYTON DE MORVEAU
Qenedey'in eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

sinin tarihinden ilham alarak birçok hikâye yayımladı. *Philadelphia, Paraiso de Conspiradores y Otras Historias Noveladas* (Philadelphia, Fesatçılar Cenneti ve Başka Uzun Hikâyeler) [1960]. (L)

GUZMAN BLANCO (Antonio), venezuelalı devlet adamı (Caracas 1829-Paris 1899). Bakan Antonio Leocadio Guzman'ın (1801-1884) oğlu. Meclis ikinci başkanlığına getirildi (1864). Gerçekte 1870'e kadar iktidarı elinde tuttu ve o yıl geçici cumhurbaşkanı oldu. Cumhurbaşkanlığına seçilince (1873), kısa aralar (1877-1878, 1879, 1884-1886) dışında 1887'ye kadar diktatörlüğünü sürdürdü. Siyasetinin özellikleri iktisadî liberalizm ve kilise aleyhtarlığıdır. (L)

Guzman de Alfarache, Mateo Aleman'ın romanı (1599). Eserin kahramanı Guzman de Alfarache doğumundan küreğe mahkûm edilmesine kadar başından geçenleri anlatır; bazen dilenci, bazen paj, bazen de uşak olur. Bu eser ününü özellikle Fransa'da Lesage'ın yaptığı örneksemeye borçludur. (L)

GUZMANİA i. (ispanyol tabiat bilgini *Guzman*'ın adından). Tropik Amerika bitkisi; birçok türü en güzel limonluk bitkilerinden sayılır. (Başlıca türleri: *Guzmania musaica, G. lingulata, G. conostackya* v.b. *Bromeliceae* familyasından.) [L]

GUZÛLÎ (Alâeddin Ali bin Abdullah), berberî asıllı arap yazarı (öl. 1412). *Metâli-ül-Budûr fî Menâzil-is-Sürur* (Sevinci İleriye Götürecek Yerler) adlı derleme bir eseri vardır. Bu eseri yazarken eski âdap kitaplarını örnek aldı. Yazar, bu eserinde evi, evin bölümlerini, hayatın sağladığı her türlü hazlar ve eğlenceleri konu edinir. Mutluluğa götürecek yolları anlatır. Bu konular üzerinde başkalarından aktarmalar yapar. Eser, *Kitab-ül-Muvassâ*'yı (Tavsiye Edilmiş Kitap) andırır. Guzûlî'nin eseri 1882 ve 1884 yıllarında iki cilt halinde Kahire'de basıldı. (M)

GUZZÂT çoğl. i. Bk. GUZÂT.

GUZZO (Augusto), italyan filozofu (Napoli 1894). Torino Öğretmen okulunda (1924-1932), Pisa üniversitesinde (1932-1934) ve Torino üniversitesinde (1934) profesörlük yaptı. *Filosofia* (Felsefe) dergisini kurdu (1950) ve yönetti. İşe aktüel konuları işleyerek başlayan Guzzo'nun felsefesi var olma ile düşüncenin ikiliğine ve değerlerin aşkınlığına dayanan kurgusal bir yönde gelişti. Agostino, Bruno, Spinoza, Kant ve italyan hegel'ciler üstüne yazdığı önemli incelemeler dışında kalan başlıca eserleri: *Verità e Realtà: Apologie dell'İdealismo* (Hakikat ve Gerçek: İdealizmin Savunumu) [1925]; *Gudizio Azione* (Akılyürütme ve Eylem) [1928]; *İdealismo e Cristianesimo* (İdealizm ve Hıristiyanlık) [1936]; *Sic Vos Non Vobis* (1939-1940); *L'io e la Ragione* (Ben ve Din) [1947]; *La Moralità* (Ahlâka Uygunluk) [1950]; *La Scienza* (Bilim) [1955]; *İl Parlare* (Konuşma) [1958]. (L)

GÜBRE i. (yun. *kopria*'dan). Toprağın verimini arttırmak için toprağa dökülen hayvan dışkısı, bitkisel veya kimyasal madde: *Burası köyün önü idi. Yeni açılmış tarlaların kenarlarında büyük gübre yığınları duruyordu* (Ömer Seyfeddin). || *Gübre serpici,* çiftlik ve lağım gübrelerini veya toprağın verimini arttırıcı maddeleri serpmeğe yarayan makine. (Kimyasal gübre serpen makineye de bu ad verilir.) [Bk. ANSİKL.] || *Gübre şerbeti,* hayvan sidiği, yağmur suyu ve gübre sızıntısından meydana gelen sıvı. (Bk. ANSİKL.) || *Gübre yayıcı,* gübre yığınlarını merkezkaç sistemle toprağın yüzeyine dağıtan makine. || *Biyolojik gübre,* bazı bakterilerin etkisiyle mayalandırılmış organik hayvan veya bitki artıkları (Biyolojik gübrelerin başlıca özelliği, çok fazla miktarda bakteri ve enzim taşımasıdır. Bu özelliği dolayısıyle gereğinde çiftlik gübresinin yerini tutar.) || *Çiftlik gübresi,* hayvan yataklık ve dışkılarının karışımı. (Bk. ANSİKL). || *Çöplük gübresi,* ev çöpleri ve sokak süprüntülerinden meydana gelen gübre. (Bk. ANSİKL.) || *Güvercin gübresi,* güvercin dışkısı (Bk. ANSİKL.) || *İnsan gübresi,* içine kömür tozu veya organik madde artıkları karıştırılmış insan dışkısı. || *Karma gübre,* hayvansal ve bitkisel maddelerin karışımıyle meydana gelen gübre. || *Lağım gübresi,* lağım çukurlarında biriken suyle karışık insan dışkısı. || *Sunî* veya *fennî gübre,* kimyasal gübre. || *Yeşil gübre,* kuruyunca gübre vazifesi görmek üzere toprağa gömülen taze ot ve yapraklar.

— ANSİKL. Toprağın verimi, her şeyden önce kimyasal yapısına bağlıdır; fakat bu yapı her toprak için değişir. *Gübre*'ler, bitkilerin yararlanabileceği maddeleri çoğaltmağa, bitkilerin gelişmesi için gerekli olan fakat sularla akıp giden mineral kaybını karşılamağa veya toprakta bulunmayan besleyici maddeleri sağlamağa yarar. Çok eskiden beri kullanılan *organik* gübreler, her şeyden önce azot sağlar. Fakat bu gübrenin yararlı olabilmesi için tamamen çürümesi, kimyasal elementlerine ayrılarak maden haline geçmesi gerekir. Bu bakımdan çabucak özümlenemez. (Bk. NİTRATLAMA.) Başlıca organik gübreler şunlardır: çiftlik gübresi, insan gübresi, toz gübre, guane, süprüntü ve çöpler, kurumuş et ve kan, kavrulmuş boynuz, deri, kıl, yün, deniz yosunları, fabrika artıkları, çürük meyveler, meyve ve sebze posaları. Yeşil gübreler, baklagillerden yem bitkilerinin (yonca, tirfil, burçak, evliyaotu v.b.), tam olgunlaştığı sırada biçilmeyerek nadas yoluyle toprağa gömülmesiyle elde edilir. Bu bitkiler, toprağın verimsizliğine karşı organik gübre olarak kullanılır. Kireç, alçı gibi bazı madensel maddeler hem toprağa verimlilik sağlar, hem de gübre yerini tutar. Bk. ISLAH.

Fennî gübre'nin içinde bir tek faydalı madde bulunanına, *basit gübre,* birkaç tane bulunanına da *bileşik gübre* denir. Bileşik gübreler ya basit gübrelerin birbirine karıştırılmasıyle veya iki verimli elementten meydana gelen kararlı maddelerin kimyasal tepkimeleriyle elde edilir.

Azotlu gübre'lerin dört ayrı çeşidi vardır:

organik azotlu gübreler	lağım gübresi, toz gübre (insan dışkıları); guano; kan; boynuz, deri ve yün artıkları; süprüntüler; küspeler; yeşil gübreler, kompos-to (hayvan sidiği) ve çiftlik gübresi.
amonyaklı azotlu gübreler	amonyum sülfat; kalsiyum siyanamit; üre; krüdamonyak.
nitrik azotlu gübreler	sodyum nitrat; kalsiyum nitrat.
amonyaklı - nitratlı azotlu gübreler	amonyum nitrat.

Fosfatlı gübre'ler de üç çeşittir:

trikalsiyum fosfatlı gübreler	tabiî fosfatlar veya mineral fosfatlar; hayvansal fosfatlar (kemik tozları, kemik külleri)
bikalsiyum fosfatlı gübreler	bazi - fosfatlar, bikalsiyum fosfatlar; çökelti fosfatlar.
monokalsiyum fosfatlı gübreler .	basit süperfosfatlar; çift süperfosfatlar.

Curuflarda, pirofosforik asitten türeyen ve içinde bol kireç bulunan bir fosfat çeşidi daha vardır, buna bazen *tetrakalsiyum fosfat* da denir.

Potaslı gübre'ler şunlardır:

ham tuzlar . . .	silvinit.
işlenmiş tuzlar	potasyum klorür; potasyum sülfat; potasyum nitrat; potasyum karbonat.

Fennî gübrelerde ayrıca, bitkiler için çok faydalı olan az miktarda yabancı maddeler de bulunur. Toprakta besin maddelerinden birinin bulunmaması, ne kadar çok olursa olsun ötekilerin de etkisini ortadan kaldırır. Demek ki alınacak verim, ekili bitkilerin ihtiyacına göre toprak en az bulunan besin maddesinin miktarına bağlıdır (minimum kanunu). Çiftçinin en yüksek verimi elde etmek için toprağa vermesi gereken gübrenin cins ve miktarını tayin edecek en güvenilir araç, kendi tarım tecrübesiyle tamamlanan bir toprak analizidir.

● Türkiye'de ilk yerli sunî gübre sanayii 1939 yılında Karabük Demir-Çelik işletmesi tarafından yılda 182 ton kapasiteli amonyum sülfat tesisinin kurulmasıyle başladı. Daha sonra bu tesis genişletilerek, üretim 1962 yılında 7 500 tona yükseltildi.

Gübre fabrikaları T.A.Ş. tarafından, 1954'te İskenderun-Sarıseki'de, 1961'de İzmit-Yarımca'da süperfosfat tesisleri kuruldu. Bunların toplam kapasitesi yılda 240 000 tondur. 1962 yılında Azot sanayii T.A.Ş.'nin Kütahya'da işletmeye açılan tesislerinde yılda 60 000 ton amonyumnitrat (%20, 5 N), 80 000 ton amonyum sülfat (%21 N) üretilir. Birinci beş yıllık plan gereğince bu tesis, 338 500 ton amonyumnitrat (%26 N) üretecek şekilde genişletilmiştir. Elazığ-Sivrice'de yılda 300 000 ton kapasiteli normal süperfosfat (%16-18 P_2O_5) tesisleri kurulmaktadır. Samsun tesisleri, birleşiminde trisüperfosfatla birlikte azot ve fosfor bulunan diamonyumfosfat (%16 N, %45 P_2O_5) üretecek şekilde tasarlanmıştır. 1971 Yılında ikinci beş yıllık plan gereğince Marmara ve Akdeniz'de Gübre sanayii A.Ş. tesisleri işletmeye açılacaktır. Halen Türkiye'de sunî gübre üretimi 1970 yılında azotlu gübrelerde talebin %25'ini, fosforlu gübrelerde ise %26,5'ini karşılamaktadır.

Devlet Planlama teşkilâtı istatistik ve tahminlerine göre Türkiye'de sunî gübre üretim ve tüketim durumu şöyledir:

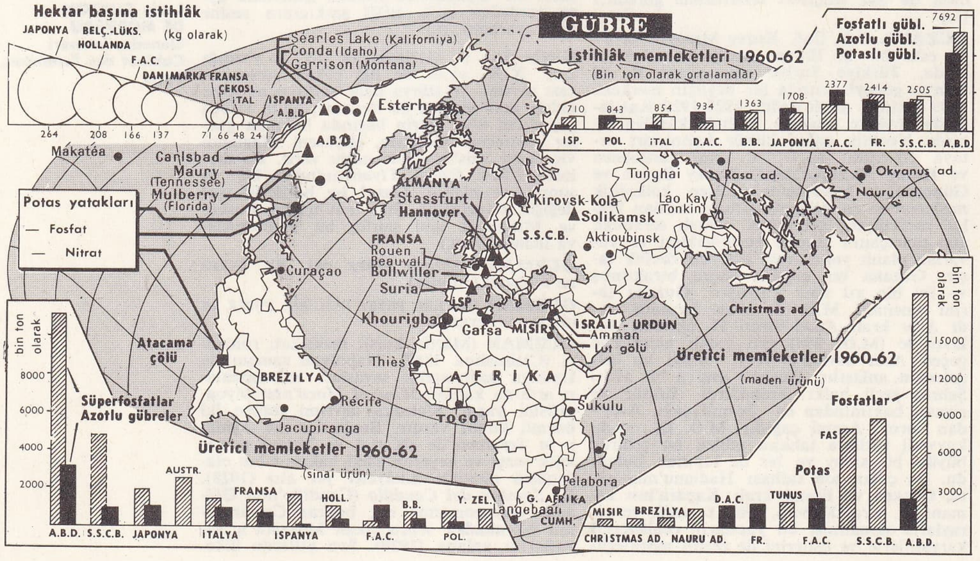

gübre üretim ve tüketim haritası

GÜBRELER	AZOTLU GÜBRELER N (yüzde 100)			FOSFORLU GÜBRELER P_2O_5 (yüzde 100)		
YILLAR	*üretim*	*tüketim*	*fark*	*üretim*	*tüketim*	*fark*
1968	35	188	—153	28	201	—173
1970	71	283	—212	63	238	—175
1972	290	389	— 99	221	357	—136
1977	548	718	—170	570	595	— 25
1982	548	943	—395	570	799	—229

Yıllık ortalama artış hızı, bakımından ise durum şöyledir:

GÜBRELER	N (yüzde 100)			P_2O_5 (yüzde 100)		
YILLAR	*üretim artışı (yüzde)*	*tüketim artışı (yüzde)*	*fark artışı (yüzde)*	*üretim artışı (yüzde)*	*tüketim artışı (yüzde)*	*fark artışı (yüzde)*
1968-1972	69,5	19,8	—10,3	67,5	12,2	— 5,8
1972-1977	13,6	13,1	—11,4	20,1	10,8	—28,7
1977-1982	0	5,6	—18,4	0	6,1	—55,7

● *Gübre serpici,* gübreyi arka tarafa iten genellikle dibi oynak bir römorktan meydana gelir; dişli bir helis tertibatı gübreyi önden alır ve merkezkaç kuvvetle arkaya serper.

● *Gübre şerbeti*'nin bileşimi, elde ediliş şekline göre değişir: içinde yüzde 0,2-1 azot, yüzde 2-3,5 potas ve yüzde 0,1-0,5 fosforik asit bulunur. Gübre şerbeti kolay özümlenebilen bir gübredir, ama içinde gerekli bütün maddeler bulunmaz. Bu şerbet özellikle gübreyi ıslatmakta kullanılır; gübrenin mayalanıp yanmasını kolaylaştırır, amonyağın açığa çıkmasını önleyerek gübrenin fakirleşmesine engel olur. Bitkileri yakmaması için dört beş misli su ile karıştırılan gübre şerbetiyle çayırlar da sulanabilir.

● *Çiftlik gübresi,* hayvan yataklık (hayvanın altına serilen otlar) ve dışkılarının mayalanmaya uğrayarak yanmış şeklidir. Niteliği, bileşimine giren maddelere ve özellikle yapım tarzına bağlıdır. At ve koyun gübresi, sığır ve domuz gübresine göre daha zengindir; daha çabuk mayalanıp yandığı için bunlardan «sıcak gübre» elde edilir. Çiftlik gübreleri çevre toprağının durumunu da yansıtır; fakir topraklardan elde edilen yem ve yataklıktan meydana gelen gübre de fakir olur. Dolayısıyle toprağın eksiğini tamamlayamaz. Çiftlik gübresinin bileşimi, çürüme durumuna, kullanılan yataklığa v.b. göre çok değişir. Aşağıdaki rakamlar yarı çürümüş bir gübrenin ortalama bileşimini gösterir:

azot	1 ton gübrede 4-5 kg
fosforik asit	» » » 2-3 »
potas	» » » 5-6 ».

Verimi artırıcı maddelerin kaybolmasını önlemek için alınacak tedbirler:

1. gübre şerbetinin bir şerbet çukurunda toplanması;

2. ahırlarda amonyak oluşumunu önlemek amacıyle bol yataklık kullanmak ve bunları sık sık değiştirmek;

3. gübre yığınını nemli tutmak ve su geçirmez bir sahanlığa yaymak.

Gübrenin mayalanıp yanması, içindeki selülozun tamamen veya kısmen kaybolmasına yolaçar; ortam alkali olursa selüloz kolay çürür; amonyum ve potasyum karbonatça zengin gübre şerbetiyle gübrenin ıslanması, alkali ortamı sağlar.

Gübrenin havasında karbon gazı oranı yeteri kadar yüksek değilse gübre azot kaybeder; bu da sidikteki üre ayrışmasından doğan amonyum karbonatın ayrışmasına yolaçar. Bu itibarla gübrenin yığın haline getirilerek şerbetle ıslatılması gübre bakımının temel işlemlerinden sayılır. Onun için gübreliğin hemen yanı başına bir şerbet çukuru açılması şarttır.

Çiftlik gübresi tercihen sonbaharda veya kışın tarlaya atılmalı, atılır atılmaz da toprağa gömülmelidir. Prensip olarak ekim nöbetinde birinci sırayı tutan bitkiye bol miktarda (hektara 30-50 ton) verilmelidir.

1 m^3 taze çiftlik gübresi 400-500 kg, iyice çürümüş olanı 800-900 kg gelir.

Sunî çiftlik gübresi. Otu ve samanı çiftlik gübresine çevirmek için yeteri kadar hayvanı bulunmayan tarım işletmelerinde, sunî çiftlik gübresi yapılabilir.

Yapım metotları aynı temele dayanır. Ot ve saman ıslatılır, içine çürütme mayaları ve humuslaşmayı kolaylaştıran azotlu gübreden az miktarda (1 ton samana 10-25 kg) katılır; mayalanıp yanma başladıktan sonra saman yığını iyice bastırılır.

Çiftlik gübresinin yayılması zor ve pahalı bir iştir. Bu yüzden son zamanlarda bazı ülkelerde, hayvan dışkılarının su geçirmez hendeklerde cıvık bir halde tutulması yoluna başvurulmaktadır. Zamanımızda, cıvık gübrenin çukurlarda toplanması, içinde fazlaca saman bulunsa, hattâ yeteri kadar cıvık olmasa bile tarlaya taşınarak yayılması için özel tertibat ve makineler vardır. Bitkisel kırıntıların parçalanmasını ve cıvık gübrenin fıçılara doldurulmasını sağlayan türbinli pompalar icat edilmiştir. 1 000-3 000 Litre hacmindeki bu fıçılarda gübreyi karıştırıp cıvıtmağa yarayan âletler ve basınçla püskürtüp yaymağa elverişli bir pompa bulunur.

● *Çöplük gübresi,* evlerden toplanan çöplerle, bunlara karışan çeşitli kırıntı ve döküntülerden meydana gelir. Henüz mayalanıp yanmamış olanına *taze çöplük gübresi* denir. Hiç bir besleyici değeri olmayan kısımları ayıklansa bile taze çöplük gübresinin kullanmak güçtür. Yanmış çöplük gübresi kolay yayıldığı için düzenli bir gübrelemeye elverişlidir.

Çöplük gübresi, çiftlik gübresi kadar verimi artırıcı bir değer taşır. Taze iken bir hektara 40-60 ton atılır.

Büyük şehirlerde çöpler için öğütme, yakma, sindirme v.b. işlemler uygulanır. Öğütülmüş çöpler toz gübre olarak kullanılır. Yakılan çöplerin sağladığı sıcaklıkla da buhar ve elektrik akımı elde edilir.

● *Güvercin gübresi,* guano kadar azotça zengin olmamakla beraber etkili bir gübredir. Az çok toprak veya kumla karışık olan güvercin gübresinde ortalama olarak yüzde 20-25 kadar organik madde, yüzde 1-2 azot, yüzde 0,50-1,5 fosforik asit bulunur.

◆ **Gübreli** sıf. Gübrelenmiş olan: *Gübreli toprak.* (LM)

GÜBRE böceği blş. i. Gübre içinde yaşayan böceklerin (*corpis, geotrupes* v.b.) yaygın adı. (L)

GÜBRELEME i. (*gübrelemek*'ten *gübreleme*). Zır. Verimini arttırmak amacıyle toprağa gübre atma.

— ANSİKL. *Gübreleme* ikiye ayrılır: temel gübreleme ve bakım gübrelemesi.

Temel gübreleme, bitkilerin yıllarca faydalanacağı organik maddeleri ve verimi arttırıcı unsurları toprakta önemli miktarda biriktirmektir; meselâ bağlarda ve meyve bahçelerinde böyle yapılır. Temel gübrelemede toprağa kuvvetli organik gübreler (meselâ bir hektara 30-40 ton çiftlik gübresi) ve yüksek miktarda fennî gübre (bir hektara 500 kg amonyaklı azotlu gübre, 1 000-2 500 kg fosfatlı gübre, 500-750 kg potasyum klorür) atılır.

Bakım gübrelemesi'nde ise iki veya üç yılda bir toprağa organik gübreler (çiftlik gübresi, yeşil gübre veya komposto) ve her yıl bir miktar fennî gübre verilir. (L)

GÜBRELEMEK geçl. f. (*gübre*'den *gübrele-mek*). Toprağa gübre dökmek. (M)

GÜBRELİK i. (*gübre*'den *gübre-lik*). Gübre yığını; gübre sahanlığı veya çukuru: *Gübrelik, mümkün mertebe ahıra yakın olmalıdır.* (M)

GÜCENİK sıf. (*gücenmek*'ten *gücen-i-k*). Gücenmiş olan: *Bana gücenik olduğundan hiç selâm vermiyor.*

◆ **Güceniklik** i. Gücenik olma durumu. (M)

GÜCENMEK geçz. f. (esk. türk. *küç,* kuvvet, *küç-e-n-mek,* gücü kalmamak'tan). Bir davranış veya sözden alınarak birisine darılmak: *Aman Tanrım benim yarim gücenmiş / Beni görse yoldan çıkar yan gider* (Karacaoğlan). *Eğer bir daha bana bu yolda ders vermeye kalkarsanız hem gücenir, hem de bir daha yanınıza gelmem* (H. R. Gürpınar).

◆ **Gücendirmek** geçl. f. Birinin gücenmesine yolaçmak: *Eski dostluğumuzun sürmesine imkân yok, beni çok gücendirdi.*

◆ **Gücenilmek** edilg. f. Gücenmek işine konu olmak: *Bu hemen verilivermiş kararı anlamıyor, kendisine gücenildiğine atfediyor* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Gücenme** i. Gücenmek işi: *Bu hareketime gücenmesi çok yanlış.* (M)

GÜCÜ i. Dokumc. Dokuma tezgâhında arış* ipliklerini açıp kapayan âlet. ‖ *Gücü çerçevesi,* gücü tellerinin takıldığı çerçeve. ‖ *Gücü çubuğu,* gücü tellerinin altına yerleştirilen tahta çubuklar. ‖ *Gücü teli,* çözgü telinin geçmesi için ortasında bir deliği bulunan keten veya madenî tel. Şeritçilikte, bir tahta mille desteklenen ve şerit yapımında kullanılan çözgü telleri demeti. ‖ *Basit gücü teli,* basit halkalardan meydana gelen gücü teli. ‖ *İngiliz gücü teli,* tül dokumada kullanılan özel gücü teli.

— ANSİKL. Dokumc. Dokuma tezgâhında, *gücü* telleri, tahta gücü çerçevelerinin içinde toplanır. Kumaşın dokunmasında aralıksız ve eşit bir ilerleme sağlamak için, çözgü ipliklerini önde tutan bütün gücü telleri aynı gücü çerçevesine bağlanır. Jakar tezgâhta gücü çerçevesi yoktur ve gücü telleri makinenin çengellerine birer kemerle bağlanır; bunun için her biri ayrı ayrı kullanılabilir.

Yatık dokuma tezgâhlarında, işlenecek model çözgü ipliklerinin altına yerleştirilir ve dokumacı bu iplikleri eliyle yana iterek modele bakar. Halı ters yüzünden göründüğü için çözgü levendini ve sargı bobinini indirip kaldırarak işin ilerleyişi kontrol edilebilir.

Dik dokuma tezgâhlarında, dokumacının önünde dik olarak gerilmiş halının çözgü ipliklerini meydana getiren iplik demetini, çözgü levendi taşır. Halı, çeşitli renkte yün veya ipekten atkı ipliklerinin birbirine eklenmesiyle dokunur. Çözgü ipliklerine bağlanmış ve sıkıştırılmış atkılar, desene göre değişik uzunlukta olur. Dokuma ters taraftan yapıldığı için dik tezgâhın arkasına geçen dokumacı işi kolaylıkla kontrol edebilir. (LM)

GÜCÜK sıf. *Halk dili.* Kuyruksuz. ‖ Kuvvetsiz, zayıf. ‖ *Gücük ay,* şubat ayı. (M)

GÜCÜK, Doğu Anadolu bölgesinde (Maraş ili, Elbistan ilçesi) bucak; 10 933 nüf.; 23 köy. — *Bucak merkezi,* 896 nüf. Elbistan-Malatya yolunun 31. kilometresine 2 km'lik bir yolla bağlıdır. Yüksl. 1 500 m. (M)

GÜCÜL sıf. (*güç*'ten). Yalnız güç olarak kalan, gerçekte etkisi olmayan.

— Mekan. *Gücül iş ilkesi,* bütün dinamik problemlerinde geçerli olan ve şu şekilde açıklanan ilke: dengedeki bir cisim için, bu cisme etki eden bütün kuvvetlerin gücül iş toplamının sıfır olması gerekli ve yeterlidir; bağıntılara uygun bir yer değiştirme uygulandığı zaman, dış kuvvetlerin cisim üzerindeki iş toplamı sıfır olmalıdır. (L)

GÜCÜMSEMEK geçl. f. (*güç*'ten *güc-ü-mse-mek*). Bir şeyin yapılmasını güç bulmak, güç gibi görmek. (M)

GÜCÜN zf. (*güç*'ten *güc-ü-n*). *Halk dili.* Zorla, güçlükle, güç halle, zorlayarak: *Bu*

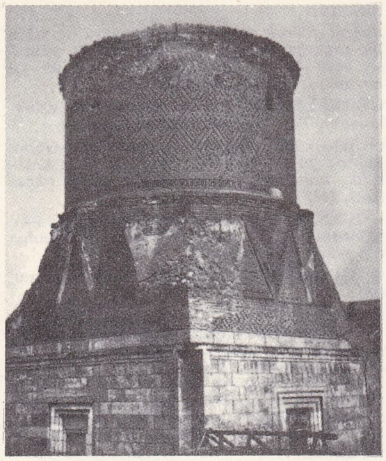

Güdük minare (İslamic Architecture adlı eserden)

işi gücün yaptırmağa kalkma, başaramazsın. || Daradar, zoru zoruna. (M)

GÜÇ sıf. (esk. türk. *küç*'ten). Kolay olmayan, yapılması zor, çetin: *Bu tenha ve tanımadığı sokaklarda yolunu bulmak da epeyce güçtü* (A. H. Tanpınar). || Ağır emekle yapılan, büyük çabalar isteyen: *Güç olan derviş olabilmektir* (N. Araz). || Sıkıntılı, çetin, endişe veren: *Güç bir durum.* || Zf. Zorlukla: *Ağacın arkasından güç işitilebileceğim bir sesle: — Bizim köy de uzak değil. Te şuracıkta* (Y. K. Karaosmanoğlu). || İ. Güçlük, çetinlik. || *Güç gelmek*, bir şeyin yapılmasını güç bulmak veya oluşunda zorluk çekmek: *Bana da sizsiz yaşamak çok güç geldi. Fakat nasıl evlenebiliriz?* (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Güç halle*, güçlükle: *Güç halle bir yer buldu.* || *Güce sarmak*, güç duruma gelmek. || *Gücüne gitmek*, ağır gelmek, üzüntü duymak: *Uğraşıp uğraşıp da başaramamak insanın gücüne gider* (N. Ataç). *Bu söz ne kadar gücüme gitti bilsen, sabahlara kadar ağladım* (H. R. Gürpınar). || *Gücüne koşmak*, yapılması kolay olan bir şeyi zorlaştırmak.

— Huk. *Güç durum*. Bk. IZTIRAR.

◆ **Güçleşmek** geçz. f. Güç duruma gelmek, çetinleşmek: *Burada işler gittikçe güçleşiyor, bilmem içinden nasıl çıkacağız.*

◆ **Güçleştirmek** ettrg. f. Güç duruma getirmek: *Hiç bir şey yapmadan ortalıkta dolaşmakla çalışmamızı güçleştiriyorsun.* (M)

GÜÇ i. (esk. türk. *küç*'ten). Fizikî kuvvet; hayat enerjisi: *Hacının yerinden kımıldayacak gücü yok* (M.Ş. Esendal). *Neden sonra bütün gücünü toplayıp...* (Y.Z. Ortaç). || Kudret: *Bu altmış kilometreyi, aslında üç tümen gücünde olan üç ordu tutuyordu* (Kemal Tahir). || Şiddet, etkileme kuvveti: *Rüzgârın gücü. Bir ilâcın gücü.* || *Mec.* Önem, kuvvet: *Gerçeğin gücü. Delillerin gücü.* || Manevî kuvvet: *Hatıralarımız olmasaydı, hatırlamak gücümüz olmasaydı, insanoğlu saadet fikrini yaratamazdı* (N. Ataç). *Karakter gücü.* || Zihnî kuvvet, yetenek: *En büyük silâhımız olan düşünme gücünün asıl işi, gerçeği bulmak...* (Kemal Tahir). *Zekâ gücü.* *Eşanl.* KUVVET. || *İş gücü*. Bk. İŞ.

— ÇEŞ. DEY. *Güç yetirmek*, gücünü kullanabilmek: *Silâha güç yetiremez, attığını vuramaz* (Kemal Tahir). || *Gücü kuvveti yerinde*, kuvvetli, sağlam: *Aklı başında ve gücü kuvveti yerinde delikanlı, İstanbul'a bir devşirme olarak mı gelir?* (Ş. S. Aydemir). || *Gücü gücü yetene*, «kim kimin hakkından gelirse» anlamında kullanılır. || *Gücü yetmek* (*yetmemek*), yapabilmek (yapamamak). || *Gücünü yenmek*, bir duygu ve isteğini yatıştırmak. || *Gücünü yitirmek*, kuvvetini, takatini kaybetmek. || *Var* (*bütün*) *gücüyle*, olanca kuvvetiyle: *Onun var olduğu günlerde kötülüklerine bütün güciyle karşı koyan adamdı!* (Y. Z. Ortaç).

— Elektr. *Alternatif akımın zahirî gücü*, bir devrenin uçları arasındaki etkin gerilimin, bu devreden geçen akımın etkin şiddetiyle çarpımı: *Zahirî güç, volt-amper cinsinden belirtilir.* || *Anî güç*, göz önüne alınan zaman aralığının sonsuz küçük olması halinde ortalama gücün değeri. || *Bileşik güç*, etkin ve tepkin gücün çizgisel fonksiyonu. || *Bir makinenin faydalı gücü*, söz konusu makine, üreteç veya konvertisör olduğu zaman devreye, motor olduğu zaman da mile sağladığı güç: *Bir makinenin faydalı gücü etkin güçtür.* || *Bir makinenin tükettiği güç*, makine bir üreteç ise miline, bir motor, bir kamütatör veya bir konvertisör ise besleme devresine verilen güç: *Bir makinenin tükettiği güç etkin güçtür.* || *Boşaltma gücü*, bir paratonerin tehlikesizce boşaltabileceği en fazla elektrik miktarı: *Bir paratonerin etkinliği, boşaltma gücüne bağlıdır.* || *Dalgalanma gücü*, vektörü anî gücün alternatif kısmını gösteren ve akım pülsasyonunun iki katı hızla dönen vektörel büyüklük. || *Etkin güç*, içinden bir alternatif akım geçen devrenin ortalama gücü. (Sinüsoidal akımda bu güç, etkin akımla, yani gerilim veya elektromotor kuvvetle aynı fazda olan alternatif akımın bileşeniyle gerilimin veya elektromotor kuvvetin çarpımına eşittir.) [Bk. ANSİKL.] || *Homopoler güç*, gerilimlerin homopoler bileşeninin, akımların homopoler bileşeni üzerindeki etkisinden doğan güç. || *Karmaşık güç*, gerçek kısmı etkin gücü, sanal kısmı ise işareti değiştirilmiş tepkin gücü gösteren ifade. || *Magnetik bir yaprağın gücü*, yaprağın kalınlığı ile yüzeysel magnetik yoğunluğunun çarpımı. (Bir yaprağın gücü, Ampère teoremine göre, kendisiyle eşdeğerli elektrik akımın şiddetine eşittir.) || *Ortalama güç*, bir işin veya bir enerjinin, bu iş veya enerjinin üretilmesi veya tüketilmesi için geçen zaman bölümü: *Devirli olaylarda ortalama güç genellikle bir devir için göz önüne alınır.* || *Sürekli güç, bir saatlik güç, ilk hareket gücü*, iletkenleri aşırı derecede (120°C) ısınmadan, bir elektrik makinesinin ya sürekli olarak, ya bir saat boyunca veya çalışmağa başlayıncaya kadar gerekli birkaç dakika içinde ürettiği güç. || *Tepkin güç*, gerilimin veya elektromotor kuvvetin etkin değerleriyle, bu gerilim veya kuvvetle 90° faz farkı yapan akım bileşeninin çarpımı: *İndükleyici bir sistemin tükettiği tepkin güç pozitiftir.* (Bk. ANSİKL.) || *Ters güç*, gerilimlerin bir ters bileşeninin akımların ters bileşeni üzerindeki etkisinden doğan güç. || *Vektörel güç*, karmaşık gücü gösteren vektör. || *Yalıtma gücü*, yalıtkan olarak kullanılacak bir maddenin yeteneği. || *Üç fazlı bir sistemin dalgalanma gücü*, her fazın dalgalanma güçleri toplamı.

— Fels. Bir etkinin ortaya çıkmasını sağlayabilecek olan, ama henüz gerçekleşmemiş bulunan imkân, kuvve: *Eylem haline geçen güç.* || *Güç halinde*, henüz varolüşmadığı halde gerçekleşmeğe yönelen şeye iskolastikte verilen ad. (*Eşanl.* KUVVE *halinde*.)

— Fiz. Bir etki yaratma yeteneği. (Bk. ANSİKL.) || *Beygir gücü*. Bk. BEYGİR.

— Hidrol. Bir su akıntısının aşındırma ve taşıma gücü. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Satın alma gücü*, belirli sayıda para birimi ile elde edilmesi mümkün olan mal ve hizmet miktarı. Bk. ANSİKL.

— Kamu huk. ve Siyasî kurumlar. Bk. ANSİKL.

— Mekan. Bir makinenin yaptığı işin, bu işin tamamlanması için geçen zamana bölümü. (Bir makinenin gücü, belirli bir zamanda ne kadar fazla iş yapar veya belirli bir işi ne kadar az zamanda tamamlarsa o kadar büyük olur.) [Bk. ANSİKL.] || *Bir makinenin itibarî gücü*, çalışması normal olduğu zaman, bir makinenin bir saniyede yaptığı iş miktarı. || *Frenleme gücü*, dinamometreli bir fren* yardımıyle ölçülen güç.

— Opt. Bk. ANSİKL.

— Oto. *İdarî güç*, çeşitli batı ülkelerinde, bir otomobil veya motosiklet motorunun, vergilendirmede temel olarak alınan idarî bir formüle göre hesaplanmış gücü. (VERGİLENDİRME GÜCÜ de denir.) [Bk. ANSİKL.] || *İtibarî güç*, yapımcı tarafından belirlenen güç.

— Patol. *Güçten düşme*, beden ve zihnin kudretinin, geçici bir müddet azalması. Bk. ANSİKL.

— Sosyal psikol. ve İstat. Bir istatistik testin kuvveti, karşıt varsayım doğru olduğu zaman, sıfır varsayımının reddedilme ihtimali anlamına gelir. Bk. ANSİKL.

— Sosyol. *Üretici güçler*, malların üretilmesini sağlayan âletler ile bu âletleri kullanan insanların tümü. (Üretici güçlerin gelişmesi, *üretim tarzının* ve *üretim ilişkilerinin* de gelişip ilerlemesine yolaçar. Marksist filozoflara göre, bu ilerleme sosyal düzeni, tüm olarak, şu veya bu ölçüde şiddetle dönüşüme uğratır. Bu şiddetin derecesi, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasında uzun zamandan beri süregelmiş olan dengesizliğin şiddet derecesine bağlıdır.)

— Ted. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Elektr. Tek fazlı bir devrenin *etkin gücü*'nü bulmak için, zahirî gücü, *güç katsayısı* denilen ve en çok 1'e eşit olabilen bir sayıyle çarpmak gerekir. U gerilimi ve I akım şiddeti, zamanın, aynı devirli ve aralarında bir φ faz farkı bulunan iki sinüsoidal fonksiyonu olduğu zaman güç katsayısı cos φ'dir ve etkin güç P = UI cos φ olur. Cihaz alıcı ise tüketilen gücü, üreteç ise üretilen gücü gösteren etkin güç mekanik güce dönüşebilir. Dirençsiz bir self bobini veya bir kondansatörde bu güç sıfırdır: bununla birlikte bu cihazlar ile şebeke arasında, —UI sin φ *tepkin gücü* olarak nitelendirilebilen bir enerji alışverişi olur.

— Fiz. Fizikte, en uygun şartlarda düşünülebilen azamî etkinin yarattığı sebeplerle, bu sebeplerin bir madde üzerindeki etkileri oranına, bu maddenin herhangi bir niteliğinin *güç*'ü denir. Meselâ optikte: *yayma gücü, yansıtma gücü, soğurma gücü* v.b.'den söz edilir.

— Hidrol. İki tür güç ayırdedilir: **1.** *brüt güç*, eğim ve derinliğe bağlı olarak, suyun hızı, debisi, yoğunluğu ve girdap yapma yeteneği. Uygulamada bu henüz rakama vurulamamaktadır; **2.** *net* veya *gerçek güç*, brüt güce kısmen veya tamamen yük taşıma görevi bırakılarak yalnız aşındırma işi yapan güç. Belli brüt bir güç ve taşınan her boyutta madde için, azamî yük sınırı ancak bu maddeler çok küçük olduğu zaman aşılabilir. Eğer azamî yük sınırına ulaşılmışsa, net güç sıfırdır; eğer bu sınır aşılmışsa, çökme olayı başlar. Bununla birlikte, kayalık bir yatakta, bu yükün altında büyük sınırına düşme halinde de aşındırma gücü azalır; çünkü su, çarpma ve ufalamaya yararlı maddelere yeterince sahip değildir.

Yük ve debi değişikliklerinin sıklığı durmadan dengeyi bozar ve aşındırma ile çökeltmenin birbirinin yerini almasına sebep olur; fakat bu değişiklikler anî olmaz, yeterince uzun sürelerle ortaya çıkar.

— İkt. Paranın, mal ve hizmetlere oranla taşıdığı «satın alma gücü», bunların fiatlarına bağlıdır. Fiyat genel indeksi, artış yönünde değişme gösterirse, satın alma gücü azalır. Bunun tersi de olabilir. Fakat bu, ancak fiyat indeksi «dengeli» ise, yani ele alınan sürelerde, ödemelere konu olan bütün mal ve hizmetlerin miktarları göz önünde tutulmak yoluyle hesaplanmış ise, doğrudur. Oysa kullanılan indeksler, ancak az sayıda malın fiyatlarını gösterir ve hepsi de dengeli değildir. Bundan ötürü, paranın satın alma gücünün geçirdiği değişiklikler hakkında elimizde bulunan bilgiler kusurludur.

Fiyatlar ortalama olarak yüzde 100, yüzde 150, yüzde 200, yüzde 250 v.b. arttığı zaman satın alma gücü de, sırasıyle yüzde 50, yüzde 60, yüzde 66,6, yüzde 71,4 azalır. Meselâ, fiyatlar, ortalama yüzde 200 bir artış gösterirse, aynı miktar para ile, fiyat artışından önce satın alınanın ancak üçte biri satın alınabilir. Demek ki para, satın alma gücünün üçte ikisini kaybetmiş demektir. Enflasyon, fiyatların genel seviyesini değişikliğe uğratarak paranın satın alma gücünde az veya çok şiddetli bir çöküntü meydana getirir ve sabit gelir (ücretler, emekli aylıkları, tahsisat, kira) sahiplerini zor bir duruma sokar. Bu gibi gelir sahiplerinin, iş sözleşmelerine bir mütehharik barem maddesi koydurmağa veya bu maddeyi kanun zoru ile kabul ettirmeğe çalışmaları bundan ötürüdür.

— Kamu huk. ve Siyasî kurumlar. Devletin, özel bir organ tarafından yerine getirilen görevi, fonksiyonu. (Bk. KUVVET'*ler ayrılığı*.) || *Disiplin gücü*, meslekî nitelikte suç işlemiş kimselere inzibatî cezalar (bunlar, ceza kanununa tamamen yabancıdır) verme gücü. (İdarî mekanizmada, disiplin gücü, kademeleşme bakımından bir üst makama verilmiştir; ticarî işletmede ise

Foto. MEYDAN

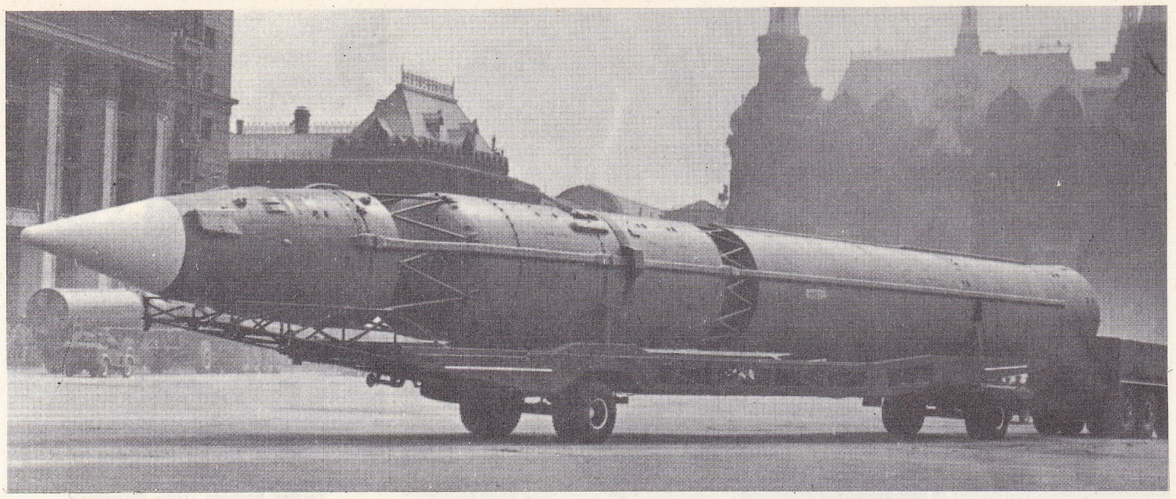

uzay aracı da fırlatabilen, 36,58 m, 3- kademeli, akaryakıtlı Sovyet İ.C.B.M. güdümlü mermisi

işverene ve bu konuda yetki tanıdığı memurlarına; bazı serbest mesleklerde bir meslekî derneğe; karar almak üzere toplanmış genel kurullarda başkana, yönetim kuruluna veya genel kurulun kendisine verilir.) ‖ *Yürütme gücü*, kanunları uygulama gücü, hükûmet etme. (Bk. YÜRÜTME *erki.*) ‖ *Yargı gücü*, yargılama yetkisi, çeşitli yargı türlerinin tümü. (Bk. YARGI *erki.*) ‖ *Yasama gücü*, kanun hazırlamak ve kabul etmek gücü. (Bk. YASAMA *erki.*) ‖ *Kamu güçleri* (resmî makamlar), kurallar uygulamak ve vatandaşlara emir vermek yetkisine sahip makamların tümü. ‖ *Düzenleyici hükümler koyma gücü*, bir makamın (hükûmet, bakanlık v.b.), kendini bağlayan genel kanun hükümleri çerçevesinde, genel veya özel tedbirler alma, tanzimî hükümler koyma gücü.

— Mekan. Milletlerarası sistemde *güç birimi, watt*'tır (sembolü: W). 1 Watt, saniyede 1 joule, üreten güçtür. Doğru olmamakla birlikte saniyede 75 kilogrammetre'ye eşdeğer olan *beygir gücü* de kullanılır. C.G.S. sisteminde güç birimi, *saniyede* 1 *erg*'lik iş yapan bir makinenin gücüdür ve 10^{-7} watt'a eşittir.

İngiliz beygir gücü (sembolü: HP), saniyede 75,9 kilogrammetre'dir ve fransız beygir gücüne çok yakındır.

— Opt. Bir optik âletin, bir teleskop veya bir dürbünün büyütmesi, aynı nesnenin çıplak gözle ve âletle görüldüğü açıların birbirine oranıyle belirlenir. Fakat, tek başına bir göz merceği, meselâ bir büyüteç söz konusu olduğu zaman, yeni bir elemanın, yani *güç*'ün göz önüne alınması gerekir. Bu güç, bir nesnenin uzunluğu ile görüntüsünün görüldüğü açı arasındaki orandır. Göz zahirî odak üzerinde bulunduğu veya uyum gerektirmeden görüş normal olduğu zaman, bu güç $\frac{1}{f}$ ile ifade edilir.

Bir mikroskobun gücü, objektifin çizgisel büyütmesi ile göz merceği gücünün çarpımına eşittir.

Optik âletlerin *güç birimi, diyoptri*'dir. 1 Diyoptri, odak uzaklığı 1 m olan bir optik sistemin yaklaştırma miktarıdır.

— Oto. Bir motorun, beygir gücü olarak ifade edilen teorik *azamî gücü* PM, aşağıdaki formülle verilir:

$$P_M = \frac{nd^2lN}{613}\left(1 - \frac{1}{\varrho^{0,3}}\right)$$

Burada *n* silindir sayısını, N dakikadaki devir sayısını, *d* santimetre olarak silindir çapını, *l* metre olarak piston yolunu, ϱ ise gaz karışımının sıkışma oranını gösterir. Bu sadece teorik bir formüldür. Belli bir motorun gücünü saptamak söz konusu olduğu zaman, bu motorun çeşitli çalışma şartlarındaki gücünü deneyle ölçme yoluna gidilir. Silindirli bir motorun gücü, silindir sayısı, normal hızı, çalışma sıcaklığı, sıkıştırma oranı, distribüsyon şekli ve ayarlanması, karbürasyon, ateşleme ve çevrim sayısına göre değişir. Günümüzde, yarış arabalarının motoru, litre başına 150, seri imalât motorları da 30 ile 50 beygir gücüne kadar çıkar.

İdarî güç Pa, beygir gücü (sembolü: BG) olarak aşağıdaki formülle ifade edilir: $Pa = k_1 k_2 nd^2lw$; bu formülde *k*, 0,00015 değerinde sabit bir katsayıyı; k_2 aynı şekilde, 4 zamanlı Diesel motorlarında 0,7, bütün diğer motorlar için 1 değerinde sabit bir katsayıyı ve *w* özel arabalar için 30, kamyonetler için 25, ağır yük arabaları için 20 değerinde değişken bir katsayıyı gösterir. Silindirlerin toplam sığasına göre kurulan bu formül itibarîdir; çünkü verilmiş bir rejimde gerçek gücü belirleyen mekanik elemanların tümünü göz önüne almaz.

— Patol. *Güçten düşme* durumu, belli derecede bir vücut yetersizliği ile zihnî çalışmalar yapamama şeklinde kendini gösterir; ya bir hastalığın ya da aşırı zihnî yorgunluğun fizyolojik sefalet, endişe ve üzüntüler gibi çeşitli çökkünlük verici etkenlerin neticesinde belirir ki bunlar, iştahın kapanması yahut gıda miktarının azaltılması ile ateş veya elemden doğan bitkinlikle kuvvetleri azaltarak yok ederler.

— Sosyal psikol. ve İstat. *Bir istatistik testin kuvveti.* İstatistiğe değgin bir test, bir ileri sürüşün ne dereceye kadar akla yakın olduğunun belirtilmesini sağlayan olasılığın (ihtimaliyet) üzerine kurulmuş bulunan bir çeşit mantıksal mekanizma sayılabilir. Bu ölçüye göre istatistik testte şu üç yönü ayırt etmek mümkündür: **1.** model veya örnek, yani doğru diye varsayılan esas; **2.** değeri doğrulanması gereken istatistik varsayım (buna, sıfır varsayım da denir); **3.** karşıt varsayımlar, bunlar, sıfır hipotezinden farklıdır ve açık veya kapalı şekilde, daima bir teste dahil bulunur.

◆ **Güçlü** sıf. Gücü olan, kuvvetli: *Sezgisi güçlü bir adamdır, belki büyük bir adamdır, her şeydir, ama tenkidçi sayılamaz* (N. Ataç). *Cemil herifin göründüğünden daha güçlü, çok daha atik olduğunu anlayınca toparlanmasına meydan bırakmadı* (Kemal Tahir). ‖ *Güçlü kuvvetli*, çok kuvvetli olan: *Beni olduğum yerden köşeye kadar fırlatışındaki şiddete bakılacak olursa güçlü kuvvetli bir adamdı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Güçsüz** sıf. Gücü olmayan, gücü yetmeyen, kuvvetsiz: *Yokuşun üstündeki düzlükte kendisini büsbütün tek başına, büsbütün güçsüz, büsbütün onuru kırılmış buldu* (Kemal Tahir). *Güçsüz bir adamdı, elinden tabancayı kolaylıkla aldık.*

◆ **Güçsüzlük** i. Güçsüz olma durumu: *Bir övünme payı var, var ya, bir yandan da güçsüzlüğümüzü gösterir* (N. Ataç).

— Çocuk psikol. *Sentez güçsüzlüğü.* Bu kabiliyetsizlik, çocuk düşüncesini vasıflandıran bir belirtidir (Luquet). Özellikle, çocuklar tarafından çizilen resimlerde, mekânının tasarlanması konusunda ortaya çıkan bir «gerçekçilik eksikliği» olarak kendini gösterir. (Nesneler arasında «eukleides'ci» ilişkilerin, nesneler arası düzenin, oranların, nesnelerin birbirlerine göre yönlerinin kavranamayışı, bu ilişkilerin mevcut olmayışı v.b.) [LM]

GÜÇBELÂ bls. zf. Güçlükle, zahmetle, zorlukla: *Güçbelâ susturursun, beş dakika sonra, «okuyacağım» diye başlar* (M. Ş. Esendal). *Şapkasını, çantasını güçbelâ toparlayan genç kendini sokağa attı* (Ş. S. Aydemir). [M]

GÜÇHAN (Muzaffer Esat), türk hekimi (Kerak, Ürdün 1902-İstanbul 1963). Sıvas mektupçusu Mehmed Esad Beyin oğlu. İlk öğrenimini Burdur ve Malatya'da yaptı. Liseyi Şam'da (1917), Tıp fakültesini İstanbul'da bitirdi (1922). Şişli Etfal hastahanesinde asistanlık yaparak iç hastalıkları mütehassısı oldu (1924), Kavak Tahaffuzhanesi baştabip muavinliği ve Galatasaray lisesi tabipliği görevlerinde bulundu. Dârülfünun Dişçi mektebine muallim muavini, Haydarpaşa Tıp fakültesi I. Dahiliye seririyatı müderris muavini oldu (1924). İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi doçentliği (1933), I. İç Hastalıkları kliniği profesörlüğüne yükseldi (1937). Londra'ya giderek Thomas Lewis'in yanında elektrokardiyografi ve aritmileri çalışması yaptı. Türkiye'ye dönüşünden sonra türk tıbbında kardiyoloji kolunun gelişmesini sağlayan çalışmalarda bulundu. Ordinaryüs oldu (1950). Çeşitli tıp kuruluşlarında görev aldı. Eserleri: *Serirî Elektrokardiyografi* (Neşet Ömer İrdelp ile, 1934); *İç İfraz Guddeleri* (M. Sadi Anadolu-Irmak ile, 1935); *Mide ve Duodenum Hastalıkları Notları* (1942); *Kolesistitlerin Etyoloji ve Patojenileri* (1943). [M]

GÜÇLENDİRME i. (*güç*'ten *güç-le-n-dirme*). Güçlendirmek eylemi.

— Deneysel psikol. Bir şartlandırma sırasında bir kuvvetlendirici tarafından meydana getirilen etki. (Bir klasik şartlandırma

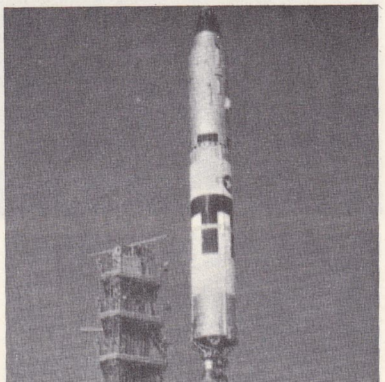

«Titan II» akaryakıtlı, 2- kademeli, İ.C.B.M. güdümlü mermisi (A.B.D.)

Foto. Encyclopedia Americana

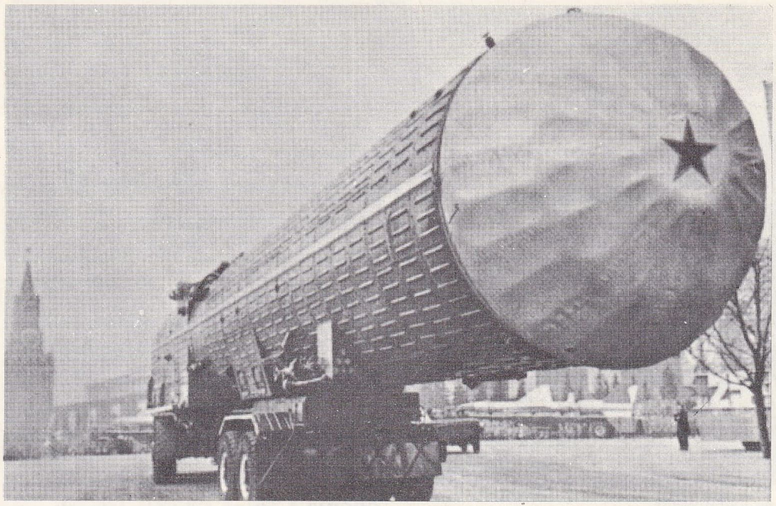

i.C.B.M.'lere karşı sovyet antimisil **güdümlü** mermisi «Galoşa»

yerden yere **güdümlü** «Lacrosse» mermisi

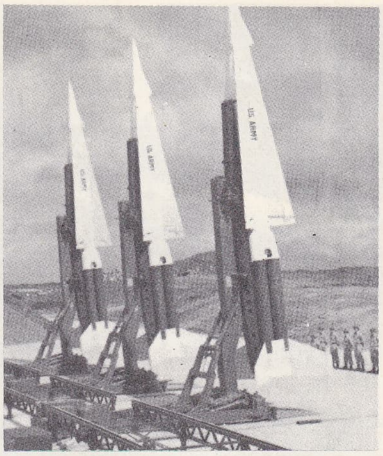

katı-yakıtlı, 120,675 km menzilli, yerden havaya «Nike Hercules» **güdümlü** mermileri (A.B.D.)

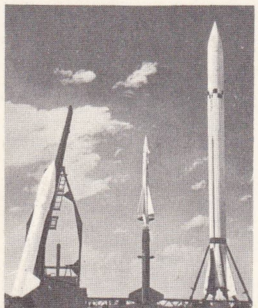

soldan sağa: «Honest John» (yerden yere), «Nike» (yerden havaya), «Corporal» (yerden yere), **güdümlü** mermileri

deneyinde, kuvvetlendirme, uyarıcının kendisidir. Pavlov'un deneyinde, güçlendirme et parçası tarafından meydana getirilir. Araçlı şartlandırmada ise güçlendirmeyi mükâfat temsil eder, bu ya pozitif güçlendirme [meselâ yiyecek vasıtasıyle ya da negatif güçlendirme meselâ bir elektrik şoku ile] şeklinde olur. Hayvanın mükâfatı elde etmesi, ancak tepkiyi göstermesiyle mümkün olmaktadır. Güçlendirme artık yapılmadığı zaman, birkaç denemeden sonra, şartlı tepkinin veya cevabın ortadan kalkması ile karşılaşılır.) || *Sözlü güçlendirme,* araçlı vasıtalı şartlandırmada deneyci tarafından söylenen bir kelime (meselâ «iyi» kelimesi) veya ifade tarzı. Deneyci, deneyi şartlandırmak istediği tepki denek tarafından ne zaman gösteriliyorsa, o kelime veya ifade tarzını yeniden tekrarlar.

— Ted. *Akupunkturla tedavi'*de, bir organdaki enerjinin kuvvetlendirilmesi. (Gücünü kaybetmiş bir organı kuvvetlendirmek için altın veya sarı madenden yapılı iğneler kullanılır.)

◆ **Güçlendirmek** ettrg. f. Güçlü duruma getirmek, güç kazanmasını sağlamak: *Herkes birbirini güçlendirsin* (Kemal Tahir). [M]

GÜÇLENMEK dönüşl. f. (*güç*'ten *güç-le-n-mek*). Güçlü duruma gelmek: *Gittikçe güçleniyoruz.*

◆ **Güçlenme** i. Güçlenmek eylemi. (M)

GÜÇLÜK i. (*güç*'ten *güç-lük*). Güç olan bir şeyin niteliği, zorluk: *Müjgân, bu dakikanın güçlüğünü hissetti* (R. N. Güntekin). *Bir kere güçlük ev bulmak ve eşyayı taşımak* (B. Felek). || Bir şeyi güç hale getiren şey: *Mevcut olmalarıyle hayatıma getirdikleri güçlükler kâfi değil miydi?* (A. H. Tanpınar). *Hayalî güçlükler.* || Engel: *Beş on dakika sonra zihninde her güçlüğü yenecek bir parlaklık...* (H. R. Gürpınar). || *Güçlük çekmek,* bir işi yaparken güçlükle karşılaşmak: *Ondan sonra gelen şairler* [...] *bir yenilik getirmekte güçlük çekerler* (N. Ataç).

— DEY. *(Birine) Güçlük çıkarmak,* zorluklar ortaya koymak: *Borçlular bir yığın güçlük çıkarıyor* (A. H. Tanpınar).

◆ **Güçlükle** zf. Güç bir şekilde: *Dairenin merdiveni yorucu olmamakla beraber, güçlükle nefes aldığını farkediyordum* (F. R. Atay). *Ka ve ge hecelerini güçlükle söyleyebiliyordum* (B. Felek). [M]

GÜÇSÜZLEREVİ veya **GÜÇSÜZLERYURDU** blş. i. Sosyol. Yaşlı ve güçsüzlerin bakıldığı yer.

— ANSİKL. Yapılan araştırmalardan Meksika ve Seylan'da Milâttan önceki yıllarda *güçsüzlerevi'*ne benzer kurumların bulunduğu anlaşıldı. Büyük Konstantinus Roma imparatoru olunca (306-337) Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etti. Bunun üzerine, geniş ölçüde güçsüzler yurdu açılmağa başlandı. XIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra güçsüz yurtları yaşlılar evi haline getirildi. XIII. yy.da bu gibi kurumların çok geliştiği görüldü. Bu arada gerçek güçsüzler, sakat, yatalak, deli, alkoliklerden ayrıldı. Toplu halde iş görme alanları kuruldu. Turtlara sinema, banyo, tiyatro, kütüphane ve müzik odaları yapıldı. Avrupa'daki gelişmeye paralel olarak Doğu'daki müslüman topluluklarda da, yaşlı ve güçsüz kişilere bakım dinî kuralların ışığı altında gerçekleştirildi. Fitre ve zekât kurumları, tekke, imarethane, bimarhane, şifahane gibi kurumlar açıldı. Bu toplumsal kurumların yaşayabilmesi için vakıflar meydana getirildi. Selçuklular ve Osmanlılar devrinde imparatorluğun birçok bölgesinde bu sosyal kurumlar geliştirildi. Türkiye'de yaşlı ve güçsüz kişilerin bakımı 1895'ten bu yana Dârülaceze* tarafından yapılmaktadır. (M)

GÜDÂZ i. (fars. *güdâhten*'den *güdâz*). *Esk.* Yanma. || *Sûz ü güdâz,* yanıp yakılma.

— Dil. bil. -güdâz şekli «yakan», «eriten» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Can-güdâz,* can yakan: *Kemend-i can-güdâzı ejder-i kahr olsa cellâdın / Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten* (Namık Kemal); *Ciğer-güdâz,* ciğeri yakan, acı veren; *Tahammül-güdâz,* tahammül eriten; *Takat-güdâz,* takati tüketen.

◆ **Güdâhte** sıf. *Esk.* Erimiş.

◆ **Güdâzende** sıf. *Esk.* Eritici, yakıcı şeyler.

◆ **Güdâziş** sıf. *Esk.* Yanma. (M)

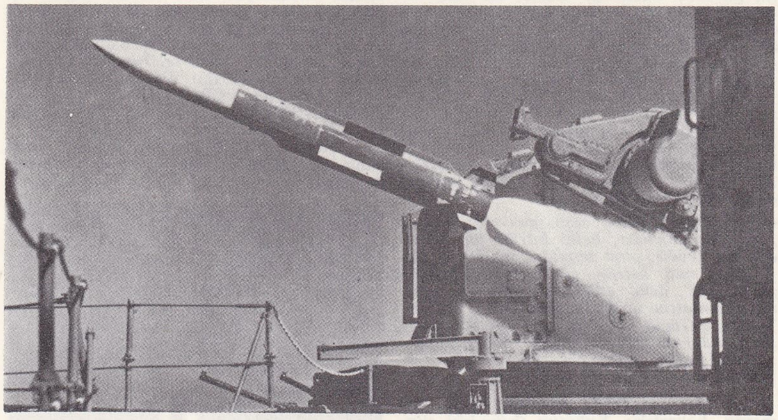

bir savaş gemisi güvertesine monte edilmiş denizden denize ve denizden havaya «Standart» **güdümlü** mermisi (A.B.D. donanması)

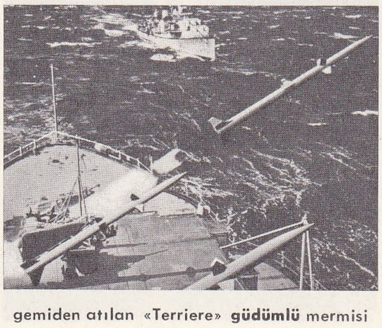

gemiden atılan «Terriere» **güdümlü** mermisi

havadan havaya **güdümlü** «Sparrow» mermisi

yerden yere **güdümlü** «SS 10» mermisi

Foto. Encyclopedia Americana; U.S.İ.S. (LAROUSSE)

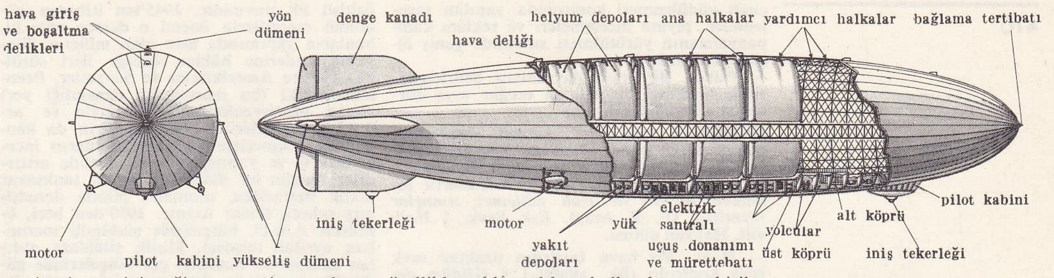

güdümlü balon
(bk. cilt II, sayfa 123)

GÜDEK i. (*gütmek*'ten *güd-ek*). *Yeni.* Amaç edinilen sonuç. (M)

GÜDEN (Hilde), avusturyalı kadın şarkıcı (Viyana 1917). Sanat hayatına 1939'da Zürich'te başladı; Münih, Viyana ve Salzburg'da (1946), daha sonra İtalya'da ve New York'ta (1950) sahneye çıktı. Subret rollerinde büyük bir başarı göstermektedir. (Mozart ve Strauss). Ayrıca modern müzikle de uğraşır. (L)

GÜDERİ i. Yağla sepilenerek hazırlanmış her çeşit deri: *Güderi eldiven. Güderi çanta.*

— ANSİKL. *Güderi* yapımında kullanılacak deriler, dağ keçisi, alageyik, antilop, genellikle koyun ve kuzu derileri, ıslatma ve kireçleme işlemlerinden sonra yarma makinesinden geçirilerek sırçası alınır; elde sıkılarak veya prese yatırılarak suları akıtılır ve böylece sepiye hazırlanır. Sepilenecek deriler önce yağa batırılır (daha çok morina balığının karaciğer yağı kullanılır ve sanayide buna kısaca «morina yağı» denir), sonra mekanik tokmaklarla birkaç kere dövülerek, deriye bu yağ iyice yedirilir. Her tokmaklama süresinden sonra deriler havalandırılır ve içlerinde kalan suların tamamen uçarak yerine yağın geçmesi sağlanır; böylece havada oksitlenen yağ deriye sarı bir renk verir. Koyun derileri için bu işlem iki veya üç hafta sürer. Yağın fazlasını almak için preste sıkılan deriler, daha sonra seyreltik sodyum karbonat çözeltisinde yıkanarak yağlarından temizlenir; kurutulduktan sonra iskefeyle yumuşatılır ve her iki yüzü zımpara taşında işlenerek kadife gibi tüylü (süet) hale getirilir.

Güderi sepisi ile işlenmiş deriler çok yumuşak olur; üstelik yıkamağa elverişlidir, yani ılık sabunlu su ile temizlenebilir ve kuruduktan sonra ilk yumuşaklığına yeniden kavuşur. Bu özellikler güderilerin, ev işlerinde (kurulama), yıkanabilir eldiven, elbise, ayakkabı v.b. yapımında çok değerli ve aranılan bir deri olmasını sağlar.

Yağlarla sepileme, en eski sepi usullerinden biridir. Yine yıkanabilir deriler elde etmeğe yarayan formollü sepi de güderi sepisi kadar çok uygulanır. Ancak, güderi sepisiyle hazırlanan derilerin kalitesi, özellikle defalarca yıkamağa elverişli olması güderinin değerini arttırır. (L)

GÜDERİCİ i. (*güderi*'den *güderi-ci*). Derileri balıkyağı ile sepileyen işçi, sepici. ‖ Güderi satıcısı. (LM)

GÜDERİHANE blş. i. (*güderi* ve fars. *ḫāne*'den *güderi-ḫāne*). Güderilerin hazırlandığı yer. (M)

GÜDÜ i. (*gütmek*'ten *güd-ü*). Fels. *Yeni.* Kaynağı, duygulanma değil akıl olan sebep. ‖ *İç güdü.* Bk. İÇGÜDÜ.

— Ahl. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. *Güdü incelemesi* ya bir malın ya da belli bir markanın satın alınmasını veya salık verilmesini (doktorların veya mimarların davranışı) belirleyen psikolojik faktörlerin incelenmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Satın alma güdüsü,* bir satın alma eylemine yolaçan aklî ve düşünülmüş etken.

— ANSİKL. Ahl. *Güdü* kelimesi de, tıpkı «dürtü» gibi, genel olarak, «harekete getiren» anlamını taşır. Demek ki, herhangi bir irade fiilini meydana getiren veya meydana getirmeğe yönelen her çeşit fikrî sebebe, psikolojide «güdü» adı verilebilir. «Dürtü» dendiği zaman ise, genellikle, bir duygu veya bir duygunluk anlaşılır. Kant, ahlâk felsefesinde, dürtü ile güdüyü titizlikle ayırt etmiştir.

İnsan iradesinin hürlüğü meselesi üzerinde yapılan tartışmalarda, güdülerin ve dürtülerin oynadığı rol hakkında ileri sürülen görüşler önemli bir yer tutar. Bergson, güdülerle dürtülerin bir terazideki ağırlıklara, verilen kararın da, ağırlık toplamının en fazla olduğu tarafa, yani terazi ibresinin eğildiği tarafa yönelmesine benzetilmesini tenkit etmiştir.

— İşletmec. *Güdü incelemeleri* başlıca iki sebepten ötürü gelişmiş bulunmaktadır. Bunların birincisi, tüketicilerin ihtiyaçları hakkında üreticinin bilgisizliğinin gittikçe artmasıdır. Zanaatkârın sipariş üzerine üretim yapmasına karşılık, seri halindeki üretim ürünlerin standart hale getirilmesini gerektirir. Bu da, üretici ile tüketici (temsilci, toptancı, perakendeci) arasındaki engellerin çoğalmasına yolaçar. İkinci sebep de, satın alma gibi sosyal ve iktisadî davranışların incelenmesini sağlayan ve insanı konu alan bilimlerdeki ilerlemelerdir. Güdü incelemesinde tüketicilerin az ya da çok bilinçli isteklerinin neler olduğu ve satın alma kararını hangi ruh hallerinden geçtikten sonra verdikleri araştırılır. Biteviyeleştirilmiş bir üretimde, bu inceleme, ya ürüne veya bunun dağılışına, arzedilişine, reklâmına kişilik kazandırmağa yardım eder.

Tarihî bakımdan güdü incelemelerinde, önce, nazarî incelemelerle yetinilmişti, «masa başında», psikolojinin kabataslak verilerine dayanılarak, tüketicinin neyi düşündüğü ya da istediği tahmin ediliyordu. Daha sonraları insanların, belli bir mal veya marka için ne düşündükleri doğrudan doğruya soruşturma ile öğrenilmeğe çalışıldı. Eski davranışa bir tepki olarak yalnız olaylara dayanılmak isteniyor, ama bu olayların psikolojik olaylar olduğu ve son derecede hareketli bir nitelik taşıdığı unutuluyordu. Kendilerine soru sorulan kimseler, ya soruları iyi anlayamadıkları veya kendilerini yanlış analiz ettikleri için istemeyerek yanılıyorlar veya davranışlarının gerçek sebeplerini açıklamamak veya soruları soranın karşısında bir rol oynamak hevesine kapıldıkları için isteyerek yanlış cevap veriyorlardı. Bundan başka, sorular da araştırma alanını sınırlandırıyordu, çünkü bu sorular, analizcinin dikkate alınmasına peşin olarak karar verdiği önemli elemanlardan başkasını hesaba katmıyordu. Sonradan daha dolaylı analiz metotlarına başvuruldu. İkili ya da grup halinde serbest konuşmalar yapılara, tüketicilerin, isteklerini kabataslak ifade etmelerini sağlayan konuşmalı metotlar kullanıldı. Konuşma dışında da, meselâ resim yaptırmak gibi metotlara başvuruldu. Davranış ve cevapların bütün yanları göz önüne alındı, lapsüsler ve açıkça görülen çelişkiler üstünde duruldu. Bu anlayışa göre, kötü cevap yoktu. Böylece, tüketicilerin gördükleri ve yaşadıkları şekilde tüketimin bir yansıması elde edilmiş oluyordu. Mümkün olduğu kadar çok gözlem biraraya toplandıktan sonra, uzman, işi sadeleştirmeğe çalışıyor ve en az sayıda temel açıklama ile, gözlemlenen en fazla sayıda ayrıntılı açıklamaya girişiyordu. Araştırma safhasına temel açıklamalara dayanan bir uygulama safhası eklemek de, güdüleme incelemesi içinde yeralır. (L)

GÜDÜCÜ sıf. (*gütmek*'ten *güd-ücü*). Gütmek işini yapan, güden.

— Reklâmcılık. *Güdücü olmayan mülâkat,* özellikle reklâmcılıkta kullanılan ve kişilerin düşüncelerini ortaya çıkarma amacı güden soruşturma ve görüşme. (Görüşmeyi yapan kişi, bu teknik yardımıyle ve tarafsız bir tavır takınmakla, görüştüğü kişinin gerçek ihtiyaçlarını [hattâ görüşülenin mâkul göstermeğe çalıştığı ihtiyaçları] değil davranışını etkileyen istekleri ve direnişleri bulmağa çalışır.) [LM]

GÜDÜK sıf. (esk. türk. *ketmek,* çentmek > *ketük*'ten *güd-ü-k*). Tamamlanmamış, eksik tarafı olan: *Osmanlı Türkçülerinin bir işi de, bu eksik ve güdük tarih şuuruyle mücadele etmek oldu* (P. Safa). ‖ Kuyruğu kopuk, kesik: *Göçmenlerin güdük kedisi kendi evlerinde hiç karnını doyurmaz* (H. R. Gürpınar). ‖ *Halk dili.* Kâr. ‖ *Güdük aylar,* yılın kısa ayları. ‖ *Güdük kalmak,* bitmemiş durumda olmak, sonuç vermeyecek durumda olmak; çocuksuz olmak. ‖ *Güdük tavuk,* kuyruğu, tüyü olmayan tavuk. *Mec.* Zavallı, önemsiz kimse.

— Diş cerr. *Güdük diş,* minesi, yani fildişi tabakasını örten kısmı yontulmuş diş tacı.

— Kıyf. Kollu yelek. (ML)

GÜDÜKÇÜ i. (*güdük*'ten *güdük-çü*). *Halk dili.* Tefeci. (M)

GÜDÜKLEME i. (*güdük*'ten *güdük-le-me*). Leng. Baş veya son tarafından bir veya birçok hecenin kaldırılmasıyle bir kelimenin kısaltılması. (L)

Güdük minare, Sıvas'ta büyük bir türbe. XIV. yüzyıl türk mimarî eserlerinden. 1347'de yaptırıldı. Kubbesi yarım kaldığından enine oranla boyu kısa olan türbe, eski yıkık bir minareyi andırır. Bu yüzden, halk yanlış olarak türbeyi «Güdük Minare» diye adlandırdı. Türbenin içinde Alâeddin Eretna'nın oğlu Şeyh Hasan gömülüdür. (M)

GÜDÜL, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi kasaba; 4 449 nüf. Ankara'nın 91 km kuzeybatısında, Kirmir çayının güneyindeki tepelik alanda; yüksl. 780 m. 1957'den beri ilçe merkezidir. — *Güdül ilçesi,* 419 km², 18 149 nüf. Tek bucağı ve 26 köyü vardır. İlçede en önemli ürün pirinçtir. Kirmir çayının sulak vâdi tabanı çeltik ekimine ayrılmıştır. Meyvecilik ve bağcılık. Tiftik keçisi. (M)

GÜDÜLENME i. (*güdü*'den *güdü-le-n-me*). *Yeni.* Güdülenmek eylemi; bunun sonucu.

— İkt. İktisadî bir öznenin (birimin) davranışını belirleyen etkenlerin tümü. (Tüketi-

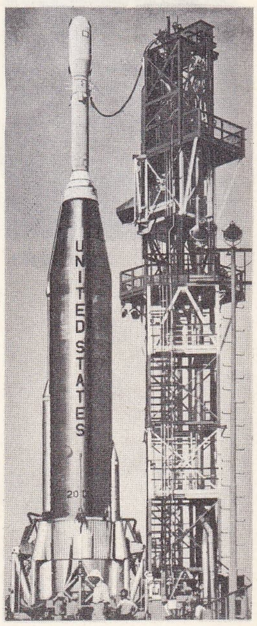

İ.C.B.M. «Atlas»
(118 ton)

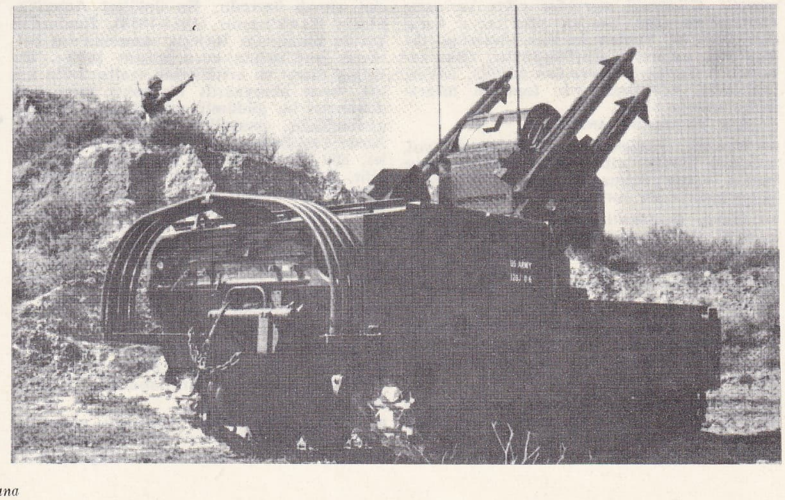

alçak uçuş yapan uçaklara karşı yerden havaya **güdümlü** mermi (A.B.D. ordusu)

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

cinin güdülenmesi konusunda yapılan incelemeler, piyasa incelemeleri ve reklâm kampanyalarının yürütülmesi sırasında geniş ölçüde kullanılır.)

— Psikol. Bir iradî davranışın belirlenmesinde herhangi bir bilinçli ereğin veya dürtünün gösterdiği etki. (L)

GÜDÜM i. (esk. türk. *kütmek*, beklemek, gözlemek'ten *güd-ü-m*). *Yeni.* Yönetme, gütme işi: *Fakat komuta başında bulunanların yanlış güdümleri, arasıra, bu hassaların bininden hiçbiri ile izah edilemez sonuçlar vermiştir.* (F. R. Atay). *Esk.* Sevk. || *Halk dili.* Hayvan gütme.

— Havc. Bir hava taşıtının uzaktan sevk veya kontrolu (Bk. ANSİKL.) || *Güdüm deliği,* bir paraşütün tepesine açılan ve değişik yönlerde kuvvetler meydana getirerek paraşütün daha kolay kullanılmasını sağlayan ayarlı delik. (Güdüm deliğinden doğan kuvvetler, yatay yer değiştirmeyi kolaylaştırır, frenlemeyi veya bazı durumlarda paraşütün yükselmesini sağlayabilir.) Bk. ANSİKL.

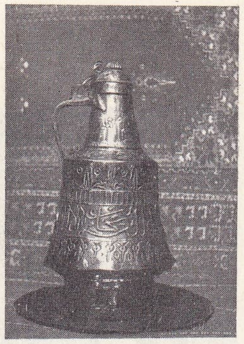

bakır güğüm

— ANSİKL. Havc. Uzaktan bir insanın aracılığını gerektiren (bk. UZAKTAN *güdüm*) veya hiç bir aracı gerektirmeyen iki çeşit güdüm vardır. İkinci şekilde güdüm, hava gemisinde veya füzede bulunan cihazlarla sağlanır (bk. ÖZGÜDÜM). Eğer güdüm radyo elektrik dalgalarla yapılıyorsa, buna «*telsizle güdüm*» denilir.

● *Yakınsak-ıraksak güdüm deliği.* Statik uçuş basıncına mümkün olduğu kadar yakın bir basınca ulaşana kadar gaz demetinin genleşmesini sağlayan bu tertibat, türboreaktörün verimini artırmak üzere sesötesi uçaklarda kullanılır. Fransızların «Concorde»u gibi sesötesi yolcu uçaklarında, kalkış, yükseliş, seyir düzeni v.b. uçuş şartlarına göre güdüm deliğinin ıraksaklığını ayarlayan hareketli bir parça bulunur.

Yöneltici güdüm delikleri. Türboreaktörlerin üzerinde açılan bu delikler, yatay uçuşları, dikey iniş ve kalkışları sağlar. Bu delikler, hız arttıkça (veya azaldıkça), dolayısıyle aerodinamik denge daha çok (veya daha az) etkili oldukça, denge bileşenini yatay itmenin yararına (veya zararına) gittikçe azaltarak (veya çoğaltarak) bu mil üzerinde 90° dönebilir.

Füzelerde de yöneltici güdüm delikleri bulunur; bunların rolü, füzenin teorik yörüngesine oranla hareketlerini düzeltmektir. Cayroskopik bir düzen açısal sapmaları ölçer ve hidrolik bir kumanda bloku, bozulan hareket yönünü düzeltecek şekilde deliklere yön verilmesini sağlar. (M)

GÜDÜMCÜ i. (*güdüm*'den *güdüm-cü*). *Yeni.* Güdümcülükten yana olan kişi. (M)

GÜDÜMCÜLÜK i. (*güdüm*'den *güdüm-cü-lük*). *Yeni.* Bir ülkede, tarım, iktisat v.b. işlerde tutulan güdümlü yol. (*Eşanl.* DİRİJİZM). Bk. GÜDÜMLÜ *ekonomi sistemi.* (M)

Ricardo GÜIRALDES

GÜDÜMLÜ sıf. (*güdüm*'den *güdüm-lü*). *Yeni.* Yönetilebilir: *Güdümlü mermi.* || Bir amaca göre yönetilen: *Bu güdümlü bir nizamdı* (Ş. S. Aydemir).

— Ask. *Güdümlü mermi,* bağımsız bir fırlatma sistemiyle donatılan ve yörüngesinin tamamı veya bir kısmı üzerinde güdülen mermi: *Güdümlü mermiler çıkış ve varış noktalarına göre, yerden yere (veya karadan karaya), yerden havaya, havadan denize* v.b. adlarıyle sınıflandırılır. (Bk. ANSİKL.) || *Güdümlü mermiler bölüğü,* havan, tanksavar, uçaksavar v.b. topların birarada bulunduğu birlik.

— Ask. denizc. Bk. ANSİKL.

— Bayınd. *Güdümlü taşıt,* izleyeceği yol, üzerinde hareket ettiği yola bağlı olan ve bunun dışına çıkamayan taşıt: *Tren güdümlü bir taşıttır.* Bk. ANSİKL.

— Havc. *Güdümlü balon,* taşıtın havada kalmasını sağlayan hidrojen veya helyum dolu küçük balonlarla donatılmış bir gövdeden ve taşıtın güdümlenmesini sağlayan bir itiş tertibatından meydana gelen balon. Bk. ANSİKL.

— İkt. *Güdümlü ekonomi sistemi,* devletin, dolaylı ve dolaysız bir müdahale aracılığı ile, iktisadî faaliyete yön vermesini sağlayan sistem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. «*Güdümlü mermi* çağı» 1944'te Almanların uyguladığı bir teknikle başladı: gerçekten V2 silâhı, bugünün güdümlü mermileriyle aynı özellikleri taşıyan özitişli ilk mermidir. 1945'ten itibaren güdümlü mermilerin önemi o derece arttı ki, bunların yapımında usta olan milletin dünyanın kaderine hâkim olacağı ileri sürüldü. 1945'te Amerikalılar ve Sovyetler, Peenmünde'deki (bu mermilerin denendiği yer) alman teknisyenlerinin yardımıyle ve ardından İngilizlerin ve Fransızların da kendilerini izlemesiyle bu yeni silâhların incelemesini ve yapımını geniş ölçüde arttırdılar; bugün bu silâhların çeşidi, tanksavar taktik mermiden, otomatik pilotla donatılmış robota kadar uzanır. 1950'den beri, özellikle A.B.D. bütçesinde güdümlü mermilere ayrılan tahsisat, klasik silâhlara ayrılan tahsisattan fazladır; çöl bölgelerinde güdümlü mermilerin denenmesi için geniş atış alanları düzenlenmiştir. White Sands Proving Graunds'da, New Mexico'da, Cape Kennedy'de A.B.D.'nin; Woomera'da (Avustralya) Büyük Britanya'nın; Colomb-Béchar'da Fransa'nın ve Sibirya'da Sovyet Rusya'nın.

I. NİTELİKLERİ. Güdümlü mermiler, kalkış füzeleriyle donatılmış türboreaktörlerle veya daha yaygın olarak, statoreaktörlerle birlikte veya tek başına kullanılan roket motorlarıyle fırlatılır. 1959'a kadar iki sıvılı olan bu roket motorlarının yerine, bu alandaki son ilerlemelerle, barutlu roket motorları kullanılmağa başlandı. Bunlar itmeli ve hemen hemen hepsi güdümlüdür. Bütün yörünge boyunca veya bu yörüngenin hiç değilse ilk yükseliş kısmı boyunca, güdüm yapılır. Böylece güdümlü mermi, yol boyunun son kısmında balistik kanunlarına göre klasik mermi gibi yol alır. Güdüm, gerek uzaktan kumandalı olarak (uzaktan güdüm), gerekse hedefe ulaşmasını sağlayan bir düzenle (özgüdüm) yapılabilir. Güdümlü mermilerin atılması, sabit veya hareketli, meyilli veya dik rampalardan yapılır.

II. SINIFLANDIRMA. Güdümlü mermiler atıldıkları noktalara ve hedeflere göre sınıflandırılır.

● *Havadan havaya güdümlü mermiler.* Uçaktan uçağa atılan bu mermiler, son zamanlarda uçak silâh donanımının yerini almıştır. Barutlu roket motorlarıyle fırlatılan bu sesüstü mermilerin hızı saatte 2 000-3 500 km'dir; radarla güdümlü veya kızılaltı ışınlı arayıcı başlıklarla özgüdümlüdür ve menzilleri 4-10 km arasında değişir. Bu gruba giren 1963 güdümlü mermileri arasında şunlar sayılabilir: Amerikalıların «Sparrow III» ve «Falcon»u; Fransızların «Matra M-530»u ve İngilizlerin «Fire Steak»i.

● *Havadan yere güdümlü mermiler.* Uçakların düşürülme tehlikesini göze alarak düşman göklerine girmesine lüzum kalmadan yerdeki hedeflere taarruz etmelerini sağlar. Tanklar gibi boyutları sınırlı hedeflere, Fransızların «SS 10», «SS 11», «AS 12» ve «AS 30» gibi kısa menzilli hafif mermileriyle ateş edilebilir; daha önemli hedefler için megaton gücünde ve atom başlığına sahip güdümlü mermiler kullanmak gerekir: menzilleri 150-800 km olan ve hızları saatte 2 000 km'ye ulaşan «Hount Dog» gibi.

● *Yerden havaya güdümlü mermiler.* Uçaksavar silâhı olarak, av uçaklarının yerini almak üzeredir. En ünlüleri Amerikalıların Hawk'larıdır (1954-1958). Bunlardan kurulu bataryalar Birleşik Amerika'nın bellibaşlı şehirlerinin korunmasını sağlar. Bir kalkış füzesi ve kendilerine saatte 2 400 km hız veren akaryakıtlı bir roket motoruyle donanmış bu güdümlü mermiler radarla özgüdümlüdür, menzilleri 30 ile 40 km'dir. Atom başlığı ile donatılmış olan bu mermiler, 800 metre içindeki her uçağı yok edebilir. Bu 800 metrelik etki sahası, merminin atıldığı şehir için tehlikeli olabileceğinden bazı devletler, iki statoresktörle fırlatılan ve bombardıman uçaklarını şehirlerin uzağında tahrip edebilen 400 km etki sahalı güdümlü mermileri tercih etti. Fransız «PARCA» (Uçaklara karşı özitmeli ve telsiz güdümlü mermi) ve özellikleri «Nike» ile kıyaslanabilen veya bundan üstün olan «SE 4 300»ler bu kategoriye girer.

● *Yerden yere* (veya *karadan karaya*) *güdümlü mermiler.* Bunların pek çok çeşidi olduğundan şöyle bir sınıflandırma yapmak gerekir:

a) *Yerden yere taktik güdümlü mermiler.* Bunlar İkinci Dünya savaşının özitmeli mermilerinden (bazokalar, Stalin orgları v.b.) türemiştir. Uzaktan güdüm esasına göre geliştirilmiş olan bir kısmı, özellikle tanksavar mücadelede kullanılır: fransız «SS 10» güdümlü mermileri (1954, menzili 2 000 m) ve «SS 11» (1956, menzili 5 000 m, en büyük hız saatte 700 km) gibi; her ikisi de kumanda kutusundaki bir düzen sayesinde telle güdülür; yerden yere taktik güdümlü mermilerin bir kısmı da klasik topların yerine geçmek veya etkisini uzatmak için kullanılır; bu sonuncu kategorinin ilk malzemesi 1957'de amerikan ordusunda hizmete konulan «Honest John» (barutlu balistik güdümlü mermi menzili 10 - 30 km), «Corporal» (akaryakıtlı uzaktan güdümlü mermi, menzili 160-200 km) ve «Red Stone» (menzili 300 km). Fransızların «Lacrosse» (menzili 10-20 km) ve «SE 4 200» menzili 100-200 km) güdümlü mermileriyle «Honest John»un geliştirilmiş modeli olan «Little John» bu tip silâhlardandır. Özel römorklarla çekilen, gerek rampadan ve gerekse platformdan atılan bu taktik güdümlü mermiler harekât bakımından oldukça ağır külfetleri gerektirir.

b) *Yerden yere stratejik güdümlü mermiler.* Bunların menzili 1 500 ve 14 000 km arasında sıralanır. Ortak nitelikleri, büyük bir tahrip gücü göstermeleri, bir atom başlığıyle donatılmaları ve balistik olmalarıdır. Menzilinin küçük bir kısmında roket motorlarıyle itilen bu kanatsız silâhlar daha sonra eliptik yörüngelerini topçu mermileri gibi izler. Bunlar arasında da menzillerine göre şöyle bir ayırım yapılabilir: «İ.R.B.M.» (intermediate range balistic missile [Orta menzilli balistik misiller]) [1 000-2 500]: amerikan «Thor» ve «Jupiter» güdümlü mermileri bu cinstendir, bunlar saatte 14 000 km'lik bir hızla 10-15 km yüksekliğe ulaşır ve ağırlıkları 50 t kadardır; «İ.C.B.M.» (Intercontinental balistic misille [Kıtalararası balistik misiller]) bunlar uzun menzillidir (6 000-14 000 km) bu cins güdümlü mermiler arasında Amerikalıların «Atlas» ve «Titan»ı vardır, bunlar yüz ton ağırlığındadır ve saatte 25 000 km'lik hızla 20-25 km'ye kadar yükselir. 1962'den beri hizmette olan katı yakıtlı «Minuteman» bu cins silâhlardandır.

1954'ten 1960'a kadar bu silâhlar, yalnız Amerika ve S.S.C.B. soğuk harp çerçevesi içinde yapıldı. Bununla beraber Sovyet Rusya gücünü daha ziyade «İ.C.B.M.» tiplerine verdi, böylece kendini topraklarının dışındaki üslere bağlı kalmaktan kurtardı, oysa A.B.D., dünyaya yayılmış üslerinin enfrastrüktüründen faydalanarak gücünü daha çok «İ.R.B.M.» tipi orta menzilli güdümlü mermiler üzerinde topladı. Bu balistik güdümlü mermilerin yerini bugün, «yarı balistik» adı verilen, ileri itme için yeni barutlar kullanan ve eliptik yörüngelerini planör uçuşuyle tamamlayan güdümlü mermiler almıştır.

● *Denizden denize, denizden karaya, denizden havaya güdümlü mermiler.* Bu adlar altında, bundan öncekilere benzer güdümlü mermiler sınıflandırılır; ancak bunlar, gerek gemiden gemiye, gerekse kara veya hava hedeflerine karşı kullanılır. En önemlileri: Amerikalıların «Terrier», Fransızların «Masurca» ve İngilizlerin «Seas Lug»leridir. Menzilleri 20 ile 80 km arasında, hızları saatte 3 000 km'dir. Radarla güdülen robot av uçakları «Bomerc» ile güçleri daha da arttırılan bu güdümlü mermiler savaş gemilerinin potansiyelini önemli şekilde değiştirmektedir. «Polaris» gibi dalış halindeki bir denizaltıdan atılan ve orta menzilli balistik misiller üzerine kurulan yeni strateji bu alanda yeni ufuklar açmıştır. 1960'ta denize indirilen «La-Glissonnière» refakat gemisi, Fransızların güdümlü mermiyle donatılı ilk gemisidir.

● *Havadan denize ve havadan denizaltıya güdümlü mermiler.* Bunlar, hızları saatte 900 km'yi geçmeyen ve denizaltılara karşı savaş için helikopterlerden atılan, süzülerek uçan bombalardır (Malafon).

— Ask. denizc. Birinci Dünya savaşının ortalarından itibaren müttefik deniz kuvvetleri güdümlü balonlar kullandılar. Uzun süre havada kalarak uzak mesafelere gidebilen bu balonlar, mayın tarlalarının gözle görülerek tespit edilmesine, böylece konvoyların korunmasına, ayrıca sistematik şekilde gözetleme karakollarının kurulmasına imkân verir. 1918'den sonra gövdesi madenî karkaslı balonların üst üste kazalar (1923'te *Dix-*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

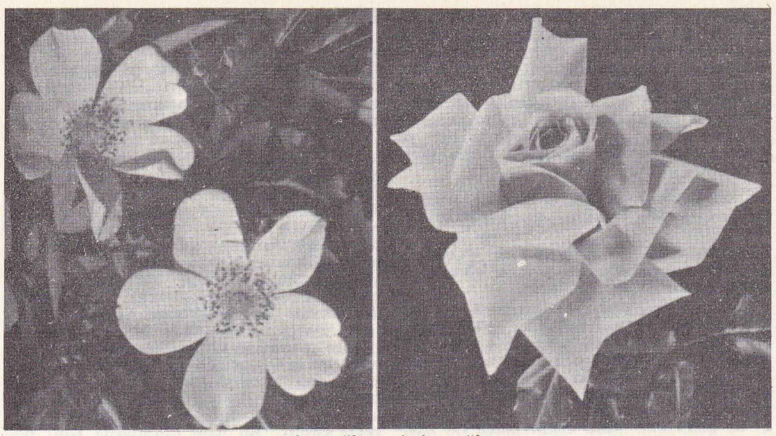

yaban gülü ve bahçe gülü

mude, ex-Zeppelin güdümlü balonu kazası) geçirmesinden sonra, bunlar avrupa deniz kuvvetleri tarafından kullanılmadı. Yalnız A.B.D. havadan daha hafif gaz kullanmak yoluna giderek incelemelere devam etti. Yaptıkları yenilikler, temel yatırımlarda ağır masrafları önledi (hidrojen yerine helyum, bağlama direklerinin kamyonlara yerleştirilmesi, denizde demirlemek için özel şamandıra kullanılması v.b.). A.B.D. Deniz kuvvetlerinin 1943'te 70 tane güdümlü balonu vardı, savaş sonunda bunların sayısı 134'tü ve 4 500 kişi bu alanda hizmet görüyordu. İki dünya savaşında da alınan sonuçlar parlaktır; güdümlü balonlarla korunan konvoylarda hiç bir gemi batmadı. Port-Lyautey limanında üslenen bir güdümlü balon filotillası, alman denizaltılarının Cebelitarık boğazından geçmesini engelledi. 1945'ten beri amerikan deniz kuvvetleri, gözetleme ve kurtarma modeli bu balonlarla birlikte, ülkenin uzak hava savunmasının emniyeti için büyük güdümlü balonları uçar radar istasyonu olarak kullanmaktadır. Bunlardan 1953'te yapılmış olan ZPG-2 balonu 27 000 m³ büyüklüğünde, 800 beygirlik 2 motorlu ve saatte 136 km süratindedir.

— Bayınd. Son zamanlara kadar serbest taşıtlardan sayılan otomobil Amerika'da yapımına başlanan magnetik veya elektronik güdümlü otorutların gerçekleştirilmesiyle *güdümlü taşıt* haline gelecektir. Yükleme ve boşaltma ambarları veya tesislerinde bu usul kullanılmaktadır ve halk taşıt araçlarına da uygulanabilir.

— Hvc. Bütün aerostat*lar gibi *güdümlü balon*'da da, itiş (motorlar ve pervaneler), yön ve denge (yükseliş ve dönüş dümenleri) organlarının bulunduğu bir sepeti taşıyan, içi gaz dolu, kauçuklu bezden yapılmış bir zarf veya bir karina bulunur. İlerlemeye karşı hava direncini azaltmak için, zarf veya karina iğ biçiminde yapılır.

Yumuşak güdümlü balonlarda, karinanın şekli içteki gazların basıncıyle korunur. Balonun şeklini değiştirebilen ve gevşemesine yol açabilen hidrojen dolu hacimlerdeki değişikliği önlemek için, bir vantilatör tarafından bir veya birkaç baloncuğun şişirilmesi basıncı sabit tutar. Ayrıca otomatik veya güdümlü olarak harekete geçen supaplar da basıncı ayarlar. Sepet karinaya, zarfın yan halatlarına tutturulan askı kablolarıyle bağlanır. Ağaç veya madenî takviyeli bir kirişten meydana gelen sepete uçuş ekibi ve araçları (motorların yükseliş ve yön dümenlerinin kumandaları) yerleştirilmiştir. İtiş, sepet ekseni üzerindeki bir pervane veya iki yan pervane aracılığıyle sağlanır.

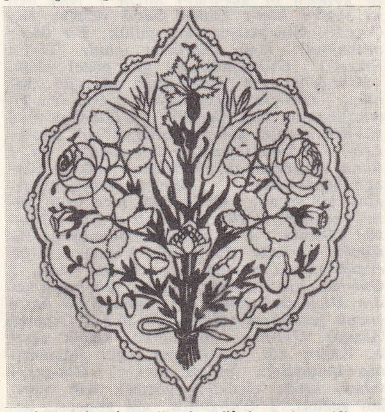

bir dolap kapağında gül demeti motifi, Topkapı Sarayı Harem dairesi

Örnek tipi «Zeppelin» (Zeplin) olan sert güdümlü balonların, boydan boya yerleştirilmiş kirişlerle birbirine bağlanan geniş halkalardan meydana gelmiş hafif alaşımdan sert bir karinası vardır. Her uç bir koni ile son bulur. Daha sivri olan arka uçtaki koni yükseliş ve yön dümenlerini taşır. Balonun yapı kafesi, ilerlemeye karşı direnci azaltmak için, geçirimsiz hale getirilir ve verniklenmiş bezle kaplanır. İç kısım dilimlere bölünmüştür. Bunların her birinde hidrojenle dolu bir baloncuk bulunur. Bu tip, yapı kafesinin ağırlığı dolayısıyle, aynı hacimdeki yumuşak balondan daha ağırdır, fakat karinanın katılığı sayesinde daha yüksek hızlara ulaşabilir ve büyük kapasiteli zarf sayesinde daha fazla yük taşıyabilir. (1900'de 100 000 m³, 1924'te 70 000 m³ ve 1938'den 200 000 m³.)

Almanların sert yapılı en son balonları, transatlantik seferler yapan *Hindenburg* (veya LZ-129) ve İkinci Dünya savaşında inşa halinde bulunan LZ-130 ve LZ-131 balonlarıdır. 190 000 m³ hacminde olan *Hindenburg* tam yükle 195 000 kg ağırlığında idi ve boş ağırlığı 107 800 kg, yakıt ağırlığı 65 000 kg yolcu ve eşya ağırlığı da 22 000 kg idi. Boyu 247 m ve maksimum çapı 41,20 m idi. Her biri 1 100 beygir gücü olan dört motorla donatılmış olan *Hindenburg*'un azamî hızı 135 km/saat, sefer hızı 125 km/saat idi ve 14 bin km mesafeye uçabilirdi. *Graf Zeppelin* LZ-130 veya LZ-131 ise 245 m uzunlukta ve 200 000 m³ hacimde idi. 40 Yolcu ve eşya taşıyabilen bu balonların tam ağırlığı 222 000 kg ve uçuş alanı 16 500 km idi.

Güdümlü yarı sert balonlarda, balonun zarf kısmı yumuşaktır, altta sert bir omurga vardır. Güdümlü balonlar yerdeyken, rüzgârla sürüklenmesini önlemek için geniş hangarlara alınmalı veya yere sıkı bağlanmalıdır. Bu amaçla, güdümlü balonu arka ucundan bağlamak üzere bağlama direkleri kullanılır. Böylece balon rüzgâra karşı bir yel fırıldağı gibi yönelir. Bu direkler mürettebatın ve yolcunun balona binmesine, hidrojen ve yakıt ikmaline de yarar. Bk. BALONCULUK.

— İkt. *Güdümlü ekonomi* terimi, 1930'dan sonra ortaya çıktı. Güdümlü iktisat, kapitalist ekonominin çerçevelerini (üretim araçlarının özel mülkiyeti, kâr arama v.b.) aynen muhafaza eden, ama devletin, kredi, para, maliye, fiyatları, dış ticaret, sosyal güvenlik, ücret ve yatırım siyasetleri aracılığı ile yaptığı dolaylı veya dolaysız bir müdahale sayesinde iktisadî faaliyete yön vermesini sağlayan bir iktisat siyasetidir. Devletin iktisadî faaliyete yön verme konusunda elde edeceği başarı, sağlam istatistik araştırmalar yapan kurumlar aracılığı ile ülke ekonomisi hakkında edindiği bilgiye bağlıdır. Bu kurumlar yoksa, müdahale, bilimsel nitelik taşımaz. Ekonomi hakkındaki gerçek somut verilerin bulunmayışı, güdümcülüğün, 1930'dan beri niçin başarısız olduğunu açıklamaktadır. (LM)

GÜFT i. (fars. *güften*, söylemek'ten *güft*). *Esk.* Söz, lâkırdı. || *Güft ü gû* (veya *güft ü kal*), dedikodu, karşılıklı konuşma: *Hep hüsn ü aşka dair imiş güft ü gû-yı halk / Diller-de dâstân imiş esrâr sandığın* (Çelebizade Asım). || *Güft ü şinîd* (veya *güft ü şunûd*), söylenen ve işitilen: *Biraz bu tarz ile güf ü şinîdden sonra / Biraz da sohbet-i eş'âra gösterip ikbâl* (Nedim). *Devr edip ta kadeh-i va'd ü va'îdi Mevlâ / Neş'e-i havf ü recâdan ola bin güft ü şinîd* (Kâzım Paşa). [M]

GÜFTÂR i. (fars. *güften*, söylemek'ten *güftâr*). *Esk.* Söz: *Taklid ile olmaz bu kadar lezzet-i güftâr / Bu lehce-i pâkize bana dâd-ı Hüdâ'dır* (Nef'î). || *Güftâr-ı âtıl*, boş söz. || *Güftâr-ı şîrin*, tatlı söz. || *Şeker-güftâr*, tatlı sözlü. || *Perîşan-güftâr*, dağınık bir şekilde konuşan.

noel gülü

— DEY. *Güftâra gelmek*, söze başlamak: *Ne rengin söz bulurdu bir zamanlar gelse güftâra / Ziya'yı eyledi dembeste-i hayret zaman şimdi* (Ziya Paşa). [M]

GÜFTE i. (fars. *güften*, söylemek'ten *güfte*). Bir müzik eserinin veya parçasının sözleri: *Hayır, güfte o eski güfte lâkin, beste tamamıyle değişmiş* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fakat musikiden o kadar anlamıyorlar ki, şarkıları güfteleri için seviyorlar* (A. H. Tanpınar). || *Esk.* Söyleyiş.

— G. santl. Üzerinde yazı bulunan halı, vazo v.b. gibi sanat eseri. || *Güfte-kârî*, üzeri yazılı, motifli pirinçten vazo, fener, lamba v.b. || Bir cins iran halısı.

◆ Sıf. *Esk.* Söylenmiş. (M)

GÜFTÎ (Ali), türk şairi ve tezkirecisi (Edirne, ?-?, 1677). XVII. Yüzyılın manzum tezkire yazarlarından biridir. Bazı şehirlerde kadılık görevinde bulundu. Başlıca eseri manzum olarak yazdığı *Teşrifât-üş-Şuarâ* (Şairler Meclisi) adlı tezkiredir. Bu eserde, XVII. yüzyıl osmanlı şairlerinin pek çoğu eğlenceli bir dille anlatılır. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde yazdığına göre, Güftî'nin *Gamnâme* ve *Şah ve Derviş* adlı manzumeleri ile rübailerinin toplandığı mecmua, Edirne'de Sultan Selim kütüphanesindedir. Güftî'nin, Oniki İmam'ın vasıflarını anlatan başka bir manzum eseri daha vardır. (M)

GÜĞÜL i. (yun. *kukkuli*, koza'dan). İpek böceği kozası. || *Güğül kurdu*, ipek böceği. || *Güğül kuşu*, ipek böceği kelebeği. (M)

GÜĞÜM i. (yun. *kukumion*'dan). Boynu uzun ve dar, çoğu zaman bakırdan yapılmış kulplu su kabı: *Yağ süren başka, saran başka, çözenler başka / Su veren başka, güğümlerle gezenler başka* (M. Â. Ersoy). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Testi biçiminde tek kulplu, karın kısmı şişkin, boyun kısmı ince uzun, ağzı genişçe ve kapaklıdır. Genellikle kırmızı bakırdan (bazen kalaylı), pirinçten, bazen gümüş veya altından yapılır. Bunların bakır

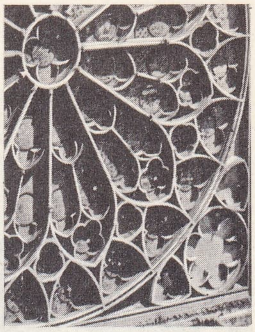

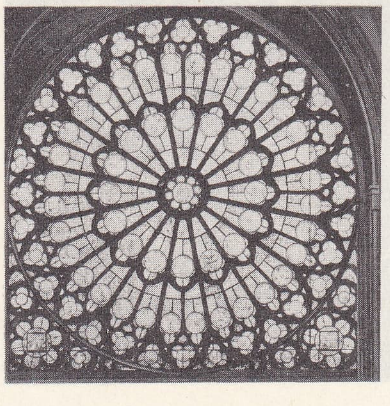

Paris'teki Notre-Dame kilisesinin yan gül pencereleri

Foto. Encyclopedia Britannica; X., Roubier (LAROUSSE)

Gülbaharhatun türbesi
Fatih, İstanbul

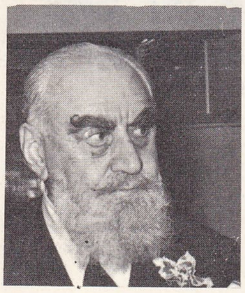

GÜLBENKYAN

ve pirinç üzerine kakmalı, çakmaklı, kalemlileri de olurdu. Cıva yaldızı ile süslüleri, yazılıları da bulunur. *Güğüm*'ler, kullanış yerine göre adlandırılır: *Su güğümü, boza güğümü, pekmez, süt güğümü, kahve, salep, rakı, mürekkep güğümleri* v.b. Su, süt, salep, bozacı güğümleri büyük, ötekiler küçüktür. Su güğümlerinin suyu düzgün akıtmağa yarayan oluklu küçük bir dili vardır. Bugün de kullanılan güğümler eskiden çeyiz eşyaları arasına katılırdı. Pekmez, kahve, salep güğümleri biçimce birbirine benzer. Yalnız pekmez güğümünün oluğu yoktur, ağzı kapaklıdır. Bunlar günümüzde pek kullanılmıyor. Eski konaklarda, kahvehanelerde birçok kişiye birden verilmesi gerekince, kahve güğümle pişirilirdi. Kahve güğümleri dilli ve kapaklı olurdu. Salep güğümü de kapaklıdır; altında üzerine güğümün oturtulduğu özel bir mangalı vardır. Bunları birtakım gezici salepçiler günümüzde de kullanıyorlar.

Eski meyhanelerde su güğümlerine benzeyen fakat onlardan daha küçük boyda, kulplu ve kapaklı, gövdesinde pirinç veya bakırdan bir yürek biçimi bulunan güğümlerle rakı verilirdi. Ayrıca su güğümü biçiminde fakat oluğu olmayan, ağza sıkı sıkıya geçen bir kapağı bulunan mürekkep güğümleri de vardı. Eski türk mürekkepleri çalkalanıp döveldükçe kıvama geldiğinden, mürekkepçiler mallarını güğümlerde saklarlar ve sık sık çalkarlardı. Her çeşit mürekkeple yazılmayan elyazması mushaflar için mürekkepçinin ayırdığı birkaç güğüm mürekkep her yıl Sürre alayına teslim edilir, bu alayla Mekke'ye gönderilirdi.

Silindir biçimi, kapaklı ve genellikle galvanizli tenekeden yapılmış süt güğümleri de vardır. (M)

GÜĞÜMBAŞI blş. i. Teşk. tar. Osmanlı saray teşkilâtında hazine koğuşu görevlilerinin en kıdemlisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bu görev Tanzimattan önceki dönemlerde vardı. Bazı tarihçiler, *güğümbaşı*'nın hazine dairesinde saklanan değerli elbiseleri korumakla görevli olduğunu, bu yüzden giyimbaşı demenin gerektiğini ileri sürerler. Padişah yazlığa çıktığında yanında güğümbaşının yardımcısı olan «göç eskisi»ni de götürürdü. Oda eskilerinden on ikisine bıçakçı denirdi. Bunların başında güğümbaşı ve kürkçübaşı gelirdi. Terfi edince güğümbaşı has odaya yükselir, dışarı çıkınca müteferrika olurdu. (M)

GÜHER i. (fars. *gevher*'in hafifletilmişi *güher*). *Esk.* Maddenin özü. ‖ Değerli taş, mücevher. ‖ Nükteli ve güzel söz: *Ya söyle sözü, güher nisâr et; / Ya samt ü sükûtu ihtiyâr et!* (Ziya Paşa). ‖ Kadın adı. *Eşanl.* GEVHER. ‖ *Güher-bâr*, cevher yağdıran: *Cevher-i nutk-ı güher-bârı ile âlemde / Hüsn-i suret bula efrâd heyûlâ-yı sühân* (Sünbülzade Vehbi). ‖ *Güher-feşân*, cevher saçan: *Deryalar etse âlemi çeşm-i güher-feşân / Gelmez vücude sencileyin dürr-i şâhvâr* (Baki). ‖ *Güher-fürûş*, cevher satan, mücevherci. ‖ *Güher-riz*, cevher döken: *Feyz-i keff-i cûdiyle sehâb olsa güher-riz / Pür gevher ü sîrâb ola deşt-i der-i âlem* (Neşati). [M]

GÜHERÇİLE i. (fars. *güherçile*). Kim. Potasyum nitratın yaygın adı. (HİNT GÜHERÇİLESİ de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Güherçile yatağı*. Bk. ANSİKL. ‖ *Ayrışma güherçilesi*, çözelti halindeki sodyum nitrat ve potasyum klorür karışımının çifte ayrışması sonunda elde edilen potasyum nitrat. ‖ *Çiçeklenme güherçilesi*, nemli duvarlar üzerinde meydana gelen kalsiyum nitrat. ‖ *Kar güherçile*, çok küçük beyaz billûrlar halindeki saf güherçile. ‖ *Şili güherçilesi*, tabiî sodyum nitrat.

— Eczc. Bk. *Potasyum* NİTRAT.

— ANSİKL. Kim. *Güherçile* (potasyum nitrat, KNO_3) tabiatta, özellikle Hindistan ve Mısır'da bulunur. Toprakta mayaların etkisiyle oluşur. (Bk. NİTRATLAMA.) Eskiden güherçile, mahzen duvarlarından, eski alçılardan ve güherçile ocaklarından çıkarılırdı. Günümüzde, şili güherçilesinin sulu çözeltisi potasyum klorürle kaynatılarak ayrıştırılır. Meydana gelen deniz tuzu sıcakta çökelir. Çözünürlüğü daha fazla olan ve çözelti halinde kalan potasyum nitrat soğuma sonucu billûrlaşır.

Güherçile, oyuk yüzeyli prizma biçimi billûrlar, bazen de havadan etkilenmeyen, tadı acı, susuz, romboedrik billûrlar halinde bulunur. Alkolde çözünmeyen bu tuz suda çok kolay çözünür. Çözünürlüğü sıcaklıkla artar. 340°C'ta erir; donuk ve lifli bir kütle halinde katılaşır (billûrlu mineral). Güherçile yüksek sıcaklıklarda ısıtılırsa nitrit, sonra azot, oksijen ve potasyum oksit verek ayrışır.

Barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici olarak kullanılır. Metalürjide, karbonlu ve kükürtlü artıkların yakılmasında, madenlerin oksitlenmesinde, tütünün yanıcı hale gelmesinde, etlerin konserve edilmesinde ve tarımda gübre olarak kullanılır.

Şili güherçilesi $NaNO_3$, Şili ve Peru'da, deniz tuzuyle karışmış büyük tabakalar halinde bulunur. Maliyeti düşük olduğundan, gübre olarak ve sanayide nitrik asit üretiminde kullanmak için adî güherçileye tercih edilir. Kolaylıkla nem kaptığı için havaî fişeklerin yapımında pek kullanılmaz.

● *Güherçile yatağı.* Toprakta bulunan nitratlar iki şekilde meydana gelir: havadaki elektrik yükünün etkisiyle doğrudan doğruya birleşen oksijen ve azotun meydana getirdiği nitritlerin yağmur sularıyle sürüklenmesi veya çeşitli mikroorganizmaların etkisiyle organik azotun, amonyaklı azot, nitröz azotu ve nitrik azot dönüşmesi. Bu nedenle, bileşiminde kum bulunan geçirimli bir toprağın, alkali bazlarla organik azota, sıcaklığa ve belli miktarda ışığa ihtiyacı vardır. Bu şartlar sağlanmayacak olursa, nitratlar başka organizmaların etkisiyle ayrışabilir, hattâ serbest azota dönüşebilir.

Tabiî güherçile yataklarının en önemlileri Şili'de bulunur; eski mezarlık kalıntılarından meydana gelen küçük tepelerde, organik maddelerin bozunmasından oluşan nitrat yatakları vardır. Bu nitratlaşma, yılın büyük bir kısmında kuraklığın hüküm sürmesi, gündüzlerin sıcak, gecelerin ise serin geçmesinden ileri gelir. Bu iklim şartları buharlaşmayı kolaylaştırarak, güherçilenin derişmesine ve billûrlaşmasına yolaçar. Şili'de ayrıca, bileşiminde binde 20 ile 65 oranında sodyum nitrat bulunan önemli deniz tuzu yatakları da vardır. Bu yatakların guano'nun bozulmasından veya daha büyük bir ihtimalle yanardağ kaynaklı azotla deniz suyundaki sodyumun birleşmesinden oluştuğu sanılır. Bu ham nitratlarda iyot, fosfatlar, kum ve klorürler bulunur, ocakta yapılan yıkamayle, sodyum nitrat diğer maddelerden ayrılır. Tabiî sodyum nitratın yüzde 98'i Şili'den gelir, ancak günümüzde sentez yoluyle üretim ağır basar.

— Fişekçilik. XIX. Yüzyılın ortalarına kadar *güherçile*, barut yapımında gerekli bir hammadde olarak büyük bir önem taşıyordu. Bu yüzden, eski idare sistemlerinde güherçilenin çıkarılması ve satışı kanunlara bağlıydı. (L)

GÜINES, Küba'da (Havana ili) şehir; 22 700 nüf. Şeker fabrikaları. (L)

GÜIRALDES (Ricardo), arjantinli yazar (San Antonio de Areco, Buenos Aires eyaleti 1886 - Paris 1927). 1915'ten sonra *El Cencerro de Cristal* (Kristal Çıngırak) adlı şiir kitabı ve *Cuentos de Muerte y de Sangre* (Ölüm ve Kan Masalları) adlı eseriyle ilgi çekti. Daha sonra romanlar yayımladı: *Rancho* (1917); *Rosaura* (1922); *Xaimaca* (1923) ve *Don Segundo Sombra* (1926). Sonuncu eser gaucho'ların pampa'daki hayatını anlatan gerçek bir destandır; yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi gördü. (L)

GÜL i. (fars. *gul* > *gül*, çiçek'ten). Gül ağacının kokulu çiçeği: ***Paşa***: ***«Bir düşüneyim» dedikten sonra güllerini de bahçıvanı da bıraktı, hareme gitti*** (H. E. Adıvar). *Hafız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış / Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle* (Yahya Kemal). *Kırmızı gül*. (Bk. ANSİKL.) ‖ Kadın adı. ‖ *Gül bahçesi*, gül ağaçlarının dikildiği bahçe. ‖ *Gül kurusu*. Bk. GÜLKURUSU. ‖ *Esk. Gül-âb*, gül suyu: *Devr-i ruhinde devr-i şaraba ne ihtiyaç / Gül mevsimi gül-âb hem oisun hem olmasın* (Şeyh Galib). ‖ *Gül-bağ*, gül bahçesi. ‖ *Gül-beden*, gül bedenli, bedeni gül gibi ince ve güzel olan. ‖ *Gül-berg*, gül yaprağı: *Gül-berge sabâ vurmaz idi pençe-i târâç / Sahrâ-yı temennâda eğer dâmen olaydım* (Nabî). ‖ *Gül-berg-i bâğ-ı ömr*, («ömür bahçesi gülünün yaprağı»), torun. ‖ *Gül-bister*, («gülden yatak»), sevgilinin yatağı. ‖ *Gül-bîz*, gül serpen. ‖ *Gül-bûse*, öpmesi gül gibi hafif, ince olan. ‖ *Gül-bün*, gül fidanı: *Nola yer mest açılsa goncesi ol gül-bün-i nâzın / Ana ben su yerine hûn-ı dilden bâde verdim hep* (Vecdi). Gül yetişen yer, güllük: *Bir ömr-i muhayyel... Hani gülbünler içinde* (Tevfik Fikret). ‖ *Gül-cemâl*, gül gibi güzel yüzlü. ‖ *Gül-çehre*, gül yüzlü, yüzü gül gibi latif olan. ‖ *Gül-çîn*, gül toplayan. ‖ *Gül-dân*, çiçek konulan kap, çiçeklik. ‖ *Gül-dehan* veya *gül-dehen*, ağzı gül gibi olan, küçük ağızlı: *Leb-i bahârda revnak bulan şükûfe-i ter / Bana unutturamaz gül-dehân-ı nâzını* (Cenab Şehabeddin). ‖ *Gül-efşân* (veya *gül-feşân*), gül saçan. ‖ *Gül-endâm*, ince, uzun, güzel endamlı: *O gül-endâm bir al şâle bürünsün yürüsün / Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün yürüsün* (Enderunlu Vasıf). ‖ *Gül-engübîn*, bal ve gül yaprağından tatlı. ‖ *Gül-fâm*, gül renginde, pembe: *Bir hasta kadın, Diclenin üstünde her akşam, / Bir hasta çocuk gezdirerek, çöllere gül-fâm...* (Ahmed Hâşim). *Gül-fem*, gül ağızlı, küçük ağızlı. Kadın adı. ‖ *Gül-geşt*, gül fidanlarının bulunduğu gezinti yeri. ‖ *Gül-geşt-i sahra*, kırda çiçekleri görmek için yapılan gezinti. ‖ *Gül-gonca*, gül goncası, henüz açılmamış gül. ‖ *Gül-gûn*, gül renkli, pembe: *Sakıyâ kalmaz imiş çünki bu soh-*

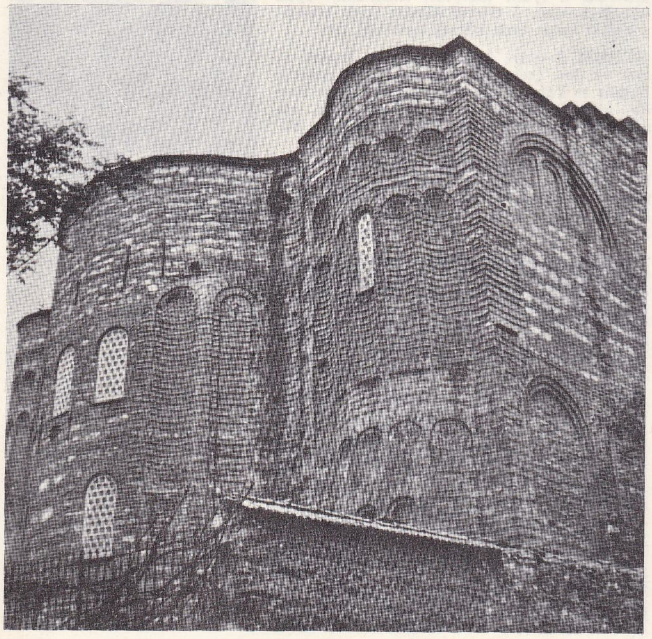

Gül camii, İstanbul

Foto. N. Erkılıç, Cumhuriyet arşivi (MEYDAN)

bet bâki / Mey-i gül-gûn içelim bâde-i cennet bâki (Baki). *Âteş doludur, tutma yanarsın, / Karşında şu gül-gûn piyâle* (Ahmed Hâşim). || *Gül-gûne*, kadınların yüzlerine sürdükleri pembe renkli allık. Gül renkli. Gül yanaklı. || *Gülgûn kümeyt*, kırmızı şarap. || *Gül-hîz*, gül yetiştiren. || *Gül-izâr*, gül yanaklı, pembe yanaklı: *Bahârı neyleriz ol gül-izâr-ı gonca-femîn / Gülüp açılması bin nevbahâra değmez mi* (Nailî). || *Gül-kand*, bir çeşit gül tatlısı. || *Gül-kâr*, çiçeklere bakan, bahçıvan. Çiçekçi. || *Gül-nahl*, gül fidanı. || *Gül-nâr*, nar çiçeği: *Bilmez ki nedir nihâl-i gül-nâr / Âteş mi bitirdi yoksa gülzâr* (Şeyh Galib). || *Gül-nârî*, nar çiçeği renginde. || *Gül-nefesî*, güzel kokululuk. Hoşsohbetlik. || *Gül-nihâl*, gül fidanı. || *Gül-nikab*, pembe yüzlü. || *Gül-reng*, gül renkli, pembe. || *Gül-rîz*, gül saçan: *Kılmış bu revişte nüktedanlık / Gülrîzlik ü güher-feşanlık* (Fuzuli). || *Gül-rû* (veya *gül-rûy*), gül yanaklı, al yanaklı. || *Gül-ruh* ve *gül-ruhsâr*, al yanaklı. || *Gül-şâh*, gül dalı. || *Gül-şeker*, gül tatlısı. || *Gül-ten*, gül tenli: *Perverde-i nâz olan o gül-ten / Eyler kara toprak içre mesken* (Ziya Paşa). Kadın ismi. || *Gül-zemin*, içki içilen yer. || *Gül-i gül-zar*, gül bahçesinin gülü. || *Gül-i ruhsâr*, güle benzeyen yanak.

— *Esk. Gül-i ra'nâ*, içi kırmızı, dışı sarı renkli bir gül çeşidi. || *Gül-i sad-berg*, büyük ve katmerli bir gül cinsi. || *Gül-i surh*, kırmızı gül.

— ÇEŞ. DEY. *Gül gibi*, çok güzel, çok iyi: *Gül gibi bir kızdı ne hale gelmiş*. || *Gül gibi geçinmek*, çok iyi geçinmek; anlaşma halinde bulunmak: *Kaç senedir kayınvalidesi ile gül gibi geçinip gidiyor*. || *Gül mevsimi*, bahar. || *Gül üstüne gül koklamak*, bir sevgili üstüne bir ikincisine âşık olmak. || *Gülü tarife ne hacet (ne çiçektir biliriz)*, birinin hoşa gitmeyen, uygunsuz hareketleri sayılıp dökülürken bunların herkes tarafından bilindiğini anlatmak için kullanılır. || *Yüzünüze güller*. Bk. YÜZ.

— Ask. tar. Selim III devrinde (1789-1807) kurulan Nizamıcedit ordusundaki subayların cepkeninde bulunan sırmalı rütbe işaretlerinden biri.

— Bot. *Gül defnesi*, ağa ağacı, zakkum. (İlmî adı *Nerium Cleander*). || *Gül elması*, bir elma çeşidi (*Jambosa vulgaris*). || *Hint gülü*, dik ve yaygın gövdeli gül çeşidi. || *Kayısı gülü*, sarı renkli küçük gül çeşidi. || *Noel gülü*, kış gülü, kara çöpleme. || *Okka gülü*, kırmızı renkli katmerli gül. || *Piyon gülü*, katmerli şakayık. || *Sarmaşık gülü*, sarmaşık gibi çardaklara, kafes çitlere sardırılan gül çeşidi. || *Yaban gülü*, kuşburnu da denilen yabanî gül (*Rosa Canina*). || *Yediveren gülü*, yılın birçok ayında art arda çiçek açan gül çeşidi (*R. Semperfloreus*).

— Eczc. Bk. ANSİKL.

— Ed. Güzel ve sevgili karşılığı olarak kullanılan bir edebî tema. Bk. ANSİKL.

— İçki sanay. *Gül likörü*, gül yapraklarının, portakal çiçeği, tarçın, karanfil ve yasemin ile alkolde belli bir süre bırakıldıktan sonra damıtılmasıyla elde edilen türk ve italyan likörü. (Bk. ANSİKL.) || *Gül rakısı*, gül yapraklarından elde edilen bir çeşit rakı.

— İşl. *Gül oya*, motifleri güle benzeyen bir oya çeşidi.

— Mim. *Gül pencere*, gotik kiliselerde vitraylarla kapatılmış yuvarlak pencere. Bk. ANSİKL.

— Miner. *Kum gülü* veya *çöl gülü*, bazı çöllerde bulunan ve alçıtaşının mercimek biçimindeki billûrlarının kaynaşmasıyle meydana gelen, pembe veya sarı renkli ikiz billûr.

— Mutf. *Gül reçeli*, meyve yerine gül çiçeği yapraklarının kullanıldığı reçel. (Bk. ANSİKL.) || *Gül sirkesi*, gülden yapılan sirke. || *Gül şurubu*, gülden yapılan bir şurup. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Gül suyu*. Bk. GÜLSUYU. || *Gül yağı*. Bk. GÜLYAĞI.

— Süs. santl. Hat sanatında, özellikle Kur'an'da hizb ve cüz başlarına konulan işaret. (Cüzlerin başına konulanlara *cüz gülü*, hiziplerin başına konulanlara da *hizb gülü* denilir.)

— Tar. *Gül bayramı*, Musa peygamberin Tur dağında Tanrı ile konuşarak On emri aldığı günü kutlamak için yapılan bayram. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Mecazî aşkın sembolü. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Derviş: *Taptuk dergâhının gülleri hak sohbeti etmek üzere şeyhlerinin eteğinde toplandılar*.

— Teknol. *Esk. Gül-teras*, kandil söndüren âlet.

— ANSİKL. *Gül*, taçyaprakları yalın ve katmerli olabilen bir çiçektir. Keskin kokulu ve bol katmerli çeşitleri pek çoktur. Renkleri beyazdan başlayarak pembeye ve koyu kırmızıya kadar gider. Islah yoluyle siyah (koyu mor) güller dahi üretilmiştir.

— Eczc. *Kırmızı gül*'ün (*Rosa Gallica*) taç yaprakları tanenli olduğu için peklik vericidir; peklik şurubu yapmağa yarar. Has gülün (*Rosa Centifolia*) taç yapraklarından gül suyu çıkarılır.

— Ed. Dünya edebiyatında genel olarak sevgiliyi temsil eden *gül*, Doğu'da, özellikle türk, arap, fars ve hint edebiyatlarında geniş bir yer tutar. Doğu'da gül konusunu ilk defa işleyen iran ve hint edebiyatıdır. Birtakım eski çin şiirlerinde, minyatürlerinde görülen gül, Divan edebiyatında bazen genç bir delikanlı şeklinde canlandırılır. Eski roma ve yunan şiirinde de gülün sevgili, güzel anlamında kullanıldığı görülür.

Gül, türk edebiyatına fars edebiyatından geçti. Divan edebiyatında gül, kısa ömürlü oluşu dolayısıyle bu dünyayı ve bu dünyadaki geçici aşkı yansıtır. Bahar mevsiminin sonunda solup döküldüğü için vefasız sayılır. Divan edebiyatında gül, biçimi bakımından, bir gonca, bir de tam açılmış durumda olmak üzere iki biçimde tasvir edilmiştir. Biçimi dolayısıyle kulağa; duruşu bakımından oturmuş bir adama, kat kat oluşuyle de sarığa ve dalda duruşuyle de eğri külâha benzetilir. Ayrıca, dikeni tırnağa, yaprağı kanada ve goncası da gagaya teşbih edilerek gül fidanının papağana benzetildiği olur. Gülün yılda bir ay açması ve ramazan ayının da yılda bir gelmesinden dolayı gül ağacı minareye, gül kandile benzetilir. Gülün Hz. Muhammed'e benzetilmesi; baharda açması, baharın adı (adalet) ve adlin de islâmlığın karşılığı olması dolayısıyledir. Gül yaprakları: kitaba, kâğıda, deftere, mecmuaya, Kur'an sayfasına ve özellikle üstündeki sarı tohumlardan dolayı zer-efşan, zer-fişan denilen çok değerli bir kâğıt cinsine benzetilir. Gül, rengi dolayısıyle, kana, kanlı gömleğe, ateşe, şaraba, semen (beyaz gül) ve nesrin (yabanî gül) beyazlıklarından ötürü kefene benzetilir. Çiçeklerin en değerlisi sayıldığından, güle «sultan» denir. Divan edebiyatında gül-bülbül ve gül-diken ilişkisi önemli bir yer tutar: a) gül-bülbül ilişkisi: bülbül vefalı bir âşık, gül vefasız ve nazlı bir sevgilidir. Bülbülün ötüşü için, okumak, gülistan beyitlerini ezberlemek, gül mushafından aşk ayetini okumak, çağırmak, solumak deyimleri de kullanılır. Gül-bülbül ilişkisi daha çok bülbül (âşık) açısından işlenmiştir. Divan edebiyatının başka mazmun ve kalıplarında olduğu gibi, gül ile ilgili mazmunlarda da yer yer toplumsal olayların etkisi vardır; b) gül-diken ilişkisi: diken olmadan gül açmaz. Gül dikene yaslanır; dikeni eteğinin altında saklar. Gül gelin, diken de onun tarağıdır.

Özellikle mesnevî tarzında yazılmış olan gül ile bülbül arasındaki aşk maceraları iran edebiyatında Şeyh Attar'dan (1119 - 1193) beri çeşitli şairler tarafından işlendi. Türk edebiyatında Kara Fazlî'nin (öl. 1563) *Gül ü Bülbül* mesnevîsi büyük bir ün kazandı. Gül ile ilgili başka hikâyeler: Şeyh Attar'ın *Gül ü Husrev* mesnevîsini türkçeye çeviren Tutmacı'nın (XIV. yy.) *Gül ü Husrev*; Necatî'nin (? - 1509) *Gül ü Saba* ve *Münâzara-i Gül ü Husrev*; Havaî mahlâsını da kullanan Tecellî'nin (XVI. yy.) *Gülendam ü Keib* (gül ile bülbül); çağatay şairi Lütfî (XV. yy.), Kalkandelenli Muidî (öl. 1585) ve Barsa Sabir Mehmed Dedenin (öl. 1679) *Gül ü Nevrûz* mesnevîleridir. Divan şairlerinin bazıları, şiirlerinde gül kelimesini redif yaparak daha geniş ölçüde ele aldılar. Ahmed Paşanın 2. bendinin redifi gül olan terci-i bendi ile Necatî ve Fuzuli'nin gül redifli kasideleri ünlüdür.

Halk şiirinde gül, divan edebiyatının tam tersine serbest bir hayal gücü ve duygululuk ile işlenir. Halk şiiri, divan edebiyatının gül mazmunundan zaman zaman yararlandı, fakat gülü daha gerçek bir nesne olarak ele aldı. Gül, halk şiirinde aşk, sevgili, alınyazısı, talih, ümit ve sevinç sembolüdür, Divan şiirinde de, halk şiirinde de, dudağa, yanağa, yüze benzetilir. Ondan gül yanaklı, gül yüzlü, gül dudaklı gibi deyimler türetilir. Gülün kısa ömürlü oluşu halk şiirinde konu edinilir. Türk halk kültüründe *kırmızı gül*, aşk, gençlik ve sevinç; *ak gül*, murat, ümit; *kara gül* ise, talihsizlik, kötü kader ve ölümün karşılığıdır.

Tanzimattan sonra batı etkisinde gelişen türk edebiyatında gül kalıplaşmış biçiminden kurtarılarak her şaire göre değişen bakış açılarıyle ele alındı. Abdülhak Hâmid'in getirdiği geniş ve etraflı tabiat görüşüyle gül, önceleri mistik açıdan olsa da, hayata bağlanarak işlendi. Recaizade Mahmud Ekrem'in Batı'dan (romantikler) esinlenerek güle melankolik bir gözle bakış tarzı, Servetifünun edebiyatında özellikle Cenab Şahabeddin'de geliştirilir. Gül, Cenab Şahabeddin'de kaybedilmiş saadeti özleyen duygulu bir insan kişiliğine bürünür; Ahmed Hâşim'de ıstırabın kaynağı olur. Yahya Kemal Beyatlı'da eski doğu dekorlarını süsleyen tarihî bir motif olarak ele alınır, Ahmed Hamdi Tanpınar'da edebiyat rüyası ve hülya haline gelir. Cumhuriyetten sonraki edebiyatta gül daha geniş boyutlarla işlenir. Güle yeni anlamlar kazandırılır. Bu arada, halk şiirinden yararlanan şairlerde, özellikle Bedri Rahmi Eyüboğlu'nda, halk edebiyatı anlayışıyle ele alınır. Orhan Veli ve Garip döneminde, yosmanın (sokak kadını) karşılığı olur. Daha sonraları halk, umut, hürriyet ve bağımsızlık temalarıyle birlikte anılır (Ceyhun Atuf Kansu). Behçet Necatigil'de yalnızlık, umutsuzluk ve içe kapanışın sembolüdür; Sezai Karakoç'ta yeniden dinî bir anlam kazanır. Cemal Süreya da gülü, kadın ve cinsel ilişkilerin sembolü halinde almıştır. Cumhuriyet devri türk şiirinde gül-bülbül ilişkisi hemen hemen bırakılmış gibidir.

— İçki sanay. *Gül likörü*, doğrudan doğruya gülsuyu (gül yağı alındıktan sonra kalan su) veya gül alkolası (gül yapraklarının alkolle birlikte damıtılmasından elde edilen alkollü ve kokulu sıvı) ile yapılır. Gülsuyu veya gül alkolasının şurupla iyice karışmasını sağlayarak ve ayrı bir yerde karıştırılan su ve alkolle birlikte harman ederek içkinin kalitesi yükseltilir. Renk vermek için de, yüz litreye 4-5 gr oranında kırmızı koşnil boyası sıcak suda eritilerek karıştırılır. 2 - 3 Ay dinlendirilir ve süzülerek şişelere doldurulur.

— Mim. XII. Yüzyılın sonuna kadar, *gül pencere* denilen taş kasnaksız yuvarlak boşlukların yarıçapları çok küçüktü; fakat bu çağdan itibaren boyutları gittikçe büyüdü. XIII. yy. ortasına doğru, tonozların altında, sahının bütün genişliğince açılan gül pencere, bir kemerin iç eğmesine veya kilisenin (Reims katedrali) iç destek kemerlerine benzeyen sivri bir kemer kovanı altına yerleştirildi. Ayrıca, bu yuvarlak boşluklar, uzunlamasına konmuş oymalı taşlar (Laussanne katedrali) veya bir orta göz çevresinde ışınsal olarak gelişen bölmeler (Beauvais'deki Sainte-Etienne) ile süslendi. Gül pencereler gitgide büyük boyutlara ulaştığından çeşitli düzenlemelere imkân veren (eşmerkezli çift kemerler, ışınların artması, gülbezeklerin çoğalması) ikinci usul daha çok kullanılmağa başladı. «Flamboyant» devirde, dolgular karmaşıklaştı, düz pencere bölmeleri kayboldu ve yerini eğri ve karşıt eğrilere bıraktı (Paris'teki Sainte Chapelle).

Gül pencerelerin çoğunda, orijinal camları hâlâ durur. Chartres'ın çapraz sahınındaki camlarda, güneyde İsa'nın Görünmesi, kuzeyde Meryem'in cennet mutluluğuna erişmesi görülür. Paris'teki Notre-Dame'ın çapı 18 m'yi bulan yan gül pencereleri de benzer konulara ayrılmıştır.

— Mutf. *Gül reçeli*, gül yaprağı, şeker ve limon suyu ile yapılır. Önce gül yapraklarının beyaz tarafları kesilip ayrılır. Bir kavanozun içine bir kat şeker, bir kat gül yaprağı istiflenir. Üzerine de limon sıkılır. Güllerin yumuşaması için 3-4 gün bekletilir. Ara sıra karıştırılır. Tencereye alındığı zaman üzerine 2 bardak su eklenir ve kaynatılır. Reçel kıvama gelince, üzerinde biri-

ken köpükler alınır. Soğutulmadan, ısıtılmış sıcak kavanozlara boşaltılır.

● *Gül şurubu*'nun yapımında renksiz reçellik gül veya bunun koyu ve kokulu olan mayıs gülü kullanılır. Gül yapraklarının beyaz tarafları kesilip atılır, limon tuzu, limon suyu ve su ile bir kavanoza konur. Üzeri kapalı olarak güneşte üç gün bekletilir. Kırmızı suyu süzülür, 1 ölçü gül suyuna 2 ölçü şeker katılır. Kalan şeker 1/2 bardak suda eritilerek şuruba karıştırılır. Temiz şişelerde saklanır.

— Tar. *Gül bayramı*, hamursuz bayramından yedi hafta sonra, mayıs ayının altı ve yedinci günleri yapılır. Tarihte Sabuo diye anılan bu bayrama İsrailliler Şabut da derler; eski İbranîler ise Turfanda bayramı adını verirlerdi. Bayramın adı sonraları Elli gün bayramı (İd-ül-hamsin) oldu. Tevrat'ın üçüncü kitabında bu bayramı ilkin Musa'nın düzenlediği yazılıdır. Musevîler arasında buna Ekin bayramı da denilir. Bazı bölgelerde bir gün sürer, turfanda buğdaydan mayalı ekmek yapılır, günah adağı olarak yedi, sevap adağı olarak iki kuzu kurban edilirdi. Son zamanlarda bayram iki gün sürmektedir, bu süre içinde musevîler işlerine gitmez, evlerini, sinagoglarını çiçeklerle, güllerle süslerler.

Eskiden ekin toplama sonu yapılan bu bayramın adı Şükran bayramı idi.

— Tasav. *Gül*, tasavvufî edebiyatta mecazî aşkın (geçici sevgi) sembolüdür. Kısa ömürlü oluşu, gelip geçiciliği, solup dökülmesi dolayısıyle bu dünyaya ve bu dünyadaki nesnel aşka benzetilir. İlâhî aşka (aşk-i hakikî, gerçek sevgi) erişebilmek için, gül bir köprü, bir araç sayılır. Bu anlayışa göre, Tevhide (birlik, hak ile bir olmak) ve «fenâ fillah» katına kesret'ten (çokluk) geçilir. Bu yüzden gül kesret, selvi ise tevhid'dir. Gül, bülbülü gerçek aşka hazırlayan bir araçtır.

Kadirî tarikatı dervişlerinin giydikleri yünden külâhın tepesindeki çuhadan daire biçimli parçaya da gül denir. Tarikata yeni giren dervişe önce böyle bir külâh giydirilir. Bunların Bağdat gülü, havuzlu, kafesli, kız gülü gibi biçimleri olurdu. Rufaîlerin ateşte kızdırarak zikir arasında yaladıkları demirin de adı güldür. (ML)

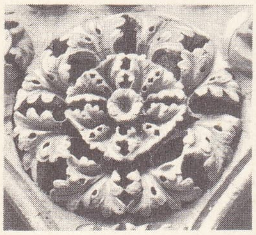

gülbezek
Mont-Saint-Michel
manastırı

Kasım GÜLEK

GÜLABDAN blş. i. (fars. *gül*, çiçek ve *āb-dān*, suluk'tan *gül-āb-dān*). *Esk*. Gülsuyu serpmek için kullanılan dibi geniş, ağzı dar, cam veya metal kap, gülsuyu kabı (çini, gümüş, altın ve başka madenlerden yapılırdı. Mevlit törenlerinde gülabdanla buhurdan bir takım olurdu): *Genç kızlar ellerinde gülabdanlar, herkesin eline gülsuyu serpmek için eğiliyorlar* (H.E. Adıvar). [M]

GÜLABİ PAŞA, osmanlı beylerbeyi (XVI. yy. ortaları). Kethüda İskender Çelebi'nin yanında yerleşti; onun veziriazam İbrahim Paşa tarafından öldürülmesinden sonra saraya alındı. 1567'de Şehr-i Zûr beylerbeyi oldu. (M)

GÜLABİYE i. (fars. *gül*, çiçek ve *āb*, su'dan *gülābiye*). *Esk*. Bir çeşit pasta, kek. (M)

GÜL ağacı blş. i. Bot. Yaban gülünden (*rosa*) türeme çalı görünüşünde süs bitkisi. (Gülgillerden.)

Cemal Nadir GÜLER
ve çizdiği
Amcabey tipi

Ara GÜLER'in
bir fotoğrafı

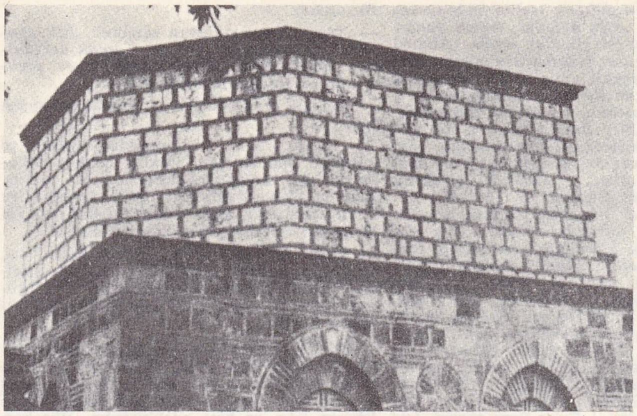

Gülçiçek-hatun türbesi, Bursa (Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri adlı eserden)

— Teknol. Guyana'da yetişen iki ağacın ortak adı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Gül ağaçları*, dik veya sürüngen, sarmaşık gövdeli, almaşık yapraklı, genellikle tüylü veya dikenli küçük ağaçlardır. Bazı türleri yapraklarını kışın dökmez. Çiçekleri sap ucundan çıkar; bütün kısımları beşli olan çiçekler ya tek tek veya demet halinde bulunur. Meyve yaprakları kavanoz biçimindeki bir çiçekliğe bağlıdır. Yirmi kadar türü vardır. Bunlardan bazılarının anayurdu Avrupa, çoğunun anayurdu Asya, özellikle Çin'dir. Bu türlerden melezleştirme yoluyle, her birinin yüzlerce çeşidi bulunan pek çok bahçe gülü ırkı elde edilmiştir. Ayrıca her yıl yeni çeşitler türetilmekte, bunların biçimi ve rengi modaya göre değişmektedir.

Yaban gülü (*Rosa Canina*) çalılıklarda, orman kıyılarında biter. Yaban gülüne aşılanmak suretiyle katmerli güller elde edilir. Türkiye'de bulunan belli başlı gül ağacı türleri: kayısı gülü, misk gülü (*R. mescata*), sakız gülü, Şam gülü (*R. damascena*), Van gülü, has gül (*sadberk*) [*R. centifolia*], okka gülü (reçellik gül), yediveren gül (*R. semperfloreus*), kadife gülü v.b. Bunların hemen hepsinden gülyağı elde edilebilir.

Sarmaşık güller kafes çitlerin süslenmesi için yetiştirilir. Salkım güllerse, yaban gülünün gövdesine bodur ve sarmaşık güller aşılanarak elde edilir. Yeni çeşit elde etmek için güller çekirdekle üretilir. Mevcut çeşitlerin üretimi için soğuk bölgelerde yaban gülüne (*R. canina*), sıcak bölgelerde hint gülüne (R. *indica*) aşı yapılır.

— Teknol. *Gül ağacı*, Guyana'da yetişen iki ayrı ağaca ve bunların oduna verilen ad. Bazen bunların birine erkek, ötekine dişi gül ağacı da denir. (Erkek gül ağacı fasulyegillerin *dalbergia* cinsindendir ve pelesenk ağacına yakındır; bu ağacın odunu pembe-mor damarlı, sarı - beyaz renktedir; ince marangozlukta, kutuculukta ve kaplama işlerinde kullanılır. Dişi gül ağacı defnegillerdendir; bunun odunu kutuculukta ve kaplamacılıkta kullanılır; ayrıca damıtma yoluyle bir çeşit gül esansı elde edilir. (L)

Gülanber (Şehr-i Zûr), Kerkük vilâyetinin eski merkezi olan kale. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yapıldı (XVI. yy.). Safevî akınları sırasında yıkıldı. Sonra yeniden yaptırılan kale Osmanlı devletinin Musul vilâyeti Süleymaniye sancağının kaza merkezi oldu. (M)

GÜLBABA (asıl adı **Cafer**), bektaşî dervişi (? - Budin 1541). Hayatı hakkındaki bilgiler çeşitli söylentilere dayanıyor. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre aslen Merzifonlu olan Gülbaba yaşadığı sürece birçok savaşa katılmış ve Kanunî devrinde Budin fethinde şehit düşmüştür. Fetihten sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın da hazır bulunduğu cenaze namazı şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından kıldırılmış ve Budin'de gömülmüştür. Gülbaba'nın ünü ölümünden sonra gitgide arttı. 1543-1548 Yılları arasında Yahya Paşazade Mehmed Paşanın Budin'de Gülbaba adına yaptırdığı tekkenin yanındaki türbe bir ziyaret yeri haline geldi.

Gülbaba'nın adının nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Yaygın olan görüşe göre, gülü çok sevdiği için bu ad verilmiştir. Gülbaba'nın manzum ve mensur yazıları bulunduğunu ve bunları *Miftah-ül-Gayb* (Gayb Anahtarı) adlı bir eserde topladığını, Rıza Tevfik bu eserden bazı parçaları da yayımladığı bir yazısında bildirmiştir. Son yıllarda bir mecmuada *Misalî* mahlâsıyle şiirleri bulunan şairin de Gülbaba olduğu ileri sürülmüştür. Kaynaklarda Gülbaba hakkında verilen bilgiler, Fatih devrinde yaşamış diğer bir Gülbaba ile ilgili bilgilerle karıştırılmış, bu yüzden biri Fatih Sultan Mehmed, diğeri de Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamış iki ayrı kişi bir tek kişi gibi gösterildiğinden, birine ait menkıbeler ötekine maledilmiştir. (M)

Gülbaba tekkesi ve **türbesi**, Budin'de, Budin beylerbeylerinden Yahya Paşazade Mehmed Paşa tarafından yaptırılan tekke ve türbe (1543-1548). Török (Türk) caddesi yukarısında, şimdiki Gülbaba türbesinin bulunduğu Gültepesi'nin doğu yamacındaydı. 60 Kadar dervişi barındırabilecek kadar genişlikte bir yapı olan tekkenin kalıntıları XIX. yy.ın sonundaki yapım sırasında ortadan kalktı. Tekkede, ortada bir büyük salon; kış ve yaz ayları için ayrı iki salon bulunuyordu.

Türbe, tekkenin yanında yer alır. Kanunî çağının mimarî tarzına uygun olarak yapılan türbe sekiz köşelidir. Yapımında, kesme kalker taşı kullanılmıştır. Türbe, 1690'da küçük bir şapel'e çevrildi ve böylece yıkılmaktan kurtuldu. Fakat bu sırada türbenin içindeki Türklere ait eşya ve dekorlar ortadan kaldırıldı. Yapı 1885'te Babıâli'nin başvurmasıyle yeniden türbe haline getirildi. Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde Lojos Grill adlı bir mimara tamir ettirildi (1885). Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Peşte başşehbenderliği sırasında türbenin yeniden onarılmasını sağladı; türk seccadeleri ve celî hattı levhalarla süsletti; böylece türbe, türk süsleme sanatının Avrupa'da açılan bir müzesi haline getirildi. Sovyet istilâsı sırasında (1945-1946) büyük hasara uğradı, fakat daha sonra Macarlar tarafından tamir ettirildi. Türbenin oyma tahtadan yapılan kapısı, İstanbul cami ve medrese kapılarının mimarî tarzındadır. Kubbenin çapı 6,10 m, yüksekliği 5,50 m'dir. Oval pencereler XVIII. yy.da açılmıştır. Ortada bugün sembolik mahiyette bir sanduka durmaktadır. Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği sanduka çok önce harap olmuş ve kaldırılmıştı.

GÜLBAHAR blş. i. (fars. *gül*, çiçek ve *ba-hār*'dan *gülbahār*). *Esk*. Bir çeşit pembe boya. ‖ Kadın adı.

— Oyun. Tavla oyununun bir çeşidi. (M)

GÜLBAHAR HATUN, Fatih'in kadını (öl. İstanbul 1492). Bayezid II ve Gevher Sultanın annesi. Aslının sırp veya fransız olduğu söylenir. — Bayezid II'nin kadını (öl. Trabzon 1505). Yavuz Sultan Selim'in annesi. Ömrünün çoğu Amasya ve Trabzon'da geçti. Yavuz Sultan Selim, Trabzon sancakbeyi iken orada öldü. Kendi adıyle anılan Hatuniye türbesine gömüldü. Tarihçiler arasında, bu kadının, Yavuz'un annesi olduğu konusunda anlaşmazlık vardır. (M)

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

Gülbaharhatun türbesi, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'in kadını Gülbahar Hatun'un türbesi; Fatih türbesinin karşısındadır. Türbe 1765 yılındaki depremde yıkıldı, 1767 - 1768 yıllarında köfeki taşı kullanılarak yeniden yaptırıldı. 1953 Yılında bir daha onarıldı. D'Ohsson'un eserindeki en eski gravürde türbenin içi tamamen görülmektedir. Bu gravürde Gülbahar Hatun'un sandukası diğer iki kadın sandukası arasında yer alır, her üç sanduka da tahta bir şebekeyle çevrilidir. Baş ve ayak uçlarında birer geçit yeri vardır. Pencereler alçıdan ve barok üslûbundadır, kubbe süslemeleri daha eski bir çağdan kalmışa benzer. Aynı eserde türbede Gülbahar Hatun ile Fatih Sultan Mehmed'den olan iki kızının yattığı yazılıdır. (M)

GÜLBANG blş. i. (fars. *gül* ve *bang*, ses'ten *gül-bang*). *Esk.* Bir ağızdan yüksek ses çıkarma, bir topluluğun bir ağızdan ve makamla söylediği dua. ‖ Tekkelerde, bektaşî ve mevlevî törenlerinde pirleri anmak maksadıyle yüksek sesle okunan ilâhi veya dua: *Vur pençe-i Ali'deki şemşîr aşkına / Gülbangi âsümanı tutan pîr aşkına* (Yahya Kemal). ‖ Sarayda belirli törenler sırasında yüksek sesle okunan dua. ‖ Savaşçıların düşmana yaptıkları saldırı sırasında «Allah, Allah!» diye bağırmaları: *Lâkin hünkâr, ne sefer istiyordu, ne zafer, cenk gülbangleri çekilmez olmuştu* (N. Araz). ‖ *Gülbang-i Muhammedî*, ezan.

— Ed. Bülbül sesi.

— Tar. Belli zamanlarda ve belli yerlerde okunmak için düzenlenen yeniçeri duası. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gülbang taşı*, yeniçeri kışlalarında gülbang çekilmek için üzerine çıkılan taş.
— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. *Gülbang*, «Allah Allah illâllah, baş uryan, sine puryan, kılıç alkan, bu meydanda nice başlar kesilir, olmaz hiç soran, Eyvallah Eyvallah kahrımız kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha ayân, üçler, yediler, kırklar, gülbangı Muhammedî, nurı nebî, keremi Ali, pîrimiz, sultanımız hünkâr Hacı Bektaş-i Velî demine hu diyelim hu» biçimindeydi. Gülbang, yeniçerilere maaş dağıtımından önce, günlük et istihkakı verilirken ve savaşa başlanacağı sırada çekilirdi. Bir de maaş defterinin baş tarafına yazılan daha uzun bir gülbang vardı.

— Tasav. Mevlevîlerde gülbang'e *post duası* adı verilmiştir. Bektaşîlerde tarikata girmek isteyen (talib) nasib aldığı zaman hazır bulunanlara tören sonu şerbet sunulurdu. Şerbetten sonra dede efendi, gülbang çekerdi. Bir derviş tekke kurallarına göre gerekli hizmetini tamamladıktan sonra da gülbang çekilirdi. Gülbanglerin *Aşûra gülbangi, Hatim gülbangi, Seyahat gülbangi, Gerdek gülbangi, Cenaze gülbangi* gibi türleri vadı. (M)

GÜLBEDEN BEGÜM, Babur Şahın kızı (Kâbil 1523-Agra 1603). Babur Şah öldüğünde 8 yaşındaydı. Yunus Hanın torunu Hızır Hâce Han ile evlendi (1539). Hızır Hâce Han, Hümayun ve Ekber Şahın hizmetlerinde bulundu; bir süre Pencap valisi oldu. Hümayun Hindistan'dan çıkarıldığı zaman, kardeşi Kâmuran ve Hündal ile Afganistan'da kaldı. Hümayun'un ölümünden (1577) sonra da Hindistan'a yeğeni Ekber Şahın yanına gitti. Hac dönüşünde (1576) bindikleri gemi Aden'de kazaya uğradı. Ancak 1581 veya 1582 yılında ülkesine dönebildi. *Hümayunname* adlı Farsça hatıra kitabını yeğeni Ekber Şahın ricası üzerine yazdı. Eser, Ekber Şahın saray kâtibi Ebül Fazl'ın Ekber Şah için yazacağı tarihe malzeme oldu (1587). *Hümayunname*, Gülbeden Begüm'ün ev hayatına ait geniş ve ayrıntılı bilgi vermesi bakımından dikkati çeker. (M)

GÜLBENKYAN (Kalust Sarkis), ermeni iş adamı (Üsküdar, İstanbul 1869 - Lizbon 1955). Royal Dutch Shell şirketinden Henry Deterding ile yakın ilişkiler kurdu ve onunla birleşti (1895). 1902'de ingiliz uyruğuna geçti. Musul bölgesi yeraltı işletmesine katıldı, sonra mülkiyet ve kârdan yüzde 5 pay almak şartıyle haklarını Irak konsorsiyumuna (Fransa, İngiltere, Hollanda, A.B.D.) bıraktı (1920). Anglo - Iranian company'ye de önemli oranda ortak oldu. 1940'ta İran'ın Fransa nezdinde ortaelçiliğine tayin edildi. Musaddık işbaşına gelince keyar ticarî danışmanlık yaptı. Önemli bir tablo ve sanat eserleri koleksiyonu meydana getirdi. 1960'ta Lizbon'a taşındı ve Gülbenkyan vakfı müzesi oldu. Vakfın ayrıca bütün Portekiz'e dağılmış 150 kitaplığı vardır. Öğrencilerine burs sağlar, sergi ve şenlikler düzenler. — Oğlu NUBAR SARKİS (İstanbul 1896), 1955'te babasının ölümü üzerine işlerinin yönetimini ele aldı. (L)

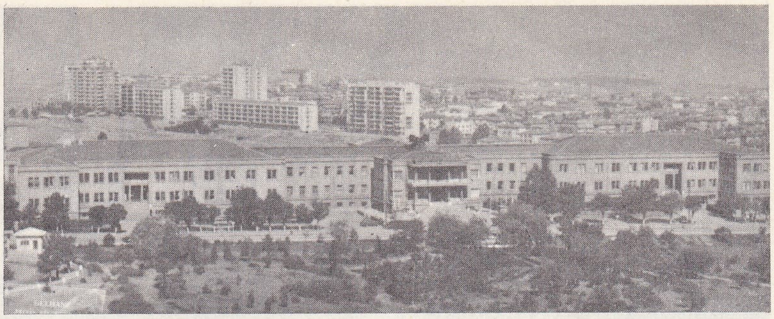

Gülhane Askerî Tıp akademisi, Ankara

GÜLBEŞEKER blş. i. (fars. *gül-be-şeker*). Gül yaprağından yapılan macun kıvamında bir çeşit tatlı, gül reçeli: *Yatağı kum, yorganı semalar, en güzel rüyası bir dal yasemin, bir kâse gülbeşeker* (Cenab Şahabeddin). ‖ *Gülbeşeker şemsiyesi*, reçellik gülden hazırlanan bir çeşit ezme. (M)

GÜLBEZEK blş. i. (*gül*'den *gül-bezek*). Mim. Açılmış gül biçiminde bezeme. (Bir tomurcuk çevresinde daire içine yerleştirilmiş yapraklardan meydana gelir. Gülbezekler çoğunlukla tavan, tonoz veya kubbe teknesinde kullanılır.)

— Müz. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çalgıların ses kapaklarında bulunan oymalı ve süslü yuvarlak delik. (Sonraları bu, oymalı süs klavsen, lavta, teorb, sistre, gitar ve bunlara benzer çalgılarda görülmeğe başlandı. Başlangıçta lavtacıların yaptığı bu ince işin yerini, zamanla kakma veya biçilerek boyanmış kartonlar aldı, daha sonra yapılan çalgılarda hiç kullanılmadı.) [L]

GÜLBİTİ blş. i. Bot. Bk. BİTKİ *biti*.

Gül camii, İstanbul'da, Cibali'de bir bizans kilisesi. Bizanslılar zamanındaki adı kesin olarak bilinmiyor. Hagia Theodosia kilisesi olduğu iddia edilir. Son zamanlarda, Kadıköy'lü Azize Euphemia adına İstanbul'da kurulan birkaç kiliseden biri olduğu ortaya atıldı. XIV. yy.dan sonra bu adı unutulan kiliseye Azize Theodosia'nın adı verildi. Ne zaman yapıldığı da iyice bilinmiyor. Bazı araştırıcılar IX. yy. sonu ile XII. yy. ortasına tarihlenebileceğini ileri sürdüler. XIII.-XIV. yy.da apsis kısmında yenileme ve değişmeler yapıldı. Fetihten sonra bir süre boş kaldı, bir söylentiye göre tersane anbarı oldu. Selim II (1566-1574) zamanında camiye çevrildi. Mahmud II (1808-1839) döneminde büyük ölçüde onarıldı. Alçak kasnaklı kubbesi ve bütün üst örtü sistemi osmanlı devri onarımlarının özelliklerini gösterir. Tonozların sivri kemerli oluşu klâşik osmanlı mimarîsinin eseridir. Camiin bugünkü adını burada mezarı bulunan Gülbaba'dan aldığı sanılıyor.

Cami büyük bir yapıdır. Yüksek oluşu ile ilgi çeker. Dört payeli kapalı yunan haçı tipindedir. Bu yapı sistemi üst kat planında açıkça belirir. Çok kalın olan payelerinin içlerinde hücreler yer alır. Bina yüksek olduğundan, haçın kollarını meydana getiren mekân bölümleri galerilerle iki kat haline getirilmiştir. İç mimarî bakımından arkaik bir özellik taşıyan yapının dış mimarîsi geç devir niteliklerini gösterir. (M)

GÜLCEMAL KADIN, Abdülmecidin kadını (öl. İstanbul 1851). Abdülmecid'in gözde kadınlarından biri olduğu söylenir. III. İkbal iken Fatma Sultanı doğurdu ve II. ikballiğe yükseldi (1840). İki yıl sonra Refia Sultanı, 1844'te Mehmed Reşad'ı doğurdu. Abdülmecid'in IV. kadınefendisi oldu. (M)

GÜLCÜ i. (*gül*'den *gül-cü*). Zır. Özellikle gül yetiştiren bahçıvana verilen ad. (M)

GÜLCÜBAŞIZADE MEHMED EFENDİ, türk bestecisi (İstanbul 1648-ay.y. 1687). Sultan Mehmed IV devrinin en ünlü bestecileri arasında sayılır. Tersane'de mahzen kâtipliği yaptı. Şeyhülislâm Esad Efendi (1685-1753), *Atrab-ül-Asar fî Tezkiret-i Urefâ-il-Edvâr* (Zamanın Âriflerinin Musiki Eserleri Tezkiresi) adlı kitabında Mehmed Efendinin bazı eserleri olduğunu yazar. (M)

GÜLÇE i. (fars. *gül-çe*). *Esk.* Gülcük. ‖ Çiçekçik. (M)

GÜLÇİÇEK HATUN, Murad I'in kadını (?-Bursa ?). Rum soyundan geldiği söylenir. Yıldırım Bayezid'in annesi. Bursa'da Yahşibey mahallesinde bir cami ile medrese yaptırdı. (M)

Gülçiçekhatun vakfiyesi, Murad I'in kadını ve Yıldırım Bayezid ile Yahşi beyin annesi Gülçiçek Hatun'un, Bursa'da yaptırdığı imaret, medrese ve türbeden kurulu vakfiye. Bunun 1399-1400 yıllarında yapıldığını Bursa kadı sicilinden öğreniyoruz. Vakfiyeden günümüze kadar yalnız türbe kaldı. Bu türbe, köşeleri tamamıyle taştan, yan duvarları üç sıra tuğla, bir sıra taştan yapılmış ve içten ise 6,40 m boyunda bir kare planındadır. Üzerini üçgenlere oturan yüksek kasnaklı bir kubbe örter. Türbenin önünde bir revak vardır. Türbenin içinde Gülçiçek Hatun'unkinden başka kimlere ait olduğu bilinmeyen üç kabir daha bulunmaktadır. 1938 Yılında yeniden onarıldı. (M)

GÜLDESTE blş. i. (fars. *gül-deste*). Gül demeti; çiçek demeti. ‖ Şiir antolojisi.

— Mus. Klasik türk musikisinde birleşik bir makam. Eskiden kullanılan bir diziye sonradan bu ad verildi. Salih Dede'nin muhammes peşrev'i, saz semaisi, kimin olduğu bilinmeyen bir düyek şarkı bu adla anılır.
— Tasav. Bektaşî nefeslerinde kullanılan bir deyim. (Halife Ali'ye karşı derin bir bağlılık duyan bektaşî inançlarına göre Ali, öleceğini anlayınca, yanında bulunan Selman'a «Bana bir deste gül getir» demiş, Selman'ın getirdiği gül destesini eline aldıktan sonra ölmüş.) [M]

Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Danişverân-ı Nâdiredan (*İrfan Bahçesinin Güldestesi ve Nadir Bilginlerin Hal Tercümeleri*), Bursalı Beliğ'in (1668-1729) biyografi eseri. 1649 Yılında yazılmış olan Baldırzade'nin Ravza-i Evliya'sındaki evliya, şeyh, müderris, vaiz, imam v.d.nin biyografileri alınarak bu tarihten 1722 yılına ka-

Gülhane parkı nişan taşları

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

Gülhane parkı

dar gelip geçen bu sınıflardaki insanların ve Bursa'da yetişen şair ve sanatkârların biyografileri ile mezarlarının bulundukları yerler eklenerek meydana getirilmiştir. Beliğ ayrıca eserinde Bursa'da yaşamış sultan ve şehzadelerin biyografilerini de vermiştir.

Esere 1720'de başlamış, 1723'te müsvedde halinde iken Damat İbrahim Paşaya takdim etmiş ve takdirini kazanmıştır. Beliğ önce eserine *Güldeste-i Erbab-ı Kemal-i Bursa* adını vermişse de sonradan bu adı değiştirmiştir.

Bursa tarihi için kıymetli bir kaynak olan Güldeste'ye Bursalı Ahmed Ziyaeddin ve Şeyh Fahreddin Efendi birer zeyl yazdılar. Eser Bursa'da Eşref Kasapzade tarafından yayımlandı (1884). [M]

GÜLDÜR GÜLDÜR zf. (onomatope). Hızlı akış, yarış veya okuyuş sesini anlatmak için kullanılır: *Sular çağlayandan aşağı güldür güldür akıyordu. Çocuk güldür güldür okuyor.* (M)

GÜLDÜRÜ i. (*güldürmek*'ten *güldür-ü*). *Yeni.* Hafif komedi, fars. (M)

GÜLDÜRÜCÜ sıf. (*güldürmek*'ten *güldür-ücü*). Gülmek arzusu uyandıran, gülmeğe yolaçan: *Güldürücü konuşmalar.*

— Anat. *Güldürücü kas,* dudakların kenarında bulunan deri altı yüz kaslarından biri. (Değişken bir kastır.)

— Kim. *Güldürücü gaz,* diazot monoksidin (N_2O) eski adı. Koklandığı zaman neşeli ve tatlı bir çeşit sarhoşluk meydana getirdiği için bu ad verilmiştir. (LM)

Güle veya **Givla**, Erdel'de kale. Kanunî Sultan Süleyman'ın 1566'da Zigetvar seferine çıktığı sırada Pertev Paşa da Erdel üzerine gönderildi. 1566 Yılı eylül ayında Pertev Paşa, Güle başta olmak üzere bazı kaleleri aldı. (M)

GÜLEÇ sıf. (*gülmek*'ten *gül-eç*). Her zaman gülen, güler yüzlü: *Daimî güleç bir yüzü vardı* (Ş. S. Aydemir). *Fakat bu zulmet içinde bir nokta parlıyor, şulesi ile güleç simayı gösteriyordu* (Ahmed Rasim). [M]

GÜLEK, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Tarsus ilçesi) bucak; 19 664 nüf. 33 köy. — *Bucak merkezi* (*Çamalan köyü*), 511 nüf. Tarsus - Konya yolu üzerinde; yüksl. 800 m. (M)

GÜLEK (Kasım), türk siyaset adamı (Gülek, Adana 1910). Galatasaray'da, İstanbul Amerikan kolejinde okudu. Paris üniversitesinde hukuk öğrenimi gördü. Paris Siyasal Bilgiler okulunu bitirdi. New York'ta Columbia üniversitesinde iktisat doktorasını yaptı. Rockefeller Vakfı bursunu kazandı, Cambridge'te maliye okudu ve Berlin üniversitelerinde hukuk doktorası yaptı. 1940'ta milletvekili oldu. 1947-1959 Yıllarında Bayındırlık, Ulaştırma ve Devlet bakanlığı görevlerinde bulundu. C.H.P. genel sekreterliğine seçildi (1950-1959). 1961 Kurucu meclisinde üye olarak çalıştı. 1961 seçimlerinden sonra Adana milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1969 Seçimlerine katılmadı; fakat cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü seçilerek siyasî hayatına Cumhuriyet senatosunda devam etti. Avrupa konseyi kurucu üyesi, Avrupa Konseyi İktisat Komisyonu başkanı, Avrupa Konseyi asamblesi başkan vekili, NATO Parlamenterleri kurulunun kurucu üyesi ve siyasî komisyon başkanı oldu. Birleşmiş Milletler Kore komisyonu başkanı ve Atlantik konseyi üyesidir. (M)

GÜLEK veya **KÜLEK boğazı**, Akdeniz bölgesinde, Orta Toroslar'da geçit; Bolkar ve Aladağ kütlesi arasında, İç Anadolu'yu Akdeniz kıyılarına bağlayan yolun üzerinde. Adını, geçitin dar kesimi yanında kalıntısı yükselen bir kaleden ve Adana halkının yazlık hizmetini gören bir köyden alır. Batı dillerinde, Eskiçağda olduğu gibi buraya *Kilikya Kapıları* (Pylae Ciliciae) denilmiş, Araplar da geçite *Darb el-Selâme* (veya sadece *Darb*) adını vermişlerdir. Gülek boğazı, dar anlamıyle, Tarsus çayının bir kolu olan Gülek suyu boyunda 10 km üzerinde ve 820-1 160 yükseltileri arasında uzanan dar bir boğazdır ve orta kesiminde genişliği 10 m'ye düşer. Fakat İç Anadolu tarafındaki Ulukışla (yüksl. 1 427 m) ile Adana ovası kenarındaki Tarsus (yüksl. 24 m) arasında 127 km uzunluktaki yola *Gülek yolu* denilir. Bu yolun önemi, Torosların en yüksek kesiminde onu baştan başa yararak Marmara ve Ege kıyılarını Toros ötesindeki ülkelere (Suriye, Mısır, Irak v.b.) bağlamasından doğar. XX. yy. başlarında Toroslar arasına giren demiryolu Ulukışla - Pozantı arasında Gülek yolunu boyladıktan sonra ondan ayrılıp Çakıt vâdisi tünelleriyle Yenice'de Adana ovasına girer; kara yolu ise Tekir Beli'nde geçitin en dar kesiminden sonra Mezeroluk vâdisini boylayarak Tarsus yakınında ovaya iner. Demiryolunun yapılmasıyle bir ara bu yol önemini kaybetmişti. İkinci Dünya savaşı yıllarında trafiğin artması sebebiyle yol yeniden canlandı; yol bugün de kullanılır haldedir. (M)

Gülen Adam (*L'Homme Qui Rit*), Victor Hugo'nun 1869'da yayımlanan eseri. Olay, İngiltere'de, Kraliçe Anne döneminde geçer. Beşiğinden çalınmış olan bir çocuk, panayır oyuncuları arasında yaşar. Çocuk sakat bırakılmıştır, öyle ki sakat yüzün biçimi ona bir güleçlik vermiştir. Aslında Chancharlie adında bir baron olan bu çocuk, İngiltere derebeyleri arasında yerini alır. Amacı, onların toplumsal adaletsizliklerini yüzlerine vurmaktır. Derebeyler onu alaya alırlar. Sevgilisi Dea'ya gider; Dea onun kollarında ölür. Gülen Adam, umutsuzluk içinde kendini suya atar ve ölür. Kara-roman türünün aşırılıklarıyle yüklü olan bu sanrılı eser, kâbuslu bir dünya içinde «gerçeküstü» diye nitelendirilebilecek aydınlıklar getirir. Gülen Adam Lautréamont'un aynı yıl yazdığı *Chants de Maldoror*'u (Maldoror'un Şarkıları) akla getirir. (L)

GÜLER (Ara), türk fotoğraf sanatçısı ve gazetecisi (İstanbul 1928). Bir süre Gazetecilik enstitüsünde okudu. Filim stüdyolarında çalıştı. Gazeteciliğe *Yeni İstanbul* gazetesinde başladı (1947), magazin foto muhabirliği yaptı. Türkiye'de *Hayat,* Fransa'da *Paris-Match,* Amerika'da *Life - Time,* Almanya'da *Stern* gibi dergilerin foto muhabirliğini yaptı. Yabancı ülkelerde yayımlanan sanat ve tarih kitaplarının Türkiye'ye ait fotoğraflarını çekti. Amerika'da, *Joung Turkey* (1963) ve Almanya'da *Türkei* (1970) adlı fotoğraf kitaplarını yayımlandı. 1961'de İngiltere'de dünya fotoğrafçıları arasında yapılan bir seçmede «yıldız fotoğrafçı»; aynı yıl Almanya'da «master of Leica» seçildi. 1968'de New York Modern Sanat galerisinde dünyanın sayılı on fotoğraf sanatçısı arasına girdi ve renkli fotoğrafları sergilendi. Aynı yıl Kanada ve 1970 Tokyo-Osaka Milletlerarası fuarında Türkiye pavyonlarını resimledi. Amerikan Magazin Fotoğrafçıları cemiyetinin üyesidir. (M)

GÜLER (Cemal Nadir), türk karikatürcüsü (Bursa 1902 - İstanbul 1947). Öğrenimini Bilecik idadîsi ile Bursa sultanîsinde yaptı. Çocukluk çağlarında makinist ve kasnak işleme çıraklığında çalıştı. Bir süre Bursa'da tabelacılık, sonra Kazgâni, Hisar Numûne Hoca Alizade ilkokullarında üç yıl gezici resim öğretmenliği yaptı. İlk karikatürleri

Gülhane parkı
girişteki heykeller

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

Sedat Simavi'nin çıkardığı *Diken* adlı mizah dergisinde yayımlandı (1920). 1926'dan sonra Bursa'dan sürekli olarak gönderdiği karikatürler *Akbaba* adlı mizah dergisinde yer almağa başladı. *Akşam* gazetesinde geçimini sağlayan bir çalışma imkânı bulununca İstanbul'a yerleşti (1929). Bir süre Akşam'da çalıştıktan sonra 1943'te *Cumhuriyet* gazetesine geçti. Ayrıca Akbaba, *Karikatür, Yücel* dergilerinde de karikatürleri çıktı. Amcabey adlı bir mizah dergisi çıkardı. Çeşitli karikatür sergileri açtı.

1924 Yılında *Resimli Dünya* dergisinde çizdiği Efruz Beyden başlayarak Amcabey, Akla Kara, Dalkavuk gibi yerli tipler yarattı. Günlük ve toplumsal olayları kendine özgü biçimlerle, ince bir güldürü-yergi çizgisinde göz önüne serdi. Eserlerinde yumuşak ve eğri çizgilerle yerli karakterleri işledi. Viyana Milletlerarası Karikatür yarışmasında birincilik kazandı. Amerikan, ingiliz, alman, fransız dergilerine karikatürleri aktarıldı. Amerika'da açılan sergisi büyük bir ilgi topladı. Türkiye'de karikatür sanatının sevilip yaygınlaşmasında, bu alanda genç sanatçıların yetişmesinde çabaları oldu. *Akla Kara, Dalkavuk* gibi bazı eserleri kitap ve albüm biçiminde yayımlandı. Ölümünün yirminci yılında Galatasaray lisesinde eserlerinden birçoğunu biraraya getiren bir sergi açıldı (1967). İstanbul'da Akşam gazetesinin bulunduğu sokağa ölümünden sonra «Cemal Nadir sokağı» adı verildi. (M)

GÜLERMARTI bls. i. Başında,. kışın beyaz, ilkbaharda ve yazın koyu esmer bir tepelik bulunan martı (*Larus ridibundus*). Göl ve liman bölgelerinde, özellikle büyük şehirlerin dolayındaki nehir ve göllerde yaşayan gülermartı Avrupa ve Asya'nın hemen her tarafında bulunur.) [L]

GÜLESİN (Şükrü), türk sporcusu (İstanbul 1922). İstanbul Erkek lisesinde okudu. İlk Beyoğluspor'da ve 1939-1950 arasında da Beşiktaş kulübünde futbol oynadı. İtalya'ya gitti (1950). Palermo ve Lazio takımlarında yer aldı; «Turko Sukru» adıyle ün kazandı. İtalya'dan dönüşte (1955) Galatasaray'a girdi; bir yıl sonra futbolu bıraktı. 11 Defa millî formayı giyen Şükrü Gülesin bir süre antrenörlük ve millî futbol takımı menecerliği yaptı. Spor yazarı olarak gazetelerde çalıştı. (M)

GÜLEŞ i. (esk. türk. *küreş*'ten). *Halk dili.* Güreş.

◆ **Güleşmek** ortaklş. f. *Halk dili.* Güreşmek: *Bizim dağların kaplanı / Güleşse yıkar arslanı* (Köroğlu). [M]

GÜLFEM HATUN, Kanunî Sultan Süleyman'ın kadını (öl. İstanbul 1561, 1562). Hürrem Sultanın ölümünden sonra haremde Kanunî'nin en gözde kadınlarından biri oldu. Sonra Kanunî tarafından öldürtüldü. Gülfem Hatun Üsküdar'da bir cami yaptırmıştı. (M)

GÜLGİLLER çoğl. i. İkiçenekli, ayrı taçyapraklı çiçekli bitkiler familyası. Örnek cinsi gül ağacıdır.

— ANSİKL. *Gülgiller*'in otsu olanları bulunduğu gibi ağaççık veya çok büyük ağaç şeklinde olanları da vardır. Yapraklar almaşık, basit veya bileşik yaprak şeklindedir; yaprakların dibinde iki tane kulacık bulunur; bunlar bazen yapraksapıyle birleşip kaynaşır. Çiçek çanağı dört veya beş ayrı çanakyapraktan yapılmıştır; çanağın dışında bazen, çanağı sekiz on parçalıymış gibi gösteren bir bürüm veya çanakçık bulunur. Taç, çanakyapraklarla almaşık dizili, düzgün sıralı dört veya beş taçyapraktan yapılmıştır; bazılarında nadiren taç bulunmaz. Erkekorganlar genellikle çok sayıda ve belirlidir. Dişiorgan bazen tamamen serbest ve belirgin bir veya birçok meyve yaprağından oluşur ve borumsu bir çanağın içinde bulunur; bazen meyve yapraklarının dış yanları çanakla birleşir, bazı hallerde yalnız çanakla birleşmekle kalmaz birbiriyle de birleşir; bazen de ortak bir çiçeklik üzerinde bir çeşit kömeç teşkil eder. Meyve son derece çeşitlidir; bazen tam bir zeytinsi meyve, bazen elmamsı, baben bir veya birçok kapçıklı meyve, ya da bir veya birçok çatlayabilir kapsül şeklinde olur; küçük kapçıklı veya zeytinsi meyvelerden ibaret kamış biçiminde olanları da vardır; bazı cinslerinde ise etlidir.

Gülgiller Kuzey yarımkürenin her tarafında yaygındır. Bu familyadaki bitkilerin büyük bir kısmından, senenin hemen her mevsiminde soframızı donatan lezzetli ve ferahlatıcı meyveler elde edilir. Birçoğundan alkollü içkiler yapılır.

Başlıca cinsleri: erkeksakalı, beşparmakotu, çilek, gül, kasıkotu, aslanpençesi, erik, kiraz, badem, şeftali, elma, üvez, ayva, alıç. (L)

Gülhane veya **Gülhane meydanı,** İstanbul'da, Topkapı sarayı sınırları içinde büyük bir bahçe.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Sarayı Cedîd (yeni saray) adıyle kurulan (bugünkü Topkapı sarayı) ve büyük sarayı çevreleyen duvarların (sûr-i sultânî) içinde kalır. Bâbı Hümayun ve Babüsselâm (Orta kapı) arasındaki Birinci avlu ile Marmara denizi kıyısı arasındaki alanı kaplar. Fr. Kauffer tarafından çizilen İstanbul'un ilk şehir planında (1776) Gülhane bahçesinin, Marmara kıyısına inen araziyi içine aldığı görülür. Gülhane meydanında, Bizans imparatorluğu zamanında, önce Mangana askerî deposu, daha sonra Mangana sarayı, Hagios Georgios manastır ve kilisesi, ayrıca bir ziyaret yeri olan Panagia Hodegetria ayazma ve kilisesi vardı. Birinci Dünya savaşından sonra İstanbul'a çıkan fransız kuvvetleri arasında bulunan arkeologlar burada kazılar yaptılar (1921-1923). Buluntular R. Demangel ve E. Mamboury tarafından yayımlandı (*Le Quartier des Manganes,* Paris 1939). Bu buluntuların en önemlilerinden birisi iki metre boyunda, mermerden yapılmış bir Meryem ikonasıdır. «Gülhane Meryemi» diye bilinen bu eser bugün İstanbul Arkeoloji müzesindedir. Ayrıca, Gülhane meydanında dört bizans su sarnıcı da vardır. Osmanlı imparatorluğu devrinde bu meydana Gülhane adının ne yüzden verildiği kesin olarak bilinmiyor. Şarkiyatçı J. H. Moratmann'a göre bu ad, eskiden orada saray için gülbeşeker yapılan bir bina bulunmasından dolayı ortaya çıktı. Bazı bilginlere göre burada sarayın gül bahçesi bulunduğu için bu adı aldı.

Gülhane meydanı yakınında, XV. yüzyılda veziriazam İshak Paşanın yaptırdığı *İshakiye kasrı* bulunmaktaydı. Selim I'in *Mermer köşk*'ü de bu meydandaydı. Mermerleri padişah tarafından Mısır'dan getirtilen bu köşk, memlûk üslûbunda yapılmış, renkli taş kaplamalı idi. İshak Paşanın yaptırdığı *İshakiye kasrı,* XIX. yüzyıl başlarına, Selim III devrine kadar bu meydanda durdu. Gülhane meydanında, ne vakit yapıldığı kesin olarak bilinmeyen, fakat 1826 yılında Mahmud II'nin tamir ettirdiği bir *Gülhane kasrı* da vardı. Fr. Kauffer'in 1776'da çizdiği haritada bu kasrın, daha sonra İç Cebehane olan *Hagia Eirene kilisesi* (eski Askerî müze) yanında denize doğru inen yokuşun altında olduğu görülür. Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye adlı komisyon, Babıâli'deki binası yapılıncaya kadar Gülhane kasrında toplandı.

Hariciye nazırı Büyük Reşid Paşa tarafından Tanzimat fermanının burada okunarak ilân edilmesi Gülhane meydanı adının geniş ölçüde tanınmasına yolaçtı. *Gülhane Hattı Hümayunu* veya *Gülhane Hattı Şerîfi* denilen ve Tanzimatı Hayriye adlı ıslahat hareketinin bir ifadesi olan bu ferman 3 kasım 1839 tarihinde kalabalık bir topluluk karşısında burada okundu. O gün Sultan Abdülmecid de Gülhane kasrında bulunuyordu. Gülhane meydanı ve kasrı gibi, bu meydanda bulunan, bütün köşk ve kasırların bakımıyle sarayadaki on dört bostancı ocağından biri görevliydi. Bu ocak bu yüzden Gülhane ocağı adını almıştı. Bu arada meydanın bir kısmı düzenlenerek sarayın özel cirit oyunu sahası (cündî meydanı) haline getirildi. Bazı oyun günlerinde padişahlar da burada bulunur ve cirit oyunlarını seyrederlerdi.

Gülhane meydanında anıt olarak, padişahların yaptıkları atış talimleri dolayısıyle dikilen nişan taşları vardır. Bu nişan taşlarının en eskisi Ahmed I adına dikilmiştir. Başka bir nişan taşı da Selim III adına 1791 tarihinde dikilen taştır. Hattat Yesarî Efendi tarafından yazılmış olan bu küçük anıtın tepesinde mermerden işlenmiş bir lahana yeralır. Bu lahana, Selim III'ün bağlı olduğu Lahanacılar ocağının işaretidir. Bu taşın karşısında, 1811 tarihinde Mahmud II adına dikilen ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılan nişan taşı, padişahın tüfekle yaptığı bir atış talimini göstermektedir. Eskiden bu taşın tepesinde Mahmud II'nin bağlı olduğu Bamyacılar ocağının işareti olan bir bamya bulunuyordu.

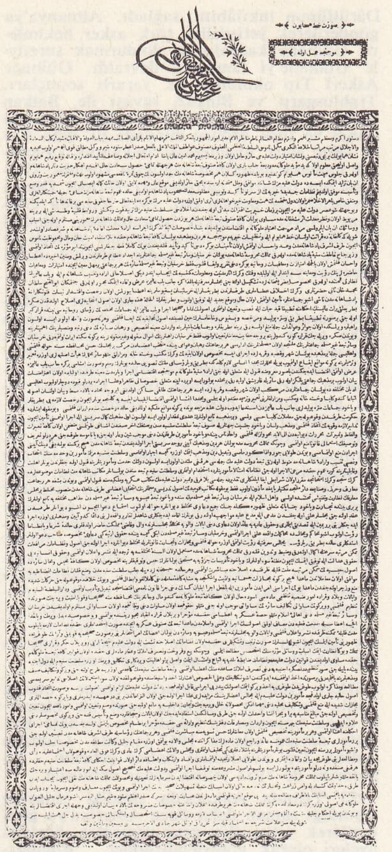

Gülhane Hattı Hümayunu (Aylık Ansiklopedi adlı eserden)

Gülhane meydanının denize yakın olan kısmında, saray hizmetlilerine ait hastahane, 1855 yılında, Kırım harbi sonunda geliştirildi, daha sonra bugün Gülhane hastahanesi haline getirildi. Eski Gülhane bahçesinde XIX. yüzyıl ortalarında Matbaayı Âmire (Devlet basımevi) kuruldu ve Sarayburnu yakınlarında da dört büyük ambar, bir Baruthane ile bazı çeşmeler yapıldı. (→ Bibliyo.) [M]

Gülhane Askerî Tıp akademisi, türk ordusuna mütehassıs hekimler yetiştirmek ve askerî tıp alanında araştırmalar yapmak amacıyle kurulmuş Tıp akademisi (kuruluşu 29 aralık 1898). XIX. yy. sonlarında İstanbul'da başlayan bir salgın hastalığın «kolera» olup olmadığını araştırmak için Fransa'daki Pastör enstitüsünden getirtilen araştırıcı bir tıp uzmanının çalışmaları, tıp tahsilinin ıslah edilmesi lüzumunu ortaya koydu. Bu amaçla Almanya'dan getirtilen profesör Rieder ile doktor Deycke adındaki iki tıp bilim adamı mevcut tıp okullarını incelediler, neticede bu okulları bitirenleri uygulama yönünden eğitmek amacı ile bir tıp müessesesinin kurulmasını teklif ettiler. Bu teklif yetkililer tarafından uygun görülerek İstanbul'da Sarayburnunda Gülhane parkı yanındaki bina, bu kuruluşa verildi. Rieder idaresinde Gülhane Askerî Tababet ve Tatbikat mektebi adı ile kurulan bu akademide önce mevcut tıp okullarını bitirmiş olan bütün hekimler bir yıl askerî tababet yönünden eğitime tabi tutuldular.

Gülhane'nin kuruluşu, Türk tababetine beklenen reformu getirdi. Gülhane müsamereleri, epidemiyolojik alanda araştırmalar, harp cerrahisi, deneysel patoloji araştırmaları, cerrahî tekniklerde modern metotların uygulanması, zamanın en yeni klinik ve laboratuvar çalışmaları, bunlar arasında idi. Bu birinci dönem çalışmaları, türk tababetine beklenen etkilerini gösterdi ve 1908 yılında

gülhatmi

Foto. MEYDAN; Fiandol (LAROUSSE)

gülibrişim

«Güliver'in Seyahatleri» adlı eser için Rex John Whistler'in yaptığı resim

Dârülfünunun inkılâbını sağladı. Almanya'ya gönderilerek yetiştirilen türk asker hekimleri, Gülhane kadrolarını doldurmak suretiyle Gülhane'yi tamamen devraldı. Gülhane Askerî Tıp okulunun ilk yararlı sonuçları, Trablusgarp ve Bingazi savaşı ile, Balkan harbi sırasında koruyucu hekimlik alanında alındı ve türk ordusu dünyada ilk defa tifo ve tifüs aşısı uygulamak imkânına kavuşarak binlerce askerinin sağlığını korudu. Gülhane'nin başarılı çalışmaları Birinci Dünya savaşında da devam etti. 1919 Yılında Gülhane Askerî Tatbikat hastahanesi, şimdiki Gümüşsuyu Askerî hastahanesine yerleşti ve burada da, 1923 yılına kadar tatbikat okulu görevini yaptı.

İstiklâl savaşı sonunda Cumhuriyet hükûmeti tarafından Gülhane'deki eski binasında daha geniş imkânlarla yeniden çalışmalara başlatıldı. Bu dönemde özellikle laboratuvar çalışmaları çok gelişti ve Weil hastalığı, dizanteri, paratifo çeşitleri, tifüs, humma-i râcia gibi birçok hastalığın teşhis ve korunma metotları aydınlatıldı. Bu şekilde devam eden çalışmalar 1933 yılında üniversite reformunu sağladı. Bu arada türk tıbbının ilerlemesinde önderlik eden bir kısım Gülhaneliler, yeniden organize edilen İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesinin kilit personeli olarak görevlendirildiler. Böylece üçüncü çalışma dönemine giren Gülhane, bilimsel araştırmalarına devam etti ve İkinci Dünya savaşı sebebiyle Ankara'daki Cebeci Mevki hastahanesine taşındı. Ankarada ikinci bir tıp fakültesine duyulan ihtiyaç sebebiyle, bilimsel alandaki ünü ve geniş öğretim kadrosu ile Gülhane Ankara Tıp fakültesini kurmakla görevlendirildi.

Böylece Gülhane dördüncü dönem olarak bütün memleket sağlığına yeni bir hizmette daha bulundu ve fakülte ile birlikte hizmete devam ederek 1947 yılında Gülhane Askerî Tıp akademisi haline getirildi. Bu görevini de 1953 yılına kadar sürdürdü.

1953 Yılında Ankara'da şimdiki binasına taşındığı zaman daha önce Amerika'ya gönderilerek yetiştirilen genç uzmanlar, öğretim üyeleri olarak görevlendirildiler. Binalarının tamamını ve malzemelerinin yüzde seksenini fakülteye bırakarak bugünkü binasına yerleşen Gülhane, bu arada Çorum, Sıvas, Diyarbakır, Edremit ve Mamak gibi bölgelerde meydana gelen bulaşıcı hastalıkların kaynaklarını bularak, bunları söndürmeyi başardı.

Gülhane Askerî Tıp akademisi 1957'de çıkarılan 6996 sayılı Üniversiteler kanununa ek kanunla yeni bir hüviyet kazandı. 1966 Yılında sınırlarımıza kadar dayanan kolera salgını karşısında Sağlık bakanlığına geniş ölçüde yardımlar yaparak, bu korkunç hastalığın da sınırlarda durdurulmasını sağladı.

Bu dördüncü dönemde 20 tıp profesörü ve 380 tıp doçenti yetiştiren Gülhane, yalnız bu dönemde yerli ve yabancı dilde olmak üzere 914 eser verdi. Halen Ankara'da Etlik Sıhhıye depoları çevresinde, yeni Gülhane Askerî Tıp akademisi sitesi yapılmaktadır. (M)

Gülhane Hattı Hümayunu, Tanzimat devrini başlatan ferman (3 kasım 1839). Abdülmecid çok genç yaşta osmanlı tahtına geçtiği vakit (1832-1861), kendisini iki güç iş bekliyordu: Mehmed Ali Paşa meselesi ve osmanlı devlet yönetimine yeni bir düzen verme ihtiyacı.

Abdülmecid'in saltanatının ilk günlerinde osmanlı ordusu Nizip'te mısır kuvvetlerine yenildi. Bunun hemen ardından Firarî Ahmed Paşa bütün osmanlı donanmasını Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Böylelikle Osmanlı devleti bir anda ordusuz ve donanmasız kaldı. Yeni padişah devletin kilit noktalarına güvendiği adamları getirdi. Ancak, bunların arasında en çok güvendiği hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa idi. Reşid Paşa, Londra ve Paris büyükelçilikleri yapmıştı. Avrupa devletlerinin Osmanlılara karşı güttükleri siyaset hakkında geniş ve gerçeklere dayanan bilgileri vardı. Avrupa'da bulunduğu sıralarda Fransa ve İngiltere'de meşrutiyet rejimini yakından görmüştü. Bu iki devlet Avrupa'daki liberal ülkeler blokunu meydana getiriyordu. Avusturya, Rusya ve Prusya ise tanrı hakları sistemine bağlıydı. Bu devletler öteden beri Osmanlıların düşmanıydı. Liberal bloktaki İngiltere ve

gülle atma, J. Randy Matson (A.B.D.)

Fransa ise osmanlı ülkesinin toprak bütünlüğüne taraftar görünüyordu. Bu yüzden bu iki ülkeyle anlaşmak ve böylece Osmanlı devletini güçlendirmek fikri Mustafa Reşid Paşaya yatkın geldi. Reşid Paşa, bu fikrinin Tanzimatı Hayriye ile gerçekleşeceğine inanıyordu. Böylelikle XVIII. yy.ın ilk yarılarında başlatılmış olan yenilik ve ıslahat hareketi de tamamlanmış olacaktı.

Tanzimatı Hayriye bir hattı hümayun şeklinde ilân olundu. Topkapı sarayının Marmara tarafındaki bahçede, Gülhane meydanında Mustafa Reşid Paşa yüksekçe bir kürsüye çıkarak hattı hümayunu bizzat okudu (3 kasım 1839). Bu münasebetle yapılan törende Sultan Abdülmecid, bütün vezirler, ulema, devletin ilerigelen memurları, ermeni ve rum patrikleri, yahudi hahamı, esnaf teşkilâtı temsilcileri, elçiler ve kalabalık bir halk topluluğu hazır bulundu. Gülhane Hattı Hümayunu adıyle tarihe geçen bu fermanın metni şöyle özetlenebilir:

Osmanlı devleti, kuruluşundan beri şeriata bağlı ve kudretli bir devletti. Fakat yüz elli yıldan beri, eski kudret ve zenginliğin yerini güçsüzlük ve yoksulluk aldı. Şer'î kanunlarla yönetilmeyen ülkelerin ayakta kalamayacağı açık bir gerçek olduğundan tahta çıktığımız günden beri bütün düşüncemiz sırf memleketi kalkındırmak noktasında toplanmıştır. Oysa devletimizin coğrafî yeri, verimli toprakları ve halkın kabiliyeti dikkate alınırsa Tanrı'nın yardımıyle dilediğimiz şeylerin gerçekleşeceği ortadadır. Bu sebeple bundan böyle:

1. devletin ve ülkenin yönetimi için bazı yeni kanunlar konulması gerekli görülmüştür. Bu kanunların esasları, can güvenliği, ırz, namus ve mülkiyetin korunması, verginin tayini ve gereken askerin toplanması ve hizmet süresi gibi hususlarda toplanır. Şöyle ki:

a) dünyada can, ırz ve namustan daha aziz bir şey yoktur. Kişi, onları tehlikede görürse yaradılışı nasıl olursa olsun onları korumak için mutlaka harekete geçer. Bunun ise devlet ve memlekete ne kadar zararlı olacağı açıkça bellidir. Buna karşı şu da bir gerçektir ki, insan canından ve namusundan emin olursa doğruluktan ayrılmaz, işi gücü ile uğraşarak sadece devlete, millete yararlı olur;

b) mal güvenliği olmazsa hiç kimse devletine, milletine ısınamaz, ülkenin kalkınmasına ilgi duymaz ve sürekli bir kaygı içinde yaşar. Oysa şu da bir gerçektir ki, malını güvenlik altına alan bir kimse, kendi işiyle uğraşır, işini genişletmeğe çalışır, kendisinde devlet ve millet için çaba harcama gücü çoğalır ve vatan sevgisi artar;

c) vergilerin belirli olmasına gelince, bir devlet ülkesini korumak için asker bulundurmak, bunun için de gerekli masrafı yapmak zorundadır. Bu masraf ise tebanın verdiği vergilerden sağlanır. Vergilerin adilane ve iyi tespit edilmesi gerektir. [...] Bundan sonra herkesin emlâkine ve kudretine uygun bir vergi tayin olunacak, kimseden gücünden fazla bir şey alınmayacak. Devletin kara, hava ve deniz askerî masrafları ve diğer bütün masrafları kanunla belirlenmiş sınırlar içinde yapılacaktır;

ç) asker meselesi de önemli meselelerdendir. Memleketi korumak için asker vermek halkın borcudur. Ancak şimdiye kadar bölgelerin nüfus çoğunluğu göz önüne alınmayarak kiminden az kiminden çok asker istenmekte, bu durum zıraat ve ticareti aksatmaktaydı. Öte yandan asker olanların ömürlerinin sonuna kadar bu görevde kalmaları kendilerinin ümitsizliğe düşmelerine, soy soptan yoksun kalmalarına sebebiyet vermekteydi. Bundan dolayı şimdiden sonra her bölgeden usulü dairesinde ve makûl bir oranda asker alınacak, askerlik süresi dört-beş yıl olarak sınırlandırılacaktır.

2. bu nizamî kanunlar yapılmadıkça, kuvvetlenme, huzur ve kalkınma mümkün olamaz. Bundan sonra suçluların davalarına herkese açık olarak bakılacak, hüküm verilmeden kimse hakkında gizli veya açık idam ve zehirleme cezası uygulanmayacaktır. Hiç kimse başkasının ırz ve namusuna el uzatmayacak ve herkes mal ve mülküne tam bir serbestlik ile malik ve mutasarrıf olacaktır. Kimse kimsenin işine karışmayacaktır. Bir suçlunun mirasçıları onun adına cezalandırılamayacak, suçlunun malı devlet tarafından müsadere edilerek mirasçılar haklarından mahrum bırakılmayacaklardır;

3. tebamız müslümanların ve diğer milletlerin (dinî cemaat) bu müsaadelerden istisnasız yararlanmaları için can, ırz, namus ve mülkiyet maddelerinde, şeriat hükümleri uyarınca bütün yurt halkına tarafımızdan tam garanti verilmiştir;

4. başka konularda da oybirliği ile karar verilmesi gerektiğinden Meclis-i Ahkâm-ı Adliye üyeleri lüzumu kadar çoğaltılacak, vükelâ, devlet ricali belirli günlerde burada toplanacak, herkes düşüncelerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyecek, can ve mal emniyeti ile vergi konusunda gerekli kararlar alınacaktır. Öte yandan askerî tanzimat (tanzimat-ı askeriye) de Bab-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrasında görüşülüp gerekli kanunlar çıkarılacaktır. Her kanun karara bağlandığında, hattı hümayunumuzla onaylanmak üzere tarafımıza arz olunacaktır;

5. şeriata uygun olan bu kanunlar, ancak din, devlet, mülk ve milleti kalkındırmak için konulacaktır. Bu prensibe aykırı hareket edilmeyeceği yolunda tarafımızdan ant ve misak olunacak ve ayrıca Hırka-ı Şerif odasında bütün ulema ve vükelâ Tanrı adına yemin edeceklerdir. Bu sebeple ulema ve vüzeradan kim olursa olsun şer'i kanunlara uymayanlar, hatır-gönül ve rütbeye bakılmaksızın ceza göreceklerdir. Bunun için özel bir ceza kanunnamesi düzenlenecektir. Şimdiki durumda bütün memurların maaşları yeterlidir, olmayanlarınki de ayarlanacaktır. Rüşvet'in önüne geçilmesi için gerekli bütün kanunî tedbirler alınacaktır;

6. açıklanan hususlar, eski yönetim usulünü tamamen değiştirip yenileştirme demek olacağından, bu irade-i şahanemiz İstanbul halkına ve bütün imparatorluk halkına ilân edilerek duyurulacağı gibi, dost devletlerin İstanbul'daki elçilerine de resmen bildirilecektir.

— Huk. Gülhane hattı, hukukî yönden büyük önem taşır. Bir «otolimitasyon» (ken-

Foto. British Council (LAROUSSE)

di kendini sınırlama) olan bu fermanla, padişah kendi yetkilerini sınırlamakta ve bundan sonra hareketlerinin takdirî değil, önceden konulan hukuk kuralları ile bağlı olacağını taahhüt etmektedir. Fermanın muhtevası tetkik edilince güvenlik ve haklara ait garantilerle bunların gerçekleşebilmesi gayesini güden ceza ve usul prensiplerine ve idarî ıslahatla ilgili birtakım tedbirlere rastlanır. Her derecedeki memurlar için, bu taahhüdün müeyyidesi olarak cezaî müeyyideler vardır; padişah ise dinî ve ahlâkî bir müeyyide olan yeminle bağlıdır. (→ Bibliyo.) [M]

Gülhane kasrı. Bk. GÜLHANE.

Gülhane meydanı. Bk. GÜLHANE.

Gülhane ocağı, Gülhane kasrının temizliği ve Gülhane meydanının ağaçlandırılmasıyle meşgul olan görevlilerin bağlı bulundukları ocak. (M)

Gülhane parkı (veya **bahçesi**), İstanbul'da park (*Sarayburnu parkı* da denir); Alay köşkü, Topkapı sarayı ve Sarayburnu arasında. Osmanlılar zamanında Saray'ın dış bahçesiydi ve içinde bir koru vardı. İstanbul şehremini operatör Cemil Paşa (Topuzlu*) zamanında düzenlenerek park haline getirildi ve halka açıldı. Genişliği 100 dönüm kadardır. Parkın girişinde sağ tarafta İstanbul şehremini ve belediye başkanlarının büstleri vardır. Ayrıca Sarayburnu kısmında Atatürk'ün Cumhuriyetten sonra dikilen ilk heykeli (3 ekim 1926) bulunur. Parkın ortasından, iki yanı ağaçlı asfalt yol geçer. Bu yolun sağında ve solunda çeşitli gazinolar, dinlenme yerleri, yazın kukla-karagöz temsilleri veren bir tiyatro, çocuk bahçesi, küçük bir hayvanat bahçesi, kahvehaneler, içinde botanik bahçesi ve akvaryum olan sarnıç yer alır. Boğaza doğru kıvrılarak inen yokuşun sağında ise Romalılardan kalma Gotlar sütunu vardır. Parkın Sarayburnu kısmı eskiden Sirkeci demiryolu hattı üstünden bir köprüyle ana parka bağlıydı. Bu kısım sonradan sahil yolu (1958) ile parktan ayrıldı. Atatürk halka latin harflerini ilk defa bu parkta gösterdi (1 eylül 1928). Atatürk'ün na'şı Ankara'ya gönderilirken, İstanbul'daki son tören Gülhane parkının Sarayburnu bölümünde yapıldı (19 kasım 1938). Tabut top arabasından 12 general tarafından alınarak Yavuz zırhlısına götürülmek üzere rıhtımdaki bir dubaya yanaşan Zafer destroyerine konuldu. (M)

GÜLHATMİ blş. i. Bot. Ebegümecigillerden bitki, bahçelerde çok yetişen bu bitki yaz sonlarına doğru bol çiçek açar. (Gülhatminin değişik renkte çiçekli pek çok çeşidi vardır. Bir yıllık dayanıklı bir bitki olan gülhatmi tohumla üretilir.) [L]

GÜLİBRİŞİM blş. i. İstanbul akasyası. (İlmî adı *Albizzia* [bitkiyi 1749'da İstanbul'dan Avrupa'ya götüren Filippo Degli Albizzi'nin adından]. Mimozagillerden.)

— ANSİKL. Avrupalılarca İstanbul akasyası veya ipek ağacı da denen *gülibrişim*'in anayurdu İran'dır. Boyu 15-20 m'yi bulabilir. Her yıl dökülen hafif yapraklarını hayvanlar yer. Çiçekleri kömeç biçiminde toplu olur; erkekorganlar çiçek devresinde sorguç gibi uzantılar halindedir (ipek ağacı denmesi bu yüzdendir). Meyvesi yassı badıç şeklindedir. Gülibrişimin birçok türü sıcak ülkelerde yetişir. (Çinhindi'nde on üç türü bulunur.) Gölge ve süs ağacı olarak yetiştirilen gülibrişimin odunu fazla dayanıklı değildir, ancak küçük eşya yapımında kullanılır. Kabuğu tıpta, bazen de deri sepilemede işe yarar. Saponince zengin olan türlerinden sunî ipek yapımında faydalanılır. Bir kısmından dokumacılıkta kullanılan lifler elde edilir. *A. Fastigiata*'nın odunu Madagaskar'da dokumacılıkta kullanılır. *A. lebbeck* Martinik adasında yetişir. (L)

GÜLİSTAN i. (fars. *gül* ve *-stān*, yer eki'nden *gül-istān*). Gül bahçesi, güllük: *Senin baktığın gülistanın / Gülleri solmaz Allah'ım* (Yunus Emre). *Bahar erdi yine düştü letafet gülistan üzre / Yine oldu zeminin lütfu galip asuman üzre* (Nef'i).

— DEY. *Gül gülistan*, iç açıcı, ferah yer: *Başımdaki dertten kurtulmak şartıyle dünyayı gül gülistan görmeğe çoktan hazır olduğum için* ... (A. H. Tanpınar). Bk. GÜLLÜK. (M)

GÜLİSTAN, Azerbaycan'da (Karabağ bölgesi) yer. Feth Ali Şahın Ruslarla yaptığı anlaşma (1813) ile tanınır. Bu anlaşma sonucu Ruslar, Karabağ, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakû ve Taliş hanlıklarını kendi topraklarına kattılar. (M)

Gülistan, öğretici, ahlâkî hikâyeler kitabı. İçinde hikâyelerin konularıyle ilgili mısralar, beyitler, dörtlükler bulunan bu eser iran şairi Sadi tarafından yazıldı (1258). Sekiz bölümdür: **1.** hükümdarların tutum ve davranışları; **2.** dervişlerin tutumu; **3.** kanaatin erdemleri; **4.** (büyükler önünde) susmanın yararları; **5.** aşk ve gençlik; **6.** güçsüzlük ve yaşlılık; **7.** eğitimin ürünleri; **8.** sohbetin genel kuralları. Gülistan özellikle ortaçağ doğu islâm edebiyatında geniş etkiler yaptı. Türk divan edebiyatında ârifane şiire örnek sayıldı. Sonradan ona benzer birçok eser yazıldı. Bunlar arasında en önemlisi Molla Cami'nin *Baharistan*'ıdır. Gülistan birçok dillere, birkaç defa Türkçeye çevrildi. Değişik açılardan yorumlandı. İslâm ülkelerinde Farsça öğreniminin örnek kitabı kabul edildi. (M)

Gülistan Tercümesi (tam adı **Kitab-ı Gülistan-bel-Türkî**), Seyfi Sarayî'nin (XIV. yy.) türkçe eseri. Ünlü İran şairi Şirazlı Sadî'nin (1213 ? - 1292) *Gülistan* adlı eserinin Türkçede bilinen en eski tercümesidir (22 kasım 1391). Tercüme, *Codex Cumanicus**'tan (Kumanca Lûgat) aşağı yukarı bir yüzyıl sonra yazılmış Kıpçak Türkçesi eserlerindendir. Eserde *Gülistan*'ın tercümesinden başka Seyfi Sarayî'nin kendi şiirleri de vardır. Seyfi Sarayî'nin, Sadî'nin *Gülistan*'ına pek bağlı kalmadığı anlaşılır. Özellikle manzum parçaların tercümesi son derece serbesttir. Tercümenin dilinde arap-fars kaynaklı kelimeler fazlacadır. (M)

Güliver'in Seyahatleri (*Gulliver's Travels*), Jonathan Swift'in yergili romanı (1726). Swift'in kahramanı hayalî ülkelere yolculuklar yapar. Önce Liliput'a gider. Burada insanların boyu altı parmaktır, her şey küçüktür. İkinci durağı olan Brobdingnag'da oturanlar ise altmış ayak boyunda devlerdir, ülkede her şey büyüktür. Sonra Laputa adlı uçan adaya gider. Burada uyuklayan veya gülünç bilginler yaşar. Son yolculuğu Houyhnhnm'lerin ülkesine yapar. İnsanın adı bu diyarda *yahoo*'dur; biçimsiz, kötü bir hayvandır yahoo. Akıl, mantık sahibi bir varlık olan atın hâkimiyeti altında yaşar. Swift'in temel amacı yergidir. İnsan tabiatının sakatlığını belirtmek ve toplumun temelindeki bütün kurumları alaya almak ister. Eser ilerledikçe, yergi de daha keskin ve sert olarak belirir. Yazar hiç bir acıma göstermez; onun gözünde insan düşüncesinin ve ustalığının rol oynadığı hiç bir alan hoşgörülecek nitelikte değildir. Amaçlardaki şiddet ve burukluk yazarın açık, sade ve çok canlı üslûbuyle büsbütün güçlenir. Eser yayımlandığı tarihten beri olağanüstü başarı kazanmış ve ilgi görmüştür. (L)

GÜLKURUSU blş. sıf. Pembe gülün kuruduğu zaman aldığı renkte olan: *Ayaklarına gülkurusu renginde küçük papuçlar giymişti* (A. H. Tanpınar). [M]

GÜLLÂBİ veya **GÜLLÂBİCİ** blş. i. (fars. *gül; āb*, su ve aitlik eki *-ī*'den *gül-āb-ī* ve *gül-āb-ī-ci*). Tar. Eskiden akıl hastalarına bakmakla görevli gardiyan. (Bunlar, ellerinde kamçılarla deliler arasında dolaşırlar, uslanması güç olan delileri döverek uslandırmaya çalışırlardı.)

◆ **Güllâbicibaşı** blş. i. Güllâbicilerin başında bulunan kimse.

◆ **Güllâbicilik** blş. i. Güllâbicinin yaptığı iş. ‖ *Mec. Güllâbicilik etmek,* bazı kimselerin şımarık ve taşkın hareketlerine katlanarak yüzlerine gülmek. (LM)

GÜLLAÇ i. (fars. *gülāc*'tan). Nişastadan hazırlanan ince ve kuru yufka (genellikle, ramazan ayındaki iftar ziyafetlerinin en gerçerli tatlısıdır): *Parmağıyle güllâçları gösterdi: — Bunları almak istiyorum, bir tane kırmızı, bir tane de yeşil şeritlisinden* (H. E. Adıvar). Bk. ANSİKL. ‖ Bazı ilâçların konulması için hazırlanan çeşitli şekillerdeki mahfaza.

— Mutf. *Güllâç baklavası*, güllâçtan yapılan baklava. ‖ *Güllâç paluzesi*, eski osmanlı tatlılarından biri (şeker, güllâç, gülsuyu, bademiçi veya şamfıstığı kullanılarak yapılır, özellikle ramazanda çok yenirdi). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Hafif şekerle yapılan şurup içine gülsuyu katılır. *Güllâç* yaprakları teker teker bu şuruba batırılarak ıslatılır. Her yaprak dörde katlanır, yayvanca bir fincana alınır, ortasına şekerle döğülmüş fındık konur ve bohça gibi kapatılır. Kapatılan yönleri alta getirilip bir tabağa dizilir. Üzerine, kestirilmiş orta koyulukta şerbet dökülür ve gülsuyu serpilir.

● *Güllâç baklavası*. Güllâç yaprakları, yumurta, süt ve yağlı karışıma batırılarak ıslatılır, yarısı bir fırın tepsisine yerleştirilir. Üzerine makinede çekilmiş badem serpilir, kalan güllâç yaprakları da üzerine konur ve yağ gezdirilir. Baklava şeklinde kesilerek fırında pişirilir. Sıcakken üzerine daha önce hazırlanan soğuk şurup dökülür. (M)

GÜLLE i. (fars. *gülūle*'den). Sil. Eskiden taş veya demirden, yuvarlak biçimde, şimdi ise içi doldurulmuş ucu sivri çelik silindir şeklinde yapılan top mermisi: *Bir gülle patlamış da sakınmak için başını saklıyormuş gibi büzülmüş ve sinmişti* (Ömer Seyfeddin). Bk. ANSİKL.

— DEY. *Gülle gibi*, çok ağır: *Ruhunda bir gülle gibi düşen ve orasını darmadağınık eden Kübra'nın hikâyesini* ... (Sabahattin Ali). *Gülle gibi söz.*

— Atçılık. Belirli bir yarışta bazı atlara diğerlerinden ağır çekmeleri için eklenen kurşundan fazlalıklar.

— Sirk. Bir topun namlusuna yerleştirilen ve barut patlaması ile birlikte harekete geçen bir yay vasıtasıyle havaya fırlatılan erkek veya kadın cambazlar. (Bu cambazlar fırlatıldıktan sonra ya bir fileye düşer ya da bir trapeze tutunarak havada sallanırlar.)

— Spor. Atletizm yarışmalarında sporcuların mümkün olduğu kadar ileri atmağa çalıştıkları madenî küre. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gülle atma*, atletizmin bir dalı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sil. Küre biçiminde olan ve önceleri taştan ve 1450'den itibaren dökme demirden yapılan *gülleler* kaval toplarıyle atılırdı. Bazen 100 kilograma kadar ve daha fazla ağırlığı olan taş gülleler elle yontularak yapılır ve çapları libre cinsinden belirtilirdi (30, 24, 16, 12, 8, 6, 4 librelik gülleler). Zincirle veya bir demir çubukla ikişer ikişer birbirine bağlanmış *zincirli gülleler*, özellikle gemilerin yelken direklerini kırmak üzere deniz sınıfında kullanılırdı. Gemilerde veya muhasara harbinde yangın çıkarmak için kullanılan *yangın gülleleri* veya kızgın gülleler top namlusuna yerleştirilmeden önce ateşte kızdırılırdı. Yivli topların ortaya çıkmasıyle güllelerin yerini topçu mermileri aldı.

— Spor. *Gülle*, demir veya pirinçten yapılır. İçi kurşunla dolu, en az 110 mm, en çok 130 mm çapında bir küredir. Ağırlığı en az 7,257 kg'dır. Kadınlararası müsabakalarda kullanılan küre 4 kg ağırlığında, en az 95 mm, en çok 110 mm çapındadır.

● *Gülle atma*, 1850 yılından itibaren ingiliz deniz harb okullarına spor dalı olarak girdi. 1860'ta kuralları tespit edilen gülle sporu, 1865'te yapılan Oxford-Cambridge üniversiteleri arasındaki müsabakada kesin şeklini aldı; demirden, pirinçten veya yumuşak olmayan bir madenden yapılan ve içleri kurşun ile doldurulan güllelerin ağırlıkları erkekler için 7,257 kg, kadınlar için 4 kg olarak tespit edildi. 1905 Yılına kadar gülle, kenarları 2,135 m olan bir karenin içinden atılmaktaydı. Amerikalılar bunu çapı 2,135 m olan bir daire haline getirdiler ve dairenin önüne 1,22 m çevresinde bir çarpma takozu koydular. Milletlerarası Atletizm federasyonu 1905'ten itibaren bu kuralları uyguladı. Türkiye'de gülle atma sporu 1903'te kurulan Beşiktaş Jimnastik kulübünde başladı. O devirde bütün sporlara öncülük yapan Ahmet Fetgeri, Gülleci Semâl, daha sonra Ekrem gibi gençler bu sporun öncüsü oldu. Erkeklerarası gülle rekorunu en uzun elinde tutan atlet İbrahim Ateş'tir (15,20 m).

Özellikle erkeklerde Amerikalılar ve Orta Avrupa milletleri, kadınlarda Almanlar ve Ruslar gülle atmada dereceleri ilerletmektedir. Dünya rekoru 21,78 m ile amerikalı atlet J.R. Matson'a kadınlararası dünya rekoru ise 19,61 m ile Doğu Almanya'lı atlet M. Gummel'e aitti).

gülmazısı

1970 Yılı sonunda güllede Türkiye rekoru erkeklerde Tahsin Albayrak (15,91 m), kadınlarda Aycan Önel'dir (12,28 m). [LM]

GÜLLECİ i. (*gülle*'den *gülle-ci*). Sil. Top güllesi yapan usta.

— Spor. Gülle atma sporunu yapan kimse. (M)

GÜLLÜ sıf. (*gül*'den *gül-lü*). Gülü olan: *Güllü bahçe.* ‖ Üstüne gül deseni yapılmış: *Kırmızı güllü elbiselik.*

— Kıyf. *Güllü diba,* gül işlemeli eski bir kumaş. (Diba denilen kumaşın, iri güllerle işlenmiş çeşidine güllü diba denirdi.)

◆ İ. Kadın adı. (M)

GÜLLÜ AGOP. Bk. AGOP.

GÜLLÜCEK. Arkeol. Bk. BÜYÜK GÜLLÜCEK.

GÜLLÜK i. (*gül*'den *gül-lük*). Gül bahçesi, gülün bol olarak yetiştiği yer: *Dün birer güllük denilen yerlerde bugün ot bile bitmez olmuş* (N. Ataç).

— DEY. *Güllük gülistanlık,* bakımlı, bolluk içinde, rahat ve iç açıcı yerleri niteler: *Arasıra kenarlarından geçtiğim tarlalar, bana güllük gülistanlık geliyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

GÜLLÜK, Ege bölgesinde (Muğla ili, Milâs ilçesi) bucak; 4 768 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Küllük*), 669 nüf. Mandalya körfezindeki koylardan biri olan Güllük koyu kıyısında. Milâs'ı Bodrum'a bağlayan yolun 28. kilometresine 9 km'lik bir yolla bağlanmıştır. Tabiî bir liman olan Güllük, Milâs'ın iskelesi durumundadır. Krom ve zımpara ihracatı. Balıkçılık ve havyar üretimi. (M)

Güllü Şövalye (*Le Chevalier à la Rose*), Hugo von Hofmannstal'in şiiri üstüne Richard Strauss'un bestelediği üç perdelik müzikli komedi. İlk olarak 1911'de Dresden operasında oynandı ve dünyaca tanınmasını sağlayan büyük bir başarı kazandı. Yepyeni bir anlayışla bestelenmiş olan bu eser, bestecinin müzik diline ve çalgılamaya ne ölçüde hâkim olduğunu gösterir. (L)

GÜLMAZISI bİş. i. Zarkanatlılardan bir böceğin (mazı böceği) sokmasıyle gül ağaçlarında meydana gelen saçaklı ur.

— ANSİKL. *Gülmazısı* gül ağaçlarının sap, yaprak ve meyve gibi çeşitli kısımlarında oluşur. Gülmazıları kırmızımsı yeşil renkte olur ve üzerlerinde oldukça kalın bir saçak tabakası bulunur. Eski tıpta bunların iyileştirici nitelikler taşıdığına inanılırdı. (L)

GÜLME i. (*gülmek*'ten *gül-me*). Gülmek eylemi: *Gülme ve neşe insan için bir ihtiyaçtır.* ‖ *Katıla katıla gülme,* uzun süren ve önüne geçilemeyen gülme.

— ANSİKL. *Gülme,* yüz kaslarının kasılması veya büzülmesiyle meydana gelir. Şiddetli gülmede bu büzülmeler, nefes alma ve ses verme kaslarıyle gövde, kol ve bacak kaslarını da kapsayabilir. Psikologlar, gülmenin zihnî kaynakları ve insana özgü olan «komik» üzerinde özellikle durdular. Böylece, gülmenin, insanların veya eşyaların pek ciddî ve zararlı olmayan kötü bir duruma düşmesi karşısında yaşanan duygu gibi ruhî sebeplerden veya boşa çıkan bir bekleyişten doğan şaşkınlık, ortaya atılan bir görüşü bambaşka bir nesneye uygulamaktan doğan karışıklık gibi fikrî sebeplerden doğduğu ileri sürüldü. Bu açıklamalar, yaşanan durumlara gerçekten uyar. Bu açıklamaların hepsi, Bergson teorisinin kapsamı içinde toplanabilir. Kişinin duruma uygun ve düşünce eseri bir tepki göstermesi gerekirken, düşüncesizce ve otomatik olarak bir tepkide bulunması gülmeye yolaçar: Bergson bu durumu, «canlının mekanikleşmesi» sözleriyle anlatır. Bununla birlikte, «komik» olana gülmekten başka, bir sevinç gülmesinin de var olduğunu unutmamak gerekir. Bu gülme, ruhtan veya organizmadan gelen değişik uyartılardan doğar. Ayrıca marazî ve şiddetli sinir boşanmalarından ileri gelen bir çeşit gülme de vardır. Gülmenin, hemen hemen tek başına etkili olan genel yatkınlıklarla ilgisi olduğu da unutulmamalıdır (katıla katıla gülme). Bununla birlikte, yalnız ruhî yönden yapılan açıklamalar, sinirsel durumları cevapsız bırakır: gülmeyi sağlayan dürtücü yollar, merkezî sinir sistemi içinde nasıl düzenlenmiştir? Zihin ve duygu faaliyetlerine katılan beyin yapılarına bu yollar nasıl bağlanmıştır? Hangi mekanizma bu yolları harekete geçirir veya serbest bırakır? Patolojide, meselâ beyin gövdesinin veya dimağın iki yanlı zedelenmeleri, gülme ve ağlama olayının meydana geldiği sistemlerin kontrolsuz kalmasına yolaçar. Bu yüz hareketleri, pek hafif heyecan dürtülerinden meydana gelir; olay spazmalar halinde ortaya çıkınca, *spazmalı* (katıla katıla) *gülme* olayı doğar. (L)

Gülme (*Le Rire*), H. Bergson'un 1900'de yayımlanan eseri. Yazar bu eserde «komik» teorisini açıklar. İnsanoğluna özgü olan gülme'nin iki unsurundan biri, heyecandan arınmış katıksız zekâ, öteki de toplumdur. Gülme, her türlü beceriksizlik veya gerginlikten doğan utanç verici ve küçük düşürücü bir durum karşısında başlar; bu durumda madde «ruhun inceliğini örter» ve canlı üzerine eklenmiş bir makine otomatikliği» belirir. Bu ilkelerden, biçim komikliği (kılık değiştirmeler, otomatik hareketler, kusurlar), durum komikliği (birini bir başkası sanma, birbiriyle ilgisiz şeylerin biraraya gelmesi, dalgınlıklar), konuşma komikliği (tekrarlar, mübalâğalar, tikler) ve yaradılıştaki komiklik (toplumdan kaçma, bir «tip» yaratma) doğar. Başkalarına zararı dokunabilecek bu davranışlar karşısında gösterilen sosyal başkaldırmayı dile getiren gülme, hem küçük düşürücü hem de cezalandırıcıdır. Bergson, gülme'yi, pırıl pırıl, fakat tadı oldukça acı bir köpüğe benzetir. (L)

GÜLMEK geçz. f. (esk. türk. *külmek*'ten). Hoşa veya tuhafa giden durumlar karşısında, yüzün kasılmasının yanı sıra, değişik oranda, kesik kesik ve sesli solumalarla sevinci açığa vurmak: *Küçük ve memnun kahkahalarla gülüyordu* (A. H. Tanpınar). *Ben utanmış gibi yaparak başımı öte tarafa çeviriyor, gülüyordum* (R. N. Güntekin). *Kahkahayla gülmek.* ‖ Sevinç ifade etmek. ‖ Hoşça vakit geçirmek, eğlenmek: *Kaç bayram var ki ben de gülmedim* (A. H. Müftüoğlu). ‖ Geçl. f. Biriyle alay etmek: *Eyvahlar olsun, başkalarına güldüm başıma geldi* (B. Felek). *Gülme komşuna gelir başına* (Atasözü).

— ÇEŞ. DEY. *Güle oynaya,* sevinerek: *Güle oynaya hep beraber gezdiler.* ‖ *Güler misin, ağlar mısın,* insanları güldüren fakat üzücü nitelik taşıyan şaşırtıcı durumlar karşısında söylenir. ‖ *Güler yüz,* ince ve yumuşak davranış: *Neden bana güler yüz gösteren bir kadına kaşımı çatayım, başımı indirip durayım?* (Ahmed Rasim) ‖ *Gülerken ısırır,* gülen ve hiç hissi vermeyen kimseler için kullanılır. ‖ *Güleyim bari* (veya *gülerim*), ileri sürülen düşüncenin yetersizliğini belirten hafifleme sözü: *Güzel yazmak için az yazdıklarını söyleyenlere de gülerim* (N. Ataç). ‖ *Gülmekten bayılmak* (*çatlamak*) veya *güle güle katılmak,* çok gülmek, gülmekten bayılacak gibi olmak. ‖ *Bıyık altından gülmek.* Bk. BIYIK. ‖ *Gözleri gülmek*, sevinci yüzünden belli olmak. Rahatlamak, feraha çıkmak.

◆ **Güldürmek** ettrg. f. Gülmesine yolaçmak: *Fakat perdeye aksettirdiği gölgeler seyircileri hem düşündürüyor, hem güldürüyordu* (H. E. Adıvar). *Çoğumuzu kızdıran olaylar onu güldürüyordu* (Y. Z. Ortaç).

◆ **Güldürücü** sıf. Güldüren, gülmeğe yolaçan: *Bu hikâyeler bazen güldürücü, bazen mânâlı, bazen hattâ açık saçık, fakat her zaman zarifti* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Güle güle** zf. Allahaısmarladık karşılığı olarak, bir yerden ayrılan kimseye söylenen söz: *Hadi şimdi güle güle, Allah işini rast getirsin!* (S. F. Abasıyanık). İyi dilek sözü: *Yeni eviniz pek ferahmış, güle güle oturun. Güle güle giyin.*

◆ **Gülünmek** geçz. f. Gülmek işine konu olmak: *Hep aynı kelimelerle müdahale edilir, aynı yerlerde gülünür, alâkadarlar aynı yerlerde tamamlayıcı sözü alırlardı* (A. H. Tanpınar). ‖ Edilg. f. Alay edilmek: *Varsınlar gülsünler, hem neden gülünecekmiş* (N. Ataç).

◆ **Gülüşmek** ortaklş. f. Karşılıklı veya birlikte gülmek, şakalaşmak: *Gülüşmüşler, karanlıkta uzun uzun konuşmuşlar* (S. F. Abasıyanık). *Arada bir, küçük dalgaların kâh gülüştükleri, kâh ağlaştıkları duyulur* (A. Ş. Hisar). [M]

GÜLMİH bİş. i. (fars. gül, çiçek ve fars. *mîh,* çivi'den *gül-mîh*). *Esk.* Genellikle büyük ve işlemeli kapılara çakılan, büyük başlı, yaldızla süslü çivi: *Der-i devlete gülmîh-i zer üzre halkadır sandım / Görüp tâk-ı felekte hâle ile mâh-ı tâbanı* (Veysî). [M]

GÜLNÂK i. (fars. *gil, balçık* ve — *nâk,* sonek'ten *gilnâk>gülnâk*). *Esk.* Hisar, kale, sur. (M)

GÜLNAR, esk. **Anaypazarı,** Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili) ilçe merkezi kasaba; 5 154 nüf. Silifke'nin 60 km batısında, yüksl. 925 m. Mersin'e 208 km uzaklıktadır. Gülnar'dan kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bir yol, Silifke-Karaman-Konya yoluna kavuşur. Kasaba, ayrıca 34 km'lik bir yol ile Akdeniz kıyısındaki Gilindire'ye bağlanır. — *Gülnar ilçesi,* 2 079 km², 36 693 nüf. Merkez, Aydıncık ve Ovacık bucakları; 49 köy. Tahıl tarımı, turunçgiller. (M)

GÜLNAR HANIM (Olga Lebedeva veya de Lebedev), rus kadın müsteşrik ve yazarı (doğ. Kazan 1865). Türk diline ve ahlâkına duyduğu yakın ilgi ile tanındı, Gülnar Hanım takma adını kullandı. 1889'da Stockholm ve Christiania şehirlerinde toplanan XIII. Şarkiyatçılar kongresine katıldı. Burada türk temsilcisi Ahmed Mithat Efendi ile tanıştı. 1890'da İstanbul'a gelerek altı ay kaldı. Bu arada birçok türk edip ve şairi ile görüştü. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Puşkin'den çevirdiği Kar Fırtınası isimli hikâyesi ve Lermontov'un İblis adlı eserinin özeti yayımlandı. Anadili olan Rusça ve Fransızcadan başka Almanca, İngilizce, Rumca, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi çok biliyordu.

Kabusname'yi Farsça'dan Rusça'ya çevirdi. Türklerin giyinişleri ile ilgili *Tuvalet yahud Letâfet-i Âzâ* eserini yazdı. Başlıca eserleri: *Kâğıt Oyunu* (A. Puşkin'den) [1891]; *Familya Saadeti* (Tolstoy'dan) [1881]; *Müslimeler Hürriyeti* (islâm kızının evvelki ve şimdiki hali) [Rusça'dan Kazan Tatarcasına çeviren Rakib Rakîbî ve Tatarca'dan Türkiye Türkçesine çeviren Kaya Nuri] (1919). [M]

Gülnihal, Namık Kemal'in oyunu (1871). Yazarın Magosa'da sürgünde bulunduğu sırada kaleme aldığı bu eserde sancakbeyi Kaplan Paşanın haksız yönetimine halkın başkaldırışı anlatılır. Kaplan Paşa, babası da dahil olmak üzere kendisine rakip saydığı sancak ileri gelenlerini ortadan kaldırmıştır. Kardeşlerinin çocukları İsmet ile Muhtar arasındaki sevgiyi engellemek istemiş, ikisinin arasını açmıştır. Yaptığı hileli işler, kalfa Gülnihal'in yardımıyle ortaya çıkar. Sonunda halkın desteklediği Muhtar, sevgilisine kavuşur. (M)

GÜLNÛŞ SULTAN (Rabia Gülnûş Emetullah), Mehmed IV'ün başkadını (Girit 1642 -Edirne 1715). Verzizi ailesindendi. Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa, Resmo'yu fethedince bu güzel kızı padişaha gönderdi. Gülnûş kısa zamanda padişahın sevgisini kazandı ve başkadın oldu. 1664'te şehzade Mustafa'yı, 1673'te şehzade Ahmed'i doğurmak suretiyle yerini daha da sağlamlaştırdı. Mehmed IV ava meraklı olduğu için, çoğu zaman onu da beraberinde götürürdü. Turhan Sultan ölünce sarayın ve haremin en kudretli kadını oldu, fakat devlet işlerine karışmadı. Kocasının tahttan indirilmesi üzerine eski saraya gönderildi (1687).

Oğlu, Mustafa II tahta çıkınca, Valide Sultan olarak hareme döndü. Diğer oğlu Ahmed III zamanında da mevkiini korudu. Edirne'de öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Üsküdar'daki camii önündeki türbesi-

Foto. LAROUSSE

ne gömüldü. Oğlu, Mustafa II annesi adına Galata'da bir cami ile çeşme (1697), diğer oğlu Ahmed III Üsküdar'da Valide-i Cedid camiini, türbesini, çeşmesini, yine burada Gülfem Hatun mahallesinde Çarşı karakolu karşısındaki sebili yaptırdı. (M)

GÜLONİK sıf. (fr. *gulonique*). Kim. Glikonik asidin izomeri olan, sağ, sol ve etkisiz olmak üzere üç şekilde bulunan bir asit için kullanılır. (L)

GÜLOZ i. (fr. *gulose*). Kim. Glikozlar grubundan sentetik şeker. (*l-* gülozun oksitlenmesi sakarit asit verir.) Bk. OZ. (L)

GÜLPAYEGÂN. Esk. coğ. İran'da il; Zagros dağları eteğinde, Kum vâdisinde kurulmuştur. Ne zaman, kimin tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Arap coğrafyacılarının eserlerinde Carhazakân veya Gurbazakân olarak geçer. Kâtip Çelebi, *Cihannüma*'sında bunun Gurbayagân olması gerektiğini, zamanla kelimenin değiştiğini yazar. Gülpayegân ili Isfahan'dan Hemedan'a giden yol üzerinde bir konak yeridir. Bazılarına göre eski sayılan bu ilin adı eski metinlerde değil de daha çok son çağlarda yazılmış eserlerde görülür. İran'ın bir eyalet merkezi olan Gülpayegân, tarım ürünleri, afyon, tütün, pamuklu dokumalar satmasına karşılık gelişememiş bir durumdadır.

Bugün nüfusu 12 000 ile 15 000 arasında değişir. Bir yol uğrağı olması yüzünden oradan geçen yabancıların eserlerinde adına sık sık rastlanır. (M)

GÜLPINAR, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Ayvacık ilçesi) bucak; 6 823 nüf.; 21 köy. — *Bucak merkezi*, 908 nüf. İlçe merkezine 42 km uzaklıkta; yüksl. 100 m. (M)

Gülruh blş. i. *Esk.* Mus. Türk musikisinin mürekkep makamlarından biri. (M)

GÜLRUH HATUN, Bayezid II'nin kadını (?-Bursa, ?). Şehzade Âlemşah'ın annesi. Oğlu ile sancaklarda bulundu. Onun genç yaşta ölmesi üzerine Bursa'ya yerleşti. Kanunî'nin ilk saltanat yıllarında öldü, Bursa'daki türbesine gömüldü. Akhisar'da bir mescit, bir imaret, Aydın Güzelhisar'da ve Duraklı köyünde de birer mescit yaptırmıştı. (M)

GÜLSUYU blş. i. Sanay. Gül esansının sulandırılmasıyle elde edilen su. Bk. ANSİKL.

— Kozmetik. *Gülsuyu*, gülyağının damıtılması sırasında elde edilen tuvalet suyu. (Güzel kokusu ve yumuşatıcı etkisinden dolayı parfümeride kullanılır. Damıtma veya yağa yatırma yoluyle esans elde etmek için, şam gülünün [*Rosa Damascena*] çeşitleri kullanılır. Gülsuyu kolir olarak da kullanılır.)

— ANSİKL. Sanay. *Gülsuyu*, kokulu taze gül yapraklarının suda kaynatılıp imbikten çekilmesiyle elde edilir. Taze çiçekler iyice açıldıktan sonra toplanır. Su ile karıştırılıp karni denilen kaplarda kaynatılır. Sonra imbikten geçirilir.

Gülsuyu, şekerli veya şekersiz sütlü mahallebilere, güllâç, aşure gibi tatlılara, özel bir koku ve lezzet vermek için katılır. Mevlit gibi dinî toplantılarda koku olarak da dağıtılır. (ML)

GÜLSÜM BACI, türk kadın şairi. (Tırhala 1853-İstanbul 1928). Tırhala'nın ünlü bir ailesinden olan Gülsüm Bacı önceleri Bektaşî tekkesi postnişîni Nuri Baba'nın dervişiydi. Sonra Fatih türbedarı Melamî Âmiş Efendiye intisap etti. Şiirleri arasında nefesleri önemlidir. (M)

GÜLŞAH HATUN, Fatih Sultan Mehmed'in kadını (?-Bursa 1487). Fatih Sultan Mehmed Manisa sancakbeyi iken hareme alındı (1449). Bir sene sonra şehzade Mustafa'yı dünyaya getirdi. Sağlığında Bursa'daki türbesini yaptırdı ve oraya gömüldü. (M)

GÜLŞEHİR, esk. **Arapsun**, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili) ilçe merkezi kasaba; 4 410 nüf. Kızılırmak'a soldan karışan küçük bir derenin vâdisinde; yüksl. 850 m. Nevşehir - Kırşehir yolunun 20. kilometresi üzerindedir. En önemli tarihî eserler *Karavezir camii* ile *kütüphanesi*'dir. — *Gülşehir ilçesi*, 931 km², 31 181 nüf. Merkez ve Gümüşkent bucakları; 33 köy. Tahıl tarımı ve bağcılık. (M)

GÜLŞEHRÎ, türk tasavvuf şairi (X II.-XIV. yüzyıl). Asıl adı **Süleyman** veya **Ahmed**. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.

Eserlerinden anlaşıldığına göre Gülşehrî Mevlânâ'nın ölümünden (1273) sonra Sultan Veled tarafından Mevlevîliği yaymak üzere Kırşehir'e gönderildi. Burada bir tekke kurarak tarikatı yaydı. Ününü *Mantıku't-Tayr* (Kuş Dili) adlı mesnevî ile kazandı. Bu eser iran şairlerinden Feridüddin Attar'ın aynı adlı mesnevîsinin genişletilmiş tercümesiydi. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden, Attar'ın *Esrarname*'sinden, *Kelile ve Dimne* ve diğer eserlerden yararlanarak yazdığı bu kitapta Gülşehrî, sembol, hikâye ve fıkralarla tasavvuf ilkelerini anlatıp açıkladı. 1301'de tamamlanan eserin 1957'de tıpkıbasımı yayımlandı. Gülşehrî, ayrıca çeşitli şiir dergilerinde kalan şiirler de yazdı. Diğer eserleri: *Feleknarne* (islâm felsefesinde başlangıç - son meselelerini anlatan farsça mesnevî) [1301]; *Arûz Risalesi*. (M)

GÜLŞEN blş. i. (fars. *gül, çiçek* ve *-şen*, yer eki'nden *gül-şen*). *Esk.* Gül bahçesi: *Nâ-ehl için olursa da bî-feyz ü bî-vefâ / Hem dâr-ı marifettir o hem gülşen-i safâ* (Abdülhak Hâmid). || Kadın adı. || *Gülşen-âra*, gül bahçesini süsleyen. || *Gülşen-fürûz*, gül bahçesini düzenleyen. || *Gülşen-gâh*, gül bahçesi. || *Gülşen-saray*, gül bahçesindeki saray. *Gülşen-tirâz*, bahçıvan.

— Mus. *Gülşen-i vefa*, türk musikisinde mürekkep bir makam. (İbrahim Vefa Efendi tarafından yapıldı [1900'e doğr.] Bu makamda peşrev ve saz semaisi besteledi.) [M]

Gülşen, İstanbul'da yayımlanmış haftalık edebî ve fennî dergi (1886-1887, 26 sayı). Sahibi ve yayımcısı Kirkor Efendi idi. Ankara Millî kitaplığında tam bir koleksiyonu vardır. (M)

Gülşenâbâd, Beşiktaş'taki eski saraylardan biri. (M)

GÜLŞENÎ (İbrahim bin Muhammed), Halvetiye'ye bağlı Gülşenîlik* tarikatının kurucusu (Diyarbakır ? -Mısır 1533). Bir türkmen ailesine mensuptur. Menakıb kitaplarında nesebi Oğuz Ata'ya kadar çıkarılır. Anne tarafından da nesebinin halife Ali'ye ulaştığına dair söylentiler vardır. Gülşenî, ilk öğrenimini amcası Şeyh Seyyit Ali'nin yanında tamamladıktan sonra bilgisini arttırmak için Tebriz'e gitti. Burada Uzun Hasan'ın kazaskeri Mevlânâ Hasan tarafından korundu. İslâmî ilimlerde bilgisini derinleştirdi. Halvetî şeyhlerinden Seyyid Yahya Şirvanî'nin halifesi Aydınlı Dede Ömer Ruşenî ile tanıştı ve ona intisap etti. Bir süre sonra hilafet alarak Dede Ömer Ruşenî'nin tarikatını yaymağa başladı. Fakat Erdebil hanedanına mensup şiîlerin ortaya çıkışı üzerine huzuru bozuldu, oğlu Ahmed Hayali ile birlikte Sultan Yakub'un Tebriz'de kendisi için yaptırdığı zaviyeyi terkederek Diyarbakır'a kaçtı. Burada bir süre oturduktan sonra Kudüs yolu ile Mısır'a geçti. Kısa zamanda ünü bütün Mısır'a yayıldı. Yavuz Sultan Selim Mısır'a geldiğinde kendisine hediye ettiği arsa üzerine yaptırdığı zaviyesi, ziyaretçilerle dolup taşar hale geldi. Gülşenî'nin ününü duyan Kanunî Sultan Süleyman görüşmek için İstanbul'a gelmesini istedi. Gülşenî İstanbul'da büyük ikram gördü, devrin ünlü bilginleriyle görüştü ve birçok âlim Gülşenî'ye intisap etti.

Gülşenî Mısır'a dönünce el-Müayyide'deki zaviyesinin yapımı ile uğraştı ve bir süre sonra da öldü (1533). Yerine oğlu Şeyh Ahmed Hayalî geçti.

Gülşenî, ölümünden sonra da tasavvuf erbabı arasında ününü devam ettirdi. Gülşenîlikle Mevlevîlik arasında ilgi kuranlar oldu, hattâ Mevlânâ'nın «Gülşenî'nin güzel yüzünü, Ruşenî'nin o gözünü, ışığını gördüm» matlaıyle başlayan gazeline dayanarak Mevlânâ'nın üç asır önce Gülşenî ve Ruşenî'nin geleceğini haber verdiğini iddia edenler de çıktı. Gülşenîlik her ne kadar Mevlevîliğin tesirinde kalmışsa da bunların gerçekle ilgisi yoktur. Mevlânâ'nın yazdığı söylenen gazelin matla beytinin anlamı ise «O gül bahçesine mensup olan, güller gibi güzel yüzü, aydınlığın gözünü, ışığını gördüm» şeklindedir. Gülşenî'nin en önemli eseri farsça, remel bahsinde yazdığı 40 000 beyitlik *Mesnevî*'dir. Tarikat mensupları bu eserin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak 40 günde yazıldığını ve mesnevînin özü olduğunu kabul ederler. Diğer eserleri farsça, türkçe ve arapça *Divan'ı*, *Etvar Risalesi*, *Rüzname* adlı mesnevîsi, *Çobanname*, *Perdname*, *Kademname*, *Simürgname*'dir. (→ Bibliyo.) [M]

Gülşen-i Aşk (*Aşkın Gül Bahçesi*), Keçecizade İzzet Molla'nın (1785-1829) tasavvufî mesnevîsi. Konusu: Bir sabah güneşin doğuşundan sonra Kays, Ferhad, Vâmık, Azrâ, Şirin, Leylâ, gülşene (gül bahçesine) gelirler. Bülbül, bahçıvanın aracılığıyle İzzet'i gülşene çağırır. O da «sevgilisiz gülşeni ne yapayım? Git, bülbüle söyle, başkasını çağırsın» diye cevap verir ve daveti reddeder. Bülbül, bu sefer Kays'ı, Kays da Ferhad'ı yollar. Ferhad, sevgilinin gülşende olduğunu söyleyince birlikte yola çıkarlar. Ferhad yolda öldükten sonra İzzet'in başından birtakım maceralar geçer. Bir ejder onu yutar, ama yalvarmalarına dayanamayan Tanrı, meleklere, ejderi ateşe tutmalarını emreder. Ejder ateşe atılır, bu arada İzzet yanmadan gülşene döner. O sırada bir pir gelir. İzzet ona gülşeni, içindeki sevgilisini ve âşıkları sorar. Gülşenin bir rüyadan ibaret olduğunu öğrenince ağlamağa başlar; Gülşen için nice zahmetler çektiğini ve Aşk adlı birini sevdiğini anlatır. Pir de ona nasihatta bulunarak ah etmesini söyler. Sonunda bu ahtan bir nur peyda olur ve bu nurun, aşkın hakikati olduğu meydana çıkar ve her şeyin Tanrı'dan ibaret olduğu anlaşılır.

Gülşen-i Aşk, Şeyh Galib'in (1757-1799) *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevîsinden mülhemse de bir nazire değildir. Gülşen-i Aşk ile Hüsn ü Aşk ilâhî aşka erişebilmek için acı çekmek gerektiği temasında birleşir. İzzet Molla, Gülşen-i Aşk mesnevîsinin kusursuz bütünlüğü, yapmacıksız, canlı üslûbu ve yeni duyuşlarıyle Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid'i etkilemiştir. (M)

GÜLŞENÎLİK veya **GÜLŞENİYE** i. (İbrahim *Gülşenî*'nin adından). Halvetiye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Gülşenîlik*, ehli sünnet inançlarına son derece bağlıdır. Gülşenîliğin pir makamı Mısır'dadır. Diyarbakır'da dört, Edirne ve İstanbul'da iki, Hayrabolu'da on dört, Mekke, Halep, Urfa, Antakya, Rodos ve İskenderiye'de de birer gülşenî tekkesi vardır. Bu tarikata dair yazılmış eserlerde belirtildiğine göre bir gülşenî tekkesindeki günlük hayat şöyledir: sabahleyin, sabah namazından sonra ayetler okunur, yüksek sesle tevhit getirilir; dağılmadan önce Kur'an okunur; dervişler hücrelerinde İşrak namazı kılarlar; öğle namazında yine biraraya gelinir. Namazda Mülk suresi okunur, namazdan sonra tevhit getirilir. Akşamleyin sofracı dervişin hazırladığı sofrada tekke geleneğine göre yetkili kimseler yerlerini alırlar. Dervişler pazartesi ve perşembe günleri oruç tutarlar. Günlerini hücrelerde geçiren dervişler, yalnız beş vakit namazda ve zikir meclisinde biraraya gelirler. Zikirlerini «Allah Lâ ilâhe illâllah, Hu, Hak, Hayy, Kayyum, Kahhur» denen esmaî seba'ya bazı sıfatlar ekleyerek yaparlar. Zikire akşam namazı kılındıktan, Mülk suresi okunduktan sonra başlanır. Zikirden sonra devran ve sema yapılır. Gülşenîliğe yeni giren dervişe mevlevîlerde olduğu gibi *nev-niyaz* denilir ve şal, şemle ve hırka giydirilirdi. İki veya üç gün sonra efendiyle tanıştırılır, sonra dergâha gelir ve derviş hücrelerinin kapısında bir «hu» çeker, her hücredeki derviş buna bir «hu» ile karşılık verir. İçeri girildikten sonra nev-niyaz; tarikatçı efendinin, zakirbaşının, türbedar dedenin ellerini öper; ötekilerle kucaklaşır. Sonra kendisine bir hücre verilir ve meydan hizmetlerinden biriyle görevlendirilir.

Gülşenîlikte çile meydan hizmeti yapmakla çıkarılır. Çile süresi üç yıldır. Bir de *çile-i merdanei merdan* denilen çile vardır. Süresi en az yedi, ortalama on iki, en çok da kırk yıldır. Bu da bir meydan hizmetidir. Gülşenîlikte dervişlerin hücrelerinde altın ve gümüşten eşya, para bulundurması yasaktır.

Sünnî bir nitelik taşıyan, ehli sünnet inançlarına bağlı olan Gülşenîlik, **Bektaşîliğin** ve Mevlevîliğin etkisi altında kaldı. (→ Bibliyo.) [M]

GÜLŞENÎ Saruhânî, türk şairi (XV. yy.).

Teslim ve tevekkülle tasavvuf yolunda münzevî bir ömür sürdü. İran şairi Sadî'nin *Bostan*'ını örnek alarak, yedi bölüm halinde düzenlediği *Makalât* adlı eserini 1459'da tamamladı, Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etti.

Makalât, ahlâk meseleleriyle ilgili, manzum, karşılıklı ilmî tartışmalardan ve menkıbelerden meydana gelmiştir. (M)

Gülşen-i Şuarâ (*Şairler Bahçesi*), Bağdat'lı Ahdî'nin (öl. 1594) kısa bir devreyi (1522-1563) içine alan biyografi kitabı. Bu eser üç ravzadır (bölüm): 1. ravza, Kanunî ile şehzadelerini, vezirlerle bazı devlet ilerigelenlerini; 2. ravza, Kanunî devrinde yetişen 24 bilginin biyografisini; 3. ravza, Kanunî devrinde yetişen şairleri içine alır.

Ahdî sonradan eserine «Sultan-ı zamanın ahdinde altun başlı sancak beyleri efendiler» adlı 4. bir ravza ilâve etmiştir.

Eserde Latifî'nin açık tesiri görülür. Ahdî'nin tenkitleri çok zaman hatalıdır. Çok kere işittiklerini yazmıştır. Bununla birlikte Bağdat çevresinde yetişen şairler hakkında verdiği bilgiler önemlidir. (M)

GÜLŞENİYE i. Bk. GÜLŞENÎLİK.

GÜLTEĞİN. Bk. KÜLTİGİN.

GÜLTEPE, Ege bölgesinde İzmir şehrinde merkez bucağı içinde muhtarlık şeklinde kurulmuş bir semt; 28 115 nüf. (1965). [M]

GÜLÛ i. (fars. *gülû*). *Esk.* [İnsanda ve hayvanda] Boğaz: *Hande-i hacalet olup gülûları seddedip taam bile etmediler* (Naima). ‖ *Gülû-bend,* boyun atkısı, boyunbağı. ‖ *Gülûgîr* [boğazda kalan, boğazdan güçlükle geçen], yabanî armut, ahlat. ‖ *Gülû - güdaz,* boğazı yakan. (M)

Gül ü Bülbül, Kara Fazlî'nin (öl. 1563) mesnevîsi. Bu mesnevî doğu-islâm edebiyatında çok işlenmiş olan gül ve bülbül hikâyesinden ilham alınarak yazılmıştır. Eserde bülbülün yaz, sonbahar ve kış zamanında sessiz kalışı hapsedilme sayılır. Bahar gelince gül, tekrar açılmağa bülbül de şakımağa başlar. Bahar şahının oğlu olan Gül, bir gün ırmak kenarında aksini görerek güzelliği ile gururlanır ve güzelliğinden Nesim'e bahseder. Bülbül, Nesim'den bunu duyunca Gül'e âşık olur. Bahar şahı bu konudaki dedikodulara kızarak Bülbül'ü kafese koyar. Bu sırada doğudan Temmuz şahı çıkarak ortalığı kavurur ve Bahar şahını tehdit eder. O da korkarak dağa kaçar. Bir süre sonra kuzeyden gelen Hazan şahı gülbahçesini boş görünce oraya vali olmayı düşünür. Daha sonra Magrıp'tan Kış şahı çıkar gelir ve gülbahçesini zulmüyle kahreder.

Bahar şahı güneyde Nevruz şahına giderek yardım isteyince Nevruz gül bahçesini fetheder ve Bahar şahını tekrar gül bahçesine hükümdar yapar. Bu sırada Gül, Bülbül'ü hatırlayarak Nesim ile haber gönderir. Bülbül kafeste iken Gül gelerek onu ziyaret eder ve kafesten kurtarmak için Bahar şahına haber yollar, o da Bülbül'ü azat eder.

ördek avında gümede avcılar

Gül ü Bülbül mesnevîsindeki her varlık, bir semboldür: Bahar şahı akıl, Gül ruh, Gülşen ten, Bülbül gönül, Meltem insanın soluğu, Temmuz ile Hazan insanda bulunan gazap ve şehvet, Nevruz ruh âlemindeki kor v.b. Fakat Kara Fazlî'nin tasavvufî anlatımı açık seçik değildir. Gül ü Bülbül mesnevîsi daha çok bir aşk ve tabiat destanı görünümündedir. Üslûbu sade ve canlıdır. (M)

GÜLÜCÜK i. (*gülmek*'ten *gül-ü-cük*). Çocuk gülümsemesi. (M)

Gülüç barajı, Ereğli Demir ve Çelik fabrikalarının sanayi suyu ihtiyacını karşılamak üzere, Gülüç deresi üzerinde ve bu derenin Karadeniz'e döküldüğü noktadan 10 km içeride, Ereğli yakınında, beton dolgu tipinde yapılmış olan baraj (işletmeye açılışı: 1966). Gülüç barajı, temelden yüksekliği 22 m, talveg hattından yüksekliği 14,50 m; göl yüzeyi 1,34 km^2; dolgu hacmi 4 milyon 300 000 m^3; debisi 400 m^3/ saniye olan bir tesistir. (M)

GÜLÜK i. *Halk dili.* Bk. GÖLÜK.

GÜLÜM i. (*gülmek*'ten *gül-ü-m*). Gülmek işi.

◆ **Gülümlü** sıf. *Yeni.* Komik. (M)

GÜLÜMSEMEK geçz f. (*gülmek*'ten *gül-ü-mse-mek*). Yüz hatlarının hafif hareketleriyle sevinçli bir ruh hali ifade etmek, hafifçe gülmek: *O vakitten, bunun ne kadar imkânsız olduğunu düşündüğü için midir ki, öyle susup gülümsüyordu?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *O kadar ki, birbirlerine söyleyecek tatlı sözler bile bulamıyorlar, sadece derin derin nefes alarak gülümsüyorlardı* (Sabahattin Ali). *Esk.* Tebessüm etmek.

◆ **Gülümseme** i. Gülümsemek eylemi, hafifçe gülme: *Dudaklarındaki dost gülümseme bile dargın, yanımıza geldi* (Y. Z. Ortaç). *Esk.* Tebessüm.

◆ **Gülümser** sıf. Gülümseyen, güler yüzlü olan. ‖ i. Kadın adı. (M)

GÜLÜNÇ sıf. (*gülmek*'ten *gül-ü-n-ç*). Gülünecek, alay edilecek durumda olan: *İncelik, şıklık yaratılışında olmadığı için gülünç hallere giriyor* (H. R. Gürpınar). *Fakat bu, dünkünden bir kat daha gülünç, bin kat daha isyan ettirici bir komedya* (R. N. Güntekin).

◆ **Gülünçlü** sıf. *Yeni.* Güldürücü unsuru olan. Komik.

◆ **Gülünçlük** i. Alay edilecek durum: *Gülünçlüğünü bugün bile söylemeğe kolay kolay dilim varmayan...* (A. H. Tanpınar). [M]

Gülünçhane, XIX. yy.ın ikinci yarısında İstanbul'da (Vezneciler'de) ünlü tuluat oyuncusu Abdürrezzak'ın tiyatrosu. (M)

Gülünçhane-i Osmanî kumpanyası, XIX. yy.ın sonlarında Sezai, Komik Saffet, K. Ali, Atıf'ın yönetimindeki tuluat topluluğunun adı. (M)

Gülünç Kibarlar (*Les Précieuses Ridicules*), Molière'in 1659'da yazdığı tek perdelik oyun. Paris'in seçkin burjuvalarından Gorgibus, kızı Magdelon ile yeğeni Cathos'u La Grange ve Du Croisy adında iki dürüst kibarla evlendirmek ister. Ancak, okudukları romanların etkisiyle genç kızlar, nişanlılarını beğenmezler. Gençler nişanlılarından intikam almak için uşaklarını Mascarille markisi ve Jodelet vikontu kılığına sokarlar. «Kibar kızlar» bu iki kafadarın elinde oyuncak olur. Sonunda iki efendi ortaya çıkar, uşaklarının elbiselerini çıkarıp onları döverler. *Gülünç Kibarlar.* Molière'i Paris halkına tanıtan ilk eserdir ve kibar sınıftan burjuva sınıfına kadar bütün insanların merak saldığı dil zorlamalarını ve zevksizliğini tenkit eder. (L)

GÜLÜNÇLÜ DESTAN bls. i. Kahramanlık olaylarının yanı sıra, güldürücü unsurlara da yer veren manzume.

— ANSİKL. *Gülünçlü destan,* güldürücü olaylara da yer veren destansı bir manzumedir (msl. Aristo'nun *Orlando Furioso*'su [Çılgın Orlando]). Ancak bu terim, bayağı veya gülünç bir konuyu destan havasında işleyen parodiler için de kullanılır (*bürlesk* ise soylu bir konuyu bayağı üslûpla anlatır). Böyle yazılmış eserler arasında Homeros'a mal edilen *Batrakhomyomakhia* veya *Kurbağalarla Farelerin Savaşı*, *İlyada*'nın üslûbunu ve yöntemlerini taklit eder. Daha yeni yazarların eserleri arasında Tassoni'nin *La Secchia Rapita* (Kaçırılan Kova), Pope'un *The Rape of the Lock* (Buklenin Kaçırılması), Boileau'nun *Le Lutrin*'i (Rahle) bu türe girer. (L)

GÜLÜSTÜ HANIM, Abdülmecid'in ikbali, Mehmed VI'nın (Vahideddin) annesi (öl. İstanbul 1861). Beşinci ikbal iken Zekiye ve Fehime adlı ikiz sultanları (1855), 1856'da Mediha Sultan'ı, 1861'de de Vahideddin Efendiyi dünyaya getirdi. (M)

GÜLÜŞ i. (*gülmek*'ten *gül-ü-ş*). Gülmek eylemi veya gülme tarzı: *Bu gülüş bana kaybettiğimi sandığım bir şeyi bir lâhzada iade etti* (A. H. Tanpınar). *Hani ya bir gülüşünle istesen / Dünyayı gözümden âzâd ederdim* (C. S. Tarancı). [M]

GÜLYAĞCI bls. i. Gülyağı yapan veya satan kimse. (M)

GÜLYAĞCILIK bls. i. Gülyağı çıkarma veya satma işi. (M)

GÜLYAĞI bls. i. Sanay. Gülün taçyapraklarından elde edilen kokulu yağ. (*Gül esansı* da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sanay. *Gülyağı,* çeşitli parfümlerin yapılmasında bazen ana madde, bazen de ek madde olarak kullanılır. Ayrıca, briyantin, krem, sabun, ruj, allık, pudra gibi maddelerin kokulandırılmasına da yarar. Çeşitli yollarla elde edilir. Gülyağı üretimi yapan ülkelerin başında Bulgaristan, Fransa, Türkiye, İran, Tunus ve İtalya gelir. Bu maddenin yapımında en çok şam gülü (*Rosa Damascena*), kızanlık gülü (*Rosa Alba*), sadberk gülü (*Rosa candifolia linne*) tipi güller kullanılır. Türkiye'de Isparta ve Burdur illeri başlıca gülyağı üretim merkezleridir. Bölgedeki gül bahçeleri 3-5 000 dönüm genişliktedir. Isparta ve Burdur köylerinde gülyağı ilkel usullerle çıkarılır. Isparta'daki fabrikada ise, fabrika tipi üretim yoluyle, imbikten geçirme veya hem imbikten geçirme hem de eritme birarada uygulanarak elde edilir. 3-4 000 kg gülden 1 kg gülyağı çıkar.

Gülyağı, fabrikasyon, köylü tipi ve konkretkatı adları altında üç tip olarak piyasaya çıkarılır. Üretim hacmi yıldan yıla değişmektedir. Son yıllarda sentetik koku sanayiinin gelişmesi, gülyağına olan ihtiyacı azaltmıştır. (M)

GÜLZAR bls. i. (fars. *gül,* çiçek ve *-zâr,* yer eki'nden *gül-zâr*). *Esk.* Gül bahçesi: *Suya versün bağban gülzârı zahmet çekmesün / Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâra su* (Fuzuli). ‖ *Gülzârı firâk,* ayrılığın gül bahçesi. ‖ *Gülzâr-ı hümâyunsây,* padişahlara yakışır tarzdaki gül bahçesi. (M)

Gülzar veya **gülizar,** türk musikisinde yaklaşık olarak beş asırlık bir mürekkep makam.

— ANSİKL. Karcığar ve hüseynî makamlarından ibarettir. Gerdâniyedeki rast'ın yerini gülzar'da karcığar alır. Karcığar ile dügâh (la) perdesinde kalır. Birinci güçlü, hüseynî'nin güçlüsü olan hüseynî (mi), ikinci güçlü de karcığar güçlüsü olan neva (re) perdeleridir. Donanımına hüseynî gibi si koma bemolü (segâh) ve fa bakiye diyezi (evc) konur. Karcığarda da bu iki arıza vardır. Karcığarın ayrıca mi bakiye bemolü (hisar), nota içinde kullanılır. Genellikle inicidir. Karcığar'sız muhayyer'e benzeyen birkaç parçaya da gülzar denir. Bugün bilinen 61 parça gülzar eser vardır. Başlıcaları: *peşrevler*: lâ Gazi Giray, II (hafif), Baba Zeytun İshak (hafif). *Saz semaileri*: İshak, Kanunî Ârif Bey, Dürrü Turan. *Şarkılar*: Dede (yürük aksak 3 köçekçe ve aksak bir şarkı), İsmail Hakkı Bey (aksak ve devr-i hindî) Mustafa Çavuş (yürük aksak), Lâtif Ağa (düyek), R. Fersan. (M)

Gülzar-ı Savab, Nefeszade İbrahim Efendinin hat ve hattatlardan bahseden eseri. Eserin birinci bölümünde yazının menşei, fazileti, türleri hakkında bilgi verilir ve Türklerden, İranlılardan ve Araplardan yetişen büyük hattatların hayatlarından bahsedilir. Eserin ikinci bölümünde de aharlar, bunların yapılışı, mürekkepler, kalem ve kalem açma, kalemtıraş ve makta söz konusu edilir. Eserin önemli kısmı ikinci kısmıdır. Bu kısımda türkçe hiç bir kaynakta

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

rastlanmayan bilgiler vardır. Eser Kilisli Muallim Rifat tarafından yayımlandı (1939). [M]

GÜM i. (onomatope). Derinden ve patlarcasına gelen yankılı gürültü: *Güm diye bir ses duymaları ile merdivene koşmaları bir oldu.* ‖ *Argo.* Yalan, uydurma şey.

— ÇEŞ. DEY. *Güm atmak. Argo.* Yalan söylemek. ‖ *Güme gitmek. Teklz.* Boşa gitmek, yok olmak. [İnsan için] Boşu boşuna ölmek, bir hiç uğruna ölmek: *Zavallı adam kavga edenleri ayırayım derken güme gitti.*

◆ **Güm güm** zf. Tekrarlanan gürültülü sesleri belirtir: *Kapı güm güm vuruldu.* (M)

GÜM sıf. (fars. *güm*). *Esk.* Kaybolmuş, kayıp, yitik: *Ey kalb neden gelir bu kemküm / Merdâne sebatın oldu mu güm* (Recaizade Ekrem). ‖ Yanılmış, hataya düşmüş. ‖ *Güm-geşt ve güm-geşte,* kaybolmuş: *Sensin eden ıdlâl nice ehl-i tarîkı / Sensin eden ihdâ nice gümgeşte-i râhı* (Ziya Paşa). ‖ *Güm-kerde ve güm-kerde-pey,* kaybedilmiş, izi kalmamış. ‖ *Güm-nâm,* unutulmuş, adı sanı yok olmuş: *Âdem neye güm-nâm ola hâk içre mücerret / Ondan daha lâyık mısınız siz o bekaya* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Güm-şüde,* kaybolmuş: *Sokulup bir saçağın altına gûyâ uyuyan / Hânüman güm-şüde binlerce sefilân-ı beşer* (M. Â. Ersoy). [M]

GÜMAN i. (fars. *gümân*). *Esk.* Sanma, sezme: *Zîra kati tünd ü bî-amandır / Lûtf etmesi de velî gümândır* (Şeyh Galip). ‖ Şüphe: *Tanrının birliğine yoktur güman* (Dede Korkut). ‖ Düşünce, kaygı: *Dağ başından duman, yiğidin başından güman eksik olmaz* (Atasözü). ‖ *Bed-güman,* şüpheci. ‖ *Bî-güman,* şüphesiz.

◆ **Gümanlı** sıf. *Esk.* Kaygılı: *İkicikli yar sevenin / Başı gümanlı gümanlı* (Karacaoğlan). [M]

GÜMBED veya **GÜNBED** i. (fars. *günbed'*-den). *Esk.* Üstü kubbeli bina, kubbe, kemer: *Şu gümbedin üzerinden beş altı taş sökerim / Bataksa al bu da batmaz deyip deyip sökerim* (M. Â. Ersoy). [Bk. KÜMBET.] ‖ *Teşm. yol.* Gök, sema. ‖ *Gümbed-i âb,* su kabarcığı. ‖ *Gümbed-i a'zam,* dokuzuncu felek. ‖ *Gümbed-i destâr* (veya *gümbed-i imâme*), sarık. ‖ *Gümbed-i devran* (*gümbed-i devvâr, gümbed-i azrak, gümbed-i hazrâ* veya *gümbed-i mînâ*), gökyüzü: *Vâdi-i aşkta sevda ile sergeşte idim / Gelmeden gerdişe bu gümbed-i devvâr henüz* (Fuzuli). *Hâr ü zâr olmazdı bülbül hâr yar olmazdı gül / Aksine devr etmeseydi gümbed-i devrân eğer* (Baki). *Sebz ü hurrem, bir feza mı her kenâr-ı cûybâr / Yâ meyân-ı cûda aks-i gümbed-i hazrâ mıdır?* (Nef'i). ‖ *Gümbed-i dimağ,* damak. ‖ *Gümbed-i gül,* gül goncası. Altın kadeh. ‖ *Günbed-i muanber,* sevgilinin hoş kokulu başı.

◆ **Gümbedî** sıf. *Esk.* Gümbed ile ilgili. ‖ Gümbed biçiminde. (M)

GÜMBEDEK zf. (onomatope). Birdenbire ve gürültüyle düşüşü anlatır: *Gümbedek düştü.* (M)

GÜMBÜRDEMEK geçz. f. (onomatope, *gümbür*'den *gümbür-de-mek*). Gürültülü bir ses çıkarmak: *Bir oradan ayrılırken toplar gümbürdüyordu.* ‖ *Teklz.* Ölmek: *Adamcağız iki günde gümbürdeyip gitti.*

◆ **Gümbürdetmek** ettrg. f. Gümbürdemesine yolaçmak. (M)

GÜMBÜR GÜMBÜR zf. (onomatope). Gürültü ile, gürültülü bir şekilde: *Kalbi kökünden taşan bir delilikle gümbür gümbür atıyor, elleri göğsünün üstünde kalbini bastırıyor* (H. E. Adıvar). *Daha bir iki dakika evvel biri buradan gümbür gümbür koştu* (H.R. Gürpınar). [M]

GÜMBÜRTÜ i. (onomatope, *gümbür*'den *gümbür-tü*). Bir şeyin gümbürdemesinden çıkan ses, gürültü: *Sonra, şayet şahsının incinse, hattâ, bir tüyü / Yer yıkılmış zanneder seyreyleyen gümbürtüyü* (M. Â. Ersoy).

◆ **Gümbürtülü** sıf. Gümbürtü sesi çıkaran: *Kasap Osman Bey, çevresine saldığı dehşetten kasılarak, gıcırtılı, şakırtılı, gümbürtülü, çatırtılı adımlarla yürüdü* (Kemal Tahir). [M]

GÜME i. Avc. Deniz, göl veya bataklık kıyılarında, ördek, çulluk ve benzeri av kuşlarını çekmek için kurulan, genellikle, üstü örtülü, altında barınılabilecek biçimde yapılmış bazen de yerinden çıkarılabilen tuzak. (L)

GÜMEÇ i. Bk. GÖMEÇ.

GÜMELE i. (esk. türk. *kümele*'den). *Halk dili.* Avcı kulübesi. (M)

GÜMENEK, lat. **Komana Pontika.** Esk. coğ. Tokat'ın 8 km kuzeyinde şehir. Eskiden stratejik bir öneme sahipti. Amaseia ile beraber Romalıların idaresinde Pontos bölgesinin büyük şehri oldu. Bizanslılar zamanında önemini kaybetti. Türklerin fethinden sonra Tokat şehri Komana'nın yerini aldı. (M)

GÜMİ i. Denizc. *Esk.* Kalyonlarda yelkencilik vazifesi gören azaplara verilen ad. (Bunlar tersane görevlilerindendi.) [M]

GÜMLEMEK geçz. f. (onomatope, *güm*'den *güm-le-mek*). Güm sesi çıkarmak. ‖ *Teklz.* Beklenmeyen bir zamanda ölmek veya yok olmak: *Kadıncağız gümledi gitti.* ‖ *Argo.* Sınıfta kalmak.

◆ **Gümletmek** ettrg. f. Güm sesi çıkarttırmak: *Evin içinde bütün yalıyı çürümüş bir göğüs gibi gümleten öksürükler işitiliyordu* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

GÜMRAH veya **GÜMREH** blş. sıf. (fars. *güm,* kayıp ve *râh,* veya *reh,* yol'dan *gümrâh* veya *güm-reh*). [Saç, sakal, ses v.b. için] Bol, gür: *Tâ kulakların içinden fışkırarak iki yanağı hemen tamamıyle kaplanmış gümrah, beyaz iki sakal* (H. R. Gürpınar). ‖ *Esk.* Yolunu kaybetmiş. ‖ Yolunu şaşırmış, doğru yoldan ayrılmış: *Kerbelâ halinden olmuşuz âgâh / Susuz şehit etti Yezid-i gümrah* (Dertli).

◆ **Gümrahân** çoğl. blş. i. *Esk.* Doğru yoldan ayrılmış olanlar.

◆ **Gümrahî** blş. i. *Esk.* Doğru yoldan ayrılma, sapıtma. (M)

GÜMRÜ, rusça **Leninakan** (esk. **Aleksandropol**), S.S.C.B.'de (Ermenistan) şehir. Aras'ın kolu olan Ahuryan ırmağının yukarı havzasında; 108 000 nüf. Dokuma (ipek) ve besin sanayii. 1837'de Ruslar tarafından kurulan şehir 1878'e kadar bir müstahkem mevkiydi. Kafkas cephesinde başarı kazanan Türkler Arpaçay'ı (30 nisan 1918) ve Gümrü'yü ellerine geçirdiler (15 mayıs 1918). 2 Aralık 1920'de Türkiye Büyük Millet meclisi ve Ermenistan cumhuriyeti arasında imzalanan Gümrü antlaşmasıyle Ermenistan'ın direnmesi sona erdi. (M)

Gümrü antlaşması, Türkiye ile Ermenistan arasında 3 aralık 1920 tarihinde imzalanan barış antlaşması. Millî hükûmetin imzaladığı ilk antlaşma olması bakımından önemlidir.

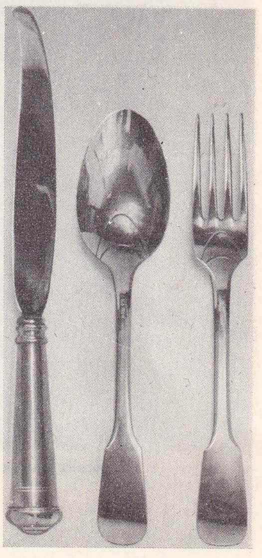

gümüş çatal kaşık ve bıçak, XVIII. yy. (Fransa)

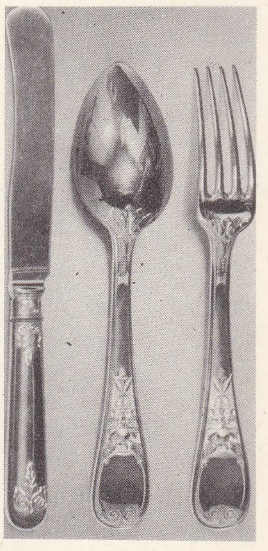

yaldızlı **gümüş** çatal kaşık ve bıçak, Ampir I devri İmparatorun sofra takımından örnek

fransız **gümüşleri**: 1. yaldızlı çorba kâsesi; 2. Louis XV üslûbu servis tabağı; 3. Régence üslûbu yuvarlak servis tabağı; 4. Louis XIV üslûbu şamdan; 5. Louis XIV üslûbu kabartma kenar motifli, çukur, kare şeklinde sebze tabağı; 6. Louis XVI üslûbu kapaklı sebze tabağı; 7. Ampir üslûbu şekerlik ve kahvedanlık; 8. modern salça kâsesi; 9. «Coco» denilen, Louis XIV üslûbu peçetelik; 10. Légence üslûbu, eski gümüş çaydanlık; 11. böcek kabuğu motifli, Louis XIV üslûbu, ekmek tepsisi

Foto. LAROUSSE

gümüş başlık

Mondros mütarekesinden sonra (30 ekim 1918), İtilâf devletlerinden yardım gören Ermenilerin doğudaki hareketleri üzerine Büyük Millet Meclisi hükûmeti doğu bölgesinde Ermenilere karşı savaş açtı: 15. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşayı Doğu Cephesi kumandanlığına tayin etti.

Ermeniler 18 haziran 1920'de saldırıya geçtiler. Buna karşılık 28 eylülde türk kuvvetleri karşı harekete giriştiler ve 30 ekimde Kars, 7 kasımda Gümrü alındı. Türklerin başarıları karşısında Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar. 3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan antlaşmada türk hükûmetini Doğu cephesi kumandanı Kâzım Karabekir, Erzurum mebusu Süleyman Necati Bey, Erzurum valisi Hamit Bey, Ermenistan cumhuriyetini ise eski başvekil Aleksandr Khactissian, eski maliye vekili Abraham Kulhandyan temsil ettiler.
Tamamı 18 madde olan antlaşmanın önemli noktaları şunlardır:

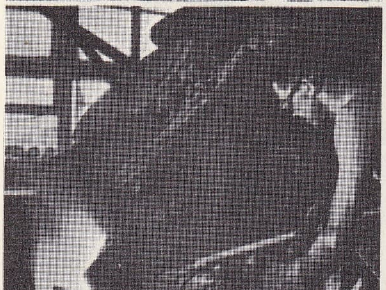

yukarıda, bir gümüşlü kalsit damarını inceleyen madenciler (Ontario, Kanada); aşağıda, elektrikli ergitme fırınından kalıplara boşaltılan nikel, gümüş, bakır ve çinko karışımı (Connecticut, A.B.D.)

1. 1878'de terkedilen Kars ve çevresi Türklere geri verilecek,

2. Aras nehrinden Çıldır gölüne kadar uzanan hat doğu sınırı olacak,

3. Sevr antlaşmasını ve Türkiye çıkarlarına uygun olmayan antlaşmaları Ermeni hükûmeti kabul etmeyecek.

Gümrü antlaşması doğuda elden çıkan bazı toprakları tekrar kazanmamızı sağladı. Büyük devletlerin Ermeniler hakkındaki tasarılarının boş olduğu ortaya çıktı. Ermenistan daha sonra Rus topraklarına katılınca, Gümrü barış antlaşması hükümleri de Moskova ve Kars antlaşmalarına alındı. (M)

GÜMRÜK i. (lat. *commercium,* ticaret ve yun. *kumerki*'den). Bir ülkeye giren ve ülke kanunlarının tanıdığı istisnalar dışında kalan her çeşit eşyadan, sınırlarda, istasyonlarda, havaalanlarında alınan vergi veya resim: *Gümrüğünü ödemek istemediği için gelen hediye geri gönderildi.* (Bk. ANSİKL. *Huk.* ve *Tar.*) ‖ Gümrük resminin alınmasını sağlayan, ülkeye girip çıkan malları denetleyen ve gümrük mevzuatını uygulamakla görevli devlet teşkilâtı ve bu teşkilâtın çalıştığı yer: *Gümrükte çalışmak. Gümrükten geçmek.* Bk. ANSİKL. *Huk.*

— DEY. *Gümrükten mal kaçırır gibi,* gereksiz yere telâşlı hareket edenler için kullanılır.

— Huk. *Gümrük beyannamesi,* gümrüğe tabi malın değerini bildiren, mal sahibi tarafından doldurulacak resmî formül. ‖ *Gümrük bölgesi,* denizlerde karasuları, karalarda sahilden içeri doğru 30 km derinlikteki alanlar, sınır teşkil eden nehirlerle göllerde gümrük hattından içeri doğru 30 km'ye kadar olan alan ile Boğazlar, Marmara denizi ve İstanbul limanı. ‖ *Gümrük hattı,* gümrük gözetim ve denetiminin yapıldığı bölgenin sınırı (Gümrük kanununa göre, Türkiye'nin siyasî sınırları). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Gümrük kimyageri,* gümrüklerden geçecek eşya v.d. maddeleri usul ve talimat dairesinde muayene ve tahlil etmek ve bu yolda gerekli görülecek incelemeleri yapmakla yükümlü kişi. ‖ *Gümrük kolcusu,* gümrüklerce gözaltında bulundurulması gerekli görülen eşya ve yolcularla beraber bulunmak, denizüstü işlemlerinde tartı, sayım ve muayene memurlarına yardım etmek, gümrüklerin elden götürülmesi gereken yazılarını ve tahlil için çıkarılmış eşya numunelerini yerlerine götürmek gibi işlerle görevli kişi. ‖ *Gümrük komisyoncusu,* gümrük muamelelerinde başkası hesabına aracılık yaparak yüzde alan kişi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Gümrük mukavelenamesi,* devletler arasında gümrük işlerine ilişkin sözleşme. ‖ *Gümrük resmi. Eşanl.* GÜMRÜK VERGİSİ. ‖ *Gümrük tarifesi,* çeşitli eşyadan alınacak vergi miktarını gösteren bir tablo, idarî bir kural. ‖ *Gümrük vergisi,* kişiler tarafından mal ithal edilirken «Gümrük Giriş Tarife cetveline» göre ödenecek kamu alacağı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Birinci sınıf gümrük,* her çeşit giriş, çıkış ve transit gümrük işlemlerini görme yetkisi olan gümrük. ‖ *İkinci sınıf gümrük,* gümrük laboratuvar tahliline ihtiyaç göstermeyen eşyanın giriş, çıkış ve transit işlemlerini görme yetkisi olan gümrük. ‖ *Üçüncü sınıf gümrük,* yalnız yolcu ve yolcu beraberinde gelen eşya ile bakanlıkça tespit edilen eşyanın giriş, çıkış ve transit işlemlerini görme yetkisi olan gümrük.

— ANSİKL. Huk. Türkiye cumhuriyeti gümrük hattından geçen veya eşya geçiren her şahıs, gümrük kanun ve nizamlarına uymakla yükümlüdür (Gümrük kn. md. 1). Gümrük mevzuatı, hemen bütün bakanlıkları ilgilendirdiğinden, kural olarak Bakanlar kurulu tarafından yürütülür. Ancak, gerek teşkilâtı ve gerek görevleri bakımından uygulamadan asıl sorumlu olan Gümrük ve Tekel bakanlığıdır. Bakanlığın gümrük işlerine ilişkin teşkilâtı, merkezde ve taşrada olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Merkezde, gümrük ve tarife kanunlarının ve gümrüklerle ilgili kanun, tüzük, antlaşma ve sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak, gümrük şube ve servislerinin çalışmalarını denetlemekle görevli Gümrükler Genel müdürlüğü ile, Gümrükler Muhafaza müdürlüğü bulunur. Taşrada da, hava ve önemli deniz limanlarında gümrük teşkilâtı kurulmuştur. Bk. GÜMRÜK VE TEKEL BAKANLIĞI.

● *Gümrük hattı.* Gümrük kanununa göre, gümrük hattı (Türkiye sınırları), kara, su ve havadan ancak gümrük kapılarından geçilerek aşılır (md. 7). Aşağıda yazılı yerler, kanunda veya gümrükçe verilmiş yazılı izin kâğıdında gösterilen kayıtlara uyulmak ve gümrüğün denetlemesi altında bulundurulmak şartıyle, vergi ödeme mükellefiyeti açısından, gümrük hattı dışında sayılır: **1.** serbest liman, bölge ve mahaller; **2.** gümrüklenmemiş eşyaya mahsus antrepolar ve bu türlü eşya konmasına gümrük idaresince izin verilmiş mahaller (md. 3).

● *Gümrük komisyoncusu.* Gümrük komisyoncusu olabilmek için «türk olmak, 18 yaşını ve en az ortaokulu bitirmiş veya eşit öğrenim görmüş olmak, hırsızlık, emniyeti suistimal, dolandırıcılık, yalan yere şahadet, yalan yere yemin, cürüm tasnii, iftira, irtikâp, irtişa, ihtilâs, kaçakçılık cürümlerinden dolayı hapisle cezalandırılmış veya mutlak surette ağır hapis veya o derecede cezayı gerektiren bir suçtan mahkûm veya memurluktan cezaen çıkarılmış olmamak, bulaşıcı hastalıklardan salim olmak, gümrük ve tarife konuları ile, gümrüğe ilişkin ticaret anlaşmaları konularında yeter bilgisi olduğu imtihanla sabit olmak» gerekir. Ancak gümrükte en az beş yıl memurluk yapmış olanlardan şeflik veya ikinci sınıf muayene memurluğuna kadar yükselmiş bulunanlar imtihan kaydına tabi değildir. Gümrük komisyoncuları ve yardımcıları, komiser hakem veya eksper hakem olamazlar.

● *Gümrük vergisi.* Türkiye'ye ithal olunacak bilcümle eşyadan, Gümrük Giriş Tarife cetveline göre gümrük vergisi alınır (Gümrük kn. md. 16). Mükellefler gümrük vergisi tahakkuklarına karşı, kanunda belirtilen sebeplerden birine dayanarak itirazda bulunabilirler. İtiraz, yazılı bildirim tarihinden itibaren 15 gün içinde yapılabilir. Mükellefin beyanname veya borç tahakkuk kâğıtlarını imzalaması, yazılı bildirim sayılır. İtiraz üzerine idare âmiri tahakkuku inceler: haklı bulursa vergi buna göre tahakkuk ettirilir. İtiraz yerinde görülmezse Gümrükler Genel müdürlüğüne intikal ettirilir. Genel müdürlük de itirazı haksız bulur ve ilgili, bu kararın tebliğinden itibaren 10 gün içinde itirazında ısrar ederse, mesele Hakem heyetine gönderilir. Hakem heyetine taraflarca seçilen birer eksper hakem de katılır. Bu hakemler, ticaret, tarım ve sanayi işlerinde ve gümrük tarifeleri konusunda ihtisası olan kimseler arasından Ticaret bakanlığınca iki yıl için seçilen üç komiser hakem ile, İstanbul Ticaret ve Sanayi odalarının mütalaaları alınarak, Gümrük ve Tekel ile Ticaret bakanlıklarınca düzenlenen listede yer alan eksper hakemlerdir. Uyuşmazlık üstünde, taraflarca seçilen eksper hakemler oybirliğiyle bir sonuca varamazlarsa veya 15 gün içinde bir karar veremezlerse, Hakem heyeti meseleyi inceler ve en geç bir ay içinde karara bağlar. Bu kararlar gerekçeli olmalıdır. Takip olunan usul, yargılama usulüne benzemekle beraber, bu heyetler birer mahkeme olmadığı gibi, kararları da yargısal nitelikte kabul edilemez. Eksper hakemler ve Hakem heyeti, tarife uygulamasından doğan ihtilâflarda eşyanın yalnız teknik niteliği ile, bu niteliğe göre tarifedeki yerini belirtmeğe yetkilidir, içtihat niteliğinde karar ve yorum yoluna gidemez. Bu bakımdan, hakem heyetlerinin bu çeşit kesin kararları bir yargı kararı niteliğinde değil, idarî-icraî bir işlem mahiyetindedir ve bunlar aleyhine, yazılı olarak bildirilmelerinden itibaren doksan gün içinde Danıştay'da iptal davası açılabilir.

5383 Sayılı Gümrük kanunu bazı eşyanın gümrük vergisinden muaf tutulmasını öngörmüştür (md. 17 ve devamı). Örnek olarak şunlar alınabilir: **1.** kamuya yararlı derneklere ve kamunun faydasına parasız tahsis edilmiş millî tesislere, konularına uygun olarak bağış yoluyle gelen eşya (Bakanlar kurulu kararı ile); **2.** millî savunma ihtiyacı için hükûmet tarafından doğrudan doğruya getirtilen silâhlar ile bunların parçaları ve teferruatı, her türlü savaş mühimmat ve ganimeti; **3.** cumhurbaşkanının zat ve ikametgâhı için gelen eşya; **4.** yolcuların beraberlerinde getirdikleri, şahıslara ait, kullanılmış veya kullanılmamış zatî eşya ile, taşıma vasıtaları hizmetlilerinin yalnız kullanılmış zatî eşyası (yolcunun gelişinden itibaren, en geç altı ay sonra veya en çok iki ay önce gelen yalnız kullanılmış zatî eşya da bu hükümden yararlanır); **5.** yabancı ülkedeki daimî görevlerinden dönen türk

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); Encyclopedia Americana

memurların, öğrenimden dönen türk öğrencilerin veya yabancı ülkeye ticaret yahut diğer bir amaçla yerleşerek iki yıl kaldıktan sonra dönen türklerin göç suretiyle beraberlerinde veya kendilerinden en çok iki ay önce veya altı ay sonra gelen kullanılmış ev eşyası (iki yıl oturmaksızın zorlayıcı sebeplerle dönenlerin ev eşyası da bu hükümden yararlanır); **6.** gümrükçe ticarî nitelikte olmadığı tespit olunan numunelik eşya ve modeller.

Gümrük kontrolu altında bulunan eşya, gümrük vergisinin ödenmesinden önce mahvolursa, gümrük resmi ödeme mükellefiyeti kalkar.

— Esk. huk. ve Tar. Gümrük resminin ilkel şekli Arap yarımadasında İslâmiyetten önce de vardı. M.Ö. 2000 yıllarında, İsmail peygamber zamanında, Mekke'de bulunan iki kabileden biri kuzeyden gelen kervanlardan, diğeri güneyden gelenlerden, onda bir oranında resim alırdı. Hz. Muhammed'in dedesinin de Mekke'ye gelen kervanlardan bu resmi aldığı ve İslâmlığın ilk yıllarında bu uygulamanın devam ettiği bilinmektedir. Bazı yazarlara göre, islâm idaresinde de bu resim onda bir oranında devam etmiş, Mekke ve Medine pazarlarına getirilen mallardan alınmıştır. Hz. Muhammed, Medine pazarında vergi memurları görevlendirmişti. Bazı kabileler özel anlaşmalarla onda bir resim ödemekten muaf tutuluyordu. Halife Ömer zamanında bu resimle ilgili geniş hükümler yürürlüğe kondu: müslümanlardan kırkta bir, İslâm devletinin tebaası olan, «zimmet ehli» gayrımüslimlerden yirmide bir, Dârülharb'e mensup olanlardan ve İslâm devletinin tebaası olmayan gayrımüslimlerden onda bir oranında alınmağa başlandı. Bu resim yalnız ticarî eşyaya mahsustu ve Mâverdî'nin ileri sürdüğüne göre, sadece Dârülharb ile Dârülislâm arasında yapılmakta olan ticarette uygulanıyordu. İhtiyaç maddelerinin fazla miktarda gelmesini sağlamak için bazen gümrük resminde indirim yapılırdı. Nitekim halife Ömer, Medine'ye hububat ithalinde böyle bir indirim yapmıştı. Nakledildiğine göre, bu indirim yüzde elli tutarındaydı. Resmin toplanması hakkında verilen bilgiler açık olmamakla beraber, sınırda değil de varış pazarlarında alındığı anlaşılmaktadır.

Gümrük resmi nispetleri hakkında da bazı farklı bilgiler verilmektedir. Gümrük resminin «meşru» olduğu bu verilen bilgilerden anlaşılmakla birlikte, belki de zaman zaman nispeti fazlalaştırıldığı için müslüman halk arasında hoş görülmemiştir. Bundan dolayı gümrük vergisine, islâm hukukunda *meks* adı verilmiştir (meks, bir kimsenin satılık malını değerinden eksik bedel ile satın almak, bir şeyi eksiltmek, zulmetmek, taaddî etmek anlamındadır). Anlaşıldığına göre, bu resim islâmî esaslardan uzaklaşıldığı için, halk ve bilginlerce benimsenmemiş ve böyle adlandırılmıştır. Hattâ *Kamus* tercümesinin meks maddesinde, Cahiliye devrinde, İslâmiyetten önce, pazarlarda meks denen akçenin alındığı, bunun türkçe karşılığının *bac* olduğu ve hâlâ islâm ülkelerinde bu Cahiliye devri zulmünün devam ettiği yazılıdır. Demek ki meks, şeriata göre, haddini aşmış sayılan ve alınmaması gereken yerde alınan vergidir. Zamanla meşru gümrük resmi anlamında da kullanılmıştır. Şerî bakımından, ticaret mallarından *öşr* almak caiz görülmüş, bunu tahsil eden memura da *musaddık* denmiştir. Vergilerde islâmî esaslara riayet edilmesi dolayısıyle, zamanla gümrük resmi de meks kavramı içine sokulmuş ve gümrük resmini tahsil edenlere de *mekkâs* denmiştir. Satış bedelinden hükûmetin hisse alması, halk ve tacirlerce hoş görülmemiş, bu vergi şerî değil, örfî sayılmıştır.

Âşıkpaşazade Tarihi'nde, Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Beyin, kendisine pazardan bac alınması teklif edildiği zaman, önce kızdığı ve tepki gösterdiği, sonra örfî olan bu resmi kabul ettiği yazılıdır. Köprü veya derbend geçenlerden alınan bac da meks kavramı içinde sayılmıştır. Meks ve mekkâslık, şeriata aykırı bir zulüm sayıldığından, mekkâs denen gümrük memurlarına iyi gözle bakılmamış ve dindar halk mekkâslık görevini kabulden kaçınmıştır. (Aynı tepkiye, Yeni Ahit'ten anlaşıldığına göre, Roma devleti adına gümrük memurluğu ve genel olarak vergi memurluğu yapanlara karşı, İsa'nın çağdaşı olan yahudilerde de rastlanmaktadır.)

Şerî gümrük resmini toplayan kimseye, nispeti onda bir olan öşr'ü topladığı için *âşir* adı da verilirdi. Ticaret mallarından vergi alınabilmesi için, bazı hukukçular, âkil ve bâliğ olma (ergin olma) şartını ararlar; fakat İslâm devleti tebaası olmayan ve müstemin olarak gelen gayrımüslim tacirlerde, mal sahibinin âkil ve bâliğ olması aranmaz, «mütekabiliyet şartı»na bakılır. Ayrıca, ticaret mallarının getirilişi üstünden bir kamerî yılın geçmiş olması, tacirin, İslâm devleti tebaası ise, malları karşılığında borçlu bulunması, İslâm devletinin memuru olan âşirin, malları koruyacak ve ticarî güvenliği sağlayacak güçte bulunması gibi şartlar da aranır. Böylece, İslâm devleti tebaasından alınacak verginin, islâm hukukçuları tarafından zekât vergisinde olduğu gibi sıkı şartlara bağlamak istendiği anlaşılmaktadır. Müsteminler için ise, tebaası bulunduğu devletin müslüman tacirlere yaptığı muameleye bakılır. Mütekabiliyet esasına göre hareket edilir. Arada anlaşma varsa, ona uyulur. Bazen, halife Ömer devrinde yapıldığı gibi, ticarî vergi ve gümrük resimlerinin indirildiği veya bazı vergilerin kaldırıldığı da olmuştur. Melikşah'ın, ticarî mübadelelerin artması, ticaretin gelişmesi için kaldırdığı vergilerin toplamı 600 000 dinar tutuyordu. Hazinenin zararına rağmen, Melikşah ve halefleri sık sık vergileri kaldırarak ticaretin gelişmesi amacını gütmüşlerdir. Anadolu Selçuklularında da, gümrük resmi vergileri düşük tutularak ticaretin gelişmesi sağlanmak istenmiştir.

Osmanlılarda *dahilî* ve *haricî gümrükler* vardı. Dahilî gümrükler, Osmanlı imparatorluğunun bir iskelesinden diğerine veya bir beldeden diğerine nakledilen mallardan alınırdı. Kıyılarda *sevahil gümrükleri*, sınırlarda *hudut gümrükleri* vardı; ara yerlerde bulunan gümrüklere de *kara gümrükleri* denirdi. Gelen ticaret eşyasından alınan vergiye *amediye*, giden eşyadan alınana *reftiye*, yabancı ülkeden getirilen tüketim mallarından alınan vergiye *masdariye*, transit geçen eşyadan alınana *bac-ı ubur* veya *mürûriye* adı verilirdi. Alınan verginin nispeti değişiyordu ve örfî olarak tespit edilmişti. Bunların ilk izine, Âşıkpaşazade Tarihi'nde verilen bilgiye göre, Osman Bey devrinde rastlanır.

Haricî gümrük vergileri konusunda kapitülasyonlarla yeni hükümler getirildi (bk. KAPİTÜLASYON). İlk kapitülasyonlarda gümrük resmi, genellikle yüzde 3 olarak tespit edilmişti. Gümrük resmi maaş karşılığı olarak fertlere verilmez, hazine adına toplanırdı. Bazen iltizama verildiği de oldu (bk. İLTİZAM). Tanzimat'tan sonra iltizam usulü kaldırıldı. İstanbul ve dolayları için İstanbul Emtia Gümrüğü emaneti kuruldu. Taşrada da maaşlı memurlar görevlendirildi. İhraç ve ithal edilecek mallardan nasıl gümrük alınacağı tarifelerle belirtildi. Emanet idaresi 1842 yılına kadar sürdü. 1859'a kadar yeniden iltizam usulü uygulandı. Bu tarihten sonra çeşitli nizamnameler yayımlanarak gümrük işleri düzenlenmeğe çalışıldı. 1860 Yılında Kıyı, Sınır ve Kara gümrükleri on yedi emanete ayrılarak, iltizam usulü yerine yeniden emanet usulüne dönüldü. 1860-1861 Yıllarında İngiltere, Fransa, Belçika, Danimarka, İtalya, Hollanda, Avusturya, Rusya, İsveç, İspanya ve A.B.D. ile ticaret anlaşmaları imzalandı. Daha sonra Prusya ve Portekiz de buna katıldı. İthalât resmi yüzde 8 olarak tespit edildi. İhracat ve transit resimleri de bir esasa bağlandı. İstanbul Emtia Gümrüğü emaneti, Rüsumat emanetine çevrildi. Gümrük işlerinde bazı yenilikler yapıldı. Ticaret anlaşmaları süresinin bitmiş olmasına rağmen, «Düveli Muazzama»nın kapitülasyonları ileri sürerek yaptığı baskı yüzünden gümrük resmi arttırılamıyordu. Ancak 1907 yılında bu arttırma yapılabildi ve ithalât resmi yüzde 11'e çıkarıldı. Sefir ve konsoloslara ait olan, devlet daireleri ve dinî kurumlar için ithal edilen eşyadan, gümrüklerden geçenlerin şahsî eşyasından, vapurların ve yelkenli gemilerin yakıt ve kumanyalarından, geçirilen tütün ve tuzdan veya anlaşma gereği gümrükten muaf tutulan eşyadan, fabrikaların ilk kuruluşu için getirilen makine ve âletlerden, gümrüğü ödenerek ithal edildikten sonra tamir için çıkarılıp tekrar getirilen mallardan gümrük alınmıyordu. İkinci Meşrutiyet'te bağımsız bir gümrük tarifesi uygulanmağa başlandıysa da bu teşebbüs yarım kaldı.

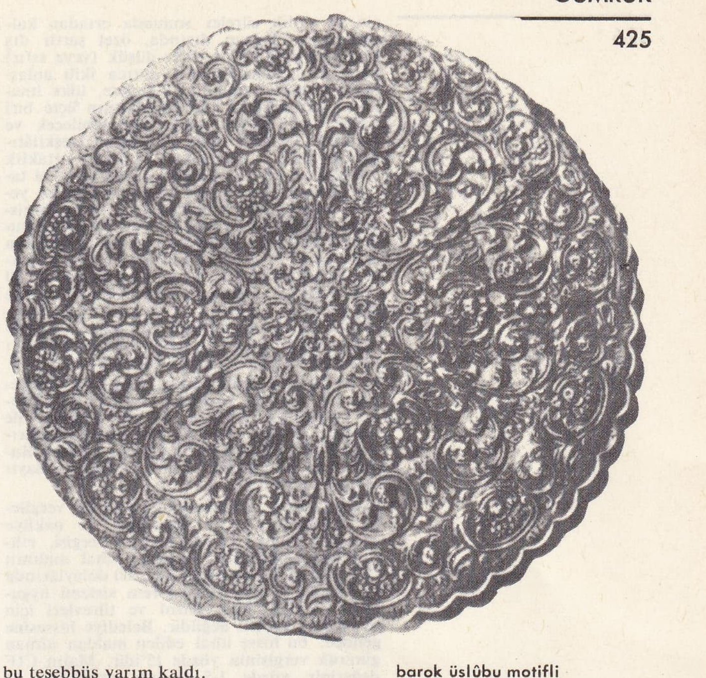

barok üslûbu motifli **gümüş** ayna (XIX.yy.) (Türk Sanatı adlı eserden)

Kapitülasyonların zararlı etkilerinin ortadan kaldırılması ancak 1923 yılında gerçekleşti. Lozan antlaşması, eski gümrük resimlerini beş yıl daha yürürlükte bırakmayı kabul etmekle birlikte, kapitülasyonları kaldırmayı başardı. 1929 Yılından sonra da bağımsız ve koruyucu bir gümrük rejimi uygulandı. «Spesifik» gümrük tarifesini öngören bu rejim 1954 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu tarihte değer (ad valorem) esasına dayanan yeni bir gümrük tarifesi uygulanmağa başlandı.

12 Eylül 1963'te Ankara anlaşması ile Avrupa Ekonomik ortaklaşmasına katılan Türkiye'nin, gümrük rejimi de bu gümrük birliği esaslarına bağlandı. 1 Aralık 1964'te başlayan ve 20 kasım 1969'da sona eren hazırlık döneminden sonra gelen ve normal süresi on iki yıl olan geçiş dönemi, Türkiye açısından bazı yeni gümrük uygulamaları getirdi. Buna göre gümrük birliği şu şekilde kurulacaktır: gümrük vergileriyle eşetkili (damga resmi, istihsal vergisi gibi) vergiler kaldırılacak, öteki ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanacak, miktar kısıtlanacaktır. Öte yandan katma protokola göre, demir çelik ve petrol ürünleri dışındaki ürünlere gümrüksüz satış izni verilecektir. Demir çelik maddeleri için süre ve şekil yönünden gerekli kararlar ortaklık konseyince alınacaktır. Petrol için de ayrı bir şart vardır: topluluğun petrol siyasetinin kesinleşmesine kadar, Türkiye petrol ürünlerinde gümrüksüz olarak yılda 200 000 tonluk bir kontenjandan yararlanacaktır. Sanayi ürünleri için bazı ayrıntılı istisnalar tanındı: makinede yüzde 25, pamuk ipliğinde yüzde 25 (yalnız yıllık 300 ton kontenjan için yüzde 74), pamuklu dokuma da yüzde 25 (yalnız yıllık 100 ton kontenjan için yüzde 75) gümrük indirimi uygulanacaktır. Bu istisnalar içinde gümrükler, her dört yılda yüzde 25 oranında indirme yoluyle 12 yılda kaldırılacaktır. Buna göre kontenjanların 8 yıl süreceği söylenebilir. Türkiye, kendi gümrük tarifesi ile Ortak pazar üyelerinin ortaklık dışı ülkelere karşı ithalâtta uyguladığı ortak gümrük tarifesi arasındaki farkı, normal rejimdeki mallarda 12 yıllık, istisna rejimi i-

gümüş ibrik XIX.yy. işi, Topkapı müzesi, İstanbul (Türk Sanatı adlı eserden)

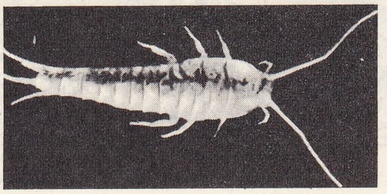

gümüşçün

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

çin 22 yıllık süreler sonunda ortadan kaldıracaktır. Bunun dışında, özel şartlı dış kredilere ve hibelere daha düşük (veya sıfır) gümrük uygulanabilecek, ayrıca ikili anlaşmalarla bağlı bulunulan ülkelere, ülke ithalâtı zarar görürse 1967 ithalâtının ¼'ü'içte biri kadarı için düşük tarife konulabilecek ve İktisadî İşbirliği İçin Kalkınma teşkilâtına imkânlar sağlanması konusu ortaklık konseyince ele alınacaktır. Geçiş dönemi tarım kesimi için de bir hazırlık dönemi yerine geçecektir. Bu dönemde 2 tarife pozisyonu ve alt pozisyonu gümrük dışında tutulacak; 85 tarife pozisyonu ve alt pozisyonu için yüzde 75 gümrük indirimi uygulanacaktır. Öteki 6 tarife pozisyonunda yüzde 40 -70, portakal dışında narenciyede ise yüzde 50 gümrük indirimi uygulanacaktır (portakala yüzde 40 indirim tanınacaktır). Bunun amacı ihracı mümkün ürünlerin alıcı ülkelerce ithaline kolaylık tanınmaktır.

● *Türkiye'de* halihazırda önemli sayılabilecek bir gümrük koruması vardır. Bu koruma genellikle ithal yasak ve kotaları ile yapılır. İthalâtı kısmak için ithal mallarının fiyatlarını arttırmak yoluna gidilir. Bunun için de gümrük resmi ve diğer dolaylı vergiler uygulanır.

Bunlar şöyle sıralanabilir: gümrük vergileri, Belediye hissesi, depolama ve nakliye masrafı, damga resmi, istihsal vergisi, rıhtım resmi. Gümrük vergileri, ithal malının CİF değeri üzerinden yüzde 200 dolaylarında bir oranla alınır. Ad-valorem sistemi uygulanır. Ancak ham petrol ve türevleri için bu sistem geçerli değildir. Belediye hissesine gelince; bu hisse ithal edilen maldan alınan gümrük vergisinin yüzde 15'idir. Malın CİF değerinin yüzde 1-5 kadarı depolama ve nakliye gideri olarak gümrük idaresince kesilir. Damga resmi ise malın CİF değerinden yüzde 25 oranında alınır. Gümrük vergileri, belediye hissesi ve damga resmi devlete gelir kaynağı sağlar ve tüketimi kısar. Ayrıca ülke sanayiini dış rekabetten korur. İthalâtla alınan istihsal vergisi ise ülke içindeki mal üretiminin ödediği dolaylı vergileri dengelemek için konulur.

◆ **Gümrüklü** sıf. Gümrük vergisi gerektiren (mal). ‖ Gümrüğü ödenmiş.

◆ **Gümrüksüz** sıf. Gümrük vergisi gerektirmeyen (mal). ‖ Gümrüğü ödenmemiş. (M)

GÜMRÜKÇÜ i. (*gümrük*'ten *gümrük-çü*). Gümrükte görevli olan kimse: *Gümrükçüyü gece odamda yatırmam için gündüz otomobilimde getirmiş olmam...* (R. N. Güntekin). [M]

GÜMRÜKÇÜ HÜSEYİN AĞA. Bk. HÜSEYİN AĞA *Gümrükçü.*

GÜMRÜKÇÜLÜK i. (*gümrükçü*'den *gümrükçü-lük*). Gümrükçünün yaptığı iş. (M)

Gümrük dârüttalimi, Osmanlılar devrinde gümrük memurlarını yetiştirmek için kurulan okul. 1891'de açıldı. Okulun amacı kapitülasyonlar dolayısıyle gümrük tarifesinin istenilen şekilde uygulanmasını sağlamaktı. Bu okula memurların ehliyetlileri ile mülâzımlarından seçilenler alınırdı. Bunlardan muayene memurları cumartesi ve pazar günleri, rüsumat kâtipleri salı ve perşembe günleri ders görürlerdi. Her ders devresine on beş memur devam ederdi. Bunlar, ayda bir defa müsteşarın nezaretinde imtihan olacaklar; başarı gösteren ve diploma alan memurlar kur'a ile açılacak memuriyetlere tayin edileceklerdi. Ancak diğer devletler bir tek tarife yapmağa ve gümrük resmini arttırmağa razı olmadıkları için okulun hiç bir faydası olmadı. 1909'da memurların bilgilerini arttırmak amacıyle *Rüsumat Memurları mektebi* açıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında bu okul kapatıldı, yerine *Gümrük Tatbikat mektebi* açıldı (1912). [M]

GÜMRÜKLEMEK geçl. f. (*gümrük*'ten *gümrük-le-mek*). Bir malın gümrükte gereken işlemlerini yapmak. (M)

Gümrük ve Tekel bakanlığı, Türkiye cumhuriyetinde gümrük işlerini ve posta, telgraf, telefon dışında kalan tekel hizmetlerini yürütmek üzere kurulmuş devlet teşkilâtı (kuruluşu 1931). Bakanlık 29 aralık 1931 tarihinde çıkarılan 1909 sayılı kanunla teşkilâtlandırıldı.

Bakanlığın görevleri; gümrük ve tarife kanunlarının, ilgili mevzuatın ve çeşitli anlaşmaların gümrüklerle ilgili hükümlerinin uygulanmasını sağlamak; tahsilâtı gümrüklere verilmiş olan vergi, resim, harç ve ücretlerin tahsilini takip etmek; denetimini yapmak, bunlarla ilgili anlaşmazlıkları incelemek; gümrük ve pasavan kapılarında, deniz ve hava limanlarında serbest bölgelerde, çeşitli antrepo, iş ve gümrük alanlarında, Marmara, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarında gümrük kontrol görevlerini yerine getirmek, kaçakçılığın önlenmesi, takip edilmesi ve soruşturulması işlerini yapmak; bakanlığa bağlı ve tüzel kişiliğe sahip, Tekel* Genel müdürlüğü aracılığıyle devlet tekelini işletip yönetmek; bu tekellerin ve sadece kaçakçılık takibi kendisine verilmiş olan devlet tekelleriyle ilgili takip işlerini yürütmek.

Bakanlık makamı, bakan, müsteşar, müsteşar yardımcısı ve özel kalem müdürlüğünden meydana gelir. Danışma birimlerinden Teftiş kurulu soruşturma ve denetleme; Hukuk müşavirliği hukukî mütalaa verme; Tekel Tetkik ve Murakabe kurulu tekel işletmelerinin faaliyetini inceleme; Organizasyon ve Metot Şubesi müdürlüğü gümrüklerle ilgili düzen çalışması işlerini yapar.

Bakanlığın esas birimleri; Gümrükler Genel Müdürlüğü (Gümrük İşleri müdürlüğü, Kıymet Şubesi müdürlüğü, Tarife Şubesi müdürlüğü, Ekonomik İşler müdürlüğü); Gümrük Muhafaza müdürlüğüdür. Yardımcı birimler, Dış Münasebetler Dairesi başkanlığı, Zat ve Sicil İşleri müdürlüğü, Muhasebe müdürlüğü, Levazım müdürlüğü ve Basın bürosundan teşekkül eder. Bölge teşkilâtı, İskenderun Gümrükleri başmüdürlüğü, İstanbul Gümrükleri başmüdürlüğü (dokuz gümrük müdürlüğü ve bunlara bağlı başmemurluklar); İzmir Gümrükleri başmüdürlüğü (üç gümrük müdürlüğü ve bunlara bağlı başmemurluklar ile idare memurlukları); doğrudan doğruya bakanlığa bağlı Ankara, Antalya, Esenboğa, Gürbulak, İslahiye, İzmit, Kars, Kilis, Mersin, Nusaybin, Samsun, Trabzon, Van ve Zonguldak Gümrük müdürlükleri; Bodrum, Çanakkale, Edirne, İskenderun, İstanbul, İzmir, Kilis, Mersin, Nusaybin Gümrük Muhafaza müdürlükleri; Antalya, Esenboğa, Samsun, Trabzon, Zonguldak Gümrük Muhafaza Mıntıka âmirlikleridir. Bakanlığın başlıca bağlı teşkilâtı tüzel kişiliğe sahip Tekel Genel müdürlüğünden ibarettir.

● *Gümrük ve Tekel bakanları.* Ali Rıza Tarhan (30 aralık 1931), Raif Karadeniz (27 mayıs 1939), Suat Hayri Ürgüplü (10 mart 1943), Tahsin Coşkan (20 şubat 1946), Şevket Adalan (11 eylül 1947), Emin Erişirgil (11 haziran 1948), Fazıl Şerafettin Bürge (17 ocak 1949), Nuri Özsan (23 mayıs 1950), Rıfkı Salim Burçak (15 mart 1951), Sıtkı Yırcalı (2 aralık 1951), Emin Kalafat (9 nisan 1953), Hadi Hüsman (9 aralık 1955), Fethi Aşkın (30 mayıs 1960), Şevket Bulatoğlu (20 kasım 1961), Orhan Öztırak (26 haziran 1962), Mehmet Yüceler (25 aralık 1963), Ahmet Topaloğlu (21 şubat 1965), İbrahim Tekin (27 ekim 1965), Nahit Menteşe (10 şubat 1968), Ahmet İhsan Birincioğlu (3 kasım 1969). [M]

Gümrü savaşları, Birinci Dünya savaşı sonlarında, Kafkas cephesindeki türk kuvvetlerinin ermeni kuvvetleriyle yaptığı savaşlar.

● *Birinci Gümrü savaşı.* Savaş sırasında Ruslar doğu illerimize saldırdılar. 1917 Bolşevik ihtilâli üzerine Kafkas cephesinde çöken rus ordusu geri çekilince, türk kuvvetleri karşısında Nazarbekov kumandasında, 50 000 kişilik ermeni ordusu kaldı. 1918 Yılı başından itibaren Ermenilerin doğu illerinde katliama başlaması üzerine, türk ordusu 8 şubat 1918'de harekete geçti, Erzurum, Trabzon, Van illerini kurtardı ve Maverayi Kafkas delegeleri ile yapılan Trabzon konferansı kararına göre, 1914'te çizilen osmanlı-rus sınırından öteye Güney Kafkasya'ya doğru yürüdü. 11 Nisanda Kars'ı aldıktan sonra, 15 mayısta (1918) Gümrü'ye girdi (11. Tümen). Ermeni kuvvetlerinin çoğu doğuya, Karakilise'ye doğru çekildiği için, 20 mayısta bu yönde ileri harekete geçildi. Bu bölgeler de alındı. Böylece 31 mayısta (1918) Ermenistan hükûmeti ile Batum'da barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşında kaybedilmiş olan türk toprakları geri alındı.

● *İkinci Gümrü savaşı.* Kurtuluş savaşında Doğu cephesinde Ermenilerle yapılmış olan ve Gümrü antlaşmasıyle son bulan savaş. Kâzım Karabekir Paşa kumandasındaki Doğu cephesi kuvvetleriyle, Ermenistan'a karşı eylül 1920 sonlarına doğru eski Osmanlı-Rus sınırından başlayan bu harekâtta, Sarıkamış ve Kars'ın alınması üzerine Genelkurmay başkanlığı, ermeni ordusunu büsbütün sindirmek, Ermenileri barış istemek zorunda bırakmak için Gümrü yönünde saldırıyı sürdürme kararı verdi. Bu amaçla 9. Kafkas tümeni 4 kasımda Gümrü batısında yapılan Şahnalar savaşında ermeni kuvvetlerini püskürttü ve Şahnalar'ı aldı, ertesi gün, düşmanı Arpaçay'ın batı sırtlarına kadar sürdü. Bu durum karşısında ermeni kuvvetleri kumandanı barış istemek zorunda kaldı. Kâzım Karabekir Paşa aynı gün anlaşma şartlarını bildirdi, fakat Ermeniler bu şartları kabul etmediğinden türk kuvvetleri Arpaçay'ı geçerek 7 kasımda Gümrü'yü ele geçirdiler, güneydoğudaki Sarıyer-Cacur-Çıraklı-Golfat ve güney hattını tut-

GÜMÜŞHANE
il haritası

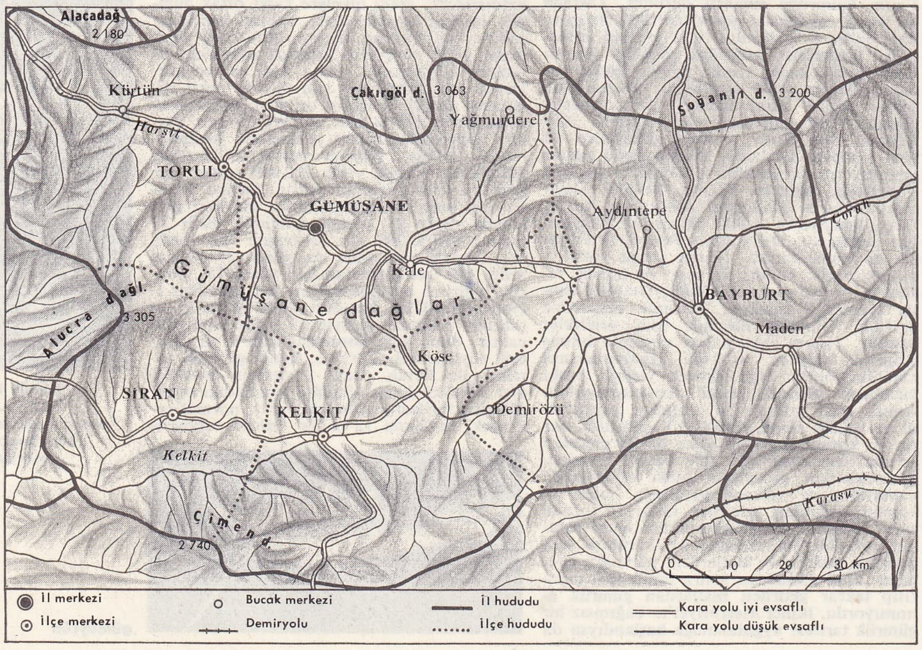

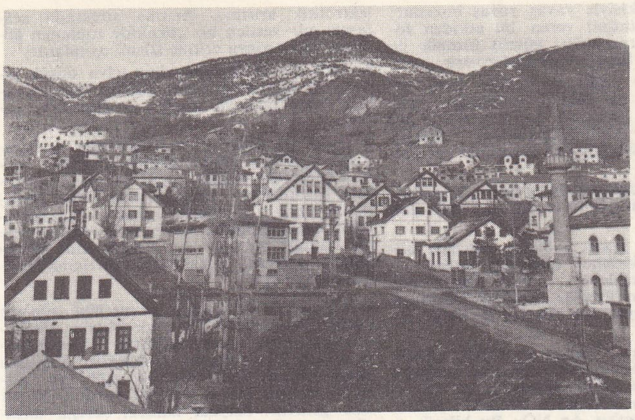

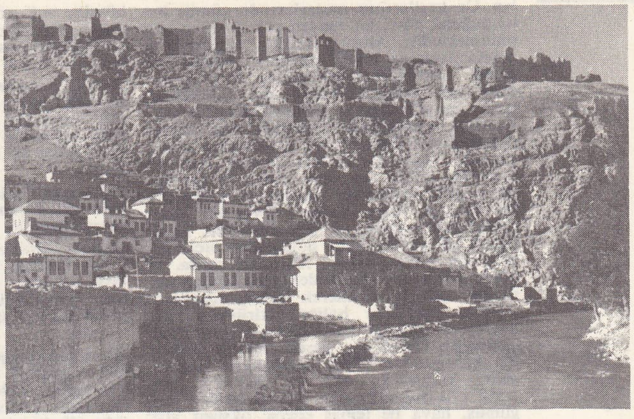

sağda, **GÜMÜŞHANE** solda, Bayburt'tan görünüşler

muş olan ermeni kuvvetlerini bu hat üzerinde girişilen savaşlarda büyük bir yenilgiye uğrattılar. Bu durum karşısında iyice ezilen ermeni kuvvetleri barış istemek zorunda kalınca 28 kasım günü anlaşma yapıldı. Ermeniler Arpaçay'ın 15 km doğusundan geçen hattın gerisine çekildiler. Kısa bir süre sonra da (2 aralık 1920). Gümrü Barış antlaşması imzalandı. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında elden çıkan Kars, Ardahan, Artvin illeri tekrar türk topraklarına katıldı. (M)

GÜMÜLCİNE, yun. **Komotini** veya **Komotene,** Yunanistan'da şehir, Trakya'da, Rodop nomos'unun idare merkezi; 29 800 nüf. Tütün pazarı.

● *Tarih.* Gümülcine tarihî bir türk şehridir. En eski çağlarda Phoros, helenistik devirde Porsulae adıyle anılan bu şehir Türkler tarafından alınınca adı Gömenci'ye çevrildi. Fatih Sultan Mehmed devri arazi defterlerine adı Gümülcine olarak geçti.

Trak kabilelerinden Odrys'lerin eski bir şehri olan Gümülcine, bu kabilenin kurduğu fe odal krallığın yıkılması üzerine M.Ö. V. yy.da Perslerin, M.Ö. IV. yy.da da Makedonya kralı Philippos II'nin eline geçti. Galat saldırısında (M.Ö. 280) yıkıldı: Makedonya krallığının Roma imparatorluğuna katılması üzerine (M.Ö. 168) Gümülcine de, bu imparatorluğa bağlandı. Roma ve Bizans devrinde adı Komarkhia idi. Gümülcine, 1361'de Türklerin eline geçti. Murad I'in (Hüdavendigâr), Evrenos Bey kumandasında gönderdiği akıncı kuvvetleri Dimetoka'dan başka Gümülcine'yi de aldı. 1371'de, Rumeli beylerbeyliğinin uç merkezi İpsala'dan Gümülcine'ye kaydırıldı, batıya yöneltilen akınların idare merkezi, Serez'in uç merkezi olması üzerine Gümülcine, Paşa sancağına bağlı bir kadılık oldu (1385). XIV. yy. sonlarında Nevrekop ve Zihne ile üç zeamete ayrılan Gümülcine'de 588 köy; 82 mezraa, 7 çiftlik ve 1 Tanrıdağı Yürük cemaati vardı. Gümülcine'ye, alınışından hemen sonra türkler yerleştirildi. Gümülcine bölgesinin türkleştiği, Edirne'de Muradiye imareti vakıf kaynaklarında geçen Ardıçlı, Uzuntepe, Çalılı, Kütüklü, Dursun, Akpınar gibi türkçe köy adlarından da anlaşılır.

1471 Yılında Alâiye kalesinin Gedik Ahmed Paşa tarafından alınması üzerine, Gümülcine, Alâiye beyi Kılıç Arslan Beye dirlik olarak verildi. Şehir, on yedinci yüzyılın sonlarına doğru arpalık olarak ilmiye sınıfına ıkta edilmekte idi.

Gümülcine'nin osmanlı tarihinde en çok önem kazandığı devirler, Avrupa'daki osmanlı sınırlarının daralmağa başladığı zamanlara rastlar. 1828 Osmanlı-Rus savaşından sonra Edirne beş sancaktan kurulu bir vilâyet haline getirilince, Gümülcine, bu vilâyetin Filibe sancağına bir kaza merkezi olarak bağlandı. Gümülcine, 1879 yılında yeniden düzenlenen Edirne vilâyetine bağlı birinci sınıf bir osmanlı sancağı haline getirildi. Bu yeni sancak, İskeçe, Darıdere, Sultanyeri ve Ali Çelebi gibi dört kazadan meydana geliyordu.

Balkan savaşı sırasında (1912) osmanlı kuvvetlerinin yenilmesi üzerine, Gümülcine de Osmanlı devletinin elinden çıktı.

Edirne'nin geri alınmasından sonra Hurşid Paşanın bulgar işgalindeki osmanlı topraklarına gönderdiği akıncı kuvvetleri, Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askerî Beylerin kumandası altında Ortaköy, Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali'yi aldılar, 31 ağustos 1913'te Gümülcine'ye girdiler. Burada, Garbî Trakya Geçici hükûmeti adlı bir hükûmet kuruldu ve başına da müderris Salih Efendi getirildi. Böyle bir hükûmetin varlığı Sofya ve İstanbul'da tedirginlik yarattı. Batı Trakya'yı alan Kuşçubaşı Eşref ve Süleyman Askerî Beyler geri çağırıldı. 1913 Yılı sonbaharında bağımsızlığını ilân eden Batı Trakya hükûmeti, 25 eylül 1913 tarihinde yunan hükûmetinden Bulgarlar karşısında destek görmeğe başladı. Yunanlılar, Bulgarların Ege denizi kıyılarına inmelerini istemedikleri için, Gümülcine hükûmetine Dedeağaç'ı teslim ettiler ve para ile silâh vaadinde de bulundular. Bu yeni devletin merkezi Gümülcine, bayrağı da ay-yıldızlı, beyaz, yeşil, siyah renkli idi. Gümülcine hükûmeti bu arada yeni devletin damgasını taşıyan posta pulları bastırmıştı. Fakat bu çaba ve direnişlerin hiç biri Gümülcine'nin Türkler elinde kalmasını sağlayamadı. Gümülcine, Birinci Dünya savaşı sonunda (1919 yılında) Fransızlar tarafından Bulgaristan'dan alınıp Yunanistan'a verildi ve Yunanlıların kurduğu Komotini vilâyetinin merkezi oldu. İkinci Dünya savaşında alman ordularının eline geçti. Harpten sonra, yeni yunan Trakya'sında, Rodop idarî bölgesinin merkezi olarak kaldı. (M)

GÜMÜŞ i. (esk. türk. *kümüş*'ten). Kim. ve Miner. Beyazımsı, gri renkte, parlak, kolay işlenebilen, tel haline gelen ve oksitlenmeyen değerli maden. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Antimonlu gümüş* veya *diskraz,* gümüş antimonyür. ‖ *Beyaz gümüş,* gümüşlü kurşun. ‖ *Kara gümüş* veya *polibazit, kırmızı gümüş* veya *pirarjirit,* tabiî gümüş arseniyosülfürler. ‖ *Koloidal gümüş.* Bk. KOLARGOL ‖ *Kükürtlü gümüş* veya *arjiroz.* Bk. ARJİROZ. ‖ *Patlayıcı gümüş,* nitrür. (Bk. PATLAYICI.) ‖ *Tabiî gümüş,* saf halde bulunan gümüş. ‖ *Gümüş beyazı,* kurşun karbonatın doğru olmayan adı.

— Cerr. *Gümüş nitrat kalemi,* dağlanacak yaraların üzerine gümüş nitrat (cehennem taşı) sürmeğe yarayan bir çeşit kalem.

— Ev eşyası. *Gümüş takımı,* gümüşten veya gümüş kaplama yapılmış. Sofrada kullanılmağa yarayan parçaların tümü. (Tabak, çorba kâsesi, salçalık, çatal, bıçaklar v.b.)

— Foto. *Gümüş jelatino-bromür, jelatino-klorür,* jelatin içinde asılı halinde bulunan mikroskobik gümüş tuzları (bromür, klorür) billûrlarından meydana gelen ve genellikle «fotoğraf emülsiyonları» denilen, ışığa duyarlı tabakalar.

— Kuyumc. *Gümüş işi,* gümüşle yapılan her çeşit iş ve eşya.

— Metalürji. *Alman gümüşü.* Bk. MAYŞOR. ‖ *Yeni gümüş,* bakır (yüzde 60), çinko (yüzde 20) ve nikelden (yüzde 20) meydana gelen, rengi gümüş beyazını andıran mayşor tipinde alaşım: *Yeni gümüş, daha çok sofra takımları ve çatal bıçak yapımında kullanılır.*

— Teknol. *Gümüş giderme,* bazı maddelerin bileşiminde bulunan gümüşün ortamdan çıkarılması. ‖ *Gümüş kaplama,* süslemek veya korumak amacıyle, bir parçanın yüzeyini gümüş çökeltisiyle kaplama. (Bk. ANSİKL.) *Teşm. yol.* Gümüşle kaplanmış eşya. ‖ *Gümüş taklidi,* 1760'a doğru Bassand tarafından bulunan ve şamdan, sofra takımı v.b. yapımında kullanılan, gümüşe benzer mayşor. ‖ *Alaşımlı gümüş,* bileşiminde bazı yabancı madenler bulunan gümüş. ‖ *Çin gümüşü,* gümüşlü bir mayşor çeşidi. ‖ *Dövme gümüş,* çekiçle dövülerek yaprak haline getirilmiş gümüş. ‖ *Düşük ayarlı gümüş,* bileşimindeki gümüş yüzdesi tam ayardan daha az olan gümüş. ‖ *Kokil gümüşü,* bal ve arap zamkıyle birlikte öğütülen ve tezhipçilerin kullandığı kokillerin içine yayılan toz gümüş. ‖ *Pota gümüşü,* saf gümüş. ‖ *Sahte gümüş,* gümüşlü bakır.

— ANSİKL. Kim ve Miner. *Gümüş,* atom numarası 47 ve atom ağırlığı Ag=107,88 olan kimyasal elementtir. M.Ö. 3000 yılından ka-

GÜMÜŞHANE

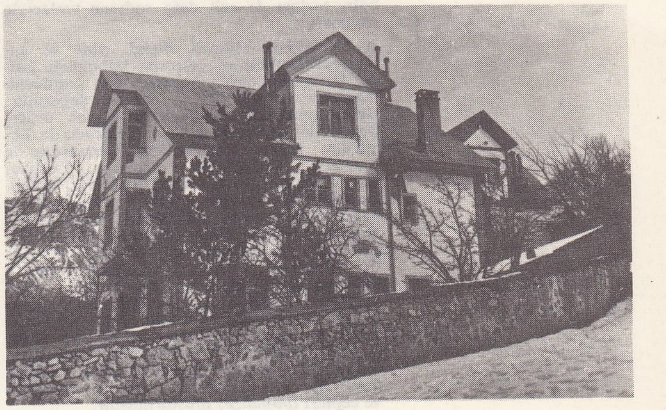

tipik bir ev

Çarşı caddesi

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

lan Ur krallarının mezarlarında gümüş bulunduğuna göre, bu maden çok eskiden beri bilinmektedir. Altınla birlikte simyacıların araştırmalarına konu olmuştur; bunlar gümüşü sembolüyle gösterirler ve «Ay madeni» veya «Diana madeni» diye adlandırırlardı; bu adlandırma şüphesiz gümüşle Ay'ın rengi ve parlaklığı arasındaki benzerlikten doğmuştur. Gümüş, bütün madenlerin en beyazıdır; iyice parlatıldığı zaman tam bir yansıtma yüzeyi meydana getirir ve bu yüzden optik aynaların yapımında kullanılır. Bu özelliğe bağlı olarak, böyle bir yüzey tarafından yayılan ısı çok düşüktür; parlatılmış bir gümüş kaba doldurulan sıcak bir sıvı çok yavaş soğur. Altından sonra, en kolay dövülen ve haddeden geçirilebilen madendir; çekiçle dövülerek birkaç mikronluk saydam yapraklar haline getirilebilir. Saf haldeyken oldukça yumuşaktır, tırnakla bile çizilebilir. Gerek ısı, gerek elektrik iletkenliği bakımından bütün maddelerin başında gelir. Yoğunluğu 10,5'tur; 960°C'ta erir, 1 850°C'a doğru kaynar. Erimiş haldeki sıvı gümüş, hava ile temas ederse oksijen alır; soğuduğu zaman da, bu oksijenin çıkışı yüzünden, yüzeyinde ufak kabarcıklar meydana gelir. Atmosfer basıncında oksijen etkisiyle oksitlenmez; havada eser halde kükürtlü hidrojen bulunduğu için yavaş yavaş donuklaşır ve kararır. Sıcakta, halojenler ve kükürtle birleşir; soğukta nitrik asit etkisiyle çözünür; sülfürik asit etkisiyle ancak derişik ortamda ve sıcakta aşınır. Meydana gelen bileşiklerde, gümüş bir (+ 1) değerlidir, tuzları da çok defa sodyum tuzlarıyle izomorftur.

● *Cevherleri.* Gümüş, blend, pirit ve galen yataklarında az miktarda bulunduğu halde, bu madenlerden ayırmak için yapılacak masrafları karşılayacak kadar değerlidir. Galen genellikle gümüşlüdür ve çok değerli yataklar meydana getirir (Colarado'da Leadville; Nevada'da Eureka; Yunanistan'da Laurium; İspanya'da Penarroya, Linares, San Quintino; yurdumuzda Toroslar, Balya, Gümüşhane). Ayrıca içinde gümüş bulunan bakır (Montana'da Anaconda; yurdumuzda Ergani, Küre) ve çinko (Avustralya'da Brooken Hill) madenlerini de belirtmek gerekir. Bu yatakların bazıları ve özellikle bunların üst kısımları, yüzeysel veya yeraltı tabiat olayları yüzünden sık sık değişikliğe uğramıştır. Bu olaylar sırasında daha az oksitlenen ve daha ağır olan gümüş ve altın, bu değişikliklerden meydana gelen artıklarda toplanarak, yalnız bileşimlerindeki değerli madenler için çıkartılan yüzey cevherlerini ve cepleri (*bonanza*) oluşturmuştur.

Yüzeydeki gümüş, gümüş klorür, bromür veya iyodür halinde ve hattâ serbest olarak bulunur. Daha derinlerde bulunan bileşikler ise şunlardır: sülfürler (*arjiroz*), sülfoantimonyürler (*polibazit, arjiritroz*), «kara gümüş», «kırmızı gümüş» denen sülfoarsenyürler (*prustit*). Bu gümüş yatakları arasında Meksika'daki (Veta Madre, Real del Monte, Zacatecas) ve Macaristan'daki kuvarslı büyük gümüş yatakları ile Comstock (Nevada) madeni, Montana, Arizona, Bolivya (Potosi, Huanchaca) gümüşlü bakır yatakları; Almanya (Freiberg) ve Fransa'daki (Sainte-Marie-aux-Mines, Giromagny) kobaltlı gümüş (saf halde) madenleri ve Norveç (Kongsberg), Sardinya'daki (Sarrabus) kalsit ganglı yataklar sayılabilir. Bu zengin yataklar tükenmek üzere olduğu için, bugün elde edilen gümüşün büyük kısmı blend, pirit ve galen cevherlerinden çıkarılır.

Dünya gümüş üretiminin (6 000 ton), aşağı yukarı yarısını Meksika ve A.B.D. sağlar. Bunları, büyük bir gelişme gösteren Kanada, Peru, Avustralya, Japonya, Bolivya ve Belçika Kongo'su izler. Fransa'nın üretimi elli ton kadardır. Yurdumuzda Murgul ve Ergani fabrikalarının çıkardığı ham bakırdan 5 000 kg gümüş elde edilir.

Gümüş bileşikleri, Gümüş oksit Ag_2O, potasyum hidroksidin bir gümüş nitrat çözeltisine etkimesiyle elde edilen ve amonyakta çözünen koyu renkli bir tozdur; derişik bir amonyak çözeltisinin etkisiyle patlayıcı madde haline dönüşür.

Tabiatta billûrlar halinde bulunan *gümüş klorür,* hidroklorik asidin gümüş nitrata etkimesiyle meydana gelen, yoğurt görünümünde beyaz bir çökeltidir. Amonyak ve sodyum tiyosülfat eriyiklerinde çözünen bu bileşik, ışık etkisiyle yavaş yavaş bozunur; Ag_2Cl alt klorürünü veren bu etkiden fotoğrafçılıkta yararlanılır; gümüş bromür ile iyodür de buna benzer tepkimeler verir.

Gümüş bromür AgBr ile *iyodür* AgI, sarımtırak beyaz bir çökelti halindedir. Analitik kimyada, gerek bunların gerekse gümüş klorürün çözünmezliğinden, gümüş, klor, brom ve iyodun doz tayininde yararlanılır.

Flüorhidrik asidin gümüş okside etkimesiyle elde edilen *gümüş flüorür* AgF ise suda çok kolay çözünür.

Gümüş sülfür'e Ag_2S, tabiatta sekizgen billûrlar halinde bulunur (*arjiroz*); sentez yoluyle de elde edilebilir; ayrıca, bir gümüş tuzu çözeltisinin üzerine kükürtlü hidrojen gönderilerek, siyah bir çökelti şeklinde ayrılabilir.

Gümüşün oksijenli tuzları genellikle, gümüşün, oksijenli bir aside doğrudan doğruya etkimesiyle elde edilir. Bunların en önemlisi suda çözünen renksiz billûrlar şeklindeki *gümüş nitrat*'tır Ag NO_3. Bu bileşik, ısıtılarak eritildikten sonra, *cehennem taşı* adı altında, dağlayıcı olarak kullanılan ufak silindirler şeklinde katılaşır. Organik maddeler üzerine yakıcı bir etkisi vardır ve maddenin yüzeyinde siyah bir gümüş çökeltisi bırakır. Bu yüzden saçların siyaha boyanmasında kullanılabilir; ciltte bıraktığı siyah lekeler potasyum siyanürle çıkarılabilir, fakat bu oldukça tehlikelidir. Amonyaklı gümüş nitrat organik maddeler etkisiyle bozunarak camın gümüşlenmesini sağlar; bu özellikten ayna yapımında faydalanılır. Sodyum sülfatın izomorfu olan *gümüş sülfat* Ag_2SO_4 ve gümüş nitratın bir alkali ortofosfat çözeltisine etkisiyle elde edilen, sarı renkli bir çökelti halindeki *üç gümüşlü ortofosfat* Ag_3PO_4 da sayılabilir.

Gümüş tuzlarının özellikleri. Asitleri renksiz olduğu zaman, gümüş tuzları da renksizdir; hoş olmayan madenî bir tatları vardır. Gümüş tuzu çözeltileri alkali hidroksit çözeltileri etkisiyle, amonyakta çözünebilen siyah renkli bir çökelti verir: bu gümüş oksittir. Kükürtlü hidrojen etkisiyle de siyah renkli gümüş sülfür çökeleği elde edilir. Hidroklorik asit ile alkali klorür çözeltileri, amonyakta çözünebilen, yoğurt görünümünde beyaz bir gümüş klorür çökeleği meydana getirir. Organik maddeler gümüş tuzlarını indirgeyerek siyah renkli gümüş açığa çıkarır.

● *Metalürji.* Gümüş cevherleri genellikle gümüş bakımından fakirdir: bileşiminde ton başına 1-2 kg gümüş bulunan cevherler zengin sayılır. Ton başına 500-600 gr gümüş bulunan cevherler, bu maddenin üretiminde kullanılır ve gümüş bir alt ürün olduğu zaman çok daha düşük oranlarla da yetinilebilir. Demek ki, gümüş metalürjisi, önce bir çözelti meydana getirerek gümüşün gangtan ayrılmasını amaç tutar, daha sonra gümüş, eriticisinden ayrılır.

● *Gümüşün çözündürülmesi.* Gümüş şu ortamlarda çözündürülür:

1. *ergimiş bir maden içinde;* bu yöntemde kullanılan madenler kurşun veya bakırdır; işlem aslında, cevherlerinin içinde gümüş bulunan bu madenlerin doğrudan doğruya üretimidir;
2. *civa içinde;* gittikçe az kullanılan bu işlem, malgama yapılması temeline dayanır;
3. *sulu bir çözelti içinde;* kullanılan çözeltiler sodyum tiyosülfatlı veya sodyum siyanürlüdür. Birinci yolda, kuru yolla malgama elde edilmesinde olduğu gibi, cevher önce sodyum klorür eşliğinde kavrulur; kavrulma sonunda bütün gümüş tuzları, sodyum tiyosülfatta çözünebilen klorür haline dönüşür; bu metot bugün pek az kullanılır. İkinci yöntemde, bütün gümüş tuzları ve saf gümüş (önceden bir klorürleştirici kavurma uygulanması gereken arsenyo ve antimonyosülfürler dışında), oksijen eşliğinde, yüzde 0,5-0,75'lik sodyum siyanür çözeltilerinde çözünebilir. İşlem, çok ince toz haline getirilen kütlenin karıştırılmasıyle sağlanır; altın da aynı yolla çözünebilir, fakat altının daha seyreltik çözeltilerle ortamdan ilk başta çıkarılması sağlanabilir.

● *Gümüşün ayrılması.* Bu amaçla kullanılan metotlar şunlardır:

1. *maden eriyiklerinden*: kurşun (Pattinson yöntemi veya elektrolitik arıtma); bakır (bir eritme işleminin izlediği çinkolama veya elektrolitik arıtma). Arıtma sırasında *schlamm* adı verilen bir çökeltide toplanan gümüşe, daha sonra eritme işlemi uygulanır;
2. *civa ile malgamasından* (civa düşük sıcaklıkta kaynadığı için, gümüş malgamasının damıtılmasıyle maden serbest hale geçer);
3. *sulu çözeltilerinden*: tiyosülfat (gümüş, sodyum sülfürle sülfür halinde çökeltilir, sonra ergime işleminden geçirilir); siyanür (çözelti süzüldükten sonra, gümüş çinko yardımıyle ayrılır; kullanılan çinko, ya sandıklarda talaş halinde, ya baskılı süzgeçlerde toz halinde bulunur; bu şekilde elde edilen gümüş, kurşun yapraklarına sarılarak ergimeye gönderilir).

Günümüzde, en zengin cevherlere siyanür yöntemi uygulanır. En fakir olanlar ve antimonyo veya arsenyosülfürler, kurşun veya bakır fabrikalarına gönderilir. Sonunda gümüş daima ergimeyle elde edilir ve birbirini izleyen birkaç ergime yardımıyle saf hale getirilir. Kaynar haldeki derişik sülfürik asitte çözündürülerek veya daha yeni bir metotla, hafifçe asit olan bir gümüş nitrat çözeltisi içinde yapılan elektroliz işlemiyle bileşimindeki altından ayrılır. Saf olmayan gümüş çözünen anot vazifesini görür ve saf gümüş yavaş yavaş katotta toplanır. Bu ayırma oldukça güç bir işlemdir. Kimyasal olarak saf gümüş elde etmek için gümüş, azotlu çözeltilerinden klorür şeklinde çökeltilir; bu bileşik de, kalsiyum karbonat ve kömür eşliğinde ısıtılarak indirgenir.

● *Uygulama.* Saf gümüş oldukça az kullanılır. Bununla birlikte, kükürtlü hidrojenle kararması bir yana bırakılırsa, aşındırıcı ortamlardan zarar görmedigi için, kimya sanayiinde, tamamen gümüş veya gümüşle (plaklar veya elektrolitik tabakalar şeklinde) kaplanmış kapların yapımında kullanılır. Gümüş ayrıca, yüksek elektrik iletkenliği (şiddetli akımlar için elektrik kontakları yapımında) ve sürtünmeye karşı gösterdiği direnç yüzünden, uçak motorları yataklarında sürtünme tabakası (elektrolitik çökelti) olarak da kullanılır.

Buna karşılık, gümüş alaşımları çok kullanılır; çünkü gümüşe uygun madenler katılarak, temel özelliklerinde önemli bir değişiklik meydana getirmeden madenin sertliği arttırılabilir. Gümüş-bakır alaşımları para, madalya yapımında ve kuyumculukta kullanılır; ayarları binde cinsinden ifade edilir (binde 900'lük bir alaşımda [900 ayar] yüzde 90 gümüş ve yüzde 10 bakır bulunur).

Elektrik kontakları yapımında, saf gümüşten daha sert olan ve bileşiminde yüzde 10 bakır ile yüzde 40 tungsten bulunan gümüş alaşımları kullanılır. Temel maddesi gümüş olan, fakat bileşimlerinde bir miktar kurşun veya talyum bulunan bazı alaşımlar da, bazı uçak motor yatakları ve yüksek basınçlarda sürtünmeye dayanıklı parçaların yapımında kullanılır.

Erime noktaları 650°C ile 780°C arasında değişen gümüşlü lehimlerde, yüzde 17-50 gümüş, yüzde 16-50 bakır, yüzde 16-33 çinko ve bazen de kadmiyum bulunur.

Gümüş klorür, bromür ve nitrat fotoğrafçılıkta kullanılır. Koloidal gümüş veya *kollargol* eczacılıkta işe yarar. *Gümüş oksit* camların boyanmasında, gümüşün çeşitli bileşikleri de tıpta kullanılır: *gümüş nitrat,* kalem şeklinde, dağlayıcı ve yara kurutucu olarak veya göz damlası şeklinde yeni doğan bebeklerin gözlerini korumak için; *gümüşlü koloitler,* kimyasal veya elektrolitik usulle hazırlanan koloidal gümüş, gümüş vitelinat-proteinat gibi kolayca dağılabilen ve yakıcı olmayan proteinli bileşikler. Bazı enfeksiyonlarda koloidal gümüş, damar içine şırınga edilir.

El işlemelerinde kullanılan gümüş, yerine göre değişir. Askerî elbiselerin sırmalarında, *saf gümüş* (0,99 ayar, gümüş ve bakır alaşımı), daha basit işlerde, sim denilen *sahte gümüş* (çok hafif gümüşlenmiş bakır) kullanılır. Gümüş, *dokuma ipliği, sırma, gümüş pullar, lame, kaytan, saçak* v.b. yapımında da kullanılır.

Değerli bir maden olan gümüş, çok eski zamanlarda bile para olarak kullanıldı. Avrupa'da XIX. yüzyılda bu maden önemini kaybetti ve ancak düşük değerli paraların

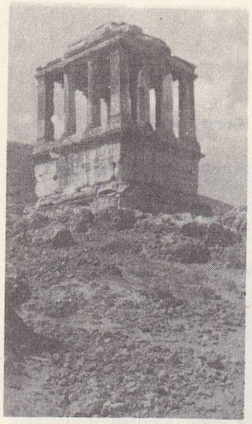

Gümüşkesen Mezar anıtı (Roma devri) Milâs-Muğla

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

yapımında kullanıldı. A.B.D.'de ise gümüş, batıdaki üretici eyaletlerin etkisiyle önemini uzun süre korudu. Gümüş fiyatlarındaki aşırı dalgalanmalar, para sistemlerindeki rolünü kaybetmesinde en büyük etkendir. Bk. BİMETALİZM.

— Teknol. *Gümüş kaplama* çeşitli usullerle yapılabilirse de, bugün daha çok galvanik veya elektrokimyasal gümüş kaplama uygulanır. En eski usulde saf gümüş tabakası gümüş kaplanacak madene lehimlenir ve her iki maden, istenilen inceliğe gelene kadar haddeden geçirilirdi. Daha sonra, temizlenen eşya üzerine bir gümüş yaprağın oturtulması temeline dayanan *yaprak halinde gümüş, kaplama* usulü kullanıldı. Sıcakta gümüş kaplama'da parçalar, yavaş yavaş kaynama derecesine getirilen bir gümüş nitrat banyosuna, *soğukta gümüş kaplama*'da da bir sodyum ve gümüş bisülfit çökeltisine daldırılırdı. *Fırça, tapa* veya *parmakla gümüş kaplama*'da, gümüşlenecek paralar gümüş klorür, âdi tuz ve potasyum bitartarat'tan meydana gelen bir hamurla sıvanırdı. Başka bir gümüşleme işleminde de, parçaların üzerini gümüş malgamasıyle sıvamak temeline dayanırdı: ısıtılan civa buharlaşır, geriye gümüş kalırdı.

Bütün bu usullerin yerine geçen galvanik veya elektrokimyasal gümüş kaplamada, çeşitli kalınlıklarda tabaka elde edilebilir. Temizlenen, yağları giderilen ve bir dizi asit banyosunda pası temizlenen parçalar, suda çalkalanıp yıkanır ve potasyum - gümüş siyanür çift tuzu çözeltisine daldırılıp galvanik banyonun katoduna bağlanır. Anot gümüş bir levhadan yapılmıştır. Elektrik akımının geçişiyle ayrışan siyanürün gümüşü katot üzerine, yani gümüş kaplama yapılan parçaların üzerine çöker. Gümüş levha, ayrışan siyanürü devamlı olarak yeniler.

Aynalara gümüş kaplama yapılması. Eskiden bir kalay malgamasıyle kalaylanan aynalar, bugün içinde tartarik asit, glikoz ve gümüş tuzunu hafif bir sıcaklık etkisiyle indirgeyebilecek bazı maddeler bulunan bir gümüş nitrat çözeltisiyle işlenir. Cam yıkanır, temizlenir ve üzerine gümüş nitrat çözeltisinin sürüldüğü gümüş kaplama masasına yatırılır. Yirmi dakika sonra alınan aynanın yüzeyi ve çöken gümüş tabakası dikkatle yıkanır, geriye kalan çözelti akıtılır ve bunun yerine yeni bir çökelti yerleştirilir. Sonunda çöken maden tabakasının dış yüzeyi bir boya ile örtülerek korunur.

◆ Sıf. Gümüşten yapılmış: *Şimdiki iki buçuk liralardan daha büyük gümüş paralardı bunlar* (Y. Z. Ortaç). *Duvardaki küçük rafta iki üç eski gümüş eşya* (A. H. Tanpınar). ‖ Gümüş gibi parlak ve beyaz renkli: *Menekşe renkli bir havayı bir gümüş ziya ile aydınlatan bu mehtap* (A. Ş. Hisar). *Birikir, sonra da bir gümüş göl olur; / Arayan hakkı en sonunda bulur* (Tevfik Fikret). *Gümüş gerdan.*

— ÇEŞ. DEY. *Gümüş göz,* paraya karşı aşırı düşkünlüğü olan, tamahkâr. ‖ *Gümüş selvi,* ayın suya yansımasıyle meydana gelen parıltılı görünüm: *Gümüş selvi temaşası için kimi Büyükdere'ye giderler ve kimi Bebek sahillerine inerlerdi* (A. Ş. Hisar). *Esk.* Serv-i sîmîn.

— Ask. tar. *Gümüş el nişanı,* askerlerine ödül olarak vermek üzere Cezayir emîri Abdülkadir tarafından tesis olunan nişan. Bu nişana ait işaret: çeşitli sınıf ve derecelere göre Hz. Muhammed'in kızı Fatma'nın yedi, altı veya beş parmaklı eli şeklindedir. Nişan başa sarılan türbana takılır. 1841'de bunun yerini kılıç biçiminde bir nişan aldı.

— Nümizm. *Gümüş yaldızlı,* ucuz bir madenden yapılmış ve uygulanan bazı yöntemlerle gümüş rengi alması sağlanmış para. (Gümüş kaplamalı bakır para ile aynı şey değildir.)

— Tar. *Gümüş kozak,* hükümdarlara yollanan mektupların (name-i hümayunların) konulduğu mahfaza. (Mektup atlas keseye konulur, sonra da kozağa getirilirdi. Altın kozaklar imparatorlara, gümüşten olanlar ise diğer devlet başkanlarına yollanan mektuplar için kullanılırdı.)

— Tasav. *Gümüş merdiven,* Konya'da Mevlânâ müzesinde Mevlânâ'nın sandukasının olduğu yere çıkmağa yarayan gümüş kaplı merdiven için kullanılan bir mevlevî deyimi. (LM)

GÜMÜŞ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi) bucak; 8 785 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi,* 2 949 nüf. İlçe merkezinin 5 km güneyinde; yüksl. 840 m. 1882 Yılına kadar ilçenin merkezi burasıydı; bu tarihten sonra Gümüşhacıköy merkez oldu, Gümüş de bucak merkezi haline getirildi. Eskiden buradaki gümüş madeni işletiliyordu. (M)

GÜMÜŞAKAR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Erzincan ili, Refahiye ilçesi) bucak; 4 246 nüf.; 20 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Koçkiri*), 476 nüf. Refahiye'nin 23 km güneybatısında; yüksl. 1 820 m. (M)

GÜMÜŞ balığı bls. i. Kemikli balık. (İlmî adı *Atherina.* Gümüşbalığıgillerden.)

— ANSİKL. Sırt tarafı genellikle yeşilimsi sarı, yan tarafı külrengidir; böğründe boydan boya, oldukça geniş (1-3 pul genişliğinde) çok parlak gümüş renginde bir çizgi bulunur. Karın kısmı gümüşî beyazdır. Planktonlarla, küçük balık ve kabuklularla beslenir. Eti makbul ve lezzetli bir balıktır. *Atherina presbyter, A. boyeri* türleri sularımızda bulunur. (L)

GÜMÜŞÇAY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Biga ilçesi) bucak; 7 200 nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Dimetoka*), 2 456 nüf. Biga'nın 10 km kuzeyindedir. (M)

GÜMÜŞÇÜ i. (*gümüş*'ten *gümüş-çü*). Gümüşü işleyerek süs ve ev eşyası yapan veya satan kimse. (M)

GÜMÜŞÇÜN i. Kanatsız küçük böcek. (Nemli evlerde, kiler ve bodrumlarda yaşar; kâğıtları, yiyecekleri, eski yün kumaşları v.b. kemirir. Uzun gövdesini saran pullu vücut örtüsünden dolayı sedefimsi veya gümüşî bir görünüşü vardır. İlmî adı *Lepisma saccharina. Thysanura* takımından *lepismidae* familyasının örnek tipi.)]L[

GÜMÜŞ dağı, esk. **Thorax**, Ege bölgesinde, Kuşadası - Söke yolunun geçtiği bir bel ile Samsun dağından ayrılan dağ kütlesi; yüksl. 1 020 m. Dik bir yamaçla Büyük Menderes vâdisine (Magnesia şehri harabeleri üzerinde), hafif tepelerle Kuşadası körfezine iner. Zımpara maden yatakları. (M)

GÜMÜŞDERE, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili, merkez ilçesi) bucak; 4 783 nüf.; 12 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Edremit*), 1 401 nüf. Van'ın 17 km güneyinde, Van - Gevaş yolu üzerinde. (M)

GÜMÜŞHACIKÖY, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili) ilçe merkezi; 11 620 nüf. Merzifon'un 22 km batısında; yüksl. 800 m. Küçük sanayi (at ve öküz arabaları yapımı). Dokumacılık. Gümüşhacıköy, önceleri *Kimari* ve *Artıkabat* adlarıyle anılırdı. Sonraları *Hacı Nazır köyü* ve kısaca *Hacı köyü* denildi. Hacıköy adı, Mecitözü'ne de verildiği için, karışıklığı önlemek amacıyle buraya yakınındaki gümüş madeninden ötürü *Gümüşhacıköy* denilmiştir. Şehirde Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılan bedesten ile kaymakam Ali Rıza Beyin yaptırdığı *Saat kulesi* önemli tarihî eserlerdir. — *Gümüşhacıköy ilçesi,* 819 km², 45 078 nüf. Merkez, Gümüş, Hamamözü ve Saraycık bucakları; 60 köy. Tarım, tütün, şekerpancarı. Meyvecilik. (M)

GÜMÜŞ Kıyısı

GÜMÜŞHANE, Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde il merkezi kasaba; 8 092 nüf. Karadeniz'e dökülen Harşit suyunun Trabzon (Zigana) ve Gümüşhane dağları arasında açtığı vâdi boyunca bahçeler ve evler dizisiyle yamaç düzlükleri üzerindeki mahallelerden meydana gelir. Kasabanın en canlı kısmı vâdinin biraz genişlediği alanda (yüksl. 1 150 m) bulunmaktadır. Eski Gümüşhane, burada Harşit vâdisine soldan katılan Musalla deresi yamaçlarına yerleşerek 1 500 m'ye kadar yükseliyordu. Gümüşlü kurşun madenleri de bu kesim yakınında işletilirdi.

Ragıp GÜMÜŞPALA

● *Tarih.* Gümüşhane'nin eski tarihi hakkında geniş ve kesin bilgi yoktur. Ancak bu bölgedeki kalelerin Milâttan önce yapıldığı bilinmektedir. Hitit imparatorluğunun yıkılışından sonra Van bölgesinde önce küçük bir krallık şeklinde kurulan Urartu krallığı bir süre sonra hâkimiyetini Gümüşhane yakınlarına kadar genişletti. Bu bölgeler daha sonra Pers hâkimiyetine girdi; Büyük İskender'in Pers imparatorluğuna son vermesi üzerine Gümüşhane ve dolayları Makedonya idaresine geçti. Büyük İskender'in hâkimlerinden Flikos'un Gümüşhane'de gümüş madeni bulması üzerine İskender'in buraya önem verdiği söylenir. Daha sonra Gümüşhane dolaylarına Hazar hanları Peçenek oymaklarını yerleştirdi. Fakat bölgede türk hâkimiyeti kısa sürdü; bölge tekrar Pers-Bizans mücadelesine sahne oldu. Bizans hâkimiyeti sırasında imparator Justinianus Bayburt kalesini tamir ettirdi.

VII. yy. sonları ile VIII. yy. başlarında bölge Emevî-Abbasî ve Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirdi. Gümüşhane ve dolayları Selçukluların Anadolu'yu fethi sıralarında ilk aldıkları yerler arasındadır. Anadolu'nun fethinden sonra birçok imaret kuruldu; Gümüşhane ve Kelkit, Emîr Mengücük Gazi tarafından kurulan Erzincan imaretine bağlandı. Anadolu Selçuklu hükümdarı Rükneddin Süleyman Şahın Mengücüklülerin hâkimiyetine son vermesi üzerine bölge Anadolu Selçuklularının yönetimine girdi. Bundan sonra bölgeye bir süre İlhanlılar ve Celâyirliler hâkim oldular. 1467'de Akkoyunluların idaresine giren Gümüşhane, Otlukbeli zaferinden sonra Os-

Gümüşsuyu Askerî hastahanesi

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

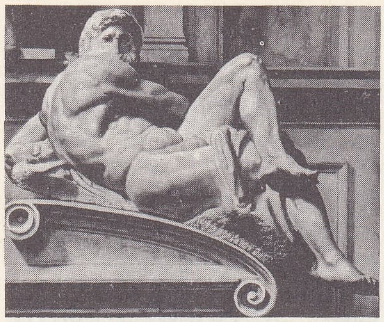

«Gün»
Michelangelo'nun eseri
. Floransa

manlı ülkesine katıldı. Bir ara tekrar Akkoyunlu yönetimine geçti. 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından kesin olarak alındı.

Kanunî Sultan Süleyman İran seferi sırasında Harşit vâdisinden geçerken gümüş madeninin bulunduğu Canca yöresinin imar edilmesini emretti; böylece buraya birçok ev ve *Süleymaniye camii* yapıldı.

1647'de Gümüşhane'yi ziyaret eden Evliya Çelebi buralarda gümüş madeninin çok olduğunu; işler ve boşaltılmış durumda 70 kadar ocağın bulunduğunu bildirir. Kâtip Çelebi de *Cihannüma*'sında gümüş madeninin bol olması dolayısıyle buraya *Gümüşhane* denildiğinden, madenlerin bulunduğu bölgenin yakınında mamur ve büyük bir kasabanın bulunduğundan, bunları kontrol için eminler tayin edildiğinden bahseder.

Osmanlı yönetimi sırasında buradaki gümüş madeni işletildi ve bir darphane kurularak gümüş sikkeler basıldı. Maden ocakları dolayısıyle Gümüşhane'nin nüfusu günden güne çoğaldı. Gümüşhane'nin Trabzon-İran transit yolu üzerinde olması şehrin kıymetini bir kat daha arttırdı, burasını bir ticaret merkezi haline getirdi.

Gümüşhane'nin bu refah hali XIX. yy.a kadar sürdü. Bu yüzyılda Osmanlı-Rus savaşları halkın başka yerlere göç etmesine sebep oldu. Ayrıca bu sırada ocakların işletilmesi de durdu. 19 Temmuz 1916'da Ruslar tarafından işgal edilen Gümüşhane, 28 şubat 1918'de işgalden kurtarıldı. Osmanlı hâkimiyetinin ilk devirlerinde Erzurum eyaletine bağlı iken sonraları Trabzon'a bağlanan Gümüşhane sancağı Cumhuriyet devrinde vilâyet oldu (1925). Kasabanın nüfusu 1927 sayımında 2 549'u geçmiyordu. Bu sayı 1935'te 3 161, 1950'de 4 189 oldu, sonra yavaş yavaş artarak 1965'te 8 000'i geçti. — *Gümüşhane ili.* İl toprakları bütünüyle Doğu Karadeniz bölümünde yer alır, ancak kuzeybatıda bu bölümün kıyı kesimine yaklaşır. Gümüşhane ilinin kuzeyinde Trabzon, batısında Giresun, güneyinde Erzincan, doğusunda da Erzurum illeri bulunur; 10 227 km², 262 731 nüf. Gümüşhane ili Merkez, Bayburt, Kelkit, Şiran ve Torul ilçelerine ayrılır; 512 muhtarlık. — *Gümüşhane ilçesi,* 1 799 km², 42 815 nüf.; Merkez, Kale ve Yağmurdere bucakları; 92 muhtarlık.

● *Coğrafya.* İl toprakları genellikle engebelidir; başlıca düzlük olarak yalnız Bayburt'un kuzeydoğusunda, dalgalı bir görüntüsü olan Hart ovası yer alır. İç topraklarının güneyinde Kuzey Anadolu dağlarının iç sırasını meydana getiren Kop (1 900 m), Çimen (2 700 m) dağları bulunur. Kıyı dağlarına ait sıra ise Gümüşhane dağları (Vavuk ve Köşe dağları, 2 572 m) diye adlandırılır ve bu dağlar batı ucunda 3 000 m'yi geçer (Gâvur dağı) ve Giresun dağlarına bağlanır. Gümüşhane dağları ile Zigana dağları arasında ise Harşit çayı vâdisi uzanır.

İklim, yüzey şekillerinin kuvvetli olması, deniz kıyısına paralel dağlar arkasında çukur oluklar veya yüksek düzlükler bulunması yüzünden yer yer zıtlıklar gösterir: Harşit vâdisinin aşağı kesimi dışında, kışlar oldukça soğuk ve karlı, yazlar serin geçer. Dağlar bol yağışlı olduğu halde, Harşit vâdisinin dağlarla kuşatılmış çukurunda yıllık yağış tutarı Torul'da 283 mm gibi beklenmedik bir miktara düşer (aynı vâdinin ağzında Tirebolu; 1 777 mm). Öteki kasabalarda da yağış fazla değildir: Kelkit 382, Gümüşhane 432, Bayburt 438 mm; yalnız Şiran'da 583 mm. Gümüşhane kasabasında yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir: (yüzde ile): kış 20,5, ilkbahar 38, yaz 16,5 sonbahar 25; en yağışlı mevsim ilkbahardır; yaz kuraklığı hemen hemen silinmiştir (yalnız temmuz-ağustos az yağışlı). Bu iklime uygun olarak, aslında gür olması gereken tabiî bitki örtüsü çok tahrip edilmiş durumdadır. Başlıca orman kalıntıları Zigana kesiminde (Torul ilçesi) oldukça yoğun, öteki kesimlerde ise dağınıktır: iç sıralar çoğunlukla çıplaktır. Hart ovası gibi düzlüklerde ise otsu bitkilerle kaplıdır (bozkır). İl topraklarının suları, kuzey yarısında Harşit çayı tarafından toplanır, güneydoğuda Çoruh'a (başlıca kolu Lori suyu) güneybatıda Kelkit çayına gider.

1927 Sayımında 127 000 nüfusu olan Gümüşhane ili; sonraki yıllarda yavaş bir artma göstermiş ve 1965'te 262 731 olmuştur (km²'ye 26). 1970'ten sonra nüfus azalmıştır. 3 000'den fazla nüfuslu yerleşmelerin nüfusu (yüzde 10) çıkartılacak olursa km²'ye düşen şehir dışı nüfus yoğunluğu 23'e düşer. Şehir yerleşmelerinden yalnız biri 10 000'den fazla nüfuslu (Bayburt 15 184 nüf.), diğer ikisi bundan az nüfusludur (Gümüşhane 8 092 ve Kelkit 4 340 nüf.). Bunun dışında yaşayan nüfus 512 muhtarlık ve nüfusu 3 000'den az olan iki ilçe merkezinde oturur.

Gümüşhane ilinde geçim her şeyden önce tarım ve hayvancılığa dayanır. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): tarım toprakları (nadas dahil) 18, ormanlar 9, tabiî çayır ve otlaklar 45, ürün vermeyen topraklar 28.

Tarım toprakları arasında ekili-dikili alanlar oranı en çok Bayburt ilçesindedir (yüzde 26); bu oran Torul'da hemen hemen yüzde 2'ye düşer. Akarsulardan, sınırlı olarak, sulama yolu ile faydalanılır. Toprakların çoğu (150 000 hektara yakın) tahıl ekimine, az bir miktarı sebzelere (10 000 hektar kadar), az bir miktarı sanayi bitkilerine (2 000 hektardan az) ayrılır; meyvelikler de 2 000 hektarı biraz aşar.

Başlıca ürünler buğday (103 000 ile 50 000 t arasında), arpa 50 000-42 000 t), mahlût (20 000-15 000 t), çavdar (8 000 t), mısır (1 800-1 100 t), patates (60 000-42 000 t), şeker pancarı (63 000-44 000 t), mercimek (2 000 -1 000 t), fasulyedir (800 t). Meyvecilikte Gümüşhane elmaları başta gelir. En çok Harşit vâdisi tarafında yetiştirilen elmanın birtakım çeşitleri vardır; çoğu (40 000) merkez ilçede olmak üzere ilin elma ağacı sayısı 60 000'i biraz geçer. Ayrıca armut (20 000), vişne (20 000), zerdali (15 000), erik (10 000), ceviz ve dut da yetişir.

Gümüşhane ilinde en çok koyun (387 000 baş), sığır (247 000) ve daha az olarak kılkeçi (118 000) yetiştirilir, ayrıca manda (11 000), eşek (9 500), at (5 700) ve katır (2 300) bulunur. Arıcılık oldukça canlıdır (20 000 kovan, 340 t bal), kümes hayvanları da beslenir (240 000 tavuk). İlin adı madenciliğin eski önemini yansıtır. Belki İlkçağdan beri işletilen kurşunla karışık gümüş yatakları şimdi iktisadî önemini kaybetmiş durumdadır. Bununla beraber topraklarında demir, bakır, manganez, kurşun, çinko ve mermer yatakları bulunmuştur. Bayburt ve Kelkit kesiminde işletilen linyitler Erzincan ve Erzurum'a gönderilir.

Gümüşhane ilinde tezgâh dokumacılığı dışında sanayi faaliyeti görülmez. Ulaşımın en canlı damarı bir zaman İran'ın önemli bir kısım ticaretini kendine çekmiş olan transit şosesi tarafından meydana getirilir. Yolun Zigana ve Kop geçitleri arasındaki çığırı Gümüşhane ili topraklarından geçer: Torul, Gümüşhane ve Bayburt başlıca uğrak yerleridir. Gümüşhane kasabası ayrıca Kelkit kasabası üzerinden Erzincan'a ve Şiran üzerinden Şebinkarahisar'a nihayet virajlı bir yolla kürtün bucak merkezinden Tirebolu'ya bağlanır. İl sınırları içindeki devlet ve il yolları uzunluğu 550 km'dir; 1 740 km olarak hesaplanmış olan köy yollarının 160 km'sine hemen hemen el sürülmemiştir. (M)

GÜMÜŞÎ sıf. (*gümüş*'ten osmanlıca *gümüşi*). Gümüş renginde olan, gümüş rengini alan: *Gümüşî ve eflâtun bir sabah içinde Berlin, şeffaf bir tabaka-yı sedefle örtülü gibi hissolunuyordu* (Cenab Şahabeddin).

— Bot. Beyaz ve yumuşak bir havla kaplı yapraklara ve yaprakları mavimsi parıltılı bazı kozalaklı bitkilere verilen sıfat. (ML)

Gümüş kalkanlılar, Büyük İskender ordusunda, gümüş pullu kalkanlarla silâhlandırılmış 3 000 tecrübeli askerden meydana gelen seçme birlik. (Antigenes, bu birliği, Batıya gönderilen Susa hazinesine refakat etmekle görevlendirdi. Gümüş kalkanlılar, Eumenes'e hizmet ettiler, sonradan, esir düşen ailelerini katliamdan kurtarmak için Eumenes'i Antigonos'a teslim ettiler [M. Ö. 316]. Antigonos Gümüş kalkanlıları en tehlikeli savaş bölgelerine sürerek onlardan kurtuldu.) [L]

GÜMÜŞKENT, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili, Gülşehir ilçesi) bucak; 4 329 nüf.; 7 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Salanda*), 1 216 nüf. Gülşehir'in 16 km kuzeybatısında; yüksl. 950 m. (M)

Gümüşkesen Mezar anıtı, Milâs'ın Gümüşlük mevkiinde Sodra dağı eteğinde, aynı adı taşıyan, mermer bir anıt. Bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Dik dörtgen bir mezar odasıyle bu odanın üstünde paye ve sütunların taşıdığı piramit gibi gittikçe daralan bir damı vardır. Anıt iki basamaklı bir krepis üzerindedir. Mezar odasının kapısı batıda dağ tarafındadır. Odanın içinde üst katın döşemesini destekleyen dört paye vardır. Mezar odası dıştan bakılınca üst kat için bir kaide durumundadır. Köşelerde payeler, payelerin arasında ikişer oval sütun yer alır. Gerek payeler, gerekse sütunların 2/3'ü yivlidir. Yivlere kadar paye ve sütun araları mermer korkuluklarla kapatılmıştır. Başlıklar korinthos düzenindedir ve üç kademeli alçak baştaban ile korniş'i taşır. Başlıkları süsleyen iki sıra palmet, bu palmetlerin gerisinde yivler vardır. Dam, birbiri üzerine bindirme suretiyle çapraz konmuş beş kiriş dizisinden kurulu yalancı bir kubbe meydana getirir. Geometrik şekiller ve kabartma bitkilerle süslü olan tavanın eskiden boyalı olduğu anlaşılıyor.

Anıtın düzen ve ölçüleri M. Ö. I. yüzyılın sonunda yapıldığını göstermektedir. (M)

GÜMÜŞ Kıyısı, Fransız kıyılarının bir kısmı, Atlas okyanusu kıyısında, Gironde'un ağzı ile Bidassoa arasında. Gümüş Kıyısında, birçok sayfiye merkezi (Arcachon, Biarritz, Hendaye v.b.) vardır. (L)

GÜMÜŞLEME i. (*gümüşlemek*'ten *gümüşle-me*). Histol. Bir dokuya gümüş sindirme.

— ANSİKL. *Gümüşleme* yönteminde önce dokuya bir gümüş tozu emdirilir, sonra bir indirgeyici ile gümüş açığa çıkarılır, böylece bazı elemanlar (retikülin, sinir telcikleri, bazı hücrelerin sitoplazmasında bulunan gümüş alıcı tanecikler, melanin v.b.) siyaha boyanmış olur. (L)

GÜMÜŞLEMEK geçl. f. (*gümüş*'ten *gümüşle-mek*). Gümüşle kaplamak, gümüşle süslemek. (M)

◆ **Gümüşlenmek** edilg. f. Gümüşle kaplanmak, gümüşle süslenmek. ‖ Dönşl. f. Gümüş gibi parıltılı hal almak: *Gümüşlenen su birikintisi.*

◆ **Gümüşletmek** ettrg. f. Gümüşle kaplatmak, gümüşle süsletmek. (M)

Gümüşler barajı, Gümüşler deresinin suyunu Niğde'nin 17 km kuzeydoğusundaki kuru bir vâdide toplamak suretiyle, toprak dolgu tipinde yapılmış olan sulama barajı (işletmeye açılışı 1967). Gümüşler barajı için 69 km²'lik bir drenaj alanı tespit edildi. Barajın temelden yüksekliği 30,60 m, talveg hattından yüksekliği 25,60 m, dolgu hacmi 560 000 m³ olarak tespit edildi ve burada toplanacak su ile 363 hektarı bahçelik, 37 hektarı da bağlık olmak üzere, 400 hektarlık bir alanın sulanması planlandı. (M)

GÜMÜŞLÜ sıf. (*gümüş*'ten *gümüş-lü*). Bileşiminde gümüş bulunan: *Gümüşlü krom.* ‖ Gümüşle süslenmiş.

— Tar. *Gümüşlü asa,* gümüş kaplamalı değnek. (Divanı Hümayun ve diğer tören günlerinde kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı ellerinde gümüş asa ile törene nezaret ederdi.) [M]

Gümüşlü kümbet, Anadolu'da biri. Erzurum'da diğeri Bursa'da bulunan iki kümbet: **1.** *Erzurum*'da Kars kapısı dışında, geniş meydanın ortasında bulunan türbenin kapı üzerindeki mermer kitabesi silindiğin-

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

den tarihi, kimin için yaptırıldığı kesin olarak bilinmiyor. Kümbetin adı eskiden konik çatıda asılı duran, sonradan Rusların eline geçen bir gümüş plakadan geliyor.

Kümbet, kesme taştan, köşeleri üçgen şeklinde yassıltılmış dört köşe bir kaide üzerinde, on iki yüzlü bir mezar anıtıdır. İçten kubbe, dıştan konik bir külâh ile örtülüdür. Üzerindeki süslemeler önemlidir. Gövde duvara gömülü yarım sütuncuklar üzerinde yuvarlak kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Kümbete ışık sağlayan doğu, batı ve kuzey yönlerindeki pencerelerin üst kısımları mukarnaslarla çevrilidir, en süslü olanı doğu yönündekidir. Dıştan yarım yuvarlak korniş içinde sivri alınlıklı ve beş sıra mukarnaslı bir niş görünüşündedir. İki katlı kümbetin çatı eteğinde üç sıra zincirli bir bordür vardır.

2. *Bursa*'da bir kümbet. Orhan Gazi, Şehzade Ataullah, Korkud, Nilüfer Hatun, Kasım Bey, Fatma Sultan, Musa Çelebi'nin gömülü oldukları yer. Eski bizans kilisesinin bir bölümü iken Orhan camii yapıldığı sırada değiştirilip türbe haline getirildi. (M)

GÜMÜŞOVA, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Bolu ili, Düzce ilçesi) bucak; 19 206 nüf.; 35 köy. — *Bucak merkezi* (*Kışla köyü*), 2 085 nüf. İstanbul-Ankara kara yolu üzerinde, Hendek'in 19 km doğusunda. (M)

GÜMÜŞPALA (Ragıp), türk generali ve siyaset adamı (Edirne 1897 - İstanbul 1964). Kuleli Askerî lisesini (1915), Maltepe talimgâhını bitirdi (1916). Galiçya (1916) ve Filistin cephelerinde (1917) savaşa katıldı, Filistin'de esir düştü (1918). Esaret hayatı iki yıl sürdü. 1920'de serbest bırakılınca Millî Mücadele cephesine geçti ve Kütahya, Eskişehir, Sakarya savaşlarıyle Büyük taarruzda görev aldı. Kurtuluş savaşından sonra Şeyh Said isyancılarına karşı çarpıştı (1925). Daha sonra Harp akademisini bitirdi (1934); çeşitli görevlerde bulundu, generalliğe yükseldi (1948). Balıkesir Ordu müfettişliğinde, Erzurum'da 9. Tümen kumandanlığında, Erzurum 3. Ordu Müfettişliği Kurmay başkanlığında (1950), İzmir'de 65. Tümen kumandanlığında (1952-1954) görev aldı, Erzurum 3. Ordu müfettişliğine tayin edildi (1958), orgeneralliğe yükselerek 3. Ordu kumandanlığına getirildi (1960). 27 Mayıs devrimi sırasında bu görevde bulunan Gümüşpala harekâta katıldığını bildirdi; daha sonra genelkurmay başkanı oldu (6 haziran 1960).

27 Mayıs hareketinden sonra silâhlı kuvvetler subay kadrolarında yapılan ıslahat sırasında emekliye sevk edildi (2 ağustos 1960). Bir süre İzmir'de Eminsu derneğinde çalıştı. Siyasî partilerin faaliyetine izin verilmesi üzerine Adalet partisini kuracak heyetin başında yer aldı ve partinin kurulması için gerekli müracaatı yaptı (11 şubat 1961); kurucu heyet tarafından genel başkan seçildi. Aynı yıl yapılan seçimlerde İzmir'den milletvekili oldu. A.P.'nin genel başkanı olarak C.H.P. - A.P. koalisyonuna katılmayı kabul etti, fakat hükûmette görev almadı. Partinin ilk büyük kongresinde tekrar genel başkan seçildi (1962). [M]

GÜMÜŞSU, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Denizli ili, Çivril ilçesi) bucak; 5 136 nüf.; 9 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Homa*), 2 196 nüf. Çivril'in 29 km doğusunda; yüksl. 950 m. Çivril'i Dinar'a bağlayan kara yolu buradan geçer. (M)

Gümüşsuyu Askerî hastahanesi, İstanbul'da Gümüşsuyu'nda askerî hastahane; yapımına 1846 yılında başlandı. Halen 400 yataklı ve tam teşekküllüdür. Osmanlı hükümdarı Abdülmecid tarafından Gümüşsuyu'nda yaptırılmış ve kendisi tarafından törenle hizmete açılmıştır (5 aralık 1848).

Gümüşsuyu Askerî hastahanesi, Balkan savaşında Hindistan'dan gelen sıhhî kurulla birlikte Muhacir hastahanesi olarak çalıştı. Birinci Dünya savaşında, Çanakkale savaşları sırasında cerrahî hastahane olarak görev yaptı. 1919 Yılında Gülhane Askerî Tatbikat hastahanesi de buraya yerleşti. 1923 Yılına kadar Askerî Tıp Tatbikat hastahanesi (okulu) olarak kullanıldı.

1943 Yılında âcil cerrahî olaylara müdahale edebilen ve sürekli cerrahî servisi ile hizmete giren bu hastahane, 1967 yılında bir yıllık büyük bir onarım gördü. Hastahanede, Dahiliye, Hariciye, Gastroloji, İntaniye, Bakteriyoloji, Hayatî Kimya, Röntgen, Bevliye, Nisaiye, Asabiye, Göz, K.B.B., Fizik, Ortopedi, Çocuk servisleri bulunmaktadır. (M)

Gümüşsuyu kışlası, Gümüşsuyu'nda kışla. İstanbul'da Taksim'i Dolmabahçe sarayına bağlayan Gümüşsuyu caddesi üzerinde ve Gümüşsuyu Askerî hastahanesinin yanındadır. Gümüşsuyu kışlası ve Gümüşsuyu Askerî hastahanesi Sultan Abdülmecid zamanında yapıldı (1843). Sultan Abdülaziz'in tahtından indirilmesinde görev alan bir taburun kışlası idi. (M)

Gümüşsuyu ocağı, eski osmanlı hükümdar saraylarındaki kuruluşlardan biri. Gümüşsuyu ocağına bağlı olanlar padişahın kahvesi için Eyüp yakınlarındaki Gümüşsuyu'ndan özel su getirmekle görevliydiler. Bu ocak, Tanzimattan sonra kaldırıldı. (M)

GÜMÜŞTİGİN veya **KÜMÜŞTİGİN,** Büyük Selçuklu imparatorluğunda ve ona bağlı oğuz devletlerinde görev alan kumandan veya hükümdarların adı.

1. Gümüştigin adı ile tanınan kumandanların en eskisi Sultan Alp Arslan'ın kumandanları arasındadır. Bu Gümüştigin, 1066 - 1067'de Alp Arslan tarafından türk kumandanı Afşin ile Murad suyu ve Fırat havzalarına akın için görevlendirildi. Adıyaman ve Nizip'i aldı. Kış gelince ordu ile Ahlat'a döndü. Afşin tarafından öldürüldü. Afşin bu olaydan sonra Alp Arslan'dan korkarak kaçtı, sonra affedildi.

2. Gümiştigin Bilge Beg: 1073'te Gaznelilerin Büyük Selçuklu imparatorluğu sınırlarına saldırmaları üzerine Melikşah tarafından Gazneliler ile savaşmak üzere görevlendirildi. Başarılı sonuçlar elde etti.

3. Gümüştigin el-Candar, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın gözde kumandanlarından biri. Candar unvanından anlaşıldığı gibi hükümdarın muhafızı idi. 1077'de Diyarbakır, Urfa, Nizip dolaylarındaki türk kuvvetlerinin başındaydı. Gümüştigin, 1092'de Melikşah'ın ölümü üzerine Tacüddevle Tutuş'a karşı tahta geçmek isteyen Berkyaruk'u tuttu ve ölünceye kadar da ona hizmet etti. Tutuş, Berkyaruk'u Hemedan'da sıkıştırdı ve Berkyaruk'un etrafındakiler dağıldılar. Gümüştigin bu arada Berkyaruk'u bırakmadı ve Rey'e kaçırdı. 1093'te Tutuş'un adamları tarafından öldürüldü.

4. Gümüştigin adına bir de Anadolu'nun fethi sırasında Danişmend Ali Taylu Gazi'nin çocukları arasında rastlanır. Danişmendli beyliğinde Gümüştigin adını taşıyan beyler vardı. Bunun, Danişmend Gazinin başka bir oğlu olduğu da söylenir. Bizanslılar ve Haçlılarla savaştı. 1104'te babasının ölümü üzerine beyliğin yönetimini ele geçiren Emîr Gazi tarafından kardeşleriyle birlikte öldürüldü. Başka bir görüşe göre Danişmendli devletinin gerçek kurucusu ve Selçuklu sultanı Süleyman Şahın dayısıdır. Sultan Kılıç Arslan ile Haçlılara karşı Dorileion savaşına katıldı. 1100'de Malatya yakınlarında Haçlıları yendi. 1103'te Malatya'yı ele geçirdi. 1105'te ölünce yerine oğlu geçti. Bu duruma göre Gümüştigin, Melik Gazinin kardeşi değil babasıdır. Müneccimbaşı'dan Düvel-i İslâmiye'ye kadar olan tarihlerde ise Gümüştigin, Melik Muhammed Gazinin adı olarak geçer. Danişmendli beylerinden birinin de Gümüştigin adını taşıdığı biliniyor. (M)

Gümüş Yıldız, A.B.D. askerî nişanı. Bk. SILVER STAR.

GÜMÜŞZADE MUSTAFA ÇELEBİ. Bk. MUSTAFA ÇELEBİ.

GÜN i. (esk. türk. *kün*'den). Güneşin yeryüzüne saçtığı ışık: *Her mihnet kabulüm, yeter ki / Gün eksilmesin penceremden* (C. S. Tarancı). ‖ Güneş: *Gündüz gün ışığı, gece ay ışığı* (O. V. Kanık). *Ağzında şarkılıktan çıkmış iniltilerle / Dağ, taş deme, arkadaş, gün batmadan ilerle!* (F. N. Çamlıbel). ‖ Güneşin doğmasından batmasına kadar geçen zaman parçası, gündüz: *Günler kısaldı. Kanlıca'nın ihtiyarları / Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharları* (Yahya Kemal). *Uzun günler.* ‖ Yer yuvarlağının kendi ekseni etrafında bir kere dönmesiyle geçen zaman parçası (yirmi dört saatlik zaman süresi anlamında gün kelimesi çeşitli özelliklerle belirlenir): *Daha altı günümüz var, belki de beraber gideriz* (R. H. Karay). *Yağmurlu bir gün. İş günü. Tatil günü.* ‖ Bayram özelliği taşıyan özel gün. ‖ Ev hanımlarının düzenlediği kabul günü: *Bugün Melâhat hanımın günü.* ‖ *Teşm. yol.* Kısa süre: *Daha geleli bir iki gün oldu.* ‖ Sıra, zaman: *Günü gelince o iş de olur.* ‖ İçinde bulunulan zaman: *Günün haberleri.* ‖ *Mec.* Mutluluk içinde geçen zaman: *Er olan kişinin savaştır günü* (Hoca Mesut).

— ÇEŞ. DEY. *Gün ağarmak,* tanyeri aydınlanmak: *Bir sabah gün ağarırken Kayseriden yaya yola çıktık* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Gün almak,* bir yerden kendisi için belli bir gün ayırtmak: *Doktordan gün aldık.* ‖ *Gün aşırı.* Bk. GÜNAŞIRI. ‖ *Gün bugün,* tam zamanı. ‖ *Gün çoğu* (*yalımı*). *Halk dili.* Sıcak havada toprağa yakın havanın titrer gibi görünmesi. ‖ *Gün dikilmesi,* tam öğle vakti. *Esk.* Zeval. ‖ (Birine) *Gün doğmak,* arzu edilen duruma ulaşmak, feraha çıkmak veya eline fırsat geçmek: *Kudûm-ı şah ile halkın bugün başına gün doğdu / Yine tâb-ı rikâbından cihanı kıldı rûhâni* (Baki). ‖ *Gün eğişmesi. Halk dili.* Öğle ile ikindi arası. ‖ *Gün* (*güneş*) *geçmek,* güneş çarpmak. ‖ *Gün gibi,* son derece açık, belli. ‖ *Gün görmek,* rahat ve güzel bir ömür sürmek: *Gün mü gördü zavallı? Hayatı sıkıntı içinde geçti.* ‖ *Gün görmez,* güneş almayan (yer). ‖ *Gün görmüş,* iyi günler yaşamış: *Gün görmüş, zengin soylu bir ailenin çocuğudur Naci Sadullah* (Y. Z. Ortaç). Tecrübeli. ‖ *Gün günden,* her gün biraz. ‖ *Gün kaşı,* güneşin ilk parıltısı. ‖ *Gün kavuşmak,* akşam olmak, güneş batmak. ‖ *Gün koymak,* gününü belirtmek. ‖ *Gün ola harman ola,* «bir gün onun da zamanı gelir» anlamında kullanılır. ‖ *Gün saymak.* [Ağır hasta için] Hayatın son günlerini yaşamak. Arzu edilen bir günü beklemek. ‖ *Günden güne* (veya *gün günden*), gün geçtikçe, gittikçe: *Günden güne Vehbi Dedenin öğrettiği, Kur'an okumaktan çok başka olan bu musikinin derunî darabanına alışıyor, benimsiyordu* (H. E. Adıvar). ‖ *Günlerden bir gün,* belirli olmayan bir zamanda, vaktiyle: *Günlerden bir gün Ay Kağanın gözü parladı* (Oğuz Kağan Destanı). ‖ *Günleri*

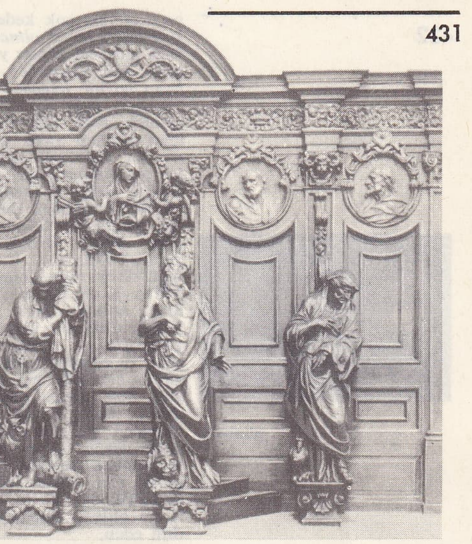

«Günah Çıkarma Hücreleri» Verbruggen'in eseri

Alida Valli ve Farley Granger «Günahkâr Gönüller» de (1953)

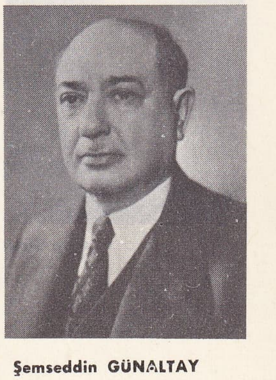

Şemseddin GÜNALTAY

Foto. A.C.L. (LAROUSSE) ; Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

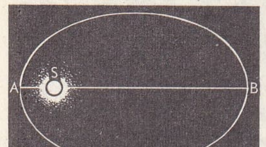

günberi

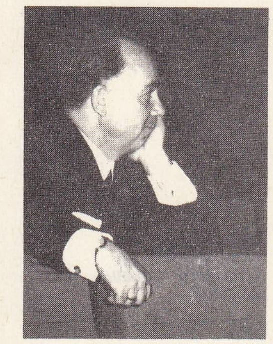
Aydın GÜN

Azra GÜN

gece olmak, çok kederlenecek hale düşmek. || *Günleri sayılı olmak*, bir kimsenin ölümü veya gideceği günler yaklaşmak. || *Günü gününe*, tam vaktinde: *Günü gününe ders çalışan iyi bir talebe*. || *Günü gününe uymaz*, kararsız, sağı solu belli olmayan. || *Günü yetmek. Halk dili.* Eceli gelmek. [Kadınlar için] Doğum vakti gelmek. || *Günün adamı*, bir süre adı dillerde dolaşan: *Böylece her şey yoluna girdi ve biz tekrar, hatta eskisinden daha kuvvetle günün adamı olduk* (A. H. Tanpınar). Her devre ayak uydurabilen kimse. || *Günün birinde*, belirsiz bir gün: *günün birinde padişahın oğlu çıka gelmiş* (Masal). || *Gününü doldurmak*, belli süreyi tamamlamak. || *Gününü görmek. Teklz.* Kötü bir olayla ve sonuçla karşılaşmak. Aybaşı olmak. || *Gününü göstermek. Teklz.* Cezasını vermek: *Ben sana gününü gösteririm*. || *Gününü gün etmek*, zamanı zevk ve eğlence içinde geçirmek. || *Allah'ın günü, her gün*, hiç aralık vermeden. || *İyi gün*, neşe içinde geçen zaman. || *İyi gün dostu*, dostlarını en sıkıntılı anında onları terkeden: *İyi gün dostu herifler! O ne yardakçı gürûh / O ne müstekreh adamlar, hani bakmak mekrûh* (M. Â. Ersoy). || *Kara (kötü) gün*, büyük felâket getiren gün. || *Kara (kötü) gün dostu*, dostlarını yardıma ihtiyacı olduğu zaman onu bırakmayıp onlara yardım eden.

— Astron. Yer'in kendi ekseni çevresinde bir kere dönmesiyle geçen ve yirmi dört saate bölünen zaman süresi. (Bir günün süresi, ele alınan gerçek veya sanal gökcismine göre biraz değişir.) [Bk. ANSİKL.] || *Gün ağarması*. Bk. ALACAKARANLIK. || *Gün-tün eşitliği*, Bk. ILIM *noktaları*. || *Astronomik gün*, ele alınan gökcisminin (gerçek veya sanal) meridyenden art arda iki üst geçişi arasında uzanan ve 0'dan 24 saate kadar bölünen gün (*gerçek gün, yıldız günü* veya *ortalama gün* olabilir.) || *Dünya günü*, Etrüsklerde, evrenin oluşum süresinin bir bölümü olan sekiz çağlık (bir çağ 105 ile 123 yıl arasında değişir) devir. || *Gerçek gün*, Yer'in, gerçek Güneş'e göre, kendi ekseni çevresinde bir kere dönmesiyle geçen zaman süresi. (Bk. ANSİKL.) || *Ortalama güneş günü* (veya *ortalama gün*), Yer'in, ortalama Güneş'e göre, kendi ekseni çevresinde bir kere dönme süresi. || *Sivil gün*, ele alınan gökcisminin meridyenden art arda iki alt geçişi arasında uzanan 0'dan 24 saate kadar bölünen gün (*gerçek gün, yıldız günü* veya *ortalama gün* olabilir). Güneş günü söz konusu olursa gün, gece yarısından başlar. || *Yıldız günü*, ilkbahar noktasının, bir yerin meridyeninden art arda iki geçişi arasında kalan zaman parçası. Bk.ANSİKL.

— Bot. *Yarım gün çiçeği*, her gün 12 saat açık, 12 saat kapalı duran çiçekler.

— Coğ. *Gün batısı*. Bk. GÜNBATISI. || *Gün beri*. Bk. GÜNBERİ. || *Gün doğusu*. Bk. GÜNDOĞUSU. || *Gün dönümü*. Bk. GÜNDÖNÜMÜ. || *Gün durumu*, güneş açılımının en çok olduğu gün. || *Gün indi*. Bk. GÜNİNDİ. || *Gün merkezli*. Bk. GÜNMERKEZLİ. || *Gün öte*. Bk. GÜNÖTE. || *Gün tutulması*. Bk. GÜNEŞ *tutulması*. || *Gün-tün eşitliği*, gece ile gündüzün eşit uzunlukta olması.

— Geod. *Gün düşürücü*. Bk. HELYOSTAT.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Mutf. *Gün balı*, güneşte bekletilerek bal kıvamına getirilmiş üzüm şırası, pekmez: *Gün pekmezi*.

— Teşk. tar. *Gün başı ağaları*, XVII. yy.da batık gemileri çıkaran ve bu işi kendilerine sanat edinen kimseler. (Evliya Çelebi'ye göre; gün başı ağaları İstanbul esnafından sayılırdı.)

— Tiy. Eski ispanyol tiyatrosunda perde yerine kullanılan süre birimi.

— ANSİKL. Astron. Süresi değiştiği için *yıldız günü* bir zaman ölçeği olarak kullanılamaz. Ortalama süresi 23 saat 56 dakika 4,09 saniyedir; bu süre 0,01 saniye kadar artar veya eksilir. Yıldız günü (gerçek veya ortalama olabilir) ile gerçek güneş günü ve ortalama güneş günü arasındaki tam bağıntı, ancak gökgünlüğündeki verilerle hesaplanabilir.

Bütün astronomi hesaplarında gün, ele alınan gökcisminin meridyenden üst geçişiyle başlar. Günlük hayatta kullanılan gün kavramı ise (yalnız Güneş'e göre ele alınır) alt geçişten başlayarak hesaplanır, yani gün gece yarısında başlar.

Günümüzde saatler 0'dan 24'e kadar ölçülür. Bir günü on ikişer saatlik iki parçaya bölmek alışkanlığı uzun zaman sürdürüldü. Bazı anglosakson ülkelerinde bu usul hâlâ geçerlidir; bu ülkelerde saatler, *öğleden evvel* ve *öğleden sonra* şeklinde ayırt edilir. Eskiçağ halklarından birçoğu, özellikle Romalılar, günü, Güneş'in doğuşuyle başlatırlar ve gündüzü on iki eşit saate bölerlerdi. Gece için de aynı şeyi yaparlardı. Bu sunî gündüz başlıca dört bölüme ayrılır ve herbirine *birinci, üçüncü, altıncı* (yani öğle) ve *ikindi ile akşam arası* denirdi. Bu bölümlerin her biri de ayrıca üç kısma veya üç saate, gecenin on iki saati ise üçer saatlik dört bölüme ayrılırdı.

Arap ülkelerinde, Eski Roma ve Babillilerden kalma, gökcisimlerinin yörüngeleri üzerindeki hareketlerine dayanan bir gün ölçüsü kullanılırdı. İslâm dininin doğuşundan sonra bu eski gün ölçüsü ibadet zamanları göz önünde tutularak, bazı küçük değişiklikler yapıldıktan sonra, olduğu gibi alındı. ● *Gerçek gün*, Güneş'in gökyüzündeki hareketine göre «fecri sadık» ile «mutlak gurup» arasında geçen zaman süresi olarak alındı. Güneş'in yörüngesi üzerindeki en yüksek ve yeryüzüne dikey olduğu nokta öğle olarak hesaplandı. Güneş'in guruba yönelme noktası ile gerçek batışı arasındaki zaman süresine ikindi dendi. Fecri sâdık ile öğle arasındaki orta noktaya kuşluk (duha) adı verildi. Fecri sâdık ile mutlak gurup arasında geçen zaman süresi, çevrenin coğrafî durumu göz önünde tutularak (müslümanlara göre Mekke veya Medine) on iki eşit bölüme ayrıldı. Bunların her birine *bir saat* adı verildi. Günün on iki eşit bölümünden her biri altmış eşit bölüme ayrılarak dakika, o da tekrar altmış eşit aralığa bölünerek saniye adını aldı. Günün zaman bölümleri, ya Güneş'in yörüngesi üzerindeki hareketi eşit aralıklarla gösteren güneş saatine veya kum saatine göre hesaplandı. Buna, ibadet zamanları göz önünde tutularak düzenlendiği için, *ezanî saat, ezanî gün* hesabı adı verildi.

— Huk. Borcun ödenmesi için gün olarak belli bir süre tayin edilmişse sözleşmenin yapıldığı gün sayılmayarak, sürenin bitiminde borcun ödenmesi gerekir. Meselâ 10 haziranda yapılan bir sözleşmenin yerine getirilmesi için 20 gün süre verilmişse, sözleşmenin yapıldığı 10 haziran hesaba katılmayarak 20 gün sayılır ve borcun 30 haziranda ödenmesi gerekir. Taraflar süreyi 8 veya 15 gün olarak kararlaştırmış iseler, bu, bir veya iki haftayı değil, tam 8 veya 15 günü ifade eder (Borçlar kn. md. 76, bent 1). Yarım ay ise 15 güne eşittir (Borçlar kn. md. 76/II). Sürenin son günü bir pazar veya tatil gününe rastlıyorsa, bunu takip eden ilk işgünü sürenin son günü olur (Borçlar kn. md. 77). İş kanununun 61. maddesine göre, haftalık 48 saat olan çalışma süresi günlere eşit olarak bölünür. Haftada 6 gün çalışan iş yerlerinde günde 8 saattir. İşyeri cumartesi günleri tamamıyle veya kısmen çalışmıyorsa, 48 saatlik süre 5 veya 5,5 güne eşit olarak bölünür. Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 161'e göre, sürenin gün olarak tayin edilmesi halinde, tefhim veya tebliğ günü hesaba katılmaz (Cz. Us. Muhakemeleri kn. md. 39; İcra İflâs kn. md. 19). Aynı maddeye göre, tatil günleri süreye dahildir. Ancak, eğer son gün bir tatile rastlıyorsa, süre, tatili takip eden gün sona erer (İcra İflâs kn. md. 19/III). İlânen yapılan tebligatlar, son ilân tarihinden itibaren 15 gün sonra yapılmış sayılır (Tebligat kn. md. 31). Aynı kanuna göre, resmî ve adlî tatil günlerinde tebligat yapılabilir (md. 31).

— İkonogr. Gün ve gece betimlenmelerinde günün simgesi genellikle güneş ve Apollon'dur. Parma vaftiz yapısında bulunan Antelami'nin bir kabartmasında gün, arabasının atlarını coşturan genç bir adamdır. Ayrıca bu konuda Büyük H. Bock'un Bale'deki, Vasari'nin Roma Collonna galerisindeki, Guerchin'in Casino Ludovisi'ndeki resimlerini ve Marsy'nin Versay parkındaki «Günün Noktası» heykelini sayabiliriz. Fakat en ünlü «Gün» Michelangelo'nun Guiliano de Medici mezarında bulunan güçlü atlet heykelidir. Bu heykelden. B. Prieur esinlenmiştir. (Louvre'da bulunan C. de Thou mezarı.) [LM]

GÜN (Aydın), türk opera sanatçısı ve yönetmeni (Alasonya 1918). Küçük yaşta Yunanistan'ın Alasonya şehrinden ailesiyle birlikte Adana'ya gelip yerleşti. İlk ve orta öğrenimini Adana'da yaptı, Ankara Devlet konservatuvarını bitirdi (1942), önce Tatbikat sahnesinde *Madam Butterfly* operasında sahneye çıktı. Daha sonra Devlet operasında çeşitli eserlerin başrollerinde oynadı. *Figaro'nun Düğünü* (1944); *La Bohème* (1945); *Cavalleria Rusticana* (1950); *Tiefland* (1951); *Manon* (1954); *Van Gogh* (1958). Uzun yıllar Karl Ebert'in yanında reji asistanlığı yaptı. *Konsolos* operasıyle rejisörlüğe başladı. İstanbul Şehir operasında, Ankara Devlet operasında, İstanbul Devlet operasında *Tosca, Carmen, Turandot, Macbeth, Porgy ile Bess, Faust, Aida, Otello, Lucia di Lammermoor, Rigoletto, La Traviata* gibi opera ve operetleri sahneye koydu. Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya'da zaman zaman misafir sanatçı olarak bulundu. (M)

GÜN (Azra), türk opera sanatçısı, soprano (İstanbul 1929). Ankara Devlet konservatuvarına girdi. Dört yıl kadar Ferhunde Erkin'den piyano dersi aldı. Sınava üç sınıf atlayarak Şan bölümüne geçti. 1948 Yılında Opera bölümünü bitirdi. Bundan sonra çeşitli operalarda ve operetlerde sahneye çıktı. Yabancı ülkelerde bazı temsillere misafir sanatçı olarak katıldı. Bir süre İstanbul Şehir operasında da bulundu, sonra İstanbul Devlet operası kadrosuna girdi. Rol aldığı belli başlı operalar: *Maskeli Balo, Carmen, Figaro'nun Düğünü, Sevil Berberi, Rigoletto, Tiefland, Sevda İksiri, Lucia di Lammermoor, Cosi Fan Tutte, Don Pasquale, Don Juan, Telefon, Van Gogh, Hoffmann'ın Masalları* v.d. Ayrıca, *Tebessümler Diyarı, Paganini* ve özellikle *Şen Dul, Yarasa* gibi operetlerde üstün başarı kazandı. Opera sanatçısı ve yönetmeni Aydın Gün ile evlidir. (M)

GÜN (Ziya), türk göz hekimi (Tırnova 1874-İstanbul 1941). İstanbul Askerî Tıp okulunu bitirdi (1898). Almanya'da Marburg'da göz hastalıkları üstüne ihtisas yaptı (1904). Türkiye'ye döndükten sonra Gülhane Askerî Tıp akademisinde «Göz servisi»ni kurdu. Tıp fakültesi göz hastalıkları profesörü oldu (1910), ordinaryüslüğe yükseldi (1926). Bütün para ve malını üniversite ve Dârüşşafaka'ya bağışladı. Tıp fakültesinde kendi adını taşıyan bir araştırma enstitüsü kuruldu. (M)

GÜNAH i. (fars. *günāh*). Tanrı buyruklarına aykırı düşen davranış, dince suç sayılan iş: *En büyük günahı bir serçenin yüreğini bile dolduramazdı* (H. Z. Uşaklıgil). || Vicdanı rahatsız eden suç: *Bu hayvana bu kadar eziyet etmek günahtır*.

— ÇEŞ. DEY. *Günah benden gitti*, «ben görevimi yaptım, bundan sonrası için sorumluluk kabul etmem» anlamında kullanılan söz. || *Günah etmek (işlemek)*, günah sayılan davranışta bulunmak. || *Günah kazanmak*, günah sayılacak bir şey yapmak. || *Günah kuyusu (küpü)*, çok günahkâr kimse. || *Günah mahsulü*, gayrımeşru çocuk. || *Günah olur*, «yazıktır» anlamında kullanılır. || *Günah yazılmak*, yapılan bir günahın Allah indinde kaydedildiğine inanılmak. || *Günaha girmek*, dince suç sayılan bir şey yapmak. || *Günaha sokmak*, karşısındakini çileden çıkaracak davranışta bulunarak onun günah işlemesine sebep olmak. || *Günahı boynuna (üstüne)*, günah sayılan davranışı başkasına yüklerken söylenir: *Günahı boynuna, birşeyden haberi var mıydı bilmem?* (Sabahattin Ali). *Günahı kadar sevmemek*, hiç sevmemek. || *Günahına girmek*. Bk. GİRMEK. || *Günahını almak*, haksız yere birisini suçlamak veya biri hakkında kötü düşünmek. || *Günahını çekmek*, işlediği günahın cezasını çekmek. || *Günahını vermez*, çok cimri. || *Günahlarından soyunmak (arınmak, temizlenmek)*, pişman olup, tövbe etmek. Günahlarından kurtulmak.

— Esk. *Günah-pîşe*, günahkâr.

— Din. İslâmlıkta: Kur'an ve Hz. Muhammed'in sözleri ile yasaklanmış işleri yapma; Allah'ın ve Peygamberin emir ve yasaklarını yerine getirmeme. (Bk. ANSİKL.) || Hıristiyanlıkta: *Günah çıkarmak*, bir katolik papazına, bağışlanmalarını sağlamak amacıyle, günahlarını itiraf etmek. (Bk. ANSİKL.) || *İlk günah*, Âdem ile Havva'nın Tanrı

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

emrine karşı gelerek yasak meyveyi yemekle işledikleri günah. (Bk. ANSİKL.) || Musevîlikte: *Günah keçisi*, musevîlerin eskiden her yıl günahlarını yükledikleri inancıyle çöle saldıkları keçi.

— Mim. *Günah çıkarma hücresi*, Tanrıdan af dilemek için günahlarını anlatmağa geleni papazın dinlediği bölme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre, akıl ve irade sahibi kimsenin günah sayılan işleri yapması, yapılmasına rıza göstermesi, yapılmasında yardımcı olması yasaktır. Günahın işlenmesi halinde dünyevî ve uhrevî sorumluluklar altına girilmiş olur.

İslâmlıkta günah genel olarak iki bölüme ayrılır: *Kebîre (büyük) günahlar, sagire (küçük) günahlar.* Kur'an'da belirtilen, yapılmasından sakınılması emredilen hareketler kebire günahlardan sayılır: başlıcaları Allah'a ortak koşmak (şirk), haksız olarak insan öldürmek, zina yapmak, evli bir kadına iftira etmek, içki içmek, ana babaya karşı gelmek, dedikodu etmek, Allah'a, Hz. Muhammed'e ve devlet büyüklerine isyan etmek v.b. Bu tür hareketlerde bulunanlar islâm hukukunda belirtildiği şekilde cezalandırılır. Bu kişilere *ehl-i ukubat* denir. Bu şekilde cezalandırılmayan günahlar da sagire günahlara girer.

Kur'an'a göre, Allah'a ortak koşma dışında işlenen hemen bütün günahlarda af ihtimali vardır; Allah bunları affedebilir. Peygamberlerin hiç bir günah işlemedikleri kabul edilir. Ancak *zelle* adı verilen küçük hata işleyebilirler. Şiîler, imamlarının peygamberler gibi «masum» olduklarını ileri sürerler. Hariciler, hangi türden olursa olsun, günah işleyen kimsenin dinden çıkacağı görüşünü benimsemişlerdir. Cebriye, insanın alınyazısına uymak zorunda olduğu, bu bakımdan günah işleme ve işlememenin kendi iradesine bağlı olmadığı görüşündedir. Mutezile de Allah'ın günahları cezalandırmak zorunda olduğunu söyler.

● Hıristiyanlık. *Günah çıkarma*'nın ilkesi, İsa'nın havarilerine söylediği şu sözdedir: «Günah, günahı yüklediklerinizin üstünde, günahtan sakındıklarınızın dışında kalır.» Günah çıkarmanın, alçak gönüllülükle, yani pişmanlık duyguları içinde geçmesi ve günahın bütününü kapsayacak biçimde tam olması gerekir. Sorumluluğu çoğaltan ve azaltan esas şartlar ortaya konarak hatalar tenkit edilir. Bütün bir hayatın hatalarını itiraf etmeğe dayanan günah çıkarmalara *genel günah çıkarma* denir. Dördüncü Latran konsilinde (1215) erginlik yaşına gelen her dindarın hiç değilse yılda bir kere günah çıkarması gerektiği kararı alınmıştır. *İlk Günah*, İslâm inançlarına göre Havva ile Âdem'in cennetten kovulmalarına yolaçan ilk eylem. İslâm dinine Tevrat'tan geçen bir inanca göre, insan soyu, içinde bulunduğumuz dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde, cennette mutluydu. İlk insan olan Âdem'in yaratılışından sonra, onun yalnızlıktan sıkıldığını gören Tanrı, ona eş olarak Havva'yı yarattı, cennete gönderdi. Cennette mutluluk içinde dolaşan Âdem ile Havva'yı bir elma ağacının altında gören şeytan yılan kılığına girerek aldattı. Kendilerine yenmesi yasak olan bir elmayı yedirdi. Tanrı'nın koyduğu yasağı dinlemeyen, yenmemesi gereken elmayı yiyen Havva ile Âdem böylece Tanrı'ya karşı ilk suçu (ilk günahı) işlediler. İlk günah diye adlandırılan bu olay insan soyunun ilk düşüşü, cennetten kovuluşu, mutluyken, mutsuz oluşu sayılır. İslâm dininde, birçok yorumculara göre, insan soyu Havva ile Âdem'in işlediği ilk günahtan dolayı mutsuzdur, sorumludur. Tevrat'ın etkisiyle yayılan, insanı başkalarının işlediği suçtan, ilk günahtan dolayı sorumlu tutan bu inancı birçok mutasavvıflar kabul etmez. İslâm felsefesinde suçun insanın bağımsız «irade»siyle bağlantılı olduğunu, insanın ancak kendi yaptıklarından sorumlu olabileceğini savunanlar ilk günah olayına inanmaz, onun Tanrı adaletiyle bağdaşamayacağını ileri sürerler. Kur'an'da Havva ile Âdem'in cennetten kovulmalarına yolaçan ilk günah'ın bütün insan soyunu ilgilendirmediği görüşünü benimserler. İlk günah olayının gerçek olmadığını, ancak bir sembol niteliğini taşıdığını ortaya atan mutasavvıf ve islâm filozofları da vardır.

— Mim. *Günah çıkarma hücreleri*, kiliselere XVI. yy.dan itibaren eklendi. En zengin şekilde bezenmiş olanlarına Flandre'da rastlanır. Üzerinde alegorik şahısların ve yuvarlak çerçeveli kabartmaların bulunduğu Grimbergen hücreleri (Belçika) XVII. yy.da Henri François Verbruggen tarafından yapıldı. Saint - Michel de Louvain ve Théodore Verhoegen'in yaptığı Ninova manastırı bölmeleri barok sanat alanının en zengin örnekleri sayılır. (ML)

GÜNAHKÂR blş. sıf. (fars. *günah-kār*). Günah işleyen, günahlı, suçlu: *Ben hakir günahkâr bir kulum. Semaya çıkmak ne haddime kalmış* (H. R. Gürpınar).

— DEY. *Bin yıl günahkâr, bir gün tövbekâr*, günahtan kendini kurtaramayan, ancak arada bir tövbe edebilen kimseler için kullanılır: *Biraz dur bakalım... Bin yıl günahkâr, bir gün tövbekâr!.. Hem ne malûm, o yolda olsa şimdiye kadar elbette kokusu çıkardı* (Ahmed Rasim).

◆ **Günahkârlık** i. Günahkâr olma hali.

◆ **Günahkârâne** blş. zf. Günahkâra yakışacak şekilde. (M)

Günahkâr Gönüller (*Senso*), Luchino Visconti'nin yönettiği italyan filmi (1953). 1866'da, Avusturyalıların işgali sırasında Venedik'te bir italyan kontesi (Alida Valli) genç bir avusturyalı teğmenin (Farley Granger) metresi olur. Bu sırada vatandaşları ve Avusturyalılar arasındaki savaş tüm şiddetiyle sürerken, kontes sevgilisini kaybetmemek için onun askerlikten muaf tutulmasını sağlar. Fakat sevgilisi kontesi terkeder, bunun üzerine kontes teğmenin asker kaçağı olduğunu ihbar eder, teğmen kurşuna dizilir. Visconti, tiyatro yönetmeliğinden gelen yeteneklerini başarıyle uyguladığından (özellikle dekor ve kostümlerin göz alıcı zenginliği), eser 1950 yıllarında çevrilen en ilgi çekici filmlerden biri oldu. Konuda gitgide açılan bir tutkunun titizce anlatılması, esere romantik ve etkileyici (*Sinema - Opera*) bir anlam kazandırdı. (M)

GÜNAHLI sıf. (*günah*'tan *günah-lı*). Günahı olan. (M)

GÜNAHSIZ sıf. (*günah*'tan *günah-sız*). Suç, günah ve kabahati olmayan, masum: *Acaba günahsızlar günaha böyle helecan verici âni tecellîlerle mi girerler* (Ahmed Rasim). [M]

GÜNAL (Neşet), türk ressamı (Nevşehir 1923). İstanbul Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1946). Paris'e gitti (1948), Fernand Léger atelyesinde ve Güzel Sanatlar okulunda fresk üstüne çalıştı (1948-1951), karma sergilere katıldı. İlk sergisini Ankara'da açtı (1954). Güzel Sanatlar akademisi öğretim üyesi oldu. Eserlerinde toplumsal konuları sağlam bir desen içinde gerçekçi bir anlatımla işledi. 30. Devlet Resim ve Heykel sergisinde *Kör Hasanın Oğlu* adlı eseri, resim birinciliğini kazandı (1969). [M]

GÜNALTAY (Şemseddin), türk bilim ve siyaset adamı, Türkiye cumhuriyetinin 14. başbakanı (Erzincan, Kemaliye 1883 - İstanbul 1961). Müderris İbrahim Edhem Efendinin oğlu. Vefa idadîsini, Dârülmuallimini Âliye'yi, Lozan üniversitesinin Tabiiyat bölümünü bitirdi. Kıbrıs, Midilli idadîleri ile Gelenbevi ve İzmir liselerinde müdürlük yaptı. İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesi Türk tarihi ve islâm kavimleri tarihi müderrisi oldu (1914); aynı yıl İlâhiyat fakültesinin başına getirildi ve burada İslâm dini derslerini de okuttu.

Günaltay'ın siyasî hayatı 1915'te Ertuğrul sancağından Bilecik mebusu seçilmesiyle başladı; Meclisi Mebusan'ın dağılışına kadar bu görevi devam etti. İstanbul belediye başkan vekili oldu ve Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk cemiyetinin İstanbul teşkilâtında görev aldı (1920).

Günaltay'ın siyasî hayatının ikinci devresini 1923'te Sıvas'tan Büyük Millet meclisi üyeliğine seçilmesi teşkil etti. Bu görev her seçimde yenilenmek suretiyle 1954'e kadar sürdü. Bu arada mensubu bulunduğu C.H.P.'de parti meclisi üyeliğine seçildi ve tek partili dönemin son devresinde başbakan oldu (1949). Başbakanlık devresinin en önemli icraatını çok partili devrenin ikinci seçim kanununu hazırlatması teşkil etti. 1950 Seçimlerinde C.H.P. Erzincan milletvekili olarak parlamentoya döndü ve teşriî hayatının ikinci dönemi 1954 seçimlerini kaybetmesiyle sona erdi.

1960'ta Temsilciler meclisine seçilen Günaltay, 1961'de C.H.P. İstanbul senatörü olarak tekrar parlamentoya girdi; aynı yıl kanserden öldü.

Eserleri: *Maziden Âtiye* (1913); *Zulmetten Nura* (1917); *Hurafattan Hakikate* (1917); *Tarih-i Edyan* (1922); *İslâm Tarihi* (1922-1925); *İslâmda Tarih ve Müverrihler* (1923-1925); *İslâm Dini Tarihi* (1924); *Mufassal Türk Tarihi* (1928-1933, 5 c); *Uzak Şark Tarihi* (1937); *Eski Suriye ve İbraniler Tarihi* (1937); *Yakın Şark Tarihi* (1937-1951, I. ve 4. c); *Türk Tarihinin İlk Devirleri* (1937); *İran Tarihi* (1948); *Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları* (1951); *Hürriyet Mücadelesi* (1958).

Günaltay, 1931'de seçildiği Türk Tarih kurumu üyeliğini sonuna kadar muhafaza etti. (M)

GÜNAŞIRI blş. zf. Bir gün ara ile, iki günde bir: *Bu kadar vukuattan sonra Hilmi Beylere günaşırı gidip geliyor* (Sabahattin Ali). *Şu gazetelerde günaşırı resimleri çıkanlardan biri olacaktı muhakkak* (A. H. Tanpınar). [M]

GÜNAY (Lütfü), türk ressamı (Çanakkale 1924). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1949). Türk-Amerikan Sanat derneği ve Ankara halkevinde açtığı resim kurslarında birçok öğrenci yetiştirdi. Başlangıçta figüratif alanda eser verdi; sonradan soyut çalışmalara yöneldi. (*Kırmızılı Yaşantı*, 1968). 31. Devlet Resim Sergisi İkincilik ödülünü (1970) kazandı. Resim ve Heykel müzesinde, Millî kütüphane'de eserleri vardır. (M)

GÜNAYDIN ünl. «Gününüz aydın olsun!» anlamında sabah söylenen selâmlaşma sözü: *Günaydın efendim! Akşam iyi uyudunuz mu?* (M)

GÜNBALIĞI blş. i. Akdeniz ve Avrupa kıyılarında yaygın kemikli balık. Boyu 20-25

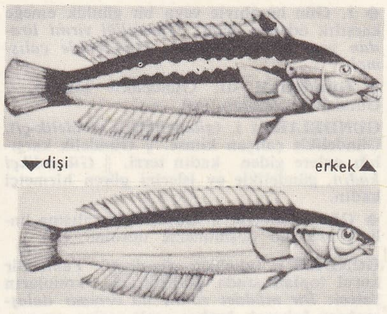

sm kadardır. Kabukluların bol olduğu yerlerde, kaya aralarında, az çok derinlerde yaşar. (İlmî adı *Coris turcica*. Lapinagillerden.) [L]

GÜNBATISI blş. i. Batı yönü. (M)

GÜNBED i. Bk. GÜMBED.

GÜNBERİ blş. i. (*gün* ve *beri*'den). Bir gezegen yörüngesinin Güneş'e en yakın noktası. (*Eşanl.* PERİHELİ. *Zt.* GÜNÖTE.)

— ANSİKL. Kepler'in birinci kanununa göre, bir gezegen Güneş'in çevresinde, odaklarından birinde Güneş bulunan bir elips çizer. Yörünge düzlemindeki *günberi* boylamı, bu elips hareketinin elemanlarından biridir ve yörüngenin doğrultusunu belirtir; ayrıca gezegenin günberi noktasından geçiş zamanı (veya devri), bu gökcisminin yörüngesi üzerindeki konumunu belirler.

Yalnız Güneş'in çekim etkisi olsaydı, günberi noktası uzayda sabit kalacaktı, oysa bu çekim etkisine öbür gezegenlerin etkileri de karışır (bk. TEDİRGİNLİK) ve yörüngenin kendi düzlemi içinde nasıl yer değiştirdiğini bulabilmek için, günberinin karışık hareketini bilmek gerekir. Özellikle Merkür'ün günberi noktasının hareketi önemlidir. Kuyrukluyıldızlar ancak günberi noktalarına yaklaştıkları zaman ışıklı olarak görülür. (L)

GÜNCAYİŞ i. (fars. *günciden*, sığmak'tan *güncâyiş*). *Esk.* Sığma, sığışma: *Ol mezâyıkta leşkere güncâyiş olmamakla* (Naima). || *Güncâyiş-pezîr*, sığabilen, sığışan. (M)

Foto. LAROUSSE

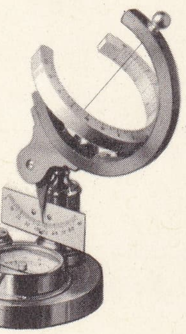

ekvator güneş saati

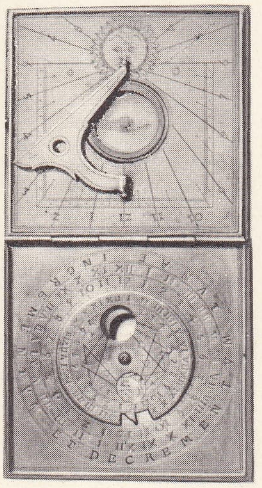

taşınabilir güneş saati

GÜNCE i. Bk. GÜNLÜK.

Günce, Nurullah Ataç'ın günlük türündeki yazılarını toplayan kitabı (1960). Yazarın *Günce* adını taşıyan yazıları 2 ocak 1953'te *Son Havadis* gazetesinde sürekli olarak yayımlanmağa başladı; ölümünden on gün öncesine (7 mayıs 1957) kadar devam etti. Daha başka günce yazıları *Ulus* gazetesinde yayımlandı (22 nisan 1956 - 11 mayıs 1957). *Günce* adlı kitapta Ataç'ın güncesinin 1 ocak 1953 - 2 ekim 1953 tarihli bölümü yer almaktadır. Bu yazılarda yeni türk edebiyatıyle ilgili kısa tenkitler, deneme türüne yaklaşan bölümler, dil devrimi üstüne görüşler, batı medeniyetini çözümleyen düşünceler dile getirilmiştir. Konuları; yazarın gördüğü oyunlar, filimler, okuduğu kitaplar ve dergiler, dinlediği konferanslar, yaptığı yolculuklarla ilgili izlenimler meydana getirir. Üslûpta konuşma dilinden gelen söz dizimi dikkati çeker. (M)

GÜNCİDE veya **KÜNCİDE** sıf. (fars. *güncîden*, sığmak'tan *güncîde*). *Esk.* Sığmış, sığdırılmış: *Güncîde-i basîret olur mu bu acz ile / Haysiyet-i havâdis ü keyfiyet-i şüûn* (Ziya Paşa). [M]

GÜNCİŞK i. (fars. *güncişk*). Serçe kuşu. [M]

GÜNCÜL sıf. (*gün*'den *güncül*). *Yeni.* Günün konusu, aktüel (M)

GÜNÇİÇEĞİ blş. i. Bot. Bk. AYÇİÇEĞİ.

GÜNDELEŞMEK geçz. f. (*gün*'den *gün-de-le-ş-mek*). Her gün yapılır hale gelmek. (M)

GÜNDELİK sıf. (*gün*'den *gün-de-lik*). Her gün olan, her günkü: ***Geceden, musikiden, mehtaptan ve gündelik şeylerden bahsetmiştik*** (A. H. Tanpınar). ***Gündelik işler. Gündelik kıyafet.*** ‖ Her gün yayımlanan, günlük: ***Gündelik gazete.*** ‖ ***Gündelik ekmek,*** her günkü yiyecek: ***Onlarda ihtisasa hürmet vardı ve psikanaliz gündelik ekmek gibi bir ihtiyaçtı*** (A. H. Tanpınar).

— Huk. Gündelik ücret. Bk. ÜCRET.

◆ **İ.** Gün hesabıyle veya bir günlük emeğe karşılık ödenen ücret: ***Gündeliği yirmi liradan yeni bir işçi aldılar. Gündelikle çalışmak.***

◆ **Gündelikli** sıf. Gündelikle çalışan. ‖ Gündelikle yapılan. (M)

GÜNDELİKÇİ i. (*gündelik*'ten *gündelik-çi*). Gündelikle çalışan kimse. ‖ Gündelik karşılığı evlere giden kadın terzi. ‖ ***Gündelikçi kadın,*** gündelikle ev işlerini gören hizmetçi kadın.

◆ **Gündelikçilik** i. Gündelikle çalışma hali. ‖ İlerisini düşünmeme durumu. (M)

GÜNDEM i. (*gün*'den *gün-de-m*). *Yeni.* Bir kurul toplantısında görüşülecek konuların listesi: ***Bir müddet sonra da cemaat dalaşmaktan bıkarak herkes yerli yerine oturunca, toplantının gündemine geçilirdi*** (Ş. S. Aydemir). ‖ ***Gündem dışı,*** bir toplantı programının dışında kalan. ‖ ***Gündeme almak (geçirmek),*** bir konuyu yapılan toplantının programı içine almak. ‖ ***Gündeme geçmek,*** açış konuşmasından sonra toplantı programını açıklamak.

— Huk. Kararlarını müzakere sonunda veren kurul toplantılarında incelenecek konuları önceden gösteren belge. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Cemiyet genel kurul toplantılarında kurul olarak sadece gündemde bulunan hususlar görüşülebilir (Cemiyetler kn. md. 21). Gerçi Medenî kn. md. 60/II'ye göre cemiyet tüzüğü açık olarak izin veriyorsa, gündemde bulunmayan konuların görüşülmesi mümkünse de, bu hükmün Cemiyetler kn. md. 21 karşısında uygulama imkânı kalmamıştır. Ancak gene Cemiyetler kn. md. 21'e göre, mevcut üyelerin 1/20'sinin isteği üzerine, gündem dışı olan konular gündeme alınabilir. Genel kurulun gündemi, yönetim kurulu tarafından düzenlenir. Gündemin ilân edilmesi gereklidir (Cemiyetler kn. md. 19).

Anonim şirket genel kurulunun gündemi ise, şu hususları kapsar (Tic. kn. md. 369): **1.** yönetim kurulu ve murakıplar tarafından verilen raporların okunması; **2.** ortaklığın kâr ve zarar hesabı, bilânço ve kazancının dağıtılması hakkındaki tekliflerin tasdiki yahut değiştirilerek kabul veya reddi; **3.** yönetim kurulu üyeleriyle murakıpların ücret ve aidatlarının tayini; **4.** çalışma süreleri bitmiş olan yönetim kurulu üyeleriyle murakıpların yeniden seçilmeleri veya değiştirilmeleri; **5.** lüzumlu görülen hususlar.

Gündem anonim ortaklık yönetim kurulu tarafından hazırlanır. Yönetim kurulu, ortaklık sermayesinde 1/10 değerinde paya sahip olan ortakların istedikleri hususları gündeme koymağa mecburdur (Tic. kn. md. 366). Yönetim kurulu bu husûsu nazara almazsa, ortaklığın merkezinin bulunduğu yerin mahkemesine müracaat ederek istedikleri hususların gündeme alınmasını temin edecek bir karar elde edebilirler. Bu halde gündemle ilgili ilâna mahkeme kararı da eklenir (Tic. kn. md. 367). Genel kurul gündemde yazılı olmayan hususları inceleyemez (Tic. kn. md. 369).

T.B.M.M.'nin gündemi meclis başkanlığınca düzenlenir (Dahilî nizamname [İç tüzük] md. 203/2). Aynı nizamnamenin 78. maddesi, gündemde nelerin yer alacağını şu şekilde belirtir:

1. Riyaset divanının umumî heyete maruzatı;
2. sualler ve istizahlar;
3. tercihen müzakeresi kararlaştırılan maddeler;
4. haklarında müstaceliyet kararı verilen maddeler;
5. iki defa müzakereye tabi olan maddeler.

Yapılan gündem bir gün önce Başbakanlığa ve bütün bakanlıklara tebliğ edilir (M)

GÜNDERODE (Karoline VON), alman kadın yazar (Karlsruhe 1780 - Winkel am Rhein 1806). Romantik şiirler yazdı, aşkta uğradığı hayal kırıklığı sonunda intihar etti. Arkadaşı Bettina von Arnim, *Die Günderode* (1840) adlı eseriyle onun adına bir edebiyat anıtı meydana getirdi. (L)

GÜNDEŞLİOĞLU, türk saz şairi (XIX. yüzyıl başları). Güney Anadolu'daki türkmen oymaklarındandır. Yaşadığı çevrede büyük bir ün kazandı. Şiirleri bugün de söylenir. (M)

GÜNDEŞLÜ, XVI. yy.da Maraş bölgesinde yaşayan dulkadırlı türk oymaklarından biri. 1690 Yılında Osmanlı - Avusturya seferine katıldılarsa da başarı sağlayamadılar; savaş alanından çekildiler (1691). Bu yıllarda, Osmanlı devleti, türkmen oymaklarını yıkım görmüş bölgelere yerleştirmeğe başladı. Afyon ve Kütahya sancaklarında oturan oymaklarla Gündeşlü oymağı da Balıkesir - Saruhan yörelerinde yerleştirildi. Bunlar Boz - Ulus kolunun üçüncü oymağı idi. Gündeşlü oymağının bir kolu ile Eymir oymağının birleşmesinden Bozok bölgesinde yaşayan Kara - Yuvacık oymağı ortaya çıktı. (M)

GÜNDOĞDU, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Biga ilçesi) bucak; 3 257 nüf.; 5 köy. — *Bucak merkezi,* 846 nüf. Biga - Çanakkale yolunun 11. kilometresine 7 km'lik bir yolla bağlıdır. (M)

GÜNDOĞDU, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili, merkez ilçesi) bucak; 14 011 nüf.; 14 köy. — *Bucak merkezi* (Gündoğdu kasabası), 3 551 nüf. İl merkezinin 12 km doğusunda, Rize - Çayeli yolu üzerinde. (M)

GÜNDOĞDU, selçuklu kumandanlarından (XII. yy. başları). 1117'de Alamut kalesi kuşatmasına, Batınîlere açılan savaşa katıldı. (M)

GÜNDOĞMUŞ, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili) ilçe merkezi; 1 888 nüf. Antalya'nın 138 km doğusunda; yüksl. 900 m. Çevresi ormanlıktır. Antalya'ya bağlı ilçe merkezleri arasında en az nüfuslu olanıdır. —*Gündoğmuş ilçesi,* 1 323 km², 18 212 nüf. Merkez, Güzelbağ ve Köprülü bucakları; 36 köy. Ormancılık. Tarım toprakları az yer tutar. Çevreye hayvan ürünleri satılarak, bunun yerine tahıl alınır. (M)

GÜNDOĞMUŞ SULTAN, XVI.yy. ortalarında, Şah Abbas çağında yaşamış bir türk beyi. *Beğdili** boyu beylerinden olan Gündoğmuş Sultan, iran hükümdarı Şah Abbas'ın ikinci Bağdat seferinde Kerkük yakınlarında Tauk denen yerde oturuyordu. Şahın geldiğini duyunca yanına gitti, sonra hizmetine girerek ondan *sultan* unvanını aldı. Gündoğmuş Sultan'ın başta Azerbaycan olmak üzere birçok yerde dirlikleri vardı. Elinde bulunan toprakların bir bölümü osmanlı ülkesindeydi. (M)

GÜNDOĞUSU blş. i. Doğu yönüne verilen ad. Bk. DOĞU. ‖ *Gündoğusu rüzgârı,* doğudan esen rüzgâr. (M)

GÜNDÖNÜMÜ blş. i. Güneş'in ekvatordan en uzakta bulunduğu devre. ‖ Güneş'in yörüngesi üzerinde, bu devreye tekabül eden nokta.

— Astron. *Gündönümü noktası,* gökküre üzerinde, Güneş'in artan (veya azalan) geçiş yüksekliğinin bir maksimumdan (veya bir minumumdan) geçtiği iki noktadan her biri. Bk. ANSİKL.

— Folk. *Gündönümü şenliği,* her yıl gündönümünde özel törenlerle kutlanan şenlik. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Güneş'in Yer çevresindeki görünür hareketi, ekvator düzlemine göre eğik olan tutulma düzlemi içindedir: Güneş'in yükselimi ise kuzeye doğrudur ve 21 marttan sonra başlayan ilkbaharda sürekli olarak artar; 22 ekime doğru sona eren yaz boyunca da sürekli olarak azalır. 21 Hazirana doğru yükselim en büyük değerini alır; bu artış, Güneş'in yükselimi birkaç gün aynı kalıyormuş ve Güneş, ufuk üzerinde aynı şekilde yükseliyormuş gibi çok yavaş meydana gelir: yükselimin en büyük olduğu devre *yaz dönencesi*'dir. Aynı şekilde 21 aralığa doğru Güneş güneyde en büyük yükselimine ulaşır ve *kış dönencesi* başlar; bu tarihten sonra yükselim yavaş yavaş yeniden artar.

— Folk. Bugün Anadolu'nun birçok bölgesinde yapılan *gündönümü şenlikleri*'nin kaynağı eski Anadolu kültür ve inançlarıdır. Dünyada geçen bütün olayların birer tanrı veya tanrıça tarafından yönetildiğine inanılan Eskiçağ Anadolu'sunda bu gibi törenler dinî bir nitelik taşırdı. Özellikle ekin ekme, ekin biçme zamanlarına rastlayan gündönümü şenlikleri, Ay ve Gün tanrıları, tanrıçaları adına yapılırdı. En eski gündönümü şenliklerinin Eskiçağda tanrıça Kybele adına düzenlendiği, bunun Hititler tarafından benimsendiği, daha çok buğday ekme ve biçme aylarında yapıldığı biliniyor. Anadolu'da ekinle ilgili işler Ay'ın hareketlerine bağlandığı için, gündönümü şenliklerinin Ay'ın hareketleriyle yakın ilgisi vardır. Bugün yapılan gündönümü şenlikleri Eskiçağdakilerin değişik nitelikler taşıyan birer tekrarıdır. Anadolu'da bu şenlikler cuma günleri yapılır.

Gündönümü şenlikleri Sümerlerde, Hititlerde de vardı. O zamanlar, bu gibi şenlikler birer din töreni niteliğindeydi ve daha çok bahar başlarında yapılırdı. Bunlara Adonis şenlikleri, bağ bozumu törenleri gibi ayrı adlar verilirdi. Eski Batı Anadolu ve Adalar'da güreş, koşu, disk atma gibi yarışlar düzenlenir, içkiler içilirdi. En çok içip kendinden geçen kadının tanrı Dionysos ile birleşeceğine inanılırdı. Sonradan bu oyunlar ve şenlikler Batıya geçti, Romalılar, Yunanlılar tarafından benimsenerek geliştirildi; bölgenin özelliklerini taşıyan geleneklerle kaynaştı.

Şenlik, her çevrenin inanç ve geleneklerine göre düzenlenir. Şenliğe önayak olanlar bölgenin yetkililerinden gerekli izni aldıktan sonra, ucuna bayrak takılı bir sırık alır, davul-zurna ile çarşı ve pazar yerlerini dolaşır, halkı şenliğe çağırırlar. Bu sırada çarşı pazar esnafı onlara kendi yaptığı eşyadan armağanlar, bazısı da para verir. Bu gibi hediyeler, ya gündönümü töreninde güreşenlere veya diğer yarışmacılara dağıtılır. Şenlikler için güreş düzenlenen yerlerde güreş meydanı bir gün önceden hazırlanır. Cuma namazından sonra halk, şenlik yerinde toplanır. Güreşten önce, yörenin özel oyunları oynanır, horoz döğüşü, at yarışları düzenlenir, çalgılar çalınır, türküler söylenir. Güreş başlarken de, dağılırken de davul-zurna çalınır. Güreşlerin yapılmadığı gündönümü şenlikleri de vardır. Yörenin geleneklerine göre halay çekmek (Sıvas ve çevresi), bıçak oyunu ve horon (Doğu Karadeniz bölgesi), bar (Erzurum çevreleri), zeybek (Aydın, İzmir bölgeleri) gibi çevre oyunları oynanır, silâh atılır. Bugün, Anadolu'nun bazı bölgelerinde gündönümü şenlikleri biraz değişik biçimde *dernek* adı altında yapılmaktadır. Özellikle Karadeniz kıyılarında, *Çepni* adıyle anılan gö-

Foto. LAROUSSE

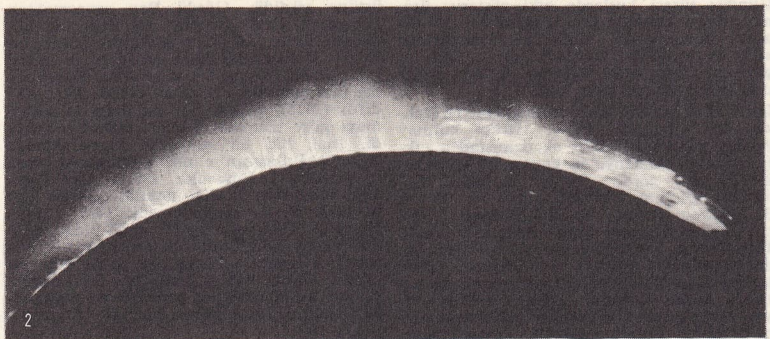

▲ 2. kromosfer ve alt taç tabakası (sağda, güneş fışkırması)

3. bir güneş fışkırmasından detay (225 000 km yükseklik) ▼

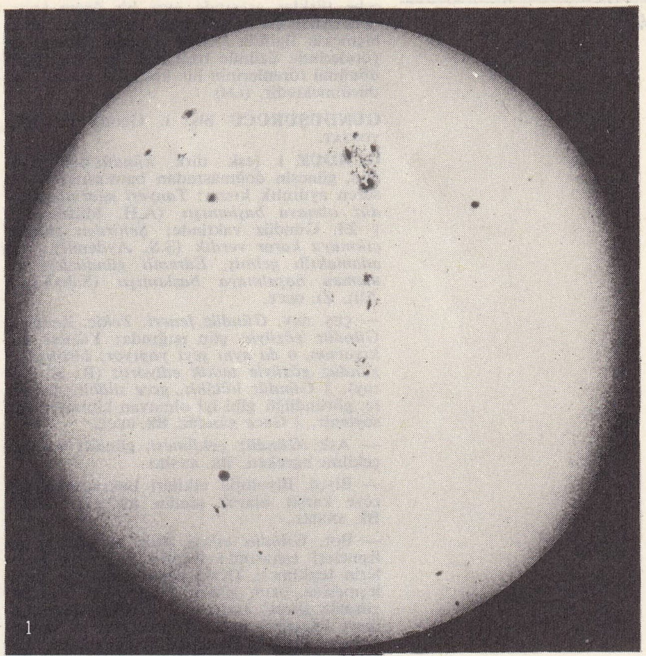

1. güneş yuvarının bütünü ve lekeleri (resimde kenarların dikkati çekecek kadar koyu olduğu görülüyor)

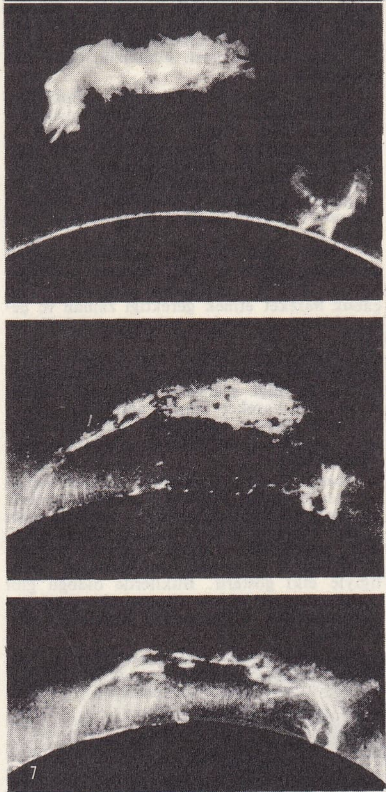

7. bir fışkırmanın safhaları

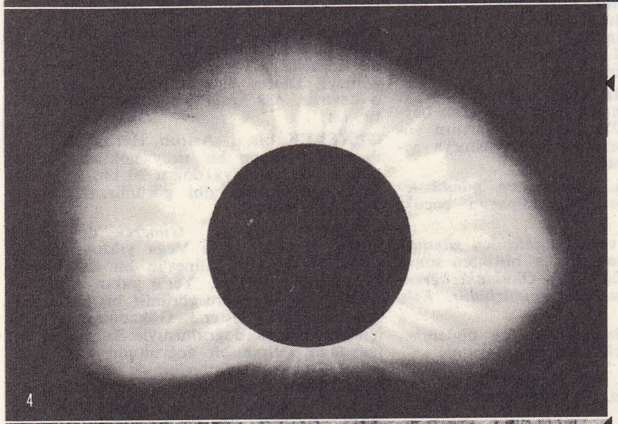

◀ 4. bir tutulma anında gözlemlenen güneş tacı

◀ 5. iki güneş lekesi gurubundan detay

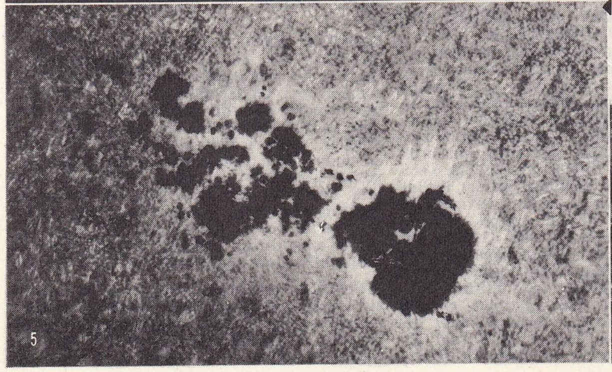

6. çok parlak bir güneş püskürtüsü ▼

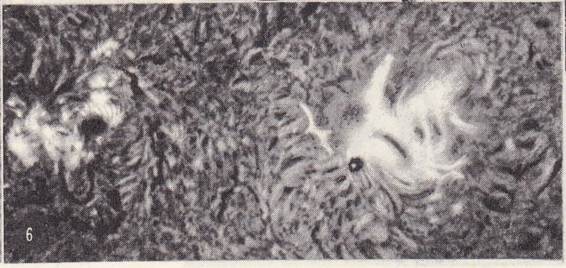

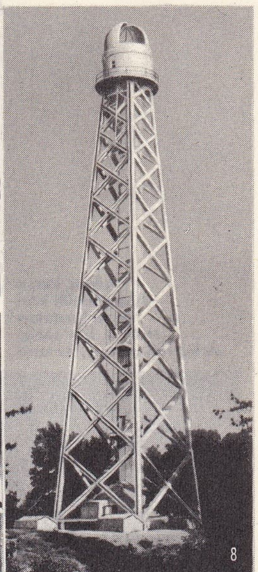

8. Mount-Wilson güneş gözlemevi (50 m yüksekliğinde kulenin tepesindeki döner ayna yardımıyle alınan güneş görüntüsünün klişesi yeraltında hazırlanır

Foto. Mont - Wilson gözlemevi, Meudon gözlemevi, X (LAROUSSE)

çebe türkler arasında ayrı bir önem taşır. Orta Anadolu bölgelerinde bu şenlikler ekip biçmekle ilgilidir. Gene Anadolu'nun bazı yörelerinde üzümle bağlantılı şenlikler gündönümü törenlerinin bir kalıntısı olarak sürdürülmektedir. (LM)

GÜNDÜŞÜRÜCÜ blş. i. Geod. Bk. HELYOSTAT.

GÜNDÜZ i. (esk. türk. *kündüz*'den). Günün, güneşin doğmasından batmasına kadar süren aydınlık kısmı: *Tanyeri ağarmış, gündüz olmaya başlamıştı* (A.H. Müftüoğlu). ‖ Zf. Gündüz vaktinde: *Şehirden gündüz çıkmaya karar verdik* (Ş.S. Aydemir). *Yaz adamakıllı gelmiş, Edremit gündüzleri tamamen boşalmaya başlamıştı* (Sabahattin Ali). *Zt.* GECE.

— ÇEŞ. DEY. *Gündüz feneri. Teklz.* Zenci. ‖ *Gündüz gözüyle,* gün ışığında: *Yüzüne bakıyorum, o da aynı şeyi yapıyor; birbirimizi gündüz gözüyle tetkik ediyoruz* (R. H. Karay). ‖ *Gündüz külâhlı, gece silâhlı,* gerçekte, göründüğü gibi iyi olmayan kimseler için söylenir. ‖ *Gece gündüz.* Bk. GECE.

— Ask. *Gündüz çekilmesi,* gündüz yapılan çekilme hareketi. Bk. ANSİKL.

— Biyol. Biyolojik etkileri bakımından geceye karşıt olarak günün aydınlık süresi. Bk. ANSİKL.

— Bot. *Gündüz etkisi,* gece ve gündüz gelişmeleri esnasında fotofaza uğrayan bitkilerin tepkimesi. (Kısa günler sapların cüceleşmesine, uzun günler irileşmesine yolaçar; gündüz süresi ayrıca ve özellikle çiçeklenmeye kumanda eder. Onun için bazı sonbahar çiçekleri [kasımpatı] ancak günler iyice kısaldığı zaman çiçek açar. Aynı sebeple bütün kuzey Avrupa'da çiçek açmaz. Diğer bazı bitkiler ise, tersine, uzun gün ister.) — Patol. *Gündüz ateşi,* gündüzün daha çok yükselen ateş.

— Zool. *Gündüz kelebekleri,* gündüzleri uçan kelebekler (pieridae, gündüz tavus kelebekleri v.b.). [Bunlar morfolojik bakımdan da oldukça benzerlik gösterdiğinden aynı grupta (rhopalocera) toplanır.] ‖ *Gündüz yırtıcı kuşları,* atmaca, kartal v.b. gibi gündüz avlanan yırtıcı kuşlar. (Baykuş gibi gececi yırtıcı kuşlara karşıt olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Ask. *Gündüz çekilmesi,* ancak düşmanın yoğun ve ezici baskısı sebebiyle, birliği ağır bir yenilgiden kurtarmak için çabuk hareket etmek gerektiği zaman ve geceyi beklemek imkânı bulunmayan hallerde yapılır.
Gündüz çekilmesi, düşmanın gözetleme ve ateşi altında büyük kayıplara sebep olabileceğinden, gizliliği sağlamak için çok dikkatli ve tedbirli hareket etmeyi gerektirir. Hareket serbestliğini kazanmak için bazı hallerde mahdut hedefli karşı saldırılara başvurulabilir.

— Biyol. *Gündüz,* böceklerin gelişimi üstünde olduğu kadar bitkilerin gelişimi üstünde de kesin etki gösterir. Böcek kurtçuklarında uyku devresine girişin başlıca etkeni özellikle gündüzdür. Gündüz baştaki bir organın, belki de sadece stemmatların aracılığıyla etki gösterir. Bitkilerde olduğu gibi böceklerde de «kısa günlü» (*bombyx*) ve «uzun günlü» (gecekelebeği *acronycta*) türler vardır.

Gündüz süresi kuşlarda etki gösterir; üreme devresi sonunda göçe başlamalarına yolaçar. Sonbaharda günlerin kısalmasının «göç hazırlığı»na yolaçtığı, ilkbaharda ise günlerin uzamasının ilkbahar göçünü sağladığı kabul edilmektedir. (ML)

GÜNDÜZ (Âsım), türk kumandanı (Kütahya 1880 - İstanbul 1970). 1904'te kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp akademisinden çıktı. Dört yıl Almanya'da kurmaylık görevleri üstüne staj gördü. Balkan harbinde Karargâhı Umumî Harekât şubesinde 20. ve 3. Kolordu Kurmay başkanlıklarında, Filistin Cephesi Kurmay başkanlığında bulundu. İlk Şeria savaşlarındaki yararlıklarından dolayı miralay (albay) oldu. Suriye savaşları sonunda İstanbul'da bazı görevlerde bulundu. Sonra Kurtuluş savaşına katıldı. Afyon taarruzu ve Dumlupınar zaferinden sonra livalığa (tümgeneralliğe) yükseldi. İsmet Paşa (İnönü) ile Mudanya konferansına katıldı. Garp Cephesi karargâhının kaldırılması üzerine genelkurmay ikinci başkanı oldu. Korgeneralliğe yükseldi (1926). 1928'de ikinci defa Genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. Rütbesi orgeneralliğe yükseltildi (1937). Montreux mukavelesi görüşmelerine gönderildi. 1938'de Hatay'ın Türkiye'ye katılması için Fransızlarla Antakya'da yapılan görüşmelerde Türk Askerî heyetinin başkanlığında bulundu. Yüksek Askerî şûra üyeliğine getirildi (1943). Emekliye ayrıldı (1945). Siyasete atıldı. 1946 ve 1950 seçimlerinde C.H.P. Kütahya milletvekili seçildi. 1954'e kadar bu görevde kaldı. (M)

GÜNDÜZ ALP, Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında, Anadolu'da başarıları, yararlıkları ile tanınmış bir türk kahramanı. Gündüz Alp, Kayı boyundandır. Anadolu'nun türkleşmesinde, Osmanlı devletinin başlangıçta bir küçük beylikken genişlemesinde büyük yararlıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Anadolu'ya gelişlerinin ilk yıllarında Söğüt yöresine yerleşen Osmanlılar, Osman Beyin yönetimi altında komşuları rum beylerinin topraklarını yavaş yavaş ele geçirmeğe başladılar. Yapılan birçok savaşlara, akınlara, saldırılara Gündüz Alp'in da katılarak, başarılar kazandığı eski kaynaklarda yazılıdır. Osman Bey, en güçlü düşmanı olan İnegöl beyi ile yaptığı savaşta kardeşi Sarubatı veya Gündüz Alp öldü, fakat savaş kazanıldı (1287-1288). [M]

GÜNDÜZCÜ i. (*gündüz*'den *gündüz-cü*). Yalnız gündüzleri çalışan görevli. ‖ İşyerinde çalışma sırası gündüze rastlayan görevli: *Bu hafta gündüzcü müsünüz?* ‖ *Argo.* Gündüzleri içki içen kimse. (M)

GÜNDÜZ Kethüda Köralioğlu, XVII. yy. sonlarında yaşamış Avşar oymağı, türk beylerinden biri. 1687'de Receboğullarının yönetimi altında Osmanlıların Avusturya seferine katıldılar. (M)

GÜNDÜZLEME i. (*gündüz*'den *gündüz-leme*). *Argo.* Babası belli olmayan çocuk, piç. (M)

GÜNDÜZLÜ sıf. ve i. (*gündüz*'den *gündüzlü*). Yatılı olmayan, dersler bittikten sonra okuldan ayrılan (öğrenci): *Okuldaki öğrencilerin büyük çoğunluğu gündüzlüdür. Esk.* Neharî.

— DEY. *Geceli gündüzlü,* durup dinlenmeden: *Geceli gündüzlü çalışmak.* (M)

GÜNDÜZLÜK sıf. (*gündüz*'den *gündüz-lük*). Gündüze ait olan. ‖ Gündüzleri giyilen. (M)

GÜNDÜZOĞULLARI veya **GÜNDÜZLÜ AVŞARI** veya **GÜNDÜZLÜLER,** XV. yy. başlarında Kırıkhan'da yaşamış bir türk boyu. Avşar türklerinin ikinci koludur. Gündüzoğulları, Çübin ova'ya giden yol üzerinde bugün Gündüzlü diye anılan yerde oturmurlardı. Bu boyun başında bulunan Gördü Bağış, Amik ovasını, oradan geçen kervan yolunu ele geçirdi. Memlûk emirlerinden Temur Boğa El-Nestûb 1407'de Halep'i aldıktan sonra Gündüzoğulları üstüne yürüdü. Amik ovasında yapılan savaşta Temin Boğa yenildi, birçok adamı öldürüldükten sonra Halep'e döndü (1408). Bir yıl sonra Gördü Bey, Gündüzoğullarından Taş ile birlikte ayaklanan emîrlerden Şeyh'e karşı savaşa girişti (1409). 1411 Yılında Gördü Bey Antakya'yı Özeroğlu'nun elinden aldı, beyliğinin sınırlarını oralara kadar genişletti. 1415 Yılında Halep valisi İnal El-Süslânî, bilinemeyen bir sebeple Gördü Bey üstüne yürüdü. Gördü Bey savaşmaktan kaçınarak Dulkadıroğlu Ali Beye sığındı, ondan Halep valisi ile aralarını bulmasını istedi. Dulkadıroğlu'nun aracılığı ile barış sağlanabildi. Fakat bir süre sonra Halep valisi İnal anlaşmayı bozarak Gördü Beye saldırdı (1415), Gördü Bey bu defa da savaşmayı göze alamadı, Gâvur dağlarına çekildi. İnal, hiç bir güçlükle karşılaşmadan Gündüzoğullarının elinde bulunan yerlerin, hayvanların çoğunu aldı. Bu olaydan sonra Gündüzoğulları beyliği sarsıldı. Gördü Bey bir daha iş başına geçemedi, 1421 yılında Halep'te Tatar'ın emriyle öldürüldü. Bundan sonra Gündüzoğullarının başına kimin geçtiği bilinememektedir. Bu yılda osmanlı ordusu Çübin ova'ya saldırınca Türkmenler yenildi, Gündüzoğlu Mehmed Bey savaşta öldü, Gündüzoğlu ailesinin bir kolu da İran'a göçtü. (M)

GÜNDÜZSEFASI blş. i. Yalnız gündüzleri çiçek açan çit sarmaşığı (*Convulvulus arvensis*). [M]

GÜNDÜZÜN zf. (*gündüz*'den *gündüz-ü-n*). Gündüz vaktinde: *Fakat Süleyman gündüzün kendisininkini, benimkini bulacak, onlara evi gösterecekti* (Ahmed Rasim). [M]

GÜNDÜZ YIRTICILARI çoğl. blş. i. Kartalgiller (Kartal, doğan), akbabagiller (Kondor, akbaba) ve yılanakbabasıgiller (yılanakbabası) familyalarındaki gündüz yırtıcılarını kapsayan kuş takımı. (L)

GÜNEBAKAN blş. i. Bot. Ayçiçeğinin diğer adı. (L)

GÜNEÇ i. (*gün,* güneş'ten *gün-eç*). *Halk dili.* Güneş alan taraf. (M)

GÜNEDOĞRULUM blş. i. Bot. Bk. YÖNELİM.

GÜNEĞİK i. *Halk dili.* Hindiba. (M)

GÜNEH i. (fars. *güneh*). *Esk.* Günah'ın hafifletilmiş şekli: *Tanrının mağfiretinden de büyük mü günehim* (Şinasi). [M]

GÜNEK (Orhan), türk opera sanatçısı, bariton (İstanbul 1918). Ankara Devlet konservatuvarını bitirdi, Devlet operasında çalıştı (1944-1960). Rol aldığı başlıca operalar: *Fidelio, Figaro'nun Düğünü, Madam Butterfly, Palyaço, Rigoletto, Tiefland, La Bohème, Sevil Berberi, Maskeli Balo, Tosca.* Ünü kısa zamanda yurt dışına yayılan sanatçı Milano'da, Scala operasında uzun süre oynadı, İtalya'ya yerleşti. (M)

GÜNELİ, XVI. yy. başlarında Bayezid II çağında Konya Ereğli'sinin kuzey kesiminde Karacadağ yörelerinde yaşamış bir türk oymağı. Defter kayıtlarından bu oymağın, o devirde, 428 vergi nüfuslu olduğu anlaşılır. (M)

GÜNEREK blş. i. Astron. Herkül takımyıldızında bulunan bir uzay noktası; Güneş sistemi, bu noktaya doğru 20 km/sn'lik bir hızla gidiyormuş gibi görünür. *Eşanl.* APEKS. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. *Günerek* doğrultusu, birinci kadirden olan Vega yıldızının doğrultusuyle çakışır. Güneş'in bu doğrultudaki görünür hareketi, Yer'e yakın olan yıldızların hepsine göre görünür bir harekettir. Aslında Güneş sistemi, Gökada'nın dönüşü içinde, günerek doğrultusuyle 30°'lik bir açı meydana getiren bir doğrultuda hareket eder. Diğer yıldız sistemleri de az farklı hızlarla hemen hemen aynı doğrultuda hareket ettiklerine göre, güneroğe doğru yapılan hareket, görünür bir diferansiyel harekettir. (L)

GÜNERİ BEY, karamanoğlu beylerinden biri (öl. 1300). 1287 Yılında Ermenilerin elinde bulunan Tarsus'a saldırdı. Kilikya'daki ermeni beyi Giyasüddin Mes'ud'dan yardım isteyince Mes'ud da Moğol ve Selçuklulardan kurulu bir ordu ile Karaman üstüne yürüdü, Güneri Bey sarp yerlere çekilmek zorunda kaldı. Bunun yerine Mesud'un kuvvetleri Larende'yi yağmaladı (1288). Bu olaydan sonra Güneri Bey, Mes'ud ile uğraşmaktan vaz geçti. Fakat Giyasüddin Mes'ud, onun peşini bırakmadı, sık sık Karaman'a saldırdı, şehirleri yağmaladıysa da Güneri Beyi ele geçiremedi. (M)

GÜNEŞ i. (esk. türk. *kuyaş*'tan). Dünyamızın içinde bulunduğu sistemin merkezi kabul edilen ve çevresinde gezegenlerin dolaştığı ışıklı gökcismi: *Karşıki evin kızları henüz çıkan güneşin tatlı ve serin hararetle-*

güneş kursu
Alacahöyük kral mezarlarından (M.Ö. 3. bin sonu). Arkeoloji müzesi, Ankara

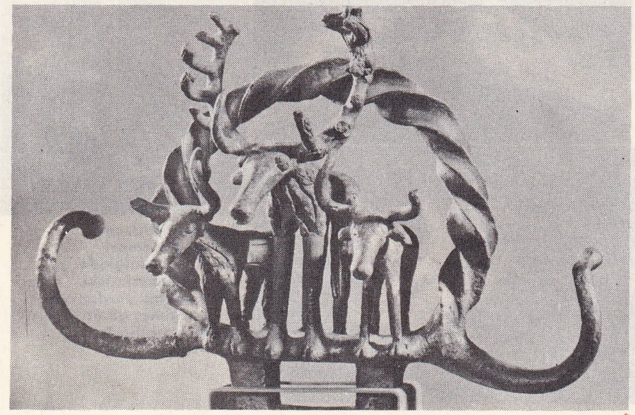

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

ri karşısında birbirleriyle konuşuyorlar (Ömer Seyfeddin). *Karanlık basıyor, güneş batmış veya batmak üzere* (R. H. Karay). [Bk. ANSİKL.] || Bir gezegenler sisteminin merkezi olarak kabul edilen gökcismi: *Önüne bir büyük kitap açtı, içinde bütün yıldızların, ayların, güneşlerin resimleri var* (H. R. Gürpınar). || Güneşin ışığı, ısısı: *Güneş girmeyen eve doktor girer* (Atasözü). *O duvara güneş vurmaz. Perdeyi açın, güneş girsin.* || *Güneşin açması*, Güneş'in bulutlardan sıyrılıp ortaya çıkması, parlaması. || *Güneşin batması*, Güneş'in ufukta kaybolması. || *Güneşin doğması*, Güneş'in ufukta belirmesi.

— ÇEŞ. DEY. *Güneş almak* (veya *güneş görmek*), güneş ışınlarıyle aydınlanacak durumda olmak: *Bu güneş görmeyen, her tarafı loş, eski bir konaktı* (Y. Z. Ortaç). *Evin en fazla güneş alan odasını çocuklara ayırmışlar.* || *Güneş gibi*, çok parlak. Ortada, apaçık. || *Güneşi balçıkla sıvamak*, bir gerçeği veya iyi bilinen bir şeyi örtbas etmeğe çalışmak. || *Güneşin alnı*, kızgın güneşin altında gölgesiz yer.

— Anat. *Güneş sinirağı*, karında, mide ile omurga arasında bulunan yaşatkan sinir merkezi. (Birçok sinir düğümünden oluşan [bunların en önemlileri yarımay düğümleridir] güneş sinirağı, sempatik ve parasempatik sistemlerden gelen sinir tellerini alır, karnın üst kısmında bulunan organlara sinir verir ve bu organların çalışmalarını kontrol eder.)

— Astron. *Güneş günü.* Bk. GÜN. || *Güneş kenarı.* Bk. KENAR. || *Güneş sistemi*, Güneş ve Güneş çevresinde dolanan gökcisimlerinin meydana getirdiği topluluk. || *Güneş tayfı.* Bk. TAYF. || *Güneş tutulması.* Bk. TUTULMA. || *Güneş - Yer bağıntısı.* Bk. ANSİKL. || *Güneş zamanı.* Bk. ZAMAN. || *Güneşin batış noktası*, batış anında, Güneş merkezinin bulunduğu ufuk noktası. Bk. ANSİKL.

— Din. tar. *Güneşe tapma.* Bk. ANSİKL.

— Elektr. *Güneş pili.* Bk. PİL.

— Elektron. *Güneş - elektrik cihazı*, uzay araçlarında, güneş pili gibi, güneş enerjisini elektrik enerjisine çeviren cihaz.

— Fiz. *Güneş fırını*, yüksek sıcaklıklar elde etmek için, Güneşin ışıma enerjisinden yararlanan âlet. (Lavoisier, merkeze doğru çevrilmiş 1,30 metre çapında bir yakınsak mercekle, buna benzer ilk düzeni yapmış ve böylece, ocağın içine yerleştirilmiş bir demir parçasını eritmeyi başarmıştır. Bugün, 3 000 C'lik yüksek sıcaklıklar elde etmeğe yarayan büyük yüzeyli parabolik aynalar kullanılır. Bu fırınlarda, magnezi, kireç veya toryum oksit gibi güç eriyen maddeler kısa sürede eritilir.) || *Güneş tayfçekeri*, Güneş tayfındaki bir ışınımın verdiği ışıktan yararlanarak, Güneş yüzeyindeki ayrıntılarının fotoğrafını çekmeğe yarayan âlet. (Bu olay, Güneş'in kromosfer tabakasındaki engebelerden çoğunun, tek renkli, bazı parlak çizgilerle sınırlanmış bir ışınım yaymasından doğar.)

— Leng. *Güneş-Dil teorisi.* Bk. GÜNEŞ-DİL TEORİSİ.

— Meteorol. *Güneş değişmezi.* Bk. DEĞİŞMEZ.

— Takvim. *Güneş saati*, üzerinde günün saatlerini gösteren bölmeler, ortasında da bir mil bulunan ve sıra ile her bölme üzerine, Güneş'in durumuna göre, kısa veya uzun olarak milin gölgesi düşen yüzey. (Bk. ANSİKL.) || *Güneş takvimleri*, günümüzde yalnız hıristiyan halkların kullandığı ve Güneş'in Yer çevresindeki görünür hareketine göre, yani yaklaşık olarak 365, 242 gün veya 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniye değerindeki (bu değer zamanla çok az değişir) dönencel yılın süresine göre hazırlanan takvimler; güneş takvimlerindeki başlıca güçlük bu ondalıkların hesaplanmasındadır.

— Ted. *Güneş-deniz kürü*, deniz kenarında yaşamakla güneş tedavisini birleştiren kür şekli. || *Güneş tedavisi*, hastalıkların güneş ışınlarıyle tedavisi. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Güneş çarpması.* Bk. ANSİKL.

— Zool. *Güney hayvancıkları.* Bk. GÜNSÜLER.

— ANSİKL. Astron. Görünüşte *Güneş*, yıldızlara göre sürekli olarak yer değiştirir; bu hareket, bize hareketsizmiş gibi gelen Yer'in, Güneş çevresinde yaptığı hareketin sonucudur. Gökkürede Güneş merkezinin art arda çeşitli konumları işaretlenirse, bu görünen harekette, Güneş'in, ekvatorla eğimi yaklaşık olarak 23° olan büyük bir daire çizdiği görülür. Gökkürede hemen hemen düzgün olan bu hareket doğru yöndedir: bu büyük daireye tutulum dairesi denir ve ilkbahar ılım noktasında hareket eden Güneş'in yine aynı noktaya dönmesi için geçen süre de aşağı yukarı dönencel* yılı meydana getirir.

Güneş'in bu bilinen hareketinden, büyük tutulum dairesine ve kutuplarına dayanan bir koordinat sistemi bulunur (boylam*, enlem*). Güneş'in enlemi daima sıfırdır; oysa boylamı, bulunduğu zamana göre her gün biraz artar; Yer eliptik bir yörünge üzerinde hareket eder; Yer, 1 ocakta günberi noktasında bulunduğu zaman, günöte noktasında bulunduğu 1 temmuzdakinden daha büyük bir açı ile her gün yer değiştirir. Aynı şekilde, Güneş'in görünür çapının, uzaklıktaki eşitsizliklere bağlı olarak, büyüklüğü de değişir: 1 ocakta 32′ 36″ olan bu çap, 1 temmuzda 31′32″′ye düşer. Ufuk çizgisine yakın olduğu zaman Güneş'i çok büyük görmemiz bir göz yanılmasıdır: gerçekte, görülen bu büyüklük, gözün 75 sm'de gördüğü, çapı 5 mm olan küçük bir diskin genişliğine tekabül eder.

● *Güneş'in uzaklığı.* Güneş'in ortalama uzaklığı, Yer yarıçapının 23 439,2 katı, yani 149 500 000 km'dir. Bu uzaklık, bugüne kadar tam bir kesinlikle ölçülememiştir ve bu değerin dördüncü rakamı henüz belirsizdir. Bu uzaklıkta 1″′lik küçük bir açı 700 km'lik bir açıklığa tekabül eder.

● *Güneş'in boyutları ve kütlesi.* Küre olarak kabul edilebilen Güneş yuvarının yarıçapı, yuvarlak bir rakamla, Yer ekvator yarıçapının 109 katı veya 695 000 km'dir. Hacmi, yer hacminin 1 300 000 katı, yani $1\,408 \times 10^{15}$ km^3'tür. Buna karşılık yoğunluğu oldukça azdır (1,41, suyun yoğunluğu 1'dir); kütlesi ise Yer kütlesinin 333 432 katıdır.

● *Güneş'in dönüşü.* Güneş kendi etrafında, 7°11′ eğik bir eksen çevresinde yaklaşık olarak 25 günde döner. Yüzeyinde görülen farklı olaylar, bu dönüşün bütün güneş yüzeyi için düzgün olmadığını gösterir. Bu dönüş, ekvatordan uzaklaşan enlemlerde daha yavaştır. Ekvatorda ve ekvatorun her iki yanında 5°'ye kadar olan bölgelerde 24,9 gün olan dönme süresi 15° kuzey ve güney enlemlerinde 25,2 gün, 30°'de 25,9 gün, 40°'de 27,5 gün, kutuplar civarında ise 34 gündür.

● *Güneş olayları.* İlk bakışta, her yanı eşit parlaklıkta ve göz kamaştırıcı olan *Güneş'in ışıklı yüzey*'i veya *fotosfer*'i gerçekte karışık bir yapı gösterir: bu yüzey, karanlık bir zemin üzerinde birçok parlak noktadan meydana gelen, düzensiz, benekli, karmaşık bir ağ görünüşündedir; *pirinç taneleri* denen bu parlak noktaların çapı 500 ile 800 km arasında değişir. Kolay gözlemlendiği için en çok göze çarpan olaylardan biri olan *lekeler de*, sürekli değişen bu tabakada meydana gelir. Lekeler şekil ve büyüklük bakımından çok çeşitlidir; fakat her zaman çok karanlık bir veya birçok çekirdeği çevreleyen ve *yarı gölge* denen, karanlık çekirdeğe doğru uzanan çizgisel yapıdaki daha az karanlık geniş bir bölge görünüşündedir. Bazı lekeler çok düzenlidir, yarı gölge düzgün bir şekilde çekirdeği kuşatır; kararsız olan diğer lekeler ise parçalanmış veya gruplaşmış olarak bulunur. Genellikle büyük burgaçlar şeklinde olan lekelerde, bazen birkaç saat içinde çok büyük değişiklikler meydana gelir. Boyutlarına gelince, bazı leke grupları pek büyük olabilir (200 000 km^2, bazen daha da büyük).

Güneş lekeleri uzun süreli olaylar değildir: bunların süreleri birkaç saat veya en fazla birkaç haftadır. Leke grupları, konumlarını yaygaya değiştirir ve 5° ile 35° enlemleri (K. ve G.) arasında 10° ile 15° arasında bir maksimumla görülür. Lekeler bazen 40° civarında veya biraz daha yukarıda da görülür, fakat kutuplar civarında asla leke görülmez. Lekelerle birlikte, daha geniş ve dallanmış, çok parlak bir bölge olan *fakülller* de gözlemlenir. Bu olay leke düzeyinden daha yukarıda meydana gelir. Gerçekte Güneş, fotosferle sınırlanmamış, üst üste yığılmış tabakalardan meydana gelmiştir (en dıştaki tabakalar büyük bir atmosfer gibi görülür). Fotosferin hemen üzerinde, kırmızı renkli, bazen olağanüstü hızlarda, acayip ve büyük patlamalarla binlerce kilometreye püsküren fışkırmaların merkezi olan, kromosfer yükselir. Bu olaylar, son yıllara kadar ancak tam tutulmalar sırasında (Ay, fotosferin göz kamaştırıcı yüzünü örttüğü zaman) seyredilebiliyordu. Bugün, fotoğrafit kayıtlar yapan güneş tayfçekerleriyle bu olaylar her an gözlenebilir. Bu âlet yardımıyle gazları ve buharları (özellikle kalsiyum ve hidrojen) ayırarak, art arda gelen tabakaları ayrı ayrı incelemek mümkündür.

Güneş çevresinde binlerce kilometreye kadar uzanan, Güneş'in bilinen son atmosfer tabakası da *taç tabakası*nı meydana getirir; bu tabaka da, bugün, koronograf yardımıyle incelenmektedir. Parlak bir hâle olarak görülen tacın şekli, parlaklığı ve büyüklüğü zamanla değişir.

● *Fizik yapısı ve etkinliği.* Güneş, sıcaklığını ve ışığını bize gönderen kızıl derecede bir gökcismidir. Güneşin iç yapısı, etkinliğinin mekanizması, kimyasal yapısı, normal bir yıldızınki gibidir. Güneş enerjisinin kaynakları, hidrojeni helyuma dönüştüren termonükleer olaylarda toplanır.

Yüzey sıcaklığının 5 750°C olduğu tahmin edilmiştir. Güneş'in etkinliği, ortalama olarak her 11,1 yılda bir en büyük değerine, bundan 4,6 yıl sonra da en küçük değerine ulaşan devirli bir kızgınlık şeklinde değişir.

Art arda gelen bu olay, lekelerin ve fışkırmaların sayı ve şekil bakımından değişimiyle apaçık bir şekilde anlatılır. Bu olaylarla Yer'in meteorolojik olayları arasında bir bağıntı araştırılmaktadır. Problem henüz tam olarak çözülmemekle beraber, kesinlikle, Yer magnetizmasının değişimleri ve kutup ışıklarının güneş etkinliğine bağlı olduğu sanılmaktadır.

Bazı yer olaylarıyle doğrudan doğruya ilgisi olan güneş olayı, kromosferde gözlenen *parlak püskürtüler*'dir; bu olay, yalnız madde fışkırması ve magnetik fırtınalara değil, radyoelektrik dalgaların (özellikle kısa dalga) yayımında da büyük tedirginliklere ve radar tipinden bütün cihazların çalışmasında aksaklıklara yolaçar; bu aksaklıklar sebebiyle askerî merkezler, güneş etkinliğini devamlı olarak izler.

● *Güneşin batış noktası*'nın doğrultusu mevsimlere göre değişir. Bu nokta, ancak Güneş ılım noktalarında olduğu zaman gerçek batı ile çakışır. İstanbul enlemi için, iki gündönümü anında, gerçek batı noktasının her iki yanındaki batış noktalarının sınır doğrultuları arasında, yaklaşık olarak 74°'lik bir açı vardır.

● *Güneş - Yer bağıntısı*, insanlar için gitgide daha büyük bir önem taşımaktadır. 1967'de bir bilim kurulu, bu alandaki araştırmaları düzenlemekle görevlendirildi. Kırktan fazla ülkenin katıldığı bir *Milletlerarası Jeofizik yılı* (1957-1958) düzenlendi: bu Yıl, Güneş'in en büyük etkinlik zamanına rastlıyordu. Daha sonra 1962-1964 yıllarında *Milletlerarası Durgun Güneş yılı* adı verilen bir kurul meydana getirildi. Kurulun, özellikle Güneş'in ışımasıyle ilgili incelemesi; Yer magnetizmasının (iç ve dış), radyoelektrik dalgalarının yayılması; iyonosferin özellikleri, güneş rüzgârlarının varlığı ve özellikleriyle ilgili çalışmaları çok yararlı oldu. Venüs ile Merkür üzerinde radarla yapılan ölçmeler, astronomiyle ilgili uzaklıklarda birim olarak seçilen, Yer'in Güneş'e olan ortalama uzaklığının, daha önce kabul edilmiş olan 149 500 × 10^6 m'den büyük, yani 149 600 × 10^6 m olduğunu gösterdi. Bu olgu, evrendeki bütün uzaklıkların ve özellikle Güneş sistemindeki gezegenlerin uzaklıklarının aynı orana göre değişmesine yolaçtı. Bununla beraber astronomi uzaklık biriminin tanımı değişmez; çünkü bu kavram teoriktir, metreye tekabül eden bütün birimlerden bağımsız olarak kalır.

— Din. *Güneşe tapma.* Eski toplumlarda, güneş, daha ışık ve ısı kaynağı olarak bilinmezken, kişilikli bir varlık sayıldı ve bir tapınma nesnesi olarak benimsendi. Tarihöncesi dönem, güneş simgeleri bakımından

zengindir. Eski Mısır'da, güneşe tapma, IV. hanedan zamanında Heliopolis'te başladı ve yüzyıllarca sürdü. Akhenaton'un hükümdarlığı sırasında güneş ışınları, atonizm denen gelişmiş bir tektanrıcı dinin simgesi oldu. Yunanlılarda Apollon, tanrısal güneş Helios'tan önceki güneş-tanrı idi. Yunanistan'ın klasik çağında pek önemsenmeyen Helios'a daha çok Rodos'ta tapılırdı. Helios paganlığın sonlarında latin dünyasındaki Sol ile özdeşleşerek yüce tanrı sayıldı. O sırada Güneş, birçok büyük tanrının yerine geçti. Zeus - Helios - Sarapis ve Sol İnvictus, hem Mithra'yı, hem Güneş'i belirler. Güneş, tanrı sayılan ve güneş ışınlarından bir taç giyen imparatorun koruyucusu sayıldı. Efsaneye göre Buddha, Peru İnkaları ve Japon imparatorları gibi güneş asıllıdır. (Japon imparatorlarının kökü Güneş tanrıça Amaterasu'ya dayanır). Batı Avrupa'da tarihöncesinden kalma iri taşlı anıtlar (Cornwall'deki Stonehenge ve Bretagne'daki Carnac) güneşin doğduğu yöne doğru kurulmuştur.

— Takvim. Gnomonik'in alanı içine giren *güneş saatleri*'nin yapımı Anaksimandros'a (M. Ö. VI. yy.) mal edilir; Herodotos ise âleti Kaldeliler'in bulduğunu yazar.

Yer'in çevresinde, aralarında 15°'lik uzaklık olan ve biri gözlem yerinden geçen 24 yarı-meridyen çizilsin. Güneş, soldan sağa doğru yaptığı *görünür* günlük hareketinde, bu meridyen düzlemlerini birbiri ardınca geçer. Güneş gözlem yerinin yarı-meridyenindeyken, burada *gerçek öğle* zamanıdır; gözlem yerinden geçen meridyenin sağındaki ilk yarı-meridyene geçtiği zaman, gözlem yerinde saat 13'tür ve böylece Güneş'in her meridyen atlayışında bir saatlik bir süre geçer. 24 Gerçek saat veya *bir gerçek güneş günü*'nden sonra Güneş, gözlem yerinin yarı-meridyen düzlemine döner.

Dünyanın ekseni doğrultusunda, *mil* denilen düz bir çubuk geçirilir ve bu mile dik bir düzlem üzerinde 24 meridyen çizilirse, bu çizgiler, üzerine değişik saatlerde milin gölgesi düşen saat çizgileri olur. Çok çeşitli örnekleri yapılabilen güneş saatinin temel ilkesi budur.

● *Ekvator güneş saati.* Bu saatin düzlemi ekvatora paraleldir. Güneş'in yıl boyunca yaptığı yükselimdeki görünür hareketine bağlı olarak, milin gölgesi, sıra ile altı ay düzlemin bir yüzüne, altı ay da öbür yüzüne düşer; bunun için milin, iki yüzünde de saat bölmeleri bulunan düzlemin bir yanından öbür yanına kadar uzanması gerekir. Bu güneş saati az kullanılır.

● *Yatay güneş saati.* Saat bölmeleri, gözlem yerinin ufkuna paralel bir düzlem üzerine çizilmiş ve iyice hesaplanmış bir perspektife göre düzenlenmiştir; mil daima Yer ekseninin doğrultusuna göre eğik yapılır.

● *Meridyene dik düşey güneş saati.* Saat bölmeleri, gözlem yerinin meridyen düzlemine dik düşey bir düzlem üzerine hesaplanarak çizilmiştir.

● *Eğik kadranlı güneş saati.* Meridyen düzlemine dik olmayan düşey bir düzlem üzerine yapılmış güneş saatine «eğik kadranlı» denir; perspektif etkisini düzeltebilmek için, saat bölmeleri simetrik olmayacak şekilde düzenlenmiştir. Daima Yer'in eksenini izleyen mil, saatin düzlemine eğik olarak yerleştirilmiştir.

Gözlemin hassasiyetine zarar verecek yarıgölge etkisini gidermek için, milin yerine daha çok, ucunda ortası delik bir disk bulunan herhangi bir çubuk yerleştirilir ve böylece saat bölmeleri üstüne düşen küçük parlak elipsin merkezi daha iyi incelenebilir.

● *Ortalama zaman meridyeni. Ortalama öğle*'yi gösteren güneş saati üzerinde, milin gölgesinin veya parlak noktasının durumu her gün işaretlenir ve birbirini izleyen bu noktalar kesiksiz bir çizgiyle birleştirilirse 8 rakamı şeklinde bir eğri elde edilir. Ortalama öğlenin belirlenmesine yarayan bu eğri ortalama zaman meridyenidir. Ortalama öğle yılda dört kere gerçek öğle ile çakıştığı için, bu eğri, güneş saatinde gerçek öğleyi gösteren doğruyu dört noktada keser.

● Arkeoloji. Eski Roma ve Yunan medeniyetinden bu güne birkaç tane güneş saati kalmıştır: Atina'da Rüzgâr kulesinin düşey düzlemli güneş saati; Pompeii'de bulunan küresel güneş saati v.b. Konik ve değişik biçimli güneş saatleri vardır.

Chartres katedralinin bir melek tarafından tutulan (XII. yy.) güneş kadranı 1578 tarihini taşır. Eski meydan saatlerinin üstünde genellikle şöyle özdeyişlere rastlanır: «Bütün saatler yaralar, sonuncusu öldürür» (*Vulnerant omnes, ultima necat*). XVI. yy.da duvar saatleri, güneş saatlerinin yerini almağa başladı; bunların kadranları da çok süslüydü (Sorbonne, Paris Adliye sarayı).

— Ted. *Güneş tedavisi*, kemik, bez ve karın zarı vereminin en iyi tedavi yoludur. Bir türlü kapanmayan, işleyip duran yaraların kapanmasına yardım eder; zayıf, raşitik, spazmofil çocuklarda çok iyi sonuç verir. Bol miktarda morötesi ışınlar saçan kuvarslı elektrik lambalarıyle elde edilen kuvvetli ışınlar güneş ışığının yerini tuttuğu için sunî güneş tedavisinde kullanılır.

Güneş ışığı hastalıklara karşı, özellikle raşitizmi önlemek, düzenli ve iyi bir gelişme sağlamak, bulaşıcı hastalıklara karşı vücudu daha dayanıklı kılmak için önleyici tedbir olarak da kullanılır. Şehir çocukları için, köylerde, deniz kenarında veya dağlarda sağlık kampları ve hava değişimi yerleri kurularak geliştirilmesiyle güdülen amaç budur.

— Tıp. *Güneş çarpması* «sıcak çarpmasının» en sık görülen şeklidir. Sıcak çarpması terimi sadece güneşten değil, fazla sıcak ortamlardan (vapurların kazan daireleri, şeker imalâthaneleri, döküm evleri v.b.) ileri gelen olayları da kapsar. Güneş çarpmasına tropik ülkelerde olduğu kadar, ılıman ülkelerde de rastlanır. Rahatsızlığın derecesi, ısı yüksekliğinin şiddetine, hastanın önceki sağlık durumuna ve sarfettiği çabaya göre değişir. Yanıklara benzeyen yerel rahatsızlıklardan başka, ısının şiddetine göre iki çeşit güneş çarpması görülür.

Zararsız güneş çarpması, genel bir yorgunluk, baş dönmesi, soluma güçlüğü ve yürek darlığı ile kendini belli eder; yüz şiş ve kırmızı, bazen soluktur.

Tehlikeli güneş çarpması, çarpıntı, hızlı soluma, ter kesilmesi ile kendini belli eder. Bundan sonra daha ağır bazı belirtiler ortaya çıkar: şiddetli baş ağrıları, göz kararması, baş dönmesi, karın ağrısı, bulantı ve kusma görülür.

Bazen hastada yaygın kramplar, ihtilâçlar, çarpıntı ve hezeyan görülür; bazen de hasta az veya çok derin bir komaya girer. Yüz kırmızı, nabız hızlı, ateş 40°C, hattâ daha da yüksektir.

— İkonogr. Eskiçağ ikonografyası güneşi Helios ve Phoibos-Apollon şeklinde gösterdi, aynı tutum Lafosse'un (Apollon salonu, Versailles), Tiepolo'nun (Clerici sarayı, Milano), Delacroix'nın (Apollon galerisi, Louvre), heykeltıraş Le Lorrain'in (Rohan malikânesi) eserlerinde de görülür. (LM)

GÜNEŞ i. Kemikli balık türü. (İlmî adı *Coris Julis*. Lapinagillerden.)

— ANSİKL. *Güneş* balığı çok güzel parlak renklidir. Rengi mevsime, cinsiyete, yaşa ve bulunduğu yere göre değişir. Erkekleri üreme mevsiminde çok canlı ve parlak renkli olur. Üzeri pullu, kuyruk yüzgeci yuvarlaktır. Akdeniz'de ve Avrupa kıyılarında yaşar, boyu 25 sm kadardır. Yosunlar ve taşlar arasında yaşayan küçük hayvanlarla beslenir. (L)

Güneş, İstanbul'da yayımlanmış olan on beş günlük gazete (1886 [?], 12 sayı). İmtiyaz sahibi Beşir Fuad. Derginin yazı kurulunda yer alan devamlı yazarları: Mustafa Azmi (iktisat), Muallim Naci (edebiyat), Menemenlizade Tahir (edebiyat), Besim Ömer (fen ve tabiat konuları), Beşir Fuad (çeşitli konular), Mehmed Nadir (mekanik), Hüseyin Avni (tercümei haller). Bunlardan başka zamanın diğer ünlü ve değerli edebiyatçı ve bilginleri de dergide yazmışlardı: Recaizade Ekrem, Samipaşazade Sezai, Şemseddin Sami, Şeyh Vasfi, Abdülhak Hâmid, Namık Kemal, Mahmud Celâleddin Paşa, Menemenlizade Rıfat v.d.

Güneş'in ilk sayısında yazı kurulunun yaptığı bir açıklamadan derginin daha önce aynı yazarlar tarafından *Haver* adıyle yayımlanmış olduğu anlaşılıyor. Dergi terkipsiz açık bir dille çağdaş pozitif bilim akımını yaymayı amaç edinmişti. (M)

GÜNEŞ, XVI. yy. ortalarında, Yeni İl'de yaşayan Beğdili oymağının üç kolundan biri. Kanunî Sultan Süleyman zamanında vergi düzenine göre 70 vergi evi olarak tanımlanan Güneş oymağı Alacahan'da otururdu. Murad III zamanında Güneş oymağı 80 vergi nüfuslu bir topluluktu. (M)

Güneş-Dil teorisi, Atatürk tarafından dilin türeyişi, felsefesi, psikolojisi ve sosyolojisi alanında ortaya atılan teori (1935). Teoriye göre tarihten önceki bir çağda ilk insanlar güneşi her şeyin aslı olan varlık diye düşünmüşler ve Güneş'e *ağ* adını vermişlerdir. Güneş-Dil teorisini öne sürenler de, Güneş'ten hareket ederek zihinlerde yaratılan genel kavramları altı grupta toplamıştır: **1.** Güneş'in kendisi; Ay, yıldız, yıldırım v.d.; **2.** güneş ışığı: (nitelik olarak) aydınlık, parlaklık, (soyut olarak) zekâ, hassasiyet, nur; **3.** Güneş'in sıcaklığı: (yerdeki temsilcisi) ateş, (soyut olarak) sevgi, duygu, heyecan; **4.** Güneş'in doğudan batıya hareketi: hareket, uzanış, zaman, uzaklık, bulut, hayat, büyüme, çoğalma v.d.; **5.** Güneş'in yansıması: eşyanın renkleri; güneş ışığı ile meydana gelen yağmur, su ve gıda maddeleri; **6.** yıldırımın sesinden veya Güneş'e karşı duyulan vecd ve istiğrak dolayısıyle çıkarılan sesten; ses, söz kavramları. Zihinde semantik bakımdan oluşan bu gelişmenin yanı sıra, konuşma cihazı da fonetik bakımdan büyük bir gelişme devresi geçirmiştir. Bu gelişmenin ilk adımı «*a-ağ*» ana fonemini, ünlü ve ünsüz bakımından birçok değişikliğe uğratmıştır. Nitekim her kelimenin etimolojik analizinde «*ağ*» veya değişmiş şekilleri (*eg, ig, ağ, ey, iy* v.d.) ortaya çıkmaktadır. «*Ağ*» ve değişmiş şekilleri bütün dillerin ilk aşamalarındaki hecelerdir.

Güneş-Dil teorisinden ilk defa *Ulus* (2 kasım 1935) gazetesinde söz edildi ve her gün bu konuyle ilgili haberler verildi. Ayrıca

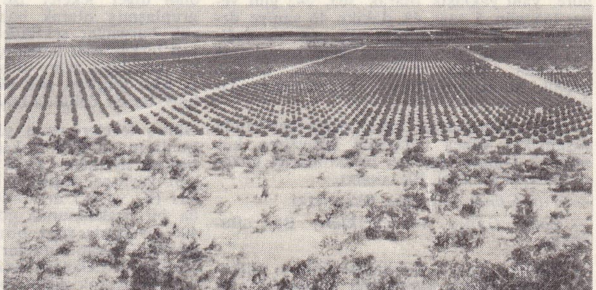

GÜNEY AFRİKA cumhuriyeti solda, Drakensberg dağ sıraları; sağda, portakal bahçeleri

Foto. *LAROUSSE*

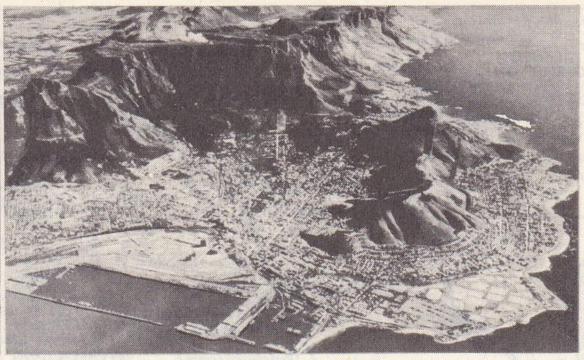

GÜNEY AFRIKA cumhuriyeti solda, Durbon limanı; sağda, Kap burnunun havadan görünüşü; aşağıda, evlerinin duvarlarını bezeyen kadınlar

teoriyi açıklayan bir eser de yayımlandı (*Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili* [1935]).

Güneş-Dil teorisinin ortaya atılışından önce türk dili ile ilgili ön çalışmalar şöyle özetlenebilir: Birinci Türk Dili kurultayından (1932) sonra Türk Dili Tetkik cemiyeti *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'ni yayımladı (1934; 2. cildi: *Türkçeden Osmanlıcaya İndeks*). Bu eserde osmanlıca bir kelime bazen yersiz ve yanlış birçok öz türkçe kelimeyle karşılanıyordu. Yazarlar yazılarında bu eserdeki karşılıklardan istediklerince kullanıyorlardı. Bu durum yazı dilinde büyük bir karışıklığa sebep oldu.

İkinci Türk Dili kurultayından (1934) sonra bu karışıklığı ortadan kaldırmak için yeni bir karşılıklar kılavuzu hazırlanması kararlaştırıldı. Falih Rıfkı Atay'ın başkanlığında bir Osmanlıcadan Türkçeye Karşılıklar Kılavuzu komisyonu kuruldu (24 aralık 1934). F. R. Atay grubu ile kurumcular arasında, karşılık bulma konusunda, bazı tartışmalar oldu. Nihayet *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* yayımlandı (1935). Ancak bu komisyonun hazırladığı kılavuz da Atatürk'ün yapmak istediği dil devrimine gereken katkıda bulunamadı. 10 Ekim 1935 tarihinden itibaren *Ulus* gazetesinde yayımına başlanan etimoloji anketinde, arapça keli meler bile türkçe sayılarak etimolojik açıklaması isteniyordu.

Güneş-Dil teorisi türk tarih tezine uygun olarak şu hükmü kapsıyordu: «Türk dili Taş ve Maden devrinde kültür kelimelerini göç yolu ile yeryüzündeki dillere yayan eski ve büyük kültür dilidir. Etimoloji sözlüklerinde "kaynağı belirsiz" olarak gösterilen birçok yabancı kelimenin Türkçe ile açıklanabilmesi bunu göstermektedir.»

Atatürk'ün tezde yer alan bu hükümle Türkçenin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini belirterek bu konuda yapılacak araştırmaların ufkunu genişletmek istediği söylenebilir. (→ Bibliyo.) [M]

Güneş Gençlik kulübü, türk spor kulübü. Galatasaray kulübünde başgösteren bir anlaşmazlık (1933) sonucu bu kulüpten ayrılanlar tarafından *Ateş - Güneş* adı altında kuruldu. Kurucuları arasında Yusuf Ziya Öniş, Sedat Rıza İstek, Sadun Galip Savcı, Eşref Şefik Atabey, Kemal Rıfat Kalpakçıoğlu ve Nüzhet Öneş v.d. bulunuyordu. Beyaz üzerinde sarı - kırmızı renkleri taşıyan forma ile sahalarda görünen Ateş - Güneş, kısa bir süre sonra *Güneş* adını aldı. 1936-1937 Sezonunda lig ikinciliğine yükseldi, 1937-1938 sezonunda da İstanbul lig şampiyonu, 1939 millî küme şampiyonu oldu. 1939'da bazı sebeplerin etkisiyle futbol şubesi kaldırıldı ve yalnız kürek sporunda bir süre faaliyet gösterdikten sonra kulüp kapandı. (M)

Güneş grubu, işgal altındaki İstanbul'da Kurtuluş savaşını desteklemek amacıyle çalışan gizli gruplardan biri. Önceleri *Felâh grubu* adıyle anılan Güneş grubunun ilk başkanı istanbullu kurmay Neşet Beydi. Sonra grubu kurmay yüzbaşı Seyfi Bey yönetti. Neşet ve Seyfi Beyler Anadolu'ya geçince grubun başına topçu kurmay Ekrem Bey getirildi. Ekrem Bey gizli yazışmalarında *Güneş* takma adını aldığından sonraları grup *Güneş grubu* adıyle anıldı.

Millî Mücadele boyunca Güneş grubu birçok yurtsever subay ve sivili biraraya topladı. Topçu kaymakamı Eyüp Sabri Bey, binbaşı Aziz Hüdai Bey, topçu yüzbaşı Emin Bey, topçu yüzbaşı Rasim, mülâzım Kerim, topçu kaymakamı Cevdet, topçu mülâzımı Rifat, topçu mülâzımıevveli Gözlüklü Ziya, nakliye yüzbaşı Cemâl, mülâzım İbrahim grubun önde gelen elemanlarındandı. Mülâzımıevvel rütbesiyle çalıştırılan Ahmed Ağa, Gümrük manifesto bölümünde görevli Âbidin Bey, ardiye bekçisi Mahmud Ağa, Liman İnhisar Şirketi Memurin müdürlüğünde sicil memuru Ahmed Reşad Bey, Eminönü rıhtımındaki ardiye sahiplerinden Himmetzade Hüseyin Hüsnü Bey, yükleme boşaltmada Süleyman Çavuş, Hasan Baba ve Necmeddin Beyler Millî Mücadele için büyük hizmetlerde bulundular. Güneş grupu, Anadolu'ya silâh, cephane gönderilmesinde, haberleşmeyi sağlamada, gerekli elemanların yetiştirilmesinde önemli işler gördü.

Güneş grubunda çalışmalarıyle göze çarpanlar arasında serkomiser Salih ve Saffet Beyler, grubun Ankara ile üç buçuk yıl süre haberleşmesini sağlayan Telgraf müdüriyeti hat başçavuşu Hacı Mümtaz da vardır. (M)

GÜNEŞGÜLÜ bls. i. Bot. Bataklıklarda yetişen böcek yiyen bitki. (*Drosera ratundifolia.*) [L]

GÜNEŞKIRAN blş. i. İnş. Camlı açıtların dışına taşan ön cephe parçası; boyutları yazın açıtlara gölge düşürecek, kışın ise güneş ışınlarını geçirecek şekilde ayarlanır.

— ANSİKL. Le Corbusier, *güneşkıran*'ları ilk olarak 1936'da Rio de Janeiro'daki Millî Eğitim ve Sağlık bakanlığı binasına uyguladı. Yine Le Corbusier, Marsilya'daki blok apartmanlarda güneşkıranları her apartmanın uzantısı olan gerçek bir çıkma (şahnişin) haline soktu. Bu binanın ön cephelerinin bütün kaplamaları gibi güneşkıranlar da hemen kalıplanan sarsmalı betondan yapılan gereçlerle kurulmuştur. (L)

Güneş kursu, Alacahöyük* kral mezarlarında bulunan ve güneş kültü ile ilgili olduğu kabul edilen sembollere verilen ad.

Güneş kursları genel olarak dört tipe ayrılır. Birinci tipi içi baklava dilimli işlenmiş yarım daire şeklindeki kurslar temsil eder. İkinci tipte genellikle yarım daire, bazen de baklava dilimi biçiminde olan tunç, bakır ve gümüşten yapılmış kurslar yer alır. Daire ile çap arasına bir çift boğa boynuzu konmuş daire veya baklava biçimli kurslar üçüncü gruba girer. Dördüncü grupta süsleme olarak hayvan heykelleri kullanılmıştır. Hepsi daire ve yarım daire şeklindedir; bakır, tunç, gümüş gibi madenlerden yapılmıştır. Kursların ortası tek geyikli veya ceylanlı olduğu gibi üç geyiklileri de vardır. Alacahöyük'te bulunan heykel ve güneş kurslarının dinî törenler sırasında altın ve gümüş kabzalı ağaç sapîar üzerinde taşındığı kabul edilir. (M)

GÜNEŞLENME i. (*güneşlenmek*'ten *güneş-len-me*). Güneşlenmek eylemi.

GÜNEŞLENDİRME i. (*güneşlendirmek*'ten *güneşlendir-me*). Güneşlendirmek eylemi.

— Biyokim. Bazı kimyasal değişiklikler sağlamak amacıyle, bir maddeyi güneş ışığına tutma. (Bu değişiklikler, güneş tayfındaki morötesi ışınlardan ileri gelir; meselâ argosterol böylece D vitaminine dönüşebilir. Ayrıca bazı maddeleri [gümüş nitrat, jelatin, organik boyalar v.b.] güneşten korumak için, bu ışınları geçirmeyen, sarı camdan yapılmış kaplara koymak gerekir.) [L]

GÜNEŞLENDİRMEK ettrg. f. (*güneşlenmek*'ten *güneşlen-dir-mek*). Güneşlenmesini sağlamak. (M)

GÜNEŞLEMEK geçz. f. Bk. GÜNEŞLENMEK.

— Meteorol. 1 Gün, 1 ay veya 1 yıl boyunca güneşin ışıldadığı saat sayısı. (Bu sayı desimal birimle yazılır: meselâ, 8,6 saat [8 saat ve 6/10 saat veya 8 saat 36 dk]. Güneşlenme «heliyografi» denilen âletlerle yazılır. Hava açtığı zaman, güneş ışınları döner bir tambur üzerine yerleştirilmiş fotoğraf kâğıdına bir çizgi çizer.) [L]

GÜNEŞLENMEK veya **GÜNEŞLEMEK** geçz. f. (*güneş*'ten *güneş-le-n-mek* veya *güneş-le-mek*). Vücudun güneş ışınlarından yararlanmasını sağlamak: *Rahatça denize girmek ve güneşlenebilmek için Antalya'ya gidiyor.*

◆ **Güneşletmek** ettrg. f. Güneşe çıkarmak: *Salçayı uzun müddet güneşletmesi gerekiyordu.* (M)

GÜNEŞLİ sıf. (*güneş*'ten *güneş-li*). [Hava için] Güneşin göründüğü, açık: *Bunun üzerinde, güneşli bir havada bir su birikintisinde parlıyan yağ lekelerine benzer, binbir renkli halkalar vardı* (Sabahattin Ali). ‖ [Yer için] Güneş ışınlarıyle aydınlanmış: *Ah kaçmak, uzaklara kaçmak, güneşli ve ağaçlı bir yolda, bir ikindi saatinin tozları içinde tek başına yürümek istiyordu* (A. H. Tanpınar). [M]

GÜNEŞLİ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili, merkez ilçesi) bucak; 13 193 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Muncusun*), 1 002 nüf. Kayseri - Sıvas kara yolunun 19. kilometresinden sola ayrılan ve Felâhiye'ye ulaşan yolun 7. kilometresi üzerinde; yüksl. 1 150 m. (M)

GÜNEŞLİK i. (*güneş*'ten *güneş-lik*). Güneş ışınlarının yakıcı etkisinden korunmada kullanılan gereç. ‖ sıf. [Yer için] Güneşli: *Günlük güneşlik bir yer.*

— Dy. Lokomotif siperindeki boşlukların üstüne yerleştirilen şerit şeklindeki saç örtü. ‖ Elektrikli bir lokomotifin ön tarafındaki küçük çıkıntı.

— Foto. Işık kaynağından veya çevredeki kuvvetli ışıktan korumak için, objektifin önüne takılan tertibat. (ML)

GÜNEŞSEL sıf. (*güneş*'ten *güneş-sel*). Güneş'e ilişkin.

— Astron. Güneş ile beraber doğan, Güneş ile beraber batan bir gökcisminin doğuşu ve batışı için kullanılır. *Eşanl.* HELİYAK.

— ANSİKL. Astron. Bir gökcisminin *güneşsel* doğuşu, Mısırlıların ve daha önce Kaldelilerin ilgisini çekti. Bu olay, Güneş'in doğmak üzere olduğu ufuk bölgesindeki gün ağarması içinde bu gökcisminin (genellikle yükselimi çok az olan) görünür hale gelmesiyle başlar. Sonraları, Güneş'ten daha önce doğmağa başlayan bu gökcismi, gitgide Güneş'ten uzaklaşır ve zamanla daha iyi gözlemlenir. Çoğu kez Regulus* ile Sirius*'un güneşsel doğmaları kullanılırdı. Beş bin yılının sonuna doğru Sirius'un güneşsel doğuşu ile Nil nehrinin taşmağa başlaması aynı zamana rastladı. Fakat daha sonraları Mısırlıların yılı 365,25 gün yerine 365 gün olduğu için, bu iki olay birbirinden gittikçe uzaklaştı. İki olayın yeniden çakışması, ilk çakışmadan 1461 yıl sonra (1461 × 365 = 1460 × 365,25) gerçekleşti ve büyük şenlik-

Foto. Holmes Camera Press (LAROUSSE)

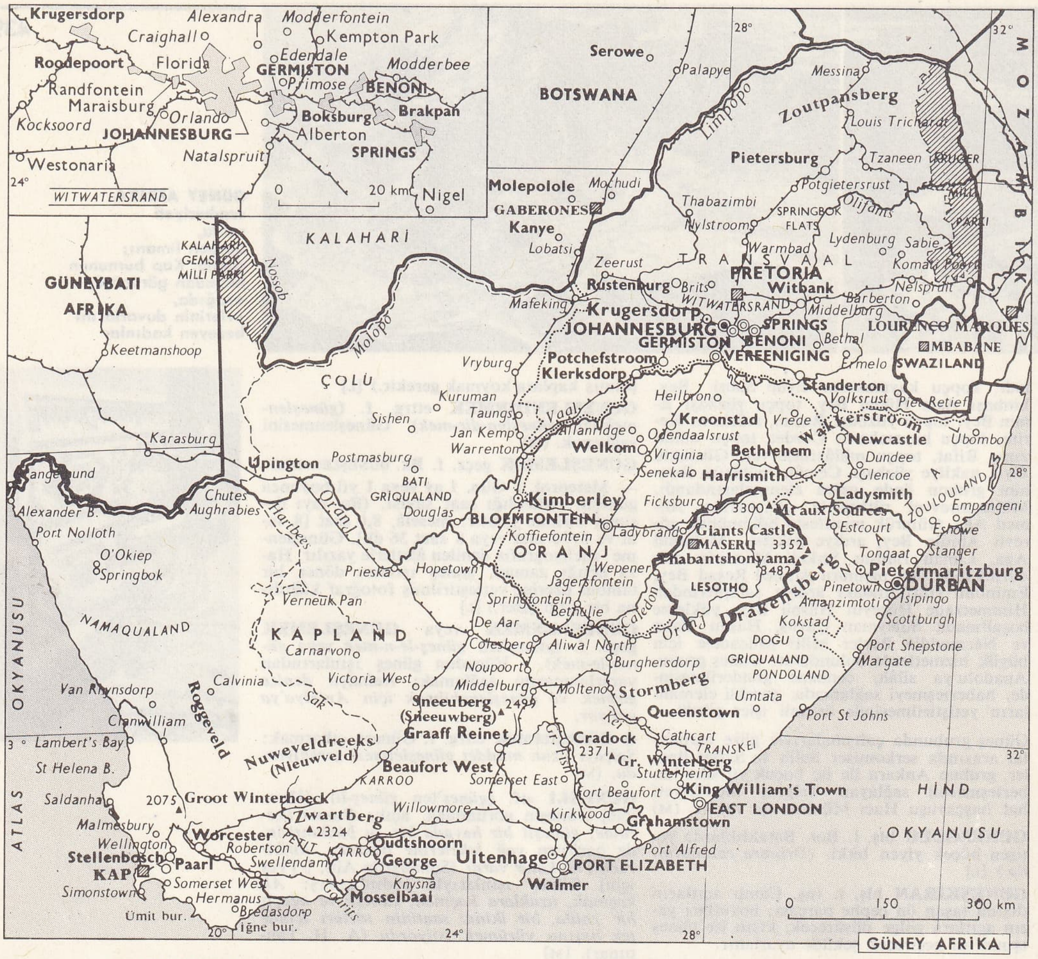

GÜNEY AFRİKA cumhuriyeti haritası

lerle kutlandı. Bu devir, herhangi bir yıldız için de aynıdır. (L)

GÜNEŞSİZ sıf. (*güneş*'ten *güneş-siz*). [Hava için] Kapalı, bulutlu: *Güneşsiz bir gün.* || [Yer için] Güneş ışınlarıyle aydınlanmamış, loş: *Dahiliye Vekâletinin alt katında, kalın perdelerle büsbütün loşlaşmış, büyük güneşsiz bir odada oturudu* (Y. Z. Ortaç). [M]

GÜNEŞ TEDAVİSİ. Bk. GÜNEŞ.

Güneş Ülkesi (*Civitas Solis*), Tommaso Campanella'nın 1623'te yayımlanan eseri. Campanella bu eserini hapishanede yazdı. Güneş Ülkesi'nde yazar, üretici tekniklerle sağlanan siyasî ve iktisadî eşitliğin hüküm sürdüğü hayalî bir cumhuriyet tasarısı üstüne kurulan ütopyacı bir komünist sistem teklif eder. Bu ülkeyi bir «bilgeler kastı» ve Tanrı'yı temsil eden bir büyük rahip yönetir. Eserde, o zamanın toplumuna yöneltilen ustaca tenkitler yer alır. Campanella sisteminin anaçizgilerine daha sonra Saint-Simon'un kuramında rastlandı. (L)

GÜNEY i. ve sıf. (*gün*'den). Dört ana yönden biri; Kuzey kutbuna karşıt olan yön. *Eşanl.* CENUP. || Bulunulan noktaya göre güneye düşen yer: *Muğla'nın güneyinde bir sahil kasabası.* || Türkiye'nin güneye düşen bölgesi (büyük harfle yazılır): *Güney sahilleri.* || [İsim tamlamalarında] Güneyden gelen: *Güney rüzgârları.*

— Astrol. *Güney burçları,* burçlar kuşağının son altı işareti: Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık. (Astrolojide, göğün güney kısmını meydana getirirler.)

— Astron. *Güney açısı.* Bk. AÇIKLIK. || *Güney takımyıldızı.* Güney yarıkürede yer alan takımyıldız. || *Güney enlemi,* ekvatordan (Yer ve Gök ekvatoru), Güney kutbuna doğru hesaplanan enlem. || *Güney kutbu,* iki kutuptan, ekvatorun güneyinde bulunanı. || *Güney yarıküre,* iki yarıküreden, Güney kutbunun bulunduğu yarım küre. (Bu deyim, hem gökküre hem yerküre için kullanılır.)

— Coğ. Dağlık bölgelerde bir vâdinin güneşe karşı yamacı. (Güney yamacı, tarıma en elverişli, tarım faaliyetinin en yüksek yerlere kadar uygulandığı, köylerin toplandığı, ormanların en az olduğu yamaçtır). *Eşanl.* KÜNEY. *Zt.* GÜZEY veya *Kuz yönü.*

— Esk. coğ. *Güney arazisi,* Antarktika kıtası arazisi. || *Güney kıtası,* Afrika ile Büyük okyanusun güneyinde bulunduğu kabul edilen, Antarktika'dan daha geniş kıta. || *Güney okyanusu,* Güney Buz denizi.

— Fiz. *Güney magnetizma* veya *güney mıknatıslık,* iki magnetizma çeşidinden, bir mıknatısın güney kutbunu niteleyeni. (*Eşanl.* EKSİ MAGNETİZMA veya MIKNATISLIK.) || *Güney kutbu,* denge durumunda olduğu zaman, mıknatıslanmış ibrenin güneye yönelen ucu.

— Zool. ve Bot. Güney yarıküresi ülkelerinde yaşayan veya yetişen: *Güney hayvanları, bitkileri.* (*Zt.* KUZEY.)

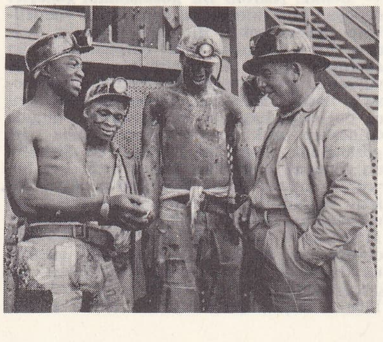

GÜNEY AFRİKA cumhuriyeti Kimberley'de maden işçileri

GÜNEY, Ege bölgesinde (Denizli ili) ilçe merkezi kasaba; 1970'te 6 754 nüf. (1965 sayımında nüf. 7 416 idi). Denizli'nin 74 km kuzeyinde; yüksl. 850 m. İzmir'i Afyon'a bağlayan iki demiryolu hattına da aşağı yukarı aynı uzaklıktadır. İzmir (Basmane) - Afyon hattındaki Eşme'ye 42 km, İzmir (Alsancak - Afyon hattı üzerindeki Sarayköy'e 49 km uzaklıktadır. Dokumacılık ve halıcılık. — *Güney ilçesi,* 534 km², 1970'te 13 657 nüf. (1965 sayımında nüf. 13 728 idi). Tek bucaktan ibarettir; 18 köy. Tahıl tarımı, tütüncülük, bağcılık, hayvancılık. (M)

GÜNEY (Eflâtun Cem), türk folklorcusu ve masal yazarı (Hekimhan, Malatya 1896). Sıvas sultanîsini bitirdi (1918). Çeşitli liselerde türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Topkapı Sarayı müzesi müdür muavini oldu (1950); İstanbul Halk Eğitim teşkilâtında çalıştı (1956-1961). Saz şairlerinin hayatı ve eserleri üstüne incelemeler yayımladı: *Erzurumlu Emrah* (1928); *Ruhsatî* (1958); *Melekî* (1958); *Kâmilî* (1958).

Halk hikâye, masal ve efsanelerini anlatan eserleri ve radyo konuşmalarıyle ün kazandı. 1946'da Andersen Payesi Şeref diploması ve Dünya Çocuk Edebiyatı sertifikasını (Danimarka) aldı; aynı armağan ikinci defa *Dede Korkut Masalları* adlı eserine verildi (1960). Başlıca eserleri: *Dertli Kaval* (1945); *En Güzel Türk Masalları* (1948); *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1956); *Evvel Zaman İçinde* (1957); *Âşık Garip* (1958); *Kerem ile Aslı* (1959); *Gökten Üç Elma Düştü* (1960); *Az Gittim Uz Gittim* (1961); *Folklor ve Eğitim* (1966). [M]

GÜNEY (Yılmaz PÜTÜN, **Yılmaz — denir**), türk sinema oyuncusu ve yönetmeni (Adana 1931). Adana lisesini bitirdi. Çeşitli dergilerde Yılmaz Pütün imzasıyle hikâyeler yayımladı. Filim yönetmeni yardımcılığı yaptı. 1958'de *Bu Vatanın Çocukları* filmiyle oyunculuğa başladı. Başlıca filimleri *Alageyik* (1958); *Hudutların Kanunu* (1966); *İnce Cumali* (1967); *Kızılırmak - Karakoyun* (1967). Oynadığı ve yönettiği filimler: *Seyyit Han* (1968); *Aç Kurtlar* (1969); *Bir Çirkin Adam* (1970); *Umut* (1970). 1966'da yayımlanmış *Boynu Bükükler* adında bir romanı vardır. (M)

GÜNEY AFRİKA cumhuriyeti, ing. **Republic of South Africa,** afrikaanca **Republiek van Suid Afrika,** Güney Afrika'da devlet; 1 223 618 km²; 19 167 000 nüf. (3 milyondan çoğu beyaz). Başkenti *Proteria;* idarî başkenti *Kap.* Başlıca şehirleri: *Johannesburg; Durban; Port Elizabeth; Germiston; Bloemfontein; Pietermaritzburg.* Güney Afrika cumhuriyeti, Kap ili, Natal ili, hür Orange devleti ve Transvaal ilinden meydana gelir. Walvis Bay arazisi, Kap iline bağlıdır ve Güney Afrika cumhuriyeti vesayeti altındaki Güneybatı Afrika da aslında bu cumhuriyet tarafından işgal edilmiştir; ama ülke toprakları içindeki Basutoland ve Swaziland, Büyük Britanya tarafından yönetilen Britanya himaye bölgeleridir.

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

● *Yüzey şekilleri.* Güney Afrika cumhuriyeti toprakları, kenarları yüksek, iç kısımları ise kuzeybatı ve Kalahari çanağına doğru eğik geniş yaylalar meydana getiren eski arazi kratogeninden oluşmuştur. Kenarları dik vâdilerle yarılan bu yaylalarda, yer yer masa biçimi tümsekler ve kalıntı tepelerine (*kopje*) rastlanır; bunlar, aşınım yarıkları olan *donga*'lar tarafından oyulmuştur, yükseltileri 600 - 1 800 m arasında değişir. Dağlık kenarları az çok yüksek ve geniştir. En alçak (1 000 - 1 200 m), en dar ve en kesikli kısmı batı kenardır: geniş çöküntülerle ayrılan Langeberg ve Cedasberg sıradağları.

Güneyde dağlık kenar şeridi dar ve karmaşıktır: yaylaların asıl kenarını (Roggeveld, Nieuwveld, Sneeuwberg, Stormberg), ilk basamağa (Büyük Karroo) hâkim olan dağlar (1 600 - 2 800 m) meydana getirir. Büyük Karroo yaylasının güneyinde, Küçük Karroo yaylasıyle birbirinden ayrılan apalaş tipinde iki sıradağ uzanır: kuzey sıra Zwartberg (2 200 m) ve Baviaanskloofbergen'lerden oluşur; güney sıra, kıyı sıradağlarından (Table, Caledon, Stellenboch ve Outeniqua dağları) meydana gelir.

Doğuda 3 000 m'yi aşan daha yüksek dağ-

Foto. Stuart-Rapho (LAROUSSE)

lar yer alır: Güney Afrika cumhuriyetinin başlıca ırmağı olan Orange'ın doğduğu Drakensberg dağları. Dağların nispeten geniş kıyı ovalarına hâkim olduğu öbür kenarlardan farklı olarak Drakensberg'ler, çok dar bir kıyı şeridine doğru basamak halinde alçalır. Ülkenin, ikinci büyük ırmağı Limpapo'nun kolu olan Olifants ırmağının kuzeyinde, Drakensberg'ler yerlerini çok daha az yüksek, kesikli dağlara bırakır: Wakkerstroom; Mauch dağları; Pietersburg; Zoutpansberg yaylası.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Güney Afrika cumhuriyeti, bakışımsızlığıyle nitelenir: doğu kısmı yazın güneydoğu alizeleri ve muson sayesinde bol yağış alır; batı kısmı çok daha kuraktır, hattâ Atlas okyanusu kıyısında Benguela soğuk su akıntısının ve Hint okyanusundan gelen rüzgârları kesen dağların etkisiyle çöl iklimi görülür. Akdeniz iklimi ve bitki örtüsü hâkim olduğu Kap ili dışında, ülkede tropikal veya atropikal iklim ağır basar. Batı, az çok bozkır, Atlas okyanusu kıyısı çöl bitkileriyle örtülüdür. Daha yağışlı olan doğu yarıdaki yaylaların geniş savanalar (veld) meydana getirmesine karşılık, doğu dağları yüksek otlakların eteğinde uzanan ormanlarla örtülüdür. Sıcak ve yağışlı Natal kıyılarında tropikal ormanlar yer alır.

Beşerî coğrafya

Aynı zıtlıklara nüfusun dağılımında da rastlanır. Kilometrekareye 1 kişiden az düşen batı bölgesi, nüfus yoğunluğu 1-10 kişi arasında değişen ve bazı kısımlarının (Kap bölgesi, Port Elizabeth ile East London arasındaki kıyı bölgesi, Durbon ve Johannesburg bölgesi) nüfusu çok yoğun olan güney ve doğu bölgeleriyle zıtlaşır. Hızla çoğalan nüfus, elli yılda yüzde 140 artmıştır. Nüfusun yüzde 19'u beyazdır (üçte ikisi hollandalı göçmenlerin ve protestan fransızların soyundan gelen ve hollanda dilinden türeme bir dil olan Afrikaanca konuşan Boer'ler; üçte biri ingiliz asıllı); hintliler (yüzde 3) özellikle Natal'da, nüfusun yüzde 68'ini meydana getiren zenciler ve yüzde 10'unu meydana getiren melezler ise özellikle Kap ilinde yaşarlar. Zenci nüfusu yalnız tabiî çoğalma ile değil, zaman zaman Rodezya'dan ve portekiz sömürgelerinden gelen göçmen dalgalarıyle de artar. Bu zenci halk, az çok eski birçok nüfus kuşağından gelmedir: ülkeye ilk olarak yerleşen Boşiman'ları, Hottanto'lar (Kap ili) iç kısımlara püskürttü; Hottanto'ları birçok bantu (ırktan çok dil terimi) dalgası izledi. Kafr'lar, Kşosa'lar (güneyde), Zulu'lar (kuzeydoğuda), Sotho'lar (doğuda), Tsvana'lar (Beçuanaland), Matabe'ler (kuzeyde), başlıca bantu halklarıdır.

Güney Afrika cumhuriyeti ırk ayrımının en aşırı şekliyle uygulandığı ülkedir: zencilerin büyük kısmı (üç buçuk milyondan çok) Beçuanaland sınırı boyunca güney kıyısında yer alan (Transkei, Ciskei, Zululand) *rezerv*'lerde (yüzölçümünün yüzde 13'ü) toplanmıştır; bu bölgeler çok dar olduklarından insanca yaşamalarını sağlamaz. Zencilerin büyük kısmı beyazların tarım işletmelerinde (2 700 000 kadar) tarım işçiliği yapar; bir kısmı da (2 milyon kadar) şehirlerde en aşağılık işlerde çalışırlar ve özel hukuka (beyazlardan düşük ücret, siyasî haklardan yoksunluk v.b.) tabidir. «Apartheid» (kesin ırk ayrımı) ilkesi zencileri ve bazı hintlileri bazı semtlerde, bazı işlerde tecrit etmiştir ve beyaz azınlık Afrikalıların ve hintlilerin yaşantısında her türlü sosyal aşamaya kesinlikle muhalefet eder.

İktisadî coğrafya

Başlangıçta sadece hayvancılıkla uğraşılan ülke, 1867'de elmas, 1885'te altın bulununca, zengin bir maden ülkesi haline geldi, nüfusun çoğalmasıyle de tarım gelişti. Birinci Dünya savaşı ve özellikle İkinci Dünya savaşı, imalât sanayiinde büyük bir gelişmeye yolaçtı.

● *Hayvancılık ve tarım.* Tabiî şartlar, özellikle kuraklık, tarımın, ülkenin yüzde 8'inde sınırlanmasına ve hayvancılığın ağır basmasına sebep oldu. Hayvancılık, sayılarının nispeten düşük olmasına rağmen toprakların yüzde 70'ine sahip olan beyazların elindedir; 13 milyon baş sığır sürüsünden önemli miktarda süt ürünleri elde edilir. Bozkır otlaklarından yararlanabilen koyunlar, özellikle merkezde ve batıda yaygındır; onda dokuzu beyazların olan 40 milyon baştan çok hayvan, özellikle Port Elizabeth limanından yılda 120 000 ton kadar yün ihraç edilmesini sağlar. Bu sürünün yanı sıra 6 milyon başlık bir keçi (700 000'i dünya moher yünü üretiminin yüzde onunu sağlayan ankara keçisi) sürüsü de vardır. Yetiştirilen çok miktarda kümes hayvanı ve domuz da ihracat ürünleridir. Hayvancılık toplam olarak, tarım gelirlerinin yarısından çoğunu sağlar. Öte yandan Atlas okyanusu kıyılarında balıkçılık da (sardalya, ringa balığı, balina) hızla gelişmektedir.

Tarım faaliyeti ekili toprakların üçte ikiye yakınını kaplayan mısır ile buğday (yüzde 20), yulaf ve hint darısına yönelmiştir. Transvaal ile Orange büyük mısır üreticileridir; ama Kap ve Orange illerinde özellikle buğday yetiştirilir. Kap ve Durban dolayları ile Transvaal'ın kuzeyinde meyvecilik (üzüm, armut, elma, turunçgil) çok önemlidir. Kap bölgesinde, 4 milyon hektolitreye yakın şarap yapılır. Britanya'nın büyük talepleri sayesinde tütün ekimi de (Vaal vâdisinde ve Transvaal'ın doğusunda) hızla gelişmektedir. Şekerkamışı tarımı, Natal ve Transvaal'ın kuzeyinde 700 000 hektardan çok yer kaplar ve bir milyon tona yakın şeker verir. Ekimine daha geç bir dönemde başlanan pamuk, Natal'ın kuzeydoğusunda ve Transvaal'ın ku-

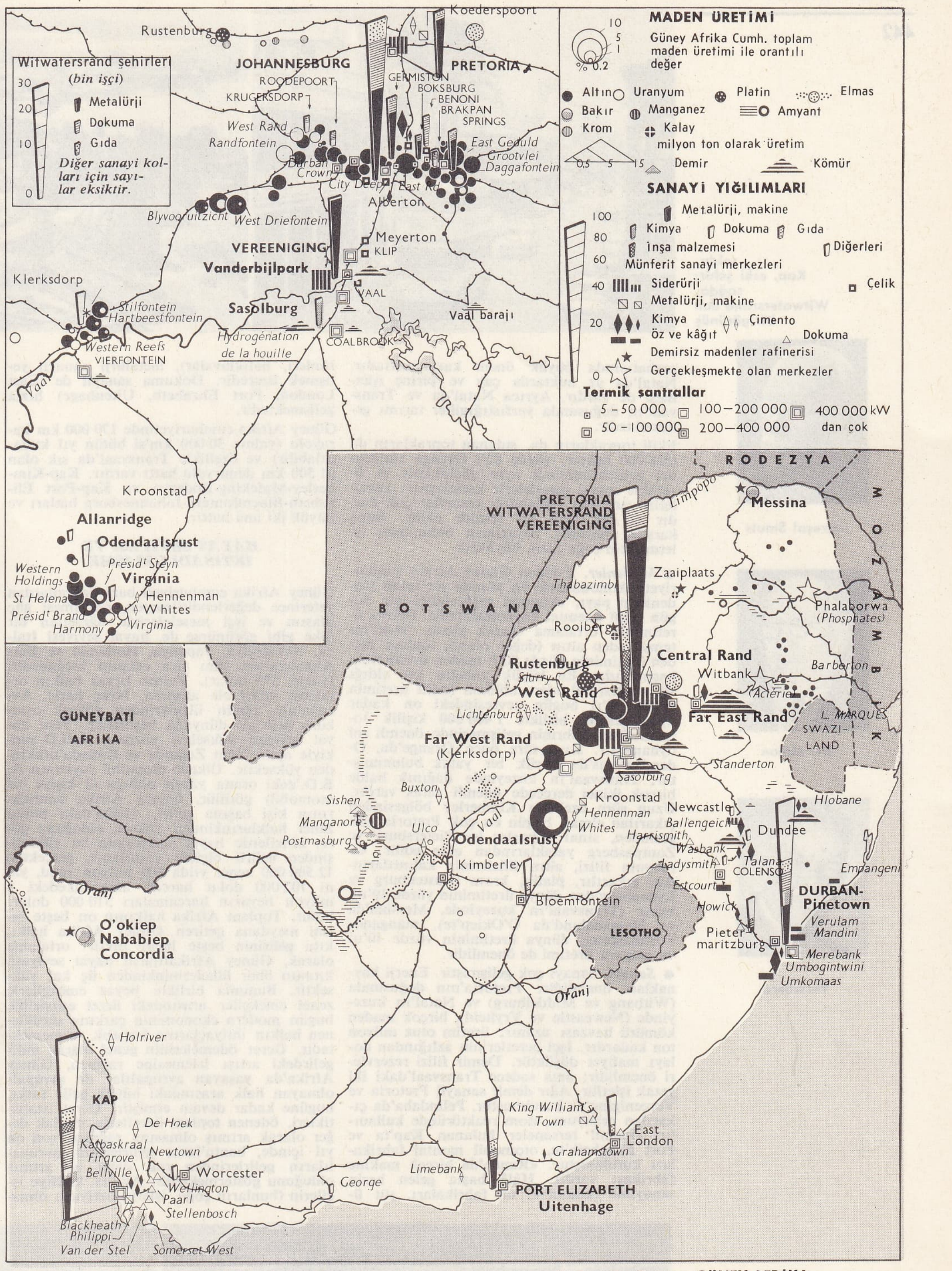

GÜNEY AFRİKA
cumhuriyeti
madenler ve sanayi haritası

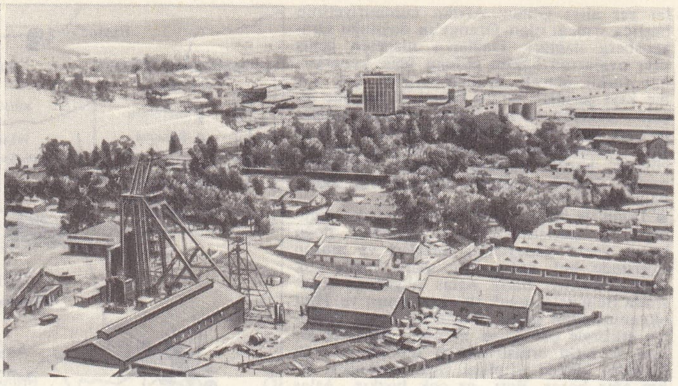

solda, Kap, eski şehir; sağda, Witwatersrand'dan bir görünüş

mareşal Smuts

Dr. Malan

Verwoerd

zeybatısında büyük önem kazanmaktadır. Natal'da az miktarda çay ve pirinç işletmesi de vardır. Ayrıca Natal'da ve Transvaal'ın doğusunda yerfıstığıgiller tarımı gelişmektedir.

Ekili toprakların da, sulanan toprakların da (526 000 hektar, yüzde 80'i Orange vâdisinde) geliştirilmesinde aynı güçlüklerle ve özellikle sosyal meselelerle karşılaşılır: zencilerin yarısının toplandığı rezervler çok dardır ve çok ilkel bir şekilde ekilir. Buna karşılık başında beyazların bulunduğu işletmelerin çoğu fazla büyüktür.

● *Madenler.* Eskiden Güney Afrika cumhuriyeti ekonomisinde ön planda yer tutan madenlerin payı, ekonomi çeşitlendiği için bugün nispî önemini kaybetmektedir. Dünya üretiminin ortalama olarak yüzde 30-40'ını temsil eden altın (değer olarak toplam maden üretiminin yüzde 80'i) maden ürünlerinin başlıcasıdır. En büyük yatağın yer aldığı Witwatersrand idare bölümü (millî üretimin yüzde 90'ı) bugün çevresindeki on kadar uydu şehirle birlikte 1 400 000 kişilik Johannesburg şehrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Kısa süre önce Orange'da, Odendaalsrus'da büyük bir yatak bulunmuştur. Transvaal'ın kuzeyinde dağınık halde birçok ikinci derecede önemli yatak vardır. Uzun süre özellikle Kimberley bölgesinden çıkarılan elmas, bugün en çok Pretoria bölgesinden, sınaî elmaslar ise Pietersburg ve Zoutpasberg yataklarından elde edilir. Uranyum filizi, altın filizlerinin kalıntılarından çıkarılır, platin, krom (Rastenburg ve Lydenburg'da: dünya üretiminin yüzde 10'u), bakır (Transvaal'ın kuzeyinde, Mersina'da ve Namaualand'da O'Okiep'te), manganez Postmasburg, dünya üretiminin yüzde 10'u) ve amyant üretimi de önemlidir.

● *Sanayi.* Sanayi çok gelişmiştir. Enerji kaynakları önemlidir: Pretoria'nın doğusunda (Witbang ve Middelburg) ve Natal'ın kuzeyinde (Newcastle ve Vryheid), birçok maden kömürü havzası uzanır; üretim otuz milyon ton kadardır. İşçi ücretlerinin azlığından dolayı maliyet düşüktür. Demir filizi rezervleri önemlidir; ama sadece Transvaal'daki iki yatak işletilir. Ağır demir sanayii Pretoria ve Vereeniging'de kurulmuştur. Pelindaba'da çıkarılan uranyum, atom reaktöründe kullanılır. Önemli tersaneler bulunan Kap'ta ve Port Elizabeth'te, otomobil montaj fabrikaları kurulmuştur. «Rand»'da birçok makine fabrikası vardır. Hâlâ başta gelen besin sanayiine (konserve, un fabrikaları, süt ürünleri, balıklavalar), metalürji sanayii yetişmek üzeredir. Dokuma sanayii de (East London, Port Elizabeth, Uitenhage) hızla gelişmektedir.

Güney Afrika cumhuriyetinde 170 000 km karayolu (yalnız 30 000 km'si bütün yıl kullanılabilir) ve özellikle Transvaal'da sık olan 21 500 km demiryolu hattı vardır. Kap-Kimberley-Mafeking-Rodezya ve Kap-Port Elizabeth-Bloemfontein-Johannesburg hatları ve büyük iki ana hattır.

HAYAT SEVİYESİ VE İKTİSADÎ GELİŞME

Güney Afrika cumhuriyeti bazı bakımlardan yeterince değerlendirilmeyen, çözülmesi güç ulaşım ve işçi meseleleriyle uğraşılan bir ülke gibi görünürse de, hayat seviyesi İtalya, Avustralya, Japonya, Hollanda ve Batı Almanya'nın yanı sıra ortanın üstündedir. (yaklş. 575 dolar). Yalnız beyaz halkın ortalama geliri ele alınırsa, İsveç hariç, Avrupa'nın bütün ülkelerinden yüksek ortalama geliriyle dünyada beşincidir. Yeni hayat seviyesi yükselme yüzdesi, A.B.D.'ninkiyle aynı, Yeni Zelanda ve Kanada'nınkinden yüksektir. Ülkede otomobil sayısının A.B.D.'deki orana yakın olduğu (3 kişiye bir otomobil) görülür. Güney Afrika bantularının kişi başına geliri, Afrika'daki bütün zenci halklarınkinden yüksek olduğuna göre, zencilerde hayat seviyesinin bu yükselişinden belirli ölçüde yararlanır, gerçekten 12 500 000 zenci yılda 800 milyon rand, yani 102 000 dolar harcar, ama ülkedeki 3 milyon beyazın harcamaları 510 000 doları bulur. Toplam Afrika halkının on beşte birini meydana getiren Güney Afrika halkı, kıta gelirinin beşte birini üretir: ortalama olarak, Güney Afrikalıların hayat seviyesi, kıtanın öbür ülkelerininkinden üç kat yüksektir. Bununla birlikte beyaz emekçilerle zenci emekçiler arasındaki ücret eşitsizliği, bugün modern ekonominin çarkına sürüklenen halkın ihtiyaçlarına karşılık vermemektedir. Ücret ödemelerinin genel olarak millî gelirdeki artışı izlemesine rağmen, Güney Afrika'da yaşayan avrupalılar ile avrupalı olmayan halk arasındaki büyük gelir farkı, bugüne kadar devam etmiştir. Ücret istatistikleri, ödenen toplam ücretlerin mutlak değer olarak artmış olmasına rağmen, son on yıl içinde, bantu'ların gelirlerinin, avrupalıların gelirlerinden çok daha az artmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kalifiye işçilerin (bunların çoğu, işlerin imtiyazlı olmasından dolayı beyaz ırka mensup işçilerdir) ücretleriyle kalifiye olmayan işçilerin (bunlar zenci veya asyalıdır) ücretleri arasındaki fark, son yıl içinde daha da artmıştır. Avrupalı olmayanlar, hayatî ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak durumdadırlar.

Güney Afrika birliğinin kuruluşundan (1910) beri, millî gelirin yükselme yüzdesi yılda gerçek değer olarak yüzde 4'tür, bunun sonucu olarak da millî gelir her on sekiz yılda bir iki kat artmıştır. Aynı dönem için A.B.D.'de bu artış yaklaşık olarak yüzde 3'tür. Bugün kişi başına gerçek gelir, nüfusun 10 milyon kişi artmış olmasına rağmen 1910'dakinin iki buçuk katıdır. Güney Afrika cumhuriyetinin iktisadî gelişmesi başka alanlarda da gözlenebilir: kömür üretimi beş yılda beş kat, çelik üretimi yirmi beş yılda on kat artmıştır. Son yirmi yılda sanayi üretimi yedi kat, ihracat (altın hariç) on bir kat çoğalmıştır. Ayrıca Güney Afrika, Afrika kıtası toplam elektrik üretiminin yüzde 60'ını sağlar; kişi başına düşen miktar Afrika'nın geri kalan kısmından yirmi kat yüksektir.

Ülkeye gelen ilk hollandalı kolonlar avrupa meyve ve sebzelerini (özellikle bağcılık) yetiştirmeğe başladılar. Ama köy ekonomisi zamanla hayvancılığa yöneldi. Çok ağır yürüyen iktisadî gelişme, ancak madenlerin bulunması ve vapurla seferin başlaması ile gerçekleşti ve Güney Afrika dünya ticaretine katılmağa başladı. Yani iktisadî gelişme ancak XIX. yy.ın sonuna doğru ortaya çıktı. Altın ve elmas yataklarının bulunması ülkeye göçmen akınına ve sadece madenler için gerekli yatırımlara değil, demiryolları döşenmesi ve şehirlerin kurulmasına da katkıda bulunan yabancı sermaye akımına yolaçtı. Aynı zamanda Güney Afrika, milletlerarası ticarete de katıldı. Ama o tarihte sanayi, yabancı rekabete karşı korunan bazı dallar (özellikle besin sanayii) dışında çok gelişmemişti.

1910'dan itibaren yeni devlet, tüketim malları üretimine giderek artan bir önem vermeğe başladı, ama ülkeyi sanayileştirme ihtiyacı ancak Birinci Dünya savaşından sonra duyuldu. Bununla birlikte daha önce sanayileşmiş ülkelerin rekabeti yüzünden sanayi gelişmesinin perspektifleri hâlâ oldukça zayıftı. Zayıflığın başka bir sebebi de iç pazarın darlığıydı. Gerçekten 1920'de beyazların nüfusu ancak bir buçuk milyondu, ancak ölmeyecek kadar kazanan kalabalık zenci halk ise sanayi ürünleri satın alabilecek du-

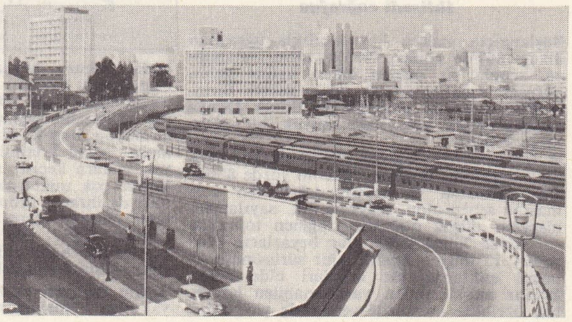

solda, Pretoria şehir meydanı; sağda, Johannesburg'da Kraliçe-Elizabeth köprüsü

Foto. Almasy, U.S.İ.S., Keystone (LAROUSSE)

rumda değildi. Ayrıca, ülke ekonomisi büyük ölçüde maden ve tarım sanayiine dayandığından, devlet (sanayileşme için gerekli yatırımlara yapılacak harcamalar bu iki sanayinin maliyet fiyatında artışa yolaçacağı için) sınaî gelişmeyi frenliyordu. Ama o tarihte «yoksul beyazlar meselesi» adı verilen işsizliğin artması Milliyetçi-İşçi Koalisyonu hükûmetini (1924'te iktidara gelmişti), mahallî sanayileri himaye etme siyaseti uygulamağa yöneltti. Gümrük resimlerinde yapılan azaltma sayesinde Güney Afrika yavaş yavaş bir sanayi ülkesi oldu. Bununla birlikte ülke büyük ölçüde sanayileşme dönemine İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonra girdi. Gerçekten birlik, o zamana kadar ithal ettiği birçok ürünü kendi imal etmek bir yana, müttefik kuvvetlerine gerekli birçok malı da (ayakkabı, battaniye, giyecek, ithal edilen şasiler üstüne yapılan zırhlı taşıtlar, oto lastikleri, besin maddeleri, küçük kalibreli silâhlar için cephane, hattâ topçu malzemeleri) yapmağa başladı. Bu sanayileşme siyaseti, savaştan sonra da devam etti. Hükûmet, enflasyonla mücadele edebilmek için sanayinin çeşitlenmesini destekledi. Savaştan önce yüksek olan maliyet fiyatlarının 1945'ten sonra düşmesi bu siyasetin başarıya ulaştığını gösterir.

Başka olumlu etmenler de işe karıştı: ilk sanayileşme çabaları birçok mahallî avantaj bulunduğunu ortaya koydu. Birlikteki demir filizlerinin işlenmesi ve Hazineye ödenen payın (en büyük çelik üreticisi, bir devlet tesisi olduğundan) sınırlanması siyasetiyle çelik fiyatı ucuzladı. Büyük kömür yataklarından, yüksek olmayan fiyatla enerji elde edildi. Ayrıca yeni ve geniş altın yataklarının işletilmesi mamul maddeler talebine yolaçtı. Yabancı sermayeye karşı güdülen «kapıları açma» siyaseti, Avrupa, Amerika ve Avusturalya şirketlerinin Güney Afrika işletmeleriyle işbirliği yapmasını sağladı. Güney Afrika savaştan önce kendi pazarında bile yerini muhafaza etmek için mücadele ederken, artık rakibi haline gelen bazı eski satıcılarına sanayi ürünleri satmağa başladı. Birçok yabancı şirket, ihracatları ve dünyanın öbür kısımlarındaki montajları bakımından yedek parçalarını Güney Afrika'da imal etmenin çok kazançlı olacağını anladılar.

Hemen makine ve tezgâh haline çevirilebilecek altın üretimi ile yabancıların yatırımları ve çok verimli teknik katkıları sayesinde ülkede birkaç yıl içinde oldukça çeşitli imalât sanayii kuruldu ve üretimi, millî gellirde giderek daha çok yer tutmağa başladı. Çeşitlenen ekonomi eskiden maden ve tarıma dayanırken, sanayinin ağır bastığı bir iktisat haline geldi. 1962'den beri, millî hasılanın yıllık artış oranı, yüzde 5'ten yüksektir. Bu ilerleme, daha çok sanayi alanındaki gelişmenin sonucudur. 1962-1967 Arasında, sanayide üretim hacmi aşağı yukarı yüzde 50 artış gösterdi. Bugün gayrısafî iç hasılanın aşağı yukarı yüzde 40'ını sanayi sağlamaktadır.

Kömür üretimi (1965'te 48,5 Mt) ve altın üretimi (1965'te 950 t), 1962'den beri yüzde 20 arttı. Demir üretimi (1965'te 3,5 Mt) yüzde 30; elektrik (1965'te 33 TW/saat) ve çelik üretimi (1965'te 3,2 Mt) yüzde 25 artış gösterdi. Amyant, bakır, platin, manganez, elmas ve uranyum filizinin çıkarılması ve işlenmesi iktisadî hayatta her zamanki gibi önemli bir yer tutar. Ne var ki, imalât sanayilerinin ilerleyişi, son zamanlarda kalifiye işçi darlığından dolayı yavaşladı. Bunda, imtiyazlı işlerin ve beyaz ırka mensup azınlığın sayıca az oluşunun etkisi vardır. Gerçekten de, beyaz ırka mensup azınlık, 1965'te, bütün nüfusun yüzde 20'sine bile ulaşamıyordu. Bu nüfusun yüzde 70'i ise bantu'lardı. Yılda yüzde 1,5 nüfus artışına ve her yıl aşağı yukarı 40 000 kişinin (Afrika'da bulunan avrupalılar, ingilizler v.b.) bu ülkeye göç etmesine rağmen, beyazların genel nüfusa oranı sürekli olarak düşüş göstermektedir. Kalifiye elemeği eksikliği, 1963'ten beri ortaya çıkan enflasyonist eğilimlerin sebeplerinden biridir. Bu eğilimler, ithalâtın çoğalmasından ve ihracatın pek az artmasından doğan ticaret dengesi açığının gittikçe büyümesine yolaçmıştır. Bu açığın kapatılması, sanayileşmeye daha fazla hız verilmesine (bu arada, ithalât da sınırlandırılabilir) ve böylece göç hareketinin büyümesine veya elemeği konusunda ırk ayırımının kaldırılmasına bağlıdır. Ne var ki, bu tedbirler alındığı zaman, Güney Afrika'da yürürlükte olan ırk ayırımı siyaseti kökünden sarsılmış olacaktır. Sanayi, bugün millî gelirin dörtte birini, madenlerin ürettiği gelirin hemen hemen iki katını üretir; millî gelire tarım yüzde 11,1, ticaret ise yüzde 12,7 oranında katılır. 1912'de sanayinin millî gelire katılış payı ancak yüzde 6,7 idi. Sonuçlarsak siyaset ve ırk durumunun karışıklığı ve bu siyasî durumun iktisadî dengede doğuracağı tehlikeler ne olursa olsun Güney Afrika iktisadî bakımdan gerçek bir refah içindedir.

TARİH

● *Güney Afrika birliğinin ilk dönemleri* (1919-1939). Britanyalılarla Boer'ler arasında bir uzlaşma ihtimali doğunca, Güney Afrika yüksek komiseri lord Selborne dört bölgenin (Kap, Natal, Orange, Transvaal) bir federasyon halinde birleştirilmesi konusundaki eski tasarıyı yeniden ele aldı (1907) ve önce Durban'da, sonra Kap'ta (1908 - 1909) anayasa hazırlamakla görevli bir millî konvansiyon topladı; dört koloni ve Londra parlamentosu tarafından kabul edilen (20 eylül 1909) *South African act*, 31 mayıs 1910'da yürürlüğe girdi. Güney Afrika birliği adını alan yeni devlet, Londra tarafından beş yıl için tayin edilen genel vali, Bakanlar kurulu (Pretoria'da toplanır), 40 üyelik bir senato ve 153 üyelik bir Millet meclisi (Cap'ta toplanır), bir Yüksek mahkeme (Bloemfontein'da toplanır) tarafından temsil edilen güçlü bir merkezî iktidara sahipti. Eyalet hükûmetlerinin görevleri ise öğretim ve sosyal hizmetlerle ilgiliydi. Birliğin iki resmî dili vardı: İngilizce ve hollanda dili (1925'te yerini Afrikaancaya bırakmıştır).

Büyük Britanya hükûmeti, birinci hükûmetin başına Botha adlı afrikaander generali getirdi. Smuts'tan yardım gören ve Ilımlı Afrikaner parti tarafından desteklenen general, ingiliz menşeli yurttaşlarıyle ve Büyük Britanya ile işbirliğine girdi. Bunun sonucu, daha o zamanlardan bağımsızlığı amaç edinen milliyetçi partinin (Hertzog, Malan) saldırısına uğradı. Botha Almanya'ya savaş açtı (ağustos 1914), 1914 ekiminde patlak veren İngiltere aleyhtarı bir ayaklanmayı bastırdı ve komşu alman sömürgelerini ele geçirdi (Güneybatı Afrika'dakiler 1915; Doğu Afrika'dakiler 1916). Büyük Britanya Savaş kabinesinde yer alan Smuts (1917), Britanya Milletler topluluğunun (*Commonwealth*) görünüşünü savundu ve Milletler cemiyeti üstüne bir tasarı hazırladı; bu tasarı Wilson tarafından onaylandı (1918). Botha'nın yerine geçti (1919-1924), zenci (1920) ve beyaz (1922) maden işçilerinin grevlerini bastırdı. 1921'de azınlığa düşerek Birlikçi parti ile (burjuva sınıfından Britanya asıllı Güney Afrikalıların partisi) bir koalisyon hükûmeti kurdu; o zaman İngiliz İşçi partisinin ve Britanya alehtarı Milliyetçi partinin ortak muhalefetiyle karşılaştı. 1924 Seçimlerini Milliyetçi parti kazanınca, parti başkanı general Hertzog başbakan oldu (1924-1939) ve 1926 İmparatorluk konferansında, ülkesinin hükümranlığını ve millî bağımsızlığını elde etti (bu durum 1931'de Westminster statüsü ile onaylandı). Dünya buhranından doğan güçlükler karşısında Smuts, 1933'te Hertzog kabinesine girdi. Milliyetçi partiyle Afrikaner parti 1934'te, tek parti halinde birleşti. Bu kaynaşmaya yanaşmayan Dr. Malan, bir «katı milliyetçi» parti kurdu.

● 1939'*dan önce apartheid siyaseti.* Zencilerin sayıca üstünlüğü ve Gandhi'nin, 1906'dan sonra davalarını savunmakta olduğu hint asıllı halkın Natal'da nispî bir çoğunluk kazanması sebebiyle, ırk meselesi daha 1910'da kendisini şiddetle duyurdu.

İktidarı korumak için beyaz azınlık bütün siyasî hakları kendinde topladı ve zencilerin rezervler (yüzölçümün yüzde 70'i) dışında mülkiyet edinmesini yasakladı (1913); böylece toprak, fabrika ve maden işçileri durumuna düşen zenciler, ücretlerini sınırlayan 1911 yasası ile işverenlerine tabi kılındılar. 1921'de parlamento, zencilerin çalıştırılmadıkları şehirlere girmesini yasaklayarak ayırım siyasetini başlatmış oldu (Afrikaancada *apartheid*). Zenciler, hükûmetin tayin ettiği, sırf danışma göreviyle sınırlandırılmış, bir Temcilsiler meclisi kurma hakkını tanıyan 1936 kanunları, zenci halkın durumunda hiç bir değişiklik yaratmadı. Birlik 1919-1920'de Milletler cemiyetinden Güneybatı Afrika üstünde C tipinde bir manda sağladı; burası alman asıllı küçük bir beyaz azınlığın hâkimiyetindeydi ve çok geçmeden nasyonal-sosyalist propagandanın etkisi altında kaldı.

● *İkinci Dünya savaşı* (1939-1945) *ve ırk ayırımının artışı* (1945-1954). Hertzog, parlamentonun savaş karşısında tarafsız kalmasını istedi (eylül 1939). Çoğunluk tarafsızlık siyasetini kabul etmeyince Hertzog görevinden çekilmek zorunda kaldı. Yeni hükûmeti kuran Smuts (1939-1948) nazizm taraftarlarıyle mücadele zorunda kaldı.

Milliyetçi afrikaanderler öç alma fırsatı arıyorlardı. Bunlar normal olarak Büyük Britanya'da ve beyaz ırktan olmayanlara düşmanlık besliyorlardı. Almanya'dan ve Orta Avrupa'dan gelen unsurların katılmasıyle güçlendiler. Afrikaanderlerin İngilizlerden, beyazların siyahlardan üstün olduğunu ilân eden Dr. Malan'ı desteklediler. Milliyetçi afrikaanderlerin eylemleri, İncil'den çok Kutsal Kitap'a bağlı bir Hıristiyanlığı nazizmle bağdaştıran hollandalı kilise papazlarının ve siyaset adamlarının Afrikaanderler üstündeki etkisiyle desteklendi.

«Yoksul beyazlar», bu alanda kendilerinden daha kıt görüşlü olan ingiliz azınlığın gücünü kırmak için, tam bağımsızlık istediler. 1948 Seçimlerinde Dr. Malan'ın partisinin kazandığı zafer, ucuz, yerli elemeği olmadıkça, yabancı rekabetine dayanılamayacağına inanan köylülerin, ona nasıl bir kitle desteği sağladığını gösterir. Seçim bölgeleri arasındaki eşitsizliğin de kolaylaştırdığı bu başarı, Dr. Malan hükûmeti zamanında (1948-1954) *apartheid* siyasetini hızlandırdı: dar bir bölgeye yerleştirilmiş olan (1946) Natal Hintlileri oy hakkından yoksun bırakıldılar (1948). Hükûmet, zenciler hakkındaki kısıtlamaları da arttırdı; ırklararası evlenmeleri yasakladı (1950) ve hürriyetleri gittikçe daha çok kısan bir siyaseti benimsedi: yerlilerin Temsilciler meclisi kaldırıldı; «Yurttaşlık yasası» bir Britanya göçmeninin Güney - Afrika yurttaşlığına girebilmesi için gereken ikamet süresini uzattı; «komünizmi önleme yasası» beyazların hürriyetlerini kısıtladı (1950); 1953 tarihli bir yasa, yetkili makamlara, yasa uygulamasını âcil durumlarda geçici olarak durdurma hakkını tanıdı. Sadece Anayasa ile parlamento kararları bu hakkın dışında tutuldu.

● *Millîyetçi ve ayrılıkçı siyasetin güçlenmesi ve Güney-Afrika cumhuriyetinin doğuşu* (1954-1961). Sürekli ayrılmalarla zayıflayan Birleşik parti, hükûmetin keyfî davranışlarını yermekle yetindi. Hükûmet, Birleşmiş milletlere karşı, birliğin her iki meclisine de Güneybatı Afrika'daki küçük beyaz azınlığın temsilcilerini yollayarak durumunu pekiştirdi (1949); 1953 seçimleri sırasında çoğunluğunu daha da arttırdı. Bu yüzden Dr. Malan'ın halefleri olan Strijdom (1954-1958) ve Verwoerd (1958'den sonra), onun siyasetini daha da sertleştirdiler; Kap'lı melezler (*Cape-Coloured*) sonunda beyaz seçmenler listesinden çıkarıldılar (1956). Bu durum, Hintlilerle (*Güney Afrika Hintli kongresi*), 1952'deki *Afrika Millî kongresi*'nde bir «meydan okuma» (yurttaşlararası itaatsizlik) hareketine girişen zencilerin teşkilâtlı muhalefetiyle karşılaştıysa da, bu muhalefet sert bir şekilde bastırıldı. Hareketin öncüsü Albert Luthuli 1956'da vatana ihanetle suçlanarak tutuklandı. Fakat direnme hareketi durmadı ve elli kişinin öldüğü Sharpeville nümayişlerine (1960) yolaçtı. Güneybatı Afrika'daki siyaseti yüzünden çatıştığı Birleşmiş milletlerin sürekli ithamlarından bunalan; gerici *apartheid* siyaseti yüzünden de öteki commonwealth devletleri tarafından devamlı olarak tenkit edilen ve senatoyu kendi istediği gibi yeniden kuran (1955) Milliyetçi parti, referanduma gitti. Referandum, monarşinin kalkıp cumhuriyetin ilânıyle (850 000 lehte, 775 000 aleyhte oy) ve daha Güney Afrika cumhuriyeti (31 mayıs 1961'de ilân edildi) resmen kurulmadan yani Büyük-Britanya'dan tamamıyle bağımsız bir devlet olmadan, Britanya Milletler topluluğundan (Commonwealth) ayrılmakla sonuçlandı. Yeni devletin ilk cumhurbaşkanlığına 1961'de C.R. Swart seçildi. Güney Afrika, kuruluşundan beri izlediği ayrımcı bir siyaseti (apartheid) da-

GÜNEY AFRİKA cumhuriyeti arması

edebiyat

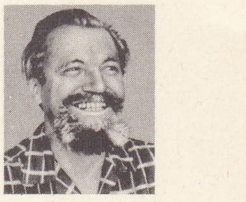

Stuart Cloete

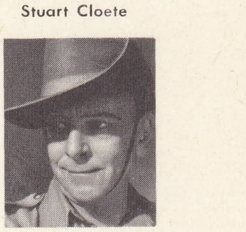

Roy Campbell

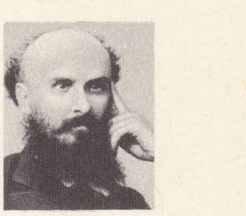

S.J. du Toit

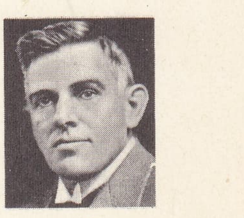

Leipoldt

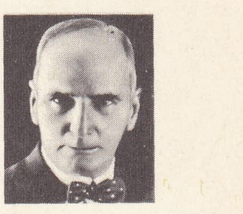

E.N. Marais

Foto. Collins, Faber, Güney Afrika Cumhuriyeti elçiliği (LAROUSSE)

ha benimsenebilir duruma sokmak ve zencileri sanayi bölgeleri dışında tutmak için, 1959'da bantu'lardan meydana gelen millî birliklerin kurulması kararlaştırıldı. Aslında, amaç zencileri belli bölgelere yerleştirmekti; onlar bu bölgede sözde eşit şartlarda ayrıca geliştirilecekti. Bu millî ünitelerden ilki olan Transkei, 1963'te iç muhtariyeti elde etti. Öbürleri, özellikle Suskei onu izledi. Fakat beyazlar bölgesindeki emek ihtiyacı, coğrafî ayırımı imkânsız kıldı. Bantu'lar siyaseti bırakıldı ve beyaz ırk üstünlüğü sistemine dönüldü (Zencilerin Çalışma yasası, 1965). Buna karşılık, baskı siyaseti değiştirilmedi. Afrika millî kongresi (A.N.C.) ve onun beyaz ırk aleyhtarı kanadından 1958'de doğan Pan Afrika kongresi (P.A.C.) hareketi 1960'ta yasaklandı. Sharpeville'de (1960) ve Transkei'de (1963) meydana gelen kanlı olaylar üzerine yargılamadan hapsetme cezası uygulayan bir yasa kabul edildi. Bunun sonucu özellikle Afrika Millî kongresi üyeleri, gizli «Umkonto We Siswe» (Ulus Mızrağı) teşkilâtı militanları ve Komünist partisi üyeleri arasında tutuklamalar çoğaldı.

Hükümetin ırk siyasetindeki gelişmeleri izlemek için 1962'de Birleşmiş Milletler teşkilâtında kurulan komitenin, aleyhte rapor vermesi üzerine Birleşmiş Milletler asamblesi, birçok defa, üyelerinden Güney Afrika ile siyasî ilişkileri kesmelerini ve mallarına boykot etmelerini istedi. Bu isteğe uyan olmadı. Ayrıca 1964'te Lagos'ta toplanan Afrika Birliği teşkilâtınca (O.U.A.) alınan kararların da pek etkisi görülmedi. Hiç bir şey *apartheid* taraftarlarını tehdit eder gibi görünmemektedir. Millî parti, durumunu daha da pekiştirdi; parlamentoda, 1961 seçimlerinde 106 sandalye kazanmışken, 1966 seçimleriyle 126 sandalyeye sahip oldu. Bununla birlikte iki toplum arasında çatışma tehlikesi ciddiyetini kaybetmemiştir.

Başbakan H. Verwoerd'in bir beyaz tarafından öldürülmesi (eylül 1966) ve onun yerine adalet bakanı B.J. Vorster'in Milliyetçi parti tarafından öne sürülmesi, Güney Afrika'ya temel değişiklikler getirebilecek nitelikte değildir.

Askerî tarih

Güney Afrika cumhuriyeti ordularının menşei, Boer'ler savaşı sırasında kurulmuş olan milis kuvvetlerine kadar uzanır. İlk askerî yasa 1912 tarihini taşır: bu yasaya göre beyazlardan kurulu birlikler (146 000 kişi) Birinci Dünya savaşına; Doğu Afrika, Güneybatı Alman Afrika'sı, Mısır, Filistin ve Fransa seferlerine katıldı. Fakat Güney Afrika birliğinde millî savunmanın teşkilâtlanması ancak Birinci Dünya savaşı sonrasında oldu. O sıra on yedi ile altmış yaş arasındaki yurttaşlar askere alındı ve bunlardan faal bir ordu ile milis teşkilâtı meydana getirildi. Gönüllüler esasına dayanan faal ordu 9 000 kişilik devamlı bir kuvvetle sahil garnizonlarından meydana geliyordu. Milis birlikleri (25 000 kişi kadar) 1939'da iki zırhlı tümen ile, eğitimi yılın belli dönemlerinde yapılan arazi birliklerinden kuruluydu. Ayrıca 80 000 ilâ 100 000 kişilik Rifle Commando teşkilâtı yurttaşlara talim yaptırmak ve iç düzeni korumakla görevliydi. O sırada bir zenci ordusunun kurulması ciddî bir siyasî mesele ortaya çıkardı. Çünkü *apartheid* tarafhları yerlilerin silâhlanmasına şiddetle karşıydılar. 1939'da savaşın başlamasından sonra birlik içinde derin görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bu durum, orduyu, ülke sınırları dışında hizmet görmeyi reddedenlerle, dışta da savaşmayı kabul edenler olmak üzere ikiye böldü. Bu sonuncuların mevcudu iki tümen, bir tugay ve yirmi sekiz hava filotillasıydı. Bunlar Kenya'da, Habeşistan'da, Libya'da ve İtalya'da savaştılar (1941-1945). Savaş kıtalarına alınmayan zenciler ise emek gücünü meydana getiriyordu.

İkinci Dünya savaşından sonra savunmada eskisinden çok farklı yeni bir kuruluşa geçildi. Kara, hava ve deniz güçlerindeki daimî birliklerden kurulu *faal ordu* ülkenin on askerî bölgesine dağıtılmıştır. Dört yıllık bir hizmet için kura ile seçilen *milis gücü* ise, kara ordusunun esasını meydana getirir (3 zırhlı tümen). Birinci Bağımsızlık savaşına kadar (1795-1806) uzanan millî bir geleneği sürdüren *komando*'lar 80 000 kadardır. Bunlar silâhlarını yanlarında bulundurur, kırkar kişilik küçük birlikler halinde kümelenir, her yıl (dört gün süreyle) kıtada eğitim görürler. Kamu düzeninin korunması için hemen harekete geçirilebilen bir güç teşkil ederler. *Gençler kıtası*'nda on iki yaşla yirmi yaş arasındaki öğrenciler mecburî askerî eğitimden geçirilir. Subaylar Voortekkerhoogte (Pretoria), Lyttolton (havacılık) ve Saldanhabaai (deniz) Askerî okullarında yetişir.

Güney Afrika deniz kuvvetleri 1946'da kuruldu; 1962'de ancak 16 hafif harp gemisi vardı. 1957'de Simonstown Britanya Deniz üssü, Güney Atlantik Krallık Deniz Kuvvetleri kumandanlığı şirende kalmak şartıyle, birliğe devredildi. Britanya ve Amerika araç ve gereçleriyle donatılmış olan güney afrika hava kuvvetleri 1952'de Kore savaşına katıldı. 1962'de parlamento, savunmanın modernleştirilmesi yolunda geniş bir program hazırladı ve askerî bütçe 60 milyon sterline yükseltildi.

KURUMLAR

1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanı parlamento tarafından yedi yıl için seçilir. Hükûmet bir başbakan ile 15 bakandan kuruludur. Yasama yetkisi 55 üyelik bir senato ile (üyelerin 43'ünü beyazlar, 1'ini Kap eyaletinde beyazlar dışında kalan ırkların seçmenleri seçer; 11'ini cumhurbaşkanı tayin eder: bu 11 üyenin yarısı «beyaz ırk dışındaki ırkların akla yakın istek ve dileklerini bilenler» arasından seçilir) 160 üyelik bir Millet meclisine (House of assembly) [156'sı beyaz ırktan, 4'ü Kap eyaletinde beyazlar dışındaki ırktan seçmenlerce seçilmiş] verilmiştir. Cumhurbaşkanı parlamentoyu dağıtabilir. Cumhuriyet sınırları içinde beyaz ırktan olmayan kişilerin işleriyle ilgilenen bir konsey, hükûmetin ve parlamentonun yardımcısıdır.

Her eyaletin kendine ait kurumları vardır: cumhurbaşkanı tarafından beş yıl için seçilmiş bir yönetici ve aynı süreyle seçilmiş bir meclis. Bu meclis, 4 üyelik bir yürütme komitesi seçer. Bantu halkının yaşadığı rezervler için de, kabile, bölge ve arazi esasına dayanan özel kurumlar meydana getirilmiştir.

EDEBİYAT

İngilizce edebiyat

Bu edebiyat Thomas Pringle'ın (1789-1834) ülkede altı yıl kaldıktan sonra 1828 ve 1834'te yayımladığı şiirlerle başlar. Bunlar arasında en tanınmışları *A Far in the Desert* (Çölde, Uzakta) ve *Bechuana Boy*'dur (Beçuana'lı Çocuk).

Şiirin bundan sonraki temsilcileri Victor Sampson, William Scully, A. V. Hall, A. S. Cripps, Kingsley Fairbridge ve 1925'te bir antoloji yayımlayan F. C. Slater'dir. *The Flaming Terrapin* ile (Öfkeli Kaplumbağa) [1924], Güney Afrika şairlerinin en güçlüsü ortaya çıkar: Roy Campbell (1901-1957) romantik ve keskin yergici bir şairdir. En güzel şiirleri 1930'da yayımlanan *Adamastor* adlı kitabındadır. 1940'tan bu yana, çağın bunalımlarını yansıtan yeni bir hava, Anthony Delius'un, Guy Butler'in ve bazı başka şairlerin şiirlerinde görülür. Roman, 1883'te, Olive Schreiner'in (1885-1920) *Story of An African Farm*'ıyle (Bir Afrika Çiftliğinin Hikâyesi) başlar. Sonrakilerin aşamadığı bu eser, çıkışını izleyen otuz beş yıl içinde birçok romanı külleyen unutulmuşluktan, üslûbu ve coşkunluğuyle sıyrılmayı bilmiştir. Ülkenin serüvenlerle dolu, zengin bir geçmişi vardı: öncü savaşları, Boer'lerin göçü, Zulu'larla savaşlar. Bütün bunlar birçok yazarın, özellikle Sarah Gertrude Millin (doğ. 1892), Ethelreda Lewis (1890 ?-1946), Elizabeth Charlotte Webster ve *Grand Trek*'in, *Büyük İz* yazarı Stuart Cloete'in (doğ. 1897) ilgisini çekti.

W. C. Scully'nin *Kafir Stories*'ından (Kâfir Hikâyeleri) [1895] beri, üstüne en çok düşülen konu, asılları değişik insanlar (zenciler, melezler, hintliler, avrupalılar, afrikaanderler, ingilizler) arasındaki çatışmalardır. Bu dönemin önemli eserleri şunlardır: G. H. Nicolls'un *Bayete'i* (1923); S. G. Millin'in *God's Stepchildren*'ı (Tanrı'nın Üvey Çocukları) [1924]; Frank Browlee'nin roman ve hikâyeleri; J. Grenfell William ve Henry John May'ın *I am Black*'ı (Ben Bir Zenciyim) [1936]; William Plomer'in (doğ. 1903) *I Speak of Africa* (Afrika'yı Dile Getiriyorum) [1927] adlı kitabındaki *Ula Maoonda* adlı hikâyesi, edebî açıdan olduğu kadar, insanî açıdan da, o dönemin en güzel hikâyesi olarak kalır. Onun etkisi Van der Post'un *In a Province* (Taşrada) [1934] adlı romanında, Alan Paton'un (doğ. 1903) içli *Ağla Sevgili Memleket*'inde (Cry, the Beloved Country) [1948] ve Doris Lessing'in kitaplarında da görülür.

Beyaz ırktan olmayanların da sesleri duyulmağa başlar. *An African Tragedy*'siyle (Bir Afrika Trajedisi) [1928] R. R. Dhlomo bunların ilklerindendir. Beyaz ırktan olmayan yazarların en çok ün kazanmış olanı *Tell Freedom: Memoires of Africa* (Konuş Hürriyet; Afrika Hatıraları) [1954] adlı kitabında kendi hayatını anlatmış olan romancı Peter Abrahams'tır (doğ. 1919).

Güney Afrika'nın usta hikâyecileri vardır: Pauline Smith (*The Little Karoo* [Küçük Karu], 1915), Herman Charles Bosman (1905-1951) ve Nadine Gordimer.

Bunların yanında, *Commando* (Komando) [1929] yazarı Deneys Reitz'in tarih, biyografi ve hatıra türlerindeki eserlerini saymak gerekir.

Birçok yazar İngiltere'ye göç etmişse de (Campbell, Plomer, Abraham, Doris Lessin), 1945'ten beri sanat hayatında bir afrikalılık duygusu gittikçe yerleşmeğe başlamıştır. Millî tiyatro (1947) ile radyo, bu gelişime yardımcı olmaktadır. Şaşırtıcı bir canlılığa sahip bu edebiyatın ana konusu ırk ayırımı meselesidir. İngilizce yazan yazarlar arasında, Nadine Gordimer (*The Lying Days* [Uzayıp Giden Günler], 1953; *A World of Strangers* [Bir Yabancılar Dünyası], 1958) ve Jacobson (*Dance in the Sun* [Güneşte Dans], 1959; *The Beginners* [Yaratıcılar], 1966) insan ilişkilerine yeni bir tanım getirmeğe çalışarak, bu bunalıma bir çözüm yolu ararlar. Aynı konu Jack Cope, Daphne Rook gibi ingilizce yazan afrikaander yazarlar kadar, zenci yazarların da tek kaygısıdır: *The Bend in the Rood*'un (Yol Dönemeci) [1953] yazarı Katie Hendricks; *Down Second Street* (İkinci Sokağa Doğru) [1959] ve *The Africains Image* (Afrika Görüntüsü) [1962] adlı kitaplarında siyah insanın gerçek kişiliğini dile getiren Ezekiel Mphalele, Todd Matshikiza, kabilelerinden uzakta, büyük şehirlerde oturan zencilerin konuştuğu canlı, zengin bir dil olan yeni ingiliz-afrikalı dilinde yazan Casey Motsisi bunlardandır.

1960 Yıllarında afrikaan edebiyatı, Paris'te Brecht'i, Beckett'i ve Ionesco'yu tanımak fırsatını bulan ve geleneksel biçim ve temalara sırt çeviren genç yazarların, yani «Sestiger»lerin etkisiyle derin bir değişikliğe uğradı. Bu genç yazarlar, Jean Rabie (doğ. 1920), Bartho Smit (doğ. 1924), André Brink (doğ. 1935), Chris Barnard (doğ. 1939), Breyten Breytenback'tır (doğ. 1939). Her ne kadar F. A. Venter (doğ. 1916), Johannes Meintjes (doğ. 1823) gibi bazı yazarlar ingilizce yazmışlarsa da, afrikaan dili, Peter Blum (doğ. 1925), Ingrid Jonker (1933-1965), S. J. Petersen (doğ. 1914), P. J. Philander (doğ. 1921), Adam Small (doğ. 1936) gibi şairler ve Etienne Leroux (doğ. 1922) ve Henriette Grové (doğ. 1922) gibi romancılardır.

Birçok zenci yazar ingiliz ve afrikaan dillerinde yazarken, XIX. yy. başlarında ingiliz ve fransız misyonerlerinin yazı dili haline getirdikleri yerli bantu, zulu, hosa, sotho dillerinde de zengin bir edebiyat doğdu. Witwatersrand üniversitesinin yayımladığı «Bantu Hazineleri» adlı koleksiyon içinde on bir cilt şiir vardır. Bu koleksiyonda yer alan, zulu bilim adamı Benedict Wallet Vilakazi'nin, ayrıca Xhosas James J. R. Jolebe ile Samuel Edward Krune Mqhayi'nin eserleri İngilizceye tercüme edildi. Xhosas A.C. Jordan'ın *Ingqumbo Yeminyanya* (Ataların Gazabı) adlı romanı bir güney afrika klasiği olmuştur; bu eser kabile toplumunu ve onun batı medeniyetiyle karşılaşışını anlatır. Öbür afrika halklarına oranla okuma yazma bilen sayısının daha yüksek olması, bantu dillerinde yazan yazarlara önemli sayıda okuyucu sağladı. Öte yandan, Shakespeare'in, King Masenga tarafından zulu diline çevrilen ve radyoda başarıyle

temsil edilen piyesleri, afrikalının kendi yazarlarına ilgi duymasına büyük ölçüde yardımcı oldu.

Afrikaanca edebiyat

Britanya'lılar Kap'a geldiklerinde kolonlar, beyaz nüfusun bugün de beşte üçünün ana dili olan Afrikaancayı konuşuyorlardı. 1870 Yıllarına kadar hollanda dili oldukça zoraki bir şekilde, İngilizcenin yanında edebiyat dili olarak kaldı. Papaz S. J. Toit (1847-1911) Afrikaanca akımını başlattı ve büyük başarı sağladı. Bununla birlikte değerli eserlerin doğması için 1899-1902 savaşının getirdiği sarsıntıyı beklemek gerekecektir. 1908-1911 arasında birbiri ardından üç güzel şiir kitabı çıktı, bunların yazarları J. F. E. Celliers (1865-1940), Totius (1877-1953) [S. J. du Toit'nın oğlu] ve C. Louis Leipoldt (1880-1947) idi. Bunlar Afrikaancanın tanınması yolunda bir sacayağı meydana getirdiler. Onların çağdaşları arasında A. G. Visser'i (1878-1929), C. J. Langenhoven'ı (1873-1932) ve bütün afrikaan şairlerinin en büyüğü olan Eugène Nielen Marais'yi (1871-1936) sayabiliriz. Avrupalıların etkileri daha sonraki nesillerin milliyetçiliğini yaygınlaştırdı: Van der Heever (1894-1956), I. D. du Plessis (doğ. 1900), C. M. Van der Heever (doğ. 1902), N. P. Van Wyk Louw (doğ. 1906), Uys Krige (doğ. 1910), E. G. Louw (doğ. 1913), D.J. Opperman (doğ. 1914), Elisabeth Eybers (doğ. 1915).

Nesir de aynı hızda, fakat daha az parlak örnekler vererek gelişti: D. F. Malherbe'in romanları (doğ. 1881), C. J. Langenhoven ile Hobson kardeşlerin (George Carey [1890-1945] ve Samuel Bormin [doğ. 1888]) eserlerini sayabiliriz. Bu nesir Sangiro ile (A. A. Pienaar) [doğ. 1894] Eugène Nielen Marais ile hayvanları ve tabiatı; Mikro ile (C. H. Kühn) [doğ. 1903] beyaz ırktan olmayanların hayatını; J. Van Bruggen ile (doğ. 1881) yoksul köylüleri, C. M. Van den Heever ile toprağa bağlılık ve şehirlere göçü dile getirdi.

Şairlerden Leipoldt Opperman, Van Wyk Louw ve öbürleri afrikaanca tiyatro eserleri de yazdılar.

Daha geniş seyirci toplamak isteği Vys Krige gibi bazı yazarları İngilizceye yöneltti. Bununla birlikte bu yeni edebiyat dili, yarım yüzyıldan az bir zamanda, hoş ve canlı örnekler verdi. (L)

Güney Afrika partisi veya **Afrikaner parti,** Güney Afrika birliğinde general Botha tarafından 1910'da kurulan partiye verilen ad. Parti, yönetimi ele alabilmek için, sadece ingilizlerden meydana gelmiş olan Birlikçiler ile (Unionistes) ittifak kurdu. Bunun üzerine, general Hertzog'un başında bulunduğu Boer'ler, Milliyetçi partiyi kurmak üzere daha 1913'te Güney Afrika partisinden ayrıldılar. Parlamentonun Afrikaner grubu, general Botha'nın (1910-1919), daha sonra onun ölümü üzerine, general Smuts'ın hükûmetine katıldı (1919-1924). Partinin etkisi kesin oldu ve kurtuluş programı yavaş yavaş gerçekleştirildi. Fakat parti, 1924'te iktidarı Hertzog'un Milliyetçi partisine bıraktı. Hertzog, 1931'de hazırlanan Westminster yasasından sonra Britanya'nın verdiği imtiyazlardan tatmin edilmiş olarak Afrikaner'lere yaklaştı, Milliyetçi parti ile Güney Afrika partisi, 1933 seçimlerinde birleşti ve 1934'te Smuts ile Hertzog'u biraraya getiren «Birleşmiş parti» içinde kaynaştı. Buna karşılık Büyük Britanya ile bütün bağları koparmak isteyen uzlaşmaz milliyetçiler Dr. Malan'ın liderliğinde «Birleşmiş Milliyetçi parti»yi kurdular. İkinci Dünya savaşı, Birleşmiş partinin bölünmesine sebep oldu (1939). Tarafsızlıktan yana olan Hertzog, iktidarı Smuts'a bıraktı ve 1940'ta yeni bir Afrikaner partiye yani, Orange'lı devlet adamı Havenga'nın partisine girdi. 1948 Seçimleri sırasında Havenga, Dr. Malan ile birleşti; sağladıkları başarılar birlikte iktidara geçmelerine ve milliyetçi bir *apartheid* programı uygulamalarına imkân verdi. Bununla birlikte bu program Büyük Britanya'dan çok, zencilere ırk ayrımı siyaseti ve komünizme karşıdır. Bu iki partinin iktidarda birleşmeleri 1953'te birbiri içinde erimeleri sonucu doğurdu. (L)

GÜNEY AMERİKA. Bk. AMERİKA (*Güney*).

GÜNEY ARAPÇA blş. i. Samî dillerin batı dalına bağlı arap dil grubu.

— ANSİKL. İki ana bölüme ayrılan güney samî dillerden biri *Güney Arapça*'dır. Birkaç lehçenin birleşmesiyle geniş bir alana yayılan Güney Arapça: Himyeri (veya Yemen, Yoktan dilleri), Habeşistan samî dilleri (eski habeş veya ca'az dili, yeni habeş dili, Tigrinya, Tigre, Amhar, Gurage, Argobba, Harârî, Gafat) gibi dallara ayrılır. Bugün, Güney Arapça dendiği zaman himyerî dili anlaşılır.

Geçirdiği tarihî değişim bakımından Eski Güney Arapça ve Yeni Güney Arapça diye iki ayrı bölümde incelenen bu dilin, eskiden Arabistan yarımadasının güneybatı bölümünde, özellikle M.Ö. VIII. yy.dan M.S. V. ve VI. yy. kadar yazı dili olduğu bugün elde bulunan yazıtların incelenmesinden anlaşılmaktadır. Kendine göre bir alfabesi olan bu dilin altı kola ayrıldığı görülüyor: me'ni dili denen ve M.Ö. VIII. yy.a kadar giden eski yemen dili, Sebai halkının konuştuğu sebai dili, M.S. VI. yy.a kadar gelen ve gene Yemen'de konuşulan himyerî dili, güneybatıda konuşulan avsanî dili, Aden'in kuzeyinde konuşulan katabanî dili, sonuncusu da güneydoğuda Hadramut bölgesinde konuşulan hadramutî dili. Bu diller daha çok Eski Güney Arapça adı altında toplanıyor. Yeni Güney Arapça: birkaç lehçeye ayrılan Yeni Güney Arapça, Mehre bölgesinde konuşulan Mehrî, Sokorta bölgesinde konuşulan Sokortî, gene Mehre'nin doğusunda Karavi (Gravi), Shavre, Şakari, Hakılı, Shkili gibi alt lehçelere ayrılır. Ayrıca Harsustî, Botakari adıyle anılan ve kaynak bakımından mehri lehçesiyle birleşen lehçeler vardır, bunların hepsi arap dilleri grubuna girer. (M)

GÜNEY AVUSTRALYA. Bk. AVUSTRALYA (*Güney*).

GÜNEYBALIĞI blş. i. (lat. *Piscis Austrinus*). Astron. Kova takımyıldızının altında yer alan güney yarıküre takımyıldızı. (1,3 Kadirdeki en büyük yıldızı *Balıkağzı*, ancak sonbahara doğru Türkiye meridyeninde görülür. Diğer yıldızları pek önemli değildir.) [L]

GÜNEYBATI blş. i. Güneyle batı arasındaki yön. Güneyden ve batıdan aynı uzaklıkta rüzgâr alanı. || Bir ülkenin bu yöndeki bölgesi. || Bu yönden esen rüzgâr. || [İsim tamlamalarında] Güneybatıya bağlı olan, oradan gelen. (L)

GÜNEYBATI AFRİKA, ing. **South West Africa,** afrikaanca **Suidwes Africa,** Güney Afrika'da Güney Afrika cumhuriyeti tarafından *de facto* (fiilen) ilhak edilen arazi; Angola'nın güneyinde, Kap ilinin kuzeyinde, Beçuanaland'ın batısında; 824 295 km²; 60 500 nüf. Merkezi, *Windhoek*.

● *Coğrafya.* Ülke geniş, bakışımsız bir yayladır; dağlık olan batı kenarı, Brandberg dağında 2 065 metreye ulaşır ve Namib çölünü meydana getiren kıyı ovasının yukarısında kuzeyden güneye doğru alçalır. Doğu kenarı, kuzeyde 1 500, güneyde 800 m'yi bulur ve Kalahari çanağına doğru, üzerinde dibi tuzlu kapalı çöküntüler (Etoşa Pan) yer alan Ovambo ve Okovango ovalarına doğru alçalır. İklim kuraktır: Atlas okyanusu kıyısında çöl, cılız bozkırlarla kaplı iç kısımda ve güneydoğuda yarı çöl iklimi hüküm sürer. Kuzeyde ve kuzeydoğuda savanalar ve seyrek ormanlar ortaya çıkar. 73 150 Kişi olan avrupalı halkın 30 000'ini Boer'ler, 14 000'ini almanlar meydana getirir. Afrikalılar ise melezler, bantu'lar (çobanlıkla geçinen herere'ler; çiftçilikle geçinen ovambo'lar), Hotanto'lar (Namakua'lar) ve Boşimanlardan meydana gelir. Bölgede ırk ayrımı uygulanır: sömürgecilere ayrılan bölge, ülkenin merkezini ve güneyini içine alır; burada yaşayan afrikalılar bölge sınırlarındaki sekiz rezervde toplanmıştır. Kuzeyde, ülkenin üçte birini meydana getiren topraklar, yerli halklara ayrılmıştır. Ülke ekonomisinde hayvancılık (özellikle kuzeyde 1 milyon baş sığır; merkezde ve güneyde 3 500 000 baş koyun) başlıca yeri tutar; ülke ticaretinin başlıca ürünleri olan et, süt ürünleri, canlı hayvan ve özellikle karakul kuzusu (astragan çeşidi) ihracatını sağlar. Tarım kuzey bölgelerde ve avrupalıların yetiştirdiği mısır ve patates ile sınırlıdır. Ama birçok baraj yapılmasıyle sulanan alanlar artırılmıştır.

Güneybatı Afrika'da çok çeşitli ve bol maden filizleri vardır ama henüz nispeten zayıf bir şekilde işletilir: elmas (Orange alüvyonlarında), vanadyum (Grootfontein yakınında ve Tsumeb'de), volfram (Karagve'de), bakır (Tsumeb'de), altın (Rehoboth'ta), gümüş (Otavi, Tsumeb, Grootfontein'de) ve uranyum başlıca maden ürünleridir. Lüderitz balıklavaları ve konserve fabrikaları dışında, sanayi çok az gelişmiştir.

İhracatı sağlayan ulaşım yolları 3 200 km kara yolu ve 1 800 km demiryolundan (Walvis Bay-Tsumeb ve Grootfontein hattı; Kap-Windhoek ve Walvis Bay demiryolu ağlarını bağlayan hatta ulaşan Lüderitz-Keetmanshoop hattı) meydana gelir. Madenleştirilmekte olan Walvis Bay ve güneyde Lüderitz (esk. *Angra Pekena*) ülkenin başlıca limanlarıdır.

● *Tarih.* Güneybatı Afrika topraklarına en zengin bölgelerden püskürtülen aşiretler yerleşti: Biman'lar; Hotanto'lar; Damora'lar; Ovambo'lar; Herero'lar. Diego Cam ve Bartolemeo Dias'tan sonra avrupalıların pek yanaşamadığı bu vahşi kıyıya, XVIII. yy.da hollandalılar çıktı; XVIII. yy.da balıkçı ve balina avı tekneleri uğramağa başladı. XIX. yy.da önce ingiliz, sonra alman misyonerleri, Herero'larla Hotanto'lar arasındaki kanlı savaşları durdurmağa çalıştılar. Güney Afrika'daki temsilcilerinin çağrısına rağmen (1868), Londra hükûmeti, Walvis Bay limanı dışında ülkeyi himaye etmeyi reddedince (1878), alman Lüderitz, önce Angra Pekena koyu'nu bir hotanto reisinin kendisine bırakmasını (1883), sonra Almanya'nın ülkeye müdahalesini sağladı (1884). Bunun üzerine Dr. Nachtigal, himayeyi en iç kısımlara kadar yaydı. Güneybatı Afrika'nın yönetimini başlangıçta Alman Sömürge şirketine bırakan Almanya, 1892'de üzerine aldı. Bu yerleşmeye karşı ayaklanan Herero'ların (1904-1905) ve Hotanto'ların (1905-1908) öldürülmesi nüfusun azalmasına yol açtı. 1908'den beri Lüderitz koyuna elmas arayıcılarının akın etmesini sağlayan alman kolonisine Botha'nın kumandasındaki Güney Afrika askerleri tarafından işgal edildi (ağustos 1914-temmuz 1915).

Güney Afrika birliği, Milletler camiasından Güneybatı Afrika üzerinde C tipinde bir manda elde etti (1920). Alman kolonlar 1933'ten sonra nazi rejimini tutmağa başladılar ve İkinci Dünya savaşı sırasında çoğu tecrit edildi. Milletler camiasının başarısızlığını bahane eden Güney Afrika birliği, savaştan sonra Güneybatı Afrika'yı birliğin beşinci eyaleti olarak ilhak etmek istedi. Birleşmiş Milletler teşkilâtının reddettiği bu ilhak, bölgede yaşayan Güney Afrika vatandaşlarına (alman asıllılar ve 1920'den itibaren gelen afrikaanderler) Güney Afrika cumhuriyeti parlamentosunda temsil hakkı veren 1949 yasasıyle fiilen gerçekleşti; bu karar Birleşmiş milletlerin itirazlarına ve siyasî haklardan yoksun kalan yerlilerin hak taleplerine yolaçtı. 1960 Kasımında Milletlerarası La Haye Adalet divanına başvuran Habeşistan ve Liberya, Güney Afrika'nın *apartheid* (ırk ayırımı) ilkesinin uygulanmasındaki aşırılıklarını şikâyet ettiler. 18 Temmuz 1966'da divan, şikâyeti ret kararı verdi. 27 Ekimde Birleşmiş Milletler Genel kurulu, 2'ye karşı 114 oy ile Güneybatı Afrika üstündeki mandayı kaldırmayı kararlaştırdı; ama Güney Afrika bu kararı tanımadı. Aynı kurul bu konuda olağanüstü bir oturum yaparak (nisan-haziran 1967) on bir üyeden meydana gelen ve ülkeyi bağımsızlık verilinceye kadar yönetmekle görevli bir kurul teşkil etti. Ama, ülkenin kuzey kısımdaki ovambo halkına muhtariyet verme niyetini açığa vuran Güney Afrika'nın muhalefeti yüzünden bu karar uygulanamadı. Sam Nujoma başkanlığında, merkezi Cezayir'de olan SWAPO (South West Africa Peoples organization) [Güneybatı Halkları teşkilâtı] adlı bir kurtuluş hareketi ortaya çıktı. 1966 Sonunda ve 1967'de milliyetçi gruplar Güneybatı Afrika topraklarına sızdılar. (L)

GÜNEY BUG. Bk. BUG.

GÜNEY BUZ denizi, Atlas okyanusu, Büyük Okyanus ve Hint okyanusunun güneyinde Antarktika kıtasını çevreleyen okyanus. Büyük Okyanusun güneyinde, Paskalya adasının doruğu ile ve bu doruğu güneybatıya doğru uzatan sırtla sınırlanan Bellinghausen oluğunun derinliği, 5 398 m'yi bulur. Kerguelen adaları «kıvrımı»nın ötesinde, Hint okyanusunun

güneyinde başka bir havza 5 000 m'ye yakın derinliktedir. Ayrıca Atlas okyanusunun güneyinde üçüncü bir derin bölge (5 232 m) vardır. Güney Buz denizinin sınırları kendi su kütlelerinin yüzeysel dağılımıyle belirir. Okyanusta iki bölge ayırt edilir: kıtadan, sıcaklıklarının çabucak yükseldiği bir çizgiye kadar (Antarktika yakınsaması) yüzeysel suların sıcaklığı, buz tutmağa yakın bir derecededir, tuzluluğu da azdır ve kış mevsiminde üstü ince bir zar halinde buz tutar; 50°-60° güney enlemi arasında yer alan Antarktika yakınsamasından astropikal yakınsamaya kadar (35°-40° güney enlemi), Asantarktika bölgesinin suları yaklaşık olarak 4°-10°C arasındadır. Daha ötede sıcaklıklar yeniden yükselir. Bütün bu yüzeysel sular, rüzgârların yönüne (doğu) doğru akan büyük akıntıların etkisindedir. Ama karmaşık akıntılar okyanusun su kütlesini de etkiler; özellikle Antarktika yakınsaması, «Antarktika bölgesi»nin, soğuk sularının Asantarktika bölgesinin daha hafif, nispeten ılık sularına daldığı yeri belirtir. Bu yüzden bu okyanusun yüzeysel suları kuzeye doğru akar; bu hareketi derin suları etkileyen ve güneye doğru akan başka bir akıntı dengeler. Kıtanın çevresinde okyanus, *pack* meydana getiren, sınırları mevsimlere bağlı olarak değişen, az çok parçalanmış buz denizleriyle örtülüdür. *Pack*'ın tekdüze yüzeylerine kıta buzullarından kopan *buzdağları* veya içbuzulu çevreleyen «set»ler hâkimdir; bunların boyutları çok farklıdır (bazılarının yüksekliği 50 m'yi aşar) ve hepsi büyük sallantı hareketlerinin etkisindedir. Asıl Antarktikanın kenarında çatlakları olmayan sıkı bankiz, çoğunlukla kıtaya yanaşılmasını güçleştirir. (L)

GÜNEYCE, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Rize ili, İkizdere ilçesi) bucak; 4 195 nüf.; 3 köy. — *Bucak merkezi*, 2 640 nüf. Rize'nin 36 km güneyinde, Rize-İkizdere, İspir-Erzurum yolu üzerinde; yüksl. 775 m. (M)

GÜNEY Çin denizi. Bk. ÇİN DENİZİ.

GÜNEY DAKOTA. Bk. DAKOTA (*Güney*).

Güney Denizi kumpanyası (*South Sea company*), özellikle Doğu Hint adaları kumpanyasının ve İngiltere bankasının sağladığı paralarla kurulan ingiliz ticaret şirketi. Güney Amerika ve Pasifik adaları ile ticaret yapma hakkını tekeline aldı. Utrecht antlaşmasında (1713) «asiento»nun (satın alma antlaşması) tekel hakkını elde etti ve büyük kazanç getiren işler yapmağa başladı. Bu kazançları, normal ticaretten çok, kaçakçılıkla elde etti. İlk başarılardan cesaret alan kumpanya yöneticileri, 1719'da bütün devlet borçlarının üzerlerine almayı teklif ettiler. Arkasından spekülasyon patlak verdi. 1720 Haziranında, 100 sterlinlik bir hisse senedi 1 050 sterlin ediyordu. Law işinde olduğu gibi, temkinli kişiler sermayelerini hemen çektiler ve şirket çökmeğe başladı. Soğukkanlılığını kaybetmeyen tek insan olan Walpole, firmayı tasfiye ile görevlendirildi. Kayıp çok büyük olmadı; halkın hukuku korundu ve kumpanya ticarî faaliyetine daha mütevazı ölçüde devam etti. 1807'de imtiyazlarını kaybetti. (L)

GÜNEYDOĞU bls. i. Güneyle doğu arasındaki yön. Güney ve doğu arasında kalan rüzgâr alanı. || Bu yönden esen rüzgâr. || Bu yönde yer alan ülke. || [İsim tamlamalarında] Güneydoğuda olan. (L)

GÜNEYDOĞU ANADOLU bölgesi, Türkiye'nin en küçük coğrafî bölgesi; Birinci Türk Coğrafya kongresinin (1941) çizdiği sınırlar içinde 57 200 km². (Türkiye'nin yüzde 7,6'sı; nüfusu da Türkiye'nin 5,7'si.)

● *Bölgenin sınırları.* Güneydoğu Anadolu bölgesinde yalnız Urfa ve Mardin ili toprakları bütünüyle yer alır; bunun dışındaki illerin ancak bir kısım toprakları bölge sınırları içine girer: Gaziantep ili (Kilis ve İslahiye ilçeleri dışındaki kesim), Adıyaman ili (Çelikhan ve Gerger ilçeleri dışında) ve Siirt ili (Eruh, Pervaris, Sason, Şırnak ve Şirvan ilçeleri dışında), böyledir. Bu toprakların yüzölçümü 57 500 km², nüfusu da 1 967 000 (1970'te 2 350 000; km²'ye ortalama 40 kişi). Bölge batıdan Akdeniz, kuzeyden ve doğudan Doğu Anadolu bölgeleri, güneyden de Suriye ve (Dicle doğusunda) Irak topraklarıyle sınırlanır. Bölgenin batı sınırları Gaziantep yaylasının batı kenarındaki yaylanın iç kenarından geçer ve Gaziantep'i Güneydoğu Anadolu'ya, Kilis'i Akdeniz bölgesine bırakır. Kuzey kenarı ise, batıda Gölbaşı civarından başlamak üzere, güneydoğu Toros'un güneye bakan yamaçları önünden geçer ve çıkıntısı doğuya dönük bir yay çizerek Siirt şehrini güneydoğu Anadolu'ya bırakır, doğudan Dicle vâdisine paralel bir çizgi ile Irak sınırına ulaşır. Güney sınırı ise Çobanbey ile Nusaybin arasında demiryolunu 7,5 m güneyden boylar ve daha doğuda Nusaybin'den Cizre'ye devam ederek Dicle ırmağı vâdisinde sona erer.

● *Yüzey şekilleri.* Kuzeyde Güneydoğu Toros yayı ile kuşatılmış olan bölge bütünüyle güneye doğru alçalan dalgalı düzlükler görünüşündedir. Toros yayını, yükseltisi 800-1 200 m arasında değişen tepeler boylar, buradan da vâdilerle yarılmış yayla düzlüklerine, en çukur kesimlerde ise ovalara geçilir. Yüzey şekillerinin en belirgin elemanı, oval biçimli ve yüksekliği 1 919 m'ye ulaşan Karacadağ sönmüş volkan kütlesidir. Üçüncü zaman sonlarındaki püskürmelerle meydana gelmiş olan Karacadağ'ın koyu renkli bazalt lav akıntıları, doğuda Diyarbakır, batıda Hilvan yakınlarına kadar uzanmıştır. Yüzey şekillerinin ikinci bir belirgin elemanı, bölgenin güneyinde doğu-batı doğrultulu bir eksen boyunca uzanan *Mardin eşiği*'dir. Güneye doğru dik yamaçlarla inen bu eşikte yükselti 1 400 m'yi geçer ve eşiğin yapısında Üçüncü zamanın ilk yarısına ait eyosen kireçli kayaçları çok yer tutar. Güneydoğu Anadolu bölgesinin doğu yarısında Toros yayı, Karacadağ ve Mardin eşiği arasında çanak şekilli Diyarbakır havzası yer alır; havza Üçüncü zamanın ikinci yarısına ait pliosen kireçli-killi oluşumlarından meydana gelmiştir; havzanın tabanı, kuzeyden ve güneydeki yükseltilerden inen akarsularla yarılmıştır. Karacadağ batısındaki Urfa yaylası, aralarında yer yer bazalt lavları görünen Üçüncü zamanın ilk yarısına ait killi-kireçli oluşumlardan meydana gelmiştir. Bu kesimde kireçli sırtlardan olma Tektek dağları (747 m) sayılabilir. Fırat vâdisinin batısında ise miosen deniz tortulları, eyosen kireçli kayaçları, bazalt lavları ve tebeşir devri flişleriyle oluşmuştur. Bölgenin güneyine doğru, yükseltisi 500 m altına düşen ovalar görülür: bunların en önemlisi Urfa güneyinden başlayan ve Akçakale ötesinde Suriye sınırlarına geçen büyük bir düzlüktür; bu düzlüğün başlıca kesimini Harran ovası meydana getirir. 500 m'den alçak düzlükler bölgenin doğu kesiminde de yer alarak Suriye sınırı ötesinde genişler.

Güneydoğu Anadolu'nun yer yapısında önemli bir eleman, yatay veya az eğimli yüzey tabakaları arasından yer yer yüze çıkan Üçüncü zaman sonuna (Miosen-Pliosen) ait kıvrımlarıdır; bunların yapısı Kuzey Irak'takine benzer ve burada da petrol yatakları vardır. Bunların en tanınmışı Beşiri'nin güneyinde, Dicle vâdisi kuzeyinde yükselen Raman dağıdır (1 260 m). Bölgenin doğu kesiminde bu petrollü oluşumlar, yatay tabakalar altında saklı bulunduğundan, onlara sondaj yoluyle erişmek gerekmektedir.

● *İklim, tabiî bitki örtüsü ve sular.* Güneydoğu Anadolu'da kara iklimi hâkimdir. Tabanın fazla yüksek olmaması ve kuzeyde önemli bir dağ siperinin bulunması yüzünden kışlar Doğu Anadolu'da olduğu kadar soğuk ve o derecede sürekli geçmez; güneydeki çöle açık olan ve serin deniz rüzgârlarından faydalanmayan ovalarda yazlar son derecede sıcak geçer: Türkiye'de yazların en sıcak olduğu bölge burasıdır. Mevsimler ve gece-gündüz arasında büyük farklar da görülür. En soğuk ve en sıcak ayların ve yılın ortalama sıcaklığı Gaziantep'te 2°5C, 27°C ve 14°5; Urfa'da 5°1, 31°8 ve 18°1; Diyarbakır'da 1°6, 31°0 ve 15°8; Siirt'te 2°3, 30°5 ve 15°9; Mardin'de 2°7, 29°8 ve 16°0'dır. Suriye sınırında Ceylanpınar'da 10 yıllık gözlemlere göre bu sayılar 5°7, 32°4 ve 18°4 olmaktadır. En düşük sıcaklık, Gaziantep'te —17°5, Diyarbakır'da —24°2; en yüksek sıcaklık da Siirt'te 42°7; Diyarbakır'da 46°2; Urfa'da 46°5; Ceylanpınar'da da 47°6 C kaydedilmiştir. (Bu son rakam şimdiki durumda Türkiye için en yüksek sıcaklık derecesidir.)

Yağışlar güneyden kuzeye ve Toros yayının yükseldiği kuzeydoğu kesimine doğru düzenli şekilde artmakta, Suriye çölü yakınlarında da azalmaktadır; yıllık ortalaması sınır üzerinde Ceylanpınar'da 29,3 mm ve Murşitpınar'da 286 mm olan yağışlar, orta kesimde 500 mm etrafında oynamakta (Diyarbakır 482 mm, Mardin 690 mm, Gaziantep 550 mm, Siverek 533 mm), dağlara yakın yerlerde 750 mm'yi, hattâ 1 m'yi aşmaktadır: Adıyaman 835 mm, Baykan 973 mm, Kulp 1 104 mm, Sason 1 216 mm (son iki istasyon Doğu Anadolu'nun sınıra yakın topraklarında yer almaktadır). Kar yağışları dağlık kesimlerde önemlidir, güneye doğru seyrekleşir (kar yağışlı günlerin ortalama sayısı Mardin ve Siirt'te 7, Diyarbakır'da 6, Urfa'da 2). Yağışlar kış mevsimi etrafında toplanır, sonbaharda başlayarak yaza doğru kesilir; yaz mevsimi çok kurak geçer. Diyarbakır'da yağışların mevsimlere dağılışı şöyledir (yüzde ile): kış 44, ilkbahar 36, yaz 2, sonbahar 18.

Bölgenin tabiî bitki örtüsünde otsu bitkiler hâkimdir; ağaçsı bitkilerin çoğu çalı görünüşündedir ve ancak bölgenin yüzde 8'ini kaplar. Ormanın batıda 500 m dolayında olan alt sınırı, doğuda 1 300 m'ye kadar çıkar; üst sınırı da 2 400 m'yi bulur. Genellikle meşelikler (mazı meşesi) büyük yer tutar. Düzlüklerde, ilkbaharda yeşeren fakat kısa bir süre sonra kuruyan bozkır görünüşü göze çarpar.

Türkiye'nin iki önemli ırmağı olan Fırat* ve Dicle*, Güneydoğu Anadolu bölgesinden geçer. Gaziantep ve Urfa yörelerini birbirinden ayıran Fırat, Gaziantep yaylasının sularını toplar. Urfa yaylasının suları da kesintili seller halinde Suriye topraklarına geçerek Fırat'a kavuşur (Habur).

Suriye sınırı yakınında, kireçli yereyden çıkan suyu bol kaynaklar bulunur (Ceylanpınar, Nusaybin v.b.). Dicle'ye gelince, bölgenin doğu yarısını doğu-güneydoğuya doğru geçer ve güneydoğu Toros'tan inen önemli kolları (Batman, Garzan ve Botan çayları gibi) alır. Eskiden hava ile şişirilmiş tulumlardan yapılma sallarla Diyarbakır'dan Musul'a odun v.b. yollanırdı. Bu türlü ulaşım şimdi önemini kaybetmiştir.

● *Nüfus ve yerleşme.* 1965 Sayımına göre, Güneydoğu Anadolu bölgesindeki il ve ilçe sınırları içinde yaşayan nüfus 2 milyona yaklaşıyordu (1970 sayımında 2 350 000 nüf.); buna göre km²'ye 34 (40) kişi düşer. Gerçekte bu sayı Gaziantep yaylasında iki katına yaklaşır, dağlık kesimlerde yarı yarıya düşer. Güneydoğu Anadolu'da şehir nüfusu (3 000'den fazla nüfuslu şehir ve kasabalarda yaşayanlar), 1965'te bütün nüfusun yüzde 35,5'ini meydana getirir (Türkiye'de yüzde 36,5). Şehir nüfusu, toplam sayısı 38'i bulan şehir ve kasabada yaşar: bunların ikisinin (1970'te üçünün) nüfusu 100 000'den fazla (1970'te Gaziantep 226 000 nüf.; Diyarbakır 139 000 nüf.), birinin nüfusu 50 000-100 000 arasında (Urfa 100 000 nüf.), 12'sinin nüfusu 10 000-50 000 arasında, 23'ünün nüfusu da 3 000-10 000 arasındadır. Güneydoğu Anadolu'da şehirleşme oranı hızlı olmuştur: 1927'de bölgenin hiç bir şehrinin nüfusu 50 000'i bulmuyordu (Gaziantep 39 600, Diyarbakır 31 500, Urfa 30 000) ve 3 000'den fazla nüfuslu şehir yerleşmelerinin toplam sayısı on altı idi. Bugünkü durumda Güneydoğu Anadolu'da şehir dışı nüfus yoğunluğu 22'yi geçmemektedir (Türkiye 25,5). Şehir dışı nüfusun çoğu, evleri toplu şekilde olan köylerde yaşamakta, düz damlı kerpiç yapılar bölgede büyük çoğunluğu meydana getirmektedir.

● *İktisat.* Bölge nüfusunun Doğu Anado-

GÜNEYBATI AFRİKA
başkent Windhoek'te
hükûmet merkezi

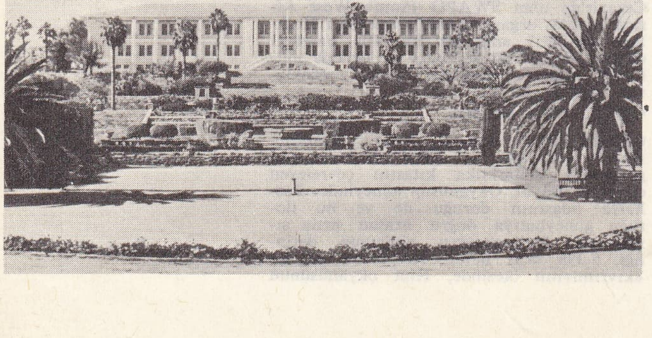

Foto. X (LAROUSSE)

lu'dakinden fazla bir oranı (yüzde 26'ya karşı yüzde 35,5) şehir karakterli olduğundan tarım ve hayvancılığa bağlılık, Doğu Anadolu'daki kadar fazla değildir; bununla beraber halkın büyük kısmı geçimini tarımdan sağlar. Toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): ekili-dikili topraklar 22, nadas toprakları 16, ormanlar 8, çayır ve otlaklar 37, ürün vermeyen topraklar 17. Bu oranlar illere göre büyük ölçüde değişir: ekili-dikili alanlar Gaziantep'te yüzde 30'u, Urfa'da yüzde 25'i geçtiği halde Mardin'de yüzde 14'e düşer. Orman alanları Gaziantep'te yüzde 10 olduğu halde Urfa ilinde orman sayılan alanlar bulunmaz.

Tarım alanlarının yüzde 18,5'i ekilen tarlalara, yüzde 3,5'ten fazlası dikili yerlere ayrılmıştır; bu sonuncu oran Türkiye ortalamasının (yüzde 3) üstündedir. Ekili toprakların en büyük kısmı (yüzde 88,5) tahıl ekimine ayrılmıştır. Topraklarının bütünü veya büyük kısmı Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan altı ilin, son yıllarda yetiştirdiği buğday ürünü (850 000 ton civarında) Türkiye buğday üretiminin yüzde 8,7'sini bulur; Urfa ili 400 000 tonu aşabilen buğday üretimi ile Türkiye illeri arasında önemli yer tutar, genellikle Konya ve Ankara illerinden sonra gelir. Mardin ili de Urfa'yı takip eder. Arpa üretimi 420 000 tona ulaşır; başta yine Urfa ili gelir. Türkiye'nin darı üretiminin beşte üçü Güneydoğu Anadolu'ya düşer (30 000 ton): yarıdan fazlası Urfa, dörtte birinden çoğu Diyarbakır'da ve Siirt'te üretilmektedir. 11 000 Ton kadar olan pirinç üretiminde Diyarbakır ili (4 500-4 900 t) önde gelir, Mardin ile Siirt sonraki sırayı alır. Bölgede çavdar, yulaf ve mahlut üretimi pek önemli değildir. Mısır üretimi de pek gelişmemiştir (5 000-7 000 t). Kuru sebzelerden patates üretimindeki gelişmeye bu bölge katılmamıştır: Diyarbakır ve Adıyaman illeri dışında pek az ekilir. Baklagillerden en çok mercimek yetiştirilir: Güneydoğu Anadolu'da üretilen mercimek, Türkiye mercimek üretiminin beşte üçünü teşkil eder (Urfa ili 30 000 t kadar, Diyarbakır 10 000 t, Mardin 7 000 t). Nohut az, fasulye çok az ekilir. Sanayi bitkileri ekimi çok ileri gitmemiştir. Pamuk 15 000 ton kadar elde edilir (Urfa, Adıyaman, Gaziantep ve daha az olarak Diyarbakır'da); tütün Adıyaman, Siirt ve Diyarbakır illerinde biraz yetiştirilir. Az olarak Adıyaman'da yetiştirilen şeker pancarı Malatya'ya gönderilir. Bölgenin hemen bütün illerinde susam ekilirse de ürün azdır.

Bölgenin dikili alanları içinde en çok yer tutanı bağlardır. Bölge illerinin bütününde bağların tuttuğu yer 230 000 hektarı geçer ve elde edilen taze üzüm (1 000 000 tondan fazla) yerinde tüketilir, kurutulur, pekmez, cevizli sucuk ve şarap (Gaziantep) yapılır. Bağlar en çok Gaziantep'te, sonra Urfa, daha sonra da sıra ile Mardin, Adıyaman, Diyarbakır ve Siirt illerinde yer alır. Zeytinliklerin alanı Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesi sınırları dışında seyrekleşir; Nizip yöresinde, Fırat boyunda (Gaziantep ve Urfa illerinde), doğuda Mardin ilinde bulunur ve Siirt ilinin bazı kuytu yerlerinde de küçük kümelere rastlanır. Bölgenin en önemli meyvelerinden biri antepfıstığıdır: Türkiye'de bulunan 16 milyon kadar aşılı ve verimli ağacın 7,5 milyondan fazlası Gaziantep ilinde, 4,2 milyonu Urfa, 2,5 milyona yakını Adıyaman ilinde, 230 000 kadarı da Siirt ilinde bulunur. 1968'de Türkiye'nin 18 700 tona varan fıstık ürününün 14 300 tonu Gaziantep ilinden elde edilmiştir. Bölgenin başka meyveleri arasında ceviz, badem ve dut da sayılacak derecede önemlidir.

Hayvancılık ikinci önemli geçim kaynağıdır. En çok küçük baş hayvan yetiştirilir, tarım işlerinde kullanılan sığırlar yaygın olmakla beraber sayısı çok değildir. Koyun sütünden yemeklik sadeyağ (Urfa, Siverek, Diyarbakır gibi) yapılır. Koyun sayısı 3 150 000 kadardır; bunun 950 000'i Urfa ilinde, 610 000'i Diyarbakır ve 600 000'e yakını da Gaziantep ilindedir. Türkiye'de koyun sayısının yüzde 8,6'sı bölge içinde yer alan illerde bulunur. Koyunlar, Irak ve Suriye'de de her zaman müşteri bulur. Kılkeçi sayısı koyuna yakın (2 250 000, Türkiye'de kılkeçi sayısının yüzde 14,8'i), bazı dağlık illerde koyundan da fazladır (Adıyaman, Gaziantep); sayı bakımından Diyarbakır ili başta gelir (550 000'e yakın). Siirt ilinde ayrıca tiftik keçisi yetiştirilir (123 000). Sığır sayısı 1 milyonu geçer (1 040 000); bu sayı Türkiye sığırlarının yüzde 7,5'ini meydana getirir. Mandalar yalnız Diyarbakır ilinde çoktur (28 000). Eskiden çok bulunan ve taşıma işlerinde kullanılan deve şimdi azalmıştır (10 000'den az). Eşek sayısı attan fazladır; yalnız Urfa ilinde iyi cins at yetiştirme geleneğinin devam ettiği söylenebilir. Kümes hayvanları yaygın, fakat az verimlidir. Arıcılık bütün illerde görülür; 630 ton kadar bal üretilir (200 tondan fazlası Siirt ilinde). Diyarbakır ilinde biraz da ipek böceği üretilmektedir (1968'de 26 305 kg yaş koza). Fazla çeşitlilik göstermeyen yeraltı zenginliklerinden olan ve özel bir önem taşıyan petrolün, bölgenin iktisadî gelişmesinde etkili rol oynayacağı sanılıyor. Petrol ilk olarak Siirt ilinin Beşiri ilçesinde, Dicle vâdisi kuzeyindeki Raman dağında 1940 yılında 1 050 m derinlikte bulundu. Ondan sonra, dağın çeşitli yerlerinde yeni kuyular açıldı. Bunun dışında bu çevrenin Garzan kesiminde, Kurtalan yakınlarında petrol yatakları bulunarak işletilmesine başlandı. Çıkarılan akaryakıt, demiryolu üzerinde Batman rafinerisinde arıtılmakta ve şimdi (1967'den beri) bir boru hattı ile Dörtyol'a (Akdeniz kıyısı) gönderilmektedir. Ayrıca Diyarbakır ve Dicle ilçelerinde, Adıyaman'ın Kâhta ilçesinde petrol yataklarına rastlandı. Bunun dışında birkaç yerde linyit (Hazro), krom (Gaziantep, Adıyaman ve Siirt), manganez ve fosfat yatakları (Mardin, Gaziantep) bulunmuştur.

Fazla gelişmemiş olan sanayinin, petrol ve komşu bölgede kurulmakta olan Keban barajından sağlanacak enerji ile büyük hamleler yapacağı sanılmaktadır. Gaziantep ilinde dokumacılık, nebatî yağ ve sabun (Nizip), başlıca şehirlerde makine tamir, onarım ve yapım atelyeleri vardır. Ulaşım, bölgeye giren Feyzipaşa-Malatya-Diyarbakır-Kurtalan demiryolu, güney sınırını boylayan demiryolu ve bu iki hattı bağlayan Gaziantep-Barak demiryolu ve önemli kara yolları ile sağlanır. Bunların en işlek olanları Elazığ-Diyarbakır-Mardin; Gaziantep-Urfa, Diyarbakır-Bitlis yollarıdır. Güneydoğu Anadolu bölgesinin başlıca iskelesi Akdeniz bölgesindeki İskenderun'dur. (M)

Güneydoğu Asya Antlaşması teşkilâtı (South East Aisa Treaty organization) [SEATO], 1954'te Manilla'da kurulan ve sekiz devleti kapsayan teşkilât (Avustralya, Fransa, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler, Tayland, İngiltere, A.B.D.). *Pasifik yasası* diye tanınan yasası, özellikle Güneydoğu Asya bölgesinde kolektif bir karşılıklı yardım ve savunma sistemi meydana getirmeyi öngörmektedir. SEATO'nun 1956'dan beri Bangkok'ta sürekli bir sekreterliği vardır. (L)

GÜNEY GEORGİA. Bk. GEORGİA (*Güney*).

GÜNEYHAÇI (lat. *Crux*), Güney yarıkürenin iyi bilinen takımyıldızı: düzenli bir şekilde sıralanmış dördü parlak ve yedisi daha az parlak on bir yıldızdan meydana gelir. Haç'ın, γ ve α yıldızlarıyle çizilen büyük kolu Güney kutbuna doğru yönelmiştir. Aslında bir çift yıldız olan α yıldızı 220 ı.y. uzaklıktadır. (Bk. *Centaurus* takımyıldızında verilen şema ve GÖKYÜZÜ.) [L]

GÜNEY ili. Bk. CENUBÎ İLİ.

GÜNEY KAROLİNA. Bk. KAROLİNA (GÜNEY).

GÜNEYKASAİ, Kongo'da il. Merkezi, *Bakvanga.* (L)

GÜNEY KİVU, Kongo'da il. Merkezi, *Bukavu.* (L)

GÜNEY KORE. Bk. KORE.

GÜNEYLİ sıf. ve i. (*güney*'den *güney-li*). Güney bölgelerinden veya ülkelerinden olan (kimse). [M]

GÜNEYLİ ARAP EMİRLERİ federasyonu, 1959 ve 1960'ta, Aden'in Batı himayesi altındaki emîrliklerinin birleşmesinden doğan federasyon. 1962'de *Güney* ARABİSTAN* *federasyonu* adını aldı. (L)

Güney Mançurya demiryolu, Çang-Çûn demiryolu hattının 1905 rus bozgunundan sonra Doğu Çin demiryolundan ayrılan ve işletilmesi bir japon şirketine verilen güney parçası. Bu şirket, 1945'e kadar yalnız demiryolunu değil aynı zamanda bu yolun iki yanında bulunan çeşitli maden ve fabrikaları da işleten Mitsui, Mitsubişi v.b. gibi tröstleri (*zaibatsu*'ları) temsil ediyordu. (L)

GÜNEY MARMARA bölümü, Marmara bölgesinde Marmara denizinin güneyinde kalan toprakları kapsayan bölümü; kuzeydoğuda İzmit körfezi bitiminden doğuya doğru uzayan bir çizgiyle Kocaeli yöresinden, Sakarya-Karasu boyunda Batı Karadeniz bölümünden ayrılır; güneyde İçbatı Anadolu'nun engebeli kenarıyle sınırlanır: İnegöl ovası güneyindeki dağlar (Yirce, Doma-

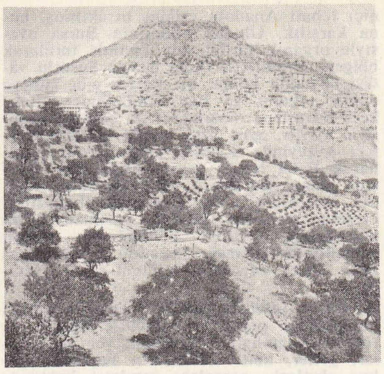

GÜNEYDOĞU ANADOLU bölgesi
solda, Maraş;
sağda, Mardin'den
bir görünüş

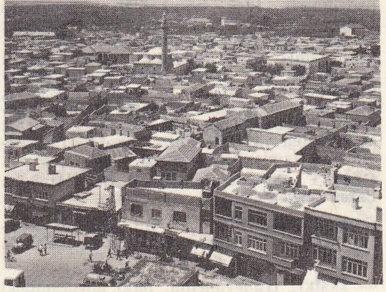

GÜNEYDOĞU ANADOLU bölgesi
solda, Gaziantep;
sağda, Urfa'dan
bir görünüş

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

niç) İçbatı Anadolu eşiğine bırakılmış, buna karşılık, Uludağ kütlesinin Bursa ovasıyle organik birliği göz önünde tutularak bölgeye alınmıştır. Daha batıda Susurlu vâdisi boyunda bölüm bir körfez gibi güneye doğru sokulur ve Ege bölümünden, Balıkesir-Savaştepe arasındaki su bölümü çizgisiyle ayrılır, aynı çizgi batıda Edremit körfezi kuzeyinde Kazdağ yamaçlarına dayanarak Baba burnu yakınlarında Ege denizine ulaşır. Bu deniz, bölümün batı sınırıdır. Kuzeybatıda da, Çanakkale boğazının ötesinde yer alan Gelibolu yarımadası, bu yarımadayı Ergene bölümünden ayıran berzahın genişletmeğe başladığı dolaylara kadar, Güney Marmara bölümü içinde sayılır.

● *Yüzey şekilleri.* Bölüm, yüzey biçimleri bakımından çeşitli bir görünüşe sahiptir ve rölyefi, doğu-batı doğrultulu, yer yer ovalar, göller, hattâ körfezlerin kapladığı çukur alanlarla parçalara ayrılmış bulunur: kuzeyde Sapanca gölü - İzmit körfezi çukur alanı ile Pamukova-İznik gölü-Gemlik körfezi çukur alanı arasında Samanlıdağ yöresi; bunun güneyinde *Mudanya dağları* genel adıyle toplanmış az yüksek bir alan ile ayrılmış ovalar dizisi: doğuda İnegöl-Yenişehir ovaları, ortada Bursa ovası, batıda Karacabey ovasıyle iki tarafındaki Ulubat ve Manyas gölleri ve Gönen ovası. Daha güneyde İçbatı Anadolu eşiği yükselir; bu eşiğin batı kenarında Susurluk vâdisi uzanır ve bu vâdi boyunda Balıkesir ovası gibi düzlükler, dar boğazlarla birbirini takip eder. Adı geçen vâdinin batısında ise orta yükseklikte, eğimi güneyden kuzeye oldukça som yapılı bir alan başlayarak Çanakkale boğazı kıyılarına kadar uzanır. Boğazın karşı yakasında ise vâdilerle yarılmış tepelik Gelibolu yarımadası yer alır.

● *İklim ve bitki örtüsü.* Güney Marmara bölümü iklim bakımından da çeşitlilik gösterir. Ege yalısı ve Marmara kıyıları genellikle Akdeniz iklimi özelliği göstermekle birlikte, kuzey rüzgârlarına açık olduğu için Karadeniz etkisi de kendini belli eder. Bu yüzden Marmara kıyılarında yaz kuraklığının biraz hafiflemiş olmasına karşılık, kışın zaman zaman soğuk dalgaları görülür. İç kısımlarda ise kışlar daha sert geçer. Bölüm tabiî bitki örtüsü bakımından ormanların geniş yer tuttuğu bir alandır. Bitki toplulukları içinde yer yer Mediteran (Akdeniz), Öksin (Karadeniz) step karakterli elemanlar birbiri içine girmiş, yükselti ve bakı şartlarına göre değişik oranlarda bulunur.

● *Nüfus ve yerleşme.* Güney Marmara bölümünde nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının üstündedir. Tepelik alanların orta derecede meskûn olmasına karşılık ova kesimleri (Bursa, İnegöl ovaları, Gemlik dolayları) ve İzmit körfezinin doğu kıyıları Türkiye ortalamasının çok üstünde bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Şehirleşme oranı da oldukça yüksektir. Bölümde iki büyük şehirleşme merkezi vardır: Bursa (276 000 nüf.) ve Balıkesir (85 000 nüf.). İkinci sırada Gölcük, İnegöl, Bandırma, Çanakkale, Mustafakemalpaşa gelir. Bunları daha küçük şehirleşme merkezleri (Yalova, Karamürsel, Gemlik, Bilecik, İznik, Karacabey, Gönen, Biga, Gelibolu) ile nüfusları 10 000'in altında birçok kasaba izler.

● *İktisat.* Bölgede iktisadî faaliyetler çok çeşitlidir. Tarım, nüfusun başlıca geçim kaynağını meydana getirir; tahıl üretimi, üstün kaliteli sebze ve meyve yetiştirilmesi, sanayi bitkileri önemlidir. Hayvancılıkta entansifleşmeğe doğru bir gidiş göze çarpar (merinosçuluk, süt inekleri ve kasaplık sığır yetiştirilmesi). İpek böcekçiliği bakımından bölüm Türkiye'de başta gelir. Balıkçılık (kıyıda, göllerde) kaydedilmeğe değer. Sanayi yalnız büyük şehirlerde değil, Gölcük ve Gemlik gibi küçük merkezlerde de belirgin haldedir. Ulaşım bakımından Yalova, Mudanya, Bandırma, İstanbul ile sıkı temas halindedir. Güney Marmara bölümü de kara yollarıyle İstanbul, Ankara, Ege kıyılarına (İzmir) bağlanmıştır. (M)

GÜNEY okyanusu, Güney Buz denizine bazen verilen ad. (L)

GÜNEYÖNELİM blş. i. Bir bitkinin güneşin etkisiyle yönelmesi. Daha geniş anlamda IŞIĞA YÖNELİM de denir.

— ANSİKL. *Güneyönelim,* bitki gövdesindeki çeşitli kısımların değişik oranda büyümesiyle açıklanır. Bu olay saplarda oksinlerin eşitsiz dağılımına dayanır. (L)

GÜNEY SHETLAND adaları. Bk. SHETLAND ADALARI (*Güney*).

GÜNEYSU, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölgesi, Rize ili, Merkez ilçesi) bucak; 16 884 nüf.; 16 köy. — *Bucak merkezi* (*Ulucami* köyü), 1 414 nüf. Rize'nin 14 km güneydoğusunda; yüksl. 500 m. (M)

GÜNEYTACI, latincesi *Corona Austrina,* Yay takımyıldızının üstünde yer alan, Güney yarıküre takımyıldızı. Kadirleri 4 ile 5 arasında olan küçük yıldızlardan meydana gelmiştir ve Türkiye ufkundan güçlükle gözlemlenebilir. (L)

GÜNEYÜÇGENİ, latincesi *Triangulum Australe,* en parlak üç yıldızı eşkenara yakın bir üçgen meydana getiren, Güney kutbuna 20° kadar uzaklıkta küçük takımyıldız. Bk. GÖKYÜZÜ. (L)

GÜNEY VİCTORİA. Bk. VİCTORİA.

GÜNEY VİETNAM, 17. paralelin güneyinde yer alan ve 1954 bölüşülmesinden beri Vietnam cumhuriyeti tarafından yönetilen topraklara verilen ad. Bk. VİETNAM. (L)

GÜNEY YEMEN. Bk. YEMEN.

GÜNG sıf. (fars. *güng*). *Esk.* Dilsiz. (M)

GÜNGÖR (Hasan), türk güreşçisi (Acıpayam 1935). Güreşe Acıpayam'da karakucak ile başladı. 1955 Yılında mindere çıktı, 1956'da millî takıma girdi. Katıldığı ilk millî karşılaşmada 73 kilonun Adriyatik Kupası şampiyonluğunu kazandı. Bundan sonra sırasıyle 1957 Dünya ikincisi (79 kg), 1958 Dünya Kupası şampiyonu (79 kg), 1960 Olimpiyat şampiyonu (79 kg), 1961 Dünya üçüncüsü (87 kg), 1962 Dünya ikincisi (87 kg), 1963 Balkan ikincisi (87 kg), 1963 Akdeniz şampiyonu (87 kg), 1964 Olimpiyat ikincisi (87 kg), 1966 Dünya ikincisi (87 kg) oldu. Böylece 3 altın, 5 gümüş, 1 bronz madalya kazandı. (M)

GÜNGÖR (Şükran), türk tiyatro oyuncusu (Çine, Aydın 1926). Hukuk fakültesinde okudu. Tiyatro hayatı 1951'de, Muhsin Ertuğrul'un kurduğu Küçük Sahne'de başladı. Devlet tiyatrosunda çalıştı (1954-1957). Site tiyatrosuna, daha sonra da bu tiyatronun devamı olan Kent Oyuncuları'na oyuncu ve yönetici olarak katıldı. Önemli rolleri: *Fareler ve İnsanlar*'da George, *Godot'yu Beklerken*'de Estragon, *Kapıcı*'da Kapıcı, *Nalınlar*'da Muhtar, *Derya Gülü*'nde Hâşim Kaptan, *Pembe Kadın*'da Kadir, *Bedel*'de Walter, *Martı*'da Trigorin, *Üç Kızkardeş*'te Çebutekin. Yönettiği oyunlar: *Kim Korkar Hain Kurttan, Kelebekler Gibi, Bedel, Hocamın Olgunluk Çağı.* (M)

GÜNGÖREN, İstanbul şehrinin Bakırköy ilçesi, Mahmutbey bucağı içinde yer alan semt; 9 196 nüf. (1965). [M]

GÜN HAN, Oğuz Hanın oğlu. Gök varlıklarından birinin adını taşıyan Gün Han, tabiat tanrıları yanında yer alır. Bu hanın yönettiği yerlerdeki Türklerin ongunu Şahin'dir. (M)

GÜNİNDİ blş. i. Güneşin battığı yön, batı. (M)

GÜNLEME i. (*günlemek*'ten *günle-me*). *Yeni.* Tarih: *Mektuba günleme koymayı yine unutmuş.*

◆ **Günlemeli** sıf. *Yeni.* Tarihli. (M)

GÜNLEMEK geçz. f. (*gün*'den *gün-le-mek*). Günü bir yerde geçirmek. ‖ Gününü belli etmek. (M)

Günlerin Getirdiği, Nurullah Ataç'ın tenkit yazılarını ve denemelerini toplayan kitabı (1946). Ataç'ın süreli yayınlarda yazıları 1921'de çıkmağa başladı; bir ara günlük sanat yazıları da yayımlandı (*Haber-Akşam Postası* [1937-1940]). Fakat yazılarını kitap halinde ilk defa 1946'da derledi. Gazete yazarlığına başlamasına önayak olan Falih Rıfkı Atay'a sunduğu *Günlerin Getirdiği* kitabına 1941'den itibaren *Ulus* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çıkmış 31 yazısını aldı. Bu yazıların bir kısmı deneme (Konuşmak, Hastalık, Hatıralar v.d.) ve sohbet (Uçak Yolculuğu, Kedi) niteliğindedir. Edebiyat meseleleri (Klasik, Aruz, Tercüme üzerine v.d.), dil konuları (Dil Üzerine, Yalın Dil v.d.), sanatçılar (Ahmed Hâşim, Yahya Kemal) ile ilgili yazılardan başka eserde polemik yazılarına da (Tenkitçi, Gençler için, Dergiler üzerine v.d.) yer verilmiştir. (M)

GÜNLÜ sıf. (*gün*'den *gün-lü*). Tarihli: 8 *Mart* 1971 *günlü yazı.* (M)

GÜNLÜK sıf. ve i. (*gün*'den *gün-lük*). O güne ait: *Günlük yumurta.* ‖ Üzerinden [...] kadar gün geçmiş veya geçecek: *Sekiz on günlük çocuğun dilinden anlayabilir misiniz? Yirmi günlük bir geziye çıkmıştı, henüz dönmedi.* ‖ Gündelik, her gün olan: *Birinci Dünya harbinden sonra «mistik» kelimesi günlük gazete edebiyatına geçecek kadar yaygın mânâlar kazandı* (P. Safa).

— DEY. *Günlük güneşlik,* [yer ve hava için] açık ve aydınlık, iç açıcı: *Böyle günlük güneşlik havada evde durulur mu?*

— Astron. *Günlük hareket,* gökyüzünün, Yer'in gerçek dönme hareketine bağlı olarak, Yer çevresinde bir günde tamamladığı görünür dönme hareketi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Günlük sapınç.* Bk. *Günlük* ABERASYON. ‖ *Günlük tan.* Bk. *Sivil* ALACAKARANLIK.

— Biyol. Gece ve gündüzle ilgili: *Günlük sıcaklık değişiklikleri.* ‖ *Günlük ritim.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Günlük defter.* Bk. DEFTER.

— Patol. *Günlük humma,* her gün gelen ateş. ‖ *Çift* (*üçlü, dörtlü*) *günlük humma,* günde iki (üç,dört) kere ateş yükselmesine yolaçan humma.

◆ **i.** Gün hesabıyle ödenen para: *Günlüğü iki çeyrek mi, mecidiye mi?* (Kemal Tahir). [*Eşanl.* GÜNDELİK. *Esk.* Yevmiye.] ‖ Özel bir kişi tarafından yazılmış olan gündelik olaylar defteri. *Esk.* Ruzname. ‖ Bazı devlet başkanlarının emriyle günün olayları konusunda hergün tutulmuş olan notlar. (İskender ve Roma imparatorları değerli birer tarihî kaynak olan günlükler yazdırmışlardı.) ‖ *Halk dili.* Güneşten korunmak için kullanılan siper. *Eşanl.* GÜNEŞLİK.

— Ed. Edebiyat ve sanat konularında günlük kısa notlar halinde yazılmış eser. *Eşanl.* HATIRAT. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astron. Yer'in kendi ekseni etrafındaki dönme hareketi doğru yönde geliştiği halde, gökyüzünün *günlük hareket*'i ters yönde gerçekleşir. Ekvator* koordinatlarının ve yıldız* zamanının tanımı, kutuplar çizgisinin çevresinde düzgün bir hızla gelişen günlük hareketle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

— Biyol. *Günlük ritim,* bir canlı varlığın, gündüz etmenlerinin (aydınlık, sıcaklık) etkisiyle her gün uğradığı değişikliklerdir. Organizma, art arda gelip geçen gündüz ve gecelerin etkisi altında bulunduğu zaman birçok değişikliğe uğrar. Fotoperyodizm hakkında son zamanlarda elde edilen bilgiler, günsel ritimle ilgili eski araştırmaların yeniden gözden geçirilmesini gerektirdi. Şimdi bu iki olayı (fotoperyod, gece-gündüz) birbirinden iyice ayırmak gerekiyor. Yaşadıkları ortamın yükseltisi ne olursa olsun, ışıkta yaşayan bütün canlı varlıklarda, metabolizmayı ve kendiliğinden hareketleri 24 saatin değişmez ritmi yönetir. Bu ritim gece-gündüz değişikliklerine bağlı değildir ve sürekli aydınlık altında bile sürer. Bununla beraber, laboratuvarda yapılan ayarlamalarla bu süreyi 32 saate kadar çıkarmak veya 18 saate indirmek mümkündür. Fakat bundan daha kısa veya daha uzun bir ritim 24 saatlik ritme dönüşe yolaçar. Bu da gösteriyor ki 24 saatlik ritim esası bozulmamaktadır. Yengeç, istiridye, fasulye, patates gibi çeşitli canlılarda yapılan deneyler hep aynı sonucu vermiştir.

— Ed. Her gün sürekli olarak tutulmuş günlükler olduğu gibi zaman zaman yazılmış parçalardan meydana gelen günlükler de vardır. Günlük, gösterişsiz üslûpla yazılır; konu bakımından samimî itiraf niteliği taşır. Fransız edebiyatında Yüzyıl savaşları üstüne yazılmış olan ve yazarı bilinmeyen *Journal d'Un Bourgeois de Paris* (Bir Parisli Soylunun Günlüğü) [XV. yy.], italyan yazarı Martin Sanudo'nun (XVI. yy.), fransız yazarı L'Estoile (XVI. yy.) ile Dangeau'nun (XVII. yy.), ingiliz yazarı Pepys (XVII. yy.), Evelyn (XVII. yy.) ve Boswell'in günlükleri, türün eski örnekleri arasında dikkati çeker. XX. yy.da Fransız edebiyatında A. Gide (1869-1951), P. Leau-

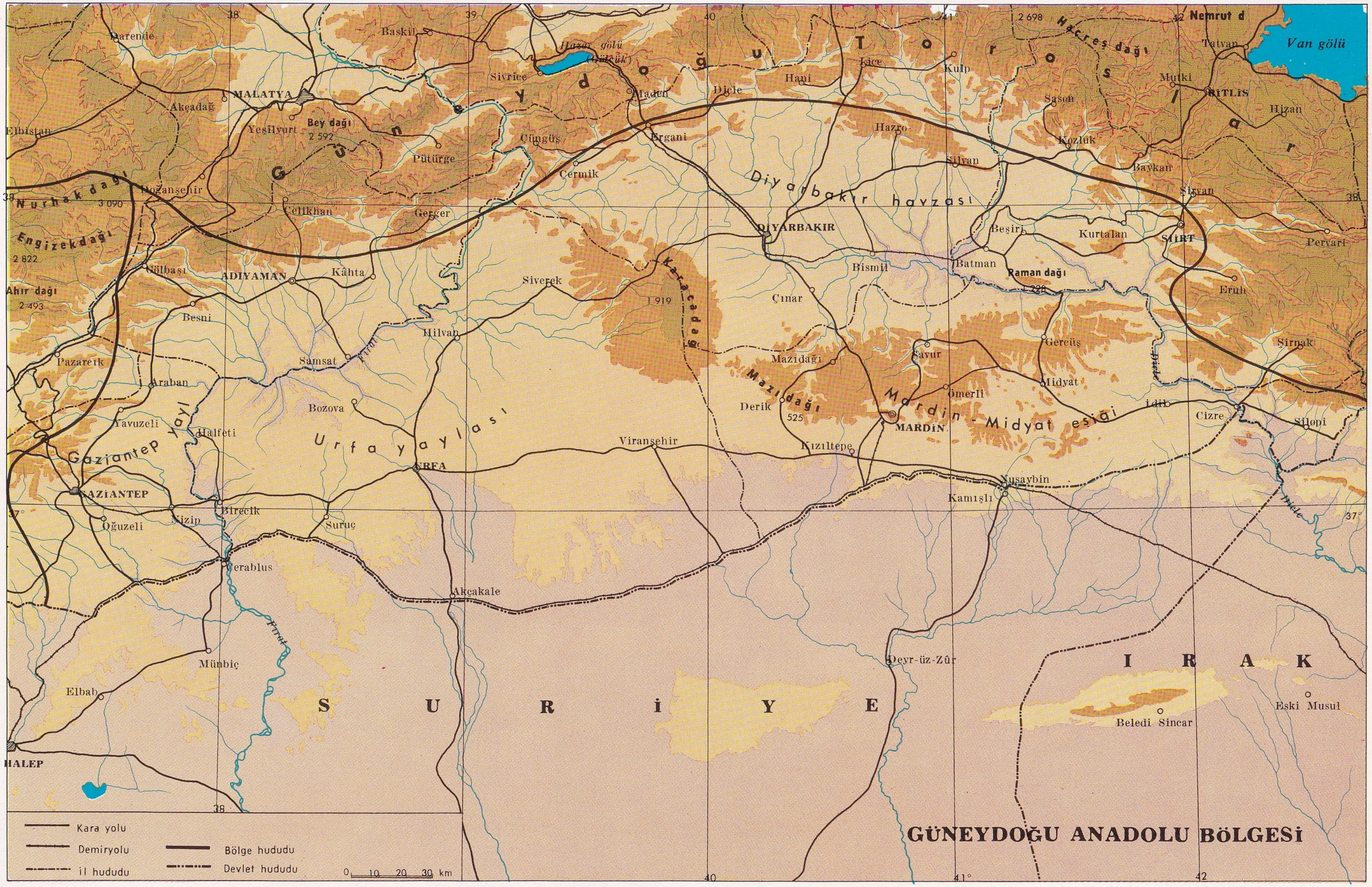
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
Güneydoğu Toroslar
Hacreş dağı
Nemrut d
Van gölü
Hazar gölü
Nurhakdağı
Engizekdağı
Ahır dağı
Bey dağı
Karacadağ
Mazıdağı
Raman dağı
Diyarbakır havzası
Urfa yaylası
Gaziantep yayl
Mardin - Midyat eşiği
MALATYA
ADIYAMAN
DİYARBAKIR
MARDİN
SİİRT
BİTLİS
URFA
GAZİANTEP
HALEP
Darende
Baskil
Sivrice
Maden
Dicle
Hani
Lice
Kulp
Sason
Mutki
Tatvan
Hizan
Akçadağ
Elbistan
Yeşilyurt
Pütürge
Çüngüş
Ergani
Hazro
Kozluk
Baykan
Silvan
Şirvan
Pervari
Doğanşehir
Çelikhan
Gerger
Çermik
Beşiri
Kurtalan
Batman
Bismil
Eruh
Gölbaşı
Kâhta
Siverek
Çınar
Besni
Hilvan
Gercüş
Şırnak
Pazarcık
Samsat
Savur
Mazıdağı
Midyat
Araban
Bozova
Ömerli
Derik
İdil
Cizre
Silopi
Yavuzeli
Halfeti
Viranşehir
Kızıltepe
Nusaybin
Kamışlı
Birecik
Nizip
Suruç
Oğuzeli
Cerablus
Akçakale
Münbiç
Elbab
Deyr-üz-Zûr
Eski Musul
Beledi Sincar
SURİYE
IRAK
Fırat
Dicle
2 698
2 592
3 090
2 822
2 493
1 919
525
38
39
40
41°
42
37°
Kara yolu
Demiryolu
İl hududu
Bölge hududu
Devlet hududu
0 10 20 30 km

GÜMÜŞHANE

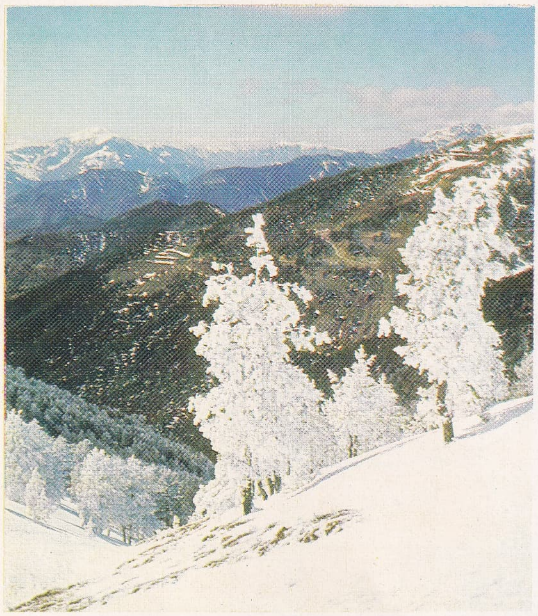

Zigana dağları

örnek bir ev

Zigana eteklerinde dağ evleri

şehir parkı

saat kulesi; arkada, Bayburt kalesi

Foto. Y.Z. Ademhan, G. Çizgen, N. Erkılıç (MEYDAN)

taud (1872-1956), Eugène Dabit (1898-1936), J. Green (doğ. 1900), F. Mauriac (1885-1970) v.d. gibi yazarlar, günlüğü çok beğenilen bir edebiyat türü haline getirdiler. Türk edebiyatında, Batı edebiyatının etkisiyle ortaya çıkan günlük, en az gelişmiş türlerden biridir. Ruzname, hatıra defteri, günce gibi adlar verilen günlüklerin türk edebiyatında en eski örneklerinden biri, Babur Şahın (1483-1530) *Vakayi* adını taşıyan günü gününe yazılmış hatıralarıdır. Daha yeni eserler arasında Teşrifatçıbaşı Ahmed Ağanın İkinci Viyana kuşatması (1683) sırasında yazdığı *Vakayi-i Beç*'tir (Beç Şehri Olayları), Âli Beyin *Seyahat Jurnali* (1898), Nigâr binti Osman'ın (1862-1918) Âşiyan müzesinde bulunan 20 defterlik günlüğü, Atatürk'ün Anafartalar savaşında (1915) tuttuğu günlük, bu türün örnekleri arasında anılabilir. Türk edebiyatında en başarılı günlük yazılarını Nurullah Ataç kaleme aldı. Bunlardan bir kısmı kitap halinde yayımlandı: *Günce* (1960). [ML]

GÜNLÜK i. Genellikle dinî törenlerde havanın fena kokmasını önlemek için yakılan bir çeşit ağaç kabuğu, tütsü: *Başımdan günlük kokularının ağır hulyası, kulaklarımdan erganunların hassas iniltileri yavaş yavaş silindi* (R. N. Güntekin). *Eşanl.* BUHUR.

— Bot. *Günlük ağacı*, günlük elde edilen ağaç. (İlmî adı *styrax*). [M]

GÜNMERKEZLİ blş. sıf. Astron. Bir gezegenin yermerkezli* koordinatlarına karşılık, başlangıç noktası olarak Güneş merkezini alan koordinatları (dik, kutupsal veya küresel) için kullanılır. (Genellikle, günmerkezli tutulum boylamı ve tutulum enlemi günmerkezli uzaklık, günmerkezli kuvvet ve daha genel olarak, bir gezegenin günmerkezli hareketlerinden söz edilir.) [L]

GÜNÖTE blş. i. Bir gezegen yörüngesinin Güneş'e en uzak noktası. (Bk. AFELİ.) [*Zt.* GÜNBERİ.] (L)

Günsonu Şairleri (*Crepuscolari*), XX. yy. başında kurulan italyan şairleri grubu (G. Gozzano, S. Corrazini, F. Gaeta). Bu gruba bağlı şairlerin şiirlerinde, kimi zaman ince bir alayla saklanmağa çalışılan hüzünlü bir hava vardır. (L)

GÜNSÜLER çoğl. i. (*gün*'den *gün-sü-ler*). Zool. Işınsal bakışımlı, ışınsal bacaklı birhücreliler takımı. (Bunlarda vücut yuvarlak veya yumurtamsı biçimdedir; dışta bir dış plazma, içte ise jelatinimsi veya peltemsi ince bir kılıf içinde bir plazma bulunur.)

— ANSİKL. *Günsüler*'in vücudu ya çıplak, ya çevresine birikmiş çeşitli yabancı maddelerden bir iskelete kaplı, ya da peltemsi tabakaya gömülü bulunan ve kendi salgıladığı maddelerden oluşan tek tek silis iğneciklerinden ibaret bir iskelete kaplıdır. Gövdenin çevresi ışınsal yalancı ve eksen bacaklarla doludur. Günsüler tatlısularda ve denizlerde yaşar. Eksen bacaklarının yardımıyle suda yüzebilirlerse de asıl yer değiştirme şekli yerde tekerlenme şeklindedir. Bunun için eksen bacaklarından birkaçının üzerinde dikilir, sonra bunları sıra ile kısaltarak tekerlenmeğe koyulur, tıpkı bir bilya gibi yuvarlanır gider. Günsüler hayvansal ve bitkisel canlı organizmalarla beslenir. Bir kısmı çürükçül, bir türü de geçici olarak bir terlikside asalak yaşar.

Bir günsü hayvan, eksen bacaklarıyle kendi başına sindiremeyeceği kadar iri bir av yakaladığı zaman aynı türden birçok günsü hayvan birbirine yapışarak âdeta bir «tüketim» topluluğu meydana getirir. (L)

GÜNSÜR (Nedim), türk ressamı (İstanbul 1924). Güzel Sanatlar akademisini bitirdi (1948). Paris'e giderek dört yıla yakın resim üstünde çalıştı. Yurda dönünce Kandıra ve Zonguldak Ereğli'sinde resim öğretmenliği yaptı (1952-1959). İstanbul'da birkaç yıl serbest çalıştıktan sonra öğretmenliğe döndü. İlk döneminde izlenimciydi. Paris'te soyut çalışmalara yöneldi. 1960'tan sonra figüratif anlatımcı tarzı benimsedi. Bugüne kadar 8 sergi açtı. 24. Devlet Resim ve Heykel sergisi birincilik ödülünü kazandı (1963). [M]

GÜNTEKİN (Reşat Nuri), türk yazarı (İstanbul 1889 - Londra 1956). Emekli binbaşı Dr. Nuri Beyin oğlu. Çanakkale'de Mekteb-i İbtidaiyi bitirdikten sonra bir buçuk yıl Çanakkale idadîsinde, bir süre İzmir Frère'ler okulunda okudu. Yarışma sınavı kazanarak girdiği İstanbul Dârülfünunu Edebiyat fakültesini bitirdi (1912). Bursa sultanîsinin orta kısmında Fransızca öğretmenliği (1913-1915), Beşiktaş İttihat ve Terakki mektebi Fransızca, Türkçe sarf-nahiv ve kitabet öğretmenliği (1915) yaptı. Fatih Vakf-ı Kebir mektebi müdürlüğü ve birinci muallimliği (1915-1917), Akşemsettin mektebi müdürlüğü (1917-1919), Feneryolu Murad-ı Hâmis mektebi müdürlüğü (1919), Osmangazipaşa mektebi müdürlüğü ve başmuallimliğinde bulundu. Vefa sultanîsi Türkçe öğretmenliğinden (1919-1924) sonra şu görevlere getirildi: İstanbul Erkek lisesi Türkçe öğretmenliği, Çamlıca Kız lisesi fenn-i terbiye, Kabataş lisesi felsefe, Galatasaray lisesi Türkçe, Erenköy Kız lisesi edebiyat ve felsefe öğretmenliği. 1929-1931 Yıllarında Dil Heyetinde görev aldı. 1931'de Maarif vekâleti ikinci sınıf maarif müfettişliğine getirildi. Çanakkale milletvekilliğinden (1939- 1943) bir süre sonra Maarif başmüfettişi oldu (1947). Paris Kültür ataşeliğinde bulundu. 1954'te emekliye ayrıldı. Akciğer kanserine yakalanarak tedavi için gittiği Londra'da öldü (1956). Karacaahmet (İstanbul) mezarlığına gömüldü.

1917 Yılında *Diken* dergisinde yayımlanan *Eski Ahbap* adlı uzun hikâyesiyle yazı hayatına başlayan Reşat Nuri, *Zaman* gazetesinde (1918-1919) *Temaşa Haftaları* başlığıyle tiyatro tenkitleri yayımladı. *Şair* (1918-1919), *Nedim* (1919), *Büyük Mecmua* (1919), *İnci* (1919) v.d. dergilerinde, *Diken* mizah dergisinde, *Dersaadet* (1920) gazetesinde Hayrettin Rüştü takma adı ve kendi adıyle hikâyeleri çıktı. *Zaman* gazetesinde Cemil Nimet takma adıyle *Harabelerin Çiçeği* (1918), *Dersaadet* gazetesinde kendi adıyle *Gizli El* (1920) romanı tefrika edildi. *Hançer* (1920), *Eski Rüya* (1921) gibi oyunları ile Fransızcadan adapte ettiği *Bahar Hastalığı* (1920), *Karanlık Kuyu* (1921), *Bir Donanma Gecesi* (1922) v.d. Dârülbedayi ve Yeni Sahne'de oynandı.

Vakit gazetesinde yayımladığı *Çalıkuşu* (1922) romanıyle çok geniş bir ün kazanan Reşat Nuri'nin romanları sanat anlayışı bakımından ikiye ayrılır: 1. duygusal romanlar; 2. sosyal romanlar.

Çalıkuşu, *Dudaktan Kalbe* (1923), *Akşam Güneşi* (1926) v.d. romanlarında duygusal yönler ağır basar. *Yeşil Gece* (1928), *Yaprak Dökümü* (1930), *Miskinler Tekkesi* (1946) v.d.de sosyal olaylar ön plandadır. Nesiller arasındaki anlaşmazlıklar, batılılaşmanın yanlış yorumlanması, eğitimin önemi v.d. bu eserlerinde ele aldığı başlıca temalardandır. Reşat Nuri'nin romanlarında Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ve insanları gerçekçi bir gözle anlatılır. Konuşma diliyle, yapmacıksız bir üslûpla yazması, eserlerinin geniş halk toplulukları tarafından okunmasına imkân vermiştir. Yıldızböceği, Ateşböceği, Ağustosböceği takma adlarıyle mizah yazıları yazan Reşat Nuri, Mahmut Yesari ile birlikte *Kelebek* adlı mizah dergisini çıkardı (1923-1924). Anadolu ile ilgili izlenim ve gözlemlerini *Anadolu Notları* adlı eserinde topladı (1936). Eserlerinden *Çalıkuşu, The Authobiography of A Turkish Girl* (1949) adıyle, *Akşam Güneşi* de *Afternoon Sun* (1951) adıyle İngilizceye çevrildi. Yugoslavya'da *Çalıkuşu*, *Grumuşa* (1923); *Kızılcık Dalları*, *Treşnie* (1929); *Dudaktan Kalbe*, *Susana na Srce* (1934) adıyle yayımlandı. *Çalıkuşu* Bulgarcaya da çevrildi (1956). Eserleri: roman. *Harabelerin Çiçeği* (1918); *Gizli El* (1920); *Çalıkuşu* (1922); *Dudaktan Kalbe* (1923); *Damga* (1924); *Akşam Güneşi* (1926); *Bir Kadın Düşmanı* (1927); *Yeşil Gece* (1928); *Acımak* (1928); *Yaprak Dökümü* (1930); *Kızılcık Dalları* (1932); *Gökyüzü* (1935); *Eski Hastalık* (1938); *Ateş Gecesi* (1942); *Değirmen* (1944); *Miskinler Tekkesi* (1946); *Ripka İfşa Ediyor* (1949); *Kavak Yelleri* (1950); *Kan Davası* (1955). Hikâye. *Recm* (1919); *Raçild Bey* (1919); *Eski Ahbap* (1919); *Sönmüş Yıldızlar* (1919); *Tanrı Misafiri* (1927); *Leylâ ile Mecnun* (1928); *Olağan İşler* (1930). Oyun. *Hançer* (1920); *Eski Rüya* (1922); *Ümidin Güneşi* (1924); *Taş Parçası* (1926); *Bir Köy Hocası* (1928); *Babur Şahın Seccadesi* (1931); *Bir Kır Eğlencesi* (1931); *Ümit Mektebinde* (1931); *Felâket Karşısında - Gözdağı - Eski Borç* (1931); *İstiklâl* (1933); *Vergi Hırsızı* (1933); *Hülleci* (1935); *Bir Yağmur Gecesi* (1943); *Balıkesir Muhasebecisi* (1953); *Tanrıdağı Ziyafeti* (1955). [→ Bibliyo.] (M)

Reşat Nuri GÜNTEKİN

GÜNTHER, Schwarzburg kontu (1304 - Frankfurt 1349). Frankfurt'ta Karl IV'ün seçilmesine karşı çıkan dört seçici prens tarafından Roma kralı seçildi (1349). Karl IV'e yenilince 20 000 mark karşılığında tahttan vaz geçti, fakat hemen sonra öldü. (L)

GÜNTHER (Albert), alman tabiat bilgini (Esslingen 1830-Londra 1914). Tıp öğrenimini bitirdikten sonra British museum'a tabiat bilimi asistanı olarak girdi, daha sonra balıklar bölümünün yöneticiliğine getirildi. Yedi ciltlik bir eseri (*Catalogue of Fishes* [Balıklar Kataloğu] 1859-1868) yayımlandı. Bu eser bugün bile balıkbilimin temel eserlerinden biridir. (L)

GÜNTHER (Anton), alman din adamı ve filozofu (Lindenau, Bohemya 1783 - Viyana 1863). İdealist filozofların etkisi altında sarsılan dinî inancına, Aziz Klemens-Maria-Hofbauer'in etkisiyle yeniden kavuştu. Papaz oldu, Avusturya monarşisinde felsefe ve hukuk kitaplarını sansür etmekle görevlendirildi. Kritisizm ve panteizme cephe aldı, dogmaları akıl yoluyle açıklamağa çalıştı. Dogmatik tanımlamaların görece olduğunu, dolayısıyle yeniden gözden geçirilmeleri gerektiğini ileri sürdü. Teslis anlayışı, onu Tanrı'da üç bilincin, yani üç cevherin varlığı inancına götürdü. Kilise yetkilileri öğretisini yasakladılar. Günther de bu karara boyun eğdi (1857). [L]

GÜNTHER (İgnaz), alman mimar ve heykeltıraşı (Altmannstein, İnogolstadt 1725-Münih 1775). Heykeltıraş ve ağaç oymacısı olan rahip Johann Georg'un yanında yetişti. Münih'te Johann Baptist Straub'un atelyesine girdi. Münih müzesindeki pişmiş topraktan *Şerefli Meryemana* (1746) eseri bu devreye rastlar. 1750'de Straub'un atelyesini bıraktı, dekoratör olarak çalışmağa başladı. Rokoko üslûbunda bazı eserler verdi: Mallersdorf (Bavyera) kilisesi büyük mihrabı (1753), Harlaching kilisesi (Münih) yan mihrapları (1755) ve Petriskirche (Münih) mihrapları v.b. Nymphenburg (Münih) yapımevleri için desenler de yaptı (*Aylar* v.b.) Gençlik ve olgunluk çağı eserlerinde görülen rokoko üslûbu hayatının sonlarına doğru yaptığı eserlerde yerini daha durgun, hemen hemen yeni klasik denilebilecek bir üslûba bıraktı. Bu ritim ve şekil sadeleşmesi İgnaz Günther'in şaheserlerinden biri olan Bavyera'daki *Rott am Inn* kilisesinin özelliğidir; bu kilisenin projesini ve bir kısmını (büyük mihrap, büyük heykeller) Günther yaptı. Son eserleri arasında Starnberg kilisesi mihrabı (1766-1768), Nenningen (Württemberg) mezarlığındaki *Pieta* ve Starnberg müzesindeki *Magdalena* sayılabilir. (L)

GÜNTHER (Johann Christian), alman şairi (Striegau, Silezya 1695-Jena 1723). Kısa süren ömrü, yoksulluk içinde geçti. Ölümünden sonra yayımlanan şiirleri (*Gedichte*) üslûbunun yeniliği ile dikkati çekti. Bu şiirler barok sanatın yapmacıklarından sıyrılmış ve ilhamını halk sanatından alan bir lirizm getiriyordu. (L)

GÜNTHER (Matthäus), alman ressamı (Un-

Foto. MEYDAN

Fatih Sultan Mehmed'in hocası Molla GÜRANÎ

gürcüler

terpeissenberg, Yukarı Bavyera 1705-Haid, Wessobrunn yakınları, Yukarı Bavyera 1788). Kosmas Damian Asam'ın atelyesinde yetişti. Gençlik döneminde yaptığı eserlerde (Vipiteno kilisesi [Sterzing] kubbesindeki freskler, 1733) ustasının etkisi görülür. Roma barok üslûbunu devam ettirdi. Sonraki süsleme çalışmalarında kompozisyon daha hafif, renkler daha taze ve aydınlık hale gelir. Günther'in rokoko üslûbuna yönelmesinde Tiepolo'nun Würzburg Piskoposluk sarayı için yaptığı fresklerin payı vardır. 1754 -1763 Arasında daha başarılı eserler verdi (Wilten [İnnsbruck] kilisesi freskleri [1754]; Sünching şatosu tavanındaki resimler [1761]). Mimarî gözboyacılığın azalması ve kompozisyon serbestliğinin artması bu eserlerin başlıca özellikleridir. (L)

GÜNTHER (Siegmund), alman coğrafya bilgini (Nürnberg 1848-Münih 1923). Münih Yüksek Teknik okulu coğrafya profesörü. Coğrafya tarihi, fizikî, matematiksel ve astronomik coğrafya üstüne birçok eser yazdı. (L)

GÜNÜ i. (esk. türk. *küni*'den). *Halk dili.* Kıskançlık, başkalarını çekememe duygusu.

◆ **Günücü** sıf. *Halk dili.* Kıskanç.

◆ **Günülemek** geçl. f. *Halk dili.* Kıskanmak, çekememek. (M)

GÜNÜBİRLİK blş. zf. [Gezi, misafirlik v.b. için] Bütün bir gün boyunca, gece kalmadan: *Günübirliğine Bursa'ya gidip geldik.* (M)

GÜNYE sancağı, XVIII. yy.da Niğde yakınlarında bir osmanlı sancağı. 1782'de Erzurum'a asayişi düzeltmek için gönderilen Mehmed Paşa, sadrazam Yeğen Mehmed Paşa ile arası açılınca malları elinden alınarak, boynu vurulmak üzere Niğde'ye gönderildi. Yeğen Mehmed Paşanın yerine Halil Hamid Paşa sadrazam olunca Mehmed Paşa da affedilerek Niğde ve Günye sancakları ile Faş kalesini korumakla görevlendirildi. (M)

GÜNYOL (Vedat), türk yazarı ve edebiyat tenkitçisi (İstanbul 1912). Saint-Benoit fransız lisesini (1934), İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesini (1937) bitirdi. Paris'te hukuk doktorasını verdi (1939). Colombia üniversitesinde Edebiyat kurslarına devam etti. (1952-1953). Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme bürosunda (1942-1948) çalıştı. *Yücel* dergisinde edebiyat ve sanatla ilgili yazılar yazdı. İslâm ansiklopedisi yazı kurulunda (1949-1961) görev aldı. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller okulunda Fransızca lektörlüğü (1959-1962) yaptı. Atatürk Erkek lisesinde Fransızca öğretmeni oldu (1963). *Yeni Ufuklar* dergisinin ve Çan yayınlarının yöneticisidir. Bazılarını Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte yaptığı tercümeleri vardır. Tenkit yazılarını *Dile Gelseler* (1966), denemelerini *Yeni Türkiye Ardında* (1966) adlı kitaplarında topladı. (M)

GÜNYÜZÜ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi) bucak; 12 568 nüf.; 17 köy. — *Bucak merkezi* (Kozağacı köyü), 1 975 nüf. Sivrihisar-Polatlı yoluna 29 km'lik muntazam bir yolla bağlıdır. Yüksl. 900 m. (M)

GÜNZ i. (Almanya'da *Günz* ırmağının adından). Büyük Dördüncü zaman buzullaşmalarının en eskisi. (Bununla birlikte, bazı jeologlar, günz'den eski bir günz-öncesi buzullaşması olduğunu kabul ederler. Günz'ün Villafranca ve Calabria zamanlarıyle çağdaş olduğu sanılır. Özellikle daha genç çökeltiler altındaki parçalarla veya yaylalar üzerinde çakıltaş serpintileriyle tanınır.) [L]

GÜNZ, Almanya'da ırmak, Ulm'un aşağı kesiminde Tuna'ya kavuşur (sağ kıyı); 56 km. (L)

GÜPEGÜNDÜZ zf. Ortalık iyice aydınlıkken: *Güpegündüz karpuz yiyorsun, şimdi seni oruç yiyor diye yakalarlar* (B. Felek). *Eleni'yi öptüğümü, / Yüksekkaldırımda, güpegündüz* (O. V. Kanık). [M]

GÜR sıf. (esk. türk. *kür*'den). Bol, fazla: *Bu siyah meşin kasket başının üzerinde, gür saçlarını iyice toplayamayacak kadar küçük kalıyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Yüksek, kuvvetli: *Hayreddin Beyin sesi ne gür, ne de güzeldi* (A.H. Tanpınar). *Gür su.*

— DEY. *Bahtı gür olmak,* talihi açık olmak. (M)

GÜR i. (onomatope). Gürültülü ve hızlı çalışan bir şeyin çıkardığı ses. ‖ *Gür gür etmek,* hızlı ve gürültülü çalışmak. (M)

GÜRAN (Nazmi Ziya), türk ressamı (İstanbul 1881-ay.y. 1937). Mülkiyeyi (1901), Sanayi-i Nefiseyi (Güzel Sanatlar akademisi) bitirdi (1908). İlk resim derslerini ressam Hoca Ali Rıza'dan alan sanatçı Paris'e giderek (1908) kısa bir süre Julian akademisinde, Marcel Bachet Royer'nin yanında, dört yıl da Cormon'un atelyesinde çalıştı. Paris Resim sergisine bir resmini kabul ettirdi (1912). Almanya, Avusturya müzelerinde incelemeler yaparak yurda döndü (1913). İzmir Muallim mektebi müdürlüğü, İstanbul İlk Tedrisat müfettişliği ile Güzel Sanatlar akademisi müdürlüğü (1918-1921, 1923-1927) ve akademide öğretmenlik yaptı. Üyesi olduğu Güzel Sanatlar birliğinin Ankara ve İstanbul'da açtığı sergilere katıldı. Güzel sanatlar akademisinde kişisel bir sergi açtı (1937). Paris'te edindiği batı tekniği ile Claude Monet, Cézanne, Signac gibi ressamların geliştirdiği izlenimcilik akımının yurdumuzda başarılı bir temsilcisi oldu. Bu akımı İstanbul görünümleri, yerli ışık ve renk özellikleri içinde ustaca uyguladı. Eserlerinden bir bölümü, ölümünden sonra, Resim ve Heykel müzesinde adını taşıyan salonda toplandı. (M)

GÜRAN (Refik), türk tıp profesörü ve parlamenteri (İstanbul 1873-ay.y. 1963). Tıp fakültesini bitirdi. Beşerî ve hayvanî bakteriyoloji ve bulaşıcı hastalıklar üstünde ihtisas yaptı. İstanbul Tıp fakültesi bakteriyoloji profesörü oldu. İstanbul Hıfzıssıhha müessesesi müdürlüğünde bulundu. 1927'de Bursa'dan milletvekili seçildi. 1943 Sonuna kadar teşriî görevde bulundu. Aşıların kolaylıkla hazırlanmasına yarayan özel bir cihaz icat etti. Eserleri: *Bakteriyoloji Dersleri* (1919); *Yoğurt Âmilleri Hakkında Bakteriyoloji Tetkikatı ve Türk Basili* (1924); *İstanbul'da İlk Bakteriyolojihane Tarihi Hakkında* (1947). [M]

GÜRANÎ (Molla Şemseddin Ahmed bin İsmail), osmanlı bilgini (Irak, Güran 1416-İstanbul 1488). İlk öğrenimini Irak'ta yaptı. Bağdat, Diyarbakır illerinde zamanın ünlü bilginlerinden ders aldı. Sonra Kahire'ye gitti, İbn Hacer-el Akalanî'nin Buhârî konusundaki derslerini dinledi. Müderris oldu. Berkukîye medresesinde fıkıh okuttu. Bir ara Ebu Hanife'ye karşı tutumu yüzünden sürgüne gönderildi. Sonra, tanıştığı osmanlı bilginlerinden Molla Yegan aracılığıyle Sultan Murad II'ye takdim edildi. Murad II, onu Bursa'da yaptırdığı medresede müderrislikle görevlendirdi. Daha sonra padişahın Manisa sancakbeyi şehzade Mehmed'e hocalık etti. Fatih Sultan Mehmet padişah olunca Molla Güranî'yi vezir yapmak istedi, kabul etmeyince kazaskerliğe getirildi. İstanbul'un alınmasına katıldı. Kazaskerliği sırasında kimseye danışmadan bazı kararlar vermesi üzerine Fatih Sultan Mehmed, onu Bursa vakıflarını düzenlemek yetkisiyle Bursa'ya gönderdi. Bir süre sonra padişahın bir fermanını şeriata aykırı bularak Güranî, hac bahanesiyle Osmanlı ülkesinden ayrıldı. Tekrar İstanbul'a döndü (1457). İkinci defa Bursa kadılığıyle görevlendirildi. Molla Güranî, ilk önemli eseri olan *Tefsir*'ini padişaha sundu. Bu eserden dolayı şeyhülislâmlığa getirildi. Cami, dârülhadis, hamam gibi hayır kurumları yaptırdı. Molla Güranî, daha çok din bilgini olarak tanınır. İlmî çalışmaları dışında sanatla, özellikle şiirle de ilgilendi, gazeller yazdı. Eserleri: *Gayet-ül-Mesanî fi Tefsiri Kelâm-ür-Rabbânî* (Tanrı Kelâmının Açıklanması Yolunda Tekrarın Amacı); *El-Kevser-ül-Câri ilâ Riyazi Sahih-il-Buhârî* (Sahil-ül-Buharî'nin Bahçelerine Akan Kevser); *Keşf-ül-Esrâr an Kıra'ati Eimmet-il-Ahyâr* (Hayırlı İmamların Okuyuşu Konusundaki Sırların Açıklanışı).

Bunların dışında dinî konuları işleyen birkaç eseri, İstanbul'un Türkler tarafından alınışını hikâye eden *Fetihname*'si vardır. (M)

GÜRBE i. (fars. *gürbe*). *Esk.* Kedi. ‖ *Gürbe-i deştî,* yaban kedisi. ‖ *Şütür-gürbe* («deve ile kedi»), uygun olmayan iki şey için kullanılır. (M)

GÜRBUĞA, selçuklu emîri (XI. yy. sonları). Berkyaruk'u yakalamak için Isfahan'a gönderildi, sonra Berkyaruk ile anlaştı. Musul valiliğine getirildi. (M)

GÜRBÜZ sıf. (fars. *gürbüz,* cerbezeli, zekî, bahadır). Sağlam, iyi gelişmiş, iri: *Oğulları Cemal gürbüz, arslan gibi bir gençtir* (S. F. Abasıyanık). ‖ İ. Erkek adı.

— Tar. Fütüvvet ehline verilen ad. («Gürbüz», «ayyâr» teriminin farsça karşılığıdır. Yiğit, uyanık, açıkgöz, bilgili, kavrayışlı, hileci gibi anlamları vardır. *Menâkıb-ul-Ârifîn*'de [Âriflerin Menkıbeleri] geçen bu terimden, o çağlarda «ayyâr» diye adlandırılan fütüvvet erbabına, «gürbüz» ve «rind» de denildiği anlaşılır.)

◆ **Gürbüzlemek** dönşl. f. Büyüyüp gelişmek, güçlenmek: *Kenan büyüdü, hayli de gürbüzledi; lâkin / Hâlâ ona matuf idi evvelki nazarlar* (Tevfik Fikret).

◆ **Gürbüzleşmek** dönşl. f. Gelişmek, gürbüz hale gelmek.

◆ **Gürbüzlük** i. Gürbüz olma hali. (M)

GÜRCAN (Fethi), türk binicisi (Konya Ereğli'si 1922-Ankara 1964). Askerî okullarda öğrenciyken başladığı spora Harp okulunda devam etti. Orduda binicilik alanında büyük bir varlık gösterdi. Millî Türk Binicilik ekibine seçildi (1956); aynı yıl yapılan Avrupa turnesine katıldı. Viyana Milletlerarası konkurhipiklerde «Rih» adlı atıyle «yüksek at terbiyesi» yarışması birinciliğini kazandı (1956); «atlama müsabakası»nda da birinci oldu. Atlı olimpiyat oyunlarında da Millî Türk Binicilik ekibinde yer aldı (1956), bir yıl sonra Avrupa turnesine katıldı. 22 Şubat 1962 günü çıkan silâhlı ayaklanmaya katıldığı için emekliye ayrıldı; 21 Mayıs 1963 günü başgösteren ikinci silâhlı ayaklanmada da liderler arasında görev aldığı için Mamak Askerî mahkemesince

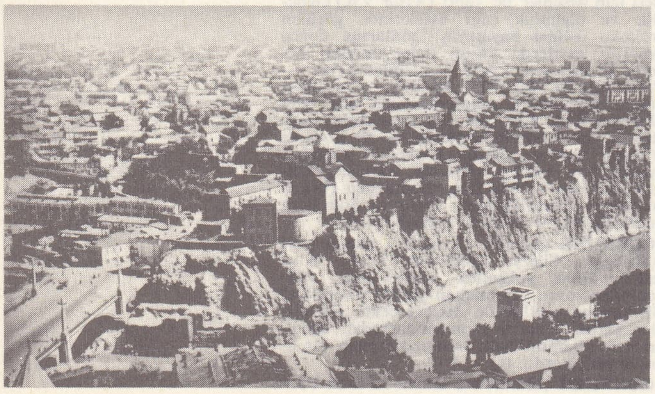

GÜRCİSTAN

Tiflis

Foto. MEYDAN; Cartier-Bresson (LAROUSSE)

ölüm cezasına çarptırıldı. (M)

GÜRCİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, rusça **Gruzinskaya Sovetskaya Sotsiyalistiçeskaya Respublika,** gürcüce **Sakartvelo,** S.S.C.B.'yi meydana getiren 15 cumhuriyetten biri. Batı Transkafkasya'da Abhaziye ve Acaristan Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyetleriyle Güney Osetya (Yugo-Osetinskaya) Muhtar Oblast'ını kapsar. Kuzeyde R.F.S.S.C., doğuda Azerbaycan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, güneyde Ermenistan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti ve Türkiye, batıda Karadeniz ile sınırlıdır; 69 670 km², 4 659 000 nüf.

COĞRAFYA

● *Fizikî Coğrafya,* Gürcistan'da Alplerin ortaya çıkmasına yolaçan büyük toprak hareketleri döneminde oluşan birbirinden farklı üç ana bölge vardır: kuzeyde Büyük Kafkas sıradağları; merkezde tektonik bir çöküntü veya çukur; güneyde Transkafkas dağları. Genellikle Avrupa ile Asya arasında sınır olarak kabul edilen Büyük Kafkas sıradağlarının güney kanatlarının tamamı (doğudaki Diklos-Mta dağı dahil) Gürcistan'dadır. Kafkas'ların en yüksek tepesi Elburz'un sınırları dışında kalmasına karşılık, ülkede birçok yüksek doruk (Şhara 5 204 m; Dzhangitau 5 052 m; Kazbek 5 050 m; Uşba 4 713 m) yer alır.

Bu tepelerin çoğu buzullarla kaplıdır. Batı'ya, Karadeniz boyunca dar bir şerit gibi uzanan kıyı düzlüklerine doğru gidildikçe dağlar alçalır. İlk sırayı meydana getiren bu dağların güneyinde çoğunlukla bunlara paralel olarak uzanan ve birbirinden kenarları dik vâdiler ve boğazlarla ayrılan daha alçak sıradağlar yer alır. Batıdan doğuya doğru bu sıradağların başlıcaları şunlardır: Gagrinski, Bzibski, Abhaz, Kodorski, Svanetski, Metrelski, Lesumski, Raşinski. Daha doğuda Büyük Kafkaslara dik olarak Suramski, Kartalinski ve Kahetinski sıradağları uzanır. Buzla kaplı tepelerden doğan ve oldukça hızlı akan birçok ırmak (Bzıb, Kodori, İnguri, Tshenis, Tskali ve Rioni v.b.) Karadeniz'e dökülür. Ayrıca Hazar denizine dökülen Kura'nın Aragvi, Lori ve Alazani gibi kolları bu bölgededir. Kuzeybatıda bir toprak kayması sonucu meydana gelen Ritsa gölü, turistik bir merkezdir.

Merkezdeki tektonik çöküntüyü Suramski sıradağları ikiye böler. Batıda kama biçiminde Kolhida alçak ovaları uzanır. Efsaneye göre burası «Altın post» ülkesidir. Dağlardan inen Rioni ve daha birçok başka ırmağın taşıdığı bol su ve killer yüzünden, ovada zamanla geniş bataklıklar oluşmuştur. Rioni ile Hobi arasında uzanan en geniş bataklıklar kurutularak tarıma elverişli hale getirildiği gibi, 1960'tan sonra yeni kurutma çalışmalarına da girişilmiştir.

Eyer biçiminde uzanan Suramski dağlarının doğusunda yüksek ve düz ovalar birbirini izler. Kura ırmağı ve kolları tarafından sulanan bu ovaların en önemlileri Gori ve Rustavi'dir. Güneyde kalan üçüncü bölge ise dağ sıralarıyle yaylalardan meydana gelir. Buraya genellikle Küçük Kafkaslar adı verilir. Asıl Kafkaslardan çok daha alçak olan bu dağların en yüksek tepesi Bol Abul dağıdır (3 308 m). Başlıca dağ sıraları Acarro-İmeretinski ve Trialetski'dir. Küçük Kafkaslar ile deniz arasında dar ve bataklık bir kıyı ovası uzanır.

Gürcistan'ın iklimi çok değişiktir. Batı kesimleri S.S.C.B.'nin en çok yağış alan yeridir. Kıyıda yılda 1 000 mm olan yağış miktarı dağlarda 2 500 mm'yi geçer. Sıcaklık, astropikal bölge özellikleri gösterir. Kışlar ılık, yazlar sıcak geçer. Sıcaklık bölgenin denizden uzaklığına ve yüksekliğine göre değişir. Batum'da ocak ayı sıcaklık ortalaması 5,56°C, temmuz ortalaması 22,-78°C'tır. Fazla yağış almayan Kura vâdisinde yıllık yağış miktarı 50,8 mm'nin altında olmakla birlikte ısı yüksektir. Arazinin engebeli oluşu birtakım mahallî iklim farkları doğurur. Özellikle yüksek yerlerde iklim oldukça serttir. Arazinin engebeli oluşu ve değişik iklim şartları yüzünden toprak ve bitki örtüsünde de yer yer büyük değişiklikler görülür. Alçak Kolhida düzlüklerinde, bataklıkta yetişen kamış ve otların dışında palmiye, bambu, okaliptüs gibi astropikal bölgelere has ağaçlar yetişir. Alçak yamaçlarda daha çok sarmaşık ve orman asmasıyle örtülü meşe ve kayın ormanları vardır. Daha yükseklerde bu ormanların yerini kafkas köknarı ve ladin ağacı gibi kozalaklılar alır. Tepelere doğru gidildikçe de rododentron ve azalea'lara rastlanır. Bunların üstünde ise alpin çayırları, daha tepelerde kaya ve buzlar görülür. Kuru olan doğudaki stepler ise çıplaktır, bu bölgede ancak yaylalarda yetişen bitkilere rastlanır. Toprağı çok çeşitli olan Gürcistan'da Kolhida ovasında bataklık çamurları ve alüvyonlu topraklar, yamaçlarda ise kızıl toprak ve kahverengi bir orman toprağı yer alır. Doğuya doğru gidildikçe siyah ve kestane renginde topraklar göze çarpar.

● *Beşerî coğrafya.* Eldeki tarihî ve arkeolojik belgelerden edinilen bilgiye göre Gürcü halkı eskiden beri Gürcistan'da yaşayan yerli halkla, çok eski devirlerde Anadolu'dan buraya gelen kabilelerin karışmasından meydana gelmiştir. Daha sonraları yunanlılar, iskitler, iranlılar ve ermeniler de bu bölgeye gelerek yerli halkla karışmıştır.

Gürcü tipi genellikle saçı koyu renkli, ince, uzun, sağlam yapılı ve atletik bir vücuda sahiptir. Açık tenli, gür sakallı ve çoğu koyu renk gözlüdür. (Mavi ya da gri gözlü olanlar yüzde 30 civarındadır.) Burunları Ermenilerinki gibi çıkıntılı ya da düzdür. Bunun dışında bir de kısa boylu, tıknaz ve esmer gürcü tipi vardır. Kadınlarının güzelliği, akıllılığı ve alçakgönüllülüğü bütün dünyaya ün salmıştır. IV. yy.dan beri hıristiyan olan Gürcülerin, yunan-ortodoks mezhebine bağlı muhtar bir millî kiliseleri mevcuttur. Uzak bölgelerde hâlâ putperestlik devrinden kalma bazı törenler yapılır. Akraba bir ırk olan Lazlar ve Batum yöresinde yer alan Acaristan halkı Osmanlıların etkisiyle İslâmiyeti kabul etmiştir.

Her ne kadar Gürcistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlar farklı özelliklere sahiplerse de, genellikle bütün Gürcüler neşeli ve arkadaş canlısıdır. Hemen hepsi sporu sever, ava ve savaş oyunlarına düşkündür. Özellikle şarap içmeğe bayılırlar; genellikle hoşgörü sahibi ve açık fikirlidirler; ama kadınlarının namusu konusunda çok hassas davranırlar ve millî geçmişleriyle övünürler. Şiir, müzik, bale, opera, resim gibi bütün sanat, edebiyat ve bilim dallarında büyük bir yeteneğe sahiptirler.

TARİH

● *Tarihöncesi.* Son zamanlarda yapılan arkeoloji araştırmaları Paleolitik ve Neolitik devirlerde Gürcistan Sovyet Sosyalist cumhuriyetinde yaşayan insanlar hakkında daha çok bilgi edinilmesini sağladı. Alçak Kolhida düzlüklerinde, merkezî Gürcistan'daki Harami vâdisinde ve Güney Osetiya'da yapılan kazılarda Neolitik devre ait kalıntılar bulunmuştur. Bu bölgelerde davar besleyen ve tarımla uğraşan, çalıştıkları toprağa yerleşmiş kabilelerin yaşadığı anlaşılmıştır. Neolitik devre ait bulunan el değirmenleri ve taştan yapılmış oraklardan, Gürcistan'da tahıl tarımı yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu devirde toprak, taş kazmalarla kabartılmaktaydı.

Eski devirlerde Kafkasya'ya madenciliğin anayurdu gözüyle bakılırdı. Gürcistan'da da Bronz devri M.Ö. II. binyılın başında başlamıştır. B.A. Kuftin tarafından Trialeti'de yapılan araştırmalardan ilgi çekici sonuçlar elde edilmiştir. Bu bulgulara göre, M.Ö. II. binyıl boyunca merkezî Gürcistan'da davar besleyen kabileler yaşamaktaydı. Bunların önderleri zengin ve güçlü kişilerdi. Nitekim kral mezarları olan tümseklerin içinden bu devre ait altın ve gümüşle işlenmiş testiler çıkmıştır. Bunlardan bazılarının üstüne bu insanların Asya kültlerinin etkisinde kaldıklarını gösteren ve dinî törenleri canlandıran resimler basılmıştır.

● *Gürcü milletinin kaynakları.* M.Ö. I. binyılın başlarında Asur ve daha sonra Urartu (Ermenistan) tutanaklarında bugünkü Gürcülerin ataları olan halklardan söz edilmektedir. Bundan başka bunların arasında daha sonra Gürcistan'ın güneybatı eyaletlerinden biri olan ve Tao'ya yerleşen Taohoi'lerin atası Diauhi ya da Diaeni adlı bir milletle, bir de Karadeniz'in doğusunda geniş topraklara sahip olan Kolçi'lerin atası Kulha adlı bir milletten de bahsedilmektedir. Varlıklı Kolçi'lerin ünü çok erken devirlerde Yunanistan'a kadar yayılmış ve bu ve Medeia ile «Altın post» efsanesinde sembolik bir şekilde yerleşmiştir.

Gürcülerin ilk dönemlerinde adı geçen diğer halkların arasında Asurluların Tabali ve Muski dedikleri kabileler de yer alır. Ezekiel bunlardan Tubal ve Meşeç (Muşki), klasik yazarlar da Tibareni ve Moskoi diye bahsederler.

VII. yy.da Kimmer'lerin Anadolu'yu istilâsı sonucu Gürcistan'a buradan birçok kavim gelmiş, bunlar sonradan Kura vâdisinde yaşayan yerli halkla kaynaşmıştır. Nitekim Milâttan hemen sonraki yüzyıllarda burada önemli bir krallık olan İberia krallığı kurulmuştur. Bu krallık bugünkü Kartliya ve Kahetia bölgeleriyle Samtshe ve Güneybatı Gürcistan'ı içine alıyordu. Batıda kalan Kolçis'te ise Miletos'lu yunan sömürgecileri vardı. Kolçis, bir süre sonra Pontos kralı Mithradates'in hâkimiyeti altına girdi, Pompeus'un akınları sonunda ise M.Ö. 65'te İberia, Kolçis ve Gürcistan'ın Karadeniz kıyılarına Roma hâkim oldu.

● *Ortaçağlar.* Gürcistan 330'da Hıristiyanlığı kabul etti. Bundan sonraki üç yüzyıl boyunca Gürcistan, Bizans ve İran imparatorlukları arasında çıkan anlaşmazlıklara sahne oldu. Karadeniz kıyısında yer alan Lazika, Bizans ile yakın ilişkiler kurdu. İberia ise İran denetimi altına girdi. V. yy.da ortaya çıkan kral Vahtang Gorgaslani adlı efsanevî bir kahraman ancak bir süre için Gürcistan'ın millî bağımsızlığını koruyabildi. 531-579 Arasında Sasanîlerin hükümdarı olan Hüsrev I, İberia krallığını ele geçirdi. Bundan sonraki üç yüzyıl boyunca her eyalet bölgenin nüfuz sahibi kişileri tarafından yönetildi. Bu yöneticiler sıra ile İranlılara, Bizanslılara ve M.S. 654'ten sonra da Araplara hizmet ettiler. M.S. 654'ten sonra arap halifeleri Tiflis'te bir emîrlik kurdu.

Bundan bir süre sonra milliyetçilik hareketleri gelişti, sonunda Gürcülerin topraklarıyle akraba olan İberia'lı ve Kafkasyalıların yaşadıkları bütün topraklar birleşti. Bu hareket, eskiden beri Ermenistan ilişkilerinde önemli bir rol oynamış bulunan Bagratlılar ailesi tarafından gerçekleştirildi. VIII. yy.ın sonuna doğru Bagratlılardan Büyük Aşot I, Güneybatı Gürcistan'da Tao'daki Artanuji'ye yerleşti. Bizans imparatoru tarafından kendisine *kyropalates* (sarayın bekçisi) sıfatı verilen Aşot I, bir süre sonra bizans imparatorlarının ve arap halifelerinin zayıflamasından yararlanarak kendini İberia hanedanının vârisi ilân etti. Kral Bagrat III (975-1014), daha sonra Doğu ve Batı Gürcistan'daki bütün prenslikleri bir merkez etrafında toplayarak devleti kurdu. 1122'ye kadar müslümanların elinde kalan Tiflis bu tarihte kral David II Agmaşenebeli (1089-1125) tarafından Gürcistan'a katıldı.

Gürcistan devletinin en güçlü ve parlak dönemi kraliçe Tamara'nın hüküm sürmüş olduğu dönemdir. Bu devirde devletin sınırları Azerbaycan'dan Çerkezistan'a, Erzurum'dan Gence'ye (Kirovâbâd) uzanıyordu. Gürcistan bir Kafkas Birliği imparatorluğu haline gelmişti; Trabzon ve Şirvan da, imparatorluğa bağlı birer prenslik durumundaydı. Fakat 1220'den sonra Moğolların Transkafkasya'ya akınlar yapmağa başlamalarıyle birlikte Gürcistan'ın altın çağı da sona ermiş oldu. Doğu Gürcistan, Hülâgû sülâlesinden gelen moğol İlhanlılara bağlı bir prenslik haline geldi. Suram sıradağlarının batısında kalan İmeretia bölgesi de yine Bagrat'lı yöneticilerinin soyundan gelen prenslerin idaresinde bağımsızlığını korudu. «Parlak» diye anılan Gürcistan kralı Giorgi V zamanında (1314-1346) Gürcistan bir dereceye kadar toparlandıysa da Timur'un 1386-1403 yılları arasında giriştiği akınlar ülkenin iktisadî ve kültürel hayatında bir daha onarılması imkânsız yaralar açtı. Tek merkeze bağlı Gürcistan krallığının son kralı Aleksandr I oldu (1412-1443). Onun ölümünden sonra oğulları krallığı küçük prensliklere bölerek aralarında paylaştılar.

● *Türk ve Pers hâkimiyeti.* Türklerin 1453'te İstanbul'u almasıyle Gürcistan'ın batılı hıristiyanlarla bütün bağları koptu. 1510'da Türkler İmeretia'yı istilâ ederek başkent

GÜRCİSTAN (edebiyat)

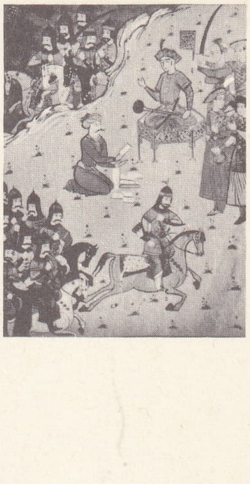

Rust'aveli'nin «Panter Derisindeki Adam» adlı eseri için yapılan iki resim (XVII. yy. minyatürü)

Foto. Magnum-Photo, Gensac (LAROUSSE)

Kytaisi'i işgal ettiler. Kısa bir süre sonra da İran şahı İsmail I, Kartabinia'yı ele geçirdi. Her ne kadar Korkunç İvan ve bazı Moskova prensleri Gürcistan'daki küçük hıristiyan krallıklarıyle ilgilendilerse de, ülkeyi paylaşan müslüman kuvvetleri karşısında başarıya ulaşamadılar. 1578'de Türkler bütün Transkafkasya'yı ve Tiflis'i almışlardı. Fakat Şah Abbas I (1587-1629) Türkleri buradan çıkararak bölgeye hâkim oldu. Abbas I, binlerce hıristiyan Gürcü'yü İran'ın uzak bölgelerine sürdü. Mukran hanedanına bağlı genel valiler zamanında Gürcistan'da bir süre sükûnet hüküm sürdü. 1658-1723 Arasındaki bu dönemde Gürcistan'ı şahların himaye ettiği genel valiler Tiflis'ten yönetti. Muhranî yöneticilerinin en ünlüsü 1703-1711 arasında Kartliya'da valilik, 1723'e kadar da fasılalarla krallık yapan Vahtang VI'dır. Çıkardığı kanunlarla ün kazanan Vahtang, Gürcistan'a matbaayı getirdiği gibi bilim adamlarından meydana gelen bir komisyonu Gürcistan'ın vakayinamelerini hazırlamakla görevlendirmişti. Fakat 1722'de Safevî hanedanının çökmesiyle Gürcistan yeniden Osmanlılar tarafından istilâ edildi. Bu sefer de Türkleri, pers hükümdarı Nadir Şah çıkardı. Nadir Şah Kartliya'yı Bagratlıların Kakia sülâlesinden gelen Teymuraz'a (1744-1762) verdi. Teymuraz'ın ölümünden sonra oğlu Erekle II, Kartliya ve Kahetiya krallıklarını birleştirdi, merkez Gürcistan olmak üzere bir Kafkas devletleri birliği kurmağa çalıştı. Kral Solomon I (1752-1874) yönetimindeki İmeretia da Türk hâkimiyetinden çıktı.

● *Rusya'ya katılma.* Lezgia dağlılarının Dağıstan'dan çıkarak yaptıkları akınlar Gürcistan'ı iktisadî bir baskı altına alıyor ve ortaya birçok güçlük çıkarıyordu. Bu sebeple Erekle, Rusya'ya dönük bir siyaset izlemeğe başladı. 24 Temmuz 1783'te Erekle ile Büyük Katerina arasında Georgievsk antlaşması imzalandı. Buna göre Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti altına alıyor, Erekle de Rusların metbuluğunu kabul ediyordu. Fakat Rusya yeni müttefiğini kısa bir süre sonra yalnız bıraktı. Nitekim Erekle ve Gürcüler iranlı Ağa Muhammed Han Kaçar'ın azgın ordularına tek başlarına karşı koymak zorunda kaldılar. Tiflis 1795'te yağma edildi. Erekle, 1798'de üzüntüsünden öldü. Oğlu Giorgi XII krallığı kayıtsız şartsız deli imparator Pavel I'in eline teslim etmeğe hazırlandığı bir sırada Pavel I ve Giorgi XII anlaşmayı gerçekleştiremeden öldüler. 1801'de Aleksandr I, Pavel'in Kartliya ve Kahetiya'yı Rus imparatorluğuna katma fikrini yeniden ortaya attı. 1783 Antlaşmasına aykırı olarak Bagratlı hanedanı bir kenara bırakılarak yerine Rus asker valiler getirildi. Valiler krallık ailesinden hayatta kalanları ülkeden sürdüler ve halk ayaklanmalarına yolaçacak şekilde hareket etmeğe başladılar. Batı Gürcistan'daki İmeretia krallığı 1810'da Guria, Mingrelia, Svanetia ve Abhaziya'da 1829, 1857, 1858 ve 1864'te Rusya'ya katıldı. Uzun süre osmanlı yönetiminde kalmış olan Poti ve Batum limanlarıyle Güneybatı Gürcistan toprakları da 1877-1878 savaşıyle son bulan çeşitli çarpışmalarla Türklerden alınarak Rusya'ya katıldı.

● *Millî diriliş.* Dağıstan'lı Lezgi'ler, İranlılar ve Türklerle çarpışan Ruslar, sonunda bütün Gürcistan'ın millî birliğine kavuşmasını sağladılar. Genel vali prens M.S. Vorontsov'un zamanında (1845-1854) ticaret ve ekonomi hızla gelişti. Tiflis'te çeşitli kurumlar kuruldu, bir de tiyatro açıldı. 1861'de rus kölelerinin hürriyetlerini elde etmelerinden sonra, 1864'ten itibaren de Gürcistan'da köylüler ağır şartlar altında bile olsa kölelikten kurtuldular. Eski ataerkil yaşayış sistemi eğitim sayesinde yavaş yavaş değişmeğe başladı. Gürcistan Avrupa'nın etkisi altına girdi. 1872'de Tiflis - Poti arasında bir demiryolu yapıldı. Rus, ermeni ve batılı işadamları maden ocaklarını çalıştırmağa, fabrika ve büyük işletmeler kurmağa başladılar. Köylülerin huzursuzluğu, işçi sınıfının gelişmesi, keyfî ruslaştırma siyaseti ve Aleksandr III'ün (1881-1894) bunu zorla azınlıklara benimsetmeğe çalışması işçiler arasında kaynaşmalara ve orta sınıf içinde millî duyguların gelişmesine yolaçtı. Çarlık siyasî bir teşkilâtın kurulmasına izin vermediği için sosyal konular gazetelerde, romanlarda ve mahallî meclislerde hararetle tartışılır oldu.

«Millî diriliş»in önderi prens İlya Çavçavadze (1837-1907) idi. Çavçavadze aynı zamanda *Pirveli dasi* ya da «İlk grup» adını taşıyan edebî ve toplumsal bir akımın da başıydı. Bu grubu Giorgi Tseteeli'nin (1842-1900) yönettiği ve daha radikal olan bir «İkinci grup» (*More dasi*) izledi. Bunun arkasından da 1893'te Noe Zhordania (1868 -1953), Karlo Çheidze ve diğerlerinin kurarak yönettiği, aslında kanun dışı sosyal demokrat bir parti olan «Üçüncü grup» (*Mesame dasi*) ortaya çıktı. Bu «Üçüncü grup» marksist öğretiyi benimsemişti, 1898'den sonra üyelerinin arasına Yosef Diugaşvili de (Stalin) katılmıştı. Fakat Jordania başkanlığındaki menşevikler partide denetimi ellerine geçirince Stalin, Lenin ile birleşmek üzere Kafkasya'dan ayrıldı.

Rusya'daki 1905 ayaklanması Gürcistan'da çeşitli karışıklıklara ve gerilla savaşlarına sebep oldu. Bu karışıklıklar daha sonra Kazaklar tarafından son derece kanlı bir şekilde bastırıldı. 1917 Mart ihtilâlinden sonra Transkafkaslardaki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Petrograd'ın denetimindeki Ozakom adlı bir komite tarafından yönetilmeğe başladı. Aynı yıl bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi Transkafkasya'nın aslında menşevik olan siyaset adamlarını Rusya'dan ayrılmağa zorladı. Biraz da istek dışı meydana gelen bu ayrılıktan sonra yeni bir Transkafkas yönetimi kuruldu. Fakat milliyetçi tutumlar ve batıdan gelen Türklerin ilerlemesi karşısında yeni birlik dağıldı. 26 Mayıs 1918'de Gürcistan bağımsız bir devlet kurarak Almanların himayesine sığındı. Fakat 1918'de Almanların yenilgiye uğraması üstüne, İngilizler Gürcistan'ı işgal etti. Gürcüler İngiliz işgalinden memnun olan Anton Denikin ve ona bağlı olan Beyaz Ruslar'ı bolşeviklerden daha tehlikeli gördükleri için çarlık rejimini yeniden kurmak için girişilecek bir harekete katılmayı reddettiler ve İngilizler 1920 temmuzunda Batum'u boşalttılar.

Müttefikler Gürcistan'ın bağımsızlığını 1920 ocağında tanımışlardı. 7 Mayıs 1920'de yapılan bir Rus-Gürcü antlaşmasıyle S.M. Kirov yönetiminde bir rus heyetinin Tiflis'e yollanmasına karar verildi. Bu heyet Gürcistan'daki rejimi devirmek ve bolşevik yönetimin kurulması için gerekli zemini hazırlamakla görevlendirilmişti.

● *S.S.C.B.'ye katılma.* 1921 Ocağında müttefikler Gürcistan cumhuriyetini tanıdıklarını bildirdiler, fakat Gürcistan Milletler cemiyetine kabul edilmedi. Bundan bir ay sonra gürcistanlı iki bolşevik önder Stalin ve Ordjonikidze'nin emirleriyle hareket eden Kızılordu, Gürcistan'a girdi ve 25 şubatta Tiflis'te sovyet rejimi kuruldu. Stalin ve Ordjonikidze kendi ülkelerinde bir Sovyet cumhuriyeti kurduktan sonra Gürcistan'ı federal bir Transkafkas Sovyet Sosyalist cumhuriyetine kattılar ve ülkenin muhtariyetine son verdiler. Milliyetçilik akımlarını yok etmek ve ülkeyi diğer sovyetlerle kaynaştırmak amacıyle bir süre bir baskı rejimi uygulandı. Eylemci milliyetçiler yok edildi, Gürcistan kilisesi dağıtıldı, hattâ Gürcü Komünist partisi bile mahallî milliyetçilerden arındı.

Menşevik gürcülerin daha önceden bütün önemli sanayii millîleştirme şeklinde bir sosyalist siyaset gütmüş olmaları, yeni düzenin yerleşmesine yardımcı oldu. Fakat köylüler birkaç kere komünist rejime karşı ayaklandılar. Raikosro Cologaşvili'nin önderliğini yaptığı 1924 ayaklanması bunların en yıkıcı olanıydı ve Kızılordu tarafından bastırıldı.

5 Aralık 1936'da Transkafkas Federal cumhuriyeti dağıtıldı. Gürcistan S.S.C.B.'nin asil üyesi oldu. Stalin anayasası ülkeye ve yurttaşlarına istedikleri zaman S.S.C.B.'den ayrılmak da dahil olmak üzere birçok hak tanıdı. Eski mahallî bolşevik önderlerin birçoğu 1936-1937 yıllarında Troçki taraftarı oldukları sebebiyle temizlendi. Sovyet Gizli polisi N.K.V.D.'nin başına geçen L.P. Beria bir gürcüydü. Tarımın kolektifleştirilmesi ve sanayileşmesi kısa zamanda başarıldı. Gürcistan Bilim akademisi de dahil olmak üzere kamu yararına birçok kurum açıldı. Halk sağlığı ve öğretim alanında büyük gelişmeler oldu. Gürcistan 1960'ta S.S.C.B.'nin maddî yönden elde ettiği servetlerden önemli ölçüde yararlandı.

● *Nüfus, yönetim ve sosyal şartlar.* 1959 Sayımına göre Gürcistan'ın nüfusu 4 044 045'tir. Bu nüfusun yüzde 58'i, yani 2 333 148'i kırlarda, 1 712 897'si de şehirlerde yaşamaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu (yüzde 64) Gürcüler teşkil eder. Yüzde 11'ini ermeniler, yüzde 10'unu da ruslar meydana getirir. Daha küçük azınlıklar halinde yaşayanlar da acarlar, abhazlar ve osetlerdir. 34 Şehir ve 37 idare bölümü vardır, bunların en büyüğü başkent Tiflis'tir. 694 664 nüf. Diğer büyük şehirler 128 203 nüfuslu Kytais, Acaristan Muhtar Sovyet Sosyalist cumhuriyetinin başkenti Batum (82 328 nüf.), Abhas Muhtar S.S.C.B.'nin başkenti Suhumi (64 730 nüf.), Rustavi (62 395 nüf.) ve eski adı Staliniri olan Güney Osetya (Yugo-Osetiniskaya) Muhtar Oblast'ının başkenti Tshinvali'dir (21 641 nüf.).

Gürcistan S.S.C.B.'nin anayasası 1936'da kabul edilmiştir. 1959'da seçilmiş olan Yüksek Sovyet şûrası 368 milletvekilinden meydana gelir. Cumhuriyet idarî olarak bağımsız şehir ve *Rayon*'lara bölünmüştür. Devrim'den sonra modern sosyal kurumlar Gürcistan'da da yer almış, öğretim, edebiyat ve sağlık gibi kamu hizmetlerinde büyük ilerlemeler yapılmıştır. 1960'ların başında hastahanelerinin sayısı 660'ın üstündeydi. Doktorların sayısı da nüfusa oranla oldukça yüksektir (10 000 kişiye 30 doktor). Karadeniz kıyıları boyunda birçok sanatoryum ve dinlenme evi vardır. Bunlar S.S.C.B.'nin her tarafından gelen insanlarla dolup taşar. Sanat ve hayal gücü yetenekleri yüksek olan Gürcüler öğretime de çok önem vermişlerdir. Tiflis'te bir Bilim akademisi ve bir Tarım Bilimleri akademisi vardır. Bütün ülkede 155 bilim kurumu, 18 yüksek öğretim kuruluşu ve 4 500'ü aşkın okul vardır.

Her ne kadar millî kıyafetlere günlük hayatta artık yer verilmiyorsa da bunlar bayramlarda hâlâ giyilmektedir. Geleneksel gürcü halk müziğini ve halk danslarını yaşatan birçok topluluk vardır. Bu toplulukların ünü S.S.C.B.'nin de sınırlarını aşarak dünyaya yayılmıştır. Tiflis'te bir gürcü operası ve balesi de bulunmaktadır.

İKTİSAT

Gürcistan, ikliminin özellikleri sayesinde S.S.C.B.'nin en önemli tarım bölgelerinden biri olmuştur. Burada en önemlisi çay olmak üzere birçok astropikal ürün yetişir. Karadeniz'e bakan kırmızı topraklı tepe yamaçları temizlenerek çay üretimine elverişli duruma getirilmiştir. S.S.C.B.'de yetişen çayın yüzde 95'i buradan çıkar. Çay toplama işleminin büyük kısmı bugün makinelerle yapılmaktadır. Kolhida ovalarının kurutulmuş kısımlarında ve kıyıların kuzey ve güney bölgelerinde portakal, limon, greypfrut gibi turunçgiller yetişir. Gürcistan'da çıkan turunçgiller bütün S.S.C.B. üretiminin yüzde 98'ini teşkil eder. Batı Gürcistan'ın dağ yamaçlarında ve doğudaki ovalarda üzüm bağları yer alır. «Sinandali» gibi gürcü şarapları S.S.C.B.'de yapılan şarapların en iyisidir. Batı kesimlerde geniş bir alan üzerinde zeytin, incir, trabzon hurması, nar ve erik yetişir. Ayrıca elma, şeftali, armut, kiraz ve kayısı gibi yemişler de boldur. Tung ağaçlarından bitkisel yağ elde edilir. İpek böceği yetiştirebilmek için de dut ağaçlarından yararlanılır. Tarla ürünleri arasında tahıllar önemli bir yer tutar. Toprakları daha kuru olan doğuda sulama ile kışlık buğday yetiştirilir. Kura ve Alazani vâdilerinde de birkaç sulama merkezi kurulmuştur. Batıda daha çok mısır üretilir. Daha yüksek yerlerde de yazlık buğday ve arpa ekilir. Sanayi bitkileri arasında tütün en başta gelir. Ayrıca parfüm yapımında kullanılan ıtır, gül, süpürge otu ve yaseminden başka Abhaz cumhuriyetinde de özellikle reyhan yetişir, bunlardan başka şeker pancarı, sebze ve bol miktarda kavun ekilir. Dağlardaki yüksek otlakların doğusunda ise çiftlik hayvanları, koyun ve keçi, batısında da sığır beslenir. Ayrıca tavuk çiftlikleri de gelişmiştir. Sanayide madencilik büyük bir yer tutar. Kvirila vâdisindeki Ciatura, dünyanın en geniş manganez yataklarına sahiptir. Buradan Poti limanına sevkedilen manganez daha sonra çeşitli bölgelere dağılır. Tkibuli ve Tkvarçeli'de kömür

üretilir. Bu kaynaklar çok geniş olmamakla birlikte yakın çevrede hiç kömür bulunmadığından büyük bir önem taşır. Doğuda, Mirzaani yakınlarında petrol bulunmuştur. Bakû'dan gelen petrol boru hattının ağzında bulunan Batum'da önemli petrol rafinerileri kurulmuştur. Kytais yakınlarında baryum, andesit ve kaolen elde edilmiştir. Gürcistan'da ağır sanayi 1950'de Rustavi'de demir çelik tesislerinin kurulmasından sonra gelişmiştir. Bu tesislerde Bakû petrol sanayiinde kullanılmak üzere özel çelik borular yapılmaktadır. Ciatura yakınlarındaki Zestafoni'de elektrikli fırınlarda demir alaşımları elde edilmektedir. Makine sanayii Tiflis'te toplanmıştır. Tiflis'te her türlü makine araçları, Kytais'de kamyon, Batum'da çay toplama makineleri, Poti'de de tulumbalı tarak dubaları yapılır. Ayrıca Batum, Tiflis ve Rustavi'de kimya sanayii hızla gelişmektedir. Geniş ormanlardan yararlanan kerestecilik ve tahta sanayii de ilerlemiştir. Bu dalda bambu ve okaliptüs ağaçları bile kullanılmaktadır. İnguri'de kâğıt, Tiflis'te cilâ, Mtsketa'da kibrit, öteki bölgelerde de ev eşyası, parke ve müzik âletleri yapımı gelişmiştir. Geniş bir dokuma ve besi maddeleri sanayii de vardır. Hidroelektrik enerji çok boldur; 1960 yılının başında faaliyet halinde olan hidroelektrik sanayiinin merkez sayısı 200'ün üstündeydi. Tiflis, elektriğini Kura üstündeki Zemo-Avcala merkezinden alır.

Başlıca ulaşım yolu Karadeniz kıyısı boyunca Tuapse'den Sukumi'ye kadar uzanan demiryoludur. Bu yol Tiflis ve Bakû'ya kadar da uzanır. Bu anakoldan ayrılan hatlar ermeni şehri Erivan'a, Türkiye, İran, Batum, Poti, Tkvarceli ve Ciatura'ya bağlanır. XIX. yy.da Kafkasya'yı işgal altında tutarken Rusların yaptıkları üç ana kara yolu vardı. Sonradan onarılan bu yollar Büyük Kafkas sıradağlarını aşar. Gürcistan askerî yolu Tiflis ile Ordjonikidze'yi birbirine bağlar ve Krestoviy geçidinden geçer. Kutaisi ile Ordjonikidze'yi bağlayan Oseti askerî yolu Mamisonaki geçidinden, Suhumi ile Çerkask arasında Suhumi askerî yolu da Kluhorski geçidinden geçer. En büyük havaalanı Tiflis'tedir. İklimin güzelliği, özellikle kışların ılık geçmesi, manzaraların, bitki örtüsünün çeşitliliği ve kıyıda alabildiğine uzanan kumsallar sayesinde Gürcistan S.S.C.B.'nin en gözde dinlenme yerlerinden biri olmuştur. Bütün kıyı, tatil köyleriyle doludur, bunların arasında en ünlü olanı da Suhumi'dir. (LM)

GÜRCÜ i. Gürcistan halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. || [isim tamlamalarında] Gürcistan halkına ait: *Gürcü kıyafeti.*

— Din. *Gürcü kilisesi.* Bk. ANSİKL.

— Ed. *Gürcü edebiyatı.* Bk. ANSİKL.

— Leng. *Gürcü dili.* Bk. GÜRCÜCE.

— ANSİKL. Din. *Gürcü kilisesi,* bizans kilisesinin âyin usullerini kabul etmiş olan kilisedir. Hıristiyanlık Gürcistan'a 320-330 yıllarına doğru girdi. Antakya kilisesi IX. yy.a kadar burada hâkim durumdaydı. Gürcü kilisesinin başında ise Mtzkheta başpapazı vardı. Bu başpapazlar yüzyıllar boyunca Antakya kilisesinin rakibi olmuşlardır. 1811'de Ruslar bu başpapazlığı kaldırarak kiliseyi ruslaştırmağa çalıştılar. Rus ihtilâli bu başpapazlığı yeniden kurdu; ama kilise Moskova'ya bağımlıdır.

— Ed. *Gürcü edebiyatı* tarihi, komşusu Ermenistan'da da olduğu gibi bölgenin IV. yy.da hıristiyan olmasıyle başlar. Hıristiyanlığın yerleşmesiyle kutsal kitapları anadile aktarmak, dolayısıyle bir alfabe yapmak ihtiyacı doğdu. *İncil* V. yy. Ermenicesinden çevrildi. Kısa bir süre sonra *Resullerin İşleri* kitabıyle *Mezmurlar* da çevrildi. Sonraları Nyssa'lı Gregorios, Nazianzos'lu Gregorios, İoannes Khrysostomos, Büyük Basileios gibi yunanlı «kilise babaları»nın da kitapları gürcü diline aktarıldı. Gürcü menşeli edebiyat, azizlerin hayatlarını anlatan metinlerle başlar. Bunların içinde günümüze kadar gelen en eski eser, Aziz Shushanik'in hayatını anlatır (yaklş. ol. 480 yıllarında yazılmıştır). Diğer eski metinler arasında Gürcistan'ın Aziz Nino tarafından hıristiyanlaştırılmasını dile getiren bir eser ve V. yy. da yaşamış bir kahraman olan kral Vahtang Gorgaslani'nin efsanevî maceralarını yansıtan bir metin sayılabilir. Bu konuların çoğu sonradan gürcü vakayinamelerine (*K'art'lis Tskhovreba*) işlendi. Bir Buddha efsanesi olan *Barlaam ve Josaphat* hikâyesi IX. yy.da Araplar aracılığıyle Gürcistan'a ulaştı. Bu hikâyeye hıristiyan unsurları katan ilk kavim Gürcüler oldu. Gürcistan'da ilk felsefe okulunu yeni-eflatuncu olan İoannes Petridsi kurdu (öl. yaklş. ol. 1125). Mikhael Psellos ve İoannes İtalos gibi bizanslı bilginlerin öğrencisi olan Petridsi, gürcü ortodoksluğuna daha derin metafizik bir anlam kazandırmağa çalıştı.

Dinî gürcü edebiyatının asıl kaynağı Bizans - Yunan kültürü olmasına karşılık, ortaçağ edebiyatının macera romanları ve destanları, fars edebiyatının etkisinde kaldı; ayrıca Kafkas folklorundan gelen unsurlar da bu eserlerde vardır. Nesir şeklinde yazılmış en önemli macera romanları XII. yy.da T'mogvi'li Sargis tarafından bir iran macera romanından adapte edilen *Visramiani* (Vis ile Ramin'in Aşk Maceraları) [eserin menşei Parth'lara kadar iner] ve *Amiran-Darejaniani* Khoni'li Musa'ya atfedilen maceralar dizisidir. Din dışı şiirlerin başlangıcı da aynı devre rastlar. Yoane Şavt'eli ve Şahruhadze adlı şairler, kral David II (1089-1125) ve kraliçe Tamara (1184-1213) için lirik tarzda methiyeler yazdılar. Gürcü edebiyatının altın çağında ortaya çıkan en güçlü eser, Şot'a Rust'aveli'nin *Vep'khis-taosani* (Panter Derisindeki Adam) adlı epik eseridir. Bu eserde ideal arkadaşlık, şövalye aşkı ve kahramanlık kavramları ince ve bilgiç bir tarzda anlatılır. Rust'aveli'nin kraliçe Tamara zamanında gerçekten yaşayıp yaşamadığı kesin olarak bilinmemektedir. Daha sonra yaşamış bir şairin takma adı olması ihtimali de vardır. Kurduğu şiir geleneği Moğol akınlarıyle yıkıldıysa da, XVII. yy.da Teymuraz I (1589-1663) ve Arşil (1647-1713) adlı şairler bu geleneği yeniden canlandırdılar. XVIII. yy.da, lûgatçi Sulhan - Saba Orbeliani (1658-1725), masalları *Dsigni Sibrdzne-Sitsruisa* (Akıl ve Yalanlar Kitabı) adlı kitapta toplandı. Tiflis'te bir matbaa kuran kral Vahtang VI (1625-1737), gürcü kroniklerini tamamlayarak bastırdı. Devrin başlıca şairleri David Guramisvili (1705-1792) ile Besiki diye anılan Besarion Gabaşvili'dir (1750-1790).

1801'de Gürcistan Rus hâkimiyetine girince avrupa edebiyatı ile kaynaştı. Aleksander Tçavçavadze (1786-1846) romantik şiirler yazmağa başladı, ayrıca lord Byron tarzında yazan genç ozan Nicholas Barat'asvili de (1817-1845) aynı türde ilgi çekici eserler verdi. Modern gürcü tiyatrosunun kurucusu olan Giorgi Erist'avi'nin (1811-1864) önderliğinde alaycı komedi gelişti.

Lavrenti Ardaziani (1815-1870) ve İlia Çhavtçhavadze (1837-1907) gibi yazarlar gerçekçi romanın temsilcisi oldular. İlia Çhavtçhavadze ayrıca Gürcistan'da son zamanlarda deneme, gazetecilik ve şairlik gibi alanlarda en çok ün kazanmış kişilerden biridir. Aleksander Qazbegi (1848-1893) ve Vazha P'şaela (1861-1915) gibi yazarlar hikâye ve şiirlerinde Gürcü dağlılarının hayatlarını canlandırdılar. En önemli şair ve edebiyatçılardan biri de millî şiirler yazan Akaki Dseret'eli'dir (1840-1915). Shakespeare'in bazı oyunlarını İvane Makhabeli (1854-1898) çevirmiştir.

Çarlık rejimi sırasında gürcü edebiyatı genellikle propagandacı ve ahlâkçı bir tutum sürdürdü. Daniel Çonk'adze (1830-1860) tarafından yazılan ve romantik bir hikâye olan *Suramis Tsikhe* (Suram Şatosu) bile o devirdeki köleliği tenkit eder. Sovyet rejimi altında Paolo Yashvili, Titsian Tabidze ve Miheil Javahişvili gibi büyük şair ve edebiyatçılar 1937'de Stalin'in emriyle öldürüldüler. Buna rağmen Yoseb Grişaşvili (1889) gibi şairler, Şalva Dadiani (1874-1959) gibi oyun yazarları ve Konstantine Gamsahurdia (1891) gibi romancılar orijinalliklerinden bir şey kaybetmeden yazı hayatını sürdürdüler. (L)

GÜRCÜCE i. (*gürcü*'den *gürcü-ce*). Gürcülerin konuştuğu dil.

— ANSİKL. *Gürcüce,* svani, mingrelia dilleri ve Lazca ile birlikte Kafkas dil öbeğine bağlı Kartveli dalını meydana getirir. Kafkas dil öbeğinde eski edebiyat geleneği olan tek dil Gürcücedir. Hattâ bu dil svani ve mingrelia dillerini konuşanlar arasında da edebiyat ve bilim aracıdır. Gürcü dilindeki en eski yazılı metinler V. yy.a aittir. Aynı dönemde Ermeniceden yapılan İncil tercümelerine de rastlanır. Bu dönemin dili X. ve XI. yy.da konuşulan klasik eski gürcü dilinden bazı bakımlardan ayrılır. Klasik eski dil, dinî işlemler sırasında kullanılmaktadır. Eski Gürcüce bugün yaşayan Gürcüler tarafından güç de olsa anlaşılabilir. Bu yüzden eski Gürcüce, XVIII. yy.ın sonuna kadar gerek âyinlerde, gerek edebiyat metinlerinde kullanıldı. Bu dilde Ermenice ve özellikle Yunancadan alınmış birçok kelime vardı. Felsefe terimlerinin temelleri Yunancanın yardımıyle atıldı. Oysa, bu dil, bugün konuşulan dile çok yakındır; Ortaçağ şiir dilinde Farsçanın büyük etkisi görülür. Edebiyat diliyle konuşma dili ancak XIX. yy.ın sonunda birleşti. Yeni Gürcücenin kelime hazinesi eski dönemlere oranla çok daha zengindir. Her yazar dile kendi lehçesinden kelimeler katar ve gerektiğinde yeni kelimeler türetir. Çağdaş gürcü lehçeleri birbirinden çok farklı değildir. En fazla ayrılık gösteren lehçeler kuzeydoğu bölgesindeki dağlık alanda yaşayan Havsur ve Pşav gibi boyların konuştuğu lehçelerdir.

Gürcücenin fonem sistemi beş temel ünlü ile 28 ünsüz fonemden meydana gelir. Eski Gürcücede ünsüzlerin sayısı 30'dur. Gürcü dili, kuzey kafkas dillerine oranla oldukça sadedir; ama kafkas dilleriyle aralarında bazı ortak özellikler de vardır; meselâ, kapantılı ve sürtüşmeli fonemlerin her iki dilde de üç ayrı telaffuz biçiminin bulunması. Ünlüler: *b, d, g, dz, j;* soluklular: *p, t, k* veya *g, ds, ç.* Eski Gürcücede çok sık rastlanan diftonglar bugün tek seslere indirgenmiştir. Ayrıca, fonem değeri taşıyan uzun ünlülere rastlanmaz. Genellikle kelimenin ilk hecesinde veya daha uzun kelimelerde sonradan üçüncü hecede hafif bir vurgu vardır.

Gürcücenin cümle kuruluşu yaklaşık olarak hint-avrupa dillerine benzer. İsim ve fiil arasındaki karşıtlık iyice belirlidir. İsmin yedi hali vardır: nominatif, vokatif, genetif, datif, ablatif, edatsı-bitim ve bazı durumlarda geçişli fiillerin öznesini bildiren ergatif. Ayrıca, son eklerin kaynaşmasıyle bazı mahallî ikinci isim halleri de ortaya çıktı. Eski gürcü dilinde çoğul yapmak için nominatif'e *ni,* vokatif'e *no* ve çekilmiş hallere de *ta* eki takılırdı. Bu çoğul biçimi artık kullanılmamaktadır. Bugün konuşulan gürcü dilinde çoğul yapmak için ismin sonuna önce *-eb* soneki, sonra, ismin halini belirten ek takılır. Hal belirten ekler tekil ve çoğulda aynıdır. Tanım edatında, isimlerde ve şahıs zamirlerinde cinslik yoktur. Yüklem görevi yapan sıfat isimlerden önce gelir ve çekim açısından isimle aynı halde olursa da tekil çoğul olma açısından isimle uyuşmaz.

Hint-avrupa dilleriyle karşılaştırıldığında en büyük fark fiil sisteminde görülür. Gürcü dilinde fiil birçok kişiyi birden belirtir: **1.** özne, üçüncü şahısta sonekle, birinci ve ikinci şahısta öneklerle belirtilir. Birinci ve ikinci şahısları belirten öneklerin şahıs zamirleriyle etimoloji açısından bir bağlantısı yoktur: *me v-dser* «yazıyorum», *shen dser* (en eski gürcü dilinde *kh-dser*) «yazıyorsun», *igi dser-s* «yazıyor»; **2.** şahıs eklerinin düzenlenişinde yapılan değişiklik nesnelerin belirtilmesini sağlar: *m-dser* «bana yazıyorsun», *g-dser-s* «sana yazıyor»; **3.** nesne ve özneler arasındaki ilişkileri şahıs gösteren öneklerle fiilin kökü arasına giren ünlüler belirtir: *a-dser* (en eski Gürcücede *kha-dser*) «onun üstünde yazıyorsun», *vi-dser* «kendim için yazıyorum», *vu-dser* «onun için yazıyorum», *e-dser-ebis* «o onun üstüne onun için yazıldı.»; 4. fiil zamanları üç ana grupta toplanır: şimdiki zaman, geniş geçmiş zaman (aorist) ve geçmiş zaman. Hint-avrupa dillerinde geçişli diye adlandırılan fiillerin bu grupların her birinde yapıları ve karşılıkları başka başkadır. Şimdiki zamanda özne nominatif, dolaysız ve dolaylı nesneler datif'tir: *kats-i dser-s dseril-s* «(bir) adam (bir) mektup yazıyor». Geniş zamanda (aorist) nesne nominatif, özne ergatif halindedir: *kats-man da-dser-a dseril-i* «(bir) adam (bir) mektup yazdı». Diğer dillerin edilgen yapısına benzeyen bu yapı bütün kafkas dillerinde görülen bir özelliktir. Geçmiş zamanda, konuşanın tanık

M. C. Abbas GÜRER

Foto. N Erkılıç (MEYDAN)

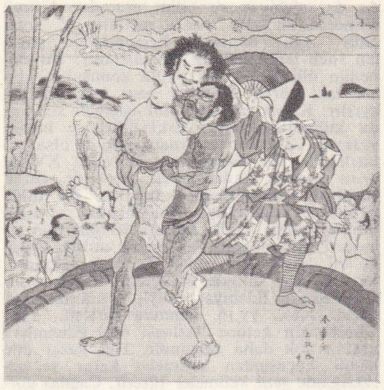

Kamakura devrinde Okazawayamo'da **güreş** (japon sanatı)

güreşçiler Bihzad'ın minyatürü (1486)

olmadığı geçmişteki bir olay anlatılıyorsa nesne nominatif, özne datif halindedir: *kats-s da-u-dser-ia dseril-i* «adamın mektubu yazdığı söylenir». Gürcü alfebesinin V. yy.da hıristiyan misyonerler tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Bu alfabede yunan alfabesinin büyük etkisi görülür; bazıları doğrudan doğruya Yunanlılardan aktarılmışsa da harflerin büyük çoğunluğu Aram yazısından alınmıştır. Bu yazının II. yy.da kullanılmakta olduğu Gürcistan'ın eski başkenti Armazi'de bulunan yazıtlardan anlaşılmaktadır. Gürcü yazısının bu en eski biçiminden X. yy.da köşeli ve sivri bir kitap yazısı türedi. Bugün baskıda kullanılan ve *mkhedruli* adı verilen yuvarlak harfler bu eski yazının gelişmesi sonucu oluşmuştur. (L)

GÜRÇÂNİ, Belûc kabilesinin adı. Pencap yakınlarında Dera Gazi Han yöresinde, Mari ve Dragal dağları ile Phaylâvag yaylalarında yaşar. Gürçâni kabilesi ırk bakımından karışıktır. Sind Racputları ile Belûc soyundan gelme kolları vardır. Laşâri ve Durkanı adlı kolları ülkenin dağlık bölgelerinde yerleşmiştir.

Kabilenin yönetimi, Dins Racputlarından gelen, Dodai ailesinin elindedir. Yakın zamanlara kadar komşularıyle geçinemeyen, sık sık savaşan Gürçâni kabilesi bir aralık Edwardes ile birlik olarak Sikhe'ler üzerine yürüdü. Kabilenin sarp dağlarda yaşaması, değişik soylardan gelmesi yüzünden, tarih alanında önemli bir varlık gösteremediği anlaşılıyor. Buna karşılık, o yörelerde araştırma yapan, yabancıların ilgisini çekmiş, birtakım araştırıcılar Gürçâni kabilesinin özel yaşayışını incelemiştir. (M)

GÜRDÜS SEDDİ. Bk. GERMEHİSAR.

GÜRE, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Uşak ili, Merkez ilçesi) bucak; 5 758 nüf.; 15 köy. — *Bucak merkezi,* 938 nüf. İl merkezinin 22 km batısında, Uşak-İzmir kara yolu üzerinde; yüksl. 575 m. (M)

GÜRE i. *Halk dili.* Tay. (M)

GÜRE i. *Yeni.* Enerji. (M)

GÜRECİ i. (*güre*'den *güre-ci*). Teşk. tar. Osmanlılar devrinde has ahır mensuplarından biri. (Saraydaki taylara bakmakla görevliydi.) [M]

GÜREL sıf. Fels. *Yeni.* Bk. DİNAMİK. (M)

GÜRELİ sıf. Enerjisi olan. (M)

GÜRENCİ i. Ask. tar. Osmanlılar devrinde tımarlı hassa kuşbazlarının iki sınıfından birine verilen ad. (Diğer sınıfa götürücü adı verilirdi. Gürenciler, üleş zamanlarında kendi doğancıbaşıları ile İstanbul'a gelir, padişahın kuşhanesinde gürençcilik yaparlardı.) [M]

Demir pehlivanın aslanla **güreşmesi** (Malik Aksel koleksiyonu)

GÜRER (Mehmed Cevad Abbas), türk askeri ve siyaset adamı (Niş 1887 - Yalova 1943). Harbiye'yi bitirdi ve piyade teğmeni oldu (1908). Birçok birliklerde görev aldı. Üsteğmen (1912), sonra da yüzbaşı oldu (1916). 1919'da Atatürk ile onun yaveri olarak Samsun'a çıktı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Bolu mebusu olarak gönderildi. 1920'de yine Bolu mebusu seçildi. Yozgat isyanını bastırma hareketinde görev aldı (1920). Yarıresmî temsilci olarak Sofya'ya gönderildi (1921). Temmuz 1921'de Ankara'ya döndü. 1923'te binbaşı oldu. 1941'e kadar aralıksız beş dönem Bolu milletvekilliği yaptı. Atatürk'ün maiyetinde bulunduğu sıralardaki hatıralarını *Ebedî Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak* (1939) adlı kitapta topladı. (M)

GÜRESİN (Ecvet), türk gazetecisi (İstanbul 1920). Yüksek İktisat ve Ticaret okulunu bitirdi (1942). Yüksek öğrenime devam ettiği sırada *Son Posta* gazetesinde çalışmağa başladı (1939). *Tanin* (1942) gazetesinde bir süre çalıştıktan sonra *Türkiye Ticaret Postası*'nı çıkardı (1946); *Yeni Sabah* gazetesinde ve *Vatan* gazetesinde istihbarat şefliği ve yazıişleri müdürlüğü yaptı (1948-1954); *Cumhuriyet* gazetesi Ankara temsilcisi (1954) ve aynı gazetenin genel yayın müdürü oldu (1963). Yedi yıl yönettiği bu gazetede imzalı ve imzasız günlük yazılar da yazmaktaydı; 1970'te *Yeni Gazete* ve *Hürriyet* başyazarlığına getirildi. *Mart İsyanı* (İstanbul 1969) adlı bir eseri vardır. (M)

GÜREŞ i. (esk. türk. *küreş*'ten). Spor. İki kişinin çeşitli oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmek için yaptıkları mücadele: *Bu merasim de bitip, başlayacak derdi güreş / Çarpınıp çırpınarak çıktı nihayet iki eş* (M. Â. Ersoy). *Güreş, Türklerin geleneksel sporudur.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Bazı hayvanların birbiriyle mücadelesi: *Deve güreşi, horoz döğüşleri, eşek yarışları tertipliyorlar* (Kemal Tahir). ‖ *Aba güreşi,* güreşçilerin sırtlarına birer aba giydiği, belden aşağısı çıplak olarak yapılan güreşme çeşidi. (Özellikle Hatay dolaylarında yapılır, yenişme ayakta olur, yer oyunu yoktur, judoya benzer karakucak güreşinin bir türüdür.) ‖ *Don-şalvar güreşi,* güreşçilerin geniş şalvar giydiği, belden yukarısı çıplak olarak yapılan güreşme çeşidi. (Güreşte, şalvardan da tutulur, yerde ve ayakta oyun uygulanır, moğol güreşine çok benzer, karakucak'ın bir türüdür.) ‖ *Grekoromen güreşi* («grekoromen stil» de denir), güreşçilerin belden yukarı oyun uyguladıkları minder güreşinin bir çeşidi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Japon güreşi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Karakucak güreşi,* türk güreş sporunun ana stili olan karşılaşma ve rakibini tuşla yenme esasına dayanan güreş tarzının adı. (Güreşçiler genellikle bir çayırda veya harman yerinde tutuşurlar, oyunlar serttir.) [Bk. KARAKUCAK.] ‖ *Minder güreşi* («alafranga güreş» de denir), 9 metre çapında, sunî köpükten yapılmış, daire biçiminde minder üzerinde yapılan serbest veya grekoromen stilindeki güreşlere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) *Serbest güreş* («serbest stil» de denir), güreşçilerin ayaklar dahil vücudun her yanına tehlikeli oyun kabul edilen, sıkma, boğma, kol bükme, vurma v.b. davranışlar hariç oyun tatbik edebildikleri *minder güreşi*nin bir çeşidi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Pırpıt güreşi,* güreşçilerin keçi kılından örülmüş, dar, paçaları kısa pantalonlar giydiği, üstleri çıplak olarak uyguladıkları güreş. (Bu pantalonlara pırpıt adı verilir, bunlar ıslatılır, tutulmaz hale gelir, güreş böyle başlar.) ‖ *Yağlı güreş,* güreşçilerin, beli ve paçası iple bağlı deri pantalonlar giydiği ve zeytinyağı ile yağlanarak oyuna katıldığı güreş tarzı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Esk. çağ. Eski Yunanlılarda pek tutulan *güreş* aşağı yukarı M.Ö. 708'den itibaren beş başlıca spordan biri sayıldı. Güreşe hazırlık olarak yapılan alıştırma çalışmaları ağırlık kaldırmak ve atlarla yarışmaya çalışmaktı. Kroton'lu Milon gibi başarılı güreşçiler büyük bir ün kazanmıştı. Kum ve yağla ovulmuş çıplak vücutla güreşilirdi. Yumrukla ve ayakla vurmak yasaktı. Güreşin pankreastan ve yumruk dövüşünden farklı olan yanı da buydu. Yunanlılar güreşe ayakta başlar; kollardan, bileklerden, vücudun herhangi bir yerinden tutarak ya da çelme takarak rakibi yere düşürmeğe çalışırlardı. Bundan sonra yerde devam eden güreşin amacı rakibin sırtını yere getirmekti. Güreş yunan dünyasında Roma devrine kadar çok tutuldu. Romalılar ise güreşe pek önem vermediler.

● *Japon güreşi,* Japonların geleneksel güreşi; *Sumo* da denir. 4,5 m çapında bir ringde yapılır. Bedenin ayaklardan başka bir kısmı yere değer veya güreşçi ringin dışına düşerse yenik sayılır. Bu sebeple şişman olmak avantajlıdır. Bu güreşi yapanlar genellikle 1,80'den uzun, 130 kg'dan ağır olurlar. Tarihte ilk japon güreşi M.Ö. 22'de yapıldı. Bu güreşi kazanan Sukune, daha sonra güreşçilerin ilâhı sayıldı. İlkin amaç, hasmın öldürülmesi veya pes etmesiydi. Fakat M.S. VIII. yy.da tehlikeli hareketler kaldırıldı. 858'de imparatorun iki oğlu taht için güreştiler.

● *Türkiye.* Tarihin ilk çağlarından itibaren Türklerin şölenlerinde güreş tutmak bir töre halini almıştı. Güreş, Türklerin Orta Asya'dan göç etmeleri sonucu batıya yayıldı. Türk'ün millî güreşi «karakucak*»tı. Yağlı* güreşe ise önceleri, Etrüskler ile Eski Yunanlılarda rastlanır.

Müslümanlıkta da güreşin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Halife Ali'nin cenklerini anlatan menkıbelerde, savaşlar sırasında yapılan güreşlerden söz edilmektedir. «Allah'ın Arslanı» diye adlandırılan ve Uhud savaşında şehit düşen Hz. Muhammed'in amcası Hamza, «pehlivanların piri» olarak anılır.

Osmanlı imparatorluğu devrinde de güreşe büyük önem verildi ve imparatorluğun çeşitli yerlerinde, birer güreş mektebi sayılabilecek pehlivan tekkeleri kuruldu. İstanbul'un Okmeydanı semtinde, bu tekkelerden sonuncusunun kalıntıları durmaktadır. Ayrıca ünlü gezgin Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde İstanbul'da güreşe verilen büyük önemden ve bu pehlivan tekkelerinden söz eder. Bu arada *Pehlivan Şucca tekkesi* adıyle Fatih Sultan Mehmed devrinde yapılmış güreş mekteplerini anlatır. Küçükpazar ile Zeyrek'teki tekkelerde üç yüzden fazla pehlivanın, usta güreşçilerin yönetiminde çalıştıklarını belirtir.

Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren İstanbul ve çevresinde düzenli olarak güreş müsabakalarının tertiplendiği ve burada alınan sonuçlardan, pehlivanlara kesei hümayun'dan ödenen bahşişlerin miktarına kadar her şeyin kaydolunduğu defterler, bugün Topkapı sarayı arşivlerinde bulunmaktadır. Bu arada Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman, Murad IV, Mahmud II ve Abdülaziz gibi padişahların da güreş sporuna karşı büyük bir ilgi gösterdikleri bilinir. (Sultan Abdülaziz ünlü pehlivanlarla halk huzurunda olmamak şartıyle güreşmiştir.)

XIX. yy.da türk güreşi imparatorluğun sınırları dışına çıkmak imkânını buldu; pehlivanlar Avrupa ve Amerika'da yaptıkları güreşlerde Türk'ün bu spor dalındaki üstünlüğünü dünyaya tanıttılar. Bu devrede Koca* Yusuf, Kurtdereli* Mehmet, ilk Dünya şampiyonu Kara* Ahmed, 26 yıl Kırkpınar başpehlivanlığını elinden bırakmayan Aliço*, karakucak güreşinin büyük ustası Sicimoğlu* Halil, Adalı* Halil, Yörük* Ali, Filiz Nurullah*, yağlı güreş ustalarından Çolak Mümin Molla, Hergeleci* İbrahim, saray pehlivanı Şamdancı* Kara İbo, Katrancı* Halil gibi birçok büyük güreşçiler yetişti. Türk güreşinin en zorlu mücadelelerine sahne olan Kırkpınar* da türk güreş tarihindeki önemli mevkiini yine bu devrede kazanmıştır.

● *Grekoromen* ve *serbest güreş.* Minder güreşi de denen bu iki güreş tarzında, rakipler değişik iki renkte (kırmızı ve mavi veya yeşil) güreş mayoları, özel güreş ayakkabıları giyerler, suspansuvar takarlar. Tırnaklarının uzun olmaması, saç ve vücutlarının yağlı bulunmaması şarttır. Minderde; bir müsabaka hakemi, minder kenarında puanları yazan bir sayı hakemi ve bir de minder âmiri vardır. Müsabaka hakemi ile sayı hakemi ihtilâfa düşerlerse, minder âmirinin katıldığı tarafın kararı kabul edilir. Her iki daldaki müsabakalar 3'er dakikalık 3 raundda yapılır, toplam 9 dakikadır. Müsabakalar 9 metre çapında sunî köpükten imal edilmiş,

Foto. X (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

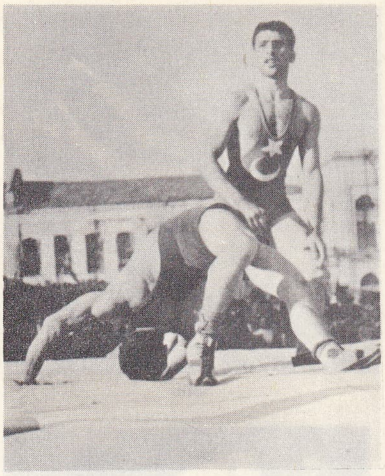

ilk dünya şampiyonumuz Yaşar Erkan

daire biçiminde minderde yapılır. Pasif güreşen veya faul yapan güreşçiye ihtar verilir. Üç ihtar alan güreşçi ihraç edilir ve hükmen (tuşa eşit puanla) yenik sayılır. Şampiyona ve turnuvalarda eliminasyon tatbik edilirken ceza puanlarında bir sınır konulur. Bu puanı dolan elenir. Ceza puanı müsabakanın kazanma şekline göre değişir. (Msl. tuşla galibiyet 0, mağlûbiyet 4 ceza puanıdır.) İttifakla galibiyet 1, mağlubiyet 3, beraberlik oyunla olursa 2'şer, oyunsuz olursa her bir müsabıka 2,5 ceza puanıdır. İki müsabıktan biri diğerini 10 puandan farklı puanla yenerse galibe 0,5, mağluba 3,5 ceza puanı verilir.

Her iki stilde de 10 sıklet vardır. F.İ.L.A. (Milletlerarası Güreş federasyonu) bu sıkletleri azaltıp çoğaltmakta, güreş süresini uzatıp kısaltmakta yetkilidir.

Sıkletler şöyledir: 48, 52, 57, 62, 68, 74, 82, 90, 100 kilo ve ağır. Her iki dalda da pek çok oyun tatbik edilir. Güreş dilindeki bütün oyunların adları tuş terimi hariç öz türkçedir ve dünya güreş diline aynı tabirlerle girmektedir (karafül, sarma, kündе, kurt kapanı, burgu, kılçık, kol kapma, çangal, tırpan, çırpma v.b.).

Güreş antrenörleri minder kenarından kendi güreşçilerine taktik vermekte serbesttirler. Başkası müdahale edemez. Kararlar ışıklı veya yazılı levhalarla, mayoların renklerine göre verilir ve orta hakemi tarafından hareketle (galibin kolu kaldırılarak veya beraberlikse her iki müsabıkın kolları kaldırılarak) açıklanır.

● *Minder güreşi.* Türkiye'ye *minder güreşi* Batı'dan geldi (1900'e doğr.). Daha önceleri Koca Yusuf, Kurtdereli Mehmet, Kara Ahmed, Adalı Halil, Filiz Nurullah gibi türk pehlivanları Avrupa ve Amerika'da yaptıkları turnelerde bu güreşi tanımışlar ve o zamanlar «alafranga» adıyle anılan bu güreşte bazı karşılaşmalar yapmışlardır. Minder güreşinde ilk ciddî teşebbüs, 1903 yılında Beşiktaş Jimnastik kulübünde başladı. Mazhar Kazancı, Ahmet Fetgeri Aşeni ve Kenan Bey gibi gençler, Juery adındaki bir fransızdan öğrendikleri grekoromende bir varlık olarak ortaya çıktılar. Bunu Tatavla kulübünde Meneli'nin başlattığı güreş faaliyeti izledi; zamanla Anadolu, Fenerbahçe ve Kasımpaşa kulüpleri de bu spora faaliyetleri arasında yer verdiler.

Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakının kurulmasıyle Türkiye Güreş federasyonu resmen teşekkül etti (1923) ve ilk federasyon başkanlığına getirilen Ahmet Fetgeri Aşeni'nin de çabasıyle olumlu bir çalışma devresine girildi. Bu arada Macaristan'dan getirtilen Raul Peter ile daha sonraları Finlandiya'dan getirtilen Omni Pellinen adındaki güreş öğretmenlerinin de türk güreşinin gelişmesinde büyük rolleri oldu. Minder güreşinde ilk dış temas 1924 Paris Olimpiyat oyunlarıdır. Bunu Türk Millî Güreş takımının 1927 Avrupa Grekoromen şampiyonasına katılması izledi. Türk güreşçileri yurt dışında ilk dereceyi 1928 Amsterdam Olimpiyat oyunlarında aldılar ve Tayyar Yalaz, 79 kiloda dördüncü oldu. 1956 Berlin olimpiyadı ile türk güreşinde yeni bir devir açıldı; 79 kiloda Mersinli* Ahmed Kireççi serbest güreş üçüncülüğünü aldı. Sonra grekoromen 66 kiloda da Yaşar Erkan, ilk olimpiyat şampiyonluğunu kazandı. İkinci Dünya savaşından sonra türk güreşi güreş âleminde en yüksek noktaya ulaştı; savaş sonrasının ilk Avrupa şampiyonasında (1946 Stockholm, serbest) dört altın, iki gümüş ve iki bronz madalya almak suretiyle takım halinde dereceye girip parlak bir şampiyonluk kazandı. 1948 Londra Olimpiyat oyunlarında 6 altın, 4 gümüş, 1 bronz madalya ile bu başarılar daha da yükseldi ve türk güreşinin bu parlak devri 1960 Roma olimpiyat oyunlarının sonuna kadar devam etti. 1960'tan sonraki devrede ise türk güreşi, büyük şampiyonlar çıkarmasına ve parlak dereceler almasına rağmen eski ezici üstünlüğünü tekrar elde edemedi.

● *Yağlı güreş.* «Karakucak»ın dışında en yaygın güreş türüdür.Bizans kanalı ile Eski Yunan'dan gelmiştir. Bugünkü Türkiye'de olduğu kadar eski türk topraklarında (Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'da) yaygındır. Bu tür güreşte pehlivanlar beli ve paçası iple bağlı deri pantolonlar giyerler. Buna *kispet* denilir. Kispet yumuşak deriden yapılır. Uçkurluk çevresine *kasnak* veya *peşkuvaz*, paçasına ise *şiraze* adı verilir. Pehlivanlar zeytinyağı ile yağlanarak güreştikleri için en önemli şey dengedir. Yağlı güreşte 5 kategori vardır. Bunlar küçükten büyüğe doğru *deste, küçük orta, büyük orta, başaltı* ve *baş*'tır.

Yağlı güreşte, güreşi kendine has bir destan ve dua ile başlatan adama *cazgır** denir. Güreşin hakemleri meydanda gezerler, eskiden kararı genellikle seyirci verirdi. Yağlı güreşte altı türlü yenme kabul edilmektedir: *çivi yukarı* (ayakları yukarı kaldırıp, tepesi üstü dikerek sırtını çevirme); *sırt üstü* (ya yerde iken çevirerek veya ayakta iken düşürerek sırtını yere getirme); *pes etme* (yenileceğini anlayan pehlivanın ya söyleyerek veya rakibinin kispetine vurarak güreşi bırakması); *açık düşürmek* (gerek rakibinin oyunuyle, gerek kendi hatası ile kıç üstü veya yan üstü sırtı yere değmediği halde göbeği meydana çıkacak kadar açılanı yenik saymak); *tartılarak* (herhangi bir surette ayakları yerden kesilerek üç adım kucakta taşınanı yenik saymak); *kispet çıkararak* (ayağından kispeti çıkan veya boydan boya yırtılanın yenilmiş sayılması). Yağlı güreşte 33 çeşit oyun vardır. Yağlı güreş özellikle profesyonel güreştir. Bir pehlivan yense de yenilse de çevredeki seyircilerden *parsa* toplar. Kazanan, ortaya konulan ödülü (bu, para, mal, hayvan olabilir) alır.

Olimpiyat, Dünya, Avrupa, Akdeniz ve Balkan şampiyonalarında türk güreşçilerinin kazandıkları madalyalar (S, Serbest; GR, grekoromen):

● OLİMPİYAT. 1936 Berlin: Yaşar Erkan (61 kilo, GR);

1948 *Londra*: Mehmet Oktav (62 kilo, GR); Mersinli Ahmet Kireççi (ağır sıklet, GR); Nasuh Akar (57 kilo, S); Gazanfer Bilge (62 kilo, S); Celâl Atik (67 kilo, S); Yaşar Doğu (73 kilo, S);

1952 *Helsinki*: Hasan Gemici (52 kilo, S); Bayram Şit (62 kilo, S);

1956 *Melburn*: Mithat Bayrak (73 kilo, GR); Mustafa Dağıstanlı (57 kilo, S); Hamit Kaplan (ağır sıklet, S);

1960 *Roma*: Müzahir Sille (62 kilo, GR); Mithat Bayrak (73 kilo, GR); Tevfik Kış (87 kilo, GR); Ahmet Bilek (52 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (62 kilo, S); Hasan Güngör (97 kilo, S); İsmet Atlı (87 kilo, S);

1964 *Tokyo*: Kâzım Ayvaz (70 kilo, GR); İsmail Ogan (98 kilo, S);

1968 *Meksiko*: Mahmut Atalay (79 kilo, S); Ahmet Ayık (97 kilo, S).

● DÜNYA. 1950 *Stockholm*: Muharrem Candaş (87 kilo, GR);

1951 *Helsinki*: Ali Yücel (52 kilo, S); Nasuh Akar (57 kilo, S); Nurettin Zafer (62 kilo, S); Celâl Atik (73 kilo, S); Haydar Zafer (79 kilo, S); Yaşar Doğu (87 kilo, S);

1954 *Tokyo*: Hüseyin Akbaş (52 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (57 kilo, S);

1957 *İstanbul*: Hüseyin Akbaş (57 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (62 kilo, S); Hamit Kaplan (ağır siklet, S);

1958 *Sofya*: Hüseyin Akbaş (57 kilo, S); İsmail Ogan (73 kilo, S); Hasan Güngör (79 kilo, S);

1958 *Budapeşte*: Rıza Doğan (67 kilo, GR); Kâzım Ayvaz (73 kilo, GR);

1959 *Tahran*: Hüseyin Akbaş (57 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (62 kilo, S);

1962 *Toledo*: Hüseyin Akbaş (57 kilo, S); Kâzım Ayvaz (70 kilo, GR); Tevfik Kış (87 kilo, GR);

1963 *Sofya*: Cemal Yanılmaz (52 kilo, S);

1963 *Helsinborg*: Tevfik Kış (87 kilo, GR);

1965 *Manchester*: Ahmet Ayık (97 kilo, S);

1966 *Toledo*: Mahmut Atalay (78 kilo, S);

1967 *Yeni Delhi*: Ahmet Ayık (97 kilo, S);

ilk türk minder güreşi takımı (1909)

ilk avrupa serbest güreş Türk Millî takımı (1946) [Servet Zengin koleksiyonu]

ilk balkan güreş şampiyonu Türk Millî takımı (1932)

Foto. S. Süreyya (MEYDAN)

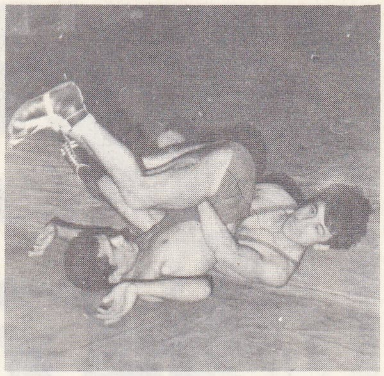
bel kündesi

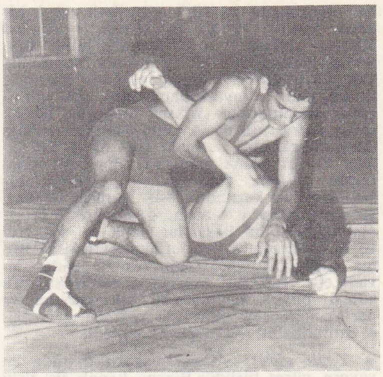
burgu

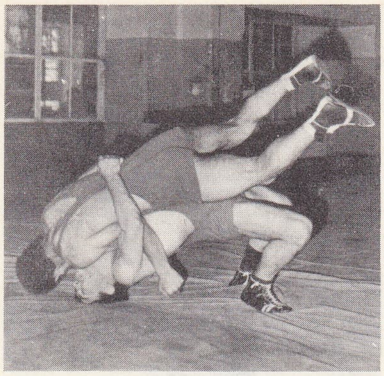
salto

1967 *Minsk*: Sırrı Acar (78 kilo, GR);
1970 *Edmonton*: Ali Rıza Alan (52 kilo, S).

● DÜNYA KUPASI. 1956 *İstanbul*: Dursun Ali Eğribaş (52 kilo, GR); Yaşar Yılmaz (57 kilo, GR); Hüseyin Akbaş (52 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (57 kilo, S); İbrahim Zengin (73 kilo, S); İsmet Atlı (79 kilo, S); Adil Atan (87 kilo, S); Hamit Kaplan (ağır sıklet, S).

● AVRUPA. 1946 *Stockholm*: Nasuh Akar (57

«Güreşçiler»
Ottin'in eseri
Luxembourg bahçesi,
Paris

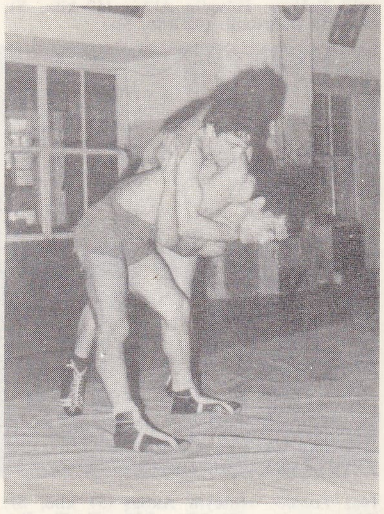
ayakta kafa kol

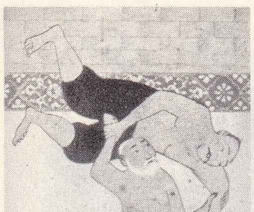
güreş
XVI. yy. iran minyatürü
Cabinet des Estampes,
Paris

tek dalmadan tuşa (serbest)

kilo, S); Gazanfer Bilge (62 kilo, S); Celâl Atik (67 kilo, S); Yaşar Doğu (73 kilo, S);
1947 *Prag*: Yaşar Doğu (73 kilo, GR);
1949 *İstanbul*: Ali Yücel (52 kilo, S); Nasuh Akar (57 kilo, S); Servet Meriç (67 kilo, S); Celâl Atik (73 kilo, S); Yaşar Doğu (79 kilo, S); Adil Candemir (87 kilo, S);
1966 *Essen*: Tevfik Kış (87 kilo, GR);
1966 *Karlsruhe*: Mehmet Esenceli (52 kilo, S); Hasan Güngör (87 kilo, S);
1967 *Minsk*: Sırrı Acar (78 kilo, GR);
1967 *İstanbul*: Mehmet Esenceli (52 kilo, S); Hasan Sevinç (57 kilo, S); Nihat Kabanlı (63 kilo, S); Ahmet Ayık (97 kilo, S);
1968 *Westeras*: Sırrı Acar (78 kilo, GR);
1970 *Doğu Berlin*: Ahmet Ayık (100 kilo, S).

● AKDENİZ. 1951 *İskenderiye*: Hasan Gemici (52 kilo, S); Cemil Sarıbacak (57 kilo, S); Bayram Şit (63 kilo, S); Tevfik Yüce (67 kilo, S); Bekir Büke (73 kilo, S); İsmet Atlı (79 kilo, S); Bektaş Can (87 kilo, S); Kemal Dişiçürük (ağır sıklet, S);
1955 *Barcelona*: Ahmet Bilek (52 kilo, GR); Mustafa Dağıstanlı (57 kilo, GR); Rıza Doğan (62 kilo, GR); Bekir Büke 179 kilo, GR); Süleyman Baştimur (87 kilo, GR); Hamit Kaplan (ağır sıklet, GR);
1959 *Beyrut*: Mehmet Kartal (52 kilo, S); Bayram Uysal (57 kilo, S); Mehmet Gocur (62 kilo, S); Hilmi Gezici (67 kilo, S); Mahmut Atalay (73 kilo, S); Ziya Doğan (79 kilo, S); Bekir Büke (87 kilo, S); Hamit Kaplan (ağır sıklet, S); Ünver Beşergil (57 kilo, GR); Metin Alakoç (63 kilo, GR); Yavuz Selekman (79 kilo, GR); Bekir Aksu (ağır sıklet, GR);
1967 *Tunus*: Bekir Aydın (57 kilo, S); Sami Pehlivan (63 kilo, S); Basri Yılmaz (87 kilo, S); Hüseyin Gürsoy (97 kilo, S); İsmail Topçam (ağır sıklet, S); Metin Çıkmaz (52 kilo, GR); Metin Alakoç (63 kilo, GR); Ömer Topuz (97 kilo, GR); Gıyasettin Yılmaz (ağır sıklet, GR).

● BALKAN. 1932 *İstanbul*: Mustafa Çetinkale (56 kilo, GR); Abbas Sakarya (61 kilo, GR); Saim Arıkan (72 kilo, GR); Nuri Boytorun (79 kilo, GR); Mustafa Çakmak (87 kilo, GR);
1933 *İstanbul*: Yaşar Erkan (61 kilo, GR); Saim Arıkan (72 kilo, GR); Nuri Boytorun (79 kilo, GR); Mersinli Ahmet Kireççi (87 kilo, GR); Mehmet Çoban (ağır sıklet, GR).
1934 *İstanbul*: Hüseyin Erkmen (56 kilo, GR); Yaşar Erkan (61 kilo, GR); Saim Arıkan (66 kilo, GR); Hüseyin Yılmaz (72 kilo, GR); Nuri Boytorun (79 kilo, GR); Mustafa Çakmak (87 kilo, GR); Mehmet Çoban (ağır sıklet, GR).
1935 *İstanbul*: Yaşar Erkan (61 kilo, GR); Saim Arıkan (66 kilo, GR); Nuri Boytorun (79 kilo, GR); Mustafa Çakmak (87 kilo, GR); Mehmet Çoban (ağır sıklet, GR);
1937 *İzmir*: Yaşar Erkan (61 kilo, GR); Yusuf Arslan (66 kilo, GR); Hüseyin Yılmaz (72 kilo; GR); Mersinli Ahmet Kireççi (79 kilo, GR); Mustafa Çakmak (87 kilo, GR); Mehmet Çoban (ağır sıklet, GR);
1940 *İstanbul*: Hüseyin Erkmen (56 kilo, GR); Yaşar Doğu (66 kilo, GR); Mersinli

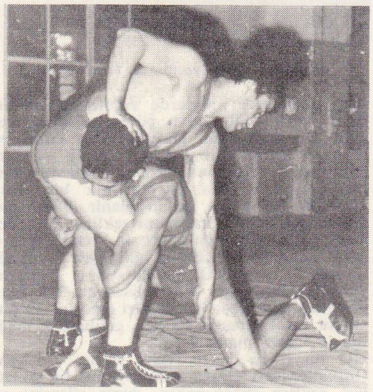
çift dalma (serbest)

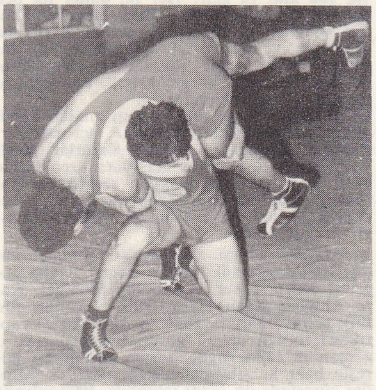
danabağı (serbest)

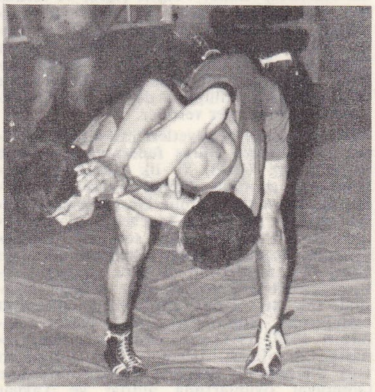
çangal (serbest)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; J. de Beaupré, X (LAROUSSE)

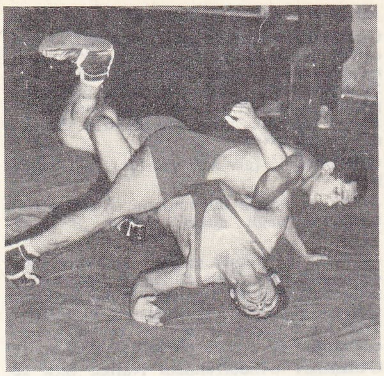
tek sarma (serbest)

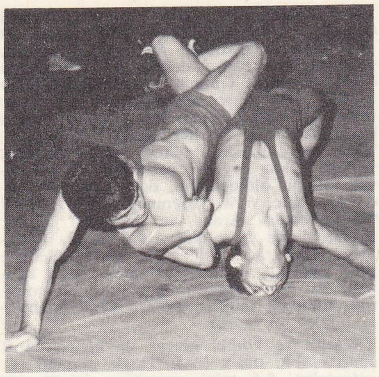
sarma (serbest)

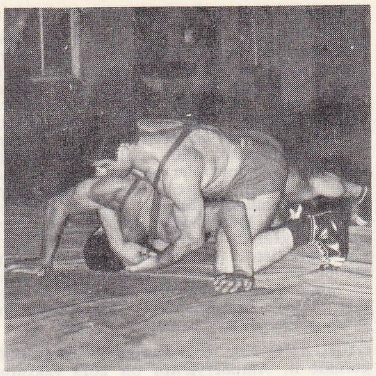
tek kle

A. Nafiz GÜRMAN

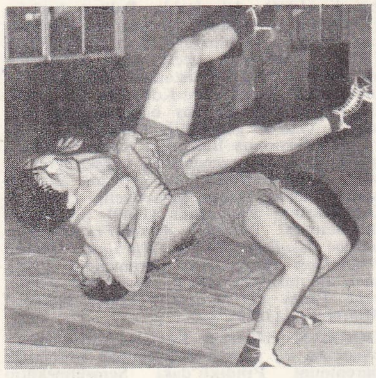
suples

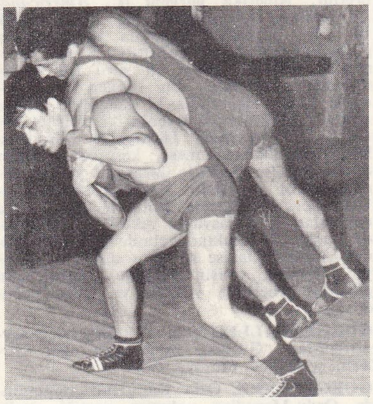
tek kol

Ahmet Kireççi (72 kilo, GR); Mustafa Çakmak (87 kilo, GR); Mehmet Çoban (ağır sıklet, GR);

1959 *İstanbul*: Burhan Bozkurt (52 kilo, S); İzzet Büyük (57 kilo, S); Hayrullah Şahin (67 kilo, S); Kâzım Ayvaz (73 kilo, S); Hasan Güngör (79 kilo, S); Hamit Kaplan (ağır sıklet, S); Dursun Ali Eğribaş (52 kilo, GR); Yaşar Yılmaz (57 kilo, GR); Rıza Doğan (67 kilo, GR); Kâzım Ayvaz (73 kilo, GR);

1960 *Burgaz* (*Bulgaristan*): Hüseyin Akbaş (57 kilo, S); Mustafa Dağıstanlı (62 kilo, S);

1962 *Atina*: İbrahim Karakuş (52 kilo, GR); Ünver Beşergil (57 kilo, GR); Satılmış Tektaş 52 kilo, S);

1963 *İstanbul*: Ünver Beşergil (57 kilo, GR); Yavuz Selekman (78 kilo, GR); Necdet Uçar (87 kilo, GR); Gıyasettin Yılmaz (97 kilo, GR); Mehmet Kartal (52 kilo, S); Bekir Aydın (57 kilo, S); Yunus Pehlivan (63 kilo, S); Mahmut Atalay (70 kilo, S); Hamit Arslan (97 kilo, S); İbrahim Karabacak (ağır sıklet, S);

1964 *Spilit*: Mehmet Esenceli (52 kilo, S); Nihat Kabanlı (63 kilo, S); İsmail Ogan (78 kilo, S); Ahmet Ayık (87 kilo, S); İsmail Topçu (97 kilo, S).

Türk güreşçileri Olimpiyat oyunlarında 23 altın, 11 gümüş, 6 bronz; Dünya şampiyonasında 30 altın, 28 gümüş, 29 bronz; Dünya kupasında 8 altın, 3 gümüş, 3 bronz; Avrupa şampiyonasında 21 altın, 14 gümüş,

şark kündesi (serbest)

10 bronz; Akdeniz oyunlarında 45 altın, 8 gümüş, 4 bronz; Balkan şampiyonasında 63 altın, 32 gümüş, 17 bronz madalya kazanmışlardır. Böylelikle türk güreşçileri dünya güreşinin en büyük 6 ayrı şampiyonasında 190'ı altın, 106'sı gümüş ve 69'u bronz olmak üzere 305 madalya almışlardır; bu da türk güreşinin güreş dünyasındaki parlak durumunu ifade etmektedir. (ML)

GÜREŞÇİ i. (*güreş*'ten *güreş-çi*). Güreş sporu yapan kimse. (M)

GÜREŞÇİLİK i. (*güreşçi*'den *güreş-çi-lik*). Güreşle uğraşan spor kolu. (M)

Güreş federasyonu (TÜRKİYE), Türkiye İdman Cemiyetleri ittifakı içinde 1923'te kuruldu. 29 Haziran 1938'de kabul edilen 3530 Sayılı Beden Terbiyesi kanunıyle Beden Terbiyesi teşkilâtına bağlandı. Başkanlığına Ahmet Fetgeri Aşeni getirildi. Federasyonun bağlı olduğu Beden Terbiyesi Genel müdürlüğü, ilk kuruluşunda Başbakanlığa bağlı iken 29 mayıs 1942 tarih ve 4235 Sayılı kanunla Millî Eğitim bakanlığına bağlandı. Sonra 7474 Sayılı kanunla Başbakanlığa bağlandı. Son olarak da Gençlik ve Spor bakanlığı bünyesine alındı. Türkiye Güreş federasyonu bugün Milletlerarası Güreş federasyonunun (F.İ.L.A. [*Federation International Lutte Association*]) üyesidir. Federasyon başkanları, Ahmet Fetgeri Aşeni, Vehbi Emre, Tayyar Yalaz, Vehbi Emre, Sadullah Çiftçioğlu, Vehbi Emre, Seyfi Cenab Berksoy, Vehbi Emre, Seyfi Cenab Berksoy, Münir Çalışal, Muslihiddin Yılmaz Mete, Suat Bolayır, Cihat Uskan, Cemil Erkök, Mehmet Akzambak. (M)

GÜREŞMEK geçz. f. (esk. türk. *küreşmek*). Spor. Çeşitli oyunlarla birbirinin sırtını yere getirmeğe çalışmak: *Köyde kına gecesi olacak. Atlar koşacak. Pehlivanlar güreşecek* (M. Ş. Esendal). ‖ [Hayvanlar için] Döğüşmek. ‖ *Teşm. yol.* Mücadele etmek: *ölümle güreşmek.*

◆ **Güreşilmek** geçz. f. Güreş yapılmak.

◆ **Güreştirmek** geçl. f. Güreşmek eylemini yaptırmak: *Çoban Mehmet mahzun olmasın diye, köyün meydanında davul, zurna çaldılar, bir iki pehlivan güreştirdiler* (R. N. Güntekin). *Cemiyet yararına deve güreştiriyorduk* (Kemal Tahir). [M]

GÜRG i. (fars. *gürg*). *Esk.* Kurt ‖ *Gürg-beçe* (veya *gürg-zâde*), kurt yavrusu. ‖ *Gurg-u bârandîde* («yağmur görmüş kurt»), tecrübeli, görüp geçirmiş kimse.

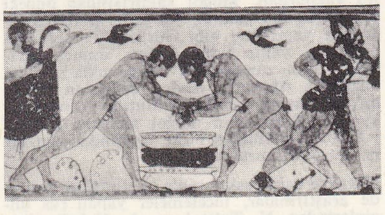
güreş
kâhinler mezarı
Tarquinia, İtalya

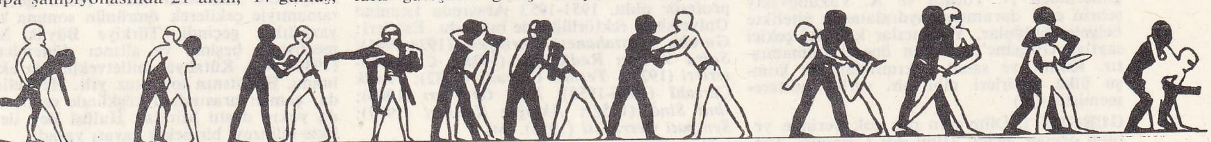
güreş
Beni-Hasan'ın
mezarından
bir freskin kopyası
(mısır sanatı)

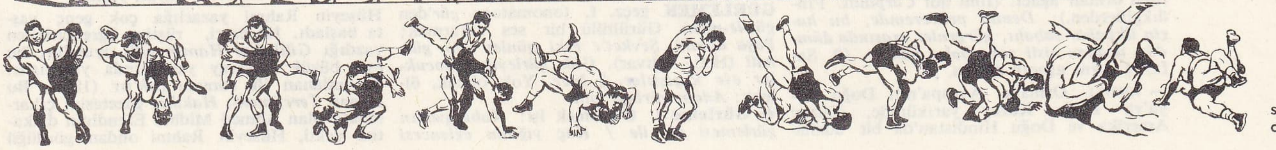
serbest güreş
oyunları

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Roger-Viollet (LAROUSSE)

◆ **Gürgân** çoğl. i. *Esk.* Kurtlar. (M)

GÜRGÂN, esk. fars. **Vrkâna,** yeni fars. **Gurgân.** Esk. coğ. İran'da eski bir şehir. Ebruz dağlarının kuzey eteğinde. Tahran'a 298, Hazar denizine 37 km uzaklıktadır. 28 525 nüf. (çevresiyle birlikte 189 556'yı bulur). Bölgede Bronz ve Neolitik çağlardaki yerleşme yerlerini gösteren höyükler vardır. Çevresinde pamuk, tütün, pirinç, keten, buğday ve çeşitli meyveler yetişir. Halı, susam yağı ve sabun başlıca ticaret ürünleridir. Hazar denizindeki limanı Bender Şah'tır. Adı önceleri Esterâbâd'dı ve Gürgân eyaletinin merkeziydi. Sonradan (1903) adı Gürgân'a çevrilerek İran'ın ikinci eyaletine bağlandı (1938). Gürgân'da birçok ünlü şair ve bilgin yetişti. Askerlik ve ticarî bakımdan eskiden beri önemlidir. Türkmenler bu şehre çeşitli akınlar yapmışlardı. (M)

GÜRGÂNC. Esk. coğ. Harizm'in kuzey bölgesinde il. Amuderya'nın bir kolu yakınında bulunan Gürgânc'ın hangi tarihte, kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. Bazı bilginler, bu ilin çince Yüe-Kien adından geldiğini, bundan dolayı İslâmlıktan çok önce kurulduğunu ileri sürerler. Arap kaynaklarında İslâmlıktan önce, buranın durumunu bildiren açıklamalar olmadığı gibi, Arapların eline geçtiği 702 yılındaki durumunu gösterir bilgi de yoktur. Harizm'in X. yy.da iki bağımsız emîrliğe ayrıldığını, birinin ülkenin eski başkenti Kâs ile Harizmşah bölgesi, ötekinin Gürgânc olduğunu biliyoruz. Ebu'l-Reyhan El-Birûni, Arapların eline geçtikten sonra hükümdarlığın Kâs'ta oturan hanedanda ancak bir unvan olarak bırakıldığını, yönetimin hanedanlar arasında sık sık el değiştirdiğini yazıyor. Bir süre sonra «şahiyat» adıyle anılan hükümdarlık unvanı da, «vilâya» denen gerçek yönetim yetkisi de Kâs hanedanlarının elinden kesinlikle alındı. Sachau'nun yazdığına göre, 995'te Gürgânc emîri Kâs'ı ele geçirip İslâmlıktan önceki sülâleyi devirdi, her iki ülkeyi birleştirerek Harizmşah unvanını verdiği kendi hanedanının yönetimi altında bağımsız bir devlet kurdu. X.yy. da yaşayan arap coğrafyacıları ise Gürgânc'ın bu bölgenin ticaret ve sanayi merkezi olduğunu, pek gelişmiş bir durumda bulunduğunu, ikinci büyük şehir niteliğini taşıdığını yazıyorlar. Gürgânc daha sonraki yıllarda da önemli gelişmeler gösterdi, onun bu ilerlemesi sonucu Kâs ikinci derecede bir il olarak kaldı.

XII. ve XIII. yy.larda, Harizmşahlar şehri her bakımdan geliştirip, onardılar, onu devletlerinin bir kültür merkezi yaptılar. Bu yy.larda başkentin biraz uzağında «Küçük Gürgânc» adı verilen başka bir il daha vardı.

1221 Yılında Moğolların saldırısına uğrayan Gürgânc'ın çok yıkım gördüğünü, Amuderya kıyısında yapılan su setlerinin yıkılması yüzünden şehri suların bastığı Cüveynî'nin yazılarından öğrenildi. Cürcâni ise *Tabakat-ı Nâşirî* adlı eserinde Moğol saldırısında Sultan Takaş türbesinin, daha başka büyük yapıların yıkılmadığını yazıyor. Bu yazılardan, Moğol saldırısından önceki yy. eserlerinin kaldığı, Moğolların başka ülkelerde yaptıkları gibi Gürgânc'da her bulduklarını yakıp yıkmadıkları sonucu çıkıyor. Yakın zamanlarda Gürgânc'da yapılan kazılarda Altınordu devleti çağından kalma birçok önemli eserler, kalıntılar ortaya çıkarıldı. Gürgânc'ın moğol saldırısı sonucu yıkılması yüzünden biraz uzağında yeni bir ticaret şehri kuruldu.

Gürgânc'daki eski şehir kalıntıları üstünde araştırmalar, incelemeler yapan rus bilginlerinden N. Tolstoi ve A. Yakubovskiy şehrin eski durumunu aydınlatacak nitelikte belgeler buldular. Yabancılar için ilgi çekici sayılan Gürgânc'ın bugün önemi kalmamıştır. Kültür ve sanat bakımından da komşu ülke şehirleri gibi bir varlık gösterememiştir. (M)

GÜRGEN i. Dünyanın pek çok yerinde yetişen orman ağacı. (İlmî adı *Carpinus.* Fındıkgillerden.): *Demin penceremde, bu hazin ilkbahar sabahı, gürgenler arasında dümdüz uzanan sisli yola baka baka...* (P. Safa). ‖ Aynı ağacın odunu.

— ANSİKL. Ormanc. Avrupa'nın Doğu Asya'ya kadar Kuzey yarıkürede, Kuzey Amerika ve Doğu Hindistan'da bir düzine kadar *gürgen* türü yetişir. Avrupa gürgeni (*Carpinus betulus*) pek seyrek olarak 20 m'yi bulur. Dağlarda, 850 m'den yüksek yerlerde ve kuzeye doğru, 57° enlemden ötede yetişmez. Gürgen genellikle sürgünle üretilir. Her mevsimde budanmağa ve her biçimi almağa elverişlidir. Gürgen odunu beyaz, çok sert ve her tarafı aynı yoğunlukta bir odundur; yalancı odun tabakası yoktur, fakat gövdesi genellikle derinlemesine oluklu olduğundan, dört köşe yontmada çok fire verir. İşlenmeğe çok elverişli bir kerestedir. Araba ve ayakkabı kalıbı, maden direği ve mukavva yapımında kullanılır. Kaldıraç, dişli çark, tarım âletleri, pres vidaları, sürekli sürtünmeye veya kuvvetli basınca dayanıklı parçalar (boyunduruk, tokmak, mutfak masası, gemi omurgası, bilya v.b.) yapılır.

Yakacak ve kömür olarak da birinci sınıf ağaçtır (bk. ODUN *lev.*). Doğu gürgeni (*C. orientalis*) 5-6 m'yi geçmeyen küçük bir ağaçtır; daha önceki çeşide aşı yapılarak üretilir. Amerika gürgeni (*C. Americana*) ise tersine, Avrupa'dakinden daha büyük ve daha güzeldir. Tohumla veya avrupa gürgenine aşılanarak çoğaltılır. Kuzey Amerika'da yetişir. Odunu bir sürü işte kullanılmağa elverişlidir. Bu gürgen Kanada'da o kadar değerlidir ki genellikle «altın ağaç» diye bilinir. Gürgenin iki türü (*C. betulus, C. orientalis*) Türkiye'de Karadeniz kıyı ormanlarında meşe, kestane ve diğer düz yapraklı ağaçlarla birarada yetişir. Birincisi daha yaygındır. Bazı bölgelerde, özellikle Çoruh vâdisinde, Bolu ve Kastamonu ormanlarıyle Amasya ve Akdağ ormanlarında küçük topluluklar halinde bulunur. Güney Anadolu'da ise Amanos dağlarında kayınla karışık yetişir. Türkiye gürgenlerinin gövdesi genellikle yüksek ve kalın değildir. (LM)

GÜRGENGİLLER çoğl. i. (*gürgen*'den *gürgen-gil-ler*). Gürgen, meşe gibi ağaç türlerini içine alan familya. (M)

GÜRGENTEPE, Orta Karadeniz bölümünde Ordu-Mesudiye yolunun geçtiği geçit; yüksl. 1 275 m. Bu geçitin kuzey başında Gölköy ilçesine bağlı büyük bir muhtarlık; 4 861 nüf. (M)

GÜRGÜN suyu (*Görgün* ve *Kozkun suyu* da denir), Akdeniz bölgesinde akarsu, uzunluğu 125 km. Niğde dağları ve Aladağ kütlesi arasındaki *Ecemiş deresi*'nden doğar, adı geçen dağları ayıran tabiî bir olukta güneye doğru aktıktan sonra keskin bir dirsekle doğuya döner, Karanfil ve Karınca dağları arasında dar boğazlardan geçip güneye yönelerek Adana kuzeyinde Seyhan barajına dökülür. (M)

GÜRİHTE sıf. (fars. *gürihten*, kaçmak'tan *gürihte*). *Esk.* Kaçmış, kaçkın. (M)

GÜRİSNE veya **GÜRSİNE** sıf. ve i. (fars. *gürisne* veya *gürsine*). *Esk.* Aç (kimse): *Kalmış bürehne, gürsine, bîvâye nâümit* (İsmail Safa). ‖ *Gürisne-çeşm,* açgözlü. ‖ *Gürisne-çeşmâne,* açgözlücesine. ‖ *Gürisne-çeşmî,* açgözlülük.

◆ **Gürisnegân** çoğl. i. *Esk.* Aç kimseler.

◆ **Gürisnegî** i. *Esk.* Açlık. (M)

GÜRÎZ i. Bk. GİRİZ.

GÜRKAN (Kâzım İsmail), türk hekimi (Trabzon 1905). Beyrut'ta Fransız Sörler mektebinde (1913), Mercan sultanîsinde (1916), Vefa lisesinde (1920) okudu. İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesini bitirdi (1926). 1929'a kadar aynı fakültede asistanlık yaptı. Paris'e tahsile gitti (1930). Doçent (1932), sonra profesör oldu (1939). 1950'de Tıp Fakültesi dekanlığına seçildi. 1951'de de ordinaryüs profesör oldu. 1951-1953 Arasında İstanbul Üniversitesi rektörlüğünde bulundu. Eserleri: *Gureba Hastahanesi Tarihçesi* (1928-1941); *Safra Yolları Radiolojisi* (1928); *Cilt Kanserleri* (1928); *Teşhisi Cerrahî* (1932); *Pratik Cerrahî* (1936-1958); *Kan Grupları* (1944); *İbni Sinâ* (1952); *Akciğer Kanseri* (1957); *Sempati Cerrahîsi* (1958). [M]

GÜRLEMEK geçz. f. (onomatope *gür*'den *gür-le-mek*). Gürültülü bir ses çıkarmak: *Paşa döndü, Şevket'e eski günler gibi gürledi* (H.E. Adıvar). *Gök gürleyince çocuklar eve kaçıştılar.* ‖ *Mec.* Yok olmak, ölmek: *Adam gürledi gitti.*

◆ **Gürleme** i. Gürlemek işi: *Kaba çamın gürlemesi dal ile / Koç yiğidin eğlencesi yâr ile* (Pir Sultan Abdal). [M]

Gürlevik veya **Girlevik santralı,** Erzincan'ın 30 km doğusunda, Gürlevik suyu üzerinde kurulan hidroelektrik santralı (1953). Santralın takatı 2 000 kW, yıllık üretim kapasitesi 3 milyon kilovatsaattir. Santral, Erzincan şehri ve çevresinin elektrik ihtiyacını karşılar. (M)

GÜRLÜK i. (*gür*'den *gür-lük*). Gür olma hali.

— Akust. İşitme duyumunun, sesin akustik basıncına bağlı niteliği. *Eşanl.* SES KUVVETİ.

— Müz. *Fizyolojik gürlük,* bir sesin meydana getirdiği şiddet duyumu. (Bu duyum, sesin fizik gürlüğü ile değil, öteki duyumlar gibi bu gürlüğün logaritmasıyle orantılıdır. Tüm bir orkestranın tek bir solocuya eşlik edebilmesi de bu sebeple mümkün olur.) [L]

GÜRMAN (Abdurrahman Nafiz), türk generali (Bodrum 1882-İstanbul 1966). Piyade Harp okulunu (1903) ve Harp akademisini bitirdi (1906). İşkodra'da Balkan harbine (1912) ve Çanakkale savaşlarına katıldıktan sonra Trablusgarp'ta görevlendirildi (1916). Anadolu'ya geçti. Millî Mücadeleye katıldı. 1923'te İstanbul Merkez kumandanlığı, daha sonra Konya'da İkinci Ordu Müfettişliği Kurmay başkanlığına tayin edildi, 1926'da generalliğe yükseldi. Bir süre Millî Savunma Bakanlığı müsteşarlığında görev aldı ve orgeneralliğe yükseltilerek İkinci Ordu müfettişliğine getirildi. Bundan sonra Yüksek Askerî şûra üyeliği (1945) ve Genelkurmay başkanlığı (1949) görevlerinde bulundu. Eserleri: *Alman-Fransız Muharebe Usulleri; Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası* (korgeneral Kerameddin Kocaman ile birlikte) [1933]; *Piyadenin Muharebe Tâlim ve Terbiyesi* (1925); *Takımın Muharebesi* (1928). [M]

GÜRMEN (Hüseyin Kemal), türk tiyatro oyuncusu ve yöneticisi (İstanbul 1901). İlk öğrenimini Fındıklı'daki Şemsülmekâtip rüştiyesinde yaptı, ilk tiyatro sevgisi de burada başladı. Amatör olarak tiyatro çalışmalarına katıldı. Yüksek Ticaret okulunda öğrenciyken imtihan kazanarak Dârülbedayi'e girdi. Daha sonra Muhsin Ertuğrul'un kurduğu Edebî Tiyatro heyetinde, İbnürrefik Ahmet Nuri'nin kurduğu Yeni tiyatroda, 1924 yılında Fikret Şâdi'nin yönetimindeki Millî sahnede çalıştı. 1927 Yılında, Dârülbedayi'nin yeniden düzenlenmesine yardım etti. 1927-1928 Döneminden bu yana, Şehir tiyatrosunda oyuncudur. (M)

GÜRPINAR, Doğu Anadolu bölgesi (Yukarı Murat - Van bölümü, Van ili) ilçe merkezi; 2 040 nüf. Van'ın 21 km güneyinde, Micinger suyu vâdisinde. Buradan güneye doğru uzanan ve yılın birçok aylarında geçit vermeyen bir yol Hakkâri'ye ulaşır. — *Gürpınar ilçesi,* 4 063 km^2; 29 207 nüf. Merkez, Güzelsu, Kırkgeçit, Yalınca bucakları; 64 köy. Tahıl tarımı. Küçük ve büyükbaş hayvancılık. (M)

GÜRPINAR (Hüseyin Rahmi), türk romancısı (İstanbul 1864 - ay.y. 1944). Plevne savunmasına katılan ve Erzurum Müstahkem mevki kumandanı iken ölen hünkâr yaveri Mehmed Said Paşanın oğlu. Anneannesinin eski İstanbul evlerinin tipik bir örneği olan Aksaray'daki konağında büyüdü. Ağayokuşu mahalle mektebini, Mahmudiye rüştiyesini bitirdi; özel olarak Fransızca öğrendi. Bir süre Mahrec-i Aklâm'da okuduktan sonra Mektebi Mülkiye'ye geçti. Sağlık sebebiyle buradan ayrıldı. Adliye Nezareti Umuru Cezaiye kalemine devam etti; 1893'te Nafia Nezareti Tercüme kalemine geçti. 1908 Meşrutiyetinin ilânından sonra resmî görevden tamamıyle çekilerek ömrünün sonuna kadar yazarlıkla geçindi. Türkiye Büyük Millet meclisinin beşinci ve altıncı dönemlerinde (1936-1943) Kütahya milletvekili olarak bulundu. Hayatının son otuz yılı, Heybeliada'da, çamlar arasındaki köşkünde geçti; burada yakın dostu Miralay Hulûsi Bey ile birlikte münzevî bir bekâr hayatı yaşadı.

Hüseyin Rahmi yazarlığa çok genç yaşta başladı. İlk eseri, rüştiye öğrencisiyken yazdığı *Gülbahar Hanım* adlı oyundur; bu eser büyük Aksaray yangınında yanmıştır. Yayımlanan ilk romanı *Şık*'tır (1889). Bu roman *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkarmakta olan Ahmed Midhat Efendinin dikkatini çekti, Hüseyin Rahmi ondan gördüğü

teşvikle yazarlığı meslek edindi. Eserlerinde Ahmed Midhat'ın halkçı anlayışını sürdürdü. *Şık* romanının yayımını izleyen yıllarda gazetelerde çeşitli konular üstüne yazıları ve Fransızcadan tercümeleri yayımlandı (Emile Gaboriau, Paul Bourget, Alfred de Musset, Paul de Cock). 1894'te Ahmet Cevdet, *İkdam* gazetesini genç bir kadro ile güçlendirmek isteyince Hüseyin Rahmi'yi de oraya çağırdı. İkinci romanı *İffet* (1896) burada yayımlanmağa başladı. O yıllarda Vecihî'nin (1869-1904) *Mehcure* (1895) romanı v.b. eserler gazete okurlarınca çok tutuluyordu. Hüseyin Rahmi *İffet*'i sırf bir iddia üzerine ve Vecihî'yi taklit edebileceğini ispat için yazmıştır. Onun *Şık*'ta başlayan ve daha sonra romanlarında açılıp gelişen sanat kişiliği bu romanda pek yoktur. Kendisi de, yazdığı önsözde, gerçekçi okula uymağa çalışan ve Zola'nın izi üzerinde yürümek isteyen genç yazarların, bu eserde aradıklarını bulamayacaklarını söyler. *Mürebbiye* (1899) romanıyle yazarın çıraklık dönemi kapanır ve olgunluk çağı başlar. Bu romanda Abdülhamid II devrinde konak hayatının içyüzü ve yabancı mürebbiyelerin, ailenin temellerini sarsacak ölçüdeki kötü etkileri anlatılmıştır. Daha sonra yazdığı *Bir Muadele-i Sevda* (1899) romanında da, çökmekte olan osmanlı ailesinin çeşitli meseleleriyle daha yakından ilgilendiği görülür.

Hüseyin Rahmi'nin 37 roman, 7 hikâye kitabı ve 1 uzun hikâyeden meydana gelen külliyatındaki eserlerinin hepsi aynı değerde değildir. Fakat, bütün eserleri, yaşadığı toplumu dile getiren gözlemleriyle dikkati çeker. Bunlarda çeşitli sosyal meseleler ele alınır. Hemen hemen hepsinde, yeni yaşama şartları karşısında sarsılan eski aile düzeni söz konusu edilir. Genellikle yoksul çevrelerdeki kadınların çilesi dile getirilir. Aslında aynı zincirin birer halkası olan *İffet* (1896), *Tesadüf* (1900), *Nimetşinas* (1901), *Sevda Peşinde* (1912), *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912), *Hazan Bülbülü* (1913) kadınların ıstıraplı yaşayışını anlatır. Hüseyin Rahmi, kuvvetli gözlemlere dayanan kalabalık bir kahraman kadrosunu, iç içe geçmiş olaylarla yürüyen bir roman örgüsü içinde canlandırır. Eski İstanbul hayatının unutulmakta olan geleneğini ve göreneklerini çok defa bir mizah süzgecinden geçirerek verir. *Hayattan Sayfalar* (1919) uzak ve fakir İstanbul semtlerinin, mezarlık aralarında yerden mantarlar gibi biten insanlarını ele alır. *Hakka Sığındık*'ta (1919), Birinci Dünya savaşının acılı yılları anlatılır; *Can Pazarı*, *Utanmaz Adam* (1934) gibi romanları günden güne zorlaşan geçim şartları içindeki şehir halkının durumunu dile getirir. Bu kadar geniş bir kadro içinde türk toplumunun çeşitli meselelerini gerçekçi açıdan ve ustalıkla işlemiştir. Kendisine «Türklerin Emile Zola'sı» dedirtecek derecede gözleme önem vermiş, toplumun çeşitli katlarından seçtiği kahramanlarını, gerçekçi bir açıdan eserine aktarmıştır. Öte yandan, atılgan mizacı ve açıkgörüşlülüğü, tutucu çevrelerin sert tepkileriyle karşılaşmıştır. Romanlarında işlediği konular yüzünden birkaç defa mahkemeye verilmiştir. Romanlarındaki canlı hayat sahneleri, osmanlı başkentinin renkli çizgileri pek çekici ve güzeldir. *Nimetşinas*'taki Ada vapuru, *Tebessüm-ü Elem*'deki (1914) mahalle baskını, *Billûr Kalp*'teki (1926) genelev sahnesi, *Tesadüf*'teki çardaklı bakıcı v.d. eserlerinin dikkate değer sayfalarını meydana getirir. Bazı oyunlar da yazmış olan Hüseyin Rahmi, bu türdeki eserlerinde geleneksel ahlâk kurallarıyle sosyal hayattaki değişimi karşılaştırır. Batı'dan alınarak benimseniveren ve geleneklerimizle bağdaşmayan yeni değerleri tenkit eder. 1932'de Dârülbedayi'de oynanan *Kadın Erkekleşince* adlı oyununda, kadının iyice hazmedemediği yeni haklarını, evini ve çocuğunu ihmal etmek şeklinde anlamasını ve bunun doğurduğu dramı yansıtmıştır. *Hazan Bülbülü* adlı basılı bir oyunu ile İstanbul Şehir Tiyatrosu kitaplığında yazma nüshası bulunan *Tokuşan Kafalar* adlı oynanmamış bir oyunu daha vardır. (→ Bibliyo.) [M]

GÜRS i. (fars. *gürs*). *Esk.* Açlık. || Kir. || Kıvrık saç, zülf. Kâkül. (M)

GÜRSEL (Cemal), türk kumandanı ve Türkiye cumhuriyetinin dördüncü cumhurbaşkanı (Erzurum 1895-Ankara 1966). İlk öğrenimi Ordu'da yaptı. Erzincan Askerî idadîsine girdi; İstanbul'da Kuleli Askerî lisesinde okudu; topçu asteğmen olarak ordu saflarına katıldı (1915); Çanakkale savaşlarında görev aldı ve bu savaş bitince de Filistin'e tayin edildi (1917). Gazze savaşlarında çarpıştı; Suriye cephesinden dönüşünde Kurtuluş savaşına katıldı ve İkinci İnönü, Eskişehir ve Sakarya muharebeleri ile Büyük taarruzda başarı gösterdi (1920-1922).

Gürsel, meslekî eğitimini Kurtuluş savaşından sonra tamamlayabildi ve Harp akademisini bitirerek kurmay oldu (1929). Albaylığa kadar çeşitli yerlerde görev yapan Gürsel tuğgeneralliğe (1946), tümgeneralliğe (1951), korgeneralliğe (1953), orgeneralliğe yükseldi (1957); Erzurum'daki 3. Ordu kumandanlığına getirildi; sonra Kara Kuvvetleri kumandanlığına tayin edildi (1958).

Kara Kuvvetleri kumandanlığının ikinci yılı Gürsel için siyasî hayata girişin dolaylı bir başlangıcı oldu ve genel siyasî durumun tenkidi ile alınabilecek tedbirler konusunda Millî savunma bakanına hitaben yazdığı 12 maddelik bir mektup yüzünden mecburî izinle görevinden alındı (3 mayıs 1960). 27 Mayıs 1960 devrimini hazırlayan ve gerçekleştiren genç subaylar Gürsel'i bu hareketin liderliğine davet ettiler; daveti kabul eden Gürsel ihtilâlcilerin meydana getirdiği, subaylardan kurulu Millî Birlik komitesinin başkanı oldu (27 Mayıs 1960), bu sıfatıyle de Türkiye cumhuriyetinin devlet ve hükûmet başkanı, aynı zamanda Türk Silâhlı kuvvetleri başkumandanı ilân edildi. Bu sırada Millî Birlik komitesi içinde seçime gidilmesi veya askerî yönetimin bir süre daha devam ettirilmesi konusunda beliren görüş ayrılığında, Gürsel askerî yönetim taraflısı 14 komite üyesine karşı diğer grupla birleşti ve bunların tasfiyesini onayladı (13 kasım 1960). Bu olay sırasında şiddetli bir manevî sarsıntı geçiren Gürsel'e hafif bir felç ârız oldu ve bu, sağlığının devamlı şekilde bozulmasına başlangıç teşkil etti.

1961 Seçimlerinden sonra toplanan T. B. M. meclisi Gürsel'i yedi yıl için cumhurbaşkanlığına seçti (26 ekim 1961), Gürsel devlet başkanı olarak hükûmeti kurmağa İsmet İnönü'yü memur etti.

Sağlık durumu devamlı olarak bozulan Gürsel'e Türkiye'de yapılan tedavi sonuç vermeyince, tedavi edilmek üzere Amerika'ya (Walter Reed hastahanesi, Washington) götürüldü (1966); bu hastahanede tedavi altına alınışının ertesi günü komaya girdi; bu hal 220 gün sürdü; koma halinde Türkiye'ye getirildi ve Gülhane hastanesinde tedavisine devam edildi. Bu sırada Cumhurbaşkanlığı makamı fiilen boşalmış bulunuyordu; bu durum karşısında 37 kişilik bir hekimler heyetinin, artık göreve devam etmesinin mümkün olmadığını belirten raporuna dayanılarak Gürsel'in cumhurbaşkanlığının sona erdiği açıklandı (28 mart 1966); bundan birkaç ay sonra da Gülhane hastahanesinde öldü (14 eylül 1966).

Gürsel'in na'şı Anıtkabir'de, çıkış kapısının güneyindeki bahçe kesiminde, 27 Mayıs devrimiyle 21 Mayıs ve 22 Şubat ayaklanmalarında ölen on bir «devrim şehidi»ne ait mezarların ortasında hazırlanan kabire gömüldü. (M)

GÜRSEY (Feza), türk bilim adamı (doğ. İstanbul 1921). Galatasaray lisesini (1940) ve İstanbul üniversitesi Fen fakültesi Matematik - Fizik bölümünü bitirdi (1944). 1944-1945 Arasında İstanbul Teknik üniversitesinde Fizik asistanı olarak çalıştı. Sonra Londra üniversitesinde çalışmalarına devam ederek 1950'de İmperial College'ın teorik fizik bölümündeki çalışmalarından dolayı «bilim doktoru» unvanını aldı. 1951 Sonunda yurda döndü ve İstanbul üniversitesi Fen fakültesi Genel Fizik kürsüsü asistanlığına getirildi. Sonra doçent oldu (1953). 1956'da yeni kurulan teorik fizik kürsüsüne doçent tayin edildi.

1957'de Brokhaven Millî laboratuvarında çalışmalar yaptı. Princeton İleri Etütler enstitüsüne çağrıldı (1958). Kolombiya üniversitesinde ziyaretçi profesör olarak ders verdi (1960). Orta Doğu Teknik üniversitesi teorik fizik profesörlüğüne tayin edildi (1961). Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumunun ilim ödülünü kazandı (1968). Modern teorik fiziğin birçok alanında milletlerarası dergilerde araştırmalar yayımladı. İstatistik mekanikte bir boyutlu sistemlere, atom fiziğinde çift sapmaya ait çalışmalar yaptı. İtalyan fizikçisi Radicati ile ortak bir çalışma yaptı (1964). Bu çalışmaları sırasında da elemanter parçacıkların diğer özelliklerini yakından inceledi. *Elemanter Partikül Fiziğinde Grup Teorileri ve Metotları* (Group Theoretical Concepts and Methods in Elementary Particle Physics) adlı eseri 1964'te yayımlandı. (M)

GÜRSİNE sıf. ve i. Bk. GÜRİSNE.

GÜRSU, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Bursa ili, Merkez ilçesi) bucak; 30 012 nüf.; 42 köy, 2 kasaba. — *Bucak merkezi* (*Gürsu* kasabası) 4 331 nüf. Bursa'nın 8 km doğusunda; Bursa ovası üzerinde. (M)

GÜRTUNCA (Mehmet Faruk), türk şairi, yazarı ve yayımcısı (doğ. İstanbul 1904). İlk öğrenimini Edirne'de yaptı (1918), Muallim mektebini bitirdi (1922). Bir süre öğretmenlikte bulundu. Bu arada İstanbul Üniversitesi Dişçilik okulunu bitirdi. Çeşitli dergilerde yazılar ve kahramanlık şiirleri yayımladı. Manzum piyesler yazdı. *Çocuk Sesi*, *Genç Liseli*, *Afacan*, *Gelincik*, *Okul ve Öğretmen Dergisi* adlı dergileri çıkardı. Fuzuli'nin *Leylâ ve Mecnun* Ahmed Midhat Efendinin *Denizci Hasan*, *Çiftçi Hüseyin*, Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre* gibi eserlerini, ayrıca bazı halk hikâyelerini, Mustafa Darir'in *Siyer-ün-Nebi*'sini bugünkü dille yayımladı. 1939'da *Yıldırım Postası* ve *Politika* adlı günlük gazeteleri, 1947'de *Her Hafta* dergisini kurdu. 1957'de İstanbul milletvekili oldu. Başyazarı olduğu *Her Gün* gazetesini çıkardı. Eserleri: *Cumhuriyet Çocuklarına Türkçe Gramer*; *Anadolu* (İstiklâl Savaşı şiirleri) [1939]; *Atatürk'e Ağıt*: *Millete Destan* (1944); *Bu Vatana Dokunmayın* (1946); *Tuna Gülü* (1949); *Kıbrıs Destanı* (1964). [M]

GÜRÛH i. (fars. *gürûh*). *Esk.* [Hoşa gitmeyen kimseler için] Topluluk, cemaat, kalabalık, bölük, takım: *Sonuna kadar dinlenmek biraz müşkül ama, züppe gürûhu, bir alay seyirci var ki, onları örmek cidden her sıkıntıya değer* (H. E. Adıvar). || *Gürûh gürûh* veya *gürûha gürûh*, bölük bölük. (M)

GÜRÜLDEMEK geçz. f. (onomatope, *gürül'den gürül-de-mek*). Çok hızlı ve gürültülü ses çıkarmak: *Kamp kurduğumuz yerde dereler gürüldeyerek akıyordu.* (M)

GÜRÜL GÜRÜL zf. (onomatope). Akıcı ve gürültülü cisimlerin çıkardığı sesi anlatır: *Osman'ın sobası gürül gürül yanıyor* (H.E. Adıvar). [...] *şu bilinmeyen Anadolu'ya karşı, çeşmeleri gürül gürül akan İstanbul'un işlediği günahların borcunu ödüyoruz* (Ş. S. Aydemir). [M]

GÜRÜLTÜ i. (onomatope, *gürül*'den *gürültü*). Düzensiz titreşimlerin meydana getirdiği kuvvetli ses: *O ağır araba tekerleklerinin gürültüsü, hayvanların nal şakırtısı ile yürüyordu* (Ahmed Rasim). *Bu sefer gürültünün içine bir takım erkek sesleri de karışıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Karışıklık, kavga: *Dün komşuların evinde yine gürültü çıktı.*

Hüseyin Rahmi GÜRPINAR

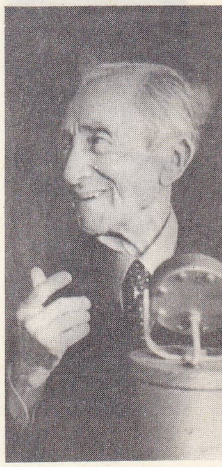

H. R. GÜRPINAR
son günleri

orgeneral
Cemal GÜRSEL

Cemal GÜRSEL
cumhurbaşkanı

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

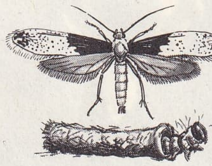

güve

gürz
Marquises adaları
Etnografya müzesi,
Paris

— ÇEŞ. DEY. *Gürültüye gelmek,* karışıklığa gelerek dikkat çekmemek. || *Gürültüye getirmek (gürültüye boğmak),* bir şeyin göze batmaması için dikkati başka yöne çekmek: *Artık bu işi gürültüye getirmekten, ellerimin, dudaklarımın boyalarını bir çocuk deliliği perdesi altında saklamaktan başka çare yoktu* (R. N. Güntekin). || *Gürültüye gitmek,* karışıklığa rastlayarak değeri anlaşılamamak. Karışıklığa kurban olmak. || *Gürültüye pabuç bırakmamak,* korkusuz ve dileğince davranmak.

— Akust. Bk. ANSİKL.

— Bilgi-işlem. Bilgilerin makineye verilmesi veya alınması sırasında dış ortamdan gelen ve değerlendirme yapılacağı zaman dikkate alınmaması gereken anlamsız işaretler.

— Fonet. Havanın devirsiz titreşmesi sonucu konuşurken meydana gelen akustik olay. (Gürültü, konuşma zincirinde sesle karşıtlaşır).

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Radyotek. *Bir alıcının fon gürültüsü,* bozucu sinyaller veya dış radyoelektrik alanların yarattığı gürültüler olmadığı halde, bir radyo alıcısının çıkışında duyulan gürültü. || *Fon gürültüsü,* vericinin yayımladığı sinyaller kesildiği zaman, bir alıcının çıkardığı gürültülerin tümü. (Fon gürültüsü, lambalardaki, dirençlerdeki ve titreşim devrelerindeki akım değişmelerinden ileri gelir. Fon gürültüsünün şiddeti bir alıcının hassasiyetini sınırlar, çünkü, ses ne kadar yükseltilirse yükseltilsin, fon gürültüsü kendisinden daha zayıf olan sinyalleri kolaylıkla bastırır.)

— Sağ. bil. Bk. ANSİKL.

— Sibern. Sinyallerin üzerine eklendiği zaman, bu sinyalleri bozan, şekillerini az veya çok değiştiren her çeşit parazit etki: *Yayım yapılmadığı zaman, bir radyo istasyonu veya bir televizyon alıcısı, şiddeti çok yüksek olabilen gürültüler alır.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Akust. Müzik sesleriyle *gürültü* arasındaki fark, gürültünün genellikle sönümlü ve birbiriyle uyumsuz çeşitli titreşimlerin üst üste gelmesinden doğmasıdır.

— Huk. *Gürültü,* Ceza kanunu ile yasaklanmış ve gürültü edenlerin cezalandırılacakları belirtilmiştir. Türk Ceza kn.nda kamu düzenine ilişkin kabahatler başlığı altında yer alan 546. md. şöyledir: «Her kim, gürültü veya velvele ile mutat hilâfı olarak çan ve âlâtı saire çalarak yahut kanun ve nizam ahkâmına muhalif surette gürültülü bir meslek veya sanat icra eyleyerek halkın veya meclis ve mahfillerin meşguliyet veya huzur ve rahatını ihlâl ederse, on beş liraya kadar hafif para cezasına mahkûm olur.» Kanun aynca bu fiilin gece yarısından iki saat evvelinden sonra işlenmesi halinde cezanın artacağını da kabul etmiştir. Bu halde ceza, otuz liraya kadar hafif para cezasıdır.

Diğer taraftan Medenî kanunun komşuluk hukukuna ilişkin 661. md.si uyarınca, komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi geçen ölçüde gürültüler çıkarmak yasaktır. Bu ölçü tayin edilirken gayrımenkulün yeri, mahiyeti ve bölgeye ait örfler göz önünde tutulacaktır.

Arsalarda, binalarda v.d. yerlerde umumun sağlık ve huzurunu bozan, şehircilik açısından sakıncalı görülen gürültülü tesisleri, mâlik veya zilyetleri ıslah etmek zorundadır. Belediye başkanının ilgiliye yapacağı tebligat üzerine ve bu tebligatta belirtilen süre içinde gürültüyü giderici tedbirler alınmazsa, söz konusu tedbir belediyece alınacak, gürültü çıkaran faaliyet durdurulacaktır (İmar kn. md. 52). Yine aynı kanunun 54. md.sine göre bunun için harcanan para, yüzde 10 fazlası ile ve Umuru Belediyeye Müteallik Ahkâmı Cezaiye kanununa göre ilgiliden tahsil olunacaktır.

— Sağ. bil. Son zamanlarda *gürültü*'nün, birçok Avrupa ve Amerika ülkesinde meslek hastalıklarına yolaçtığı kanısına varılmış ve bu yüzden hastalanan işçilere de tazminat ödeme yoluna gidilmiştir. Bu hastalıkları yaratan sebepler arasında, özellikle çekiçle dövme, perçinleme ve uçak reaktörleri sayılabilir. Başlıca bozukluk, objektif olarak ölçülebilen işitme yeteneğinin azalmasıdır. Çağdaş dünyada gürültüyü artıran sebepler sadece mesleklere bağlı değildir; taşıma araçlarının gürültüleri, hattâ evlerde kullanılan araçların (elektrikli araçlar, asansörler, ziller v.b.) çıkardığı gürültü de hesaba katılmalıdır.

Gürültünün yolaçtığı başlıca hastalıklar şunlardır: sağırlık, sinir bozuklukları, ruhsal dengesizlikler.

Sağırlık, uzun bir süre gürültüde kalmakla meydana gelir. Başlangıcı sinsidir, ağır ağır yerleşir. Etki ortadan kalktıktan sonra da ilerlemeğe devam eder. Odyometri kontrolları hastalığı daha başlangıçta ortaya çıkarmağa yarar: kişi hastalığın başlarında gürültüden kurtarılırsa iyileşebilir. Odyometri kontrolu yaptırmayan kişi hastalığının farkına varmadan çalışmasına devam eder ve iyi işitmediğini konuşma frekansı 1 000-2 000 devreye varınca farkeder. Bu durumda sağırlık artık iki taraflı olarak ve özellikle tiz sesler için yerleşiktir ve gittikçe tam sağırlığa doğru gelişir. Gürültünün yarattığı sinir ve ruh bozuklukları sağırlık kadar yıkıcı olmamakla birlikte, daha sık görülür. Gürültü her çeşit zihin çalışmasına engeldir. Dikkati dağıtır, düşünceyi karıştırır. Uyuyan kişi önce gürültüyü duymasa da, uyku gürültüyle bir süre sonra bozulur. Gürültü, ruhsal bozukluklara istidatlı kişilerde, nevropatileri (aşırı duyarlık, nevrozlar) ve psikozları (karakter bozuklukları, çöküntüler) başlatıcı ve geliştirici bir güce sahiptir.

Gürültüden en çok etkilenenler, madenciler, yapı işçileri, kazancılar, saççılar, perçinciler, dökümcüler, matbaa işçileri, dokumacılarla ezme ve öğütme makinelerini, hava basıncı ile çalışan araçları, delicileri, yapı makinelerini, demiryolu araçlarını kullananlardır. Telefon santrallarında çalışanlar zil sesleri etkisi altındadır; buna kulaklığın takılmasından ileri gelen yorgunlukları ve sinir bozukluğunu da eklemek gerekir. Askerlikte gürültüden en çok zarar görenler topçulardır. Büyük topları kullanan er ve subaylarda sağırlığa çok sık raslanır. Seslerin şiddeti «desibel»le ölçülür. Sağlam bir insan 1 desibelden sonra işitir (öğütme atelyeleri 110 desibel, hava çekiçleri 130 desibel). Gürültünün yıkıcı etkisi yalnız meslek alanlarında değil, çağdaş yaşayışın bütün alanlarında görülür. Bu yüzden, özellikle büyük şehirlerde, taşıtların çıkarabileceği sesler kontrol altına alınmış, korna çalma yasağı konmuştur. Gürültü çıkaran fabrikaların da şehir dışında kurulmasına dikkat edilmektedir.

— Sibern. Bütün *gürültü*'ler için bir seviye tanımlanır. Bu seviye, sinyalleri meydana getiren büyüklüğün değişmeleriyle aynı derecede olursa, sinyallerin tamamen kaybolması tehlikesi vardır. Kişilerarası haberleşme veya bir makineye gönderilen sinyaller söz konusu olduğu zaman, bir gürültünün meydana gelişi, bir hat üzerinden iletilebilecek bilgilerin sayısını kısıtlar. Uzak mesafeli telefon bağlantılarında (denizaşırı hatlar), sinyal gürültü oranını uygun değerde tutabilmek için, sinyali yükselterek gürültünün örtebileceği değere düşmesini önleyecek yükselteçler hat üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilir.

◆ **Gürültücü** sıf. Çok fazla gürültü patırtı yapan: *Gürültücü bir komşu.*

◆ **Gürültülü** sıf. Gürültüsü olan: *Nihayet, merdivenden doğru gürültülü ayak sesleri gelmeğe başladı* (R. N. Güntekin). || *Mec.* Karışık olaylarla dolu olan: *Gürültülü bir hayat.* || *Gürültülü patırtılı,* çok gürültülü ve karışık olan.

◆ **Gürültüsüz** sıf. Gürültüsü olmayan: *Gürültüsüz bir sokak.* || *Mec.* Olaylı ve karışık olmayan: *Kasım Efendi, ömrünün son yıllarında gürültüsüz patırtısız yalnız bir hayata ihtiyacı olduğunu sebep göstererek...* (H. R. Gürpınar). [M]

GÜRÜN, Doğu Anadolu bölgesinde (Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 8 684 nüf. Tohma suyunun bir kolu olan İncesu (veya Gürün suyu) vâdisinde; yüksl. 1 200 m. Gürün, Malatya-Kayseri kara yolu üzerinde bulunduğu gibi Sıvas'a da 138 km'lik bir yolla bağlıdır. Dokumacılık. Eskiden ünlü olan gürün şalları önemini kaybetmiştir. — *Gürün ilçesi,* 2 797 km²; 34 317 nüf. Merkez, Konakpınar ve Yazyurdu bucakları; 61 köy. Tahıl tarımı. (M)

Gürün Halk kütüphanesi, Sıvas'ın Gürün ilçesinde 1927 yılında özel teşebbüsle Gürün Türkocağı kitaplığı olarak kuruldu. 1932 Yılında Millî Eğitim bakanlığına bağlanırken Halk kitapsarayı adını aldı. 1946 Yılında Kadirî tekkesine taşındı. Sonradan, Gürünlü Ahmet Kâşif'e ait Kâşifiye kitaplığı da buna eklendi.

İçindeki eserlerin cilt sayısı şöyledir (1957): basma eserlerden 6 392'si Türkçe, 713'ü eski harfli Türkçe, 14'ü Arapça ve Farsça, 90'ı öteki dillerde; yazmalardan 5'i Türkçe, 9'u Arapça, 6'sı Farsça. Türkçe 87 çeşit süreli yayın, kitaplığa girer. Alfabetik bir fiş kataloğu, bir de Dewey onlu sınıflandırmasına göre konu fiş kataloğu vardır. Tertibi, sistematiktir. Dışarıya kitap verilir. (M)

GÜRZ i. (fars. *gürz*). *Esk.* Sil. Ateşli silâhların icadından önce, savaşlarda kullanılan bir çeşit silâh. (Topuz veya bozdoğan da denir.) [Bk. ANSİKL.]: *Arap Üzengiye çalmış Şah İsmail gürzü / Ağaçta bağlı duran kızda işte şimdi gözü* (M. Â. Ersoy). || *Gürz-i girân,* ağır topuz.

— ANSİKL. Süvari ve piyadeler tarafından kullanılan *gürz,* bazen tamamıyle demirden, bazen de sapı ağaçtan, asıl silâh olarak kullanılan kısmı bakır, tunç veya pirinçten yapılır, üzerinde sivri çıkıntıları olurdu. Ağırlıkları 10 kg ile 100 kg arasında değişirdi. Süvariler bu silâhı hayvanda eğerin sol tarafına asarak taşırlardı.

Piyade sınıfının kullandığı gürzler ise, daha hafif olsun diye ağaçtan yapılır ve topuzunun üzerinde demir çiviler bulunurdu. Üstü çivisiz olanlara *matrak* adı verilirdi. Özellikle düşmanı yaralamak ve zırhını parçalamak suretiyle savaş dışı bırakmak için kullanılırdı. Gürzler kullanıldığı yere, şekline ve ağırlığına göre isim alırdı. Çekme gürz, kesme gürz, asma gürz, dökme gürz, dikenli gürz gibi. Osmanlılarda gürz yapan ve gürz bezeyen ayrı bir sanatçılar grubu vardı. Gürzü ile düşmanını yok eden kahramanın gürzü cami kapısına asılırdı. Gürz kullanan padişahlar arasında Sultan Cem ve Murat IV en ünlüleridir. Özellikle Sultan Cem çok mahir idi. Selçuklu sultanı Alâeddin, gürzüne ağırlıklar ilâve ederek kullanırdı.

Ayrıca Yıldırım Bayezid'in, Timur ile yaptığı Ankara savaşında güç durumda kaldığı zaman gürzünü kullandığı da söylenir. Bugün gürzlerin çeşitleri Topkapı sarayındaki Silâh galerisinde sergilenmektedir.

Gürzlerin çok eskiden beri kullanıldığı bilinir, ama tarihöncesine ait taş gereçlerin saplarıyle muhafaza edilmiş olması, ne zaman ortaya çıktığının belirlenmesini engeller. Şekilleri ve yapıldıkları maddeler yönünden gürzler çok çeşitlidir: eski amerikalı kızılderililerin kullandığı taş başlı *tomahawk* gürzleri, Yeni Kaledonya'da kullanılan tahta, kuş gagalı gürzler v.b.... (ML)

GÜRZAP (Reşit), türk tiyatro oyuncusu (doğ. İstanbul 1912). İlk tiyatro çalışmalarına amatör olarak başladı. Bir süre Kadıköy Süreyya operetinde çalıştı. İstanbul Şehir tiyatrosuna girdi (1934). Yerli ve yabancı komedilerdeki rolleriyle başarı ve ün kazandı. Tiyatronun yanı sıra sinemada da oyuncu ve dublajcı olarak çalıştı. (M)

GÜRZBAZ i. (fars. *gürz* ve *-bâz,* oynayan'dan *gürz-bâz*). Osmanlılarda hem spor hem hüner gösterisi olarak orta çekme, asma dikme, salma, salk, çarkup, şiş top diye türlü adlar alan ağırlıkları kaldıran oyuncu. (Bunlar bazen ellerinde veya omuzlarında uzun ve iri gemi direklerini de kaldırırlardı.) [M]

—GÜSÂR veya **—KÜSÂR** sıf. (fars. *güsârden* veya *güsâriden*'den *-güsâr*). *Esk.* «içen», «deneyen», «süren», «uzlaştıran» v.b. anlamlarıyle bileşik sıfatlar meydana getirir: *Mey-güsâr* (veya *küsâr*), içki içen; *gam-güsâr* («üzüntüyü uzaklaştıran»), yakın arkadaş. (M)

GÜSİSTE veya **KÜSİSTE** sıf. (esk. *güsisten* veya *güsihten,* boşanmak, kopmak, kırılmak'tan *güsiste*). *Esk.* Kırılmış, kopmuş: *Şirâze-i nizâm-ı cemiyet ve mukavemetlerini güsiste ve temzik eylemek* (Ziya Paşa). || *Güsiste-âşiyan,* yuvası yıkılmış. || *Güsiste bünyâd,* temelden yok edilmiş. || *Güsistedem,* soluksuz kalmış, yorgun düşmüş. || *Güsiste-dil,* kalbi kırılmış. || *Güsiste mahar (mehar)* [«yuları kopmuş»], azgın at. Serseri, zapt edilemeyen kimse. || *Kemer-güsiste* veya *güsiste kemer* («kemeri çözülmüş»), derbeder, kalender: *Kemer güsiste perâkende gûşe-i destâr* (Nedim). [M]

GÜSTAH sıf. (fars. *güstâh*). *Esk.* Utanmaz,

Foto. Universelle (LAROUSSE)

arsız, saygısız. (Bk. KÜSTAH.) || *Güstah-çeşm*, gözüpek, cesur. || *Güstah-rûy*, yüzsüz, edepsiz. || *Güstah-zebân*, ağzına geleni söyleyen.
◆ **Güstahane** zf. *Esk.* Küstahça, sıra saygı tanımaksızın.

◆ **Güstahî** i. *Esk.* Küstahlık, utanmazlık. (M)

GÜSTEHEM, Eski İran kahramanlarından biri. (M)

—**GÜSTER** veya —**KÜSTER** sıf. (fars. *güsterden*, yaymak, döşemek'ten *-güster*). *Esk.* «Yayan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Adalet-güster* (veya *dâd-güster*), adalet yayan; *feyz-güster*, bereket yayan; *şâdî-güster*, sevinç, neşe yayan; *ziyâ-güster*, ışık yayan. (M)

GÜSTERDE veya **KÜSTERDE** sıf. (fars. *güsterden*, yaymak'tan *güsterde*). *Esk.* Yayılmış, döşenmiş: *Zemininde gösterde dîbayı Hûr / Fezâsında cârûb gîsû-yı hûr* (Nedim). [M]

GÜSTROW, Almanya'da (Doğu Almanya, Schwerin idare bölümü) şehir; 37 100 nüf. XVI. yy.dan kalma şato. Elektrik malzemeleri. Kerestecilik. (L)

-GÜŞÂ sıf. Bk. -KÜŞÂ.

GÜŞAD i. Bk. KÜŞÂT.

GÜŞADE sıf. Bk. KÜŞÂDE.

GÜŞAYENDE sıf. (fars. *güşâden*, açmak'tan *güşâyende*). *Esk.* Açıcı, açan. (M)

GÜŞAYİŞ veya **KÜŞAYİŞ** i. (fars. *güşâden*, açılmak'tan *güşâyiş*). *Esk.* Açılma, ferahlama. || *Güşâyiş-i hatır*, gönül rahatlığı, iç açıklığı. || *Güşâyiş-i hava*, havanın açıklığı. (M)

GÜŞTA i. (fars. *güştâ*). *Esk.* Cennet. (M)

GÜŞTASB (fars. *güştâsb*). *Esk.* Tanrı'nın kullarına rahmetini ulaştırdığına inanılan manevî yol. || Bir İran kahramanı. (M)

GÜŞÛDE veya **KÜŞÛDE** sıf. (fars. *güşâden*, açmak'tan *güşûde*). *Esk.* Açılmış. Bk. KÜŞÂDE. (M)

GÜTAPERKA i. (ing. *gutta-percha*'dan). Malezya takımadalarında yetişen *sapotaceae* familyasından ağaçların sütlü sıvısından elde edilen ve bazı yönleriyle kauçuğa benzeyen madde: *Adî sıcaklıkta sert olan gütaperka, ısıtılınca yumuşar ve esneklik kazanır.* (Gütaperka, elektrik tellerinde, denizaltı telgraf kablolarında yalıtkan olarak kullanılır. Diş hekimliğinde ise, diş çürüğü boşluklarının geçici olarak doldurulmasında ve asıl dolgudan önce kök kanallarının kapatılmasında [antiseptik bir macunla karıştırılarak] kullanılabilir.) [L]

GÜTERSLOH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Teutoburgerwald'ın güney eteğinde; 51 300 nüf. Besin ve makine sanayii. (L)

GÜTERSLOH (Albert Conrad KIEHTREIBER, Albert **Paris** — denir), avusturyalı yazar (doğ. Viyana 1887). Tiyatro oyuncusu, ressam ve şair. Hikâyeleri, romanları (*Die Tanzende Törin* [Dans Eden Deli Kadın], 1913; *Eine Sagenhafte Figur* [Bir Efsane Kişisi], 1946; *Sonne und Mond* [Güneş ve Ay], 1962) ve denemeleri (*Zur Situation der Modernen Kunst* [Çağdaş Sanatın Durumu Üstüne], 1963) ile edebî anlatımcılığın en iyi temsilcileri arasında yer almıştır. (L)

GÜTMEK geçl. f. (esk. türk. *kütmek*'ten). Bir hayvanı veya bir sürüyü önüne katarak götürmek veya otlatmak: *Ben köyden gelirken o çayırda hayvanları güdüyordu.* || *Mec.* Bir düşünce, bir amaç veya bir duygunun peşine düşüp onu gerçekleştirmeğe çalışmak: *Ve bu hal, inkılâp davası güden bir ülke için yüz kızartıcı bir şeydi* (Ş. S. Aydemir). || Belli bir gayeye doğru sürmek. *Esk.* Sevk etmek.

◆ **Gütme** i. Gütmek işi: *Evvel baharda bizim köyün hayvanlarını gütmeye bir çoban lâzım* (N. Araz). [M]

GÜVAH veya **GEVÂH** i. (fars. *güvâh*). *Esk.* Tanık. || Delil: *İnsanlığı muhtâc idi şâyân-ı tefekkür / binlerce güvâhe* (Tevfik Fikret).
◆ **Güvâ** i. *Esk.* Güvâh kelimesinin kısaltılmışı.

◆ **Güvâhî** veya **gevâhî** i. *Esk.* Tanıklık: *Her nesne kılar varlığına hüsn ü şahâdet, / Her zerre eder vahdetine arz-ı güvâhî* (Ziya Paşa). [M]

GÜVAHİ, türk şairi (öl. Geyve, 1519-1522 arası). Yavuz Sultan Selim devrinde tımarlı sipahi olarak savaşlara katıldı. Doğu seferiyle Çaldıran seferinde bulundu. Yavuz Sultan Selim adına türkçe atasözlerini toplayan bir eser ve ahlâka dair 1 891 beyitlik bir didaktik manzum risalesi vardır. Eserleri: *Kenz-ül-Bedayi* (Güzel Sözler Kaynağı), *Pendnâme-i Güvâhî* (Güvâhî'nin Öğütleri). [M]

GÜVARA veya **GÜVÂRÂN** sıf. (fars. *güvârâ* veya *güvârân*). *Esk.* Hazmı kolay olan: *Âb-ı güvâra*, içimi güzel su.

— Dil. bil. *-güvâr* şekli de «hazmı kolay» veya «içimi güzel» anlamında bileşik sıfatlar yapar: *Hoşgüvâr*, hazmı kolay olan.

◆ **Güvârende** sıf. *Esk.* Hazmı kolay. || Sindiren.

◆ **Güvâriş** i. *Esk.* Sindirme işi. (M)

GÜVE i. (esk. türk. *küye*'den). Odun, kumaş ve kürk gibi şeylere musallat olan çeşitli cinsten böcek ve kurtçuklara verilen ortak ad. || Pulkanatlılardan güve kelebeğinin (*Tinea*) kurtçuğu (bk. ANSİKL.): *Çekilmiş üstüne yağmurluğumsu bir pırtı / Zavallının, güveden, liyme liyme hep sırtı* (M. Â. Ersoy). || *Güve yeniği*, güve yemiş, güve yeniği olan. || *Buğday güvesi, tahıllara zarar veren böcek* (*Sitotraga cerelella*).

— ANSİKL. *Güve* deyince yalnız asıl güveler (*Tinea*) değil, güvegillerden olan ve tırtılları mağaza ve ambarlarda büyük zararlara yolaçan küçük kelebeklerin hemen hepsi anlaşılır. Gerçek güveler evlerde yaşayan küçük parlak böceklerdir; bunların beyazımsı tırtılları sık dokulu ağdan yuvalarda yaşar, yün kumaşları, kürkleri, tüyleri v.b. kemirir. Halı güvesi (*Trichophaga tapazella*), elbise güvesi (*Tineola biseliella*), kürk güvesi (*Tinea pellionella*) en zararlıları arasındadır. Güveleri yok etmek için kumaşları, kürkleri sık sık pataklamak, fırçalamak, her mevsimde güneşe ve açık havaya çıkarmak gerekir. Sandık ve dolaplara güveye karşı konacak en iyi maddeler ham kâfuru, naftalin, paradiklorobenzen, piretr veya rotenon tozudur.

● *Buğday güvesi.* Dünyanın her yerinde bulunan bu güve, tarla ve ambarlardaki buğday ve mısırlara dadanır. Dişi kelebekler haziran ortasında yumurtalarını başakların üstüne bırakır, yumurtadan çıkan tırtıllar, daha olgunlaşmamış tanelere girerek içten yemeğe başlar. Tahıllar hasat edilince, gelişmiş olan tırtılların verdiği ikinci döl anbardaki tanelere yerleşir. Bu böceklerle savaşta, sülfür buharı veya karbon tetraklorür ile karıştırılmış karbonsülfür kullanılır. Güve yenikli buğdayla yapılan ekmek sağlık için tehlikelidir.
● *Güve ilâcı.* Kürk, yünlü kumaş, halı, perde v.b. gibi eşyayı güvelerden korumağa yarayan madde. (Kâfuru, naftalin, paradiklorobenzen gibi bazı maddeler güveleri kokuyle uzaklaştırır; D.D.T. [diklorodifeniltriklоretan], H.C.H. [heksaklorosikloheksan], klordan, lindan v.b. gibi diğer bir kısım maddeler ise güveleri öldürür.) [L]

GÜVEÇ i. (esk. türk. *köğeç*, toprak kap'tan). Geniş ağızlı toprak tencere. (Büyük, küçük [tek kişilik], kapaklı kapaksız çeşitleri vardır): *Güveçte et.* || Güvecin içindeki: *Bir güveç süt. Türlü güveç.*

— Mutf. Bazı et ve sebze yemeklerini pişirmek için kullanılan özel toprak kap. (Sebzeleri kavurmağa ve sote yapmağa elverişlidir). || Bu kapta pişen yemek. || *Güveç kebabı.* Bk. ANSİKL. || *Güveçte sütlü aş*, güveçte pişirilen bir çeşit sütlü tatlı.

— ANSİKL. Mutf. *Güveç* kebabı, güvece yağlıca kuşbaşı koyun eti, soğan, domates dilimleri, bir kat et, bir kat soğanlı domates konularak yapılır. Üzerine ayrıca soğan ve domates dilimleri ile doğranmış maydanoz döşenir. Orta ısılı fırında 2 saat pişirilir. (M)

GÜVEGİLLER çoğl. i. Güveleri kapsayan pulkanatlı böcekler familyası. (Bunlar uzun tüylü, dar kanatlı küçük kelebeklerdir. Tırtıllarının yaşama tarzı çok değişiktir. Örnek tipi güvedir [*Tinea*].) [L]

GÜVELENMEK geçz. f. (*güve*'den *güve-le-n-mek*). Güveler tarafından yenilmek: *Güvelenen kumaşlar.* (L)

GÜVEM, Karadeniz bölgesinde (Ankara ili, Kızılcahamam ilçesi) bucak; 7 992 nüf.; 17 köy. — *Bucak merkezi*, 470 nüf. Kızılcahamam'ın 14 km kuzeyinde; Hamam çayı vâdisinin yukarı kesiminde yüksl. 1 080 m. Güvem'den kuzeye doğru devam eden yol Çerkeş'e ulaşır. (M)

GÜVEN i. (esk. türk. *küven*). Birine veya bir şeye bel bağlayan kimsenin içindeki duygu: *Yeni yazım bu güveni, öyle sanıyorum, daha inanmamış olanlara da aşılayacaktı* (N. Ataç). || Kendine itimat, cesaret, yüreklilik: *Yanınızda iki silâhlı olursa daha güvenle tutarsınız İstanbul'u* (Kemal Tahir). *Onun gibi yapmam imkânsız. O güveni ben kendimde bulabilir miyim hiç?* (A. H. Tanpınar). || Bir toplumun iş hayatı, siyasî durumu v.b.ye bağlı emniyet duygusu: *Güven kayboldu.* || *Özel ol.* Parlamento çoğunluğunca hükûmete sağlanan destek. *Eşanl.* İTİMAT.

— ÇEŞ. DEY. *Güven beslemek*, güvenmek. || (*Birine*) *Güven olmak*, (birine) güven duyulmak: *Kırk yıllık Çalıkuşu'nu daha tanımadınız mı? Bana güven olur mu?* (R. N. Güntekin). || (*Birine*) *Güveni olmak*, (bir kimseye) güvenmek, inanmak. || (*Birinin*) *Güvenini kazanmak*, (bir kimsenin) güven duygusunu elde etmek: *Onun güvenini kazanmak için, sessiz, ağır ve hiç gülmez görünmek gerekir* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Huk. *Güven nazariyesi*, bir irade beyanına, bütün hal ve şartları dürüstlük kuralı gereğince değerlendirerek anlam verme. (Bk. ANSİKL.) || *Güven oyu*, meclisin hükûmete olan itimadının, gerek göreve başlarken, gerek görev sırasında açıklanmasını sağlayan oylama. Bk. ANSİKL.

— Psikopatol. *Güven nevrozu*, yapısı fobik nevrozun yapısına benzeyen, özelliği, güven verici nesneler ve durumlar aramak olan nevroz şekli. (Bu nesne ve davranışlar, fobik sakınma davranışlarında olduğu gibi, boğuntuya karşı bir çeşit savunma silâhı görevi görürler.)

— ANSİKL. Huk. *Güven nazariyesi*, beyan sahibi ile beyana muhatap olan kimsenin çıkarları arasında denge kurmağa çalışır ve Medenî kanun md. 2'ye dayanır. Bu nazariyeye göre, bir irade beyanının ne anlama geldiğini bulabilmek için karşı tarafın, kendisince bilinilebilen bütün hal ve şartları, Med. kn. md. 2'de yer alan hüsnüniyet (dürüstlük kuralına göre yerine getirip getirmediği göz önünde tutularak, bu beyana ne anlam vermesi gerektiğine bakılır. Böylece, karşı tarafın beyana olan haklı güveni korunur. Karşı tarafın, gerekli özeni göstermeden bir beyana yanlış anlam vermesi önem taşımaz. Bu güvenin sağlanması için, beyana muhatap olan kimsenin kendisince bilinen hal ve şartlara göre beyana verdiği anlam Med. kn. md. 2 gereğince haklı görülebilmelidir. Görüldüğü gibi, burada karşılıklı bir bağlılık ve gözetme söz konusudur. Çünkü, bir yandan muhatabın hal ve şartları hüsnüniyet kuralına uygun olarak yaptığı değerlendirme sonucu verdiği anlama güveni korunurken; öte yandan, beyan sahibinin gerekli özeni göstererek yaptı beyanın makûl ve hüsnüniyetli bir muhatap tarafından alışılagelen biçimde anlaşılabileceğine dair haklı güveni korunmaktadır.

Güven nazariyesi ile sözleşmenin meydana gelmesi (Borçlar kn. md. 1) ile hata hükümleri (Borçlar kn. md. 23 v.d.) arasındaki ilişkiyi incelerken üç ihtimalin birbirinden ayırmak gerekir: **1.** beyan muhatabı, beyan sahibinin bir hataya düştüğünü bilmiyor ve hüsnüniyet kuralı gereğince de bilmesi gerekmiyorsa, sözleşme, karşı tarafın beyana güven nazariyesi gereğince vermesi gereken anlama göre kurulur. Fakat beyan sahibi dilerse, Borçlar kn. md. 23 v.d.deki hata hükümlerine dayanarak sözleşmeyi iptal edebilir; **2.** beyan muhatabı, beyan sahibinin hatasını anlıyor veya anlaması gerekiyorsa bunun beyan muhatabı, karşı tarafın gerçek iradesinin ne olduğunu biliyor veya bilebilecek durumdadır. Bu halde sözleşme, beyan sahibinin gerçek iradesine göre kurulur. Çünkü beyan muhatabı, beyanı gerçek şekli ile anlamak zorundadır; **3.** beyan muhatabı, beyan sahibinin hataya düştüğünü anlıyor veya anlaması gerekiyorsa ikinci ihtimalden farklı olarak, gerçek iradenin ne olduğunu anlayabilecek durumda değildir. Bu halde artık, belirli bir anlama üstünlük tanımağa imkân yoktur. Hatayı bilenin, beyanın muhtevasına güveninin korunması gerekmediğine göre, beyan geçersiz olacak ve sözleşme ku-

rulamıyacaktır.

Güven nazariyesinin uygulandığı diğer alan da, beyan iradesinden (bilincinden) yoksun irade beyanıdır. Bu halde de güven nazariyesine göre, eğer beyan muhatabı bütün hal ve şartları hüsnüniyet (dürüstlük) kuralı (Med. kn. md. 2) çerçevesinde değerlendirerek, geçerli bir irade beyanının bulunduğu sonucuna varmışsa, onun haklı güveni korunur. Yani beyan iradesi (bilinci) olmadan yapılan irade beyanı, karşı tarafın güveninin korunmasının gerektiği ölçüde geçerli bir beyandır. Bu halde iptal yoluna gidilebilir (Borçlar kn. md. 23 v.d.). Ancak bazı hallerde iptal, Borçlar kn. md. 26 gereğince iptal edene tazminat borcu yükleyebilir. Bk. HATA.

● *Güven oyu.* Güven oyu iki çeşittir (Anayasa md. 103 ve 104):

1. göreve başlarken güven oyu; Bakanlar kurulunun göreve başlaması sırasında söz konusu olur. Bakanlar kurulu listesinin meclise sunulmasından sonra en geç iki hafta içinde, Bakanlar kurulunun programı başbakan veya bakanlardan biri tarafından okunur ve Millet meclisinde güven oyuna başvurulur (Anayasa md. 103). Güven oyu için görüşmeler, programın okunmasından iki gün sonra başlar ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün sonra oylaması yapılır;

2. görev sırasında güven oyu ise, Anayasanın 104. maddesinde düzenlenmiştir. Başbakan herhangi bir sebeple gerekli görürse, Bakanlar kurulundan geçtikten sonra Millet meclisinden güven oyu isteyebilir. Güven isteği, Millet meclisine bildirildikten bir tam gün geçmedikçe görüşülemez ve görüşmelerin bitiminden bir tam gün geçmedikçe de oya konulamaz. Güven isteği ancak üye tam sayısının salt çoğunluğu ile geri çevrilebilir. Geçici Bakanlar kurulu için güven oyuna başvurulmaz (Anayasa md. 109/VI). [LM]

Güven anıtı (veya **Emniyet âbidesi**), Ankara'da Kızılay meydanındaki parkın içinde anıt (açılışı 1936). Mimarları: avusturyalı Josef Thorak ve Anton Hanak; yontma taş bölümlerini Treberer işledi. Bakanlıklara karşı olan yüzde Atatürk, Kurtuluş savaşı arkadaşlarıyle yanyana görülür. Kızılay'a bakan yüzündeyse iki ayrı heykel ve altında da Atatürk'ün «Türk, öğün, çalış, güven» sözü yer alır. (M)

GÜVENCE i. (*güven*'den *güven-ce*). *Yeni.* Güven veren şey. *Esk.* Teminat. (M)

GÜVENÇ i. (*güvenmek*'ten *güven-ç*). Güvenme duygusu: *Artık sana hiç güvencim kalmadı. Esk.* İtimat. (M)

GÜVENÇ, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, Hassa ilçesi) bucak; 8 574 nüf.; 12 köy. — *Bucak merkezi* (*Aktepe* köyü), 1 261 nüf. İlçe merkezinin 13 km güneyinde, Antakya-Hassa-Maraş asfalt yolu üzerinde; yüksl. 275 m. (M)

GÜVENÇ (Nedret), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İzmir 1930). Devlet konservatuvarında okudu. İzmir Şehir tiyatrosunda çalıştı (1948). 1951'de İstanbul Şehir tiyatrosu kadrosuna alındı. 1958-1959 Döneminde ilk İlhan İskender armağanını *Cyrano de Bergerac*'taki rolüyle kazandı. Filimlerde de rol aldı. (M)

GÜVENÇ ABDAL, Hacı Bektaş Veli'nin 12 halifesinden biri. Güvenç Abdal kendi adıyle anılan bektaşî ocağını kurmuştur. Menkıbeye göre Güvenç Abdal Hacı Bektaş Veli'nin bir alacağını tahsil etmek için Horasan'a gitmiş ve dönüşünde Hacı Bektaş'ın alacağına karşılık «kırk budak» adlı kırk mumluk şamdan ile «dünya güzeli»ni getirmiştir. Hacı Bektaş Veli de Güvenç Abdal'ı dünya güzeli ile evlendirmiştir. Güvenç Abdal'ın kurduğu Bektaşî ocağı Malatya ile Adıyaman arasındadır. Bu ocağa mensup olanlara *Yoloğulları* denilir.

Bunlar Muharrem ayının ilk on gününde etsüt perhizi yapar, şubatta üç günlük Hızır orucu tutar, dedelerin geldiği kış aylarında Cem âyini, Kırklar meclisi ve semahları kadınlı erkekli olarak düzenlerler. 21 Martta nevruz kurbanı keserler. Güvenç Abdal ocağının dedeleri, kutlu saydıkları *Buyruk, Cavidan, Oranlama, Faziletname, Hüsniye* adlı beş kitabı okur ve bunları komşularına göstermezler. Ocak mensuplarının yaşadıkları bölgelerde cami ve mescit gibi ibadet yerleri yoktur. Bunların inanışına göre dünyada kötülük işleyenlerin ruhu, öldükten sonra dört ayaklı hayvanlara geçer. Bir süre bu şekilde kalan ruh sonra tekrar dünyaya insan olarak gelir. Bu dünyada «edeb» kelimesinin ifade ettiği «eline, diline, beline» sahip olarak yaşadıktan sonra, erenler arasına katılır ve ebedî mutluluğa erer.

Bugün Orta Anadolu'da bu ocağın ismini taşıyan birçok köy ve bucağın bulunması ocağın yayılış alanının genişliğini göstermektedir. (M)

GÜVENİRLİK i. (*güvenir*'den *güvenir-lik*). *Yeni.* Güvenir olma hali, güvenme duygusu. ‖ Bir mekanizmanın çalışma emniyetini belirleyen büyüklük. ‖ Yapılması istenen normlara göre âletin işleme ihtimali ölçüsü.

— Farklar psikol. Aynı denek'e art arda iki kere uygulanan aynı testin, birbirine özdeş sonuçlar vermesini sağlayan nitelik. Bu nitelik dolayısıyle, ölçüler aynı araçlar veya birbirine özdeş araçlarla (paralel şekillerde olduğu gibi) elde edilebilir. ‖ Aynı kişi tarafından tek bir ölçme sırasında elde edilen, ama iki ayrı araştırıcı tarafından kaydedilen notun kararlılığı.

— ANSİKL. Bir testin *güvenirlik*'i birbirinden oldukça farklı dört usulle ortaya konur:

1. «*Test-reteest*» *metodu,* aynı test, belli bir zaman aralığından sonra aynı deneklere uygulanır. İki not serisi arasındaki karşılıklı bağıntı, *kararlılık katsayısı* denilen özel bir güvenirlik katsayısıdır. Bu, belli bir zaman süresi boyunca, bir denek'in notunun kararlılığını ölçer. Genellikle, bu ara verme ne kadar uzunsa, ölçülen güvenirlik o oranda zayıftır;

2. *güvenirliğin tekcinslilikle ölçülmesi.* Test iki eşdeğer parçaya bölünür ve her iki parçada, aynı deneklerce elde edilmiş olan sonuçlar arasındaki karşılıklı bağıntı hesaplanır. Bu iki parça, ayrıca, çift sorular ile tek sorulara dayanılarak da meydana getirilebilir;

3. *paralel şekiller metodu.* Aynı testten, birbirine paralel iki şekil meydana getirilir. Yani, her iki şekilde, mahiyet ve güçlük bakımından birbirine denk sorular bulunur. Testin değerlendirilmesinde, aynı denek grubu tarafından, her iki şekil için elde edilen notlar arasındaki karşılıklı bağıntı hesaplanır. Böylece elde edilen özel güvenirlik katsayısına, eşdeğerlik katsayısı denir;

4. *çifte düzeltme metodu.* Test, bağımsız olarak çalışan iki düzeltici tarafından dökümlenir. Böylece elde edilen karşılıklı bağıntı katsayısı, düzelticiler arası güvenirliğin bir ölçüsünü verir. Kişilik testleri, genellikle, zekâ ve yatkınlık testlerine oranla çok daha zayıf bir güvenirlik taşır. (L)

GÜVENLİ sıf. (*güven*'den *güven-li*). Güvenliği sağlanmış, itimat edilir: *Köylere haberci salacağız, yollar güvenli değil* (Kemal Tahir.) [M]

GÜVENLİK i. (*güven*'den *güven-lik*). Tehlike bulunmaması hali, emin ve rahat olma: *Nermin bütün hayatında, güvenlikten başka hiç bir şey istemeyen ortalama kadınlardandı* (Kemal Tahir). *Can ve mal güvenliği. (Eşanl.* EMNİYET.)

— Ask. *İç güvenlik,* askerî birlikleri, çeşitli tesis, kuruluş ve önemli sanayi merkezlerini, askerî harekât dışındaki düşman saldırılarına veya düşmanca hareketlere karşı korumak amacıyle alınan tedbirler. (Bir belge veya malzemenin maddî güvenliği ile beraber, o birlik veya kuruluştaki gizli kalması gereken olan bilgi ve malzemenin korunması için alınacak tedbirler de iç güvenlik kapsamına girer.)

— Huk. Bk. ANSİKL.

— İkt. ve Huk. *Sosyal güvenlik,* «faaliyetlerini engelleyerek, ortadan kaldıracak veya ek külfetler yükleyecek bazı muhtemel durumlara karşı» kişiler ve aileler lehine «garantiler» yaratmak amacıyle alınan kolektif tedbirlerin tümü. Bk. ANSİKL. ‖ *Sosyal güvenlik kurumları,* bu tedbirleri almakla görevli olan kurumlar. Bk. ANSİKL.

— Oto. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Genel olarak *güvenlik,* sükûn ve sağlık ile birlikte düşünülür ve toplumun maddî düzenini sağlamak ve korumak anlamına gelir. Meselâ, Polis Vazife ve Selâhiyetleri kanunu, «polis; asayişi, amme, şahıs tasarruf emniyeti ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin eder» demektedir.

Güvenlik, maddî veya hukukî olabildiği gibi kişisel ve sosyal da olabilir. Maddî güvenlik, kamu düzeni ile, hukukî güvenlikse kanun karşısında eşitlik ve eziyet, işkence yapılmayacağının teminat altına alınmasıyle ortaya çıkar. Kişi güvenliği başta yaşama hakkı olmak üzere kişi dokunulmazlığına ve hürriyetine sahip olmak demektir. Bu dokunulmazlık ve hürriyet, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kayıtlanamaz.

— İkt. ve Huk. *Sosyal güvenlik,* millî dayanışma ilkesinin, gelişmiş bir işbölümü içinde bulunan bir toplumda vaz geçilmez unsurlar haline gelmiş olan kişi ve aile teminatlarının düzenlenişine uygulanması için girişilmiş bir teşebbüs olarak ele alınmalıdır. Böylece, herkes, üçlü bir amaca ulaşacaktır: **1.** sağlığını korumak veya gerekli bakım masrafları ne olursa olsun, hastalık veya kaza halinde sağlığına tekrar kavuşmak; **2.** rastgele veya elde olmayan sebeplerle (işsizlik, hastalık, kaza veya sakatlık) veya gelecekte kesinlikle ortaya çıkacak durumlarla (yaşlılık gibi) hayatını kazanmak imkânının azaldığı ve hattâ ortadan kalktığı zaman karşılaşılabilecek geçim zorluklarını gidermek; **3.** bir aile kurmak, çocuklar dünyaya getirmek, onları hem beden, hem de ruh bakımından sağlıklı kimseler yapmak ve ayrıca alabilecekleri eğitimi verme sorumluluğunu yüklenmek.

Tam anlamıyle kusursuz diyebileceğimiz bir sosyal güvenlik sistemi yoktur. Gerçekten de, bir taraftan ihtiyaçlar, medeniyet tiplerine göre değişiklik göstermekte (yani zaman ve mekâna bağlı olarak değişmekte), öte yandan, iktisadî mübadelelerin tarzı, hacmi veya teknik imkânlar, sistemin gelişme derecesini ve organizasyon tarzını belirlemektedir. Bununla birlikte, milletlerarası kuruluşlar, herhangi bir sosyal güvenlik sisteminin yerine getirmesi gereken asgarî kuralları tespit etmişlerdir.

İster kapitalist, ister sosyalist düzen içinde olsun, sanayi medeniyeti aşamasına ulaşmış bütün ülkelerde belli bir sosyal güvenlik sistemi geçerlidir. Bu güvenliğin temelleri, işsizliğe, iş kazalarına ve meslek hastalıklarına karşı sigortaların yapılması, sosyal sigortalar ve aile yardımlarıdır. Bu ülkelerin çoğunda, sosyal güvenlikle ilgili mevzuat, devlet tarafından belirlenir. Bununla birlikte, bazı ülkelerde, kanun bakımından belirlenmiş zorunlu düzenlerle, meslekî bakımdan yükümlülük getiren düzenler (bunlar, işverenle ücretliler arasındaki bir toplu sözleşmeden veya bu düzenden yararlananlar «ücretli olmadığı» zaman, meslekî kuruluş tarafından alınan karardan doğar) ve ihtiyarî düzenler (genellikle karşılıklı yardım temeli üzerine kurulur) birarada bulunur. Kanun bakımından zorunlu düzenler, Almanya'da 1883'te ortaya çıktığı halde, ihtiyarî rejimler, XX. yy. başlarında, özellikle iskandinav ülkelerinde (Danimarka'da, ücretliler için sosyal sigortalar, ancak 1961'den sonra zorunlu oldu) ve İkinci Dünya savaşından sonra A.B.D.'de gelişme gösterdi. Toplu sözleşme düzenlerinin sistemli bir şekilde uygulanması, yine A.B.D.'de, 1935 kanunlarının yetersizliğini gidermek için ve Fransa'da, işsizlik sigortası ve kanunen zorunlu olan düzenlerin tamamlayıcısı olarak (özellikle ihtiyarlık sigortası konusunda) ortaya çıktı.

Bir Avrupa iktisadî birliği kurmak için Roma sözleşmesine katılan ülkeler, sosyal güvenliğe, millî gelirlerinin aşağı yukarı yüzde 15 ilâ 18'ini ayırmaktadırlar. Ne var ki, Almanya, hayatta olanlar için sakatlık ve ihtiyarlık sigortaları konusuna önem verdiği halde, Fransa, özellikle aile yardımları üzerinde durur. Genel olarak, bütün ülkelerde, kanunen zorunlu olan sosyal güvenliğin, nüfusun tümüne uygulanması eğilimi görülmektedir. Finansman yolları ise değişiktir. Bunlar arasında, güvenlikten faydalananların veya işverenlerin masrafa (primlere) katılmasını, vergileri ve devletin yardımlarını saymak gerekir.

● Türkiye cumhuriyeti Anayasası da, «Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilâtı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir.» hükmünü koya-

rak, sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi yolunu da göstermiş bulunmaktadır. Önce *İşçi Sigortaları kurumu* adını taşırken sonra *Sosyal Sigortalar kurumu* ismi verilen ve bir hizmet yerinden yönetim teşkilâtı olan kurum sosyal güvenliği gerçekleştirici bir vasıta olarak kurulmuştur. (Bk. *Sosyal* SİGORTA*'lar*.) Amacı, iş hayatındaki türlü hallere karşı işçileri korumaktır. Türlü hallerden maksat, iş kazaları, meslek hastalıkları, hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm halleridir. İş ve İşçi Bulma kurumu da iş arz ve talebini inceleyip düzenlemeğe çalışarak işsizlik gibi sosyal güvenliği önemli ölçüde sarsan ihtimalleri önlemeğe çalışır. İş ve İşçi Bulma kurumu bir hizmet yerinden yönetim kuruluşudur; Sosyal Sigortalar kurumu gibi bu kurum da Çalışma bakanlığınca denetlenir. (Bk. İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMU.) Emeklilik bakımından sosyal güvenlik fonksiyonu gören bir kurum da Emekli* sandığıdır. Yalnız Silâhlı kuvvetler personeli için kurulmuş bulunan Ordu Yardımlaşma kurumu emeklilikten önce de sosyal güvenliği ilgilendiren konularda faaliyet göstermektedir. (Bk. ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU.) Anayasa gereği olarak Türkiye cumhuriyeti vatandaşlarının tamamı sosyal güvenlik hak teminatına kavuşturulmalıdır.

— Oto. Otomobil yolcularının *güvenlik*'i, temel incelemeler yapılmadan önce birçok kere özel trafik kurallarına tabi tutuldu. A.B.D.'de Ralph Nader'in açtığı ve senatör Robert Kennedy'nin desteklediği kampanya sonunda, başkan Johnson 13 ekim 1967'de yürürlüğe giren bir kararname yayımladı; buna göre, gerek yeni amerikan arabalarının gerek dışarıdan getirilenlerin belirli güvenlik tertibatlarıyle donatılması gerekiyordu. Kararnamede aşağıdaki hususlar öngörülmektedir.

a. güvenlik kemerlerinin bağlama şekli ve durumu;

b. şoför yerinin köşesiz ve çıkıntısız bir tabela ile korunması; tavanın çarpmaları hafifleten bir malzemeyle kaplanması;

c. kumanda kolları, manevra düğmeleri ve göstergelerin, güvenlik kemerini bağlamış şoförün kolayca ulaşabileceği yerde ve kazaları azaltacak şekilde düzenlenmesi;

ç. herhangi bir sarsıntı veya çarpmada, direksiyonun şoföre doğru 12 sm'den daha fazla geri gelmemesi;

d. kapı menteşelerinin dayanıklı, kilitlerin çift sürmeli olması ve kendiliğinden açılmaması;

e. oturacak yerlerin çarpışma etkisiyle dağılmaması, amerikan arabalarında otomatik takviyeli olması;

f. araba yolda ârıza yaptığı zaman kullanmak üzere, yanıp sönen lambalarla donatılmış sinyal tertibatı eklenmesi;

g. ön camın haddeli cinsten olması;

h. ana devrenin yetersizliği halinde, ârıza tablosu üzerindeki sinyal lambasıyle ikaz ederek, arabayı yoldan çıkarmayacak şekilde imdat freninin çalışmasını sağlayan bir hidrolik fren kumanda tertibatı konulması; yükünü almış arabada bütün amortisör yaylarının aynı yükseklikte olması; ön ve arka ışıkların çarpmadan korunması;

ı. ölü noktası ileri ve geri vitesler arasına yerleştirilmiş bir otomatik vites kutusu selektörünün ileri birinci viteste 40 km/saat'ten fazla hız yapılamayacak şekilde düzenlenmesi;

i. iki vitesle çalışan cam silicisi, kumanda tertibatı, şoförün eli altında bulunan ve su deposu soğuktan korunmuş bir ön cam yıkama düzeni bulunması;

j. şoförün göz kamaşmasını azaltacak yansıtıcı yüzeyler yerleştirilmesi;

k. havanın çıkan gazlarla kirlenmesini önleyecek bir tertibat konulması;

l. arka lambaların geri vitesle otomatik olarak yanmasının sağlanması;

m. en az 20°'lik yatay açı yapan, en az 60 m yolun görülebilmesini sağlayan ve bir darbe anında en çok 50 kg'lık bir kuvvetle kırılabilen hareketli bir iç aynası;

n. en az 12,5 sm yatay eksenli ve 10 m'den yolu görmeğe elverişli bir dış dikiz aynası; bundan başka, açıklıklar için biri sağda iki dikiz aynasının yerleştirilmesi;

o. güvenlik kemerini takmış yolcuların, kaza sırasında baş, gövde, diz ve bacaklarını korumak için kapı ve pencerelerin kumandayla işlemesi;

ö. küllük ve sigara yakıcılarının, kaza anında yolculara zarar vermeyecek şekilde yerleştirilmesi;

p. kollukların en az 5 sm kalınlığında olması; üstlerinin kalın ve yumuşak bir maddeyle kaplanması;

r. oturma yerlerinin yumuşak bir maddeyle doldurulması;

s. yan, ön ve arka ışıkların yerden 50 sm yüksekte olması ve 200 m'den görülebilmesi;

ş. arka camın buğulanmasını önleyecek bir tertibat eklenmesi;

t. yalnız 5 tona kadar üstü açık taşıtlarda devrilmeye karşı koruma çemberleri konulması;

u. benzin deposu ve borularının su geçirmez olması ve iyice tutturulması, bir çarpışma anında kopma veya benzin sızıntısını önleyecek sağlamlıkta yapılması, debisinin dakikada 3 santilitreyi geçmemesi.

Bütün yönetmelikler gibi bu kararnamenin de eksik tarafları vardır. Güvenlik kemerlerinden söz edildiği halde kullanılması şart koşulmamıştır; güvenlik çemberleri, daha çok devrilme tehlikesi olan yabancı arabalar için zorunlu görülmemiştir; karoserinin sağlamlığına hiç değinilmemiştir, oysa araba yapımında kullanılan saçlar gittikçe daha ince seçilmektedir. Ayrıca trafik kurallarına uymayan lastikler hakkında hiç bir kural bulunmamaktadır. (L)

Güvenlik kurulu (MİLLÎ), millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak, gerekli temel görüşleri Bakanlar kuruluna bildirmekle görevli kuruluş. Kurulun yetki ve teşkilâtı, 11 aralık 1962 tarihli ve 129 sayılı Millî Güvenlik Kurulu kanunu ile düzenlenmiştir; ayda bir kere ve ayrıca görülecek lüzum üzerine toplanır. Millî Güvenlik kurulu, merkezî idare içinde yer alan bir yardımcı kuruluştur, kanunun gösterdiği bakanlar ile genelkurmay başkanı ve kuvvet temsilcilerinden teşekkül eder. Kurulun başkanı cumhurbaşkanıdır. Ancak cumhurbaşkanı bulunmadığı zaman başkanlık görevini başbakan yerine getirir. (M)

Güvenlik konseyi. Bk. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI.

GÜVENMEK geçz. f. (esk. türk. *küvenmek*'ten). Güven beslemek, güven duymak, itimat etmek, dayanmak: *Benim kimseden korkum yok. Onlar oturdukları yüksecik yerlere güvenirler* (M.Ş. Esendal). *Bekir Sami Bey yapacağına yüzde yüz güvenmediği işler için namus yemini edebilecek adamlardan değildi* (Kemal Tahir).

— DEY. *Güvendiği dağlara kar yağmak* (veya *güvendiği dal elinde kalmak*), güvenilen yerden umduğunu bulamamak.

◆ **Güvenilir** sıf. İnsana güven duygusu veren, güvenilen: *Çok güvenilir bir adamdır, kendisine her türlü düşüncenizi açabilirsiniz. Güvenilir kaynaklar.*

◆ **Güvenilmek** edilg. f. Güvenmek duygusuna konu olmak: *O adama çok güveniliyor.*

◆ **Güvenme** i. Güvenmek eylemi ve duygusu: *Başımıza ne geldiyse onun o adama körü körüne güvenmesinden geldi.* (M)

Güven Partisi (MİLLÎ) **[M.G.P.]**, siyasî parti (kuruluşu: 12 mayıs 1967). 1965 Seçimlerine «ortanın solu» parolasıyle giren C.H.P. içinde bu sebeple başlayan tartışmalar sonucu 47 senato üyesi ve milletvekili partiden ayrıldı (1967) ve *Güven partisi*'ni kurdu. Partinin başkanlığına Prof. Turhan Feyzioğlu getirildi; 1-2 mart 1968'de yapılan büyük kongreden sonra da Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığa seçildi.

Parti programının «temel görüşler» bölümünde G.P.'nin tarifi ve amacı şöyle ifade edildi: «Partimiz kanun önünde eşit olan bütün Türk vatandaşlarının, aynı millete mensup olmaktan doğan birlik, tesanüt, karşılıklı sevgi ve saygı duygularının daha da kuvvetlenmesi ve fertler, zümreler, sınıflar arasındaki her türlü farklılıkların millî birlik ve beraberliği bozmaması amacını güder. Partimiz bir sınıf ve zümre partisi değil, milletimizin hürriyet ve sosyal adalet içinde hızla kalkınmasını isteyen ve görüşlerimizi paylaşan her yurttaşa açık bir millî partidir.»

Partinin organları tüzükte şu hiyerarşi sırasına göre belirtildi: büyük kongre; genel başkan ve genel yönetim kurulu; yüksek disiplin kurulu; teşkilât meclisi; il ve ilçe teşkilâtı; kadın ve gençlik kolları ve diğer yardımcı kuruluşlar.

Güven partisi, ilk olarak 2 haziran 1968'de yapılan kısmî Senato seçimleriyle mahallî seçimlere ve genel meclis seçimlerine girdi ve 600 000 oy aldı. 12 Ekim 1969 milletvekili genel seçimlerinde ise 9 086 296 geçerli oyun yüzde 6,58'ine tekabül eden 597 000 181 oyla 15 milletvekili çıkararak parlamentoda A.P. ve C.H.P.'den sonra üçüncü sırayı aldı. (M)

GÜVENSİZ sıf. (*güven*'den *güven-siz*). Güveni olmayan. (M)

GÜVENSİZLİK i. (*güvensiz*'den *güvensizlik*). Güvenmeme duygusu: *Bir yandan türkçe sözlerle ahenkli bir nesir yazmak arzusu, bir yandan kendinize güvensizlik...* (N. Ataç). *Esk.* İtimatsızlık. (M)

GÜVENTÜRK (Meriç), türk bale sanatçısı (İstanbul 1943). Devlet Konservatuvarı Bale bölümünü bitirdikten sonra Devlet balesine girdi. Ayrıca çeşitli tarihlerde İngiltere'de Kraliyet balesi okulunda, Amerika'da bale eğitimi gördü. *Giselle, Uyuyan Güzel, Kuğu Gölü* v.d. klasik balelerle modern balelerde başrolleri oynadı. Güney afrikalı koreograf A. Rodrigues *Judith* adlı bale eserini onun için yarattı. (M)

GÜVERCİN i. (moğolca *kügercin*'den). Güvercingillerden kuş cinsi. (Dünyanın her tarafına yayılmış seksen kadar türü vardır.) [Bk. ANSİKL.]: *Bir cami avlusunda bahar günü, / Önüne yem serptiğim güvercinler* (C.S. Tarancı). ‖ *Yaralı güvercin*, Filipinlerde yaşayan güvercin türü. (Göğsünde yaraya benzeyen kan lekesi gibi bir benek bulunur.)

— DEY. *Güvercin boynu*, yeşil, mavi ve pembe arasında dalgalanan renk.

— Anat. *Güvercin yuvası*, beyincik dilciğinin yan kanatları ile Tarin kapaklarının meydana getirdiği çukurluk. (İçinde beyincik bademciğinin üst ucu bulunur. *Kırlangıç yuvası* da denilir.)

— Din. İnsanlara kardeşçe yaşama duygusunu, barışı, gönül sevincini götüren kuş. (Cennette mutluluğun, sevginin taşıyıcısı kutsal kuş.) Bk. ANSİKL.

— Esk. ask. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Gönülden gönüle haber ulaştıran, Tanrı ile, ermişler arasında aracılık eden kuş. (Her türlü suç ve yanlıştan arınmış, gök katlarının her basamağında yeri olan canlı varlık; insan ruhu; ermiş kimselerin gönlü; şeyhlerin habercisi.)

— Zool. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Dinle ilgili bir kavram olarak *güvercin* sözü, belli ve belirli bir anlamda, ilk defa Tevrat'ta görülür. Nuh'un, Tufan'ın dinip dinmediğini anlamak için gemisinden uçurduğu söylenen güvercin, ağzında suların çekildiğini gösteren bir zeytin dalı ile gemiye döner. Bu haber üzerine gemi Ararat dağına yanaşır. İçindekiler karaya

Güven anıtı, Ankara

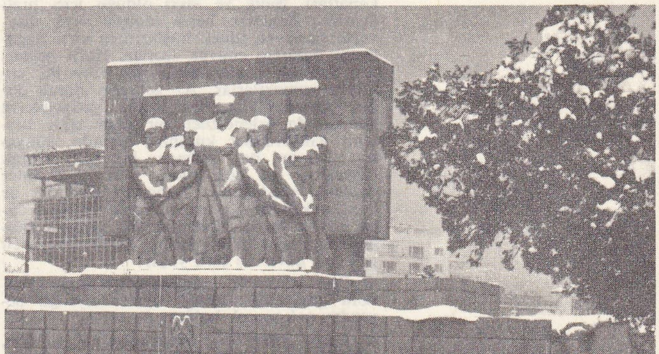

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

güvercinler

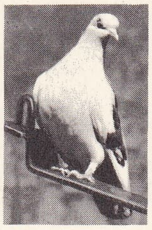
güvercin

çıkarak yeryüzünde görülen her türden canlının çoğalmasını sağlar. Hıristiyanlıkta kutsal ruh olarak benimsenen güvercin islâm dininde her türlü «günah»tan uzak, suçsuz bir kuştur. Hz. Muhammed'in, islâm dinini yaymağa başladığı aylarda, saklandığı Hira dağı mağarasında, örümceklerin ördüğü ağ üzerinde yuva yaparak peygamberi gizleyen bir kuş olarak anlatılır. Güvercin Hz. Muhammed'e duyduğu saygıdan dolayı Kâbe'nin üzerine konmaz, onun üstünden uçmaz, insanlar arasında barış ve sevgi örneği olarak dolaşır. Bazı inançlara göre, ölen suçsuz insanların ruhu güvercin kılığına girerek dünyada uçar. Bu yüzden islâm ülkelerinde, özellikle Osmanlılarda, güvercinler için cami, mescit, medrese ve büyük yapı çatılarında, kalelerde, surlarda küçük hücreler yapılır.

— Esk. ask. Güvercinler, yuvalarına dönme özelliklerinden yararlanılarak askerlikte muhabere aracı olarak kullanılır. Bu amaçla, muhabere sınıfının elinde sabit veya seyyar güvercinlikler bulunur. Cepheden geriye haber ulaştırmak için Birinci Dünya savaşında güvercinlerden çok yararlanıldı. Meselâ Verdün savaşı sırasında, cephenin en ileri mevkileri ile kumandanlık arasındaki tek haberleşme aracı çok zaman yalnız güvercinlerdi.

— Tasav. Güvercin gönül ve sır ulağıdır. Makamdan makama sır ulaştırır. Gönülden gönüle haber taşır. Her ermişin ruhu uyku sırasında güvercin kılığına girerek bütün manevî makamları, gök katlarını, cennet ülkelerini dolaşır. Ruhlara gerekli mânâ ışığını getirir. Hızır, derviş gibi değişik biçimlere bürünür. Tanrı'nın sevgili kullarına haber ve rızık taşır.

— Zool. Konuşma ve şiir dilinde daha çok beyaz güvercine bu ad verilirse de kuşbiliminde, örnek tipi yabanî güvercin olan belli bir cinsten olan kuşların adıdır. Bunlar dünyanın her yerinde görülen boyun ve göğsü yanardöner benekli siyah beyaz karışımı külrengi veya esmer tüylü kuşlardır. (Sıcak ülkelerde yerde yaşayan çeşitli güvercin türlerine yer güvercini denir. Bunların da madenî parıltılı beneklerle süslü çok renkli tüyleri vardır.)
Güvercinlerde gaga düz, zayıf, biraz yumuşak, dip kısmı etlidir; tüyleri kalın ve sık, kanatları geniş ve sivri olduğu için hızlı uçarlar. Bunların hepsi taneyle veya meyveyle beslenen tünek kuşlarıdır; suyu gagalarını daldırıp emerek içerler. Hafif şeylerden yaptıkları yuvalarına bir veya iki yumurta yumurtlarlar. Az gelişmiş olarak doğan yavrular, bazı türlerinde, yetişkinlerin kursağında özlendirilen bir çeşit sütle beslenir. Güvercinler kutuplar dışında, dünyanın hemen her yerinde bulunur; tropik bölgelerde ise çok olur. Asıl güvercinler *columba* cinsindendir. Göçmen güvercin de buna yakındır. Kumrular yerde yaşayan daha büyük boylu güvercinlerdir. Tropik bölgelerde çoğunlukla parlak tüylü, meyvecil pek çok güvercin türü yaşar.

● *Cüce güvercin,* oldukça ufak boylu Anadolu güvercini. (Rengi siyah, kuyruğu beyazdır; çok seyrek bulunur.)

● *Gazzi güvercini,* tavuk-güvercin tipinde, yürüyüşü güzel, süs güvercini.

● *Gier güvercini,* Gier vâdisinde yetiştirilen güvercin ırkı. Dağlık bölgelere gayet iyi uymuş bir çiftlik güvercinidir; kuşhanelerde de yetiştirilebilir.

● *Gök güvercin,* küçük güvercin türü (*Columba oenas*). Tüyleri siyah benekli, grimavidir. Boynunda süsen yeşili benekler bulunur. Üzerinde hiç bir beyazlık yoktur. Ormanda yaşar, yuvasını ağaç kavuklarına yapar. Bazı yerlerde tavşan yuvalarında, kaya yarıklarında veya duvar kovuklarında yuva yaptığı da olur.

● *Trampetçi güvercin,* sesi trampet vuruşlarını andıran güvercin çeşidi. (En tipik çeşidi, Hıristiyanlıktan önce de Avrupa'da bulunan Buhara trampetçi güvercinidir, diğer çeşitlerin hepsi bundan türemedir.)

— Zootekn. Asıl güvercinlerin (*Columba*) yeryüzünde yayılmış yetmiş iki türü vardır. En yaygın ve en iyi bilinen türleri kaya güvercini (*Columba livia*), gök güvercin (*C. oenas*) ve yaban güvercinidir (*C. palumbus*). Birincisinden pek çok evcil güvercin ırkları türemiştir. Bunların çeşidi çaprazlama yoluyle durmadan artmaktadır. Güvercin kafes kuşu olarak birinci derecede önem taşır; yuvasına o kadar sadıktır ki, kırlarda yem aramak için ne kadar uzaklaşırsa uzaklaşsın, daima yerine döner. Serbest olarak yetiştirilirse, yiyeceğinin büyük bir kısmını dışarıda bulabilir; yetiştirici, ancak akşamları ve kötü havalarda dışarı çıkamadığı zaman bir miktar tane yem verir. Devamlı olarak güvercinlikte beslenirse önemli miktarda yem yiyeceği için, yetiştirilmesi az kazançlı olur.

Güvercinler çabuk çoğalır. İster evcil, ister yabanî olsun, dişi güvercin kursağında hazırladığı maddeleri yavrusunun gagasına kusarak onları besler; yumurtadan çıktığı zaman gözleri kapalı olan yavrular aynı zamanda çıplak gibidir. Güvercinler ikişer ikişer çiftleşir ve eş olarak dolaşırlar. Eşler birbirinden kolay kolay ayrılmaz. Çiftleşmeden sonra, dişi güvercin yumurta yumurtlar; erkek ve dişi sıra ile kuluçkaya yatar. Kuluçka süresi on yedi veya on sekiz gündür. Önceki yavrular daha iki üç haftalıkken dişi genellikle gene yumurtlar. Üç haftalık veya bir aylık olan yavrular artık kendi başlarına yem yiyebilir. Güvercin Batı'da ev ekonomisinde önemli yer tutar: eti çok makbuldür, cinsine ve parlaklığına göre tüyünden de epey faydalanılır. Avrupa'da et ve süs güvercinlerinin pek çok çeşidi ve her birinin ayrı adı vardır. Güvercinin yön bulma ve yuvaya bağlılık özelliğinden yararlanan insanoğlu onu öteden beri, özellikle askerlik alanında haberleşme aracı olarak kullanmıştır. Bunun için yetiştirilecek güvercin, bir aylık palaz haline gelince özel bir eğitime tabi tutulur; salındığı yere dönmesi ve tuzaklardan korunması öğretilir. Saatte 100 km hızla durmadan 15 saat uçarak 1500 km yol alan güvercinler görülmüştür. Alıştırma ile bu hız saatte 200 km'ye kadar çıkabilir. (Bk. HABER *güvercinleri.*) [LM]

GÜVERCİN, latincesi *Columba;* güney yarıkürede, *Büyükköpek* yakınında yer alan küçük takımyıldız. En parlağı 2,8 kadirden, oldukça parlak çok sayıda yıldızdan meydana gelir. (Bk. GÖKYÜZÜ.) [L]

GÜVERCİNGİLLER çoğl. i. (*güvercin*'den *güvercin-gil-ler*). Güvercin ve kumru türlerini kapsayan kuş familyası. Gövdesi kalın, bacakları kısa, kanatları kuvvetli, gagası yumuşak olan bu kuşların burun deliklerinde perdeden bir kapakçık vardır. (Güvercinler serçeden tavuğa kadar çeşitli büyüklükte olur. Sırf bitkisel besinlerle beslenir. Yavrular pek gelişmemiş olarak doğar. Kutup bölgeleri hariç dünyanın hemen her tarafında yaşar. Güvercinimsiler takımından.) [L]

GÜVERCİNİMSİLER çoğl. i. (*güvercin*'den *güvercin-i-msi-ler*). Kuş takımı. Güvercingiller (güvercin, kumru, gura), *dodogiller* (dodo) ve *çöltavuğugiller* (arap tavuğu) familyalarını kapsar. Tüyleri bol, yumuşak, kalın, kanatları geniş ve sivridir (dodogiller hariç). Ayrıca anatomi bakımından daha birçok benzer özellikleri vardır. (L)

GÜVERCİNKAYA, deniz haritalarında **Pigon I,** esk. **Makra,** Kuzey Suriye'de Akdeniz kıyısındaki Basit (Podision) burnunun kıyısında ve Akra dağının güneybatı eteğinde bir adacık. 1938 Yılında Türkiye ve Fransa hükûmetleri arasında yapılan müzakereler sonucunda kararlaştırıldığına göre Hatay-Suriye sınırı Güvercinkaya'nın 3 km kadar kuzeyinde Keşab koyundan başlamaktadır. (M)

GÜVERCİNLER çoğl. i. Zool. Güvercin v.b. kuşları içine alan alttakım. (L)

Güvercinler, Amerika Birleşik devletlerinde, Vietnam savaşını tutanlara (*Şahinler*) karşılık, bu savaşın aleyhinde olanlara verilen ad. (L)

GÜVERCİNLİK i. (*güvercin*'den *güvercin -lik*). Kuşç. Evcil güvercin yetiştirmek ve beslemek için özel olarak hazırlanmış küçük evcikler. Bk. ANSİKL.

— Ask. *Esk.* Kalelerde güvercinliklere benzeyen mahfuz yer ve gözcü kulesi.

— ANSİKL. Kuşç. *Güvercinlik,* içinde barınacak kuşlar gürültüden rahatsız olmayacak ve serbestçe hareket edebilecek şekilde yerleştirilmelidir. Güvercinlik, temiz tutulmalı, sert rüzgârlardan korunmalı, doğu veya güneye dönük olmalıdır. Dış kısmında, kokarca, fare ve sansarların girmesini engelleyecek çıkıntılı bir kornişin bulunması gerekir. Cidarlara yapışık olan ve yuva ödevi gören yayvan küçük sepetler, kolayca uzanılabilecek şekilde düzenlenmelidir. (LM)

GÜVERCİNLİK, Türkiye'nin bazı kesimlerinde çok rastlanan coğrafî ad (1: 800 000 ölçekli Türkiye haritası indeksinde 7 ad). Bu ad Türkler tarafından Balkan yarımadasına da götürülmüştür. Bunların en tanınmışı Yugoslavya'nın Doğu Sırbistan kesiminde, Tuna ırmağının güney kenarında yer alan *Golubac* (macarca *Galamboc*) kasabasıdır (5 000 nüf.)

Bu kasaba eski çağlarda kurulmuştu. Türklerin Sırbistan'ı fethinden sonra (1391) önem kazandı. Macar Peter Perenyi tarafından tekrar geri alındı. 1427'de yeniden Osmanlılara geçti. Macar kralı Sigismond tarafından kuşatıldı (1428). Murad II'nin büyük bir kuvvetle kaleye gelmesi üzerine Sigismond, Murad II ile üç yıllık bir anlaşma yaptı. Yapılan anlaşma ile kale Türklerin elinde kaldı. Fakat Macarların Tuna'yı geçmesi kabul edildi. Bir süre sonra Macarlarla yapılan savaşlar sırasında ağır hasar gören kasaba onarıldıktan sonra Osmanlılar Macaristan'ın güneyini devamlı tehdit ettiler. Pal Kinizsi bir ara bölgeyi ele geçirdi (1433). Murad II kaleyi Edirne anlaşmasına göre (1444) Sırp despotluğuna verdi. Bir orduyle gelen Mahmud Paşaya yeniden teslim edildi (1458). Kasaba, sonraları Tuna nehrindeki ince donanmanın üssü oldu. Türklerin elinde bulunduğu sırada bölgede bir cami, üç mescit, bir medrese, bir dergâh, bir hamam yapıldı. Kalenin surları bugüne kadar ayakta kalmıştır. (M)

GÜVERSE i. Kuyumc. Üfleçle veya kal potasıyle yapılan işlem sonunda meydana gelen altın, gümüş küçük topak. (*İnce güverse* veya *deneme güversesi* de denir.) ‖ Bir taşı bir mücevher üzerinde tutmak için kullanılan güverse biçiminde altın parçası.

◆ **Güverseli** sıf. Kuyumculukta basık burunlu bir kazı kalemiyle veya başka bir âletle yüzeyine taneli bir görünüş verilen maden. (Bu işlem zamanla kartona ve deriye de uygulanabilir.) [L]

GÜVERTE i. (ital. *coverta,* yüksek ve üstü örtülü'den). Deniz araçlarında ambar ve kamaraların üstünü örten düzlem: *Vapur kalkıncaya kadar, güvertenin bir köşesinde oturduk* (R. N. Güntekin). *Gene bir vapurun güvertesinde İstanbul'dan ayrılmıştım* (Ş.S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Argo.* Üstünde barbut oynanan masa. ‖ *Güverte yolcusu,* kamara bileti almayarak güvertede yolculuk yapan kimse.

— DEY. *Güverte seyahati. Argo.* Şoför muavininin arka bagajda gitmesi.

— Denizc. *Güverte altı tonilatosu,* bir geminin tonaj güvertesi altına rastlayan bütün kapalı yerlerin, 100 kadem küp bir ton hesabıyle bulunan hacim tonu. ‖ *Güverte baş lostromosu,* ticaret gemilerinde güverte personeli arasından seçilen ve gemi adamları yönetmeliğine göre bu adla anılan usta gemici. (Güverte baş lostromosu, ikinci kaptanın emrinde, demir, zincir, direkler, dikme, vinçler, filika, matafora ve iskelelerle ilgilenir; bu işlerde çalışan gemicileri yönetir. Harp gemilerinin güverte baş

Foto. Cumhuriyet arşivi (MEYDAN) ; LAROUSSE

lostromosuna *baş porsun* denir.) ‖ *Güverte çalımı,* gemi güvertelerinin baş-kıç doğrultusunda iki taraflı ortaya doğru kavisle inerek meydana getirdiği çukurluk. ‖ *Güverte çizgisi,* güverte ile bordayı birleştiren çizgi. (Güvertenin meydana getirdiği yatay düzlemle bordanın meydana getirdiği dikey düzlemin arakesitiyle gösterilir.) ‖ *Güverte enspektörü,* bir deniz ulaşım kumpanyasında gemilerin bakımıyle yükümlü görevli. (Genellikle, kumpanyanın eski kaptanlarından biridir. *Güverte işleri müdürü* de denir.) ‖ *Güverte iskaçası,* bir güvertede direğin geçmesi için açılmış delik. ‖ *Güverte kamarası,* bir geminin üst güvertesindeki kapalı yer. (Baş ve kıç kasaralar gibi iki borda arasını kaplamaz.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Güverte loçası,* gemi çapalarına bağlı zincirin, bağlı bulunduğu zincirlikten güverteye çıktığı yuvarlak delik. ‖ *Güverte lostromosu,* ticaret gemilerinde güverte mürettebatının başındaki görevli. ‖ *Güverte makineleri,* gemilerde güverteye yerleştirilmiş olan vinç, ırgat v.b. makineler. (Güverte mürettebatı tarafından kullanılır.) ‖ *Güverte sehimi,* güvertenin alabandalar doğrultusundaki tümsekliği. ‖ *Güverte takviye kemeresi,* ahşap gemilerde güvertelerin kenarlarını alttan desteklemek için iç omurgaya bindirilmiş dik kenar, iki kulaklı takviye parçası, köşebent. (Birinci güvertenin borda iç kaplamasının üzerine oturduğu kaplama tahtasına kadar çıkar.) Saç gemilerde bir çeşit kaburga veya posta. (Herhangi bir postadan daha geniş olur. Ortası çelik, kenarları geniştir. Geniş kenarları hem kaburgayı bordaya tespit eder, hem de kaburganın direncini artırarak bükülmesini önler. Güvertenin kenarları bu postaya dayanır. Bu postanın hafif olması için üzerinde delikler açılmıştır. Çok geniş oldukları ve yük istifi için gerekli yeri daralttıkları için şileplerde pek bulunmayan bu postalar sarnıç gemilerinde çok kullanılır. *Güverte altı praçolu* da denir.) ‖ *Güverte üstü yapılar,* üst güvertede bulunan ve geminin teknesiyle bir bütün meydana getirerek bir bordadan diğerine kadar devam eden kaptan köşkü, baş ve kıç kasaralar gibi yapılar. (Serbest bordanın hesaplanmasında güverte üstü yapıların büyüklüğü gözönünde tutulur.) ‖ *Güverte yükü,* güvertede taşınan yük. (Bu yüklerin sigortası ambarda taşınan yüklerden çok zaman daha pahalı olur.) ‖ *Güverte zabiti,* ticaret gemilerinde güverte bölümünde görevli kaptan. ‖ *Alt güverte,* alt batarya ile omurga arasında bulunan en alttaki güverte. ‖ *Ana güverte,* serbest bordanın başladığı güverte. ‖ *Bölme güvertesi,* bir geminin su geçirmeyen bölmelerinin üstündeki güverte. ‖ *Gölge güverte,* ana güverte üzerindeki yük ve yolcuyu dış etkilerden korumak için yapılan hafif üst yapı. (Gölge güverte bordadan bordaya uzanır; geminin bünye direncine ortak edilmeden yapılmıştır.) ‖ *Izgaralı güverte* (*kafes güverte*), zemininde ızgaralarla örtülmüş büyük delikler bulunan güverte. ‖ *İrtibat güvertesi,* geminin baş tarafını arka tarafıyle birleştiren geçit. (*Tam güverte* de denir.) ‖ *Uçuş güvertesi,* bir uçak gemisinin iniş ve kalkış pisti olarak kullanılan üst kısmı. ‖ *Üst güverte,* gemi boyunca uzanan güverte. ‖ *Tonaj güvertesi,* geminin tonajını hesaplamak için boyunun ölçüldüğü güverte. (Bu güverte, tek veya iki güverteli gemilerde üst güverte, ikiden fazla güvertesi olan gemilerde ise omurganın üstündeki ikinci güvertedir.) ‖ *Top güvertesi,* bir gemi teknesinin iki ucundaki dar kısım: taret toplarının serbestçe ateş etmesini ve taretler arasında irtibatı sağlar.

— Havc. *Güverteye iniş,* bir uçağın, bir uçak gemisinin pistine inişe geçmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Güverteye inmek,* [uçak gemileri için] uçuş pistine inmek.

— ANSİKL. Denizc. Yelken devrinde *güverte* sözü çeşitli bataryaların döşeme kısmını ve özellikle de en üsttekini belirtirdi.

● Madenî inşaatta güverteler, teknenin bordası gibi saç levhalarla kaplanır. Bu levhaların kalınlığı, gemiye ve levhanın bulunduğu yere göre sınıflandırma daireleri tarafından tespit edilir. En dıştaki en kalın olanıdır ve adına *kiriş kaplaması* denir. Güverte kaplamaları, düz, yani yan yana veya bindirmedir. Günümüzde güverte kaplamaları çok zaman elektrik kaynağıyle birleştirilir. Kamaraların üstündeki saç güverteler ise ahşap kaplama ile örtülür.

● *Güverte kamarası.* Yelkenli yatların güverteleri üstündeki kamara ve benzeri yapılar, güvertede birer çıkıntı gibidir. Yükseklikleri güvertenin yüzeyini ancak biraz aşar. Yan taraflarında da ışık ve havalandırma için delikler vardır. İnsan boyu yüksekliğinde güverte kamaraları yalnız büyük yatlarda bulunur. Bazı yatların kıç taraflarında güverteden yüksekçe bir güverte kamarası vardır. Bu güverte kamaralarına güverte kulübesi denir.

— Havc. Bir uçak gemisinin pistine inmek üzere yaklaşan bir uçağın, iniş açısı, motorlarının çalışma gücü ve hızı bu iş için gerekli şartlara uygun olmalıdır. Uçağın durumunun bu şartlara uygun olup olmadığını, uçak gemisinin iniş pistindeki indirme görevlisi tayin eder ve uçağın pilotuna, uçağının iniş için gerekli duruma uygunluk derecesini bildirir, gerekli yön ve hız değişikliklerini belirtir, uçağın durumu inişe elverişli şartlara uygun olduğu zaman da iniş iznini verir. İniş manevrası, iki elde tutulan ve iyi görülmesi için kolları iki yana iyice açarak kullanılan raket biçimindeki iki işaret levhasıyle yönetilir. İndirme görevlisinin yaklaşan uçağın iniş için gerekli şartlara uygun olduğunu gördüğü zaman verdiği iniş izniyle uçak piste inince, pistteki çengel, kanca, ip gibi bu iş için yapılmış özel bir tertibatla uçağın hızı kesilir.

Amerikan deniz kuvvetleri 1957'de otomatik iniş konusunda başarılı denemeler yaptı. Bu denemelerde, uçak gemisinin güvertesine yerleştirilen bir tespit radarı ile bu radara bağlı olarak çalışan elektronik bir hesap makinesi kullanılıyor ve uçağın otomatik pilotuna iletilen bilgilerle uçak on kilometre kadar uzaklıktan kontrol altına alınarak indiriliyordu. (ML)

GÜVEY veya **GÜVEYİ** i. (esk. türk. *küdegü* > *küyegü*'den). Evlenme töreni sırasında evlenen erkeğe verilen ad: *Kapıyı açınca «Allah dirlik düzenlik versin» diyerek güveyin arkasını sıvazladı* (H. E. Adıvar). *Cemil «Böyle sıralarda, güvey adayları, utanmışlığa vurmak zorundadır» diye geçirdi içinden, utangaç utangaç gülümsemeğe çalıştı* (Kemal Tahir). ‖ Kız ailesinin büyüklerine göre o kızın evlendiği erkek: *Güveyimiz iyi bir insandır.* (*Eşanl.* DAMAT.) ‖ *İç güveysi.* Bk. İÇGÜVEY.

— ÇEŞ. DEY. *Güvey girmek.* [Erkekler için] Evlenmek. Evlendiği kızın evine yerleşmek, içgüvey olmak: *Güvey girecek, yahut askere gidecek delikanlılar bir çeşit törenle mescit önünden hareket ederlerdi* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Güvey olmadık ama kapı dışında bekledik,* bir konuyu bilmeyen, ama o konunun büsbütün yabancısı da olmayan kimseler tarafından şaka yollu kullanılır. ‖ *İçgüveyinden* (*içgüveysinden*) *hallice* (*olmak*). Bk. İÇGÜVEY.

— Folk. *Güveyi çamaşırı,* kız evinden güveye yollanan çamaşır. (Güvey, bu çamaşırı hamamdan sonra giyer, getirene bahşiş verilir.) ‖ *Güvey gezdirmesi,* düğünden sonraki ilk sabah, sağdıç ve arkadaşlarının güveyi alarak gezdirmeleri. (*Güveyi seyranı* veya *güveyi dolaştırması* da denir. Bazı bölgelerde düğünden önceki günlerde yapılır.) ‖ *Güveyi eğlenmesi,* düğünden önce (genellikle çarşamba günü) erkek evinde toplanılması. (Odanın elverişli yerine bir futa asılır, karşısına güveyin oturması için bir minder konur veya yere kilim serilir. Güvey en sonra odaya girer. Kız evinden gelen çamaşır bohçası odanın orta yerine konur. Bir hoca dua ederken bohça açılır, işlemeli peşkir hocaya armağan edilir, çamaşırlar güvey ile birlikte başka bir odaya götürülür ve güveye abdest aldırıldıktan sonra bu çamaşırlar giydirilir.) ‖ *Güvey hamamı,* düğünden önceki perşembe günü güvey ve arkadaşlarının topluca hamama gitmeleri. (Özel olarak görevlendirilen biri davet edilecekleri tespit eder. Ertesi sabah düğün çalgısıyle birlikte hamama gidilir. Misafirlere ikramda bulunulur; sonra güveyinin evinde toplanılır. Bazı bölgelerde buna *güveyi çimme günü* de denir.) ‖ *Güveyi içeri tıkma,* düğün töreninden sonra güveyin arkadaşları ve akrabaları tarafından eve getirilerek, dualar ve ilâhilerle evden içeri sokulması. (Bazı bölgelerde güveyin sırtı yumruklanır.) ‖ *Güvey önlüğü,* gelinin beraberinde getirdiği baklava. (Bu baklava sonradan gelin ve güveyin önüne konacaktır.) ‖ *Güvey traşı,* güveyin, düğün gecesinden önce olduğu itinalı saç, sakal traşı. ‖ *Güvey yastığı,* gelinle birlikte erkek evine getirilen sırmalı yastık. ‖ *Güvey yemeği,* erkek evi tarafından düğün akşamı akraba ve yakınlarına verilen ziyafet.

◆ **Güveylik** i. Güvey olma durumu. ‖ Sıf. Güvey olan kimse tarafından yapılan veya kullanılan: *Güveylik kıyafet.* (M)

GÜVEYFENERİ bls. i. Sürüngen gövdeli, çokyıllık bitki (*Physalis alkekengi*). [Sönük beyaz çiçekleri tek tek olur. Sonraları çanak kısmı kırmızı-turuncu bir renk alır, büyür, tepesi kapanır; içinde parlak, kırmızı bir meyve oluşur. Patlıcangillerden. GELİNOTU, FENERÇİÇEĞİ de denir.] (L)

GÜVEZ veya **GÜĞEZ** sıf. (esk. türk. *kükez*'den). Koyu ve mora yakın kırmızı: *Bıyıkları tıraşlı bir uşak sağ tarafta üstü koyu güvez çuha ile kaplanmış bir kapı açtı* (A. H. Müftüoğlu). [M]

GÜYA veya **GÛYÂ** edat. (fars. *güften,* demek'ten *gūyi,* dersin > *gūyiyā*'dan *gūyā*). Sözde, sanki: *Güya sanat bütün gönüllerin dillerini açmış gibi herkes onun sayesinde ilâhî sevgisine hitap etmek lezzetini duyuyor* (A. Ş. Hisar). *Süleyman gideli, onun yerine Emeti isminde bir kocakarı gûya bana bakıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

GÜZ i. (esk. türk. *küz*'den). Kıştan önce gelen, yazı takip eden ve bulunduğumuz iklim kuşağında meyve toplama zamanı olarak bilinen mevsim: *Güzü duymaya görsün ağaç / Artık her günü bir işkence* (C. S. Tarancı). ‖ *Teşm. yol.* Yaşlılığın yaklaşması. *Eşanl.* SONBAHAR.

— Astron. *Güz noktası* veya *güz ılımı,* tutulum gözlemiyle ekvator düzleminin kesiştiği iki noktadan, Güneş'in Kuzey yarıküreden Güney yarıküreye geçişine tekabül edeni. (SONBAHAR NOKTASI veya SONBAHAR ILIMI da denir.) [Bunun karşısına düşen noktaya da *koç noktası, ilkbahar noktası* veya *ilkbahar ılımı* denir.] (LM)

GÜZÂF sıf. (fars. *güẕāf* ve *güzāf*). *Esk.* [Söz için] Boş, anlamsız, beyhude. ‖ İ. Anlamsız söz: *Rûh-ı münîrine mirât-ı Hak dedimse eğer / Sözün hulâsa-i tahkîktir güzâf değil* (Yenişehirli Avni). ‖ *Lâfü güzâf,* boş lakırdı. (M)

GÜZÂR i. (fars. *güẕāşten* ve *güzārden;*

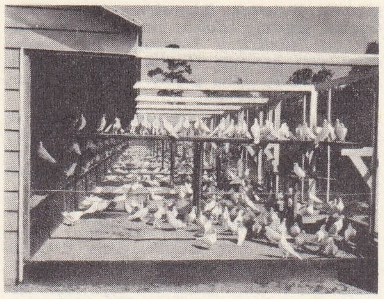

güvercinlik

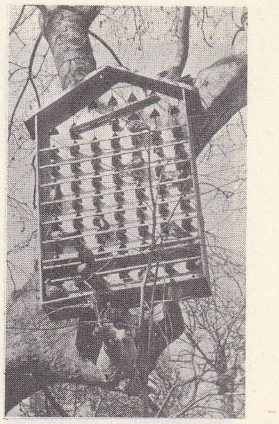

güvercinlik

güverte (denizc.)

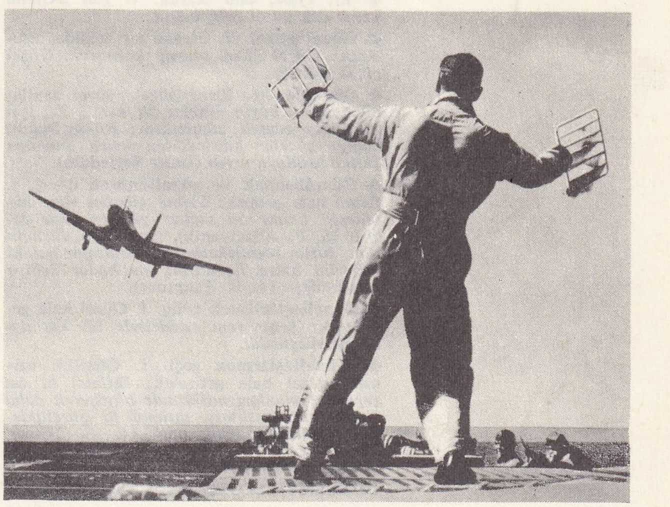

güverteye iniş (havc.)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN); U.S.İ.S. (LAROUSSE)

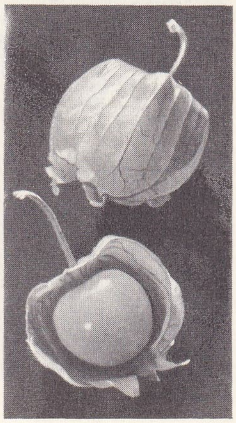

güveyfeneri

geçmek, geçirmek, ödemek'ten *güzār*). *Esk.* Geçme, geçirme: *Birkaç zaman da öyle güzâr etti günleri; / Dönmüştü bir mezâra evin gerçi her yeri* (Tevfik Fikret). ‖ *Güzâr-ı bâ-şitâb,* hızla geçme. ‖ *Güzâr-ı ömr,* hayatın geçişi.

— Dil. bil. *-güzâr,* «geçiren, beceren ve yapan» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dem-güzâr,* zaman geçiren; *maslahatgüzâr* («iş beceren»), elçi; *reh-güzâr,* yolun geçtiği yer; *işgüzâr,* iş yapan.

◆ **Güzârende** sıf. *Esk.* Geçiren, geçirici. ‖ *Güzârende-i evkat,* vakit geçiren.

◆ **Güzâriş** i. *Esk.* Geçme, geçiş. ‖ *Güzâriş-i hayat,* hayatın geçmesi. (M)

GÜZÂRE i. (fars. *güzārden,* rüya tabir etemek'ten *güzār* > *güzāre*). *Esk.* Düş yorma. *Eşanl.* GÜZÂRİŞ. (M)

GÜZÂRİŞ i. (fars. *güzārden,* rüya tabir etmek'ten *güzār* > *güzāriş*). *Esk.* Düş yorma, rüya tabir etme. (*Eşanl.* GÜZÂRE.) ‖ *Güzâriş-ger,* rüya tabir eden. ‖ *Güzâriş-nâme,* rüya tabir kitabı. (M)

GÜZAŞTE sıf. (fars. *güzāşten,* geçmek'ten *güzāşte*). *Esk.* Geçmiş olan, geçmiş. (M)

GÜZEL sıf. (esk. türk. *közemek,* istemek arzu etmek > *közel*'den). **1.** Biçimindeki ahenk ve ölçülerindeki dengeyle estetik bir hayranlık uyandırarak hoşa giden: *Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin / İstanbul'u duydum daha bir kerre sesinde* (Yahya Kemal). *Güzel bir çocuk. Güzel gözler.* ‖ **2.** Beklenene uygun düşen ve başarı fikri uyandıran: *Güzel bir fırsat.* ‖ **3.** [Zihin ve karakter için] Entellektüel bir üstünlük fikri uyandıran: *Güzel bir kabiliyet.* ‖ **4.** Bir soyluluk, ahlâkî üstünlük fikri uyandıran: *Güzel duygular. Güzel hareketler.* ‖ **5.** Görgü kurallarına uygun olan: *Tırnaklarını yemek güzel değildir.* ‖ **6.** [Hava için] Sakin, hoş, memnun eden: *Beni bu güzel havalar mahvetti* (O. V. Kanık). *Güzel bir gece. Güzel bir gün;* ve *teşm. yol.* insanda bu fikirleri uyandıran: *Güzel bir yolculuk.* ‖ **7.** Okşayıcı, aldatıcı, kandırıcı: *Güzel vaatler. Güzel sözler.*

— DEY. *Bir güzel,* iyice: *Şemi gelsin, şimdi burada ikimiz birden bir güzel ahlâk dersi verelim* (H. R. Gürpınar). ‖ *Dünyalar güzeli,* çok güzel (kız). ‖ *Esmer güzeli,* siyah saçlı, buğday tenli, güzel (kız).

◆ i. Güzel olan ve estetik duygu uyandıran bir şeyin özelliği: *İyiyi güzele tercih etmeliyiz.* ‖ Güzel kız veya kadın: *Fatma hanımın ölümünden sonra büyük şairi evlendirmek isteyenler, ona Çamlıca'da bir güzelden bahsetmiştiler* (Y. Z. Ortaç). ‖ Güzellik kraliçesi: *Türkiye güzeli.* ‖ Bir şeyin ilgi çekici yanı: *İşin güzeli.*

— G. santl. *Güzel sanatlar,* bazı plastik sanatlara (özellikle resim ve heykel) ve teşmil yoluyle müziğe, bazen de koreografiye verilen genel ad. (Bk. SANAT.) ‖ *Güzel yazı.* Bk. HAT *sanatı;* YAZI.

◆ Ünl. İyi, pek iyi, doğru anlamında kullanılır: *Güzel... çoluk çocuk ne âlemde?* (B. Felek). *Ne güzel!*

◆ Zf. İyice, tam olarak: *O gün akşama kadar çok güzel çalışmıştık.*

◆ **Güzel güzel** zf. Olağan bir şekilde, usulünce: *Güzel güzel oturup konuştuk. Güzel güzel gidersin.*

◆ **Güzelce** sıf. Biraz güzel, güzel sayılabilen: *Orta boylu güzelce bir kız.* ‖ Zf. İyice, dikkat ederek, adamakıllı: *Rüküş kadın, kapıyı güzelce kilitledikten sonra anahtarı Şefika Mollaya verdi* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Güzelleşmek** ve **güzellenmek** dönşl. f. Güzel hale gelmek: *Saime günden güne güzelleşir. Saime'nin saçları günden güne değişir* (S. F. Abasıyanık). *Çok defa düşünürüm, bizim memleketimizde istidatlar hakikî yerlerini bulsa hayatımız ne kadar değişir ve güzelleşir* (A. H. Tanpınar).

◆ **Güzelleştirilmek** edilg. f. Güzel hale getirilmek: *Şehir yeni caddelerle bir kat daha güzelleştirildi.*

◆ **Güzelleştirmek** geçl. f. Güzellik vermek, güzel hale getirmek: *İhtimal ki bu geçmiş zamanları hayalimde büyüterek daha ziyade güzelleştirmiş, ihtimal ki güzelliklerini mübalâğa etmişimdir* (A. Ş. Hisar). *Yazdıklarını öyle uzun uzun çalışmakla güzelleştireceklerini sanırlar* (N. Ataç). [M]

GÜZELAVRATOTU bls. i. Orman açıklıklarında yetişen pis kokulu, zehirli bitki (İlmî adı *Atropa belladonna.* Patlıcangillerden.)

— ANSİKL. *Güzelavratotu,* sıcak ve ılıman ülkelerde yetişen otsu bir bitkidir. Yaprakları düz kenarlı, kısa tüylü, çiçekleri morumsu, meyveleri kiraz biçiminde, siyah ve tatlımsıdır. Meyvesini yiyerek zehirlenenler çoktur. Türkiye'de bütün Karadeniz bölgesinde, güneyde Toroslarda yetişir. Güzelavratotunun yaprakları, kökleri ve köksapları tıpta kullanılır. İçinde *atropin* denen bir alkaloit bulunur (zehirli madde). Yapraklarından yapılan ilâçlar, öteden beri, ağrı kesici, antispazmodik ve salgı azaltıcı olarak kullanılır. (L)

GÜZELBAĞ, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Gündoğmuş ilçesi) bucak; 4 223 nüf. 12 köy. —*Bucak merkezi* (*Güney köyü*), 1 232 nüf. Gündoğmuş'un 30 km güneyinde; yüksl. 450 m. (M)

GÜZELBAHÇE, Ege bölgesinde (İzmir ili, Merkez ilçesi) bucak; 5 520 nüf.; 7 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Kızılbahçe*), 2 880 nüf. İzmir körfezinin güneyindeki yamaçlar üzerinde İzmir-Çeşme yoluna 2 km'lik bağlantısı vardır. (M)

GÜZELCEDERE. Arkeol. Çorum'un doğusundaki Kuşsaray'a 10 km uzaklıkta Çomarbaşı mevkiinde höyük. 1966'da tespit edildi ve araştırıldı. Eski Bronz, Frig çağlarına ait buluntular ele geçirildi. (M)

GÜZELCEHİSAR. Esk. coğ. Darıca yöresinde eski bir osmanlı kasabası. Çelebi Mehmed'in 1421 yılında ölümünden sonra, Bizans imparatoru Manuel'in Limni adasında gözaltında tuttuğu kardeşi Mustafa Çelebi, İmparatorun kışkırtmalarıyle Gelibolu'ya çıktı. Çevresinde toplanan halk ve kumandasındaki orduya dayanarak hükümdarlığını ilân etti. Bunun üzerine Amasya'dan Bursa'ya gelen Murad II, Bayezid Paşa kumandasındaki bir orduyu Mustafa Çelebi üzerine gönderdi. Bayezid Paşa Güzelcehisar yörelerinden sağladığı birkaç gemi ile Rumeli'ye geçerek Edirne üzerine yürüdü, fakat başarı sağlayamadı, askerleriyle Mustafa Çelebi tarafına geçti. Bir süre sonra Mustafa Çelebi tarafından Sazlıdere'de öldürtüldü. (M)

GÜZELCEHİSAR, İstanbul'da *Anadoluhisarı**'nın eski adı. (M)

Güzel Değirmenci (*Die Schöne Müllerin*), Wilhelm Müller'in 20 şiirlik dizisi; 1823'te Schubert tarafından bestelendi (ses ve piyano). Besteci her lied'in melodisinde Güney Almanya halk müziğinden ilham almıştır. *Das Wandern* (Gezinti), *Halt* (Durma), *Des Baches Wiegenlied* (Derenin Ninnisi) adlı parçalar kır havasını yansıtır; *Mit dem grünen Lautenbande* (Yeşil Lavta Kurdelesi ile) başlığını taşıyan lied hüzünlü, *Ungeduld* (Sabırsızlık) ise ateşlidir. Bu lied dizisinin en çekici yönü sadeliğidir. (L)

GÜZELER MAHMUD PAŞA. Bk. MAHMUD PAŞA.

GÜZELHATUNÇİÇEĞİ bls. i. Güzelhatunçiçeğigillerden çok keskin kokulu, büyük, parlak çiçekli bitki (İlmî adı *Amaryllis*).

— ANSİKL. *Güzelhatunçiçeği* soğanlı bir bitkidir. Anayurdu Güney Amerika, Hindistan ve Güney Afrika'nın tropik ve güney bölgeleridir. Pek çok türü bulunan bu bitkinin Kap'ta yetişen *Amaryllis belladona* ve *A. formossima* türleri hoş kokulu iri çiçeklerinden dolayı Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. (L)

GÜZELHİSAR (veya **AYDIN GÜZELHİSARI**), Aydın'ın eski adı. (Bk. AYDIN.) [M]

Güzel ile Hayvan (*La Belle et la Bête*), Madame Leprince de Beaumont'un masalı. Tedbirsiz bir tüccar, bir çiçek kopararak bir canavarı kızdırır, ölümden ancak kızlarından birini ona vermeyi kabul ederek kurtulur. Fakat canavar genç kıza âşık olur, kız da, iyiliği ile çirkinliğini unutturan hayvanı sonunda sever. Canavar aslında bir kötülük perisi tarafından büyülenmiş bir prenstir. Kızın aşkı onun eski haline dönmesini sağlar ve gençler evlenirler. — Jean Cocteau bu masaldan 1946'da bir filim meydana getirdi. Dekor ve makyajın ender bulunur bir kusursuzluğa ulaştığı bu filimde başrolleri Jean Marais ile Josette Day oynadı. (L)

GÜZELİM sıf. (*güzel*'den). Beğenilen, güzel olan: *Güzelim bahar rüzgârında ter kokuları / İstanbul'u dinliyorum gözlerim kapalı* (O. V. Kanık). *O güzelim kız ne hale gelmiş!* (M)

GÜZELLEME i. (*güzel*'den *güzel-le-me*). Halk edebiyatında sevgili, yer, tabiat ve benzerlerinin güzelliklerini övmek için yazılan lirik manzumelere verilen ad: *Aradan asırlar geçecek ve bütün Anadolu'da İbrahim Hakkı'nın bu güzellemesi asırlarca dilden dile dolaşacaktı* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.] ‖ Bu şiirin bestelenmesinden meydana gelen bir halk musikisi türü.

— ANSİKL. Ed. *Güzelleme*'de konu kız, dere, pınar, çiçek, at v.b.dir. Bir veya daha fazla şey övülerek güzelleme yazılabilir. Genellikle 6 + 5 = 11, bazen 4 + 4 + 3 = 11 hece ölçüsüyle koşma tarzında söylenir. Her usul ve makamda bestelenebilen güzellemelerde bazen dörtlükler arasına «bağlantı» denilen ölçü ile şiir dışında bestelenmiş sözler de konulur. (M)

GÜZELLİK i. (*güzel*'den *güzel-lik*). Güzel olanın niteliği; görme ve işitme duyuları aracılığıyle hoşa giden ve hayranlık uyandıran biçim ve ölçülerin meydana getirdiği ahenkli bütün: *Eğil, bak suya, ordadır güzelliğin, gençliğin* (C. S. Tarancı). *Onda saadetlerin, hasretlerin, beklenilen şeylerin bütün güzelliğini ve şiirini duydum* (A. H. Tanpınar). ‖ Ahlâkî ve fikrî nitelikleriyle hayranlık uyandıran şey: *Ruh güzelliği. Duygu güzelliği.* ‖ *Esk.* Yüze sürülen düzgün. ‖ *Güzellik enstitüsü,* kadınların yüz ve vücut bakımlarının yapıldığı yer. ‖ *Güzellik kraliçesi,* yalnız yüz ve vücut güzelliği göz önünde bulundurularak yapılan yarışmalarda birinciliği kazanan kız. ‖ *Güzellik müstahzarları,* makyaj malzemelerinin genel adı. ‖ *Güzellik yarışması* (*müsabakası*), yalnız yüz ve vücut güzelliğinin ölçü olarak kabul edildiği yarışma.

— ANSİKL. Est. *Güzellik* (veya *güzel*) kavramı filozofları çok eski çağlardan beri ilgilendirdi. Güzellik nedir? Bizden bağımsız olarak mı vardır, yoksa sadece zihnimizde oluşan bir şey midir? *İdealist* filozoflarla *gerçekçi* filozoflar, iyi ve doğru karşısındaki temel anlayış farklarını güzel karşısında da sürdürdüler. «İdealar gerçekçisi» Eflatun'a göre, güzellik, bu dünyadan daha yetkin ve gerçek bir dünyada, yani «kavranılır dünyada», düşüncemizden bağımsız olarak vardır. Bu dünyadaki duyular güzellikler, ölümümüzden sonra göreceğimiz kavramlar güzelliğin suretleridir. Yeni-eflatun'cu Plotinos için güzellik doğrulukla ve Tanrı ile birleşir. İdealist Kant'a göre güzellik dışımızda değil, «hayal gücüyle idrâk arasındaki uyuşma»'da, «kavramlara ihtiyaç kalmadan herkesin hoşuna giden»'de, «sonsuz ereklik»'tedir. Sosyologlar güzelliğin yere ve zamana bağlı olduğunu söylerler. Çağımız bir güzel gerçekçiliği (tabiat ve toplum denen somut gerçekliklerin anlatımı olarak ve idealin gerçeğe sürekli şekilde dönüşmesi olarak anlaşılan sanat) ile bir güzel idealizmini (soyut sanat, figüratif olmayan sanat) birarada sürdürmektedir.

◆ **Güzellikle** zf. Yumuşak ve iyi davranışla: *Güzellikle söyleseydin yapardı.* (LM)

GÜZELOLUK, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, İçel ili, Erdemli ilçesi) bucak; 8 183 nüf. 17 köy. —*Bucak merkezi,* 635 nüf. Erdemli'nin 38 km kuzeybatısında, Torosların yamaçları üzerinde; yüksl. 1 400 m. (M)

GÜZELOVA. Arkeol. Erzurum'un 15 km kuzeydoğusunda Dumlu bucağına bağlı Güzelova köyünde 12 m yükseklikte höyük. 1961 Yılında Dr. H. Zübeyir Koşay ve Dr. Hermann Vary tarafından kazıldı. Küçükağıl civarındaki sondaj hariç A, B, C olmak üzere kazı alanı üç kısma ayrılmıştır. Ana toprağa varılmadığından höyüğün asıl yüksekliğinin 20 m olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca Güzelova'nın güneyinde Karasu'nun öte tarafında 75 m uzunluk, 50 m genişlik, 3 m yükseklikte düz bir yerleşme alanı tespit edildi ve yapılan sondajlarda kalkolitik seramik ile «hoker*» durumda bir iskelet bulundu. Güzelova höyüğü prehistorik bir yerleşme yeridir. Burada geç çağa ait sikke v.b. (rus parası, geç devir bizans sikkesi, ermeni kilisesi temeli gibi) malzemeye rastlandı. Daha derinde esaslı mimarî yapı kalıntılarının yanında M.Ö. 2600'e yani Geç kalkolitiğe tarihlenen hoker durumda bir iskelet, hayvan yemlikleri, «seyyar

Foto. LAROUSSE

sunak» olarak adlandırılan minyatür ocak ve küp içinde bir mezar görüldü.

Güzelova'nın M.Ö. III. bin yıla ait olan katında tek renkli elde yapılmış seramikler, taş ve kemik eserlere rastlanıldı. Taş eserler arasında obsidien* çok, sileks* azdır. Kemik eserler Büyük Güllücek, Alişar, Alacahöyük'tekiler gibidir. Burada ayrıca halka, balta, mızrak uçları gibi madenî eserler de ele geçmiştir. Çanak çömlek tek renkli siyah ve kırmızı astarlı, kısmen kabartma süslüdür. Bu tip Doğu Anadolu, Aras vâdisi, Azerbaycan'a özgü yöresel bir kültürü temsil eder. Ayrıca bu tiplere Orta ve Batı Anadolu ile Balkanlarda da rastlandı. Bellibaşlı tipler arasında küp, küpçük, çanak, maşrapa, ocak kapakları v.b. sayılabilir. Ayrıca gözleri daire şeklinde gösterilmiş hayvan başı biçimli kulplar, kuş başı şeklindeki figürinler, öküz başı şeklindeki ryton (içki kabı) ilgi çekici eserler arasında yer alır. (M)

Güzel Sanatlar, Millî Eğitim bakanlığınca yayımlanan sanat dergisi. Boyutları 26,5 × 35,5 sm. Kuşe ve çeşitli lüks kâğıtlara basılı 9-10 forma metin ile, metin içi ve metin dışı kimi renkli, kimi siyah-beyaz resimlerle bezenmiş olarak 6 sayı çıkabildi. Her sayısı değişik özellikler taşır. 1. Sayı 1939 ekim ayında İstanbul'da Maarif matbaasında 2 500 adet basıldı. Bu sayıda, Hünername ve Minyatürleri, Türk Ressamı ve İçtimaî Yaşayışımız; Türk Dokumacılığı ve Deseni gibi incelemeler yer alır. 2. Sayıda (mayıs 1940) yer alan başlıca makaleler: Çinilerimiz; Hat Sanatı; Türk Minyatüründe Tarihî Simalarımız; Çoksesli musikî kaynakları ve bağlamalar v.d. 3. Sayı (ekim 1941) Opera Sanatı, Madam Butterfly operası ve bu operanın Ankara'daki ilk temsiliyle ilgili konulara ayrılmıştır. 4. Sayıda (haziran 1942) İkinci Devlet Resim ve Heykel sergisinin açılışı dolayısıyle resim ve heykelcilik üzerine araştırma ve inceleme yazıları ile renkli ve siyah-beyaz yüzden fazla röprodüksiyon ve fotoğraf vardır. 5. Sayı 1944 yılında 180 sayfa olarak yayımlandı. İçindekiler: Türk Odası (5'i renkli 26 resimle); Tavanlarımız (3'ü renkli 16 resimle); Yabancı Gözü ile Sivil Mimarîmiz (4'ü renkli olmak üzere 19 resimle); Bizans Mimarî Tarihinde İstanbul Kiliseleri ve Mozaikler (biri renkli 19 resimle); Anıt Kabir (12 resimle); Türklerde Su, Çeşme, Sebil (39 resimle); Türk Spor Mimarîsine dair (12 resim ve çok sayıda planla) v.b. 6. Sayı, 1949 yılı ocak ayında 160 sayfa olarak çıkarıldı; Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra (sayfa 1), Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları (sayfa 75), Topkapı Sarayı Müzesi Enderun Kitaplığı (sayfa 85), Kubbealtı ve Yapılan Merasim (sayfa 91), Süsleme Sanatı Bakımından Topkapı Müzesi (sayfa 109), Topkapı Sarayında Has Ahır (sayfa 118), Türklerde Sedefçilik (sayfa 132), İstanbul'da Mahmutpaşa Türbesi (sayfa 148) v.b. değerli araştırmaların yanı sıra yüzden fazla renkli, siyah-beyaz resim, fotoğraf, desene bu sayıda yer verilmişti. (M)

Güzel Sanatlar akademisi (DEVLET), İstanbul'da, resim, heykel, mimarlık, dekoratif sanatlar alanında öğretim, inceleme ve araştırma yapan akademi. Türkiye'de resim ve mimarlık öğretimi 1877 yılına kadar yalnız Mühendishane, harp okulları ve askerî rüştiyelerde yapılıyordu. Hükûmet, Maarif nezaretine, resim ve mimarlık bölümlerinden meydana gelen bir *Sanayii Nefise mektebi*'nin açılması için teklifte bulundu (17 ekim 1876); müdürlüğüne de fransız ressamı Guillemet'yi tayin etti. Fakat Osmanlı-Rus savaşı yüzünden okul açılamadı. Bugünkü akademinin başlangıcı olan Sanayii Nefise mektebi, eski müze müdürü Osman Hamdi Bey tarafından kuruldu (1882). Ticaret nazırı Raif Paşanın da bu kuruluşa büyük yardımı oldu. Okulun müdürlüğüne, müze yönetimi de kendisinde kalmak üzere Osman Hamdi Bey getirildi (2 kasım 1882). Sanayii Nefise binası şimdiki Arkeoloji müzesi ile Çinili köşkün yanında yapıldı (1883). Aynı yıl öğretime açılan okulun resim, heykeltıraşlık ve mimarlık bölümlerinde 50 öğrenci vardı. Bir süre sonra Fransa'dan çağrılan Napier'nin öğretmenliğe getirilmesiyle hakkâklık (gravür) bölümü de açıldı (1892). Başlangıçta Ticaret nezaretine bağlı olan okul, daha sonra Maarif nezaretine geçti (1887). İtalya'dan öğretmenler getirildi. Osman Hamdi Beyin ölümünden sonra yerine kardeşi ve müze müdür yardımcısı Halil Edhem Bey tayin edildi (1910). Okul da, müzede arkeoloji eserlerinin çoğalması üzerine Cağaloğlu'nda şimdiki Kız Sanat enstitüsünün bulunduğu binaya taşındı. Müze müdürlüğüne bağlı olarak çalışan Sanayii Nefise mektebi ile 1915 yılında kız öğrencilere resim ve heykel öğretmek için İnas Sanayii Nefise mektebi açıldı ve müdürlüğüne ressam Halil Paşa getirildi (1917). Birinci Dünya savaşı ve mütareke yıllarında okul, Cağaloğlu'nda eskiden Lisan ve Hukuk mektebi olarak kullanılan binada ve Divanyolu Şehzadebaşı'ndaki kiralık evlerde öğretime devam etti. 26 Nisan 1920'de şimdiki Sağlık müzesi binasına taşındı. 1918'de Halil Paşanın yerine tayin edilen Nazmi Ziya Bey de müdürlükten alınarak, yerine Ali Sami Bey getirildi. Kısa bir süre sonra da Cemil Bey (karikatürist Cem) müdür oldu. Cemil Beyin müdürlüğü sırasında (1919-1920) okul, Kız Sanayii Nefise mektebi ile birleştirildi. Cemil Beyin ardından Nazmi Ziya ikinci defa müdürlüğe getirildi. 1921'de okul yeniden Cağaloğlu'ndaki binaya (şimdiki Kız entitüsü) taşınarak 1926 yılına kadar orada çalıştı.

Cumhuriyetin ilânı sırasında hazırlık sınıflarından sonra, resim bölümünde beş, heykel ve mimarî bölümünde dörder, hakkâklık (gravür) bölümünde üç yıl süreli öğretim yapılıyordu. 1924 Yılında çıkarılan yönetmelikle resim, heykel, mimarlık ve tezyinî sanatlar bölümleri yüksek dereceli oldu, hakkâklık bölümü kaldırıldı. 1926 Yılında müdür Nazmi Ziya'nın teşebbüsü ve hükûmetin ilgilenmesiyle okul, Fındıklı'daki eskiden Sultan sarayı ve Mebusan meclisi olan binaya yerleşti. Burada çeşitli bölümlerin sınıf, atelye, kitaplık ve konferans salonlarıyle elverişli bir çalışma imkânı kazandı. 1927 Yılında müdürlüğüne ressam Namık İsmail getirildi ve okulun adı *Güzel Sanatlar akademisi*'ne çevrildi. Teşkilât ve öğretimde yenilikler, gelişmeler yapıldı. Tezyinî Sanatlar bölümü (bugünkü Yüksek Dekoratif Sanatlar bölümü) açıldı (1928). O zamana kadar akademiye bağlı olarak çalışan Şark Tezyinat okulu kapatılarak, yerine Türk Tezyinî Sanatlar bölümü kuruldu (1936). Böylece bölümlerin sayısı beşe çıkarıldı. Tezyinî Sanatlar bölümü iç mimarlık şefliği ve öğretmenliğine Philip Ginther getirildikten bir süre sonra, akademide yeni değişiklikler yapıldı. Fransız ressamı Léopold Lévy, alman heykeltıraşı Rudolf Belling, fransız dekoratörü Marie Louis Sue ile mimar Bruno Taut ve cumhuriyet döneminde yetişen türk sanatçılarıyle akademi öğretim kadrosu güçlendirildi. 1948'deki akademi yangınından sonra birçok bölüm değişik yerlerde öğretime devam etti. Onarım tamamlanınca okul asıl binasına taşındı (1953). Akademiye giriş şekli ve öğretim süresi üzerinde zamanla değişiklikler yapıldı. Bu arada öğretim için azamî 30 yaş esası kabul edildi. 1956 Yılında çıkarılan son yönetmelikle akademinin bütün bölümlerine liseyi bitirenler alınmağa başlandı, orta devreler kaldırıldı. Bütün bölümlerin öğrenim süresi 10 sömestr (5 yıl) olarak kabul edildi. Akademi, 30 nisan 1969'da çıkan 1172 sayılı Devlet Güzel Sanatlar Akademileri kanunu ile, «ilmî muhtariyeti haiz, Millî Eğitim bakanlığına bağlı, yüksek dereceli, öğretim, inceleme ve araştırma kurumu» olarak tanımlandı ve *Devlet Güzel Sanatlar akademisi* adını aldı. Bugün akademide Mimarlık, Dekoratif sanatlar (İç mimarlık, Seramik, Grafik sanatlar, Tekstil desenleri, Tiyatro dekoru), Resim ve Heykelcilik bölümlerinde öğretim yapılmaktadır. (M)

Güzel Sanatlar Akademisi kütüphanesi (DEVLET), İstanbul'da 1919 yılında kuruldu. 1926 Yılına kadar ancak 600 eser toplanabildi. 1948 Yılında kitaplık yandığı zaman 11 746 kitabı vardı. 1948 Yılından sonra gelişmeğe başladı.

İçindeki eserlerin cilt sayısı şöyledir (1957): basma eserlerden 1 554'ü Türkçe, 46'sı eski harfli Türkçe, 3 381'i yabancı dillerde. Türkçe ve yabancı dillerde 124 çeşit süreli yayın kitaplığa girer. Yazar ve kitap adlarına göre alfabetik bir fiş kataloğu ile Dewey onlu sınıflandırmasına göre konu fiş kataloğu vardır. Tertibi, geliş sırasına göredir. Akademi müdürlüğünden izin almak şartı ile herkes kitaplıktan yararlanabilir. Okuma salonu 60 kişiliktir. Yalnız akademi öğretmenlerine dışarıya kitap verilir. (M)

Güzel Sanatlar birliği, Türkiye'de güzel sanatların geliştirilmesi amacıyle kurulan sanat derneği. Meşrutiyetin ilânından sonra Sanayii Nefise Mektebi Âlisi'ni (Güzel Sanatlar akademisi) bitiren türk ressamları tarafından Osmanlı Ressamlar cemiyeti adıyle kuruldu (1908). Hoca Ali Rıza, Ruhi, Çallı İbrahim, Sami Yetik, Şevket Dağ, Hikmet Onat, Agâh, Kâzım, Ahmed Ziya, Hüseyin Haşim, Ahmed İzzet, Muazzez, Mahmud ve İzzeddin ilk üyeleridir. Sonra, ressam Halil Paşa, Zekâi Paşa, Nazmi Ziya, Feyhaman, Avni Lifij, Murtaza, Midhat Rebii, Rifat ve Müfide Hanım da derneğe katıldı. 1910 Yılında 18. sayıya kadar çıkan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti gazetesini yayımladı. Dernek kurucularından bir kısmı devlet adına, bir kısmı kendi imkânlarıyle Avrupa'ya gitti. Birinci Dünya savaşı başında yurda dönen üyelerinin ilk sergisi Galatasaray lisesinde açıldı (1916).

Birliğin adı, 1921'de Türk Ressamlar cemiyeti'ne, 1926'da «Türk Sanayii Nefise birliği»ne, 1929'da Güzel Sanatlar birliğine çevrildi. 1926'dan sonra resimden başka, heykel, müzik, edebiyat, tiyatro, mimarlığı da kapsayan birliğin çalışmaları 1933'ten bu yana yalnız resimde toplandı. Birlik 12 Eylül 1926 günlü Bakanlar kurulu kararnamesiyle yılda bir Ankara'da açılmakta olan güzel sanatlar sergilerine düzenli olarak katıldı. Her yıl Ankara ve İstanbul'da bir sergi açan birlik, ayrıca; Moskova, Bükreş, Belgrad, Atina, Paris ve Nice Milletlerarası sergileri ile Devlet Resim ve Heykel sergilerinde de grupça yer aldı. (M)

güzelavratotu

Güzel Sanatlar matbaası, Türkiye'de ilk pul ve fotoofset baskılarını yapan matbaa. İstanbul'da 1940 yılında kuruldu. Kurucusu Avrupa'da matbaacılık öğrenimi yapmış ilk türk olan (Viyana Matbaacılık akademisi, 1924-1928) Ali Rıza Baskan'dır. Pul ve kıymetli evrak baskılarıyle tanındı. Bugün, modern tesislerinde 180 uzman ve işçi çalışmaktadır. (M)

GÜZELSU, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Van ili, Gürpınar ilçesi) bucak; 8 358 nüf.; 28 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Hoşap*), 643 nüf. Van-Başkale yolunun 58. kilometresinde, tarihî *Hoşap kalesi*'nin yanıbaşında; yüksl. 2 100 m. (M)

GÜZELSU, Akdeniz bölgesinde (Antalya ili, Akseki ilçesi) bucak; 2 781 nüf.; 6 köy. — *Bucak merkezi*, 491 nüf. Akseki'yi Akdeniz kıyısına bağlayan yolun 17. kilometresinden doğuya ayrılan 13 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 1 300 m. (M)

Güzelsu kalesi. Bk. HOŞAP *kalesi*.

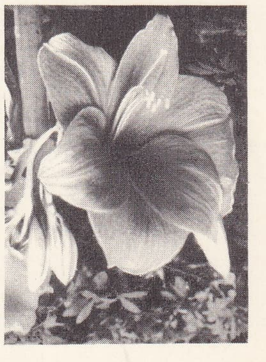
güzelhatun çiçeği

Güzel Yazılar, Süleyman Şevken (Tanlı) tarafından lise ve öğretmen okulları için hazırlanan ve 1923'ten itibaren 30 yıl boyunca birçok değişikliklerle çeşitli basımları yapılan, 3 ciltlik edebiyat kitabı. Özellikle millî edebiyatçıların (Ömer Seyfeddin, Reşat Nuri [Güntekin], Faruk Nafiz [Çamlıbel], Orhan Seyfi [Orhon] v.d.) eserlerinden yapılan metin seçiminde, hatırası çok taze olan Kurtuluş savaşı yıllarının heyecanı sezilir. Örneklerin sonuna küçük lûgat ve açıklama soruları bölümü eklenmiş; bazı yazarların biyografisi verilmiştir. Seçmeler arasında La Fontaine, François Coppée, Maksim Gorki v.d. yabancı yazarlardan tercümeler de yer alır. (M)

GÜZELYURT, Doğu Anadolu'da (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili, Hekimhan ilçesi)

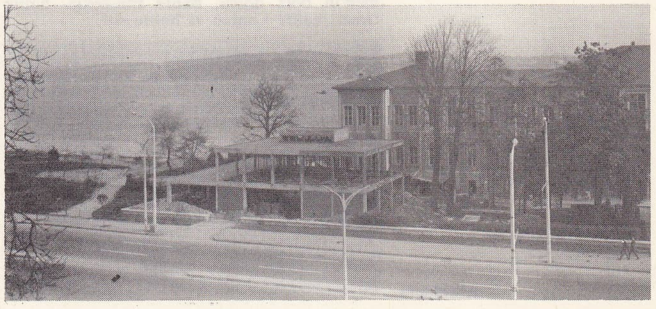
Güzel Sanatlar akademisi İstanbul

Foto LAROUSSE; Güzel Sanatlar Akademisi arşivi (MEYDAN)

muhtarlık; 3 721 nüf. (1965). [M]

GÜZELYURT, İç Anadolu bölgesinde (Konya bölümü, Niğde ili, Aksaray ilçesi) bucak; 18 879 nüf. 15 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Gelveri*), 2 356 nüf. Aksaray'ı Niğde'ye bağlayan yol üzerinde; yüksl. 1 450 m. (M)

GÜZER i. (fars. *güzeşten* ve *güzerden,* geçmek, geçirmek'ten *güzer*). *Esk.* Geçme, geçiş. || *Güzer etmek* (*eylemek*), geçmek: *Bir düş gibidir hak bu ki mânide bu âlem / Kim göz yumup açınca zamanı güzer eyler* (Nef'i).

— Dil bil. *-güzer,* «geçici, geçen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Hoş-güzer,* iyi geçen; *reh-güzer,* yolun geçtiği yer.

◆ **Güzerân** sıf. *Esk.* Geçici, geçen: *Romandan maksat, güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dahilinde olan bir vak'ayı tasvir etmektir* (Namık Kemal). || *Ömr-i güzerân,* geçici olan hayat.

◆ **Güzernâme** blş. i. *Esk.* Geçiş tezkeresi. (M)

GÜZERGÂH i. (fars. *güzer,* geçiş ve *-gāh* yer bildirme eki'nden *güzergāh*). Yol üstü uğranılacak, geçilecek yer: *Elhasıl bunca muhassenatıyle beraber güzergâhında bir tehlike mıntıkası var idi* (Ahmed Rasim). *Yanımda kalanlarla en kuru güzergâhtan Kanal'a doğru yürümeğe başladım* (F. R. Atay). [M]

GÜZEŞT i. (fars. *güzeşten,* geçmek'ten *güzeşt*). *Esk.* Geçme, geçiş. || *Ser-güzeşt.* Bk. SERGÜZEŞT.

◆ **Güzeştegân** çoğl. i. *Esk.* Geçmişler, eskiler. (M)

GÜZEŞTE sıf. (fars. *güzeşten*'den *güzeşte*). *Esk.* Geçmiş, geçen. || *Sâl-i güzeşte,* geçen yıl.

◆ İ. Huk. *Esk.* Osmanlılarda, hükûmetin halktan yaptığı istikrazlarda, daha genel olarak diğer alanlarda «faiz» karşılığı olarak kullanılan kelime. (M)

GÜZEY i. (*güz*'den). Coğ. *Yeni.* Gölgede kalan taraf: *Dağların güzeyi.* || Dağlık bölgelerde kuzeye bakan vâdi yamacı. *Eşanl.* KUZYÖNÜ. *Zt.* GÜNEY. (M)

GÜZİDE sıf. (fars. *güzîden,* seçmek'ten *güzîde*). Seçilmiş, beğenilmiş, seçkin: *Neticede bahis kazanılmış, fakat bu güzide fikir adamı da ölümden gücü gücüne yakayı sıyırmış* (R. N. Güntekin). *Melih bey takımının bütün irsî menkulâtına malik olarak doğan bu kadına güzide bir izdivaç lâzımdı* (H. Z. Uşaklıgil). || İ. Kadın adı. || *Güzide-sühan,* değerli söz söyleyen.

◆ **Güzidegân** çoğl. i. *Esk.* Seçkin kimseler.

◆ **Güzidelik** i. Seçkin olma hali. (M)

GÜZİDE SABRİ (Ayşe AYGÜN, — denir), türk romancısı (İstanbul 1883-ay.y. 1946). Özel öğrenim gördü. Hoca Tahir Efendi'den edebiyat dersleri aldı. His ve hayale dayanan romanlar yazdı. İlk eseri *Münevver,* 1899'da «Hanımlara Mahsus Gazete»'de tefrika edildi. 1901'de de kitap halinde basıldı. Ayrıca Sırpçaya tercüme edildi. Eserleri: *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrûkesi* (yedi defa basıldı ve Ermeniceye tercüme edildi) [1905]; *Yaban Gülü* (1920); *Nedret* (1922); *Hüsran* (1928); *Hicran Gecesi* (1937); *Gecenin Sırrı* (1938); *Neclâ* (1941). [M]

GÜZİN sıf. (fars. *güzîden,* seçmek'ten *güzîn*). *Esk.* Seçilmiş, seçkin: *Eshâb-ı güzin, dûçar-ı endişe olarak halka halka olup sözleşmeğe başlamışlar* (Cevdet Paşa). || İ. Kadın adı. || *Çâr yâr-ı güzin,* Hz. Muhammed'in dört dostu, halife Ebubekir, halife Ömer, halife Osman ve halife Ali.

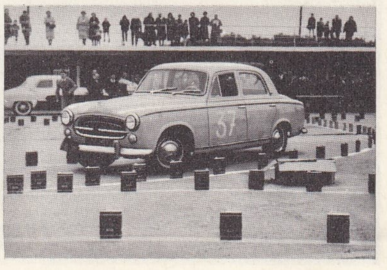

gymkhana

— Dil. bil. *-güzin* «seçilmiş, seçen, beğenen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Halvet-güzin* (*gûşe-güzin-i uzlet*), tenhalığı seven; *vahdet-güzin,* tek başına kalmayı seçen.

◆ **Güziniş** i. *Esk.* Seçme, beğenme, seçiş. (M)

GÜZİR i. (fars. *güzîr*). *Esk.* Çare. || *Nâ-güzir,* çaresiz, dermansız. (M)

GÜZİS ANESTİS veya **NESTOS,** Kheimarra'lı askerî şef (XIX. yy.). Ali Paşa ve Ömer Vryonis'e hizmet etti. Lepanto körfezi üzerindeki Missolonghi kalesi mısırlı İbrahim Paşa, kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa ve Mehmed Paşa tarafından alındıktan sonra (1826), Yunanistan'daki karışıklıklar kısa bir süre için son buldu. Fakat, Avrupa devletleri işe karıştı. Bu sırada Güzis Anestis, Kütahi ile birleşip Türk Arnavutlarıyle birlikte, Agios Spyridon manastırına sığındı. Karaiskakis ile görüştükten sonra, Manastır'da kuşatılmış halde bulunan Türk Arnavutlarını, bazı şartlarla Yunanlılara teslim olmağa razı etti. Fakat Yunanlılar, anlaşma şartlarına uymayarak katliama giriştiler. Güzis buna rağmen, Karaiskakis'in yanında kaldı. Kapodistrias zamanında Kheimarra'da isyan çıkarmayı teklif ettiyse de, teklifi kabul edilmedi. (L)

GÜZLEK i. (*güz*'den *güz-le-k*). *Halk dili.* Sonbahar mevsiminin geçirildiği yer. || Güzün yağan yağmur. (M)

GÜZLÜK sıf. (*güz*'den *güz-lük*). Güzün yapılan iş: *Çiftçiler güzlük ekime başladılar.* (M)

GÜZÜN zf. (*güz*'den *güz-ü-n*). Sonbahar mevsiminde: *Kanadı boynundan uzun / Turnam gelir yazın güzün* (Halk türküsü). [M]

GVADANYİ (Jozsef, kont), macar subay ve şairi (Rudabanya 1725-Szakolca, Slovakya 1801). Emekli olduktan sonra yergili ve destansı şiirler yazarak kendini edebiyata verdi; bu şiirlerde, alman etkisini tenkit etdestansı şiirler yazarak kendini edebiyata verdi; bu şiirlerde, alman etkisini tenkit etmeğe çalıştı. En sevilen eseri *Egy Falusi Notariusnak Budai Utazasa*'dır (Bir Kasaba Noterinin Buda'ya Seyahati) [1790]. (L)

GVALİOR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) şehir, Agra'nın güneyinde; 300 500 nüf. Üzerinde Ortaçağdan kalma iyi muhafaza edilmiş saraylar, tapınaklar ve büyük bir kale bulunan bir tepenin eteğinde uzanır. Bunların çoğu Man Singh zamanından (1486-1516) kalmadır.

— Tar. Gazneli Mahmud 1031 yılında buradaki kaleyi almak istemiş fakat başaramamıştı. 1196'da Delhi naibi Kutbeddin Ayberg, kaleyi kuşatarak Parihâların elinden aldı. Parihâlar daha önce burasını Ayberg'e bağlı Sultan Sihabeddin Gurî adına Kaçhavâha raçputlarından almıştı. 14 Yıl Ayberg'in elinde kalan kaleyi Parihâlar gene ele geçirdi. 1232 Yılında uzun bir kuşatmadan sonra Gvalior, Sultan İl-Tutmuş tarafından alındı. Bu kuşatma sırasında kaleyi savunanlar içerideki kadınları kalenin kuzey kıyısında Cavhar adlı havuzun başında topluca öldürdüler. Bu olay üzerine sultan da yaylanın güneyinde Sürac Kund (Güneş Havuzu) yanında yapılmış Surya Deva (Güneş Tanrısı) tapınağını yıktırdı. Timur saldırılarından doğan karışıklıklar sırasında Tanvâra raçputları burayı ele geçirdiler, 1518'e kadar şehir ellerinde kaldı. Hoşang Şah, Hüseyin Şah her ne kadar buraya saldırdılarsa da kaleyi bir türlü ele geçiremediler. XVI. yy.dan XVIII. yy. başlarına kadar, özellikle Râcâ Man Singh zamanında Gvalior şehri çok gelişmiş, ilerlemiş bir durumdaydı. Hisarın büyük kapısını, şehre ayrı bir değer kazandıran Man Mandırî'yi (Man sarayı) bu hükümdar yaptırdı. İbrahim Lôdi kaleyi ele geçirince orada bulduğu tunçtan yapılmış büyük boğa heykelini Delhi'ye götürdü. Daha sonra oradan Fatehpûr Sikrî'ye götürülen heykel kırdırılarak ortadan kaldırıldı. Babur 1526 yılında Gvalior'u aldı. 1542'de şehir Pathân Şer Şâh Sûri'nin eline geçti. Bu dönem Gvalior'un en parlak çağlarından biridir. Ekber Şah tahta çıkınca şehir onun buyruğu altına girdi. Kalenin alt yanında görülen Muhammed Gays'ın mescit ve türbesi, Delhi'de Hümayun'un türbesi ile bu dönem türk-hint mimarîsinin örnek eserlerinden sayılır. Türk-hint imparatorları zamanında kale siyasî hapishane olarak kullanıldı. Hükümdar aileleri arasından bazıları da davranışları yüzünden Dhôndâ-Pol (Kaya kapısı) denen kuzey kapısının yanındaki hücreye atıldı. Türk valisi Mu'tad Han, Ganeş kapısında bir mescit yaptırdı. Dünyadan eletek çeken Gwalipa'nın makamını yıktırdı. Gvalior adının bu Gwalipa adından geldiği ileri sürülür. 1605'te başlanıp 1665'te biten büyük cami buranın başlıca eserlerindendir. Ahmed Şah Durrani'nin Panipat zaferinden sonra kale ilkin Catların (1761), sonra Moratha'ların eline geçti. 1780'de İngilizler kaleyi alıp Gohad racasına verdi. 1781'de kale gene Maratha'lara geçti. 1857'de Britorya'lıların aldıkları kale, 1886'da Sindhia mahracasına verildi. (ML)

GVELO, Rodezya'nın merkezinde şehir; 9 600 nüf. Demiryolu kavşağı ve tarım merkezi. Altın, demir ve krom madenleri. Un fabrikaları. Deri sanayii. Krom işlenmesi. (L)

GVOZDEV (Mihail Spiridonoviç), rus kâşif ve yerölçümü bilgini (XVIII. yy.). Bering boğazı yoluyle Prince of Wales burnu yakınında Alaska kıyılarına vardı. Asya ve Kuzey Amerika kıyılarının haritalarını çizdi. Bering boğazında bulunan bir grup adacığa Gvozdev'in adı verilmiştir. (L)

Gwendoline, E. Chabrier'nin iki perdelik operası. Librettosu Catulle Mendès'indir. İlk olarak Brüksel'de temsil edildi (1886). Lirik yanıyle dikkati çeken bu eser Chabrier'nin tamamladığı tek dramatik operadır; tarz olarak Wagner'i andırır. (L)

GWYN (Eleanor, **Nell**—denir), ingiliz kadın tiyatro oyuncusu (Londra 1651-ay.y. 1687). 1665'ten 1670'e kadar sahneye çıktı. 1699'a doğru kral Charles II'nin gözdesi oldu. İyi huylu, çok sevilen bir insandı. Kraldan iki çocuğu oldu, büyüğüne 1684'te Saint Albans dükü unvanı verildi. (L)

GWYNEDD, 880'e doğru kurulmuş olan galya krallığı. Ülkenin kuzeybatısındaydı. Başkentin bulunduğu Anglesey adası krallığın tahıl ambarı, dağlık Snowdon bölgesi de kalesiydi. Gwynedd, ortaçağ Galya krallıklarının en güçlüsüydü. Bu krallık XIII. yy.da gelişmesinin en yüksek noktasına Llewelyn'ler devrinde vardı ve İngilizlerin Galya'yı ele geçirme çabalarına karşı direnme hareketini yönetti. (L)

GYANGTSE, Tibet'te (Çin) şehir, yukarı Brahmaputra vâdisinde, Hindistan-Tibet kara yolu üzerinde; 10 000 nüf. Önemli lama manastırı. (L)

GYARMATHİ (Samuel), macar dilbilimcisi (Kolozsvar 1751-ay.y. 1830). Uzun süre Göttingen'de kaldı, 1799'da burada bir eser yayımlayarak fin-uygur dillerinin karşılaştırmalı dilbilgisini ortaya koydu: *Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae Originis Grammatice Demonstrata* (Dilbilgisi Köklerine Göre Macar ve Fin Dillerinin Yakınlığı). [L]

GYES, Hekatonkheir'lerden biri. Uranos ile Gaia'nın oğlu. Elli kafası, yüz kolu vardı. (L)

GYGES, Lydia kralı (yaklş. ol. M.Ö. 687-652). Herakleides hanedanın sonuncusu olan Kandaules'i tahttan indirdi ve Mermnad'lar hanedanını kurdu. Kolophon'u ve İonia'daki birkaç başka yunan şehrini ele geçirdi. Diğerlerini de zorla himayesine aldı. Kimmerler tarafından tehdit edildi (666'ya doğr.), Asurbanipal ona yardım yollamadığı için Mısır'a yaklaştı ve bu ülkeye, Asurlulara karşı savaşması için ücretli asker vermek zorunda kaldı (654). Kimmerler ve Lykia'lılarla savaşırken öldü. Yunan efsanelerinde, Gyges'in çok zengin olduğu ve elinde kendini görünmez hale getiren bir yüzük bulunduğu anlatılır. (L)

GYLDEN (Hugo), isveçli gökbilimci ve matematikçi (Helsingfors 1841-Stockholm 1896). Stockholm rasathanesi müdürlüğü sırasında özellikle gezegenlerin hareketlerinde görülen düzensizlikleri ve Ay'ın ekseni çevresindeki salınım hareketlerini inceledi. 1863'ten 1870'e kadar Pulkovo'da bir bölgenin enlem değişimleri üzerine önemli gözlemler yaptı. (L)

GYLİPPOS, ıspartalı general (M.Ö. V. yy.). Atinalıların kuşattığı Syrakusai'nin yardımına gönderildi, şehre gizlice girmeyi başardı, savunma işlerini düzenledi, sonra general Demosthenes ve Nikias'ı teslim olmağa zorladı (413). Birkaç yıl sonra, Atinalılardan alınan ganimetin bir kısmını çalmakla

Foto. LAROUSSE

suçlandı ve ülkeden göçmek zorunda kaldı. (L)

GYLLENBORG (Carl, kont), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1679 - ay.y. 1746). Londra büyükelçiliğinde bulundu, Stuart'lar lehine komplo kurmak suçundan Goertz ile birlikte birkaç ay hapis yattı (1717). İsveç'e dönünce Horn'un yerine şansölye oldu. (L)

GYLLENBORG (Gustaf Fredrik), isveçli yazar (Strömsbro 1731-Stockholm 1808). Carl Gyllenborg'un yeğeni. Kadın şair Hedvig Charlotta Nordenflycht ve G.F. Creutz ile birlikte «Düşüncenin yapıcıları» adlı edebiyat birliğini kurdu, İsveç akademisinin ilk üyelerinden biri oldu (1786). Yergiler, «stoa» anlayışından ilham alan büyük manzumeler (*Världsföraktaren* [Dünyayı Küçük Gören], 1762) ve bir kahramanlık şiiri (*Ta get över Bält* [Belt'in Aşılması], 1785) yazdı. La Fontaine masallarından çok güzel uyarlamalar da yaptı. (L)

GYMEL i. (lat. *gemellum*, ikiz'den). Müz. İngiliz çoksesli müziğinde eski bir biçime verilen ad. (Üçlü aralığın paralel olarak işlenmesine dayanır. XIII. yy.da kullanılmağa başlandı [Aziz Magnus ilâhisi]. Fransızlar'ın *faux-bourdon*'una benzetilebilir.) [L]

GYMKHANA [cimkanı] i. (ing. k.; hintçe *gend khana*, top oyunu salonu'ndan). *Eskid.* Spor oyunları, at yarışları v.b. dolayısıyle yapılan gardenparti. || Bugün, bir çeşit otomobil yarışı; yarışmacıların yolları üzerindeki çeşitli engelleri başarıyle aşarak zikzaklı bir güzergâh üzerinde mümkün olduğu kadar hızlı gitmeleri gerekir. (Derecelendirme her yarışmacının yarışı bitirme süresine ve meselâ bir engeli devirmek gibi hataları dolayısıyle aldığı kötü puanların sayısına göre yapılır.) [L]

GYMNADENİA i. Salepgillerden çiçekleri kokulu (vanilya kokusu) bitki. Çayır ve korularda yetişir. (L)

GYMNAMOEBA çoğl. i. Kökbacaklı birhücreli hayvanlar takımı. (Bunların ince esnek bir zarla kaplı olan gövdesinin biçimi değişmez; loplu, parmak veya yaygı biçimindeki kökbacakları pek seyrek olarak ipliksi olur ve asla birbiriyle ağızlaşmaz.)

— ANSİKL. *Gymnamoeba*'nın örnek tipi amip, çıplak gözle zor seçilebilen veya hiç görülemeyen renksiz ve saydam bir varlıktır. Bu canlılar birhücrelilerle, mikroskobik suyosunlarıyle ve küçük çokhücrelilerle beslenir; bakterileri de yediklerinden pis ve kirli ortamların temizlenmesine yardımcı olurlar. (L)

GYMNARCHUS i. Nil turnabalığına yakın kemikli balık; sırt yüzgeci baştan kuyruğa kadar devamlıdır. (Nil'de çok bol olan *Gymnarchus Niloticus* oldukça büyük bir balıktır; yuva yapan bu balığın basit bir elektrik aygıtı bulunur. Nil turnabalığıgillerden.) [L]

GYMNASİARKHES veya **GYMNASİARKHOS** i. (yun. k.). Esk. Yun. Gymnasion'ları yönetmek ve gözetmekle görevli kimse. (L)

GYMNASİARKHİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Gymnasiarkhos'un görevi. (Gymnasiarkhia Atina'da, boy ya da *demos* tarafından seçilmiş kimselere düşen bir yükümlülüktü ve kendisine bu görev verilen kimse gymnasion'un çalışması için gerekli masrafları karşılamak zorunda kalırdı.) [L]

GYMNASİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Bedeni geliştirmek veya çevikleştirmek için çalışmalar yapılan salon veya kurum; bu çalışmalarda kullanılan âletlerin tümü.

— ANSİKL. Esk. Yun. Bütün yunan şehirlerinin *gymnasion*'ları vardı. Atina'da ise gymnasion'lar üç taneydi: *Akademeia* (Akademi), *Lykeion* (Lise) ve *Kynosarges* (ana ve babaları atinalı olmayan çocuklar için lise). Gymnasion'lar uzun süre sadece birer beden eğitimi alanı olarak kaldı. M.Ö. IV. yy.a kadar şehrin dışında olan Gymnasion sonra şehir içinde yapılmağa başlandı. IV. yy.da beden eğitimleri stoa'larla çevrili bir meydanda yapılırdı. Stoa'nın gerisinde soyunma, yağlama, yıkama, dershane ve bekleme odaları vardı. Bu yüzyıldan sonra gymnasion yunan şehrinin en önemli kurumu oldu. Burada edebiyat ve müzik eğitimi de yapılırdı. Şu bölümleri vardı: **1.** güreş odası; **2.** pankreas odası; **3.** boks odası; **4.** koşu odası; **5.** soyunma ve elbise odası; **6.** yıkanma odası; **7.** yağlanma odası; **8.** bekleme odası; **9.** Eksedra (ders yapılan yer); **10.** Ephebeion (16-18 yaşlarındaki gençlerin salonu); **11.** kitaplık. Vitrivius'a göre, *gymnasion*'un bir *palaistra*'dan (spor alanı), güreş ve yumruk döğüşü salonlarından, bir stadyum ve bir banyodan meydana gelmesi gerekiyordu. Asıl *gymnasion*, pistler ve yeşil sahalardan meydana gelen ve çok zaman da çevresinde revaklar, basamaklar bulunan yerdi. *Gymnasion*'da yalnız spor ve talim gibi beden hareketleriyle uğraşılmaz, aynı zamanda da gezinilir, tartışmalar yapılırdı. Hattâ Atina'da birçok filozof *gymnasion*'da ders verirdi.

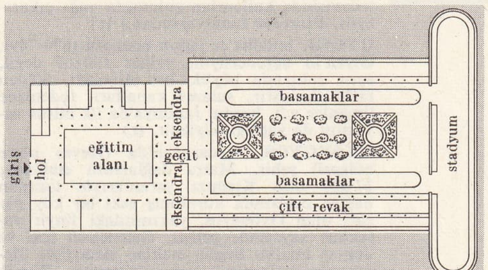

gymnasion

Gymnasion'ları *gymnasiarkhos*'lar yönetirdi. *Gymnasiarkhos*'ların *pedonomos*'lar (eğitimciler), *epimeletes*'ler (gözetmenler), *pedotribes*'ler (beden eğitimi öğretmenleri) v.b. gibi yardımcıları vardı.

Helenistik çağdan sonra gymnasion'lar ikiye ayrılır: **1.** şehir gymnasion'u (şehir halkının eğitimi için kurulur ve küçüktür); **2.** Panagyris (bayram ve tören gymnasion'u), çok büyüktü ve ancak büyük kültür şehirlerinde yapılırdı.

Gymnasion'lar yunan medeniyetine özgü kuruluşlardı. Lagos dönemi Mısır gibi anavatan dışı ülkelerde yaşayan yunanlılar için *gymnasion*'lar birer buluşma ve görüşme yeriydi.

Anadolu'da Helenistik devirde yapılmış birçok gymnasion vardı. En büyük gymnasion'lar Priene (Karia), Bergama, Miletos şehirlerindeydi. (LM)

GYMNASİUM i. (lat. k.). Almanya ve İsviçre'de klasik öğretim kurumu. || Akademi, okul. (L)

GYMNASTES i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir palaistra'da beden çalışmaları öğretmeni. (L)

GYMNETES i. («fakir» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Dor istilâcıları tarafından yarı köle durumuna sokulmuş olan Argolis'li Akalar. (Durumları, ıspartalı kölelerin durumuna benziyordu. Orduda hafif birlikleri meydana getirdikleri ileri sürülmüştür.) [L]

GYMNETRON i. Bitki biti. (Aslanağızgillerden bitkilerde yaşar; kurtçuğu mazı oluşumuna yolaçar. Kınkanatlıların *curculionidae* familyasından.) [L]

GYMNO —, «çıplak» anlamında yun. *gymnos*'dan, birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

GYMNOBLASTES çoğl. i. Embriyonu zarla çevrili olmayan ikiçenetli bitklere eskiden verilen ad. (L)

GYMNOBLASTİDA çoğl. i. Hidralar alttakımı. (Ağaç görünüşünde polip öbeklerini kapsar. Bunlar ya serbest medüzlerle veya sapsız medüzümsülerle çoğalır.) [L]

GYMNOCERATA çoğl. i. Heteroptera takımından böcek grubu; gizli duyargalı bitki bitlerine (*Cyrptocerata*) zıt olarak, açık duyargalı başının ön ve üst kısmı serbest bulunan bitki bitlerini kapsar. (Karada yaşayan bitki bitlerini kapsayan gmynocerata, birçok familyaya ayrılır; *cimicidae, pentatomidae, coreidae, lygaeidae, reduvidae, tingidae* v.b.) [L]

GYMNOCLADUS i. Kuzey Amerika'da yetişen ağaç; bahçeleri süslemek için yetiştirilir. (Ağacında yalancı odun azdır. Kerestesi güzel cilâ tutar ve iyi işlenir. Özeği pembe renktedir. İlmî adı *Gymnocladus dioica, G. Canadensis*. Erguvangillerden.) [L]

GYMNODİNİDAE çoğl. i. Zool. Kamçılı, çıplak, yani peliküllsüz, tekasız, gözsüz, duyargasız, iç iskeletsiz birhücreli canlılar familyası. (Başlıca cinsleri: *amphidinium, gymnodinium;* bütün türleri tuzlu ve acı sularda, bazan plankton halinde yaşar. *Dinoflagellata* takımından.) [L]

GYMNOLEMATA çoğl. i. *Ektoprokta* grubundan yosunhayvanları altsınıfı; denizde ve tatlı suda yaşayan, epistomsuz çıplak ağızlı, dokunaçları dairesel taç şeklinde dizili, dokunaç kılıfı sabit kıvrımsız hayvanlardır. (Her koloni odacığında dibi kapalı bir genel boşluk bulunur; bazen bu boşluğun altında çok küçük bir ulaşım deliği olur. Ordovisiyenden beri fosili bilinir.) [L]

GYMNOPAİDİA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Isparta'da Apollon onuruna yapılan yıllık şenlikler. (Thaletas tarafından düzenlenen bu şenliklerde erkek çocuklardan ve evli erkeklerden meydana gelen korolar yer alırdı.) [L]

GYMNOPLEURUS i. Parlak madenî yeşil veya yakut kırmızısı renginde bokböceği; Akdeniz çevresinde ve Eski Dünya'nın çöllü ülkelerinde yaşar. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

GYMNORHİNA i. Karga görünüşünde alaca kuş; Avustralya'da yaşar. (Çalgıcı karga [*Gymnorhina tibicen*] çok ahenkli bir sesle öter; hattâ öteki kuşları da taklit eder. *Cracticidae* familyasından.) [L]

GYMNORHİNES çoğl. i. Zool. Bk. DÜZBURUNLUYARASALAR. (L)

GYMNOSOMA çoğl. i. Gövdesi erginken kavkısız olan yüzgeçayaklı yumuşakçalar alttakımı. (Bunlarda iğ biçiminde ve çok küçük olan gövde 20 mm'yi nadiren geçer. Değişik biçimlerde ve kuvvetli olan ağız organlarıyle yakaladığı canlı avlarla beslenir.) [L]

GYMNOSOPHİSTES i. Klasik yunan yazarlarınca brahmaşarin ve çramana denen hint dervişlerine verilen ad.

— ANSİKL. Büyük İskender, seferleri sırasında, *gymnosophistes*'lere rastladı. Özellikle Megasthenes ve Strabon, bu konuda bilgiler verirler. Brahma'cılık felsefesiyle yetişen bu dervişlerin Hindistan toplumunda imtiyazlı bir yeri vardı. Bekâr ve yalnız yaşarlardı, çoğu gezgin ve dilenciydi, bazıları ömürlerini ormanlardaki küçük kulübelerde geçirirdi. Ünleri Yunanistan'a kadar yayıldı. (L)

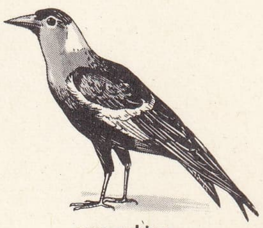
gymnorhina

GYMNOSPORANGİUM i. Pas mantarları takımından bazitli mantar.

— ANSİKL. Bu mantar değişik konaklı bir bitki asalağıdır; bir yandan ardıç cinsinden çeşitli bitkilere saldırır, öte yandan güllere (armut, elma, alıç ağaçları) musallat olur; bitkilerin üzerinde yol yol pas şeklinde iz yapar. (L)

GYMNOSTOMA çoğl. i. Çevrekirpikli birhücreliler alttakımı; ağız çevresinde trikit ve trikosistler bulunan ve etçil olan bu hayvanlar oldukça iri avlarla beslenirler. (Başlıca cinsleri *prorodron, lacrymaria.*) [L]

GYMNOTİDAE çoğl. i. Zool. Bk. ELEKTRİKLİ YILANBALIĞI.

GYMNURA i. Böcekçil memeli hayvan; büyük bir sorekse benzer; Malezya'da yaşar. (Kirpigillerden.) [L]

GYNAİKEİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Kadınlar dairesi.

— ANSİKL. Eski yunan evlerinde *gynaikeion* genel olarak evin arka tarafında erkekler dairesinden ayrı bir yerdi. Odalardan ibaret olan kadınlar dairesi kadınların kapatılmış olduğu harem gibi bir yer değildir.

Roma'da, 235-476 arası Roma imparatorluğu devrinde, daha çok kadınların çalışmasına dayanan devlet yapımevlerine bu ad verilmişti. (L)

GYNAİKONOMOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Atina, Syrakusai ve Miletos'ta kadınların tutum ve davranışlarına dikkat eden ve israfı önleme yasalarına uyulmasını sağlayan yüksek görevli. (L)

GYNERİUM i. 2 m yükseklikte, 2 m genişlikte sık çalı yığını görünüşünde bitki. (Yaprakları şerit şeklinde uzun ve sarkık olur. Yumuşak çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Buğdaygillerden.) [L]

GYNOCARDİA i. Hindistan'da yetişen ağaç. İçinde bir sürü tohum bulunan üzümsü iri meyveleri olur. (Eskiden bundan cüzam

tedavisinde kullanılan şolmogra yağı çıkarılırdı. *Bixaceae* familyasından.) [L]

GYOGİ, buddha'cı japon bonzosu (670-749). Giyen'in öğrencisiydi, yalnız filozof değil, aynı zamanda büyük bir mimardı. 80'den fazla manastır, sulama kanalları, İçdenizde limanlar v.b. kurdu. Japonya'da ilk nüfus sayımını da yaptığı söylenir. (L)

GYÖNGYÖS, Macaristan'da (Heves idare bölgesi) şehir, Matra dağlarının eteğinde; 27 000 nüf. Kırmızı şaraplarıyle tanınan bağlar ortasında kurulmuş eski bir köy pazarı olan Gyöngyös, yakınındaki linyit yatakları sayesinde gelişti. Geleneksel içki ve kumaş imalâtı bugün makine sanayiiyle (demiryolu malzemesi) tamamlanmıştır. Büyük kara yolu istasyonu. Klasik üslûpta şato. (L)

GYÖNGYÖSİ (İstvan), macar şairi (Radyancz 1629-Cseznek 1704). Destansı manzumeleri telmihlerle ve mitolojik unsurlarla dolu olmasına rağmen, hayal zenginliği yönünden ilgi çeker ve onu macar şiirinin kurucuları arasına sokar. En ünlüleri, Maria Szecsy'in kahramanlıkla dolu hayatını anlatan *Marssal Tarsalkodo Muranyi Venus* (Murany Venüs'ü) [1664] ve bir transilvanya prensinin savaş hayatını anlatan *Porabul Megeledett Phoenix Vagyis Kemeny Janos Emlekezete*'dir (Janos Kemery). [L

GYÖR, alm. **Raab,** Macaristan'da şehir, Györ-Sopron idare bölgesinin merkezi; Raba ırmağının Küçük Tuna ile kavşağında; 6 800 nüf. Önemli bir Roma karakolunun (Arrabona) yerinde kurulan şehir, XI. yy.da piskoposluk merkezi oldu. Gotik ve barok üslûbunda katedral. Önemli dokuma sanayii merkezi (yün, ipek, sunî iplik). Besin sanayii. Otomobil motoru fabrikası. — *Györ Sopron idare bölgesi,* 392 000 nüf.

— Tar. Ticarî rolü XIII. yy.dan itibaren gelişmeğe başlayan Györ, 1594 ile 1599 arasında Türklerin işgali altındaydı. Fransızlar 1808'de Avusturyalıları, Avusturyalılar da 1849'da Macarları burada yendi. (L)

GYP (Sibylle Gabrielle Marie- Antoinette DE RIQUETİ DE MİRABEAU, MARTEL DE JANVİLLE kontesi, — denir), fransız yazarı (Koëtsal şatosu, Morbihan 1850-Neuilly-sur-Seine 1932). Mirabeau'nun akrabasıdır. Yüz tane kadar kitap yayımladı. Son derece gerici bir anlayışı savunan bu eserlerde çağının kibarlar âlemine ve siyasî çevrelerine şiddetle hücum eder. Başlıca eserleri: *Petit Bob* (Küçük Bob) [1882]; *Autour du Mariage* (Evlilik Çevresinde) [1883]; *Autour du Divorce* (Boşanma Çevresinde) [1886]; *Ohé! La Grande Vie* (Hele Şu Yüksek Hayata Bakın!) [1891]; *Ohé! Les Dirigeants* (Yöneticilere Bakın!) [1896]; *Le Baron Sinaï* (1897); *Israël* (1898); *Les Flanchards* (Kalleşler) [1917]; *Les Profitards* (Vurguncular) [1918]; *Le Monde à Côté* (Ayrı Dünya) [1920]. Yumuşak bir hava içinde şu eserleri de yazdı: *Le Mariage de Chiffon* (Chiffon'un Evlenmesi) [1894]; *Le Bonheur de Ginette* (Ginette'in Mutluluğu) [1911]. *Gyp Souvenirs d'une Petite-fille* (Bir Kız Çocuğunun Hatıraları) [1927-1928] başlığı altında çocukluk izlenimlerini de yayımlandı. (L)

GYPAETUS i. Zool. Bk. KUZU KARTALI.

Gyparis, bilinmeyen bir yazarın XVI. yy. ortalarında Girit'te yazdığı, kır yaşayışıyle ilgili oyun. Halka ilişkin bir konunun, kültürlü insanların zevkine uygulanabilişine örnektir. (L)

GYPSOPHİLA i. Yıllık veya çokyıllık otsu bitki. (Çiçekleri kırmızı damarlı pembe, veya içi beyaz, dışı pembe renktedir. Taşlık yerlerde, duvarların üzerinde biter; sabun otuna [çöven] çok yakın, temizleyici nitelikleri vardır. Karanfilgillerden.) [L]

GYPTİS, Marsilya'nın kuruluş destanının başlıca kişisi. Rhône ırmağı ağzında yerleşen Segobrig'lerin başı Nann'ın kızıydı. Buraya M.Ö. 600'e doğru, Protis isimli bir tüccarın yönettiği Phokaia'lılar çıktı. Bu, törelere göre, reisin kızının ziyafette toplanmış genç delikanlılardan birine dolu bir kadeh sunarak, kendisine koca seçeceği gündü. Genç kız kadehi Prolis'e (efsanede *Euxenus* da [Hoşgelmiş] denir) verdi ve Phokaia'lılar Marsilya'nın bulunduğu yere sahip oldular. (L)

GYRAULUS i. İyice yassı kabuklu planorbis; kutup çevresindeki bölgelerde, bütün tatlı sularda yaşar. (Karındanbacaklılar sınıfının, akciğerliler altsınıfından.) [L]

GYRİNİDAE çoğl. i. Kınkanatlı, etçil böcekler familyası. (Su bitkileriyle onlara yakın türleri kapsar. Hepsi suda yaşayan, gezgin, dört gözlü böceklerdir. Dünyanın her yanında bulunur.) [L]

GYRİNUS i. Böcek türü. (*Gyrinus*'lar su yüzeyinde kümeler halinde toplanır, birbiriyle asla kesişmeyen daireler çizerek hızla uçuşur. Kınkanatlıların *gyrinidae* familyasının örnek türü.) [L]

GYROMİTRA i. Şapkası insan beyni biçiminde asklı mantar. (*Gyromitra*'lar, yosunlu ve kumlu çam ormanlarında öbek öbek yetişir. Zehirleyici etkisi çok tartışmalıdır; yiyenlerden kimine hiç bir şey olmazken kimisinde sinir bozuklukları belirir. Şüpheli durumlarda yememek en iyisidir.) [L]

GYTHEİON, Yunanistan'da şehir, Peloponnessos'un güneyinde (Lakonia ili), Lakonia körfezi kıyısında; 6 900 nüf. Lakonia'nın başlıca limanı (kuru yemiş ve limon ihracatı). Eski kalıntılar. Gytheion, şehrin civarında bulunan bir kasaba ve kötü bir limandı; ama Ispartalılar, daha elverişli bir yerleri olmadığından askerî tersanelerini burada kurdular. (L)

GYULA, Macaristan'da (Bekes idare bölgesi) şehir, Tisza ırmağının kolu olan Körös ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. Şato yıkıntıları. Barok üslûbunda anıtlar. Besin sanayii. Kimyevî gübre. (L)

GYULAİ (Ferencz), **Mureş-Nemeth** ve **Nadaska** kontu, macar generali (Peşte 1798-Viyana 1868), İgnatz Gyulai'nin oğlu. Savaş bakanı oldu (1849-1850) ve Kırım savaşı sırasında çar ile Franz Joseph arasındaki görüşmeleri düzenlemekle görevlendirildi. 1859'da italyan ordusu başkumandanı oldu. Magenta'da Fransızlar tarafından yenilgiye uğratıldı ve görevinden uzaklaştırıldı. (L)

GYULAİ (Jgnatz), **Mureş-Nemeth** ve **Nadaska** kontu, macar feldmareşali (Hermannstadt 1763-Viyana 1831). Hohenlinden'de (1801) ve Wagram'da (1809) başarı kazandı. Wagram savaşında, çekilme sırasında artçı kuvvetleri yönetti. Daha sonra birçok askerî yönetim işinde çalıştı. (L)

GYULAİ (Pal), macar yazarı ve tenkitçisi (Kolozsvar 1826-Budapeşte 1909). Üniversitede edebiyat profesörü, Arany'in dostu, Kisfaludy derneği başkanı ve Asiller meclisi üyesi oldu. XIX. yy. sonu macar tenkitçiliğinin başlıca temsilcisidir. Hikâyeler, lirik şiirler ve ülkesinin Vörsmarty (1865), Katona (1883), Petőfi gibi klasikleri üstüne monografiler yayımladı. (L)

Ğ

Ğ i. Türk alfabesinin dokuzuncu harfi; *yumuşak ge.* ‖ Sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığında 8 veya 9'u gösterirse de genellikle kullanılmaz.

— ANSİKL. Leng. Göktürkçede ve Uygurcada ğ sesine ve bu sesi gösteren bir harfe rastlanmaz. Batı Türkçesinin sonlarında, Osmanlıcada, içinde *g* ve *ğ* harfleri bulunan kelimelerin *g, ğ* veya *ğ* mi olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Çünkü Osmanlıcada *k* ve *g* sesleri için kef; *k̗* ve *ğ* sesleri için de kaf ve gayın harfleri kullanılmıştır.

● *Fonetik* (ses bilgisi). *ğ* sesi ince ünlülerle öndamaksı, kalın ünlülerle artdamaksı ünsüzlerinin süreklisi ve titreşimlisidir. Türkçede kelime başında *ğ* sesi hiç kullanılmaz. Kelime içinde görülen *ğ* sesleri de *ğ*'nin ve *g*'nin yumuşaması sonucu ortaya çıkmıştır (*ağız* [<*ağız*], *ağaç* [<*ıgaç*], *doğru* [*togrı*]; *öğren-* [<*ögren-*], *değ-* [<*teg-*] v.d.). Kelime sonu *ğ*'ye de bir heceli kelimelerde rastlanır; bu *ğ*'ler de *ğ* ve *g* sesinin yumuşamış şeklidir (*çağ, çığ, çiğ, sağ, yağ, dağ, iğ; değ-, doğ-* v.b.). Ayrıca iki ünlü arasında kalan *k, k̗* ünsüzleri de yumuşayarak *ğ* olur: (*beklemeği* [<*beklemek-i*], *düşünmeği* [<*düşünmek-i*], *gülmeğe* [<*gülmek-e*], *bakmağa* [<*bakmak-a*], *dolmağa* [<*dolmak-a*], *koşmağı* [<*koşmak-ı*] v.d.). Ancak yazı dilinde bu örneklerde görülen *ğ* ünsüzü *y* olarak da yazılmaktadır.

Bugün Türkiye Türkçesinde yuvarlak ünlülerin etkisiyle bir *ğ*>*v* değişikliği söz konusudur: *koğ-*>*kov-*, *oğ-*>*ov-*, *öğün-*>*övün-*; *soğan*>*sovan*, *göğde*>*gövde*, v.b. Bu değişikliğe Türkçenin ilk devirlerinde de rastlanır (*kılağuz*>*kılavuz* gibi).

Anadolu ağızlarında genellikle iki ünlü arasında bulunan *ğ* sesleri eriyerek önceki ünlüyü uzun telaffuz ettirir (*yit* [<*yiğit*], *ōlan* [<*oğlan*], *sandā* [<*sandığa*], *çirmak* [<*çığırmak*], v.d.). Anadolu ağızlarında bu şekilde meydana gelen ünlü uzamaları bazı türk lehçelerinde de görülür (Türkmence *dēl* [*değil*]; Gagavuzca *āç* [*ağaç*], *cēer* [*ciğer*], *bōday* [*buğday*] v.b.). Anadolu ağızlarında bazen *n* ünsüzü genizsiliğini kaybederek *ğ*'ye dönüşmektedir (*ağnamak* [<*anlamak*], *yağnış* [<*yanlış*]; *bağa* [<*bana*], *sağa* [<*sana*], v.d.). Ayrıca bazı türk lehçelerinde *ğ* ile ilgili ses değişmelerine rastlanır. Meselâ Türkmencede bazı *ğ*'ler *v*'ye çevrilmektedir: *evrenmek* (öğrenmek), *savık* (soğuk). [M]

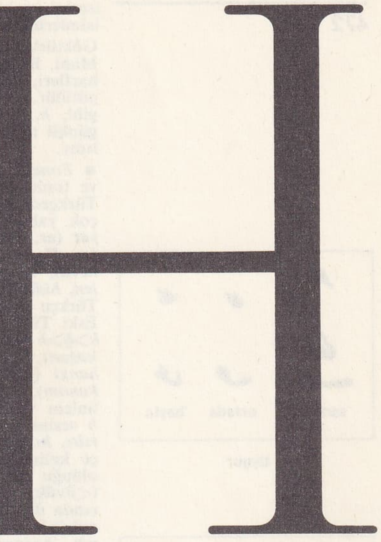

H i. Türk alfabesinin onuncu, osmanlı alfabesinin sekizinci (*ha* [*ḥ*]), dokuzuncu (*hı* [*ẖ*]), otuzuncu (*he* [*h*]) harfleri. ‖ Ebced hesabında *ha* sekiz, *hı* altı yüz, *he* beş sayılarının karşılığıdır.

— Fiz. **h,** *Planck sabiti*'ni belirtir.

— Foto. *H* ve *D*. Bk. H & D.

— Kim. **H,** *hidrojen*'in kimyasal sembolüdür.

— Müz. Germen adlandırmasına göre *H*, Latinlerin *si* notasına tekabül eden 7. dereceyi belirtir. (Bu işaret *B* harfinin *dört*köşelenmesi [♮] ile *H* harfinin [XVI. yy.] birbirine karıştırılmasından çıktı ve org tablaturalarında XVIII. yy. ortalarına kadar kullanıldı.)

— Mat. **h** sıralama ve sınıflamada sayı yerine kullanıldığı zaman, 9'u (veya 10'u) gösterir. Roma imparatorluğunun yıkılışından sonraki latin yazarlarına göre, sayı işareti olarak H 200'ü, üzerine yatay bir çizgi çekilirse (H̄) 200 000'i gösterir. (Romalılarda haftanın sekizinci ve son günü idi.)

— Metrol. *h*, bir birimin yüzle çarpıldığını gösteren *hekto* önekinin sembolüdür. ‖ **H,** indükleme birimi olan *henry*'nin sembolüdür.

— ANSİKL. Leng. Mısır hiyerogliflerinde *h* sesi «etrafı çevrili bir avlu»yu gösteren bir işaretle temsil edilmiştir; bu işaret *h* sesinin ilk şekli olarak kabul edilir. İbranîcede ve diğer samî dillerde *h* sesi *ḥ* sesinden ayrı olarak belirtilmiştir. Eski Farsça, avesta dili ve Pehlevîcede *h* ve *ẖ* seslerine yer verilmiştir. Sanskritçede *h*'nin yanında *bha, dha* gibi bileşik ünsüzler görülür. Arapçada *h, ḥ* ve *ẖ* harfleri üç ayrı *ẖ* sesini belirtir. Latin *H*'si Yunanca'daki *êta*'nın karşılığıdır. Êta da Fenikelilerin *het*'idir; bu harf fenike dilinde, Yunancada bulunmayan sürtüşmeli boğazsı bir *h*'yı gösteriyordu (Yunanca bu işareti solukluluğu göstermek için kullandı); oysa bu harf doğu lehçelerinde kullanılmaya başlandı ve bosta kalan göstergesiyle uzun *e* belirtildi; batı lehçelerindeyse ilk değerini sürdürdü (bu değeri Latince muhafaza etmişti). *Het*'in (çit) geleneksel etimolojisini ortaya koymak güçtür, ama Akkadcadaki *hetu* («duvar») fenike dilinde de aynı kelimenin bulunduğunu gösterir. Anlamı, kelimenin kafes biçimindeki görünüşüne uygun düşer. Güney Samî biçimlerini açıklayabilen mısır hiyeroglifleri bu konuda yararlı olamamaktadır; hiyeratikos ile yapılacak yaklaştırmalar inandırıcı değildir. Buna karşılık çizgisel girit alfabesinin *het*'e çok yakın bir işareti vardır. *Ha* harfinin latince isminin nereden geldiği belirsizdir. Ortaçağdan itibaren latince *ha*'nın yanı sıra ortaya çıkan fransızca *ahce*'ın (aş) İtalyancadaki karşılığı *acca* (akka), Portekizcede *agá*'dır; bu isme menşe olarak bir varsayım ileri sürülür: *hakka;* hakka, ünsüzlerin ayrıca sıralandığı bir alfabede arka arkaya gelen *ha* (*h*) ve *ka* (*k*)'dan başka bir şey değildir. Biçiminin *hache*'a (balta) yaklaştırılması küçük *H*'nın bu âlete benzemesinden ötürü inandırıcıdır ve harfin Fransızcadaki

Uygur

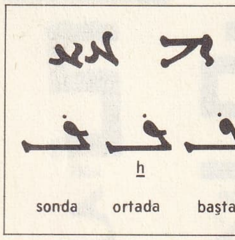

Mani

Brahmî

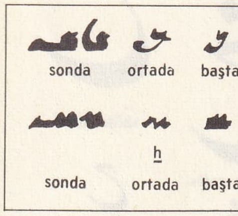

Suğdî (soğdak)

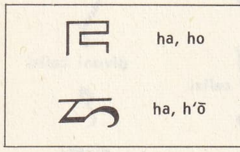

Passe-pa

ismini açıklar, ama italyanca ve portekizce isimlerini açıklamaz.

Göktürkçede *h* sesi ve harfi yoktur. Uygur, Mani, Brahmî alfabelerinde yer alan *h* ve *ẖ* harfleri, sadece yabancı asıllı kelimelerde görülür. Osmanlıcada da Arapçada olduğu gibi, *h*, *ḥ* ve *ẖ* harfleri kullanılmıştır. Bugünkü türk alfabesindeki *h* harfi latin asıllıdır.

● *Fonetik* (*ses bilgisi*). *H* sesi katı, sızmalı ve tonlu bir ön veya artdamak ünsüzüdür. Türkçede kelime başında *h* sesi, bugün daha çok yabancı asıllı kelimelerde görülür: *hayat* (ar. *ḥayāt*), *hakem* (ar. *ḥākem*), *Hamza* (ar. *Ḥamzā*), *hasta* (fars. *ẖaste*), *hava* (fars. *hevā*), *heves;* batı dilleri: *harmoni, hidrojen, hidrolik, hiyerarşi, hotel, hümanizm* v.b. Türkçe kelimelerde görülen kelime başı *h,* Eski Türkçede *ḳ*'dan gelmedir; bu değişme *ḳ*>*ẖ*>*h* şeklinde olmuştur: *haḳan* (<*ẖaġan*< *ḳaġan*), *halı* (<*ẖalı*<*ḳalı*), *han* (<*ẖan*<*ḳan*), *hangi* (<*ẖangı*<*ḳangı*), *hanım* (<*ẖanum*< *ḳanum*), *hani* (*ẖanı*<*ḳanı*) v.b. Birkaç edat, ünlem ve ses taklidi kelimenin başında da *h* sesine rastlanır: *haydi, hem hey, hu, hırıltı, hışırtı, horlamak* v.b. Yine bazı türkçe kelimelerde sonradan *h* sesinin türemiş olduğu görülür: *hörgüç* (<*örgüç*), *höyük* (<*öyük*), *hark* (<*ark*) v.b. Anadolu ağızlarında da kelime başında *h* türemesi boldur: *avlu*>*havlu, ayva*>*hayva, aşlama*>*haşlama* v.b. Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen kelimelerden birkaçında kelime başında *h* sesi türemiştir: *hevenk* (fars. *âveng*), *havruz* (fars. *āb-rīz*), *helbet* (ar. *elbet*) v.b. Kelime ortası *h* sesi, genellikle yabancı asıllı kelimelerde vardır: ar. *kâhin, kahr, mahkeme, mahzen;* fars. *kahraman, nahoş;* batı dilleri: *ahtapot, bohem, lahana* v.b. Türkçe örneklerde bulunan kelime ortası *h* sesi de *ḳ*'dan değişmiştir: *dahi* (<*taḳı*) gibi. Anadolu ağızlarında *ḳ* (ve *k*) sesi kelime ortasında ve sonunda *ẖ* (ve *h*) sesine dönüşmüştür: *çoẖ* (<*çok*) *goẖmaẖ* (<*kokmak*), *sehsen* (<*sek sen*) v.d. Bu değişme türk dillerinden özellikle Azerîcede yaygınlaşmıştır: *baẖtı* (baktı), *bardaẖ* (bardak), *topraẖ* (toprak) v.d. Kelime sonunda *h* sesi de ünlem ve yansımalarda, bir de yabancı asıllı kelimelerde bulunur: *ah, eh, oh, tüh, vah, yuh, tarih* (< ar. *tārīẖ*), *günah* (< fars. *güneh*) v.b. Bir de ayın harfleriyle biten birkaç arapça kelime Türkiye Türkçesinde *h*'li yazılmaktadır: *matah* (<*matāᶜ*), *tamah* (< *tamaᶜ*), *talih* (< *taliᶜ*).

İstanbul ağzında, arapça ve farsça kelimelerdeki (başta, ortada ve sondaki) *ẖ* ve *ḥ* sesleri *h* olarak telaffuz edilmektedir: *haber* (ar. *ẖaber*), *hac* (ar. *ḥacc*); *handan* (fars. *ẖandān*); *ahbap* (ar. *aḥbāb*), *dahil* (ar. *dāẖil*); *nahoş* (fars. *nāẖoş*), *sahte* (fars. *sāẖte*); *sabah* (ar. *ṣabāḥ*), *ferah* (fars. *ferāḥ*).

Yeni türk lehçelerinde de *h* sesi pek görülmez. Başkurtçanın dağ lehçelerinde kelime başında (bazen ortasında) *s* sesinden türeme *h* sesi sık kullanılır: *haman* (saman), *hüylene* (söyledi), *ahıl* (asıl) v.b. Bununla birlikte türk lehçelerinin bazılarında başka seslerden türeyen *h*'ler görülür: msl. Yakutçada *ataẖ* (ayak); *oẖ* (ok). Yine Yakutçada ünlüler arasında *s* ünsüzü *h*'ye çevrilir: *sahım* (yaşım) [<*sasım*] gibi. Karagas lehçesinde de *k* ünsüzü genellikle *h*'ye çevrilmiştir: *haya* (kaya), *höl* (göl), *buha* (boğa), *tohos* (dokuz) v.b.

Türkçede bazı kelimelerde *h* sesinin düşmüş olduğu tespit edilmiştir. *H* sesi düşmesi özellikle Rumeli ve Anadolu ağızlarında görülür: *amam* (hamam); *angi* (hangi); *ayal* (hayal); *enüz* (henüz); *erif* (herif); *deral* (derhal) v.b. (ML)

HA ünl. Söylenilen kişide istek uyandırmak için kullanılır: *Ha gayret!;* — İhtar bildirir: *Sakın ha! oraya gitme!* — Sonradan akla gelen bir şeyi belirtir: *Hacı Mustafa söze karışıp: — Ha, dedi, ben de onu soracaktım* (M. Ş. Esendal).; — Şaşırmayı anlatır: *Amma güzel roman ha!;* — Soru bildirir: *Onun yerine sen geldin ha?;* — «Evet» anlamında: *Akşama gelecek misin? Ha?;* — Tekrarlanan iki fiil arasında kullanılarak işin uzadığını belirtir: *Konuş ha konuş, yoruldum.* ‖ Bağlama edatı olarak eşitlik belirtir: *Ha ben yazmışım ha sen, ne farkeder?* — ÇEŞ. DEY. *Ha babam* (veya *ha babam ha!*). Sürekli bir işi belirtmek için kullanılır: *Ha babam yazı yazıyordu.* Çaba arttırmak için uyarma sözü olarak kullanılır. ‖ *Ha bire,* durmadan, aralıksız olarak: *Ha bire atıştırıyordu* (Orhan Kemal). ‖ *Ha deyince,* istendiği anda: *Ha deyince iş bulunmuyor ki.* ‖ *Ha hoca Ali, ha Ali hoca,* değişik gibi gösterilen iki şeyin gerçekte aynı olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Ha şöyle,* yapılan bir şeyin beğenildiğini belirtir: *Ha şöyle, giyinince bak ne güzel oldun.* ‖ *Ha şunu* (veya *bunu*) *bileydin,* «bunu daha önce anlaman gerekirdi» anlamında: *Ha şunu bileydin, elbette bu hareketlerin sebebi sadece gençlik heyecanı değil.* (M)

HA i. (ar. *ḥa*). Arap alfabesinin altıncı, osmanlı ve fars alfabelerinin sekizinci harfi. ‖ Ebced hesabında 8 sayısını gösterir. ‖ Arap aylarının kısaltılmasında bazen cemaziyelâhır ayına işaret eder.

— ANSİKL. Gramerciler *ha*'ya *ha-i mühmele* (noktasız ha) veya *ha-i hutti* derler. İranlılar da *ha-i gayri menkute* (noktasız ha) adını verirler. Ha harfi boğaz harflerindendir; hadis ilminde, bir hadise birden fazla isnat lâzım geldiğinde bir senet'ten diğer bir senet'e yapılan tahvilin işaretidir. Ha harfi farsça ve türkçe kelimelerde genellikle kullanılmaz. (M)

—**HÂ** ek. (fars. *-hā*). *Esk.* Çoğul eki: *Esbhâ,* atlar; *gül-hâ,* çiçekler v.b. (M)

ha, yüzölçümü birimi olan *hektar*'ın sembolü. (L)

HAABAİ, Tonga takımadalarında mercan adacıkları. (L)

HAACHT, Belçika'da (Brabant, Louvain idare çevresi) komün, Dyle kıyısında; 4 000 nüf. İnşaat malzemesi. Bira mayası fabrikası. Bira fabrikaları. (L)

HAAG (DEN), Lahey'in hollanda dilinde adı. (L)

HAAG (Eugène), fransız tarihçisi (Montbéliard 1808-Paris 1868); Fransız Protestanlığı Tarihi derneğinin kurucularından biri oldu. — Kardeşi EMİLE (1810-1865) çalışmalarının birçoğunda ve özellikle *La France Protestante* (Protestan Fransa) [1848-1859] adlı biyografi ile ilgili bir derlemenin hazırlanmasına katıldı. (L)

HAAG (Jules), fransız matematikçisi (Flirey, Meurthe-et-Moselle 1882 - Besançon 1953). Özel matematik dalları profesörüydü, sonra Besançon Fen fakültesinde rasyonel mekanik profesörlüğüne, 1927'de aynı şehrin Zaman Ölçümü enstitüsü müdürlüğüne tayin edildi. Analiz, geometri, ihtimaller hesabı, mekanik ve kronometri konularında incelemeleri vardır. (L)

HAAKON I İyi (920'ye doğr.- Fitje 960), Norveç kralı (935'e doğr.-960). Harald Haarfager'in oğlu. İngiltere'de hıristiyan inancıyle yetiştirildi, babasının ölümünden sonra kral ilân edilen üvey kardeşi Erik Blodyks ile mücadele etmek için Norveç'e geldi. Toprak sahiplerinin desteğiyle zaferi kazandı, fakat Hıristiyanlığı kabul ettirmeyi başaramadı. Erik'in oğullarına karşı yaptığı savaşta öldü. (L)

HAAKON II Härdebred («geniş omuzlu») [1147-1162], Norveç kralı (1157-1162). Ülkesinin kuzeyine hâkim olmadan önce rakibi İnge ile mücadele etmek zorunda kaldı. (L)

HAAKON III Sverresson (öl. 1204), Norveç kralı (1202-1204). Babası Sverre'nin yerine geçti, din çekişmelerine son verdi. Zehirlenerek öldürüldü. (L)

HAAKON IV Haakonsson (Skarpsborg yakınında 1204 - Kirkwall, Orkney adaları 1263), Norveç kralı (1223-1263). Haakon III'ün evlilik dışı ve doğuştan yetim oğlu. 1217'de kral ilân edildi, fakat kilise doğuşu sebebiyle Haakon IV'ün krallığını kabul etmedi. Ancak 1223'te hükümdar olarak tanındı. Ülke içinde refah ve barışı sağlayarak kanunların titizce uygulanmasına çalıştı. Hebrides adalarını yeniden ele geçirmek için İskoçyalılarla savaştı ve Orkney takımadaları üzerindeki hakları yeniden tasdik ettirdi. İzlanda ve Grönland, kendiliğinden onun hâkimiyeti altına girdi. İngiltere, İspanya, Almanya ve Papalık devletleriyle çok canlı ve geniş ilişkiler kurdu. Orkney takımadalarına yaptığı bir seferden dönüşünde öldü. (L)

HAAKON V Magnusson (1270-1319), Norveç kralı (1299-1319) Magnus Lagaböte'nin oğlu. Memleketin güneyini dük unvanıyle yönetti, sonra kardeşi Erik'in 1299'da ölümü üzerine kral oldu. Danimarka'ya, sonra İsveç'e karşı savaştı (1309). Ülke içinde yüksek soylular sınıfının kanunsuzluklarına karşı mücadele etti, Norveç'in ticaretini Hansa tüccarlarının rekabetine karşı korudu, Oslo-yu başkent yaptı. (L)

HAAKON VI Magnusson (1340-1380), Norveç kralı (1343-1380) Magnus VII Eriksson'un oğlu ve halefi. İsveç'i bölen kargaşalıkları bastırdı, kendisini İsveç kralı seçtirdi (1362), fakat İsveçliler ayaklandı ve karşısına ayağını kaydırmış olan Mecklenburg'lu Albrecht'i çıkardılar. 1363'te Danimarka kralının kızı Margarete ile evlendi. Ölümü üzerine oğlu Olaf, Norveç ve Danimarka hükümdarı oldu. (L)

HAAKON VII (Karl) [Charlottenlund, Danimarka 1872 - Oslo 1957], Norveç kralı (1905-1957). Danimarka kralı Frederik VIII'in ikinci oğlu, 1896'da İngiltere kralı Edward VII'nin kızı prenses Maud ile evlendi. İsveç ile Norveç'in ayrılması üzerine Norveç kralı oldu. Norveç'in Almanlar tarafından istilâsından sonra Kral Quisling hükûmetini tanımayı reddetti ve mücadeleye devam etmek üzere İngiltere'ye sığındı (haziran 1940). 1945'te geri döndü, memleketinin liberal ve hür bir anlayış içinde yeni bir siyaset düzenine kavuşabilmesi için yapılan çalışmaları destekledi. Sade ve enerjik bir kimseydi; büyük bir saygı kazanmıştı. (L)

HAALTERT, fr. **Haeltert,** Belçika'da (Doğu Flandre, Aalst idare çevresi) komün; 6 700 nüf. Pamuklu dokuma. Korse fabrikası. Tarım pazarı. (L)

HAAN, Batı Almanya'da (Kuzey Rheinland) şehir; 15 500 nüf. Solingen'in kuzeybatı banliyösü. XI. yy.ın ilk yıllarından 1806'ya kadar, Berg Büyük düklüğüne bağlı kaldı. Çelik fabrikaları. (L)

HAANPAA (Pentti), fince yazan finlandiyalı yazar (Pulkkia 1905-Pyhanta 1955). Bir köylü ailesinin çocuğuydu, kendi kendini yetiştirdi, tomruk nakliyatında çalıştı, oduncuIuk yaptı. 1930'dan önce «yenilikçi» yazarları etkiledi, 1936'da marksist romancı ve şairlerin kurduğu «Kiila» grubuna katıldı. Hikâye ve romanlarında, ülkesinin yoksul insanlarını ve gezip gördüğü yerleri anlattı. Başlıca eserleri: *Maantietä Pitkin* (Yol Boyunca) [1925]; *Tuuli Köy Heiden Ylitseen* (Rüzgâr Onlara Eser) [1927]; *Lisakhi Vähäpuheinen* (Suskun Lisakhi) [1953]; *Kiinalaiset Jutut* (Çin Hikâyeleri) [1954]. (L)

HAANSTRA (Bert), hollandalı filim yönetmeni (Holten 1916). *Hollanda'nın Aynası* (1950) adlı filminden beri bütün dünyada belge filimcilerinin en başta gelenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. *Panta Rhei* (Her Şey Gecip Gider) [1952]; *Petrol Peşinde* (1953); *Ve Deniz Yok Olmuştu* (1956); *İnsan Ressamı Rembrandt* (1956); *Glas* (Cam) [1958]; ayrıca *Hayvanat Bahçesi* (1962). *Fanfare* (Nefesli Çalgılar bandosu) [1958] ve *M. P. Dosyası* (1960) gibi konulu filim denemelerine de girişti. (L)

HAARLEM, Hollan'da'da şehir, Kuzey Holanda'nın idare merkezi, Amsterdam'ın batısında, Kuzey denizi yakınında; 171 000 nüf. Şehir, *Haarlem denizinin* (*Haarlemmermeer*) kuzeybatısında uzanır. Şehir, XVII. yy.da tanınmasını sağlayan yapılarının bazılarını ve semtlerinin bir kısmını muhafaza etti; birçok tabloya konu olan (J. V. Rusdael, *Haarlem'in Genel Görünüşü,* Amsterdam) Haarlem'de Büyük meydan, yaklaşık olarak şehrin merkezini meydana getirir; eski mezbaha, Belediye sarayı, gotik üslûbunda XV. ve XVI. yy.dan kalma Büyük-Kilise (Christian Muller'in yaptığı XVIII. yy.dan kalma orglar) ile çevrilidir. Güçsüzler yurdunda Frans Hals müzesi. (Anvers'de doğan, ama on yaşında Haarlem'e gelen Frans Hals, şehirde birçok öğrenci yetiştirmiştir: Dirck Hals; Adriaen van Ostade; Jan de Bray; Jacob van Ruysdael; Haarlem'li Vermeer.)

Eski kumaş beyazlatma ve besin sanayiine, yeni sanayi kolları eklendi: kimya ve metalürji sanayii; makine yapımı (plastik madde yapımında kullanılan makineler); ayakkabı fabrikaları v.b. Ama şehir çiçek yetiştiriciliğiyle tanınmıştır. Haarlem büyük bir çiçek, özellikle lâle (dünyanın her yerine ihraç edilir) ve çiçek soğanı pazarıdır.

— Tar. X. yy.dan önce kurulan Haarlem, Hollanda kontluğunun ilk başkentiydi. Ortaçağdan itibaren büyük önem kazanan şe-

hirde ticarî faaliyet çoğaldı. Denizaşırı ticaret gelişti; XV. yy.da kumaşçılık yerleşti ve XVI. yy.da lâle ticareti başladı. Şehir XVIII. yy.da ingiliz sanayiinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan iktisadî buhran sırasında geriledi. 12 Aralık 1572'den 13 temmuz 1573'e kadar kuşatılan Haarlem'de, kuşatma sonunda 2 000 kişi Alba dükünün emriyle idam edildi. (L)

HAARLEMMERMEER («Harlem gölü»), Hollanda'da (Kuzey Hollanda) polder'ler bölgesi, Haarlem'in güneydoğusunda, Haarlemmermeer, XVI. yy.da bir denizkulağıydı; 1837-1840 arasında kurutuldu. Bugün toprakları çok verimlidir. Polder'lerin güneydoğusundaki Westeinder Plas (deniz sporları) eski gölün kalıntısıdır. — *Haarlemmermeer komünü*, 45 100 nüf. (L)

HAARSTRANG, Münster havzasının (Almanya) güney kısmını çevreleyen tebeşirli Haar yamacının en yüksek yeri. Tebeşirli tabakalar, şistli Ren kütlesinin kenarını örten eğik bir yayla meydana getirir; 291 m. (L)

HAAS (Christl), avusturyalı kadın kayakçı (Kitzbühel 1943). 1962 Dünya kayak iniş şampiyonu oldu. 1964 İnnsbruck olimpiyatlarında aynı spor kolunda yapılan yarışmayı da kazandı. (L)

HAAS (Joseph), alman bestecisi (Maihingen, Bavyera, 1879-Münih 1960). M. Reger'in öğrencisi, Stuttgart konservatuvarında ve Münih akademisinde ders verdi, sonra Donaueschingen'e yerleşti, çağdaş müziği yaymağa ve yönetmeğe çalıştı. Bellibaşlı eserleri şunlardır: İki opera (*Tobias Wunderlich*, (1937); *Die Hochzeit des Jobs* (Eyüb'ün Düğünü) [1943], orkestra süitleri, dinî ve din dışı parçalar (oratoryolar, kantatlar, *Te Deum, Duetsche Kindermesse* [Alman Çocuk İlâhileri]; *Christmacht* [Noel Gecesi], *Schiller - Hymne* [Schiller İlâhisi]). [L]

HAAS (Robert), avusturyalı müzik uzmanı (Prag 1886). Viyana üniversitesinde G. Adler'in asistanıydı, aynı şehirde Millî Kitaplık Müzik bölümünü yönetti (1920-1945). Üniversitede profesörlük yaptı; Avusturya *Denkmäler*'inin (Eberlin, Glück, Monteverdi) on bir ciltlik yayımını gözden geçirdi. Bruckner ve H. Wolf'un eserlerini bastırdı. Viyana müziği ve müzikçileri üstüne çalışmaları vardır: *Gluck und Durazzo* (Gluck ve Durazzo) [1925]; *Die Wiener Oper* (Viyana Operası) [1926]; *Wiener Musiker* (Viyanalı Müzikçiler) [1927]; *Die Müzik des Barocks* (Barok Müziği) [1929]; *Mozart* (1933); *Bruckner* (1934), *Bach und Mozart in Wien* (Bach ve Mozart Viyana'da) [1951]. (L)

HAAS (Wander Johannes DE). Bk. DE HAAS.

HAASDONK, fr. **Haesdonk.** Belçika'da (Doğu Flandre, Saint-Nicolas idare çevresi) komün. Saint-Nicolas'nın doğusunda; 3 700 nüf. Dokuma sanayii. (L)

HAASE (Friedrich), alman dil bilgini (Magdeburg 1808-Breslau 1867). Thukydides'ten yaptığı latince tercüme önemlidir (1840); ayrıca Velleius Petarculus (1851-1858), Seneca (1852 ve 1872) ve Tacitus'un (1855) eserlerini yayımladı. Latince ile ilgili dersleri 1874'te ve 1880'de basıldı. (L)

HAASE (Hugo), alman siyaset adamı (Allenstein, Doğu Prusya 1863 - Berlin 1919). Reichstag'da sosyal demokrat milletvekiliydi. Bebel'in ölümü üzerine partinin başkanı oldu. 1914'te oyunu savaş ödeneği lehine kullandı, fakat 1915'te barış davasını destekleyen bir azınlık grubunun (Bağımsız sosyalistler, Gotha konferansı, 1917) başına geçti. Kasım 1918 devriminden sonra geçici hükûmette sosyalist çoğunlukla işbirliği yaptı, çok geçmeden (aralık sonu) çekildi, muhalefete geçti. Siyasî hasımlarından biri tarafından öldürüldü. (L)

HÂB i. (fars. *ḫᵛāb*). *Esk.* Uyku, rüya: *Hâba vardım ağlayıp rüyada gördüm dün gece / Bastığı yerlerde yârin kanlı sular var idi* (Ziya Paşa). || *Hâb-âlûd* (veya *hâb-âlûde*), uykusu gelmiş, uykulu. || *Hâb-âver,* uyku getirici, uyutucu. || *Hâb-câme,* gecelik elbisesi veya pijama. Yatak. || *Hâb-dâr,* uykulu. || *Hâb-dîde,* rüya görmüş. Bulûğa ermiş. || *Hâb-güzâr,* uyuyan. || *Hâb-nâ-dîde,* bulûğa ermemiş. || *Hâb-nûş,* uyumuş. || *Hâb-ı adem* («yokluk uykusu»), ölüm. || *Hâb-ı cavîd* («ebedî uyku») ölüm. || *Hâb-ı girân,* ağır uyku. || *Hâb-ı hargûş,* tavşan uykusu, hafif uyku. || *Hâb-ı nâz,* naz uykusu, sevgilinin uykusu. || *Hâb-ı nûşîn,* tatlı uyku. || *Hâb-ı pür-ıstırap,* rahatsız, huzursuz uyku. || *Hâb-ı rahat,* dinlenme uykusu. || *Âlem-i hâb* («uyku âlemi», rüya. || *Şeker-hâb,* tatlı uyku.

◆ **Hâbgâh** veya **hâbgeh** blş. i. Yatak odası: *Senin en son serîrindir şu bî-pervâ uzanmış taş / Ki nermin hâb-gâhından çıkar, bir gün urursun baş!* (M. Â. Ersoy).

◆ **Hâbistan** blş. i. *Esk.* Yatak odası.

◆ **Hâbnâk** sıf. *Esk.* Uykulu, uykusu gelmiş. (M)

HAB i. (ar. *ḥabb*). *Esk.* Tane. || Tahıl tanesi, tohum. || Ufak taneler halinde yapılan ilâç, hap. || *Habb-ül-bulûğ*, ergenlik çağında gençlerin yüzünde çıkan sivilce. || *Habb-ül-gamâm*, gökten yağan dolu.

— Bot. *Esk. Habbülgurûb*, kargabüken ağacı. (İlmî adı *Strychnos nox vomica.*) || *Habüllezîz*, dut kurusu şeklinde meyvesi olan bir ağacın yemişi. (M)

HABA (Alois), çek bestecisi (Vizovice 1893). Prag konservatuvarında öğretmen. Çeyrek ses sistemiyle *Anne* operasını (1931), orkestra için *Hayat Yolu* (1934) adlı franteziyi tonal sistemde *Yeni Ülke*'yi (1936), ayrıca bir de *Zu uns komme dein Reich* (Saltanatın Bize Erişsin) adlı operayı yazdı. Bunların dışında çeyrek sesli müzik üzerine kuramsal eserler de yayımladı. Son yıllarda dörtte ve altıda bir sesli müzik dilini kullanmağa devam etti; buna *dizisel* (seriel) müzik tekniğinden aldığı bazı ilkeleri de ekledi. Fakat bestecinin bu teknikle romantizm sonrası anlayıştan kurtaramadığı müzik duygusunu bağdaştıramadığı görülmektedir. — Kardeşi KAREL, çek bestecisi (Vizovice 1898), *Janosik* (1934) adlı bir opera yazdı. (L)

HABÂB veya **HABÂBE** i. (ar. *ḥabb'dan ḥabāb*). *Esk.* Su üzerinde meydana gelen hava kabarcığı. (M)

Hababam sınıfı, şair Rıfat Ilgaz'ın mizahî romanı (1959). Bir yatılı öğretmen okulunda çoğu yoksul öğrencilerin dershane, yatakhane, yemekhane ve koridorlarda birbirlerine, öğretmen ve idarecilere yaptıkları çeşitli muziplikleri hikâye eder. Ayrıca sahne oyunu haline de getirilen (1966) eser, en çok oynanan piyesler arasında yer aldı. (M)

HABAB'LAR, Kızıldeniz'in Afrika kıyısında dayaşan çoban kavim. Yazın sürülerini yüksek yaylalarda otlamağa çıkartır, kışın, kıyı düzlüğüne inerler. Eskiden habeşî hıristiyan olan bu halk, Mısır'a boyun eğdikten sonra Müslümanlığı kabul etti; habeş lehçesiyle konuşurlar. (L)

HABÂİB çoğl. i. (ar. *ḥabîbe*'den *ḥabā'ib*). *Esk.* Sevilen kadınlar. (M)

HABÂİL çoğl. i. (ar. *ḥibāle*'den *ḥabā'il*). *Esk.* Tuzaklar, ağlar. || *Habâil-i mevt*, ölümün sebepleri. || *Habâil-üş-şeytan*, kadınlar. (M)

HABÂİS çoğl. i. (ar. *ḥabîṣe*'den *ḥabā'iṣ*). *Esk.* Kötülükler, zararlı hareketler. || *Ümm-ül-habâis* («kötülüklerin anası»), içki, şarap. (M)

HABAK i. (ar. *ḥabaḳ*). Bot. *Esk.* Nane türünden kokulu bir ot, yarpuz. İlmî adı *Mentha pulegium.* (M)

HABAKUK, Eski Ahit'te adı geçen ikinci derecedeki peygamberlerin sekizincisi. Yeremya'nın çağdaşı olan bu peygamber M.Ö. VI. yy.da yaşadı. Sert bir dille tenkit ettiği zorbalar, Kaldelilerdir. Habakuk, kötülük meselesini milletlerarası düzeyde ortaya attı. Tanrı'nın, sevdiği ve seçtiği milletin dinsizler tarafından yenilmesine nasıl olup da izin verdiğini sordu. (L)

HABÂLÂ çoğl. i. (ar. *ḥubla*'dan *ḥabālā*). *Esk.* Gebe olanlar.

◆ **Habâleyat** çoğl. i. *Esk.* Gebeler. (M)

HABANERA i. (isp. k.). XIX. yy.da halkın çok tuttuğu bir dans. Hangi kökten geldiği kesinlikle bilinmemektedir. (Bu dansın ispanyol kaynaklı olduğu ancak zenci musikisinin etkisinde ortaya çıktığı ve Avrupa'da yayıldığı söylenir. Başka bir iddiaya göre de habenara afrika-küba kaynaklarına dayanır. Bizet, Chabrier, Debussy, Aubert ve Ravel'in besteledikleri *habanera*'lar vardır.) [L]

HABAROVSK, S.S.C.B.'de şehir, Sovyet uzakdoğusunda, Amur ile Osuri'nin kavuştuğu yerde; 322 000 nüf. Büyük ulaşım yolları kavşağı. Metalürji, petrol rafinerisi; hafif sanayi. Habarovsk son yirmi beş yıl içinde hızla gelişmiştir. (L)

HABASET i. (ar. *ḥabāṣet*). *Esk.* Kötülük, alçaklık: *Bugün her türlü habaset ve hıyanet ve acz ü meskenet mevkiinde...* (Atatürk). [M]

Habat, bir veli mezarının bulunduğu yer. Güney Arabistan'da Habbân vâdisindedir. Burada ayrıca Bâ Marhûl kabilesinden dört velinin daha mezarı vardır. Bugün kabirleri ziyaret yeridir. Bu yerlere *Harta* adı da verilir. Kutsal bilinen bu yerlere sığınanlar suçsuz sayılır, kendilerine dokunulmaz. (M)

HABÂYÂ çoğl. i. (ar. *ḥable*'den *ḥabāyā*). *Esk.* Gizli, bilinmeyen şeyler. (M)

HABBÂN, Güney Arabistan'da, aynı adı taşıyan vâdide kasaba. Yukarı Vâhîdî'ler ülkesinin en önemli yerlerinden biri. Vâhîdî'ler sultanı kasabanın ortasında bir tepe üzerine kurulmuş surla çevrili Masnai Hakir'de oturur. Çevresinde ayrıca sur yoktur, iki ucunda birer muhafız kulesi vardır. Sağlam bir kaleyi andıran evler öbür Vâhîdî'ler ülkesindeki gibi beşer katlıdır. Bir büyük cami ve sekiz mescit ile bir kütüphane vardır. Habbân dört mahalleden kuruludur. Şehirde kuyumculukla uğraşan ufak bir yahudi azınlığı da vardır. (M)

HABBANİYA, Irak'ta (Dulaym ili) yer, Fırat kıyısında, *Habbaniya* gölünün kuzeydoğusunda. Hava üssü. — *Habbaniya gölü*, Fırat'ın güneyinde bir çanağı kaplar; Ramadi barajının haznesidir. Fırat'ın taşmasını kısmen önlemek için Habbaniya gölünden savak olarak yararlanılması düşünülmektedir. (L)

HABBÂS sıf. ve i. (ar. *ḥabs*'den *ḥabbās*).

Jules HAAG

HAAKON VII

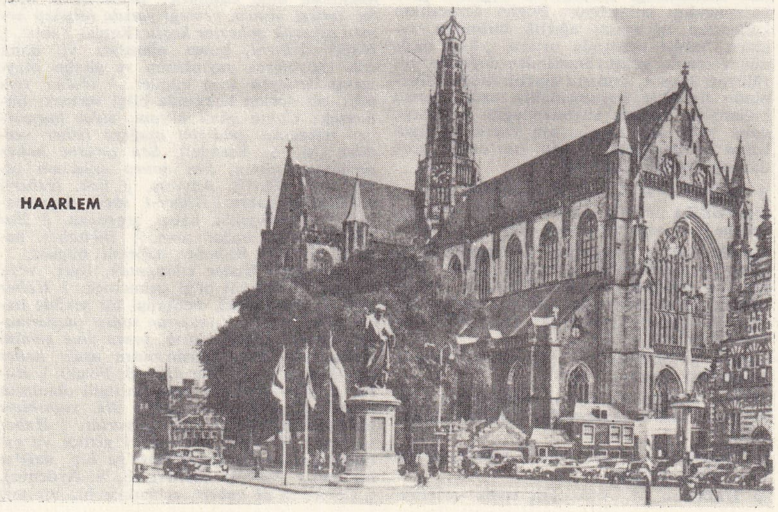

HAARLEM

Foto. U.S.I.S. (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

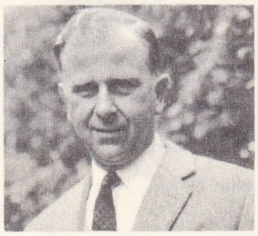

Fritz HABECK

Esk. Hapseden (kimse), zindancı. (M)

HABBÂZ i. (ar. *ḫubz*'dan *ḫubbāz*). *Esk.* Ekmekçi.

◆ **Habbâzî** sıf. *Esk.* Ekmekçilikle ilgili olan. (M)

Habbazan cemiyeti. Teşk. tar. Osmanlılar devrinde ekmekçiler loncası hakkında kullanılan bir deyim. Şehremaneti dairesinde resmî bir kuruluştu (M)

Habbazin-i hassa. Teşk. tar. Özel ekmekçiler. Osmanlı imparatorluğunda saray ekmekçileri için kullanılan bir terim. Habbazin-i hassa, değişik görevli zanaatçılardan kurulurdu. Yönetimi altında elekçi, hamurkâr, pişirici yamakları ve şakirtleri vardı. Fodla ustaları (bk. FODLA), elekçiler, fodla pişiren şakirtler ayrı bir sınıftı. Matbah eminine bağlı iseler de Enderun'da kilerci başının denetimi altındaydılar. (M)

HABBE i. (ar. *ḥabbe*). *Esk.* Tahıl ve benzeri bitkilerdeki tane, tohum. || *Habbe-i vâhide,* hiç bir şey. || Su kabarcığı.

— ÇEŞ. DEY. *Habbesi yok* (veya *habbesi kalmadı*), «hiç bir şey kalmadı» anlamında kullanılır. || *Habbeyi kubbe yapmak,* önemsiz ve küçük bir şeyi büyütmek.

— Bot. *Esk. Habbe-i hadrâ,* çitlembik. || *Habbe-i sevdâ,* çörek otu.

— Tasav. Hayderrî*nin göğüs kısmının iki tarafına takılan tespih taneleri. (Bu tespih taneleri akik veya neceften yapılır ve zincirle asılırdı. Bektaşîlere göre bu, *hubbı Haseneyn*'i [Hasan ile Hüseyin'e karşı duyulan sevgiyi] dile getirir.)

— Metrol. Değerli nesnelerin ölçülmesinde, tartılmasında kullanılan ölçek. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Metrol. Arap yazarlarının birçoğu, *habbe*'yi kullanılmakta olan genel ölçü biriminin 1/60 tutarındaki Danak'ın 1/10'u olarak belirler. Bu ölçüyü 1/48 - 1/72 arasında gösterenler de vardır. Habbe hangi ölçü birimine göre düzenlenirse oranı da ona göre değişir. Gümüş, altın gibi değerli madenler için ayrı ayrı habbeler kullanılır. Miskal habbesi, dirhem habbesi gibi değişik oranlarda olanları vardır. Arapların, değerli madenleri ölçmede, kullandıkları en eski ölçü birimi 4,25 gr ağırlığındaki miskaldi. İlk arap habbesi 70-71 mg ağırlığındaydı. Bu ölçü avrupa eczacılığında kullanılan granum'a eşti (1/5760 libre). Eski çağlarda Araplar habbe'yi bazen 2 şe'ir (arpa) yahut arz (pirinç) veya 100 hardal tanesi olarak hesaplamışlardı. Bir kırat bazen 3 bazen de 4 habbe ediyordu. Eskiden İstanbul'da kırat'ın 1/4 oranında olan habbe, değerli taşların ölçülmesinde kullanılırdı. Bu da 50,04 mg'dı. 64 Habbe sayılan dirhem 3,2025 gr'dı. Habbe bir sikke ölçüsü olarak kullanıldığı zaman biraz daha ağırdı, 50,11 mg. Bir sikke dirhemi ise 3,207 gr'dı. Kahire'de habbe bütün ağırlık ölçüsü düzenlerinde eş değerdedir: 1/3 kırat, 64,3417 mg; dirhem ise 3,0884 gr. Bu açıklamalardan da habbe'nin zaman zaman değiştiği, ağırlık ölçüsü olarak, kullanıldığı madenlerin değerine göre hesaplandığı anlaşılıyor. Bugün eczacılıkta kullanılan en hassas ağırlık biriminin, eskiden habbe oranında ortaya çıkan ölçünün zamanla geliştirilmesinden doğduğu görülüyor. Habbe, osmanlı ağırlık ölçüsü düzeninde özellikle kuyumculukta uzun zaman kullanıldı. Bugün, kuyumculuğun gelişmesi, daha ince tartı araçlarının yapılması habbenin de değişmesini, yeni bir orana göre düzenlenmesini gerektirdi.

◆ **Habbât** çoğl. i. *Esk.* Taneler. (M)

HABBEZÂ ünl. (ar. *ḥabbeẕā*). *Esk.* «Ne güzel, ne hoş» anlamını verir. (M)

HABDALA i. («ayırma» anlamında ibranice k.). Hahamların, kutsal olarak bilinen bir süreden, meselâ Şabbat'tan sonra, günlük işlere dönmeden önce yapılan dua ve kutsamaları belirtmek için kullandıkları terim. (L)

HABE i. (çingenece k. [?]). *Argo.* Ekmek, yemek. Bk. HAYBE.

— ÇEŞ DEY. *Argo. Habe etmek* (veya *habe koymak, habe uçlanmak*), karnını doyurmak.

◆ **Habeci** sıf. *Argo.* Aptal, budala. || *Habeci kostik,* sersem.

◆ **Habeden** sıf. *Argo.* Hiç emek sarfetmeden, bedava olarak elde edilen. (M)

HABEAS CORPUS i. («bedenin senin olsun» anlamında lat. k. ler). Keyfî tutuklama ve hapsetme tehlikesini önleyerek kişi hürriyetini garanti altına alan anglosakson kurumu.

— ANSİKL. Charles II zamanında çıkarılan (1679) ve sonradan birçok yasayle düzenlenen *Habeas Corpus Act*'a göre, her tutuklu kişi doğrudan doğruya veya dolaylı olarak (avukatı veya başka biri aracılığıyle) Londra'daki High Court hâkimlerinden birine bir *writ habeas corpus* elde etmek için başvurabilir. «Writ habeas corpus», sanığın serbest bırakılmasını veya onun tekrar mahkeme önüne çıkarılarak, tutuklanma sebebinin kendisine delilleriyle açıklanmasını sağlayan emirdir. Mahkemenin öbür üyelerinden biri veya birçoğu muhalif kalsalar da, tek bir üyenin vereceği emir geçerli sayılır. (L)

HABECK (Fritz), avusturyalı yazar (Neulengbach, Aşağı Avusturya 1916). *Hafen* (Liman) [1947] ve *Baisers mit Schlag* (Vuruşlu Öpücükler) [1950] adlı oyunlarıyle tanındı; bu arada İngilizce ve Fransızcadan tercümeler yaptı. *Verlorene Wege* (Kayıp Yollar) [1947] adlı hikâye kitabında ve romanlarında psikolojik ve sosyal analizlere yer verir. Başlıca romanları: *Der Scholar vom linken Galgen* (Sol Darağacındaki Öğrenci) [1941]; *Geceyarısı Bir Gemi* (Das Boot kommt nach Mitternacht) [1951]; *Der Ritt auf dem Tiger* (Kaplanla Gezinti) [1958].

HABEL i. (ar. *ḥabel*). *Esk.* Ana karnındaki çocuk. || Gebelik.

— Fels. *Esk.* Takınak, fikri sabit. (M)

HABEN i. (ar. *ḥaben*). *Esk.* Kısaltma, kasma.

— Ed. *Esk.* Aruz'un *fâilâtün* kalıbını *fâilün* şekline koyma. (M)

HABEN i. (ar. *ḥaben*). Tıp. *Esk.* Karında su toplanmasından doğan hastalık. (M)

HABENARİA i. Salepgillerden bitki cinsi; salebe benzer otsu kara bitkilerini kapsar. (Ilıman ve sıcak bölgelerde, özellikle Amerika'da *habenaria*'nın dört yüzden fazla türü vardır.) [L]

HABENECK (François), fransız kemancısı ve orkestra yöneticisi (Mézières 1781-Paris 1849). Paris konservatuvarında keman öğretmeni idi. Opera'nın önce müdürü, sonra orkestra şefi oldu. Fransızlara Beethoven'ın senfonilerini tanıttı. Société des Concerts du Conservatoire'ın orkestra şefliğini yaptı (1806-1815). — Kardeşleri JOSEPH ve CORENTİN usta kemancılar olarak tanınırlar. (L)

HABER i. (ar. *ḫaber*). Herhangi bir konuda yeni bilgi: *Hemen herkesin mevcudiyetini duyduğu İttihat ve Terakki Cemiyetinden onun henüz haberi yoktu* (Ömer Seyfeddin). *Fakat gündüz kazalardan o kadar korkunç haberler gelmişti ki...* (A. H. Tanpınar). *Ne olacak, kız kardeşimizden haber var* (H. R. Gürpınar). || Bir kimse, bir yerdeki olaylar v.b. hakkındaki bilgi: *Dış haberler.* || *Haber almak,* bir olay veya durum hakkında bilgi edinmek: *Bekir Sami Bey, bu haberi alınca, yemeği yarıda bırakıp hemen askerlik şubesine koştu* (Kemal Tahir). || *Haber bülteni,* haber ajansları ve daha çok radyolarca yayınlanan ve günün olaylarını derleyen kısa bilgiler. || *Haber vermek,* bir durum hakkında bilgi vermek, bildirmek: *Cuma günü akşam, sular kararırken müdürün geldiğini aşağıya haber verdiler* (M. Ş. Esendal). *Sen annene haber vermeden gitsen, ben sonra anlatsam olmaz mı?* (H. E. Adıvar). || *Esk. Haber-i kâzib,* yalan haber. || *Haber-i sâdık,* doğru haber. || *Haber-pijûh,* haber araştıran. || *Haber-şinas,* iyi haber alan. || *Bâ-haber,* haberli, bilgili. || *Bî-haber,* habersiz, bilgisiz.

— ÇEŞ. DEY. *Haber çıkmamak,* (biri veya bir şey hakkında) bilgi gelmemek. || *Haber salmak* (*yollamak*), herhangi bir şekilde haber göndermek: *Vukuattan sonra candarmaya koştum, haber saldım, sonra yine geldim* (Sabahattin Ali). *Merdivenden aşağı haber saldık, kapıyı açsınlar diye* (B. Felek). || *Haber sızdırmamak,* bir haberin ilgili olanların dışına çıkmasını önlemek: *Ne yaptıkları hakkında hiç haber sızdırmıyorlar.* || *Haber uçurmak* (*iletmek*), bir haberi gizlice ve çabucak yollamak: *Enver Paşa'ya hiç değilse bir haber iletmesi lâzımdı* (Ş. S. Aydemir). || *Çocuktan al haberi,* «çocuklar hiç bir şeyi saklayamazlar» anlamında kullanılır. || *Gaipten haber.* Bk. GAİP. || *Kara* (*acı, kötü*) *haber,* birinin ölümü veya önemli bir zarar hakkındaki bilgi: *Kara* (*acı*) *haber tez duyulur* (Atasözü).

— Ask. *Haber alma,* barışta ve seferde her çeşit askerî bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve haber haline getirilmesi için sürekli olarak yapılan çalışma. (Bk. ANSİKL.) || *Haber güvercini,* haber, rapor ve emirleri ulaştırmak amacıyle kullanılan güvercin. (Bk. ANSİKL.) || *Haber köpeği,* savaşta özellikle yakın savaş alanı içindeki birlikler arasında haberleşmeyi sağlamak amacıyle kullanılan köpeklere verilen ad. (İyi yetiştirilmiş olanları, yoğun ateş ve bombardıman altında bile 5 km'lik uzaklığa 12 dakikada gidebilecek hıza sahiptir.) || *Haber merkezi,* savaşta ast, üst ve komşu birliklerden gelen emir, haber ve raporların toplandığı merkez. Bk. ANSİKL.

— Dil. bil. Arap gramerinde isim cümlelerinde yüklem görevi yapan kelime veya kelime gruplarına verilen ad. (*Haber,* bir kelime olabileceği gibi isim veya fiil cümlesi de olabilir.) || *Haber kipi,* gerçek ve kesin olarak gösterilen olayları belirtmeğe yarayan kip.

— Din. Hz. Muhammed'in kavlî, fiilî, takrirî sünnetlerinin sözle ifadesi demek olan hadis yerine kullanılan bir deyim. (Hadisçiler haberi hadisin eşanlamlısı [müteradifi] olarak kullanırlar. Bazı bilginler ise haberin, sahabe ve tabiun'un söz ve fiilleri anlamına geldiğini kabul ederler.) || *Haber-i meşhûr* (veya *müstefiz*), ilk nesilde (sahabe) esas itibarıyle iki, üç veya dört ravi tarafından nakledilen, fakat daha sonra iki nesilde (tabiin, tebe-i tabiin) çok sayıda raviler tarafından rivayet edilen hadislere verilen ad. || *Haber-i mütevâtir,* aklın yalan üzerinde ittifak etmelerini kabul edemeyeceği çok sayıda kişiden meydana gelen bir topluluğun, yine çok sayıda ve doğru kişilerden meydana gelen bir topluluktan rivayet ettikleri hadise verilen ad. (Mütevâtir haberi inkâr eden kâfir olur.) || *Haber-i sadık,* Hz. Muhammed'in sözü olduğu kesinlikle kabul edilen hadis. || *Haber-i vahid,* kelâm bilginleriyle usulcülerin mütevâtir hadis dışındaki diğer hadislere verdikleri ad.

— Gazetecilik. O gün olmuş veya o gün için önemli sayılan olayın gazetelerde yer alan şekli. || *Haber ajansı.* Bk. ANSİKL. || *Haber alanı,* bir muhabirin haber alabileceği veya haber almakla görevli olduğu çevre. || *Haber alma şefi.* Bk. İSTİHBARAT *şefi.* || *Haber atlamak,* diğer gazete ve muhabirlerce alınmış bir olayı vaktinde haber alıp gazetesine verememek. || *Haber atlatmak,* muhabirlerin açıkgözlülük ve becerikliliği sayesinde bir haberin yalnız bir veya birkaç gazete yayımlanmasını sağlamak. || *Haber bülteni,* haber ajanslarınca veya herhangi bir kurum tarafından yayımlanan ve içinde aktüel haberlerin yer aldığı bülten. || *Haber çalmak,* haberi pek meşru sayılamayacak bir yolla elde etmek. || *Haber değerlendirmesi,* gazeteyi çıkarmakla görevli ve sorumlu kimsenin hangi haberin, gazetenin neresinde, ne ölçüde ve biçimde verileceğini kararlaştırması. (Başlığının kaç sütun üzerinden verileceği ve haberden gazeteye ne boyda gireceği gibi.) || *Haber gazetesi.* Bk. GAZETE. || *Haber kaynağı,* haber alınan yerler, kişiler. || *Haber sütunu* (*sayfası*), makale, fıkra, yorum v.b. dışındaki olaylarla ilgili bilgilerin basıldığı gazete sütunu (sayfası). || *Haber temadisi* (*sürekliliği*), önemlice ve çözümlenmemiş bir olay hakkında verilen haberin, olay önemini kaybedinceye veya çözülünceye kadar üst üste günlerce yayımlanması. || *Haber toplamak* (*almak*), muhabirin haber kaynaklarını dolaşarak o günün olaylarına dair bilgi toplaması. || *Adliye haberi,* adliye ile ilgili haberler. || *Dış haberler,* bilginin yayımlandığı ülkenin dışında kalan ülkelerle ilgili haberler. || *Düzmece haber,* muhabir tarafından bir olay düzenlenerek gerçek bir olaymışçasına hazırlanan haber. || *Kısa haberler,* olayları birkaç cümle ile veren haberler. || *Maksatlı haberler,* belli bir amaçla çıkarılmış, değiştirilmiş, büyütülmüş haber. || *Memleket haberleri,* sadece haberin yayımlandığı ülkeyi ilgilendiren ve yayın merkezi olan şehrin dışındaki şehir, kasaba ve köylerle ilgili olaylara dair haberler. || *Rutin haber,* olacağı önceden bilinen ve olağanüs-

Foto. LAROUSSE

tü bir yönü bulunmayan haber. || *Sansasyonel haber,* heyecan uyandırıcı haber. || *Şehir haberleri,* yalnız haberin yayımlandığı şehir hakkındaki haberler. || *Yalan haber,* aslı olmayan haber. || *Yanlış haber,* muhabirin yanılarak veya yanıltılarak yazdığı haber. || *Zabıta haberi,* polis, jandarma v.b. nin elkoyduğu olaylarla ilgili haber.

— Sin. *Haber filmi,* dünyada geçen olayları, gazetecilik ilkesine göre anlatan haftalık film. *Eşanl.* AKTÜALİTE FİLMİ.

— Telekom. Bütünü, bazı kısım ve yönleri veya bazı unsurları genellikle otomatik araçlarla alınıp verilmeğe uygun yazı, olay, kavram veya bilgi. || *Kodlanmış haber,* fiziksel olarak kayıt veya temsil edilip otomatik araçlarla yararlanılabilen bilgi.

— ANSİKL. Ask. *Haber alma* işini Genelkurmay başkanlığının İstihbarat başkanlığı yürütür. Bunun için Millî emniyet ve sivil haber alma kuruluşlarıyle de işbirliği yapılır. İstihbarat başkanlığının görevi yabancı milletler ordularının çeşitli yönlerdeki durumları, hareket tarzları ve saldırıları hakkındaki bilgileri vaktinde ve tam olarak toplamaktır. Savaşta haber alma işi, seyyar ordu kuvvetlerinin keşif ve haber alma birlikleri ve vasıtaları ile yapılır. Bunlar önce karşılarında bulunan düşman kuvvetleri, bölgedeki arazi, iklim ve halk hakkında yeterli bilgileri toplamağa çalışırlar. Bu bilgilerin doğru olarak değerlendirilmesi ve üst makamlardan alınan bilgilerle karşılaştırılarak birleştirilmesi suretiyle gerçek durumun meydana çıkarılması sağlanır.

● *Haber güvercinleri,* haberleşme imkânlarının kıt olduğu devirlerde çok kullanılırdı: bırakıldıkları yerle, alıştırıldıkları yuvaları arasında uçarak, ayaklarına bağlanmış olan küçük yüksükler içindeki kısa haber, rapor ve emirleri ortalama saatte 60 km'lik bir hızla savaş alanı üstünden aşmak suretiyle ulaştırırlardı. Güvercinlerin hareketlerini rüzgâr, yağmur, sis, kar ve fırtına gibi tabiî olaylar oldukça engellerdi.

Telsiz ve elektronik haberleşme araçlarının henüz savaşlarda kullanılmadığı zamanlarda, ordularda haber güvercinlerinden geniş ölçüde yararlanıldı.

● *Haber merkezi,* çeşitli kaynaklardan gelen emir, haber ve raporları geciktirmeden, belli bir düzen ve en uygun haberleşme araçları yardımıyle, ilgili makamlara ulaştırarak bunların zamanında ve güvenlikle bildirilmelerini sağlayan merkez. Askerî teşkilât içinde, özellikle askerî tatbikat ve manevralarda karargâh kadrolarında yer alır.

— Gazetecilik. Haber ajansının amacı (*basın ajansı* da denir), *abonelerine, en ucuz* şekilde, en yeni haberleri, en kısa süre içinde yetiştirmektir. Bu fikir ilk olarak macar asıllı bir fransız olan Charles Havas'tan geldi. Havas, 1825'te Paris'te bir büro açtı; bu büro, birçok avrupa başkentindeki muhabirlerinden aldığı haberleri, özel kişiler olan abonelerine iletiyordu. Ancak on yıl sonra, Havas ajansı kuruldu; ilk telgraf araçlarından ve posta güvercinlerinden de yararlanarak gazetelere haber sağlanmağa başlandı.
1849'da Bernhard Wolff ve 1851'de Julius von Reuter, Almanya ve İngiltere'de Havas ajansı kadar hızla gelişen iki haber ajansı kurdular. Bu üçü, 1914 yılına kadar «dünya haber ajansları» olarak tekeli elde tuttular. Öteki ülkelerde kurulmuş bulunan ajanslar, ancak kendi ülkelerine haber yetiştirebilen ve dış haberleri bağlı oldukları dünya ajansları aracılığıyle alabilen millî ve mahallî ajanslar olmaktan öteye gidemedi. Üç dünya ajansı ve 1848'de kurulan amerikan *Associated Press* ajansı (AP), aralarında imzaladıkları anlaşmalarla, bütün dünyayı, çıkarlarına göre özel işletme bölgelerine ayırdılar. Yarım yüzyıl boyunca haberleşmeyi, beş kıtada kontrolleri altında tuttular. İlk türk haber ajansı (*Anadolu* ajansı* [A.A.]) ise Atatürk'ün emriyle kuruldu (6 nisan 1920). Bu ajanstan önce faaliyet gösteren *Osmanlı Telgraf ajansı, Millî ajans* gibi kuruluşlar millî - mahallî nitelikten bile yoksundu. Demokratik hayata geçiş döneminde, Ankara'da, *Ankara ajansı* adıyle bir ajans kuruldu (1946). Bu ajans faaliyetini 1952 yılına kadar sürdürdü. Daha sonra İstanbul, Ankara ve İzmir'de çeşitli haber ajansları kuruldu. Bunların en önemlileri, *Haber* ajansı* (HA) [1963] ve *Türk Haberler ajansı*'dır (T.H.A.) [1950]. 1958'de dünya haber ajanslarının sayısı beşti: 1944'te Havas ajansının yerine geçen *Agence France Presse* (A.F.P.) [statüsü, 10 ekim 1957 kanunuyle tespit edildi], merkezi New York'ta bulunan *Kooperatif Gazeteler birliği, Associated Press* (AP), Londra'da «tröst» halinde teşkilâtlanmış olan *Reuters Ltd,.* Moskova'da Devlet ajansı. *Telegrafnoie Aghentstvo Sovietskogo Soiouza* (TASS), New York'ta *United Press International* (UPİ) [özel şirket].
1914'e, bir bakıma 1934'e kadar hüküm sürmüş bulunan organik işbirliğinin yerini, bazı iki taraflı anlaşmalar sonucu ılımlı bir rekabet aldı. 1953'te millî haber ajanslarının sayısı 86'ydı; bunların ancak 12'si 1914'ten önce kurulmuştu. 1940'tan beri 46 yeni ajans ortaya çıktı.

◆ **Haberî** sıf. *Esk.* Haberle ilgili olan.

◆ **Haberli** sıf. Bir olay veya durum hakkında, bilgisi olan. || *Zf.* Haber vererek: *İstanbul'dan haberli ayrıldı.*

◆ **Habersiz** sıf. Bir olay veya durum hakkında haberi, bilgisi olmayan: *O halde onu, evet, bu her şeyden habersiz çocuğu ne için aldatmışlardı?* (H. Z. Uşaklıgil). *En tuhafı zavallı adam kendisine edilen fenalıktan habersizdi* (S.F. Abasıyanık). || Zf. Haber vermeden: *Habersiz geldiler.* [ML]

HABER (Fritz), alman kimyageri (Breslau 1868 - Basel 1934). Liebermann'ın öğrencisi idi. Karlsruhe (1906) ve Berlin (1911) üniversitelerinde profesörlük yaptı. 1933'te İsviçre'ye göç etti. 1906'dan sonra amonyağın sınaî sentezini kataliz yoluyle, çok yüksek basınçta gerçekleştirmeyi başardı ve 1918 Nobel Kimya ödülünü aldı. 1909'da, şiddetli bir kimyasal tepkinin bir elektron yayma kaynağı olabileceğini gösterdi; ayrıca, gaz evresindeki tepkilerin termodinamiği üstüne çalışmalar yaptı. (L)

HABER (Heinz), alman fizikçisi (Mannheim 1913). Öğrenimini Leipzig ve Heidelberg üniversitelerinde yaptı. Berlin üniversitesinde astronomi ve fizik doktoru, 1937-1939 Arasında Kaiser Wilhelm enstitüsünde araştırma asistanı, 1942-1945 arasında da bu enstitünün Spektroskopi bölümü başkanı oldu.
Özellikle uzay uçuşlarındaki şartların yeryüzünde meydana getirilmesi, bu şartların insan üstündeki etkilerinin incelenmesi konusunda çalışmalar yaptı. Ayrıca çeşitli bilim dallarında gerek teknik, gerek herkesin anlayabileceği bir dille eserler yazdı.
1946'da A.B.D.'ye göç eden Haber, burada, Hava Kuvvetleri Uçuş Tıbbı okulunda araştırmacı olarak çalışmağa başladı. 1948'de ağırlıksık şartlarını yeryüzünde sağlayabilmek için parabol uçuşu manevrasının yapılmasını önerdi. 1952'de Kaliforniya üniversitesine girdi. 1953'te uzay şartlarına uygun bir odanın planlarını yaptı. 1953-1958 Arasında uzay uçuşları üstüne bir dizi canlı resim filmi yapan Walt Disney stüdyolarında bilimsel baş danışman olarak çalıştı. Daha sonra Avusturya'ya göç etti, 1960'tan sonra alman televizyonu için 150'den fazla bilim programı hazırladı. Ayrıca uzay uçuşları üstüne de başarılı birkaç eser yazdı. (L)

Haber ajansı (HA), türk haber ajansı; bir anonim şirket olarak kuruldu (1 mayıs 1963). Ortakları *Hürriyet* gazetesi, Web Ofset tesisleri ve ajansta çalışanlardır. Beş kişilik bir idare meclisince yönetilir. Yürütme yetkisi genel müdürdedir. Türkiye içindeki ve dışındaki yayım organlarına haber, fotoğraf ve televizyon filimi servisi yapar. Birçok abonesi vardır (TRT, Basın Yayın Genel müdürlüğü ve gazeteler). İngiliz Reuter ajansının, Visnews şirketinin temsilcisidir. İstanbul merkezi dışında Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Diyarbakır ve Bursa'da bölge büroları ve 300'ü aşkın yurt muhabiri vardır. Telefon, telefoto, teleksler 24 saat sürekli olarak çalışır. Merkezde 6 teleks makinesi ve zengin bir filim arşivi kurulmuştur. (M)

HABERCİ i. (*haber*'den *haber-ci*). Haber getirip götüren kimse: *Belenliler de, kendi çevrelerinde haberciler salsınlar. «Halit Paşa ünledi» desinler* (Kemal Tahir).

— Ask. Barış ve savaşta, emir ve raporları ilgili kumandanlıklara götüren asker (yaya, atlı ve motorlu olur).

— Patol. Mikroplu bir hastalık patlak vermeden önce vücutta görülen ön belirtiler.

— Psikol. *Haberci rüya,* bir olayı, önceden haber veriyor gibi görünen rüya. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Zorlama veya uydurma anahtarla açmağa teşebbüs edilip edilmediğini göstermek için bazı emniyet kilitlerine takılan parça.

— ANSİKL. Psikol. Birçok psikolog, *haberci rüya*'ları incelemiş ve şu sonuca varmıştır: belli bir olayın rüyada, önceden görülmesi, çoğu zaman, bu olayın daha önceden var olmasına, fakat uyanıklık halinde fark edilmemiş olmasına bağlıdır. Meselâ uyuyan bir kimse, rüyasında, bacağını bir yılanın soktuğunu görür. Birkaç gün sonra, bacağında gerçekten bir şiş meydana gelir. Oysa, aslında, bu şiş daha önce, henüz gelişmemiş halde bu kimsenin bacağında bulunmaktadır. Ama şişin varlığı, uyanıklık halindeyken değil uyku halindeyken fark edilmiştir. Uyku halindeyken içduyu daha keskindir ve şişin varlığı hem algılanmış, hem de rüya içinde görüntüler halinde belirip «dramatize» edilmiştir. (LM)

HABERDAR sıf. (ar. *ḫaber* ve fars. *-dār,* tutan, sahip olan'dan *ḫaber-dār*). Haberli, bilgisi olan: *Fakat Rabia onu dinlemiyor. Varlığından bile haberdar değil* (H. E. Adıvar). || *Haberdar etmek,* haberli olmasını sağlamak: *Vakit kaybetmeksizin, kararından kızını da haberdar etti* (Vâ-Nû). || *Haberdar olmak,* haber almak, bilgi edinmek: *O zaman minimini Nihalimin de saadetinden haberdar oldukça artık ağlanacak bir şey kalmayacak* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

HABERL (Franz Xaver), alman müzik bilgini (Oberellenbach, Bavyera 1840 - Regensburg 1910). 1874'te Regensburg'da Katolik Kilisesi Yüksek Müzik okulunu kurdu, ayrıca Palestrina ve Orlando di Lasso'nun bütün eserlerinin yayımlanmasına yardımcı oldu. (L)

HABERLANDT (Gottlieb), alman botanikçisi (Magyarovar, bugün Mosonmagyarovar, Macaristan 1854 - Berlin 1945). Graz ve Berlin'de ders verdi. Bitki fizyolojisi ve özellikle doğrulumları üzerine birçok araştırma yaptı. (L)

HABERLEA i. Çokyıllık otsu bitki. Yaprakları rozet şeklinde, çiçek sapı sivri, çiçekleri beyaz veya eflatun rengindedir. (*Gesneriaceae* familyasından.) [L]

HABERLER (Gottfried), amerikalı iktisatçı (doğ. 1900). Viyana üniversitesinde istatistik dersleri okuttu. Amerika Birleşik devletlerine dönünce Milletler cemiyeti malî danışmanı oldu (1934-1936). Harvard üniversitesinde dersler verdi (1936). 1962'den beri *American Economic Association*'ın (Amerikan İktisadî topluluğu) başkanıdır. (L)

Haber ajansı (TÜRK) **[T.H.A.],** türk haber ajansı. Gazeteci Kadri Kayabal tarafından İstanbul'da kuruldu (1950). Türkiye'de özel teşebbüs tarafından kurulan ilk haber ajansıdır. Telefoto şebekesiyle Türkiye'deki olayları resimlerle Türkiye dışına yaymağa başladı (1969). Aynı yıl Avrupa'daki bütün ajans ve gazeteyle de ilişki kurdu. UPİ (United Press International) ile karşılıklı anlaşma yaptı. Gene aynı yıl, başlıca İstanbul gazetelerinin ortak olarak katıldıkları anonim bir şirket haline geldi. Merkez ve bürolarında 102 kişi, bütün Türkiye'de 265 muhabiri görev yapmaktadır. Ajansın Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Samsun, Diyarbakır, Eskişehir ve Edirne Bölge büroları vardır. (M)

HABERLEŞME i. (*haberleşmek*'ten *haberleş-me*). Haberleşmek eylemi: *Korgeneral rütbesini taşıyan en kıdemli kolordu komutanı olduğumuzdan haberleşme imkânı bulununcaya kadar ...* (Kemal Tahir). Bk. ANSİKL.

— Elektr. ve Telekom. İki veya birçok nokta arasında elektrik, telefon, radyo ve havalı boru tertibatlarıyle yapılan haber alıp verme bağlantısı. || *Hava basınçlı boru ile haberleşme,* haberlerin içine konduğu silindir kutuların basınçlı hava ile nakline yarayan, hava sızmaz boru şebekesi. || *Ortak haberleşme,* birçok telefon postasına aynı anda aralarında bağlantı kurma imkânını veren

Fritz HABER

bir telefon şebekesinden faydalanma.

— Huk. *Haberleşme hürriyeti,* kişilerin, mektup, telgraf ve telefon gibi araçlarla, tek taraflı veya karşılıklı olarak haber gönderme ve almalarının serbest olması ve haberleşme sırasında ilke olarak gizliliğin sağlanmış bulunması. Bk. ANSİKL.

● Tar. *Haberleşme,* insanlar için bir ihtiyaçtır. Haberleşme uzun süre, sözle ve uzaktan verilen işaretlerle sağlandı. Roma'da, imparatorluk devrinde ise, vatandaşlar üzeri kazılı tabletler asyesinde olaylarla ilgili haberleri takip ediyorlardı.

Sonraları elle yazılıp birkaç nüsha halinde çoğaltılmış haber sayfaları ortaya çıktı. Elle yazılmış haberin ilk çıkış tarihi kesinlikle bilinmemektedir. Çin'de, T'ang sülâlesi devrinde (618-907) var olduğu bilinen bu usul, ancak XIII. ile XV. yy.lar arasında, özellikle İngiltere, Almanya ve Venedik'te yaygınlaştı. Basılı ilk haber sayfaları, 1470 yılından kalmadır. (İtalya'da *Avviso,* Almanya'da *Zeitung*). Bunlarda, genellikle tek olay anlatılırdı; sayıları ve yayım alanları XVI. yy. da çok genişledi, fakat bundan, elle yazılı haberler zarar görmedi. Elle yazılı haberler yavaş yavaş ortadan kalkarken, «basılı haberler» XVII. yy. başlarından itibaren düzenli aralıklarla yayımlanmağa başlandı. İlk «haftalık»lar Almanya'da, A.B.D.'de, İngiltere'de çıktı. Fransa'da, Théophraste Renaudot 30 mayıs 1631'de *Gazette de France*'ı çıkarmağa başladı.

Batı Avrupa'da kısa zamanda çok sayıda süreli yayın ortaya çıktı: bunlar Hollanda ve İngiltere'de nispî bir hürriyet rejiminden de yararlandı. Öteki ülkelerde, gazete yazarları, iktidarın engellemelerinden kurtulmak ve baskıdan kaçınmak için özellikle edebî ve felsefî yazılara yer veriyorlardı.

İlk günlük gazete, *Daily Courant,* 1702'de Londra'da yayımlandı. İlk fransız günlük gazetesi, *Le Journal de Paris,* 1777'de, ilk amerikan günlük gazetesi, *The Philadelphia Pocket and General Advertiser,* 1784'te yayımlanmağa başladı. İlk türkçe günlük gazete ise 1860'ta Şinasi Agâh Efendi tarafından yayımlandı.

Fransız ihtilâliyle birlikte, gerek Fransa'da gerek yabancı ülkelerde, üslûp itibarıyle yergi yazısına yaklaşan bir fikir basını ortaya çıktı. Mutlakiyetçi rejimlerin yeniden kurulması karşısında devam edemeyen bu basın, mutlakiyetin başarısızlığa uğramasıyle yeniden canlandı.

Bununla beraber, XIX. yy.ın ortalarına doğru bu basın iktidardan daha ürkütücü bir engelle karşı karşıya kaldı; bunlar ucuz ve yüksek tirajlı halk gazeteleriydi. 1833'te New York'ta çıkan *Sun* ve 1836'da Paris'te Emile de Girardin'in *La Presse* gazeteleri bu tip basının öncüleri oldu.

Basında kendini gösteren bu değişme, bir yandan teknik ilerlemeden (1814'te bir matbaa makinesi Londra'daki *Times* gazetesini, saatte 1 100'lük bir hızla basabiliyordu; bu, 1846'da rotatif sayesinde saatte 10 000 nüshaya çıktı), öte yandan da ilânların getirdiği kazançtan ve ilk ticarî reklamın ortaya çıkmasından ileri geliyordu.

Basın gitgide niteliğini değiştirdi: büyük gazeteler, zanaatkârca imalât kavramından uzaklaşarak büyük ticarî teşebbüsler haline geldi, sahiplerine maddî kazanç sağlamağa başladı. Bu da gazete sahiplerini okuyucu sayısını arttırma imkânları aramağa yöneltti. Oyalayıcı, eğlendirici yazılara gittikçe genişleyen bir yer verildi ve çoğu zaman siyasî makaleler ikinci plana atıldı. Sonraları en taze haberlerin yayımlanması ele alındı. Bu haberler özel muhabirlerinden ve çoğunlukla ajanslardan sağlanıyordu.

Birinci Dünya savaşına kadar gazeteler, sözlü haberleşme ve «fısıltı gazetesi» dışında haberleşme tekelini elde tutuyorlardı. Günümüzde bile, gerekli yayım araçlarından yoksun ülkelerde sözlü haberleşme ve fısıltı gazetesi esas yayım organlarıdır. Bk. BASIN.

Sonraları haber verme aracı olarak kendini kabul ettiren radyoyu halk kolayca benimsedi. 1945'ten bu yana televizyon radyoya eklendi ve hattâ radyonun yerini aldı. Televizyon haberleri, radyo haberlerinden daha kolay ve daha kısa bir süre içinde yaygın hale geldi. Sinemanın başlangıcıyle çağdaş olan sinema haber filimlerine gelince, bunlarda halka, tamamen kendine özgü, zaman süresine pek de bağlı olmayan haberler verilir.

● *Haberlerin iletilmesi.* Eskiden posta ile, optik telgrafla, güvercinlerle, özel kuryelerle, daha sonra telgrafla yapılan haberleşme, denizaltı kablolarının döşenmesiyle kolaylaştırıldı (1851'de Manş denizine, 1873'te Avustralya'ya, 1886'da Atlantik okyanusuna kablo döşendi). Birbirini kısa aralıklarla takip eden büyük değişiklikler, haber iletme şartlarını alt üst etti; telgrafın, telefonun, radyonun evrenselleşmesi ve geliştirilmesiyle, birçok yere birden yayın yapabilme imkânı veren kablolarla, nihayet teletipografik ve fototelegrafik servislerin kurulması, teleskriptörlerin ve teletayp makinelerinin yerleştirilmesiyle, haberlerin anında iletilmesi sağlandı. Bugün de haberlerin iletilmesinde en çok kullanılan araçlardan biri olan milletlerarası kabloların önemli bir kısmı, İngiltere'nin denetimindedir (İngiltere 153 000, A.B.D.'nin 74 000 ve Fransa'nın 23 317 deniz mili uzunluğunda kabloları vardır). Basın telgrafları özel indirimli tarifelerden yararlanır, fakat haber iletme fiyatları gene de çok yüksektir.

Gelişimi teknik ilerlemelere, okuma yazma bilmeyenlerin ve cehaletin ortadan kalkmasına olduğu kadar, büyük yatırımlara da bağlı olan haberleşme, geniş malî imkânlara sahip büyük teşebbüsler tarafından sağlanmaktadır. Bu sebeple ancak zengin ve kalkınmış ülkelerde gelişme kolaylıkla sağlanabilmektedir.

● *Tekel eğilimi.* Serbest teşebbüs ülkelerinde, haberleşme araçlarının bir elde toplanmasına doğru devamlı bir gelişme kendini göstermektedir. Nitekim A.B.D.'de, günlük gazete sayısı 1910'da 2 433 iken, 1955'te 1 765'e inmiş, gazetelerin toplam tirajı ise 24 211 000 nüshadan 55 072 000 nüshaya yükselmiştir; İngiltere'de 1920'de 151 olan günlük gazete sayısı, 1955'te 95'e ve Fransa'da 1892'de 414 iken 1955 yılında 135'e inmiştir. Fransız günlük gazetelerinin toplam tirajı 1938 yılında 11 200 000 nüshaydı, 1955'te 10 100 000 nüsha oldu. (Türkiye'de toplam olarak 822 günlük gazete yayımlanmaktadır [1969]; İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerde yayımlanan bellibaşlı gazetelerin toplam tirajları ise 2 milyona yakşır.) Radyo ile televizyonun özel teşebbüs olduğu yerlerde (A.B.D. gibi), bir elde toplanma eğilimi sonucu haberleşme araçları birkaç güçlü grubun kontroluna girmiş, «gazete-radyo-televizyon» zincirlerinin kurulmasıyle daha ciddî bir hal almıştır. 1949'da A.B.D.'de 100 grup 386 gazeteyi, 369 radyo istasyonunu ve 24 televizyon istasyonunu denetliyordu. Gittikçe genişlemekte olan bu yatay merkezleşme, tıpkı dikey işletmelerin dikey merkezleşmesi gibi, haber alma kaynaklarının ve yorumların çeşitliliğinin kısıtlanması sonucunu yaratmakta, fikir çatışmalarını frenlemektedir.

● *Haberleşmenin dağılımı.* Haber alma araçlarının dünyada dağılımı eşit değildir; yoğunlaşma ülkelerin ihtiyaçlarına göre değil, zenginliklerine göredir.

Basın teşebbüslerinin ancak A.B.D., Kanada, Avrupa (özellikle Batı ve Kuzey Avrupa), S.S.C.B., Avusturya ve Yeni Zelanda'da tatmin edici bir hamle yapmış bulunmasının sebepleri, tarih, coğrafya, tabiî kaynaklar, ulaşım araçları ve iktisadî durum gibi unsurlarda aranmalıdır.

Gazete kâğıdı üretiminin (dünya üretiminin yüzde 50'den fazlası Kanada'dadır) ve tüketiminin (dünya üretiminin yüzde 60'tan fazlası A.B.D. tarafından tüketilir) bir elde toplanması da eşitsizlikleri arttırır.

A.B.D.'de yılda adam başına 35 100 kg gazete kâğıdı tüketilir, bu miktar İngiltere'de 11 900 kg, Fransa'da 6 900 kg, Hindistan'da ise 0,200 kg'dır. İngiltere'de 1 000 kişiye 615 günlük gazete nüshası düşer, bu sayı A.B.D.'de 353, Fransa'da 240, Türkiye'de 48 ve Hindistan'da 8'dir. Dünya radyo yayınlarında bu cins eşitsizlikler görülmez. Gerçekten, gerek yayın yapma (yayın malzemesinin yalnız dört ülke tarafından ihraç edilmesine rağmen) gerek henüz elektrik akımından yoksun ülkelerde pilli araçlar yardımıyle sağlanan yayın dinleme alanlarında eşitsizlik çok daha az belirmektedir. Televizyon alanındaki eşitsizliklerin de gitgide ortadan kalkacağı sanılmaktadır. Sinema haber ve dokümanter filimlerinin halka sunulması ise hızla gelişmektedir.

Haberleşme malzemesi bakımından yetersiz şekilde donatılmış olan ülkeler, Orta Amerika'da, Güney Amerika'nın kuzeyinde ve merkezinde, Afrika'da (Güney Afrika birliği hariç), Ortadoğu'da (İsrail ve Lübnan hariç), Güney ve Güneydoğu Asya'da bulunmaktadır.

— Huk. *Haberleşme hürriyeti,* haber alma ve haber verme hürriyetinden farklıdır. Bu iki kavram arasındaki başlıca farklar, kullanılan araçlardan olduğu kadar niteliklerinden de ileri gelir. Haberleşme özel ve sübjektiftir. İlke olarak da kişilerin özel hayatları dışındaki konularda söz konusu olabilir. Ancak yine de bu kişiler, kendilerine veya bağlı bulundukları kurumlara has sebeplerle, bu konuların gizli kalmasını isteyebilirler. Buna karşılık haber alma ve haber verme hürriyeti, basın, basın dışı araçlar, radyo-televizyon ve haber ajansları aracılığıyle gerçekleşebilir. Bu yolla haber verme veya alma, genel olarak, kamuoyunun durumuyle ilgilidir ve bu sebeple de genel ve objektif niteliktedir. Nitekim bu yüzden, Anayasa, bir yandan «haberleşmenin gizliliği esastır» derken, öte yandan da basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri almayı devletin bir görevi saymış, halkın çeşitli yayın araçlarıyle haber almasını engelleyici kayıtlamalara cevaz vermemiştir. Şu halde haberleşmede gizlilik, haber alıp vermede ise açıklık ilkedir. Haberleşmenin bu özel, sübjektif niteliği de göstermektedir ki, haberleşme hürriyetinin tanınarak, Anayasa ve kanunlarda yer almış olması, aslında bir ahlâk kuralının hukukî bakımdan düzenlenmiş ve güvenlik altına alınmış bulunması demektir. Ancak, çağımızda bu meseleyi, haberleşmeyi sağlayan kamu hizmetlerinin varlığı açısından da düşünmek gerekir. Bu bakımdan, haberleşme hürriyeti özel hayatın gizliliği kavramı içinde kalmakla beraber ayrı bir önem taşır. Gerçekten, meselâ bir mektuplaşmanın gizliliği, haberleşme hürriyeti kapsamına girer derken, bu gizlilikten amaç, mektubun, gönderme ve alma safhasında, yani dolaşımı sırasında açılmaması, okunmaması ve açıklanmamasıdır. Bu safha dışında mektup veya telgraf gibi haberleşme araçları, özel kâğıt veya kişisel eşyadan sayılır ve daha genel olan «özel hayatın gizliliği» kapsamına girer. Demek ki, haberleşme hürriyetiyle gerçekleşen, haberleşme sırasında gizliliğin sağlanacağı güvenidir. Mal v.d. eşya gönderilip alınması, Anayasa gerekçesinden de anlaşılacağı üzere, düzenlenmesi kanunlara bırakılmış bir konudur ve haberleşme hürriyetinden ayrı düşünüldüğünden, özel hayatın gizliliği konusundaki genel hüküm dışında, Anayasa güvenliğine sahip değildir.

Haberleşme hürriyeti, Osmanlı devleti zamanında düzenlenmiş değildi. Tanzimat ve Islahat fermanlarında da bugünkü anlamıyle haberleşme hürriyetinden söz edilmiyordu; 1876 Anayasası ve 1909 değişikliklerinde bazı hak ve hürriyetler düzenlendiği halde, doğrudan doğruya bir haberleşme hürriyeti kavramı yer almamıştır. Kavram ilk defa, bir anayasa hükmü olarak, 1924 Teşkilâtı Esasiye kanununda düzenlendi. Bu Anayasaya, «Postalara verilen evrak, mektuplar ve her nevi emanetler salâhiyettar müstantik ve mahkeme kararı olmadıkça açılamaz ve telgraf ve telefon ile vâki olan muhaberatın mahremiyeti ihlâl olunamaz» hükmü kondu. Gerçi bu hüküm, «postalara verilen..» diyerek kavramı daraltır gibi görünmekteyse de, aslında bir gerçeği, haberleşme ile ilgili kamu hizmetini göz önünde tutmaktaydı. Ayrıca «emanetler» denilerek belki karşılıklı göndermelerde güven altına alınmıştı. 1961 Anayasası çok genel bir ifade kullanarak «Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır...» kuralını koydu. Anayasanın bu genel kuralı günümüzün gereklerine uygundur. Zira, çeşitli sebeplerle, alışılmış posta araçları dışında da haberleşmeler olabilir ve bunların gizli kalması istenebilir (msl. teleksle yapılan haberleşmeler).

Haberleşme hürriyeti, Türk Ceza kanununun «Sırrın Masuniyeti Aleyhine Cürümler» faslı içindeki hükümlerle de korunmuştur. Ceza kanununa göre, bir kimsenin kendisine

Foto. X (LAROUSSE)

gönderilmiş olmayan bir mektup veya telgrafı veya kapalı bir zarfı kasten açması veya başka bir şahsın posta ve telgrafla vâki muhabere belgesini, içindekini anlamak amacıyle usulsüz olarak ele geçirmesi, yahut kendisine gönderilmiş olmayan posta ve telgraf muhaberesini ortadan kaldırması suçtur. Ancak Ceza kanununun haberleşme hürriyeti konusundaki en etkili hükmü, haberleşme hizmetini fiilen yürüten memur ve hizmetlilerin işlediği suçla ilgilidir. Kanunda, posta ve telgraf memurlarından bir kimse görevini kötüye kullanarak bir mektup, zarf, telgraf v.b. açık bir muhabere evrakını ele geçirir veya kapalı evrakı açar veya telefon, telgrafla haberleşmelerin mahremiyetini ihlâl eder veya posta, telefon dairesindeki müstahdemden biri, usulsüz olarak muhabere evrakından birini ortadan kaldırırsa, bu fiillerin cezalandırılacağı hükmü konulmuştur. Haberleşme evrakı muhtevasının, izinsiz olarak açıklanması da suç sayılmaktadır. Burada da söz konusu olan özel hayatın gizliliğidir.

Mektupların bir eser niteliğine sahip olması halinde, Fikir ve Sanat Eserleri kanununun himayesi de ortaya çıkar. Bununla beraber bu kanuna göre eser niteliğinde olmasa bile mektup, hatıra v.b. yazılar, yazanlarının, yazanlar ölmüşse kanunda gösterilen kişi ve mirasçıların muvafakatı olmadan yayınlanamaz. Mektubun muhatabı bakımından da durum aynıdır. Ancak, burada korunan, asıl anlamıyle haberleşme hürriyeti değil, yine özel hayatın gizliliğidir.

Anayasaya göre, «kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça» haberleşmenin gizliliğine dokunulamaz. Bu sebeple, konuyu düzenleyen Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu oldukça titiz hükümler koymuştur. Sanığa gönderilen mektuplar v.d. mersule ve telgrafların posta ve telgrafhanede zaptı da, sanık tarafından gönderilen mektup v.d.-nin zaptı da bu kanuna göre mümkündür. Ancak zabıt işlemi yalnız hâkim tarafından yapılabilir. Gerçi, gecikmede sakınca olacaksa savcı da mektup v.d. posta mersulelerini zaptedebilir, ama bunları açmadan hâkime vermek zorundadır. Açılmasına karar verilmemiş veya açılıp da alıkonması gerekmeyen haberleşme araçları da, derhal ilgililere teslim edilir.

3832 Sayılı Örfî İdare kanunu ise, «Görülecek lüzum üzerine... mektup, telgraf ve sair mersuleleri [...] zapt ve radyo, telefon ve telsiz gibi bilcümle muhabere vasıtalarını kontrol ve icabında tatil ve men etmek» yetkisini örfî idare makamlarına vermektedir. Kanunun bu hükmüne göre haberleşme hürriyeti, sıkıyönetim rejiminde kısıtlanıyor demektir. Anayasa, temel hak ve hürriyetlerin anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabileceğini belirtmekte, ancak, «kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz» hükmünü koymaktadır. Öze dokunmaysa bir temel hak ve hürriyetin kullanılmasının engellenmesi veya esaslı şekilde zorlaştırılması halinde söz konusu olur. Sıkıyönetim, olağanüstü bir hukukî rejim olmakla beraber, hukukîlik niteliğini kaybetmez. Bu sebeple, haberleşme hürriyetinin özüne dokunma değil, sadece olağanüstü durum gereği olarak, geçici ve tarafsız bir kısıtlamanın, alınması gerekli tedbirlerin sınırları içinde düzenlenmiş bulunduğu kabul edilebilir. Bu bakımdan, örfî idare kanununun Anayasaya aykırı olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Anayasanın haberleşme hürriyetine ilişkin 17. maddesinin gerekçesinde «Haberleşme hürriyeti ve haberleşmenin dokunulmazlığı dahi, bütün medenî memleketlerin anayasalarında ve 1924 Anayasasında ilân edilmiştir. Bu hürriyetin sınırlanması ve bu dokunulmazlığın giderilmesi ancak hâkim kararı ile olacaktır. Hâkimin bu yolda karar vermesi de sadece kanunda gösterilen hallere hasredilmiştir. Örfî idare halinde konulacak kayıtlar mahfuzdur» denilmektedir. Anayasa, yalnız metni bakımından halkoyuna sunularak yürürlüğe girdiğine göre, gerekçenin sadece tamamlayıcı veya aydınlatıcı niteliği söz konusu olabilir. Haberleşme hürriyetine ilişkin konuda ise, anayasa gerekçesi, anayasa metninde bulunmayan bir hususu açıkça saklı tutmaktadır. Bu sebeple konuyu, yine hak ve hürriyetlerin özüne dokunmamak, cevherini tahrip etmemek şeklinde sınırlamak gerekir. Şu halde kanun koyucu, sıkıyönetim kanunlarının hükümlerini düzenlerken de sınırsız bir düzenleme yetkisine sahip değildir. (ML)

HABERLEŞMEK ortaklş. f. (*haber*'den *haber-le-ş-mek*). Karşılıklı olarak haber alıp vermek: *Komşu obalarla haberleşerek göç günü kararlaştırılır* (Cahit Öztelli). [M]

HABERLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde (Mardin ilinin İdil ilçesi) bucak. 24 köy; 7 515 nüf. — *Bucak merkezi* (esk. *Basbirin*); 775 nüf. İdil-Midyat yolunun 29. kilometresine 2 km'lik bir toprak yolla bağlıdır.; yüksl. 970 m. (M)

HABERLİN (Paul), isviçreli filozof ve psikolog (Kesswill 1878-Basel 1960). Bern'de ve Basel'de öğretmenlik yaptı. Psikoloji ve pedagoji alanında araştırmalarda bulundu. İşlevci ve uyumlu bir birey çokluğu olarak dışlaşan tek töz fikri üstüne temellenmiş bir ontoloji sistemi kurdu. Başlıca eserleri: *Wege und Irrewege der Erziehung* (Eğitimde Doğru Yol ve Yanlış Yollar) [1918]; *Der Gegenstand der Psychologie* (Psikolojinin Konusu) [1921]; *Der Geist und die Triebe* (Ruh ve İçgüdüler) [1924]; *Der Charakter* (Karakter) [1925]; *Das Gute* (İyilik) [1926]; *Das Wesen der Philosophie* (Felsefenin Özü) [1934]; *Der Mensch* (İnsan) [1941]; *Philosophia Perennis* (Ölümsüz Felsefe) [1952]. (L)

HABERT (François), fransız şairi (İssoudun 1508 - 1562'ye doğr.). Henri II'den para yardımı gördü. 1541'de Marot ve retorikçiler geleneğine göre yazdığı baladlar, rondolar ve mektuplarını biraraya getiren bir kitap yayımladı: *La Jeunesse du Banny de Liesse* (Liesse'li Banny'nin Gençliği). [L]

HABERT (Germain), fransız yazarı (1600'e doğr.-Paris 1654). Kralın papazı ve Cerisy-la-Forêt rahibi idi. Fransız akademisinin ilk üyelerindendir (1634). *La Métamorphose des Yeux de Philis en Astres* (Philis'in Gözlerinin Yıldız Haline Dönüşümü) [1639] adlı şiir kitabı en önemli eseri sayılır. (L)

HABESE çoğl. i. (ar. *ḥabîs*'ten *ḥabese*). *Esk.* Kötüler, alçaklar. (M)

HABEŞ sıf. ve i. Habeşistan ile ilgili: *Habeş medeniyeti*. Habeşistan'lı.

— Leng. *Habeş dilleri*, Arapça dışında, Habeşistan ve Eritre'de 6-7 milyon kişi tarafından konuşulan samî dilleri.

— ANSİKL. Leng. *Habeş dilleri* batı samî dilinin güney dalına girer; bu diller milâttan yüzyıllarca önce Arabistan'ı terkederek yüksek Eritre platolarına ve Kuzey Habeşistan'a yerleşen göçmenler tarafından getirildi. Yerleştikleri bölgede gelişen bu ağızlar eski kuşî dillerini ortadan kaldırdı ve bu dillerin çeşitli ölçülerde etkisinde kalarak güneye doğru yayıldı. M.Ş. I.yy.dan kalma en eski yazıtlar, güney arabistan diliyle değil Habeşçe yazılmıştır. Aksum'da ortaya çıkarılan IV.yy.dan kalma yazıtlarda yazı ve dilin bütünüyle olgunlaşmış olduğu görülür. Yazıtlar aracılığıyle bilinen *agazi* halkının isminden ötürü dile *Gezce* adı verilmişti; oysa habeş kelimesi habaşattan gelmiştir. Habeş dil öbeğine giren diller: **1.** *Gezce;* **2.** *Amharca;* **3.** *Tigre* (Eritre'nin kuzeybatı kesiminde yaklaşık olarak 200 000 kişi tarafından konuşulur; gez diline çok yakın eski bir biçimden gelmedir); **4.** *Tigrigna* (Habeşistan'ın kuzeyinde ve buna komşu Eritre bölgesinde konuşulur: gez dilinin evrim geçirmiş bir biçimidir; Tigrigna dilini konuşanların sayısı yaklaşık olarak 500 000 ile bir milyon arasında değişmektedir); **5.** artık konuşulmayan *Gafat* Amharcaya çok yakındı (konuşulduğu alan Gocam'ın güneydoğusunda yer alırdı); **6.** iki öbekten meydana gelen *Argobba* (Şoa'-da, Ankober'in doğusundaki Kuzey Argobba ve Harar yakınındaki Güney Argobba), bu dil henüz pek iyi bilinmemektedir, ama Amharcaya oldukça yakın olduğu sanılır; **7.** Harar şehri müslümanlarının konuştuğu *Harar* dili; Amharcaya ve bazı özellikleriyle kuzey dillerine benzer. Arap harfleriyle harar dilinde yazılmış bazı metinler XVI. yy.a kadar iner; **8.** *Gurage* öbeği, Şoa'nın güneyindeki bölgede yer alan bir lehçeler bütünüdür; bugün bu lehçeleri konuşan halk galla dili konuşan toplulukların aralarına girmesiyle birbirlerinden ayrı düşmüştür. (L)

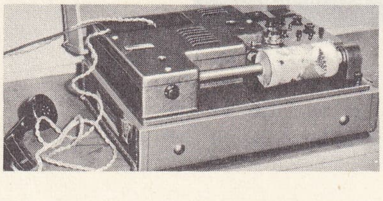

verici

HABEŞÇE i. Bk. HABEŞ *dilleri*.

HABEŞÇİLİK i. Güney Afrika'da doğan ve bağımsız zenci kiliselerini, Beyazlarca yönetilen misyonların karşısına çıkaran dinî hareket.

— ANSİKL. 1892'de doğan bu hareket, metodizmin yerli vaizlere geniş yetkiler ve mahallî cemaatlere hürriyet tanınması üzerine başladı. Zencilerinin A.B.D.deki güçlü metodizm akımı da, bu hareketi oluşturanlara cesaret verdi. *Habeşçilik*, Beyazlar ile Karalar arasında bir gerginlik havası yaratarak gelişti. Transvaal savaşından sonra güçlenen *Native Separatist Church*, on yıl içinde daha da güçlenen bu hareket Güney Afrika birliğinde Karalar ile Beyazlar arasında süregiden düşmanlığa dinî bir unsur da kattı. «Habeşçi» kiliseler Afrika'nın birçok bölgesinde çalışmalarını sürdürmektedir. (L)

HABEŞ eyaleti veya **VİLÂYETİ HABEŞ**, Kızıldeniz'in batı kıyılarında Osmanlı imparatorluğu tarafından kurulan (1555) Habeş beylerbeyliği XV. yüzyılın sonunda Vasco da Gama'nın Hindistan'a varmasıyle Afrika ve Asya'da başlayan portekiz etkisi XVI. yüzyılın ilk yarısında artış gösterdi ve islâm ülkelerini tehdide başladı. 1517'de Mısır'daki Memlûk devletine son veren Osmanlılar, Portekizlilere karşı müslüman ülkeleri korumak ve o sıralarda Avrupa'da rağbet gören Asya baharatının getirildiği deniz yollarına hâkim olmak istiyorlardı. Türk denizcisi Selman Reis 1525 yılında Mısır beylerbeyliğine sunduğu bir lâyihada güney denizlerinde aktif bir siyasetin güdülmesini istemişti. Doğu ticaretiyle müslüman-hıristiyan rekabeti yanında Osmanlıları Habeşistan'a çekecek başka bir özellik de, bu ülkenin başta altın olmak üzere kıymetli madenlere sahip olmasıydı. Portekizliler 1520 yılından itibaren gönderdikleri misyonerler aracılığıyle Habeşistan'a etki etmeğe başladılar. Fakat Habeşistan'ın tamamen müslüman olan güneydoğu bölgesinde Osmanlı imparatorluğu kurtarıcı sayılıyordu. Merkezi Harar olan müslüman hükûmetin başında Gran Ahmed (Ahmed ibn İbrahim) vardı ve portekiz etkisindeki Habeş krallığı ile mücadeleye girişmişti. Gran Ahmed bu mücadelesi için idaresindeki Zebit valisine başvurarak yardım istedi. Hattâ osmanlı hâkimiyetini kabul edeceğini bildirdi; bunun belirtisi olarak da Zebit paşasına ve Osmanlı sultanına bol miktarda altın gönderdi. Gran Ahmed, 900 kişilik bir tüfekçi ekibi ve Osmanlıların yardımıyle kral Claudius ve onun portekizli müttefiklerini yenilgiye uğrattı; fakat daha sonraki mücadelesinde yenildi.

1555'te Eski Yemen beylerbeyi Özdemir Paşa Osmanlıların Habeşistan'da hâkimiyetini gerçekleştirdi. Osmanlı devletine bağlı Habeş eyaleti resmen 6 temmuz 1555'te kuruldu. Önceleri âmiller vasıtasıyle yönetilen Sevakin limanına Mısır'dan gelen tüfekçi, nefer, çerakise ve gönüllüler yerleştirildi. 17 Kasım 1555'te vilâyetin topraklarını tespit edecek ve defterdarın yerini tutacak olan Ahmed Bey adlı bir «nazırı emval» tayin edildi. Habeş beylerbeyliği salyaneye bağlandığı için burada «dirlik» düzeni söz konusu olmadı.

1555 Yılı sonbaharında girişilen askerî hareketlerin ilk hedefi önemli liman şehri olan Massava ve çevresi idi. Hem karadan hem de denizden yapılan sefer sonucunda liman elde edildi. Başka bir harekât, daha güneyde kalan Tigre üzerine yapıldı; iç kısımdaki Debaroa şehri ele geçirildi. Bu şehir, Özdemir Paşanın daha sonraki hareketleri için bir üs oldu. Özdemir Paşa 1559 yılında ölünce oğlu Osman Paşa (öl. 1567) Habeş beylerbeyliğine getirildi. Yedi yıl bu

radyo ile haberleşme

alıcı belinograf

haberleşme

Foto. LAROUSSE

görevde kalan Osman Paşa, her türlü kabile saldırılarına karşı tedbir aldı. Habeş beylerbeyliği ile ilgili Osmanlı tarih kaynakları, bu tarihlerden sonrası için açık bilgi verememektedir. XVII. Yüzyılda Yemen'de Zaidî imamlarının hâkimiyeti dolayısıyle Habeşistan'da Osmanlı otoritesi zayıfladı ve hükmü altında sadece Jidde paşalığına bağlı olarak Massava ve Sevakin gibi kıyı şehirleri kaldı. XVIII.yy. da Kızıldeniz ticaretinin önemini kaybetmesi, Hicaz'da osmanlı idaresinin zayıflaması sonucunda eyalet mahallî otoritelere bırakıldı. Fakat Habeş eyaleti adı XIX. yy.da eyaletin Mısır'a bağlanmasına kadar devam etti. (M)

HABEŞÎ NEDİM, Bursa'da osmanlı saray teşkilâtının kuruluşunda görev alan ilk padişah nedimi (XIV. yy.) Yıldırım Bayezid zamanında 80 kadar Anadolu ve Rumeli kadısı rüşvet almak ve halka baskı yapmak yüzünden tutuklandı. Padişah bir ferman çıkartarak bunların Yenişehir'de bir evde yakılarak öldürülmesini emretti. Habeşî Nedim nükteli bir sözle padişahı yumuşatarak kadıların hayatını kurtarmıştır. (M)

HABEŞİSTAN, habeşçe **İtyopya** (yun. *Aithiopia*'dan), Kuzeydoğu Afrika'da devlet; Habeşistan imparatorluğu ile Eritre'yi Habeş imparatoru yetkisi altında birleştirir; Kızıldeniz, Fransız Somali'si kıyısı, Somali, Kenya ve Sudan ile sınırlıdır; 1 108 000 km²; 23 000 000 nüf. (1966). Başkenti *Addis Abeba* (468 000 nüf.). Başlıca şehri, *Asmara* (132 000 nüf.).

COĞRAFYA

● *Fizikî coğrafya.* Ülke dört bölgeye ayırdedilebilir: **1.** güneyden kuzeye doğru hafifçe eğimli olan galla-somali yaylası (Ogaden'de 1 200 m), yoksul ve tekdüze bir bölgedir; yağışlar düzensizdir; halkı göçebe hayvancılıkla geçinir; **2.** yayla kenarında kuzeyden batıya uzanan killi ve kalkerli kütleler dizisi ile yüksek bazaltlı yaylalardan meydana gelen güney kütle toprakları, verimli, yükselti sayesinde ılıman iklimli bir bölgedir. Vâdiler, Akdeniz bitkileri ve astropikal bitkiler tarımına elverişlidir; bu bölgede yabanî kahve yetişir; **3.** büyük Doğu Afrika hendeğinin bir kısmı olan orta hendek; bir göl çanakları dizisiyle (Zevay, Şala, Avasa v.b.) örtülüdür ve kuzeyde Avaş tarafından akaçlanır; hendeği takip eden Danakiller ovası yerkürenin en sıcak bölgelerindendir; **4.** asıl Habeşistan kütlesi, ulaşılması güç bir dağdır; çeşitli yükseltide (Semien'de ve Gocam'da 1 000-2 400 m) masa çeşitleri olan *amba*'lara, yüksek tepeler (Decen, 4 620 m; Kollo, 4 300 m) hâkimdir. Doğuda çıplak olan bu yüksek topraklar batıya doğru gidildikçe ormanlarla kaplanır. Bazı kısımlarında 300 m'ye kadar tarım yapılır; daha yüksek kısımlar hayvancılık bölgesidir. Bölgedeki birçok vâdi dağlar arasına sıkışmış olduğundan genellikle dar ve çok sıcaktır.

Kat kat üç iklim bölgesine üç ayrı hayat tarzı tekabül eder: **1.** *daga* (*dega*), 2 400 m yükseltinin üstündeki soğuk ama geceleri bazen don olayına rastlanmasına rağmen hayvancılığa elverişli bölgeleri kapsar; **2.** *Voinadaga* (*bağ dagası*), bölgelere göre 2 400 m'den 1 800 veya 1 500 m'ye kadar inebilen aracı bir kesim meydana getirir; yamaçların dik olduğu yerlerde rastlanmaz; özellikle habeşistan kütlesinin batısı ve güneyi ile güney kütlede görülür; akdeniz (bağ, yabanî zeytin ağaçları) ve astropikal (kahve, pamuk) iklim bitki örtüsünün yeraldığı bu bölge tarıma en elverişli kısımdır; **3.** 1 800 veya 1 300 m'nin altındaki topraklardan (galla-somali yaylası; Danakiller ovası; dağlık bölgeler arasındaki dar vâdilerin tabanları) meydana gelen *Kvolla* veya *Kolla* bölgesi; bitki örtüsü burada ya çok boldur veya hemen hiç yoktur; yağışlar sebebiyle sıcaklık hep 20°C'ın altındadır.

Ülkenin doğusunda yağmurlar yaz musonuna bağlıdır; çok güçlü bir buharlaşmanın etkisindedir ve yerleşik bir şekilde yaşamağa yeterli değildir (Avaş'ın aşağı vâdisi, Danakiller ovası, Ogaden). Tersine, batıda habeşistan kütlesinde ve merkezî kütlede yağışlar düzenli ve boldur (özellikle ilkbahar ve sonbaharda 1 m).

● *Beşerî coğrafya.* Habeş halkı karışıktır. Ülkenin iktisadî ve siyasî hayatında ağır basan Abisinyalılar (Tigreliler, Amharalar, Şoalar) azınlıktadır. Hemen hepsi hıristiyandır, müslümanlar daha çok Kuolla bölgesinde yaşamaktadır. Muşavva'nın dışında Eritre müslümanları dört gruba ayrılır: **1.** Soho'lar ile bunlara kaynaşarak XIV. yy.da müslüman olanlar; **2.** Sahel ve Anseba müslümanları; **3.** Barka müslümanları; **4.** Tigrili ili müslümanları.

Bazı müslüman habeş kabilelerinde müslüman halk hıristiyanların bayramlarına katılır, İslâmlığa uymayan bazı gelenek ve görenekleri sürdürür.

Habeşistan nüfusu, tarım ve ticaretle (özellikle Tigrelilerin elindedir) geçinir. Ordu, yönetim ve kilise bunların elindedir. Çobanlık veya çiftçilikle geçinen hamî asıllı Gallalar, yine hamî asıllı Danakillerle birlikte halkın yarısından çoğunu meydana getirir; çoğu müslümandır. Sidamalar yerleşik çiftçilerdir. Zenciler (nil asıllılar, Bantular) çeşitli topluluklar halinde dağınık yaşar, avcılık ve balıkçılıkla geçinir veya Abisinyalıların hizmetinde çalışırlar; çoğu köledir (veya eski köle). İkinci Dünya savaşından beri çok azalan asyalı ve avrupalılar özellikle şehirlerde (Addis Abeba, Diredeva, Harar, Gondar) toplanmıştır (Bk. HABEŞ *dilleri.*)

● *İktisadî coğrafya.* Habeşistan'ın başlıca gelir kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Habeşler çok ilkel usullerle tarım yapmalarına rağmen iyi çiftçilerdir: topraklar nadas ve otlak almaşmasıyle ekilir, derinlemesine sürülmez. Özellikle tahıl tarımı yapılır: durah, tef; ana besin maddesi olan ve kolay yetiştirilen, yağmurlara dayanıklı bir darı çeşidi (hektar başına 7-8 kental); hint darısı, mısır, arpa, buğday. Yabanî olarak yetişen kahve, tarım işletmelerinde de (çoğu ya imparatorun ya da yabancı şirketlerindir) yetiştirilir. Yağ çıkarılan bitkiler (nug) başlıca ihracat ürünleridir. Ayrıca Habeşistan'da meyve ve sebze de yetiştirilir: italyanlar rasyonel bir şekilde muz tarımına girişmişlerdi. Şekerkamışı tarımı da yaygınlaşmaktadır.

Hayvancılık çok önemlidir. Sığır, at ve katır özellikle soğuk bölgelerde (*daga*), deve güney ve güneydoğuda yetiştirilir; çeşitli koyun cinsleri ve keçiler ise iklimlere göre dağılır. Yeraltında çok miktarda maden filizleri bulunduğu sanılmaktadır: Tigre'de demir; Harar'da bakır, çinko, kurşun. Ama Harar'ın güneyine doğru inen ırmaklarda uzun süreden beri bilinen ve işletilen (Adola) altın dışında bu kaynakların hiç biri işletilmez. Enerji kaynakları azlığı hem işletmeyi hem de ülkenin sanayileşmesini engellemektedir. Ülkede sanayi faaliyeti olarak sadece Diredava'daki pamuk ipliği ve çimento fabrikası, Vonci şeker fabrikası, küçük besin sanayii tesisleri (un, bisküvi, bira fabrikası), sepi yerleri ve Eritre tesisleri sayılabilir. Tana gölünden çıkışında Mavi Nil'in sularından yararlanacak bir hidroelektrik tesis (uzun süreden beri incelemeler yapılmaktadır) kurulursa, ülkenin iktisadî hayatını değiştirebilir.

Sanayi eksikliğine ve yabancı sermaye bulunmamasına rağmen Habeşistan'ın malî durumu sağlamdır. İhracat (özellikle kahve [üretim 1959'dan itibaren iki kat artarak 1965'te 138 000 tona ulaştı], yağ çıkarılan bitkiler, kürk ve deri, balmumu ve bal) değer olarak ithalâttan (pamuklular, yünlü kumaş, otomobil, kauçuk ve petrol ürünleri, tezgâhlar) yüksektir. Ulaşım Cibuti'den itibaren demiryolu, Massaua ve Assab'dan (Eritre) itibaren kara yolu, Aden'den itibaren hava yolu ile sağlanır.

TARİH

Aksum krallığı. Güney Arabistan'dan Kızıldeniz'i geçerek gelen göçmenler burada Aksum krallığını kurdular. Bu göç bir askerî fetih hareketi sonunda değil de, Habeşistan'ın Kızıldeniz kıyılarına arap ticaret kolonilerinin yerleşmesi sonucu gelişti. Zamanla güçlenen bu koloniler iç bölgelere doğru yayılarak yaylanın kuzey bölgesinde hâkimiyet kurdular. Güney Arabistan'dan gelen göçlerin ne zaman başladığını kesin olarak bilmiyoruz. Haşebistan'da en eski Arapça yazıtlar Yeha'da bulundu, bunların M.Ö. V. yy.dan kaldıkları sanılmaktadır. Arap göçmenlerinin varlığı şuradan da anlaşılmaktadır: Yemenli Habeşîler ülkeye, Ge'ez'ler ise Aksum krallığının resmî dili olan samî köklü bir dile adlarını vermişlerdi.

Aksum krallığı da güney arap göçmenlerinin kurduğu bir konfederasyon görünümündeydi. Etimolojik olarak Samî ngş (vergi vermek) kökünden gelen nagaş ünvanı, belki de çeşitli göçmen gruplarının başında bulunan prenslerin hâlâ Arabistan yarımadasındaki eski yöneticilerine vergi ödemeleri dolayısıyle verilmiş olabilir. Daha sonra yaygınlaşan necaşi unvanı buradan gelir.

Habeş devleti Akdeniz'den Hindistan'a giden deniz yolu üstünde olduğu için, o devir için oldukça önem kazanmıştı. Mısır'da İskenderiye'nin kurulması, Büyük İskender donanmasının Yunan-Mısır kolonları kurmak için Kızıldeniz'in İran kıyılarında keşiflere koyulması, Kızıldeniz kıyılarında Hindistan'a giden gemiler için Yunan-Mısır pazar ve limanlarının ortaya çıkmasına yolaçtı. Habeş kıyılarında gelişen bu tür yerleşme noktalarının en önemlisi Adulis'ti (bugünkü *Zula*).

M. S. I. yy.dan kalma, yazarı bilinmeyen *Periplus Maris Erythraei* adlı eserde, Adulis açık liman olarak nitelendirilmekte, burada yunan ve romalı tüccarların yaşadığından sözedilmektedir. Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia* (Tabiat Bilimleri) adlı eserinde Annius Plocamus adlı birisinin Kızıldeniz'deki topluluklardan vergi toplamağa geldiğini ve sonunda Hint okyanusunda yakalandığı korkunç bir kasırga ile Seylan'a doğru sürüklendiğini anlat-

habeş alfabesi

1. TAKIM	2. TAKIM	3. TAKIM	4. TAKIM	5. TAKIM	6. TAKIM	7. TAKIM
ሀ ha	ሁ hū	ሂ hī	ሃ hā	ሄ hē	ህ he	ሆ hō
ለ ła	ሉ łū	ሊ łī	ላ łā	ሌ łē	ል te	ሎ łō
ሐ ḥa	ሑ ḥū	ሒ ḥī	ሓ ḥā	ሔ ḥē	ሕ ḥe	ሖ ḥō
መ ma	ሙ mū	ሚ mī	ማ mā	ሜ mē	ም me	ሞ mō
ሠ şā (sa)	ሡ şū	ሢ şī	ሣ şā	ሤ şē	ሥ şe	ሦ şō
ረ ra	ሩ rū	ሪ rī	ራ rā	ሬ rē	ር re	ሮ rō
ሰ sa	ሱ sū	ሲ sī	ሳ sā	ሴ sē	ስ se	ሶ sō
ቀ ḳa	ቁ ḳū	ቂ ḳī	ቃ ḳā	ቄ ḳē	ቅ ḳe	ቆ ḳō
በ ba	ቡ bū	ቢ bī	ባ bā	ቤ bē	ብ be	ቦ bō
ተ ta	ቱ tū	ቲ tī	ታ tā	ቴ tē	ት te	ቶ tō
ኀ ḫa	ኁ ḫū	ኂ ḫī	ኃ ḫā	ኄ ḫē	ኅ ḫe	ኆ ḫō
ነ na	ኑ nū	ኒ nī	ና nā	ኔ nē	ን ne	ኖ nō
አ 'a	ኡ 'ū	ኢ 'ī	ኣ 'ā	ኤ 'ē	እ 'e	ኦ 'ō
ከ ka	ኩ kū	ኪ kī	ካ kā	ኬ kē	ክ ke	ኮ kō
ወ ua	ዉ uū	ዊ uī	ዋ uā	ዌ uē	ው ue	ዎ uō
ዐ ʿa	ዑ ʿū	ዒ ʿī	ዓ ʿā	ዔ ʿē	ዕ ʿe	ዖ ʿō
ዘ za	ዙ zū	ዚ zī	ዛ zā	ዜ zē	ዝ ze	ዞ zō
የ ya	ዩ yū	ዪ yī	ያ yā	ዬ yē	ይ ye	ዮ yō
ደ da	ዱ dū	ዲ dī	ዳ dā	ዴ dē	ድ de	ዶ dō
ገ ga	ጉ gū	ጊ gī	ጋ gā	ጌ gē	ግ ge	ጎ gō
ጠ ṭa	ጡ ṭū	ጢ ṭī	ጣ ṭā	ጤ ṭē	ጥ ṭe	ጦ ṭō
ጰ p̣a	ጱ p̣ū	ጲ p̣ī	ጳ p̣ā	ጴ p̣ē	ጵ pe	ጶ p̣ō
ጸ ṣa	ጹ ṣū	ጺ ṣī	ጻ ṣā	ጼ ṣē	ጽ ṣe	ጾ ṣō
ፀ ḍa (ṣa)	ፁ ḍū	ፂ ḍī	ፃ ḍā	ፄ ḍē	ፅ ḍe	ፆ ḍō
ፈ fa	ፉ fū	ፊ fī	ፋ fā	ፌ fē	ፍ fe	ፎ fō
ፐ pa	ፑ pū	ፒ pī	ፓ pā	ፔ pē	ፕ pe	ፖ pō

İLE DAMAKSILAR

ቈ ḳua		ቊ ḳuī	ቋ ḳuā	ቌ ḳuē	ቍ ḳue	
ኈ ḫua		ኊ ḫui	ኋ ḫuā	ኌ ḫuē	ኍ ḫue	
ኰ kua		ኲ kuī	ኳ kuā	ኴ kuē	ኵ kue	
ጐ gua		ጒ guī	ጓ guā	ጔ guē	ጕ gue	

maktadır. Roma ile İran arasında ticaret alanında süregelen bu rekabet, Aksum krallarının M.S. III. ve VI. da İranlılara saldırma amacıyle Güney Arabistan'a çıkmalarına yolaçtı. İmparator Justinianus'un yönetimi sırasında meydana gelen iki olay bu milletlerarası rekabetin Habeşistan'ı nasıl etkisine aldığını gösterir: Tarihçi Procopius şöyle bir olay anlatmaktadır; imparator, Aksum kralına bir elçi yollayarak Hindistan'daki Habeş tüccarlarının Çin'den getirilen ipeklerden bol miktarda alarak bunları romalı tüccarlara satmalarını ister. Böylelikle İranlıların veya müttefiklerinin Çin'den ipek almaları ve hammadde stoklarını arttırmaları önlenecekti. Justinianus'un elçisi Julianos bu amaçla Habeş kralı ile bir anlaşma yapar. Fakat İranlıların karşı tedbirlerle Hindistan ipek pazarını tekellerine almaları üzerine anlaşma sonuçsuz kalır. Diğer olay da yunanlı rahip Kosmas İndikopleustes tarafından anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre Adulis'li bir tüccar olan Sopatros, Seylan kralı önünde yapılan bir tartışmada nomisma'nın (Romalıların altın parası) miliaresion'dan (gümüş İran parası) çok daha değerli olduğunu savunuyor. Tarih boyunca Akdeniz ülkeleriyle Habeşistan arasındaki en sıkı bağlardan biri olan ve habeş kültürüne özellikleri kazandıran Hıristiyanlık, Kızıldeniz limanlarına yerleşen yunan ve romalı tüccarlar sayesinde ülkeye yayılmağa başladı. Rufinus'un *Historia Ecclesiastica*'sında anlatıldığına göre (M.S. IV. yy.ın ikinci yarısı) Hıristiyanlığı habeşli yöneticiler arasında ilk yayan Aziz Frumentius oldu. Aziz Frumentius IV. yy.ın ilk yarısında kral Ezana'nın yönetimi sırasında, bir ticaret gemisiyle doğum yeri olan Suriye'den Hindistan'a giderken esir alınarak Habeşistan'a getirilmişti.

Eski habeş edebiyatının büyük kısmı Yunanca kitapların tercümelerinden meydana gelmedir. Ayrıca Aksum kralları resmî beyanatlarında ikinci dil olarak Yunancayı kullanıyorlardı. Buna karşılık, Aksum krallığından kalma dikilitaşların üstünde Güney Arabistan'a has bazı şekiller bulundu. Habeş monolitik kiliselerinde ve ticaret hayatında kullanıldıkları kelimelerde çeşitli işlerde kullanılan malzemede de hint etkisi görülür.

M.S. VI. yy.ın ikinci yarısıyle VII. yy.ın başlarında Aksum krallığı çökmeğe başladı. Roma imparatoru Justinus I'in İranlılara karşı açtığı savaş sırasında Aksum kralı Kaleb, Yemen'i istilâ etti ve oradaki arap hükümdarını haraca bağladı. Bunun sebebi Nagran'daki (Yemen) hıristiyan topluluğunu Yemen kralının baskısına karşı korumaktı.

Hz. Muhammed zamanında ticarî hayatı gelişen Mekke için Habeşistan ayrı bir önem kazandı. Bu yüzden İslâmlığı kabul eden mekkelilerden bir kısmı, Habeşistan'a göçtüler. Bir söylentiye göre, halife Ömer bu kıyılara küçük bir deniz kuvveti gönderdiyse de başarıya ulaşamadı (641). Arap tarihçileri uzun süre bu ülke hakkında değişik ve çok az bilgiler vermişlerdir. Habeş hükümdarlarının metropolit yahut abûna istemek için Mısır sultanlarına yazdıkları mektuplardan, özellikle, Adal'daki müslüman devletlerle ilgili bilgi edinilmektedir. Habeşistan Arap hâkimiyetine geçtikten bir süre sonra Yemen'deki habeşli kumandan Ebrehe bağımsızlığını ilân etti. Marib'de (Yemen) bulunan yazıtlardan anlaşıldığına göre Ebrehe birçok zaferden sonra Mekke'ye de bir sefer yaptı, ama, Kur'an'da sözü edilen bu sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Sonunda, Kızıldeniz'in iki yakasının Bizans müttefiklerinin elinde olmasını istemeyen İranlılar, duruma müdahale ettiler ve yaklaşık olarak 572'de Arabistan'daki Habeş yönetimine son verdiler.

Zague ve Salomon hanedanı: Bu dönemde Habeş krallığı Kızıldeniz yöresinde ve Atbara ırmağı vâdisinde yayılmıştı. Denize doğru genişleme imkânı İslâmiyetin gelişmesiyle azalınca Aksum krallığı ister istemez güneye doğru genişlemek durumunda kaldı. Bu krallığın içindeki afrikalı unsurların kuvvetlenmesine yolaçtı. ve bir çöküş döneminden sonra yerli bir hanedan, agau menşeli Zague'ler yönetimi ele geçirerek başkenti Aksum'dan o zamanki adı Roha olan bir başka şehre taşıdılar. Zague hanedanına bağlı kralların tahta çıkış tarih ve sıraları belli değildir. Bu hanedandan üç kral ve bir kraliçeye Habeş kilisesi «aziz» unvanını vermişti. Bu krallar Yemrehanna Krestos, Na'akueto la - Ab ve Lalibela; kraliçe ise Maskal Kebra idi.

Lalibela, XIII.yy.ın başında hüküm sürdü, Monolitik kiliseleri, özellikle Roha'dakileri onun yaptırdığı söylenir. Roha, daha sonra Lalibela adını aldı. 1270'te Zague hanedanı iktidardan düştü, yerine Salomon hanedanı geçti. Bu hanedanın kurucusu efsaneye göre Süleyman ile Saba melikesinin oğlu Menelik I idi.

Salomon'ların ilk kralı Yekuno Amlak'a, Zagrue'ları yenmek için Amhara eyaleti halkının yardımıyle birtakım manastırlar yardım etti. Bu manastırlar büyük ölçüde siyasî bir etkinlik kazandılar. Böylece güneye doğru yeni bir ilerleme başlarken işbaşına gelen krallar ruhban sınıfına ayrıcalıklar tanımak zorunda kalıyorlardı. Habeşistan'ın güneyinde yer alan müslüman devletlerle olan çekişmeleri de bu akımı hızlandırdı.

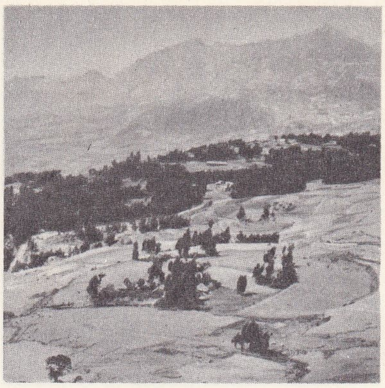
Debra-Sina dağı

HABEŞİSTAN haritası

Müslüman vaizlerle birlikte Arabistan'dan gelen yeni bir göçmen dalgası, Kuzeydoğu ve Güney Habeşistan'daki pek çok pagan kabilenin Müslümanlığı kabul etmesine yolaçtı. Bir yandan da Arabistan ile olan ilişkilerin gelişmesi Güney Habeşistan'da genellikle birbirinden bağımsız çeşitli sultanlıkların kurulmasını sağladı. XIII. yy.da, bütün bu sultanlıklar atalarının arap Mahzumî soyundan geldiğini ileri süren prenslerin yönettiği Şoa sultanlığına bağlıydılar. Şoa'nın son Mahzumî sultanı, 1285'te, Şoa'nın hemen doğusunda yerleşmiş olan İfat sultanı Ali İbn Valaşma'ya yenildi. Müslüman Habeşistan'ın yönetimi bundan sonra halife Ali'nin kardeşi Akil İbn Ebi Talib'in soyundan geldiklerini ileri süren İfat sultanlarının eline geçti. İfat'ların zaferi hıristiyan Habeşistan karşısında müslümanların ilerleyebilmesini sağladı. Müslüman sürgünleri koruyan Salomon'ların da Zague'lerin yerine geçmesi bu ilerlemeyi kolaylaştırdı.

Hıristiyan Habeşistan ile müslüman komşuları arasındaki savaş iki yüz elli yıl kasürdü. Krallık tutanaklarına geçen ilk olaylardan biri İfat sultanı Sabreddin'in 1332'de Habeş kralı Amda Seyon I'e («Sion sütunu») [1314-1344] karşı giriştiği saldırıdır. Sabreddin yenilerek hıristiyan krala esir düştüyse de kardeşi Cemaleddin ve Kadı Salih yönetiminde birleşen müslüman prensler, yeniden habeş ordusuna başkaldırdılar. Das yakınlarında başlayan savaş Amda Seyon'un kesin zaferiyle sona erdi. Müslümanlara karşı yapılan bu savaşı, «necaşi»nin saray tarihçisi habeş edebiyatının en iyi eserleri arasında yer alan bir tutanakta anlatır. Daha sonra İfat'a karşı Davit I (1382-1411) ve İshak (1414-1429) savaştılar. Davit I güneydoğu yönünde ilerledi, Sultan Hakkaddin'in ordusunu bozguna uğrattı, kendisini de savaşta öldürdü. 1415'te Sultan Saadeddin'i yenerek öldüren İshak ise Aden kör-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

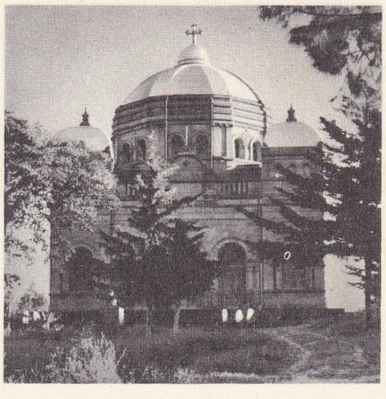
Addis Abeba'da Menelik'in türbesi

fezindeki Zeyla'ya kadar ilerledi. Bu savaşlardan sonra İshak'ın zaferi asker türkülerine konu oldu. Öte yandan Sultan Saadeddin de müslümanların gözünde bir kahraman haline geldi. Geleneklere bağlı bölgelerde Saadeddin'in zaferleri bugün de kutlanmaktadır.

1425-1432 Yılları arasında Cemaleddin II, Zayla devletini hâkimiyeti altına aldı. İlk adı Adal, gerçek ismi Zayla olan devlet, Hakaleddin II zamanında (1265/1366-1374/1375) Avfât (İfat) prensliğinden doğdu. Devletin ilk hükümdarı Ömar Valaşma'dır (1260). Eski Adal, yapılan savaşlar sonucu tamamen yıkıldı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda müslümanlar Habeşistan'ın iç bölgelerine kadar sokuldular. Süleyman sülâlesinin ilk hükümdarı Yekuna Amlâk (1270-1285) bunları dinlerini değiştirmeğe zorladı. Bu yüzden, XV. yy.ın sonlarına kadar süren, savaşlar oldu. Davit I'in oğlu Zara Yakub (1434-1468) Habeş tarihinin en önemli kişilerinden biridir. İlk işi kilise gibi nazik bir meseleyi ele almak oldu. Salomon hanedanının tahta çıkmasında manastırlar önemli rol oynamışlardı. Bu sebepten papazların nüfuzu çok artmıştı. Derebeylerin yanına kendi adamlarını yolluyor, kimin tahta çıkacağını kararlaştırıyor, bazen de tahttaki krala karşı açıkça savaşıyorlardı. Ayrıca saraydaki din adamlarıyle manastırlar birbirlerini çekemiyordu. Saraya bağlı din adamları, kralın ordugâhındaki küçük kiliselerde savaş ve barış zamanlarında görev alan papazlardı. Kilise çeşitli güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu: tayini Mısır'dan yapılan metropolite karşı yerli din adamları cephe alıyorlardı. Özellikle kuzey eyaletlerinde kiliseye karşı tarikatlar türemişti, güneyde ise pagan töre ve inançlar sürüp gidiyordu. Zara, Yakub, kilisede bazı önemli reformlar yaptı: sert tedbirler alarak yolsuzlukları önledi, kiliseye cephe alan tarikatların ve pagan inançların çürütülmesi ve din dışı ilân edilmesi amacıyle *Işık Kitabı, Doğuş'un Kitabı* gibi eserlerin hazırlanmasını sağladı.

imparator Menelik

Zara Yakub'un yönetimi sırasında İfat sultanı Badlay İbn Saadeddin Habeşistan'a saldırdı. Egubba yakınlarında, Doğu Şoa'da (1445) yapılan savaşta Badlay yenildi ve öldürüldü. Bu kesin yenilgi, İfat sultanlığının çökmesine ve müslüman Habeş devletleri üstündeki hâkimiyetin Valasma hanedanından Adal Sultanına geçmesine yolaçtı.

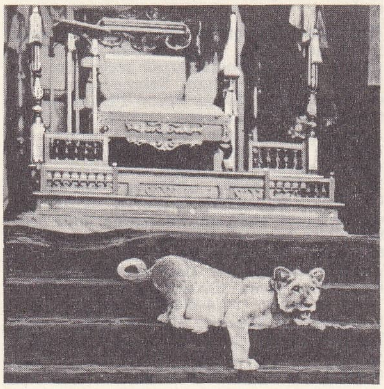
necaşi tahtı basamaklarda Juda aslanı amblemi, aslan yavrusu

XVI. yy.da necaşi Lebna Dengel [1508-1540] zamanında müslümanlarla savaşıldı. Müslüman sultanlığın başkenti 1520'de Adal'dan Harar'a nakledilmiş ve Harar'lı bir kumandan olan Gran, yani müslümanların Sahib ül-feth (fatih) diye adlandırdığı Ahmed İbn İbrahim, sultanlığın başına geçmiş, eski Valasma hanedanından Ebu Bekir İbn Muhammed'i resmen hükümdar olarak tanımış ve kendisi imam sıfatını almıştı. Ahmed ibn İbrahim 1530 - 1531 yıllarında ülkeyi müslüman yönetimi altına almak ve ülkeye İslâmiyeti kabul ettirmek gerekçesiyle hıristiyan Habeş krallığını istilâ etti. İstilâ hareketi başarılı oldu ve Şimbira Kure zaferinden sonra müslümanlar Habeş yaylasının büyük bir kısmını ele geçirdiler. Kutsal yerlerde Debra Libanos ve Aksum yakıldı, 1540'ta L. Dengel'in ölümü üzerine Galavdevos geçtiği zaman hıristiyan Habeşistan büyük tehlike içine düşmüş bulunuyordu. Bu arada Portekiz, Hindistan'daki çıkarlarını korumak için Mısırlılarla Venedikliler arasında Kızıldeniz'de süregelen rekabeti denetlemeye başladı; bu sebeple XV. yy.ın sonlarında ve XVI. yy.ın başlarında Habeşistan'a birçok elçi gönderdi. Selim I'in 1517'de Mısır'ı ele geçirmesi ve Yemen'de Türklerden yardım alan Gran'ın Habeşistan'da büyük başarılar kazanması Kızıldeniz yolunun kaçınılmaz olarak müslümanların eline geçeceğini gösteriyordu. Hindistan'daki

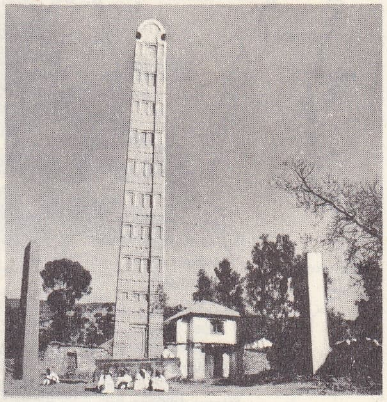
Aksum dikilitaşı

Portekiz valisi Estevam da Gama buraya bir öncü kuvvet yolladı. Bunlar 1541'de Massava'da karaya çıktılar. Valinin kardeşi Christovam da Gama'nın yönetimindeki portekiz ordusu da müslümanlara karşı çarpışan Galavdevos'un kuvvetlerine katıldı. Christovam da Gama esir düştü ve 1542'de öldürüldü, fakat birkaç ay sonra portekiz ve habeş kuvvetleri Tana gölü yakınlarında müslümanları yendiler. Gran, savaşta öldürüldü. Bu zafer bir süre için Harar sultanlığını zayıflattıysa da, 1551'de yeni bir önder, Nur İbn Mücahid başa geçti. Böylece hıristiyan Habeşistan yine iki taraftan sıkıştırılmış oluyordu: kuzeyde, 1557'de Yemen valisi Özdemir Paşa yönetimindeki Türkler Massava'yı ele geçirmişlerdi. Güneyde ise Gran'ın dul karısı ile evlenen Nur ibn Mücahid öç almağa ant içmişti. Türkler 1558'de geri çekilmek zorunda kaldılarsa da Nur, 23 mart 1559'da necaşi Galavdevos'u öldürdü ve başını zafer işareti olarak Harar'a götürdü. 1567'de ölen Nur'un Harar'daki mezarı habeşistanlı müslümanlar için bir hac yeri oldu.

Bu uzun çatışmadan hem müslümanlar, hem hıristiyanlar oldukça yorgun çıktılar ve kısa bir süre sonra güneyden gelen yeni istilâcıların saldırısına uğradılar. Bu istilâcılar daha önce güney Somali'deki Juba ırmağı havzasında ve Kenya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan Galla'lardı.

Galla istilâsının bir sonucu olarak habeş krallığının merkezi, savunma imkânları daha fazla olan, kuzeydeki Gondar bölgesine nakledildi. Aynı sebeple, 1577'de güneydeki müslüman devletinin başkenti de, Hassa'dan daha alçak bölgedeki Aussa'ya nakledildi.

Bütün bu tarihî gelişim süresince Müslümanlık ülkenin yalnız kıyı bölgelerine değil Habeşistan içlerine kadar yayıldı. Bu yayılma XVIII. yy.da da yoğunlaştı ve birçok kabile islâm dinine girdi. Dinin Habeşistan'da yayılıp tutulmasında ticaret çok etkili oldu. Bu ülkeye giden ticaret yolları islâm ülkelerinden geçiyordu, bu yüzden İslâmlığı kabul edenler ticarî yönden bir çeşit imtiyaza kavuşarak zenginleşiyorlardı. Bu dönemde Habeşistan ile batı dünyası, özellikle Portekiz ve Papalık arasındaki ilişkiler sıklaştı. Habeşistan'da Müslümanlığın gelişmesi, Roma Katolik kilisesini Habeşistan kilisesiyle birleşmeğe zorladı. Misyonerlerin getirdiği yeni görüş ve metotlar, habeş edebiyatını derinden etkiledi, eski habeş dili olan Ge'ez'in yanında amharic dilinin kullanılmasına yolaçtı. Galla akınları ve taht kavgaları sonunda dağılan devleti, Theodoros II adı ile tahta çıkan (1855) Kassa, bugünkü birliğine kavuşturdu.

Theodoros II (1855-1868), Habeşistan'da anarşinin sürüp gitmesinde çıkarı olan birçok güçlü derebeyi ile savaştıktan sonra tahta çıktı. İlk işi 1853'te saray nazırı Begember'li Ali'yi devirmek oldu. Ali Galla şeflerinden sonuncusuydu. İktidar, saray nazırlığı yapan bu şeflerin elindeydi ve kral bir kukla olmaktan öteye gidemiyordu. Theodoros II daha sonra 1854'te başarıyle biten bir sefer sonunda Tigre prensi Ubye'yi devirdi. XIX. yy.da da İslâmlığın ülkede yayılmaması için Mısır hıdivleriyle birkaç kere savaştılar. Kral Yohannes, askerî başarılarından sonra 1880'de müslümanları ya hıristiyan olmağa yahut ülkeden çıkmağa zorladı. Bu tutum da pek etkili olmadı, müslümanlar Habeşistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşamağa devam ettiler. 1855'te Aksum'da necaşi olarak taç giydikten sonra, güneye döndü. Vollo da pek çok müslümanı vahşîce öldürttü.

Daha sonra Salomon hanedanından Şoa kralı Haile Malakot'a saldırdı. Haile Malakot bu savaş sırasında öldü (1865) ve Şoa II Theodoros II'ye teslim oldu. Theodoros Malakot'un oğlu Menelik'i ele geçirip rehine olarak alıkoydu. Fakat bütün bu başarılar kurulmağa başlayan merkezî otoriteye karşı bölge şeflerinin birbiri ardından ayaklanmalarına engel olamıyordu. Bu durum karşısında çileden çıkan Theodoros, zulmünü arttırıyordu. Asıp kesmeler, işkenceler almış yürümüştü; esirlere ve ailelerine işkence yapılıyor, köyleri yakılıp yıkılıyordu. Halkı tarafından nefret edilen Theodoros, derebeylerin desteğinden de yoksundu. Napier'in saldırısına uğrayınca (1868 nisanında), Magdala'daki kalesinde intihar etti.

Theodoros'un tek oğlu olan Alamayahu İngiltere'de bulunuyordu. İngiliz kuvvetlerinin de ülkeden çekilmesinden sonra üç kişi arasında taht kavgası başladı. 1872'de Tigre reisi Kassa mücadeleyi kazandı ve IV. Johannes adıyle Aksum'da taç giydi. Johannes'in ilk işi derebeylerini krala bağlanmağa zorlamak oldu. Bu durum karşısında, 1865'te Theodros tarafından kapatıldığı kaleden kaçarak Şoa kralı olduğunu ilân eden Menelik ile Gojam kralı Takla Haymanot ile Johannes'in arası açıldı. Johannes bu iki düşman arasında çıkan kavgalardan yararlandı. Fakat baskı altına alınan bu şefler yeniden bağımsızlıklarını elde etmek için ayaklandılar. Menelik, 1879'da Johannes'in Şoa'ya karşı açtığı bir seferden sonra bağımlılığı kabul ettiyse de kısa bir süre, hem Şoa krallığını yeniden ele geçirmek, hem Salomon henadanı adına Johannes'in de tacına sahip olmak amacıyle harekete geçti.

Dış ilişkiler bakımından da Habeşistan tehlikelere çevrilidi. Massava'da üslenmiş olan bir mısır ordusu Habeş yaylasını ele geçirmek istiyordu. Fakat Johannes 1876'da Mısırlıları Gura'da yendi. Bir başka tehlike de Mehdi'nin Sudan'da başa geçmesiyle belirdi. Mehdi'ye bağlı şefler Batı Habeşistan'ın içlerine (Gondor'a) kadar uzanan akınlar yapmağa, ülkeyi yağma etmeğe başladılar. Beri yandan, 1869'da Süveyş kanalının açılmasıyla Kızıldeniz tekrar Hindistan'a giden en kısa deniz yolu haline gelmişti ve rakip avrupalı güçler burada

Foto. Mueller - Caméra, Almasy, Viollet, Doresse (LAROUSSE)

nüfuz kazanmak için çekişiyorlardı. İngiltere ile Fransa Somaliland'a yerleştiler. 1869'da Assab körfezini ele geçiren İtalya, yerli reislerle bir özel italyan şirketi arasında yapılan anlaşmadan sonra, 1885'te, Massava'yı işgal etti. Bunu, İtalyanların içerilere doğru ilerlemesi izledi. Johannes, Massava'nın batısındaki alçak düzlüklerde bulunan habeş ordusunun başına geçtiyse de Saati'deki italyan kalesine saldırmamağa karar verdi. Oysa kumandanlarından biri (Alula), Dogali yakınlarındaki bir italyan birliğini 1887'de yenmişti. Bu arada Menelik, Şoa krallığını yeniden ele geçirmişti. 1872'de kendisiyle görüşmelere başlayan italyanlar da bu durumda kendisiyle olan anlaşmalarını yenilediler. Johannes'in Menelik ile savaşmağa hazırlandığı bir sırada Batı Habeşistan'a bir mehdi ordusu saldırdı. Müslümanların ilerlemesine engel olmak isteyen Johannes 1889'da Metamma savaşında öldürüldü. 1889'da Menelik Habeşistan imparatoru olarak taç giydi, böylece Salomon hanedanı yeniden işbaşına gelmiş oldu. Menelik'in tahta çıkması sırasındaki gevşeklikten yararlanan İtalyanlar Keren ve Asmara'yı işgal ettiler. 1 Ocak 1890'da İtalya'nın Kızıldeniz üstündeki isteklerinin gerçekleşebilmesi için Eritre kolonisi kuruldu. 1895'te İtalya ile Habeşistan arasında savaş çıktı. İtalyanlar yenildi ve 1896 ekiminde imzalanan Addis Abeba antlaşmasıyle Uccialli antlaşması yürürlükten kalktı, barış sağlandı ve İtalya Habeşistan'ın bağımsızlığını tanıdı.

Johannes IV'ün yönetimi sırasında birbirine rakip iki derebeyi olan Şoa'lı Menelik ile Gojam'lı Takla Haymanot, Galla ve Sidama halklarının yaşadığı Güney ve Batı Habeşistan'ı ele geçirmeğe çalışmaktaydı. 1882'de Mavi Nil'in güneyindeki bölgelere doğru ilerlemek isteyen Takla Haymanot'u, rakibi Menelik, Embabo'da yendi. Bu zaferden yararlanan Menelik, tecrübeli ve becerikli teğmenlerinin sayesinde Güney ve Batı Habeşistan'daki Galla ve Sidama bölgelerini hâkimiyeti altına aldı.

Menelik amaçlarına ulaşmak için Habeşistan ile ilgilenen Avrupa'lı güçler arasındaki rekabetten de yararlandı. 1894-1908 Arasında Habeşistan Avrupa yönetimi altında bulunan komşu ülkelerle arasındaki sınırları belirlemek üzere İngiltere, Fransa ve İtalya ile antlaşmalar imzaladı.

Menelik 1913'te öldü, yerine Lic İyasu geçti. Lic İyasu daha taç giymeden müslümanlardan ve o zamanlar Türkler ile ittifak halinde olan itilâf kuvvetlerinden yana olduğunu açıkça belli etti. Bu sebeple 1916'da birçok kilise ve yüksek dereceli yönetici onu devirerek Menelik'in kızı Zavditu'yu imparatoriçe ilân ettiler. Tafari ise (hıristiyan adıyle Haile Selasiye veliaht oldu. Lic İyasu ve taraftarlarının yenilgisi ile biten bir çatışmadan sonra ülkede bir süre barış hüküm sürdü. 1924'te veliaht ülkenin yabancı güçlerle olan ilişkilerini düzeltmek amacıyle Avrupa, Mısır ve Filistin'e geziler yaptı. Fakat 1925'te imzalanan bir İngiliz - İtalyan ortak antlaşması İtalyanlara Batı Habeşistan'da bir iktisadî faaliyet alanı tanıyordu. İngilizlerin Habeşistan'ın Tana gölüne bir baraj yaptırarak Mısır ve Sudan'a su sağlamasını öngören isteğini, İtalyanlar diplomatik yönden desteklemeği kabul etmişlerdi. Habeşistan bu antlaşmaya karşı Milletler cemiyetine başvurdu. Bu durum söz konusu ülkeler arasındaki ilişkileri gerginleştirdiyse de, İngiltere'nin baraj projesinden vaz geçmesi, İtalya'nın da, havayı yumuşatmak için bir dostluk antlaşması imzalamak istemesi üzerine, 1928 ağustosunda ilişkiler normale döndü. Ayrıca Assab limanında (Eritre'de) bir bölge serbest şehir olarak ilân edildi ve bu bölgenin Orta Habeşistan'daki Dase'ye kara yolu ile bağlanması kararlaştırıldı.

Aradan birkaç ay geçtikten ve yönetici derebeyler başarısız bir darbe teşebbüsünde bulunduktan sonra imparatoriçe Zavditu, veliaht Tafari'yi tam yetkili necaşi ilân etti. 1930 Nisanında yaşlı imparatoriçenin ölümünden sonra 2 kasımda, necaşi, Haile Selasiye adıyle taç giydi. Bu sıralarda Assab-Dase kara yolu yüzünden çıkan anlaşmazlıklar ve Eritre ile Somali sınırlarındaki olaylar İtalya ile olan ilişkilerin bozulmasına yolaçmıştı. 1934 Aralığında bir ingiliz-italyan heyeti İngiliz Somali'sine bağlı kabilelerin, Habeşistan ile İngiliz ve İtalyan Somaliland'ının sınır boylarındaki çayırlardan yararlanıp yararlanamayacağını araştırıyordu. Valval'daki italyan birliğinin bulunduğu yerde, habeşli delegelerle italyan subayı arasında Valval kuyularının mülkiyeti konusunda tartışma çıktı. Bunun üzerine ingiliz delegasyonu üssüne döndü, fakat habeş heyetinin yanındaki birliklerle italyan somali birlikleri, habeşler kuzeye doğru çekilmek zorunda kalıncaya kadar savaştılar. İtalya bu olaydan dolayısıyle doğan zararın tazmini için Habeşistan'a oldukça ağır şartlar ileri sürdü. Habeş hükûmeti yeniden Milletler cemiyetine başvurdu ve 1928 İtalya-Habeşistan antlaşması şartlarına uygun olarak bir hakem heyeti seçildi.

Hakemler çalışmalarını 3 eylül 1935'te bitirdiler ve iki tarafın da Valval olayından dolayı suçlanamayacağı yargısına vardılar. Fakat İtalyanlar 3 ekimde Eritre ve Somaliland sınırlarında Habeşistan'a karşı bir askerî harekâta giriştiler. Milletler cemiyeti İtalya'ya iktisadî açıdan baskı yapılması kararını aldı. İtalyanlar kısa bir süre içinde Kuzey Habeşistan'daki Adwa ve Makale'yi işgal ettiler. İki tarafın da birkaç ay hazırlanmasından sonra, habeş ordusu 31 mart 1936'da Ashangi gölü yakınındaki Mai Cheo'da mareşal P. Badoglio kumandasındaki italyan ordusuna saldırdıysa da yenilgiye uğradı. Badoglio, 5 mayısta Addis Abeba'ya girdi. İmparator Haile Selasiye, Cibuti'den geçerek önce Kudüs'e oradan Cenevre'ye gitti ve Milletler cemiyetinde konuşarak ülkesinin durumunu anlattı. Fakat İtalya'ya yöneltilen suçlamalar destek bulmadı. Tam tersine, Milletler cemiyeti, İtalya'ya yapılan iktisadî baskının kaldırılmasına karar verdi.

Böylece Habeşistan Eritre ve İtalyan Somaliland'ı ile birlikte İtalyan Doğu Afrika'sının bir parçası haline geliyordu. İmparator İngiltere'ye sığındı. İtalya yol yapımı, tarımsal ve iktisadî kalkınma konusunda bir program uygulamağa başladı. Fakat işgal kuvvetlerine karşı başlayan direnme eylemleri gittikçe gelişti. Önce Batı Habeşistan'da İmru yönetiminde başlayan direnme, daha sonra Gojam ve Şoa'da da, Ababa Aragavi yönetiminde hızlandı. 1937 Şubatında Addis Abeba'da italyan genel valisi mareşal Rodolfo Graziani'ye yapılan başarısız bir suikast teşebbüsü kanlı bir baskı döneminin başlamasına yolaçtı. Aosta dukası, Graziani'nin yerine 1937 kasımında genel vali olunca baskı biraz hafiflediyse de, direnme özellikle Kuzey Şoa'da devam etti.

İtalya İkinci Dünya savaşı sırasında batılı müttefiklere karşı savaş ilân edince Haile Selasiye İngiltere'den Hartum'a (Sudan) geçti ve İtalyanlara karşı direnenlerle ilişki kurdu. İngilizler Doğu Afrika'da 1941 başlarında saldırıya geçti. İtalyanlar Eritre'de, Keren'de ve Amba Alagi'de yenildiler, burada Aosta dukası da esir düştü. İtalyanlar Gondor'da da yenildikten sonra Addis Abeba işgal edildi. Haile Selasiye 5 mayıs 1941'de geri dönerek tahtına oturdu. Paris'te 1947 şubatında imzalanan barış antlaşmasıyle İtalya, Habeşistan üstündeki bütün isteklerinden vaz geçti. 1950'de Birleşmiş Milletler «Eritre'nin muhtar bir birlik olarak Habeşistan ile federasyon kurması» kararını aldı. Bu karar 1952'nin eylülünde gerçekleştirildi.

Haile Selasiye yeniden tahta çıktıktan sonra, modernleşme yolunda, siyasal, toplumsal reformları ihtiva eden bir program uygulamağa başladı. Parlamenter bir rejim kurdu, derebeylik sistemini kaldırdı. Yabancı ülkelerle ticaret antlaşmaları yapıldı. Habeşistan Birleşmiş Milletler çalışmalarına katılmağa başladı. 1951'de Kore'ye asker, Kongo'ya da 1960'ta Habeşistan'ı temsil eden bir heyet gönderildi.

29 Kasım 1954'te imzalanan bir antlaşmayle, 1941'den beri İngiliz Somaliland'ının yönetiminde olan Ogaden bölgesindeki Haud, Habeşistan'a bırakıldı. Bu bölgenin yönetimi 1 mart 1955'te Habeşistan'a geçti. 1897'de yapılan bir İngiliz-Mısır anlaşmasıyle bu bölgedeki çayırları kullanma hakkı Somalili kabilelere bırakılmıştı. Yeni kurulan Somali cumhuriyeti ile Habeşistan arasındaki görüşmelerde gerek çayırlar konusu, gerek eski İtalyan Somali'si ile Habeşistan arasındaki sınırların tespiti meselesi ele alındı.

İmparatorun Brezilya (aralık 1960) yolculuğundan yararlanan İmparatorluk Muhafız birliği, kanlı bir hükûmet darbesiyle tahta, veliahtı çıkarmayı denedi. Devamlı ordunun müdahalesi ve Haile Selasiye'nin hemen geri dönmesi durumu düzeltti.

İç planda Haile Selasiye başbakana, imparatora ve meclise karşı sorumlu olan kabine üyelerini tayin etme hakkını vererek rejimi liberalleştirdi (3 mart-1966). 11 Nisan 1996'da kurulan yeni hükûmetin başkanı T. Aklilu Habte-Wold'dur.

HABEŞİSTAN armas**ı**

Habeşistan'ın müslüman Eritre'ye karşı takındığı tavır ve İsrail'e karşı güttüğü siyaset, arap ülkelerinin Habeşistan'ı tenkit etmelerine yolaçtı. 1967 Nisanında Addis Abeba'da öğrenciler yeni çıkan bir kanunu protesto amacıyle gösteriler yaptılar. Haile Selasiye de Eritre'de olay çıkaran milliyetçileri dışarıdan yardım almakla suçladı.

1967'de Somali ile Habeşistan arasında sınırdaki gerginliklere son vermek üzere bir antlaşma imzalandı.

18 Şubat 1969'da kabinede bazı değişiklikler yapıldı, 13 eylül 1969'da «Eritre» Arap Kurtuluş cephesinden olduklarını söyleyen

1896 yenilgisini hatırlatan 1935 zaferini ebedîleştiren anıtın, general De Bono (at üzerinde) huzurunda Adua'da açılış töreni («Illustration»dan)

üç kişi Addis Abeba'dan Cibuti'ye giden bir habeş uçağını kaçırmak istedilerse de benzin yetersizliğinden Aden'e inerek tutuklandılar.

9 Haziran 1970'te Habeşistan ile Kenya sınırını tespit eden bir antlaşma imzalandı. (L)

HABEŞİSTAN maymunu blş. i. Zool. Bk. MAYMUN.

Habeşistan seferleri. Bk. İTALYA - HABEŞİSTAN SAVAŞLARI.

Habeşistan Yıldız nişanı, beş rütbeli habeş nişanı. Mavi, sarı, yeşil ve kırmızı dört yollu dikey şeritle takılır. (L)

HABHAB i. (ar. *ķabķāb*'dan *habhāb*). *Esk.* Bir çeşit ayakkabı, takunya, nalın. ‖ Cambaz ayaklığı.

◆ **Habhabî** sıf. *Esk. Mec.* Boş gezen, haylaz. (M)

HABIT sıf. (ar. *hubūṭ*'dan *hābıṭ*). *Esk.* Düşen, aşağıya inen. (M)

HABİB sıf. (ar. *ḥubb*'dan *ḥabîb*). *Esk.* Sevgili, sevilen: *Sen ben dediğim ḥabîb imişsin / Derd-i dilime tabîb imişsin* (Fuzulî). ‖ Dost. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Ḥabîb-i Hudâ* (veya *Ḥabîb-i kibriyâ, Ḥabîbullâh*) («Allah'ın sevdiği kimse»), Hz. Muhammed.

◆ **Habibe** sıf. *Esk.* Habîb'in dişili. ‖ İ. Kadın adı. (M)

HABİB bin MESLEME, Muaviye'nin kumandanlarından (716 ?-Ermeniye 670). Fihr kabilesindendir. Muaviye'nin hemen hemen bütün savaşlarına katıldı. Bizans'a karşı girişilen seferde bulundu. Bu seferde büyük başarılar gösterdi. Son görevi Ermeniye valiliğiydi. (M)

HABİB EFENDİ, Bosna mollası (öl. 1637). Bosna'dan gelen Habib Efendi bir süre son-

Haile Selasiye I

X.

Leutharius I
(Garda gölü - öl. 554),
Alamanya dükü

Buzlin
(öl. 554),
Alamanya dükü; İustinianos'un
generallerinden biri tarafından öldürüldü

Leutefredus I veya Leutfrid I
(öl. İtalya'da),
588'den 590'a kadar Alamanya dükü

Leutharius II
(642'lerde yaşadı),
Alamanya dükü

Ethicon I veya Etih
(595'e doğr. - 690'a doğr.),
Alamanya dükü,
haksız olarak bir Provence ailesinden geldiğini ileri sürdü
ve bir Bourgogne krallığı kurmak istedi.
666 veya 673'te Childerich II tarafından Alsace düklüğüne getirildi,
Hohenburg ve Eberstein manastırlarını kurdu ve gelir bağladı.
Dagobert ve Pépin de Herstal'in arkadaşı,
Bourgogne'lu Berswinde'nin kocası.
Karısıyla Hohenburg'a yerleşti.

Ethicon II
Alamanya dükü,
Alsace kontu
(Aşağı Alsace)

Adalbert,
Alamanya dükü
(Yukarı Alsace ve Jura)

Azize Odilia
(öl. 722'ye doğr.),
Hohenburg rahibesi

Alberich I veya Bego I
(öl. 760'a doğr.),
kont

Eberhard I
(öl. 800'e doğr.),
kont

Alberich II veya Bego II
(öl. 816'ya doğr.),
Fransa kralı Dindar Louis'nin kızı
Alpaïs ile evlendi.
Kayınpederi tarafından «Paris kontu» yapıldı.

Eberhard II
(öl. 864)

Eberhard III
(öl. 900'e doğr.),
kont,
Adelinde ile evlendi

Adelheid,
879'da Fransa
kralı Louis III ile evlendi

Hugues I,
Alsace ve Ferrette kontu,
Hildegard ile evlendi

Eberhard IV
Anglar kralının
kızı Eadiva ile evlendi

bk. LORRAINE tablosu

Zengin Guntram
(938 ve 973'lerde yaşadı),
Muri (Aargau) senyörü

Lancelin veya Kanzelin
(öl. 991),
Altenburg (Thurgau) kontu,
Muri senyörü,
Thurgau kontunun kızı Nellenburg'lu
Luitgarde ile evlendi

Radbot von Habsburg
(970'e doğr.- 1027),
Muri senyörü,
Klettegau kontu (1023),
Charlemagne'ın
torunlarından İta ile evlendi

Werner
(öl. 1028),
Strasburg piskoposu,
Muri manastırını kurdu (1027)

Werner I von Habsburg
(öl. Muri 1096),
Alsace kontu (1055),
Muri murahhası,
Reginlinde (öl. 1090) ile evlendi

Otto II von Habsburg
(öl. Budenheim 1111),
Alsace kontu (1096),
Muri murahhası,
Hilda ile evlendi

Werner II

bk. sağdaki sütun

Werner II von Habsburg
(öl. 1167),
Yukarı Alsace landgravı (1129),
Murbach murahhası,
X. ile evlendi

Albrecht III von Habsburg
(öl. 1199),
Yukarı Alsace landgravı (1153),
Säckingen ve Muri murahhası,
Rudolf II von Pfullendorf'un kızı İta ile evlendi

Rudolf (I)
(öl. 1233),
Habsburg kontu
Yukarı Alsace landgravı,
Laufenburg senyörü.
Godefroy von Staufen'in kızı Agnes
(öl. 1249) ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Albrecht IV *Akıllı*
(öl. 1240),
Habsburg kontu,
Yukarı Alsace, Burgau ve
Aargau landgravı,
1217'de kont Ulrich von Kyburg'un
kızı Helwide veya Hedwige (öl. 1260)
ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Rudolf II (I)
1218-1291

HABSBURG-LAUFENBURG HANEDANI kolu

Rudolf II *Sessiz*,
veya Rudolf I von Laufenburg (öl. 1249)

bk. devamı sayfa 483'te

Rudolf II (I)
(1218-1291),
Habsburg kontu (1240), Kutsal Roma-Germen
kralı ve taçsız imparator (**Rudolf I**) [1273],
1° 1245'te kont Burchard von Hohenberg'in
kızı Gertrud Anna (öl. 1281) ve
2° 1284'te Bourgogne-Chalon
dükü Hugues IV'ün
kızı Elisabeth Agnes (öl. 1323'e doğr.)
ile evlendi,
13 çocuğu oldu

Albrecht I

Albrecht I [1]
(1255'e doğr.-1308),
hanedanın 1. Avusturya
dükü (1282),
Steiermark ve Kärnten kontu,
Kutsal Roma-Germen
kralı (1298),
1274'te Tirol kontu Meinhard V'in
kızı Elisabeth (öl. 1313)
ile evlendi,
21 çocuğu oldu

Klementine [1]
(öl. 1293),
1281'de Macaristan
kralı Charles Martel
(öl. 1295) ile evlendi

Judith [1]
(1271-1297),
1285'te
Bohemya ve
Polonya kralı
Venceslas (öl. 1305)
ile evlendi

Rudolf II [1]
(1271'e doğr.-1290),
Avusturya, Steiermark
dükü (1282-1283),
Schwaben dükü,
Alsace landgravı,
1289'da Bohemya
kralı Ottokar II'nin
kızı Agnes (öl. 1296)
ile evlendi

Johann Parricida
(1290-1313/1315)

Agnes
(1281-1364),
1296'da
Macaristan kralı
Andras III (öl. 1301)
ile evlendi

Rudolf III *Dindar*
(1282-1307),
Avusturya dükü (1298),
Bohemya kralı (1306),
1° 1300'de Fransa kralı
Philippe III'ün kızı
Blanche (öl. 1305) ve
2° 1306'da Polonya kralı
Przemysl II'nin kızı
Elisabeth (öl. 1335)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Friedrich III *Güzel*
(1286-1330),
Avusturya ve
Steiermark dükü,
Kutsal Roma-Germen
kralı (1314-1322),
1315'te Aragon
kralı Juan II'nin
kızı İsabel (öl. 1330)
ile evlendi,
erkek vâris
bırakmadı

Albrecht II *Akıllı*
(1298-1358),
Passau piskoposu,
Alsace landgravı (1326),
Avusturya dükü (1330),
Kärnten ve Steiermark
dükü (1335),
1324'te Ferrette kontu
Ulrich II'nin kızı
Johanna (öl. 1351)
ile evlendi,
11 çocuğu oldu

ALBERTİN veya AŞAĞI AVUSTURYA kolu

LEOPOLDİN veya YUKARI AVUSTURYA kolu

Rudolf IV *Alicenap*
(1339-1365),
Alsace landvogtu (1357),
Avusturya dükü (1358),
Tirol'ü ele geçirdi (1363),
1357'de imparator
Karl IV'ün kızı
Katherina (öl. 1395)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Albrecht III
(1349-1395),
Alsace landgravı (1358),
Tirol kontu (1363),
Avusturya dükü (1358-1395),
1° 1366'da imparator
Karl IV'ün kızı
Elisabeth (öl. 1373) ve
2° 1375'te Nürnberg burgravı
Friedrich V'in kızı
Beatrice von Hohenzollern
(öl. 1414) ile evlendi

bk. devamı sayfa 484'te ●

Leopold III
(1351-1386),
Avusturya dükü (1358-1379),
Alsace landgravı (1358),
Tirol kontu (1363),
Steiermark (1370),
Kärnten ve Krain kontu,
1° Katherina von Goritz ve
2° 1365'te Milano senyörü
Barnabe Visconti'nin kızı
Viridis (öl. 1414)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 484'te ● ●

Habsburg hanedanı tarihi ancak X. yy.dan sonra (Zengin Guntram) kesinlikle bilinebilirse de, bazı tarihçiler ailenin köklerini VI. yy.a kadar çıkardıklarından, burada bu konuyle ilgili varsayımları da kapsayan, ama doğruluğu tartışma konusu olabilecek nitelikte bir tablo verilmektedir.

Foto. LAROUSSE

ra Vezir Hüsrev Paşa tarafından saraya alındı. Burada imamlıkla görevlendirildi. Bu sırada medresede okudu. Müderrisliğe kadar yükseldi. 1629'da Bosna'ya molla olarak gönderildi. (M)

HABİB EFENDİ (Mirza), iranlı şair (Isfahan 1835-Bursa 1893). Isfahan ve Tahran'da öğretim gördü. Bağdat'ta edebiyat ve fıkıh okudu. Mehmed Hanı yerdiği için İstanbul'a kaçtı (1866). Ali Paşaya takdim edildi. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin ilk kuruluşunda Farsça ve Arapça öğretmenliği yaptı. Sonra osmanlı uyruğuna geçti. Bir süre Dârüşşafaka ve Lisan mektebinde ders verdi. Başlıca eserleri: ***Düstûr-ı Sühan*** (Söz Sanatı); ***Debestân-ı Farisî*** (Fars Okulu); ***Dûstûrçe*** (Küçük Gramer); ***Rehnumâ-i Fârisî*** (Farsça Kılavuzu); ***Hat ve Hattatan*** (Hat ve Hattatlar); ***Merdüm-girîz*** (İnsandan Kaçan). [M]

HABİBİ (Gökçay), azerbaycanlı türk şairi (Azerbaycan 1470 - Sütlüce, İstanbul 1520). Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. İsmail Safevî'nin oğlu Sam Mirza'nın yazdığı ***Tuhfe-i Sâmi*** adlı tezkireden, çocukluğunda çobanlık ettiği, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'dan (1478-1490) yardım görerek okuduğu, onun ölümünden sonra İsmail Safevî tarafından saraya alındığı öğrenilmektedir. Habibi, saray çevresinde yazdığı şiirlerle ilgi çekti, bir ara kendisine ***Melikü'ş-şuâra*** (Şairler sultanı) unvanı verildi. Yavuz Sultan Selim 1514'te Tebriz'i ele geçirince Habibi de İstanbul'a geldi. Kısa bir süre içinde Türkiye şairleri arasında da sivrildi. Elde bulunan 40 kadar şiirinden, azerî ağzını kullandığı, dilinin çağdaşlarına göre daha yumuşak, yabancı ağız ve kavramlardan uzak, halk söyleyişine yakın bir nitelik taşıdığı anlaşılır. Dilindeki akıcılık, duyuşu, şiir yapısı bakımından Nesimî ile Fuzuli arasında bir bağ kurar. Bazı gazellerinde Hurûfîliğin izleri görülen Habibi kendinden sonra gelen birçok şairi etkiledi. Bir gazeline nazire yazan Fuzuli bile bu etkinin dışında kalamadı. Özel toplantılarına çağdaşları arasında Kirami, Penahi, Bediî gibi şairlerin katıldığı bazı osmanlı tezkirelerinde yazılıdır. Habibi, azerî-türk edebiyatının gelişmesine yardımcı olan şairlerden biri sayılır. (M)

HABİBULLAH HAN Şâhid, Afganistan emîri (Taşkent 1872-Kalagos 1919). Emîr Abdurrahman Hanın oğludur. Babasının yerine tahta çıkan Habibullah Han on sekiz yıl emîrlik yaptı. Babasının ölümünden sonra, Rusların çıkardığı karışıklık İngilizlerin yardımıyle önlenmişti. 1905'te İngilizlerle dostluk anlaşması imzalandı. 1907'de Hindistan'a gitti. Birinci Dünya savaşı çıkınca tarafsız kaldı. 1916'da Kâbil'e gelen türk-alman heyetini Afganistan'ı savaşa sokabilir korkusuyle ülkesinden çıkardı. Habibia adı verilen bir okul ile bir harp okulu kurdurdu. Afganistan'ın gelişmesi için batılı bir anlayışla çalıştı, bazı yeni kurumların açılmasını sağladı. Birtakım devrimler yapmağa girişti. Kalagos uçak alanında öldürüldü. (M)

HABİB-ÜN-NECCÂR, Antakya'da yaşadığına inanılan islâm büyüğü. Şehrin kenar mahallelerinden birinde oturur, geçimini dülgerlikle sağlardı. Kur'anda adı anılmaksızın kendisinden bahsedilir. İslâm yorumcuları Yâsin suresinin (XXXVI. sure) 13.-27. ayetlerinde anlatılan olay dolayısıyle ondan söz ederler. Bu olaya göre Allah, Antakya halkı sapıtınca kendilerine iki elçi yollar (yorumculara göre Yahya ve Yunus), sonra bir üçüncüsünü gönderir (Şem'un). Ancak halk, elçileri dinlemez ve sapıklığında direnir. Bunun üzerine biri gelerek elçilerin sözüne uyulmasını söyler. Sapık halk bu adamı öldürür. Bu Habib-ün-Neccâr'dır. Kendisi cennete gider ve sapık halk Tanrı tarafından yok edilir.

Araplar, kabrinin bulunduğu Silpius dağına Habib-ün-Neccâr adını vermişlerdir. (M)

Habib-üs-Siyer fi Ahbar-i Efrâd-el-Beşer (***İnsanoğullarının Bildirdiklerine Göre Huyların En Güzeli***). İran tarihçisi Handmir Gıyaseddin'in (1475 - 1535) tarih eseri. Her biri dörder cüzden üç cilt olarak yazılan bu eser, biri taşbasımı ile (1855), öbürü de ingilizce küçük bir önsözle Ağa Muhammed Haşim Kâşâni tarafından (1857) yayımlandı. I. ve II. ciltler Cengiz Hanı da içine alan Türk tarihine, III. cilt Cengiz'den sonraki Türk, Moğol tarihine, III. cildin 4. cüz'ü de Şah İsmail ile ilk Safevîler tarihine ayrılmıştır. Eserin I. ve II. cildinde Timurlulardan önceki dönemlerle ilgili bölümler için Handmir, büyük babası Mirhan'ın tarihinden, Haydar Mirza Duğlat'ın ***Reşidüddin*** adlı eserinden ve Hafız Ebru'dan; Timur ve oğullarıyle ilgili bölümler için, Timurlular hakkında yazılı eserlerden yararlanmıştır. Handmir'in Habib-üs-Siyer'i, Timurlular, Safevîler ve Şeybanîler döneminde yaşayan bilgin, edebiyatçı, sanatçı, şeyh, vezir ve ünlü kişilerle ilgili geniş bilgiler taşır. (M)

Kabil'in **Habil**'i öldürüşünü tasvir eden tablo
Lionello Spada'nın eseri
(1567-1622)

HABİCHUELA (Juan GANDULLA, — denir), ispanyol gitarcısı (Cadiz XIX. yy.ın ikinci yarısı). Tarihe karışan müzikli kahvelerin son döneminde büyük ilgi topladı; zamanının en ünlü *contaores*'lerine (şarkıcılarına) gitarıyle eşlik etti. «Falseta»ları (gitar çalmada parmak ustalıkları) ve çeşitlemeleriyle, Cadiz okulu gitarcılarına önder oldu. (L)

HÂBİDE sıf. (fars. *hâbiden*, uyumak'tan *hâbide*). *Esk.* Uykuda olan, uyuyan: *Bu uzak lâne-i şebanede siz / Şimdi hâbîde-i sükûnet iken* (Tevfik Fikret). *Âguş-ı nevbahârda hâbîdedir cihan / Sürsün sabah-ı haşre kadar hâb uyanmasın* (Yahya Kemal).

◆ **Hâbidegân** çoğl. i. *Esk.* Uyuyanlar. (M)

HÂBİL sıf. (ar. *hibl*, büyü'den *hâbil*). *Esk.* Büyücü. (M)

Habil, fr. **Abel**, Havva ile Âdem'in ikinci oğlu. Annesiyle babasının cennetten yeryüzüne kovulmasından sonra doğduğu kabul edilir. *Tevrat*'ta anlatıldığına göre Âdem'in oğulları daima birer kız kardeşle birlikte doğmuş; kardeşlerin kendi ikizleriyle değil öteki kardeşin ikiziyle evlenmeleri emredilmiştir (Tekvin, 22). Daha güzel olduğu için Habil'in, onun ikiziyle evlenmek isteyen ağabeyi Kabil* tarafından öldürüldüğüne inanılır. *Kur'an*'da Habil ile Kabil'in Tanrı'ya kurban sundukları, kurbanı kabul edilmeyen Kabil'in Habil'i kıskançlık yüzünden öldürdüğü anlatılır. Maide suresinde (Kur'an; V, 27-31) belirtildiğine göre, Habil ağabeyine «Beni öldürmek için elini uzatırsan karşı koymayacağım; çünkü Tanrı'dan korkarım», «dilerim ki sen kendi günahınla birlikte benim günahımı da yüklenesin» demiştir. Sözlerinde gurur izi bulunan Habil'in davranışı yatıştırıcı olmaktan çok kışkırtıcı sayılmıştır. (M)

HÂBİLE sıf. (ar. *habel*, cenin'den *hâbile*). *Esk.* Gebe. (M)

Habimah, musevî tiyatro topluluğu, 1917'de Moskova'da oyuncu M. Gnesin ve N. Zemach, rejisör M. Arenstein ve yazar D. Frischmann tarafından kuruldu. Faaliyetine 1918'de başlayan topluluk 1925'e kadar Moskova'da çalıştı. Üslûp bakımından Sanat tiyatrosunun gölgesinde ve Vastanov önderliğinde gelişti. En büyük başarısını 1922 yılında Anskij'nin yiddiş dilinde yazdığı *Dibbuk* adlı oyunuyle elde etti. Habimah 1925'te A.B.D.'ye göç etti, burada sahne uygulamaları ve başarılı oyuncularıyle büyük ilgi gördü. Bu oyuncular arasında Hanna Rovina da vardı. Topluluk 1927'de iki gruba ayrıldı. En önemli grup 1928'de Filistin'e yerleşti. İsrail devletinin kurulmasıyle Millî Musevî tiyatrosu haline geldi. Tel-Aviv'den başka İsrail ve Avrupa'da uzun süreli turnelere çıktı. Çağdaş tiyatro topluluklarının en büyükleri arasında yer alır. (L)

HABİN i. (ar. *habin*). *Esk.* Bot. Zakkum ağacı. (M)

HABİNGTON (William), ingiliz şairi (Hendlip Hall, Worcestershire 1605 - ay.y. 1654). *Castara* (1634) adlı şiir kitabında, temiz, bir aşka dayanan evliliği över. Ayrıca, *The Queene of Arragon* (Aragon Kraliçesi) [1640] adlı bir piyes yazdı. (L)

482. sayfanın devamı

HABSBURG-LAUFENBURG HANEDANI kolu

Rudolf II *Sessiz*,
veya Rudolf I von Laufenburg (öl. 1249),
Habsburg kontu,
Laufenburg senyörü,
yeğeni Rudolf'un vasisi.
Guitold von Regensberg'in kızı
Gertrud (öl. 1264'ten sonra) ile evlendi.
6 çocuğu oldu

Godeffroy I
(öl. 1271),
Laufenburg senyörü.
Habsburg ve Klettgau kontu,
Elisabeth von Ochstenstein ile evlendi.
2 çocuğu oldu

Rudolf II
(öl. 1314),
Habsburg ve Klettgau kontu,
Laufenburg, Thurgau ve
Aargau senyörü (1310),
1° Ludwig I von Homberg'in dul karısı
Elisabeth von Raperswill ve
2° kont Friedrich'in kızı
Maria von Oettingen
ile evlendi

Johann I [1]
(öl 1337),
Habsburg ve Laufenburg kontu,
Klettgau landgravı,
Raperswill ve Homberg senyörü.
Agnes von Oettingen ile evlendi.
2 çocuğu oldu

Rudolf
(öl. 1383),
Mantovalı Elisabetta ile evlendi.
2 çocuğu oldu

Johann IV
(öl. 1408),
Klettgau, Habsburg ve Laufenburg kontu (1395).
Agnes von Landenberg ile evlendi,
vâris bırakmadı

Bu kolun mirası Leopold IV'e geçti.

Eberhard I
(öl. 1284),
Kyburg, Burgdorff
ve Thun kontu,
Freiburg (Uchtland)
senyörü,
Kyburg kontu Küçük Hermann'ın kızı
Anna ile evlendi.
4 çocuğu oldu

HABSBURG - KYBURG HANEDANI kolu

Eberhard II
(öl. 1361),
Kyburg kontu,
Bouchek kontu ve
Bourgogne landgravı
Berthold'un kızı
Bertha ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Hartmann II
(öl. 1380)
Kyburg kontu (1361),
Bourgogne landgravı
Anna von Nidau ile evlendi
2 çocuğu oldu, erkek vârisler 1. kuşakta tükendi

Bu kolun mirası
Leopold IV'e
(1371-1411) geçti

bk. devamı sayfa 484'te

ALBERTİN veya AŞAĞI AVUSTURYA kolu

LEOPOLDİN veya YUKARI AVUSTURYA kolu

482. sayfanın devamı

Albrecht III
(1349-1395),
1° 1366'da imparator Karl V'in kızı
Elisabeth (öl. 1373) ve
2° 1375'te Nürnberg burgavı
Friedrich V'in
kızı Beatrice von Hohenzollern
(öl. 1414)
ile evlendi

Albrecht IV [2]
(1377 - 1404),
Avusturya dükü (1395-1404),
1390'da,
Bavyera - Straubing
dükü Albrecht I'in
kızı Johanna Sophie (öl. 1410)
ile evlendi,
2 çocuğu oldu

Albrecht V
(1397-1439),
Avusturya dükü (1404-1439),
Macaristan kralı (1437-1439),
Bohemya kralı (1437-1439),
Kutsal Roma-Germen kralı
(**Albrecht II**) [1438-1439],
1421'de Kutsal Roma-Germen
imparatoru Lüksemburg'lu Sigismund'un
kızı Elisabeth (öl. 1442)
ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Elisabeth
(1437-1505),
1454'te Polonya kralı
Kazimierz IV Jagellon
(öl. 1492)
ile evlendi

Ladislaus V *Posthumus*
(1440-1457),
Macaristan ve Bohemya kralı
(1440-1457),
vâris bırakmadı

Leopold III
(1351-1386),
1° Katherina von Goritz ve
2° 1365'te Milano senyörü Barnabo
Visconti'nin kızı
Viridis (öl. 1414)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Wilhelm I *Kibirli* [2]
(1370-1406),
Avusturya dükü,
Alsace landgravı,
Tirol kontu,
Steiermark ve Kärnten dükü,
1401'de Napoli kralı
Carlo III'ün kızı
Napoli kraliçesi
Anjou'lu Giovanna II (öl. 1435)
ile evlendi
vâris bırakmadı

Leopold IV [2]
(1371-1411),
Avusturya dükü,
Tirol kontu,
Steiermark ve
Kärnten dükü,
Alsace landgravı (1406),
Ferrette kontu (1371-1411),
1393'te Bourgogne dükü
Philippe II'nin kızı
Catherine (öl. 1425)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Ernst I *Demir* [2]
(1377-1424),
Avusturya, Steiermark, Kärnten dükü,
Habsburg, Tirol, Ferrette
ve Kyburg kontu,
Alsace landgravı (1411),
1° 1392'de Pomeranya kralı
Bogislas I'in kızı Margarete
(öl. 1407) ve
2° 1412'de Masowien
dükü Ziemovit IV'ün kızı
Zimburg (öl. 1429)
ile evlendi,
9 çocuğu oldu

Friedrich IV *Cebidelik* [2]
[1382-1439],
Tirol kontu, Avusturya dükü,
Laufenburg hanedanının
mirasçısı,
1° 1406'da Germania kralı
Bavyeralı Rupprecht III'ün
kızı İsabella
(öl. 1408) ve
2° 1410'da Braunschweig dükü
Erich I'in kızı
Anna (öl. 1432)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Sigismond [2]
(1427-1496),
Tirol kontu, Avusturya dükü,
1449'da İskoçya kralı James I'in
kızı Eleanor (öl. 1480)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Maximilian

Friedrich V [2]
(1415-1493),
Steiermark, Kärnten, Krain
ve Tirol dükü (1425)
Avusturya dükü (1453'te Avusturya'yı
arşidüklük haline getirdi),
Germania kralı (**Friedrich IV**)
[1440-1493],
taçlı imparator (**Friedrich III**),
1452'de Portekiz kralı Duarte'nin
kızı Leonor (öl. 1476) ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Avusturyalı Margarete

Maximilian I
(1459-1519),
Avusturya arşidükü,
Germania kralı (1486), Alsace landgravı (1496),
imparator (1493-1519),
1° 1477'de Bourgogne dükü Yiğit Charles'in
kızı Marie (öl. 1482),
2° 1490'da dük François II'nin kızı Anne
de Bretagne (evlilik 1491'de feshedildi) ve
3° 1494'te Milano dükü Galeazzo Sforza'nın
kızı Bianca Maria (öl. 1510)
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Karl V

Philipp I *Güzel* [1]
(1478-1506),
Avusturya arşidükü, Felemenk valisi (1495),
Brabant ve Lothier dükü,
Flandre kontu, Castilla kralı (1506),
1496'da Aragon kralı Fernando V ile Castilla kraliçesi
İsabel'in kızı Çılgın Juana (öl. 1555) ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Margarete [1]
(1480-1530),
Felemenk valisi (1507-1530),
1° 1483'te Fransa kralı Charles VIII (evlilik 1491'de
feshedildi),
2° 1497'de Aragon ve Castilla prensi Juan (öl. 1497),
3° 1501'de Savoia dükü Filiberto (öl. 1504)
ile evlendi

Eleonore
(1498-1558),
1° 1519'da Portekiz
kralı Manuel
(öl. 1521) ve
2° 1530'da Fransa kralı
François I (öl. 1547)
ile evlendi

Karl V
(1500-1558),
Avusturya arşidükü,
Felemenk prensi,
Flandre kontu (1516-1556),
Castilla ve Aragon kralı
(**Carlos I**) [1516-1556], Napoli ve
Sicilya kralı (**Carlo IV**) [1516],
Milano ve Schawaben dükü,
Germania kralı (1519),
imparator (1519-1556),
1526'da Portekiz kralı
Manuel'in kızı
İsabel (öl. 1539) ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Elisabeth veya İsabella
(1501-1526)
1515'te Danimarka kralı
Oldenburg'lu Christian İI
(öl. 1559) ile evlendi

Ferdinand I
(1503-1564),
Avusturya arşidükü,
Steiermark, Kärnten ve
Krain dükü (1522),
Bohemya ve Macaristan kralı (1526-1564),
Roma kralı (1531),
imparator (1558-1564),
1521'de Bohemya ve Macaristan kralı
Laszlo V'in kızı Anna Jagellon
(öl. 1547) ile evlendi,
Don Carlos (1)

Maria
(1505-1558),
Felemenk naip kraliçesi
1622'de Bohemya ve
Macaristan kralı Laszlo
II Jagellon (öl. 1526)
ile evlendi

Katherina
(1507-1578),
1525'te Portekiz kralı
Joao III (öl. 1557)
ile evlendi

Philipp II
(1527-1598),
Avusturya arşidükü,
Milano dükü (1540),
Napoli ve Sicilya kralı (1554),
İspanya kralı (1556),
Portekiz kralı (1580),
İngiltere ve İrlanda kralı (1554),
1° 1543'te Portekiz kralı
Joao III'ün kızı Maria (öl. 1545),
2° 1554'te kralı Henry VIII'in
kızı İngiltere ve İrlanda
kraliçesi Mary I Tudor (1558),
3° 1559'da Fransa
kralı Henri II'nin kızı
Elisabeth (öl. 1568) ve
4° 1570'te Kutsal Roma-Germen
kralı Maximilian II'nin kızı Anna
(öl. 1580) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Maria
(1528-1603)
1548'de Kutsal Roma-
Germen imparatoru
Maximilian II (öl. 1576)
ile evlendi

Johanna
(1537-1573),
1552'de Portekiz
prensi Joao
(öl. 1554)
ile evlendi

bk. devamı sayfa 485'te ●

Elisabeth
(1526-1545),
1543'te Polonya
kralı Zygmunt
II August
Jagellon (öl. 1572)
ile evlendi

Maximilian II

Ferdinand I
(1529-1595),
Avusturya arşidükü,
Tirol kontu,
Yukarı Alsace landgravı,
1° 1557'de soylu olmayan
F.A. Welser'in kızı
Philippine Welser (öl. 1580) ve
2° 1582'de Mantova dükü
Guglielmo Gonzaga'nın
kızı Anna Caterina (öl. 1621)
ile evlendi

Maximilian II
(1527-1576),
Avusturya arşidükü, Germania kralı,
Bohemya kralı (1526), Macaristan kralı (1563),
imparator (1564-1576),
1548'de imparator Karl V'in kızı
Maria (öl. 1603)
ile evlendi,
16 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 485'te ● ●

Katherina
(1533-1572),
1553'te
Polonya kralı
Zygmunt II
August Jagellon
(öl. 1572)
ile evlendi

Johanna
(1547-1578),
1565'te Toscana
büyük dukası Francesco I
di Medici (öl. 1587)
ile evlendi

Karl
(1540-1590),
Avusturya arşidükü, Steiermark,
Kärnten ve Krain dükü,
Goritz kontu,
Bavyera dükü Albrecht V'in kızı
Maria Anna (öl. 1608)
ile evlendi. 16 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 486'da

Foto. A.C.L., Hanfstaengl-Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

HABÎR sıf. (ar. *haber*'den *habir*). *Esk.* Haberi ve bilgisi olan. ‖ «Her şeyi bilen» anlamında Tanrı'nın sıfatı.

◆ **Habîrâne** zf. *Esk.* Haberli olana yakışacak şekilde. (M)

HABİRE zf. (*ha* ve *bre*'den). «Durmadan, aralıksız olarak, sürekli» anlamında kullanılır: ***Gözlerini sudan ayırmadan habire bakıyordu*** (Yaşar Kemal). ***Habire atıştırıyordu*** (Orhan Kemal). [M]

HABİRİ veya **HABİRU,** samî ırkına bağlı topluluk. «Birleşikler» anlamına geldiği sanılır. Bu ada El-Amarna'nın mektuplarında rastlanır. Bazı bilginler bunları İbrânîlerle bir sayarlarsa da, bu iddia dilbilimin tek desteklemediği bir varsayımdan başka bir şey değildir. Habiri'lere, daha çok başlıca savaş işleriyle uğraşan aşağı bir toplum sınıfı gözüyle bakılmaktadır. Hititlerin yönetiminde, aşağı bir kast meydana getiren Habiriler, ordu hizmetinde kullanılırlardı. M.Ö. XIV.yy.da Hatti'li Şuppiluliuma ile Amenofis IV arasında imzalanan barış antlaşması, Mısır'a Filistin ve Lübnan üzerinde metbuluk hakkı tanıyınca, Habiriler Filistin'e birçok akın yaptılar; bunun üzerine Mısır'a bağlı küçük krallar Mısır'dan yardım istemek zorunda kaldılar. Kadeş savaşında (M.Ö. 1297), hitit ordusuna hizmet gören Habiriler, kaçan düşmanın peşine düşecek yerde Mısırlıların ordugâhını yağmaladılar. Bu durum, Ramses II'ye birliklerini yeniden toplamak imkânını verdi ve Mısırlıların ileri sürdüklerine göre, hitit savaş arabaları Âsi ırmağının sularına gömüldüler. Habiriler bozguna uğrayarak dağıldılar ve yarım yüzyıldan beri Filistin'e akınlar yapan yağmacılara katıldılar. (L)

HABİS sıf. ve i. (ar. *habâset*'ten *habis*). Kötü: ***Cibinliğinizi uyurken açık bırakmayınız, bir sinek vardır, sokarsa habis bir çıban yapar*** (R. H. Karay). ‖ Kötü (kimse), alçak: ***Hayır, cehennem böyle bir habis / Daha âleme getirmemiştir*** (Ziya Paşa).

— Patol. Anormal derecede ağır hastalıklara veya kanserli urlara verilen sıfat. (Bir ur habis olabilir, ama habaset genel bir hal almadan tedaviye başlanırsa iyileşebilir.)

— ANSİKL. Patol. *Habis* denen hastalıkların, çoğu yalnız hastalığın sebebine değil aynı zamanda hasta kimseye de bağlıdır: meselâ sakatlığın, alkolikliğin, ihtiyarlığın da had şekli vardır; ayrıca habis kızıl, habis ödem, habis difteri belirtileri denebilir. Mikrop da habis olabilir. Meselâ salgın hastalıklarda bazı hastaların mikropları veya tek bir kimsede görülen bazı stafilokoklar birçok hattâ bütün antibiyotiklere dayanıklı olabilir.
Habis durumların ortaya çıkışında, hasta kimsenin nitelikleri (yaş, eskiden geçirilen hastalıklar, vücuttaki savunma yetersizliği [özellikle böbreküstü bezlerinde], kılcal damar dolaşımında bozukluk, yüksek sinir merkezlerinde ayarlama bozuklukları) önemli rol oynar.

◆ **Habise** sıf. *Esk.* Habis'in dişili: *Ervah-ı habise*, kötü ruhlar.

◆ **Habislik** i. Kötülük, alçaklık. (LM)

HÂBİS sıf. (ar. *habs*'den *hâbis*). *Esk.* Hapseden. (M)

Habitude (L') [*Alışkanlık*], Félix Ravaisson'un 1838'de yayımlanan felsefe doktorası. Ravaisson, alışkanlığın tahlilinden hareket ederek, ruh ile maddenin ve bilinç ile bedenin kavuşma noktasını belirlemeğe çalışır; sonra daha geniş görüşlere yükselerek tabiatı madde ile biçimin, zorunluluk ile hürlüğün, varlıklara göre değişen bir birleşmesi olarak açıklar. «Her şeyde, tabiatın zorunluluğu, hürlüğün atkı attığı bir çözgüdür...» Aristoteles'ten ve Schelling'ten izler taşıyan bu ünlü eser sonradan J. Lachelier, E. Boutroux ve H. Bergson'un geliştirdiği vitalizm'in ve spiritualizm'in ilk işaretlerini taşır. (L)

HABİTUS i. (lat. k.). Fizyol. ve Patol. Vücudun dış görünüşü, duruş, mimik, yüz çizgilerinin ifadesi, solunum tarzı, eklemlerin veya dokuların sertliği veya gevşekliği gibi belirtilerin tümü. (Bunların yeri ve şekli, insanın acı çekip çekmediğini veya sağlıklı olup olmadığını gösterir.)

— ANSİKL. *Habitus* ahenk içindeyse organların fizyolojik bakımdan düzenli çalıştığını ifade eder. Hastalık halinde ise bozuk veya yaralı organlar, sıkıntı ve ıstırapların nerede bulunduğunu gösterir ve ilk bakışta bazı rahatsızlıkların anlaşılmasına imkân verir. (L)

HABL i. (ar. *habl*). *Esk.* İp, urgan. ‖ Vücuttaki bazı sinir ve damarların adı. ‖ *Habl-i metin* («sağlam ip»), islâm dini. ‖ *Habl-i mevhûm*, gerçekleşecek gibi görünerek aslında gittikçe uzaklaşan amaç. ‖ *Hablullah*, islâm dini, Kur'an-ı Kerim. ‖ *Habl-ül-verîd*, şahdamarı. (M)

HABN i. Ed. *Esk.* Aruzda bir hafif sebeple başlayan bir hecenin ikinci ünsüz harfinin düşmesini gösterir.
— ANSİKL. Esk. vezin. *Habn* şu kalıplarda görülür: **1.** bir kapalı, bir açık, bir kapalı heceden oluşan *fâilün* (—.—), iki açık, bir kapalı *fâilün* (..—) olur;
2. *müstef'ilün* (——.—) ve *müstefi'lün* (—.——) = *mefâilün* (.—.—) = [Araplar mutaf'ilün (.—.—) de der] olur;
3. *mef'ûlâtü* (———.), [Araplar *ma'ûlâtü* (.——.) = *fuûlâtü* (.——.) der] = *mefâilü* (.——.) olur;
4. *fâilâtün* (—.——), *failâtün* (..——) olur.
Bu değişiklikler, medît, basît, recez, remel, seri', hafif, muktadab, münserih, müctes, mütedârik bahirlerinde olur. (M)

Habname («Rüya Hikâyesi»), osmanlı yazarlarından Veysî'nin (1567-1628) eseri. Yazar, Sultan Ahmed I ile Büyük İskender'i

484. sayfanın devamı ●

Philipp II
(1527-1598),
4° 1570'te Kutsal Roma-Germen imparatoru Maximilian II'nin kızı Anna (öl. 1580) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

- Don Carlos (1)
(1545-1568)
- İsabella [3]
(1566-1633),
Felemenk
(1598-1633)
ve Franche-Comté
(1598-1621)
valisi,
1599'da Bourgogne kontu ve
Avusturya arşidükü Albrecht (öl. 1621) ile evlendi
- Philipp III *Sofu* [4]
(1578-1621),
Avusturya arşidükü,
Asturia prensi (1582),
İspanya, Portekiz,
Napoli ve Sicilya kralı (1598),
1599'da arşidük Karl'ın kızı Margarete (öl. 1611) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

- Anna
(1601-1666),
1615'te Fransa kralı Louis XIII (öl. 1643) ile evlendi
- Philipp IV
(1605-1665),
Asturia prensi,
Avusturya arşidükü,
İspanya, Napoli ve Sicilya kralı (1621-1665),
1° 1615'te Fransa kralı Henri IV'ün kızı Elisabeth (öl. 1644) ve
2° imparator Ferdinand III'ün kızı Maria Anna (öl. 1696) ile evlendi,
15 çocuğu oldu
- Maria Anna
(1606-1646),
1631'de Kutsal Roma-Germen imparatoru Ferdinand III (öl. 1657) ile evlendi
- Fernando
Kardinal-Prens
(1609-1641),
kardinal (1619),
Toledo piskoposu,
Katalonya kral naibi (1632),
Milano valisi (1633),
Felemenk valisi (1634)

bk. BOURBON'LAR

- Marie Therese [1]
(1638-1683),
1660'ta Fransa kralı Louis XIV (öl. 1715) ile evlendi
- Margarete Maria Theresia [2]
(1651-1673),
1666'da Kutsal Roma-Germen imparatoru Leopold I (öl. 1705) ile evlendi
- Karl II [2]
(1661-1700),
Avusturya arşidükü,
İspanya, Napoli, Sicilya kralı (1665-1700),
1° 1679'da Orléans dükü Philippe I'in kızı Marie Louise (öl. 1689) ve
2° 1690'da Pfalz seçicisi Philipp Wilhelm'in kızı Maria Anna (öl. 1710) ile evlendi,
vâris bırakmadı

bk. BOURBON'LAR

484. sayfanın devamı ● ●

Maximilian II
(1527-1576),
1548'de imparator Karl V'in kızı Maria (öl. 1603) ile evlendi,
16 çocuğu oldu

- Anna Maria
(1549-1580),
1570'te İspanya kralı Felipe II (öl. 1598) ile evlendi
- **Rudolf II**
(1552-1612),
Avusturya arşidükü,
Macaristan kralı (1572),
Bohemya kralı (1575),
Germania kralı (1575),
imparator (1576-1612),
vâris bırakmadı
- Ernst
(1553-1595),
Avusturya arşidükü,
Macaristan valisi (1578),
Avusturya naibi (1590),
Felemenk valisi (1594-1595),
vâris bırakmadı
- Elisabeth
(1554-1592),
1570'te Fransa kralı Charles IX (öl. 1574) ile evlendi
- Matthias
(1557-1619),
Avusturya arşidükü,
imparator (1612-1619),
Macaristan (**Matyas II**) [1608] ve Bohemya kralı,
1611'de Tirol kontu,
arşidük Ferdinand'ın kızı Anna (öl. 1618) ile evlendi,
Aziz Francesco kilisesini ve Viyana'da Habsburg ailesinin mezarını yaptırdı,
vâris bırakmadı
- Alberto Ernesto
(1559-1621),
kardinal (1577),
Toledo piskoposu,
İspanya başpapazı,
Bourgogne kontu,
Portekiz kral naibi,
1599'da veraset dolayısıyle verilen özel emirle İspanya kralı Felipe II'nin kızı İsabel (öl. 1633) ile evlendi,
3 çocuğu da öldü

484. sayfanın devamı

Karl
(1540-1590),
Bavyera dükü Albrecht V'in
kızı Maria Anna (öl. 1608) ile evlendi
16 çocuğu oldu

Anna
(1573-1598),
1592'de Polonya kralı
Zygmunt III Vasa
(öl. 1632)
ile evlendi

Ferdinand II
(1578-1637),
Avusturya arşidükü,
Steiermark dükü (1590-1619),
Bohemya (1617) ve Macaristan kralı
(1618-1637),
imparator (1619-1637),
1° 1600'de Bavyera dükü
Wilhelm V'in kızı
Maria Anna (öl. 1616) ve
2° 1622'de Mantova dükü
Vincenzo I Gonzaga'nın kızı Eleonora
(öl. 1655) ile evlendi
7 çocuğu oldu

Margarete
(1584-1611),
1599'da
İspanya kralı
Felipe III (öl. 1621)
ile evlendi

bk. sayfa 485 ●

Leopold V
(1586-1632),
Avusturya arşidükü
Passau, Strasburg
(1625'e kadar)
piskoposu,
Yukarı Alsace
landgraf ve landvogtu,
Tirol kontu (1625),
1626'da Toscana
büyük dukası Ferdinando I
di Medici'nin kızı
Claudia (öl. 1648) ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Konstanz
(1588-1631),
1605'te Polonya kralı
Zygmont III Vasa
(öl. 1632)
ile evlendi

Maria Magdalena
(1589-1631)
1608'de Toscana
büyük dukası
Cosimo II di Medici
(öl. 1621) ile evlendi

Ferdinand III [1]
(1608-1657),
Avusturya arşidükü,
Macaristan (1625), Bohemya (1627),
Germania (1636) kralı,
imparator (1637-1657),
1° 1631'de İspanya kralı
Felipe III'ün kızı
Maria Anna (öl. 1646),
2° 1648'de Tirol kontu,
Avusturya arşidükü Leopold V'in kızı
Maria Leopoldine (öl. 1649) ve
3° 1651'de Rethel dükü
Carlo II Gonzaga'nın kızı
Eleonora (öl. 1686) ile evlendi,
11 çocuğu oldu

Caecilia Renata [1]
(1611-1644),
1637'de Polonya
kralı Wladislaw IV
Vasa (öl. 1648)
ile evlendi

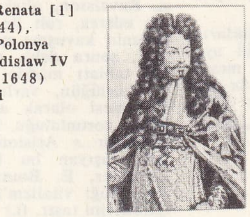
Leopold I

Ferdinand Karl
(1628-1662),
Avusturya arşidükü,
Tirol ve İnnsbruck dükü,
Yukarı Alsace landgravı (1632),
1646'da Toscana büyük dukası
Cosimo III di Medici'nin kızı
Anna (öl. 1676) ile evlendi

Claudia Felicita
(1653-1676),
1673'te imparator
Leopold ile evlendi

Maria Leopoldine
(1632-1649),
1648'de Kutsal Roma-
Germen imparatoru
Ferdinand III ile evlendi

Karl VI

Ferdinand IV [1]
(1633-1654),
Bohemya kralı (1646),
Macaristan kralı (1647),
Germania kralı (1653),
vâris bırakmadı

Maria Anna [1]
(1635-1696),
1649'da İspanya kralı
Felipe IV (öl. 1665)
ile evlendi

Leopold I [1]
(1640-1705),
Avusturya arşidükü,
Macaristan (1655), Bohemya (1658) kralı,
imparator (1657-1705),
1° 1666'da İspanya kralı
Felipe IV'ün kızı
Margarete Theresia (öl. 1673),
2° 1673'te Avusturya arşidükü
Ferdinand Karl'ın kızı
Claudia Felicita (öl. 1676) ve
3° 1676'da Neuburg kontu
Philipp Wilhelm'in kızı
Eleonore Magdalena (öl. 1720)
ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Eleonore [3]
(1653-1697),
1° 1670'te Polonya kralı
Michal Koribut Wiesniowiecz
(öl. 1673) ve
2° 1678'de Lorraine ve
Bar dükü Charles IV
(öl. 1690)
ile evlendi

Joseph I [3]
(1678-1711),
Avusturya arşidükü, Macaristan kralı (1687),
Bohemya kralı (1705), imparator (1705-1711),
1699'da Braunschweig-Lüneburg dükü
Johann Friedrich'in kızı Wilhelmine Amalie
(öl. 1742) ile evlendi

Maria Elisabeth [3]
(1680-1741),
Felemenk valisi
(1725-1741)

Maria Anna [3]
(1683-1754),
1708'de Portekiz kralı
Joao V (öl. 1750) ile evlendi

Franz III (1)

Maria Theresia

Karl VI [3]
(1685-1740),
Avusturya arşidükü, İspanya kralı (1703-1713),
Mantova dukası (1706), imparator (1711-1740),
Bohemya ve Macaristan kralı (1711), Sardinya kralı (1713-1720),
Milano dukası (1714), Felemenk prensi (1714),
Napoli (1714-1734) ve Sicilya (1720-1735) kralı, Parma
ve Piacenza dukası (1735-1740),
1708'de Braunschweig-Wolfenbüttel dükü Ludwig
Rudolf'un kızı Elisabeth Christine (öl. 1750)
ile evlendi,
3 kızı oldu

Maria Josefa
(1699-1757),
1719'da Saksonya
seçici prensi,
Polonya kralı Friedrich
August II (III) [öl. 1763]
ile evlendi

Maria Amalie
(1701-1756),
1722'de Bavyera dükü ve
seçici prensi, Bohemya kralı
(1741), Kutsal Roma-
Germen imparatoru
(«Karl VII») [1742-1745]
Karl Albrecht ile evlendi

Maria Theresia
(1717-1780),
Avusturya arşidüşesi,
Macaristan *kralı*, Bohemya kraliçesi,
imparatoriçe (1740-1780),
1736'da Lorraine ve Bar dükü **François III**
(1729-1737), Toscana düyük dukası
(1737-1765), imparator (**Franz I**) [1745-1765],
ile evlendi, 16 çocuğu oldu

HABSBURG - LORRAINE HANEDANI

Joseph II
(1741-1790),
Macaristan kralı,
Germania kralı (1764),
naip yardımcısı,
sonra imparator
(1765-1790),
1° 1760'ta Parma dukası
Filippo'nun kızı prenses
İsabella (öl. 1763) ve
2° 1765'te
imparator Karl VII'nin
kızı Maria Josefa (öl. 1767)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Maria Christine
(1742-1798)
Felemenk valisi
(1778),
1766'da Saksonya
prensi,
Teschen dükü,
Macaristan
kral naibi Albrecht
Kazimierz (öl. 1822)
ile evlendi

Maria Amalie
(1746-1804),
1769'da Parma, Piacenza,
Guastalla, Bourbon dükü
Ferdinando (öl. 1802) ile evlendi

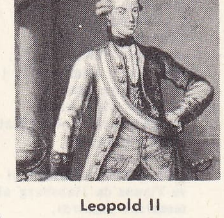
Leopold II

Maria Carolina
(1752-1814),
1768'de Napoli ve Sicilya kralı,
sonra, İki Sicilya kralı
Bourbon'lu Ferdinando I
(öl. 1825) ile evlendi

Leopold II
(1747-1792),
Toscana büyük dukası
(**Leopoldo I**)
[1765-1791],
Macaristan kralı,
imparator (1750-1752),
1765'te Carlos III'ün
kızı, İspanya prensesi
Bourbon'lu Maria Luisa (öl. 1792)
ile evlendi,
16 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 487'de

Marie Antoinette
(1755-1793),
1770'te Vienne veliahtı,
daha sonra Fransa kralı olan
Louis XVI (öl. 1793) ile evlendi

Ferdinand Karl
(1754-1806),
Avusturya arşidükü,
Modena ve Breisgau dükü (1771),
Lombordia kral naibi,
Este dukası Ercole'nin yerine geçti (1803),
Presburg barışıyle Breisgau'yu kaybetti,
1771'de Modena, Masca Carrara
ve Lunigiana'nın mirasçısı, Modena dukası
Ercole III'ün kızı Maria Beatrice
(öl. 1829) ile evlendi,
10 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 488'de ●

Foto. Giraudon, X (LAROUSSE)

Leopold II
(1747-1792),
1765'te İspanya
kralı Carlos III'ün
kızı prenses, Bourbon'lu
Maria Luisa (öl. 1792) ile evlendi.
16 çocuğu oldu

486. sayfanın devamı

TOSCANA HANEDANI

TESCHEN HANEDANI

Macaristan genel valisi JOSEPH HANEDANI

ARŞIDÜK RAİNER KOLU

Franz II
(1768-1835),
Germania, Macaristan kralı,
imparator (1792-1806),
Avusturya imparatoru
(**Franz I**) [1804-1835],
1806'da imparatorluk tacını bıraktı,
1° 1788'de Württemberg
dükü Friedrich Eugen'in
kızı Elisabeth Wilhelmine (öl. 1790),
2° 1790'da
kral Ferdinando I'in
kızı Napoli ve Sicilya
prensesi Bourbon'lu
Maria Teresia (öl. 1807),
3° 1808'de arşidük
Ferdinand'ın kızı,
Avusturya - Este arşidüşesi
Maria Luisa (öl. 1816) ve
4° 1816'da Bavyera kralı
Maximilian'ın kızı
Carolina (öl. 1873) ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Ferdinand III
(1769-1824),
Avusturya arşidükü,
Toscana büyük
dukası (1790-1801; 1814-1824),
Salzburg seçici
prensi (1803),
Würzburg seçici
prensi (1805),
Presburg büyük
dukası (1802-1806),
1° 1760'ta Sicilya
kralı Ferdinando
I'in kızı Bourbon'lu
Luisa Maria (öl. 1802) ve
2° 1821'de Saksonya
prensi Maximilian'ın
kızı Maria (öl. 1865)
ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Karl
(1771-1847),
Teschen dükü (1822),
Felemenk valisi
(1800-1809),
Töton tarikatı
büyük başkanı
(1801-1804),
1815'te Nassau-Weilburg
prensi Willelm'in kızı
Henriette (öl. 1829)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Maria Theresia
(1816-1867),
1837'de İki Sicilya
kralı Ferdinando II
(öl. 1859)
ile evlendi

Karl Ferdinand
(1818 - 1874),
Avusturya arşidükü,
1854'te Avusturya
arşidükü Joseph'in kızı
Elisabeth (öl. 1903) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

Joseph
(1776-1847),
Avusturya arşidükü,
Macaristan genel
valisi (1796),
1° 1799'da çar
Pavel I'in kızı,
Rusya büyük düşesi
Aleksandra Pavlovna
(öl. 1801),
2° 1815'te Anhalt-Bernburg-
Schaumburg prensi Viktor
II'nin kızı Hermine (öl. 1817) ve
3° 1819'da Württemberg
dükü Ludwig'in kızı
Maria Dorothea (öl. 1945)
ile evlendi,
4 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 488'de ● ●

Rainer
(1783-1853),
Avusturya arşidükü,
Lombardia-Venedik
kral naibi (1818),
1820'de Savoia-Carignano
prensi Carlo Emanuele'nin
kızı Maria Elisabetta
(öl. 1856) ile evlendi,
8 çocuğu oldu,
erkek vârisler birinci
kuşakta tükendi

Teschen hanedanının erkek vârisleri bugün de hayattadır. Ama imparator ailesine bağlı değildir.

Marie Louise [2]
(1791-1847),
Parma, Piacenza
ve Guastalla düşesi
(1815-1847),
1° 1810'da Fransa
imparatoru Napolyon I
(öl. 1821),
2° 1822'de kont
Adam von Neipperg
(öl. 1829) ve
3° 1834'te kont
Charles de Bombelles (öl. 1856)
ile evlendi

Ferdinand I [2]
(1793-1875),
Macaristan ve
Bohemya kralı,
Avusturya imparatoru
(1835-1848),
1831'de Sardinya
kralı Vittorio Emanuele'nin
kızı Savoia'lı
Maria Anna (öl. 1884)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Maria Leopoldine [2]
(1797-1826),
1817'de Brezilya
imparatoru Pedro
I di Alcantara
(öl. 1834) ile evlendi

Karoline [2]
(1801-1832),
1819'da Saksonya kralı
Friedrich August II
(öl. 1854) ile evlendi

Franz Karl [2]
(1802-1878),
Avusturya arşidükü,
1824'te Bavyera
kralı Maximilian
I'in kızı Sophie
(öl. 1872) ile evlendi,
1848'de taht üstündeki
haklarından feragat etti,
6 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 488'de ▶

Leopold II [1]
(1797-1870),
Avusturya arşidükü,
Toscana büyük dukası (1824),
tahtı oğluna bıraktı (1859),
1° 1817'de Saksonya prensi
Maximilian'ın kızı Maria
Anna (öl. 1832) ve
2° 1833'te Sicilya kralı
Francesco I'in kızı
Napoli ve Sicilya
prensesi Bourbon'lu Maria Antonia
(öl. 1898) ile evlendi,
13 çocuğu oldu

Maria Theresia [1]
(1801-1855)
1817'de Sardinya
kralı, Savoia-Carignano
hanedanından Carlo Alberto
(öl. 1849) ile evlendi

bk. SAVOİA

rüyasında görür. Sultan Ahmed, kendi devrinin bozukluklarından üzüntü duyduğunu, daha eski devirlerde durumun kötü olmadığını, geçmiş zamanların hükümdarlarına imrendiğini söyler. İskender de, Sultan Ahmed'e siyasî ve sosyal bozukluklar ve düzensizliklerin her devirde bulunduğunu, bu durumdan padişahların sorumlu olduklarını, dine uygun hareket etmenin yerinde olacağını anlatır, eski devirlerin bozukluklarından söz eder. (M)

HABOMAY, Kuril takımadalarından biri. 1945'te Rusların işgal ettiği Habomay adasını, Japonlar geri istemektedir. (L)

HABRA (VAD), Batı Cezayir'de ırmak, vad *El Hummam* adıyle Sayda dağlarından doğar; 240 km. Oran causse'unu aştıktan ve Egris ovasını akaçladıktan sonra Habra, bir boğazlar dizisiyle Beni Şugran dağlarından geçer. Kışın taşarak su altında bıraktığı *Habra ovası*'na açılır ve vad Makta adıyle denize dökülen vad Sig'e kavuşur. Habra ovası henüz tamamıyle doldurulmamış ve bataklık bir göl çöküntüsüdür; vad Fergug barajı sayesinde sulama yoluyle tarım yapılır. (L)

HABRECHT (Isaac), isviçreli saatçi (Schaffhouse 1544 - Strasbourg 1620). 1571'de Strasbourg'a giderek şehir katedralinin ikinci astronomik saatini yapmak için Notre-Dame Hayır derneği yöneticileriyle bir sözleşme imzaladı. Birinci saat 1347'de yapılmıştı. Bu ona Strasbourg hemşehrilik unvanını kazandırdı. Habrecht birçok astronomik saat daha yaptı. Bunlardan biri (1589) British museum'da, bir başkası da Danimarka'da Rosenborg şatosundadır. (L)

HABROBRACON i. Başka böceklerin üstünde asalak yaşayan böcek; özellikle, patates ve pamuk güvesinin tırtılında görülür. (Zarkanatlıların *braconidae* familyasından.) [L]

HABROCOMA i. Şili dağlarında yaşayan kemirgen hayvan. (Su sıçanını andıran bu hayvanın tüyleri çinçilyanınkine benzer. Sekizdişligillerden.) [L]

HABRONEMA i. İplik şeklinde solucan; atlarda asalak yaşar ve «habronemoz» denen hastalığa sebep olur. (L)

HABRONEMOZ i. (fr. *habronémose*'dan). Atgillerde görülen asalak hastalığı; üç habronema türünden (*Habronema muscae, H. megastoma, H. microstoma*) ileri gelir. (Ergin ipsi solucan midede yerleşir ve mide habronemozuna sebep olur; kurtçuklar ise gezgindir; yerleştiği yere göre deri, akciğer ve göz sümüksü zarı habronemozlarına yolaçar.) ‖ *Akciğer habronemozu,* özellikle yazın görülen, düğümcüklü müzmin akciğer zarı iltihabı. ‖ *Deri habronemozu,* deride görülen tomurcuğumsu, tanecikli, çok

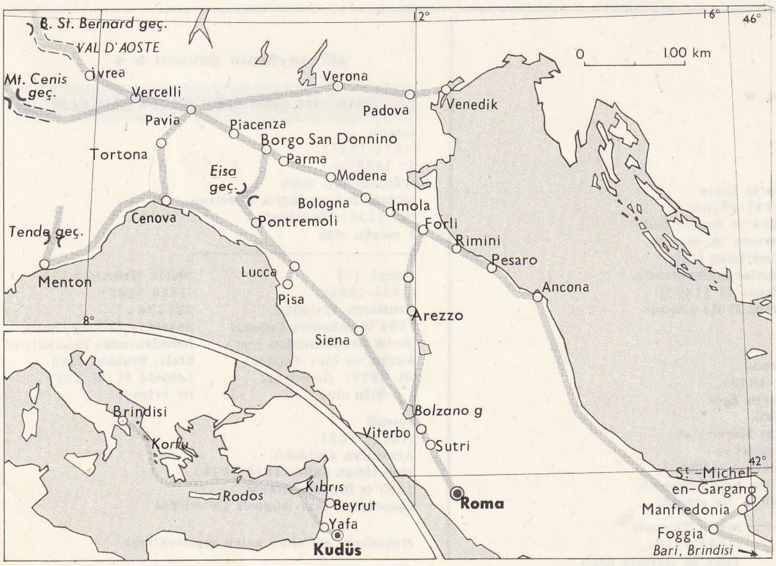

solda, hac haritası; sağda, Lourdes'da hac âyini

Foto. Zalewski-Rapho (LAROUSSE)

487. sayfanın devamı

Franz Karl [2]
(1802-1878),
Avusturya arşidükü.
1824'te Bavyera
kralı Maximilian
I'in kızı Sophie
(öl. 1872) ile evlendi.
1848'de taht üstündeki
haklarından feragat etti.
6 çocuğu oldu

Leopold II [1]
(1797-1870),
Avusturya arşidükü.
Toscana büyük dukası (1824),
tahtı oğluna bıraktı (1859),
1° 1817'de Saksonya prensi
Maximilian'ın kızı Maria
Anna (öl. 1832) ve
2° 1833'te Sicilya kralı
Francesco I'in kızı
Napoli ve Sicilya
prensesi Bourbon'lu Maria Antonia
(öl. 1898) ile evlendi,
13 çocuğu oldu

487. sayfanın devamı

Franz Joseph I
(1830-1916),
Macaristan ve Bohemya
kralı, Avusturya
imparatoru
(1848-1916),
1854'te
Bavyera dükü
Maximilian'ın
kızı Elisabeth
(öl. 1898) ile evlendi.
4 çocuğu oldu

Maximilian
(1832-1867),
Meksika imparatoru
(1864),
1857'de Belçika kralı
Leopold I'in kızı
Saksonya-Coburg-Gotha
hanedanından
Charlotte
(öl. 1927) ile evlendi
vâris bırakmadı

Karl Ludwig
(1833-1896),
Avusturya imparatoru,
1° 1856'da Saksonya
kralı Johann I'in kızı
Margarete (öl. 1858),
2° 1862'de Kral Ferdinando II'-
nin kızı Napoli ve Sicilya
prensesi Bourbon'lu Maria
Annunziata (öl. 1871) ve
3° 1873'te prens Miguel'in
kızı İspanya prensesi
Maria Teresa de Braganza
(öl. 1944) ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Ferdinand IV [2]
(1835-1908),
Avusturya arşidükü,
Toscana büyük
dukası (1859-1860),
asil büyük duka
(1860-1907),
1° 1856'da
Saksonya kralı
Johann'ın kızı
Anna (öl. 1859) ve
2° 1868'de Parma dükü
Carlo'nun kızı
Alice (öl. 1935)
ile evlendi, 11 çocuğu oldu

Karl Salvator [2]
(1839-1892),
Avusturya arşidükü,
Toscana prensi,
1861'de Sicilya kralı
Ferdinando II'nin kızı
İki Sicilya prensesi Bourbon'lu Maria
İmmacolata (öl. 1899) ile evlendi

«Arşidük Salvator» *kolu bugün de hayattadır.*

Johann Salvator [2]
(1852-?)
Johann Orth denir,
1889'da unvanlarından
feragat etti

Franz Joseph I

Rudolf
(1858-1889),
İmparatorluk ve krallık prensi,
1881'de Belçika kralı Leopold
II'nin kızı, Belçika prensesi,
Saksonya-Coburg-Gotha
ailesinden Stephanie (öl. 1945)
ile evlendi

Elisabeth
(1883-1963),
1° 1902'de Windischgraetz prensi
Otto (1924'te ayrıldılar) ve
2° Leopold Petzneck ile evlendi

Franz Ferdinand [2]
(1863-1914),
İmparatorluk ve
Krallık prensi,
Avusturya-Este
arşidükü, 1900'de
Chotkowa ve Wognin'li
(1909'da Hohenberg
düşesi oldu)
Sophie Chotek
(öl. 1914)
ile evlendi

Hanedanın vârisleri halen hayattadır (Hohenberg prens ve prensesleri).

Otto Franz [2]
(1865-1906),
Avusturya arşidükü,
1886'da Saksonya
kralı Georg'un kızı
Maria Josefa
(öl. 1944)
ile evlendi,
2 çocuğu oldu

Luise [2]
(1870-1947),
1° 1891'de
Saksonya kralı
Friedrich
August III
(öl. 1932)
[1903'te
ayrıldılar] ve
2° 1907'de Enrico
Toselli (öl. 1926)
[1912'de ayrıldılar]
ile evlendi

Giuseppe Ferdinando [2]
(1872-1942),
Floransa prensi,
1° 1921'de
soylu olmayan
Rose Kaltenbrunner
(öl. 1929)
[1928'de
ayrıldılar] ve
2° 1929'da Gertrud
Tomaneck ile evlendi

Hanedanın vârisleri halen hayattadır (Floransa prens ve prensesleri).

Peter Ferdinand [2]
(1874-1948),
Avusturya arşidükü,
Toscana büyük dukası,
1900'de kont Alfonso
di Caserta'nın kızı
İki Sicilya prensesi
Bourbon'lu Maria
Cristina (öl. 1947) ile evlendi

Hanedanın vârisleri halen hayattadır.

Karl I
(1887-1922), Avusturya imparatoru (1916-1918)
Karoly IV, Macaristan kralı (1916-1922),
1911'de Parma dukası Roberto'nun kızı
Bourbon'lu Zita Maria ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Otto
(doğ. 1912),
İmparatorluk ve
Krallık prensi,
1951'de Saksonya-
Meiningen prensesi
Regina ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Karl
(doğ. 1961),
Avusturya
arşidükü

Robert
(doğ. 1915),
Avusturya arşidükü,
1952'de Savoia-Aosta'lı
Margherita ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Laurentz
(doğ. 1955),
Avusturya
arşidükü

Gerhard
(doğ. 1957),
Avusturya
arşidükü

Martin
(doğ. 1959),
Avusturya
arşidükü

İstvan
(doğ. 1961),
Avusturya
arşidükü

Felix
(doğ. 1916),
Avusturya arşidükü,
1952'de Arenberg
prensesi Anna Eugenie ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Karl Ludwig
(doğ. 1918),
Avusturya arşidükü,
1950'de Ligne
prensesi Avusturyalı
Yolanda ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Rudolf
(doğ. 1919),
Avusturya arşidükü,
1953'te Xenia Tschernyschew-Besobrasow
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

HABSBURG

486. sayfanın devamı ●

ESTE ve MODENA HANEDANI

Ferdinand Karl
(1754-1806),
1771'de Modena dukası Ercole III'ün kızı,
Modena, Massa Carrara ve Lunigiana'nın
mirasçısı Este'li Maria Beatrice
(öl. 1829) ile evlendi,
10 çocuğu oldu

Maria Theresia
(1773-1832),
1789'da Aosta dukası,
sonra Sardinya kralı
(Vittorio Emanuele I)
Sardinyalı
Vittorio Emanuele (öl. 1824)
ile evlendi

Francesco IV
(1779-1846),
Avusturya-Este arşidükü,
Modena, Massa Carrara ve Lunigiana dukası (1829),
1812'de Sardinya kralı
Vittorio Emanuele I'in
kızı Savoia'lı Maria
Beatrice (öl. 1840) ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Maria Luise
(1787-1816),
1808'de Kutsal Roma-
Germen imparatoru,
Macaristan kralı,
Avusturya imparatoru
(Franz I) [1804]
Franz II ile evlendi

Marie-Thérèse
(1817-1886),
1846'da
Bordeaux dükü,
Chambord kontu
Artois'lı Henri V
(öl. 1883) ile evlendi

Franz V
(1819-1875),
Avusturya-Este arşidükü,
Modena (1846), Guastalla (1847),
Massa Carrara (1848-1859) dukası,
1842'de Bavyera'lı Ludwig I'in kızı
Aldegunde (öl. 1914) ile evlendi
erkek vâris bırakmadı

«Avusturya-Este arşidükü» unvanı Franz V'ten Franz-Ferdinand, Karl ve Robert'e intikal etti

Ferdinand
(1821-1849),
Avusturya-Este
arşidükü,
1847'de Macaristan
genel valisi ve
Avusturya arşidükü
Joseph'in kızı Elisabeth
(öl. 1903) ile evlendi

Maria Theresia
(1849-1919),
1868'de Bavyera kralı
Ludwig III (öl. 1921) ile evlendi

487. sayfanın devamı ● ●

Macaristan genel valisi JOSEPH HANEDANI

Joseph
(1776-1847),
3° 1819'da
Württemberg dükü
Ludwig'in kızı Maria Dorothea
(öl. 1855) ile evlendi,
1 çocuğu oldu

Joseph [3]
(1833-1905),
Avusturya arşidükü,
1864'te Saksonya-Coburg-
Gotha hanedanından prens
August'un kızı Cotilde
(öl. 1927) ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Maria Henriette [3]
(1836-1902),
1853'te
Saksonya-Coburg-Gotha
hanedanından Belçikalılar
kralı, Brabant dükü
Leopold II (öl. 1909)
ile evlendi

Joseph
(1872-1962),
Avusturya arşidükü,
Macaristan naibi (1918-1919),
1893'te Bavyera prensi
Leopold'un kızı Augusta ile evlendi

Hanedanın vârisleri halen yaşamaktadır.

Foto. Viollet (LAROUSSE)

irinli yaralar. || *Göz sümüksü zarı habronemozu*, göz sümüksü zarında görülen tanecikli iltihap. || *Mide habronemozu*, düğümcüklü müzmin mide iltihabı. (L)

HABROSYNE i. Beyaz benekli esmer-sarı kelebek. (Sırtı koyu benekli, esmerimsi sarı tırtılı sonbaharda böğürtlen ve frenküzümü üzerinde yaşar. İlmî adı *Habrosyne derasa;* pulkanatlıların *thyatiridae* familyasından.) [L]

HABS i. (ar. *ḥabs*). *Esk.* Hapsetme, tutma, alıkoyma. Bk. HAPİS. || Hapishane. || Nefsini tutma. || *Habs-i bevl*, idrar tutma. || *Habs-i dümû*, gözyaşlarını tutma.

— Huk. *Esk.* İslâm hukukunda, imamiye fıkhında, vakıf muamelesinden farklı olarak, te'bid şartı bulunmadan, belirli bir süre için yapılan tahsis işlemlerine verilen ad.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Vakıf muamelesinin süreye bağlı olarak veya bozucu bir şarta bağlanarak yapılamamasına mukabil, *habs*'da belirli bir süre şart edilebilir. Aynı terim, özellikle mâlikî fıkhında da kullanılır. Esasen malikî fıkhında vakıf teriminden çok *habûs* ve *hubûs* gibi terimlere rastlanır. Mâlikî fıkhında da, İmamiye fıkhındaki *habs* muamelesinde olduğu gibi, *te'bid* şartı, yeni süreye ve bozucu şarta bağlanmayarak ve sürekli oluş şartı aranmaksızın, «tahsis» yapılabileceği fikri vardır. Bk. VAKIF.

◆ **Habshâne** blş. i. *Esk.* Hapishane. (M)

HABSBURG, 1278-1918 arasında Avusturya'da saltanat süren aile. Bu aile, Altenburg şatosu sahibi Guntram ile tarih sahnesinde görünür (X. yy.). XI. yy.da Werner I, Aargau'da yaptırdığı şatonun adını aldı (Habichtsburg, «Aladoğan şatosu»). Vârisleri, Luzern senyörlüğünü, Yukarı Alsace landgraflığını, Zürich kontluğunu ele geçirdiler. Habsburg ailesi, Rudolf I zamanında imparatorluğa katıldığı zaman (1273), Schwaben'in önde gelen ailelerdendi. Habsburg'lar Marchfeld zaferiyle (1278) Avusturya'yı, Steiermark'ı, Krain'i elde ettiler. XIV. ve XV. yy.da İsviçre'nin bağımsızlık kazanmasıyle, ilk yurtluklarını kaybeden Habsburg'lar, Avusturya'da yerleşip kökleştiler ve *Avusturya hanedanı* diye anılır oldular. Miras bölüşmeleri, uzun zaman ailenin gücünü tehlikeye düşürdü (1739'da Albertin ve Leopoldin arasındaki bölüşme ve 1395 bölünmesi). İmparator Steiermark'lı Friedrich III (1439-1493) ülkeyi parçalayıcı hareketlere son verdi. Kendisinden sonra, seçiciler yalnız Habsburg'ları seçtiler. Sonra Habsburg'lara büyük itibar kazandıran evlenmeler başladı: Maximilian ile Bourgogne'lu Marie'nin evlenmesi aileye Hollanda ve Felemenk'i (1477), Güzel Felipe ile Deli Juana'nın evlenmesi Castilla ve Aragon'u (1496), Ferdinand ile Anna'nın evlenmesi de Bohemya ve Macaristan'ı (1521) kazandırdı. Habsburg'ların hâkimiyeti Karl V ve onun kardeşi Ferdinand ile doruğuna ulaştı. Daha sonra Avusturya hanedanı ikiye bölündü: ailenin bir kolu, Felipe II ile Hollanda, Felemenk, Milano, Napoli, Sicilya ve İspanya'da hüküm sürdü; öbür kola Alsace, Schwaben ve Avusturya dükalıkları, Bohemya ve Macaristan'ın bir parçası kaldı. İmparatorluğun ilk yarısı, yani Felipe II'ye verilen kısım 1700'de çöktü. Viyana Habsburg'ları Hollanda, Milano, Napoli, Sicilya'yı ve Macaristan'ı ele geçirdiler. Leopold'un aldığı tedbirler (1703) ve «Pragmatik Sanksiyon» (1713), bugünkü Bohemya ve Macaristan'ı içine alan mirasçı devletlerin bölünmezliğini sağladı. Bununla birlikte Karl VI'nın ölümüyle (1740) büyük bir buhran başgösterdi, kızı Maria Theresia Silezya'yı kaybetti. Arşidüşes'in evlenmesiyle (1736) *Habsburg-Lorraine hanedanı* adını alan sülâle, devrim döneminden güçlenmiş olarak çıktı: her ne kadar Hollanda'yı bırakmak zorunda kaldıysa da, İtalya'ya daha sağlam olarak yerleşti. Franz II, Kutsal imparatorluğun sonunun geldiğini sezerek kendini Avusturya imparatoru ilân etti (1804). Torunu Franz Joseph Macarların direnişi karşısında *imparator ve kral* unvanını almak zorunda kaldı (1867). İtalya'dan (1859) ve Almanya'dan (1866) çıkarılan Habsburg sülâlesi, Orta Avrupa bölgelerinde hâkimiyetini bir süre sürdürdü. Kasım 1918'den sonra sonuncu hükümdar Karl I, ailenin bugünkü başkanı sayılan oğlu Otto von Habsburg gibi, sözde kral olarak kaldı. (L)

HABT i. (ar. *habt*). *Esk.* Bir konuşma veya tartışmada karşıdaki kimseyi susturma. || Neticesiz ve yararsız olma.

◆ **Habtetmek** geçl. f. *Esk.* Tartışmada üstün gelerek, karşıdaki kimseyi susturmak: *Ne dedin fıkrama? - Âlâ! Beni habtettin imam / —Yola gel şöyle biraz, neydi o sözler? —Be hocam* (M.Â. Ersoy). [M]

HABT i. (ar. *habṭ*). *Esk.* Yanılma, yanlış hareket etme, hata. || *Habt ü hata* (veya *habt ü halel*), yanlışlık, düzensizlik. (M)

HABTE-WOLD (Aklilu), habeş siyaset adamı (doğ. 1912). Paris Hukuk fakültesini bitirdi. Paris'te imparatoru temsil etti (1936-1941). Sonra, sırasıyle, imparator mühürdarı, dışişleri bakanı yardımcısı, başbakan yardımcısı oldu. 1966 Mayısından beri başbakandır, ayrıca İçişleri bakanlığını yönetmektedir. (L)

HABUB i. («kum fırtınası» anlamında ar. k.). Meteorol. Çat'ta ve Sudan'da, bora ile birlikte gelişen kum fırtınası. (Bora doğudan batıya doğru yönelir. Normal olarak, güneybatıdan esen muson rüzgârlarının üstünden aşan harmattan*, birden yere doğru alçalarak musonların altına düşer.) [L]

HABUR çayı, Büyük Habur denir, esk. *Aburas, Khaboras.* Fırat nehrinin kolu; Türkiye'deki Batı Circîb çığırı 120 km, Suriye'deki kesimi 305 km'dir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde Karacadağ'dan çıkıp güneye doğru akan ve Circîb adını taşıyan birkaç geçici sel yatağıyle başlar. Türkiye-Suriye sınırı üzerinde Ceylanpınar (Resülayın) ile birleşir. Suriye topraklarında güneydoğuya doğru akarak Abdülaziz dağının kuzey eteklerini boylar; bu dağ ile Sincar dağı arasında Haseki şehri yanında, kendisi kadar önemli olan ve Nusaybin kaynaklarıyle beslenen Çağçağa suyu ile birleşir; güneye dönerek Karkîsiye yakınında soldan Fırat'a katılır. Debisinin nispeten karar oluşundan, geçtiği çöl-öncesi bölgeler büyük ölçüde yararlanır. Romalılarla Arapların yaptığı barajlar yıkılmıştır; ama noria'lar, elektrik pompaları ve barajların beslediği sulama kanalları, Cezire'nin yüzüstü bırakılmış topraklarının değerlendirilmesini sağlamıştır. Habur vâdisinde, çok değişik asıllı halk toplulukları yaşar: Asur-Kalde'liler; Kürtler; yerleşik yaşayan Anaza'lar; aşağı vâdide kışın hâlâ göçebe yaşayan Şammar'lar. Burada arkeolojik sitler bulunmuştur: Tell Halaf; Şager-Bazar, Tell Brak. Bu bölgede, özellikle M.S. II. binyılın ilk yarısında, «Habur seramiği» denen geometrik süslemeli bir seramikle temsil edilen orijinal bir medeniyet kurulmuştu. (ML)

Ganj'da günahlardan arınma âyini, Hindistan

HABUR çayı, Küçük Habur denir, Dicle nehrinin kollarından biri. Doğu Anadolu'nun Hakkâri bölümü doğusunda Beytüşşebap havzasını çevreleyen yüksek dağlardan çıkan derelerin birleşmesiyle oluşur. Güneye doğru akarak 60 km sonra Irak topraklarına girer; güneydoğu ve sonra doğu yönünde akar; Zaho kasabası önünden geçer, Türkiye-Irak sınırını boylayan Hezil suyunu sağdan aldıktan sonra 20 km boyunca Türk-Irak sınırını ayırır; mağara harabeleri yakınında Dicle ile birleşir. Üzerinde Zaho'yu Cizre'ye birleştiren yeni bir köprü vardır. (M)

Kâbe'de müslüman hacılar

HABUS i. ve sıf. (ar. *habs*, mal vakfetmek'ten). Kuzey Afrika'da, bir hayır kurumunun mallarına verilen ad. (Bu mallar dinî vakıf malı niteliğindedir, gelirleri camiler, öğretim kurumları, çeşmeler v.b.nin bakımı için kullanılır.) [L]

HAC i. (ar. *ḥacc*'dan). Din. Müslümanlığın beş şartından biri. || Yılın belli ayında Mekke'ye giderek Kâbe'yi ziyaret etme: *Mevsim-i hacda Basra valisi Abdullah İbni Âmir ve Mısır... Mekke'yi mükerreme'ye vardılar* (Cevdet Paşa). || *Teşm. yol.* Dince mukaddes sayılan bir yeri ziyaret: *Şeyh Galib bu surette ikinci Konya haccını yapmış...* (N. Araz). [Bk. ANSİKL., *Tar.*] || *Hacca gitmek*, müslümanlar için Zilhicce ayında Mekke'ye giderek hac farizasını yerine getirmek: *Öyle hacca gitmiyoruz, zekât veremiyoruz* (R. N. Güntekin); hıristiyanlar için, mukaddes sayılan yerlere gitmek. || *Veda haccı* (*Haccet-ül-veda*), Hz. Muhammed'in son haccı. || *Hac yolu*, Hıristiyanlıkta, İsa'nın çarmıhını taşıyarak Kudüs'ten Golgota'ya kadar

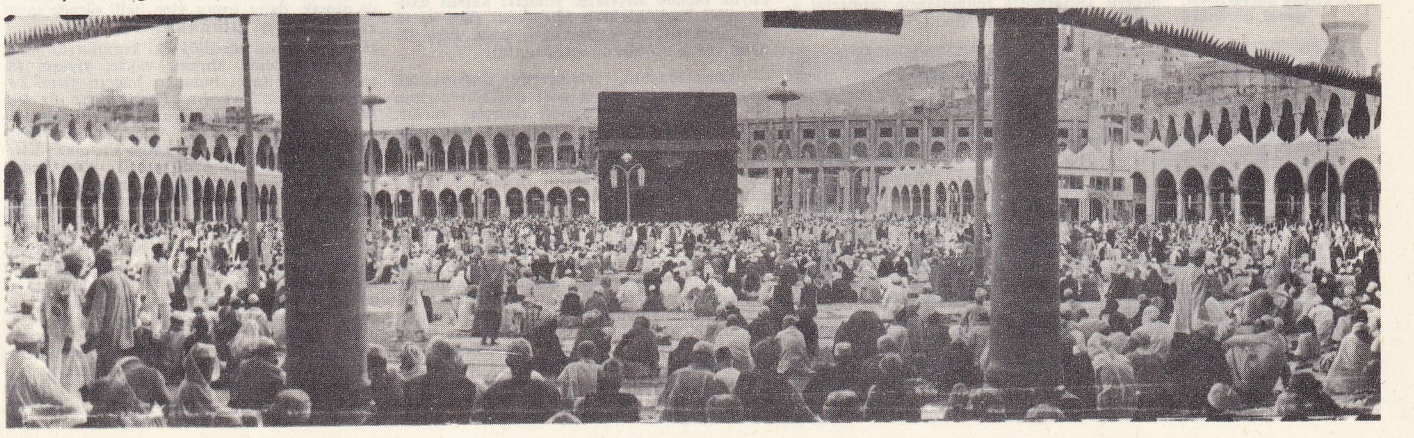

hac töreni sırasında Kâbe

Foto. LAROUSSE; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yürüdüğü yol. || *Hac yolculuğu*, bir müminin dinî inancı bakımından kutsal sayılan bir yeri, bir makamı ziyaret için yaptığı yolculuk.

— *Esk.* *Hacc-ı asgar*, yılın herhangi bir gününde Kâbe'yi ziyaret etmek. (Bk. UMRE.) || *Hacc-i ekber*, hac sırasında Arafat dağına çıkılan günün cumaya rastlaması. || *Hacc-ı islâm*, her müslümanın görevi olan Kâbe'ye gidiş.

— ANSİKL. Tar. Önemli dinî ziyaret yerleri eskiden olduğu gibi bugün de sayısızdır. Eski Yunanlılarda, halkı en çok çeken kehanet merkezleri Delphoi, Epidauros ve Dodone idi. Eski Mısır'da Siwa vahasındaki Amon tapınağı, çöl ortasında olmasına rağmen, Mısırlıların ziyaret merkeziydi. Suriye'de en ünlü tapınak, Hieropolis'teki Atargatis tapınağıydı. Bunların hiç biri, müslümanların *hac* merkezi Mekke kadar önemli olmadı. Hindistan'da halkı kendine en çok çeken Benares şehriydi. Hıristiyanlığın Roma imparatorluğundan beri özellikle kutsal sayılan merkezleri Kudüs, Roma (havarilerin mezarları, yeraltı kabirleri), Tours (Aziz Martin), Kartaca (Aziz Cyprianus), hattâ bazen Nola'dır (Aziz Paulinus). Kudüs ve Roma her devirde, hattâ yolculuğun güç koşullar altında yapıldığı devirlerde bile hıristiyan hacıların ziyaret merkezleriydi. Ortaçağda, Santiago de Compostela daha da önem kazandı. Günümüzde hıristiyan hac merkezlerinin başlıcaları şunlardır: Loreto, Fatima, La Salette, Pontmain, Lourdes, Lisieux, Chartes, Roc-Amadour v.b. Fransa'da hiç bir bölge dinî ziyaret yerinden yoksun değildir.

hâcegân gravür

Bilginler insan topluluklarının belli yerlerde yerleşmesinde dinî etkenlerin önemli rol oynadığını göstermişlerdir. İklimlerin, toprakların ve dolayısıyle ürün ve hasatların kararsızlığı karşısında, insanlar göçebeliğe ve yaylacılığa yöneldiler. İnsanlığın bir yerde yerleşmesi gibi güç bir duruma ulaşmasını belki de din adamları sağlamıştır. Bir yerde yerleşme, tarım toprağının yıldan yıla değişebilen veriminden doğan sakıncaları önlemek için, uzağı görme, ölçülü davranma, zahire saklama gibi birtakım tedbirlerin alınmasını gerektirmekte idi. Bir yerde yerleşme olayı, ayrıca, uzun süre kutsal bir karakter taşımış olan sınır kavramını getirdi ve toprağı yararlı duruma sokma ihtiyacını doğurdu. Ancak din düşüncesinin kendinde de bir çeşit hareket, bir yer değiştirme niteliği vardır. İnsanın yer değiştirmesi, sadece tabiî ihtiyaç meselesi ile olmamış, yer değiştirmelerin bir kısmı, kutsal bir yer arama ihtiyacından doğmuştur. Güneş'in doğduğu veya battığı kutsal yerlere, «mev'ut topraklar»ı veya kaybolmuş cennetleri bulma amacıyle yapılan yolculuklar. Lourdes, Benares ve Kayrevan'ın, Dawson ve Coolgardie gibi altın şehirlerinden daha başka birer çekiciliği vardır. Santiago de Compestela veya Mekke gibi şehirleri ziyaret etmeği hayatlarının tek amacı yapan insanların sayısı hesapsızdır. Eski atasözleri dinî yolculukların ne kadar önemli olduğunu gösterir: Katolik dünyasında «Bütün Yollar Roma'ya çıkar», denilir. Kutsal kalıntılar da bazen dindarları kendine çeker (Kandy'deki [Seylan] Budha'nın dişi gibi). Dinî kalıntılar insanların yer değiştirmesinde en önemli etkenler oldu. Dinî ziyaret şehirleri böyle değerli kalıntılarla zenginleşme çarelerini aradılar: Toulouse'un Saint-Sernin hazinesi bu kalıntılardan pek çoğuna sahiptir ve bu nedenle şehir Saint-Jacques yolu üzerinde en çekici konaklardan biri olmuştur.

Hacettepe üniversitesi, genel görünüşü

Bu kutsal yerler, aynı zamanda sık sık özel birer coğrafî merkez haline gelmiştir. Bu çeşit ziyaret yerleri sayısızdır: bu arada kutsal dağların da sayısı hayli çoktur, 3 776 m yükseklikteki Fuji-Yama, Japonların kutsal dağıdır.

Bu dinî ziyaret yerlerinin çoğu, ulaşılması güç noktalarda bulunuyordu, Güçlük, çekiciliğin bir sebebi oluyor, sofuluk davranışının değerini artırıyordu: meselâ Jupiter Amon vahası Nil'in 600 kilometre batısındaki çölün ortasındadır; Mont-Saint-Michel manastırı da, kıyıya yanaşmayı tehlikeli kılan oynak kumlar ortasındaki bir kayanın tepesine oturtulmuştur.

Dindarların bu kutsal yerlerde toplanmaları, çok defa merkezîleşip yığınlaşmayı gerektirir. Hac şehri çok özel bir şehircilik karakterini taşır, geçit alaylarına uygun geniş caddelerle ve meydanlarla çevrili bulunur. Şehir bazen de geçici bir karakter taşır. Günümüzde bile Endülüs'ün (Andalucio) güneyindeki Notre-Dame-Du-Rocio dinî merkezi, ancak Hamsin yortusu süresince kurulan yüz kadar saman damlı kulübeyle çevrilir, bu yortu için süslenen, boyanan ranzalı binlerce yol arabası burayı gerçek bir yığılma merkezi haline getirir. Lourdes şehrinin nüfusu on beş bini geçmez. Nüfusu 100 000'i aşan dinî merkezlerin ise sayısı azdır. Öte yandan, Benares şehri üç yüz bin nüfusu, iki bin tapınağı ve beş yüz heykeli ile «Dünyanın Lotus»u adıyle anılan garip bir yığınak merkezi görüntüsünü taşır.

Bu yoğunlaşmalar önemli bir otelcilik sanayiinin gelişmesini sağlamıştır. Mekke'de yaşayanlar evlerindeki odaları hacılara kiralarlar. Lourdes şehrinde olağanüstü bir hızla gelişmiş olan pansiyon ve oteller vardır.

Dinî ziyaretlerin yapıldığı şehirler sanat ve edebiyat alanında hatırı sayılır bir rol oynadılar. Böylece, roma-bizans tarzı kubbeli kiliselerin yayılması Santiago-de-Compostela hac yolları sayesinde oldu, aynı hac yolları ortaçağ destanlarının ve Charlemagne ile Roland destanlarının zenginleşerek yayılmasını da sağladı.

Hac yolculukları, merkezlere yeni unsurların gelmesini sağlayarak çok defa kolonileştirme işinde de rol oynadı; hac yolcularının bir kısmı bölgede veya yol boylarında yerleştiler. Birçok fransız hacısının İspanya'da koloni halinde yerleştiği bilinmektedir.

Kutsal ziyaret yerleri kendi çevrelerinde, dinî eşya ve hatıralardan meydana gelen, bütün bir ticaret ve sanayi teşkilâtını topladılar, Jura'daki Saint Claude'da Ortaçağdan beri, tahtadan dinî eşya yapımı zanaatı doğmuştu. Sonraları, bu sanayi laikleşip pipo yapımına yöneldi, hac ziyaretleri böylece tüm bir sanayi çevresinin kaynağını meydana getirdi. Bu ziyaretler çok defa para ve kambiyo işlerinin de canlanmasına yolaçtı. Birçok ibadet merkezleri etrafında önemli fuarlar kuruldu. Ünlü Lendit fuarları Saint-Denis manastırı civarında doğdu. Hac ziyaretleri dünyanın bütün bölgelerinde büyük bir hareket yarattı ve büyük ölçüde alışverişe yolaçtı: kapalı ekonomi ve durgunluktan kurtulma, fikir ve ürün alışverişinin sağlanması, çoğu kere ilk defa dinî ziyaretlerde ortaya çıktı.

— Din. Haccın, İslâmiyetin doğuşundan önce, Kâbe'de yapılan özel din törenlerinin bir devamı olduğunu ileri sürenler vardır. İslâmdan önce zilkade ayında biri Ukâz'da, öbürü Macanna'da olmak üzere iki panayır kurulur, sonra zilhiccenin ilk günlerinde Zül-Mecaz panayırı açılır, oradan Arafat'a gidilirdi. Cahiliye devrinde de Arafat'a gidiş ayı ile, ondan bir önceki ve sonraki aylara özel bir saygı gösterilir, bu zamanda kabileler aralarındaki kavga ve anlaşmazlıklara ara verilirdi. Hurma toplama mevsiminin sonlarında yapılan bu tören, panayırlarla birlikte olurdu. Bu törenler zamanla dinî anlamını kaybetti ve panayır olarak önem kazandı. Bu törenler sırasında Arafat'ta yapılan «vukuf» (duraklama) ile islâm haccının üç temelinden biri olan «vukuf»un herhangi bir bağlantısı yoktur. Arafat'ta «vakfe», Benî İsrail'in Turi Sina'daki konaklamalarına da benzemez.

Haceriesved

● *Kur'an ve hadis'te hac.* Haccın Medine'de farz olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülür. Bunlar arasında haccın hicretin 9. yılında farz olduğu inancı en uygunudur.

Kur'anı Kerim'de haccın islâm dini için gerekli olduğunu bildiren birçok ayet vardır. «İnsanlar içinde haccı ilân et. Gerek yaya, gerek uzak yoldan arık develere binerek sana gelsinler» (El-Hace, 27). Gerek bu ayete, gerek «Haccı da Umreyi de Allah için tam yapın...» diye başlayan ayete (Bakara suresi, 196) dayanarak hac «İslâmın beş şartı»ndan biri olarak kabul edilmiştir. Bunlardan başka, bazı surelerde de hac konusunda emir ve açıklamalar yer alır (Et-Tevbe, İbrahim).

Hz. Muhammed de birçok hadisiyle haccın, İslâmın beş şartından biri olduğunu belirtti. Ömer'den rivayet edilen «Kendim işittim; Allah'ın elçisi şöyle dedi: İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilâh yoktur. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Namaz kılma, zekât verme, Beytullâh'ı ziyaret ve Ramazan orucu». İbni Abbas ise «Allah'ın elçisi bize hutbe okudu ve "Şüphesiz Allah sizin üzerinize haccı farz kıldı" dedi», der. Bunlar haccın islâm dini için taşıdığı önemi gösterir. Gerek Kur'andaki ayetler, gerek belirtilen hadisler islâm dininde hac farizasının, belirli şartlara sahip olan her müslüman tarafından ömründe bir defa olsun yerine getirilmesi gerektiğini gösterir.

● *Haccın şartları ve mensekleri.* Hac buluğa ermiş, hür, kendinin ve hacda bulunduğu sürece bakmakla görevli olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olan her müslüman için farzdır. Haccı yapmak için, vücut sağlığı, yollarda geçen süre içinde güvenliğin sağlanması, zor ve baskının bulunmaması gereklidir. Hacı adayı kadın olursa kocasının veya bir mahreminin beraberinde bulunması gerekir. Hac görevinin yerine getirilmesi sırasında uyulması gereken bazı kurallar vardır: ihrama girmek, mübah olan şeylerin bazılarından nefsini, geçici olarak, yoksun bırakmak, arefe günün zeval vaktinden Kurban bayramının şafak söküşü zamanına kadar süren saatlerde, belirli zamanlarda, belirli yerlerde olmak, daha sonra yine belli sürede tavaf görevini yerine getirmek.

Hac ibadetinin yürürlükteki kurallarına «hac menasiki» denir. İhram, vakfe, ziyaret tavafı gibi üç farzı bulunan haccın yirmi kadar da vacib'i vardır. Başlıcaları: ihrama Mikad denilen yerde girmek; ihram için konan kurallara uymak; Arafat'ta gün ortasından güneş batıncaya kadar durmak; Kurban bayramının ilk günü şafağın söküşünden sonra ve güneşin doğuşundan önce, bir an bile olsa, Müzdelife denilen yerde durmak, beklemek; dört devresi farz olan tavafı, yedi devre ile tamamlamak; Kâbe yakınında Safa tepeciğinden başlayarak Merve tepeciğinde bitirmek üzere (her ikisi arasında) yedi defa yürümek; cemreleri (şeytan taşlamayı) nahır (Kurban bayramının ilk günü) ve teşik (aynı bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri) günlerinde atmak: ziyaret tavafını Kurban bayramının ilk üç gününden birinde yerine getirmek; taşradan gelenler için bir veda tavafı yapmak; Kâbe tavafında daima Haceriesved yönünden başlayarak Kâbe'yi sola almak, bu ibadeti

Foto. N. Erkılıç, Hürriyet arşivi (MEYDAN)

yürüyerek yapmak; her tavaftan sonra iki rekât namaz kılmak; Mina'da taşları attıktan sonra kurban kesmek. Kurban bayramının ilk üç günü içinde (Mekke hareminde) saçlarını kesmek.

Hac şartlarından birinin yerine getirilmemesi halinde bir çeşit ceza olmak üzere kurban kesmek gerekir.

Haccın sünnetleri için fıkıh kitaplarında ayrıntılı bilgiler vardır: ihrama girerken, abdest veya boy abdesti almak; ihram için beyaz ve yeni peştemal ile omuz havlusu tutmak; iki rekât namaz kılmak; ihrama büründükten sonra (hemen her seher vaktinde, her namaz sırasında, her yokuş çıkıp inişte, her yolcu kafilesi ile karşılaşmada) «Lebbeyk Allahümme lebbeyk» diye başlayan duayı okumak. Telbiye denen bu duanın okunmasından sonra Hz. Muhammed'e salavat getirmek, «Allahım, ben senden rızanı ve cennetini dilerim, gazabından ve ateşten sana sığınırım» duası ile Tanrı'ya yalvarmak. Zilhiccenin 7. gününde, öğle namazından sonra, Mekke'de tek bir hutbe okunur ve müminlere haccın menseklerі öğretilir; 8. günü de güneşin doğuşundan sonra Mekke'den Mina'yı çıkılır, o gece burada kalınır. Arefe bünü güneş doğduktan sonra, Mina'dan Arafat'a gidilir. Daha sonra Müzdelife'de dua edilir. Bayram gecesini Müzdelife'de geçirerek bayram sabahı Mina'ya inilir. Bayramın ilk üç günü Mina'da kalınır. Mina'da şeytan taşlarken, önce cemrei ulâ, sonra cemrei vusta yaya olarak, daha sonra da cemrei akabe bir hayvan sırtına binilerek taşlanır. Bu son cemrede taşları aşağıdan yukarıya doğru atmak; veda tavafından ve iki rekat namazdan sonra zemzem suyundan (Kâbe'ye bakarak) ayakta içmek; Medine'ye giderek Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek gerekir. Mekke'ye varılınca önce Mescidi Haram'dan ziyarete başlanır. Kâbe'yi görünce tekbir ve tehlil getirilir. Gerekirse Haceriesved öpülerek tavafa başlanır. Bu sırada sağ kol açık tutularak yedi defa Beytullah dolaşılır. Tavafların ilk üç devresinde omuzları silkerek yürümelidir. Tavaf bitince, yine duruma, göre Makamı İbrahim denilen yerde iki rekât namaz kılmalıdır. Mekke dışından gelenlerin yapması gereken bu tavafa *kudûm tavafı* denir.

Hacı adayı, Safa ile Merve arasında da yedi şavt (gidiş ve dönüş) yaparken tekbir, tehlil, salât ve selâm getirir. Bu gidiş ve dönüşlerde yeşille işaretli yerlerde koşarcasına yürür.

Genel olarak Arefeden bir gün önceye gelen 8 zilhiccede hacı adayları Mina'ya giderler. Ertesi sabah güneydoğu yönünde Arafat vâdisine çıkarlar. Burada öğle ve ikindi namazları birleştirilir. Önce imam hutbe okur; hutbede hacı olacak müslümanlara neler yapacakları, nasıl davranacakları anlatılır. Arafat'ta her yan «vakfe» yeridir, fakat genellikle Cebeli Rahme'ye yakın yerlerde durulur. Burada ayakta kıbleye dönülerek dua edilir; yüksek sesle telbiye getirilir; güneş batınca da Müzdelife'ye dönülür.

Müzdelife'de, sabah namazı kılınır, kısa bir «vakfe»den sonra Mina'ya gidilir. Müzdelife'de toplanan fasulye büyüklüğündeki 70 küçük taş, Mina'da şeytan taşlamada kullanılır. Kurbanlar da Mina'da kesilir. Kâbe'yi ziyaret tavafı adını alan bu tavaf, bayramın ilk üç gününden birinde olabilir. Ancak tekrar Mina'ya dönerek şeytan taşlama işini tamamlamak gereklidir. Kurban bayramının üçüncü günü öğleden sonra şeytan taşlama işi tamamlanınca, artık Mekke'ye dönülebilir. Mekke'de veda tavafı yapıldıktan sonra zemzem suyu içilir. Kâbe eşiği öpülür ve bir süre de Kâbe örtülerine tutunulur; böylece, hac sona erer.

Haccın dinî yönü yanında bir de sosyal ve iktisadî yönü vardır. Haccın sosyal bakımdan önemi ise yılda bir defa, yüzbinlerce müslümanın bir yerde, bir yapı etrafında, bir vâdide, aynı sade ve dikişsiz iki parçadan yapılma elbise içinde, renk, ırk, dil ve sınıf farkı gözetmeksizin biraraya gelerek tek Tanrı'ya yönelmeleri, aynı menasiki tekrar etmeleridir.

Modern ulaştırma vasıtalarının bulunmadığı çağlarda Sürre alayları, hac kafileleri, yollardaki duraklama ve konaklama mevkileri, yol boyunca yapılan ticaret, uğranılan kasabaların iktisadî hayatına gelen canlılık dikkate değer. (→Bibliyo.) (ML)

HÂC i. (ar. *hacc*'dan *hâcc*). *Esk.* Mekke'ye gidip hac görevini yerine getirmiş kimse. ‖ *Hâcc-ül-haremeyn,* Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek hacı olmuş kimse. ‖ *El-hâc,* hacı.

◆ **Hâcce** i. *Esk.* Hacı olmuş kadın veya kız. (M)

HÂC i. (fars. *hâc*). *Esk.* Bk. HAÇ.

Hacafer tepesi. Arkeol. Kayseri yakınlarında höyük. Ankara İngiliz Arkeoloji enstitüsünden Ian A. Todd tarafından tespit edildi. Araştırmalarda höyüğün geç devirlerde iskân edildiği anlaşıldı. (M)

HACÂLET i. (ar. *hacâlet*). *Esk.* Utanma, utanç: *Sıvas aleyhine ihdasına çalıştığı vaka, netice itibarıyle bütün âlem-i medeniyete karşı mucib-i hacâlet değil midir?* (Atatürk). ‖ *Hacâlet-âver,* utandırıcı, utanç verici. (M)

HAC Ali, Cezayir dayısı (1809-1815). Kan dökücülüğü ile ün kazandı. Birçok yahudiyi astırdı. Fransız konsolosunu kovdu (1810). Portekiz, Tunus hükûmeti ve Amerika Birleşik devletlerine karşı savaştı. Bir suikastçı tarafından öldürüldü. (M)

HACAMAT i. (ar. *hacāmet*'ten). Vücudun herhangi bir yerini hafifçe kesip üzerine boynuz, bardak veya şişe oturtarak kan alma: *Yüzünüz gözünüz ağzınız burnunuz hacamat olmuşa dönsün* (H. R. Gürpınar). ‖ *Argo.* Hafifçe yaralama. ‖ *Hacamat baltası,* hacamat işleminde kullanılan küçük kesici âlet. ‖ *Hacamat boynuzu,* kan alırken bardak yerine kullanılan boynuz. ‖ *Hacamat şişesi,* hacamatta kullanılan şişe.

— DEY. *Argo.* (*Birini*) *Hacamat etmek,* birini hafifçe yaralamak.

— Cerr. *Hacamat zembereği,* aynı anda birçok hacamatı birden yapmağa yarayan âlet. (Bir yüzünde birçok yarık bulunan bakır bir kutudan meydana gelir. Kutunun içinde tetikli bir zembereğe bağlı küçük hacamat bıçakları vardır. Düğmeye basılınca zemberek boşanır, bıçaklar yarıklardan çıkarak hacamat yapılır.)

— ANSİKL. *Hacamat,* bazı deri hastalıklarının tedavisinde başvurulan bir usuldür. Hacamat şişesiyle birlikte yapılırsa, kan toplayan bazı akciğer hastalıklarında fayda sağlar.

◆ **Hacamatlamak** geçl. f. *Argo.* Birini yaralamak. (M)

HÂCÂT çoğl. i. (*hâcet*'ten *hâcât*). *Esk.* Hacetler, gerekli olan şeyler, ihtiyaçlar: *Daldırmada insanları hâcât-i hayata/ Döndürmede ezhanı bütün başka cihâta* (M. A. Ersoy). ‖ İstekler, dilekler. ‖ *Kadiy-ül-hâcât,* dilekleri yerine getiren Tanrı. (M)

HACB i. (ar. *hacb*). *Esk.* Yasaklama, sahip olmasını önleme. ‖ Bir kişiyi mirastan mahrum etme.

— Huk. *Esk.* İslâm hukukunda mirasçılardan birinin, kendisi olmasaydı mirasçı olacak veya payı çoğalacak bir kişiyi, mirastan tamamen veya kısmen uzaklaştırması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hacb-i noksan,* bir başka mirasçının mevcudiyeti sebebiyle, bir mirasçının miras payının azalması. ‖ *Hacb-i hırmân,* bir kişinin mevcudiyeti dolayısıyle, diğer bir kişinin mirasçılıktan yoksun kalması.

— ANSİKL. Esk. huk. Mirastan yoksun bırakan kişiye «hâcib», mirastan tamamen veya kısmen uzaklaştırılan kimseye de «mahcub» adı verilir. Kanunda dayanağı olmamakla beraber, eski hukukun etkisiyle çok seyrek olarak bugün de, *hacb* kelimesi aynı anlamda kullanılmaktadır. (M)

HACCACÂNE zf. (*Haccac*'ın adından). *Esk.* Haccac'ın yapacağı şekilde, aşırı zalimlikle. (M)

HACCAC bin YUSUF, arap devlet adamı (Taif 661-Vâsit 714). Sakafi kabilesinden Urva bin Mes'ud'un torunudur. Gençlik yıllarının nasıl geçtiği yeterince bilinmez. Hayatını yazan kaynaklar yerici nitelikte iddialarla doludur. Çok genç yaşta Arabistan'dan ayrılarak Umayya tahtına geçen Mervanoğullarının yanına gitti. Abdülmelik ile Nus'ab bin el-Zübeyr arasındaki savaşta halifenin ilgisini çekti. Irak'ta halifenin hizmetine girdi. Hicaz'ın, halifeliğini ileri süren Abdullah bin Zübeyr'in elinden alınması işinde görevlendirildi. İlkin Taif'te yerleşen Haccac, ordusunu düzenledikten sonra, Mekke üstüne yürüdü. Kâbe'nin bulunduğu yöreye sığınan Zübeyr, yedi aylık bir direnmeden sonra öldü. Bu başarısından sonra Medine, Yemen ve Yamama'nın yönetimi Haccac'a verildi. Bir süre için Irak valisi oldu (694). Haricîlerin uzayıp giden ayaklanmalarını kısa zamanda bastırdı. Abdurrahman'ın yönetimi altında halifeye karşı yapılan ayaklanmayı da bastırarak Kûfe ve Basra'yı aldı. Daha sonra Horasan ve Doğu Arap ülkelerinin yönetimini Irak ile birleştirdi. Kur'an'ın lehçe ayrılıkları yüzünden yanlış okunmasını önlemek için harflere hareke koydurdu. Velid I çağında gözde devlet adamlarından biri olan Haccac'ın birtakım nutukları arap edebiyatında güzel konuşma örnekleri olarak geçer. Onun çok kan dökücü, «zalim» olduğunu yazan kaynaklara karşılık iyi ve doğru bir devlet adamı olduğunu öne sürenler de vardır. Onu «zalim» diye gösterenler Emevîlere karşı ayaklananları destekleyenlerdir. Haccac, Emevî devletinin bu sarsıntılı yıllarında görev almış, birçok kargaşalıkların önüne geçerek devleti yıkımdan kurtarmıştır. (M)

HACCÂM (ar. *hacāmet*'ten *haccâm*). *Esk.* Hacamat yapan kimse. (M)

HACCÂR sıf. (ar. *hacer*'den *haccâr*). *Esk.* Taş işleyen, taşçı. (M)

HACCETMEK geçz. bls. f. (ar. *hacc* ve türk. *etmek*'ten). [Müslümanlar için] Zilhicce ayında Kâbe'yi ziyaret ederek hac farizasını yerine getirmek: *Attab, bu sene nâs ile Arabın eski âdeti üzere haccetti* (Cevdet Paşa). [Hıristiyanlar için] Hac yeri sayılan yerlere gidip hacı olmak. (M)

HACC ES-SALİH, mısır türk memlûklu sultanı (öl. 1382). Mısır'da kurulan, türk memlûklarını, yıkılışlarına kadar (1517) Bahrî ve Burcî adında iki hanedan yönetnetti. Hacc Es-Salih, Bahrî hanedanındandır. Babası Melikül Eşref Sultan Şâban II'nin yerine geçti. Berkuk, Hacc Es-Salih'e atabeylik yaptı. Sonradan onu tahttan indirerek Burcî soyunu kurdu. (M)

HÂCE i. (ar. *hâce*). *Esk.* Hacet. ‖ *İnd-el-hâce,* gerektiği takdirde, gerektiği zaman. (M)

HÂCE i. (fars. *hᵛâce*). *Esk.* Efendi, ağa. ‖ Aile büyüğü.

— Din. Din adamı, hoca. ‖ *Hâce-i âlem* (veya *hâce-i kâinat*), Hz. Muhammed.

— Eğ. Öğretmen: *Oldu bana hâce-i dil ü can / Âsâr-ı sühan-veran-ı İran* (Ziya Paşa). ‖ *Hâce-i evvel,* çeşitli bilgileri basitleştirerek halkın anlayabileceği şekle koyan kimse; ilkokul hocası.

— Teşk. tar. Vezir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hace-i büzürg,* başvezir. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hâce-i cihan,* Hindistan'da kullanılan bir unvan. (Bu unvanla anılan kimselerin en ünlüleri Mahmud Gavan ile Melik Server'dir.) ‖ *Hâce-serâ,* saray efendisi, haremağası. ‖ *Hâce-tâş,* bir efendinin kölesi.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlılarda tacir anlamına da gelen *hâce* sözünün devlet kuruluşlarında yer alan bir memur unvanı olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Samanîler çağında, devlet ilerigelenlerinin birtakımı için kullanılan hâce sözü Gazneliler zamanında önem kazanarak apayrı bir anlamda kullanıldı. Hükümdardan sonra gelen vezire *hâce-i büzürg* (büyük vezir) dendiğine göre, Gazneliler vezire *hâce* unvanını veriyorlardı. Gazne hükümdarları en önemli mevkide bulunan vezirlere *hâce* derlerdi. Selçuklular çağında vezirlere *hâce-i büzürg* dendiği gibi yüksek rütbeli devlet adamlarına da *hâce* denirdi.

Harizmşahlar devletinde, vezirlere *hâce,* sultanın büyük vezirine *hâce-i cihan* denirdi. XIII. yy.da İlhanlıların vezire *hâce-i büzürg* (büyük vezir), devlet memurları içinde mevkii yüksek olanlara *hâce* unvanı verdiklerini Cüveynî, Vassâf, Reşidüddin gibi tarihçiler kaydetmektedir. İlhanlı devletinin yıkılışından sonra İran'da kurulan devletlerde ilerigelen kimseler için *hâce* deyiminin kullanıldığı da görülür.

Önceleri devlet büyüklerine, vezirlere unvan olan *hâce* sözü daha sonra İran'da hadımağaları ve müslüman olmayan tacirler için kullanıldı. İslâm saraylarındaki hadımlara *hâce-serâ* gibi bir unvan verildiğini de Narşahî, *Tarih-i Buhara* (Buhara Tarihi) adlı eserinde yazar.

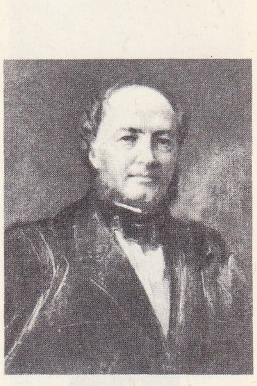

Louis-Christophe **HACHETTE**

HACILAR kazılarından toprak kap (maddesi 496. sayfada)

hacı (Turkische Gewänder adlı eserden)

Foto. Hachette (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

bir kadın hacı (Turkische Gewänder adlı eserden)

Cidde'ye inen bir türk hacı kadını

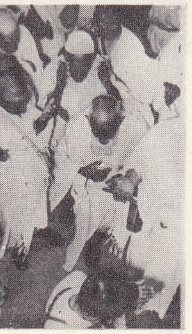

hacılar Mekke'de (N. Araz koleksiyonu)

◆ **Hâcegî** i. *Esk.* Efendilik, hoca olma durumu. ‖ Tüccar.

◆ **Hâcelik** i. *Esk.* Efendilik, hocalık. (M)

HACEBE çoğl. i. (ar. *ḥâcib*'den *ḥacebe*). *Esk.* Perdeciler, kapıyı tutanlar. (M)

HÂCEGÂN çoğl. i. fars. *ḫᵛâce*'den *ḫᵛâcegân*). *Esk.* Hocalar. ‖ Devlet dairesindeki memurlar.

— Tasav. *Tarikat-ı hâcegân,* Hâce Ahmed Yesevî'nin adına kurulan Yesevî tarikatından doğan Nakşibendî tarikatı.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda defterdar ve nişancılar için kullanılan bir deyim. (Bk. ANSİKL.)‖ *Hacegân rütbesi,* Osmanlı imparatorluğunda bir rütbe. (Devlet dairelerinde yazı işleriyle uğraşanlara, defterdarlık, nişancılık gibi görevlerde bulunanlara bu rütbe verilirdi. Mahmud II devrinde *hacegân* rütbesi ayrı bir özellik kazandı. Tören günlerinde özel nişanlarla bu rütbeyi gösteren elbiseler yapıldı. Hacegânlık rütbesinin sonradan bazı yetersiz kimselere verilmesi üzerine [1837] imtihan usulü kondu. Bu rütbe tanzimattan sonra değerden düştü.) ‖ *Hacegân-ı divan-ı hümayun,* Osmanlı imparatorluğunda, özellikle Divanı Hümayun kaleminde çalışanları yöneten kimseler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hacegân-ı divan-ı hümayun halifeleri,* Osmanlı imparatorluğunda devlet dairelerinde yazı işlerini yöneten kimseler. (Kalemlerde bunlardan başka şakirtler de vardı. Tanzimatın ilânından sonra bunların adları başkâtip, mümeyyiz, kâtip olarak değiştirildi.) ‖*Hacegân-ı divan-ı hümayun şakirtleri,* Osmanlı imparatorluğunda devlet dairelerinde özellikle yazı işlerinde çalışmak için eğitim görenler. (Tanzimattan sonra bunlara mülâzım denildi.)

— ANSİKL. Teşk. tar. *Hacegân* deyimi İlhanlılar vasıtasıyle Osmanlılara geçti. Hacegânlığın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. İlk zamanlar hacegân sayısı azdı, sonradan birçok kalemler kuruldu, bunun yanında da hacegân görevlilerinin sayısı arttırıldı. Hacegânlıktan vezirliğe yükselmek kabildi. Mahmud II devrinde payede yenilikler yapıldı, törenlerde giyilecek elbiseler ve nişanlar belli bir düzene kondu.

● *Hacegân-ı divan-ı hümayun.* Maliye, kapıkulu ocakları kâtipleri, tersane emini, şehremini, darphane eminleri gibi görevliler de, hacegân-ı divan-ı hümayun rütbesi olanlardan seçilirdi. Bunlar XVIII. yy.da dört sınıfa ayrılmıştı: **1.** sınıf üç defterdar, nişancı, reisülküttap ve defterdar emininden ibarettir. Bunlar tayin veya yıllık tevcihlerde arz odasına girerek padişaha teşekkürlerini sunarlardı; **2.** sınıfa büyük ruznameci, baş muhasebeci ve Anadolu muhasebecisi girerdi. Tayinlerden sonra yeni yıl içinde aynı görevde bırakılırlarsa padişah tarafından kabul edilirlerdi; **3.** sınıfa tersane emini, sarayın bîrûn ağalarından olan şehremini, darphane emini, arpa emini, masrafı şehriyarî kâtibi girerdi; **4.** sınıfta, 22'si Maliye dairesinin kalem âmirleri, dört yaya ve dört atlı mukabeleciler, ayrıca kalyonlar kâtibi, Tersane ambarları emini, tersane reisi, tophane nazırı, hazinenin tahsilât ve tediyat müfettişi olan vergi nazırından kurulu, 38 kişi bulunurdu. Savaş zamanında sadrazam «serdarı ekrem»lik ile savaşa giderken yanına bütün hacegân-ı divan-ı hümayun memurları ve ilgili defterleri de alırdı. Mahmud II zamanında yenilikler yapılarak rütbeler konunca Hacegân-ı divan-ı hümayun ayrı bir rütbe sayıldı. (M)

HACEL i. (ar. *ḥacel*). *Esk.* Utanma, utanmadan dolayı şaşırma. (M)

HACELDAMA i. («kanlı tarla» anlamında ibranîce k.). Yuda'nın İsa'ya ihaneti karşılığında elde edilen para ile alınan tarlaya verilen ad; Kudüs'te ölen yabancıların gömülmesine ayrılmıştı. IV. yy.dan beri, yerinin *Gê-Hinnom* («Cehennem») vâdisinde olduğu öne sürülür. (L)

HACER i. (ar. *ḥacer*). *Esk.* Taş, kaya. ‖ *Hacer-i cahîm,* cehennem taşı.. ‖ *Hacer-i esved.* Bk. HACERİESVED. ‖ *Hacer-i fitile,* pamuktaşı. ‖ *Hacer-i kulye,* böbrek taşı. ‖ *Hacer-i mıknatısî,* mıknatıs taşı. ‖ *Hacer-i nur,* kükürt ve demirden oluşan bir taş. ‖ *Hacer-i semavî,* uzaydan dünyaya düşen taş, göktaşı. ‖ *Hacer-pâre,* taş parçası.

◆ **Hacereyn** ikil. i. *Esk.* İki taş.

sudanlı hacılar (N. Araz koleksiyonu)

◆ **Hacerî** sıf. *Esk.* Taş gibi olan. (M)

HACER, İbrahim peygamberin karısı Sara'nın hizmetçisi. Çocuğu olmayan Sara, Hacer'i İbrahim'e verdi. Hacer'in bir oğlu oldu: İsmail, bu zamanın geleneklerine göre Sara'nın çocuğu sayıldı. Bu doğum iki kadın arasında geçimsizlik yarattı. İbrahim, Hacer'i uzaklaştırmak zorunda kaldı, o da İsmail ile çöle gitti. Daha sonra İsmail arapların atası sayıldı. (M)

Haceriesved (ar. *Hacer-ül-Esved,* «kara taş»), Kâbe'de bulunan ve müslümanlarca kutlu sayılan kara taş. Bugün, Kâbe'nin doğu köşesinde 1,5 m kadar yükseğe konulan bu taş oldukça parlak ve karadır. Yumurta biçiminde, hafif sarı ve kırmızı damarlı, 30 sm çapındadır. Bu taşın İslâmlıktan önce, Arapların taptığı taşlardan biri olduğu, Kâbe'ye burayı ilk yaptıran İbrahim tarafından konduğu söylenir. Bir yangın sonucu Kâbe yandı, İbrahim'in kurduğu temellere kadar inilerek yeniden yapıldı (605). Kureyş kabilesinin dört kolundan her biri bir duvarı ördü. Sıra Haceriesved'i Kâbe'nin doğu köşesine yerleştirme işine gelince bu kutsal işi kimin yapacağı konusunda tartışma çıktı. Sonunda, bu görev Kâbe'ye ilk yaklaşan Haşimî kolundan Muhammed bin Abdullah'a verildi. Hz. Muhammed Haceriesved'i bir örtüye sardı. Kureyş'in dört kolundan gelen dört kişi de örtünün birer ucundan tuttu. Taş böylece yukarı kaldırılarak yerine konuldu. Hz. Muhammed taşı kendi eliyle bugünkü yerine yerleştirdi. Mekke alınınca Hz. Muhammed, Kâbe'deki bütün putları kırdı. Fakat Haceriesved ile Yemenî adı verilen ikinci taşa dokunmadı. Haceriesved ile Yemenî taşı İbrahim'in yaptırdığı Kâbe'ye konulan ilk iki taş olduğu için kutsal sayıldı. Hz. Huhammed eskiden beri büyük kutsallık taşıyan bu iki taşa ellerini sürdü, onları öptü. Ancak, Veda haccında hasta olduğu için son dört tavafını (Kâbe'nin çevresinde dolanmayı) deve üstünde yaptı ve Haceriesved'e asasıyle dokundu. Buharî, eserinde kalabalıkta Kâbe'yi tavaf edenlere Haceriesved'e yaklaşamazlarsa Yemenî taşını elleyerek öpmelerini salık verir. Bu da yapılamazsa «Haceriesved'in karşısına gelince sağ kol o yöne doğru kaldırılarak selâm verilmeli» der. Gene Buharî, halife Ömer'in Haceriesved'e yaklaşırken şöyle konuştuğunu anlatır: «Senin bir taş olduğunu bilirim. Ne iyiliğin, ne zararın vardır, Allah'ın Resûlünün sana yüz sürdüğünü görmeseydim, sana yüz sürmezdim». Emevîlerin, Mekke kuşatmasında (756) mancınıklarla attıkları taşlardan biri Haceriesved'i üç parçaya böldü. Kâbe'yi yeniden onaran Abdullah bin Zübeyr, kırılan parçaları bir gümüş çerçeve içine koyarak eski yerine yerleştirdi. Karmatîler, Kâbe'yi basarak tavaf edenleri kılıçtan geçirdiler ve Haceriesved'i alıp götürdüler (929). Taş onların yaptırdıkları bir tapınağa kondu, burada 22 yıl kaldı. Karmatî'lerin başkanı, vücudunda birtakım yaraların çıkmasını, yaptığı işin uğursuzluğuna yoruncu taş Kâbe'ye geri verildi. Bir deli, sopa ile Haceriesved'e vurarak ondan üç küçük parça kopardı (1022). Sonradan bu kırık parçalar da tekrar yerine yapıştırıldı. Halifeliğin Türklere geçişinden sonra Haceriesved'in gümüş çerçevesi iki defa yenilendi. 1629'da Kâbe, temellerine inilerek yeniden yaptırıldı, gümüş çember de değiştirildi. Abdülmecid zamanında (1839-1861) taşın gümüş çerçevesi tekrar yenilendi. (M)

HACERİLER, arap kavmi. Adlarını İsmail peygamberin annesi *Hacer*'den almışlardır. Yahudiler ile yaptıkları mücadeleler sonunda onları yaşadıkları bölgeden sürmüşlerdir. Daha sonra da imparator Trajanus ile mücadeleye giriştiler: başşehirleri Agarena'yı kuşatan imparatora karşı şehri savundular. İmparator bir süre kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. (M)

HACERİSEMAVÎ i. Bk.GÖKTAŞI.

Hacerünnesr, Fas'ta (Rif'in Gomaralar bölümü) tarihî kale (*Hacerüşşüręfa* da denir). 929 Yılında Muhammed Kasım bin İdris II tarafından yaptırıldı. Kasım'ın Guennun ve Hannun adlı iki oğlu buraya yerleşti. Musa bin el-Âfiye, İdrisîleri buradan çıkarmak için harekete geçeceği sırada magrıplı reisler bunu önlediler. Sonra Guennun'un oğullarından biri Kurtuba halifesinin himayesi altında bir emîrlik kurdu. Hacerünnesr'i merkez yaptı. Bir süre sonra Endülüs emîrleri İdrisî emîrliklerinin hepsini ortadan kaldırdı. Hacerünnesr emevî kumandanı Galib tarafından zaptedildi (975). Son hükümdar el-Hasan esir edilerek İspanya'ya götürüldü. (M)

HACET i. (ar. *ḥâcet*). *Esk.* Herhangi bir şey için gerekli olma, gereklilik: *Uzun söze ne hacet bu şehrin yağmurunu sen zaten bilirsin* (Attila İlhan). *Fazla söylemeğe bilmem hacet var mı?* (R. N. Güntekin). *Şiirin keman sesine benzemesi istenilseydi şiire hacet kalmazdı, keman çalardık, olur bitedi* (N. Ataç). [*Eşanl.* LÜZUM, İHTİYAÇ.] ‖ Tanrı'dan veya kutsal sayılan bir yerden beklenen dilek: *Dirse Han, dişi ehlinin sözü ile ulu toy eyledi, hâcet diledi, attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı* (Dede Korkut). ‖ Muhtaç olunan şey, gerekli madde. ‖ *Hacet-mend,* ihtiyacı olan, muhtaç. ‖ *Hacet-mendâne,* muhtaççasına. ‖ *Hacet-mendî* muhtaç olma. ‖ *Hacet-reva,* ihtiyacı gideren. ‖ *Arz-ı hacet,* bir dileği bildirme. ‖ *Def-i hacet,* ihtiyacı giderme, abdest bozma.

— ÇEŞ. DEY. *Hacet bağı,* bir dileğin yerine gelmesi için kutsal sayılan kabirlere veya türbelerin penceresine bağlanan kumaş parçası. ‖ *Hacet görmek,* gerekli bulmak. Ayakyoluna gitmek. ‖ *Hacet kapılarının açılması,* duaların kabul edilmesi, dileklerin yerine getirilmesi. ‖ *Hacet tepesi,* üzerinde edilen duanın kabul olunacağına inanılan tepe. ‖ *Hacet yeri,* ayakyolu, helâ. ‖ *Haceti yok* (veya *haceti yoktur*), gerekli değil, istenmez: *Halbuki Anadolu'ya falan gitmeğe hacet yok, İstanbul'un kahvelerini gez* (Ömer Seyfeddin). *Şimdilik sizin tehlikeye atılmanıza hacet yoktur* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Haceti olmak,* ayakyoluna gitmesi gerekmek.

— Din. *Hacet kapısı* (veya *hacet penceresi*), dua etmek veya dilekte bulunmak için önünde durulan türbenin kapı veya penceresi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Ortaya çıkan bir durum dolayısıyle fıkıh kurallarından bir ölçüde veya bir özel olayda uzaklaşılması gereği. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Hacet kapısı* veya *hacet penceresi* önünde dua edilir, Kur'an okunur ve olması istenilen şey (hacet) bu türbeye defnedilen velinin aracılığıyle Allah'tan istenir. Birçok yerde bu çeşit pencerelerin demirlerine, dileklerin yerine gelmesi için bez parçaları, çamaşırlar bağlanır. İstanbul'da hacet penceresi olan birçok evliya türbesi vardır. Bunlardan en ünlüsü Eyüp camii avlusunda Halid bin Zeyd Eba Eyyub el-Ensari'nin türbesinin penceresidir. Konya'da Mevlânâ türbesindeki hacet penceresi de ünlüdür.

— *Esk. Huk.* İslâm hukukçularından bazılarına göre, «zarûret» denen durum ile «hacet» yaratan durum arasında fark vardır (bk. ZARURET). Zaruret, hacetten daha güç ve önemli bir ihtiyaç yaratır. Meselâ, aç olan bir kimse yiyecek bir şey bulamadığı ve haram olan şeyi yemediği takdirde açlıktan ölecek durumda bulunduğu zaman haram edilen şeyi yemesinde zarûret var-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

dır ve «zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar» (zorunluk yasağı kaldırır) [Mecelle md. 21]. «Hacet»te ise, bir güçlük ve meşakkat durumu vardır, bu durumda yenilmesi haram olan şey mubah olmaz, fakat, meselâ oruç bozmayı mubah hale getirebilir. Bazı yazarlara göre, «zaruret» ve «hacet» arasında fark yoktur. Aslında Mecelle'nin 32. maddesinde de, tabi olduğu hüküm bakımından zaruret ile hacet aynı duruma getirilmiştir. Bu maddede, «Hacet, umumî olsun, hususî olsun zaruret menzilesine tenzil olunur» denmektedir. Meselâ vefa şartı ile yapılan satış, borçlanma işlemlerinin çoğalması yüzünden doğan genel bir hacet dolayısıyle kabul edilmiştir. Aslında, «riba» alınarak ödünç verilmesi caiz değildir (bk. RİBA). Vefa şartı ile yapılan satışta (bey'i-bil-vefa) ise, bugün inançlı temlik ve hükmen teslim dediğimiz durumda olduğu gibi, bir kimse, ödünç alabilmek, kredi sağlayabilmek için, diğer bir şahıstan ödünç aldıktan sonra, vefa şartı ile, yani ödünç aldığı meblâğı ödeyince satılan şey kendisine geri verilmek üzere, o şahsa bir mal satmakta ve satılan malı kendi elinde tutarak, alıcıya kira ödemektedir. Böylece, aslında yasak olan «riba», bu formüle uyulması dolayısıyle, «faiz» olarak değil, kira olarak alınmaktadır. Bugünün türk hukukundaki terimleri kullanırsak, burada bir «inançlı temlik» söz konusudur ve İslâm hukukunda mülkiyet, satım sözleşmesinin yapılması ile geçtiği için, «hükmen teslim»e de lüzum kalmamaktadır.

Bu kuraldan yararlanarak, bugünkü hukukun «isimsiz sözleşmeler» adını verdiği bazı sözleşmelerin yapılmasına cevaz verilmiştir. Meselâ hamama girerken, hamamda ne süre kalınacağı ve ne kadar su kullanılacağı bilinmediği için, bu sözleşmenin hükümsüz olması gerekirdi. Fakat «hacet» bulunduğu için, hamamcı ile yapılan sözleşmeler geçerli sayılmıştır.

Böylece, «hacet, umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine indirilir» kuralı, bir yandan bugün kullandığımız terimle, «kanuna karşı hile» dediğimiz durumların meşrulaştırılmasına yolaçmış, diğer yandan da, bazı konularda dar ve sıkı hukuk kurallarından uzaklaşılarak ihtiyaçların karşılanabilmesini sağlamıştır. (M)

HACETTEPE (bir ara *Dilektepe* de dendi), Ankara'da Sıhhiye-Cebeci yolu kuzeyinde, park içinde yükselen ağaçlık bir tepe ve bunun çevresindeki semt. (M)

Hacettepe Gençlik kulübü, türk spor kulübü. Ankara'da aynı adı taşıyan semtte kuruldu (1945). Üç yıl içinde üç şampiyonluk kazanan futbol takımı, üç küme atlayarak Ankara Birinci ligine yükseldi. Eflatun-beyaz formalı takım 1951 yılında Fenerbahçe takımına verdiği Burhan, Akgün ve İlhan gibi oyuncularla dikkati çekti. 1953-1954 Yılında Ankara Amatör Futbol Ligi şampiyonluğunu, 1955-1956, 1957-1958, 1961-1962 sezonlarında da Ankara Profesyonel Lig şampiyonluğunu kazandı. Uzun yıllar Türkiye Birinci liginde oynayan Hacettepe futbol takımı, bugün Türkiye İkinci ligindedir. Takım futbolun yanı sıra boks ve atletizm dallarında da faaliyet göstermektedir. (M)

Hacettepe üniversitesi, Türkiye'de (Ankara) üniversite. Klasik üniversiteleri kapsayan merkezî sistem dışında 892 sayılı özel kanunla kuruldu (1967). 1969-1970 Döneminde bu üniversitede 5 000 öğrenci, 922 öğretim üye ve görevlisi vardı. Hacettepe üniversitesinin ilk bölümü 2 şubat 1954'te Ankara Üniversitesi Tıp fakültesine bağlı Çocuk Sağlığı kürsüsü idi. Daha sonra çalışmalar bu kürsüye bağlı olarak Hacettepe Çocuk hastahanesinde yürütüldü. Çocuk hastahanesi, tüzel kişiliği olan bir Çocuk Sağlığı enstitüsü haline getirildi (1958). Burada, öğretim ve araştırma yapılmağa başlandı. Enstitüye bağlı Sağlık Bilimleri Yüksek okulu (1961) ile Ev Ekonomisi Yüksek okulu kuruldu (1962). Sağlık Bilimleri Yüksek okulu, Sağlık Bilimleri fakültesi oldu (1963). Temel bilimler, Hemşirelik, Fizyoterapi-Rehabilitasyon, Tıbbî Teknoloji Yüksek okulları ile aynı yıl açılan Diş Hekimliği Yüksek okulu bu fakülteye bağlandı (1963). Genişleyen öğretim topluluğu içinde işbirliğinin sağlanması amacıyle Hacettepe Bilim merkezi kuruldu (1965). Eski Çocuk hastahanesi çevresinde yapılan binalarda Hacettepe Tıp Merkezi hastahanesi hizmete açıldı (1966). Bu arada Çocuk hastahanesinin kurulmasını sağlayan Ankara Çocuk Sağlığı derneği, Hacettepe Üniversitesi vakfı haline getirildi. Bundan sonra hızla gelişen üniversite, Kayseri'de 1206 yılında kurulan ve 700 yıl tıp eğitimi yapan, Çifte Medreseleri, Gevher Nesibe Tıp fakültesi adıyle yeniden açtı (1969). Hacettepe semtinin büyük bir kısmını kaplayan üniversitenin artan yer ihtiyacını karşılamak için Ankara-Eskişehir yolu üzerinde, Beytepe mevkiindeki 40 hektarlık arazide ikinci sitenin kurulmasına başlandı (1969). Üniversite 1969-1970 öğrenim dönemine, Hacettepe ve Gevher Nesibe Tıp fakültelerinin yanı sıra Sağlık Bilimleri ve Mühendislik, Sosyal ve İdarî Bilimler, Mezuniyet Sonrası Eğitimi fakülteleriyle, Temel bilimler, Diş Hekimliği, Eczacılık, Hemşirelik, Fizyoterapi-Rehabilitasyon ve Ev Ekonomisi yüksek okullarıyle girdi. Bir tarım fakültesinin açılması için de hazırlıklara başlandı. (M)

HACHA (Emil), çek siyaset adamı (Trkove Sving 1872-Prag 1945). Yüksek İdarî mahkeme başkanıydı. 30 Kasım 1938'de Çekoslovakya cumhurbaşkanı seçildi. 14 Mart 1939'da Slovakya'nın bağımsızlığı ilân edilince çek halkının kaderini Nazi Almanya'sına bırakan antlaşmayı imzaladı (15 mart) ve Bohemya-Moravya Protektora devleti başkanı oldu. Alman yenilgisinden sonra tutuklandı, cezaevinde öldü. (L)

HACHETTE (Jean Nicolas Pierre), fransız matematikçisi (Mézières 1769-Paris 1834). Meudon'da, Guyton de Morveau'nun aerostatik denemelerine katıldı (1792) ve Fleurus'de savaştı. 1794'te kurulan École Polytechnique'te tasarı geometri profesörü Monge'un yardımcısı oldu. 1810'da Fen fakültesinde ders vermeğe başladı. Bağımsız düşüncelerinden ötürü 1816'da École Polytechnique'teki kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Louis XVIII, onun Enstitüye seçimini onaylamadı (1823). Bu haksızlığı daha sonra Louis-Philippe düzeltti. (L)

Hachette kitabevi, 1826'da kurulmuş olan fransız yayınevi, kurucusu Louis-Christophe Hachette (Rethel 1800-Plessis-Piquet şatosu, Seine 1864). École Normale Supérieure'ü bitirdikten sonra (1822), hukuk öğrenimi yaptı ve 1826'da Brédif kitabevini satın alarak ona kendi adını verdi; öğrenimle ilgili kitaplar yayımladı, bunlara, «Fransa'nın büyük yazarları», «Dünya gezisi» gibi çeşitli koleksiyonlar, edebî koleksiyonlar, çocuk ve gençlik eserleri (Pembe kitaplık) ekledi. Kendinden sonra bu işi damatlarıyle ortakları Breton ve Templier yürüttüler. Sonradan bunlara iki oğlu Alfred ile Georges da katıldı. Onların yönetiminde Hachette kitabevi gittikçe gelişti: E. Littré'nin *Dictionnaire de la Langue Française* (Fransız Dili Lûgati) [1863]; turistik rehberler (*Joanne Rehberi,* sonradan *Mavi Rehber* oldu); *Dictionnaire de l'Academie* (Akademi Lûgati) v.b. önemli yayınlar. Hachette kitabevi çocuk ve gençlik kitapları başta olmak üzere, okul kitapları, halk kitapları, edebiyat, tarih, coğrafya v.b. büyük resimli kitaplara kadar çeşit çeşit ve çok sayıda eser yayımlanmaktadır. Fransa ve yabancı ülkelere kitap dağıtımını sağlar. Birçok yayınevi kitaplarının satış tekelini bu kitabevine bırakmıştır. Türkiye'de de kitap satış şubeleri vardır. (Bk. HAŞET.) [LM]

HACI sıf. ve i. (ar. *ḥacc*'dan *ḥācı*). Din. Hac farizasını yerine getirmiş müslüman: *Bir yol, sen, beş kuruş verdin. Bir yol da hacının oğlundan aldım* (M. Ş. Esendal). [Bk. ANSİKL.] ‖ Kudüs'ü, Efes'i veya başka kutsal bir yeri ziyaret etmiş olan hıristiyan. ‖ *Teşm. yol.* Arabistan halkına verilen ad. ‖ *Hacı yağı,* gül yağından çıkarılan ve hacıların kullandığı özel koku. ‖ *Hacı hanım,* hacca gitmiş kadın. ‖ *Hacı lokumu,* hacdan dönenlere hoşgeldin kutlaması yapılırken, zemzem ve şerbetle birlikte sunulan lokum. ‖ *Hacı tehniyesi,* hacdan dönenleri kutlamak için yapılan toplantı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hacılar bayramı,* kurban bayramı. (Hac töreninin kurban bayramında yapılması sebebiyle.)

— ÇEŞ. DEY. *Hacı ağa,* Anadolu'dan büyük şehirlere gelip bol para yiyerek eğlenen ve gösteriş yapan kimse. ‖ *Hacı ağalık etmek,* gereksiz yere bol para harcamak. ‖ *Hacı baba,* hacca gitmiş ihtiyar adam. Yaşlı adam. ‖ *Hacı bekler gibi beklemek,* sabırsızlıkla beklemek. ‖ *Hacı fışfış,* arap halkından olanlar için kullanılan alaylı söz. ‖ *Hacısı hocası,* kim varsa, hepsi herkes, ‖ *Hacıyla hocadan kork,* halkın hacı ve hocalara olan güvensizliğini belirten alay yollu söz.

— Denizc. *Hacı gemisi,* hac farizasını yerine getirmek üzere Mekke'ye giden hacıları Cidde limanına taşıyan yolcu veya yeter derecede emniyet teçhizatına sahip yük gemisi. (Hacı gemilerine 1926'dan itibaren Milletlerarası Sağlık sözleşmesi hükümleri uygulandı. 1960'ta bu hükümler sözleşmeye bağlı devletlerin kendi takdirlerine göre uygulanmağa başlandı.)

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre malî durumu ve sağlığı elverişli olan her müslüman için, ömründe bir defa hac farizasını yerine getirme gereği vardır. Ortada, dinin öngördüğü engellerden herhangi biri olmadığı zaman din kurallarına uygun olarak hacca gidene, orada gerekli törenleri yapana *hacı* denir. Hacı olan kimsenin, her türlü yalandan kaçınması, kötü söz söylememesi, olur olmaz yere yemin etmemesi, dalgınsa ticaret yapmaması gerekir.

Hac ve hacı deyimleri Musevîlik ve Hıristiyanlıkta da vardır. Kudüs'e gidip Beyti Mukaddes'i, Meryemana'nın mezarını (Efes'te) ziyaret eden, katoliklerde papanın elini öpen kimse, hacı sayılır. Tek tanrılı dinlerden önce, özellikle Hint, İran, Mezepotamya, Anadolu ve Yunan dinlerinde de hac ve hacı kuruluşu vardı. Eski Olimpos tanrılarının bulunduğu Olimpos dağını ziyaret eden, tanrılara kurban sunan kimselere de hacı denirdi.

● *Hacı tehniyesi.* Dinî bir tören niteliği taşıyan bu toplantıda, hacı olanların komşu ve yakınları bulunur. Kâbe'den getirilen zemzem ve hurmadan, tehniyeye (hac tebriki) gelenlere ikram edilir, hacı yağı sürülür. Bu ziyaretlerin cuma akşamları yapılması daha yaygındır. Hacı, gelmeden bir süre önce ev veya odası yeşile boyanır, yeşil yaygılar, örtüler serilir. Ziyaretçiler yaş durumlarına göre hacının elini öperler. O gece tatlılar yapılır, tehniyeye gelenlere yemek çıkarılır, bazen hediyeler verilir. Evde *Kur'an,* bazen de mevlit okunur.

— Tasav. Hacı ve hac deyiminin tarikatlarda ayrı anlamları vardır. Tasavvufta, özellikle bektaşî ve mevlevîlerde bir insanın gönlünü yapmak, tanrının göründüğü yer (*tecelligâh-ı ilâhî*) olan insan gönlünü ziyaret etmek, insan gönlünde yer etmek *hac,* bu mutluluğa eren kimse de *hacı* olur. Bektaşîlerde, Sarıkız'ın bulunduğu yeri gezen, ona adaklar sunan bir cana hacı denir.

◆ **Hacılık** i. Hacı olma hali.

◆ **Hacım** ünl. *Teklz.* «Arkadaşım, kardeşim» anlamında kullanılır.

◆ **Haciyân** çoğl. i. *Esk.* Hacılar. (M)

HACI ABDİ EFENDİ Mühürdar. Bk. ABDİ EFENDİ *Hacı, Mühürdar.*

HACI ÂDİL ARDA. Bk. ARDA (Âdil) *Hacı.*

HACI AHMED İZZET EFENDİ. Bk. AHMED İZZET EFENDİ.

HACI AHMED TAHİR EFENDİ, Türk bilgini (öl. 1879). Matematik ve astronomi alanlarındaki bilgisiyle ün kazandı. Bir süre müderrislik, sonra kazaskerlik, Maarif meclisi reisliği ve müneccimbaşılık görevlerinde bulundu. (M)

HACI AHMED VESİM PAŞA. Bk. AHMED VESİM PAŞA *Hacı.*

HACIAĞA bls. i. Bk. HACI.

HACI ALÂEDDİN. Bk. ALÂEDDİN *Hacı.*

HACI ALİ AĞA, Mehmed IV devri ocaklı zorbalarından. Birçok zorba ile başkaldırarak padişaha isyan etti. Bu arada yeniçeriler de başkaldırdı. (M)

HACI ALİ BEY. Bk. İDRİSİ MUHTEFÎ.

HACI ALİ EFENDİ. Bk. ALİ EFENDİ *Hacı.*

HACI ALİ PAŞA (ALİ RIZA, — denir), Abdülhamid II'nin başmabeyincisi (öl. İstanbul 1911). Abdülhamid II, şehzadeliğinde, üvey annesi Perestû kadınefendinin Maçka'daki konağında tanıdığı Hacı Ali'yi, tahta çıkınca (31 mart 1876) saray odun emini yaptı. Sonra ikinci mabeyinciliğe getirildi. Ünlü başmabeyinci Osman Bey ölünce vezir rüt-

besiyle başmabeyinciliğe tayin edildi. (M)

HACI ALİ PAŞA Merzifonlu, Ahmed II devri (1691-1695) sadrazamlarından (Merzifon 1640-Kandiye 1698). Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın yakın adamıydı. Onunla İkinci Viyana kuşatmasına (1683) katıldı. Dönüşte Hicaz'a gitti, çavuşbaşı oldu. Sonra vezir rütbesiyle Sakız, Hanya (Girit) muhafızlıkları, Erzurum ve Diyarbekir valiliklerinde bulundu. Arabacı Ali Paşa'dan sonra sadrazam oldu (1691). Bu görevde bir yıl kaldı. Padişahın huzurunda gereksiz olarak görevinden alınan defterdar Canibi Efendiyi savunması, bu işlemin haksız olduğunu ileri sürmesi üzerine azledildi (1692). Çekmece yakınlarındaki çiftliğine sürüldü. Bir süre sonra Bursa'da oturmasına izin verildi. Hayatının sonlarına doğru Kandiye muhafızlığı görevine tayin edildi. (M)

HACI ALİ PAŞA, Çalık. Bk. ALİ PAŞA *Hacı, Çalık.*

Hacı Ali Rıza Efendi kütüphanesi, Isparta'nın Yalvaç ilçesinde kütüphane. Hacı Ali Rıza Efendi tarafından yaptırıldı (1892). Kitaplıktaki eserlerin sayımına (1957) göre: basma eserlerden 1 539'u Türkçe, 652'si Arapça, 10 409'u başka dillerde, yazmalardan 11'i Türkçe, 113'ü Arapça, süreli yayınlardan 83 çeşit Türkçe, 8 çeşit eski harfli Türkçe, 11 çeşit yabancı dillerde gazete ve dergi vardır. Yazar adına, kitap başlığına göre alfabetik fiş katalogları, Dewey sınıflandırmasına göre konu fiş katoloğu bulunur. Tertibi sistematiktir. (M)

HACI ÂRİF BEY. Bk. ARİF BEY (Mehmed) *Hacı.*

HACI ARİF Çarşambalı. Bk. ARİF BEY *Çarşambalı.*

HACI ARİF Filibeli. Bk. ARİF EFENDİ *Filibeli.*

HACI ATMACA Muhiddin, Türk matematik bilgini (XV. yy.). Babası Mehmed, dedesi Hacı Atmaca'dır. Devlet memurları ve daire kâtipleri için *Mecmuat-ül Kavaid* (Kurallar Dergisi) adlı bir eser yazdı. Bu eserde tam ve kesirli sayıların hesaplanması ve kurallarının açıklaması anlatılmıştır. Üç bölüm olan kitap 1493'te tamamlandı. (M)

Hacıbayram camii ve mescidi, Ankara'da cami; XIV. yy.ın ikinci yarısında yaşayan Hacı Bayram Veli adına yapıldı (1427). Mimarı Mehmed bin Ebubekir Hamdanî'dir. XVI. yy.da Mimar Sinan tarafından onarıldı. Bazı kitabelerden Sultan Ahmed III devrinde Hacı Bayram Veli'nin torunlarından Mehmed Baha Efendinin de camiyi 1714'te tamir ettirdiği anlaşılıyor.

Cami dört köşeli ve kiremit damlıdır. Yüzü kiremitlerle kaplıdır. İki şerefeli minaresi vardır.

Yapının ibadet mekânı alt pencere sıralarına kadar mavi-beyaz Kütahya çinileriyle kaplıdır. XVII. yy.ın ünlü nakkaşlarından Nakkaş Mustafa dik dörtgen şeklindeki ibadet makamının süslemesini yaptı. Caminin önündeki türbede Hacı Bayram Veli yatmaktadır. İri ve kırmızı, sert Ankara taşından yapılan türbenin özellikle ahşap kapısı çok ince bir işçilik gösterir. (M)

Hacıbayram camii, Ankara

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

HACI BAYRAM VELİ, türk mutasavvıf ve şairi (Solfasol, Ankara ?-ay.y. 1429). Önce Ankara'da Karamedrese'de, sonra Bursa'da müderrislik yaptı. Aksaray'a giderek zamanın ünlü mutasavvıflarından Hamid-i Veli'ye intisap etti. Bir süre onun yanında çile doldurdu. Şeyhiyle hacca gitti. Tasavvuf konularını işleyen şiirler de yazan Hacı Bayram Veli'nin ancak ikisi aruz, üçü heceyle yazılmış beş şiiri ele geçmiştir. Ölümüne kadar şeyh Hamid-i Veli'nin hizmetinde bulundu. Şeyhin ölümünden sonra kendi düşüncelerini yazmağa, çevresine toplanan müritlerine tasavvufla ilgili görüşlerini açıklayıp anlatmağa başladı. Kısa bir süre içinde ünü bütün Anadolu'ya yayıldı. Uzaktan yakından gelen birçok tasavvuf âşıkları, çevresinde toplandı. Davranışları yüzünden, bir ara zamanın yöneticilerince sorguya çekildi. Birtakım söylentilere göre el ve ayaklarına zincir vurularak Edirne'ye sürüldü. Sonra; Sultan Murad II tarafından bağışlandı. Ankara'ya dönerek sürekli dersler vermeğe başladı. Bir yandan dersler ve vaızlar veren Hacı Bayram Veli, bir yandan da geçimini sağlamak için tarımla uğraşırdı. Yaşadığı sürece kendisine verilen armağanları ve bağışları yoksullara dağıttı.

Hacı Bayram Veli, Halvetî ve Nakşibendî tarikatlarının genel kurallarını, inanç ve törenlerini kendi görüş açısından yorumlayarak Bayramiye tarikatını kurdu. Bu tarikatın temeli «zikir»dir. Zikir, insanın her varlıkta Tanrı'yı görmesi, gönlünde Tanrı nurunun ışılmadası için tutulan manevî bir yoldur. İnsan her nefes alış verişinde Tanrı adını anar, onun yücelikleri söylerse, zamanla her şeyde Tanrı'yı görmeğe, her varlık türünde Tanrı'yı dile getiren bir niteliğin bulunduğunu anlamağa başlar. Bayramiye tarikatında zikir ikiye ayrılır. Birincisi belli törenlerle belli elbise ve takkeler giyilerek topluca yapılan sesli zikir (cehrî zikir), ikincisi, her türlü tören ve kisveden uzak, tekkelerden ayrı kişisel zikirdir. Her iki zikrin de amacı insanın kendi benliğinden sıyrılması, bütün varlık türlerinin özünde Tanrı'yı görmesi, Tanrı'dan başka bir şeyin varlığına inanmamasıdır. Buna tarikat deyimiyle «lâ mevcudu illâllah» (Tanrı'dan başka varlık yoktur) denir. Her varlık Tanrı'dan gelir, sonunda gene Tanrı'ya döner. İnsan, kendisini zikre vermekle basamak basamak yükselir, Tanrı'nın özünde erir, ölümsüzlüğe ulaşır. Görünüşte ayrı ayrı olan varlık türleri gerçekte birdir. Bu görüş tasavvufta varlık birliği (vahdeti vücud) olarak anlaşılır. Bayramîliğin üç ana ilkesi vardır: **a)** bütün işlerin, eylemlerin Tanrı'dan geldiğine inanma; **b)** bütün varlıklarda Tanrı'nın «tecelli» ettiğine inanma; **c)** her sıfatın bir «zâtı tecelli» olduğuna, Tanrı bilgisinde her varlığın bilinen bir ilke niteliği taşıdığına inanma. Tarikata giren kimse (sâlik) zikir ile yavaş yavaş olgunlaşarak bu «mertebe»lerin özünü kavrar. Bu üç mertebenin, özünü bildiren üç ayrı deyim vardır: *tevhid-i ef'al* (bütün eylemlerin tek kaynak olan Tanrı'dan gelmesi); *tevhid-i sıfat* (bütün ayrı görünen niteliklerin gerçekte bir olması); *tevhid-i zât* (değişik türler bulunmasına karşılık tek varlığın Tanrı oluşu). Bunlara, insanın Tanrı özünde yok olması anlamına gelen *fena'i-ef'al, fena-i sıfat, fena-i zât* (eylemlerin yok oluşu, niteliklerin yok oluşu, insanın yok oluşu) gibi adlar da verilir.

Hacı Bayram Veli'nin ölümünden sonra Bayramiye tarikatı ikiye ayrıldı. Cehrî zikri benimseyenler Akşemseddin'in kurduğu *Şemsiye* koluna, benimsemeyenler ise Bursalı Ömer Dede'nin kurduğu *Melâmiye* koluna bağlandılar. Tarikat kuralları ve temel inançları bakımından iki kol arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Bu iki koldan birkaç başka kol türedi, onların da ana kaynak olan, Bayramiye tarikatıyle aralarında önemli ayrılıklar yoktur. Bayramîlerde gönlü, dünyanın geçici heveslerinden, duyu eğilimlerinden, dünyaya bağlayan tutumlardan kurtararak Tanrı'ya yöneltmek için «gizli zikir» esası vardır. Buna, «gönül arıtma» derler. Melâmiler, «gönül arıtma» yerine «gönül bekleme» deyimini kullanırlar ve buna «teemmül-i derûnî» de derler. Gizli zikir yapılırken bayramîler gözlerini yumar, ellerini kavuşturur ve derin bir düşünceye dalarlar. Bu davranış, dünya işlerinden elçekerek kendini Tanrı'ya verme anlamına gelir. Zikrederken biraraya toplanan bayramîler, zikre konu olan bir dairenin bulunduğuna, bu dairenin gönülde başlayıp gönülde bittiğine inanırlar. Bayramiye tarikatında görülen bu daire inancı, kaynağını Pythagoras'ta bulan, en olgun, en yüce biçimin daire olduğu görüşüne dayanır. Sonradan Aristoteles'in ele aldığı bu daire düşüncesi yenieflatun'cu felsefe çağının kurucusu Plotinos tarafından geliştirildi, islâm ülkelerinde doğan birçok tarikatlarca benimsendi, ayrı bir açıdan yorumlandı. Bayramiyenin bu ilkçağ kaynaklı daire inancına göre, Tanrı, zikir sırasında coşan, kendinden geçen dervişin bir daire olan gönlünde «tecelli eder». Gönlün karşılıklı iki yayı (kavsi) vardır. Birine *kavs-i kalbî* (gönül yayı), ötekine *kavs-i âfâkî* (ufuklar yayı) denir. *Kavs-ı âfâkî* birlikten (vahdet'ten) başlar, gönüle ulaşır. Kavs-i kalbî ise gönülden çıkan yaydır (kavs). Bu iki yayın birleştiği yer Tanrı'nın «tecelligâhı» görünüş alanıdır.

Bayramiye tarikatına girenlerin taçları beyaz keçeden ve altı dilimlidir. Bu taçların sofîlere göre değişik anlamları vardır. Bayramîlerde her dilim bir yönü gösterir. Altı dilim ise sağ, sol, alt, üst, ön ve arka yönleri belirtir. Altı yön bütün varlık türlerinin kapsayan evreni (kâinatı) kuşatır. Şeyhler beyaz, halifeleri ise bal rengi taç giyerler. Bayramiye tarikatı Anadolu'nun birçok yerlerinde, özellikle orta ve güneydoğu illerinde yaygındı.

Bayramiye tarikatının ve kurucusu Hacı Bayram Veli'nin gerek halk ve gerekse divan edebiyatı üzerinde geniş etkisi oldu. Bayramiye inançlarını işleyen birçok şairler yetişti. (→ Biblyo.) [M]

Hacı Bekçi kolu, XIX. yy.da bir ortaoyunu topluluğu. Ünlü ortaoyunu sanatçısı Kavuklu Hamdi sanata bu kolda başlamış, kavuklu arkası olduktan sonra Hacı Bekçi'den icazet almıştı. (M)

Hacıbekir, İstanbul'un ünlü şekercilik firması; türk iş adamı Ali Muhiddin HACIBEKİR (İstanbul 1891) [ünlü şekerci Hacıbekir'in torunu, Hacı Muhiddin'in oğlu] tarafından kuruldu. Ali Muhiddin Hacıbekir İstanbul'un birçok semtinde (Karaköy, Galata, Tepebaşı, Pangaltı, Bahçekapı, Beyoğlu, Kadıköy), Ankara ve İzmir gibi şehirlerde, Türkiye dışında da Mısır'da (Kahire), İngiltere'de (Londra) bazı şekerci dükkânları açtı. İzmir, Polonya, Viyana (1872), Brüksel (1879) ve Fransa sergilerine katıldı Fransa (1906), New York (1939) sergisinde birer pavyon açtı. Hacıbekir firması katıldığı bütün fuar ve sergilerde çeşitli altın madalyalar kazandı. (M)

HACIBEKTAŞ, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Nevşehir ili) ilçe merkezi kasaba; 4 251 nüf. Nevşehir'i Kırşehir'e bağlayan yol üzerinde; yüksl. 1 200 m. Önceleri *Karahöyük* adlı bir köydü. Hacı Bektaş Veli'nin gelip buraya yerleşmesinden ötürü *Hacıbektaş* adını almıştır. Halıcılık. Bibloculuk. — *Hacıbektaş ilçesi,* 665 km², 19 772 nüf. Tek bucağı vardır; 30 köy. Tahıl tarımı. Bağcılık ve meyvecilik. (M)

Hacıbektaş veya **Suluca Karahöyük,** Hacıbektaş kasabası yakınında höyük. Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler ve Eski Eserler Genel müdürlüğü adına kazılar yapıldı. Prehistorik çağlarda da yerleşmeye elverişli, verimli bir yer olduğu anlaşıldı. Kazı höyüğün en yüksek yerinde yapıldı ve 3 kültür katı tespit edildi. Klasik çağa ait olan birinci katta yapı kalıntıları ile büyük ve kaba küpler ele geçti. Yapı temelleri düzgün taşlardandır. Klasik çağ katında, Roma, Geç Roma ve Bizans devirleri (karışık olarak) iki tabaka halinde görülür. Frig çağına ait ikinci katta bulunan yapıların temelleri, iri ve düzgün olmayan taşlardan yapılmıştır. Kalınlıkları fazladır. Buluntular arasında yonca ağızlı seramik parçaları ile kulplu ve geometrik desenli kap kırıkları ele geçti. Hitit çağı, Frig katının hemen altında bulunur. Kısmen iri taşlardan yapılmış düzgün temelli binalar, birbirine bitişik ocaklı odalar bu kat evlerinin tipik özelliğidir. Seramik buluntular çoktur. Bunlarda zikzak, dikey ve paralel çizgi-süsler vardır. Kaplar kısa boyunlu, şişkin gövdelidir. (M)

Hacıbektaş müzesi, Nevşehir ili Hacıbektaş ilçesinde, Hacı Bektaş dergâhı (Pir evi) külliyesindedir. Müzenin batıdan doğuya iç sıra avlusu vardır. Müzeye batıdaki, birinci

avluya açılan cümle kapısından (taç kapı) girilir.

Birinci avlu duvarlarla çevrilidir, sağında klasik Osmanlı devri çeşmeleri tipinde, kesme taşlardan yapılmış, üç musluklu bir çeşme (Üç çeşmeler) vardır. Solda, dergâhın eski konuk evleri görülür.

Birinci avludan kemerli bir kapı ile (Üçler kapısı) ikinci avluya geçilir.

İkinci avlunun girişinde, üçgen biçiminde alınlığı bulunan, üstü yazıtlı, dik dörtgen bir havuz vardır. Sağ tarafta, iç içe kemerlerin süslediği bir niş içerisinde, mermerden bir aslan heykeli görülür. Aslanın ağzından su aktığı için, buraya «Aslanlı çeşme» adı verilmiştir.

Dergâh avlusu da denen, ikinci avlunun sağında altlı üstlü odalar vardır. Bunlar dergâhın «Ekmek evi» ve «Aşevi» bölümleridir. Avluya açılan kapının giriş yerinin sağındaki oda Aşçıbaba ve yatırındır. İkinci kapıdan Kiler'lere, üçüncüden de Aşevi'ne geçilir. Aşevinde, Dergâh matbahı ocakları, matbah eşyası ve Bektaşîliğin kutsal saydığı Karakazan bulunur. Üstteki odalar müze, büro ve depo olarak kullanılmaktadır. Avlu'nun solundaki odalara Meydan evi denilir. Eskiden Âyin-i Cem'in yapıldığı bu bölümün girişinde bir Meydantaşı vardır. Meydan odasının tavanı kalın kirişlerle kubbe biçiminde örülerek yükseltilmiş, böylece yedi kat gök sembolize edilmiştir. Meydan odasında ocak, makam postları ve çerağ tahtı bulunmaktadır. Yandaki odalar Meydanevi Babası, konuk ve kilerevi odalarıdır. Meydanevi üst katları bugün müze kitaplığı olarak kullanılıyor.

İkinci avlunun sonunda ve Aşevi sırasında, Mahmud II tarafından yaptırılmış, tek kubbeli, son cemaat mahalli, tek minareli bir mescit vardır.

İkinci avludan, Altılar kapısından Hazret avlusu denilen Üçüncü avluya geçilir.

Üçüncü avlunun sağında Dedebaba mezarı ve Balım Sultan türbesi yer alır. Tam karşıda da Hacı Bektaş Veli türbesi vardır.

Türbeye üç kemerli bir eyvandan girilir. Eyvan'ın sağ ve solunda, dergâhta hizmet görmüş, başları taçlı bektaşî babalarının sandukaları sıralanır. Eyvandaki Ak kapı adı verilen mermer işlemeli portal'dan loş bir koridora girilir. Koridorun sağında tonoz kubbeli, Kızılca Halvet veya Çilehane denilen küçük bir oda vardır.

Dergâh'taki en eski yapı olan bu odada Hacı Bektaş'ın halvet olduğu söylenir. Koridordan ikinci bir kapı ile üzeri kubbelerle örtülü Kırklar meydanına geçilir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaptırılan bu bölümdeki camekânlarda şimdi dergâh eşyası, Bektaşîlikle ilgili levha, şamdan ve kandiller sergilenmektedir. Kırklar meydanının doğusunda Niyaz penceresi, güney ve kuzeyinde çelebi ve tarikat ilerigelenlerinin, üzerleri puşide ve taç'lı, sandukaları vardır.

Huzur-u Pir ve Türbe Meydan'ın sağında Hacı Bektaş Veli'nin türbesi bulunur. Türbeye açılan, mihraba benzer, mermer işlemeli Kapı'nın önüne Huzur-u Pir denilir. Klasik Selçuklu devri kümbetleri tipindeki Türbe'de, Hacı Bektaş'ın üzeri işlemeli puşidelerle örtülü yüksek sandukası yer alır.

Balım Sultan türbesi, Bektaşîlikte ikinci pir olarak tanınan ve tarikatın teşkilâtlanmasında büyük hizmetleri geçen Hızır Bali'nin (öl. 1516)) türbesi, Üçüncü avlunun güneyindedir. Piramit külâhlı klasik kümbet biçimindeki türbenin önünde üç kemerli bir eyvan vardır. Eyvandan küçük bir kapı ile Balım Sultan sandukasının bulunduğu odaya girilir. Burada Hızır Bali'nin kardeşi Kalender Mürsel Bali'nin (öl. 1544) sandukası vardır. Türbede ayrıca şamdanlar da sergilenmiştir. (M)

HACIBEKTAŞ TAŞI. Bk. KAYMAK *taşı*.

HACI BEKTAŞ VELİ. Bk. BEKTAŞ VELİ *Hacı*.

HACI BEŞİR AĞA, osmanlı dârüssaade ağası (? 1652 - İstanbul 1746). Kızlarağası Yapraksız Ali Ağanın çırağı olarak sarayda yetişti. Ahmed III'e şehzadeliği sırasında hizmet etti. Padişah olunca da müsahipliğe yükseldi ve hazinedarlığa getirildi. Bilinmeyen bir sebeple azledilerek Kıbrıs'a sürüldü (1713), sonra Mısır'da oturmağa mecbur edildi. Şeyhülharemlik göreviyle Medine'ye gönderildi. 1717'de de dârüssaade ağalığına getirildi. Ağalığı zamanında birçok hayır kurumu yaptırdı. İstanbul'da cami, mektep, medrese, kütüphane, tekke, sebil ve çeşmeden meydana gelen külliyesi en önemlisi sayılır. Ayrıca Kocamustafapaşa'da, Beşiktaş Sinanpaşa'da, Fatih'te, Fındıklı'da, Üsküdar'da ve Medine'de çeşmeleri vardır. Vakfettiği kitaplar bugün Süleymaniye kütüphanesindedir. (M)

Hacıbeyler camii, Karaman'da cami. 1358'de yaptırılan bu cami dik dörtgen biçimi bir plandadır. İki sıra ikişer ayak üstüne kurulu üçer sivri kemerli üç sahna ayrılmıştır. Mihrabı güney tarafında ve ortadaki sahnın sonundadır. Batı tarafındaki taçkapıdan doğruca camiye girilir. Kapının iki tarafında birer, karşı duvarda üç pencere açılmıştır. Mihrabın sağ ve solunda ikişer ve karşısına gelen kuzey cephesinde üç pencere vardır. Bugünkü cami eski yerinde değildir. 1496'da yıktırıldı, sonra bugünkü yerinde yeniden kuruldu. Planın eskisi gibi olduğu, öteki camilerle karşılaştırılmasından da bazı değişikliklere uğradığı ileri sürülüyor. Bugün üstü yıkılmış, yalnız tavanı tutan ayaklar ve kemerler kalmıştır. (M)

HACIBEYLİ, türk bestecisi ve Azerbaycan opera sanatının kurucusu (Karabağ 1885 - Bakû 1948). Tiflis yakınında Gori Öğretmen okulunu bitirdi (1904). 1905'te Bakû'da öğretmenlik ve yazarlık yaptı, halk bilgisi alanında çalıştı. Birçok Azerî halk türkülerini işleyerek modern biçime soktu. 1907'de *Leylâ ve Mecnun* operasını yazdı. Bakû'da çıkan «İrşad», «Açık Söz», «Füyûzat» gibi gazetelerde siyasî makaleler ve fıkralar yayımladı. Moskova Müzik-Dram okuluna girdi, Moskova Filarmonik orkestrasında çalıştı (1911-1914). *Şeyh Sanan, Rümtes ile Zöhrab, Şah Abbas, Hurşid Bânû* operalarını, *Aslı ile Kerem, Harun ve Leylâ* müzikli komedilerini, *Er ve Avrat, Arşın Mal Alan, Meşti İbad* gibi eserler yazdı. Millî Azerbaycan hükûmeti zamanında (1918-1920), *Azerbaycan* gazetesi başyazarı idi. İki defa Stalin armağanı kazandı. Sovyet Yüksek şûrasında Azerbaycan'ı temsil etti. 1936'da çargâh makamında *Köroğlu* operasını yazdı. 1945'te Azerbaycan Millî marşını besteledi. Aynı sene *Azerbaycan Halk Musikisinin Esasları* adlı kitabını yazdı. 1927'de kurduğu Azerbaycan Devlet konservatuvarı bugün onun adını taşır. (M)

HACIBEYLİ Ceyhun, azerî bilim ve siyaset adamı. (Şuşa, Azerbaycan 1891 - Paris 1962). Lise öğrenimini Bakû'da, yüksek öğrenimini Petersburg Üniversitesi Hukuk fakültesinde yaptı. İki yıl Sorbonne'da edebiyat okudu. Siyasete atıldı. 1917'den önce rusça ve türkçe gazetelerde yazılar yazdı. Azerbaycan cumhuriyetinin kurulmasından sonra (18 mayıs 1918) Versailles Barış konferansına Azerbaycan Temsilciler kurulu üyesi olarak katıldı. Bağımsız Azerbaycan cumhuriyeti üstüne avrupa basınında yazılar yazdı. Azerbaycan'ın rus orduları tarafından işgalinden (27 nisan 1920) sonra Avrupa'da memleketinin bağımsızlığı için yayımlar yaptı. (M)

HACIBEY suyu, Hakkâri yöresinde, Zap suyuna (Büyük Zap) karışan bir akarsu. Şemdinli güneyinde, güneybatıya doğru akarak dağlık ve yolsuz bir kesimde Türkiye-Irak sınırını meydana getirir; Irak topraklarıı içinde Zebar doğusunda Zap'a karışır. (M)

HACI BOLAK. Bk. AGÂH EFENDİ.

HACI ÇELEBİ, Rumeli kazaskeri (XVIII. yy.). Aynî mahlâsı ile tanınan Antepli Bedreddin Mahmud'un (öl. 1451) *İkd-ül-Cüman fî Tarih-i Ehl-iz-Zaman* (Çağdaşlar Tarihinin İnci Dizisi) adlı 24 ciltlik eserin Arapçadan Türkçe'ye tercümesi için kurulan bilim heyetinde çalıştı. (M)

HACI EMİN EFENDİ. Bk. EMİN EFENDİ *Hacı*.

HACI EL-SALİH. Bk. HACC ES-SALİH.

HACI EVHAT. Bk. HACIVAT.

HACI FAİK BEY. Bk. FAİK BEY *Hacı*.

Hacıferruh veya **Akçagizlenmez camii,** Konya'da Aksinne mahallesi, Taşcami caddesinde cami. Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus I zamanında Hacı Ferruh tarafından yaptırıldı (1215). Caminin doğusunda, kesme taşlardan yapılmış yan süveleri arabesklerle süslü bir portal vardır. Portalın basık kemerli giriş kapısının sağ ve solunda iki yan niş göze çarpar. Girişten, önce üzeri tonozlu bir koridora, buradan da ikinci bir kapı ile camiye geçilir. Burası önceleri tuğla örgülü kubbeyle örtülüyken, zamanla yıkılmış, üzeri ağaçla kapatılarak dam durumuna getirilmiştir. Taş mihrabı, stalaktitler ve arabesk motifleriyle süslüdür. (M)

HACI GİRAY I, Kırım hanlığının kurucusu (öl. 1466). Hacı Giray'ın ataları (özellikle babası Gıyaseddin ile amcası Devlet Birdi) Kırım'da hâkimiyet kurmak için mücadele ettiler. Hacı Giray, Şırın kabilesinin yardımı ile hâkimiyeti elde etti. Toktamış Han'dan beri Tokay-Timur torunlarına bağlı birçok kabile batıya, Kırım'a doğru göçtükleri gibi, Uluğ Muhammed ve sonra Hacı Giray I de kabileleri Kırım taraflarına çekme işlerini başarıyla yürüttüler. Hacı Giray I, Kırım yarımadasına çekilerek buranın stratejik öneminden yararlandı; kendisine bağlı kabilelerle Saray hanına ve diğer rakiplerine karşı başarılı bir şekilde mücadele etti. Özi ırmağı üzerinde Seyid Ahmed Hana ve Altınordu birliğini korumağa çalışan Saray hanı Ahmed Hana karşı Moskof hâkimi ve Lehistan ile Kefe Cenevizlilerine karşı da Fatih Sultan Mehmed ile anlaşma yaptı (1454). Litvanyalı soylular tarafından çıkarılan isyanın bastırılması için Lehistan'a yardımda bulundu (1453). Olkoviç isyanında başkaldıranlara yardım için gelen Seyid Ahmed Hanın üzerine yürüdü (1455). Moskova'ya karşı büyük bir akın yapan Altınordu hanını, Don nehri kıyısında karşıladı ve geri dönmek zorunda bıraktı. Bu olay, Altınordu devletinin yıkılışını çabuklaştırdı. Hacı Giray I'in Kırım limanlarına hâkim olan Cenevizlilerle arası açıktı. Cenevizlilere karşı bir ara Mangup'taki rum beyi ile ittifak yaptı. Carlo Lomellino kumandasındaki ceneviz ordusunu Solgat yolu üzerinde bozguna uğrattı (1434). Gazi Giray I, donanması ve topları olmadığı için, Kefe kalesine yapacağı hücumun başarısız olacağını biliyordu. İstanbul'u fetheden (1453) Fatih Sultan Mehmed ile ilişki kurdu. Bir süre sonra osmanlı donanması Kefe önüne geldi, Hacı Giray I de altı bin kişilik atlı bir kuvvetle kaleyi kuşattı. Cenevizliler osmanlı padişahına ve Gazi Giray I'e altın olarak haraç vermeyi kabul ettiler. Bunun üzerine osmanlı donanması ve Gazi Giray I geri çekildiler. Bir süre sonra Cenevizliler Gazi Giray I'i tahtından uzaklaştırarak yerine oğlu Haydar'ı han yaptılar (1456). Fakat çok kısa bir süre sonra Hacı Giray I yeniden hanlığı eline geçirdi; ölümüne kadar Kefe Cenevizlileri ile iyi ilişkiler kurmağa çalıştı. Hacı Giray'ın başarıları ile Kırım hanlığı Doğu Avrupa ve Karadeniz siyasetinde önemli rol oynayan bir devlet haline geldi. Papa Paulus II'nin antakyalı Louis'yi, Hacı Giray I'e karşı göndererek, imparator Frederick III yönetiminde, Osmanlılara karşı yapılacak haçlı seferine onun da katılmasını istemesi dikkate değer. (M)

HACI GİRAY II (Üzengisi Uzun denir), Kırım hanı (Kırım 1648-Rodos 1689). Babası Kalgay Kırım Giray, Viyana bozgunundan sonra azledilen Murad Giray'ın yerine Kırım hanı oldu (1683). Viyana bozgunu sırasında sancakı şerifi kurtarmakla ün kazanmıştı. Kırım mirzaları Gazi Giray II'nin han oluşunu pek hoş karşılamadılar. Ordusunun bir kısmını Azamet Giray kumandasında Eszek'te bırakan Gazi Giray II, Kırım'a doğru yürüdü. Akkerman yakınlarında Lehli Kunicki kumandasındaki kazak ve boğdan birliklerinden kurulu orduyu yenilgiye uğrattı (1684). Kara Mustafa Paşa Viyana bozgunu sebebiyle idam edilince, Kırım mirzaları Akkaya'da toplanarak Hacı Giray II'ye karşı harekete geçtiler. Başkaldıranlar arasında veziri Bahadır Ağa, Selim Giray'ın oğulları Kalgay Devlet Giray ve Nureddin Azamet Giray da vardı. İsyan hareketine karşı koyamayan Hacı Giray II, Bahçesaray'dan kaçtı; Mangup kalesine sığındı. İsyancılar Selim Giray'ın han olmasını istediklerini Osmanlılara bildirdiler. Veziriazam İbrahim Paşa da bu fırsatı bekledigi için padişaha onu azlettirdi (1684) ve sürgün olarak Rodos'a gönderttı. (M)

HACI HALİFE. Bk. KÂTİP ÇELEBİ.

HACIHAMZA, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde (Çorum ili, Kargı il-

çesi) bucak; 5 469 nüf.; 10 köy. — *Bucak merkezi;* 1 316 nüf. Kızılırmak vâdisinin sol yamacı üzerindedir; yüksl. 370 m. Çorum'u Osmancık üzerinden Kastamonu'ya bağlayan yol buradan geçer. (M)

Hacıhamza camii, İznik'te doğu-batı yönündeki anayol üzerinde bulunduğu bilinen cami. Kalıntıları 1923 yılında yıktırıldı. İznik müzesindeki yazıtından Hamza bin Erdem Şah tarafından 1345 yılında yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. En eski camilerden biri olan bu yapı, kubbeli, kare şeklinde idi. (M)

Hacıhamza türbesi, İznik'te, aynı adı taşıyan cami yakınında bulunan türbe. Hamza bin Erdem Şah tarafından mimar Hacı Ali'ye yaptırıldı (1249). Osmanlılar devrindeki konik kulaklı beş türbeden biri olan yapıdan günümüze sadece kitabesi kalmıştır. (M)

HACI HAN, Nadir Şah'ın elçisi (XVIII. yy). Nadir Şah, Afgan ve İran seferinden başarıyle döndükten sonra, Hacı Hanı Osmanlılara göndererek birtakım isteklerde bulundu. Bu istekler tam bir ticaret serbestliği, Caferî mezhebinin tanınması ve Mekke'de bir makam kurmaktı. Bunlar kabul edilmedi, bu durum İranlılarla Osmanlılar arasında savaş çıkmasına sebep oldu (nisan 1742). [M]

HACIHASANOĞLU (Muzaffer), türk hikâyecisi (Çankırı 1924). Ankara Tıp fakültesini bitirdi (1948). Çeşitli il ve kasabalarda sıtma savaş ve hükûmet tabibi olarak görev aldı. Ankara İşçi Sigortaları hastahanesine dahiliye asistanı oldu (1953-1957). Çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan hikâyelerini iki kitapta topladı: *Bir Tesbih Tanesi* (1952); *Bu Dağın Ardı* (1954). [M]

HACI HÜSEYİN (Mezzo-Morto). Bk. HÜSEYİN PAŞA (Mezzo-Morto).

HACI HÜSEYİN RIFKI PAŞA. Bk. HÜSEYİN RIFKI PAŞA.

HACI İBRAHİM EFENDİ, türk yazarı, arap dil ve edebiyatı uzmanı (İstanbul ? - ? 1891). Öğrenimini medresede yaptı. İstanbul'da Dârül-ilm Ve't-Talim adıyle Arapça öğreten özel bir okul açtı. Arap edebiyatıyle ilgili eserler yazdı. Edebiyatta yenilik konusunda Namık Kemal ile tartışmaları oldu. Eserleri: *Şerh-i Belâgat-i Osmaniye* (Osmanlıca Güzel Yazma Adlı Kitabın Açıklaması); *Hikemat-ı Arabiye* (Arap Hikmetleri). [M]

HACI İBRAHİM PAŞA. Bk. İBRAHİM PAŞA *Hacı.*

HACI İLBEY veya **İLBEYİ,** osmanlı kumandanlarından (öl. 1363). Orhan Gazi ve Murad I zamanlarında birçok savaşa girdi, Kayseri osmanlı ülkesine katıldıktan sonra (1336) devlet yönetiminde görev aldı. Murad I zamanında, Edirne ve Filibe gibi şehirlerin fethine katıldı. Küçük kuvvetlerle büyük ordulara gece baskınları yapmakla ünlüdür. Bir gece baskınında Dimetoka beyinin oğlunu esir aldı ve Dimetoka beyi oğlunu kurtarmak için şehri vermeğe mecbur kaldı. Edirne civarındaki *Sırp* Sındığı* savaşında büyük başarılar sağladı. Türklerin o zaman Trakya'yı alarak Avrupa'ya doğru yayılması, Hıristiyanlık âlemini telâşa düşürmüştü. Papanın teşviki ile macar kralı, sırp voyvodası, bosna-hersek beyleri, meydana getirdikleri büyük haçlılar kuvvetiyle Türklerin üzerine yürümeğe başladılar. Hacı İlbey bir gece baskını yaparak haçlılar ordusunu bozguna uğrattı (1363). Hacı İlbey'in bu başarısını kıskanan Şahin Paşanın onu zehirleterek öldürttüğü söylenir. (M)

HACI İLYAS. Coğ. Bk. İLKKURŞUN.

Hacıilyas camii, Milas'ta Menteşeoğullarından Şucaeddin Orhan Bey zamanında Selâhaddin adında biri tarafından yaptırıldı (1330). Kare planlı kapalı bir salon ile önünde son cemaat yerinden ibarettir. Batı duvarına bitişik merdiven biçimindeki minaresi ilgi çekicidir. Salon bölümünün üzeri kırma çatı ile örtülmüştür. Yapı çok sade görünüşü ile Beylikler devri halk mimarîsinin en güzel örneklerinden biridir. (M)

HACI İSMAİL (XVIII. yy.), Eşref Şahın serasker Ahmed Paşaya uzlaşmak için gönderdiği elçi. Eşref Şah, Hacı İsmail ile yolladığı mektupta müslümanlar arasında savaşın doğru olmadığını ileri sürerek barış istedi. Bağdat valisi ve serasker Ahmed Paşa durumu İstanbul'a bildirdi. Böylece Osmanlılar ve Şah Eşref arasında barış görüşmeleri başladı (temmuz 1727). Görüşmeler sonunda Hamedan barışı imzalandı (3 ekim 1727). [M]

HACI İVAZ PAŞA (Mehmed), osmanlı veziri (öl. 1429). Tokat ahilerinden Ahi Bayezid bin İvaz'ın oğlu. Çelebi Sultan Mehmed Amasya sancakbeyiyken, tımarlı sipahi olarak ona katıldı. Ankara savaşından (1402) sonra, Fetret devrinde Çelebi Mehmed'i destekledi; tahta geçmesi için çalıştı. Bursa'da subaşı (muhafız kumandan) olduğu sırada Bursa kalesini kırk gün kadar Karamanoğlu saldırısına karşı başarıyle savundu (1414). Bu başarısından dolayı vezirliğe getirildi. Murad II'nin hükümdar olmasından sonra da vezirlik görevinde kaldı. Şehzade Mustafa Çelebi'yi kandırmak için sahte mektuplar yazdı, İzmiroğlu Cüneyd Beyi elde etti ve karşı tarafın kuvvetlerini bölerek Mustafa Çelebi'yi çekilmek zorunda bıraktı. Murad II'nin yanında ikinci vezir olarak bulundu. Veziriazam İbrahim Paşa ile arası açıldı. Padişaha suikast yapmak için üzerinde silâh taşıdığı yolunda bir ihbar yapıldı. Üzeri aranınca silâh ve zırh bulundu. Bunun üzerine Murad II tarafından gözlerine mil çektirildi (1427). İki yıl sonra çıkan veba salgınında öldü. Hacı İvaz Paşa zamanında Âli-Osman kapısında vezirlere çinilerle şölen verilmesi gelenek haline gelmişti. Gene onun zamanında osmanlı ülkesine yabancı sanat ustaları davet edildiler. Yapımı 1421'de biten *Yeşiltürbe*'nin planları Hacı İvaz Paşa tarafından çizildi, türbe onun nezareti altında yapıldı. (M)

HACI İVAZPAŞAZADE AHİ ÇELEBİ, Murad II devri şairlerinden (Edirne ? - Bursa 1438). Sultan Murad II'nin gözlerine mil çektirerek cezalandırdığı Hacı İvaz Paşanın oğlu. Sultan Murad II, Ahi Çelebi'yi kendisine musahip yapmak istedi, fakat Ahi Çelebi «Dirig» redifli bir gazeliyle üstü kapalı olarak bunu reddetti. Şiirlerinde *Atayî* mahlâsını kullanan Ahi Çelebi, türkçe şiire ilk defa mesel katmış, Şeyhî'den sonra en iyi bir şair olarak ün kazanmıştır. (M)

HACI İZZET EFENDİ Çaycı. Bk. İZZET EFENDİ *Çaycı, Hacı.*

HACIKADIN bls. i. Karadeniz bölgesinde yaygın tavuk ırkı.

— ANSİKL. *Hacıkadın*'ın anayurdu Fransa'dır. Türkiye'ye çok eskiden getirilmiş olan «flèche» ırkından türemiş, Karadeniz bölgesinin iklimine ve yaşama şartlarına uygun değişik bir yapı kazanmış olduğu için yerli tavuk sayılır. Başlıca özelliği ibiğinin başın ön tarafında kısa boynuz şeklinde oluşudur. Tüyleri düz siyah, boyun, sırt, kanat ve kuyruk kısmı yeşil parıltılıdır. Et ve yumurta verimi iyidir (yılda 120-150 yumurta). [M]

HACI KADIN (Mihrişah, — denir), hayırsever türk kadını (öl. İstanbul 1540). Bayezid II'nin vezirlerinden İskender Paşanın kızıdır. Kocamustafapaşa'da bir camii, bir tekke, Zeyrek'te çifte hamamı vardır; bu mahalle onun adını taşır. (M)

HACI KALFA. Bk. KÂTİP ÇELEBİ.

HACI KÂMİL EFENDİ. Bk. AKDİK (Kâmil).

HACI KEMAL, osmanlı şair ve bilgini (XVI. yy.). Eğridirlidir. Nasıl bir öğrenim gördüğü kesin olarak bilinmiyor. Kendi çağına kadar gelen birçok şair ve yazarı biraraya toplayan otuz bin beyit tutarında manzum bir osmanlı edebiyatı tarihi vardır. Bu alanda ilk edebiyat tarihi yazarı olan Hacı Kemal'in divan geleneğini sürdüren gazelleri birçok eski mecmualarda görülür. Ayrıca, *Âdab-ı Müluk-u Nesayih* (Öğütler ve Meliklerin Uyması Gereken Kurallar) adlı mensur bir eseri daha vardır. (M)

Hacıkılıç camii, Keykavus II devrinde Ebu el Kasım İbn Ali el Tusi tarafından yaptırıldı (1275). Kuzeyindeki bitişik medrese ile uyumlu bir bütün meydana getirir. Caminin taç kapısı batı yüzündedir. Giriş yüzüne paralel sahnın üzeri kırık tonozlar ile örtülüdür. Tonozlar dik dörtgen kesitli ayaklara oturur; ayakları, kıbleye dik yönde atılmış sivri kemerler birbirine bağlar. Mihrabın önündeki bölümün üzerinde bingilere oturan bir kubbe vardır. (M)

Hacıkılıç medresesi, Kayseri'de aynı adlı caminin yanında bir medrese. Hacıkılıç medresesi mimarî düzeni bakımından dikkate değer bir selçuklu eseridir. Külliyenin cami ve medrese bölümlerine her ikisi de yapının doğusunda bulunan iki ayrı portaldan girilir. Medresenin portalı kuzeydedir ve girişinde giriş eyvanı bulunur. Bu eyvan avlunun orta yerine rastlamaz. Aynı şekilde, ana eyvan da birincisinin karşısında, avlunun güneybatı köşesinde yer alır. Önündeki revakın döşeme seviyesinden 40 sm yüksekte, şekilli olarak yapılmış ana eyvanın içine biri dipte, diğer ikisi yan duvarlarda bulunan üç niş konulmuştur. Ana eyvanın yanında, ortada bir kemerle atkılanan büyükçe bir kapalı salon, onun kuzeyinde, aynı derinlikte fakat daha dar bir oda, kuzey ve doğu cihetlerinde de diplerinde ocak yerleri bulunan on hücre yer alır. Avlunun doğusunda çatıya çıkan bir merdiven vardır. Avlunun üç yanını çeviren sivri kemerli revak, kare biçiminde yedi ayağa biner. Daha alçak sivri kemerli ikinci bir sistem, ayaklarla beden duvarlarını bağlar. İkinci sistem köşeler dışında revak tonozlarının avluya dik konulmasına imkân vermiştir. Ayaklar kuzey cihetinde az çok eş aralıklıdır. Diğer iki yanda (doğuda ve batıda) açıklıklar ve dolayısıyle kemer yükseklikleri değişir. Güneydeki duvar üzerinde, kemerli üç açıklık vardır. Aslında bugünkü gibi camekânla kaplı olmadığı belli olan cami tarafındaki kemerli açıklıklar da, değişik genişlik ve yüksekliktedir. Bu yüzden avlu etrafında asimetrik ve ilgi çekici bir mimarî düzen ortaya çıkar. Hacıkılıç medresesi muntazam kesme taştan yapılmıştır. Medresenin içinde kapı sövelerinden başka kayda değer bir süs unsuru bulunamaz. Fakat portal süslü ve güzeldir. Beden duvarlarının ötesine taşan portalın dışında geometrik örgülü gömme kolonlar yer alır. Daha içeride sırasıyle sade bir silme, mukarnaslı bir bordür ve geniş, geometrik desenli ikinci bir bordür, kapı nişini çerçeveler. Stalaktit dolgulu kapı nişi de sivri kemerli bir bordürle belirtilmiştir. Kemerin sağında ve solunda birer rozet, tepesinde beyaz mermer üzerine iki sıra nesih ile yazılmış kitabe bulunur. Stalaktitlerin altına biri yazılı, biri arabesklerle süslü olan iki şerit konulmuştur. Kapı kemeri basıktır ve birbirinden geçme bir sarmaşık motifiyle süslenmiştir. Portal nişinin iki yanında stalaktitli mihrabiyeler, dış köşelerinde gövdeleri geometrik örgülü gömme kolonlar yer alır. (M)

HACILAR, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde (Kayseri merkez ilçesi) bucak merkezi kasaba (1965'te 10 149 nüf.). Kayseri'nin 11 km güneybatısında Erciyas dağının kuzey eteğindedir. 1 450 m yüksl. — *Bucak merkezi,* 2 köy; 11 250 nüf. (M)

HACILAR (Yeniköy), Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Bahçe ilçesi, Haruniye bucağı) kasaba (1965'te 6 034 nüf.). Bucak merkezinin 3 km güneydoğusunda yer alır. Tarım ve küçük baş hayvancılık. (M)

HACILAR. Arkeol. Burdur'un 35 km güneybatısında höyük. 1957 ve 1960 yılları arasında İngiliz Arkeoloji cemiyeti adına James Mellart burada kazı yaptı. Kazılar sonucunda en üstten beş katın (I-V) eski kalkolitik, VI.-IX. katların son neolitik devre ait olduğu anlaşıldı. Ana toprağa varıldıktan sonra küçük bir alanda I.-VII. yapı katıyle karşılaşıldı; bu kat da seramiksiz neolitik devri içine alır. Araştırılması bitmeden bırakılan bu yapı katlarında (I.-VII.) kerpiçten yapılmış, döşemeleri kırmızı boyalı bina kalıntıları, bir avluda toplanmış ocak ve fırınlar bulundu. Seramiklere rastlanılmadı. Taş âlet endüstrisi de çok fakirdi. Bu katta vücudundan ayrılmış kafataslari bulunması dikkat çekicidir. En çok VII. katta rastlanan bu kafatasları, evlerin tabanına dik olarak oturtulmuş ve çevrelerine de küçük taşlar dizilmiştir. Bu geleneğe Filistin'deki Eriha*'da da rastlanmış olması, bu iki merkez arasında bir bağlantı olduğunu gösterir. Hacılar'daki neolitik katlar M.Ö. 6700-6400 tarihlerine aittir.

Hacılar'ın Geç neolitik devre ait olan VI.-IX. katlarında 4 ayrı mimarî safha tespit edildi. VI. Katın üzerinde kalın bir yangın tabakası görüldü. Bu katta 8 ev tespit edildi. Taş temeller üzerine oturan kerpiç duvarlı evler dik dörtgen planlıdır. Duvarların kalınlıkları ortalama 1 m'dir. Duvarlar beyaz badana ile sıvalıdır. Kapılar daima dik dörtgenin geniş tarafına açılmıştır. Her ev-

de bir ocak ve odalarda sekiler vardır, tavanlar düzdür. Geç nolitik devre ait olan katlarda bol sayıda hububat taneleri ve bunları biçmek için yapılmış taştan oraklar bulundu. Elde yapılan ve çok iyi pişirilen seramik ileri bir teknik gösterir.
En önemli buluntular pişmemiş kilden yapılan figürinlerdir. Sayıları 30'dan fazla olan bu heykelciklerin hemen hepsi Ana tanrıçayı tasvir eder. Bu kültür katı M.Ö. 5700-5600 tarihlerinde ortadan kalkar.
Höyüğün üst tabakalarını teşkil eden I.-V. katlar erken kalkolitik devre aittir. Bunlardan II.-V. katlar birbirinin aynıdır; I. kat farklılık gösterir. II. Katta tapınak olarak adlandırılan büyük bir bina topluluğu bulundu. Binanın 35×70 m boyutlarında dik dörtgen bir planı vardır. Bu katta ele geçirilen küçük buluntular arasında seramikler önemli yer tutar. Büyük bir kısmı derince olan kaplar astarlı ve koyu renkli bezeklerle süslüdür.
I. ve II. katlar arasında kalın bir yangın tabakası vardır. I. Kattaki yerleşme 150 m çapında bir alana yayılmıştır. Etrafı 2,5 m kalınlığında yuvarlak bir surla çevrilidir. Sura bitişik olarak yapılan evler kare veya dik dörtgen planlıdır. Surun üzerindeki ufak bir kapıdan avluya girilir. Evlerin kapıları olmadığı için giriş ve çıkışın tavandan yapıldığı sanılıyor. Anadolu'nun bu devre ait en müstahkem şehirlerinden olan Hacılar I, M.Ö. 4750 yıllarında tahrip edilmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

HACILARKUŞAĞI blş. i. Bk. GÖKKUŞAĞI.

HACILARYOLU blş. i. Bk. SAMANYOLU.

HACI MAHMUD EFENDİ. Bk. MAHMUD EFENDİ *Hacı*.

Hacımaksud medresesi, Sıvas'ta İsmet Paşa ilkokulu karşısında, Şifaiye medresesinin 40-50 metre kuzeyinde bir medrese. Hacımaksud medresesi, 1271 yılında Anadolu Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde, Muzafferüddin Gazi tarafından yaptırılmıştır. Hacımaksud medresesi dik dörtgen biçimdedir. Ustaca süslenmis bir kapısı vardır. Medrese içinde Muzafferüddin Gazi'nin türbesi bulunur. (M)

HACI MEHMED veya **HACI MUHAMMED,** Harizm hanı (hük. 1558-1602). Sokullu'ya gönderdiği mektubunda (1567) İran'ın Orta Asya hacılarına ülkesinden geçme izni vermediğinden bahisle bu meseleyi çözümlemek için Ejderhan'ın zaptedilerek hacıların ve tüccarların güvenliğinin sağlanmasını istedi. Sokullu Mehmed Paşa bundan sonra Don ve Volga'yı bir kanalla birleştirme teşebbüsüne girişti, fakat başarı sağlayamadı. (M)

HACI MEHMED EDİB İBN MEHMED Derviş. Bk. MEHMED EDİB İBN MEHMED *Hacı*.

HACI MEHMED EFENDİ Edirneli. Bk. EDİRNELİ HACI MEHMED EFENDİ.

HACI MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Yeğen, Hacı*.

HACI MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Tiryaki, Hacı*.

HACI MEHMED TREKİ, birinci Cezayir dayısı (hük. 1671-1681). Hacı Ali Ağanın yerine göreve başladı. Osmanlı hükûmeti Fransa kralı Louis XIV'e savaş ilân ettiği zaman, donanmanın başına Hacı Mehmed getirildi; fakat fransız donanması kumandanı Duquesne'in üstün gelmesi karşısında Trablus'a kaçtı. Yerine damadı Baba Hasan geçti. (M)

HACI MEHMED ZİHNİ PAŞA. Bk. MEHMED ZİHNİ PAŞA *Hacı*.

HACI MUHAMMED. Bk. HACI MEHMED.

HACIM SULTAN (Recep, — denir), türk mutasavvıfı (XIV. yy.), Hacı Bektaş Veli halifelerinden. Oniki imamdan Ali'yy-ün-Nakî'nin torunu. Hacı Bektaş Veli tarafından yakın ilgi gördüğü, kendisine bâtın kılıcı verildiği söylenir. Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra Uşak yöresinde Susuzköy'ü yurt edindi. Bir süre sonra Seyyitgazi dergâhını ziyaret etti. Söylentilere göre bir gün yolda çocuğu olmayan bir kadına rastladı, kadını yatırıp arkasına eliyle dokunup «Senden bizim oğlumuz gelecek, adı Osman olacak, yiğitlik çağında biraz yoldan dışarı yürüyecek, sonra yola gelecek. Onun da bir oğlu olacak, sol köprücük kemiği delik olacak, bizim demimizi o oynatacak» dedi ve bir süre sonra da dedikleri oldu. *Velâyetname**'de Hacım Sultan'ın daha birçok kerameti sayılır, Germiyan iline, Karahisar'a, Sandıklı'ya, Seyyitgazi'ye yaptığı geziler anlatılır. Hacım Sultan öldükten sonra Uşak yakınlarında Hacım köyüne gömüldü.
Hacım Sultan'ın menkıbelerini içine alan ve yazarı bilinmeyen *Velâyetname-i Hacım Sultan* adlı eserde Hacı Bektaş velâyetnamesinde anlatılan olayların çoğu Hacım Sultan'ınmış gibi gösterilir. (Bu eser almanca tercümesiyle Berlin'de yayımlanmıştır, 1914.) [M]

HACI MURAD, Kuzey Kafkasya kurtuluş mücadelesi kahramanı Şeyh Şâmil'in naibi (öl. 1852). Avar hanları ailesinin yanında yetişti. Avar hanlığına karşı savaşan Hamrat Beyin öldürülmesi olayına karıştı (1834); bu yüzden Rusların gözüne girdi. Rus generali Fon Klugenau Hacı Murad'ı, Şeyh Şâmil ile Ruslar arasında aracılık yapmakla görevlendirdi. Şeyh Şâmil'e karşı kullanılacağını anlayan Hacı Murad, Kuzey Kafkasya kurtuluş mücadelesinde elaltından Şeyh Şâmil'i destekledi. Rusların kendisinden şüphelenmeleri üzerine Şeyh Şâmil'e sığındı. Şeyh Şâmil'in askerî harekâtında büyük rol oynadı: *Salta* adlı müstahkem mevkii kuşatan rus generali Vorontsov'a karşı Kıbit Mogoma Danyal Bey ile birlikte dağıstanlı mücahitlerin yardımına koştu (1847). Ahtı kalesinin savunmasında yararlıklar gösterdi.
Küçük bir mücahit kuvvetiyle Temirhan-Şura şehrini bastı (1849). Doğu Gürcistan'a baskın yaptı (1850); Tabasaran'a yürüdü (1851). Halk bu başarılarından dolayı kendisini millî kahramanlar arasına kabul etti. Bu başarıları Şeyh Şâmil'i endişelendirdi; bu durumu öğrenen Hacı Murad Rusya'ya sığındı; bir süre sonra tekrar Şeyh Şâmil'e dönmek için yaptığı kaçma teşebbüsü sırasında rus askerlerince öldürüldü (1852).
Hacı Murad'ın askerî başarılarla dolu efsanevî hayatını L. N. Tolstoy *Hacı Murad* adlı romanında işlemiştir. (M)

HACI MUSA, türk mimarı (XIV. yy.). Osmanlı devletinin ilk yıllarında yaşadı; İznik'teki Yeşil camii ve külliyesini yaptı. (M)

HACI NAFİZ PAŞA. Bk. NAFİZ PAŞA *Hacı*.

HACI NAŞİD PAŞA. Bk. NAŞİD PAŞA *Hacı*.

Hacı ömer holding, 1967 yılında Hacı Ömer Sabancı'nın adıyle yakınları tarafından kurulan anonim şirket. Kuruluş sermayesi 50 000 000 TL'sıdır. Merkezi Adana'dadır. Şirketin organları genel kurul, idare meclisi ve planlama konseyinden ibarettir. Şirketin sermaye ve yönetimine katıldığı başlıca iştirakler şunlardır: Akbank T.A.Ş., Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., Akçimento, Sasa Sunî ve Sentetik Elyaf Sanayii A.Ş., İslon Sentetik İplik Sanayii A.Ş., Teksa Tekstil Ticaret ve Sanayi A.Ş., İnşaat Malzemeleri Ltd. Şti., Türk Nebatî Yağlar Fabrikası A.Ş. (M)

Hacıözbek camii (*Çarşı mescidi* de denir). İznik'te cami (1334). Caminin tek kubbesi üç kemerli ve üzeri tonozla örtülü son cemaat yeri vardır. Kubbe tuğladan, duvarları moloz arasına tuğla hatıl işlenerek yapılmıştır. Alt kattaki pencereler tuğladan örülü ve sivri kemerlidir. Kasnak pencereleri ise ahşap lentoludur. (M)

HACI PAŞA (Celâleddin Hızır bin Ali), türk hekimi (Konya ?-Aydın 1420). Aydın'a göç ederek burada yetişti. Türkiye'de medrese öğrenimi gördükten sonra Mısır'a gitti. Mubarek Şah Mantıkî'den mantık, zamanın ünlü tıp bilgilerinden tıp okudu. Üstün ve derin tıp bilgisi çevrede duyulunca kendisini Maristân-i Mısr adlı büyük bir sağlık kurumuna başhekim yaptılar. Daha sonra Türkiye'ye döndü. Aydın meliki Aydınoğlu Mehmed Beyin teşvikiyle Ödemiş'e (Berkî'ye) yerleşti. Burada ders verdi.
Eserleri: *Müntebibü'ş-Şufa; Teshi-i Şifaâ.* Hacı Paşanın bunlardan başka tefsir, tasavvuf ve tıp konularında arapça ve türkçe eserleri vardır. (M)

HACI SADULLAH AĞA. Bk. SADULLAH AĞA *Hacı*.

Hacısarraf mescidi. Bk. SEFERŞAH MESCİDİ.

Hacivat

HACI SELİM GİRAY. Bk. SELİM GİRAY.

HACI ŞABAN, türk mimarı (XVI. yy. sonu ile XVII. yy. başı). Edirnelidir. Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa ile birlikte Edirne'deki Ayşekadın hanını yaptı. (M)

HACI ŞALGELDİ PAŞA, Amasya emîri (XIV. yy.). Alaâddin Ali Bey zamanında yaşadı. Ali Bey ile savaştı. Sonra Kadı Burhaneddin ile arası açıldı. Sıvas'a yürüdü. Danişmendiye köyü önündeki savaşta yenildi, ordusu dağıtılarak öldürüldü. (M)

HACIYATMAZ blş. i. (ar. *ḥâcı* ve türk. *yatmak*'tan). Dibinde ağırlık olduğu için nasıl bırakılırsa bırakılsın hep dik duran oyuncak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Mec.* Güç durumlardan sıyrılmasını bilen, becerikli kimse.
— ANSİKL. *Hacıyamaz*'ın baş tarafı hokkabaz, kadın veya bebek şeklinde yapılır; yere bırakıldığı zaman dibindeki ağırlık sebebiyle hangi duruma gelirse gelsin daima ayakta durur. Eskiden en çok Eyüp'te yapılır ve satılırdı. (M)

HACI ZİHNİ EFENDİ. Bk. ZİHNİ EFENDİ *Hacı*.

HÂCÎ (ar. *hicv*'den *hâci*). *Esk.* Hicveden, yergi yazan. (M)

HÂCİB i. (ar. *ḥicâb*'dan *ḥâcib*). *Esk.* Kapıcı, bekçi, perdeci. ‖ Perde, engel. ‖ Kaş. ‖ *Hâcib-i Bâri*, Cebrail. ‖ *Hâcib-i yemîn*, sağ kaş. ‖ *Hâcib-i yesâr*, sol kaş.
— Teşk. tar. Eskiden sadrazam, vezir ve mabeyinci gibi devlet büyüklerine verilen unvan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hâcib-ül-hüccab*, Emevîlerden sonra birçok islâm devletlerinde başmabeyinci görevi yapan devlet memurlarının genel unvanı. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Teşk. tar. Bazı kaynaklar *hâcib* unvanının eski olduğunu, bazıları ise Emevîler zamanında kullanıldığını ileri sürer. Hâciblik görevi saray hayatı ile başladı. Emevîlerde, Abbasîlerde halifenin en yakın adamlarından biri olan hâcib büyük bir önem taşıyordu. Endülüs Emevîlerinde hâcib daha çok vezir karşılığı olarak geçer. Hâcib gerektiği zaman hükümdar naipliği görevini de üzerine alırdı.
Bir ara Emîr Abdullah tarafından kaldırılan hâciblik görevi sonradan özellikle Abdurrahman III zamanında yeniden konuldu. Gazneliler ve Samanîlerde hâcibliğin önemli bir mevki olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılıyor. Karahıtaylarda *hâcib* yerine *tayangu* sözü kullanılıyordu. Osmanlı imparatorluğunda mabeyinci deyimi hâcib karşılığı olarak kullanıldı.
● *Hâcib-ül-hüccab.* Kendi kuruluş düzenine göre *başhâcib, hâcib-i kebir, uluğ has hâcib, hâcib-i küzîng* adlarıyle anılan görevliler vardı.
Abbasîler çağında, devlet görevlilerinin yanı sıra hâciblerin de sayısı artınca hepsinin üstünde bir görev ve yetkisi olan *Hâcib-ül-hüccab*'lık makamı kuruldu (940).
Gazneliler, Samanoğulları, Selçuklular ve Harizmşahlar devletinde hâcibler vezirlerden sonra gelen en büyük devlet memurlarıydı. Anadolu Selçuklularında *Melik-ül-hüccab* unvanı *Hâcib-ül-hüccab* karşılığı olarak geçer. Bunlar devlet düzeninde yüksek görevler almış kimseler arasından seçilirdi.
Eyyubî, Mısır-Suriye-Memlûk devletlerinde

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

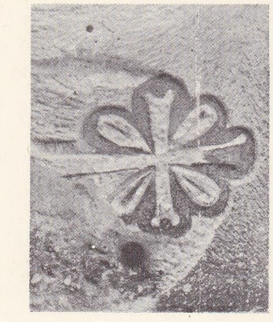

Van kalesinde kayalara oyulmuş haç motifi

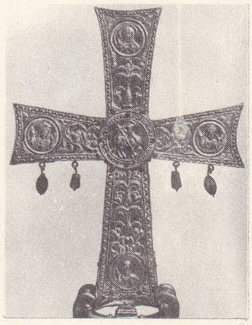

Justinos II'nin haçı Museo Sacro Vaticano (Kunst Avs Byzanz adlı eserden)

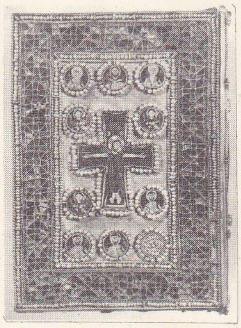

kitap kabı üzerinde haç motifi (IX. yy.) Biblioteca Marciano, Venedik (Kunst Avs Byzanz adlı eserden)

bu makamın yönetim düzenine göre ayrı bir özelliği vardı.

◆ **Hâcibeyn** ikil i. *Esk.* İki kaş. (M)

HACİENDA i. (isp. k.). Latin Amerika'da büyük çiftlik.
— ANSİKL. Geniş tarım alanları ortasında kurulan *hacienda,* XVIII. yy.dan itibaren gelişerek, özellikle Meksika'da zıraî üretimin temeli oldu. Meksika'da, gümüş madenlerinin tükenmesinden sonra kuruldu. Böylece tek gelir kaynağı haline gelen *hacienda,* kalesi, ordusu, mahkemesi, özel hapishanesi, büyük sürüleri, sayısız toprak işçisiyle ve başındaki soylu efendisiyle bir ortaçağ derebeyliği yapısına sahipti. Gelişmesi XX. yy.da sona erdi. (L)

HACÎL sıf. (ar. *hacālet*'ten *hacîl*). *Esk.* Utanmış. ‖ *Hacîl etmek,* utandırmak. (M)

HACİM i. (ar. *hacm*'den). Bir cismin işgal ettiği üç boyutlu uzayın ölçüsü: *Ağırlık ve hacmi bilinen bir maddenin yoğunluğu kolay bulunur.* ‖ Bir cismin kapladığı yer. ‖ *Esk. Hacm-i istiabî,* bir cismin içine sığdırabildiği nesneler bakımından büyüklüğü.
— Antropol. *Kafatası hacmi,* kafatası boşluğunun hacmi. (Kafatasının hacmi, içine bir miktar kurşun tozu veya bitki tanesi konarak bunları ölçmek suretiyle tespit edilir. Kafatasının hacmi, tüm beyinin hacmi hakkında bilgi verir, fosil varlıkların evrim derecesini tayin etmekte çok işe yarar. Kafatası, ulaşabileceği en yüksek hacmi, kadında 18, erkekte 20 yaşına doğru kazanır. Bu hacim, genellikle, soya, cinsiyete, yaşa ve ırka göre değişir.)
— Mat. Bk. ANSİKL.
— Piroteknik. *Özgül gaz hacmi,* patlayıcı bir maddenin patlamasıyle açığa çıkan gazların normal sıcaklık ve basınç şartları altında, kütle birimi cinsinden ele alınan hacmi: *B barutlarının özgül gaz hacmi, kilogram başına* 950 *litreye yakındır.*
— ANSİKL. Mat. Matematik bakımından belirli bir cismin *hacmini* hesaplamağa dayanan teorik problem ile, verilen maddesel bir cismin hacmini belirlemeğe dayanan pratik problem arasında ayırım yapmak gerekir. İkincisi, birincinin bir uygulamasından başka bir şey değildir; ancak, maddesel cismin veriliş şekli bu uygulamayı çoğu kez olanaksız kılar. Şekli bir veya birkaç parametreye bağlı bazı basit matematiksel cisimlerin hacminin bu parametrelerin hepsine veya bir kısmına bağlı olarak belirleyen formüller vardır. Meselâ, yalnız R yarıçapı ile verilmiş bir kürenin hacmi

$V = \frac{4}{3} \pi R^3$'tür.

Bir elipsoit, *a, b, c* gibi üç yarı-ekseniyle belirlenir ve hacmi $\frac{4}{3} \pi a . b . c$'dir.

Genel kural olarak, bir cismin hacmi, cismin kapladığı bütün bölge üzerinde alınmış üç katlı bir integralle elde edilir: $V = \iiint dV$; burada *d*V kabul edilen sistemin hacim elemanıdır. Kartezyen bir koordinat sistemi için $dV = (dx . dy . dz)$'dir, ancak burada integral alma işlemi iki katlı, hattâ basit bir integrale indirgenebilir. Hacim ayrıca, cismin bütün sınırı üzerinde alınmış yüzey integraliyle de hesaplanabilir, böylece

$$3V = \iint r_n dS$$

elde edilir; burada r_n, yarıçap vektörün, yüzeyin normali üzerindeki izdüşümü; *d*S de yüzey elemanıdır. Bir katı cismin hacminin pratik yoldan belirlenmesi için, Arkhimedes ilkesinden yararlanılabilir.

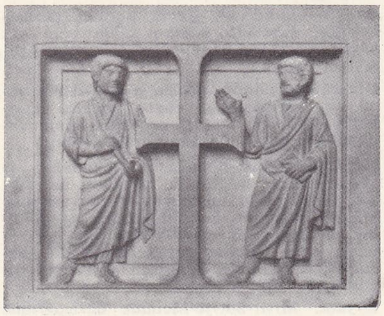

lahit üzerinde haç motifi (V. yy.) Arkeoloji müzesi, İstanbul

Jan HACKAERT «Cadde», Amsterdam müzesi

◆ **Hacimli** sıf. Hacmi olan. ‖Büyük, geniş: *Nihayet bir yılı aşan bir uğraşmadan sonra, büyükçe hacimli bir kitabın ilk şekli meydana çıktı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Hacmen** zf. *Esk.* Hacim bakımından, büyüklükçe. (LM)

HACİMÖLÇER blş. i. Fiz. 100 Hacim su ile eşit ağırlıktaki bir sıvının hacmini ölçen, özel şekilde derecelendirilmiş bazı sıvı ölçerlere verilen ad. (L)

HACİMÖLÇME blş. i. Kim. Titre edilmiş bir ayıraç kullanarak yapılan doz tayini; ayıracın, dozu belirlenecek karışım üzerine etki etmesi için gerekli hacmi, tepkime sonunda bir göstergeyle belirlenir.
— Metrol. Bir hazne veya bir kap içinde depo edilmiş ürünlerin miktarının dolaylı veya dolaysız olarak ölçülmesi. ‖ Bir akarsuyun, bir kanalın, bir su yolunun bir saniyede akıttığı su hacminin ölçülmesi. (L)

HACİMSEL sıf. (*hacim*'den *hacim-sel*). *Yeni.* Hacimle ilgili olan.
— Akust. *Hacimsel akustik,* iki kulakla aynı anda işitmede meydana gelen derinlik ve hacim duyusu. (Bir uçağın yerini belirlemek için, dinleme postalarında, bu ilke üzerine kurulmuş iki kulaklıklı dinleme cihazlarından yararlanılır. Seslerin kaydında, bu duyu birçok mikrofon, dinlemede ise birçok hoparlör kullanarak elde edilir.) [L]

HACİP MANSUR. Bk. MANSUR (Hacip).

HÂCİR sıf. (ar. *hecr,* sayıklama'dan *hācir*). *Esk.* Sayıklayan. (M)

HÂCİR sıf. (ar. *hecr,* göç etme'den *hācir*). *Esk.* Bir yerden başka yere göçen. (M)

HACİR veya **HACR** i. (ar. *hacr*). Birinin kendi malını kullanmasını kanun yolu ile yasaklama. ‖ *Hacir etmek,* birisinin bir şey yapmasını veya malını kullanmasını engellemek. ‖ *Hacir altına almak,* birini mallarını kullanmaktan men etmek: *Bir insan yedi yıl kürek cezasına çarpıldı mı, «Hacir» altına alınır!* (Kemal Tahir).
— Huk. Bir şahsın, kanunda belirtilen şartlardan birinin varlığı halinde, fiil ehliyetinin tamamen kaldırılması veya kısıtlanması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İhtiyarî hacir,* ihtiyarlık, sakatlık veya tecrübesizlik sebebiyle, işlerini gereği gibi görmekten âciz olduğunu ispat eden reşit bir kimsenin kendi rızasıyle hacir altına alınması (Med. kn. md. 358). Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Reşit bir kimsenin vesayet altına konulması için onun mahkeme kararı ile hacir edilmesi gereklidir. Bunun sonucunda hacredilen kimsenin fiil ehliyeti, ya tamamıyle ortadan kalkar veya kısıtlanır. Hacir işleminin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönü vardır. Olumlu yön, vasi tayinidir (bk. VASİ, VESAYET). Olumsuz yönü ise, fiil ehliyetini kısıtlamasıdır. Hacir sebeplerini Medenî kanun tespit etmiştir: **1. a)** *akıl hastalığı,* bir kimsenin aklî, ruhî veya iradî fonksiyonlarının marazî olarak bozulması; **b)** *akıl zayıflığı,* zekâ ve genel olarak aklî fonksiyonların hiç olmaması veya yeteri kadar gelişmemiş olması veya sönmeğe yüz tutması (Med. kn. md. 355). Bir şahsın bu sebeplerden biri ile hacir altına alınabilmesi için, onun sırf bu hallerden birine tutulmuş olması yeterli değildir. Bir kimsenin bu sebeplerle hacir altına alınabilmesi için, bu hastalık sonucu, aciz haline düşmesi, daimî bakım ve gözetime muhtaç olması veya başkalarının emniyetini tehlikeye düşürmesi gereklidir. Bu şekilde bir durumu öğrenen adliye veya idare memurları sulh mahkemesine hemen ihbar ile mükelleftirler (Med. kn. md. 355/II). Velâyet, Vesayet ve Miras nizamnamesi ise bu mükellefiyeti, belediye reisleri, ihtiyar heyetleri ve sıhhî müesseselerin idarelerine de yüklemektedir (md. 2);

2. *israf, ayyaşlık, suihal ve suiidare,* israf, malî durumu aşan ve aynı zamanda yararsız ve maksatsız harcamada bulunmakdır. Ayyaşlık, içkiye aşırı düşkünlüktür. Suihal, cemiyet nizamını daimî surette bozacak şekilde çirkin, ahlâka aykırı, haysiyetsiz bir hayat sürmedir. Suiidare ise, malvarlığının idaresi konusunda kabiliyetsizlik ve aciz şeklinde ortaya çıkan irade zaafıdır. Bunların da hacir sebebi olabilmesi için, söz konusu kişinin kendisini veya ailesini zarurete maruz bırakması, daimî bakım ve gözetime ihtiyaç göstermesi veya başkalarının emniyetini tehlikeye sokması şartlarından birinin varlığı aranır (Med. kn. md. 356);

3. *hapis,* bir yıl veya daha fazla hapis cezasına mahkûm olan kimselere vasi tayin edilir (Med. kn. md. 357/I). Ayrıca Ceza kanununa göre de beş yıldan daha fazla bir ağır hapis cezasına mahkûm olan kimse, ceza müddeti için hacir olunur ve kendisine bir vasi tayin edilir (Ceza kn. md. 33/I). Dikkat edilecek nokta şudur: *hacir* hapis cezasının ancak beş yıldan daha uzun ve ağır olması halinde işler ve hacir altına alınma kendiliğinden doğar (Ceza kn. md. 331/7). Vesayet makamına ise sadece bir vasi tayin etmek görevi düşer. Buna karşılık, hapis cezası bir yıldan çok, fakat beş yıldan azsa yahut beş yıl veya daha fazla olmakla birlikte ağır değilse, o zaman, Medenî kanunun ilgili hükümleri işler (md. 357) ve Sulh mahkemesinin hacir kararı vermesi de gerekir. Hacir kararı vermeğe yetkili olan mahkeme, hacir altına alınacak kimsenin ikametgâhının bulunduğu yerin sulh hâkimidir (Med. kn. md. 361). Hâkim seri muhakeme usulüne göre karar verir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 501). Sulh mahkemesi, ihtiyarî hacir hali dışında kalan hacir sebeplerinde re'sen hareket eder. Bu, bizzat öğrenilmesi sonucunda olabileceği gibi, ihbar mükellefiyeti olan kimselerin tahrik etmesi sonunda da olabilir. Mahkeme, hacir sebeplerinin varlığını tahkik etmek zorundadır. İsraf, ayyaşlık, suihal veya suiidarenin tahkikinde mahkeme, bizzat hacir altına alınacak kimseyi de dinlemek zorundadır. Akıl hastalığı veya akıl zayıflığının tahkikinde ise, bilirkişi raporuna başvurulur (Med. kn. md. 359). Bu işlemler yapıldıktan sonra, mahkeme hacir kararı verirse, karar kesin hüküm halini alır almaz ilân edilir. Bu ilân, hacir altına alınan kimsenin doğum kütüğünün bulunduğu yerde ve ikametgâhında en az bir defa yapılır (Med. kn. md. 360/I, 362). Hacir edilen kimse, akıl hastalığı veya zayıflığı yahut ayyaşlık sebebiyle bir müessesede bulunuyorsa, istisnaî olarak Asliye mahkemesi, ilânın geri bırakılmasına müsaade edebilir. Hacir altına alınan kimselerle işlem yapan iyiniyetli kişilere karşı hacir kararı ancak ilândan sonra etki yapar. Buna karşılık kötüniyetli kişiler yönünden, hacir kararı ilân edilmemiş olsa bile hükümlerini gösterir. Ancak, eğer hacredilen kimse temyiz kudreti olmayan biriyse, hacir ilân edilmiş olsun veya olmasın iyiniyetli kişileri de etkiler. Zira temyiz kudreti olmama hali karşısında iyiniyet ileri sürülmez. Bk. VESAYET.

● *İhtiyarî hacir,* hacir altına alınacak olan kimse, bunu bizzat kendisi de isteyebilir (Med. kn. md. 358). Yani hacir altına alınma, bu durumda şahsın iradesine bırakılmıştır. İhtiyarî hacir halinde mahkeme re'sen harekete geçmeyerek, bir talep üzerine karar verir. Ancak, hacir altına alınmak istenen kimse, bunun için kanunda ya-

Foto. Dizionario Enciclopedico italiano; Turizm-Tanıtma, N. Erkılıç (MEYDAN)

zılı olan sebeplerden birini ileri sürmek zorundadır. Bu sebepler malûliyet, ihtiyarlık, tecrübesizlik ve bunlardan doğan aciz halidir (Med. kn. md. 358). İhtiyarî hacir talebinde, mahkeme talepte bulunanı bizzat dinler ve şartların bulunup bulunmadığını araştırır. Ancak, hacir kararından farklı olarak kararın kaldırılması artık talep üzerine olmaz. Hacir kararının kaldırılması için, hacre esas olan durumun ortadan kalkması gerekir (Med. kn. md. 420).

◆ **Hacren** zf. *Esk.* Hacir yoluyle, hacir altına alarak. (M)

HÂCİRE i. (ar. *hücr*'den *hâcire*). *Esk.* Kaba söz, küfür. (M)

HÂCİS i. (ar. *hâcis*). *Esk.* Akla gelen üzüntü, sıkıntı.

◆ **Hâcise** i. *Esk.* Hâcis'in dişili: *Pir olduğu nispette acep tazelenirmiş / İnsanda olan hâcise-i aşk ile sevda* (Abdülhak Hâmid). [M]

Hacivat, türk gölge oyununda Karagöz'den sonra ikinci önemli kişi. Karagöz'ün zıddına, herkesin huyuna göre konuşmasını, yüze gülmesini bilen, içten pazarlıklı, arabulucu, her kalıba girebilen bir karakteri vardır. Öğüt verir, yol gösterir, aracılık eder. Her konuda bilgi sahibidir. Ancak bu bilgiler sathîdir. Mahallenin muhtarıdır; kimden çıkarı varsa onun yanında yer alır. Sözünü örtülü, dolambaçlı söylemede ustadır. Karagöz onun sözlerini bu dolambaçlılığından ötürü anlayamaz. Karagöz ile nükteye ve ters anlamalara yolaçacak şekilde konuşur. Başlığı sikke, sarık ve enseye sarkan dalyasandan meydana gelen bir külâhtır. Salta, dizlik ve kırmızı yemeni giyer. Sakalı sivri, yüzü ince, yüz anlatımı içedönüktür. Giyiminde Karagöz'deki kırmızı rengin üstünlüğüne karşılık yeşil renk baskındır (bu renklerin de onların kişiliklerini yansıttığı söylenebilir). Hacivat'ın yaşamış bir kişi olduğu üstüne çeşitli söylentiler vardır. Evliya Çelebi onun Selçuklular çağında yaşamış Efelioğlu Hacı Eyvad olduğunu, Mekke'den Bursa'ya gidip gelen Yorkça Halil adıyle tanındığını belirtir. Asıl adının Hacı Ahvad, Hacı İvad Paşa olduğunu ileri sürenler de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

HACİZ veya **HACZ** i. (ar. *hacz*). Ayırma, bölme. || *Haciz etmek* (veya *haciz koymak*), borçlunun malına elkoymak.

— Huk. Kesinleşmiş bir icra takibinin konusunu teşkil eden bir para alacağının elde edilmesini sağlamak için, talepte bulunmuş olan alacaklı lehine, borçlunun bu alacağı karşılayacak miktar ve değerdeki mal ve haklarına icra memuru tarafından hukuken elkonması. (Bk. ANSİKL.) || *Haciz ihbarnamesi.* Bk. ANSİKL. || *Haciz memuru*, haciz işlemini yapmakla görevli kişi. || *Haciz zabıt varakası*, icra memurunca haczin yapıldığını gösteren tutanak sicili. (Bk. SİCİL.) || *Hacizler sicili.* Bk. TAPU *sicili.* || *Hacze iştirak*, mevcut bir hacze diğer bir alacaklının iştirak etmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Haczi caiz olmayan şeyler.* Bk. ANSİKL. || *Haczi kısmen caiz olan şeyler.* Bk. ANSİKL. || *Haczin sonuçları.* Bk. ANSİKL. || *İhtiyatî haciz.* Bk. İHTİYATÎ *haciz.*

— ANSİKL. Huk. Borçlunun mallarına *haciz* konulabilmesi için hacizle sonuçlanacak olan takibin kesinleşmesi lâzımdır. Takibin kesinleşmesi için, alacak ilâma bağlanmamışsa ödeme emrinin tebliğinden sonra işleyecek olan yedi günlük sürenin itirazsız geçmesi ve para borcunun ödenmemiş olması gerekir. Bu takdirde borçlunun mallarına haciz koydurulabilecektir. Belirtilen süre içinde borçlu tarafından itirazda bulunulacak olursa, bu itirazın kanunda öngörülmüş olan usuller içinde ortadan kaldırılması lâzımdır. Ancak bu durumda icra takibi kesinleşmiş olur ve haciz konulabilir. Haciz işlemi para alacaklarını sağlamak için ve sadece borçlunun malları üstünde icra edilir. Haciz, icra memurunun bu yoldaki beyanı ile tamamlanır. İcra memuru haciz iradesini borçluya veya borçlu namına tebligatı kabul edecek olan kişiye varacak şekilde beyan ettiği anda haciz tamamlanmış olur. Haciz iradesinin bu yolda beyan edilmiş olması yeterlidir.

Menkul mallarda haczin tamamlanması için icra memurunun bunlara fiilen elkoyması gerekli değildir. Borçlunun elinden malın alınması bir muhafaza tedbiridir. Alacaklının rızasıyle haczedilmiş olan menkul mal borçlunun elinde de bırakılabilir. Ancak hacz-olunan paraların, banknotların, hamiline ait senetlerin, poliçelerin, diğer cirosu kabil senetlerle altın ve gümüş eşyanın icra dairesinde muhafaza edilmesi gerekir (İcra İflas kn. md. 88/I). Böyle mallara elkonulması haczin tamamlanmasının bir şartı haline getirilmiştir. Gayrımenkullerde de tapuya haczin bildirilmesi bir muhafaza tedbiridir. Haciz iradesi tapuya bildirilmeden borçluya bildirilmişse, haciz tekemmül etmiş sayılır. Ancak borçluya haciz iradesi bildirilmediği halde gayrımenkul haczinin tapuya aksettirilmesiyle de haczin tamamlanması mümkündür. Haczin tamam olabilmesi için, haciz beyanında, hangi malların haczin konusunu teşkil ettiği de açıkça belirtilmelidir. İcra memuru, haciz talebi tarihinden itibaren üç gün içinde haczi yapar. Sürenin geçirilmesinden doğan zararlar, icra memurunun sorumluluğu içine girer. Haciz sırasında ve borçlunun kaçınması halinde kilitli kapıların kırılması, borçlunun üstünün aranması gibi zor kullanılmasına kanunen cevaz verilen durumlarda zabıta kuvvetlerinin de, yazılı müracaatı üzerine icra memurunun emirlerine uyması gerekir. Bu uyma zorunluğu ancak kanunî emirler bakımından söz konusu olur. Köylerde haciz yapan icra memurunun emirlerini köy muhtarının da yerine getirmesi kanun gereğidir. İcra memuru haciz sırasında borçlu ve alacaklının menfaatlerini en uygun şekilde bağdaştırmak durumundadır. Meselâ borçlunun bir menkul malı, alacağı rahatlıkla karşılıyorsa, artık borçluya ait gayrımenkulün haczedilmesine lüzum yoktur. Gene aynı şekilde, alacağı karşılayacak paranın bulunması halinde artık başka malların haczine gidilmez. İhtilâfsız olan mallar önce haczedilir, bunlar alacağı karşılamadığı takdirde ihtilâflı malların haczine geçilir. İcra memuru hacizle birlikte koruma tedbirleri alabilir ve haczedilen malların idaresini de kendi uhdesinde toplayabilir. Meselâ bir gayrımenkulün kiraya verilmesi, bu idare faaliyetlerindendir. İcra memurunun bu faaliyetleri dolayısıyle tetkik merciine şikâyet mümkündür (bk. ŞİKÂYET). Ancak üçüncü şahsın bu faaliyetlerden edindiği hakların şikâyet yoluyle ortadan kaldırılması kabul edilmemelidir.

● *Haciz ihbarnamesi.* İsviçre Federal İcra İflâs kanununda bulunmayan bir hükme göre, hamiline ait olmayan veya cirosu kabil bir senede müstenit bulunmayan alacak veya diğer bir talep hakkı veya borçlunun üçüncü şahıs elindeki menkul bir malı, icra memuru tarafından alacaklının talebi üzerine haczedilebilir (İcra İflâs kn. md. 89). Bunun üzerine icra memuru borçlu olan üçüncü şahsa bundan böyle borcunu ancak icra dairesine ödeyebileceğini ve takip borçlusuna yapılacak ödemenin geçerli olmayacağını veya üçüncü şahsa bundan böyle menkul malı ancak icra dairesine teslim etmesini, aksi takdirde malın bedelini icra dairesine ödemesi gerekeceğini, takip borçlusuna borçlu olan veya menkul malı elinde bulunduran üçüncü şahsa ihbar eder. Buna *haciz ihbarnamesi* denir. Üçüncü şahıs haciz ihbarnamesinin kendisine tebliğinden itibaren yedi gün içinde şu itirazları yapabilir: **1.** böyle bir borcu bulunmadığını, haciz ihbarnamesinin tebliğinden önce borcun ödendiğini; **2.** menkul malın bu tebliğinden önce takip borçlusuna iade edildiğini; **3.** kendi elinde iken tebliğinden önce malın istihlâk edildiğini; **4.** kusuru olmadan telef olduğunu; **5.** malın takip borçlusuna ait olmadığını, icra dairesine bildirir. Bu süre içinde itiraz etmezse borçlu olduğu veya malın elinde bulunduğu kabul edilir. Bunun üzerine kendisine bir ihbarname daha gönderilir ve bunun tebliğinden itibaren yedi gün içinde takibin yapıldığı yer mahkemesinde takip alacaklısı aleyhine bir menfî tespit davası açması, açmadığı takdirde bu süre içinde borcun öden-

IX.yy.a ait iki **haç**
Victoria and Albert museum, Londra

mesi veya malın teslim edilmesi bu ihbarnamede bildirilir. Menfî tespit davasında üçüncü şahıs, takip borçlusuna borçlu bulunmadığını veya malın takip borçlusuna ait olmadığını ispat edecektir. Üçüncü şahıs, ilk haciz ihbarnamesinin tebliğinden itibaren yedi gün içinde itiraz ederse, bu takdirde alacaklı üçüncü şahsın cevabının aksini tetkik merciinde ispat etmek zorundadır. Açıklaması yapılan hüküm (İcra İflâs kn. md. 89) özellikle borçluların bankalardan olan alacakları bakımından önemlidir.

● *Haciz zabıt varakası.* Haciz zabıt varakası, haczin tamamlanması şartı değil sadece bir ispat aracıdır. Şu halde haciz zabıt varakasına rağmen haczin tamamlanmamış olması mümkündür. Haczedilecek mal bulunmadığı takdirde, durum haciz zabıt varakasında gösterilir. Bu zabıt varakası kesin aciz belgesi hükmündedir. Haczedilecek mal bulunuyor ve tahmin edilen değerleri alacağı karşılamağa yetmiyorsa, bu durum da haciz zabıt varakasında belirtilir. Bu zabıt varakası geçici aciz belgesi hükmünde sayılır ve alacaklıya sadece iptal davası açma hakkını vezir (İcra İflâs kn. md. 277 v.d.). Bk. ACİZ *vesikası.*

diriliş **haçı**
(XII. yy.)
Ochier müzesi, Cluny

● *Hacze iştirak.* Şartları gerçekleştiği takdirde mevcut bir hacze, diğer bir alacaklının iştirak etmesi mümkündür. Bu sebeple haczin rehin gibi bir öncelik (rüçhan) hakkı vermeyeceği söylenir. Ancak bu konuda kanun, kaynak isviçre kanunundan ayrılmış ve hacze iştiraki geniş ölçüde kayıtlamıştır. Bu bakımdan çoğu zaman haciz fiilî olarak bir öncelik hakkı bahşedebilmektedir. Kanun önce iştirakin hangi süre içinde mümkün olabileceğini belirtmektedir: ilk haciz üzerine satılan malın tutarı vezneye girinceye kadar iştirak mümkün olabilecektir. Bundan başka kanun, hacze iştirak etmek isteyen alacaklının, haciz koydurmuş olan alacaklıya belirli bir şekilde «takaddüm» etmesini öngörmüş ve bu takaddümün belirli şekillerde ispatını aramıştır: ilk haciz ilâmsız takibe müstenitse takip talebinden, ilâma dayanıyorsa dava açılmasından önce yapılmış bir takip üzerine alınan aciz belgesine, yukarıdaki tarihlerden önce açılmış bir dava üzerine alınmış ilâma, yine aynı tarihlerden önceki tarihi taşıyan resmî veya tarih ve imzası tasdikli bir senede, nihayet yine aynı tarihlerden önceki tarihi taşıyan resmî dairelerin veya yetkili makamların yetkileri içinde ve usulüne göre verdikleri makbuz veya belgeye dayanan alacaklılar, haczi koydurmuş alacaklının haczine iştirak ederler ve hacizli malın satılmasından elde edilen bedelden, bedelin bütün iştirakli hacizleri karşılamaması halinde, alacakları

fransız kızılhaç amblemi

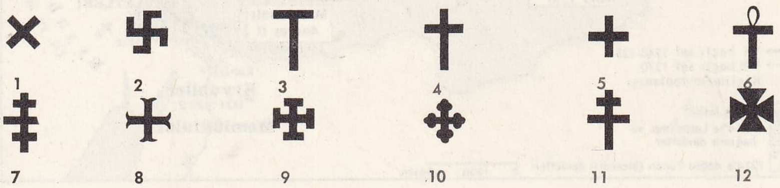

haçlar
1. Aziz Andreas; 2. gamalı; 3. Aziz Antonius; 4. latin; 5. yunan; 6. mısır; 7. papalık; 8. çapalı; 9. dört «T» li; 10. yoncalı; 11. lorraine; 12. malta

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

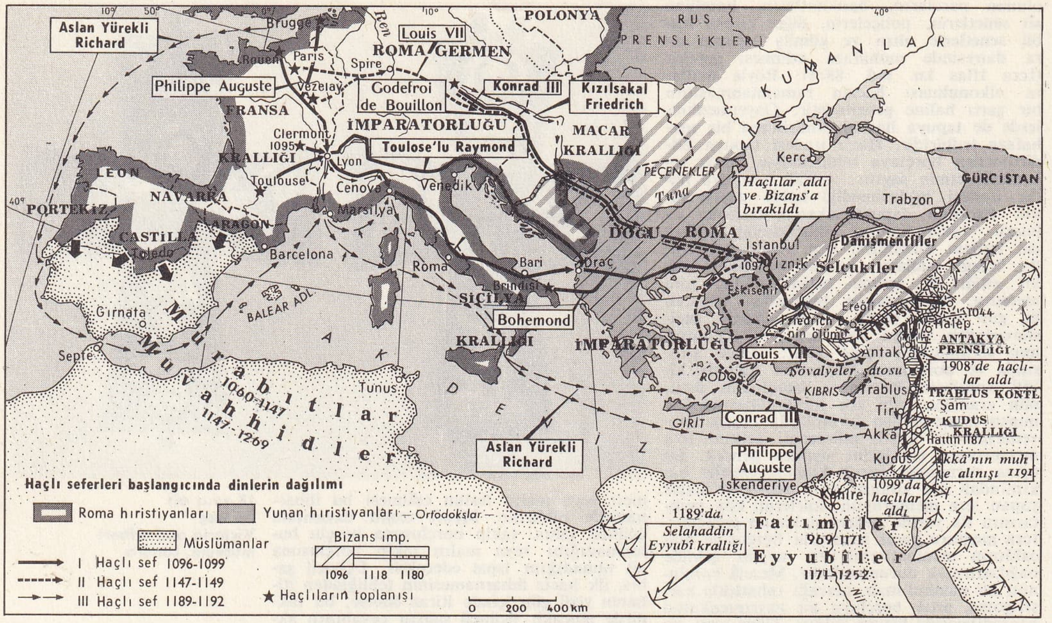

haçlı seferleri
(I., II., III.)

nispetinde yararlanırlar. Açıklanan iştirak bir takibe dayanılarak yapılan iştiraktir. Kanun bazı şahıslar bakımından bir takip yapılmaksızın da iştiraki mümkün görmüştür. Bunlar borçlunun eşi ve çocukları, vasi veya kayyımı olduğu şahıslar, evlenme, velâyet veya vesayetten doğan alacaklar için takibe lüzum kalmaksızın ilk haciz üzerine bedelin vezneye girmesi anına kadar hacze iştirak edebilirler (İcra İflâs kn. md. 101). Bu iştirak ancak belirtilen durumların devamı veya bu durumların kalkmasını takip eden bir yıl içinde mümkündür.

● *Haczi caiz olmayan şeyler.* Kanunkoyucular alacaklının alacağını elde etmesi için borçlunun mallarına haciz yoluyle müracaat etmesi imkânına bazı sınırlamalar getirmiştir; bu sınırlamaların ana amacı borçlunun ve ailesinin hayatlarını devam ettirebilmeleri imkânını sağlamak, diğer bir deyişle alacaklının hakkına kavuşabilmesine ancak kamu düzeni çerçevesi içinde müsaade etmektir: **1.** öncelikle devlet malları haczedilemez (İcra İflâs kn. md. 82). Devlet malları 1050 sayılı Muhasebei Umumiye kanununda tarif edilmiştir. Bu hükmün temelinde devlete karşı cebrî icra olamayacağı esası bulunmaktadır. Maddenin bu bendinde özel kanunlardaki hükümler gereğince de bazı malların haczedilmeyeceğine işaret edilmektedir; **2.** borçlunun kendisi ve mesleği için gerekli elbise ile borçlu ve ailesi için gerekli olan yatak takımları ve ibadete ilişkin kitap ve eşya da haczedilemez (İcra İflâs kn. md. 82). Ancak, meselâ borçlunun birden fazla elbisesi varsa, ibadet eşyası değeri yüksek antika eşya niteliğinde ise bunların haczi mümkündür; **2.** vaz geçilmesi kabil olmayan mutfak takımı ve ev eşyası haczedilemez; **4.** çiftçi olan borçlunun, kendisi ve ailesinin geçimi için gerekli olan arazi, çift hayvanları, ulaşım araçları, bunların diğer teferruatı ve tarım âletleri haczedilemez. Diğer meslek sahiplerinin sanat ve meslekleri için gerekli olan araçlar ve kitaplar, arabacı, kayıkçı ve hamal gibi küçük taşıyıcıların geçimlerini sağlayan araçları haczedilemez; **5.** borçlu ve ailesinin geçinmeleri için gerekliyse bir süt veren manda veya inek, yahut üç keçi veya koyun ile bunların on iki aylık yem ve yatakları haczedilemez (İcra İflâs kn. md. 5); **6.** borçlunun ve ailesinin iki aylık yiyecek ve yakacakları, borçlu çiftçiyse gelecek ekim için gerekli olan tohumluk haczedilemez; **7.** borçlu bağ, bahçe, meyve veya sebze yetiştiricisi ise kendisi ve ailesinin geçimi için gerekli olan bağ, bahçe ve bu iş için gerekli araçlar haczedilemez (İcra İflâs kn. md. 82/7). Geçimi hayvan yetiştirmeğe bağlı olan borçlunun ve ailesinin geçimi için yeter derecede hayvan ve bunların üç aylık yem ve yatakları da kabili haciz değildir; **8.** karşılıksız olarak kaydı hayat ile irat tesis edilmiş olması ve bunun haczedilemeyeceği kaydının kabul edilmesi halinde bu irat da haczedilemez. (Borçlar kn. md. 510); **9.** ordu ve zabıta hizmetlerinde malûl olanlara bağlanan emeklilik maaşlarıyle bu hizmetlerden biri dolayısıyle ailelere bağlanan maaşlar, ordunun hava ve denizaltı mensuplarına verilen uçuş ve dalış tazminat ve ikramiyeleri, askerî malûllere, şehit yetimlerine verilen terfi zammı ve 1485 numaralı kanun hükmüne göre verilen inhisar beyiye hisseleri haczedilemez; **10.** bir yardım sandığı veya dernek tarafından hastalık, zaruret ve ölüm gibi hallerde bağlanan maaşlar haczedilemez; **11.** vücut veya sıhhat üzerine ika edilen zararlar için zarar görenin kendisine veya ailesine toptan veya irat olarak verilen veya verilmesi gereken paralar da haczedilemez. Borçlunun hali ile uygun evi de kabili haciz değildir. Bk. EV'*in haczi*.

● *Haczi kısmen caiz olan şeyler.* Maaşlar, tahsisat ve her nevi ücretler, intifa hakları ve hasılatı, ilâma müstenit olmayan nafakalar, emekli maaşları, sigortalar veya emekli sandıkları tarafından tahsis edilen iratlar, borçlu ve ailesinin geçimleri için gerekli olan miktar ayrıldıktan sonra geri kalan kısım haczedilebilir. Geçinmeleri için ne kadar ayrılması gerektiğini icra memuru takdir edecektir. Ancak haczedilecek olan kısım, yukarıda belirtilen gelirlerin dörtte birinden az olamaz. Yani her halde gelirin dörtte biri haczedilecektir. Bu gelirler üzerinde birden fazla haciz varsa bunlar sıraya konacaktır. Sıra bakımından önde olan haczin kesintisi bitmedikçe, sonraki haciz için kesintiye geçilemez. Bu hüküm, gelir sahibinin bütün gelirinin haczedilmesini önlemek için kanuna sonradan eklenmiştir.

● *Haczin sonuçları.* Haciz konulan malda borçlunun tasarruf yetkisi alacaklı lehine tahdide uğramaktadır. Yani borçlunun hacizli mal üstündeki tasarrufları alacaklının hakları ile çatıştığı ölçüde hükümsüz olacaktır. Borçlunun tasarrufu sonucunda hak kazanmış olanlar, bu haklarını tasarruf ile hakkı ihlâl edilen alacaklıya karşı ileri sürmeyeceklerdir. Ancak hacizli malı iyi niyetle iktisap eden üçüncü şahıs, alacaklıya karşı da malı geçerli bir şekilde kazanmış olur. Burada iyi niyetli olma, haczi bilmeme durumudur. Durum menkul mallarda olduğu gibi gayrımenkul mallarda da böyledir. Ancak haczin tapu kütüğüne aksetmesinden sonra üçüncü şahsın iyi niyet iddiası dinlenmez. Haczin tapu kütüğüne şerh edilmesi, hacizli gayrımenkulün temlikine engel değildir. Ancak alacaklı, hacizli gayrımenkulü paraya çevirtebilir ve alacağını elde edilen satış bedelinden temin eder. Satış bedelinden geriye bir şey kalırsa bu gayrımenkulü muteber olarak iktisap etmiş olan üçüncü şahsa verilir. (→ Bibliyo.) [M]

HÂCİZ sıf. (ar. *ḥacz*'den *ḥâciz*). *Esk.* İki şeyi birbirinden ayıran, bölen.

— Anat. *Esk. Hicâb-ı hâciz*, periton zarı. (ML)

HACİZNAME blş. i. (ar. *ḥacz* ve fars. *nâme*'den *hacz-nâme*). Huk. Alacaklının borçlarının ödenmesi için borçluya gösterdiği resmî kâğıt: *Ama müddeti bitmeden ne diye hacizname gönderirler* (B. Felek). [M]

HACKAERT (Jan), hollandalı ressam ve oymacı (Amsterdam 1628-ay.y. 1685). İsviçre'yi ve İtalya'yı dolaştı. Buralarda yaptığı manzaralar Amsterdam, La Haye ve Rotterdam müzelerindedir. (L)

HACKENSACK, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Jersey City'nin kuzeyinde; 29 300 nüf. (L)

HACKERT (Philipp), alman ressamı (Prenzlau 1737-Careggi, Floransa yakınları 1807). Çeşme deniz savaşını, Rusya imparatoriçesi Katerina için yaptığı altı tabloda canlandır-

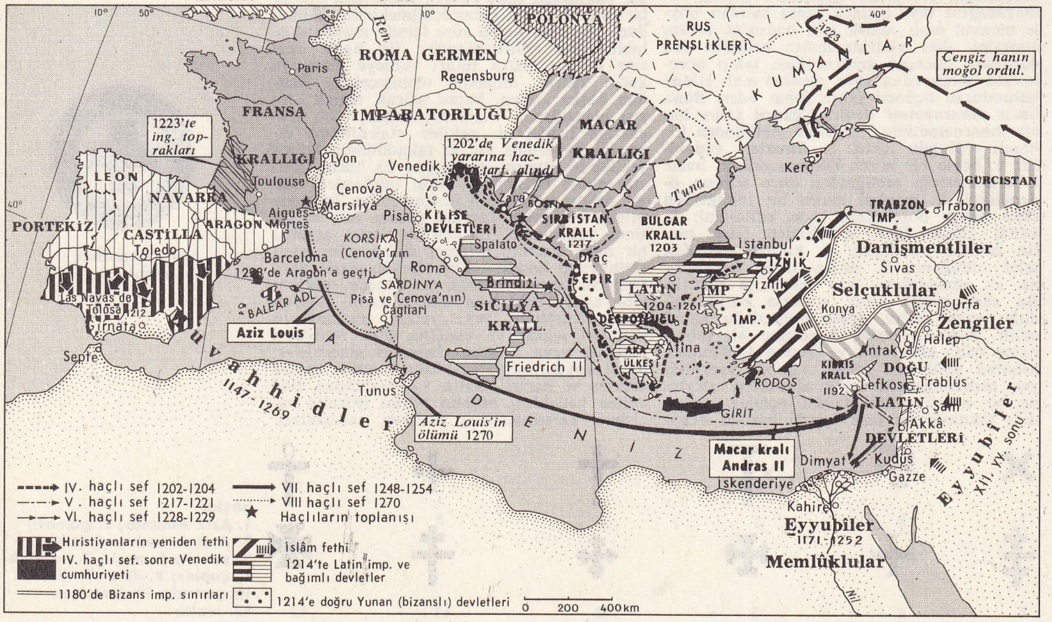

haçlı seferleri
(IV., V., VI., VII., VIII.)

dı. Daha çok İtalya'da yaşadı ve İtalya kralı Ferdinando'nun ressamı oldu (1782). Çok değerli guvaşları ve estampları vardır. Birçok eseri çeşitli Orta Avrupa koleksiyonlarında ve Chantilly müzesindedir. (L)

HACKLÄNDER (Friedrich Wilhelm VON), alman yazarı, Burtscheid, Aachen yakınları 1816-Leoni, Starnberg gölü yakınları 1877). Tüccarlık ve subaylık yaptı, Württemberg prensinin sekreteri oldu. Çok sayıda eser yazdı. *Der geheime Agent* (Gizli Polis) [1851] adlı komedisi ünlüdür. Hatıralarını, *Bilder aus dem Soldatenleben im Frieden* (Barış Döneminde Askerlik Hayatından Tablolar) [1840] ve *Soldatenleben im Kriege* (Savaş Döneminde Askerlik Hayatı) [1849-1850] adlı kitaplarda topladı. Bismarck döneminde çok tutulan *Über Land und Meer* (Toprak ve Deniz Üstüne) adlı derginin kurucusudur. (L)

HACKNEY, Londra'nın kuzeydoğu banliyösünde şehir; 171 000 nüf. Lea vâdisi burada bir kısmı park haline getirilmiş bataklıklar ve nemli çayırlarla (*Hackney Marshes*) kaplıdır. (L)

HACKSPILL (Louis), fransız kimyacısı (Paris 1880-Neuilly-sur-Seine 1963). 1903'te Paris Uygulaması Kimya enstitüsünü bitirdi. 1912'de fen doktoru oldu. 1919'da Strasbourg üniversitesinde inorganik kimya okutmağa başladı. Aynı göreve 1932'den sonra Paris Fen fakültesinde devam etti. Moissan'ın ve Lebeau'nun öğrencisi olarak, çalışmalarını inorganik kimyaya, özellikle alkali ve toprak alkali metaller alanına yöneltti. Seziyumu saf halde üretmeyi başardı ve bunun fizik sabitelerini tespit etti (1905-1911). Alkali alaşımları, fosfürleri, hidrürleri inceledi, erimiş borun hazırlanışında yeni bir usul buldu. (L)

HACKWORTH (Timothy), ingiliz mühendisi (Wylam, Northumberland 1876 - Sheldon 1850). Lokomotif yapımcısı olarak 1924'ten sonra Newcastle-upon-Tyne'daki Robert Stephenson atelyelerini ve Stockton and Darlington Railway atelyelerini yönetti, sonra kendi fabrikalarını kurdu. «Royal-George» ve «Sans-Pareil» lokomotifleri onun eseridir. (L)

HACLE i. (ar. *ḥacle*). *Esk.* Gelin odası: *Elbette aşklarını onun mahremiyeti haclesinden başka yerlerde aramak kendisince bir vazife idi* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Haclegâh** bls. i. *Esk.* Gelin odası, gerdek. (M)

Hacle, Abdülhak Hâmid Tarhan'ın (1852-1937) şiir kitabı (1886). Bir söylentiye göre Beyrut'ta ölen eşi Fatma Hanımın hatırasına *Makber* adlı ağıtını yazarken, yeni bir izdivacın hayalini kurarak *Hacle*'yi de aynı zamanda kaleme almıştır. Eser, 42'şer mısralık 8 bentten meydana gelir. Ölen sevgiliye «Makber» ile bir mezar kitabesi ve yeni sevgiliye de evlenmek için bir zifaf odası şiiri yazmakla, şair en aşırı iki duyguyu aynı anda yaşamayı denemiştir.
Edebî sanatlardan tezat bu eserde geniş ölçüde kullanılmıştır.

Şiir aruz vezniyle yazılmış ve kasidede olduğu gibi kafiyelenmiştir.

Şiirde şairin ne olduğunu tanımlayan bent, aynı zamanda *Makber* önsözündeki şiir anlayışını da tamamlar. (M)

HACLET i. (ar. *ḫaclet*). *Esk.* Utanma. ‖ *Haclet-âver* ve *haclet-engiz*, utandırıcı, utanç verici. (M)

HACQUART (Charles), flaman bestecisi (Brugge veya Huy 1649'a doğr.-öl. 1730'a doğr.). Bir opera (*De Triomfeerende Min*), dinî eserler (*Canticae Sacrae*, 1674), sonatlar v.b. besteledi. (L)

HACR i. Bk. HACİR.

HACR veya **HÜCR** i. (ar. *ḥacr* veya *ḥücr*). *Esk.* Kucak. (M)

HACUT'LAR, Cezayir'de Batı Mitica ovasında yaşamış olan eski kabile. (L)

HÂCÛYİ KİRMANÎ (Kemaleddin Ebu Ataî Mahmud ibn Ali), iranlı şair (Kirman 1290-? 1352). Kirman'da öğrenim gördükten sonra Şiraz'a gitti. Orada Şeyh Eminüddin Muhammed-i Kâzerûnî ve Ebû İshak-i Kâzerunî ile dost olduktan sonra, onların etkisiyle Mürşidiye tarikatına girdi. İran'ın ilerigelen şairleri arasında yer alan Hâcû, gazel, mesnevî ve kaside türlerinde eser vermiş, Hafız'ı etkisi altında bırakmıştır. Şiirlerinde tasavvuf konularının geniş yer tutuşu dikkati çeker. Gazel ve kasidelerinin toplandığı divanından başka altı mesnevîsi vardır: *Ravzat-ül-Envâr* (Nurların Bahçesi); *Kemal-nâme; Gülü Nevrûz; Cühernâme; Humî ve Humâyun; Samnâme.* (M)

HACZ i. Bk. HACİZ.

HAÇ i. (ermenice *khaç*'tan). Hıristiyanlığın alâmeti olan, birbirini dik kesen iki doğrunun meydana getirdiği şekil, put: *Boynunda büyük bir haç taşıyordu.* ‖ Haç şeklinde nişan. ‖ *Aziz Andreas haçı,* X şeklindeki haç. ‖ *Aziz Antonius haçı,* T şeklindeki haç. ‖ *Gamalı haç* veya *svastika,* kolları gama şeklinde olan haç. (Bu haç Nazi Almanyası'nın sembolüydü.) ‖ *Latin haçı,* dikey kolu öbüründen daha uzun olan haç. ‖ *Lorraine haçı,* uzunluğu eşit olmayan yatay kolları birbirine paralel haç. ‖ *Malta haçı,* Malta şövalyelerinin elbiseleri üstünde taşıdıkları, kollarının uçları yassı ve geniş haç. ‖ *Yunan haçı,* eşit uzunlukta dört koldan meydana gelen haç.

— DEY. *Haç çıkarmak,* hıristiyanlarda sağ eli alın, göğüs ve koltuklar hizasına götürerek haç şeklini yapmak: *Ön duvarın dibine yarı kirli bir ihtiyar çökmüş haç çıkarıyordu* (Ş. S. Aydemir).

— Arkeol. Bk. ANSİKL.

— Din. *Haç işareti,* katolik ve ortodoks kiliselerinde uygulanan ve bir el hareketiyle haç işareti çıkartarak yapılan dinî jest. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Haçı suya atmak.* Bk. ANSİKL. ‖ *Haç yolu,* İsa'nın çektikleri üstüne başlıca hikâyeleri anlatan heykel figürleri ve bir dizi tablo. (Bunlar genellikle on dört tanedir ve İsa'nın mahkûm edilmesinden başlar, mezara konuşunda biter.)

— G. santl. *Haçın Hikâyesi.* Bk. ANSİKL.

— Mim. *Haç tonoz kaburgası,* gotik mimarîde, haç biçiminde kesişen iki sivri tonozun meydana getirdiği kemer.

— Sine. *Malta haçı,* sinema makinelerinde, filmin duraklaya duraklaya geçmesini sağlayan yassı dişli çark. (Şekil olarak Malta şövalyelerinin haçına benzeyen, eskiden saatçiler tarafından *Cenevre haçı* adıyle bilinen bu çark takımı sinema makinelerine uygulandı. Bu mekanizma göstericilerde, kameralarda, hâlâ kullanılan tırnağın yerini aldı.)

— Tar. *Haç (çarmıh) işkencesi.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. Eksenleri aynı düzlemde bulunan dört boruyu birleştirmeğe yarayan parça. ‖ *Malta haçı,* sürekli bir dairesel harekette bir mekanizma veya herhangi bir parçayı harekete geçiren, Malta haçı biçiminde dişli takımı.

— Telekom. *Malta haçı,* mors alıcılarında, dişleri arasına kama girdiği zaman kovan milini durduran, Malta haçı görünüşünde kare dişli çark.

— ANSİKL. Arkeol. *Haç,* Bronz çağında görülmeğe başlar. Gamalı haça, yani *vastika*'ya hint sanatında olduğu kadar en eski iskandinav sanatında da çok rastlanır. Eski Mısır'da ruhun ölmezliği kulplu haçla sembolleştirilirdi. Hıristiyanlarda haç, İsa'ya yapılan işkencenin, dolayısıyle de, kurtarmanın sembolüdür. Hıristiyan ikonografyasında iki çeşit haç vardır: ilk hıristiyanların taş mezarlarında görülen «T» biçimindeki haç (buna *Aziz Antonius haçı* da denir) ve İncil'e göre İsa'nın çivilendiği dört kollu haç (hıristiyan geleneğine en uygun görüneni bulur). Dört kollu haç, çapraz olduğu zaman *Aziz Andreas,* baş aşağı olduğu zaman *Aziz Petrus,* yatık olduğu zaman da *Aziz Philippus haçı* adını alır. Hıristiyanlığın suç sayıldığı devirlerde haç taşımak çok dikkat isteyen bir işti. «T» biçimi haç ve «gammadion» (svatiska) paganlarda bir mutluluk sembolü olduğundan dikkati çekmezdi. Constantinus'tan sonra haç serbestçe yayıldı. Önce din uğruna ölenlerin, sonra bütün hıristiyanların mezarlarına konmağa başladı. Mezarlıkların giriş yerine veya ortasına dikilen en eski haçların üzerinde hiç bir şey yoktu. Gotik devrindeki haçların üzerine İsa resmedildi. Kilisede mihrapta beş, anıtın iç yüzünde de on iki haç görülür; mihrabın üzerinde de bir haç vardır. Kilisenin planı da haç şeklindedir. Mihrap kısmı haçın başı, transept de kollarıdır. Kilisenin çan kulesine ve üçgen çatı tepelerine de haç dikilir (Yonne'da Montréal, XII. yy.; Troyes'da Saint-Urbain, XIV. yy.). *Ruhanî alay haçları* da vardır (Milano'da Santo Celso yakınında Santa Maria kilisesi, XII. yy.; Fransa'da Chalon-sur-Saône, XIII. yy.; İtalya'da Lanciano, XIV. yy.). Bunlar bazen bir ayak eklemekle mihrap haçı biçimine sokulmuştur (Aachen'da X. yy.da «Lothar»a ait olduğu söylenen haç; Saint-Denis'de Saint, Louis haçı). Roma'da mineli Sancta Sanctorum haçı (VI.-VII. yy) *kutsal emanet haçları*'nın en eskilerindendir. Üç kuşaklı haçı papalar, çift kuşaklı haçı başpiskoposlar veya baş patrikler taşır. *Lorraine haçı* denen çift kuşaklı haç önce Antou armalarında yer aldı ve Lorraine'e kral René tarafından getirildi.

Kudüs'ün haçlılar tarafından alınışı XIV. yy. minyatürü

— Din. Tertullianus'tan öğrendiğimize göre, onun devrinde hıristiyanlar, bazı durumlarda üzerlerine, *haç işareti* çizerlerdi. Bu işaret *teslis, cisimleşme* ve *kurtarma*'nın sembolüdür. Latinler, eli alın, göğüs, sol omuz, nihayet sağ omuza götürerek haç çıkarırlar ve bu sırada «Babanın, oğulun, kutsal ruhun adına» derler. Yunanlılar eli önce sağ omuza, sonra sol omuza götürürler. Sık sık haç çıkarmak her iki kilise için olağandır. Kutsanan her insanın veya nesnenin üstüne de haç çıkarılır. Protestanlar haç çıkarmaktan vaz geçmişlerdir.

● *Haçı suya atmak.* Ortodoks hıristiyanlar İsa'nın vaftizini her yıl 6 ocakta haçı suya atarak kutlarlar. *İncil*'e göre, Yohannes, İsa'yı, Ürdün nehrinde vaftiz edip kıyıya çıktıktan sonra gökyüzü açılmış, o sırada «Sen benim oğlumsun» diyen bir ses duyulmuştur. Ortodokslar bu olayı, İsa'nın resmini taşıyan bir haçı suya atarak kutlarlar. Bu törene izin verilen ülkelerde, haç denize, ırmağa veya göle atılır.

En yüksek rütbeli ruhanî (patrik, piskopos, bölge papazı) sandalla açılır. Onu, öbür sandallardaki gençler takip eder. Duadan sonra ruhanî haçı belli etmeden suya bırakır. Gençler suya atlayıp haçı aramağa koyulurlar. Haçı bulan o yıl özel bir yakınlık görür.

— G. santl. *Haçın Hikâyesi.* Iacopo da Varazze'den (Yıldızlı Efsane) alınan bu konu, Kutsal Topraklar'dan getirilen kalıntılarla ilgilidir. Fransisken rahiplerinin çok tuttu-

haçlıların İstanbul'a girişi

Foto. Boudot- Lamotte (*LAROUSSE*) ; N. Erkılıç (*MEYDAN*)

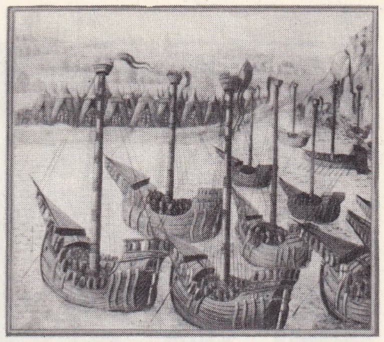

haçlılar
İstanbul önlerinde
XV. yy. minyatürü
Cabinet des Estampes, Paris

ğu konu italyan ressamlarınca geniş ölçüde işlendi. 1390'da Santa Croce'de (Floransa) Agnolo Gaddi *Haçın Hikâyesi*'ni sekiz freskinde canlandırdı. Bu fresklerde, Aziz Michael'in, haçı yapmak için kullanılan Bilim ağacının bir parçasını Seth kentine getirmesinden, Herakleios I'in Kudüs'e girişine kadarki çeşitli olaylar, ince bir ustalıkla işlenmiştir. Arezzo'da, San Francesco kilisesinde, Piero Della Francesca da bu konuyu ele aldı (1452-1459).

— Tar. *Haç işkencesi.* Asurîler ile İbranîler, hem adaletin gücünü göstermek için, hem de halka ibret olsun diye suçluların cesedini kazıklara bağlarlardı.

Roma'da köleler ve vatandaş olmayanlar, bir kazığa bağlanır, kırbaçla dövülebilirdi. Bazı durumlarda kazığın tepesine («T» biçiminde haç), bazen biraz aşağısına (latin haçı) çaprazlama bir tahta (*patibulum*) eklenir, mahkûm buna bağlanır, hattâ bazen çivilenir ve kolları iki yana açılırdı. Ellerin yırtılmasını önlemek için de ayaklarının altına bir levhaya (*titulus*) suçlunun adı yazılır, mahkûmiyetinin sebebi belirtilirdi. Zaten infaz yerlerinde devamlı olarak bir kazık bulunurdu. Mahkûma, sadece *patibulum* taşıtılırdı. Roma'nın ancak kölelere uyguladığı (Cicero, Verres'in romalı bir vatandaşı çarmıha gerdirmesini kınamış ve Aziz Paulus da, Roma vatandaşı olduğu için boynu vurulara̧k idam edilmişti) bu alçaltıcı cezanın İsa'ya lâyık görülmesi, roma vatandaşı olmamasındandı. İsa'yı gerdikleri haçın «T» şeklinde mi, yoksa bir latin haçı mı olduğu hakkında metinlerde kesin bilgi yoktur.

— İkonogr. İsa'yı haçın üstünde gösterme âdeti V. ve VI. yy.lardan önce yoktu. İlk örnekler arasında, Monza'da kaya billûrundan yapılmış, üzerinde İsa'nın kazılmış ve savatlanmış resmi bulunan haç, Vatikan'daki kutsal haç, Siena'daki küçük bronz haç, altından bir göğüs haçı (British museum) ve Büyük Britanya'nın Kelt devri haçları sayılabilir (VI.-X. yy.). Roman devrinde, küçük haç yapımı çok yaygınlaştı. Kral Ferdinando'nun (XI. yy. Madrid Arkeoloji müzesi) ve Leon katedralinin haçlarında olduğu gibi bunların yapımında da fildişi sık kullanıldı. Gotik dönemde haç yapımı tekniğinde değişiklikler görüldü: Guinta Pisano'nun (Assisi, Piza) boyalı haçları, Rouvres (Code d'Or) ve Pareclet (Amiens katedrali) haçları, «mineli» haçlar ve bir kuyumculuk işi olan Mathias Corvin'in haçı (Estergon hazinesi, Macaristan) v.b. Bunların arasında *Köln İsa*'sı gibi anıtsal büyüklükte olanları vardır. Sluter'in *Musa'nın Kuyusu* bugün sadece başı kalan büyük bir İsa'nın kaidesiydi (Dijon müzesi). Klasik dönemde, büyük ustaların birçoğu haç yaptı: Cellini (Escorial), Donatello (Floransa'nın Santa Crocesi, Padova), Brunelleschi (Santa Maria ve Novella Floransa), belki Michelangelo (San Spirito, Floransa), İspanyollardan Gregori Hernandez (Valladolid), Montanes (Sevilla katedrali), Juan de Mesa (Vergara), Gjon (Sevilla'da La Triana), heykeltıraşlardan Anguer, Girardon, Pigalle ve Falconet, Maindron, David d'Angers, Préault (Paris'te Saint-Gervais), Rude (Paris'te Saint-Vincent-de-Paul) ve XX.. yy.da Germaine Richier. Tahta, bronz, gümüş haçların yanı sıra fildişi haçlar Jean Legeret, Simon Jalliot (Ailles haçı, 1664), Joseph Villerme (1720'ye doğru), Jean Guillermin (Avignon müzesi haçı, 1659) ve Dieppe'li zanaatçılar, özellikle de P.A. Graillon'un elinden çıkmıştır.

◆ **Haçvârî** sıf. Haç biçiminde olan. ‖ Zf. Haç biçiminde olarak: *Yollar birbirini haçvârî kesiyor.* (LM)

HAÇADURYAN (Arşag, **Benliyan** denir), türk tiyatro ve operet oyuncusu (İstanbul 1865--ay.y. 1923). Serovpe Benliyan gibi başı dazlak olduğu için arkadaşları kel yerine Benliyan adını taktılar. Tiyatroda başarısını ilk olarak 1897'de Bulgaristan'da verdiği temsillerle kazandı. On üç yıl Bulgaristan ve Mısır sahnelerinde çalıştı. 1910'da İstanbul'a geldi, Reşad Rıdvan ile birlikte çalıştı. Operetçiliğe karar vererek Millî Osmanlı Dram kumpanyasını kurdu. Gerek operetlerde gerek yerli ve yabancı tiyatro eserlerinde büyük başarı gösterdi. Özellikle *Leblebici Horhor Ağa* operetinde Horhor Ağa rolünde büyük başarı kazandı. 1911'de Londra'da temsiller verdi. 1912'de kurduğu topluluk Mınakyan'ın topluluğuyle birleşerek 80 kişilik bir kumpanya haline geldi. 1913'te Yeni Osmanlı tiyatrosu ile birleşti. (M)

HAÇAN edat. (esk. türk. *kaçan*'dan). «Ne zaman, ne zaman ki» anlamında kullanılır. (M)

HAÇATURYAN (Aram), ermeni asıllı sovyet bestecisi (Tiflis 1903). Moskova konservatuvarında Miaskovski'nin öğrencisi idi. Ermeni, rus, gürcü, azerî motifleriyle klasik müziğin ve fransız izlenimciliğinin sentezini yapmağa çalıştı. Konçertosuyle Stalin ödülünü aldı (1940), Baleler (*Mutluluk*, 1939; *Gayane*, 1942), iki senfoni (1933, 1942), korolu bir senfonik şiir (*Stalin Şarkısı*, 1937), filim müziği (*Pepo*, 1934; *Bir Ruhun Esrarı*, 1954), bir piyano konçertosu (1936), bir viyolonsel konçertosu (1950), oda müziği, piyano parçaları, ezgiler besteledi. (L)

HAÇEPSUT, Mısır'da 18. ve 19. sülâleleri içine alan Yeni imparatorluk devrinde hüküm sürmüş kraliçe (M.Ö. 1502-1480). Thutmosis II (Dzahutmesi) öldüğü zaman, devlet idaresini eline aldıysa da, dışa karşı Thutmosis II'nin kardeşi Thutmosis III'ü kral ilân etti ve onunla evlendi. Kraliçe Haçepsut ile Mısır'da tam bir mutlakiyet idaresi başladı. Bu kraliçe daha çok imar işleriyle uğraştı. Meselâ Karnak tapınağına bazı ek binalar yaptırdı ve biri 23, diğeri 30 m yüksekliğinde iki obelisk (dikili taş) diktirdi. Teb şehrinin doğusunda Deyr-ül-Bahri mevkiinde kaya içine oydurarak bir tapınak yaptırdı. Punta ülkeleriyle iktisadî ve ticarî ilişkilerde bulundu. Thutmosis III tarafından öldürüldü. (M)

HAÇİN. Bk. SAİMBEYLİ.

HAÇİOCİ, Japonya'da şehir. Tokto banliyösünde; 133 200 nüf. Demiryolu ağı. Tekstil sanayii. Kimya ürünleri. (L)

HAÇLAMAK geçl. f. (*haç*'tan *haç-la-mak*). Çarmıha germek. (M)

HAÇLI sıf. (*haç*'tan *haç-lı*). Haçı olan.

— G. santl. *Haçlı hale,* İsa'yı havarilerden ve azizlerden ayıran haçla süslenmiş hale.

— Mim. *Haçlı sütun,* hıristiyan mezarlıklarında, üzerinde haç bulunan sütun.

— Tar. Hıristiyan olmayanlara karşı savaşmak üzere toplanan kuvvetlere katılan kişi: *Haçlılar ordusu.* (ML)

HAÇLI gölü, Doğu Anadolu'nun Yukarı Murat yöresinde, Muş ilinde Bulanık ilçe merkezinin 8 km güneyinde göl. 1 583 m yüksl.; 16 km². Dördüncü zamanda meydana gelmiş bir lav seti gerisinde suların birikmesiyle oluşmuştur; fazla sularını Bulanık suyu ile Murat ırmağına gönderir. (M)

HAÇLILAR çoğl. i. (*haçlı*'dan *haçlı-lar*). Haçlı seferlerine katılanlara verilen ad. Bk. HAÇLI SEFERLERİ. (M)

HAÇLI örümcek bls. i. Yuvarlak şişkin karınlı iri örümcek. (Sırtında haç şeklinde çukur bir benek bulunduğu için bu adla anılır.) [İlmî adı *Araneus.* Örümcekler takımından.]

— ANSİKL. *Haçlı örümcek* gayet büyük ve yuvarlak bir ağ örer. Haçlı bahçe örümceğinin (*Araneus diadematus*) dişisi çok iridir; bunlar ekim ayında bahçelerde en geniş ara yolları bile kapatacak derecede geniş ağlar örer. Avrupa'da yaygın olan bu örümcek Kuzey Amerika'da da çoktur. Sekiz yüz kadar türü bulunan haçlı örümceğe dünyanın her tarafında rastlanır. (*Argiopidae* familyasından.) [L]

Haçlı seferleri, batılı hıristiyanların, kutsal yerlerdeki müslümanları buralardan çıkarmak amacıyle yaptıkları seferlere verilen ad (1096-1272). Seferlerin genel sebepleri:

a) dinî duygular: bu savaşlar sırasında papaların konuşmalarının büyük etkisi oldu. Zira bu çağda hıristiyanlarca kutsal sayılan Kudüs ve diğer birçok yer, müslümanların elinde bulunuyordu. İslâm dininin 4-5 yy. içerisinde büyük gelişme göstermesi ve bazı yerlerde Hıristiyanlığı tehdit etmesi, batılıları endişeye düşürdü. Eskiden Kudüs ve civarını rahatça ziyaret eden hıristiyan hacıları Ortadoğu'daki bazı siyasî karışıklıklar yüzünden ziyaretlerde güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Bu durum Türklerin hıristiyan hacılara kötülük yaptığı şeklinde yorumlanıyordu. Kilise, bu yorumlar üstüne kutsal toprakların müslümanlardan alınması için halka çağrıda bulundu. Din adamları bu kutsal savaşa katılacaklara birçok dinî vaatlerde bulundular;

b) doğu ülkelerinin zenginliği (iktisadî durum): XI. yy.da Avrupa büyük bir iktisadî sıkıntı içerisinde bulunuyordu. Köylü aç ve perişandı. Toprak hiç kimseyi memnun etmiyordu. Buna karşılık İslâm dünyası bolluk ve refah içerisinde yüzüyordu. Baharat ve ipek yolları, işlek limanlar, müslümanların elindeydi. Kudüs'ü ziyaret eden hıristiyanlar, ülkelerine döndükleri zaman gördüklerini daha mübalâğalı bir şekilde anlatıyorlardı. Halk ve özellikle macera heveslisi olan şövalyeler, Doğu'yu görmek, kutsal yerleri ziyaret etmek için can atıyorlardı;

c) Bizans'ın avrupalıları Türkler aleyhine kışkırtması: XI. yy.da Türkler, Bizans imparatorluğunu tehdide başlamışlardı. Selçuklular Anadolu'yu Bizans'ın elinden almışlar ve İstanbul yakınına kadar gelmişlerdi. Bizans bu durumdan çok kuşkulanıyor, gittikçe artan bu tehlike karşısında batılıları yardıma çağırıyordu. Avrupalı hıristiyanlar da doğudaki kardeşlerini kurtarmak için savaşı lüzumlu sayıyorlardı.

Haçlı seferlerinin hazırlanmasında en büyük rolü papa Urbanus II oynadı ve 1095'te toplanan Clermont konsilinde Doğu hıristiyanlarının ıstırap içerisinde olduklarını anlattı. Onların yardımına koşacak olanlara dinî vaatlerde bulundu. Pierre L'Ermite adlı topal bir papaz da elinde bir haç, köyleri, kasabaları tek tek dolaştı. Hıristiyanların kutsal şehri Kudüs'ün müslümanlardan alınması için ateşli konuşmalar yaptı.

● *Birinci Haçlı seferi* (1096-1099). Yapılan teşvikler sonucunda birinci kafile yola çıktı. Bunların başında papaz Pierre l'Ermite ile Yoksul Gautier adlı bir fakir şövalye bulunuyordu. İstanbul'a gelen ilk kafile pek başıboş ve düzensizdi. Bizanslılar bu kafileyi derhal Yalova üzerinden İznik'e geçirdiler. Yol boyunca yapmadıkları kötülük kalmayan ilk haçlıları, Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan I, İznik'te karşıladı. Şiddetli bir çarpışmadan sonra bunların hepsini kılıçtan geçirdi. Şövalye Yoksul Gautier öldü (1096), Pierre L'Ermite İstanbul'a kaçtı. Kısa bir süre sonra Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon'un kumanda ettiği ve içerisinde birçok kont ve dükün bulunduğu muntazam bir ordu, dört ayrı koldan İstanbul'a geldi. Bizans imparatoru bu büyük kuvvetle antlaşma yaptı (1097). Bu antlaşma gereğince haçlılar Selçuklulardan aldıkları yerleri Bizanslılara verecekler, onlar ise haçlılara erzak yardımı yapacaklardı. Antlaşma sonrası hemen Anadolu'ya getirilen haçlılar, çetin bir kuşatmadan sonra İznik şehrini aldılar. Kılıç Arslan I, çekilmek zorunda kaldı. Fakat haçlıların peşini bırakmadı. Haçlılar büyük kayıplar vererek Anadolu topraklarını geçtiler ve Antakya'ya geldiler. Sekiz aylık bir kuşatmadan sonra şehre girdiler (1098). İlk çıkışlarında yarım milyonun üzerinde olan Haçlı ordusu Antakya'dan hareket ettikleri sırada ancak 50 000 kişi kadardı. Büyük güçlüklerle Kudüs'e vardılar. Bu sırada Fatimîlerin elinde bulunan şehri şiddetli bir kuşatmadan sonra alarak (1099) yağma ettiler. Kudüs'te bir Latin krallığı kurdular ve başına seferin başkumandanlığını yapan Godefroi de Bouillon'u getirdiler. Suriye ve Filistin'i de içerisine alan kral-

Foto. LAROUSSE

lıkta dinî ve askerî birtakım teşkilât kurdular. Bu arada Avrupa'da olduğu gibi Kudüs'te de kontluklar, dükalıklar meydana getirdikten sonra burada tutunabilmek için çareler aramağa başladılar. Kudüs'ün elden çıkması İslâm dünyasında büyük bir yankı uyandırdı. Her tarafta bu toprakların alınması için çalışmalar yapıldı. Türkler bu çalışmaların önderi oldular. Haçlıların ellerindeki yerleri birer birer geri almağa başladılar. Musul atabeklerinden İmadeddin Zengi haçlılarla çarpıştı, Urfa'yı geri aldı (1144). Kötü durumda kalan Kudüs krallığı papadan yardım zorunda kaldı.

● *İkinci Haçlı seferi* (1147-1149). Papa Eugenius III Kudüs krallığına yardım etmek için Avrupalılara İkinci Haçlı seferine teşvikte bulundu. Dinî propaganda görevini Saint-Bernard adlı bir papaza verdi. Bu çağırı üzerine Fransa kralı Louis VII, Almanya imparatoru Konrad III, haçlı elbiselerini giyerek yola çıktılar. Fransa kralından önce hareket eden Konrad III, İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçti. Konya ovasında Sultan Mesud I'e yenildi. İznik'e kaçarak orada Fransa kralı Louis VII ile buluştu. Fransa kralı Antalya üzerinden giderek Şam'ı kuşattı, fakat hiç bir netice elde edemedi. Büyük kayıplar vererek memleketine döndü (1149).

● *Üçüncü Haçlı seferi* (1189-1192). Türkler, Suriye ile Anadolu'yu haçlılardan temizlemeğe çalıştılar. Fakat Kudüs'ü alamadılar. Bu işi büyük türk kumandanı Salâhaddin Eyyubî yaptı: Kudüs kralı Gui de Lusignan'ın ordusunu Hottin'de yendi. Kudüs'ü kuşatarak haçlılardan geri aldı (1187). Böylece Sur ve Antakya hariç bütün topraklar haçlıların elinden çıktı. Bunun üzerine derhal üçüncü bir haçlı seferi hazırlığı yapıldı. Bu sefere Fransa kralı Philippe Auguste, İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard ve Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa katıldılar. Fransa ve İngiltere kralları deniz yoluyle, Almanya imparatoru ise kara yoluyle Kudüs'e doğru hareket ettiler. Büyük bir ordu ile İstanbul üzerinden Anadolu'ya gelen Friedrich, Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II tarafından iyice hırpalandıktan sonra Antakya'ya giderken Silifke suyunda boğuldu ve ordusu dağıldı. Önceden gelen birçok haçlılar Akkâ'yı kuşatmak amacıyle Gui de Lusignan'ın etrafında toplandılar. Philippe Auguste ve önceden yol üzerindeki Kıbrıs adasını alan Richard da Akkâ'ya geldiler. Salâhaddin Eyyubî kuvvetli bir savunmadan sonra burayı haçlılara bırakarak Kudüs'e çekildi. Akkâ'nın düşmesinden sonra Philippe Auguste memleketine döndü. Bütün haçlı ordularına kumanda eden Arslan Yürekli Richard Kudüs'ü kurtarmak için Salâhaddin Eyyubî ile çarpıştı. Fakat bütün gayretlerine rağmen Kudüs'ü alamadı. Nihayet barış yaparak memleketine dönmek zorunda kaldı (1192).

● *Dördüncü Haçlı seferi* (1204). Kutsal yerlerin Haçlıların elinden çıkması hıristiyanları tekrar harekete geçirdi. Bu seferki projeyi papa İnnocentius III hazırladı. Bütün hıristiyanları tekrar haçlı seferine çağırdı. Fransa'da Foulges de Neuilli'nin propagandasını yaptığı ve Bonifacio di Monferrato'ın yönettiği Dördüncü Haçlı seferi 1202'de deniz yoluyle yapılmak istendi. Venedikliler haçlıları para ile Mısır'a götürmeğe razı oldular. Fakat haçlılar onların istedikleri parayı ödeyemediler. Buna karşılık Macarların elinde bulunan Zara kalesini alarak Venediklilere teslim ettiler. Bu sırada tahtından indirilmiş olan Bizans imparatoru İsaakios II'nin oğlu Venedik'e gelerek haçlıları İstanbul'a çağırdı. Papa buna mani olmak istedi, hattâ onları afaroz ile tehdit etti. Buna rağmen haçlılar İstanbul'a geldiler. Tahtından indirilmiş olan İsaakios II'ye eski mevkiini sağladılar. Haçlılar İstanbul'u zaptederek yağma ettiler ve aldıklarını Venediklilerle paylaştılar. İstanbul'da 1261 yılına kadar devam eden Latin imparatorluğunu kurdular (1204).

● *Beşinci Haçlı seferi.* Dördüncü Haçlı seferinin bu şekilde sonuçlanması üzerine kutsal yerleri kurtarmak projesi yeniden ele alındı. 1215'te toplanan konsil, Beşinci Haçlı seferinin dinî duygular uyandırılarak hazırlanmasına karar verdi. Macar kralı Andras II, Kuzey Avrupa'dan gelen haçlılarla birlikte Akkâ'ya geldi (1217). Fakat hiç bir başarı gösteremeden memleketine dönmek zorunda kaldı. Andras'ın dönüşünden sonra haçlılar Dimyat'a geldiler. Dimyat'ı aldıktan sonra Kahire üzerine yürüdüler. Fakat bu yürüyüş felâketle sonuçlandı. Melek Kâmil, haçlıları çok kötü duruma soktu. Bunun üzerine haçlılar Dimyat'ı ve ellerindeki esirleri geri vererek tekrar Akkâ'ya döndüler (1221).

● *Altıncı Haçlı seferi.* Bu seferde haçlı orduları Friedrich II tarafından yönetildi. Papa Honorius III onu Latin krallığının vârisi olan kızla evlendirmişti. Friedrich II işi gevşekten aldı ve gecikti. Bu durumu papa tarafından afaroz edilmesine sebep oldu. Bunun üzerine Friedrich 1228'de deniz yoluyle Akkâ'ya geldi. Bu sırada Melik Kâmil, Suriye Eyyubîleri ile savaş halinde olduğundan haçlıların serbestçe Kudüs'te oturmalarını kabul ederek Friedrich II ile on yıllık bir antlaşma yaptı (1229). Fakat bir süre sonra Harizm Türklerinin haçlıları yenmesi üzerine Kudüs tekrar Eyyubîlerin eline geçti.

● *Yedinci Haçlı seferi.* Türkler tarafından Kudüs'ün tekrar zaptı ve Latin krallığı ordusunun yenilmesi üzerine 1245'te Lyon konsili yeni bir sefer kararlaştırdı. Bu sefer Fransa kralı Saint Louis tarafından yönetildi. Büyük bir kuvvetle yola çıkan Louis, Dimyat'a geldi ve şehri aldı (1249). Daha sonra Kahire üzerine yürüdü. Son Eyyubî hükümdarı Turanşah tarafından Mansûre'de yenilgiye uğratılarak esir edildi (1250). Dimyat'ı geri vererek kurtuldu ve memleketine döndü. Bu suretle batılı hıristiyanlar Yedinci Haçlı seferiyle de isteklerine ulaşamadılar.

● *Sekizinci Haçlı seferi.* 1268'de Antakya'nın düşmesi ve buna eklenen yeni bozgunlar Sekizinci Haçlı seferine yolaçtı. Fransa kralı Saint Louis tekrar haçlı elbiseyi giydi. Fakat bu sonuncu sefer Kudüs'e yapılamadı. O sırada Tunus'tan kalkan arap korsanları Sicilya kıyılarını vuruyorlardı. Saint-Louis, Sicilya kralı olan kardeşine uyarak seferini Tunus üzerine yapmağa karar verdi. Şehri kuşattı, fakat burada çıkan bir salgın yüzünden öldü (1270); ordusu Fransa'ya döndü. Bu arada İngiltere kralı Edward yönetimindeki başka bir grup Filistin'e gitti ve çarpışmaların son bulmasını sağladı (1272).

Sekizinci Haçlı seferinden sonra avrupalıların zaman zaman haçlı elbiseyi giyerek yola çıktıkları oldu. XIV. yy.da Türkler üzerine yapılan haçlı seferleri, 1344'te İzmir'in zaptı ile sonuçlanan seferle, 1365'te İskenderiye'yi talan eden Kıbrıs kralınınkidir. Özellikle XIV. yy.da Türklerin büyük bir gelişme göstermesi ve Avrupa'ya geçmesi üzerine bazı seferler düzenlendi. Bu seferlerin gayesi türk gelişmesini durdurmak ve Türkleri Avrupa'dan atmaktı. Osmanlılara karşı düzenlenen Sırp Sındığı (1364), Birinci Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444), İkinci Kosova (1448) gibi bozgunlarla sonuçlanan bu savaşlar da hıristiyan haçlı seferleridir. 1453 Tarihinde İstanbul'un fethi hıristiyan dünyasında büyük bir yankı uyandırdı. Bu tarihten sonra Kıbrıs'ın fethi, Viyana kuşatması gibi olaylar karşısında da yine kutsal ittifaklar yapıldı.

● *Haçlı seferlerinin sonuçları.* Uzun süre devam eden haçlı seferleri çok önemli sonuçlar doğurdu: savaşlarda her iki taraftan da yüzbinlerce insan öldü. Anadolu'nun Suriye ve Filistin'in birçok yerleri harap oldu. Bununla birlikte bu akınların sonucunda bazıları olumlu birtakım sosyal, siyasî ve iktisadî değişiklikler de oldu.

Bu savaşların belli başlı sonuçları şunlardır; dinî sonuçlar: haçlı seferleri esas itibarıyle dinî amaçlarla yapılmıştı. Müslümanlara karşı yapılacak savaşları organize etmek ve dinî heyecanı arttırmak amacıyle hıristiyan dünyasında çeşitli tarikatlar kuruldu. Yapılan büyük vaatlere ve çekilen sıkıntılara rağmen haçlı seferleri amacına ulaşamadı. Bu durum papaların ve kilisenin otoritesinin sarsılmasına sebep oldu. Bu savaşlarda hıristiyanlarla müslümanlar birbirlerini daha yakından tanımak imkânını buldular. Özellikle haçlılar Doğu'da cesur, merhametli, konuksever müslümanları gördükleri zaman daha önceki düşüncelerini tamamıyle değiştirdiler. Haçlı seferlerinin şöhreti, papalara, İslâm'a karşı İspanya'da çarpışanlara da, «hoşgörü» kazandırdı. Keza, baltıklılara karşı Prusya ve Litvanya'daki hıristiyanları koruyanlar da bundan faydalandılar. İstanbul (Bizans) latin imparatorluğu veya Moğolların hücumuna uğrayan polonyalı ve Macarların, hattâ Timur'un tehdidi altındaki Kafkasya hıristiyanlarının yardımına koşanlar dahi bu hoşgörüden nasip aldılar. Hıristiyan âlemi içinde din dışına çıkanlara (Albi'liler, daha sonraları Hus'cülere karşı Roma kilisesini korumak amacıyle) veya bazı hükümdarlara karşı (meselâ, kilisenin vasalı Sicilya'yı 1285'te Charles d'Anjou'dan almakla suçlanan Aragon kralına karşı) haçlı seferleri yapıldı.

Haçlı seferlerinin masraflarını karşılamak üzere papalık ruhanî görevleri için vergi almak usulünü koydu. Savaşlardan sonra dominiken ve fransisken misyonerleri kutsal yerlerden dağılarak Asya ve Afrika'daki milletlerle, özellikle Moğol imparatorluğu ile ilişkiler kurdu. Oralarda birtakım dinî faaliyetler gösterdiler.

Gerek seferlere verdikleri maddî yardım, gerek yaptıkları yemini (andı) satın alanlara hoşgörü teşmili, hoşgörü doktrininin geleceği üzerinde hayli ağır bastı.

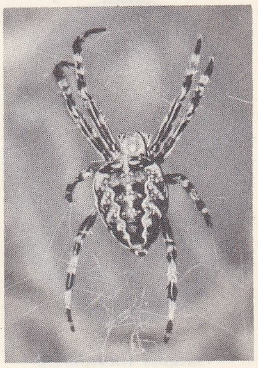
haçlı örümcek

Siyasî alanda, haçlı seferlerinin başlıca sonucu, Doğu ve Yunan'da latin devletlerinin doğuşu oldu. Derebeylik rejimi çerçevesi içinde ve karşılıklı bir hoşgörü sayesinde, çeşitli cemaatlerin yaşantılarını teminat altına almak için, özellikle «Assises de Jerusalem»de öngörülen yeni kurumlar hazırlandı. Medeniyet temasları başladı. Söylendiği kadar batılıların yaşantılarını değiştirmiş oldukları kesin değildir. Fakat Batı'nın bizans ve arap sanatıyle edebiyatını tanımasına yardımcı oldular. Haçlılar, zaptettikleri yerleri şatolar (Şövalye *karak*'ları), roma ve gotik kiliseleriyle imar ettiler. Batı kültürü, Kilikya Ermeni krallığını derinliğine etkiledi. Dominiken ve fransisken misyonerler, kutsal yerlerden dağılarak Asya ve Afrika milletleriyle, özellikle Moğol imparatorluğu ile ilişkiler kurdular. Öte yandan, haçlı seferleri, hacıların deniz yolu ile gelmesi ve batı kumaşlarının baharat, ipekli ve pamuklu dokumalarla değiştirilmesi sayesinde, kıyı şehirlerinin ticarî faaliyetine geniş bir alan açmış oldular. Pisa, Cenova, Venedik, Asya kıyılarında siyasî bakımdan muhtar ticaret merkezleri kurdular.

Derebeyliğin kuvvetten döşmesi üzerine kralların otorite ve hâkimiyetleri arttı. Millet şuuru, birlik ve beraberlik duyguları uyandı. Birçok köylü, efendilerinden toprak satın alarak mal mülk sahibi oldular. Böylece sınıflar arasındaki uçurum ve farklar azalmağa yüz tuttu.

Fakat bu savaşlar islâm dünyası, özellikle Türkler için son derece zararlı oldu. Çünkü o sıralarda Anadolu'nun fethini tamamlayarak Avrupa'ya geçmek emelinde olan Türklerin bu arzuları iki yüzyıl kadar geri kaldı.

Haçlı seferleri Avrupalılar için iktisadî bakımdan da kazançlı oldu; Venedik, Cenova, Marsilya gibi Akdeniz limanlarının önemleri arttı. İslâm dünyasındaki medeniyeti avrupalılar yakından tanıdılar. Bu savaşlardan sonra senyörlerin şatolarının duvarları doğu tipi kumaş, halı ve nakışlarla süslenmeğe başladı. Çeşitli kumaşlar, güzel halılar, ipek ve pamuklu dokumalar Avrupa'ya girdi. Avrupalılar kültür ve medeniyet yönünden çok ileride olan müslümanlardan sanat ve teknik alanda birçok icat ve keşifleri öğrendiler ve kendi memleketlerine götürdüler (→ Bibliyo.) [M]

Haç nişanları. Haç, birçok şövalyelik nişanında ayırıcı işaret olarak bulunur. Çeşitli ülkelerin nişanları için *haç* deyiminin kullanılması buradan gelir: *Yıldızlı Haç* (Sternkreuzorden) [Avusturya, 1668]; *Askerî Haç* (Croix Militaire) [Belçika, 1885]; *Fransız Kurtuluş Haçı* (Croix de la Libération Française); *Demir Haç* (Eisern Kreuz) [Prusya 1813]; *Victoria Haçı,* (Victoria Cross) [İngiliz, 1896] v.b. (L)

Haçova Meydan savaşı, Osmanlıların Almanya ile Haçova'da (Macaristan) yaptığı savaş (26 ekim 1596). Osmanlıların Almanya ile olan savaşı 1593'te başlamıştı. Mehmed III kesin bir sonuç almak gayesiyle sefere çıktı. Kuzeydoğu Macaristan'daki Eğri önlerine geldi. Almanların elinde olan bu kaleyi fethetti (1596). Mehmed III ile savaşacak olan Almanya ve müttefiklerinin or-

Foto. LAROUSSE

Jacques HADAMARD

dusuna imparatorun kardeşi arşidük Maximilien kumanda ediyordu. İdaresindeki kuvvetlerle türk ordusunu vurmak ve Eğri'yi geri almak için kaleye yaklaştı. Bu kuvvetlerin çok az ve zayıf olduğunu tahmin eden sadrazam Damat İbrahim Paşa, düşmana çok yakın olan dördüncü vezir Cafer Paşaya taarruz emri verdi (22 ekim 1596). Verilen emre uyan Cafer Paşa emrindeki 15 000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Rumeli beylerbeyi Veli Paşa bu taarruza katılmadı ve 10 000 askeri ile geri döndü. Düşman saflarının içinde büyük kayıplar veren Cafer Paşa 4 500 kişilik kuvvetle arşidük Maximilien'in alaylarını yararak yüzlerce şehit verdikten sonra Ordu-yı Hümayun'a çıktı. Cafer Paşanın emrini dinlemeyen Veli Paşa azledildi, yerine Sokulluzade Hasan Paşa tekrar Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Dört gün devam eden bu savaşa «Birinci Haçova» savaşı denir. Bundan sonraki meydan savaşı Tira nehrinin batı kıyısında Haçova denilen yerde başladı. Osmanlı ordusu 25 ekim günü Haçova'ya girdi ve düşman ordusu karşısında mevzilendi. Birçok alman devletinden meydana gelen düşman ordusunda ayrıca ispanyol, erdelli, macar, papalık, floransa, leh, çek, slovak, italyan, hollanda ve belçika kuvvetleri de vardı. Düşman ordusu 300 000, osmanlı kuvvetleri ise 140 000 kişiydi. Türk öncü kuvvetlerine Fetih Giray Han ve Ağaloğlu Sinan Paşa kumanda ediyordu. Bu kumandanlar idaresinde öncü güçler ilk olarak alman alayları ile çarpıştı, 6 000'e yakın kayıp verdirdi. Asıl büyük çarpışma 26 ekim sabahı başladı. Harekete geçen alman kuvvetleri türk ordusunu biraz yıprattılar ve hatta Ordu-yı Hümayun'un içlerine kadar girdiler. Padişah, bu durum karşısında otağına çekildi. Sadrazam merkezin arkasına sığındı; sonra da padişahın huzuruna çıkarak durumun kötü olduğunu bildirdi ve kuvvetlerin geri çekilmesini istedi. Bunun üzerine Mehmed III, geri çekilmeğe karar verdi; fakat babası Murad III'ün ihtiyar hocası tarihçi Hoca Sadeddin Efendi, atın geminden tutarak gitmesine mâni oldu; padişahı savaşa devama mecbur etti. Ordu-yı Hümayun'un vaizi Şeyh Hızır Efendi 100 müridiyle düşmana doğru ilk hareketi yaptı. Ön safta bulunan bu gazi ve dervişler hemen şehit oldular. Padişah ve Hoca Sadeddin Efendiyi atlarının üzerinde savaşa hazır bir durumda gören akıncılarla Kırım atlıları düşman kuvvetlerine saldırdılar. Türk çadırlarını yağmalamağa başlamış olan düşmanı bertaraf etmek kolay oldu. Kısa bir süre içinde 20 000 kişi bataklığa saplanarak öldü. Düşmanın 100 topu da Türklerin eline geçti. Büyük kuvvet kaybeden arşidük Maximilien geri çekilmek zorunda kaldı. Düşman ordugâhı büyük ganimetlerle Türklerin eline geçti ve büyük bir meydan savaşı kazanıldı (→ Bibliyo.) [ML]

HAÇREŞ dağları, Güneydoğu Torosların Muş ovası güneyinde dik yamaçlarla yükselen dağ kütlesi (Büyük Kurtik tepesi, 2 648 m). Paleozoik kalker ve şistlerinden oluşmuş kıvrımlı kayaçlar, yamaçlarda meşe ve ardıç kümeleri yer alır. Diyarbakır havzasının yaylak yeri. Muş ile Sason ve Kulp arasında patikalar. (M)

HAÇUVAL dağı, Doğu Karadeniz bölümünde Artvin'in güneybatısında dağ; yaklş. ol. 3 000 m. Yamaçları 2 100 m'ye kadar ormanlık, daha yukarıları yüksek dağ otlaklarıyle kaplıdır. Buzul aşınımı izleri taşır. (M)

HAÇVARÎ sıf. (*haç* ve fars. *-vârî*, gibi anlamında sonek'ten *haç-vârî*). Haç şeklinde yapılan: *Haçvarî kesme.*

— Bot. Haç şeklinde dizili dört taç yaprağından meydana gelen düzgün taç (turpgiller).

— Mat. *Haçvarî hiperbol*, kolları kesişen hiperbolik eğri. (L)

HAD i. (ar. *ḥadd*). Sınır, uç: *Bu toprağın son haddi neredediг? — Dünyanın nihayeti yoktur* (H. R. Gürpınar). *Sevincime bir had tayin ettim* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Derece, mertebe: *Bu musiki ve hanende seslеriyle bazan sanatın sihri artık geçilmez bir imkânın son hudutlarına varmıştır ve şimdi sonuncu ve en yüksek haddindedir sanılırdı* (A. Ş. Hisar). *Bu sarhoşluk bir an geldi ki, en vahşî haddini buldu* (Ş. S. Aydemir).

— ÇEŞ. DEY. *Haddi olmamak (değil)*, hakkı veya yetkisi olmamak: *Haddim olmayarak bendenizin anladığım bu demokrasi denilen şey de öyle!* (B. Felek). *Sanatta samimî olmamak kimsenin elinden gelmez, kimsenin haddi değildir* (N. Ataç). || *Haddi hesabı olmamak (yok)*, çok sayıda, aşırı derecede fazla olan şeyler için kullanılır: *Evvelki seneler, Yesime kendisini ziyarete geldiği vakit, gezmelerin haddi hesabı olmazdı* (Vâ-Nû). *Çıkınca çıkıveriyor işte* [...] *diyenin haddi hesabı yoktu* (H. R. Gürpınar). || *Haddim (haddimiz) mi?*, «ne hakkım var» veya «ben lâyık değilim» anlamında kullanılır: *Efendimize müjde vermek bizim haddimiz mi?* (Namık Kemal). || *Haddi varsa?*, «cesaret ediyorsa?» anlamında kullanılır: *Haddi varsa çalışmasın* (H. R. Gürpınar). || *Haddinden fazla (ziyade)*, gereğinden çok: *Şimdi hükûmet, bu enstitüsünün irşadı ile, her sene istihsal ve ihraç edilecek kahvenin miktarını tayin eder, piyasayı haddinden fazla kahveye boğmaz* (F. R. Atay). *Lebibe'nin böyle susması, Meftun'u haddinden ziyade sevindirdi* (H. R. Gürpınar). || *(Birine) Haddini bildirmek*, cezalandırmak: *Sabiha Hanım gelince haddini bildirmek için müessir bir çare düşündü* (H. E. Adıvar). *Haddini aşmak*, aşırı gitmek. || *Haddini bilir*, nazik, terbiyeli: *Terbiyeli, haddini bilir bir adam nasıl zarafetle kabul eder...* (M. Ş. Esendal). || *Haddini bilmek*, nezaket kurallarını çiğnememeyi, belli durumlarda nasıl davranılacağını bilmek; kendi gerçek gücünü, değerini bilmek: *Haddini bilmek yaşını bilmekle başlar derse inan* (N. Ataç). *Herkes bu dünyada haddini bilmeli* (Kemal Tahir). *Haddini bilen helâk olmaz* (Atasözü). || *Haddini bilmez*, terbiyesiz, edepsiz, nezaketsiz: *Olan olmuştu ve sebep bu aylakçı herif, bu haddini bilmez edepsizdi* (Sabahattin Ali). || *Ne haddine!*, «bu işi yapamaz, yetkisi yoktur» anlamında kullanılır.

— *Esk. Had vurmak*, şeriat hükmünce birini sopayle dövmek. || *Had-nâ-şinâs*, haddini bilmez. || *Had-nâ-şinâsâne*, edepsizcesine. || *Had-şinâs*, haddini bilen. || *Hadd-i âzamî*, en yüksek derece: *Bundan başka Salâhattin Bey demiş ki, ordu hadd-i âzamîsine varmıştır* (Atatürk). || *Hadd-i bulûğ*, ergenlik çağı. || *Hadd-i fâsıl*, iki bölgeyi veya alanı birbirinden ayıran sınır. || *Hadd-i i'câz*, dil akıcılığının en yüksek derecesi. || *Hadd-i imkân*, mümkün olabilecek derece. || *Hadd-i istiabî*, kapasite, içine alma, kapsam. || *Hadd-i itidal*, ılımlı, makûl mertebe. || *Hadd-i ittisal*, bitişme noktası. || *Hadd-i kemâl*, olgunluk durumu veya derecesi. || *Hadd-i kifâye*, yeterlilik derecesi. || *Hadd-i lâyık*, uygun görülen derece. || *Hadd-i maruf*, herkesçe normal kabul edilen bir sınır: *Kadınlara katiyen yüz verilmeyecek, içki hiçbir zaman hadd-i marufu geçmeyecek* (M. Ş. Esendal). || *Hadd-i münteha*, uç, son nokta. || *Hadd-i müşterek*, ortak sınır. || *Hadd-i seyf*, kılıcın keskin ucu. || *Had-i şer'î*, şeriat uyarınca verilen ceza. || *Hadd-i ta'bîr*, anlatma gücü. || *Hadd-i vasat*, orta. || *Hadd-i zatında*, aslında: *Zengin olmayı aklından bile geçirmezdi. Hadd-i zatında zenginliğin onca hiçbir ehemmiyeti yoktu* (Ömer Seyfeddin) *Maahâzâ, Osman Çorbacı hadd-i zatında çorbacılığa lâyık olmayan adam değildi* (Ahmed Midhat).

— Din. İslâmlıkta, Tanrı'nın insan davranışları için önceden Kur'an ile belirlediği sınıra, buyruk ve yasakların gösterdiği çizgiye verilen ad. (Kur'an, bir eylemin yapılıp yapılmaması için «İşte bunlar, öte tarafa geçmekten kendini korumanız için, Allah'ın [koyduğu] hudud'tur [hadd'ler], sakın bunlara yaklaşmayın» der [En-Nisa, 13].)

— Fels. *Esk.* Terim. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Şerî sınırların aşılmış ve genel menfaatlerin ihlâl edilmiş olmasına delâlet eden bazı suçlar için Kur'an ve hadis ile tespit edilmiş cezalar. (Bk. ANSİKL.) || *Hadd-i kat'-i tarîk*, yol kesenlere verilen ceza. || *Hadd-i kazf*, bir masuma zina iftirasında bulunan kimseye uygulanan ceza. || *Hadd-i sekr* (veya *hadd-i şürb*), sarhoş edici bir içkiyi bilerek içen kimseye verilen ceza. || *Hadd-i sirkat*, hırsızlığı el kesme ile cezalandırma. (Hür kimseler için seksen, köleler için kırk kamçıdır.) || *Hadd-i te'dib*, şeriata uygun ceza. || *Hadd-i zina*, zina suçundan dolayı verilen ceza (ya kırbaç, ya recm*dir).

— Mant *Esk.* Bir önermede konu ile yüklemden her biri. || *Hadd-i asgar*, küçük terim. || *Hadd-i ekber*, büyük terim. || *Hadd-i evsat*, orta terim.

— Mat. *Esk.* Cebirde bir oran veya bir denklem meydana getiren kısımlardan her biri; terim. || *Hadd-i evvel*, matematik işleminde, birbirinden artı ve eksi işaretlerinden biriyle ayrılmış parçalardan birincisi. || *Hadd-i salis*, matematik işleminde, birbirinden artı ve eksi işaretlerinden biriyle ayrılmış parçaların üçüncüsü. || *Hadd-i sani*, matematik işleminde, birbirinden artı ve eksi işaretlerinden biriyle ayrılmış parçaların ikincisi.

— Psikol. *Esk. Hadd-i asgarî tesir*, uyarım eşiği.

— Tasav. Tanrı'nın sınırsız, sonsuz ve yüceliği karşısında yaratılmış varlıkların zaman ve mekânla sınırlı olduğunu belirten terim. (Hadd ile mahdud sınırlarla sınırlandırılmış olan insan sonsuz değildir. Had'ler bütün varlıklar gibi insanın da sınırlılığını dile getirir.)

— Topogr. *Esk. Hadd-i cenûbî*, bir arazi üzerinde üç nirengi noktasının meydana getirdiği üçgenin güney noktası. || *Hadd-i garbî*, arazideki üç nirengi noktasının meydana getirdiği üçgenin batı noktası. || *Hadd-i şarkî*, arazideki üç nirengi noktasının meydana getirdiği üçgenin doğu noktası. || *Hadd-i şimalî*, arazideki üç nirengi noktasının meydana getirdiği üçgenin kuzey noktası.

— ANSİKL. Fels. Bir terimin sınırları içine girecek nesneyi en kesin, en açık ve seçik biçimde tanımlamağa eskiden «efradını câmi, ağyarını mâni» (kendi türünden olanların bütününü kuşatan, olmayanların bütününü dışta bırakan) denirdi. Terimin tanımı, «yakın cins ile yakın tür arasındaki ayrımı» gösterirse tam olur. Bu deyim Aristoteles mantığının temel kitabı olan *Organon*'dan alınmış, Ortaçağda Arapçaya çevrilmiştir. Hadler gerek felsefe, gerek mantıkta başlangıç deyimleridir. Bu yüzden değişik konuları işleyen bilimlerin başlangıçlarında bulunan ve bilimin özünü en kesin çizgilerle bildiren terimlere *hudud* denir. Eukleides geometrisinin başında bulunan ve konunun önbilgileri niteliğinde olan terimler böyledir. Bunlar iyice kavranmadan, tanımı yapıl-

hadde tezgâhları

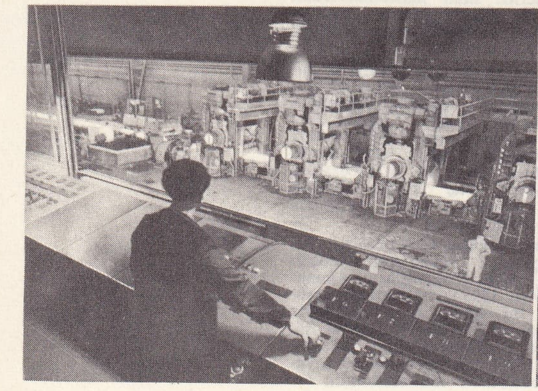

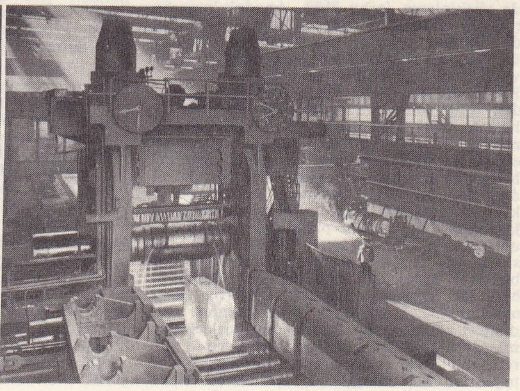

Foto. LAROUSSE

madan ana konuya girilemez, girilse de anlaşılmaz.

— Esk. huk. Kur'anı Kerim'de *hadd*'in çoğulu olan *hudud* kelimesi çeşitli ayetlerde geçer. Bakara suresinin 187. ayetinde, fecr-i sâdıktan ertesi geceye kadar, ramazan ayının her gününde oruç tutulması ve bazı şeylerden sakınılması buyurulduktan ve bir mescitte «itikâf»a niyetlenmiş olmadıkça, ramazan ayında eşlerin birleşmelerine cevaz verildikten sonra, «İşte bunlar Allah'ın hudududur, yaklaşmayın onlara...» buyurulur. Aynı surenin 229. ayetinde de boşamanın (talâk) şartları düzenlenmiş ve Allah'ın sınırları (hudud) sözü, aynı ayet içinde dört defa tekrarlanmış, bunların aşılması emredilmiş, aşanların zalimlerden olacağı bildirilmiştir. Bakara (230), Nisâ (13-14), Tevbe (97 ve 112), Mücâdile (4), Talâk surelerinde (1) «Allah'ın hududu»ndan bahsedilmektedir.

Şeriatte sabit ve kul hakkı dolayısıyle değil de «Allah'ın hududunun aşılması» dolayısıyle konmuş cezalar anlamındaki *hududa, hududi şer'iye* (şer'i hadler) veya *hududı hâlise* yahut *hukukullâh* deyimleri kullanılmıştır.

Had ve tazîr*de «kul hakkı» değil, iffete ve ahlâka, kamu çıkarlarına aykırı, sosyal güvenliği bozan bir davranış söz konusudur. Fakat, genellikle had ile kısas arasındaki ayırım, ikincisinde «kul hakkı» bulunduğu kıstasına göre yapılmak istenmekle beraber, kendisine «had» tertip edilmiş bulunan suçlardan «hırsızlık» halinde de aynı zamanda kul hakkı bulunduğunu unutmamak gerekir. Ancak, buna karşı da, hırsızlıkta kul hakkının, çalınan malın iadesi ve tazmini ile ödendiği, hırsızın elinin kesilmesinin kul hakkı dolayısıyle değil, kamu çıkarını ve sosyal güvenliği bozmuş olmasından ileri geldiği söylenebilir. Bununla birlikte, özellikle çağdaş islâm hukukçuları arasında, kısası da hudud içinde mütalâa edenler vardır. Bunlara göre, «kısas»da özel çıkarın ağır bastığı doğru değildir. Bir insanın kasten öldürülmesi veya ona cismanî bir zarar verilmesi, hem o kişiyi ve yakınlarını, hem de sosyal güvenliği bozan bir suçtur. Şu halde, kısas da hudud arasında sayılır; fakat özel önemi dolayısıyle yalnız *hadd-i katl* gibi bir adla adlandırılmakla yetinilmeyerek ayrı bir ad verilmiştir.

Tazirde durum had'den farklıdır. Bazı genel menfaati ve güvenliği ihlal eden suçlar için, meselâ hırsızlıkta olduğu gibi belirli bir ceza yoktur. Kur'anı Kerim'de ve sahih hadislerde ceza kesinlikle belirtilmişse bu ceza *hadd* adını alır. Böyle değil de, olayın özelliklerine ve vahametine, suçlunun durumuna göre, yetkili kişilere, devlet yetkililerine ceza verme yetkisi tanınmışsa, bu gibi cezalandırmalara ve cezalara da *tazir* adı verilir. (Bk. KISAS, TAZİR.)

Şeriatte belirli cezası olan ve dolayısıyle cezaları «hadd» diye adlandırılan suçlar şunlardır: a) zina, b) kazf (namuslu bir kadına, iffetsizlik iftirasında bulunmak), c) iffete aykırı işlerde aracılık yapmak, d) şakavet, yağmacılık ve yolkesicilik, e) içki içmek, içki yapmak ve içki temin etmek, f) hırsızlık, h) İmamiye fıkhına göre, livâtanın cezası da «hadd»ler arasında sayılabilir, i) bazı çağdaş yazarlara göre «kısas»da özel bir «hadd» dir.

Zinanın cezası (*hadd-i zina*) olayın şartlarına ve faillerin özelliklerine göre, dayak veya recm'dir (Bk. DAYAK, ZİNA, RECM.) Kazf'in cezası (*hadd-i kazf*), dayaktır. Bu ceza, Nur suresinde belirtilmiştir (ayet 4). Halkı silâhla korkutmak ve yolkesicilik yapmanın cezası, duruma göre değişir. Kur'anı Kerim'de bu suç «Allah ve Resulü ile muharebe etmek ve yeryüzünde fesada koşmak» olarak belirtilmiş ve şöyle buyurulmuştur: «Allah'a ve Resulüne savaş açanlarla yeryüzünde bozgunculuk etmeye koşanların cezaları ancak katledilmek veya asılmak veya ellerinin ve ayaklarının çaprazvarî kesilmesidir veya arz'dan sürülmeleridir» (Mâide suresi, 33). Bu cezaların nasıl verileceği konusunda mezhepler ve hukukçular arasında birtakım görüş ayrılıkları vardır. İmam Cafer-i Sadık'a göre hem yolkesicilik dolayısıyle hırsızlık yapmış, hem de adam öldürmüşse, suçlunun hakkında ayette belirtilen şekilde «kat» cezası (el ve ayak kesme) uygulandıktan sonra asılır. Adam öldürmüş, fakat bir şey gasbetmemişse katledilir. Yolkesicilik ile yalnız mal gasbetmiş, fakat kimseyi öldürmemişse «kat» cezası uygulanır. Yolkesicilik yapmasına rağmen, ne adam öldürmüş ne bir şey gasbetmişse «nefy» cezası verilir.

İçkinin cezası da (*hadd-i hamr*) tartışmalıdır. Dayak cezası uygulanır, fakat vuruş sayısında bazı ayrılıklar doğmuştur. Hanefî, Malikî ve İmamiye mezheplerinde hâkim olan görüş, seksen vuruştur. Hırsızlığın cezası (*hadd-i sirkat*), zaruret bulunmadan ve belirli değeri aşan bir şey çalınmışsa, çalanın elinin kesilmesidir. (Bk. SİRKAT). [M]

HÂD sıf. (ar. *ḥiddet*, keskinlik'ten *ḥādd*). *Esk.* Keskin. ‖ Sivri. ‖ Dar. ‖ [Hastalık için] Azgın, şiddetli: *Hastalığın hâd devresini atlattı.* ‖ [Bir toplumdaki karışık durum hakkında] Gittikçe şiddetlenmiş, gergin.
— Patol. Şiddetli ağrıyle çabuk ilerleyen hastalığa verilen sıfat. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Patol. *Hâd* kelimesi tıpta iki yerde kullanılır: sinsi ağrının zıddı olarak hâd ağrı, müzmin hastalık deyimlerinde geçer. Ağrı şiddetli ve batıcıysa, hâd ağrıdır. Vücuda çabucak yayılan ve devrelerini çabuk tamamlayan hastalığa da *hâd hastalık;* zaman zaman nüksederek devam eden hastalıklaraysa, *müzmin hastalık* denir. Hâd bir hastalık müzmin hale gelebildiği gibi, müzmin bir hastalık da hâd durum gösterebilir. (M)

HÂD i. (fars. *ḥād*). Zool. *Esk.* Çaylak. (M)

HAD veya **HADD** i. (ar. *ḥadd*). *Esk.* Yanak: *Aceb haddin mi bu yahut güneştir / Aceb mi der isem alnına mehtâb* (Kanunî Sultan Süleyman). ‖ *Hadd-i azrâ* (*hadd-ül-azrâ*), kız yanağı. Eskiden Kûfe şehrine verilen ad. ‖ *Lâle-had*, pembe yanaklı. ‖ *Semen-had*, beyaz yasemen yanaklı: *Bir şaire müntebâ-yı maksat / Bir şişe şarap ve bir semen-had* (Ziya Paşa).

◆ **Haddân** çoğl. i. *Esk.* İki yanak. (M)

HADAA çoğl. i. (ar. *ḫadiʿ*'den *ḫadaʿa*). *Esk.* Aldatıcılar, hilekârlar. (M)

HADAD. Mit. Aramîlerin baştanrısı, fırtına ve havayı temsil eder. Babil ve Asur devletlerinde *Adad* adıyle bilinir. Sembolü boynuzlu taçtır. Babil edebiyatında adı «semanın aslanı» veya «göklerin ve yerin boğası» diye geçer. Kutsal hayvanı bir boğadır. Zincirli şehrinde Baal Rekûb denilen bir şehir tanrısı yanında tanrı Hadad'ın da heykeli bulundu (İstanbul Arkeoloji müzesi). Bu Hadad'ın, suyun Baal'i olduğu kabul edilmektedir. (M)

HADAD, Edom kralı. Davud tarafından tahttan indirildi. Süleyman zamanında tekrar iktidara geçti ve onun baskısından kurtulmağa çalıştı. (L)

HADADEZER. Bk. ADAD İDRÎ.

HADÂİ çoğl. i. (ar. *ḥadiʿa*'dan *ḥadāʾiʿ*). Esk. Oyunlar, hileler. (M)

HADÂİD çoğl. i. (ar. *ḥadîd*, demir>*ḥadide*'den *ḥadāʾid*). *Esk.* Demirden yapılan şeyler. ‖ Keskin veya sert şeyler.

◆ **Hadâidât** çoğl. i. *Esk.* Demir cinsinden olan şeyler. (M)

HADÂİK çoğl. i. (ar. *ḥadîka*'dan *ḥadāʾik*). *Esk.* Bahçeler.
— Tar. *Hadâik-i hassa*, Osmanlı imparatorluğunda hükümdar saraylarının özel bahçeleri.
— ANSİKL. Tar. İkiye ayrılan saray bahçelerinin bir bölümü sarayın içinde, öteki bölümü sarayın dışındaydı. Saray içinde kalan bahçelere bakan kimselere has bahçe bostancıları, saray dışındakilere de has bostancıları adı veriliyordu. Saray dışında kalan başlıca bostanlar: Kadıköy bağı, Davutpaşa bahçesi, Beşiktaş bahçesi, İskenderçelebi bahçesi, Dolmabahçe, Arnavutköyü, Bebek, Mirgün, Kalender, Büyükdere, Tokat, Sultaniye, Paşabahçesi, Çubuklu, Kandilli, Üsküdar, Ayazma, Salacak, Haydarpaşa, Topçular, Alibeyköyü, Kâğıthane, Karaağaç, Hasköy. Bunların başında has bostancıları bulunur, bakımlarıyle ilgilenirlerdi. XVI. Yüzyıl sonlarına doğru sayıları 641 kadar olan hasbahçe bostancıları yirmi dört bölüğe ayrılıyordu. Başlarında «usta» adı verilen biri bulunurdu. Bunların ayrı ayrı birlikleri vardı, her birlik aşağı yukarı on beş ile yüz kişi arasında değişirdi. (M)

Hadâik-ül-Hakayık fi-Tekmilet-iş-Şakayık (*Şakayık Adlı Eseri Tamamlayan Gerçekler Bahçesi*), Nevîzade Atâî'nin (1585-1635) Taşköprülüzade'nin *Şakayık-ün-Numaniye fi Ulema-üd-Devlet-ül-Osmaniye*'sine (Osmanlı Devleti Bilginlerinin Şakayık Adlı Biyografi Kitabı) yazdığı zeyl. Nevîzade Atâî, Taşköprülüzade'nin Osmanlı devletinin kuruluşundan zamanına kadar geçen âlim ve şeyhlerin hal tercümelerini içine alan arapça eserinin Edirneli Mecdi Efendi tarafından yapılan tercümesini esas almış ve bu esere Kanunî Sultan Süleyman'ın son devirlerinden Murad IV devrine kadar yaşayan âlim ve şeyhlerin hal tercümelerini eklemiştir. Atâî, eserini 1634'te tamamladı. Kitabın en önemli yanı, Atâî'nin çağdaşı olan bilginler hakkında görgüye dayanarak verdiği bilgilerdir. Eser İstanbul'da 1851'de basıldı. (M)

HADAL sıf. (yun. mit. cehennem tanrısı Hades'in adından fr. k.). Oky. bil. *Hadal derinlikler*, 6 000 m'yi geçen derinlikler: *Hadal derinlikler bölgesi, okyanusların toplam yüzeyinin yüzde* 1,9'u *kadardır.*
— ANSİKL. *Hadal derinliklerdeki deniz faunası*, danimarka (*Galathea*, 1850-1952'de) ve sovyet (*Vityaz*, 1953'ten beri) denizbilim gemileriyle sistemli bir şekilde araştırıldı; buralarda denizhıyarları (8 200 m'de 1 800 çeşit ele geçirildi) ile pogonoforların (2 000'-den 9 000 m'ye kadar toplandı) çok olduğu görüldü. Hadal derinliklerde yaşayan canlıların yarı kadarı, derin deniz ve mağara hayvanları gibi salt karanlıkta yaşayabilen yerleşik türleri ihtiva eder. 1958'de *Vityaz* gemisi 10 800 m derinlikten on beşe yakın hayvan türü çıkardı; ama elde edilen sonuçların tümü henüz açıklanmadı. (L)

HADAMARD (Jacques), fransız matematikçisi (Versailles 1865-Paris 1963). Bordeaux Fen fakültesinde dersler verdi, 1892'de fen doktoru oldu. Sorbonne'a öğretim görevlisi (1897) daha sonra profesör (1900) olarak getirildi. Collège de France'ta (1897-1935), École Polytechnique'te (1912-1935) ve École Centrale des Arts et Manufactures'de (1920-1935) profesörlük yaptı, özellikle sonsuz küçükler analizi ile uğraştı. (L)

HADÂRET i. (ar. *ḥaḍāret*). *Esk.* Yeşillik. (M)

HADÂSET i. (ar. *ḥadāset*). *Esk.* Tazelik, gençlik. ‖ Yenilik. ‖ *Hadâset-i sin*, gençlik, toyluk. (M)

HADATU. Bk. ARSLANTAŞ.

HADD i. Bk. HAD.

HADDÂ sıf. (ar. *ḫudʿa*'dan *ḫaddāʿ*). *Esk.* Hilekâr, aldatıcı. (M)

HADDA, Celâlâbâd (Afganistan) yakınlarında kurulan eski buddha'cı rahipler merkezi. Burada birçok tapınak ve anıt (stupa) kalıntısı ile yunan-buddha üslûbunda sunî mermerden fresk ve heykel parçaları bulundu (M.S. II.-VI. yy.). [L]

HADDÂD sıf. ve i. (ar. *ḥadîd*, demir'den *ḥaddād*). *Esk.* Demirci. ‖ Kapıcı. ‖ Gardiyan veya muhafız.

◆ **Haddâdi** i. *Esk.* Demircilik. (M)

HADDÂM sıf. (ar. *ḫıdmet*'ten *ḫaddām*). *Esk.* İşinde çalışkan ve becerikli olan. ‖ İ. Hizmetçi. (M)

HADDAM NECK, A.B.D.'de (Connecticut) yer, 462 MW gücünde nükleer santral. (L)

HADDÂS sıf. (ar. *ḥads*'tan *ḥaddās*). *Esk.* Anlayışlı, çabuk kavrayan, sezen. (M)

HADDAS, Habeşistan'da (Eritre ili) ırmak. Haddas ırmağı vâdisi Eskiçağda bile Addi Kaieh ile Kızıldeniz arasında kolay bir ulaşım yoluydu. (M)

HADDE i. (ar. *ḥādde* ve *ḥadde*). Sıcak madenden tel çeken, üzerinde değişik çapta numaralı delikleri bulunan, aşınmağa dayanıklı çelik âlet. ‖ *Hadde fabrikası*, som demire çubuk, levha v.b. şekiller veren yapım yeri. ‖ Esk. *Hadde-i tetkîk*, dikkatle inceleme.
— ÇEŞ. DEY. *Haddeden çekmek*, birinin halini dikkatle incelemek. ‖ *Haddeden geçirmek*, inceden iceye araştırmak. ‖ *Haddeden geçmiş*, çekilmiş, süzülmüş: *Haddeden geçmiş nezaket yâl ü bâl olmuş sana / Mey süzülmüş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana* (Nedim).

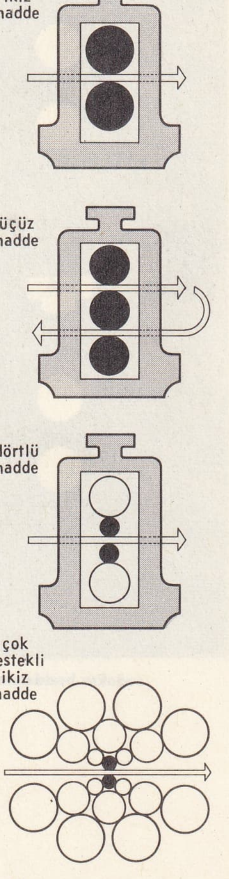
ikiz hadde
üçüz hadde
dörtlü hadde
çok destekli ikiz hadde

hadde tezgâhları

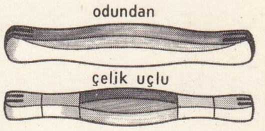

hadde (deric.)

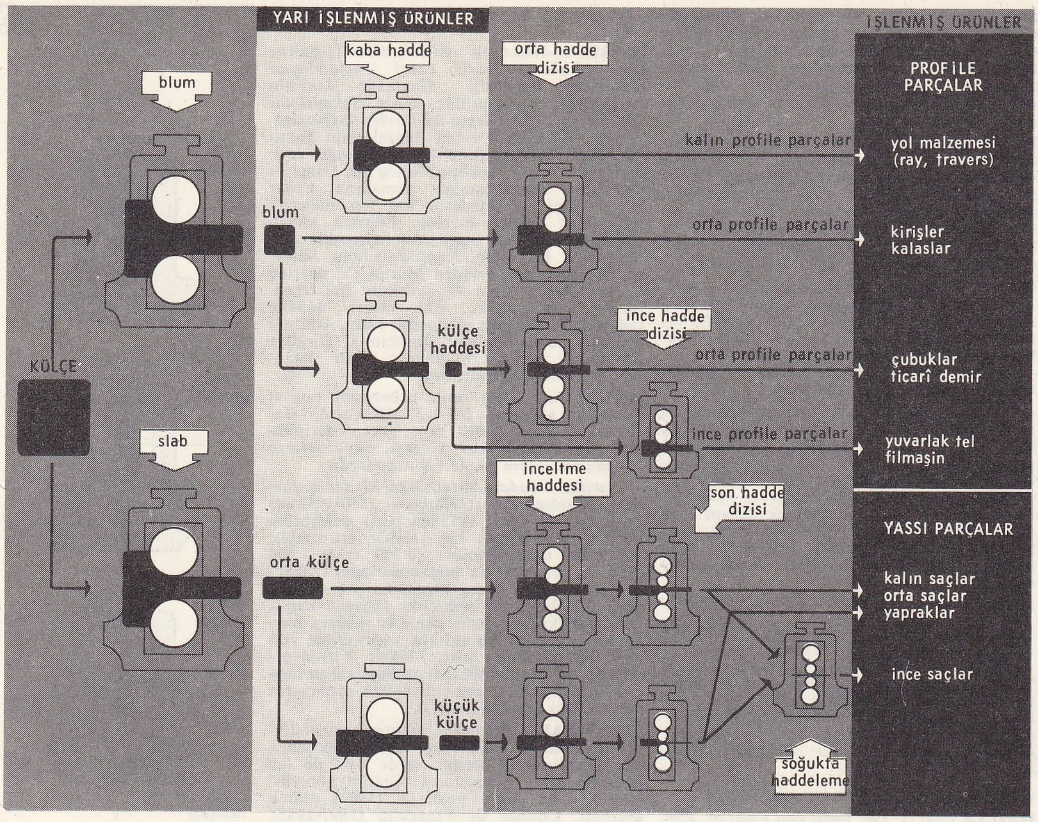

soğukta **haddeleme**

— Cerr. Sondaların çapını ölçmeğe yarayan delikli levha.

— Ciltc. *Hadde tezgâhı*, dişliler yardımıyle birbirine zıt yönde dönen ve aralarından ciltlenecek kitabın yaprakları veya formaları geçirilen, aralarındaki açıklık ayarlanabilir iki silindirden yapılmış âlet.

— Deric. Kalın derilerin haddelenmesinde kullanılan ve deri üzerine sürtüldüğü zaman işlem için gerekli ısıyı sağlayan tahta, kemik veya fildişinden yapılmış âlet.

— Kâğıtç. *Hadde tezgâhı*, kâğıt ve karton yüzeylerinin parlatılmasında kullanılan düz silindirli tezgâh.

— Kuyumc. Çapları gittikçe küçülen ve çevresinde elmas parçaları bulunan deliklerinden, tel halinde çekmek için külçe altın veya gümüş geçirilen çelik parça. || *Haddeden çekme*, değerli bir madeni tel haddesinden geçirme işlemi. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Hadde tezgâhı*, bir paçanın kesitini iki silindir arasından geçirerek küçülten tezgâh. (Bk. ANSİKL.) || *Haddeden çekme*, bir madenî çubuk veya boruyu, haddeden geçirerek kesitini küçültme, dolayısıyle boyunu uzatma işlemi. (Bk. ANSİKL.) || *Tel haddesi*. Bk. ANSİKL.

— Okçuluk. *Hadde putası*, Osmanlılarda kullanılan iki çeşit oktan birine verilen ad. (Yelekleri kısa ve ensiz, dirhemde ise noksandı.)

— ANSİKL. Kuyumc. Tel haline getirilecek değerli maden külçesi, tel *hadde*'sinin değişik çaptaki deliklerinden zorlanarak geçirilir. Külçe beş safhada inceltilir, tıraşlama, ikincisi de ön haddelemedir. İşlem sonunda elde edilen, istenilen çaptaki tellere «haddelenmiş» denir.

— Metalürji. Haddeleme sanatı dövme sanatından çok daha yenidir. *Hadde tezgâhı* üstüne en eski bilgiler, Leonardo da Vinci tarafından yapılmış olan krokilerdir. İlk hadde tezgâhları, kilise pencerelerinin vitraylarını birleştirmeğe yarayan kurşun profillerin haddelenmesinde kullanıldı. XVII. Yüzyılın ortalarına doğru bu tezgâhlar, akkor derecedeki demiri haddeleyebilecek kadar gelişti. Bir hadde tezgâhında, dökme demir veya çelikten yapılmış hadde silindirleri bulunur; yatay eksenli bu silindirlerin muyluları, düşey iki dikme tarafından taşınan büyük yataklara oturur. Dökme çelikten yapılmış bu iki masif dikme, gergi çubuklarıyle birbirine bağlanır ve alt gövde üzerine tespit edilerek bir çerçeve meydana getirir. Bu çerçeve gövde için de, silindir muylularının kaymalı veya rulmanlı yataklarını taşıyan çelik «yatak mesnetleri» kayarak hareket eder. Hadde silindirleri arasındaki uzaklık, çerçevenin üst traversi içine gömülmüş bir somundan hareket alan basınç vidalarıyle ayarlanır. Bu vidalar, küçük tezgâhlarda elle, büyük tezgâhlarda ise mekanik olarak sıkıştırılır veya gevşetilir.

Silindirler muylunun uzantısı olan çok kanallı milin üzerindeki bir manşonla tahrik edilir. Hadde tezgâhının tahriki, bir elektrik motoru, bir redüktör ve hadde silindirlerinin aynı anda ve uygun yönde dönmelerini sağlayan bir dişli takımıyle yapılır. Hadde tezgâhları, silindirlerin çerçeve gövde içindeki yerleşme şekline göre sınıflandırılır. *İkiz haddeler*'de, ters yönde dönebilen bir motorla hareket ettirilen yalnız iki silindir bulunur, böylece parça, aynı çerçeve gövde içinde arka arkaya birkaç kere haddeden geçirilebilir. *Üçlü* veya *üçüz haddeler*, üç silindirden meydana gelir: haddelenecek parça, üst silindir ile orta silindir, daha sonra orta silindir ile alt silindir arasından geçirilir, motorun dönme yönünü değiştirmek gerekmez. *Dörtlü haddeler*'de veya dört silindirli haddelerde, haddelemeyi yapan iki ana silindirin bükülüp eğrilmesini önlemek için, ayrıca iki büyük destek silindir bulunur.

Hadde tezgâhları, yaptıkları işe göre de sınıflandırılır. Çok ağır külçeleri blum veya platina haline getiren *blum* veya *slab hadde* tezgâhları (iki silindirli bu tezgâhta, silindirlerden her biri 6 000 BG'de bir motorla tahrik edilir); 4 metre genişliğinde (bazen daha geniş) saçları haddeleyen dört silindirli ağır çerçeve gövdelerden meydana gelen *saç hadde tezgâhları* (silindirler, blum haddelerinde olduğu gibi, 6 000 BG'de iki motorla tahrik edilir), genellikle art arda dizilmiş birçok çerçeve gövdeden meydana gelen *külçe haddeleri*, büyük ikiz veya üçüz silindirli *ray* veya *profil* hadde tezgâhları. 1 ile 2 m enindeki saçları en az 2 mm kalınlıkta haddeleyen, arka arkaya dizilmiş on tane ağır dörtlü haddeden meydana gelen *sürekli sıcak bant haddeleri* (çıkış hadde hızı 10 ile 15 m/saniyedir, büyük tesisler olan bu tezgâhlarda çerçeveleri tahrik eden motorların toplam gücü 50 000 ile 90 000 BG arasındadır), *sürekli soğuk hadde tezgâhları*, ince saçların yapımında (bilhassa karoseri saçları) kullanılacağı zaman üç çerçeve gövdeden, teneke bantların yapımında kullanılacağı zaman beş çerçeve gövdeden, meydana gelir; çıkış hadde hızı saatte 90 km kadardır, *tel hadde tezgâhları* birer sürekli hadde tezgâhlarıdır (çekilen telin [filmaşin] haddeden çıkış hızı, en modern tezgâhlarda saniyede 30 m, yani saatte 100 km'den fazladır). *Özel hadde tezgâhları*'nın ise içi boş parçaların haddelenmesinde kullanılan *boru hadde tezgâhları, kaba baskı haddeleri, demirhane haddeleri*, sinterlenecek madenî tozların sıkıştırılmasını sağlayan *toz hadde tezgâhları*, bilyaların yuvarlatılmasında kullanılan *transversal hadde tezgâhları* gibi çeşitleri vardır.

● *Tel haddeleri*, belirli kesitte bir çubuk veya tel haline getirilecek bir maddeyi (maden, plastik v.b.) çekmeğe yarar. Önceden haddelenerek kesiti küçültülmüş madde, tel haddesinin deliğinden zorlanarak geçirilir. Tel haddesi, istenilen profilin kesitinde bir deliği bulunan, çok dayanıklı madenden yapılmış bir levhadır. Deliğin giriş ve çıkış ağzı, *giriş konisi* ve *çıkış konisi* denilen birer koniyle sonuçlanır. Haddeleme, genellikle 10 ile 15 m boyundaki çubuklara uygulanır.

Çubuğun çapı iyice küçültülmek istendiği zaman, birçok tel haddesi arka arkaya yerleştirilir. Telin çok hassas bir çap ölçüsünde haddelenmesi gerekiyorsa, tel haddesinin kalibreli deliği elmas veya tungsten karbür parçalarıyle donatılır. İşlem sırasında açığa çıkan ısı çok fazla olduğundan, âletlerin aşınıp bozulmaması için bol yağlama gerekir. (LM)

HÂDDE sıf (ar. *ḥādd*'den *ḥādde*). *Esk*. Hâd'in dişili.

— Mat. *Esk. Zâviye-i hâdde*, dar açı. (ML)

HADDECİ (*ḥadde*'den *ḥadde-ci*). Teknol. Haddeleme işlemlerini yapan işçi. || *Altın haddecisi*, altını ince teller haline getiren işçi. (L)

Haddehane, asıl adıyle **Çarkçı Ameliyat mektebi,** haddehanelere usta ve uzman işçi yetiştirmek amacıyle İstanbul'da kurulan okul. Abdülhamid I zamanında Cezayirli Hasan Paşa, osmanlı savaş gemilerinin bakır levhalarla kaplanması gereğini ileri sürünce Fransa'dan mühendisler getirtildi. Mahmud II zamanında gemilerin kaplanması için gereken bakır levhaları yapacak bir fabrika kuruldu. *Haddehane* adı verilen bu fabrika ile daha sonra açılan öteki haddehaneler için teknisyen yetiştiren okula da haddehane fabrikasının yanında açılmasından dolayı *Haddehane* adı verildi. Buraya alınan öğrenciler, geceleri birkaç saat ders görür, gündüzleri haddehanede uygulamalı çalışmalar yaparlardı. Okulu bitirenler usta unvanıyle yeni açılan bakır levha fabrikalarında görevlendirilirdi. Meşrutiyetin ilânından sonra donanma kadrosunda değişiklik yapıldı. Okuldan çıkan öğrencilerin ihtiyaçtan fazla olması yüzünden okula öğrenci alınmadı. Her yıl bir sınıfı kaldırılan okul, birkaç yıl sonra kapatıldı. (M)

HADDELEME i. (*ḥaddelemek*'ten *ḥaddeleme*). Metalürji. Bir madeni ters yönlerde dönen ve aralarındaki açıklık isteğe göre ayarlanabilen paralel eksenli iki silindir arasından geçirerek inceltme işlemi. (HADDEDEN GEÇİRME veya HADDEDEN ÇEKME de denir). Bk. ANSİKL.

— Ciltc. Ciltlenecek kitapları yassıltmak için, çekiçle dövmek yerine, iki çinko arasına koyup bir hadde tezgâhının silindirleri arasından geçirme işlemi.

— ANSİKL. Metalürji. *Haddeleme*, dövmenin aksine sürekli bir işlemdir. Silindirlerin arasına sıkıştırılan parça, işlem sırasında bir uçtan bir uca hadde tezgâhından geçmedikçe silindirlerden kurtulamaz. Parçalar, sürtünmenin etkisiyle silindirler tarafından sürüklenir. Parçanın bir pasoda aşırı derecede inceltilmesi istendiği zaman çubuk ha-

lindeki maden silindirler arasına giremediği için işlem yapılamaz. Bu yüzden, kesitini azaltmak için, parçanın birkaç pasoda haddeden geçirilmesi gerekir. Bu pasolar, aynı hadde çerçevesi içinde veya yan yana konmuş birkaç çerçeve içinde yapılabilir. Bazı modern hadde fabrikalarında pasolar, arka arkaya dizilmiş çerçeve gövdelerde el değmeden yapılır. Bu durumda, pasolar birbirini izlediği için (parça aynı anda birçok çerçeve gövdeden geçer) sürekli haddeleme söz konusudur. Haddelemeyle şekil değiştirilebilmesi için bir malzemenin esnek olması gerekir. Ayrıca malzemenin, şekil değiştirmeğe karşı mümkün olduğu kadar az direnç göstermesi şarttır; bu yüzden haddeleme işlemi genellikle sıcakta yapılır. Şekil değişikliğine karşı gösterdiği direnç yüksek sıcaklıkta önemli derecede azaldığı ve esnekliği arttığı için, çelik 950°C ile 1 150°C arasında haddelenir. Yüksek sıcaklıklarda haddelenmiş parçaların, merkezdeki ve kenarlardaki genleşme oranı eşit olmadığı için, özellikle yassı parçalar, kalınlık ve yüzey durumu bakımından kusursuz değildir. Parça, sıcakta haddelenemeyecek kadar ince (2 mm'den az kalınlık) olduğu veya sıcakta haddelemeyle elde edilemeyen bir yüzey kalitesi arzu edildiği zaman, çelik soğukta haddelenir. Bu durumda işlem sertliği, her paso'da meydana gelen kesit değişimlerini önemli derecede azaltır. Bazı hallerde de ara tavlama işlemlerine başvurmak gerekir. Demirden başka madenlerin çoğu için de aynı durum söz konusudur, bununla beraber bazı alaşımlar soğukta daha büyük bir esneklik gösterir. Bu malzemeler, kalınlıkları fazla da olsa daima soğukta haddelenir. Yüzeyleri taşlanmış silindirlerle çalışıldığı zaman, yüksek kaliteli ve mükemmel görünüşlü malzemeler elde edilir. Saç veya bant gibi yassı parçaların yapımında, yüzeyi kaygan fakat hafifçe bombe olan ve orta kısmında milimetrenin yüzde biri kadar ufak bir ayar tertibatı bulunan silindirler kullanılır. Bu ayar tertibatı, madenin, plaka merkeziyle kenarları arasındaki akışını ve aynı zamanda, uzunluğuna oranla kesiti daha küçük olan hadde silindirlerinin esnekliğini tespit etmeğe yarar. Profil (putrel, ray v.b.) yapımında, istenilen kesit boyutunda yuvarlak olukları bulunan silindirler kullanılır. Bu olukların yan çeperleri, hadde çıkışındaki esneklikten ileri gelen hafif şişmeyi de hesaba katarak, hafifçe bombeli olmalıdır. Haddeleme işlemine, bir döküm külçesinden veya kare ya da dik dörtgen kesitli bir blum'dan başlanır. Başlangıçtaki kesitten son kesite geçişi sağlayan ve birbirini takip eden oluk şekilleri, kalibre ediciyle ayarlanır. Kalibraj tekniği çok karmaşıktır: uzama, aynı doğrultuda kalma ve maden dokusunun yapısı gibi olaylar söz konusudur. Bunlar özellikle atelye ve laboratuvar deneylerine dayanır.

Haddeleme işlemiyle çubuk ve yassı parçalardan başka, özel hadde tezgâhları kullanarak dikişsiz borular, bandajlar, vagon tekerlekleri v.b. yapılır. Sıcak haddeleme işleminden sonra, haddelenmiş parçalar geniş ızgaralar üzerinde soğutulur ve uzunlamasına kesme, doğrultma, kontrol, paketleme gibi son işlemler uygulanır. Soğukta haddelenen ürünler, genellikle soğukta şekil değiştirmeden ileri gelen işlem sertliğini ortadan kaldırmak için tavlanır ve son işlemlere geçilir. (L)

HADDELEMEK geçl. f. (*hadde*'den *hadde-le-mek*). Metalürji. Madenî bir parçaya, bir yandan iç yanısını derinlemesine değiştirmek, öte yandan, kullanılmağa hazır şekline mümkün olduğu kadar yakın boyutlara getirmek için, uzatarak şeklini değiştirmek amacıyle bir biçim değişikliği uygulamak: *Küçük boyutlu bazı yassı madenî parçalarda uygun bir doku elde etmek için, parça önce boyuna, sonra da enine haddelenir.* (L)

HADDELENMİŞ sıf. (*hadde*'den *hadde-le-n-miş*). Metalürji. Haddeden geçirilmiş.

— ANSİKL. Metalürji. *Haddelenmiş ürünler*, iki büyük bölümde toplanır: yarı işlenmiş ve tam işlenmiş ürünler. Yarı işlenmiş ürünler, maden külçesinin kabası alınarak elde edilen, dövme veya haddeleme yoluyle yeniden işlenecek olan ara ürünlerdir. Yarı işlenmiş ürünler arasında şunlar sayılabilir: kare veya kareye yakın büyük kesitli (200 × 250 mm) *blum*'lar; daha küçük kare kesitli yuvarlak köşeli (100 × 100 mm veya 50 × 50 mm) *kütük*'ler ve yassı kesitli, çok ağır, büyük saçların veya şeritlerin yapımında kullanılan *platina*'lar (1 500 × 200 mm).

Tam işlenmiş ürünler arasında özellikle şunlar sayılabilir: *çubuklar* (yuvarlak, kare, altıgen, dik dörtgen v.b. kesitli); *profiller* (köşebentler, U demirleri, putreller v.b.); *raylar, kalın saçlar* (5 mm'den daha kalın); *orta kalınlıkta saçlar; ince saçlar* (3 mm'den az kalınlıkta); 15 mm ile 500 mm genişliğinde *ince şeritler;* 5 veya 6 mm çapında yuvarlak kesitli *haddelenmiş teller.* (L)

HADDİNGTON, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da, East Lothian idare bölümünün merkezi, Edinburgh'un doğusunda; 5 500 nüf. XIII. yy.dan kalma manastır kilisesi. Önemli tarım pazarı. John Knox burada doğdu. (L)

HADDİNGTONSHİRE. Bk. EAST LOTHİAN.

HADDOCK [hedok] i. (ing. k.). İngilizlerin, tütsülenmiş mezit balığı etine verdikleri ad. (L)

HADDON (Alfred Cort), ingiliz antropoloğu ve karşılaştırmalı anatomi bilgini (Londra 1855-Cambridge 1940). Öğrenimini Londra'da ve Cambridge'teki Christ kolejinde tamamladı. 1880'de Dublin'deki Kraliyet Bilim kolejinde zooloji profesörü oldu, 1888'de mercan kayalıklarının yapısını incelemek amacıyle Avustralya ile Papua arasındaki Torres boğazına yapılan bilimsel biyoloji gezisine katıldı. Bu arada Murray adalarında yaşayan yerlilerle ilgilenmeğe başladı. 1893'te Cambridge üniversitesinde fizikî antropoloji profesörü oldu. 1898'de çeşitli uzmanlarla birlikte bir antropoloji araştırması yapmak üzere yeniden Torres boğazına gitti. Yöneticiliğini yaptığı bu araştırmadan sonra Cambridge'e döndüğünde kendisine etnoloji dersleri profesörlüğü verildi. Ayrıca A.B.D. ve Kanada'da bu konuda dersler verdi. 1904'te Cambridge'te Antropoloji Çalışmaları kürsüsü kuruldu. Haddon burada 1909 ile 1926 arasında ders verdi. Derslerinin ve yazılarının büyük etkisi oldu. Birçok eser yayımladı: *Black, White and Brown* (Siyah, Beyaz ve Kahverengi) [1901]; *The Races of Man and Their Distribution* (İnsan Irkları ve Dağılışları) [1909]. (L)

HADDOW (Alexander), ingiliz hekimi (West Lothian, İskoçya 1907). Edinburgh üniversitesinde okudu, Londra Üniversitesi Deneysel Patoloji bölümünde profesörlük yaptı, birçok ödül, nişan ve 1966'da «sir» unvanını aldı.

Genellikle kanser yapan maddeler ve kanserin tedavisi üstüne çalıştı. Kanser yapan maddelerin vücutta meydana getirdikleri değişiklikler, bu değişikliklerin mekanizması üstüne ayrıntılı ve temelli incelemelere girişti. G. M. Timmis ile yaptığı araştırmalar sonucunda kronik miyeloid lösemi'nin tedavisinde mileran adlı bir maddenin başarıyle kullanılabileceğini ortaya koydu. Mileran adlı bu madde hücre zehirleyen sitotoksik maddeler çıkarıyordu. Nitrojen gazına benzeyen bu maddeler lösemili hücrelere girerek lösemi semptomlarını hafifletiyor, böylece hastanın hayatını uzatıyordu. Haddow ayrıca nükleer silâh denemelerinin yaratacağı tehlikeler üstünde de durdu. Radyoaktif maddelerin atmosfere salıverilmesinin çok endişe verici biyolojik sonuçlar doğuracağını belirtti. London Times gazetesine yolladığı 30 mart 1954 tarihli bir mektupla dünyadaki bilim adamlarından bu denemeleri denetim altına almalarını istedi. Mektubunun etkisi büyük oldu, Pugwash konferansının ve dünya hükûmetini meydana getirecek bir parlamentonun toplanmasında rol oynadı. (L)

HADEB i. (ar. *ḥadeb*). *Esk.* Kamburluk. ‖ Kambur, yumru.

◆ **Hadebe** i. *Esk.* Hadeb'in dişili. Vücuttaki kamburluk.

— Bot. *Esk.* Yumru.

— Zool. *Esk.* Bazı hayvanların sırtındaki çıkıntı. Hörgüç.

◆ **Hadebiyet** i. *Esk.* Kamburluk. (M)

HADEKA i. (ar. *hadeḳa*). *Esk.* Gözbebeği: *Görmüyormuş gibi bakıyor, hadekaları âdeta sabit duruyordu* (Ahmed Rasim). ‖ *Hadeka-yı ayn,* gözün bebeği.

◆ **Hadekî** sıf. Tıp. *Esk.* Gözbebeği ile ilgili. (M)

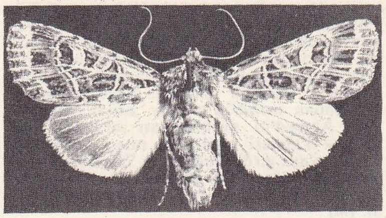

hadena

HADEME i. (ar. *ẖidmet>ẖādim*'den *ẖademe*, hizmetçiler). Resmî dairelerde veya bürolarda temizlik ve ayak işlerine bakan görevli: *Hademeler ellerinde kâğıtlarla, yahut kahve tepsileriyle odalara girip çıkıyorlar* (H. E. Adıvar). *Sabahtan beri mektepten üç defa göndermişlerdi* (R. N. Güntekin). ‖ Çoğl. i. *Esk.* Hizmetçiler.

— Din. *Hademe-i hayrat,* hayır müesseselerinde ve ibadet yerlerinde görevli olan küçük rütbeli memurlar.

— Teşk. tar. *Hademe-i bâbı âsafî,* Osmanlı devletinde bir idarî kuruluşun adı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hademe-i hümayun,* saray hizmetlerinde görev alanların genel adı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hademe-i hümayun feriki,* sarayda hizmet edenlerin ilerigelenlerine verilen unvan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hademe-i rikab-ı hümayun-u hassa,* padişah bir yerden bir yere giderken maiyetinde bulunanlar. (Peyk ve bostancı hasekileri teşkilâtının 1829'da kaldırılması üzerine yeni kurulan bölüğe bu ad verildi.) ‖ *Hademe-i vakf,* imam, hatip, mütevelli, müezzin, müderris gibi, ayndan faydalanılan bir vakıfta görevli olan kişiler.

— ANSİKL. Teşk. tar. Divanı Hümayun teşkilâtı değişip yerini Babıâli alınca ortada reisülküttab, kethüdayı sadrı âli, mektupçu, büyük ve küçük tezkireciler, beylikçi, kethüda bey kâtibi, teşrifatçı, çavuş kâtibi ve gedikli kâtibi gibi değişik görevleri bulunanlara *kademe-i bâb-ı âsafî* dendi. Hademe-i Babıâli de denirdi. Bu deyim Tanzimat'tan sonra yavaş yavaş ortadan kalktı.

● *Hademe-i hümayun* teriminin ne zaman ve hangi türden görevliler için kullanıldığı bugün kesin olarak bilinmiyor. Özellikle Yeniçeri ocaklarının kaldırılması sonucu ortaya çıktığını ileri sürenler vardır. Abdülhamid II zamanında avrupa saraylarına özenilerek kurulduğu, kaldırılan Yeniçeri ocağının saraya bağlı kolunun yerine geçtiği söylenir. Hademe-i Hümayun teşkilâtının Abdülhamid II devrinde sayıları pek kabarıktı. Padişah bunlar arasında beğendiğine istediği rütbeleri verir, onları özel haber almada, istihbarat işlerinde çalıştırırdı. (Bk. HAFİYE.) 1908'de teşkilât yeniden düzenlendi, 1909 inkılâbından sonra sayıları azaltıldı, görevleri sınırlandırıldı. Osmanlı saltanatının son yıllarına kadar iş gördü, saltanatla birlikte ortadan kalktı.

● Sarayda görevlendirilenler arasında ferik rütbesi alanlara *hademe-i hümayun feriki* denirdi. Başlangıçta sayıları az olan bu görevliler Abdülhamid II zamanında arttırıldı. İçlerinde her rütbeden memurlar vardı. 1908'den sonra Hademe-i Hümayun teşkilâtı yeniden düzenlendi, askerlik çağında olanlar askere alındı, yaşı ilerlemiş durumdakiler emekliye ayrıldı. 1909'da ise teşkilât büsbütün kaldırıldı. (M)

◆ **Hademelik** i. Hademenin görevi. (M)

HADEN (sir Francis Seymour), ingiliz cerrahı ve oymacısı (Londra 1818-Woodcote Manor, Aresford 1910). İyileşmez Hastalar hastahanesini kurdu ve kraliçenin himayesinde bulunan kimsesizler yurdunun doktorluğuna getirildi. Eniştesi J. M. Whistler'e özenerek kırk yaşında oymacılığa başladı. Elliye yakın eseriyle ingiliz gravürcülüğünün ustaları arasına girdi. (L)

HADENA i. Gece kelebeği. (Tırtılı genellikle parlak ve canlı renklerle süslüdür; yem bitkilerine ve sebzelere zarar verir. Buğday hadenası *Parastichtis monoglypha* her tarafta bulunur. *Hadena secalis* ile *H. basilinea* bütün tahıllara zarar verir. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

HADENDOA, Kuzeydoğu Afrika'da yaşayan hamî soyundan gelme bir kabile. *Bişari, Beni Amir* ve *Halanha* kabileleriyle yakınlığı olan Hadendoa'lar, Atbara ile Kızıldeniz arasında otururlar. Siyasî bakımdan

Foto. Noailles (LAROUSSE)

İngiliz-Mısır Sudanı'na bağlıdırlar. Kabile halkının çoğu göçebedir. Devecilik, kervan kılavuzluğu yaparlar. *Bezavye* dili konuşurlar. İçlerinden birçok ünlü islâm bilgininin çıkmasına karşılık hadendoa halkının Müslümanlığı ilkel bir inançtan öteye geçmemiştir. Sudan *mehdî*'si adıyle anılan Muhammed Ahmed'in ayaklanması sırasında Hadendoa kabilesi ingiliz ve mısır ordularına karşı savaşa girdi. Suakin ve Tokar'ın ingiliz -mısır orduları eline geçmesinden sonra Hadendoa kabilesi de yeni yönetimi benimsedi. (M)

HADENG i. (fars. *hadeng*). *Esk.* Kayın ağacı. ‖ Ok: *Bir hadeng-i cangüdâz-i âhter sermâyesi / Biz bu meydânın nice çapüksüvârın görmüşüz* (Nabi). [M]

HADER i. (ar. *hader*). *Esk.* Uyuşma. ‖ *Hader-i umumî,* bütün vücutta hissedilen uyuşukluk. ‖ *Hader-ül-benân,* parmak uçlarının uyuşması. ‖ *Dâ-i hader,* bütün vücudu birdenbire kaplayan uyuşma hastalığı. (M)

HADERA, İsrail devletinde şehir, kıyı ovasında, Hayfa ile Tel-Aviv arasında; 27 000 nüf. Hadera'yı 1890'da Doğu Avrupa'dan gelen öncüler kurdular ve sağlığa zararlı bataklıkları kurutarak geniş portakal bahçeleri meydana getirdiler. (L)

HADERSLEV, alm. **Hadersleben,** Danimarka'da şehir, *Haderslev amt*'ının merkezi, Jylland'ın güneyinde, Küçük Belt'e açılan *Haderslev fiyord*'u kıyısında; 19 400 nüf. Bu eski şehirde denizcilik faaliyeti ortadan kalkmıştır. Gotik üslûbunda katedral (XIII. - XIV. yy.). Un fabrikaları. — *Haderslev amt*'ı, 72 300 nüf. (L)

HADES i. (ar. *hades*). *Esk.* Yeni ortaya çıkan şey. ‖ Yeni meydana gelme. ‖ Abdest ve guslün yenilenmesini gerektiren durum. ‖ İnsan pisliği, necaset. ‖ Sıf. Genç, taze. ‖ *Ma-hades,* vuku bulan şey, macera: *Hakkıyle kalmamış ise yadımda mâ-hades / Son mev'idinde aşkına râm olmuyor Yudes* (Abdülhak Hâmid).

— Din. Fıkıh kurallarına göre temiz olmama durumu. (Küçük ve büyük hades olmak üzere ikiye ayrılır. Hades halinde bulunan bir müslüman ancak abdest alarak ve gusül ederek temizlenebilir. Küçük hades abdest alınarak büyük hades ise gusül edilerek giderilir. Hades halinde olan kimselerin ibadeti, namazı, Kâbeyi tavaf etmesi hükümsüzdür. Kur'an'a dokunmaları da yasaklanmıştır.)

◆ **Hadesât** çoğl. i. *Esk.* Hades'in çoğulu. (M)

HADES. Yun. mit. Cehennem tanrısı. Büyük yunan tanrılarından biri. Kronos ile Rea'nın oğlu. Tanrıların Titanları yenmesinden sonra ganimet olarak yeraltı dünyasını ve ölüler ülkesini aldı. Kyklops'lar ona *Kynee* adlı sihirli bir miğfer verdiler. Ölümün sembolü olan bu başlık Hades'i görünmez hale sokuyordu. Halk inancında Hades, Pluton ile karıştırılır. ‖ *Hades'in ülkesi,* cehennem. (L)

Hades veya **El-Hadas** veya **El Hades El-Hamra,** güneydoğuda Aksu ırmağı kıyısında eski bir kale ve şehir. Araplarla Bizanslılar arasında yapılan savaşlar yüzünden tarihte sık sık adı geçen Hades, bundan altı-yedi yüz yıl önce yıkılmış, izleri bile kalmamıştı. Burası İyaz bin Ganm kumandasında bir ordu tarafından alındı. 779'da Bizanslıların yıktığı kaleyi halife El-Mehdi yeniden yaptırdı. Bu olaydan sonra buraya *El-Mehdiye* adı verildi. Harun-ür-Reşid kaleye bir garnizon yerleştirerek askerî bakımdan önemini arttırmıştı. Kalenin az ötesinde Maraş büyüklüğünde bir şehir vardı. Basileus I (882) ve Leon IV (904) savaşlarında burası tamamen yıkıldı. 948 Yılında da Bardas Phocas tarafından şehir de kale de yaktırıldı. Bunun üzerine Seyfüddevle şehrin yardımına koşarak büyük bir başarı kazandı, düşmanı yendi, yıkılan şehri yaptırdı (1954), fakat yeniden Bizans'ın eline geçti. 1150 Yılında Konya Selçuklu hükümdarı Mes'ud burayı aldı. Bir ara Hades'i ermeni kralı Konstantin ele geçirdi, 1278'de şehri alan sultan Baybars her yerini yakıp yıktı, halkından yakaladığını kılıçtan geçirdi. Ondan sonra buranın adı *yanık* anlamına gelen *Göynük* olarak kaldı. (M)

HADEWİJCH veya **HADEWYCK** (rahibe), XII. yy.da yaşamış flaman kadın şair. Anvers'de dinî işlerle uğraştığı sanılır. Ruusbroec'in nesirleri ve Hadewijch'in şiirleri, ortaçağ mistisizminin en güzel eserlerinden sayılır. (L)

HADFİELD i. (*Hadfield*'in adından). 1880 Yılına doğru sir Robert Hadfield tarafından hazırlanan, yüzde 1,5 karbonlu, manganez oranı yüksek (yüzde 12) çelik türü. (Çarpmaya ve özellikle aşınmaya karşı çok büyük bir direnç gösteren hadfield, demiryolu makas raylarında, zırh ve mihver yapımında kullanılır.) [L]

HADFİELD (sir Robert), ingiliz metalürji uzmanı (Sheffield 1858-Londra 1940). Sheffield kolejinde okuduktan sonra şirketlerde müdürlük yaptı. Manganezli çelik üretiminde kullanılan bir usul buldu (1883). Daha sonra metalürji konusunda, özellikle demir ve çelik bileşimleriyle ilgili birçok metot ortaya koydu. Bu konularda üç yüz kadar bilimsel ve teknik makale yayımladı. *Metallurgy and its influence on Modern Progress* (Metalürji ve Yeni Gelişmeler Üstüne Etkisi) [1925] adlı eseri ünlüdür. (L)

HADIM i. (ar. *hâdım,* hizmet eden, köle'den). Cinsiyet bezi çıkarılmış, hadımlaştırılmış, iğdiş edilmiş, erkek. ‖ *Hadım etmek,* hadımlaştırmak, enemek. ‖ *Hadım olmak,* hadımlaştırılmak, iğdiş edilmek, enenmek. (Bk. HADIMLAŞTIRMA ve HADIMLIK.)

— Müz. Sesinin tiz perdelerini muhafaza etmek amacıyle erkeklik bezlerinin etkinliği daha çocukken yok edilmiş şarkıcı. (Sesleri kadın şarkıcılardan daha yüksek olduğu için, XVI. yy.da papalık kilisesinde ve daha sonraları da operada şarkıcı olarak hadımlardan yararlanıldı. En ünlü hadım şarkıcı, Farinelli adıyle de bilinen «kralların şarkıcısı» Broschi'ydi.)

— ANSİKL. Osmanlı sarayında bunlar özellikle haremde görevlendirilirdi. İçlerinden (Hadım Süleyman Paşa gibi) büyük mevkilere yükselenler, hattâ sadrazam olanlar vardı. Bk. HADIMAĞASI. (ML)

HADIM, Akdeniz bölgesinde (Konya ili) ilçe merkezi kasaba; 8 408 nüf. Konya'nın 131 km güneyinde, dağlık kesimde kurulmuştur. Kasabayı Akdeniz kıyısına bağlayan yol, Anamur-Alanya arasında kıyı yoluna ulaşır. Hadım, Aşağı Hadım ve Yukarı Hadım olmak üzere ikiye ayrılır. Dokumacılık. — *Hadım ilçesi,* 1 389 km², 49 813 nüf. Merkez, Aladağ ve Taşkent bucakları; 43 köy. Tarım, meyvecilik ve bağcılık. (M)

Hadım (*Eunuchus*), Terentius'un komedisi. Yazar bu eserini, Menandros'un iki oyunundan yararlanarak yazdı. M.Ö. 161'de oynandı. Phedria, sevgilisi fahişe Thais'e yaşlı ve çirkin bir hadım armağan eder. Thais'in, palavracı bir subay olan başka bir âşığı da ona Phedria'nın erkek kardeşi Cherea'nın tutulduğu Pamphila adında, on altı yaşında güzel bir köle kız gönderir. Cherea hadımın yerine Thais'in evine girer, Pamphila'ya uykusunda tecavüz eder. Durum ciddîdir, çünkü Pamphila gerçekte hürdür ve Thais onu ailesine geri verecektir. Cherea, Pamphila ile evlenmek zorunda kalır. Bu piyeste latin komedisinin klasik kişileri vardır, fakat Thais'in kişiliği geleneğe pek de uymayan bir biçimde insanlık ve cümertlikle donatılmıştır. (L)

HADIMAĞASI blş. i. (ar. *hâdım* ve türk. *ağa*'dan). Osmanlı saraylarının harem bölüklerinde hizmet eden kısırlaştırılmış erkek köleye verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tar. Saray kadınlarının bulunduğu hareme erkeklerin girip çıkması yasaktı. Haremle ilgili işleri gören ve daha çok Afrika ülkelerinden getirtilen erkekler kısırlaştırılır ve özel bir eğitimden geçtikten sonra göreve alınırlardı. Sarayların dışında, devlet büyüklerinin, zamane zenginlerinin konaklarında da hadım edilmiş zenciler çalıştırılırdı.

Eski çağlarda, doğu ülkelerinde, Roma'da, Ortaçağda abbasî ve memlûk saraylarında *hadımağa*'ları vardı. Bunlar satın alınmış zencilerdi.

Osmanlı saraylarında hadımağaları Harem-i Hümayun denen kadınlar dairesinin korunmasında, işlerin yürütülmesinde görev alırlardı. Osmanlılarda *Haremağası** adıyle anılan hadımağalarına «tavaşı» da denmiştir. Bütün doğu ülkelerinde saray hizmetlisi olarak hadımağalarının yetiştirildiğini, bu kurumun çok eski çağlara kadar gittiğini kaynaklar bildirmektedir. Osmanlı devletinin yıkılışı ile hadımağalık da ortadan kalktı. (M)

HADIM ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA *Hadım.*

HADIM CAFER PAŞA, macar asıllı osmanlı veziri (XVI. yy.). Saraya alınarak Enderun'da eğitim gördü. Haremde çeşitli ağalıklarda bulundu. Mirimiranlık rütbesiyle taşraya gönderildi. Anadolu beylerbeyi olarak İran seferine katıldı (1578). Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi (1583). Aynı yıl Rumeli'den toplanan kuvvetleri Kefe yoluyle Derbent'e götürdü ve Özdemiroğlu'nun Kırım üzerinden dönüşünde yerine Dağıstan (Şirvan ve Demirkapı yöresi) muhafızı olarak kaldı. Vezir olarak Tebriz muhafızlığına gönderildi (1585). Özdemiroğlu Osman Paşa ve Ferhad Paşa gibi vezirlerle sekiz yıl İranlılara karşı savaştı. Özellikle Hamza Mirza'ya karşı büyük bir başarı kazandı. Bağdat valisi (1593) ve Belgrad muhafızı (1595) oldu. Timişoara'ya saldırıya geçen erdel kuvvetlerini bozguna uğrattı. Timişoara muhafızı olarak (1596), Eğri kuşatması ve Haçova meydan savaşında bulundu. Öncü kuvvetlerin başında büyük başarılar elde etti. Van beylerbeyi olarak yeniden doğu sınırına gönderildi (1599). İranlılarla savaşırken öldü. (M)

HADIM GÜRCÜ MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Gürcü.*

HADIM HASAN PAŞA. Bk. HASAN PAŞA *Hadım.*

HADIMÎ (Ebu Said Muhammed), türk mutasavvıfı ve bilgini (Hadım [Konya] 1701-ay.y. 1762). Birçok bilgin, mutasavvıf ve şair yetiştirmiş olan köklü bir ailedendir. Konya'da Karatay medresesine girdi (1720). Buradan icazet aldı, bir süre İstanbul'da bulundu; sonra Hadım medreresinde ders vermeğe başladı.

Kısa zamanda ilmî kudretiyle büyük bir ün kazandı. Mahmud I tarafından İstanbul'a çağırıldı. Ayasofya camiinde Fatiha suresini yorumladı ve devrin bilginlerinin takdirini kazandı. Hadım'a döndükten sonra tefsir, hadis, fıkıh ve akaidle ilgili eserler üzerinde çalıştı, bir yandan da medresedeki derslerini sürdürdü. Yetiştirdiği talebeler arasında İsmail Gelenbevî, Mehmed Kırkağacî, Hafız Hasan Üskübî gibi bilginler vardır. (M)

HADIM İSMAİL BEY. Bk. İSMAİL BEY *Hadım.*

HADIMKÖY, Çatalca yöresinde, İstanbul ili Çatalca ilçesinde Boyalık bucağının merkezi; Büyükçekmece - Terkos gölleri arasındaki etkili savunma sisteminin merkezi; önemli askerî üs (1965'te 8 279 nüfusun 7 351'i erkek, 928'i kadındı); Avrupa demiryolu üzerinde istasyon (Sirkeci'ye 51 km), Londra asfaltına 23 km'lik yolla bağlanır. (M)

HADIMLAŞTIRMA i. (ar. *hâdım*'dan *hadım-la-ş-tır-ma*). İğdiş etme suretiyle kısırlaştırma. (Bk. ANSİKL. *Fizyol.*)

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. İnsanları hadım etme işlemine geçmişte çeşitli sebeplerle başvurulmuştur: saraylarda hadımlar (yüzde özel bir görünüş ve kıl sisteminin gelişmesinde duraklama), Sixtine tarikatından ilâhiciler (ses değişmez, tiz kalır) ve dinî tarikatlarda bazı tarikat adamları bu arada sayılabilir (skopzis).

Soy sağlığını koruma amacıyle bazı ülkeler, kalıtsal bakımdan ağır beden ve ruh kusuru bulunan erkekleri ve kadınları hadım etmek amacıyle kanunlar çıkarmışlardır. *Hadımlaştırma*'nın amacı, fizyolojik dengede ve ikincil cinsî karakterlerin oluşmasında büyük rol oynayan cinsiyet bezlerinin, özellikle bunların iç salgılarının etkisini ortadan kaldırmaktır. Hadımlaşma sonucunda önemli beden ve ruh değişiklikleri görülür, fakat bunlar bülûğa ermemiş gençlerde, fizyolojik dengeye kavuşmuş yetişkinlere göre daha belirgindir. Hadım erkek, çocuk ve kadın görünüşündedir; teni yumuşak, kıl sistemi yeterince gelişmemiş olur. Kol ve bacak kemikleri gibi, gırtlağın gelişmesindeki duraklama yüzünden ses de ince, kaslar ise zayıftır; bunlarda vücut, şişmanlığa eğilim gösterir, zekâ çocuksu kalır. Yetişkin insanda değişiklikler daha az belirgindir; bununla beraber sakal seyrekleşir, hattâ kaybolabilir; vücut açıları yumuşar, ses değişir, cinsî istekler yatışır v.b. Bu durumda en büyük tehlike kusurluluğun do-

hadımağası
(Turkische Gewänder
adlı eserden)

Foto. MEYDAN

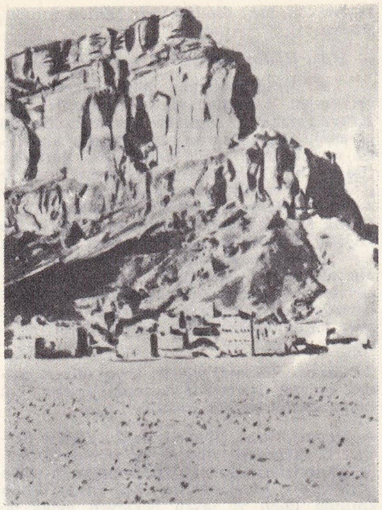

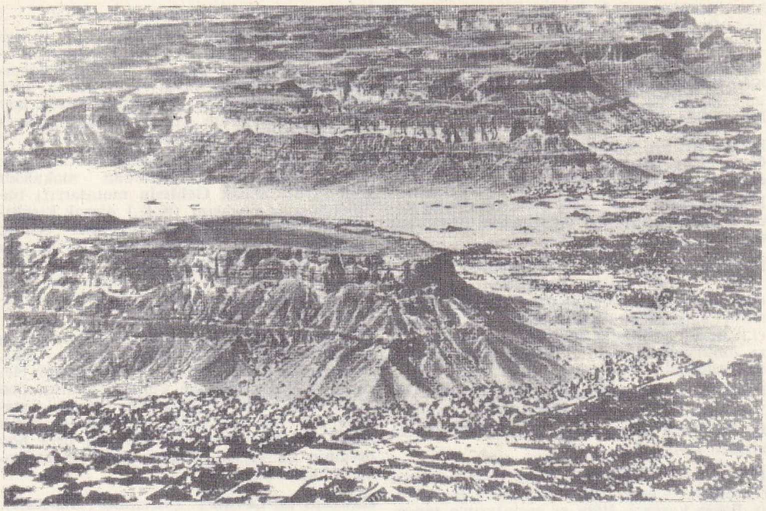

HADRAMUT
solda, kayalık bir vad'dan görünüş; sağda, Doğan vad'ı ve batısındaki vâdiler

ğurabileceği nevrastenik bozuklukların ortaya çıkmasıdır. İhtiyarlarda bozukluk pek az belirgin olmakla beraber, yaşlılık belirtileri fazladır. Kadınlarda yumurtalıkların çıkarılması (bk. KISIRLAŞTIRMA), er veya geç, aybaşı kesilmesinin doğurduğu aynı değişiklikleri doğurur, yani erkekleşmeğe yolaçar: memeler küçülür, kalça ve but tabiî genişliğini kaybeder, ses tını sertleşir, yüzde kıllar çoğalır, cinsî istek az çok hafifler. Bu bozukluklara az veya çok şiddetli ateş nöbetleri eklenir. Yukarıda sözünü ettiğimiz, hiç değilse görünüşte erkeği kadınlaştıran, kadını erkekleştiren etkileriyle hadımlık ve kısırlık cinsiyet bezlerine ait iç salgıların, erkek ve kadında ikincil karekterlerin ortaya çıkmasında rol oynadığını gösterir. Elverişli dozda ve sürekli verilen hormonlar bu belirtileri tümüyle silebilir.

— Huk. Nüfus Planlaması Hakkındaki kanunun 1/I. maddesine göre gebeliği önlemek için tıbbî zaruretler dışında hadımlaştırma yapılamaz. Tıbbî zaruret ise, aynı kanuna göre (md. 4) ancak şu hallerde söz konusu olur: **1.** kadının gebe kalmamasını gerektiren bir hastalık veya ârızasının olması, **2.** kadın veya erkekte irsen geçen bir hastalığın bulunması.

◆ **Hadımlaştırmak** geçl. f. Enemek suretiyle kısırlaştırmak. (LM)

HADIMLIK i. (*hadım*'dan *hadım-lık*). Anat. Hadım edilmiş olanın durumu. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. *Hadımlık kompleksi*, özellikle erkeklerde, cinsiyet organlarının kusurlu oluşundan ileri gelen veya böyle bir kusurluluk korkusundan doğan kompleks. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Anat. *Hadımlık*, küçük yaşta iğdiş edilen insanın durumudur. Bu gibi insanlarda cinsiyet bezleri küçülür, büyümede bazı bozukluklar görülür.

Bazı hallerde bu durum cinsiyet bezinin erken sakatlanmasından değil, hipofiz tarafından uyarılmamasından ileri gelir. Bu ayırım tedavi bakımından çok önemlidir. Bk. İKTİDARSIZLIK.

— Psikiyatr. *Hadımlık* morfolojik sonuçlar doğurabileceği gibi ruhî ve zihnî alanda da yankı yapar (hadımların psikolojisi, yumurtalık çıkarılmasının sebep olduğu nöropsikopatik rahatsızlıklar v.b.).

Psikanaliz, gerçek hadımlığın dışında bir *hadımlık kompleksi* ortaya çıkardı. Bu kompleks, psikanalizcilerin «fallik» evre dedikleri evrede oluşur; fallik evre normal olarak üç ile yedi yaş arasında, «oral» ve «anal» evrelerden sonra gelir. Fallik evrede baş erojen bölge, cinsiyet organlarıdır. Bu yeni alana ilgi gösteren çocuk hadımlık konusunda ana babasından kaçamak veya tehdit edici cevaplar almaktan üzüntü duyar. Daha sonra karşı cinsin varlığını öğrenmekle artan az çok şiddetli bir korkuya kapılır. Erkek çocuk ceza olarak hadım olmaktan korkar, küçük kız ise früstrasyon duygusundan ıstırap duyar. Bu da bir çeşit hadımlık endişesidir. Yetişkin yaşta bu endişenin yerleşmesi cinsel alanda nevrotik düzensizlikler doğurur. (LM)

HADIM MESİH PAŞA. Bk. MESİH PAŞA *Hadım.*

HADIM SİNAN PAŞA, osmanlı sadrazamı (öl. 1517). Bosnalıdır. Saray ağası iken vezir oldu. Bosna beyliğinde bulundu. Çaldıran seferi sırasında Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Ordu Çaldıran'a geldiği sırada, Karaman beylerbeyi ile birlikte ordunun sağ kanadında yer aldı. Savaş sırasında Şah İsmail'in kumandanlarından Ustaçlu Muhammed Hanın savaş planını bozdu. Sinan Paşanın bu hareketi savaşın gidişini etkiledi. Savaş sonuna doğru osmanlı ordusu üstün duruma geldi. Sinan Paşa da son hamleyi yaparak Şahkulu'nun kuvvetlerini dağıttı. Zaferle sona eren savaş sırasında ölen Hasan Paşanın yerine Rumeli beylerbeyliğine getirildi (1514). Bu görevi, Hersekoğlu Ahmed Paşanın Edirne'ye gelerek veziriazamlık makamına oturmasına kadar devam etti (24 ağustos 1515). Memlûk seferine hazırlanan ordunun seraskeri olarak Diyarbekir'e gönderildi (26 nisan 1516). Mısır sultanı Kansu Gavri'ye karşı yapılacak olan savaş dolayısıyle Akşehir'e, sonra da Kayseri'ye geldi. Burada Anadolu beylerbeyi ve yeniçeri ağası tarafından karşılandı. Yavuz Sultan Selim'in emriyle Fırat üzerinde bir köprü kurdu. Padişah ile Elbistan ovasında buluştu (23 temmuz 1516). 24 Ağustos 1516 pazar günü Mercidabık savaşı başladı; önceleri osmanlı ordusunda çözülme görüldü. Hadım Sinan Paşanın üstün çaba ve teşvikleriyle savaş, osmanlı ordusunun başarısıyle sonuçlandı. Kansu Gavri'nin ölümü üzerine Tumanbay sultan oldu (1516). Yeni sultan, Osmanlılar ile savaşa karar verdi. Bunun üzerine Hadım Sinan Paşa'nın, seraskerlik göreviyle Gazze'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Hadım Sinan Paşa emrindeki kapıkulu, rumeli ve anadolu askerlerinden kurulu 4 000 kişilik kuvvetiyle Gazze'ye hareket etti (1516). İki gün sonra da divan, Mısır'a sefer açtı; yeni kuvvetler yola çıkarıldı. Mısır'ın kaderini tayin eden Ridaniye meydan savaşında veziriazam Hadım Sinan Paşa osmanlı ordusunun sağ kanadına kumanda etti. Savaş sırasında Tumanbay padişahın bulunduğu ordu merkezine hücum ettiyse de başarı sağlayamadı. Tumanbay bu defa Sinan Paşanın bulunduğu kanada yüklendi. Göğüs göğüse yapılan bu savaşta Hadım Sinan Paşa çok ağır yaralandı. Otağa götürüldüğünde, aldığı yaraların etkisiyle öldü (1517). Büyük kahramanlıklar gösteren Hadım Sinan Paşanın ölümü üzerine Yavuz Sultan Selim şu ünlü sözü söyledi «Mısır'ı aldık ama Sinan'ı kaybettik.» (M)

HADIM SÜLEYMAN PAŞA, osmanlı sadrazamı (öl. Malkara 1548). Kanunî Sultan Süleyman devrinde çok yaşlı olmasına rağmen sadrazamlık yaptı. Mısır beylerbeyliğinde bulundu (1524-1535 ve 1536-1538). Mısır eyaletinde idarî ıslahat yaptı. Hint seferlerindeki üstün çalışmaları sayesinde Osmanlı imparatorluğu adına Kızıldeniz ve Umman denizine hâkim oldu. Mısır'da bayındırlık işlerine önem verdi; vakıflarda bazı yenilikler yaptı. Bu türlü çalışmalarıyle sarayın takdirini kazandı. Hindistan'a sefer açılmasını istedi. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a çağrıldı. Almanya seferinde bulunan padişah ve sadrazam İbrahim Paşa ile görüştü. Divan tarafından Mısır ve Hindistan işlerini iyi bildiği için Hindistan seferiyle görevlendirildi. Osmanlı imparatorluğunun bu seferi açmasının sebebi buralardaki müslüman halka yardım etmekti. Süleyman Paşa Divanı Hümayun'da ikinci vezir Boşnak Deli Hüsrev Paşa ile münakaşa etti. Bu hadiseden sonra azledildi. Malkara'ya sürüldü. (M)

HADIR, esk. **Hatra,** Musul'un güneybatısında tarihî şehir. Şimdi harabe halindedir. Şehir tamamen kesme taştan yapılmıştır. Altmış müstahkem burcu, her iki burcun arasında dokuz küçük burcu vardı. Büyük burçların her birinin yanına bir sarayla hamam yapılmıştır. Buranın hâkimi Sâtirûn (Araplar Zayzan derler) [Nöldeke'ye göre Sanatrukes] İran topraklarına saldırınca Sasanîlerden Şâpûr I (240 - 271) ordusuyle Hadır'ı kuşattı. Ancak Sâtirûn şiddetli bir direniş gösterdi. Şâpûr, Sâtirûn'un kızının ihaneti sonucu şehri ele geçirdi ve yakıp yıktı. Kızı kendisiyle evlenmek için beraberinde götürdüyse de, onun babasına yaptığı ihanetten iğrendi ve vahşî bir atın kuyruğuna bağlayarak öldürttü. (M)

HADİ. ünl. Bk. HAYDİ.

HADİ sıf. (ar. *hadi*ᶜ'den *hādi*ᶜ). *Esk.* Aldatan, hile yapan.

◆ **Hâdi'âne** zf. *Esk.* Aldatıcı bir şekilde, hile ile. (M)

HÂDİ sıf. ve i. (ar. *hidāyet*'ten *hādi*). *Esk.* Doğru yol gösteren (kimse): *Evet bütün kavimlerin kendilerine mahsus hâdileri vardır* (Ömer Seyfeddin). ‖ Kılavuz. ‖ Mızrak veya ok ucu. ‖ Erkek adı. ‖ *Hâdi-üs-sebil,* kurtu-

HADRAMUT
Sayun'da eski Kathiri sultanının sarayı

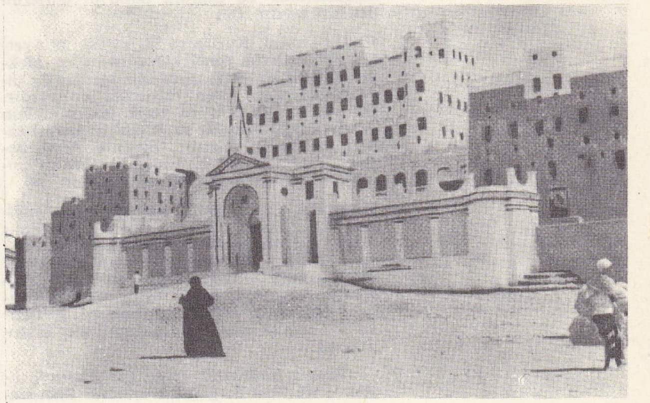

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Britannica

luş yolu gösteren. Hz. Muhammed. || *Hâdi-üt-tarîk,* doğru yolu gösteren. Tanrı.

— Din. İslâmda, Allah'ın adlarından biri. (Kuluna doğru yolu gösterici, onun sonucu hayırlı olan işlere yöneltici. Hâdi adı Kur'an-ı Kerim'de bu anlamıyle iki defa geçer: El Hac 54. ve El Furkan 31.) [M]

HÂDÎ sıf. (ar. *ḥady,* nağme'den *ḥādi*). *Esk.* Önde giden. Birinci. || Hayvanları, özellikle develeri şarkı söyleyerek güden (kimse). [M]

HÂDÎ i. (ar. *hādī*). *Esk.* Elde tutulduğu zaman köpeklerin havlamayacağına inanılan taş. (M)

HÂDİ, dördüncü abbasî halifesi 1360 - 1384). Üçüncü halife Mehdî'nin oğullarından biri, Harun-ür-Reşid'in kardeşi. Babasının ölümünden sonra onun yerine geçti (1383). Bir yıl kadar halifelik yaptıktan sonra öldürüldü (1384). Yerine kardeşi Harun-ür-Reşid halife oldu. (M)

HÂDİA i. (ar. *ẖudᶜa*'dan *ẖadiᶜa*). *Esk.* Oyun, hile, aldatma. Bk. HUD'A. (M)

HÂDİAŞER sıf. (ar. *ḥādiᶜaşer*). *Esk.* On birinci. (M)

HADİ BEY Yerköylü, Udî. Türk bestecisi (İstanbul ? - ay.y. 1917). Müzisyen Hacı Faiz Beyin kardeşi. İlâhi ve şarkılarıyle tanındı. Adliye nazırı Ali Rıza Paşa tarafından korundu. Onun aracılığıyle genç yaşta Reji'ye girdi, beyiye müfettişliğine kadar yükseldi. Yeniköylü Hasan Efendinin öğrencisi oldu. İyi bir hanendeydi. Günümüze iki şugl, sekiz ilâhi ve on şarkısı kaldı. (M)

HADİC i. (ar. *ẖadic,* düşük doğmuş deve veya başka bir hayvan yavrusu). *Esk.* Erken doğmuş erkek çocuk.

◆ **Hadice** i. Hadic'in dişili. || Kadın adı. Bk. HATİCE. (M)

HADİD sıf. (ar. *hiddet*'ten *ḥadîd*). *Esk.* Hiddetli, öfkeli. || *Hadid-ül-mizâc,* sert mizaçlı. Asabî. (M)

HADİD sıf. (ar. *ḥadd,* keskinlik, sertlik'ten *ḥadîd*). *Esk.* Demir, çelik. || Sıf. Keskin: *Seyf-i hadîd,* keskin kılıç; *hadîd-ül-basar,* keskin gözlü, bakışlı: *hadîd'ün-nazar,* keskin görüşlü. || *Mec.* Çok zeki, çabuk kavrayan.

◆ **Hadidî** sıf. *Esk.* Demirden yapılmış, demirle ilgili.

◆ **Hadidiye** sıf. *Esk.* Hadidî'nin dişili. || *Hutût-ı hadîdiye,* demiryolları. || *Mürekkebât-ı hadîdiye,* demir karışımları. (M)

HADİDÎ ÇELEBİ, türk şair ve tarihçisi (Edirne, Ferecik ?-İstanbul 1533). Bazı kaynakların, demirci olması yüzünden *Hadidî* takma adını aldığı söylenir. Hayatı iyi bilinmemektedir. Zeyniye tarikatından olduğu, sonraları kendini okumağa verdiği, bir ara müderrisliğe kadar yükseldiği bazı tezkirelerde yazılıdır. Gazellerinde, divan şiirinin bütün özellikleri, sanat ve söz oyunları ustalıkla yer alır. Sultan Osman I'den, 1530 yılına kadarki süre içinde geçen olayları Şehname tarzında manzum olarak yazdı. *Şehnâme-i Âl-i Osman* (Osmanoğulları Şehnamesi) adını taşıyan bu manzum tarihin sonradan Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü-üt-Tevarih*'ine (Tarihlerin Tacı) kaynak olduğu söylenir. Hadidî, gazellerinde olduğu gibi kasidelerinde de çağının başarılı şairlerinden biri sayılır. (M)

Hadid suresi, Kur'an'ın 57. suresi. 29 Ayettir. Tefsircilerin genel kanaatine göre Mekke'de indirildi. Bazı ayetlerin Medine'de indirildiğini ileri süren tefsirciler de vardır. Bu surede göklerin ve yerin tek sahibinin Allah olduğu belirtilir ve Allah'ın kudreti çeşitli misallerle anlatılır. Surenin yirmi beşinci ayetinde Allah'ın demiri (hadid) insanlara fayda için gönderdiği söylenir. (M)

HADÎKA i. (ar. *ḥadḳ,* kuşatmak'tan *ḥadîḳa*). *Esk.* Etrafı çit veya duvarla çevrilmiş bahçe: *Ederdi çünki sözüm ol gül-i hadîka-i nâz / Derûn-ı sîneden ah eyleyip çü bülbül-i zâr* (Nedim). || Bağ. Meyve bahçesi. || *Hadîka-yı ferahfezâ,* neşe, sevinç arttıran bahçe. || *Hadîka-yı rûh,* ruhun bahçesi. || *Hadîkat'ü-s suadâ,* saadete erenlerin, mutluların bahçesi.

— Tasav. *Hadîkatül ervah* («ruhların bahçesi»), Mevlânâ dergâhının içindeki kabristana mevlevîler tarafından verilen ad. (M)

Hadika, İstanbul'da yayımlanmış türkçe gazete (1868 - 1873, 56 sayı). Sahibi Aşir Efendi. Üzerinde *«maarif ve sanayiden bahseder fünun gazetesi»* kaydı vardı. İlk iki serisi haftalık, son serisi günlüktür. Büyük boy bir gazeteydi. Tam koleksiyonları Ankara Millî kitaplığında bulunmaktadır.

Başyazarlığını Ebüzziya Tevfik üzerine aldı. Namık Kemal de Gelibolu'dan makaleler gönderiyor, ancak Gelibolu mutasarrıfı bulunduğundan imzasını (N.K.) olarak kısaltıyordu. Gazete bir süre sonra ceza olarak hükûmetçe kapatıldı. Yayınına iki ay ara verildi. Cezası bitince, haftalık olarak 8 sayı daha yayımlandı. 1873'te Şemseddin Sami tarafından, bir ay kadar günlük siyaset gazetesi olarak çıkarıldı. (M)

Hadika-i Maarif, İstanbul'da yayımlanmış türkçe haftalık edebî dergi (kasım 1881, 1 sayı). Kurucusu ve tek yazarı, Maarif Nezaret-i Celilesi Telif ve Tercüme dairesinden İmadeddin Vasfi'dir. Üzerinde *«terakki-i maarife dâir her nevi ulûm ve fünundan bâhis risale-i edebiye»* kaydı vardır. Bu orta boy derginin ilk sayısı, Ankara Millî kitaplığında bulunur. (M)

Hadikat-üc-Cevâmî («Camiler Bahçesi»), Hüseyin Ayvansarayî'nin (öl. 1786) İstanbul camilerinden bahseden eseri. Hüseyin Ayvansarayî eserinde İstanbul civarındaki cami, mescit, tekke ve zaviyelerle, bu eserleri yapanlar hakkında bilgi verir; ayrıca bu eserlerin mezarlıklarında yatan kişileri tanıtır. Hüseyin Ayvansarayî, eserini 1779'a kadar getirdi, Seyyid Ali Satı Bey de 1837'ye kadar olan kısmını tamamladı. Eser 1864'te İstanbul'da basıldı. (M)

Hadikat-ül-Mülûk («Hükümdarlar Bahçesi»), Osmanzade Taib'in (1660-1724) osmanlı hükümdarlarından bahseden eseri. Taib bu eserini sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşaya takdim etti. Eserde Sultan Osman I'den (1299-1326), Sultan Mustafa II'ye (1695-1703) kadar geçen 22 osmanlı padişahının hayatı kısaca anlatılır; yaptıkları hayır ve iyiliklerden söz edilir. 1881'de İstanbul'da basıldı. (M)

Hadikat-ül-Vüzera («Vezirler Bahçesi»), Osmanzade Taib'in (1660-1724) zamanına kadar vezirlik yapan kimseleri anlatan kitabı. Damat İbrahim Paşanın emri üzerine yazıldı. İlk Osmanlı veziri Aladdin Paşadan Râmi Mehmed Paşaya kadar geçen 108 sadrazamın hayatları anlatılır. Eser yazılan üç zeyl ile birlikte İstanbul'da basıldı (1854). Ahmet Rifat'ın bu esere yazdığı zeyl (*Verd-ül-Hadaik*) [Bahçeler Gülü] ise ayrıca basıldı (1866). Her iki eserin de yeni baskıları yapıldı. (*Hadikat-ül-Vüzera* [Der Garten der Wesire, 1969]; *Verd-ül-Hadaik* [Die Rose der Garten, 1970]) [M]

Hadikat-üs-Süadâ («Saadete Ermişlerin Bahçesi»), Fuzuli'nin Kerbelâ faciasını anlatan eseri. Bu konuda yazılan eserlerin en başarılısıdır. Bağdat'ın Osmanlılar tarafından alınmasından sonra 1549-1552 tarihleri arasında yazıldı.

Fuzuli eserine örnek olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ravzat-üş-Şühedâ*'sını almıştı. Fuzuli'ninki örneğinden daha başarılı oldu.

Hadikat-üs-Süadâ düzyazılı bir eserdir. Yer yer bazı manzum parçalarla süslenmiştir. 10 Babı, bir hâtimesi vardır. İlk beş bapta halife Ali'nin ölümüne kadar geçen olaylar; son beş bapta Hasan'ın ölümü ve Kerbelâ faciası anlatılır. Üslûbu çok canlı, akıcı ve içtendir. Yazar yer yer secili nesir örnekleri verir. Hadikat-üs-Süadâ yüzyıllarca sünnî ve şiî çevrelerinde zevkle okunan bir eser oldu. Özellikle bektaşîler ve Anadolu Yörükleri arasında âdeta kutsal kitap gibi okunur. Eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshaları ve İstanbul'da yapılmış çeşitli baskıları vardır. (M)

HÂDİM i. ve sıf. (ar. *ẖıdmet*'ten *ẖādim*). *Esk.* Hizmet eden, yardımcı olan (kimse): *Harekât-ı milliyeye hâdim oldukları için azlolunanları memuriyetlerine iade ediniz* (Atatürk). *İslâmın en büyük hâdimi olan, o büyük Selim'in camii* (A. H. Müftüoğlu). || Harem ağası. || *Hâdim'ü-l fukara,* yoksulların yardımcısı. || *Hâdim-ül-Haremeyn-üş-Şerîfeyn* («Mekke ve Medine'ye hizmet etmekle görevli olan»), osmanlı padişahlarına verilen unvan.

— Astron. *Esk. Hâdim-i pîr,* Zühal yıldızı, Satürn.

— Huk. *Hâdim gayrımenkul.* Bk. İRTİFAK.

— Tar. Köle olmayan, hür hizmetkârlara verilen ad. || *Hâdimi me'kel-i misafirîn ve fukara* («fakir ve konuklar için sofra hizmeti gören»), Osmanlılarda, imaretlerde misafirler ve fakirlerin sofra hizmetlerini görenler. (Bu terim Fatih vakfıyelerinde kullanıldığı gibi başka vakfiyelerde de geçer.) || *Hâdim-i me'kel-i suhtegân,* medrese öğrencilerinin sofrasına hizmet eden. (Geçimlerini vakfiyenin koyduğu hükümlere göre imaretten veya ayrı bir gelirden sağlayan sofra hizmetkârlarının ana görevi öğrencilerin yemeklerini hazırlamak, sofraları düzenlemek, öğrencilerin sofradaki davranışlarını imaret geleneklerine göre düzenlemekti. Bu terim ilk Fatih vakfiyesinde geçer.)

— Tasav. *Hâdimül fukara* («yoksullara hizmet eden»), mevlevî tarikatında, şeyhler için kullanılan terim. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Şeyhler, tarikata giren dervişlerin dünya ve ahiretlerini mutluluk içinde geçirmeleri için çalıştıklarından bu adla anılırlardı. Mevlevîlerde, her insan Allah katında iman ve ihsan bekleyen «Hak ile Hâk olmak» için kendi varlığından sıyrılarak sınırsız yetkinliğe ulaşmak isteyen bir fakirdir (yoksul). Ona, gittiği yolda yardım elini uzatan, kılavuzluk eden şeyh ise *hâdim*'dir. Bu yüzden şeyhe *hâdimül fukara* demek bir gelenek olmuştur. Halk arasında da yoksullara yardım eden, onları koruyan kimseler için mevlevîlerden ilham alınarak bu deyim kullanılır. (M)

HÂDİM sıf. (ar. *hedm*'den *hādim*). *Esk.* Yıkıcı, yıkan. Tahrip edici. || *Hâdim'ü-l lezzât* («tatları bozan»), ölüm. Azrail. (M)

HADİ MUHAMMED ABDÜLSELİMZADE ŞİRVANİ (Ağa Mehmed de denir), azerî şairi (Şirvan 1789 - ? 1918). Öğrenimini *Usul ü Cedid* adlı modern bir okulda yaptı. Burada devrin yazar ve şairleriyle tanıştı. Astrahan'da öğretmen oldu. Geçim sıkıntısını gidermek için gazete redaktörlüğü ve bakkallık gibi işler yaptı. Bakû'ya giderek *Feyuzât* adlı dergide yazılar yazdı. Bu dergide millî istiklâl için şiirler yazan şairlerden etkilendi; millî mücadeleye kalemiyle atıldı. Feyuzât kapanınca *İrşad* gazetesine geçti. Sonra *Taze Hayat, Terakki, İkbal* gazetelerinde çalıştı. Hadi Muhammed bu ilk devir şiirlerinde Namık Kemal'in tesirindeydi.

1910 Yılında İstanbul'a geldi. İstanbul'da *Rebab, Şehbal, Mehtab* dergilerinde şiirler yazdı. *Kadın Hürriyeti* adlı şiiri yüzünden Selânik'e sürüldü. Burada çok zor günler geçirdi. Bu devredeki şiirlerinde türk şairlerinin tesirleri açık olarak görülür; hümanizm ve barışseverliği Tevfik Fikret'ten, felsefî düşünceleri ve bolca yabancı kelime kullanma özelliğini Abdülhak Hâmid'den almıştı.

Birinci Dünya savaşına katılan gönüllü türk askerlerinin yaşayışını görmek amacıyle Karpat cephesine giden (1914-1916) Hadi Muhammed'in başlıca eserleri şunlardır: *Firdevs-i İlhamat* (İlhamların Cenneti) [1918]; *Şükûfe-i Hikmet* (Felsefe Çiçeği) [1914]; *Aşk-ı Muhteşem* yahut *Ana Kucağı* (1918); *Elvah-ı İntibah* yahut *İnsanların Tarihî Facialar*ı (1918). [M]

HADÎN i. (ar. *ẖadîn*). *Esk.* Dost, arkadaş. || *Hadîn-i kadîm,* eski dost. (M)

HÂDİ PAŞA (ABDÜLHÂDİ), türk kumandanı ve devlet adamı (Bağdat 1861-Berat, Arnavutluk 1932). Harbiye'yi (1882) ve Harp akademisini bitirdi (1885). Askerî ihtisas için Harbiye nezareti tarafından Almanya'ya gönderildi. 1892'de erkânıharp kaymakamı rütbesiyle İstanbul'da, Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti Dördüncü şubede görev aldı. Aynı yıl Harbiye ile Harp akademileri birleştirilince burada stratejik coğrafya dersi hocalığına tayin edildi. 1912'de Balkan savaşında Başkumandanlık Erkânıharp reisliğine tayin edildi. Erkânı Harbiyei Umumiye riyaseti görevindeyken Enver Paşa tarafından rütbesi birinci ferikliğe yükseltildi (1914). Sonra, birçok paşalarla birlikte emekliye ayrıldı. Birinci Dünya savaşından sonra, İtilâf ve Hürriyet fırkası

tarafından tek nazırlık halinde birleştirilen Ziraat ve Ticaret nezaretinin başına getirildi. Sonra da maarif nazırı oldu.

Çok değerli bir asker olan Hâdi Paşa, siyaset ve diplomasî alanında başarılı değildi. Tevfik Paşanın imzalamayı reddettiği Sevr antlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bundan sonra bir ay süreyle ve ikinci defa olarak Ziraat ve Ticaret nazırı tayin edildi. İstiklâl savaşından sonra Türkiye'den ayrıldı, Arnavutluk'a iltica etti ve orada öldü. (M)

HÂDİR sıf. (ar. *hedr,* ses çıkarmak'tan *hâdir*). *Esk.* Öten (güvercin). || Böğüren (deve). || Kükreyen (aslan). || Kişneyen (at). || Anıran (eşek). [M]

HÂDİR sıf. (ar. *ḥadr,* tembelce yatma'dan *ḥâdir*). *Esk.* Uyuşuk, uyumuş, tembel. (M)

HÂDİRE Al-Hâdire (VI. yy.), Salaba (Gatafan) kabilesinden bir arap şairi. Hayatı bütün ayrıntılarıyle bilinmiyor. Şiirlerinden pek azı elimize geçti. Çağdaşı olan Sabban bin Sayyâr al-Farâzi ile karşılıklı olarak birbirlerine yergiler yazdıkları biliniyor. Kendisine Hâdire (kurbağa) adının verilmesi de bu yüzdendir. Kabilesi ile Beni Amir arasında yapılan bir savaşa katıldığı söylenir. Divanı, arap dilcilerinden Ebu Abdullah Muhammed bin al-Abbas al-Yezidî tarafından yorumlanmıştır. (M)

HADİS i. (ar. *ḥadîs*). Din. Hz. Muhammed'in Kur'an hükümlerine dayanan sözleri.

— ANSİKL. Tebliğ, haber, söylenti, yeni, yeni şey anlamlarına gelen hadis sözü islâm dininde Hz. Muhammed'in değişik olaylar ve meseleler karşısında müminleri aydınlatmak, Kur'an'ın bazı ayetlerini daha açık bir dille anlatmak için söylediği sözler bütünü. Her bakımdan dinî bir gerekçeye dayanan hadis, doğuşu bakımından ikiye ayrılır. Birincisine (el-hadisü'n-nebevî) *nebevî hadis* denir. Bu tür hadislerde söz dizisi de, ana düşünce de Hz. Muhammed'indir. İkincisine *kudsî hadis* (el-hadisü'l-kudsiye adı verilir. Bu hadislerde yalnız sözler Hz. Muhammed'indir. İlâhî bir nitelik taşıyan ana düşünce, bir ilham veya vahiy yoluyle bildirilir. İslâm dininde Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan hadislerin sahih, hasen, zaif gibi türleri vardır:

sahih hadis: doğruluğundan, Hz. Muhammed'in olduğundan şüphe edilmeyen hadisler.

hasen hadis: bunlar sahih hadis niteliğinde olmayan, fakat düşünce ve anlam bakımından uygun, değerli ve «makbul» sayılan hadislerdir. Bu tür hadisleri söyleyenler, doğru ve sözüne sadık kimseler olarak bilinir;

zaif hadis: sahih ve hasen hadislerin niteliklerinden yoksun olan, doğruluğu, Hz. Muhammed'in olduğu şüpheli görülen hadislerdir. Hadislerin özleri bakımından böyle bölümlere ayrılması onları söyleyenlerin (ravilerin) tutumları, nitelikleri ile gösterilen belgelerin sağlamlığı, kesinliği ve gerçekliği yüzündendir.

Hadisler, onları söyleyenlerin (ravilerin) duyma ve öğrenme durumları göz önünde tutularak, geliş sırasına göre gene ikiye ayrılır: *mütevatir* (söylenegelen) ve *«haber-i ahad»* olanlar.

Mütevatir hadisler doğruluğundan hiç şüphe edilmeyen, bir topluluğun veya birkaç kişinin, görülen, işitilen bir olayla ilgili olarak naklettiği hadislerdir. Bunlar, «manevî» ve «lafzî» (sözlü) diye ikiye ayrılır. Bu gibi hadisleri nakledenlerin, daha önceden kabul edilen, belli sayıda olmaları, o sayıdan aşağı düşmemeleri gerekir. Bu tür hadislerin doğruluğundan şüphe edilmez, onlar üzerinde gerçeklik ve doğruluk dereceleri göz önünde tutularak tartışmaya, kaynaklarıyle ilgili ve şüpheyi gerektirecek yorumlara girişilmez.

Haber-i ehad veya *haber-i vahid* türünden olan hadisler ise mütevatir hadisler gibi doğruluk ve kesinlik taşımaz. Bu hadisleri nakledenler birkaç kişi de olabilir, bir kişi de. Böyle bir hadisi nakledenlerin sayısı her nesilden üç kişi veya daha çok olursa bunlara «meşhûr» veya «müstafiz» hadisler denir. Eğer bu tür hadisleri nakledenlerin sayısı her nesil veya sınıftan sözlerinin doğruluğuna güvenilir iki kişi olursa onlara «aziz» hadis denir. Herhangi bir sınıftan, bir kimsenin naklettiğine «garib haber», «ferd haber» gibi adlar verilir. Garib, ferd gibi haberleri niteleyen deyimler bu konuda gösterilen ve «sened» denen belge ve kaynakların genel geçerliğine göre değerlendirilir. «Şâz» deyimiyle nitelenen hadisler, sözüne, doğruluğuna güvenilen bir kimsenin, sözü daha geçerli olan bir raviye muhalif kalarak söylediği hadislerdir. Bu tür hadisler de «mahfûz» ve «merdûd» gibi bölümlere ayrılır. Garib hadislerinden birini nakleden kimsenin yalan, aşırı ölçüde yanılma, dedikodu yapma gibi beğenilmeyen alışkanlıkları varsa onun naklettiklerine «metrûk» hadis denir.

Bunların dışında, doğrudan doğruya Hz. Muhammed'den geldiği ileri sürülen hadislerin «merfû hadis», sahabeden birinin rivayetine bağlanan hadislere de «mevkûf hadis» denir.

Sahabeden sonra gelen neslin bildirdiği hadislere «maktû hadis» adı verilir. Bu tür hadisler gerekli konuların aydınlatılmasında kesin kanıt (hüccet) niteliği taşımaz. Zaman bakımından birbirinin ardı sıra gelenlerce nakledilen hadislere «muttasıl» denir. Bir hadisin, «merfû, «mevkûf», «maktû» olması «muttasıl» sayılmasına engel değildir.

Hadislerin toplanması, incelenmesi; söylenmelerini gerektiren olayların zaman sırasına göre düzenlenmesi, islâm ilimleri arasında ayrı bir bölümün doğmasını sağladı.

Hadis ilmi adını alan bu dal islâm dininin temel ilimlerinden biridir. *Hadis usulü, hadis tarihi* gibi ayrı ayrı bölümleri vardır.

Hadis usulü, hadislerin nasıl toplandığını veya toplanacağını, hangi yollarla öğrenildiğini, başkalarına öğretildiğini inceler, hadis öğrenimini düzenler. Hadislerin sözle, yazıyle öğretilmesi için gerekli programı hazırlar. Hadislerin karşılaştırılması, kaynakların konularına uyup uymadıklarını, hadis nakledenlerin güvenilir kimseler olup olmadığını incelemek, araştırmak da ayrı bir bölümdür.

Hadis tarihi ise, hadislerin ortaya çıkış zamanlarını, hangi olaylar yüzünden söylendiklerini, kimler tarafından ve nasıl, ne yolla nakledildiklerini araştırır. Hadisler, bir de konularına göre bölümlere ayrılır. Ahlâk, hukuk, gelenek, aile, bilgi, iman, ilim, takva, saygı, sevgi, bağlılık, karşılıklı yardımlaşma, ibadet gibi değişik konuları anlatan hadisler ayrı ayrı adlar altında toplanır, düzenlenir. Her hadis, gerçek bir olay yüzünden söylendiği için hadisin anlamıyle olay arasındaki bağlantıyı göz önünde tutmak, hadisi olayla açıklamak, yorumlamak gerekir. Başlangıçta dağınık bir durumda olan hadislerin sonraları toplanması, konuları söyleniş sırası göz önünde tutularak düzene konması yoluna gidildi. Toplanabilen bütün hadisler yazıya geçirildi, konularına göre düzenlendi. Hadisler üzerinde yapılan incelemeler, araştırma ve yorumlar düzene konunca hadis bilgisi (el-ilmü'l-hadis) doğdu. İncelenen hadislerin geliş sırası, söyleme sebepleri, nakledenlerin durumu, hadislerin konuları, türleri göz önünde tutularak ikiye ayrılır: *dirayetü'l-hadis, rivayetü'l-hadis. Dirayetü'l-hadis*'in konusu, hadislerin söyleniş, geliş sebepleri, türleri ve kaynaklarıdır. *Rivayetü'l-hadis*'in konusu ise Hz. Muhammed'in sözlerini, sözleriyle ilgili eylemleri, onlarla ilgili açıklamaların biraraya toplamaktır, belli bir düzene koymaktır.

Hadis kitapları arasında en önemli ve güvenilir olanları *«kütüb-i sitte»* adı altında anılan altı kitaptır. Bunlar da: Buharî (810-869), Müslim (817-875), Sicistanî (817-888), Kazvinî (824-886), Tirmizî (824-892), Nesaî (830-915) gibi yazarlar tarafından düzenlenip yorumlanan, çokluk kendi adlarıyle anılan eserlerdir. (→ Bibliyo.) [M]

HADİS sıf. (ar. *ḥudûs*'tan *ḥâdis*). *Esk.* Ortaya çıkan: *Gerek Velîd'in, gerek diğer bazı Emevîlerin sû-i hallerinden dolayı fitne hâdis olarak Hazret-i Osman'ın şahadetine sebep olmuştur* (Cevdet Paşa). || Eskiden yokken sonradan ortaya çıkan.

— Din. Sonradan var olan. *Zt.* KADİM. (M)

Hadisat, İstanbul'da yayımlanmış günlük türkçe gazete (1918-1919; 173 sayı). Sorumlu müdürü Ahmed Bey. Gazeteyi, Süleyman Nazif ile Cenab Şahabeddin çıkarıyordu. Mütarekeden sonra, Süleyman Nazif'in sekizon başyazısı, işgalci İtilâf Devletleri Sansür kurulunca kısmen veya tamamen gazeteden

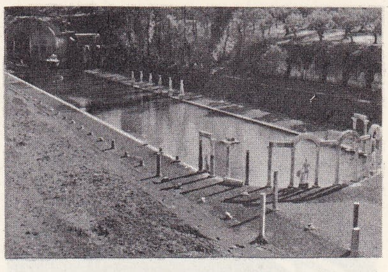

Hadriana villası

çıkarıldı. 10 Aralık 1918 tarihli sayısındaki *Mensiler* başlıklı yazı sansürden geçemeyince iki beyaz sütun altında Süleyman Nazif imzası yayımlandı. İşgal orduları başkumandanlarından fransız generali Franchet d'Espérey'nin İstanbul'a girdiği gün Beyoğlu'ndaki azınlıkların sevinç gösterileri aleyhinde yazdığı ve ertesi gün gazetede simsiyah bir çerçeve içinde yayımladığı *Kara Bir Gün* başlıklı makalesi çok ilgi çekti. (M)

HADİSE i. (ar. *ḥudûs*, ortaya çıkma'dan *hadis* > *ḥâdise*). Olay, meydana çıkan hal: *Yeni bir hadise mi vukûa geldi dedim...* (Cevdet Paşa). *Oysa, benim için mevsimin en büyük hadiselerinden biri de bu olmuştur* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— DEY. *Hadise çıkarmak,* tatsız bir olaya, kavgaya yol açmak.

— Huk. Bir davanın yargılama sırasında ortaya çıkan ve esas hakkındaki hükümden evvel halli gereken usulle ilgili ihtilâf. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hadise,* davanın her safhasında ortaya çıkabilir. Usul hukukundaki bir tarife göre hadiseler esas davaya aşılanmış küçük davalar niteliğindedir. Bu usulî ihtilâflar halledilmeden esas hakkında hüküm verilemez. Hadiseler sonucunda verilen kararlar, *ara kararı* niteliğindedir. Bazı istisnaî durumlarda ise, mahkeme hadise üzerine vereceği kararla davadan elçekebilir. Bu takdirde bir ara kararı değil, bir *nihaî karar* söz konusu olacak ve ara kararın aksine bu nihaî karara karşı kanun yoluna başvurulabilecektir. Meselâ selâhiyetsizlik iddiası bir hadise yaratır. Mahkeme bu iddiayı kabul ederek selâhiyetsizliğine karar verirse davadan elçeker ve bu karar aleyhine kanun yoluna başvurulabilir. Buna karşılık selâhiyetsizlik iddiasının reddi halinde sadece bir ara kararı vardır. Bu karara karşı ancak esas hakkındaki hükümle birlikte kanun yoluna (temyize) müracaat edilebilir. Bazı durumlarda ise hadise hakkında mahkemenin olumlu veya olumsuz karar vermesi, daima bir ara kararı olur ve bu bağımsız olarak temyiz edilemez (msl. bir delilin kabulü veya reddi hakkında verilen kararlar böyledir). Hadiseler üzerine verilen ara kararları, esas hakkındaki hükme tesir edecek nitelikteyse bu hükmün bozulmasına yol açar. Bunun istisnası, selâhiyetsizlik itirazının reddi halinde verilen ara kararıdır. Hadiselerin ne yolda halledileceği hakkında Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 22-225 ve md. 483-485 arasında özel hükümler konmuştur.

◆ **Hadisat** çoğl. i. *Esk.* Olaylar, hadiseler: *Bir cephe kumandanı için, cephesinin bir kısmında cereyan eden hadisattan malûmat alamamak ne kadar müşkül bir haldir* (Atatürk). [M]

HÂDÎ SEBZEVARÎ, iranlı şair ve filozof (Sebzevar 1797-1798 ay.y. 1878). Hacı Mehdi'nin oğludur. Önce Hacı Molla Hüseyin'den ders aldı. Sonra hocası ile Meşhed'e gitti, orada beş yıl öğrenim gördü. Daha sonra Isfahan'a giderek Molla Ali Nuri'nin derslerine devam etti. Doğduğu yere döndükten sonra ders vermeğe başladı. Felsefe bakımından Kur'an'a dayanan, düşüncelerinin kaynağını Kur'an'da bulan Hâdî'ye göre evren, Tanrı'nın görünüşü alanıdır. Tanrı bir bütünlük içinde kendini evrende gösterir. Evren, nurların kaynağı olan Tanrı'dan fışkırmış bir parıltıdır (şuâ). Bu ışığın, kaynağından uzaklaşması katılaşmasına yoğunlaşmasına yolaçar. Böylece madde âlemi ortaya çıkar. Evren, Tanrı nurunun yoğunlaşmasıdır. Buna *kavs-i nuzûl* (iniş yayı) denir. İnsan ruhu *kavs-i nuzûl*'den

Foto. Boudot-Lamotte (LAROUSSE)

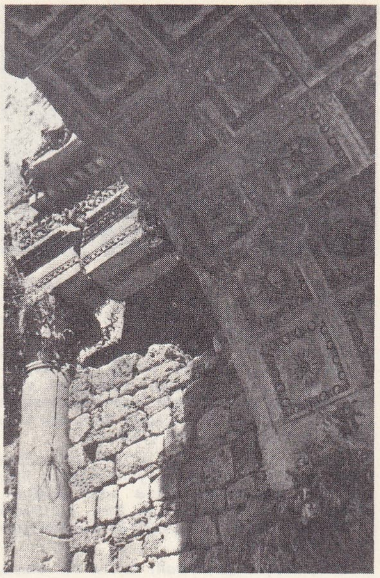

Hadrianus kapısından detay (M. S. II. yy.), Antalya

HADRİANUS

basamak basamak yükselerek *kavs-i su'ûd*'a (yükseliş yayı) varır. Hâdî'ye göre ruhların gövde değiştirmesi (*tenasûh*), ancak *a-lâm-ı misal*'de (örnekler evreni) olur. Herkes orada kendi niteliklerinin gerektirdiği biçimi alır.

Bütün görüş ve düşüncelerini *Asrâr al-Hikma* (Felsefenin Sırları) adlı eserinde biraraya toplamıştır. *Asrar* takma adıyle yazdığı şiirlerinin toplandığı *Dîvân*'ı da bastırıldı (1300). [M]

HADİSELİ sıf. (*hadise*'den *hadise-li*). İstenmeyen olaylarla geçen (toplantı v.b.): *Hadiseli bir gösteri.* (M)

HADİSESİZ sıf. (*hadise*'den *hadise-siz*). Olaysız, sakin geçen (toplantı v.b.): *Hadisesiz bir yürüyüş.* (M)

Hadis-i Erbain («Kırk Hadis»), islâm edebiyatında Hz. Muhammed'in hadislerinden kırk kadarını seçerek açıklayan, yorumlayan derlemelerin adı. Bu tür çalışma bir edebî gelenek niteliği kazanmıştı. Hadisler arasından seçmeler «ümmetim içinde din emirleriyle ilgili kırk hadis ezberleyeni, Tanrı kıyamet günü bilginler ve fıkıhçılar arasında diriltir» anlamına gelen hadise dayanılarak yapılırdı. Bu konuda eski çağlardan beri birtakım kutsallıklar taşıdığı sanılan kırk sayısıyle seçilmesi gereken hadislerin kırk tane olması arasında içten bir bağlantı kurmak isteyen yorumlara girişenler de vardı. Kırk hadis, daha çok hikmet, saygı, ahlâk, dindarlık, yardımlaşma, ilim gibi genel konularla ilgili olanlar arasından seçilirdi. Seçilen hadislerin Kur'an hükümleriyle en açık, en kolay anlaşılır biçimde bağlantı kuranlardan olmasına özel bir ilgi gösterilirdi. Kudsî hadislerden, Hz. Muhammed'in hutbelerinden, güvenilir kaynaklı olanlardan seçilen kırk hadis bazen nazma çekilir, bazen yorumlanır, bazen de tercüme edilirdi. Bu seçmelerin tek konuda olduğu gibi, değişik konuda yapılanları da vardı.

Hadrianus kapısından başka bir görünüş

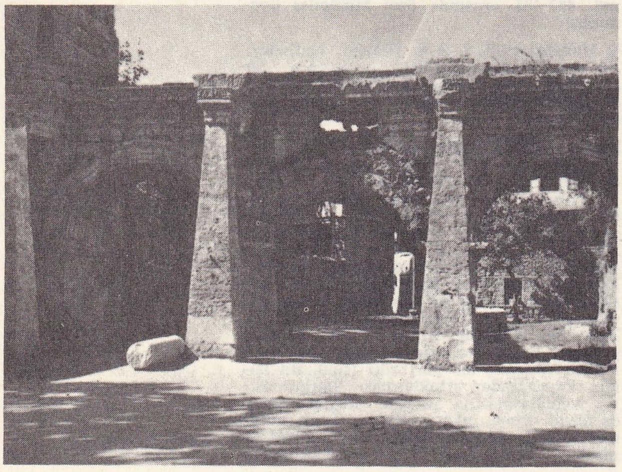

Arap dilinde ilk defa Abdullah Mervezî'nin (öl. 797) Kırk Hadis topladığı söylenir. Arapça «Kırk Hadis»ler arasında en önemlisi Muhyiddin Nevevî'nin (1233-1277) *Erbaûn Hadîs* risalesidir. Arap dilinde 250'den fazla Kırk Hadis derlemesi vardır. İran edebiyatında Kırk Hadisi biraraya getiren ilk eser Ali Ferâvi'nin *Tabîbü'l-Kulûb* (Gönüller Tabibi) adlı eseridir. Farsça Hadis-i Erbain'ler arasında en tanınmışı ve Türkçeye beş defa tercüme edileni Abdurrahman Câmî'nin (1414-1492) *Tercüme-i Erbaîn Hadis* adlı eseridir. Türk dilindeki Kırk Hadis tercümelerinin sayısı 80'in üstündedir. XIV. yy.da Mahmud bin Ali'nin *Nehcü'l-Ferâdîs*'inden başlayarak günümüze kadar sürüp gelen bu eserler arasında en önemlileri: Ali Şir Nevaî (1441-1501), Fuzulî (1480 ? - 1556), Hakanî Mehmed (öl. 1606), Okçuzade Mehmed (öl. 1630), Osmanzade Tâib, Bursalı İsmail Hakkı, Urfalı Nabi (1642-1712), Münif, Mustakimzade Sadeddin gibi şair ve yazarlar tarafından hazırlananlardır. (→ Bibliyo.) [M]

HÂDİSİYE i. (ar. *ḥâdişiyye*). Fels. *Esk.* Fenomenizm. (M)

HÂDİYE i. (ar. *hâdiye*). *Esk.* Değnek. ‖ Suyun dışına çıkmış, sivrilmiş kaya. ‖ Kadın adı. (M)

HADLEY (Henry Kimball), amerikalı besteci (Somerville, Massachussets 1871 - New York 1937). Öğrenimini Boston ve Viyana'da yaptı; 1895'te New York'ta Garden City'deki St. Paul okulunda müzik öğretmeni, Almanya'da Mainz şehri operasında orkestra şefi olarak çalıştı, daha sonra Seattle Senfoni orkestrasını ve San Francisco Senfoni orkestrasını yönetti. Eserleri arasında dört senfoni, birkaç uvertür, opera, yaylı sazlar için iki kuartet, piyano için parçalar, kilise için müzik ve 150'den fazla şarkı vardır. En ünlü eserleri şunlardır: *Dört Mevsim* adlı bir senfoni (1901); *Salome* (1909) ve *Lucifer* (1913) adlı iki senfonik şiir; *Suçlu Peri* (1909) adlı orkestra için bir rapsodi; *Montezuma'nın Kızı Azora* (1917) adlı bir opera. (L)

HADLEY (John), ingiliz matematikçisi (Hertfordshire 1682 - East Barnet, Hertfordshire 1744). 1717'de üye olduğu Royal society'de başkan yardımcılığına getirildi. Uygulamada kullanılan ilk teleskobu gerçekleştirdi (1719-1720). Yansımalı *Hadley dörtlü aracı*'nı yaptı (1730). Amerikalılar bu aracın Thomas Godfrey tarafından yapıldığını söylerler. (L)

HADRA sıf. (ar. *ḥudret*, yeşillik'ten *ḥadrâ*). *Esk.* Yeşil. ‖ i. Sebze, yeşillik. ‖ Husrev-Perviz'in hazinelerinden birinin adı. ‖ *Hadrâ-yı dimen* («çöplükte çıkan bitki»), orta malı kadın.

— Coğ. *Esk. Cezîretü'l-hadrâ*, Fas'taki Elcezire bölgesi.

— Tasav. Mutasavvıflarca Allah'ın huzurunda bulunmak anlamına kullanılır. (*Zt.* GAYBE). Bk. HAZARAT-I HAMS. (M)

◆ **Hadravât** çoğl. i. *Esk.* Yeşiller, yeşillikler. (M)

Hadra, Mus. türk musikisinde bir mürekkep makam. (Zamanımıza kadar örneği gelmemiştir. En az beş yüzyıllıktır.) [M]

HADRAMUT, Güney Arabistan'da Güney Yemen cumhuriyeti'nin doğusunda bölge. Hadramut, kelimenin dar anlamıyle sadece, kıyıdan içerde ve kıyıya paralel uzanan Hadramut vâdisi için kullanılır. Fakat kelimenin geniş anlamında, vâdiyi çevreleyen bütün toprakları ihtiva eder. Yüksek bir yaylayı yararak geçen vâdi, hurma ağaçları ve küçük şehirlerle birlikte dik duvarlar arasında çok güzel bir manzara meydana getirir. Hadramut vâdisi yılın büyük kısmında kurak kalmakla beraber, güneydeki Umman denizine doğru kıvrılan ve vâdinin bir uzantısı olan Masila'da hemen bütün yıl boyunca su bulunur. Yazlar çok sıcak geçmekle birlikte Hadramut vâdisinin iklimi sağlığa elverişlidir. Yüksekliği kışların soğuk geçmesine yolaçar. Yağış çok azdır, fakat bol düşen çiğ ekinleri sular.

Bölgenin 250 000 kadar olduğu sanılan nüfusunun büyük çoğunluğu araptır. Aslında Hadramî'ler adı verilen bu bölge halkı müslümandır ve konuştukları dil Arapçadır. Hz. Muhammed'in soyundan gelen pek çok kişi burada yaşar, fakat eski nüfuzlarını kısmen kaybetmişlerdir. Varlıklı bir tüccar sınıfı dışında ahalinin çoğu köylü veya bedevîdir. Eski devirlerde, halkın birçoğu Felemenk'e bağlı Doğu Hint adalarında (şimdiki İndonezya) iş tutardı, bunlardan birçoğu da dönerken Malaya'lı gelinler getirmişlerdir. Bugün, hadramî göçmenlerinin çoğu petrol çıkaran arap ülkelerini tercih etmektedir.

Başlıca şehirler vâdide Sayun, Terim ve Şibam, kıyıda da Mokalla'dır. Vâdide, kerpiçten yapılmış, kireç badanalı yüksek evler Hadramut mimarîsini, şirin özelliği içinde göz önüne serer. Hadramut'un iktisadî durumu iyi durumda değildir ve geniş ölçüde, Hadramut dışında çalışanların yolladıkları paralara dayanır. Başlıca ürünler hurma, tütün ve tahıldır. Gerek balıkçılık gerek turizm gelişmeğe elverişlidir. Petrol üretimi henüz gelişmiş değildir.

— Tar. Hadramut adı, Kutsal Kitap'ın *Yaratılış* bölümündeki Hazramavt ile bir tutulmaktadır. Eski zamanlarda vâdinin yukarı kısmındaki Şebve şehri Güney Arabistan ile Batı arasındaki günlük ticaret yolu üstünde önemli bir durak yeriydi. Eski Güney Arabistan yazıtlarında birtakım Hadramut krallarının adı geçer, bunların M.S. III. yy.a kadar bağımsızlıklarını koruduklarıı anlaşılmaktadır. Ortaçağda yerli Kathiri hanedanı Sayun'u başkent yaparak Hadramut vâdisinin hâkimiyetini ele geçirmiştir. XIX. yy.'da ücretli arap askerleri tarafından kurulan «Küveytî hanedanı» kıyıdaki Mokalla şehrine yerleşti ve içerilerdeki Hadramut vâdisinin bir bölümünü işgal etti.

Her ne kadar gerek Kathirî'ler gerek Kuveytî'ler İngilizlerle antlaşmalar yaparak ingiliz mandasını kabul etmişlerse de 1959'dan itibaren İngiltere himayesine giren Güney Arabistan federasyonuna katılmayı reddetmişlerdir.

İngilizlerin Aden'deki askerî üslerini boşaltmalarından sonra Güney Arabistan hükûmetini kontrol altına alan Millî Kurtuluş cephesi 1967'de iki sultanı da devirdi. Bundan sonra kurulan Güney Yemen Halk cumhuriyetinde Hadramut dördüncü ve beşinci vilâyetleri meydana getirdi. Hadramut'un Sudî Arabistan ile kuzey sınırı henüz kesinlikle tespit edilmiş değildir. (L)

Hadriana (VİLLA) [«Hadrianus'un köşkü»], Roma'nın doğusunda Tibur (Tivoli) yakınında bulunan köşk (118-138). Roma'daki imparatorluk köşklerinin en büyüğü (birkaç hektar) ve en zenginidir. İmparator Hadrianus burada, imparatorlukta dolaşırken ilgisini çeken anıtların ve yerlerin maketini yaptırdı. Atina agorası kemeri (Poikilie Stoa, Atina akademisi, Mısır'daki Kanobos, Tempe vâdisi). Villa Hadriana, Roma mimarlığının evriminde bir dönüm noktasıdır: simetri yerine ayrık düzen ve rahatlığın benimsenmesine, en uygun görünüşün araştırılmasına, çok sayıdaki bina topluluklarının geçitler, merdivenler ve yeraltı kemerleriyle birbirine bağlanarak geniş bir alana dağıtılmasına, bina cephelerinin resimlerle süslenmesine ve görüş noktalarına önem veriliyordu.

Süslemeler son derece zengindi: kaplamalar, mermerler, mozayikler, heykeller. Bunlardan Capitolino müzesindeki *Faunus* ve *Centauros*'lar, Roma Millî müzesindeki *Bacchus* gibi üç yüz kadar heykel, ayrıca ünlü *Farnese* kâsesi* gibi bazı ev eşyaları bulundu. (L)

Hadriana de Rudibus Agris (LEX), [*İşlenmemiş Topraklarla İlgili Hadrianus kanunu*], imparator Hadrianus'un çıkardığı ve Ayn El-Cemale ile Ayn-Vasal'deki (Tunus) latince yazıtlardan dolaylı olarak öğrenilen tüzük. Bütün imparatorluğa uygulanması gereken ve belki de kapsamı imparatorluk topraklarının dışına taşan metin, nadasa bırakılmış toprakların tarıma açılmasına izin verir ve işletme şeklini çok kesin ve ayrıntılı olarak bildirir (ortakçılık sistemi). Buna karşılık, toprağı kullananlara aslında tam bir mülkiyet hakkı demek olan bir intifa hakkı tanır (mirasla geçme). Bu tedbir, küçük işletmeciler sınıfını tekrar yaşatmağa ve mülk edinmekten kaçınma eğilimini önlemeğe çalışan

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN) ; LAROUSSE

Hadrianus'un genel siyasetine uygundur. (L)

Hadriana Metellis Dicta (LEX), işletilmeyen maden ocaklarının kime verileceğini tespit eden kanun (M. S. II. yy.). [L]

HADRİANOPOLİS, Trakya'da şehir, 125'te imparator Hadrianus tarafından kuruldu. Bk. EDİRNE. (L)

HADRİANUS (Publius Aelius), Roma imparatoru (İtalica, Betica 76-Baiae 138). Akrabasından Trajanus onu Roma'da yetiştirdi ve yeğeni Vibia Sabina ile evlendirdi. Senatoda uzun zaman çalışan Hadrianus, Suriye valisiyken Trajanus'un yerine geçti (117). Dış siyasette barışa yöneldi: Trajanus'un, Fırat'ın ötesinde ele geçirdiği yerleri boşalttı. Bu sırada generallerin (Cornelius Palma, Lusius Quietus) hazırladığı bir komplo senato tarafından bastırıldı (118). Hadrianus ülkesinde bir geziye çıktı (121-125), sonra Afrika'ya gitti (128), bir süre de Doğu'da kaldı (128-134). Gözde adamlarından Antonius'u Mısır'da kaybetti (130). İsyanları bastırdı, imparatorluğun dış tehlikelere karşı savunma gücünü arttırdı. Afrika'da kendinden öncekilerin başlattığı çalışmaları tamamlattı, birlikleri denetledi (Lambaesis nutku, 128), Mauritania Caesarea'nın sınırlarını genişletti. Sınırların belirlenmesi ve sağlamlaştırılması öylesine iyi tasarlanmıştı ki, bu sınırlar imparatorluk parçalanana kadar hemen hiç değişmeden kaldı ve Antoninus'a ancak Hadrianus'un başlattığı işleri tamamlamak kaldı. Asker toplamayı kolaylaştırmak için lejyonerleri doğdukları illere tayin etti, ama «centurio» rütbesini yalnız roma vatandaşlarına verdi. 130'da Kudüs'te bir *Aelina Capitolina* kolonisi kuruldu. Bunu yahudilerin ayaklanması izledi (132). Ayaklanma kanlı bir şekilde bastırıldı ve yahudiler dağıtıldı (134-135). Hadrianus, imparatorluğun bütünlüğünü korumak ve kendisi merkezden ayrıldığı zaman merkezî idarenin iyi işlemesini sağlamak için reformlar yaptı. Prens kurulu, senatonun yanı sıra, teknisyenler (hukukçular) ve siyasetçilerden kurulan bir yönetim organı haline geldi. İmparatorluk işleri buradan yürütüldü. Böylece, imparatora yakın kişiler, yönetime doğrudan doğruya katıldılar. Merkezleştirme çalışmaları, kanunları düzenleme çalışmalarıyle bir yürütüldü. Hadrianus, *Lex Hadriana de rudibus Agris*'i (Hadrianus'un Tarımla İlgili Yasaları) yayımlayarak küçük tarım mülkiyeti rejimini geliştirmek istedi. Adaletten ve düzenden yanaydı. Romalılaştırmak yerine, her milletin özelliklerine saygı göstererek, her yerde Roma hukukunu kabul ettirmeğe çalıştı. Roma'da hemen hiç kalmadı, romalıdan çok yunanlı gibi davrandı. Hayatının son yıllarında çevresi entrikacılarla doldu, hastalık yüzünden huysuzlaşarak senatörlere sert davrandı, Antoninus'u kendine halef seçti. Cesedi Roma'da bugünkü Sant'Angelo şatosunda bulunan büyük bir mozoleye kondu. (L)

HADRİANUS, birçok papanın adı. Bk. ADRİANUS.

Hadrianus duvarı, İngiltere'de, Kaledonyalıları durdurmak ve Britanya'nın Roma eline geçmiş olan bölgesini korumak için 122 ile 126-127 arasında yapılmış, Tyne ırmağı ağzında Solway körfezine kadar uzanan büyük askerî tahkimli tesis. (L)

Hadrianus kapısı, Antalya'da şehri çeviren sur üzerindeki anıtsal kapılardan biri. *Mermer kapı* da denir. Roma imparatoru Hadrianus'un Antalya'yı ziyareti sırasında, onun adına yapıldı (M.S. 130). Üç gözlüdür, latince bir kitabesi vardır. Korinthos düzeninde süslü mermer sütunları, kapının üzerinde imparator ve ailesinin heykelleri vardı. (M)

HADROMA i. Alman botanikçilerinin, mestoma'yı meydana getiren demetlerin tümünü, yani kalbursu bölgeyi gösteren leptoma terimine zıt olarak soymuk-odun demetlerinin damarlı kısmını anlatmak için botaniğe soktukları terim. (L)

HADROMERİDA çoğl. i. İğne iskeletli süngerler takımı. (Süberitler gibi kavkıların üstünde yaşayan veya *cliona*'lar gibi yumuşakçaların kavkısını delen parlak renkli süngerleri kapsar.) [L]

HADRON i. (yun. *hadros,* kuvvetli'den fr. k.). Nükl. Ancak elektromagnetik veya zayıf etkileşmeler gösterebilen taneciklere karşılık, kuvvetli etkileşmelere elverişli olan tanecik. (Nükleonlar, hiperonlar, mezonlar birer hadron'dur.) [L]

HADRUMETUM. Esk. coğ. Afrika'da şehir.

— Tar. Eski bir fenike sömürgesi olan Hadrumetum, sonradan Kartaca'nın hâkimiyetini kabul etti. M. Ö. 146'da, Kartaca'nın düşmesinden sonra roma sitesi ve Sezar veya Trajanus zamanında koloni oldu. Verimli bir zeytinlik bölgesinin merkeziydi. Byzacium'un (bugünkü Güney Tunus) başkenti olan şehri 434'te Vandal'lar yıktılar. Kalıntıları Sus şehri yakınındadır. (L)

HADS i. (ar. *ḥads*). *Esk.* Zan ve tahmin. ‖ Sezgi, seziş.

◆ **Hadsî** sıf. *Esk.* Zan ve tahmin ile ilgili. Sezgi ile ilgili.

◆ **Hadsiyât** i. *Esk.* Zanlar, tahminler. (M)

HADŞE i. (ar. *ḥadşe*). *Esk.* Tırmalama. ‖ İncitme. ‖ Kuruntu: *Zihinlere hadşe ve halecan vermekte idi* (Cevdet Paşa). ‖ Tehlike. ‖ *Hadşe - âver,* inciten, rahatsızlık veren. ‖ *Hadşe-i derûn (hadşe-i hâtır),* iç sıkıntısı. ‖ *Hadşe-nisâr,* merak, kuruntu saçan. (M)

HADUR veya **HAZUR,** Güney Arabistan'da dağ; yüksl. 3 750 m. Alhan'ın Sarat grubundan Sana'nın batısında Vadi Sahanı ve Vadi Surdud arasında. Hadur adı, dağın üzerinde toplanan kavmini dine davet etmekle görevlendirilmiş ve orada onlar tarafından öldürülmüş olan peygamber Şuayb bin Mahdam'ın soyundan Hadur bin Âdi bin Mâlik'ten gelir. Arap efsanesine göre,Hadur, tufanda suların üstünde kalan üç dağın en yükseğidir. Peygamber Şuayb'ın kabri, cami ile birlikte bu dağın en yüksek tepesi olan Cabol Bayt Havlan'dadır. Burada Ramazan'ın son gününde ve Arafat gününde şenlikler yapılır. (LM)

HAECKEL (Ernst), alman tabiat bilgini (Potsdam 1834 - Jena 1919). Gegenbaer'un öğrencisiydi, Jena üniversitesinde zooloji okuttu (1865). 1866'da Darwin'in yanına gitti ve onun en ateşli taraftarlarından oldu. Basit canlıları, tek hücreli hayvanları, süngerleri, selentereleri ve bunların yüksek yapılı hayvanlarla karşılaştırmalı embriyolojisini inceledi. Bu karşılaştırmaya dayanarak, ünlü *gastraea* teorisini ortaya attı ve tekhücrelilerle çokhücreliler arasında geçiş olduğunu ileri sürdü. Ona göre *gastraea* türü gastrula yapısındaydı ve çokhücrelilerin atasıydı. Yaptığı birçok gezinin bütün deniz favnalarını tanımasına yardım eden incelemelerle döndü. Başlıca eserleri olan *Generalle Morphologie der Organismen* (Organizmaların Genel Morfolojisi) [1866], *Natürliche Schöpfungsgeschichte* (Yaradılış Tarihi) [1867] ve *Antropogenie*'de (İnsanın Evrimi) [1874] maddenin ruhsuz ve ruhun maddesiz anlaşılamayacağını belirtti. F. Müller, François Serres ve von Baer'in eski görüşlerini darwin'ci bir anlayışla yenileştirdi. Aynı olayları sonraları çok tutulan şu ilke ile belirtti: «Bireyoluş soyoluşun özetidir». Bu ilkeye biyogenetiğin temel yasası adını veren (1866) Haeckel, XIX. yy. alman evrimcilerinin en önemlilerindendir. (L)

HAECKER (Theodor), alman katolik filozofu (Eberbach, Württemberg 1879-Ustersbach, Augsburg yakınları 1945). Kierkegaard ile Newman üstüne birçok inceleme yaptı. Eserleri: *S. Kierkegaard und die Philosophie der İnnerlichkeit* (S. Kierkegaard ve İnsan Özünün Felsefesi) [1913]; *Christentum und Kultur* (Hıristiyanlık ve Kültür) [1927]; *Über den Begriff der Wahrheit bei Kierkegaard* (Kierkegaard'da Gerçeklik Kavramı Üstüne) [1932]; *Was ist der Mensch?* (İnsan Nedir?) [1933]; *Die Versuchungen Christi* (İsa Üstüne Denemeler) [1946]; *Tag- und Nachtbücher* (Gündüz ve Gece Kitapları) [1947]. (L)

HAECU, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Sarıdeniz kıyısında; 82 100 nüf. Balıkçılık ve kabotaj limanı. Altın rafinerisi. (L)

HAEGG (Gunder), isveçli atlet (Kalarne, Jamtland 1918). Ünlü antrenör Gösta Olander tarafından keşfedildi ve yetiştirildi. 1940-1945 Yıllarında 1 500 m ve 5 000 m arasındaki bütün dünya rekorlarını kırarak büyük bir uzun mesafe koşucusu olduğunu kabul ettirdi. 5 000 m'de 14 dakikanın altına inmesi en büyük başarısıdır. (L)

HAEKKERUP (Per), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1915). 1950'den beri Folketing üyesidir. Sosyal Demokrat partisine bağlıdır. 1962'de dışişleri bakanı oldu. Avrupa Serbest Mübadele birliği arasında birlik kurmağa çalıştı. (L)

HAEMANTHUS i. Kap bölgesinde yetişen soğanlı bitki. (Gömlekli soğanından oldukça kalın iki yaprak ve kısa bir sap çıkar; sapın ucunda parlak kırmızı çiçeklerden bir şemsiye bulunur. Bazı türleri sıcak limonluklarda yetiştirilir. Güzelhatunçiçeğigillerden.) [L]

HAEMATOPOTA i. Gözleri yeşil-kırmızı, gövdesi külrengi esmer büvelek; Kuzey yarımkürede yaygındır. (Yağmurla karışık fırtınalı havalarda hayvanlara ve insanlara şiddetle saldırır. Kısaduyargalı sineklerin *tabanidae* familyasından.) [L]

HAEMONİA i. Su içinde, su bitkilerinin köklerinde yaşayan böcek. (*Haemonia appendiculata,* yaban tereleriyle su çimenlerinin gövdelerinde, diğer türler, tuzlu sularda, *zostera*'lar arasında yaşar. Kınkanatlılardan *chrysomelidae* familyasının *donaciinae* oymağından.) [L]

HAEMOPİS i. Avrupa sülüğü; kurbağalara, yumuşakçalara ve yer solucanlarına musallat olur; yumurtalarını toprağa bırakır. (*Gnathobdellidae* familyasından.) [L]

HAEMOPROTEİDAE çoğl. i. Sporlu hayvanlar familyası. (Hepsi sürüngenlerin ve kuşların alyuvarlarında veya diğer kan hücrelerinde asalak yaşar. Sokucu sinekler bunları hayvanlara bulaştırır.) [L]

HAENDEL (Georg Friedrich). Bk. HÄNDEL.

HAENKE (Tadeas veya Tadeo), çekoslovakyalı tabiat bilgini (Kreibitz 1761-Cochabamba 1817). Viyana üniversitesinde okudu. İspanya hükûmetinin isteğiyle Malaspina seferine katıldı. Cadiz'e geç vardığı için yola tek başına çıktı. Bindiği gemi Montevideo açıklarında battı. Bunun üzerine, kara yoluyle Amerika'ya gitmeyi düşündü, And dağlarını geçti, katılacağı topluluğa Santiago'da (Şili) ulaştı. Bu gezi sırasında, Née ve guatemalalı Pineda ile birlikte önemli bir bilimsel eser ortaya çıkardı. Seferden sonra Amerika'da kalarak, And dağları botaniğini inceledi, İspanya'ya dönmeden önce seferin sonuçlarını kaleme aldı. Bilimsel çalışmalarından bir kısmı, *Reliquiae Haenkeana* (Haenke'nin Kalıtları) [1825] adıyle yayımlandı. (L)

HAESELER (Gottlieb, — kontu), prusyalı mareşal (Potsdam 1836-Harnecop, Wriezen yakınları 1919). 1864, 1866 ve 1870 savaşlarında prens Fredrich-Karl'ın kurmay heyetinde bulundu ve 1879'da Genelkurmay Tarih şubesi başkanı oldu. 1870-1871 Savaşının resmî hikâyesini yazdı, alman subaylarını moral ve bilim bakımından büyük ölçüde etkiledi. 1914'ten 1916'ya kadar veliahtın askerî danışmanlığını yaptı. (L)

HAESLER (Otto), alman mimarı (Münih 1880). Rasyonalist mimar. Celle'deki (Aşağı Saksonya) *İtalienischer Garten* (1925) ve *Georgsgarten* (1926) mahalleleri ve aynı kasabanın ilkokulu en önemli eserleridir. (L)

HAF i. (ing. *half-back*'ten). Spor. Futbolda, beklerle forvet oyuncuları arasında görevli sporcu.

— ANSİKL. Eski futbol sistemlerinde takımın 11 oyuncusu sahada biri kaleci, ikisi bek (*back*), üçü haf (veya *haf-bek*) ve beşi forvet olmak üzere sıralanırdı. Üç haf oyuncusundan sağdakine *sağ haf* (4 numara), ortadakine *orta haf* veya *santra haf* (5 numara), soldakine *sol haf* (6 numara) denirdi. (Eskid. yan haflar *muavin,* orta haf *merkez müdafii.*) Gelişen futbol sistemleriyle oyuncuların sahada sıralanış düzenleri ve terimler de değişmektedir. (M)

HÂF sıf. (*ḥâff*). *Esk.* Bir şeyin etrafını çevreleyen.

◆ **Hâfât** çoğl. i. *Esk.* Kenarlar, kıyılar. (M)

HAF i. (ar. *ḥaff*). *Esk.* Ayakkabı.

◆ **Haffâf** sıf. ve i. *Esk.* Ayakkabıcı, kavaf. (M)

HAF, Horasan'da bir şehir. Turşiz ile Kalay Nazir arasında, Nişabur'dan geçerek Hazar denizinden Herat'a giden güney yolu üzerinde, Hari-Rud'un bir kolunun kıyısında; 15 000 nüf. Şehrin tarihi hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bugün Kalay Nazir kalesi dışında oturulacak yer kalmamıştır. (M)

HAFÂ i. (ar. *ḥafâ*). *Esk.* Gizlilik, görünmezlik, bir şeyin gizli yönü: ***Fikrin nüfuz***

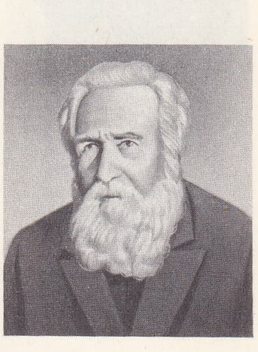

Ernst HAECKEL

Per HAEKKERUP

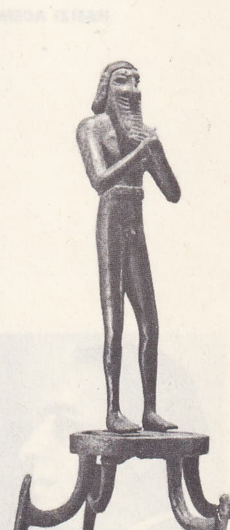

HAFACE
bakır heykelcik

Foto. Chevallier, X (LAROUSSE)

Şirazî HAFIZ
ŞEMSEDDİN MUHAMMED

HAFIZI ACEM

Emin-el HAFIZ

eder gibi olsun hafâsına / Lâkin hayır, o sihr-i cemâl anlaşılmasın (Tevfik Fikret).

◆ **Hafâgâh** blş. i. *Esk.* Saklanma yeri: *Oh, gel gel, bu hafâgâhe beraber gidelim / Orada sensiz geçecek günleri tazmîn edelim* (Tevfik Fikret). [M]

HAFACE, Mezopotamya'da sit, Dicle'nin kolu Diyala'nın sol kıyısında; 1930-1938 yılları arasında kazıldı. Haface dört tepe üzerine kurulmuştur; özellikle incelenen A tepesinde arkaik anıtlar bulunmuştur: biri tanrı Sin'e adanmış olan, biri de «oval» diye anılan, Cemdet Nasr çağı ile Akkad sülâlesi arasında (V. bin sonu-III. binyılın ilk yarısı) yapılmış üç tapınak. Tapınaklarda taş ve bakır heykelcikler bulundu; özel meskenler arkaik dönemden kalma resimli seramiklerle süslüdür. (L)

HAFÂCE, arap kabilesi. Ceddi, Hafâce bin Amr bin Ukeyl olarak bilinir. Hafâce'nin ayrıldığı on bir kol şunlardır: Muaviye Zül-Karh, Ka'b Zül-Nüveyre, El-Akra, Ka'b-ül-Asgar, Âmir, Amr, Hazn, Hâlid, Mâlik, El-Heysem ve El-Vâzi.

İslâmdan evvel bu kabile halkı birkaç köyü içine alacak şekilde Medine'nin güneydoğusunda oturdu. Bir süre sonra doğuya, sonra da savaşlar sonucu kuzeye çekildiler. Kûfe ve çevresine, bazen de Fırat boyunca kuzey bölgelere hâkim olan kabilelerle uzun mücadeleler yaptılar. Bazı kaynaklara göre Hafâce'nin bir kolu Aşağı Mısır'da yerleşti. (M)

HAFÂCÎ (Ahmed bin Muhammed), arap bilgini (Kahire 1571-ay.y. 1699), **Şihabüddin el-Mısrî el-Hanefî** diye anılır. İlk öğrenimini dayısı Ebû Bekr el-Şenevanî'den gördü. Hanefî ve şafiî fıkhını inceledi. Kadı İyaz'ın *El-Şifa* adlı siyerini okudu. Sonra hacca gitti. Mekke ve Medine'den sonra İstanbul'a geldi ve birçok büyük bilginlerden ders aldı. Rumeli eyalet kadılığına tayin edildi. Mısır kazaskeri oldu. Kısa bir süre sonra azledildi. Kahire'de öldü. Eserleri: *İnayet-ül-Kadı* (Kadının Yardımı); *Nesim-ür-Riyaz* (Bahçeler Rüzgârı) [1850]; *Hebâya'l-Zevaya fi ma fi'Ricali min el-Bekaya* (Ölümsüz Kimselerden Kalan Zaviyelerde Saklı Değerler); *Reyhanet-ül-Elibba ve Nüzhet-ül-Hayat-üd-Dünya* (Dünya Hayatının Tadı ve Seçkinlerin Çiçekleri) [1888]; *El-Makamat-ür-Rumiye* (Anadolu Hikâyeleri); *Tıraz-ül-Mecalis* (Toplantıların Süsü) [1867]; *Şifa-ül-Alil fi Kelâm-il-Arab min ed-Dahil* (Arap Diline Giren Kabarcıkların Giderilmesi); *Dürret-ül-Gavvas Şerhi* [1881]; *Divan.* (M)

HAFÂİR çoğl. i. (ar. *ḥafîr*'den *ḥafâ'ir*). *Esk.* Çukurlar, oyuk yerler. (M)

HAFAKAN i. (ar. *ḫafaḳān*). Sıkıntı, çarpıntı, yürek oynaması. ‖ *Hafakanlar basmak* (veya *hafakanlar boğmak*), çok sıkılmak, bunalmak: *Geç vakit geliyor, hafakanlar bastı da biraz dolaştım, diyor* (Kemal Tahir). *Sus hafakanlar boğuyor beni, şimdi tıkanacağım* (H.R. Gürpınar). [M]

HAFÂYÂ çoğl. i. (ar. *ḫafî*'den *ḫafāyā*). *Esk.* Gizli şeyler, sırlar: *Bütün meçhul, nâkabil-i izah her sualin cevabı bir hafâyâ-yi serbeste ...* (Cenab Şahabeddin). [M]

HAFAZA çoğl. i. (ar. *ḥāfıẓ*'dan *ḥafaẓa*). *Esk.* İnsanların bu dünyada yaptıklarını yazan melekler. ‖ Bekçiler. ‖ *Bâb-ül-hafaza,* cennetin alt katlarından biri. (M)

HAFAZANALLAH ünl. (ar. *ḥafaẓanallah*). *Esk.* «Tanrı bizi korusun» anlamında, kötü bir ihtimalden bahsedilirken kullanılan dilek sözü. (M)

HÂFE i. (ar. *ḥāfe*). *Esk.* Kıyı, sahil, yan, kenar. ‖ İki veya daha çok düzeyin bir açı meydana getirerek birleşmesinden ortaya çıkan keskinlik. ‖ *Hâfe-i bahr,* deniz kıyısı. ‖ *Hâfe-i nehr,* nehir kıyısı. ‖ *Hâfe-i tarîk,* yol kenarı.

— Anat. *Esk. Hâfe-i halfiye,* bir organ veya kemiğin arkasına rastlayan kemik. ‖ *Hâfe-i kuddamiye,* tabiî durumda bulunan bir organ veya kemiğin ön kenarı. ‖ *Hâfe-i süflâ,* bir organ veya kemiğin aşağı kenarı. ‖ *Hâfe-i ulyâ,* bir organ veya kemiğin yukarı kısmı. ‖ *Hâfe-i ünsiye,* bir organ veya kemiğin tabiî durumdayken insan vücudunun ortasında, yukarıdan aşağıya olduğu varsayılan çizgiye yakın kenarı. ‖ *Hâfe-i vahşiye,* tabiî durumdaki organ veya kemiğin insan vücudunun ortasında varsayılan çizgiden uzak tarafı. (M)

HAFEMETRİK sıf. (yun. *haphê,* dokunum ve *metron,* ölçü'den fr. *haphémétrique*). Fizyol. Dokunum duyusunun duyarlığını ölçmeğe yarayan: *Weber'in hafemetrik pergeli.* (L)

HAFF i. («deniz» veya «büyük deniz parçası» anlamında danca. k.). Baltık denizinde, Almanya, S.S.C.B. ve Polonya kıyılarında açık denizden uzun ve dar kum dilleriyle ayrılan üç büyük deniz kulağının almanca adı: *Stettiner Haff* (Szczecin körfezi); Kaliningrad'ın denizle bağlantısını sağlayan *Frisches Haff;* girişi Klaypeda (Memel) ile kapanan *Kurisches Haff.* (L)

HAFFÂR i. (ar. *hafr,* toprak kazma'dan *ḥaffār*). *Esk.* Mezar kazmakla görevli kişi. (M)

HAFFNER (Anton Maria), italyan ressamı (Bologna 1654-1732). Cenova'da çalıştı. Burada Rosso sarayı ve şehrin diğer saray ve kiliseleri için dördüllemeler ve yalancı mermerden süslemeler yaptı. — Kardeşi ENRİCO (Bolongna 1640-ay.y. 1702) şehirdeki kiliselerin süslenmesinde Cignani ve Franceschini ile işbirliği yaptı. (L)

HÂFIK i. (ar. *ḫāfıḳ*). *Esk.* Batı ve doğu tarafı. ‖ Ufuk. ‖ Sıf. Vuran, çarpan, çırpınan.

◆ **Hâfıkan** ve **Hâfıkayn** çoğl. i. *Esk.* Doğu ve batı. (M)

HAFIZ i. (ar. *ḥıfẓ*'dan *ḥāfıẓ,* saklayan, koruyan). Kur'an'ı baştan sona ezbere bilen ve okuyabilen kimse (bk. ANSİKL. *Din*): *Kandili unuttun mu? Bütün komşular davetli, kız hafız Kur'an okuyacak ...* (H. E. Adıvar). *Yalnız, hafızların Kur'an okuyacakları yerin üstü kapalı olsun* (N. Araz). ‖ — *Argo.* Ezberci. ‖ Aptal, ahmak, bön.

— Din. Allah'ın adlarından biri: «esirgeyen, koruyan» anlamına gelir. ‖ *Hafız-ül-hadis,* hadis ilminde geniş bilgi sahibi olan ve bir fikre göre yüz bin hadisi kaynaklarıyle birlikte bilen kimseye denir. ‖ *Hâfız-ı hakikî* (veya *hafız-ı mutlak*), Tanrı.

— Tar. *Hafızı kütüp* («kitapları saklayan, koruyan»), eskiden kütüphane memuru yerine kullanılırdı. (XIV. Yüzyıla kadar da hafızı kütüp yerine *hazini kütüp* deyimi kullanılmıştır.) Bk. ANSİKL.

— Tasav. *Hafızı Mesnevî,* «Mesnevî»yi ezberleyenlere verilen ad. (Eskiden Mesnevî okutanların çoğu Mesnevî'yi ezbere bilirler ve âyin günleri, âyinden önce kitap bulundurmadan Mesnevî'den bir ders takrir ederlerdi. Fakat sonraları hafızı mesnevîler azaldığından, Mesnevî okutanlar derslerini kitaptan vermeğe başladılar.)

— ANSİKL. Din. İslâm dinine göre *Kur'an*'ı ezberlemek en önemli dinî görevlerden biridir. Hz. Muhammed birçok hadisinde müslümanları, *Kur'an*'ı ezberlemeğe teşvik etmiş ve *hafız*'ları «ümmetimin en şereflileri» diye övmüştür. Daha Hz. Muhammed devrinde *Kur'an* ayetleri, vahyedildikçe ashabdan bazı kimseler tarafından ezberlenirdi. Başka kabileleri dine davet etmek gerektiğinde, hafız olan kimseler gönderilirdi. *Kur'an*'ı hem ezberleyen, hem de başkalarına öğreten kimselere *kurra* denilirdi. Hz. Muhammed zamanında sahabeden en ünlü hafızlar şunlardı: Ebubekir, Osman, Ali, Talha, Ubey bin Ka'b, Huzeyfa, Sa'd, İbni Mesud, Salim, Ebu Hureyre, Ebu Eyyub el-Ensarî v.d.

Kadınlar ve kızlar arasında da hafız olanlar vardı. Bunlara *hafize* denilirdi. En ünlüleri Ayşe, Hafsa, Ümmü Seleme idi.

— Tar. Hafızı kütüpler bilgili, dindar, iyi ahlâklı, güvenilir ve kitaptan anlayan kimseler arasından seçilirdi. Hafızı kütüpler, kitapların yıpranmamasına, kaybolmamasına, temizliğine dikkat ederlerdi, ayrıca okuyucuların kitaplardan yararlanmalarında, karşılaştıkları bazı güçlüklerin hallinde onlara yardımcı olurlardı.

Hafızı kütüplerin yanında kütüphanenin temizlik ve düzenlenmesinde, kitapların alınıp verilmesinde yardımcı olan «bevvab», «ferraş» gibi görevliler de çalışırdı.

Önceleri hafızı kütüplük babadan oğula geçen bir işti. Fakat sonradan bunun sakıncaları ortaya çıkınca hafızı kütüplük görevinin ehil olan kimselere verilmesi kararlaştırıldı. Hafızı kütüplerin arasından pek çok ünlü bilgin yetiştirmiştir. Son devrin bilginlerinden İsmail Saib Efendi bunlardan biridir.

◆ **Hâfıza** i. *Esk.* Hafız'ın dişili.

◆ **Hafızlık** i. Hafız olan kimsenin yaptığı iş: *Küçük ağabeyim artık hafızlık yapmıyor.* ‖ —*Argo.* Ezbercilik. ‖ Aptallık. (M)

HAFIZ sıf. (ar. *ḫafż*'dan *ḫāfıż*). *Esk.* Aşağıya indiren, bastıran. ‖ Kahreden. ‖ Tanrı'nın sıfatlarındandır. (M)

HAFIZ (el —), fatımî halifelerinin on birincisi (Askalan 1074-1149). Asıl adı Ebul-Meymun Abdülmecid. Halife El-Mustansır'ın torunu, Ebülkasım Muhammed'in oğlu. El-Âmir'in erkek vâris bırakmadan ölmesi üzerine, El-Hafız halife naibi seçildi. O devirde hüküm süren şiî inançlarına göre, imamlık ancak babadan oğula geçebilirdi. El-Âmir'in hamile olan dul eşi, erkek çocuk doğurduğu takdirde imamlık makamı onun olacaktı. Çocuğun kız olması üzerine El-Hafız naiplik makamında kaldı. El-Hafız birçok karışıklıklar sonunda halife sıfatıyle tahta geçti. Oğulları Hasan ile Haydar arasındaki mücadeleler, halifenin kuvvetini çok sarstı. El-Hafız, memleket karışıklık ve isyan içindeyken öldü. (M)

HAFIZ (Emin **el** —), suriyeli general ve siyasetçi (Suriye 1911'e doğru). Arjantin'de askerî ataşe olarak bulundu. Baas partisinin iktidara gelmesini sağlayan hükûmet darbesine katıldı. Temmuz 1963'te İhtilâl konseyi başkanlığı ve başbakanlık yaptı, sonra hükûmet başkanlığını Baas liderlerinden Salâh el-Bitar'a bırakarak Prezidyum başkanı oldu. Ekim 1964'ten eylül 1964'e kadar tekrar başbakan olduysa da, gerçekte devlet başkanlığı görevlerini yerine getirdi. Baas partisindeki çekişmelerin yolaçtığı askerî hükûmet darbesiyle (22-23 şubat 1966) görevinden uzaklaştırıldı ve tutuklandı. Baas'ın üçüncü İsrail-Arap savaşı sırasında İsrail'e karşı millî birliği sağlamak istemesi üzerine serbest bırakıldı. (L)

HAFIZA i. (ar. *ḥıfẓ*'dan *ḥāfıẓa*). İnsan zihninin her türlü algıyı belleme, akılda tutma ve hatırlama yetisi: *Osman'ın hafızasında uyanan sahnelerin hepsi saadetle dolu* (H. E. Adıvar). *Bunlar annemin çocukluk lûgatinden hafızasında kalmış kelimelerdi* (A. H. Tanpınar). *Damarlarına kan hücum etmiş hışımlı simasıyle alev alev yanan gözleri hafızamda hâlâ bütün canlılığı ile yaşayan o mustarip insana* (Ş. S. Aydemir). *Yeni.* BELLEK. (Bk. ANSİKL. *Psikol.*) ‖ Esk. *Hafıza-i enâm,* halkın hafızası. ‖ *Hâfıza-pîrâ,* hafızayı süsleyen, sevilerek ezberlenen. ‖ *Kuvve-i hâfıza,* hatırlama ve akılda tutma gücü.

— Bilgi-işlem. Bir ordinatörün bir yandan programı, öte yandan da değişmeyen verileri, cetvelleri ve yapılacak iş için gerekli ara sonuçları muhafaza eden bölümü. ‖ *Aracı hafıza,* bilgilerin bir organdan ötekine geçişinde bilgi veriş hızındaki bir farkı karşılamak veya işaretlerin gelişindeki bir ayarsızlığı düzeltmek için kullanılan hafıza (buna tampon hafıza da denir). ‖ *Çalışma hafızası,* program tarafından ara sonuçlara ayrılan iç hafıza bölümü. ‖ *Çevrimsel hafıza,* kapsadığı bilgi belirli bir durumdadır, zamanla yer değiştirir. ‖ *Enstantane girişli hafıza,* kayıt veya danışma yapılırken bilgi mesnedi ve giriş araçlarının hiç bir harekete geçmediği ve böylece elektrikli kumanda itişinin süresi dışında başka süre vermeden, bilgiye giriş imkânı açan hafıza. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İç hafıza,* bir ordinatörün içinde yapısı icabı bulunan ve her kelimesi veya harfine doğrudan doğruya başvurulabilen hafıza. ‖ *Kısmî girişli hafıza,* içindeki bilgilerin sadece kayıt sırasına göre tertiplendiği hafıza. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Magnetik diskli hafıza,* bilgi mesnedi olarak, iki yüzü tek merkezli çizgiler üzerinde magnetik olarak birkaç yüz bin harf kaydeden ve bunları doğrudan doğruya kullanılabilir kelimeler halinde birleştiren seçici girişli hafıza. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Magnetik hücreli hafıza,* bilgi dayanağı olarak hücreler içine bükülebilir plastik maddeden önce tabakalar kullanan seçici girişli hafıza. (Bu ince tabakalar üzerine 100 çizgi halinde 200 000 harf kaydı yapılabilir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Magnetik kasnaklı hafıza,* döner magnetik tamburlu hafıza. ‖ *Merkezî hafıza,* bir ordinatörün merkez ünitesinin bir bölümü olan hızlı girişli hafıza. ‖ *Seçici girişli hafıza.* Bk. ANSİKL. ‖ *Yardımcı hafıza,* merkez hafızanın bir tamamlayıcısı olan yardımcı hafıza; kapasite bakımından merkez hafıza

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

dan daha geniştir ve giriş süresi de daha uzundur.

— Büro. Otomatik bir hesap makinesinde, aracın bir programda kayıtlı talimatı el dokunmadan birbiri ardı sıra almasını, çalışması için gerekli veriler kümesini sıraya koyup sonradan yine kullanılacak olan sonuçları depo etmesini sağlayan düzen. Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Bk. ANSİKL.

— Psikiyatr. Bk. ANSİKL.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Büro. Delikli kartlar kutusu, delikli bant ve özellikle magnetik bant kolay depo edilebilen, çabuk kullanılabilen, dıştan uygulanır, ekonomik *hafıza*'lardır. Özellikle magnetik bant, çabuk danışma sağlayan bir hafızadır. Bununla birlikte, hafızanın hesap makinesinin bir parçası olması daha iyidir. İlk makineler sayaç çarklarıydı (bir makinede en çok 150 pozisyon bulunurdu). Sonra elektromagnetik röleler, 64 rakamlı çift triyot tipinde elektronik lambalar, bir gecikme hattıyle germanyum diyotlarından meydana gelen (120 rakamlı) hafıza halkaları, daha sonra da (10 000 rakamlı) katot lambaları ve magnetik kasnaklar kullanıldı. Magnetik kasnaklarla 100 000 kadar rakam depo edilebiliyor, bunlardan birine erişme süresi de saniyenin binde biriyle ölçülüyordu. Modern makinelerde hafızalar, 300 000 ondalık rakama erişen depolamalarla saniyenin milyarda biriyle ölçülen erişme süreleri sağlayan *tor*'lar veya *ferit*'lerdir. Saniyenin milyonda birinde erişilebilen 10 milyonlarca rakamın depolanmasını sağlayan, daha ekonomik yapıda magnetik diskler de vardır. Aranan bilgileri anında eriştirmemesine rağmen, santimetreye 220 rakam kaydetme yoğunluğu, saniyede 90 000 rakam okuma hızı sebebiyle magnetik bant gitgide daha çok kullanılan bir hafıza düzenidir. Günümüzde ince magnetik tabakalar alanında yapılan çalışmaların amacı, hafızaların hacmini önemli ölçüde küçültmek ve saniyenin milyarda biriyle ölçülen erişme süresini yaygın kılmaktır.

— Bilgi-işlem. Magnetik kayıt cihazlarının kullanılması sonucu ortaya çıkan hafıza, hesap makinesinin ordinatör haline gelmesiyle, otomatik hesap işlemlerinin gelişmesinde ve bilginin işlenmesinde başlıca rolü oynadı. Hesap makineleri, bilgileri muhafaza etmek için mekanik hafıza (dişli çarklar birleşimi), elektrik hafıza (röle) veya elektronik hafızadan (tüp boru) ileri gidemediği sürece, bilgilerin hacmi ve ağırlığı sebebiyle işlemi geliştirilemedi. Katot tüpünün ve arkasından magnetik kasnak ve magnetik bandın bilgi mesnedi olarak kullanılması, sınırsız sayıda bilgiler üzerine bir program düzenlenmesine imkân veren işlemler dizisi yapabilecek hesap makinelerinin gerçekleştirilmesine yolaçtı. Bu şartlar altında program ve bilgiler hafızaya kaydedildi. Çeşitli şekilleri üç grupta toplanır: enstantane girişli hafızalar; kısmî girişli hafızalar ve seçici girişli hafızalar.

● *Enstantane girişli hafızalar,* her ordinatörün temel hafızasıdır. Bunların esas karakteri giriş hızı ve kendileriyle temasa geçebilme imkânıdır. Buraya kaydedilen bilgiler, hafızanın, yalnız aranılan bilginin derhal okunmasını sağlayan unsurları belirttiği bir noktasında toplanır. Ordinatörün merkez hafızası en sık kullanılan program ve bilgileri içine alır. Merkez hafıza aynı zamanda her türlü hesap ve mantık işlemlerinin gerçekleştiği merkezdir, çünkü işlem görecek bütün bilgiler buradan geçer. İlk ordinatörlerde, merkez hafıza olarak katot tüpleri vardı. Bunların yerini sonraları magnetik kasnaklar aldı; fakat çok geçmeden bu magnetik kasnaklar da yerlerini ferrit'lere veya magnetik tor'lara bıraktı. Merkez hafıza devamlı olarak geliştirildi ve bütün ordinatörlerde kullanılır oldu. Bazı ordinatör yapımcıları ise transistor kullanmakta ve ince levhalı hafızalar yapmak için ilmî çalışmalar devam etmektedir. Bir esas hafızaya giriş müddeti, genel olarak saniyenin milyonda biri olarak ölçülür. En gelişmiş modeller saniyenin milyarda biri ölçüsüyle çalışmaktadır ve saniyenin milyonda biri girişli ferrit'ler halen inceleme konusudur. Enstantane girişli hafızaların verimi genel olarak ordinatörün gücünü tayin eder; bu güç 4 000 harften birkaç yüz bin harfe kadar gidebilir. Bu sayı âletin işgal ettiği yer ve maliyetinin yüksekliği ile sınırlanır.

● *Kısmî girişli hafızalar,* magnetik bantlardan teşekkül eder. Bu bantların çeşitli modelleri çok zayıf bir hacim altında 6 ilâ 60 milyon arası harf kaydı yapabilir. Harflerin kaydı ve okunması büyük bir hızla gerçekleşir: hız saniyede 15 000 ile 340 000 harf arasında değişir. Bu harflerle temas ancak bunların kayıt sırasına göre olur ve bilgi seçimi bant bobininin sık sık boşalıp dolmasını gerektirdiğinden zaman kaybedebilir.

● *Seçici girişli hafızalar.* Bu çeşit hafızalarda her harf grubu «adres» adlı bir bölümde düzenlendiğinden, kaydedilmiş her bilgi ile doğrudan doğruya temas kurmak mümkündür. Seçici girişli hafızalar bu bakımdan enstantane girişli hafızalara benzer. Bu hafızalar arasındaki kademeleşme, aranılan bilgiye ulaşma sürati ve bilgi hacmi esaslarına göre yapılır, bu iki etken birbiriyle ters orantılıdır. Magnetik kasnaklı hafızaların gücü yüzbinlerce harfe ulaşır ve bu işlem saniyenin birkaç binde birinde gerçekleşir.

● *Magnetik diskli hafızalar* iki çeşittir: bir yanda 200 milyon harfi kapsayan ve her an başvurulması mümkün bir bilgi kütlesi teşkil eden büyük kapasiteli hafızalar; öte yanda bir milyondan daha az sayıda harf kapsayan daha zayıf kapasiteli arşiv görevi yapabilecek şekilde ve taşınabilir hafızalar. Bir kelimenin elde edilmesi için gerekli zaman yaklaşık olarak saniyenin yüzde biridir. Disklerin harekete getirilmesi bu disklerin dönüş eksenine paralel bir mil boyunca bir tarağın dişleri gibi monte edilmiş parçacıklar aracılığı ile olur. Her parçacığın okuma-yazma için iki başı vardır, diğerleri ile bağlı olarak hareket eder ve program isteme halinde yatay olarak gider gelir. Okuma ve yazma işlemlerini magnetik bantlardan daha ağır yapan diskler, çalışmanın devamlılık göstermediği ve sadece bir kısmının muntazam olarak yapıldığı hallerde, yüklü işleme işlemlerinde magnetik bantlardan daha kullanışlıdır.

● *Magnetik hücreli hafızalar*'ın kapasitesi yüzlerce milyon harfle ve kaydedilmiş bir kelimeyi ortalama olarak, saniyenin binde birkaçı kadar zamanda çıkarmakla ölçülür. Bu hafızalar 200'lük gruplar halinde toplanmış plastik maddeden yaprakçıklar halindedir ve bunları yerinden oynayabilen hücreler teşkil eder.

Bu çeşitten 10 hücre, 400 milyon harflik kapasitesi olan bir hafıza meydana getirir. Hücreler, dikey ve kendi ekseni etrafında dönen bir silindirin içinde ışın tertibi ile yerleştirilmiştir; bu durumda her hücre bu dönüşle cevap alma mekanizmasını harekete getirebilir. Silindirin hareketi ve cevap mekanizması üzerinde baskı yapan bir parmağın işaretiyle seçilen bir yaprakçık yerinden kalkar ve kayıt başları bulunan bir kasnağa sarılır. Bilgi yaprakçığa, okunduktan veya kaydedildikten sonra, cevap verme mekanizması karşı bir hareketle yaprakçığın yerini alır. Hücreli hafıza, seçici girişli hafızalar içinde en geniş kapsamı olandır. Kuruluş ve çalışması basit olduğundan fiyatı da uygundur; magnetik bantlı hafızalarla rekabete girişebilir, çünkü aranan bilgiye doğrudan doğruya ulaşma imkânı verdiğinden onlardan daha kullanışlıdır.

— Fizyol. Yakın zamanda yapılan araştırmalar, hayvanlarda hafızanın kimyasal dayanağını kesinlikle ortaya çıkardı. Bu dayanak R.N.A.'dır (ribonükleik asit). Gerçekten:

1. R.N.A.*'yı bozan maddeler hafızayı da bozar (ribonükleaz ile planarya'da, antibiyotiklerle balıklarda, bozuk guanin ile sıçanlarda meydana gelen olay);

2. R.N.A.'nın şartlanmış bir cırlaksıçandan şartlanmamış bir sıçana aktarılması, sıçanın aynı işarete karşı derhal aynı şartlanmayı göstermesine yolaçar;

3. şartlanmış planarya parçaları yedirilen yeni planaryalar, daha kolay şartlandığı gibi, şartlanmış planaryalardan doğan ve sonra ikiye bölünen bireyler de kolay şartlanır. Omurgalılarda beyindeki denizatı adı verilen organın, hafıza olayında esaslı bir rol oynadığı sanılıyor.

Hafızanın özel görevlerinden biri olan yer tanıma niteliği, som balığında açıkça ortaya çıkarıldı: bu tanıma esas itibarıyle çeşitli akarsuların taşıdığı özel kokuya dayanır; her som balığı yavru iken aldığı kokuyu arar; som balığının denizde kaldığı sırada güneşin durumuna göre bir görme işareti konursa bu işaret koku işaretinin yerine geçer.

HAFIZ OSMAN'ın sülüs ve nesih yazısından bir kıt'a (XVII. yy.) [Güzel Sanatlar adlı eserden]

Magnezyum türevlerinden bir karbonlu metal bileşiğinin etkisi altında, sıçanların hafızasında olağanüstü bir güçlenme ortaya çıktığını da belirtmek gerekir.

— Psikiyatr. Hafıza bozuklukları, Jakson'ın teorisiyle açıklanabilir. Bunlar iki çeşittir. Hafızanın tamamen iflâs etmesi (gerçek deyimi ile hafıza kaybı, amnezi) ve hafızanın aksaklıklarıyle ilintili bozukluklar (bunlar, hafıza kaybına eklenen ve bu anormal durumu ortadan kaldırmağa âdeta boşu boşuna çalışan marazî durumlardır: geçmiş olayların, bugün oluyormuş gibi yaşanması, veya olayın zamanını şaşırma ve olayın yerine başka bir şey uydurma). Unutkanlıklar veya hafıza kayıpları ya şimdiki zamandan önceye ait hatıraların kaybı olabilir, ya hatıraları zihinde tutamamak (saptayamamak) şeklinde görülebilir veya her ikisi biraradaolur. Bozukluk genel veya yalnız bir kısım hatıra ile ilgili olabilir; yer yer boşluklar halinde, kısmî veya bir şahsa yahut belli bir olguya ait âdeta seçerek unutma şeklinde de belirebilir. İkinci tür hafıza bozuklukları, aşırı hatırlama, yerine koyamama, yanlış hatırlama veya uydurmacılık şeklinde kendini gösterebilir. Hafıza bozukluklarının sebepleri pek çoktur. Başlıca sebepler olarak sar'a, zihin bulanıklığı, çeşitli bunamalar, isteri, kafatasına ait travmalar sayılabilir.

— Psikol. Hafıza karmaşık bir ruh olgusudur. Hem ilkel ruhsal olaylarla (duyusallık ve duyumların, sinir dokusunda bıraktığı izler), hem yüksek sinir etkinliğiyle (tekrarlar ile yeni sinir bağlantıları kurmak, yani şartlı refleksler [öğrenme, eğitme, otomatik alışkanlıklar]), hem de kavramlar sistemi veya asıl anlamıyle zekâ ile ilintilidir. Hayvanda, ancak otomatik ve duyusal hafıza, alışkanlık-hafıza yeteneği vardır. Oysa insan, gerçek anlamıyle hafızaya yani, geçmişle ilgili imgeyi, geçmişin imgesi olarak tanıma yetisine sahiptir; bu ise, kavram edinebilme ve akıl yürütme işlemini gerektirir.

Hafıza kavramının kapsadığı belli başlı faaliyetler arasında şunları sayabiliriz: *hatırlama* (daha önceden edinilmiş cevapların yeniden ortaya konulması veya yaşanan yahut tanık olunan olayların anlatılması); *tanıma* veya *algısal hatırlama* yoluyle nesnelerin bilinip tanınması ve az sayıda alıştırma yaparak bir şeyin bellenmesini sağlayan *yeniden-öğrenme.* Laboratuvarda yapılan araştırmalarla, bu faaliyetleri nicelikler halinde ifade etmek mümkündür. Bunların zaman içindeki gelişimi (Luh, 1922), genellik taşıyan ortak bir noktayı ortaya çıkarır. Bu ortak nokta şudur: hatırlamanın, tanımanın ve yeniden-öğrenmenin etkinliği, yeniden-öğrenme ile hafızada saklama yoklaması arasındaki sürenin uzunluğu ile ters orantılıdır. Bununla beraber, sözü geçen faaliyetler arasındaki farklar, bu ortak nokta derecesinde önem taşımaktan geri kalmaz. Nitekim çeşitli durumlar bakımından ele alınınca, tanınmanın, hatırlamaya üstün ol-

Foto. MEYDAN

duğu ve yeniden-öğrenmenin ikisi arasında yer aldığı görülür. Ayrıca, hatırlama ve tanıma arasındaki bağlantı olumlu olduğu halde zayıftır (Achille, 1920; Postman Jenkins ve Postman, 1948; Florès, 1958). Ayrıca geri kalan faaliyetlerle yeniden -öğrenme arasında da zayıf bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir. (Floreres, 1958). Bu faaliyetlerin zaman içinde gittikçe azalan bir evrim göstermesi, aralarında ortak bir faktör bulunduğunu ve bu faktörün biyolojik bir öz (izler süreci) taşıdığını meydana koymaktadır. Ama aralarındaki farklar, incelenen her durumda (yoklamanın özel çerçevesine bağlı olarak) hafıza cevaplarını harekete geçiren farklı mekanizmaların faaliyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Son araştırmalar, saklama etkinliğinin, çeşitli sebeplere göre değiştiğini ve bunlardan bazılarının hafıza cevaplarını harekete getirici, bazılarının da engelleyici etki yaptığını ve çoğunun ise, deneysel duruma göre, olumlu veya olumsuz bir etki gösterdiğini ortaya koymuştur.

● *Hafızanın verdiği cevapların yeniden harekete getirilmesine elverişli faktörler.* Yeniden-öğrenme derecesi ve alıştırmanın (ezgersiz) zaman bakımından düzenlenmesi, bu açıdan önem taşır. Yapılacak iş (ezberlenecek şey) ne kadar çok sayıda tekrarlanırsa, daha sonra, saklama sınavı yapılırken elde edilecek sonuçlar o oranda iyi olacaktır. Yapılacak iş, kusursuz olarak öğrenildikten sonra da tekrarlanmakta devam edilirse (aşırı-öğrenme) [Krueger, 1929], bu iyiye gidiş daha büyük ilerleme kaydedecektir. Ama alıştırmanın etkinliği, onun, zaman bakımından düzenlenmesine de bağlıdır: bu mesele, Jost'un daha 1897'de incelediği *aralıklı öğrenme* ve *aralıksız öğrenme* meselelerini ilgilendirir. «Aralıklı öğrenme»de, yapılacak iş birçok defa gerçekleştirilir ve işin art arda gelen safhaları belirli zaman aralıklarına bölünür. Bu bölünmeler, istenilen ustalık ölçütü elde edilinceye kadar tekdüzeli bir ritim ile durmadan devam eden «aralıksız öğrenme»de yoktur. Bu öğrenme şekillerinin karşılaştırmalı incelemesi ortaya birçok genel kanunun çıkmasını sağladı: **1.** sabit sayıdaki denemelerde, aralıklı öğrenme sonucu kazanılan cevapların sayısı, aralıksız öğrenme'dekinden daha yüksektir (Jost, 1897; Piéron, 1913; Hovland, 1938; Underwood 1951); **2.** sabit sayıdaki denemelerde, hatırlama ile ölçülen uzun vadeli saklama, öğrenme aralıklı ise daha yüksek bir değer taşır. Ayrıca unutma süreci daha yavaştır. (Cain ve Willey; 1939); **3.** ezberlenmesi gereken iş kolaysa, aralıksız öğrenme etkin olabilir, ama zorlaştığı oranda aralıklı öğrenmenin etkinliği artmaktadır (Underwood ve Richardson, 1955); **4.** aralıklı öğrenme en uygun zaman aralığı gerçekleştirildiğinde en yüksek etkinliğe ulaşır (Piéron, 1913). Bu zaman aralığının süresi, işin özelliğine ve bireyin yatkınlıklarına göre değişir. Alıştırmanın kesintili olmasının belirleme süreçleri üzerindeki elverişli etkilerini açıklamak amacıyle birçok varsayım ileri sürüldü. Hull'e göre (1943), öğrenme sırasında verilen her cevap, hem bir enerji sarfı, hem de sarf edilen bu enerjiyi karşılamayı sağlayan bir «engelleme»yi birlikte getirir. Bu karşılama süreci, aralıklı öğrenme sırasındaki dinlenme anlarında daha da kolay olur. Yani, engelleme ortadan kalkar ve böylece saklama sürecinde iyiye gidiş görülür. Ama böyle bir varsayım sadece, yapılacak işin uzun ve yorucu olduğu durumlara uygun düşer. Öte yandan aralıklı öğrenmenin üstünlüğünü, dinlenme anlarında, işin zihinde işlenmesine bağlayan varsayım da ileri sürüldü. Gerçekten, bu işlemeler, insan zihninde oluşmaktadır. Fakat aralıklı öğrenme, işleme olanağının en az olduğu durumlarda bile etkinliğini sürdürür. Ayrıca hayvanlarda da aynı olaya rastlanmaktadır (halbuki hayvan sembolik işlev veya dile sahip olmadığından, öğrendiklerini işleme yeteneğinden yoksundur). İzlerin fizyolojik süreçlerle yerleşip oturmasında, dinlenme safhalarının faydalı olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Yeni uyarmalarla harekete geçen başka süreçler bozucu etki yapmadığı takdirde, sözü geçen süreçler, hafızanın biyolojik dayanağını sağlamlaştırmış olacaktı. 1900 Yılında Müller ve Pilzecker'in ortaya koyduğu bu son varsayım, günümüz araştırıcılarına yön vermekte (Sharpless, Pearlman ve Jarvik, 1961; Adams ve Lewis, 1962; Bloch, Denti ve Schmaltz, 1966 v.b.) ve «saptama hafızasının yitimi» (amnésie antérograde) meselesi üzerinde çalışan klinik hekimlerini de ilgilendirmektedir (Cronholm ve Molander, 1958; Russel, 1959).

Alıştırmanın zaman içindeki düzenlenmesi dışında, bireyin belleyeceği şeyi biçimlemesini sağlayan düzenleyici faaliyetlerin de, saklama süreci için temel bir önemi vardır. Bu faaliyetlerin etkisini ortaya koymak için belirli deneyimsel durumlarda iyi düzenlenmemiş işler (anlamsız kelimelerin, hecelerin ve sayıların art arda sıralanması v.b.) üzerinde denemeler yapmak kâfidir. Düzenleme faaliyetlerinin en ilkelleri, belleme konusunun (işin) unsurlarını, belli aralıklı okumalarla yapılar ve altyapılar halinde biraraya getirmeğe yönelebilir. Bu yapılar arasındaki güçlü iç bağlantılar, yapılardan biri hatırlatıldığı zaman hafıza cevaplarının harekete geçmesini sağlar (Müller, 1894-1917). Fakat, daha karmaşık faaliyetler, genellikle, belleme konusunun öğrenilmesi sırasında söz veya zekâ alışkanlıklarının aktarımı sayesinde yararlı hale gelir. Bir sayı serisinin kurulmasını sağlayan kuralın bulunması, uzun süreler sonunda bütünü meydana getiren ilk sayının ve kuralın varlığının hatırlanmasıyle bu sayı serisinin yeniden hatırlanıp tekrar edilebilme olanağını sağlamaktadır (Katona, 1940). Böylece hatırlayarak tekrar edebilme, tekrara dayanan bir yeniden-öğrenme sonunda daha sağlam olmaktadır. Rastgele dizilmiş, ama bazı semantik kategorilere bağlı altmış kelimelik bir liste, birey tarafından bu kategorilere bağlı olarak yeniden gruplandırılabildiği zaman kolaylıkla akılda tutulabilmektedir (Bousfield, 1935).

● *Dil yapılarının yapıcı ve bozucu etkisi.* Akılda tutulması gereken şeyin çeşidi ne olursa olsun, dilin hafıza üzerinde çok önemli bir rolü olduğu ileri sürülebilir. Şekillerden meydana gelmiş bir materyelde, bireyin kullandığı sözlü anlatım düzeni (adlandırma, yorumlama, tasvir), her şeklin nesnel özelliklerine ne kadar uygunsa, hatırlamada da o oranda kuvvetlidir (Piéron, 1914-1919; Gibson 1929).

Bununla birlikte dilin yapılayıcı etkisi, hatırlama bozulmalarının kaynağı olabilir. Bartlett (1932), anlamsız şekillerin ortaya konmasında, bu şekilde ilintili söze bağlı nesnenin «şema»sının bozucu etki yaptığını göstermiştir. Meselâ, «bir tablo çerçevesi»ne benzediği kabul edilen bir şekil, bir «çerçeve» şemasına, eskisinden daha benzer şekilde ortaya konabilir. Florès (1964), alışılmış bir kelimenin yapısının, anlamı kesin olmayan uydurma bir kelimenin yapısını (aralarında ses ve şekil benzerliği varsa) bozabileceğini gösterdi. Bu gibi bozulmalara rastlama ihtimali, saklama sınavının başlangıcı ile öğrenmenin bitimi arasındaki zaman aralığına bağlı olarak artar.

Genel olarak, hangi düzeyde olursa olsun, dil ile ilgili bütün alışkanlıklar, sözlü cevapların saklanmasını iyi veya kötü şekilde etkileyebilecek faktörleri meydana getirir. Bu alışkanlıkların günlük dilde çok sık kullanılmasından dolayı kazandığı güç de, ayrıca önemli bir rol oynar. Bir dilde sık sık kullanılan kelimeler, seyrek kullanılanlara oranla biraz daha çabuk öğrenilir (Hall, 1954). Bununla birlikte, çok sık geçen kelimeler, dilin kullanılması sayesinde diğer kelimelere nazaran daha çok çağrışıma sebep olurlar ve bu çağrışımlar belirli bir işle (bu iş hafızada yeniden hatırlandığı zaman) ilgili doğru kelimelerin yerini alabilirler. Bu halde, «doğru cevaplar, rakip cevapların *müdahalesi* yüzünden *alıkonuyor*» denir. Birçok durumda ortaya çıkan unutma olayını, bu çeşit müdahalelerin varlığı açıklar.

● *Müdahaleler.* Müdahale süreci üzerinde, 1913'te Foncault'nun başladığı deneyimsel incelemeler, Amerika'da 1932'den itibaren, McGeoch, Melton, Underwood ve Postman'ın da etkileriyle gelişti. Bu incelemeler, müdahaleleri birçok düzeyde çözümledi: **1.** *konu-içi müdahaleler.* Konu içinde, cevaplardan biri ötekini yasaklayabilir. En şiddetli yasaklama, yapılacak işin (bellenecek konunun) ortasında yer alır; **2.** bellenecek konular arasındaki müdahaleleri iki kategoriye ayırmak gerekir: **a)** *geriye doğru eylemli müdahalelerde,* daha önce öğrenilmiş bir konudaki cevapları alıkoyan bir ikinci işteki cevaplar etkili olur; **b)** *öne doğru eylemli müdahaleler* ise, önce öğrenilmiş bir konudaki cevapların, sonrakileri yasaklamasıdır.

Briggs (1954), Barnes ve Underwood'un (1959) geriye doğru eylemli müdahale alanında yaptığı çalışmalar, elde edilen sözlü cevapların yasaklanmasının, Pavlov'un çalışmalarıyle ortaya koyduğu şartlı cevapların yasaklanmasıyle aynı özellikleri gösterdiğini ortaya koydu. McGeoch okulunun iddia ettiği gibi, «cevaplardan en az yararlanabilme yetisi» olarak tanımlanan *unutma'*yı, bu çeşit süreçlere indirgemek gerekli midir? Bu, cevap vermede acele edilmemesi gereken bir sorudur. Öğrenme sonunda meydana gelen fizyolojik izleri, yeniden harekete getirmek söz konusu olmadığı zaman aralıkları süresinde, bu izlerin kendiliğinden bozulduğu hakkındaki varsayım, psikofizyolojiyi ilgilendiren bir konudur ve bilgilerimizin bugün vardığı düzeyde bu varsayım bir kenara itilemez. Bütün bu değişkenlere, bireyin kendisinden gelenleri de (bellenecek konu karşısındaki tutumu, kendini verebilme derecesi) eklemek gerekir.

● *İstemeden öğrenme ve öznenin tutumu.* Öğrenmek için özel bir tutum takınılmadığı halde bazı olayların hafızaya yerleşebileceği bilinmektedir. İstemeden öğrenme kavramı, bu şartlar altında edinilen bilgiyi kapsamaktadır. Bu konuda yapılan deneyimsel araştırmalar, istemeden öğrenme ile meydana gelen saklamanın, isteyerek öğrenme ile meydana gelenden daha yüksek olduğunu göstermiştir (Jengins, 1833). Bununla birlikte, bu kuralın bağıntılı bir değerde olduğunu da belirtmek gerekir. İsteyerek öğrenmede olduğu gibi istemeden öğrenmede de, bireyin etkinliğinin, hafızaya tatbik edilecek sınavın konusu olan durumun çeşitli görünüşlerine uygunluğu, hatırlama süreçleri bakımından büyük önem taşır. G. Oléron (1964), Eagle ve Leiter (1964), hafızaya saklamaya elverişli faaliyetlerde bulunan, ama kendilerine sunulan durum üzerinde istemli öğrenme tutumu takınmayan bireylerin sağlam bir hafızaya sahip olabileceklerini, hattâ bazen daha az elverişli faaliyetlerde bulunarak ve yapacakları işi isteyerek öğrenen diğer bireylerle karşılaştırıldıklarında onlardan daha da kuvvetli hafızaya sahip olabileceklerini deneylerle gösterdiler. İstemeden öğrenme, isteyerek öğrenmeden mahiyet bakımından farklı değildir; ikisi de, aynı genel kanunlara bağlıdır: böylece, bellenecek konuda, eşit öğrenme dereceleri sağlandığında, bu iki öğrenmeden meydana gelen davranışlar arasında önemli bir fark olmadığı görülür (Biel ve Force, 1943). Postman ve Senders'in (1946) çalışmalarının da ortaya koyduğu gibi, gözlenebilen farklar, esas olarak bireyin, mevcut durumunun şu veya bu yönü karşısında kendi tercihlerine bağlı olan yönelmelerinden ileri gelir. Tercihe bağlı bu yönelmeler, geçmişte edinilmiş baskın tutumlara dayanır. Bu tutumlar seçici etkileri dolayısıyle belli birtakım özelliklerin saklanmasına yolaçar.

● *Davranışların rolü, gerçeklerin rolüyle ilişkili duruma getirilmelidir.* Genel olarak, belli sayıda ve belli aralıklarla yapılan denemelerde, konuyu bellemesi için özneyi isteklendiren gerekçelerin derecesi yükseldikçe saklama daha güçlü hale gelmektedir (Heyer ve O'Kelley, 1949). Kuvvetli bir gerekçe, muhtemelen, organizma fonksiyonlarının yüksek bir düzeyde etkinlik göstermesine bağlıdır ve bunlar, öğrenme (belleme) süreçlerinin çabukluğunu sağlar. Ama gerekçelenmenin en yüksek olduğu bir düzey de vardır. Bunun ötesinde bireyin faaliyet düzenini bozan ve böylece saklamanın sağlamlığını önleyen çok kuvvetli duyusal tepkiler ortaya çıkar. Bir bellemenin gerçekleştirilmesine, öğrenme sona erene kadar bir iç-geriliminin eşlik ettiği varsayımından hareket eden Zeigarnik (1927), zamanından önce bırakılan belleme işinin, tamamlanan işlere oranla daha iyi hatırlandığını gösterdi. Zeigarnik'in ortaya çıkardığı bu gerçeğin karmaşıklığı, bu konuda yapılan birçok çalışma ile yavaş yavaş ortaya kondu. Rosenzweig'a göre (1943) bu olay, ancak gerekçe düzeyi düşük olduğunda meydana gelir. Ters yönde bir eğilim (bitirilmiş işlerin, yarıda bırakılmış işlerden daha iyi sak-

lanması), kuvvetli bitirme gerekçesine sahip kişilerde görülür. Bu bilgin, bir yandan işin gerçekleştirilmesine bağlı gerekçeleri kabul ettiği gibi, benliğin korunmasıyle ilgili mekanizmalara bağlı gerekçelerin varlığını da kabul ettikten sonra, gözlemi yapılan olguların bütününü açıklamağa girişmektedir; Rosenzweig'in görüşü şudur: bitirme gerekçesi şiddetli olduğu zaman, yapılan işin yarıda kesilmesi, benliğin güvenini tehdit eden bir başarısızlığı temsil etmektedir. Böyle olunca da, korunma mekanizmaları, tamamlanmamış işlerin hatırasını yasaklamak için işe karışmakta, bunun sonucu olarak tamamlanmış işler daha iyi hatırlanmaktadır. Bitirme gerekçesi zayıf olduğu zaman, bunun tersi olmaktadır (Zeigarnik olayı). Bu ince ve derin varsayım, incelenen meseleyle ilgili bütün olguları kapsayamamaktadır. Duygusal olgunluğa erişmiş birey, önüne çıkan engelleri aşarak başarısızlığa karşı tepki göstermektedir. Kişiliğin yapısı burada temel bir rol oynar. Bu noktada kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.
İtme mekanizmaları, hoşa gitmeyen olayların hafızaya yerleşmesini yasakladığından, hoşa giden olayların hafızada ötekilerden sağlam bir şekilde saklanacağını ileri süren Freud varsayımı, sonuçları bu varsayıma genel olarak uygun düşen deneyimsel araştırmalara konu oldu. Böylece, birey tarafından hoşa gidici nitelikte görülen olayların hoşa gitmeyenlerden daha sağlam bir şekilde hafızaya yerleştiği ve her ikisinin de nötr sayılanlardan daha iyi hatırlandığı ispat edildi (Koch, 1930; Stagner, 1931; O'Kelley ve Steckle, 1940). Barret de (1938), duyusal yükü, özneler tarafından hoş karşılanan bazı kelimelerden meydana gelmiş bir araştırma konusu kullanarak, benzer sonuçlara ulaştı. Nihayet, sıkıntılı hallerde elde edilen cevapların, benliğin etkisini ve dikkatini gösterdiği durumlarda, benliğin korunma mekanizmalarını gevşettiği, hipnoz halindekinden daha az hatırlandığını, Rosenthal (1944) ortaya koydu. Günümüzde de bu çeşitli meselelerin incelenmesine devam ediliyor. Ama, şunu belirtmek gerekir: 1958'den beri «kısa vadeli saklama» konusunu incelemek için olağanüstü bir çaba gerçekleştirildi. Bu kavram, kullanılabilirlikleri çok çabuk kaybolan (birkaç saniyeyle birkaç dakika arası) cevaplarla ilintili olan son derece dayanıksız hafıza süreçlerini kapsar. Burada, meselâ bir telefon numarası çevirirken, aralıklı okunan bir metni yazı makinesinde yazarken, aldığımız bir mesajı başkasına aktarırken zaman zaman gerçekleşen belleme şekilleri söz konusudur. Araştırmaların başlıcaları, Broadbent'in kurduğu İngiliz okulu (Cambridge) ve Melton'un kurduğu Amerikan okulu tarafından yapılmıştır. Tartışmaların ağırlık noktası, bir yandan algı ve kısa vadeli hafıza ile öte yandan kısa ve uzun vadeli hafızalar arasındaki ilişkilerle ilgili meselelerdir. Ama bunların bir bireşimini yapmak için zaman henüz erkendir. (→ Bibliyo.) [LM]

HAFIZÂBÂD, Hindistan'da Pencap'ın Gucranvala bölgesinde şehir. Şah Ekber'in sevgisini kazanmış olan Hafız tarafından kuruldu. Önceleri Gucranvala bölgesi içinde kabul edilen Hafızâbâd, şimdi Şan bölgesindedir. Kurak yerleri, Çinab'dan ayrılan kanal ile sulanır; bu sayede mümbit bir bölgenin merkezi durumuna gelmiştir. (M)

HAFIZ ABDULLAH EFENDİ, türk şairi (öl. 1873). Kadirîlik tarikatına mensuptu. *Tuhfet-ül- Hafız* adlı Farsça manzum bir lûgat yazdı. Ayrıca bir *Divan*'ı ve *Terci-i bend*'i olduğu söylenir. (M)

HAFIZ AGÂH İBRAHİM PAŞA. Bk. AGÂH İBRAHİM PAŞA.

HAFIZ AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Hafız.*

HAFIZ AHMED PAŞA, osmanlı paşası (öl. 1885). Mühendishaneyi bitirerek subay oldu. Bir süre sonra Belçika'ya gitti, mühendislik tahsil etti. Döndükten sonra miralay oldu. Bu arada Sofya demiryolları komiserliğine getirildi. 1876'da Osmanlı- Rus savaşında büyük yararlıklar gösterdi. Muhtelif yerlerinden yaralandı. Bosna kumandanı iken Avusturyalılar tarafından esir edildi. Dönüşünde iki defa Zaptiye nazırlığına getirildi. Bir ara İşkodra valiliği de yaptı. (M)

HAFIZ AHMED ŞAKİR PAŞA. Bk. AHMED ŞAKİR PAŞA.

HAFIZ AHMED ŞEFİK MİDHAT PAŞA. Bk. MİDHAT PAŞA.

HAFIZ AHMED TALAT EFENDİ, türk bilgin ve şairi (öl. İzmir 1905). İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Zamanın bilginlerinden Hafız Şakir Efendiden icazet aldı. Sonra tekrar İzmir'e gitti ve orada sahaflık yaptı.
Hz. Muhammed'e âşık bir şair olan Ahmed Efendi, Süleyman Çelebinin *Mevlid*'ini tesdis etmeğe başlamış, fakat sadece *Velâdet* kısmını tamamlayabilmiştir. (M)

HAFIZALİ blş. i. Çavuş üzümünün kokulu ve kalın kabuklu çeşitlerinden biri. (Türkiye'de Trakya ve Marmara bölgesinde yetiştirilen bu üzümün asıl üretim alanı Balkan ülkeleri, özellikle Bulgaristan'dır. Bulgaristan'da bağların yüzde 13'ü hafızali asmasıdır. Kalın kabuklu olduğu için saklanmağa ve taşınmağa, dolayısıyle ihracata elverişlidir.) [M]

HAFIZ ALİ EFENDİ Tamburî. Bk. ALİ EFENDİ *Tamburî, Hafız.*

HAFIZ BURHAN. Bk. SESYILMAZ (Burhan).

HAFIZ EBRU (Şihabüddin Abd Allah bin Lutfi Allah bin Abdürreşid el-Havafi, — denir), iranlı tarihçi ve coğrafyacı (Herat ?-öl. 1430), öğrenimini Hemedan'da yaptı. Satranç oynamada üstünlüğünü, Timur ile şahsî münasebetlerde bulunduğunu kendi eserlerinden öğrenmekteyiz. Şahruh, Hafız Ebru'ya, elinde bulunan arapça bir yazmayı esas tutarak bir coğrafya kitabı yazmasını emretti (1414-1415). Adı hiç bir yerde gösterilmemiş olan bu kitap iki ciltti. Birinci ciltte, Magrıp'tan Kirman'a kadar çeşitli memleketler hakkında bilgi verdi; ikinci ciltte ise Horasan ve Maveraünnehir'in tarih ve coğrafyasını geniş olarak yazdı. Bu cildin tam bir nüshası yoktur.
Ayrıca *Camiüttevarih*'in ve *Zafername*'nin devamını yazdı. Dört ciltlik bir dünya tarihi yazmağa başladıysa da tamamlayamadı. (M)

HAFIZ ESAD, suriyeli general, siyaset adamı (Kardaha 1930). Alevî bir ailenin çocuğudur. Baas partisine girdi (1949). Lazkiye gençlik kurulu başkanı, sonra Suriye Gençlik birliği kongresi başkanı oldu (1951). Askerî pilot oldu, Mısır'da eğitim gördü. Suriye'nin Birleşik Arap cumhuriyetinden ayrılmasından sonra memleketine döndü ve ordudan uzaklaştırıldı. Ancak hazırlayıcıları ve uygulayıcıları arasında bulunduğu 1963 müdahalesinden sonra binbaşı rütbesiyle orduya döndü. 1965'te general ve havaalanları kumandanı oldu. 1966'da siyasete fiilen girdi ve kendisi gibi sağa karşı ve alevî olan Salah Cedit'i destekledi. Savunma bakanlığı görevini üstüne aldı. Bu durum, Cedit'in adamlarını önemli mevkilere getirmesini sağladı.
1969 Şubatında Salah Cedit ile anlaşmazlığa düştü. Zira Cedit iç siyasette daha radikal görüşlü, dış siyasette ise daha az ihtiyatlı idi. Parti kongresi sırasında (şubat 1969) Hafız Esad tanklarını başkente sürerek şartlarını bildirdi. Kongrede bir anlaşmaya varıldı. Salah Cedit genel sekreter yardımcılığı görevinde kaldı. Ancak konsey başkanı Yusuf Zuayen ve dışişleri bakanı İbrahim Makus gibi aşırı taraftarları hükûmet dışında bırakıldı. O tarihten sonra Hafız Esad orduyu ve orduya yakın çevreleri, yönetimi altında biraraya getirdi. 1970 Ekiminde Salah Cedit ve Nureddin Attasi'yi görevden uzaklaştırdı ve başbakan oldu. Bir yandan komünistlere, öte yandan da Nâsır taraftarlarına dayanan bir siyaset güttü. 12 Mart 1971'de yapılan ve tek aday olarak katıldığı seçimlerde oyların yüzde 99,2'sini alarak devlet başkanı seçildi. (M)

HAFIZ HAKKI PAŞA, türk kumandanı (Manastır 1879 - Erzurum 1915). Manastırda Askerî idadîyi, Harp okulunu, Harp akademisini bitirdi (1902). Kurmay yüzbaşı oldu. 1908 İkinci Meşrutiyet inkılâbının hazırlıklarına katıldı. Viyana'da askerî ataşe iken 13 nisan 1909'da (31 mart 1325) çıkan olaylar sırasında görevinden ayrılarak Selânik'te Hareket ordusuna katıldı. Olayların bastırılmasından sonra, Viyana'daki görevine döndü. Birinci Dünya savaşında Erkânı Harbiyei Umumiye ikinci reisliği (Genelkurmay ikinci başkanlığı) yaptı. Kafkas cephesinde Hasan İzzet Paşadan sonra, 10. Kolordu kumandanı oldu. Orduda yayılan kolera salgınında hastalanarak öldü. *Bozgun* ve *Şanlı Asker* adlı iki kitap yazdı. (M)

HAFIZ HASAN EFENDİ, osmanlı hekimbaşısı (İstanbul ?-ay.y. 1801). Ordu'da hekimbaşı olarak çalıştı. Hassa hekimliği yaparak serettiba-yı şehriyarî oldu (1785). Halep ve Mekke mollalığında bulundu. Akciğer ve cüzam hastalığıyle ilgili eserler yazdı. Başlıca eserleri: *Düstur-ül-Amel fi Tedbir-il-Sıhhat* (Sağlık Tedbiri Bakımından Uyulacak Kural); *Ed-Dürret-ül-Mensuriye* (Saçılmış İnciler). [M]

HAFIZ HÜSEYİN EFENDİ Ayvansarayî, İsmailoğlu. Bk. HÜSEYİN EFENDİ *Ayvansarayî, İsmailoğlu.*

HAFIZI ACEM, divan şairi (XVI. yy. sonları). Selim II devri şairlerinden; kardeşi Kukla Acem ile İran'dan Merzifon'a geldi; bir süre sonra da İstanbul'a gelerek Alipaşa medresesinde müderrislikle görevlendirildi. Şiirlerinden başka ilmî eserleri de vardır. (M)

HAFIZ İSHAK EFENDİ. Bk. İSHAK EFENDİ.

HAFIZ KÖMÜR EFENDİ, türk bestecisi (İstanbul 1680-ay.y. ?). Mevlevîdir. Otuzdan fazla dinî ve din dışı eser besteledi. Zamanımıza üç parçası kaldı: *Nihavendi Kebîr Muhammes Beste, Nihavendi Kebîr Nakış* Aksak Semai ve Hüseynî *Nakış Aksak Semai.* (M)

HAFIZLAMAK geçl. ve geçz. f. (*ḥafız*'dan *hafız-la-mak*). *Argo.* Çok çalışmak: *Bütün kitabı hafızlamış.* (M)

HAFIZ MAHMUD Vardarî, Bk. MAHMUD *Vardarî.*

HAFIZ MEHMED bin AHMED bin ÂDİL PAŞA Bk. MEHMED BİN AHMED BİN ÂDİL PAŞA.

HAFIZ MEHMED EFENDİ Balıkçı, Mevlevî. Bk. MEHMED EFENDİ *Balıkçı, Mevlevî.*

HAFIZ MEHMED EFENDİ Kömürcüzade, Musahibi Şehriyarî. Bk. MEHMED EFENDİ *Kömürcüzade Musahibi Şehriyarî.*

HAFIZ MEHMED ZILLÎ, Bk. EVLİYA ÇELEBİ.

HAFIZ MEHMED ZÜHDÜ EFENDİ. Bk. MEHMED ZÜHDÜ EFENDİ.

HAFIZ MOLLA, Fas'ın alevî sultanı (Fas 1875-Enghien-Les-Bains 1937). Molla Hasan'ın oğlu ve Abdülaziz'in kardeşi. 1902'de Hauz halifesi oldu. Kardeşi Abdülaziz ibn el-Hasan'ın modern tutumuna karşı çıktı ve islâmı, eski fas ruhunu korumak ve devam ettirmek iddiasında bulundu. 1907'de Casablanca'nın Fransızlar tarafından işgalinden hemen sonra Merakeş'te sultan ilân edildi. Almanya tarafından desteklendi. 1 Haziran 1908'de Fas'ta tanındı. Fransa ve diğer devletler onu 5 ocak 1909'dan sonra tanıdılar. 1912'de kardeşi Yusuf lehine tahttan feragate zorladı ve Fransa'ya yerleşti. (M)

HAFIZ MÜŞFİK İSMAİL EFENDİ. Bk. MÜŞFİK İSMAİL EFENDİ.

HAFIZ OSMAN EFENDİ, türk hattatı (İstanbul 1642-ay.y. 1698). Köprülüzade Mustafa Paşanın himayesinde yetişti. Büyük Derviş Ali ve Suyolcuzade Mustafa Eyyubî Efendiden yazı dersi gördü. Aklâmı sitte'den (altı çeşit yazı) icazet aldı. Nefeszade İbrahim Efendiden ders görerek Şeyh Hamdullah yazı üslûbunu bütün incelikleriyle öğrendi. Onun sanatından gelen özellikleri kendi buluşlarıyle zenginleştirdi. 1679'dan itibaren sülüs ve nesih yolunda başarılı eserler verdi. Kendine has bir üslûp meydana getirdi; Şeyhi Sanî (İkinci şeyh) unvanını kazandı. Yetiştirdiği hattatlardan bazıları Yedikuleli Seyyid Abdullah (öl. 1731), Anbarîzade Derviş Ali (öl. 1716), Hasan Üsküdarî (öl. 1732), Kürtzade Bursalı İbrahim (öl. 1733), Bursalı Mehmed (öl. 1740), Derviş Mehmed Kevkeb (öl. 1717), Yusufu Rumî'dir (öl. 1709). Ahmed III ve Mustafa II'ye hat hocalığı yapan Hafız Osman'a Diyarbekir (başka bir söylentiye göre Filibe) şehri arpalık olarak verildi. Sümbüliye tarikatına mensuptu. Eserleri arasında 25 Kur'an, birçok En'am, Delâil-ül-Hayrat ile kıt'a, karalama, murakka v.b. bulunmaktadır. Levha şeklinde Hilyei Şerif yazısının ilk örneğini verdi. (M)

HAFIZ ESAD

Foto. MEYDAN

Hafız Osman mektebi, XVII. yy.da yaşamış ünlü türk hattatı Hafız Osman tarafından sülüs ve nesih yazısında yapılan değişiklik ve ilerleme neticesi meydana gelen üslûba verilen ad. Hafız Osman'dan önce Fatih ve oğlu Bayezid II zamanında yaşamış olan Şeyh Hamdullah mektebi vardı. Bütün sülüs ve nesih yazan hattatlar bu mektebin kurallarına uyarak hat yazarlar ve Şeyh Hamdullah'ı kendilerine örnek alırlardı. Hafız Osman o üslûpta fizyolojik bazı değişiklikler yaptı ve yazısı Şeyh Hamdullah tarzından hem fizyolojik ve hem de estetik bakımdan ayrı bir özellik kazandı. Denilebilir ki Hafız Osman ile artık sülüs, özellikle nesih yazısı, Türkiye'de tam bir güzellik ve olgunluğa erdi. Hafız Osman'dan sonra gelen hattatlar bu defa Şeyh Hamdullah yerine Hafız Osman mektebinin üslûbunu kendilerine göre uygulamağa başladılar. Bugün de bu mektep yürürlüktedir ve sülüs-nesih hattatlarının tek amacı Hafız Osman gibi yazmaktır. Hafız Osman'a bu yüzden Şeyhi Sanî (İkinci şeyh) denir. (M)

HAFIZ ÖMER FAİZ EFENDİ, Sohbeti, nükteciliği ile tanınmış bir istanbul efendisi (İstanbul ?-ay.y. 1875). Ebezade Salih Efendinin oğlu. İstanbul'da medresede okudu. Maliyede çalıştı, defterdarlık ve İstanbul şehreminliği görevlerinde bulundu. Abdülaziz Paris seyahatine giderken onu da yanına aldı. Hayatının sonuna doğru Bağdat şehri kapıcılar kethüdası oldu (1871). [M]

HAFIZ PAŞA Çerkez (Mehmed, — denir), osmanlı paşası (öl. ?). Mahmud II ve Abdülmecid devrinde yaşadı. Kürdistan valisi olduğu zaman Nizip savaşında görevlendirildi. Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşaya Nizip'te yenildi ve esir oldu. Daha sonra esirlikten kurtulan Hafız Paşa, Zaptiye nazırlığında, Yanya, Üsküp ve Bosna valiliklerinde bulundu. (M)

HAFIZ PAŞA Eğinli, osmanlı paşası (öl. 1866). Orduda görev alışından kısa bir süre sonra miralay oldu. Kırım savaşına süvari mirlivası olarak katıldı. Rusların doğuda harekete geçmesi üzerine Doğu Anadolu'ya gönderilen Hafız Paşa, Kars'ta birliğinin başında bir keşif hareketine çıktığı sırada Ruslar tarafından esir edildi, bir süre sonra serbest bırakıldı. Ferik rütbesi verilerek 6. Ordu kumandanlığına getirildi. 1862'de rütbesi geri alındı. (M)

Hafızpaşa şeşhanesi, sultan Abdülmecid zamanında Hafız Paşa adlı bir sanatkârın yaptığı tüfeğe verilen ad; altı yivliydi. (M)

Hafızpaşa topu, Kırım harbi sırasında (1854) Hafız Paşa adlı bir sanatkârın icat ettiği topa verilen ad. Tophane'de yapılan top, şeşhaneli yani altı yivli idi. Hafız Paşanın şeşhaneli toplarından fikir alan yabancılar, bundan faydalanarak top yapımında yenilikler yaptılar. (M)

HAFIZ POST (Mehmed, — denir), türk bestecisi (1630-İstanbul 1694). Şair Nailî'nin himayesine girdi; onun bağlı olduğu Halvetîliği benimsedi. Nailî'den edebiyat, Tophaneli Mahmud Efendiden hat, Kasımpaşalı Osman Efendiden de musiki dersleri aldı. Divanı Hümayunda kâtiplik yaptı. Eserlerinin bir kısmını Mehmed IV ve Kırım hanı Selim Giray III'ün huzurunda okudu. Hafız Post XVII. yüzyılda tamburî, hanende ve besteci olarak büyük ün kazandı. Dinî ve din dışı 1 000'den fazla eser besteledi. Bugüne kadar gelen notalı eserlerinden bazıları: Hisar çember tevşih, Acem durak, Dügâh sakıyl, Hisar devri kebir beste, Hüseynî hafif beste, Neva ağır sakıyl beste, Uşşak zencir beste, Nikriz nakış yürük semai, Rast yürük semai. Ayrıca yazma bir güfte mecmuası vardır. (M)

HAFIZ RAHMET HAN, Hindistan'da hüküm süren Bereç hükümdarı (1708-1774). Bereçlerden Şah Akam'ın oğlu. Akam'ın öldürülmesi üzerine oğlu veya evlâtlığı Ali Muhammed devlet idaresini eline aldı. Hafız Rahmet Han onun zamanında büyük yararlıklar göstererek ün kazandı. Avadh revvakı Sardar Cang ile savaşarak esir düşen Ali Muhammed'i, topladığı askerlerle Delhi'ye gelerek kurtardı (1746). Ali Muhammed tarafından Sirkin valiliğine tayin edildi. Sonra da Ali Muhammed'in oğullarına hafız (vasi) tayin edildi (1748). Ali Muhammed'in ölümü üzerine hükümdar oldu (1748). Bir ara topraklarını kaybetti, fakat sonra yeniden geri aldı. Marakatka'lar ve İngilizlerden yardım gören avadh ordusu ile savaşırken öldü. (M)

HAFIZ SAMİ EFENDİ. Bk. SAMİ EFENDİ.

HAFIZ ŞEYDA ABDÜRRAHİM DEDE EFENDİ Kudümzenbaşı, Neyzen, Hacı. Bk. ABDÜRRAHİM KÜNHÎ DEDE *Şeyh.*

HAFIZ Şirazlı (Şemseddin Muhammed, **Hafızı Şirazî** de denir), iran şairi (Şiraz, ? - ay.y. 1390). Nerede ve nasıl yetiştiği kesin olarak bilinmez. Çağdaşlarının yazılarından Isfahan'dan Şiraz'a göç etmiş Bahaeddin adlı birinin oğlu olduğu, şiirleri üstüne yapılmış incelemelerden medrese öğrenimi gördüğü anlaşılır. Yine çağdaşı Gülendam, Kur'an dersleri aldığı, Zemahşerî'nin *Keşşâf* ve Adudeddin İcî'nin *Mevakıf* adlı eserlerini okuduğunu kaydeder. Gazellerinden kelâm, tasavvuf, din ve felsefe sahalarında önemli çalışmalar yaptığı, çağının ilimleriyle yakından ilgilendiği anlaşılır. Sucai Şirazî'nin *Enis-ün-Nas* (Gönül Yoldaşı) adlı eserinde bildirdiğine göre Hafız, yurdunu ele geçiren Timur ile de görüşmüştür. Gazan Han zamanında Fars valiliği yapan Şah Ebu İshak'tan bir süre yardım gördüğü bilinir. Yoksul bir ömür sürdüğü, zaman zaman şiirlerini, övgülerini beğenen devlet büyükleri tarafından korunduğu *Divan*'ında yer alan kasidelerinden, bazı gazellerinden anlaşılır. Bazı kaynaklar, onun en mutlu günlerini Şah Suca zamanında geçirdiğini belirtir. Gerek gazelleri, gerek kasideleri dolayısıyle çağında büyük bir üne kavuşan Hafız, birara komşu ülke büyüklerinin de ilgisini çekmiştir. Şeyh Üveysoğlu Sultan Ahmed tarafından Bağdat'a çağrılmış, fakat nedense gidemeyerek, Sultanı öven bir gazel göndermekle yetinmiştir.

Hafız'ın yaşadığı çağ, iran şiirinin geçiş dönemine rastlar. Ondan önce yaşayan şairler, iran şiirinde destan ve kaside çığırını açmış, rubai alanında yenilikler yapmışlardı. Şirazlı Şeyh Sadi ile başlayan hikmetli, arifane şiir, Hafız ile bambaşka bir yön ve nitelik kazandı. Onun iran şiirine getirdiği en önemli yenilik, gerçek insan sevgisini, hayatı, sevinci, günlük olaylar karşısında edinilen duyguları, insan eğilimlerini konu olarak işlemesidir. Firdevsî ile destana, eski masallara yönelen şiir, Hafız ile bu dünyanın nimetlerine döner. İslâm öncesi denen Cahiliye çağı ile kendi zamanına kadar gelen arap şiirini yakından tanıyan Hafız, daha çok Cahiliye çağı şiirine özenir. Gazellerinde duyulan hava, onun ortaçağdan çok, gerçekçi yeniçağ şairi olduğunu, iran şiirine gerçek sevgisini getirdiğini gösterir. Dili oldukça yumuşak, akıcı, coşkun olan Hafız'ın kavramlar arasında kurduğu anlam bağlantıları daha çok ses uyumuna dayanır. Eş uyumlu kelimeleri seçmesi, şiirde sözle sesten doğan bir musiki havasının ağır bastmasına önem verdiğini gösterir. Tasavvuf kavramlarının yer aldığı beyitlerinde bile gerçekçi duyuşların etkisi geniş yer tutar.

Hafız'ın şiirinde görülen ikinci özellik ve yenilik de bütünlük duygusudur. Her beyti ayrı bir konuyu işleyen, belli sayıda beyitlerin belli bir düzen ve ölçüye göre sıralanması sonucu ortaya çıkan gazel, Hafız'da anlam bakımından bütünlüğe ulaşır. Gazelin bütün beyitleri aynı konuyu işler. Şiirlerinin çoğunda ana konu olan aşk, belli bir duygu örgüsüne göre gazelin bütün beyitlerine yayılır. Böylece gazel iç yapı bakımından tek konuyu işleyen bir bütünlük içinde görülür. Bu bütünlük aşk, içki, rindlik, tasavvuf gibi değişik konuları işleyen her gazelinde az çok vardır. Şiir, onun anlayışına göre dış biçim olmaktan çok anlam bütünlüğüdür. Vezin daha çok bir aracı durumundadır. Meyhane, şarap, saki, visal, cam, gül, sagar, dilber, bülbül, mey, bade, mahbub, hak, huy, mest gibi bütün iran şiirinde ortak olan kavramlar, Hafız'da gerçek anlamlarıyle kullanılır. Çağından yakınma, zamanının uygunsuz olayları, insan değerinin yeterince bilinmemesi, düzenin bozukluğu, vefasızlık, devlet adamlarının kötü davranışları gibi konular gazellerinde geniş yer tutar.

İslâm düşüncesinin ortak kavramları, din deyimleri Hafız'da pek seyrek geçerse de daha çok gerçekçi bir görüşle işlenir. Bundan da onun birçok çağdaşlarında görülen gerçeküstü varlıklar âlemine eğilim duymadığı anlaşılır.

Hafız, iran şiirinde gazel türünün kurucusu sayılır. Kendinden sonra, yüzyıllar boyunca doğu şiirini etkileyen şairin izinden yürüyenler onun seviyesine ulaşmakta daima güçlük çektiler. Gerek iran, gerek onun etkisinde kalan ortaçağ türk şiirinde Hafız'ın örnek alınması gelenekleşti. Tutumunu, dünyaya bağlılığını, içkiye, sevgiye, güzele karşı duyduğu aşırı eğilimi beğenmeyen birçok mutasavvıf şair bile onun etkisinden kurtulamamış, bu yüzden *Divan*'ı birçok bilgin ve şair tarafından ayrı ayrı anlayış ölçülerine göre yorumlanmış, herkes onu kendi düşünce doğrultusunda benimsemiştir. Arapçanın yanında edebiyat dili olarak okutulan Farsçanın ana örneklerini Sadi ve Hafız'dan seçmek doğu islâm ülkelerinde genel geçerliği olan bir kural niteliğindeydi.

Şiirlerinin biraraya toplandığı *Divan*'ında eski çağlardan kalma farsça kelimeler pek azdır. Daha çok Rûdegî, Ferruhî, Ascedî, Firdevsî gibi daha önce yaşamış iran şairlerinin eserlerinde geçen kavramları seçmiş, onları şiirin örgüsü içinde gereken anlamda değerlendirmiştir. Bu yüzden, Hafız'dan sonra gelen iran şiirinde eski kavramların yerini onun işlediği kelimelerin aldığı görülür. Bu açıdan iran şiirine bakanlar, Hafız'ı gazel dilinin de kurucusu sayarlar. Rubai, kıta, kaside türüne pek önem vermediği için bu alanda, başkalarını etkileyecek nitelikte başarılı örnekleri yoktur. Kendinden önce gelen bazı arap şairlerinden etkilenerek yazdığı gazellerde pek çok arapça kelimenin yer aldığı görülür.

Hafız'ın sanat alanında olduğu gibi, sanat dışı çevrelerde de benimsendiği görülür. Uzun yıllar *Lisan-ül-Gayb* (Gizli Dil) adı verilen *Divan*'ı bir «falname» (falcılık kitabı) olarak kullanılmış, talih, yolculuk, aşk, sevgiliyle olan karşılıklı ilişkiler konusunda başvurulan ana kaynak olmuştur. Hafız'ın etkisi XVIII. yy.dan sonra batı dünyasında da görülür. Özellikle alman şairi Goethe, ona özenerek kendi dilinde ve aruzla gazel bile yazmıştır. Doğu islâm dünyasında Hafız ile ilgili sayısız inceleme ve araştırmalara karşılık Avrupa'da da geniş ve özlü çalışmalar yapıldı. İngiltere, Fransa, Rusya şarkiyatçılarının üzerinde çalışıp kendi dillerine çevirdikleri Hafız *Divan*'ının Türkiye kütüphanelerinde sayısız yazmaları olduğu gibi A. Gölpınarlı tarafından yapılan yeni bir Türkçe çevirisi de vardır (*Hafız Divanı* [1944]). [→Bibliyo.] (M)

HAFİ sıf. (ar. *hafâ*, gizlilik, gizli olma'dan *hafî*). *Esk.* Başkalarından gizlenmiş olan, saklı, bilinmeyen: *Bu bir lisan-ı hafîdir ki rûha dolmakta / Kızıl havâları seyret ki akşam olmakta* (Ahmed Hâşim).

◆ **Hafiyât** çoğl. i. *Esk.* Gizli şeyler, sırlar. ‖ *Hafiyât-ı umûr,* işlerin gizli yönleri. ‖ *Âlim-ül-hafiyât,* gizli şeyleri bilen, Tanrı.

◆ **Hafiyen** ve **Hafiyeten** zf. *Esk.* Gizli olarak, gizlice. (M)

HAFİ sıf. ve i. (ar. *hafâ* ve *hafâvet*'ten *hafî*). *Esk.* Güleryüz gösteren, çok ikramda bulunan (kimse). ‖ Yalınayak dolaşan (kimse).

◆ **Hâfiyen** zf. *Esk.* İkram ederek. ‖ Yalınayak dolaşarak. (M)

HAFİD i. Bk. HAFİT.

HAFİD EFENDİ (Mehmed), osmanlı yazarı (öl. 1811). Aşir Efendinin oğlu. Öğreniminden sonra Eyüp kazası mollası oldu (1789). İstanbul kadılığına (1799), Anadolu kazaskerliğine (1807) getirildi. Selim III'ün tahttan indirilmesi olayında tertipçilerle işbirliği yaptığı ve padişahın tahttan indirildiğini haber veren heyet arasında olduğu için kazaskerlikten azledildi (1808). Verdiği para ve hediyelerle idamdan kurtuldu. Sonra Kastamonu'ya sürüldü. Mahmud II tarafından affedilmesi üzerine İstanbul'a döndü (1809). Karışıklık kısmen yatışınca yeniden mevki sahibi oldu. Bir süre Rumeli kazaskerliğinde bulundu (1810-1811). Eserleri: *Kitabu Câmi fi Hakkil-Hilâfeti ve's-Saltana* (Saltanat ve Hilâfetin Hakkı İle İlgili Kitap); *Mihah-ül Miyâh* (Su Yolları); *Ed-Dürer-ül Müntehabât-il Mensûre fi Islâb-il Galatat-il Meşhûre* (Tanınmış Yanlışların Düzeltilmesi İle İlgili Mensur Seçmeler İncisi); *Kırk Hadis Şerhi, Tefbâzanî'nin Akaid-ün Nesefiyye Şerhine Hayâlî'nin Yazdığı Hâşiyenin Hâşiyesi, Sefinet-ül Vüzera* (Vezirlerin Gemisi) [M]

HAFİF sıf. (ar. *h̲ıffet*'ten *h̲afîf*). [Mutlak veya nispî olarak] Ağırlığı az olan: *Hafif bir yük. Kurşun altından daha hafiftir.* ‖ Kalınlığı veya yoğunluğu az olan: *Hafif kumaş. Hafif duman.* ‖ [Yemek için] Miktarı az ve sindirilmesi kolay: *Abdullah Efendi'de hafif bir yemek yedim* (Y. Z. Ortaç). ‖ Etkisi sert olmayan: *Hafif içki. Hafif sigara.* ‖ Gücü az olan, belli belirsiz: *Derken yan tarafta hafif sesler, mırıltılar oldu, sonra kapı aralandı, bir kadın göründü ayağa kalktım* (R. H. Karay). *Eskiden olsa elimin bu hafif temasıyle arzularımdan bir kısmı eksilir sanırdım* (S. F. Abasıyanık). ‖ Dikliği fazla olmayan: *Müzenin önünde bütün şehre hâkim hafif bir meyil üstünde bir istiklâl âbidesi var* (F. R. Atay). ‖ Önemli olmayan: *Hafif bir ceza. Hafif bir yara.* ‖ Yorucu olmayan: *İşim çok hafif, hiç sıkılmıyorum.* ‖ Ağırbaşlı olmayan, ciddiyetten uzak: *Hafif bir kadın.* ‖ Sıkıntısız, ferah: *Yavaş yavaş bu hayata ben de alıştım. Ne kadar hafif ve rahattı* (A.H. Tanpınar). ‖*Gene Karadenizin suları üzerinden Batum istikametinde yol alırken ne kadar hafiftim* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Argo.* Parasız, az paralı olan: *Bugün çok hafifim, borç veremem.* ‖ *Hafif uyku,* derin olmayan, kolayca bozulabilen uyku. ‖ Zf. Belli belirsiz, göze batmayacak şekilde: *Bol yenli kolları ancak göğsünün altına kadar kalkıyor ve parmakları işitilmeyecek kadar hafif şıkırdıyordu* (Sabahattin Ali). *Kızın vücudu farkında bile olmadan öne, arkaya, iki tarafına hafif dalgalanıyor, dudakları kımıldıyor* (H.E. Adıvar). ‖ [Giyecek için] İnce: *Bugün hafif giyinmeli, hava çok sıcak. Zt.* AĞIR.

— ÇEŞ. DEY. *Hafif tertip,* küçük çapta, aşırı olmayan: *Bu hafif tertip askerî isyan evvelâ nasihatle, dualarla giderilmeye çalışıldı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Hafife almak* (*alınmak*), önemsememek (önemsenmemek): *Ama, karşıma çıkan ikinci grup hafife alınacak insanlar değildi* (Y. Z. Ortaç). — *Esk. Hafif-ül-mizaç,* kararsız, hoppa.

— Ask. *Hafif donanma,* ırmak, göl ve sığ sularda görev yapan donanma. (*İnce donanma, nehir filosu* da denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hafif istihkâm.* Bk. İSTİHKÂM. ‖ *Hafif makineli. tüfek.* Bk. *Makineli* TÜFEK. ‖ *Hafif top,* çapı 10,5 sm'den küçük top. Bk. ANSİKL.

— Binic. *Hafif süratli.* Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Hafif yakıt,* petrolcuların beyaz mal adı altında gruplandırdıkları 1,2,2 No.-lu yakıt. (Ticarî adları ile benzin, gaz, motorinin ticaret gemilerinde kullanılan karşılığı.) ‖ *Hafif yakıta* veya *hafife geçmek,* gemi makinelerinde maliyeti yüksek olan sıvı yakıt yerine ucuz yakıt kullanmak. (*Zt. Ağır yakıta* veya *ağıra geçmek.*) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hafif yük,* pamuk balyası gibi kapladığı hacim büyük, fakat ağırlığı fazla olmayan yük. (Bu yükten, ağırlığına göre değil, hacmine göre navlun alınır.)

— Ed. *Hafif şiir,* konusu pek önemli olmayan, değeri kolaylığından ve basitliğinden gelen şiir.

— Mus. Türk musikisinin 32 zamanlı ve 25 darplı büyük usullerinden biri. (Öteki 32 zamanlı usuller ise 14 darplı berefşân ve 22 darplı muhammestir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hafif-i evvel.* Bk. MERTEBE. ‖ *Hafif-i sani.* Bk. MERTEBE. ‖ *Hafif-i türkî.* Bk. DARB-ı *Türkî.*

— Müz. Şiddet derecesi bakımından gürlüğü zayıf olan vuruş veya ses. (*Zayıf* veya *yumuşak* da denir.) ‖ *Hafif müzik,* operet veya dans müziği gibi türleri kapsayan müzik. ‖ *Hafif ses,* özellikle kıvrak parçaları yorumlamakta başarı gösteren kadın şarkıcı için kullanılır. ‖ *Hafif tenor,* daha çok hafif müzik söylemeğe yatkın veya sesi dolgun olmayan tenor. ‖ *Hafif zaman,* ölçünün içindeki kuvvetli olmayan zaman (İki zamanlı parçalarda [marşlar] ikinci, üç zamanlı parçalarda [valsler] ikinci ve üçüncü zamanlar hafif sayılır. Ritim gereği olarak hafif ve kuvvetli zamanlar yer değiştirebilir.)

— Spor. Güreş, boks ve halter gibi sporlarda bir ağırlık kategorisi. (Güreşte 67, boks ve halterde 67,5 kilo. Bu sıklette güreşecek, dövüşecek veya ağırlık kaldıracak sporcuların en çok 67,5 kilo gelmeleri gerekir. Bu kiloda gram fazlalığı dahi olsa, o sporcu hafif sıklette yarışmaya giremez.)

— Vezin. *Esk.* Aruz bahirlerinden on birincisi. (*Bahr-i hafif* de denir.) Bk. ANSİKL.

— Zır. *Hafif toprak,* zerreleri yapışık olmayan, işlenmesi kolay toprak. (Özellikle iri zerreli, yani kumlu topraklara denir.)

— ANSİKL. Ask. *Hafif donanma,* altı düz ve hafif gemilerden kuruludur. Bu gemiler, en büyüğünden en küçüğüne kadar sıra ile şu adları alırlardı: kalite, firkate, kırlangıç, çekelve, şahtur, iskampavye, şayka, kancabaş, atkayığı, kütük, çamlıca, celiye, brolik, çetekayığı, üstüaçık, akdarma, karamürsel, varna beş çiftelisi, uçurtma.
Osmanlılar son devirlere kadar, hattâ zırhlı gemiler çıktıktan sonra da Tuna nehri ve İşkodra gölü için bu tipte gemiler yaptırmışlardı.

● *Hafif top*'lar dağ ve sahra topu olmak üzere ikiye ayrılır: *dağ topları* büyük parçalara ayrılmış olarak hayvan sırtında taşınır; atış yapılacağı zaman bu parçalar birleştirilerek top kurulur; *sahra topları* ise tekerleklidir ve önüne iki tekerli bir araba (toparlak) takılarak üç çift hayvanla çekilir. Top, kuyruğundaki halka toparlağın çengeline geçirilerek dört tekerlekli bir araba biçimine sokulur. Atış yapacağı zaman toparlaktan ayrılır ve mevzilenir.

— Binic. *Hafif süratli.* Atın süratli yapması iki zamanlı bir yürüyüştür; binicinin, üzengilere basarak bu yürüyüşün bir zamanını eyere oturmuş, bir zamanını havada geçirmesine hafif süratli yapmak denir. Süratlinin her iki zamanında da eyere oturulması süratli denen yürüyüşü teşkil eder.

— Denizc. Yakın zamanlara kadar dizel motorlarında yakıt olarak yalnızca motorin kullanılmaktaydı. Ancak bu şekil motorlarda yüksek beygir gücü uygulandığı zaman yakıt giderini yükseltiyordu. Bu yüzden maliyeti düşürmek amacıyle bu tür motorlarda fuel oil kullanılmağa başlandı ve olumlu sonuçlar elde edildi. Motorun ilk hareketinde yine motorinden yararlanılmakta, kısa bir süre sonra ise motora ağır yakıt verilmektedir. Motorun durdurulması sırasında ise aynı şekilde yeniden motorin yağı konulmaktadır.

— Mus. En çok görülen mertebesi 32/2 ağır hafif, nadiri ise 32/8 yürük hafiftir. Usul, oynak ve akıcıdır. Karakteri ise yürüktür. Kâr II beste peşrev, tevşih ve ilâhilerde kullanıldı. Özellikle II. bestelerin çoğu bu usuldendir. Darplılarının 6'sı uzun (2 zamanlı), 20'si kısadır (1 zamanlı). Vuruluşu: düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli) + düm (2, kuvvetli), te (1, nim kavî), ke (1, zayıf) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, nim kavî) + düm (2, kuvvetli), te (1, nim kavî), ke (1, zayıf) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nim kavî), tek (1, zayıf), + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nim kavî), düm (1, zayıf) + tek (2, kuvvetli), te (1, nim kavî), ke (1, zayıf).

— Vezin. Esk. *Hafif bahrinin* 3 aruz, 5 darbı bulunur. Bütün kalıplar, ikinci açık (kısa) hecelerini, önceki kalıp ölçüsünün son kapalı (sakin, uzun) sesi yapar veya bunun tersi olarak ses kaybeder. Darp olarak kullanılan *fâilâtün* (— . — —) kalıbı çoğunlukla *mef'ûlün* (— — —) biçimine girer.
Hafif bahri, iran ve türk edebiyatında, mahbun*, mahzuf* ve eslem* biçiminde kullanılmıştır.
Hafif bahri: *fâilâtün* (*feilâtün*), *mefâilün, feilün* (*fa'lün*). Baştakiler *fâilâtün* (— . — —) iken, *feilâtün* (. . — —) oluyor, sondakiler de *feilün* (. . —) iken, *fa'lün* (— —) haline giriyor.
Türk edebiyatında özellikle mesnevîlerde, yeknesaklığı ortadan kaldırması bakımından tercih edilmiştir.

◆ **Hafifçe** zf. Belli belirsiz, göze batmayacak şekilde: *Hafifçe irkildim, gülmemek için başımı eğdim.* (R. N. Güntekin). *Mahir, şimdi göğsünden beynine doğru bir sıcaklığın yükseldiğini duyuyor, yerinden kımıldadığı vakit başı hafifçe dönüyordu* (H. R. Gürpınar).

◆ **Hafif hafif** zf. Hafifçe, hafif bir şekilde: *Eğer bunlardan biri, ayakkabısını, parmaklarının ucunda hafif hafif oynatmakta ise, biliniz ki, keyfi yerindedir* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Hafiften** zf. Hafifçe, belli belirsiz bir şekilde: *Önce hafiften bir rüzgâr esiyor / Yavaş yavaş sallanıyor / Yapraklar, ağaçlarda* (O. V. Kanık).

— DEY. *Hafiften almak,* önemsememek: *Derslerini bu derece hafiften almasına çok kızıyorum.* (ML)

HAFÎF i. (ar. *ḥafîf*). *Esk.* Bazı cisim veya hayvanların hareketlerinden doğan hışırtılı ses. ‖ *Hafîf-i esb-i tazi,* arap atının koşarken çıkardığı ses. ‖ *Hafîf-i evrak-ı eşcâr,* ağaç yapraklarının hışırtılı sesi. ‖ *Hafîf-i kebuter,* güvercinin uçuşundan duyulan ses. (M)

HAFİFLEME i. (*hafiflemek*'ten *hafifle-me*). Hafiflemek eylemi.

— Bakteriyol. Bir mikropta hastalık yapma gücünün kimyasal (antisepsi) ve fiziksel (ısı, ışık, radyasyon v.b.) etmenlerle veya hücrelerin yaşlanması dolayısıyle azalması. *Zt.* ARTMA.

— Tıp. Had veya müzmin bir hastalığın belirtilerinin bir süre için azalması. (L)

HAFİFLEMEK geçz. f. (*h̲afif*'ten *hafif-lemek*). Herhangi bir sebeple eski ağırlığını kaybetmek: *Efruz Bey belki sekiz kilo hafiflemişti* (Ömer Seyfeddin). ‖ — *Mec.* Etkisini kaybetmek, kuvveti azalmak: *Gündüz acılar acaba neden hafifliyor?* (N. Ataç). *Ve ondan sonra sesler hafifledi daha uzaktan gelmeğe başladı* (H. E. Adıvar). ‖ Huzur bulmak, rahat etmek.

◆ **Hafifleşmek** dönşl. f. Ağırlığı azalmak. ‖ *Mec.* Ciddiyetini kaybetmek, uygunsuz hale gelmek. (M)

HAFİFLETİCİ sıf. (*hafifletmek*'ten). Hafifletme özelliği olan.

— Huk. *Hafifletici sebep,* ceza hukukunda, bulunmaması halinde suçun mevcudiyetine engel olmayan, bulunduğu zaman ise suçun hukukî niteliğinin değişmesine yolaçmaksızın daha hafif sayılmasına, dolayısıyle bu suça bağlanan temel cezanın indirilmesine yolaçan sebep. ‖ *Kanunî hafifletici sebepler,* kanun tarafından belli edilmiş hafifletici sebepler. (Meselâ haksız tahrik, bu anlamda genel ve kanunî hafifletici sebeptir.) ‖ *Takdirî hafifletici sebepler,* kanun tarafından tespit olunmayan ve hâkimin takdirine göre, verilecek cezayı belirli bir ölçüde indirmek için mevcudiyetini kabul edip dayanabileceği özel bazı durumlar. (M)

HAFİFLETMEK ettrg. f. (*hafifletmek*'ten *hafifle-t-mek*). Hafiflemesine yolaçmak. ‖ —*Mec.* Etkisini kaybettirmek: *Bu ilâç başımın ağrısını hafifletti.* ‖ Rahat ve huzura kavuşturmak.

— Res. *Renkleri hafifletmek,* renkleri derece derece yumuşatmak, tatlılaştırmak.

◆ **Hafifletilmek** edilg. f. Hafif hale getirilmek, hafifletmek işine konu olmak: *Saklamayla susmayla bir suçun esasındaki ağırlık hafifletilemez* (H. R. Gürpınar). [M]

HAFİFLİK i. (*h̲afif*'ten *hafif-lik*). Ağırlığı az olanın özelliği: *Tüyün hafifliği. Gazın hafifliği.* ‖ —*Mec.* Önemi az olanın özelliği: *Bir cezanın hafifliği.* ‖ Hareketleri serbest, yumuşak ve rahat olanın özelliği, çeviklik: *Bir kuş hafifliğiyle yerinden atladı* (R. N. Güntekin). *Karara değilse de bir hükme vardığımdan hafifledim, o hafiflikle de yatağa girdim* (R. H. Karay). ‖ Ciddî olmayanın özelliği: *Şimdi, Muazzez'i istedikten sonra, herhangi bir hafifliğini gören yok* (Sabahattin Ali). *Bir kadının hafifliği.* ‖ *Hafiflik etmek* (*yapmak* veya *göstermek*), hoş olmayan bir davranışta bulunmak veya bir söz söylemek: *Artık kocaman bir kız olduğumu, bir hafiflik yaparsam beni ayıplayacaklarını söyledikleri için hareketlerime son derece dikkat ediyordum* (R. N. Güntekin). [M]

HAFİFMEŞREP blş. sıf. (ar. *h̲afif* ve *meşreb,* yaradılış, huy'dan *hafifmeşreb*). Yaşayışı, içinde bulunduğu toplumun ahlâk anlayışına uymayan: *Hafifmeşreb kadınların hepsi, onun kurduğu tuzaklara düşüyordu* (Vâ-Nû). *Çarşaflı ama hafifmeşrep* (O. V. Kanık). [M]

HAFİFSEMEK geçl. f. (*h̲afif*'ten *hafif-semek*). *Yeni.* Önemsiz bulmak, değer vermemek: *Yahut ben onlara rastladıkça, beni hafifsediklerini sezip ezilir, bunun tesiriyle de büsbütün nahvet gösterirdim* (N. Ataç). [M]

HÂFÎ HAN (Muhammed Hâşim Nizam el-Mülkî, — denir), iranlı tarihçi (1664 ?-1733). Hayatı hakkında kesin bilgi yok. Kendisi gibi Haydarâbâd'da memur bulunan, *Mua-*

sır-ül-Ümerâ'nın (Çağdaş Emîrler) yazarı Şah Nüvaz'ın yakın dostu olduğu biliniyor. *Müntehab-ül-Libab* (Seçkin Kimselerin Tarihi) adlı bir tarih kitabı yazdı. Başarılı üslûbu dolayısıyle eser Doğu'da çok beğenildi. Bu eserde Hâfî Han türk bin Yafes'ten başlayarak Moğol ve Tatarların menşeleri hakkında bilgi verdikten sonra Babur'un ecdadı Timur, üçüncü oğlu Miran Şahın kısa hayat hikâyelerini anlatır. Sonra Babur'dan başlayarak Muhammed Şahın 14 yaşına gelinceye kadar geçen zaman içindeki olayların tarihini yazar. Böylelikle eser 200 yıllık bir devri içine alır. (M)

HAFİK, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Kızılırmak bölümü, Sıvas ili) ilçe merkezi kasaba; 3 175 nüf. Sıvas'ı Zara-Refahiye üzerinden Erzincan'a bağlayan kara yolu üzerinde; yüksl. 1 300 m. İl merkezine 37 km uzaklıktadır. Jipsli bir tepenin yamacında ve eteklerinde yayılır. Eski adı *Koçhisar* olan kasaba daha çok *Sıvas Koçhisar*'ı diye anılırdı. Yakınında eski devirlerde iskân edilmiş birçok mağaralar ve suyu alçılı göller vardır.

— *Hafik ilçesi,* 2 967 km²; 56 492 nüf. Merkez, Celâlli, Doğanşar ve Karayün bucakları; 132 köy. Hayvancılık, buğday, arpa, patates ekimi. (M)

Hafik gölü höyüğü. Arkeol. Sıvas-Kızılırmak yolu üzerinde Hafik gölünün kıyısında höyük. 1946 Yılında Kılıç Kökten tarafından tespit edildi ve araştırıldı. Kalkolitik ve Bakır çağa ait iskâna rastlanıldı. (M)

HAFİR i. (ar. *ḥafr*'dan *ḥafir*). *Esk.* Kazılmış yer, çukur. || Mezar, kabir. (M)

HÂFİR sıf. ve i. (ar. *ḥafr*'den *ḥâfir*). *Esk.* Kazıcı, kazan (kimse). [M]

HAFİT veya **HAFİD** i. (ar. *ḥafid*). *Esk.* Evlâdın oğlu, erkek torun: ***İşte onun hafidi Osmanlı sultanlarının birincisi olan Osman Gazi Hazretleridir*** (Cevdet Paşa). || Erkek adı.

◆ **Hafidâne** zf. *Esk.* Toruna yakışacak şekilde.

◆ **Hafide** i. *Esk.* Hafid'in dişili, kız torun. || Kadın adı. (M)

HAFİYE i. (ar. *ḥafâ*, gizlilik'ten *ḥâfiyye* ve *ḥafiyye*). Başkaları hakkında gizlice araştırma yapan ve bilgi toplayan kimse. Dedektif: ***Abdüsselâm Bey kardeşlerinden birinin kızını padişahın çok itimat ettiği hafiyelerden biriyle evlendirmeğe muvaffak olmuştu*** (A. H. Tanpınar). || Sıf. *Esk.* Gizli: ***suret-i hafiyede,*** gizli olarak; ***umûr-ı hafiye,*** gizli işler.

— Tar. Abdülhamid II devrinde gizli olarak, belirli kimseler ve olaylar hakkında bilgi toplamakla görevlendirilen kişilere verilen ad. || ***Hafiye teşkilâtı,*** hafiyelerin çalışmalarını düzenleyen teşkilât. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Şehzadeliğinde üç padişahın taht tan indirilişini gören ve kuşkulu bir yaradılışta olan Abdülhamid II, hükümdarlığı sırasında, bu sebeplerle *hafiye*'leri her çeşit haber alma işinde kullandı. Bunlar arasında saray mensuplarından, yoksul halk tabakalarına kadar her sınıf ve meslekten kimse vardı. Hafiyeler duyup gördüklerini *curnal** denilen raporlarla üstlerine bildiriyor ve bu hizmetlerine karşılık para, mansıp yahut rütbe ile mükâfatlandırılıyorlardı. Zamanla hafiyeler daha fazla ihsan koparmak için hiç bir suçu olmayanlar hakkında bile kasıtlı curnaller vermeğe başladılar. Yıldız sarayına günde beş altı bin arasında curnal geldiği öne sürülmüştür. Bu yüzden bu raporlar doğrudan doğruya padişah tarafından okunmuyor, birtakım görevlilerce incelendikten sonra önemli görülenleri Abdülhamid II'ye sunuluyordu. Hafiyeler arasında görevleri sadece hafiyelik olanlar bulunduğu gibi, İstanbul yahut taşrada görevli memurlar da vardı. Taşra memurları İstanbul'a gelmek istedikleri zaman bahane olarak «Mühim mâruzat için Dersaadet'e celbimi istirham ederim» şeklinde bir telgraf çeker, uydurma birkaç curnal raporuyle hem gezmiş olur, hem harcırah ve hem de saraydan ihsan alırlardı.

◆ *Hafiye teşkilâtı.* İstanbul ve civarı 21 merkeze bölünmüştü.

Bütün teşkilât ve merkezler Yıldız'a bağlı olarak çalışırdı.

Hafiyeler dört sınıfa ayrılırdı. Birinci sınıf hafiyeler doğrudan doğruya padişaha bağlıydı. Bunlar saray erkânındandı ve ser hafiyei hazreti şehriyarî (baş hafiye) unvanını alırdı, yazılı yahut sözlü curnalleri Abdülhamid II'ye arz ederlerdi. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıf hafiyeler başhafiyelere bağlıydılar. Başhafiyelerin emrinde yüzlerce hafiye görevli bulunurdu: Tahsin Paşa avanesi, Fehim Paşa avanesi, Ebülhüdâ avanesi gibi. İkinci Meşrutiyetin ilân edilmesinden (1908) sonra bunların bazıları yurt dışına kaçtı, bazıları asıldı, bazıları linç edildi, büyük bir çoğunluğu cezadan kurtuldu.

◆ **Hafiyelik** i. Hafiye olma hali. Hafiyenin yaptığı iş. || *Hafiyelik etmek* (*yapmak*), başkaları hakkındaki gizli şeyleri bildirmek: ***Hafiyelik edeyim diyorsunuz beyim, bu iş elimden gelmez*** (H. E. Adıvar). [M]

HAFİZ sıf. (ar. *ḥıfẓ*'dan *ḥafiẓ*). *Esk.* Çok esirgeyici. || Tanrı'nın adlarından biri. || ***Hafiz-allah,*** «Tanrı korusun» anlamında dilek. (M)

HAFL ve **HAFLE** i. (ar. *ḥafl*). *Esk.* Toplanma. Bir yerde birikme. || Suyu bir yerde toplamak üzere akıtma. (M)

HAFNİYUM i. (Kopenhag'ın eski adı *Hafnie*'den fr. *hafnium*). Zirkonyum'a benzeyen az rastlanır maden.

— ANSİKL. *Hafniyum,* atom numarası 72, atom ağırlığı Hf=178,6 olan kimyasal bir elementtir. G. Urbain tarafından bulundu ve Hevesy tarafından izole edildi. Beyaz renkli, 2 500°C'a doğru eriyen bir madendir. Özellikle, zirkonyumun özelliklerine benzer, ender olarak bulunur ve kullanım alanı pek yoktur. (L)

HAFR i (ar. *ḥafr*). *Esk.* (Toprağı) Kazma: ***Bir gün hendek hafrine giderken...*** (Cevdet Paşa). || *Hafr etmek,* kazmak. (M)

HAFREK, İran'da Fars eyaletinde bölge; Pulvar-Rûd ile Kurr ırmaklarının birleştiği ova. Sarvistân'ın güneyinde, Fasâ'nın batısındadır. (M)

HAFRİYAT i. (ar. *ḥafriyât,* kazılar). Kazı, kazma işi: ***Daire-i mahsusanın hafriyat-i esasiyesine nezaret etmekte*** (Recaizade Ekrem). Bk. KAZI.

— Huk. Bk. KAZI. (M)

HAFSA, halife Ömer'in kızı ve Hz. Muhammed'in eşi (Mekke 605-Medine 665). Önce İslâmiyetin ilk yıllarında müslüman olan kureyşli Huneys bin Huzafe ile evlendi. Kocası Uhud'da şehit olunca 22 yaşlarında dul kaldı. Cahiliye âdeti olarak dul kadınların koca bulmaları bir mesele oluyordu. Hz. Muhammed halife Ömer'in kızı ile evlendi, Okuma yazma bilen ve önemli sayıda hadis rivayet eden Hafsa, derin bir takva sahibi idi ve Hz. Muhammed'e tam bağlılığı ile meşhurdu. Siyasî kavgalara pek girmeyen Hafsa 60 yaşında Medine'de öldü. (M)

HAFSA SULTAN, Yavuz Sultan Selim'in kızı (öl. 1538). İskenderpaşazade Mustafa Paşa ile, daha sonra Dukakinzade Ahmed Paşa (1511) ve onun ölümü üzerine de Boşnak Mustafa Paşa ile evlendi (1522). [M]

HAFSA SULTAN, Kırım hanı Mengli Giray'ın kızı ve Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi (Bahçesaray ?-İstanbul 1534). Oğlu Süleyman'ı, şehzade Selim'in valiliği sırasında Trabzon'da dünyaya getirdi. Yavuz Sultan Selim'in padişah olması üzerine Manisa sancakbeyliğine tayin edilen şehzade Süleyman ile Manisa'ya geldi. Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine Süleyman padişah olunca İstanbul'da Topkapı sarayına yerleşti. Servetini Manisa'daki külliyesine bağışladı. Zamanında saray entrikalarına hiç imkân vermedi. Türkiye'de açılan ilk Tıp müzesine ressam Muammer Saguner'e yaptırılan portresi kondu. P.T.T. tarafından Hafsa Sultan adına bir hatıra pulu çıkarıldı. (M)

HAFSÎ'LER, 1228'den 1574'e kadar Tunus'ta hüküm süren bir kuzey afrika hanedanı. Muvahhidîlerden Abdülmümin'in yardımcısı Ebû Hafs Ömer'in neslinden gelen Hafsî'ler, Muvahhidîler zamanında İfrikiya'yı yönettiler. — Bunlardan biri olan EBÛ ZEKERİYA YAHYA, 1228'de Tunus'ta bağımsızlığını ilân etti ve hâkimiyetini Trablus'tan Septe, Tanca ve İspanya'nın bir kısmına kadar genişletti. Halife unvanı ile *El-Mustansır* lakabını alan oğlu, devrinin en güçlü müslüman hükümdarlarından biri oldu ve bir ara Doğu'nun müslüman ülkelerince tanındı. Onun ardından bir düzensizlik ve anarşi devri başladı. İmparatorluk parçalandı ve Marinî'ler iki defa (1347 ve 1357) Tunus'a hâkim oldular. — EBÛL-ABBAS AHMED II yeniden birliği kurdu (1370-1394), oğlu EBÛ FARİS ABDÜLAZİZ (1394-1434) onun eserini devam ettirdi, şehirlerde birçok bayındırlık işine girişti. Ama ondan sonra gelen yetersiz hükümdarların zamanında, Hafsî imparatorluğu dağıldı: 1534'te Barbaros Hayrettin Tunus'u aldı ve 1535'te Charles V'in kurduğu Hafsî krallığı ona haraç ödemek zorunda kaldı. 1574'te Türkler şehri kesin olarak ele geçirdiler. Son hafsî kralı tutsak olarak İstanbul'da öldü. (L)

HAFSÜLFERD, Arapların ünlü kelâm bilgini. Aslen mısırlı olan Ebu Amr önce kadı Ebu Yusuf'a mürit oldu, sonra Basra'ya giderek Ebu Huzeyl'den kelâm ilmini öğrendi. Bu arada İmam Şafi ile birçok tartışma yaptı. İnsanların suç işlerken bunun tek müsebbibinin Allah olduğu fikrini ortaya attı. Fakat daha sonra ehlisünnet mezhebine döndü. Altı eseri vardı. Bunlardan biri mutezileye, diğeri Hıristiyanlığa karşı yazılmıştı. (M)

HAFŞA i. Bk. HAVŞA.

HAFŞİN (Ömer, İbnî) veya **HAFŞUN** (Umar İbn), ispanyol müslüman devrimcisi (doğ. Ronda yakınları, ?- öl. Bobastro yakını 917). İspanyol asıllı bir ağa ailesinden olan Hafşin, İslamiyeti kabul eden Alfonso adlı bir vizigot kontundan gelmedir. Bu ailenin Müslümanlığı Ömer'in büyükbabasının büyükbabası zamanında kabul etmiş olması muhtemeldir. Gençliği serüvenlerle doludur. Bir kavga sırasında komşularından birini öldürmesi sebebiyle Afrika'da Tahert'e kaçmak zorunda kaldı, orada terzi çıraklığı yaptı, 880'e doğru Endülüs'e döndü, Bobastro'da gizlenmiş bir çetenin başkanı olarak faaliyete geçti.

Bobastro, Ronda dağlarında bulunan bir kaleydi. Çete burada çevredeki toprakları durmadan yağma etti. Kurtuba emîrine bağlı valilerin çeteye boyun eğdirmek için harcadıkları çabalar başarıya ulaşamadı. Bunun üzerine, Muhammed I, 883'te çeteye karşı bir kuvvet gönderdi, böylelikle isyancıların bir kısmını yola getirmeyi başardı. Ömer, bir yıl sonra yeniden Bobastro'ya döndü, akınlarına yeniden başladı ve yavaş yavaş emîrliğin vergilerinin ağırlığı altında inleyen köylülerin tümünün lideri durumuna yükseldi. Yeni emîr El-Mundir de Hafşin'e boyun eğdiremedi, yerine geçen kardeşi Abdullah onunla pazarlığa oturmayı tercih etti ve kendisini Malaga'daki Rayyo kalesi valiliğine tayin etti. Hafşin'in boyun eğmesi uzun sürmedi, yeniden devrimci hareketlere girişti. Kurtuba'nın güneyinden başlayarak deniz sahiline kadar uzanan ve Archidona, Ecija, Baena veya Lucena gibi şehirleri de içine alan bir bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Sonra Kurtuba'yı ele geçirdi, kendini emîr ilân etmeyi tasarlamağa başladı. Bu emelini, gerçekleştirmek için de Kayruvara bölgelerinden ve Aglebî-ler'den kendini destekleyecek insanlar aradı. Ancak, 16 mayıs 891'de Poley savaşında yenilgiye uğradı ve bu yenilgi yavaş yavaş gerilemesine yolaçtı. Sevilla'daki Bânû Hayyaî'lerin ayaklanması sonunda Abdullah baskısını hafifletmek, Hafşin de işi yavaştan almak zorunda kaldı. Bu sırada Hafşin İslâmiyetten ayrılarak dedelerinin dini olan katolikliğe döndü ve Samuel adını aldı. Bu davranışı düşüşünü hızlandırdı, taraftarı olan müslümanların kendisinden ayrılmasına yolaçtı. Daha sonraki yıllarda başarısızlığı gittikçe arttı, son darbeyi Abdullah'ın yerine geçen Abdurrahman III'ten yedi (916). Nihayet Bobastro'daki sığınağında kıstırıldı ve sarıldı. Sakat ve hasta bir durumda iken öldü. Ölümünden sonra oğulları direnmeğe devam ettiler. Son oğlu Hafs, ocak 928'de Bobastro'yu Kurtuba hâkimine teslim etti, kendisi de onun hizmetine girdi. Abdurrahman III mezarından çıkartılmasını emrettiği Ömer İbni Hafşin'in cesedini Kurtuba rıhtımında halka teşhir ettirdi. (M)

HAFTA i. (fars. *heft,* yedi > *hefte*'den). Takvimle belirlenen yedi günlük zaman: ***Pir Sultan Abdal'ım haftada ayda / Günler gelir geçer bulunmaz fayda*** (Pir Sultan Abdal). || Birbirini takip eden yedi gün: ***Ne çare ki daha bir hafta kalmalıyım*** (S. F. Abasıyanık). ***Üç haftaya kadar dönerim.*** ||

Pazartesi ile pazar arasındaki iş günleri dizisi: *Bir hafta çalışmak.* || *Hafta arasında* (veya *içinde*), iki pazar arasında kalan günlerden herhangi birinde. || *Hafta başı*, haftanın ilk günü. Genellikle pazartesi. || *Hafta sonu*, haftanın son günleri; genellikle cumartesi ve pazar.

— DEY. *Hafta sekiz, gün dokuz,* çok sık: *Hafta sekiz, gün dokuz seyahate çıkıyor.*

— Huk. *Hafta tatili,* Millî Bayram ve Genel Tatiller Hakkında kn. md. 3'e göre pazar günüdür. (Bu tatil 35 saatten az olmamak üzere cumartesi günü saat 13'te başlar. Halkın yemesi, içmesi, gezinmesi v.b. ihtiyaçlarıyle ilgili maddeleri satan yerler cumartesi günü tatil edilemez. Aynı kanunun ek maddesine göre genel tatil günlerinin sonu cuma gününe gelirse, cumartesi bütün gün tatil olur.)

— ANSİKL. Din ve Tar. Günlerin yedilik gruplarda toplanması esası, en eski çağlardan beri Mısırlılar, Kaldeliler ve yahudilerce benimsendi. Kutsal Kitap haftanın günleriyle dünyanın yaratılışının çeşitli evreleri arasında ilişki kurar, özellikle yedinci günü de Tanrı ibadetine adayarak bu bölünmeye dinî bir anlam verir.

Yunanlılar her ayı onar günlük üç döneme ayırmışlardı. Romalılar ayın şu günlerini ayırt ederlerdi: birinci gün olan *calendae;* bazen beşinci, bazen de yedinci güne düşen *nonae;* 13., 14. veya 15. güne rastlayan *idus.* Bu resmî hesaplama dışında Romalılar özel kullanışlarında zamanı yavaş yavaş haftalara bölmeğe başladılar; bu uygulama Augustus zamanında tamamıyle töreler arasına girdi. Hattâ halk, yedi günün her birini özel bir tanrıya adadı: birinci gün Güneş, ikinci gün Ay, üçüncü gün Mars, dördündü gün Mercurius, beşinci gün Jüpiter, altıncı gün Venüs, yedinci gün de Saturnus günüydü. Hıristiyanlar haftayı Tevrat'taki şekliyle kabul ettiler; yalnız, İsa'nın dirilişi hatırasına «tanrı günü» olarak *sebt*'i yani yedinci günü değil de, birinci günü seçtiler. Bununla birlikte batı halkları haftanın günlerini mitolojik adlarıyle muhafaza ettiler. İtalyanlar, İspanyollar, Portekizliler ve Fransızlar haftanın birinci gününe «tanrı günü» anlamına gelen adlar verirler. Almanya ve İngiltere'de ise aynı güne hâlâ «güneş günü» denir.

● *İslâm* dininin doğuşundan sonra müslüman ülkelerde kaynağını *Tevrat*'ta bulan yedi günlük bir zaman süresi benimsendi. Cuma gününü dinlenme, cumartesiyi işbaşı günü olarak alan müslümanlara göre, öteki milletlerde olduğu gibi hafta, yedi günlük bir zamandı. Arapların «usbû» dediği hafta, *yevmüssebt* adı verilen cumartesi günüyle başlar. Tevrat'ın yaratılış (tekvin) anlayışına göre Tanrı, evreni altı günde yaratmış, yedinci gün olan «sebt» günü dinlenmiş. Bu görüş sonradan «cuma»yı dinlenme günü olarak benimseyen müslümanlara geçti. Cuma, Hz. Muhammed'in müslüman erkekleri mescitte toplayıp birlikte namaz kıldığı, onlara hutbede, devletin yedi günlük işleriyle ilgili açıklamalarda bulunduğu, yapılacak işleri görüştüğü gündü. Ondan sonra bütün müslümanlarda yahudilerin benimsediği cumartesi «sebt» gününden ayrı olarak yalnız cuma, dinlenme günü sayıldı. Böylece cuma, yevmüssebt (cumartesi), yevmülehad (pazar [birinci gün]), yevmülisneyn (pazartesi [ikinci gün]), yevmüsselâse (salı [üçüncü gün]), yevmülerbia (çarşamba [dördüncü gün]), yevmülhamis (perşembe [beşinci gün]) adlarını alan yedi günlük zaman dizisi ölçü olarak alındı. Haftanın yedi gün olması (fars. *heft, hefte,* yedi) göklerin yedi kat oluşu, yedi sayısının kutluluğu gibi inançlara dayanır. Bu inanç ibranî, roma, eski anadolu, yunan, hint, iran, mısır, fenike dinlerinde, eski türklerde vardı. İslâmlığın ortaya çıkışı bu dini benimseyen bütün ülkelerde olduğu gibi Osmanlılarda da islâm anlayışına uygun cumayı dinlenme günü olarak benimseyen yedi günlük süresi uyguladı. 27 Mayıs 1935 yılında yayımlanan 2739 sayılı kanunla tatil günü cuma'dan pazar'a çevrildi. (ML)

Hafta, Şemseddin Sami tarafından yayımlanan haftalık dergi (1880-1881, 20 sayı). Edebiyat, fen ve sanayi dergisi olarak yayımlandı. Sahibi Mihran Efendiydi. Hemen bütün yazıları Şemseddin Sami Bey tarafından yazılırdı. Osmanlı deyiminin sadece bir devlet unvanı olduğu, Türk milleti ve Türkçenin Osmanlılardan daha eski ve köklü bir geçmişe sahip bulunduğu görüşü ilk defa bu dergide öne sürülerek savunuldu. Şemsettin Sami, *Hafta*'nın 12. sayısında yazdığı bir yazıda: «Bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi Türk ve söyledikleri lisanın ismi dahi lisânı Türkî'dir» fikrini ortaya koyarak Türkçülük ve Türkçecilik akımının önderlerinden biri oldu. (M)

HAFTALIK sıf. (*hafta*'dan *hafta-lık*). Haftada bir defa yapılan: *Haftalık toplantı.* || Bir hafta süren, süresi bir hafta olan: *Vapurla bir haftalık yol.* || Haftada bir yayımlanan: *Haftalık gazete.*

— Mal. *Haftalık çizelge,* bir işletmedeki işçilerin bir hafta içinde yapılan işler için harcadıkları saat toplamını gösteren çizelge. (Haftalık istihkaklar bu listeye göre hazırlanır.)

◆ İ. Bir haftalık çalışma karşılığı verilen ücret: *Bana haftalık yerine gündelik ver, anladın mı?* (M. Ş. Esendal).

◆ **Haftalıklı** sıf. Ücretini haftadan haftaya alan. (ML)

HAFTAN i. (fars. *haftān,* zırh üstüne giyilen pamuklu elbise). *Esk.* Kaftan. (M)

HAFTAYM i. (ing. *half time,* yarı zaman'dan). Spor. İki devreli karşılaşmalarda devrelerin her biri. (ML)

HAFT KAL, İran'da (VI. eyalet) yer, Huzistan'da ve Zagros'un batı dağeteğinde, Ahvaz'ın 80 km doğusunda. 1928'den beri işletilen, boru hattı ile Abadan rafinerisine bağlı, petrol yatağı. (L)

HAFUN burnu, Kuzeydoğu Afrika'da (Somali) burun, Afrika'nın en doğu noktasıdır. *Hafun Burnu yarımadası,* karaya kumlu bir dille bağlanan bir adadan meydana gelmiştir. (L)

HAFZ i. (ar. *hafż*). *Esk.* Basıklık. || Sakin olma hali, ölçülülük, aşırı olmama, itidal.

— Gram. Arap gramerinde cer işareti (kesre). [M]

Haganah («savunma» anlamında ibranîce k.). Filistin'de askerî bir düzeni olan yahudi teşkilâtı. Bu teşkilât, 1948'de İsrail ordusunun kadrosunu meydana getirdi. Filistin'de türk hâkimiyeti zamanında kurulan ve ingiliz mandası altında, kadro dışı bir polis kuvveti olarak hoşgörüyle karşılanan bu teşkilât, köylerdeki yahudi topluluklarının (*kibutzim*) bedevî akınlarına karşı korunmasını sağlıyordu. 1917'den sonra sürekli bir kurmay heyetine sahip oldu, 1929 ve 1935'teki arap ayaklanmaları sırasında etkisini gösterdi, bazı ingiliz subaylarının (Wingate) desteğinden yararlanarak 1940-1945 arasında birçok birlik kurdu ve bunları 8. İngiliz ordusu emrine verdi. Mevcudu 60 000 kişi olan ve üçte biri yabancı ordularda hizmet gören Haganah, İsrail devleti kurulunca, Araplara karşı savaşa girişen İsrail kuvvetlerinin çekirdeğini meydana getirdi. Bk. İSRAİL-ARAP SAVAŞLARI. (M)

HAGEDORN (Friedrich VON), alman şairi (Hamburg 1708-ay.y. 1754). Fransız ve ingiliz edebiyatını Almanya'ya beğendirmeğe çalıştı. *Fabeln und Erzählungen* (Hikâyeler ve Masallar) [1738] adlı manzum eserinde La Fontaine'in etkisi görülür. Anakreon ve Horatius'un etkisini taşıyan *Oden und Lieder* (Odlar ve Şarkılar) ile *Moralische Gedichte*'de (Ahlakî Şiirler), sevimli bir epikuros'çu ahlâk anlayışı ağır basar. (L)

HAGELSTANGE (Rudolf), alman yazarı (Nordhausen 1912). İkinci Dünya savaşı sonrası neslinin en ünlü temsilcilerindendir. Denemeler, hikâyeler ve şiirler yayımladı. Bir sone derlemesi (*Venezianisches Credo* [Venedik Amentüsü], 1945) yazdı, italyanca (Poliziano, Boccaccio v.b.) ve Fransızcadan birçok tercüme yaptı. (L)

HAGEN, Batı Almanya'da (Nordrheim-Westfalen ili) şehir, Dortmund'un 16 km güneyinde, Sauerland tepelerinin kuzeyinde, Ennepe ırmağının Volme ırmağına kavuştuğu noktada; Volme az aşağıda Ren ırmağına karışır. 200 800 nüf.

XIX. yy.daki sanayileşme hareketi sırasında kurulan şehir, ırmak vâdileri boyunca demiryolları yapılması ve Ruhr kömür havzasına yakın oluşu sayesinde gelişti. Vâdide, Sauerland tepelerinde geleneksel zanaat olan maden işletmeciliğinin yanı sıra, Ruhr bölgesine özgü ağır maden sanayii de gelişmiştir. Haddehane çeliği, dövme demir; madenî yedek parçalar; çeşitli makineler; elektrik malzemeleri; kimya ürünleri; kâğıt; besin maddeleri. Köln ve Hesse'den gelip Doğu Ruhr havzasına giden kara yolları Hagen'in dış mahallelerinden geçer. Bu durum Hagen için büyük bir ulaşım kolaylığı sağlar. İkinci Dünya savaşında büyük zarar gören Hagen yeni baştan yapıldı. Güzel parklarla dolu kalabalık bir iş merkezidir. Özellikle belediye sarayı ve Güney Westfalen Ticaret odası mimarî değer taşıyan binalardır. Şehir fabrika dumanlarıyle kaplı vâdilerin yukarısındaki ormanlık yayalalara doğru hızla yayılmaktadır. (L)

Hagen, *Nibelungen* efsanesinin kahramanı, Gunther'in vasal'ı. Bir av partisinde Siegfried'i kalleşçe öldürdü. (L)

HAGEN (Johann Georg), alman cizvit ve astronomu (Bregenz, Avusturya 1847-Roma 1930). Vatikan rasathanesi müdürüydü. Bir gökyüzü haritası ile değişken yıldızlar atlası yayımladı. Yıldızların renkleri ve Dünya'nın dönüşü üstüne çalışmalar yaptı. (L)

HAGEN (VAN DER). Bk. VAN DER HAGEN.

HAGENBACH (Peter VON), Yukarı Alsace *landvogt*'u (1420'ye doğr.-Brisach 1474). Korkusuz Charles, Hagenbach'ı, Alsace'ta otoriteyi sağlamakla görevlendirdi (1469). Hagenbach, Brisach'taki imtiyazlı kişileri ortadan kaldırdı ve zorbaca baskılara girişti. Ülke halkı isyan etti, Hagenbach yakalandı ve dük Sigismund'un ısrarıyle idam edildi. Korkusuz Charles onun intikamını almağa kalktı, fakat İsviçrelileri karşısında buldu. Bourgogne'luların çözülmesi böyle başladı. (L)

HAGENGEBİRGE, Doğu Alplerde bölge, Avusturya ve Bavyera sınırında, Berchtesgaden'in güneyinde, dolomitli Triyas devri causse'undan meydana gelmiştir. (L)

HAGERSTOWN, A.B.D.'de (Maryland) şehir, Apalaşlardaki Büyük vâdide: 36 300 nüf. Ticaret merkezi. (L)

HAGERUP (Georg Francis) norveçli siyaset adamı (Horten 1853-Oslo 1921). Önce bir koalisyon hükûmeti (1895-1898), sonra ikinci bir hükûmet kurduysa da İsveç ile olan anlaşmazlığa bir çözüm yolu bulamadı. Kopenhag (1906) sonra Stockholm (1916) elçisi oldu. 1921'de Milletler Cemiyeti Norveç Delegasyonu başkanlığına getirildi. (L)

HAGFORS, İsveç'te (Värmland) kasaba, Klar ırmağının bir kolu kıyısında; 7 500 nüf. Kereste sanayii. Demir dökümhaneleri. Hidroelektrik santral. (L)

Haggadah, ibranî din tarihi, hakamlar geleneğinin bir bölümü. Haggadah'ta hukuk yahut âyin dışında yol gösterici, tarihî motifler işlenir. Bu araştırmalar çok zaman Talmud'un bir bölümüne dayanır. Pessah Haggadah'ı, Passah (ibranî paskalyası) yortusunun ilk iki akşamında yapılan aile âyinleridir. Pessah Haggada'sı ibranî edebiyatında resimlerle süslenerek yayımlanmış kitapların başında gelir. (M)

HAGGARD (sir Henry Rider), ingiliz romancısı (Bradenham Hall, Norfolk 1856-Londra 1925). Transvaal'ın ilk ilhakı sırasında ingiliz misyonuna katılmak, ortaya çıkan siyasî ve askerî güçlükleri yerinde görmek için gittiği Güney Afrika'yı eserlerinde dile getirdi. *King Solomon's Mines* (Kral Solomon'un Maden Ocakları) [1886], *She* (O Kadın) [1887] ve *Jess* (1887) adlı romanları ünlüdür. (L)

HAGİ, Japonya'da şehir, Honşu adasının güneyinde (Yamaguçi idare bölgesi), Abu deltası ile Japon denizi kıyısında; 41 600 nüf. Mori klanının eski fief'i Hagi, bugün bir ağır sanayi merkezidir (demir-çelik, kimya ve seramik). Limanından tahıl, konserve ve kereste ihraç edilir. (L)

HA GİANG, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, il idare merkezi, Claire ırmağı kıyısında. (L)

Hagia Sophia. Bk. AYASOFYA.

Hagia Triada. Bk. AYA TRİADA.

HAGNON, atinalı general (M.Ö. V. yy.), Nikias'ın oğlu. 440'ta, Perikles ile birlikte Sisam savaşına katıldı. 436'da Strymon yakınında Amphipolis kolonisini kurdu, 430'da Peloponnesos'tan dönen bir donanmayı,

Otto HAHN

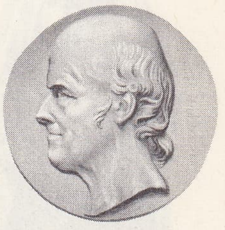

HAHNEMANN
David d'Angers'in eseri

Foto. LAROUSSE

HAIDA'LAR totem direkleri, Charlotte takımadaları

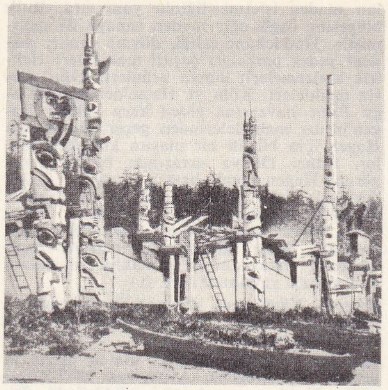

mareşal **HAİG**

HAİLE SELASİYE I

Atina'daki veba salgınından korumak için Potidaia'ya karşı sevketti, fakat salgına tutulmaktan kurtulamadı ve hastalık askerleri kırıp geçirdi. (L)

HAGONDANGE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Metz-Campagne idare çevresi) komün, Moselle vâdisinde, Metz'in kuzeyinde; 10 098 nüf. Önemli sanayi merkezi: kok ve çelik fabrikaları, haddehane, güç ergiyen ürünler. (L)

HAGUE (LA), Fransa'da Cotentin yarımadasında (Manş) burun; yarımadanın kuzeybatı ucunda. *Beaumont-Hague* komünü topraklarında plutonyum fabrikası (E.D.F. reaktörlerinde kullanılan uranyum çubuklarını işler). [L]

HAGUENAU, Fransa'da Bas-Rhin idare çevresinin merkezi, Moder kıyısında, büyük *Haguenau ormanı*'nda ağaçsız bir bölgede; 21 841 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi. (L)

HAGUENAU (Heincelin, Haincelin veya Hans DE), XV. yy. fransız minyatürcüsü. Charles VI devrinde çalıştı, Fouquet'yi yetiştirdi. (L)

HAGUENAUER (Charles), fransız dilbilgini (Caen 1896). École des Langues Orientales'da okudu. Tokyo'da kaldı (1925-1932), sonra Paris Edebiyat Fakültesi Japon Medeniyeti ve Dili kürsüsüne getirildi. *Les Origines de la Civilisation Japonaise* (Japon Medeniyetinin Kaynakları) [1956] adlı eseri önemlidir. (L)

—HÂH ek. (fars. *ḫᵛāsten,* istemek'ten *-ḫᵛāh*). *Esk.* «İsteyen» anlamıyle bileşik sıfat yapar: *Bed-hâh,* kötülük yapmak isteyen, düşman; *çâre-hâh,* çare arayan; *dil-hâh,* gönlün istediği, sevgili; *hayır-hâh* (veya *nîk-hâh*), iyilik isteyen, dost; *ziya-hâh,* aydınlık isteyen. ‖ *Hah* [...] *hah* [...] ister [...] ister: *Rumûz-ı hikmetin eyler beyan meratib ile / Cemî'-hâl-i beşer hâh fakr ü hâh gınâ* (Fuzuli). ‖ *Hâh nâhâh,* ister istemez: *Rabîa ve Mudar kabilelerinin bilcümle es-hab-ı harb ve darbının hâh nâhâh sefere sevk olunmalarını yazdı* (Cevdet Paşa).

◆ **Hâhân** çoğl. i. *Esk.* İsteyenler, istekliler. (M)

HAH ünl. Arzu edilen veya beklenen bir şey gerçekleştiği zaman kullanılır: *Hah işte geldiler!* (M)

HAHAM i. (ibranîce *hohma,* hikmet'ten). Yahudi din adamı: *Komşusu hahamın kızkardeşi Arjantin'de kürk ticareti ediyordu* (A.H. Tanpınar). ‖ Yahudilerin resmî Kutsal Kitap yorumcusu. ‖ *Başhaham.* Bk. HAHAMBAŞI.

— ANSİKL. *Haham* unvanı önceleri yahudi uleması ve yahudi okulları başkanları için kullanıldı. (Bk. HAHAMCILIK.) Unvan başlangıçta kutsama töreniyle verilir, hem dinî, hem de ruhanî bir yetki tanırdı. Bugün haham dinî törenlere başkanlık eder, vaız verir, evlenmeleri kutsar, boşanma kararlarını bildirir, cenaze törenlerini yapar, din öğretimiyle uğraşır, dindaşlarının manevî danışmanıdır. (M)

HAHAM AĞA (Avram Mendil), musevî asıllı türk bestecisi (İstanbul 1829-ay.y. 1881). Aynı zamanda hanende olan babasının yerine Hasköy sinagoğu hahamlığına getirildi (1849). Bu görevle birlikte Delâlzade'den meşke devam etti. Üsküdarlı Hacı Hâşim ile musiki üstüne çalışmalar yaptı. Santurî Efendinin Tophane'de Firuzağa mahallesinde açtığı meşkhaneye üç yıl kadar devam etti. Ayrıca meşk için haftada iki kere Galata mevlevîhanesi şeyhi Atâullar Efendiye gitti (1878). Eserlerinden çok azı zamanımıza kalabildi. (M)

HAHAMBAŞI bls. i. Bir ülkedeki yahudi cemaatinin dinî lideri.

— ANSİKL. *Hahambaşı,* bulunduğu ülkedeki sinagogların cemaatince seçilir. Bağımsız olarak çalışır. Diğer bir deyimle papalık veya patriklik gibi merkezî bir teşkilâta bağlı ve sorumlu değildir. Hahambaşılar kaydı hayat şartıyle seçilirler. (*Başhaham* da denir). Bk. HAHAMBAŞILIK.

HAHAMBAŞILIK blş. i. (*hahambaşı*'dan *hahambaşı-lık*). Din. Hahambaşının görevi ve kendisine yardımcı olan teşkilât. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Tar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Hahambaşılık,* hahamın liderliğinde bulunduğu ülkedeki yahudi cemaatin çeşitli meselelerini çözmek üzere faaliyet gösteren bir merkezî teşkilâttır. Hiç bir dış merkeze bağlı olmaksızın çalışan bu kurulun hahamlardan kurulu bir ruhanî meclisi (*Bet-Din*) vardır. Dinî mahkeme şeklinde çalışan bu meclis dine ilişkin bütün konular üzerinde karar verme yetkisine sahiptir.

— Huk. 23 Şevval 1281 tarihli İrade-i Seniye ile bir «Hahamhane nizamnamesi» çıkarıldı. Burada hahambaşının nasıl seçileceği belirtilmekte ve musevî cemaatinin ruhanî ve cismanî meclislerinin ne şekilde düzenleneceği açıklanmaktaydı. Günümüzde musevî cemaatinin dinî işleri devlet teşkilâtına bağlı olmayan bir tüzel kişilikçe yürütülmektedir. Bu tüzel kişilik (Hahambaşılık), Cemiyetler kn. md. 39'un kapsamı içinde görev yapar. Lozan Barış antlaşmasından sonra getirilen bu yenilikleri yanı sıra cemaatlere mahsus vakıfların da, cemaatlerce seçilen kişi ve kurullarca yönetilmesi kararlaştırıldı. Bunun için Vakıflar kn. md. 1, 1949 tarihli ve 5404 sayılı kanunla değiştirildi.

— Tar. Türkiye hahambaşılığı Osmanlı devleti sınırları içinde de musevî yurttaşlarının bağlı olduğu bir dinî merciydi. İmparatorluğun hahambaşısı berat ile tayin edilirdi. İlk Türkiye hahambaşısı bizans devleti sırasında da bu görevi sürdüren Rebi Moşe Kapsali'dir (1410-1497). Ölümünde yerine Eli Mizrail getirildi (1498-1526). 1526'dan sonra sırasıyle Rebi Tam Ben Yahya (1526), Eli Benjamen Ha-Levi (1542), Menahen Behar Samuel (?), Eli Ben Haim (1576), Yabiel Bassan (1590), Josef Mitrani (1639), Yomtov Ben Yals (?), Yomtov Ben Yakar (?), Yuda Ben Rey (1715), Samuel Levi (1727), Haim Kamhi (1730), Abraham Rozanes (1743), Meir İshaki (1754), Eli Polombo (1762) ve Salamon Alfandari (1757) hahamlık yaptılar.

İkinci Mahmud'un ıslahatı sırasında Abraham Levi resmen Türkiye hahambaşısı tayin edildi (1835). Ölümünde yerine Samuel Haim geçti (1837). Bu tayin ilk olarak 18 ekim 1837'de Takvimi Vekayi'de yayımlandı. 1839'da göreve başlayan Mois Fresko, aynı yıl okunan Islahat fermanı törenine resmen katıldı. Bu tarihten günümüze kadar görev alan hahambaşılar şunlardır: Hayim Akohen (1854); Yako Avigdor (1860); Yakir Geron (1863); Moşe Levi (1872); Haim Naum (1908); Haim Moşe Becerano (1928); Rafael David Saban (1951) ve halen hahambaşı olan Rav David Asseo. (M)

HAHAMCILIK i. (*haham*'dan *haham-cılık*). Titus'un Kudüs tapınağını yıkmasından (70) sonra yahudilerce geliştirilen dinî ve edebî hareket.

— ANSİKL. *Hahamcılık,* Filistin'deki yahudi topluluğuyle dünyanın öbür bölgelerinde dağılanlar arasında yeni bir bağ kurdu. Filistin ve Babil hahamcılığı Talmud'u geliştirdi. Babil hahamcılığı XI. yy.da sona erince, İspanya, Portekiz ve Fransa bu dinî çabanın başlıca merkezleri oldular. Günümüze din ve günlük hayatla ilgili konularda yazılmış, Yahudilerin tarihini öğrenmek bakımından büyük değer taşıyan hahamcılık yazıları kaldı. Hahamcılık bilgisi XVI. yy.-da özellikle Doğu Avrupa'da gelişti. XIX. yüzyıldan itibaren Yahudiler kamu hukuku sistemine kavuştuklarından, kişisel statülerini koruduklari ülkeler dışında hahamların adlî yetkileri kalmadı. O tarihten sonra bu yetki ancak dinî ve ruhanî olanla sınırlı kaldı. (L)

HAİFONG

HAHAMHANE blş. i. (*haham* ve fars. *hāne*'den *haham-hāne*). Hahambaşının çalıştığı yer. (M)

HAHAMLIK i. (*haham*'dan *haham-lık*). Hahamın unvanı ve görevi. (M)

HAHA yaylası, Batı Fas'ta bölge; batıda Atlas okyanusu kıyısı, güneydoğuda Büyük Atlasın ilk yamaçları, kuzeydoğuda vad Ksob'un vâdisi ile sınırlıdır. Derin bir şekilde yarılmış bu kurak yaylaların çok eski bir tarihte, yerleşik düzene geçen halk; az miktarda mısır, arpa tarımı ve davar yetiştiriciliğiyle geçinir. (L)

HAHER i. (fars. *ḫᵛāher*). *Esk.* Kız kardeş: *Hâher, uyu artık eyle ârâm / El işleri çokçadır bu akşam* (Muallim Naci). ‖ *Hâherzade,* kız kardeşin oğlu, yeğen.

◆ **Hâherî** i. *Esk.* Kız kardeşlik. (M)

HAHHA veya **HAHHAH** ünl. Alaycı, yapmacık gülüş: *Hahha, güleyim bari.* (M)

HÂHİŞ i. (fars. *ḫᵛāsten,* istemek'ten *ḫᵛāhiş*). *Esk.* İstek, dilek: *Emret öleyim ger sana bâr ise hayatım / Mahşerde dahi hâhişin olmazsa dirilmem* (Nevres). ‖ *Hâhiş-ger* (veya *hâhiş-kâr*), istekli: *Ol şuh diriğ etmez idi nakd-i visâlin / Hâhişger-i ihsanı heman bir olaydım* (Nabi). [M]

HAHN (Eduard), alman etnoloji bilgini (Lübeck 1856-Berlin 1928). İktisat okulu tarafları. Sosyal yapının temelini meydana getiren ekonominin ilkel biçimlerini inceledi. Başlıca eserleri: *Die Haustiere und ihre Beziehungen zur Wirtschaft des Menschen* (Evcil Hayvanlar ve Beşerî Ekonomiye Katkıları) [1896]; *Die Entstehung der Pflugkultur* (Saban Tarımının Başlangıcı) [1909]; *Von der Hacke zum Pflug* (Kazmadan Sabana) [1914]. (L)

HAHN (Hermann), alman heykelcisi (Kloster-Veilsdorf, Meiningen yakınları 1868 - Pullach 1945). Hildebrand'ın öğrencisi. Bremen'de Von Moltke (1909), Chicago'da Goethe (1912), Bingen'de Bismarck ve Wiesbaden'de Goethe anıtlarını, ayrıca madalyalar ve çok değerli büstler yaptı (Viyana, Münih ve Hamburg müzeleri). [L]

HAHN (Otto), alman fizik ve kimya uzmanı (Frankfurt-am-Main 1879). Eğitimini Marburg ve Münih'te yaptı. 1901'de organik kimya alanında bir tez yazdı. Londra'da, W. Ramsay'in yanında ve Montreal'de Rutherford ile birlikte çalıştı (1905). 1912'de Berlin Kaiser Wilhelm enstitüsüne profesör oldu. 1928'de enstitünün müdürlüğüne getirildi. İkinci Dünya savaşı sırasında Almanya'da atom araştırmaları yaptı. 1945'te Amerika'ya gitti, savaştan sonra Göttingen'e döndü. 1905'te radyotoryumu, 1907'de mezatoryum ve 1918'de Lise Meitner ile birlikte protaktinyumu buldu. Ayrıca helyojen radyoaktif atomların geri tepme olayı ile ilk nükleer izomeri olayını da keşfetti. Bundan başka, Strassmann ile birlikte ilk olarak uranyumun parçalanma kuramını ortaya koydu, bu buluşuyle de 1945 Nobel Kimya ödülünü kazandı. (L)

HAHN (Reynaldo), fransız bestecisi (Caracas 1875-Paris 1947). Eğitimini Paris konservatuvarında yaptı, *Figaro* gazetesinde müzik tenkitleri yazdı. 1945'te Paris operası

Foto. Morisî-Giraudon, Hulton, A.F.P. (LAROUSSE)

yöneticiliğine tayin edildi. Lirik eserleri: *Le Carmelite* (Karmelit) [1902]; *Nausicaa* (1919); *Le Marchand de Venise* (Venedik Taciri) [935]. Baleleri: *Le Bal de Béatrice d'Este* (Este'li Beatrice'nin Balosu) [1919] ve *La Fête chez Thérèse* (Thérèse'in Evinde Şenlik) [1910]. Müzikli komedileri: *Mozart* (1925); *Le «Oui» des Jeunes Filles* (Genç Kızların «Evet»i). Operetleri: *Ciboulette* (1923) v.b. Ayrıca sahne müziği, *La Pastorale de Noël* (Noel Pastoralı) [1908] adlı dinî bir piyes, *Prométhée Triomphant* (Zafere Ulaşan Prometheus) gibi lirik şiirler, konçertolar, oda müziği, çok sayıda melodi, piyano parçaları besteledi. Üslûbu melodik, tatlı ve duygululudur, tekniği sağlamdır. (L)

HAHNEMANN (Christian Friedrich Samuel), alman hekimi (Meissen Saksonya 1755 -Paris 1843). Zamanının resmî hekimliğini beğenmedi, kınakınanın etkileriyle ilgili birbirini tutmaz iddialar karşısında bu etkileri kendi üstüne denemeğe girişti. Her gün küçük dozlar halinde almağa başladığı kınakınanın, ateşi düşürmekle birlikte, sağlam bir vücutta ateşi andıran durumlar yarattığını gördü. Kendi üzerinde yaptığı deneyi birçok arkadaşı üzerinde tekrarladı, «homeopati»nin temel kanunu olan benzerlik kanununu ortaya koydu ve 1789'da homeopati doktrini kurdu. Ülkesinde uzun zaman muhalefetle karşılaştıysa da deney ve araştırmalarını yılmadan sürdürdü. Hayatının sonuna doğru, Paris'te, çalışmalarının karşılığını gördü. Başlıca eserleri: *Organon der Rationellen Heilkunst* (İyi Etme Sanatının Aracı) [1810]; *Reine Arzneimittellehre* (Arı Farmakoloji) [1811-1821]. (L)

HAHN - HAHN (Ida, — kontesi), alman kadın edebiyatçı (Tressow, Mecklenburg 1805 - Mainz 1880). Eşinden ayrıldıktan sonra (1829), kadının hürriyeti üstüne romanlar, katolik olduktan sonra da (1850) öğretici hikâyeler ve şiirler yazdı. Yazarlığının birinci döneminde *Gräfin Faustine* (Kontes Faustine) [1841], ikinci döneminde *Von Babylon nach Jerusalem* (Babil'den Kudüs'e) [1851] adlı eseriyle tanındı. Nasıl katolik olduğunu *Maria Regina* adlı eserinde anlattı (1860). [L]

HAHNİA i. Alaca renkli küçük örümcek; nemli yerlerde, küçük bir ağ altında yaşar. (*Hahniidae* familyasından.) [L]

HAHNLOSER (Hans), isviçreli koleksiyoncu ve sanat tarihçisi (Winterthur 1899). Cam üzerine yapılmış ortaçağ resimleri uzmanı. Bern katedrali vitraylarını gösteren bir albüm yayımladı (1950). [L]

HAHOT, Macaristan'da (Zala idare bölgesi) köy, tabiî gaz ve petrol kuyuları. (L)

HAİB sıf. (ar. *heybet*'ten *hâ'ib*) *Esk.* Korkan, korkak. || Utanan, utangaç. (M)

HÂİB sıf. (ar. *haybet*'ten *hâ'ib*). *Esk.* Mahrum, yoksun. || Zarar ve ziyana uğrayan. || İsteği olmayan. || Umutsuz, meyus, kederli: *Ne yapsın, nâ-ümid olsun mu Şark'ın intibakından? / Perişan ruhumuz, hâib dönerken Bârgâhından* (M. Â. Ersoy). || *Hâib ü hâsir*, bir şey elde edemeyen.

◆ **Hâiben** zf. *Esk.* Dilediği olmadan, istediğinden mahrum kalarak. || *Hâiben ve hâsiren*, hiç bir şey elde edemeyerek: *Hazret-i Osman, hiç birisine yüz vermeyip onları hâiben ve hâsiren iade eyledi* (Cevdet Paşa).

◆ **Hâibin** çoğl. i. *Esk.* İsteği olmayan kimseler. || Yoksun kalanlar. || Umutsuzluğa kapılanlar. (M)

HAİDA'LAR, Kanada'nın Kraliçe Charlotte takımadalarında (İngiliz Kolombiyası) yaşayan amerika yerlileri. Fok ve balina avlar, balıkçılıkla, bitki ve meyve toplamakla geçinirler. XIX. yy. sonuna kadar bolluk içinde yaşadılar. Yaptıkları oymalı büyük evler ve dev boyutlu totem direkleri ile sanat yönünden haklı bir ün kazandılar. (L)

HAİDİNGER (Wilhelm VON), avusturyalı mineroloji uzmanı (Viyana 1795 - ay.y. 1871). F. Mohs'un öğrencisi. Viyana'da jeoloji müfettişi olarak onun yerine geçti. Avusturya mineraloji araştırmalarını başlattı, ışık girişimleri ve dikroizm konusunda eserler yayımladı. (L)

HAİDİNGERİT [haydingerit] i. (W. von Haidinger'in adından). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum arsenyat. (L)

HAİDRA, Tunus'ta kasaba, Yukarı Tell'de, Tebesa dağlarının kuzeyinde. Önce 3. Augusta lejyonunun ordugâhı (Gatuli'lere karşı savaşta yararlanıldı), sonra Vespasianus zamanında koloni olan (*Colonia Flavia Augusta Emerita Ammaedara*) Haidra, güzel bir centuriatio'nun merkezinde kurulmuştu. Yoğun bir şekilde romalılaştırılan bütün bölgede, Romalılardan kalma yıkıntılar (zafer anıtı, surlar) vardır. (L)

HAİDUONG, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Tonkin deltasında, il idare merkezi, Hanoi'nin doğu - güneydoğusunda; 13 000 nüf. İpek iplikçiliği. Damıtma yeri. Kaolin ocakları. — *Hai Duong, ili,* 843 500 nüf. (L)

HAİEFF (Alexei) rus asıllı amerikalı besteci, (Blagoveşçensk 1914). On yedi yaşında A.B.D.'ye yerleşti. Öğrenimini Juilliard School'da yaptı. Çalışmak için Avrupa'ya gitti, önce Cambridge'de, sonra Paris'te kaldı (Nadia Boulanger). 1947-1948'de Roma'daki Amerikan akademisine burslu girdi. *Business as Usual* (Her Zamanki Gibi İş) [1936], *Juke Box Pieces* (Otomatik Pikap Parçaları) [1939-1946] adlı piyano parçaları; iki piyano için bir sonat (1946), beş *Piyano Parçaları* (1947), bir sonat (1955), iki senfoni (1942-1962), orkestra için bir *Divertimento* (1944), bir keman konçertosu (1948) bir piyano konçertosu (1950) besteledi. Tiyatro eserleri de yazdı: *The House of Remsen* (Remsen'in Evi) [1934]; *Song of the Scorched Earth* (Kavrulan Yeryüzünün Şarkısı) [1943]). *The Princess Zandilda* (Prenses Zandilda) [1946]. (L)

HAİF sıf. (ar. *havf*'ten *hâ'if*). *Esk.* Korkan (kimse), korkak.

◆ **Hâifâne** zf. *Esk.* Korkakçasına.

◆ **Hâifen** zf. *Esk.* Korkarak. (M)

HAİFONG veya **HAYFONG**, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Kızıl Nehir deltasının kolu, Cua Cuam kıyısında, Tonkin körfezine 30 km kadar uzaklıkta; 369 200 nüf. Eski bir balıkçı köyü olan Hayfong'u Fransızlar 1885'te başladıkları büyük inşaatlar sonunda bütünüyle yeniden kurdular. Şehir bugün Kuzey Vietnam'ın başlıca limanıdır. Hayfong'tan pirinç, ek limanları olan Campha, Hongay ve Quang-Yen'den ise kömür ihraç edilir. Ama tarım ve maden ürünlerinin büyük kısmını elde edildikleri yerde işlemeyi hedef alan Demokratik Vietnam cumhuriyetinin kuruluşundan beri, Hayfong limanının önemi azalmıştır. Ayrıca alüvyonlaşma etkisiyle hızla dolması da limana zarar verir: seferin devam edebilmesi için Cua Cuam bir kanalla deltanın başka bir koluna bağlanmıştır: bununla birlikte su kesimi derin gemilerin girmesine elverişli değildir ve su yollarının sürekli olarak taraklanması gerekir. Şehir sınaî önemini oldukça muhafaza eder: Hayfong'da ülkenin iç kısmında elde edilen besin ürünleri (pirinç ve yerfıstığı; içki imalâthaneleri; yağ fabrikaları) işlenir, pamuklu dokumalar, çimento, cam ve seramik eşya imal edilir. Metalürji sanayii bir kalay dökümevi ve tersanelerle temsil edilir.

— Tar. 1882'ye kadar Hayfong yoksul bir balıkçı köyü ve Çinlilerin bir antreposuydu. Sonra, fransız idaresi sırasında bataklık bölge, Tonkin ve Güney Çin'in denize açıldığı kapı, Yunnan demiryolu hattının son istasyonu olan bir şehir ve modern bir liman haline getirildi. Şehirde sanayi tesisleri kuruldu. Japonların yararlandığı (eylül 1940), sonra fransız donanmasının bombaladığı ve geri aldığı (kasım 1946) limanı, Fransızlar 1935'te boşalttı. Sovyet harp malzemelerinin ithal limanı olan Hayfong'a amerikan uçakları birçok akın yaptılar. Özellikle 25 nisan 1967'de yapılan akın, şehrin batı kısmının tamamiyle yıkılmasına yolaçtı. (L)

HAİG (Douglas HAİG, birinci — kontu, ingiliz mareşali (Edinburg 1861-Londra 1828). Süvari subayıydı, Sudan ve Transvaal savaşlarına katıldı. Hindistan ordusu genelkurmay başkanı olduktan sonra, Birinci Dünya savaşında, Fransa'da önce ingiliz birliklerine kumanda etti (1814). Aralık 1915'te general French'in yerine fransız cephesindeki britanya kuvvetlerinin başına geçti, Vimy'ye saldırdı ve özellikle Cambrai'de ilk büyük tank taarruzuna geçti. 1918'de Foch'un emir ve kumandasını kabul etti, müttefiklerin zaferini sağlayan saldırılarda ona yardımcı oldu. 1952'de İngiltere'de hatıraları yayımlandı. (L)

HÂİK i. (ar. *hâ'ik*). Kuzey Afrika'da giyecek olarak kullanılan bir çeşit örtü. (Eni 3,40 m, boyu 6,80 m'dir. Kadın ve erkekler tarafından ya doğrudan doğruya elbise gibi veya elbisenin üzerine giyilir. Yün, ipek, pamuktan dokunan çeşitli hâikler vardır. Kuzey Afrika'da el tezgâhlarında dokunur.) [M]

HAİK (Farc Allah), lübnanlı yazar (Beytüşşebap, Lübnan 1909). Şiir kitapları (*Gözyaşları ve İççekişler* [1927], *Şeytanın Cenneti* [1929]); romanlar (*Barjoute* [1939], *Helena* [1941], *El Gariba* [1947], *Büyücü Gofril* [1947], *Toprağın Çocukları - Ebu Nassif* [1948], *Allah'ın Kızı* [1949], *Yalnızlık Zehirl* [1951], *Haç ve Hilâl* [1959], *En İyi Niyetler* [1962], *Jumana* [1957], *Küçük Köy* [1964]); ve 1946'da iki deneme kitabı yayımladı. (L)

HA'İK (Muhammed ibn el-Hasan, **el-**), faslı müzikçi (XVIII. yy.). Fas'ta bugün de söylenen Endülüs kaynaklı arap şarkılarının güftelerini yayımladı. (L)

HAİKAİ. Bk. HAYKU.

HAİL sıf. (ar. *helv*'den *hâ'il*). *Esk.* Korkunç: *Sen ey sefâlet-i meş'ûme, ey şeb-i hâil* (Tevfik Fikret). *İntikam almak üzre hilkatten / Mevt-i hâil*, korkunç ölüm. (M)

HAİL i. (ar. *hival*, engel ve *havl*, etraf, çevre'den *hâ'il*, engel olan). *Esk.* Bir engel meydana getiren şey: *O, kadınlar tarafına geçti... Yine aramızda bir hâil hasıl oldu* (Ahmed Rasim). *Şeh-i Devran ile yok beynime hâil perde / Yad olunmaz şu kadar var ki adı minberde* (Ziya Paşa).

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hail* ile ilgili hükümler, Med. kn. md. 673 ve Kadastro ve Tapu Tahriri kn. md. 18'de yer alır. Her iki kanun da maliklere, arazilerinin sınırlarını tespit etme zorunluğunu koymaktadır. Kadastro ve Tapu Tahriri kn. md. 18'e göre kadastro mıntıkasında olan ve sınırı belli olmayan gayrımenkulün köşeleri, mahallî âdetlere göre işaretlenir. Birbirine komşu arazilerde ise komşu malikler, sınırlarını müşterek masrafla meydana getirirler. Bu halde, söz konusu hailler üzerinde müşterek mülkiyet hükümleri yürür. (M)

HA'İL, Suudî Arabistan'da şehir, Şammar ilinin idare merkezi, Necid emirliğinde; 10 000 nüf. Raşidîlerin eski başkenti olan şehrin siyasî önemi, Şamman'ın, 1922'de Vahhabîler tarafından ilhak edilmesinden beri azalmıştır. (L)

HÂİLE i. (ar. *hevl*, korku'dan *hâ'il*, korkunç > *hâ'ile*). *Esk.* Acıklı olay, facia, trajedi: *Görülüyordu ki Çin hâilesi yeniden alevlenmişti. Mukadderat çanı bir takım insanları yeni savaşlara, yeni yolculuklara çağırıyordu* (Ş. S. Aydemir). *Görünce karşıdan âdemceğiz bu hâileyi / Yığınla taş kesilen yurdunun harabesine* (M. Â. Ersoy).

— Tiyat. *Esk.* Manzum trajedi. || *Hâile-nüvis*, trajedi yazarı. (M)

HAİLE SELASİYE I (necaşi Tafari MAKONNEN, — adıyle taç giydi), [Harar 1892]. 1930'da Habeşistan imparatoru oldu. Necaşi Makonnen'in oğludur. 1917'de halası imparatoriçe Zauditu adına naiplik görevini yüklenmişti. Fransız misyonerlerinin elinde eğitim gördü. Habeşistan'ı Milletler cemiyetine soktu (1923), köleliği kaldırdı (1924) ve Briand-Kellogg paktına katıldı (1928). «Necaşi» unvanını aldıktan sonra (1928), Zauditu'nun ölümü üzerine imparatorluğun başına geçti (2 ağustos 1930). Batılı anlamda bir anayasa ilân etti. İtalyanların müdahalelerine karşı yurdunun iktisadî bağımsızlığını korudu, onlara demiryolu imtiyazı vermeyi kabul etmedi. Japonya ile bir ticaret antlaşması imzaladı ve amerikan sermayesini italyan sermayesine tercih etti. İtalyanlar, biraz da bu yüzden ülkeyi istila ettiler (ekim 1935). Milletler cemiyetine başvurdu. Tutunamayınca Cibuti'ye gitti (1 mayıs 1936); 1940'a kadar İngiltere'de kaldı. 1941'de Kenya'ya geçti, oradan Addis-Abeba'ya girdi. Yurdunun siyasî ve iktisadî yaşayışını düzene koydu, kurumları yenileştirmeğe çalıştı. Haziran 1960'ta Addis-Abeba'da toplanan Bağımsız Afrika Devletleri konferansına başkanlık etti. Aralık ayında Brezilya'yı ziyareti sırasında patlak veren askerî ayaklanmaya rağmen iktidarda kaldı. Kasım

HAİTİ

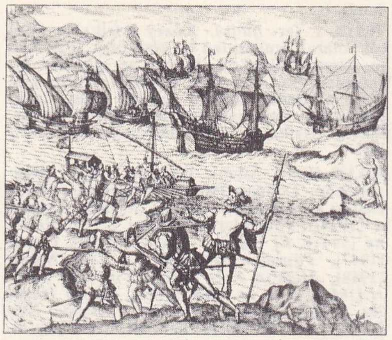

Santo-Domingo adası önlerinde bir fransız gemisinin İspanyollar tarafından alınışı, 1543 Th. de Bry'nin gravürü Cabinet des Estampes, Paris

HAİTİ cumhuriyeti arması

1962'de Eritre ile birleştiğini bildirdi. 1963'te Addis-Abeba'da Afrika Birliği teşkilâtının kurulması düşüncesini ortaya attı. 22 Mart 1966'da başbakanın nüfuzunu artıran bir kararname yayımladı, buna göre, bundan böyle başbakan tarafından seçilen bakanlar sadece başbakana karşı sorumlu olacaklardı. 1967'de Nijerya'da ateşkesin sağlanabilmesi için Afrika Ülkeleri birliğince kurulan komisyona başkanlık eden Selasiye, Nijerya'yı desteklediğini açıkladı. Biafra ile Nijerya arasında 1968'de başlayan barış görüşmelerine Selasiye, başkanlık etti. Bundan sonraki görüşmelerin hemen hepsine katıldı. (L)

HAİMOS. Yun. mit. Trakya'nın efsanevî kralı. Boreas ile Oreithyia'nın oğlu. Kendine *Zeus,* karısı Rodope'ye de *Hera* adı ile tapınılmasını istedi.

— *Haimos dağı* (lat. *Haemus*), eski çağlarda Balkan dağlarına verilen ad. (L)

HAİN sıf. (ar. *hıyānet*'den *ḫā'in*). Hıyanet eden, hıyanet edebilecek olan: *O gözlerde, daha çok buz gibi soğuk ve hain ışıltılar görülüyor* (H. E. Adıvar). *Bil ki, o hain kafanı balta ile vücudundan koparacak, sana uyanların, seni sevenlerin eline vereceğiz* (Ömer Seyfeddin). *Davut Ağa bambaşka bir adamdır; sulu, hain bir alkoliktir* (R. H. Karay). ‖ Üzmek'ten, zarar vermekten hoşlanan: *Ne hain adam!* ‖ *Vatan haini,* vatanına ihanet eden kimse.

— *Esk. Hain-i nân ü nemek* («ekmek ve tuz haini»), nankör. ‖ *Hain-i vatan,* vatan haini: *Senin yanında kaçaklar varmış bunlar hain-i vatan şeylerdir* (M. Ş. Esendal).

◆ İ. Hıyanet eden kimse: *Vaziyetin tamamen millet lehine olarak temini ve bu hainlere kıpırdanacak bir fırsat verilmemesi için* (Atatürk). *Meclis-i âlimiz ve onun hükûmeti düşmanların ve hâinlerin tertibi ile vücuda getirilen bütün irticaları...* (Yahya Kemal). ‖ Sitemli bir hitapta kullanılır: *Hain, böyle mi yapacaktın?*

◆ **Hainâne** zf. *Esk.* Haince.

◆ **Hainleşmek** dönşl. f. Haince davranmak: *Bu çocuk büyüdükçe hainleşiyor.*

◆ **Hainlik** i. Hain olma hali. (M)

HAİN AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Hain.*

HAİ-NAN, Güney Çin'de kıyı adası, Ley-cou yarımadası açığında, doğuya doğru Tonkin körfezini kapatır; idare merkezi, *Hay-Kou.* Hay-nan idarî bakımdan Guang-dung'a bağlıdır.

Bu dağlık adada yeni volkanizma izlerine rastlanır. Sık bir tropikal bitki örtüsüyle örtülü iç kısımda, Li'ler ve Yao'lar yaşar; Yao'lar Kuzey Vietnam'da yaşayan Man'larla yakın akrabadır. Kıyı ovasında Fu-Cien ve Guang-dung'dan gelen çinliler yerleşmiştir. Bütünüyle tarıma dayanan gelir kaynakları pirinç, hindistancevizi içi, çay, kahve, yerfıstığıgiller ve tropik meyveleri meydana getirir.

Adanın batısında büyük ölçüde demir kapsayan bir demir filizi yatağı vardır. Önemli bir uranyum yatağı da bulunmuştur.

— Ask. tar. 1939'da Hai-nan'ı işgal eden Japonlar (bk. ÇİN - JAPON *savaşı*), adada Haitfong ve Hong Kong'u gözetlemek için bir deniz ve kara üssü kurdular. (L)

HAİNAU. Bk. HAYNAU.

HAİNAUT, bir kısmı Fransa'da, bir kısmı Belçika'da olan tarihî bölge; Ardenne kütlesinin batısında, adını Escaut'nun küçük bir kolu (sağ kıyı) olan *Haine*'den almıştır.

● *Coğrafya. Fransız Hainaut*'su geniş vâdilerle yarılı yaylalardan meydana gelen bir bölgedir. Genel eğimine dikey olarak akan ırmaklar (Escaut ve Sambre) tarafında aşılır; yüzey şekilleri Ardenne kütlesi kenarında doğudan batıya doğru alçalır. Batı Hainaut, zengin tarım bakımından Cambrésis'e benzer; Denain'in yukarı kesiminde maden kömürü havzası tarafından aşılır; Escaut vâdisinde sanayi gelişmiştir: maden kömürü; kimya sanayii; çelik fabrikası; metalürji. Escaut'nun sağ kıyısında *Doğu Hainaut,* yeşillik, ormanlık ve koruluk bir bölgedir (sığır yetiştiriciliği; meyve ağaçları). Aulnoye'dan itibaren Sambre kıyısında, Belçika sınırına kadar bir sanayi kesimi uzanır: metalürji Nord'da çıkarılan kömür ile Escaut çelik tesislerinde elde edilen dökme ve çeliği kullanır.

● *Tarih.* İmparatorluk fief'i Hainaut kontluğu, Eskiçağda Nervi'lerin yaşadığı ve Romalılar tarafından II. Belçika eyaletine katılan bölgeyi içine alıyordu. İmparator Lothar I'in (öl. 846) damadı Gilbert tarafından kurulan kontluk, 1029'da soyundan gelen Richilde'e geçti; Richilde, 1055'te Flandre kontu Baudouin VI ile evlendi. 1071'de Richilde'in ikinci oğlu Baudouin II, amcası Robert I'in zorbalıkla ele geçirdiği Flandre kontluğuna sahip olamadı. Daha sonraları, evlenmeler sonucunda Hainaut ve Flandre birleşti. Büyük bir tarım bölgesi ve Flandre'ın sanayi şehirleriyle Champagne panayırları arasında önemli ticaret yolları kavşağı olan Hainaut'da ne büyük sanayi şehirleri, ne de zengin ve hareketli bir burjuvazi vardı: bu yüzden kontlukta patlak veren karışıklıkların çoğunun sebebi sülâle mücadeleleri oldu. Marguerite II, tahta çıkmadan önce 1212'de Beaumont senyörü Avesnes'li Bouchard ile, sonra da Dampierre senyörü Guillaume II ile evlenmişti; mirasının tamamını ikinci evliliğinden olan çocuklarına bırakmak istedi; bu yüzden çıkan iç savaşı, Aziz Louis'nin hakemliği (1246) sonuçlandırdı: Hainaut Avesnes sülâlesine, Flandre Dampierre sülâlesine verildi. 1428'de Bourgogne dükü İyi Philippe II, yeğeni kontes Jacqueline'i Delft antlaşmasıyle (3 temmuz) bütün eyaletlerini kendine bırakmağa zorladı; bu eyaletler o tarihten itibaren Bourgogne eyaletlerinin kaderini paylaştı. Pireneler (1659) ve Nimègue (1678) antlaşmalarıyle Fransa'ya bırakılan Hainaut'nun güneyi, *Fransız Hainaut*'sunu (merkezi Valenciennes) meydana getirdi. 1795'te Fransa tarafından ilhak edilen *Avusturya Hainaut*'su Jemmapes idare bölgesi haline geldi; 1814'te Hollanda'nın, 1830'da Belçika'nın bir ili oldu.

● *Güzel sanatlar.* Bk. FLANDRE. (L)

HAİNAUT, flamanca **Henegouwen,** Belçika'nın güneyinde il; 3 720 km²; 1 264 414 nüf. İdare merkezi, *Mons.*

Escaut ile Dendre arasında kum ve balçıkla kaplı, tebeşirli alçak yaylalar uzanır; bunlar, tortul kütle içinde beliren ovaya hâkim birkaç tepeciğin bulunduğu Tournaisis'den yaklş. ol. yüksl 50 m) itibaren yükselerek Sambre vâdisine doğru 180-200 m'ye ulaşır. Sambre'ın sol kıyısında Ardenne kütlesi görülür; bu kütle Doğu yönünde daha seçiktir: en yüksek noktaları Oise'ın kaynaklarına doğru 280-300 m'yi bulan geniş, yumuşak sırtlar oluşturur.

Hainaut'nun orta kısmı kuzeye doğrulan Dendre ve Senne ile Escaut'nun sağ kıyıdan aldığı kollar (Trouille, Haine) arasında bir su bölümü çizgisi meydana getirir; akarsu şebekesi tortul tabakaların genel eğimini (kuzey ve doğuya doğru) izler. Doğu kısmında ise tersine, su yolları daha karmaşıktır; vâdi parçaları eski hersinyen yapıya uygun doğrultulara yönelmiştir: batı - güneybatıdan doğu - kuzeydoğuya yönelen Sambre, bunun kolu Grande Helpe, Meuse'e dökülen Eau Blanche ve Oise bu durumdadır. Ardenne dağ kütlesi yüzey şekillerinin çeşitliliğini arttırır; akarsular, yataklarını oydukları sırada kayaların direnç farklılığından yararlanarak sarplıklar, yayla şeritleri oluşturmuştur.

Hainaut, zengin tarımıyle tanınmıştır: bu verimliliğini balçığına borçludur; balçıksız kısımlarda, toprağın işleniş şekli tamamıyle değişir. Charleroi ve Borinage kömür madenlerinin beslediği birinci sınıf bir sanayi faaliyeti bu zenginliğe eklenmektedir. Bu çok çeşitli faaliyet, il toprakları içinde coğrafî bölgeler yaratmıştır:

1. *Batı*'da, Flaman ovası kenarında, geniş çapta sanayi bitkileri tarımı yapılır: Tournai'nin kuzeyinde şeker pancarı; hindiba; tütün. Bu geniş tarım Tournaisis dokuma sanayiinin biriktirdiği sermayeden yararlanmıştır; Birinci Dünya savaşına kadar mülkiyet, zengin şehir burjuvazisinin elinde toplanmıştı. Flaman etkisi ekim sisteminde görülür: keten ve tütün, kışın süt ineklerinin beslenmesi için şalgam, süt ve tereyağ üretimi. Bölge, sanayi faaliyetiyle Flandre'a benzer: yün ve pamuk iplikçiliği ve dokuması; keten hazırlama ve işleme. Fakat köy bölgelerini bir uçtan bir uca kaplayan şeker fabrikaları da Batı Hainaut'nun özelliklerinden biridir.

2. *Orta* Hainaut'da, *Hennuyère*'de, çiftlikler köyler halinde toplanır. Has buğday'ın yanı sıra şeker pancarı ve yemlik bitkiler yetiştirilir. Bölge hayvan semizletme alanıdır: yüzde 35-40'ı çayırla kaplıdır, yüzde 16'sında ise yemlik bitki (yonca) üretilir. Şeker pancarı daha çok güneydedir. Haine'in kuzey yamacında ülke ormanla kaplıdır (yüzölçümünün yüzde 35-40'ı). Sanayi bölgesi, batıdan doğuya, hemen hemen kesiksiz 50 km uzunluğunda bir toprak şeridi meydana getirir; ocaklardan çıkarılan büyük toprak yığınları ve ocaklar üstündeki çatmaların belirttiği *kara ülke* burasıdır. Belçika'da üretilen döküm ve çeliğin büyük kısmı buradan çıkar. Charleroi havzasında demir sanayiinin yanı sıra camcılık ve seramikçilik de yapılır. Bütün kömür işletme merkezleri yanına taşkömüründen yararlanan kimya sanayii yerleşmiştir. Burada eskiden beri kömür çıkarılmaktadır, ancak tabakalar faylarla kesildiği için üretim güçtür.

3. Hainaut, *Doğu*'da, Sambre'ın ötesinde, dar yaylalar ve derin vâdiler üzerinde uzanır. Balçık tabakası incelir, hattâ yer yer kaybolur, ormanlar da Chimay bölgesinin her iki yanında, kuzeyde Fagne, güneyde Ardenne üzerinde uzanır. Batı bölgelerine nazaran bu bölgenin tecrit edilmiş bir durumu vardır: köylerde nüfus seyrektir. Yerli demir cevherinden ve dolaylardaki ormanın odunundan yararlanan eski sanayiler yok olmuştur. Bugün en çok gelir sağlayan kereste ile hayvancılıktır: mandıralar, yağhaneler, haralar. Doğu Hainaut, hem tarih yönünden (bir orman sınırıdır), hem de iktisadî bakımdan Ardenne'e bağlanır. (L)

HAİNBURG, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kasaba, Tuna'nın sağ kıyısında, Çekoslovakya sınırı yakınında; 7 100 nüf. Sigara fabrikası. (L)

HAİNE (LA), Belçika ve Fransa'da ırmak, Escaut'nun kolu (sağ kıyı); 72 km. Mons, Jemmapes, Saint - Guislain ve Condé'yi sulayarak doğudan batıya aştığı *Hainaut* bölgesine adını vermiştir. (L)

HAİNE - SAİNT - PAUL, Belçika'da (Hainaut, Soignies idare çevresi) komün, Charleroi'nin batı sanayi banliyösünde; 7 219 nüf. Demir fabrikası; metalürji. (L)

HAİNE - SAİNT - PİERRE, Belçika'da (Hainaut, Thuin idare çevresi) komün, sanayi havzasında, Charleroi'nin batısında; 6 984 nüf. Metalürji. Seramik. Ayakkabıcılık. (L)

HAİNFELD, Avusturya'da (Aşağı Avustur-

Kral Henri Christophe'un yaptırdığı «Gamsız» şatosu

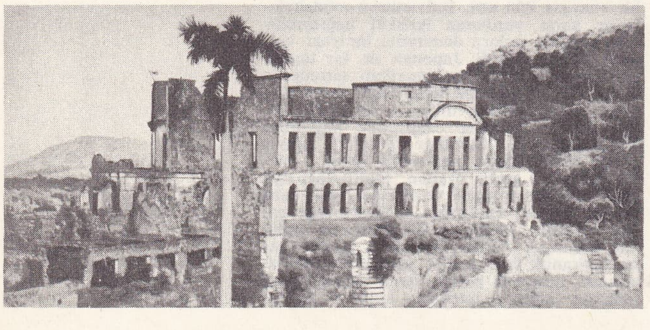

Foto. Viollet (LAROUSSE)

ya) kasaba, Alplerde, Viyana'nın güneybatısında; 3 700 nüf. Demir sanayii; metalürji. (L)

HAİ NİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) il, Çin sınırı ile Tonkin körfezi kıyısında uzanır; 109 000 nüf. İdare merkezi, *Mon Cay.* (L)

HÂİR sıf. (ar. *ḥayret*'ten *ḥā'ir*). *Esk.* Hayrette kalmış, şaşırmış. || *Hâir-i hâir,* şaşkın, ne yapacağını bilmeyen.

◆ **Hâire** sıf. *Esk.* Hâir'in dişili. (M)

HAİRPUR, Batı Pakistan'da şehir, il idare merkezi, Sind'in kuzeyinde; 17 500 nüf. — *Hairpur ili,* 2 586 000 nüf. (L)

HAİT i. (ar. *ḥīṭā*, çevreleme, koruma'dan *ḥā'iṭ*). *Esk.* Çevreleyen, duvar: *Bu köhne hâitin arasından çıkıp müdam / İnsanda vehm ü vahşeti müzdâd eden devâm* (Muallim Naci). [M]

HAİTİ, esk. **Santo-Domingo** Atlas okyanusunda ada, Antil adalarının Küba'dan sonra en büyüğü; doğuda Dominik cumhuriyeti ve batıda Haiti cumhuriyeti arasında bölüşülmüştür.

C o ğ r a f y a

Haiti adası, batıdan doğuya yönelen ve çöküntü kuşaklarıyle ayrılan dağlık kıvrımlardan meydana gelir: bugün bile sık sık deprem olur. Billûrlu merkezî Cordillera, 3 000 m yükseltiyi aşar (Trujillo doruğunda 3 175 m). Kuzeyde ve güneyde birçok tortul sıradağla desteklenmiştir; bu sıradağlar Haiti cumhuriyetinin en yüksek yeri olan Selle doruğunda 2 680 m'ye ulaşır. Bu sıradağlar arasında Neiba koyundaki Port-au-Prince'e gidişini sağlayan ve tabanında Saumâtre kıyı gölü ile Enriquillo gölü (deniz seviyesinin altında) bulunan geçit gibi yıkıntı geçitleri uzanır.
Haiti'de tropikal iklim hüküm sürer, fakat yüzey şekilleri bakışımsızığa ve birçok değişikliğe yolaçar: güneyde küstümotugiller ve kaktüsgiller çalılıklarından, kuzeyde tropikal bitki örtüsünün en zengin örneklerine geçilir. Öte yandan XVIII. yy.dan beri büyük ölçüde uygulanan sulama, tuzlu toprak bölgelerinin verimlendirilmesini sağlamış ve ülkede çok sayıda zengin tarım (kahve, sisal, muz, kakao, şekerkamışı, pirinç, pamuk v.b.) yapılmağa başlanmıştır. Az işletilen ormanlarda çok değerli ağaçlar vardır; bunlara yükseltilerde ılıman ülke ormanları da eklenir. Selle dağının yamaçlarında çam ormanları uzanır. Yeraltı kaynakları oldukça zengindir (özellikle boksit).
Avrupalılar geldiğinde Haiti'de Aravaklar vardı. Bu halk tamamen kaybolmuş, sadece iç bölgelerde birkaç kabile kalmıştır. Sonra adaya, özellikle İspanya ve Fransa'dan gelen beyazlarla, Afrika zencileri yerleşti. Kısa zamanda pek çok melez ortaya çıktı. Değişik toplulukların coğrafî dağılışındaki eşitsizlik, adanın tarihî gelişmesinde başlıca rolü oynadı: devrimden önce Dominik cumhuriyetinde 35 000 beyaz, 38 000 azat edilmiş zenci ve 30 000 köle, oysa Haiti'de 30 000 beyaz, 28 000 azat edilmiş zenci ve 465 000 zenci köle vardı; Haiti cumhuriyeti bir zenci devletidir: Dominik cumhuriyeti ise beyazlar cumhuriyeti olmaya yönelen bir melezler cumhuriyetidir. Bk. *Orta* AMERİKA *ve Antiller haritası.*

T a r i h

Kristof Kolomb tarafından keşfedilen (aralık 1492) ve doğu kısmı İspanyollar tarafından sömürgeleştirilen Hispaniola adası İspanyol imparatorluğunun ilk unsuru oldu. (Santo Domingo). Kısa zamanda düzenli bir kraliyet idaresine kavuşan (mahkemelerin kuruluşu, 1511), fransisken ve dominiken rahipleri tarafından (Bartholomé de Las Casas) hıristiyanlaştırılan ve iki piskoposluk kurulan (1512-1523) adaya, Nicolas de Ovando'nun valiliği zamanında (1502-1509) afrikalı zenci köleler yerleştirildi. XVII. yy.da Fransızlar (ve çabucak uzaklaştırılan İngilizler), Richelieu (1626) ve Colbert (1665) zamanında adanın batı kısmına yerleştiler (Port-au-Prince'in gelişmesi ve Bernard d'Ogeron'un valiliği 1661); bu fiilî işgal, Ryswick antlaşmasıyle (1697) onaylanınca ada Fransız Antilleri valiliğine bağlandı. Çok sayıda afrikalı köle getirilmesiyle XVII. yy.da, önce besin maddeleri (pamuk, manyoka, hint patatesi, patates, baklagiller, tahıl), sonra da sanayi bitkileri tarımı gelişti: küçük işletmelerde yapılan tütün tarımı onun yerini alan çivitotu tarımı (1688'de 15 çivit çiftliği, 1930'da 29); XVIII. yy.da bütün adaya yayılan, fakat toprağı yoksullaştıran şekerkamışı tarımı; sonra 1726'da adaya getirilen ve daha kesin randıman veren, 1770'ten sonra da adanın her yerine yayılan kahve. XVII. yy.ın sonundan beri sanayi bitkileri tarımı için gerekli olan kapitalizmin giderek gelişmesi, mülkiyeti büyük çiftlikler halinde topladı, kapalı sosyal birlikler (büyük beyazlar, küçük beyazlar, özgür melezler) arasındaki farkı açtı ve kölelerin sömürülmesini artırdı. Bu durumun yarattığı karışıklıklar (Hindistan şirketinin sömürülerine karşı 1720-1723 kargaşalıkları ve 1763-1770 ayaklanması) Zenci Dostları derneği tarafından desteklenen Vodu gizli teşkilâtına bağlı zencilerin isyanına (Toussaint Louverture, 1791) yolaçtı; ada, ancak Konvansiyon hükûmetinin köleliği kaldırmasıyle (şubat 1794) yeniden Fransa'ya bağlanabildi (Toussaint Louverture'ün boyun eğmesi ve adanın bazı kısımlarını işgal eden [1793-1798] İngilizlerin çıkarılması). İspanya'ya bağlı doğu kesiminin Fransa'ya bırakılmasıyle (Basel antlaşması, 1795) bütünlüğü sağlanan Haiti'de Toussaint Louverture, Bonaparte'ın yetkisini ancak ismen kabul eden bir diktatörlük (mecburî çalışma) kurdu, Guadeloupe'da köleliğin tekrar uygulanmasından (1802) doğan devrim sonunda yakalandı ve Fransa'ya sürgün edildi. Başka bir zenci, Dessalines, Fransızları kovdu (1803), Haiti'nin bağımsızlığını (1 ocak 1804) ve imparatorluğunu ilân etti. Dessalines'in öldürülmesinden (1806) sonra, 1808'de İspanyollar, adanın doğusunu ele geçirdiler (1814 Paris antlaşmasıyle onaylandı) ve Haiti'de (batı kısmı) iç çatışmalar aldı yürüdü. Kuzeyde zenci Henri Christophe'un kurduğu cumhuriyet krallık haline geldi (Henri I, 1811-1820); güneyde ise melez Pétion (1807-1818) başka bir cumhuriyet kurdu; Pétion'un yerine geçen (1818) J. P. Boyer kuzeyle güneyi birleştirmeyi (1820) ve bağımsızlığını ilân eden (1821) Dominik cumhuriyetini (adanın doğusu) ele geçirmeyi (1822) başardı; yeniden bütünlüğü sağlanan ada, 1843-1844 devrimi sonunda kesinlikle iki ayrı devlet arasında bölüşüldü: Haiti cumhuriyeti; Dominik cumhuriyeti. (L)

HAİTİ cumhuriyeti, Haiti adasının (Büyük Antiller) batı kısmında Latin Amerika devleti; 27 750 km²; 4 550 000 nüf. Başkenti, *Port-au-Prince* (250 000).

C o ğ r a f y a

● *Fizikî coğrafya.* Ülke dağlıktır, ama sulama mümkün olduğu zaman, kıyı ovalarıyle çöküntü bölgeleri zengin tarım taraçaları meydana getirir. Güneyde Hotte kütlesi ve üzerinde memleketin en yüksek nok-

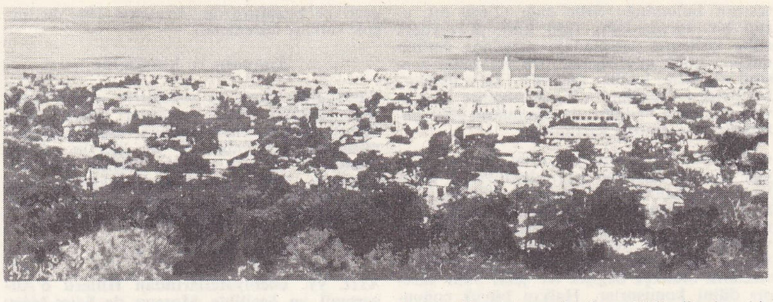
Port-au-Prince

Moreau de Saint Méry

Louis Joseph Janvier

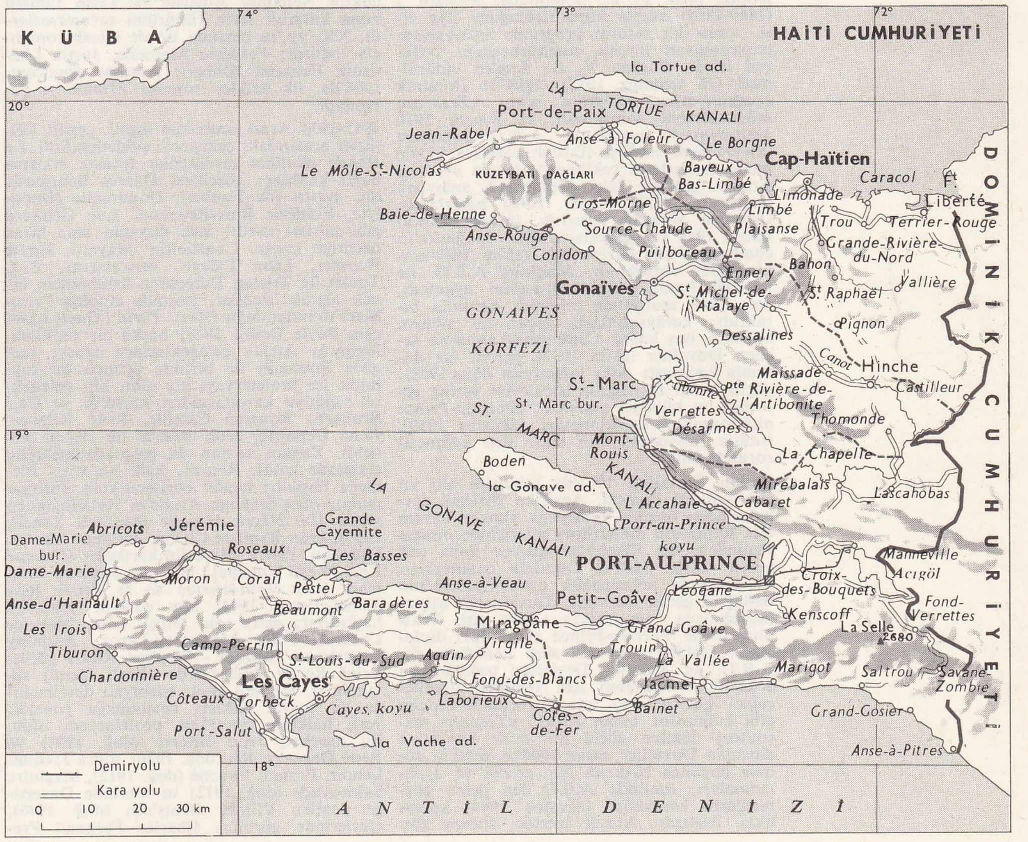

Foto. Schwart (LAROUSSE)

tasının bulunduğu Selle dağı (2 680 m), uzun bir yarımadadır (250 km). Kuzeydeki daha kütlemsi yarımadayı meydana getiren dağlar, 1 000 m'yi aşmaz. Bu iki kütle arasındaki daha küçük kütleler (Karadağlar, Matheux sıradağları v.b.) Artibonite ırmağı ve kollarının vâdileri ile Saumâtre gölü çöküntüsü tarafından yarılmıştır.

● *İktisadî ve beşerî coğrafya.* Halkın büyük kısmı, sömürge çağındaki zenci kölelerin soyundan gelir. Melezler özellikle şehirlerde kalabalıktır. Beyazlar, toprak sahibi olma hakkını ancak Birinci Dünya savaşından sonra yeniden kazanmışlardır. Resmî dil Fransızcadır, ama çiftçiler Fransızcanın oldukça değişik bir şekli olan «kreol» dilini konuşurlar. Halkın büyük çoğunluğu katolik olmasına rağmen, Afrika'dan gelme kısmen danslı *vodu* âyini de yaygındır.

Ülkenin gelir kaynakları, sulamanın yetersizliğine rağmen, daha çok tarıma dayanır. İç kısımlarda büyük ölçüde kahve yetiştirilir; her yıl 30 000 tondan çok kahve ihraç edilir. Şekerkamışı, sisal, pamuk ve büyük ölçüde gelişen muz ve kakao başlıca ihracat ürünleridir. Şeker sanayii hızla ilerlemektedir. Turizm günden güne gelişen bir gelir kaynağıdır. Ormanlardan da, yeni yeni boksit ocaklarının açılmasına rağmen yeraltı kaynaklarından da gereğince yararlanılmış değildir. Bununla birlikte eskiden hemen hemen hiç bulunmayan iktisadî araçlar bugün hızla çoğalmaktadır. 1946'dan bu yana vergilerin kaldırılması sayesinde birçok yeni imalâthane (dokuma) kurulmuştur. Yeni sanayi kanunu ve ilk beş yıllık plan, sulama sisteminin genişlemesi, bayındırlık çalışmalarının gelişmesi ve sağlık teşkilâtının düzenlenmesini sağlamıştır. Cumhuriyet, Antiller'de, zamanla önemli bir rol oynayacak duruma gelmektedir. Ancak, iktisadî bakımdan adadaki sermayelerin üçte ikisine sahip olan A.B.D.'ye bağımlıdır.

T a r i h

Haiti cumhuriyeti, adasının iki ayrı devlete bölünmesiyle (1844) ortaya çıktı. XIX. yy.'ın ikinci yarısı boyunca yeni Haiti devletinde önce F. E. Soulouque, Faustin I (1849-1859) adıyle imparatorluğunu ilân etti, sonra bir reform programı hazırlamayı başaramayan birçok cumhurbaşkanı birbirini izledi. Başkan V. G. Sam'ın öldürülmesi (26 temmuz 1915), 1898'de Dominik cumhuriyetine elkoymuş olan A.B.D.'nin müdahalesiyle sonuçlandı. 11 Kasım 1916 antlaşmasıyle onaylanan A.B.D. himayesi (askerî işgal, malî ve iktisadî kontrol), 1934'e kadar (askerlerin çekilmesi) devam etti; bu sıradan giderek daha demokratik anlayışta anayasalar (1918, 1935, 1946) hazırlandı. Ordunun siyasete karıştığı (askerî cunta) kasım 1949 karışıklıkları, albay Magloire'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle (ekim 1950-aralık 1956) sonuçlandı. Magloire A.B.D. ile işbirliği (malî destek) siyasetini uyguladı, ama 1956 aralığında çekilmek zorunda bırakıldı; kargaşalıklarla geçen bir dönem boyunca boş kalan Cumhurbaşkanlığına seçilen Duvallier (ekim 1957), gergin bir durumla karşılaştı (sıkı yönetimin ilânı 1958); güçlü Vodu derneğinin isteklerini yerine getirmek ve kiliseyle çatışmak (Port-au-Prince piskoposunun tutuklanması [ağustos 1959], fransız misyonerlerinin sınır dışı edilmesi) zorunda kaldı.

Başkan Duvallier 1961'de kendisini altı yıl için yeniden seçtirdi. Amerika Birleşik devletlerinden önemli yardımlar almağa devam etti. Rejiminin diktatörlük niteliğinde olması yüzünden, dış ülkelerde gittikçe daha çok tenkit edildi. 1963'te Dominik cumhuriyeti ile arasında anlaşmazlık çıktı. A.B.D.'nin desteğini gören Dominik, Duvallier'yi askerî müdahalede bulunmakla tehdit etti. Washington ile Port-au-Prince arasındaki diplomatik ilişkiler kısa bir süre kesildiyse de, A.B.D. ile Amerika Devletleri teşkilâtı bu değişikliğin kendileri için tehlikeli olabileceğini göz önünde tutarak rejimin olduğu gibi kalmasını tercih ettiler. «Tontons macoutes» denilen güçlü bir milis kuvvetine dayanan Duvallier, nisan 1964'te kendini «ömür boyunca başkan» ilân ettirdi ve ayaklanmaları, özellikle A.B.D.'den gelen göçmenlerin hareketini (ağustos 1964) kolaylıkla bastırdı. Ancak içeride durum gün geçtikçe bozuluyordu. Özellikle 1967'de birçok suikast düzenlendi.

Anayasa ve kurumlar

Başlangıçta genel oy sistemiyle seçilen cumhurbaşkanına devlet bakanları kurulu yardımcı olurdu. Yasama gücü, idare bölgeleri meclisleri tarafından 6 yıl süreyle seçilen senato ve 4 yıl süreyle seçilen meclisin elindedir. 1964 Temmuzunda çıkarılan yeni anayasa ile Duvallier ömür boyu cumhurbaşkanı unvanını sağlamıştır.

E d e b i y a t

XIII. yy. edebiyatçılarından Hillard d'Auberteuil ve özellikle Moreau de Saint-Méry eserlerinde, daha çok tasvire ve siyasete yer vermişlerdir.

Esas Haiti edebiyatı, memleketin bağımsızlığa kavuşmasından sonra başlar. Ancak ilk yazarlar, sömürge hayatına dönmemek için savaşan kalem tartışmacılarıydı. Komedi yazarı ve şair Milscent, 1827'de *Abeille Haytienne* (Haiti Arısı) adındaki edebiyat dergisini kurdu. Romantizm, 1836'da *Républicain* (Cumhuriyetçi) ve *Union* (Birlik) topluluğu ile doğdu; bu akımın başında Nau kardeşler vardı: bunların arasında ince duygulu şairler (Ignace Nau, Cariolan Ardouin), dram yazarları, bir romancı (Emeric Bergeaud), Madiou, Beaubrun Ardouin, Saint-Rémy gibi üç önemli tarihçi bulunuyordu.

Bunu Parnasse kuşağı izledi: hafif konular işleyen Oswald Durand, psikolojik romanlar yazan Amédée Brun, *Les Théoriciens au Pouvoir* (İktidardaki Kuramcılar) adlı bir inceleme yayımlayan Démesvar Delorme, vatan sevgisini dile getiren Louis Joseph Janvier, Hannibal Price, Benito Sylvain.

Adını, evrenselliği savunan bir edebiyat okuluna veren *La Ronde* dergisi 1898'de kuruldu. Şiirde, özellikle Damocies Vieux (*l'Ame Captive* [Tutsak Ruh], 1913) ve Etzer Vilaire (1872-1950) vardı; Georges Sylvain millî edebiyatı savunarak La Fontaine'in masallarını kreol lehçesine çevirdi (*Cric-Crac,* [1901]). Nesirde Auguste Magloire, Fleury Féquière, anglosakson kültürünü övüyorlardı; doktor Nemours Auguste ile Léon Ludain buna karşılık latin kültürünü savunuyorlardı. XX. yy.'ın başında üç de mizah romancısı belirdi: Frédéric Marcelin, Justin Lhérison, Fernand Hibbert; Antoine Innocent, 1906'da, ilk folklor romanı *Mimola*'yı yayımladı.

1915-1934 Arası amerikan işgali, çeşitli kültürler arasındaki çekişmeyi şiddetlendirdi. *La Ronde* okulunu sürdürenler fransız etkisine bağlı kaldılar: sözcüleri Dantès Bellegarde idi, ayrıca Ida Faubert, Dominique Hippolyte, Frédéric Burr-Reynaud, Luc Grimard gibi şairleri vardı; ince duygulu ama biraz özentiye kaçan Constantin Mayard, Emile Roumer, Léon Laleau, mısralarını, P.-J. Toulet ile Tristan Derème'in üslûbundan örnek alarak işlediler. Başında etnolog Price-Mars'ın bulunduğu (*Ainsi Parla l'Oncle* [Amcam Böyle Dedi], 1928) başka bir topluluk, ilhamını Afrika geleneklerinde aradı; Jacques Roumain ile birlikte üçüncü bir topluluk ise proleteryayı ele aldı. Şiir geleneksel sağduyu kurallarından kurtuldu ve Carl Brouard, Roussan Camille, René Bélance, René Depestre, Jean Brierre ile eyleme yöneldi. Zaman zaman da gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı. Roman, halk hayatını işlemeğe başladı: henüz burjuvalıktan kurtulamamış olan Stephan Alexis'in yerliciliğinden sonra (*Le Nègre Masqué* [Maskeli Zenci], 1933), Jean Baptiste Cinéas, Philippe Thoby-Marcelin, Pierre Marcelin kardeşler (*Canapé Vert* [Yeşil Kanape], 1944) ve Jacques Roumain (*Les Gouverneurs de la Rosée* [Çiy Yöneticileri], 1944) köy romanı yazmağa başladılar; aşırı solu temsil eden Maurice Casséus, Félix Morisseau-Leroy, Anthony Lesprès ve Jacques - Stephen Alexis görüşlerini *Revue Indigène*'de (Yerli Dergi) savundular. Modern Haiti edebiyatı devrimciliğe ve sosyal hakları savunmağa yöneldi; yerli halktan yanayken proletaryacı oldu. Bu hareket, Jean Brierre (doğ. 1901) ve René Depestre'den (doğ. 1926) sonra Jacques Lenoir, Franck Fouché (doğ. 1912), Magloire Saint-Aude (doğ. 1912) ve özellikle Davertige denilen Villard Denis'nin (doğ. 1940). eserlerinde görülür. Charles Fernand Pressoir, sömürge şiiri hareketinin, Jacques Stephen Alexis de (1922-1961) yeni romanın öncüsüdür. Tiyatro alanında birçok akım görülür: Pierre Blain, Antoine Salgado, Daniel Heurtelou tarihî oyunlarıyle, Théodore Beaubrun kreol lehçesiyle yazdığı komedilerle tanınır. Gene tiyatro alanında Jean Fouchard, Maurice Lubin, Hénoch Trouillot yeni sosyolojik ve antropolojik araştırmaların ışığında haiti edebiyatının evrimlerini yorumlamağa çalışıyorlar. (L)

HAİZ sıf. (ar. *ḥavz,* elde bulundurma'dan *ḥā'iz*). Elinde bulunduran, taşıyan, sahip, malik olan: *O, tam, orijinal ve tesirleri itibarıyle dünya ölçüsünde ehemmiyetli ve bize benzer bütün memleketler için misal ve örnek şartları haizdir* (Ş. S. Aydemir). *Bir şeyin gölge-hadise olması, başka şeyler üzerinde, hiç bir tesiri haiz olmaması demektir* (Z. Gökalp). *Bu çeşit bir adamın ikinci mabeyinci olması, hem de padişahın teveccüh ve emniyetini haiz olması, göründüğü kadar izahı müşkil bir mesele değildi* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk. Hâiz-i ehemmiyet,* önemli. (M)

HAJDU - BIHAR, Macaristan'da idare bölgesi, Romanya sınırı boyunca uzanır; 510 000 nüf. Merkezi, *Debrecen.* (L)

HAJDUBÖSZÖRMENY, Macaristan'da şehir (Hadju - Bihar idare bölgesi), Debrecen'in kuzeybatısında; 32 000 nüf. XVI. yy.-dan kalma kilise. (L)

HAJDUSIOBOSZLO, Macaristan'da (Hadju - Bihar idare bölgesi) şehir, Debrecen'in doğusunda; 21 000 nüf. Ilıcalar. (L)

HAJE i. Bütün Afrika'da yaygın kobra türü (*Naja haje*). [Eski Mısırlı hokkabazların oynattıkları bu yılanın şekli firavunların başlıklarında süs olarak yer alırdı.] (L)

HAJİYOGRAF sıf. (fr. *hagiographe*). Eski Ahit'in (Tevrat), «esfar-ı hamse» ve «peygamberler» dışında kalan kitaplarına verilen ad: *Hajiyograf kitaplar.*

◆ **i.** Hajiyografi yazarı. (L)

HAJİYOGRAFİ i. (yun. *hagio,* aziz ve *graphein,* yazmak'tan > fr. *hagiographie'*-den). Kutsal şeylerle ilgili eser. ‖ Daha sık kullanılan anlamda, azizlerin hayatını anlatan bilim.

— ANSİKL. *Hajiyografi* Ortaçağda yalnız hıristiyanlara din ve erdem konusunda öğütler verirdi. Rönesans ve Reform'dan sonra din tarihinin bir dalı oldu.

Azizlerin hayatı ile ilgili yazıların kaynakları şunlardır: 1. *Acta Martyrum* (din kurbanları ile ilgili belgeler) adıyle bilinen eski hikâyeler (geleneğe göre Aziz Clemens'ten sonra bu belgeler düzenli olarak toplandı. Ama bugün elimizdeki belgeler karma karışıktır: piskoposlarla keşişlerin mektup ve biyografileri); 2. katedrallerde, azizlerin dinî törenlerdeki sıralarıyle ilgili listeler (*diptykhos*); Batı kilisesinin din kurbanları veya azizler listesi ile Doğu kilisesinin azizleri; 3. biyografiler; 4. XIII. yy.dan bu yana azizleştirme ile ilgili araştırmalar (*inquaesita*) ve papalık mührünü taşıyan bildiriler (*bulla*). Baronius, *Martyrologium Romanum*'u (Roma Azizleri Listesi) [1586] yeniden gözden geçirirken, gerekli tenkit çabasına girişti. Bu konuda en önemli eser, katolik hajiyografisinin özgün belgelerini tam olarak birarada toplayan, Héribert Rosweyde ile Jean Bolland'ın hazırladığı *Acta Sanctorum*'dur (Azizler Belgesi). [L]

HAJİYOLOJİ i. (fr. *hagiologie*'den). Azizler veya kutsal şeylerle ilgili eser. (L)

HAK i. (ar. *ḥakk*). Adalet: *Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım / Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım* (M. Â. Ersoy). ‖ Adaletin veya geleneğin gerektirdiği veya kişiye tanıdığı şey: *Hangi kadın insanlık haklarına kavuşmuş ise, bunu Türk inkilâpçılarına, ve onların başı Atatürk'e borçlu olduğunu biliyor* (F. R. Atay). *İki sene uslu uslu oturduktan sonra, biraz afacanlık etmek bugün benim hakkımdı* (R. N. Güntekin). ‖ Gerçek ve doğru olan şey: *Batıl isteyü haktan ayrıldım / Boynuz umdum kulaktan ayrıldım* (Şeyhî). ‖ Gerçeğe uygunluk. ‖ Geçmiş ve harcanmış emek: *Ana hakkı.* ‖ Emek karşılığı, ücret: *Birinci hammala da para uzatarak hakkını al bakalım dedi* (H.R. Gürpınar). *Hakkımı alama-*

dıktan sonra çalışmışım neye yarar? || Pay, hisse: *Makas hakkı.* || Sıf. Doğru, gerçek: *Karac'oğlan der ki bu sözüm haktır / Âlemi seyrettim akranın yoktur* (Karacaoğlan). || *Hak etmek,* bir emek karşılığı olarak bir şeye hak kazanmak: *Bütün ciddiyetiyle o acaip bakışlı adamın içini altüst ederek hak ettiği iltifatı bekledi* (A. H. Tanpınar). ||Müstahak olmak: *Ona hak ettiği şamarı yapıştırdım* (Y. Z. Ortaç).

— ÇEŞ. DEY. *Hak kazanmak,* savunduğu davanın haklı olduğu anlaşılmak. || *Hak sever.* Bk. HAKSEVER. || *Hak tanır.* Bk. HAKTANIR. || (*Birine*) *Hak vermek,* (birinin) iddiasını doğru bulmak, birini haklı görmek: *Fakat bu, onu karısına hak vermekten alıkoymadı* (Sabahattin Ali). *Hepimiz onu dinliyor, hak veriyorduk* (S. F. Abasıyanık). || *Hak yemek.* Bk. HAKYEMEK. || *Hak yerini bulmak,* haksızlığın düzeleceğini, adaletin sağlanacağını anlatmak için kullanılır. ||*Hak yolu,* doğruluk. Tanrı yolu: *Ölünceye kadar hak yolundan ayrılmadı.* || *Hakkı için* (veya *hakkına*), kutsal sayılan şeylerden sonra yemin ederken söylenen söz: *Tanrı hakkı için.* || *Hakkı ödenmez,* ödenmeyecek kadar çok iyilik yapan kimseler için kullanılan söz. || *Hakkından gelmek.* Bk. GELMEK. || *Hakkını almak,* hakkı olan şeyi elde etmek. || *Hakkını aramak,* hakkı olan şeyi elde etmek için uğraşmak. || *Hakkını helâl etmek,* iç rahatlığıyle hakkı olan bir şeyi bağışlamak, bir haktan kendi isteğiyle bir başkası yararına vazgeçmek: *Duyarlarsa öldüğümü alacaklılar / Haklarını helâl ederler elbet* (O. V. Kanık). *Hakkınızı helâl edin oğul, ama hepiniz helâl edin, diye yalvardı* (Ş. S. Aydemir). || *Hakkını vermek* (*hakkını teslim etmek*), birinin davasının doğru olduğunu kabul etmek. || *Hakkını yemek,* başkasının hakkı olan şeye elkoyarak kendine mal etmek: *Yetimlerin hakkını yemiş.*

— *Esk. Hak-âşinâ,* doğru ve gerçeği ayıran. || *Hak-perest,* Tanrı'ya tapan. Hak bildiği doğrulukla. || *Hak-şinas,* doğruyu, hakkı tanıma. || *Hak-cû,* hak arayan: *Âdil olalım, hak-cû olalım* (Cenab Şehabeddin). || *Hak-gû,* doğru söyleyen. || *Hak-gûyane,* doğru söyleyene yakışır şekilde. || *Hak-gûyî,* doğru söyleme. || *Hak-güzâr,* hakkı tanıyan. || *Hak-perest,* Tanrıya tapan. Hak bildiği şeyden ayrılmayan, doğru. || *Hak-perestâne,* doğrulukla. || *Hak-şinas,* doğruyu, hakkı tanıyan. || *Hak-şinasane,* adaletle, doğrulukla. || *Hak-şinasî,* hakkı tanıma. || *Hakk-ı âmiriyet,* yöneticilik hakkı. || *Hakk-ı hayat,* yaşama hakkı. || *Hakk-ı huzur,* maiyetin günlük tahsisatı. || *Hakk-ı ibad,* kul hakkı. || *Hakk-ı kadem,* ayakbastı. || *Hakk-ı nan ü nemek* («ekmek ve tuz hakkı»), sadakat, bağlılık. || *Hakk-ı nefs,* yaşamak için gerekli şey. || *Hakk-ı terceme,* tercüme hakkı. || *El-hak,* doğrusu, gerçekten.

— Huk. Ferdin, korunmasını isteme konusunda yetkili sayıldığı, hukuken tanınmış menfaat. (Bk. ANSİKL.) || *Hak düşürücü süre,* belirli bir sürenin geçmesi ile söz konusu süre içinde belirli bir davranışta bulunmayan kişiye ait hakkın sona ermesi. (Bk. ANSİKL.) || *Hak ehliyeti.* Bk. EHLİYET. || *Hakların yarışması.* Bk. YARIŞMA. || *Hak uyuşmazlığı,* iş hukukunda işçi ve işverenden ibaret taraflardan birinin diğer tarafın bir hakkını ihlâl etmesi yüzünden çıkan ve çözüm tarzını aralarındaki ilişkiyi düzenleyen akitte ve mevzuatta bulan uyuşmazlık. (Msl. işverenin işçiye ücretini ödememesi, işçinin işverene zarar vermesi gibi.) [Bk. ANSİKL.] || *Esk. Hakkı hıyar.* Bk. HIYAR. || *Hakkı karar,* mirî ve vakıf araziyi belirli bir süre elinde bulunduran ve tasarruf eden kimseye tanınan hak. (Bk. ANSİKL.) || *Hakkı zam,* velilerin, çocuğu yanında bulundurma hakkı. || *Hakkı mürur. Esk.* Başkasının bir gayrimenkulünden sadece geçmeyi sağlayan hak. (Mücerret haklardandır, «ıskat» ile sona erer.) || *Hakkı ra'y,* hayvanları otlatma hakkı. (Arazi kanunnamesi, otlatma hakkını düzenlemekte idi. Bir köye tahsis edilen meradan yalnız o köy halkı hayvanlarını otlatır. Ortak olan meralar, hangi köyün sınırları içinde olursa olsun, müştereken istifade edilir.) [Arazi Kn. md. 97.] || *Hakkı şirb,* bir nehirden belirli bir şekilde, ekin ve hayvan sulamak için yararlanma hakkıdır (Mecelle). || Ekin ve hayvan sulamak için, sudan yararlanma nöbeti (Mecelle). [Denizler ve büyük göllerden herkes yararlanabilir. Özel mülkiyette olmayan nehirler de aynı hükme tâbidir; bunlardan kanal ve su yolu da açarak yararlanmak mümkündür. Fakat başkasına zarar verilmemelidir.) [Mecelle.] || *Fikrî hak,* maddî olmayan mallar üzerindeki mutlak hak. (Bk. FİKRÎ *hukuk,* İHTİRA). || *Kamu hakları,* kamu hukukundan doğan ve vatandaşların devlete karşı sahip oldukları haklar. (Bk. ANSİKL.) || *Malvarlığı hakları,* malî bir değer taşıyan, yani para ile ölçülebilen hak. (Bk. ANSİKL.) || *Mutlak hak,* herkese karşı ileri sürülebilen, buna karşılık herkes tarafından ihlâl edilebilen hak. (Bk. ANSİKL.) || *Münhasıran şahsa bağlı haklar,* başkasına devir ve ferağ edilemeyen, temsil yolu ile kullanılamayan ve bizatihî malî bir değer arzetmeyen hak. || *Nispî* (*şahsî*) *hak,* belli bir şahıs veya şahıslara karşı ileri sürülebilen hak. (Bk. ANSİKL.) || *Özel hukuktan doğan haklar.* Bk. ANSİKL. || *Şahıs varlığı hakları,* malî değer taşımayan hak. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsa bağlı hak,* başkasına devir veya ferağ edilemeyen hak. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsa bağlı olmayan hak,* başkasına devir ve ferağ edilebilen hak. (Bk. ANSİKL.) || *Yenilik doğuran haklar,* tek taraflı bir irade beyanı ile hukukî bir sonuç doğurmayı temin eden hak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hak*'kın niteliğini açıklayan çeşitli nazariyeler ortaya atılmıştır. Bunlardan «İrade teorisi»ne göre: hak, şahıslara hukuk düzeni tarafından tanınan bir irade kudreti veya hâkimiyetidir. «Menfaat teorisi» denilen diğer bir teori de hakkı, hukuk tarafından korunan menfaat olarak tanımlamaktadır. Bugün kabul edilen hak tanımı ise «hukuk tarafından korunan ve bu korumadan yararlanılması ferdin iradesine bırakılan menfaat»tir.

● *Hak düşürücü süre.* Hak, kanun veya sözleşmede belirtilen süre içinde kullanılmaz, onun korunmasına yarayan tedbirler alınmazsa, sona erer. Zamanaşımından farklı olarak (bk. ZAMANAŞIMI), burada hakkın istenmesine bir defi yoluyle engel olunmamakta, bizzat hakkın kendisi sona ermektedir. *Hak düşürücü süre*'yi ileri sürmek bir defi değildir, hâkim tarafından re'sen göz önünde tutulan bir itirazdır. Yine zamanaşımı süresinin aksine, hak düşürücü sürenin durması veya kesilmesi konusu olamaz. Yenilik doğuran haklar (bazı istisnaî durumlar bir yana), kural olarak hak düşürücü süreye tabi olurlar. Bir sürenin zamanaşımı süresi mi, yoksa hak düşürücü süre mi olduğu açık olarak anlaşılamıyorsa, o hükmün konulmasındaki amaca göre hareket etmek gerekir.

● *Hak uyuşmazlığı* ferdî nitelikte kalabileceği gibi (*ferdî hak* uyuşmazlığı), bir işçi topluluğu ferdî nitelikteki bu hak uyuşmazlığını benimseyip uyuşmazlıkta taraf da teşkil edebilir. Bu takdirde ortaya *toplu hak* uyuşmazlığı çıkar. Hak uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde kural, normal yargı organlarının uyuşmazlığı çözmeğe yetkili olduklarıdır. Memleketimizde işveren ile işçiler arasındaki ferdî hak uyuşmazlıkları 5521 sayılı kanuna göre kurulan iş mahkemelerinde çözümlenir. Toplu hak uyuşmazlıklarında ise kural olarak gene iş mahkemeleri görevli olmakla beraber taraflara (arada, bir toplu iş sözleşmesi olmak şartıyle), mevzuat veya toplu iş sözleşmesiyle sağlanmış olan hakları diğer tarafın ihlâl etmesi halinde grev veya (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 19/2).

● *Hakkı karar. Esk.* Arazi kanunnamesi md. 78 gereğince, bir kimse mirî araziye veya «tahsis ve irsad kabilinden», «gayrısahih» vakıf olan araziye, niza'sız olarak on sene tasarruf etmişse, elinde senet bulunsun bulunmasın, o araziye *mahlûl* olarak bakılmaz ve tasarruf eden kimseye yeniden ve bedelsiz olarak (meccanen ve müccedden) tapu senedi verilir. O arazi *mahlûl* olmuş, yani üzerinde tasarruf hakkı sahibi olan kimse kalmamışken haksız olarak işgal edildiği ikrar ve itiraf edilmişse, meccanen değil *tapuyi misl* adı verilen bedel karşılığında, arazinin tasarruf hakkı o kimseye teklif edilir. Kabul etmezse, müzayede yolu ile, istekli olana verilir. *Hakkı karar,* mülkiyet hakkı sağlamaz. Görüldüğü gibi, sadece «tasarruf hakkı»nı sağlar.

● *Kamu hakları.* Kamu hukukundan doğan haklar için seçme, seçilme, kamu görevi alabilme ve vatandaşlık örnek gösterilebilir. Bu haklardan herkes yararlanamadığı gibi yabancıların da yararlanması söz konusu değildir.

● *Malvarlığı ve şahıs varlığı hakları.* Haklar konularına göre, malvarlığı ve sahış varlığı hakları olarak ikiye ayrılabilir. Bir şahsın, değeri para ile ölçülebilen bütün hakları malvarlığı haklarına girer. Buna karşılık malî bir değer taşımayan haklar ise, şahıs varlığı haklarını meydana getirir. Meselâ şahsiyet hakları şahıs varlığı haklarıdır. Ancak bazı hakların hem malî hem de manevî yönleri bulunur. Meselâ bir yazarın eseri üzerindeki hakkı bu türdendir. Eser üzerindeki hak, şahsiyet ile ilgili olduğu için şahıs varlığı haklarına girer. Öteki yandan, yazar eseri üzerindeki telif hakkını belirli bir ücret karşılığı bir yayınevine verebilir ki, bu da hakkın malî yönünü meydana getirir; bu gibi haklar bir kimsenin hem şahıs varlığı haklarına hem de malvarlığı haklarına girer.

● *Mutlak ve nispî haklar.* Özel hukuktan doğan hakları önce mutlak ve nispî haklar olarak ayırmak mümkündür. *Mutlak haklar,* mal üzerindeki mutlak haklar ve şahıs üzerindeki mutlak haklar olarak ayrılır. Mutlak hak bir maddî mal üzerinde ise buna *aynî hak* denir. Aynî hakları sınırsız aynî haklar (mülkiyet) ve sınırlı aynî haklar (mülkiyetten gayri aynî haklar) olarak ikiye ayırmak gereklidir. Mülkiyet hakkı, eşya üzerinde tam ve mutlak bir iktidar sağlar (bk. MÜLKİYET). Sınırlı aynî haklar ise, hak sahibine sadece hakkın konusu olan şeyi kullanma veya ondan yararlanma imkânını verir. Sınırlı aynî haklar, irtifak hakkı, gayrımenkul mükellefiyeti (bk. GAYRIMENKUL *mükellefiyeti*) ve rehin hakkıdır. İrtifak hakları (bk. İRTİFAK *hakkı*), bir gayrımenkul (gayrımenkul lehine irtifak veya arizî irtifak veya aynî irtifak) veya bir şahıs (şahsî irtifak) lehine kurulabileceği gibi, karma da olabilir. Bir alacağın teminî gayesi ile kurulan rehin hakkı (bk. REHİN), ya bir menkul eşya üzerinde veya bir gayrımenkul üzerinde olabilir. Birinci halde menkul rehininden, ikinci halde ise gayrimenkul rehininden söz edilir. Menkul rehini, teslimi meşrut veya teslimsiz menkul rehini şeklinde olabilir. Gayrımenkul rehini ise, ipotek, ipotekli borç senedi ve irat senedi olmak üzere üçe ayrılır. Şahıs üzerindeki mutlak haklar ya bizzat bir kimsenin şahsı üzerinde olabilir veya başkaları üzerinde kurulmuştur. Şahsın bizzat kendisi üzerindeki mutlak haklara *şahsiyet hakkı* denir. Bunlar şahsın hayatı, sıhhati şahsî sırları, şeref ve haysiyeti v.b. haklarıdır. Başkalarının üzerindeki mutlak haklar ise, velâyet ve vesayet haklarıdır (bk. VELÂYET, VESAYET). Belirli bir şahsa veya şahıslara karşı ileri sürülebilen nispî haklar ise, ya borçlar hukuku ilişkilerinden doğabilir ya da aile hukuku ilişkilerinden kuvvetlendirilebilir (bk. ŞERH).

● *Özel hukuktan doğan haklar.* Özel hukuktan doğan haklar, bir özel hukuk ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Bu haklardan herkes, hattâ yabancılar dahi eşit olarak yararlanabilir.

● *Şahsa bağlı olan ve olmayan haklar.* Devir ve ferağ edilebilmelerine göre haklar, şahsa bağlı olan ve olmayan haklar olarak ayrılabilir. Başkalarına devir ve ferağ edilebilen, miras yoluyle geçebilen haklar şahsa bağlı olmayan haklardır. Buna karşılık başkalarına devir ve ferağ edilemeyen, miras yoluyle geçemeyen haklar şahsa bağlı haklar kategorisini teşkil eder. Meselâ intifa hakkı, başkasına devredilemez ve miras yolu ile de mirasçılara geçemez.

● *Yenilik doğuran haklar.* Yenilik doğuran haklar bir taraflı irade beyanı ile yeni bir hukukî durum yaratılmasını sağlayabilen haklardır. Bunlar üç türlüdür: kurucu yenilik doğuran haklar (tek taraflı irade beyanı ile yeni bir hukukî durum yaratılır; msl. süf'a veya iştira hakkı); Bozucu yenilik doğuran haklar (bununla, var olan bir hukukî durum, yine tek taraflı bir irade beyanı ile sona erdirilir: msl. feshin ihbarı); değiştirici yenilik doğuran haklar (bununla, mevcut bir hukukî durum değiştirilir: msl. temerrütte, alacaklının, ifadan vaz geçerek onun yerine tazminat isteyeceğini karşı tarafa bildirmesi).

◆ **Hakkan** zf. *Esk.* Doğrusu.

◆ **Hakkanî** sıf. *Esk.* Adalete uygun. (M)

HAK i. (ar. *ḥakk*). Din. Tanrı'nın adlarından biri: *Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl* (M. Â. Ersoy). *Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammed'sin efendim / Haktan bize Sultan-ı müeyyedsin efendim* (Şeyh Galib). Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Hak dini,* müslümanlara göre İslâmiyet: *Ama iyi gâvurdur, inşallah hak dininde can versin* (H.E. Adıvar). ‖ *Hak getire,* yoktur, bulunmaz, ne gezer: *Kuzum bahçe falan hak getire, kapısı bacası açık yerler bunlar* (B. Felek). ‖ *Hakka erenler* (veya *hak erenler*). Bk. ERENLER. ‖ *Hakkın rahmetine kavuşmak* (veya *Hakka yürümek*), ölmek: *Üç sene evvel Hakkın rahmetine kavuşmuş.*

— Tasav. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Yorumculara göre Tanrı'ya *Hak* sıfatının verilişi, onun sabit bir varlık oluşuna işaret etmektedir. Bu sıfat Tanrı'nın her türlü kötülükten uzak bulunduğunu da belirtir. İslâm inancına göre Tanrı hem kendisiyle hem sıfatlarıyle vardır; sabittir. Zatıyle var olduğu gibi var olması da zorunludur. Öteki varlıklar ise ancak Tanrı ile vardır. Tanrı'nın Hak sıfatı bundan dolayı gerçek ve gerçeklik anlamlarına gelmektedir. Bunun için Tanrı'nın gerçekliği belirtilirken El-Hâk sözü kullanılır.

— Tasav. Sofîler, tarikat yolunda marifet mertebesinden geçerek Hakk-el-Yakin'e varılacağını kabul ederler. Yaratıklar (mahlûk), gaybet (istiğrak) yoluyle ve tahkik ile (gerçek olarak) veya ilm-ül-yakin ile mertebeleri aşarlar; Hak'tan faniliğe kavuşurlar. Buna Fena-fil-Hak denir. Tasavvufta hukuk-ün-nefs (nefsin hakları), hayatın devamı için gerekli şeyler anlamında kullanır. (M)

HÂK i. (fars. *ḥâk*). *Esk.* Toprak: *Binlerce cevâmi yıkılıp hâke serildi* (M. Â. Ersoy). ‖ *Teşm. yol.* Dünya. ‖ Mezar. ‖ *Hâk-âlûd,* toprakla karışmış, kirlenmiş. ‖ *Hâk-bîz,* toprak eleği. ‖ *Hâk-bûsî,* yeri öpme, büyük bir kimsenin ayaklarına kapanma. ‖ *Hâk-dil,* bilgisiz. ‖ *Hâk-nişîn* («toprakta oturan»), yoksul, dilenci. ‖ *Hak-nişînî,* yoksulluk, dilencilik. ‖ *Hâk olmak* («toprak olmak»), alçakgönüllü olmak: *Hâk ol ki Huda mertebeni eyleye âli / Tac-ı ser-i âlemdir o kim hâk-i kademdir* (Bağdatlı Ruhi). ‖ *Hâk-pâ* (ve *hâk-i pây*), ayağın bastığı toprak. ‖ *Hâk -sâr,* toprakla beraber: *Ben gittim, o hâksar kaldı; / Bir kûşede târmâr kaldı* (Abdülhak Hâmid). Hakir, düşkün. ‖ *Hâk-sârî,* perişanlık, düşkünlük. ‖ *Hâk-tıynet,* alçakgönüllü. ‖ *Hâk-i beden,* vücut toprağı. ‖ *Hâk-i beyâbân,* çöl toprağı. ‖ *Hâk-i kadem,* ayak basılan toprak: *Gerçi şah-i mülk-i aşkım dûd-ı ahımdır alem / Bir gedayım hûy-ı dilberde yüzüm hâk-ı kadem* (İbni Kemâl). ‖ *Hâk-i mezâr,* mezar toprağı: *Biz ol ulvinihadanız ki meydan-ı hamiyette / Bize hâk-i mezar ehven gelir hâk-i mezelletten* (Namık Kemal). ‖ *Hâk-i râh* («yolun toprağı», uğur. ‖ *Hâk-i teng,* mezar. ‖ *Hâk-i tire* («siyah toprak»), mezar toprağı. ‖ *Hâk-ı vatan,* vatan toprağı. ‖ *Hâk-i zaif,* insan.

— ÇEŞ. DEY. *Hâk ile yeksan etmek (olmak),* [şehir, yapı v.b. yıkılabilen şeyler için] Tamamen ortadan kaldırmak (kalkmak), yerle bir etmek (olmak). ‖ *Hâki pâyine yüz sürmek,* yalvarmak. (M)

HAK i. (ar. *ḥakk*). *Esk.* Maden, taş veya tahta üzerine oyma yaparak yazı yazma veya şekil çizme, kazma. ‖ *Hak etmek.* Bk. HAKKETMEK. ‖ *Hakk-i mühür,* mühür kazıma. ‖ *Hakk-ı sehv,* yanlış yazıyı kazıma. (M)

Hak, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasî içtimaî, edebî gazete. 14 Mart 1912'den itibaren çıkmağa başladı. 50. sayıdan sonra (3 mayıs 1912) her cuma sekiz sayfalık edebiyat ve bilim eki verdi. Gazetenin sahibi Cemil Mahmut, başyazarı Süleyman Nazif'ti. Devamlı yazarları arasında Abdülhak Hâmid, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ahmed Rasim, Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, Mithad Cemal, Hamdullah Suphi, Şahabeddin Süleyman, Ali Canip, Cenab Şahabeddin, Faik Âli, Mustafa Suphi, Ebüzziya Tevfik, Mehmed Rauf, Mehmed Cavid, Ahmed Hikmet, Ömer Seyfeddin v.d. bulunuyordu. Gazete çıktığı sürece türk fikir ve edebiyat hayatına katkılı oldu. (M)

HAKAİK çoğl. i. Bk. HAKAYIK.

HAKAN i. (esk. türk. *ḳağan*'dan *hakan*). Eski türk ve moğol imparatorlarına verilen unvan. (Bk. ANSİKL.): *O da artık Türk hakanı olmuştu. İnsanların da adları değişiyordu: Alpler, Tekinler, Oğuzlar, Börtecenler türemişti* (Ş. S. Aydemir). *Elçiler ancak sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkardı* (Z. Gökalp). ‖ Osmanlı imparatorlarına verilen unvanlardan biri: *hakan-ül-bahreyn...*

— ANSİKL. Tar. Eski türk devletlerinde büyük han veya hanlar hanı karşılığı kullanılır, bazen imparator anlamına gelirdi. Avrupa dillerinde imparator, kayser; fars dilinde padişah, hükümdar; arap dilinde sultan, melik sözlerinin karşılığıdır. Eski Türkçe kagan sözünden türemiştir. Orta Asya'da devlet kuran türk hükümdarları Çin'in yönetiminden kurtularak bağımsızlığa kavuşunca kagan (hakan) unvanını alırlardı. Türkler, hakanlarını Tanrı'nın yeryüzünde vekili sayar, onunla kavuştuğuna, Tanrı'dan emirler aldığına inanırlar; onun buyruklarına «yerlig» derlerdi. Hakan, yönetimi altındaki budun'un atası sayılırdı. Hakan'ın katına çıkan, önünde eğilir, yüzüne bakmaz, hakan «otur» demedikçe oturamazdı. Bu unvan, osmanlı devletinde son padişaha kadar devam etti.

◆ **Hakanlık** i. Hakan olma hali. ‖ Hakanla yönetim usulü. ‖ Hakanın hüküm sürdüğü ülke. (M)

HAKAN (Bumin Gaffar ÇITARAK, **Fikret** — denir), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (Balıkesir 1934). İstanbul'da Ses tiyatrosunda oynadı (1950). Çeşitli tiyatrolarda çalıştı. Rol aldığı başlıca oyunlar: *Kaygısız, Karaağaçlar Altında, Düşman Çiçek Göndermez.* Başlıca filimleri: *Köprüaltı Çocukları* (1951); *Beyaz Mendil* (1955); *Gelinin Muradı* (1957); *Üç Arkadaş* (1958); *Yılanların Öcü* (1962); *Keşanlı Ali Destanı* (1965); *Bitmeyen Yol* (1965); *Ölüm Tarlası* (1968); *Vurguncular* (1971). Yabancı filimler: *İstanbul Macerası* (1958); *Paralı Askerler* (1970). «Bumin Gaffar» adıyle hikâyeler de yazdı. (M)

HAKANÎ sıf. (*hakan*'dan osmanlıca *hakanî*). Hakanla ilgili. ‖ *Defter-i hakanî,* bütün mal ve mülkün yazılı olduğu defter. ‖ *Hudûd-i hakanî,* Osmanlı imparatorluğunun sınırları. ‖ *Kûs-ı hakanî* en büyük kös.

— Mus. *Hakanî kös,* Osmanlılarda padişahın mehter takımlarında çalınan büyük davul. (Mehter takımları 16 zurna, 16 davul, 11 boru, 8 nakkare, 7 zil ve 4 kösten meydana gelirdi.) [M]

HAKANÎ (Fazluddin İbrahim Bed'il bin Ali Şirvanî), iran şairi (1126-1199). İyi bir öğrenim gördü. Eserlerinde önceleri Hakayıkî adını kullandı. Çok beğenilen gazellerinden ve naat'larından dolayı kendisine Hassan-ül-Acem unvanı verildi. Hocası ve koruyucusu Ebü'l-Alâ Gencevî, onu Şirvanşahlardan Hakan-ı Ekber Minuçihr'e tanıttı; hakanın adından gelen Hakanî mahlasını kullanmasına izin aldı. Şair kendisini koruyan hocasının kızıyle evlendiyse de, sonraları hoca ile öğrencinin arası açıldı. Bu yıllarda geçim sıkıntısı çeken Hakanî, Irak'a ve daha sonra Mekke'ye gitti. Mekke'de tanıdığı Seyfüddin Arslan'ın kısa bir süre himayesini gördü. Ebü'l Alâ ölünce (1159) hükümdar sarayına intisap etti. Minuçihr öldükten sonra yerine geçen hükümdardan beklediği ilgiyi görmeyen Hakanî bir ara hapsedildi. Hacca gittiği sırada geri dönmesine engel olundu. Bir süre Tebriz'de yaşadı. Eşinin ölüm haberini, çok geç olarak, burada duydu. Birbirinden duygulu 8 mersiye yazdı.

Bütün tezkireciler, Hakanî'yi İran'ın en büyük şairi olarak kabul ederler. Hayalgücü ve nazım tekniği çok kuvvetlidir. Kendisinden sonraki iran ve türk şairlerine etkide bulunmuştur. Eserleri: *Tuhfet-ül-Irakeyn* (Irak Armağanı) mesnevîsi; *Divan;* nesirler (mektuplar, *Tuhfet-ül-Irakeyn* önsözü). [M]

HAKANÎ MEHMED BEY, divan şairi (İstanbul ?-ay.y. 1606). Veziriazam Ayaz Paşanın soyundan. Sancankbeyi ve divan muhasebecisi oldu. Eserleri: *Divan; Hilye-i Hakanî* (1598); mesnevî şeklinde *Hâdis-i Erbain* (Kırk Hadis) [1603]. (M)

HAKANİYE TÜRKÇESİ bİş. i. Leng. Bk. KARAHANLICA.

HAKARET i. (ar. *ḥaḳâret*). Küçültücü söz veya davranış, hor görme, küçük düşürme, aşağılama: *Ali bu sözdeki alayı, hattâ belki de hakareti farketmedi* (Sabahattin Ali). *Efruz Bey, bu iftirayı hakaret telâkki etmedi* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Hakaret etmek,* alçaltıcı söz söylemek, küçük düşürmek: *Halbuki kız ona âdeta hakaret etmişti. Osmanı'n teklifinde bu kadar kızacak ne vardı?* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk. Hakaret-âmiz,* hakaretle karışık, hakaretli: *Hakaret-âmîz sözler sarfetti.*

— Huk. Bir kimsenin diğer bir kimseye bir maddei mahsusa isnat ederek şeref ve haysiyetini zedelemesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Huzurda hakaret,* kendisine tecavüz olunan kişi yalnız olsa bile huzurunda yahut kendisine hitaben yazılıp gönderilmiş mektup, telgraf, resim veya herhangi bir yazı veya telefonla işlenmiş hakaret (Türk Cz. kn. md. 480 /II). [Bk. ANSİKL.] ‖ *İhtilâtlı hakaret,* toplu veya dağınık ikiden fazla kimse ile ihtilât etmek suretiyle diğer bir şahıs hakkında bir maddei mahsusa tayin ve isnadı, onu halkın hakaret ve nefretine maruz kılacak yahut haysiyetine dokunacak bir fiil isnat etmek suretiyle yapılan hakaret (Türk Cz. kn. md. 480/I). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Ceza kanunları kendilerini eski zamanlardan beri kişinin şeref ve haysiyetini korumakla görevli saymıştır. Bu sebeple kişinin onuruna dokunacak davranışta bulunmayı, bazı müeyyideler altına alır: *Kanunun koruduğu hukukî menfaat.* Bu menfaat kişinin şerefi ve sosyal itibarıdır. Hukuk düzeni ve kanunkoyucu, kişinin onurlu olduğunu kabul eder, bu alanda bir karine koyarak bu duruma karşı çıkan davranışları yasaklar. Kanunlar ancak belirli bazı durumlarda bu onurun yokluğunu iddia edene, iddiasını ispat imkânını vermiştir.

Türk Ceza kanununun koyduğu kurallar bu alanda ikili bir ayırıma yer verir. Bunlar huzurda hakaret ve ihtilâtlı hakaret şekilleridir.

● *Huzurda hakaret*'i ihtilâtlı hakaretten ayıran unsur, ikiden fazla kişi ile ihtilât etmek şartının aranmamasıdır. Kanunkoyucu, huzurda hakarette, bunun alenî olarak işlenmesi halini suçun ağırlaşmış şekli olarak kabul eder ve cezayı arttırır. Kanun, hakaret suçunda aleniyet unsurundan ne anlaşılmak gerektiğini açıklamış değildir. Ancak hakaret teşkil eden fiilin, söylenen sözlerin herkese açık olan yerlerde, herkesçe duyulabilecek biçimde işlenmiş olması halinde aleniyetin varlığı kabul olunabilir. Huzurda hakaretin cezası, 4 aydan 3 yıla kadar hapis ve 300 liradan 3 000 liraya kadar ağır para cezası, suç alenen işlenirse ceza, 5 aydan 3 yıla kadar hapis ve 300 liradan 3 000 liraya kadar ağır para cezasıdır.

● *İhtilâtlı hakaret*: failin, mağdura bir maddei mahsusa tayin ve isnat etmiş olması gereklidir. İsnat edilen fiilin, mağduru, halkın husumet ve nefretine maruz kılacak biçimde olması yeterli görülür. Ancak isnadın belirli olması zorunludur. Bu sebeple, meselâ bir kişinin hayasız veya şerefsiz olduğunu söylemek hakaret suçunu teşkil etmez, çünkü belirlilik yoktur. Buna karşı, bir şahsın belli bir tarihte ve yerde hırsızlık yapmış olduğu söylenirse madde isnadı vardır, bu durumda hakaret suçunun, hareket bölümü tamamlanmıştır.

Türk Cz. kn. md. 480, isnadın mağduru halkın husumetine maruz bırakmasını veya onun haysiyetine dokunmasını arar. Bunun tespiti hâkime düşen bir ödevdir. Hâkim bu durumu tespit ederken özellikle fiilin tenkit kapsamını aşıp aşmadığını araştırır. Çünkü tenkit içinde, kişiye karşı hiç de iltifat edici olmayan sözler söylenmiş olması mümkündür. Maddei mahsusanın, suçun maddî unsurunu gerçekleştirebilmesi için üç şart gereklidir: **a)** bu mahsus maddenin, mağduru, halkın husumetine maruz bırakacak nitelikte olması (bu şartta nispîlik hâkimdir, yani bu durum örf ve âdete, zamana ve yere göre değerlendirilecektir); **b)** toplu veya dağınık, ikiden çok kimse ile ihtilât edilerek isnat edilmesi; **c)** fiilin belirli bir kimseye karşı işlenmiş olması. Bu şarta, isnadın matufiyet şartı demek yerindedir. Bu matufiyetin yöneldiği şahsın belli olması da zorunludur. Aksi halde suç teşekkül etmez. Fakat açıkça belirtilme-

mekle birlikte, bu hareketin kime yöneldiği anlaşılabiliyorsa hareket yine de gerçekleşmiş olur. Kanunkoyucu, bu hususu Türk Cz. kn. md. 484'te açıklamıştır.
Diğer taraftan kanunkoyucu bazı topluluklara ve hükmî şahıslara karşı da hakaret suçunun işlenebileceğini kabul etmiştir. Bu topluluklar, adlî, siyasî, mülkî ve askerî heyet tabirleri ile açıklanmıştır. Hakaret suçlarında isnat olunan maddenin gerçek olması, failin cezadan kurtulması için bir sebep değildir. Ancak kanunkoyucu belirli bazı durumlarda bu ispatı, bir hak olarak isnatta bulunan kişiye, yani faile tanır. Bu hakkın tanınması çok önemli bir sonuç doğurur; isnat edilen hususun gerçek olduğu ispatlanırsa, sanık hakkında davanın veya mahkûmiyetin düşmesine karar vermek zorunlu olur.
1961 Anayasası md. 34, ispat hakkı konusunda bir kural koyarak bu kuruma bir anayasa kurumu niteliğini tanımıştır. Ayrıca 1960 yılında Türk Cz. kn.nda yapılan değişiklikle evvelce var olan ispat hakkının sınırı ve kapsamı genişletilmiştir: **a)** tecavüz olunan şahıs bir memur veya kamu hizmeti gören bir kimseyse (md. 266, 267 ve 268'de açıklanan haller dışta kalmak üzere), isnat olunan fiilin, o kişinin icra ettiği memuriyete veya gördüğü işe ilişkin olması; **b)** isnat olunan fiilden dolayı tecavüze uğrayan kişi hakkında kovuşturmaya başlanmış olması; **c)** isnat olunan fiilin ispatında kamu yararı bulunduğuna mahkemece karar verilmiş olması; **d)** kendisine hakaret edildiğini iddia eden kişinin fiilin ispatı imkânını faile tanıması.
Manevî unsur olarak da, failde cürmî kastın varlığı şarttır. İhtilâtlı hakaret suçunun cezası, 3 aydan 3 yıla kadar hapis ve 200 liradan 2 000 liraya kadar ağır para cezasıdır. (M)

HAKAS'LAR, S.S.C.B.'de türk halkı, Hakasya muhtar arazisinde yaşar, Juva ve Altay öbeklerine yakın bir lehçe konuşur. (L)

HAKASYA, rusça Hakaskaya A.O., — S.S. C.B.'de muhtar arazi, R.F.S.S.C.'ye bağlı, Sibirya'da, Kusbas'ın doğusunda; 200 000 nüf. Merkez, Abakan. (L)

HAKAYIK veya **HAKAİK** çoğl. i. (ar. *ḥakk* > *ḥakîkat*'tan *ḥakâyıḳ* veya *ḥakâ'iḳ*). *Esk.* Hakikatler, gerçek olan şeyler: *Malûm hakayıktandır ki: tarih; bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiç bir zaman inkâr edemez* (Atatürk). *En yükseğidir şevâhikın bu / En müthişidir hakayıkın bu* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Hakayık-ül-vekâyi'*, olayların gerçekleri. (M)

Hakayık-ül-Vakayi, türkçe siyasî gazete (2 eylül 1870 - 4 aralık 1873; 1 381 sayı). Haftada beş gün çıktı. Başlığının altında: «Umûmun menâfii için her nev'i havâdisten bahseder gazete» ibaresi vardı. Sahipliğini bir süre Rüşdî, sonra Filip Efendiler yaptılar. Başyazıları çoğunlukla Kemal Paşazade Sait Bey (Lastik Sait [1848-1921]) yazdı. Namık Kemal ile (*İbret*) aralarında sert tartışmalar bu gazetede çıktı. Gazete, yayımlandığı süre Çiçekpazarı'ndaki Cemiyeti İlmiyei Osmaniye matbaasında basıldı. (M)

HAKBRET i. alm. *Kackbrett.* Santur'un Avrupa'daki çeşitlerinden biri. Bk. TİMPANON. (M)

HAKÇA zf. (ar. *ḥakk*'tan türk. *hak-ça*). Doğrulukla.

◆ **Hakçası** zf. Doğrusu. (M)

HÂKDÂN i. (fars. *ḫâk*, toprak'tan *ḫâk-dân*). *Esk.* Dünya, yeryüzü. ‖ *Hâkdân-ı fenâ* (*hakdân-ı dev* veya *hakdân-ı gurur*), bu dünya.

◆ **Hâkdanî** sıf. *Esk.* Toprakla ilgili. (M)

HAKEA i. Sert almaşık yapraklı, salkım çiçekli ağaççık. (Hepsi de Avustralya'da yetişen yüze yakın türü bulunur; *Hakea cucullata* gibi güzel pembe çiçekli türleri limonluklarda yetiştirilir. *Proteaceae* familyasından.) [L]

HAKEM i. (ar. *ḥakem*). Bir anlaşmazlığı hakemlik yoluyle çözümlemek için ilgili taraflarca seçilmiş kimse, yargıcı: *«Bizim tarafımızdan Ebû Mûsa'l-Eş'arî hakem olsun» dediler* (Cevdet Paşa). *Dünden beri çekişiyoruz. Bari sen hakem ol da derdimize çare bul.* ‖ Futbol, güreş, boks v.b. spor oyunlarını yöneten sorumlu. ‖ *Hakem heyeti,* yarışma ve münazaralarda en doğru sonucu tespitle görevli kimseler grubu: *Hakem heyeti, İstanbul Konservatuvarı müdürü dahil olmak üzere üç meşhur ecnebi sanatkârdan mürekkep olacaktır* (H. E. Adıvar).
— Ask. Bir manevrada, kumanda heyetince verilen emir ve görevlerin, savaş şartlarına mümkün olduğu kadar uygun bir şekilde yerine getirilmesini sağlayan subay.
— Din. İslâmda Allah'ın adlarından biri. (Mutlak hâkim olan Allah'ın hakemliği konusu, müslümanlar tarafından tartışmasız kabul edilmiştir.) ‖ *Hakemül hakem* («hakemler hakemi»), İslâmda Tanrı'nın adlarından biri. ‖ *Hakem olayı.* Bk. ANSİKL.
— Huk. Taraflar arasındaki tahkim* sözleşmesi veya tahkim şartına dayanarak hakem sözleşmesi gereğince iki taraf arasındaki bir ihtilâfı çözümlemek görevini yüklenmiş kişi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hakem sözleşmesi,* hakemlerle taraflar arasında yapılan sözleşme. Bk. ANSİKL.
— İş huk. İşçi ve işveren ilişkilerinden doğan toplu uyuşmazlıkların topluma en az zarar verici bir şekilde barışçı yollarla, en çabuk ve taraflar bakımından amaca elverişli bir şekilde çözümlenmesi için başvurulan tarafsız, resmî veya özel bir merci. (Bk. ANSİKL.) ‖ *İl hakem kurulları,* işyeri seviyesindeki uyuşmazlıkları ilk merci olarak inceleyen kurullar. (Bk. ANSİKL.)‖*Kanunî hakem,* toplu iş uyuşmazlıklarında, tarafların arzularına bakılmaksızın başvurulması kanun gereği mecburî kılınan hakem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Özel hakem,* toplu iş uyuşmazlıklarında tarafların kendi arzularıyle (isterlerse) başvurdukları hakem. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yüksek hakem kurulu,* il hakem kurulları kararlarına karşı itiraz mercii olarak ve bir ili aşan işkolu seviyesindeki uyuşmazlıkları da ilk merci olarak çözmek üzere görevli kurul. Bk. ANSİKL.
— Spor. Yarışmaları yöneten, koşularda varış sırasını gözleyen, müsabakalarda ve maçlarda alınan sayıları tespit etmek, kurallara uymayanları cezalandırmakla görevlenen kişi. (Resmî müsabakalarda hakemler genellikle ilgili federasyonlar tarafından seçilir. Tarafların anlaşmasıyle tayin edilmeğe daha ender rastlanır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Baş hakem,* teniste karşılaşmayı yöneten ve kurallara uyulmasını sağlayan kişi. ‖ *Çizgi hakemi,* bazı takım oyunlarında, topun saha içine veya saha dışına düştüğünü belirleyen kişi. (Teniste topun düştüğü yeri tespit eden yardımcı hakem.) ‖ *Orta hakem.* Bk. ANSİKL. ‖ *Otuz saniye hakemi,* basketbolda top oyundayken, topun bir takımın elinden otuz saniyede çıkmasını kontrol eden hakem. ‖ *Saat hakemi,* basketbolda önündeki çift kronometre ile oyunun süresini hesaplayan hakem. ‖ *Sayı hakemi,* basketbolda tarafların sayılarını, faullerini tespit eden hakem. ‖ *Yan hakem.* Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Din. *Hakem olayı,* halife Osman'ın ölümünden sonra bir kısım müslümanlar Ali'nin halifeliğini tanımadılar. Ali, Ayşe-Talha-Zübeyr kuvvetlerini Cemel'de mağlup etti. Ali'nin hilâfetini tanımayan diğer grubun lideri ise Ümeyye oğullarından Muaviye idi. Muaviye, Osman zamanında Şam'a vali olarak gönderildi. Kendisi koyu bir Osman taraftarıydı. Şam'daki ordu ile Ali'nin üzerine yürüdü. Sıffiyn ovasına gelen iki taraf burada savaştılar (657). Ali, kumandanı Aştar'ın hücumları sayesinde savaşı kazanmak üzereydi ki, bu sırada Muaviye saflarında yer alan, Mısır fatihi Amr İbnül As, Muaviye'ye hileli harp yapmasını tavsiye etti. Bunun üzerine Muaviye askerlerinin mızrakları ucuna 500 Kur'an nüshasını bağlatarak Ali ordusu üzerine yürürken diğer taraftan da «İşte aramızdaki ihtilâfın çözümlenmesi için hakem budur» diye bağırmağa başladılar. Ali'nin askerleri ve kumandanları hakem usulüne başvurulmasını istediler. Ali bu usulü kabul etmediği halde ordunun isteğine uyarak hakemliğe Musa el Eşari'yi gönderdi. Muaviye'nin hakem adayı ise Amr İbnül As'tı.
Ellerinde yetkiler olduğu halde iki hakem buluştu (şubat 658). Damadı Abdullah bin Ömer'in halife olmasını isteyen Ebu Musa, Amr'ın sözlerine kanarak Ali'yi halifelikten aldı. Amr da, buna uydu. Fakat hemen arkasından Muaviye'yi halife ilân etti. Ebu Musa'nın feryatları bir fayda vermedi. Hakem olayı sulh getireceği yerde islâm âlemini daha da böldü. Bu olay daha sonraları Ali taraftarlarının Hasan ve Hüseyin'e biat etmesine yolaçtı; Kerbelâ olayından sonra da islâmlar sünnî ve şiî olarak ikiye ayrıldı.
— Huk. *Hakemler* de hâkim gibi bir yargı faaliyetinde bulunurlar ve bir hükümle ihtilâfı hallederler. Hâkimlerden farklı olarak resmî sıfatları yoktur ve kullandıkları yargı yetkisi temelde tarafların rızasına dayanır. Huk. Us. Muhakemeleri kn.da kimlerin hakem olabileceği hakkında hüküm yoktur. Tüzel kişiler de hakem olabilir. Bu sonuncular organları vasıtasıyle bu faaliyeti yerine getirirler. «Kimse kendi davasının hâkimi olamaz» kuralı gereğince, bizzat taraflardan biri veya onun vekili hakem olamaz. Yargıtay bir içtihadı birleştirme kararında hâkimlerin de hakem olamayacağını kabul etmiştir (13 mayıs 1964 tarih 1/3 sayılı). Ancak özel kanunlarda düzenlenmiş mecburî tahkim hallerinde hâkimlerin hakem olarak faaliyette bulunmaları mümkündür. İçtihadı birleştirme kararının getirdiği yasak, sadece ihtiyarî tahkim hallerindedir.

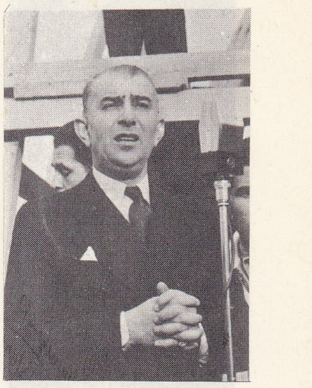

Türkiye'de spor **hakemliğinin** kurucusu Burhan Felek

● *Hakem kararı.* Hakemler, yargılama faaliyetlerinin ihtilâfı halleden bir hükümle bitireceklerdir. Buna hakem kararı denir. Bu doğrudan doğruya bir yargı işlemidir (kazaî tasarruftur). Hakem mahkemesinde edim tespit davaları gibi yenilik doğuran davalar da açılabilir. Bunun, hakeme gidilmesine cevaz verilmiş bir konuya ilişkin olması gerekmektedir. (Bk. TAHKİM *sözleşmesi*). Bu davalar sonunda da hakemler, yerine göre ifa, tespit hükümleri veya yenilik doğuran hükümler vereceklerdir. Hakemler dava şartlarını da re'sen inceleyebilir ve bu konuda da hüküm verebilirler. Bunlar da hakem kararı niteliğindedir. Hakemler kararlarını çoğunlukla verebilirler. Bazı kanunlar hakemlerin kararlarını belirli bir süre içinde vermelerini öngörmüştür. Huk. Us. Muhakemeleri kn.nda bu süre ilk içtimadan itibaren altı ay olarak tespit edilmiş bulunmaktadır. Taraflar anlaşmak suretiyle bu süreyi uzatıp kısaltabilirler. Mahkemeye müracaatla da sürenin uzatılmasını temin edebilirler (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 529). Kararın tekemmülü tarihi, gerekli çoğunluğu sağlayan hâkimin imzası tarihi olacaktır.
Türk hukukunda hâkim görüş, hakemlerin tarafların maddî hukuk kuralları ile bağlı olmadıklarıdır. Bu sonuca, temyiz sebepleri arasında kanuna aykırılığın belirtilmemiş olması gösterilmektedir. Hakemler kararlarında çekişmenin neden ibaret olduğunu, maddî ve hukukî gerekçeyi, davanın esası ve yargılama giderleri hakkındaki kararlarını belirtirler. Hakem kararları hakkında kanun yolu olarak temyiz ve yargılamanın iadesi belirtilmiştir. Tashihi karar imkânı da tanınmaktadır. Temyiz sebeplerinin sadece kanunda belirtilenlerden ibaret olduğu kabul edilmekte ve belirtildiği gibi bundan hakemlerin kanunla bağlı olmadıkları neticesine varılmaktadır. Temyiz sebepleri, tahkim süresinin bitiminden sonra karar verilmesi, talep edilmemiş bir şey hakkında karar verilmesi, hakemlerin yetkileri dışında bir şeye karar vermeleri ve iki tarafın iddialarının tamamı hakkında karar vermemeleridir. Kanun, iadei muhakeme sebepleri bakımından iadei muhakeme hakkındaki maddelere yollamada bulunmaktadır (md. 534).
Hakem kararı, temyiz müddeti geçtikten sonra hâkim tarafından tasdik olunur (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 536). Hükmün temyizi halinde böyle bir tasdike ihtiyaç yoktur. Yalnız bu hususun belirtilmesi yeterlidir. Kanun, ancak bu tasdikten sonra hakem kararlarının icra edilebileceğini belirtmektedir.
● *Hakem sözleşmesi.* Bu sözleşme ile hakem, taraflar arasındaki ihtilâfı bir hükümle halletmek görevini yüklenmektedir. Herhangi bir şekle tabi olmayan bu sözleşmenin, bir maddî hukuk sözleşmesi olduğu genellikle kabul edilmektedir. Diğer bir görüş ise, bu sözleşmede usul hukuku unsurlarının da bulunduğunu savunmaktadır. Burada ister ücretli ister ücretsiz olsun, maddî hukuk sözleşmesinin mevcudiyeti kabul edildiği takdirde, bir vekâlet sözleşmesinin söz konusu olduğunu kabul etmek gerekir.
● *Hakem ücreti.* Hakemlerin kendi ücretlerini tayin etmeleri yolundaki sistem hu-

Foto. MEYDAN

«Hakikatin Zaferi» Rubens'in tablosu Louvre müzesi, Paris

kukumuzda terk edilmiştir. Hakem ücreti taraflarca kararlaştırılmış olabilir. Bu takdirde hakemler bu ücretin ödenmesini talep edebileceklerdir. Böyle bir anlaşma bulunmadığı takdirde, hakemler kararlarını verdikten sonra ücretlerini genel hükümlere göre taraflara karşı açacakları bir dava ile taraftan veya taraflardan isteyebileceklerdir. Yargıtay İçtihadı Birleştirme kararına göre, mahkeme ücretini uyuşmazlığın değer ve niteliğine, hakemlerin ihtilâfın halindeki sarfettiği emeğe ve olayların akışına göre tayin edecektir.

● *Hakemin seçimi.* Hakemler çeşitli şekillerde seçilebilir. Bir kere hakemin tahkim sözleşmesinde veya şartında ismen gösterilmiş olması mümkündür. Bu durumda asıl olan, tarafların aralarındaki ihtilâfı, o hakem tarafından halledilmesini tahkimin şartı haline getirerek istemiş olmalarıdır. Bu hakem herhangi bir şekilde faaliyetini icra edemeyecek olursa, tahkim sözleşmesi hükümsüz hale gelecektir. Hakem, ismen belirtilmeden hakemlerin seçim usulü hakkında taraflar anlaşmış olabilirler. Taraflar ismen bir hakem belirtmedikleri gibi, seçim usulünü de tespit etmiş değillerse, hakemler davaya bakmağa yetkili ve görevli olan mahkeme tarafından seçilirler. Tahkim sözleşmesinde başka türlü hükme bağlanmış olmadıkça mahkeme üç hakem seçecektir. Seçilen hakemler ancak iki tarafın ittifakı ile azledilebilirler.

— İş huk. Türk iş hukukunda hakeme başvurma, prensip olarak tarafların arzularına bırakılmış (özel hakem), istisnaî bazı hallerde de tarafların arzularına bakılmaksızın mecburî tutulmuştur (mecburî tahkim). Taraflar anlaşarak uyuşmazlığın her safhasında özel hakeme başvurabilirler (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 43). Sistemimizde hakeme başvurma, sadece toplu uyuşmazlıklar (bk. *Toplu iş uyuşmazlığı*) bakımından mümkündür; ferdî uyuşmazlıklar bakımından kabul edilmemektedir.

● *İl hakem kurulları.* Bu kurullar o ildeki iş mahkemesi başkanının, iş mahkemesi kurulmamış olan yerlerde de iş davalarına bakmak üzere görevlendirilmiş bulunan hâkimin başkanlığında, bölge çalışma müdürü veya görevlendireceği yardımcısı veya bir iş müfettişi, il hukuk işleri müdürü veyahut özürlü ise yerine bakan kimse ile işçiler ve işverenler adına seçilecek ikişer hakemden kurulur. Kurullar uzlaşmaya varılamadığını belirten tutanakla birlikte taraflardan birinin yazılı olarak başvurması üzerine, başvurma tarihinden sonra kurul başkanının çağrısı ile 6 işgünü içinde toplanarak kararını verir. Karara on iki işgünü içinde itiraz edilmezse karar kesinleşir.

●*Kanunî hakem* (veya *mecburî tahkim*). İstisnaî olan bu yola grev ve lokavt kararı alma yasağı bulunan hallerde (msl. hastahane, klinik gibi sağlıkla ilgili işlerde, can ve mal kurtarma işlerinde, eğitim ve öğretim kurumlarında v.b.) başvurulur. Ayrıca grev ve lokavt kararı alınabilecek safhaya da gelinmiş olmalıdır (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 19/3). Bu durumlarda devletin bir organı olarak vazife görecek olan resmî hakem kurulları, uyuşmazlığı çözme yetkisine sahiptir. İki resmî organ öngörülmüştür: İl Hakem kurulları ve Yüksek Hakem kurulu.

Mecburî tahkim bir tarafın başvurmasıyle işlemeğe başlar, kurullar kendiliklerinden uyuşmazlığa elkoyamazlar. Mecburî tahkime menfaat uyuşmazlığında olduğu kadar hak uyuşmazlığında da gidilebilir. Mecburî tahkimin söz konusu olduğu hallerde dahi taraflar özel hakeme başvurabilirler (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 43). Mecburî hakem kararları da bağlayıcıdır. Karar menfaat uyuşmazlıklarında toplu iş sözleşmesi hükmündedir (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 37/1). Hak uyuşmazlıklarında ne hükmünde olacağı kanunda belirtilmemişse de tıpkı özel hakem kararlarında olduğu gibi bir yargı organı kararı hükmünde olması gerekir.

● *Özel hakem.* İş hukukundaki özel hakem (tahkim) anlaşması da niteliği itibariyle bir usul hukuku anlaşmasıdır (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 516 v.d.). Burada taraflar anlaşarak toplu iş sözleşmesinden doğmuş olan veya bu sözleşmeden doğacak uyuşmazlıkların çözümlenmesini tarafsız üçüncü kişilere bırakırlar. Bunu uyuşmazlık doğmadan önce toplu iş sözleşmesine koyacakları bir kayıtla (tahkim şartı) gerçekleştirebilecekleri gibi, uyuşmazlık ortaya çıktıktan sonra aralarında yapacakları bir özel hakem sözleşmesiyle de sağlayabilirler. Eğer uyuşmazlık bir menfaat uyuşmazlığı (bk. MENFAAT *uyuşmazlığı*) şeklinde ortaya çıkmış ve özel hakem kararıyle sona erdirilmişse, karar belirsiz süreli toplu iş sözleşmesi hükmündedir. Karar tarafları bağlayıcı nitelikteyse de ancak anlaşma suretiyle tamamen kaldırılabileceği gibi yerine başka bir çözüm yolu da getirilebilir. Uygulamada özel hakem anlaşmalarının işçiyi (fert olarak) bağlamayacağı kabul edilmektedir; hak uyuşmazlıklarında ise hakem kararı, yargı organı kararı hükmündedir (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 37/2). Özel hakeme başvurulması grev ve lokavtı yasaklayıcı bir durum ortaya çıkarır (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 20/9). Özel hakemi taraflar seçer. Bu, bir kişi olabileceği gibi birkaç kişiden ibaret bir kurul da olabilir.

● *Yüksek Hakem kurulu.* Yargıtayın iş davalarına bakan dairesi başkanının başkanlığında, Danıştay Genel kurulunun seçeceği bir dava dairesi başkanı, üniversitelerin hukuk, iktisat ve siyasal bilimler öğretim üyelerinin kendi aralarında seçecekleri bir iktisat veya iş hukuku öğretim üyesi, Çalışma bakanlığı birinci hukuk müşaviri, Çalışma bakanlığı genel müdürü ile işçiler ve işverenler adına seçilecek ikişer hakemden kurulur. Seçimle gelen üyeler 2 yıl için seçilirler. Yüksek Hakem kurulu itiraz veya müracaat dilekçesinin alındığı günden başlayarak 6 işgünü içinde Ankara'da toplanır. Kurul kararları kesindir (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt kn. md. 36). [Ayrıca bu kurul bazı hallerde bir danışma organıdır.]

— Spor. Türkiye'de modern spor faaliyetinin başlamasıyle birlikte (1900-1908) spor hakemliği konusu da ele alındı. Spor hakemliği önce atletizm kolunda uygulandı. Mehmet Burhanettin (Anadolu kulübünden Burhan Felek) 1923'te İdman Cemiyetleri birliği kurulurken Atletizm federasyonunu yönetti. Bu sırada atletizmde hakemlik müessesesini de kurarak ilk hakemleri yetiştirmişti. Ayrıca Milletlerarası Amatör Atletizm federasyonunun elkitabını tercüme ettirerek bu konuyu sağlam temellere bağladı.

Hakem kelimesinin özellikle hatırlandığı futbol konusunda, tecrübeli ve kıymetli oyuncuların diğer maçlarda hakemlik yapmaları bir âdet olarak süregelmiş (Sait Selâhaddin Cihanoğlu, Zeki Rıza Sporel, Nihat Bekdik), kendi maçlarından önce veya sonra başka maçlarda hakemlik yapmışlardı.

Türk futbolunda modern hakemlik Altınordu'lu Hamdi Emin Çap tarafından kuruldu. İngiltere'de öğrenim gören Çap, hakemlik müessesesinin önemini kavramış, kaideleri en iyi şekilde uygulamayı öğrenmiş ve ilk milletlerarası türk futbol hakemi olmuştur. FİFA'nın (*Federation International Football Association* [Milletlerarası Futbol federasyonu]) izniyle 16 ekim 1924'te Moskova'da, 15 mayıs 1925'te Ankara'da oynanan Türkiye - Rusya maçlarının orta hakemliklerini yaptı. Ondan sonra da Beşiktaş'lı Şeref 1928'de Budapeşte'de oynanan Macaristan - Avusturya maçını yönetti.

Hamdi Emin Çap, 1928 yılında Futbol Federasyonu başkanlığına getirildi. 1932'de ilk özel hakem yetiştirme kursu açıldı. 1936 Berlin olimpiyadından sonra İngiltere'den Mr. Boots adlı bir uzman getirten Çap, Türkiye'deki ilk resmî hakem kursunu açtırdı.

Türk futbolunda FİFA kurallarına uygun olarak milletlerarası maç yöneten ve FİFA kokartı takan ilk hakem Sulhi Garan'dır.

Diğer dallar. Türkiye'de halen resmî kuruluş halinde olan 21 federasyonun hepsinde hakemlik müessesesi vardır ve bu kuruluşlar Merkez Hakem komiteleri tarafından denetime tabi tutulmuştur.

● *Orta* ve *yan hakem. Orta* hakem ve yan hakem tabiri daha çok futbolda kullanılır. Orta hakem oyununun tümünü yönetimle görevli olan hakemdir. Yeri sahanın içidir. Düdük kullanır. Yan hakemler ise futbolda iki tanedir. Taç çizgisi boyunca görev alırlar. Taç, aut, korner gibi, topun oyun sahası dışına çıkmasıyle ilgili olaylarda orta hakemle işbirliği yapar; oyuncularla ve oyunla ilgili olarak da ofsayt ve kurallarıyle, centilmenlik dışı davranışları hakeme bildirir, orta hakemin isteği üzerine veya kendi insiyatiflerini kullanarak oyunda vukua gelen olaylardan orta hakemi haberdar ederler. Yan hakemler futbolda herkes tarafından görülebilecek ve renkleri FİFA tarafından tespit edilen kısa saplı bayraklar kullanırlar. (→ Bibliyo.) [M]

HAKEM I, endülüs emevî hükümdarlarının üçüncüsü (? - 822). Yirmi yıl kadar iç mücadelelerle çatışan Hakem I, 796-822 yılları arasında özellikle iki büyük halk ayaklanmasını bastırdı. Birinci ayaklanma fakihlerin tahriki neticesinde yapılan hareket, ikincisi ise Kurtuba'da çıkan ayaklanmaydı, şehrin tamamen tahribi ve 60 000 kadar ahalinin Endülüs'ten Girit, Fas ve Mısır gibi dış ülkelere sürülmesiyle bastırıldı. Bu karışıklıklardan faydalanan Alfonso II ülkesini güneye doğru genişletti; «korkusuz» diye meşhur Akitanya kral naibi Louis de fırsattan faydalanarak Barcelona'yı kendi ülkesine kattı (801). [M]

HAKEM II, dokuzuncu endülüs emevî hükümdarı (öl. 976). 961-976 Arasında Endülüs'te hüküm sürmüş ikinci Kurtuba halifesidir. 966'da, Castilla, Léon ve Navarra krallarını yendi, onları sulha zorladı, sonra Normanları Rio de Silves'te bozguna uğrattı. «El - Muntasır Billâh» lakabını aldı. Fatımîler ve Tanca İdrisîleriyle çatıştı. Tanca'yı fethederek şehirdeki İdrisîleri Kurtuba'ya sürdü. Hakem II, barış taraftarıydı, bilim ve sanatı severdi, ayrıca bilimle meşgul olurdu. Devrinde Kurtuba medresesi büyük bir bilim merkezi oldu. Orada büyük bir kütüphane kurdu; bir söylentiye göre bu kütüphanede 400 000 cilt eser vardı. (M)

HAKEM BİN SA'D EL - ASIRA, Güney Arabistan'da arap kabilesi. Tihame'de Ebû Ariş civarında Hâsid ve Havlan kabilelerine komşuydular. *Beled Hakem* denen toprakları, beş günlük bir yürüyüşle aşılabilecek genişlikteydi ve çeşitli bölgelerden meydana gelmişti. Merkezleri El - Hasuf idi. Hükümdarları Abdül-Cedd soyundan geldiğinden, bu kabileye *Ali Abdü'l-Cedd* veya *Benû Abdü'l-Cedd* denilirdi. (M)

HAKEMLİK i. (*hakem*'den *hakem-lik*). Anlaşamayan iki taraf arasında doğruyu gözeterek aracılık yapma, yargıçlık. ‖ Futbol, güreş, boks gibi spor oyunlarında yöneticilik yapma: *Bir çayırlıkta futbol oynayan çocuklara hakemlik yaptım* (S. F. Abasıyanık). [M]

HAKEZA edat. (ar. *hakeẕā*). *Esk.* Böyle, bunun gibi: *Ahmet görmemiş, Mehmet de hakeza.* (M)

HÂKÎ sıf. (fars. *ḫāk*, toprak'tan *hâkî*). *Esk.* Toprakla ilgili, toprağa ait. ‖ *Mec. Hâkînihâd*, alçakgönüllü.

◆ **Hâkiyân** çoğl. i. *Esk.* Topraktan yaratılmış olanlar, insanlar. (M)

HÂKİ sıf. (fars. *ḫāki*, toprak rengi'nden). Yeşile çalar koyu sarı renkli: *Hâkî asker elbisesi içinde onu güç tanıdım.*

— Ask. Az göze çarptığı ve kir götürdüğü için avcı elbiseleri ve askerî üniformalar bu renk kumaştan yapılır. (Önce ingiliz kıtaları, sonra da Birinci Dünya savaşı sırasında fransız sömürge birlikleri tarafından kullanıldı. Birçok ordu sefer kıyafeti için bu rengi seçti.) [ML]

HÂKİ sıf. (ar. *ḥikāye*'den *ḥāki*). *Esk.* Hikâye eden, anlatan: *Havada son nefesin ye's-i rûhu hâkîdir / Akar sular, dereler son nidâyı ye'sinle* (Ahmed Hâşim). [M]

HAKİ EFENDİ (Hüseyin — denir), Boğaziçi'nde vapur işleten Şirketi Hayriye'nin kurucularından (Kandiye ? - İstanbul 1887). Kandiyeli Mehmed Emin Efendinin oğlu. Mısır'da Mehmed Ali Paşanın hizmetinde bulundu. *Télémaque*'ı Fransızcadan Türkçeye tercüme etti. Kurduğu şirketin İdare Meclisi reisliğinde kırk yıl bulundu. Abdülhamid II zamanında *bâlâ* rütbesini aldı. (M)

HAKİF, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Bitlis ili, Hizan ilçesi) bucak (bugün *Akşar*); 3 907 nüf.; 5 köy. —

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Bucak merkezi, Hizan'ın 16 km güneydoğusunda; 741 nüf.; yüksl. 1 500 m. (M)

HAKİK sıf. (ar. *ḥaḳḳ*'tan *ḥaḳiḳ*). *Esk.* Haklı, hak kazanan. || Lâyık, müstahak. (M)

HAKİKAT i. (ar. *ḥaḳiḳat*). Bir şeyin doğrusu, gerçek: *Sonra etrafında gördüğü şeylerin hakikatte olup olmadığını bir daha tetkik için o tarafa baktı* (A. H. Tanpınar). *Çünkü hakikat birdir, iki olamaz* (Ziya Gökalp). || Bir şeyin esas, gerçek niteliği, asıl: *Kocasına gidip o hakikati itiraf etmek için kendisinde kuvvet bulan bu kadın hakikatin bu suretle meydana çıkmış olmasına karşı titriyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Gitmek, sormak, hakikati öğrenmek hakkımdır* (R. H. Karay). || Zf. Doğrusu, gerçekten: *Aile efradı arasında herkesten evvel, hakikat, ilk önce ona açılmalıydı* (Vâ-Nû). || *Esk.* Sürekli sevme ve bağlı olma, vefa. || ***Hakikat-bîn,*** gerçeği gören, doğru görüşlü. || ***Hakikat-gû,*** doğruyu söyleyen. || ***Hakikat-i akliye,*** akıl yoluyle bulunan gerçek. || ***Hakikat-i fenniye,*** teknikle ilgili gerçek. || ***Hakikat-i hal*** (veya ***halde***), işin doğrusu: *Hakikat-i halde, Vesime'nin hiç birşey düşündüğü yoktu.* (Vâ-Nû). || ***Hakikat-i mutlaka,*** mutlak doğru. || ***Hakikat-i riyaziye,*** matematik gerçeği. || ***Hakikat-perest,*** gerçeği seven, gerçeğe bağlı. || ***Hakikat-şinâs,*** gerçeği bilen. || ***Hakikat-şinâsâne,*** gerçeği bilene yakışacak şekilde. || ***Hakikat-ül-emr,*** işin aslı, gerçeği. || ***Hakikat-ül-hakayık,*** gerçeklerin gerçeği. Tanrı.

— Ed. Bir kelimenin gerçek anlamıyle kullanılması. *Zt.* MECAZ.

— Fels. Doğru olanın niteliği. Bk. ANSİKL.

— Mant. *Hakikat çizelgesi,* modern mantıkta «önermeleri» (meselâ, P) ve seçilmiş olan işlemleyiciyi (meselâ, PR bağdaşması) apsisler ve önermelerin doğru (D) veya yanlış (Y) değerlerini ordinatlar (P ve Q'nun her değerine, PA bağdaşmasının bir değeri tekabül eder) halinde belirten tablo.

— Tasav. Tasavvufta dört makamdan (*şeriat, tarikat, hakikat, marifet*) üçüncüsü. || ***Hakikat ehli*** (***ehlül hakika***), Allah'ın gerçek zatını bilenler, tek hakikatin Tanrı'da olduğuna inanarak kendini o yola verenler. Tanrı sırrına erenler. || ***Hakikat-ül-hakayık,*** bütün gerçeklerin kaynağı ve kaynaştığı yer olan birlik; ahadiyet merhalesi, Tanrı. (***Hazret-ül-cem, hazret-ül-vücud*** da denir.) || ***Hakikati Muhammediye,*** görünüş alanına ilk çıkış, varlık türlerinin en yüce kaynak olan Tanrı'dan ilk çıkışı.

— ANSİKL. Fels. *Hakikat* kelimesi, kimi zaman *gerçeklik* anlamında kullanılır. Oysa, *hakikat* denince, bilginin ve yalnız bilginin temel bir özelliğini anlamak gerekir. Zıddı *hata* olan bu özellik, fikirlerde ve tasavvurlarda mı, yoksa ancak yargılarda mı, yani olumlama (icap) yadsıma'da mı (nefiy) bulunur? Gerçek veya mümkün bir şeye tekabül etmeyen fikre (meselâ gülyabani veya kentauros fikri) *yanlış,* gerçek bir şeye tekabül eden fikre de (meselâ insan veya at fikri) *doğru* denebilir. Ama gerçek anlamıyle hata ve hakikat ancak yargıda bulunur. Hata, gulyabaninin veya kentauros'un varlığını olumladığım sürece; hakikat ise bunların varlığını yadsıdığım veya insan ile atın varlığını olumladığım sürece söz konusudur. Demek ki hakikat, var olanın olumlanması ve var olmayanın yadsınmasıdır. Yani, yargılarımızın gerçekliğe uygun oluşudur. Ortak anlayış, bu tanımı apaçık ve doyurucu bulur. Ama ne tenkitçi felsefe, ne de idealizm aynı tanımı kabul etmez. İdealizme göre, hakikat, düşüncenin kendi kendisiyle uygunluk halinde bulunmasıdır. Tenkitçi felsefe ise, hem bilginin konusu olan gerçekliği, hem de yargılarımızın hakikatini, incelenmesi gereken bir problem olarak ele alır. Açık felsefe, hakikat fikrinin açık olduğunu ileri sürerek ve başarısızlığa düşme tehlikesini unutmadan, bilim araştırmalarının tümünü hakikatin ilerlemesine yardımcı kılarak, bu anlaşmazlıkları aşar.

Hakikati kişileştirmek, özel ve nesnel bir gerçek olarak görmek doğru değildir. W. James'in haklı olarak belirttiği gibi, bir yanda gerçeklik, öte yanda, bu gerçeklikle uygunluk halinde bulunan yargılar vardır. Hakikat diye adlandırılacak bir üçüncü şey yoktur. Gerçekten de, hakikat, bazı yargılardaki bir özellikten başka şey değildir. Dolayısıyle, hazır olarak bize sunulmaz. Oluşan her şey gibi, çabaların ve araştırmaların ürünüdür. Çoğu zaman da, art arda yapılan değiştirmeler ve düzeltmeler sonunda ortaya çıkar. W. James'in çok güzel açıkladığı gibi, hakikat, «Amerika'nın Kristof Kolomb'u beklediği gibi kendisini keşfedecek kimseyi beklemez». Burada şu soruyu sormamız gerekir: pragmatizm, hakikat fikrini köklü bir değişikliğe uğratmak başarısını göstermiş midir? Bu başarıyı gösterdiği kolayca söylenemez. Çünkü, pragmatizmi savunanların yapmak istediği gibi, hakikat kavramını, fayda kavramına indirgemek mümkün değildir. Yunan ve roma dinî inançları, eskiçağ siteleri için faydalı olmuştu; ama bundan ötürü, sözü geçen inançların doğru olduğunu ileri süremeyiz. Bilimsel teorilere gelince, bunlardan çıkarılabilen faydalı uygulamalar, bu teorilerin, hiç olmazsa kısmî ve dolaylı bir deneysel doğrulanmasıdır. Sadece fiilen faydalı olmasından ötürü bir teorinin doğru olarak kabul edilebileceği söylenemez. Zaten, bir teori, hakikat payı tanımasaydı, kendisinden hiç bir uygulama çıkarmak mümkün olmazdı.

— Tasav. Sofîler, Tanrı'nın *hakikat*'i ile *Hak* arasında fark görürler. Hakikat Tanrı'nın sıfatlarını, Hak da özünü (zat) gösterir. Tanrı'nın değişik biçimlerde yeryüzünde görünmesi, taşıdığı ilâhî sıfatların derecelerine göredir. Bu sıfatların çoğalması sonucu birlik (ahadiyet) çokluğa (kesret) döner. Tanrı'nın tecelli (görünüş) yoluyle içinde bulunduğumuz âlemde «zuhur»u (ortaya çıkışı) ilk ifadesini Hz. Muhammed'in özünde bulduğu için buna *El hakikat ül Muhammediye* denir. Burada anlatılmak istenen doğrudan doğruya Tanrı'nın özüdür (zatı ilâhî).

— İkonogr. *Hakikat,* genellikle elinde bir hurma dalı veya ayna tutan, başının üzerinde güneş duran yarı çıplak bir genç kadın olarak tasvir edilir. Poussin, *Zaman, Hakikati Gıptanın ve Anlaşmazlığın Saldırılarından Kaçırırken* (Louvre); Rubens, *Hakikatin Zaferi* (Louvre ve Madrid); Goya, *Zamanın Yeniden Değer Kazandırdığı Hakikat Tarihi Yazdırırken* (Stockholm) adlı tabloları yaptılar. Antoine Coypel ve Jules Lefebvre, hakikati bir kuyunun dibinde veya kuyudan çıkarken gösterdiler (Louvre). [LM]

HAKİKATEN zf. (ar. *ḥaḳiḳat*'tan *ḥaḳiḳaten*). Gerçekten, doğrusu: *Kuzenimin oturuşunda, hakikaten bedbaht bir insan tavrı vardı* (R. N. Güntekin). *Hakikaten çok yapacak şey vardı* (Ömer Seyfeddin). [M]

HAKİKATLİ sıf. (*hakikat*'ten *hakikat-li*). Dostluğu ve bağlılığı sürekli olan, vefalı: *Hakikatli yâr isen / Dünür gönder babama* (Halk türküsü). *Ne ise, gene hakikatli imiş. Bize selâm yollamış* (H. E. Adıvar). [M]

HAKİKATSİZ sıf. (*hakikat*'ten *hakikat-siz*). Hakikatli olmayan, vefasız: *Kızım, felek beni hakikatsiz bir çocuktan ayırdı* (Namık Kemal). *Çok hakikatsiz arkadaşmış, bir yıldır tek mektup yazmadı.*

◆ **Hakikatsizlik** i. Hakikatsiz, vefasız olma hali. (M)

HAKİKÎ sıf. (ar. *ḥaḳiḳat*'ten *ḥaḳiḳi*). Nitelik ve nicelik bakımından gerçek olan: *Siz tecrübe kelimesinin hakikî mânâsını bilmiyorsunuz* (A. H. Tanpınar). *Koşmalar, türküler ve nağmeler de hakikî saz şairlerinden alınmalıdır* (Ziya Gökalp). || Yalancı olmayan, sahici: *Hakikî pırlanta.*

— Denizc. *Hakikî kerteriz.* Bk. KERTERİZ. || *Hakikî rüzgâr yönü.* Bk. RÜZGÂR. || *Hakikî tam ziya.* Bk. *Tam* ZİYA.

— Huk. *Hakikî içtima.* Bk. *Suçların ve cezaların* İÇTİMA'*ı.* || *Hakikî ret.* Bk. RET. || *Hakikî şahıs.* Bk. ŞAHIS.

— Mat. *Esk. Hakikî adet,* tam sayı.

◆ **Hakikiye** sıf. *Esk.* Hakikî'nin dişili: *İstanbul ahalisinin de hissiyat-ı hakikiyesinin ne olduğunu sühuletle anlarsınız* (Atatürk). [M]

HAKİKİYÛN çoğl. i. (ar. *ḥaḳiḳat* > *ḥaḳiḳi*'den *ḥaḳiḳiyyūn*). *Esk.* Gerçekçiler. (M)

HÂKİM sıf. (ar. *ḥükm*'den *ḥākim*). Hükmeden, hâkimiyeti altında bulunduran: *Anladık ki burada artık biz hâkim değiliz* (Ş. S. Aydemir). *Zemin mahkûmu olmuştur, zaman mahkûmu olmakta / O, heyhat istiyor hâkim kesilmek bu'd-ı mutlakta* (M. Â. Ersoy). || Baskın çıkan, başta olan: *Bütün hâkim düşünceler ve kuvvetler Atlas deniziyle Karadeniz arasında zuhur etmiştir* (P. Safa). *Hâkim renk sarıydı.* || Hüküm süren, idare eden: *Müşterek bir Allah dünya için bir tek kanun, ahiret için bir tek hâkim* (P. Safa). || Bir yeri tam olarak gören, yüksekte olan: *Şose arasıra bütün Rio'yu bir tarafından gösteren hâkim bir taraçaya sapıyor* (F. R. Atay). *Denize hâkim bir bina.* || *Esk.* Allah. || ***Hâkim olmak,*** hükmetmek, elinde tutmak: *Yani vatan, sadece ordunun hakim olduğu yer demek değildi* (Ş. S. Aydemir). *Çanakkale Boğazına hâkim olan her iki tarafındaki adalar* (Atatürk). || ***Hâkim-i hakikî*** (veya ***hâkim-i lemyezel, hâkim-i mutlak, ahkem-ül-hâkimîn, hayr-ül-hâkimîn***), Allah. || ***Hâkim-i örf,*** bölgenin sivil hâkimi. || ***Hâkim-üş-şer,*** şeriat hâkimi. || ***Hâkim-i vakt,*** hükümdar.

— DEY. *Kendine hâkim olmak,* gereksiz bir davranış yapmamak için kendini tutmak: *Fakat, madem ki bu kadar kendine hâkim olabiliyorsun, peki kızım konuşalım* (R. N. Güntekin).

— Ask. *Hâkim mevzii almak,* savunanları içinden atarak bir mevzii işgal etmek. (Bu deyim, özellikle yüksek bir yer veya yüksekte bulunan bir mevzi için kullanılır.)

— Biyol. *Hâkim karakter,* bir melezde daima ortaya çıkan karakter. (*Eşanl.* BAŞAT.) Bk. ANSİKL.

— Milletlerarası huk. *Hâkim devlet,* hükûmeti başka bir hükûmetin denetiminde veya vesayetinde olmayan devlet.

— ANSİKL. Biyol. *Hâkim karakter*'i belirleyen «gen» bir bireyde heterozigotsa, ancak o bireyde ortaya çıkabilir. Ama aynı gen bir bireyde homozigotsa, hâkim karakter muhakkak belirir. Bu tanımlama, hâkim karakterin irsî olarak geçişini düzenleyen kanunları anlamağa yarar:

1. bir birey hâkim bir karakter taşıyorsa veyahut başka bir deyişle kendisinde hâkim bir irsî hastalık belirmişse, ana veya babasından birinde muhakkak aynı hastalık vardır;

2. hastalığı hâkim karakter taşıyan hasta bireyin hastalığı çocuklarının yarısına geçecektir. Bu demektir ki, hastanın soyundan bütün çocukların yarısında aynı hastalık görülecektir;

3. eğer bir hastanın babası anası sağlamsa, hastalığa yolaçan genin onlarda bulunmadığından emin olunabilir.

Olayların çoğunda, otozom kromozomlardan ileri gelen hâkim karakterler görülür. Bunlarda bireylerin cinsiyeti önemli değildir. Bununla beraber eşeysel kromozomlara bağlı bazı hâkim karakterler de bilinmektedir. Erkekte hâkim karakter örneği pek çoktur. Tavukkarası hastalığı, geceleyin ve alacakaranlıkta görüş azlığı şeklinde belirir. Bu hastalık Languedoc'lu eski bir ailede, Nougaret'lerde görülmüştür. Tavukkarası hastalığı ilk olarak, 1637'ye doğru Montpellier bölgesinde doğan Jean Nougaret'de tespit edilmiştir. O zamandan beri de Jean Nougaret'nin, dokuz nesilden 123 çocuğunda aynı hastalığa rastlanmıştır.

Kısa parmaklılık bir çeşit kötürümlüktür. Böylelerinde el parmakları kısa olur. Bu durumda, üç parmak kemiğinin ortada olanı küçülmüş, bozulmuş, hattâ bazen tırnağı taşıyan parça ile kaynaşmıştır. Bu hastalık ilk defa Pennsylvania'lı bir ailede farkedilmiş ve nesiller boyu devam ettiği görülmüştür. Parmak kemiklerinin birbirine kaynamasından ve eklem yokluğundan ileri gelen tek kemikli parmaklılık da, ayrı bir parmak bozukluğudur. Bu bozukluk parmakların kullanılmasında, özellikle yazı yazmada güçlük doğurur. Hastalık, İngiltere'de, Talbot ailesinde, beş yüzyıl boyunca tam on dört nesilde görülmüştür. Habsburg'ların ünlü çıkık çeneliliği, nesilden nesle geçen tehlikesiz hâkim karakter örneğidir. Hâkim hastalıklar her zaman aynı karakterde devam etmeyebilir. Az çok önemli derecede şiddet kazanabilir: Minkowski ve Chauffard'ın alyuvar erimesinden doğan kansızlık hastalığı, Huntington'un kore hastalığı buna örnektir. Bazı hallerde hastalığı doğuran genin etkisi, aynı geni taşıyan kimsede görülmeyebilir. O zaman genin «etkinlik»i azalmıştır denir. Bazı kuşaklarda «arada bir» belirmesi istisnadan ibarettir. Kural değildir.

◆ i. Adalet dağıtmak, davalara bakıp hüküm vermek, kanunları uygulamakla görevli memur: «*Can çekişen bir adam hâkim huzuruna çıkarılmaz ya*» dedi. *O hâkim huzuruna çıkmayınca da dava görülemez* (Vâ-Nû). *Yeni.* Yargıç.

— Huk. Bir millet adına yargı yetkisini kullanarak adaleti gerçekleştiren kişi. || *Hâkim adayı,* hâkimlik mesleğinde çalışabilmek için belli bir süre aday olarak çalışan kişi. (Bk. ANSİKL.) || *Hâkimin davaya bakmaktan memnu olması,* hâkimin tarafsız kalamayacağının farz edildiği, kanunda birer birer ve sınırlayıcı olarak sayılmış sebeplerin mevcudiyeti halinde davaya bakmasının yasak olması. (Bk. ANSİKL.) ||*Hâkimin reddi,* hâkimin tarafsızlığı hakkında şüphe yaratan bazı sebeplerin mevcudiyeti halinde, hâkimin kural olarak, taraflardan birinin talebi ve bu talep hakkında başka bir hâkim veya mahkemece verilen karar üzerine davaya bakmaktan alıkonması. (Bk. ANSİKL.) || *Hâkimlerin bağımsızlığı ve teminatı.* Bk. ANSİKL. || *Ağır ceza hâkimi.* Bk. MAHKEME. || *Askerî hâkim,* Anayasanın 138. maddesine göre askerî yargı ve disiplin işlerini görmekle görevli hâkim. (Bk. ANSİKL.) || *Asliye hâkimi,* Bk. MAHKEME. || *Hâkimin takdir yetkisi.* Bk. *Haklı* SEBEP. TAKDİR *yetkisi.* || *Naip hâkim.* Bk. NAİP. || *Nöbetçi hâkim.* Bk. *Nöbetçi* MAHKEME. || *Sorgu hâkimi,* ceza yargılaması hukukunda, ilk soruşturmayı yaparak sanık hakkında son soruşturmanın açılmasına mahal olup olmadığına karar veren hâkim. (Bk. ANSİKL.) || *Sulh hâkimi.* Bk. MAHKEME. || *Tabiî hâkim,* yargılamaya esas teşkil eden olaydan (ceza davalarında, suçun işlenmesinden) önce kanunla belli edilmiş hâkim. Bk. ANSİKL.

— Rom. huk. Başlangıçta, belli bir alandaki özel yetkisi dolayısıyle seçilen (On İki Levha kanunu) ve belli bir konuyle ilgili davalarda delilleri incelemek ve karar vermekle görevlendirilen kişi. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Büyük Aragon hâkimi* (*Justicia mayor*), XII. yy. - 1707 arasında Aragon krallığında yüksek hâkim. Bk. ANSİKL. || İsrail'de bir veya birkaç kabilenin geçici askerî başkanı; görevi, yurttaşlarının büyük bir tehlikeyi atlatmalarına yardım etmek ve dinî miraslarını korumaktı. (Hâkimler İsrail'de başkan durumunda idiler ve Yoaş'ın ölümünden krallığın kuruluşuna kadar, hemen de irsî olarak birbirinin yerine geçerlerdi. Sayıları gibi tarih sıraları da kesin olarak bilinmiyor. Bu konuda tek kaynak Hâkimler Kitabı'dır. Bu hâkimlerden bazılarına büyük hâkim denilmektedir: Otniel, Ehud, Debora, Barok, Gideon, Yeftan ve Samson.)

— Yun. mit. *Cehennem hâkimleri,* ölülerin ruhlarını yargılayan Minos, Aeque ve Rhadamainte.

— ANSİKL. Huk. Hâkimler kanunu, *hâkim adayı*'nda şu şartları arar. 1. türk olmak; 2. yirmi bir yaşını bitirmiş ve kırk yaşını geçmemiş olmak; 3. askerlik hizmetini yapmış veya askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış bulunmak; 4. başkasına geçen hastalığı, vazifesini gereği gibi yapmağa mâni olabilecek vücut veya akılca bir ârızası bulunmamak; 5. yabancı ile evli olmamak (vazife esnasında evlenenler istifa etmiş sayılır); 6. bir türk hukuk fakültesinden veya mektebinden mezun olmak veya Siyasal Bilgiler okulundan mezun olarak noksan kalan derslerden hukuk fakültesinde imtihan vermiş olmak veya yabancı bir memleket hukuk fakültesinden mezun olarak Türkiye hukuk fakülteleri programlarına göre noksan kalan derslerden imtihan ile tasdikname almış bulunmak; 7. şeref ve haysiyet kırıcı bir suçtan, mutlak surette bir cürümden dolayı üç ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkûm bulunmamak veya bu kabil suçlarla hapsi müstelzim herhangi bir cürümden dolayı ceza takibi altında bulunmamak; 8. sarhoşluğu, kumar oynamayı âdet edinmiş, kumar oynatmış, ahlâk ve siretçe hâkimlik yaraşmayacak bir hal ile dile gelmiş olmamak.

● *Hâkimin davaya bakmaktan memnu olması.* Hâkimlerin tarafsız olmaları gerekir. Bu tarafsızlığı ortadan kaldırabilecek bazı ağır durumlar, hem verilecek hükmün doğruluğunu etkileyebilir, hem de gerçekte doğru bile olsa, hüküm hakkında çeşitli şüphelere yol açabilir.

Hukuk yargılamasında, aşağıdaki haller bir memnuiyet sebebi sayılmıştır: 1. davanın, hâkimin kendisine ait olması veya onun doğrudan doğruya yahut dolayısıyle dava ile ilgili olması; 2. davanın, a) [aralarındaki evlilik bağı kalkmış bile olsa] hâkimin eşine, b) kan veya sıhrî usul ve füruuna, c) üçüncü dereceye kadar (bu derece dahil) kan yönünden yakın hısımlarına, ç) sıhrî hısımlığı doğuran evlilik ortadan kalkmış olsa da ikinci dereceye kadar (bu derece dahil) sıhrî yakın hısımlarına, d) aralarında evlâtlık ilişkisi bulunan kişilere ait bulunması; 3. hâkimin iki taraftan birinin vekili veya vasisi yahut kayyımı sıfatıyle hareket ettiği bir dava olması; 4. nihayet davanın, hâkimin dava sırasında yönetim kurulunda bulunduğu bir derneğe, belediyeye yahut diğer bir tüzel kişiye ait olması.

Ceza yargılamasındaki memnuiyet sebepleri ise şöyle sıralanabilir: 1. hâkim suçtan kendisi zarar görmüşse; 2. sonradan kalksa bile maznun veya mağdurla aralarında evlilik veya vesayet bağı bulunmuşsa; 3. maznun veya mağdurun kan bağı veya sıhrî sebepten usul veya füruu veya bunlarla evlât edinme ilişiği veyahut maznun veya mağdur ile aralarında üçüncü dereceye kadar (bu derece dahil) kan yönünden veya kendisiyle sıhriyet doğuran evlilik kalmasa bile ikinci dereceye kadar (bu derece dahil) sıhrî yakın hısımlığı olursa; 4. aynı davada cumhuriyet savcılığı, adliye zabıta memurluğu görevini veya maznun veyahut mağdurun müdafiliğini yapmış bulunursa; 5. aynı davada şahit veya ehlihibre sıfatıyle dinlenmişse.

Bu sebeplerden biri mevcutsa, hâkim kendiliğinden davadan çekilmekle yükümlüdür.

● *Hâkimin reddi.* Hukuk yargılamasında, ret sebepleri şunlardır: 1. hâkimin davada iki taraftan birine nasihat vermiş veya yol göstermiş olması; 2. hâkimin, taraflardan biri veya bir üçüncü kişi önünde, kanunun gerekmediği halde, reyini beyan etmiş olması; 3. davada, şahit, bilirkişi, hakem veya hâkim sıfatıyle dinlenmiş veya hareket etmiş olması; 4. davanın dördüncü dereceye kadar (bu derece dahil) hâkimin yakın hısımlarına ait bulunması; 5. dava sırasında hâkimin iki taraftan biriyle davası veya aralarında bir düşmanlık bulunması; 6. genellikle hâkimin tarafsızlığından şüphe etmeyi gerektiren önemli sebeplerin olması (hâkimin taraflardan biriyle nişanlı olması veya ondan büyük bir malî yardım görmesi gibi).

Ret sebeplerinden biri mevcutsa, hâkim bizzat kendisini reddedebileceği gibi, taraflardan biri tarafından reddolunması da mümkündür. Yalnız ret hakkını kullanmak isteyen tarafın, ret sebebini öğrenince, her türlü itiraz ve savunmadan önce, ret talebinde bulunması şarttır. Aksi halde ret hakkı düşer. Ret talebi, ret sebebini gösteren bir dilekçe ile reddi istenen hâkimin mensup olduğu mahkemeye yapılır. Bu dilekçenin bir sureti diğer tarafa tebliğ olunur. Onun da cevabı alındıktan sonra, hâkim ve her iki taraf ret sebebini kabul ederse, durum dava tutanağına yazılarak ret kesinleşir. Diğer tarafın veya hâkimin ret sebebini kabul etmemesi halinde, ret talebi hâkim veya mahkemece incelenir (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 33). Hâkimin reddi talebinin reddine ilişkin karar temyiz olunabilir. Bu talebin kesin ve son olarak reddedilmesi halinde, hâkimin reddini isteyen taraf kanunda gösterilen para cezalarına çarptırılır.

Ceza yargılamasında, bir memnuiyet sebebinin mevcudiyetine rağmen, yargılama görevine devam eden hâkim reddedebileceği gibi, hâkimin tarafsızlığından şüpheye düşürecek diğer sebeplerden ötürü de hâkimin reddi istenebilir.

Hâkimi Cumhuriyet savcısı, sanık ve davacı reddedebilir (Cz. Muhakemeleri Us. kn. m. 23).

Hâkimin reddi'ni bir dava ile istemek gerekir. Açılacak bu dava, davaların asıl ve tali dava ayırımı içinde, bir tali ceza davasıdır, çünkü açılacak olan bu dava ile yalnızca, hâkimin bu davada tarafsız kalıp kalmayacağı incelenir. Hâkimin reddi davası, reddi istenen hâkimin bulunduğu mahkemede açılır. Ancak bir dava sırasında reddi istenen hâkim, ret sebebini kendi de görebilir. Bu durumda hâkim, yargılama yapmaktan çekinir (istinkâf eder). Şu son ihtimalde artık ret prosedürü işlemez. Hâkimin reddi davası bir dilekçe veya beyan ile açılır. Bu beyan mahkeme kâtibine yapılır ve kâtip bu konuda bir tutanak düzenler. Kanun ayrıca bir dava sırasında hâkimin reddi zamanını da belirtmiş, bu alanda ikili bir ayırım yapmıştır. Bu ayırıma göre: 1. hâkimin yargılama yapmasının yasak olduğu hallerde (yani bir memnuiyet sebebi varsa), ret istekleri muhakemenin her hal ve derecesinde ileri sürülebilir. Kanun burada bir zaman kayıtlaması yapmamıştır. Bunun sebebi, yargılama yasağının bulunduğu hallerde kanunkoyucunun, hâkimin tarafsız davranamayacağı hakkında bir faraziye kabul etmiş olmasındandır. Ancak burada da ret davası, diğer dava, yani asıl dava, reddolunacak hâkimin elindeyken açılmalıdır. Bu demektir ki, son soruşturmayı yapan ve yargılama yasağı bulunan bir hâkimin reddi istenecekse, bu hâkimin son kararını vermeden, yani sanığı mahkûm etmeden veya beraat ettirmeden önce redde ilişkin tali dava açılmalıdır;

2. haklı şüphe sebebine dayanılarak açılacak ret davalarında kanun, zaman bakımından bir sınırlandırma yapmıştır: a) son soruşturma safhasında, son soruşturmanın açılması kararının veya iddianamenin okunmasından önce bu dava açılmalıdır; b) temyiz davasında, duruşma yapılıyorsa, raportör üyenin raporu okununcaya kadar, duruşma yapılmıyorsa, temyiz tetkikatı başlayıncaya kadar ret davası açılmalıdır; c) diğer durumlarda kanunda bir zaman kayıtlaması olmadığı için, hâkim, yargılamada bulunduğu sürece, kendisinin reddi istenebilecektir (msl. ilk soruşturma bitinceye kadar sorgu hâkiminin reddi istenmelidir).

Hâkimin reddi davası üzerine, mahkeme, reddi istenen hâkimden ret sebebi hakkında açıklama isteyebilir. Hâkim de bu açıklamayı yapar. İsteği haklı görürse, çekinmiş (istinkâf etmiş) olur. Ret davasını inceleyecek olan mahkeme, reddi istenen hâkimin bağlı bulunduğu mahkemedir. Ancak reddi istenen hâkim katılmaksızın mahkeme kurulamıyorsa, bu durumda diğer mahkemeler yetkili olur (Cz. Muhakemeleri Us. kn. md. 26). Ret davasını açan kişi, iddiasını ispat etmekle yükümlüdür. Kanun burada delil bakımından yaptığı sınırlama ile bir istisna getirmiştir. Şöyle ki, ceza yargılaması hukukunda, medenî yargılama hukukunun aksine, her şey delil olabilir. Ancak kanun burada yeminin delil olamayacağını açıkça belirtmiştir.

Ret davasına bakan merci, davayı ya kabul veya reddeder. Dava kabul edilince verilen karar kesindir. Ret isteğini reddeden kararlar aleyhine kanun yolu açıktır. Bunlar: 1. ret kararı, son soruşturma safhasında verilmişse, asıl davadaki son kararla birlikte temyiz edilebilecektir; 2. diğer ret kararlarına karşı acele itiraz yolu açıktır. Ret davasının açılması bazen asıl davayı uzatmak veya dürüst hâkimi davadan uzaklaştırmak amacına yönelmiş olabilir; kanun bu şekilde davranışları önlemek için bunları müeyyide altına almıştır: a) ileri sürülen ret sebebi varit değilse, ret davasına bakan merci, 50 liradan 1 000 liraya kadar hafif para cezasına hükmeder, b) ileri sürülen sebebin aksi sabit olursa, ceza 250 liradan 1 000 liraya kadar hafif para cezasına hükmeden Cz. Muhakemeleri Us. kn. nun bu alanda koyduğu müeyyideler, disiplin cezalarıdır. Bu bakımdan bunlar, savcının açacağı kovuşturmaya veya hâkimin açacağı hukuk veya ceza davalarına engel değildir.

Reddi istenen hâkim, ret davası hakkında bir karar verilinceye kadar, ancak gecikmesinden zarar doğacak işlemleri yapabilir, diğer işlemleri yapamaz. Hâkim gecikmesi mümkün bir işlemi yaptığı takdirde bunun müeyyidesini kanun göstermiş değildir.

● *Hâkimlerin bağımsızlığı ve teminatı.* Hâkim yargı yetkisini kullanacak olan «beşerî unsur» olduğu için, hâkimlik statüsü diğer memurlara göre değişik şekilde düzenlenmiştir. Gördükleri işin önemi dolayısıyle diğer devlet memurlarına tanınmamış olan bazı teminatların hâkimlere tanınması gereği duyulmuştur. «Hâkimlerin nitelikleri, tayinleri, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin veya görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuş-

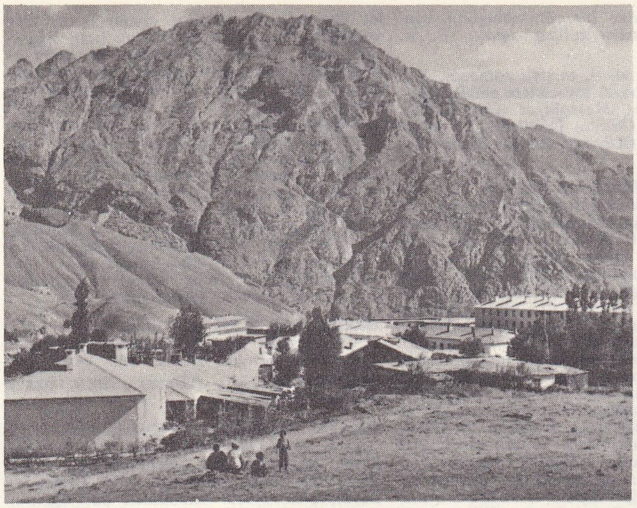

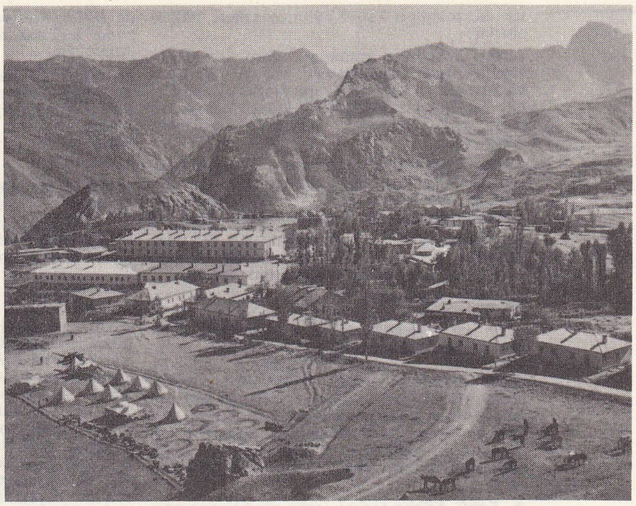

HAKKÂRİ'den iki ayrı görünüş

turması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili suçlarından dolayı soruşturma yapılmasına ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarılmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve diğer özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı esasına göre, kanunla düzenlenir.» (Anayasa md. 134/I). Anayasa, yargının bağımsızlığının ancak hâkime tanınacak bağımsızlık ve teminatlarla sağlanabileceğini göz önünde tutmuş ve bu ana prensipleri çeşitli hükümleriyle düzenlemiştir. Anayasaya göre «Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdanî kanaatlarına göre hüküm verirler» (md. 132/I); «Hiç bir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.» (md. 132/II). Anayasa, hâkimlerin bağımsızlığını sağlamak için, görülmekte olan bir dava hakkında yasama meclislerinde yargı yetkisinin kullanılmasıyle ilgili soru sorulmasını yasakladıktan başka, bu konuda görüşme yapılamayacağını veya herhangi bir beyanda bulunulamayacağını da belirtmiştir (md. 132/III). Nihayet Anayasa, yargının bağımsızlığının ayrılmaz bir parçası olan mahkemelerin kararlarına yasama ve yürütme organlarıyle idarenin uyması zorunluğunu ve bu organlar ile idarenin, mahkeme kararlarını hiç bir şekilde değiştiremeyeceğini ve bunların yerine getirilmesini geciktiremeyeceğini öngörmüş bulunmaktadır (md. 132/III).

Burada önemli olan nokta bu bağımsızlığın sadece maddî anlamda kazaî tasarruflar bakımından söz konusu olmamasıdır. Anayasa mahkemesi bir kararında hâkimlerin idarî nitelikteki tasarruflarının da yargı yetkisinin kapsamı içine girdiğini açık olarak belirtmiştir (13.V.1964 tarih ve 99/38 sayılı *Resmî Gazete*). Mamafih doktrinde ancak maddî anlamda kazaî tasarruflar bakımından bir müdahalenin söz konusu olamayacağı, mahkemelerin idarî nitelikteki faaliyetleri bakımından Adalet bakanlığının genelge gönderebileceği de savunulmaktadır. Bu görüşe göre maddî anlamda kazaî tasarruf olmayan mahkeme işlemleri, Anayasanın kapsamına girmez (md. 132/II). Yargıtayın mahkemenin ısrar kararı üzerine verdiği bozma kararına, kararı veren mahkemenin uyma zorunluğu (Huk. Us. Muhakemeleri kn. md. 429/III, IV), Yargıtayın içtihadı birleştirme kararlarına mahkemelerin uyma zorunluğu (1221 Sayılı kn. md. 8), Anayasa mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı (Anayasa md. 152/son fıkra), uyuşmazlık mahkemesi kararlarının mahkemeleri bağlayıcılığı (Anayasa md. 142/I; 4788 Sayılı kn. md. 10, 17, 18) esas itibarıyle Anayasadaki (md. 132) prensibin bir istisnası değil, fakat yargı faaliyetinin gene yargı organları tarafından kontrol edilmesi gereğinin sonuçlarıdır. Ancak belirtilen yüksek mahkemelerin bu kontrol imkânları dışında mahkemelere emir veremeyeceği, tavsiyelerde bulunamayacağı belirtilmiştir (Anayasa md. 132). Yasama, yürütme organlarının ve idarenin mahkeme kararlarını değiştiremeyeceği ve bunların uygulanmasının ertelenemeyeceği konusundaki prensibe ceza hukuku alanında bazı gerekli istisnalar tanınmıştır: bu arada ölüm cezalarının yerine getirilmesi için Türkiye Büyük Millet meclisinin karar vermesi ve özel af ilân etmelerinde olduğu gibi. Cumhurbaşkanının bazı sebeplerle cezaları hafifletme konusundaki yetkisi de bu yolda bir istisnadır.

Hâkimlerin bağımsızlığının sağlanabilmesinin en önemli şartlarından biri hâkimlere diğer memurlardan farklı olarak teminat tanınmasıdır. Ancak bu şekilde hâkimler maddî ve manevî baskılardan uzak olarak karar verebilirler ve ancak böylece yargının istenen bağımsızlığı sağlanabilir. Çeşitli hükümlerle hâkimlere bu teminat sağlanmıştır. Teminatı teşkil eden unsurların başında hâkimlerin azlolunamayacağı prensibi gelir (Anayasa md. 133/I). Bu prensibin kaçınılmaz bazı istisnaları vardır (msl. meslekten çıkarılmayı gerektirecek bir suç işlemek). Sağlık durumu bakımından mesleği ifa edemeyecekleri kesin olarak anlaşılanlar konusundaki istisnalar da Anayasaca saklı tutulmuştur (md. 133/II). Hâkimler kendileri istemedikçe (Anayasa md. 134/II'de öngörülen) 65 yaşından önce re'sen emekliye sevkedilemezler (Anayasa md. 133/I). Hâkimler «bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylıklarından yoksun kılınamaz» (Anayasa md. 133/I). Hâkimlerin savcılık sınıfına geçebilmesi, ancak kendi istekleri ve Yüksek Hâkimler kurulunun muvafakati üzerine adalet bakanının kabulüyle mümkün olabilir (Yüksek Hâkimler Kurulu kn. md. 94/II). Coğrafî rızaları hilâfına başka bir bakanlık görevine tayin edilemezler. Yüksek Hâkimler kurulunun da muvafakati gereklidir. (Yüksek Hâkimler Kurulu kn. md. 94/II). Coğrafî teminat bakımından Anayasada bir hüküm yoktur. Böyle bir hüküm, 7'inci dereceye gelmiş olan hâkimlere tanınmıştır. (Hâkimler kn. md. 79/B). Bu hükme göre, bu dereceye gelmiş olan hâkimlerin terfi suretiyle de olsa, rızaları olmaksızın mevki ve memuriyetleri değiştirilemez. Anayasa mahkemesi bir kararında (4.XI.1966 tarih ve 81/40 sayılı karar). Hâkimler kn.nun coğrafî teminat bakımından hâkimler arasında yapmış olduğu bu ayırımın Anayasaya aykırı olmadığına karar vermiştir. Mamafih doktrinde bu hükmün Anayasaya aykırı olduğu görüşü de savunulmaktadır. Teminatlar bakımından belirtilen coğrafî teminat dışında hangi derecede olursa olsun hâkimler arasında bir fark yoktur.

● *Askerî hâkim.* Askerî Hâkimler ve Savcılar Hakkındaki kanunun I. maddesine göre, askerî hâkim olmak için aranan şartlar şunlardır: **1.** askerî hâkim olmağa engel bir hastalığın bulunmaması; **2.** bir cürümden dolayı mahkûm olmama veya ceza kovuşturma altında bulunmama veyahut bir kabahatten dolayı 2 aydan fazla mahkûm olmama; **3.** içkiye veya kumara alışkın olmama veya kumar oynatmama; **4.** ana, baba ve eşin ahlâk yönünden kötü bir halinin bulunmaması. Bu şartları haiz bulunan ve muvazzaf subayken veya bir askerî liseyi bitirerek Harp okuluna devam hakkını alan öğrencilerden, istekleri üzerine hukuk fakültesinde okutulanlar askerî hâkim olurlar. Aynı şekilde, bir hukuk fakültesini bitirerek yedek subaylığı esnasında askerî hâkim olmak isteyen-

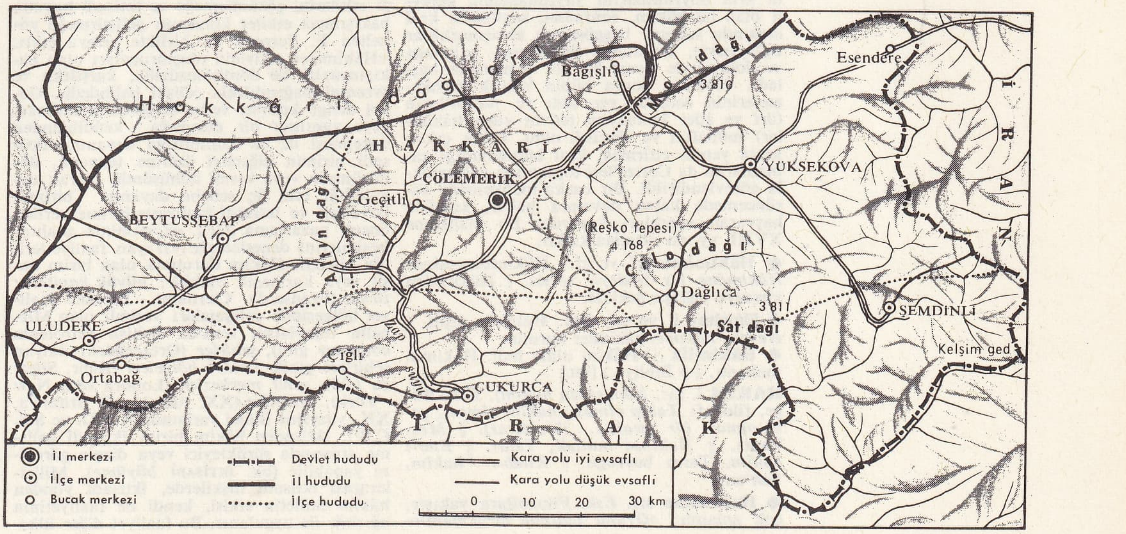

HAKKÂRİ il haritası

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN)

ler de, talepleri kabul edilince askerî hâkim olurlar.

Askerî Hâkimler kanununa göre askerî hâkimlik mesleğine girenler bir yıl süre ile hâkim adayı olurlar, yani stajlarını yaparlar. Bu bir yılın sonunda askerî hâkim olmaya ehil görülenler, hâkim olarak tayin edilirler.

Askerî hâkimlerin yükselmesi 12. maddeye göre Askerî Yargıtay daireleri ve Genel kurulunun vereceği notlara ve idarî üstler tarafından düzenlenecek sicillere göre olur.

Anayasaya göre, askerî hâkimlerin teminatı ve özlük işleri, askerlik hizmetinin gereklerine göre kanunla düzenlenir (md. 138/V).

Anayasa mahkemesine göre (15.IX.1967) tarih ve 29/28 sayılı karar), *sorgu hâkimleri* yargı işi yapmakla beraber yargılama yapmazlar. Bu sebeple, yargılamayı yapan ve uyuşmazlığı kesin olarak çözüme bağlayan organ anlamına gelen «mahkeme» deyimi sorgu hâkimliğini içine almaz. Sorgu hâkimi, Anayasanın 151. maddesine dayanarak, defi yolu ile kanunların Anayasaya aykırılığının denetimini sağlamak ve işi Anayasa mahkemesine göndermek imkânından yoksundur.

● *Tabiî hâkim* terimi, ceza yargılamasında, «suçtan sonra hâkim» kavramının zıddı olarak kullanılır. Anayasaya göre, hiç kimse tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarılamaz (md. 32). Bir kimseyi tabiî hâkiminden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisini taşıyan olağanüstü merciler kurulamaz.

— Rom. huk. *Judex unus* (tek hâkim) taraflarca, serbestçe veya önceden hazırlanbir isim listesinden seçilir ve onların isteği üzerine magistra tarafından belli edilirdi. Bu listede uzun zaman senatörler yer aldı. M.Ö. 123'ten sonra hâkim olabilecek kimseler için düzenlenen listede 300 senatör ile *equestris* (şövalye) sınıfından 600 kişinin adı yer almağa başladı. M.Ö. 70'ten itibaren bu listenin kapsamına senatörler ve şövalyelerden başka soylular da (*notabilis*) girdi. Son olarak, İmparatorluk döneminde, önce dört, sonra beş hâkim decurion'u kuruldu. Bunlar servetlerine göre derecelenmekteydiler. Davacı, bu listeden bir isim teklif eder, davalı bunu reddedebilirdi. *Judex unus*'lerin yanı sıra, M.Ö. II. yy.da kuruldukları sanılan *devamlı mahkemeler* de vardı: *Triumviri capitales*'ler *sacramentum* ve *manus injectio* hallerine, *Decemviri litibus judicandis* ise kişi özgürlüğüyle ilgili davalara bakardı. İmparatorluğun ilk zamanlarında özel yetkileri yitirdiler ve *centumviri* mahkemelerinin bölüm başkanlığına getirildiler. Bu mahkemeler 105 üyeden meydana geliyordu. Üyeler, *curia* başına üç kişi olmak üzere, 35 *curia* tarafından seçiliyordu. Bu mahkemeler bir *praetor Hastorius'*-un başkanlığında, mülkiyet ve miras davalarına bakardı.

— Tarih. *Büyük Aragon hâkimi.* Başlangıçta kral buyrultularını yayımlamakla görevli olan bu hâkim, sonradan, soylularla kral arasında sık sık başgösteren anlaşmazlıklar dolayısıyle, soyluların davalarına bakmağa ve dolayısıyle siyasî bir rol oynamağa başladı. 1348'den sonra bütün krallık mahkemelerinin üstünde yer aldı ve *fueros*'ların (örf ve âdet hukukunu tedvin eden hâkimler) muhafızı ve sözcüsü oldu. Tahta çıkan krala yemin ettirmek, kral bulunmadığı zamanlarda da Cortes'leri toplantıya çağırmakla görevlendirildi. Bir başka mahkemede sürüncemede kalan davalara bakar, kendine başvuran sanıkları korurdu. Bu mahkeme XVIII. yy. da ortadan kalktı.

◆ **Hâkimâne** sıf ve zf. Hükmedercesine: *Hâkimâne bir ifadeyle sordu.* || Hükmeden kimseye yakışır şekilde.

◆ **Hâkime** i. ve sıf. *Esk.* Hâkim'n dişili. || *Heyet-i hâkime,* hâkimler kurulu.

◆ **Hâkimlik** i. Hâkim olma hali. Hâkimin makamı. (→ Bibliyo.) [ML]

HAKÎM i. (ar. *hikmet*'ten *hakim*). *Esk.* Bilge, filozof: *Tabip olması, hakîm olması, şair olması bir tarafa...* (N. Araz). || *Mec.* Tanrı. || *Hakîm-i mutlak,* Tanrı. || *Emr-i hakîm,* Tanrı buyruğu. || *Kitab-ı hakîm,* Kur'an.

◆ **Hakîmâne** sıf. *Esk.* Filozoflara yakışır, çok anlamlı: *«Oyunu tadında bırakmanın ne kadar hakîmâne bir söz olduğunu, otuzuna kırkına doğru anlarız ama...* (F. R. Atay). [M]

HAKİM (Tevfik el—), mısırlı romancı. Daha çok çağdaş sosyal meselelere eğildi. Eserlerinden bazıları: *Mesrahiyat* (Çayırlıklar); *Avdet ür-Ruh* (Ruhun Dönüşü); *Yevmiyat Naib fi-l-Aryaf* (Köydeki Bir Hâkimin Günlüğü). [L]

HAKİM Bİ-EMRİLLAH (asıl adı Ebu Ali el-Mansur), altıncı fatımî halifesi (doğ. ? - öl. 1021). El-Aziz'in ölümü ile el-Mansur halife ilân edildi. Küçük olduğu için, vasiliğine babasının hadım kölesi Barcavan tayin edildi. Az zamanda mutlak nüfuz sahibi olan Barcavan, gurura kapılarak zevk ve safa âlemine daldı ve vesayeti altındaki hükümdarla meşgul olmadı. Çok geçmeden Hakim bi-Emrillah vasisini ortadan kaldırdı (1000). Barcavan'ın ölümünden sonra halifenin şahsiyeti açıkça ortaya çıktı. Bir yandan son derece mutaassıp bir anlayışla şeriat hükümlerini uygularken, öte yandan sünnî akidelere bağlı olan halk arasında Şiî-İsmailî mezhebinin yayılmasını teşvik etti. Çıkardığı bazı fermanları sünnîler aleyhine çevirerek, insafsızca ve şiddetli baskılarda bulundu. Yaptırdığı Raşida ve el-Maks camileri, Dârülilm adlı medrese şiîlik gayreti sonucudur. Halife, zulmü üzerine çıkan isyanlar sonunda sünnîlerle analaşmak zorunda kaldı. Bir ara bazı kişilerin tesir ve gayreti ile ulûhiyetini ilân etti (1017). Bundan sonra dinî meselelere karşı büyük bir müsamahakârlık gösterdi. Fustat şehrine karşı harekete geçtiği ve kanlı muharebelerin olduğu bir sırada ortadan kayboldu. (M)

HÂKİMİYET i. (ar. *hükm* > *hâkim*'den *hâkimiyyet*). Hâkimlik, hükümranlık, buyruğunu yürütme hali: *Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir* (Atatürk). *Bu imparatorun, eski Roma'yı, Akdeniz etrafındaki bütün hâkimiyetiyle diriltmek arzusunun bir hülyadan ibaret olduğu anlaşılmıştı* (Yahya Kemal). *Yeni.* Egemenlik. || *Esk. Hâkimiyet-i milliye,* ulusal egemenlik: *Demokrasinin millî egemenliğinin hâkimiyet-i milliyenin irade-i milliyesini yapıyor* (F.R. Atay).

— Huk. Bk. EGEMENLİK.

— İkt. *Hâkimiyet etkisi,* bir iktisadî birim tarafından belli bir amaca bağlı olarak veya olmayarak, diğer birim üzerine bakışımsız veya dönüşümsüz uygulanan etki. Bk. ANSİKL.

— İstihkâm. Bir tahkimli tesisi, kale v.b. nin uygun yükseklikte bulunması sayesinde, çevresindeki araziye göre en iyi görüş ve atış şartlarını taşıması: *Bu kale hâkimiyet bakımından elverişli durumdadır.*

— Spor. Bir oyuncunun veya takımın, oyunun gelişimini veya topu, kendi iradesine uygun hareket edecek şekilde yönetimine alması.

— ANSİKL. İkt. *Hâkimiyet etkisi* deyimi, çalışmaların eşitsizliğin ve zorlamaların iktisadî etkilerini çözümlemeğe ve iktisadî hayatta bakışımsız etkiler kuramını geliştirmeğe yönelten F. Perroux ile birlikte ortaya çıktı. «Hâkimiyet etkisinin oluşturucuları olan bakışımsızlık ve dönüşümsüzlük, karşılıklı ve evrensel bağımlılıkla çelişki halindedir. Genel denge kuramı ve bu kuramın konulması veya yanıltıcı bir durumda kendiliğinden düzelmesi de bu bağımlılığa dayanır.» İktisadî birimin diğerleri üzerine tekyanlı, dönüşümsüz veya kısmî dönüşümlü olarak uyguladığı etki üç sebebe dayanır: birimin boyutları ve iktisadî faaliyette birime verilen önem, pazarlama gücü, ekonominin anahtar kesimlerini denetlemeğe yarayan faaliyetlerinin niteliği. Hâkim durumda olan birim basit veya karmaşık olabilir: *büyük kapitalist firma* (Fransa'da, Clermont - Ferrand faaliyet bölgesinde çalışmaları verimli olan Michelin teşebbüsü; İran'da British Petroleum company gibi), *şehirler* (Ortaçağdaki italyan şehirleri gibi), *sanayi bölgeleri* (Ruhr, Silezya gibi), *malî merkezler* (Londra veya New-York), *milletler* (XX. yüzyılda B. Britanya, XX. yüzyılın ikinci yarısında A.B.D. ve S.S.C.B.). İktisaden hâkim birim iktisadî gelişme sırasında sürükleyici veya dizgin görevini yapabilir (bk. İKTİSADÎ *büyüme*). Milletlerarası iktisadî ilişkilerde, iktisadî yönden hâkim milletin etkisi, kendi öz faaliyetinin ağırlığı ile uygulanır. Bu faaliyet diğer ülkeler üzerinde, bazılarının «bağlı borç» diye adlandırdıkları alım, satım ve borç siyasetiyle etki yapar. Adı geçen siyasetin amacı, ülke mallarının yabancı ülkelerce alınmasını sağlamaktır. Gümrük, kambiyo ve yatırım siyaseti ve bu siyasetin imkânı nispetinde milletlerarası pazarları veya bazı ülkelerin iktisadî yapılarında isteyerek veya istemeyerek ortaya çıkan değişiklikler de bunların amaçları arasındadır. Dünya ekonomisinin gelişmesi ve ilerlemesi, bugüne kadar eşitsizlik içinde ve eşitsizlikle gerçekleşti. Bundan sonraki gelişme ve ilerlemelerin de, çok büyük bir eşitlik içinde değil de, verimsiz eşitsizliklerin düzeltilmesi veya ortadan kalkması şeklinde olacağına inanmak için birçok kuvvetli sebep vardır. (L)

Hâkimiyet-i Milliye, İstiklâl savaşı yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Ankara'da kurulan gazete. Bk. ULUS. (M)

Hâkimler kurulu (YÜKSEK). Bk. YÜKSEK HÂKİMLER KURULU.

HÂKİM MEHMED EFENDİ, türk tarihçisi ve şairi (İstanbul ? - ay.y. 1770). Kafesdar Bıçakçı Emir Çelebi'nin oğlu. Esad Hoca'dan arapça ve farsça, Abdi Efendi ve Suyolcuzade Necib Efendiden hat öğrendi. Sadaret Mektubî kalemine halife olarak girdi. Sonra vakanüvis (4 mayıs 1753), ardından da küçük ruznameci oldu. Sezaî, İsmail Hakkı, Abdullah Kâşgarî gibi mutasavvıflardan esinlenerek «Hâkim» mahlâsı ile şiirler yazdı ve bir *Divan* hazırladı. *Tarih*'i ile ün kazandı. 1753-1756 Yıllarını kapsayan dört yıllık resmî imparatorluk tarihi olan bu eser, *Vasıf Tarihi*'nin en önemli kaynaklarındandır. (M)

HAKİM SÜLEYMAN ATA. Bk. BAKIRGANÎ.

HAKİM ÜT-TİRMİZİ (Ebu Abdullah Muhammed bin Ali), sünnî islâm bilgini (öl. 932). Felsefe yoluyle kelâm meselelerini incelerken tasavvufa girdi. Muhyiddin Arabi tarafından işlenmiş olan birçok eseri vardır. Uğraştığı bazı meslekler Tirmiz halkını kızdırdığı için 898 yılında Tirmiz'den kovuldu ve Nişabur'a sığındı. 30'u aşan eserlerinden bazıları: *Hatm-ül-Evlâye* (Velilerin En Seçkini); *İlel-üş-Şeri'a* (Şeriatın Kuralları); *Nevadir-ül-Usul* (Kaynakların Seçkinleri) [şerhiyle beraber İst. 1293]; *Kitab-ül-Füruh* (Sevinçler Kitabı); *Tarih-ül-Meşayih* (Şeyhler Tarihi); *Tabakat-üs-Sufiye* (Sofîlerin Biyografileri); *Şerh-üs-Sualât fi't-Ta'birat-il-İlâhiye* (İlâhî Deyimlere Göre Soruların Açıklanması). [M]

HAKİMZADE (Hamza, Niyazi — denir), özbek yazarı, bestecisi ve ressamı (Hokand 1889 - ? 1929). Medrese öğrenimi yaptı. Çağatay edebiyatı, çağdaş Türkistan ve Azerbaycan edebiyatı üzerinde çalıştı. 16 Yaşında Nevaî tarzında şiirler yazdı. 1911 - 1918 Yılları arasında yeni usulde mektep açarak eğitim hizmetine başladı ve ilkokul kitapları yazdı. Özbek güzel sanatlarına hizmete bulundu. Özbekistan halk şairi unvanını aldı (1926). Fergana'da ateist bir dernek kurmak isterken halk tarafından öldürüldü. (M)

HAKİR sıf. (ar. *hakaret,* küçük görme'den *hakîr*). Küçük, önemsiz: *Plevne ovasını görmek, arz üzerinde hakir bir mezarı bile kalmayan zavallı babamın...* (Cenab Şahabeddin). *Lîk bir bende-i hakîrim ben / Amelim ehl-i hayra hayr dua* (Fuzuli). || Hor görülen, zavallı: *O vakit, mesleğinizi çiğneyerek, belki ölümü gözünüze alarak bir küçük kızı, hakir bir iptidaiye hocasını müdafaa etmiştiniz* (R. N. Güntekin). || *Hakir görmek,* hor görmek, küçümsemek. || İ. *Esk.* «Kulunuz, bendeniz, ben» anlamında kullanılırdı: *Doğrusu şu hâle hakîr dahi güle güle geçtim, gittim* (Evliya Çelebi).

◆ **Hakirane** zf. ve sıf. *Esk.* Alçakgönüllülükle. (M)

HÂKİR i. (ar. *hakir*). Eski ipekli kumaşlardan birine verilen ad. (İşlemeli hissini veren, dayanıklı bir kumaştı; şalvar ve üç etekli elbise yapmakta kullanılırdı.)

HAKİS. Bk. BÜYÜKYURT.

HÂKİSTER i. (fars. *hâkister*). *Esk.* Kül: *Sürme-i çeşm eylemişler şem'ler hâkisterim* (Fuzuli). *Vay Dante sen misin koca dâhi-i müfteri. / Hak-i siyah tîneti hakister-i cahîm* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Hâkisterî** sıf. *Esk.* Kül gibi. || Kül rengi. (M)

HAKKA ünl. (ar. *ḥakk*'tan *ḥakḳâ*). *Esk.* Gerçekten, doğrusu: *Hakka ki acîb bir eserdir / Erbabı yanında mu'teberdir* (Şeyh Galip). *Gerdun ayağı tozuna eylerdi serfuru / Hakka ki zib ü ziynet-i ikbal ü cah idi* (Baki.) [M]

HAKKA i. (ar. *ḥâḳḳa*). *Esk.* Âfet, keder, musibet. || Kıyamet günü. (M)

HAKKÂK i. (ar. *ḥakk*, kazma, oyma'dan *ḥakkâk*). *Esk.* Maden, taş veya tahta üzerine yazı veya şekil kazıyan sanatkâr. Mühürcü: *Dağ-ı huban ile sinem doldu / Sanki mecmua-yı hakkâk oldu* (Enderunlu Fazıl). *Eşanl.* GRAVÜRCÜ.

— Kuyumc. *Hakkâk kalemi*, hakkâkların değerli taşları işlemek için kullandıkları ucunda elmas bulunan âlet.

◆ **Hakkâkî** i. *Esk.* Hakkaklık. (M)

HAKKÂKLIK i. (*hakkâk*'tan *hakkâk-lık*). El santl. Oyma ve kazıma işi, el sanatlarının bir kolu. || Yakut, zümrüt, akik, inci v.b. taşların, madenlerin, ağaç eşyanın üzerinde yapılan değişik türde süs oymaları: *Bu sebeple mimarlık, hattatlık, hakkaklık, nakkaşlık gibi amelî tekniklerin yalnız bir şekli vardı* (Ziya Gökalp). *Eşanl.* GRAVÜRCÜLÜK. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. El santl. Eskiden yakut, zümrüt, akik, inci v.b. taşların, madenlerin, ağaç eşyanın üzerine erkek (kabartma) veya dişi (oyma) olarak değişik motifler kazılır, yazılar yazılır, minyatürler yapılırdı. Daha çok, değerli süs eşyasını oyarak, kabartmalar yaparak süsleyen sanatçıların yanı sıra mermer, malta taşı gibi işlenebilir taşları oyan, onlara birtakım motifler işleyen taş ustaları da vardı. «Hak» işini yapan hakkâklar yalnız değerli taşları, süs eşyasını işlemekle kalmaz, şemse denilen eski cilt mahfazaları, madalya ve para kalıpları, mushaf, hamail, tütün tabakası, lüle, nargile ve tespih başlıkları gibi eşya üzerine de oymalar yaparlardı. Hak işlerinde, çelik kalem kullanan hakkâkların, kendi aralarında bazı derecelenmeleri vardı. Bunların başkanlarına serhakkâk (hakkâkbaşı) denirdi.

Hakkâklar motiflerin birer örneğini kâğıtların üzerine çıkararak saklar ve isteyene beğeneceği örneği seçmek için gösterirlerdi. Bu hak örneklerinin toplu olarak saklandığı dergilere *hakkâk mecmuası* denirdi. Hakkâkların kazdıkları mühürlere, bazı eşyaya, çok küçük ölçüde imza atmaları bir gelenekti. *Hakkâklık* Türkiye'de özellikle XVI. yüzyıldan sonra çok gelişti. Evliya Çelebi *Seyyahatname*'de hakkâkları üç bölüme ayırarak şu bilgiyi verir:

1. *esnafı hakkâkân*, 35 dükkân, 105 neferdir. Pirleri, hakkâk Abdullah Yemenî'dir. Bunlar seylan taşı, pirûze taşı hakketmekle uğraşır; 2. *esnafı mühürkünan*, 35 dükkân, 80 neferdir. Pirleri hazreti Osman'dır. Bunların Murad IV (1623-1640) zamanında en ünlü ustaları Murad Çelebi, Rıza Çelebi idi. Vezirlerin mühürlerini bu ustalar hakkederlerdi; 3. *esnafı mühürkünanı sîm*, heykel, gümüş mühür ve tılsımat kazırlardı. Pirleri hazreti Ükkâse'dir.

Osmanlı saraylarında ve zengin konaklarındaki değerli eşya, özellikle usta hakkâklara işletilirdi. Eskiden İstanbul'da Beyazıt çevresinde bir *Hâkkâklar çarşısı* vardı.

Çinkografi yöntemiyle klişe alınmağa başlanması üzerine *hakkâklık* geriledi; mühür yerine imza geleneği yaygınlaşınca da büsbütün ortadan kalktı. (M)

HAKKALAR, Çin'in güneydoğusunda halk; özellikle Fu-kien, Guang-dong, Guang-si, Haynan ve Tayvan'da yaşarlar. (L)

HAKKANİYET i. (ar. *ḥakk*'tan *ḥakkâniyyet*). *Esk.* Adalete, hakka uygunluk, doğruluk. || Tanrı sevgisi.

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Hakkaniyet sorumluluğu*, haksız fiil ehliyeti olmayan bir gayrimümeyyizin, yapmış olduğu haksız fiilden hakkaniyet gereği bazı hallerde sorumlu tutulabilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. Bir kanunda bulunan hükümler, ya kesin bir şekil gösterir, şartları ve sonuçları tamamen belirtilmiş olur; ya da konulan hükmün şartları ve sonuçları kesin olarak gösterilemez. Rüştün 18 yaşın tamamlanması ile kazanılacağını gösteren Med. kn. md. 18, birinci duruma örnek olarak gösterilebilir. Burada kanun bir durumun şartları ve sonuçlarını göstermiştir (18 yaşın doldurulması ve bunun sonucu olarak da rüştün kazanılması). Buna karşılık ikinci halde, kanun, bir kural koyar, fakat bu kuralın şartlarını veya hükümlerini tespit etmede hâkimi serbest bırakır. Yani hâkim, ya şartları ya da sonucu tespit edecektir. Bu, hâkimin takdir yetkisidir. Hâkim bu takdir yetkisini kullanırken, *hakkaniyet*'e uymak zorundadır (Med. kn. md. 4). Şu halde bu madde açısından, hâkim kendisine takdir hakkı verilen, muhik sebeplere ya da halin icabına göre karar vermesi gereken hallerle, kanunun doğrudan doğruya hakkaniyete yolladığı durumlarda, hakkaniyete uygun karar vermek zorundadır. Ancak, hâkimin hakkaniyete göre karar vermesi demek, onun kanun hükümlerini hiç nazara almaması anlamına gelmez. Hâkim, kanunun emirlerine uymakla beraber, vereceği hükmün adalete en yakın olmasına, lüzumsuz derecede şiddetli olmamasına, kötü sonuçlar doğurmamasına, fertler arasındaki eşitliği bozmamasına, hürriyeti lüzumsuz yere sınırlandırmamasına, kısaca duruma uygun olmasına, sosyal adaleti gerçekleştirmesine dikkat edecektir. Medenî kanun birçok yerlerinde hâkimin hakkaniyete göre hareket etmesini gerektiren hükümler koymuştur; msl. «Muhik sebeplere binaen bir kimse, isminin değiştirilmesini isteyebilir.» (md. 26). Buradaki muhik sebep deyimi, hakkaniyet esaslarının göz önünde tutulmasına yolaçar. Doğrudan doğruya hakkaniyetten söz açan hükümlere örnek olarak Borçlar kn. md. 44/II gösterilebilir. Bu hükme göre, bir haksız fiil işleyen kişinin, bahis konusu haksız fiilleri işlemesinde kasıt veya ağır ihmal derecesinde bir kusuru mevcut değilse ve tazminatın ödenmesi kendisini müzayakaya sokuyorsa, hâkim hakkaniyete uygun biçimde tazminat miktarında bir indirim yapabilir. Bunun dışında Medenî kanun ve Borçlar kanununun bazı maddelerinde kullanılmış olan «münasip tazminat», «gereken tedbirler», «muvafık tazminat» gibi terimler de hep hakkaniyete işaret eder.

● *Hakkaniyet sorumluluğu.* Kural olarak, temyiz kudreti olmayan bir kimse kusurlu olamayacağı için, yapmış olduğu haksız fiillerden sorumlu olmaz. Ancak Borçlar kn. md. 54/I bu kurala bir istisna getirmiş bulunmaktadır. Bu maddeye göre, eğer hakkaniyet gerektiriyorsa, temyiz kudreti olmayan bir kimse, yapmış olduğu haksız fiil sonucu ortaya çıkan zararı tazmin etmek zorundadır. Meselâ, çok zengin bir akıl hastası kendisine bakmakta olan fakir hemşirenin kolunu kıracak olursa, akıl hastası olmasına, yani haksız fiilden sorumlu tutulma ehliyeti olmamasına rağmen, hakkaniyet icabı, hemşireye vermiş olduğu zararı tazmin etmek zorundadır. (M)

HAKKÂRİ, Doğu Anadolu bölgesinin bir bölümü veya yöresi. — Bu yöre içinde yer alan bir il; — Bu ilin merkezi olan kasaba (esk. *Çölemerik*).

● *Hakkâri bölümü.* Doğu Anadolu'nun İran ve Irak'a komşu olan güneydoğu bölümü ve ortalama yükseltisi en fazla olan kesimi. Bölüm, Doğu Anadolu'yu güneyden sınırlayan Güneydoğu Torosların en geniş ve en yüksek parçasını meydana getirir. Bölümün sınırlarını kesinlikle çizmek mümkün değilse de, yaklaşık olarak bazı çizgiler tespit edilebilir: batıda, Güneydoğu Torosların yüksek kısmını sınırlayan Siirt-Bitlis çizgisi; kuzeyde Van gölünün hemen güney kıyısına dayanır ve doğuda Türkiye-İran arasında yüzyıllardan beri temelinden değişmemiş olan sınır çizgisine uyar. Son olarak, yörenin güney sınırı Türkiye'nin Irak sınır çizgisini izler. Bu sınırlar içinde kalan yeryüzü bütün dağ kütlelerinin yükseltisi 3 000 m'yi aşar, hattâ orta kısımlarında 4 000 m'yi bile bulur. Buna karşılık, yukarıki sınırlar dışında, bu yükseltiler hemen hemen görülmez. Bu sınırlar, idarî bölge (Hakkâri ili) sınırlarına yalnız güneyde ve doğuda uyar, bölümün toprakları kuzeyde Van ve Bitlis, batıda Siirt illerine taşar.

Hakkâri bölümünün dağlık kütleleri, hepsi de Dicle ırmağına dökülen üç önemli akarsu, Zap suyu (Büyük veya Yukarı Zap), Habur çayı ve Bohtan (Botan) suyu ile kolları tarafından derin şekilde yarılmıştır. Dağların en yükseği il merkezinin güneydoğusunda, Türkiye istikşaf haritalarına göre Reşko tepesinde 4 168 m'ye yükselen Cilo dağıdır. Bölümün başka dağları arasında, Cilo'nun güneydoğusundaki Sat dağı 3 811 m, İran sınırı yakınında Mordağ 3 810 m, il merkezi kuzeyinde Karadağ 3 630 m sayılabilir. Bu dağlar arasında akarsular dar ve derin boğazlar açar: il merkezi önünde Zap vâdisinin tabanı 1 500 m'den aşağıya indiği halde doğu kenarında Sünbül dağı 3 740 m'ye yükselir. Dağlık kütleler arasında bazı küçük ovalar ve bir de büyük ova yer alır: Zap'ın kollarından Nehil suyunun geçtiği Gevar ovasının (Yüksekova) uzunluğu 40 km, genişliği 15 km'yi bulur ve taban yükseltisi 2 000 m'ye yaklaşır.

Hakkâri'de şiddetli kara iklimi hâkimdir: kışlar sert, sürekli ve bol karlı, yazlar yağışsız, vâdi tabanlarında boğucu sıcak, yayla kesimlerinde serin geçer. Yaz mevsiminde büyük ölçüde yaylacılık yapılır; alçaklarda otlar kuruduğu için sürülerle yaylalara çıkılır. Ağaçsı bitkiler seyrektir. Su boylarında yer yer söğüt ağaçları, kavaklıklar, ceviz ağaçları bulunur, yamaçlarda baltalamalardan arta kalmış meşe ve ardıç kümelerine rastlanır.

Hakkâri bölümü yakın devirlere kadar pek az tanınmış bir yöre durumunda kaldı. Yörenin olağanüstü engebeli oluşu ulaşımı güçleştirdi. Derin vâdilerin tabanı çok defa yol geçemeyecek kadar dardır ve vâdi yamaçlarını boylayan patikalar da çok defa karla kapanır.

Hakkâri bölümü Türkiye'nin en seyrek nüfuslu köşelerinden sayılır. Böyle olmakla beraber son yıllarda nüfusun sürekli artış gösterdiği görülüyor. Geniş anlamıyle Hakkâri bölümünde, 1945'te nüfus 90 000'i geçmiyordu ve km²'ye düşen nüfus 4'ü bulmuyordu. Bu sayılar 1970'te 250 000 ve 13 olmuştur. Bölümün nüfusu küçük köylerde yaşar: köyler akarsu kenarlarında ve yamaç düzlüklerinde yer alır. Eski dağ köyleri Birinci Dünya savaşı sırasında terk edilmiş, yeni yerleşmeler yol boylarında sıralanmıştır. Dağların yüksek kesimlerinde göçebelerin kıldan çadırlarına rastlanır ve bu çadırların meydana getirdiği topluluklara *zoma* adı verilir. Hakkâri bölümünün tek şehir yerleşmesi, (kasaba niteliğine yeni kavuşmuş olan) il merkezidir.

Dağlık bir ortamın gerektirdiği yaşama biçimine, savaşçılık, yağmacılık, yabancıya boyuneğmezlik gibi niteliklere sahip olan Hakkâri nüfusunun menşe bakımından çok çeşitli olduğu söylenebilir. Yüzyıllar boyunca burası birçok topluluklara sığınak rolünü oynamıştır. Ermeniler ve Nasturîler, Birinci Dünya savaşı sırasında Ruslar ile beraber çekilmiştir.

● *Hakkâri ili.* Türkiye'nin doğuda İran ve güneyde Irak topraklarına, kuzeyde Van, batıda Siirt ve güneybatıda Mardin illerine komşu ili; 9 521 km²; 102 653 nüf. (1970); km²'ye 10,8 kişi. İl, Hakkâri bölümünün güney yarısında yer alır. Topraklar şöyle sıralanır: doğuda İran sınır dağları: Sercal dağı, Gelşin (Kelşim) gediği; bunun batısında Şemdinli ve Gevar (Yüksekova) ovaları ve kuzeyde Mordağ; orta kesimde Cilo ve Sat (Samdi, Gevaroki) dağları, Zap vâdisi, bunun kuzeyinde Karadağ, batıda Beytüşşebap (Altın ve Tanintanin) dağları arasında Habur vâdisi. İl topraklarının suları, doğu kesimde Zap suyu ve kolları (Nehil ve Şemdinli suları), batıda ise Habur suyu ve kolları tarafından boşaltılır.

●*Tarih.* Hakkâri adı eskiden Van gölü güneyinde, kısmen İran'a doğru uzanan alanlarda yaşayan göçebe bir aşiretin adından türemiştir. Arap coğrafyacıları memlekete *Hakkâriye* ve burada oturanlara *Hakkâriler* derlerdi. Bölge 1054'te selçuklu yönetimine geçti. 1127-1262 Arasında da Musul atabeklerinin hâkimiyetinde kaldı. Atabek İmâdeddin Zengi, Âşib kalesi yerine İmadiye şehrini kurdu (1142). 1262'de İlhanlılara bağlanan ve Abbasîlerden gelme olduğu söylenen Hakkâri beyleri, temliknameler alarak beyliklerini devam ettirdiler. Karakoyunlu Bayram Hoca'nın hâkimiyeti sırasında (1349) bir ara Celâyirlıların işgalinde kaldı; 1366'da yeniden Karakoyunlular buraya hâkim oldular. Sonra bölge Timur tarafın-

İbrahim HAKKI PAŞA

Foto. MEYDAN

dan alındı (1387). Kısa bir süre sonra yine Karakoyunluların eline geçti (1405). 1468'de Akkoyunlu Uzun Hasan'ın gönderdiği Sofi Halil ve Arabşah Beyler Hakkâri beylerini yenerek Dümbüllü Türkmenlerinin bulundukları bölgeye hâkim oldular. Çölemerik'te de Meydan medresesini yaptılar (1472). Hakkâri beylerinden olan Gülâbioğlu Esedüddin Mısır'a kaçtı (1468) ve Kölemenlerin hizmetine girdi. Sonra Mısır'daki Nasturîlerin yardımıyle gizlice Hakkâri'ye geldi. Tiz kalesine girerek Dümbüllüleri bozguna uğrattı ve buraya hâkim oldu. Sülâlesine *Şenbo'lar* denildi. Ölümünden sonra Zâhid Bey, Gevar ile Aktamar'ı eline geçirdi. Zâhid Beyin oğulları Seyit Mehmed Vastan'da, Malik Bey Çölemerik'e 4 km uzaklıktaki Bay kalesinde hüküm sürmeğe başladı. Zeynel, Bay'ı bir baskınla ele geçirdi; Melik Bey Vastan'a kaçtı. Bir süre sonra Seyit Mehmed, Bay'ı tekrar ele geçirerek bütün Hakkâriye hâkim oldu. Sonra bölge, Van bölgesi ile beraber osmanlı hâkimiyetine girdi (1534). Bir ara Safevîlere bağlandıysa da (1535), Osmanlıların Van fethi sırasında (1548), Seyit Mehmed Bey osmanlılara boyuneğdi ve kendisine Hakkâri (Hertuşlu), Pınyanış (Beytüşşebab-Vastan) sancakları verildi. Fakat bir süre sonra aşırı davranışları yüzünden Seyit Mehmed Bey ve oğlu idam edilerek (1550) bölge, yeğeni Zeynel Beye ocaklık olarak verildi. Zeynel Bey, Çölemerik kalesini merkez edindi ve burasını onardı. Dize'deki (Üzümcü köyü) kurşun ve başka bir yerdeki kükürt ocaklarını işlettirdi. Tebriz seferi sırasında (1583) şehit oldu ve yerine oğlu Zekeriya Bey geçti. Bölge XVII. yy.da Van eyaletine bağlandı. Bölgeden Hakkâri ve Mahmudî «hükûmet», Kotur ile Şatak ve Mököis sancakları «ocaklık» durumunda idi. Vaştan, Gevar, Norduz, Albak ve İmadiye'yi içine alan bölgedeki 16 «nahiye»den 20 000 kılıç (atlı asker) çıkardı. Son «ocaklı» Hakkâri beyi Şenbolu Nurullah ile Cizreli Bedirhan Beyler birleştiler, 1843'te Tiyarî ve 1846'da Tuhum nahiyelerinde oturan Nasturîleri yenerek nahiyeleri yağmaladılar. Nihayet Osman Paşa buraya gelerek her ikisinin de «ocaklık» hakkını kaldırdı (1847). Rusların 1853'te Türklere savaş açması sonunda Dağıstan'daki Şeyh Şamil ile işbirliği yapan Şemdinli'li Seyyid Tâhâ düşmana savaş ilân etti. Ölümü üzerine, kardeşi Şeyh Salih Azerbaycan ve Türkiye Kürtlerini Ruslara karşı ayaklandırdı. Fakat güneyde Cizre'de hüküm süren İzzeddin Şir Ruslar tarafından elde edildi ve isyan çıkarıldı. Yezidî ve Nasturîlerle birleşen İzzeddin Şir, Musul ve Bitlis dolaylarını yağma ile işgal etti (1854). Fakat Diyarbekirli Hacı Timur Ağa âsileri tamamen ortadan kaldırdı (1855). Van sancağına bağlı olan bölgenin Albak, Çölemerik, Gevar, Beytüşşebab, Çal-Tiyari, Şemdinan ve Kotur Erzurum vilâyetine bağlandı (1865). Van vilâyetinin kurulması üzerine de (1875) bu kazalar Van'a bağlandı. Kotur İran'a verildi (1878). 1880-1896'da Mahmudî ve İmadiye kazaları Hakkâri'ye bağlandı. Birinci Dünya savaşı sırasında Ruslar Çölemerik'i işgal ettiler (24 mayıs 1915). Nasturî liderlerinden Mar Şemûn'u Hoy'a götürdüler ve onun aracılığıyle bütün Nasturîleri ayaklandırarak türk ordusuna karşı kullandılar. 1915'te bölgedeki Hakkâri islâmları rus ve nasturî zulmünden kaçarak dağıldılar. 1918'de Çölemerik ve Gevar kurtulunca isyancı Nasturîler Urmiye bölgesine çekildiler. Sonra eski yerlerine girmek için islâmlara saldırdılar. Vali Hadar (Vaner) idaresinde Türkler, Nasturîleri yendiler. Şemdinlili Seyyid Tâhâ, Şahaklı Simiko, Millî Mücadele sırasında XX. Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir ile işbirliği yaptılar. Ermenilerin ve Nasturîlerin bölgeye girmelerine engel oldular. 1926'da Musul ile Hakkâri'nin beş bölgesi sınır dışı kaldı. Nihayet Çölemerik, Gevar, Şemdinan kazalarından meydana gelen Hakkâri vilâyeti kuruldu. Cumhuriyet devrinde bir süre Van vilâyeti içinde kalan Hakkâri 1935'te yeni bir vilâyet (il) haline konulmuştur. İlin ayrılmış olduğu ilçeler Merkez, Beytüşşebap, Çukurca, Şemdinli, Uludere ve Yüksekova'dır; köy sayısı da (1965'te) 133'tür (yalnız 10'u 1 000'den fazla nüfuslu). — *Hakkâri merkez ilçesi,* 2 271 km², 25 852 nüf. Merkez, Geçitli ve Bağışlı bucakları; 28 köy.

Hakkâri ilinde geçim çiftçilikten çok hayvancılığa dayanır. Ekili alanlar 5 000 hektarı bulmaz (ilin yüzölçümü 950 000 hektardan fazla). En çok tahıl (başta buğday, ayrıca mısır, arpa, darı, bazı elverişli köşelerde pirinç), patates, soğan, tütün ekilir. Üzüm bağları 1 500 hektar kadar yer tutar. Yarı göçebe hayatın önemli yer tuttuğu Hakkâri'de küçük baş hayvan sayısı çoktur: istatistiklere göre 630 000 koyun, 290 000 kılkeçi, ayrıca 14 000 tiftik keçisi, 57 000 sığır, 12 000 at, 7 000 katır ve 3 000 eşek tespit edilmiştir. Arıcılık da yapılır. Hakkâri topraklarında ayı, çakal, tilki ve tavşan gibi yabanî hayvanlar bulunur. Maden yatakları ve ilkel tezgâh dokumacılığı (Şemdinli ve Çukurca kilimleri) dışında sanat faaliyeti yoktur. Başlıca ulaşım yolu ile merkezini Başkale üzerinden Van'a bağlayan uzun yoldur (240 km). Daha kısa olan Karadağ Gürpınar yolu (168 km), ancak yaz aylarında açıktır. Evvelki yoldan Şivelân'da ayrılan yeni bir yol Yüksekova'dan İran sınırına gider (75 km). Şemdinli, Çukurca, Beytüşşebap yolları da belli hava şartlarında trafiğe açık bulunur.

● *Hakkâri il merkezi,* esk. *Çölemerik,* Zap (Büyük Zap) suyu vâdisinin sağ kıyısına açılan bir vâdi yamacında oldukça eğimli bir zemin üzerinde, yaklaşık 1 650 m yükseltide kurulmuş dağınık evli 8 mahalleden meydana gelmiştir. Evler genel olarak kerpiçten yapılı ve düz damlıdır, son yıllarda yapılan devlet yapılarıyle merkezin görünüşü değişmeğe başlamıştır. İl merkezinin nüfusu 1927'de 801'i geçmiyordu. Bu sayı 1935'te 1 562, 1960'ta 3 982 oldu ve 1965'te 6 129'a vardı (1970 sayımının ilk sonuçlarına göre 10 029). Halkın büyük bir kısmı küçük baş hayvan yetiştirir. Kasaba çevresinde bazı kaplıcalar ve tapınak kalıntıları bulunur. Burası Birinci Dünya savaşı başında Ruslar tarafından 3 aralık 1914'te işgal edildi. Bir hafta sonra çekilen Ruslar 23 mayıs 1915'te tekrar geldiler. Kasaba 22 nisan 1918'de tamamıyle harap olmuş bir halde geri alındı. (M)

Hakka suresi, *Kur'an*'ın LXIX. suresi. 52 Ayettir. Mekke'de indirildi. Bu surede kıyamet ve ahiret hayatından, kıyameti yalanlayan Ad, Semud kavmiyle, Firavun'un nasıl helâk edildiğinden söz edilir. (M)

HAKKETMEK geçl. blş. f. (ar. *ḥakk,* oyma, kazma'dan türk. *hakk-etmek*). Maden, taş veya tahta üzerine yazı veya şekil oymak: *Kâğıt üstünde, mest ü müstesna / Bir kadın kalbi hakkeder* (Tevfik Fikret). ‖ Yazı veya şekildeki bir yeri kazıyarak silmek.

◆ **Hakkedilmek** edilg. blş. f. Hakketmek işine konu olmak: *Saatin iç kapağına hakkedilmiş resimleri gösterdim* (A.H. Tanpınar). [M]

HAKKI BEY, türk hattatı ve ressamı (öl. 1946). Hattat Mehmed İlmi Efendinin oğlu. Sülüs, nesih ve tuğra yazılarını babasından ve hattat Sami Efendiden öğrendi. 1890'da Divanı Hümayun kalemine girdi, önce ikinci tuğrakeş, sonra birinci tuğrakeş oldu. Ayrıca Güzel Sanatlar Okulunun Resim bölümünü bitirdi. Çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptı. Hattatlar medresesinin kuruluşunda tuğra ve celî hocalığına getirildi, medresenin kaldırılmasına kadar görevine devam etti. (M)

HAKKI BEY. Bk. ALTINBEZER (İsmail Hakkı).

HAKKI BEY (Mehmed) **Adanalı,** türk şairi (Adana 1853-İstanbul 1912). Anamurlu Yeğen Ağa'nın oğlu. Vali Ziya Paşanın aleyhinde bulunduğu için tutuklandı. Abdülhamid II'nin de aleyhinde bulundu. İstanbul'a nakledildi. Adana ve daha birçok vilâyetlerde memuriyette bulundu. Şiirleri toplandı fakat yayınlanmadı. Şiirlerinde hiciv yönü ağır basıyordu. (M)

HAKKI BEY Bıçkıcızade, osmanlı şair ve gazetecisi (İzmir 1860-ay.y. ?). İzmir'de rüştiye mektebinde okudu. Tire'de İbni Melek medresesine, İstanbul'da Hukuk mektebine gitti. Üsküp'te Mahkeme-i Fevkalâde başkâtipliği, Yanya, Suriye, Halep ve Hicaz'da mektupçuluk yaptı. Birinci Dünya savaşında Hicaz'da İngilizlere esir düştü; İskenderiye'ye götürüldü. Dönüşünde İzmir'e yerleşti. Haftalık ve günlük *İzmir* gazetelerini yayımladı (1890-1905). İzmir idadîsinde edebiyat ve felsefe okuttu. Başlıca eserleri: *Maarif-i Umumiyeden Bir Nebze* (Genel Maariften Bir Parça); *Medeniyet-i Hakikiye Dünyanın Neresindedir?* (Hakikî Medeniyet Dünyanın Neresindedir?); *Çocuklar İçin Ahlâkî Lûgat; Kamer; Âlem-i Ab.* (M)

HAKKI EFENDİ. Bk. İSMAİL HAKKI EFENDİ.

HAKKIHIYAR blş. i. (ar. *ḥakk* ve *hıyar*'dan *hakk-ı ḥıyar*). Esk. huk. Bk. HIYAR.

HAKKI MEHMED PAŞA, osmanlı veziri (öl. 1811). Vezir Ahmed Kâmil Paşanın oğlu. Babıâli'de yetişti. Reisülküttap vekilliği, sadaret kethüdalığı yaptı. Vezirlik rütbesi ile Rumeli valisi oldu (1795). Büyük şiddet ve kuvvetle eşkıyayı sindirdi. Bunun üzerine padişah Selim III kendisini sadrazam yapmak istedi. Hakkı Mehmed Paşadan korkanlar, «delidir, herkes için tehlikeli olur» diye onu Halep valiliğine tayin ettirdiler. Bu arada vezirliği geri alındı. Bir süre sonra yine vezirlik verilerek Rumeli valiliğine ve Akdeniz boğazı muhafızlığına getirildi. Konya ve Diyarbekir valiliklerinde bulundu. Bu görevde iken vezirliği alındı, İstanköy'e sürüldü. (M)

HAKKINDA zf. (ar. *ḥakk*'tan türk. *hakkında*). İlgili olarak, üzerine, hususunda: *Hakkında söylenenler pek iyi değil ama, doğrusu ancak Allaha malûmdur* (Sabahattin Ali). *Jülide, onun hakkında bütün bildiklerini anlattı* (Vâ-Nû). *Tek başına dolaşan bir adamın yollar hakkındaki fikri...* (A. H. Tanpınar). [M]

HAKKI PAŞA (Hasan), osmanlı kumandanı (Tokat ?-Şumnu 1854). Kıbrıs muhafızı (1838), bir yıl sonra da Aydın, Teke, Hamid feriki oldu. Ordu ıslahatı sırasında Anadolu erkânı arasında yer aldı. Vezirlikle Adana (1846), sonra Konya valiliğine (1847) gönderildi. Sonra azledildi. İstanbul'a dönerken kaza müdürlerinden Veli Ağayı kusurundan dolayı cezalandırdığı için, vezirliği alınarak Tokat'a sürüldü. Affedilerek tekrar vezirlik verildi. Şumnu'da bulunan ordunun ikinci kumandanlığına getirildi. (M)

HAKKI PAŞA (İbrahim), türk devlet adamı (İstanbul 1863-Berlin 1918). Sakızlı Mehmed Remzi Efendinin oğlu. Sıbyan mektebinde, Beşiktaş rüştiyesinde, Mektebi Mülkiye'de okudu (1882). Hariciye Tahrirat kaleminde memur adayı oldu. Mabeyin mütercimi oldu (1884). Hukuk mektebine tarih ve siyasî hukuk, idarî hukuk, devletler hukuku (1886), Hamidiye Ticaret mektebi iktisat ve ticaret hukuku muallimliklerine (1889) tayin edildi. Geçici görevle İtalya ve Yunanistan'a gönderildi. Chicago sergisine komiser tayin edilerek iki defa bu şehirde bulundu. 1894'te Mabeyin mütercimliğinden başka Sıhhiye meclisi azalığına ve Babıâli hukuk müşavirliğine tayin edildi. Sonra gizli memuriyetle Bulgaristan'a gönderildi. Yunanistan ile Türkiye arasında suçlular ve eşkıyaların iadesi ile ilgili konsolosluk antlaşmasını müzakere için Roma'da toplanan konferans murahhaslığına ve konferansın kararlarını tetkike memur edildi. 1908'de maarif nazırı oldu. Kâmil Paşa kabinesinde nazırlıkta bulundu, ayrıca dahiliye nazır vekili oldu. Roma sefirliğine tayin edildi. Hüseyin Hilmi Paşanın istifası üzerine sadrazamlığa getirildi (1908). Hariciye nazırı Rıfat Paşanın Paris sefirliğine tayin edilmesiyle sadarete ek hariciye nazırlığı görevini de üzerine aldı (1911). 17 Eylül 1911'de sadaretten istifa etti. Berlin sefirliğine tayin edildi (1 ağustos 1915). Sefirliği sırasında Brest-Litovsk müzakerelerine katılan türk heyetinde bulundu. Eserleri: *Tarih-i Hukuk-i Beyne'd-Düvel* (Devletlerarası Hukuk Tarihi) [1885]; *Medhal-i Hukuk-i Beyne'd-Düvel* (Devletlerarası Hukuka Giriş) [1885]; *Hukuk-i Düvel* (Devletler Hukuku); *Tarih-i Umûmî* (Genel Tarih) [3. c., 1887-1888]; *Muhtasar İslâm Tarihi* (Mehmed Azmi ile beraber, 1888); *Küçük Osmanlı Tarihi* (1890); *Hukuk-i İdâre* (1890-1894); *Mukaddeme-i İlm-i Hukuk* (Hukuk İlmi Başlangıcı) [1901]; *Muhtasar Kıbrıs Coğrafyası ve Muhtasar Kıbrıs Tarihi* (Mustafa Midhat ile beraber, 1919). [M]

HAKKI PAŞA (İsmail). Bk. İSMAİL HAKKI PAŞA.

HAKKISÜKUT blş. i. (ar. *ḥakk* ve *sükût*'tan *hakk-ı sükût*). *Esk.* Birine bildiğini söylememesi için verilen susturmalık. (M)

HAKKI ŞİNASİ PAŞA, türk hekimi ve

siyaset adamı (İstanbul 1869-ay.y. 1941). Bahriye rüştiyesini ve Askerî tıbbiyeyi bitirdi (1890). Kasımpaşa Deniz hastahanesinde iç hastalıkları servisinde görev aldı. Almanya'ya gönderildi (1893). Berlin, Hamburg, Münih üniversitelerinde çalıştı. Türkiye'ye dönünce (1896), Deniz hastahanesinde ve Şişli Çocuk hastahanesinde görevlendirildi. Albaylığı sırasında Abdülhamid II'ye verilen curnal üzerine Basra'ya, sonra Konya'ya sürüldü. 1908 Meşrutiyeti ilân edilince İstanbul'a döndü. Deniz hastahanesi başhekimi oldu. Varşova Tıp kongresine katıldı (1915). Amiral oldu (1917). İstanbul Belediye meclisi reis vekilliği yaptı. İkinci ve üçüncü dönemde İstanbul, dördüncü dönemde Erzurum ve altıncı dönemde gene İstanbul'dan milletvekili seçildi. (M)

HAKKI TARIK. Bk. US (Hakkı Tarık).

HAKKIYLE zf. (ar. *ḥakk*'tan türk. *hakkı ile*). Gereği gibi, iyice: *Hakkıyle ders çalışmamış*. (M)

HAKKULLAH bIş. i. (ar. *ḥakk* ve Allah'tan *ḥakk-ul-lah*).

— Tasav. Bektaşîlerde geziye çıkacak baba veya müride diğer ihvan tarafından yapılan yardıma verilen ad. (M)

HAKLAMAK geçl. f. (ar. *ḥakk*'tan türk. *hak-la-mak*). *Teklz.* Yenmek, perişan etmek: *Düşmanlarını hakladı.* ‖ Kırmak, bozmak: *Sağlam kalmış son oyuncağını da hakladın.* ‖ Yiyip bitirmek: *Bir oturuşta bir ekmeği haklarmış.* (M)

HAKLAŞMAK ortaklş. f. (*haklamak*'tan *hakla-ş-mak*). *Halk dili.* İki taraf da birbirine haklarını vermek, ödeşmek. (M)

HAKLI sıf. (*hak*'tan *hak-lı*). Doğru, yerinde: *Haklı bir itiraz.* ‖ İddiası, davası veya davranışı doğru ve adalete uygun olan: *Belki haklısınız, ama işte gönül razı olmuyor* (N. Ataç). *Sonra babamın haklı olduğunu anladım* (Vâ - Nû).

— Huk. *Haklı sebep.* Bk. SEBEP.

◆ **Haklılık** i. Haklı olma durumu. (M)

HAKLUYT (Richard), ingiliz coğrafyacısı (Londra 1553'e doğr. - 1616). İngiltere'de harita küresinin kullanılmasına öncülük etti. 1584'te *A Particular Discourse Concernin Westerne Discoveries* (Batı Keşifleri Üstüne Özel Konuşma) adlı eserini yayımladı. Bu eserinde, İngilizlerin, Kuzey Amerika'nın sömürgeleşmemiş bölgelerine yerleşmelerini över. 1588-1600 Arasında en önemli eseri olan *The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation* (İngiliz Milletinin Belli Başlı Deniz Seferleri, Gezileri ve Keşifler) adlı eserini yayımladı. (L)

HAKODATE, Japonya'da şehir, Hokkaido adasının güneyinde, Tsugaru boğazı kıyısında; Oşima ilinin idare merkezi. Hokkaido adasının başlıca ticaret ve balıkçılık limanı olan Hakodate, gemi yapımı ve balık konserveciliği merkezidir. Makine; çimento fabrikaları; kereste sanayii. Erken bir tarihte yabancılara açılan Hakodate, bir batı şehri görünüşündedir. (L)

HAKONE dağı, Japonya'da sönmüş yanardağ, Honşu'nun iç kısmında, Sagami koyu ile Fuci-Yama arasında; 1 550 m. Hakone, altı koni ile geniş bir kraterden meydana gelir; kraterin kuzeyden güneye genişliği 13, doğudan batıya olan genişliğiyse 7 km'ye yakındır. Fuji - Yama ve Amagi ile birlikte Tokyo ve Kyoto arasındaki başlıca tabiî engeli meydana getirir. Tokugava devrinde, iki şehri birbirine bağlayan kara yolu *Hakone geçiti*'nde korunuyordu. Aşino gölü ile kraterin arasındaki kapı bugüne kalmıştır. Kvanto veya Kvansai geçitini meydana getiren bu yol sürekli olarak gözlenirdi. 1935'ten beri Hakone geçitinin altındaki tünelden bir demiryolu hattı geçer. (L)

HAKORİS. Bk. AKORİS.

HÂKRÛB bIş. i. (fars. *ḫâk* ve *rûften*, süpürmek'ten *ḫâk-rûb*). *Esk.* Süpürge. (M)

HAKSEVER bIş. sıf. Doğru bildiği şeyden şaşmayan (kimse).

◆ **Hakseverlik** bIş. i. Haksever olma hali. (M)

HAKSIZ sıf. (*hakk*'tan *hak-sız*). Hak ve adalet anlayışına uygun olmayan, yersiz: *Cemal Paşa, o haksız muameleyi tashih etmek istememişti* (Atatürk). *Bu en haksız bir itiraz olur* (A. Ş. Hisar). ‖ İddiası, davası veya davranışı doğru ve yerinde olmayan: — *Haksızsın Keziban; daha doğrusu hem haklısın, hem haksızsın* (N. Ataç). ‖ *Haksız yere,* hak etmediği halde: *Azarı haksız yere yedi.*

— Huk. *Haksız iktisap.* Bk. SEBEP'*siz iktisap.* ‖ *Haksız fiil,* kanunun herkese yüklemiş olduğu görevlere (kusurlu olarak) aykırı hareket etme sonucu, iki kişi arasında tazminat ödemeyi gerektirecek bir borç ilişkisinin kurulması. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Haksız rekabet,* aldatıcı hareket veya iyi niyet kurallarına aykırı başka şekillerle, iktisadî rekabetin her türlü kötüye kullanılması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Haksız fiil*'in unsurları hukuka aykırılık (bk. HUKUK'*a aykırılık*), kusur (bk. KUSUR), zarar (bk. ZARAR) ve illiyet bağıdır (bk. İLLİYET *bağı*) [Borçlar kn. md. 41, v.d.] Ancak bazı hallerde, haksız fiilden sorumlu tutulabilmek için kusur aranmaz (bk. *Kusursuz* SORUMLULUK). Borca aykırılıktan farklı olarak haksız fiillerde, zarara uğrayanla zarar gören arasında, daha önceden mevcut bir hukukî ilişki yoktur. Kural olarak, bir haksız fiilin varlığı için, kusurun herhangi bir derecesi yeterlidir. Bunun istisnası, Borçlar kn. md. 41/II'dedir. Buna göre, ahlâka aykırı olarak verilen zarar ancak kasten olursa haksız fiil teşkil eder. Zarar ve kusurun, zarar gören tarafından ispat edilmesi gereklidir (Borçlar kn. md. 42/I). Gerçek zarar, tespit edilemiyorsa, hâkim, halin icabı ve zarar görenin aldığı tedbirleri göz önünde tutarak adalete uygun bir tazminata hükmeder. Haksız fiilden doğan alacak hakkı, fiil ve faili öğrenmeden itibaren bir yıl ve her halde fiilden itibaren on yıl içinde zamanaşımına uğrar, meğer ki haksız fiil aynı zamanda bir suç teşkil etsin ve Ceza kanununda daha uzun bir zamanaşımına tabi olsun (Borçlar kn. md. 60).

● *Haksız rekabet*'in üç unsuru vardır: 1. İktisadî rekabet; 2. rekabet hakkının kötüye kullanılması; 3. aldatıcı davranış veya başka şekillerde iyi niyet kurallarına aykırı hareket.

1. İktisadî rekabet denince bundan sadece tacirler veya ticarî işletmeler arasındaki rekabet anlaşılmaz, meselâ iki dişçi arasındaki rekabet de şartları varsa, haksız rekabet teşkil edebilir.

2. Rekabet hakkının kötüye kullanılmasında Med. kn. md. 2'deki kural uygulanır. Sınırları iyi niyet kuralları ile çizilmiş olan serbest rekabet bu sınırları aşacak olursa, bu durum rekabet hakkının kötüye kullanılmasını ifade eder. İstisnaî durumlar dışında, zarar verme kastının bulunması gerekli değildir.

3. Ticarî hayatta rekabetin meşru olması için bunun meşru olan araçlarla yapılması gereklidir. Rakibini kötülemek, müşteri muhitini aldatıcı davranışlarla kandırmak gibi araçların kullanılması meşru olmadığı için, rekabet de haksız bir hal alır.

Ticaret kanunu genel olarak haksız rekabet ve unsurlarını böylece belirttikten sonra, iyi niyet kurallarına aykırı kabul ettiği 10 çeşit özel haksız rekabet halini de ayrı olarak göstermiştir (md. 57). Bu haller şunlardır: 1. başkalarını veya onların emtiasını, iş mahsullerini yahut ticarî işlerini yanlış, yanıltıcı ve gereksiz yere incitici beyanlarla kötülemek; 2. başkasının ahlâkî veya malî iktidarı hakkında gerçeğe aykırı bilgi vermek; 3. kendi kişisel durumu, emtiası, iş ürünleri veya ticarî işleri hakkında yanlış veya yanıltıcı bilgi vermek veyahut üçüncü kişiler hakkında aynı şekilde hareket etmek suretiyle rakiplerine oranla onları üstün duruma getirmek; 4. başkasının emtiası, iş mahsulleri, faaliyeti veya işletmesi ile iltibas meydana getirmeğe çalışmak ve buna müsait tedbirlere başvurmak (Bu durum özellikle, başkasının kullandığı ad, unvan veya marka işaretlerine çok benzer olanları kullanarak iltibasa mahal vermek şeklinde gözükür. Bunları kullanma ile, bu şekildeki malları bilerek satmak aynı hükümlere tabidir.); 5. üçüncü kişilerin müstahdemlerine, vekillerine veya diğer yardımcılarına çıkar sağlayarak onları görevlerini ihlâl etmeğe sevk etmek; 6. müstahdemleri, vekilleri veya diğer yardımcıları kandırarak, rakiplerinin imalât veya ticaret sırlarını öğrenmek; 7. iyi niyet kurallarına aykırı olarak elde ettiği veya öğrendiği imalât veya ticaret sırlarından haksız yere faydalanmak veya onları başkalarına yaymak; 8. herhangi bir paye, şahadetname almadığı halde, bunlara sahipmiş gibi hareket etmek veya bu gibi şeylere ilişkin unvan veya adları haksız olarak kullanmak; 9. iyi niyet sahibi kimseleri kandıracak şekilde gerçeğe aykırı iyi hal ve iktidar şahadetnameleri vermek; 10. rakipleri hakkında uygulanan kanun, tüzük, sözleşme yahut meslekî veya mahallî âdetler ile tayin edilmiş bulunan iş hayatı şartlarına uymamak.

Haksız rekabetin hukukî ve cezaî olmak üzere iki ayrı türde müeyyidesi vardır. Haksız rekabetin gerçekleşmesi halinde, şu hukuk davaları açılabilir: 1. tespit davası; bu dava, haksız rekabet zannedilen bir durumun gerçekten haksız rekabet olup olmadığının tespiti için açılır; 2. men davası; haksız rekabet teşkil eden fiilin sona erdirilmesi için açılır; 3. haksız rekabet sonucu doğan maddî durumun ortadan kaldırılması, haksız rekabet yanlış veya yanıltıcı beyanlarla yapılmışsa, bu beyanların düzeltilmesi davası (eski halin iadesi): 4. tazminat davası; bu davanın açılabilmesi için kusur aranır; 5. Borçlar kn. md. 48'e göre manevî tazminat davası.

Bu davaları açacak kimseler üç grupta toplanır: önce haksız rekabetten zarar gören rakibin dava açma hakkı vardır. Bunun yanında, fiilen zarar görmüş olmak şartıyle müşteriler de haksız rekabet davalarından birini açabilirler. Nihayet kanun, Ticaret ve Sanayi odaları, Esnaf odaları, Borsalar ve tüzükleri hükümlerine göre, üyelerinin iktisadî çıkarlarını korumağa yetkili olan diğer meslekî ve iktisadî birlikleri de dava açmağa yetkili kılmıştır. Ancak bunlar sadece men, eski hale getirme ve tespit davası açabilirler.

Haksız rekabet davasında davalılar ise dört grupta toplanabilir: birinci grupta, fiilen haksız rekabet yapan kimseler vardır. İkinci grupta ise, fiili bizzat yapmayan ve buna fiilen iştirak eden kimseler bulunmaktadır (msl. müstahdemler veya sırları açıklayan vekiller gibi). Üçüncü grubu ise, fiili ika eden kimseleri istihdam edenler meydana getirmektedir. Ancak bunlar Borçlar kn. md. 55'teki kurtuluş beyinesini ileri sürerek sorumluluktan kurtulabilirler. Nihayet, haksız fiil basın yolu ile işlenmiş ise, dava yazı sahibi ve ilân veren kimseye karşı da açılabilir. Tic. kn. md. 60'ta belirtilen hallerde yazıişleri müdürü veya ilân kısmı şefinin de davalı olması mümkündür. Haksız rekabetten dolayı açılacak davalar, dava hakkının öğrenilmesinden itibaren bir yıl ve her halde fiilden itibaren üç yıl içinde zamanaşımına uğrar. Ancak fiil cezayı gerektirmekte ve bunun için daha uzun bir zamanaşımı süresi öngörülmüşse, bu müddet uygulanır.

Ticaret kanunu bazı haksız rekabet halleri için cezaî müeyyideler koymuştur. 57. Maddenin 1, 2, 4, 5, 6, 8 ve 9. bentlerinde yazılı olan haller takibi şikâyete bağlı suç teşkil eder. Ancak bunların suç teşkil etmesi için kasten yapılmış olmaları gereklidir. Bu gibi hallerde 500 liradan 10 000 liraya kadar ağır para cezasına veya bir aydan bir yıla kadar hapis cezasına veya her ikisine birden hükmolunur. Mahkûmiyet kararından sonra fiil aynen yeniden ika edilecek olursa, bu sefer re'sen altı aydan az olmamak üzere hapis veya 5 000 liradan 10 000 liraya kadar ağır para cezasına hükmolunur. (M)

HAKSIZLIK i. (*haksız*'dan *haksız-lık*). Hak ve adalete aykırı davranışta bulunma hali: *Aziz velinimetim hakikaten bana yapılan haksızlığa ağlayacakmış gibi konuşuyordu* (A. H. Tanpınar). *Fransızcamı beğendiğini, fakat arkadaşlarının bana haksızlık etmelerine mâni olamadığını söyledi* (R. N. Güntekin). [M]

HAKTANIR bIş. sıf. Herkesin hakkını gözeten (kimse). [M]

HAKURAN veya **HAKVURAN** bIş. i. (ar. *ḥaḳ* ve türk. *uran* veya *vuran*'dan). Zool. Bir çeşit kumru. ‖ *Hakuran (hakvuran) kafesi gibi,* dört bir tarafında aralıklar, açıklıklar bulunan (yer). [M]

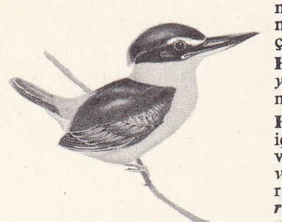

halcyon

HALDANE OF CLOAN

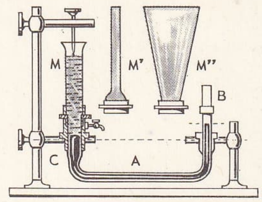

Haldat cihazı

hâle
Botticelli'nin eseri

haçlı hâle

HAKVERDOV (Abdürrahim), azerbaycanlı yazar (1870-1933). Oyunlarında, Ostrovski'nin etkileri görülür. Hikâyelerinde, ülkesinin XX. yy. başlarındaki durumunu gerçekçi bir tutumla anlattı. (L)

HAKYEMEK geçz. blş. f. (ar. *ḥakk* ve türk. *yemek*'ten). Başkalarının hakkını ele geçirmek. (M)

HAL i. (ar. *ḥāl*). Bir şeyin nitelikleriyle içinde bulunduğu şartların tümü, durum, vaziyet: *Sekiz on dakika kadar bu hal devam etti* (H. R. Gürpınar). || Tutum, davranış: *Dehri Efendi Sadri'nin işte şu hallerinden fevkalâde terbiyeli olduğuna hükmetmişti* (H. R. Gürpınar). || İçinde bulunulan zaman, şimdiki zaman: ***Halde** ve istikbalde birçok zorluk çıkacaktır.* || — Mec. Mecal, güç, takat, kuvvet: *Hiç hali yok.* || Sıkıntı, dert, keder, elem.

— ÇEŞ. DEY. *Hal böyle iken*, bu durumdayken, bu haldeyken. || *Hal bu ise.* Bk. HALBUYSA. || *Hal bu ki.* Bk. HALBUKİ. || ***Hal hatır sormak***, birine «nasılsınız?» sorusunu yöneltererek sağlık durumunu sormak: *Hal hatır sorarsınız, öğrenmek istediğiniz bir şey varsa onu sorarsınız* (N. Ataç). || ***Hal sormak***, hal hatır sormak. || ***Hal takınmak***, tavır takınmak, böbürlenmek: *Ben böyle severim işte senin elinden bir şey gelmez, der gibi bir hal takındı mı beynimiz atar, aslan kükrerdi* (N. Ataç). || ***Hal tercümesi*** (veya *tercüme-i hal*), bir kimsenin kişisel geçmişi, biyografisi. || ***Halden anlamak***, birinin kötü durumunu sezerek anlayış göstermek: *Kızlar ve kadınlar halden anlamaz / Çağırır beni heykellerden* (F. H. Dağlarca). || ***Halden bilmek***, halden anlamak. || ***Halden düşmek*** (veya *halden kalmak*), iyi durumdan kötü duruma düşmek. Takatsız kalmak, güçsüz olmak. || ***Halden hale girmek***, bir zorluk veya utanılacak durum karşısında ezilip büzülmek, şekilden şekle girmek. || ***Hale koymak***, duruma sokmak, duruma getirmek. || ***Hale yola koymak***, tertip etmek, düzenlemek. Düzeltmek. Islah etmek. Kararlaştırmak. Safdışı etmek || ***Hali duman***. *Argo.* Birinin çok kötü durumda olduğunu belirtmek için söylenir. || ***Hali harap***, durumu berbat, durumu kötü: *Bağda köpek falan olsaydı halim haraptı* (R. N. Güntekin). || ***Hali kalmamak***, hali olmamak, gücü, takatı kalmamak || ***Hali nereye varacak?***, «sonu ne olacak?» anlamında kullanılır. || ***Hali tavrı yerinde***, durumu düzgün ||***Hali vakti yerinde***, geçim durumu iyi: *Ailenin hali vakti yerindeydi* (N. Araz). || ***Hali vakti yerinde olmak***, geçim durumu iyi olmak, yaşamak için sıkıntı çekmemek. || ***Hali yok***, takatı, gücü yok. (Maddî bakımdan) Durumu elverişli değil. || ***Halimi sorma***, çok kötü ve güç durumda olduğunu bellirtmek için kullanılır: *Halimi sorma; üç gündür yediğim burnumdan geldi.* || ***Halin nedir diyen olmadı*** (veya *yok*), kötü şartlar altında bulunan birinin derdiyle kimsenin ilgilenmediğini belirtmek için kullanılır. || ***Haline bakmadan***, içinde bulunduğu durumu görmeden, gücünü aşan işlere kalkışanlar için kullanılır. || ***Haline koymak***, şekline getirmek. || ***Haline köpekler güler***, çok kötü ve gülünç duruma düşenler için kullanılır. || [...] ***haline sokmak*** [...], şekline getirmek. || ***Halini sormak***, hal hatır sormak. || ***Bir hal olmak***, değişmek, garipleşmek: *Tabende'ye bugünlerde bir hal oldu* (Namık Kemal). Yorgun, bitkin duruma gelmek: *Araya araya bir hal oldum.*||***Her halde***, galiba, sanılır ki, ihtimal ki. || ***Her hal ve kârda***, bütün davranışları, bütün durumları. || ***Her ne hal ise***, her ne şekilde olursa olsun. || ***Kendi halinde***, kimsenin işine karışmayan, sakin ve uslu yaradılışlı. || ***Ne hal ise***, nasıl olduysa, nasılsa. || ***O halde***, öyleyse. || ***Şimdiki halde***, bu durumda.

— *Esk.* ***Hâl üzre***, bu durumda, içinde bulunulan durumda. || ***Arz-ı hâl***, halini bildirme, durumunu anlatma, sunma. || ***Behemehal***, mutlaka, hangi şartlar altında olursa olsun. || ***Beyan-ı hâl*** (veya *ifade-i hâl*), durumunu anlatma, durumunu açıklama. || ***Fil-hâl***, şimdiki halde, bu durumda. || ***Hâl-âşnâ***, halden anlar, halden bilir. || ***Hâli sâbıka ircâ***, şimdiki durumu geçmişe, eski mevkiine ve durumuna getirmek. || ***Hâl-i harp***, savaş hali, savaş zamanı, seferberlik.|| ***Hâl-i hazırda***, şu anda, şimdiki zamanda. || ***Hâl-i ihtizar***, ölüm hali, can çekişme. || ***Hâl-i intizar***, bekleme hali, bir işin sonucunu bekleme durumu. || ***Hâl-i işbaa gelmek***, doymak. Hiç boş yer kalmayacak şekilde dolmak. || ***Hâl-i mazi***, geçmiş zaman. || ***Hâl-i müstakbel***, gelecek zaman, şimdiki zamandan sonraki anlar. || ***Hâl-i perişan***, perişan, acınacak, ezgin, bozgun hal: *Perişan halin oldum sormadın hâl-i perişanım* (Fuzuli). || ***Hâl-i pür-melâl***, elem verici durum, elem yüklü durum. || ***Hâl-i tevellüdi***, doğuş halinde olan, ortaya çıkma durumunda olan. || ***Hâl ü keyfiyet***, durum ve nitelik. || ***Her hal ü kârda***, hangi şartlar altında olursa olsun, hangi durumda olursa olsun. || ***Lisan-ı hâl*** (veya *hâl-i dil*), dille söylenmediği halde, tavırla belirtme. || ***Si'â-i hâl***, yükselme, terfi etme. Geçimde sıkıntı çekmeme, refah.

— Dil bil. Bk. ŞİMDİKİ *zaman*. || *Hal ekleri*. Bk. EK. || *Hal gerundiumu*. Bk. GERUNDİUM. || *Hal ortacı (partisibi)*. Bk. PARTİSİP. || *Hal zarfı*. Bk. ZARF. || *İsim halleri*. Bk. İSİM. || *Mücerret hal*. Bk. YALIN *hal*.

— Din. Kelâm biliminde, kendisi var olmadığı gibi, yok da olmayan eşya. (Dört türlüdür: görülen [bilinen], görülmeyen [bilinmeyen], haller [durumlar] ve nispetler [oranlar]. Haller, tümellerdendir, cinsi ile türsel ayrımı kapsar. Bu çeşit haller Tanrı'nın zatında vardır: alîm [bilen], kadîr [her şeyi yapmağa gücü yeten], semî [işiten] v.b.)

— Ed. *Esk.* Belâgat (ilmülmaanî) ilminde, durum, konu anlamlarına gelen terim.

— Fizyol. *Hal duygusu*, dokular ve organlardaki yaygın duyarlıktan doğan ve bağımsız varlığımız hakkında edindiğimiz duygu. Bk. ANSİKL.

— Gram. İsim çekim şekillerinden her biri. (İsmin *-de* hali, *-den* hali, v.b.). || — *Esk. Hâl-i hazır*, şimdiki zaman kipi. || *Hâl-i mazi*, geçmiş zaman kipi. || *Hâl-i müstakbel*, gelecek zaman kipi.

— Huk. *Esk. Hâli sabıka irca*. Bk. ESKİ *hale getirme*. || *Hâli sahv*, hasta veya şuurunu kaybetmiş bir kimsenin, iki nöbet arasında bilinçli hale gelerek hukukî açıdan mümeyyiz duruma gelmesi hali.

— Leng. İsim (hint-avrupa dillerinde yalnız isimler değil, sıfatlar ve ortaçlar da girer) veya zamir cisninden çekimli bir kelimenin aldığı görünümlerden her biri; adı geçen görünümler bu kelime tarafından derilen çeşitli sözdizimi ilişkilerini karşılar. (Bk. ANSİKL.) || *Dolaylı hal*, nominatif, vokatif ve akkuzatif dışındaki haller (Yunancada, genetif ve datif, Latincede genetif, datif, ablatif). || *Dolaysız hal*, nominatif ve akkuzatif'e (bazen de vokatif) denir. || *Nesne hali*, başka bir kelimenin etkisinde kaldığında isim veya zamirin aldığı biçim. || *Özne hali*, bir sıfat isim veya zamirin özne olduğunda veya öznenin yerini tuttuğunda ya da çekimli bir fiilin öznesini nitelediğinde aldığı biçim.

— Mat. *Esk. İndirgenemez hal*, üçüncü dereceden bir denklemin üç kökünün gerçel fakat eşit olmayan hali. || *İntegral alma hali*, bazı diferansiyel denklem tiplerinin integral alma hallerinin cümlesi.

— Psikol. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Sofîlerin geçici olarak, dış dünya ile ilişkilerini keserek, girdikleri zevk, vecit, coşku durumu. (Bk.ANSİKL.) ||*Ehli hal*, vecit haline girenler. || *Vecdi hal*, vecit hali, sofîlerin dış dünya ile ilişkilerini keserek kendilerini ilâhî ve ruhî âleme vermek, kendilerinden geçme hali.

— ANSİKL. Fizyol. Fizyolojik çözümlemenin birbirinden ayırarak ele aldığı bütün duyumlar, aslında, sıkı bir ilinti halindedir ve genellikle aynı anda duyulur. Bu durumdan doğan ve hakkında ancak bulanık bir bilinç edindiğimiz genel duygu, *hal duygusu* diye adlandırılır. Bu duygunun birinci temel özelliği, tad alma, koku alma ve görme duyumlarının kesin ve belirli olmasına karşılık, beden duyumlarının genel bir nitelik taşımasıdır. İkinci temel özelliği ise, duygunluğa ve heyecanlara dayanan mizaç ve karaktere karşılık, bildirici bir nitelik taşımasıdır. Hal duygusunun bozuklukları *senestopati* diye adlandırılır..

— Leng. Gramerciler bir *dolaysız hal* yani nominatif ile *dolaylı hal*'leri birbirinden ayırdılar. Nominatif, her şeyden önce kelimenin içerdiği kavramı adlandırır (özne hali nominatif, en zayıf ve en tabiî sözdizimi işaretini taşır). *Çağırma* (veya *vokatif*) *hali*, ya dolaysız hale bağlandı veya ayrı bir kategori olarak görüldü. *Akkuzatif* (yunanca terimin Latinler tarafından yanlış olarak yorumlanmasından doğan ad), özellikle nesneyi (dolaysız nesne) belirttiğinden, sonradan dolaysız hal olarak kabul edildi. Yunanca ve Latincede ortak olan diğer haller (dolaylı haller) *datif* ve özellikle isimle isim arasındaki ilişkiyi belirten *genetif*'ti (latince *genitivus* anlam bakımından açık değildir ve yunanca terimin anlamını iyi vermez). Latince, bu hallere «altıncı hal»i de (*ablativus*) ekledi; ablativus veya *ablatif* (bu terim aufero'nun [kaldırmak] ortacı *ablatus*'tan [kaldırmak] türedi), kaldırma, kaynak, uzaklaşma bildirir ve aynı zamanda eskiden âlet ve beraberlik belirten bir hali ve eski bir *locativus*'un (yerleşme hali) değerlerini kendinde topladı. Bazen, özne ve nesnenin ilişkilerini işaret eden ve *somut haller* adı verilen diğer hallerle zıtlaşan nominatif ve akkuzatif *gramer halleri* adı verilir.

Daha basit bükün tiplerinde (Eski Fransızcada olduğu gibi) iki hal vardır: biri özne (*özne hali*), öbürü tümleç için (*nesne hali*). Klasik dillerin halleri, ilişki belirtici (sözdizimi görevleri, mekân ilişkileri) görevleriyle nitelendiğinden, «hal» terimi Yunanca ve Latincedeki hallerle aynı ilişkileri anlatan soneksiz biçimleri belirtmek için, morfoloji yapıları farklı dillere, özellikle bitişimli dillere (Türkçe, Macarca) uygulandı. Bu ilişkilerin çok çeşitli olması bu ilişkilere tekabül eden hallerin belirtilmesi için birçok yeni terimin ortaya atılmasına yolaçtı (Fince'de on beş kadar, Macarcada yirmiden fazla hal vardır). Bk. İSİM *Dil bil.* bölümü.

— Psikol. Kendi ben'imiz hakkındaki bilinç, geniş ölçüde, *hal duygu*'suna dayanır. Bedenimizi kendimize ait bir şey gibi duymamız, hal duygusu sayesinde maddî varlığımızı duygunluk olarak içeriden algılamamızın sonucudur. Ayrıca, kişisel özdeşliğimiz hakkındaki duygunun sürekli olması için de, hal duygumuzun temel ve derin verilerinin değişikliğe uğramaması veya bu duygunun çok ağır ve kesintisiz olarak değişmesi gereklidir. Hezeyanlarla birlikte ortaya çıkan kişilik bozulmalarının çoğu, hal duygusunun anî bir değişikliğe uğramasının veya bu duygunun, hastaya, acayip ve umulmadık duyumlar vermesinin sonucudur.

— Tasav. Böyle bir durumda (*hal*'de), sofîye, bazı Tanrı sırları açılır. Eğitilmemiş nefsin, buyuran nefsin (nefs-i emmâre), gücü ve zorlaması bu hali ortadan kaldırırsa, insan hal'siz olamayacağı için yerine bir başka hal geçer. Bu hal, müridin cehdiyle devam edebilir. Bu hal devam edebilirse, sâlik yüce bir makama erişmiş olur. Mevlânâ, «sofîlerde hal ehli çoktur; ama onların aralarında makam ehli azdır» der. Demek ki, bu bile güç kazanılan bir derecedir; genellikle gelip geçicidir. Tanrı tecelli ediyor, fakat sofîde bu tecelli uzun süre kalmıyor. Hal, tasavvufun ilk derecesidir. Hal ile vakt arasında büyük fark vardır. Vakt mekânda süredir, zamandır, yani şimdiki andır. Tanrı ile veya Tanrı'dan uzak geçirilebilir. Hal ise, durmadan değişen, yenilenen halin içine Tanrı'nın girmesidir; bu değişen zamanda Tanrı'nın var olmasıdır. Bu hal doğrudan doğruya Tanrı'dan gelir.

◆ **Haldeş** veya **haldaş** i. Aynı durumda olanların her biri: *Esrar Dede Şeyhimizin en yakın arkadaşı, can yoldaşı, haldeşiydi* (N. Araz).

◆ **Halî** sıf. *Esk.* Şimdiki, şimdiki zamana mensup, aktüel.

◆ **Haliyle** zf. Tabiî olarak: *Evdekiler haliyle bunu öğrenecekler.* (ML)

HAL i. (frank dilinde *saray* anlamına *halla*'dan fr. *halle*). Çoğunlukla üstü kapalı olan ve içinde pazar bulunan yer: *Hallere taze yiyecek taşıyan araba atlarının...* (Y. K. Karaosmanoğlu). [ML]

HAL i. (ar. *ḥall*). *Esk.* Çözülme, erime, eritme, unsurlara ayrılma. (Zt. TERKİP.) || Çözme, çözümleme, içinden çıkma: *Alem-i maişette sen, ne yapabileceksin. İşte bugün bunun halline çalışacağım* (Cenab Şahabeddin). || Bir düğümü çözme: *Ukde-i hâtırı biz halle şitâb ettikçe / O büt-i serkeşin ebrûlar pür-çin oldu* (Nedim). || *Hall etmek*. Bk. HALLETMEK. || *Hall olmak*. Bk. HALLOLMAK. || *Hall-i mesele*, bir meseleyi çözme. || *Hall-i müşkilât* (veya *hall-i işkâl*), zorluk-

Foto. Giraudon, Monde et Caméra (LAROUSSE)

ların giderilmesi, çözümlenmesi. || *Hall-i hamur olmak.* Bk. HALLİHAMUR. || *Hall ü akd etmek,* bir işi veya durumu idare etmek, yürütmek. || *Hall ü fasl etmek,* sona erdirmek, olumlu bir sonuca vardırmak.

— Ed. *Esk.* Nazmı nesre çevirme. || *Hall ü akd,* konuyu bilmece şeklinden çözümlenecek hale koyma.

— Mat. *Esk.* Matematik problemini çözme. (ML)

HAL' i. (ar. *hal*ᶜ). *Esk.* Hafifçe çekip çıkarma, soyma, soyunma. || Boşanma. || Tahttan indirme. || *Hal'etmek.* Bk. HAL'ETMEK.

— Huk. *Esk.* Bir devlet reisinin, padişahın veya halifenin, makamını terketmeğe mecbur tutulması.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İslâm hukukunda, devlet reisini hal'etme hakkının bulunup bulunmadığı nazarî olarak tartışma konusu yapılmıştır. Fakat islâm tarihinde *hal'* örnekleri çoktur. Devlet reisliği makamına ilâhî irade ve vahiy ile getirilmeyen, fakat «ehl-i hall ve akd» tarafından bu mevkie getirilip halktan biat alan kişinin, bazı şartlar gerçekleştiği takdirde ve yine «ehl-i hall ve akd»ın gerekli görmesi üzerine bu makamdan uzaklaştırılabilmesi gerekir. (Bk. HALİFE.) [M]

HÂL i. (ar. ve fars. *hâl*). *Esk.* Vücutta görülen esmer benekler. Ben: *Mehr-i bürc-i ârızında gönül oldu hâle mail / Bana kendi tâliimden bu siyeh sitâre düştü* (Şeyh Galib).

◆ **Hâldâr** blş. sıf. *Esk.* Benli, beni olan. (M)

HÂL i. (ar. *hâl*). *Esk.* Annenin erkek kardeşi, dayı.

◆ **Hâle** i. *Esk.* Hâl'in dişili, annenin kız kardeşi, teyze. (Türkçede babanın kız kardeşi olmuştur.) [M]

HAL i. (ar. *hall*). *Esk.* Sirke: *Verir kendi emri ile hûşe tâk / Kimin bâde eyler kimin hall-i pâk* (İzzet Molla). || *Hall-i muattar,* kokulu otlarla karıştırılmış sirke. || *Hall-i verdî,* gül sirkesi.

— Kim. *Esk. Hamız-ı hall,* sirke asidi.

◆ **Hallî** sıf. *Esk.* Sirke ile ilgili, sirke tadında.

◆ **Halliye** sıf. *Esk.* Hallî'nin dişili.

◆ **Halliyet** i. Kim. *Esk.* Sirke asidi ile bazı maddelerin karışımından meydana gelen tuz. (M)

HAL, Belçika'da şehir. Bk. HALLE.

HALA i. (ar. *hâle,* teyze'den). [Çocuğa göre] Babanın kız kardeşi: *Evet, babam ne derse desin, ben halamın mirasından hissemi almıştım* (A. H. Tanpınar). *Büyük halam, dedemin hemşiresi imiş ama ana ayrı* (R. H. Karay).

◆**Hâlât** çoğl. i. *Esk.* Halalar. (M)

HÂLÂ zf. (ar. *hâlâ*). Bu zamana kadar. Daha, henüz: *Bu söz hâlâ ok gibi içimde saplıdır* (R. N. Güntekin). *Vakit geçtikçe korkusu arttı. Selâhattin Bey de hâlâ gelmemişti ...* (Sabahattin Ali).

— DEY. *Hâlâ o mektup,* üzerinde defalarca durulduğu halde bir sonuç alınmayan işler için kullanılır. (M)

HALÂ i. (ar. *halâ*ᵓ). *Esk.* Boşluk. Havası alınmış yer. || Tuvalet. Bk. HELÂ.

◆ **Halâcâ** blş. i. *Esk.* Tuvalet.

◆ **Halâî** sıf. *Esk.* Boşlukla ilgili.

◆ **Halaîyûn** çoğl. i. Esk. fels. Boşlukçular. (M)

HALA, Dekkan kralı (M.S. II. yy. [?]), Prakritçe yazılmış olan *Yedi Yüz Kıta* adlı lirik kır şiirlerini onun yazdığı sanılır. (L)

HALABARKHES i. (yun. k.). Mısır'da, Legid hanedanı zamanında tahrirat kâtibi ve vergi tahsildarı. || İskenderiye yahudilerinin en yüksek mülkiye âmiri. (L)

HALACARİDAE çoğl. i. Su böcekleri familyası; *Halacarus* ve ona yakın cinsleri ihtiva eder. (L)

HALACARUS i. Ilık ve soğuk denizlerde yaşayan su böceği. (Kıyılarda az çok uzakta, çeşitli derinliklerde yaşayan ve suda solunan küçük hayvanlardır. *Halacarus Fabricii* bunların en irisi [0,4 m] ve Avrupa'da yaygın türlerin en iyi bilinenidir. *Halacaridae* familyasının örnek tipi.) [L]

HALACÎ, Dehli hanedanı (1290-1320). Bu haneden Afganistan'da Gılzay kabilesinden Firuz tarafından kuruldu. Celâleddin Firuz, Kilûgâri'de tahta çıktı (1290). Damadı ve yeğeni Alâeddin Muhammed tarafından öldürüldü (1296). Alâaddin, Dehli hükümdarı olduktan sonra Celâleddin Firuz'un iki oğlunun gözlerine mil çektirtti, karısını hapse attı ve emîrlerini yakalayarak öldürdü. Varangal ve Dvâravatipûra krallıklarını fethetti. Ülkesinde çıkan beş isyanı bastırdı. Şiddet kanunları çıkarttı. Zarurî ihtiyaç maddelerinin fiyatını tespit etti. Kendisine bağlı olmadığını sandığı 20-30 bin kadar moğolu topluca öldürdü. Ölümünden (1316) sonra çeşitli entrikalar oldu. Sonunda oğullarından Kutbeddin safahata daldı;1320'de Husrev Han tarafından öldürüldü. Husrev Han, *Nasriddin Hüsrev* adıyle tahta çıktı. 1320'de Multân eyaleti valisi Dehli'ye yürüdü, Husrev'i tahttan uzaklaştırdı. Halacî soyuna son vererek *Gıyaseddin Tuğluk Şah* adıyle hükümdarlığını ilân etti. (M)

HALACÎ, Mahmud Halacî tarafından kurulan ve Malva'da saltanat sürmüş olan hanedan (1436-1531). Dehli Halacîlerinden olan Mahmud Halacî'nin (öl. 1469) saltanatı, isyanları bastırmak ve komşularıyle uzun savaşlar yapmakla geçti. Yerine oğlu Gıyaseddin (öl. 1500-1501) ülkenin idaresini önce vezirine, sonra başvezir yaptığı oğlu Nasireddin'e bıraktı. 1500 Yılının sonlarında tahta geçen Nasireddin (1511) ayaklanan emîrleri bastırdı. Yerine üçüncü oğlu, Mahmud II unvanıyle tahta çıktı (1511). Mahmud II'nin kabiliyetsiz kişilere mevki vermesi, kendisine bağlı olanların güvenini sarstı. Bir ara kardeşi Sahib Hanı hükümdar ilân ettilerse de Mahmud II yeniden tahtını elde etti. Fakat sonunda hapsedildi ve öldürüldü. Böylece Halacî sülâlesi de sona erdi. (M)

HALACI ALÂEDDİN. Bk. ALÂEDDİN *Halacî.*

HALAÇLAR veya **KALAÇLAR** eski bir türk kabilesi. X. yy.dan sonra birtakım kaynaklarda adı geçen bu kabilenin tarihi, efsanelere karıştığı için kesin olarak bilinemiyor. Bazı tarihçiler, Halaçları, Tuharistan'da, bazıları Afganistan'ın güneyinde, Sicistan ve Hindistan arasındaki bölgede, bazıları da Ceyhun ırmağının batı yörelerinde gösterir. Halaçlar Güney Afganistan'da Samanîler çağına kadar önemli bir kuvvet olarak kaldılar, birçok seferlere katılıp başarılar sağladılar, sonra Gur soyundan gelen sultanların hizmetine girdiler ve önemli mevkilere yükseldiler. Halaçlar, müslüman olduktan sonra da eski geleneklerini bırakmayarak yuğruş, bilge gibi eski türk unvanlarını korudular.

Birtakım yer adları üzerinde yapılan incelemelerden, Halaçların XI. ve XIII. yy.larda İran'a, Azerbaycan ve Anadolu yörelerine gelip yerleştikleri anlaşılıyor. 1636-1638 Yılları arasında İran'a giden Olearius, yazılarında Mogan'daki türk aşiretleri arasında Halaçların adını da anar. Bugün İran'da, özellikle Kumm eyaleti ve onun güneybatısında yaşayan ve hâlâ türkçe konuşan Halaçların sayısı 17 500 kadardır (1950). Bunlardan başka Hazer Türkmenleri arasında, Özbekler içinde halaç kabileleri yaşar. Urmiye gölü yörelerinde Halaç adını taşıyan köylerin bulunması, onların buralarda yerleştiklerini gösteriyor. Anadolu'nun bazı bölgelerinde, özellikle Antalya, Afyon, Niğde, Kütahya, Bolu, Aydın, Çankırı, Kırşehir illerinde Halaç adlı köyler vardır. Bundan, eskiden buralara Halaçların gelip yerleştikleri anlaşılmaktadır. Afganistan'da yaşayan Gılzay kabilelerinin Halaçların torunları olduğunu, Halaç sözünün değişip Gılzay biçimini aldığını ileri süren batılı bilginler de vardır. Onlara göre Halaçlar, gittikleri yerlerde zamanla adlarını değiştirmiş, başka adlar altında yaşamağa başlamışlardır. (M)

HALADÎ i. Yaklaşık olarak bir milyon kişi tarafından konuşulan gucerat* lehçesi (HALAÎ de denir.) [L]

HALAF (Tell). Bk. TELL HALAF.

HALAHİL çoğl. i. (ar. *halhal*'dan *halâhil*). *Esk.* Halhallar, ayak bileklerine süs olarak takılan gümüş veya altın halkalar. (M)

HALAÎ. Bk. HALADÎ.

HALÂİK çoğl. i. (ar. *halk,* yaratma>*halika,* yaratık'tan *halâ*ᵓ*ik*). *Esk.* Yaratıklar, mahlûkat: *Rîze rîze cevher-i can-ı halâiktir bütün / Sahasında paymâl-i nas olan rîk-i revan* (Ziya Paşa). [M]

hâle (meteorol.)

HALÂİL çoğl. i. (ar. *halile,* kadın eş'ten *halâ*ᵓ*il*). *Esk.* Nikâhlı kadınlar, kadın eşler, zevceler. (M)

HALAK i. (ar. *halak*). *Esk.* Paçavra, kullanılarak yıpranmış olan şey.

◆ **Halakî** i. *Esk.* Paçavracı. (M)

HALAKHAH i. (ibranîce k.). *Minşa*'nın hukukla ilgili bölümü. (M.S. II. yy. sonlarına doğru Juda Hanassi tarafından derlendi; çoğl. HALAŞOT.) [L]

HALAKİM çoğl. i. (ar. *hulkum*'dan *halâkîm*). *Esk.* Boğazlar, gırtlaklar. (M)

HALÂLET i. (ar. *halâlet*). *Esk.* İçten dostluk, samimîlik.

◆ **Halâle** i. *Esk.* Kadın eş. (M)

HA'LAR, Tanzaniya'da bantu kabilesi. Kigoma eyaletinde yaşarlar, sayıları 140 000 kadardır. (L)

George HALE

HALÂS i. (ar. *halâs*). *Esk.* Bir yerden veya bir şeyden kurtulma, kurtuluş: *Esirliğin ağır ve ateşli zincirleri altında inleyen her müslüman bir halâs, bir necat gününden ümidini kesmiş* (Ömer Seyfeddin). || *Halâs bulmak* (veya *halâs olmak*), kurtulmak: *Ona, imamın ve Emine'nin, rüyalarını işgal eden korkunç hayallerinden, tesirlerinden birdenbire halâs olmuş, şifa bulmuş hissi gelmişti* (H. E. Adıvar). || *Halâs etmek* (*eylemek*), kurtarmak: *Henüz gömülmedi biçarenin cılız boynu / Koşup halâs ediniz bari son deminde onu* (M. Â. Ersoy). Azat etmek, serbest bırakmak: *Çocukları bir gün rahat oynasınlar diye mektepten, dersten o halâs etmişti* (N. Araz). || *Halâs-dide,* kurtulmuş: *Cinayetin yegâne halâs-didesi orada hâlâ korkudan titreyerek duruyordu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Halâs-ı meşkûr,* beğenilen bir kurtuluş şekli: *Ziya içinde koşun bir halâs-ı meşkûre* (Tevfik Fikret). [M]

HALAS (Frantişek), çek şairi (Brno 1901-Prag 1950). Dramatik ve boğuntulu şiirlerini şu kitaplarda topladı: *Sepid* (1927); *Dekoran* (Çok Açık) [1936]; *Torse Nadeje* (Umut Gövdesi) [1938]; *B. Nemcovà* (1942). [L]

HALÂSKÂR blş. i. ve sıf. (ar. *halâs,* kurtuluş ve fars. - *kâr,* yapan'dan *halâskâr*). *Esk.* Kurtarıcı: *Ve bir gün bizi de bu hayvan gibi kurtaracak olan halâskârımıza dedim ki...* (H.R. Gürpınar).

— Tar. *Halâskâr Gazi,* büyük zaferle neticelenen Millî mücadeleden sonra Türkiye Büyük Millet meclisinin Mustafa Kemal Paşaya verdiği «Gazi»lik unvanının türk halkı tarafından «Kurtarıcı Gazi» anlamında kullanılan şekli. (Meclisin 79. oturumunda Saruhan mebusu İbrahim Süreyya [Yiğit] 62 arkadaşı ile beraber meclise şu kanun teklifinde bulundular: «Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Gazi unvanı i'tâ ve Rütbe-i Müşrinî tevcihine dair kanun». Teklif ittifakla kabul edildi ve kanunlaştı (nu. 153). İstanbul belediyesi de Osmanbey-Şişli arasında Atatürk'ün oturduğu evin bulunduğu caddeye Halâskârgazi adını verdi.) [M]

Halâskâran Zabitan grubu, İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, İttihat ve Terakki fırkası ileri gelenlerine karşı subayların kurduğu gizli teşkilâtın adı. Bu kuruluş harbiye nazırı Nazım Paşa tarafından ko-

Foto. X (LAROUSSE)

rundu. Nazım Paşa Babıâli* baskını sonunda öldürülünce bu grubun üyeleri, Mebusan meclisine, diğer kurumlara tehdit mektupları yazan Halâskâran üyelerini, şahıslara bağlı kukla suikastçılar olarak nitelendirdiler. Bir kısım tarihçiler, sadrazam Mahmud Şevket Paşanın bunlar tarafından öldürüldüğünü ileri sürerler. Onlara göre bu planı uygulamak için prens Sabahaddin Bey, eski dahiliye nazırı Reşid Bey ve Damat Salih Abuk Paşa, Halâskâran ile beraber çalıştı. Hürriyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki fırkasının dikta eğilimlerini en önce sezen, bu Halâskâran grubu olmuştu. (M)

HALAT i. (yun. *kalus*'tan). Kenevirden yapılmış kalın iplerin genel adı: ***Bir gemi direğine sarılmış halatlar gibi sımsıkı ve ağır halkalarla sarılmış*** (A. H. Tanpınar). Bk. ANSİKL.

— Denizc. Çevresi 1 pus'tan (2,54 sm) daha kalın iplere verilen ad. (Bu ölçüden daha ince ipler, ***halatların aksamı*** adı altında gruplandırılır. Gemilerde lif ve tel olmak üzere iki çeşit halat kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] || ***Halat ambarı,*** gemi sintinesinde (iç dip kısmında) halatların ve baş porsuna ait malzemenin konulduğu yer, portuç. (Öğrenci rütbesindeki subaylar hapis cezalarını burada çekerlerdi.) || ***Halat bosa,*** gemiden fundo edilmiş (denize bırakılmış) demirin zincirinin ırgada yüklenerek hırpalanmaması için veya gergin bir halatı olduğu gibi tutmak için, bir ucu güverteye çakılı halkaya bağlanmış cevizli, öteki ucu zincire sarılmış tutucu kalın halat. || ***Halat bükümü,*** halat yapmakta kullanılan bir tutam filasaya verilen büküm. || ***Halat çiftlemek,*** daha kalını bulunmadığı zaman iki ince halatı yan yana getirmek veya bir iple belirli aralıklarla birbirine bağlamak. || ***Halat dolabı,*** üzerine halat, elektrik kablosu, çelik tel v.b. sarılan tahta makara. || ***Halat fora etmek,*** bir geminin gerek yola çıkarken, gerek makinelerini işletmeden yer değiştirmek amacıyle halatlarını çekmesi işlemi. (***Palamarları toplamak*** da denir.) || ***Halat ile çekmek,*** bir gemiyi kıyı boyunca yomalarla çekmek. || ***Halat kollarını açma,*** dikiş veya kasa yapmak için halatın kollarını birbirinden ayırma. || ***Halat matofyon,*** dört köşe seren yelkenlerinin yan kenarlarındaki gradin halatı üzerinde bulunan ipten yapılmış halkalar. (Bunlara yelkeni serene kaldıran movzalar [ipler], yelkeni rüzgâra göre ayarlayan borinalar [ipler] ve yelkeni serene kaldıran torsolom palangaları takılır, boriza potası, morina potası, torsolom potası olarak birbirinden ayırt edilir.) || ***Halat merdiven,*** yer kaplamaması, hafif olması, rahatlıkla taşınması için kenarlı ipten, basamakları ip veya tahtadan merdiven. (Yan matatorlarına takılana veya bordodan sallandırılana ***şeytan çarmık***'ı denir.) || ***Halat palet yapmak,*** eski, yeni halatların kollarını açarak, paspas veya birbirine süründüğü için aşınan yerlere boydan boya germek için gerekli genişlik ve uzunlukta örmek. || ***Halat sapan,*** bir halatın halka şekline getirilerek bir yumak kalın mürnel veya filasa ile çepeçevre sarılmasından veya iki ucun bir kol bastı dikişiyle birbirine eklenmesinden, yahut iki ucun bir camadan bağı ile düğümlenmesinden meydana gelen halat halka (izbiro, çok uzun bir sapandır). || ***Halat sardırmak,*** dönmekte olan bir pervaneye dikkatsizlik yüzünden halatı sardırarak pervanenin dönmesine engel olmak. || ***Halat usturmaça,*** üst üste yanaşan, iskele veya rıhtımlara aborda olan teknelerin boyalarının sıyrılmaması, bordalarının ezilmemesi için yanaştıkları taraflara sallandırılan silindir veya simit biçimi üstüpü doldurulmuş halat file. || ***Halat vermek,*** yanaşmak üzere gemiden sahile halat uzatmak. || ***Halatın üzerinde yük bulunması,*** çok gergin olarak bir yere bağlanmış bir halat veya yük kaldıran bir halat üzerindeki baskı. (Baskı arttıkça halat uzar, incelir, yıpranır, kopar. Her halatın kalınlığına [burgatasına] göre kaldıracağı azamî yük tespit edilmiştir; çevresi 5 sm olan hasır halat 0,6 ton yük kaldırır.) || ***Çarmık bükümü halat,*** dört kollu halatlarda olduğu gibi kollar birbirine iyice bağdaşmaz ve orta yerlerinde bir boşluk kalarak «fitil» denilen aynı liften yapılmış bir öz etrafında bükülürler. || ***Izbarçına bükümü halat,*** üç yoma bükümü halatın bükümlerinin, tersine olarak bir kere daha bükülmesiyle yapılan halat. (Eski yelkenli gemilerde demir halatı olarak kullanılırdı; o devirlerde demir halatlarına ***gomina*** denmesinden ötürü bu biçimde bükülmüş halatlara ***gomina bükümü halat*** da denir.) || ***Örgülü halat,*** genellikle sola bükülmüş sekiz kolun ikişer ikişer eşleştirilip örülmesiyle yapılmış halat. (Sekiz kolun tek tek örülmesiyle yapılmış halatlarda olduğu gibi, çok sayıda kolun kalın tutamda bir öz [fitil] etrafında örülmesiyle yapılmış halatlar da vardır; bunlar daha çok özel maksatlar veya yatlarda kullanılmak üzere belirli kalınlıklarda yapılır.) || ***Yoma bükümü halat,*** üç kollu olarak yapılan halat. (Bükümündeki kolaylık sebebiyle en çok yapılanı ve kullanılanıdır.)

— ***Çekme halatı,*** her iki ucunda madenî birer kanca bulunan ve vagonların çekilmesinde kullanılan, yaklaşık olarak 15 m uzunluğunda halat.

— Jeol. ***Halat biçimli lav,*** akarken yüzeyi buruşan ve kırışan ve bunun sonucunda burma halatı andıran lav: ***İzlanda'nın bazı lavları halat biçimlidir.***

— Mad. oc. Maden kuyusundaki kafes veya skipin inip çıkmasını sağlayan kalın ip veya teller. (Kenevir elyafından yapılan «gemici halatı», kafesi taşıyacak kadar sağlam olmadığı ve çabuk eskidiği için kullanılmaz; çelik kablolar tercih edilir.) Bk. KABLO.

— Sil. *Esk.* Kundak halatı, atış sırasında topun geri tepme hareketini engellemeyecek şekilde, top kundağını top çekme arabasına bağlayan 7-8 m uzunluğunda halat. || ***Çekme halatı,*** ucunda bir kanca veya ilmek bulunan ve erler tarafından bir aracın hareket ettirilmesinde veya bir top kundağının mevzie sokulmasında kullanılan halat.

— Spor. ***Halat çekmek,*** bir halatın iki ucundan karşılıklı çekerek kuvvet denemesi yapmak.

— ANSİKL. ***Halat***'lar, yapılarındaki ip sayısına göre «üçlü» veya «dörtlü» diye adlandırılır. Genellikle ortada bir temel ip bulunur, diğer ipler onun çevresinde bükülür. Katranlı olup olmamasına göre, halat beyaz veya siyah renktedir.

— Denizc. Halatın ilk defa hangi çağda kullanıldığı bilinmiyor. Fakat her halde ilk insanların iki şeyi birbirine bağlamak, bir şeyi çekmek ya da kaldırmak için önceleri sazlar, ağaç kabukları, lifler ve sırım biçiminde kesmek suretiyle hayvan derileri kullandıkları, daha sonraları bunları yan yana eğirip bükerek ilk halatları meydana getirdikleri muhakkaktır. Araştırmalar ilk halatların asma filizlerinden, sazlardan, hayvan ve insan kıllarından yapıldığını ortaya koymaktadır. 3 500 Yıldan daha önce olmayan bir tarihe ait olduğu sanılan Mısır mezarlarında bulunan örneklerinden Mısırlıların deriden, keten ve papirüs bitkisinin liflerinden, Nil nehrinde yetişen sazlardan ve deriden halat yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tabiî lifler, 1948 yıllarında sentetik liflerin birdenbire halat sanayiine girmesiyle önemini kaybetmiştir. Gemi işletmecilerinin büyük çaptaki isteklerine yetişebilmek için hemen hemen bütün halat sanayii, sentetik lif işlemeğe yönelmek üzeredir.

Halatlar (özellikle lif halatlar) çevreleri ve pus ölçeği ile ölçülür. Buna haladın «burgatası» denir. Meselâ yedi burgatalık halat, çevresi 7 pus olan bir halat demektir. Halatlar ağırlıkla ve «roda» denilen düzenli kangallar halinde satılır. Beher roda, genellikle 120 kulaç (1 kulaç: 1,83 m) uzunluğundadır. Bir halatın sağa mı yoksa sola mı bükümlü olduğu, o halatın bedenine «s» harfi uygulamak suretiyle anlaşılır. Eğer kolların gidişi S harfinin orta eğimine paralel ise o halat sağa, aksi takdirde sola bükümlüdür.

Lif halatlar bitkisel veya sentetik liflerden yapılır. Hangi liften olursa olsun önce bu lifler eğirilerek halatın boyunca uzanan teller (flasa) haline getirilir. Sonra birkaç tel, birlikte eğirildikleri yönün tersine bükülerek kollar teşkil edilir. Bu kollardan üçü veya dördü, bükümlerinin tersine olmak üzere bir kere daha bükülmek suretiyle halat elde edilir. Bitkisel halatlar üç ayrı bükümde yapılır.

Kendir halatlar ise katranlı ve katransız olmak üzere iki biçimde yapılır. Kendir, nem çeken bir bitki olduğundan kendir halat yapımında koruyucu madde olarak katran kullanılır. Nasıl yapılmış olursa olsun, ıslandığı zaman çok sertleşip ağırlaştığından gemilerde kullanılmaz. Bu mahzurlarına rağmen lif halatların en sağlamıdır.

Manila halatlar, Filipin adalarında yetişen yabani muz (abaka) yaprağı liflerinden yapılır. Manila limanından sevkedildiği için manila keteni adını almış, sonraları yalnızca manila denilmekle yetinilmiştir. Neme, özellikle deniz suyuna karşı dayanıklıdır. Güneş ışınlarından kolayca etkilenir. Yumuşak ve hafif olmasından dolayı sentetik halatlar yapılıncaya kadar, gemilerde en çok kullanılan halat çeşidiydi.

Sisal halatlar, aynı addaki bitkinin liflerinden yapılır. Daha ucuz olması bakımından manila halatlara tercih edilir ve bu halatların yerini tutar gibi görünürse de, deniz suyu ile temasta kolayca çürür.

Sentetik halatlar, çeşitli kimyasal maddelerin karışımından elde edilerek naylon, teteron, polyproplen, polietilen, dakron, mevlon ve teviron ticarî adları altında tanınan sentetik liflerden, aynen bitkisel halatlara benzetilerek yapılır. Hangi sentetik maddeden yapılmış olursa olsun gemicilikte hepsine birden ***naylon halat*** denir. Niteliklerine göre kullanılma yerleri değişir. Sentetik halatlar rutubetten, deniz suyundan, güneş ışınlarından, alkali ve bakterilerden ya hiç etkilenmediği veya pek az etkilendiği için bitkisel halatlara oranla çok daha uzun ömürlüdür. Uzama kabiliyetleri fazla olduğundan ve anî şokları rahatça karşılayabilecek güçleri olduğundan kolay kopmazlar. Bitkisel halatlardan daha hafif (özellikle polyproplen) olması dolayısıyle de yüzebildiklerinden, kullanılmaları çok kolaydır. Kopma güçleri aynı kalınlıktaki manila halatı veya sisala oranla daha yüksek olduğundan aynı işin görülmesinde daha ince sentetik halatlar kullanılabilir. Sentetik halatlar ya halatın boyunca uzanan tek parçalı ipliklerden ya da çok parçalı ipliklerden veya liflerden eğirilmek suretiyle yapılır. Tek parça ipliklerden yapılanların güce dayanıklılığının yüksekliğine karşılık eğirilerek yapılanların aşınmaya karşı dayanıklılığı daha fazladır.

Tel halatlar, madenî tellerin bükülerek kol, kolların tekrar bükülerek halat haline getirilmesi ile elde edilir. Tel halatlar da bitkisel halatlar gibi genellikle bitkisel bir fitil etrafında bükülerek, çoğunlukla altı bazen sekiz kollu olarak yapılır. Bir tel halat kol sayısının veya tel sayısının artması ile yumuşaklık kazanır. Yumuşaklığın daha da arttırılması gerektiği yerlerde kullanılacak tel halatların kollarına da fitil uygulanır. Tel halatlar kullanılacakları işlere göre yapı malzemesi ve yapı tertipleri ile seçilir. Tel halatlarda yapı malzemesi olarak demir, çelik, yumuşak çelik, paslanmaz çelik ve bronz kullanılır. Yapı tertipleri, aralarında bir çarpı işareti bulunan iki sayı ile belirtilir. Bu sayılardan ilki halatın kol sayısını, ikincisi her bir kolundaki tel sayısını gösterir. Daha ayrıntılı bir nitelik belirtilmek istendiği takdirde bu sayıların sonuna bir artı işareti ile fitil sayısı da eklenir. Böylece meselâ $6 \times 7 + 1$ hc (hemp core) çelik halat dendiği zaman, 6 kollu, her bir kolunda 7 tel (telin biri fitil) bulunan, bitkisel fitilli sert fakat sağlam bir halat, $6\times 24+ 7$ hc galvanizli çelik halat dendiği zaman ise 6 kollu, her bir kolunda 24 tel bulunan, kolları ile birlikte 7 fitilli, yumuşak fakat kopma gücü sert çelik halatın yüzde 20 oranı altında olan bir halat anlaşılır. Tel halatlar çaplarıyle ölçülür.

Halatların aksamı, 1 burgata ve altındaki inceliklerde iplerdir. Genel deyimleri ile ipten sicime kadar incelerek inen çeşitli malzemedir. Gemilerde çeşitli işlerde kullanılır. Kol ve kollarındaki tel sayılarına, yapı malzeme ve tertiplerine göre şu adları alır.

ince; manila ya da sisaldan yapılmış, 1 burgata kalınlığında, üç kollu olarak halat tertibinde bükülmüş ip;

ligadora; üçten dokuza kadar telin birarada sağa bükülmesiyle yapılır;

mürnel; sağa ve gevşek bükümlü olarak hafif katranlı kendirden yapılmış ip;

gircala; iyi cins kendirden üç kollu olarak

sağ yöne çok düzgün bükülmüş ve apre verilmiş ince ip. Çeşitli kalınlıklarda yapılır. Çok sağlam olduğundan eskiden balıkçılık işlerinde olta ipi ve kılıç ağı yapmakta kullanılırdı. Bundan gelme olarak halk arasında kılıç ipi diye tanınır;
kumando; üç kolun gevşek ve düzensiz olarak sağa bükülmesi ile yapılmış ligadora ve gircalaya oranla daha kalın ip;
tirnele; üç veya daha çok sayıda halat telinden elle örülerek yapılmış kısa ip. Örerken boyları kullanılacağı yere göre tutulur;
ıspavlo; keten veya pamuktan yapılmış sicim. (M)

HALÂT çoğl. i. (ar. *ḥālet*'ten *ḥālāt*). *Esk.* Haller, durumlar, nitelikler: *Havâricin bu hal ve hareketleri sahihan ibret alacak hâlât-ı garibedendir* (Cevdet Paşa). *Yeter hikâye-i hâlât-ı Şems ü Mevlânâ / Ne rütbe mihr-i dirahşân olur gönül gönüle* (Yahya Kemal). [M]

HALATÇI i. (*halat*'tan *halat-çı*). Urgan veya halatların tek ipliklerini hazırlayıp kablo halinde biraraya getirerek büken işçi. *Eşanl.* URGANCI.

— Denizc. Bir limanda gemilerin halatlarını bağlamak ve çözmekle (volta-fora etmekle) görevli işçi. (ML)

HALAVÂT çoğl. i. (ar. *ḥālā* ve *ḥalvet*'ten *ḥalavāt*). *Esk.* Boşluklar, halvetler, tenha yerler. (M)

HALÂVET i. (ar. *ḥalāvet*). Tatlılık, şirinlik: *Arasıra gözlerini kırpıştırması da kendisine ayrı bir halâvet verir* (B. Felek). *O şiveleri yeni halâvetler ve cesaretlerle açılan hanendelerden* [...] *bugün hiç bir eser, hiç bir nişane kalmamış olduğunu biliyorum* (A. Ş. Hisar). ‖ Zevk.

— *Esk. Halâvet-bahş*, zevk veren. ‖ *Halâvet-yâb*, tatlılık, zevk bulan. ‖ *Halâvet-i kelâm*, söz tatlılığı. ‖ *Halâvet-i ta'âm*, yemeğin tadı.

◆ **Halâvetli** sıf. Tatlı, zevkli, zevki okşayan, şirin, hoş: *Ay ışığı da bu akşam bana halâvetli gözüküyor* (A. Ş. Hisar).

◆ **Halâvetsiz** sıf. Tatsız, hoş tarafı olmayan. (M)

HALAY i. (*alay*'dan). *Halk dili.* Folk. Davul ve zurna eşliğinde, toplu halde oynanan halk oyunu. ‖ *Halay çekmek* veya *halay tepmek*, halay oyunu oynamak. ‖ *Halay başı*, dizinin başında bulunan ve dizideki diğer oyuncuları idare eden, elinde bir mendil taşıyan başoyuncu.

— ANSİKL. Çeşitli bölgelerde *alay, haley, haliy, aley* v.b. şekillerde telâffuz edilen *halay* kelimesinin kalabalık insan topluluğu anlamına gelen *alay*'dan geldiğini söyleyenler vardır. *Alaylar bulaylar* veya *aleyler buleyler* şeklinde kullanılan deyimdeki *bulay* kelimesi de topluluk, taife anlamında kullanılır. Anadolu'nun birçok yerlerinde bu adla söylenen halk oyunları vardır. Hazar denizinin ötesindeki Türkmenlerde *alay-hengi* adlı bir oyun oynanır. Orhun yazıtlarında da halaya yakın *ulayı* veya *ulayu* kelimesi süreklilik anlamında geçer. Halay, bir topluluk dansıdır. En az beş kişi ile oynanır. Oyuna genel olarak davulzurna ikilisi eşlik eder. Kapalı yerlerde ve salonlarda dönbek (dümbelek) ve saz gibi çalgılarla, bazen de kavalla oynandığı olur. Kadınlar arasında oynanan halaylar türkü söylenerek def (tef) eşliğinde yürütülür. Halaylar daha çok erkek oyunlarıdır. Kadınlar da kendi aralarında halay çekerler. Anadolu'da kadın erkek karma oynandığı yerler de vardır. Halaylar disiplinli dizi oyunlarıdır. El ele tutuşularak, kol kola girilerek veya omuzlardan tutuşularak yürütülür. Tutunmadan oynanan halaylar da vardır (Kartal halayı ve Köy halayı), fakat bu halde de bir sıra ve dizi oyunudur. Çok tanınmış halaylardan bazıları abdurrahman halayı, kargın halayı, koç halayı, sıvas köy halayı, sıvas düz halayı, çorum halayı, kartal halayı, kızık halayı v.b.dir. Anadolu'da yüzlerce halay adı tespit edilmiştir. Halaylar, düğün, nişan, dinî ve resmî bayramlar, asker uğurlaması gibi törenler ve toplu halde yapılan her türlü eğlencelerde oynanır. Bk. FOLKLOR *renkli ilâvesi.*

HALAYIK i. (ar. *ḥalk*, yaratma>*ḥalīka*, yaratılmış şey'den *ḥalā'ik*). Kadın köle: *Demek oğlanın attan, arabadan, uşaktan, halayıktan bahsetmesi Selim Paşaya damat olmayı kurmasından ileri geliyordu* (H.E.Adıvar). *Evin kapısını açan Arap halayık: «Safa geldiniz Hacı Ömer Efendi, buyrun» dedikten ve hanımına gidip haber verdikten sonra bunları hanımının odasına götürdü* (Sami Paşazade Sezai). *Eşanl.* CARİYE.

◆ **Halayıklık** i. Halayık olma hali. (M)

HALAZADE blş. i. (ar. *ḥāla* ve fars. *zāde*'-den). Halanın çocuğu. (M)

HALB i. (ar. *ḥalb*). *Esk.* Süt sağma. (M)

HALBE (Max), alman yazarı (Guettland, Danzig yakınları 1865-Gut Neuötting, Bavyera 1944). *Eisgang* (Buzların Çözülüşü) [1892] gibi ilk oyunları İbsen'in etkilerini taşır. Bu oyunlar pek tutunmadı. Gerçekçi, sert bir eser olan *Jugend* ile (Gençlik) [1893] tanındı. *Mutter Erde* (Toprak Ana) [1897], *Der Strom* (Irmak) [1904] gibi daha sonraki oyunları gerçekçilikten uzaktır. Sahne eserlerinin ardından yayımladığı romanlarında, çoklukla doğduğu bölgeyi anlattı. Bu bölge, iki dünya savaşı arasında «Danzig geçidi» diye anılan yerdir. (L)

HALBERSTADT, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Harz'ın kuzey eteğinde; 45 500 nüf. Şehrin yarısından çoğunu yıkan İkinci Dünya savaşı bombardımanlarından büyük zarar gören katedral (XIII.-XVII. yy.). XII. yy.-dan kalma Marien Kirche (Meryem kilisesi). Ortaçağdan kalma belediye sarayı ve evler. Kâğıt fabrikaları. Dokuma ve kimya sanayii. Deri ve kauçuk işlenmesi. Makine yapımı.

— Tar. Charlemagne tarafından kurulan Halberstadt piskoposluğu, X. yy.dan Vestfalya antlaşmalarına (1648) kadar Kutsal imparatorluğun başlıca dinî merkezlerindendi; sonradan Papalıktan ayrılarak, Brandenburg seçici prensine verildi. 1807'de Napolyon'un Vestfalya krallığına katılan şehir, 1813'te yeniden Prusyalıların işgaline uğradı. (L)

HALBHERR (Federico), italyan arkeoloğu (Rovereto 1857-Roma 1930). Girit'te, Fabricius ile araştırmalar yaptı (1885), Pytho'lu Apollon tapınağının yazıtlarını, Gortyne'deki büyük yazıtı, İda mağarasına adak olarak konulmuş bronzları buldu. 1893, 1896 ve 1899'da da kazılar yönetti. (L)

HALBİG (Johann), alman heykeltıraşı (Donnersdorf 1814-Münih 1882). Canova'nın tekniğini hatırlatan heykelleri romantik Schwanthaler okuluna karşı gerçekçi bir tepki olarak belirdi. Eserleri, Ansbach, İnnsbruck, Leningrad (Rus müzesi), Lindau, Münih, Oberammergau müzelerindedir. (L)

HALBMOND i. («yarımküre» anlamında alm. k.). At kuyruklu, dümbelekli, çıngıraklı mehter usul sopasının alman bandolarında kullanılan çeşidine verilen ad. (Kapelkinoz, çevkân, felek aynı çalgının çeşitlerini belirten değişik adlardır.) [M]

HALBRAN i. (orta alm. *halberent*, yarı-ördek'ten). Avc. Eylül ayına kadar yabanördeğine verilen ad. (L)

HALBUKİ blş. edat. (ar. *ḥāl*>türk *hal-buki'den*). «Oysaki şu kadar ki, aksine olarak» gibi anlamlarla iki zıt cümleyi anlam bakımından birbirine bağlar: *Kaybolmakta olan sadece Osmanlı vatanıdır. Halbuki, Türkün vatanı işte dünyayı kaplıyor* (Ş. S. Aydemir). *Hiddetlenecektim. Halbuki iki aylık borcum vardı* (Ömer Seyfeddin). [M]

HALBUYSA blş. edat. (ar. *ḥāl* > türk. *hal-bu-ise*'den). *Halk dili.* Halbuki. (M)

HALBWACHS (Maurice), fransız matematikçisi ve sosyoloğu (Reims 1877 - Buchenwald 1945). Durkheim'in öğrencisi idi, Caen (1918), Strasbourg (1919) ve Paris (1935'ten sonra) üniversitelerinde profesör oldu, özellikle hayat seviyeleri ve ihtiyaçların gelişimi üzerinde durdu. Durkheim'in kamusal tasarımlar tezine bağlı kalmakla ve bu tezi ayrıntılı olarak işlemekle birlikte, Marksizmin sosyal sınıflar kavrayışına yaklaştı. Hafıza üzerine çalışmaları geniş ölçüde yankı uyandırdı. Bu çalışmalarında hafızayı toplumsal bir olgu olarak ele aldı ve psikoloji ile sosyoloji arasındaki ilişkilerle ilgili güç problemlere yöneldi. Sürgünde ölmeden birkaç ay önce Collège de France'ta sosyal psikoloji kürsüsüne tayin edildi. Belli başlı eserleri: *La Classe Ouvrière et les Niveaux de Vie* (İşçi Sınıfı ve Hayat Seviyeleri) [1913]; *La Théorie de l'Homme Moyen* (Ortalama İnsan Kuramı) [1919]; *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (Hafızanın Sosyal Çerçeveleri) [1925]; *Les Causes du Suicide* (İntiharın Sebepleri) [1930]; *L'Évolution des Besoins dans les Classes Ouvrières* (İşçi Sınıflarında İhtiyaçların Gelişimi) [1933]; *Morphologie Sociale* (Sosyal Morfoloji) [1934]; *Esquisse d'une Psychologie des Classes Sociales* (Bir Sosyal Sınıflar Psikolojisi Taslağı) [1938]; *Psychologie Collective* (Kollektif Psikoloji) [1942]; *Mémoire et Société* (Hafıza ve Toplum) [ölümünden sonra, 1949]. (L)

HALC i. (ar. *ḥalc*). *Esk.* Yün veya pamuk atma. (M)

HALCYON i. Büyük yalıçapkını. (Vücudunun üstü mavi yeşil veya gri, altı beyaz veya kırmızıdır. Eski Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşar.) [L]

HALDANE (John Scott), ingiliz fizyoloji ve psikoloji bilgini (Edinburgh 1860 - Oxford 1936), Haldane of Cloan vikontunun kardeşi. Önce Oxford'da sonra Birmingham'da dersler verdi. Solunum fizyolojisi ve kan gazları konusunda ilgi çekici çalışmalar yaptı. Elde ettiği sonuçlar onu vitalizme yaklaşan bir felsefe anlayışına götürdü. Eserleri: *Methods of Air Analysis* (Hava Tahlili Metotları) [1912]; *Mechanism, Life and Personality* (Mekanizma, Hayat ve Kişilik) [1913]; *The Sciences and Philosophy* (Bilimler ve Felsefe) [1929]; *The Philosophy of the Biologist* (Biyoloji Bilgininin Felsefesi) [1936].
— Oğlu JOHN BURDON SANDERSON (Oxford 1892 - Bhubaneswar 1964). Biyoloji alanında temel kitaplar ve Marksizmi basit bir dille açıklayan eserler yazdı. İngiliz Komünist partisinde ve ilerici hareketlerin gelişiminde önemli roller oynadı. 1957'de Hindistan'a yerleşti, 1960'ta hint uyruguna girdi. (L)

Haldane kuralı. Biyol. Hayvanlarda melezlerin hepsi kısır değildir. Kısır melez daima heterogametli bir cinsiyet taşır; meselâ kuşlarda dişi, memelilerde erkek melez kısırdır. Zıt cinsiyetteki melez ise hiç değilse ana babadan biriyle daima döllenebilir. Meselâ erkek katır kısırdır; dişi katırsa bazen döllenebilir. (L)

HALDANE OF CLOAN (Richard BURDON, birinci — vikontu), ingiliz siyaset adamı ve filozofu (Cloan, Perthshire 1856-ay.y. 1928). Edinburg ve Göttingen'de felsefe öğrenimi yaptı; 1879'da baroya girdi ve 1895'te Liberal partiden milletvekili seçildi. Campbell-Bannerman kabinesinde savaş bakanı oldu (1905-1912), bu görevdeyken bazı ilgi çekici reformlar yaptı: yedekleri teşkilâtlandırdı ve donattı, takviyeli tugayları alaylara böldü, yedi tümenlik devamlı bir seferî kuvvet kurdu ve etkili bir kurmay heyeti meydana getirdi. 1912'de gerginliği azaltmak üzere Berlin'e gönderildi. Fakat Alman Deniz kuvvetlerinin tepkisiyle karşılaştı. Daha sonra lord-şansölye oldu (1912-1915) ve İngiliz-Fransız dostluğunu savundu. Bununla birlikte, Almanya'yı kayırmakla suçlandı (1915). Savaştan sonra Liberal parti çökünce, İşçi partisine girdi ve Macdonald kabinesinde lord-şansölye oldu (1924). Daha sonra kendini felsefe çalışmalarına adadı. (L)

Haldat cihazı, «bir sıvının, içinde bulunduğu kabın yatay tabanına yaptığı basınç, yalnız sıvının yüksekliğine bağlıdır, kabın şekliyle ilgisi yoktur» ilkesini ispatlamak için kullanılan cihaz. Âlet, iki ucu B ve C kol-

HALEP

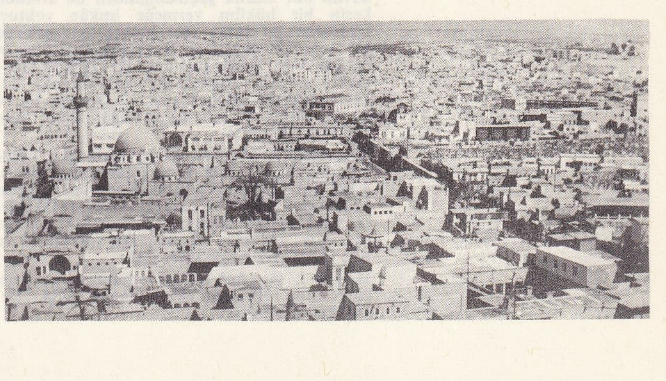

Foto. LAROUSSE

larıyle biten bir cam borudan (A) meydana gelir. B kolunun ucu açıktır; C kolunun ucunda ise, değişik şekillerdeki μ, μ', μ'' kaplarının takılabileceği vidalı bir yuva bulunur. Sıra ile bu kaplardan her birini takarak, sabit bir yüksekliğe kadar içlerine su doldurulursa, kapların iç çeperleri ne şekilde olursa olsun, A borusunun içindeki civanın B kolunda daima aynı yüksekliğe çıktığı görülür. (L)

HALDE i. («tepe» anlamında alm. k.). Bir maden ocağının ayıklama ve yıkama artıklarından meydana gelen yığın. (L)

HALDEN, esk. **Frederikshald,** Norveç'in güneyinde (Östfold) şehir, İsveç sınırında; 9 900 nüf. XVII. yy.dan kalma kale (1905'te önemini kaybetti). 1718'de şehri savunan kalenin önünde Karl XII öldürüldü. Ağır su ile çalışan atom reaktörü. Deri sanayii. Kâğıt hamuru fabrikaları. Plastik maddeler. Bira fabrikaları. (L)

Halden projesi, bazı ülkeler tarafından ortak nükleer reaktörler kurulmasını öngören proje. Bu ülkeler şunlardır: Avusturya, Danimarka, A.B.D., Finlandiya, İngiltere, İtalya, Japonya, Norveç, Hollanda, Federal Almanya cumhuriyeti, İsveç ve İsviçre. (L)

HALDENSLEBEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Magdeburg idare bölümü) şehir, Weser-Elbe kanalı kıyısında; 22 000 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Sur kalıntıları. Tuz ocakları. Şeker fabrikası. (L)

HALDER (Franz), alman generali (Würzburg 1884). Bavyeralı eski bir asker ailesinin çocuğuydu. Alman genelkurmayında yüksek görevler alan ilk katoliktir. Topçu subayı olarak Birinci Dünya savaşında Bavyera veliahtı Ruprecht'in kurmayında, savaştan sonra da Münih'in Bavyera kurmayında çalıştı, burada siyasî hayatının başlarında Hitler'i yakından tanımak fırsatını buldu Berlin'de Beck'in başyardımcısı oldu. Münih konferansından birkaç gün sonra (1938) Kara ordusu genelkurmay başkanı sıfatıyle onun yerine geçti. Beck gibi o da rejime karşı olan çevrelerle ilişki kurdu, Fransa'ya ve Rusya'ya yapılan harekât konusunda Hitler ile çatıştı (1940-1941). Führer'in aralık 1941'de ordunun emir ve kumandasını ele almasından sonra onun emri altına girdi ve genelkurmay geleneğini canlandırmağa çalıştı, ama eylül 1942'de görevinden alındı 1944'teki askerî hükûmet darbesinden sonra tutuklandı, intihara teşebbüs etti, ordudan atıldı, ama sonunda nazilerin hıncından kurtulmayı başardı. Hitler'in askerî rolü üzerine *Hitler als Feldherr* (Hitler Başkumandan) [1949] adlı bir inceleme kitabı yazdı. (L)

HALDIR HALDIR zf. (onomatope). Gürültüyle ve hızla: *Motor haldır haldır çalışıyor.* (M)

HALDİ i. Güney Kafkasya ve Hazar kıyılarında hint-avrupalı toplulukların istilâsından önce konuşulan dil (M.Ö. IX. yy. dan VII. yy.a kadar). [*Urartu dili* de denir.] (L)

HALDİ, Ön Asya mit. Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Urartuların baştanrısı. Urartu kralları yazıtlarda, savaş ve barışta görmüş oldukları bütün işleri Haldi adına yapmış olduklarını bildirirler. Bu tanrının adı, Pontos dağlarında oturan Haldi kavminin adına benzediğinden bazı bilim adamları bu adın urartu ülkesinde oturan kavmi de ifade ettiğini (meselâ Asur'da baştanrı ve kavmin aynı adı taşıdıkları gibi) ileri sürerler. Fakat hiç bir yazıtta Haldi kavim adı olarak geçmediğinden bu konuda kesin bir hüküm vermeğe imkân yoktur. Urartular bu tanrı için hemen her şehirde bir tapınak yaptılar. Bu tapınaklardan en ünlüsü Van şehri yakınındaki Toprakkale'dedir. Ayrıca Toprakkale yakınındaki kayaya oyulmuş Meherkapı adı verilen hücre de iki urartu kralı tarafından Haldi için yaptırılmıştır. (M)

HALDİZEN dağları, Doğu Karadeniz bölümünde yüksek dağ sırtı (Karakaya tepesi, 3 193 m). Çoruh vâdisini Karadeniz'e inen vâdilerden (Of'ta denize dökülen Solaklıdere v.b.) ayırır; Kırklar ve Doğanlı dağları arasında yer alır. Yamaçları, ormanla ve dağ otlaylarıyle kaplıdır. (M)

HÂLE i. (ar. *hâle*). Bazen güneşin ve ayın çevresinde görülen ışıklı daire; aylâ. Bk. ANSİKL. Meteorol.

— *Esk. Hâle-dâr,* hâlesi olan. || *Hâle-vâr,* hâle biçiminde. || *Hâle-i mâh* (veya *hâle-i kamer*), ay ağılı.

— Anat. Meme başını çevreleyen koyu renkli daire.

— Foto. Fotoğrafı çekilen bir ışık kaynağının (güneş veya elektrik lâmbası) görüntüsünde, konunun çok ışıklı bir noktasını çevreleyen parlak daire. Bk. ANSİKL.

— G. santl. Resim ve heykellerde Tanrı, tanrılaştırılmış imparatorlar, Meryemana ve azizlerin başları çevresine konulan ışıklı çember. (Hâle, tanrısal, kutsal veya saygıdeğer kişilerin tasvirinde asyalı ve müslüman sanatçılar tarafından da kullanılır.) Bk. ANSİKL.

— Göz bilimi. Glokom'da, gözbebeğini çevreleyen parlak daire.

— Opt. *Geçici hâle,* sabit bir şekilde bakıldığı zaman cisimlerin çevresinde görülen, ışık veya renk bakımından çevrelediği cisme zıt düşen, yani cisim karanlıksa parlak, parlaksa karanlık, turuncu ise mavi olan renkli daire. (Hâle, retinanın nitelikleri yüzünden oluşur.)

— Patol. İltihaplı bir noytayı çevreleyen genellikle kırmızı, yuvarlak bölge.

— ANSİKL. Meteorol. *Hâle,* güneş ışınlarının, atmosferde asıltı halinde bulunan veya çok yüksek sirrüs bulutları meydana getiren küçük buz billûrları arasından geçerken kırılmasıyle meydana gelir. Üçgen veya altıgen prizma, ya da eşkenar paralelyüz şeklinde olan bu billûrlar, ışığı Yer'deki gözlemcinin gözüne göre ve Güneş'i merkez alan doğrultularda kırar. Böylece 22°, bazen de 46°'den daha büyük açıklıkta çok renkli bir çember (içe doğru kızıl) meydana gelir. Ay'ın çevresinde de bazen hâleler görülür.

Hâle olayı, deneysel olarak da yaratılabilir: şapla billûrlaştırılmış bir cam levhanın arkasından güneşe veya bir aleve bakılınca, ışık kaynağının çevresinde parlak bir çember görülür.

— Foto. Hâle, kuvvetli bir ışığın duyar tabakaya çarpıp onu geçmesi ve saydam süporun arka yüzeyi tarafından geriye yansıtılmasıyle meydana gelir. Süpor'un sırtına sürülen siyah bir bulamaç hâleyi emer.

— G. santl. Hâle Mısırlılarca kullanıldı; Yunanlılar tanrılarının alınlarını hâle ile süslediler, Romalılar da onları taklit etti. II. yy.dan itibaren Roma imparatorları başlarında hâle ile çizildi. Hıristiyan sanatçılarının hâleyi dinî resimde III. yy.dan itibaren kullandıkları sanılır. Başlangıçta yalnız İsa'nın, sonra sıra ile meleklerin, İncil yazarlarının ve havarilerin tasvirinde çizildi. VII. yy.dan başlayarak bütün azizlerin hâle ile donatıldığını görürüz. Zaman zaman, bazı kutsal hayvanların da (Aziz Markos'un aslanı, Aziz Johannes'in kartalı gibi) hâle taşıdığı görülür. *Üçgen hâle,* Tanrı'yı, *haçlı hâle* İsa'yı belirler; *yaldızlı hâle,* tanrısal kişilerin, Meryemana'nın, meleklerin özelliğidir. İsa'nın rümuzunun veya azizlerin isimlerinin hâlenin içine yazıldığı da görülür.

◆ **Hâlelemek** geçl. f. Bir hâle ile donatmak.

◆ **Hâleli** sıf. Hâleleri olan. (LM)

HALE (George), amerikalı astronom (Chicago 1868-Pasadena, Kaliforniya 1938). Çalışmalarını özellikle Güneş üzerine yöneltti, Güneş atmosferini incelemesini sağlayan Güneş tayfçekerini icat etti. Yerkes gözlemevinde müdürlük yaptı (1897-1905), 1905'te Mount Wilson gözlemevinin yönetimini üzerine alarak, burada iyi bir araştırma ekibi kurdu. Güneş'te genel bir dipol magnetik alanın var olduğunu açıkladı ve güneş lekelerinin hareket teorisini kurdu. (L)

HALE (sir Matthew), ingiliz hâkimi (Alderley, Gloucestershire 1609-ay.y. 1676). Kıralcı olmasına rağmen Protektora devrinde görev aldı. Birçok siyasî davayı savundu, çeşitli bilim dallarıyle ilgilendi. (L)

HALE ASAF. Bk. ASAF (Hâle).

HALEB i. (ar. *ḥaleb*). *Esk.* Taze, yeni sağılmış süt. || Hurma'dan yapılmış bir içki. || Süt sağma.

◆ **Halebe** çoğl. i. *Esk.* Süt sağan kimseler. (M)

HALEBÎ sıf. (*ḥalep*'ten *ḥalebî*). *Esk.* Halep'li. || İ. 50 - 70 Santimetrelik bir kumaş ölçüsü. (M)

HALEBÎ (İbrahim bin Muhammed), arap hukuk bilgini (Halep 1459 - İstanbul 1549). Öğrenimini Halep ve Kahire'de tamamladı. İstanbul'a gelerek vaizlik ve müderrislik gibi görevlerde bulundu. *Mülteka'l-Ebhur* (Denizlerin Kavşağı) adlı eseri yazdı. İslâm hukuku, özellikle fıkıh alanında pek önemli sayılan bu esere birçok yorumlama yapıldı. Hanefî mezhebinin fıkıh anlayışına göre füru konusunu işleyen kitap bu dalda başvurulan ana kaynaklardan biri oldu. (M)

HALEBİD, Hindistanda (Moisur) köy, Hassan'ın kuzeybatısında, Belur yakınında. Hoyşala hanedanının eski başkentlerinden birinin (*Dorasamudra*) kalıntıları. XIII. yy.dan kalma zengin süslemeli tapınak. (L)

HALEBÎ Nureddin bin Burhaneddin, arap bilgini (Kahire 1567-ay.y. 1634). Kahire'de Salahiye medresesinde ölünceye kadar müderrislik yaptı. Hz. Muhammed'in hayatını anlatan *İnsan-ül-Uyun fi Siret-il-Emin-ül-Me'mun* adlı kitabını Şemseddin el-Salih'in aynı konudaki eserinden faydalanarak yazdı. Tarikat konusunda *En-Nasihat-ül-Aleviye fi Beyanı Hüsni Tarikat-üs-Sade el-Ahmediye*'si ve *Minhac el-Talibî*'nin (Talibî'nin Geniş Yolu) Zekeriya el-Ensarî tarafından yapılan açıklamasına ekler yazdı. (M)

HALEBİYE i. Bedevî tarikatının kollarından birine verilen ad. (M)

HALECAN veya **HELECAN** i. (ar. *ḫalecān*). *Esk.* Çarpıntı, kalp çarpıntısı: *Doğduğumdan beri hiç görmediğim bir harbi / O ne müthiş helecanlardı, aman Yârabbi* (M.Â. Ersoy). *Gözleri şimşek şimşek olduğu halde gizli şey söylüyormuş gibi yavaş ve fakat helecan ile: O gemiyi niçin takip edeceğiz?* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Halecanlanmak** veya **helecanlanmak** geçz. f. Kalp çarpıntısına uğramak. (M)

HALECKİ (Oscar), polonyalı tarihçi (Viyana 1891). Varşova Edebiyat ve Güzel Sanatlar fakültesinde dersler verdi, aynı fakülteye dekan oldu. 1939-1940'ta Paris'e sığındı, sonra Amerika'ya göçetti. Montreal (1944 - 1951) ve New York üniversitelerinde tarih dersleri verdi. Başlıca eserleri: *Dzieje unij Yagiellonskiej* (Polonya-Litvanya Birliği Tarihi) [1919-1920]; *History of Poland* (Polonya Tarihi) [1943]. (L)

HALEF i. (ar. *ḫalef*). Oğul: *Okumazken o halîlin halefi / Etdi mülzem ulemâ-yı selefi* (Hakanî). || *Teşm. yol.* Sonradan gelen, birinin yerine gelen kimse: *Gerçi eliyle yarattığı güzel bahçeyi hâlâ kıskanç bir ihtirasla seviyordu, fakat aynı zamanda da onu emniyetle terkedeceği bir halef yetiştirmek lüzumunu hissediyordu* (H.E. Adıvar). [*Zt.* SELEF.] || *Halef selef olmak,* biri bir başkasının yerini almak. || *—Esk. Hayr-ül-halef,* babasına lâyık, hayırlı evlât.

◆ **Halefen** zf. *Esk.* Halef olarak. || *Halefen an selef,* haleften selefe geçmek yoluyle. || *Halefen ba'de halef,* birçok haleften sonra.

◆ **Halefî** sıf. *Esk.* Halefle ilgili. || İ. Haleflik.

◆ **Haleflik** i. Halef olma hali. (M)

HALEFİYET i. (ar. *ḫalef*'ten *ḫalefiyyet*). Birinin yerini alma. Halef olma.

— Huk. Borçlunun borcunu ödeyen bir üçüncü kişinin, alacaklının yerini alması. (Bk. ANSİKL.) || *Aynî halefiyet,* bir malvarlığında, bir malın diğer bir malın hukukî niteliklerini alarak onun yerine geçmesi. || *Cüzî halefiyet,* bir kimsenin münferit bir hakkının diğer bir şahsa geçmesi. (Bk. MİRAS.) || *Küllî halefiyet,* bir kimseye ait hakların tüm olarak bir olayla, her bir hakkın devri için kanunun aradığı özel şartların gerçekleşmesi aranmaksızın başkasına geçmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Şahsî halefiyet,* bir hukukî ilişkide bir kimsenin diğer bir kimse yerine geçmesi.

— ANSİKL. Huk. Genel olarak bir borcun üçüncü bir kişi tarafından ödenmesi halinde, alacaklının hakları ona geçmeksizin sona erer. Üçüncü kişi bu halde hakkını sadece vekâletsiz iş görme (bk. *Vekâletsiz iş görme*) veya sebepsiz zenginleşme (bk. *sebepsiz* ZENGİNLEŞME) kurallarına dayanarak elde edebilir. Borçlar kn. ise, bu durumun istisnasını getirmektedir (md. 109). İşte *halefiyet* dediğimiz bu hallerde, üçüncü kişinin borcu ödemesi halinde, alacaklının borçluya karşı

olan hakları kendisine geçer. Ancak Borçlar kn.nda öngörülen halefiyet halleri bundan ibaret değildir. Ayrıca, müteselsil borçlarda, müteselsil borçlulardan biri borcu ödeyecek olursa, ödediği miktar kadar alacaklının haklarına halef olur (Borçlar kn. md. 147). Aynı şekilde, kefil borçlu yerine borcu ödediği zaman, alacaklının haklarına halef olur (bk. KEFALET).

Borçlar kanununa göre, halefiyet iki halde ortaya çıkabilir (md. 109): **1.** birinci durum borçlunun kendi iradesinden doğar. Bu halde, borçlu borcunu ödeyecek olan üçüncü şahsın alacaklıya halef olacağını açıklar. Bu açıklama, bizzat borçlu veya temsilcisi tarafından alacaklı veya onun temsilcisine en geç ifa anına kadar yapılmalıdır. Borçlunun daha sonra yapacağı beyan, sona eren borcu ve özellikle bu borcun ferîlerini yeniden diriltmez. Bu irade beyanı herhangi bir şekle bağlı değildir. Hattâ, alacaklının hal ve vaziyetten, üçüncü kişinin, borçlunun rızası ile ödemeyi yaptığını da bilmesi yeterlidir. Alacağın haczedilmiş olması halinde, bu beyan icra memuruna karşı yapılır; **2.** ödemede bulunan üçüncü kişinin özel bir çıkarının bulunması. Borçlar kn. md. 109, bent 1'in ifadesi ile, rehnedilen şey üzerinde mülkiyet veya diğer bir aynî hakkı bulunan bir kimse, o şeyi rehinden kurtarmak için borcu ödeyecek olursa, alacaklıya halef olur.» Bunu rehinli malın malikine aynı hakkı tanıyan Med. kn. md. 799 tamamlamaktadır. Ancak dikkat edilecek nokta şudur: rehinli malı kurtarmak amacıyle ifada bulunan kimsenin, o şey üzerinde bir aynî hakkının bulunması gereklidir. Şahsî hak sahiplerinin borcu ödemeleri halinde halefiyet hükümleri yürümez. Birinci halden farklı olarak burada halefiyetin söz konusu olması için borçlunun rızasının bulunması gerekli değildir. Borçlu razı olmasa da rehinli şey üzerinde aynî hak sahibi olan bir kimse borcu ödeyecek olursa, halefiyet hükümleri uygulanır. Borçlar kn. md. 109'da belirtilen iki halefiyet halinden birinin gerçekleşmesiyle, asıl alacak, ona bağlı olan ferî ve imtiyazlarla birlikte, ödemeyi yapan üçüncü kişiye geçer. Bu geçiş kendiliğinden kanun icabı olur. Ancak, üçüncü kişinin alacak hakkını ve buna bağlı olan ferîleri ispat etmesi için, alacaklının, elinde bulunan senetleri ona devretmesi gereklidir. Üçüncü kişi ne miktarda ödemede bulunmuşsa o miktar için alacaklıya halef olur. Borcun tamamını öderse, tamamına, kısmen ödeyecek olursa ödediği miktar kadar halef olur ve geri kalan kısım gene alacaklının üzerinde devam eder. Alacağın kısmen ödenmesi halinde, alacağı temin eden bir tek rehin hakkından iki rehin hakkı doğar. Ancak bu rehin haklarında alacaklının hakkı, ifada bulunan üçüncü kişinin hakkından önce gelir. Zira kısmî ödeme ile, gerçek alacaklının hukukî durumunun kötüleşmemesi gereklidir. İfada bulunan üçüncü kişi, borçluya başvurduğu zaman, ödemede bulunduğunu ispat etmekle yetinir. Bunun dışında bir şeyi ispat etmesi gerekli değildir.

● *Küllî halefiyet* halinde, bir malvarlığı bütün hak ve borçlarıyle birlikte halef olan kimseye geçer. Bunun sonucu olarak borçlu, küllî halefiyeti gerçekleştiren durumun dışında başka bir hukukî işlem yapmasına lüzum kalmaksızın, o malvarlığındaki hakları kazanır ve borçlardan sorumlu olur (bk. MİRAS). [M]

HALEK (Viteslav), çekoslovakyalı şair (Dolinek 1835 - Urag 1874). Şiirlerinde epik konuları işledi: *Goar* (1864); *Kara Bayrak* (1867); *Ak Dağın Epigones'leri* (1869). Ayrıca Bohemya ruhunu canlandıran lirik şiir kitapları yayımladı: *Devçe z Tater* (Tatar'lar Bakiresi [1871]; *Pod Pustym Kopcem* (Köyümüzün Masalları) [1874]. (L)

HALEL i. (ar. *ḫalel*). Bozma, bozukluk, düzensizlik: *Onlara efkârını bildirme ve ordunun halel ve kusurunu gösterme* (Cevdet Paşa). ‖ *Esk.* İki nesnenin arasında bulunan boşluk veya aralık. ‖ ***Halel gelmek***, bozulmak, zarar görmek: *Onun üzerine Haccâc'ın şuuruna dahi bâzı mertebe halel geldi* (Cevdet Paşa). ‖ ***Halel getirmek*** (veya ***halel vermek***), hasara uğratmak, zarar vermek: *Fakat bunlar, Etem'in kabadayılığına, fiyakasına ve itibarına hiç de halel vermiş değildi* (Sabahattin Ali). ‖ ***Halel-pezîr***, bozulan, zarar gören: *Ekrem, cihan yıkılsa da etmez halel-pezîr / Etvâr ü meşrebimce olan ıtırâdımı* (Recaizade Ekrem).

◆ **Haleldar** bls. sıf. *Esk.* Bozukluğu olan. ‖ ***Haleldar etmek (olmak)***, bozmak (bozulmak): *Ailesinin namus ve şerefini haleldâr etmeyecek miydi?* (Vâ-Nû). [M]

HALELBAR i. Sil. Osmanlı ordusunda kullanılan bir çeşit balta. (Ucu piramit şeklindedir; birkaç çeşidi vardır.) [M]

HÂLEN zf. (ar. *ḥâl*'den *ḥâlen*). Şimdi, şu anda: *Halen aramızda bulunan...* (M)

HALEN (Juan VAN), belçika asıllı ispanyol generali (Léon adası 1790 - Cadiz 1864). İspanya'da, sonra Rusya'da hizmet etti. 1830'da general rütbesiyle ihtilâlci Belçika kıtalarının başkumandanlığına getirildi. Brabant askerî valisi oldu, fakat William of Orange taraflısı olduğu için tutuklandı. 1836'da İspanya'ya dönüşünde Don Carlos taraftarlarıyle mücadele etti ve Katalonya'ya başkumandan tayin edildi. İspanya'yı terk etmek zorunda bırakılan general Esportero ile İngiltere'ye gitti (1843). 1854'te genel af çıkınca İspanya'ya döndü (1954). [L]

HALENCİYE i. (ar. *ḫalenciyye*). *Esk.* Bot. Fundagiller. (M)

Hale opereti, İstanbul'da bir operet topluluğu (1922). Kadıköy'de Hale tiyatrosunda temsiller veren bu topluluk daha çok Viyana ve macar operetlerinin uyarlamalarını, bu arada kurucularından Celâl Esat Arseven'in *Saatçi Ruhi* adlı operetini oynadı. (M)

HALEP, ar. **Halab**, Suriye'de şehir, il idare merkezi, Kueyk (Kuvayk) kıyısında; 451 000 nüf. Eskiden Mezopotamya ile Akdeniz arasındaki kervan yollarının kavşağı olan Halep, bugün canlı bir kara ve demiryolları kavşağı, aynı zamanda da Kuzey Suriye'nin sanayi ve ticaret merkezidir. Şehirde çok eskiden yerleşen dokuma sanayiinin makineleşmesine rağmen, hâlâ binlerce zanaatçı eltezgâhlarında çalışır. Çimento ve yağ fabrikası. Bir hisarın (XII. - XVI. yy.) eteğinde kurulan eski şehir, bugün batıda garlar çevresindeki modern semtleri kapsayan geniş merkezin çekirdeğidir. Önemli arkeoloji müzesi; camiler (715'te kurulan büyük emevî camii); medreseler (XII. yy.da medrese haline getirilen eski katedral *al-Halaviyya*). — *Halep ili*, 1 293 000 nüf.

● *Tarih.* Halep şehrinin hangi çağlarda kurulduğu kesinlikle bilinmiyor. Tarihöncesi çağlarda, burada, ilkel köylerin bulunduğu, yapılan kazılardan anlaşılıyor. Çevresini kuşatan yüksek kayalık tepe üzerinde oldukça büyük bir hisarı vardır. Şehrin dıştan gelecek saldırılara karşı savunmasını kolaylaştıran sağlam kalesi yüzünden M. Ö. 2000 yılında Anadolu'da devlet kuran Hititlerle karşılıklı bağlantılar yaparak bir devlet kurmayı başarmıştır. Hititlerle başlangıçta çok iyi geçinen Halep, M. Ö. XIX. yy.da Kuzey Suriye'yi ele geçiren hitit kralı Murşil'in saldırısına uğradı. Murşil, şehri yıktı, hazinesiyle birçok tutsakları Hattuşaş'a götürdü. 1950 Yılında Halep, Mitannîlerin eline geçti. 1430'da Hititler şehri yeniden kuşatıp aldılar. Burada, Anadolu Hititlerine bağlı bir prenslik kurdular. O çağlarda Kuzey Suriye'de Aramîler oturuyorlardı. Bunların yeni yeni şehirler kurmaları yüzünden Halep'e pek önem vermedikleri anlaşılıyor. Halep'in Asurluların ve İranlıların eline geçtikten sonraki durumuyle ilgili aydınlatıcı bilgi yoktur. Hitit devletinin yıkılışı sonunda başka devletlerin eline geçen Halep sönük, önemsiz bir şehir olarak kalmış, bir gelişme gösterememiştir.

İskender'in eline geçen, onun ölümünden sonra kurulan Selefkiler krallığı zamanında (301-281) Halep'in yeniden kalkındığı, önem kazandığı görülür.

Burasını ele geçiren Nikator, şehrin bulunduğu yerde *Beroia* adlı bir Makedonya kolonisi kurdu, Haylan kaynaklarından su getirtti, sokakları, şehir meydanlarını yeniden düzene koydu. M. Ö. 64 yılında Roma'nın Suriye eyaletine bağlanan Halep yeniden onarıldı, caddeleri Roma sanat anlayışına göre sütunlar ve kemerlerle donatıldı.

Bizans devrinde, Halep'te ticaretin, komşu ülkelerle iktisadî bağlantıların ilerlemiş olduğu, bu yüzden buraya birçok yahudinin gelerek yerleştiği görülmektedir. Bunların yanı sıra Tanuk adlı arap kabilesinin şehrin dışında oturmağa başladığı bilinmektedir. M.S. 540 yılında Keyhüsrev I kumandasındaki iran ordusu Halep'i kuşattı, kaleye sığınan halkın direnişi karşısında şehri baştan başa yıktı, Justinianus, şehri yeniden onarmışsa da, Antakya'nın yıkılışı yüzünden Halep bir daha eski önemini kazanamadı. 636'da Hâlid bin Velid kumandasındaki arap ordusu şehri aldı, yapılan anlaşma gereğince halka dokunulmadı, anacadde üzerinde bir cami yaptırıldı. Emevîler zamanında Halep bir ordu karargâhı olmaktan öteye geçemedi. Abbasîler çağında da durum değişmedi. Bir ara Ahmed bin Tolun'un eline geçti, sonra 903'te Karmatîler tarafından kuşatıldı, 937'den sonra Muhammed el-İhşid'e bağlı kaldı. Muhammed el-İhşid buraya Kilâb adlı arap kabilesinden bir vali gönderdi.

944'te Hamdanî Seyfüddevle Halep'i alarak devletinin başkenti yaptı. Şehre bir sanat ve kültür yuvası niteliğini kazandırdı. 962 Yılında Nikepheros Phokas şehri kuşattı, halkının çoğunu kılıçtan geçirdi, her yanını yağma ettikten sonra çekildi. Meyyafarikin'e geçen Seyfüddevle'nin orada ölümünden sonra oğlu Sadüddevle Ebül Beali Şerif, şehri aldı. Bir süre sonra Halep, Fatımîlerin eline geçti (1015). Kısa bir zamanda arap kabileleri, gerilemeğe yüztutan Halep'i aralarında bölüştüler (1022). Bu kabilelerin başında bulunan Salih ibn Mirdas ailesi Halep'i elli yıl elinde bulundurdu.

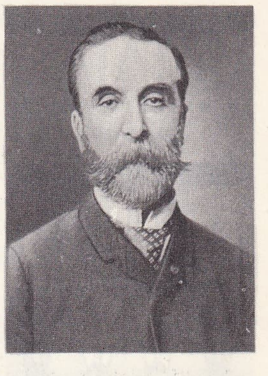
Ludovic HALÉVY

1065'te genç Mirdasîlerden Reşidüddevle, şehri türk askerlerinin yardımıyle amcasının elinden aldı. Böylece türkler Halep'e yerleşmeğe başladılar. XI. yy. sonlarına doğru Halep'in yönetimi türk ailelerinin eline geçti. 1069'dan sonra Halep'te Selçuklu sultanı Alparslan adına hutbe okunmağa başladı. Birkaç yıl sonra sultan Melikşah, Halep yöneticileri arasındaki geçimsizlikten yararlanarak, kardeşi Tutuş'u şehrin kuşatılması için görevlendirdi. Şehrin başında bulunan Mirdasîlerden Ebül Fezail Sabık karşı koyamayacağını anlayınca yerini Muslim ibn Kureyş'e bıraktı (1079). Melikşah'ın ölümünden sonra Halep valisi olan kardeşi Aksungur ile Tutuş arasında savaş başladı. Tutuş, Aksungur'u yenilgiye uğratarak öldürttü, Halep'i eline geçirdi. Elli yıl kadar süren iç çekişmeler, kardeş kavgaları sonunda gelip çatan Haçlı seferleri (1110-1113) yüzünden Halep iyice geriledi, kendini koruyamaz duruma düştü. 1129 Yılında Halep'in, ünlü atabeyi İmadeddin Zengî'nin yönetimi altına girdiği görülür. Ondan sonra yerine geçen oğlu Nureddin Mahmud şehri onardı, genişletti. Yıkılan surları, camiyi, pazar yerlerini yeniden yaptırdı. Şehirde 6 medrese açtı, bir hastahane, bir mahkeme yaptırdı. Nureddin'in ölümünden sonra yerine oğlu el-Melik-ül-Salih geçti. Bir süre sonra Halep'in, Şam'ı ele geçiren Salâhaddin'in boyunduruğu altına girdiği (1183), bundan sonra yükselmeğe başladığı görülür. XIII. yy. ortalarında şehir Suriye-Irak ve Mısır ülkeleri içinde en gelişmiş bir durumdadır. Salâhaddin'in oğlu Gazi tarafından yaptırılan *Zahiriye medresesi*, eşi Zaifa Hatun'un Medresetülfirdevsî'si, Yusuf II'nin yaptırdığı *Ferâfra zaviyesi* çağın en önemli mimarî eserlerindendir. 1260 Yılında Hulâgu Han ordusuyle Halep'i aldı, halkının pek çoğunu kılıçtan geçirdi, şehrin her yanını yakıp yıktı. Ayn Calût savaşından sonra Kölemenlerin eline geçen Halep'i bir ara Moğollar aldıysa da Kölemenlere geri vermek zorunda kaldılar. Bundan sonra Halep, Osmanlıların eline geçinceye kadar Kölemenlerin yönetimi altında yaşadı. Bir ara Timur'un saldırısına uğradı, fakat el değiştirmedi. Mercidabık savaşından sonra Halep bir osmanlı şehri oldu (1516).

Halep, Osmanlıların eline geçince mirmiran unvanı verilen bir valinin yönetimine bırakıldı. XVI. yy. sonlarına doğru Halep özellikle ticarî alanda önem kazandı: 1548'den sonra şehirde ticarî konsoloslukların kurulduğu, zamanla fransız (1562), ingiliz (1583), hollanda (1613) konsolosluklarının açıldığı görülür.

1831'de ordusuyle şehre giren İbrahim Paşa, 1839'da padişaha geri verdi. XX. yy.da Ha-

Foto. Benque (LAROUSSE)

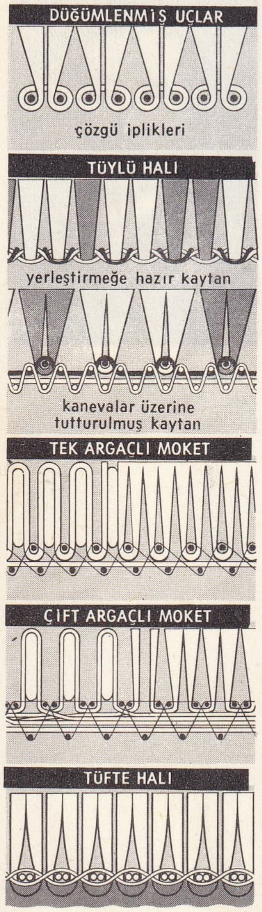

halı (dokumc.)

halıcılık yatay tezgâhta dokuma

lep, Osmanlı imparatorluğunun bir eyalet merkeziydi. Birinci Dünya savaşı sonunda Allenby kumandasında ingiliz kuvvetleri şehri ele geçirdi (28 ekim 1918) [bk. FİLİSTİN *harekâtı*]. Kilikya harekatı sırasında fransız birliklerinin işgaline uğrayan Halep, Suriye'den önce fransız mandası altına girdi ve Halep devletinin merkezi (1920-1924) oldu. 1945'te Fransızların şehri boşaltmasından sonra, Suriye devletlerinden birinin merkezi, sonra Suriye, cumhuriyetinde il idare merkezi haline geldi. (ML)

Halepa misakı veya **Halepa mukavelenamesi**, Osmanlı devletinin Girit isyanlarını önlemek için Girit'e tanıdığı bir çeşit anayasa ve idare şeklini belirten kurallar derlemesi (25 ekim 1878). Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından ve Hanya'daki konsolosların denetlemesi altında ve onların oturduğu yerin adı olan Halepa'ya göre adlandırılan bu misak ile 1868 tarihli Girit nizamnamesi genişletildi. Misakın ana hükümleri şunlardır: **1.** genel vali beş yıl süre ile tayin edilecek, müslüman yahut hıristiyan olabilecektir; **2.** İl Genel meclisinin 80 üyesinden 49'u hıristiyan, 31'i müslüman olacak, meclis yılda bir kere toplanarak mahallî ihtiyaçlar hakkında kararlar alacaktır; **3.** memurlar tercihan ada yerlileri arasından seçilecektir; **4.** Rumca ve Türkçe resmî dildir; **5.** vergi gelirlerinin fazlası adada kamu görevleri için kullanılacaktır; **6.** kâğıt para tedavülden kaldırılacak, basın hürriyeti sağlanacaktır.

Misak ile adanın iç yönetimi halka verilmiş oluyordu. Ayrıca hıristiyan giritliler yönetime müslümanlara oranla daha geniş bir şekilde katılıyorlardı. Girit, Yunanistan'a katılıncaya kadar hıristiyan topluluk Babıâli'den zaman zaman Halepa misakındaki muhtariyet hükümlerinin genişletilmesini istedi. (M)

Halep çamı. Bk. ÇAM.

Halep defterdarı, Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu ile Suriye'yi zaptetmesi üzerine buraların malî işlerine bakmak üzere kurulan Arap ve Acem defterdarlığının sonradan ayrıldığı beş defterdarlıktan birinin adı. || *Halep payesi*, osmanlı devlet teşkilâtında bir derece terfi eden Selânik mollasının aldığı paye. (M)

HALEP eyaleti, osmanlı hâkimiyeti devrinde (1516-1918), Halep ve bazı civar sancakları içine alan eyalet. Şehir, son Kölemenler zamanında kazandığı ticarî önemi Osmanlılar zamanında da korudu; hattâ bütün Doğu'nun bellibaşlı pazarlarından biri haline geldi. Batılı devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları üstüne, şehirde yeni ticaret merkezleri açıldı. 1548'de konsolosluklarını (Halep balyosu) ve başlıca ticaret kurumlarını Halep'e nakleden Venediklilerden sonra sıra ile Fransızlar (1562), İngilizler (1583) ve Hollandalılar (1613) konsolosluk ve ticaret kurumları açtılar. Bunlar arasında bütün XVII. yüzyıl boyunca büyük bir rekabet hüküm sürdü. Daha sonraları bir yandan Ege kıyılarında İzmir'in gelişmesi, diğer yandan, İran savaşları dolayısıyle ticarî ilişkilerin azalması Halep'i etkiledi. İskenderun ve Trablusşam yoluyle Avrupa'dan mamul eşya (kumaş, cam, kâğıt, kimyevî maddeler v.s.) ithal ederek bunları hinterlandı olan bölgelere, Anadolu ve İran'a gönderiyor, kendi sanayi mamulleriyle (ipekli ve pamuklu kumaşlar) hinterlandından gelen hammaddeleri (boya, pamuk, mazı, ilâç yapımında kullanılan maddeler) ihraç ediyordu. 1775'te bu ticaretin yıllık değerinin 900 000 lira olduğu hesaplanmıştı. Daha sonraları Fransa'nın Halep bölgesini ve Suriye'yi kendi inhisarı altına almasıyle ticarî önemi azaldı. Çünkü Halep'in yoğun ticarî faaliyeti sebebiyle, şehrin çarşıları genişledi ve güzelleşti. Halep valileri ayrıca yabancı tacirlerin ikameti için hanlar yaptırdılar.

Bunlar arasında külliyeler de vardır: 1555'te Dudukinzade Mehmed Paşa tarafından yaptırılan ve bir vakıf haline getirilen külliye, büyük bir cami, üç han ve kervansaray ile dört çarşıdan ibaretti. İbrahim Hanzade Mehmed Paşanın 1574'teki tesisi, gümrük hanı ile içinde 344 dükkânı bulunan iki çarşıdan ibaretti. Bunlardan başka Vezir hanı, Kurt Bey hanı gibi Halep'in geleneksel mimarisine uygun önemli anıtlar, bu devre ait bulunuyordu. Halep'in Osmanlılar devrindeki bu gelişmesi ve ticarî faaliyetinden dolayı, bütün islâm dünyasında en güzel çarşılara sahip bir belde olduğu söylenebilir. Aynı devirde İstanbul camilerinin mimarî tarzında yapılan camiler de vardır. Hüsrev Paşanın, Mimar Sinan'a yaptırdığı cami, İbrahimpaşa camii ile Ahmediye, Şabaniye ve Osmanpaşa medreseleri bunlar arasında sayılmaktadır.

Halep, Osmanlı devletine geçtiği ilk zamanlarda, Adana, Tarsus, Ayıntap ile beraber, Şam eyaletine bağlı bir sancaktı. İlk sancakbeyi, İsa Beydir. Eyalet olarak kuruluşu Kanunî Sultan Süleyman devrinde oldu ve Adana, Birecik, Özerli birer liva olarak bu eyalete bağlandı. Bu yüzyılın sonlarında Halep eyaleti 7 zeamet ve tımarlı sancak (Halep, Adana, Ekrâdı Kilis, Birecik, Özerili, Maarra veya Maarretünnûman, Balis «Beles») ile iki saliyane sancaktan (Halep Türkmenleri livası, Âzâz Türkmenleri livası ve Menbic) meydana geliyordu. Burada hazine defterdarı, defter kethüdası ve tımar defterdarı da bulunuyordu. Bu zamanda eyaletin 903 kılıç (104 zeâmet, 799 tımar) olduğu da bilinmektedir. XVII. yy. ortalarında Halep eyaleti teşkilâtı değişikliğe uğradı; yeniden kurulduğu anlaşılan Selmiye (Selimiye) sancağı ve başka bir tahrir kaydına göre Hama ve Humus da birer sancak halinde bu eyalet teşkilâtına katıldı. XVIII. yy.da daha bazı idarî değişikliklerin yapıldığı görülür. XIX. yy.da vilâyetler kurulduktan sonra Halep vilâyeti, Halep, Maraş, Urfa sancaklarından meydana geliyordu. Merkez livasında, Halep, Antep, Kilis, İskenderun, Antakya, Beylan (Belen), Hârim, Cisrüşşugur İdlib, Maarra, Cebeli Seman, Bâbı Cebûl, Menluç ve Rakka kazaları bulunuyordu. Bu teşkilât aşağı yukarı imparatorluğun sonuna kadar sürdü. Halep'in, sosyal ve iktisadî bir ünite niteliğinde ve sancak statüsünde, 1570 tarihli bir kanunnamesi vardır. Fetihten sonra padişahın emriyle sancak haline getirilen Halep'te Memlûk devleti mevzuatı kaldırıldı, yerine osmanlı ülkelerinde uygulanan vergi sisteminin kabulü öngörüldü. Bu kanunname ile, toprağı işleyen reayadan alınacak çift resmi ve diğer vergiler, tımar erbabının ve padişah haslarının hukukî ve malî durumları tespit edildi. (M)

HALEPKÂRÎ sıf. (şehir adı *Halep* ve fars. *-kâr*, yapan'dan *ḥalepkârî*). Esk. Halep usulünce yapılmış.

— Kıyf. *Halepkârî kumaş*, osmanlı saraylarındaki huzur derslerinde dinleyicilerin giydikleri elbiselerin yapımında kullanılan mavi renkte bir kumaş. (Bu elbiseler XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başında kullanılmıştır.) [M]

HALEPLİ BEDREDDİN, arap yazar ve tarihçisi (Şam 1310- Halep 1377). Babası Umar-ül-Dımaşkî, devrinin tanınmış hadis ve fıkıh bilginlerinden ve şairlerindendi. Oğlunun öğrenimiyle kendisi uğraştı. Hadis, fıkıh ve kıraat bilgini oldu. 1332'de hacca gitti. Mısır ve İskenderiye'de bulundu. Kadılık ve çeşitli emirlere sır kâtipliği yaptı. 1344'te emîr Şerefüddin ile bütün Suriye'yi dolaştı. Bedreddin, arap edebiyatının en ünlü edip ve tarihçilerindendi. Devrinin zevkine göre eserler yazmış, daha çok şekle önem vermiştir. Eski tenkitçiler kendisini çok överler. Fakat eserleri mensur, gerek manzum eserleri kelime oyunları ve edebî sanatlarla doludur. Eserleri: *Düret-ül-Aslâk fi Evlet-il-Etrâkı* (Mısır ve Suriye'de Hüküm Sürmüş Türk Memlûklarının Tarihi) [648-776 arasındaki olayları anlatır. Secili ve ahenkli bir nesir eseridir. Kaynakları bakımından kıymetli bir tarihtir. Tamamı henüz basılmamıştır. Müellifin elyazması olan bir nüshası İstanbul'dadır]; *Tezkiret-ün-Nabih fi Eyyam-il-Mansûri ve Banîh* (Türk Memlûklarından el-Mansur Kalavun ve Oğullarının Tarihi); *En-Necm-üs-Sâkıb fi Eşref-il-Menâkıb* (En Güzel Menkıbelerin Parlak Yıldızı) [Hz. Muhammed'in hayatını anlatır]; *Nesîm -üs-Sabâ* (Saba Rüzgârı) [çeşitli konulardan bahseden nesir ve nazım karışık bir eserdir]; *Dübeyt* (İki Beyit) [rubailer]. Ayrıca, Bedreddin'in ele geçmemiş bazı eserleri de vardır. (M)

Halep mermeri. Bk. MERMER.

HALEP TÜRKMENLERİ, XVI. yy.da Halep bölgesinde tam göçebe hayatı geçiren iki topluluktan biri. Halep Türkmenleri yazın Uzunyayla ile Sıvas'ın güney taraflarında, kışın da Halep bölgesinde yaşarlardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında vergi nüfusu 9 316 haneydi. XVII. yy.da Orta ve Batı Anadolu'ya ve Marmara bölgesine yerleştirildiler. Osmanlı devleti Halep Türkmenlerinden ordu hizmetinde yararlandı. Halep Türkmenleri genellikle Beğ dili, Harbendelu, Bayat, İnablu, Küpekli Avşarı, Gündüzlü Avşarı, Karkın, Kızık, Üç, Acarlu, Kaçılu, Peçenek, Döğer, Kınık Eymür, Bahadırlı ve Karakoyunlu gibi oymaklardan meydana geliyordu. (M)

HALER i. (eski avusturya kuronunun yüzde biri olan *heller*'den), Çekoslovakya'da başlıca para birimi olan kurona'nın (veya çekoslovak kuronu) yüzde biri. (L)

HALES (John), ingiliz gazetecisi ve siyaset adamı (Halden, Kent - öl. 1571). Protestan ve demokrat olan Hales, naip Sommerset tarafından büyük toprak mülkiyetine karşı tedbirler almakla görevlendirildi. Hales, Sommerset'i sosyal görüşleriyle etkiledi. (L)

HALES (Stephen), ingiliz kimyacısı ve tabiat bilgini (Bekesbourne, Kent 1677 - Teddington, Middlesex 1761). Rahip oldu, 1717'de Londra'da Royal society'ye girdi. Gazları su dolu bir kapta toplamayı ilk olarak düşünen odur. Özellikle hidrojen, karbon monoksit, karbon dioksit, kükürt dioksit, metan üstüne incelemeler yaptı. Bu gazların bazı maddelerle karışmış hava olduğuna inanıyordu. Atlar üzerinde yaptığı çalışmalarla, kan basıncını ilk olarak ölçmeğe çalışan da odur. Bitkilerde özsuyun yükselmesiyle ilgili araştırmaları sırasında elde ettiği bulgular önemlidir. (L)

HALESİA i. Kuzey Amerika'da yetişen süs ağacı; çiçekleri gümüş renginde, çan görünüşündedir. (İlmî adı *Halesia carolina, H. diptera.* Tespihağacıgillerden.) [L]

HALESOS, Agamemnon ile Briseis'in oğlu. Babasına karşı tuzak düzenlediği ve onun ölümünden sonra İtalya'da Falerii'yi kurduğu söylenir. Aineias'ın İtalya'ya çıkışını engellemeğe çalıştı, fakat Pallas tarafından öldürüldü. (L)

HALESOWEN, Büyük Britanya'da (Worchestershire) şehir, Birmingham'ın batısında; 44 200 nüf. XIII. yy.dan kalma manastır yıkıntıları. Makine sanayii. (L)

HÂLET i. (ar. *ḥâlet*). *Esk.* Durum, hal, suret, keyfiyet: *Cihan ve ben değiliz artık eski hâlette* (Yahya Kemal). *Acaba pek arzu ettiğimiz hâlet eski bir şeyle karşılaşmanın, bir hatıranın olmuşluktan çıkıp tekrar oluş dünyasına girivermesinin verdiği azap değil midir?* (N. Ataç). || *Hâlet-engîz*, insanı çeşitli hallere sokan durum. || *Hâlet-i gaşy*, kendinden geçme hali. || *Hâlet-i nez'*, can çekişme hali: *Bulmasaydı dürc-i tedbirinde dârû-yı salâh / Çoktan olmuş idi devlet hâlet-i nez'e karîn* (Üsküdarlı Hakkı). || *Hâlet-i ruhiye* (veya *ruhî halet*), ruhî durum: *Daima kendime seyirci hâlet-i ruhiyesinin hâkim olduğunu gördüm* (A. H. Tanpınar). *Şairin devrini, devrinin hususiyetlerini, olayların şairin ruhî haletlerini, orijinal hüviyetini bulmak, pek güçtür* (Abdülbaki Gölpınarlı). || *El-hâletü hâzihi*, bugünkü günde. (M)

HÂLET BEY (İbrahim), türk yazar ve şairi (İstanbul 1837-ay.y. 1878). Maliye nazırı Mehmed Halid Efendinin oğlu. Hariciye Nezareti Mektubî kalemine memur oldu. *Ceridei Havadis* gazetesinde uzun süre çeşitli yazılar ve edebiyata ait makaleler yazdı. Bir süre Samsun Rüsûmat kâtipliğinde bulundu. Sonra Halep valisi Cevdet Paşanın maiyetine girdi. Mektupçu oldu (1867). Bu görevi sırasında resmî *Furat* ve gayriresmî *Gadir-ül-Furat* gazetelerini çıkardı. *Fihrist-i Vilâyet-i Haleb* adında istatistik bilgileri toplayan bir salname (yıllık) hazırladı. Divanı Ahkâmı Adliye başkâtipliğine tayin edildi (1869). Maarif nezareti mektupçusu oldu (1876). Şiir, tarih, edebiyat, biyografi, tiyatro sahalarında eser verdi. Eserleri: *Onİki İmam Ahvaline Risale; Enmûzeç* (Örnek); *Medeb-i Kitâbet* (Yazı Yazma Kurallarına Başlangıç); *Sefinet-ül-İnşa* (Güzel Nesir Örnekleri); *Molla Lûtfî'nin Hal Tercümesi; Hoca Hüsâmeddin Efendi Hal Tercümesi; Sırr-ül-Esrâr* (Sırların Sırrı); *Seyr-ül-Akmar* (Ayların Geçmesi) ve *Dolap* adlı periyodik risalesi ve *Hâlet-üş-Şebab* (Gençlik Halleri) adlı divan. *Âl-i Osman* adı altında yazmağa başladığı tarihin ancak birinci cildini tamamladı. (M)

Foto. Doisneau-Rapho (LAROUSSE)

stilize ağaç motifli kula (XVIII. yy.)

post motifli (Konya)

selçuk (XIII. yy.) [Konya Alâeddin camiinden getirilmiştir]

yürük halısı

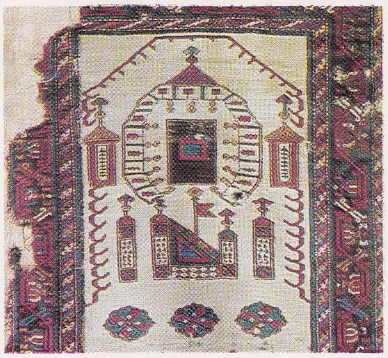

ortasında stilize Kâbe planı ve cami mimberi olan anadolu halısı (yeri ve tarihi belli değil)

beyşehir (holbein halısı, XV. yy.)

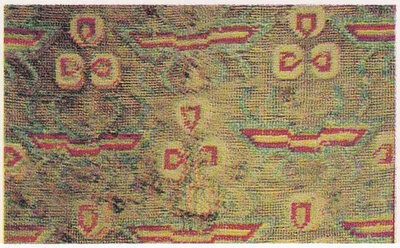

kaplanbeni motifli uşak halısı (XVII. yy.)

Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kuş motifli uşak (XVII. yy.)

kafkas halısı (XVIII. yy., Gence)

stilize mihrap ve lâle motifli ladik (XVIII. yy.)

halı seccade (XVIII. yy., Gördes)

Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

LURÇAT: «Çitte Geyik»
(özel koleksiyon)

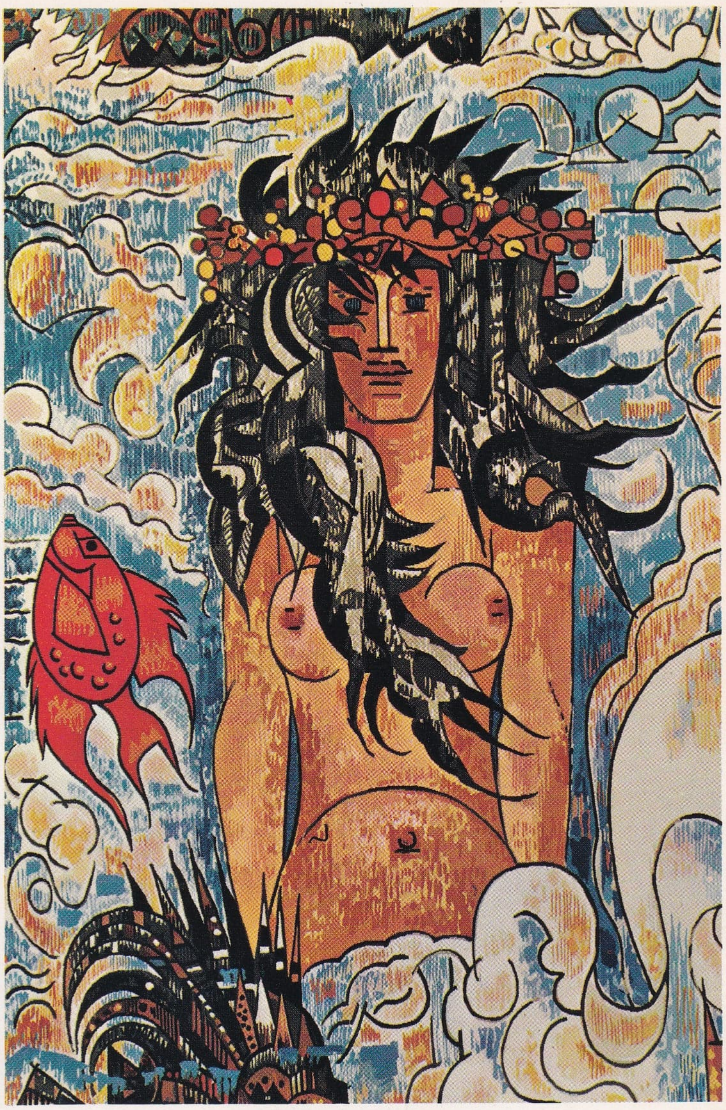

GROMAİRE: «Su» (detay),
Saint-Malo şatosu

Raoul DUFY: «Kırda Müzik»,
d'Art Moderne Millî müzesi, Paris

Foto: Giraudon (LAROUSSE)

uşak halısı (XVII. yy.), Türk ve İslâm Eserleri müzesi, İstanbul

iran halısı, av kompozisyonu (XVI. - XVII. yy.), Louvre müzesi, Paris

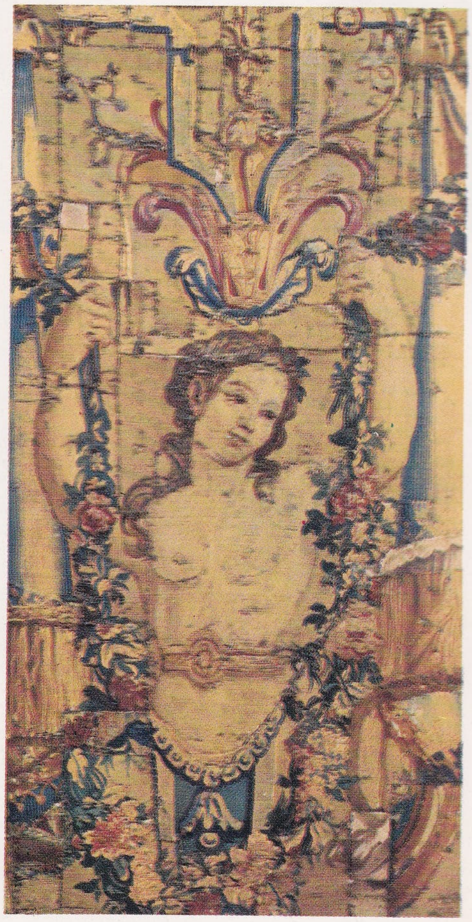

aubusson halısından detay (XVII. yy.) Dekoratif Sanatlar müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

HALET EFENDİ (Seyid Muhammed Sa-id), osmanlı devlet adamı (? 1760 - Konya 1823). Kırımî Hüseyin Efendinin oğlu. Babası gibi, Şeyhülislâm Şerif Efendi dairesinde hizmet ederken kadılık sınıfına geçti. Şerif Efendinin ölümünden sonra, bir ara Ataullah Efendinin yanında bulundu. Bir süre sonra Rikâbı Hümayun reisi Mehmed Reşid Efendinin hizmetine girerek mühürdar yamağı oldu. Sonra Rumeli valisi Ebubekir Sami Paşa dairesine girmek istedi fakat burada iltifat görmedi. Bunun üzerine Ohrili Mirmiran Ahmed Paşa dairesinde göreve başladı. Burada uzun süre kalmadı; Yenişehir Fener naibine kethüda oldu. Sonra İstanbul'a gelerek Galata mevlevîhanesi şeyhi Şeyh Galib'e intisap etti. Zahire nazırı Râsih Mustafa Efendi ve Kasapbaşı Hacı Mehmed Ağanın kitabet hizmetinde bulundu. Mustafa Reşid Efendinin yardımıyle hacegânlık sınıfına girdi. Başmuhasip payesiyle Paris elçisi tayin edildi (1802). Paris'te Talleyrand ile görüştü ve Fransa imparatorunun namesiyle Türkiye'ye döndü (1806). Divanı Hümayun beylikçisi (1807), iki ay sonra da Safî Efendinin yerine Rikâbı Hümayun reisi oldu. İngilizlerle gizli görüşmeler yaptığı için Fransa elçisi Sebastiani'nin ihbarı üzerine azledildi ve Kütahya'ya sürüldü. Bir yıl burada kaldı. İstanbul'a dönüşünde, başkaldıran Bağdat valisi Süleyman Paşanın idamı ve yerine Said Beyin getirilmesiyle görevlendirildi. Bağdat'ta Süleyman Paşayı idam ettirdi ve yerine kedhüdası Abdullah Ağayı tayin etti. Bu başarısı üzerine Rikâbı Hümayun kethüdalığıyle mükâfatlandırıldı (1811). Fenerli rumların bazılarına kâtiplik yaptı. Rumlar lehine çalışmalarda bulundu ve bazı rumlara memuriyet verdi. Yolsuzluklarla elde ettiği serveti-ni, yeniçerilere dağıtarak durumunu sağlamlaştırmak istedi. Bu durumu Mahmud II'yi endişelendirdi. Canib Efendinin karşı çıkmasına rağmen Tepedelenli Ali Paşanın öldürülmesi yolunda çalışmalar yaptı; Rum ihtilâlinin patlak vermesine sebep oldu. Sadrazam Salih Paşanın azledilmesinde etkili rol oynadı. Bu olaydan kısa bir süre sonra Bursa'ya, oradan da Konya'ya sürgün edildi (1823). Dostları Halet Efendiyi kurtarmak için harekete geçti. Ancak rakiplerinden Hüsnü Bey, Mahmud II'yi Halet Efendiyi ortadan kaldırmağa ikna etti. Konya'da öldürüldü. Şiir ve musikiyle de uğraşan Halet Efendinin bir *Divan*'ı ve *Ziynet-ül-Mecalis* (Meclislerin Süsü) [basımı 1842] adlı bir eseri vardır. (M)

HALETÎ (Mustafa) **Azmizade,** türk şair ve bilgini (İstanbul 1570 - ay.y. 1631). XVI. yy. bilgin ve şairlerinden ünlü *Mekârim-ül-Ahlâk* (İyi Ahlâklar) eserinin yazarı Muhammed Azmi Efendinin (öl. 1582) oğlu. Medrese öğrenimi yaptı. 1600'de Süleymaniye müderrisliği, 1602'de Şam'da, 1606'da Kahire ve Bursa'da, 1611'de Edirne'de, 1614'-te İstanbul'da kadılık yaptı. 1623'te Anadolu, 1627'de Rumeli kazaskeri oldu. 1628'-de Silistre arpalığı ile emekliye ayrıldı. *Divan*'ında memuriyeti boyunca azil ve nakillerle uğradığı sarsıntıları ve bunlar hakkındaki şikâyetlerini anlatır. Şiirlerinde karamsar bir dünyagörüşü vardır. Başta Nefî olmak üzere, Yahya Efendi, Bahaî Nailî, Fehim, Neşatî ve Tıflî gibi XVII. yy. divan edebiyatının değerli şairleri arasında yer almıştır. Edebî eserleri: **1.** *Divan* (Mehmed III adına düzenlenmiştir. İçindeki rubaîlerle ün kazandı, XVII. yy.dan itibaren şiir mecmualarında Haletî'nin rubaîlerine yer verildi. Nedim bir kasidesinde Haletî'nin rubaî alanındaki gücünü belirtmek için «*Hâletî evc-i rubaîde uçar anka gibi*» [Haletî rubaî'nin doruğunda anka kuşu gibi uçar] demiştir. Haletî'nin tasavvufa ait inanış ve görüşleri büyük bir başarıyle rubaîlerinde işlenmiştir. Bu yüzden ona «Hayyam-ı Rum» da denildi. İngiliz şarkiyatçısı Gibb, Haletî'de Ömer Hayyam'ın derinlik ve orijinalliğinin bulunmadığını ileri sürer); **2.** *Sakiname* (520 beyitlik bir mesnevîdir. Sufiyâne vecit ve aşkı hikâye eder. Sâki'yi [içki dağıtan] över. Zahid'i [kuru sofu] yerer); **3.** *Münşeat* (Hâletî'nin kendi hayatını ve yaşadığı çağın olaylarını anlatması bakımından önemlidir).

Aynı zamanda çağının ileri gelen bilginlerinden biri olan Haletî'nin öğrencisi Nevizade Ataî (1583-1635), Haletî öldüğü zaman arkasında kalemi ile düzeltmeler yaptığı ve açıklamalar yazdığı 3-4 bin cilt kitap bıraktığını belirtir. Kâtip Çelebi de, Kınalızade Ali Efendi istisna edilirse XVI. yy.da Haletî düzeyinde bilgin bulunmadığını ileri sürer. Haletî'nin *Mugni-ül-Lebib* (Akıllıyı Doyuran) şerhi, *Hidâye* (Doğru Yola Yöneltme) ve *Misbah* (Yüzgeç) şerhlerinin kenarında zengin notları vardır. Babasının Farsçadan manzum olarak çevirmeğe başladığı halde ancak 1 000 beyitlik bölümünü tamamlayabildiği *Mihr ü Müşteri* adlı esere 500 beyit daha eklenmiştir. (→ Bibliyo.) [M]

HALETİYE i. Gülşeniye tarikatının kollarından birine verilen ad. (M)

HAL'ETMEK geçl. blş. f. (ar. *ḫalᶜ* ve türk. *etmek*'ten *ḫalᶜetmek*). Hükümdarı tahtından indirmek. (M)

HALET MEHMED PAŞA Abdülkadirpaşazade, osmanlı devlet adamı (öl. 1876). Bahriye mektupçusu oldu (1842). Anadolu Harp Ordusu defterdarlığında (1851) bulundu. Kıbrıs mutasarrıfı (1861), İstanbul'a gelince Divanı Muhasebat reisi oldu. Serasker müsteşarlığı, vezirlikle Trablusgarb valiliği görevlerinde bulundu. Bu görevinden 1869'-da ayrıldı. Sıvas valiliği sırasında hakkında yapılan şikâyetler sonucu görevinden alındı. Valde Sultan kethüdalığına getirildi (1871). Şûrayı Devlet üyesi oldu. Aynı yıl şehremini ve Nafia nazırlığına tayin edildi. Müşaverei Devlet, Meclisi Aliye ve Ayan meclisi üyeliklerinde bulundu. (M)

HA LEVİ (Juda), ispanyol din bilgini ve şairi (Toledo 1080'e doğr. - 1140). Dinî ve din dışı konuda ibranîce şiirler yazdı. *El - Hazarî* adlı arapça eserinde yahudi dininin öteki dinlere üstünlüğünü savunmağa çalıştı. (L)

HALÉVY (Daniel), fransız tarihçisi ve denemecisi (Paris 1872-ay.y. 1962), Elie Halévy'nin kardeşi. Nietzsche'nin eserlerini inceledi, Péguy ile dost oldu, 1898'den sonra *Cahiers de la Quinzaine*'i çıkaranlarla işbirliği yaptı. Başlıca eserleri: *Essai sur le Mouvement Ouvrier en France* (Fransada İşçi Hareketleri Üzerine Deneme) [1901]; *Visites aux Paysans du Centre* (Orta Bölge Köylülerini Ziyaret) [1921]; *Vauban* (1923); *Jules Michelet* (1928); *La République des Ducs* (Dükler Cumhuriyeti) [1937]; *La Vie de Proudhon* (Proudhon'un Hayatı) [1948]; *Essai sur l'Accélération de l'Histoire* (Tarihin Hız Kazanması Üstüne Deneme) [1948]. (L)

HALÉVY (Elie), fransız siyaset yazarı (Etretat 1870 - Sucy-en Brie 1937). Ludovic Halévy'nin oğlu. Felsefe öğretmeniydi, Ecole Libre des Sciences Politiques'te profesör oldu. Eserleri: *La Théorie Platonicienne des Sciences* (Bilimlerde Eflatun'cu Kuram) [1896]; *La Formation du Radicalisme Philosophique* (Felsefî Radikalizmin Oluşumu) [3 cilt, 1901-1904]; *Histoire du Peuple Anglais au XIXe Siécle* (XIX. yy. İngiliz Milleti Tarihi) [3 cilt, 1913-1923]. (L)

HALÉVY (Jacques Fromental, LÉVY — denir), fransız bestecisi (Paris 1799 - Nice 1862). Cherubini'nin *Traité de Contrepoint* (Kontrapunto İncelemesi) adlı eseri yanlış olarak ona atfedildi. Halévy'nin eserleri opera müziğiyle ilgilidir. Ünlü operaları: *Kıbrıs Kraliçesi* (1841); *Yahudi Kadın* (1835). [L]

HALÉVY (Joseph), fransız şarkiyatçısı (Edirne 1827-Paris 1917). Türk asıllı bir fransız yurttaşı olan Halévy, Yemen'de görevliyken (1869-1870) saba dilinde yazmalar topladı. Sümerlerle ilgili tartışmaları ünlüdür. Önemli eserleri: *Mélanges d'Epigraphie et d'Archéologie Sémitiques* (Samî Arkeolojisi ve Eski Yazılarından Karmalar) [1874]; *Recherches Bibliques* (İncil Araştırmaları) [1886-1892]; *Essai sur l'Origine des Ecritures Indiennes* (Hint Yazılarının Başlangıcı Üstüne Deneme) [1886]. (L)

HALÉVY (Léon), fransız yazarı (Paris 1802 -Saint-Germain-en-Laye 1883). Jacques Fromental Halévy'nin kardeşi. Saint Simon'un görüşlerine bağlıydı. Şiirler (*Fables* [Masallar], 1840-1856), tiyatro oyunları (*Le Chevreuil* [Karaca], 1821; *Electre* [Elektra], 1864) yazdı. Ayrıca *Résumé de l'Histoire des Juifs Anciens* (Eski Yahudi Tarihinin Özeti) [1827], *Résumé de l'Histoire des Juifs Modernes* (Yeni Yahudi Tarihin Özeti) [1828] adlı incelemelerini yayımladı. (L)

HALÉVY (Ludovic), fransız yazarı (Paris 1834-ay.y. 1908), Léon Halévy'nin oğlu. Oyun yazmağa küçük yaşta başladı. Offenbach tarafından bestelenen opera komiklerinin hemen hepsini arkadaşı Henri Meilhac ile yazdı: *La Belle Hélène* (Güzel Helene) [1864]; *La Vie Parisienne* (Paris Hayatı) [1866]; *La Grande Duchesse de Gérolstein* (Gerolstein Grandüşesi) [1869]; *La Périchole* (1868); *Les Brigands* (Haydutlar) [1869]; *Le Peti Duc* (Küçük Dük) [1878]; *Carmen* (1875). Gene, Meilhac ile vodviller ve komediler yazdı: *Fanny Lear* (Komik Lear) [1868]; *Froufou* (Hışırtı) [1869]; *Tricoche et Cacolet* (1872); *L'Eté de la Saint-Martin* (Saint Martin'de Yaz) [1873]; *La Boule* (Top) [1874]; *Brevet Supérieur* (Orta Öğrenim Belgesi) [1892]. Oyunlarından başka *Monsieur et Madame Cardinal* (Mösyö ve Madam Cardinal) [1873]; *Les Petites Cardinal* (Cardinal Ailesinin Kızları) [1880] gibi sahne eserleri ilk defa *La Vie Parisienne*'de (Paris Hayatı) yayımlandı. *Un Mariage d'Amour* (Bir Aşk Evliliği) [1881], *L'-Abbe Constantin* (Rahip Constantin) [1882] adlı romanları ünlüdür. Paris hayatını duygulu ve acı bir dille canlandırdı. (L)

HALEZON i. Bk. HELEZON.

HALF i. ve sıf. (ar. *ḫalf*). *Esk.* Sırt, arka, art. ‖ Sonradan gelen (şey veya kimse).

◆ **Halfî** sıf. *Esk.* Arka tarafla ilgili, arka taraftaki. Zt. KUDÂMÎ. (M)

HALF ve **HALFE** i. (ar. *ḫalf* ve *ḫalfe*). *Esk.* Yemin, ant, yemin etme.

— Huk. *Esk.* Bk. YEMİN. (M)

HALFA i. (ar. *ḫalfā*). Bot. *Esk.* Buğdaygillerden bir bitki (*Stipor tenacissima*). [M]

HALF-CROWN i. (ing. k.). İngiliz parası, yarım kuron veya 2 şilin 6 penny değerinde. (L)

HALFETİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat bölümü, Urfa ili) ilçe merkezi kasaba; 3 333 nüf. Fırat'ın sol (doğu) kıyısında; yüksl. 525 m. 38 km'lik bir yolla Birecik'te Urfa-Gaziantep yoluna bağlanır. İmparatorluk zamanında eski Rumkale sancağının merkeziydi.

— *Halfeti ilçesi,* 646 km²; 28 252 nüf. Tek bucaktır; 34 köy. Tahıl tarımı; zeytin; fıstık. (M)

HALFFTER (Cristobal), ispanyol bestecisi (Madrid 1930), Ernesto ve Rodolfo Halffter'-in yeğeni. Müzik öğrenimini Madrid konservatuvarında yaptı. Dizisel tekniği ispanyol okuluna sokanlardandır. Geleneksel anlayışla birçok eser verdi (piyano için sonat, orkestra için scherzo, *Dos Canciones* [İki Şarkı, 1950-1952 arası]), sonra Pierra Boulez'in etkisini taşıyan, daha çok orkestra için eserler besteledi (*Microformas, Secuencias* [Sekanslar], *Formantes* v.b.) 1962'-den 1965'e kadar Madrid konservatuvarında yönetmenlik yaptı. (L)

HALFFTER (Rodolfo), ispanyol bestecisi ve müzik öğretmeni (Madrid 1900), Ernesto Halffter'in kardeşi. İç savaş sırasında Madrid'de Propaganda bakanlığının Müzik İşleri bölümünü yönetti. 1939'da Meksika'ya göç etmek zorunda bırakıldı. Meksika Devlet konservatuvarında öğretmen oldu ve *Nuestra Musica* (Bizim Müzik) [1946] adlı dergiyi çıkardı. Birbirinden çok ayrı özellikler taşıyan bestelerinde (bale, filim müziği, çeşitli çalgı müziği), çok sesli müzikle kaynaştırdığı neoklasik bir üslûp kullandı. Bütün ustalığını ortaya koyan keman konçertosu (1940) ile *Homenaje a Antonio Machado* (Antonio Machado'ya Sungu) adlı müzik parçası en ünlü eserleridir. (L)

HALFFTER ESCRİCHE (Ernesto), ispanyol bestecisi (Madrid 1905). Manuel de Falla'nın öğrencisi idi. 1924'te Betica de Sevilla orkestrasını yönetti. Eserleri arasında bir *Sinfonietta,* piyano için bir *Portekiz Senfonisi* (1938), *Dulcinea Suiti* (1944), piyano parçaları (*Habanera Pregon*), viyolonsel için bir *İspanyol Fantezisi,* yaylı çalgılar için bir dörtlü ve *Sonatina* adını verdiği bir balesi anılmağa değer. (L)

HALF - TRACK [helf-trak] i. («yarıyol» anlamında ing. k.). Ask. Amerikan yapısı zırhlı otomobil. (Ön kısmı tekerlekli arka

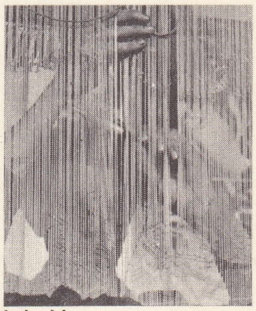

halıcılık
düşey tezgâhta
dokuma

XVII. yy. uşak
halısı
(N. Yalın koleksiyonu)

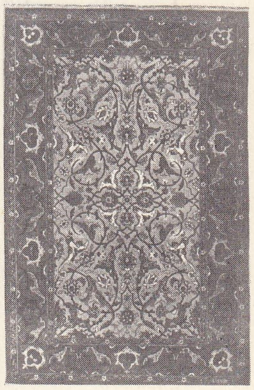

XVII. yy.
polonez halısı
(N. Yalın koleksiyonu)

Foto. Doisneau-Hapho (LAROUSSE) ; MEYDAN

kısmı tırtıllıydı: ikinci Dünya savaşında

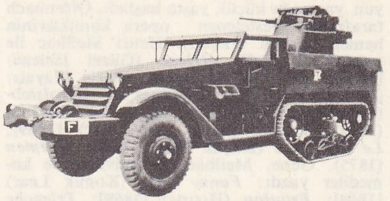

müttefikler tarafından kullanıldı.) [L]

HALHA i. Dış Moğolistan'da 600 000 kişi tarafından konuşulan moğol dili. (L)

HALHA, S.S.C.B.'de ırmak, aynı adlı gölden çıkar, Moğolistan ve Mançurya sınırında akar, Boyir-Nor gölüne dökülür. (L)

HALHAL i. (ar. *ḫalḫāl*). *Esk.* Bazı bölgelerde kadınların ayak bileklerine taktıkları gümüş veya altın halka: *Beli beli şallı, ayağı halhallı yar sevdim* (Türkü).
— ANSİKL. *Esk.* Kıyf. *Halhal* genellikle hint ve arap kadınları tarafından kullanılır. Süs oluşundan çok yürürken ve raksederken ahenkli bir ses çıkardığı için takılır. Türkiye'de eskiden sadece çengi kız yahut köçek oğlanlar tarafından kullanılırdı. (M)

HALHAL, Azerbaycan'ın güneyinde, Miyanç'ın doğusunda ve Gilan hududunda çeşitli türk boylarının iskân edildiği vilâyet. VII. yy.da merkezleri Partau olmak üzere Albanlar buraya yerleştiler. Aynı yüzyılda Araplar buraya geldikleri zaman Azerbaycan ve Kafkasya, Kafkasya «Hazar devleti» olarak bilinirdi. Utiler, İlhanlılar zamanında Kazvin civarına kadar yayıldılar. Bu arada Albanlar, Hazar akınları karşısında, Aras ırmağını da aşarak Halhal'ı bugünkü yerinde kurdular. 558'de Derbent yoluyle Azerbaycan'a geçen Sabin (Suvar) Türklerinin mühim bir kısmı 575'te Kür ırmağını aşarak Güney Azerbaycan'a yayılmış ve Halhal bölgesine yerleşmişlerdi. Selçuklular zamanında buranın hâkimleri türktüler. Burada oturan türk emîrleri bütün bölgenin yönetimini ellerinde tutuyorlardı. Sultan Berkyaruk kendi emirlerinden Tagayrek'e Halhal'ı tımar olarak verdi. Halhal, İlhanlılar zamanında daha çok türkleşti. Vilâyetin beş sancağından biri olan Sahrud bölüğünde yüze yakın türk - moğol köyü kurulmuştu. 1307'de Moğollar Gilan'ı zaptetmeğe başladıkları zaman, Halhal bunların dört hareket üssünden biri haline geldi.
Bugünkü Halhal vilâyeti halkı türklerden ibarettir ve üç yüze yakın yerleşme yeri vardır. Tarihte birçok ilim adamı, edip ve şairler yetiştiren Halhal, beş sancağa ayrılmış durumdadır. (M)

HALHALAR, Kerulen ile Altay arasında (Moğolistan cumhuriyeti) moğol halkı. Halhalar XVI. yy.da Lama Buddha'cılığını kabul ettiler ve Yukarı Asya tarihinde önemli rol oynadılar. (L)

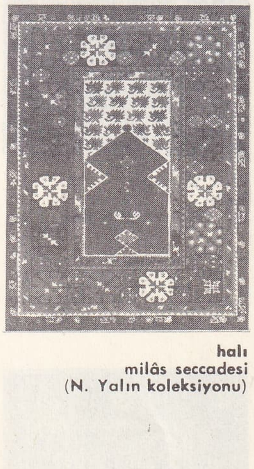

halı
milâs seccadesi
(N. Yalın koleksiyonu)

HALI i. (türk. *kal-ı*'dan). Yere, duvara veya mobilya üzerine yaymak için kullanılan, yün veya ipekten yapılmış, kısa tüylü, örme veya dokuma yaygı: *Son üç sene içinde evin her tarafı, halı, kilim, yastık altları, masa gözleri çekmeceler, onun vasiyetnameleriyle doldu* (A.H. Tanpınar). [Bk. ANSİKL., *G. santl.*] ‖ *Divan* (veya *sedir*) *halısı*, bir odada sedirin veya divanın önüne yayılan halı. (*Serendaz* da denir.) ‖ *Dokuma halı*, tezgâh üzerinde telleri bir taraftan öbür tarafa atılmak suretiyle dokunan havsız bir cins yaygı. (Bk. KİLİM.) ‖ *Duvar halısı*, duvara asmak için dokunan veya iğne ile işlenen halı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Düğümlü halı*, bir tezgâhta çözgü ve atkı iplikleri üzerine düğümler bağlanarak yapılan halı. ‖ *Kenar halısı*, odalarda veya sofalarda kenarlara konulan ve genellikle iki parça dokunan halı. (Kenare de denir.) ‖ *Makine halısı*, makinede dokunmuş, havlı veya havsız, düz veya desenli yaygı. (Bk. ANSİKL. *Tekst.*) ‖ *Minder halısı*, yer minderlerinin kaplandığı, genellikle kare biçiminde küçük boy halı. ‖ *Namaz halısı*, üzerinde namaz kılınan, basılmayan, mihrap biçimi motiflerle dokunan dik dörtgen biçimli halı. (Bk. SECCADE.) ‖ *Orta halısı*, odaların ortasına yayılan büyük halı. (*Meyane* ve *deste* de denir. Orta halıları üzerinde genellikle motifli bir merkezî kısım bulunur, buna göbek denir. Bunu çeviren çerçeveye de bordür adı verilir.) ‖ *Yastık halısı*, sedir kenarlarında duvarlara dayanan, dik dörtgen biçimindeki yastıkların üzerine geçirilen halı. ‖ *Yatak halısı*, yatak altına ve önüne yayılan halı.
— Tekst. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. G. santl. Günümüze gelen en eski *halı* örnekleri Orta Asya'da bulunmuş, M.S. III. - VI. yüzyıl arasına ait halı parçacıklarıdır. Bunlar uzun tüylü ve desenleri hakkında fikir edinmeğe imkân vermeyecek kadar küçük parçalar halindedir. Halı sanatı XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu Türkleri ile Batı Asya'ya, İran'a doğru yayıldı, fakat Büyük Selçuklular çağından bugüne hiç bir eser kalmadı. Anadolu'ya yerleşen Selçuklular halı sanatını da beraber getirdiler ve bu halılardan bazıları zamanımıza kadar geldi. Anadolu Selçukluları devletinin başşehri Konya'da Alaeddin camiinde bulunan bu halılar İstanbul'a getirildi (Türk ve İslâm Eserleri müzesi). Bunlar büyük boyda halılardır; genellikle koyu mavi veya koyu kırmızı, motifleri açık mavi veya açık kırmızıdır. Bazılarında açık ve koyu sarı ile açık yeşil de görülür. Bu halıların karakteristik yanı kûfi yazı dekorlu bordürdür. Ayrıca baklava, sekiz köşeli yıldız, sekizgen ve geometrik şemaya uydurulmuş bitki motifleri de kullanılmıştır. Beyşehir Eşrefoğlu camiinde de üç parça selçuklu halısı bulundu (Konya müzesi). Fustat şehrinde (Eski Kahire) XIII.-XIV. yüzyıla ait yüze yakın anadolu halı parçası bulundu. Bütün bu buluntular XIII. yüzyıl anadolu halısının özellikleri hakkında tam fikir verecek niteliktedir.
XIV. Yüzyıl anadolu halısı ise, daha çok avrupalı ressamlar tarafından yapılmış olan tablolardaki tasvirlerle tanınır. Avrupa'dan alınan siparişleri karşılamak üzere Anadolu'da bu yüzyılda yapılan halıların bir grubuna *hayvanlı halılar* denir. Bunlarda halı yüzeyi kare ve dik dörtgenlere ayrılmış ve bunların içlerine stilize hayvan motifleri yerleştirilmiştir.
XV. Yüzyılın ilk yarısında halı yüzeyinin daha büyük parçalara bölündüğü, İsveç'te Marby köyü kilisesinde bulunduğu için *Marby* halısı* olarak tanınan halıda görülmektedir. Burada bordürle çevrili halı sathı iki kareye bölünmüş, karelerin ortasındaki ağaç motifinin iki yanına karşılıklı olarak ikişer kuş figürü yerleştirilmiştir. Bu yüzyıl anadolu halılarının en güzel örneklerinden biri de *berlin halısı* olarak bilinen halıdır. Bu halıda ejder ve zümrütüanka kuşunun mücadelesi stilize edilerek tasvir edilmiş ve iki kere tekrarlanmıştır.
Bütün Avrupa'da büyük hayranlık uyandıran türk halıları çok sayıda ihraç edilmiş ve avrupa ticaretinde önemli rol oynamıştır.
XV. Yüzyıl ortalarından başlayarak hayvan figürlü halılar ortadan kalkar ve bunların yerini geometrik desenli halılar alır. Bunlar, 1451'den sonra, önce italyan ve sonra hollandalı ve flaman ressamlarının tablolarında XVI.yüzyıl başlarına kadar tasvir edilen fakat Küçük Hans Holbein'in tablolarında çok sık rastlandığı için yanlış olarak *Holbein** halıları adı verilen gruptur. Bu grup, Selçuk devri halıları ile XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait klasik osmanlı halıları arasında, bir köprü vazifesi görür. Bunların en eski örneği Beyşehir Eşrefoğlu camiinde bulunan ve büyük bir halının köşesinden kalan parçadır. Holbein halıları, renk, teknik ve motif bakımından daha önceki selçuk halıları ile bağlantılıdır. Bütün desenlerde geometrik motifin hâkim olduğu holbein halıları dört ayrı tipte toplanır: **1.** küçük parçalı örneklerden, bir kısmı konturları örgülü sekizgen ve ikiz rûmî yapraklardan ibaret baklavaların kaydırılmış eksene göre sıralanmasından, diğer kısmı da sekizgenlerin renk birliğiyle açık ve koyu renk karelerin alternatif olarak dizilmesinden meydana gelir. Bu tip XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar görülür; **2.** birincinin gelişmiş şeklidir. Şema aynı olmakla beraber nebatî motiflerle kompozisyonda bir çözülme görülür. XVI. yüzyıl başından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eder; **3.** sekizgenle doldurulmuş büyük karelerin üstünde sıralanmasından meydana gelir. XV. Yüzyıl boyunca devam eder; **4.** sekizgenle doldurulmuş büyük kare ve dik dörtgenlerin altında ve üstünde ikişer kare ve sekizgen vardır. Ortadaki esas motifin etrafında bir gruplanma vardır. XVI.-XVIII. yüzyıllar arasında görülür. Holbein halılarının hepsi Batı Anadolu'da veya Uşak bölgesinde yapılmıştır.
Bergama halısı adıyle tanınan diğer bir anadolu halısı grubunun holbein halılarının son iki tipi ile yakın ilişkisi vardır. Bunlarda da halı yüzeyi büyük karelere ayrılmış, bunların ortasına sekizgenler yerleştirilmiştir. Köşelerdeki üçgen dolgular orta kısımda diğer üçgenlerle birleşerek yarım baklava meydana getirir. Çeşitli bordür motiflerinden en çok kullanılan kûfi yazı motifidir. Bergama halılarında renk ve motiflerde görülen birçok detay bunların Selçuk halılarında rastlanan motifleri yaşattıklarını ortaya koymaktadır.
XVI. Yüzyılda Uşak çevresinde yapılan halılar *uşak halıları* adıyle, Anadolu'nun önemli bir halı grubunu teşkil eder. *Madalyonlu* ve *yıldızlı* olmak üzere başlıca iki tip olan bu halılar bazen çok büyük boyda ve pek zengin desenli olur. Madalyonlu halılarda örnek, ortada bir büyük madalyonla köşelerdeki çeyrek madalyonlardan veya sıralar halindeki madalyonlardan ibarettir. Madalyon düzeni XVI. yüzyıl iran halılarında da önemli rol oynar. Bu bakımdan uşak halılarının iran halılarıyle yakın benzerliği vardır. Yıldızlı uşak halılarında ise madalyonlar bir yıldız şeklini alır. Bordürler, bulut, iri çiçekler ve yazı motifleriyle doldurulur. Renkler açık mavi, koyu mavi ve kırmızı, konturlar sarıdır. Uşak halılarının çok çeşitli tipleri XVIII. yüzyıl sonlarına kadar 300 yıl süreyle Anadolu halk sanatının en parlak devrini meydana getirmiştir.
Klasik anadolu halılarının yanında XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan *Osmanlı saray halısı* adı verilen bir başka grup daha vardır; bunlarda motiflerin ele alınışı çok farklıdır. Zemini XVI. yüzyıl ortasından itibaren görülen kıvrık halı motifleriyle tamamen doldurulur. Zemin üzerine uşak halısında görüldüğü gibi kuvvetle fark edilemeyen madalyonlar da işlenir. Bu madalyonlardan biri ortada tam olarak, diğer dördü de köşelerde parça halinde yer alır. Bu halılar halk sanatına bağlı klasik halılardan ayrı, saray imalâthanelerinde yapılmış olmalıdır. Osmanlı saray halılarında teknik, iran düğümü tekniği; malzeme önce ipek gibi yumuşak bir yün, daha sonra pamuk ve ipektir. Motifler ise natüralisttir, lâle, sümbül, karanfil ve gül gibi çiçekler işlenmiştir.
Anadolu'nun hemen her tarafında halı yapılır, ama bazı önemli halı yapım merkezleri de vardır. Bu merkezlerde dokunan halılar genellikle dokunduğu yerin adıyle anılır. En tanınmışları: eski izmir, gördes, kula, demirci, gülistan, bergama, yahşibey, bünyan, hereke, şaval, maden, malatya, karaca, feshane, akhisar, bandırma, rodos, milâs, fethiye, uşak, kütahya, eğin, dernit, mucur, karaman, istanbul, türk şirazı, bor, ısparta, lâdik, kayseri, niğde, inlice, gürün, uluborlu, karapınar, bursa, sıvas, turhal, musul, kırhisar, yağlıbedir, çanakkale halılarıdır.
Bu merkezlerden Gördes'te dokunan halıların çoğu seccadedir. (Bk. SECCADE.) En eski gördes halıları çok ünlüdür, bunlar dokuma tekniği, renk ve desen bakımından eski iran halılarıyle bir tutulabilir. Ancak koleksiyonlarda ve müzelerde bulunabilen XIX. yüzyıla ait ve daha eski gördes halılarında zengin koyu kırmızı renk hâkimdir. Ayrıca mavi, lâcivert, yeşil ve sarı renkler de canlı olarak kullanılır. Bu tarihten sonrakilerde zemin, pembe veya çiğ kırmızıdır. Klasik gördes halılarının üç tipi vardır: basra gördesi, kız gördes, kendirli. En kıymetli ve eski parçalar basra gördesidir.
Gördes'e yakın diğer bir halı merkezi olan *Kula*'da dokunan halıların en eski örnekleri gördes halılarına çok benzer. Ortasında çiçekler olan zemin, yine kırmızıdır. Ayrıca kayısı sarısı da kullanılmıştır. Bazen mavi ve beyaz da görülür. Kula halılarının karakteristiği şeritler halindeki kenar

bordürleridir. Bu halılarda ortadaki geniş çerçeve yerine içlerinde küçük çiçek resimleri olan birbirine paralel ince çerçeve veya şeritler bulunur.

Gördes ve Kula'dan sonra Anadolu'nun diğer önemli bir klasik halı merkezi Lâdik'tir. Eski *lâdik halıları*'nın renk ve desenleri ancak parçalar halinde günümüze gelebilmiş örneklerden anlaşılabilmektedir. Kenarları üç bordür halinde olan lâdik halılarının da hemen hepsi seccadedir. Bunlarda renk genel olarak kırmızı, mavi ve sarıdır. Anadolunun klasik halı merkezlerinin en eskilerinden olan bu üç merkezde bugün de halı dokunmaktadır.

Anadolu halıları arasında *anadolu yörük halıları* adı verilen aşiret halılarının da önemli bir yeri vardır. Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki türkmen aşiretlerinin dokudukları halılar bazen geniş bordürlü, bazen bordürsüzdür. Geometrik motifler ve yıldız motifleri kullanılır. Bunlar bergama halılarını andırır. Halıdan başka aşiret kilim ve seccadeleri de meşhurdur.

● Anadolu dışındaki halı merkezleri: *iran halıları*.

İran halıları hakkında en eski bilgiler arap coğrafyacıları ile avrupalı gezginlerin yazılarından edinilmektedir. Bu kaynaklardan, X. yüzyılda Buhara, Huzistan, Fars, Kuhistan gibi merkezlerde halı imalâthanelerinin olduğu anlaşılmaktadır. XIV. Yüzyıldan itibaren yapılan iran minyatürleri, üzerlerindeki tasvirler sayesinde İran halı sanatının tanınmasına yardımcı olmuştur. Bu minyatürlerde, en eski halılarda ortada düğümlü bir desen ile biraraya getirilmiş yıldızlar ve köşeli motifler görülür. Kenar bordürü değişik bir kûfi ile doldurulmuştur. XV. Yüzyıl sonunda bu halı deseninin yerini ortada bir madalyon ve etrafta bölmeler, arabesk ve çiçek motifleri olan başka bir desen almıştır. Safevîlerin en parlak devri olan XVII. yüzyılda İran halı sanatı zirvesine ulaşmıştır. Başşehir İsfahan başta olmak üzere çeşitli yerlerdeki saray imalâthanelerinde dokunan halılar, İran halı sanatının şaheserleridir. Sayıları hayli çok olan bu devir halıları üzerlerindeki tasvirlere göre, madalyonlu, av sahnesi tasvirli, hayvanlı, çiçekli v.b. olarak gruplanır. XVI. Yüzyılda İran'da *madalyonlu halılar* ve *herat halıları* önemlidir. Bu devirde halılarda ağaçlıklı bahçeler, av sahneleri, insan ve cin tasvirleri hâkimdir. Bazı halılarda kenar bordürlerinde farsça yazılar da bulunur. XVII. Yüzyılda Avrupa'ya hediye ve ihraç etmek için yapılmış avrupa tesirli halılar görülür. Bunlar ipek ilmekli, altın veya gümüş sırma ile işlemelidir. Genel olarak bu halılar *leh halıları* adıyle tanınır. İran'da sanat bakımdan kıymetli dokuma halılar da yine XVII. yüzyılda yapılmıştır.

Eski ve yeni iran halıları özelliklerine göre bazı bölgelere ayrılır: Horasan (Horasan, Herat, Kayın, Birecent), Şiraz (Isfahan, Kirman, Şiraz, Yezd, Mekke, Şah Abbas), Ferhan (Ferhan, Hamedan, Serabent, Mir, Kaşan), Sine (Sine, Bicar, Kirmanşah), Tebriz (Tebriz, Korevan, Bahşayiş, Muşkâbâd) bölgeleri.

Diğer halı merkezlerine gelince: doğu halıları içinde İran'dan sonra önemli bir yeri olan *kafkas halılarında*, bordürlerde İran'dan alınmış bazı motifler görülmekle beraber esas itibarıyle geometrik motifler hâkimdir. Kafkas halılarında karakteristik özellik hayvan ve ejder tasvirlerinde kuvvetli bir stilizasyon olmasıdır. Kafkas halı ve seccade merkezleri şunlardır: Dağıstan, Derbent, Kuba, Çeçen, Bakû, Şırvan, Kazak, Nahcuvan, Karabağ, Gence, Gökçe, Batum, Tiflis, Sile.

Orta asya halıları. Bunlarda da kafkas halılarında olduğu gibi geometrik motifler görülür, bordürlerde çiçeklerin yerini yıldızlar, oymalar, çengeller almıştır. Merkezler: Buhara, Kızılayak, Merv, Beşyer, Hive, Yumut, Kâşgar, Semerkant.

Afganistan ve Hindistan'da da bazı halı merkezleri vardır. Ancak bunlar kendilerine has bir özellik göstermeyip, batı tesirli halılardır.

Çin halıları. XIX. Yüzyıl sonunda Avrupa'ya gelen bazı çin halıları ile tanınmağa başlayan bu bölge halıcılığının çok eskiden beri mevcut olduğu anlaşılmıştır. Çin halılarının kendilerine has özellikleri, motifleri vardır. Renkler, sarı, mavi ve gölgeli renklerdir. Halılarda motifler geometrik, günlük hayattan sahneler, çinlilerin itikat ettikleri birtakım şekiller, resimler, dağlar, hayat ağacı, sfenksler, aslan, yarasa, kelebek v.b. gibi hayvanlar ve dinî sembollerdir. Çin halıları Çinde hüküm süren sülâlelerin devirleriyle adlandırılır: ming devri halıları, king devri halıları, yung çin devri halıları, king long devri halıları.

● *Duvar halısı*. Dikey veya yatay tezgâh üzerinde yapılır; yüksek gücülü dikey tezgâhın kullanımı sürekli kontrolu sağlar. Alçak gücülü tezgâh işin ön yüzünü kapatır, bu yüzden kontrol için tezgâhı çevirip kaldırmak gerekir.

Mısır'da Beni-Hasan resimlerinde bizim kullandığımızdan pek farklı olmayan yüksek gücülü bir tezgâh görülür. Eski devirlerde halıcılığın bilindiği muhakkaktır. Ortaçağ manastırlarında da halıcılıkla uğraşılırdı. Bu mesleğin en eski kalıntısı, *la Présentation de la Vierge*'e (Bruxelles'te Cinqantenaire müzesi) [1340] aittir. Aynı dönemde Paris'te yüksek gücülü tezgâhlarla çalışan atelyeler vardı. Nicolas Bataille yönetimindeki bu atelyeler 1376-1400 arasında ünlü Apokalypsis'i yaptılar. 1480-1543 Arasında Tournai'deki el tezgâhlarının üretimi, bu sanatın zirvesini işaret eder.

XV. yy. başından itibaren Bourguignon Flandre'ına (Brugge, Brüksel, Oudenaarde, Enghien, Anvers) yerleşen atelyelerin geliştiğini görüyoruz, Raffaello'nun *Resullerin İşleri*'nden (Vatikan) örülecek halıyı papa Brüksel'e sipariş etmişti. Daha o devirde en ünlü flaman ressamları, özellikle Jan Van Eyck ve Rogier Van der Weyden *karton* denilen, halıya uygulanacak taslaklar yapmağa başladılar. Bu atelyelerin ürünleri o kadar başarılıydı ki italyan prensleri flaman gücü ustalarını davet ettiler. Floransa, Mantova, Venedik, Ferrara ve Roma, Mantegna, Leonardo da Vinci, Cosimo Tura'nın eserlerinden yararlanarak şaheserler yaratan el tezgâhları kurdular. Fransa'da Henri IV, iki flaman gücü ustasının (Marc de Coomans ve Fr. de La Palanche) yönetiminde bir Gobelins* atelyesini kurdu. Duvar halıcılığı XVIII. yy.da yalnız bir süs sanatı haline geldi; ama gene de gerçek şaheserler yaratılıyordu (J.- Fr. De Troy'un *Esther'in Hikâyesi;* Mignard'ın *Saint-Clond Galerisi;* Oudry'in *Louis XV'in Avları;* Desportes'in *Hindistan*'ı v.b.).

İngiltere'de 1620'ye doğru Londra yakınında Mortlake'de birçok ünlü duvar halısı (*Vulcanus'un Hikâyesi*, Rafaello'dan *Resullerin İşleri*), dokuyan ve yüksek gücü ile çalışan, Francis Crame yönetiminde bir atelye kuruldu. XVIII. yy.da Londra'nın Soho semtinde bir el tezgâhı kuruldu. Nantes fermanının iptalinden önce Almanya'da atelye yoktu; Fransa'dan ayrılan protestan sanatçılar Berlin, Dresden ve Münih'e göçtüler. Buna karşılık İtalya'da atelyeler bir bir kapandı; yalnız Roma'da, özellikle Vatikan'ın ihtiyaçlarını karşılayan bir atelye kaldı. İspanya'da, İtalya'dan kaçan sanatçılar, Santa Barbara'da bir atelye kurdular ve Goya'nın kırk ünlü karton'unu dokudular. Büyük Petro Rusya'sı da duvar halılarına merak sarmıştı, ama çarın kurduğu atelye çardan sonra kapandı. 1908'den itibaren duvar halıcılığına tekrar önem vermeğe başlayan Fransa, Gobelins atelyelerine orijinal kartonlar hazırlayan Matisse, Braque, Picasso, Dufy, Rouault, Fernand Léger, Le Corbusier, Derain, Lurçat, Miro gibi ressamlar sayesinde, duvar halıcılığında yeni bir çığır açılmasını sağladı.

— Tekst. Halılar iki büyük gruba ayrılır: *el işi halılar* ve *makine halıları*. *Makine halıları*, hav ve sırttan meydana gelmiş havlı halılar ve havsız halılar olarak iki türe ayrılır.

Havlı halıların, dokunmuş ve dokunmamış halılar olmak üzere iki cinsi vardır:

a. *dokunmuş halıların*, Fransa'da makine halısı olarak bilinen en eski ve önemli türü Wilton'dur. Bunların sırtlarında, tek ve çift tellerinden biri inerken diğeri kalkan, genellikle pamuktan bağlama çözgüsü, bu çözgü ile sıkıştırılan jüt'ten atkı iplikleri, bağlama çözgülerine paralel ana çözgü bulunur; bağlama çözgü telleri inme ve çıkma hareketi ile üst atkının üzerinden ve çift atkılı ise alt atkının altından geçer. Hav iplikleri bir çözgü levendinden (düz renkli halılar) veya bağımsız bir bobinden (jakarlı halılar) gelir; ikinci halde havlar klasik jakar sistemi ile delinmiş kartonlarla ayarlanır. Havların yüksekliği, halının kalınlığı, çelik çubuklarla belirlenir; bu çubuklar, alt atkı ipliklerine paralel olan hav çözgülerinin altından geçer. Ortalama boyutları 0,50 × 5,55 m olan bu cins halılara, *moket*, daha doğrusu *dokuma moket* denir.

Dokunmuş halılar içinde büyük önem kazanan ikinci tür, aynı anda dokunmuş yan yana iki halıdan meydana gelen iki parçalı halılardır. Bunlar çift bağlama, çift ana çözgüye ve tek hav çözgüsüne sahiptir. Havların kesilmesi dokuma tezgâhı üzerinde soldan sağa bir ray yardımıyle hareket eden tek bıçakla sağlanır.

Özellikle İngiltere'de dokunan *ayminter halıları* çok renkli fakat desenleri wilton ve çift parça halıların inceliğine ulaşmaktan uzaktır. Ayrıca uzun bir hazırlık çalışması gerektirmektedir.

Çekmeli halılar, sırtları çekilebilen dokulu çözgü ve atkı ipliklerinden meydana gelir; dokumadan önce yüzde 15-40 arasında bir germeye tabi tutulur; ikinci çözgü iplikleri, gerili olanların yapacağı toplama ile kıvrımlar meydana getirerek hav bukleleri oluşturur.

Basma halılar, dokumadan önce üzerine renkler basılıp düz halılarda olduğu gibi pişirilmiş hav çözgüleri kullanılarak Wilton tezgâhlarında dokunan halılardır.

b. *Dokunmamış halılar*, mekanik düğüm noktalı halılar hariç nispeten yeni bir anlayışa sahiptir. Bunların çeşitli türleri vardır:

Mekanik düğüm noktalı halılar, sırt üzerinde mekanik bir parmakla havları düğümlenmiş halılardır.

Tüfte halılar, her biri daha önce dokunmuş jüt bezi ile beslenen yan yana sıralanmış birçok iğne ile hav iplikleri bağlanarak hazırlanır; tek renkli veya geometrik desenli 1,40 m ile 5,50 m uzunluğundadır.

İşlemeli halılar, bir dokuma üzerinde, kalıpla çizilmiş desenler tek iğne ve elle hav iplikleri işlenerek elde edilir; bu metot sınırsız renk kullanma ve her boyda halı yapma imkânı verir.

Triko halılar, jerse tezgâhlarında hazırlanır; sırtları genellikle jersedir ve ek bir çözgü, havları meydana getirir.

Havsız halılar, genellikle herhangi bir dokuma tezgâhında dokunur ve çok kalın bir bez görünüşündedir; bir bağlama çözgüleri ve sert lifli tek atkıları vardır. Geometrik veya jakar desenlidir. (ML)

HALICI i. (*halı*'dan *halı-cı*). Halı dokuyan veya satan kimse. (M)

HALICI (Feyzi), türk şairi (Konya 1924). Konya lisesini (1941), İstanbul Fen fakültesini bitirdi (1950). Bir süre Konya'da gazetecilik ve ticaret yaptı. 1957 Yılından beri *Çağrı* adlı aylık bir fikir ve sanat dergisi çıkarmaktadır. 1968'de Konya senatörü oldu. Şiir kitapları: *Bir Aşkın Şiirleri* (1947); *Masmavi* (1952); *İstanbul Caddesi* (1957); *Günaydın* (1960); *Dinle Neyden* (1960); *Selçukyada Aşk* (1967). Ayrıca *Bizim Şairler* (1952); *İstanbul ve Fetih Şiirleri* (1953) adlı iki antolojisi vardır. (M)

Halıcı Kız, 1953'te Muhsin Ertuğrul'un senaryosunu yazıp yönettiği ilk renkli türk filmi (agfacolor). Müzik: Hasan Ferit Alnar. Oyuncular: Asuman Korat, Heyecan Başaran. Türk sinema tarihinde, ilk renkli türk filmi ve M. Ertuğrul'un son filmi olarak geçer. (M)

HALICILIK i. (*halıcı*'dan *halıcı-lık*). Halı dokuma işi.

— ANSİKL. Teknik. Halı tezgâhı, dikine kurulmuş bir dik dörtgen çerçeveden ibarettir. Dikine kenarları meydana getiren sırıklar yere çakılı ve sabittir. Alt ve üst kenarlar ise dönebilecek şekilde hareketlidir. Tezgâhta dikine ipliklere *çözgü* (*direzi*) veya *argaç*

Lord HALİFAX
(1881 - 1959)

.denilir. Halının tüylü kısmı çeşitli renkte yünlerin argaçlara bağlanması suretiyle ortaya çıkar. Argaçlar ikişer ikişer ele alınır ve yün bunların etrafına sarılır, düğüm yapılır ve uçları aşağıya doğru çekilerek bırakılır ve muayyen bir uzunlukta kesilir. Bütün bir sıranın düğümleri tamamlandıktan sonra *arış* veya *atkı teli* denen iplikler enine olarak argaçların arasından, bir önden bir arkadan geçecek surette atılır. Her düğüm sırasından sonra *kirkit* denilen bir âlet vasıtasıyle bu düğümlere yukarıdan aşağıya doğru vurmak suretiyle arışlar sıkıştırılır ve böylece düğümler daha sıkı ve sağlam olarak yerleşir. *Varagele* veya *varangelen* denilen özel bir çubuk, arışın atılmasını sağlar; argaçları biri öne biri arkaya gelmek üzere ayırır ve bir açıklık meydana getirir. Arışlar halının cinsine göre, yün, pamuk, ipek veya karışık olabilir. Tezgâhın bir kenarına asılan motif örneğine göre, bir kişi veya bir grup tarafından üzerinde çalışılan halının dokunuşu ilerledikçe, dokunan kısım alttaki yatay sırık etrafında döndürülerek toplanır ve halıcıların aynı seviyede çalışabilmesi sağlanır. Halıcı attığı düğümlerin uçlarını bıçakla keser, halının tüyünü teşkil eden bu sallanan uçlar dokuma bittikten sonra ikinci bir kesime tabi tutulur ve aynı uzunlukta olmaları sağlanır.

Halının motiflerinde kullanılan çeşitli renkte yünler, yumaklar halinde halıcının kolayca elini atıp işleyebileceği şekilde tezgâhta asılıdır. İkişer ikişer tutulan argaçların etrafına düğüm esas itibarıyle iki şekilde atılır:
1. *türk düğümü* veya *gördes düğümü,* denilen teknikte, iplik iki argaç ipliğinin etrafını dolanarak düğümlenir;

2. *iran düğümü* veya *sine düğümü* adı verilen teknikteyse ipliğin bir ucu iki argaç ipliğinden birinin etrafını sarar, diğerinin ise ilmik atılmadan bir tarafından geçirilerek halı sathının yüzeyine iner.

Bu iki teknikte türk ve gördes düğümü daha sağlamdır fakat düğüm ipliği iki argaç ipliğinin de etrafını sardığı için, santimetreye çok sayıda düğüm sığdırılamaz ve bu bakımdan bu teknik daha çok geometrik desenlere veya motiflere uygundur. İran düğümü veya sine düğümündeyse düğümler daha sık olabildiği için, kıvrık ve ince hatlı motiflerin yapılmasına imkân verir. Halının iki başında düğümlerin yer almadığı kısım bulunur. Bunlar sadece argaç ve arışların kilim gibi dokunmasından ibaret, halının sağlamlığını temin eden kısımlardır. Argaç ipliklerinin serbest bırakılan uçları halı saçağını meydana getirir.

● *Boya.* Yün halılarda iplikler eskiden kök boyalarla boyanırdı, günümüzde bu iş için anilin boyalar kullanılır ve bu şekilde daha çeşitli renkler elde edilir. Kök boyaların elde edilişinde her halı merkezi aynı derecede başarılı değildir ve merkezlere göre ayrı renk özellikleri görülür. Türk halılarında canlı ve parlak renklerin kullanılması bun-

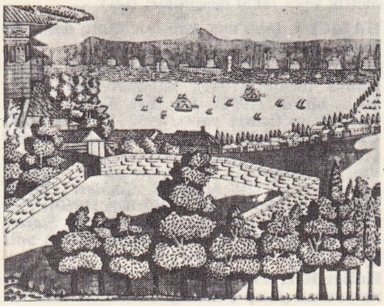

HALİÇ
(Celâl E. Arseven koleksiyonu)

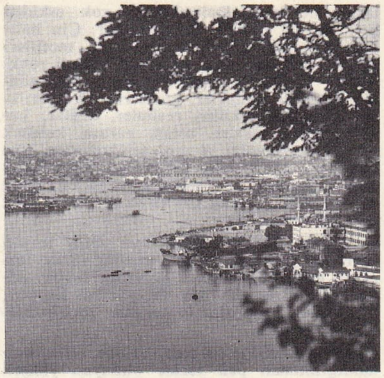

HALİÇ

lara haklı bir şöhret kazandırmıştır.

Halılar genel olarak, metre karelerindeki düğüm adediyle kıymetlendirilmektedir. Âdi halılarda santimetre karede 1,5-2 düğüm bulunduğu halde, kıymetli halılarda 4-5 düğüm vardır. Daha ince halılarda ise santimetre karede 35-40 düğüm (Sıvas, Kayseri, Bünyan). Ondan incelerindeyse 45-50 düğüm (Hereke) bulunabilir. Dünya üzerinde el halılarının esas yapım yerleri Türkiye, İran, Kafkasya ve Kuzey Afrika memleketleridir. Bk. HALI. (→ Bibliyo.) [M]

Halıcıoğlu camii (*Humbaracıyan kışlası mescidi* ve *Mihrişahsultan camii* de denir). İstanbulda, Halıcıoğlu'nda. Mustafa III'ün kadını ve Selim III'ün annesi Mihrişah Sultan tarafından yaptırıldı. Selim III'ün tesis ettiği Humbaracılar kışlasının ortasına yüksek bir bodrum üzerinde inşa edildi (1793). Cami, tek kubbeli ve çift minarelidir. Minarelerden biri sonradan yapıldı. Caminin hünkâr mahfili vardır. Eski kaynaklar, caminin bir tarafının humbaracılar ve diğer tarafının lağımcılara tahsis edildiğini yazar. Deniz tarafında da bir kasır vardı. Mühendishane, demirhane, hamam, tabhane ve dökümhane binalarının ve Mahmud II zamanında mühimmat ambarlarının buraya yakın yapıldığı bilinir. Bugün bu binaların çoğundan eser yoktur. (M)

HALIKÖY, esk. *Baylambolu.* Ege bölgesinde (İzmir ilinin Ödemiş ilçesi) Beydağ bucağına bağlı köy (1965'te 618 nüf). Yakınında işletilen civa maden yatakları. (M)

Halıköy Civa işletmesi, Ödemiş'te (İzmir) Beydağ bucağında Halıköy yakınlarında Etibank tarafından işletilen civa madeni ocağı ve izabe tesisleri. Hidrotermal kaynaklı epijenetik bir maden yatağıdır. Maden yatağının oluşumuna yolaçan sıcak suların ısı derecesi 100° - 200°C arasındadır. Ancak bu sıcak suların kaynağı bilinmemektedir. İşletme 7,5 milyon liraya mal olan izabe tesisleri ve 100 ton cevher kapasiteli 2 adet döner fırınla faaliyetini sürdürmektedir. Günlük üretimi yaklaşık 300 kg'dır. Cevher oranı ise yüzde dört dolaylarındadır. Rezerv durumu:

		ton	*civa(%)*	*civa(t)*
batı kısmı	:	34 700	0,226	76,5
orta kısmı	:	112 700	0,138	155,9
doğu kısmı	:	84 260	0,234	197,6
TOPLAM	:	231 660	0,186	430,0

Halıköy tesislerinin yıllık randımanı retort fırını zayiatı da dahil olmak üzere yüzde 85'tir. Toplam zayiat yüzde 15-20'yi bulur. Kavrulan her ton cevher başına zayiat 350 gram dolaylarındadır. (M)

HALÎ sıf. (ar. *ẖalā*'dan *ẖalī*). *Esk.* Boş, Boş, tenha, ıssız: *Nihayet Malik İbn-i Neccar'ın hânesi önündeki hâlî arsa da çöktü* (Cevdet Paşa). ‖ (*Bir şeyden*) *Hâlî olmamak,* (bir şey) bulunmak.

◆ **Hâliye** sıf. *Esk.* Hâlî'nin dişili: *Arazi-yi hâliye,* boş topraklar. ‖ *Evkat-ı hâliye,* boş vakitler. ‖ *Eyyam-ı hâliye,* boş günler.

◆ **Hâliyen** zf. *Esk.* Boş olarak. (M)

HALÎ sıf. (ar. *ẖalā*'dan *ẖalī*). *Esk.* Boş, başıboş, gamsız. ‖ Evlenmemiş erkek.

◆ **Haliyât** çoğl. i. *Esk.* Bekâr kadınlar.

◆ **Haliye** sıf. *Esk.* Halî'nin dişili. ‖ Bekâr kadın. (M)

HÂLİ i. (ar. *ẖalᶜ*, boş bırakma, boşanma'dan *ẖāliᶜ*). *Esk.* Boşanmış erkek.

◆ **Hâli'a** i. *Esk.* (Hâli'nin dişili). Boşanmış kadın. (M)

HALÎ' sıf. (ar. *ẖalᶜ*, soyma'dan *ẖāliᶜ*). *Esk.* Soyulmuş. ‖ *Halî'ül-izâr* («yüzü sıyrık»), edepsiz. (M)

HALÎ, Arabistan'da şehir. Hicaz-Yemen sınırında, Konfude'nin güneyinde Aşr vâdisinde, limanı Mersa Halî.

— Tar. 1331'de Yemen'e giderken burayı görmüş olan İbni Battuta şehirde güzel binalar ve büyük bir cami bulunduğunu, limanının işlek olduğunu yazar. Şehir, Kinane sülâlesine mensup bir sultan tarafından yönetiliyordu. Gezgin Niebuhr oradayken (1761-1767) şehir Mekke emîrliğine bağlandı. Mekke şerifi şehirdeki bir kalede asker bulundurdu. Vahhabîlerin işgal ettiği şehri (1805) Mısırlılar 1815'te geri aldılar. Asir kabilelerine karşı girişilen temizlik hareketinde (1834) Ahmed Paşa kumandasındaki birlikler Halî'yi tamamen yaktı. (M)

HALİA i. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı uzunca, şişkin, ince ve dayanıksızdır; Kuzey İtalya'da pliyosen tabakasında fosiline rastlanır. *Halia primus* Atlas okyanusunun ılıman kıyılarında bugün de görülür. *Volutidae* familyasından.) [L]

HALİAKMON, Poseidon'un torunu ve Trakya kralı Palestihos'un oğlu. Haliakmon'un savaşta ölümü üzerine ümitsizliğe düşen babası kendini Konozos ırmağına (bugünkü *Karasu*) attı. (L)

HALİAKMON. Bk. VİSTRİÇA.

HALİARTOS. Esk. coğ. Boiotia'da (Yunanistan) şehir, Kopais gölü yakınında. Lysandros, Thebaililere burada yenildi (M.Ö. 395). M.Ö. 171'de şehri Romalılar ele geçirdi. (L)

HALİASTUR i. Yırtıcı kuş; gövdesi esmer-kızıl, başı ve göğsü beyazdır; Doğu Asya ve Avustralya'da yaşar. (Kartalgillerden.) [L]

HALİB i. (ar. *ḥalb,* süt sağma'dan *ḥālib*). *Esk.* Sütçü, süt sağan kimse.

— Fizyol. *Esk.* Sidik borusu. (M)

HALİB'LER, yun. **Khalybes.** Eski coğ. Küçük Asya'da halk. Halib'ler demir işlemekteki ustalıklarıyle tanınmış ve Yunanlılara çeliği tanıtmışlardır. Kroisos devrinde, Pontos Euksinos'un (Karadeniz) güneyinde yerleşmişlerdi. (L)

HALİBURTON (Thomas Chandler), ingilizce yazan kanadalı yazar (Windsor, Nova Scotia 1796 - İsleworth, Londra yakınları 1865). Avukatlık yaptı, Nova Scotia eyalet meclisi üyesi ve Halifax yüksek mahkemesi hâkimi oldu. 1856'da İngiltere'ye yerleşti. Eserlerinde, *Sam Slick* adlı komik bir yankee tipi yarattı. (L)

HALİCHOERUS i. Fok türü; boyu 3 m'-

XVI. yy.da HALİÇ
(Metin And koleksiyonu)

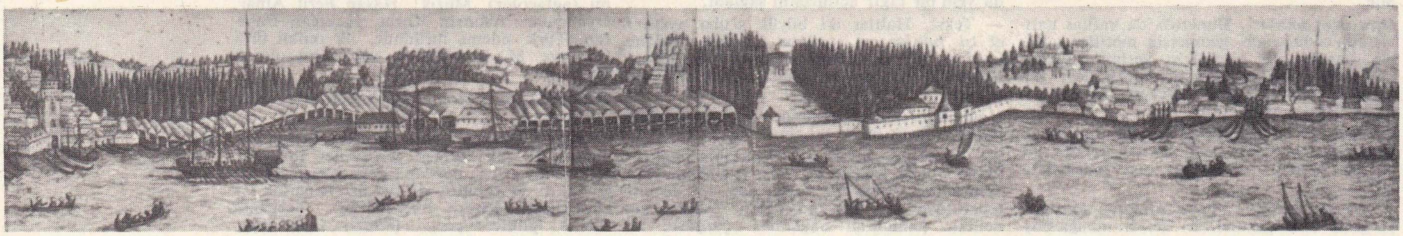

Foto. Hutton (LAROUSSE) ; Dikmen Diköz, N. Erkılıç (MEYDAN)

ye yakın, burnu kalın ve kıllıdır; Kuzey Atlantik kıyılarında görülür. (İlmî adı *Halichoerus gryphus.*) [L]

HALİCHONDRİDA çoğl. i. Pek çok türü bulunan silisli süngerler takımı. (L)

HALİCORİDAE çoğl. i. Denizde yaşayan memeliler familyası. (Hint okyanusunda yaşayan dugonglarla soyu tükenmiş olan *rhytina*'lar bu familyadandır.) [L]

HALİCTOPHAGUS i. Böcek cinsi; dişisi kurtçuk görünüşünü kaybetmez ve bazı zarkanatlı böceklerde asalak yaşar. (*Halictophagus* «halictes yiyen» anlamına gelir; bu böceğin *halictes*'lerde asalak yaşadığına uzun süre inanıldı. (*Strepsiptere* takımından.) [L]

HALİCTUS i. Boz veya kızıl gövdeli arı. (Karın kısmında kemer şeklinde sarı bir çizgi bulunur. Yuvasını gevşek topraklara yapar. Kurtçuğu dişi arının topladığı çiçek tozlarıyle beslenir. Zarkanatlıların arıgiller familyasından.) [L]

HALİCZ, toprakları bugünkü Ukrayna'nın sınırları içinde bulunan eski Polonya prensliği (XII. - XIV. yy). Bu prensliğin Macaristan krallığı ile akrabalığı ve siyasî ilişkileri vardı. XIII. yy.da Daniel adında bir Halicz prensi macar krallarının vasali oldu, bir başkası macar kralının kızıyle evlendi. Prenslik XIV. yy. ortalarında tatar ordularının harekât sahası içinde kaldı ve Lehistan, Litvanya ve Macaristan arasındaki siyasî ve askerî ilişkilerde rol oynadı. (ML)

HALİÇ i. (ar. *halîc*'den). Coğ. Gelgitlerin etkisinde kalan akarsu ağzı. (Ria'lardan farklı olarak önemli akarsular için kullanılır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Körfez, liman. ‖ Denizin kara içinde uzayan kısmı.

— *Esk. Halic-i arab,* Kızıldeniz. ‖ *Halic-i bahr-i sefid,* Çanakkale boğazı. ‖ *Halic-i bahr-i siyah,* İstanbul boğazı. ‖ *Halic-i Dersaadet,* (İstanbul'daki) Haliç. ‖ *Halic-i Faris,* Basra körfezi.

— Esk. Rom. İçinde balık beslenen deniz gölcüğü (estuarium).

— ANSİKL. Coğ. *Haliç*'lerin bir özelliği, gelim sırasında kısmen deniz suyuyle kaplanmasıdır. Gidim akıntısı nehir suyunu denize döker. Bu yüzden haliçlerde suyun tuzluluk oranı ve akıntıların yönü sık sık değişir. Tatlı ve tuzlu suyun karışması, nehrin taşıdığı koloidal tortuları çökertir. Böylece, bulanık bir tabaka meydana gelir, *çamur tapası* denilen bu tabaka gelgit hareketlerine göre yer değiştirir, büyük taşkınlarda ekseri açıklara sürüklenir. Haliç limanlarının çamurla dolmasında bu tapanın büyük rolü vardır; bu türlü haliçlerin sık sık taraklanması gerekir. Haliç, ekseri, tektonik bir çukurdan, bir tekneden veya bir buzul vâdisinden (fiyord) meydana gelmiş, epijenezle kazılmış veya östatik hareketlerden (deniz seviyesinin alçaldıktan sonra tekrar yükselmesi) doğmuş olabilir.

Haliçler liman olarak büyük değer taşır. Özellikle Ortaçağdan itibaren, en başta Batı Avrupa'da birçok haliçten liman olarak yararlanmağa başlanmıştır. Demiryolunun gelişmesinden önce, kara ulaşımının güçlükleri yüzünden gemilerin haliçler aracılığıyle karaların mümkün olduğu kadar içerilerine girebilmeleri büyük fayda sağlamaktaydı. XIX.yy.da gemi tonajlarının birden artması bir süre için haliç limanlarının ticarî önemini azalttı. Fakat nehir yataklarının taranması ve düzeltilmesi yolunda girişilen geniş çaptaki çalışmalar, bu limanların yeniden büyük önem kazanmasına yolaçtı. Bordeaux, Londra, Anvers, Rotterdam, Hamburg v.b. bu türlü limanlar arasındadır.

Günümüzde, yolcu ve sarnıç gemileriyle (tanker) bazı şileplerin büyük tonajları, haliç limanlarının bir kere daha gözden düşmesine yolaçtı.

Batı Avrupa dışında haliç limanlarına, A.B. D.'nin doğu kıyısı (Baltimore) sayılmazsa, daha seyrek rastlanır. Saint-Laurent nehrinin Büyük Göller'e kadar gemi ulaşımına açılması sayesinde, bu haliçte trafik artmıştır. (LM)

HALİÇ, İstanbul şehrinin, İstanbul ve Beyoğlu semtlerini ayıran koy'a, yani İstanbul'un iç limanına verilen ad. Bizanslılar zamanında Khrysokeras (Altın boynuz) adı verilen bu koya Osmanlı devrinde *Halic-i Konstantiniye* de denirdi. İstanbul halici Kâğıthane ve Alibey derelerinin birleşen ağzının deniz istilâsına uğramasıyle oluştu. Haliç, sözü geçen iki akarsu kavşağından Sarayburnu-Tophane arasına kadar kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda 8 km uzanır, en geniş yeri Kasımpaşa-Cibali arasında 700 m'ye varır. Derinliği yukarı kesimde, vapurların işlemesini güçleştirecek kadar azdır ve bu kesim derelerin getirdiği alüvyonlar yüzünden hızlı bir dolma halindedir. Aşağı kesimde ise derinlik fazladır; Unkapanı (Atatürk) köprüsü altında 40, Karaköy köprüsü altında da 60 m'yi bulur. Bu köprüler XIX. yy.dan beri Haliç kıyıları arasında karşıdan karşıya ulaşımı sağlar; önümüzdeki yıllarda buna yukarı kesimde bir üçüncüsünün katılması öngörülmektedir (Boğaz köprüsüne bağlı çevre yolu için). Haliç üzerinde eskiden Kâğıthane deresi ağzına kadar çıkan küçük yolcu vapurları şimdi Eyüp ile Karaköy köprüsü arasındaki iskelelere uğramaktadır; başlıca semtler İstanbul tarafında Cibali, Fener, Balat, Ayvansaray ve Eyüp, Beyoğlu tarafında da Kasımpaşa, Halıcıoğlu ve Sütlüce'dir.

Osmanlı devrinde güneyde İstanbul şehrinin surlarının boyladığı Haliç'in başka kesimlerinde, Eyüp ve Kasımpaşa gibi şehir semtleri çevresinde bağ ve bahçeler arasında konaklar vardı ve kayıklarla Kâğıthane'ye gezmeye gidilirdi. XX.yy. da Haliç kıyıları İstanbul'un bir sanayi (çeşitli atelyeler, birkaç fabrika, havuzlar) ve orta halli halk için oturma semti olmuştur. (M)

Haliç Camialtı (veya **Haliç**) **tersanesi.** Bk. TERSANE.

HÂLİD sıf. Bk. HÂLİT.

HALİD (Ebul Baha Ziyaeddin), Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunun kurucusu (Karadağ, Şehrizor 1779-Şam 1826). *Mevlânâ Halid* diye tanınır. Süleymaniye medresesinde okudu, öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Abdülkerim Berzencî'nin medresesine müderris oldu (1798). Abullahı Dihlevî'ye intisap etti, onunla beraber Delhi'ye gitti (1809). Bağdat'ta, Süleymaniye'de bir süre kaldıktan sonra Şam'a yerleşti. Burada bir veba salgınında öldü. Eserleri: *Şerh-ül-Makamât-ül-Harîrî* (Harîrî'nin Makamat'ının Açıklanması); *Şerh-i Hadis-i Cebr* (farsça); *El-Ikd-ül-Cecherî* (farsça kelâma ait bir risale); *Divan* (farsça). [M]

HALİD BEY. Bk. AKMANSÜ (Halid).

HALİD BEY, türk hattatı (öl. 1918). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bakkal Ârif Efendiden yazı dersleri aldı. Nafia nezareti kâtipliğinde bulundu. Arif Hikmet Efendi ile beraber bir matbaa açtı ve yazı, kartvizit ve marka yazdı. Hacı Arif Beyden sülüs ve nesih, Sami Efendiden talik öğrendi. Sülüs ve nesih türünden verdiği örneklerle ün kazandı. Başlıca eserleri: Halife Abdülmecid Efendinin adını tuğraya benzeterek yaptığı tuğra tertip, *Tasviri Efkâr*'daki tuğra taklidi, hattı sünbilî tarzında yazılmış bir isim, bir çift marka, yazı türü belli olmıyan bir imza ve talikle yazılmış bir kartvizit. (M)

HALİD BEY (Hüseyin) **Müezzinbaşı, Kanunî,** türk bestecisi (? 1853-İstanbul 1920). Enderun'dan yetişti. Ali Haydar Bey'in kardeşidir. Padişah müezzinbaşılığına kadar yükseldi. Bestelediği ilâhi ve şarkılar şunlardır: Tahir düyek cemaziyelâhır ilâhisi, Tahir, Evc, Hümayun, Mahur ilâhiler, Suzinak müsemmen şarkı, Suzinak yürük aksak şarkı. (M)

HALİD bin ABDULLAH, ırak valisi (öl. Kûfe 743). Annesi hıristiyandı. Halife el-Velid tarafından Mekke valiliğine getirildi. Süleyman halife olunca (715) azledildi ve inzivaya çekildi. 724'te Hişam kendisini Irak'a genel vali yaptı. Fikirlerini halifeye açıkça söylemekten çekinmezdi. Savaştan çok barıştan yanaydı. Irak'ta tarımı geliştirdi; bataklıkları kuruttu, boş toprakları ekilir duruma getirdi. Bu çalışmalarının yanı sıra kendisine de büyük bir servet topladı. Bu yüzden kıskanıldı ve çeşitli ithamlara maruz kaldı. Kûfe'de bir kilise ve havranın yapılmasına izin verdi. Zerdüşt dininden olan bazı kimseleri memuriyete tayin etmekte sakınca görmedi. Zamanında çıkan birkaç ayaklanmayı bastırdı. Hişam Halid tarafından gözden azledildi (738). Tevkif edilerek el-Hira'ya gönderildi. Burada ailesiyle birlikte 18 ay kadar hapis kaldı. 739'da serbest bırakılınca halifenin yanına gitmek istedi; buna engel olundu. Halife el-Velid kendisini yeniden hapsettirdi. Sonra büyük bir para karşılığı yeni Irak genel valisi Yusuf bin Ömer el-Sakafî'ye sattı. Yusuf da rakibi saydığı Halid'i Kûfe'de işkenceyle öldürdü. (M)

HALİD bin BERMEK, Abbasî veziri (öl. 781). Bermekîlerin kurucusu. İlk yılları ve öğrenimi hakkında bilgi yoktur. 725'te Belh'in imarına memur edildi. Bu arada halife Ebü'l-Abbas'ın teveccühünü kazandı. Başarılı bir idareci ve iyi bir askerdi. Emevî ailesine karşı Ebu Müslim'in açtığı harplere katıldı. 769'da Taberistan valisi iken Masmuğan emîrliğini kaldırdı. Musul'a vali oldu. Bk. BERMEKÎLER. (M)

HALİKARNAS BALIKÇISI

HALİD bin ESAF el-CUHENDİ, Hz. Muhammed'in ashabından; Kuleyb ve Hubeyb'in kardeşidir. Başta Uhud olmak üzere birçok savaşa katıldı. Kadisiye savaşında şehit oldu. Kendisinden bazı hadisler rivayet edilmiştir. (M)

HALİD bin ESİD, ilk müslümanlardan (VII. yy.). Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu ve İslâmiyete hizmeti dokundu. Oğlu Abdurrahman kendisinden bazı hadisler rivayet etmiştir. (M)

HALİD bin SÂ'D (asıl adı Ebu Sa'id Halid bin Sa'd bin Halid el-As), ilk müslümanlardan (VII. yy.). Ebubekir'den sonra müslüman oldu. İslâm olduğu için babası kendisine işkence ettiğinden dolayı Habeşistan'a hicret etti; oğlu Said ve kızı Umm Halid orada doğdu. Birçok savaşa katıldı. Hz. Muhammed onu Yemen'e tayin etti; Ebubekir ise islâm ordusunda kullandı. Bu sefer sırasında da şehit oldu. (M)

HALİD bin VELİD, ünlü arap kumandanı (? - Medine 642). Soylu bir aileye mensuptur. Halid'in kabilesi olan Benû Mahzûm, islâmdan önce, ordunun idaresi ve tanzimiyle uğraşmak demek olan kubbe ve ainne görevini yapmıştı. Halid bin Velid başlangıçta Müslümanlığa karşı çıktı. Uhud savaşında Mekke ordusunun sağ kanadına kumanda etti ve savaşta yaptığı bir çevirme hareketi ile müslümanların savaşı kazanmasına engel oldu. Fakat hicretin altı veya sekizinci yılında Amr İbnül As ile birlikte müslüman oldu ve Medine'ye gitti. Bizanslılara karşı düzenlenen Mute savaşına katıldı ve üç büyük kumandanını kaybeden orduyu toparladı ve büyük bir ustalıkla geri çekerek Medine'ye getirdi. Bu başarısından ötürü Hz. Muhammed kendisine *Seyfullah* (Allahın kılıcı) unvanını verdi. Halid, Mekke'nin fethinde islâm ordusunun sağ kanadına kumanda etti. Mekke fethinden sonra Huneyn savaşında ve Taif kuşatmasında bulundu, hicretin dokuzuncu yılı (630) Dumet-ül-cendel'de hıristiyan kabilelerini yenilgiye uğrattı.

Aynı yıl katıldığı Benu Huzeyme savaşında teslim olan bazı esirleri bir yanlış anlama yüzünden öldürttü. Hz. Muhammed, Halid'e «İyi yapmamışsın» diyerek hareketini tasvip etmediğini bildirdi ve öldürülenlerin kan diyetlerinin ödenmesini ve diğer zarar ziyanların tazminini emretti. Hicretin 10. yılında (631) Benil Haris'i Müslümanlığa davet için Necran'a gönderildi, kan dökmeden bu kabile mensuplarının müslüman olmasını sağladı. Hz. Muhammed'in ölümünden önce Yemen ve Uzza savaşlarına katıldı. Ebubekir'in hilâfetinin ilk zamanlarında Halid, yalancı peygamberlerle dinden dönenlere (mürtet) karşı savaştı. Buzaha'da, Tuleyha bin Huveylid'i mağlup etti. Mâlik bin Nuveyre'yi öldürttü. Akraba'da da yalancı peygamber Müseylime'yi yendi ve öldürttü (633). Kısa bir süre sonra İran üzerine gönderilen orduya başkumandan tayin edildi, Irak'ta iran ordusunu yenerek bütün Fırat yöresini İslâm imparatorluğu sınırlarına kattı (633). Bir yıl sonra da Suriye'ye geçerek Ecnadeyn'de bizans ordusunu bozguna uğrattı. Bizans askerleri, kaçarak Şam'a sığınınca Şam'ı kuşattı ve aldı (635). Aynı yıl içinde kumandanlıktan alınarak yerine Ebu Ubeyde bin Cerrah getirildi. Halid'in kumandanlıktan alınmasına tarihçiler sert ve haşin olması, emrindekilere şiddetle davranması, hilâfet merkezine danışmadan hareket etmesi, müsrif olması gibi sebepler gös-

Foto. Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

terirler.

Halid kumandanlıktan ayrıldıktan sonra da savaşa devam etti. Yermük savaşında atlı kuvvetlere kumanda etti ve zaferin kazanılmasında büyük ölçüde yardımcı oldu (636). Bir süre sonra Kınnasreyn ve Humus'un fetihlerine katıldı. Halife Ömer kumandanlıktan ayrılan Halid'i, Reha, Harran, Âmid ve Lerte valiliklerine tayin etti. Halid valilik görevinden bir süre sonra istifa ederek Medine'ye döndü. Hayatının son günlerini Medine'de geçirdi ve hicretin yirmi ikinci yılı Medine'de öldü.

Halid'in bilinen, kendisi gibi savaşçı iki oğlu vardı: Muhacir bin Halid ve Abdurrahman bin Halid. Muhacir bin Halid Sıffîn savaşında halife Ali'nin saflarında savaşmış ve büyük yararlıklar göstermiştir. Abdurrahman bin Halid ise Muaviye zamanında İstanbul'un kuşatılmasına katılmış ve Ok Müfrezesi kumandanlığı yapmıştır.

Halid ömrünün büyük bir kısmını harp meydanlarında geçirmiş olmasına rağmen boş zamanlarında da ilim öğrenmekle meşgul olmuştur. Medine'li bilginler arasında Halid'in de adı geçer. Halid'den 18 hadis rivayet edilmiştir.

Hz. Muhammed zaman zaman Halid'i takdir etmiş ve cesaretinden dolayı övmüştür. Mekke fethi sırasında uzaktan gelen Halid'i tanıyamayan Hz. Muhammed yanındaki Ebu Hureyre'ye bu gelen kimdir diye sormuş, Halid bin Velid'dir diye cevap alınca da «Bu gelen Allah'ın iyi kullarından biridir» buyurmuştur. Bir keresinde de Halid'in muharipliğini belirtmek için «Halid Allah'ın kılıcıdır» demiştir. (→ Bibliyo.) [M]

HALİB bin YEZİD (Ebu Hâşim), arap bilgini (öl. 704). Kureyşliler arasında bilim ve fenle uğraşan bir kimse idi. Teknik konularda, özellikle tıp ve kimya sahasında eserleri olduğu söylenir. Bunları bir rahipten öğrenmiştir. Sofu ve âdildi. (M)

HALİD bin ZEYD. Bk. EYYUB EL - ENSARÎ.

HALİDE sıf. (fars. *haliden*'den *halide*). *Esk.* Saplanmış, sokulmuş, batırılmış olan. (M)

HALİDE EDİP. Bk. ADIVAR (Halide Edip).

HALİD EYÜB Yenişehirlizade, türk yazarı (öl. İstanbul 1903). Hukuk mektebini bitirdi. Basılı eserleri: *İslâm ve Fünun, Goriller İçinde, Tarihçe-i Efganistan, Sevda-yı Nihan* (Gizli Sevda); *Şâdi, Kayıkla Cevelân, Gütenberg, Alp Dağlarında Temaşa ve Edvar-ı Arz*'dır (Yer'in Devirleri) Bunlardan birincisinde İslâmiyetin modern fen ile iyice uyuşabileceğine örnek olmak üzere islâm dünyasında yetişen ilim ve fen adamlarından başlıcalarının biyografileri ile eserlerine dair bilgiler vermişti. Ahmed Midhat Efendinin damadı idi. (M)

HALİD FAHRİ. Bk. OZANSOY (Halid Fahri).

HALİD HASAN EFENDİ, türk şairi (İstanbul 1845 - Edirne 1909). Şumnu'daki II. Orduda resmî göreve başladı (1862); Erkânıharp dairesi mümeyyizi, III. Şube müdür muavini, IV. Şube müdür muavini, Levazım II. şube müdürü (1894) oldu. 1902'de emekliye ayrıldı. Halidiye şeyhi Feyzullah Efendiye ve Mevlevî tarikatına bağlılığı vardı. Edirne Mevlevîhanesinde mesnevîhanlık yaptı. Mevlânâ Celâleddin ve Sadreddini Konevî hakkında basılmamış eserleri vardır. Sultan Veled'in *Aşkname*'sinden 23 beyti şerh ederek yayımladı (1887). İmam Kuşeyrî'nin tasavvuf terimleri hakkındaki eserini genişleterek Türkçeye çevirdi. (M)

HALİDÎ ERZURUMÎ (Halid bin İsmail), türk hattatı (Erzurum ? - İstanbul 1633). Sülüs ve nesih yazısında ustaydı. Üsküdarlı Hasan Çelebi'den icazetname aldı. Büyük Derviş Ali adlı meşhur hattatı yetiştirdi. Ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın uzak akrabasıydı. Şeyh Hamdullah, Şükrullah ve Hasan Üsküdarî'nin geliştirdiği Şeyh üslûbu'nu başarı ile sürdürdü. (M)

HALİDİYE i. (Ebul Baha Ziyaeddin *Halid*'in adından). Nakşibendî tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Halidiye* tarikatı, Ebul Baha Ziyaeddin Halid tarafından XIX. yy. başlarında kuruldu. İbadetin yanı sıra zikri, dinin vaz geçilmez kurallarından biri olarak yorumlar. Halidiye inançlarına göre şeriat birtakım değişmez kurallara dayanır. Bu kurallara zikr canlılık verir. Bir müminin her zaman ve her yerde Tanrı adını anması, nefes alıp verişlerini Allah adının sembolü olan «Hû», «Hay» diyecek nitelikte düzenlemesi gerekir. Halidiye âyinlerine zikr sesli (cehr) ve sessiz (mahfî) olarak yapılır. Bin bir tevhit (lâilâhe illâllah) çekilir. Bu tarikatın öteki kollardan ayrı önemli bir özelliği yoktur. Nitekim, bu kolun kurucusu aynı zamanda Kadiriye, Sühreverdiye gibi tarikat şeyhlerinden de icazet almıştı. Halidiye kolu aynı inanca bağlı şeriatçı tarikatların özetinden başka bir özellik göstermez, inanç bakımından Kur'an ve hadislerin yorumuna dayanır. Peygamberin koyduğu ilkelerin olduğu gibi uygulanması, âyinlerin, zikirlerin o ölçüler içinde yapılmasını gerekli görür. (M)

HALİD ZİYA. Bk. UŞAKLIGİL (Halid Ziya).

Halieutica, Oppianos'un balık avı ile ilgili 5 ciltlik şiir kitabı. Marcus Aurelius ve Commodus'a ithaf edilen bu eser Marcus Aurelius devrinin sonlarına doğru 177 - 180 arasında yazıldı. Birinci kitapta çeşitli balık cinsleri, yumuşakçalar, kabuklular, balinagiller v.b. ele alınır. İkinci kitap balıkların yaşama özelliklerini, kavgalarını, öbür kitaplar (III. - IV.) çeşitli balık avlama metotlarını anlatır. (L)

HALİF sıf. (ar. *halef*'ten *hâlif*). *Esk.* Sonra gelen. || Birinin yerine geçen. (M)

HÂLİF sıf .(ar. *half*, yemin'den *hâlif*). *Esk.* ant içen.

— Huk. *Esk.* Yemin eden kimse. || Bir kimse ile anlaşan, anlaşma yapan kimse. Bk. HİLE, YEMİN. (M)

HALİFAX, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine'lerin doğu yamacında; 96 100 nüf. XV. yy.'dan kalma Saint John the Baptist kilisesi. Halı fabrikası. Yün ve pamuk dokumacılığı ve iplikçiliği. Konfeksiyon. Çelik fabrikaları. Makine yapımı. (L)

HALİFAX, Kanada'da şehir, Nova-Scotia'nın merkezi, Atlas okyanusu yakınında; 92 500 nüf. Dalhousie üniversitesi. Bütün yıl boyunca sefere açık olan mahfuz Halifax limanı, stratejik bir üs ve Kanada'nın en büyük limanlarındandır. Canadian Pacific Railway demiryolunun ve transatlantiklerin son durağı olan Halifax, aynı zamanda da yolculuk ve ticaret limanıdır. Şehirde önemli sanayiler kurulmuştur: uçak, gemi yapımı, petrol rafinerileri, besin sanayii (şeker, yağ ve konserve fabrikaları). [L]

HALİFAX (Charles MONTAGU, birinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Horton, Northamptonshire 1661 - Londra 1715). «Whig cuntası» üyesiydi, 1694'te maliye bakanı, 1697'de başbakan oldu. 1694'te İngiltere bankasının kurulmasını sağlayan kanunu meclisten geçirdi, 1696'da daha değerli bir para çıkarttı. 1699'da muhafazakârların tepkisiyle karşılaşınca işinden ayrılmak zorunda kaldı. Kraliçe Anne'in ölümünden sonra siyasî hayatta yeniden önemli bir rol oynadı ve George I'in tahta çıkması üzerine başbakan oldu (1714-1715). [L]

HALİFAX (Edward Frederick Lindley WOOD, üçüncü — vikontu), ingiliz siyaset adamı (Powderham Castle, Devonshire 1881-Garrowbll Hall, York yakınında 1959). Charles Lindley Wood'un oğlu. 1910'da muhafazakâr partiden milletvekili seçildi. Hükûmette çeşitli görevler aldı, daha sonra Hindistan Genel valiliğine (1926-1931) getirildi. Diplomasi mesleğindeki üstün yeteneği sayesinde Hindistan'daki önemli kişilerle dostluk kurdu, ancak amaçlanan reformların gerçekleştirilmesi yolunda gösterdiği çabalar milliyetçilerin düşmanca davranışlarını önlemeğe yetmedi. Eden'in Münih görüşmeleri sırasında istifası üzerine, Dışişleri bakanı oldu (1938-1940). 1941'den 1946'ya kadar A.B.D.'de elçi olarak bulundu. (L)

HALİFAX (George MONTAGU DUNK, ikinci — kontu), ingiliz siyaset adamı (Horton, Northamptonshire 1716 - Londra 1771), Charles Montagu Halifax'ın kardeşinin torunu. Ticaret odası başkanı (1762-1765) ve dışişleri bakanı (1762-1765) oldu. Amerika'daki sömürgelerin imparatorluğun savunma masraflarına katılmalarını sağlayacak reformlar yapılmasını istiyordu. Grenville, 1764-1765'te, onun nüfuzuna dayanarak meclise birçok kanun tasarısı onaylattı. Bu kanunların en önemlisi pul kanunudur. (L)

HALİFAX (George SAVİLLE, birinci — markisi), ingiliz siyaset adamı (Thornhill, Yorkshire 1633-Londra 1695). Charles I taraftarı gençlerin en seçkinlerindendi. Katoliklere karşı girişilen şiddet hareketlerine, 1679-1680'de çıkarılan baskı kanunlarına ve daha sonra James II'nin aşırı davranışlarına karşı çıktığı için kral onu 1685'te özel meclisten çıkardı. 1688 Devriminde William III ile birleşti ve 1689 Konvansiyon'unda onu savundu. Whig'lerin ve tory'lerin de güvenini kazanamadı, 1692'de siyasî hayattan çekildi. (L)

HALİFE i. (ar. *halef*'ten *halîfe*). Hz. Muhammed'in vekili ve dünyadaki müslümanların başı olan kimse: *Meselâ Bosna-Hersek'teki müslümanları halife gidip kurtaramaz* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL. *Din.*] *Teşm. yol.* Birinden sonra, yüksek bir mevkiye geçen, halef olan kimse. || *Halk dili.* Kalfa.

— Tar. *Halifei müslimin* («müslümanların halifesi»), Yavuz Sultan Selim'den sonraki osmanlı hükümdarları hakkında kullanılan bir unvan. (Osmanlılardan önce halifelik alâmetleri olan kutsal eşyayı elinde bulunduran islâm hükümdarları için de kullanıldı.) || *Halifei rûyi zemîn* («yeryüzü halifesi»), Yavuz Sultan Selim'den sonra osmanlı hükümdarları için kullanılan bir unvan. (Osmanlılardan önceki halife olan islâm hükümdarları için de kullanıldı.) Bk. HİLÂFET.

— Tasav. Tarikatlarda, şeyhin yerine geçme yetkisi olan kimse. (Şeyhin bulunmadığı zaman törenleri yöneten, tekke işlerinde şeyhten sonra gelen sorumlu. Davud peygambere «Ey Davud,biz seni Yeryüzü'nde halife kıldık» dendiğine göre [XXXVIII, Sâd, 26] «halife» sözünün Tanrı tarafından seçilmiş, yeryüzünde hüküm vermek için görevlendirilmiş kimseler için kullanılması doğrudur.

— Teşk. tar. Babıâli kalemlerinden birinde kâtip olan kimse. || *Halifei evvel* (birinci halife), Osmanlı imparatorluğunda devlet dairelerindeki yazı işlerinde çalışanlara verilen ad. (Tanzimat'tan önce bunlar üç dereceli idi. Sonra dairelerde bunların yerine başkâtip ve mümeyyizi evvel'ler getirildi.) || *Halifei sani* (ikinci halife), Osmanlı imparatorluğunda devlet dairelerindeki yazı işlerinde çalışanlardan biri. (Halifelerden başarı gösterenler halifei sani olurlardı. Tanzimattan sonra adı *mümeyyizi sani* oldu.)

— ANSİKL. Din. Bazı hadislerde, *hilâfet* ve *halife* terimlerinin devlet reisliği anlamında kullanıldığı görülür. Şiîler *halife* terimini yalnız Oniki İmam ve Ali için kullanırlar. Halife sözünün ilk defa Ebubekir zamanında devlet başkanı karşılığı kullanıldığını, Ömer zamanında bu terimin yerleştiğini, fakat «Allah'ın halifesi» teriminin kullanılmasından kaçınıldığını gösteren söylentiler vardır. Bizans - İran hükümdarlık düzeninin etkisi artınca *Yeryüzünde Allah'ın gölgesi, Allah'ın halifesi* deyimleri islâmlar arasında da kullanıldı.

Fıkıh açısından alınınca, bazı haricî yazarlar dışında bütün İslâm hukukçularının bir siyasî kuruluş başkanına, bir devlet reisine, halife diyerek *biat* etmenin zorunluğu üzerinde birleştikleri görülür. Ancak, devlet başkanının nasıl seçileceği, kim olacağı konusunda, daha Hz. Muhammed'in ölümünden hemen sonra görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Daha sonra da bu görüş ayrılıkları, bazı doktrinlere temel olmuştur. İmamiye mezhebine göre İsa'nın havarîleri Tanrı tarafından seçildiği gibi Oniki İmam da *Allah* tarafından tayin edilmiştir.

Ali'nin halifeliği ilâhî kurallar gereğincedir. Ehli sünnet hukukçuları ise, Hz. Muhammed'in kendi yerine kimseyi tayin etmediğini, içlerinden bazıları da, Ebubekir'in halifeliğe tayiniyle ilgili bazı belirtilerin bulunduğunu ileri sürerler.

Halifeliğe seçilebilme şartlarına gelince, tarihî gelişimden ayrı olarak, Farabî, Mâverdî, İbni Haldun gibi düşünürler, bu şartlar üzerinde çalıştılar. Mâverdî'ye göre imamlar Kureyş'tendir. Devlet reisinin de Kureyş'ten olması gerekir. Fakat bazı hukukçular bunu benimsemezler. Halife olacak kimsenin herkesten ayrı ve üstün ni-

telikler taşıması gereğini ileri sürerler. Bu nitelikler üzerinde de yine görüş ayrılıkları ortaya çıkar. «Halife»nin tayininde, başlıca iki yol gösterilir. *Velâyeti ahd* denen usulde, önceki devlet reisi, kendisinden sonrakini tayin eder. Ebubekir'in, kendisinden sonra Ömer'i tavsiye etmesi, sünnî hukukçular tarafından bu konuda örnek sayılır. Daha sonra bu yol halife olabilmek için Fıkıh'ta yeri olan bir davranış niteliği kazandı. Bu yüzden, bazı sünnî yazarlar, «Ebubekir'in Ömer'i tayin edişi kesin olmayıp, yalnız bir yol göstermedir», derler. Halifenin seçiminde ikinci yol topluluğun genel oyuna başvurmadır. Bu seçimin, topluluğun ileri-gelenleri arasında yapıldığı dönemler de oldu. Halifeyi azletme yetkisinin bir makamda bulunup bulunmadığı da tartışılmış, bazı yazarlar, halife zalim de olsa itaat etmek gerektiğini söylemişlerdir. Aksi görüşte olanlar da vardır.
Şiî'ler bu konuda büsbütün farklı bir görüş ileri sürerler. Onlara göre ortada olmayan onikinci imama kadar, başta bulunacak halife meşru değildir.
Halifelik için aranan genel nitelikler: **a.** halife islâm dininde olmalıdır (Âl-i İmrân; 19,85); **b.** halife takva ve âdalet sahibi olmalıdır (Bakara, 124, 204-205); **c.** ilimde derecesi üstün ve *müçtehit* olmalıdır. (Zümer, 9); **ç.** bedenî gücü yerinde olmalı, görevini yerine getirebilecek bir durumda bulunmalıdır (Bakara, 247); **d.** erkek olmalıdır (Nisa, 34).
Halifeyi seçecek kurul'un seçme işinde yeterli mümin, takva sahibi, doğru, haksever, devlet işlerinden anlar, fıkıh alanında bilgili, özü sözü doğru olması şarttır. Bundan da, halifeyi seçecek kimselerin halife olabilecek nitelikleri taşımaları gerekir. Devlet reisliği makamı boşalınca, bu heyet, kendi içinden halifeyi seçecektir.
Halifeyi seçecek kurulun (Ehli hall ve akd kurulu) *seçme şartları*. Bu kurulu seçebilmek için, müslüman olmak, islâm hukuk ve ahlâk anlayışına göre büyük günah sayılan bir suçtan hükümlü olmamak gerekir. İçtihat şartı, bedenî güç ve erkek olmak aranmaz. Kadınların da seçme hakkı vardır (Tevbe, 71).
Halifenin ve ehli hall ve akd kurulu'nun yetkileri. İcra'nın (yürütme) en üstün organı, devlet reisidir (ulülemr). Fakat bazı konularda yürütme yetkisini «Ehli hall ve akd kurulu» ile paylaşmak ve genel olarak kurula danışmak zorundadır. Kural-işlem niteliğinde olan tasarruflarda ise, müçtehitlerden kurulu «Ehli hall ve akd kurulu»'nun, çoğunlukla karar vereceği veto yetkisi vardır. Bu meclis aynı zamanda Anayasa mahkemesi görevini görür. Devlet gelir ve harcamaların inceler. Halifenin, kurulu fesih yetkisi yoktur.
Halifenin görevinin sona ermesi. Ölüm ve istifa dışında kurulun, halifeyi görevden uzaklaştırma yetkisi de vardır.
Halifenin görevinden uzaklaştırılması, halifelik niteliklerinin ortadan kalkmasıyle olur.
Halifenin sorumluluğu. İslâm'da devlet başkanı ile hükûmet başkanı aynı şahıstır. Hukukî sorumluluğu bakımından, öteki müslümanlardan ayrılır bir yanı yoktur. Siyasî sorumluluğu Ehli hall ve akd kuruluna karşıdır. Bu sorumluluğun en ağır kuralı görevden atılmadır.
Halifenin tek olması gerektiğini bildiren bazı hadisler ileri sürülür. Gerçekten de, aynı siyasî bütün içinde, iki halifenin bulunması düşünülemez. İlk halife seçimi tartışmalarında Medineliler'in (Ansâr), iki *emîr* seçilmesini teklif ettikleri, fakat kabul edilmediği söylenir. Halife seçimlerinde *hulefa*-yi raşidin* arasında birçok tartışmaların çıktığı biliniyor.
Muaviye, Ali'nin halifeliğini kabul etmeyerek, Şam ve civarında bağımsız kaldı. Ali ile savaşarak yönetimi altında bulunan bölgelerin sınırını genişletti, Ali'nin ölümünden sonra, oğlu Hasan'ı halifeliği kendisine bırakması için zorladı. Söylentilere göre Hasan'ı zehirlettikten sonra, oğlu Yezid'i veliahd tayin etmiş ve bu yolla *hilâfet* saltanata dönüşmüştür. Emevî ve Abbasîlerde halifelik daha çok siyasî bir niteliğe büründü. Böylece Endülüs Emevî devleti, daha sonra Mısır Fatımî hilâfeti ortaya çıktı. Sonraki yüzyıllarda halifelik yetkisi zayıfladı. Türk ve İran soyundan hanedanların, sonunda da Büyük Selçuklular'ın eline geçti. Moğol istilâsından sonra, Abbasî halifeliği ortadan kalktı. Hulâgu'nun Bağdat'a girişi ve halifeyi öldürüşünü izleyen yıllarda, Abbasî halifeliği, yalnız sembolik olarak, Mısır Memlûkları devletinde, gerçek siyasî gücün gölgesinde yaşadı. Yavuz Sultan Selim'in Kölemenler devletini ortadan kaldırışından bir süre sonra, bu halifelik Osmanlılar'a geçti. 1923 Yılında Türkiye cumhuriyeti hükûmetinin kurulması üzerine halifelik de tarihe karıştı. Bk. HİLÂFET. *HİLÂFET'in ilgası*.

◆ **Halifelik** i. Halife olma hali, halifenin görevi. (→ Bibliyo.) [M]

HALİFE ŞAH MUHAMMED, iranlı yazar (XVII. yy.). *Cami-ül-Kavanin* (Kanunlar Derlemesi) veya *İnşa-i Halife* (Halifenin Yazısı) adlı farsça münşeatın yazarı. Eserine Kannuc'ta öğrenciyken başladı ve dostlarının isteği üzerine 1674-1675'te tamamladı. Bu derlemesi Hindistan'da çok tutulduğu için defalarca basıldı. (M)

Halifetgazi türbesi, Amasya'da Danişmentli Halifet Gazi için yaptırılan türbe (1145-1146). Selçuk türbelerinin birçoğu gibi sekizgen bir kule şeklindedir. Kare planda olan üst temelin üzerinde sanduka odası yer alır. Buranın üstü içten küre şeklinde bir kubbe, dıştan ise sekiz köşeli konik bir çatı ile kapatılmıştır. Türbe bugün harap durumdadır. Zemin altındaki mezar odası kısmen toprakla dolmuştur. Buraya tonozlu kısımdan açılan bir merdivenle inilirdi. Türbe özellikle zengin taş süslemesi yönünden ilgi çekicidir. Türbenin yanında üzerinde kanatlı melek ve medüz başları olan mermer bir lahit vardır. (M)

HALİFEZADE TAHİR EFENDİ. Bk. TAHİR EFENDİ *Halifezade*.

HALİGRAFİ i. Bk. HALOGRAFİ.

HALİHAZIR blş. i. (ar. *ḥāl* ve *ḥāżır*'dan *ḥāl-i ḥāżır*). Şimdiki hal, içinde bulunulan durum: *Tarihin ve halihazırın bu şehadetleri bize gösteriyor ki bugün Avrupa'da millî vicdana malik olmayan hiç bir kavim kalmamıştır* (Ziya Gökalp).

— İşletmec. *Halihazır değerin hesaplanması*. Devre başında ödenen rantların halihazır değeri şu formülle hesaplanır:

$$S = R.\, q \frac{(q^n - 1)}{q^n\,(q-1)}$$

R ilk taksidin iskontolu değeri, *n* zaman, *q* ise

$$1 + \frac{P}{100}\text{'dür } (P\text{: oran}).$$

Devre sonunda ödenenlerde ise formül şu şekli alır:

$$S = R. \frac{(q^n - 1)}{q^n\,(q-1)}.$$

Daimî rantlara gelince, önceden ödenenler

$$S = \frac{R \times q}{q-1}.$$

sonradan ödenenler de $S = \dfrac{R}{q-1}$ formülüyle bulunur.

Taksit tutarları artış gösterdiği takdirde, devre sonu için:

$$S = R \frac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} + a \frac{\dfrac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} - \dfrac{n}{q^n}}{q-1}$$

(*a* artış tutarını belirtir).
Devre başı için de

$$S' = Rq \frac{q^n - 1}{q^n\, q-1)} + \frac{aq\, \dfrac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} - \dfrac{n}{q^n}}{q-1}$$

formülü uygulanır.
Öte yandan, taksit tutarları azaldığı için formüller şu şekli alır:

$$S = R \frac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} - \frac{\left[\dfrac{q^n - 1}{q^n - (q-1)} - \dfrac{n}{q^n}\right]}{q-1}$$

Devre başında ise

$$S' = R\, q \frac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} - \frac{aq \left[\dfrac{q^n - 1}{q^n\,(q-1)} - \dfrac{n}{q^n}\right]}{q-1}.$$

Müeccel rantlarda halihazır değerler (*m* iskontoya tutulan yıl sayısı)
devre sonu için formül

$$S = R \frac{q^n - 1}{q^{n+m}\,(q-1)}$$

şeklini alır. (M)

HÂLİK sıf. ve i. (*ḥalḳ*, yaratmak'tan *ḫāliḳ*). *Esk.* Yaratan, yoktan var eden, yaratıcı, eser meydana getiren: ‖ Tanrı: *İnan ki kâinatta Hâlikin halketmediği bir tek şey korkudur* (H. E. Adıvar). *Sen Hâlikimizsin ettik iman / Bir sende bulur bu ye's pâyân* (Abdülhak Hâmid). ‖ *Hâlik-ül-berâyâ*, bütün yaratılmış olanların yaratıcısı.

◆ **Hâlikiyet** i. *Esk.* Yaratıcılık. (M)

HÂLİK sıf. ve i. (*halk*, yaratma'dan *ḥāliḳ*). *Esk.* Berber.

◆ **Halik** sıf. *Esk.* Tıraş edilmiş. (M)

HÂLİK sıf. (ar. *helāk*'tan *hālik*). *Esk.* Helâk olan, kalıcı olmayıp ölümlü olan. ‖ *Türâb-ı hâlik*, arsenik. (M)

HALİKA i. (ar. *ḫilḳat*, yaratma'dan *ḫaliḳa*). *Esk.* Tabiat, yaratık, mahluk. (M)

HALİKARNAS BALIKÇISI (Cevat Şakir KABAAĞAÇLI, — denir), türk hikâyecisi ve romancısı (Girit 1887). Orta öğrenimini İstanbul Robert Kolej'de (1904), yüksek öğrenimini İngiltere'de Oxford üniversitesinde yaptı (1908). İstanbul'a dönüşünde gazetecilik alanında çalıştı. *Resimli Ay, Resimli Hafta, İnci* dergilerinde yazılar yayımladı, resim, karikatür, dergi kapakları çizdi. Yazılarından birinde asker kaçaklarının muhakeme edilmeden idam edilmesini tenkit ettiği için Bodrum'a sürüldü (1925). Üç yıllık cezasının bir buçuk yılı affedildiği halde buradan ayrılmadı. Bodrum'un eski adı *Halikarnas*'ı «Halikarnas Balıkçısı» şeklinde benimseyerek kendine takma ad olarak aldı. Bir yandan balıkçılık, süngercilik, meyve yetiştiriciliği gibi işlerle uğraşırken, bir yandan da *Halikarnas Balıkçısı* adıyle yazı ve hikâyeler yayımladı, tercümeler yaptı. Sonra'dan İzmir'e yerleşti.
Hikâyelerinde deniz ve denizden ekmeğini çıkaran insanların hayatını konu olarak işledi. *Gündüz* hikâyeler dergisi, *Tan, Cumhuriyet* gazetelerinde kendi resimlediği bu tür hikâyeleriyle ün kazandı. Ege kıyıları mitolojisi ve denizci deyimleriyle işlediği hikâyelerini daha sonra roman çerçevesinde ele alarak dil ve kuruluş yönünden pek başarılı sayılmayan, fakat konusu yönünden özgün eserler yazdı. Turizm bakanlığı tarafından *The Civilization of Western Asie Minor* (Batı Ön Asya Medeniyeti) adlı ilmî bir araştırma hazırlamakla görevlendirildi. Eserleri: *Ege Kıyılarından* (hikâyeler, 1939); *Aganta Burina Burinata* (roman, 1946); *Merhaba Akdeniz* (hikâyeler, 1947); *Ege'nin Dili* (hikâyeler, 1952); *Yaşasın Deniz* (hikâyeler, 1954); *Ötelerin Çocuğu* (roman, 1956); *Gülen Ada* (hikâyeler, 1957); *Mavi Sürgün* (hatıralar, 1961); *Uluç Ali Reis* (roman, 1962); *Turgut Reis* (roman, 1966); *Deniz Gurbetçileri* (roman, 1969); *Anadolu Efsaneleri* (inceleme, 1954); *Anadolu Tanrıları* (inceleme 1955). [M]

HALİKARNASSOS. Bk. BODRUM.

HALİL sıf. (ar. *ḫill*'den *ḫalil*). *Esk.* Sadık, samimî (dost). ‖ i. Erkek adı. ‖ *Halîl-ullah* veya *halîl-ür-rahman*, («halis, sadık dost») Hz. İbrahim'e verilen unvanlar. Bk. İBRAHİM. (M)

HALİL i. (ar. *helāl*'den *ḥalil*). *Esk.* Kadının nikâhlı eşi. Koca, zevc.

◆ **Halile** i. Halil'in dişili. Nikâhlı kadın, zevce. (M)

HALİL (Ebu Abdurrahman el-Halil bin Ahmed, — denir), arap dilci ve gramercisi (Oman 711-Basra 786). Çağının ünlü bilginlerinden hadis ve dil öğrenimi gördü. Hocası Eyyüb-üs-Sahtiyanî'nin öğütlerine uyarak

sünnî mezhebine girdi. Bugün edebiyatta kullanılan aruz veznini ilk defa bulup belli bir düzene kavuşturan odur. Bundan başka *Kitab-ül-Ayn* (Kaynak Kitabı) adlı ilk arap lûgatini yazdı. Eserinde sanskrit dilinin ses dizisini örnek olarak aldı, lûgatini düzenlerken sanskrit dilcilerinin eserlerinden yararlandı *Kitab-ı fi Ma'na-il-Huruf* (Harflerin Anlamı), *Kitab-ı Şerh-i Sarf el-Halil* (Halil'in Dilbilgisi Kitabının Açıklaması) gibi eserleri olduğu ileri sürülür. Ünlü bilginlerden el-Anmaî, el-Nazr bin Şümeyl, Sibaveyh-ül-Leys bin el-Muzaffer bin Nasr öğrencileridir. Fiillerin çekimi ile ilgili bir eserinden ancak küçük parçalar kaldı. *Kitab-ül-Ayn*'ın ele geçen ilk cildi P. Anastase tarafından bastırıldı (1914). Bu eseri endülüslü dilbilgini Ebubekr-üz-Zübeydî, *Muhtasar* (Özet) adı ile özetledi. (M)

HALİL AĞA Pehlivan, Patrona Halil isyanı sonunda isyancıları öldüren ünlü pehlivan. Patrona Halil isyanından (1730) sonra Mahmud I, hükûmet otoritesini sağlamak amacıyle geriye kalan âsileri öldürmek istedi: Bu sebeple sarayda düzenlediği âsilerle anlaşma toplatısına Pehlivan Halil Ağa ve arkadaşları gizlice alındılar. Oturum sırasında Pehlivan Halil Ağa ve arkadaşları yerlerinden çıkarak içeride bulunan Patrona Halil Ağa ve arkadaşlarını boğarak öldürdüler. Halil Ağa bu hizmetinden dolayı kul kethüdalığına tayin edildi. (M)

HALİL BEY, Orhan Gazi'nin oğullarından (öl. 1360). Annesi imparator Kantakuzenos'un kızı Theodora'dır. İzmit körfezinde kayıkla gezinti yaparken Foça korsanları tarafından kaçırıldı. Bu olay üzerine imparator İoannes Bozcaada, Limni ve Midilli'deki gemilerle Foça'ya gitti. Buranın Ceneviz'li valisine yüz bin altın ödeyerek Halil'i kurtardı. Gemiyle İstanbul'a, sonra da İzmit'e getirerek şehzadeyi babasına teslim etti (1359). Orhan Gazi öldüğü zaman altı oğlundan Murad, Halil ve Kasım hayattaydı. Bazı bizans tarihçileri imparator İoannes'in Halil'i kendisine damat yapmak için kızıyle nişanladığını yazar. Murad I tahta çıktıktan sonra kardeşleri İbrahim ve Halil Beylerin kendisine isyan ettikleri bilinir. Halil Bey, İbrahim ile birlikte Murad I tarafından öldürüldü. (M)

HALİL BEY (Bedir bin Karaman). Bk. KARAMANOĞULLARI.

HALİL BEY Dulkadıroğlu. Bk. DULKADIROĞULLARI.

HALİL bin İSHAK bin MUSA, arap fıkıh bilgini (öl. Kahire 1374). Malikî mezhebindendir. Cezayir'de Sidi Halil adıyle anılan Halil, çağının ünlü bilginlerinden Abdulhadi el Raşidî, Abdullah el-Manufî'den ders gördü. Hocası el Manufî'nin ölümünden sonra Şeyhuniye medresesinde müderrislik yaptı. İskenderiye'nin hıristiyanlardan alınması için açılan savaşa katıldı (1366). Fıkıh alanında İbnül Halil'in görüşlerini benimseyen ve şafiî etkisinde kalan Mısır ve Mağribî çığırlarına bağlandı. *Muhtasar* (Özet) adlı eseri Cezayir'de en önemli fıkıh kitaplarından sayıldı. Birçok basımı yapılan bu eser avrupa dillerine de çevrildi.

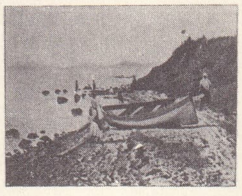

«Bostancı Plajında»

ressam **HALİL PAŞA**

«Yolda»

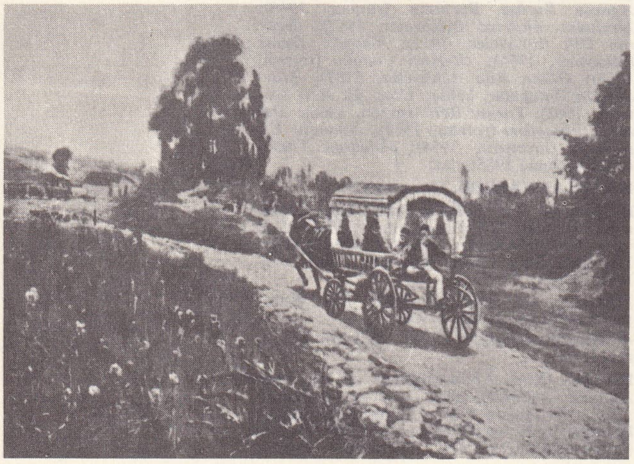

İslâm hukuku üzerinde çalışan avrupalı bilginlerin ilgisini çeken Muhtasar kendi alanında ana kaynaklardan biri olarak benimsendi. (M)

HALİLÇAVUŞ, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Erzurum ili, Hınıs ilçesi) bucak; 8 375 nüf.; 25 köy. *—Bucak merkezi,* 952 nüf. Hınıs-Varto-Muş yolunun 16. km'sinde doğuya ayrılan 7 km'lik bir yolun sonunda; yüksl. 1 620 m. (M)

HALİLE i. (ar. *ḥalîle*). *Esk.* Mus. Mevlevî âyinlerinde çalınan bir müzik âleti. || *Halîle-zen,* halile çalan.

— ANSİKL. Mus. Mevlevîhanelerin mutriphanelerinde, rufaî, kadirî, sâdî tekkelerinin âyinlerinde, öteki sazlarla birlikte çalınırdı. Tekkelerde bayram ve kandil günlerinden önce yapılan ve *nevbe* denilen fasıllarda bu âlet şeyh tarafından kullanılırdı. Nevbe, şeyhin halîleye vurmasıyle başlar; kudümleri nakıp ve nesipler, mazharları dervişler çalarlardı. (M)

HALİLE i. Bazı sıcak iklimli memleketlerde yetişen bir ağaç. (Meyvesine *mirobalan* denir. Bir türünün meyvelerinden çin cilâsı, bir başkasınınkinden de bir asalbent elde edilir. İlmî adı *Terminalia. Combretaceae* familyası.) [L]

HALİL EDHEM. Bk. ELDEM (Halil Edhem).

HALİL EDİP, türk yazarı (Bursa 1862 - İstanbul 1911). Şûrayı Devlet ve Maarif nezareti kaleminde memurluk, rüştiyelerde muallimlik yaptı. Maarif Nezareti Mekâtibi Rüştiye müdürlüğünde ve Ecnebi Mektepler müfettişliğinde bulundu. Dârüşşafaka ve Galatasaray'da hocalık yaptı. Alexandre Dumas fils'den, Lamartine'den, Eugène Sue ve Xaiver de Montépin'den yaptığı tercümelerle tanındı. (M)

HALİL EFENDİ, Mekke kadısı (öl. Mekke 1714). Saray'da kiler ağası iken eğitimini tamamlayarak çeşitli görevlerde bulundu ve Mekke kadısı oldu. Şeyhülislâm Mekkî Mehmed Efendinin babasıdır. (M)

HALİL EFENDİ, türk bestecisi (öl. 1735). Cerrahpaşa müezzini. Zamanımıza kadar gelen eserleri: Maye ağır remel beste, Maye nakış ağır aksak semai, Hicaz muhammes beste, Isfahan darbeyn beste. Hamparsum - Mandoli'deki Dilnişin peşrev ve saz semaisi de Halil Efendinin olduğu sanılıyor. (M)

HALİL EFENDİ, osmanlı fetva emini. İran'a gidecek elçi heyetine Edirne payesi ile katıldı (1736). Diğer elçiler ile Mahmud I ve Nadir Şah arasındaki antlaşmanın I. ve II. maddelerini görüştü. (M)

HALİL EFENDİ Birgili, Kara, Anadolu ve Rumeli kazaskeri (öl. 1711). Şeyhülislâm Kara Halilzade Mehmed Said Efendinin (öl. Bursa 1777) babası. (M)

HALİL EFENDİ Kara, osmanlı şeyhülislâmlarından (Mecitözü 1804 - İstanbul 1880). Öğrenimini Amasya, Konya ve İstanbul medreselerinde yaptı. Müderris ve Meşîhat dairesine memur oldu. Askerî kassamlık, fetva eminliği, evkaf müfettişliği yaptı. Meclisi Tetkîkatı Şer'iye ve Mecelle cemiyeti üyeliklerinde bulundu. Âyan meclisine üye seçildi (1877). Aynı yıl şeyhülislâm oldu ve iki yıla yakın bu görevde kaldı. Dinî konulardaki bilgisiyle ün kazanmış olan Halil Efendinin Arapça bazı eserleri vardır. (M)

HALİL EFENDİ Kaygulu, osmanlı yazarı (öl. Bursa 1818). Soyu Orhan Gazi devlet adamlarından Kaygulu Beye kadar iner. Âşık Yunus Divanı tarzında *Hâdi-ül-uşşak* adlı manzum eseri basılmamıştır. *Velâyetname* adlı diğer bir eseri daha vardır. (M)

HALİL EFENDİZADE (Mehmed Said), türk bilgini (öl. Bursa 1755). Anadolu kazaskeri Birgili Halil Efendinin oğlu. Yenişehir mollası olarak göreve başladı. İlmiye mesleğinde en yüksek dereceye kadar yükseldi. Bir ara Bursa'ya sürüldü. Bir tefsiri, Aynî tarihinin bir bölümünden yaptığı tercümesi başlıca eserleridir. Sonradan torunları arasından özellikle fıkıh alanında bilginler yetişmiştir. (M)

HALİL el MALİK el-EŞREF, memlûk hükümdarı (öl. Yukarı Mısır 1293). Dine aykırı hareket ederek rint bir hayat sürdüğü, ramazanda şarap içtiği için babası Sultan Kalaun kendisini veliaht tayin edecek emirnameyi imzalamadı. Buna rağmen babasının ölümünden sonra (1290) sultan ilân olundu. Saraydaki yüksek rütbeli görevlileri azlederek, arasının açık olduğu kimseleri cezalara çarptırdı. Önemli yerlere kendi adamlarını yerleştirdi. Ahlâk dışı yaşayışına, zalimliğine rağmen dış siyasette büyük başarılar elde etti. Akkâ kalesini zaptetti. Haçlı şövalyelerini kılıçtan geçirdi. Kadınları ve çocukları önce Mısır'a, sonra Kıbrıs'a gönderdi. Haçlıların elindeki Sayda, Sur, Aslis, Hayfa ve Beyrut şehirlerini birer birer geri aldı. Irak'taki Moğollar üzerine yürüyerek Rum kalesini ele geçirdi. Ermeni hükümdarı barış yapması için bazı şehirleri ona bıraktı. Bütün bu başarıların tersine, maiyetine çok kötü davranması yüzünden birçok düşman kazandı. Sonunda Yukarı Mısır'da düzenlenen bir av bahanesiyle öldürüldü (1293). Erkek çocuğu olmadığından taht küçük kardeşi Muhammed'e geçti. (M)

HALİL FAİZ EFENDİ, türk bilgini (İstanbul 1674-ay.y. 1721). Bostan Salih, Kara Halil, Mestcizade Abdullah Mutavvelci Efendi ve Neşatî Dede gibi bilginlerden ders aldı. Riyaziye alanında çalıştı. Öğrenci yetiştirdi. Sevgi yüzünden intihar etti. Matematikle ilgili olarak *Hesab-ı Tencim* (Yıldızlarla Uğraşma Hesapları); *Fezleket-ül-Hesab* (Hesap Özeti); *Makalât-ı Seyyare* (Gezegenler Üstüne Makaleler) gibi kitapları yazdı. Hocası Neşatî Dede'nin *Kavaid-i Farisiye*'si (Farsçanın Kuralları) için açıklaması; tütün, kahve, afyon hakkında bir kitabı; tefsir ve kelâma ait açıklama kitapları vardır. (M)

HALİL FEVZİ EFENDİ Filibeli, türk din bilgini (Filibe 1805 - Taif 1883). Büyük Filibeli Hoca da denir. Babası *Ayaklı kütüphane* diye tanınan Mustafa Efendi. İstanbul'da müderris oldu (1824). Abdülmecid devrinde (1839-1861) Saray hocalığına getirildi. Çeşitli kadılıklarda bulunduktan sonra fetva emini (1865), ders vekili (1866) oldu, daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskeri rütbelerini aldı. Ders vekilliği görevinde on yedi yıl bulunduktan sonra emekliye ayrıldı. Taif'te Abdullah bin Abbas'ın türbesine gömüldü.

Abdullah Cevdet Paşa başkanlığında *Mecelle*'yi hazırlayan kuruldaki din bilginlerindendi. Elliden çok arapça eseri vardır. Ayasofya'da, ilk açılan Dârülfünun'da ders veren Afganlı Cemaleddin'e cevap olarak Abdülmecid'in emriyle *Süyûf-ül-Kavatî* (Keskin Kılıçlar) adlı eseri yazdı. Devrin tanınmış din bilginlerinden olan Filibeli Abdullah Efendi (Filibe 1808 - İstanbul 1868) kardeşi, Filibezade Mustafa Asım Bey oğlu ve İbrahim Alaeddin Gövsa da torunudur. (M)

HALİL HÂLİD BEY Çerkesşeyhizade, türk yazarı (Ankara ?- İstanbul 1934). Öğrenimini İstanbul Hukuk fakültesinde tamamladı. İngiltere'ye yerleşerek gazetecilik yaptı; Türkiye hakkında sosyal ve siyasî yazılar yayımladı. Cambridge üniversitesi öğretim görevlisi olarak Türkçe dersleri verdi (1902-1911). Bir ara Cezayir'e gitti (1905). Ünlü şarkiyatçı ve Türkolog H.G. Borowne'e çalışmalarında yardımcı oldu. İngiltere'de Pembroke üniversitesinden M. A. (Masters of Arts) payesini aldı. Hindistan Memurin Araştırmaları dairesinde öğretmenlik yaptı (1902-1906). Dışişleri bakanlığına bağlı Dış Hizmetler okulunda Türkçe okuttu.

Eserleri: *The Diary of a Turk* (Bir Türk'ün Günlük Hatıraları) [1903]; *A Study in English Turcophobia* (İngiltere Türk Düşmanlığı Üstüne Bir Araştırma) [1904]; *Cezayir Hatıratından* (1906); *Hilâl ve Salip Münazarası* (1907) [Aynı eser *The Crescent Versus the Cross* adıyle Londra'da ingilizce olarak yayımlandı, 1907]; *İslâm ile Nasraniyetin Münâsebât-ı Asliyesi* (1908); *Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedabir-i Siyasiyesi* (1908); *Türkler ile İngilizlerin İlk Teması* (1908); *Şehzade Cem Vakasında Mesele-i Hamiyyet* (1909); *The British Labour and the Orient* (İngiliz İşçisi ve Doğu) [1919]; *Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği* (1925). [M]

HALİL HAMİD PAŞA, osmanlı sadrazamı (Burdur 1736-Bozcaada 1785). Kâtiplik, Divanı Hümayun hocalığı, Büyük tezkerecilik, Sadaret kethüdalığı, Tersane eminliği gibi görevler yaptı. Abdülhamid I zamanında Sadrazamlığa yükseltildi (1782). İki yıldan fazla bu görevde kaldı. Sadrazam-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lığı sırasında, bağımsızlığı kabul edilen Kırım'ı, Rusya'nın ilhak etmek istemesi, Avusturya'nın Bosna vilâyetini elde etmeğe çalışması gibi önemli meselelerle karşılaştı. Ayrıca Yeniçeri ocağının bozulması, devletin mali durumunun son derece fena olması da Halil Hamid Paşa'nın görevini güçleştiriyordu. Halil Hamid Paşa askerî düzensizliği ve malî işleri bir dereceye kadar düzeltmeğe, yeni bir savaşı mümkün olduğu kadar önlemeğe uğraştı, hattâ bir harb ihtimaline karşı ordunun silâh, levazım ve zahire ihtiyaçlarını sağlamak için çalıştı. Bununla birlikte birtakım nüfuzlu kimseleri gücendirdi ve devletin malî durumunu düzeltmek için yeniçerilere ait tahsisattan tasarruf etmeğe kalkıştı. Onun bu cüretli hareketinin bir ihtilâl doğuracağından korkan Abdülhamid I, paşayı azletti. Gelibolu'ya sürdü. Düşmanları onun rüşvet aldığını, Şehzade Selim III'ü tahta geçirmek niyetinde bulunduğunu, Abdülhamid I'e duyurdular. Halil Hamid Paşa bu sebeple Bozcaada'da idam edildi. (→ Bibliyo.) [M]

Halilhamitpaşa kütüphanesi, Isparta'da 1783 yılında Halil Hamid Paşa tarafından kurulan kütüphane. Başlangıçta 500 cilt yazma eser vardı. Sonradan bağışlarla ve Eğridir ilçesinde Yılanoğullarından Şeyh Ali Ağa'nın kitaplığından nakledilen eserlerle zenginleşti. Bir süre müftüler tarafından yönetildi. Binası yetersiz olduğundan, Isparta Halkevi binasına taşındı (1939). Halkevi binasının ilkokul olarak kullanılması kararlaştırılınca da şimdiki yerine geçti (1954). Kitaplıktaki eserlerin cilt sayısı (1957): basma eserlerden 10 174'ü Türkçe, 1 048'i eski harfli Türkçe, 190'ı Türkçe, 757'si Arapça, 19'u Farsça. Süreli yayınlardan 195 çeşit Türkçe gazete ve dergi vardır. Yazar adlarına ve kitap başlıklarına göre alfabetik fiş kataloğu bulunur. Okuma salonu 40 kişiliktir. (M)

HALİL HAYREDDİN PAŞA Çandarlı, Kara Halil, türk veziri ve kumandanı (öl. Serez [Makedonya] 1387). Osmanlı imparatorluğundaki ünlü Çandarlı ailesinin atası. Söylentilere göre babasının adı Ali'dir ve kendisi de Eskişehir kazalarından olan Sivrihisar'ın Cendere köyünde doğmuştur. Öğrenimi ve İznik kadılığına tayinine kadar olan hayatı hakkındaki bilgiler karışıktır. Ahîlerden olan Kara Halil Hayreddin, Şeyh Edebali'nin tavsiyesiyle Osmanlı hizmetine girdi. Bilecik kadısı oldu. 1330'da, Orhan Bey tarafından fethedilen İznik kadılığına getirildi. Orhan Beyin vefatında Bursa kadısı idi (1360). Murad I devrinde Kazaskerliğe tayin edildi (1362); Murad I ile beraber Rumeli'ye geçti. İlk muntazam asker teşkilâtının kurulmasında önemli rol oynadı; yaya ve müsellem adlarıyle piyade ve süvari kuvvetleri kurdu. Bunu kanunlaştırarak asker ocakları meydana getirdi. Bu asker ocakları, Murad I devrinde yeniçeri ocağının kurulmasına kadar, osmanlı ordusunun muntazam kuvvetleri olarak kaldı. Rumeli'deki fetihlerin genişlemesi üzerine, Hayreddin Paşa yeniçeri ocağı ile acemi ocağını kurmağa memur edildi. Ayrıca Karamanlı Molla Rüstem ile bir devlet hazinesi de kurdu. Osmanlı devletinin birinci vezirliğine tayin edildi (1385). Aynı yıl osmanlı ordusu kumandanı olarak Rumeli'de fetihlere girişti. Bazı Osmanlı ve Bizans tarihlerine göre, Karaferye, Serez, Selânik, Tesalya, Manastır ve Ohri'yi işgal ederek Arnavutluk topraklarına girdi. Bu sırada Draç beyi bulunan prens Şarl Topiya'dan bir mektup aldı. Şarl Topiya, kendisiyle savaşan ve Arnavutluk'un en kuvvetli beyi olan Zeta prensi Balşa II'ye karşı Hayreddin Paşanın yardımını istiyordu. Bu çağrı üzerine Hayreddin Paşa, Elbasan dağlarını aşarak, Devol ırmağının sol kıyısında Balşa II'yi yendi. Bu savaşta Balşa II ile ona sığınmış olan sırp beyi Vokasin'in oğlu İvaniç öldürüldü. Hayreddin Paşanın bu seferi ve savaşı, XV. yy.daki Arnavutluk fethinin başlangıcı oldu.
Hayreddin Paşa, Vardar Yenice'sinde iken hastalandı ve nakledildiği Serez'de öldü (27 ocak 1387). Cenazesi İznik'te gömüldü. 1922 Yunan işgali sırasında tahrip edilen türbesi, sevanlar sonra yeniden düzenlendi. (→ Bibliyo.) [M]

HALİLÎ, türk şairi (öl. İznik 1485). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı kaynaklar Diyarbekirli olduğunu bildiriyorsa da *Firkatname* adlı mesnevîsinde acem ülkesinden geldiğini yazıyor. Din bilimleri alanında çalıştı, fıkıh öğrenimi gördü, sonra bilgisini arttırmak için İznik'e geldi. Orada yaptırdığı tekkenin şeyhi olarak kaldı. Şiirlerinde azerî lehçesinin, dolayısıyle azerî şairlerinin, özellikle Nesimî'nin etkileri görülür. Konu bütünlüğü yoktur. Bazı şiirleri tasavvuf, bazıları aşk, bazıları da rindane konuları işler. Gerek mesnevîsinde, gerek gazellerinde tasavvuf kavramları ağır basar. Azerî şairlerinden Habibî'yi etkisi altında bıraktığını bazı tezkireler yazar.
Halilî Şeyhî, Ahmed Paşa, Necatî gibi çağdaşları ile Divan şiirinin öncülerinden sayılır. (M)

HALİL İBRAHİM PAŞA Galatalı, türk amirali (İstanbul 1862- ay.y. 1917). Heybeliada Bahriye mektebini bitirdi (1883). Asteğmen rütbesiyle donanmaya katıldı. İngiltere'ye deniz ateşesi olarak gönderildi (1887). İngiliz donanmasında dört yıl süre ile uygulama eğitimi ve staj gördü. Yunan harbinde Hamidiye kruvazörüne ikinci kumandan (1897), hemen arkasından Donanma Kurmay başkanı oldu. İspanya - Amerika savaşını incelemekle görevli yabancı devletler heyetine Türk delegesi olarak katıldı (1897). Bahriye şûrası üyeliği, Nizam dairesi başkanlığı yaptı. Abdülhamid II Girit ayaklanmasını bastırmak üzere adaya yollanan filonun kumandanlığına getirdi (1898). Ayaklanma bastırılıp filo İstanbul'a döndükten sonra Halil İbrahim Paşa birinci ferikliğe (koramiral) terfi etti. Bahriye Erkânı Harbiye reisliğine tayin oldu (1908). Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı yaptı. (M)

HALİL NUREDDİN EFENDİ, türk tarihçisi (öl. 1798). Nailî Abdullah Paşanın torunu, Feyzullah Şakir Efendinin oğludur. Bağdatlı İsmail Paşa *Esma-ı Müellifin* adlı eserinde Halil Nureddin Efendinin bir Osmanlı tarihi olduğunu yazar. (M)

Halilnuribey kütüphanesi, Halil Nuri Yurdakul (1898-1970) tarafından, Niğde'nin Bor ilçe merkezinde kuruldu (1932); sonra Millî Eğitim bakanlığına devredildi (1933). Kitaplıktaki eserlerin cilt sayısı (1957): basmalardan 12 673'ü Türkçe, 5 737'si eski harfli Türkçe, 834'ü Arapça ve Farsça, 502'si öteki dillerde; yazmalardan 52'si Türkçe, 422'si Arapça, 28'i Farsça. Süreli yayınlardan 154 çeşit Türkçe, 6 çeşit yabancı dillerde gazete ve dergi koleksiyonu vardır. Okuma salonu 50 kişiliktir. Çevredeki köy ve nahiyelerde şube kitaplıkları vardır. (M)

HALİLOVA, S.S.C.B.'de şehir, Ural'ın güneyinde, Orsk şehrinin kuzeybatısında. Yakınındaki linyit, demir, krom ve nikel cevheri yataklarına bağlı sanayi merkezi. (L)

HALİL PAŞA, osmanlı kaptanıderyası ve sadrazamı (öl. 1632). Doğancıbaşı ve çakşırcıbaşı oldu. Yeniçeri ağalığına, iki yıl sonra kaptanıderyalığa getirildi. Trablusgarp seferinde başarı gösterdi, sadrazam oldu (1617). Bir yıl sonra İran üzerine gönderilen orduya serdar tayin edildi. Sefer başarısızlıkla sonuçlanınca görevinden alınarak, üçüncü defa kaptanıderyalık makamına getirildi; bir süre sonra görevinden alındı (1621). Sonra dördüncü defa kaptanıderya ve ikinci defa sadrazam oldu. (M)

HALİL PAŞA, osmanlı valisi ve seraskeri (öl. Belgrad 1716). Baş muhasebe kaleminde üçüncü halife, sonra ruznameci oldu (1695). Defterdar vekilliği ve baş defterdarlık yaptı. Vezirlikle Bosna'ya gönderildi (1701). Hanya muhafızlığı, Erzurum valiliğinde bulundu. Bu görevi sırasında Van valiliği verilerek Gürcistan seferine giden ordunun seraskerliğine getirildi. Basra valiliği sırasında bir süre görevinden uzaklaştırıldı. Sayda ve Mısır valiliklerinde bulundu. Dürzîlere yenilince görevinden alınarak Sakız, Yenikale ve Belgrad muhafızlıklarıyle görevlendirildi. (M)

HALİL PAŞA, osmanlı sadrazamı (Elbasan 1656 - Handiye 1733). Büyük kardeşi bostancıbaşı Sinan Ağa zamanında saray hizmetine girdi. Kalaylıkoz Ahmed Paşanın maiyetinde satırcıbaşı olarak Bağdat'a gitti. Dönüşte bostancıbaşılığı ve Erzurum valiliği yaptı. Niş kalesinin tamir işlerindeki başarısından dolayı Diyarbekir valiliğine tayin edildi. Belgrad muhafızı oldu. Bu sırada sadrazam Ali Paşanın vurulması üzerine sadrazamlık ve serdarlığa getirildi. Fakat Belgrad yakınında yapılan savaşta başarısızlığa uğrayınca (1716) görevinden azledildi. Öldürülmekten korktuğu için iki yıl saklandı. Ortaya çıktığında ihtiyarlamış olduğu için affedildi ve Boğazhisar muhafızlığına gönderildi. Burada kethüdasının, Boğazhisar halkına yaptığı muameleden dolayı kethüda öldürüldü, kendisi üzerine sadrazamlık ve serdarlığa getirildi ve Eğriboz, Kandiye, Hanya muhafızlığına gönderildi. İkinci Kandiye muhafızı iken öldü. (M)

HALİL PAŞA, osmanlı veziri (öl. Özi 1758). Enderun'dan yetişti. Hazinei Humayun ketdüdası oldu (1738). Vezirlik rütbesiyle Tırhala valisi oldu. Eğriboz muhafızlığı, Belgrad valiliği, Kandiye (1755) ve Hotin muhafızlığı görevlerinde bulundu. Özi valisi iken öldü. (M)

HALİL PAŞA, osmanlı valisi, seraskeri ve sadrazamı (İstanbul 1725-öl. 1778). İvaz Paşanın oğlu. Babası zamanında Haliç'te görevlendirildi. Kapıcıbaşı, ikinci mirahor (1757) ve birinci mirahor oldu. Bir yıl sonra görevinden alındıysa da 1760'ta çavuşbaşılıkla görevlendirildi. Beşinci mirahorluğa (1765) ve sadaret kethüdalığına getirildi (1770). Bir yıl sonra vezirlik verilerek Rumeli valiliğine tayin edildi. Hotin muhafızlığı sırasında, sadrazam ve serdarıekremliğe tayin edildi. Ruslara yenilince bu görevinden alındı. Belgrad muhafızlığına ve Karadeniz'deki osmanlı donanmasının seraskerliğine tayin edildi. Sonra Eğriboz ve Selânik valisi oldu. Sıvas valiliğine giderken öldü. (M)

HALİL PAŞA (İbrahim), osmanlı paşası (öl. İstanbul 1869). Mühendishane'de memurluk yaptı. Fabrika işlerindeki ustalığı sebebiyle 1859'da Tophane müşiri oldu. Serasker kaymakamlığı, Mühimmatı Bahriye nazırlığı yaptı. 1865'te kaptanıderya oldu. 1871'de Trabzon valiliğine tayin edildi. Buradan tekrar İstanbul'a çağrılarak Tophane nazırlığına getirildi. (M)

HALİL PAŞA (SÖZEL), türk ressamı (İstanbul 1857-ay.y. 1939). Harp okulunun kurucularından Tophane Askerî Mektepler nazırı Ferik Salim Paşanın oğlu. Askerî rüştiyeyi tamamladıktan sonra Mühendishanei Berrii Hümayun'dan teğmen rütbesiyle mezun oldu (1873). Yüzbaşı rütbesiyle Askerî idadî'ye resim öğretmeni olarak tayin olundu (1874). Paris Güzel Sanatlar akademisine gönderildi (1880). İstanbul'a dönüşünde çağdaş sanatı Türkiye'ye getirdi (1888). Aynı yıl Paris Resim sergisinde bir tablosu ile «Sanayii Nefise madalyası» aldı. Ayrıca Paris'teki Salon des Artistes Français'deki resim sergisinde «Madame X'in Portresi» ile bronz madalya aldı. Umumî Müze müdür muavinliğine tayin edildi (1905). Harbiye mektebinde resim öğretmeni olarak görev aldı (1906). 1908 İnkılâbından sonra emekliye ayrıldı. Sanayii Nefise mektebine müdür oldu (1910). Viyana milletlerarası sergide natürmort tablosu ile birincilik kazandı. Said Halim Paşanın davetlisi olarak Mısır'a gitti, burada birçok manzara resimleri yaptı. (M)

HALİL PAŞA Çandarlı, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1453). Babası Çandarlı İbrahim Paşanın ölümünden sonra (1429) Murad II tarafından kazaskerlikten sadrazamlığa getirildi. Segedin (Szeged) antlaşmasından sonra Sultan Murad II tahttan çekilerek (1444) yerini oğlu Mehmed II'ye bırakınca, devleti istediği gibi yönetmeğe alışık olan Halil Paşa ile genç padişah arasında uyuşmazlık başgösterdi. Macarların Segedin antlaşmasını bozarak saldırıya geçmeleri üzerine Halil Paşa ordunun yönetimini babasına bırakması için Mehmed II'ye baskı yaptı. Sultan Mehmed II babasının ölümüyle (1451) tahta çıkınca Halil Paşayı vezirıazamlıkta bırakmayı uygun gördü. Ancak iki defa saltanatına engel oldugu için kendisine kin bağlamıştı. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra Bizanslılardan rüşvet aldığı söylentisi üzerine Halil Paşa görevinden uzaklaştırıldı ve çocuklarıyle birlikte hapsedildi, Yedikule zindanında öldürüldü. Halil Paşanın türbesinin karşısında bir imareti ve Ege kıyılarında bugün de adını taşıyan körfezde yaptırdığı bir kale vardır. (→Bibliyo.) [M]

sadrazam
HALİL RİFAT PAŞA
(Servetifünun mecmuasından)

HALİL PAŞA Damat, osmanlı veziri (öl. İstanbul 1603). Küçük yaşta Bosna'dan İstanbul'a geldi. Sarayda öğrenim gördü ve emiriahur, yeniçeri ağası ve 1593'te kaptanıderya oldu. Üç yıl bu görevde kaldı. 1597 ve 1598 yıllarında olmak üzere iki defa sadrazam kaymakamlığına, sonra da ikinci vezirliğe tayin edildi. Murad III'ün kızı Fatma Sultan ile evlenerek saraya damat oldu. (M)

HALİL PAŞA İvezzade, osmanlı sadrazamı (Sıvas 1724-Nallıhan 1777). Sadrazam İvez Mehmed Paşanın oğlu. Babasının mühim mevkiinden dolayı çabuk ilerledi. Mirahur, çavuşbaşı, tütün gümrüğü emini, sadaret kethüdası, Rumeli valisi, Hotin muhafızı oldu. Sadrazamlığa getirildi (1769). Serdarıekrem sıfatı ile rus savaşlarına katıldı, Kartal sahrasında bozguna uğradı. Önce vezirliği alındı, Filibe'ye sürüldü. Sonra affedilerek Eğriboz, Bosna, Selânik ve nihayet Sıvas valiliğine getirildi. (M)

HALİL PAŞA Kayserili, osmanlı sadrazamı (Zeytun köyü, Kayseri 1560-İstanbul 1629). Ermeni asıllıdır, sonradan müslüman oldu, saraya alınarak içoğlanları arasında yetiştirildi. Doğancı bölüğünde ilk görevine başladı. Doğancıbaşı (1596), daha sonra yeniçeri ağası oldu (1607). Anadolu'da ayaklanan Celâlîlere karşı Kuyucu Murad Paşa emrinde savaştı. Akdeniz'de, Malta ve Floransalılar ile yaptığı savaşlarda başarı ve ün kazandı. Başarısından dolayı vezirliğe getirildi (1609). İkinci kaptan paşalığı sırasında (1614) İspanya'ya karşı Hollanda ve Fas ile ilişki kurdu. İlk sadrazamlığı zamanında (1617) Venedik, Hollanda ve İngiltere ile dostça münasebetler sağladı. Cezayir korsanlarını yatıştırdı. Mustafa I ve Osman devrinde bir varlık gösteremedi. Yalnız İran savaşlarında ordunun başında bulundu. Sadrazamlıktan alınarak (1618) kaptanıderyalığa getirildi. Bir süre sonra Malkara'ya sürüldü (1623). Murad IV devrinde yeniden sadrazamlığa getirildi (1626). Asilerden Abaza Mehmed Paşanın üzerine Erzurum'a gönderildi. Kış sebebiyle kesin sonuç alamadı. İstanbul'a dönüşünde (1628) sadrazamlıktan uzaklaştırıldı. Bir yıl sonra da öldü. (M)

HALİL PAŞA Koca, osmanlı valisi ve serdarı (Köstendil, ?-Mora 1686). Ağabeyi Şatır Hüseyin Paşanın kethüdalığında bulundu. Hüseyin Paşanın ölümünden sonra kapıcıbaşılığa getirildi. Eğri beylerbeyliğine tayin edildi (1663). Daha sonra, Sıvas, Anadolu ve Rumeli beylerbeyi oldu. Girit'e gitti. Sonra vezirlik verilerek Özi kalesi valiliğine gönderildi (1670). Aynı yıl Kamaniçe muhafızlığına getirildi; iki yıl sonra yeniden Özi, sonra Silistre valisi oldu. 1682'de emekliye ayrıldı. 1685'te Pire'de haslar verilerek Sakız adası muhafızlığına, kısa bir süre sonra da Mora serdarlığına tayin edildi. Mora'daki savaşta öldü. (M)

Halilpaşa sarayı, osmanlı sadrazamlarının resmî makamlarının adı. (*Paşa kapısı* da denir.) [M]

HALİL RİFAT PAŞA, osmanlı sadrazamı (Siroz 1830-1903). Siroz tahrirat kaleminde memurluk yaptı. Sonra Tuna mektupçusu, Varna, Tırhala, Vidin mutasarrıfı oldu. Kosova, Selânik, Sıvas, Aydın ve Manastır valiliklerinde bulundu. 1893'te dahiliye nazırı oldu. Sonra da sadrazamlığa getirildi. Ayrıca şiir de yazdığı söylenir. (M)

HALİL RİFAT PAŞA (Mehmed), osmanlı müşiri (öl. 1855). Gürcü asıllı ve Koca Hüsrev Paşanın yetiştirdiği kölelerdendir. Hüsrev Paşanın konağında özel öğrenim gördükten sonra mühürdar ve hazinedarlık gibi görevlerde bulundu. Bir süre çeşitli yerlerde mutasarrıflık yaptı. Rusya'ya elçi olarak gönderildi (1829). Bu görevden dönüşünde kaptanıderyalığa, sonra Tophane müşirliğine tayin edildi. 1834'te Saliha Sultan ile evlendi. Serasker, kaptanıderya ve nazır oldu. 1845'te Trabzon, Aydın, Rodos ve Bursa valiliklerinde bulundu. (M)

HALİL SULTAN, Timurlenk'in torunu ve Celâleddin Miranşah'ın oğlu (öl. 1411). Dedesi Timurlenk'in ölümü üzerine onun yerine hükümdar oldu. Hükmettiği yerler Maveraünnehir ve çevresiydi. Edebiyat ve kadınlarla fazla meşgul olduğu için devlet işlerini değersiz adamlara bırakarak emirlerin isyanına sebep oldu. Amcasının asker göndermesi üzerine bu durumdan kurtuldu. Sonra da Rey ve Hemedan taraflarına emîr tayin edildi. Sekiz yıl bu görevde kaldıktan sonra yirmi sekiz yaşında öldü. (M)

HALİL ŞERİF PAŞA, mısır prensi (öl. 1878). Avrupa'da öğrenim gördü. Mısır hıdivliği işlerinde çalıştı. Bir süre sonra İstanbul'a geldi ve hariciyeye girdi. Atina (1858), Petersburg (1861), Viyana (1868) elçisi oldu. Üç yıl sonra da vezirliğe ve Hariciye nazırlığına getirildi. İki defa Paris elçiliğine tayin edildi. (M)

HALİM sıf. (ar. *hilm*'den *halim*). *Esk.* Yumuşak tabiatlı: *Allah'a sığın şahs-ı halimin gazabından, / Zira yumuşak huylu atın çiftesi pektir!* (Ziya Paşa). ‖ Yumuşak, sakin: *Hattâ, bilâkis, halim bir sesle* (R. N. Güntekin). ‖ İ. Tanrı'nın adlarından. ‖ Erkek adı.

— DEY. *Halim selim,* yumuşak huylu ve sakin: *Ahmed Efendi halim selim bir adamdı...* (B. Felek).

◆ **Halimâne** zf. *Esk.* Yumuşak huyluya yaraşacak şekilde. (M)

HALİMBA, Macaristan'da (Veszprem idare bölgesi) yer, Bakony dağlarının güneyinde, Veszprem'in batısında. Boksit. (L)

HALİME, Hz. Muhammed'in sütannesi, Banu Sa'd bin Bekr kabilesinden. Kıtlık olduğu bir yıl emzirilecek çocuk aramak için kabilesinden bazı kadınlarla birlikte Mekke'ye geldi. Hz. Muhammed'in sütannesi oldu. (M)

HALİME, Gassam emîri El-Hâris bin Cebele'nin kızı. Olağanüstü güzelliğiyle tanınmıştı. En ünlü savaş günlerinden olan *Yevm -ül-Halime* (Cahiliye devri arapları *eyyam ül arap* da derler) adı ondan gelir. Halime savaşı, emîr El-Hâris Cebele kumandasındaki Gassanîler ile El-Munzır bin Ma'el-Sema kumandasındaki Lahmiler arasında olmuş, söylentilere göre bu savaşta toz bulutları güneşi örtmüş ve gün ortasında yıldızlar görünmüştür. (M)

HALİM EFENDİ. Bk. ÖZYAZICI (Halim).

HALİM EFENDİ (ABDÜLHALİM, — denir), türk müzik bilgini ve virtüozu (İstanbul 1824-ay.y. 1897). Üsküdar'da Tabaklar Rüfaî tekkesi şeyhi Nuri Efendiye kapılandı. Daha sonra Nuri Efendinin halifesi, Odabaşı Rüfaî tekkesi şeyhi Abdullah Vehbi Efendiden icazet aldı. Erenköy'de Kozyatağı'nda Şeyh Halim Efendi camiini ve Rüfaî dergâhını yaptırdı. Ölünceye kadar kendi dergâhında şeyhlik, camiinde de imamlık ve hatiplik yaptı. Kendisine şeyh sıfatıyle kapılananlar arasında zamanın nafia nazırı vezir Zihni Paşa, maarif nazırı vezir Zühdü Paşa, şair Müşîr Kâzım Paşa, maliye nazırı vezir Reşat Paşa, Maliye Nezareti başveznedarı Hâlid Bey gibi ünlü devlet adamları da vardı. Tanınmış ney virtüozu Deli İsmail Dede'den ney öğrenerek devrinin en iyi neyzeni oldu. Sînekemanî Agoptan sînekemanı, piyasa sazendelerinden tamburî Nikoli'den tambur öğrendi. Bunu çalmada da neyde gösterdiği ustalığa erişti. Bu başarısında sonradan kuyumcu Oskiyam'dan aldığı dersin payı büyüktü. Halim Efendi, Oskiyam'dan aldığı ders sayesinde eski türk tambur üslûbunu kaybolmaktan kurtardı. Hamparsum notasını da biliyordu, batı notasını ise son yıllarda öğrencisi Dr. Suphi Ezgi'den öğrendi. Klasik türk musikisi konusunda derin bilgisi vardı. Özellikle saz eserlerinde zamanının en yetkili kişisiydi. Dr. Ezgi, şeyh Hüseyin Fahreddin Dede, Ahmed Irsoy, Cemal Dede gibi öğrencilerini klasik musikiye ve musiki bilgisine yönelmeleri için teşvik etti. Tamburacı Osman'ın ilk saz hocası Halim Efendidir. Yüzlerce saz semaisi ve peşrevi eski şekilleriyle ezbere biliyordu. Bestecilikle çok uğraşmadı. Günümüze kalan tek eseri Isfahan saz semaisidir. (M)

HALİM EFENDİ (Mustafa), türk hattatı. Bk. MUSTAFA HALİM EFENDİ.

HALİM GİRAY, Kırım hanı (öl. 1759). Saadet Giray'ın oğlu. Menkli Giray zamanın da nureddinlik yaptı. Bir süre sonra görevinden ayrıldı. Arslan Giray hanlıktan ayrılınca (1755) Osmanlı hükûmeti tarafından Kırım hanlığına tayin edildi. Ancak yönetimde tecrübesiz yakınlarının etkisinde kalması, Kırım şehzadelerinden bazılarına karşı harekete geçme fırsatını verdi. Aynı zamanda Saadet Giray'ın Bucat seraskerliğine tayini, Özi taraflarında bulunan Nogaylardan Yedisan Tatarlarına karşı zulme başlaması isyana sebep oldu. Bu durum karşısında Osmanlı hükûmeti Halim Giray'ı korudu. Yedisan Tatarlarının üzerine asker gönderildi. Fakat İsakçı mütevellisi Hacı Hasan Ağa, Saadet Giray'ın yaptığı zulmü İstanbul'a gönderdiği raporunda geniş olarak anlattı. Durumu yakından öğrenen Osmanlı hükûmeti Halim Giray'dan, serasker Saadet Giray'ın azlini istedi. Fakat Tatarlar isyanı devam ettirdiler. Bunun üzerine Halim Giray, hanlıktan azledilerek (1758) yerine önce Arslan Giray, daha sonra da Kırım Giray tayin edildiler. (M)

HALİM GİRAY, kırımlı türk şairi (öl. 1823). Basılmış bir Divançe'sinden başka Cengiz soyundan gelen kabilelere bağlı olan Kırım hanlarının biyografilerine ait *Gülbün-i Hanan* (Hanların Gülbahçesi) adlı bir eseri vardır. (Bu eser Kırım bilginlerinden Arifzade A. Hilmi Efendi tarafından ilâveler yapılarak ikinci defa basıldı 1909). [M]

HALİMÎ (Lütfullah bin Yusuf Halimî), türk bilgini (XV. yy.). Öğrenimini İran'da yaptı. *Bahr-ül-Garaib* adlı Farsçadan Türkçeye bir lûgat ile ayrıca feraiz ve tıbba ait eserler yazdı. Fatih Sultan Mehmed'e Arapça bir kaside (kaside-i taiye [t ile kafiyelenen kaside]) takdim etti. (Bu kasidenin bir nüshası Ayasofya kitaplığındadır.) [M]

HALİMÎ ÇELEBİ. Bk. ABDÜLHALİM ÇELEBİ, *Halimî.*

HALİMODENDRON i. Orta Asya'da yetişen süs bitkisi; salkım şeklinde firfiri pembe çiçekli bir çalıdır. (İlmî adı *Halimodendron halodendron.* Baklagillerden.) [L]

HALİM PAŞA Prens. Bk. ABDÜLHALİM PAŞA, *Prens* (Mehmed).

HALİPLUS i. Tatlı ve acı sularda yaşayan küçük böcek. (Batı Avrupa'da çok yaygın olan *Haliplus ruficollis*'in gövdesi kızıl ve sarımtırak, elitraları siyah beneklidir. Kınkanatlılardan *haliplidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HALİS sıf. (ar. *huluş*'tan *hâliş*). Karışık olmayan, saf, katışıksız: *Hattâ fazla olarak bizzat kendisi halis bir «asılzade» idi* (Ömer Seyfeddin). *Bu yerden yükselir lâhuta en hâlis kanaatler* (M. Â. Ersoy). İçten, samimî: *Halis muhabbet kavgasız, gürültüsüz olmaz, derler* (R. N. Güntekin). ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Esk. Hâlis-üd-dem,* kanına başka kan karışmamış, safkan.

— DEY. *Halis muhlis,* katışıksız, eksiksiz: *Halis muhlis müslüman... İsmi de Raziye Hanım!* (R. H. Karay).

◆ **Halisane** zf. Temiz yüreklilikle, içtenlikle: *Hemen işe halisane yapış ve hayırhahane çalış, dedi* (Cevdet Paşa). *Hanım size hâlisâne bir nasihat vereyim* (R. N. Güntekin).

◆ **Halisen** zf. *Esk.* Katışıksız olarak. ‖ İçtenlikle.

◆ **Haliset** i. *Esk.* Ed. Cümlenin düzgün ve akıcı olması.

◆ **Halisiyet** i. *Esk.* Saflık. ‖ Doğruluk, iç temizliği. (M)

HALİS (Şeyh Abdurrahman), türk şairi, (Kerkük 1797-ay.y. 1858). Şeyh Amedî Talebanî'nin oğlu. Ailesi Zengene aşireti reislerindendir. Kerkük'e bağlı Taleban ilçesinde oturduklarından «Talebanî» adıyle ün kazandılar. Eğitimini kerkük bilginlerinden ve babasından gördü. Kerkük'te Kadiriye tarikatının yayılması için çalıştı. (M)

HALİS EFENDİ, türk ilâhi bestecisi (öl. İstanbul 1919). Şehremininde Kadirî Remlî dergâhının şeyhi. Evkaf mahkemesi mümeyyizi olan Hâlis Efendi, zamanının en ünlü Kadirî zâkirbaşısıydı. Bestelediği ilâhiler: Uşşak düyek, Uşşak, Bayatî, Dügâh, Hüzzam, Isfahân, Rast, Segâh. (M)

HALİS EFENDİ (Yusuf), türk yazarı (İstanbul 1805-ay.y. 1882). Akkâ'da Osmanlı hükûmetine isyan eden Tahir Ömer ailesindendir. Gençliğinde Babıâli kalemlerine girdi; Londra elçisi Namık Paşanın yanında başkâtiplik (1833) ve Babıâli tercüme odasında ikinci mütercimlik yaptı. Manzum ve mensur bazı eserleri: Türkçe-Fransızca lûgatı vardır. Diğer eserleri: *Şehname-i Osmanî* (Osmanlı Şehnamesi); *Kıyafetname-i Cedid* (Yeni Kıyafetname); *Miftah-ı Lisan*

(Dil Anahtarı); *Sulhname-i Halis* (Halis'in Barış Kitabı). [M]

HÂLÎ Seyid Eltaf Hüseyin Ensari, ordu dilinde yazan şair (XIX. yy.). Panipat'ta doğdu. Çağının ünlü bir şairi olan Galib'den ders aldı. Seyid Ahmed Hanın etkisi altında kalarak *Medd-ü Cezr-i İslâm* (İslâmın Yükselip İnmesi) adlı eserini yazdı. Altışar mısralık şiirleri biraraya toplayan bu eseri 1879'da basıldı. Bu eseri Hindistan müslümanları arasında devrimcilik duygularının gelişip yayılmasına yardımcı oldu. 1893'te yayımladığı *Divan*'ından başka düzyazı eserleri de vardır: *Hayat-ı Sadi* (Sadi'nin Hayatı) [1886]; *Yâdgâr-ı Galib* (Galib'in Yadigârı) [1897]; *Hayat-ı Cavid* (Sonsuz Hayat) [1901]. (M)

HALİS İBRAHİM EFENDİ, türk bilgini (öl. 1747). Aslen Pasarofça'lıdır. *Mecma-ül-Emsal Düstur-il-Acem* (Farsçanın Kuralları ve Örneklerin Toplamı) adlı Farsçanın inceliklerini açıklayan bir eseri vardır. (M)

HALİSİYE i. (ar. *ḫâlişiyye*). Kadirî tarikatının kollarından biri. (Kurucusu Abdurrahman Halis-üt-Talibanî'dir.) [M]

HÂLİT veya **HÂLİD** sıf. (ar. *ḫuld*'den *ḫâlid*). *Esk.* Ebedî, sonsuz, devamlı. ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Hâlidat** çoğl. i. *Esk.* Sonsuz olanlar, sürüp gidenler. ‖ *Cezair-i hâlidat,* Kanarya adaları.

◆ **Hâlide** sıf. *Esk.* Hâlid'in dişili. ‖ İ. Kadın adı. (M)

HALİT i. (ar. *ḫalṭ*'tan *ḫalîṭ*). *Esk.* Huk. İslâm hukukunda su hissesi ve yol hissesi gibi, bir mülke ait olan haklarda ortak olan kimse. (Meselâ bir ırmakta su hissesi bulunan iki kişi, biribirinin halîtidir. Mecelle, md. 954). [M]

HALİT i. (fr. *halite*'ten). Miner. Tabiî sodyum klorür. *Eşanl.* KAYA TUZU. (L)

HALİTA i. (ar. *ḫalṭ* karıştırma>*ḫalîṭ*'ten *ḫalîṭa*). *Esk.* İki veya ikiden fazla maddenin birleşmesinden meydana gelmiş karışım, alaşım. ‖ *Mec.* Karışma, bir arada bulunma: *Nihal birbirine benzemeyen çehrelerin böyle garip bir halitasına hiç tesadüf etmemişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Osmanlı medeniyeti türk, acem, arap harslarıyle İslâm dinine, Şark medeniyetine ve son zamanlarda da Garp madeniyetine mensup müesseselerden mürekkep bir halitadır* (Ziya Gökalp).

— Kim. Bk. ALAŞIM. (M)

HALİTHERİUM i. Denizineklerinden fosil memeli hayvan; bugünkü lamantinlerle dugonglara benzer. (Boyu 3 m'yi bulan bu hayvanın kemiklerine, denizden kalma bazı oligosen ve miyosen tabakalarında sık rastlanır. Bunların iri ve ağır kaburgaları Touraine ve Anjou'daki kavkılı kumlu tabakalarda görülür.) [L]

HALİTPAŞA, Ege bölgesinde (Manisa ili, Saruhanlı ilçesi) bucak; 22 003 nüf. 2 kasaba; 15 köy. — *Bucak merkezi* (*Halitpaşa* kasabası), 3 711 nüf. Saruhanlı'nın 13 km güneydoğusunda; yüksl. 100 m. (M)

HÂLİYÂ zf. (ar. *ḥâl*>*ḥâlâ*'dan fars. *ḥâliyâ*). *Esk.* Şimdiki zamanda: *Hâliyâ Frengistan'a firar eden Maanoğlunun vilâyetlerini...* (Naima). [M]

HÂLİYE i. (ar. *ḥâliyye*). Tasav. İbadet sırasında el vurma ve raksetmeyi helâl sayan tarikat. (M)

HALİYLE zf. (ar. *ḥâl*>türk. *hali ile*'den *haliyle*). Normal olarak, ister istemez: *Paranın değeri düşünce ev kirası da haliyle arttı.* ‖ Olduğu gibi: *Haliyle bırakmak.* (M)

HALK i. (ar. *ḫalḳ*). Birarada yaşayan insanlar topluluğu: *Göçebe halk.* ‖ Bir milleti meydana getiren kişilerin topluluğu: *Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir* (Ziya Gökalp). ‖ Çeşitli milletlerden olan ve aynı devlet içinde biraraya gelmiş bulunan topluluklar: *S.S.C.B. halkları.* ‖ Aynı ülkede oturmayan, ama aralarında menşe, din v.b. bakımlardan bağ bulunan insanlar topluluğu: *Yahudi halkı.* ‖ Belli bir bölgenin veya çevrenin sakinleri, ahali: *Az zamanda Kastamonu halkı onu çok sevdi* (N. Araz). *Bir köy halkı, daima hep bir arada yol almak ister* (Ş. S. Aydemir). ‖ Birarada yaşayan veya bulunan küçük topluluk: *Ertesi gün bütün ev halkıyle dost oluyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Kahve halkı, birdenbire Selim Paşa'yı aralarında görünce çekindiler, sakındılar* (H. E. Adıvar). *Türlü maskaralıklar eder, bir vagon halkını gülmekten kırar geçirirdi* (R. N. Güntekin). ‖ Yöneticilere göre bir ülkedeki vatandaşların tamamı: *Halkın çoğunluğu silâha sarılmayıp sonunu beklemek fikrine dönmüş* (Kemal Tahir). *Halkın güvenini kazanmak. Halkı sömürmek.* ‖ Aydınların dışında kalan topluluk: *Güzideler halka doğru niçin gidecekler* (Ziya Gökalp). ‖ Kalabalık: *Enver Paşa ile Cemal Paşa ortada ve biz arkadaki halkın içine sıkışmış yürüyoruz* (F. R. Atay). ‖ *Halk adamı.* Bk. ADAM. ‖ *Halk düşmanı,* halka düşman olan, halk yararının aksine hareket eden kimse. ‖ *Halk felsefesi,* geniş kalabalığın inanç ve görüşü: *Görülüyor ki Türklerde, yüksek felsefe terakki etmemiş olmakla beraber, halk felsefesi gayet yüksektir* (Ziya Gökalp). ‖ *Halk günü,* sinema, tiyatro v.b. yerlerde ucuz tarifenin uygulandığı gün. ‖ *Halk hâkimiyeti,* siyasal gücün halkın elinde olması durumu. ‖ *Halk hitabeti,* halkı etkilemeyi amaç edinen, yalın ve heyecanlı hitabet. ‖ *Halk matinesi,* tiyatro, sinema v.b. eğlence yerlerinin tertiplediklerі ucuz matine. ‖ *Halk tabakası,* genellikle aydınların dışında kalan kimseler. ‖ *Halka dönük,* halkın yararını düşünen: *Halka dönük eğitim.*

— ÇEŞ. DEY. *Halka* (*âleme, ele, herkese*) *verir talkını, kendi yutar salkımı,* verdiği öğütleri kendisi uygulamayan kimseler için kullanılır. ‖ *Halkın ağzına düşmek,* dedikodulara konu olmak. ‖ *Âlem halkı,* herkes.

— Eğ. *Halk eğitimi,* memleket çapında ve her seviyede yetişkin halka yönelen planlı, maksatlı, sistemli, teşkilâtlı, çok yönlü ve sürekli eğitim. (Bk. ANSİKL.)

— Folk. *Halk oyunları,* halk arasında hoş vakit geçirmek için yapılan eğlendirici, güldürücü şaşırtıcı gösteriler (*karagöz, kukla, ortaoyunu*); danslar (*halay, zeybek, horon* v.b.), dikkate tesadüflere dayanan yarışmalar (*dama, yüzük fincan* v.b.), sporlar (*cirit* v.b.). Bk. ANSİKL.

— G. santl. *Halk sanatı.* Bk. SANAT.

— Huk. *Halk demokrasisi.* Bk. DEMOKRASİ. ‖ *Halk cephesi.* Bk. CEPHE. ‖ *Halk hükûmeti,* halkın devlet gücünü elinde bulundurduğu yöntem. ‖ *Halk oyu.* Bk. HALKOYU.

— Leng. *Halk dili,* çoğunluk tarafından konuşulan ve edebiyat diliyle (yazarların dili) zıtlaşan dil. ‖ *Halk Latincesi,* latin imparatorluğu içindeki bütün ülkelerde konuşulan ve çeşitli roman dillerinin doğmasına yolaçan Latince.

— Mus. *Halk musikisi,* halk tabakalarının yarattığı anonim musiki türüne verilen ad. Bk. MUSİKİ.

— Res. *Halk resmi.* Bk. RESİM.

— Tic. *Halka açık ticarî şirket.* Bk. ANSİKL. ‖ *Halka müracaat,* anonim veya sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin tedricî kuruluş türünde veya yeni paylar çıkarılarak sermaye artırımında halkın pay taahhüt ederek ortak olmağa davet edilmesi. Bk. *Anonim* ŞİRKET.

— Tiyat. *Halk tiyatrosu,* geleneksel türk tiyatrosunun bir kolu. Bk. TİYATRO.

— ANSİKL. Eğ. Türkiyede *halk eğitimi* kavramı Tanzimat devrinde (1839) ortaya atıldı; ancak bu konuda plansız ve düzensiz çalışmalar pek verimli olmadı. Cumhuriyetle birlikte yetişkinlerin okul dışı eğitimleri bir plan, program ve teşkilâta bağlanmak istendi. Bu amaçla *Halk Eğitimi Genel müdürlüğü* kuruldu (29 ağustos 1960). Genel müdürlük daha sonra Köyişleri bakanlığına bağlandı (1964). Bu dönemde toplum kalkınması, köy kadın ve erkek kursları, ev ekonomisi ve el sanatları konularında çalışmalar yapıldı. 1967'de müdürlük, Millî Eğitim bakanlığına bağlandı. Genel müdürlüğün kültür, okuma - yazma ve temel eğitim, radyo ve televizyonla eğitim ve yayın, planlama - koordinasyon ve yetiştirme, personel ve hesap - iş şubeleri vardır. Genel müdürlüğün başlıca görevleri: millî kültürü yaymak, yetişkinlere okuma-yazma öğretmek, Atatürk devrimlerini tanıtmak, yeni iş ve meslek öğrenmelerini sağlamak, vatandaşlara yurt ve dünyayı gerçek özellikleriyle tanıtmak v.b. Genel müdürlük bu görevleri yapmak için il, ilçe ve köylerde halk eğitim teşkilâtı kurar ve amaçlarına uygun programları düzenler. Genel müdürlüğün merkezde (Ankara), il, ilçe ve köylerde teşkilâtı vardır.

— Folk. *Halk oyunları* deyimi artık hemen de sadece Anadolu halk danslarını karşılamak üzere kullanılıyor. Bugün Anadolu'da oynanmakta olan yerel dansların adlarını, sayılarını, bu danslara eşlik eden halk musikisini, bu danslarda giyilen kıyafetleri eksiksiz ve bütün özellikleriyle tespit etmek imkânsızdır. Bölgelere göre değişen ve özellikler gösteren bu oyunların çoğunun kaynağı eski çağlara gider; hemen her birinin danstaki figürlerle, ritimle, kıyafetlerle bağlı birer lejandı vardır. Son yıllardaki folklor çalışmaları, yer yer, birçoğu kaybolmakta olan bu dansların derlenmesine, filim ve fotoğraflarla tespit edilmesine, musikisinin bantlara alınmasına yönelmiş, böylece yüzlerce dans sınıflandırılarak kaybolmaktan kurtarılmıştır. Bölgelere, yerel örf ve âdetlere göre büyük ayrılıklar gösteren halk dansları, birçok bakımdan ayırımlara tabi tutulabilir. Meselâ tek kişilik danslar ve takım dansları diye sınıflandırılabilir. Bunları da yalnız erkeklerin, yalnız kadınların oynadığı veya kadın erkek karışık oynanan danslar diye ayırmak mümkündür. Kapalı veya açık yerlerde oynanmaları da bu dansların bir özelliğini teşkil edebilir. Genellikle davul zurna eşliğinde oynanan danslara bölgelere göre başka sazlar da katılmaktadır (Karadeniz oyunlarında kemençe; Doğu Anadolu oyunlarında akordeon ve keman; Orta Anadolu oyunlarında kaşık, tef, zil v.b.).

Çok değişik özellikler gösteren oyunları ortak niteliklerine göre bazı adlar altında toplamak mümkündür: halay, mengi, zeybek, bengü, horon, bar, karşılama, kaşık oyunları, bıçak oyunları v.b. Bunların dışında çengi, köçek, çiftetelli gibi kapalı yerlerde ve daha çok profesyonel oyuncular tarafından oynanan *meclis oyunları,* bir de mevlevî semaı, bektaşî -alevî semah'ı gibi dinî karakteri olan rakslar vardır. (Bk. SEMA, SEMAH.) Horon, mengi, bengü, halay gibi oyunlar açıkhavada ve daha çok köy meydanlarında, ortak harman yerlerinde oynanır. Bu oyunların bazıları hasat sonu oyunlarıdır (bengü v.b.) hasadını tamamlamış hemen bütün köy halkı bu oyunlara katılır. Çevrenin tarımsal özelliklerinden ilhamlı olan bu oyunlarda meselâ pamuk ekimi, büyümesi, toplanması gibi olayları sembolize eden figürler vardır. Aynı şekilde, fındık toplanması, balık tutulması, fırtınalı denizler v.b. üslûplaştırılmış figürler halinde bu danslara girmiştir. Ege bölgesinde tek başına oynanan ağır zeybek figürlerini, yorumlayıcılar yunan mitolojisine kadar götürerek tanrı Zeus'un dünyayı yaratma olayını sembolize ettiğini söylerler. Tek kişi tarafından (ince minare) veya iki ve daha çok kişi ile oynanan (hançerbar) veya büyük bir takımla oynanan (adana mengisi) birçok oyunun, masallardan, aşk hikâyelerinden, geçmiş olaylardan alınmış konuları vardır. Bugün çoğu kaybolmuş, birbirine karışmış, değişmiş bu lejandları açık-seçik ayıklamak, tespit etmek hayli güçtür.

Köy meydanlarında kadın erkek herkesin katılmasıyle oynanan bu danslar, iki ayrı cins arasındaki sosyal ilişkilerin estetik bir düzey içinde gelişmesini sağlar. Zamanla kaybolan bu beraberlik ve yeniden canlanan eski dansların etkisiyle ağır ağır geri gelmektedir. Hangi bölgede olursa olsun bu dansların ana özelliği «toplu hareket», bir güzel işi beraber yapma, bir güzel sonucu birlikte kutlama gibi sosyal eğitim alışkanlıklarını vermesidir.

Halk dansları, genellikle bölgenin millî kıyafetleriyle oynanır. Bugün ancak düğün ve bayramlarda çıkarılan bu eski kıyafetler, etnolojik bakımdan da ayrı bir değer taşır.

— Tic. *Halka açıklık* gerçekte, küçük tasarruf sahiplerinin ortak olarak şirkete getirdikleri sermaye birikimini değerlendirmek amacı güden anonim ortaklığın tabiî niteliğidir. Uygulama, kuruluşta veya sonradan halkın tasarruflarına başvurmayan, hisse senetleri piyasada dolaşmayan, mahdut ortaklı, anonim şirketin gerçek bünyesine aykırı «kapalı» aile şirketlerini geliştirdi. Bazı anonim şirketlerini halka açık olarak nitelendirmek zorunluğu bundan doğdu.

Halka açık anonim ortaklıklar çeşitli yönlerden teşvik görür. Kuruluş ve sermaye artırımı işlemleri basitleştirilir, şirket çe-

şitli resim ve harçlardan muaf tutulur v.b. Diğer yandan halka açık anonim şirketler etkin bir iç ve dış denetime tâbi tutulur. Bu denetim, gerek küçük sermaye sahibi ortakların korunması, gerekse halka açık anonim şirket kurumuna olan kamu güvenisinin sağlanması için zorunlu sayılır.

Amerikan hukukunda temel kanunlarla düzenlenen anonim şirketler (corporation) halka açıktır. İstisnaî olan aile anonim şirketleri için eyaletlerde özel kanunlar çıkarılmıştır (1963 tarihli New York Business corporation gibi). Kara Avrupası ülkelerinde ise halka açık anonim şirket ayrı özel kanunlara konu olmaktadır. Hattâ Almanya'da bir şirketi düzenleyen özel kanunlar çıkarılmaktadır; Volkswagenwerk kanunu ve Preussag bunun örnekleridir. Türkiye'de bir sermaye piyasasının kurulmasını ve halka açık anonim şirketlerin yayılmasını sağlamak amacıyle «Sermaye Piyasasının Tanzimi ve Teşviki Hakkında Kanun tasarısı» hazırlanmıştır. Tasarı, türk halka açık anonim şirketinin unsurlarını şöyle tespit etmektedir: en az 50 ortaklı, asgarî sermayesi 1 milyon TL, hisse senetleri borsada kote edilmiş, en az yüzde 51'i hâmile yazılı düzenlenmiş ve halkın alacağı şekilde satışa arzedilmiş olmalıdır. Tasarı ayrıca, bir üst denetleme teşkilâtı olarak Sermaye Piyasasını Denetleme komisyonunun kurulmasını da öngörmektedir. (→ Bibliyo.) [ML]

HALK i. (ar. *ḥalḳ*). *Esk.* Boğaz. || *Hurûf-ı halk,* «*ha, hı, ayın ve gayın*» gibi gırtlak harflerine verilen ad. (M)

HALK i. (ar. *ḫalḳ*). Yaratma, yoktan var etme. || *Halk-ullah,* Tanrı'nın yarattıkları.

◆ **Halkan** zf. Yaratılışça, yaratılışa göre. (M)

HALK i. (ar. *ḥalḳ*). Din. Hac sırasında ihram'dan çıkarken, yapılan saç tıraşına verilen ad. (M)

HALKA i. (ar. *ḥalḳa*). Bir şeyi tutturmağa yarayan ve genellikle sert bir maddeden yapılmış çember: *Yukarıdan beş altı fenerli geliyor!... Herifin biri de kapının halkalarına asıldı* (Ahmed Rasim). *Bir zincirin halkaları. Perde halkası.* || Genellikle değerli bir metalden yapılma, parmağa takılan süs eşyası: *Nişan halkası.* || Su v.b. sıvının içine bir cismin düşmesiyle meydana gelen ve gittikçe büyüyerek açılan dairevî şekillerin herbiri: *İlk yağmur damlaları derenin yuvarlanan sularına düşerek orada küçük ve hemen kaybolan halkalar bırakıyordu* (Sabahattin Ali). || Çember meydana getirecek şekilde dizilmiş topluluk: *Halkanın ortasında konuşan, halkanın belki de en gençiydi* (Ş. S. Aydemir). || Uykusuzluk, üzüntü, yorgunluk gibi sebeplerle göz altında beliren koyuluk: *Ya gözler altındaki mor halkalar? / Neden böyle düşman görünürsünüz. / Yıllar yılı dost bildiğim aynalar* (C. S. Tarancı). *Yorgun gözümün halkalarında / Güller gibi fecr oldu nümâyân* (Ahmed Hâşim). || Çember şeklinde, yağlı, tuzlu kurabiye: *Halkalar çok taze.* || *Argo.* Homoseksüel erkek. || *Halka olmak,* çember yapacak şekilde dizilmek.

— *Esk. Halka be-gûş* («kulağı küpeli»), köle. || *Halka-bena,* (bir yere) çepeçevre oturma. || *Halka-i âb-gûn,* gökyüzü. || *Halka-i der,* kapı halkası. || *Halka-i destbend,* kelepçe. Bilezik. || *Halka-i dürr,* inci dizisi. || *Halka-ı gîsû* (veya *halka-i müşg-efşân*), misk saçan saçın büklümü. || *Halka-i nûş,* sevgilinin dudağı. || *Halka-i sîmîn,* gümüş halka. Dolunay. || *Halka-i şeh-per,* büyük kanat halkası. || *Halka-i şîven,* çember biçiminde dizilip ağlaşan kadınlar. || *Halka-i zülf,* sevgilinin halka biçiminde bükülmüş saçı.

— Anat. Kol kemiğindeki hünnapsı çukur ile kalça kemiğindeki hokka çukurunun çevresinde bulunan ve bu çukurların derinliğini arttırmağa yarayan telsel kıkırdak çember. || Bazı geçit bölgelerini anlatmak için kullanılan terim: *Koltuk halkası, kasık halkası.* || *Halka kıkırdak,* gırtlaktaki yüzüksü kıkırdak. || *Esk. Halka-i gudrufiye,* kıkırdak halka. || *Burma halka,* AMMON BOYNUZU'nun eşanlamı (beyin). || *Dokunmaduyu halkası,* kılların veya saçın çevresinde bulunan halka şeklindeki deri siniri ucu. || *Döner kemik halka bağı,* dirsek kemiğindeki sigmamsı küçük çukurla birlikte bir çeşit halka meydana getiren telsel kıkırdak şerit. (Döner kemik bunun içinde devinir.) || *El ve ayak bileği halka bağları,* el ve ayak bileğinin çevresinde bulunan kirişleri yerlerinde tutmağa yarayan telsel şeritler, || *Hutchke halkası,* iç kulakta salyangozun spiral kanal çıkıntısı.

— Ask. denizc. Yelken devri denizciliğinde zincire vurma cezasına çarpılanların ayaklarına geçirilen demir bilezik.

— Astron. *Satürn halkası.* Bk. SATÜRN.

— Balıkç. *Çengelli halka,* kısa çengelli yuvarlak madenî halka. (Olta iğnesi dibe takıldığı zaman, önceden bir ipe bağlanan çengelli halka olta ipi boyunca aşağıya sarkıtılır; çengelli iğne engele ulaşınca ip yukarı çekilir, böylece iğne kurtarılır.) || *Kamış halkası,* oltanın ucunda bulunan ve olta ipinin rahatça kaymasını sağlayan halka.

— Bot. Birçok yetişkin mantarda sapın üst kısmında bulunan halka şeklinde değirmi levha. (Körpe mantardaki şapka perdesinin kalıntısıdır.) || Karayosunlarında spor kesesinin kenarı. (Kuraklık sebebiyle açılınca kapağın çatlamasını sağlar.) || Birçok eğreltide spor kesesini çevreleyen, alt yüzü odunlaşmış taç. (Taç şeklindeki bu halka, kuraklığın etkisiyle tersine kıvrılarak spor kesesinin çeperini yırtar.) || Uzun ömürlü bitkilerde gövde kesitinde görülen ve odunsoymuk dokusunun her yıl büyüyerek ağacı kalınlaştırması sonucunda oluşan tabaka. (Bir ağacın gövde kesitindeki halka sayısına bakılarak yaşı anlaşılabilir; bu anlamda YILLIK HALKA da denir.)

— Büro. *Magnetik halka,* ferritten yapılmış, birkaç milimetre çapında küçük halka, birbirine dik iki telin kesişme noktasına geçirilerek diğer halkalarla birlikte bir ızgara düzlemi (çekirdek düzlemi) meydana getirdiği zaman, pozitif veya negatif bir elektrik darbesi gönderilince mıknatıslanarak, ikili sistemdeki sayıları gösterebilir ve bu özelliğine dayanarak ordinatörlerde «hafıza» olarak kullanılır. (Magnetik halkaların üstünlüğü az yer kaplaması ve erişme zamanının 10 mikron saniye kadar kısa olmasıdır.) [ÇEKİRDEK veya ing. CORE de denilir.]

— Camc. Bir şişenin, bir sürahinin boyun kısmını süsleyen cam bilezik.

— Denizc. *Mapa halkası,* içinde döndüğü mapa ile tespit edilmiş çeşitli büyüklükte demir halka.

— Diş cerr. *Madenî kuron halkası,* diş çevresine geçirilmek üzere yapılmış madenî çember. (Bk. ANSİKL.) || *Onarım hakası,* diş kuronunun eksik kısmını tamamlamağa yarayan kalıp parçası. || *Ortodonti halkası,* dayanak teşkil eden dişler üzerine bir çemberi tutturmağa yarayan bir çeşit bağlantı aracı.

— Dy. Belli bir yolu aştıktan sonra hareket noktasına dönmeyi sağlayan güzergâha verilen ad. (Bir demiryolunun sonunda bulunan halka veya armut biçimindeki yol sayesinde, lokomotif yine başta kalmak şartıyle katar ters yöne doğru hareket edebilir.) || *Askılı halka,* bir elektrik veya dizel elektrik lokomotifinde, tamamen askıya alınmış bir motor ile oldukça büyük genlikli hareketlere maruz bir dingil arasına yerleştirilmiş bir tahrik sisteminin ana parçası.

— Elekt. *Amortisman halkası* (veya *Frager sarımı*), alternatif akımla çalışan kontaktörlerde, çekme kuvvetinin değişimlerini azaltmak ve uğultuyu kesmek için kullanılan ve kutup yüzeyinin yarısını veya üçte ikisini kaplıyan kısa devre halkası: *Amortisman halkası genellikle bakır alaşımlarından yapılır.* || *Ayar halkası,* özellikle vidalı devre kesicilerinde kullanılan ayar elemanı. || *Elektrik halkası,* silindir biçiminde iletkenlerle (teller veya kablolar) çevrelerindeki hava arasında çok büyük bir potansiyel farkı olduğu zaman, iletkenlerin çevresinde meydana gelen elektrik boşalması. (*Halka* veya *korona olayı,* çok yüksek gerilimli elektrik hatları üzerinde bu boşalmalardan ileri gelen ışık olayıdır: iletkenlerin çevresinde mor ışıklı bir kılıf görülür.) || *Koruma halkası,* Thomson elektrometresinde, hareketli levhanın kenarlarında elektrik toplanmaması ve elektrik dağılımının mümkün olduğu kadar düzgün olabilmesi için levhaya değmeden etrafını saran madenî halka. || *Pacinotti* veya *Gramme halkası,* bazı indükleme makinelerinde, indükleme bobinlerinin sarıldığı yumuşak demirden yapılmış halka biçiminde çekirdek. || *Toplayıcı halka,* hareketli bir iletkenle sabit bir iletken arasında fırçalar aracılığıyle elektrik bağlantısını sağlayan ve bir eksen üzerine yerleştirilen iletken halka.

— Elektromagnetik. *Halka sargı,* bir halka üzerine sarılmış kapalı devre.

— Etnogr. Evliliğin ve nişanlılığın işareti olarak parmağa takılan altın v.b. kıymetli maddeden yapılmış yüzük. (Bk. ANSİKL.) || *Süs halkası,* bazı ilkel kavimlerce, süs olarak el veya ayak bileğine takılan bilezik.

— Fiz. *Elektriğin meydana getirdiği halkalar.* Bk. ANSİKL.

— Fizyol. *Refleks halkası,* refleks olayı sırasında, sinir akımının, duyucu nörondan hareket ettirici nörona kadar geçtiği yol. (En basit refleks halkası, en az iki nörondan olabilir; biri hareket, diğeri duyu görevini sağlayan iki nöron doğrudan doğruya birbirine eklenir [monosinaptik halka]; çoğu zaman bu iki nöron arasında bir veya birçok nöron bulunur.)

— Folk. *Halka oyunları,* el ele tutuşup halka teşkil ederek oynanan oyunlara verilen ad.

— Kim. Bk. ÇEVRİM. || *Liesegang halkaları.* Bk. ANSİKL.

— Kuşç. Kuşların ayağına takılan alüminyum veya selüloitten küçük çember.

— Mat. Biri değişli grup yapısı veren, ikincisi ise birincisine göre katılmalı ve dağılmalı olan iki iç bileşim kanunuyle donatılmış cümle. (Bu iki kanuna bazen toplama ve çarpma kanunu denir; bu durumda toplama işareti [+] ve çarpma işareti [×] kullanılır. Cisimler, tanımında bazı ek şartlar bulunan halkalardır.) || Eşmerkezli iki daire arasında kalan yüzey. || Modern cebirde, içinde toplama ve çarpma işlemleri tanımlanan ve çarpma katılmalı olmak üzere toplamaya göre dağılmalı ve bir Abel grubu niteliğinde olan cümle: *Tamsayılar halkası.* || *Abel halkası.* Bk. ABEL. || *Alt halka,* bir A halkasında, bu halkanın her iki tanım kanunu için halka kuruluşu gösteren alt cümle. (Bk. ANSİKL.). || *Bir halkanın birim elemanı,* bu halkanın çarpma kanununun etkisiz elemanı. (Tanıma göre, böyle bir birim elemanının bulunması zorunlu değildir.) || *Bir halkanın özelliği,* her a clemanı için $a + a + \ldots + a$ (n defa) bağıntısının, halkının sıfırına eşit olduğu bazı halkalarda, en küçük n pozitif tamsayısı. (Böyle bir sayı yoksa, halkanın özelliği sıfırdır denir. Bağıl tamsayıların Z halkası sıfır özelliği gösterir; bir asal bölen için kalan sınıflarının halkası p özelliğindedir.) || *Bir halkanın sıfırı,* bu halkada, toplama kanununun etkisiz elemanı. || *Eukleides halkası,* doğal tamsayıların N cümlesi için uygulanabilen tamlık halkası; f uygulaması şu özellikleri gösterir: **1.** $f\,(a \times b) \geqslant f\,(a)$ (sıfır hariç); **2.** $(a,\, b)$ çiftine, $a = bq - r$ ve $f\,(r) < f\,(b)$ elde edilecek şekilde bir $(q,\, r)$ çifti karşılık düşürülebilir. (Bu farklı özellikler, a elemanının görüntüsü olarak mutlak değeri alınırsa, bağıl tamsayıların Z halkası için de doğrulanabilir. En büyük ortak bölenin aranmasında bu uygulamalara rastlanır [Eukleides algoritması].) || *Küresel halka,* bir daire parçasının üzerine çizildiği dairenin bir çapı etrafında dönmesiyle meydana gelen cisim (bu çap daire parçasını kesmez). || *Sıralı halka,* toplama için düzenli tam bir sıra bağıntısı olan, yani $a < b$ bağıntısından $a+c < b+c$ bağıntısı bulunan halka. (Böyle bir halkada, bazı şartlar altında, sıfırdan büyük [pozitif] elemanlar ile, sıfırdan küçük [negatif] elemanlar tanımlanabilir ve gerçek sayılar cümlesinde aynı işlemler için bilinen kurallar [mutlak değer ve işaret] çarpma için yeniden bulunur.)

— Mim. *Halka tonoz,* düzlemli iki paralel eğriden meydana gelen tonoz.

— Müz. Yayın, kıl demeti bitiminde bulunan ve demeti yayarak, aynı kalınlıkta düz bir şerit haline getirmeğe yarayan baş kısmı.

— Nükl. *Çarpışma halkası,* çok yüksek enerji taşıyan taneciklerin çarpıştığı bir ortak bölge olan depolama halkalarının tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Depolama halkası,* hızlandırıcıdan büyük bir hızla çıkan taneciklerin, enerjilerinde bir değişme olmaksızın, bir magnetik alanın etkisiyle içinde dairesel yörüngeler çizdiği halka şeklindeki vakum odası. Bk. ANSİKL.

— Okçuluk. *Halka yayı,* yapımı tamamla-

İNTANİ VE PARAZİTLİ HASTALIKLAR

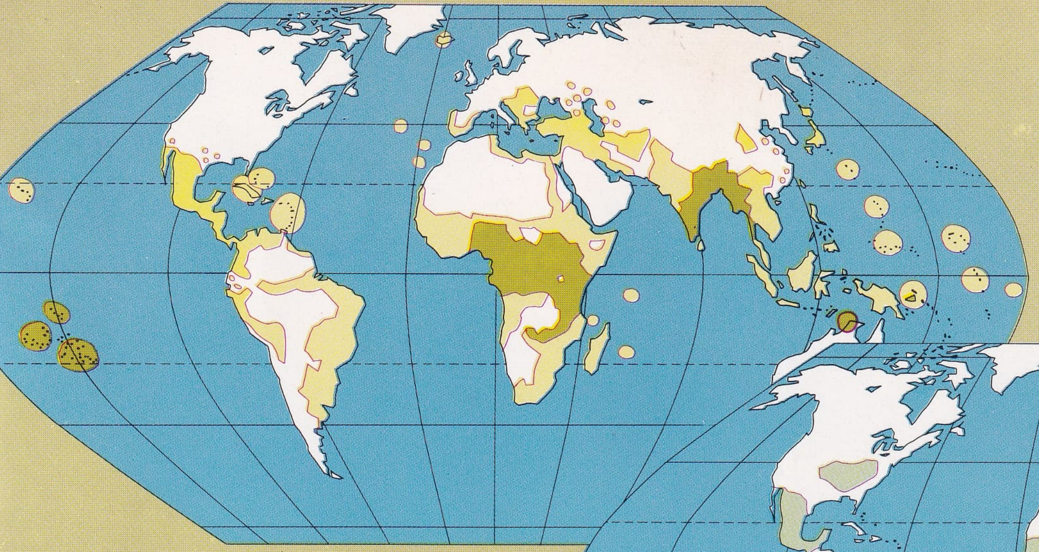

CÜZAM

- Bir dereceye kadar yaygın
- Ender

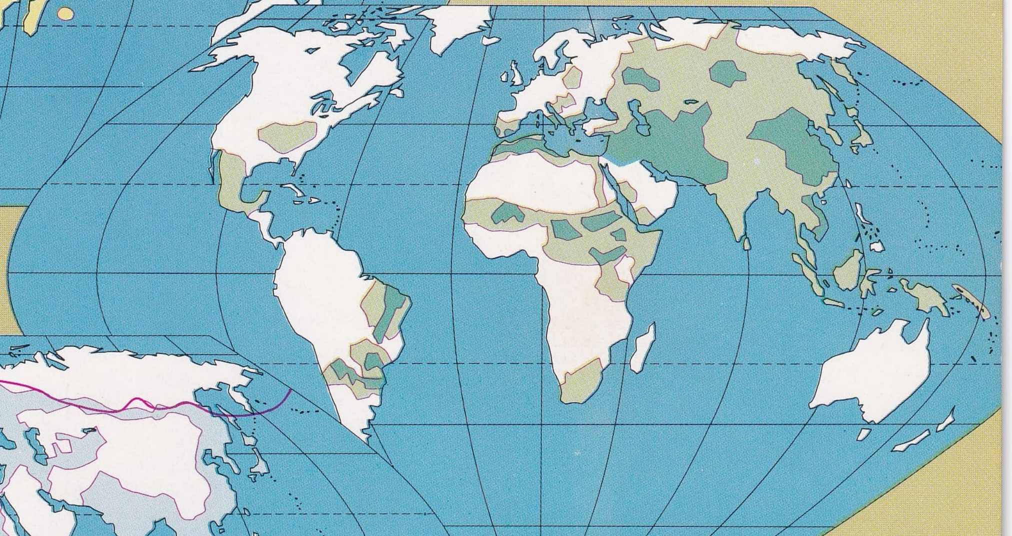

TRAHOM

- Çok yaygın
- Az yaygın

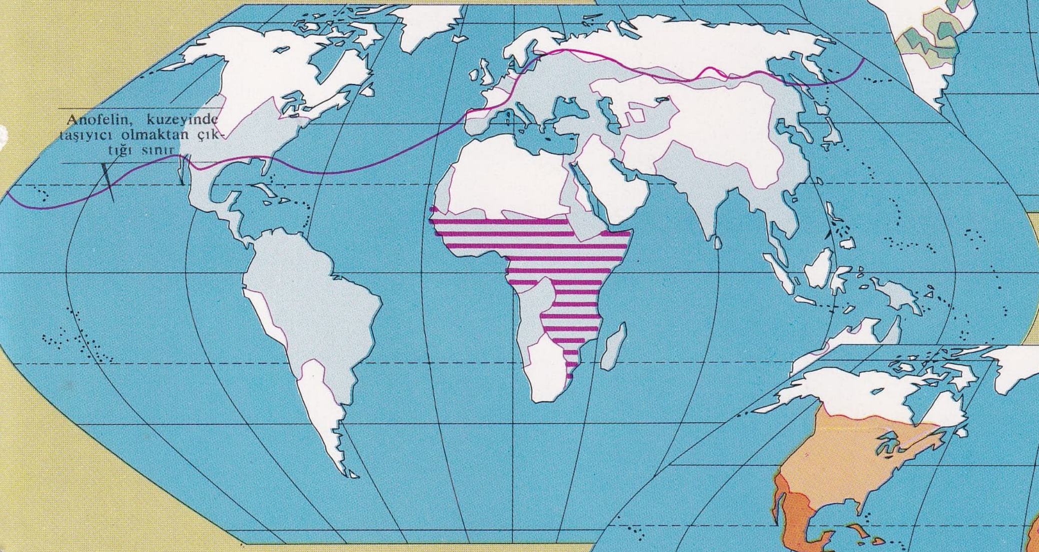

SITMA VE UYKU HASTALIĞI

- Anofelin dağılımı (sıtma taşıyıcı)
- Çeçe sineğinin dağılımı (uyku hastalığı taşıyıcı)

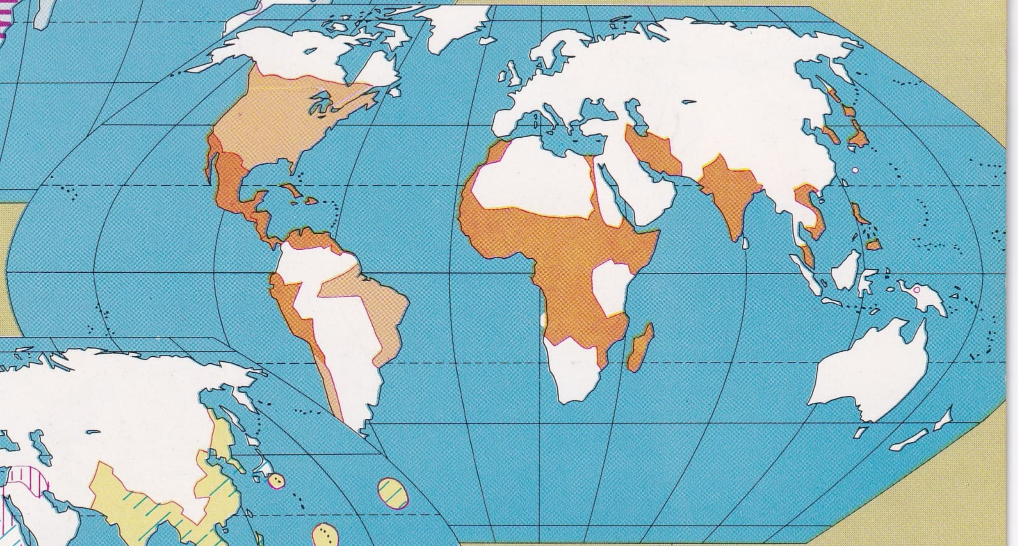

AMİBLİ DİZANTERİ

- Çok yaygın
- Yaygın

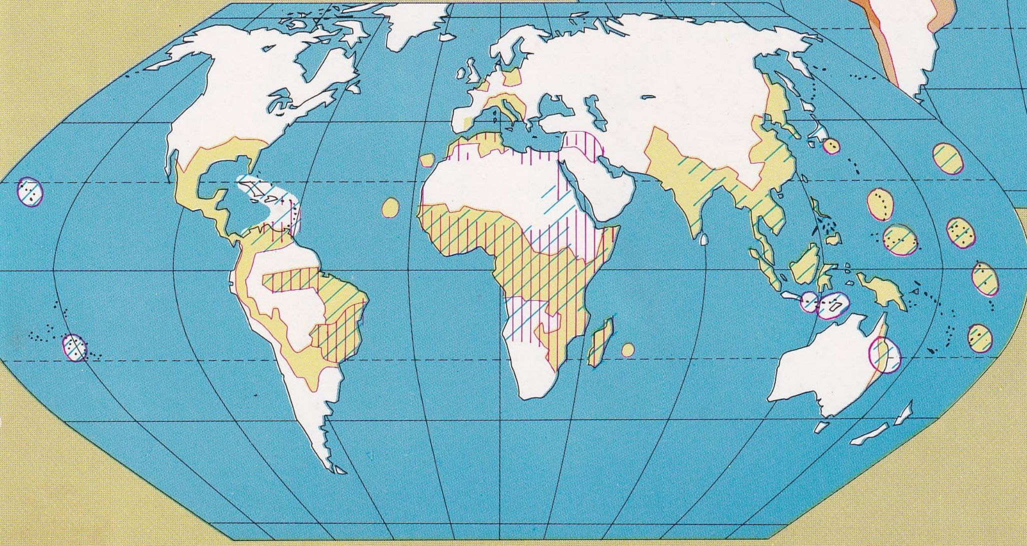

BAĞIRSAK KURDU HASTALIĞI

- Ankilostomiyaz hastalığı
- Bilharzia hastalığı
- Medine kurdu hastalığı

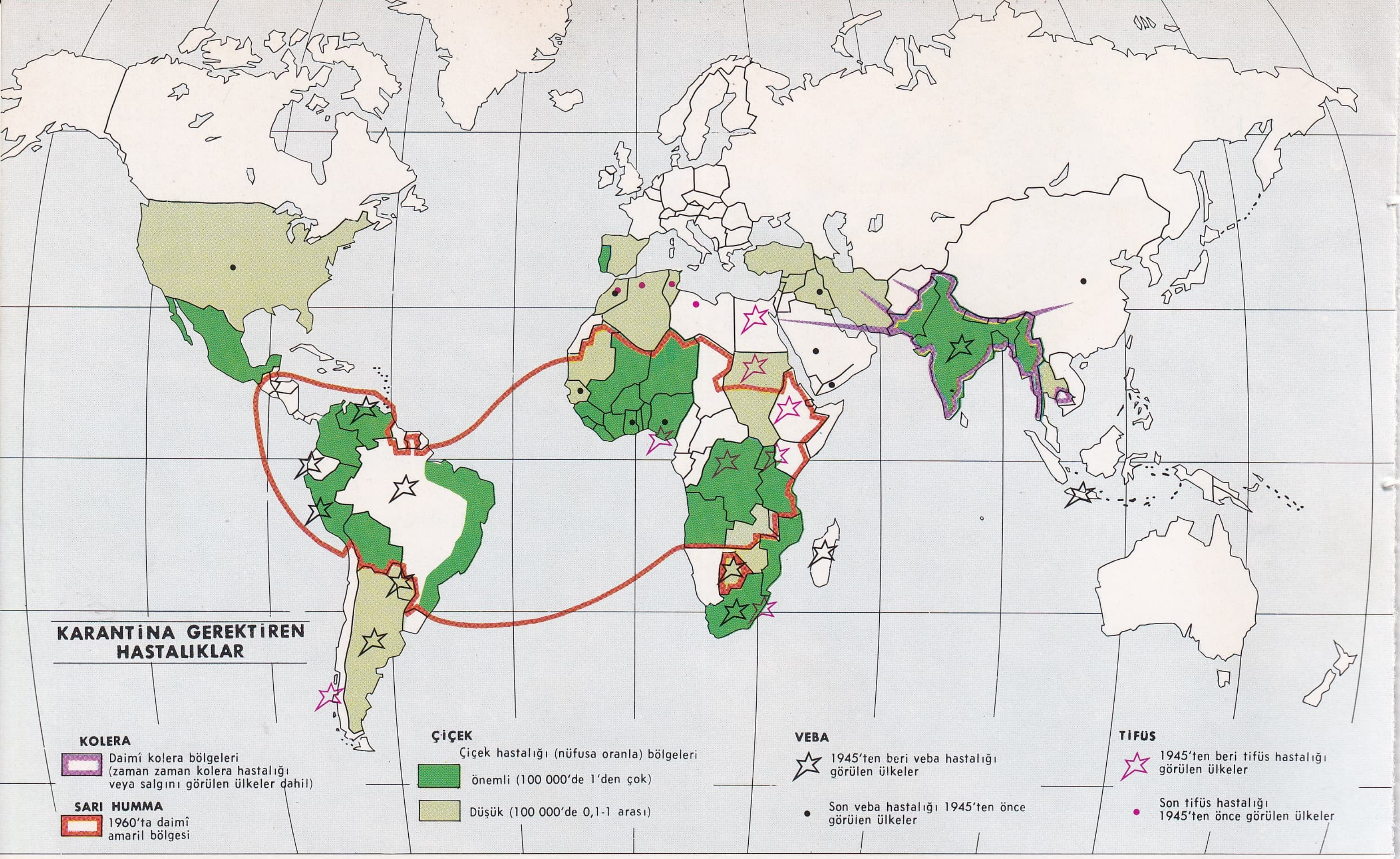

KARANTİNA GEREKTİREN HASTALIKLAR
KOLERA
Daimî kolera bölgeleri (zaman zaman kolera hastalığı veya salgını görülen ülkeler dahil)
SARI HUMMA
1960'ta daimî amaril bölgesi
ÇİÇEK
Çiçek hastalığı (nüfusa oranla) bölgeleri
önemli (100 000'de 1'den çok)
Düşük (100 000'de 0,1-1 arası)
VEBA
1945'ten beri veba hastalığı görülen ülkeler
Son veba hastalığı 1945'ten önce görülen ülkeler
TİFÜS
1945'ten beri tifüs hastalığı görülen ülkeler
Son tifüs hastalığı 1945'ten önce görülen ülkeler

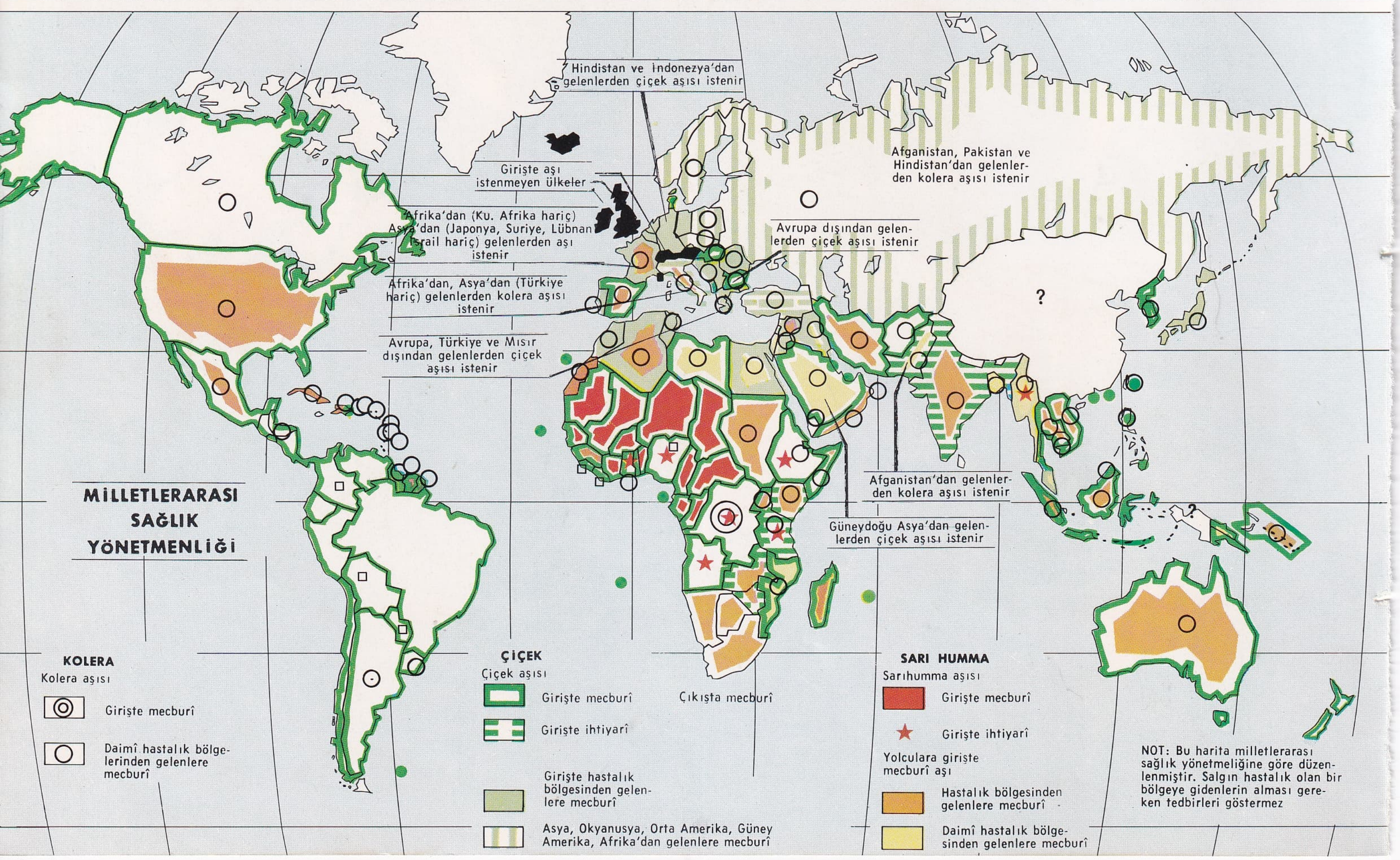

MİLLETLERARASI SAĞLIK YÖNETMENLİĞİ
Hindistan ve İndonezya'dan gelenlerden çiçek aşısı istenir
Girişte aşı istenmeyen ülkeler
Afrika'dan (Ku. Afrika hariç) Asya'dan (Japonya, Suriye, Lübnan İsrail hariç) gelenlerden aşı istenir
Afrika'dan, Asya'dan (Türkiye hariç) gelenlerden kolera aşısı istenir
Avrupa, Türkiye ve Mısır dışından gelenlerden çiçek aşısı istenir
Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dan gelenlerden kolera aşısı istenir
Avrupa dışından gelenlerden çiçek aşısı istenir
?
Afganistan'dan gelenlerden kolera aşısı istenir
Güneydoğu Asya'dan gelenlerden çiçek aşısı istenir
KOLERA
Kolera aşısı
Girişte mecburî
Daimî hastalık bölgelerinden gelenlere mecburî
ÇİÇEK
Çiçek aşısı
Girişte mecburî
Çıkışta mecburî
Girişte ihtiyarî
Girişte hastalık bölgesinden gelenlere mecburî
Asya, Okyanusya, Orta Amerika, Güney Amerika, Afrika'dan gelenlere mecburî
SARI HUMMA
Sarıhumma aşısı
Girişte mecburî
Girişte ihtiyarî
Yolculara girişte mecburî aşı
Hastalık bölgesinden gelenlere mecburî
Daimî hastalık bölgesinden gelenlere mecburî
NOT: Bu harita milletlerarası sağlık yönetmeliğine göre düzenlenmiştir. Salgın hastalık olan bir bölgeye gidenlerin alması gereken tedbirleri göstermez

İngiliz-fransız ortak yapımı süpersonik yolcu uçağı «Concorde». *Foto. Sud-Aviation*

Dev Boeing 747 uçağının içi.
Foto. Boeing Society

◀ Müteharrik kanatlı süpersonik amerikan Boeing yolcu uçağının maketi ve içten görünüşü. ▼
Foto. Boeing Society

Küçük hacimli jet uçağı «Mystère XX».
Foto. G.A. Marcel Dassault

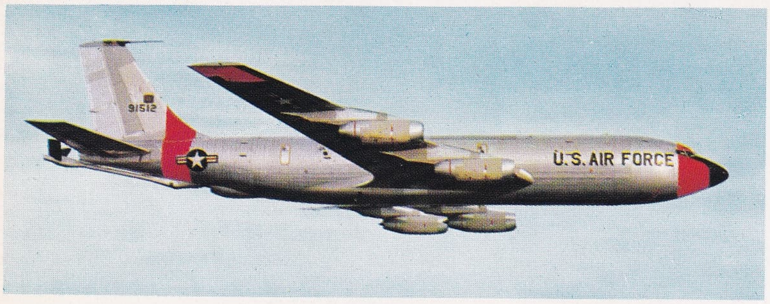

Boeing KC 135 «Stratotanker» akaryakıt uçağı.
Foto Boeing

F 111 A müteharrik kanatlı amerikan avcı uçağı, üstte ve altta kanatların iki ayrı duruşu.
Foto. General Dynamios

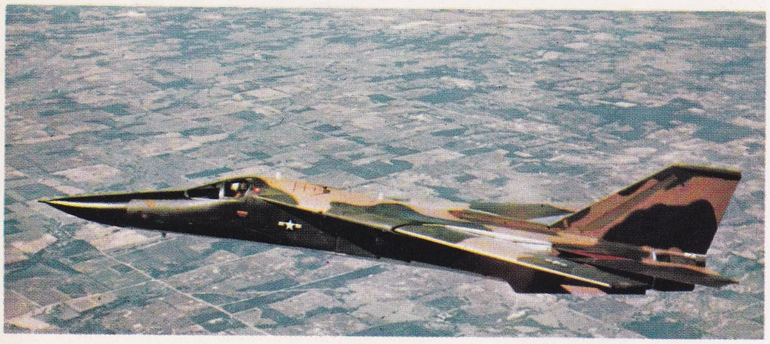

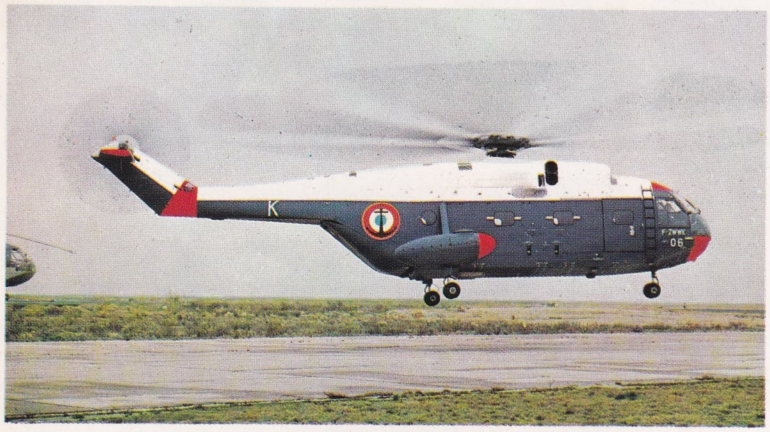

«Super-Frelon» fransız ağır helikopteri.
Foto. Sud-Aviation

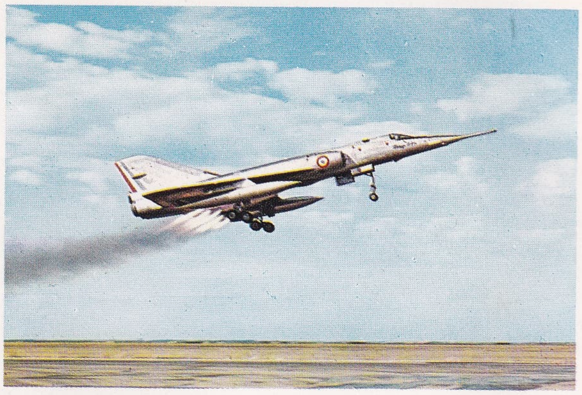

Fransız Dassault bombardıman uçağı «Mirage IV» ve yardımcı füzelerle havalanışı.
Foto. Avion Marcel Dassault

Fransız Dassault «Mirage G» müteharrik kanatlı uçağı: kanatların düşük hız duruşu ve aşağıda süpersonik uçuş durumu.
Foto. Avions Marcel Dassault

İngiliz avcı uçağı ADAV Hawker P 1127 «Kestrel»
(Aviation Magazine koleksiyonu)

nan bir yayın kemik dışarıda sinir içeride olmak üzere uç uca getirilerek asılması. (Bu yaylar bazen iki yıl asılı durururdu.)

— Opt. *Gözlem halkası veya dairesi,* gök dürbününde veya mikroskopta, objektifin, göz merceğinden elde edilen gerçek görüntüsü. (Bu halka, gözlemcinin en büyük görüş alanını kucaklayabilmesi için gözünü yerleştirmesi gereken noktayı belirtir.) || *Kırınım halkaları.* Bk. KIRINIM. || *Renkli halkalar.* Bk. ANSİKL. || *Sonsuzdaki halkalar,* ince bir cam veya mikanın arkasından gözlemlenebilen girişim halkaları.

— Spor. Kirişlere asılı iki halat ucuna takılmış madenî iki çemberden meydana gelen jimnastik aracı.

— Tasav. *Halka-i âşıkan* (veya *halka-i dervişân* veya *halka-i rindân*), çember biçiminde toplanmış dervişler dizisi. || *Halka-i tesbih,* tespih dizisi; zikr eden derviş dizisi. || *Halka-i teslim,* dervişlerin boyun eğme işareti olarak boyunlarına taktıkları halka. || *Halka-i tevhid* veya *halka-i zikr,* zikretmek için çember biçiminde toplanmış dervişler dizisi. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Bir kapıya, bir çekmeceye, bir dolaba takılan ve çekerek açmağa yarayan yuvarlak madenî parça. || Marangozlukta, bir testerenin dip kısmına yerleştirilerek makarayı yerinde tutan ve tahtanın yarılmasını önleyen küçük bakır parça.

— Tıp. *İhtiyarlık halkası,* birçok ihtiyarda gözün saydam tabakasını çevreleyen saydamsız beyaz daire. (İhtiyarlık halkası, kofesterol birikiminden oluşur.) *Eşanl.* GERONTOKSON.

— Vet. 1. Dişi hayvanın fercine; 2. domuzun burnuna; 3. boğanın burnuna takılan yuvarlak çember.

— Zool. Halkalı veya eklemli hayvanların yumuşak organlarını saran ve koruyan, dış iskeleti meydana getiren, art arda dizili az çok katı ve değirmi çemberlerden her biri: *Yersolucanının, kırkayağın, mayısböceğinin vücut halkaları.* (*Eşanl.* BÖLÜT.) || Bir yılanın yerde çöreklenmişken veya bir sırığa sarılmışken meydana getirdiği vücut kıvrımı. || Eklemli hayvanlarda duyargaların, dokunaçların veya ayakların her bir parçası. || Eklembacaklılarda gövdeyi meydana getiren bölütlerden her biri.

— Zootekn. *Boğaya halka takmak,* boğanın burun bölmesine (direğine) halka geçirmek. (Bu işlemin amacı, halka bir iple çekildiği zaman hayvanın canını acıtarak onu uysal yapmaktır. Öküze ve domuza takılan halkalar burun bölmesine geçirilir, ya da kıskaç gibi tutturulur.) || *Burun halkası,* iki tarafı yarım daire şeklinde eğri, uçları serbest bir çeşit kıskaç; kenarlar birbirine yaklaşınca tam bir daire olur. (Bu araç Avrupa'da sığırları ve atları durdurmak için kullanılır. Bunun için, halkanın ucuna bağlı bir ip çekilerek, hayvanın burun bölmesi sıkılır.) || *Dişi hayvana halka takmak,* çiftleşmesine engel olmak, yahut dölyatağı veya dölyolunun ters dönmesini önlemek için hayvanın fercine halka geçirmek. || *Domuza halka takmak,* toprakta eşinmesine engel olmak için domuzun burnuna halka geçirmek. Onun burnuna mani olmak.

— ANSİKL. Diş cerr. *Madenî kuron halkası.* Diş önce kesik koni şeklinde hazırlanır, yontulur, bu suretle halka diş etinin altına yerleştirilebilecek şekilde bir diş kesiti meydana gelir. Halka dişin şeklini alacak biçimde pensle kıvrılır. Dişin öğütücü yüzü ya doğrudan doğruya ağızda veya halka yerleştirildikten sonra alçı ile alınmış bir kalıp üzerinde mumla şekillendirilir. Bu öğütücü yüz madenle döküldükten sonra halkaya bağlanır, bu suretle madenî kuron elde edilir.

— Etnogr. Evliliğin işareti olarak «halka» (yüzük) kullanmak, Hıristiyanlığın ilk devresinde başlamıştır. Evlilik töreninde halka, çiftler arasında verilen sözlerin bir işareti ve teminatıdır. Halka altından yapılmış olmalıdır, çünkü altın doğruluk ve sebatın sembolüdür; halkanın sol el yüzük parmağına takılması ise, eskiden bu parmağı kalbe bağlayan bir damarın varlığına inanılmasından ileri gelir.

— Fiz. *Elektriğin meydana getirdiği halkalar.* Priestley, madenî bir levhadan elektrik boşalmalarını geçirirken, bu levha üzerinde, *Priestley halkaları* denilen, eşmerkezli, renkli halkaların meydana geldiğini gördü. Bu halkalar, elektriğin yaydığı ısı ile açıklanabilir. Önce *elektrokimyasal görüntüler* adıyle Nobili'nin tanımladığı, sonra Becquerel'in incelediği *Nobili halkaları,* elektroliz sırasında, elektrot olarak cilâlı bir maden levha kullanıldığı ve öbür elektrot bu levha önünde dolaştırıldığı zaman meydana gelir. Bu halkalar, levhayı kaplayan herhangi bir tuz eriyiği üzerine pilin yaptığı kimyasal etkiden ileri gelir.

— Kim. *Liesegang halkaları.* Pelteleşmiş bir ortamdaki iki tuz çözeltisinin birbiri üzerine etkimesiyle meydana gelen ve alman kimyacısı Liesegang (1869-1947) tarafından keşfedilen devirli veya düzenli bir çökelme olayına *Liesegang halkaları* denir. Deney için, yüzde 4'lük bir jelatin çözeltisi hazırlanır ve derişik bir potasyum bikromat çözeltisinden 2 sm³ kadar katılır. Sıcak sıvı bir cam levha üzerine dökülür ve ortamın pelteleşmesi beklenir. Daha sonra, levhanın ortasına, yüzde 25'lik bir gümüş nitrat çözeltisinden büyük bir damla damlatılır. Levha karanlıkta tutulur ve iki üç gün sonra, damlanın düştüğü noktanın çevresinde kızıl gümüş kromat renginde eşmerkezli halkalar görülür. Deneyin genel şartlarına bağlı kalarak, jelatin yerine herhangi bir pelte kullanılabilir. Özellikle silis pelteleri ve çok değişik ayıraçlarla buna benzer sonuçlar elde edilebilir. Akikte ve birçok mineralde görülen renklenimler de, aynı şekilde, kütle içine girerken karşılaştıkları minerallere etki eden sıvıların yavaş yavaş yayılmasıyle meydana gelir. Bu olayın biyoloji ve jeolojide de uygulamaları vardır.

— Mat. A halkasının bir *alt halkası,* toplama kanunu ve çarpma kanunu için kapalı bir kısımdır. Alt halka, A halkası toplama grubunun bir alt grubunu meydana getirir; fakat çarpma kanununun etkisiz elemanını (eğer varsa) her zaman içine almaz. *n*'nci basamaktan kare matrisler halkasında, köşegenel matrisler, skaler matrisler cümlesini alt halka olarak kabul eden bir alt halka meydana getirir.

— Nükl. *Çarpışma ve depolama halkaları.* Sabit bir hedefteki taneciklerin bombardımanından beklenen sonuç, gönderilen taneciklerin hızıyle sınırlandığı için, amerikalı fizikçi Kerst 1956'da, ters yönlerde hareket eden tanecik demetlerini çarpıştırma düşüncesini önerdi. Bu ilkeye göre yapılan ilk hızlandırıcı, 1959'da Stanford üniversitesinde (A.B.D.) çalıştırıldı. Bu yeni yöntemin, istenilen sonucu verecek nitelikte olduğu görüldü. Yeteri kadar tanecik taşıyan iki demetin çarpışması, klasik hızlandırıcılarla elde edilen bir demetin enerjisinden çok daha büyük enerjili bir demetin sabit bir hedefe çarpmasıyle aynı değerdedir.
Depolama halkalarından yararlanarak tanecik gruplarını birbirine eklemek mümkün olduğu için, çok fazla tanecik taşıyan demetler elde edilebilir. Böylece yan yana iki halkanın ortak bölgesinde ters yönlerde hareket eden tanecikler istenilen anda çarpıştırılabilir.
Ayrıca A.B.D.'de, İtalya'da ve Fransa'da elektronlar için de çarpışma halkaları yapılmıştır. Avrupa Nükleer Araştırma merkezinin 1972'de Cenevre'de kuracağı depolama halkaları, 28 GeV'luk (jiga elektron volt) bir hızlandırıcıyle, 1 000 GeV'luk bir hızlandırıcının verebileceği çarpışmaları gerçekleştirecektir.

— Opt. *Renkli halkalar,* ışık kalınlığı düzgün bir şekilde değişen ince (1 ile 2 μ) bir lam (çelik, cam ve yapraklar halinde ayrılmış kristal lamlar, böcek kanatları, ince eter, yağ, vernik tabakaları, sabun köpükleri v.b.) üzerine düşürüldüğü zaman, iletme ve yansıtma yoluyle eşmerkezli iki seri halka görülür; bu olay, ilk defa Newton tarafından incelenmiştir. Deney için, düzlemdışbükey bir merceğin dışbükey yüzü düzlem bir cam lamın üzerine yerleştirilir ve düzlem yüzeylere dik bir ışık demeti gönderilir. Olay, lam ve mercek arasındaki bölgede meydana gelir. Tek renkli (msl. kırmızı) bir ışık gönderilirse, birbirini izleyen karanlık ve kırmızı halkalar elde edilir; eğer beyaz ışıkla deney yapılıyorsa halkalar renklidir. Newton renkli halkaların kanunlarını vermiş ve erişim teorisi yardımıyle bu olayı açıklamıştır. İlk defa Young, yansıma sonucu halkaların meydana gelişini, ince lamın birinci ve ikinci yüzlerine gelen ışınların girişimi ve lamın arka tarafından bakıldığı zaman görülen halkaların birbirini izleyen ve iki yansımadan meydana gelen ışınlarla doğrudan doğruya iletilen ışınların girişimine bağlamıştır. Newton halkaları, ince lamların renklenmesi olayının özel bir halidir. Elde edilen renklerin gözlemiyle, çok küçük kalınlıkların ölçülmesi mümkün olur. Bulunan yaklaşık değer, dalga boyları cinsinden, yani mikron değerindedir. Fizeau, billûrların genleşmesini ölçmek için, bu ilkeye dayanan çok hassas bir yöntem bulmuştur.

— Tasav. *Halka-i tevhid* («birlik halkası»), dervişlerin zikrederken elele tutuşarak veya yan yana gelerek daire gibi dizilmeleri. (Tasavvufta, insanın birçok varlık basamağından geçerek birliğe ulaşması, Hakk'ın zâtında kendi geçici varlığından sıyrılıp yok olması, gerçek varlık niteliğini kazanması demektir. Daire, bütün gök katlarının bir uyum içinde dönmeleri sonucu kazandıkları en «mükemmel» biçimdir. Bu yüzden bazı tarikatlarda daire biçiminde dizilerek zikretmek, hem kendi dillerinde Tanrı'nın birliğini söyleyen feleklere uymak, hem de en «mükemmel» biçim içinde «birlik»e ulaşmak, belli bir makamda bulunmamak düşüncesiyle yapılır.)

◆ **Halkavî** sıf. *Esk.* Halka biçiminde. (LM)

HALKACI i. (*halka*'dan *halka-cı*). Halka yapan veya satan kimse. (M)

HALKACIK i. (*halka*'dan *halka-cık*). Teknol. Demirci kerpeteniyle bir şey kavranacağı zaman iki kolu birbirine yaklaştıran küçük demir halka.

— Mim. Yuvarlak silmeleri süsleyen küçük halka. (L)

HALKADİZİLİŞLİ bls. sıf. Bot. *Yeni.* Aynı eksen etrafına dizilmiş. (M)

HALKALAMA i. (*halkalamak*'tan *halka-la-ma*). Bir ağacın gövdesinden, yara yeri kavuşarak kapanmayacak genişlikte ve halka şeklinde, kabuk kesip çıkarma.

— ANSİKL. *Halkalama* ilkbaharda yapılır. Halkalama sonucunda, halkalama yapılan yerin alt tarafında kalan gövde kısmının yalancı odun tabakasında, nişasta miktarı hayli azalır. İlk büyük dal tacının altında yapılmışsa, on beş ay içinde, gövdedeki yalancı odun tabakasında hiç nişasta kalmaz, bütün nişasta büyük dallarda ve gövdenin alt kısmında birikir; biri gövdenin dibinde, diğeri büyük dalların altında olmak üzere iki yerde yapılırsa, bu ikisi arasında nişasta tüketimi daha hızlı olur ve halkalamanın yapıldığı yaz içinde tamamen sona erer. Halkalama, gürgen, kayın ve özellikle meşede yapılır; yalancı odun tabakasında nişasta kalmayınca, böcekler ve odun kurtları ağaca saldırmaz ve kurt yeniği olmaz. Gerçekten, bu böcekler, bu tabakada bulunan nişasta kalıntılarıyle beslendiğinden, genellikle meşe ağacının yalnız yalancı odun tabakasına saldırır. Halkalama, yalancı odun tabakasının marangozlukta ve doğramacılıkta kullanılmasına imkân verdiği için önemli derecede ağaç ziyanını önler. Böylece kerestenin daha iyi kullanılması mümkün olur. Halkalamadan sonra ağacın gövdesindeki bütün körpe sürgünlerin de kesilmesi gerektiğinden, bu iş uygulamada güçlükler doğurur; çünkü taşınması güç sürme merdiven kullanmayı gerektirir. Bu yüzden halkalama seyrek kullanılan bir usuldür. Buna karşılık halkalama, *tek* ağacını kesen taylandlı oduncularca her zaman başvurulan bir usuldür. Bunun için ağacın gövdesinde yerden 1,20 m yükseklikte, 0,20 m eninde ve 0,10 m derinliğinde bir halkalama yapılır. Çoğu zaman üç yıl sonra kesilen bu şekilde halkalanmış *tek* ağacından elde edilen kereste, daha başka bozucu etkenlere karşı da dayanıklılık elde eder. (L)

HALKALAMAK geçl. f. (*halka*'dan *halka-la-mak*). Bir şeyi kıvırarak halka biçimine sokmak: *Çocuk ipi halkalayarak duvara astı.* || Bir yer veya şeyin çevresini çember şeklinde kuşatmak.

◆ **Halkalanmak** dönşl. f. Kıvrılarak halka biçimini almak: *Yılan halkalandı.* || Edilg. f. Üstüne halka geçirmek: *Kapı halkalanmış.* || Bir yerde veya bir şeyin çevresinden çember biçiminde dizilmek: *Etrafında ka-*

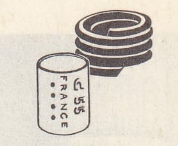

kuş halkaları

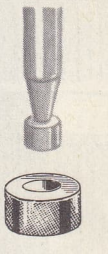
kalibre halkası

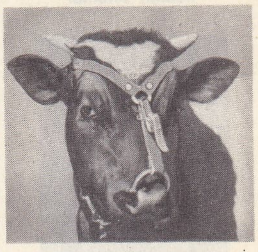
burun halkası

Foto. LAROUSSE

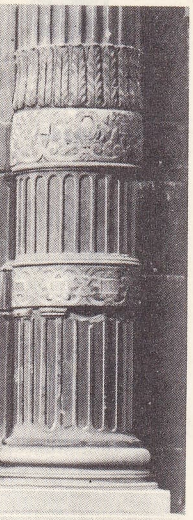

halkalı sütunlar

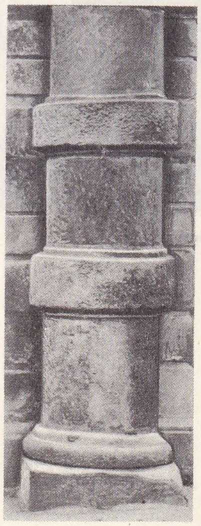

dın erkek yüz kadar insan halkalanmıştı (Ş. S. Aydemir).

◆ **Halkalatmak** ettrg. f. Halkalamak hareketini yaptırmak. (M)

HALKALAŞTIRMAK geçl. f. (*halkalamak*'tan *halkala-ş-tır-mak*). Kim. Bir kimyasal maddede, açık bir zinciri kapalı bir zincir haline getirmek. (L)

HALKALI sıf. (*halka*'dan *halka-lı*). Halkaları olan: *Halkalı kapı. Halkalı testi.* || Etrafında koyuluklar olan göz: *Halkalı gözlerinden yorgunluk akıyordu.*

— Denizc. *Halkalı iğne*, sapı halka şeklinde kıvrılan olta iğnesi.

— Mim. *Halkalı sütun*, gövdesini oluşturan taşların birleşme noktalarını gizlemek için yapılan düz, yassı veya süslemeli halkaları olan sütun. (Bu tip sütun Rönesans'ta ilk olarak «fransız sütunu» adıyle Philibert Delorme tarafından Villers-Cotterets şatosunun şapelinde kullanıldı. (ML)

HALKALI, İstanbul'da Küçükçekmece gölü doğusunda eski bir köy, şimdi bir semt. Bakırköy ilçesinin Yeşilköy bucağı içinde yer alır; 3 959 nüf. (1965). Elektrikli tren hattının bitim istasyonu. (M)

HALKALILAR çoğl. i. Zool. H. Milne Edwards'ın sınıflandırmasına göre dört hayvan şubesinin ikincisi. (Halkalılar da eklembacaklılar veya eklemliler ve solucanlar diye ikiye ayrılıyordu.) || Halkalı solucanlar şubesinin diğer adı. (L)

HALKALI SOLUCANLAR çoğl. bls. i. Solucanları ve sülükleri kapsayan hayvan şubesi.

— ANSİKL. Halkalı solucanlarda vücut az veya çok belirgin halkalardan (bölütler) oluşur. Bu solucanlar üç büyük sınıfa ayrılır: çok kıllı solucanlar, (*polychaeta*), az kıllı solucanlar (*oligochaeta*) ve sülükler. Çok kıllılar denizde yaşayan, üzerinde hareket ettirici pek çok kıl ve parapot bulunan solucanlardır. Gezginler ve yerleşikler diye iki takıma ayrılır. (L)

Halkalı Zıraat mektebi, İstanbul'da zıraat teknisyeni yetiştiren okul. 1848 Yılında bugünkü Yeşilköy yakınlarında, Ayamama çayırında kuruldu. Okulun açılmasında modern tarımın yerleşmesini isteyen Büyük Reşid Paşanın önemli rolü oldu. Okul dört yıl sürekli olarak açıldığı halde, iki yıllık bir öğretimden sonra öğrenciler arasında çıkan bir isyan sonucu kapandı. Suphi Paşanın bayındırlık bakanlığı zamanında yeniden bir zıraat okulu açılmasına karar verildi. Bugün Halkalı Zıraat mektebinin bulunduğu ve Hurşit Paşanın karısı prenses Rukiye'ye ait olan arazi satın alındı. 1893'te bir yıl önce kurulan Baytar mektebi de alınarak, Halkalı Zıraat ve Baytar Mektebi Âlisi kuruldu. Halkalı Zıraat ve Baytar Mektebi Âlisi Ankara'da Yüksek Zıraat enstitülerinin açılmasına kadar faaliyetine devam etti.

1930 - 1931 Yılında zıraat yüksek öğretimi Ankara'da yapılmağa başladı. Halkalı Zıraat mektebi, lise ayarı bir okul haline getirildi. 1967 Yılına kadar Bölge Zıraat okulu olarak öğretim yapıldı. 1967 Yılında aynı seviyede Zıraat Meslek okulu haline döndürüldü. Bugün ortaokuldan sonra üç yıllık zıraat öğrenimi yapan okul mezunlarına zıraat teknisyeni diploması verilir. Altı şube olarak öğretim yapılmaktadır. Okul nazarî öğretimden başka tatbikî çalışmalar da yaptırmaktadır. Öğretim şubeleri şunlardır: **1.** tarla zıraatı; **2.** bağ, bahçe zıraatı; **3.** hayvancılık (büyük baş); **4.** küçük baş hayvancılık (ipekböcekçiliği, arıcılık ve tavukçuluk); **5.** zıraat sanatları; **6.** zıraat âlet ve makineleri. Okulda 23'ü meslekî ve tatbikî dersler, 7'si genel kültür dersleri veren 30 öğretmen bulunmaktadır.

Halkalı Zıraat mektebinin arazisi, son alımlarla birlikte 5 000 dekar tutmaktadır. Okulda, ayrıca pratik çalışmaların yapılabilmesi için, okul müdürlüğü tarafından yönetilen bir döner sermaye çiftliği bulunmaktadır. (M)

HALKAMSI sıf. (*halka*'dan *halka-msı*). Cerr. Halka şeklinde olan. || *Halkamsı pankreas*, onikiparmak bağırsağı etrafında gerçek bir halka şeklinde yer alan pankreas. Bu şekil bozukluğu onikiparmak bağırsağında daralmaya sebep olur. (L)

HALKAPINAR, iç Anadolu bölgesinin Konya bölümünde (Konya ili, Ereğli ilçesi) bucak; 16 köy; 9 862 nüf. — *Bucak merkezi* (esk. *Zanapa*); 2 326 nüf. Ereğli ovasının güneydoğusundadır. Yüksl. 1 150 m. İlçe merkezine 16 km uzaklıktadır. (M)

HALKAPINAR, İzmir'de semt. Körfezin bitiminde, Kızılçullu deresi ağzının doğusundadır. Burada suyu bol bir kaynak vardır. Yakın zamana kadar burada bulunan geniş bataklıklar kurutulunca semt şehrin önemli bir sanayi ve yerleşme alanı haline gelmiştir. (M)

Halkapınar Spor sitesi, İzmir'de Halkapınar semtinde 1971 Akdeniz oyunları için hazırlanan spor sitesi. Tesislere bağlı stadda 55 000 kişilik tribünlerin dışında çim futbol sahası ve olimpik ölçülere uygun atletizm pistleri bulunmaktadır. (M)

HALKÂR blş. i. (fars. *ḥallḳâr*). G. santl. *Esk.* Yazı veya minyatürü çevreleyen altın yaldız süsleme. || *Halkâr gölgesi*, bu süslemenin şekillerinden meydana gelen gölge. || *Halkâr kalıbı*, eskiden halkâr yapmak için kullanılan kalıba verilen ad. (Bu kalıp, halkâr yapılacak kâğıdın boyutu kadar olur, istenilen süsleme buna işlenirdi.) || *Tahrirli halkâr*, kenarına tahrir çekilmiş halkâr.

— ANSİKL. *Halkâr* yapılacak iyi cinsten kâğıt bir yere iyice yapıştırılır. En iyi halkâr, aharlı kâğıtlar üzerine yapılır. Önce bir kâğıda hafif renkte boyalı fırça veya ucu sivri bir kurşun kalemle taslak çizilerek kalıp hazırlanır. Bunun altına birkaç kat ince kâğıt konarak üzerindeki desenler iğne ile delinir. Böylece hazırlanan kalıp, halkâr yapılacak kâğıda uygulanarak üzerinde söğüt kömürü tozu veya tebeşir gezdirilir. Gezdirilen toz, deliklerden alttaki kâğıda geçer, elde edilen motifler ince uçlu kurşun kalemle çizilir ve altınla işlenir. Halkâr yapımında sarı, kızıl ve yeşil altın kullanılır. Böylelikle altına parlak veya donuk çeşitli renk nüansları verilir. Parlatmak istenilen yerler mühre ile ovulur. Halkârda her türlü çiçek ve yaprak motif olarak kullanılır. Ayrıca birçok geometrik şekil ve eğri motifi görülür. Halkâr, kitapların sayfa kenarlarından başka cilt kapaklarında, levha çevrelerinde, sandık ve çekmeceler üzerinde kullanılan bir süslemedir.

◆ **Halkâri** blş. i. *Esk.* İnce tel işleme. || Halkâr tarzında yapılmış süsleme. (M)

HALKAVİYE i. (ar. *ḥalḳa*'dan *ḥalḳaviyye*). Bot. *Esk.* Küpeçiçeğigiller.

— Zool. Halkalılar. (M)

Halka Yol Gösteren Hürriyet, Eugène Delacroix'nın *Barikat* diye bilinen tablosu. Eserin asıl adı 28 *Temmuz* 1830: *Halka Yol Gösteren Hürriyet*'tir (2,60 m × 3,25 m). 1831'de devlet tarafından satın alınan ve Louvre'da saklanmakta olan tablo, 1830'da Temmuz olaylarını izleyen günlerde yapıldı. Sanatçı bu eserinde çağdaş olayları büyük bir ustalıkla canlandırır. (L)

Halk bankası (TÜRKİYE), esnaf, zanaatkâr ve küçük sanayiciye kredi vermek amacıyle kurulan banka. Halk bankası ve Halk sandıklarının kurulması 1933 yılında düşünüldü. Önce Türkiye Halk bankası ve aynı yıl içinde Ankara ve İstanbul Halk sandıkları, faaliyete geçti (1938). Türkiye Halk bankası kanununda 24 mart 1950 tarihinde bir değişiklik yapıldı; bu değişiklikten sonra banka yurdun hemen her yerinde yeni şubeler açtı; teşkilâtını genişletti. Kaynakları 25 nisan 1969 tarihinde yürürlüğe giren 1142 sayılı kanunla 1 000 000 000 liraya çıkarıldı. Bu kaynağın yüzde 65'inin devlet bütçesinden karşılanması öngörüldü. 1968 Yılında 484 707 751 TL olan mevduat, yüzde 28,81 oranında artarak 1969'da 624 366 141 TL'na ulaştı. Merkez bankasından temin edilen reeskont kredisi 1969 yılında 506 357 288 TL'sı idi. Halk bankasına tahsis edilen fonların son üç yıllık gelişmesi ile şöyledir: 1967'de 111 025 000, 1968'de 133 369 000, 1969'da 151 173 000 TL.

Bankanın, Esnaf Kefalet kooperatifleri aracılığıyle dağıttığı meslekî kredi tutarı 1969'da 821 624 920 liraya ulaştı.

Türkiye Halk bankasının kefalet kooperatifleri ortaklarına yaptığı ikrazatın faizi, cari faiz haddinin altında ve azamî yüzde 9 olarak tespit edilmiştir. Çıkarılan özel bir kanunla, verilen kredilerden alınan faiz dışında bir vergi alınmamaktadır. Genellikle 6-9 ay vade ile ikraz olunan krediler, kısa vâdeli (1966'da 1 607 801 935 liralık kredi, 439 esnaf kefalet kooperatifi ortağı olan 182 912 kişiye dağıtıldı), özel tertip işletme ve tesis kredileri (1969 yılında 321 690 118 liralık kredi verildi), donanım kredisi (1969'da 17 724 998 liralık kredi açıldı), taşıt tamir ve taşıt edinme kredisi (1969'da 20 195 461 liralık kredi ortaklara açıldı), küçük sanayi kredisi (1969'a kadar metal, tarım âlet ve makineleri, cam, kiremit ve tuğla sanayilerindeki 16 projeye toplam 15 085 000 liralık kredi açıldı), küçük sanayi çarşı ve siteleri yapımı kredisi (1969'a kadar ödenen kredi tutarı 66 550 726 liradır), organize sanayi bölgeleri kredisi (1969'da 23 489 281 liralık kredi ödendi), küçük sanat kooperatifleri ve küçük sanat kredisi (İş ve İşçi Bulma kurumu aracılığıyle ve doğrudan doğruya yabancı ülkelere çalışmak için giden türk işçilerinin, yurda döndüklerinde küçük sanat işletmesi sahibi olabilmesi için 1969'da iki kişiye 25 000'er liralık kredi tahsisinde bulunuldu) adları altında verilir. (M)

HALKBİLGİSİ blş. i. *Yeni.* Genel olarak, halk arasında yaşayan, ağızdan ağıza nesilden nesile geçmiş şarkı, türkü, inanç, deyim, hurafeler ve bütün gelenek ve görenekleri inceleyen bilim. Bk. FOLKLOR. (M)

HALKÇI i. ve sıf. (*halk*'tan *halk-çı*). Halkın yararı için uğraşan kimse: *Her Türkçü siyaset sahasında halkçı kalacaktır, her halkçı da hars sahasında Türkçü olacaktır* (Ziya Gökalp). || Cumhuriyet Halk partisi mensubu.

— Ed. *Halkçı*, Fransa'da 1930 yıllarına doğru halkçılık (*populisme*) edebiyat akımını benimseyen kişilere verilen ad. (Bunlar romanda hiç bir sosyal teoriye ve natüralist akıma sapmaksızın, halktan aldıkları birtakım örnek insan tiplerini bütün ayrıntılarıyle tasvir etmek amacındaydılar. Anlatımları çok sadeydi.)

— Tar. *Halkçı parti* veya *Halk partisi*, B. Amerika'da Cincinatti'de Granger'ler hareketinden doğan parti (1892); batı çiftçilerinin bozuk ahlâkı ve büyük servetleri karşısındaki hoşnutsuzluğu dile getirdi ve bimetalizm'i savundu. (1892 Başkanlık seçimlerine James Weaver'i aday gösterdi; 1896 ve 1900'de Bryan'ın adaylığını destekledi. Kongrede pek az temsilcisi vardı, buna karşılık Devletler meclislerinde daha güçlüydü; programı demokrat başkan Cleveland'ın siyasetini etkiledi. 1908 Seçimlerinden sonra parti dağıldı.) [ML]

HALKÇILIK i. (*halkçı*'dan *halkçı-lık*). Halk bireyleri arasında hak ayrılığı kabul etmeme, halkçı olma: *Bu altı prensip şunlardır: cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, inkılâpçılık, lâiklik, devletçilik* (Ş.S. Aydemir).

— Huk. Kişi, sınıf, zümre, grup ve meslek bakımlarından ayrılık düşünmeksizin, bir bütün olarak halkın yaşayış düzeyini yükseltmek, refah ve mutluluğunu sağlamak. Bk. ANSİKL.

— Siyaset. Cumhuriyet Halk partisinin altı umdesinden biri.

— Tar. Rusya'da halka dayanarak çar yönetimiyle mücadele etme amacı güden ideolojik hareket. Bk. NARODNİÇESTVO.

— ANSİKL. Huk. *Halkçılık*, 18 kasım 1920 tarihli «Halkçılık beyannamesi» ile kabul edilmiştir. Beyannamede, «Türkiye Büyük Millet meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesaiti teşkilât ile kaldırarak, yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder» denilmektedir. Daha sonra Cumhuriyet Halk partisi tüzüğüne ve 1924 Teşkilâtı Esasiye kanunu metnine giren halkçılık kavramı 1961 Anayasasındaki «sosyal devlet» terimi kapsamına alındı. (ML)

Halk Düşmanı (BİR) [*En Folkefiende*], H. İbsen'in 5 perdelik oyunu (1882). Bir hekim, kaldığı kaplıcanın sularında zararlı mikroplar bulur ve durumu adlî makamlara bildirir. Belediye görevlileri ve halk hekime karşı birleşir. Bu oyun, İbsen'in en iyi eserlerinden biridir. (L)

HALK edebiyatı, islâm medeniyeti etkisinde gelişen orta devre türk edebiyatının bir kolu; kültür merkezlerinde toplanan ay-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

perinereis

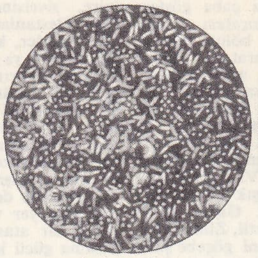

platynereis

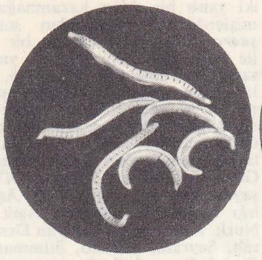

polyophthalmus

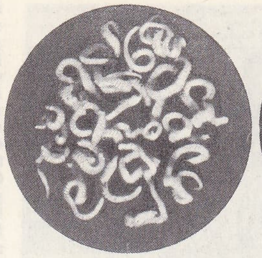

prionopsis

staurocephalus

halkalı solucanlar

dınlar azınlığının, XI. yy.dan sonra Arap ve İran edebiyatlarının etkisinde yarattığı yüksek zümre edebiyatına (bk. DİVAN EDEBİYATI) karşılık, halk yığınları arasında doğan ve gelişen sözlü edebiyatın bütün ürünleri. Kültür anlazmazlığı yüzünden aydın azınlık ile halk yığınlarının kesinlikle birbirinden uzaklaştığı dönemlerin (Anadolu'da XIII. yy.dan XX. yy.a kadar) zorunlu sonucu olan Halk edebiyatının içine, hem anonim ürünlerin hepsi, hem bu gelenek içinde yetişen belli sanatçıların (âşıklar, saz şairleri, halk şairleri) kişisel eserleri girer. Başlangıçta kişisel bir yaratış olarak doğan, halkın bilinç ve hafızasında saklanarak ortakça kullanılan Halk edebiyatı ürünleri (atasözleri, deyimler, tekerlemeler, bilmeceler, masallar, ninniler, ağıtlar, türküler, destanlar, halk hikâyeleri, meddah anlatıları, fıkralar, efsaneler, alkış ve kargışlar, maniler, seyirlik oyunlar, çocuk oyunları, karagöz ve ortaoyunu v.b.) ile saz şairlerinin (bk. ÂŞIK) sahipleri bilinen eserleri (koşmalar, destanlar, semailer, varsağılar, ilâhi ve nefesler) Halk edebiyatı içinde toplanır. Sözlü gelenekle oluşarak yayılan âşık edebiyatı ürünleri, zamanla bireyliklerini yitirir; yaratıcıları halk hafızasında efsane ve menkıbeler arasında anılır; sahibi bilinen eserler de yüzyıllar sonra yazılı kaynaklara geçirildiği için değişik biçimler gösterir; bu eserlerden bir kısmı ise anonim halk şiirlerine dönüşür. Halk hikâyelerinin birer anlatıcısı olan saz şairleri, bu anonim ürünleri kişisel katkılarda bulunarak aktarırlar. Din ve tarikat dışındaki halk şiirinin gelişimi XVI. yy.dan sonra başlar. XIII. - XV. Yüzyıllar arasında ise öncelik, dinî - tasavvufî konuları işleyen tekke şairlerindedir. Tekke edebiyatı çerçevesinde incelenen bu gibi sanatçılar da aslında Halk edebiyatının içindedirler. Çünkü en büyük temsilcileri yalnızca din ve tasavvuf konularında sıkışıp kalmayan bu yolun öncüleri (Yunus Emre, Kaygusuz Abdal v.d.), Halk edebiyatının ölçü ve uyak tekniğini, halk dilini, halk şiirlerinin nazım biçimlerini kullanarak sonraki saz şiiri, âşık şiiri geleneğine başlangıç olmuşlardır. Ayrıca şehir tekkelerinde kümelenerek bütünüyle din ve tasavvuf şiirleri yazanların dışında kalan, köy çevreleriyle alevî - kızılbaş bölgelerdeki zümre şairleri ve bektaşî sanatçıları da, âşık geleneğiyle büyük ilişkiler içinde bulunmuş, saz çalmanın dışında bütün özellikleriyle halk şiirinin izleyicisi olmuşlardı (msl. Pir Sultan Abdal). Bu bakımdan alevî - bektaşî nefesleri birer halk şiiri, yaratıcıları da halkın şairi sayılmalıdırlar. Onun için yüksek zümre tasavvuf edebiyatı dışında kalan bütün halk sanatçıları ile saz şairleri, «Halk edebiyatı»nın kapsamına girer.

● *Halk edebiyatının başlangıcı.* İslâm medeniyeti etkisine girmeden önceki ilk devre türk edebiyatını, orta devre Halk edebiyatının kökü kabul etmek gerekir. Bu devreden kalan örnekler, yeterince çok değilse de ortak özellikler bakımından sonraki halk şiirinin bütün niteliklerini taşır. Düşünüş, duyuş ve anlatış bakımından yabancı etkilere kapılmamış, dili katıksız Türkçe olan bu ilk örneklerin hepsi, Türkçenin tabiî yapısına uygun gelen hece vezni ile *söylenmiş,* ağızdan ağıza geçerek yaşamış ortaklaşa eserlerdir. *Divanü Lûgat-it-Türk*'te rastlanan örneklerle tarih ve toplumbilim araştırmaları, ilk devre türk edebiyatında *kam, baksı, oyun, şaman, ozan* gibi adlar alan ilk şairlerin, aynı zamanda *kopuz* çalan birer müzik sanatçısı olduklarını; hekimlik, büyücülük gibi görevleri de yüklendiklerini, *şölen, sığır, yuğ törenlerinde* görev aldıklarını göstermektedir. Turfan kazılarında Çuçu, Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, Ki-Ki, Çısuya Tutung, Asıg Tutung, Sungku Seli Tutung, Kalım Keyşi gibi sanatçıların birer ikişer şiirleri ele geçmiş, çeşitli çevre ve ağızlarda *koşug, kojan, takşut, ır, yır, şlok, kavi, başık* gibi adlarla anılan nazım biçimlerine rastlanmıştır. Genellikle nazım biçimi, sonraki halk şiirinde olduğu gibi dörtlüklerdir. Uyaklar ise kolay bulunan yarım benzerlikler şeklindedir Göktürk yazıtları dışında mensur metin ele geçmemiştir. Yaşadıkları hayat gereği zengin bir destan edebiyatı yaratmış olması gereken Orta Asya Türklüğünün adları ve konuları bilinen destanları, ilk biçimleriyle ele geçmemiştir.

● *İslâm medeniyeti etkisinde halk edebiyatı.* Kabile ve din ayrılığıyla bölünmüş türk boylarının, soy ortaklığı yanı sıra kaynaştırıcı bir ümmet inancıyle birleşerek güçlendikleri İslâmiyet döneminde ilk yüzyıllara ait kesin belgeler kalmamıştır. Geniş ve boş bozkırlarda, göçebelik şartları içinde dağılan güçler, medeniyet merkezlerinde yoğun yerleşmeler halinde toplanır, vaz geçilmez yurtlar edinilir, site hayatının tabiî sonucu olan dil, ahlâk, hukuk, sanat, kültür, edebiyat gibi alanlarda belli başlı eserler verilir; Kur'an alfabesinin ortaklığıyle islâm dünyasının kültür birliğine kolayca girilir. Ancak bu ortama uyarlanmak için birkaç yüzyıllık hazırlanma zamanı geçer; bu yüzden IX. - XIII. yüzyıllar büyük boşluklar gösterir. Anadolu'da dinin gerektirdiği zorunluklara önce Arapçanın, sanat, edebiyat ve devlet dili olarak da Farsçanın etkisi başladı. Birkaç yüzyıl içinde Türkçe, karışık bir zenginliğe ulaştı. Ancak halk yığınlarıyle yüksek zümrenin arasının açılması da her şeyden önce bu dil ayrılığı yüzünden çoğaldı. İslâm - türk toplumlarının hepsinde yüzyıllar sürecek ve gittikçe artacak olan kültür, zenginlik, yaşama, düşünme ve zevk ölçüsündeki katlar ayrılığı, edebiyatın da birbirine uzak iki yolda gelişmesine yolaçtı. İlk yerleşme çevresi olan Maveraünnehir'deki Hakaniye - Doğu Türkçesinin (sonraları çağatay lehçesi) halk edebiyatı ürünleri, ilk biçimleriyle ele geçmiş değildir. Gelişim, daha batıya kayan Oğuz Türkleriyle azerî ve anadolu lehçelerini meydana getirdi. Yakın bölge komşuluğu yüzünden Azerî Türkçesiyle anadolu lehçesi (Batı Türkçesi) birbirinden fazla ayrılık göstermedi. Saltuk Buğra Hanı ve kırgız yiğidi Er Manas'ı kahraman olarak tanıtan sözlü destan geleneği devam etti. İlk türk mutasavvıflarından Ahmed Yesevî'nin (öl. 1166). adına bağlanan *Divan-ı Hikmet*'teki şiirlerin dörtlük birimi ve hece vezniyle yazılmış olması, halk şiirinin canlı geleneğini gösterir.

XI. yy.da Maveraünnehir bölgesinde başlayan islâmî türk edebiyatının Anadolu'daki ilk ürünleri, XIII. yy.da verildi. Devlet dili gibi edebiyat dilini de Farsça sayan yüksek zümre şairlerinin bir kısmı hem Türkçe, hem Farsça yazma yolunu tuttular. Aslında XIII. yy. sanatçıları, sonraki dönemlerde kesinleşecek şekilde divan ve halk şairi olarak ayrılmış değillerdi. Meselâ Yunus Emre, düzenlenen *Divan*'ı ve *Mesnevi*'si ile görünüşte bir divan şairi olduğu kadar, tasavvufî - dinî konuları işleyen bir tekke - tarikat sözcüsü, aynı zamanda da dili, nazım birimlerinin yatkın değişkenliği, hece vezni ile halk şiirinin güçlü bir temsilcisiydi. Kültür merkezleri olan şehirlerde divan edebiyatı doğup gelişmeğe başlayınca köy 212 oba-kasaba çevrelerinde kalan halk çoğunluğu da kendi edebiyatını yaratmak ve yaşatmak zorunda kaldı. XV. yy. sonlarına kadar halk şiirinin temsilcileri hep dinî - tasavvufî konuları işleyen tekke şairleri olduğu halde (Kaygusuz Abdal, Said Emre, Hacı Bayram Veli, Pir Sultan Abdal, Hatayî, Eşrefoğlu Abdal Musa, Balım Sultan, Hasan Dede v.d.) XVI. yy.dan sonra gezici halk şairleri, saz şairleri, âşıklar önem kazandılar. Aslında halk edebiyatının bütün alanlarında da islâm kültürünün etkileri göze çarpar. Divan edebiyatında olduğu gibi Halk edebiyatında da gerçek hayat sahneleri az, güçlü düşünce akımları yoktur. Sanat geleneklere bağlıdır. Daima tekrarlanan konular, ortak motifler, din tarihi ve büyükleriyle ilgilidir. Nazım, nesirden üstün tutulmuş, nesir ona bağlı kalmıştır. Genellikle eser parça parça işlenir, ölçülü bir bütünlük gözetilmez. Yüksek zümreden uzak kalan halk toplulukları, eski geleneklerini korurlar. Halka dönük tekkelerle Anadolu insanını kazanmağa çalışan şiî - alevî inancının sözcüleri, başarıya ulaşmak için çoğunluğa, onun dili, zevki, alışkanlıkları yönünden yaklaşmağa çalıştılar. Böylece İslâmlık öncesi türk şiir geleneği, tekke edebiyatı biçiminde yeni bir amaçla diriltilmiş oldu.

● *Tekke edebiyatı.* Selçuklu devletinin yıkılışı, haçlı seferlerinin yıkımı, beylikler dağılımı ve henüz kuvvetli bir merkezî otoritenin var olmadığı XIII. yy. Anadolu'sunda, çeşitli tarikatlar ilkelerini yaymağa başladı. (Bk. TEKKE, TASAVVUF *felsefesi,* TARİKAT.) Hem aydınları hem halkı aynı inanç ve sevgi yönünde toplayan tekkeler, kuruluş dönemlerinde insan ve insanlık sevgisi, medreseye aykırı düşen yorumları, halka değer veren tutumlarıyle büyük toplanma merkezleri oldu; halk dili, hece vezni ile edebî ürünlerini yaydı. XV. yy.dan sonra *âşık* denilen saz şairleri, başlangıçta halka yakın olan tekke edebiyatının, vakıflar düzeni ile güçlenerek gittikçe yüksek zümreye yaklaşması sonucunda ortaya çıktı. Özellikle aydınlar arasında yayılan tarikatlardan başka (Mevlevîlik), daha çok halka yaklaşan tarikatlar (Bektaşîlik). Halk ede-

«Halka Yol Gösteren Hürriyet»
Delacroix'nın eseri

Foto. Braun (LAROUSSE)

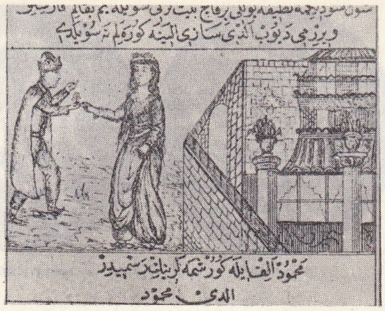

Halk edebiyatı «Elif ile Mahmud Hikâyesi» (Malik Aksel koleksiyonu)

biyatının zengin kaynağı oldu (bk. BEKTAŞÎ, BEKTAŞÎLİK). Fütüvvet geleneği ile Hacı Bektaş'ı pir sayan Yeniçeri teşkilâtı, devamlı asker ocağını (seyfî [kılıçlı]) bu tarikata bağlayarak yüzyıllarca yaşamasını sağladı. Bu arada hoşgörüsü, inanç genişliği, dünya değerlerine içten bağlılığı, softa ve yobaz davranışlara karşı çıkan baş eğmez kişiliğiyle bir bektaşî tipi doğdu. Gerek fıkraları, gerek nefesleriyle bektaşî edebiyatı, Halk edebiyatının sürüp giden canlı kollarından biri oldu. Öteki tarikatların edebiyattaki payları, kısa sürede tükendi; özellikle Halk edebiyatı dairesinin dışında kaldı. (Tekke edebiyatının en büyük temsilcileri XIII. - XIV. yy.da Yunus Emre, XIV. yy. da Nesimî, XV. yy.da Kaygusuz Abdal, Eşrefoğul Rumî, XVI. yy.da Hatayî [Şah İsmail Safayî], Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Aziz Hüdayî, XVII. yy.da Niyazi-i Mısrî vd.dir.)

● *Âşık edebiyatı.* Halk şiiri, saz şiiri sözleriyle aynı anlama gelen *âşık edebiyatı*, kendilerini âşık adıyle anan halk sanatçılarının geleneksel eserlerini kapsar. Şairliği bir aşk tutkusu ile eş değerde gören tutum, bütün ortaçağ edebiyatlarının ortak ölçüsüdür (Arap şiirinde Mecnun, batı ülkelerinde troubadour'lar, Almanya'da minesänger). Bir yanıyle eski destan geleneğini sürdürerek, bir yandan da aşk ve tabiat şiirleri *söyleyen*, çalıp çağırarak *telden söyleyen*, irticalî olarak eser sunan, kendinden başka sanatçıların ürünlerini yayan, halkın haber öğrenme ihtiyacını karşılayan, törenlerde bir eğlence unsuru olarak yer alan, halk hikâyelerinin bir anlatıcısı olarak görev alan gezgin saz âşıkları, XVI. yy.dan sonra ortaya çıktı; zamanla çoğalarak, teşkilâtlandı; şehirlerde yaşamağa başlayarak sanatçılık iddialarını yüksek zümre edebiyatına özenen eserlerle ispatlamaya çalıştı. Halk arasında saz çalarak dolaşan, ezbere şiirler söyleyen, duruma ve zamanın gereğine göre kendileri de eser veren âşıklar; kendilerini yetiştiren ustaların geleneğini sürdürür, yetiştikleri çevrelerin özelliklerini taşırlar. Bu açıdan âşıkları; *köylü şairler, şehir âşıkları, asker şairler, oba şairleri* diye ayırmak mümkündür. Nazım biçimlerine göre değil konularına göre de onların şiirleri *güzellemeler, ağıtlar, taşlamalar, koçaklamalar, muammalar, destanlar* v.d. diye bölünebilir. Anonim eserlerin izinde giden, şiirlerinin son dörtlüğünde adlarını anan âşıklar, yalın ve yapmacıksız bir dil, hece vezni, genellikle kolay bulunan yarım kafiyeler, geleneksel nazım şekillerini kullanırlar. Dörtlüğü nazım birimi olarak almakta devam ettikleri halde eserleri disiplinsiz bir dağınıklıkta parça parça sunulmuştur. Yapma bir şiir dünyasının kalıpları tekrarlanırken usta temsilcilerinde insanî derinliklere rastlanır; yer yer halkımızın yaşadığı gerçek hayatın sorunları ile tabiat ve toplum konularının işlendiği görülür. Sözlü edebiyatın kaçınılmaz sakıncası olan tekrarlar, boş tekerlemeler, vezin ve kafiye sağlamada kolaylık olan yakıştırmalar bulunur. Meraklıları tarafından *cönk* denilen defterlere yazılan şiirlerin ilk biçimlerini tespit etmek hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden yazıya geçirilmeyen nice örneği kaybolmuş, tespit edilen metinlerin tutmazlığı ve çeşitli çevrelerde değişen şekilleri, âşık edebiyatını da zamanla folklorun konuları arasına itmiştir. XVII. yy.dan sonra ise gittikçe kültür merkezlerine yerleşerek teşkilâtlanan âşıklar, divan şiirine özenerek aruzla manzumeler yazmışlar; okuma yazma öğrenen, öğrenim gören başlıca temsilcileri, iki yanlı bir değer kazanmağa çaba göstermişlerdir. Bu bakımdan sonraları *kalem şuarası* diye adlandırılan bir bölük sanatçı ile halk arasında yaşayıp yaratan ümmî sanatçılar arasında dil, vezin, şekil ayrılıkları göze çarpar. Gereğince yazıya geçirilemeyen ve yaratıcılarının çoğu hakkında kesin bilgiler edinilemeyen âşıklar arasında en önde gelenler XVII. yüzyılda yaşadığı tartışma konusu olan Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî, Gazi Âşık Hasan; XVIII. yy.da yaşayan Âşık Ali, Âşık Abdi, Âşık Civan varlığı söylentiye dayanan Âşık Garip, Âşık Nuri; XIX. yy.da yaşayan Dertli, Zihnî, Emrâh, Seyrani, Ruhsati, Sümmani göçebe şairi Dadaloğlu, günümüz sanatçılarından Âşık Ali İzzet, Âşık Veysel v. d. dir. Özellikle din dışı konulardaki eserleriyle âşık edebiyatı, XX. yy. başlarında memleket sorunlarına yönelen millî edebiyat akımının kaynağı olarak ayrı bir önem kazandı. Cumhuriyet döneminde, Yeni Türk edebiyatında da Halk edebiyatının dinî-tasavvufî alandaki örnekleri değil, âşık edebiyatının tabiî ve yalın deyişleri dil ve konu bakımından kaynak edinildi.

● *Âşık edebiyatının nazım biçimleri (şekilleri).* Âşıklar tarafından geliştirilen halk şiirinde, genellikle ve büyük çoğunluğu ile hece vezni kullanıldı Âşıkların *bend* veya *hane* dedikleri ana nazım birimi hemen daima dörtlüktür; bazı şiirlerde mısralar azalıp, çoğalabilir. Kafiye dağılışı bakımından iki tipte toplanabilecek olan nazım şekilleri, hece vezninin en çok kullanılan (ve bir yerde millî zevkin tayin ettiğine inanmamız gereken) birkaç kalıbına dayanır; 7 Heceli vezinlerle (3-4 veya 4-3 duraklı) *mani* tipindeki şiirler; 4-4 duraklı 8'li hece vezniyle söylenen *semai* ve *varsağı*'lar (dinî konularda *ilâhî* ve *nefes*'ler), 11'li hece vezninin 6-5 veya 4-4-3 duraklı *koşma* ve *destan*'ları. Genellikle halk edebiyatında nazım şekilleri kendilerine has ezgilerle (beste, nağme) birbirinden ayrılır ve koşma tipi ile mani tipinin kafiyelenme değişikliği dışında birbirinden uzaklaşan yanları yoktur. *Türkî* (Türk'e ait) sözünün bozulmuş şekli olan *türkü*'lerin ise, anonim veya kişisel, çok değişik yapılarına rastlanır. Kavuştaklı (nakarat) ve tekrarlı oluşları türkülerin çoğunun ana nazım birimi olan dörtlüklerin uzaklaşmasını gerektirmiştir. Ezgi ve konularına, ayrıca yapılarına göre ayrılan türkülerin bir kısmı hem kişisel, hem anonim olabilir. Bentlerinin ve kavuştaklarının değişikliği zengin bir çeşitlilik göstermektedir. *Koşma* biçimindeki şiirlerde kafiye dağılımı 1. bentte *abab* veya *abcb;* sonraki bentlerde *dddb, eeeb, fffb* v.d. şeklinde sürer. *Mani* biçimindeki şiirlerde dörtlüklerdeki kafiye dağılımı *aaba, ccdc, eefe* vd. şeklinde her dörtlüğe bağımsızlık sağlayan bir düzende yürütülür. İrticalî olarak şiir söyleyen âşıklar, en çabuk bulunan yarım kafiyelerle yetinmek zorunda kalır, cinaslı kelimelerden ustalıkla yararlanır, kafiye ve vezin zorlamaları karşısında ya tekerlemelere ve boş dizelere başvurur veya kelimeleri söylenişe göre bozarlar.

Özellikle XVII. yy.dan sonra kültür merkezlerine toplanan saz şairlerinin bir kısmı sanatçılıklarını ispatlamak gayreti ve Divan şiirine duydukları özenti ile aruz veznini de kullanmış, bu yolda şiirler yazıp söyleyerek ustalıklarını ve değerlerini onaylatmak istemişlerdir; Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün vezniyle yazılan şekillere *divan;* feilâtün feilâtün feilâtün feilün kalıbıyle söylenenlere *selis;* 4 mefâilün ile yazılanlara *semai;* mef'ûlü mefâilü mefâilü feûlün ile yazılanlara *kalenderî* denmiş; şehir âşıkları müstezat ve musammatları da kullanmağa gayret etmişlerdir (*ayaklı kalenderî, satranç, vezn-i âher*).

Çeşitlemeleri hem konuları hem biçimleriyle şartlanan nazım türleri arasında âşıkların eser verdikleri alanlar, destan-anlatı türü, duygusal şiir türü, yarışmalı şiir türü, öğretici şiir türüdür. Dörtlüklerle kurulan ve bazan 100 dörtlüğü aşan destanlar (en az 12 dörtlük olması gibi bir kural da geçerlidir), koşma tipinde kafiyeli genellikle 11'li, pek az olarak 8'li hece vezniyledir. Toplumu geniş ölçüde ilgilendiren olayları (savaş, salgın, kıtlık, deprem, isyan v.b.) konu alan destanlar yanı sıra, ciddî olmayan konularda uydurulan mizahî destanlara da rastlanır (pire, sivrisinek, uyuz, işsizlik, züğürtlük v.b.). Destanlara göre daha küçük boyuttaki güzellemeler, koçaklamalar, ağıtlar, taşlamalar; âşıkın ya kendi adına ya toplum adına duygulu tavrını yansıtan şiirleridir. Yarışmalı şiir türünde âşıklar ya ortaya konan bir muamma - bilmeceyi manzum olarak çözer veya aralarında şiir yarışmasına girerek az bulunur kafiyelerle birbirlerini sınarlar. Günümüzde de süren bu gelenek, âşıklık işinin başarı şartlarından biridir. Öğretici şiirlerde de ahlâkî öğütlere, yaşama deneylerine yer verilir. Bu tür şiirlerin bazı dizeleri, bir atasözü niteliğinde halk arasında yaşama gücü kazanabilir.

Âşık geleneği, XX. yy.da özellikle kültür merkezlerinden uzakta kalan doğu ve kuzeydoğu illerinde, alevîlerin yoğun bulundukları yerlerde, Güneydoğu Anadolu ile göçebe yaşayışın bir dereceye kadar sürdürüldüğü Toroslar bölgesinde, sapa köy ve kasaba çevrelerinde halk edebiyatı geleneği geçerliğini sürdürdü.

● *Destanlar.* Halk şiiri biçimleri içinde görülen toplumsal konulu destanlardan başka, eski epope geleneğini sürdüren anlatı örnekleri de anonim halk edebiyatının bir türüdür. Uzun soluklu bir anlatı olan destanlar (12 boyluk *Dede Korkut Kitabı* aşağı yukarı 4 000 satır, *Manas Destanı* diye bilinen Kırgızların Manas - Semetey - Seytek üçlüsü, kısaltılmış şekliyle 90 000 mısradır) sözlü gelenek ürünleridir. Yazı öncesi çağlarda doğan bu ölçülü söz verimleri, sonradan zaman zaman yazıya geçirilmişse de (*Şehname, Dede Korkut Kitabı, Manas Destanı, Kalevala*) aslında sözlü gelenek içinde oluşarak gelişmişlerdir.

Yazıya geçirilmesi, derlenmesi, işlenmesi, tespiti ve yeniden yaratılması çok geciken Türk destanlarından ele geçen en özgün örnek şüphesiz ki *Dede Korkut Kitabı*'dır. Yazılış tarihi bilinmeyen, uygur alfabesiyle kaleme alınmış *Oğuzname,* orjinal bir destan metni sayılamaz. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra destanlar, din ve siyaset kavgalarında ön planda rol oynayan kahramanların serüvenlerine bağlanarak yaşatıldı. Din ülküsü yolunda sürekli savaşlara katılan kişilerin (Seyyid Battal Gazi, Emir Dânişmend) serüvenleri *Battalname, Dânişmendname* gibi eserlerde anlatıldı. Osmanlı gazavatnamelerinde sürdürülen bu tutum, bazı din büyüklerinin efsanevî hayatlarını konu edinen menakıpname veya velâyetnameler geleneğinde de sürdürüldü.

● *Halk hikâyesi.* XVI. yy.dan başlayarak halk şairlerinin yaşattıkları halk hikâyeleri eski destan geleneğinin yerini aldı. Bunlar saz-söz eşliğinde manzum-mensur parçaların tekrarı ve anlatıcının mimik ve ses taklitleriyle canlandırılarak genellikle mensur bir hikâye halinde anlatılır. Destanlardan ayrılan yanı, kahramanlarının olağanüstü güçler taşımayışı, insan ve toplum ilişkilerinin sorunlarını yansıtışıdır. Bu açıdan, ilk yunan tragedyalarının kader-alınyazısı tezinden, insanın kendi tutkuları ve toplum kurallarıyle çatışmasına geçen gelişiminin birer örneği sayılabilir. Çoğunlukla sevgi, kahramanlık, gibi iki ana eksen çevresinde oluşan halk hikâyeleri, roman öncesi anonim ürünlerin sözlü gelenekte süren bir aşaması olarak değerlendirilir.

Halk hikâyeleri, konularına göre sevgi hikâyeleri (Âşık Garip, Ercişli Emrah, Kerem, Karacaoğlan, Tufarkanlı Abbas, Kurbanî gibi tanınmış âşıkların serüvenlerini konu edinenler; kahramanı âşıklar olmayanlar: *Elif ile Mahmud, Arslan Bey, Sevdager, Tahir ile Zühre, Asuman ile Zeycan* v.d.), kahramanlık hikâyeleri (Köroğlu kolları, Celâli Bey ile Mehmed Bey, Kirmanşah, Şah İsmail, Bey Böyrek v.d.) diye ayrılabilir. Gelenek, bu kahramanlara zalimleri cezalandıran, yoksulları koruyan, eşitlik ve adalet düzenini sağlayan birer kişilik yükler. Bugün de özellikle Doğu Anadolu'da, türkmen boylarının yerleşme bölgelerinde bu hikâyecilik geleneği sürmektedir.

● *Anonim Halk edebiyatı.* Anonim Halk edebiyatı içinde yer alan meddah hikâyeleri (Kıssahan, şehnamehân hikâyeleri) yazılı metinlerin ezberlenip taklidine dayanır. Bütün temsil unsurlarıyle biraz tiyatroya, biraz halk hikâyesine yaklaşarak sözlü geleneği sürdürür. Aynı şekilde sürdürülen bir de ma-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

sal (hayale dayanır) ve fıkra (gerçeğin gözlemlerine dayanır) geleneği vardır. Bu iki tür, insanların toplum olayları karşısındaki tavırlarını belirler. Nasreddin Hoca, Bektaşî, İncili Çavuş'un kişiliklerine bağlanan tenkidî fıkralarla toplum olaylarını düşsel durumlarla çözmeğe çalışan masallar, çağdaş insanın topluma uyumsuzluğunu belirtmekte bir noktada birleşirler. Masalların başında tekerlemeler yer alır. Bunlar masalcının ilgi çekmek için uydurduğu kalıplaşmış sözlerdir. Tekerlemeler aynı zamanda masalın ana yapısını ve bir hayal ürünü olduğunu belirtir. Masal türü içinde hayvan masalları, olağanüstü ve gerçekçi masallar, güldürücü fıkra biçimindeki yalanlamalar, zincirlemeli masallar bulunmaktadır.

Eski Türkçede menkıbe diye adlandırılan efsaneler de anonim halk edebiyatının çok rastlanan ürünlerindendir. Bir inanış konusu olması bakımından masaldan ayrılarak destana ve hikâyeye yaklaşan efsane; yaratılış ve oluş, tarih, olağanüstü kişiler ve varlıklar veya din üzerine gelişebilir.

Anonim Halk edebiyatı ürünleri içinde bir çeşit bilgi yarışı niteliğinde olan bilmeceler; bir toplumun ortak hayat deneylerinin sonuçlarını yargı biçiminde ortaya koyan kısa, özlü, yoğun atasözleri; dinî ve sosyal değer yargılarını taşıyan alkış ve kargışlar; oyun tekerlemeleri, her türlü türküler; mâniler; seyirlik halk oyunları adı altında anılan meddahlık, kukla, karagöz, ortaoyunu, tulûat tiyatrosuyle köylü oyunları da yer alır. (→ Bibliyo.) [M]

HALKETMEK geçl. bls. f. (ar. *halk*, yaratma ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Yaratmak, yoktan var etmek: *Kadir mevlâ buncağızların kısmetini de bu yüzden halketmiş* (R. N. Güntekin). [M]

Halkevleri, halkın eğitimine ve kültürel gelişmesine yardımcı olmak üzere kurulmuş teşkilât (kuruluşu, 19 şubat 1932). Halkevleri başlangıçta C.H.P.nin bir yan teşkilâtı olarak meydana getirildi ve teşkilâtın faaliyete geçişi münasebetiyle Ankara'da yapılan törende Atatürk, teşebbüsün amacını şöyle açıkladı: «Gençlik, gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşatılmalıdır. Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilâtlandırılmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına ve yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir millî halk mesaisinin tanzimini ihmal etmemeliyiz.»

«Silâh kuvvetinden, her türlü cebir ve madde kuvvetlerinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz».

Halkevlerinin açılması hakkındaki karar C.H.P. genel yönetim kurulunca alındı; açılacak müesseselerin yönetim ve denetim görevleri partinin il idare kurullarına verildi. Bütçe kaynakları olarak genel bütçe, özel idareler, belediyeler, köy bütçeleri, kamu tüzel kuruluşları ve Belediyeler bankası tespit edildi. Halkevlerinin faaliyeti dokuz grupta toplandı: 1. dil, edebiyat, tarih; 2. güzel sanatlar; 3. temsil; 4. spor; 5. sosyal yardım; 6. halk dershaneleri ve kurslar; 7. kütüphane ve yayın; 8. köycülük; 9. müze ve tarih.

1950'de 63 ilde 477 halkevi (bir tane de Londra'da olmak üzere toplam 478) ve 4 332 halkodası faaliyet halindeydi; halkevlerinin 330'unda kitaplık vardı.

1951 Yılında kuruluşa tüzel kişilik kazandırmak ve bunun, o tarihte muhalefete geçmiş bulunan C.H.P. ile ilgisini kesmek amacıyle Türkiye Büyük Millet meclisine sunulan bir tasarı tartışmalar sırasında mahiyet değiştirdi ve halkevlerinin kapatılmasını, her türlü menkul ve gayrımenkul varlıkların hazineye intikal ettirilmesini öngören 5 830 sayılı kanun kabul edilerek gereği yerine getirildi.

27 Mayıs'tan sonra bu müessesenin tekrar canlandırılması eğilimleri belirdi. UNESCO' nun 1960 ekiminde Paris'te yapılan genel kurul toplantısında halkevlerinin faydalarından bahsedilerek bunların yeniden açılmasının Türkiye'ye tavsiye edilmesi kararlaştırıldı. Bakanlar kurulu ertesi yıl 12 nisan 1961 tarihli ve 5/1066 sayılı kararnameyle halkevlerinin yerini alacak olan «Türk Kültür dernekleri»nin kurulmasına karar verdi. Türk Kültür Dernekleri Genel kurulu teşekkülün adını «halkevleri» şeklinde değiştirdi; aynı toplantıda halkevlerinin genel merkezi Ankara olarak tespit edildi ve siyasetle uğraşılmaması, hiç bir siyasî partiye bağlanılmaması kararlaştırıldı (1963).

Halkevlerinin yeniden kuruluşunda «gönüllü hizmet» esası benimsendi. Şu kollarda faaliyete geçildi: 1. köycülük ve halk eğitimi; 2. kitaplık ve yayın kolu; 3. dil, tarih ve edebiyat; 4. plastik sanatlar; 5. müzik; 6. gösteri (tiyatro, filim, opera, bale); 7. folklor; 8. spor; 9. turizm ve gezi.

Bu yeni dönemde 1970'e kadar Londra ve Frankfurt'takiler dahil 250 halkevi ve halkodası açıldı; bunların 154'ü fiilen çalışır hale geldi. (M)

HALKİYAT i. (ar. *halk*'tan osmanlıca *halkiyât*). *Esk.* Folklor: *Maarifimizi halkiyat, medresiyat, mektebiyat diye üçye ayırabiliriz* (Ziya Gökalp). [M]

Halk opereti, Muhlis Sabahattin ve arkadaşları ile Süreyya operetinin birleşmesinden meydana gelen operet topluluğu (1935). Lütfullah Sururî, Şaziye, Hüseyin Kemal, İrma Toto topluluğa katıldılar. Yerli ve yabancı birçok operetler oynadılar. 1944'e kadar faaliyeti devam etti. (M)

HALKOYU bls. i. Huk. Genel olarak büyük kitlenin çeşitli siyasal ve sosyal meseleler karşısındaki olumlu veya olumsuz tutum ve davranışı. (Yöneticilerce kabul edilen bir hususun, bir metnin, yürürlük kazanabilmesi amacıyle halka sunuluşu üzerine halkın verdiği kabul veya ret oyu.)

— ANSİKL. Huk. Genel anlamıyle *halkoyu*, kamuoyu ile eşanlamdadır. 1961 Anayasasının genel gerekçesinde, «halkoyunu meydana getiren ve açıklayan» devlet radyosu ve basın gibi kurumlardan söz edilirken terim bu anlamda kullanılmıştır.

1961 Anayasası, 28 mart 1961 tarihli ve 283 sayılı «Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında kanun» ile halka sunulmuş ve kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu anlamıyle halkoyu «referandum» karşılığı olarak kamu hukukuna geçti. (M)

Halk partisi. Bk. CUMHURİYET HALK PARTİSİ.

Halk tiyatrosu, 1937'de İzmir Heveskâran cemiyetince kurulan tiyatro topluluğu. Kurucuları Nurettin Genç, İclâl Genç, Nurettin Şefkatî, Yaşar Nezihî idi. Faaliyeti iki yıl kadar devam etti. (M)

Halk zümresi (veya **grubu**), Türkiye Büyük Millet meclisinin kuruluş günlerinde adı geçen meclis içi muhalefet gruplarından biri. Mustafa Kemal Paşa, 13 eylül 1920 tarihli Cumhuriyet'in ilk Anayasasına temel olacak programıyle Meclisin işleyişi esaslarına dair bir takririni «Halkçılık Programı» adı altında sunmuştu. Bu tarihten, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk grubunun kuruluşuna kadar geçen sürede, çoğu muhalif eğilimli bazı meclis içi zümreler ortaya çıktı: Tesanüt, İstiklâl, Islahat grupları v.b. *Halk zümresi* de bunlardan biriydi. (M)

HALL. Bk. SOLBAD HALL.

HALL (Asaph), amerikan astronomu (Goshen, Connecticut 1829-Annapolis, Maryland 1907). Washington Deniz rasathanesine matematik asistanı olarak girdi, daha sonra profesör oldu (1862-1891). Kuyruklu yıldızları ve küçük gezegenleri inceledi. Satürn'ün dönme süresini ve uydularından Hiperion'un hareketlerini gösterdi. 1877'de Mars'ı sistematik olarak gözleyerek üzerine gezegenin iki uydusu Phobos ve Deimos'u buldu. Gezegenler, yıldız ıraklık açıları ve çift yıldızlar üzerine birçok araştırma yaptı. 1896'dan 1901'e kadar, Harvard üniversitesinde matematik dersleri verdi. (L)

HALL (Charles Francis), amerikalı kutup kâşifi (Rochester, New Hampshire 1821 - Robeson kanalı 1871). İlk keşif yolculuğuna büyük bir şalupa ile çıktı, bir eskimo'yu da tercüman olarak yanında götürdü. Great Fish River'a gitmek istiyordu. Baffin adasının kuzeyinde kalan Cumberland Sound kıyılarına vardı. Teknesini kaybedince 1578'den beri kimsenin ayak basmadığı Frobisher koyunda yirmi ay beklemek zorunda kaldı. Burasının bir boğaz değil, koy olduğunu anlayınca 1862'de iki eskimo ile geri döndü. Dillerini iyice öğrendiği bu iki eskimo ile 1864-1869 arasında Repulse Bay'i, Melville yarımadasının ve Wilhelm II arazisinin kuzeyini keşfetti (burada Franklin'in seferinden kalıntılar buldu). Repulse Bay ile Wilhelm II arazisi arasındaki kıyının ilk haritası bu verilere dayanılarak çıkarıldı. 1871'de A.B.D. hükûmeti Hall'e, Grönland ile Ellesmere adası arasında Smith Sound'a yapılacak bir kutup seferinin yönetimini verdi, ama Hall, Robeson kanalında öldü. Sefer heyeti, Buddington kumandasında Hall arazisinde çalışmalarını sürdürdü ve Bering boğazından çıkan bir deniz akıntısını buldu. (L)

HALL (Charles Martin), amerikalı kimyacı (Thompson, Ohio 1863 - Daytona, Florida 1914). Fransa'da Héroult ile Amerika'da Hall, alüminyum sanayiinde kullanılan bir elektrolitik usulü aynı zamanda buldular (1886). [L]

HALL (Edwin Herbert), amerikalı fizikçi (Gorham, Maine 1855 - Cambridge, Massachusetts 1938). Baltimore üniversitesinde asistan (1881), sonra Cambridge (A.B.D.) üniversitesinde profesör oldu. Çeliğin termik ve elektrik iletkenliği üstünde çalışmalar yaptı; kendi adıyle anılan fizik olayı bulmasıyle tanındı. (L)

HALL (Granville Stanley), amerikalı filozof ve psikolog (Ashfield, Massachusetts 1884-Worcester, Massachusetts 1924). Başlıca eserleri: *Adolescence* (Bülüğ Çağı) [1904]; *Educational Problems* (Eğitim Problemleri) [1911]; *Founders of Modern Psychology* (Modern Psikolojinin Kurucuları) [1912]; *Life and Confessions of a Psychologist* (Bir Psikoloğun Hayatı ve İtirafları) [1923]. (L)

HALL (James), amerikalı jeolog (Hingham, Massachusetts 1911 - Bethlehem, New Hampshire 1898). Albany tabiat tarihi müzesine müdür tayin edildi. Aynı devirde oluşmuş tortulların yığışmadan sonra kıvrımlaşma geçiren bölgelerde öbür bölgelere göre daha kalın olduğunu (meselâ Apalaşlar'daki Paleozoik tortullar) ilk olarak gösteren odur. (L)

HALL (Joseph), ingiliz rahibi ve yazarı (Leicestershire 1574 - Higham, Norwich yakınları 1656). Calvin'ci olmakla birlikte Arminius taraftarlarıyle uzlaşma yolları arayacak kadar ılımlıydı. Laud'un zulmüne uğradı. İngiliz hiciv yazarlarının en iyilerindendir (*Virgidemiarum* [1597]). [L]

HALL (Marshall), ingiliz hekimi (Basford, Nottingham yakınları 1790 - Brighton 1857). Kılcal damarların anatomisini ve fizyolojisini inceledi, soğanilikle omuriliğin refleks fonksiyonlarını buldu. (L)

HALL (Per Adolf), isveçli ressam (Boros, Älvsborg 1739 - Liege 1793), fransız mimarı Larchevêque'in ve Lundberg'in öğrencisi idi. 1760'a doğru Fransa'ya gitti. Diderot onu «Minyatürün Van Dyck'i» sayar. Londra'da Wallace Gallery'de, Louvre'da (*Conti Prensinin Portresi*), Jacquemart - André ve Stockholm müzelerinde eserleri vardır. (L)

HALL (sir James), iskoçyalı jeolog ve fizikçi (Dunglass 1761 - Edinburgh 1832). Taşları ısıtıp yavaş yavaş soğutarak, camdan daha değişik billûrsu bir madde elde etti ve böylece Neptün kuramını çelen kanıtlar ortaya koymuş oldu. (L)

HALLACI MANSUR (Ebu'l Mugis El-Hüseyin bin Mansur El-Beyzavî), islâm mutasavvıf ve şairi (Beyza, Tur 857-Bağdat 922). Zerdüşt dinine bağlı Muhamma adlı birinin torunu ve Balharislerin azatlı kölesi olduğu söylenen Mansur'un nerede, ne zaman ve nasıl bir öğrenim - eğitim gördüğü bilinmiyor. Bir süre Basra'da oturduğunu, zamanın ünlü bilgin ve sûfilerinden Sahl Tustari ve Amr Mekki'nin etkisi altında kalarak kendini tasavvufa verdiğini bazı kaynaklar yazar. Gençlik yıllarında dünyadan el etek çekerek kendi içine kapanan Mansur koyu bir riyazet hayatı geçirdi. Evli olmasına rağmen, dünya nimetlerinden, hayat zevklerinden uzak kalma yolunu tuttu. Bir aralık, asker kılığına girerek Türkler arasına karış-

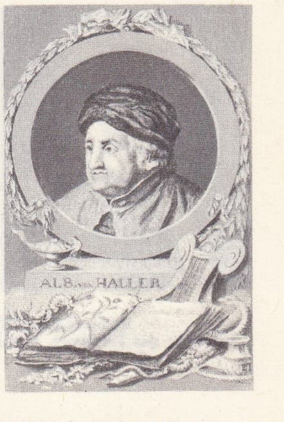

Albrecht von HALLER
Cabinet des Estampes, Paris

general Josef **HALLER**

Foto. Demézy (LAROUSSE)

Edmund HALLEY
Cabinet des Estampes, Paris

HALLSTATT
vazo

tı, onların Müslümanlığı benimsemeleri yolunda çalıştı, Keşmir, Turfan, Hoten, Isfahan illerinde İslâmlığı yayma amacıyle gezintiler yaptı. Birçok taraftar topladı, birtakım ayaklanmalara, toplum kargaşalıklarına adı karıştı. Sonunda, görüşüne, düşüncelerine karşı çıkan, davranışlarını islâm dininin kurallarına aykırı bulanların fetvasıyle idam edildi.

Hallacı Mansur, islâm ülkelerinde yeni bir din anlayışının, din yorumunun öncüsü sayılır. Düşünce düzeninin temelinde Enelhak* (Tanrı ben'im) görüşü bulunur. Ona göre, insanla Tanrı bir varlık ortamında birleşir. Ayrılık ancak görünüştedir. İnsan özüyle Tanrı arasında bir «vahdet» vardır. İnsan, taşıdığı manevî öz dolayısıyle Tanrı'yı yansıtan, kendinde ilâhî nitelikler saklayan bir varlıktır. Görünüşte birbirinden apayrı sandığımız varlıklar gerçekte «birdir»,Tek'tir. Gerçek olan yalnız bütün evreni, «varlık» kavramı altında toplanan her şeyi kuşatan Tanrı'dır. İnsan, Tanrı'ya en yakın olan, Tanrı'yı kendi özünde dile getiren bir varlıktır. Bir insanın «ben varım» demesi doğru değildir. Böyle bir düşünce tek varlık olan Tanrı'ya karşı bir «ortaklık koşma» (şirk)'dır. Çünkü «varlık» kavramı yalnız Tanrı'yı kapsar. Tanrı dışında ancak «yokluk» düşünülebilir. İnsan kendini ortadan kaldırıp «fenâfillah» sırrına erince gerçek olana kavuşur.

İnsan, konuşan, hareket eden, düşünen bir Tanrı'dır. Manevî âlemden maddî âleme gelen, «zuhur» ile «tezahür» eden bir özü vardır. Tanrı, insanda «görünmez»likten kurtulup «görünen»e dönüşür. Bu bakımdan insanın «enelhak» demesi «ben yok'um Tanrı var'dır», görüşünün açığa vurulmasıdır. Her varlık türü, kendi özü gereği «hal dili»yle tanrıyı «zikr» eder. İçinde bulunduğumuz âlem. Tanrı'nın akıl, duyu ve görünüş alanındaki «tezahür»ünden başka birşey değildir. Her şey Tanrı'dır. Tanrı her şeydir. İnsan, zaman ve mekânla sınırlı, geçici varlığından sıyrılmalı, Hak ile Hak olmalıdır. İnsanın bunu yapabilmesi için kendi içine kapanması, duyuların etkisinden sıyrılıp özünde Tanrı'dan başka bir varlığın bulunmadığını görmesi, böyle derin bir «temaşa» akışında yer alması gerekir.

İnsanın, Hak ile Hak olması, «beden kâbesi»nin yıkılmasına bağlıdır. Belli bir mekân ve zamana bağlı kalan «beden kâbesi» yıkılınca içinde saklanan «Hak cevheri», «mahpes»inden kurtulur, geldiği yüce kaynağa, Tanrı'ya ulaşır.

Hallacı Mansur, bu «beden kâbesi» deyimiyle insandaki «bencil»liği dile getirmek, «ben» sözünün gereksizliğini anlatmak istiyordu. İnsanın «kendinin» olandan sıyrılıp «bir»de özünü bulabilmesi için «ben»in kaynağı olan «beden» varlığından kurtulması gerekir. Bunu yapabilen insan «enelhak» diyebilir. «enelhak» ben'de Hak'tan başka bir şey yoktur anlamına gelir.

Hallacı Mansur, islâm düşüncesinde «vahdaniyet» görüşünü «vahdeti vücut» anlayışıyle birleştirdi. Bu görüşe çıkış noktası olarak da insanı aldı. Âleme insandan açılma yolunu tuttu.

Onun bu görüşü, din kurallarına, dinin Tanrı ve âlem anlayışına uymuyordu. Dine göre insanla Tanrı ayrı ayrı varlıklardır. Tanrı, «yaratıcı», insan ise «yaratılmış»tır. «Yaratılmış» olan bir şey «yaratan»ı bir bütünlük içinde kavrayamaz, Tanrı, «yaratılmış» olan insanda «tezahür» etmez, «zuhur»a gelmez.

Hallacı Mansur'un idamı, düşüncelerinin bütün islâm ülkelerinde hızla yayılıp benimsenmesini kolaylaştırdı. Kendini Tanrı yolunda yok etme «fenâfillah» inancı, tasavvuf çığırları arasında temel görüş olarak değerlendirildi. Hallacı Mansur bu çığırın tek örneği olarak saygı gördü.

Hallacı Mansur'un bugüne kadar gelen dağınık eserleri: 6 mektup, 350 tasavvufî özdeyiş, vaizlarıyle ilgili 74 özet, 80 şiir. (→ Bibliyo.) [M]

HALLAÇ i. (ar. *ḥalc*'dan *ḥallāc*). Özel bir âletle pamuk, yün gibi şeyleri kabartan ve bundan, yatak, yorgan, yastık v.b. diken kimse.

— DEY. *Hallaç pamuğu gibi atmak,* darmadağınık bir hale getirmek.

— Mus. *Hallaç usulü.* Anadolu halk musikisinde davul zurna ile çalınan parçalarda kullanılan usul. 16 Zamanlı, 10 darplıdır. Dört tane sofyandan yapılmıştır: (düm [2, kuvvetli]; te [1, nim kavî]; ke [1, zayıf]; düm [2, kuvvetli]; tek [2, zayıf]; düm [2, kuvvetli]; tek [2, zayıf]; düm [2, kuvvetli]; te [1, nim kavî]; ke [1, zayıf]). Çok uzun zamandan beri kullanılan bu usule hallaç adını, Haydar Sanal vermiştir (1954).

— Tekst. *Hallaç işçisi,* tekstil malzemesini açan işçi. ‖ *Hallaç makinesi,* yünü, pamuğu veya ipek döküntüsünü açmağa, yani balyalar içinde sıkışıp topaklaşmış lifleri çözüp temizlemeğe yarayan makine. (ML)

HALLAÇLAMA i. (*hallaç*'tan *hallaç-la-ma*). Tekst. Yünü açma ve kabartma işlemi. (Makinenin tablasına yerleştirilen yün, madenî iğneler tarafından didiklenir ve dağınık yumaklar haline getirilir.) [L]

HALLAÇLIK i. (*hallaç*'tan *hallaç-lık*). Hallacın yaptığı iş. (M)

HALLÂF sıf. (ar. *ḥalf*'ten *ḥallāf*). *Esk.* Çok fazla yemin eden (kimse). [M]

HALLÂK sıf. ve i. (ar. *ḥalk*'tan *ḥallāk*). *Esk.* Devamlı olarak yaratan, Tanrı: *Binbir hallâk-ı bahr ü ber!* (Abdülhak Hâmid). [M]

HALLÂK i. (ar. *ḥalk*'tan *ḥallāk*). *Esk.* Berber. (M)

HALLÂL sıf. (ar. *ḥall,* çözme'den *ḥallāl*). *Esk.* (Bir meseleyi) Çözen, halleden. ‖ *Hallâl-i müşkilât,* güçlükleri yenen. ‖ *Hallâl-ül-ukad,* (düğümleri) çözen, güçlükleri ortadan kaldıran. (M)

HALLÂL i. (ar. *ḥal,* sirke'den *ḥallāl*). *Esk.* Sirke yapan ve satan kimse. (M)

HALLAND, İsveç'te il, Kattegat ile aynı kıyıda; 171 200 nüf. İdare merkezi, *Halmstad.* (L)

HALLÂT sıf. (ar. *ḥalṭ*'tan *ḥallāṭ*). *Esk.* Yersiz sözler söyleyerek ortalığı karıştıran. (M)

HALLAUX (Victor), belçikalı siyaset yazarı (Marche-les-Dames, Namur yakınları 1833-Brüksel 1896). *Crocodile* ve *Uylenspiegel*'i kurdu, 1851'de Napoléon III aleyhinde sert bir makale yayımladı, bu makale ona büyük ölçüde ün kazandırdı. 1873'te, liberal görüşlü ve fransız dostu gündelik *Chronique* gazetesini çıkarmağa başladı. VİCTOR DE LA HESBAYE takma adını kullandı. (L)

HALLE, Almanya'da (Doğu Almanya) şehir, idare bölümü merkezi, Saale kıyısında; 277 900 nüf. Eski bir Hansd şehri (XIII.-XV. yy.) olan Halle'de, Ortaçağ ve XVI. yy.dan kalma birçok dinî yapı vardır. Şehir, bugün linyit, potas ve tuz yatakları yakınında bir idare, fikir (üniversite) ve sanayi merkezidir. Kimya ve makine sanayii. Kauçuk. Konfeksiyon. Ayakkabı. 1806-1814 Yıllarında, Halle, Vestfalya krallığının bir bölümüydü; Viyana antlaşmalarıyle Prusya'ya geri verildi. — *Halle idare bölümü,* 1 984 000 nüf. (L)

HALLE veya **HAL,** Belçika'da (Brabant) şehir, idare çevresi merkezi, Charleroi-Brüksel kanalı kıyısında; 18 744 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise; hac yeri. Rönesans üslûbunda belediye sarayı. Dokuma, besin ve kimya sanayii. (L)

HALLE (Morris), amerikalı dilbilim uzmanı (Liepaja, Letonya 1923). Öğrenimini Chicago, Columbia ve Harvard üniversitelerinde yaptı, 1951'den sonra Massachusetts Teknoloji enstitüsüne modern diller profesörü oldu. 1950 Sıralarında evrensel bir fonoloji ve fonetik kuramı üzerine Roman Jakobson ile çalıştı. Bu çalışmalar *Preliminaries to Speech Analysis* (Dilin Çözümlenmesine Giriş) [Jakobson ve C. Fant ile, 1952] ve *Fundamentals of Language* (Dilin Temelleri) [Jakobson ile, 1956] adlı kitaplarda yayımlandı. N. Chomsky ile çalışmaları onu üretici gramerin öncüsü ve üretici fonolojik kuramın kurucusu yaptı. *The Sound Pattern of Russian* (Rusçada Ses Örnekleri) [1959] ve *Sound Patterns of English* (İngilizcede Ses Örnekleri) [1967] adlı eserleri Chomsky ile hazırladı. (L)

HALLECK (Fitz Greene), amerikan şairi (Guilford, Connecticut 1790 - ay. y. 1867). Nükteli şiirleriyle (*The Croakers* [Bozguncular], Rodman Drake ile, 1819) ve New York toplumunun sonradan görme zenginlerini anlatan Byron tarzı hicivleriyle (*Fanny* [Komik], 1819) tanındı. Byron etkisi yunan kurtuluş savaşı üstüne yazdığı *Marco Bozzaris*'te de (1825) görülür. (L)

HALLECK (Henry Wager), amerikalı general ve hukukçu (Westernville, New York 1815 - Louisville, Kentucky 1872). 1862'de Birlik ordularının başkumandanlığına getirildi. 1864'te Washington'da Ordu genelkurmay başkanı olmak üzere yerini general Grant'a bıraktı. Devletler hukuku üzerine çalışmaları ona XIX. yy. hukukçuları arasında önemli bir yer kazandırdı. (L)

HALLEDALLAH ünl. (ar. *ḥalledallāh*). *Esk.* «Allah devamlı kılsın» anlamında dilek sözü: *Andan asûdedir ganiyyü gedâ / Halledallûhû mülkehû ebedâ* (Fuzulî). [M]

HALLEİN, Avusturya'da (Salzburg ili) şehir, Salzach kıyısında; 14 800 nüf. Önemli tuz ocakları. Kereste sanayii (bıçkıhane, selüloz). Elektrokimya. Plastik maddeler. Kış sporları (yüksl. 470 m). [L]

Hallelujah!, King Vidor'un zenci oyuncu ve şarkıcılarla 1929'da çevirdiği amerikan filmi. Amerikalı Zencileri, kendi özellikleri içinde erdemleriyle ve saf tutkularıyle yansıtan hemen hemen tek filimdir. Gerçek hayata ait heyecanlı görüntüler ve toplu mistik davranışları canlandıran sahneler oldukça güçlüdür. Sesli filmin ilk yıllarında çevrilen *Hallelujah*'da, King Vidor, seslendirme tekniğini büyük bir ustalıkla kullandı. (L)

HALLENMEK dönşl. f. (ar. *ḥāl*'den türk. *hal-le-n-mek*). Yeni bir duruma girmek. Değişmek. ‖ Sıhhat kazanmak: *Hasta bugün biraz daha hallendi.* ‖ Çok sevinmek. ‖ *Argo.* Bir şeye istek duymak.

— DEY. *Hallenip küllenmek,* kendi imkânlarıyle, iyi kötü yaşamak, kendi yağıyle kavrulmak.

◆ **Hallendirmek** geçl. f. Hallenmesini sağlamak. (M)

HALLER (Albin), fransız kimyacısı (Fellering, Alsace 1849-Paris 1925). Eczacılık öğretmeni, daha sonra fen doktoru oldu, 1885'te Nancy Fen fakültesinde genel kimya profesörlüğüne getirildi. Burada bir kimya enstitüsü kurdu, Sorbonne'a tayin edildiği 1899'a kadar bu entitüyü yönetti. 1905'te, Paris Fizik ve Kimya okulu müdürü oldu. Özellikle organik kimya alanında çalıştı. Kâfuru ve türevleri (1879), kamforik asidin ve mentol'ün sentezi (1905) ile ilgili araştırmaları önemlidir. (L)

HALLER (Albrecht VON), isviçreli fizyolog ve yazar (Bern 1708-ay.y. 1777). Önce Bern'de, sonra Göttingen'de (1736) anatomi dersleri verdi. 1743'te Bern'e döndü, orada kendisi için kurulan bir kürsünün başına geçti. Üreme olayları ile dokuların özellikleri üstüne buluşları çok önemlidir. Botanikte, Linnaeus'a karşı cephe almak hatasına düştü. İki yüz kadar eser yazdı; bunların en önemlileri: *Elementa Physiologiae Corporis Humani* (İnsan Fizyolojisinin İlkeleri) [1757]; *Opera Minora* (Küçük Eserler) [1761-1768]; *Bibliotheca Medica* (Tıp Kitaplığı). Haller, ayrıca dehası, içtenliği ve Eskiçağ üstüne derin araştırmalarıyle, lirik ve didaktik şiirin önde gelen ustalarından biri oldu. Şiir alanında önemli eserleri: *Versuch Schweizerischer Gedichte* (İsviçre Şiirleri Üstüne Deneme) [1732]; *Die Alpen* (Alpler). Bunlar, tasvir şiiri türünün güzel örnekleridir. Haller *Usong* (1771), *Alfred* (1773), *Fabius und Cato* (Fabius ile Cato) [1774] adlı üç siyasî roman yazdı. Hıristiyanlığı öven *Mektuplar*'ı (1772-1775) o çağda yayımlanan aynı tür eserlerin en güzellerindendir. (L)

HALLER (Berthold), isviçreli reformcu (Aldingen, Rottweil yakınları 1492 - Berne 1536). Bern piskoposluk kurulu üyesi oldu (1526). Reform öğretilerini heyecanla savundu. Zwingli'nin etkisinde kaldı. Önemli roller oynadığı Berne çekişmesinde (1528) Reform adına başarılar kazandı. (L)

HALLER (Hermann), isviçreli heykeltıraş (Bern 1880-Zürich 1950). 1907'den 1915'e kadar Paris'teki atelyesinde çalıştı. Sağlam bir

Foto. Belzeaux-Zodiaque (*LAROUSSE*)

gerçekçilikle yarattığı eserleri, ön yüzünü süslediği Zürich Kunsthaus'ta Berlin Millî galerisinde (*Marie Laurencin*), Frankfurt-am-Main, Halle Mannheim müzelerinde, Morgarten savaşı hatırasına yapılmış olan galeridedir (*Taş Atan Savaşçı*). Ayrıca *Waldmann*'ı at üstünde gösteren bir heykeli vardır (Zürich). [L]

HALLER (Hermann), isviçreli besteci (Burgdorf 1914). Zürich konservatuvarında öğretmenlik yaptı. Yaylı çalgılar için bir konçertino (1941), keman, org konçertoları (1957), flüt, klarnet ve yaylı çalgılar için konçertolar (1961), bir oda konçertosu (1949), bir yaylı çalgılar dörtlüsü (1962), org parçaları ve melodiler besteledi. (L)

HALLER (Josef), polonyalı general (Jurczyce, Krakow yakınları 1873-Londra 1960). Stanislaw Haller'in kardeşi, Viyana Harp akademisinde okudu, 1911'e kadar Avusturya topçu birliklerinde hizmet gördü. 1914'te Polonya lejyonlarının kuruluşuna Pilsudski ile katıldı. Ruslara karşı savaştı. Brest-Litovsk antlaşmasından (1918) sonra, Ukrayna'ya geçti. Kaniev'de Almanları yenilgiye uğrattı (mayıs) ve polonya birlikleriyle Murmansk'ta gemiye binerek Fransa'ya doğru yola çıkmayı başardı (temmuz 1918). İtilâf devletleri safında savaşan polonya kuvvetlerinin kumandasını ele aldı. Ordusuyle yurduna dönünce (nisan 1919), Galiçya-da savaşlara girdi, Polonya-Sovyet Rusya savaşında (1920) Kuzey Orduları grubu kumandanlığı yaptı. 1923'te Topçu kuvvetleri genel müfettişi oldu, hemen sonra Pilsudski'nin düşmanca tavrıyle karşılaştı ve mayıs 1926 hükûmet darbesinden sonra emekliye ayrıldı. İkinci Dünya savaşında İngiltere'ye sığındı, Londra'daki Polonya hükûmetinde bakan oldu. (L)

HALLER (Karl Ludwig VON), isviçreli siyaset adamı (Bern 1768-Soleure 1854), Albrecht von Haller'in torunu. Bern hükûmeti tarafından görevlendirildi. Hükûmet Haller'i, 1806'da kamu hukuku profesörlüğüne tayin etti. Haller, Joseph de Maistre ile Bonald'ın görüşlerine yaklaşan görüşlerini *Restauration der Staats Wissenschaft* (Siyasî Bilimin Restorasyonu) [1816-1825] adlı eserinde ortaya koydu. Katolikliği kabul ettikten sonra (1820) Bern'den ayrılarak Paris'e gitti, orada *Journal des Débats*'ya girdi, 1825'te Dışişleri bakanlığında çalışmağa başladı. 1830 Devrimi, onu Fransa'yı terk etmek zorunda bıraktı. (L)

HALLER (Stanislaw), polonyalı general (Polanka 1872-İkinci Dünya savaşında Sovyet Rusya'da kayıp). 1920'de Polonya-Sovyet Rusya savaşında, Budyonyi'ye karşı, dört tümenden kurulu bir gruba kumanda etti. Daha sonra polonya ordusu genelkurmay başkanı oldu (1923-1926). 1940'ta sürgün edildiği Sovyet Rusya'daki hapishanelerden birinde kayboldu. (L)

Haller ağı (A. von **Haller**'in adından). Doğum bil. Gebeliğin başlangıcında, meme başı çevresinde toplardamar sisteminin genişlemesi. (L)

HALLES (LES), Paris'te semt; Rivoli sokağı, Sébastopol bulvarı, Etienne-Marcel sokağı ve Croix-des-Petits-Champs sokağı arasında. XII. yy.ın başında burada bir pazar kuruldu. XVI. yy.dan itibaren semt, gıda maddeleri toptan satış merkezi haline geldi. Bugün şehrin 8 000 ton tutan günlük gıda ihtiyacı bu semtteki toptancılarca karşılanmakta ve trafik tıkanıklığına engel olmak için, satış noktalarının dağıtılmasına çalışılmaktadır. (L)

HALLEŞMEK ortaklş. f. (*hal*'den *hal-le-ş-mek*). Birbirine halini anlatmak. Dertleşmek. *Esk.* Hasbıhal etmek. (M)

HALLETMEK blş. geçl. f. (ar. *ḥall* ve türk. *etmek*'ten). Çözmek: ***Bu muadele kaç meçhullü olursa olsun ben halledeceğim*** (Ahmed Rasim). ‖ Olumlu bir sonuca bağlamak, yoluna koymak: — ***Hem bununla biz neyi halletmiş olacağız? Hangi meseleyi?*** (S. F. Abasıyanık). ‖ Katı bir cismi sıvı içinde eritmek: ***Şekeri yağda halletmek.*** ‖ ***Halk dili.*** Yemeği kaplara dağıtmak. (M)

HALLEY (Edmund), ingiliz astronomu (Haggerston, Londra 1656-Greenwich 1742). Zengin bir sabun tüccarının oğluydu, küçük yaşta matematik ve astronomiyle ilgilendi. Güney yarımküresini görmek için 1676'da Sainte-Helene'e gitti. Orada Merkür gezegeninin bir geçişini gözlemledi ve

«Aziz Adrianus Okçuları»
Haarlem müzesi

Güney gökküredeki yıldızların ilk katoloğunu yaptı, dönüşünde bu kataloğu, *Catalogus Stellatum Australium* (Güney Yıldızları Kataloğu) [1679] adıyle yayımladı. Halley adı verilen kuyrukluyıldızı 1628'de gözlemledi, onun yörüngesini hesapladı, daha sonraki geçişinin 1758 sonlarında veya 1759 başlarında olacağını bildirdi. Halley, belli aralıkla geçen kuyrukluyıldızların günberiye dönüşlerini önceden bildiren ilk astronomdur. 1703'te Oxford üniversitesine geometri profesörü olan Halley, kuyrukluyıldızlarla ilgili kuramını içeren ve en önemli eseri sayılan *Synopsis Astronomiae Cometicae*'yi (Kuyrukluyıldızlar Astronomisine Toplu Bakış) [1705] yayımladı. 1718'de bazı yıldızların Ptolemaios çağından beri yerlerini değiştirmiş olduğunu göstererek yıldızların öz hareketlerini ortaya koydu. 1720'de, Flamsteed'in yerine krallık astronomu oldu, ileri yaşına rağmen, Ay'ın genel hareketini on sekiz yıl boyunca gözlemledi. 1725'ten ölümüne kadar *Astronomical Tables*'ını (Astronomi Cetvelleri) [1752] düzenledi. Bu çalışmasında ortaya koyduğu sonuçlar uzun zaman aşılamadı. Fizikte barometrik düzeçleme formülünü bulan da odur (1686). 1715'te, tuzun deniz sularındaki yoğunlaşmasına göre Yer'in yaşını hesaplamanın mümkün olduğunu öne sürdü. İlkçağ geometrisiyle çok yakından ilgilendi, Apollonius ve Meneleus'un eserlerinin yeni baskılarını yaptı. (L)

HALLGRİMSSON (Jonas), izlandalı şair (Hraun, Oxnadalur 1807-Kopenhag 1845). 1835'te *Fjölnir* dergisinin kurucuları arasına katıldı. Bu derginin yazarları halkı yabancı hâkimiyetine karşı kavgaya çağırarak yurtseverlik duygularını kamçıladılar. 1863'te yayımlanan eseri Avrupa romantik şiirinin etkilerini taşıyordu. Bu eser izlanda edebiyatının gelişimini geniş ölçüde etkiledi. (L)

HALLİCE sıf. (*halli*'den *halli-ce*). Durumu benzerlerine göre biraz daha iyice olan: ***Daha hallice evlerde duvar diplerinde basma, bez veya kilim artıklarıyle kaplı küçük yer minderleri dizilirdi*** (Ş. S. Aydemir).

— DEY. *İçgüveyinden hallice.* Bk. İÇGÜVEYİ. (M)

HALLİGEN, Kuzey denizinde körfez ve adalar grubu, Schleswig-Holstein (Batı Almanya) kıyısında. Başlıca adaları: Pellworm ve Nordstran. Halligen adaları eski buzultaşlardan meydana gelmiştir. Kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Açığa doğru kumulların ortaya çıktığı yerde çok turist çeken kumsallar uzanır. İç kısma doğru çamur setleri, polderler meydana getirir. (L)

HALLİHAMUR blş. sıf. (ar. *ḥall*, çözme, ve *ḫamūr*'dan *hall ü ḫamūr*). [Yalnız *hallihamur olmak* ve *hallihamur etmek* şeklinde kullanılır.] *Hallihamur etmek*, durulma uydurmak, halletmek. ‖ *Hallihamur olmak*, içinde bulunduğu şartlara tamamen uymak. (M)

HALLİNGDAL, Orta Norveç'te vâdi, Oslo bölgesiyle Hardangervidda arasında; Oslo-Bergen demiryolu hattı bu vâdiyi takip eder. (L)

HALLNÄS (Johan Hilding), isveçli orgcu ve besteci (Halmstad 1903). A. Cellier ve Grabner'in öğrencisi, Göteborg'da orgcu; dizisel müzik dilini benimsemiştir. Dört senfoni, konçertolar, bir dörtlü, bir beşli (1954), bir missa, piyano ve org parçaları besteledi. (L)

Hall olayı, kendi düzlemine dik bir magnetik alan içine yerleştirildiği zaman, çok ince bir maden levhasındaki akım çizgilerinin sapması şeklinde ortaya çıkan ve 1800'-de fizikçi Hall tarafından keşfedilen olay; maden-levhası belli bir kalınlığı geçerse olay gözlenemez olur. (L)

HALLOLMAK geçz. blş. f. (ar. *ḥall* ve türk. *olmak*'tan). Çözümlenmek, sonuçlanmak. ‖ Bir sıvıda erimek. (M)

HALLOMEGALİ i. (lat. *hallus*, ayak parmağı ve yun. *megas, megalos*, büyük'ten fr. *hallomégalie*). Patol. Bir ayak parmağının aşırı büyümesi. (L)

HALLOPEAU (François Henri), fransız hekimi (Paris 1842-ay.y. 1919). 1877'de hastahane hekimi, 1878'de Tıp fakültesinde öğretim görevlisi oldu. Merkezkaç şeklinde ilerleyen bitkisel piyodermiti, mantar öncesi eritemleri ilk olarak tanımlayan odur. Özellikle cüzamı v.b. incelemiştir. Eserleri: *Traité de Dermatologie* (Deri Hastalıkları Üstüne İnceleme) [1900]; *Traité de la Syphilis* (Frengi Üstüne İnceleme). [L]

HALLOYSİT i. (fr. *halloysite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum silikat.

— ANSİKL. *Halloysit*, $Al_2Si_2O_5(OH)_4, 2H_2O$, kaolene benzeyen parlak façetalı bir silikattır. Sert yapılı, kenarları yarı saydam, kırık yüzeyleri kavkı görünümünde, mumlu, dile yapışan bir maddedir. Genellikle rengi süt beyazıdır, fakat bileşiminde maden oksitleri veya silikatları bulunduğu zaman bu renk değişebilir.

Halloysit terimi aynı zamanda, asıl halloysitle birlikte bazı çeşitlerini kapsayan bir grubun da adıdır: ***litomarj, lenzinit, ak sabun*** veya ***dağ sabunu*** veya ***oropiyon, severit, glosekolit.*** Halloysitin tortul kaynaklı çeşitleri de vardır. Bunlar, ***pota toprağı, çömlek*** ve ***çini toprağı, lüle toprağı*** gibi ateşe dayanıklı killerdir; ayrıca bazı ***plastik killer, özlü toprak*** (balçık) v.b. de bu gruba girer. (L)

HALLSTATT, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kasaba, Salzkammergut bölgesinde, *Hallstättersee*'nin kenarında; 1 500 nüf. Küçük turizm merkezi. Tarihöncesinden beri işletilen önemli tuz madenleri. Prehistorya müzesi. Kış sporları merkezi (511 m yüksl.). 1846'da, Hallstatt'ta tuz madenleri yakınında, içinde tarihöncesinden kalma 1 000'e yakın mezar bulunan büyük bir yeraltı mezarlığı ortaya çıkarıldı ve bölge demir devrinin ilk çağına adını verdi: 1 000'den 700'e kadar süren *Hallstatt I* çağı, tunç kılıçlar ve büyük demir kılıçlara nitelenir. *Hallstatt II* çağında (700-500), kısa bir kılıç ortaya

«Sihirbaz Hille Bobe»
Berlin müzesi

Frans HALLS

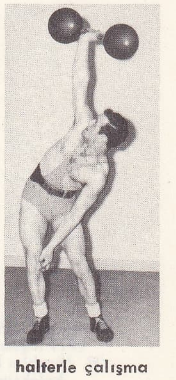

halterle çalışma

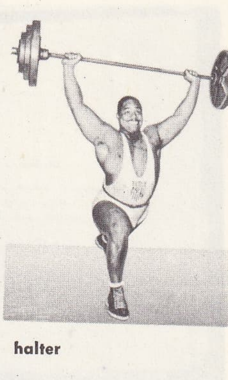

halter

Foto. S.A.F.R.A., Hanfstaengl, Bruckmann (LAROUSSE)

halvetî
(Turkische Gewänder adlı eserden)

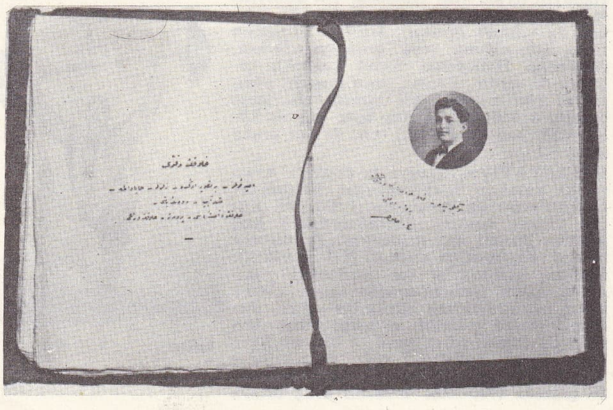

«Halûk'un Defteri»
1911 taşbaskısı
(H. İbrahim Bulut koleksiyonu)

çıktı ve süs eşyaları çoğaldı. İthal edilen eşyalar özellikle tunç kovalar, kazanlar, kupalar v.b. Demir çağının birinci dönemi sırasında Akdeniz ülkeleriyle faal ticarî ilişkiler kurulduğunu gösterir. Mezarlar özellikle VII. ve VI. yy.dan kalmadır. Ölüler için yakma (özellikle erkekler için) ve gömme usullerinin uygulandığı anlaşılmıştır. Ölü eşyaları arasında savaşçıların zırhları, savaş arabaları, erkek ve kadınların süs eşyaları, beceriksizce yapılmış ve oyulmuş geometrik motiflerle süslü vazolar vardır. Kılıçlar büyüktür; savaş arabaları küçük ve çoğunlukla dört tekerleklidir. Savaşçıların yüzleri tıraşlıdır.

— Jeol. Jeolog Haug'un Doğu Alplerinde tanımladığı aşma örtülerinden birine *Hallstatt örtüsü* adı verilir. *Hallstatt kalkeri* alp triyasının bir örneğidir. (L)

HALLSTEIN (Walter), alman hukukçusu ve siyaset adamı (Mainz 1901). Rostock (1930-1941) ve Frankfurt-am-Main (1941-1944) üniversitelerinde profesör oldu, UNESCO Alman komitesine (1949-1950), Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu anlaşmasını imzalayan delegasyona (1952) başkanlık etti. Dışişleri bakanı iken (1951-1958) Avrupa İktisadî Topluluğu Yürütme Kurulu başkanı seçildi (1958). 1967'ye kadar bu görevde kaldı. Altılar Avrupa'sının siyasî bütünlüğünden yana oldu. Federal Almanya Cumhuriyeti hükûmetini, Alman Demokratik cumhuriyeti asıl Alman devleti olarak tanıyan bütün ülkelerle diplomatik ilişkilerini kesmeğe zorlayan bir siyasî doktrin onun adıyle anılır. (L)

HALLSTRÖM (İvar), isveçli besteci (Stockholm 1826-ay.y. 1901). Isveç veliahtının kitaplığını yönetti. 1861'de Lindblad'ın kurduğu müzik okuluna müdür oldu. Operalar (*Jaguarita, Nyaga, Liten Karin* v.b.), baleler ve sahne müziği besteledi. (L)

HALLSTRÖM (Per), isveçli yazar (Stockholm 1866-öl. 1960). Eserlerini, yapmacığa varan izlenimci bir üslûpla yazdı, romantik hayallerle süsledi. *Lyrik och Fantasier* (Lirizm ve Hayal Dünyası) [1891] adlı şiir kitabı, *Purpur* (Kan Kırmızısı) [1895] ve *Thanatos* (1900) adlı hikâye kitapları, *En Gammal Historia* (Eski Bir Hikâye) [1895] adlı romanı, *Greven av Antwerpen* (Anvers Kontu) [1899], *Erotikon* (1908) adlı oyunları ve *Konst och Liv* (Sanat ve Hayat) adlı denemeler kitabı anılmağa değer. (L)

HALLUF (CEBEL), Kuzey Tunus'ta dağ kütlesi, Bicaye'nin batı-güneybatısında. Maden ocakları ve kurşun dökümhanesi. (L)

HALLUIN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Belçika sınırında, Tourcoing'in kuzeyinde; 14 138 nüf. Dokumacılık ve konfeksiyon. Dökümhane. Kimya ve besin (çikolata fabrikası) sanayii. Mobilya fabrikaları. Duvar kâğıtları. XV. Yüzyıldan kalma kilise. (L)

HALLUS veya **HALLUX VALGUS** i. Patol. Ayak başparmağının dışa doğru eğrilmesi şeklinde parmak bozukluğu. (Bu bozuklukla birlikte hemen her zaman tarakparmak ekleminde bir yarı çıkık ile bu eklemin iç yüzünde bir nasıra rastlanır. Hallus valgus çoğunlukla kadınlarda görülür. Bozukluk iyice kökleşirse cerrahî müdaheleyi gerektirir.) [L]

HALLÜSİNASYON i. (fr. *hallucination*'dan). Gerçekte olmayan bir şeyi var zannetme, hayal: *Kimdi o merdivendeki Venüs? Hallüsinasyon olabilir mi?* (P. Safa). Bk. SANRI. (M)

HALLÜSİNATİF sıf. (fr. *hallucinatif*'ten). Hallüsinasyon ile ilgili: *Dejenere küçük burjuva entelektüelinin hallüsinatif buhranı idi* (P. Safa). [M]

HALLÜSİNE sıf. (fr. *halluciné*). Sanrıya tutulmuş: *Bu fikirlerle hallüsine bir hale girişinden...* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

HALLWACHS (Wilhelm), alman fizikçisi (Darmstadt 1859-Dresden 1922). Giessen ve Dresden'de profesör oldu. 1888'de eksi elektrik yüklenmiş bir cismin, morötesi ışınımlar aldığı zaman elektrik yükünü kaybettiğini gördü, böylece fotoelektrik etkiyi bulmuş oldu. (L)

HALLWİLER SEE, İsviçre'de göl, Aa ırmağı tarafından aşılır; aynı adı taşıyan derebeyi ailesine ait *Hallwil* şatosu. (L)

HALLYDAY (Jean Philippe SMET, **Johnny** — denir), fransız şarkıcısı (Paris 1943). Şarkıya 1959'da başladı, iki yıl içinde müzikhol yıldızlarının en ünlülerinden biri oldu. Önce rock and roll, daha sonra büyük bir başarıyle tanıttığı twist ile ün kazandı. 1962'den sonra fransız müzik dünyasının gözbebeği haline geldi. Birkaç filimde başrol oynadı. (L)

HALM (Eligius, VON MÜNCH - BELLİNGHAUSEN baronu, **Friedrich** — denir), avusturyalı tiyatro yazarı (Krakow 1806-Viyana 1871). İlk piyesi *Griseldis* (1837) geniş ölçüde ilgi gördü. Daha sonra Schiller tarzı oyunlar yazdı: *Der Sohn der Wildnis* (Çöl Çocuğu) [1843] ve *Der Fechter von Ravenna* (Ravenna Gladyatörü) [1854]. (L)

HALMA i. («atlatma» anlamında yun. k.). 256 Kareli bir zemin üzerinde iki veya dört kişiyle oynanan oyun. (Taşlar çapraz köşelere yerleştirilir. Amaç, taşları, rakip oyuncunun köşesine oyun başlamadan önceki durumda dizebilmektir. Oyunda taş, boş kareye sürülür veya dolu karenin üstünden dolu karenin yanındaki boş kareye atlatılır. Durum uygunsa, bir taş birkaç kere atlatılabilir. Bu oyunda taşları kırma diye bir usul olmadığı gibi, geriye çekme hakkı da yoktur.) [L]

HALMATURUS i. Avustralya ve Yeni Gine kangurusu; *Wallabi* de denen bu hayvanın burnunda kıl yoktur. (Keseliler takımının kangurugiller familyasından.) [L]

HALME i. (ar. *halme*). *Esk.* Meme başı. ‖ *Halme-i sınâiye,* emzik.

◆ **Halemât** çoğl. i. *Esk.* Meme başları. (M)

HALMSTAD, İsveç'te liman şehri, Halland *län*'ının merkezi. Kattegat körfezinde, Nissan'ın ağzında; 38 100 nüf. XVI. yy.dan kalma şato; XIV. yy.dan kalma kilise. Garnizon şehri ve balıkçılık limanı. Makine sanayii; dökümhaneler; kâğıt fabrikaları; yün iplikçiliği; granit ocakları v.b. (L)

HALOBATES i. Açık denizde yaşayan sinek. (Yüzen sargaslara tutunarak su örümcekleri gibi suların yüzünde hızla ilerler. Tropika ikliminde yaşar. *Heteroptera* takımının, denizde serbestçe yaşayan yegâne familyası *halobatidae*'nin örnek tipidir.) [L]

HALOBENTOS i. (yun. *halos,* deniz ve *benthos,* deniz dibin'den fr. *halobenthos*). Biyol. Denizin dibinde yaşayan deniz organizmalarının tümü. (L)

HALOBİA i. İki çenekli yumuşakça; kavkılarına triyas tabakalarında rastlanır. (*Aviculidae* familyasından.) [L]

HALOBİYOZ i. (yun. *hals, halos,* deniz veya tuz ve *bios,* hayat'tan fr. *halobios*). Biyol. Denizlerde yaşayan canlıların tümü.

— ANSİKL. Okyanus homojen bir ortam olmadığı için favnası, derinliklere göre büyük değişiklik gösterir. Okyanus önce iki ana bölgeye ayrılır: *kıyı bölgesi* ve *derin deniz.* Kıyı bölgesi de ayrıca ikiye ayrılır: *sığ* ve *asıl kıyı.* Sığ kıyı kesimi gelgit etkisine uğrayan yerlerdir. Burada oldukça büyük ısı ve tuzluluk farklarına, kısmî kurumaya ve kuvvetli ışığa dayanıklı hayvanlar yaşar; asıl kıyı kesimi ise kıta platosunun sınırına kadar uzanır; yaklaşık olarak 200 m derinliktedir; burada yüzey bentosu yer alır. Kıta eşiğinden ilerisine ise derin deniz bölgesi denir; burası engin deniz olduğundan büyük su kütleleri içinde bentostan bağımsız planktonlar ve yüzer canlılar bulunur. Bu çeşitli bölge ve kesimler de ayrıca bölümlere ayrılır. Deniz florası, sığ kıyı kesiminde ve 50 m'ye kadar kıta platosunda bulunur. (L)

HALOGRAFİ i. (fr. *halographie*'den). Tuzların tanımı, tarihçesi. (HALİGRAFİ de denir.) [L]

HALOHİDRİK sıf. (fr. *halohydrique*'ten). Halojenli bir hidrasitten türeyen organik bir bileşik için kullanılır: *Halohidrik eter.* (L)

HALOHİDRİN i. (fr. *halohydrine*'den). Gliserin veya bir başka polialkolden türeyen halohidrik eter. (L)

HALOİT sıf. Kim. Bk. HALOYİT.

HALOJEN i. ve sıf. (yun. *halos,* tuz ve *gennan,* meydana getirmek>fr. *halogène*'den). Kim. Berzelius tarafından, klor ailesinden herhangi bir elemente verilen ad: *flüor, klor, brom* ve *iyot;* bunlar madenlerle birleşerek tuzlar verebilir. ‖ *Halojen giderme,* bir bileşikten herhangi bir halojeni çıkarma. (L)

HALOJENAMİN i. (fr. *halogénamine*'den). Azot atomu üzerinde halojenlenmiş birincil veya ikincil amin. (Halojenaminler, oksitleyici ve halojenleyici maddelerdir.) [L]

HALOJENAMİT i. (fr. *halogénamide*'den). Azot atomu üzerinde halojenlenmiş birincil veya ikincil amit. (Halojenamitler, su etkisiyle hipohalojenöz asit verir.) [L]

HALOJENİMİT i. (fr. *halogénimide*'den). Azot atomunda halojenlenmiş imit. (En önemlisi *bromosüksinimit* olan halojenimitler, değerli halojenleme etkenleridir.) [L]

HALOJENLEME i. (*halojenlemek*'ten *halojenle-me*). Kim. Bir moleküle halojenler katılması temeline dayanan organik kimya işlemi. *Eşanl.* HALOYİTLEME.

— ANSİKL. Bugün geçerli olan kimyasal adlandırmaya göre *halojenleme,* organik bir moleküldeki bir hidrojen atomunun yerine bir halojen atomunun geçmesi demektir; hidrojen yerine flüor'un geçmesi çok ender bir olay olduğu için halojenleme, hidrojenle yer değiştiren halojenin cinsine göre daha çok *klorlama, bromlama, iyotlama* adını alır.

Geniş anlamda «halojenleme» terimi şu işlemleri kapsar:

1. doymamış bileşiklere çeşitli halojenler katılması; son zamanlarda bazı kimyacılarca, *klorlama, bromlama* ve *iyotlama* diye adlandırılan bu işlemin *halojenürleme* adı altında toplanması teklif edildi.

2. Doymamış bileşiklere halohidrik asit katılması; bazı kimyacılar bu işlem için *hidrohalojenleme* terimini kullanır.

3. Doymamış bileşiklere hipohalojenöz asit katılması; bu işleme daha doğru bir deyimle *hidroksihalojenürleme* denir.

4. Bir hidroksilin yerine bir halojenin geçmesiyle meydana gelen ve yalnız hidrasitlerde değil, çeşitli asit halojenürleriyle de sağlanabilen halohidrik eterleşme.

5. Daha genel olarak, çeşitli fonksiyonların yerine bir halojenin geçmesi; bu anlamda kullanıldığı her tepkime için ayrı bir adlandırma gerekir; bu grupta, diazonyum halojenür yardımıyle aromatik aminlerdeki aminojen grubunun bir halojenle yer değiştirmesi gösterilebilir.

Kimyasal adlandırma sisteminin bugünkü durumunda «halojenleme» terimi çok belirsizdir ve her türlü karışıklığa yolaçabilir (L)

HALOJENLENDİRİCİ sıf. ve i. (*halojenlendirmek*'ten *halojenlendir-ici*). Kim. Bir halojen verebilen ve bunu başka bir bileşiğe bağlayabilen bir madde için kullanılır. (L)

HALOJENLİ sıf. (*halojen*'den *halojen-li*). Kim. Bileşiminde halojen bulunan bileşikler için kullanılır. (L)

HALOJENÜR i. (fr. *halogénure*'den). Bir halojenin başka bir elemente verdiği bileşik. ‖ Halojenli bir hidrasitin tuzu veya eteri (alkoyi halojenür). [Dört tip halojenür vardır: flüorürler, klorürler, bromürler ve iyodürler.] (L)

HALOMORF sıf. (fr. *halomorphe*'tan). Oluşurken tuzla etkilenen ve içinde tuz bulunan topraklara verilen sıfat. (Sodyum iyonu toprağın bileşiminde ya klorür [tuz] halinde, veya tuz emici bileşiklerin bünyesinde so-

Foto. MEYDAN

ğurulmuş olarak bulunur. Sodyum iyonları ya tuzlu toprak örtüsünden [deniz kenarı] veya kayalarda bulunan tuzdan oluşur. Halomorf topraklar yağmurun etkisiyle veya sulama yoluyle yıkanarak düzelebilir. Böylece gitgide tuzdan arınan toprak tipleri dörde ayrılır: solonçak, alkali toprak, soloneç, solot.) [L]

HALOPERİDOL i. Eczc. Kuvvetli nöroplejik nitelikler taşıyan bütirofenon türevi. (Had ve müzmin psikozlarda yüksek dozlar halinde, sinir yatıştırıcı olarak hafif dozlarda kullanılır. Ayrıca bulantı ve kusmalara karşı da hafif dozda verilir. İhtiyatla kullanılması gerekir.) [L]

HALORİTES i. Yuvarlak kavkılı, küçük göbekli ammonit; Alp triyasında görülür. (*Tropitidae* familyasından.) [L]

HALOSAURUS i. Derin denizlerde yaşayan, uzun ve yassı gövdeli, kemikli balık. (L)

HALOTRİKİT i. (yun. *halos*, tuz ve *trikhos*, saç>fr. *halotrichite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve demir sülfat; DEMİR ŞAPI da denir. (İpeksi iplikler veya ipliksi kütleler halinde bulunur.) [L]

HALOXYLON i. Üçgenimsi karşıt yapraklı ağaççık; çiçekleri tek başak halindedir. (İspanya, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da on kadar türü vardır. *Haloxylon hammodendrum* Orta Asya bozkır ve çöllerinde yetişir. Yapraksız olan bu türün, birbirine yakın siyah ve beyaz çeşitleri vardır. Ispanakgillerden.) [L]

HALOYİT veya **HALOİT** sıf. (fr. *haloïde*'den). Bir halojenin bir madenle birleşmesiyle meydana gelen tuzlar için kullanılır. (L)

HALOYİTLEME i. Bk. HALOJENLEME.

HALPERN (Bernard Nathalie), fransız hekimi (Tarnow, Polonya 1904). C.N.R.S.'in (Bilimsel Araştırmalar Millî merkezi) araştırma müdürü oldu. Alerjik hastalıklar fizyopatolojisi ve tedavileri ile retiküloendotel sistem üstüne araştırmalar yaptı. (L)

HALPHEN (Georges), fransız matematikçisi (Rouen 1844-Versailles 1889). Topçu subayı idi. Özellikle, sonsuz küçükler geometrisini, sayılar teorisini, serileri, eliptik fonksiyonları ve diferansiyel denklemleri inceledi. Belli bir dereceden eğrileri çeşitli gruplar halinde sınıfladı ve metoduna örnek olarak, 120 dereceden eğrilerin sınıflamasını yaptı. (L)

HALPHEN (Louis), fransız tarihçisi (Paris 1880-ay.y. 1950). Georges Halphen'in oğlu. Bordeaux (1910-1928) ve Paris (1934) Edebiyat fakültelerinde profesör oldu. Ortaçağ uzmanıydı. Başlıca eserleri: *Les Barbares* (Barbarlar) [1926]; *L'Essor de l'Europe* (Avrupa'nın Hamlesi) [1932] ve *Charlemagne et l'Empire Carolingien* (Charlemagne ve Karolenj İmparatorluğu) [1949]. (L)

HALS (Dirck), hollandalı ressam (Haarlem 1591-ay.y. 1656). Frans Hals'ın kardeşi. Eserlerinde, sosyete eğlencelerini, kır gezintilerini, şölenlerini, buluşmalarını ayrıntılarıyle işledi (Budapeşte, Kopenhag, Haarlem, Londra, Mainz müzeleri). [L]

HALS (Frans), hollandalı ressam (Anvers 1580'e doğr.-Haarlem 1666). Haarlem'de Carel van Mander'in öğrencisiydi. Portre ressamı olarak kısa zamanda adını duyurdu. 1611'de *Jacob Zaffius*'un portresini yaptı (Haarlem müzesi). *Aziz Adrianus Okçuları*'nı canlandıran portreleri (Haarlem), *Van Beresteyn Ailesi*'nin, *Descartes*'ın (Louvre), *Nicolas Van der Heer*'in (Haarlem) portreleri en ünlü eserleridir. Halk insanını canlandırırken (*Sihirbaz Hille Bobe* [Berlin, Lille]; *Bira İçen Adam* [Amsterdam]; *Çingene* [Louvre]) kendine özgü yeni bir teknik kullandı. Bu teknik, en üstün değerine, ressamın son eserlerinde ulaştı. *İhtiyarlar Yurdu Yöneticileri* (1664, Haarlem) Hals'ın şaheseri sayılır. — Oğullarının ikisi de ressamdı: HARMEN (Haarlem 1611-ay.y. 1669), günlük yaşayışla ilgili resimleriyle, FRANS (Haarlem 1618-ay.y. 1669), iç resimleri, natürmortları ve portreleriyle tanındı. (L)

HALSEY (William), amerikan amirali (Elizabeth, New Jersey 1882-öl. 1959). Deniz havacılığı teknik uzmanı olarak Güney Pasifikteki kuvvetlere kumanda etti (1941-1942). Marshall, Gilbert ve Salomon adalarında Japonlarla savaştı. 1945'te Filipinler çıkartmasını düzenledi. Donanma kumandanlığına getirildi; 1946'da Bahriye bakanlığı emrinde çalıştı. 1947'de muvazzaf subaylıktan ayrıldı. (L)

HALSİNGBORG, İsveç'te (Malmöhus) liman şehri; 75 500 nüf. XIII. yy.dan kalma kilise. Sund'un girişinde ve arabalı vapurla bağlantı kurduğu Dani Hälsingör kalesine (Danimarka) 4,5 km uzakta kurulan Halsingborg, İsveç'in üçüncü büyük limanıdır. Eski bir müstahkem şehir olan Halsingborg, yakınındaki küçük Högenas kömür havzası sayesinde önemli bir sanayi merkezi oldu: kauçuk sanayii; tuğla ve cam fabrikaları; tersaneler; makine sanayii; yün ve hint lifi sanayii; bakır rafineleri v.b. (L)

HALSİNGLAND, İsveç'te (Norrland) eski il, Gavleborg *län*'ına katılmıştır. Merkezi, *Söderhamn*. Tarıma az elverişli, ormanlık bir bölgedir; sığır yetiştiriciliği. Botten körfezi kıyılarında kereste ve türevleri sanayii. (L)

HALSİZ sıf. (*hal*'den, *hal-siz*). Dermansız, takatsız, güçsüz. ‖ Maddî yönden durumu kötü olan.

◆ **Halsizlik** i. Halsiz olma hali, güçsüzlük, takatsızlık: *Sıcaktan, sinekten, halsizlikten beygirler sanki her adımda duracakmış gibi ağır ağır gidiyor ve bu gidişle yol uzadıkça uzuyordu* (M. Ş. Esendal). ‖ Maddî bakımdan yetersizlik: *Memleket her gün daha derin bir halsizliğe gömülmekteydi* (Ş. S. Aydemir). [M]

HALSTEAD, Büyük Britanya'da (Essex) kasaba, Colchester'in kuzeybatısında; 6 000 nüf. İpekli kumaş ve kadife imalâtı. — *Little Maplestead*'de XII. yy.dan kalma kilise. (L)

HALT i. (ar. *ḫalṭ*, karıştırma). Teklz. Hoşa gitmeyen, uygun olmayan şey: *Zehri şuruplа, daha bilmem ne haltla karıştırıp yudum yudum içmek pis şey, iğrenç şey* (R. N. Güntekin). ‖ Gereksiz ve yakışıksız sözler söyleme. ‖ *Esk.* Karıştırma. ‖ *Halt etmek*, (*halt karıştırmak* veya *halt yemek*). *Teklz.* Gereksiz ve uygunsuz söz söylemek veya hoşa gitmeyen davranışta bulunmak: *Sonra da yanılıp da böyle bir ters halt edecek olsan, bizimki komşu komşu gezip beni rezil edecek* (M. Ş. Esendal). *Köse dünyada senin söylediğin haltı yemez / Parçalar belki, fakat üstüne itler siyemez* (M. A. Ersoy). ‖ — *Esk. Halt-ı anâsır*, unsurları karıştırma. ‖ *Halt-ı kelâm*, sözü karışık duruma sokma, bozma: *Kendi zu'munca verir dehre nizam / Ederek rabıtasız halt-ı kelâm* (Sünbülzade Vehbî).

— G. santl. Gravürcülükte, asit (kezzap) dökerek aşındırılan bir gravür levhasında başka taraflar daha derin oyulmak istenirse, yeterince aşınan kısımlara sürülen içyağı ve sıvı yağ karışımı.

— Tıp. *Esk.* Kan, safra, balgam ve lenfa gibi başka bir şeye karışabilen sıvı.

◆ **Haltî** sıf. *Esk.* Halt'la ilgili.

◆ **Haltiyât** çoğl. i. *Esk.* Boş, anlamsız sözler: *Kimisi kendisin Firdevsi-i Tûsî kıyâs eyler / Verir zu'miyle haltiyyâtına Şehnâme unvanı* (Seyid Vehbî). [M]

HALTA i. (ar. *ḫâlṭa*). *Esk.* Köpeklerin boynuna takılan halka, tasma. ‖ *Mec.* Boyunduruk: *Onun haltası altına girmeyi elbette istemeyecektir.* (M)

HALTER i. (yun. *haleteres*, teraziler>fr. *haltère*'den). Eskiçağda atlayıcılara çeviklik kazandırmağa yarayan taştan ve kurşundan yapılma uzun kütle. ‖ Ağırlık kaldırma esasına dayanan spor kolu. (Bk. ANSİKL.) ‖ Demir veya tahta bir sapla birleştirilen yuvarlak veya yassı iki kütlenin meydana getirdiği âlet. (Bu âlet bazı jimnastik çalışmalarında ve halter sporunda kullanılır.)

— ANSİKL. *Halter* yarışmalarında sporcular kiloları̇na göre çeşitli sınıflara ayrılırlar: 56 kg'a kadar olanlar horoz sıklet, 56-60 kg arası tüy sıklet, 60-67,5 kg hafif, 67,5-75 kg orta, 75-82,5 kg yarı orta, 82,5-90 kg yarı ağır, 90 kg - 90 kg'dan fazla olanlar ağır sıklettir. Kenar uzunlukları dört metre kare biçiminde yerden yüksek tahta bir pist üzerinde kaldırılan halterin iki ucuna 2,5 kg'dan az olmayan demir diskler veya gülleler eklenerek ağırlığı artırılır. Her sporcu, belirli bir ağırlığa erişebilmek için halteri üç ayrı harekette kaldırır. Her harekete göre seçtiği ağırlık için üç deneme hakkı vardır. Bu hareketler tek veya çift kolla yapılır. Milletlerarası büyük yarışmalarda resmen yer verilen hareketler çift kolla *silkme*, çift kolla *koparma* ve *omuzlama*'dır. Milletlerarası Avrupa ve Dünya rekorları bu hareketler için ayrı ayrı düzenlenir. Bu rekorlarda kaldırılan ağırlıklar sırasıyle şunlardır: *çift kolla silkme*: tüy sıklet, 120 kg; hafif sıklet, 130 kg; orta sıklet, 140 kg; yarı ağır, 150 kg; ağır, 180 kg; *çift kolla koparma*: tüy sıklet 110 kg; hafif sıklet, 120 kg; orta sıklet, 135 kg; yarı ağır, 145 kg; ağır, 170 kg; *omuzlama*: tüy sıklet, 150 kg; hafif sıklet, 160 kg; orta sıklet, 170 kg; yarı ağır, 180 kg; ağır, 200 kg.

Halter'de üç kaldırma sonunda elde edilen dünya rekorları şunlardır: horoz sıklet 372,5 kg, (macar Toeldi, 1970); tüy sıklet 400 kg (Japon Miyake, 1969); hafif sıklet 445 kg (polonyalı Baszanowski, 1969); orta sıklet 482,5 kg (rus Kurentzov, 1968); yarı orta sıklet 507,5 kg (rus Pavlov, 1970); yarı ağır sıklet 540 kg (rus Kolotov, 1971); ağır sıklet 625 kg (rus Aleksiyev, 1970).

● *Türkiye*'ye modern anlamıyle halter sporunun girişi, 1890-1900 yıllarındadır. Çok daha önceleri, Türklerde ağırlık kaldırma denemelerinin yapıldığı, çeşitli devirlerde, özellikle orduda ağır kalkan ve gürzlerle idmanın mecburî olduğu bilinmektedir. Bu spora, osmanlı padişahları da özel bir ilgi göstermişlerdir. Meselâ Murad IV'ün, mermerden yapılma 102,59 kg ağırlığında bir gülleyi her sabah halkasından tutarak haremden has odaya veya Bağdat köşküne kadar götürdüğü, akşam hareme dönerken de aynı şekilde getirdiği bilinir. Bağdat seferi sırasında da bu mermer gülleyi yanından ayırmayan Murad IV'ün Konya ovasındaki konaklama sırasında, askerin gözü önünde bununla idman yaptığı söylenir.

Türkiye'de modern halter sporu, Galatasaray sultanîsi beden eğitimi öğretmeni Faik

büyük fıçılarla şarap taşıyan **hamallar** (Turkische Gewänder adlı eserden)

hasta taşıyan **hamallar** (Turkische Gewänder adlı eserden)

bir **hamal** tipi

sırık **hamalları** (Turkische Gewänder adlı eserden)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

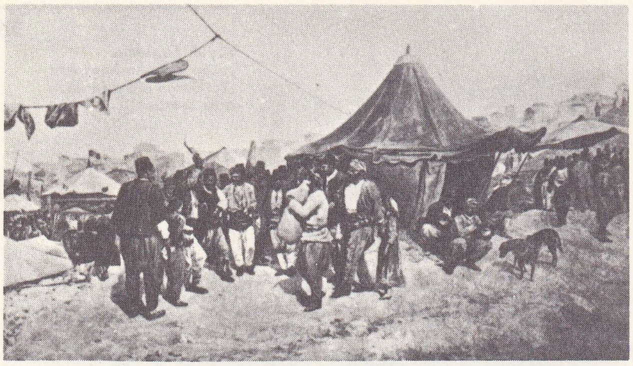

«Paskalyanın İkinci Gününde Hamalların Dansı» P. Bello'nun eseri

Üstünidman'ın şahsî çabasıyle başladı. Faik Üstünidman'ın, 112,5 kiloluk gülleleri kaldırarak idman yaptığı yıllarda, yunanlı halterci Yataganos'un 112,5 kilo ile Atina olimpiyat oyunlarında şampiyonluk kazandığı (1896) bilinir. Faik Beyi,daha sonraları Hakkı Köprülü, Filozof Rıza Tevfik (Bölükbaşı), İhsaniyeli Rıfat gibi amatör sporcular takip etti. 1920'den sonra haltere ilgi arttı. Milletlerarası ilk temas, 1924 Paris olimpiyadına Şevki Sevgin ile Cemal Erçman'ın katılmasıyle oldu. Cemal Erçman, 1928 Amsterdam olimpiyat oyunlarında tüy sıklette beşincilik kazandı. Bu, türk haltercilerinin bir milletlerarası karşılaşmada elde ettiği ilk başarı oldu. Uzunca bir duraklama devresinden sonra 1940'larda başlayan üçüncü devrede ise İhsan Kırgül, Haşim Ekener, İlhan Enülkümen, Mesut Surdum, Reşit Örer ve Boğos Kambur gibi ünlü halterciler yetişti. 1960'tan sonra başlayan son devrede Metin Gürman (Akdeniz oyunları ikincisi), Sadık Pekünlü (Türkiye'de 400 kiloyu kaldıran ilk halterci ve Tokyo olimpiyadı onuncusu), Güner Çevir (Akdeniz üçüncüsü), Mehmet Suvar (Balkan şampiyonu), Salih Suvar (Balkan şampiyonu), Kayhan Bora, Suat Küçük, Fahri İmen gibi milletlerarası müsabakalarda türk halterciliğini başarıyle temsil eden halterciler yetişti.

1970 Yılında İstanbul'da yapılan Balkan Halter şampiyonasında Mehmet ve Salih Suvar kardeşlerin kazandıkları iki altın madalyanın yanı sıra, türk takımının genel klasmanda Balkan ikinciliğini elde etmesi, türk haltercilerinin yeni başarısı oldu. (LM)

HALTİATUNTURİ, norveççe **Reisdvoddarhaldde,** Finlandiya'nın en yüksek yeri, Laponya'da, Norveç sınırında; 1 324 m (L)

HALTİCA i. 5 mm uzunluğunda esmer böcek. (Kınkanatlıların *chrysomelidae* familyasından.)

— ANSİKL. *Haltica* türlerinin en yaygın olanı bostan böceğidir (*Haltica oleracea*). Her çeşit bitkiye, hattâ asmaya bile musallat olur; bazen çok zararlıdır. *H. ampeloghaga* veya asma biti, asmanın yapraklarına saldırır, yaprakların ayasına kalbur gibi küçük delikler açar. (L)

HALÛK sıf. (ar. *h̲ulḳ,* yaradılış, huy'dan *h̲alūḳ*). *Esk.* Ahlâklı, iyi huylu, herkesle güzel geçinen. || İ. Erkek adı. (M)

sırık hamalı (Turkische Gewänder adlı eserden)

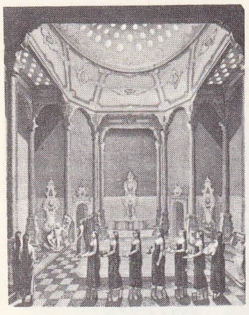

hamam

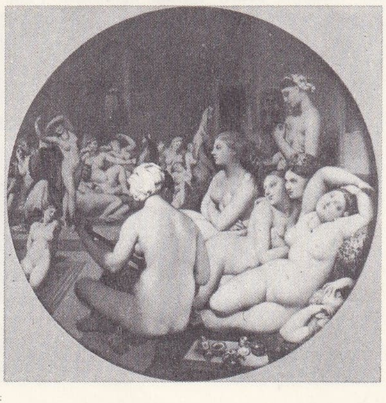

türk hamamı İngres'in tablosu Louvre müzesi, Paris

Halûk'un Defteri, Tevfik Fikret'in (1867-1915) genç nesiller için yazdığı, insancıl ve devrimci fikirleri yansıtan şiir kitabı (1911). Fikret esere bir şiir defteri görünüşü kazandırmak için elyazısıyle temize çektiği şiirlerini taşbasma tekniği ile bastırdı. Buradaki şiirler, Fikret'in Servetifünun döneminden sonraki düşünce ve dünya görüşünde beliren ideolojik gelişmeleri de gösterdiği için ilgi çekti. Kitapta yer alan 20 şiir daha önce hiç bir dergide yayımlanmadı. Kitaptaki şiirler üç bölümde kümelenir: **1.** Halûk'un Defteri; **2.** Hayata Karşı Beşer; **3.** Hitabeler.

Tevfik Fikret, bu kitabındaki şiirlerinde *Rubabı Şikeste*'den farklı olarak, pozitif bilim, çağdaş medeniyet, laiklik, insancılık temalarını işler; geleceğe güven duymayı, gençlerin bilgi edinmesini, erdemli olmasını öğütler.

Edebî sanatlardan en çok teşbih ve mecazlara yer veren eserin dili Servetifünun dönemine oranla sadedir.

Halûk'un Vedaı, Halûk'un Amentüsü, Promete, Ferda gibi ün kazanmış bazı şiirleri bu kitapta yer alır. (M)

Hal ve Gidiş Sıfır (*Zéro de Conduite*), Jean Vigo'nun yönettiği, fransız sinemasının şaheserlerinden sayılan bu filim (1933), bir fransız yatılı okulunu inceleyen bir belge, çocuk ruhunu ele alan bir deneme, sembolleriyle fransız toplumuna yöneltilen bir eleştirmedir. (L)

HALVET i. (ar. *h̲alā,* boşluk'tan *h̲alvet*). Kapalı bir yerde yalnız kalma: *Fakat hissediyorum ki bu nevi bir halvet için en müsait saat gündüzün dört buçuğu değildir* (R. N. Güntekin). || Kimsenin bulunmadığı kapalı yer: *Halvete kapanmak. Halvete çekilmek.* || Hamamda tek kişinin yıkandığı bölme: *Mahmutpaşa hamamı gibi halvet halvet ayrılmış* (B. Felek). || — *Esk. Halvet-hâne,* dinlenme yeri, yalnız başına ibadet edilen kapalı yer. || *Halvet-güzîde* ve *halvet-güzîn,* yalnız yaşamayı isteyen, yalnız kalıp vaktini ibadetle geçiren. || *Halvet-nişîn,* halvette oturan. || *Halvetsaray,* hükümdarın özel dairesi. Hükümdarların veya devlet büyüklerinin dinlenmek için yaptırdıkları büyük köşk.

— ÇEŞ. DEY. *Halvet gibi.* [Kapalı yer için] Çok sıcak. || *Halvet olmak,* görüşmek amacıyle içeriye çekilip başkalarını almamak. || *Halvete dönmek.* [Kapalı yer için] Aşırı derecede ısınmak: *Oda halvete dönmüş, kapıyı pencereyi açıver.*

— Din. İslâm dini kurallarına göre, karı kocanın başkalarının girmesine izin verilmeyen bir yerde başbaşa kalması.

— Tar. Osmanlı imparatorluğunda, saray kadınlarının gezip dolaşması için yapılmış özel bahçeler. (Bunlara dışarıdan kimse giremezdi.) || *Halvet-i Hümayun sokakları,* padişahlar halvet yaptıklarında yolun iki tarafına gerilen yelken bezlerine verilen ad. Sadece sokağa gerilen bu bezler duvar şeklinde çekilir ve padişahla maiyetinin geçebileceği bir yol yapılırdı.

— Tasav. Tanrı ile görüşme. (Bk. ANSİKL.) || *Halvet demi,* iki kişinin buluşma zamanı; iki sevgilinin, âşıkla mâsukun buluşma anı. Tanrı'ya ulaşma günü; insanın, maddî varlığından sıyrılarak manevî bir ülkede Tanrı ile karşılaşma anı. || *Halvet ehli,* halvete çekilen, kendi içine kapanan, gönlünde Tanrı «tecellisine mazhar» olan. || *Halvet erbabı,* halvete çekilen, her zaman kendi içine kapalı ve dış dünya kaygılarından sıyrılan kimseler; Tanrı'dan başka bir şey düşünmeyen, Tanrı zikri ile gün geçiren; kendini zikre, ibadete verip dünya işlerine karışmayan kimse.

— ANSİKL. Tasav. *Halvet,* dervişin dünyadan el etek çekerek bir hücreye girmesi, gönül aynasında Tanrı'yı görmesi, Tanrı ile aşırı bir coşkunluk içinde gizlice konuşması anlamına gelir. Söylentilere dayanan bazı tarih kaynakları halvetin Musa'dan kaldığını, onun Medyen'de Şuayb'ın yanında geçirdiği günlerin bir halvet niteliği taşıdığını ileri sürer. Birçok tarikatlarda kırk gün süren halvete «erbain çıkarmak» denir. Her tarikatın kendine göre bir halvet anlayışı vardır. Halvete çekilen bir kimsenin bütün dünya işlerini, duygusal eğilimlerini, maddî varlığıyle ilgili her türlü ihtiyacı bir yana atması, kendini tam bir bütünlük içinde Tanrı'ya vermesi gerekir. Mevlevîlere göre halvet, gönül evini her türlü yabancıdan uzak tutarak sevgiliyle buluşmayı sağlayacak duruma getirmektir. İnsan, dış dünya bağlarından ne kadar sıyrılırsa, sevgiliye o ölçüde yaklaşır, onunla birlik içinde bulunur. Halvet, gönülden gönüle yol bulmak, aradaki ikiliği kaldırıp birliğe (vahdet'e) ulaşmak için kendini olgunlaştırma yoludur.

Bütün tarikatlarca benimsenen halvetin uygulama yeri tekkelerdir. Tekke şeyhi, halvete girmek isteyen dervişi (sâlik) uygun görürse hücreye (halvet odası) götürür, kendisine gereken işlemleri anlatır, dua eder; sonra çıkar. Derviş, halvette bulunduğu sürece yemeği, suyu her gün yanına getirilir. Gerek yemek, gerek su dervişin inancına, sağlık durumuna göre azaltılır veya çoğaltılır. Halvet süresince derviş gerekmedikçe dışarı çıkmaz, kimseyle konuşmaz, hiç bir şeye karşı ilgi göstermez. Gece gündüz ibadet ve zikreder. Dervişlerin çoğu geceleri uyumaz; uykusu geldiği zaman sivri ucu yere çakılmış yassı bir demire alnını dayar ve öylece sabahlar. Halvet süresi bitince, şeyh dervişin bulunduğu hücreye girer, derviş bu süre içinde gördüğü rüyaları ona anlatır. Şeyh, dinlediği rüyaları yorumlar. O gün gerekli törenler yapılarak kurban kesilir. Derviş «erbain»den çıkar, hamama götürülür; yıkanır, çamaşırları değiştirilir. Sonra, kendisine baş suyu ile yapılmış çorba verilir, o günün akşamı veya ertesi günü kurban etinden yer, yapılan din şölenine katılır.

Halvet, insanın kendi benliğinden sıyrılması, maddî dünyanın dışına çıkarak, manevî varlık alanında kendi kendini görmesi, dış etkilerden kurtularak kendi kendiyle konuşmasıdır.

◆ **Halvetgâh** veya **halvetgeh** i. *Esk.* Gizli görüşülecek veya ibadetle vakit geçirilecek yer. (M)

HALVETÎ i. (ar. *h̲alvet*'ten *h̲alvetī*). Tasav. İbadetlerini tenhada yapan tarikat. (Bk. HALVETÎLİK.) || Bu tarikattan olan kimse. || Sıf. Halvetle ilgili. (M)

HALVETÎLİK veya **HALVETİYE** i. (şeyh Ömer* *Halvetî*'nin adından). Gerçeğe gizli «zikir»le ulaşılacağına inanan sünnî tarikatı.

— ANSİKL. XIV. ortalarında şeyh Ebu Abdullah Seraceddin ibn şeyh Ekmelüddin Ehci tarafından genel kuralları ortaya konan bu tarikatı şeyh Ahî Mehmed bin Nur Halvetî'nin müritlerinden şeyh Ömer Halvetî düzene koydu. *Halvetîlik*'in temeli «zikrullah»tır. İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya «nimet»lerinden kurtararak «Hak'ka» yönelmelidir. Zikrin amacı, Tanrı'dan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Tanrı'yı görmek, çokluktan kurtularak birliğe ulaşmaktır. Zikir biri gönülle, biri dille olmak üzere iki türlüdür. İnsan, elinde olmayan birtakım sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır, gönlünü Tanrı'nın görünmesi (tecelli) için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler.

Halvetî tarikatına girecek olanlar önce, şeyhin katına (huzur-i pir'e) çıkarılır. Talip, şeyhin katında diz çöker, bütün dünya varlığından sıyrılır, yalnız Tanrı'yı düşünmeğe başlar. Şeyh, kendisine gerekenleri bildirir. Talip bu sırada başını sağ omuzuna doğru döndürüp «lâilâheillallah» der. Sonra, sol göğsü ortasından bir çizgi çeker gibi çevirip «illallah» diye zikreder. Bunları söylerken, yüreğinin atışlarıyle ağızdan çıkan sözler arasında bir bağlantı kurar. Böylece bir yandan «dil» ile, bir yandan da «gönül» ile «zikr»e başlar.

Hak'kı «zikr»etmenin üç ayrı yolu vardır. İstiğfar, salavat ve esmaî seba. Bunları tamamlayan bir mürit, tarikat kurallarına göre halifelik makamına yükselir. İstiğfar bir cümledir. Mürit, bunu yüz defa söyler. İstiğfardan sonra gene yüz kere çekilen salavat gelir. Esmaî seba ise, Lâilâheillallah, Allah, Hu, Hak, Hay, Kayyum, Kahhar gibi Tanrı'nın yedi niteliğini bildiren sözlerdir. Halvetî tarikatında «halvetiye» kelimesini kuran beş harfin ayrı ayrı anlamları vardır: H harfi gönlü, L zikrin tadını, V vefayı, T her işte ölçülü, temkinli olmayı, Y ise her şeyde Tanrı'yı görmeyi (müşahedeyi) gösterir. İnsanın Hak'ka ulaşabilmesi için, olgunlaşarak yedi makamı aşması, basamak basamak yükselmesi gerekir. Bu yedi makam, Nefsi emmare, Nefsi levvame,

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

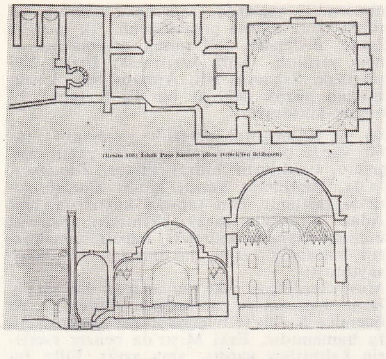

İshakpaşa hamamı:
yukarıda, planı; aşağıda, maktaı

Nefsi melheme, Nefsi mutmaine, Nefsi raziye, Nefsi mürziye, Nefsi kâmile gibi adlarla anılır. Bunlardan en alt basamakta olanı Nefsi emmare, en yüksek basamakta olanı ise Nefsi kâmile'dir. Halvetî tarikatına giren bir kimsenin uzun süren zikir ve ibadetlerden sonra bu makamlardan bir bir geçmesi gerekir. Bu yedi makamı aşan bir kimse *derviş* adını alır.

Başlangıçta yedi esma üzerine kurulan bu tarikat sonradan, özellikle Dede Ömer Ruşenî tarafından daha geliştirilmiş, yedi esma Vehab, Fettah, Vahid, Ehad, Samed gibi Tanrı adlarının eklenmesiyle on ikiye çıkarılmıştır. Zamanla gelişen, yayılan Halvetîlikten birçok kollar ve onlara bağlı dallar doğdu. (→ Bibliyo.) [M]

HALYS. Bk. KIZILIRMAK.

HAM sıf. (fars. *ẖām*). [Meyve için] Yeteri kadar olgunlaşmamış: *Ham meyvayı kopardılar dalından / Beni ayırdılar nazlı yârimden* (Halk türküsü). ‖ [Madde için] Tabiî halde bulunan, işlenmemiş: *Ham deri. Ham ipek.* ‖ *Mec.* Gerçekleşmesi imkânsız olan, boş: *Birkaç saat bu ham hayalini alabildiğine genişletti* (H. R. Gürpınar). ‖ Bir işe alışmamış olan, antrenmansız. ‖ *Kaba*, terbiye ve görgüsü kıt: *Ham adam.* ‖ *Esk. Ham-dest,* elinden iş gelmeyen.

— ÇEŞ. DEY. *Ham ervah,* kaba ruhlu. ‖ *Ham halat.* Bk. HAMHALAT.

— Eczc. İçinden ilâç yapımında kullanılan bazı maddeler çıkarılan eczalara verilen sıfat. (Özellikle işlenmemiş, karışık veya düşük kaliteli eczalar için kullanılır: *Ham çis. Ham aselbent.*)

— İkt. ve Sanay. *Ham madde.* Bk. HAMMADDE.

— İnş. malzemesi. *Ham taş,* ocaktan yeni çıkarılan taş.

— Kuyumc. *Ham taş,* damarlı bir taş (genellikle tepeye doğru saydamlaşan bir billûrun tabanı).

— Mad. oc. Maden ocağından çıkarıldığı anda, az veya çok yabancı maddeyle karışık halde bulunan bir ürün için kullanılır: *Ham cevher.*

hamamda kurna başı, Zonaro'nun eseri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

— Metalürji. *Ham maden,* yatağından çıkarıldığı haliyle kalan, yani, biçimini, yapısını, niteliklerini değiştirebilecek hiç bir mekanik veya termik işlem görmeyen maden. ‖ *Ham döküm,* külçe kalıbından çıkarılan madene verilen ad. ‖ *Ham yaprak,* presten veya hadde makinesinden çıkan maden levhası.

— Petr. Gazyağı gibi rafine edilmiş ürünlere karşılık, yataktan çıkarıldığı halde bulunan tabiî petrol ürünleri için kullanılır: *Ham petrol.*

— Tasav. Tarikata yeni giren dervişlerin niteliği.

— Tekst. *Ham ipek,* yıkama ve boyama işlemlerinden geçirilmemiş ipek. ‖ *Ham örmek,* ham örgü işlemi yapmak. ‖ *Ham örgü,* dokuma bittikten sonra, ham kumaş üzerindeki dokuma hatalarının (kopmuş iplikler, düğümler, çözgü ve atkı kaçıkları v.b.) tamir edilmesi. (LM)

HAM sıf. (fars. *ẖamîden,* eğilmek, bükülmek'ten *ẖam*). *Esk.* Eğri, bükülmüş: *Olup kameti nevcivanlıkda ham / Baharın hazana eriştirdi gam* (İzzet Molla). ‖ İ. Kemer, kubbe. ‖ *Ham-be-ham ve ham-ender-ham,* büklüm büklüm, kıvrım kıvrım: *Ey zülf-i ham-be-ham dökülüp sinem üstüne / Zincir-i pây-i ömr-i şitâbanım ol benim* (Nedim). ‖ *Ham-geşte* ve *ham-şüde,* eğrilmiş, kıvrılmış: *Kadd-i ham-geşteleri hakir / Çün kemandır sebeb-i kuvvet-i tîr* (Sünbülzade Vehbi). ‖ *Ham-ı zülf,* saçın kıvrımı. ‖ *Ebrû-yı ham,* kavisli kaş. (M)

HAM, Fransa'da Somme idare bölgesinde (Peronne idare çevresi) kanton idare merkezi, Picardie'de, Somme ırmağı kıyısında; 9 300 nüf. Şehir bir şato ve manastır çevresinde gelişti. Manastırın kilisesi (XII., XIII. ve XVII. yy.) bugüne kalmıştır. Ancak bazı yıkıntıları kalan şatoda, XVI. yy.da Condé prensi, Polignac prensi, Charles X'un nazırları, general Cavargnac ve general Changarnier, özellikle de 1896'da kaçmayı başaran Louis Napoléon hapsedilmişlerdi. Haddehane ve tel çekme imalâthanesi. Tarım makineleri. Bakır sülfat fabrikası. 1966'da komşu Saint Sulpice komünü Ham ile birleştirildi. (L)

HAM, Nuh'un ikinci oğlu. Eski Ahit'e göre, Nuh peygamberin Ham, Sam ve Yasef adlı üç oğlu vardı. Nuh, tufandan sonra kendi eliyle yetiştirdiği üzümlerden yapılmış şaraptan içti. Bir süre sonra sarhoş oldu, sereserpe yattı. Sam ve Yasef babalarının üstünü örttüler. Ham ise Nuh'u alaya aldı. Sonradan durumu öğrenen Nuh üzülüp oğluna beddua etti, «yüzün kara olsun, sen de evlâdından bulasın» diye, oğlu Ham'dan çok torunu Kenan'ı lânetledi. Tanrı, Nuh'un dileğini yerine getirerek Ham'ın rengini karaya çevirdi. Bütün kara derililerin, zencilerin Ham soyundan geldiği bunun için söylenir. Bu olaydan sonra Ham, nankör ve saygısız bir evlât örneği olarak kaldı. İslâm ülkelerinde babasına zulmeden evlâdın yaptıklarını çekeceği, kendi çocuklarından zulüm göreceği inancı buradan gelir. Endülüs Emevî devletinin yıkılışını, birçok yıkımlar gördükten sonra hıristiyanlar tarafından ortadan kaldırılışını, ataları olan Emevîlerin ele geçirdikleri ülkelerdeki halklara yaptıkları zulümlere bağlayanlar vardır. Gene müslümanlar arasında yaygın bir geleneğe göre «evlâdından bulasın» bedduasının kaynağı Nuh ile Ham arasında geçen olaydır. Yakub'un oğullarının en küçük kardeşleri Yusuf'a yaptıkları, sonra babalarını yalan söyleyerek aldatmaları, Tanrı'nın bu nankörlüklerinden dolayı onları kıtlık yıllarında Yusuf'a muhtaç etmeleri de nankörlük örneği olarak geçer. Ayrıca, her inanmış adamın evlâdının da inanmış olması gerekmediği, bu olaylara bağlanarak anlatılır ve müminlerin asıl evlâtlarının, soyundan değil, yolundan gelenler olduğu söylenir. (M)

HAMA, Suriye'de şehir (*Hamat* veya *İsephania* da denirdi), il idare merkezi, Âsi ırmağı kıyısında, zengin bir vahada; 203 000 nüf. Zanaatçılar eski usullerle, tanınmış ipekli kumaş ve pamuklu dokumacılığına devam ederler. Eskiçağda *Apomeia* adını taşıyan Hama, bedevîlerin sık sık uğradığı bir ticaret merkezidir. — *Hama ili,* 369 900 nüf. Suriye çölünde oldukça geniş bir alanı içine alır. 1966'da Hama'nın 50 km kuzeybatısında yapılan kazılarda kırktan çok sütun ortaya çıkarıldı. Bu sütunlar VI. yy.-da Persler tarafından yıkılan, 1152'de bir depremde yok olan eski *Apameia* şehrinin kalıntıları olarak kabul edilir. (L)

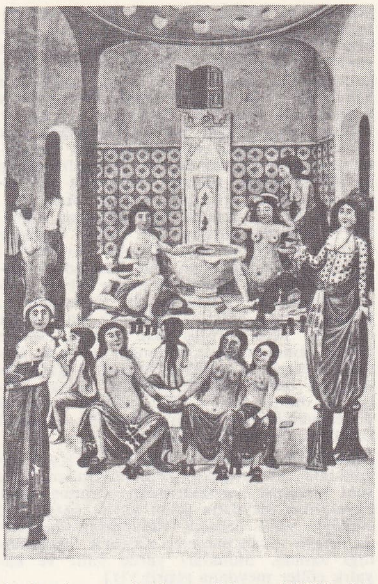

«Hamamda Kadınlar»

Hama. Arkeol. Orta Ürdün vâdisinde höyük. 1932 ve 1938 arasında danimarkalılar tarafından kazıldı. Cilâlıtaş devrinden Araplar devrine kadar 12 esas yerleşme katı ortaya çıkarıldı. Bu katlar arkeologlar tarafından «A»dan «M»ye kadar harflerle gösterilmiştir. Açılabilen M katı sahası çok küçüktür, burada, mimarî bakımdan hiç bir sonuca varılamadı, çıkarılan seramiklerin hiç biri tam değildir. Çakmaktaşı âletler, Filistin'deki Tahuyen II ile belirli bir akrabalık gösterir. Seramikte en eski Tel el-Cudeyde ve Ras Şamra tabakalarınkilere bazı uygunluklar vardır.

L katı buluntuları bütün bütüne değişik bir karakter taşır. Bu katta tam halde hiç bir yapı temeline rastlanmadı. Seramik donuk boyalıdır. Siyah, kırmızı ve kahverenklileri olduğu gibi, bazen aynı kap üstünde siyahla kırmızı birarada görünür. Üzerinde birbiri ardı sıra üstü altı dizilmiş kurt dişi örnekleri, paralel ve dalgalı hatlarla geometrik bezemeler görülür. Şekil ve hat bakımından bu vazolar, Suriye'den Yukarı Mezopotamya yoluyle Aşağı Mezopotamya'ya ve oradan da İran yaylasına uzanan geniş, nakışlı prehistorik vazolar çerçevesi içine girer.

K katında, biri yuvarlak, biri de Megiddo'da görülen apsisli evleri andırır apsisli bir yapı bulundu. Kulübe tabanları altında çok sayıda büyük küp mezarlarına rastlanmaktadır. Kaplar daha kaba, şekiller daha keskin ve teknikleri de düşüktür. Bu tabakanın daha sonraki yığıntılarında ise, Filistin'de görülen, Hirbet Kerak tipi seramiklere bol olarak rastlanır. K katında diğer buluntular arasında, basık konik takkeli kireç-

«Hamam»

«Hamama Giden Kadınlar»

«Çengelköy'de Deniz **Hamamları İskelesi»**
Halil Paşa'nın tablosu

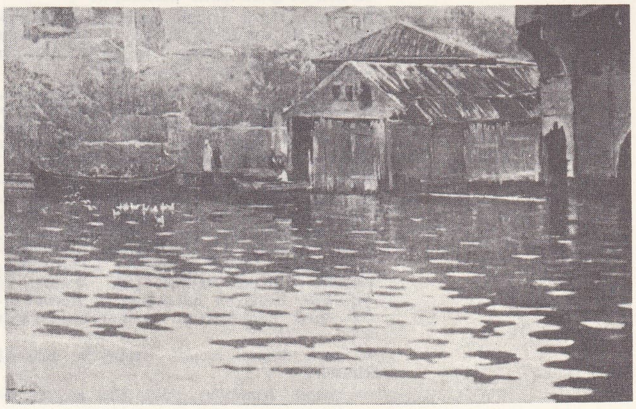

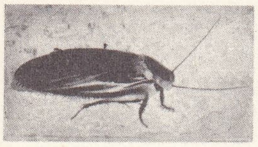

hamamböceği

hamamelis

taşından bir insan başı ve özellikle saplanmaktan çok vurmağa yararlı bir silâh namlusu dikkati çeker. Hama J katı, iki ayrı yapı katına ayrılır. Bu katta da esaslı yapı kalıntılarına rastlanmadı. Yapı katlarının daha yeni olanında, Filistin'de de rastlanan kazı-resimli seramik tipine ait örnekler boldur. Geriye kalan kap kacak, çoğunlukla tek renklidir. Şekil ve teknikçe, Til Barsip'in şampanya kadehi denilen kaplarına geniş ölçüde benzerlik gösterir. Hama'da ele geçirilen mühür baskıları ancak M.Ö. III. binyılın ikinci yarısına mal oldukları halde, bu baskılarda görülen bir kısım örnekler Cemdet Nasr'ı ve İlk Sülâleler devrini hatıra getirmektedir. Çanaklar üzerindeki mühür baskılarına Hama'dan başka Biblos, Tel-el-Cudeyde ve Tarsus'ta da rastlanmıştır. Hama J katı 2 000 yılından az önce sona ermiştir. Yeni kuruluş olan H katı, az bir zaman sonraya aittir. Bununla beraber, buradaki eserlerin genel görünüşü J katındakilerden esaslı şekilde ayrıdır ve anahatlarıyle, bütün öbür çağdaş Suriye buluntu yerlerindekilerin aynıdır. Bundan sonraki katlar hiç bir özellik göstermez. (M)

HAMADA i. (ar. k.). Büyük Sahra'da, çoğunlukla göl menşeli kireçtaşlarından veya yeni kireçtaşı kabuklarından oluşmuş yassı kayalardan meydana gelen yayla. (Atmosfer etkisiyle yassı taşların ufalanması sonucunda ortaya çıkan parçalar rüzgârla taşınamadığı zaman, oldukları yerde kalır ve kayalık çöller meydana getirir.) [L]

HAMA dağı, Doğu Anadolu'da Ağrı dağı batısında bir dağ; yüksk. 3 243 m. (M)

HAMADAN. Bk. HEMEDAN.

HAMADRYAS i. Zool. Beyaz benekli küçük siyah kelebek; Malezya ve Avustralya'da yaşar. (Pulkanatlıların *danaidae* familyasından.) ‖ Hindistan'da yaşayan kobra veya gözlüklü yılanın başka adı. ‖ Köpekbaşlı maymun türü (*Cynocephalus hamadryas*). [L]

HAMÂİD çoğl. i. (ar. *ḥamd>ḥamîde*'den *ḥamā'id*). *Esk.* Övülmeğe değer işler. (M)

HAMÂİL i. Bk. HAMAYLI.

HAMÂİM çoğl. i. (ar. *ḥamāme*'den *ḥamā'im*). *Esk.* Güvercinler. (M)

HAMAK i. (karaib dilinde *hamacu*>isp. *hamaca*>fr. *hamac*'tan). İki ucundan asılarak kurulan, dik dörtgen şeklinde ağdan veya bezden yapılmış yatak: *Beride nihayet getirilip ağaca bağlanan hamakta Firdevs hanım Behlûlün lûtfuyle sallanıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Halit Bey, senin bütün gençliğinde hep hamakta uyuduğunu söylüyordu* (A. H. Tanpınar). *Gemici hamağı. Hamakta sallanmak.*

— Denizc. Bk. BRANDA.

— ANSİKL. *Hamak*'ın başlıca kısımları şunlardır: dik dörtgen şeklindeki branda ve buna dikilmiş astar ile ikisinin arasına yerleştirilen şilte; hamağın her iki ucuna açılmış olan ve *keklik gözü* denilen zımba deliklerinden geçirilmiş sicimleri; sicimlerin birleştirilerek geçirildikleri demir halka; kancalar her iki halkanın da takılmasına elvermeyecek kadar birbirine uzak düştüğü takdirde yatağa uygun gerginliği verebilmek amacıyle ayak ucuna ilâve edilmiş halat. Toplanıp kaldırılacağı zamanlar bağlanmak üzere, bu basit yatağın her iki yanı boyunca sıra ile ipten ilikler dikilmiştir.

Bazı kavimlerde hamak, taşıma işlerinde kullanılır. Bu durumda Afrika ve Japonya'da olduğu gibi tek sırığa veya Doğu Asya'da olduğu gibi çift sırığa asılır. (LM)

HAMAKAT i. (ar. *ḥamāḳat*). Ahmaklık, anlayışsızlık, bönlük, aptalca hareket etme: *Etrafında yalnız aciz ve hamakat gördüğüm için* (Sabahattin Ali). *Baştan aşağı yalan ve hamakat* (A. H. Tanpınar). [M]

HAMAL veya **HAMMAL** i. (ar. *haml*, yük'ten *ḥammāl*). Ücret karşılığında yük taşıyarak geçimini sağlayan kimse: *Kış kıyamette oraya hangi hamalı çıkartabilirim?* (S. F. Abasıyanık). *Aman, Allahım, sen benimkini sakın, hamal olsun da evini bilsin, elverir* (Ahmed Rasim). [Bk. ANSİKL.] ‖ Sıf. *Esk.* Kaba ve nezaketsiz. ‖ *Hamal sırığı,* sırık hamallarının kullandıkları kalın sopa.

— DEY. *Hamal camal,* hamal ve benzeri kimseler.

— ANSİKL. *Hamallar,* yükü elle, sırıkla veya sırtta taşırlar. Taşıma aracı ip ve sırta konulan arkalıktır (*semer*). Arkalık, meşinden yapılır ve içine saman doldurulur; biçimi, içi dolu bir L harfini andırır. Pencere camı v.b. taşımak için, tahtadan, U harfine benzer şekilde olanları da vardır. Daha ağır yükler, iki veya daha çok hamal tarafından bir sırığın ortasına bağlanarak taşınır. Yine böyle yükler için *kolan* denilen ve sırta asılan bez bağlar da kullanılır. Sırtında küfeyle pazarlardan evlere eşya taşıyan hamallara *küfeci* denir. Eskiden Beyoğlu'ndaki gayrimüslim kadınların bindikleri tahtıravanları taşıyanlara da *hamal* denirdi. Hamallar, büyük şehirlerde bölge bölge teşkilâtlanır; grup veya bölge yöneticilerine *hamalbaşı* denir.

◆ **Hamalane** zf. *Esk.* Hamala yakışacak şekilde, hamalcasına.

◆ **Hamaliye** i. *Esk.* Hamala yaptığı işten dolayı ödenen ücret, hamallık. (M)

HAMAL'LER, Liège'li (Belçika) müzikçi aile. HENRİ GUİLLAUME (Liège 1685-ay.y. 1752), Saint-Lambert'de (Liège) çocuklar korosunu yönetti. — Oğlu, JEAN NOËL (Liège 1709-ay.y. 1778), çalgılar için dinî eserler ve Wallonlar'la ilgili opera komikler yazdı. — HENRİ (Liège 1744-ay.y. 1820), Jean Noël'in yeğeni. Liège'deki sanat hareketleriyle ve sanatçılarla ilgili hatıraları müsvette halinde kaldı. (L)

HAMALLIK i. (*hamal*'dan *hamal-lık*). Hamalın yaptığı iş: *İflâhsızın Yusuf bir sefer Sıvas cer atelyesinde iki ay hamallık etmişti* (Orhan Kemal). ‖ Hamala verilen ücret. ‖ Gereği yokken taşıma: *Kışlıkları getirmekle hamallık etmiş.* ‖ — *Mec.* Kaba ve ağır iş: *Bizimki iş değil, hamallık.* ‖ Zihni gereksiz yere boş bilgilerle doldurma eylemi.

— DEY. (*Bir işin*) *Hamallığını yapmak* (*etmek*), bir işin yorucu yükünü taşımak (M)

HAMAM i. (ar. *ḥamm,* sıcaklık'tan *ḥammām*). Yıkanılacak yer: *Sabah hamama götür güzelce yıka* (Ahmed Rasim). *Hamama giren terler* (Atasözü). Bk. ANSİKL. ‖ *Argo.* Okul disiplin kurulu: *Bizim çifte dikişi hamama göndermişler.* ‖ *Hamam kesesi,* hamamda kiri çıkarmak için vücuda sürülen, kıldan veya kenevirden dokunmuş küçük kese. ‖ *Hamam natırı,* kadınlar hamamında çalışan kadın tellâk. ‖ *Hamam otu,* vücuttaki tüyleri dökmek için kullanılan toz. ‖ *Hamam tası,* hamamda su dökünmek için kullanılan tas: *Devrilmiş boş bir testi, bir hamam tası, bir kenarda üzerinde ufak bir güğüm...* (H. R. Gürpınar). ‖ *Çarşı hamamı* veya *halk hamamı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Deniz hamamı,* deniz kıyısında yıkanıp serinlemek için yapılan, etrafı kapalı yer. ‖ *Düğün hamamı,* gelinin kınadan önce kadınlar hamamında davetlilerle birlikte eğlenerek yıkanması. Düğünden önce güveyinin arkadaşlarıyle birlikte hamamda yıkanması. ‖ *Fin hamamı.* Bk. ANSİKL.

— ÇEŞ. DEY. *Hamam anası,* iri yarı, şişman kadın. Katı yürekli ana. ‖ *Hamam gibi,* çok sıcak. ‖ *Hamam nalını suratlı,* çok çirkin kadın. ‖ *Hamamda deli var,* anî gürültü ve karışıklığı nitelemek için kullanılır. ‖ *Hamamın namusunu kurtarmak,* görünüşü kurtarmağa yönelen birtakım çarelere başvurarak kötü bilinen bir yere itibar kazandırmağa çalışmak. ‖ *Kadınlar hamamı,* çok gürültülü yer: *Susun çocuklar, kadınlar hamamına benzettiniz burasını.*

— *Esk.* *Hamâm-ı harr,* sıcak hamam. ‖ *Hamâm-ı mu'tedil,* orta derecede sıcaklığı olan hamam. ‖ *Hamâm-ı tennûr-ı râtib,* 40°-45° sıcaklığı olan hamam. ‖ *Hamâm-ı yâbis,* 37°-55° sıcaklığı olan hamam.

— Tar. *Hamam mührü,* Mevlevîlikte, üzerinde hamam kelimesi yazılı matbu kâğıt. (Bazı tekke mensupları hamama gittiklerinde, hamamcıya para yerine bu kâğıtlardan verirler, hamamcı da bu kâğıtları tekkeye götürerek ücretini alırdı.)

— ANSİKL. İnsanlığın tarihi kadar eski olan *hamam,* eski çağlarda dinî inançların, gelenek ve göreneklerin etkisi altında doğmuş bir yapıdır. İlk hamamlar daha çok üstü açık bir banyo niteliğindeydi. Hintlilerde Ganj, Asurlularda Fırat, Mısırlılarda Nil gibi kutsal özellikler taşıyan nehirlerin kaynakları birer açık hamam niteliği taşıyordu. Buralarda ruhun ve bedenin birtakım kötülüklerden arınması için suya girilirdi. Birçok tabiat varlığının birer tanrı olarak benimsendiği çağlarda yıkanmak, arınmış bir ruhla tanrı katına çıkabilmenin ilk hazırlığıydı. Bedenden çok ruhun arınmasına önem verilirdi. Ganj, Sarıırmak, Fırat, Yeşilırmak, Sakarya, Nil, Amazon gibi kutsal sayılan büyük nehirler bir Tanrı temsilcisi olarak kutsanırdı.

Su ile arınmanın, temizlik yapmanın dinî bir vazife olduğunu gösteren ilk yazılı belgelere İranlıların kutsal kitabı *Zandavesta*'da, Hintlilerin kutsal kitabı *Darmaçastra*'da rastlanır. Son yapılan kazılarda, kral Adad Nirari'nin saray yıkıntıları arasında bulunan hamam kalıntısı, kapalı hamamların başlangıç tarihi bakımından bir belge sayılmıştır.

Musevîlerde çok eski zamanlarda dinî amaçlarla hamamlar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Kudüs'te bugüne kadar korunan Şifa hamamıdır. Eski Mısır'da benzer eserlerin kalıntıları vardır, ama azdır. Edfu tapınağının yıkıntıları arasında büyük yol üzerinde yıkanma yerleri bulunmuştur. Klasik devirdeki yunan hamamlarının özellikleri bugün çok az bilinmektedir. Yunanlıların deniz ve dere kıyılarında yüzme sporu için özel tesisleri, temizlik için de büyük halk hamamları vardı. Bunlar, devlet veya özel kişiler tarafından işletilirdi. Eski yunan gymnasium'larında sıcak ve soğuk hamamlar bulunuyordu. Eski yunan hamamlarından Assos hamamı yıkıntıları, bu konuda önemli kalıntılardandır. Bu yapının uzun aksı üzerinde yıkanma yerleri, musluklar, duşlar yerleştirilmişti. Eski yunan vazoları üzerinde su dökünerek yıkanmayı gösteren birçok seramik kalıntısı vardır. Evlerde de hamamların varlığını gösteren kalıntılar bulunmuştur. Romalılar, hamamlara çok ilgi gösterdiler. Önceleri denizde, nehirde yıkanırlardı. Sonraları Pompeii evlerinde, çeşitli şehirlerde yunan hamamlarını örnek alan hamamlara rastlanmıştır. Roma hamamlarında yunan saraylarındaki hamamlar örnek tutulmuştu. Fakat imparatorluk zamanında yıkanma bir lüks halini aldı. Hamamlar aynı zamanda bir eğlence ve müsabaka yeri haline geldi. Bu dönemde hamam toplantılarında şairler şiirlerini okurlar, yaşlılar konuşmalar yaparlardı. Buraya girmek için herkesten para alınırdı. Bu para bir senato üyesi veya halktan birisi için aynı miktarda olurdu. Genel banyolar sekiz saat açık kalır ve güneşin batışıyle kapanırdı. Daha sonra hamamlar gece de çalıştı. Bunu Pompeii'de bir hamamda bulunan kandillerden anlıyoruz. Önceleri kadın ve erkekler aynı yerlerde yıkanırlardı. Sonraları bundan vaz geçildi.

● *Türk hamamları.* Genellikle Osmanlı devri anadolu türk hamamlarına Osmanlılardan önceki anadolu türk mimarîsinin de etkili olduğu görülür. Bu devirde roma ve bizans yapı tarzına dayanan, bundan dolayı da sıcaklık kısımları yıldız biçimi açılma gösteren az sayıdaki hamam yanında, Konya, Kayseri ve Keban barajı göl sahalarında gene az sayıda selçuklu hamamı da vardır. Bunlar haçvarî, dört eyvanlı sıcaklık kısmı şemasıyle dikkati çeker. Kayseri'deki çinilerle bezeli hamam ile Alanya kalesinde Alâeddin Keykubat'ın kubbe içleri fresk süslemeli köşk hamamı, bu tarzın başlıca örnekleridir. Bu XIII. yy. hamamlarından daha önce, Anadolu'nun güneyinde sayıları birkaçı geçmeyen artuklu hamamları vardır. XII. yy. başlarıyle ikinci yarısından kalan ve Anadolu'nun ilk türk hamamlarına örnek gösterilen bu yapılarında sıcaklık bölümleri haçvarî açılmalı, dört eyvanlı, ortası ve dört köşesi kubbelerle kaplıdır. XIII. yy. başındaki bir örnekte ise üç eyvanlı soyunmalığın yer alması, bu plan şemasının, kuzey suriye evlerinin yapı mimarîsinden gelişmiş olabileceğini gösterir. Bu mimarî tipinin Abbasîlerin Türklerle ilişki kurmalarından sonra islâm dünyasına yayılmış olduğu sanılıyor. Ebu Müslim el Horasanî'nin Merv'deki dört kollu sarayından çıkarılan bu şemanın yakın benzerlerine, özellikle Horasan bölgesi sivil mimarîsinde sovyet araştırıcıları çokça rastlamışlardır. Genellikle doğudan batıya doğru bir gelişme gösteren anadolu türk mimarîsinde, bu plan şemasının hamam sıcaklıklarında ilk devirden beri kullanılması bu mimarî tipin Anadolu'ya giriş yolunun Güneydoğu Anadolu olduğunu gösterir.

Türkler, Bizanslılardan ele geçirdikleri topraklardaki hamamları birtakım değişiklik-

Foto. LAROUSSE

lere uğratarak kullandılar. Bizans hamamlarının hepsinde havuz vardı. Türkler, bu havuzlardan ziyade kaplıcalara önem verdiler. Fakat kaplıca havuzlarında daha çok sağlık amacıyle yıkanılırdı. Zamanla evlerde, konaklarda, saraylarda, kervansaraylarda özel hamamlar yapıldı. Hamam, evin ayrılmaz bir bölümü olarak benimsendi.
Bursa'da Murad I ilk olarak Eskikaplıca'yı bizans yapısının malzeme kalıntılarıyle Christodulos adında bir rum mimara yaptırmıştır. Büyük hamam yapımları Fatih'in İstanbul'u alışından sonra başlar. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da Ağahamam, Ebuvefa hamamı, Eyüp hamamı ve Çukurhamam gibi büyük hamamlar yaptırdı (1463-1471). Evliya Çelebi, Bursa'daki evlerin kaplıcalarının 3 000 kadar olduğunu yazmıştır.
Türk hamamları, *halk hamamları* (*çarşı hamamları*), *saray hamamları* ve *kaplıcalar* şeklinde üç ayrı bölümde incelenebilir.
Halk hamamları: Evlerdeki özel hamamların dışında halkın yıkanması için şehir ve kasabalarda, çarşılarda, büyük kubbeli hamamlar yapıldı. Cami, hamam, medrese, imaret, kütüphane birlikte yapılıp «külliye» adı altında bir bütün oldu.
Bu hamamların, kadınlarla erkekler için iki ayrı kapıdan girilen bölümleri vardır. Tek hamamlı çevrelerde ise kadınlarla erkeklerin hamam yapma günleri ayrı olur. Birçoklarında duvarlara yıkanmakla ilgili ayetler, kâğıtlar, dörtlükler yazılır.
Şehrin kalabalık ve işlek yerlerinde bulunan hamamların kapıları çokluk kapalıdır. Eskiden binanın önünde asılmış havlu ve peştemallar, çarşı ve dükkânlar arasındaki hamam kapılarını gösterirdi. Yıkanmağa gelen kimseler bir *rüzgârlık*'tan geçtikten sonra soyunma yerine girerler. Burada soyunma hücrelerinde soyunduktan sonra ana girişin karşısında bulunan bir çift kapıdan hamamın ikinci kısmı olan *soğukluk*'a girilir. Vücudu sıcağa alıştırmak için bir süre burada kalınır, sonra üçüncü kısım olan *sıcaklık*'a geçilir.
Soyunmalık: eski roma hamamlarında *apodyterium* denilen bölümdür. Türkler bu kısma *camekân*, Araplar *maslak*, Acemler *bîne* adını vermişlerdir. Bu kısmın duvarları kenarında dolaşan 1-1,20 m yükseklikte taştan veya ahşaptan bir seki üstünde sedir bulunur. Bu kısımlara mahallin bir iki yerinden merdivenlerle çıkılır. Bu sedirin altlarına ayakkabı ve nalınları koymak için küçük nişler yerleştirilmiştir. Hamamın birinci kısmını teşkil eden bu mahalli tezyin için, ortada genellikle mermerden işlenmiş fıskıyeli bir havuz yer alır. Girişin kenarında hamamı yönetenin yeri bulunur. Bazı hamamlarda giriş holünün uygun bir yerinde bu mahalli ısıtmak, havluları kurutmak için kemerli bir hücre içerisine yere gömülü ocaklar vardır.
Soğukluk: ılık mahal roma hamamlarında *tepidarium* denilen yerdi. Bu kısmın duvar kenarlarında alçak mermer sedirler yerleştirilmiştir. Burası kışın camekân yerine de kullanılır. Külhandan çıkarak iç hamama geçen kanallar soğukluğun duvarları ve döşemesinde dolaşır. Burası, iç hamama girmeden vücudu sıcağa alıştırmak için kullanıldığı gibi, dinî temizlik ve sıcağa dayanamayanların da yıkanma yeridir.
Sıcaklık: eski roma hamamlarında *caldarium* denen iç bölüm sıcaklık yeridir. Arapça bu kısma *harara* denir. İç hamam iki kısma ayrılır. Mahallin köşelerinde ayrı ayrı küçük yıkanma hücreleri vardır. Bunların kapıları yoktur. Çoğu havlu ile örtülüdür. İkinci kısım da bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişleridir. Hücrelerin sıcaklığı, duvarlarda bırakılan buhar menfezleri ile daha da yükseltilir. Bu yıkanma nişleri veya hücrelerinin duvar kenarları mermer sedirlerle çevrilmiş, bunların üzerlerine sıcak ve soğuk su tesisatı bulunan mermer kurnalar yerleştirilmiştir. Sedirlerin boyunca, kenarlardaki üzeri açık derelere kirli sular hafif bir meyille soğukluktan geçerek helâya gider. Hamamın önemli duvarları sıva ile kaplıdır. Hamamların ortasında dinlenme, terleme ve masaj için 40 sm çapında poligon biçimli bir göbektaşı bulunur. Bu kısım, kubbeler üzerindeki küçük pencere gözleriyle aydınlatılır. Bunlara fil gözü de denir. İç hamam külhana yakın olduğundan binanın en sıcak yeridir.
Isıtma tertibatı: eski roma hamamlarında *hypocausten* denilen kısımdır. Binanın arka kısmında ısıtma tertibatı vardır. Külhan kısmı su tesisatının dağıtım merkezidir. Burada hamamın soğuk su dağıtımı için bir soğuk su deposu, sıcak su için ayrı bir depo vardır. Genellikle hamamlarda dağıtım, sıcak su havuzundan yapılır. Giriş holünden sonra gelen soğukluk ve iç hamam kısımları, külhandan gelen kanallar içindeki sıcak hava ile ısıtılır. Külhan, hamamın döşeme taşlarından aşağıda bulunur. Bu kısmın ön tarafı kısmen veya tamamen örtülüdür. Külhan ocağının içinde yakılan odunlar bir taraftan su kazanı ile haznede bulunan suyu ısıtır, alev ve dumanları da roma hamamlarında olduğu gibi hamam döşemelerinin altından dolaşır, döşeme taşlarını ısıtır ve yanlardaki duvar içinde bırakılmış *tüteklik* denilen bacalardan geçerek kubbelerin arasından havaya karışır. Hamam döşemeleri belirli yükseklikteki ayaklar üzerine oturtulmuştur. Mermer levhalar bu ayaklar üzerine oturan kemerlere dayanır, sıcak hava mermerle doğrudan doğruya temas etmez. Kazan, altı ocağın tavanına gelecek bir durumda yerleştirilir. Kazanın içinde ısınan su yükselir, etraftaki duvar menfezlerinden üst tabakalardaki soğuk su aşağıya iner, böylece su birden ısınır. Sıcak su dağıtımı iki türlü olur. Isınan su doğrudan doğruya hamam içindeki musluklara gider. Sular duvarların alt kısmına yerleştirilmiş toprak borular içerisinden geçirilir ve buradan kurnalara verilir. Su deposuna genellikle tavandan bir merdiven veya iple inilir. Kemer ve kubbeler her zaman tuğladan yapılır. Kapı ve pencere açıklıkları da tuğla kemerlerle örtülüdür. Türk mimarîsinde duvarlar, her zaman taşıyıcı eleman olarak kullanılmıştır. Duvar satıhları üzerinde hücreler, pencere ve kapı açıklıkları vardır. Hücre nişleri büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük nişler duvarlarda bir yer ayırmak için yapılır. Bunlara eyvan denir. Bu hücrelerin içerisinde tekrar küçük nişler bulunur. Pencereler soyunma mahallinde bir veya iki sıra olarak yerleştirilmiştir. Alt taraftaki pencere tabanı döşemenin veya sedirin hemen üzerinden başlar. Buralarda ahşap veya demir parmaklıklar bulunur. İçten ve dıştan mermerle çevrelenmişlerdir. Üst pencerelerde bazen, alçı çerçeveler içinde renkli camlar kullanılmıştır. Dış kapılar ana cephededir ve yapının önemli bir bölümüdür.
Ara bölmelere geçmeyi sağlayan iç kapılar mimarî bir özellik göstermez. Kapılarda kasa yoktur. Üzerleri sivri veya yuvarlak kemerle örtülmüştür. Sütunlar duvarlardan daima uzakta bulunur ve duvar yüzüne dik bir kemerle birbirine bağlanır. Sütunlar zeminde ufak bir kaide üzerine oturur. Sütun başlıklarında bizans ve daha başka yabancı kavimlerin etkisi vardır. Sütunlar ve duvar kısımları arasındaki açıklıklar her zaman kemerlerle bağlanmıştır. Türk hamamlarında birçok kemer şekillerine rastlanır. Bunlar içinde en çok kullanılanı sivri kemerdir. Örtü şekillerinin belli başlısı kubbedir. Kubbeler, tipik olarak dört veya sekiz köşe üzerine oturur. Dıştan kubbenin yarısı veya üçte ikisi gözükür. Üçte biri poligon şeklinde bir tamburla örtülmüştür. Dışta ve içte kubbe her zaman küre şeklindedir. Küçük kubbelerde bazı zaman yumurta şekline de rastlanır. Soyunmalık kısımlarında bazen kubbenin ortasında bir fenere rastlanır. Kubbenin iç satıhları düzdür. Kubbenin ortasında yukarı doğru küçük bir kubbe daha bulunabilir. Bunun üzeri de çokça ışık gözleri ile kaplıdır. Yarım kubbeler hamamlarda çok kullanılmamıştır. Bu tür kubbeler daha çok eyvanların üzerini örter. Dilimli kubbeler kare veya üçgen kısımların üzerini örtmekte kullanılır. Hamamlarda ışıklandırma da önemlidir. Fazla çıkıntı ve geniş gölgeler yaratan kornişlerden kaçınılmıştır. Bu şekilde pencereler, iç satıhlarındaki koyu gölgeler etki yapar. Düz satıhlar üzerinde yalnız cümle kapısı, bir portik şeklinde etkiyi artırır. Binanın içinde ışık ve gölge daha önemlidir. Çok küçük cam gözlerle kubbelerden sızar. Bütün mahaller böylelikle eş durumda aydınlanır. Aydınlatma için kullanılan camlar renkli de olur. Bu camlarda en çok sarı, kırmızı, yeşil ve pembe renkler tercih edilir. Duvarların alt kısımları renkli mermerlerle süslenmiştir. Renkli mermerler göbektaşında çeşitli motifler yapılarak kullanıldığı gibi eyvanlarda da kullanılmıştır. Renkli süsleme ve çinilere daha çok iç mimarîde rastlanır.
Saray hamamları: bunlar daha gösterişli, daha süslü hamamlardı ve yalnız saray halkı içindi. Sıcak ve soğuk suların aktığı gümüş ve altın muslukları, ince oymalarla süslü mermer kurnaları, soyunma yerinde altın gümüş kakmalı sedirleri vardı. Hamamın ortasında yıldız biçimli hünkâr mahalli ve kenarlarda gözdelerin hücreleri bulun-

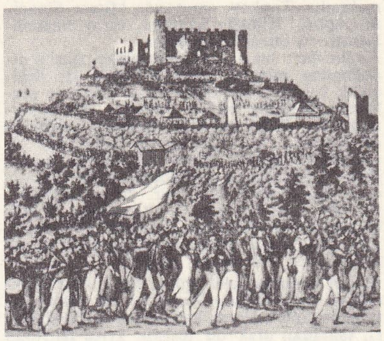

HAMBACH şenliği

HAMBURG
belediye binası
rönesans üslûbu
XIX. yy. eseri

HAMBURG

Foto. Ullstein, J. de Beaupré (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

maktadır. Topkapı sarayında Mimar Sinan'ın yaptığı Hünkâr hamamı, saray hamamlarının en önemlilerindendir.
Kaplıcalar: bu hamamların amacı başka olduğundan mimarî karakterlerinde de değişiklik vardır. Türk tipi kurnalı yıkanma yerlerinin yanında büyük havuzlar da bulunmaktadır. Sıcak su kaynaklarının yanlarında kurulan bu yapılardaki havuzlara su menfezden girer, ikinci menfezden çıkar. Bazı hastalıkların iyileştirilmesinde yararlı olan kaplıcalara özel bir önem verilmiştir. Bu hamamların iç kısmında birçok küçük havuz sıralanır, bunlara girebilmek için daha önce yıkanma yerlerinden geçerek vücudu temizlemek gerekir.

● *Fin hamamı* veya *sauna.* Uç kısmını çevreleyen basamaklara kadın ve erkeklerin beraberce çıplak olarak karanlıkta sıralandıkları, tahtadan ufak bir tesistir. İyice ısıtılmış taşlar üzerine su atılır; bu da kuvvetli bir buhar yaparak ısıyı hemen hemen dayanılmaz bir dereceye çıkarır. Yıkananlar, kendilerini huş ağacı dallarıyle döverler, sonra açık havaya çıkarak karda yuvarlanmaktan çekinmezler. Rus banyoları da hemen hemen aynıdır.

◆ **Hamamçe** i. *Esk.* Küçük hamam.

◆ **Hamamî** i. *Esk.* Hamamcı. (→ Bibliyo.) [ML]

HAMÂM i. (ar. *ḥamām*). *Esk.* Kumru, güvercin.

◆ **Hamâme** i. *Esk.* Hamâm'ın dişili.

◆ **Hamâmiye** i. *Esk.* Güvercingiller. (M)

Simavî HAMDİ BEY (Servetifünun mecmuasından)

HAMAM, Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü. Hatay ili, Reyhanlı ilçesi) bucak. 9 724 nüf., 14 köy.
— *Bucak merkezi,* 2 257 nüf., Reyhanlı'nın 16 km kuzeyinde, Reyhanlı-Kırıkhan yolu üzerinde. Yüksl. 100 m. Türkiye-Suriye hududu, Hamam'ın 6 km doğusundan geçer. (M)

HAMAMATSU, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Şizuoka ili), Filipinler denizi kıyısında; 355 000 nüf. Dokuma, kimya (boyacılık) ve besin (çay) sanayii. Çalgı yapımı. (L)

HAMAMBÖCEĞİ blş. i. Geceleri ortaya çıkan zararlı böcek.
— ANSİKL. *Hamamböcek*'leri koşucu böceklerdir. Birçok türü fırınlarda, mutfaklarda yaşar. Ekmeği, unu, köseleyi, kâğıdı, hattâ kumaş ve keresteyi kemirerek zarara yolaçar. Değdiği eşyaya kötü bir koku bulaştırır. *Dictyoptera* takımının hamamböceğigiller familyasından. (L)

HAMAMBÖCEĞİGİLLER çoğl. blş. i. *Dictyoptera* takımından böcek familyası; en tanınmış türü hamamböceğidir.
— ANSİKL. *Hamamböceğigiller*'in vücudu genellikle yassı ve yuvarlakçadır. Baş, çoğu zaman ön göğsün altında olur. Bunlar genellikle ışıktan korkan yer böcekleridir. Daha çok hayvansal besinlerle beslenir. (L)

Osman HAMDİ BEY (Servetifünun mecmuasından)

HAMAMBÖCEĞİMSİLER çoğl. blş. i. Eksik başkalaşma geçiren böcekler grubu; iki takıma ayrılır: *dictyoptera* ve *isoptera.* (L)

HAMAMCI i. (*hamam*'dan *hamam-cı*). Hamam işleten veya hamamda çalışan kimse: *Biraz sonra hamamcı hanım sair hamamcı hanımlarla beraber ortaya çıktı* (Ahmed Rasim). ‖ *Argo. Hamamcı olmak,* gusül aptesti alması gerekmek: *Bücür Amcabey gibi hamamcı olup günaha batıyorsun* (Kemal Tahir).

Osman HAMDİ BEY (Servetifünun mecmuasından)

◆ **Hamamcılık** i. Hamamcının yaptığı iş. (M)

HAMAMELİDACEAE çoğl. i. Çiçekli bitki familyası. (Kulakçıklı basit yapraklı ağaç veya ağaççıklardır. Meyveleri kapsül biçimindedir ve yalnız üst tarafından açılır; her meyvenin içinde, besidokusu boynuz gibi sert iki tohum bulunur.) [L]

HAMAMELİS i. Sarı çiçekli küçük ağaç veya çalı; Kuzey Amerika'da ve Uzakdoğuda yetişir; birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. (*Hamamelidaceae* familyasının örnek tipi.) [*Hamamelis Virginiana*'nın yaprakları büzücü ve pekiştirici olduğu için kozmetik alanında kullanılır. *Hamamelis*'in damıtık suyundan yüze sürülen losyonlar yapılır. Alkollü tentürleri ve özütleri de kullanılır.] (L)

HAMAMELİSTES i. Mazı oluşumuna yolaçan bitki biti. (Eşkanatlı böceklerin *aphididae* familyasından.) [L]

HAMAMÎ (İhsan Mehmet), türk şairi ve fikir adamı (Trabzon 1884 - İstanbul 1948). Hamamizade Hafız Ahmed Efendinin oğlu. Trabzon idadîsini bitirdi, edebiyat öğretmenliği yaptı. Şiir ve makalelerini İstanbul'da ve Trabzonda çıkan gazete ve dergilerde yayımladı. Eserleri: *Kâtip; Divan-ı İhsan; Yolculukta; Türk Edebiyatı Numuneleri; Hamsinâme; Bilmeceler; Baba Salim; Tüccar Kâtibi.* (M)

HAMÂMİZADE İSMAİL DEDE EFENDİ. Bk. İSMAİL EFENDİ *Hamâmizade.*

HAMÂMİZADE OSMAN BEY. Bk. OSMAN BEY *Hamâmizade.*

HAMAMNAME blş. i. (ar. *hammām, ḥamam* ve fars. *-nāme*'den *ḥamām-nāme*). Ed. Divan edebiyatında eski toplum hayatının bir köşesi olan hamamları anlatan manzum eserlere verilen genel ad.
— ANSİKL. Ed. Zaman zaman bir eğlence yeri halini alan hamamları ve hamamlarda yıkanan dilberleri ayrı bir manzume ile tasvir etmek, Deli Birader diye anılan Gazalî'nin (öl. 1534) Beşiktaş'ta yaptırdığı hamamının kazandığı ünden sonra, şairlerce görenek haline geldi.
Bu konuda yazılmış başlıca eserler şunlardır: Cafer Çelebi'nin (öl. 1514) *Hevesnâme* adlı mesnevîsinin baş tarafındaki bir saray hamamı tasviri; Bursalı Nihaî Cafer Çelebi (XVI. yüzyıl) *Divan*'ında gazeller arasındaki örnek; Vücudî'nin (XVI. yüzyıl) *Hayal-i Yar* mesnevîsinde «*Sıfat-ı Hammam*» manzumesi; Nevîzade Atayî'nin (1583 -1635) *Hezliyat*'ı arasındaki parça; Nabi'nin (1642-1712) gazelleri arasındaki parça; Nedim'in (? - 1730) İbrahim Paşa için yazdığı kasidenin nesib (bas) bölümü; Belig Mehmed Emin Yenişehirli'nin (öl. 1757) «*Hammamname-i Dilsûz*» başlıklı mesnevîsi. (M)

Hamam oyunu, karagöz ve ortaoyununda tanınmış bir fasıl. Konusu: Mirasyedi Çelebi, babadan kalma çifte hamamını, işletmeleri için Salkım İnci ile Şallı Natır adında iki kadına bırakır. Karagöz hamama girmek istedikçe başına işler gelir.
Ortaoyunu faslında ise Kavuklu'nun hamam yakınında bir aktar dükkânı vardır. Hamamda yangın çıkar ve kapatılır. Oyun, *Çifte Hamamlar, Hamam Eğlencesi* diye de adlandırılır. (M)

HAMAMÖZÜ, Karadeniz bölgesinde (Orta Karadeniz bölümü, Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi) bucak; 5 655 nüf.; 13 köy. — *Bucak merkezi,* 1 183 nüf. İlçe merkezinin 21 km güneybatısında; yüksl. 640 m. (M)

HÂMÂN, efsanevî iran veziri. Eski Ahit'in bölümlerinden *Ester* kitabında musevî düşmanı olarak gösterilir. *Kur'an*'a göre, Hâmân, Firavun'un divanında Karûn ile birlikte bulunuyor ve başvezirlik yapıyordu. Bu iki vezir yakında Musa'nın doğacağını haber alınca, bunu önlemek için doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini öğütlediler. Musa, Tanrı'nın peygamberi olarak ortaya çıkınca da onu yalancılıkla suçladılar. Firavun, Hâmân'dan kendisine yüksek bir kule yaptırtmasını, bununla göğün yollarına çıkarak Musa'nın Tanrı'sına erişeceğini söyledi. Bir söylentiye göre elli bin kişi yedi yıl çalışarak çok yükseklere ulaşan bir kule yaptılar. Ancak Cibril kuleyi yıktırdı. Eski Ahit'te hikâye bazı değişiklikler gösterir. Firavun'a Musa'yı ortadan kaldırmasını büyük divanındaki Bileam, Eyyup ve Yethro'nun öğütlediği öne sürülür. Hâmân ile Karûn ise dünyanın en zengin adamları olarak gösterilir. Hâmân, birçok arap tarihî kaynağında önemli yer tutar. (M)

HAMANN (Johann Georg), alman yazarı ve filozofu (Königsberg 1730 - Münster 1788), mistisizme bağlılığı yüzünden *Kuzey Müneccimi* diye anıldı. XVIII. yy. sonlarında alman düşüncesinin gelişimini büyük ölçüde etkiledi. Hamann, din ve şiir alanlarında, fransız düşüncesinin etkisiyle gelişen akılcılığa ve klasisizme karşı başkaldırma hareketini başlatarak, Herder'i ve Goethe'yi kazandıran gelişimine yolaçmış oldu. Eserleri: *Kreuzzüge eines Philologen* (Bir Filoloğun Kutsal Mücadeleleri) [1762]; *Des Ritters von Rosenkreuz letzte Willenmeynung* (Rosenkreuz Şövalyesinin Son Düşünceleri) [1773]; *Metakritik über den Purismus der Vernunft* (Aklın Saltlığı Üstüne Metakritik) [1748]. Daha çok mektuplarıyle ve kişiliğiyle etkili oldu. (L)

HAMAR, Norveç'te şehir, Hedmark'ın idare merkezi, Mjösa gölü kıyısında; 13 500 nüf. Bir köy bölgesinin pazarı. Tarım malzemesi ve lokomotif fabrikaları. Kış sporları merkezi. (L)

HAMARAT sıf. Becerikli, elinden iyi iş gelen, çok çalışkan (kadın): *Sulucakarahöyük köyünün hamarat kadınları köyün doğu yönündeki pınar başında buğday yıkıyorlardı* (N. Araz).

◆ **Hamaratlık** i. Hamarat olma hali. (M)

HAMARTOLOS (Georgios, **Keşiş** denir), bizanslı kronikçi (IX. yy.). Dünyanın yaradılışından 842 yılına kadarki süreyi kapsayan bir *Evrensel Kronik* yazdı. Birçok dile çevrilen ve islav derlemelerinin başlangıçta çok etkileyen bu eser, bizans medeniyetini tanıtması bakımından değerlidir. (L)

HAMÂSE i. (ar. *ḥamāse*). Ed. Savaşlarda gösterilen kahramanlığı yüceltmek için yazılan şiir türü. (Arap şiirinin büyük bir bölümünü kapsadığı için eski derlemelerde önemli bir yer tutar. Eski şiir mecmualarında ilk bölüm bu tür şiirlere ayrılırdı. Ebû Tammam ile El-Buhturî'nin şiir derlemeleri bu tür parçalar çoğunlukta olduğu için *Kitab-ül-Hamâse* diye anılır.) [M]

HAMÂSET i. (ar. *ḥamāset*). *Esk.* Cesaret, yiğitlik, kahramanlık: *Türk hamâsetinin kim bilir böyle nice yaşanmış destanları kalemsizlikten dolayı yazılmamış ve unutulmuştur!* (A. Ş. Hisar). *Biz hamâseti bütün bir orduda görmeğe alıştığımız için, sanırız ki, bir fazilet-i nâdire değildir* (Cenab Şahabeddin). [M]

HAMASÎ sıf. (ar. *ḥamāset,* yiğitlik'ten *ḥamāsī*). Kahramanlıkla ilgili, yiğitlikleri anlatan, epik: *Elinde mızrak yerine değnekler ve kalkan yerine bir takım tahta parçalarıyle eski hamasî rakıslar taklit eden bir adama, arasıra, bir lira atıyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Hamasî destan. Hamasî şiir.*

◆ **Hamasiyât** çoğl. i. *Esk.* Yiğitlikleri anlatan, şiir, destan gibi edebî eserler. (M)

HAMAT veya **HAMATU,** Suriye'de bugünkü Hama şehrinde yaklaşık olarak M. Ö. 750-725 tarihleri arasında kurulan krallık. Asur ve hitit belgelerinde *Amatu* adıyle anılır. M. Ö. 715'te Asur kralı Sargon II tarafından ortadan kaldırıldı. (İstanbul Arkeoloji müzesinde Hama'dan gelme birkaç hitit hiyeroglif yazıtı vardır.) [M]

HAMÂVEND, kürt aşireti. XIX. yy.ın son yarısında Musul'un güneyini ve Dicle sahillerini yağma ettiler. Türkler bu bölgeye İran'dan gelen Hamâvendleri birkaç seferden sonra itaat altına aldılar. (M)

HAMAYLI veya **HAMÂİL** i. (ar. *ḥimale* veya *ḥamîle*>*ḥamā'il*'den). Omuzdan bele doğru çapraz olarak inen bağ: *Kılıç hamâili.* ‖ Tılsım, muska.
— Denizc. Düzey serenlerin ve bunlara açılan dört köşe yelkenlerin serene bağlanan kenarının tam orta kısımları. ‖ Bu yelkenlere bu kısımda takılmış olan ve serene kaldıran selviçeler. ‖ *Hamaylı astarı,* hamaylı selviçesinin takıldığı yerde, yelkeni

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

kuvvetlendirmek için dikilen parça yelken bağı. ‖ *Hamaylı yaprakları*, yelkenin hamaylı kısmına rastlayan kısmı.

— Mutf. *Hamaylı baklava*, bir baklava çeşidi. (Üçgen biçiminde yapıldığı için bu adı almıştır. Daha çok Gaziantep dolaylarında yaygındır.)

— Kıyf. *Esk.* İbranîlerde her biri bir oymağı temsil eden 12 değerli taşla süslü, kare biçiminde işlemeli, ağır kumaş parçası. (Başrahip bunu göğsünde taşırdı.)

— ANSİKL. *Hamâil* ya boyuna veya yeleğin altından omuza bir zincirle asılır, içine ayet veya dua yazılı kâğıt konur. Üçgen, dörtgen veya yürek biçiminde olurdu. Taşıyanın durumuna göre altın, gümüş, teneke, muşamba kaplar içinde saklanırdı. Hamâil, çok eski çağlardan kaldı. Nazardan, kötü ruhlardan, cinlerden korunmak için taşınırdı. Hamâilin birçok türü vardır. Kiminde Allah, Allah'ın adları, melek adları, Kur'an'dan bir sure, kiminde dua, büyülü, koruyucu olduğuna inanılan harfler, rakamlar, değişik işaretler yazılıdır. Atlara, koyunlara, gösterişli öküz ve ineklere de takıldığı olur. Saralı, hastalıklı, çarpılmış, inmeli insanlar özellikle çocuklar için uğurlu sayılır. Kuzey Afrika'da *hurz*, Doğu Afrika'da *hamaya*, Türkiye'de *muska* gibi adlar alır. Genç bedevî kızlarının 7 sm boyunda, 4 veya 5 sm eninde süslü, işlemeli hamâilleri vardır. Bazı yerlerde hamâillere efsanevî adlar yazmak, onları okuyup üfleyerek boyuna asmak, elbisenin bir yerine gizlice dikmek geleneği vardır. Tarikatlarda, özellikle bektaşîlerde el biçimli yazılarla yapılmış, Muhammed, Fatıma, Ali, Hasan, Hüseyin gibi adları gösterdiğine inanılan resim yazılı hamâiller vardır.

Hamâil, eski totem dinlerinden kalma inançların sonradan biçim değiştirerek yüzük, bilezik gibi yeni bir anlam kazanmasıyle ortaya çıktı. Çevrenin, halkın din inançlarına göre değerlendirildi. (M)

HAMBACH, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Pfalz) köy, Neustadt'ın güneyinde, Hardt dağının doğu yamacında; 3 300 nüf. 27 Mayıs 1832'de burada *Hambach şenliği* adıyle anılan demokratik bir gösteri yapıldı. Binlerce kişinin toplandığı gösteride, konuşmacılar alman milletinin birleşmesini, demokratik ve cumhuriyetçi bir anayasa hazırlanmasını istediler. Gösteri Bundestag'ın şiddetli tepkisine yolaçtı: 28 haziran 1832'de basın hürriyeti kaldırıldı ve gösteriyi düzenleyenler tutuklandı. (L)

HAMBAT kırı, Denizli ve Göller yöresi arasında (Denizli ili, Çardak ilçesi) kuru bozkır ovası. Tahıl ekimi, küçük baş hayvancılık. (M)

HAMBERGİT i. (fr. *hambergite*'ten). Miner. Hidratlı berilyum'un tabiî boratı. (L)

HAMBORN, Duisburg şehrinde (Almanya) sanayi mahallesi. (L)

HAMBURG, Almanya'da (Batı Almanya) liman şehri, Federal cumhuriyetin bir eyaleti (Land), Elbe'nin halici kıyısında, ırmağın Alster ile birleştiği yerde; 1 847 000 nüf. Üniversite. Batı Almanya'nın başlıca limanı olan Hamburg (trafik, bugün 40 milyon ton), Çekoslovakya ve Doğu Almanya'ya doğru transit geçişin bir kısmını engelleyen siyasî mecburiyetlerden zarar görür. Eski şehrin yeri, Elbe'nin daha yüksek olan kuzey kıyısındadır; alüvyonlu, bataklık ovada ise havuzlar ve bazı sanayi tesisleri yer alır. Bir açık liman kurulması, sanayii canlandırmıştır: tersaneler; petrol rafinerileri; yağ fabrikaları; maden (bakır, kalay, kurşun, nikel) rafineri ve dökümhaneleri; besin maddeleri sanayii (balık konserveciliği). İthalâtın yarısından çoğunu petrol ve maden kömürü meydana getirir; potas, çimento, tasfiye edilmiş petrol ürünleri, dökme demir ve çelik ise başlıca ihracat ürünleridir. Depolama ticareti de çok gelişmiş ve öbür alman limanlarınınkini aşmıştır. Her büyük şehir gibi Hamburg'da da hafif sanayi tesisleri kurulmuştur: matbaacılık; dokumacılık; konfeksiyon; makine ve elektrik malzemesi; plastik maddeler; büyük sigara fabrikaları.

Hamburg, İkinci Dünya savaşında bombardımanlardan çok zarar gördü; liman tesislerinin yüzde 90'ı yıkıldı. Ama şehir sonradan kısa süre içinde yeniden inşa edildi. Özellikle yarım daire planlı, eski duvarlar içindeki eski şehir zarar görmüştü. Yerine kurulan yeni semtler, idare ve ticaret sitesini meydana getirir. Şehir aşağıya doğru *Altona* ile devam eder; yukarı kesimde *Billwerder* çok sanayileşmiş bir ırmak limanıdır. Karşıda *Hamburg* açık bölgenin sanayiinden (petrol rafinerileri) ve çok büyük antrepolardan yararlanan bir liman semtidir.

— Tar. Charlemagne'ın Alster ırmağı kıyısında kurdurduğu (808) küçük kale çevresinde gelişen Hamburg, kısa süre içinde önemli bir ticaret merkezi ve İskandinavya'ya (831, piskoposluk; 834, başpiskoposluk) giden din misyonlarının yola çıkış noktası oldu. IX ve XI. yy.larda İslavlar ve Danimarkalılar tarafından birçok defa yakılıp yıkıldı; XIII. yy.da Holstein dükalarının hâkimiyetini kabul etti; 1189'da bir muafiyet fermanıyle ve Kızılsakal Friedrich'in verdiği geniş yetkilerle fiilî bağımsızlığına kavuştu. Lübeck ile birleşerek (1241) Hansa'nın temellerini atması, zenginleşmesine yolaçtı. Büyük bir bira ihracat limanı haline geldi. XIV. yy.da Cuxhaven ile birlikte, Avrupa'nın en büyük denizcilik topluluklarından birini kurdu. 1525'te Protestanlığın yayıldığı Hamburg'da 1529'da ilk protestan kilisesi yapıldı, ama katoliklerden zulüm gören protestanlar Hamburg'dan göçerek Altona'yı kurdular. XVI. yy. ortalarına doğru Hamburg'un nüfusu 40 000 kişiydi. Hansa'nın gerilemesi, yabancılara çok elverişli şartlar sağlayan ve limanı XVI. yy. sonunda, Kuzey Avrupa'da biber ve baharat ticaretinin toplanma merkezi haline gelen şehrin serbestce gelişmesine imkân verdi. İber yarımadasıyle yoğun bir mübadeleye girişen şehir, Anvers'in silikleşmesi ve Amsterdam'ın gelişmesi sırasında, Lübeck'in zararına Avrupa'nın en büyük limanı haline geldi. Bu sırada anayasadan ve yönetici sınıftan halkın memnun olmaması, XVI. ve XVII. yy.da ciddî karışıklıklara sebep oldu. XVII. yy.da Hamburg'da bir ticaret kanunu hazırlandı, bir posta şebekesi ve bir büyük banka kuruldu. A.B.D.'nin bağımsızlığa kavuşmasından sonra Amerika'ya düzenli vapur seferlerinin başlaması limana yeni bir gelişme sağladı; ama Fransız devrimi ve imparatorluk dönemi savaşları bu gelişmeyi baltaladı. Kaçakçılığa son vermek için Fransızlar, Hamburg'u önce işgal (1806), sonra da ilhak ederek (1810) Bouches-de-l'Elbe idare bölgesinin merkezi haline getirdiler. Ruslar tarafından ele geçirilen, sonra Napolyon'un generali Davout tarafından geri alınan (1813) şehri, Fransızlar ancak 1814'te boşalttılar. Hamburg hür ve kendi kendini yöneten bir şehir olarak Alman birliğine girdi (1815). 1840'ta bir sınır bölgesiyle iç kısımdan ayrıldı. 1848 Hareketlerinden sonra şehirde, üyeleri ömür boyunca seçilen bir senato kuruldu. 1866'da Avusturya'ya karşı Prusya'nın müttefiki olan şehir, Kuzey konfederasyonuna girdi; 1868'de Prusya ile askerî bir anlaşma yaptı ve sonunda, 1871'de Alman imparatorluğuna katıldı. XIX. yy.da şehrin yarısını kül eden büyük bir yangın oldu; daha sonra iktisadî bakımdan hızla gelişerek, dünyanın başlıca limanlarından biri haline geldi. Fakat hâlâ, iktidarı senatoya bırakan ve iki defa gözden geçirilerek modernleştirilen (1860 ve 1879) eski aristokratik anayasa ile yönetiliyordu. 1881'de limanı resmen açık liman ilân edildi ve Birinci Dünya savaşına kadar gelişmeğe devam etti. Şehrin 1880'de 412 000 kişi olan nüfusu 1913'te 1 030 000'e ulaştı. Birinci Dünya savaşından büyük zarar görmesine rağmen hızla yeniden kalkındı: 7 ocak 1921'de demokratik bir anayasa kabul edildi ve 1929'da Hamburg, Altona ve Wilhelmshaven limanlarıyle birlikte tek bir eyalet haline geldi. 1937'de komşu limanlarla çetin bir rekabet başladı ve Cuxhaven kendisinden ayrılırken, çevredeki 275 küçük komün Hamburg eyaleti içinde toplandı. İkinci Dünya savaşında Reich denizaltılarının yüzde 45'ini imal eden Hamburg'a, Batı cephesinin en büyük hava bombardımanı yapıldı. 1943 Yılında 24 temmuzdan 3 ağustosa kadar dört akında, müttefikler, 2 630 uçaktan 8 621 ton bomba attılar. Şiddetli rüzgârın kamçılamasıyle büyüyen yangınlar, sığınakları birer insan fırını haline getirdi. 41 000 Kişi öldü, 37 000 kişi ağır yaralandı ve 87 uçak düşürüldü. 4 Mayıs 1945'te ingilizler şehri işgal ettiler. (L)

HAMBURGER i. (*Hamburg* şehrinin adından alm. *hamburger*). Mutf. Bir sandviç çeşidi. (Yapılışı: orta yağlı dana kıyması, soğan, baharat [kara biber, kırmızı biber, kimyon ve maydanoz] köfte halinde yoğrulur. Bu malzemeden bir parçası yassı hale getirilerek yuvarlak sandviç ekmeği arasına konur ve tost makinesinde pişirilir.) [M]

«Sultanahmed Camii Önünde Kadınlar»

Osman HAMDİ BEY

«Acem Bezirgân»

Hamburgische Dramaturgie (*Hamburg Dramatürjisi*), Lessing'in tiyatro tenkiteri derlemesi. Yazar, bu makalelerini Hamburg'da açılan Yeni tiyatronun oyunlarını seçmekle görevlendirildiği zaman yazdı (1768). Lessing, her şeyden önce Almanya'yı fransız etkisinden kurtarmak gerektiğini savundu. O dönemde alman sahnelerinde yalnız fransız tiyatrosuna yer veriliyordu. Lessing, bu tiyatronun sahnelerde kurduğu tekele lâyık olmadığını, Aristoteles'in kurallarına uygunluk iddiasını doğrulayacak hiç bir yanı bulunmadığını göstermek istedi. Bu amaçla Corneille ile Voltaire'i ele aldı ve iki yazarın bütün oyunlarını sahneden kaldırdı. Öte yandan, o yıllarda Almanya'da pek tutulmayan Shakespeare'i ön plana çıkardı. Diderot'ya saygı gösterdi, ona çok şey borçlu olduğunu kabul etti. Lessing'in ateşli ve keskin tenkitleri klasik alman tiyatro edebiyatının doğmasını sağladı. (L)

Hamburg metodu. Muhas. Hesabı, diğer bir deyimle bakiyeyi her işlem sonucunu gösteren, borç ve alacak bölümlerine ayrılmamış bir tek sayfadan meydana gelen hesap cetvelleri kullanılarak cari hesapları bulmağa yarayan yöntem. (BAREMLİ FAİZ veya BASAMAK METODU da denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kullanılan hesap cetvelinin en soluna muamele tarihi, onun yanına faiz tarihi yazılır. Tarihlerin yazıldığı bu sütunların sağına sırasıyle muameleler, günler kaydedilir. Günler başlıklı sütunun yanında borç ve alacaktan meydana gelen adetler sütunu, bu sonuncunun sağında da tutarlar vardır. Cetvele bakıldığında muamelenin tarih sırasıyle yazıldığı, faiz adetlerinin yalnız bakiyeler üzerinden hesaplandığı görülür. Süre hesapları da birbirinin ardından gelen muameleler arasındaki günler üzerinden yapılır.

Akşemseddinoğlu HAMDULLAH HAMDİ

Foto .N. Erkılıç (MEYDAN)

özellikle bazı ingiliz ve alman işletmelerinde kullanılan bu yöntem basit ve kolaydır. Ancak gerçekte en az kullanılan yöntemdir. Zira cari hesap muamelelerinde ara sıra muamele tarihiyle, faiz yürütme tarihinin uyuşmadığı görülür. Buna hesap kaydının unutulması ihtimali eklenirse tehlikenin büyüklüğü anlaşılır. Ayrıca bir de şu sakınca vardır: kapanış tarihleri önceden saptanamayan muamelelerin faizleri hesaplanamaz. Ama bu demek değildir ki bu yöntemin uygulanması imkânsızdır. Nitekim esham üzerine avanslar gibi bazı sınırlı muamelelerde kullanılmaktadır. (M)

Hamburg müzesi, alm. **Kunsthalle,** resim ve heykel müzesi. Eski eserler bölümünde Rubens'e, Rembrandt'a, italyan ve alman rönesansına (Holbein, Dürer, Cranach) ait resimler bulunur. XIX. yy.ı Ph. O. Runge, G. G. Friedrich, Böcklin, Feuerbach, Hans von Marées, Leibl temsil eder. Çağdaşlardan Liebermann, Corinth, Picasso, Léger, Kokoschka, Klee, Morandi'nin resimleri ve Maillol, Despiau, Moore, Marino Marini, Brancuşi'nin heykelleri vardır. (L)

Hamburg Nachrichten (*Hamburg Haberleri*), 1792'de kurulan alman gazetesi; uzun zaman Millî-Liberal partinin organı oldu. Bismarck bu gazetede Wilhelm II hükûmetine karşı saldırıya geçti, gizli kalmış meseleleri açığa vurdu. Alman cumhuriyetinin kuruluşundan sonra gazete «Millî Alman» partisinin hizmetine girdi. 1936'da kapandı. (L)

HAMBURG tavuğu, kırçıl tüylü yumurta tavuğu. (Teleklerinin ucunda siyah bir benek bulunur. Pek çok çeşidi vardır. Özellikle Hollanda ve Büyük Britanya'da yetiştirilir.) [L]

HAMD i. (ar. *ḥamd*). *Esk.* Tanrı'ya övgü ve şükür bildirme. ‖ *Hamd etmek,* Tanrı'ya karşı memnuniyet bildirmek: —*Hele bak, hamd ediyor; — Hamd ediyorsam yeridir* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hamd olsun,* «Tanrı'ya şükürler olsun» anlamında kullanılır: *Hamd olsun, iyiyim.* ‖ *Hamd ü senâ,* övgü ve teşekkür bildirme: *Muhammed, arapça, pek çok hamd ü senâ olunmuş olan zat demektir* (Cevdet Paşa). [M]

HAMDAN veya **HEMDAN,** Arabistan'da Yemen grubuna ait büyük kabile. Şecereleri şöyledir: Hamdan bin Malik bin Zeyd bin Rebia bin Avsala bin el Hiyer bin Malik bin Zeyd bin Kahlan. Cahiliye devrinde Hemdânlar Yagus ve Ya'uk adlı putlara tapıyorlardı. Bedir muharebesi yapıldığı gün (624) bu putlardan Yagus, Muradlar tarafından çalındı. Hemdânlar Muradlara savaş açtılar. Savaşta Hemdânlar, Balharisliler-den yardım aldıkları için galip geldiler. Bir heyetle 631-632'de peygamberin huzuruna çıktılar. Buna rağmen peygamberi tasdik etmeyenler arasında yer aldılar. Peygamber bu kabileyi de itaati altına almak için Ali kumandasındaki bir orduyu Hemdânlar üstüne gönderdi ve hiç mukavemet görmeden itaat sağlandı. (M)

HAMDÂNİLER, Taglib kabilesinin Hamdan ailesinden gelme arap hanedanı. Hamdâniler, Yukarı Mezopotamya'ya yerleşti, X. yy.da Abbasî halifeliğinin çöküşü sırasında Musul ve Halep'te hüküm sürdü. Hanedanın en ünlü kişisi Halep emîri Seyfüd devle (öl. 967) bizans imparatorları Romanos II ve Nikephoros Fokas (959-969) ile çarpıştı; başarıları şair Ebu Firaz ve El Mütehebbî'nin şiirlerine konu oldu. (L)

HAMDAN KARMAT, Kûfe'li köylü. Söylentilere göre, kendisine Abdullah ibn Meymûn el-Kaddâh adındaki mücahit tarafından ismailiye mezhebi telkin edilmiştir. İsmailiye mezhebinin bir kolu onun hatırasına bağlı olarak Karmat'lar adını aldı. Hamdan Karmat, 890'da Kûfe'nin doğusunda taraftarları için bir sığınma yuvası kurdu. Bu yuvanın hazinesi, malları ortak sayan kardeşlerin yarattığı dayanışma ve gönülden bağışlarla beslenirdi. Taraftarları gizli bir cemaat halinde teşkilâtlandılar. Hamdan Karmat, Abbasî'lere karşı ayaklandı. Hamdan Karmat ile kayınbiraderi ve yardımcısı Abdan, gizli bir şefe bağlanmışlardı. İsmailiye mezhebi taraftarlarının faaliyet merkezi olan Suriye'yi ziyaretinden sonra bilinmeyen bir sebeple ortadan kayboldu. Bu olaya, İsmailiye imamını tanımak istemeyişi, karmat mezhebinin yedinci ve sonuncu imamı Muhammed bin İsmail'e sadık kalışı yolaçmış olabilir. (L)

HAMDELE i. (ar. *ḥamdele*). «Elhamdülillah» cümlesinin mastar halinde kısaltılmış şekli. — Din. İslâmiyette kitapların başlangıcına yazılan Allah'a hamd etme sözü. (Bir hadiste, «Allah'a hamd ü sena ile başlanılmayan her iş bozulur» dendiği için eski kitapların başına besmeleden sonra hamdele ve salvele yazılırdı.) [M]

HAMDEN, A.B.D.'de (Connecticut) şehir, New Haven'in kuzeyinde; 41 100 nüf. (L)

HAMDİBEY, Marmara bölgesinde (Güney Marmara bölümü, Çanakkale ili, Yenice ilçesi) bucak; 4 973 nüf.; 10 köy. — *Bucak merkezi* (esk. *Koyuneli*). 791 nüf. İlçe merkezine 30 km uzaklıkta; yüksl. 260 m. (M)

HAMDİ BEY (Ahmed), ilk türk eczacısı (öl. 1909). Farmakoloji onun zamanına kadar rumlar ve ermeniler tarafından yapılırdı. Hamdi Bey ilk türk eczanesini 1896 yıllarına doğru İstanbul'da Zeyrekyokuşu'nda açtı. Türk gençlerinden çırak almak suretiyle eczacılığın Türkler arasında rağbet bulmasına çalıştı ve ilk defa bazı müstahzarat yaptı. (M)

HAMDİ BEY (Ahmed), **Nâzımülhikem,** türk şairi (öl. İstanbul 1917). Bazı devlet memurluklarında bulundu. Son memuriyeti Meclisi Kebir-i Maarif azalığıydı. Bir ara Aksaray'da kendi çalışmalarıyle kurduğu *Medresei Edebiye* adlı okulun müdürlüğünü yaptı. *Nâzımülhikem* sıfatını Muallim Naci taktı. Yazma bir *Divan*'ı vardır. (M)

HAMDİ BEY (Osman), türk ressamı, bilim adamı ve müzecisi (İstanbul 1842-ay.y. 1910). Hukuk tahsil etmek için Paris'e gitti (1857). 12 Yıl Paris'te kalarak hukuk derslerine devam etti. Bu arada bazı ünlü ressamların (Gérôme, Boulanger) yanında resim çalıştı. 1867'de Paris'te açılan milletlerarası sergide Osmanlı devleti komiseri oldu. 1869'da Türkiye'ye çağrılarak 27 yaşındayken Bağdat vilâyeti Umuru Ecnebiye müdürlüğüne tayin edildi; 1871'de İstanbul'a döndü ve saray-da «Teşrifatı hariciye» müdür muavini oldu. Bu sırada Viyana'da açılan milletlerarası sergide komiserlik yaptı. 1875'te Hariciye Umuru Ecnebiye kâtipliğine getirildi. 1876'da taht değişikliğinde bu vazifeden alınarak Matbuatı Ecnebiye müdürlüğüne verildi. Türk - Rus savaşı sırasında Hamdi Bey bir gönüllü birliği kurulması için çalıştı. 1877'de Beyoğlu Altıncı Daire Belediye müdürü oldu. Daha sonra memuriyetten çekilerek resimle meşgul olmağa başladı. İstanbul'da Aya İrini kilisesinde kurulan Arkeoloji müzesinin başına getirildi (1881). Bir taraftan müzenin tanzimi ve katalogların yapımıyle uğraştı, diğer taraftan yabancı arkeologlarla kazılar yapmağa başladı. Küçük bir taşra müzesi karakterini taşıyan İstanbul Arkeoloji müzesini zenginleştirmek için 1883 ile 1895 yılları arasında çeşitli yerlerde kazılar yaptı. Büyük bir kısmı İstanbul'a getirilen bu eserler müzenin zenginleşmesini Avrupa ve Amerika arkeoloji çevrelerinde adının duyulmasını sağladı. 1887 Yılında Sayda civarında Aya'da fenike krallarına ait bir yer altı nekropolünde İstanbul Arkeoloji müzesinin ününü sağlayan lahitleri buldu. Müze arkadaşlarından Dimosten Baltacı Bey ile Sayda'ya giderek nekropolün açılmasında, lahitlerin hasara uğramaksızın çıkarılmasında ve vapurla İstanbul'a naklinde büyük başarı sağladı. Bu suretle İstanbul Arkeoloji müzesi dünyanın en zengin lahit koleksiyonuna sahip oldu. Hamdi Bey ise türk arkeoloğu olarak dünyaca ün kazandı. Bu keşiften sonra devrin tanınmış arkeologlarından Th. Reinach ile birlikte yazdığı ve 1892'de neşrettiği «Une Nécropole Royale de Sidon» adlı kitabı ününün daha da yayılmasını sağladı. Lahitlerin saklanması için Çinili köşk yeterli olmadığından 1892'de açılışı yapılan binanın «(Lahitler müzesi)» yapımına başladı. Yeni müze, kısa zamanda dolduğu için yan tarafa ikinci bir bina daha yaptırdı. Müzenin üst katına bir kütüphane ilâve ettirerek burasının bir araştırma merkezi olmasını temin etti. Gerek kendinin ve arkadaşlarının ve gerekse yabancı devletlerin hediye ettiği kitaplarla müze kitaplığı kısa zamanda zenginleşti. 1894'ten beri müzeciliğinin yanında «Düyunı Umumiye»nin Osmanlı dayinler vekili, başta Tütün rejisi olmak üzere birtakım kurumlar ve bankalarda meclis idare reisliği ve üyelikleri yaptı. Meydana getirdiği bu eserlerden dolayı kendisine Avrupa'nın birçok üniversitesinden «fahrî doktor» unvanı verildi. 1909'da çıktığı son Avrupa gezisinde Oxford üniversitesinin «fahrî doktorluk» unvanını da aldı. Portre ressamı olarak tanınan Osman Hamdi Beyin resimlerinde Doğuya ait eşya ve insan figürleri usta bir işçilikle verilir. Eşyaya ait özellikler dikkatle canlandırılır; fakat tablo içindeki elemanlar birbirine bağlanmaz. (→ Bibliyo.) [M]

HAMDİ BEY (Simavî), türk devlet adamı (Beyrut 1848-Sakız 1907). İyi bir öğrenim gördü. Çok genç yaşta Tuna vilâyetinde Midhat Paşanın maiyetinde bulundu ve onun güvenini kazandı. Midhat Paşa Bağdat valisi olunca, Bağdat'a müze müdürü Osman Hamdi Bey ile Muharrir Ahmed Mithat Efendiyi ve Simavî Hamdi Beyi de götürdü. Hamdi Bey Abdülhamid II tahta çıkmadan önce Midhat Paşa ile haberleşmesine yardımcı oldu. Abdülhamid II 1876'da tahta geçince bu hizmetinden ötürü onu mabeyn kâtibi yaptı. Fakat bu durum uzun sürmedi ve Abdülhamid II hür fikirlileri sürmeğe başlayınca Hamdi Bey de İstanbul'da uzun zaman kalamadı. Şûrayı Devlette başmuavin bulunduğu sırada kendisinden kuşkulanılarak Musul'a sürüldü. Burada mektupçuluk, sonra merkez mutasarrıflığı yaptı. Daha sonra Siroz ve Samsun mutasarrıfı oldu. Özellikle Samsun'da halk tarafından çok sevildi. Oradan Sakız'a sürgün mutasarrıf olarak gönderildi ve burada öldü. Hamdi Bey, gazeteci Sedat Simavî'nin babasıdır. (M)

HAMDİ EFENDİ, türk hattatı (Kastamonu ?-Ankara ?). XX.yy. başlarında yaşadı. *Hamdi Çavuş* adıyle de anılır. Güzel rık'a yazısı yazdığından 800 kuruş maaşla Zıraat bankasına memur olarak girdi. Sonra bankadan çıkarak Beyazıt'ta Kâğıtçılar denilen yerin arkasında istidacılıkla hayatını kazanmağa çalıştı. Bu arada meşhur hattatlardan Bakkal Arif Efendiden sülüs ve nesih, Sami Efendiden de celî sülüs yazı dersi aldı. Birinci Dünya savaşında Almanya'da bastırılan paraların yazılarını yazmak için oraya gönderildi. Hamdi Efendinin Ankara'ya giderek Kayaş köyünde imamlık ettiği ve orada öldüğü bilinmektedir. (M)

HAMDİ EFENDİ (Ahmed Hamdi, — denir), türk hattatı (İstanbul 1877-ay.y. ?). İstanbul Sultanselim camii başimamı Hoca Abdullah Zekâî Efendinin oğlu. İlk öğrenimden sonra kendini dinî bilgilere verdi. Hem babasından hem de «Üç Mihraplı» adıyle şöhret bulan Hoca İbrahim Efendiden icazet aldı. Ayrıca tekirdağlı meşhur hoca Ali Rıza Efendiden kıraat bilgisi (Kur'an'ı okuma bilgisi), Abdülhamid II'nin son başimamı Hafız İsmail Hakkı Efendiden de dinî bilgisini kuvvetlendiren dersler aldı.

Aynı zamanda devrin meşhur hattatları olan Bakkal Arif Efendiden sülüs ve nesih, Çırçırlı Ali Efendiden celî sülüs, Hulûsi Efendiden ta'lik, Hacı Kâmil Efendiden de genç sülüs ve nesih yazılarını öğrendi. (M)

HAMDİ EFENDİ (Hafız), türk bestecisi (öl. 1870 ?). Dede Efendinin öğrencisidir. Bir Sûz-i Dil Nevâ Yürük Semaisi vardır. (M)

HAMDİ EFENDİ (Hafız Ahmed Hamdi TEZCAN, — denir), türk hattatı (Edremit 1893 - İstanbul ?). Hacı Mehmed Efendinin oğlu. Genç yaşında İstanbul'a geldi. Önce Kur'an'ı ezberledi. Sonra Amca Hüseyin Paşa medresesine girdi ve Fatih camiinde verilen dinî derslere devam etti. 1918'de polis oldu ve o vazifede emekli oluncaya kadar kaldı (1946).

Sülüs ve nesih yazısında ustadır. Önce meşhur Aziz Efendiden yazı öğrendi. Sonra Kâmil Efendi ile Hakkı Beyden ders alarak sülüs ve nesih yazısını ilerletti. Ferid Beyden de divanî yazıyı öğrenerek icazetname aldı. 3. Kur'an, birçok hilye ve kaside yazmıştır. (M)

HAMDİ EFENDİ, Elhac Abdülhamid, (Harput 1829 - ay.y. 1902). Küçük yaştan itibaren ilimle uğraştı. On sekiz yaşındayken küçük bir divan olacak kadar şiir yazdı. 1855'te icazet aldı. Harputî Hafız Yusuf

Efendiden ders aldı. Eski sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşanın Harput'ta yaptırdığı medresede müderrislik etti. 1862 ve 1866 yıllarında babasıyle beraber iki defa İstanbul'a geldi. 1873'te hac için Hicaz'a gitti. Eserleri arasında *Divançe-i Eş'ar*, babasının yarım bıraktığı *Velediye Hicabisi* adlı eseri tamamlamıştır. Ayrıca basılmış ve yazma on beş kadar eseri bulunmaktadır. (M)

HAMDİ HOCA Elmalılı (soyadı YAZIR), türk Kur'an tefsircisi (Elmalı, Antalya 1877-İstanbul 1942). İlk ve orta öğrenimini Elmalı'da yaptı; İstanbul'a geldi (1892). Ünlü müderrislerden, özellikle Kayserili Mahmud Hamdi Efendiden ders aldı. Beyazıt dersiâmı (1908), aynı yıl Antalya milletvekili oldu. Mülkiye mektebinde ahkâmı evkaf ve arazi, Mektebi Kuzat'ta fıkıh dersleri okuttu. Dârülhikmetilislâmiye üyeliği ve reisliğinde bulundu. Evkaf nazırı ve âyân azası oldu. Cumhuriyetin ilânında Mütehassisin medresesinde mantık müderrisi idi. Eserleri: *Hak Dini Kur'an Dili* (Kur'an tefsiri, 9 cilt 1936, 1960); *Metalib ve Mezahib* (Pol Janet ve Gabriel Seay'dan notlar ekleyerek, 1925). [M]

HAMDİ EFENDİ Manastırlı, Kurtuluş savaşında haberleşme görevi yapan bir telgraf memuru. 16 Mart 1920'de, İngilizler İstanbul'u işgal ettiklerinde, Ankara'da Mustafa Kemal Paşaya (Atatürk) ilk defa o haber verdi. O gün öğleden sonra önce saat 10'da İngilizlerin Şehzadebaşı'ndaki Muzika karakolunu bastıklarını, altı askerimizi şehit ederek 115 askeri de yaraladıklarını bildirdi. Daha sonraki saatlerde de birçok semtin işgalini telgrafla bildirdi. Atatürk, *Nutuk*'ta onun bu büyük hizmetinden takdirle bahseder. Hamdi Efendi, daha sonra Ankara'ya giderek Başkumandanlık karargâhı telgraf memurluğu yaptı. (M)

HAMDİ Kavuklu. Bk. KAVUKLU HAMDİ.

HAMDİ PAŞA (Ahmed). Bk. AHMED HAMDİ PAŞA.

Hamd suresi. Bk. FATİHA SURESİ.

HAMDULLAH HAMDİ Akşemseddinoğlu, divan şairi (Göynük 1449 - ay.y. 1503). Şeyh Akşemseddin'in küçük oğlu. İyi bir öğrenim gördü. Babasının ölümünden (1469) sonra Göynük'te yoksul bir hayat geçirdi. Hamdullah Hamdi özellikle *Hamse*'si (*Yusuf ile Zeliha, Leylâ ve Mecnun, Tuhfet-ül-Uşşak* [Âşıkların Armağanı], *Kıyafetname, Mevlid*) ile ün kazandı. Yazma bir *Divan*'ı da vardır. Yazıcızade Mehmed'in *Muhammediye*'sine nazire olarak yazdığı *Ahmediye* (veya *Muhammediye*) ve *Mecalis-üt-Tefasir* (Tefsirlerin Meclisleri) adlı iki eseri de vardır. (→ Bibliyo.) [M]

HAMDULLAH KAZVİNİ Müstevfî, iranlı coğrafya ve tarih bilgini (1281 ? - 1350). Kazvin'de eski bir şiî ailesine mensuptur. Kazvin, Ahbar, Tarım ve Zencan müstevfîliklerinde bulundu. Farsça olarak *Tarih-i Güzide* adlı genel bir İslâm tarihi yazmıştır. Eser Reşidüddin Fazlullah'ın *Cami-üt Tevarih* adlı eserinin tertibine göre yazılmıştır. Özellikle içindeki biyografiler önemlidir. Ayrıca *Nüzhetü'l Kulûb* adlı bir coğrafya eseri ve *Zafername* adlı 75 bin beyitten ibaret üç bölümlük manzum bir İslâm ve Moğol tarihi vardır. Birinci bölüm Hz. Muhammed'in doğuşundan kendi zamanına kadar olan islâm tarihi, ikinci bölüm İran'da hüküm süren sülâlenin tarihi, üçüncü bölüm türk ve moğol tarihidir. (M)

HAMDULLAH Şeyh. Bk. ŞEYH HAMDULLAH.

HÂME i. (fars. *ẖāme*). *Esk.* Kalem: *Ol an alıp eline hâme / Yazdı o da bir cevabnâme* (Şeyh Galib). ‖ *Hâme-cümban*, kalem oynatıcı, yazar. ‖ *Hâme-dân*, kalem kutusu. ‖ *Hâme-güzâr*, kalemle yazılmış. ‖ *Hâme-keş*, yazan. Yazının üzerini çizen, iptal eden. ‖ *Hâme-rân*, kalem yürüten, yazı yazan. ‖ *Hâme-rân olmak*, yazı yazmak. ‖ *Hâme-izen*, üzerinde kalem yontulan âlet. ‖ *Hâme-edeb*, edebiyat kalemi. ‖ *Hâme-i ezel*, Tanrı'nın kaderleri tespit ettiğine inanılan kalem. ‖ *Hâme-i şeker-riz*, şeker saçan kalem. ‖ *Hâme-i şekvâ*, şikâyet yazan kalem. ‖ *Hâme vü şemşir*, kalem ve kılıç. (M)

HÂME i. (ar. *hāme*). *Esk.* Başın üst kısmı, tepesi. (M)

HAME, Güney Finlandiya'da il; 21 645 km²; 580 000 nüf. İdare merkezi, *Hameenlinna*. Başlıca şehirleri: *Tempere; Lahti*. (L)

HÄMEENLİNNA, isveççe **Tavastehus**, Finlandiya'da şehir, Hame ilinin merkezi; 26 800 nüf. XIII. yy.dan kalma şato. Dokuma sanayii. Ayakkabı ve kontrplak fabrikaları; bıçkıhaneler. Yakınında *Aulanko* millî parkı. (L)

HAMEL i. (ar. *ḥamel*, kuzu). Astron. *Esk.* Koç* takımyıldızı ve Koç burcu: *Vücûd-ı bî-bedeli âfitâbdır amma / Bir âfitâb ki dâim medârı ola Hamel* (Fuzuli). [Bk. KOÇ.] ‖ Koç'un α yıldızına veya α *Aries*'e verilen ad. (Kadiri 2,2. Tayf örneği K₂.) [M]

HAMEL (Hendrick), hollandalı gemici. Corcum şehrindendi. Gemisi 1653'te Kore'nin Secu adasında karaya oturdu. Seul'e götürüldü, kore ordusunda hizmet etti. 1668'de, yedi arkadaşıyle denize açılarak Birleşik eyaletlere gelebildi. 1670'te Amsterdam'da yayımlanan serüvenleri Kore'yi ve Korelileri anlatan ilk batılı eserdir. (L)

HAMELÂT çoğl. i. (ar. *ḥamle*'den *ḥamelât*). *Esk.* Hamleler, saldırılar, saldırmalar. (M)

HAMELE çoğl. i. (ar. *ḥaml*,> *ḥâmil*> taşıyan'dan *ḥamele*). *Esk.* Taşıyanlar, yüklenenler. ‖ *Hamele-i Arş*: («Arşı taşıyanlar»), İsrafil, Cebrail, Mikail, Azrail adlı dört büyük melek. ‖ *Hamele-i hüccet*, günah ve sevapları yazan melekler. ‖ *Hamele-i Kur'an*, Kur'anı ezberden bilenler, hafızlar. (M)

HAMELİA i. Karşıt veya eşdüzey yapraklı ağaççık; çiçekleri sap ucunda güzelim başak biçiminde, meyvesi yuvarlak üzüm şeklindedir. (Tropik Amerika'da on kadar türü yetişir. Bir kısmı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

HAMELİN (Ferdinand Alphonse), fransız amirali (Pont-l'Evêque 1796-Paris 1864), baron Jacques Hamelin'in yeğeni. Cezayir şehrinin ele geçirilmesinde (1830) yararlık gösterdi. Kırım savaşı sırasında Karadeniz filosu kumandanı, 1854'te amiral, 1855'ten 1860'a kadar bahriye bakanı oldu. (L)

HAMELİN (Octave), fransız filozofu (Le Lion-d'Angers, Maine-et-Loire 1856-Hucket, Landes 1907). École Normale Supérieure ve Sorbonne'da eskiçağ felsefesi tarihi okuttu. *Essai sur les Éléments Principaux de la Représentation*'u (Tasarının Başlıca Elemanları Üstüne Deneme) çağdaş idealizmin belli başlı eserlerinden sayılır. Ders notlarının çoğu ölümünden sonra yayımlandı: *Le Système de Descartes* (Descartes Sistemi) [1911]; *Le Système d'Aristote* (Aristoteles Sistemi) [1920]. (L)

HAMELN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) liman şehri, Weser ırmağı kıyısında; 50 400 nüf. Eski Hansa (XV. - XVI. yy.) şehri. Balıkçılık limanı (som balığı). XI. - XIV. yy.dan kalma kilise. Eski evler. Dökümhaneler. Ecza malzemesi. Besin sanayii. (L)

HAMERİCH'LER, danimarkalı müzikçiler ailesi, ASGER, besteci (Frederiksborg 1843-ay.y. 1923); yaylı çalgılar için bestelediği senfonisi daha çok anglosakson dünyasında tanındı; — müzikolog olan kardeşi ANGUL (Kopenhag 1848-ay.y. 1931), danimarka müziği ve ortaçağ müziği üzerinde çalıştı. Ortaçağ ilâhileri ve sekans'ları ile ilgili eserlerinden başka, ilkel izlanda org'u konusunda incelemeleri vardır; —EBBE, besteci (Kopenhag 1898-Kattegat 1951), öncekilerin yeğeni. Başlıca operaları: *Stepan* (Mainz 1924; Kopenhag 1926); *Leonardo da Vinci* (1939); *Marie Grubbe* (1940); *Hayalciler* (1949). [L]

HAMERLİNG (Rupert HAMMERLİNG, **Robert** — denir), avusturyalı şair (Kirchberg am Walde 1830 - Graz 1889). İki şiir kitabıyle tanındı, felsefî belirlemelerin İmparatorluk Roma'sı üstüne canlı tasvirlerle birarada şiirleştiği *Ahasverus in Rom* (Ahasverus Roma'da) [1866] ve reform çağını anlatan *Der König von Sion* (Sion Kralı) [1869]. Romanı *Aspasia* (1876), Perikles çağından giderek, çağdaş insanın duygu çatışmalarını yansıtır. Ayrıca *Danton und Robespierre* (Danton ve Robespierre) [1871] adlı bir oyunu vardır. (L)

HAMERTON (Philip Gilbert), ingiliz sanat tenkitçisi (Laneside, Lancashire 1834-Boulogne-sur-Seine 1894). Kurduğu *Portfolio* dergisini ölümüne kadar sürdürdü. 1861'de Fransa'ya yerleşti. Başlıca eserleri: *Etching and Etchers* (Gravür ve Gravürcüler) [1866]; *Contemporary French Painters* (Çağdaş Fransız Ressamları) [1867]; *Painting in France after the Decline of Classicism* (Klasisizmin Çöküşünden Sonra Fransa'da Resim) [1868]; *The Graphic Arts* (Grafik Sanatlar) [1882]. Romanlar ve ahlâk konusunda felsefî eserler de yazdı. (L)

HAMEVİ (Sadeddin Muhammed), arap mutasavvıfı (öl. Horasan 1252). Eserleri: *Ulûm ül Hakaik* (Gerçekler Bilgisi). *Mecmuat'ül Resail* (Risaleler Derlemesi). [M]

HAMHALAT bls. sıf. İri yarı, aptal görünüşlü; görgüsüz: *Benim sağ yanıma iri, hamhalat biri geldi* (B. Felek). [M]

HAMHUM i. (onomatope). Anlamsız ve boş söz. ‖ *Hamhum etmek*, belli belirsiz, gereksiz şeyler söylemek. ‖ *Argo. Hamhum şaralop*, önemsiz ve anlamsız söz.
— Temş. santl. *Hamhum şaralop muhaveresi*, Karagöz'de bir ara muhaveresi türü. Bunda Karagöz, Hacıvat'ın her söylediğine ya «hamhum» ya da «şaralop» diye karşılık verir. (M)

HAMHUNG, Kore'de (Kuzey Kore) şehir, Tongsongcon ırmağı kıyısında; 112 200 nüf. Tarım pazarı (pirinç ve soya fasulyesi). Damıtma yeri. Pamuk dokumacılığı. Makine yapımı. Yakınında kömür madenleri. (L)

HAMIZ i. (ar. *ḥamż*, ekşilik'ten *ḥāmıż*). *Esk.* Asit: *Hamızları keşfeden müslümanlardır* (P. Safa). ‖ Sıf. Tadı ekşi olan.
— Kim. *Esk. Hamız-ı azot*, nitrik asit. ‖ *Hamız-ı fahm*, karbonik asit. ‖ *Hamız-ı hadîd*, demir asidi. ‖ *Hamız-ı hummas*, oksalik asit. ‖ *Hamız-ı kibrit*, sülfürik asit. ‖ *Hamız-ı kiyanik*, siyanik asit. ‖ *Hamız-ı klor-ı mâ*, klorhidrik asit. ‖ *Hamızı- neml*, formik asit. ‖ *Hamız-ı tırtır*, tartarik asit.

◆ **Hamıza** sıf. *Esk.* Hamız'ın dişili: *Âtıl ve bî-tesir üç cümle-i hamızasından boza gibi kabararak...* (Cenab Şahabeddin).

◆ **Hamızî** sıf. *Esk.* Ekşilik veya asitle ilgili.

◆ **Hamıziyet** i. *Esk.* Ekşi veya asit cinsinden olma hali. (M)

HÂMİ sıf. (ar. *ḥimāye*'den *ḥāmī*). *Esk.* Koruyucu, gözeten, birine destek olan: *Benim hem hâmim, hattâ hemen hemen babam olduğunuz için sizin kederiniz benim demektir* (R.N. Güntekin). [M]

HAMİ, Hadramut kıyısında bir mıntıka. Rast Şerma yanında mümbit bir yerdir. Kükürtlü ılıcalarıyle ünlüdür. Şehrin ortasın-

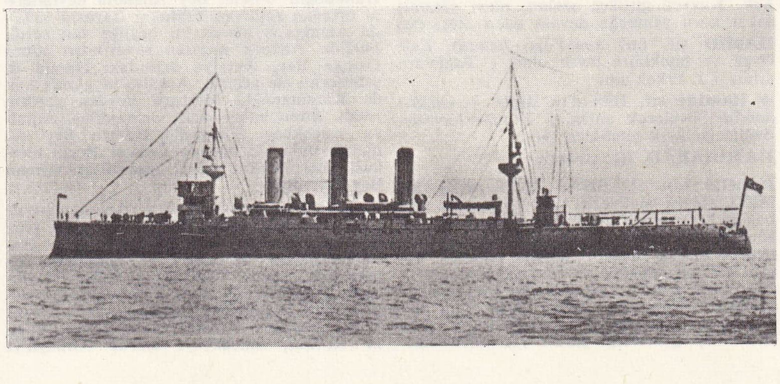

Hamidiye kruvazörü (Servetifünun mecmuasından)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

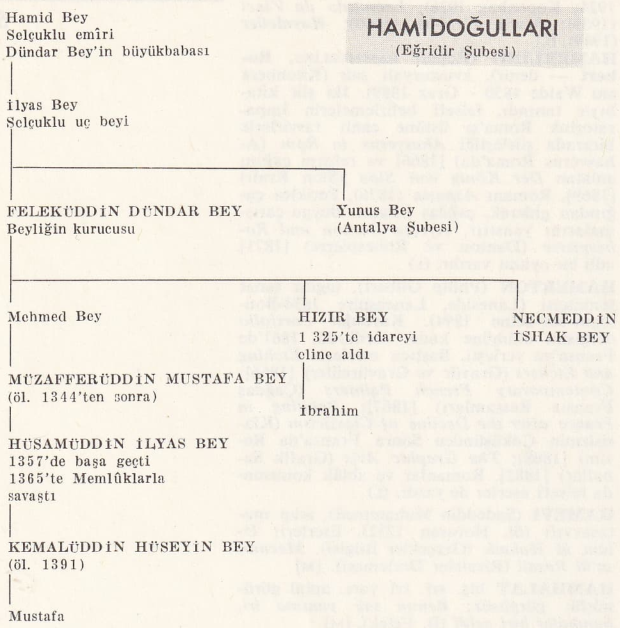

da iki önemli hisar vardır. Halkının büyük bir kısmı balıkçıdır. Şehrin dolaylarında gayet sık ve bereketli mısır-buğdayı tarlaları vardır. (M)

HAMİ AHMED EFENDİ, türk şairi (Diyarbakır 1679 -ay.y. 1747). Bir ilim merkezi olan Amid'de (Diyarbakır) devrinin ünlü âlimlerinden ders gördü ve icazet aldı. 1709'da İstanbul'a geldi. Burada sadaret kethüdası Müsalihanzade Abdullah Paşaya intisap ederek, Divan-ı Sultânî kâtipleri sınıfına girdi. Bir süre Abdullah Paşanın divan kâtipliğinde bulundu. 1716'da Diyarbakır'a vali gönderilen Köprülüzade Hacı Abdullah Paşanın divan kâtibi olarak Diyarbakır'a gitti.

1719'da Abdullah Paşanın Erzurum'a tayin edilmesi üzerine Hami de onunla birlikte göç etti. Burada ünlü âlim ve şairlerle tanıştı. 1723'te İran seraskerliğine getirilen Abdullah Paşa bu savaşlarda Hami'nin başarılarına karşılık onu hocagânlık rütbesine yükseltti. Hami bu savaşlar üzerine 375 beyit tutan kasidesini yazdı.

1725'ten sonra, memuriyeti bırakarak Diyarbakır'a çekildi. 1730'da İstanbul'a bir seyahat yaptı. Bu İstanbul seyahatini dile getiren 268 beyitlik bir şiir yazdı. Sonra Diyarbakır'a döndü. Burada ilim ve sanat erbabı ile şairane bir hayat geçiren Hami'nin Diyarbakır'da yaptırdığı kasır, devrinde bir sanat akademisi halindeydi. Hami'nin basılmış *Divan*'ı 1 937 beyitten ibarettir. (M)

HÂMİD sıf. (ar. *ḥamd*'dan *ḥâmid*). *Esk.* Şükreden, teşekkür bildiren. ‖ İ. Erkek adı. ‖ *Abd-i hâmid,* şükreden kul.

◆ **Hâmidîn ve Hâmidûn** çoğl. i. *Esk.* Şükredenler. (M)

HÂMİD i. (ar. *ḥamed,* sönmek'ten *ḥâmid*). *Esk.* Kuvveti gittikçe azalan, alevi sönmüş fakat koru yanmağa devam eden ateş. (M)

HAMÎD sıf. (ar. *ḥamd*'dan *ḥamîd*). *Esk.* Övgü ve teşekküre lâyık olan. ‖ Tanrı'nın sıfatı. ‖ İ. Erkek adı.

◆ **Hamîde** sıf. Hâmid'in dişili. ‖ *Ahlâk-ı hamîde,* övülecek ahlâk. ‖ *Evsâf-ı hamîde,* övülmeğe lâyık nitelikler. (M)

HAMİDÂBÂD. Bk. ISPARTA.

HÂMİD bin el-ABBAS EBU MUHAMMED, abbasî maliyecisi (837-Vasıt 923). Abbasî halifelerinden el-Muvaffak devrinden el-Muktedir'e kadar en kuvvetli abbasî maliyecisi olarak tanınır. 886'dan itibaren Vasıt, 900'den itibaren de fars şehirlerinin ve Basra'nın arazi vergilerinin ve haraçlarının toplanmasıyle meşgul oldu. Takip ettiği malî siyaset, Karmatîler, İmamîler ve sufîlere karşı gösterdiği şiddet yüzünden karışıklıklar çıktı ve Hamid bin Abbas görevinden ayrıldı. Yerine vezir olan İbni Furat'ın oğlundan gördüğü hakaretlere dayanamadı ve Vasıt'a gitti. (M)

HAMİDE sıf. (fars. *ḫamîden,* eğilmek, bükülmek'ten *ḫamîde*). *Esk.* Eğilmiş, bükülmüş. ‖ Kambur. ‖ *Hamîde-kamet,* iki büklüm: *Veli ben olmuş idim târ-i nâleye demsaz / Hamîde-kaddim ile inlemekte niteki çenk* (Hayalî).

◆ **Hamîdegî** i. *Esk.* Eğrilik. ‖ Kamburluk. (M)

HAMİD HAMZA PAŞA, osmanlı sadrazamı (öl. Arafat 1769). Bazı kaynaklarda «Şehrî», yani İstanbullu olarak gösterilirse de Kayseri'nin Develi kazasındandır. Sadaret mektubî kalemine giderek kitabet öğrenimi gördü. Ragıb Paşanın mektupçuluğu zamanında başhalife görevine getirildi (1739). On yıl bu görevde kaldı. Sonra mektupçu ve 1775'te Reisülküttab, daha sonra Sadaret kethüdası ve Defter emini oldu. Görevinden alındı. 1757'de ikinci defa Sadaret kethüdalığına getirilen Hamid Hamza Paşa, bir yıl sonra tekrar görevinden alındı. 1759'da Büyük ruznameci, çavuşbaşı, 1760'ta tekrar Sadaret kethüdası, oldu. Ragıb Paşa tarafından kendisine nişancılık verildi. 1762'de Vezirlik rütbesi ile Kubbenişîn olan ve kendisine Selânik sancağı verilen Hamdi Hamza Paşa, Ragıp Paşanın rahatsızlanması üzerine kaymakam tayin edildi, paşanın ölümünden sonra sadrazam oldu (1763). Yedi ay sonra azledildi. Kandiye muhafızlığına, aynı yıl Girit'e, 1766'da Mora muhassıllığına getirildi. 1768'de tekrar Girit'te, 1769'da Cidde ve Habeş eyaletinde görev aldı. (M)

HÂMİD HÜSNÜ BEY, türk bestecisi (İstanbul 1868-ay.y. 1952). Tıp öğrenimi gördü. Önemli eserleri: Uşşak devr-i hindî şarkı, Uşşak yürük semai şarkı, Muhayyer orta aksak şarkı, Nihavent aksak şarkı, Nişabûrek müsemmen şarkı, Suzinak curcuna şarkı. (M)

HAMİDÎ (Ebu Bekir Ömer bin Mahmud), iran şairi (öl. 1164). Hamadanî ve Harirî'yi örnek alarak arap edebiyatında makame denen türde küçük hikâyeler yazdı. Biraraya toplanan hikâyelerin birçok basımı yapıldı, avrupa dillerine çevrildi. (M)

HAMİDİLİ sancağı, Anadolu'da Hamidoğullarının yönetiminde bulunan yerlere Osmanlıların zaptından sonra verilen ad. Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Âsi-Karaağaç, Keçiborlu, Isparta ve Burdur tarafları ve Antalya havalisi ile Akdeniz sahiline kadar inen yerler bu adla anılır.

Hamidoğlu beyliğinin kurucusu Feleküddin Dündar Bey büyük babası Hamid Beyin adına bağlı olarak beyliğe bu adı verdi (1300). Hamidoğlu İlyas Bey ölünce yerine oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey geçti (1376). Hüseyin Bey, osmanlı sultanı Murad I'in isteğine uyarak Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir'i seksen bin altın karşılığı Osmanlılara sattı. Murad I, Kosova savaşına giderken Hüseyin oğlu Mustafa Bey kumandasında bir kuvveti sultanın ordusuna gönderdi. Hüseyin Beyin ölümünden sonra bir kısım Hamid ili toprakları Osmanlılar tarafından alındı (1391). Hamidoğullarının Antalya ve Korkut ili şubeleri bu tarihten sonra yaşamağa devam etti.

Hamidoğlu Osman Bey Anadolu beyliklerini ortadan kaldıran Yıldırım Bayezid 1392'de Antalya'yı alarak bu beyliğe son verdi. 1402'de Ankara meydan savaşından sonra Osman Bey, Antalya dışındaki Hamid ili şehirlerini ele geçirdi. Antalya'yı almak için de Karamanoğlu Mehmed Beyden yardım istedi. Bunu haber alan Osmanlılar, Antalya sancakbeyi Firuzoğlu Hamza Bey kumandasında bir orduyu Osman Beyin merkezi olan Korkut ilinde bastırdılar. Osman Bey öldürüldü.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Antalya kuşatması sırasında kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle öldü (1423); böylece Hamidoğullarına ait topraklar tamamen Osmanlılara geçti. Osmanlılar, diğer beyliklerde uyguladıkları sancak teşkilâtını burası için de uyguladılar. Fakat sancağın adını değiştirmediler. Bayezid II devrinde şehzade Korkut, sancakbeyi olarak Antalya'yı bir süre yönetti. Daha sonraki tarihlerde Hamid sancağı, bir şehzade sancağı olmaktan çıkarak diğer osmanlı şehirleri gibi sancakbeyleri tarafından idare edildi. Merkezi Isparta olan bu sancak sonra Konya vilâyetine bağlandı ve Cumhuriyet devrine kadar da bu sancağa *Hamidâbâd* denildi. (M)

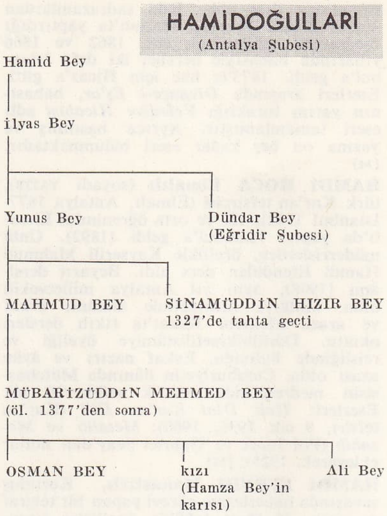

HAMİDİYE i. Kıyf. Abdülhamid II devrinde yaygınlaşan fes çeşidi. (*Büyük hamidiye* adlı bir cinsi daha vardı.) [M]

Hamidiye camii veya **Yıldız camii,** İstanbul'da Yıldız sarayı karşısında Abdülhamid II tarafından yaptırılan cami (1885). Yüksek kasnaklı, tek kubbeli, tek minareli yapının ayrıca hünkâr mahfeli ile bir de kabul dairesi vardır. Avluda 1890 tarihli dört cepheli bir saat kulesi bulunmaktadır. (M)

Hamidiye kruvazörü, osmanlı savaş gemisi. Sultan Abdülhamid II zamanında İngiltere'den alındı, 3 805 tonluk, 22,2 mil süratinde bir kruvazördü. Önceleri adı *Abdülhamid* iken sonra *Hamidiye* olarak değiştirildi. 1908 Yılından sonra osmanlı donanmasında önemli işler gördü. Sisam adası isyanının bastırılmasında etkili oldu. 31 Mart olayında, Hareket ordusuna katılan donanma birlikleri arasındaydı. Akdeniz donanma tatbikatına katıldı. Balkan savaşı yıllarında İstanbul'u Bulgar işgalinden kurtarmak için önemli görevlerde bulundu. Bu arada Karadeniz'e çıktığı bir sırada bulgar torpidoları tarafından yaralandı. Onarıldıktan sonra Çanakkale boğazında, İmroz ve Bozcaada dolaylarında yunan muhriplerine karşı koydu. 1912'de Rauf Bey (Orbay) kumandasında Akdeniz'de çeşitli savaşlara katıldı; yunan limanlarını bombaladı. Yaptığı başarılı akınlarla barış imzalanmasına yardımcı oldu. Mondros mütarekesinden sonra Haliç'e çekildi.

Cumhuriyetin ilânından sonra tekrar önem kazandı. Kumandan gemisi görevini yaptı, manevralara katıldı. Uzun süre hatıra olarak korunan Hamidiye zırhlısı 10 eylül 1964'te hurdacılara satıldı. (M)

Hamidiye Kruvazörü madalyası, Balkan savaşında Boğazlardan çıkıp Akdeniz'de savaşan Hamidiye kruvazörünün bu başarısını hatırlatmak amacıyle çıkarılan madalya. 1 Şubat 1913'te çıkarılan bu madalya gümüş mecidiye büyüklüğünde tunçtandır. Ön yüzünde tuğra, arka yüzünde Hamidiye kruvazörünün resmi vardır. (M)

Hamidiye sebili, Abdülhamid I tarafından Eminönü'nde (İstanbul), Hamidiye türbesinin karşısında yaptırılmış olan barok üslûbunda sebil (1777). XX.yy. başında Dördüncü Vakıf hanı yaptırılırken yerinden sökülerek Topkapı'daki Zeynep Sultan camiinin köşesine nakledildi. (M)

Hamidiye Süvari alayı, osmanlı padişahı Abdülhamid II (1842-1918) tarafından meydana getirilen ve onun adıyle anılan türk süvari alayı; bu alayların kadrolarına giren süvariler atlarını kendileri te-

darik ederler ve teçhizatlarını da kendi paralarıyle alırlardı. (Başıbozukların yerine kaim olan bu tipteki süvari birliklerinden 1905'te, her biri 4 veya 5 bölükten meydana gelmek üzere, Anadolu'da 63 ve Trablusgarp'ta 4 alay mevcut bulunuyordu. Bu süvariler karabina ve mızrakla silâhlandırılmıştı.) [M]

HAMİD MAHMUD EFENDİ Konyalı, osmanlı devlet adamı (XVI.yy.). Şeyhülislâm Çivizade Muhyiddin Efendinin damadıdır. Zamanın değerli bilginlerinden öğrenim gördü. Manisa'da müftülük yaptı. Şehzade medresesi müderrisliğine tayin edildi. Şam (1549) ve Mısır kadılığında bulundu. İstanbul'da Ayasofya müderrisliğinde (1553), Bursa (1554) ve İstanbul (1555-1556) kadılıklarında görev aldı. Nihayet Rumeli kadıaskerliğine tayin edildi (1557). Son memuriyetinden sonra azledildi. Eseri: *Fetâvây-ı Hamidiye.* (M)

HAMİDOĞULLARI, Batı Anadolu türk beyliklerinden. Beyliğin sınırları içinde Eğridir, Uluborlu, Yalvaç, Isparta, Burdur ve Antalya bulunuyordu. Beyliğin kurucusu Felekûddin Dündar Beydir ve büyükbabasının adını beyliğe vermiştir. Kuruluş yıllarında Anadolu Selçukluları tarafından Bizans sınırına yerleştirildiler. Dündar Bey, hükmü gittikçe zayıflayan Anadolu Selçuklularının son zamanlarında beyliğini Göller bölgesinde kurdu (1300) ve Uluborlu'yu merkez yaptı. Sonradan merkezini Eğridir'e nakletti. Adı imar edildikten sonra *Felekâbâd* olarak değiştirildi. Dündar Bey beyliğin sınırlarını yavaş yavaş genişleterek Gölhisar, Korkuteli ve Antalya'yı idaresine aldı. Antalya çevresini kardeşi Yunus Beye verdi ve böylece beylik Eğridir ve Antalya olmak üzere iki kola ayrıldı. Beyliğin faal kurucusu Dündar Bey çevresindeki Anadolu beyliklerinin bir kısmı üzerinde hâkimiyet tesis etti. İlhanlılarla olan bağlarını kuvvetlendirmek için, Anadolu'ya gelen Emîr Çoban'a tabi olduğunu bildirdi (1314). Fakat daha sonra Emîr Çoban'ın oğlu Demirtaş Anadolu'daki bazı beyleri ortadan kaldırmak için savaşa başladı ve bu arada Dündar Beyi takip ederek yakaladı ve öldürdü. Antalya civarını bu olayda kendisine yardımcı olan Yunusbeyoğlu Mahmud'a bıraktı (1324). Dündar Beyin ölümünden sonra bir süre sessiz kalan oğullarından Hızır Bey ortaya çıktı. Babasından alınan bir kısım yerleri ele geçirdi. Mısır'daki diğer oğlu İshak Çelebi Anadolu'ya gelerek idareyi eline aldı (1328). İshak Beyin ölümünden sonra yerine kardeşi Mehmed Beyin oğlu Muzafferüddin Mustafa Bey geçti. Mustafa Beyin ölümüyle de yerini Hüsameddin İlyas Bey aldı. Komşularından Karamanoğlu Alâüddin Beyle savaştı. Mağlup olarak Germiyan oğlu Süleyman Şaha sığındı. Sonra da onun yardımıyle kaybettiği yerleri aldı. Ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Kemalüddin Hüseyin Bey geçti. Karamanoğullarının saldırılarından yılarak Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Yalvaç ve Karaağaç'ı, Osmanlı padişahı Murad Hüdavendigâr'a seksen bin altına sattı (1374). Kendine de Isparta ve Eğridir'i bıraktı. Birinci Kosova savaşında Osmanlılara yardım için oğlu Mustafa Beyle bir ordu gönderdi.

Hamidoğullarının Antalya bölgesinde Yunus Beyden sonra yerine Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey İlhanlılardan Demirtaş Beyle beraber Mısır'a gitti ve orada hapsedildi (1327). Beyliğin idaresini kardeşi Korkuteli emîri Sinanüddin Hızır Bey eline aldı (1327). Hızır Bey hasta olduğundan yerine Dadı Bey geçti. Daha sonra idareyi Küçük Mehmed Bey aldı. Kıbrıs kralı Petro'nun işgaline uğrayan (1361) Antalya'yı on bir yıl sonra yeniden ele geçirdi. Mahmud Beyin ölümünden sonra Osman Bey idareyi eline aldı. Yıldırım Bayezid Antalya ve Teke ilini aldıktan sonra bölgeyi oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi. Ankara savaşından (1402) sonra Osman Bey Antalya ve İstanos'u (Korkuteli) yeniden geri aldı ve Timur'un hâkimiyetini tanıdı. Korkuteli'ni beyliğin merkezi yaptı. Murad II'nin ilk zamanlarındaki hükûmet buhranından faydalanmak isteyen Hamidoğlu Osman Bey, Karamanoğlu Mehmed II ile Antalya'yı almak istedi. Bu işbirliğini haber alan Antalya sancakbeyi Hamza Bey, anîden Korkuteli üzerine baskın yaparak Osman Beyi öldürdü (1493). Bir süre Antalya emîri Yunus Beyin kölesi Zekeriya'nın elinde kalan Hamidoğullarının Antalya kolu da bu tarihte sona erdi. (→ Bibliyo.) [M]

HAMİDÜDDİN EFENDİ Efdalzâde, osmanlı şeyhülislâmı (öl. İstanbul 1502). İlk bilgilerini zamanın bilginlerinden olan babasından öğrendi. Bursa'da kaplıca, İstanbul'da Murad Gazi medresesinde müderrislik yaptı. İstanbul'da veba salgını çıktığı sırada ailesiyle evini şehir dışı bir bucağa taşıdığı halde, kendisi İstanbul'da ders vermeğe devam etti. Bayezid II zamanında İstanbul kadılığına getirildi. 1496'da şeyhülislâm oldu. Ölümüne kadar yedi yıl bu makamda kalan Hamidüddin Efendi, ölünce Ebu Eyyub el-Ensarî civarına gömüldü, Edirnekapısında bir mescidi. Şekerciler han yakınında bir medresesi vardı. (M)

HÂMİL sıf. (ar. *ḥaml*'den *ḥâmil*). *Esk.* Üzerinde taşıyan, bulunduran, sahip olan. ‖ Yüklü. ‖ Gebe. ‖ İ. Destek. ‖ *Hâmil olmak,* üzerinde bulundurmak, taşımak: *Hükümdar, amele, asker gibi sınıflar, vazifelerine lâzım olan uzuvları hâmil olarak dünyaya gelirler* (Ziya Gökalp). ‖ *Hâmil-i bâr-ı girân,* ağır yükler yüklenen. ‖ *Hâmil-i Kur'an,* Kur'anı ezberleyen kimse, hafız. ‖ *Hâmil-i vahy,* Cebrail.

— Tic. huk. Kıymetli evrak hükmünde olan senetleri (ticarî senetler «poliçe, emre muharrer senet, çek», varant, konişmento, hisse senedi, tahvil, sigorta poliçesi, nakliye senedi gibi) bir hakka dayanarak elinde bulunduran kimse. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hâmiline ciro,* emre yazılı bir senedin, hâmil kimse ona ödenmesi kaydıyle ciro edilmesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hâmiline yazılı kıymetli evrakın devri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hâmiline yazılı kıymetli evrakın kaybolması ve iptali.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hâmiline yazılı senede karşı borçlunun defileri.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hâmiline yazılı senedin nama yazılı senede çevrilmesi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hâmiline yazılı senetler,* senedin metin veya şeklinden, hâmili kim ise o kimsenin hak sahibi sayılacağı anlaşılan kıymetli evrak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Meşru hâmil,* bir ticarî senedi bir hakka dayanarak elinde bulunduran kimse.

— ANSİKL. Tic. huk. Türk Tic. kn.nun 570'inci maddesine göre «Senedin metin veya şeklinden *hâmil*'i kim ise o kimsenin hak sahibi sayılacağı anlaşılan her kıymetli evrak; hâmile (hâmiline) yazılı senet sayılır». Anonim şirketlerin ihraç ettikleri hisse senetlerinin hâmili, senet nama yazılıysa, senet metninde adı yazılı olan kimsedir; hâmile yazılıysa zilyet senedin kanunî sahibidir. Hâmile yazılı senetler belli bir kimsenin adına veya emrine yazılmaz, şekil ve metne göre hâmili, hak sahibi tanınan senetlerdir. Tahviller, hisse senetleri, çekler, nakliye senetleri, sigorta poliçeleri hâmile yazılabilir. Hâmile yazılı senetlerde, hak sahibi senet içerisinde gösterilmez. Böyle bir çeki elinde bulunduran bir kimse, o çekin sahibidir.

● *Hâmiline ciro.* Cirosu kabil bir senedin arkasına *«hâmiline ödeyiniz», «hâmiline ciro edilmiştir»* veya benzeri bir ibare yazılarak ciranta tarafından imzalanması suretiyle yapılır. Kime ciro edildiği (ciro lehtarı) gösterilerek yapılan ciro tam ciro, ciro lehtarının kimliği tespit edilemeyen ciro ise beyaz cirodur. Bu sebeple kimse ciro edildiği belli olmadığı için hâmiline ciro, beyaz ciro hükmünde sayılmıştır.

● *Hâmiline yazılı kıymetli evrakın devri.* Hâmiline yazılı kıymetli evrak, teslim edilmek suretiyle devredilmiş olur. Hak sıkı surette senede bağlı bulunduğu için, devirle birlikte ayrıca bir işleme lüzum kalmaksızın ona bağlı olan hak da geçer.

● *Hâmiline yazılı senetlerin kaybolması ve iptali.* Hâmiline yazılı olan bütün senet türlerinin kaybolması ve iptaline ilişkin olan hükümler, Tic. kn. md. 573-578 arasında düzenlenmiştir. Hâmiline yazılı olan bir senedi kaybeden kimse, mahkemeye müracaat ederek senedin iptalini ve ödemenin durdurulmasını ister. Bu iki hususu birden istemesine lüzum yoktur. Fakat işin mahiyeti icabı bunların birlikte istenmesi daha doğru olmaktadır. Bu iptal talebi yönünden yetkili mahkeme, senet borçlusunun ikametgâhının bulunduğu yer mahkemesidir. İptal edilecek olan, hâmiline yazılı bir hisse senediyse, yetkili mahkeme anonim şirketin merkezinin bulunduğu yer mahkemesidir

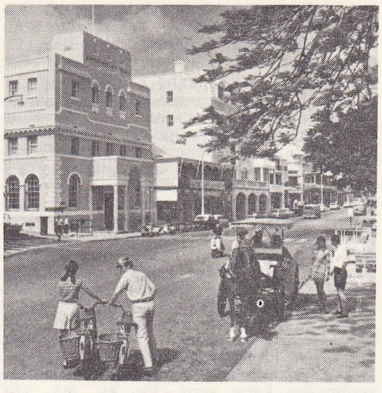

Bermuda'nın başkenti **HAMİLTON'ın** Front Street'inden bir görünüş

(Tic. kn. md. 573/II). Ancak bunun aksine yetki anlaşması yapılabilir. Görevli mahkeme ise, iptal Tic. kn.nda düzenlenen bir durum olduğu için, Ticaret mahkemesidir. Senet sahibi, senedin zilyedi olduğu ve onu kaybettiği iddialarının kuvvetle muhtemel gösterecek ve mahkemeyi bu konuda ikna edecek deliller ileri sürmek zorundadır (Tic. kn. md. 573/III). Bunun için de her şeyden önce, senedin muhtevası, numarası, serisi, yılı, değeri hakkında bilgi verilmesi, varsa suret veya fotokopisinin gösterilmesi gerekmektedir. Esas senedin gösterilmesi, kupon varakası veya talonun kaybolduğu hakkında yeter delil teşkil eder (Tic. kn. md. 573/IV).
Mahkeme, iptali istenen senedin, kıymetli evrak olup olmadığını ve delillerin kuvvetle muhtemel olan zilyetlik ve kaybolma durumlarını gösterip göstermediğini inceler. Talep mahkemece kabul edilirse, ihtiyatî tedbir olarak ödemenin menine karar verilir ve muhtemel hak sahibinin ortaya çıkması için durum ilân olunur. Ödemenin meni talebi, istek üzerine verilir ve durum derhal borçluya bildirilir. Bu bildirime, men kararına aykırı hareket edildiği takdirde iki defa ödemede bulunulacağı da ayrıca yazılır (Tic. kn. md. 574/I). İlân suretiyle devletin gayesi, muhtemel hak sahibinin ortaya çıkmasını temin etmek ve çıkmadığı takdirde senedin iptaline gitmektir. İlânın süresi ve müracaat müddeti, ilk ilân tarihinden itibaren altı aydır (Tic. kn. md. 575). İlân, *Türkiye Ticaret Sicili gazetesi*'nde üç defa yapılır ve mahkeme gerekli görecek olursa, diğer ilân yollarına da başvurulabilir (Tic. kn. md. 576). Bu ilân müddeti içinde senet ibraz edilecek olursa, dilekçe sahibine, iade davasını açabilmesi için bir mehil verilir. Bu müddet içinde dava açılamazsa, senet ibraz edene geri verilir (Tic. kn. md. 577). Şayet ilân müddeti içinde senet ibraz edilmeyecek olursa, mahkeme senedi iptal eder ve durum yine *Ticaret Sicili gazetesi*'nde ilân olunur. İptal kararı, ya dilekçe sahibi lehine senet yerine geçer veya ona yeni bir senet düzenlenmesini isteme hakkını verir (Tic. kn. md. 578/III). Senet sahibi, iptal kararını

HAMİLTON belediye binası ve çevre görünüşü (Ontario, Kanada)

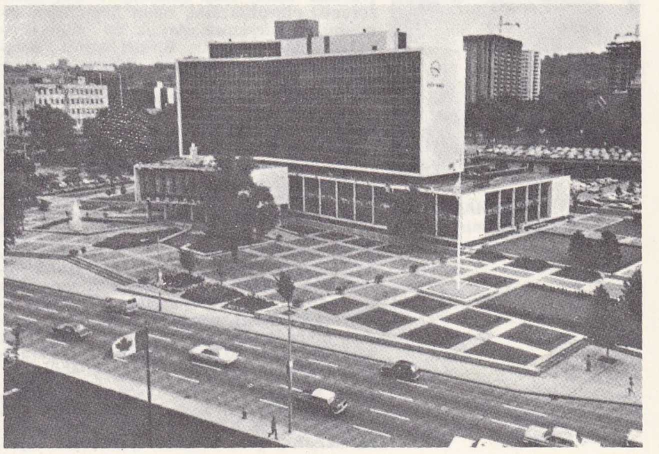

Foto. Encyclopedia Americana

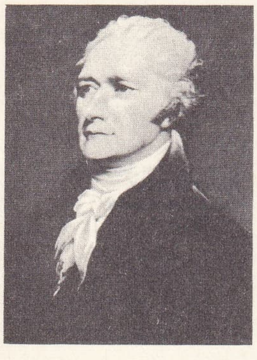

Alexander HAMİLTON

Antoine HAMİLTON

lady HAMİLTON
Cabinet des Estampes, Paris

ibraz edeni meşru hak sahibi sayarak ona ifada bulunabilir. Ancak, kararı alan kimsenin hak sahibi olmadığını bilmesine rağmen ifada bulunmuşsa bundan sorumlu olur.

Hâmiline yazılı kuponların iptali. Bu kuponlar beş yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrar (Borçlar kn. md. 126). Bu müddetin sonunda devlete geçer. Kuponu kaybettiğini bildiren kimse yeter teminat göstererek, kuponda yazılı olan miktarın kendisine ödenmesini isteyebilir. Ancak kupon borçlusu devletin teslim edilmeyen kuponlara ilişkin talebine karşı kendisini emniyet altına alabilmek için, ya daha uzun müddetli bir teminat ister veya mahkemeden bir karar getirilmesine kadar ödemeden kaçınabilir. Mahkeme müracaat üzerine, vadesi gelmişse derhal, gelmemişse geldiği zaman kupon bedelinin mahkemeye yatırılmasına karar verir. Üç yıllık bir müddet içinde herhangi bir hak sahibi başvurmazsa, mahkeme bedelin dilekçe sahibine verilmesine karar verir (Tic. kn. md. 579, 574/II).

● *Hâmiline yazılı senede karşı borçlunun defileri.* Tic. kn. md. 571 ve 572'ye göre, borçlu, bir hâmiline yazılı olan senede karşı şu defileri ileri sürebilir: **1.** senedin geçersizliğine ilişkin defiler (msl. hâmiline yazılı bir çekte şekil noksanının bulunduğu); **2.** senetten anlaşılan defiler (msl. senedin metnindeki şartlarla talep arasında fark olması gibi). Borçlunun imzasının kendisini bağlamaması hali de bu gruba girer; **3.** hâmiline yazılı senedin malikine karşı olan şahsî defiler (msl. takas defi gibi). Tic. kn. md. 571/II'ye göre, borçlu, önceki hâmillerden biri aleyhine bir şahsî defi hakkına sahip olur da, önceki hâmil sırf bu defiyi bertaraf etmek kastıyle, senedi başka bir kimseye devrederse, borçlu yine bu defiyi istisnaen o andaki hâmile karşı da ileri sürebilir. Ancak bunun ispatı borçluya aittir.

Tic. kn. md. 572 hâmiline yazılı faiz kuponları için özel hükümler getirmiştir. Bu maddeye göre, hâmiline yazılı olan kuponlarda ana paranın itfa edildiği defi ileri sürülemez; ana parayı öderken senet borçlusunun ibraz ve teslim edilmeyen hâmiline yazılı kuponların tutarını beş yıl müddetle alıkoyması veya teminat göstermesi gereklidir (Tic. kn. md. 572/II; Borçlar kn. md. 126 bent 2). Tic. kn. md. 571/III hâmiline yazılı senedin rıza dışı olarak tedavüle çıktığı definin ileri sürülmesini yasaklamaktadır.

● *Hâmiline yazılı senedin nama yazılı senede çevrilmesi.* Nama veya emre yazılı olan senetler, Tic. kn. md. 562'ye göre bütün hak sahibi ve borçluların rızasıyle, hâmiline yazılı senede çevrilebilir. Aynı şartların bulunmasıyle, hâmiline yazılı bir senet de, emre veya nama yazılı bir senet haline getirilebilir (Tic. kn. md. 562/II). Ancak bu çevirmenin geçerli olması için, buna ilişkin muvafakatin, senedin üzerine yazılması gereklidir.

● *Hâmiline yazılı senetler.* Bu tip senetlerde hâmil, hak sahibi sayılmaktadır. Borçlu normal durumlarda, senedi elinde bulunduran kimsenin, yani senedin zilyedinin gerçek hak sahibi olup olmadığını araştırmak zorunda olmadığı gibi, onun bunu ispat etmesini de isteyemez. Ancak bu halin istisnaları bulunmaktadır. Birinci istisna, borçlunun mahkeme kararıyle ödemeden menedilmiş olması halidir (Tic. kn. md. 570/II). Bu hallerde borçlu ödeme yapamaz. Zira, ödemeden menedilmiş olma, senette herhangi bir aksaklığın bulunduğunu, meselâ onun kaybedildiğini göstermektedir. Bu durumlarda borçlu, ödemede bulunacak olursa, yeniden gerçek hak sahibine ayrıca ödemede bulunması gerekeceğinden çift ödeme yapmak durumuna girebilir. İkinci istisna ise borçlunun ödemede kastî veya ağır kusurunun bulunmasıdır (Tic. kn. md. 558/II), borçlunun, hâmilin gerçek hak sahibi olmadığını bilerek ödeme yapması yine onu borcundan kurtaramayacaktır. Hâmiline yazılı olan senetler, gerçek hak sahibinin elinden onun rızası dışında çıkacak olursa, Med. kn. md. 903'teki istihkak davası açılamaz. Senedin istirdadı dâvası açılabilir.

Bazı senetler hâmiline yazılamaz, poliçe, bono, makbuz senedi ve nakliye senedi gibi konişmento da hâmiline yazılı olamaz. Buna karşılık, çek, hâmiline yazılabilir. Aynı şekilde, ortaklığın ana sözleşmesinde açık bir hüküm bulunması şartıyle, hisse senetleri hâmiline yazılabilir. Ancak bunun için aranan bir şart, bedelinin tamamen ödenmiş olmasıdır (Tic. kn. md. 409). Sigorta poliçelerinde kural, bunların hâmiline yazılı olabilmesidir (Tic. kn. md. 1265/II). Ancak hayat sigortası poliçeleri bundan istisnadır, yani bunlar hâmiline yazılı olamazlar (Tic kn. md. 1324). Aynı şekilde, ipotekli borç senedi ve irat senedi ile rehinli tahvilât da hâmiline yazılı olamaz.

◆ **Hâmilen** zf. *Esk.* Hâmil olarak, taşıyarak: *Bâdessalât lihye-i saadet ve sancak-ı şerifi hâmilen daire-i mahsusaya gidilecektir* (Atatürk). [M]

HÂMİLE sıf. (ar. *ḥaml*'den *ḥâmile*). Gebe: *Hâmile kadını bu kadar üzmek iyi değildir* (H.R. Gürpınar). Bk. GEBE.

◆ **Hâmilelik** i. Hâmile olma hali, gebelik. (M)

HÂMİLER, artık kullanılmayan eski bir sınıflamaya göre, Nuh'un oğlu *Ham*'ın soyundan geldikleri varsayılan bazı afrika halklarına verilen ad. (Hâmîler Habeşler'den ve Libyalılardan meydana gelir.) [L]

HAMİLKAR, kartacalı general. Uzun hazırlıklardan sonra, önemli bir Sicilya seferine kumanda etti. Agrigento'lu Theron'u yendi. Syrakusai (Himera) tiranı Gelon karşısında uğradığı bozgunla Kartaca'nın Sicilya'yı kaybetmesine sebep oldu (M.Ö. 480). [L]

HAMİLKAR, kartacalı general, Gisko'un oğlu. 310'da Agathokles'e karşı Sicilya'ya gönderilen Hamilkar Syrakusai'yi kuşattı. Kuşatma sırasında esir düştü ve öldürüldü (M.Ö. 309). [L]

HAMİLKAR, kartacalı general. Syrakusai'de iktidara geçmeğe çalışan Agathokles'e yardım etti, bu yüzden Kartaca senatosunun tepkisiyle karşılaştı ve açılan soruşturma sırasında öldü. (L)

HAMİLKAR, Barkas («Yıldırım») denir, kartacalı kumandan (M.Ö. 290'a doğr.-Elche 229), Hannibal'in babası, Güzel Hasdrubal'in kayınbabası. Birinci Kartaca savaşında Sicilya'da Romalılara karşı savaştı, Heirkte tepesinde (Palermo yakınları) ve Eryx tepesinde karargâh kurdu. Arkadan yardım gelmediği için zafere ulaşamadı. 241 Antlaşmasını görüşmekle görevlendirildi. Hannon grubu tarafından bir süre iktidardan uzaklaştırıldı, sonra kartaca ücretli askerlerinin ayaklanmasını bastırmak için yeniden birliklerin başına geçti (240-237). Ayaklananları yenilgiye uğrattı, sağ kalanları İspanya'ya sürdü (237-229). Fethettiği İspanya'da Alicante şehrini kurdu. (L)

HAMİLTON, Kanada'da ırmak, Labrador yarımadasında; 1 000 km. Melville gölünü aşar, sonra Atlas okyanusuna dökülür; halici 25-50 km eninde, 230 km uzunluğunda geniş bir fiyort meydana getirir. (L)

HAMİLTON, Kanada'da (Ontario) şehir, Burlington körfezi (Ontario gölünün batı ucu) kıyısında; 274 000 nüf. Mac Master üniversitesi. Limanına A.B.D.'den ithal edilen kömür ve demirin boşaltıldığı Hamilton, Kanada ağır metalürji sanayiinin merkezidir. Makine ve elektrik malzemesi fabrikaları; dokuma, kimya ve besin maddeleri fabrikaları. (L)

HAMİLTON, A.B.D.'de (Ohio) şehir, Cincinnati'nin kuzeyinde, Great Miami ırmağının sol kıyısında; 72 400 nüf. Kâğıt fabrikaları (kuşe kâğıt). Metalürji. (L)

HAMİLTON, Yeni Zelanda'da (Kuzey adası, Auckland ili) şehir; 55 600 nüf. Büyük sığır yetiştiriciliği merkezi. (L)

HAMİLTON, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Lanarkshire), Glasgow'un güneydoğusunda, Clyde ırmağı kıyısında; 41 900 nüf. Şehir, «Hamilton» adını, XVII. yy.ın sonunda buraya yerleşen Leicester ailesinin küçük dalından aldı. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

HAMİLTON, Büyük Britanya'ya bağlı Bermuda takımadalarının merkezi, Main İzlanda'da; 3 000 nüf. (L)

HAMİLTON, Lanarkshire'lı ünlü iskoç ailesi. Hamilton'ların ilk tanınanı Walter Fitzglibert **of Hameldone,** kendisine Cadzow baronluğunu veren kral Robert Bruce'e katıldı. Bu aileden gelen, 1445 parlamentosunun soydan geçme lordu **Hamilton of Cadzov,** James III'ün kız kardeşi olan ve Arran kontu Thomas Boyd'dan dul kalan Mary ile evlendi. (L)

HAMİLTON (Alexander), amerikalı devlet adamı (Nevis, Antiller 1757-New York 1804). 1774'ten sonra ihtilâlci yazılar yazdı. Washington'ın yaveri ve sekreteri olarak (1777) Bağımsızlık savaşına katıldı. Kongre üyesi oldu, Britanya Anayasasının hayranıydı. A.B.D. Anayasasını kaleme alanlardan biridir. Ayrıca, Federalist partinin kurucuları arasına katıldı. Hazine bakanı iken (1789-1795) Millî bankayı kurdu, koruyucu tarifeyi düzenledi. Birlik'in borcunu garantiledi. Jefferson ile geçinemedi, onun merkezleştirme siyasetine karşı çıktı. Yüksek alkollü içkiler ithalini engellediği için viski savaşına (1794) yolaçtı. Washington, bu yüzden iki bakanın da istifasını kabul etmek zorunda kaldı (1794 ve 1795), fakat Hamilton'ın etkisinden kurtulamadı. Hamilton'ın baskısı John Adams'ı zor durumlara düşürdü ve Federalist partiyi parçaladı. (L)

HAMİLTON (Antoine, — kontu), fransızca yazan irlandalı yazar (Roscrea, Tipperary kontluğu 1646 - Saint-Germain-en-Laye 1720). Charles I'in ölümünden sonra Fransa'ya gitti. Stuart'ların yükselme döneminde İngiltere'ye döndü. Sürgüne gönderilen James II'den ayrılmadı, onu sürgünde de izledi ve Paris'e yerleşti. En önemli eseri sayılan *Mémoires du Comte de Gramont*'da (Gramont Kontunun Hatıraları) eniştesinin serüvenlerini büyük bir ustalıkla anlattı. Ayrıca, Voiture ve Chapelle tarzında *Şiirler, Binbir Gece Masalları*'nı andıran *Hikâyeler* yazdı. (L)

HAMİLTON (Emma LYON, **lady**) [Great Neston, Cheshire 1765 - Calais 1815]. Bir demircinin kızıydı, 1791'de Napoli büyükelçisi sir William Hamilton ile evlendi. Kraliçe Maria - Carolina ile dostluk kurdu, 1798'de de Nelson'un metresi oldu. (L)

HAMİLTON (Iain), iskoçyalı besteci (Glasgow 1922). Morley college'de ve Londra üniversitesinde öğretmenlik yapmaktadır. Müzik dilinde uyuşumsuz sesler ağır basar. Bir bale, bir opera buffa, iki senfoni, üç konçerto ve oda müziği partisyonları besteledi. (L)

HAMİLTON (James, birinci—dükü), iskoçyalı siyaset adamı (1606-Westminster 1649), Arran kontunun torununun oğlu. İsveç ordusundaki ingiliz-iskoç kuvvetlerine kumanda ettikten sonra (1631-1634), Charles I'in danışmanı oldu. 1638'de İskoçya'da düzeni sağlamakla görevlendirildiği halde, kendisini toplumun gözünde yıpratan partilerarası karanlık ilişkilere girişti. İskoçya'da kralcı partinin başına geçti (1648), ama Preston'a yenildi. Hapse atıldı, İngilizler tarafından idam edildi. (L)

HAMİLTON (James Alexander), ingiliz müzik kuramcısı (Londra 1785-ay.y. 1845). Org, şifreli bas, nota ve çalgılama üstüne kitaplar yazdı. (L)

HAMİLTON (lord George), ingiliz siyaset adamı (1845-Londra 1927). Amirallik birinci lordu iken (1885-1892) gemi yapımı ve gemiciliğin düzenlenmesi üstüne önemli bir program hazırladı. 1895'ten 1903'e kadar Hindistan işleri bakanı oldu. (L)

HAMİLTON (Patrick), iskoçyalı ilâhiyatçı (Stanehouse, Lanarkshire 1504 - Saint Andrews 1528), Luther'e aşırı bağlılığından ötürü, sapkınlıkla suçlandırılarak yakıldı. İskoçya'da Reform'un ilk şehidi sayılır. (L)

HAMİLTON (sir Ian Standish Monteith), ingiliz generali (Korfu 1853 - Londra 1947). 1915'te Çanakkale savaşında Fransız-İngiliz Kara Kuvvetleri başkumandanlığına tayin edildi. 13 Martta Londra'dan hareket etti. Görevi, Anadolu kıyılarına kara kuvvetleri çıkarmaktı. 16 Martta Mondros'a geldiğinde sefer kuvveti 17 000'i fransız olan 75 056 asker, 132'si Fransızlara ait 140 top ve 8 uçak idi. Giriştiği savaşlarda başarı kazanamadı. Sert tenkitlere uğradı. (M)

HAMİLTON (sir William), iskoçyalı filozof (Glasgow 1788- Edinburgh 1856). Önce

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

avukatlık yaptı, sonra Edinburg'da profesör oldu. Felsefesi, Reid ve Kant felsefelerine dayanır. Ona göre inanç alanı, bilgi alanından geniştir, çünkü kendisine inanmaktan kaçınamadığımız «mutlak», bilinemez olduğu kadar da kavranamaz bir şeydir. Hamilton, lojistik konusunda da etkili çalışmalar yaptı. Stuart Mill, *Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy* (Sir William Hamilton Felsefesinin Tenkidi) adlı bir eser yazdı. Başlıca eserleri: *Discussions in Philosophy, Literature and Education* (Felsefe, Edebiyat ve Eğitim Tartışmaları) [1852]; *Lectures in Metaphysics and Logic* (Metafizik ve Mantık Dersleri) [1858-1860]. (L)

HAMİLTON (sir William Rowan), irlandalı matematikçi ve astronom (Dublin 1805-Dunsink, Dublin yakınları 1865). Üstün yetenekli çocuklardandı. Okul sıralarında, aralarında ölü diller de bulunan pek çok dili konuşabiliyordu. On iki yaşında Newton'ın *Arithmetica Universalis*'ini (Evrensel Aritmetik) okudu. On yedi yaşında, Laplace'ın *Mécanique Céleste* (Gök Mekaniği) adlı eserini inceledi ve bu eserde bir hesap hatası buldu. Trinity college'de (Dublin) okudu, daha mezun olmadan, John Brinkley'in yerine Astronomi kürsüsü profesörü oldu (1827). Daha çok, karmaşık niceliklerin uzaya uygulanmasında analizin gerektirdiği uzun hesapların yerini alabilecek bir genel metot bulmayı tasarlayarak kurduğu «kuarterniyon*» teorisiyle tanınır. Bu alanda, *vektör* terimini ve vektörel sistemler öğretisinin kuruluşunu ona borçluyuz. Hamilton, aynı zamanda, koni kesitleri, beşinci derecede denklemi, optik ve dinamik meseleleri üzerine birçok muhtıra yazdı. (L)

Hamilton denklemi, Hamilton'dan önce, 1831'de ilk defa Cauchy tarafından sözü edilen ve özellikle birinci basamaktan parça türevli bir denklemin integralinde karşılaşılan denklemler. (TEMEL DENKLEMLER de denir.) [L]

HAMİLTONİA i. Karşıt yapraklı ağaççık. (Çiçekleri sap ucunda bürçük halinde olur. Asya'da yetişen üç dört türü vardır; Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

HAMİM sıf. (ar. *ḥamm*, sıcaklık'tan *hamîm*). *Esk.* Çok sıcak, kaynar: *Geçirir kâinat baygınlık / Sanki mest-i hamîm-i nîrandır* (Tevfik Fikret). ‖ İ. Sıcak su. ‖ *Ma'-i hamîm,* sıcak su. (M)

HAMİNA, isveççe **Frederikshamn,** 1721'den önce **Vehkalahti,** Finlandiya'da (Kymi ili) liman şehri, Finlandiya körfezi kıyısında; 9 400 nüf. Garnizon şehri; askerî okul. Kereste ve kâğıt sanayii. *Hamina antlaşması*'yle (1809) Finlandiya, İsveç'ten ayrılarak, çarların imparatorluğuna bağlı, bağımsız bir grandükalık haline geldi. (L)

HAMİNEA i Karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı oval, değirmi, saydam ve tek renkli, ayağı kavkının üstüne devriktir. (Denizde yaşayan bu yumuşakçaların örnek türü *Haminea hydatis*'tir. *Bullidae* familyasından.) [L]

HAMİNNE i. «Hanım nine» sözünün konuşma dilinde kısalmış şekli: *Haminnemdir en sevgilisi / Çocukluk arkadaşlarımın* (O. V. Kanık). [M]

HAMİR i. (ar. *ḥamîr*). *Esk.* Hamur, maya. ‖ *Hamîr-mâye,* hamur mayası: *Vücudun kim hâmîr-i mâyesi hak-i vatandır* (Namık Kemal). Bk. HAMUR.

◆ **Hamîrgâr** sıf. *Esk.* Hamur yoğuran. Bk. HAMURKÂR. (M)

HÂMİS sıf. (ar. *ḥams*'tan *ḥâmis*). *Esk.* Beşinci.

◆ **Hamîs** sıf. *Esk.* Beşinci. ‖ *Yevm-ül-hamîs,* haftanın beşinci günü. Perşembe.

◆ **Hâmisen** zf. *Esk.* Beşinci olarak. (M)

HAMİS i. (ar. *ḥâmis*). Öncü, merkez, sağ, sol ve artçı güçlerden meydana gelen büyük orduya denir. (M)

HAMÎ-SAMÎ blş. i. Eskiden yayılma alanı Mezopotamya ve Arabistan'dan Kuzey Afrika'yı aşarak Atlas okyanusuna ve Doğu Afrika'da Ekvator'a kadar uzanan dil ailesi. (İç dağılımdaki bazı değişiklikler hariç bu yayılma alanı yaklaşık olarak modern çağda da aynıdır.) *Hamî-Samî dilleri.* ‖ Sıf. Bu dil ailesine mensup.

— ANSİKL. Dört öbek görülür: 1) *Samî,* asıl yayılma alanı Mezopotamya olan doğu öbeği: Akkadca (Asur-Babil); ve bir kuzey kolu birde güney kolu olan batı öbeği (bu öbeğin kuzey kolu kenan dilini [fenike dili, İbranîce v.b.] ve aram dillerini, güney kolu Arapça, güney arabistan dilleri ve Habeşçeyi içine alır.)
2) *Mısır dili,* M.Ö. 3 000'den önce yazılmış metinler aracılığıyle bilinen eski mısır dili. Kıptice, bu dilin çok daha sonraki ve gelişmiş bir biçimidir. Müslüman fetihlerinden sonra yavaş yavaş Arapça tarafından ortadan kaldırıldı. (Bugün yalnız litürjide kullanılmaktadır.)
3) *Berberîce,* eski yayılma alanı olan Kuzey Afrika'yı aşarak Mısır'ın batısına kadar uzanıyordu. Libya yazıtlarının eski dili yeteri kadar bilinmez. Arapça yayılırken Berberîcenin yayılma alanını küçülttü ve parçaladı. Bugünkü berberî dillerinin hepsi aynı tiptedir ve birçok lehçeleri vardır: Sahara (Tuareg), Fas, Cezayir, Tunus ve Trablus, Libya vahalarındaki ağızlar;
4) *Kuşî dili,* Doğu Afrika'da konuşulan dil öbeği. Eski alanı, özellikle Habeşistan yaylalarında, Samî ailesinden gelme habeş dillerinin yayılmasıyle sınırlanmıştı. Yukarı Nubye'deki (M.Ö. VII. yy.-M.S. IV. yy.) eski Meroe krallığı yazıtlar bıraktıysa da bu dil hakkında çok az bilgi vardır. Bu aileden gelme diğer dillerin hepsi ancak modern çağdan itibaren bilinir; hattâ birçoğu hakkında hâlâ çok az bilgi vardır. Hamî-Samî dilleri birbirinden çok farklı, ama fonetik, gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından akraba olan bir diller karmaşığı bütünüdür. İç bölümlerini belirlemek henüz güçtür. Bu dilleri konuşanların sayısı 6 milyondan 8 milyona doğru çıkmaktadır. Başlıcaları şunlardır: Sudan'da Nil ile Kızıldeniz kıyıları arasında Beca; yüksek Habeşistan yaylasında küçük dil adacıkları bırakan agav dili; Afar-Saho dili; Cibuti'den Kenya'ya kadar uzanan Somali; somali dili konuşulan bölgenin batısında ve Amharca'nın güneyinde konuşulan Galla; birçok dili (Kaffa, Sidamo, Ometo v.b.) içine alan Habeşistan'ın güneybatısındaki Kuşî dilleri.
Fonoloji, morfoloji ve kelime hazinesi sistemlerinin karşılaştırılması Hamî-Samî dillerinin akrabalığını ortaya çıkarır. Kuşî ismi gibi İncil'den alınmış olan hamî-samî adı aldatıcıdır; kapsadığı diller arasında bağlantı olan bir samî dil ailesi vardır; ama diğer dillerin samî ailesinde toplandığına dair yeteri kadar belge yoktur; bu yüzden dillerin dağılımını dört öbek (Samî, Mısır, Berberîce, Kuşî) arasında yapmalıdır. Hamî-Samî fonetiğinde en önemli rolü ünsüzler oynar. Ön-ağızsı ünsüzlere bu ailede sık rastlanır. Art-damaksılar, gırtlaksılar ve daralmalıların sayıları dört öbekte de farklıdır. Üç ünsüzden meydana gelen kelime kökleri çoğunlukla akrabadır; Berberîcede iki ünsüzden meydana gelen köklerin sayısı oldukça fazladır. Birçok kuşî dilinde kök, aralarında düşmeden kalan bir ünlü bulunan iki ünsüzden meydana gelir, ama genellikle bu kökleri üç ünsüzlü bir köke bağlamak mümkündür. İç-eklerin kullanılmasıyle bileşen ünsüzler arasına sıkışmış ünlüler, farklı kelime kategorileri meydana getirmeğe ve bu kelimelerin dilbilgisî yönünden görevlerini belirlemeğe yarar; meselâ Arapçada anlamı «yazmak» olan *ktb* kökünden örneğin şu kelimeler çıkar: *ketebe,* «o yazdı»; *yektubu,* «o yazıyor, yazacak»; *kâtibun,* «yazan, yazar»; *kitâbun,* «yazı, kitap»; *mektûbun* «yazılmış olan» v.b. Dilbilgisi sisteminin diğer önemli noktaları ele alındığında farklı öbeklerde aynı kavramları anlatmak için aynı oluşturucu öğelerin kullanıldığı ve sistemde benzer bakışımsızlıklar bulunduğu görülür. Meselâ şahıs zamirleri bütün öbeklerde iki dizi halindedir: uzun yalın biçim ve iyeyi belirtmek için isim sonuna, nesneyi belirtmek içinse fiil sonuna takılan kısa biçim. Fiil çekimleri soneklerle veya eylemin görünümlerini ve kişileri belirten önek ve sonekler aracılığıyle yapılır. Samî dilinde (ar. *ketebe* «yazmak»), Berberîce (*rar* «geri vermek») ve Kuşî (Somali Benadir *kan* «bilmek») dilinde önek ve soneklerle yapılan fiil çekimini gösteren tabloda işleme benzerlikleri açık olarak ortaya çıkar; Mısır dilinde bu biçim yoktur: 3. tekil şahıs: arapça *yektubu* (eril), *tektubu* (dişil); Berberîcede, *trur* (eril), *trur* (dişil): Somali dilinde *yakan* (eril), *takan* (dişil); -2. şahıs: arapça *tektubu* (eril), *tektubına* (dişil); berberîce *trurt* (eril ve dişil); somali *takan* (eril ve dişil); -1. şahıs: arapça *aktubu;* berberîce *rurag;* somali *akân;* -çoğul 3. şahıs: arapça *yektubûna* (eril), *yektubuna* (dişil); berberice *rurn* (eril), *rurnt* (dişil); somali *yakanin* (eril ve dişil); -2. şahıs: arapça *tektubûna* (eril), *tektubuna* (dişil); berberîce *rurm* (eril), *trurmt* (dişil); somali *takânin* (eril ve dişil); -1. şahıs: arapça *nektubu;* berberîce *nrur;* somali *nakân.* Şiddet, öze dönüşlü fiil, yaptırıcı fiil v.b. gibi eylem kiplikleri de çeşitli yöntemlerle (ikinci kökün çiftleştirilmesi, sesli uzaması ve özellikle iç-ek eklenmesi; meselâ [s veya ş] dört öbekte de sebep bildirme için kullanılır) elde edilen türeme gövdeler aracılığıyle belirtilir. Çeşitli dilleri aynı ölçüde bilmediğimizden ve bilgilerimiz çok farklı evrim dönemlerine ait olduğundan kelime hazineleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymak güçleşmiştir. Ama artık gramer sistemlerinin karşılaştırılmasıyle elde edilen sonuçları doğrulamak için ortaya çıkarılan benzerlikler yetmektedir ve araştırmaların gelişmesi sonucunda benzerlik sayısının ve kesinliğinin artması beklenebilir. (L)

HAMİSE i. (ar. *ḥâmise*). Teşk. tar. Osmanlı devletinde mülkî rütbelerden biri. (Mülkî rütbelerin birincisiydi. Rütbe sahipleri resmî günlerde sırmalı elbiseler giyer ve kılıç takarlardı. Ricalden olmadıkları için teşkilâta dahil sayılmazlardı.) [M]

Hamise-i Süleymaniye, İstanbul'da Süleymaniye medresesini meydana getiren medreselerden biri. Musile-i Süleymaniye ile Süleymaniye öğretim kademeleri arasındaydı. Bu medreselerde ders verenlere *Hamise-i Süleymaniye müderrisi* denirdi. (M)

HÂMİŞ i. (ar. *ḥâmiş*). *Esk.* Kitabın kenarına eklenen açıklama veya ek. ‖ Mektup yazılıp bittikten sonra altına konulan not. *Eşanl.* HAŞİYE. (M)

HAMİTELİ veya **HAMÎDÂBÂD,** Akdeniz bölgesindeki Göller yöresinin büyük bir kısmının eski adı. (Bk. HAMİDİLİ SANCAĞI.) [M]

HAMİTERMES i. Ot toplayan divik; Eski Dünya'nın bazı bölgelerinde yaşar ve bazen çok yüksek toprak yuvalar yapar. (*İsoptera* takımının *metatermitidae* familyasından.) [L]

HAMİYET i. (ar. *ḥamiyyet*). *Esk.* Bir insanın vatanını ve yakınlarını koruma duygusu, insanlık, fazilet: *İman ile din, akçadır erbâb-ı gınâda / Namus ü ḥamiyet sözü kaldı fukarada* (Ziya Paşa). ‖ Kadın adı. ‖ *Hamiyet-i cahiliye,* hakikate karşı harcanan emek. ‖ *Hamiyet-kâr* (veya *hamiyetmend*), hamiyetli. ‖ *Hamiyet-mendân,* hamiyetli olanlar. ‖ *Hamiyet-mendâne,* hamiyet sahibine yakışacak şekilde. ‖ *Hamiyetmendî,* hamiyetli olma durumu.

◆ **Hamiyetli** sıf. Yurdunu ve yakınlarını seven, koruyan. Bk. HAMİYETLÛ.

◆ **Hamiyetsiz** sıf .Yurdunu sevmeyen, yakınlarına bağlı olmayan, insaniyetsiz: *O zaman koptu içimden şu tahassür ebedî / Ya hamiyetsiz olaydım, ya param olsa idi* (M. Â. Ersoy).

◆ **Hamiyetsizlik** i. Hamiyetsiz olma durumu. (M)

HAMİYETLÛ sıf. (ar. *ḥamiyyet*'ten osmanlıca *ḥamiyyetlû*). Osmanlı imparatorluğunda hamise rütbesini alan mülâzımların unvanı. (Rütbe sahibi olursa ona hamiyetlû efendi, değilse hamiyetlû ağa denilirdi.) [M]

HAMKA sıf. (ar. *aḥmak*'tan *ḥamḳâ*). *Esk.* Aptal, akılsız (kadın). [M]

HAML i. (ar. *ḥaml,* taşıma'dan). *Esk.* Gebelik: *Sırrıcemal kendisinde ilk alâim-i hamli hissettiği zamandan beri fikir ve tavrını tahvil etmişti* (Nabizade Nâzım). ‖ Ana rahmindeki çocuk. ‖ Yük, ağırlık. ‖ Yüklü olma hali. ‖ *Müddet-i ḥaml,* gebelik süresi. ‖ *Vaz-ı haml,* çocuk doğurma.

— Tıp. *Esk. Hamd-i kâzib,* yalancı gebelik.

◆ **Hamlî** sıf. *Esk.* Haml ile ilgili.

— Mant. *Esk.* Yüklemli. (M)

HAMLA i. (ar. *ḥamle*'den). Denizc. Kürek çekeren küreklerin bir defa suya daldırılıp çıkarılması. ‖ Her kürek hamlası ile sandalın aldığı yol. ‖ *Hamla küreği,* bir sandalın, en geride, kıça en yakın olarak çekilen küreği. (Öteki küreklerden biraz kı-

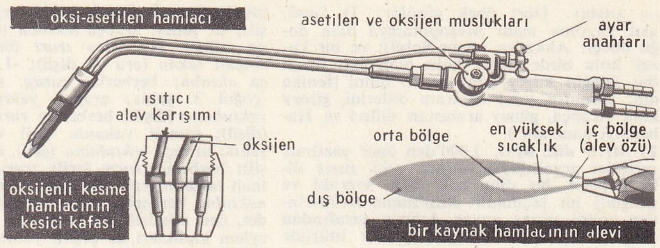

hamlaç (teknol.)

sadır.) ‖ *Hamla oturağı,* hamla küreğini çekenin oturduğu sıra. ‖ *Hamla sıvırya,* üç ve daha fazla kürekli sandallarda, hamla küreğinin arkasındaki ilk kürek. ‖ *Hamla verme,* hamla küreğini çeken kürekçinin, kürek çekiş temposu. (Bütün kürekçiler ona uyarlar.) Kürekçilerin küreklerini suya daldırıp çıkarmaları, tam güçle kürek çekmeleri. (ML)

HAMLACI i. (*hamla*'dan *hamla-cı*). Kürek çeken kimse, sandalcı: *Cevabın gelmesi gecikir, aşağıda giyinmiş, hazırlanmış olan hamlacılar huysuzlanırlar, söylenirlerdi* (A. Ş. Hisar).

— Denizc. Birkaç kişinin kürek çektiği büyük sandallarda, kıç tarafındaki ilk kürekçi.

— Teşk. tar. Osmanlılarda saray sandal ve kayıklarında çalışan bostancı ocağına bağlı kürekçi. (Bk. ANSİK.) ‖ *Hamlacı başı,* saray kürekçilerinin başı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hamlacılar dairesi,* Beşiktaş sarayında hamlacılara ayrılan özel yer.

— Spor. Kürek sporunda, ekip yarışmalarında en ön sıradaki kürekçi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Hamlacı*'lar padişahın bindiği kayığın küreklerini çektikleri için emniyetli kimseler olmaları aranırdı. Bunun için de uzun denemelerden geçirirlerdi. Hamlacılık için epey eskimiş ve itimat kazanmış olmak gerekirdi. Dokuz derece teşkil eden bostancıların sonuncu derecelerine yükselenler hamlacı olurlardı. Koğuşları Sarayburnu ve Sirkeci arasında bulunan Bostancıbaşılar dairesinde idi. Sonra Beşiktaş'ta «Hamlacılar dairesi»nde oturmaları uygun görüldü. İpekli gömlek, beyaz ve temiz sırmalı şalvar, sırmalı cepken giyerlerdi. Ayrıca vezirler ve büyük devlet adamlarının da hamlacıları olurdu.

● *Hamlacı başı,* en eski ve itimat kazanan hamlacılardan seçilirdi. Sadrazamların, vezirlerin yedişer çifte, rical ve kibarların üçer çifte kayıkları, o kadar da hamlacıbaşıları vardı.

— Spor. *Hamlacı,* muntazam bir ritim ile bütün takımın ahenk içinde çalışmasını sağlayan unsurdur. Takımının bütün temposunu verdiği gibi arkadaşlarını teknik ve moral yönünden de takviye edecek kadar bilgili ve dikkatli olması gerekir. Ortalama kilosu 80 olan bir ekipte hamlacının 75 kilo civarında olması uygundur. (ML)

«**Hamlet** ile Horatio Mezarlıkta» Delacroix'nın eseri Louvre müzesi, Paris

HAMLAÇ i. (ar. *ḥamlāc*). Küçük körük.

— Teknol. Laboratuvarlarda, yüksek sıcaklık elde etmek, sanayide kaynak*la birleştirmek veya kesmek* üzere madenleri eritmek için kullanılan, alev fışkırtan âlet. (*Eşanl.* ŞALUMO, ÜFLEÇ.) ‖ *Elektrik hamlacı,* Jamin tarafından düşünülen ve kireci eritecek kadar yüksek ısı üreten âlet. (İki kömür arasında meydana gelen elektrik arkı, ısıtılacak madde üzerine gelecek şekilde bir mıknatısla saptırılır.)

— ANSİKL. Teknol. En basit *hamlaç*'lar, bir alevin üzerine hava fışkırtarak, küçük bir hacim içinde çok kuvvetli bir yanma olayı meydana getiren ve bu alevi ısıtılacak parça üzerine gönderen âletlerdir; laboratuvarlarda ve bazı sanayi dallarında (kuyumculuk v.b.) kullanılan *ağızlı hamlaç,* uca doğru incelen, dirsekli bir borudan meydana gelir. Sanayide kullanılan hamlaçlar gerçek *brülör*'lerdir. *Kaynak hamlacı*'nda, yanıcı bir gaz, genellikle asetilen ile yakıcı gaz, yani oksijen iki ayrı kanaldan gelir. Bu iki gaz, âletin *karışım odası* denilen bölümünde karışır; karıştırıcının ucunda, gazların alevlendiği bir meme yani, *bek* bulunur. İyi ayarlanmış bir alevde, meme ucunda önce koni biçiminde çok parlak ve çok net bir *iç bölge* (*alev özü* veya *çekirdek*), sonra her ikisi de indirgen olan karbon monoksit (CO) ve hidrojenden (H_2) meydana gelen mor renkli bir *orta bölge,* en sonunda da orta bölgeyi çevreleyen ve indirgen gazların yanmasıyle meydana gelen kırmızımsı bir *dış bölge* bulunur; bu indirgen gazların yanma ürünü karbon dioksit (CO_2) ve su buharıdır (H_2O). Alevin en sıcak noktası, iç bölgenin bitiş ucunun birkaç milimetre önünde bulunur; oksiasetilen hamlacında bu noktadaki ısı 3 100°C'a kadar ulaşır.

Bir hamlaç alevi, iyi bir kaynak için gerekli en iyi fizik ve mekanik özellikleri gösteren ergimiş bir maden elde etmeyi sağlar. Eğer oksijen miktarı fazlaysa, iç bölgenin sınırları daha belirsiz ve kapladığı yer daha azdır; bu durumda oksitleyici haline gelen alev kaynağı oksitler ve genellikle kaynak yerinde kabarcıklar görülür. Eğer yanıcı gaz fazlaysa, iç bölge kaybolur ve parlak hale gelen orta bölgeyle birleşir; bu durumda alev yakıcı hale gelir ve taşıdığı serbest karbon atomunu çeliğe verir; bu şartlar altında yapılan kaynak sert ve dayanıksızdır.

Madenlerin kesilmesinde kullanılan *oksijenli kesme hamlacı,* iki ayrı huzme fışkırtır: yanıcı bir gazla oksijen karışımından meydana gelen halka şeklindeki birinci huzme, ısıtma alevini besler; ortada bulunan ikinci huzme, birinci huzmenin ısıttığı madenin yanmasını sağlayan oksijenden meydana gelir. Kaynak işlerinde yanıcı gaz olarak, genellikle asetilen kullanılır. Öbür gazlar, hem verdiği alevin ısısı daha düşük olduğu, hem de kaynak için zararlı olan bir oksitleyici bölge meydana getirdiği için tercih edilmez. Böylece, hidrojenin yanmasından elde edilen oksihidrojen alevi ancak 2 600°C'lık bir ısıya ulaşabilir ve oksitleyici bir su buharı meydana getirir. Bununla birlikte, kesme işleri için asetilen, hidrojen, propan v.b. kullanılır. Kullanılan asetilen bazen, tam kesme işlemine başlarken, alçak basınçlı bir jeneratör içinde suyun kalsiyum karbüre etkimesiyle elde edilirse, daha çok aseton içindeki çözeltisi kullanılır ve 15 kg/sm² basınçla şişelere doldurularak satılır. Oksijen ise, 150 kg/sm²'lik basınç altında çelik varillerde satılır. Kullanılacağı zaman, bu gazların basıncını 1 kg/sm²'ye kadar düşürmek gerekir. Bununla birlikte, gazların brülör içindeki hızı, çıkan alevin hamlaç borusuna kaçmasını önleyecek kadar fazla olmalıdır. (LM).

HAMLAMA i. (*hamlamak*'tan *hamla-ma*). Kim. Porselen parçaların, örtü denilen vernik tabakasıyle kaplanmadan önce ilk pişirilişi. ‖ İlk pişirmenin yapıldığı fırın bölümü. ‖ İlk pişirmeden geçmiş seramik parçası. (L)

HAMLAMAK geçz. f. (*ham*'dan *ham-lamak*). İdmansızlıktan veya hareketsizlikten dolayı elde edilen çeviklik ve dayanımı kaybetmek: *Epey hamlamış, sanki o eski maratoncu değil.*

◆ **Hamlaşmak** dönşl. f. İdman sonucu meydana gelen hareket etme yeteneğini kaybetmek: *Son yıllarda evden çıkmaya çıkmaya çok hamlaşmış.* (M)

HAMLE i. (ar. *ḥamle*). Atılış, ileri atılma: *Bunlar ayrı cinsten olmakla beraber sanki bir hamlede ve bir çırpıda çıkmış eserlerdir* (P. Safa). *Bir iki hamlede yanlarına yetişti* (A. H. Müftüoğlu). ‖ Saldırış: *Şem'i, düşmanını dolaptan kaçırmadan ilk hamlede öldürmek için bir eliyle hançeri kaldırdı* (H.R. Gürpınar). ‖ *Mec.* İleri doğru atılan adım, ilerleme çabası: *Sanayideki hamlemiz.* ‖ *Hamle etmek,* atılmak, saldırmak: *Yine koşuyor ve birden, acayip bir hafiflik, bir canlılık duyuyor, ileriye hamle ediyor.* (R.H. Karay) ‖ *Hamle yapmak,* büyük işlere girişmek, ileriye doğru bir adım atmak: *Sanatta büyük hamleler yaptık.*

— Kim. *Esk.* Tahlil edilecek bir maddenin bir sıvıda çözülebilecek duruma getirilmesi için başka bir maddenin etkisi altında bırakılması.

— Oyun. Satranç ve damada taş sürme eylemi. ‖ *İlk hamle,* oyunda ilk çıkışı yapma hakkı.

— Spor. Eskrimde bir ayağı yerinde bırakıp öbür ayağı hızla öne atma eylemi: *Hamle yapmak.* ‖ Haltercinin kaldırdığı halterin altından geçerken vücudunu sıçratması. ‖ Kürek yarışında, kürekçilerin küreğin hareketini hızlandırma eylemi.

— Tıp. *Esk.* Bir hastalığın aşırı şekilde ortaya çıkması, nöbet.

◆ **Hamleci** sıf. *Mec.* Hamle yapan, daha ileriye giden. (M)

HAMLET (veya **AMLETH**), Jylland prensi, Shakespeare'in ölümsüzleştirdiği yarı efsanevî kişi. XIII. yy. tarihçisi Saxo Grammaticus'a göre Hamlet, Jylland kralı Horvendel'in oğludur. Kralın kardeşi Fengo, met-

bir **Hamlet** baskısı için Ramberg'in deseni

Talma **Hamlet** rolünde (Ducis'in trajedisinde)

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dictionnairc des Ouvres

resi olan kraliçeyle evlenmek ve tahtı ele geçirmek için Horvendel'i öldürtür. Hamlet, öldürülmemek için deli taklidi yapar. Fengo, işlediği cinayeti anlamış olmasından korkarak prensi annesinin yanına gönderir ve bir casusu ana-oğulun konuştuklarını kendisine bildirmekle görevlendirir. Hamlet, perde arkasında saklanan casusu öldürür ve yanlarında tanık kalmayınca, annesini kıyasıya suçlar. Fengo, Hamlet'i İngiltere'ye gönderir. Prens orada kendisine karşı düzenlenen komployu ortaya çıkarır. Danimarka'ya döner ve bir içki âleminde Fengo'yu öldürerek kendini kral ilân eder. Birçok İzlanda destanı ve tarih kitabı bu hikâyeyi değişik şekillerde anlatır. (L)

Hamlet, William Shakespeare'in beş perdelik dramı (1600'e doğr.). Konu, daha önce birçok yazarın işlediği, Eski Danimarka'ya ait destansı bir hikâyeden alınmıştır. Hamlet, Elsinore surları üstünde babasının hayaletini görür. Hayalet ona, kardeşi Claudius'un kraliçe ile anlaşarak kendisini öldürdüğünü bildirir. Suçlu böylece elinden hem karısını, hem tahtını, hem de hayatını almıştır. Genç prens babasının öcünü almak için deli taklidi yapar, nişanlısı Ophelia'yı bırakır, kız çıldırır ve derede boğulur. Hamlet Ophelia'nın kardeşi Laertes ile yaptığı düelloda zehirli kılıçla yaralanır. Yine de ölmeden önce Claudis'u öldürür. Bu arada annesi kraliçe de Hamlet için hazırlanan zehirli içkiyi içmiştir.

Prens, hayalci, düşünce dünyasına dalmayı seven, içtepiler ve kararsızlıklarla dolu, durumların yarattığı kaçınılmaz gidişin kendisine verdiği rolün yükü altında ezilen bir insandır. Oyunun birçok sahnesi, özellikle Hamlet'in bakışları altında mezarcıların soytarı Yorick'in kafatasını bulmaları ve Hamlet'in *To be or not to be, that is the question* (Olmak mı, olmamak mı, asıl mesele bu) sözleriyle başlayan sahne çok ünlüdür.

1948'de Laurence Olivier, *Hamlet* adlı bir filim çevirdi ve başrolünü oynadı. Bu filim Shakespeare'in eserlerinden yapılan sinema aktarmaları arasında bir örnek niteliği taşır.

— İkonogr. Hamlet, James Lonsdale, Ramberg, G. Bertini, D. G. Rossetti, Manet (*Faure'un Hamlet Rolünde Portresi* [Essen müzesi]) ve özellikle Delacroix'ya ilham kaynağı oldu. Bu ressamın Louvre müzesinde *Delacroix'nın Hamlet Kılığında Portresi, Hamlet ile Horatio Mezarlıkta, Hamlet ile Ophelia, Ophelia'nın Ölümü* adlı tabloları vardır. Yine Delacroix'nın on altı taşbasmasından meydana gelen *Hamlet* dizisi de anılmağa değer (1834-1843). [→ Bibliyo.] (L)

HAMLETMEK geçl. f. (ar. *ḥaml* ve türk. *etmek*'ten). Yüklemek, yormak, isnat etmek: *Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye hamletmeyiniz...* (Atatürk). *Bunu terbiye noksanından ziyade kızlarınıza muhabbet, hürmet ihsâs edememiş olmanıza hamletmek doğru olur.* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

HAMLIK i. (*ham*'dan *ham-lık*). Ham olma hali ‖ Vücudun hareketsizliğe alışmasından ileri gelen gevşeklik, idmansızlık: *Üstündeki hamlığı atamadı, biraz hızlı yürüse ḥemen yoruluyor.* (M)

HAMLİNİT i. (fr. *hamlinite*'ten). Miner. Hidratlı alüminyum ve stronsiyumun tabiî fosfatı. (L)

HAMM, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da Lippe ırmağı kıyısında; 67 600 nüf. Büyük ayırma garı. Kömür madenleri. Kimya ve makine sanayii. Tuzlu sıcak su kaynakları. (L)

HAMMA (EL), Tunus'ta (Gabes valiliği) komün, Cerid'de; 6 800 nüf. 100 000'den çok hurma ağacı bulunan vaha. — *Arad El-Hamma'sı,* güney. — Tunus'ta Arad ovasında (Gabes valiliği) başka bir vahanın adı. (L)

HAMMAD BİN BULUKKİN, (öl. Kal'a 1028). Magrıp hükümdarı (1017-1028), Hammadî hanedanının kurucusu. Fatımî halifesi El-Muiz adına Magrıp'ta valilik yapan Sanhace kabilesine mensup Bulukkin'in oğullarından biri. Kahire Fatımîlerinin vasallarından olan kardeşi El-Mansur ile yeğeni Kayrevan'lı Badis adına Orta Magrıp'ta genel valilik yaptı. O bölgeyi istilâ eden Zenatalar ve Zirî prensleriyle savaştı. Hodna dağlarında, Bânu Hammad'lar Kal'a'sı adıyle kurduğu müstahkem şehri başkent yaptı (1007). Kendisini genel valilikten atmak isteyen Badis'e başkaldırdı; Abbasîlerin matbuiyetine girdi ve bağımsızlığını ilân etti (1016). Badis, Kal'a'yı kuşattı, Hammad ancak onun ölmesiyle kurtulabildi (1016). Badis'in oğlu El-Muiz'in saldırılarına karşı koydu; sonunda El-Muiz Hammad'ın bağımsızlığını onayladı (1017). Zirî devleti parçalandı; Hammad; Mila, Tobna gibi şehirler ile merkezî Magrıp'ta bazı yerleri ele geçirdi. (ML)

HAMMADDE bls. i. (fars. *ḥam* ve ar. *madde*'den). Bir şeyi meydana getiren temel madde veya maddelerden biri.

— Sanay. *Hammadde,* tabiattan elde edilen ve sanayide kullanılan madde: petrol, maden filizi, kopra, pamuk v.b. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sanay. *Hammaddeler,* satışa arzedilmeğe hazır hale getirmek üzere işlenecek maddelerdir. Üzerinde bir işlem yapmadan satmak üzere satın alınan maddelere «emtia» denir. İşlenmiş ürünler yapmakta kullanılan maddelerin dışındaki tüketim maddeleri, işletmelerce kullanılan, fakat işlenmiş ürünlerin yapısına katılmayan maddelerdir: makine yağları, büro eşyası v.b. Maddelerin bu sınıflaması öznel ölçülere dayanır, çünkü bir işletmenin işlenmiş ürünü, başka bir işletme için hammadde, bir ambalaj veya tüketim maddesi de olabilir. (LM)

HAMMADİLER, Magrıp'ta hüküm süren berberî hanedanı (1014-1152). Hammad* bin Bulukkin tarafından kuruldu. Hammad, batıda kendisini zorlayan Zenatalar, Zirîler ve Hilâli Araplarıyle uzun zaman çarpışmak zorunda kaldı. Yerine geçen El-Kaid, Zirîlerin başkanı Hammama'yı yendi. Kal'a'yı kuşattı. Aynı zamanda Kayrevan hükümdarı Muiz ile bir antlaşma yaparak Magrıp'ta Hammadî soyunun hâkimiyetini sağladı. Fas üzerine yaptığı başarılı bir sefer dönüşünde amcaoğlu Nâsır tarafından öldürüldü. Hammadî soyu, Nâsır ve Mansur zamanında en parlak günlerini yaşadı. Cezayir, Milyana, Hamza Nigaus ve Kosantina (Konstantine) adlı şehirlere sahip olan Nâsır bunları oğulları ve kardeşleri arasında pay etti. Sbeytla yakınlarında yaptığı bir savaşta yenilmek üzere olan ordusunu düzenleyerek savaşı kazandı. Ordusu, Zab'ı aldığı gibi Sahra'da Vargla'ya kadar ilerledi. Bu başarılar, Nâsır'ı Magrıp'ın en güçlü hükümdarı durumuna getirdi. Toplumun iktisadî yapısında büyük değişiklikler yapacak kararlar aldı. Ölümünden sonra yerine Mansur geçti ve Bica'yı başkent yaptı (1091). Hammadî emîrlerinin Zirîlere teslim ettikleri Bona ve Kosantina illerini geri aldı. Daha sonra, şehirlerini Murabıtlara karşı savunmağa çalıştı. 1136'da Cenovalılar ayaklanarak Bica'yı ele geçirdiler. Aynı yıl Berberîler ayaklandılar. Hemen sonra da Muvahhidler Orta Magrıp'a saldırdılar. Hammdî emîrleri illeri savaşmadan teslim ettiler. Bunun üzerine Hammadî soyunun son hükümdarı olan Yahya, Bosna'ya ve sonra da Kosantina'ya çekildi. Kosantina'yı savaşmadan teslim ettikten sonra Fas'a gönderildi (1152). Hammadî tarafından kurulan bu hanedan Yahya'nın Fas'a gönderilmesiyle son buldu. (M)

HAMMÂDÜRRAVİYE, arap edebiyatçısı (Kûfe 694 [?] - öl. 773). Eski arap şiirlerini anlattığı için «El-Raviye» lakabı verildi. İslâmlıktan önceki ve sonraki arap şiirleri, savaş günlerini (eyyam ül-arap), bedevî lehçelerini çok iyi bilmesiyle ün kazandı. Elifbâ harfleriyle kafiyelendirerek, ezbere, her harf için 100 uzun kaside okuduğu ve şiirlerin hangisinin hangi çağa ait olduğunu bildiği de söylenir. Şiir ve şairler hakkındaki fikir ve kanaatına önem verilirdi. İntihâl yahut iktibasları derhal anlardı. Ancak kendisinin de bu gibi yollara başvurduğu sonradan ortaya çıkarıldı. Araplar arasında ün kazanmış üç Hammâd'dan (Hammâd Ecrad, Hammâd bin el Zibrikan, Hammâdürrâviye) biridir. Üçünün de aralarında sıkı bir dostluk vardı. Sık sık toplanır şiir okurlardı. Üçü de zındıklıkla (zandaka) suçlandı. Zamanın halifeleriyle bazen iyi geçinmiş, onlara karşı kötü olmamak için bazen de Bağdat'tan Kûfe'ye gitmek zorunda kalmıştı. (M)

HAMMAL i. Bk. HAMAL.

HAMMALİ, türk bestecisi (öl. 1650). Asıl adı bilinmiyor. Eserleri arasında Yürük fâhte, 3 hane Harbî ırak peşrevi vardır. Bunlar, Ali Ufki ve Kantemir tarafından notaya alındı. (M)

HAMMAMAT vâdisi («Güvercinler vâdisi»), Yukarı Mısır'da vâdi, Arap sıradağlarında. Eski Mısırlıların *Rohanu vâdisi* adını verdikleri Hammamat vâdisinden firavunlar ve önemli kişilerin lahitlerinde kullanılan taşlar sağlanırdı. XXVI. Sülâleden said valileri ile Kambyses, Dara, Kserkses ve Artakserkses I zamanında pers valileri de vâdiden aynı amaçla yararlandılar. (L)

Dag HAMMARSKJÖLD

HAMMAM-BU-HACAR, Cezayir'de (Oran idare bölgesi, Ayn Temuşent idare çevresi) komün. Oran Sebhası ovasında, Tessala dağları eteğinde; 13 995 nüf. Kaplıcalar. Tarım ve bağcılık merkezi. (L)

HAMMAMET, Tunus'un doğu kıyısında (Nabeul valiliği) komün, *Hammamet körfezi* kıyısında; 7 100 nüf. Eski küçük şehir. Açıkhava tiyatrosu. Turunçgil bahçeleri. Sayfiye merkezi (L)

HAMMAMİYE (*ḥammâm*'dan *ḥammâmiye*). *Esk.* Ed. Divan edebiyatında hamam ve hamamdaki bir güzeli anlatan manzume. Şekil olarak genellikle kaside yahut müseddes kullanılır. (M)

HAMMAM-LİF, Tunus'ta (Tunus valiliği) komün. Tunus körfezi kıyısında, Tunus şehrinin büyük banliyösünde; 22 000 nüf. Sayfiye merkezi. Kışlık saray. Küçük kaplıca. Eski Tunus beylerinin sarayı. (L)

HAMMAM-MESKUTİN («Düşkünler hamamı»), Cezayir'de (Annaba idare bölgesi, Gelma idare çevresi, Clauzel komünü) yer, Numidia sıradağlarının yamaçlarında, Bu Hamdan'ın vâdisinde. 94-98°C'ta kireçli, arsenikli, demirli, soda klorürlü kaynak suları. Kireçli katılaşmalardan meydana gelen büyük kıvrımlar üzerinden çağlayanlar akar. Roma merkezi Aquae Thibilitanae'nin yerinde ılıcalar kurulmuştur. (L)

HAMMAM-SUS, Tunus'ta kasaba, Sus sahilinde; 7 100 nüf. Zeytinlikler; portakal bahçeleri. (L)

Hamman Rich belirtisi, akciğer ara dokularında sertleşme şeklinde ortaya çıkan hastalık. Alerjiden veya bağışıklıkla ilgili sebeplerden ileri geldiği öne sürülür. (L)

HAMMA-PLAİSANCE, Cezayir'de (Konstantin idare bölge ve çevresi) komün, Rummel vâdisinde; 12 929 nüf. Burası Eski Roma şehri *Azimacia*'dır. Kaplıcalar. (L)

HAMMÂR i. (ar. *ḫamr,* şarap'tan *ḫammâr*). *Esk.* Şarap yapan veya satan kimse, meyhaneci: *Her ayş ki mevkuf olan keyfiyyet-i hamre / Ayyâşına yuf hamrına hammârına hem yuf* (Bağdatlı Ruhî). ‖ *Hâne-i hammâr,* şarap yapılan yer, şaraphane.

— Tasav. Doğru yolu gösteren, mürşit. (M)

HAMMARSKJÖLD (Dag), isveçli siyaset adamı (Jönköping 1905-Ndola, Kuzey Rodezya 1961). Hjalmar Hammarsköld'ün oğlu, iktisat profesörü, malî işler uzmanı, devlet bakanı (1951-1953) oldu. Birleşmiş Milletler teşkilâtı genel sekreterliğine seçilmeden (7 nisan 1953) önce, çeşitli milletlerarası kuruluşlarda birkaç kere delege olarak ülkesini temsil etti. Genel sekreterliğe yeniden seçildi (1957), bir uçak kazasında, öldü. (L)

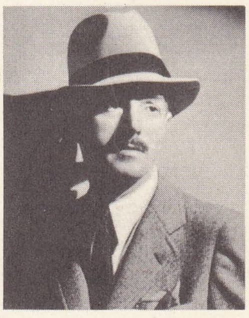
Dashiell HAMMET

HAMMARSKJÖLD (Hjalmar), isveçli siyaset adamı (Vaderum 1862-Stockholm 1953). Devletler umumî hukuku uzmanı. Ocak 1914-mayıs 1917 arasında başbakan oldu. Devletler Hukuku enstitüsüne ve Nobel armağanı kuruluşuna başkanlık etti (1938). [L]

HÂMME i (ar. *hâmme*). *Esk.* Zararlı böcek, haşere (M)

HAMME, Belçika'da (Doğu Flandre, Dendermonde idare çevresi) komün, Durme ırmağı kıyısında, Dendermonde'nin kuzeyinde; 16 800 nüf. Dokuma sanayii. Metalürji. (L)

HAMMERFEST, Kuzey Norveç'te liman şehri, Finnmark'ın idare merkezi, Kvalöy adasında; 4 700 nüf. Hammerfest Avrupa'nın en kuzey şehridir. İkinci Dünya savaşı sırasında şehri bir denizaltı üssü haline getiren Almanlar, 1944'te yıktılar. Önemli balıkçılık (ringa) limanı. Konserve fabrikaları. (L)

Foto. LAROUSSE

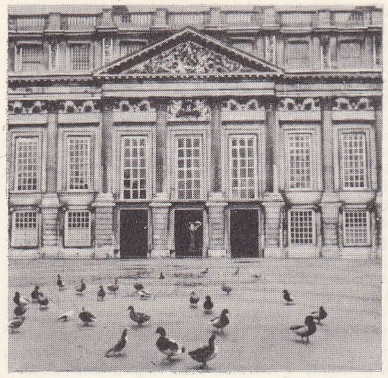

parka bakan cephesi

HAMPTON COURT

ana giriş

HAMMERKLAVİER [Hamerklavir] i. Pianoforte veya fortepiano'nun almanca adı. (Pianoforte XVIII. yy. başında yapıldı. Çembalodaki mekiklerin yerine çekiç kullanan modern piyano mekanizması ilk olarak bu çalgıda görülür.) [L]

HAMMER-PURGSTALL (Joseph Freiherr VON), avusturyalı şarkiyatçı ve tarihçi (Graz 1774-Viyana 1856). Viyana Doğu Dilleri akademisini bitirdi (1796). Meninski'nin arap, fars ve türk dilleri lûgatini yayımlayan von Jenisch'in sekreterliğini yaptı. 1799'da papanın elçisi baron Herbert'in yanında tercüman olarak İstanbul'a geldi. Aynı yıl Mısır'a gönderildi, oradaki türk-ingiliz askerî çalışmalarında görevlendirildi. Bu görevi sırasında, Mısır'da elde ettiği zengin bir arapça yazma eserler koleksiyonunu, birçok hiyeroglif tabletini, bazı eski mumyaları Avusturya İmparatorluk kütüphanesine götürdü.

Viyana arşivlerinde uzun yıllar şark yazmalarını inceleyen Hammer, 1847'de kurulan Viyana İlimler akademisinin ilk başkanı oldu. Türkçe, Arapça, Farsça gibi dilleri öğrenerek otuz yıl türk tarihi ve edebiyatı üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Enzyklopädische Übersicht der Wissenschaften des Orients* (Doğu İlimlerine Ansiklopedik Bir Bakış) [1804]; *Rosenöl, öder Sagen und Kunden des Morgenlands* (Gülyağı veya Yakındoğudan Efsaneler ve Bilgiler) [1813]; *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğunun Devlet Teşkilâtı ve Devlet İdaresi) [1814-1816]; *Geschichte der Schönen Redekünste Persiens* (İran Hitabet Sanatı Tarihi) [1818]; *Geschichte der Assassinen* (Haşhaşîler Tarihi) [1818]; *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) [1827-1832]; *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) [1836-1838]; *Diwan des Hafis* (Hâfız Divanı) [1812-1813]; *Geschichte der Chane der Krim* (Kırım Hanları Tarihi) [1856]; Osmanlı imparatorluğunun doğuşundan 1774 yılına kadar geçen olayların anlatıldığı *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Mehmed Atâ Efendi tarafından 6 cilt halinde türkçeye çevrildi (İstanbul, 1913-1921 ve 1947). [M]

HAMMERSCHMİDT (Andreas), avusturyalı besteci (Brüx, Bohemya 1611 veya 1612-Zittau 1675). Başlıca eserleri: 5 viyola için dans parçaları; *İlk Çaba* (1630); *Müzikal Tapınışlar* (1638, 1641, 1642, 1646, 1652, 1653); *Aşk Şarkıları* (1642, 1643); *Tanrı ile İnanmış Bir Ruh Arasında Konuşmalar* (1645); latin motetleri ve madrigalleri (1649); ilâhîler (1658); Luther mezhebi âyinlerine göre on yedi missa (1663). Az çok Schutz'ü örnek alan üslûbunun izlerine Bach'da da rastlanır. (L)

Hammershus, Danimarka'da Bornholm adasında eski kale. XIII. yy.da yapılan hisardan yalnız gösterişli yıkıntılar kaldı. (L)

HAMMERSMİTH, Londra'nın batı banliyösünde (Middlesex) şehir, İkinci Dünya savaşında general Eisenhower'in genel karargâhı olan Saint Paul okulu. (L)

HAMMERSTEİN-EQUORD (Kurt, — baronu), alman generali (Hinrichshagen,-Mecklenburg - 1878-Berlin 1943). 1930'da Heye'den sonra ordunun başına geçti, alman devleti ve genel kurmayı içinde nazilerin gittikçe artan gücüne karşı Hindenburg'u uyarmağa çalıştı, fakat ocak 1934'te görevinden istifa etti. Sağlam bir sağduyu sahibi, Schleicher'in hayranı, Goerdeler'in de arkadaşı olan Hammerstein, Hitler'e hiç bir zaman yakınlık göstermedi; onun için 1939'da yalnız kısa bir süre için görev aldı. Köln'de bir ihtiyat ordusunun kumandanıyken Führer'e karşı düzenlediği bir suikast başarısızlıkla sonuçlandı. (L)

HAMMERSTEİN - GESMOLD (Wilhelm, — baronu), prusyalı siyaset adamı (Retzow Mecklenburg 1838 - Charlottenburg 1904). Aşırı sağ radikal parti başkanı idi. 1881'de *Kreuzzeitung* adlı gazetenin yönetimini ele aldı ve bu gazeteyi liberallere, demokratlara, yahudilere ve 1889'da da Bismarck'a karşı bir mücadele organı haline getirdi. (L)

HAMMET (Dashiell), amerikan yazarı (Saint Mary's Country, Maryland 1894-New York 1961). Sert ve inatçı hafiye tipleri yaratan polis romanları yazdı. En ünlü romanı *The Maltese Falcon*'dur (Malta Şahini). [L]

HAMMOND, A.B.D.'de (İndiana) şehir, Michigan gölü yakınında; 111 700 nüf. Chicago'nun banliyösü. Metalürji ve makine sanayii. (L)

Hammond hastalığı, ATETOZ'un cşanlamı. Adını, Amerikalı sinir hekimi William Alexander Hammond'dan (1828-1900) alır (L)

HAMMÛDİLER, Endülüs Emevî tahtına bir süre hâkim olan sülâle. İki kola ayrılır. Kollardan biri merkezi Malaga (1016-1057), öteki Algeciras olan (1039-1058) iki ayrı emîrlik kurdu. Soyca halife Ali'ye bağlıdırlar.

Hammud'un büyük oğlu Kasım Algeciras, küçük oğlu Ali ise Tanca ve Septe valiliklerini Kurtuba Emevî devletinin son yıllarında çıkan kargaşalıklardan yararlanarak elde ettiler. Ali bin Hammud Kurtuba ve Malaga'yı fethederek (1016) âciz Süleyman Müstaîn'in yerine kendisini emevî hükümdarı ve halife ilân etti. Ali bir yıl sonra öldürülünce yerine ağabeyi Kasım aynı unvanlarla geçti (1017). Sonra Ali'nin oğlu Yahya, halifeliği amcasından aldı (1021). 1023'te gene Kasım, 1025'te ise Yahya halife oldular. Son halife Hişam III (1027-1031) Kurtuba tahtına çıkınca, Ali'nin oğulları Malaga, Kasım'ın oğulları Algeciras'ta duruma hâkim olarak Tevaif-i Mülûk arasında yer aldılar ve Emîr-ül müminin unvanını korudular.

Kasım'ın oğulları Algeciras, Abdaloğulları (1058), Ali'nin oğulları da Malaga, Murabıtlar tarafından alınıncaya (1057) kadar buralarda saltanat sürdüler. Ünlü arap coğrafyacılarından İdrisî (1100-1166) Malaga emîri İdris II'nin oğludur.

Beni Hammud'un Malaga kolunda şunlar vardır: Ali bin Hammud (halife) [1016]; Kasım bin Hammud (halife) [1018]; Yahya bin Ali (halife) [1021]; Kasım (iki defa) [yalnız 1023'te halife] (1023); Yahya (iki defa) [yalnız 1027'ye kadar] (1025); İdris bin Ali I (1035); Hasan bin Yahya (1039); İdris II (iki defa) [1053]; Muhammed bin İdris I (1046); İdris bin Yahya III (1052); İdris II (iki defa) [1053], Muhammed bin İdris II (1053); Muhammed bin İdris (1054-1057); Algeciras kolunda ise iki kişi vardır: Muhammed bin Kasım (1039); Kasım bin Muhammed (1048-1058). [M]

HAMMURABİ veya **HAMMURAPİ,** Babil ülkesinde samî hanedanının altıncı kralı (hanedanın başlangıç tarihi kesin değildir; bu tarih önceleri 2 000 yıl, sonra 1792-1750, şimdi de Horsâbâd levhalarına göre 1730-1686 olarak tespit edilmiştir). Babil ülkesi krallığının vârisi olan Hammurabi, komşuları Larsa, Mâri ve Asur'a hâkimiyetini kabul ettirmek için otuz yıla yakın bir zaman savaştı. Sümer ve Akkad ülkelerini zaptetti, Asur ve Ninova'yı hâkimiyeti altına aldı, İran körfezinden Diyarbakır'a ve Zagros'dan Batı çöllerine kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurdu. Cesur bir asker olmaktan çok temkinli bir diplomattı. Ülke dışındaki amaçlarına ulaşmak için diplomasiden yararlandı. Yönetimi ve Babil ülkesi sarayındaki hükümeti bir merkeze bağlamağa çalıştı: illerdeki memur ve görevli sayısını arttırdı, sürekli bir resmî yazışma düzeni kurdu. İktidarını kutsallaştırdı, kendini «kralların tanrısı» ilân etti. Yalnız erkeklerin vâris olabileceği mutlak bir monarşi yönetimi kurdu. Yürürlükteki yasaları bir sisteme bağladı. O zaman da Babil ülkesinin tanrısı Marduk, Sümer-Akkad topluluğunun yüksek tanrıları arasında yer aldı. Sanat, edebiyat ve bilim kollarındaki gelişmelerle kendini gösteren Hammurabi'nin saltanat devri, Babil ülkesinin şan ve şeref devrinin başlangıcı oldu. (L)

Hammurabi kanunları, Sus şehrinde bir fransız görevli heyeti tarafından bulunan (1901-1902) ve Louvre müzesinde saklanan silindir biçiminde diyorit dikme taş. Üst kısmında saygı duruşundaki Hammurabi'ye kanunları yazdırtan Güneş-Tanrı'yı yani adalet hükümdarı Şamaş'ı gösteren ve kral kanununun Tanrı sözü olduğunu anlatmak isteyen bir kabartma bulunur. Kanun, dikme taşın ön ve arkasında olmak üzere, çivi yazısının yukarıdan aşağıya okunduğu 34 yatay sütuna ayrılmış 282 madde halinde kazılmıştır. Bu kanunname, mahallî törelere mutlaka üstün olmayan, ancak hâkimlerin başvurabileceği ve önceki içtihatların gerçekleştiği bir kararlar derlemesidir. Özelliğini hukukî ilkelerin kesin ve açık bir biçimde belirlenmiş olmasından, kaleme alınışındaki mantık ve adalet kaygısından alır. Bu kanunlar imparatorluktaki değişik töreleri bir senteze kavuşturma çabasının ürünüdür. Akkadca olarak yazılmış olan kanun, babil medeniyetinin klasik bir anıtıdır. Hammurabi kanunları, saray ve tapınak adamları dışında üç sınıfa ayrılmış bulunan toplumun yapısını ortaya koyar: **1.** kişisel mülkiyet hakkıyle ticaret hakkına sahip asillerin meydana getirdiği *hür insanlar grubu*: bunlar İhtiyarlar meclisine girebilir, ancak bu haklara karşılık, dokunulmazlık fermanlarına sahip imtiyazlılar hariç, vergi ödemeleri ve angaryada çalışmaları gereklidir; **2.** sadece menkul mülkiyetten yararlanabilen, sosyal mevkilerini kaybetmiş olanların veya azat edilmiş kölelerin meydana getirdiği *bağımlılar grubu;* **3.** doğuştan, bir savaş sonucunda veya geçici olarak ödenmemiş bir borçtan dolayı *köle olanlar grubu.* Kanunnamede cezalar, bu sosyal yapıya uygun olarak ve toplumun uğradığı zarara göre derecelenmişti. Oyulan göz, kırılan kol veya diş için, suçlu hür insan değilse kısas kanunu uygulanır, hür insansa bir tazminatla yetinilirdi. Su kehaneti sonunda sanığın beraat etmesi dışında, büyüler, tılsımlar, yalan şahitlikler, hazine hırsızlıkları, saray veya tapınak mülklerine tecavüz gibi suçlar, ölümle cezalandırılırdı; doktor hastaya, mimar yapıcı mülkiyet sahibine karşı sorumludur. Kanun, aile hukukunu düzenler, tek evlilik esasını koyar (kocanın affı veya su kehaneti dışında, zina ölümle cezalandırılır), ancak kanunun istisnaları da vardır: evliliğin asıl amacı doğum olduğu için, kadın kısır olursa, kocası için nikâhsız kadın veya yardımcı eş seçmek izni tanınır. Kanunname, dava açmak, mülkiyetinde kalan çeyizini ve kocasından kalan gelirleri yönetme konularında kadını yetkili kılmakla, ona kocanın hâkimiyetini sınırlandıran bir hukukî kişilik tanımıştır. Öte yandan, mirastan mahrum edilme konusunda mahkemeye yargı yetkisi tanımakla, baba hâkimiyetini de hafifletmiş, büyük oğlun imtiyazlı durumu değişmiştir. Kanun, haleflerden birini yararlandırmak imkânı bulunmakla birlikte, eşit bölümlere ayrılan terekenin, ana baba hayattayken çocuklara verilmesini öngörür. Bu sistem mülkü parçalara ayırmakta ve şahıs hukukunun aile hukukuna göre üstünlüğü anlamına gelmektedir. Hammurabi kanunlarının uygulanmasından çıkan meselelere ilgili haberleşmeden, toprakların nasıl yönetildiği ortaya çıkmaktadır. Krallığa bağlı tarla, bostan veya hurmalıklar kolonlara kiralanmakta veya hizmet karşılığı memurlar, askerler veya zanaatkârlar arasında bölüşülmekte, hür insanlarsa topraklarını ya kendileri işletmekte ya da başkalarına kiralayabilmekteydiler. Ticaret, sayısız tüccar ve seyyar satıcının çabasıyle yürütülüyor, gerek sarayın, gerek tapınağın parasıyle besleniyor ve gelişiyordu. Ticaret hayatı büyük sermaye sahiplerinin elinde idi. Elimizde Sümerce yazılmış bölümleri, bulunan bu kanunnamelerin, bütün Yakındoğu'da büyük çapta etkisi olmuştur. (L)

HAMP (Henri BOURİLLON, **Pierre** — denir),

Foto. Black Star Picture-Rapho, Niepce-Rapho (LAROUSSE)

fransız yazarı (Nice 1876-Le Vésinet 1962). Önceleri aşçı, Kuzey demiryollarında memur olarak çalıştı. Sonra École des Travaux Publics'e girdi, oradan mühendis olarak çıktı. Natüralistlerin izinden giden gerçekçi bir yazar olarak, *La Peine des Hommes* (İnsanların Acıları) genel başlığı altında *Marée Fraîche* (Yeni Tutulan Balıklar) [1908] ile başlayan, *Hormisdas le Canadien* (Kanadalı Hormisdas) [1952] ile tamamlanan, meslekler üstüne bir dizi roman yazdı. Bu arada *Gueules Noires* (Kara Ağızlar) [1938]; *En Passant par la Lorrainne* (Lorrainne'den Geçerken) [1947] adlı bir anket dizisiyle, *Gens* (İnsanlar) başlığı altında başka bir dizi olan *Braves Gens de France* (Fransa'nın Cesur İnsanları) [1939], *Gens de Coeur* (Yürekli İnsanlar) [1941] adlı eserler de yayımladı. Yazarın insanların çabaları üstüne kurulmuş ve birçok belgeye dayanan bu eserleri insan emeğinin bir övgüsü niteliğindedir. (L)

HAMPARSUM LİMONCUYAN, ermeni asıllı bestekâr ve nota bulucusu (İstanbul 1768-ay.y. 1839). Harput'lu Serkis'in oğludur. İlk öğreniminden sonra bir terzinin yanına çırak girdi. Zengin ve musikisever bir ermeni ailesi olan Düzyanlar tarafından korundu. Onların Kuruçeşme'deki yalılarında musiki öğrendi. Mevlevîhanelere ve ermeni kiliselerine gitti. Beşiktaş mevlevîhanesinde kudümzenlik yapan Büyük Dede İsmail Efendi ile tanıştı. Ondan ders aldı. Selim III'ün huzuruna kabul edildi. Padişahın teşvikiyle ünlü notasını icat etti. Kiliselerde musikişinas olarak hizmet gördü. Hasköy'deki evinde musiki dersleri verdi. Eserleri: Nigâr (sûz-i dilârâ) peşrev, Saz semaisi, Rast peşrevi, Rast semaisi, Bestenigâr peşrevi. (M)

Hamparsum notası. Mus. Bk. NOTA.

HAMPDEN (John), ingiliz siyaset adamı (Londra 1595'e doğr.-Thame, Oxfordshire 1643). Krallığın keyfî yönetimine kesinlikle cephe aldı. 1637'de *ship-money* adlı verginin alınmasına karşı çıkmasıyle tanındı. 1640'ta «Long Parlement» yönetiminde Pym'in başlıca yardımcısı oldu, kralın keyfî ve kanuna aykırı davranışlarını ortaya koyan ve parlamentonun haklarını savunan metnin yazılmasında önemli bir rol oynadı. Strafford'ı mahkûm eden mahkemede üye olarak bulundu. Charles II'nin 1642'de tutuklamağa giriştiği beş avam kamarası üyesinden biri de o idi. Kralın bu davranışı iç savaşın patlak vermesini hızlandırdı. Savaş başlar başlamaz, Hampden, Doğu Kontlukları birliğinin kurulmasında kesin bir rol oynadı. Kendisi Essex'e bağlıydı, fakat bu kontluğun kararsızlığını şiddetle yerdi, çok geçmeden Chalgrove Field'deki çarpışmada ağır şekilde yaralandı. (L)

HAMPSHİRE, resmî adı *Southamptonshire*'dan kısaltılarak **Hamps** veya **Hants** denir, İngiltere'nin güneyinde idare bölümü, Manş kıyısında; 1 336 000 nüf. İdare merkezi, *Winchester.* (L)

HAMPSHİRE (NEW). Bk. NEWHAMPSHİRE.

Hampshire domuzu, berkshire domuzuna çok benzeyen domuz ırkı. Hampshire domuzunun rengi siyahtır, ön bacakları ve omuzu kemer şeklinde beyaz olur. A.B.D.'de yetiştirilir. (L)

Hampshire koyunu, ingiliz asıllı koyun ırkı. Bu koyunların yüzü ve ayakları koyu kahverengi veya siyah olur. (L)

HAMPSHİRİT [hemşayrt] i. (yer adı Hampshire'dan). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat. (Talk çeşidi.) [L]

HAMPSON (William), ingiliz mucidi (1854-1926). Gazları soğutmak için bir usul buldu, bu yoldan sıvı hava elde etti. Tedavide kullanılan X ışınlarının dozunu ölçmek için radyometreyi icat etti; kasılmaları elektrikle uyararak kalp atışlarını kontrol eden bir usul buldu. (L)

HAMPSONMETRE i. (fr. *hampsonmètre*'den). Hampson tarafından icat edilen ve soğutma tesislerinde, buharlaştırıcının veya ayırıcının sıvı düzeyini ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HAMPSTEAD, Londra'nın kuzeybatı banliyösünde (Middlesex) şehir; 98 000 nüf. (L)

HAMPTON, Londra'nın güneybatı banliyösünde (Middlesex) şehir, Thames'in sol kıyısında; *Hampton Court* şatosuyle tanınmıştır. 1515'e doğru kardinal Wolsey, manastır haline gelmiş olan bu eski sakson konağını değiştirmeğe girişti. İnşaatta Williams, James Bettes ve Townley adlı üç mimar görevlendirildi; Giovanni Maiano, pişmiş topraktan roma tarzında boyalı ve yaldızlı süslemeler yaptı; Lucas Penni ve Antonio Toto iç kısmı yalancı mermerlerle süsledi. 1525'te sarayı ele geçiren Henry VIII, kısmen yeniden inşa ettirdi; küçük bir kilise (1536) ve süslemelerini Richard Rydge'in yaptığı bir hol ekletti. Bunun üzerine Hampton Court, iki yüzyıl boyunca kraliyet sarayı oldu. 1689'da şatoyu yeniden inşa etmekle görevlendirilen Christopher Wren, Louvre'dan ilham alan bir plan hazırladı, sonra planını Jules Hardouin-Mansart'ın yaptığı yeni Versailles'dan etkilenerek değiştirdi. Parka bakan kırmızı tuğla ve gri Portland taşından cephe, özel bahçeye bakan cephe ve Fontaine iç avlusu onun eseridir. Resim süslemeleri Gerard Honthorst, Antonio Verrio, Louis Laguerre, James Thornhill yaptılar. Ayrıca galeride Mantegna'nın yaptığı *Jül Sezar'ın Zaferi* adlı dizi ile birçok ressamın (Iacopo Bassano, Clouet, Correggio, Dürer, Holbein, Van Dyck, Mabuse, Memling, Savoldo, Schiavone, Tintoretto, Tiziano) önemli tabloları vardır. (L)

HAMPTON, A.B.D.'de (Virginia) şehir, Hampton koyu'nun (Hampton Roads) sağ kıyısında; 89 300 nüf. Balıkçılık limanı. Hava üssü. (L)

HAMPTON (Lionel), amerikalı zenci caz vibrafoncusu, davulcusu ve orkestra yöneticisi (Louisville, Kentucky 1913). Vibrafona birinci derecede önem veren büyük caz ustası. 1960'tan sonra çalışmalarını yavaşlattı. 1964'te Antibes festivaline katıldı, 1966'da Paris'te konserler verdi. 1964'te *Vibraphone Blues* adlı plağını doldurdu. (L)

HAMPTON ROADS, A.B.D.'de (Virginia) koy, Chesapeake körfezine açılır, kıyısında Newport News, Norfolk, Portsmouth ve *Hampton* şehirleri kurulmuştur. Hampton Roads, A.B.D.'nin en faal liman gruplarından biridir. Tersaneler. (L)

HAMR i. (ar. *ḫamr*). *Esk.* Şarap, içki.

◆ **Hamrî** sıf. *Esk.* Şarapla ilgili. (M)

HAMRÂ sıf. (ar. *ḫumret*, kırmızılık'tan *ḫamrâ*). Kırmızı: *Şevkiz ki dem-i bülbül-i şeydâda nihânız / Hûnuz ki dil-i gence-i hamrâda nihanız* (Neşatî). [M]

HAMRİN (CEBEL), Irak'ta sıradağlar, Dicle'nin doğusunda ve Zagros dağeteği ile Mezopotamya ovası arasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru 300 km uzanır; Dicle, Şattül Adaym ve Diyala ırmaklarının oyduğu dar boğazlarla yarılmıştır. (L)

HAMRİYE i. (ar. *ḫamr*'dan *ḫamriyye*). *Esk.* Ed. Şarabın özellikleri hakkında yazılmış övgü: *Okundukça hamriyeler gâh gâh / Ederdik hum-i bâde içre şinâh* (İzzet Molla). [M]

HAMRUN, Malta adasında şehir, La Valette'in güneybatısında; 17 100 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. (L)

HAMSA i. Kutsal bir kaz'ı belirten sanskritçe kelime. (Hamsa'lar Hindistan'ın dinî geleneğinde büyük rol oynarlar. Bunlar

jataka'larda tanrı Brahma'nın bineği, bodhisattva Siddhartha'nın cisimleşmiş şekli ve tanrılar katına yükselen ruhların sembolüdür. Resimlerde, süs heykel ve oymalarında hamsa tasvirleri sık sık yer alır.) [L]

HAMSAVATİ, Çinhindi yarımadasında batılıların daha çok Pegu adı ile tanıdığı şehrin ve hindulaşmış krallığın sanskritçe adı. (L)

HAMSE i. ve sıf. (ar. *ḫamse*, beş'ten *ḫamse*). *Esk.* Beş unsurdan meydana gelen (şey). || *Evkat-ı hamse,* beş vakit. ||*Havâss-ı hamse,* beş duyu. || *Salât-ı hamse,* beş vakit namaz.

— Astron. *Esk. Hamse-i mütehayyire* (veya *hamset-ül-mütehayyirîn*), Zühre, Utarit, Merih, Müşteri ve Zühal'den meydana gelen yıldız topluluğuna verilen ad.

— Din. *Hamse-i Âl-i Abâ,* Kur'an-ı Kerim'de, Ahzâb suresinin 33. ayetinin, Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'in birlikte olarak, Hz. Muhammed'in abâsı altında uzanmış bulundukları sırada nazil olduğu rivayet edilir; bu ayetin inişinde abâ altında bulunan ve kendilerinden her kötülük giderilerek tam bir temizlikle temizlenmiş olana Ehl-i Beyt'e, «*Hamse-i Âl-i Abâ* ve *Penç-i âl-i abâ*» da denir. Bk. EHLİBEYT.

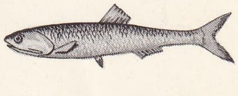

hamsi

— Ed. *Esk.* Manzum olarak ve mesnevî tarzında yazılmış beş ayrı eseri içine alan kitap. (Bk. ANSİKL.) || *Hamse-nüvîs,* hamse yazan.

— ANSİKL. Ed. *Hamse* içinde mesnevî tarzında yazılmış hikâyeler, küçük hikâyeler ve türlü konuları kapsayan başka eserler bulunur. Mensur hamseler de vardır. Türk ve iran edebiyatında hamse meydana getiren bütün şairler Genceli Nizamî'yi örnek aldılar. Farsça ilk hamse meydana getiren Genceli Nizamî (1141-1204), *Mahzen-ül-Esrâr* (Sırlar Mahzeni) [1614], *Hüsrev ü Şirin* (1180), *Leylâ vü Mecnun* (1188), *Heft Peyker* (Yedi Güzel) [1197], *İskendername* (1201) mesnevîlerini *Penç Genc* (Beş Hazine) adı altında topladı.

İran edebiyatında başka hamse sahibi şairler: *Matla-ül-Envâr* (Nurların Doğduğu Yer) [1299], *Şirin ü Hüsrev* (1299), *Mecnun ü Leylâ* (1299), *Âyine-i Skenderî* (İskenderin Aynası) [1300], *Heşt Behişt* (Sekiz Cennet) [1302] adlı mesnevîlerinin yazarı Emir Hüsrev Dehlevî (1253-1325); *Ravzat-ül-Envâr* (Nurlar Bahçesi) [1299], *Hümay ü Hümayun* (Hümay Adlı Efsanevî Kuş ile Hümayun Adlı Hükümdar), *Kemâlname* (Olgunluk Destanı), *Gül ü Nevruz, Cevhername* (İnci Destanı) adlı mesnevîlerin yazarı Hacûy-i Kirmanî (1290-1352); *Tuhfet-ül-Ahrar* (Hür Olanların Armağanı) [1481], *Sohbet-ül-Ebrar* (Olgun Kişilerin Sohbeti) [1483], *Yusuf-ü Züleyha* (1483), *Leylâ vü Mecnun* (1484), *Hiredname-i Skenderî* (İskender'in Akıl Kitabı) mesnevîlerini toplayan *Heft Evrenk* (Yedi Taht) hamsesinin yazarı Abdurrahman Camî; *Merkez-i Edvar* (Devirlerin Merkezi), *Süleyman ü Bilkis, Nal-Daman* (Kamış Etek), *Heft-Kişver* (Yedi Ülke), *Ekbername* (1595) mesnevîlerinin yazarı Feyzî (1547-1595); Hz. Muhammed ile ilk dört halifesinin ününü yücelten ve 1628 ile 1630 yılları arasında tamamlanan hamsenin yazarı Hasan bin Seyyid Feth Allah; Golkonda sarayındaki (Haydarâbâd) beş kişinin hicvi olan *Hamse-i Nâkise*'nin yazarı Molla Tuğra-i Meşhedî'dir. İran edebiyatında Kâtibî'nin *Gülşen-i Ebrar*'ı (Olgun Kişilerin Gül Bahçesi) [1434], *Leylâ vü Mecnun*'u (1434) ve Hâtifî'nin (öl. 1520-1521), 1510 ile 1521 yılları arasında yazılmış *Leylâ vü Mecnun, Heft-Manzar* (Yedi Görünüş veya Yedi Yüz), *Şirin ü Husrev, Timurname* mesnevîleri yarım kalmış hamselerin bölümleridir. Türk edebiyatında ilk hamse yazarı Ali Şir Nevaî'dir (1441-1501). 1484 Yılında bitirdiği hamsesinde şu mesnevîler yer alır: *Hayret-ül-Ebrar* (Olgun Kişileri Hayrete Düşüren Olaylar), *Ferhad ü Şirin, Leylâ vü Mecnun, Seb'a-i Seyyâre* (Yedi Gezegen), *Sedd-i İskenderî* (İskender Seddi). Türk edebiyatında hamse sahibi başlıca şair ve yazarlar şunlardır: *Yusuf ü Zeliha, Leylâ vü Mecnun, Mevlid-i Nebi* (Peygamberin Doğuşu), *Tuhfet-ül-uşşak* (Âşıkların Armağanı), *Kıyafetname* mesnevîlerinin yazarı Hamdullah Hamdi (1449-1509); *Şem ü Pervâne* (Mum ve Pervane), *Ferhadname, Guy ü Çevgan* (Top ve Cirit Sopası), *Edhem ü Hüma, Heft Peyker* (Yedi Yüz) mesnevîlerinin yazarı Lâmiî (1472-1532); *Gencine-i Râz* (Sır Hazinesi), *Ulusname, Şah ü Geda* (Şah ve Dilenci), *Yusuf ve Zeliha, Gülşen-i Envar* (Nurlar Bahçesi) mesnevîlerinin yazarı Taşlıcalı Yahya (öl. 1582); *Vâmık ü Azrâ, Yusuf ü Zeliha, Hüsn ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahar, Leylâ vü Mecnun* mesnevîlerinin yazarı Be-

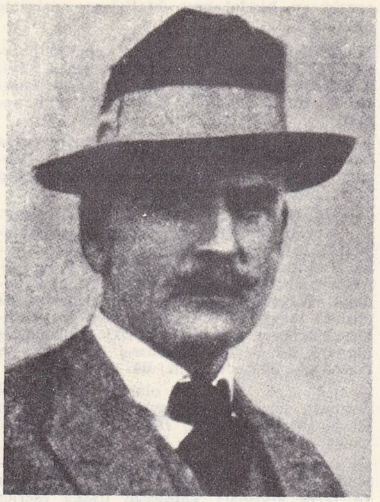

Knut HAMSUN

hişti (öl. 1572); *Sakiname, Nefhat-ül-Ezhar* (Çiçeklerin Kokusu), *Sohbet-ül-Ebkâr* (Seçkinler Sohbeti), *Heft-Han* (Yedi Sofra), *Hilyet-ül-Efkâr* (Düşüncelerin Armağanı) mesnevîlerinin yazarı Nev'izade Ataî (1583-1635); *Nihalistan* (Fidanlık), *İksir-i Saadet* (Mutluluk İksiri), *Meşak-ül-Uşşak* (Âşıkların Başına Gelenler), *Kanun-ür-Reşad* (Doğruluğun Kuralı), *Gazavat-ül-Mesleme*'den (Mesleme'nin Savaşları) ibaret hamsenin yazarı Nergisî (1592-1635). [M]

HAMSE, Azerbaycan'ın güneyinde, İran'ın Fars eyaletinde türklerin oturduğu iki yönetim bölgesi. X. yy. Fars eyaletinde göçebeler için *vilâyet-i hamsa* (beş vilâyet) adı verilen beş bölgeye ayrıldı. Oturulan yer ve sınırları belirli olmayan bu bölgede yaşayan göçebelere önceleri *zumm* deniliyordu. Sonraları türkçe *il* sözünden gelen *Hamse illeri* anlamına *ilât-ı Hamsa* denildi. Azerbaycan'daki Hamse'nin de böyle kurulduğu sanılıyor.

● *Azerbaycan Hamse'si.* Doğu ve güneyden Hemedan ve Kazvin eyaletleri, batıdan Afşar ve Gerrus sancakları, kuzeybatıdan Azerbaycan ve kuzeyden Giylan eyaletiyle sınırlıdır. Yönetim merkezi Zencan'dır. Bu ilde birçok ırmak ve ormanlarla kaplı dağ silsilesi vardır. Bu yüzden öteden beri türk boyları tarafından yaylak ve kışlak yeri olarak kullanılmıştır. Halkı Türk'tür. Bunların bir kısmı toprağa yerleşiktir (Şahseven, Afşar v.b.). Sasanîler zamanında Kafkasya'nın dağlık bölgelerinden gelerek Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine yerleştirilen yahut buraları ele geçiren türk boyları arasında Ak-Hun, Kaçarlar, Ağaçeriler, Sabırlar da vardı (V.-VI. yy.). Bunlardan Sabırlar, Kazvin sınırında Deylemlilere karşı muhafızlık yaptılar. Kazvin ile Tarum arasında Semiran kabilesinden *Âl-i Kenger* yahut *İbn Suvar* sülâlesi doğdu (X. yy.). Bizans kaynakları Kengerlerin bir peçenek kabilesi olduğunu bildirir. Bazı doğu, özellikle çin kaynaklarına göre Kengerler Siriderya havzasında yaşayan büyük bir türk koludur. Sasanîler zamanında, Kuzey Azerbaycan'daki türkler güneye göç etmeğe zorlanarak, buralara fars halkı yerleştirildi. Bu türk boyları arasında Yazar, Sûl, Bulgar ve Belencek türkleri de vardı. Hamse bölgesinde Sasanîlerden sonra başlayan arap hâkimiyeti devrinde türklerin sayısı arttı. Çeşitli yerlerden gelen türk boyları buraya yerleşti. Mubarek el-Türkî adındaki türk emîri, Kazvin iç kalesini yaptırarak buraya kendi adını verdi. Bazı kaynaklar da Gaznelilerden Sultan Mahmud ve onun oğullarıyle, Arapların hâkimiyeti sırasında Türkistan ve Horasan'dan göçen Oğuz Türklerinin Hamse bölgesine yerleştikleri bildiriliyor. Selçuklular zamanında ise bölgede türk şehir, kasaba ve köylerinin sayısı çoğaldı. Selçuklular arasında burada bazı iç savaşlar oldu. Selçuklular devletinin dağılmasından sonra atabeyler zamanında bölge bir süre türkmen beyleri tarafından yönetildi. Celâleddin Harizmşah (1220-1231) zamanında Azerbaycan'a, güneyden gelen Oğuz Türklerinin akınları arttı. Horasan ve Irak Oğuzları bütün boyları ve mallarıyle buraya göçerek yerleştiler. Moğollar zamanında bölgede Türklerin nüfus yoğunluğu en yüksek noktaya vardı. Hamse bu devirde yerleşme bölgelerinin en önemlisi durumuna geldi. Bölgede İlhanlılar devrinde sonradan başkent olan Sultaniye şehri kuruldu. Burası birçok önemli yolun kavşak noktasıydı. Aynı devirde Sultaniye'nin kuzeyinde 35 yeni türk köyü daha kuruldu. Zamanla kurulan şehir ve köylerin sayısı çoğaldı. Argun'un gömüldüğü (1291) İç-Çay şehri de bunlar arasındaydı. Kaçarlar, Hamse bölgesini XVIII. yy.da rus ve gürcü saldırılarına karşı bir askerî üs olarak kullandılar, Gülistan anlaşmasıyle (1813) Kuzey Azerbaycan hanlıklarından bazıları Rus hâkimiyetine bırakıldı. Feth Ali Şah Kaçar, 1826-1828 savaşları sırasında Hamse'ye çok önem verdi. Savaşın başlangıcında Abbas Mirza Kaçar'ın 65 000 kişilik ordusu burada toplandı.

Bugünkü Hamse *bölük* ve *bölükât* adı verilen yedi sancağa ayrılır. Vilâyetin merkezi Zencan'dır (20 000 nüf.). Azerbaycan'ı İran'a bağlayan demiryolu buradan geçer. 1850'de katliama uğrayan Bahaîler (Bâbîler) burada hükûmet kuvvetlerine karşı uzun süre direndiler. İkinci Dünya savaşından sonra Hamse, Tebriz'de kurulan bağımsız Azerbaycan hükûmetiyle İran arasında bir süre anlaşmazlık konusu oldu. Sonra, bölge yeniden İran'a bağlandı (1946). Hamse bugün İran Azerbaycan'ı sınırları içindedir. Bk. AZERBAYCAN.

Fars Hamse'si: İran'ın resmî yönetim bölümüne göre Fars eyaletinin yedi vilâyetinden biri. Eyaletin doğu bölgesi, Yezd ile Kirman arasındadır. Halkının beşte dördü türk, beşte biri türkleşmiş araptır, çiftçilikle uğraşırlar. Fars Hamse'si on dört bölüğe (sancağa) ayrılır. (M)

HAMSİ i. Geniş ağızlı, karın kısmı keskin omurgamsı yapıda kemikli, küçük, ince, uzun balık. (İlmî adı *Engraulis.* Hamsigillerden.)

— ANSİKL. *Hamsi*'nin avrupa denizlerinde (Akdeniz, Karadeniz, Atlas okyanusu, Kuzey denizi) bulunan biricik türü *Engraulis encrassicholus*'tur. Hamsinin gövdesi uzun ve yandan basıktır. Ağız açıklığı gözlerin gerisine kadar uzanır. Sırt tarafı yeşil-mavi veya siyaha yakın koyu mavi, yan ve karın tarafları parlak gümüşî beyazdır. Boyu 15 -20 sm kadardır. 2-3 Yıl yaşar; bir yaşına doğru erginleşir. Hamsi dalyan, manyat, saçma ile kasımdan nisana kadar avlanır. Sinop ve Trabzon kıyılarında fazladır. Karadeniz kıyı illerinde çeşitli yemekleri yapılır. (LM)

HAMSİGİLLER çoğl. i. Tatlısuda ve denizde yaşayan önemli bir balık familyası. (Hamsi, ringa, sardalya ve tirsi balıklarını kapsar.)

— ANSİKL. *Hamsigiller* ilkel kemikli balıklardan sayılır. Başlıca özellikleri: yüzgeçleri yumuşak kılçıklı, karın yüzgeçleri öne doğru, pulları değirmi ve çok parlak, yüzme kesesi bir boru ile yemek borusuna bağlı, yanal çizgileri gözle görülebilecek şekilde belirgindir. Sırt ve anus yüzgeçleri aynı hizada değildir ve yağlı yüzgeci yoktur. (L)

HAMSİKÖY, Doğu Karadeniz bölümünde, Trabzon ilinin 30 km güneyindeki Maçka ilçesi merkez bucağına bağlı köy. Trabzon-Zigana yolu üzerinde Maçka'ya 20 km uzaklıkta beş köyden kuruludur; çamlık bir yamaçta ve bölgenin tanınmış bir dinlenme yeridir (1965'te 770 nüf.) [M]

HAMSİN sıf. ve i. (ar. *hamsin*). *Esk.* Elli. ‖ *Halk dili.* Erbain adı verilen kırk günlük dönemden sonra gelen ve 31 ocakta başlayarak elli gün devam eden döneme verilen ad. ‖ Nisandan hazirana kadar 50 gün süre ile Mısır üzerinde esen, kum yüklü, yakıcı çöl rüzgârı. (Aslında hamsin'in ortalama esiş süresi 27 gündür.) [ML]

HAMSİN i. Sina dağında Musa'ya Tanrı tarafından On emir levhalarının indirildiği günü kutlayan yahudi bayramı. ‖ Katolik kilisesinde, havarilerin üzerine Kutsal ruhun inişini kutlayan bayram.

— ANSİKL. Yahudilerde *Hamsin* bayramı başlangıçta «Hasat bayramı» ve «İlk Meyveler bayramı» adlarını taşımaktaydı. Bu bayramın Paskalya'dan sonra 49. günde kutlanması gerektiğinden, hahamlar bu bayrama 50 *Gün bayramı* adını verdiler. Amaç Tanrı'ya hasat için şükretmekti. Sina dağına Tanrı buyruğu inmesini anma geleneği, sonradan eklendi.

Hıristiyanlarda *Hamsin,* önceleri Paskalya'da başlayan 50 gün süreli şenlik devresinin adıydı. Tertullianus, bayramın kendinden önceki zamanlarda kutlanan bir Kutsal ruh yortusu olduğunu söyler. IV. Yüzyılda Hamsin, çok tantanalı bir bayram oldu. Vaftizler o günlerde yapılırdı. V. Yüzyılda bayram 8 tatil günü olarak tespit edildi, sonra bu süre 3 güne indirildi (1094), en sonra sadece pazartesi günü ile sınırlandırıldı. Hamsin'in diğer bir adı da «Gül paskalyası»dır (*Pascha Rosatum*). Eski bir italyan geleneğine göre Kutsal ruhun inişini simgelendirmek için kilise kubbesinden gül yağdırılırdı.

— İkonogr. Kutsal ruhun inişi, özellikle Ortaçağda en sık işlenen Hıristiyanlık konularından biridir. Kutsal ruh ateşten diller şeklinde Meryemana'nın ve havarilerin başına inerken gösterilir. En önemlileri: Rabula (Floransa), Süryanî İncil'i minyatürleri, Winchester Papalık törenleri kitabı (Rouen), *Aziz Gregorius'un İlâhi Kitabı* (Paris Millî kitaplığı), Klosterneuburg'da sunak arkasındaki rahleler, Santa Maria Novella freskleri (Floransa), Barnaba da Modena (Londra), Grao Vasco (Coimbra), Tiziano (Santa Maria della Salute, Venedik), El Greco (Madrid), Le Bruh (Louvre müzesi), Jouvenet (Versailles sarayı), Rubens (Münih), Van Dyck (Berlin) gibi ressamların tabloları. (L)

HAMSİNCİLİK i. 1906'da A.B.D.'de doğan ve Amerika kıtasında gelişen protestan hareketi. (İnsanların, bugün bile, «Kutsal ruh» yardımıyle mucizeler yapabileceklerini ve hastaları iyileştirebileceklerini ileri sürer. Hamsinci sayısının 5 ilâ 8 milyon arasında olduğu söyleniyor.) [L]

HAMSTER i. Zool. Bk. CIRLAK SIÇAN.

HAMSUN sıf. (ar. *hams*'dan *hamsûn*). *Esk.* Elli sayısı. (M)

HAMSUN (Knut PEDERSEN, **Knut**—denir), norveçli romancı (Garmostraeet, Lom yakınları, Gudbrandsdal 1859-Nörholm, Grimstad 1952). Lofoten adaları yakınlarındaki Hamaröya'da yetişti. Çocukluğu zorluklar içinde geçti. Norveç'in birçok yerinde çeşitli işlere girip çıktı. A.B.D.'ye gitti (1886). Yeniden Avrupa'ya dönünce Kopenhag'da yerleşti, 1890'da yayımladığı otobiyografik romanı *Açlık* (Sult) ile birden üne kavuştu. Strindberg, Nietzsche ve Dostoyevski'den etkilendi, bütün toplum bağlarından kurtulan insanın tabiat karşısındaki duygularını ve serüvenci yaşayışını anlattı. *Mysterier* (Gizler) [1892], *Ny Jord* (Yeni Toprak) [1893], *Pan* (1894), *Victoria* (1898), *Benoni ve Rosa* (1908) gibi romanlarından sonra yayımladığı *Dünya Nimeti*'nde (Markens Gröde) [1917] epik romana yöneldi. *Sonbahar Yıldızları Altında* (Under Höststjarnen) [1906], *En Vandrer Spiller med Sordin* (Sazının Sesini Kısan Göçebe) [1909] ve *Sidste Kapitel* (Son Bölüm) [1923] adlı romanlarında yaşlılık ve ölüm karşısındaki korkularını anlattı. *Göçebe* (Land Strykere) [1927], *August* (1930), *Men Livet Lever* (Ama Hayat Berdevam) [1933], *Ringen Sluttet* (Çember Kapandı) [1936] adlı romanlarında başıboş insan tipini, ilkel bir duyarlıkla, bazen otobiyografik bir görünüş altında, bazen nesnel bir tutumla anlattı. Bundan başka *Ved Rigets Port* (Krallığın Kapılarında) [1895], *Livets Spil* (Hayatın Oyunu) [1896], *Aftenröede* (Batan Günün Ateşleri) [1898] adlı oyunları yazdı. Bu sonuncu eserde ihtiyarlıkla gelen çöküntüyü anlatır: *Dronning Tamara* (Kraliçe Tamara) [1903] adlı bir de tarihî oyun yazdı. Şiirlerini 1904'te *Det Vilde Kor* (Vahşî Kalp) adlı kitapta topladı.

Fikirleri, bireyselliği, anglosakson ve yahudi düşmanlığı, onu 1930'dan sonra nazi ideolojisine yaklaştırdı. İşgal sırasında Almanları ve Quisling hükûmetini desteklediği için Kurtuluş'tan sonra tutuklandı, çok yaşlı olduğundan hoşgörü içinde yargılandı ve son yıllarını Nörholm'deki evinde geçirdi. (→Bibliyo.) [L]

HAMT i. Bk. HAMD.

Foto. Dictionnaire des Auteurs

HAM TAN, Vietnam'da (Güney Vietnam) şehir, Binh Tuy'un ilinin merkezi, Çin denizi kıyısında, Çinhindi ve Annam sınırında; 6 600 nüf. (L)

HAMTRAMCK, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit'in kuzey banliyösünde; 34 100 nüf. Otomobil sanayii. (L)

HAMÛL sıf. (ar. *ḥaml,* yüklenme'den *ḥamūl*). *Esk.* Çok tahammüllü, sabırlı, dayanıklı: *Biçare hayvan bu darbelerin altında gene hamûl, mütevekkil, başını iğdi* (H.R. Gürpınar). *Muaviye, halîm ve hamûl ve müdebbir bir zât idi* (Cevdet Paşa).

◆ **Hamûlâne** zf. *Esk.* Dayanıklılık göstererek, tahammül ederek.

◆ **Hamûlî** i. *Esk.* Tahammüllülük, dayanıklık. || Hoşgörürlük. (M)

HAMÛLE i. (ar. *ḥaml,* yüklenme'den *ḥamūle*). *Esk.* Yük: *Yarınki hamûle-i matbuatı bugünden bilmek* (Cenab Şahabeddin). || Gemi yükü.

— Denizc. *Hamûle tonu,* bir geminin taşıyabileceği yükün ağırlığı. (Başka deyimle net deplasman ve gros deplasman tonları arasındaki fark [denizcilikte daha çok dedveyt* tonu diye kullanılır].)

— Denizc. huk. Bir ticaret gemisinin yüklemiş olduğu ticaret eşyasının tümü. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. YÜK.

— ANSİKL. Denizc. huk. Gemi kaptanı *hamûle*'nin istif edilmesini ve korunmasını gözetmekle yükümlüdür. Kayıplardan sorumludur, ancak sorumluluğu armatöre kaydırabilir. Yükü, alıcıyı tanıyarak teşhis etmeden teslim edemez. (M)

HAMULS i. («küçük çengel» anlamında lat. k.). Bir kısım böceklerde erkek cinsiyet organının bir parçası. (L)

HÂMÛN, Doğu İran, Afganistan ve Bülucistan'daki tuzlu bataklıklar. Bunlar, bazen büyük bir göl kadar genişleyerek İran yaylasını kaplar. En önemlisi Sistan'daki Hâmûn'dur. Hâmûn'un kuzey havzası göldür. Yağmurlardan kabaran ve güneye doğru taşan sular, bazen daha derin olan God-i Zirah çukurunu doldurur. Böylelikle güneyde Sistan'ı sararak Helmand ırmağına kadar uzanan büyük bir göl meydana getirir. Hâmûn'a dört ırmak dökülür. Öteki önemli Hâmûn'lar İran Bülucistan'ındaki Caz Morian ve Bülucistan'daki Maşkel'dir. (M)

HAMUR i. (ar. *ḥamîr*'den). Unun su veya başka bir sıvı ile yoğrulmasından meydana gelen madde: *Nasıl bir hamur yoğuruyordu da, bu derece lezzetli ekmek yapıyordu, bu kimsenin malûmu değildi* (N. Araz). *Yoğuracağı hamurun bütün malzemesini tezgâha koydu.* || Ekmek mayası. || [Kâğıt için] Nevi, kalite: *İkinci hamur kâğıt.* || Mec. Hammadde, asıl, öz: *Zaten bu güzel ve asil mahlûkun kendisiyle aynı hamurdan yoğrulmuş olmasına hiçbir zaman inanmamış* (Ş.S. Aydemir). || Sıf. [Hamur işleri için] İyi pişmemiş: *Ekmek pek hamurmuş.* || *Hamur açmak,* yoğurulmuş hamuru oklava ile basa basa incelterek yufka haline getirmek: *Gününün çoğunu alt kattaki toprak zeminli mutfakta bulgur taşını çevirmek, hamur açmak ve ateş yakmakla geçiren annesi, sanki karşısındaydı* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Hamur gibi,* bitkin halde. [Unlu yiyecekler için] İyi pişmemiş. || *Hamur gibi olmak,* çok yorulmak. || *Hamur işine karışmak,* yeteneklerinin üstünde veya görev dışı bir işi yapmağa kalkmak. || *Bir hamur etmek,* çeşitli nesneleri karıştırıp biraraya getirmek. || *Bir hamur olmak,* bir toplulukta iyice anlaşmak, kaynaşmak. || *Elinin hamuruyle erkek işine karışma,* ancak erkeklerin yapabileceği işlere karışan kadınlar için söylenir.

— Balıkç. Ekmek içi, patates veya peynir gibi maddelerin karışımıyle yapılan ve genellikle tatlı su balıklarını avlamak için kullanılan balık yemi.

— Camc. Sırçalaşmanın başlangıcında elde edilen opalin türünden pirinç hamuru. (Bu usul Bohemya camcıları tarafından bulunmuş ve Louis-Philippe zamanında Fransa'da yaygınlaşmıştır.) || *Cam hamuru.* Bk. ANSİKL.

— Fırıncılık. *Hamur makinesi,* hamur yoğurmağa yarayan araç. (Bk. ANSİKL.) || *Hamur teknesi,* içinde ekmek hamuru yoğurulan bir çeşit sandık. || *Hamur sepeti,* ekmek pişmeden önce içinde hamur mayalanan küçük, sapsız sepet.

— Heyk. Heykeltıraşların kalıbın içine doldurdukları balmumu veya toprak parçası.

— Kâğıtç. *Kâğıt hamuru,* eski kâğıt ve bezlerden, odundan, samandan elde edilen ve kâğıt yapımında kullanılan lifli madde.

— Kibritçilik. Koyu kıvamı yüzünden hamur adı verilen ve kibrit başlarının yapımı için kibrit çöpleri batırılan karışım.

— Malzeme. *Çimento hamuru,* çok iyi karıştırılmış kireç ve kil karışımından (ıslak veya kuru) meydana gelen ve çimento yapımında kullanılan hamur.

— Metalürji. *Hamur haldeki maden,* yumuşayıp ergimeğe başlayan maden.

— Mutf. *Hamur fırçası,* hamur işlerinin üstüne yumurta sarısı sürmek için kullanılan küçük fırça. || *Hamur işi,* hamurdan yapılmış yiyeceklerin genel adı. (Bk. ANSİKL.) || *Hamur keseceği,* üçgen biçiminde, saplı, yufka yapılmış hamuru kesmek, teknedeki veya tepsideki hamuru kazıyarak çıkarmak için kullanılan bıçak. || *Hamur tahtası,* üzerinde hamur yoğurulan ve açılan yuvarlak veya kare şeklinde kısa ayaklı bir cins masa. || *Hamur tutmak,* yapılacak hamur çeşidine göre una su, süt veya yumurta karıştırarak bir hamur hazırlamak. || *Hamur yoğurmak,* hamuru elle veya makineyle karıştırmak, bastıra bastıra özleştirmek.

— Süs. santl. *Pişmiş hamur,* ilk olarak Venedik'te kullanılan süsleme tekniği; bu usulde pirinç hamuru ile bir alçak kabartmanın kalıbı alınır, sonra fırında kurutulur. (Kartma tahta çekmecelerin üstüne yerleştirilerek yaldızlandıktan sonra, kuyumcu elinden çıkmış etkisini verirdi.)

— Taşbil. Mikrolitli porfirik dokulu iç kayalarda üzerinden iri billûrların koptuğu düzgün zemin. (Mikroskopta camlı veya camsız mikrolitler ayırt edilir.)

— Teknol. *Hamur kolası,* kunduracıların yarı sert işlerde yapıştırıcı olarak kullandıkları su ile un karışımı. (Bunu aynı zamanda boyacı ve yapıştırıcılar, duvar kâğıdı ve afiş yapıştırmada kullanırlar.)

— ANSİKL. Camc. Teknik ve görünüş bakımından *cam hamuru,* hem seramik hem de camcılığa bağlanır. Soğukta hazırlanan hamur ısıya dayanan bir toprak kaba konur; değişik renklerdeki kısımların karışmasını önleyecek ve erimeyi tahrik edecek şekilde ısı derecesi ayarlanır ve ocağa verilir. Mısırlılar, altınla bölmelere ayrılmış cam hamurundan mücevherler yapmışlardır; Plinius tarafından anlatılan eski mısır çini vazolarının cam hamurundan yapıldığı sanılmaktadır. İlkçağdan beri tamamıyle unutulmuş olan bu teknik Henri Cross tarafından yeniden bulunmuş ve çok renkli heykellerinde balmumu yerine kullanılmıştır. Ondan sonra, Dammouse, Deorchmont, Bespret, Argy Rousseau aynı usule başvurdular; bu usul modern renkli camcılıkta kullanılmaktadır.

— Fırıncılık. *Hamur makinesi* işçilerin görevini kolaylaştırmak için yapıldı. Birçok çeşidi vardır. Araç silindir veya yarım küre biçiminde bir madenî tekneden ve bir eksen üstüne takılı belirli sayıda demir koldan meydana gelir. Eksen yatay, dikey, eğik veya değişik hareketli olabilir. Hamur makinelerinin çoğunda tekne sürekli olarak kendi çevresinde döner, böylece hamurun her tarafının kollara değmesi sağlanır. Bk. EKMEK.

— Mutf. Hamur, bir iki saat dinlendirilirse daha kolaylıkla açılır. Hamur bekletilirken altına un serpilir, üzeri de kabuk tutmaması için nemli bezle örtülür.

● Hamurdan yapılan çeşitli börek, tatlı, pasta ve bisküvilere *hamur işi* denir. Hamur işlerinde başarı, unun kalitesine bağlıdır. Her un aynı ölçüde su kaldırmaz; özsüz, kepekli ve çok taze unlar avuç arasında kalıp gibi toplanır ve az su kaldırır. Çok beyaz veya sarıya bakan unlar has undur. Hamur işleri yapımına daha elverişlidir.

◆ **Hamursu** sıf. Hamur gibi, iyi pişmemiş. (ML)

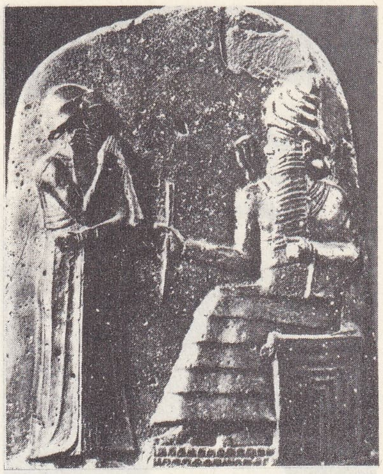

Güneş-Tanrı Şamaş HAMMURABİ'ye hükümranlık alâmetlerini verirken, kabartma, Louvre müzesi, Paris

HAMMURABİ, kireçtaşı kabartma British museum, Londra

HAMUR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Murat-Van bölümü, Ağrı ili) ilçe merkezi. 2 058 Nüf. Karaköse'nin 15 km güneyinde, bu şehri Patnos üzerinde Van'a bağlayan kara yolu üzerinde, denizden 1 650 m yükseklikte kurulmuştur. 1958 Yılından beri ilçe merkezidir. —*Hamur ilçesi* (898 km²; 16 933 nüf.), tek bucaktan ibarettir; 45 köy. Geçim hayvancılık ve tahıl tarımından sağlanır. (M)

HAMURKÂR i. (ar. *ḥamîr* ve fars. *-kār*'dan *ḥamūr-kār*). Ekmek fırınlarında hamur yoğuran kimse. (M)

HAMURLAMAK geçl. f. (*hamur*'dan *hamur-la-mak*). [Buharın çıkmaması için tencere v.b. nin kenarını] Hamurla sıvamak: *Güvecin ağzını hamurlamak.*

◆ **Hamurlanmak** dönşl. f. Hamura bulanmak: *Ellerim hamurlandı.*

◆ **Hamurlaşmak** dönşl. f. Hamur kıvamı-

Hammurabi kanunları bütün ve detay Louvre müzesi, Paris (maddesi 580. sayfada)

Foto. Histoire de l'Humanité; Giraudon (LAROUSSE)

Konya-Akşehir yolunda Ruz-Apa (Ruzbe) hanı (XIII. yy.) [Türk Hanları adlı eserden]

m almak, gevşemek. (M)

HAMURLAŞTIRMA i. (*hamurlaşmak*'tan *hamurlaş-tır-ma*). Hamur haline getirme.

— Sabunculuk. Yağlı maddeler ile alkaliler arasında tam bir karışım sağlayan işlem.

— ANSİKL. Sabunculuk. *Hamurlaştırma*, Marsilya usulü sabun yapımının ilk basamağıdır. Bir önceki işlemden kalan yağlı maddeler ile sulu bir alkali çözeltisi kullanılır. Karışım, bir emülsiyon elde edilene kadar yavaş yavaş ısıtılır. Yağlı maddelerin ve alkalilerin geri kalan kısmı yavaş yavaş tamamen karışıma eklenir; ayrıca karışımın akılcılığını arttırmak için bir parça tuzlu alkali katılır. Bir veya iki saat kadar kaynatılır. İşlem bittiği zaman, bileşiminde bir miktar sabunlaşmamış madde kalan, zamk görünüşünde homogen bir kütle elde edilir. (L)

HAMURSUZ sıf. ve i. (*hamur*'dan *hamur-suz*). Mayalanmamış hamurdan yapılan (ekmek): *Hamursuz ekmek.*

— Din. Musevîlerin Mısır'dan çıkışının hatırasını canlı tutmak amacıyle Hamursuz bayramlarında yedikleri mayasız ekmek. || *Hamursuz bayramı*, İbranîlerin Mısır'dan çıkışını anmak amacıyle her yıl kutladıkları bayram. (LM)

HAMURSUZCULAR çoğl. i. (*hamursuz*'dan *hamursuz-cu-lar*), ortodoksların âyinlerde mayasız ekmek kullanan katoliklere verdikleri ad.

— ANSİKL. Katolik kilisesinde, komünyon sırasında dağıtılan ekmek mayasız hamurdan yapılır: İsa, âyinlerde şarap ve ekmek sunma âdetini yahudilerin Hamursuz günlerinde koymuştu. Yahudi dini mayasız ekmek yemeyi zorunlu kıldığı için, İsa da, ister istemez mayasız ekmek kullandı. Oysa, Ortodoks (Bizans) kilisesi daha ilk günlerden itibaren mayalı ekmek kullanmağa başladı. Kiliselerin birbirinden kopmasını haklı gösterme yolunda, Mihail Kerularios'un 1054'te ileri sürdüğü sebeplerden biri de, âyin usullerindeki bu ayrılık oldu. Yunan polemikçileri de XV.yy.a kadar bu ayrılığı batılı hıristiyanlara karşı kullandılar. (L)

HAMURUMSU sıf. (*hamur*'dan *hamur-umsu*). Hamur şeklinde. || *Hamurumsu erime*, camlarda, genellikle amorf katılar içinde meydana gelen yavaşça katı halden sıvı haline geçiş. (M)

HÂMÛŞ veya **HAMÛŞ** sıf. (fars. *ḫāmūşīden*, susmak'tan *ḫāmūş*). *Esk.* Susan, susmuş, sessiz: *Sensin sen, ey rübâb-ı hamûşum, bu haykıran!* (Tevfik Fikret). || *Hâmûş olmak*, susmak: *İtiraz eylerse bir nadan Ziya hâmûş olur / Çünkü bilmez kadr-i güftârın sühandân olmayan* (Ziya Paşa). *Biraz geçince o sesler bütün hamûş oldu* (M. Â. Ersoy).

◆ **Hâmûşane** zf. *Esk.* Sessizce: *Karlar / Ki hâmûşâne dem-be-dem ağlar* (Cenab Şehabeddin).

◆ **Hâmûşî** i. *Esk.* Sessizlik. || *Mec.* Ölüm. (M)

HAMÛŞAN çoğl. i. (fars. *ḫāmūş*'tan *ḫāmūşāne*). *Esk.* Sessiz olanlar, susanlar. || *Vâdi-i hâmûşân ve mahalle-i hâmûşân.* || *Mec.* Mezarlık.

— Tasav. Mevlevîlerce mezarlık ve ölüler için bir terim olarak kullanılır. (Konya'daki Mevlânâ dergâhının kıblesi yönündeki büyük mezarlığa, bundan ötürü Hâmûşân denilir). || *Hâmûşân kapısı*, Konya'da Mevlânâ dergâhının kıble yönündeki büyük kabristana açılan kapıya verilen ad. (M)

HAMUT i. (islavca k.). Araba koşumunda atların boynuna yerleştirilen ağaç ve meşinden yapılmış geniş halka. (İç yanı, hayvanın boynunu korumak için bir yastıkla beslenmiştir; biçimi ve yapılışı, yeryüzünün çeşitli bölgelerine ve kulanılışına göre değişebilir.)

— DEY. (*Deveyi*) *Hamutu ile yutmak*, bir şeyi olduğu gibi kendine mal etmek.

— Saraçl. Beygirin omuzları üzerine konan boyunluğun kıtıklanmış bez kısmı. || *Hamut gövdesi*, çavdar samanı ile doldurulmuş meşin kısım. (ML)

HAMY (Ernest), fransız antropoloji uzmanı, etnograf ve arkeoloğu (Boulogne-sur-Mer 1842-Paris 1908). 1880'de Trocadéro Etnografya müzesini kurdu, bu müzenin ilk yöneticisi oldu. 1892'de Muséum'un antropoloji profesörlüğüne tayin edildi. Başlıca eserleri: *Précis de Paléontologie Humaine* (İnsan Paleontolojisi Elkitabı) [1870]; Quatrefages ile birlikte yazdığı *Crania Ethnica* (Irk Açısından Kafatasları) [1875-1882]; *Decades Americanae* (Amerikan Onyıllıkları) [1896-1899]; *Galérie Américaine du Musée d'Ethnographie du Trocadéro* (Trocadéro Etnografya Müzesinde Amerikan Galerisi) [1897] v.b. (L)

Mahperi Hatun hanı (1238) avlu revakları ve portal Tokat-Pazar (Türk Hanları adlı eserden)

HAN'lar devrinde çinli köylüler (estamp)

HAMY (Maurice), fransız astronomu (Boulogne-sur-Mer 1861 - Paris 1936). 1887'de Fen fakültesinde doktorasını yaptı. 1894'te Paris rasathanesi astronomu oldu. Gök mekaniği üstüne birçok eser yazdı. Meridyen çemberi, civa banyosu v.b. gibi birçok âleti geliştirdi. (L)

HAMYÂZE i. (fars. *ḫamyāze*). *Esk.* Esneme. || Bezginlik, usanç. || Hoşa gitmeyen davranış: *Hamyâze-i humar bizi etti dil-şikest / Sâki-i şivekâr ne âlemdedir acep* (İzzet Molla). || *Hamyâze çekmek*, esnemek. || *Hamyâze-keş*, esneyen. Can sıkıcı davranışlarda bulunan. || *Hamyâze-i gayr-i ihtiyarî*, elinde olmayarak esneme. || *Hamyâze-i resen*, ipin esnemesi. || *Hamyâzesini çekmek*, birinin yersiz davranışlarına katlanmak. (M)

HAMZ i. (ar. *ḥamż*). *Esk.* Ekşilik, burukluk, kekrelik. (M)

HAMZA (Ebu Ya'la veya Ebu Ammare), Abdülmuttalib'in oğlu ve Hz. Muhammed'in amcası (öl. Uhud 625). Hamza önceleri Müslümanlığı kabul etmemiş fakat karşı da çıkmamıştı. Bir süre sonra Ebu Cehil'in Hz. Muhammed'e düşmanlıkta ileri gitmesi üzerine Ebu Cehil'e karşı çıktı, yayını başına vurarak onu yaraladı. Hz. Muhammed'in koruyuculuğunu üzerine aldığını ve müslüman olduğunu bildirdi.

Hamza, Mekke'de müslümanlara büyük destek oldu. Medine'ye hicret edilince de Hz. Muhammed onunla Zeyd bin Harise arasında kardeşlik kurdu.

Hamza, Bedir savaşına kadar müşriklerle yapılan çatışmalara katıldı, çoğunda bayraktarlık, kumandanlık gibi önemli görevler yaptı. Bedir ve Beni Kaynuka savaşlarında büyük yararlıklar gösterdi. Uhud savaşına da katıldı. Bu savaşta Zenci Vahşi'nin kendisini gizleyerek attığı bir mızrakla şehit edildi. (M)

HAMZA AĞA Kemanî, Mevlevî, türk bestecisi (öl. 1830). Ağır düyek sabâ saz eseri ile tanınır. Mevlevîhane peşrevi veya Mevlâne peşrevi de denen bu eser serbest olarak yazılmıştır. Hamza Ağa, mükerrer nağmelerle tasavvuf duygularını işledi. (M)

HAMZA BÂLİ Bosnalı, Şeyh, melâmî şeyhi (öl. İstanbul 1561). Hüsameddin Ankaravî'nin müritlerindendir. Şeyhi tarafından

Foto. Histoire de l'Humanité ; MEYDAN

irşat için Bosna'ya gönderildi. Kısa zamanda müritleri çoğaldı ve birkaç bini buldu. Fakat «Bosna'da hükûmet kurmak için etrafına adam topluyor» diye merkeze şikâyet edilmesi üzerine İstanbul'a getirilerek Süleymaniye'nin arkasında bulunan Deveoğlu çeşmesi önünde başı vurduruldu. (M)

HAMZA BEY, osmanlı kumandanı (öl. 1460). Çelebi Sultan Mehmed'in en yakın adamı olan Bayezid Paşanın kardeşi. Cüneyt Bey ile çekişmeleri sonunda onu öldürerek kardeşi Bayezid Paşanın öcünü aldı. Fatih zamanında Gelibolu sancakbeyiyken, donanma ile adaların alınması için görevlendirildiyse de, henüz donanma Venediklilere karşı çıkacak kuvvette olmadığından, başarı kazanamadı ve gözden düştü.

Koyunluhisar'ı Uzun Hasan'ın elinden kurtardığı için Rumeli beylerbeyi rütbesiyle Karaman beyi İshak Beyin üzerine gönderildi ve onu da yendi. (M)

Hamzabey camii, Bursa'da Muradiye'nin batı tarafında, Eflak'ta sefirken şehit düşen Hamza Bey tarafından yaptırılan cami. T planlı camileri andırır. Yan kubbeler 6 m çapındadır. Esas mihrap ile mimber yeniden yapılmış, kalem ve süsleme kalmamıştır. Kubbe pencerelerinde görülen çevre süsleri, sonradan yapılmadır. Alt kat pencere kapakları dümdüz ceviz ağacından yapılmıştır. Duvar sıraları bir taş düzenindedir. Minare tuğladandır. Cami 1874'te onarılmış, son cemaat yerine taş taklidi sıva vurularak badanalanmıştır. Balkan harbi sırasında yerleştirilen göçmenler tarafından yakılmıştır.

Medresesi, caminin kuzeydoğusunda sokak yüzündedir. Yangından sonra sadece bir duvarı kalmıştır.

Türbeler. Caminin sağındaki, her yüzünde ve kasnağında birer pencere bulunan sekiz yüzlü büyük türbede Hamza Beyin kabri ile birlikte on iki mezar vardır. Üstü kurşun örtülüdür. Bütün cepheye badana sürülmüştür ve kitabesi yoktur.

Caminin son cemaat revakının sağında Hamza Beyin karısı ile iki kızının türbesi bulunmaktadır. Tek kubbelidir; yapı tarzı camininkinden ayrıdır. Pencereleri eskiden kalmadır. Kitabesi yoktur.

Hamza Beyin torunu ve Fatih Sultan Mehmed'in veziri olan, Cem olayında idam edilen Kara Mustafa Paşanın türbesi de caminin kuzeybatısında ve son cemaat yerinin en sağ kubbesi hizasında yer alır. Dört köşe planlı yüksek bir binadır. Büyük bir tak kapısı, üç cephede altlı üstlü dörderden on iki, kasnakta da dört penceresi yani toplam olarak on altı penceresi vardır. İçinde kitabesiz ve Kara Mustafa Paşanınki hariç kim olduğu bilinmeyen yedi kabir daha vardır. Türbenin kitabesi yoktur. (M)

HAMZA BEYZADE MUSTAFA PAŞA. Bk. MUSTAFA PAŞA *Hamza Beyzade.*

HAMZA bin ALİ bin AHMED, Dürzîlerin dinî inançlarının kurucusu, kutsal kitaplarına geçen çeşitli eserlerin yazarı (XI. yy.). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Bir kaynağa göre İran'da Zavzan aşiretindendir. İşi ise keçecilikti (labbâd). Söylentiye göre, dinî inançlarını 1019'dan itibaren yaymağa başladı. Oysa bizzat kendisi bu olayın 1017'de Dürzîler tarafından ulûhiyetin fatımî halifesi el-Hekim bin Emrullah'ın şahsında tecelli etmesi tarihi olarak kabul edilen yılda meydana geldiğini bildirmiştir. Aynı tarih Dürzî tarihinin başlangıcı sayılır. Hamza'nın Mısır'a ne zaman geldiği bilinmemektedir. Bu konuda 1014, 1015 ve 1016 tarihleri öne sürülür. Ancak, Kahire'de bir camide dinî inançlarını açık açık söyler ve savunurken dinleyenlerin olay çıkarttıkları ve kendisinin de halife tarafından saklanarak korunduğu bilinmektedir. Ortadan kaybolduktan sonra ne olduğu hakkında ise bir bilgi yoktur (1020). Dürzîlikteki rolü büyüktür; *kaim el-zaman* yahut *akl kull*'un son tecellisi sayılır. Bazı yazarlar kendisini *el-hadi* yani *had-il müstacibin* («takip edenlerin, Allah'ın çağrısına uyanların yol göstericisi») olarak nitelerler. (M)

HAMZA DEDE, türk mevlevî neyzen ve bestecisi (öl. 1825). Hamparsun mandoli, Sevk-âver peşrevi'ni yazdı. (M)

HAMZAH (Amir), indonezyalı yazar (Binca 1911 - Kuala Binca, Binca yakınları 1946). Şiirlerinde malezya edebiyatının etkisi görülür. Dili oldukça zengindir. Eserleri: *Njanji Soenji* (Yalnızlık Şarkısı) [1937]; *Setanggi Timoer* (Doğu Kokusu) [1939]; *Boeah Rindoe* (Yurt Özleminin Meyveleri) [1941]. 1946'da Sumatra'da ortaya çıkan karışıklıklarda kurşuna dizildi. (L)

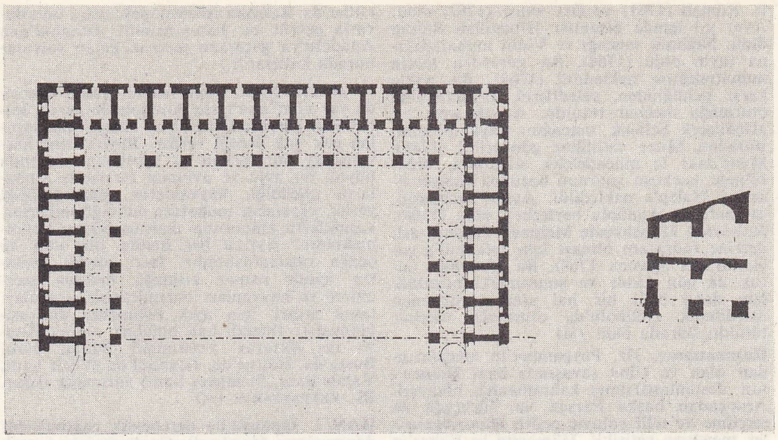

Bursa Fidan hanı planı ve maktaı

HAMZA HÂMİD PAŞA, osmanlı devlet adamı ve sadrazamı (İstanbul 1700-Mekke 1770). Tevkiʻî (Nişancı) Hamza Paşa adıyle de anılır. Sadaret Mektûbî kaleminde yetişti. Reisülküttap Süleyman Efendiye intisap etti ve onun kızıyle evlendi. Daha sonra Koca Ragıp Paşanın mektupçuluğuna ve onun korumasıyle Mektubî kalemi başhalifeliğine getirildi (1731). Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra kendisine vezirlikle Selânik sancağı verildi (1762). Ancak Selânik'e gönderilmeyerek Divan'da bırakıldı. Koca Ragıp Paşanın ölümü üzerine sadrazam tayin edildi (8 mart 1763). Yedi ay sonra azledildi (24 kasım 1763). Ancak malları müsadere edilmedi, borçları için para da verilerek Kandiye valisi olarak Girit'e gönderildi. Hanya muhafızlığı (1768), Girit valiliği (1769) görevlerinde bulunduktan sonra Cidde ve Habeş valiliğine tayin edildi (1769). Hac esnasında Arafat'ta öldü, Mekke'deki Garipler mezarlığına gömüldü. (M)

HAMZA HARRANÎ, Şam'da nakib-ül-eşraflık görevinde bulunmuş olan ve halife Ali soyundan gelen ünlü bir aile. Bu aileden 942 yılında İsmail bin Hüseyin en-Natif nakib oldu. Aile fertleri bu görevi, babadan oğula geçme suretiyle son zamanlara kadar yaptılar. Hamza Harranî ailesinden ilim ve edebiyat alanında tanınmış kimseler yetişti. XIX. Yüzyılda, bu ailenin fertlerinden biri olan Mahmud Hamza (1821-1887), Şam şehrinde yabancılara karşı girişilen bir katliam hareketinde hıristiyanların korunması için büyük çaba harcadı. Bir süre Suriye müftülüğü de yapan Mahmud Hamza'nın, birçoğu fıkıhla ilgili olan 35 kadar eseri vardır. (M)

HAMZA ISFAHÂNÎ (Ebu Abdullah Hamza bin el-Hasan EL —), fars. filolog ve tarihçisi (Isfahan 893 - ay.y. 970). Birkaç inceleme gezisi dışında ömrünün büyük kısmını doğduğu yerde geçirdi. Gezilerinde zamanın ünlü hadis rivayetçileriyle tanıştı. Ancak asıl çalışma alanı dilbilim oldu. Yazdığı on kitaplık yıllık *Hamzae Ispahanensis Analium Libri* (Hamza Isfahanî'nin Yıllıkları) Avrupa'da tarihçi olarak tanınmasına yolaçtı. Dilbilimle ilgili eserlerinde kendi kişiliği kuvvetle hissedilir. İranlı olduğu için genellikle bu ülke ile ilgili konular üzerine eğildi. Farsçadan Arapçaya geçen kelimeler ve orta Farsçanın (Pehlevî) kök bilgisi ile ilgilendi. Bütün eserlerinde keskin bir tenkit eğilimi görülür. Ancak bu tenkitlerini sadece Araplara yöneltmedi. Bu sebeple bir Farsça şoveni sayılmaması gerekir. Eserleri kısa zamanda beğenilerek çoğaltıldı. On iki eserinden günümüze kalanlar şunlardır: *Kitab-ül-Emsal alâ Efal* (Mukayeseli Hükümler Şeklinde Darbımesel Kitabı); Isfahanî'nin kendi yayımladığı Ebu Nüvâs'ın *Divan*'ı; *Kitab-üt-Tenbih* (Uyarmalar Kitabı); *Tarih-i Sünnî; Mülûk-ül-Arz ve'l Enbiya* (Dünya Hükümdarları ve Peygamberler Üstüne Sünnî Tarihi). [M]

hanap
altın yaldızlı
gümüş, (XVI. yy.)
Louvre müzesi, Paris

HAMZALI, Diyarbakır ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde (Kulp ilçesi) bucak; 11 köy; 6 432 nüf. — *Bucak merkezi* (esk. *Bahemdan*), 1 239 nüf. İlçe merkezinin 20 km güneydoğusunda; yüksl. 1 050 m. (M)

HAMZA MAHİR PAŞA Silâhtar, osmanlı devlet adamı ve sadrazamı (Kayseri 1727-Gelibolu 1768). Develi-Karahisar eşrafından Mehmed Ağanın oğludur. On beş yaşında İstanbul'a gelerek saray helvahane şakirtliğine girdi (1743). Bir yıl sonra Enderun Kiler koğuşuna alındı; eğitimini burada görerek Has odaya terfi etti. Rütbesi peşkir ağalığına kadar yükseldi (1757). Aynı yıl Mustafa III (1757-1774) padişah olunca Silâhtar İbrahim Beyin yerine silâhtarlığa getirildi. Mustafa III, bir yaşındaki kızı Hibetullah ile Silâhtar Hamza Mahir Paşayı nişanladı ve vezir rütbesiyle kendisini Mora'ya tayin et-

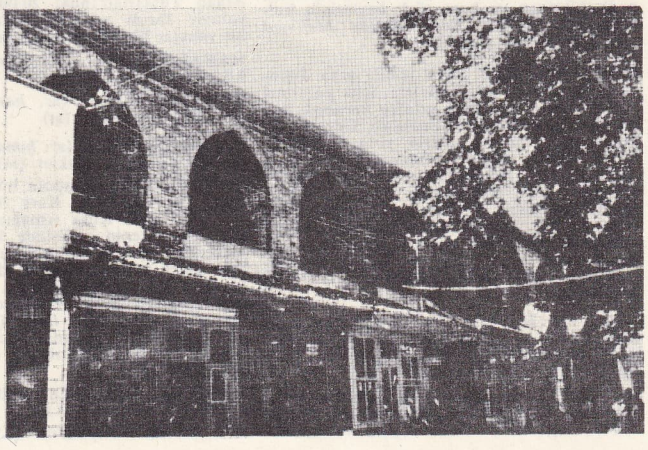

Bursa
Fidan
hanı
güney
revakı

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Giraudon (LAROUSSE)

ti. Rumeli (1761) ve Özi valisi (1762) oldu. Aynı yıl içinde nişanlısı Hibetullah Sultan öldü. Niğbolu sancağı ve Vidin muhafızlığına tayin oldu (1764). Bu görevden Hotin muhafızlığına nakledildi (1765). Bu nakle karşı geldiğinden, azledilerek Dimetoka'da oturmağa mecbur tutuldu. Ancak aynı yıl affedilerek Selânik sancağına tayin olundu. Buradan Mısır valiliğine gönderildi (1766). Mısır'daki iç mücadeleler sırasında, öldürülmek korkusu şuurunu bozunca şikâyet üzerine Halep'e nakledildi. Aydın muhassili, az sonra da Anadolu beylerbeyi oldu (1768). Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşanın azli üzerine sadrazam olması için İstanbul'a çağırıldı (23 ağustos 1768). Bu görevinde ancak 28 gün kaldı ve şuurundaki bozukluğun daha belli bir hal alması yüzünden azledilerek Gelibolu'da oturmağa mecbur tutuldu, burada öldü. (M)

Hamzaname, Hz. Peygamber'in amcalarından olan ve Uhut savaşında ölen Hamza'nın destanlaştırılmış kahramanlık hikâyesi. Arapçadan başka Farsça ve Türkçede de tercüme ve telif yoluyle çeşitli *Hamzaname*'ler meydana getirildi. Hümayun ve Ekber'in sarayında her biri 1 400 yaprak olan 14 ciltlik büyük bir yazması vardı. Bu eserin sayfalarından 60'ı Viyana Sanat müzesindedir. Her sayfanın üst kısmı resim, altı yazıdır.

Osmanlı şairi Ahmedî'nin (1334-1413) Hamzavî adıyle anılan kardeşinin de bu adla anılan bir eseri vardır. Eserde Hz. Muhammed'in amcası Hamza ve oğullarının savaşlarda gösterdikleri kahramanlıklar anlatılır. (M)

HAMZA ovası, Cezayir'de bölge, Vad Sahel çöküntüsünün batısında, kuzeyde Curcura ile Biban sıradağları arasında. Tahıl, üzüm ve zeytin tarımı. Başlıca merkezi, *Buira.* (L)

HAMZA PAŞA, osmanlı reisülküttabı (öl. 1605). Divanı Hümayun kaleminden yetişti. 1580'de reisülküttap, sonra nişancı, Köstendil beyi (1581), ikinci defa reisülküttap (1584) oldu. Mesih Paşanın azlinden sonra sadrazamlığa getirildi. Sonra görevinden ayrılarak nişancılık ve Anadolu beylerbeyliği yaptı. Kısa aralıklarla iki defa daha nişancılık görevinde bulundu. (M)

HAMZAVİLER, Bosnalı Şeyh Hamza'ya bağlanan Bayramî melâmîler. Hamza Bâli'nin öldürülmesinden sonra onu pir sayan melâmîler, Hamzavî adıyle tanınmağa başladılar. Hamza Bâli'den sonra hamzavîlerce pir tanınanlar: İdris-i Muhtefî, Tırhalalı Hacı Ali Bey (öl. 1615); Sütçü Beşir Ağa (öl. 1662); Seyyid Haşim (öl. 1677); Paşmakçızade Seyyid Alî (öl. 1712); Şehit Ali Paşa (öl. 1716); Bosnalı Seyyid Reşad (öl. 1875); Seyyid Abdülkadir Belhî (öl. 1923); Seyyid Ahmed Muhtar (öl. 1933). [M]

HAMZAVİYE i. (ar. *ḥamzaviyye*'den). Tasav. Bayramiye tarikatı şubelerinden biri. Kurucusu Bosna'lı Hamza Bâli'dir. (M)

HAN i. (esk. türk. *ḳan*, hükümdar'dan). Eski Türklerin devlet teşkilâtında hakana bağlı ikinci derecedeki devlet başkanı veya bağımsız küçük beyliğin başkanı: *Han kızı yerimden turayın mı / Yakan ile boğazından tutayın mı* (Dede Korkut). ‖ Osmanlı padişahlarının ve bazı türk beylerinin kullandıkları unvan: *Fatih Sultan Mehmed Han. Gazi Giray Han.* (M)

HAN i. (fars. *ḫān*). Şehir içinde veya dışında yolcuların konaklamaları için yapılmış yapı: *Hemen arabadan atlayıp karanlık han odasına girdim* (M. Ş. Esendal). *Geceyi eski bir handa geçirerek tekrar yola koyulmuşlar.* ‖ Serbest meslek sahiplerinin oda veya daire tutarak çalıştıkları büro veya küçük atelyeleri içine alan büyük yapı: *İş hanı.* ‖ İçinde bekârlara ait odalar bulunan yapı: *İkisi de bir handa karşılıklı birer küçük odada yatıyorlardı* (Ömer Seyfeddin). — *O kadar hasta değil, seni ne için istedi bilmem, on gündür bizim handa yatıyor* (H. Z. Uşaklıgil).

— ÇEŞ. DEY. *Han gibi.* [Yer için] Lüzumundan daha büyük ve kullanışsız: *Bu han gibi evi nasıl döşeyeceksiniz?* ‖ *Han hamam sahibi,* mülk sahibi, varlıklı kimse.

— Vakıf. *Han-ı sebil,* fakir yolcuların barınmaları için yapılan hanların adı. (İstanbul ve taşrada bu türde hanlar vardı; Üsküdar'da Balaban iskelesindeki arsa, dört duvarla çevrili bir han-ı sebildi. İstanbul'dan Anadolu'ya geçerken parasız kalan yolcular burada kalırlardı.)

— ANSİKL. Mim. Çoğu önemli yollar üzerinde yer alan *han*'ların Anadolu'da gerek Selçuklular gerekse Osmanlılar zamanında yapılan pek çok örneği vardır. Büyüklerine kervansaray adı verilen bu yapıların ortasında büyük bir avlu ve avlunun etrafında arabaların çekildiği, hayvanların dinlendirildiği yerler, eşyaların muhafaza edildiği ambarlar, konukların kalmasına mahsus odalar bulunmaktadır. Ayrıca her handa bir sofa ve ocağa rastlanmaktadır. Bazı büyük hanların içinde namaz kılmağa mahsus mescitlere ve hayvanları barındırmak, arabaları tamir etmek için ayrı bölümlere de rastlanmıştır. Önemli han binaları olarak Konya ile Aksaray arasındaki Sultan hanı, Bursa'da, Edirne'de, İstanbul'da (Vezir hanı, Valide hanı, Sırmakeş hanı) anılmağa değer. Bk. KERVANSARAY. (M)

HAN i. Japonya'da derebeylik çağında bir daymyo'nun (derebeyi) yönetimindeki toprak parçası (tımar veya muhtar bölge). [Hanlar 1868 yılına kadar süren gerçek küçük prensliklerdi. Daymyo, genellikle bunları mutlakıyetle yönetirdi ve her hanın kendi özel parası vardı.] (L)

—HÂN sıf. (fars. *ḫᵛāden*, okumak'tan *ḫᵛān*). *Esk.* «Okuyan, söyleyen» anlamlarıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dua-hân,* dua eden; *gazel-hân,* gazel söyleyen; *mersiye-hân,* ağıt söyleyen; *mevlid-hân,* mevlit okuyan; *salâ -hân,* salâ veren. (M)

HÂN i. (fars. *ḫᵛān*). *Esk.* Üzerinde yemek yenilen sofra veya sini: *Ey beni mahrûm eden bezm-i visâlinden müdâm / Gayrı hân-ı iltifatı üzre mihmân eyleyen* (Fuzuli). *Yiyin efendiler yiyin; bu hân-ı iştihâ sizin / Doyunca, tıksırınca, çatlayıncaya kadar yiyin!* (Tevfik Fikret). ‖ Yemek. ‖ *Hân-sâlâr,* kilerci. ‖ *Hân-ı yağma,* yoksullara dağıtılan yemek. Tabiatın sunduğu nimetler. (M)

HAN, çin imparator hanedanı. *İlk Hanlar* (Çien Han) veya *Batı Han'ları* (Hsi Han) [M.Ö. 206-M.S. 8] ve *Son Han'lar* (Heu Han) veya *Doğu Han'ları* (Dung Han) [M.S. 25-220] adlarıyle ikiye ayrılmıştı. İki dönem arasında Vang Mang kısa bir süre iktidarı ele geçirmişti. (L)

HAN veya **HAHN** (Ulrich), matbaacı (İngolstadt-Roma 1478'e doğr.). 1467'de Roma'ya yerleşti, Sweynheim ve Pannartz'ın çalışmalarını yakından izledi, Roma'da 1467 yılı sonunda kardinal J. Torquemada'nın *Meditationes de Vita Christi* (İsa'nın Hayatı Üstüne Düşünceler) adlı eserini basarak yayımladı. Bu eser tahta üzerine yapılmış gravürlerle süslü ilk italyanca kitaptır. (L)

HANA, Orta Fırat bölgesinde krallık (M.Ö. XX . yy.). Başkenti *Tirka* (bugün, *Tell Aşara*) şehriydi. Deyr el Zor'un güneyinde bulunuyordu. E. Dhorme ile Thureau-Dangin'in 1923'te, burada yaptıkları kazılardan çıkarılan birçok belge Paris'te Louvre müzesindedir. (L)

HANÂBÂD, Afganistan'da (Katagan) şehir, Afgan Türkistan'ında; 20 000 nüf. Sulama yoluyle tarım yapılan (pirinç ve pamuk) bir vahalar bölgesinin merkezi. (L)

HANÂBİLE çoğl. i. (ar. *ḥanbelī*'den *hanābile*). Hanbelîler. (M)

HANÂCİR çoğl. i. (ar. *ḥancere*'den *hanācir*). *Esk.* Gırtlaklar. (M)

HANÂDIK çoğl. i. (ar. *ḫandaḳ*, hendek'ten *ḫanādıḳ*). *Esk.* Hendekler. (M)

HANAK, Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum - Kars bölümü, Kars ili) ilçe merkezi; 2 350 nüf. Kura ırmağına karışan küçük bir derenin vâdisinde kurulmuştur. İl merkezine 94 km uzaklıktadır. Kars'tan buraya gelen yol daha kuzeye doğru da devam ederek Posof'a ulaşır. Hanak, denizden 1 840 m yüksekliktedir. 1958 Yılında ilçe merkezi olmuştur. — *Hanak ilçesi* (892 m², 34 898 nüf.); merkez ve Damal bucakları; 44 köy. Büyük baş hayvancılık en önemli iktisadî faaliyettir. (M)

HANAKİN, Irak'ta (Diyala ili) şehir, 10 000 nüf. Petrol rafinerisi. (L)

HA NAM, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) il, Kızıl nehrin deltasında; 596 000 nüf. İdare merkezi, *Phu Ly.* (L)

HANAP i. (frank dilinde *hnap*). Ortaçağda içki kupası.

— ANSİKL. Arkeol. Senyörlerin evlerindeki *hanap*'ların çeşit ve sayısı, özel bir takım meydana getirecek kadar boldu. Değerli hanaplar, hanaplık adı verilen mahfazalarda saklanırdı. Hanap'ın yanında çoğunlukla ibrik bulunurdu. Fransa'da XVI. yy.da ortadan kalkan hanap'lar Germen imparatorluğunda XVIII. yy.a kadar kullanılmaktaydı. İngiltere'de, içine resmî evrak konan sazdan sepete «hanaper» (hanaplık) adı verildi. (L)

HANAT çoğl. i. (fars. *ḫān*'dan, ar. *ḫānāt*). Hanlar. ‖ Alışveriş edilen dükkânlar. (M)

HANAU, Almanya'da (Batı Almanya, Hessen) şehir. Main kıyısında, Frankfurt yakınında; 46 200 nüf. Önemli mücevhercilik (kuyumculuk; elmas yontuculuğu) merkezi; teknik okul. Elektrik malzemesi. Deri ve tahta işçiliği. Plastik maddeler.

— Tar. Başlangıçta bir roma karargâhı olan, adı metinlerde Hanau olarak ilk defa 1234'te geçen şehir, XIV. yy.da derebeylik merkezi oldu ve 1736'da derebeylikle birlikte Hessen-Kassel'e katıldı. Irmak ticareti sayesinde zenginleşen ve 1803'te Napolyon tarafından prenslik haline getirilen Hanau, 1815'te yeniden Hessen-Kassel'e geçti. 30 Ekim 1813'te koalisyon yapan Bavyeralılar, Napolyon'un Ren'e ulaşmasını Hanau'da engellemeğe çalıştılar ama başaramadılar. (L)

HANAY i. *Halk dili.* Büyük oda, sofa. ‖ İki veya çok katlı ev. (M)

HANAYİT i. (fr. *hannayite*'ten). Miner. Hidratlı magnezyum ve amonyum tabiî fosfatı. (L)

HANÂZİR çoğl. i. (ar. *ḫinzīr*'den *ḫanāzīr*). *Esk.* Domuzlar. (M)

HANBAĞI bls. i. Tasav. Hacı Bektaş dergâhındaki bağlardan birinin adı. (Burada bir tekke vardı. Mihman evine giderek destarsız taç giyecek dervişler, bir süre burada ve de bağında hizmet ederlerdi.) [M]

HANBALIK kâğıdı bls. i. (Pekin'in eski adı *Hanbalık*'tan). Kâğıtç. Eskiden Çin'de kullanılan en iyi cins kâğıda verilen ad. (M)

HANBELÎ i. (Ahmed* ibn *Hanbel*'in adından). Din. İslâm mezheplerinden biri. ‖ Bu mezhepten olan kimse.

— ANSİKL. İslâm dininde belli başlı ve en çok taraftarı olan mezheplerden biridir. Çok yaygın olan Hanefî, Şafiî, Malikî ve *Hanbelî*, ehl-i sünnet sayılan tanınmış mezheplerdir; Hanbelî bunların dördüncü derecede önemli olanıdır.

Hanbelî mezhebi, dört mezhebin tarih bakımından da sonuncusudur. Ahmed ibn Hanbel, İmam Şafi'den sonra gelmiştir; ikisinin düşünceleri arasında uygunluklar vardır. Ahmed ibn Hanbel'in ayrılan yanı mürsel hadisleri (rivayet edeniyle peygambere varmayan hadis) tasıma (kıyas) üstün tutmasıdır. Bu mezhebin beş ilkesi şunlardır:

1. nas'a önem verir. Bir konuda Kur'an'ın buyruğu varsa, onu tevilsiz, olduğu gibi kabul eder; tartışmaya, tasıma yer vermez;

2. sahabe'nin (Hz. Muhammed'i görmüşlerin) söylediği ve yaptığı şeylere muhalefet edilmemişse, onlara uyar;

3. peygamberi görmüş olanlar arasında aykırılık ve ayrılık varsa, Kur'an ve sünnete yakın olanı tutar. Kur'an ve hadisle bir konuyu çözümleyemezse, hiç bir düşünceden yana olmadan, birbirine aykırı olan düşünceleri olduğu gibi ortaya koyar;

4. mürsel ve zaif hadislere bile önem verir; ancak bu zaif hadisin inkârcı, yanlış, itham edici olmaması şarttır;

5. yukarıdaki dört şık bulunmadığı takdirde tasıma başvurur. Bu mezhep genellikle Bağdat'ta yayıldı. IX. yy.dan sonra Hanbelî mezhebinin taraftarları azaldı. (→ Bibliyo.) [M]

HANCI i. (*han*'dan *han-cı*). Han işleten veya handa çalışan kimse: *Gurbetten gelmişim yorgunum hancı / Şuraya bir yatak ser yavaş yavaş* (Bekir Sıtkı Erdoğan). *Şimdi biz çekilip gidince kimbilir ne kadar zaman için bu han yolcusuz, bu hancı yalnız kalacak?* (M. Ş. Esendal).

— ÇEŞ. DEY. *Ben hancı, sen yolcu iken el-*

bette bir gün gene görüşürüz, «er veya geç birgün yine işin düşer, bana muhtaç olursun» anlamında kullanılır. || *Hancı sarhoş, yolcu sarhoş,* «kimsenin ne yaptığından haberi yok» anlamında kullanılır. (M)

HANCILIK i. (*hancı*'dan *hancı-lık*). Hancının mesleği. || Handa kalmak için hancıya verilen ücret. (M)

HANCIYAN (Leon). Bk. LEON HANCIYAN.

HANCOCKİDAE çoğl. i. Arttansolungaçlı yumuşakçalar familyası. (Bunların gövdesi sümüklüböceği andırır; enine kesiti dört köşelidir; yan-sırt tarafında kubbeli veya dallı uzantılar bulunur.) [L]

HANCORNİA i. Küçük boylu sütlü ağaç; eskiden bu ağaçtan «mangabeira» veya «Pernambuk» adı verilen brezilya kauçuğu elde edilirdi. (İlmî adı *Hancornia speciosa.* Zakkumgillerden.) [L]

HANÇE i. (fars. *ḫᵛān*, sofra ve *-çe*, küçültme eki'nden *ḫᵛānçe*). *Esk.* Küçük tepsi. || Küçük sofra. (M)

HANÇER i. (ar. *ḫancer*'den). Ucu eğri ve sivri, kamaya benzer kısa bıçak: *Hançer olup dertli bağrım dağlama / Gider oldum kömür gözlüm ağlama* (Karacaoğlan). *Al hançeri kadınım vur beni öleyim / Kapınızda kadınım kul ben olayım* (Halk türküsü). || *Esk.* Işık huzmesi. || Sevgilinin kaş ve kirpiği: *Hançer-i ebrû, hançer-i müjgân.* || *Hançer-i felek* (*hançer-i subh, hançer-i zer, hançer-i sim*), güneş ışığı.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Sil. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Hançer,* eski mezopotamyalılarca kullanılan ilk silâhlardan biridir. Ur'daki kral mezarlarında, kabzası altın kakmalı lâcivert taşından yapılmış bir altın hançer bulundu. III. Binyıl başlarından kalan bu örneğin altın kınındaki işlemeler, Sümerlerin telkâri ve tırtıl kenar tekniklerini bildiklerini gösterir. Aynı boyda eski bir bakır hançer de Tello'da bulundu. Bunun sapında karın karına duran yere çökmüş iki aslan görülür. Ağızları mızrak biçimindeki namluya doğru açılmıştır. Üzerinde çok eski harflerle yazılmış, okunaksız bir metin vardır. Bronzdan babil hançerleri II. binyıl sonunda yapıldı, miken hançerleri de aşağı yukarı o çağa aittir. İran'da M.Ö. VII. yy.da yapılan bronz laristan hançerlerinin sapında oyma motifler yer almakta; daha sonra, Akamanışlar zamanında hançer sapları ince işlenmiş tam kabartma aslan başlarıyle son bulmaktadır. Keltler ve Romalılarda kemere takılır ve asker donatımı arasında yer alırdı. Hançer, Fransa'da ilk Valois'lardan başlayarak, kılıçla birlikte soylu giyimini tamamlardı. Sapı değerli tahtadan, kristalden, donuk akikten veya değerli taştandı. Büyük rönesans sanatçıları (Aldegrever, Holbein, Dürer) hançer ve kın modelleri çizdiler. En iyi namlular İtalya ve Almanya'da yapılırdı. Malta şövalyeleri tarikatı başkanlarının hançeri Louvre müzesindedir. Bu silâh, XVI. yy.ın ikinci yarısında Augsburg'da yapıldı. Biennais, Napolyon için hançere bir kın ekledi. XIX. yy. kuyumcuları zaman zaman süs hançerleri yaptılar.

— Sil. Elle tutulan hançer, hem saldırıda, hem de savunmada kullanılır. Ortaçağda yakın savunma silâhıydı; kın içinde ve kılıcın yanında, veya kemere takılı olarak taşınırdı. Cinayet silâhı olarak tanındığı için şövalyelerin hançer kullanması yasaklandı. Versailles'daki imalâthanede yapılan bir modeli Fransa'da İmparatorluk devrinde Muhafız birliğindeki memlûklara dağıtıldı. (LM)

HANÇERE i. (ar. *ḫancere*'den). *Esk.* Gırtlak: *Gözlerim, dumandan yanarak akıyordu ve hançerem zifir tıkalı bir boruya dönmüştü* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *İltihab-ı hançere,* gırtlak iltihabı.

◆ **Hançerî** sıf. *Esk.* Gırtlakla ilgili olan.

◆ **Hançeriye** sıf. *Esk.* Hançerî'nin dişili.

— Gram. *Hurûf-ı hançeriye,* gırtlaktan çıkarılan sesler. (M)

HANÇERİYE i. Bk. LATİNÇİÇEĞİGİLLER.

HANÇERLEMEK geçl. f. (*hançer*'den *hançer-le-mek*). Hançerle yaralamak veya öldürmek: *Beni buraya alıp da, hançerlediğiniz mazlumların kemikleri içinde mi yatıracaksınız?* (Namık Kemal). [M]

HANÇERLİOĞLU (Orhan), türk romancısı (İstanbul 1916). Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Hukuk fakültesini bitirdi (1939). Kaymakam, belediye müfettişi (1943), emniyet şube müdürü (1950), Şehir tiyatroları müdürü (1954), daha sonra İ.E.T.T. Hukuk işleri müdürüdür. Eserleri: *Kıvılcım* (şiirler, 1936); *Karanlık Dünya* (roman, 1951); *Büyük Balıklar* (roman, 1952); *İnsansız Şehir* (hikâyeler, 1953); *Oyun* (roman, 1953); *Ekilmemiş Topraklar* (roman, 1954); *Ali* (roman, 1955 T.D.K. 1956 Edebiyat ödülünü aldı); *Kutu Kutu İçinde* (roman, 1956). *Yedinci Gün* (roman, 1957); *Bordamıza Vuran Deniz* (roman, 1960). İnceleme kitapları: *Erdem Açısından Düşünce Tarihi* (1963); *Başlangıcından Bugüne Kadar Mutluluk Düşüncesi* (1965); *Başlangıcından Bugüne Kadar Özgürlük Düşüncesi* (1966); *Felsefe Sözlüğü* (1967, 2. basımı 1970). [M]

Hançerlisultan sarayı, Osmanlı devleti zamanında İstanbul'da Eyüp semtinde İpekhane'de yapılan saray. Bina zamanımızda da mevcuttur. (M)

HANDA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Aiçi ili), Çita koyu kıyısında; 62 900 nüf. Dokuma ve besin (sake fabrikası, soya salçası fabrikaları) sanayii. (L)

HANDÂHAND veya **HANDHAND** i. (fars. *ḫandāḫand* veya *ḫand-ḫand*). *Esk.* Uzun süre, devamlı gülme: *Ta o semalara, o telâtümgâh-i handâhand-i envâra doğru ...* (H. Z. Uşaklıgil). *Lem'a ammâ ki renk reng-i bahâ / Mevce ammâ ki handhand-ı safâ* (Recaizade Ekrem). || Sıf. Sürekli. (M)

HANDÂN sıf. (fars. *ḫandîden*, gülmek'ten *ḫandān*). Gülen, neşeli: *Benim kim bir leb-i handân için giryanlığım vardır* (Fuzuli). *Fakat alnın açık, yüzün handan / Gözlerin ufka feyz ü nur akıtan* (Tevfik Fikret). || İ. Kadın adı. || *Handân-rû* veya *handân-rûy,* güler yüzlü. (M)

Handan, Halide Edib Adıvar'ın romanı (1912). Babasının ölümü üzerine amcası tarafından yetiştirilen Handan, genç öğretmen Nazım'ın evlenme teklifini reddeder, Hüsnü Paşa adında yaşlı biriyle evlenir. Nazım bir meseleden ötürü yakalanarak hapse atılmıştır. Onun ceza evindeyken intihar ettiği işitilir. Handan kocası ile Londra'ya gider. Orada lüks bir hayat yaşamağa koyulur. Amcasının kızı Neriman, Refik Cemil adında biri ile evlenmiş, doğan çocuklarına da Nazım ve Handan adlarını koymuştur. Her iki aile Avrupa'da karşılaşır. Refik Cemil ile Handan arasında aşk başlar. Bu yasak aşk onda tepki yaratır ve Neriman çocuklarını düşünerek vicdan azabı çeker. Sonunda acıya dayanamaz ve ölür. Yazar mensur şiirden roman türüne geçtikten sonra, Handan romancılıkta ün kazandığı ilk eser oldu. Dil bakımından bazı yetersizlikleri varsa da kadınca duyguların anlatılmasında başarılı olduğu söylenir. (M)

Handanağa mescidi veya **Kuşkonmaz mescidi,** Haliç'te (İstanbul) Hasköy semtinde, Mehmed II devri devlet adamlarından Handan Ağa tarafından yaptırılmış mescit. Ahşap çatılı taş yapının minaresi sol tarafta bulunmaktadır. Sultan Ahmed II ve Sultan Selim III zamanlarında tamir görmüştür. (M)

HAND BEARİNG [hend bering] i. Bir yat'ın bordasında ölçmeler yapmağa yarayan, elde taşınabilir büyüklükte pusula. (L)

HANDE i. (fars. *ḫandîden*, gülmek'ten *ḫande*). *Esk.* Gülme, gülüş: *Firdevs hanım gözlerinde tuhaf bir hande ile bakıyordu, anlamıyor gibiydi* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu çehre miydi ki titrerdi karşısında zemin? / Bunun mu handesi âfaka tarh ederdi enin?* (M. Â. Ersoy). || Eğlenme, alay etme. || Açılma, açılış, patlama: *Küre ihlâl-i sükût etmek için / Hande-i derunu bekler fecrin* (Cenab Şahabeddin). || *Hande-bahşâ* (*hande-fermâ* veya *hande-fezâ*), güldürücü, güldüren. || *Hande-bâr,* güldürücü. || *Hande-feşân,* gülüşler saçan. || *Hande-künân,* gülerek, tebessümle. || *Hande-meşhûn,* çok gülen, her zaman gülen: *Zarif bir sözü, bir nev şüküfte mazmûnu / Yerinden oynatır eyvân-ı hande-meşhûnu* (Tevfik Fikret). || *Hande-mutad,* her zaman gülen, gülme alışkanlığı olan. || *Hande-nümâ,* gülen. || *Hande-riz,* gülüp duran. || *Hande-rûy,* güler yüzlü. || *Hande-zâd,* gülümsemeden doğan. || *Hande-zen,* gülen. || *Hande-i âfitab,* güneşin doğması. || *Hande-i câm,* içkinin kadehe konulması ile kadehte meydana gelen parlaklık. || *Hande-i dîrîne,* eski gülüş. || *Hande-i gül,* gül koncasının açılması. || *Hande-i istihfaf,* alaylı gülüş. || *Hande-i zemin,* (baharda) toprağın yeşermesi. (M)

Hande, İstanbul'da haftalık olarak yayımlanmış (1916-1917) edebî, siyasî osmanlı mizah gazetesi. İmtiyaz sahibi Sedat Simavî, müdürü Yakup Aziz idi. Bu büyük boy resimli gazetenin çıkış süresi bir yılı aşar. İlk 16 sayısında almanca yazılar da bulunurdu. Eksik bir koleksiyonu, Ankara Millî kitaplığında vardır. (M)

HANDECK, İsviçre Alplerinde en güzel çağlayanlardan biri; yüksekliği 50 m. Hasli vâdisinde bir buzul kayalığını aşan Aar ırmağı tarafından meydana getirilir. Hidroelektrik tesis. (L)

Handehane-i Osmanî kumpanyası, ünlü ortaoyuncusu Kavuklu Hamdi'nin Aksaray'da kurduğu tulûat topluluğu. Topluluğu daha sonra Abdürrezzak yönetti, Küçük İsmail ile Komik Hakkı da zaman zaman yönetime katıldılar. (M)

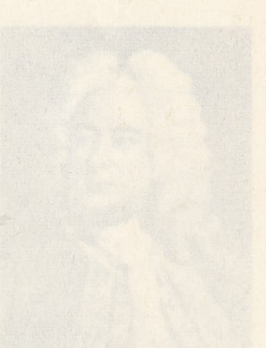

Georg Friedrich HÄNDEL
Thomas Hudson'un eseri

HÄNDEL veya **HAENDEL** (Georg Friedrich), saksonyalı besteci (Halle 1685-Londra 1759). 1726'da ingiliz uyruğuna geçti. Silezya asıllı olan ailesi 1609'da Halle şehrine yerleşti. Müzik eğitimi görmesi için Wilhelm Zachow'a gönderildi, öğretmeni ona önce klavye tekniğini öğretti, daha sonra bestecilik dersleri verdi, bir yandan da italyan ve alman sonatlarını inceletti. 1702'de hukuk öğrenimi görmek üzere üniversiteye yazıldığı sırada Domkirche kilisesinin orgculuğuna getirildi. Üniversitede Telemann ile tanıştı, kurulan bu dostluk bir ömür boyu sürdü. Halle Nefesli Çalgılar derneğine yazdığı 2 obua için altı trio, bu döneme rastlar. 1703'te doğduğu şehirden ayrılarak Hamburg'a gitti, R. Keiser'in yönetmekte olduğu Opera orkestrasına ikinci kemancı olarak kabul edildi. Bu ara Mattheson ile dosluk kurarak, yazdığı iki operayı temsil ettirdi (1705): *Almira* ve *Neron.* Operanın durumu kötüleşmeğe yüz tutunca, gizlice İtalya'ya geçti. Floransa'da *Rodrigo* operasını besteledi ve bir şehirden ötekine geçerek bir sürü çalgı müziği, latince mezmur ve kantat besteledi. Venedik'te temsil edilen *Agrippina* operası büyük ilgi gördü. Händel, Hannover Saray kilisesinin yönetmenliğini kabul etti, fakat bu görevi pek benimsemedi; gözü İngiltere'deydi, çünkü 1710'da temsil edilen *Rinaldo,* daha sonra sahnelenen *Pastor Fido* operaları kendisine büyük bir başarı sağlamıştı. 1714'te Hannover seçicisi, George I adı altında İngiltere kralı ilân edildi. Önceleri yeni kralın kin güdücü sert tepkisiyle karşılaşan Händel, *Amadigi* operasının kazandığı başarı üzerine kendini affettirdi. Annesinin yanında geçirdiği kısa zaman içinde *Brockes'e Göre Çile*'yi bitirdi (1716). İngiltere'ye gittikten sonra üç yıl Chandos dükünün özel kilisesini yönetti.

Bu mutlu yıllar içinde on bir *Anthems Chandos,* üç *Te Deum, Akis ve Galatea, Esther* oratoryosunun birinci şeklini ve *Klavsen için Sekiz Süit* yazdı. 1720'de İtalyan Operası Krallık akademisinin müzik yöneticiliğine çağırıldı. Akademi ortadan kalkınca tiyatronun işletmeciliğini üzerine aldı. Bu tarihten sonra yılda iki veya üç opera yazmağa başladı. Yirmi beş yıl italyan operasına alışamayan bir seyirci topluluğuna bu operayı kabul ettirmeğe çalıştı. Sonunda direnme gücünü kaybederek oratoryo türüne yöneldi ve böylece sanatının zirvesine ulaştı. *Mesih* ilk olarak 1742'de Dublin'de temsil edildi. *Occasional Oratorio* ve *Culloden* zaferini kutlamak için bestelediği *Judas Maccabaeus,* saksonyalı üstada bütün Britanya krallığında geçerli bir başarı sağladı. 1750 Yılının Şubat ayında Saal nehri kıyılarını görmek istedi; bu, Almanya'ya yapacağı son yolculuktu. Gözleri kör oldu, ömrünün son yedi yılını yalnızlık içinde ve ibadetle geçirdi.

40 Opera, 122 ikili, üçlü veya tek ses için kantat, çeşitli çalgılar için sonat ve üçlü, mezmurlar, motetler, 5 *Te Deum,* 18 anthem, klavsen için birçok süit ve füg derlemesi, 12 org konçertosu, orkestra için 18 konçerto grosso, açıkhava bayramları için bir repertuvar dolusu halk müziği (*Su Müziği* [1717], *Şenlik Müziği* [1748]) bu tür bestelere

birer örnektir). Bütün bu eserlerin dışında 2 *Çile* ve epik tarzda çevrimsel olarak yazılmış 28 oratoryo besteledi. Saksonya okulunun eski katı ustalarının izinde yetişen, fransız müziğine meraklı, Buxtehude hayranı Händel, sanattaki yolunu Floransa, Roma ve Venedik'e yaptığı ilk yolculuk sırasında buldu. İtalya sanatının Händel üzerine yaptığı etkinin bir hayli derin olduğu anlaşılıyor. İngiltere'de Henry Purcell'in dehasına hayran kaldı ve onu daima bir rehber olarak izledi. Çağının ve kendinden önceki yüzyılın bütün düşüncelerine açık olan bu müzik ustası, Avrupa'da geçerli bütün millî üslûplarda yazabiliyor ve sanat iradesini, kahramanca geçen ömrünün gerektirdiği bütün durumlara uygulamasını biliyordu. Kerll, Stradela, Erba, Urio, Delalande gibi bestecilerin motiflerini aktarmış olmasını kınayanlar varsa da, unutmamak gerekir ki bu usuller o zamanın törelerine göre sık sık kullanılır ve benimsenirdi. Händel müzik dilinin gelişmesinde ve viyanalı büyük klasik bestecilerin yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır. (L)

Georg Friedrich HÄNDEL
Thomas Hudson'un eseri

HANDEL - MAZZETTİ (Enrika VON. — baronesi), avusturyalı kadın yazar (Viyana 1871 - Linz 1955). Özellikle tarihî romanlar yazdı. Katoliklerle protestanlar arasındaki çatışmayı anlatan bu romanlarda Katolikliğe olan bağlılığını açığa vurur: *Meinrad Helmpergers Denkwürdiges Jahr* (Meinrad Helmperger'in Unutulmaz Yılı) [1900]; *Jesse und Maria* (Yesse ile Meryem) [1906]; *Stephana Schwertner* (1912-1914), *Frau Maria* (1929-1931); *Graf Reichard* (Kont Reichard) [1939-1940]. (L)

HANDELSMAN (Marcel), polonyalı tarihçi (Varşova 1882-Nordhausen toplama kampı 1945). Varşova üniversitesinde profesör (1915-1944). *Rozwoy Narodovosci Nowazesney* (Çağdaş Milliyetçiliğin Gelişmesi) [1924], *A. Czartoryski* (1948-1952) adlı eserleri yayımladı. (L)

HANDERİS i. (ar. *ḫanderīs*). *Esk.* Şarap, yıllanmış şarap: *Nice bedmest handerîs-i haylâ ile* ... (Saadettin). [M]

HANDEŞİ Hint-ari dili; Bhili ve Marathi ile akrabadır; yaklaşık olarak 1,7 milyon kişi tarafından konuşulur. (L)

HANDHAND i. Bk. HANDAHAND.

HANDİKAP i. (ing. *handicap*, engel). Spor. At yarışlarında, jokeylerle eyerin toplam ağırlığının atların koşuyu kazanma şansını etkileyecek şekilde ayarlanması. (Bk. AT *yarışı*.) || *Mec.* Engel, elverişsiz durum.

Kilolar 46-64 arasında değişir. Eyeri ile tartılan jokey kendisine verilen kilodan az gelirse aradaki farkı kapatmak üzere eyerin iki yanına veya eyerin altındaki örtüye kurşun levhalar konur. Bunlara *madraba** da denir. Aynı koşuda yarışan atlardan biri 48, diğeri 52 kilo taşıyorsa 52 kilo taşıyan ata *handikapı olan at* denir. Verilen kiloların yerinde olup olmadığını denetlemek üzere her jokey koşudan önce ve sonra tartı hakemi önünde tartılır. Çünkü bu kurşun levhalar koşu sırasında düşebilir veya jokey tarafından kasten atılabilir. Bu durumda, koşudan sonra eksik kilo gelen jokey'in ve atın derecesi ne olursa olsun iptal edilir. (M)

HANDİKAPÇI i. (*handikap*'tan *handikapçı*). At yarışlarında at yaşını, kazanmış olduğu mükâfatları, binicisinin ağırlığını göz önünde tutarak hangi handikap şartı ile koşuya katılacağını tespit eden görevli. (Uygulanacak olan handikap şartları jokey kulüpler yönetmeliklerinde belirtilir.)

— ANSİKL. *Handikapçı*'lar her hafta yapılan koşuları izleyerek, tüzüğe göre derece alan, mükâfat kazanan atların kilolarını arttırırlar. Meselâ o hafta 48 kilo ile koşan at derece almış ve para ödülü kazanmış ise ilerideki koşusunda akranları arasında daha fazla ağırlıkla koşacak demektir. (L)

HANDİKAPLI sıf. ve i. (*handikap*'tan *handikap-lı*). Spor. Değişik nitelikteki yarışmacıların, kazanma ihtimalleri denkleşecek şekilde, özellikle kilo bakımından birbirlerine avans verdikleri veya birbirlerinden avans aldıkları yarışma için kullanılır.

— Psikol. Kendisiyle aynı yaştaki normal çocuklara göre, doğuştan veya gelişme çağında ortaya çıkmış bir gerilik gösteren çocuk için kullanılır.

— ANSİKL. *Handikaplı çocuklar* dört kategoriye ayrılır: duyumsal bakımdan (sağır ve ağır işiten, kör ve görme duyusu zayıflamış bulunan), hareket bakımından (felçli), zihnî bakımdan (ahmak) veya müzmin bir iç hastalık sonunda (msl. kalp hastalığı) handikaplı olmuş çocuklar. (L)

HANDİSTÂN bls. i. (fars. *ḫande*, gülme ve *-istān* yer adı eki'nden *ḫandistān*). *Esk.* Gülüş yeri, maskara ve soytarıların, komiklerin toplandığı yer. || Şaka, lâtife. (M)

HANDİYSE zf. (esk. türk. *ḳanda*, nerede ve *ise* > *ḳanda ise*'den *handa ise* > *handiyse*). *Halk dili.* Nerede ise: *Handiyse uçkurunu da bana bağlatacaksın* (B. Felek). [M]

HANDL (Jacob). Bk. GALLUS (Jacob).

HANDLOVA, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir; 9 900 nüf. Linyit çıkarma merkezi. (L)

HANDSCHİN (Jacques), isviçreli müzik bilgini (Moskova 1886-Basel 1955). 1909'dan başlayarak Petersburg konservatuvarında org öğretmenliği yaptı. 1921'de Basel'e gitti. *Choralbearbeitungen und Kompositionen mit rythmischem Text in der mehrstimmigen Musik des 13 Jahrhunderts* (XIII. yy. Polifonik Müzikte Koro Eserleri ve Ritmik Metinli Besteler) adlı bir çalışma ile doktorasını yaptı. 1935'te Basel üniversitesinde müzikoloji profesörü oldu. Ortaçağ müziği konusunda en ünlü müzik bilginleri arasında yer aldı. En önemli eserleri: *Das Zeremonienwerk Kaiser Konstantins und die Sangbare Dichtung* (İmparator Constantinos'un Kilise Müziğine Ait Eserleri ve Şarkı Şeklinde Okunan Şiirleri) [Basel, 1942]; *Der Toncharakter, Musikgeschichte im Ueberblick* (Perde Özelliği, Musiki Tarihine Toplu Bakış) [Luzern, 1948] v.b. Ayrıca *Musorski* (1924), *Saint-Saens* ve *Stravinski* adlı eserleri de yazdı. (L)

HANDSWORTH, Birmingham'ın (İngiltere, Staffordshire) kuzey varoşu. (L)

Han Duvarları, Faruk Nafiz Çamlıbel'in şiir kitabı (1970). Daha önce «Bir Ömür Böyle Geçti»de yayımlanan (1933), *Han Duvarları*, şairin seçilmiş şiirlerinden kurulu son kitabını adlandırır.

Şair 1923 yılında, öğretmen olarak Kayseri'ye gitmişti. Kurtuluş savaşından sonra memleketin manzarasını bu 3 günlük yolculuğu sırasında bir yaylı içinden seyretti. Hanlar, köyler, insanlar ve tabiatın değişik görünümü onu derinden etkiledi. Ayrıca gelip geçen gariplerin duvarlara yazdıkları koşmalardan duygulandı. «Han Duvarları» adlı 140 mısralık uzun şiirinde görüp duyduklarını anlattı, tasvir etti. Şiir yayımlandığı zaman geniş yankılar uyandırdı. Sonradan bu şiir «Devrin özlediği gerçekçilik ile Halk edebiyatı terkibinin başarılı ilk denemelerinden biri» olarak değerlendirildi. (M)

HANE i. (fars. *ḫāne*). Ev, mesken, konut: *Zaten hane halkından büyük, küçük yanına her kim girse vücudunda hafif bir titreme hissetmeksizin o yüze bakamazdı* (H. R. Gürpınar). *Yıkılası hanede sekiz boğaz avcuma bakar / Ben kendimi toprak bilirim toprak beni baba bilir* (Atillâ İlhan). || Bir bütünü meydana getiren bölümlerden her biri, bölük, göz: *Evleri var hane hane* (Halk türküsü).

— *Esk. Hane-baz* («evle oynayan»), oyunda evine kadar her şeyi rehin bırakabilen kumarbaz. || *Hane-ber-dûş* («evi omuzunda»), yersiz yurtsuz, serseri: *Hane-ber-dûş-ı cihanız evi sattık da yedik / Şimdilik her gece bir yerde misafir oluruz* (Sururî). || *Hane-ber-endâz*, yuva yıkan. ||*Hane-ber-endâzane*, ev yıkacak şekilde. || *Hane-ber-endâzî*, ev yıkıcılık. || *Hane-dâr*, aile reisi. Vekilharç. || *Hane-fürûş*, ev komisyoncusu. || *Hane-gîr*, bir yeri kendine mekân sayan. || *Hane-harâb* (veya *hane-siyah*), evi yıkılmış, evsiz barksız kalmış. || *Hane-hudâ*, ev sahibi. || *Hane-hudâyî*, ev sahipliği. || *Hane-küş*, mirasyedi. || *Hane-nişîn*, evde oturan, evine bağlı. || *Hane-perdâz*, ev yapan, ev yapıcı. || *Hane-perver* ve *hane-perverd*, evde yetişmiş. *Mec.* Dünyayı tanımayan, gözü olaylara kapalı. || *Hane-perverî*, evde büyümüş olma. || *Hane-sûz* («ev yakıcı»), gözü dışarıda olan, ailesini ihmal eden. || *Hane-zâd*, hizmet gördüğü evde doğmuş köle veya hizmetçi çocuğu. || *Hane-i âyine*, duvarları ayna ile kaplı oda veya salon. || *Hane-i ferdâ* («yarınki ev»), âhiret. || *Hane-i gül*, bu dünya. || *Hane-i Hüda*, Kâbe. || *Hane-i zer*, güneş. Dördüncü gök. || *Hane-i zerîn*, Güneş. Yıldızlar. Sekizinci gök katı.

— Astron. *Esk. Hane-i bâd*, Terazi burcu.

— Ed. Dörtlüklerden kurulu bir şiirin her bölümü. (Divan edebiyatında şarkı, murabba; Halk edebiyatında koşma ve biçim bakımından benzerleri gibi dörtlük düzenine dayanan şiirlerin her dörtlüğü bir hanedir.)

— Dil. bil. *Esk. -hane*, isimlerin sonuna gelerek yer bildiren birleşik kelimeler yapar. Yalnız farsça kelimelere değil arapça, türkçe ve batı dillerinde geçen bazı kelimelerin sonuna da eklendiği olur: *Aptes-hane*, ayakyolu; *çay-hane*, çay içilen yer; *darp-hane*, para basılan yer; *gül-hane*, gül bahçesi; *meyhane*, içki içilen yer; *kütüp-hane*, kitap okunan ve çalışılan yer; *posta-hane*, her türlü posta işlemlerinin yapıldığı yer; *yazı-hane*, yazı masası. Büro; *yemek-hane*, yemek yenilen yer v.b.

— Esk. Huk. *Hane-i avarız*, Tanzimat'tan önce, Osmanlı imparatorluğunda, avarız adı verilen vergilerin toplanılmasında, vergilendirme bölümlerine verilen ad. (Kasaba ve köylerin, nüfuslarına, emlâk ve arazilerinin miktarına göre ne kadar hane olduğu tespit edilirdi. Tam, yarım, üçte bir, dörtte bir haneler vardı.) || *Hane-keş*, hane esasına göre toplanan örfî vergilerde, vergi mükellefine verilen ad. Bir yerde kalmayarak başka yere göç eden kimse.

— Teşk. tar. *Hane-i baziyan* (Doğancı koğuşu), Osmanlı imparatorluğunda padişahların şikâr halkı denilen avcı birliklerinden bir sınıfın barındığı yerin adı. || *Hane-i has*, Osmanlı devletinde Enderun'un belli başlı ve önemli teşekküllerinin biri olan Has oda için kullanılan bir deyim. (*Hane-i has* daha ziyade yazılı metinlerde geçer.) || *Hane-i hassa*, İstanbul'da Topkapı sarayında Hz. Muhammed ve diğer islâm büyüklerinin kullandıkları bazı eşyaların bulunduğu yerin adı. (Bu kısımda Hz. Muhammed'in hırkası̇nın bulunduğu yere Hırka-i saadet denir.) || *Hane-i hassa ağaları*, Topkapı sarayındaki Hırka-i saadet ve diğer mübarek emanetlerin bulunduğu daire hizmetinde çalışanlara verilen ad. || *Hane-i hassa anahtar ağası*, Topkapı sarayında Hz. Muhammed ve diğer islâm büyüklerinin eşyalarının bulunduğu dairenin ilerigelenlerinden birine verilen ad. (Hane-i hassa dairesinin anahtarı bu görevlide bulunurdu. Diğer odalardan, Hane-i hassa hizmetine terfi edenler teşrifatla bu ağaya teslim edilirdi. Mükâfatlandırma veya cezalandırma kararı anahtar ağası tarafından verilirdi.)

— Mat. Ondalık sayı sisteminde bir sayının sağdan sola doğru rakamlarının derecelerine göre her birinin bulunduğu yer, basamak: *Birler hanesi, yüzler hanesi.*

— Mus. Peşrev gibi saz eserlerinin ayrıldığı bölümlerden her biri.

— Oyun. Satranç ve dama tahtasının karelerinden her biri. || Tavla oyununda, üzerine taş dizilen üçgenlerden her biri.

◆ **Hanegî** sıf. *Esk.* Eve mensup, hane halkından olan.

◆ **Haneli** sıf. İçinde (Şu kadar) hane bulunan: *İki yüz haneli bir köy. Üç haneli sayı.* || Üzerinde dama tahtasında olduğu gibi çizgiler olan, kareli: *Küçük haneli elbiselik.* (M)

HANE i. (ar. *ḫāne*). *Esk.* Meyhane, içkili gazino. (M)

HANEDAN i. (fars. *ḫānedān*). *Esk.* Peygamber, hükümdar veya devlet büyüğü gibi bir şahsa dayanan soy, büyük aile, ocak: *Sonra Osmanlı hanedan ve saltanatının idamesine çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemekti* (Atatürk). *Bu şehirlerin hepsi, prensleri aynı hanedan olmakla beraber müstakil yaşarlardı* (Ş. S. Aydemir). || Sıf. Belli ve büyük bir soydan gelen. || Konuksever ve gönlü zengin olan. || *Hanedan-ı Âl-i Osman* (veya *Hanedan-ı Osmânî*), Osmanlı* hanedanı. || *Hanedan-ı Nübüvvet*, Hz. Muhammed'in ailesi.

◆ **Hanedanlık** i. Hanedana mensup olma hali. Soyluluk. (M)

Hanedan-ı Âl-i Osman nişanı, Abdülhamid II devrinde çıkarılan Osmanlı devleti

Foto. X (LAROUSSE)

nişanı. Etrafı kırmızı ve beyaz mineyle süslenmişti; ortasındaki altın kabartma üzerine işlenen tuğranın bir tarafında «El Müstenit bi tevfikat-ir-Rabbaniye», öbür tarafında «Melik-üd-Devlet-ül-Osmaniyye» yazıları bulunuyordu. Alt kısmında beyaz mineden yapılmış bir defne dalı ve kilâdeye takılacağı yerde beyaz mineden bir kurdele bağı vardı. Kurdele bağının altında Osmanlı devletinin kuruluşu olan hicrî 699 (1299), defne dalının üstünde de nişanın ihdas tarihi olan 1311 (1893) yılları yazılı idi. Halkaları kırmızı mineli, her birinin üzeri beyaz mineli ayyıldız ve taş resmi olan kilâde ile gerdana takılırdı. Nişan hanedandan uygun görüleceklerle, yardımı dokunan ecnebi hükümdarlar ve hanedanlarına ve büyük hizmeti görülen devlet büyüklerine verilirdi. (M)

HANEDAN-I OSMANÎ. Bk. OSMANLI DEVLETİ.

HANEFÎ i. ve sıf. (ar. *hanefî*). Hanefî mezhebinden olan kimse. ‖ *Hanefî fıkhı*, hanefî mezhebinde geçerli olan amelî ve şer'î meseleler bilgisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Hanefî fıkhı* konusunda özellikle vergi ve malî sistem hakkındaki *Kitab-ül-Harac*'ı (Harçlar Kitabı) ile ün kazanan Ebu Yusuf (öl. 1795) bizzat kadılık da yaparak tatbikat örneği verdi. İmam Muhammed'in hanefî fıkhına ait bütün konuları özetleyen *Kitab-ül-Asl* (Kök Kitabı), *Cami-üs-Sagir* (Küçük Derleme), *Cami-ül-Kebir* (Büyük Derleme) gibi eserlerine özellikle Türkler arasında Karahanlılar devrinden itibaren yetişen hukukçular birçok açıklama yazdılar. Hanefî fıkhı islâm hukukunun ana dalıdır.

◆ **Hanefîyûn** çoğl. i. *Esk.* Hanefî mezhebinden olan kimseler. (M)

HANEFÎLİK i. (*hanefî*'den *hanefî-lik*). Ehli sünnet denilen dört islâm mezhebinden biri.

— ANSİKL. Kurucusu imamıazam Ebu Hanife'dir, İmamıazamın öğrencilerinden Ebu Yusuf Yakub Muhammed İbn-ül-Hasan-üş-Şeybanî (öl. 805) ve İmam Ebu Yusuf, mezhebin meydana gelmesinde imamıazam Ebu Hanife'den daha etkili oldular. Özellikle Irak'ta gelişen mezhep, Abbasîler döneminde devletin başlıca fıkıh mezhebi oldu; doğuya doğru yayılarak, Horasan ve Mevaraünnehir'de gelişti. Abbasî devletinin yıkılmasından sonra ikinci plana geçti. Osmanlılar devrinde yeniden önem kazandı. Bugün Türkiye ve Balkan ülkelerindeki Türkler, Arnavutluk ve Bosna - Hersek, Acara, Yunanistan, Lehistan, Bulgaristan, Romanya müslümanları, Azerbaycan, Dağıstan Türkleri ile Kafkasya'daki Çerkeslerin, Gürcülerin, önemli bir kısmı ve Kuzey Kafkasya Türklerinin hemen hepsi hanefîdir. Hazer'in ötesindeki Türkmenler, Batı ve Doğu Türkistan'daki Türklerin çoğu hanefîdir. Çin, Mançurya, Japonya müslümanları da bu mezheptendir. Hint, Siyam ve Pakistan müslümanları arasında Hanefîlik çoğunluktadır. Kazan, İrtiş, Sibirya, Kırgız, Kazakistan Türklerinin hepsi, öteden beri hanefîdir. Hicaz Araplarının bir kısmında Yemen'in Aden bölgesinde hanefîler vardır. Mısır'da yüksek sınıfın mezhebi hanefîdir. Irak'ta Hanefîlik en ilerigelen bir mezheptir. Şam ve Suriye müslümanlarının çoğu bu mezheptendir. Filistin'de de Hanefîlik vardır (Filistin göçmenlerinde son durumun ne olduğu pek kestirilemez. Cezayir ve Tunus'ta soylu kişilerin mezhebi hanefî olmakla birlikte, halk arasında da bu mezhepten olanlar çoktur.

Hanefîliğin esaslarını eserlerinde anlatan başlıca fıkıh bilginleri şunlardır: hanefîler arasında geçerli şeriat çarelerini anlatan *Hiyel* (Hileler) kitabının yazarı El Hassaf (öl. 874); Et-Tahavî (öl. 933); El Hakim (öl. 945); sonraki fıkıhçılara kaynak olan *Ve'l-Muhtasar*'ın (Özet) yazarı Kudurî (öl. 1036); *Mebsut*'un (Açılmış) yazarı Şems -ül-Eimme es Serahsî (öl. 1090); El-Kasanî (öl. 1191); *El-Hidaye* (Doğru Yola Yönelme) yazarı El-Marginanî (öl. 1197); *Nihaye* (Sonuç) yazarı El Siğnâkî (öl. 1300); *İnaye* (Lûtuf) yazarı El-Babertî (öl. 1384); *Kifaye* (Yeterlik) yazarı El Kurlanî. Hanefîlikle ilgili başlıca eserler arasında Mahmud bin Sadr-üş-Şeria El-Evvel'in (XIII. yy.) *Hidaye*'ye yazdığı *Vikaye* (Koruma) adlı açıklama ile buna Sadr-üş-Şeria es-Sani (öl. 1346) tarafından yazılan *Nukaye* (Her Şeyin İyisi) adlı ek, En-Nesefî'nin (öl. 1310) *Kenz-üd-Dakayık* (İncelikler Hazinesi) ve *Vafi* (Yeter) adlı eserleri yer alır.

Ahmed Cevdet Paşanın başkanlığında hazırlanan *Mecelle* ile Ali Haydar'ın *Dürer-ül-Hükkâm*'ı (Hâkimlerin İncisi), 1875'te Mısır adalet bakanı Muhammed Kadri Paşa tarafından hazırlanan *El-Ahkam-üş-Şer'iye fil-Ahval-iş-Şahsiye* (Kişilerin Durumları Hakkındaki Şeriat Hükümleri) adlı kanun mecellesi önemlidir. Hanefîlik esaslarıyle ilgili birçok fetva mecmuası da vardır. (→ Bibliyo.) [M]

HANEK i. (ar. *hanek*). *Esk.* Anat. Ağız tavanı, damak.

◆ **Hanekî** sıf. Anat. *Esk.* Damakla ilgili. (M)

HÂNEKÂH blş. i. Bk. HÂNKÂH.

HÄNEL (Albert), alman hukukçusu ve siyaset adamı (Leipzig 1833-Kiel 1918). Gustav Friedrich Hänel'in yeğeni. Schleswig ile Holstein dükalıklarında Danimarkalılara karşı alman millî ve liberal hareketinin başında bulundu. 1884'te arkadaşları ile birlikte Radikal partiyi (*freisinnig*) kurdu. (L)

HÄNEL (Gustav Friedrich), alman hukukçusu (Leipzig 1792-ay.y. 1878). Hukuk tarihi üstüne incelemeler yaptı ve Saksonya sarayı danışmanı oldu. (L)

HANENDE i. (fars. *hᵛānden*, okumak, söylemek'ten *hᵛānende*). Şarkı veya gazel söylemeyi kendine meslek edinmiş kimse, şarkıcı: *Körfezin kuvvetli aksi sadâlarından dolayı hânendelerin burada en gür sesleriyle gazel okumaları âdetti* (A. Ş. Hisar).

◆ **Hanendegân** çoğl. i. *Esk.* Hanendeler, şarkıcılar.

◆ **Hanendegî** i. *Esk.* Hanendelik, ses sanatkârlığı. (M)

HANEP i. (ar. *haneb*'den). Atın art ayaklarının ortasında dışarı doğru dirsek gibi çıkık kısım. (M)

HAN FEY, çinli filozof (M. Ö. 300-322'ye doğr.). *Han Fey Dzi* adlı kitabın yazarı. Bu eserinde «Hukukçular»ın düşüncelerini açıkladı. Hsün Dzi'nin derslerini izledi, sonradan Çin Şi Huan-ti adını alan çin kralının hizmetine girdi. Fakat başbakan olan eski okul arkadaşı Li-Si, onu tutukladı ve intihar etmek zorunda bıraktı. İktisadî olaylar «Hukukçular»ın üzerinde durdukları başlıca konuydu. Onlar için önemli olan şey, yaşamak için gerekli olan ürünlerin dağıtımını sağlamak ve üretimi artırmaktı. (L)

Hanfmann - Kasanin testi. Farklar psikol. Normal veya akıl hastası (özellikle şizofren) deneklerin kavramlaştırma yatkınlığını niteliksel olarak incelemeğe yarayan sınırlama testi.

Rus Vigotski tarafından ortaya atılan bu test, Amerikalı E. Hanfmann ve J. Kasanin tarafından uygulanarak yaygın hale getirildi. Testin malzemesi, kalınlık, renk, şekil ve yüzölçümü bakımından birbirinden farklı 22 tahta bloktan ibarettir. Denek, bu blokları 4 kategoriye göre sınıflayacaktır. Doğru olan bir tek sınıflama tarzı vardır. Bu sınıflama, blokların hem yüksekliğini hem de yüzölçümünü hesaba katan sınıflamadır. Bu duruma göre, denek şu kategorileri meydana getirir: 1. alçak ve yüzölçümü küçük bloklar; 2. yüksek ve yüzölçümü küçük bloklar; 3. alçak ve yüzölçümü büyük bloklar; 4. yüksek ve yüzölçümü büyük bloklar. Ayrıca, araştırıcının yaptığı yardımdan deneğin ne ölçüde faydalanma yeteneği olduğu da incelenir. Bu yardım, deneğin aynı grup içine yerleştirdiği halde aynı gruba ait olmayan iki bloku araştırıcının ters çevirmesi yoluyle yapılır (çünkü her blokun arka yüzüne, kategorisine tekabül eden anlamsız bir hece basılmıştır).

Bu test sadece, zihin seviyesi orta veya yüksek olan normal denekler tarafından başarılabilir ve on yaşından büyük çocuklarla yetişkinlere uygulanabilir.

Hanfmann - Kasanin testi, akılyürütme tarzını, niteliksel yönden değerlendirmeyi ve şu zihin seviyelerini ayırt etmeyi mümkün kılar: 1. kavramsal zihin seviyesi (iki birleşik ölçüte göre blokların sınıflandırılması); 2. karmaşalarla ilgili zihin seviyesi (burada blokları, şekil, yükseklik, renk, yüzölçümü gibi somut niteliklere göre sınıflandırmayan deneklerin davranışı söz konusu dur); 3. bu ikisi arasında bulunan ara-seviye. (L)

HANFORD, A.B.D.'de (Washington) yer, Columbia ırmağı kıyısında. Askerî cihazlar yapımında kullanılan plütonyum üretiminde uzmanlaşmış nükleer merkez. Fransız Duport şirketi (Nemours'da) 1942 ile 1945 arasında Hanford'da ilk atom bombalarının gerçekleştirilmesinde yararlanılan plüton imal eden fabrikaları ve plütonla çalışan ilk reaktörleri yaptı. (L)

HÂNGÂH veya **HÂNEGÂH** blş. i. Bk. HÂNKÂH.

XVII. yy.da **hanende** (Metin And arşivi)

HANGAR i. (fr. k.). Direkler veya sütunlar tarafından taşınan bir damın örttüğü ve tarım araçlarını, arabaları, uçakları v.b. barındırmağa yarayan yer.

— DEY. *Hangar gibi*, çok geniş ve büyük (yer).

— Denizc. *Deniz hangarı*, teknelerin yüzer durumda içine alındığı veya karaya çekildiği üstü ve yanları kapalı yer. (ML)

HANGAY sıradağları, Moğolistan'ın batı kısmında dağ kütlesi, Altay'ın kuzeyinde; 4 031 m. (L)

HANG-COU ing. **Hangchow**, Çin'de şehir, Çı-Kiang ilinin merkezi, Şanghay'ın güneybatısında, Büyük kanalın güney ucunda; 784 000 nüf. Burada Çin'in başlıca merkezini kuran Güney Song sülâlesinin eski başkenti (1127-1276). Çay; ipek ve hint lifi işletmesi. (L)

Hanger tepkimesi. Biyokim. Karaciğer dokusundaki bir iltihap veya yozlaşmayı ortaya çıkaran flokülasyon tepkimesi. Hastanın serumu bir sefalin-kolesterol eriyiği içine konduğunda flokülasyona uğrar; Hanger tepkimesi çok hassastır, fakat diğer çeşitli karaciğer testleriyle birlikte yapılmazsa bir değeri olmaz. (L)

HANGİ sıf. (esk. türk. *kangı*'dan). İki veya daha çok şeyden birini belirtecek bir karşılık almak için kullanılan soru sıfatı: *Ben ezelden beridir hür yaşadım hür yaşarım / Hangi çılgın bana zincir vuracakmış, şaşarım?* (M.Â. Ersoy). *Hangi merhem çâredir şu bizim yaramıza / Yel üfürdü su götürdü gençliğimizi* (Attila İlhan). *Hangi gün? Hangi çocuk?* ‖ Dilek veya şart bildiren cümlelerde nesnenin veya tamlayıcının belirttiği kavramı genişleten, genelleştiren belgisiz sıfat: *Hangi kapıyı çalsam kimseler yok / Hangi omuza dokunsan yabancı çıkar* (C. S. Tarancı). *Hangi çocuğa sorarsan sor, bizim evi gösterir.*

— ÇEŞ. DEY. *Hangi biri*, hangisi: *Kaybettiklerimin hangi birine yanacağımı ben de bilemiyorum.* ‖ *Hangi dağda kurt öldü?* Kendisinden iyilik beklenmeyen birinin yaptığı iyilik karşısında söylenir. ‖ *Hangi peygambere kulluk edeceğini şaşırmak*, kimin sözünün yerine getirilmesinin gerektiğini bilemeyip şaşırıp kalmak. ‖ *Hangi rüzgâr attı (esti)*, uzun zaman ortalıkta görünmeyen birinin âni çıkagelmesi karşısında, şaka yollu memnuniyet belirtmek için söylenir. ‖ *Hangi taş pekse (katı) başını ona vur*, kimseye danışmadan kendi başına bir işe girişerek sonunda güç duruma düşen biri yardım istediği zaman «artık, çok geç» anlamında söylenir. ‖ *Hangi taşı kaldırsan altından çıkar*, her işe karışan veya her işten anlayan kimseler için söylenir.

— Dil. bil. *Hangi*, kelimesi birinci ve ikinci tekil şahıs dışında iyelik eki aldığı zaman soru zamiri olarak kullanılır; *Hangisi, hangimiz, hanginiz, hangileri*: *Bunların hangisini kurtarmak lâzım olduğunu konuştuk* (Vâ-Nû). *Değişmek, değişmeler arasında kendimizden büsbütün kurtulup da başka bir insan olmak hangimizin elinde?* (N. Ataç). [M]

HANGÖ, fince **Hanko**, Finlandiya'da (Uusimaa ili) liman şehri, Finlandiya körfezinin girişindeki bir yarımada; 7 600 nüf. (4 200'ü isveççe konuşur). Bütün yıl buz tutmayan önemli kışlık liman. Dokuma ve besin sanayii. Sayfiye yeri. Hangö 1940-1941 arasında S.S.C.B. tarafından işgal edilmişti. (L)

Foto. MEYDAN

HÂNIK sıf. (ar. *ḥunḳ*, boğmak'tan *ḥânıḳ*). *Esk.* Boğucu, boğan.

— Bot. *Esk.* *Hânık-ül-kelb* («köpek boğan»), çiğdem çiçeği. || *Hânık-ün-nemir* ve *hânık-üz-zeneb*, kurt boğan otu. (M)

HANIM i. (türk. *han*'dan *hanım*). Kadın isimlerine eklenen saygı sözü, bayan: *Hiç merak etme hanım teyze. Ben size bu akşam haber getiririm* (Ahmed Rasim). *Şakire hanım artık açıkça ağlıyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Melâhat hanım.* || Eş, karı: *Bugün Mehmet beyin hanımını sokakta gördüm.* || Hizmetinde bulunulan kadın: *Hanımına sormadan sokağa çıkamıyor.* || Sıf. Kadınlığın bütün iyi niteliklerini kendinde toplayan: *Şu var ki, Abla Hanım pek hanım tavırlı idi* (M. Â. Ersoy). *Çok hanım kızdır.*

— ÇEŞ. DEY. *Hanım evlâdı. Argo.* Çok nazik ve terbiyeli kimse, çıtkırıldım. Piç. || *Hanım hanımcık*, davranışları iyi hanımlarınkine benzeyen.

— Bot. *Hanım parmağı*, uzun taneli bir üzüm çeşidi.

— Denizc. *Esk. Hanım iğnesi*, eskiden kullanılan ince ve zarif bir cins kayığın adı.

— İnş. *Hanım eli tuğla*, eni ve boyu normal tuğlanınkine eşit, ancak kalınlığı yarısından az olan bir çeşit tuğla. (Hanım eli tuğlalar ocakların zemini ve şömine duvarlarının kaplanmasında kullanılır.)

— Mutf. *Hanım göbeği*, bir cins hamur tatlısı. (Un, su, sadeyağ ve az miktarda tuzla hamur tutturulur. Küçük, kalın halkalar şekline getirilerek kızartılır. Şeker, su, limontuzu kaynatılarak hazırlanan şurupta bırakılır. Üzerine krem şantiye konur.) || *Hanım parmağı*, bir tatlı çeşidi. (Hanım göbeğinin yapılışındaki gibi hazırlanan hamur, parmak biçiminde parçalar halinde kızartılır. Krem şantiye kullanılmaz.)

— Teşk. tar. *Hanım sultan*, Osmanlılarda padişah kızlarının dünyaya getirdiği kız. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Hanım böceği*, kırmızı renkli, kara benekli bir böcek. (İlmî adı *Coccinela*.) || *Hanım ördeği*, kuşaklı ördek. Bk. ANGIT.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Hanım sultan*'ların hazineden maaşları vardı. Evlendikleri zaman nikâhlarını Rumeli kazaskerleri kıyardı. Düğünlerindeki nahıllar orta kıtada olur ve arabalarının önünde giderdi. Kocalarının memurluğu neredeyse oraya giderler ve padişahın izni olmadıkça kocalarından ayrılamazlardı. Erkek çocuklarına «bey» denirdi. Bunlar çoğunlukla saray hizmetlerinde ve kapıcıbaşılıkta kullanılırdı.

◆ **Hanımcık** i. Küçük kadın.

◆ **Hanımlık** i. Hanım olma hali: *Ne yaparsın, hanımlık yapıyoruz, hanım gibi giyineceğiz elbette dedi* (R. N. Güntekin). [M]

Hanım, İstanbul'da aylık olarak yayımlanmış türkçe kadın, salon ve aile gazetesi. Sedat Simavi tarafından çıkarıldı. Orta boy resimli bir dergi niteliğini taşıyordu. İstanbul'da Hakkı Tarık Us kitaplığında ilk iki sayısı vardır. (M)

HANIMEFENDİ blş. i. Kadınlar için kullanılan ve «hanım»dan daha üstün bir saygı belirten söz: *Olmaz hanımefendi, sormadan olmaz! Resmî toplantı var! diye çırpınıyordu* (A. H. Tanpınar). *Tevfiği bekliyordum, hanımefendi. Hâlâ gelmedi.* (H. E. Adıvar).

◆ **Hanımefendilik** i. Hanımefendi olma hali. Hanımefendiye yaraşır davranış. (M)

HANIMELİ blş. i. Çalı şeklinde, veya sülüklü ve tırmanıcı bitki; korularda ve çalılıklarda yetişir. (Hanımeligillerden.)

— ANSİKL. *Hanımeli* cinsinden (*Lonicera*) bitkiler ağaççık şeklindedir, ama dik olanı nadirdir. Güney Avrupa ormanlarında bulunan hanımeli türü (*Lonicera caprifolium*) güzelliği, zarafeti ve çiçeklerinin hoş kokusu için çok eskiden beri bahçelerde yetiştirilir. Yabanî hanımeli (*L. Xylosteum*) çitlerde, dağlık ve ormanlık yerlerde yetişir; boyu 2 m'yi bulur. (L)

HANIMELİGİLLER çoğl. blş. i. Çiçekli bitki familyası. (*Rubiales* takımından.)

— ANSİKL. *Hanımeligiller* otsu ve ağaçsı bitkileri kapsar. Bazıları tırmanıcıdır. Çiçekleri beyaz, kırmızı, sarımsı veya yeşilimsi, meyvesi etli, yaprakları karşılıklı olur. Özellikle yapraklarında peklik verici bir madde bulunur. Ayrıca içinde müshil özelliği taşıyan bir madde vardır. Bu familyanın birçok türü bahçelerde, parklarda yetiştirilir. Başlıca cinsleri hanımeli, mürver, beyaz kahkaha v.b.'dir. (L)

Hanımlara Mahsus Gazete, İstanbul'da önce haftada iki defa, daha sonra haftalık olarak yayımlanmış türkçe gazete (1895-1910). İmtiyaz sahibi, İbnülhakkı Mehmet Tahir. Gazetenin «Kızlara Mahsus» kısmı da 1898 yılında 15 günde bir olmak üzere 20 sayı yayımlandı. Eksik koleksiyonları Ankara Millî kitaplığındadır. (M)

HANİ veya **HANİ YA** soru zf. (esk. türk. *kañyu*'dan). «Ne oldu, nerede?» anlamında kullanılır: *Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan mefkud / Tamtakır bir kese var ortada bir sıska vücud* (M.Â. Ersoy). || Önceden bilinen bir şeyi kendisiyle konuşulana hatırlatmak için kullanılır: *Hani ya geçen hafta bugün yine bugünküne benzer şeylerden bahsetmek için bana gelmiştiniz* (H. Z. Uşaklıgil). *Sizden iyi olmasınlar, belediye saat işlerinde hani bir şişman bey var* (B. Felek). || Unutulan vaadi hatırlatmak için sözün başına getirildiği zaman sitem ifade eder: *Va'diniz yok muydu, böyle bir günde / Hani siz bu yoldan geçecektiniz?* (F. N. Çamlıbel). *Baharda geleceğim diyordun hani / Haydi gel ne bekliyorsun / İşte mevsim bahar ya* (Bekir Sıtkı Erdoğan). || Doğrusu, doğruyu söylemek gerekirse: *Hani hoşuma gitmesine gidiyor ya, ancak ne bileyim karışık birşey* (M. Ş. Esendal). — *Gitmeyecek gibi de değil hani* (S. F. Abasıyanık). || «Bari» anlamında kullanılır: *Hani meseleyi bilmesem sana hak verebilirdim.* || *Hani yok mu*, dikkati arkadan gelen söze çekmek için kullanılır: *Şu ödevi bitirinceye kadar hani yok mu akla karayı seçtim.*

— Dil bil. Kelime, Eski Türkçede *kañyu* şeklindeydi. *ñy* sesinin ayrışmasıyla Doğu Türkçesinde *kayu*, Batı Türkçesinde *kanı* şeklinde kullanıldı. Eski Anadolu Türkçesinde *k*'nın *h*'ya dönüşü sonucu *hani* şeklini aldı.

◆ **Hanidir** zf. Epey zamandan beri, çoktan beri: *Bir başka mezarlıktır, hanidir hatıralar / Hanidir mısra mısra kan kusuyor* (Atillâ İlhan). *Hanidir görmemiştim, meğer ne özlemişim.* (M)

HANİ i. Zool. Kemikli balıklardan *serranidae* familyasına ait *paracentropristis hepatus* türü. (Boyu 10-13 sm kadardır; sarımtırak veya kahverengi-kırmızı zemin üzerine enlemesine koyu çizgileri, sırt yüzgecinin arka ortasında siyah lekesi vardır. Çamur, kum ve taşlık zeminde 5 m ile 60-70 m arasında yaşar. Ege kıyılarında ve Marmara'da bol bulunur. Avcılık bakımından değeri yoktur.) [M]

HANİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü. Diyarbakır ili) ilçe merkezi kasaba; 5 505 nüf. Diyarbakır havzasının kuzey kenarında yüksl. 900 m. Kasaba 15 km'lik bir yolla, Diyarbakır-Bingöl yoluna bağlanmıştır. 1958'den beri ilçe merkezidir. — *Hani ilçesi* 415 km², 18 153 nüf.), tek bucak; 17 köy. Tahıl ekimi, sebzecilik ve bağcılıkla uğraşılır. (M)

HANİF sıf. (ar. *ḥanîf*). *Esk.* İslâm dinine sıkı sıkıya bağlı olan. || İslâmiyetten önce tek Tanrı'ya inanan. (M)

HANİF İBRAHİM EFENDİ, osmanlı ilim adamı (öl. İstanbul 1801). İstanbul'da birçok memuriyette bulundu. Sonra emekliye ayrıldı. İnzivaya çekildiği sırada aklını kaybetme derecesine girdi. Bir süre sonra tekrar sıhhatine kavuşarak Hac için Hicaz'a gitti. Dinî konuları içine alan eserler yazmıştır. Fakat bu eserlerin hiç biri basılmamıştır. (M)

HANİGALBAT, Asurluların mitanni ülkelerinde verdikleri ad. Mitanni kralları da kendi ülkeleri için bu adı kullanırlar. Hititler bu ülke için Mitanni terimini kullanırlardı. (M)

HANİGERMİYAN. Bk. GERMİYANOĞULLARI.

HANİN i. (ar. *ḥanîn*). *Esk.* Şiddetli arzu, istek. || Şiddetli arzudan dolayı ağlama, inleme, feryat etme. (M)

HANİS sıf. (ar. *ḥanis*, yemin bozmak'tan *ḥâniş*). *Esk.* Andını bozan, verdiği sözü yerine getirmeyen. (M)

HANİ YA soru zf. Bk. HANİ.

HANK i. (ark. *ḥanḳ*). *Esk.* Boğazını sıkarak boğma; boğazı sıkılarak boğulma.

◆ **Hannâk** sıf. *Esk.* Boğucu, birisini boğarak öldüren.

◆ **Hankan** zf. *Esk.* Boğarak. (M)

HANKA (Vaclav), çek şairi ve dilbilgini (Horjineves 1791-Prag 1861). Öğrenimini Hradec Kralove, Prag ve Viyana'da yaptı. İslav felsefesiyle ilgilendi (Eski Çekce ile yazılmış destanlar ve şiirler bulduğunu ileri sürerek ün kazandı). Sonradan (1885'e doğr.) bu eserleri (*Kralove Dvur* [1871] ve *Zelena Hora* [1818]) dostu Linda ile birlikte yazdığı ortaya çıktı. (L)

HÂNKÂH veya **HÂNEKÂH** veya **HÂNGÂH** veya **HÂNEGÂH** blş. i. (fars. *ḫângâh* veya *ḫânegâh*'dan ar. *ḫânḳâh* veya *ḫânekâh*). *Esk.* Tekke: *Sürûd-ı nevha-i şevkındır ancak / Eden lebriz deyr ü hânkâhı* (Recaizade Ekrem). [Bk. ANSİKL.] || *Hânekâh-ı bâlâ*, gökyüzü. Melekler. || *Hânkâh-ı mevlevî*, mevlevî tekkesi.

— ANSİKL. Tasav. Tarikat terimlerinde pir makamı denilen en büyük tekkeyi belirtmek için kullanılır. Hânkâhlarda o tarikata mensup tekke ve zaviyelerin kayıtları tutulduğu gibi bu kurumların maddî ve manevî ihtiyaçları da hânkâhlar tarafından karşılanırdı. Bu bakımdan hânkâhlar dinî birer müessese olmakla beraber aynı zamanda, sosyal yardımlaşma, hayır ve şefkat kaynağıydı. (M)

HANKEL (Wilhelm Gottlieb), alman fizikçisi (Ermsleben, Prusya 1814 - Leipzig 1899). Halle ve Leipzig (1849) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Sıcak gazların dayanıklılığı ve atmosfer elektriği üzerine araştırmalara dayanan bir «diamagnetizm» teorisi kurdu. — Oğlu HERMANN, alman matema-

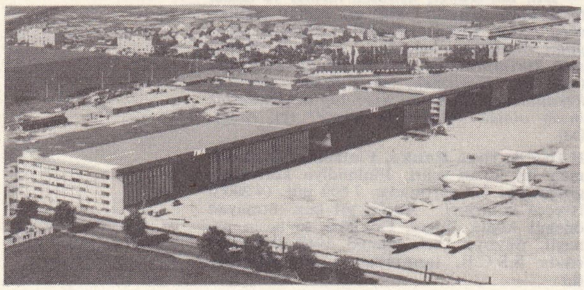

Orly ve Marignane'da uçak hangarları

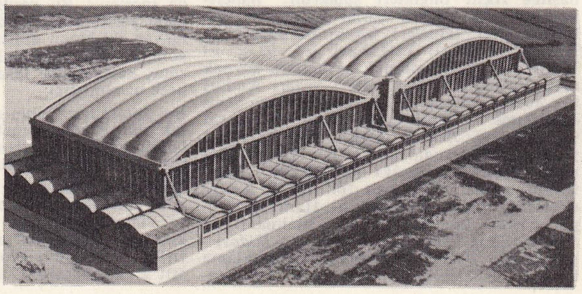

Foto. Ray - Delvert (LAROUSSE)

tikçisi (Halle 1839 - Schramberg, Kara Orman 1873). Leipzig, Erlangen ve Tübingen üniversitelerinde ders verdi. Daha çok karışık sayılar kuramı ve matematik tarihi üzerinde çalıştı. (L)

HANKENDİ, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde (Elazığ ili merkez ilçesi) bucak; 33 köy, 9 631 nüf. — *Bucak merkezi* (1 178 nüf.) il merkezinin 18 km güneybatısındadır; yüksl. 1 150 m. Elazığ - Malatya kara yolu buradan geçer. (M)

HAN-KİANG, Orta Çin'de büyük ırmak, batıdan doğuya doğru, Ts'in-ling ile Da-paşan arasında akar, sonra Vu-han'da Yang-Dzı ile birleşir. 1 000 km'den çok kısmı sefere elverişlidir. (L)

HANKO, *Hangö* şehrinin fince adı. (L)

Han kolu, XIX. yy.da ünlü bir ortaoyunu topluluğu. Kurucusu kolbaşı Agâh Efendiydi. (M)

HAN-KOU, ing. **Hankow,** Çin'de şehir, Hupey ilinin merkezinde, Han ve Yang-dzı-kiyang ırmaklarının birleştiği yerde; bugün *Vu-han* şehriyle birleşmiştir; yaklş. 1 000 000 nüf. 1858'de Yang-dzı kanalının açılmasından beri Şanghay'ın yanı sıra gelişti; şehrin gelişmesinin başlıca sebebi Yang-dzı üzerindeki yeni köprü sayesinde değerlendirilen bir ulaşım yolları kavşağında kurulmasıdır. Eskiden ırmak boyunca uzanan yabancı imtiyaz toprakları (ingiliz, 1881; fransız, 1896; japon, 1898) bugün idare merkezleridir. Makine yapımı. Kimya ve dokuma sanayii. Çimento fabrikaları. (L)

HAN-KOU geçidi, Çin'de boğaz, Pekin'e hâkim dağlar üzerinde. Burada Büyük Çin seddinde açılan önemli kapıdan Kalgan ve Moğolistan'a giden «Çay yolu» kervanları geçerdi. Bugün boğazdan Pekin-Kalgan-Paotou demiryolu geçer. (L)

HANLE veya **HANLEH çanağı,** Fransız Somalisi'nin güneybatısında 35 km uzunluğunda çöküntü. Kapalı bir havzadır, Gamarre (1 200 m) ve Yaguere dağlarının doğu kenarını meydana getiren yüksek bir kaya ile sınırlanmıştır. Batı kısmında birçok su kaynağı ve hurmalık vardır. (L)

HANLEY, İngiltere'de (Staffordshire) şehir, «Çömelekçilik bölgesi»nde, Stoke - on - Trent'e bağlıdır. (L)

HANLIK i. (*han*'dan *han-lık*). Han olma hali: *Üç yıl süren hanlığı sırasında iki büyük sefer yaptı.* ‖ Hanın yönettiği ülke: *Kırım hanlığı.* (M)

HAN mağaraları, Belçika'da (Namur ili, *Han-sur-Lesse* komünü) mağaralar, Lesse vâdisinde (Dinant'ın doğusunda) Ardenne kütlesinin devonyen kalkerlerinde 3 km uzunluğunda bir yeraltı şebekesi meydana getirir. (L)

HANMAN i. Bk. HÂNÜMAN.

HANN, Dakar'ın (Senegal) kuzey banliyösünde kasaba. Hann ırmağının kıvrımı kıyısında. Ormancılık ve zooloji parkı. Sayfiye merkezi. Balıkçılık. (L)

HANN (Julius VON), avusturyalı meteoroloji uzmanı (Schloss Haus, Linz 1839-Viyana 1921). Graz ve Viyana'da profesörlük yaptı. 1877-1897 Arasında Meteoroloji Merkez bürosu müdürlüğünde bulundu. Avusturya meteoroloji okulunu kurdu, klasik değerde önemli birçok eser yazdı: *Handbuch der Klimatologie* (İklimbilim Elkitabı) [1883]; *Lehrbuch der Meteorologie* (Meteoroloji Kitabı) [1901]. (L)

Hanname, özbek destanı. Yazarı, İmâmî mahlâsını kullanmış orta asyalı bir türktür. İmâmî eserinde bu destanı 1659 ile 1660 yılları arasında yazmağa başladığını ve 1662-1663'te tamamladığını yazar. *Hanname,* o sıralarda Astrahan hanlarından olan Abdülaziz Hana (1645-1680) sunulmuştur. Hanname, Adem'den başlayarak peygamberler tarihi ile türk tarihini ihtiva etmektedir. İmâmî, Hanname'yi, İranlıları yücelten Firdevsî'nin *Şehname*'sine cevap olarak ve Türkleri yüceltmek amacıyle yazdığını açıklar.

Hanname'nin bugün yalnız tacikçe (Farsça ve Türkçe karışımı) örneği vardır. Özbek Türkçesiyle yazılmış bir Hanname bir ara Buhara'da bulunduysa da sonradan yine kayboldu. Farsça yazması da bugün elden kaybolduğu halde zamanında çekilmiş fotokopileri birkaç kütüphanede (biri Süleymaniye kütüphanesinde) bulunmaktadır. Bin sayfa kadar olan Hanname'nin her sayfasında 17 satır mensur metin ile sayfa kenarlarında bu metni 8 beyit (16 satır) olmak üzere kısaca tekrarlayan manzum bölüm vardır. İçinde birçok türkçe kelime, deyim ve atasözü bulunması, türk tarihi ve kişileri hakkında efsanelerle karışık olsa da bazı bilgilerin bulunması bakımından önemli sayılmaktadır. (M)

HANNÂN sıf. (ar. *ḥanān*'dan *ḥannān*). *Esk.* Çok acıyan, esirgeyen, Tanrı. (M)

HANNÂS i. (ar. *ḫannās*). *Esk.* Şeytan.

◆ **Hannâsî** sıf. *Esk.* Şeytanla ilgili olan. (M)

HANNEMAN (Adriaen), hollandalı ressam (La Haye 1601'e doğr.-ay.y. 1671), Ravesteyn'in öğrencisi ve damadı. 1632-1637 Arasında İngiltere'de Van Dyck'in yanında kaldı. Sonra La Haye sarayının portrecisi oldu. Huygens (La Haye), Johan de Witt (Rotterdam), Nassau'lu Willem Frederik (Weimar) ve Van Dyck'in (Viyana) portrelerini yaptı. (L)

HANNİBAL, kartacalı başbuğ. (öl. Agrigento M. Ö. 406). Giskon'un oğlu. Yunanlılardan Selinunte'yi (409-408), Siculi'lerin yardımıyle de Himera'yı aldı (409). Burasını yerle bir etti ve 3 000 kişiyi dedesi Hamilkar'ın ruhu şerefine kurban etti. Agrigento'yu kuşattığı sırada vebadan öldü. (L)

HANNİBAL, kartacalı general. Birinci Pön savaşının başında kartaca kuvvetlerine kumanda ederken Mylae'de konsül C. Duillus'a (M. Ö. 260) yenildi. Sürgün edildiği Sardunya adasında askerleri tarafından öldürüldü. (L)

HANNİBAL, kartacalı general ve devlet adamı (M.Ö. 347-Bithynia M.Ö. 183). Hamilkar Barkas'ın oğlu. Birinci Pön savaşının yenilgisini kabul etmeyen babası, onu Romalılardan nefret edecek şekilde yetiştirdi. Daha dokuz yaşında babasının İspanya'ya yaptığı seferlere katıldı. Hamilkar Barkas ölünce (229), kayınbiraderi Hasdrubal'ın emrinde görev aldı. Hasdrubal'ın öldürülmesi üzerine ordu tarafından şef ilân edildi. Hannon'un muhalefetine rağmen uzun tartışmalardan sonra Kartaca senatosu da bu kararı onayladı. Hannibal, Kartaca dışında en güçlü ülke ve Kartaca için en ciddi tehlike olan Roma'yı yıkmağa karar verdi. Elinde güçlü ordular, değerli madenler, babasının İspanya zaferleri ve kayınbiraderinin diplomasisi sayesinde elde edilen çeşitli kaynaklar vardı. 229'dan 221'e kadar Ebro ırmağının batısındaki toplulukları sindirerek yönetimi altına aldı. Zengin bir gümüş bölgesi olan Castulon'dan bir prensesle evlenerek topraklarını genişletti. Sonra Keltler, Ligürler ve Kartaca ile arası açık olan Roma'yı savaşmak zorunda bırakmak için Roma'nın müttefiği ve Massilia'nın dostu olan Saguntum'a saldırdı (219). İkinci Pön savaşı bu yüzden patlak verdi. Hannibal, kardeşi Hasdrubal'ı İspanya'da bıraktı ve kuvvetli bir ordu ile karadan Güney İtalya'ya doğru yorucu bir sefere çıktı. Bu uzun yürüyüş sırasında olağanüstü taktik ustalığını gösterdi. Pireneleri, Alpleri aştı. Ticino ve Trebia'da (218) Romalıları yendi. Apeninleri aşması çok güç oldu, burada bir gözünü kaybetti. Fakat Trasimene (217) ve Cannae (216) savaşlarını kazandı. Roma, yeni lejyonlarını kurunca Campania'da durakladı. Campania veya Büyük Yunanistan'da Kartaca'ya bağlı bir devlet kurmayı düşündüğü sanılır. 211'de Roma'ya bir baskın yapmağa kalkıştı. Uzun güçlüklerden sonra Kartaca'ya çağırıldı (203). Bu yüzden İtalya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Zama'da yenildi (202). Kabahati kendisine gerekli yardımları yapmaktan kaçınan Kartaca yöneticilerinin bencilliğine yükledi. Kendisini hâkim seçtirdi. Ordu ile halkın desteğine dayanarak maliyeyi ve ekonomiyi düzeltmek ve Doğu'da Roma'ya karşı ittifaklar kurmak suretiyle hükûmet işlerinde bir reform yapmak istedi. Siyasî düşmanları tarafından Romalılara ihbar edildi. Tir'e kaçtı (M. Ö. 196 veya 195). Sonra Suriye kralı Büyük Antiokhos'un yanına gitti. İtalya'daki Etrüsklerle Galyalıları ayaklandırmak için kendisine bir ordu verilmesini bekliyordu. Suriye'yi Roma'ya karşı savaşa kışkırttı. Roma ile Suriye arasındaki savaşta ordu kumandanlığını yaptı, ama Kartaca ile Antiokhos arasında bir ittifakı gerçekleştiremedi. Barış görüşmeleri sırasında (188) Suriye kralı Romalıların isteğine uymadı, Hannibal'in kaçmasına göz yumdu. Hannibal önce Girit'e, sonra Bithynia'lı Prusias'ın yanına gitti. Prusias'ı savaşa teşvik etti. Fakat Romalılar, Hannibal'i kendilerine teslim etmesi için Prusias'ı razı ettiler. Hannibal düşmanların elinden kurtulmak için kendisini zehirledi (M. Ö. 183). Hannibal bütün çağların en büyük kumandanlarından biri kabul edilir. Siyasî nitelikleri konusunda bir yargıya varmak güçtür. İkinci Pön savaşı sırasında bütün Batı Akdeniz'de Roma'ya karşı çok büyük bir işbirliğini sağlayabilmesi, haber alma servislerinin mükemmelliği, askerî ilerleyişin diplomatik bakımdan hazırlanış şekli, Hannibal'in ileriyi gören bir insan olduğunu gösterir. Dil alanındaki derin bilgisi ve özellikle yunan kültürüne derin vukufu da Roma emperyalizmine karşı hırçın bir inatla savaşmada gösterdiği deha ile eş ölçüdedir. Doymak bilmez bir ihtirasa sahipti. Zalimliğe ve ikiyüzlülüğe gelince, bunlar biricik kaynak olan romalı tarihçilerde sık sık karşılaşılan suçlamalardır. (L)

Hannibal ad portas! («Hannibal kapılarımızda!»), Cannae savaşından sonra Roma'lıların yakın bir tehlikeyi belirtmek için kullandıkları deyim. (L)

HANNON, kartacalı denizci. M. Ö. 500'e doğru Kamerun'a kadar bir keşif yolculuğu yaptı. Bu yolculuğun hikâyesini Baal tapınağının dikme taşlarından birinin üstüne kazdı. Bu hikâyenin *Periplus tu Hannonus* (Hannon'un Deniz Gezisi) adlı yunanca tercümesinde adı geçen menzillerin yeri, kesin olarak tespit edilememektedir. (L)

HANNON, kartacalı general (öl. M.Ö. 339). 368'de Dionysios'un donanmasını ele geçirdi ve Sicilya'ya çıkartma yaptı. Daha sonra, Libya'da başarılı savaşlara girişti. Bütün senatörleri zehirleyerek kendi yararına krallık kurmak istedi, ihbar edilince, yirmi bin köleyi toplayarak bir ordu meydana getirdi, Afrikalıların ve bir magriplı kıralın desteğini sağladı, fakat esir alınarak ailesiyle birlikte idam edildi. Sanıldığına göre, Kartaca'lılarla Libya'lıları tek bir millet halinde birleştirmeğe ve Pön hâkimiyetini denizde değil karada kurmağa çalıştı. (L)

HANNON, kartacalı general (öl. Tunus şehri yakınında M. Ö. 310). Kartaca'yı tehdit eden Syrakusai'nin zorba hükümdarı Agathokles'e karşı girişilen savaşta öldü. (L)

HANNON, kartacalı amiral (M. Ö. III. yy.). Aegates adalarında yenilgiye uğrayınca Birinci Pön savaşı sona erdi (241) ve Kartaca barış istemek zorunda kaldı. Regulus ve Manlius Vulso'ya yenilen Hannon ile aynı

hanımeli

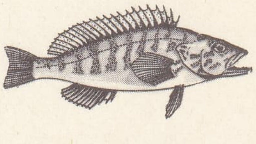
hani balığı

HAN - KOU
yeni köprü

Foto LAROUSSE

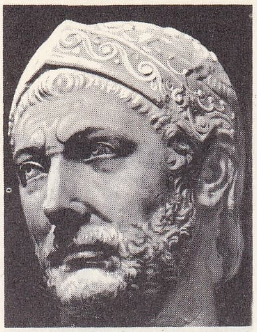

HANNiBAL
Millî müze, Napoli

kişi olması ihtimali vardır. (L)

HANNON (Büyük denir), kartacalı general ve devlet adamı (M. Ö. III. yy.). «Büyük» adını Afrika'da kazandığı başarılar dolayısiyle aldığı sanılmaktadır. Bu başarılar sebebiyle Afrikalıların düşmanlığını üzerine çektiyse de, Güney Tunus'un büyük bir kısmını Kartaca'ya kazandırdı. Soylular partisinin önderi ve Barkas'ların başlıca düşmanı idi. Ücretli askerlerin aylıklarını vermeyi reddetti. Bu yüzden ücretli askerler ayaklandı (241-238). Hamilkar Barkas ile birlikte bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. İkisi arasında çıkan anlaşmazlık ve Hannon'un askerî yeteneksizliği ücretli askerlerin başarı kazanmasına yolaçtıysa da, taraflar arasında yapılan bir mütareke durumu Hannon lehine çevirdi ve başkaldıranlar yenilgiye uğradı. Hannon, Kartaca maliyesini yeniden düzenledi. Roma ile savaşa girmek istemiyordu. İkinci Pön savaşı sırasında Kartacalıların Hannibal'e yardım göndermelerine engel olmak için siyasî nüfuzunu kullandı, Hannibal'in dönüşünden sonra Scipio ile bir antlaşma imzaladı (201), hattâ Hannibal'i teslim etmeyi bile kabul etti ve Numidia kıralı Masinissa'ya karşı Scipio'nun siyasetini destekledi. (L)

HANNON, kartacalı general (M. Ö. III. yy.-ın sonu - II. yy.ın başı). Bomilkar'ın oğlu. İkinci Pön savaşında Hannibal'in yanında görev aldı. Galyalılara karşı Rhône nehri geçidini zorladı ve Cannes meydan savaşına katıldı, birkaç defa Bruttim'u işgal etti ve burayı Pön ittifakına sokmağa çalıştı. 204'te, Hannibal'in dönüşüne kadar kartaca kuvvetlerine kumanda etmek üzere Afrika'ya geçti. (L)

HANNON, kartacalı general ve amiral (M. Ö. III. yy.). Birinci Pön savaşına katıldı. Başlangıçta birkaç başarı kazandıysa da önce karada (262) yenilgiye uğradı, sonra da denizde Ecnomos burnu yakınlarında, Regulus ve Manlius Vulso tarafından yenildi (256); bu sayede Romalılar Afrika'ya bir sefer yapmak imkânını buldular. (L)

HANNON (Théodore), belçikalı yazar ve ressam (Ixelles 1851 - öl. 1916). 1876-1879 Arasında *L'Artiste* adlı bir edebiyat dergisi çıkardı. *Au pays de Manneken - Pis* (Manneken - Pis'in Ülkesinde) [1880] ve *Les Rimes de Joie* (Sevinç Kafiyeleri) [1881] adlı şiir kitaplarıyle tanındı. Ayrıca, *Gaietés Malades* (Hasta Neşeler) [1883], *La Messe de Minuit* (Geceyarısı Âyini) ve *Noëls Fin de Siècle*'i (Yüzyıl Sonu Noelleri) adlı şiir kitaplarını yayımladı. Tiyatro alanında ise lirik ve hafif eserler verdi: *Pierrot Macabre* (Ölü Pierrot), *Les Noces d'Or des Epoux Van der Both* (Van der Both Çiftliğinin Altın Yılı), *Saint Nicolas* (Aziz Nicolaus). Fransızca olarak yazdığı bu eserlerden başka Anvers'teki Flaman tiyatrosu için bazı oyunlar kaleme aldı: *Antwerpen of Van de Statie naar de Werf* (Amsterdam veya Rıhtım Yakınındaki İstasyon) [1888]. Suluboya tabloları da vardı (*Kış*, Brüksel). [L]

HANNONG'LAR, Strasbourg'lu seramikçiler ailesi. CHARLES FRANÇOIS, 1709'larda Strasbourg ve Haguenau fabrikalarını kurdu. 1732'lerde PAUL ANTOINE ve BALTHAZAR adlı iki oğlu oldu. Paul Antoine'ın iki çocuğu, JOSEPH ve PIERRE ANTOINE, 1760'larda baba ve amcalarının geleneğini sürdürdüler. Charles François en çok fayans dalında çalıştı. Sert hamurlu porselen ile de ilgilendi. Fakat, sert porselen imali Sèvres'in tekelinde olduğu için fabrikasını Frankenthal'a taşımak zorunda kaldı. Strasbourg ve Haguenau fabrikalarında yapılan fayanslar, Louis XV üslûbunda, canlı kırmızı ve yeşil renkli çiçek süslemelidir. Hannong'lar, yüksek ısıda pişmiş ve sır'ın erimeden bir daha pişmesini sağlayan *eritici*'yi buldular. (L)

HANNOVER, Almanya'da (Batı Almanya) şehir. Aşağı Saksonya'nın başkenti, idare bölümü merkezi, Leine kıyısında; 574 700 nüf. Verimli (lös sayesinde) bir tarım bölgesinde bulunan Hannover, hersinyen Almanya kenarında uzanan yol ile Leine vâdisinden geçerek güneye giden yolun kesiştiği yerde önemli ve eski bir yol kavşağıdır. XII. yy.da kurulan Hannover, XIV. yy. sonunda Hansa birliğine geçti, 1634-1714 ve 1837-1866 arası Hannover hükümdarlarının merkezi oldu. Şehri 10 nisan 1945'te Amerikalılar aldılar. Eski şehir Leine'nin sol kıyısında, başlıca anıtlar ise ırmağın sağ kıyısındaki semtlerdedir: eski Belediye sarayı, arşiv konağı, Markt (XIV. yy.) ve Neustadt (Leibniz'in mezarı) kiliseleri, Herrenhausen şatosu İkinci Dünya savaşından büyük zarar görmüştür. XIX. yy.ın ikinci yarısında şehir, kuzey sınırından geçen Mittelland-Kanal'ın da ulaşıma katkıda bulunduğu bir demiryolu, ticaret ve sanayi merkezi haline geldi. Dokuma sanayii (pamuk); kimya sanayii; cam, plastik madde fabrikaları; kauçuk sanayii (lastik); otomobil, traktör, lokomotif, tezgâh v.b. yapımı. — *Hannover idare bölümü*, 1 427 200 nüf. (L)

HANNOVER, Kuzey Almanya'da eski krallık; Prusya'nın bir eyaleti oldu, sonra 1945'te Elbe nehrinin sağ kıyısında küçük bir bölge hariç, Aşağı Saksonya eyaletine (Batı Almanya) katıldı.

● *Hannover dükalığı ve seçici prensliği.* Başlangıçta «Hannover» adı, Lüneburg-Celle dükalığının başkenti olan şehri belirtiyordu. Ama aynı ad daha sonraları dükalık için dük Ernst August seçicilik beratını alınca da (1692) Braunschweig Lüneburg seçici prensliği için kullanıldı. Ernst August'un, Pflaz seçici prensinin kızı ve James I Stuart'ın torunu Sophia ile evlenmesi sonucunda, bir veraset akdiyle (1701) oğlu George, Büyük Britanya kralı oldu (1714). 1714'ten 1837'ye kadar Hannover Seçici prensliği ile Büyük Britanya aynı hükümdar tarafından yönetildi. George I ve George II, Hannover'i ingiliz krallığına tercih ettiklerinden prenslik, toprak aristokrasisiyle kilise soyluları yönetiminde zengin bir dönem geçirdi. 1737'de kurulan Göttingen üniversitesine Avrupa'nın her tarafından öğrenci geldi. Seçici prenslik, Bremen ve Verden (1719) dükalıkları ile Osnabrück piskoposluğunu (1803) topraklarına katarak büyüdü. George III'ün saltanatından sonra, İngiltere hükümdarlarının daha az ilgilendikleri Avrupa kıtasındaki toprakları, Büyük Britanya'nın giriştiği savaşlarda düşman saldırısına uğradı. Prusya'nın göz diktiği seçici prenslik, Napolyon Büyük Britanya ile bozuşunca fransız ordusu tarafından işgal edildi (1803); güney kısmı Vestfalya krallığına bağlandı (1807), kuzey kısmı da Fransa imparatorluğu tarafından ilhak edilerek (1810), kısa zamanda bütün siyasî varlığını kaybetti.

● *Hannover krallığı.* Viyana kongresiyle Hannover yeniden bağımsızlığını kazandı, seçici prense kral unvanı verildi (1814). Büyük Britanya kralı ve Hannover seçici prensi George III, ilk Hannover kralı oldu. Yeni krallık Friz bölgesinin doğusunu ve Münster bölgesinin bir kısmını alarak genişlerken, Lauenburg, Prusya'ya bırakıldı. Bir anayasa ile soylu ailelerin iktidarı sınırlandı ve belirli miktarda vergi veren kişilerin seçilebildiği meclise, sadece maliyeyi denetleme yetkisi bırakıldı. 1830 Devrimlerinin sebep olduğu karışıklıklar, William IV'ün, kardeşi Cambridge dükü Adolf Friedrich'i Hannover kral naipliğine tayin etmesine yolaçtı. Adolf Friedrich, Büyük Britanya'da yürürlükte olan parlamenter rejime benzer bir rejim kurarak daha liberal bir anayasa çıkardı (1833).

1837'de İngiltere kralı William IV, vâris olarak bir tek kız yeğen (Victoria) bırakarak ölünce, Hannover eyaletleri kadınların tahta geçmesine engel olan kanunla Victoria'ya karşı çıktılar. George III'ün beşinci oğlu Cumberland dükü, Ernst August I adıyle Hannover tahtına çıktı.

Almanya'nın birleştirilmesi döneminde Hannover kralı Georg V (1851-1866), *Zollverein*'ı başarısızlığa uğratmağa çalışan kendinden önceki kral gibi, Prusya'ya cephe aldı. Langensalza'da zafer kazanan Hannover orduları, hemen sonra teslim oldular (1866). Hannover bir Prusya eyaleti haline geldi. Bununla birlikte Prusya'ya karşı olan muhafazakâr ve katolik bir muhalefetin merkezi olarak kaldı; muhalefet Reichstag'da, eski «Welf» adını tekrar alan, protestan bir siyasî parti veya, *Kulturkampf* süresince Katolik merkez aracılığıyle sesini duyurdu; Bismarck'ın büyük hasmı hannoverli Ludwig Windhorst, Katolik merkezin ilk başkanıydı. Tahtın vârisi, Cumberland dükü, 1913'te Hannover krallığından feragat etti ve Braunschweig dükü olarak tanındı. (L)

HANNOVER hanedanı, Braunschweig - Lüneburg dükü Ernst-August'un (1629-1698) çocuklarından meydana gelen ve Braunschweig-Lüneburg, sonra 1692 Hannover seçici prensliği ve nihayet hem bu prenslik hem de İngiltere seçicilik (sonra 1814'te krallık) bölgesinde, 1714'ten 1837'ye kadar saltanat sürmüş olan hanedan. 1837'de Frank (Salien) yasasına uymak için her iki devlet yeniden ayrıldılar. 1866'ya kadar Hannover'de hüküm süren koldan, Braunschweig-Lüneburg dükaları çıkmıştır. 1840'ta kraliçe Victoria'nın (1837-1901) Saksonya-Coburg-Gotha hanedanından Albrecht ile evlenmesinden sonra, Britanya hanedanı HANNOVER-SAKSONYA-COBURG-GOTHA hanedanı oldu. Germenlikle bütün bağlarını koparmak için, kral George

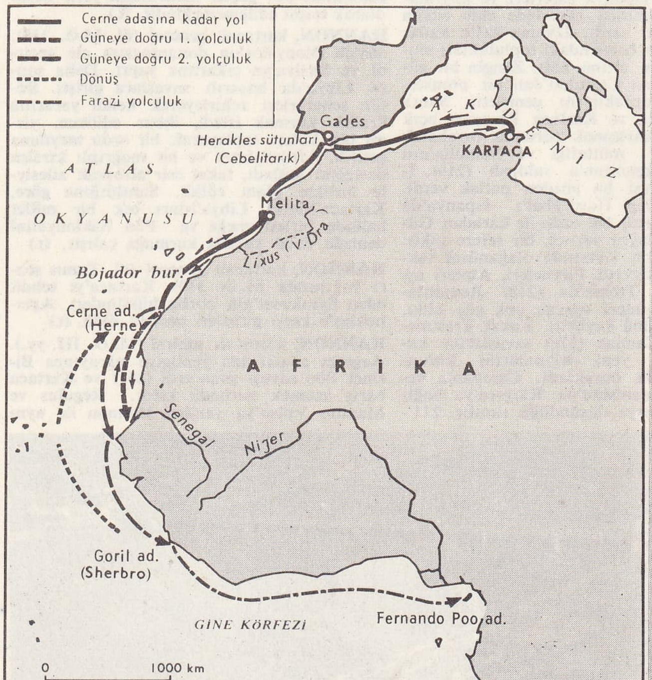

HANNON'un izlediği yol

Foto. Alinari - Viollet (LAROUSSE)

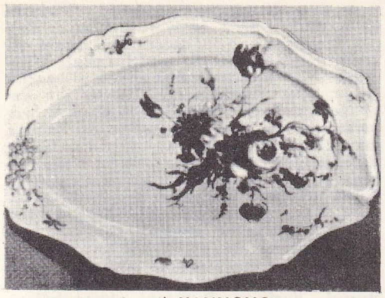

Joseph **HANNONG**
fayans, Rohan sarayı, Strasbourg

V bu hanedana 1917'de WINDSOR adını verdi. Bu arada hanedanın küçük kolu Battenberg, ismini Mountbatten olarak ingilizleştirdi (1917). (L)

HANNOVERSCH-MÜNDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Weser'i meydana getiren Fulda ile Werra'nın kavuştukları yerde. Kauçuk sanayii. (L)

HANOİ veya **HANOY,** Kuzey Vietnam'ın başkenti, Tonkin deltası kıyısında, Kızıl nehrin sağ kıyısında; 1 073 400 nüf. (banliyölerle birlikte). Üniversite.

Şehir, ırmağın genişlemesiyle meydana gelen bir gölün her iki kıyısında uzanır. Kuzey kısmı, doğuda zanaatkârların çalıştığı düzensiz dar yollar boyunca serpiştirilmiş pagodalar ve tapınaklarla kaplı eski Annam şehrini, batıda ise bugün yerle bir edilmiş olan eski XIX. yy. kalesinin yerinde kurulan idarî semti içine alır. Gölün güneyinde modern ticaret ve konut semti, Konfuçius'a adanmış Van-mieu tapınağını (XV. yy.) kuşatır. Ulaşımı bir kara ve demiryolu (Kun-Ming, Lang-son Haifong ve Tourane hatları) kavşağı, bir ırmak limanı ve bir havaalanı ile sağlanan Hanoi, çok faal bir ticaret merkezidir; şehirde birçok sanayi tesisi kurulmuştur: besin (çeltik fabrikası; damıtma yeri; bira fabrikaları), seramik, dokuma (pamuklu; ipekli; halı) ve kimya sanayii. Hanoi'de birçok bilim müzesi, uzakdoğu medeniyetiyle ilgili müzeler, botanik bahçeleri, ilgi çekici pagodalar (bazı kısımları XI. yy.dan kalma Edebiyat tapınağı) vardır. Kızıl nehrin sağ kıyıya eski Doumer köprüsüyle bağlanan sol kıyısında, tren atelyeleri ve havaalanı ile Gia Lam varoşu yer alır.

— Tar. 599'da kurulan ve 808'de Çinliler tarafından müstahkem mevki haline getirilen şehir, birçok defa ad değiştirmiştir: Song-ping; Thanh Thang Long; Dong Kinh. İmparator Gia-Long Çin Tonkin'inin veya Annam krallığının başkenti (968-1010 arası hariç) olan Hanoi'nin yerine, Hue'yi başkent yaptı (1802). Francis Garnier (1873) ve Rivière (1882) tarafından alınan, Tonkin himayesinin başkenti olan Hanoi, 1887'den sonra Fransız Çinhindi Genel valiliğinin merkezi haline geldi. Fransız garnizonu, Japonların 9 mart 1945'teki hükûmet darbesi sırasında buraya sığındı, bütün dayanma imkânlarının tükenmesi üzerine teslim olmak zorunda kaldı ve 18 mart 1946'da Leclerc kumandasında fransız birliklerinin dönüşüne kadar burada enterne edildi. Hanoi'ye 24 ağustos 1945'te gelen fransız askerî heyeti Sainteny'nin ilk üyeleri de burada japonlar tarafından önce enterne edildiler. Potsdam antlaşması uyarınca şehri 16 eylülde çin birlikleri işgal ettiler ve 1946'da yerlerine fransız birlikleri gelinceye kadar kaldılar. 19 Aralık 1946'da Hanoi'deki fransızların öldürülmesi, Ho Şi Minh ile yapılmakta olan görüşmelerin kesilmesine ve Çinhindi savaşının başlamasına yolaçtı. Savaş sırasında Hanoi, fransızların Kuzey Vietnam Birlikleri kumandanlığının karargâhı oldu, Viet-minh birlikleri başkente birçok defa hücum ettiler ve Vinh-Yen üzerinden en şiddetli hücumları sırasında 14-18 ocak 1951'de Hanoi'ye 4 km yaklaştılar. Şehrin düşmesini general de Lattre önledi. Cenevre antlaşması uyarınca 1 ekim 1954'te fransız birlikleri Hanoi'yi boşalttılar. Ülkenin başlıca sanayi merkezi olan Hanoi'ye 1966'dan beri A.B.D. hava kuvvetleri hücum etmektedir. Bu akınlarda başlangıçta şehre oldukça uzak hedeflere ateş açılırken 1966-1967'de merkeze doğru yaklaşıldı ve hükûmet halkın ve sanayi tesislerinin büyük kısmını nakletmek zorunda kaldı. (L)

HANOK, yedinci patrik, Mathusalem'in babası. *İbranilere Manzum Mektuplar* adlı eserin yazarı. Tekvin'e dayanan bir geleneksel yoruma uyarak, «Enoch ölmeden göğe yükseldi» der. Eski katolik geleneği, bu metinlere dayanarak, Enoch'un ölüm acısı çekmeden dünyadan ayrıldığını kabul eder. Bugünkü metin yorumlamaları, bu çeşit edebî türler karşısında çok daha ihtiyatlıdır. (L)

Hanok Kitabı, Eski Ahit'teki, gerçekliği şüpheli kitap. Hanok Kitabı, habeş dilindeki bir nüshası ve latince, yunanca ve aramca parçalarıyle bilinir (bu parçalar, Kumran'daki mağaralarda bulundu). M.Ö. I. ve II. yy.da birçok yazar tarafından yazılmış olan eser, özellikle astronomi konusunda zamanının bilgilerini özetler. — *İslâv Hanok* veya *Hanok'un Sırları Kitabı* diye, II. yy.da yaşamış bir hıristiyan yahudisinin tahrif ettiği ve Rusya ile Sırbistan'da bulunan elyazmalarından bilinen Hanok Kitabı'na denir. (L)

HANON (Charles Louis), fransız orgcusu ve bestecisi (Rem-sur-l'Aire 1820-Boulogne-sur-Mer 1900). Piyano öğretmeniydi; bu çalgı üzerine birçok öğretici kitap yayımladı: *Le Pianiste Virtuose* (Usta Piyanist) adlı eseri, büyük ustaların baş eserlerinden seçilmiş elli parçayı kapsar. (L)

HANOT i. (ar. *ḥānūt*, dükkân'dan). *Argo.* Dükkâncıların kendilerine yeni müşteri getiren kimselere verdikleri komisyon.

◆ **Hanotçu** i. Dükkâncılardan komisyon alarak geçimini sağlayan kimse. (M)

HANOTAUX (Gabriel), fransız tarihçisi ve siyaset adamı (Beaurevoir, Aisne 1853-Paris 1944). Arşivci-paleograf, Yüksek Öğrenim okulunda profesör, dışişlerinde ataşe (1879), Ferry ve Gambetta'nın başbakanlıkları zamanında hususî kalem müdürlüğü yaptı. Sefaret müşaviri olarak bir süre İstanbul'da (1885) bulundu, Aisne'den milletvekili (1886-1889), sonra Konsoloslukler dairesi müdürü oldu (1892). Mayıs 1894 - haziran 1898 arasında Dışişleri bakanlığı yaptı, rus ittifakı görüşmelerine ve Afrika'daki fransız-ingiliz toprak uyuşmazlıklarının giderilmesi toplantılarına katıldı. Marchand misyonunu destekledi ve Uzakdoğu'daki fransız işgalini sağlamlaştırdı. 1898'den sonra kendini tarih çalışmalarına verdi. 1910'da Fransız-Amerikan komitesini kurdu. 1918'de Milletler Cemiyeti Fransa delegesi, 1920'de Roma büyükelçisi oldu. Başlıca eserleri: *Histoire de Richelieu* (Richelieu'nün Tarihi) [1893-1936]; *Histoire de France Contemporaine* (Çağdaş Fransa Tarihi) [1903-1908]; *Histoire Illustrée de la Guerre de 1914* (1914 Savaşının Resimli Tarihi) [1915-1926, 17 cilt]; *Histoire de la Nation Française*'in (Fransız Milletinin Tarihi) [1920-1929], A. Martineau ile *Histoire des Colonies Françaises* (Fransız Kolonilerinin Tarihi), *De l'Expansion de la France Dans le Monde*'un (Fransa'nın Dünyaya Yayılması Üzerine) [1930-1934] ve *Histoire de la Nation Egyptienne*'in (Mısır'ın Tarihi) [1935-1940] yayımını yönetti. (L)

HANOTEAU (Louis), fransız generali ve dilbilimcisi (Decize 1814-ay.y. 1897). Meslek hayatının büyük bir kısmı Cezayir'de geçti. Tuareg yazıtları üstünde çalıştı. Başlıca eserleri: *Essai de Grammaire Kabyle* (Kabiliye Lisanı Dilbilgisi Üstüne Deneme) [1858]; *Essai de Grammaire de la Langue Tamachek* (Tamahak Lisanı Dilbilgisi Konusunda Deneme) [1860]; *Poésies Populaires de la Kabylie de Jurjura* (Curcura Kabiliyesinin Halk Şiirleri) [1867]; A. Letourneux ile birlikte yazdığı *La Kabylie et les Coutumes Kabyles* (Kabiliye Şehirleri ve Kabiliye Gelenekleri) [1873]. (L)

Hanot hastalığı, hipertrofik siroz. Karaciğerde ve dalakta büyüme ve müzmin sarılık şeklinde belirir. (L)

HANOY. Bk. HANOİ.

HANRİOT (François), fransız devrimcisi (Nanterre 1761-Paris 1794). 1789'da Paris'te küçük bir memurken «baldırı çıplaklar»ın şefi oldu; 10 ağustos gününe ve eylül 1792 katliamına faal olarak katıldı. Kendisini mayıs 1793'te Komün tarafından Paris ordusunun geçici kumandanlığına tayin ettiren Marat'nın dostu idi. Hanriot, 2 haziranda Konvansiyon meclisini kuşattı ve silâhların tehdidi altında milletvekillerini toplantıya girmeğe ve jironden'lerin sürgüne gönderilmelerini kabule zorladı. Hébert taraftarlarına çok bağlı olduğu halde Robespierre'in sayesinde ihtilâl mahkemesinden kurtuldu. 9-Thermidor'da Millî muhafızların ve Onyedinci Askerî tümenin başkumandanı idi, ama Konvansiyon'un bir kararnamesi gereğince tutuklandı, Komün tarafından serbest bırakıldı. Konvansiyon kuvvetlerinin belediye dairesine yönelttikleri başarılı saldırıyı önlemek için yeterince kuvvet toplayamadı. Bu konuda kesin karar veremediği de tahmin edilmektedir. Robespierre'cilerle birlikte giyotinle kafası kesildi. (L)

HANS (Anton), avusturya-macar amirali (Tolmin 1851-Pula 1917). 1914'ten 1917'ye kadar Avusturya-Macar İmparatorluğu ve Krallığı Deniz kuvvetlerinin başkumandanlığını yaptı, 1917'de yerine amiral Horthy getirildi. (L)

HANSA i. («birlik ve ortaklık» anlamında alm. k.). Tar. Ticarî şirket. ‖ Özel olarak, Alman Tüccarlar birliği.

— ANSİKL. *Hansa* kelimesi, XII. yy.dan itibaren, İngiltere, Almanya ve Kuzey Fransa'da ticarî zarar tehlikesine karşı kurulan tüccar ortaklıklarını belirtti, sonraları tüccar şehir birliklerini, özellikle *Tötonya hansa*'sını tanımlamak için kullanıldı.

● *Tötonya hansa'sı.* Bu isme, ilk olarak 1358'de rastlanır, fakat birliğin bundan önce ortaya çıkmış olduğu bilinmektedir. 1150'den itibaren ve bütün XIII. yy. boyunca Batı Almanya'daki tüccarlar Elbe'nin ötesinde, Baltık, Schleswig ve Letonya kıyılarında, adalarda yeni şehirler kurdular;

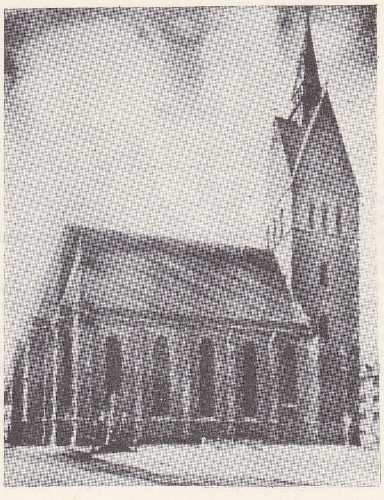

Paul Antoine **HANNONG**
fayans
Rohan sarayı, Strasbourg

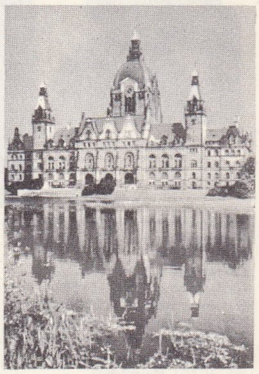

HANNOVER
belediye sarayı

solda, **HANNOVER**; sağda, La Marktkirche

1160'a doğru Gotland adasında, Wisby'de bir transit ticaret merkezi açıldı. Bir kara yoluyle, baltık ürünlerine Kuzey denizinde daha geniş pazarlar açma isteği, Lübeck ve Hamburg'u bir dostluk antlaşması imzalamağa yöneltti (1241). XIII. yy.da alman şehirleri arasında buna benzer antlaşmalar çoğaldı. Bu tarihten itibaren Tötonya hansa'sı ortaya çıktı. Baltık denizinde ticaret tekelini eline aldı (1275) ve bu denizi flaman gemilerine yasakladı; ilk tüccarlar ortaklığı, tüccar şehirler birliği halini aldı. Bu birlikte, Lübeck yönetimindeki deniz şehirleri, Ren nehri şehirlerine oranla ağır basıyordu, oysa bunların bazıları (msl. Köln) Flandre ve İngiltere ile ilişkilerini daha eski bir tarihte kurmuşlardı. İskandinav bütünlüğünü sağlamak ve Baltık denizi ile Danimarka boğazları hâkimiyetini ele geçirmek isteyen Danimarka kralı Valdemar IV'ün aşırı istekleri karşısında, federasyon kesinlikle teşkilâtlandı. Köln'de 77 şehri toplayan bir birlik, Valdemar IV'e Stralsund barışını kabul ettirdi (1370). Bu barış, Hansa'ya denizde sefer serbestliği, gümrük haklarından muafiyet gibi imtiyazlar tanımaktaydı. Skanye'nin geçici işgalini ve Danimarka tahtı verasetini kontrol gibi siyasî bir güç elde edilmesine rağmen, federasyon kıtada hiç bir toprak talebi gütmedi ve denizlerdeki üstünlüğünü sağlamakla yetindi. İmparator Karl IV'ün Lübeck'e yaptığı ziyaret (1375) Hansa'nın önemini kesinlikle ortaya koydu. Kalmar birliği karşısında da gücü zayıflamayan federasyon, ayrıca Danimarka ile yaptığı antlaşmanın kazandırdığı imtiyazları, üç krallıkta da elde etti. Zenginliği XV. yy.da devam etti. Kuzeyin bütün şehirlerinde ticaret merkezleri ve imtiyazları vardı; tüccar kolonileri hemen tamamıyle muhtardı ve meclislerde yerlilere eşit haklarla temsil ediliyordu. Hansa, Baltık denizinin kıyı bölgelerinde iktisadî tekelini kabul ettirdi. Novgorod, rus ticaretini (kürk, bal) Baltık denizine doğru yöneltiyordu, ama Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyine yerleşmeleri İstanbul ve Osmanlı imparatorluğuyle ticareti engelliyordu. Hansa, İskandinav balıkçılığına hâkimdi, Vistül, Elbe ve Oder nehirleriyle Orta ve Doğu Avrupa buğday ve madenlerinin birlik limanlarına ulaşması sağlanıyordu. Birliğin sürekli üç ticaret merkezi vardı: Bergen (Norveç) [kereste, balık, maden], Londra, Brugge. Londra merkezi (*Steelyard* veya *Stalhof*) belediye reisinin yargılama gücünden muaftı. Faaliyeti bütün İngiltere'yi kapsıyordu; Bristol, York ve Hull'daki alman kolonileri aracılığıyle ingiliz yünlerini ihraç ediyor, ama İtalya'nın rekabetiyle karşılaşıyordu. Brugge, Hansa ticaretinin ağırlık noktasıydı. Hansa'nın Kuzey Almanya, Baltık denizi kıyıları ve İskandinavya'da, 90 kadar şehri olduğu sanılır. Birliğin merkezi Baltık denizi ve Karadeniz arasındaki Lübeck'teydi. Hansa toplantıları burada yapılıyordu. Birliğin federal adlî gücü ve düzenli bir idaresi yoktu, bazen üyelerinden vergi alırdı; faaliyeti özellikle ticaret, deniz seferi, uğrak hakkı, ağırlık ve paralarla ilgili genel kuralları ilân etmekti. XV. yy.ın sonuna doğru önemini kaybetmeğe başladı. Schleswig ve Holstein üstündeki Hollanda hâkimiyeti, Hamburg ve Lübeck'i tehdit etti. Polonya ile Tötonya şövalyeleri Baltık denizinde Hansa ticaretiyle rekabet ediyorlardı, İvan III, 1494'te Novgorod'daki ticaret merkezini ele geçirdi; teşkilâtlanmağa başlayan batı devletleri de (Fransa, İngiltere, Felemenk) Hansa'ya verdikleri eski imtiyazları geri almağa çalışıyorlardı. İngilizler, imtiyazlara karşılık XVI. yy.da Hamburg ve Brugge'de ticaret merkezleri kurdular. Bununla birlikte bu dönemde, Hansa'nın hâlâ, kral Christian II'yi tahttan indirecek ve İskandinav birliğini dağıtacak kadar gücü vardı. İngiltere ve Felemenk hâkimiyetinde yeni ticarî yollar açılması ve Otuzyıl savaşları, Hansa'ya öldürücü bir darbe oldu. 1669'da birliğin ancak üç şehri kalmıştı: Lübeck, Bremen ve Hamburg. Bunlar Hansa adı altında birbirlerine bağlı kaldılar.

● *Onyedi Şehir hansa'sı*. Felemenk ve Kuzey Fransa kumaş tüccarlarının ortaklığı. 1230'dan itibaren kurulan bu Hansa, Île-de-France ve Champagne ile ticareti koruyor ve düzenliyordu. Onyedi Şehir hansa'sı XIV. yy.da, Yüzyıl savaşları sırasında ortadan kalktı. 1315'te Fransa kralı hansa tüccarlarının Bapaume'a girmelerini yasakladı (Bapaume ortaklığın ticaret yollarının kavşağıydı). Kendilerine Alp yolu kapanan İtalyanlar, XIII. yy.ın sonundan itibaren Flandre ve İngiltere ile düzenli deniz bağlantıları kurdular.

● *Londra hansa'sı*. Bir flaman şehirler lon-

HANNOVER HANEDANI

James Stuart
(1566-1625),
İskoçya kralı (**James VI**)
[1567-1625],
İngiltere kralı (**James I**)
[1603-1625],
1589'da Danimarka kralı
Frederik II'nin kızı Anna (öl. 1619)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Charles I
(1600-1649),
İngiltere ve İskoçya kralı
(1625-1649)

STUART HANEDANI

Elizabeth
(1596-1662),
1613'te Pfalz
seçicisi (1610-1623),
ve Bohemya kralı,
(1619-1620)
Friedrich V
(öl. 1632) ile evlendi
13 çocuğu oldu

Sophie
(1630-1714),
1658'de
Hannover seçici
prensi Ernst
August I
(öl. 1698)
ile evlendi

Welf
(öl. 825);
Schwaben ve
Bavyera kontu

BRAUNSCHWEIG-LÜNEBURG HANEDANI

Georg
(1582-1641),
Braunschweig-Kalenberg
dükü (1636-1641),
1617'de Hessen-Darmstadt
ailesinden Ludwig V'in kızı
Anna Eleonore (öl. 1659)
ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Georg Wilhelm
(1624-1705),
Braunschweig - Celle dükü
(1665-1705),
1665'te Alexandre Desmier
d'Olbreuse'ün kızı Eleonore
(öl. 1722) ile evlendi

Ernst August (1629-1698),
Braunschweig - Lüneburg-Kalenberg dükü
(1679-1698),
Hannover seçici prensi (1692-1698).
1658'de Friedrich V'in kızı
Sophie (öl. 1714) ile evlendi.
8 çocuğu oldu

HANNOVER HANEDANI

Georgo II

George I

Sophie Dorothea
(1666-1726),
1694'te boşanarak
Ahlden prensesi
unvanını aldı

Georg Ludwig
(1660-1727),
Braunschweig-Kalenberg dükü.
Hannover seçicisi (1698-1727).
Büyük Britanya ve İrlanda
kralı (**George I**)
[1714-1727], 1682'de
Braunschweig-Celle
hanedanından
Sophie Dorothea ile evlendi.
1694'te boşandı

Sophie Charlotte
(1668-1705),
1684'te Prusya
kralı Friedrich I
(öl. 1713)
ile evlendi

George II
(1683-1760),
Cambridge dükü (1706-1714).
Galler prensi (1714-1727),
Hannover seçicisi (1727-1760),
Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1727-1760).
1705'te Brandenburg-Ansbach ailesinden
margrav Johann Friedrich'in kızı Caroline
(öl. 1737) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Sophie Dorothea
(1685-1757),
1706'da Prusya kralı
Friedrich Wilhelm I
(öl. 1740) ile evlendi

Friedrich Wilhelm I
(1688-1740).
Prusya kralı
(1713-1740)

bk. HOHENZOLLERN

Frederick *Louis*
(1707-1751),
Gloucester dükü (1714-1729).
Galler prensi (1729-1751),
1736'da Saksonya-
Gotha sülâlesinden
Friedrich II'nin kızı,
Saksonya düşesi Augusta (öl. 1772)
ile evlendi,
9 çocuğu oldu

Anne
(1709-1759),
1734'te Nassau-Orange
prensi Willem IV (öl. 1751)
ile evlendi

bk. NASSAU

William *Augustus*
(1721-1765),
Cumberland dükü
(1726-1765),
hiç evlenmedi

Louise
(1724-1751),
1743'te Danimarka
kralı (1746-1766),
Frederik V (öl. 1766)
ile evlendi

Christian VII
(1749-1808),
Danimarka kralı
(1766-1808)

Augusta
(1737-1813),
1764'te Braunschweig-
Wolfenbüttel dükü
Karl II Wilhelm
Ferdinand (öl. 1806)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Caroline
(1768-1821),
Braunschweig-
Wolfenbüttel düşesi

George III
(1738-1820).
Galler prensi
(1751-1760),
Braunschweig-Lüneburg
prensi (1751-1760).
Büyük Britanya
ve İrlanda kralı
(1760-1820),
Hannover seçicisi (1760-1815),
Hannover kralı (1815-1820),
1761'de Mecklenburg-Strelitz dükü Karl'ın
kızı Charlotte
(öl. 1818) ile evlendi,
15 çocuğu oldu

bk. yandaki sayfa

Edward
Augustus
(1739-1767),
York ve Albany
dükü,
hiç evlenmedi

William Henry
(1743-1805),
Gloucester ve
Edinburgh dükü
(1764-1805),
1766'da
Waldegrave kontesi
Maria (öl. 1802)
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

William Frederick
(1776-1834),
Gloucester dükü,
1816'da George III'ün
kızı Mary ile evlendi,
vâris bırakmadı

Henry
Frederick
(1745-1790),
Cumberland dükü.
1771'de Anne
Luttrell (öl. 1808)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Caroline
Mathilde
(1751-1775),
1766'da Danimarka
kralı Frederik VII
(öl 1808)
ile evlendi

bk. OLDENBURG

George III
Stadler tarafından
yapılan gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Alinari-Giraudon, X (LAROUSSE)

Augusta (1737-1813)

George III (1738-1820)

594. sayfanın devamı

Caroline (1768-1821), Braunschweig-Wolfenbüttel düşesi

George IV (1762-1830), Galler prensi (1762-1820), naip (1811-1820), Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1820-1830), Hannover kralı (1820-1830), 1° 1785'te Mrs. Fitzherbert (öl. 1837) ve 2° 1795'te Caroline (öl. 1821) ile evlendi

Frederick *Augustus* (1763-1827), York ve Albany dükü, 1791'de Prusya kralı Friedrich Wilhelm'in kızı Frederika (öl. 1820) ile evlendi

William IV (1765-1837), Clarence dükü (1789-1830), Büyük Britanya ve İrlanda kralı (1830-1837), Hannover kralı (1830-1837), 1° Mrs. Jordan (?- 1817) ile ilişkisinden Fitz Clarence adını taşıyan 10 çocuğu oldu, 2° 1818'de dük Georg'un kızı Saksonya-Meiningen prensesi Edelheid (öl. 1849) ile evlendi, bu evlilikten erkek vâris bırakmadı

Edward-Augustus (1767-1820), Kent dükü (1799-1820), 1818'de Saksonya-Saalfeld-Coburg dükü Franz'ın kızı, Belçika kralı Leopold'un kız kardeşi, Leiningen prensesi ve Saksonya-Coburg düşesi Victoria (öl. 1861) ile evlendi

Ernest Augustus II (1771-1851), Cumberland dükü (1799-1851), Hannover kralı **(Ernst August I)** [1837-1851], 1815'te Strelitz dükü Karl II'nin kızı Mecklenburg düşesi Frederika (öl. 1841) ile evlendi

Augustus Frederick (1773-1843), Sussex dükü (1799-1843), hiç evlenmedi

Adolf Frederick (1774-1850) Cambridge dükü (1801-1850), 1818'de landgrav Friedrich von Homburg'un kızı Augusta von Hessen (öl. 1889) ile evlendi

Mary (1776-1857), 1816'da yeğeni Gloucester dükü William Frederick (öl. 1834) ile evlendi çocuğu olmadı

Charlotte (2) (1796-1817), 1816'da Saksonya-Coburg prensi, Belçika kralı (1831-1865) Leopold ile evlendi

Victoria

Victoria (1819-1901), Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi (1837-1901), Hindistan imparatoriçesi (1876-1901), 1840'ta Saksonya - Coburg-Gotha ailesinden Albrecht (öl. 1861) [Belçika kralı Leopold I'in yeğeni] ile evlendi

George V (1819-1878), Hannover kralı (1851-1866), Joseph'in kızı Saksonya-Altenburg prensesi Maria (öl. 1907) ile evlendi, 3 çocuğu oldu

George *William* (1819-1904), Cambridge dükü (1850-1904), 1847'de Sarah Fairbrother (öl. 1890) ile evlendi vâris bırakmadı

Augusta (1822-1916), 1843'te Mecklenburg-Strelitz büyük dükü Friedrich Wilhelm (öl. 1904) ile evlendi

Mary 1833-1897), 1866'da Teck dükü (1871-1900) Franz (öl. 1900) ile evlendi

HANNOVER-SAKSONYA-COBURG-GOTHA

Victoria (1840-1901), 1858'de Prusya prensi, sonra Prusya kralı ve Almanya imparatoru (Friedrich III [1888]) Friedrich Wilhelm (öl. 1888) ile evlendi

bk. HOHENZOLLERN

Alice (1843-1878), 1862'de Hessen büyük dükü Ludwig IV (öl. 1892) ile evlendi, 7 çocuğu oldu

bk. sayfa 596

Alfred (1844-1900), Edinburgh dükü (1866-1900), Saksonya-Coburg-Gotha dükü (1893-1900), 1874'te çar Aleksandr II'nin kızı Rusya büyük düşesi Mariya Aleksandrovna (öl. 1920) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

bk. sayfa 597

Helen (1846-1923) 1866'da Schleswig-Holstein prensi Christian (öl. 1917) ile evlendi

Arthur (1850-1942), Connacht dükü, 1879'da Prusya prensi Friedrich Karl'ın kızı Louise Margarete (öl. 1917) ile evlendi Saksonya-Gotha-Coburg düklüklerindeki veraset haklarından feragat etti (1899)

Leopold (1853-1884), Albany dükü (1881-1884), 1882'de Waldeck ve Pyrmont prensi Georg Viktor'un kızı Helena (öl. 1922) ile evlendi

bk. sayfa 597

Beatrix (1857-1944), 1885'te Battenberg prensi Heinrich (öl. 1858-1896) ile evlendi

bk. sayfa 597

Ernest Augustus (1845-1923), Cumberland dükü (1878-1923), Braunschweig-Lüneburg dükü (1884-1913), 1913'te Hannover hanedanı üzerindeki veraset haklarından feragat etti, 1878'de Danimarka kralı Christian IX'un kızı Thyra (öl. 1933) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

Mary (1867-1953), 1893'te York dükü George (kral **George V**) ile evlendi

Adolf (1868-1927), Teck dükü (1900-1917), Cambridge markisi (1917-1927), 1894'te Margaret Grosvenor ile evlendi

Edward VII (1841-1910), Galler prensi (1841-1901), Büyük Britanya ve İrlanda kralı, Hindistan imparatoru (1901-1910), 1863'te Danimarka kralı Christian IX'un kızı Alexandra (öl. 1925) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

Louise (1848-1923), 1871'de Argyll dükü John Campbell (öl. 1914) ile evlendi, çocuğu olmadı

Edward VII

HANNOVER-WINDSOR

Albert Victor (1864-1892), Clarence ve Avondale dükü

George V (1865-1936), York dükü (1892-1910), Galler prensi (1901-1910), Büyük Britanya ve İrlanda kralı, Hindistan imparatoru (1910-1936), 1893'te Maria von Teck (öl. 1953) ile evlendi

Louise (1867-1931), 1889'da Fife dükü Alexander Duff (öl. 1912) ile evlendi

Victoria (1868-1935)

Maud (1869-1938) 1896'da Danimarka prensi ve Haakon VII adıyle Norveç kralı (1905-1957) Karl ile evlendi

George V

Margaret (1882-1920), 1905'te İsveç prensi (kral Gustaf VI, 1950) Gustaf Adolf ile evlendi

George VI

Arthur Connacht prensi (1883-1938), 1913'te Fife düşü Alexander I'in (öl. 1959) kızı Alexandra ile evlendi

Alastair (1914-1943), Connacht ve Strathern dükü (1942-1943)

Victoria Patricia (1886), 1919'da Alexander Ramsay ile evlendi

Ernest Augustus (1887-1953), Cumberland dükü, Braunschweig ve Lüneburg dükü (1913-1953), 1918'de haklarından feragat etti, 1913'te imparator Wilhelm II'nin kızı Victoria Louise ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Edward VIII (1894), Galler prensi (1910-1936), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı (1936; aralık 1936'da tahttan feragat etti), Windsor dükü, 1937'de Wallis Warfield Simpson ile evlendi

George VI (1895-1952), York dükü (1920-1936), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kralı (1936-1952), 1923'te Strathmore ve Kinghorn kontu Claude George'un kızı Elizabeth Bowes-Lyon ile evlendi

bk. sayfa 596

Mary (1897), Krallık prensesi, 1922'de Hareword kontu (1929-1947) Henry Lascelle ile evlendi

Henry (1900), Gloucester dükü (1928), 1935'te Buccleuch ve Queensberry dükünün kızı Alice Montagu Douglas Scott ile evlendi

William (1941)

Richard (1944)

George (1902)-1942), Kent dükü (1934-1942), 1934'te Yunanistan prensi Nikolas'ın kızı Marina ile evlendi

Edward (1935), Kent dükü (1942)

Alexandra (1936)

Michael (1942)

John (1905-1919)

Ernst August (1914), Braunschweig dükü (1953), 1951'de Schleswig Holstein prensi Albrecht'in kızı Ortrud ile evlendi, 2 çocuğu oldu

Ernst August (1954)

Georg Wilhelm (1915), 1946'da Yunanistan prensi Andreas'ın kızı Sophia ile evlendi

Welf (1947)

Georg (1949)

Christian (1919)

Welf Heinrich (1923)

Foto. Bassano, W.W., N.Y.T. (LAROUSSE)

Victoria (1819-1901)

Edward VII
2. çocuk (1841-1910)

George V
(1865-1936)

George VI
(1895-1952)

Elizabeth II
(1926), Edinburgh düşesi (1947), Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda kraliçesi. Commonwealth başkanı (1952) 1947'de Yunanistan prensi. Edinburgh dükü Philip ile evlendi

Charles (1948), Cornwall dükü, Galler prensi (1958)
Anne (1950)
Andrew (1960)

Margaret Rose (1930), 1960'ta Snowdon kontu, Linley vikontu (1961) Anthony Armstrong James ile evlendi

David Albert Charles (1961)
Sarah

Alice (3. çocuk) (1843-1878), 7 çocuğu oldu

Victoria (1863-1950), 1884'te alman adı Battenberg'i bırakarak Mountbatten adını alan ve 1918'de ingiliz uyruğuna geçen Battenberg prensi, Milford-Haven markisi Ludwig-Alexander (öl. 1921) ile evlendi

Elizabeth (1864-1918), 1884'te Rusya büyük dükü Sergey (öl. 1905) ile evlendi

İrene (1866), 1888'de Prusya prensi Heinrich (öl. 1929) ile evlendi

Ernst Ludwig (1868-1937), Hessen büyük dükü (1892-1918), 1° 1894'te Saksonya-Coburg-Gotha dükü Alfred'in kızı Victoria Melita (1901'de ayrıldılar) ve 2° 1905'te prens Hermann von Solms-Hohensolms-Lich'in kızı Eleonore ile evlendi

Alix (Aleksandra) [1872-1918]. 1894'te Rus çarı (1894-1918) Nikola II (öl. 1918) ile evlendi

Alice (1885), 1903'te Yunanistan prensi Andreas (öl. 1944) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Philip (1921) Yunanistan prensi, Edinburgh dükü (1947), prens (1957)

bk. OLDENBURG

Louise (1889), 1923'te isveç prensi (kral Gustaf VI. 1950) Gustaf Adolf ile evlendi

George *Louis* (1892-1938), Milford-Haven markisi (1921-1938), 1916'da Rus büyük dükü Mihail'in kızı Torby kontesi Nataşa ile evlendi

David *Michael* (1919), Milford-Haven markisi (1938)

Louis *Francis* (1900), Birmanya 1. Mountbatten kontu (1947), 1922'de Edwina Ashley (öl. 1960) ile evlendi, erkek vâris bırakmadı

HANNOVER

595. sayfanın devamı

Elizabeth II ve prens Philip

casının adı. XII. yy.da kuruldu, Brugge'nin yönetimi altında İngiltere ile ticarete başladı. Bazı loncalar (Saint-Omer, Arras, Grand, Douai) bağımsız kaldılar. Hansa'nın 1187'den önce hazırlanan tüzüğü, bir tüccarlar aristokrasisine, kıtaya ingiliz yünü ithal hakkını tanımıştı. 1214'te İngiltere kralı, ingiliz tüccarlarından mallarını kıtada tek bir limana göndermelerini isteyince, Londra hansa'sı gerilemeğe başladı. 1313 Kararnamesi bu merkezleşmeyi zorunlu kıldı. Ayrıca İngiltere'de kumaş sanayiinin gelişmesi, XIV. yy.da flaman kumaşlarının ithalini durdurdu. (L)

Gabriel HANOTAUX

HANSEN (Alvin Harvey), amerikalı iktisatçı (Viborg 1887). Minnesota (1919-1937) ve Harvard (1936-1960) üniversitelerinde iktisat dersleri verdi ve Washington eyaleti (1934-1935) ve Federal İhtiyat bankaları danışmanı (1940-1945) oldu. Eserleri: *Cycles of Prosperity and Depression* (Refah ve Çöküntü Devreleri) [1921]; *Business Cycles and National Income* (İşbölümleri ve Millî Gelir) [1951] ve *The Dollar and the International Monetary System* (Dolar ve Milletlerarası Para Sistemi) [1965]. (L)

HANSEN (Christian Frederik), danimarkalı mimar (Kopenhag 1756-ay.y. 1845). Harsdorff'un öğrencisi. Altona'da ve özellikle Kopenhag'da «yeni-klasik» üslûpta birçok yapısı vardır. Bunların arasında Adliye binası, Başpiskoposluk okulu ve Vor Frue katedrali önde gelir. (L)

HANSEN (Gerhard Armauer), norveçli hekim ve botanik bilgini (Bergen 1841-ay.y. 1912). Cüzam basilini keşfetti. (L)

HANSEN (Hans Christian), danimarkalı devlet adamı (Aarhus 1906-Kopenhag 1960). Sosyal-demokrat parti sekreteri (1939-1941 ve 1945-1953), maliye bakanı (1945 ve 1947-1950) ve dışişleri bakanı (1953-1958). Partisinin 1955'te iktidara geçmesinden sonra bir süre başbakanlık yaptı. (L)

HANSEN (Martin), danimarkalı yazar (Ströby 1909-Kopenhag 1955). Kopenhag'da öğretmendi. Yazarlığa romanla başladı. İlk eseri *Nu Opgiver Han*'dır (Teslim Oldu) [1935]. *Kolonien* (Sömürge) [1937] adlı kitabında tutucu köylülerle zıraatçı sosyalist gençleri kıyaslar. Tarihî romanı *Lykkelige Kristoffer* (Mutlu Kristof) [1945] işgal altındaki Danimarka'nın bir hicvidir. 1946 Yılında çıkan *Tornebusken* (Dikenli Çalılık) ile 1947'de yayımlanan *Agerhönen* (Bıldırcın) adlı kitaplarda hikâyelerini topladı. *Lögneren* (Yabancı) romanı 1950'de yayımlandı. (L)

HANSEN (Peter Andreas), danimarkalı astronom (Tondern, Schleswig 1795 - Gotha 1874). Gotha yakınlarında Seeberg rasathanesi müdürü oldu (1825). 1854'te Olufsen ğu zaman tanecikli, bazen iki ucu şişkin ve ile birlikte Güneş ve 1857'de Ay cetvellerini hesapladı. Gök mekaniği ile ilgilenmiş, özellikle gezegen hareketlerindeki pertürbasyonları incelemiş, bu konuda adını taşıyan klasikleşmiş bir metot bırakmıştır. Geodezi alanında, erişilmez iki nokta arasındaki mesafeyi ölçmek için bir çözüm yolu göstermiştir. (L)

Hansen basili, 1874'te norveçli hekim Hansen tarafından keşfedilen cüzam basili. Dış görünüşü, dokusal ve kimyasal nitelikleriyle

HANOİ, anacadde

HANOİ

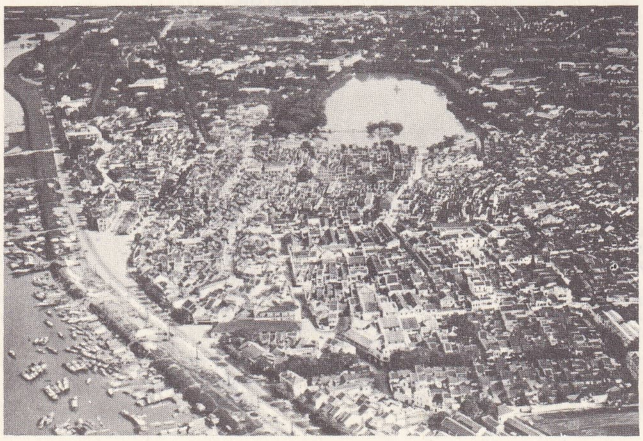

HANOİ sanayi merkezindeki harabeler (1966)

Foto. W.W. Aéro (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

Victoria (1819-1901)

- Alfred (4. çocuk) (1844-1900), 6 çocuğu oldu
  - Alfred (1874-1899)
  - Mary (1875-1938). 1893'te Romanya kralı, (1914-1927). Ferdinand (öl. 1927) ile evlendi
  - Victoria *Melita* (1876-1936), 1° 1895'te Hessen dükü Ernst Ludwig* ve 2° 1905'te Rusya büyük dükü Kiril (öl. 1938) ile evlendi
  - Alexandra (1878-1942). 1896'da Hohenlohe-Langenburg ailesinden Ernst (öl. 1913) ile evlendi
  - Beatrix (1884). 1909'da Galliera dükü, İspanya prensi Bourbon-Orleans hanedanından Alfonso ile evlendi
- Léopold (8. çocuk) (1853-1884)
  - Alice (1883). 1904'te Teck prensi, Athlone kontu Alexander (öl. 1957) ile evlendi
  - Charles Edward (1884), Albany dükü, Saksonya-Coburg-Gotha dükü (1900-1918). 1905'te Schleswig-Holstein ailesinden Victoria ile evlendi. 5 çocuğu oldu
    - John Leopold (1906). 1932'de Horst baronunun kızı Feodora ile evlendi
    - Hubert (1909)
    - Frederick Josias (1918). 1942'de Solms-Baruth kontunun kızı Victoria Louise ile evlendi
- Beatrix (9. çocuk) (1857-1944)
  - Alexander Albert (1886-1960). Carisbrooke markisi (1917-1960). 1917'de İrene Denison (öl. 1956) ile evlendi
    - Iris (1920). 1941'de Joseph O'Malley ile evlendi
  - Victoria Eugenia (1887). 1906'da İspanya kralı (1886-1931) Alfonso XIII (öl. 1941) ile evlendi
  - Leopold (1889-1922)
  - Maurice (1891-1914)

verem basiline çok benzer. Hansen basili çodaima cüzamlı hücrelerde bulunan küçücük bir çomak şeklindedir. Koch basili gibi Ziehl metoduyle boyanır ve gram alır. (L)

HANSİ (Jean Jacques WALTZ, — denir), fransız yazarı, ressamı ve karikatürcüsü (Colmar 1873-ay.y. 1951). Unterlinden müzesi müdürünün oğlu. Başlangıçta Alsace halk sanatını inceledi. Önce Lyon, sonra Mulhouse Güzel Sanatlar okuluna devam etti ve 1912'den itibaren *Le Professeur Knatschke* adlı eserini yayımlamağa başladı. Alman okullarındaki öğretim sistemini yerdiği bu resimli kitabı, Fransa'da Cumhurbaşkanlığının aracılığı ile yayımlandı. Kendi isteği üzerine Unterlinden müzesi müdürlüğüne tayin edildi, son yıllarını folklor, arkeoloji ve Alsace hanedanının armaları üstüne araştırmalarla geçirdi. (L)

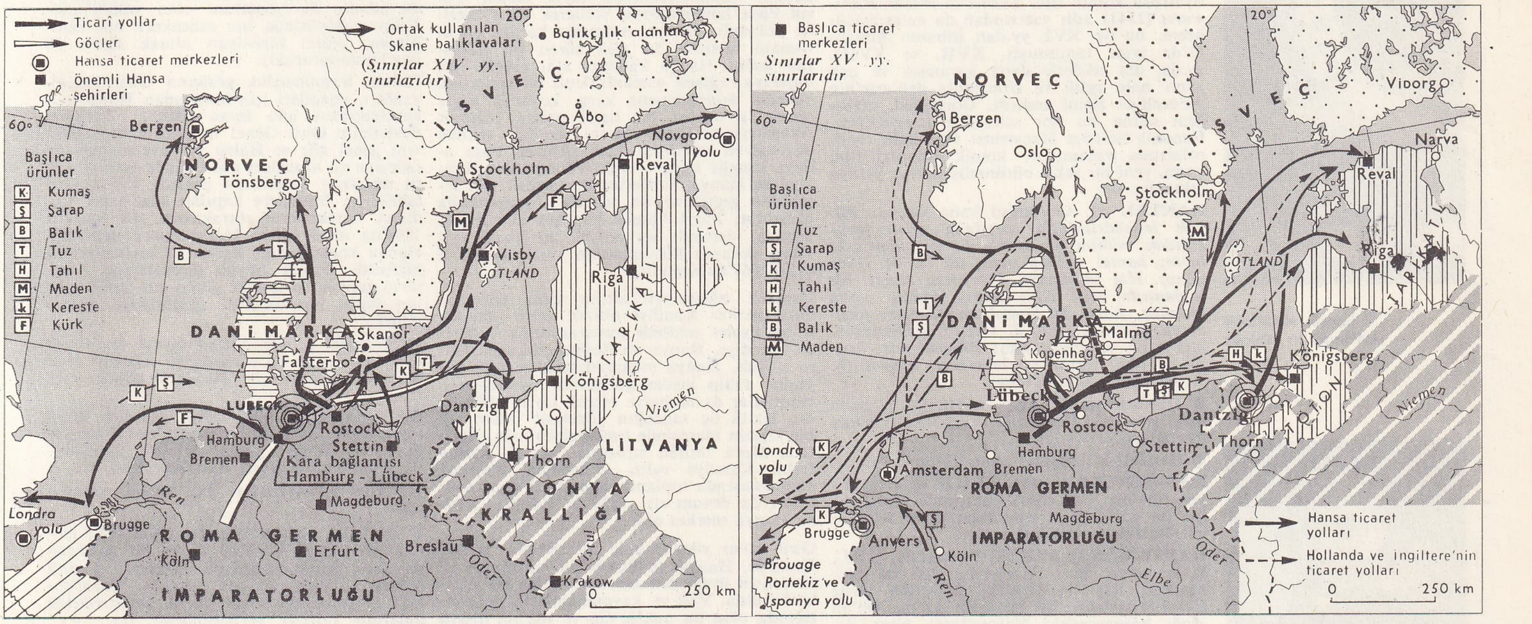

Hansa, solda XIV. yy.da başlangıcı sağda, XVI. yy.da Ortaçağ sonunda

HANSKA (Eveline RZEWUSKA, — kontesi), polonyalı soylu kadın (Ukrayna'da 1800-Paris 1882). Yazar Henryk Rzewuski'nin kız kardeşi. 1820'de Wierzchownia'da zengin toprak sahibi kont Hanski ile evlendi; beş çocuğu oldu, dördü küçük yaşlarda öldü. 1823'te, Balzac ile mektuplaşmağa başladı. Avrupa'nın birçok şehrinde, büyük romancı ile görüştü. 1841'de dul kaldı. Mart 1850'de, Berdiçev'de, Balzac ile evlendi. Balzac'ın ölümünden sonra Champfleury ve ressam Jean Gigoux ile de ilişkiler kurdu. (L)

HANSLİCK veya **HANSLİK** (Eduard), avusturyalı müzik tenkitçisi ve estetikçi (Prag 1825-Viyana 1904), Viyana üniversitesinde öğretmendi. Müzikte anlatım meselesini inceledi. *Vom musikalisch-Schönen* (Müzikte Güzellik Üstüne) [1854] adlı eserinde sesli süsleme teorisini ortaya koydu, müziğin temsil yeteneği olmadığını ileri sürdü ve Wagner estetiğine karşı cephe aldı. (L)

HANSON (Howard), isveç asıllı amerikalı besteci (Wahoo, Nebraska 1896). Müzik eğitimini New York Müzik Sanatı enstitüsünde ve Evanston üniversitesinde tamamladı. San José'deki Pacific college'de önce öğretmen, sonra dekan oldu. Besteci olarak müziği, avrupa romantizmine bağlanabilir. Bu havayı yaşatan eserleri içinde senfoniler, senfonik şiirler, org, yaylılar ve arp için bir konçerto, bir piyano ve orkestra konçertosu ve birçok koro parçası sayılabilir. 1920-1930 Yılları arasında *Romantic Manifesto*'su ile entellektüel ve soyut müziğe karşı savaş açtı. (L)

HANSSENS (Charles Louis), belçikalı müzikçi (Gand 1802-Brüksel 1871). Brüksel Krallık Müzik okulunda öğretmenlik yaptı, La Haye'de Fransız operasını, daha sonra La Monnaie operası orkestrasını yönetti. On dört bale, dokuz kantat, dokuz senfoni, on konçerto, birçok uvertür, oda müziği parçaları besteledi. (L)

HANSSON (Ola), isveçli yazar (Hönsinge, Skane 1860'a doğr.-Büyükdere, İstanbul 1925). 29 Yaşından sonra ömrünün hemen hemen tamamı yurdunun dışında geçti. İlk kitabı *Dikter* (Şiirler) [1884] o yılların gerçekçi anlayışıyle yazılmıştı ve sosyal haksızlıkları tenkit ediyordu. *Notturno* (Gece) [1885] adlı kitabında Skane bölgelerinin başarılı tasvirleri arasında şairin boğuntu ve sıkıntısı da dile gelir. Paul Bourget'den çok etkilenmiş olan yazar, 1887'de çıkardığı *Sensitiva Amorosa* (Aşk Duyguları) adlı kitabındaki cinsî tahlilleri ile çevresinde şaşkınlık uyandırdı. Nietzsche'nin büyük bir hayranı idi, onun fikirlerini ve Langbehn'in pangermanist teorilerini yaymağa çalıştı. Bu bakımdan, eserleri İsveç'ten çok Almanya'da yankı uyandırdı. *Fru Ester Bruce* (Bayan Ester Bruce) [1893] ile *En Uppfostrare* (Bir Yetiştirici)]1895] gibi romanlarından ve *Vägen Till Livet* (Hayata Giden Yol) [1896] hikâyelerinden, insan iç dünyasıyle yakından ilgilendiği anlaşılır. (L)

HANSSON (Per Albin), isveçli siyaset adamı (Fosie, Malmö 1885 - Stockholm 1946). Sosyal-demokrat parti üyesiydi, savunma bakanı oldu ve 1932 sonlarına doğru, seçimlerde muhafazakârlarla liberallerin gerilemesinden sonra, Kreuger kartelinin iflâsından doğan iktisadî kriz sırasında bir hükûmet kurmağa davet edildi. İşsizliği önlemek ve ülkeyi yeniden kalkındırmak için tedbirler aldı. Şubat 1936'da emeklilik uygulamalarında reformlar yapmayı amaç alan bir projenin sunulması üzerine düşürüldü. Seçimlerden sonra, Hansson iktidara yeniden geldi. 1946'ya kadar kendi sosyal programını uyguladı. Dünya savaşı süresince İsveç'in tarafsızlığını sağladı. (L)

HANSTEEN (Christopher), norveçli astronom ve jeofizikçi (Christiania 1784-ay.y. 1873). Christiania üniversitesinde astronomi ve uygulamalı matematik profesörü. Yer

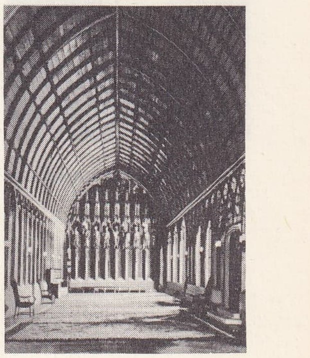

Hansa salonu
Cologne belediye sarayı

Foto. B.N. (LAROUSSE)

HANSI
«Köyüm» için kitap resmi

magnetizması üstündeki çalışmalarıyle tanınmıştır. Yer magnetik alanının günlük değişimlerini ortaya çıkardı, bu değişimleri incelemek için, başta Sibirya ve Kamçatka olmak üzere, 1828-1831 arasında birçok seyahat yaptı. Christiania'da 1893'te kurdurduğu rasathaneyi, 1839'da magnetik ölçmelere elverişli âletlerle donattı. 1837'den sonra Norveç'te yerölçümü çalışmalarını idare etmiştir. (L)

kontes **HANSKA**
Daffinger'in tablosu

HANSWURST («Sosis Hans»), alman halk tiyatrosu komik tipi. Luther'in *Wider Hanswurst* (1541) adlı yazısından da anlaşılacağı üzere, bu tip XVI. yy.dan itibaren Almanya'da iyice tanınmıştı. XVII. ve XVIII. yy.da, dış etkilerle daha karmaşık ve çok yanlı hale geldi ve commedia dell'arte'nin Arlecchino tipini andırdı. Gottsched, sağbeğeni adına bu tipi sahneden uzaklaştırdı. Bununla beraber Hanswurst tipi, halk tiyatrolarında yaşamıştır, komik Kasperl tipi, onun, yeni bir şekle bürünmüş olarak ortaya çıkışıdır. (L)

HANTAL sıf. Görünüşü kaba ve iri: *Büyük fedakârlıklarla meydana gelen levazımdan mühim bir kısmı da beş tane eski biçim, hantal mektep sırası idi* (R. N. Güntekin). *Hiç unutmam, Süleyman Nazif, bir toplantıda eseri eline almış, birkaç parça okumuş, sonra bu hantal mısralardan tiksinerek gürlemişti* (Y. Z. Ortaç). ‖ Davranışları kaba ve yavaş olan: *Bünyadzade, hantal ve okur yazar sayılmayacak biriydi* (Ş. S. Aydemir). *Hantal adam.*

◆ **Hantallaşmak** dönşl. f. Hantal ve kaba hale gelmek: *Jimnastiği bırakınca vücudu hantallaştı.*

◆ **Hantallık** i. Hantal olma durumu. (M)

HAN-TENGRİ tepesi, S.S.C.B.'de dağ, Tiyen Şan'da, Çin sınırı yakınında, Kırgızistan ile Kazakistan sınırında; 6 995 m. Büyük buzullarla örtülüdür. (L)

Christopher HANSTEEN

HANTİ-MANSİ ÖZERK BÖLGESİ, S.S.C.B.'de bölge, Batı Sibirya'da; 125 000 nüf. Merkezi, Ob ile İrtiş'in kavuştuğu yerde *Hanti-Mansiyisk,* bu bölgenin halkı, Ob'un aşağı havzasındaki Nenetz'lerde biraz değişiktir. (L)

HANUKKA, Yahudilerin şehrâyinlerle kutladıkları *Sunma* bayramı. Antiokhos Epiphanes, Kudüs tapınağının kutsallığını bozmuştu. M.Ö. 165'te Yuda Makkabi, tapınağının yeniden ibadete sunulmasını kutlamak için Hanukka bayramını ilân etti. Bu bayram, 25 kislev'den itibaren sekiz gün sürer. (L)

HANUMANT, Ramayana adlı hint destanının kahramanı Rama'ya yardım eden maymun. Rama, rüzgâr tanrısı Vayu'nun oğludur. Karısı Sita, rakşasa'lar kralı Ravana tarafından Lanka adasında esir tutulur. Haunmant'ın başarılarından biri de, Sita'yı bulmak için bir sıçrayışta denizi aşmasıdır. (L)

HANUT i. (ar. *ḥānūt*). *Esk.* Dükkân. ‖ Meyhane. (M)

HANÜMAN veya **HÂNMAN** i. (fars. *ḫānümān* veya *ḫānmān*). *Esk.* Aile ve ailenin içinde yaşadığı yer, yuva: *Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen / Gezersin hânümanın şen, için şen, kâinatın şen* (M. Â. Ersoy). *Ey aşk yakarsan işte canım / Yak derdim olaydı hânümanım* (Muallim Naci). ‖ *Hânüman-ber-endaz,* evi barkı yıkan, mahveden. ‖ *Hânüman-sûz,* evi barkı yakan. ‖ *Harîk-i hânüman-sûz,* evi yakan, kül eden yangın.

◆ **Hânümansız** sıf. *Esk.* Evi barkı olmayan, yersiz yurtsuz: *Tesellîden nasîbim yok, hazan ağlar baharımda / Bugün bir hânümansız serseriyim öz diyarımda* (M. Â. Ersoy). [M]

HANYA, yun. **Khania,** Yunanistan'da şehir, Girit adasının idare merkezi, *Hanya koyu* kıyısında, adanın kuzeybatısında; 33 200 nüf. Ticaret merkezi. — *Hanya ili* (nomos), 126 500 nüf.

— ÇEŞ. DEY. *Hanya'yı Konya'yı öğrenmek* (veya *anlamak*), bir işin gerçeğini ve ayrıntılarını iyice öğrenmek: *O vakit Hanya'yı Konya'yı öğrenir. Bir kere çoluk çocuğa karışmaya görsün* (Ahmed Rasim). ‖ *Hanya'yı Konya'yı göstermek,* bir şeyi iyice anlatmak.

● *Tarih.* Hanya Eskiçağ'daki *Kydonia* şehridir. 1204'ten itibaren adaya hâkim olan Venediklilerin 1252'de kurdukları modern şehir çok zenginleşti.

Osmanlı devleti Murad IV devrinden itibaren Hanya'yı ele geçirmek için teşebbüslerde bulundu.

İbrahim V zamanında Mısır'dan gelmekte olan kızlarağası Sümbül Ağaya ait geminin Venedikliler tarafından ele geçirilmesi Osmanlılar ile Venedikliler arasını tamamen açtı. Malta seferi sebebiyle hazırlanan donanma kaptanıderyalığa tayin edilen Yusuf Paşa kumandasına verilerek Girit üzerine yollandı. Hanya civarında karaya çıkan osmanlı ordusu 54 gün süren bir savaştan sonra Hanya kalesini aldı (1645). Bu başarıya rağmen osmanlı deniz kuvvetlerini venedik donanmasına karşı koyacak güçte olmaması savaşı bir hayli uzattı. Nihayet Avusturya ve Erdel işlerini istediği şekilde düzenleyen sadrazam Fazıl Ahmed Paşa adayı almağa karar verdi. Venedikliler Kandiye ve Hanya kalelerini kurtarmak için teşebbüse geçtilerse de burada başarısızlığa uğradılar. Fazıl Ahmed Paşanın kumandası altında, osmanlı kuvvetleri iki buçuk yıl süren devamlı hücumlardan sonra Girit'i 6 eylül 1669'da zaptetti.

Osmanlı hâkimiyeti altına giren Girit adası, merkez Kandiye olmak üzere imtiyazlı bir eyalet şeklinde imparatorluğa bağlandı. Kandiye, Hanya ve Resmo gibi sancaklara ayrıldı. Hanya muhafızlığına vezirlik payesine sahip kişiler gönderildi. Ayrıca mimiranlar da muhafız olarak tayin ediliyordu. Hattâ üç sancağın yönetimi bazen tek bir kişinin idaresinde toplanabiliyordu. Özellikle Mora ihtilâli sırasında her üç muhafızlık Kandiye valisi Süleyman Paşanın kumandasında toplandı ve bu usul daha sonraları da devam etti. 1850'de Kandiye yerine Hanya merkez oldu.

Girit Mısır yönetiminde bulunduğu sırada Kandiye, Hanya ve Resmo'da müslüman ve hıristiyan üyelerden meydana gelen bir meclis kuruldu. Vali ve kaymakamların başkanlığında olan bu meclis din ve mirasa ilişkin meseleler dışında bütün davalara bakardı. Verilen kararlar yalnız Kandiye, daha sonraları da Hanya meclisinden geri dönebilirdi.

Girit Mısır yönetiminden alındıktan sonra bu meclisler yeniden teşkilâtlandı. İsfakya, Hanya sancakları için Hanya'da ve diğerleri için de öteki şehirlerde ayrı meclisler kuruldu. Bu meclislerin kuruluşuyle ilgili 18 maddelik bir nizamname yapıldı. Ayrıca meclislerin görevleri de 20 maddelik bir nizamname ile tespit edildi.

Diğer meclisler ve bu arada Hanya meclisi kadılar ve maliye memurlarıyle gümrük müdürlerinden ve sancağın kendisine bağlı her kazasından birer müslüman ve hıristiyan üyeden meydana geliyordu. Hanya'nın toplam olarak on yedi üyesi vardı.

Emlâk, veraset ve nikâh meselelerinden çıkan davalar şer'î mahkemelere, hıristiyanlar arasındaki boşanma davaları da piskoposlara aitti. Hanya ve diğer meclislerin esas görevleri arasında ekmek ve diğer gıda maddelerinin fiyatlarını tespit etmek, bayındırlık işlerine nezaret etmek, şahsî ve genel hukuktan doğan her türlü davaya bakmak ve ayrıca karar vermek yetkisi de vardı.

Hanya'da meclisten başka her kaza merkezinde kaza müdürünün başkanlığında olmak üzere kadı naibi, piskopos veya vekilinden ve üç müslümanla üç hıristiyandan meydana gelen diğer bir meclis daha vardı. Bu usul 1868 yılına kadar yürürlükte kaldı. Osmanlı devleti Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmakla meşgul olurken, Mora ve adalarda ve özellikle Çamlıca ve Suluca'da rumlar tarafından çıkarılan isyanlar Girit adasına da sirayet etti. Başta isfakyalılar olmak üzere Hanya ve sancağa bağlı Apokorno ve diğer dağ köyleri reayası 1821 yılında isyan ettiler. Türklerin bulunduğu şehir ve kasabalara saldırdılar. İsyanın bastırılmasını Osmanlı devleti Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşaya bıraktı. Mehmed Ali Paşa bu görevi yerine getirdi. 1830'da gene bura halkı üç büyük devletin kışkırtmasıyle kendilerinin Yunan krallığına bağlanmadıklarını bildirerek isyan ettiler. Bunun üzerine Babıâli Pertev Efendi aracılığıyle Mehmed Ali Paşaya Girit valiliğine tayin ettiğini bildirdi. Ancak 15 temmuz 1840'ta yapılan Londra antlaşmasıyle paşa buradaki idare hakkını kaybetti.

Abdülaziz zamanında isyancı bir tutum gösteren Girit'e bizzat sadrazam Ali Paşa giderek bir nizamname hazırladı. 1866 Tarihli bu nizamnameye göre Girit, Hanya, Kandiye, Resmo, İsfakya ve Laşit olmak üzere beş sancağa bölünüyordu. Ayrıca her sancak da kaza ve nahiyelere ayrılıyordu. Bu sırada Hanya'nın yönetimi aynı zamanda adanın da yöneticisi olan valiye aitti. Vilâyet meclisinde her sancaktan biri müslüman, diğeri hıristiyan olmak üzere 20 üye bulunduracaktı.

Daima hoşnutsuzluk gösteren Girit hıristiyanları, kendileri için hazırlanan Halep mukavelenamesi için isyan ettiler. Türkiye, devletlerin Girit Genel meclisinin toplanmasını genel affı ve Halep mukavelenamesinin iadesine ait hususları göz önünde tutarak Girit meclisini toplantıya çağırdı. Fakat gizli tahrik ve teşviklere kapılan ada halkı saldırıcı hareketlerini bırakmadı. 13 Ağustos 1896'da imza edilen Halep mukavelenamesi Hanya konsolosluğu kararı ile hıristiyanlara bildirildi. Fakat büyük devletlerden her türlü yardım ve teşviki gören ada hıristiyanları isyan hareketlerini sürdürmeğe devam ettiler.

Girit tarihi içinde oluşan siyasî faaliyetler dizisi Hanya'yı da etkiledi. 10 Ağustos 1913 Bükreş antlaşması ile Türklerin elinden çıktı. (M)

HAN-YANG, Çin'de şehir, Hu-pey ilinin merkezinde, Han ile Yang-dzı'nın kavuştuğu yerde. Bugün Vuhan şehriyle birleşmiştir. Pamuk iplikçiliği. Ağır metalürji. (L)

Hanyeri kabartması. Bk. GEZBEL KABARTMASI.

HAN YÜY, çinli nesir yazarı (Ting-Çu, Honan 768 - Çang-An 824). Koyu bir Konfuçius taraftarıydı; tartışma türünde ve dinî felsefe konularında çok ustaydı. Yazarlıktaki önemi, çinle kuruluşlarını değiştirmekle anlatıma kesinlik vermesindedir. (L)

HANZEAL i. (ar. *ḥanẓal*). *Esk.* Ebucehil karpuzu da denilen, portakal büyüklüğünde acı bir meyve veren bitki, acı hıyar. (M)

HAO, Tuamotu takımadalarında mercan adası, Tahiti'nin 935 km doğusunda ve Mururoa deneme yerinden 450 km uzakta; 500 nüf. 1966 ve 1967'de Hao, Büyük Okyanus'ta fransız nükleer cihazlarının ilk denemeleri dolayısıyle, Fransız Deneme merkezi tarafından ileri üs haline getirildi. (L)

HAOMA i. (ortaçağ fr. *hom;* hinduca *soma*). Eski İran'daki mazdek dini âyinlerine ait resimlerde görülen bitki; bazıları bunun yaprakları fındık yaprağını andıran *psoralea* olduğuna inanır. (Bunun kurban törenlerinde kullanılan özsuyunun ölümü uzaklaştırdığı ve kurtuluşu sağladığına inanılırdı.) [L]

HAOŞYANGHA veya **HOŞENG,** eski iran mitolojisinde evren krallığının kurucusu ve Zerdüşt'lükten önceki Pişdad hanedanının ilk hükümdarı. Babası Fravag, onun babası Siyamag, onun babası Maşiya, onun babası ise Gayomart'tı. Hoşeng, Mazana cinleriyle savaştı. (L)

HAP i. (ar. *ḥabb*'dan). Eczc. Yutulmak üzere küçük yuvarlaklar haline getirilmiş ilâç: *İki hap, bu kadar ter, yarım uykuı için* (N. Ataç). *Ne demek? Oturun şöyle. Ben şimdi hapları bulurum* (Kemal Tahir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Argo.* Bir içimlik afyon. ‖ *Dil altı hapı,* dil altında tutulan komprime. (Dil altı hapı, yutulduğu takdirde mide öz-.

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

suyunun etkisiyle bozulduğu için ağız mukozası yoluyle soğurulması istenilen ilâçların alınması için kullanılır. Özellikle hormonlar bu yolla verilir.)

— DEY. *Hapı yutmak.* Teklz. Kötü bir durumla karşılaşmak: *Havalar böyle giderse hapı yuttuk demektir.*

— Denizc. *Hap etmek*, yük gemilerinin yük ambar ve sarnıçlarına dökme olarak konulan yükü (kömür, hububat, akaryakıt v.b.) ambar veya sarnıcı tamamen dolduracak miktarda almak.

— Kadın-doğum. *Doğumu önleyici haplar*, gebeliği önlemek amacıyle ağızdan alınan hormon tabiatında madde.

— Vet. *İri hap*, atlara ve sığırlara yutturulmak üzere hazırlanan ceviz iriliğinde yuvarlak veya oval hap. (İri hapla hayvana verilecek ilâç, bal veya melas ile karıştırılır; yutulacak kıvamı vermek için, etkisiz bir toz [centiyana, meyanköklü] katılır. İri hap ya elle veya bir çubukla ya da özel bir araçla ağzın dip kısmına konur.)

— ANSİKL. Eczc. *Hap* yapmak için, hap hamuruna istenilen ilâçlar karıştırılır. Ayrıca bu hamura bal, şurup, etkisiz toz veya özütler katılarak elverişli bir kıvam ve sertlik verilir. Sonra bıçaklı bir hap keskisi ile istenilen büyüklükte parçalara ayrılır. Bu parçalar ovalanarak yuvarlak bir şekle sokulur, üzeri etkisiz tozla (talk, eğrelti veya meyankökü tozu), vernikle, keratin veya glüten tabakasıyle (midede erimesine engel olmak için), yahut bir gümüş tabakasıyle kaplanır. Hapların ağırlığı ortalama 0,1-0,3 gr arasındadır. Bu şekilde hazırlanan haplar (keratin veya glüten ile kaplananlar hariç) 20° C'ta, en az iki saat suda bırakılarak pürüzlerinden temizlenmelidir. Haplar gayet iyi saklanabilen, istenilen dozda ve kolayca yutulabilen ilâçlardır. Birçok hazır hap formülü olduğu gibi, reçete ile de yaptırılabilir.

— Kadın-doğum. *Doğumu önleyici hap* deyince yumurta oluşumunu önlemek amacıyle ağızdan alınan hormanlar anlaşılır. Rock, Garcia ve Pincus, yumurta oluşumunu önleyici birçok sentetik maddeyi inceledikten sonra, 1956 yılında, içinde bir ostrojen (etinilöstradiol 3 metil eter) bulunan karışık bir madde (noretinodrel) buldular. *Pincus hapı* denilen bu bileşik, doğumu önlemek amacıyle, 1956'da nüfusun yoğun olduğu bir bölgede, San Juan de Porto Rico'da denendi. 18 Aylık bir denemeden sonra sonuçlar yayımlandı. Elde edilen sonuçlar klasik «doğum kontrolu» metotlarını kat kat aşıyordu (bir yıl süreyle ilâç alan kadınlarda gebelik oranı yüzde 3,21'di). Bundan sonra Los Angeles'te, Hindistan'da (1961), Texas'ta (1962) ve Londra'da yeni denemeler yapıldı. Hepsi yumurta oluşumunu önleyici bir madde ile bir östrojenin birleştirilmesi esasına dayanan birçok ilâç yapıldı ve uygulandı; uygulamalar yüzde 99 olumlu sonuç verdi. Türkiye'de 1. IV. 1965 tarih ve 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında kanuna göre gebeliği önleyici hapların eczanelerde reçete ile satılması ve kullanılması serbesttir. Ancak bu hapların gerektiğinde alınması, hekim uygun görmüyorsa kullanılmaması, diyabet, filebit, kan hastalıkları, tansiyon yüksekliği gibi ağır hastalıklarda kullanmaktan sakınılması gerekir. (LM)

HAP i. (onomatope). [Çocuk dilinde] Yutma sesi. || *Hap etmek*, yutmak, yemek.

◆ **Hapıcık** i. «yutmak» anlamında *hapıcık yapmak* sözünde geçer. (M)

HAPAKS i. («bir tek defa söylenmiş şey» anlamında, yun. *hapaks legomenon*'un kısaltması). Leng. Tek örneği bilinen kelime veya deyim. (L)

HAPALEMUR i. Madagaskar makisi. (Maymunlar takımından.) [L]

HAPALİDAE çoğl. i. Maymun familyası; «ayımaymunlar» da denir. (*Hapalus* ve *midas* cinslerini, yani uistiti'lerle temarin'leri kapsar.) [L]

HAPALOTİDAE çoğl. i. Kemirgenler familyası. (Bunlar Avustralya çöllerinde yaşayan sıçrayıcı sıçanlardır.) [L]

HAPARANDA, fince **Haaparanta**, İsveç'te (Norrboten) köy, 1812'de Torne ırmağı kıyısında Tornio (Finlandiya) şehrinin karşısında kuruldu; 3 200 nüf. Halk fince konuşur. Sınır garı. Meteoroloji rasathanesi. (L)

HAPAZ i. Bk. APAZ.

HAPIR HAPIR veya **HAPIR HUPUR** blş. zf. (onomatope). Gürültülü ve aceleci bir şekilde yemek yemeyi belirtir. (M)

HAPİ, bir tanrı olarak kabul edilen Nil'in mısır dilindeki adı. (L)

HAPİ, kutsal boğa Apis'e yanlış olarak verilen ad. (L)

HAPİ, Horus'un dört çocuğundan biri: ölülerin iç organlarını, özellikle akciğerlerini korumakla görevliydi. İçine ciğerlerin konduğu dört küpün kapağı, onunki gibi köpek başı biçiminde yapılırdı. (L)

HAPİLO, Kongo cumhuriyetinde yer, Niari'nin güneyinde. M'Fuati yakınında kurşun ve çinko yatakları. (L)

HAPİS i. ve sıf. (ar. *ḥabs*'ten). Kaçırmamak veya cezalandırmak için bir yere kapama: *Halbuki mektepçe böyle cürümler izinsizlik ile ceza görürdü, hapis ile değil* (Ahmed Rasim). || Hapishane: *Yakalanıp hapse girmek bile söz konusu değildi artık. Belki de kıyasıya vuruşmak, ölmek, öldürmek gerekecekti* (Kemal Tahir). *Bilhassa o kadar kavuşulmuş yeni hürriyetler vardır ki, masa başı insana hapis gibi gelir* (F. R. Atay). || Hapsedilmiş, mahpus, tutuklu: *Şu odayı aç. Hapislerin içinde Raşit var* (Namık Kemal). *Kardeşim üç yıldan beri hapis.*

— ÇEŞ. DEY. *Hapis giymek* (veya *yemek*), hapis cezası almak. || *Hapse atmak*, tutuklamak. || *Göz hapsi*, göz altına alma, nezaret.

— Ask. *Katıksız hapis*, tutuklulara sadece tayın verilip yemek verilmeyen hapis.

— Huk. Bk. CEZA. || *Hapis hakkı*, alacağı ödeninceye kadar, alacaklıya, zilyetliğinde bulunan borçlunun menkul eşyasını veya kıymetli evrakını elinde tutma, bunların, malik olan borçlu veya üçüncü kişiye iade edilmesini reddetme ve gerektiğinde paraya çevirme imkânını veren hak. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hapis hakkı*'nın konusu Med. kn. 864'te de belirtildiği gibi, menkul eşya veya kıymetli evraktır.

Hapis hakkının kurulabilmesi için şu şartların gerçekleşmesi gerekir: **1.** kanunîlik şartı (kanun o olay için alacaklıya bir hapis hakkının kurulmasını tanımış olmalıdır); **2.** muacceliyet şartı (hapis hakkı ancak alacak muaccel hale geldikten sonra kurulabilir); **3.** zilyetlik şartı (ancak alacaklının, borçlunun bir menkul malı veya kıymetli evrakına zilyet bulunması halinde hapis hakkı kurulabilir); **4.** menkul veya kıymetli evrakın alacaklının zilyetliğine borçlunun rızasıyle geçmiş olması (bu rıza, hapis hakkının kurulmasına ilişkin değil, üstünde hapis hakkı kurulacak olan şeyin zilyetliğinin alacaklıya geçmesine ilişkin olmalıdır; bu rıza şartının istisnaları vardır [Borçlar kn. 57, 267, 281, 482; Med. kn. 676]); **5.** alacak hakkı ile, alacaklının zilyetliği arasında irtibatın bulunması; **6.** alacaklının hapis hakkını kullandığını açıklaması (bu açıklama ya eşyanın iade edilmesinin istenmesi halinde bunun reddedilmesi veya hapsedilen şeyin paraya çevrilmesi ile de açıklanmış olur).

Yukarıdaki şartların gerçekleşmesi ile kurulan hapis hakkı, herkese karşı ileri sürülebilen bir aynî haktır. Borçlu, alacaklının üstünde hapis hakkı kurduğu menkulünür mülkiyetini, zilyetliğin havalesi yoluyle başkasına devredecek olursa, alacaklı, hapis hakkını ileri sürerek eşyayı üçüncü kişiye vermekten kaçınabilir. Aynı şekilde borçlunun iflâs etmesi halinde de, hapis hakkı sahibi bu hakkını iflâs masasına karşı ileri sürebilir. Med. kn. md. 867/I'e göre, hapis hakkı sahibi, alacağı ödenmez veya yeterli teminat gösterilmezse, borçluya daha önce ihbarda bulunmak şartıyle, menkulü veya kıymetli evrakı menkul rehni hükümlerine uygun olarak paraya çevirebilir. Ancak, hapis edilen şey bir nama yazılı senetse borçlu yerine icra dairesi veya iflâs masası memurları, paraya çevirme için gerekli olan işlemi yaparlar.

◆ **Hapislik** i. Hapiste olma durumu veya süresi: *Hapislik kolay şey değil. Hapisliği bitince hemen evine döndü.* (M)

HAPİSHANE blş. i. (ar. *ḥabs* ve fars. *ḫāne*>*ḥabsḫāne*'den). Mahpusların cezaları süresince kapatıldıkları yer, cezaevi: *Akşam koğuşlar kapanıp da hapishane avlusu karanlık bir sessizliğe gömülünce, benim için odamda daha sakin çalışma zamanı başlardı* (Ş. S. Aydemir). *Af emriyle açılmıştı hapishane kapısı* (F. H. Dağlarca).

— DEY. *Hapishane kaçkını*, suçlu olup da serbest dolaşan tutuklanmamış kimse.

— Huk. Bk. CEZAEVİ. (M)

HAPLO, yun. *haploos*, basit'ten birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HAPLOBİYONTİK i. ve sıf. (fr. *haplobiontique*'ten). Biyol. Haploit durumda yaşayan organizma. (L)

HAPLOCERAS i. Paleont. Az bezekli, düz kavkılı ammonit; ağız açıklığında yan kulakçıklar bulunur (Jura, tebeşir). [L]

HAPLOCERİDA çoğl. i. Keratinli süngerler takımı. (*Spongilla* cinsinden tatlı su süngerlerini kapsar.) [L]

HAPLOCERUS i. Gevişgetiren memeli hayvan. Bk. AKDAĞ KEÇİSİ. (L)

HAPLODİPLOBİYONTİK i. ve sıf. (fr. *haplodiplobiontique*'ten). Biyol. Gelişme çevriminde, az veya çok uzun süren bir haplofaz ve bir diplofaz devre geçiren organizma. (Haplofazı uzun, diplofazı kısa süren haplodiplobiyontikler, her iki devrenin eşit veya özellikle, diplofaz devrenin üstün olduğu organizmalardan daha az evrimlidir.) [L]

HAPLOFAZ i. (fr. *haplophase*'dan). Biyol. Bir canlı varlığın, yaşama süresi içinde haploit olduğu devre. (Bu durum hemen hemen yalnız bitkilerde görülür; bitkilerde eşeysel üremenin bu devresi sporla başlar, gametle sona erer; diplofaza oranla nispî gelişimi karayosunları hariç, son derece değişik, genellikle yok gibidir.) [L]

HAPLOGRAFİ i. (fr. *haplographie*'den). Bir kelimede, tekrarlanması gereken harf grubunun yalnız bir defa yazılmasından doğan imlâ yanlışı (msl. *klasisizm* yerine *klasizm*). [L]

HAPLOİT veya **HAPLOYİT** sıf. (fr. *haploïde*'den). [Surasburger'in koyduğu terim, 1905.] Sadece *n* sayıda kromozom, yani tek kromozom stoku (tek genom) taşıyan birey ve hücrelere, özellikle gametlere denir. (*Zt.* DİPLOİT.) [L]

HAPLOİTLİK i. (*haploit*'ten *haploit-lik*). Biyol. Haploit olanın durumu. (L)

HAPLOM i. (fr. *haplome*'dan). Biyol. Bir gametin taşıdığı kromozom miktarı. N harfiyle gösterilir. *Eşanl.* GENOM. (L)

HAPLOMİTOZ i. (fr. *haplomitose*'dan). Biyol. Özgül çekirdek bölünmesi; özellikleri, boğumlanmayle gerçekleşen amitozu andırır.

— ANSİKL. Bu çeşit çekirdek bölünmesinde çekirdek önce uzar, sonra ortasından boğumlanır, sonunda dar yerinden koparak iki parçaya ayrılır. Kromatin yumağı uzun tellere (kromospir) ayrılır; kromozom telleri hücrenin ana eksenine paralel olarak demet şeklinde dizilir, sonra enlemesine ortadan kopar ayrılır. Haplomitoz basit organizmalarda (öglena) görülür. (L)

HANUMANT
Ramayana destanının çeşitli safhalarını temsil eden panolar

HANUMANT

Foto. Histoire de l'Humanité LAROUSSE

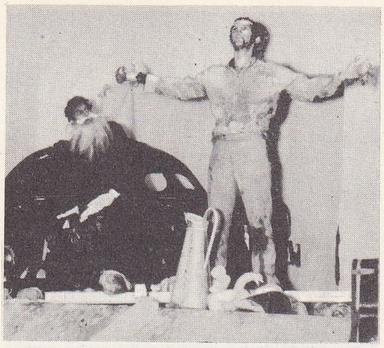

happening
Paris'te Amerikan Kültür merkezinde bir gösteri (24 mayıs 1965)

HAPLONT i. (fr. *haplonte*'tan). Biyol. Hücrelerinde sadece haploit sayıda kromozom bulunan organizma. (Birhücrelilerin çoğunluğu haplont'tur.) *Zt.* DİPLONT. (L)

HAPLOSCLERİDA çoğl. i. Spongilla cinsinden tatlı su süngerlerini kapsayan boynuzsu süngerler takımı. (L)

HAPPENİNG [hepining] i. («olay» anlamında ing. k.). Geleneksel ritim ve sahne mekânı anlayışını bırakarak, halkın da konuya katılmasını öngören, seyircilere tam bir hürriyet ve yaratıcılık anı yaşattığını ileri süren sahne gösterisi.

— ANSİKL. *Happening* hem sanat, hem de günlük hayat anlayışına yenilik ve güç kazandırmağa çalışır. Happening yazarları sanatı «kültürün hayvanat bahçesi» olmaktan kurtarmağa çalışır, gösterinin hayatı yorumlamakla kalmamasını, onun gerçeğine katılmasını isterler. Happening'i tiyatrodan ayıran özellikler şunlardır: seyircilerin sahneyle kaynaşması, akılcı inceleme yerine anlık itilere öncelik tanınması, çevreye ve ortak estetik havanın yaratılmasına önem verilmesi. Happening, dünyayı dolaysız olarak yansıtmak ister. Bu amaçla ruhsal oyun ve telepati niteliğine bürünür, edebî ve toplumsal gelenekleri yıkar, din ve cinsiyet tabularını hiçe sayar, herkesin katıldığı olaylar, ortak düşler yaratır. «O anda oluşan canlı bir tablo» haline gelmek için filim gösterilerine, günlük radyo yayınlarından aktarma seslere, küçük âyinlere yer verir. Bu akım, 1958'den beri A.B.D.'de sokakta, mağazalarda, sanat galerilerinde, üniversitelerde yaygınlaştı. Avrupa'ya, Hür Anlatım şenliği (J. - J. Lebel, 1962) ve Milletler tiyatrosu (Kaprow, 1963) yoluyle geçti. (L)

HAPPY END [hepi end] («mesut son» anlamında ing. k.). Sine. Filimde konunun mutlu bir şekilde son bulduğunu belirtmek için kullanılan terim. (L)

HAPSEN zf. (ar. *ḥabs*'tan *habsen*). *Esk.* Tutuklu olarak. (M)

HAPSETMEK geçl. bls. f. (ar. *ḥabs* ve türk. *etmek*'ten *hapsetmek*). Bir suçluyu tutuklayarak hapishaneye koymak: *Hepsini hapsetmiş ve Paşanın öldürülmesine karar vermişti* (Ş. S. Aydemir). *Ertesi sabah «Bekirağa Bölüğü»ne hapsettiler. Haftada iki gün ziyaretine giderdim* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Teşm. yol.* Bir yere kapatmak, bırakmamak, alıkoymak: *Kediyi küçük odaya hapsettik.* ‖ Tutmak: *Ben ki, bilirsin, ağzıma ne gelirse söylerim, en iğrenç kelimeyi bile dudağımda hapsedemem* (R. N. Güntekin).

◆ **Hapsedilmek** edilg. bls. f. Tutuklanmak, bir yere kapatılmak, tutulmak: *Yüreğim bir karanlık odaya hapsedilmiş yaramaz bir çocuk gibi hopluyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fakat en gizli yerlerde saklı duran bu arzuyu, hapsedildiği yeri parçalayarak ortaya çıkar çıkmaz, öldürmeye mecbur kalıyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Hapsettirmek** ettrg. bls. f. Hapse attırmak, hapsedilmesine yolaçmak. (M)

HAPŞIRMA i. (*hapşırmak*'tan *hapşır-ma*). Kuvvetli ve sesli soluk verme; isteğe bağlı olmayan çırpınma özelliği taşımayan, başın şiddetli sarsılmasıyle birlikte yapılan bir harekettir. (Hapşırma burun mukozasını ürkütebilen herhangi bir maddeden ileri gelebilir. Çok zaman nezlenin, bronşitin ve genellikle solunum organlarındaki her çeşit irkilmenin ön belirtisidir.) (L)

HAPŞIRMAK geçz. f. (onomatope *hapşu*'dan *hapşı-r-mak*). Aksırmak. (M)

HAPŞU i. (onomatope). Hapşırırken çıkarılan ses. (M)

HAPTEN i. (fr. *haptène*). Biyokim. Protein olmayan (msl. glüsit), fakat bir protitle birleştiği zaman ona antikor niteliği kazandıran madde. (L)

HAPT (O) —, yun. *haptein* bağlanmak'tan birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HAPTOGLOBİN i. (fr. *haptoglobine*'den). Biyokim. Kan plazmasında bulunan glikoproteit; kanda yüksek oranda bulunuşu organizmaya herhangi bir mikrobun bulaştığını gösterir. (Kan plazmasındaki haptoglobin miktarının tayini, fibrinemi veya sedimantasyon [tortulanma] hızının tayini gibi çok hassas biyolojik deneylerden biridir.) (L)

HAPTOMETRE i. (yun. *haptein*, tutmak ve *metron* ölçü > fr. *haptomètre*'den). Dokunma basıncı duyarlığının kişiden kişiye gösterdiği farkı ölçmek için deneysel psikolojide kullanılan aygıt. (L)

HAPTOTROPİK sıf. (fr. *haptotropique*'ten). Haptotropizme ilişkin. (L)

HAPTOTROPİZM bls. i. (yun. *haptein*, bağlanmak ve *trepein*, dönmek'ten *haptotropisme*). Biyol. Büyüme esnasında bir bitkinin, katı bir cisme değen çeşitli organlarında beliren bükülme ve sarılma. (Köklerin topraktaki taş parçalarını dolanması, tırmanıcı bitkilerin sülükleri ile sarılgan sapların herhangi bir dayanağa tutunması v.b. hep haptotropizmin sonucudur.) (L)

HÂR sıf. (ar. *ḥarr*'dan *ḥârr*). *Esk.* Sıcak, yakıcı, kızgın. ‖ Acı, keskin bir tadı olan.

◆ **Hârre** sıf. *Esk.* Hâr'ın dişili. ‖ *Bilâd-ı hârre*, sıcak beldeler. ‖ *Ekalim-i hârre*, sıcak iklimler. ‖ *Mıntaka-i hârre*, sıcak kuşak, bölge. (M)

HÂR i. (fars. *ḫâr*). *Esk.* Diken: *Ol nihal-i gülşen-i devlet ki şah-ı gül gibi / Lûtfu kahrından verir ahbâba gül âdâya hâr* (Fuzuli). *Bülbül ne acep terk-i vatan eyledi şimdi / İklim-i çemen yoksa gene hâre mi kaldı?* (Ahmed Rasim). ‖ *Hâr-çin*, diken toplayan. ‖ *Hâr-keş*, yoksulluktan evine diken ve çalı taşıyan. ‖ *Hâr-pişt*, sırtı dikenli. Kirpi. ‖ *Hâr-püşte*, balıksırtı biçiminde olan. ‖ *Hâr-ı fürkat*, ayrılık dikeni. ‖ *Hâr-ı üştür*, devedikeni. ‖ *Hâr ü has*, çalı çırpı, çerçöp: *Mahv edip cümle heva vü hevesi / Âteşe yakmış ola hâr ü hası* (Sümbülzade Vehbi).

◆ **Hâristan** veya **hârzâr** i. *Esk.* Dikenlik, çalılık yer. (M)

—**HÂR** sıf. (fars. *ḫorden* yemek, içmek'ten -*ḫ*ᵛ*âr*). *Esk.* «Yiyen, yiyici» anlamlarıyle bileşik sıfat yapar: *Gam-hâr*, üzüntülü; *merdüm-hâr* («insan yiyen»), yamyam; *hun-hâr* («kan içen»), zalim, gaddar; *mey-hâr*, içki içen; *şir-hâr* («süt içen»), bebek. (M)

HÂR sıf. (fars. *h*ᵛ*âr*). *Esk.* Alçak, hor, bayağı, zavallı, itibarsız: *Şâh-ı şehen âlemi hâr u hâkir eder / Lûtfu gedava saltanat-ı cavidan verir* (Nef'i). ‖ *Hâr ü zâr*, hor ve zavallı.

◆ **Hârî** i. *Esk.* Horluk, hakirlik. (M)

HAR i. (fars. *ḫar*). *Esk.* Eşek: *Dehri arasan binde bir âdem bulamazsın / Âdem görünen harları âdem mi sanırsın* (Ziya Paşa). ‖ — *Mec.* Aptal, akılsız. ‖ *Har-bân*, eşekçi. ‖ *Har-bende*, eşek ve benzeri hayvanlara bakan kimse. ‖ *Har-gûş* («eşek kulaklı»), tavşan. ‖ *Har-kürre*, eşek yavrusu. ‖ *Har-gedâ*, zorla yardım isteyen. ‖ *Har-meniş*, huyu eşeğe benzeyen. ‖ *Har-mühre*, katır boncuğu. ‖ *Harvâr*, eşek yükü. ‖ *Har-ı deşti*, yaban eşeği. ‖ *Har-ı dü-pâ*, iki ayaklı eşek. *Mec.* Aptal insan. ‖ *Har-ı İsa*, İsa'nın eşeği. (M)

HAR i. (ar. *ḥarr*). *Esk.* Sıcak, sıcaklık. ‖ *Har-ı temmuz*, temmuz sıcağı. ‖ *Har-ı şedîd*, şiddetli sıcak.

— ÇEŞ. DEY. *Harı başına vurmak*, çok kızmak, hareketlerini kontrol altına alamaz hale gelmek. ‖ *Harı geçmek*, kızgınlığı, arzusu geçmek. (M)

HAR i. (onomatope). Birtakım deyimlere getirilerek veya tekrarlanarak çeşitli anlamlarda kullanılır: *Har gür* (veya *har hur*), patırtı, gürültü: *Bu evde her gün bir har gür çıkıyor.* ‖ *Har vurup harman savurmak*, hesaplamadan, düşüncesizce harcamak: *Mirası har vurup harman savurdu.*

◆ **Har har** zf. Bol, sürekli, gürültülü olarak: *Har har konuşmak. Su har har akıyor.* (M)

HARA i. (fr. *haras*'dan). Yavru yetiştirmek için biraraya getirilmiş aygır ve kısraklar topluluğu. ‖ Bu üretken hayvanların toplandığı yer.

— ANSİKL. Önceleri *hara* kelimesi Arabistan, Ukrayna ve Türkistan'da olduğu gibi serbest olarak üremeğe bırakılan aygır ve kısrak sürülerini belirtiyordu. Kelime teşmil yolu ile, yalnız at yetiştirmeğe yarayan her türlü alan ve otlak için de kullanılır. Haralara hayvanların serbestlik derecesine göre *yabanî haralar, çitle kuşatılmış park haraları* ve *özel haralar* gibi değişik adlar verilir.

— Binic. XVII. yy. sonunda bütün safkan atların aslını gösteren ve *stud-book* denilen bir şecere kitabı hazırlandı. Özel haralarda esas olarak bu ırk yetiştirilir. Damızlık atlar ayrı bir bölmede yaşar. Haralarda koşu şampiyonu doğuracak kan birleşmelerine önem verilir.

● Türkiye'de ilk defa 1913'te Aziziye'de (Çifteler, Eskişehir) bir hara kuruldu. Kurtuluş savaşında özellikle Yunanlıların işgali sırasında hara büyük zarara uğradı; 1923'te yeniden canlandı ve türk haracılığının başlangıcı oldu. 1924 Yılında Karacabey'de çeşitli bölgelerin damızlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyle Türkiye'nin ilk modern harası kuruldu. Bu haradan başka, çeşitli tarihlerde, Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Konya, Karaköy ve Altındere'de de haralar açıldı.

867 Sayılı kanunla kurulmuş olan Devlet haraları, bilimsel yöntemlerle çalışan döner sermayeli ıslah ve yetiştirme kurumlarıdır. (M)

HARÂ i. Bk. HÂRE.

HARA (Takaşi), japon devlet adamı (Morioka 1856-Tokyo 1921). Müstakbel prens İto ile birlikte Seyyukay partisinin (Liberal parti) kurucusudur. İçişleri bakanı (1906, 1911 ve 1913), sonra 1918'de başbakan oldu. Kabinesi kesin parlamento kurallarına uyan ilk kabinedir. Barıştan yanaydı (Şandung ve Sibirya olayları). Koreli bir öğrenci tarafından öldürüldü. (L)

HARAB sıf. Bk. HARAP.

HARÂBÂT i. (ar. *ḫarâb*, harabe'den *ḫarâbât*, harabeler). *Esk.* İçki içilen yer, meyhane: *Harâbâtı görenler her biri bir hâletin söyler / Letâfet nakl eder rindân ü zâhit sıkletin söyler* (Koca Ragıp Paşa).

— Ed. Divan edebiyatı ile saz şairlerinin eserlerinde neşe ve yüksek anlayış kaynağı sayılan içkili eğlence yeri. (Şairler hayatın geçiciliği yüzünden mutluluğun ancak harâbâtta içki içerek, güzellerle eğlenerek elde edilebileceğini anlattılar. Harâbâtı incelik, olgunluk, sanat kaynağı olarak canlandırdılar. Şairlerin harâbâtında kal ehlinin [söz ehli] bulunduğu kabul edilir.)

— Tasav. Rint ve olgun kişilerin buluşma yeri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Harâbât*, tasavvufta gerçeğe ulaşılan yer anlamındadır. İslâmın eski çağlarında zahitler düşünce ve sanatın bütün belirtilerini yasaklamışlardı. Bir yandan mutasavvıflar, öbür yandan şairler halkın vicdanına baskı yapan bu yasağa karşı çıktılar. Hayattaki gölgelerin ardında asıl büyük gerçeğin bulunduğuna ve kendilerinin de buna bağlı olduklarına inanan mutasavvıflar harâbâtı «mahv ve fena» katına erişen ayıkların makamı saydılar. Harâbâtta içilen şarabı vahdet şarabı şeklinde açıkladılar. Harâbâttaki sevgilinin güzelliğinin bütün evrende görülen tanrısal güzellik olduğunu ileri sürdüler. Ten zevkleri yerine, tanrısal birliğe karışmaktan duyulan manevî zevki anlattılar. Sofîlerin anlattığı harâbâtta hal ehlinin (bk. HAL, HALET.) yer aldığı kabul edilir.

◆ **Harâbâtî** sıf. *Esk.* Maddî nesnelere değer vermediği için giyim kuşamı düzgün olmayan, dağınık, pejmürde: *Ne harâbî ne harâbâtîyim / Kökü mazide olan âtiyim* (Yahya Kemal). ‖ Vaktini meyhanede geçiren.

◆ **Harabâtîlik** i. *Esk.* Derbederlik. ‖ *Harabâtîliğe vurmak*, kendini kapıp koyvermek.

Foto. LAROUSSE

◆ **Harâbâtiyân** çoğl. i. *Esk.* Vaktini meyhanede geçirenler.

◆ **Harâbâtiyâne** zf. *Esk.* Derbeder olarak. (M)

Harabat, Ziya Paşanın (1825-1880) 3 ciltlik şiir antolojisi. 1874 Yılında basılan *Harabat* antolojisinde, osmanlı, çağatay, fars ve arap şairlerinin kaside, gazel ile mesnevîlerinden seçmeler vardır. *Harabat* antolojisinin yayımlanması o çağda büyük bir olay olmuştur. *Harabat*'ın başındaki Ziya Paşanın manzum önsözü türk edebiyatında önemli bir yer kazanmıştır. Osmanlı, çağatay, fars ve arap edebiyatlarının tarihi ile bazı edebiyat konularından meydana gelen bu uzun önsözle Ziya Paşa bir zamanlar bizzat kendisinin *Hürriyet* gazetesinde yazdığı *Şiir ve İnşa* makalesindeki düşüncelerine karşı çıkarak divan edebiyatını müdafaa eder ve över. Ziya Paşanın bu önsözdeki görüşlerini beğenmeyen Namık Kemal (1840-1888) *Tahrib-i Harâbât* ve *Takib-i Harâbât* adlı kitaplarıyle ona şiddetle çattı. (M)

HARABE i. (ar. *harāb*'dan *harābe*). Arkeol. Eski çağlardan kalmış şehir veya yapı yıkıntısı: *Gerçekten, bir eski Hitit harabesine benzeyen bir köyde, insanların, toprak altından henüz çıkarılmış kırık dökük heykellerden farkı ne?* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Efes harabeleri turistlerin büyük ilgisini çeker.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Yıkılmış veya yıkılmağa yüz tutmuş çok harap ev, virane. ‖ Tabiî felâketler sonucu yıkılan yapılardan arta kalan kısım, yıkıntı: *Şehzadebaşı ile Lâleli arasında, yangın harabeleri kenarında göze çarpan bir kârgir ev vardı* (A. H. Müftüoğlu).

— *Esk. Harabe-nişîn,* yıkık dökük yerde oturan. ‖ *Harabe-zâr,* viranelik yer.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Arkeol. Rönesansın büyük ustaları *harabe*'lerin yeryüzüne güzellik kattığına inanırlardı. Onlarca harabeler Hıristiyanlıktan önceki dünyanın hem ölümünü dile getiriyor, hem de hatırasının canlı kalmasını sağlıyordu. Konuyu ilk ele alanlardan biri Mantegna'dır (*Aziz Sebastianus,* Louvre müzesi). XVII. yy.da harabelere duyulan ilgi hem manzaralarda, hem de günlük hayat tablolarında daha büyük önem kazandı. Fakat konunun en sık kullanıldığı dönem XVIII. yy. oldu. Bunun örneği, Winckelmann, Robert Adam, Cochin ve Caylus'un Herculanum, Pompeii, Paestum, Segesta, Agrigento şehirlerinin harabeleri üstüne çalışmalarıdır. 1743'ten sonra Piranesi'nin gravürleri arkeoloji romantizminin yayılmasında rol oynadı. İtalyan sanatçıları Bibbiena ile Pannini'nin ardından, fransız Hubert Robert harabe konusunu başarıyle işledi. Mimarlıkta, harabelerin etkisi ingiliz tipi bahçelerde dile gelir: gerçek gotik harabeleri (Méréville parkı), taklitler (çatlak Betz kalesi), klasik harabeler (Monceau parkındaki naumacfia).

— Huk. Harabelerin arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılması için yapılacak başvurmaları incelemek ve kazıları denetlemek, bu türden tarihî âbidelerin korunması ve gerektiğinde onarılması görevleri Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğüne aittir. Açık müze haline konmuş tarihî bina ve yerlerden olan harabeleri ziyaret için ücret alınması gerekip gerekmediğine, gerekiyorsa bunun miktarını tespite Bakanlar kurulu yetkilidir. Ancak, kanun gereği olarak, kıt'a halindeki askerlerden, yabancı öğrenci ve izci gruplarından (karşılıklılık şartıyle) resmî devlet konuklarından ve mihmandarlarından giriş ücreti alınamaz.

◆ **Harabelik** i. Harabe haline gelmiş yer. (LM)

HARABÎ i. (ar. *harābî*). *Esk.* Okçuluk. Okun, nişan alınan bir hedefin önündeki bir yere vurup sıçradıktan sonra, nişana isabet etmesi. (M)

HARAÇ veya **HARAC** i. (ar. *harāc*). Zor kullanarak alınan para: *Köylülerde ağalar, kasabalarda ileri gelen zenginler, çevredeki serserilerin en dişlilerine haraç verir oldular* (Kemal Tahir). ‖ — *Esk.* Vergi. ‖ Osmanlılar devrinde müslüman olmayan halktan alınan vergi. ‖ *Haraç-güzâr,* haraç vermekle yükümlü olan kimse.

— ÇEŞ. DEY. *Haraç mezat satmak,* açık arttırma ile satmak. ‖ *Argo. Haraç yemek,* başkasının sırtından geçinmek. ‖ *Haraca kesmek* (veya *bağlamak*), zor kullanarak başkalarından para almak: *Herkesi, olur olmaz sebeplerden haraca kesiyorlar* (Y. K. Karaosmanoğlu). *O da kendi ağalarının, kendi şeyhlerinin elinde, kendi âdetleri, kendi kanunları ile dilediği gibi yaşardı. Etrafını haraca keserdi* (Ş. S. Aydemir).

— Esk. huk. Vergi, ücret, karşılık. ‖ Özel, olarak, islâm hâkimiyetine geçtiği zaman halkı gayrımüslim olan topraklardan alınan arazi vergisi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harac-ı mukasem,* toprağın verimlilik derecesine göre, mahsul üzerinden onda birden yarıya kadar alınan harac. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harac-ı muvazzaf,* toprağın yüzölçümüne göre maktu olarak alınan haraç. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Haraç muhasebeciliği,* Haraç Kalemi müdürlüğü mevkiinde bulunan memurun unvanı. (Vergi tezkirelerini hazırlar. Cizyedarları tahsilata çıkarırdı. Ayrıca memurlarını takip ve teftiş de ederdi.) ‖ *Haraç nişanı,* haraç paralarını toplamakla görevli memurlara verilen yazılı nişan.

— ANSİKL. Kur'an'da Mü'minun suresinin 72. ayetinde «ücret», «karşılık» anlamında bu kelime kullanılmıştır. Kur'an'da, bu terimin açıkça arazi vergisi anlamına kullanıldığına rastlanmaz. Kur'an'dan önce, Talmud'da, vergi anlamında «kharaga» kelimesine rastlanır. Fakat Talmud'da arazi vergisi anlamında kullanılır. Sasanîlerde bu vergi, mahsulün 1/3'ü veya 1/6'sı arasında değişen bir şekilde tahsil edilirdi. Bu kelimenin aramî dilinde vergi manasına olan «choreqia»dan geldiği de ileri sürülmüştür.

Hadislerde de «haraç» ve «harc» kelimelerine rastlanır. Terim olarak, bazen bir iş veya satılan bir şey karşılığında verilen bedel, ücret anlamında, bazen vergi vermek, tediye etmek anlamında, bazen toprak mahsulü anlamında, bazen de Medine'ye yabancıların getirdikleri ticarî mallardan alınan vergi anlamındadır. İslâmın ilk devirlerinde, «harac» ve «cizye» terimlerinin birbiri yerine kullanıldığına rastlanılabilir. «Cizye»ye «harac-i ruûs», «harac»a da «cizyet-ül-arz» denilebilir. Daha sonraları «harac», özel olarak, gayrımüslimlerden alınan arazi vergisi anlamında kullanılmağa başlandı.

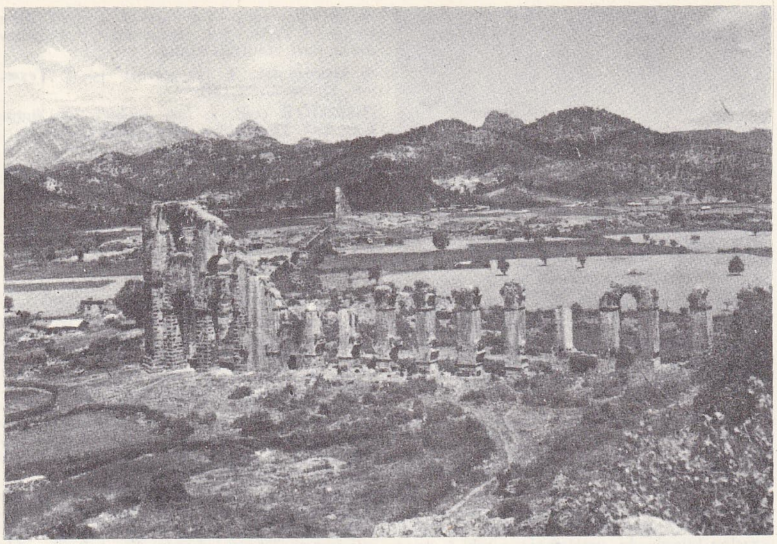

harabe
Elmalı'nın genel görünüşü, Antalya

«Roma **Harabeleri**»
Hubert Robert'in eseri
Louvre müzesi, Paris

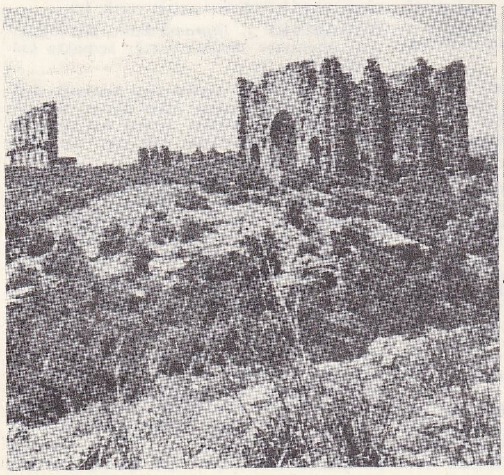

Aspendos harabelerinden iki ayrı görünüş Roma devri, Antalya

Foto. Turizm - Tanıtma (MEYDAN); Giraudon (LAROUSSE)

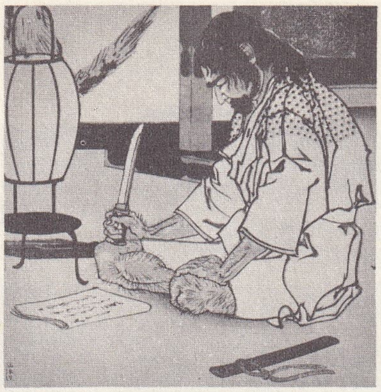
harakiri

Hz. Muhammed'den yüz yıl sonra bu özel anlamın yerleştiği kabul edilebilir. Fakat, bizzat Hz. Huhammed'in devrinde bile, «harac» deyiminin bu anlamda kullanıldığını söyleyenler vardır.

Müslümanlardan alınan vergiye «harac» değil «uşr» (öşür) denirdi. Sonraki devirlerde yazılan kitaplarda, gerek haraca tabi kılınan topraklar (arazi-i hariciye), gerek «uşr»a tabi kılınan topraklar (arazi-i öşriye), hususî mülkiyet altında olan arazinin bir türü sayılmıştır (arazi-i memlûke). Oysa, başlangıçta «harac»a tabi kılınan toprakların hususî mülkiyette olup olmadıkları tartışılabilir. Halk gönül rızası ile müslüman olmamış ve özellikle arazi zorla, ordu ile fethedilmişse, İmamiye mezhebine göre mutlak olarak, diğer mezheplere göre de hiç değilse devlet reisine tanınmış seçimlik bir hak olarak, o arazi bütün müslümanların mülkü haline getirilebilecektir.

● *Harac-i mukassem.* Onda birden (uşr), yarıya kadar (nısf) oran üzerinden, arazinin verimlilik derecesine göre alınan haraca da «harac-i mukasem» veya «mukaseme» denir.

● *Harac-i muvazzaf.* Sonraki devirlerde, «harac» iki nevi olarak alınmağa başlanmıştır. Maktu olarak mahsule göre değil de «dönüm» veya «cerib» başına hesaplanan, yani arazinin yüzölçümüne göre belirlenen «harac»a, «harac-i muvazzaf» denir. (→ Bibliyo.) [M]

HARAÇÇI i. (*haraç*'tan *haraç-çı*). *Esk.* Osmanlılarda vergi toplamakla görevli olan kimse. ‖ *Teşm. yol.* Haraç alan, zor kullanarak para sızdıran kimse.

◆ **Haraççılık.** i. Haraççının işi. ‖ *Teşm. yol.* Haraç alma. (M)

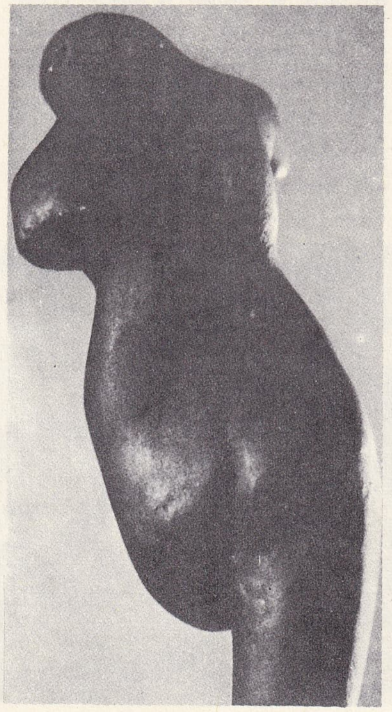
HARAPPA
gritaştan
dansör heykelciği

HARÂHİR çoğl. i. (*ar.* *ḫarḫara*'dan *ḫarāḫir*). *Esk.* Horultular, horlamalar.

— Tıp. Esk. Akciğer hırıltısı. (M)

HARÂİD çoğl. i. (ar. *ḫaride*'den *ḫarāid*). *Esk.* Bakire kızlar. ‖ Delinmemiş inciler. (M)

HARAKİRİ i. (japonca k.). Karnını deşerek intihar şekli. (Bu intihar şekli japonlara özgüdür.).

— ANSİKL. *Harakiri*'de karın yatay olarak kesilir. Harakiri zorunlu veya gönüllü olarak yapılırdı. Daymyo ve samurai'ler idam hükmü giydikleri zaman zorunlu olarak harakiri yaparlardı. Gönüllü harakiride ise amaç şerefini kurtarmak veya sevilen bir önder ölünce onun peşinden gitmektir. 1912'de imparator Meiji (Mutsu-hito) ölünce mareşal Nogi ile karısı bu şekilde intihar ettiler. Japonlar «harakiri» terimi bayağı sayar ve hiç kullanmazlar. Yerine eşanlamlı *seppuku* kelimesi kullanılır. (L)

HARALD I, Danimarka kralı (öl. 863'e doğr.). Godfred'in oğullarıyle giriştiği savaşta, Katolikliği kabul etmesini şart koşan imparator Dindar Louis I'e sığındı. Ailesi ve yanındaki savaşçılarla beraber vaftiz edildi (826). Krallığını tekrar elde edince ülkeyi katolikleştiren rahip Anshcaire'in (veya Ansgarius) yurda gelmesini sağladı. Sonunda öldürüldü. (L)

HARALD I Harfager («Güzel Saçlı») [850'ye doğr.-933], Norveç kralı (872-933). Rakipleri Jarls'ları Stavanger yakınında Hafrsfjord deniz savaşında (872 veya 892'ye doğr.) kesin olarak yendikten sonra, İzlanda'ya göndertti ve İzlanda topraklarını aralarında taksim etti. Norveç'i birleştiren ve vergi sistemini ülkenin yararına olarak yeniden düzenleyen ilk hükümdardı. Adalara kaçan düşmanlarına boyun eğdirmek için Shetland, Orcada ve Hebrides adalarına seferler yaptı. Saltanatının son yılları oğulları arasında çıkan kavgalarla karıştı; krallığını, onlar arasında böldü. (L)

HARALD II Blaatand («Mavi Diş») [910'a doğr.-öl. 986'ya doğr.]. Büyük Gorm'un oğlu. Hıristiyanlığın yayılışına göz yumdu, 966'da kendi de katolik oldu, Katolikliğin yerleşmesine çalıştı. Norveç'in güneyini himayesine aldı ve Vend'leri Oder ağzına kadar sürdü. Güneyde, imparator Otto II'nin sonra geri aldığı (975) Holstein'ı fethetti. Hoşnutsuzlardan kurulu bir grubun başındaki oğlu Svend kendisine karşı çıktı, Harald bir çarpışma sırasında öldürüldü. (L)

HARALD II Graafell («Kurşunî Tüylü»). [930'a doğr. - Danimarka'da 970'e doğr.], Norveç kralı (961-970'e doğr.). Güzel Saçlı Harald I'in torunu. İyi Kalpli Haakon'un halefiydi; rakiplerinin birçoğunu yendiği halde Norveç'in parçalanmasını engelleyemedi; bir vesileyle Danimarka'ya götürüldü ve orada öldürüldü. (L)

HARALD III (öl. 1018), Danimarka kralı (1014-1018), Büyük Knud I'in kardeşi. Onun ölümü üzerine, Baltık'tan Atlantik'e uzanan büyük bir Danimarka imparatorluğu kurdu. (L)

HARALD III Haardraade («Katı Yürekli») [1015'e doğr. - Stamford Bridge 1066], Norveç kralı (1046-1066), Sigurd Syr ile, Harald Grenske'nin dul karısı Aasta'nın oğlu. Norveç'i terk zorunda kalınca Novgorod'a, sonra da İstanbul'a gitti, Sicilya'nın yeniden fethine katıldı (1038) ve Kudüs'e geçti. İstanbul'dan 1042'de ayrılarak yeniden Rusya'ya gitti ve orada büyük prens Yaroslav'ın kızı Ellisif ile evlendi (1043); Norveç'e döndüğünde, yeğeni kral Magnus ile çarpıştı ve topraklarının yarısını aldı. Magnus ölünce (1047), öbür yarıya da elkoydu. Bremen-Hamburg başpiskoposu Adalbert ile bir uvuşmazlık sonucu, Norveç'e bir miktar doğulu hıristiyan soktu. Ülkede birliği tamamladı, sonra Danimarka'yı talan, İngiltere'yi de istilâ etti, fakat sonunda yenik düştü ve öldürüldü. (L)

HARALD IV Gille veya **Gillechrist** (İrlanda'da-öl. 1136), Norveç kralı (1130-1136) kral Magnus Barfot'nun oğlu. Sigurd Jorsalafar'ın ve oğlu Magnus'un sağlığında Norveç tahtında hak iddiasında bulunmama sözünü bozdu ve Sigurd ölünce (1130) Magnus'u, ülkenin yarısını kendisine terke zorladı. 1135'te Norveç'in tek kralı olmuştu, fakat memleketi idare edemedi. Tahtta hak iddia eden Sigurd Slembi tarafından öldürüldü. (L)

HARALD IV Hen («Gevrek Taş») [öl. 1080], Danimarka kralı (1076-1080), Sven Estridson'un büyük oğlu. Âdil ve iyi kalpli bir hükümdardı, fakat yönetici olarak zayıftı. (L)

HARALD Hildetand («Savaş Dişi»), VIII. yy.da Skjoldung'ların en ünlüsü. 750 Yıllarına doğru Kuzeylilerin, herhalde İsveçlilerin saldırıları (Braavalla savaşı) sonucunda yıkılan ve Danimarka ile Götaland'ın bir kısmını kapsayan ilk Danimarka imparatorluğunu kurdu. (L)

HARAM sıf. (ar. *ḥarām*). Dinî hükümlere aykırı olan, dince yasaklanan: *Efendi hazretleri, demiş, faiz haramdır diyorsunuz, hakkınız var, fakat işittim ki siz de paranızı faize verirmişsiniz, bunun hikmeti nedir?* (F. R. Atay). *Müslüman kadın seslerinin açıkta herkesçe duyulmasını haram telâkki edecek bir taassubun uyanmasından mı çekinmişti?* (A. Ş. Hisar). ‖ Dokunulması veya içine girilmesi dince yasaklanmış olan, kutsal. ‖ *Teşm. yol.* Yasak: *Sensiz uykuyu haram bilen için /Ayrılık ölümün diğer ismidir* (C. S. Tarancı).

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeyi) Haram etmek,* bir şeyi yararlanılamaz hale getirmek. ‖ *(Bir şey) Haram olmak,* bir şeyden yararlanamamak. ‖ *Haram olsun!* «Hayır görmesin» anlamında kullanılan beddua. ‖ *Haram yemek,* hakkı olmayan bir şeye el atmak, dine aykırı olarak, hakkı olmayan bir şeye sahip çıkmak: *Ben abdestli, namazlı adamım, haram yemem* (Orhan Kemal). ‖ *Harama uçkur çözmek. Teklz.* Nikâhsız olarak birisiyle cinsî ilişki kurmak: *Gidi kahpeler sizi... Bu yaşıma geldim, harama uçkur çözmedim... Az kaldı, ırzım lekelenecekti* (H. R. Gürpınar).

— *Esk. Haram-kâr,* nikâhsız olarak cinsî ilişki kuran. ‖ *Haram- nemek,* nankör, tembel (evlât). ‖ *Haram-zâde.* Bk. HARAMZADE. ‖ *Belde-i haram,* Mekke şehri civarı. ‖ *Beyt-i haram,* Kâbe. ‖ *Mescid-i haram,* Kâbe'nin bulunduğu ibadetgâh. ‖ *Şehr-i haram* («haram ay»), müslümanlıktan önce Arapların birbirleriyle savaşı yasakladıkları ay: *Sen, şehr-i haramda ve beled-i haramdasın* (Cevdet Paşa).

— Din İslâmlıkta yapılması, söylenmesi, yenilmesi, içilmesi uygun olmayan şey. (Kur'an'da haram edilen şeylerle insanlara zulmedilmediği, ancak kötü şeylerin haram edildiği açıklanır.) *Zt.* HELÂL.

— Huk. İslâm hukuku ve ahlâkının kesinlikle yasaklanmış olduğu şey. ‖ *Liaynihî harâm,* şarap gibi, bizzat kendisi haram edilen şey. ‖ *Ligayrihî harâm,* bizzat ve mutlak olarak kendisi yasaklanmayıp başka bir sebepten dolayı haram olan bir şey. (Başkasının malının izni olmaksızın yenmesi.) [M]

HARAMA veya **HARMA** i. Teknol. Kunduracının, dikişi gizlemek için taban astarına veya taban köselesine açtığı yarık. (L)

HARAMAKİ i. (*harama*'dan). Kunduracının, «harama» denilen yarığı açmakta kullandığı âlet. (L)

HARAMÎ i. (ar. *ḥarām*'dan *ḥarāmi*). Başkasının malını zorla alan kimse, haydut, hırsız: *Dilenci şekline girmiş bu sinsi câniler / Bu, gündüzün bile yol vermeyen haramîler* (M. Â. Ersoy). [M]

HARAMİLİK i. (*haramî*'den *haramî-lik*). Hırsızlık, haydutluk, eşkiyalık.

— Ask. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında, başlarında kumandan bulunmadığı halde küçük akıncı kuvvetler tarafından düşman ülkelere yapılan akınlara verilen ad. Bu akınlara yüz civarında akıncı katılırdı. Akıncı kuvvetinin sayısı yüzden az olduğunda da bu kuvvet «çete» diye adlandırılırdı. Büyük akınlarda olduğu gibi haramîlik suretiyle yapılan akınlarda da alınan esirlerden «pencik» denilen beşte bir resim alındığı halde, çeteden bu resim alınmazdı. Resim alınması için akıncı beyinin yanında «akıncı kadısı» veya «pencikçibaşı»nın bulunması gerekirdi. (M)

HARAMZADE bls. i. (ar. *ḥarām* ve fars.

Foto. LAROUSSE; Histoire de l'Humanite

zâde, evlât'tan *haram-zâde*). Gayrımeşru birleşmeden doğan çocuk, piç. || *Halk dili.* Haram yiyen. (M)

HARAP veya **HARAB** sıf. (ar. *harâb*). Bakımsızlık, aşınma v.b. sebeplerle yıkılmış bir hale gelmiş olan, yıkık, viran: *Seyretsin sonsuz hudutları / Harap kalelerinde krallar* (F. H. Dağlarca). *Sonbaharla sararmış harap ormanları aradık* (Ömer Seyfeddin). *Harap bina.* || *Mec.* Kimsesiz, şahipsiz, çok kötü durumda olan: *Yuvanda mesut ederek, mesut olarak yaşarken, harap ve perişan bıraktığın başka bir yuvanın hali hiç mi seni üzmeyecek* (R. N. Güntekin). || Yorgunluk veya üzüntülerle bitkin hale gelmiş olan, perişan: *Yusuf haftada on beş günde bir, yorgun ve harap bir halde geliyor* (Sabahattin Ali). || *Esk.* Aşırı derecede sarhoş. || *Harap etmek,* harap hale getirmek, yıpratmak: *Evvelâ beraber bulunmak için, beraber çıkmak istemişti, fakat deniz onu harap ediyor, günlerce sersem bırakıyordu* (Mehmed Rauf). *Kiracılar evi harap etmişler.* || *Harap olmak,* harap hale gelmek, yıkılmak, perişan olmak: *Cemiyetler, şehirler gibidir, harap olsalar da büyük ve sağlam parçaları ayakta kalır* (Cenab Şahabeddin). *Seneler var ki harab olmadığım gün bilmem; / Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem* (M. Â. Ersoy).

— *Esk. Harâb-âbâd. Mec.* Dünya. || *Harâb -ender-harâb,* büsbütün bozulmuş, yıpranmış: *Harâb-ender-harâb oldum / Yeter gayri yeter hasret* (şarkı).

— Patol. *Harap edici,* bir dokuyu, bir organı harap eden.

◆ **Harabî** ve **harabiyet** i. *Esk.* Haraplık, yıkıklık, perişanlık.

◆ **Haraplık** i. Harap olma durumu, perişanlık: *Sonra bu haraplığa daha başka bir duygu, bir çeşit kurtuluş duygusu karıştı* (A. H. Tanpınar). [ML]

HARAPPA, Batı Pakistan'da, Râvi yakınında ilk tarihöncesine ait yer. Son zamanlarda yapılan arkeolojk araştırmalar, *Harappa krallığı*'nın şimdiki İran ve Pakistan sınırı ile Himalaya ve Bombay eyaleti arasında kurulmuş olduğunu ortaya çıkardı. M. Ö. 2500 veya 2300 yıllarında meydana çıkan bu medeniyetin M.Ö. 1800 ile 1500 yılları arasında geliştiği sanılır. Harappa krallığının aşağı İndus vâdisinde büyük kaymalara yolaçan depremlerden yıkılmış olduğu ileri sürülür. Bazı kaynaklara göre de M.Ö. 1500 yılında Aryenler tarafından tahrip edilmiştir. (L)

HARAR i. (ar. *ğırâre*'den *harâr*). Kıldan örülmüş büyük çuval: *Dün bir harar daha saman aldık.*

— DEY. *Harar gibi,* geniş, büyük, içine çok şey alabilen eşyalar için kullanılır. (M)

HARAR veya **HARRAR,** Habeşistan'da şehir, il merkezi, merkezî kütlenin kuzeyinde; yaklş. 25 000 nüf. Surla çevrili eski şehir. Ticaret merkezi (kahve). — *Harar-Balie ili,* Habeşistan'ın en büyük ili, ülkenin batısını içine alır, merkezî kütle ile doğudaki alçak yaylalar üzerinde uzanır; 1 600 000 nüf.

— Tar. Harar, Galla ülkesinde Müslümanlığı yayan eski bir islâm merkezidir. XVI. yy.da Zayla sultanı Harar'dan Habeşistan'a karşı hücum üssü olarak yararlandı. Habeşistan'da derebeylik devrinde, bir emîr yönetiminde bağımsız olan Harar'a, 1875-1885 arasında bir Mısır garnizonu yerleşti. Şehir, 1887'de Menelik II tarafından alındı. (L)

HARARCA i. Leng. Harar şehri müslümanlarının dili; Amharcaya ve bazı özellikleriyle kuzey dillerine benzer. (Arap harfleriyle harar dilinde yazılmış bazı metinler vardır. Bunların yazılış tarihi XVI. yy.a kadar uzanır.) [M]

HARARET i. (ar. *harâret*). Isı, sıcaklık: *Güneşin harareti yakmaya başladı* (Ömer Seyfeddin). *Demin kendisini ısıtan bu güneşin hararetini artık hissetmiyor* (H. Z. Uşaklıgil). || Susama, susuzluk: *Bana buz gibi yemişler yediriyor, karda soğutulmuş erikler ikram ederek hararetimi geçirtiyor* (N. Araz). || Herhangi bir sebeple yükselen vücut ısısı, ateş: *Eyvah! Bende hararet kırkı buldu. Buram buram terlemeğe başladım* (Ahmed Rasim). *Allah esirgesin, soğuk alırsanız sonra biz ne yaparız? Ellerinizde hararet var* (Namık Kemal). || *Mec.* Coşkunluk, ateşlilik: *Hararetle son cümlelerini hazırladı* (A. H. Tanpınar). *Dünkü filmi hararetle anlatmaya başladı.* || — *Esk. Hararet-i garîziye,* insan vücudunun tabiî sıcaklığı. || *Hararet-i hava,* havanın sıcaklığı.

— ÇEŞ. DEY. *Hararet basmak,* çok susamak. || *Hararet kesmek* (veya *söndürmek*), susuzluğu gidermek: *Hararet kesmek ve kalbin atışını nizama sokup insanı ferahlatmak için sıcak iklimlerde bundan faydalı içki yoktur* (R. H. Karay). || *Hararet vermek,* susamağa yolaçmak.

— Fiz. Bk. ISI. || *Esk. Hararet-bîn,* sıcaklık derecesini gösteren âlet. || *Hararet-nüvis,* sıcaklığı kaydeden âlet.

◆ **Hararetli** sıf. Canlı, coşkun: *Nutkunun hararetli yerlerinde zaman zaman parlayarak dinleyicilere alkışlama kumandası verir gibi tertiplere müracaat etmedi* (Ş. S. Aydemir). *Meclis bir iki saat zarfında hararetli denilecek hale geldi* (A. Rasim). [M]

HARARETLENMEK dönşl. f. (*hararet*'ten *hararet-le-n-mek*). Canlanmak, coşmak: *Saatler geçtikçe toplantı bir kat daha hararetleniyordu.*

◆ **Hararetlendirmek** ettrg. f. Hararetli bir hal almasına yolaçmak: *Başkanın sözleri ortalığı iyice hararetlendirdi.* (M)

HARAS i. (fars. *harâs*). *Esk.* Hayvanla döndürülen değirmen. || *Harâs-i harâb* («harap değirmen»), bu dünya. (M)

HARÂSET i. (ar. *harâset*). *Esk.* Çiftçilik, toprağı işleyerek ekin ekmekle uğraşma işi.

◆ **Harrâs** i. *Esk.* Çiftçi, toprağı işleyip ekin ekerek geçimini sağlayan kimse. (M)

HARASZTHY DE MOKCSA (Agoston), macar bağcılık uzmanı (Futog, Macaristan 1849-Nikaragua 1869). 1849'da Kaliforniya'ya yerleşti. İki yıl sonra San Diego bölgesinde, getirttiği üzümleri ekmeğe başladı. Bir yıl sonra San Francisco'ya göç etti. Daha fazla üzüm getirterek bunları önce Mission Dolores, sonra da Crystal Springs'te yetiştirdi. Getirttiği cinsler arasında, Haraszthy'nin halka tanıtarak sevdirdiği Zinfandel adı verilen bir kırmızı şarap türü de vardı. Haraszthy 1857'de Kaliforniya'da Sonoma yakınında 118 akr'lık bir alana sahip oldu ve burada (üzüm ekerek) Sonoma bağlarını kurdu. Bu bağ kısa bir süre içinde hızla gelişti. 1858'de burada 165 ayrı cins yetişiyordu, 1870'te ekili alanlar 3 500 akr'ı buldu. Buena Vista şaraphanesi de burada kuruldu. Haraszthy 1861'de Avrupa'ya giderek bağcılık, şarapçılık üstüne çalıştı ve 100 cinsten fazla asma üzümü getirdi. Fakat bir süre sonra iktisadî zorluklar yüzünden işi bıraktı ve bir damıtmaevi kurmak üzere Nikaragua'ya gitti. Burada 1869'da izi kayboldu. (L)

HARASZTİ (Emil), macar müzikoloğu (Nagyvarad 1885 - Paris 1958). Felsefe doktoru, Budapeşte üniversitesinde konferansçı, sonra konservatuvarda öğretmen ve müdür oldu (1920-1928). Macaristan millî kitaplığında müzik bölümünü yönetti. Başlıca eserleri: *«Büyük Bir Lavtacı, V. Bakfark»* (1929); *«Macaristan Kraliçesi Marie ve Ungaresca'sı»* (1931); *«Sigismond Bathory ve İtalyan Müziği»* (1932); *«Macar Müziği»* (1933); *«Bela Bartok»* (1938); *«Berlioz ve Macar Marşı»* (1946); *«İki Gizli Ajan ve İki Karşıt Dava, Liszt ve Wagner».* (L)

HARAŞO edat. (rusça. *horoşo*). İyi, güzel. || İ. *Argo.* Rus kadını.

— Örgü. Yün örgü çeşitlerinden biri. (M)

HARÂTİN i. (ar. *harâtîn*). *Esk.* Zool. Solucan.

◆ **Haratiniye** i. *Esk.* Zool. Halkalılar. (M)

HARAUCOURT (Edmond), fransız yazarı (Bourmont, Yukarı Marne 1856-Paris 1941). Önce SIRE DE CHAMBLY takma adıyle, *La Légende des Sexes, Poèmes Hysthériques*'i (Cinsiyetler Efsanesi, Histerik Şiirler) [1883] yayımladı; *l'Âme Nue* (Çıplak Ruh) [1885], *Seul* (Yalnız) [1891]; *l'Espoir du Monde* (Dünyanın Umudu) [1899] adlı eserlerinde romantik ve parnas'çı bir özellik görülür. «Ayrılmak, biraz da ölmektir...» diye başlayan şiiri ünlüdür. (L)

HARAVİL dağı, Van gölü doğusunda, Türkiye-İran sınırı üzerinde dağ; 3 176 m. Zap suyu bu dağ ile, onun batısındaki *Hırabit* dağı (3 550 m) arasından doğar. (M)

HARAZA i. *Argo.* Ağız kavgası: *Eli sopalı biri müdahale etmedikçe bu harazanın men'i kabil olmaz* (H. R. Gürpınar). || *Haraza çıkarmak,* çekişmek, kavga çıkarmak. (M)

HARAZA i. *Halk dili.* Sığırın öd kesesinden çıkan ve halk arasında sarılığa iyi geldiğine inanılan boncuk gibi sert taş. (M)

HARB i. Bk. HARP.

HARBACH (Otto Abels), amerikalı librettoyazarı ve prodüktörü (Salt Lake City, Utah 1873-New York 1963). 1895-1901 Arasında Whitman kolejinde ingilizce öğretmenliğinden sonra New York'a gitti, burada 1902-1910 arasında reklâmcılık yaptı ve gazetelerde çalıştı. İlk olarak *Üçüzler* (1907) adlı opera için şarkı sözleri yazan Harbach, bundan sonra 50 kadar müzikal komedi için şarkı sözü ve libretto yazdı. Bunların arasında en ünlüleri *Parlak Gözler* (1909), *Ateşböceği* (1912), *Kedi ve Keman* (1931) ve *Roberta*'dır (1933). Harbach, Rudolf Friml, Sigmund Romberg ve Jerome Kern gibi bestecilerle çalıştı. Prodüktör olarak en başarılı dönemi Oscar II Hammerstein ile işbirliği yaptığı dönem oldu. *Rose Marie*'yi (1924) ve *Çöl Şarkısı*'nı (1926) birlikte sahneye koydular. İki oyunun da librettolarını Harbach yazdı. (L)

HARBAT bls. i. (fars. *har,* büyük ve ar. *batt, kaz*'dan *har-batt*). *Esk.* İri kaz. || Sıf. Ahmak, budala. || Hilekâr, dolandırıcı. (M)

HARBE i. (ar. *harbe*). *Esk.* Kısa mızrak, süngü. || «Köşklü» adındaki yangın habercisinin taşıdığı ucu devirli değnek. (M)

HARBE, bir Kas tanrısının adı. Babil ülkesi Kas krallarının adlarına eklenir: Kadaşman - Harbe gibi. (L)

HARBECİ i. (*harbe*'den *harbe-ci*). *Esk.* Savaşta süngü kullanan kimse.

— Teşk. tar. Babıâli'de sadrazamın, bazı kimselerin celbi, suçluların hapsedilmesi gibi işlerle ilgili olan ağanın idaresindeki görevli. (Haberciler sırtlarına kaplan postu, başlarına keçe giyerlerdi. Bağlı oldukları Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra [1826] bu görev de kaldırıldı. Yeniçeri ağaları bir yere giderken yanlarında harbeciler bulunurdu.) [M]

HARBENDE bls. i. (fars. *har-bende,* yük hayvanı bakıcısı). Teşk. tar. Osmanlı devleti zamanında saray katırlarının her türlü bakımıyle görevli olan katırcılara verilen ad.

— ANSİKL. Teşk. tar. Saraya ait olan *harbende*'ler on bir bölük meydana getirmişlerdi. Her bölüğün bir bölükbaşı olduğu gibi her bölükte yine bir miktar hizmetkâr (çırak) vardı. Bu bölümlerden birinci bölüğün başı aynı zamanda harbendebaşı idi. Harbende bölükleri büyük imrahorluğa bağlıydılar.

◆ **Harbendebaşı** bls. i. Teşk. tar. Osmanlı devletinde saray katırlarının her türlü bakımıyle görevli olan katırcıların başı. (M)

HARBETMEK geçz. bls. f. (ar. *harb* ve türk. *etmek*'ten). Savaşmak: *Bu satırları düşman ordusunun Sakarya'nın öbür yakasında, Ankara'ya yetmiş kilometre yakınlıkta harbettiği bir anda yazıyorum* (Y.K. Karaosmanoğlu). [M]

HARBİ i. (ar. *harbe*'den *harbi*). Ask. Ateşli silâhları temizlemeğe yarayan madenî çubuk. (Bk. ANSİKL.) || *Harbi oluğu,* bir tüfek veya tabancanın kundağında uzunlamasına açılmış ve harbiye yataklık vazifesi gören oyuk.

— ANSİKL. *Harbi,* XVII.-XIX. yy.da ağızdan dolma tüfek ve tabanca namlularına barut hakkının konulmasına yarayan bir âletti, XIX. yy.dan itibaren yalnız silâhların temizlenmesinde kullanılmağa başlandı. Harbiler namlunun uç tarafına ve alt kısmına burgulanarak takılır. Bunların üç tanesi birbirine vidalanarak namlu içi temizlenir. Bu çelik harbilerden başka ayrıca pirinçten yapılmış ve namlu uzunluğundan büyük olan harbiler de vardır.

◆ Sıf. *Argo.* Doğru, güvenilir: *Çok harbi kızdır, ondan ancak böyle bir davranış beklenirdi.* || *Harbi zar,* sahte olmayan, hilesiz zar.

— DEY. *Harbi konuşmak,* açık ve doğru konuşmak: *Harbi konuşalım kabahatin kimde olduğunu pekâlâ biliyordun.* (M)

HARBİ sıf. (ar. *harb*'den *harbi*). *Esk.* Savaşla ilgili. || İ. Düşman. || Müslüman olmayan.

— Mal. *Esk.* Osmanlı imparatorluğu içinde

harbeci gravür

harbeci (Turkische Gewänder adlı eserden)

yabancı devletler halkından olanlardan ticaretle uğraşanlara verilen ad.

— Tar. Osmanlılarla savaş içinde bulunan ve henüz antlaşma yapmamış devletlerin halkına verilen ad. (M)

HARBİLİK i. (*harbi*'den *harbi-lik*). Ask. Ateşli silâhlarda harbinin koyulduğu yer. (M)

HARBİN, Kuzeydoğu Çin'de (Hey - lung - Kiang) şehir, Sungari ırmağı kıyısında; 1 200 000 nüf. XIX. yy. sonunda basit bir köy olan Harbin, bir demiryolu kavşağı haline gelince (kuzey-güney ve doğu-batı yolları) büyük bir sanayi merkezi oldu (un fabrikaları, yağ fabrikaları, tütün imalâtı, şeker fabrikaları, elektrik malzemesi, hassas âletler, makine yapımı). Nüfusu 1911-1931 arası sekiz kat artan bu «mantar şehir», 1931'den beri her on yılda bir iki kat kalabalıklaşmıştır.(L)

HARBİYE sıf. (ar. *ḫarb*'den *ḫarbiyye*). *Esk.* Harple ilgili, harbe ait. ‖ İ. Eskiden Harp okuluna verilen ad. ‖ *Harbiye ambarı*, Askerî müzeye eskiden verilen adlardan biri. ‖ *Harbiye dairesi*, Millî Savunma bakanlığının savaş gereçleriyle ilgilenen bölümü. ‖ *Harbiye muhasebeciliği*, Mahmud II devrinde ordunun levazım ihtiyacını karşılamak ve Mühimmat-ı Harbiye nazırlığının para işlerini idare etmek amacıyle kurulan memurluk. ‖ *Fünûn-ı harbiye*, savaş tekniği, savaş bilgileri. (M)

HARBİYE, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde (Hatay ilinin merkez [Antakya] ilçesi) bucak; 16 835 nüf.; 11 köy. — *Bucak merkezi;* 6 607 nüf. İl merkezinin 9 km güneyinde Antakya - Yayladağı yolu üzerindedir. 120 m yüksl. Yanıbaşındaki tabiî kaynak ve çağlayan sebebiyle bir gezinti yeri olarak önem kazanmıştır. Son yıllarda bu tabiî kaynaktan faydalanan bir hidroelektrik santralı kuruldu. (M)

HARBİN'de atelyeler

HARBİYE, İstanbul'da Taksim - Şişli arasında semt. Adını XIX. yy.'da yapılan Harp okulundan (Mekteb-i Harbiye) almıştır. Adı geçen okul cumhuriyet devrinde Ankara'ya taşınmış olmakla beraber bu canlı iş ve oturma semti eski adını korumaktadır. (M)

Harbiye. Bk. HARP OKULU.

HARBİYELİ i. (*Harbiye*, harp okulu'ndan *harbiye-li*). Harp okulu öğrencisi.

— ANSİKL. Osmanlı imparatorluğunda Harbiye, batı düşüncesine dayanan ilk yüksek öğrenim kurumlarından biriydi. Bu dönemde *Harbiyeli*'lerin İkinci Meşrutiyetin ilânında ve 31 Mart irticaının bastırılmasında hizmetleri geçti. Cumhuriyet döneminde Harbiye'ye daha çok önem verildi. Harbiyeli, meşru olmayan durumlara müdahale eden bir güç oldu. 27 Mayıs devriminin gerçekleşmesi onların eseri sayıldı. Cumhuriyet tarihinde dört cumhurbaşkanı harbiyeliler arasından yetişti. (M)

Harbiye nezareti, Osmanlı imparatorluğunda batı usulüne göre kurulan Silâhlı kuvvetlerin çeşitli eğitim, ulaşım, yönetim işlerini teşkilâtlandıran en yüksek kuruluş. Harbiye nezareti, İkinci Meşrutiyet'ten (1908) bir süre önce kuruldu. İlk harbiye nazırı, Said Paşa kabinesinde görev alan Ömer Rüştü Paşadır. Harbiye nezaretinin eski adı «Seraskerlik»ti. Bu kuruluşa Türk Kurtuluş savaşı başlarında *Millî Müdafaa vekâleti*, Cumhuriyet döneminde ise *Millî Savunma bakanlığı* adı verildi. 1912 Tarihli salnameye göre Harbiye nezareti şu şekilde teşkilâtlandırıldı: Şûrayı Askerî, Tahrirat dairesi, Hukuk müşavirliği, Erkânı Harbiyei Umumiye dairesi, Piyade dairesi, Süvari dairesi, Sahra Topçu ve Nakliye Kıtaatı dairesi, Ağır Topçu Müfettişi Umumîliği dairesi, Sıhhiye dairesi, Kıtaatı Fenniye ve Mevakii Müstahkeme Müfettişi umumîliği, Müstakil İnşaat şubesi, Muhakemat dairesi, Muhasebatı Umumiye dairesi, Heyeti Teftişiye, Levazımatı Umumiye, Matbaai Askeriye, Terbiye ve Tedrisatı Askeriye Müfettişi Umumîliği ve diğer daire, şube ve kalemler.

● *Harbiye nazırları.* Ömer Rüştü Paşa (1908), Recep Paşa (1908-1909), Ali Rıza Paşa (1909), Hüseyin Nâzım Paşa (1909), Gazi İbrahim Edhem Paşa (1909), Salih Hulûsi Paşa (1909), Salih Hulûsi Paşa (ikinci defa, 1909), Mahmud Şevket Paşa (1909), Hurşid Paşa (vekâleten, 1911), Mahmud Şevket Paşa (ikinci defa, 1911), Hüseyin Nâzım Paşa (ikinci defa, 1911), Mahmud Şevket Paşa (üçüncü defa, 1912), Ahmed İzzet Paşa (1912 - 1913), Enver Paşa (1913-1918), Ahmed İzzet Paşa (ikinci defa, 1918), Abdullah Paşa (1918), Ömer Yaver Paşa (1918), Damat Ferid Paşa (1918), Avni Paşa (vekâleten, 1918), Ahmed Hamdi Abuk Paşa (1918), Mehmed Şakir Paşa (1918), Şevket Turgut Paşa (1918), Damat Ferid Paşa (ikinci defa, 1918), Hüseyin Nâzım Paşa (üçüncü defa, 1918), Süleyman Şefik Paşa (1919), Ferit Cemal Paşa (1919), Salih Paşa (1919), Mustafa Fevzi Paşa (ÇAKMAK) [1919], Mehmed Said Paşa (1919), Damat Ferid Paşa (vekâleten, 1919), Hüseyin Hüsnü Paşa (1920), Ziya Paşa (1920-1922). [M]

Harbokulu gücü, Harp okulu subayları tarafından kurulan spor ocağı. Cumhuriyet devrinin ilk Harp okulu kumandanı albay Mehmet Hayri Bey tarafından «Harbiye İdman yurdu» adı altında kuruldu (1924). Okulun subay ve öğrencilerinden meydana gelen futbol takımı ilk yıl Türkiye Futbol şampiyonluğunu kazandı (1924). Futbolun yanı sıra basketbol, atletizm, eltopu, voleybol, boks, eskrim, judo ve güreş dallarında da başarılar gösterdi. On beş yıl süreyle Ankara basketbol şampiyonluğunu, on yıl da Ankara eltopu şampiyonluğunu elinde tuttu. Futbol takımı beş defa Ankara Amatör futbol ligi şampiyonluğunu kazandı. 1942-1945 Yıllarında iki kere Türkiye Futbol şampiyonluğunu alan Harbokulu gücü, 1951 ve 1952 yıllarında da iki kez Türkiye Basketbol şampiyonu oldu. Futbol, basketbol, eskrim, atletizm, güreş alanlarında millî takımlara bu ocaktan yirmiden fazla sporcu girdi. (M)

HARBOUR GRACE veya **HAVRE - DE-GRACE,** Kanada'da liman şehri, Newfoundland adasında, Conception koyunda (Avalon yarımadası); 2 600 nüf. Balık konserveciliği. (L)

HARBURG, Almanya'da eski şehir, Elbe kıyısında, Hamburg'un karşısında; 1937'de Hamburg'a katıldı. (L)

HARBÜZ veya **HARBÜZE** i. (fars. *ḫarbüz*). *Esk.* Kavun. ‖ Karpuz. ‖ *Harbüze-zâr*, kavun, karpuz bostanı. ‖ *Harbüze-fürûş*, kavun veya karpuz satan kimse. ‖ *Harbüze-i Hindî*, karpuz. ‖ *Harbüze-i Rûbah*, ebucehil karpuzu. (M)

HARC i. Bk. HARÇ.

HARCAMA i. (*harcamak*'tan *harca-ma*). Harcamak eylemi.

— Fiz. Belirli kesitteki bir delikten birim zamanda geçen sıvı veya gaz hacmi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fiz. Bir kaptan akan bir sıvının veya bir gazın *harcama*'sı, bu akışkanın bir saniyede akan miktarıdır. Aslında, bir gazın akış teorisiyle bir sıvının akış teorisi birbirinden farklıdır. Bir sıvının akışında en büyük rolü yerçekim kuvvetleri oynadığı halde, bir gazın akışında en büyük etken esnekliktir.

Bernouilli'nin ispatladığına göre, ince çeper üzerinde bir h yüksekliğine açılmış küçük bir delikten akan bir sıvının akış hızı

$v = \sqrt{2gh + 2\dfrac{P - P'}{\varrho}}$'dur; burada ϱ sıvının özgül ağırlığını, P ve P''de serbest sıvı yüzeyi ve delik üzerindeki basınçları gösterir.

Eğer $P = P'$ ise, hız $v = \sqrt{2gh}$ olur. Bu değer, sıvının h yüksekliğinden serbest düşüşle aktığı zaman göstereceği hıza eşittir. Düşey bir çeper üzerinde bir delik açıldığı zaman, sıvının bir parabol çizerek aktığı görülür ve bu parabolün formülü kolayca bulunabilir.

Birim zamandaki Q harcaması

$Q = a\sqrt{2gh}$'dır, burada a daralmış kesitin alanını veya gerçek kesitin yaklaşık

olarak, $\dfrac{62}{100}$'sini gösterir. (Bk. DARALMA.)

Düzlem çeperli ve sabit seviyedeki bir dik dörtgen deliğin harcamasının hesaplanması. Deliğin iki yatay kenarından itibaren sıvının yukarıya doğru yükseklikleri H ve h, deliğin herhangi bir elemanından itibaren yukarıya doğru sıvı yüksekliği z ve deliğin genişliği l olduğuna göre, bir elemanın yüzeyi ldz olacaktır; bu elemana tekabül eden harcama, m daralma katsayısı olmak üzere, $dQ = mldz\sqrt{2gz}$'dir. İntegral alarak

$$Q = \int_h^H mldz\sqrt{2gz} = \frac{2}{3} ml\sqrt{2g}\left(\sqrt{H^3} - \sqrt{h^3}\right)$$

elde edilir. $h = 0$ olarak alınınca bir savaktaki harcama hesaplanabilir. H yüksekliği savağın köşesinden yukarıya doğru ölçüldüğüne göre $Q = \dfrac{2}{3} ml\sqrt{2gH^3}$ elde edilir. (L)

HARCAMAK geçl. f. (ar. *ḫarc*'dan türk. *harc-a-mak*). Bir şey satın almak için para sarf etmek: *Parayı bulsa harcayacak ama, ahmak, bulamıyor* (H. R. Gürpınar). ‖ (Bir işte) Kullanmak, tüketmek: *Bu elbiseyi hazırlarken dört metre dantel harcadım.* ‖ Feda etmek: *Senin yoluna gençliğimi harcadıktan sonra, gene orada, o düşmüş şehirde, senin hasretinle yanan ben değil miyim?* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Manevî bakımdan (birinin) mahvına sebep olmak: *Kendi düşüncelerine âlet ederek, göz göre göre harcadılar zavallıyı.* ‖ *Argo.* (Birinin) Ölümüne sebep olmak, öldürmek: *Bereket, asıl azılılarını, savaş içinde rahmetli Yakup Cemil Bey aldı gitti, şurda burda harcadı da, biraz biraz ferahladık* (Kemal Tahir).

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

◆ **Harcanmak** edilg. f. Harcamak işine konu olmak: *Bu dehânın günle gelir günle geçer eserler üstünde harcanıp gitmiş olmasına ölümü kadar acınsak yeri vardır* (F. R. Atay). *Bu bina yapılırken tonlarca demir harcandı.* (M)

HARCİÂLEM bls. sıf. (ar. *ḫarc* ve *ʿâlem*'den fars. taml. *ḫarc-ı ʿâlem*). Herkesin alıp kullanabileceği, bol ve ucuz: *Evini harcıâlem eşyalarla doldurmuş.* || Herkesin bildiği, özelliği olmayan: *Bugünkü öz fikir ve soy fikir, hiç bir zaman harcıâlem değildir* (Ş. S. Aydemir). [M]

HARCIRAH bls. i. (ar. *ḫarc*, masraf ve fars. *râh*, yol'dan fars. taml. *ḫarc-ı râh*). Bir yerden başka bir yere tayin edilen veya görevi dolayısıyle bir yere gitmesi gerekli kimseye verilen para, yol harçlığı, yolluk: *Üç gün sonra, her muamele bitmiş, harcırahımı almış bulunuyorum* (R.N. Güntekin). *Savuşup gitmesi için kendisine yüz bin dirhem harcırah gönderdi* (Cevdet Paşa).

— Huk. Yol masrafı, yevmiye, aile masrafı ve yer değiştirme masraflarını karşılamak üzere, kurumlarınca memur ve hizmetlilere veya aile efradına ödenen para. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Harcırah*'lar kamu tüzel kişileri için, 6245 sayılı Harcırah kanunu hükümleri uyarınca verilir. Bu kanuna tabi kurumlar: Köy bütçesi dışında kalan umumî muvazeneye dahil dairelerle, özel ve katma bütçeli kuruluşlar; özel kanunlarla kurulmuş banka ve teşekküller (Denizcilik bankası, Türkiye Vakıflar bankası, Türk havayolları hariç) ve bunların, sermayelerinin yüzde ellisinden fazlasına sahip oldukları kurumlardır. Harcırah alacak olan memur deyimi, Barem kanunları hükümlerine tabi aylıklı ve ücretlileri; hizmetli ise Barem kanunu hükümleri dışında kalan devamlı veya geçici müstahdemlerle, kurumlarda yalnız ödenek veya gündelik karşılığı çalışanları ifade eder. Harcırah verilmesini gerektiren olay sırasında memur veya hizmetlinin, evlilik bağıyle bağlı bulunduğu eşi. Yardım etmemesi halinde zarurete düşecek olan usul ve füruu ile erkek ve kız kardeşleri aile efradından kabul edilir. Cumhurbaşkanının yurt içi ve dışı seyahatleriyle ilgili masrafların ödenmesinde Harcırah kanunu hükümleri uygulanmaz. Harcırahın hesaplanmasında kural olarak, gidip gelmeğe en uygun ve en alışılagelmiş yolun daha az masrafı gerektireni esas alınır. Ödemelerde kanunda gösterilen cetvellere uyulur. Ancak cumhurbaşkanı Millet meclisi ve Cumhuriyet Senatosu başkanları, başbakan, bakanlar ve genelkurmay başkanı, kendileri tarafından tayin olunacak mevkilerde seyahat edebilirler. Yurt içinde yer değiştirme masrafının hesabında göz önünde tutulacak kilometre veya deniz mili, iki yer arasında gidip gelmeğe elverişli en kısa kara ve deniz yolu esas tutularak bulunur. (M)

HARCOURT (Godefroi D'), **Aksak** denir. Saint - Sauveur - le - Vicomte senyörü (öl. Saint - Clément geçidi, Vire üzerinde, Coutances yakınları 1356). 1345'te İngiltere kralı Edward III'ün emrine girdi, ona Normandiya'ya bir çıkartma yapmasını tavsiye etti, ingiliz çetelerine yol gösterdi (1346). Cherbourg'u, Valognes'u, Saint - Lô v.b.'yi ele geçirdi ve Crécy'de İngilizlerle birlikte savaştı. Onları terk ettikten sonra Fransa kralı tarafından affedildi, fakat Kötü Charles ile ilişki kurdu ve yeniden İngilizlere katıldı. 1356'da Fransa'dan sürüldü, toprakları Edward III'e bağışladıktan sonra Fransızlarla savaşırken öldü. (L)

HARCOURT (Henri DE LORRAİNE, — kontu), **Cadet la Perle** denir, fransız subayı (1601 - Royaumont 1666). Akdenizde filo kumandanlığı yaptı, sonra Piemonte'deki kıtalara kumanda etti ve Torino'yu zaptetti (1640). Katalonya kral naibi oldu (1644). Lerida kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı (1646). Flandre'da şansı yaver gitti. İspanyolları Valenciennes'de yendi ve Condé'yi ele geçirdi (1649). Fronde ayaklanmasında önce sarayı tuttu, sonra prenslerin tarafına geçti. Bu davranışı Anjou bölgesinin yönetiminin ona verilmesini sağladı. (L)

HARCOURT (Henri, — dükü), Fransız mareşali (1654 - Paris 1718). Başarılı Lüksemburg savunması (1692), Neerwinden'deki tutumu (1693), sonra büyükelçi olarak 1697'de Madrid'de Charles II'ye duc d'Anjou'yu vâris yaptırmakta oynadığı rol, kendisinin dük payesine ulaşmasını (1700), Fransa mareşalliğine yükselmesini (1703) sağladı. (L)

HARCOURT (Jean II, — senyörü), **Yiğit** denir (öl. 1302), Fransa mareşali (1285) ve amirali (1295). Saint Louis ile Tunus'a, Anjou'lu Charles I ile de Sicilya'ya gitti, orada Fransızlara karşı girişilen katliamdan kurtuldu. Cesur Philippe ve Güzel Philippe devirlerinde İspanya'da savaştı ve Dover limanını tahrip etti. Robert de Tancarville ile teke tek çarpıştı. (L)

HARCOURT (Robert, — kontu), fransız yazarı (Lumigny, Seine-et-Marne 1881 - Parny-les-Reims, Marne 1965). Edebiyat doktoru, Paris Katolik enstitüsünde profesör (1920). Alman edebiyatı ve tarihi üstüne çeşitli araştırma eseri yayımladı: *Évangile de la Force* (Gücün Kutsal Kitabı) [1936]; *Les Allemands d'Aujourd'hui* (Günümüzün Almanları) [1948]; *L'Allemagne et l'Europe* (Almanya ve Avrupa) [1960]. (L)

HARCOURT (Simon, birinci — vikontu), Büyük Britanya'nın mührühas lordu (Stanton Harcourt, Oxfordshire 1661-Londra 1727). Son derece muhafazakârdı; George I'in tahta çıkışından sonra mevkiini kaybetti ve edebiyatçılar çevresinde yaşadı, kral yokken Büyük Britanya'yı yöneten Niyabet konseyine katıldı. (L)

HARCOURT (sir William GRANVİLLE VENABLES VERNON), ingiliz siyaset adamı (York 1827 - Nuneham Park, Oxfordshire 1904). Liberal partiden milletvekili oldu (1868), Gladstone'un fikirlerinden yanaydı, İçişleri (1880-1885) ve Maliye bakanlığına (1886) getirildi. Gladstone'un başbakanlığı sırasında yeniden maliye bakanı oldu (1892-1895) ve 1894'te bir veraset vergisi koydu. Avam kamarasına Liberal parti başkanı olarak katıldı, partinin ikiye bölünmesi (1898) üzerine istifa etti. (L)

Harcourt, Brace and co., 1919'da New York'ta, A. Harcourt ve Donald Brace tarafından kurulan amerikan yayımevi. Bu yayımcılar, genel edebiyatla ilgili eserlerin (Sinclair Lewis, Anne Lindbergh, James Thurber, Dorothy Canfield v.b.) yanı sıra çocuk kitapları ve özellikle orta öğretim kitapları da yayımlamaktadırlar. (L)

HARÇ veya **HARC** i. (ar. *ḫarc*). Harcanan para, bir iş için sarfedilen para, gider, masraf. || Resmî işlerde devlete ödenen para: *Mahkeme harcı.*

— Ask. *Esk.* Osmanlı devletinde asker tayinleri için kullanılan ve alınacak asker miktarını belirten deyim.

— Mal. Devlet veya kamu kuruluşlarının gelir kaynağı. || Sınaî ve ticarî bir özellikle göstermeyen kamu hizmetlerinden yararlananların karşılığında ödedikleri bedel. (Bk. ANSİKL.) || *Vergiye benzer harçlar veya parafiskal mükellefiyetler*, genel bütçenin dışında kalan kamu kuruluşlarının yerine getirdikleri hizmet karşılığında, bunlardan yararlananlardan aldıkları zorunlu ödeme. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Harc-ı evamir*, yazılan emirler için sahiplerinden alınan resim. || *Harc-ı ferman*, verilen fermanlar için sahiplerinden alınan resim. (Ferman harçları verilen kimseye göre değişir, çoğalır veya azalırdı. Beylerbeyi beratlarından on beş bin, tımar beratlarından sekiz yüz akçe harç alınırdı. Valiler verdikleri ferman harçlarını gittikleri yerlerin tevzi defterlerine geçirirler ve böylece tahsil ederlerdi.) || *Harc-ı hademe*, hademe masrafı karşılığı alınan resim.

— Teşk. tar. *Harc-ı hassa*, sarayın bir kısım masrafları için ayrılan paranın saklı bulunduğu dolap. (Önceleri kasa olmadığı için paralar bu gibi dolaplarda saklanırdı.) || *Harc-ı Hassa kalemi*, Tanzimat'tan önce saray ve hükûmete ait bina işleriyle uğraşan şehremininin, saraya ait harç ve levazım hesaplarını tutan daire.

— ANSİKL. Mal. *Harç*'lar, vergi gibi cebre dayanmakla birlikte kamu hizmetleri karşılığında tahsil edilir. Devletin finansman kaynağını teşkil eden harçlar, bir bakıma ihtiyarî nitelik gösterir. Zira, hizmetten yararlanmaktan cayan harcı ödemekle yükümlü değildir. Vergide ise böyle bir durum söz konusu olmaz.

● *Vergiye benzer harçlar veya parafiskal mükellefiyetler*, Fransa'da, Türkiye'de ve bazı ülkelerde görülen bu tür harçlar aylık veya yıllıktır. Türkiye'de Emekli sandığı ile Sosyal sigortaların tahsil ettiği kesenekler bu tür harçlardandır. Bu harçları ödeyenler bazı haklar elde etmektedir: ücretsiz bakım, emekli aylığı gibi. Ayrıca Ticaret, Sanayi ve Zıraat odaları, Barolar, takip odaları gibi kuruluşlar da kanunun öngördüğü şekilde vergiye benzer harçlar tahsil ederler. A.B.D.'de ise sosyal sigorta keseneği, vergi olarak alınır.

◆ **Harçlı** sıf. Yapılması için harç ödenen (iş). [M]

HARÇ i. (fars. *herc*, karışma'dan). Bir şeyin yapımında kullanılan şeyler, hammadde: *Bir de her parçası büyük bir romana harç olacak değerde ince görüşler, zeki dikkatlerle dolu, acımsı bir kitabı daha vardır.* (Y. Z. Ortaç).

— DEY. (*Birinin*) *Harcı olmak*, (o kimsenin) yapabileceği nitelikte olmak: *Dört yılda Fakülteyi bitirmek onun harcı değil.*

— Bahç. Değişik nitelikteki toprak ve benzeri maddelerin karıştırılmasiyle hazırlanmış toprak.

— İnş. Bağlayıcı bir maddeyle (kireç veya çimento) birleştirilmiş kum tanelerinden meydana gelen ve yapılarda taşları, tuğlaları yapıştırmak veya duvarları sıvamak için kullanılan koyu bulamaç. (Bk. ANSİKL.) || *Harç karıştırmak*, harç yapımında kullanılacak malzemeleri su ile karıştırıp birbirine yedirmek. (HARÇ KARMAK veya HARCI ALIŞTIRMAK da denir.) || *Harç çapası*, duvarcıların harç karmak için kullandıkları âlet. || *Harç karıcı*, kürekle harç veya alçı karıştıran duvarcı çırağı. || *Âdi harç*, havada sertleşen yağlı kireç harcı. (HAVA HARCI da denir.) || *Asfalt harcı*, sıcakken bitümle karıştırılan kum, filler* ve küçük çakıl taşlarından meydana gelen ve yolların kaplanmasında kullanılan harç. || *Sıva harcı*, bağlayıcı maddesi kireç ve çimento karışımı olan ve sıva olarak çok kullanılan harç. || *Bitümlü harç*, bağlayıcı maddesi bitüm olan harç. || *Hidrolik harç*, su kireci veya çimento harcı; su alarak sertleşir ve suyun etkilerine karşı dayanıklıdır. (SU HARCI da denir.) || *Esk. Horasan harcı*, çimento yerine kullanılan bir çeşit harç. Bk. ANSİKL.

— Mutf. Bir yemeğin malzemesini teşkil eden (tuz, yağ, kekik, nane, baharat, soğan, domates v.b.) unsurlar.

— Teknol. *Çamurlu harç*, cam fırınlarının ağzını kapatan tuğlalaların çevresine sıvanan kuru ot ve kil karışımı.

— ANSİKL. İnş. *Harç*'lar elle veya mekanik olarak hazırlanır. Elle yapılırken, malzemeler tahta bir zemin üzerinde karıştırılır; kürekle ve harç çapasiyle yoğurulur. Mekanik yapımda ise, malzemeler harç makinesinde karıştırılır.

Harcın dozu, genellikle bağlayıcı maddenin (kireç veya çimento), kuru kumun metre küpü başına düşen kilogram ağırlığıyle değerlendirilir. Bu doz, bağlayıcı maddenin cinsi ve harcın kullanılacağı yere göre değişir. Ortalama bir harçta, bağlayıcı maddenin ağırlığı 350 ile 450 kg arasındadır. Bağlayıcı madde miktarının normal dozdan eksik veya fazla olmasına göre, harç *dolgun* veya *zayıf* olur. Harcın nitelikleri (ezilmeye karşı direnç, ufalanıp dağılmama, su geçirmezlik ve hacim değişmezliği) bağlayıcı maddenin kalitesine, kumun cinsine ve dozuna bağlıdır.

● *Horasan harcı.* Türkistan'da, özellikle Horasan şehrinde kullanılırdı. Önce pişmiş tuğla ve kiremit parçaları tokmakla döğülerek toz haline getirilir, elendikten sonra el-

Henri de Lorraine
HARCOURT
Bibliothèque Nationale,
Paris

sir William HARCOURT

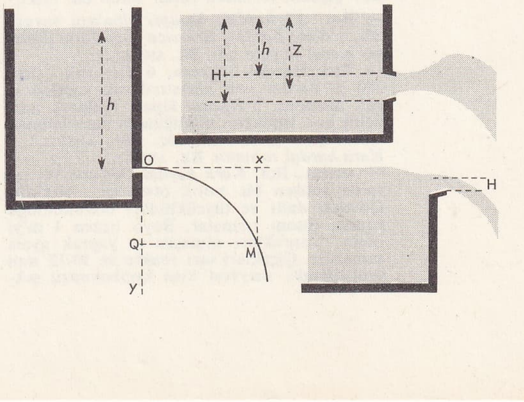

harcama

Foto. Elliot et Fry (LAROUSSE)

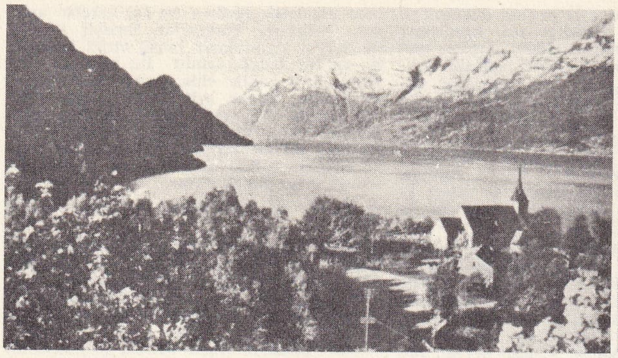

HARDANGER FJORD

de edilen ince toz kireç ve su ile karıştırılarak bir çeşit duvar harcı yapılırdı. Bu harç hamamlar, su hazneleri, köprüler, su künkleri gibi, daima suyle iilşkisi olan, suyu tutması gereken duvarlarla, çok sağlam olması istenen yapıların duvar ve kubbelerinde kullanılmıştır. Horasan harcıyle örülmüş eski kale duvarlarında taşlar tek parça olarak bir kütle haline gelirdi. (M)

HARÇENG i. (fars. *harçeng*). Zool. Yengeç. — Astron. *Esk.* Yengeç burcu. (M)

HARÇLAMAK geçl. (*harç*'tan *harç-la-mak*). İnş. Harçla sıvamak: *Çeşme yalağını harçlamak.* (M)

HARÇLI sıf. (*harç*'tan *harç-lı*). Harçla örülmüş veya sıvanmış: *Harçlı duvar.* || Harca bulanmış: *Ellerim harçlı.*
— Kıyf. *Harçlı entari,* yaka kenarına, ön kısmına veya diğer taraflarına şerit, kordon veya ipek dikilerek süslenen kadın elbiselerine verilen isim. (M)

HARÇLIK i. (ar. *harc*'dan türk. *harç-lık*). Ufak tefek ihtiyaçları karşılamakta kullanılan para: *Kendisine harçlık olarak verilen paranın bir kısmını saklayarak doğum günü hediyesi almış.* || *Cep harçlığı.* Bk. CEP. (M)

HARÇLIKÇI i. (*harçlık*'tan *harçlık-çı*). Ask. *Esk.* Osmanlı devleti zamanında savaş sırasında paraları kalmayan erlere harçlık getirmek için izinle memleketlerine gönderilenlere verilen ad.

— ANSİKL. Ordu sefere çıkınca hudut boylarında kışlamak gerekir ve her sancağın erleri aralarından beşer, onar adam seçip memleketlerine para almağa gönderirlerdi. İşte orduda kalanlara para getirmek için izinle memleketlerine gönderilen kimselere *harçlıkçı* denirdi. Bunlar orduda kalanların tımarlarına giderler ve onlara para alıp arkadaşlarına getirirlerdi. Böylece aynı zamanda ordudakilerin sıhhat haberleri ailelerine ulaşmış olur ve yapılacak işleri varsa *harçlıkçılar* tarafından yapılırdı. Harçlıkçılık usulü ilk defa 1421 yılında Düzmece Mustafa olayında Cüneytoğlu Hamza Bey tarafından konulmuş, daha sonra bu usul Osmanlılara geçmiştir. (M)

HARDAL i. (ar. *hardal*). Tohumu tıpta kullanılan turpgillerden bir bitkinin adı. (İlmî adı *Sinapis.*) || Hardal tanesinin toz haline getirilmiş veya sirkeyle karıştırılarak ete sürülmek üzere hazırlanmış macunu: *Bu tuzu, biberi, hardalı çok, iştah açıcı yemekler, baş döndürücü sert içkiler gibi bir konuşmaydı* (Y. Z. Ortaç). *Senelerdenberi anlamamışım / Hardalın cemiyet hayatındaki mevkiini* (O. V. Kanık). [Bk. ANSİKL.] || *Hardal tanesi,* hardal bitkisinin tohumu. || *Yabanî hardal,* turpgillerden hardala benzer sarı çiçekli, tarlalara zarar veren bir bitki.

— Bot. *Ak hardal, Sinapis alba*'nın yaygın adı. || *Kara hardal, Brassica nigra*'nın (*Sinapis nigra*) yaygın adı. Bk. ANSİKL.
— Ted. *Hardal banyosu,* 6 litre ılık suya 150 gr hardal unu karıştırılarak yapılan ayak banyosu. || *Hardal lâpası* (*yakısı*), hardalın kan toplayıcı niteliğinden yararlanmak için dıştan kullanılan ilâç. (Bk. ANSİKL.) || *Kara hardal tohumu.* Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Bot. *Kara hardal,* Avrupa ve Asya'da yetişen bir yıllık otsu bir bitkidir. Gövdesi dallı ve tüycüklüdür; dokunulduğu zaman insanı tırmalar. Boyu bazen 1 m'yi bulur. Yaprakları almaşık ve yaprak ayası sapsızdır. Çiçekleri sarı renkte ve 10-12 mm genişliğinde, meyvesi kısa keçiboynuzu şeklindedir, içinde kara tohumlar bulunur. Boş arazilerde, çukur yerlerde kendiliğinden yetişir; sofra hardalı yapılmak için özel olarak da yetiştirilir.

— Mutf. Hardal, macun kıvamında, sarımtırak esmer renkte, iştah açıcı bir maddedir. İyi bir sofra hardalı yapmak için önce sirkeye hoş bir koku sindirmek gerekir. Bunun için sirkeye taze sarmısak, tarhunotu, kereviz, maydanoz gibi kokulu otlar katılır. Toz hardal, tuz, çörekotu, zeytinyağı, kekik yağı, tarçın ve kokulu sirkeyle karıştırılarak ezilir. Macun halindeki bu hardal iştah açıcı olarak et yemekleri ve bazı salatalarla birlikte yenir.
— Ted. *Hardal lâpası,* hardal tohumunun unu ılık su ile yoğurularak elde edilir; bu yumuşak hamur 10-20 dakika kadar yakı şeklinde uygulanır: Hardal yakısını 1865'te Boggio adında bir eczacı düşünmüş, 1867'de Rigollot geliştirmiştir. Bunu yapmak için bir kâğıda kauçuk eriyiği emdirildikten sonra üzerine hardal unu serpilir.

● Kara hardal tohumunun esansından (*ail sevend*) faydalanılır. Bu esans mirozin adlı bir enzimle bir heterozit olan sinigrozid'in su ile birleşmesinden oluşur. Kara hardal esansı sidik söktürücü ilâç olarak kullanılır. Ak hardal tohumunda sinigrozid bulunmadığı için tedavide kullanılmaz. (L)

HARDALİYE i. (ar. *hardal*'dan *hardaliyye*). Ekşimemesi için içine hardal katılan bir şıra çeşidi: *Edirne'nin hardaliyesi ünlüdür.*

— ANSİKL. Elli kilo taze şıraya 125-150 gr dövülmüş hardal katılır. Fıçıda yirmi gün bekletilir. Fıçının musluğundan alındığı ölçüde içine üzüm suyu eklenir. (M)

HARDALLI sıf. (*hardal*'dan *hardal-lı*). Mutf. İçine hardal konmuş olan. || *Hardallı pekmez,* üzüm şırası, pekmez toprağı ile bir gece bekletilir; ateşte bir iki taşım kaynatılarak fıçıya dökülür ve içine bir çıkına sarılı döğülmüş hardal katılır; durulmuş olan şıra tekrar kaynatılır ve pekmez haline getirilir. (M)

HARDALLIK i. (*hardal*'dan *hardal-lık*). Hardal koymağa yarayan küçük kap: *Porselen hardallık.*

— ANSİKL. Dekoratif santl. Ortaçağ'da kalaydan yapılan hardallık, XVII. yy.da daha değerli bir eşya oldu; gümüşten, işlenmiş altından hardallıklara rastlanır. XVII. yy.da genellikle fayanstan (Rouen, Strasbourg), porselenden (Saint-Cloud, Vincennes, Meissen), bazen de gümüş süslemeli koyu mavi kristalden hardallıklar yapılmıştır. (L)

HARDALSI sıf. (*hardal*'dan *hardal-sı*). Hardala benzer, hardal görünümünde olan.
◆ i. Bot. Turpgillerin uzun iki çenetli meyvesi; ortasındaki ince perdenin iki kenarında tohumlar bulunur. (Olgunlaşınca iki çenet açılarak birbirinden ayrılır.) [L]

HARDANGER FJORD, Norveç'in batı kıyısında (Hordaland) uzun fiyord; yüksekliği yer yer 1 000 m'yi aşan yalıyarların eteğindedir; kıyıdan iç kısma doğru 100 km'den çok uzanır. (L)

HARDANGERVİDDA, Batı Norveç'te dağ kütlesi; en yüksek dorukları Hardangerjökulen (1 876 m) ve Hallingskarvet'dir (1 933 m). Kütle, yüksekliği 1 200-1 400 m arasında değişen bir yayla görünüşündedir. Batıda Hardengerfjord ile Sörfjord'a hâkim olan Hardangervidda, ıssız bir bölgedir. (L)

HARDEE (William Joseph), amerikalı general (Camden kontluğu, Georgia 1815 - Wytheville, Virginia 1873). 1838'de A.B.D. Askerî akademisini bitirerek Fransa'ya gitti. Orada 1840-1841 yıllarında Saumur'deki Binicilik okuluna devam etti. Meksika savaşına katıldı ve bu savaşta yararlıklar gösterdi. *Rifle and Light İnfantry Tactics* (Silâh ve Hafif Piyade Taktikleri) [1855] adlı çok okunan bir elkitabı yayımladı. 1861'de ordudan istifa etti ve konfederelere katıldı. Çeşitli savaşları başarıyle yöneten Hardee, 1863'te konfedereleri Missionary Ridge'te yok olmaktan kurtardı. Kendisine Tennessee ordusunun kumandanlığı teklif edildiyse de bu görevi general Joseph E. Johnstan'a bıraktı. 1864'te Savannah'ı (Georgia) general Sherman'a karşı ustaca savundu, fakat başarısızlığa uğradı. Konfederelerin kışın kuzeye çekilmeleri sırasında büyük başarı gösterdi. (L)

HARDEKNUD. Bk. KNUD.

HARDEN (İsidor WİTKOWSKİ, **Maximilian** — denir), alman siyaset yazarı (Berlin 1861-Montana, İsviçre 1927). *Die Zukunft* (Gelecek) adlı hiciv gazetesini kurdu. Wilhelm II'nin siyasetine karşı basında kampanya açtı. Amacına ulaşmak için Wilhelm II'nin yakınlarından prens Philipp Eulenburg ile ilgili bir skandalı ortaya çıkardı (1907). Birinci Dünya savaşının başlarında pangermanist tutumun ateşli taraftarlarından biri olduysa da, 1915'ten sonra aynı kesinlikle barışın zorunluluğunu savundu. 1918 Devriminden sonra cumhuriyet hükümetini, eski imparatorluk siyasetini sürdürmekle suçladı. Edebiyat polemikçisi olarak da birçok eyleme girişti: natüralist alman yazarlarını destekledi; İbsen, Tolstoy ve Dostoyevski'yi Almanya'da tanıttı. Hatıralar ve denemeler yazdı. (L)

HARDEN (sir Arthur), ingiliz kimyacısı (Manchester 1865 - Bourne End, Buckinghamshire 1940). Eğitimini doğduğu şehirde ve Erlangen'de yaptı, 1888'de Manchester'de okutman ve 1897'de Londra üniversitesinde biyokimya profesörü oldu. Canlı hücrelerin şeker ihtiyacı konusuyle ilgilendi. Sakkarofosfatlar üzerinde yaptığı araştırmalarla vardığı sonuçlar modern biyokimya teorilerinde önemli bir yer aldı. Fermentleşme mekanizmaları, enzimler ve vitaminler üstündeki çalışmalar sonucunda, H. von Euler - Chelpin ile paylaştığı 1929 Nobel Kimya ödülünü kazandı. 1921'den ölümüne kadar *Biochemical Journal*'ın editörü idi. (L)

HARDENBERG (Friedrich, — baronu). Bk. NOVALİS.

HARDENBERG (Karl August, — prensi), prusyalı devlet adamı (Essenrode, Hannover 1750 - Cenova 1822). Hannover'in (1770) ve Braunschweig'ın (1782) hizmetinde bulunduktan sonra Prusya dışişleri bakanı oldu ve iç yönetimde de önemli sorumluluklar yüklendi (1804). Hannover'i kazanma ümidiyle başlangıçta Fransız birliğinden yana oldu. Tilsit'ten (1807) sonra Napolyon tarafından emekliliği istendi. Riga'ya çekildi, Stein ile mektuplaştı ve bir Prusya krallığı kurma planı hazırladı. 1810'da başbakan olunca, liberalleri polise teslim ederek Napolyon'a teminat vermekte gecikmedi. Ama «Kurtuluş savaşı»nı hazırlamağa son derece istekli olduğundan, liberal metotlarla kendini Prusya'nın kalkınmasına verdi. Prusya'nın sosyal ve siyasî sistemini yeniden düzene sokarak bürokrasiyi ve Napolyon I'inkini taklit eden yasaları geliştirdi, köylülere, ekip biçtikleri toprakların mülkiyetini verdi, serfliği ve angaryayı kaldırdı, yahudilere birçok hak tanıdı; asillerin ve loncaların malî imtiyazlarını kaldırdı ve genel bir arazi ve patent vergisi koyarak bütçe kaynaklarını arttırdı. Soyluların muhalefeti karşısında tarım reformunu (1811) sınırlamak, kanun ve vergi yükümlülüğü karşısında vatandaşların eşitliği ilkesinden vaz geçmek zorunda kaldı. Bununla beraber feodal hakların satın alınabileceği ve yönetimin herkese açık olduğu ilân edildi. Anayasal bir rejim kuramadı; soyluların hâkim olduğu bir danışma meclisinin kurulmasını sağlayabildi. 1813'te, en elverişli zamanda, Prusya'yı Napolyon'a karşı bir koalisyona soktu; Paris (1814) ve Viyana (1815) müzakerelerinde krallığı temsil etti; Fransa'nın parçalanmasına önayak olamadığı gibi, Germen konfederasyonunda Avusturya'nın üstün bir

Foto. Dizionario Enciclopedico İtaliano

durumda bulunmasını da engelleyemedi. Aachen (1818), Troppau (1820), Laibach ve Verona (1822) kongrelerinde Prusya temsilcisi olarak Metternich'in tekliflerini desteklemekle yetindi. Aslında 1815'ten beri Prusya'nın iç siyasetini yönetir olmaktan çıkmıştı; özel hayatının rezaletlerle dolu olması yüzünden Friedrich - Wilhelm III'ün sempatisini kaybetti. (L)

HARDENBERG, Hollanda'da (Overijsel) komün, Zwolle'nin doğusunda, alman sınırı yakınında; 22 000 nüf. Çeşitli sanayi (küçük metalürji, besin maddeleri). [L]

HARDENBERGİA i. Çokyıllık, sarılgan bitki; Avustralya asıllı olan bu bitkinin iki türü (*Hardenbergia monophylla, H. Comptoniana*), firfiri, beyaz veya pembe çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir. (Baklagillerden.) [L]

HARDENBURGH (Henry Janeway), amerikalı mimar (New Brunswick, New Jersey 1847 - New York City 1918). New York'ta mimar Detlof Lienau ile birlikte okudu. 1873'te New Brunscwick'teki Rutgers kolejinin kitaplığı için yaptığı planla büyük başarı ve ün kazandı. 1880'de büyük şehirlerde bina planları üstünde çalışmağa girişti ve New York'taki apartmanların gelişmesinde öncülük yaptı.

Hardenburgh'un kullanışlı plan çizme ve çarpıcı kompozisyon yeteneğini, şimdi yıkılmış olan Waldorf otelinde ortaya koydu. Çizdiği diğer yapılar arasında en ünlüleri şunlardır: New York'ta Amerikan Güzel Sanatlar derneği binası (1896) ve Plaza oteli (1907), Boston'da Copley Plaza oteli (şimdiki Sheraton Plaza oteli) [1910]. (L)

HARDER (Jean-Jacques), isviçreli anatomi bilgini (Schaffhouse 1658 - ay.y. 1711). Basel üniversitesinde ders verdi, imparator Leopold'un dikkatini çekti ve Kont unvanıyle maiyetine girdi. Çeşitli çalışmaları vardır. Beynin sert zarındaki Pacchioni taneciklerini buldu. Kuşların ve bazı memelilerin gözlerinin iç açısında bulduğu bir salgı bezine kendi adını vermiştir. (L)

HARDERWİJK, Hollanda'da (Gelderland) şehir, Doğu polderinin güneyinde; 15 800 nüf. XV. yy.dan kalma kilise. Makine yapımı. Dokumacılık. Besin ürünleri. Şehirde 1647-1811 arasında bir üniversite vardı. (L)

HARDİE (James Keir), ingiliz siyaset adamı (Legbrannock, Holytown yakınında, Lanarkshire 1856- Glasgow 1915). Maden işçisi, İskoçya Yeni Madenciler federasyonu sekreteri (1886). Liberal partiden ayrıldıktan sonra, iskoçya İşçi partisinin başta gelen kurucularından biri oldu (1888), sonra Bağımsız İşçi partisini kurdu (1893); sosyalist özellik taşıyan bu partiden bugünkü İşçi partisi doğmuştur (1900). Hardie, ingiliz parlamentosunun ilk sosyalist milletvekilidir (1902). [L]

HARDİN (John), amerikalı subay (Fauquier, Virginia 1753 - Hardin, Ohio 1792) Güneybatı Pennsylvania'nın vahşî ormanlarında büyüdü. Amerikan ihtilâli başladığı zaman Kıta ordusunda teğmen oldu ve Daniel Morgan'ın ünlü «silâhlı erler» müfrezesine katıldı. Savaşta birçok görevi başarıyle yapan Hardin, özellikle Saratoga savaşında yararlık gösterdi, fakat 1779'da ordudan ayrıldı.

1786'da Washington'a (Kentucky) yerleşti. Kızılderililere karşı yapılan akınlara katıldı. Kızılderililerle bir anlaşma yapmak üzereyken bugün kendi adını taşıyan Hardin şehrinde öldürüldü. (L)

HARDİNG (Carl Ludwig), alman astronomu (Lauenburg 1765 - Göttingen 1834). 1803'te küçük Junon gezegenini keşfetti ve Göttingen rasathanesi müdürlüğüne tayin edildi. Çok sayıda makalesinden başka, *Atlas Novus Caelestis* (Yeni Gök Atlası) [1808 -1823] adlı bir eseri de vardır. (L)

HARDİNG (sir John), ingiliz mareşali (Yeovil, Somersetshire 1896). 1942'de El'alemeyn'de 7. Zırhlı tümen kumandanı olarak bulundu, İtalya'da Alexander'ın kurmay başkanı oldu. 1952'de imparatorluk Genelkurmay başkanlığına, sonra Kıbrıs valiliğine (1955-1957) tayin edildi. 1958'de İngiltere Lordlar kamarası üyeliğine getirildi. (L)

HARDİNG (Warren Gamaliel), amerikalı siyaset adamı (Korsika, Morrow County, Ohio 1865 - San Francisco 1923). Cumhuriyetçiydi. Birinci Dünya savaşında Washington senatosunda Ohio'yu temsil etti ve barış konferansında Wilson'un siyasetine muhalif kaldı. 1920'de demokrat Cox'a karşı, yirmi sekizinci başkan olarak seçildi. Milletler cemiyetine ve müttefiklerarası borçların silinmesine karşı gelerek merkezî imparatorluklar ile ayrı bir barış imzaladı (ağustos 1921). İç siyasette, içki yasağı rejim ve avrupa mallarına karşı kısıtlayıcı haklar taraftarı oldu. Yüksek gümrük tarifeleri ve göçler için sınırlamalar koydu. Savaş vergilerini kaldırdı ve Wilson'un malî siyasetini bırakarak federal bütçe sistemine döndü. Çevresindeki art düşünceliler onun saflığından yararlandı. Çeşitli karışıklıklar içinde görev süresi bitmeden öldü. (L)

HARDİNGE (Henry, — vikontu), ingiliz mareşali (Wrotham, Kent 1785 - South Park, Tunbridge Wells 1856). Fransa'ya karşı yapılan savaşlara katıldı (1808-1815). 1828'de ve 1840'ta savaş bakanı, 1844'te Hindistan genel valisi oldu; Sih'leri bozguna uğrattı. İngiltere Lordlar kamarası üyeliğine tayin edildi; 1852'de başkumandan oldu. (L)

HARDİON (Jacques), fransız tarihçisi (Tours 1686 - Versailles 1766). Louis XV'in kızlarına tarih öğretmeni oldu ve onlar için bir *Nouvelle Histoire Poétique* (Yeni Şiir Tarihi) [1751] ve yarıda bıraktığı *Histoire Universelle Sacrée et Profane*'ı (Dinî ve Dünyevî Evrensel Tarih) yazdı (1754-1765). [L]

HARDİSTONİT i. (fr. *hardystonite*'ten). Miner. Tabiî çinko ve kalsiyum silikat. (L)

HARD LABOUR (ing. *hard*, ağır ve *labour*, iş). İngiltere'de, en ağır işlerde zorla çalıştırmak yoluyle verilen beden cezası. (L)

HARDOUİN (Henri), fransız bestecisi (Grandpré, Ardennes 1727-ay.y. 1808). Bütün ömrünü Reims katedrali çocuk korosu okuluna bağladı, 1752-1770 Arası Reims Müzik akademisi konserlerini yönetti ve bundan ötürü Rameau'nun dostluğunu kazandı. Kırk altı missa, motet ve mezmur bıraktı. (L)

HARDOUİN (Jean), fransız cizviti ve bilgini (Quimper 1646 - Paris 1729). Çok geniş bir bilgiye sahip olan Hardouin eski çağlara ait arkeolojik metin ve belgelerin büyük kısmının XIII. yy. rahiplerinin veya modern sanatçıların eseri olduğunu, İncil'in de aslında Latince yazıldığını ileri sürdü. Hardouin, özellikle 1687 Rahipler meclisinin isteği üzerine derlediği konsil metinleri derlemesi ile ün kazanmıştır. Bu külliyatı parlamentonun, muhalefetine rağmen 1715'te 11 cilt halinde yayımladı. Derleme XVIII. yüzyılın en önemli eserlerindendir. (L)

Hard pad disease («katı taban hastalığı»), köpeklerde ayak tabanının büyüyüp sertleşmesi şeklindeki hastalık hali. Sebebi çok tartışmalıdır. Bazıları bir ültravirüsten ileri geldiğini söyler, bazıları da çeşitli hastalıkların (gençlik hastalığı, Rubarth hastalığı, beyin iltihabı, müzmin nefrit v.b.) bir belirtisi sayar. (L)

HARDT (LA), Fransa ve Almanya'da bölge, Ren vâdisinin batısında, Hardt, Fransa'da Savarne geçitinin kuzeyinde kumtaşlı Vosges dağlarının (Bas-Rhin ve Moselle) uzantısıdır. Üçüncü zaman kumtaşlarında oyulmuş, ormanlarla örtülü yaylalardan meydana gelir. Çok verimli olmayan topraklarda tarım yapılır. Rheinland Pfalz'da kütle 610 m yüksekliğe ulaşır. Burası da az ölçüde tarım yapılan, tamamıyle ormanlık bir bölgedir. XIX. yy.da birçok kişi özellikle Amerika'ya göçmüştür. Kütlenin kenarındaki şehirlerde (batıda Pirmasens ve Kaiserslautern; doğuda Neustadt) gelişen az ölçüde küçük sanayi köylerden işçi çekmiştir. (L)

HARDVAR, Hindistan'da (Uttar Prades) şehir, Ganj kıyısında, ırmağın ovaya girdiği yerde; 60 000 nüf. Hinduların kutsal şehirlerinden biridir. Elektrik malzemesi. (L)

HARDWARE [hardvor] i. (ing. *hardware*, hırdavatçılık'tan). Bilgi - işlem. Bir hesap makinesinin veya bilgi - işlemle ilgili bir sistemin âletlerinin bütünü. (Hardware kelimesi, bir bilgi - işlem sisteminin, elektronik elemanları, elektromekanik organları, besleme ve iç bağlantı devreleriyle kablolarını gibi bütün fiziksel organlarını belirlemek için software* kelimesinin karşıtı olarak kullanılır. Bir hesaplayıcının hardware'si, işlem ve kumanda devresini bulunduran bir merkez ünitesi, bir merkezî hafıza, birçok yardımcı hafıza ve bilginin giriş-çıkış organlarını kapsar.) [L]

HARDWİCKE (Philip YORKE I. — kontu) [Dover 1690 - Londra 1764]. Büyük Britanya'nın mühürhas lordu (1737-1756). Nüfuzlu ve etkili bir liberaldi, özellikle hukuk çalışmalarıyle tanındı. 1746'da İskoçya'da asillerin kazaî haklarının ilgasına, 1754'te evlilikle ilgili ingiliz kanunlarının yeniden düzenlenmesine önayak oldu. (L)

HARDWİCKE (sir Cedric), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Lye, Worvestershire 1893 - New York City 1964). Londra'da ilk olarak *The Monk and the Woman* (Keşiş ve Kadın) [1912] adlı oyunda oynadı. 1920'lerde George Bernard Shaw'ın oyunlarında canlandırdığı rollerle ün kazandı. Özellikle *Heartbreak House*'deki (Kırgınlar Evi) kaptan Shotover, *Sezar ve Kleopatra*'daki Sezar ve *The Apple Cart*'daki (Elma Arabası) Kral Magnus rolleriyle başarı kazandı. *The Barretts of Wimpole Street*'te (Wimpole Sokağındaki Barrett'lar) [1930] Elizabeth Barrett'ın babası ve *A Majority of One*'da (Birin Çoğunluğu) [1959] japon dul Koişo Asano rolünü oynadı. Birbirinden bu derece farklı karakterleri başarıyle canlandırarak çok yönlü bir sanatçı olduğunu ortaya koydu. Arasıra yönetici olarak da çalışan Hardwicke birçok filimde yardımcı rollere çıktı. 1934'te kendisine «sir» unvanı verildi. (L)

HARDY (Alexandre), fransız oyun yazarı (Paris 1570'e doğr.-öl. 1632). Gençliğinde, taşrada temsiller veren bir tiyatro topluluğuyle tiyatro yazarı olarak anlaştı, Paris'e yerleşti ve oyunlarını yazmağa koyuldu. Sayısız oyunundan ancak otuz dört tanesi yayımlanabildi Trajedilerinde, hümanist trajedi ile kurallara bağlı trajediyi bağdaştırmayı bildi. Şiddet sahnelerinin trajedide kullanılmasına karşı çıktıysa da, kendisi de bu gibi sahneleri birçok kere kullandı. Eserlerini beş bölüme ayırdı, koroya yer verdi. *Marianne* ve *Didon se Sacrifiant* (Kendini Kurban Eden Didon) en ünlü trajedileridir. Traji - komedilerinde romanesk bir anlayışa yaklaştı; konularını Lukianos, Heliodoros, Cervantes ve Montemayor'dan aldı ve kuralların dışına çıktı. *La Force du Sang*'da (Kan'ın Gücü) konu, yedi yıllık bir süreyi kapsar; *Elmire*'in olayları Mısır'da başlar, İtalya ve Almanya'da devam eder. (L)

HARDY (Alfred), fransız hekimi (Paris 1811 - ay.y. 1893). 1851'de Saint-Louis hastahanesi hekimliğine getirildi, deri hastalıkları öğretimine başladı. 1867'de Fakülte iç hastalıkları profesörü, 1875'de klinik profesörü oldu. Başlıca eserleri: Béhier ile birlikte, *Traité de Pathologie Interne* (İç Hastalıkları Ders Kitabı) [1844-1853]; *Traité des Maladies de la Peau* (Deri Hastalıkları Ders Kitabı [1864] (L)

HARDY (Claude), fransız matematikçisi (Le Mans 1600'e doğr.-Paris 1678). Bilime ilgi duymakla beraber avukatlık yapmaktan da geri kalmadı ve Châtelet'ye danışman oldu. Eski ve yeni otuz altı dil bildiği söylenir. Fermat'ın *De Maximis et Minimis* (En Az ve En Çok Üstüne) adlı bir inceleme kitabı konusunda Descartes ile Fermat arasında yazılı tartışma çıkınca, Descartes tarafından hakem seçildi. Eukleides'in yunanca *Data*'sını (Veriler) latince tercümesiyle birlikte yayımladı. (L)

HARDY (Gathorne GATHORNE —), 1. **Cranbrook** kontu ingiliz siyaset adamı (Bradford 1814 - Hemsted Park 1906). İçişleri bakanlığı yaptığı yıllarda (1867-1868), fenian'ların komplolarını şiddetle bastırdı. Savunma bakanı olarak (1874-1878), Disraeli'nin Ruslara karşı güttüğü siyaseti enerjik bir şekilde destekledi. Hindistan bakanı iken (1878-1880), Afganistan sınırlarına karşı Lytton'un yürüttüğü saldırgan siyaseti tek başına savundu, en sonunda başbakan oldu (1885 - 1892). [L]

HARDY (Godfrey), ingiliz matematikçisi (Cranleigh, Surrey 1877 - Cambridge 1947). Oxford üniversitesinde geometri profesörüydü; sonra, hayatının büyük bir kısmını Cambridge üniversitesinde matematik okutmağa adadı. Geniş ve çeşitli olan eserleri, genellikle toplamalı veya analitik sayılar teorisi ile ilgilidir. Eserlerinde araştırmalara veya saf analiz veya fonksiyonlar teorisiyle

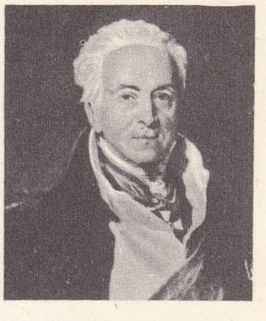

Karl HARDENBERG
Lawrence'in eseri
Windsor şatosu

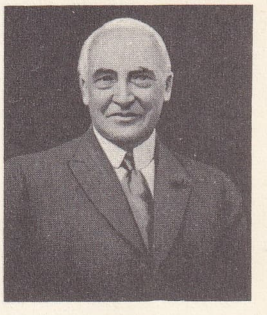

Warren HARDİNG

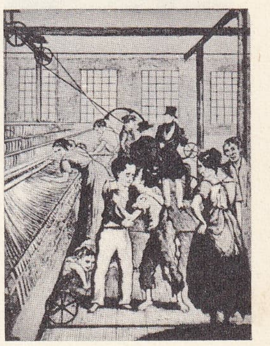

hard labour
1840'ta bir ingiliz
fabrikasının içi

ilgili önemli meselelere rastlanırsa da, bunlar yine az çok sayılar teorisi üstüne yaptığı çalışmalarıyle ilgilidir. Aynı zamanda öğrenim üstüne, bugün klasikleşmiş bazı eserler yayımladı, ayrıca *Cambridge Tracts* yayımlarını yönetti. Hardy olağanüstü etkisi ve ünüyle ingiliz matematik okulunun en seçkin temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. (L)

HARDY (Leopold Amédée), fransız mimarı (Paris 1829-Châtillon-sur-Loing 1894). 1867 ve 1878 sergilerinin başmimarı. Tarım bilimi enstitüsü yapılarını, Rosaire kilisesini ve Lourdes'daki bazilikanın giriş rampalarını yaptı. (L)

HARDY (Oliver). Bk. LAUREL (Stan).

HARDY (Thomas) ingiliz siyaset adamı (Larbert, Stirlingshire 1752-Londra 1832). İskoçyalı bir kunduracıydı; Londra'ya yerleşti, 1792'de reformcu bir işçi kulübü olan Londra Mektuplaşma derneğini kurdu. 1794'te hükûmet tarafından suçlandı, beraat etmekle büyük bir zafer kazandı. Aslında davası yanlış bir temele dayandırılmıştı. Çünkü Hardy komitenin öteki üyelerinin salık verdiği şiddet hareketlerinden nefret ederdi. Bununla birlikte, baskı hareketinin kurbanlarına yardımda bulundu; sonra kendisi de muhtaç duruma düştü; Burdett ve Place gibi radikallerden yardım gördü. (L)

HARDY (Thomas), ingiliz yazarı (Upper Bockhampton, Dorsetshire 1840-Max Gate, Dorchester 1928). Mimarlık öğrenimi yaptı, sonra kendini edebiyata verdi. *Under the Greenwood Tree* (Yeşil Çardağın Altında) [1872] ve *A Pair of Blue Eyes* (Bir Çift Mavi Göz) [1873] adlı romanlarıyle tanınmağa başladı. *Far From the Madding Crowd* (Çılgın Kalabalıktan Uzak) [1874] adlı eseri ona geniş ölçüde ün sağladı. Daha sonra *The Hand of Ethelberta* (Ethelberta'nın Eli) [1876], *The Return of The Native* (Yerlinin Dönüşü) [1878], *The Mayor of Casterbridge* (Casterbridge Belediye Başkanı) [1886], *The Woodlanders* (Orman Köprüleri) [1887], *Wessex Tales* (Wessex Masalları) [1888], *A Group of Noble Dames* (Kibar Hanımlar Grubu) [1891] ve *Tess of the D'Ubervilles* (1891) adlı romanlarını yazdı. Bunları *The Well-Beloved* (Sevgili) [1892], *Lifes Little Ironies* (Hayatın Küçük Cilveleri) [1894] ve *Jude The Obscure* (İçine Kapanık Jude) [1895] izledi. Bu eserler, yazarın, insan ruhuna nüfuz etme yeteneğini, manzara tasvirlerinde ve taşra geleneğini anlatmakta gösterdiği ustalığı ortaya koyar. Hardy, varlıkları, her atılımı boşa çıkaran önüne geçilmez bir kadere boyun eğmiş sayıyordu. *Jude The Obscure*'deki aşırı karamsarlığı oldukça sert tenkitlere yolaçtı. Hardy bunun üzerine nesirden nazma yöneldi. Şiir alanında belli başlı eserleri: *Wessex Poems* (1898); *Poems of the Past and Present* (Geçmişin ve Bugünün Şiirleri) [1901]; büyük destansı şiiri *The Dynasts* (Hükümdarlar) [1904-1908]; *Time's Laughing-Stocks* (Zamanın Alayına Uğrayanlar) [1909]; *Satires of Circumstances* (Çeşitli Vesilelerle Yergiler) [1914]; *Moments of Vision* (Düş Anları) [1917] ve *Late Lyrics and Earlier* (1922). Hardy ayrıca Arthur efsanesine dayanan *The Famous Tragedy of the Queen of Cornwall* (Cornwall Kraliçesinin Ünlü Faciası) [1922] adlı bir dram yazdı. Bu şiirdeki gerçekçilik oldukça acıdır, ama biçim güzelliği düşüncedeki karamsarlığı unutturur. (L)

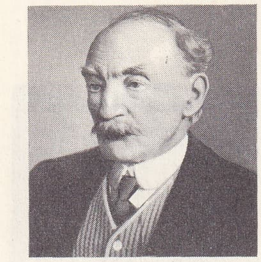
Thomas HARDY

Hardy-Weinberg kuralı. Biyol. İçinde asıl ırkla cinsiyet yoluyle tesadüfen karışmış mutantlar bulunan bir halk topluluğunda, eğer ayıklanma rol oynamaz, döl verimi hepsi için aynı olur ve yeni mutantlar belirmezse o topluluğun bileşimi sabit kalır. Bu kural şöyle ifade edilir: p^2 (homozigot AA); $2pq$ (heterozigot *Aa*); q^2 (homozigot *aa*). Burada *p* ve *q* harfleri bu topluluktaki başat A ve çekinik *a* genlerini taşıyan bireyleri gösterir. (L)

HARE i. (fars. *hāre* veya *hāra*). Bazı cisimler üzerinde görülen dalga, ince ve parlak çizgi, meneviş: *Geniş bir su tabakasına atılmış bir taşın açtığı halkalar gibi gittikçe genişleyen, büyüyen harelerle uzanıyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ Üzerinde, dikkatle bakılınca görülen dalgalar bulunan kumaş. ‖ *Esk.* Çok sert taş, mermer.

— Kıyf. Sof gibi ipekten yapılmış bir tür kumaş. (*Hara* da denirdi. Mor renkte olanı çok tutulurdu. İşlemeli olanları da vardı.)

— Ormanc. Bazı şiddetli kışlarda yalancı odunun gerçek oduna dönüşmemesinden ileri gelen tam halka veya yeni ay biçiminde odun lekesi.

— Teknol. *Maden haresi,* bazı madenlerde yüzey işlemiyle meydana getirilen ve kumaşlardakine benzeyen görünüş. (ML)

HARE (Robert), amerikalı kimyacı (Philadelphia 1781-ay.y. 1858). 1818'den 1847'ye kadar Pennsilvanya üniversitesinde kimya profesörü; sanayide ve kimyasal analizlerde katot olarak civayı ilk o kullandı ve toprak alkali madenleri element halinde elde etti. Özellikle oksihidrojen hamlacının bulucusu olarak tanınır (1801). [L]

HARECİ i. (*hare*'den *hare-ci*). Teknol. Kumaş, kâğıt veya madenleri hareleyen işçi. (L)

HAREK i. Müz. Telli müzik âletlerinde, üzerinden tellerin geçirilmesine yarıyan köprücük. *Eşanl.* EŞİK. (M)

HAREKÂT çoğl. i. (ar. *hareket*'ten *harekât*). *Esk.* Davranışlar, eylemler: *Biz ağzı açık bütün onun harekâtına bakıyorduk* (Ahmed Rasim). *Yere bakarak yürüyor, gülümsüyordu. Bütün harekâtını takip ediyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Harekât-ı milliye,* millî hareketler: *Umum telgrafçılarımızın, teşebbüsat ve harekât-ı milliyemize ifa eyledikleri fedakarâne hizmetlerinin millî tarihimizde mühim mevkii vardır* (Atatürk). ‖ *Harekât-ı müşterek,* ortak hareketler veya davranışlar. ‖ *Harekât-ı nâpesendâne,* hoşa gitmeyen davranışlar. ‖ *Harekât-ı zaruriye,* gerekli davranışlar veya eylemler. ‖ *Harekât ve sekenât,* davranışlar, gidişât.

— Ask. Askerî kuvvetler tarafından bir savaş amacıyle yapılan yürüyüş, manevra, her türlü eylem. ‖ *Harekât alanı,* içerisinde askerî harekât yapılan veya yapılabilecek olan coğrafî, iktisadî ve stratejik bakımlardan birlik sağlayan bölge: *Balkanlar harekât alanı.* (*Stratejik bölge* adı da verilen harekât alanı, genel olarak bir tek kumandanlığın emrindedir ve bu kumandanlık da savunma veya savaşın sevk ve idaresinden sorumlu olan siyasî makama doğrudan doğruya bağlı bulunur.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Harekât alanı deniz kuvvetleri kumandanı,* harekât alanında kara, hava ve deniz kuvvetlerinden müşterek kuvvete tahsis edilmeyen harekât alanı deniz kuvvetlerinin taktik olarak sevk ve idaresinden sorumlu kumandan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harekât alanı hava kuvvetleri kumandanı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Harekât alanı kara kuvvetleri kumandanı,* harekât alanında, kara, hava ve deniz kuvvetleri ile müşterek kuvvete tahsis edilmeyen kara kuvvetlerinin taktik harekâtını idare eden kara kumandanı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harekât alanı kumandanı,* harp alanının askerî harekât ve idarî bakımdan sevk ve idare eden kumandan. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harekât emri,* kumandanın taktik harekât yönünden verdiği kararı uygulamak amacıyle harekâtın sevk ve idaresinde emrindeki bütün birliklere yapacakları görevleri açıklayan savaş emri. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harekât ihtiyatı,* belirli bir harekâtı desteklemek üzere gerekli olan personel, ikmal maddeleri ve teçhizat ihtiyatı. ‖ *Harekât raporları,* kumandana, harekât durumu hakkında zamanında verilen raporlar. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Harekât üssü,* harekâtın idare edildiği üs. ‖ *Harekât ve eğitim subayı,* karargâhın kurmay başkan yardımcılarından olan ve G—3 (harekât) subayı adı verilen kurmay subay. (Teşkilât. harekât ve eğitime ait bütün işlerde genel karargâh yardımcısıdır.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Esk. Harekât-ı harbiye,* savaş harekâtı. ‖ *Harekât-ı tecavüziye,* saldırı harekâtı.

— İstat. *Harekât araştırması,* en elverişli sonuçları sağlayacak kararların nasıl alınacağını araştıran bilimsel çözümleme metodu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Harekât alanı,* kural olarak savaş sahası ile menzil sahası olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmıştır. Buradaki savaş sahası, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin birlikte görevlendirildikleri harekât alanının düşman tarafındaki bölümünü teşkil eder.

● *Harekât alanı deniz kuvvetleri kumandanı,* görevini genellikle harekât alanı kara ve hava kuvvetleri kumandanları ile yapacağı koordinasyona göre yürütür. Harekât alanı kumandanına karşı sorumludur. Denizaltılara lojistik destek sağlamak, amfibil kuvvetler, harp gemileri, kruvazörler, destroyerler, donanma hava kuvvetleri, filo ve donanma kuvveti veya mayın kuvvetleri harekât alanı, deniz kuvvetleri kumandanı emrine verilmişlerdir.

● *Harekât alanı hava kuvvetleri kumandanı,* emrindeki hava kuvvetlerinin savaş harekâtını yürütürken bu harekât alanının kara ve deniz kuvvetleri ile gerekli koordinasyonu yapmağa özel bir önem verir. Kendi emrine verilmiş bulunan hava kuvvetlerinin savaş ve idarî harekâtını planlama ve uygulamada harekât alanı kumandanına karşı sorumludur.

● *Harekât alanı kara kuvvetleri kumandanı,* planlayacağı ve uygulayacağı bütün taktik harekâtını, harekât alanında bulunan deniz ve hava kuvvetleri kumandanları ile koordine eder. Bunlarla birlikte iştirak halinde bir özel görev kuvveti kurulduğu zaman, buna katılacak kara kuvvetlerini idarî yönden desteklemekle de görevlidir.

● *Harekât alanı kumandanı*'nın emri altında bulundurulan sahanın sınırları, silâhlı kuvvetlere ait birliklerin manevra, güvenlik ve menzil harekât ve faaliyetleri için gerekli sahayı kapsayacak şekilde Başkumandanlık tarafından tayin ve tespit olunur. Harekât alanı kumandanı, kendi emrine tahsis olunan silâhlı kuvvetlerin her çeşit ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve böylece aldıkları görevleri başarabilecek şekilde gereken teşkilâta sahip bulunur. Bu teşkilât herhangi bir düşmana karşı açılacak seferin başlangıcında harekât alanı için hazırlanan genel planlamada tespit edilmekle beraber, sefer süresince gelişecek harekâta uygun olarak idarî teşkilâtın da geliştirilmesinden, harekât alanı kumandanı sorumludur.

● *Harekât emri,* birliklerin girişilecek harekâta gereği gibi hazırlanmalarına imkân verecek kadar bir zaman içerisinde ilgili kıtalara ulaştırılmış olmalıdır. Bu emirde özellikle kumandanın gerçek maksat ve niyeti gayet açık ve kısaca belirtilir.

Harekât emirleri daha çok ele geçirilecek hedefleri açıklarken, ast birliklerin uygulamada seçecekleri hareket tarzlarında onlara, insiyatiflerini kullanabilecek kadar serbestlik verilmiş olmalıdır.

İçinde bulunulan savaş durumu zaman kazanmayı gerektiriyorsa, bütün ast birliklerin her kademesinde aynı zamanda planlamaya imkân ve fırsat verebilmek için, harekât emri bazı, ön ve münferit emirlerle de ulaştırılabilir.

Genellikle bir harekât emrinde, düşman ve dost birlikler hakkında yeteri kadar bilgi verildikten sonra kumandanın kararı (maksat ve niyeti) açıklanır. Daha sonra bu karara ait tasarlanan manevra ve ateş planı kuşkuya yer bırakmayack biçimde belirtilir. Bundan sonra her birliğin manevra ve ateş planına göre görevleri sıralanır. Bu arada destek sınıfları olan tank, topçu, istihkâm, muhabere ve diğer birliklerin destek planları ve ekleri, harekât emrine iliştirilerek, kumandanın yeriyle birlikte bildirilir.

● *Harekât raporları* genellikle harekâtın yapıldığı günü akşamları üst kumandanlıklara, o günkü hareket ve faaliyetleri, olayları kapsamak ve özellikle dost ve düşman durumunu belirtmek amacıyle hazırlanır. Birlik harekâtında bu lüzum göreceği durumlarda erken tedbir almak ve ele geçirilmiş bir fırsattan zamanında faydalanmak için de olayların hemen arkasından üst kumandana harekât raporu verilir. Harekât raporları, çok kere yazılı olarak verildiği halde, özel hallerde emir subayları ile sözlü olarak da ulaştırılabilir.

● *Harekât ve eğitim subayı*'nın başlıca görevleri, taktik harekâtın sevk ve idaresinde, tahsis olunan birlik cins ve sayısını ve görevini en iyi şekilde başarmak üzere tespit ve desteklenmesini sağlamak için gerekli kıta listelerinin yapılması ve tertip edilmesidir. Bu birliklerin sayı ve tipi ile birlikte bunlara gerekli personel ve teçhizat ikmal safhalarına ait önceliklerin belirtilmesi şartıyle teşkilât ve donatımını teklif eder.

— İstat. Anglosakson yöneticileri, askerî alanda, kararları bilimsel tarzda hazırlamak gerektiğini İkinci Dünya savaşı sırasında düşündüler. Hemen yapılması gere-

Foto. B.İ.P. (LAROUSSE)

ken bazı harekâta (hava savunmasını sağlayacak radarlar, denizaltılara karşı açılacak mücadelenin düzenlenmesi ve gemi konvoyları için en uygun büyüklüğün belirlenmesi) acele bir çözüm bulmak gerektiğinden, «research» (araştırma) kelimesine «operations» (harekât) kelimesi eklenerek «operation-research» (*harekât araştırması*) deyimi ortaya atıldı. Elde edilen sonuçlar çok ilgi çekiciydi. İngiltere'nin hava saldırılarına karşı korunması, Atlas okyanusunu aşan konvoyların güvenlik içinde gidip gelişi eskisine oranla daha iyi bir şekilde sağlandı. Başka araçlara başvurmadan ve sadece eldeki imkânların daha iyi kullanılmasıyla zarar ve kayıplar büyük ölçüde azaltıldı. Bu arada, Porto Riko ekonomisinin planlaması (1941) gibi daha geniş meseleler de ele alındı ve bu ülkenin içine düştüğü buhranın atlatılması için üç imkândan (sanayileşme, doğum kontrolu, kütle halinde göç) hangisinin kullanılması gerektiği araştırıldı. Birinci imkân, teknik bakımdan en elverişlisi olarak görüldü ve kullanılmasına karar verildi. Yapılan deney bu seçimin yerinde olduğunu gösterdi. İncelenen somut meselelerin ikinci derecede önem taşıdığı, yaklaşma metotlarının ve kullanılan tekniklerin, başka tür meselelere de uygulanabileceği çok geçmeden anlaşıldı. Özellikle sanayi ve ticaret işletmeleri, ürünlerin, makinelerin ve donatımın kullanılma şartları konusunda harekât araştırmasından büyük yardım görebilirdi. Bu metot, çözüm yollarının seçiminde karşılıklı etkide bulunacak birçok faktör göz önünde tutularak, belirli sayıdaki araçlar ve kaynaklardan en elverişli sonucun nasıl elde edilebileceğini ortaya koyar. Bu durumda, harekât araştırması, genel yönetim düzeyinde yer alır. Önemli bir kararı hazırlamak için bunun bütün yönlerini bilmek gerekir. Bu şartlarda, harekât araştırması, işletmenin geleneksel bölümleri (teknik, ticarî, malî) çerçevesi içinde yürütülmemelidir. Çünkü bu çerçeve içinde, görüşler, zorunlu olarak farklı ve kimi zaman zıttır. Meseleyi topluca ele almak, aynı zamanda da mümkün olduğu kadar değişik görüş açılarından incelemek gerekir. Harekât araştırmasında, ele alınan meseleyle ilgili çeşitli kolların uzmanları (incelenen tekniğin uzmanı olan mühendisler, istatistikçiler, matematikçiler, iktisatçılar ve kimi zaman bir hekim veya psikolog) ile işbirliği yapılır. Demek ki, harekât araştırması ekip halinde gerçekleştirilmelidir. Son yirmi yıl içinde ortaya konmuş olan matematik işlem ve hesaplardan yararlanmasaydı, harekât araştırmasının gelişmesi ve belli birtakım alanlarda kullanılması mümkün olamayacaktı. Ele alınan meselelerin çoğu, olasılık hesabı ile incelenmektedir. İktisadî işlerde ortaya çıkan güçlüklerin kaynağında rastlantılar, ihtimaller bulunur: atelyelerde, makine arızaları; işletmecilikte, talebin dalgalanmalarına cevap verecek şekilde stokların miktarını belirleyebilme; müşteri kaçırmak pahasına da olsa depolama masraflarını göz önünde bulundurarak en uygun stok miktarını kestirebilme; elektrik üretimi meselesinde hidrolik rezervlerin yönetimi v.b.

Bu olasılık hesapları içinde, «bekleme kuyrukları» ile ilintili meseleler de doğrudan doğruya yer alır. Bekleme, şüphesiz ki, medeniyetimizin korkunç dertlerinden biridir: otobüs bekleme, şoförün kırmızı ışık önünde beklemesi, bir siparişin teslimini bekleme v.b. ekonomi bakımından ve sosyal açıdan, bu beklemeler, maliyeti yükseltir. Bundan dolayı, bir postahanede veya herhangi bir kayıt bürosunda müşterileri belirli bir süreden fazla bekletmemek için kaç gişe açmak gerektiğini hesaplamak, yani bir harekât araştırması yapmak şarttır. Değişkenlerin sayısı az olduğu zaman, günlük gözlem, özellikle pazar araştırması ve her zaman kullanılan istatistiklerden yararlanan basit bir aritmetik programlama sayesinde çözüme varılabilir. Çoğunlukla, aritmetik işlemler ile çizgisel programlama arasında bir seçim yapılabilir. Karşılaşılan durumların karmaşıklığı dolayısıyle, sağduyu ve sezgi yetersiz kaldığı zaman, harekât araştırması başarı elde eder. Harekât araştırması, bir mesele ne kadar karmaşık olursa olsun bu meseleyi basit bir şemaya indirgeyerek bir kararın sonuçlarını kestirmek imkânını sağlar. Büyük hesap makineleri, onlarca ve hattâ yüzlerce değişkenin etkili olduğu meseleleri çözmeyi ve sonsuz sayıda çözümlerin maddî sonuçlarını belirlemeyi mümkün kılar. Bu alanda çalışma, özellikle örnekseme yoluyle yapılır. Bu metot, çoğunlukla karmaşık olan süreçlerin kavranmasını kolaylaştırmak gibi bir üstünlüğe sahiptir. Buna karşılık, mekanik modellerin kullanılması, bir işletmenin organik ve canlı çerçevesi içinde varlığını her zaman duyuran insanî faktörleri hesaba katmamak gibi önemli bir sakıncaya yolaçar. (ML)

HAREKE i. (ar. *ḥareke*). Gram. *Esk.* Arapça, Farsça ve Osmanlıcada kısa ünlüyü göstermek üzere sesli harf yerine kullanılan işaret. (*Zt.* SÜKÛN.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Hareke,* ünlülerin, daha doğrusu ünlülerden sonra gelen bir ünsüz harfin okunmasına yarar. Arap alfabesi ünsüz harflerden belirlendiği için, dil bilginlerince, ünlüler, ancak ünsüzlerin belirli bir biçimde değiştirilmesi gibi tasarlanmıştır. Ünsüz bir harften sonra ünlü bir harf gelirse, bu ünsüze *müteharrik** (harekeli) harf denir; ünsüz harf gelirse *sakin** (harekesiz) harf denir.

◆ **Harekeli** sıf. *Esk.* Harekesi olan, kendisinden sonra kısa sesli bulunan (harf). [M]

HAREKELEMEK geçl. f. (*hareke*'den, *hare-ke-le-mek*). Bir ünsüze hareke koymak. (M)

HAREKET i. (ar. *ḥareket*). Bir cismin veya onun bir parçasının yer değiştirmesi: *Denizin gelgit hareketi.* || Vücudu oynatmak, kımıldatmak eylemi veya tarzı: *İnce, zarif hareketler. Beden eğitimi hareketleri.* || Vücudun herhangi bir yerindeki kımıldama, kıpırdama: *Bir rüya içinde, hemen hemen yalnız dudaklarının hareketleriyle...* (R. N. Güntekin). *Yüz hareketleri.* || İnsanların, araçların gidip gelmesi: *Derken halkta bir hareket, camekânlı salon tarafına bir akın* (B. Felek). *Bu sokakta çok hareket var.* || Yola çıkma: *Kuvvetlerimiz hareket emrini alır, almaz, derhal Kütahya'da bulunan âsi Ethem kuvvetleri...* (Atatürk). *Trenin hareket saati.* || Deprem: *Hareket hafif oldu.* || Davranış: *Sonra bu hareketini çocukça bularak güldü* (Sabahattin Ali). || Oynama, değişme: *Buğday fiyatlarındaki hareket.* || Ufak ayaklanma: *Daha eski tarihlere gitmese bile bu hareketin ilk ve şuurlu kurbanları 1825'te Dekambristlerle verilmişti* (Ş. S. Aydemir). *Halk hareketi* || Düşüncelerde değişme sağlamağa yönelmiş toplu eylem, akım: *Türkleştirme hareketi de Büyük Harple beraber başlamıştı* (P. Safa). *Sendika hareketi. Edebî hareket. Faşist hareket.* || *Hareket noktası,* bir sonuca varmak için başlangıç olarak kabul edilen durum: *Birincilerin hareket noktası ideal, ikincilerin hareket noktası realitedir* (P. Safa) || *Harekete geçmek,* bir işi yapmağa başlamak, bitirmek amacıyle bir işe girişmek: *Zabit, parayı aldıktan sonra harekete geçmediğinden aleyhine banker tarafından dâva açılıyor* (R. H. Karay). Yola koyulmak: *Kervan harekete geçti.* || *Harekete gelmek,* kımıldanmağa, kıpırdanmağa veya adım atmağa başlamak. || *Harekete getirmek,* kımıldatmak, canlandırmak. || *Esk. Hareket-i arz,* deprem. || *Hareket-i deveraniye,* bir daire üzerinde tekrarlanan hareket şekli. || *Batî-ül-hareket,* yavaş hareket eden.|| *Bilâ-hareket,* hareketsiz. || *Serî-ül-hareket,* çok hızla hareket eden.

— Anat. ve Fizyol. *Kulak kemikçiklerinin hareket kasları,* orta kulaktaki çekiç ve üzengi kemiklerinin gerginliğini ve duruşunu ayarlayan küçük kaslar (çekiç kası, üzengi kası). [Maddî bakımdan bütün öteki kaslar da hareket kasıdır, fakat onların başına hareket sözü takılmaz, sadece birkaç kastan oluşan bir kas grubuna bu sıfat verilir: göz hareket kasları v.b. gibi]. || *Hareket plağı,* hareket sinirinin kasa ulaşıp dallanarak sona erdiği bölge. (Bu bölgede, Schwann kılıfı genişler, sinir telleri miyelinlerini kaybeder ve çizgili kas teli demetlerine dağılır. Her sinir teli birkaç kas demetini idare eder. Kasılma sırasında, bu bölgede asetilkolin ortaya çıkar; asetilkolinin sinir akımı ile kasılma arasında kimyasal aracı olduğu sanılmaktadır. Kürar bu hareket plağı bölgesinde etkisini gösterir [bk. KÜRARLAMA], kasları sinir uyartısına duyarsız kılarak kasılmayı ortadan kaldırır.) || *Hareket sinirleri,* kasların kasılmasını sağlayan bütün sinirler. *Zt.* DUYU *siniri.*

— Ask. *Hareket harbi,* düşman silâhlı kuvvetlerini yok edebilmek için, onu açık sahrada arayıp bulmak ve rast gelinen yerde taarruz ederek kesin sonucu almak maksadıyle yapılan muharebe hareketlerinin tümüne verilen ad. (Hareket harbi, manevra serbestliği sağlayan bir harekât türü olarak da nitelendirilebilir. Çoğu zaman savaş halinin başlaması, yani seferin veya cephenin açılması veyahut başarılı büyük bir taarruzun genişletilmesi, ancak hareket harbi sayesinde mümkün olabilir.) || *Hareket kabiliyeti,* herhangi bir araç, birlik v.b.nin hareket ve manevra yeteneği. || *Hareket kontrolu,* hareket planına uygun bir şekilde personel, askerî birlik ve ikmal maddelerinin ulaştırma hatlarına göre günlük taşıma işlerinin planlama ve uygulanmasının kontroluna verilen ad. || *Hareket planlaması,* ihtiyaçların sağlanması bakımından ortaklaşa ve sürekli olarak bazı ilkeler göz önünde tutularak yapılan ulaştırma planına verilen ad. || *Stratejik hareket kabiliyeti,* bir araç veya birliğin, elinde hazır bulunan bütün ulaştırma vasıtalarını kullanarak yer değiştirme yeteneği. || *Taktik hareket kabiliyeti,* bir aracın değişik arazide muharebe ederek manevra yapma yeteneği.

— Astron. Gökcisimlerinin gerçek veya görünürdeki yer değiştirmesi: *Gökcisimlerinin hareketi.* || *Yıldızların özel hareketi.* Bk. YILDIZ. || *Günlük hareket.* Bk. GÜNLÜK. || *Kaçırma hareketi,* eskiden gökcisimlerinin, yukarıdaki bir gök katmanının bütün diğer katmanları sürüklemesinden doğduğu kabul edilen günlük ve görünür hareketi. || *Sarsıntı veya titreşim hareketi,* Ptolemaios'a göre, gökküresi ile ilk «hareketli» arasında düşünülen bir gökyüzünün hareketi. || *Esk. Hareket-i batiye,* bir gezegenin direkt hareketi. || *Hareket-i garbiye,* herhangi bir gezegenin hareketi. || *Hareket-i mer'iye* veya *hareket-i zahiriye,* gökcisimlerinin sırf görünüşüyle ilgili hareketleri. || *Hareket-i ric'iye,* yerküresinin hareketi dolayısıyle diğer gezegenlerde görünen doğru zahirî hareket.

— Biyol. Canlı varlıkların, özellikle hayvanların bir bütün olarak yer değiştirmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Sitoplazma* veya *protoplazma hareketleri,* sitoplazmanın hücre zarı içinde yer değiştirmesi; hücre zarı bitkilerdeki gibi katı bile olsa bu hareketler gene görülür. (Hücre içinde yer alan akım şeklindeki bu hareketler kloroplastları da sürüklediğinden mikroskopla görülebilir.)

— Bot. *Bitkilerde hareket.* Bk. ÇATLAMA, NASTİ, YÖNELME.

— Denizc. *Hareket noktası,* bir geminin sefere başladığı liman. || *Hareket sancağı* veya *hareket flaması,* gemilerin, limanlardan hareket edecekleri günün sabahı puruva direklerine çektikleri ortası beyaz kareli mavi sancak. (Denizde milletlerarası işaretleşmede bu sancak «P» harfinin karşılığıdır.)

— Dy. Demiryollarında, katarların uğrayacağı istasyonlar ve hangi istasyonlarda ne kadar duracağını düzenleme işleri: *Hareket cetveli. Hareket memuru. Hareket müfettişi.* || *Hareket dairesi,* katar hareketlerini düzenlemekle görevli daire. || *İlk hareket kuvveti,* duruş anındaki sürtünme (kayma sürtünmesi ve yuvarlanma sürtünmesi) katsayılarının büyük olması sebebiyle, çok düşük hızlarda bile daima seyir kuvvetinden daha yüksek olan kalkış kuvveti.

— Eğit. *Esk. Hareketi altmışlı,* Kanunî Sultan Süleyman zamanında Süleymaniye medreselerinde sekizinci derecedeki müderrislerin unvanı. || *Hareket-i dâhil,* Süleymaniye medresesinden sonra on ikiye çıkarılan okutma sistemlerinin dördüncü sırasındaki müderrislerin unvanı. || *Hareket-i hariç,* Süleymaniye medresesinin binasından sonra on ikiye çıkarılan okutma sistemlerinin ikinci sırasındaki müderrislerin unvanı.

— Elektr. Duran bir elektrik motorunun rejim hızına geçmesi. (Motorun dönmeğe başladığı ana *ilk hareket* denir; motorun hareket süresinde ve ilk harekette çektiği akımın şiddetini, hareket reostası ayarlar.) || *Yıldız-üçgen hareketi,* normal çalışmada üç fazı üçgen şeklinde bağlanan bir motora, ek harekette ve hareket başlangıcında bağlamayı kısa bir süre için yıldız şekline getirmek üzere uygulanan hareket sistemi.

— Fels. Varlıkların durumunda veya bu varlıkları meydana getiren unsurların durumunda ortaya çıkan değişiklik. Bk. ANSİKL.

— Fiz. *Brown hareketi.* Bk. BROWN. || —*Esk.* Bir cismin sabit bir noktaya göre devamlı yer değiştirmesi. || *Hareket-i intikaliye,* bir cismin sabit olmayan noktalara göre olan hareketi. || *Hareket-i izafiye,* harekette bulunan bir noktanın sabit olmayan noktalara göre hareketi. || *Hareketi kasriye* (veya *hareket-i müktesebe*), etkilerle meydana gelen hareket şekli. || *Hareketi mutlaka,* harekette bulunan bir noktanın hareketsiz olan bir noktaya karşı hareketi. || *Hareketi mustakime,* doğru bir çizgi üzerinde olan hareket. || *Hareketi muttasıla,* daima bir noktaya yönelmiş olarak meydana gelen bir hareket. || *Hareketi müstedire,* dairesel hareket. || *Hareketi mütehavvile,* bir noktanın, eşit zamanlarda aldığı mesafelerde çoğalan veya azalan noktanın hareketi.

— Fizyol. Bacakların birbirine veya gövdenin çevredeki cisimlere göre yer değiştirmesi şeklinde mekanik eylem. (Bk. ANSİKL.) || *Hareket uyarıcı,* kasların hareketini uyaran, hareket uyarıcıya değgin: *Hareket uyarıcı sinirler.* || *Kas hareketi,* bir insanın, belirli bir amaçla yaptığı devinme eylemi. (Bk. ANSİKL.) || —*Esk. Hareketi amibiye,* lenfa ve kanda bulunan akyuvarların hareket şekli. || *Hareketi anife,* dış etkenlere karşı direnmek veya yabancı maddeyi atmak için bazı organlarda görülen aşırı çaba; takallüs. || *Hareketi dîanî* (veya *hareketi dûdî*), bağırsak v.b. organlarda görülen solucan gibi büzülüp ilerleme hareketi. || *Hareketi iradiye,* istendiği zaman yapılabilen hareketler; istemli hareket.

— Havc. *İlk hareket,* pistonlu veya tepkili bir motorun çalışmağa başlaması: *İlk hareket motorları üçe ayrılır: elektrik motorları, tahrik türbinleri ve basınçlı hava motorları.* || *İlk hareket arabası,* türboreaktörlere ilk hareketi vermek için, akümülatör veya elektrojen grubunu taşıyan küçük arabalar.

— Jeoloji. *Negatif* veya *pozitif hareket,* karanın veya deniz düzeyinin su altında kalma (negatif hareket) veya su üstüne çıkma (pozitif hareket) şeklindeki bağıl hareketi. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Fon hareketleri,* hazine muhasiplerine, ihtiyaçları olan ödeme vasıtalarını sağlamak amacıyle yapılan işlem.

— Mekan. *Hareketlerin bileşimi,* bir cisimler sistemine veya bir cisme S_2'ye göre harekete girmiş S_1 sistemine göre bir hareket verildiği zaman, bu cisim veya cisimler sisteminin hareketlerinin belirlenmesi. || *Hareket mekanizması,* bir makinenin, belli bir hareketi dönüştürmeğe yarayan mekanizma bütünü. || *Hareket miktarı,* bir cismin kütlesinin hızıyle çarpımı. (Bk. ANSİKL.) || *Bağıl hareket,* mutlaka sabit olması gerekmeyen bir işaret sistemine göre düşünülen bir cismin hareketi. || *Bileşik hareket,* iki veya daha çok hareketin bileşkesi olan hareket. (BİLEŞKE HAREKET de denir.) || *Dalgalı hareket.* Bk. DALGALANMA. || *Devirli hareket,* belirli bir süre veya bir devir içinde meydana gelen hareket. || *Doğrusal hareket,* bir doğru üzerinde yer değiştiren hareketli bir cismin hareketi. || *Dönme hareketi,* bir ekseni veya bir noktası sabit bir cismin hareketi. || *Düzgün hareket,* sayısal hızı sabit kalan hareket; düzgün harekette katedilmiş mesafe, bu mesafeyi almak için gerekli zamanla orantılıdır. || *Düzgün hızlanan hareket,* eşit zamanlar içinde eşit şekilde hız alan hareket. || *Düzgün yavaşlayan hareket,* hızın zamanla orantılı olarak azaldığı hareket. || *Eğri hareket,* bir eğri boyunca yer değiştiren hareketli bir noktanın hareketi. || *Hızlandırılmış hareket,* düzgün olmayan hareket; ivmesi sıfır olmayan hareket. || *Mutlak hareket,* bir cismin sabit karşılaştırma eksenlerine göre yaptığı hareket. (Bu sabit eksenler, bazen belirtilmeden var sayılır.) || *Öteleme hareketi,* bütün noktaları paralel yörüngeler çizecek şekilde yer değiştiren bir cismin hareketi. || *Salınım hareketi,* sabit bir konumdan sıra ile her iki yandaki ayrı konumlara geçen bir cismin hareketi: *Sarkaç bir salınım hareketinin etkisi altındadır.* || *Sarkaç hareketi.* Bk. SARKAÇ. || *Sürekli hareket,* her zaman için bir defa aldığı hareketi, sonsuza kadar sürdüren bir cismin hareketi: *Sürekli hareket gerçekleştirilemez.* (Bk. ANSİKL.) || *Sürüklenme hareketi,* bağlı olduğu cismin hareketi ile sürüklenen bir cismin hareketi. || *Titreşim hareketi,* bir cismin, denge konumunun bir yanından öbür yanına doğru yaptığı hareket. || *Yavaşlayan hareket,* hızının mutlak sayısal değeri azalan hareket. (AZALAN HAREKET de denir.)

— Muhas. *Dış hareketler,* üçüncü şahıslarla ve hariçle yapılan iktisadî işlemler; bu işlemler çeşitli belgelerle tespit edilir (sipariş mektupları, nakliye senetleri, konişmento, ticarî senetler, virmanlar v.b.). || *İç hareketler,* aynı yerdeki kimseler tarafından yapılan ve gerek senetler, gerekse benzeri belgelerle tespit edilen salt muhasebe işlemleri. (Her hareket, bir hesabın ilgili sütununa geçirilir ve buna göre, üç aylık hareket tutarı tespit edilir. Bankalar, müşterilerine açtıkları carî hesapların borç tutarları üzerinden bir komisyon tahakkuk ettirirler.)

— Müz. Çok çabuk, çabuk, az çabuk, yavaş, çok yavaş gibi hız farklarını ve bu hızların ara derecelerini belirten terim. || Bir akortun herhangi bir notasının, bir sonraki akortun herhangi bir sesine geçişi. (Hareketler melodik ve armonik olur; ayrıca armonik hareketlerde bütün notalar çıkıcı olursa *düz,* notaların kimisi çıkıcı, kimisi inici olursa *ters* veya *şaşı,* kimisi yerinde kalırken kimisi de çıkıcı veya inici olarak ilerlerse *eğri* veya *verev* hareketler meydana gelmiş olur.)

— Nörol. *Hareket yitimi,* bazı hareketleri yapma güçlüğü veya imkânsızlığı; bu imkânsızlık özellikle kas gücünün azalmasına bağlı değildir. (Hareket yitimi Parkinson hastalığının önemli bir belirtisidir.)

— Ormanc. *Ağaçların hareketi,* bir ağacın gövdesinin veya dallarının tabiî olarak ve daimî rüzgârların etkisiyle aldığı yön.

— Psikopatol. *Hareket yitimi,* sinirlerdeki bir bozukluktan dolayı, felç bulunmadığı halde, hareket uyartısı yapılamadığı için hareket edememe veya çok az hareket edebilme hali. (Mahcubiyetten, histeri gibi nevrozlardan veya melankoli, şizofreni gibi psikozlardan ileri gelen hareketsizlik hali, durgunluk, uyuşukluk terimleriyle nitelenir.)

— Spor. Bir haltercinin yaptığı hareketler; alıştırmalar. (Milletlerarası karşılaşmalar üç hareket üzerinden yapılır: *kaldırma, silkme, omuzlama.*)

— ANSİKL. Biyol. Yüksek yapılı bitkilerde ancak çiçektozlarının, meyve veya tohumların yer değiştirmesi (saçılma veya dağılma) gibi pasif *hareket*'ler görülebilir (bk. DİYASPOR); fakat atkuyruğunun sporları zemberekleri sayesinde hareket eder, bir veya az hücreli suyosunları (öglenalar, diyatomeler ve volvokslar) ise düpedüz yüzer. Hayvanlarda bir yere tutunma istisna (süngerler, genellikle selentereler, bazı derisidikenliler, ikiçenetli yumuşakçaların çoğu, yosunhayvanları, kolsuayaklılar, yumakayaklı kabuklular), hareket ise esas kuraldır. Hayvan suda yüzer, havada uçar, toprağa gömülür; suya batık veya su dışındaki katı cisimlerin yüzeyinde sürünebilir, atlar, takla atar, sıçrar, yürür koşar, tırmanır. Bu hareketlerin her birinin de çok değişik çeşitleri vardır; bazı yer değiştirme şekillerini (bir yüzeyin alt yüzünde sürünme, dalgalı yüzme, lüdyon tarzında suda iniş çıkış, yer değiştiren bir hayvana birdenbire tutunma, tepkiyle yüzme v.b.) apayrı bir hareket gibi sınıflandırmak mümkün değildir. Bütün bu hareket şekillerinin yegâne ortak tarafı hepsinin bir enerji sarfını ve kas kasılmasını gerektirmesidir.

— Fels. Hareket problemi, eski yunan filozoflarının ele aldığı ilk problemlerden biridir. Herakleitos, hareketin evrensel olduğu ve her şeyin sürekli bir değişme ve hareket içinde bulunduğunu ileri sürmüştü. Bu görüşe karşı çıkan Parmenides ise, varlığın «tek» ve değişmeyen bir şey olduğunu söyledi. Öğrencisi Zenon ise, ince ve derin kanıtlar ileri sürerek, hareketin imkânsız olduğunu ispatlamağa çalıştı. Aristoteles, hareketin kaynağının ne olduğunu araştırdı ve kendisi hareketsiz kaldığı halde tabiatta yarattığı arzu yüzünden bütün hareketlerin ortaya çıkmasına yolaçan bir «ilk hareket ettirici» fikrini ileri sürdü. Bilimlerin gösterdiği ilerlemenin etkisinde, modern felsefe, hareket problemini değişik bir açıdan ele aldı. Modern felsefede, hareket deyince, «zaman açısından ele alınan ve bundan ötürü belli bir hızı olan yer değiştirmeler anlaşılır» (A. Lalande). Maddecilik, hareketi, maddenin varoluş tarzı ve temel özelliği olarak görür. Madde hem ezelî hem ebedîdir ve evrende meydana gelen bütün süreçleri doğurur.

Hareketli olanının, kendisi de hareket ediyormuş gibi düşünülen bir başvurma noktasına olan uzaklığını değişikliğe uğratan harekete, *göreli hareket* denir. *Mutlak hareket* ise, sadece, hareketli olanın bir özelliğidir. Meselâ kendisi hareketsiz olan esir'e oranla cisimlerin gösterdikleri hareket mutlak bir harekettir.

— Fizyol. Hareket kendiliğinden, önemli ve hızlı bir yer değiştirme anlamında hayvanlar âleminin özelliklerinden biridir; fakat çeşitli kısımların yer değiştirmesi, yönelmesi anlamında bitkilerde, hattâ birhücrelilerde de görülen bir olaydır. Hayvanlar âleminde hareketler özel organlarla, yani kaslarla sağlanır. Çizgili kaslar, bağlı bulundukları kemikleri hareket ettirmek (bükülme, gerilme, dönme, içe veya dışa çevrilme) suretiyle organizmanın tümüyle yer değiştirmesine sebep olur. Düz kaslar ise iç organların sığamsal hareketlerini sağlar. Bitkiler âleminde hareketler, hücrelerin bir taraflı çoğalmasıyle karşı tarafa yönelme şeklinde görülür. Işığa (fototropizm), suya (hidrotropizm), yere doğru (geotropizm) olan yer değiştirmeler de bu şekilde sağlanır. Bitkilerin hareketinde su emerek şişme gibi başka mekanizmalar da yer alır; bunlar çiçeklerin gündüz açılıp gece kapanmalarına imkân verir.
Hücrelerde, yüzey gerilimi, soğuma, elektrik yüklenme gibi bazı olaylar, hücre içindeki organitlerin pasif hareketlerini, yalancı bacakların (akyuvarlar, amipler v.b.) yer değiştirmesini ve titrek tüycüklerin hareketlerini sağlar.

● *Kas hareketleri,* pasif veya aktif, kısmî veya tüm, bakışık veya bakışımsız olabilir. Hareket iki yönlü bir mekanizma ile kasları etkiler: yanmayı arttırır ve artık maddelerin dışarı atılmasını kolaylaştırır. Demek ki hareket dolaşım ve solunum sisteminde uyandırdığı tepkiler ve duyusal uyartılarla ilintili olmak üzere kaslar için olumlu biyolojik tepkimelere sebep olur. Buna karşılık, hareketsizlik çoğu zaman kasların körelmesine ve yanmanın azalmasına yolaçar. Kas hareketlerinin hepsi kaslar üzerinde aynı etkiyi göstermez:

1. *eşboyutlu kasılmalar,* yani kas tellerinin uzunluğunda herhangi bir değişikliğe yolaçmayan kasılmalar vücudun çeşitli kısımlarını hareketsiz hale getirerek duruşun devamlılığını sağlar: buna durgun kas çalışması denir. Bu çalışma kasların gücünü ve hacmini önemli derecede arttırır;

2. bazı kasılmalar kas tellerinin boyunu uzatıp kısaltır, «gözle görünür» bir çalışma şeklinde belirir, buna hareket denir. Kasların yaptığı bu çeşit çalışmaya *kinetik çalışma* adı verilir. Bu çalışma özellikle kasların yumuşaklığını, bükülgenliğini arttırır. Beden hareketlerinin faydası anlaşıldıktan sonra, tedavi alanında kullanılması iyice yaygın hale geldi. Bir süreden beri bu tedavi hastalıkların çoğuna uygulanmağa başlandı: dolaşım ve solunum sisteminin düzenli çalıştırılması, ortopedik hastalıkların, sinir hastalıklarının tedavisi v.b. bu arada sayılabilir. Beden hareketleri ayrıca psikiyatri alanında da çok işe yarar. Birçok durumda vaz geçilmez, değerli bir yardımcı tedavi ödevi görür.

— Jeol. *Negatif* ve *pozitif hareketler,* iki değişkenin birleşme tarzına göre olur: kesiksiz salınımlar geçiren deniz düzeyi ve tektonik hareketlere uğrayan yerkabuğu. Son Buzul çağından beri buzulların çabuk ergimesi yüzünden deniz seviyesinin son zamanlardaki yükselişi süratli olmuştur. Ancak bu hızdan daha da büyük yükselme geçiren bölgeler, pozitif hareket izleri taşır. Bunların dışında kalan sahillerde, flandriyen transgresyonu ile negatif hareket yüzünden, «sualtında kalma kıyıları» yerleşmiştir.

— Mekan. Hareketli bir noktanın hareketi ile yaygın bir cismin hareketi arasında ayrım yapmak lâzımdır. Hiç bir kuvvetin etki yapmadığı bir nokta hareket durumunu korur: ya durur veya düzgün doğrusal hareket halindedir. Bu, eskiçağ mekaniğinin çok az ilerleme yapmasına sebep olan eksiği ortadan kaldıran Galileo'nun bulduğu eylemsizlik ilkesidir. Diğer taraftan bir noktaya etki eden sabit doğrultu ve büyüklük-

te bir kuvvet, bu noktaya düzgün hızlandırılmış bir hareket verir. Bu, Newton'ın temel kanununun basit bir halidir; bu kanuna göre bir noktanın ivmesi, o noktaya etki yapan kuvvetle doğru, kütlesiyle ters orantılıdır. Düşme hareketini doğuran kuvvet ağırlık olduğunda ve bu ağırlık değişmediğine göre, boşlukta bir cismin düşmesi yaklaşık olarak hızlanan düzgün bir harekettir. Bir çember üzerinde sabit açısal bir hızla hareket eden bir nokta, düzgün hareket halinde değildir. Büyüklük olarak hız sabit kalır, fakat sürekli olarak doğrultu değişir. İvme vektörünün büyüklük olarak sabit kaldığı fakat doğrultu olarak değiştiği bir ivmeli hareket söz konusudur. Eğer bir hareketli noktanın konumu, zaman fonksiyonu bir *r* (*t*) vektörü ile tespit edilirse, *t* zamanında cismin hızı, *r* vektörünün zamana göre türevi ile ve ivmesi, hızın türevi yani r vektörünün ikinci türevi ile verilir.

Bir katı cismin hareketine, belli bir anda, değişik noktalarının başlangıç konumlarını, son konumlarına birleştiren doğru parçaları birbirine eşit, paralel ve aynı yönlüyse *öteleme* denir. Eğer bir katı cismin hareketi, bir eksenin etrafında oluyorsa bu harekete *dönme* denir. Katı cisim hareketinin her anında ancak bir sabit noktaya sahipse, bu sabit noktadan geçen bir eksen etrafında dönme hareketidir. Uzayda her an doğrultusu değişen bu eksene *bir anlık dönme ekseni* adı verilir. Diğer taraftan, cisim, eksen etrafındaki bir dönme ve bu eksen doğrultusunda bir öteleme hareketinin bileşimi helisel bir hareketle sürüklenebilir.

Sürekli hareket. Böyle bir hareket gerçekleştirilemez. çünkü bir makine kendi kendine iş yaratamaz; ancak sürtünmeler sebebiyle bir kısmını her zaman kaybederek kendisine verilen işi değiştirmeğe yarar.

◆ **Hareketlenmek** geçz. f. Harekete geçmek. (LM)

Hareket-i arz madalyası, 1895 yılında Anadolu'da meydana gelen büyük depremden sonra Osmanlı devletince yaptırılan madalyanın adı. Küçük boy kurdeleli olanı uzunlamasına iki santimetre genişliğinde 4 yeşil ve 3 beyaz yolluydu. Büyük boy kurdelede ise 3,5 sm genişliğinde 6 yeşil ve 5 beyaz yolu vardı. Yeşil ve beyaz yolların aralarında ve kurdelenin iki kenarında birer kırmızı şerit bulunurdu. Madalyalar ise altın, gümüş ve bakır olmak üzere üç çeşitti. (M)

HAREKETLENDİRMEK geçl. f. (*hareketlenmek*'ten *hareketlen-dir-mek*). [Bir şeyin] Hareketlenmesine yolaçmak: *Konuşmayı hareketlendirmek.* (M)

HAREKETLİ sıf. (*hareket*'ten *hareket-li*). Devamlı hareket eden: *Kendimi onun karşısında lüzumundan fazla hareketli ve telâşlı buluyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu). || *Mec.* Canlılık gösteren: *Şosenin en kalabalık, hareketli zamanıdır* (R. H. Karay).

— Bot. *Hareketli halka,* mantarın sapında bulunan, sapa yapışık olmadığı için yırtılmadan sap boyunca yer değiştirebilen halka. (Uzun saplı lepiota'nın hareketli bir halkası vardır.) || *Hareketli* (*titrek*) *başçık,* telciğine bir noktada yapışık olan ve kolaylıkla hareket edebilen başçık: *Zambak çiçeğinde başçıklar hareketlidir.*

◆ İ. Hareketi olan nesne.

— Astron. *İlk hareketli,* eski astronomlara göre diğer gökleri sararak onları hareketlendiren gök. (Bk. ANSİKL.) || *İlk hareketli zamanı,* aynı meridyende bir yıldızın dönme süresi veya eskilerin sisteminde ekseni etrafında ilk hareketlinin günlük dönme süresi.

— ANSİKL. Astron. Eskiler her gezegeni, merkezi olan Yer etrafında dönen özel bir küreye bağlı olarak tasarlarlardı. Bütün kürelerin ötesinde, sanki birbirleriyle bağlanmışlar gibi onları sürükleyen ve hepsini kaplayan sonucu bir küre bulunurdu. İşte bu son küre *hareketli* veya *uzayın ilk hareketlisi* diye adlandırılırdı. (LM)

HAREKETLİLİK i. (*hareketli*'den *hareketli-lik*). Hareket edebilenin veya ettirilebilenin niteliği. || Hareket etme veya hareket ettirilme kolaylığı: *Civa olağanüstü hareketliliğe sahip bir maddedir.* || *Mec.* Canlılık.

— Bot. Bk. DEVİNGENLİK.

— Demogr. *Hareketlilik oranı,* belirli bir halk topluluğu içinde yer alan göçlerin önemi ve yönleri üstüne toplu ve karşılaştırmalı bilgi sağlar.

— Farklar psikol. *Hareketlilik testi,* bir denek'in her türlü ilkel faaliyetini, bu faaliyet bir amaca yönelmiş olsa da olmasa da, ölçmek için kullanılan test. (Bellibaşlı hareketlilik testleri, *vurma, noktalama* ve *yerleştirme* levhası testleridir.)

— Metrol. *Ölçü âletinin hareketliliği,* ölçülecek nesnenin en ufak değişimi, göstericisinin konumunu değiştirmeğe yeten âletin niteliği. || *Ölçü âletinin hareketlilik eşiği,* bu âletle ölçülecek nesnenin kesinlikle meydana çıkarılabilecek en küçük değişikliği.

— Psikiyatr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Hareketlilik düzenlerinin bozuklukları.* Bu bozukluklar çeşitli şekillerde ortaya çıkar: **1.** *harekete geçme teşebbüsünün kaybı*: hasta, yaşaması için zorunlu olan fiil ve hareketleri yapamaz; bu durum, özellikle, katatoni'de görülür; **2.** *hareket barajı* (duraklama veya kesilme): başlanan fiil ve hareket, ya birdenbire veya yavaş durur; buna katatoni'de rastlanır ve «hareket feyding»i diye adlandırılır; **3.** *psikomotor* çırpınma; **4.** *afallamalar,* yani kalıp kalma halleri; **5.** *takılmalar*: hasta belli bir hareketi yapmaması kendinden istendiği halde, o hareketi tekrarlar durur (tekrarlayıcı takılma) veya başka bir hareket yapması istendiği halde aynı harekette devam eder. Takılma, özellikle organik bunamalarda, heberfreni, katatoni ve sara'da görülür; **6.** *ekopraksi* veya *ekokinezi*: hasta, gözlemcinin jestlerini veya yüz ifadelerini, bir yankı gibi tekrarlar; bu takılma çeşidine özellikle, şizofrenik hallerde ve bazı organik bunamalarda rastlanır; **7.** *parakinezliler* (normal jestlere eklenen hareketler): bunların en sık görülenleri stereotip hareketler ve yapmacık davranışlar; şizofrenide ise bunlar esası meydana getirir; **8.** *tempo anormallikleri*: bunlar arasında brodikinezi ile takikinezi'yi birbirinden ayırt etmek gerekir. Takikinezi, hareketlilik seyrindeki aşırı süratle ötekilerden ayrılır ve özellikle dilde kendini gösterir (takifemi). Bu durum, mani krizlerinde ortaya çıkar. (LM)

Hareket ordusu, 31 Mart'ta İstanbul'da başlayan ayaklanmayı bastırmak üzere Selânik'ten İstanbul'a gelen askerî kuvvetin adı. 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra hükûmet idaresinde yeni kararlar alınarak, Batıya dönük ileri bir sistem gerçekleştirilmek istendi. Girişilen reform hareketleri bazı gerici ve tutucu çevrelerin hoşuna gitmedi ve ağır tepkilerle karşılandı. Âsiler bu karşı hareketleri kendi basınları yoluyle cahil halk gruplarına duyurdular ve ordu içinde de bazı taraftarlar kazandılar. 31 Mart 1909'da İstanbul'daki Avcı taburlarını da kışkırtarak meşrutiyet idaresine karşı ayaklandılar. İstanbul'da Meclis-i Mebusan başta olmak üzere bazı önemli yerleri ellerine geçirerek kan dökmeğe devam ettiler. Şeriat isteyen bu isyancılar önlerine gelen milletvekillerini, genç subayları şehit ettiler. Yaratılan bu şiddet hareketi sonucunda İstanbul tamamen karıştı. Bu olayı bastırmak üzere Selânik'teki 3. Orduda hazırlanan özel askerî kuvvet, Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasında İstanbul'a hareket etti. (Ordunun Kurmay heyetinde kurmay yüzbaşı Mustafa Kemal de bulunuyordu.) Yeşilköy'den itibaren ordunun kumandasını Mahmud Şevket Paşa eline aldı ve İstanbul'da Taksim, Harbiye, Kurtuluş ve Feriköy'de yapılan sokak çarpışmalarında gerici isyancılar ve elebaşları ortadan kaldırıldı ve Meclis-i Mebusan yeniden görevine başladı. Abdülhamid* II tahttan indirildi ve yerine Sultan Reşad, Mehmed* V unvanıyle padişah ilân edildi (27 nisan 1909). [M]

HAREKETSİZ sıf. ve zf. (*hareket*'ten *hareket-siz*). Hareket etmeyen, durgun: *Havuzun suyunda da şişman, hareketsiz balıklar...* (S. F. Abasıyanık). *On dakika onlar da hareketsiz kaldılar* (A. H. Müftüoğlu).

— Res. Bir kompozisyonda ayrıntıların seyrek, ışıkların ölgün, renklerin sönük olduğu yerler için kullanılır. (ML)

HAREKETSİZLİK i. (*hareketsiz*'den *hareketsiz-lik*). Hareketsiz olanın durumu. Bk. EYLEMSİZLİK.

— Kadın-doğum. *Dölyatağı hareketsizliği,* doğum sırasında dölyatağının kasılmaması veya doğumdan sonra dölyatağının büzülüp daralmaması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kadın-doğum. *Dölyatağı hareketsizliği,* dölyatağının uzun süre durmadan «çalışması» veya çok fazla genişlemesi dolayısıyle dölyatağı kaslarının aşırı derecede yorulmasından ileri gelir ve bu durumlar doğumun duraklamasına sebep olur. Hareketsizlik dölüt çıktıktan sonra meydana gelirse, doğumla birlikte ortaya çıkan ve çok tehlikeli sonuçlar doğuracak olan kanamaları önlemek bakımından hareketsizliği derhal gidermek gerekir. (L)

HAREKÎ sıf. (ar. *ḥareket*'ten *ḥarekî*). *Esk.* Fiz. Hareketle ilgili olan, devimsel.

— Psikol. Hareket yaratan (sinir).

◆ **Harekiyât** i. *Esk.* Hareket ilmi. (M)

HARELBEKE, Belçika'da (Batı Flandre, Courtrai idare çevresi) komün, Lys kıyısında; 16 500 nüf. Dokuma sanayii. Tütün tarımı ve ticareti. (L)

HARELEME i. (*harelemek*'ten *harele-me*). Teknol. Harelemek işlemi: *Tenekeyi hareleme.* Bk. ANSİKL.

— Tekst. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. *Hareleme,* çeşitli malzemeler için değişik şekillerde yapılır. Teneke için, harelenecek levha bir nitrik asit banyosuna daldırılır: asit, levhanın bütün noktalarına aynı derecede etki etmediği için tenekenin yüzeyinde dallı budaklı izler meydana gelir. Çinko galvanoplasti banyosunda harelenir; işlem sırasında, harelenecek çinko levha üzerinde düzensiz bir çinko tabakası birikir. Kâğıt tabakaları ise, kumaşlar gibi harelenir.

— Tekst. *Hareleme* işlemi için, yün, pamuk veya keten gibi kumaşları ezerek, dalgalı ve parlak bir görünüş veren ısıtılmış, içi boş büyük silindirler kullanılır. Silindirlerin bütün yüzeyinde istenilen hare desenine göre, az veya çok derin oymalar bulunur. Hare için, yer yer incelen, sürekli helisel çizgiler halinde az derin oymalar yapılır. (L)

HARELEMEK geçl. f. (*hare*'den *hare-le-mek*). Harelenecek kumaşı silindirler arasından geçirmek. || Çinko veya kalay gibi bazı madenlerin yüzeyine hareli bir görünüm vermek. (L)

HARELENME i. (*hârelenmek*'ten *hârelen-me*). Elektro akust. Bir plak üzerinde ses kaydı yapılırken, kayıt çizgisinin genişliğinde ve derinliğindeki çok alçak frekanslı bir modülasyondan ileri gelen ve plağın yüzeyinde parlak, dalgalı çizgiler şeklinde ortaya çıkan kayıt hatası.

— Matbaac. Klişelerin tram eğimleri iyi olmadığı zaman, üç veya dört renkli baskılarda beliren, koyulu açıklı bir çeşit geometrik doku görünüşü. (L)

HARELENMEK geçz. f. (*harelemek*'ten *hare-le-n-mek*). Kıpırdayınca üstünde parlak çizgiler görünmek, dalgalanmak: *Kayıkçım, duran sırığı suya daldırdı; gölün üstü soğuk bir ürpermeyle uzun uzun harelendi* (H.Z. Uşaklıgil). [M]

HARELİ sıf. ve i. (*hare*'den *hare-li*). İnce çizgili, dalgalı veya dalgalı gibi görünen, menevişli: *Güzel, hareli gözlerinin gizli bir sıtma ile yandığını görüyordu* (Y. Z. Ortaç).

— Dokumac. Dalgalı kumaşlar için kullanılan terim. (Kumaşın üzerinde damarlara benzeyen dalgalar bulunur.)

— Ormanc. Kaplama olarak kullanıldığı zaman mermer görüntüsü veren çeşitli cinsten tropik bölge ağaçlarına verilen isim.

— Teknol. *Hareli maden,* hareleme tekniğiyle yüzeyine parıltılı bir görünüm verilmiş teneke veya çinko. (LM)

HAREM i. (ar. *ḥarem*). Saray, konak v.b. büyük evlerin yalnız kadınlara, cariyelere, odalıklara ayrılan bölümüne verilen ad: *Kız, kadın hepsi haremlerde bütün gün mahpus / Şu telâkkiye bakın, en kötü vahşet; nâmus!* (M. Â. Ersoy). *Yan yana, fakat birbirlerine dokunmadan, birbirlerinin yüzüne bakmadan harem taşlığına kadar geldiler* (H.E. Adıvar). || Bu bölümde oturan kadın grubu: *Padişahın haremi.* (Bk. ANSİKL.) [*Zt.* SELÂMLIK.] || Eş, karı: *Ben nineyim kızım, seni dünyada en büyük adamın haremi görmek isterim* (Namık Kemal). *Dehri Efendinin ilk*

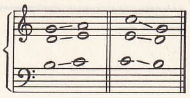
doğru

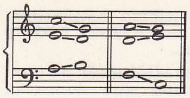
ters

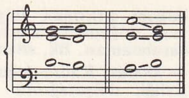
obligato

hareket (müz.)

hareminden bir kızıyle bir oğlu olmuştu (H.R. Gürpınar). || *Haremde bayram,* osmanlı sarayında harem dairesinde yapılan bayram töreni ve eğlenceler. (Bk. ANSİKL.) || *Teklz.* Yalnız bir erkeğin etrafına toplanıp onunla yatıp kalkan kadın grubu: *Ali Bey ve bütün haremi.* || Herkesin girmesine izin verilmeyen kutsal yer: *Olmaz harem-i derunda makrun / Ekmekçi telâşı ile mazmun* (Ziya Paşa). || Hicaz'da ihrama girilen yerden Kâbe'ye kadar uzanan kısım. || *Harem ağası.* Bk. HAREMAĞASI. || *Harem bahçesi,* saray ve konaklarda kadınlara ait harem kısmının bahçesine verilen ad. || *Harem dairesi,* saraylarda ve konaklarda kadınlara ait kısma verilen ad. (Sadece harem de denir, sarayın harem kısmına ise *Harem-i Hümayun* adı verilirdi.) || *Harem-i Hümayun gılmanı,* Enderundaki iç oğlanlara verilen ad. || *Harem kâhyası,* haremin alışveriş işlerini düzenleyen erkek görevli. || *Harem kapısı,* saray ve konaklarda kadınlara ait bölüğün kapısına verilen ad. || *Şeyhülharem,* Medine şehrinin asayişini düzenleyen kimse. || — *Esk. Harem-seray,* (sarayda harem dairesi. Caminin iç kısmı. || *Harem-i Nebevî ve Harem-i Resulullah,* Medine şehri ve dolayları. || *Harem-i Şerif,* Kâbe ve civarı. || *Harem-i yâr,* sevgilinin odası. || *Beyt-ül-harem,* Kâbe.

— DEY. *Haremlik selâmlık olma,* bir toplantıda kadınların ayrı, erkeklerin ayrı olarak oturması.

— ANSİKL. Halife, sultan, emîr ve zenginlerin haremi nikâhlı kadınlar, cariyeler, odalıklardan başka müstefreşeler, esir kadınlar, harem ağaları, kâhyalar v.d. den meydana gelirdi. Harem halkını meydana getiren kadınlar haremden ancak belli zamanlarda aile ziyareti, hamam v.d. dolayısıyle ayrılırdı. Hür bir kadınla nikâh yapan sultan, bu esir kadınlar arasından müstefrişe adı altında, genellikle dört tanesini seçerdi. Bu kadınlar sultana bir oğlan doğururlarsa özel bir itibara kavuşurlardı. Kendisine bir oğul veren ilk kadın *haseki sultan* (gözde) adını alırdı. Şayet bunun oğlu tahta çıkarsa kendisi *valide sultan* olurdu. Nikâhsız olarak sultan yanında bulunan, fakat *kadın* statüsüne yükselemeyen diğerleri *odalık* adını alırdı. Aktif bir rolleri olmayan bu kadınlar saraydan hemen hemen hiç çıkmazlardı. Haremin başkanı *kızlarağası* denen siyah bir hadım idi. Bugün, türk toplumundaki dönüşümlerle sadece bu âdetler ortadan kalkmakla kalmadı, genellikle bütün islâm dünyasında bu konuda bir değişiklik, bir evrim yapılması hareketi başladı. ● *Haremde bayram.* Bayramlardan bir hafta önce harem dairesi temizlenir, yeniden döşenirdi. Saray bahçelerine bayram eğlenceleri için dönme dolap, atlıkarınca ve salıncaklar kurulurdu. Bayram sabahı devlet büyüklerinin hareme gelen eşlerini kethüda kadın ve teşrifatçı kalfalar karşılardı. Padişah erkeklerle bayramlaştıktan sonra hareme gelirdi. Harem halkı ve misafirler muayede salonunda mevkilerine göre yer alarak padişahla bayramlaşırdı. Bayram süresince haremde eğlenceler düzenlerdi.

◆ **Haremgâh** i. *Esk.* Harem dairesi. (M)

HAREMAĞASI bls. i. (ar. *ḥarem* ve türk. *ağa*'dan). Teşk. tar. Saraylarda ve büyük konaklarda harem kısımlarında hizmet eden hadım köle. (Genellikle zenci köleler arasından seçilir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Haremağaları* (veya hadım ağa) yabancı erkekler için mahrem sayılan hükümdar sarayına serbestçe girip çıktıkları ve haremin muhafazası ile beraber hizmetini de gördükleri için bu adı almışlardır.

Asurlular, daha sonra İranlılar, haremağalarına önemli görevler verirlerdi. Daha sonra bu müessese Roma ve Bizansa da girdi. Bu ülkelerde sarayın önemli görevleri, korunmaları haremağalarına verilirdi. Abbasîlerde ve memlûk sultan saraylarında haremağaları vardı. Bu müessese sonradan Osmanlılara da geçti.

● *Osmanlılarda.* Osmanlı sarayına, çok defa Mısır valileri tarafından hediye olarak gönderilen ve Kızıldeniz kıyılarında habeş simsarları eliyle hadım yapılarak verilen siyahî haremağaları zaman zaman büyük nüfuz kazanmışlardı. Bir ara sadrazam İbşir Mustafa Paşa, bu zenci haremağalarını saraydan uzaklaştırmak istediyse de muvaffak olamadı. Ahmed III zamanında sadrazam Şehit Ali Paşa 1715'te habeşlilerin hadım edilmemeleri hakkında Mısır valisine bir emir gönderdi, fakat şehit olmasından sonra, halefleri bu emrin uygulanması için çaba göstermediler. Zenci haremağalarından başka, bir de beyaz haremağaları (bk. AKAĞALAR) vardı. Bunlardan da ordu ve idare sahasında yüksek mevkilere çıkmış olanları görülmüştür. (→ Bibliyo.) [M]

HAREMEYN ikil i. (ar. *ḥarem*'den *ḥaremeyn*). *Esk.* Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirleri || *Haremeyni Şerifeyn,* Mekke'deki Kâbe ile Medine'deki Ravza-i Mutahhare.

— Huk. *Esk.* Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Haremeyn dolabı,* Babüssaade ağalığına bağlı Haremeyn hazinesinin veznesi. (Bu devirlerde demir kasalar olmadığı için paralar dolaplarda saklanırdı.) || *Haremeyn evkafı,* Haremeyn'e ait mabet ve buna benzer hayratın masraflarını karşılamak için kurulmuş olan vakıflar. (Bu vakıfların idaresiyle 1586'ya kadar kapıağaları meşgul oldu; sonra idare dârüssaade ağalarına verildi ve 1836'ya kadar sürdü. Haremyn evkafı önemli olduğu için bunların gelirleri de çok büyüktü. Evkaf nezaretinin kurulmasından sonra Haremeyn evkafı için ayrı bir daire tesis edildi.) || *Haremeyn hazinesi,* haremeyn evkafının ve malının idare edildiği makam (İdare işiyle dârüssaade ağaları uğraşırdı. Saray halkından vârissiz ölen kimsenin malları Haremeyn hazinesi tarafından satılır ve hazineye teslim edilirdi.) || *Haremeyn ikramiyesi,* haremeyn halkına (Mekke ve Medine fukarası) yardım amacıyle maaşı yirmi beş liradan fazla olan memurların mart aylığından kesilen yüzde onluk bir para. || *Haremeyn mukataacılığı,* Haremeyn'e ait evkaf, toprak ve binalar için alınacak vergileri düzenleyen makam. || *Haremeyn muhasebeciliği,* dârüssaade ağalarının idaresindeki vakıfların hesaplarını tutan, vakıf yerlerini kaydeden makam. || *Haremeyn müfettişliği,* dârüssaade ağalarının idaresinde bulunan Haremeyn nezaretinde, Haremeyn evkafına ve hanedana ait vakıfların her çeşit muamelesini teftiş eden makam. || *Haremeyn nazırı,* Mekke'de Haremi Şerif ve Medine'de Ravza-i Mutahhare'ye ait olan her türlü vakıfa ve bunlara ait masraflara bakanlara ve idare edenlere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Haremeyn payesi,* haremeyn mensuplarına verilen özel bir ilmiye rütbesi ve derecesi.

— ANSİKL. Huk. *Esk.* Mekke ile Medine yoksullarına vakıf yapmak veya evlâtlık vakıflarda, vakfedenin soyu kesildikten sonra vakfın gelirlerinin bu iki şehir yoksullarına ait olacağı hükmünü koymak, vakıflar alanında çok rastlanan bir durumdu. Bu vakıflar dolayısıyle, evkaf ile ilgili işlere bakmak üzere, nazırlık, muhasebecilik, mukataacılık ve müfettişlik görevleri vardı. Evkaf nezareti kurulduktan sonra, bu vakıflara bakma görevi de, kısmen bu nezarete, kısmen Maliye nezaretine verildi.

— Teşk. tar. *Haremeyn* nezaretini, Haremeyn vakfı, kapıağaları tarafından idare olunurken çok büyük nüfuz kazanan ve ilk defa dârüssaade ağası olan Habeşî Mehmed Ağa kurdu (1586). Bu vakfı idare etmekle görevlendirilen dârüssaade ağalarına da haremeyn nazırı dendi.

Haremeyn nezareti Evkaf nezaretinin kuruluşundan sonra kaldırıldı. (M)

Haremeyn Evkafı nezareti, Haremeyn evkafını yönetmekle görevli kuruluş (1586-1838). İlk yöneticisi dârüssaade ağası Habeşî Mehmed Ağadır. Padişahlarla hatunların (havatin), sultanların ve dârüssaade ağalarıyle bunlara bağlı olanların vakıfları da Haremeyn nezaretine bağlıydı. Yönetimi Haremeyn Mukataacılığı ve Dârüssaade Yazıcılığı memurlukları tarafından yapılırdı.

Abdülhamid I devrinde Hamidiye evkafı adı verilen vakıflara bakan Hamidiye Evkafı kaymakamlığı da Haremeyn nezaretine bağlandı. Selim III, Mahmud II devirlerinde sayıları artan vakıflar bir ara Darphaneyi Âmire nezaretiyle birleştirilmişti; 1826'da *Evkaf-ı Hümayun nezareti* kurulunca Haremeyn nezareti bu kuruluşa bağlanmaksızın yönetilmeğe başlandı. 1834'te Haremeyn işleri için bir müdüriyet kuruldu. Daha sonra bu görev *Haremeyni Şerifeyn Evkafı nezareti*'nce yürütüldü. 1838'de Haremeyn Evkafı nezareti kaldırılarak Haremeyn evkafıyle ilgili hizmetler Evkaf nezareti tarafından yerine getirilmeğe başlandı. (M)

HAREMHEB, Mısır firavunu (M.Ö. 1345-1318). XIX. Sülâlenin kurucusudur. Eski dinî inanışlara dayanan bir devlet kurmağa çalıştı. Mısır'ın hariçteki itibarını yükseltmeyi başardı. Hükümdarlığının ilk yıllarında Bubiah'larla savaştı, ayrıca Asya Bedevîleri ve o sıralarda Filistin'e yaklaşan Hititlerle savaşa tutuştu. Devlet merkezini Kuzey Mısır'da Mengis'e taşıdı. (M)

Haremi Hümayun, Topkapı sarayında Kubbealtı ile Zülüflü baltacılar koğuşu arasında, İkinci yer'e bakan ve Mabeyn bölüğünden ayrı kısma verilen ad. Haremi Hümayuna, Araba kapısı denilen kapıdan girilir. Önce, saray tavaşîlerinin oturmasına ayrılmış çeşitli binalardan kurulu bir giriş vardır. Bu giriş bir taraftan, Kubbealtı ve Akağalar dairesi ile, diğer taraftan asıl Haremi Hümayun ile çevrilidir. Giriş kısmı üç bölümdür, burada özellikle Dârüssaade ağalığı ve Başkapı Gulâmı daireleri; ayrıca Dolaplı kubbe denilen dolaplar bulunur. Ağalar mescidi de bu giriş kısmındadır. Kapı ve pencereleri birçok kitabeyle süslüdür; seçme çinilerle kaplı duvar ve kemerleri vardır. Haremağalarının nöbetçi odası da bu kısımda yer alır. Bu odanın duvarına asılı bir levhada, nöbet bekleyen haremağalarına ait tenbihler yazılıdır ve her cülusta bu cetveller yenilenir. Haremi Hümayundaki kadınların örtülü olarak giyinmeleri, dışarıya çıktıkları vakit arabalarının yanında gidecek haremağalarının davranışları v.b. bu tenbihler arasında yer alır. Başkapı Gulâmı dairesi bu giriş kısmının en büyük binasıdır. Burada Ocakbaşı denilen uzun bir aralık vardır. Bu kısımdaki kitabelerin çoğu XVII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Dârüssaade Ağalığı dairesindeki odalardan biri, şehzadelerin öğrenimine mahsus olduğundan Şehzadeler mektebi adıyle anılır. Bundan sonra asıl Haremi Hümayun kapısı gelir. Bu kapıdan Kuşhane meydanına giriş teşkil eden Kubbeli yer'e gidilir. Bu meydanda padişahın özel mutfağı vardır. Bir köşesinde de Sul-

hareket (bot.)

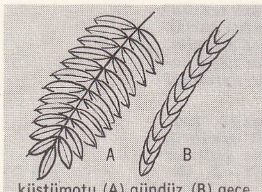

küstümotu (A) gündüz (B) gece

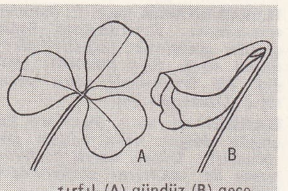

tırfıl (A) gündüz (B) gece

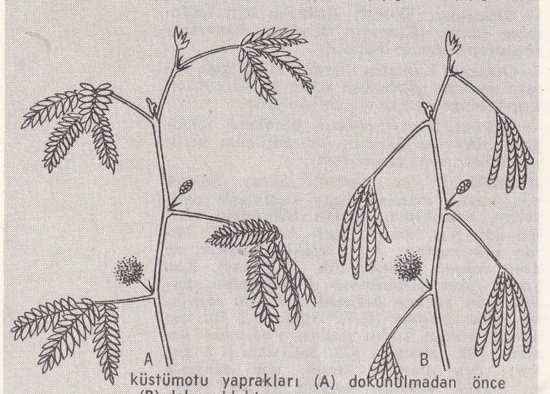

küstümotu yaprakları (A) dokunulmadan önce (B) dokunulduktan sonra

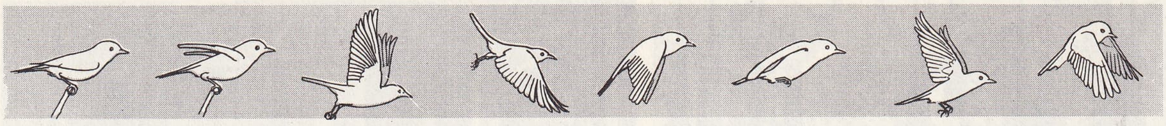

bir kuşun kanatlarında **hareket**

tan mahmud çeşmesi bulunur. Buradan taş döşeli uzun yola çıkılır, sonunda Cariyeler dairesi gelir; Hırkai Şerif dairesine bitişik ve Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırıldığı söylenen daireye kadar uzanan koridor şeklindeki uzun yola Altın yol denir, buraya tahta kanatlı büyük bir kapıdan girilirdi; bu yolun ortasındaki taş merdiven kadınefendilerin hazine ve yatak odalarına çıkar. Mahmud II, cülusundan önce, kendisini takip edenlerin elinden buraya kaçarak kurtulmuştur. Altın yoldan Valide taşlığı denilen zemini taş döşeli meydana çıkılır. Bu meydanda mermerden, çok büyük ve çok güzel bir çeşme vardır. Meydanın sol tarafına Valide dairesinin kapısı gelir. Karşıdaki ise taht kapısıdır. Bunların arkasında da kiler ve diğer ihtiyaçlara mahsus odaların kapıları vardır. Meydanın etrafında alt ve üstteki pencereler, çok ince kafesler ve demir parmaklıklarla kapalıdır. Taht kapısı yanında bir binektaşı vardır. Padişahlar kılıç kuşanma alaylarında burada ata biner, dönüşte burada attan inerlerdi, başka zaman kullanılmazdı. Taht kapısından ocak sofasına girilir, bunun sağ tarafında Başkadın dairesi, sol tarafında Hünkâr sofasına açılan Çeşmeli sofa, ocağın dayandığı duvarın arkasında Veliaht dairesi vardı. Bu sofadan bir mermer merdiven ile Hazinedarlar dairesine çıkılırdı. Mermerden yapılmış bir çeşmenin bulunması sebebiyle Çeşmeli sofa denilen bu sofanın kapısından Murad III dairesinin önündeki taşlığa girilir. Ocaklı sofa yarı örtülü, yarı kubbeli, iki katlı ve osmanlı mimarîsinin çok güzel örneklerinden biridir, çifte camlıdır ve meydana bakan pencerelerden aydınlık alır. Çeşmeli sofa ise aydınlığı kubbedeki küçük pencerelerden alır. Hünkâr sofasına girilecek yerdeki bu mahallerin tezyinatına büyük bir itina gösterilmişti: duvarlar çinilerle kaplı, kapıların ve dolapların kanatları da ceviz tahta üzerine hendesî şekillerin terkibinden hasıl olan arabesk sedef ve bağa kabuğu (deniz kaplumbağasının kabuğu) kakmalıydı. Çeşmeli sofadan girilen Hünkâr sofası, Haremi Hümayun'un en zengin ve muhteşem yeridir. Bu salonun inşasında osmanlı mimarî tarzı kullanıldığı halde, iç tezyinatında avrupa XVII. yüzyıl süslemeleri tercih olunmuştur. Hünkâr sofasının giriş kapısından başka, yanındaki bir odaya ve hamama, hamam koridoruna ve Murad III dairesine de kapıları vardır. Bunların hepsi kanatlıdır, Murad III dairesine açılan kapının kanatları kalem nakışlarıyle süslüdür. Salonun bir tarafında çok zarif başlıkları olan mermerden dört sütun üzerinde yüksekçe yer, padişahlara ayrılmıştır, iki tarafı parmaklıklarla çevrilidir. Ayrıca mermerden üç çeşme ve duvarlarda çok büyük aynalar bulunmaktadır. Bir de hanende ve sazendelere mahsus şirvan denilen yüksekçe balkon vardır; bunun aşağısında kadınefendiler ve sultanlar otururdu; padişah belirli zamanlarda yapılan musiki âlemlerini, özel mevkiinden dinlerdi. Ocaklı sofadaki Kadınefendiler dairesi kapısından girilince, Altın yolda biten dar bir koridora çıkılır, buradaki odalardan biri başkadınefendiye aittir, iki pencereli, basık tavanlı, Harem dairesinin en süslü yeridir; Hünkâr sofasındaki ahşap süslemelerin benzeri buradadır ve aynı cins çinilerle kaplıdır. Tavandaki kabartma, renkli ve yaldızlı süslemeler, Kara Mustafa Paşa köşkünün tavanındakileri andırır. Şehzadeler dairesi ilk defa tek katlıydı, sonradan (XVIII. yy.) ikinci kat eklendi. Bu kısım son restorasyonda kaldırıldı. Çeşmeli sofadan Sultan Murad dairesi önündeki Murad III taşlığına girilir. Bu kısım, Murad III'ün yatıp kalktığı büyük bir oda ile Ahmed I'e ait okuma ve Ahmed III'e ait yemek odalarını içine alır. Murad III'ün yatak odası yalnız Haremi Hümayun dairesinin değil, Topkapı sarayının en muhteşem yapısıdır. Kapısından girilince her tarafındaki renkli çinilerinin ahenkli görünüşü, pencereleri, kubbesi, kapı ve dolap kapakları, ocak ve çeşme, yatak yerleri dikkati çeker. Haremi Hümayun'un bu kısmı Murad III devri başlarından Ahmed III saltanatı sonlarına kadar osmanlı mimarîsi, ahşap, mermer, çini süslemeleri, nakış ve tezhip sanatı bakımından geniş bir araştırma sahasıdır. Haremi Hümayun'da bunlardan başka çeşitli hamamlar, valide sultan daireleri, Selim III dairesi, Osman III ve Abdülhamid I köşkleri, Harem bahçesi, birkaç taşlık ve her yerde oymalar, süslemeler ve birçok kitabe bulunmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

HAREN, Brüksel'in kuzeydoğu varoşu. Otomobil yapımı. (L)

HARENGULA i. Ringaya benzeyen, fakat ondan daha toplu küçük balık. (*Harengula latula* Avrupa kıyılarında yaşar. Diğer türleri daha çok Hint ve Pasifik okyanuslarında bulunur.) [L]

HAREZM. Coğ. Bk. HARİZM

HAREZMÎ. Bk. HARİZMÎ.

HARF i. (ar. *ḥarf*). Dildeki bir sesi gösteren alfabe işaretlerinin her biri: *Yalnız Romanyalılar evvelce İslavların «kiril» harflerini kullanırken sonradan bunları bırakarak lâtin harflerini kabul etmişlerdi.* (P. Safa). *Alfabemizde yirmi dokuz harf var.* ‖ Alfabedeki işaretlerden birini gösteren basım ve dizgi kalıbı. ‖ *Esk.* Söz, laf. ‖ ***Büyük harf,*** cümle başı, özel isimler v.b. durumlarda ilk kelimenin ilk harfi için kullanılan şekil, majüskül. ‖ ***Küçük harf,*** büyük harflerin dışında kalan harfler.

— DEY. *Harfi harfine,* tam olarak, noksansız: *Demek sözlerin harfi harfine doğru* (H. R. Gürpınar).

— *Esk.* ***Harf-âferin*** («söz yaratan»), Tanrı; şair veya hatip. ‖ ***Harf atmak,*** laf atmak, söz etmek, az söz söylemek: *Şimdi kanunumuza bir harf atacak* (Ahmed Rasim). *Ben dahi bir bezm-i nûş â nuş tertib eyleyip / Harf atardım gerdiş-i nahîd-i rahşân üstüne* (Nedim). Anlamsız, boş sözlerle dikkati çekmeğe çalışmak. ‖ ***Harf âşina,*** harfleri tanıyan. Söz anlayan. ‖ ***Harf-çîn,*** başkasının işine karışan. Dedikoducu. ‖ ***Harf-endâz,*** söz eden, laf atan: *Gâh küstâhane harf-endâz-ı vasl oldukça ben / Dest-i nâzın perde-i ruhsâr-ı âl eylerdi yâr* (Pertev). ‖ ***Harf-gîr,*** her şeyi kötüleyen. ‖ ***Harf-gîri*** (veya ***harf-girlik***), tenkit etme. ‖ ***Harf-keş,*** yazan, yazıcı, hat çizen. Anlaşılmaz, cansıkıcı şekilde konuşan. ‖ ***Harf-peymâ,*** mükemmel konuşan. ‖ ***Harf-zen,*** geveze. ‖ ***Harf-be-harf,*** tastamam. ‖ ***Harf-ı âbdar,*** güzel ve anlamlı söz. ‖ ***Harf-i bîmagz,*** boş, anlamsız söz. ‖ ***Harf-i huşk,*** kuru söz. ‖ ***Harf-i gûlû-sûz,*** sert söz. Kılıcın keskin tarafı. ‖ ***Harf-i hatır-renc,*** inciten söz. ‖ ***Harf-i magzdâr,*** ağırlıklı, değerli söz. ‖ ***Harf-i müselsel,*** birbiriyle ilgili birkaç düşünce üzerine tartışma. ‖ ***Harf-i müşkil-âlûd,*** bir çıkmaza giren tartışma. ‖ ***Harf-i pehlûdar,*** kinaye. ‖ ***Harf-i sebük*** (veya ***harf-i sehl***), boş, anlamsız söz. ‖ ***Harf-i serd,*** sert söz. ‖

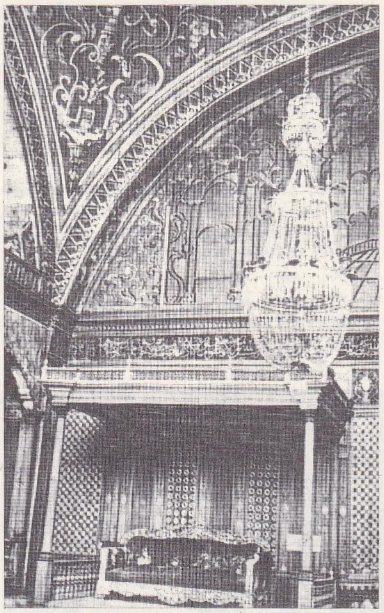

solda, **harem** dairesi hünkâr sofası; yukarıda, taht kapısı, Feyhaman Duran'ın tablosu (1945)

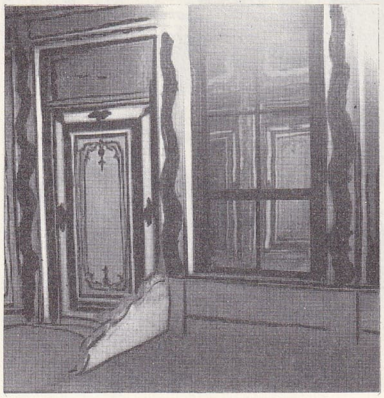

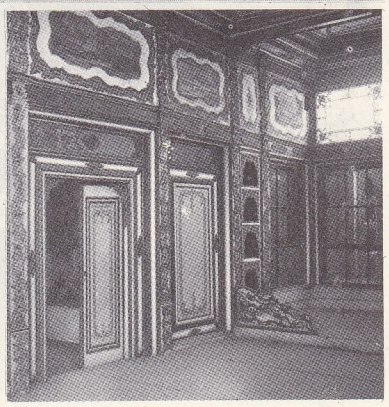

solda, Topkapı sarayı **harem dairesi;** sağda, Abdülhamid I'in aynalı odası

Foto. M. Erkmen, N. Erkılıç (MEYDAN)

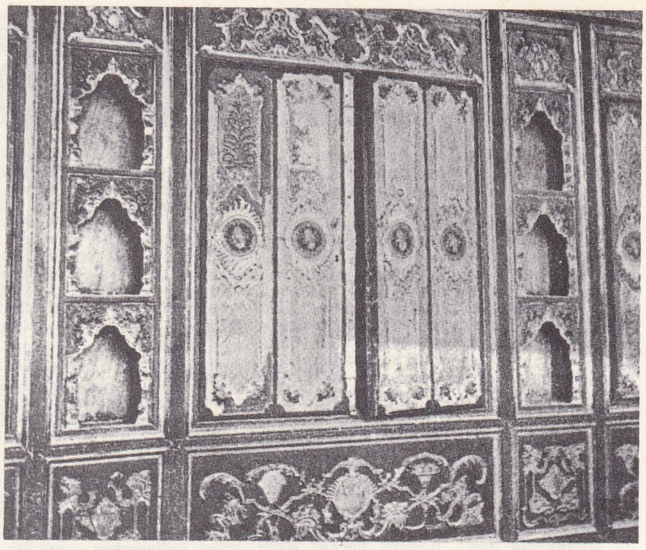

yukarıda, **harem**de XVII. yy.da yapılan bir düğün; sağda, Osman III.ün **harem** dairesi

Harf-i vâhî, saçma, boş söz. ‖ *Harf-i vâhid,* bir tek söz. ‖ *Harf-i vahid söylememek,* bir tek kelime bile söylememek. ‖ *Harf-i zumuht,* kaba söz.

— Astrol. *Esk. Harf-ı âbî* (veya *harf-ı ma'î*) ه، خ، س، ر، ز، خ، ج harflerinin her biri ‖ *Harf-ı âlâ* (veya *harf-ı nûranî*), ا، ح، ر، ع، ط، ى، ه، ن، ق، ك، ل، م، ص، س harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı arzî* (veya *harf-ı hâkî*), ل، ف، ع، ذ، ش، د، ح harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı âteşî* (veya *harf-ı merfu*), لا، م، ط، ض، ص، ت، ا harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı ednâ* (*harf-ı halk* veya *harf-ı zulmâni*), و، ب، ت، د، ذ، ض، ع harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı hevâ'î,* ب، ث، ظ، ق، ن، و، ى harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı Hindî,* arapça rakamlar: ١ ,٢ ,٣ v.b. ‖ *Harf-ı kalb,* bir örneğin orta harfi. ‖ *Harf-ı mehmus,* ت ث ح خ س ش ص ف ه، ك harflerinden her biri. ‖ *Harf-ı mektûbî* (veya *harf-ı melbûbî*), و، ن، م harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı melfûzî,* üç harfle yazılan ve bu üç harfin içinde hiç biri tekrarlanmayan on üç harfin her biri. ‖ *Harf-ı mesrurî,* adı iki harfle yazılan harf; و ن م harflerinin her biri. ‖ *Harf-ı veted,* bir sırada bulunan harflerin birinci, dördüncü, yedinci ve onuncusuna verilen ad.

— Bilgi-işlem. Oyulmuş veya yazılmış bir işaretin, elektronik makinede kullanılan kod içinde gösterilmesi. ‖ *Teşm. yol.* Bir harf, bir sayı, bir noktalama işareti veya herhangi bir sembolün basılmasına yarayan bilgi-işlem unsurlarından her biri. (KARAKTER de denir.)

— Dil bil. Dillerde başlıca sesleri göstermeğe yarayan işaret. (Bugün Türkiye Türkçesinde 8'i ünlü [*a, e, ı, i, o, ö, u, ü*] 21'i ünsüz [*b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z*] olmak üzere 29 harf vardır).

— Din. (Kur'an okumada) *Harf-ı kalkale* (veya *harf-ı laklaka*), titreşimli harf(ب ج د ط ك ق). ‖ *Harf-ı mutbak,* telaffuz edildiğinde, dili üst damağa dokunduran harf (ص ض ط ظ). ‖ *Harf-ı münfetih,* ص ض ط ظ dışındaki bütün harfler. ‖ *Harf-ı müstali,* telaffuz etmek için dilin yükselmesini gerektiren harf (خ ص ض ط ظ ع ق).

‖ *Harf-ı müstakil,* müstali harflerin dışındaki harfler. ‖ *Harf-ı mütecanis,* aynı kategoriden olan iki harf (ت ve ط, ظ ve ث gibi). ‖ *Harf-ı mütekârib,* telâffuz bakımından birbirine yakın olan iki harf (ز ve ض gibi). ‖ *Harf-ı şedîd,* hece sonunda bulunduğu zaman uzun okunması gerekmeyen harf (د ج ت ب أ ك ق ط).

— Ed. *Esk. Harf-ı revi.* Ar. ed. Kafiyenin esas ünsüzü. ‖ (İran ed.) Bir kafiyenin son harfi: *Her biri mânende-i harf-ı revi / Olmuş idi birbirine müstevi* (Nahifî).

— Hat sanatı. *Harf-ı menkut* (veya *harf-ı mu'cem*), noktalı harf. ‖ *Harf-ı mücerred* (veya *harf-ı mühmel*), noktasız harf. ‖ *Harf-ı müteşabih* (veya *harf-ı mütezaviç*), noktası olmakla diğer harflerden ayrılmış olan harf (ب ت ث). ‖ *Harf-ı varakgîr,* bir boşluğu doldurmak için uzatılan harf.

— Gram. *Esk.* (Arap grameri), *harf-ı aslî,* bir kelimenin kökünde bulunan esas harf. ‖ *Harf-ı atf,* iki kelime veya cümleyi birbirine bağlayan harf. (Bk. ATIF.) ‖ *Harf-ı cer.* Bk. CER. ‖ *Harf-ı cevâb,* cevap cümlesinin başına gelen harf. ‖ *Harf-ı havi,* uzun *a* yerine kullanılan ı. ‖ *Harf-ı illet,* ى و ا harflerinin her biri ‖ *Harf-ı inhiraf,* akıcı ünsüz (ر ve ل). ‖ *Harf-ı istidrâk,* ayırıcı bağlaç görevi olan harf. ‖ *Harf-ı istifham,* soruyu belirtmek için kullanılan harf veya edat. ‖ *Harf-ı istisnâ,* istisnayı belirtmek için kullanılan edat. ‖ *Harf-ı istitale,* (ض) harfi. ‖ *Harf-ı kasr* (*harf-ı maksur* veya *harf-ı taksir*), kelimenin sonuna gelen kısa ى ve ا. ‖ *Harf-ı mânâ,* fiil veya isim olmayan herhangi bir kelime. ‖ *Harf-ı meczûm* (veya *harf-ı sâkin*), bazı edatlar veya durumlardan dolayı harekesiz olarak okunan harf. ‖ *Harf-ı merfu,* nominatif halinde olan kelime sonundaki ünsüz. ‖ *Harf-ı musavvat,* belli bir ünlüyü belirten harf. ‖ *Harf-ı müfred,* biçim itibarıyle bütün harflerden başka olan harf (ا م و ه). ‖ *Harf-ı nefy,* olumsuzluk edatı. ‖ *Harf-ı nidâ,* seslenme edatı. ‖ *Harf-ı safîr,* ıslığı andıran ses. ‖ *Harf-ı sâ'it,* vokal. ‖ *Harf-ı samit,* (ا و ى) dışındaki ünsüzler. ‖ *Harf-ı şefehî* (veya *harf-ı şefevî*), dudaksıl. ‖ *Harf-ı şemsî,* başına el (harf-ı tarif) geldiği zaman l'yi kendisi gibi okutan yani şeddeli okunması gereken harfler (ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن) ‖ *Harf-ı tarif,* tanım edatı. ‖ *Harf-ı tarif-i gayr-ı muayyen,* belirsiz tanım edatı. ‖ *Harf-ı tarif-i muayyen,* belirgin tanım edatı. ‖ *Harf-ı tenkir,* belirsizlik edatı. ‖ *Harf-ı zâid,* bir kelimede aslî harfler dışında olan, fazlalık olarak görünen harf. (Özellikle ا و ى). ‖ (Fars. gram.) *Harf-ı maruf,* uzun *u* olarak okunan و veya uzun *i* olarak

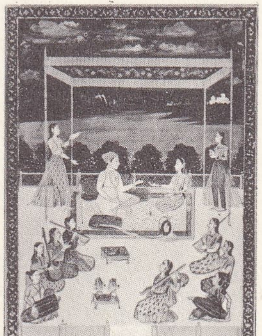

harem
iran minyatürü
Cabinet des Estampes, Paris

Selim III'ün
harem dairesi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; B.N. (LAROUSSE)

okunan ى harfi. || *Harf-ı mechûl, o* olarak okunan و ve *e* olarak okunan ى.

— Matbaac. ve Grav. Alfabedeki harflerden birini gösteren matbaa işareti. || Üzerinde bu işaret bulunan tahta, şimşir, plastik ve günümüzde daha çok dökme madenden yapılmış kalıp. (Bk. HURUFAT.) || *Batone harf,* her tarafı aynı kalınlıkta olan, uçlarında kıvrık veya süsleme çizgisi bulunmayan harf. || *Beyaz harf,* her çeşit matbaa harfinin ince olanı, siyahlıktan çok beyazlık izlenimi uyandıranı. (Yalnız çerçevesi çizili, içi boş bırakılmış harflere de beyaz harf denir.) [*Zt.* SİYAH HARF.] || *Bitişik* (veya *yapışık*) *harf,* dizgi işlemini çabuklaştırmak için tek blok halinde dökülmüş harf. (Bunlar bazen harf ressamlarınca değişik biçimlerde çizilmiş olur. Türk alfabesinde ve matbaacılığında pek kullanılmaz.) || *Büyük harf,* cümle başlarında ve gereken diğer yerlerde kullanılmak üzere, küçük harften ayrı biçimde yapılmış harf. (*Zt.* KÜÇÜK HARF. *Eşanl.* MAJÜSKÜL HARF, KAPİTAL HARF.) || *Daktilo harfi,* daktilo makinesi harfleri görünümünde matbaa harfi. || *Dar harf,* boyuna oranla genişliği az olan harf. || *Düz harf,* satır doğrultusuna dik konumda olan harf. || *Enferiyör harf,* genellikle matematik metinlerinde bir harfin veya rakamın sağ alt köşesine konan, boyut olarak o harf veya rakamdan küçük harf. || *Fantazi harf,* süsleme harfinin eşanlamlısı. || *Gotik harf,* biçim özelliği, eğri çizgilerin yerini aralarında açı yapacak şekilde düz çizgilerin tutması ve genel görünüşündeki süsleme niteliği olan, alman menşeli hurufat çeşidi. (Bk. GOTİK *yazı.*) || *Gömme harf,* genellikle büyük harf olan ve bir dizgi blokunun başında iki veya daha çok satır yüksekliğinde yer kapsayacak şekilde, dikkati çekme veya süsleme amacıyle kullanılmış harf. (*Eşanl.* İNİSİYAL HARF.) || *İnce harf,* beyaz harfin eşanlamlısı. *Zt.* KALIN HARF. || *İnisiyal harf,* gömme harfin eşanlamlısı. || *İtalik harf,* satır doğrultusuna oranla yatık olan harf. (Genellikle düz harflerle dizilmiş metin içinde bir kelime, cümle veya paragrafı belirtmek için kullanılır.) || *Kalın harf,* siyah harfin eşanlamlısı. || *Kapital harf,* büyük harfin eşanlamlısı. || *Kuyruklu harf,* biçiminde kuyruk bulunan harf: «g», «y» gibi. (Matbaacılıkta daha çok, kalıbının alt tarafında bu sebeple bir çıkıntı bulunan ve dizgi-tertip işleminde bu özelliği dikkate alınmak gereken harflere kuyruklu denir.) || *Küçük harf,* kelime, cümle ve metin içinde kullanılmak üzere, büyük harften ayrı biçimde yapılmış harf. (*Eşanl.* MİNİSKÜL HARF.) || *Majüskül harf,* büyük harfin eşanlamlısı. || *Romen harfi,* günümüzde metin dizgilerinin en yaygın harf biçimi olan ve Türkçede genellikle «düz harf» diye adlandırılan, italyan menşeli hurufat çeşidi. (Bk. ROMEN *yazısı.*) || *Siyah harf,* metin dizgisinde genellikle kullanılan beyaz (ince) harflere oranla daha kalın çizilmiş olan ve koyu renkte görünen harf. (Siyah harfler de çoğu zaman, metin içinde bir kelime veya paragrafı belirli hale getirmek için kullanılır.) [*Zt.* BEYAZ HARF.] || *Süperiyör harf,* genellikle matematik metinlerinde bir harfin veya rakamın sağ üst köşesine konan, boyut olarak o harf veya rakamdan küçük harf. || *Süsleme harfi,* çeşitli şekillerde bezenmiş, daha çok reklam, davetiye v.b. metinlerinde kullanılan harf. (*Eşanl.* FANTAZİ HARF.) || *Tam siyah harf,* kalınlık ve koyu renk görünümü siyah harfe oranla daha belirgin olan harf. || *Yarım siyah harf,* kalınlık ve renk görünümü bakımından siyah ve beyaz harfler arasında kalan harf.

— Müz. Müzik alanında kullanılan alfabe şekilleri. Bk. ANSİKL.

— Tar. *Harf devrimi,* kullanılmakta olan arap harfleri yerine latin harflerine dayanan yeni türk alfabesinin hazırlanması, resmen kabulü ve uygulanması hareketine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Müz. *Harfler* şunları belirtebilir: **1.** *Hucbald serisi,* Boèce'de kullanılmakta olan sekiz harflik seride (A'dan G'ye = *la*'dan *sol*'a) gam notalarını [Bk. *Alfabeli* NOTALAMA]; **2.** ölçüyü; bugün kullanılan işaretler: C ($\frac{4}{4}$ için) ve C ($\frac{2}{2}$ için), XIV. yy.da «kusurlu zamanı» belirten yarım-çember'in bir kalıntısıdır; **3.** ayrıntı kısaltmalarını (*p, f, mp, ff, sf* v.b.), yay kısaltmalarını (*t, m, p*) veya başka kısaltmaları; **4.** çalgıcıların tekrarlama çalışmalarına kolaylık sağlamak için seçilen bölüm başlarını.

— Tar. *Harf inkılâbı,* Cumhuriyet'ten önce kullanılan arapça alfabenin öğrenilmesi güçtü ve zaman alıcıydı. Bu yüzden eğitim işleri ağırlaşıyordu. Halkın çok büyük bir kesimi okuma yazmadan yoksundu. Cumhuriyet kurulunca Mustafa Kemal Atatürk çeşitli devrimlerden sonra eğitimin kolaylaştırılarak hızlandırılması, okuma yazma bilenler oranının artması için Harf devrimini kararlaştırdı. Uzmanlar latin harflerini Türkçenin kural ve yapısına göre değerlendirerek yeni bir türk alfabesi hazırladılar (1927-1928). Bu konudaki çalışmalar bitince Uzmanlar encümeni toplandı (haziran 1928). Kararlarını Atatürk'e bildirdi. Mustafa Kemal Atatürk Harf devrimini Sarayburnu'nda (İstanbul) düzenlenen bir gecede yaptığı bir konuşma ile kamuoyuna duyurdu (9 ağustos 1928). Yeni Türk Harfleri kanununun T.B.M.M.'de kabulünden (1 kasım 1928) sonra, eğitim ve öğretimde bu alfabe uygulandı. (ML)

HARFANG . (isveççe k.). Büyük kukumav kuşu; tüyleri beyaz ve bazı yerleri koyu renkte lekelidir; kuzey bölgelerde yaşar. (Kar harfangı [*Nyctea scandiaca*] lemminglerle beslenir ve dört yılda bir güneye göç eder.) [L]

HARFİYEN zf. (ar. *harfiyyen*'den). Tam olarak, harfi harfine: *Zat-ı şahanenin emirleri harfiyen icra edilecektir, dedikten sonra kapıya yürüdü* (H. E. Adıvar). *Cümleler harfiyen hatırımda değil, aynen nakledemeyeceğim* (Yahya Kemal). [M]

HARFLEUR, Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde (Havre idare çevresi) komün, Lézarde ırmağı ile Tancarville - Havre kanalı kıyısında; 10 514 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma kilise (83 m yükseklikte külâh). XVII. yy.dan kalma onarılmış şato. Küçük liman. Haddehaneler. (L)

HARFLİ sıf. (*harf*'ten *harf-li*). Harfi olan. İçinde harf bulunan.

— Mat. *Harfli ifade,* bazı büyüklüklerin harflerle gösterildiği cebirsel ifade. (M)

HARGA veya **HARİCA (el—),** Libya çölünün Mısır'a ait kısmında vaha. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan, 300 m derinliğinde, 180 km uzunluğunda, 15-30 km eninde bir çöküntüdür. Birbirinden uzak on kadar köyde 3 000 kişi yaşar. 200'den çok suyu ılık (30°C) artezyen kuyusu sayesinde hintdarısı, arpa, sebze yetiştirilir. Yetiştirilen hurma ve turunçgiller demiryoluyle Nil vâdisine gönderilir. Firavunlardan, Romalılardan ve hıristiyanlardan kalma yıkıntılar. Fosfat yatakları. İdare merkezi, *Hargeh.* (L)

HARG adası, İran'da Basra körfezi kıyılarında ada. Petrol limanı. Adada 100 000 tonluk petrol gemilerinin girebileceği bir liman inşa eden Dünya bankasının malî ve teknik yardımından yararlanan arkeolog R. Ghirsman, kazılara girişti; kazılarda adaya İkaros adını veren Büyük İskender devrinde Harg'ın, Fırat nehri ile İndus nehrinin ağızlarını birleştiren yol üzerinde Asya'nın başlıca iskelelerinden biri olduğu anlaşıldı. Birçok büyük yeraltı mezarlığı ile Artemis'e adanmış bir tapınağın kalıntıları bulundu. (L)

HARGÂH veya **HARGEH** i. (fars. *hargâh* veya *hargeh,* büyük yer'den). *Esk.* Otağ, büyük çadır: *Gonca gibi ol latif hargâh / Gül berki gibi içinde ol mâh* (Fuzuli). || *Hargâh-ı mah* (veya *hargâh-ı kamer*), ayın etrafındaki parıltılı halka, hale. (M)

HARGEİSA, Somali'de şehir, İngiliz Somalisi'nin eski merkezi; 20 000 nüf. (L)

HARGELE blş. i. (fars. *har,* eşek ve *gele,* sürü'den *har-gele*), *Esk.* Eşek sürüsü. || Sıf. Terbiyesiz. Bk. HERGELE. (M)

HARGHİTA. Bk. ARGHİTA.

HARGRAVE (Lawrence), avustralyalı mühendis (İngiltere'de 1850-Sydney 1915). Uçurtmayı bilimsel yönden inceledi ve gövdeli kanatlı klasik uçağı icat etti. Monoplan modelleri üstünde deneyler yaptı. (L)

Hargraves hücresi veya **L.E. hücresi,** sitoplazmasında yuvarlak bir kütle bulunan genellikle tek çekirdekli nötrofil hücre. Yaygın döküntülü lupus'a tutulmuş hastalarda pek çok görülür. (L)

HARGREAVES (James), ingiliz kimyacısı ve sanayicisi (Hoarstones, Lancashire 1834-Widnes 1915). Sabun imalini geliştirdi; 1873'te, piritli fırın gazlarının deniz tuzuna etkimesiyle hidroklorik asit üretme yöntemini buldu; sodyum hidroksidi elektroliz yoluyle elde etmeği başardı. (L)

HARGREVES (James), ingiliz makine mühendisi (Blackburn 1710'a doğr-Nottingham 1778). 1768'de «spinning jenny» denilen dokuma tezgâhını, 1770'te ise, birçok iğ ile çalışan ilk mekanik tezgâhı icat etti. (L)

HARHARA i. (ar. *harhara*). *Esk.* Sürekli hırıltı, horultu: *Çözülen halatların toplanmasından müteşekkil bir harhara-ı münkatıa işitiliyordu* (Cenab Şahabeddin). [M]

HARHARYAS i. Harharyasgillerden köpekbalığı; örnek türü, mavi derili «adam yiyen» köpekbalığıdır (*Carchahinus glaucus*). [Denizlerin çoğunda görülen bu köpekbalığının boyu 7-8 m'yi bulur. Yüzüşü çok hızlı, yırtıcılığı korkunçtur. Dişileri doğurgandır; yılda otuz kadar yavru yapar.] || *Dik burunlu harharyas* (*Lamna cornubica*), 3-4 m boyunda yırtıcı köpekbalığı; bütün soğuk ve ılık denizlerde sürüler halinde yaşar. (L)

HARHARYASGİLLER çoğl. i. Beş çift solungaç yarığı bulunan köpekbalıkları familyası. (Bunlarda iki sırt yüzgecinden birincisi karın yüzgeci hizasından biraz ileride bulunur. Gözlerinde üçüncü gözkapağı vardır. Başlıca türleri: *harharyas, galeocerdo, mustelus, camgöz.*) [L]

HÂRIK sıf. (ar. *hark,* yırtma'dan *hârık*). *Esk.* Yırtan, pençeleyen. || *Hârık-ı âde,* alışılagelmişi yıkan, âdetin dışına çıkan. Harikulâde. Yalancı. (M)

HÂRIK sıf. (ar. *hark*'tan *hârık*). *Esk.* Yakan, yakıcı. || Yanan, yanıcı. (M)

HARILDAMAK geçz. f. (onomatope *harıl*'dan *harıl-da-mak*). Gürültüyle ve sürekli olarak akmak, çalışmak. (M)

HARIL HARIL zf. Aralıksız olarak, durmaksızın: *Ben bunları yaparken o harıl harıl sigortasının meziyetlerinden, faydalarından dem vuruyordu* (B. Felek). [M]

HARILTI i. (onomatope *harıl*'dan *harıl-tı*). Harıldamak sesi: *Birden bütün harıltısı dehrin sükût edip / Yükseldi bir sadâ-yı müheykel.* (Tevfik Fikret). [M]

HARIN sıf. Bk. HARÛN.

HÂRISA i. (ar. *hârisa*). *Esk.* Huk. Başta ve yüzde, kan çıkmadan, yalnız derinin yırtılmasından meydana gelen yara. (M)

HARİANA, Hindistan'ın kuzeybatısında eyalet, 1966'da Pencap'ın bir kısmının ayrılmasıyle meydana getirildi; 8 milyon nüf. Merkezi *Çandigarh,* Hariana eyaleti topraklarında yaşayan halk hindu dili konuşmakta ve pencap dili konuşan halktan (çoğunluk) ayrılmak istemektedir. (L)

HARİCA (el—). Bk. HARGA.

HARİCÎ sıf. (ar. *hâric*'den *hâricî*). Dışarıyle ilgili olan, dıştaki: *Erzurum ahalisi namına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, haricî düşmanların milyonlar sarfiyle temin edemeyeceği vesikadır* (Atatürk). *Haricî hastalıklar.* (*Zt.* DAHİLÎ.)

HARİCÎLER. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığı gidermek için hakem tayinine karşı çıkanlar. Ali ile Muaviye arasında yapılan Sıffin savaşında (1658) Muaviye'nin orduları gerilediği bir sırada, Amr ibnül Âs askerlerin mızraklarına Kur'an sayfalarını astırarak «siz ve biz birbirimizi yok ettikten sonra sınırları kim koruyacak. Aramızda Allah'ın Kitabı hakem olsun» diye bağrışmalarını sağladı. Ali askerlerinin baskısı karşısında savaşı durdurmaya, her iki taraftan seçilecek birer hakemin verecekleri karara göre hareket etmeğe razı oldu. Bunun üzerine çoğu Temim kabilesinden olan bir grup, Allah'tan başka kimsenin hüküm veremeyeceğini, yalnız onun hükmünü dinleyeceklerini (La hükme illa li'llah) söyleyerek hakem tayinine karşı çıktılar. Daha sonra ordudan ayrılarak Kûfe kasabalarından biri olan Harura'da toplanmağa başladılar. Ali bunları döndürmek için Abdullah İbni Abbas'ı gönderdi. Bundan da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Ali haricîlerin toplandığı yere gitti ve onlara hakem tayini

haremağası
gravür

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

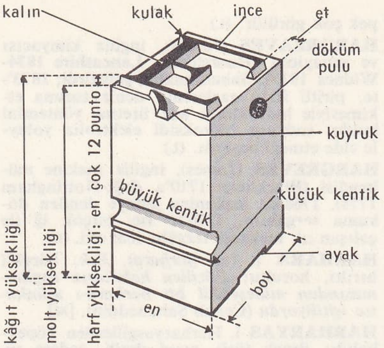

matbaa harfleri

«M» ve «L» harfleriyle MEYDAN-LAROUSSE amblemi (çizen Ayhan Erer)

ile dine aykırı bir iş yapmadığını, Kur'an'dan örnekler vererek anlattı. Bu konuşmadan sonra haricîlerin bir kısmı Ali ile Kûfe'ye döndü. Bir süre sonra olay Muaviye'nin lehine sonuçlanınca haricîler Abdullah bin Vehb er-Rasibi'nin evinde toplandılar ve ona biat ettiler (21 mart 658). Halife olarak Abdullah bin Vehb'i tanıdıklarını ilân ettiler. Sonra Kûfe'den çıkarak Dicle nehrinin karşı kıyısındaki Nehrevan'da toplandılar. Basra'dan gelen haricîler de bunlara katıldı. Ali Nehrevan'da toplanan haricîlere bir mektup göndererek hakemlerin verdikleri kararı, Kur'an ve sünnete uymadığından kabul etmediğini, Muaviye ile savaşmak için kendisine katılmalarını bildirdi. Fakat haricîler bu mektuba «sen hakem tayin ettiğinden, kâfir olduğunu itiraf eder ve bundan dolayı tövbe edersen düşünürüz. Yoksa seni tamamıyle terk ederiz, Allah hainleri sevmez» diye cevap verince, Ali bunlardan ümidini kesti, Nehrevan'da toplanan haricîler üzerine yürüdü. Yapılan savaş sonucu haricîlerden pek az kimse kurtulabildi (17 temmuz 658). Zaman zaman haricî isyanları baş gösterdi. Söylentilere göre, her zaman yenilen haricîler müslümanlar arasındaki çatışmaların Muaviye, Ali ve Amr ibnül Âs yüzünden çıktığına karar verdiler ve üç kişiyi bunları aynı anda öldürmekle görevlendirdiler. Ali, Kûfe mescidinde sabah namazını kıldırırken haricî İbni Mülcem tarafından şehit edildi, Amr ibnül Âs o gün sabah namazına gitmediği için öldürülemedi. Muaviye ise suikastten yaralı olarak kurtuldu.

Muaviye zamanında haricî ayaklanmaları, Ferve bin Nevfel'in isyanı Kûfe'lilerin yardımları sonucu güçlükle bastırıldı. Ebu Bilal Mirdas bin Udeyye et-Temimî başkanlığında başlatılan ayaklanma da Emevîleri uzun süre uğraştırdı.

Yezid I'in ölümünden sonra haricî ayaklanmaları çoğaldı.

Nâfi bin Ezrak, Şebib bin Yezid eş-Şeybanî, Ebu Talut, Necde bin Amir ve Ebu Fudeyk'in çıkardığı isyanlar zaman zaman başarılı oldu, bazı şehirler bir süre haricîlerin eline geçti. Haccac, birçok isyanı bastırdı, ayaklanmaların çoğunu yok etti. Abbasîler devrinde haricîler pek varlık gösteremediler, çıkardıkları birkaç isyan da hemen bastırıldı. Bu devirden sonra Haricîlik sönük bir mezhep olarak kaldı. Onun kollarından İbaziye günümüze kadar varlığını korudu. Kuzey Afrika'da Zengibar'ın resmî mezhebi İbaziye'dir. Bu bölgede haricî törenleri, inançları, fıkıh uygulamaları görülür.

Rönesans devrine ait bir «şifre diski»nde rakamlar ve harfler

Haricîlerin siyasî ve dinî görüşleri, Haricîlik tarihinde birçok kola ayrıldı (Muhakkime-i Ula, Ezarika, Mecedat, Sufriye veya Ziyadiye, Acaride, İbaziye). Kollarından İbaziye, Ehl-i Sünnet'e en yakın olanıdır. Bu kolların dinî ve siyasî görüşlerinde çeşitli ayrılıklar vardır. Haricî mezhebinin ve kollarının dinî-siyasî görüşleri şöyledir:

1. mümin, haram ve şüpheli şeylerden sakınandır. Büyük günah işleyen bir kimse dinden çıkmıştır;
2. haricî olmayan bütün müslümanlar dinsizdir;
3. doğru yoldan ayrılan devlet reisine karşı ayaklanmak vaciptir;
4. kusursuz ve güçlü bir mümin (siyah bir esir bile olsa) devlet reisi olabilir;
5. Ali hakem tayin etme olayında yanılmıştır. Hükmü ancak Allah verir. Hakem tayinine razı olanlar kâfirdir;
6. ibadetlerin makbul olması için beden temizliğinin yanında kalp temizliği de gerekir. (→ Bibliyo.) [M]

HARİCİYE i. (ar. *hurūc>hāric'den hāriciyye*). Bir ülkenin dış siyaset işleri: *Hariciye vekili.* (*Yeni.* DIŞİŞLERİ.)||Sıf. Dışarıyle ilgili olan.

— Tıp. Dış hastalıklarıyle ilgili hekimlik kolu. (Cerrahî bir zamanlar hastalıkların iç durumuyle ilgilenmezdi, bununla uğraşan tıp kolu dahiliye, iç hastalıklarıydı.) *Eşanl.* CERRAHÎ. (ML)

HARİCİYECİ i. (*hariciye*'den *hariciye-ci*). Dışişleri bakanlığında çalışan kimse. || Dış hastalıkları hekimi. (M)

HARİCİYECİLİK i. (*hariciyeci*'den *hariciyeci-lik*). Hariciyecinin yaptığı iş. (M)

Hariciye nezareti, Osmanlı imparatorluğunda batı usullerine göre kurulan (1835) hariciye teşkilâtının bağlı olduğu en yüksek makam. Hariciye nazırlığı görevi önceleri nişancı*lar (1300-1650), sonraları da reisülküttap*lar (1650-1835) tarafından yapılıyordu. 1835'te Reisülküttaplık makamı kaldırılarak *Umuru Hariciye nezareti* adı altında yeni bir nezaret kuruldu. Son reisülküttap Yozgatlı Âkif Paşa müşirlik rütbesiyle ilk umuru hariciye nazırı oldu. Avrupa'daki türk elçilikleriyle Babıâli'nin durumu yeni bir düzene sokuldu ve bu elçilikler Umuru Hariciye nezaretine bağlandı. Bu kurumun adı daha sonra *Hariciye nezareti* oldu. Türkiye Büyük Millet meclisinin açılışından sonra (23 nisan 1920) alınan bir kararla *Hariciye vekâleti* adını aldı; şimdi Dışişleri bakanlığı denilmektedir.

Hariciye nazırları: Mehmed Âkif Paşa (1835), Hulusi Paşa (1836), Mustafa Reşid Paşa (1837), Rifat Paşa (1841), İbrahim Sarım Efendi (Paşa) [1841], Rifat Paşa (ikinci defa, 1843), Şekip Efendi (Paşa) [1844], Mustafa Reşid Paşa (ikinci defa, 1845), Âli Paşa (1845), Rifat Paşa (üçüncü defa, 1847), Âli Paşa (ikinci defa, 1847), Fuad Paşa (1851), Rifat Paşa (dördüncü defa, 1852), Mustafa Reşid Paşa (üçüncü defa, 1852), Âli Paşa (üçünck defa, 1854), Fuad Paşa (ikinci defa, 1854); Âli Paşa (dördüncü defa, 1856), Edhem Paşa (1856), Ali Galip Paşa (1856), Âli Paşa (beşinci defa, 1856), Fuad Paşa (üçüncü defa, 1857), Âli Paşa (altıncı defa, 1861), Fuad Paşa (dördüncü defa, 1861), Âli Paşa (yedinci defa, 1861), Fuad Paşa (beşinci defa, 1866), Âli Paşa (sekizinci defa, 1868), Server Paşa (1871), Mehmed Cemil Paşa (1872), Halil Şerif Paşa (1872), Saffet Paşa (1873), Râşid Paşa (1873), Ârifî Paşa (1874), Saffet Paşa (ikinci defa, 1874), Râşid Paşa (ikinci defa, 1875), Saffet Paşa (üçüncü defa, 1876), Ârifî Paşa (ikinci defa, 1877), Server Paşa (ikinci defa, 1877), Saffet Paşa (dördüncü defa, 1878), Aleksandr Kara Todori Paşa (1878), Saffet Paşa (beşinci defa, 1878), Sava Paşa (1878), Abidin Paşa (1879), Mehmed Âsım Paşa (1879), Küçük Said Paşa (1881), Mehmed Âsım Paşa (ikinci defa, 1882), Saffet Paşa (altıncı defa, 1882), Ârifî Paşa (üçüncü defa, 1882), Mehmed Âsım Paşa (üçüncü defa, 1883), Küçük Said Paşa (ikinci defa, 1884), Turhan Paşa (1895), Küçük Said Paşa (üçüncü defa, 1898), Tevfik Paşa (1898), Tevfik Paşa (ikinci defa, 1906-1907), Rifat Paşa (eski Londra sefiri, 1907-1908), İbrahim Paşa (1908), Reşid Paşa (1909), Âsım Bey (1910), Gabril Nordonkyan (1911), Muhtar Bey (1911), Said Halim Paşa (1911), Halil Bey (1912), Ahmed Nesimî Bey (1913-1914), Talât Paşa (1914), İsmail Canpolat Bey (1915), Talât Paşa (ikinci defa 1915-1916), Nabi Bey (vekâleten, 1916), Nabi Bey (asaleten, 1917), Mustafa Reşid Paşa (1917), Mustafa Reşid Paşa (ikinci defa, 1917), Yusuf Franko Paşa (1917), Damat Ferid Paşa (1917), Damat Ferid Paşa (ikinci defa, 1918), Mustafa Reşid Paşa (üçüncü defa, 1918), Safa Bey (1918), Safa Bey (ikinci defa, 1918), İzzet Paşa (1918), Mustafa Ârif Bey (1918), Ali Rıza Paşa (1918-1919). [M]

Hariciye vekâleti. Bk. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI.

HARİÇ i. (ar. *hurūc*, dışarı çıkma> *hāric*, dışarı çıkan'dan). Dış, dışarı: *Maalesef, mahall-i tevellüdüm, bugünkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor* (Atatürk). *Nesrin duramadı, artık şimdiye kadar durdukları, bu çocuğu bütün o gizli konuşmaların haricinde tuttukları yetişmiyor muydu?* (H. Z. Uşaklıgil). || Yabancı memleket, bir idarenin hâkimiyet sınırının dışında kalan yerler: *Türk musikisi ilham ile vücuda gelmiş, taklidle hariçten alınmamıştır* (H. Z. Uşaklıgil). || Zf. Dışta kalmak üzere bir tarafa bırakılırsa: *Dün gece annem hariç, ailece sinemaya gittik.* || *Esk. Haric-i vatan*, yurt dışı. || *Hareket-i hariç* (veya *ibtidâ-yı hariç*), medrese öğreniminde ilk rütbeler.

— ÇEŞ. DEY. *Hariç olmak*, bir işin içinde bulunmamak. || *Hariçten gazel okumak* (*atmak*). *Teklz.* Bir konuyu iyice bilmeden onun hakkında konuşmak; bir konuyu veya konuşmaya müdahale etmek.

— Eğ. *Esk. Hariç dersleri.* Bk. HARİÇ MEDRESELERİ.

— Huk. *Esk. Hariç ez memleket*, oturduğu memleketin dışında bir ülkenin halkından sayılan.

— Mat. *Esk. Haric an-il-merkez*, dış merkezli. || *Haric-i kısmet*, bölme işleminden sonra arta kalan sayı, bölüm.

— Spor. Voleybolde, sahadan dışarı düşen top için söylenir. (M)

Hariç medreseleri, Anadolu'da beylik kurmuş hükümdar, devlet adamları veya ailelerinin yaptırdıkları medreseler. Kırklı medreselerini bitirenler hariç medreselerine girerlerdi. Hariç medreselerinden sonra Dahil medreseleri geliyordu. Hariç medreselerinde *Hidaye* adlı fıkıh kitabı yanında bazen de *Mesâbih, Meşarik, Buharî, Muslim* okutulurdu. Ellişer akçe günlük alan Hariç medreseleri müderrisleri, şeyhülislâm tarafından tayin olunurlardı. (M)

HARİD i. (fars. *hariden*, satın almak'tan *harîd*). *Esk.* Satın alma. || *Harîd ü fürûş*, alım satım.

◆ **Haride** sıf. *Esk.* Satın alınmış kimse. || *Bende-i direm harîde*, para ile satın alınmış köle. (M)

HARİDÂR veya **HIRİDÂR** sıf. (fars. *harîden*, satın almak'tan *harîdâr* veya *hırîdâr*). *Esk.* Satın alan, müşteri, istekli: *Revâc-ı aşk vermek kasdına çıktım diyarımdan / Hüner zâyidir ol kişverde kim yoktur harîdarı* (Fuzuli). *Senin bâzâr-ı aşkında eder dellâl-ı can feryâd / Metâ'-ı akl kasiddir harîdâr olmasın kimse* (Ahmed Paşa). [M]

HARİF i. (ar. *hırfet*'ten *harif*). *Esk.* Meslek arkadaşı, aynı meslekten olan kimse. || Teklifsiz dost, eğlence arkadaşı. || Âdi adam. Bk. HERİF.

◆ **Harîfâne** i. Esnaf arasında ortaklaşa olarak. Bk. ÂRİFANE. (M)

HARİF i. (ar. *harif*). *Esk.* Sonbahar, güz.

◆ **Harife** i. *Esk.* Evde sonbahar için yapılan hazırlık.

Foto. Encyclopedia Americana

◆ **Harîfî** sıf. *Esk.* Sonbaharla ilgili olan. (M)

HARİHARA, hint tanrıları Vişnu ile Siva'yı tek biçimde gösteren tanrı. Özellikle khmer sanatında temsil edildi. Taçlı olan sağ yarısı Vişnu'nun, saçı topuz biçiminde bağlanmış olan ve alnında bir yarım gözü bulunan sol yarısı Siva'nın özelliklerini taşır. (L)

HARİK i. (ar. *ḥarḳ*, yakma'dan *ḥarîḳ*). *Esk.* Bir yerin veya nesnenin yanması, yangın: *Güneş doğmuş, Çamlıca arkasında bir harîk-i nur ika etmişti* (Cenab Şahabeddin). || Ateş. || *Harîk-zede,* yangına uğramış, malı mülkü yangında yanmış. || *Harîk-zedegân,* yangına uğramış olanlar. (M)

HARİKA i. (ar. *ḥarḳ*, yırtma, parçalama'dan *ḫārîḳ* > *ḫārîḳa*). Güzelliği, büyüklüğü ile büyük bir hayranlık uyandıran şey: *Tabiatın harikaları.* || Az rastlanan bir mükemmellikte iş, eser: *Huruç günü gördüğü harikayı herkese anlatmağa başladı* (Ömer Seyfeddin). *Sanayiin harikaları.* || *Teşm. yol.* Mükemmel şey: *Bu yemek bir harika.*

— ÇEŞ. DEY. *Harikalar yaratmak,* hayranlık uyandıracak başarılar kazanmak. || *Dünyanın sekizinci harikası,* (alay yollu) dünyanın yedi harikasının yanında sayılabilecek nitelikte fevkalâde şey.

— Tar. Bk. DÜNYANIN YEDİ HARİKASI.

◆ Sıf. Çok büyük bir hayranlık uyandıran: *Harika bir kitap. Harika bir bina.* || *Teşm. yol.* Mükemmel: *Bu 1913 yılı hayatımın en harika devri oldu* (A. H. Tanpınar). *Arkadaşımın sağlık durumu harika.*

◆ **Hârikat** çoğl. i. *Esk.* Harikalar, insanda hayret uyandıran şeyler.

◆ **Hârikavî** sıf. *Esk.* Harikaya benzer, harika gibi. (M)

HARİKA i. (ar. *ḥarḳ*, yakma'dan *ḥārîḳa*). *Esk.* Ateş. || *Hârika-i sevdâ,* aşk ateşi. (M)

Harik köşkü, Osmanlı devleti zamanında İstanbul'da Beyazıt'ta yangınların gözlenmesi için yapılan bina. Beyazıt yangın kulesinin bulunduğu yerdeki bu ahşap bina bir yeniçeri ayaklanması sırasında yakıldı. Harik köşkünde *dideban* adı verilen gözcüler çevreyi gözler, *köşklü* adı verilen haberci ile mahalle bekçilerine yangını duyururlardı. (M)

HARİKULÂDE sıf. (ar. *ḫārik*, yırtıcı'dan *ḫārik-ül-'âde*, âdeti yırtan). Eşi ve benzeri görülmemiş, olağanüstü, şaşırtıcı: *Harikulâde güzel yüzlü bir çocuğun, şimal rüzgârını kesen bir binanın önünde kıvrılmış uyuduğunu görmüştüm* (S. F. Abasıyanık). *Zeynep kadın, bu harikulâde havadisi pek önemli bulmaz göründü* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Ünl. Çok güzel! — *Harikulâde! Ve güzel şehirlerin düşündürdüğü cümle ağzınızdan dökülür* (F. R. Atay). *Elbiseyi beğendiniz mi? — Harikulâde!*

◆ **Harikulâdelik** i. Harikulâde olma hali: *Bu tamamiyle büyüklük, ulviyet, yükseklik, harikulâdelik ismiydi* (Ömer Seyfeddin). [M]

HARİM i. (ar. *ḥarem*'den *ḥarîm*). *Esk.* Bir kimse için kutsal olan şey, yabancıların girmesi veya bilmesi istenmeyen yer: *Ya harîminde yatan şapkalı sarhoşlar kim? / Yoksa yanlış mı? Hayır, söyleme, bildim... Bildim* (M. A. Ersoy). || Gizli, bilinmeyen yer. *O zaman bana gökyüzü kadar yüksek görünen kubbelerin harîmine süzüldüğüm zaman duyduğum heyecanı hâlâ hatırlarım* (Ş. S. Aydemir). || Konak, saray veya evlerdeki harem dairesi. || Bir evin çevresi. || Yakın arkadaş, dost. || *Harîm-i has,* önemli bir kimsenin özel dairesi. || *Harîm-i ismet,* kutsal ocak, namus ocağı: *Düşmanı vatanın harîm-i ismetinde boğacağız* (Atatürk).

— Mim. Camilerde toplu namaz kılınan ana mekân.

◆ **Harîme** i. *Esk.* Bir kimsenin istediği gibi kullanabildiği malı. (M)

HARİM sıf. (ar. *ḥarîm*). *Esk.* Hiç çekinmeyen, kaygısız (kimse). [M]

HÄRİNG (Hugo), alman mimarı (Biberach 1882 - Göppingen 1958). *Der Ring* (Çember) adı verilen genç mimarlar topluluğunu kurdu (1923), özellikle kuram açısından büyük ölçüde etkilediği bu topluluğu 1933'e kadar yönetti. Geometrik şekillerin aşırı ölçüde kullanılmasına karşı çıkarak planla yapı arasındaki ilişkilerde olduğu kadar, dış görünüşte de kullanışlılığı amaçlayan bir mimarî geliştirmek istedi. En ilgi çekici eseri Garkau çiftliğidir (1923). Ona göre dış görünüş, meselâ eğrilikler kullanmaktan kaçınmamızı isteyen *a priori* olarak belirlenmiş çizgi ve hacim kompozisyonlarına değil, sadece kullanışlılığa uymalıdır. (L)

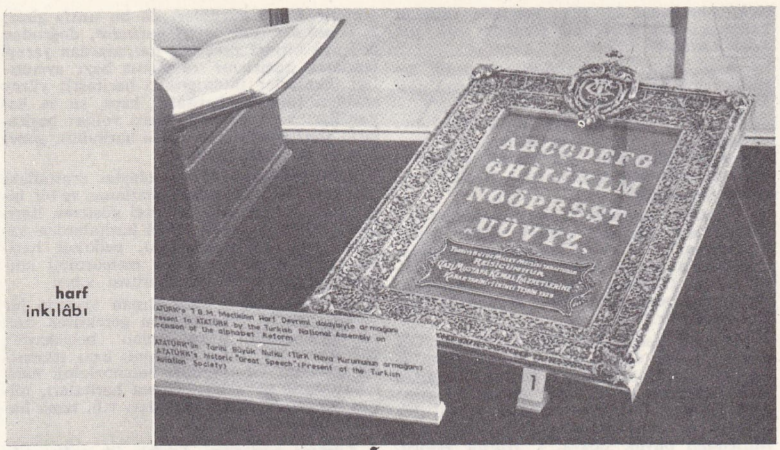

harf inkılâbı

HÄRİNG (Wilhelm). Bk. ALEXIS (Willibald).

HARİNGTON (sir John), ingiliz yazarı (Kelston, Bath yakınları 1561-ay.y. 1612). Vaftiz annesi olan kraliçe Elizabeth'in saray adamlarındandı. *Orlando Furioso*'yu (Öfkeli Orlando) İngilizceye tercüme etti (1591). Ölümünden sonra basılan önemli eserleri şunlardır: *A Short View of the State of Ireland* (İrlanda'nın Durumu Üstüne Kısa bir İnceleme) [1879]; *Epigrams* (Epigramlar) [1613]; mektup, şiir ve çeşitli yazılarının biraraya getirildiği *Nugae Antiquae* (Eski Ağıtlar) [1779]. (L)

HARİNGVLİET, Meuse halicinin kolu, Overflakkee adasının kuzeyinde; Delta planı çerçevesi içinde birçok çalışma yapılmıştır. (L)

HARİR i. (ar. *ḥarîr*). *Esk.* İpek. || *Câme-i harîr,* ipekten yapılmış elbise.

— G. santl. *Harîr-i Hindî,* Hindistan'da yapılan bir çeşit ipek kâğıt. || *Harîr-i Semerkandî,* eskiden kullanılan kâğıt türlerinden birinin adı. (İpekten yapılan bu kâğıtlar Semerkant'ta yapıldığı için bu ad verilmiştir.)

— Mal. *Harîr nazırı,* Osmanlı devleti zamanında ipek işleriyle ilgilenen idare teşkilâtının başında bulunan memurun adı. (Görevi, başlıca hammadde olan ipeğin, işlenmesine ve üretiminin arttırılmasına nezaret etmekti. Mısırçarşısında ketenci dükkânlarından otuz tanesi Devlet İpek işletmesi mamullerine ayrılmıştı. Fabrikalara ve diğer ipek işleyen yerlere ipek buradan verilirdi. Tanzimat devrinde kaldırıldı.)

◆ **Harirî** sıf. İpekten yapılmış olan, ipek gibi.

◆ **Haririye** sıf. Harirî'nin dişili. (M)

HARİR sıf. (ar. *ḥarr*'dan *ḥarîr*). *Esk.* Ateşli, hareketli. || *Kalb-i harîr,* ateşli kalp. (M)

HARİRİ (EL—), arap gramercisi ve yazarı (Basra yakınları ?-ay.y. 1121). Mektuplarından ve dilbilimle ilgili iki eserinden başka elli tane *Makamat* (Küçük Hikâyeler) yazdı. Yapmacıklı bir üslûpla ve bazen manzum, bazen mensur olarak kaleme aldığı bu dizide arap yaşayışını yansıttı. (L)

HARİRİ (TELL). Bk. MARİ.

HARİRİYE (Ebul Hasan Aliyy-ül-*Harirî*'nin adından), Rufaiye tarikatının kollarından biri; kurucusu Ebul Hasan Aliyy-ül-Harirî'dir (1153-1247). [M]

HARİS sıf. (ar. *ḥırṣ*'tan *ḥariṣ*). Hırslı, istekli, açgözlü: *Baki gerçekten haris olabilir, fakat bu hırsa o beyti şahit göstermek doğru olamaz* (N. Ataç). || Bir şeyi çok fazla isteyen, üzerine düşen: *Yalnız kendisini yakından tanıyan bir kısım rüfekamız bu zatı son derece mahdudüfikir, pek fazla haris-i şan ve şöhret gösteriyorlar* (Atatürk).

— *Esk. Harîs-i cah,* mevki düşkünü. || *Harîs-i mal,* mal düşkünü. || *Harîs-i şöhret,* şöhret düşkünü.

◆ **Harîsâne** zf. Hırslı bir şekilde. (M)

HÂRİS sıf. (ar. *ḥirâset*, koruma'dan *ḥâris*). *Esk.* Koruyan, bekçilik, gözcülük eden, bekçi, muhafız: *Hâris-i vatan,* vatanın bekçisi. (M)

HÂRİS i. (ar. *ḥarṣ*'tan *ḥâriṣ*). *Esk.* Çiftçi, ekici: *Hâris-i gayûr,* gayretli çiftçi. (M)

HARİS (Petros), yunan yazarı (Atina 1902). Edebiyat ve müzik tenkitçisi, 1933'ten bu yana *Nea Estia* (Yeni Ocak) dergisini yönetti, denemeler (*Palioi Kai Neoi Dromoi* [Eski ve Yeni Yollar] 1956; *Hi Zoi Kai Hi Tekhni* [Hayat ve Sanat], 1963), hikâyeler (*Hi Teleutaia Nykhta Tis Gis* [Dünyanın Son Gecesi] 1924; *Phota Sto Pelagos* [Deniz Üzerindeki Irklar], 1958) ve seyahat yazıları (*Dromos Ekato Metron* [Yüz Metrelik Koşu], 1964) yayımladı. (L)

HARİS bin HİLLİZE, arap şairi (VI. yy.). Bekr bin Vail kabilesindendir. Yedi Askı (*Muallat-üs-Seb'a*) şairlerindendir. Bir yarışmada birincilik aldığı için gelenek gereğince şiiri Kâbe'nin duvarına asıldı. *Kaside-i Hamziye* adı verilen bu uzun şiiri arap edebiyatının Cahiliye çağı örneklerindendir. Kendi kabilesiyle Taglik kabilesi arasında geçen savaşları konu edinen başka şiirleri de vardır. İslâmlıktan az önce öldüğü söylenir. (L)

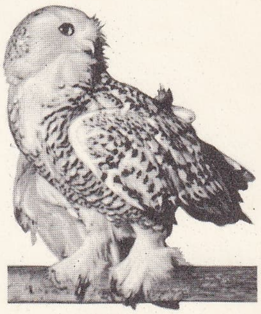
harfang

Haristan ve Gülistan, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun (1870-1927) hikâyeleri (1901). Millî geleneklere bağlılığı, batı taklitçilerini yerici yazılarıyle tanınan yazar, bu kitabına *Yeğenim* adlı monoloğu ile *Nakiye Hala* adlı hikâyeyi de kattı. Kitaba adını veren uzun hikâyenin bir fransız yazarından aktarıldığı söylenir. Olağanüstü olaylarla yüklü, süslü bir üslûpla işlenmiş, üç bölüm üzerine düzenlenmiştir. Nesrinûş adlı kızı anası Gülistan adasına götürür. Burada erkek yaratık yoktur. Kıza bir erkek yaratık dokunsa, değdiği yerde gül açacaktır. Öte taraftan denizde fırtınadan salları parçalanan bir küme erkek Haristan'a çıkarlar. Aralarında Hara adlı küçük bir çocuk da vardır. Çocuk büyür, bir sandalla denize çıkar, Gülistan'a ulaşır. Nesrinûv'u öper. Bir gül demeti haline gelen kızı Haristan'a götürür. Servetifünun döneminde ilgi uyandıran *Haristan ve Gülistan,* daha sonraları eski önemini kaybetti. *Nakiye Hala* adlı hikâye ile *Yeğenim* adlı monoloğun ünü devam etti. Yıllarca okuma kitaplarındaki yerini korudu. (M)

HARİTA i. (yun. *harta, harita*'dan ar. *ḫarita*). Coğrafya olgularının dağılımını bir plan üstünde gösteren saymaca çizim: *Biz çocuklar şimdi de muallim mektebi dershanelerinin duvarlarına asılan haritaların başına toplanıyorduk* (Ş. S. Aydemir). *Mektep levhalarına ve haritalarına mahsus olan bu odanın biraz evvel kapısı açılmıştı* (R. N. Güntekin). Bk. ANSİKL. *Coğ.* || *Esk.* Meşinden yapılmış kese, torbacık. || *Detay haritası,* kâğıdın köşesine yerleştirilen ve kâğıt üzerindeki haritanın bir bölümünü daha büyük ölçek ile gösteren küçük harita.

— ÇEŞ. DEY. *Haritada olmak,* tasarlanmış, göz önünde bulundurulmuş olmak. || *Bu haritada yoktur,* düşünülmemiş, tasarlanmamış şeyler için söylenir. || *Haritadan silin-*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Baufle (LAROUSSE)

mek, herhangi bir olay sonunda ortadan kalkmak: *Son depremde Gediz'in pek çok köyü haritadan silindi.*

— Ask. denizc. *Deniz haritası,* deniz derinliklerini, akıntıları ve deniz yollarını gösteren harita. Bk. ANSİKL.

— Astron. *Astronomi haritası,* yıldızlı gökyüzünün bir kısmını veya Güneş, Ay, gezegenler gibi büyük bir gökcismini bir düzlem üzerinde gösteren harita. (GÖK HARİTASI da denir). Bk. ANSİKL.

— Denizbil. *Derinlik haritaları,* denizin eşit derinliklerini eğrilerle gösterir. (1899 Berlin Milletlerarası Coğrafya kongresinin öğüdüyle Monako prensi Albert 1904'te 24 paftalık *Genel Okyanus Haritası*'nı yayımladı. Bu harita, yeni eklemelerle devamlı olarak basılmaktadır.)

— Denizc. *Harita derinliği,* deniz haritaları üzerine kulaç veya metrik yönden konulan derinlikler. (Bu derinlikler, haritası yapılan yerde meydana gelen alçak cezir seviyesine göre verilir.) ‖ *Harita folyosu,* belirli bir bölgeye ait haritaların numara sırasına göre istiflendiği büyük dosya. ‖ *Harita gemisi,* deniz haritaları yapmak üzere, özel olarak inşa edilmiş ve haritacılık âletleriyle donatılmış gemi. ‖ *Harita kamarası,* gemilerde seyir haritalarının ve seyir âletlerinin bulunduğu, kaptan köşkü içinde veya ona bitişik oda. ‖ *Genel harita,* küçük ölçekli, bir okyanusun tamamını veya bir kısmını kapsayan harita: *Atlantik genel haritası.*

— Fiz. *Magnetik haritalar.* Bk. ANSİKL.

— Topogr. *Harita problemi.* Bk. ANSİKL. ‖ *Harita yükseklik sembolleri,* eğriler, taramalar veya değişik ve saymaca renklerle arazi engebelerinin topografya haritalarında gösterilmesi. ‖ *Topografya haritası.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. denizc. *Deniz haritaları*'nın, deniz üzerindeki bilgilerin, gemi jurnallerinin, seyir âletlerinin önemi en eski devirlerden beri bilinir. Harita ve seyir depoları, rasathaneler ve hidrografi daireleri, bu ihtiyaçların gelişmesiyle kurulmuştur. Seyir konusunda en önemli adım, Gerhard Krömer'in 1569'da yeni bir sistemle denizciler için yayımladığı harita izdüşümüdür. Merkador izdüşümü denilen bu harita, zamanının matematik bilgilerine göre kartografi tarihinde büyük bir başarı oldu. Bu sistem bugün de kullanılır; gemilerin kerte hattı üzerinde seyirleri için gerekli sayılır.

— Astron. Yıldızlar, gökyüzünün bir kısmını gösteren bir *astronomi haritası* üzerinde belirli bir izdüşümü sistemi kullanılarak ve belli bir metoda göre parlaklıkları gösterilecek şekilde sıralanır.

Gökyüzünün fotoğrafla hazırlanan haritası, Yeryüzüne dağılmış on sekiz rasathanenin işbirliği sayesinde meydana gelen önemli bir milletlerarası çalışma ürünüdür; bu rasathanelerin her biri, belli bir *gökyüzü bölgesi*'nin fotoğrafını çeker. Homogen bir görüntü elde etmek için, fotoğraf plakları ve teleskopların, kesinlikle, aynı özellikte olmasına dikkat edilir. Yıldız koordinatları ve özellikleri plaklar üzerinden ölçülür ve elde edilen bu sonuçlardan uygun haritalar hazırlanır. Böylece 14. kadire kadar yıldızların fotoğrafları çekildi ve 11. kadire kadar yıldız koordinatları yayımlandı. Bu büyük esere 1889'da, Henry* kardeşler adındaki iki fransız astronomunun teşebbüsüyle girişilmişti.

— Coğ. *Coğrafya haritaları,* birtakım saymacalara göre hazırlanır. Bunların en önemlisi, haritası çizilecek yüzey ile plan yüzeyi arasındaki matematik ilişkilerdir. Harita, benimsenen izdüşüm sistemiyle meydana getirilir. Uzaklıkların, açıların, yüzeylerin v.b. muhafazası veya muhafaza edilmemesi gibi izdüşüm özellikleri, kullanma amacına ve yarara göre seçilir. Başka bir saymaca olan ölçek, haritada gösterilen şekiller veya olaylar ile gerçekteki şekiller ve olaylar arasındaki orandır. Ele alınan konu ile ilgili özel saymacalar (saymaca işaretler, renkler, eğriler, taramalar, ton farkları v.b.) lejandda açıklanmıştır. 3 Büyük harita sınıfı vardır:

1. *birinci derecede temel haritalar,* topografya haritaları ve bunlara dayanarak yapılan haritalardır. Araziyi ve niteleyici ayrıntıları (hidrografya, planimetre, yüzey şekilleri) gösterir. Deniz haritaları da bu sınıfa girer;
2. *ikinci derecede temel haritalar,* doğrudan doğruya birinci derecede haritalardan yararlanılarak hazırlanır ve yalnız bazı ayrıntıları (akarsular [hidrografya haritası]; yüzey şekilleri [dağoluş haritası]; kara, su ve havayolları v.b.) gösterir. Kara yolları haritaları, idarî haritalar, adlama haritaları, genel atlaslar bu sınıfa girer.

Yorumlama yapmadan ve olaylar arasındaki ilişkilere dokunulmadan hazırlanan ve bir bilim dalı için gerekli bilgileri gösteren haritalar, ikinci derecede temel haritalardan sayılır (msl. jeoloji haritası, pedoloji haritası, bitki haritası, günlük meteoroloji bülteni haritası, denizbilim haritası v.b.);

3. *tema haritaları,* ele alınan konuda bir yorum, çözüm veya bireşim gerektiren özel bir incelemenin sonucu olan belgelerdir; coğrafya olaylarının evrimini, bazı etkenlerin görevini v.b. inceler. Jeomorfoloji haritaları, tarih haritaları, iktisat haritaları, nüfus haritaları, iklim haritaları v.b. tema haritalarıdır.

● *Türkiye haritaları.* Tarihin ilk çağlarında Türkiye ve çevresindeki memleketler, o zamanın şartlarına göre en iyi bilinen alanlardan sayılırdı. Ptolemaios'un haritalarında Anadolu'ya ait harita bilgileri geniş şekilde yer alıyordu; fakat Ortaçağda bu bilgilerin çoğu unutuldu; memleketin iç kısımları, bazı işlek yollar dışında, hemen hemen bilinmez kaldı. Yeniçağdan itibaren, yeni toprakların bulunmasıyle haritacılık büyük bir canlılık gösterdi. Akdeniz ve çevresini, Atlas okyanusunun bilinen kıyılarını gösteren geniş ayrıntılı deniz haritaları (portulan) ortaya konuldu; bunların birçoğu Türkçeye de tercüme edilmiş veya yenileri yapılmıştır. Bunların en tanınmış olanı Piri Reis tarafından hazırlanan ve Kitab el-Bahriyye adıyle 1525'te Kanunî Sultan Süleyman'a sunulan Akdeniz kıyı haritasıdır. Piri Reis daha önce, XV. yy. sonlarında hazırlanmış bir cihan haritasını 1517'de Selim I'e sunmuştu; bunun Yeni Dünya'ya ait olan iki parçası kalmıştır. XVII. yy.da Latince yazılmış bazı atlasların Türkçeye tercüme edildiği de görülmektedir.

Yabancı kaynaklı haritalar. Batı dünyasında, Yakındoğu ülkelerinde dolaşmış gezginlerin getirdikleri bilgilere dayanarak ortaya konmuş ilk haritalar arasında d'Anville'in Küçük Asya (1760), J. Rennel'in Batı Asya (basılışı 1830), Lapie'nin Rumeli ve Batı Anadolu (1822) haritası ile C. Niebuhr'un XVIII. yy. gezilerine ait haritaları (basılışı 1837) sayılabilir. Anadolu kıyılarının ilk bilimsel kıyı haritaları XIX. yy. ilk yarısında ingiliz ve fransız deniz subayları tarafından alınmağa başlandı. XIX. yy.da Anadolu'yu dolaşan gezginlerin (Hamilton, Ainsworth, von Moltke, Tchihatcheff v.b.) getirdikleri bilgilerle ilk olarak alman coğrafyacısı ve haritacısı Heinrich Kiepert tarafından 1845'te bir milyonda bir ölçekli bir Anadolu haritası, 1:250 000 ölçekli Batı Anadolu haritası v.b. gibi eserleri ortaya kondu. XIX. yy. sonlarına doğru da İngiliz Harbiye Bakanlığı Haberalma dairesi tarafından bir Anadolu haritası ortaya konuldu. H. Kiepert'ten sonra oğlu Richard Kiepert 1902'de 1:400 000 ölçekli (24 paftalık) bir Anadolu haritası (*Karte von Kleinasien*) yayımladı. Bu harita, daha sonraları ortaya çıkan birçok yabancı Türkiye haritalarına kaynak oldu. Ayrıca İngilizler tarafından Anadolu (*Asia Minor*) ve Doğu Anadolu (*Eastern Turkey in Asia*) adlı ve 70'ten fazla paftadan meydana gelen, 1:250 000 ölçekli harita çıkarıldı.

Millî kaynaklı haritalar. Yerli uzman ve kaynaklardan faydalanarak memleketin büyük ve düzenli haritasını yapma problemi, daha XIX. yy. ortalarında düşünüldü ve birtakım girişimlere geçildiyse de bu işin kesin bir sonuca bağlanması 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânıyle gerçekleşme yoluna girdi. Bu tarihte Harbiye Nezareti Erkânıharbiye Dairesi Harita şubesi müdürü Şevki Beyin (sonradan Paşa) hazırladığı bir programa göre 1909'dan itibaren harita almağa başlandı. Bu program askerlikçe önemli kesimlerin 1:25 000, başka kesimlerin 1:50 000 ölçekli topografya haritaları yapılmasını öngörüyor, bu işlere hemen başlanılmakla beraber, ilk ihtiyacı karşılamak üzere Asya topraklarının 1:200 000 ölçekli bir istikşaf (açınsama) haritası alınmasına da karar verilmiş bulunuyordu (bu harita 1928'de tamamlandı).

Birinci Dünya savaşını izleyen yıllarda duraklayan harita alma işleri Millî hükûmetin kurulmasıyle yeniden canlandı ve Türkiye Cumhuriyeti Harita Genel müdürlüğü, hava haritacılığı da dahil olmak üzere, en gelişmiş metotlarla donatılarak çalışmalar yürütülmüştür. Varılan kararlara göre Türkiye'nin yeni topografya haritası bütün memleket için 1:25 000 ölçeğinde alınarak yayımlanmağa başlanmıştır ve 5 000 kadar paftalık yer tutacak olan bu haritanın büyük kısmı yayımlanmıştır. Bu haritalar için 1933'ten beri Gauss-Grüger poli silindirik projeksiyon kabul edilmiştir.

Memleketin boyutlarına göre pek büyük denebilecek böyle bir ölçekle topografya haritaları alınırken, Türkiye'nin 1:800 000, 1 : 1 000 000, 1:500 000, 1:250 000, 1:100 000 ölçekli yeni haritaları da hazırlanmış ve bunların bazıları yayımlanmıştır.

● *Milletlerarası dünya haritası.* Milletlerarası bir antlaşmadan sonra (1912) büyük dünya devletlerince, milyonda bir ölçekli, tek tip bir harita yayımlama kararı alındı ve bunun yürütülmesi işi ülkeler arasında paylaşıldı. Renkli olan bu harita, engebeleri yüksekliklerin gösterildiği renklerle belirtir. Parçalar, çoğu bölgeleri izdüşüme göre düzelenmiş 6°e aralıklı meridyenler ve 4° aralıklı paralellerle sınırlıdır. Milletlerarası 1/100 000 ölçekli, «Uçuş» tipi yeni harita, çok bölgeli izdüşümden daha uygun olan konform bir izdüşümü benimsemiştir.

— Fiz. *Magnetik haritalar,* Yer'in değişik bölgeleri için magnetik elemanların (sapma, eğilim, alan şiddeti) yıllık (veya belirli bir süre için) ortalama değerlerini verir ve aynı olgunun ortalama değeri aynı olan noktalarını (yerleri), bir eğri ile birleştirir. (Sapma açısı aynı olan noktaları birleştiren eğrilere *eşsapma,* eğilim açısı aynı olan noktaları birleştiren eğrilere *eş eğilim,* magnetik alan şiddeti aynı olan noktaları birleştiren eğrilere *izodinamik* eğrileri denir. Eğilim açısı sıfır olan noktaları birleştiren eş eğilim eğrisi *magnetik ekvator*'dur).

— Topogr. *Harita problemi.* Topografyada çok sık ortaya çıkan bu problem şu şekilde açıklanabilir:

A,B,C noktalarının harita üzerindeki yeri bellidir; AB ve BC uzunluklarının D noktasından görüş açısı bilindiğine göre, D noktasının yeri belirlenmek istenmektedir.

Problemin geometrik çözümü dolaysız olarak yapılır: D noktası, açıları bilinen AB ve BC üzerine çizilen daire parçalarına teknabül eden iki çember yayının kesiştiği yerdedir. D'nin bu belirleniş şekli, uygulamada her zaman kullanılmaz; yapılan trigonometrik bir hesapla, AD, BD, CD uzunlukları bulunur.

● *Topografya haritası.* Bu harita ihtiyaca göre çeşitli ölçeklerde hazırlanan bir belgedir.

Temel harita, hazırlanması toprak üzerinde ölçmeler yapmayı gerektiren haritadır; «türemiş» adı verilen diğer haritalar, desen çalışmaları gerektiren fotoğraf küçültmesi ve genelleme aracılığıyle temel haritadan doğar. Uygulamada temel harita büyük ölçeklidir; bu ölçek 1/200 000'dir. Eski temel harita 1/80 000 ölçekli genelkurmay haritasıdır. Özel haritalar, kendisi için hiç gereği olmayan topografya olgularını azaltarak ve buna karşılık önemli unsurları ekleyerek topografya haritası zeminini kullanır: Michelin haritasının temeli, saymaca işaretlerini değiştirdiği, yükselti belirten unsurlarını attığı ama konumunu ve coğrafî karelerini muhafaza ettiği 1/200 000 ölçekli haritanın zemininden yararlanır.

Topografya haritası, yerölçümü, topografya ve kısa süreden beri de fotoğrafçılık çalışmalarına dayanır. (ML)

HARİTACI i. (*harita*'dan *harita-cı*). Harita çizen veya satan kimse. (M)

HARİTACILIK i. (*haritacı*'dan *haritacılık*). Coğrafya bilimlerinin ve ek dallarının yardımıyle haritanın yapımı, düzenlenmesi ve basılmasını konu edinen grafik sanat ve teknik.

— ANSİKL. *Haritacılığın rolü ve metotları. Haritacılık*, grafik anlatım aracı ve bütün faaliyetlerine katıldığı coğrafyanın vaz geçilmez bir tamamlayıcısıdır.

Topografya haritasının düzenlenmesi, fizikî, iktisadî, siyasî veya beşerî bilgilerin kesinlikle belirleyemeyeceği temel bilgileri coğrafyacılara sağlar. Yerin bilimsel olarak tanınması için gerekli unsurların geliştirilmesi dün olduğu gibi bugün de haritacılığın başlıca amaçlarından biridir.

Araştırma döneminde coğrafyacı tarafından kullanılan harita, hem inceleme, hem de denetleme aracıdır. Kayaların niteliğiyle ilgili tek tek gözlemlerin topografya haritası üzerindeki dağılımı kayaların birbirlerine oranla oluşma çağlarının belirlenmesine, yayılışlarının incelenmesine ve böylece tarihlerinin ortaya çıkarılmasına yardım eder (*jeoloji haritası*). Topografya engebeleri ve benzer şekillerin yayılma alanlarının jeoloji yönetme haritası üzerinde gösterilmesi, coğrafyacıya engebe ve şekillerin evrim tarihleriyle ilgili bilgiler verir (*jeomorfoloji haritası*).

Bir olayın evrimi üstünde, birçok etkenin sıra ile veya birlikte yaptığı etkilerin (iklim, ekoloji incelemeleri) incelenmesine ve doğrulanmasına, yalnız haritacılık imkân verir. Ama, çoğunlukla araştırma, haritanın düzenlenmesinden önce yapılır ve bu yüzden harita araştırmalar üstüne hazırlanmış bir rapor niteliği kazanır. Bu durumda haritacı, belgeleri derler, değerlerini saptar, istatistiklerden yararlanır, verileri yorumlar ve harita konusunun gerektirdiği ölçütlere göre bilgileri sınıflar. Şu halde haritacılık, aynı zamanda, incelenen olgunun anlaşılmasına yardım eden, daha güvenli bir genellemeye imkân veren ve olgunun yayılma sınırlarını belirleyen bir resimleme tekniğidir.

Gerçekten de, hem bir sentez, hem de bir analiz olması, haritanın sağladığı en büyük avantajdır; harita, kesişen dağılım alanlarıyla, yapısını da incelediği kesin yer belirlemelerini aynı belge üzerinde gösterebilir; bir olgunun zaman ve mekân içindeki evrimini değerlendirir ve buna paralel olarak olguyu belirleyen etkilerin zaman ve mekân evrimini de inceler.

Harita anlatımının zenginliği, okuyucuyu olduğu kadar haritayı düzenleyeni de, olguları sınıflamağa ve sadeleştirmeğe zorlar. Haritacılık çok değerli bir pedagoji aracıdır (özete benzeyen hatırlatıcı krokiler, yüksek öğretimdeki pratik çalışmalar).

Haritacılığın birçok yönü vardır: döküm yapma, araştırma tekniği, grafik resimleme, pedagoji aracı; harita, genellikle bu dört yönü bir arada toplar. Harita birçok teknik kullanılarak hazırlanır; haritacılığın bütün dallarında bulunan ortak problemleri çözebilmek için bu tekniklerin bilinmesi gerekir.

Doğruluk, şüphesiz, topografya haritasının temel meselesidir: yerin belirlenmesi, söz konusu yerin coğrafî tanımıyla (coğrafî koordinatlar) uyuşmalı ve şekillerin doğruluğu sağlanmalıdır.

Şekillerin aslına uygunluğu ve bir yerin kesinlikle belirlenmesi, ölçek küçüldüğü zaman, ortaya birtakım *genelleme* güçlükleri çıkarır. 1/10 000 000 ölçekli bir haritanın 1/10 000 ölçekli harita kadar ayrıntılara inemeyeceği açıktır. Biçimin genel görünüş bakımından doğru kalması, başlıca unsurların karşılıklı konumlarının değişmemesi için, daha az önemli unsurların atılması gerekir. Bu genelleme, yalnız haritanın topografya unsurlarına değil; işlenen konuya göre değişen unsurlara da uygulanır.

Harita hazırlamanın temel meselesi grafik anlatım meselesidir; verilen doğruluğu feda edilmeden kenardaki özel işaretler aracılığıyle haritanın daha kolay anlaşılmasını sağlamak için grafik anlatımın oldukça açık seçik olması gerekir. Gerçekten de, harita ilk bakışta sanat eserleri gibi okuyucunun duygularına hitap etmez. Harita, hazırlandığı biçimde anlaşılması gereken bir belgedir. Grafik olarak anlatılan değerlerin sınıflandırılması temel sayılarla uyuşmalıdır; metot esnekliği, doğruluğu veya belirsizliği ortaya koyma imkânını verir. Okuyucu, önce önemli unsurları görmeğe, sonra giderek daha az önemli bilgileri almağa yöneltilmelidir.

Haritacı, bu ihtiyaçları karşılamak için birçok «okuma planı» yaratır ve haritanın unsurlarını bunlar arasında paylaştırır. Siyah veya renkli çizgiler kullanılmasına göre bu planların tanımı farklıdır. Ayrıca bu tanım, uygulanan çoğaltma metoduna göre değişir. Meselâ bir ürünün üretim, dağılım ve tüketimi incelenecek ve aralarındaki ilişkiler gösterilecek olsa, her birinin incelemesi ayrı planlarda yapılmalıdır. Bir plan üretime (siyah çizgili), bir başkası dağılıma (gri çizgili), sonuncusu tüketime (tarama) ayrılır.

● *Haritacılık tarihi*. Medeniyet derecesi ne olursa olsun insan, nesilden nesle aktarılması gereken ve denizcilik (bir takımadada iki ada arasındaki seyrüsefer), av bölgelerinin sınırı ve paylaşılması, bir yolun yapılması v.b. ile ilgili birçok bilgiyi tespit etmek istemiştir.

Felsefî kavrayışları bütün evreni toptan ele alan gelişmiş bir medeniyetin ihtiyaçları, küçük bir bölgeninkine oranla çok daha fazladır. Ama, askerî bilgiler ve malî denetlemeler sayesinde de çok daha mükemmel bir haritacılık doğabilir. Ayrıca bilimdeki gelişmeler haritacılığın da gelişmesini sağlar. M.Ö. 3000'den daha eski dönemlere ait bazı Babil tabletleri, bilinen en eski haritalardır. Ama, gezginlerin derlediği bilgileri doğru olarak tespit etmek için gerekli ilk bilimsel temelleri yunan bilginleri, coğrafyacılar, filozoflar ve matematikçiler attı. Dünyanın bilinen kısımlarının ilk haritasını Thales'in çömezi Miletos'lu Anaksimandros'un yaptığı sanılır (M.Ö. 575), ama Anaksimandros karaları sular üzerinde yüzen bir kurs olarak düşündü. Ekvator ile dünyanın yörüngesi arasındaki eğimin açısını ilk defa Aristoteles hesapladı. Dünyanın yuvarlak olduğunu kesinlikle bilen Aristoteles daha sonra geleneksel bölgelerin varlığını ortaya koydu: tropiklerarası bölge, ılıman bölgeler ve kutup takkeleri.

M.Ö. IV. yy.ın sonuna doğru Dikaiarkhos, Rodos adası enlemini kesinlikle belirledi ve çizdi. İskenderiye'nin enlemi de biliniyordu. Eratosthenes (M.Ö. III. yy.) Yer yarı çapını yaklaşık olarak hesapladı; Hipparkhos (M.Ö. II. yy.), ilk defa Yer'in küresel yüzeyini bir düzlem üzerinde göstermeğe yarayan matematik kurallarını tanımladı.

Ptolemaios M.S. II.yy.da bütün bu kavramları yeniden ele aldı ve eserinde kendinden önce yaşayanların coğrafya konusundaki bilgilerinin kesin bir tablosunu çizdi. Koordinatların belirlenmesi, taslak yapımı v.b. metotlarını yayımladı.

Ama, Ortaçağda, bu sentezden habersiz Batı'da pusulanın kullanılmasıyle haritacılık yeniden gelişti. Hemen hemen üç yüzyıl boyunca yalnız limanları gösteren haritalar kullanıldı. Gemiciler tarafından ve gemicilik için hazırlanan haritalar sürekli olarak mükemmelleşti. Liman haritalarının hazırlanmasında çeşitli metotlar kullanıldı: İtalyan okulu, Katalonya okulu, Majorca okulu metotları ve Portekiz, Venedik, Fransız metotları. Haritacılık sanatı, Roma imparatorluğunun yıkılmasıyle girdiği gerileme ve duraklama döneminden kurtuldu. Cenovalılar ve Venediklilerin Afrika'nın iç bölgelerinde Sudan'a kadar yaptıkları geziler, Portekiz ve ispanyol denizcilerinin gezileri, eserlerin parlak bir şekilde gösterdiği gibi haritacılığa büyük bir ilerleme sağladı: Juan de la Cosa (1500), Pedro ve Jörge Reinel'in (1505) haritaları, Sebastiana Caboto'nun dünlem küresi (1546), fransız Oronce Fine ve Desceliers'in haritaları v.b. Haritacılıkta gerçek bir yenilenme görülür. 1569'da Mercator ilk defa olarak kendi ismiyle tanınan izdüşüm taslağını hazırladı. Aynı dönemde Abraham Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum*'u yayımladı. Çok değerli haritacılar sayesinde, hareket XVII. ve XVIII. yy.da devam etti. Denizcilik haritalarını dünya haritaları izledi. Kısa süre sonra optik âletlerin gelişmesi, üçgenleme yöntemlerinin kullanılmasına ve değişik enlemlerde meridyen ölçümüne imkân verdi.

Bütün bunlar, başlıca noktalarının büyük kısmı geometrik olarak alınan modern anlayışta bir haritanın yapılmasına yolaçtı. Havacılık ile fotogrametrinin gelişmesi, değerlendirme âletlerinin bulunması ve kullanılması haritacılığa, haritanın zanaat döneminden sanayi dönemine geçmesi için gerekli unsurları getirdi. Topografya haritası, her ayrıntısı geometrik olarak belirlenen kesin biçimini kazandı (bk. TOPOGRAFYA). Öte yandan, XIX. yy.ın sonunda coğrafyadaki gelişmelere paralel olarak haritacılık yalnız topografik olmaktan çıktı. Coğrafî ve tarihî bir haritacılık doğdu. Harita artık bir envanter değil, özel anlatım araçlarına sahip coğrafî olayların özel bir incelemesidir. (L)

Harivamşa, sanskritçe şiir. Vyasa tarafından yazıldığı söylenen 16 000 bölümlük bu şiir, *Mahabharata*'yı tamamlar. Harivamşa, Siva ile Vişnu'nun özdeş olduklarını göstermeğe çalışır .(L)

HARİZİ (Yehuda ben Salomon ben Hofni El—), ispanyol hahamı (Jerez 1170 - öl. 1235). El-Hariri'nin *Makamat* (Küçük Hikâyeler) adlı eserini İbrancîceye tercüme etti, *Tahkemoni* adlı eserini secili bir üslûpla yazdı (1218-1220). Bu eserinde Yahudilerin yaşayışını, geleneklerini dile getirdi. (L)

HARİZM veya **HAREZM**. Esk. coğ. Türkistan'da, Amuderya'nın aşağı kaynağının her iki yanında bulunan bölge.

● *Tarih*. Amuderya'nın Özboy yatağı üzerinden Hazar denizine doğru uzanan Balhan dağları bölgesinde yaşayan iran kavmi, Harizm bölgesine yerleştikten sonra, bölgenin adını aldı.

Harizmlilerle ilgili ilk tarih bilgilerine Herodotos'ta rastlanır. Herodotos, onları Amuderya üzerindeki bir ovada, daha Akamanışların Türkistan'ı almalarından önce Parth, Sarang ve Thaman'lara komşu olduklarını kaydeder.

Akamanışlar çağında Harizmliler bunlara bağlı olarak yaşamışlar, İskender'in İran savaşından bir süre önce, İran boyunduruğundan kurtulmuşlardı. Büyük İskender, İran'ı aldığı sırada Pharasman adlı Harizm kralı ve Pharataphern adlı Harizm elçisi, İskender'i Baktra'da (Belh) ziyaret ettiler. Pharasman, İskender'e bağlılığını, yurdunun Karadenizde Koleh ve Amazonlar ülkeleri sınırlarına kadar uzandığını, buraları almak isterse kendisine kılavuzluk ederek ordunun yiyeceğini sağlayacağını bildirdi. İskender, kralın bu teklifini kabul etmedi, onunla sadece bir antlaşma yaptı.

El-Birunî'nin bildirdiğine göre, Harizm soyu, Afrig adında birinden gelmektedir. Harizm şehrini kurduran onun oğlu Kat'tır. Afrig III. yy.da yaşadı. Soyunu buraya yerleştirdi. VI. ve VII. yy.larda yaşayan harizm kralları Hazarlara söz geçirebilmek için, kendilerini hazar hakanları gibi türk hakanları soyundan gösterdiler, sonra Hazar Hakanlarının yönetimi altına girdiler. Afrigoğulları soyundan gelen Harizmşahlar yönetimi, 717'de Harizm'i alan Araplara bıraktılar. On üçüncü batından Afrigoğullarına bağlanan İskeçmük bu dönemde yaşadı. Çin kaynaklarında İskeçmük'ten sonra harizmşah olan Şavuşfer'in adına rastlanır. Tang sülâlesi tarihine göre, Şavuşfer 751'de Çin'e elçi gönderdi. Bu soydan, islâm çağında hükümdarlık eden Muhammed bin Irakî Samanoğullarına bağlı kaldı.

Me'munoğulları. Çok geçmeden durum değişti. Samanoğulları ticarette önem kazanan Cürcan'ın (Gürgenç) yönetimini kendilerine bağlı bir vali olan Ebul-Abbas Me'mun bin Muhammed'e verdiler. Me'mun, merkezi Gürcan (Gürgenç) olan Sol Harizm'i yönetiyordu. Az sonra Sağ Harizm'i yöneten Muhammed bin Irakî'nin torunu Abdulah Muhammed bin Ahmed ile çarpışmağa başladı. Bu iki hükümdar arasında başlayan savaş, bütün Harizm'in Me'mun'un yönetiminde birleşmesiyle sonuçlandı. Me'mun, elli yıl boyunca ve başarıyle yönettiği Harizm'e bir ticaret merkezi niteliği kazandırdı.

Me'mun bin Muhammed gibi onun oğulları Ali ve Me'mun da Harizmşah unvanını aldılar. Me'mun 1017'de öldürülünce Harizm, Mahmud Gaznevî'nin eline geçti.

Harizm'in türkleşme dönemi. 1017 Temmuzunda Gazneli Mahmud, Harizm'i ele geçirdi. Yönetimi emîrlerinden Altıntaş'a verdi. Altıntaş'ın ölümünden sonra yerine oğlu Harun geçti. Yirmi dört yıl sonra (1041) yönetim, kıpçak ve kanglı emîrlerin eline geçti. Böylece Harizm'de Karahanlılarınkinden farklı Oğuzca ile bağdaşmış bir kanglıkıpçak dili ve kültürü yerleşti.

Altıntaş oğlu Harun, Cent hâkimi Baranlı Şah Malik tarafından tahttan indirildiyse de,

çok geçmeden o da selçuklu Çağrı Bey tarafından Harizm'den kovuldu. Selçuklular zamanında, Harizm valiler tarafından yönetildi. Bunlar arasında Anuştekin ile Ekinci bin Kaçar ünlüdür. Bu iki vali, ülkenin türkleşmesinde yararlı çalışmalar yaptılar. Harizm'de Anuştigin oğulları zamanı «Kanglı Harizmşahlar devri» olarak anılır.

Anuştigin'in oğlu Kutbeddin'den sonra yerine geçen oğlu Atsız, Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesinden yararlanarak, Harizm'i kendi düşüncesine göre yönetmeğe kalkıştı. 1157'de Sencer ölünce bağımsızlığını ilân etti. Doğuda Karahitaylılara dayanan «Kanglı Harizmşahlar» soyunu kurdu. (Bk. HARİZMŞAHLAR.) Atsız'ın oğlu Tekeş ve torunu Alâeddin Muhammed zamanında Harizm, Kıpçak beyleri tarafından yönetilen bir ülke durumuna geldi. 1220'de ülke Cengiz'in oğulları tarafından alındı. Moğol devletinin dört ulusundan Cuci ulusuna katıldı. Fakat 1256'da Hulâgu, İran'ı alınca, (İlhanlı devleti kuruluncaya kadar) Horan ve İran işleri Harizm'de oturan valiler tarafından yönetildi. Daha sonra ulus taksimatında Doğu ve Batı Harizm Cuci ulusuna ve Hive ile Kat, yani Sağ Harizm, Çağatay ulusuna bağlandı. Cuci oğulları Harizm'in yönetimini Kongrat beylerine verdiler. Bundan başka burada Uygur, Nüküz, Hıtay, Mangıt ve Bilgüvüt gibi uruğlar yerleşti. Cuci ulusu, Harizm'de, İslâmiyetin yayılmasına yardımcı oldu. Özbek Hanı müslüman yapan Seyyid Ata, onun emirlerini İslâmiyete sokan da Fahreddin Harizmî'dir. Kongratlardan Toktagu zamanında Harizm'de bunun kardeşi Beydemir valiydi. Bundan sonra sırasıyle Kutluk Temür (1321-1336)), Nagaday, Hüseyin ve Yusuf Süfî; Timur devrinde Nüküz uruğundan Musaha, Şahruh zamanında Bilgüvüt uruğundan emîr şah Malik (1414-1426), oğlu İbrahim (1426-1430), onun oğlu Nursaid (1467'ye kadar) genel valilik yaptılar. Harizm için Nursaid ile Herat hükümdarı Hüseyin Baykara arasında birtakım çekişmeler oldu (1476). Bu devrin en büyük olayı ülkenin tam olarak, türkleşmesidir. Harizmliler kendilerine iranlı ve türkten birleşik bir millet gözü ile baktıklarından sonucun böyle oluşu normaldi.

M.Ö. zamanlarda bir taraftan Peçenek, öte yandan Oğuz ve başka türk ulusları ile çevrilmişlerdi. Kâşgarlı Mahmud, eserinde Harizm'de yerleşmiş türk uruğu olarak Küçet uruğunu gösterir. Alparslan'ın 1065'te yaptığı Harizm seferinde burada, kendisine karşı koyan yerli türk unsurları olarak Kıpçak ve Yazgerlerin de bulunduğu söylenir. Kanglı Harizmşahlar zamanında Harizm bir Kıpçak ülkesi oldu. Abbasî halifeleri ordusunda ünlü harizmliler önemli görevler aldılar. Bunlardan Basra valisi Subaşı Hacib el-Harizmî başta gelir. İlk selçuklu beylerinden Suriye fatihi Atsız bin İnak el Harizmî de Harizm'li idi.

XII., XIII. ve XIV. yy.da Harizm'in hızla türkleştiği görülür. XV. yy.da Harizm'de yetişen bilginlerin hemen hepsi türktü. 1430'da Özbeklerin hanı Ebu Huyn, Harizm'i üç ay süre ile elinde tuttu. Harizmliler, Timur zamanında, musiki ve mimarîde ünlü kişiler yetiştirdi. Bunlardan Ali Şir Nevaî, Harizmlilerin musikideki gücünü bütün dünyaya tanıttı.

Harizm'in gerileme çağı. Bütün Orta Asya ve Doğu İslâm dünyasında olduğu gibi Harizm'de de XVI. ve XIX. yy.lar arası tam bir gerileme dönemidir. Yükseliş devirleri milletlerarası ticaretin gelişimine bağlı olan Harizm'de bu gerileme öteki islâm ülkelerine göre daha açık ve hızlı oldu. Ülke 1502'de Buhara Özbeklerinin hanı, Şaybek Hanın yönetimine geçince Kongrat beyleri onlarla anlaştı. 1511'de Doğu Sibirya özbek Şibanlı hanlarından, Yadigâr Hanın oğlu İlbars Han Harizm'i ele geçirdi, 1740'ta Nadir Şah tarafından iktidarlarına son verilecek olan «Yadigâr Şibanlılar» soyunu kurdu. Bunların devrinde Harizm'e pek çok Özbek uruğu gelip yerleşti. Bunlar Kongrat, Mangıt, Nayman, Kıpçak veya Uygur, Kanlı, Kıyat ve Nüküz adlarını taşıyorlardı. Bu soyun 230 yıl süren yönetimi sırasında ülke bazen Buhara Özbeklerinin (1593), bazen de Kalmukların saldırısına uğradı.

Gerileme devrinin en büyük sebeplerinden biri de Amuderya'nın 1576'da yatağını değiştirerek Hazar denizi yerine Aral gölüne dökülmesidir. Bu zaman Orta Asya'da geziler yapan osmanlı yazarı Seyfi Çelebi, bu olayı Harizm halkına Allah tarafından gönderilen bir felâket diye anlatır. XVII. yy. da başlayan Kalmuk saldırısı bozkırların bütün ticaretini bozdu. Ülkede geniş bir çöküntü başladı. Eski, şehirli halk askerliği unuttu. Bütün ülke yönetimi özbek kabile reisleri elinde toplandı. Bunlar yeni köy ve kasabalar kurarak Özbekleri bu yeni yerlere yerleştirdiler. Arab Mehmed Han (1603-1613) Hive'yi başkent yaptı. Amuderya eski Kat'tan da uzaklaştı. Hive'nin kuzeydoğusunda «Yeni Ürgenç» ve «Yeni Kat» adı ile yeni şehirler kuruldu. Hanlar ülkeyi kongrat, margıt ve uygur beyleri arasındaki geçimsizliklere dayanarak yönetiyorlardı. 1717'de Yadigâroğullarından Şir Gazi, rus çarı Petro'nun Hive'yi almak için Bekoviç kumandasında gönderdiği 750 kişilik kuvveti yok etti. Hive tarihçileri bu olayı ülke tarihinde o güne kadar görülmemiş bir kahramanlık olarak nitelediler. İlim adamlarını koruyan Şir Gazi Han 1728'de öldürülünce kongrat beyleri Yadigâroğullarını han tanımak geleneğini bıraktılar ve kazak hanlarından Bahadır Hanı, sonra da bunun babası Kayıp Hanı bozkırdan getirerek han ilân ettiler. Aynı zamanda Yadigâroğullarına bağlı kalan uruğlar arasında yaşayan İlbars Hanı getirip hanlığa geçirdiler. İlbars, Nadir Şah Hindistan seferindeyken, Meşhed ve Nişapur'a kadar gidip Horasan'ı yağma etti. Nadir Şah, Hindistan dönüşü öç almak amacıyle Harizm'in Harkah şehrini aldı. Ayrıca Hive'yi topa tuttu. İlbars Han ile başveziri olan Kongrat İşmehmed Beyi ve öteki yirmi kadar beyi yakalatarak öldürttü. Padişah'ın dönmesinden sonra Harizm tahtına Buhara hanı Ebu Feyz akrabasından Tahir Han, sonra da İlbars Hanın oğlu Ebu Gazi geçti. 1746'da Kazak hanı Bahadır Harun'un oğlu Gayip Han, Harizm hanı oldu. 1762'ye kadar hanlıkta kaldı. Birçok yenilik yapmak istedi. Bu yılda babası ile Harizm'den ayrıldı; kendi yerine kardeşi Karabay Hanı bıraktı. Fakat Margıtlar bunu istemeyerek hanlığa Temir Gazi'yi getirdiler. Bir yıl sonra Mehmed Emin İrak, Temir Gazi'yi öldürerek kendi soyunun hâmiyetini kurdu. Önceleri bir diktatör gibi davranan İrak, divanı dağıttı. Kendi gönlüne göre vezir tayin etti. Ordusuna iranlı askerleri aldı. 1767'de bölgede veba salgını baş gösterdi. Bu arada Mehmed Emin İrak öldü. Torunu İltüzen, Ebu Gazi bin Yadigâr'ı hanlıktan atarak kendini han ilân etti. 1804'ten sonra Harizm, Hive hanlığı adını aldı. Son Hive hanı Abdullah'ı Moskova'ya götüren (1924) Ruslar, Harizm cumhuriyetine son verdiler. 1926 Sayımına göre Harizm'in nüfusu 725 915 idi. (→ Bibliyo.) [M]

HARİZMCE (veya **HAREZMCE**) i. Türk lehçelerinden biri. Orta Asya türk yazı dilinin gelişmesindeki ikinci dönemin adı. (*Harizm Türkçesi* de denir.)

— ANSİKL. Orta Asya türk yazı dili başlıca üç bölüme ayrılır: Karahanlıca (Hakaniye Türkçesi), *Harizmce*, Çağatayca. Harizmce, XIII. yy.da Harizm ve çevresinde gelişti. Harizm bölgesi XI. ve XII. yy.larda oğuz ve kıpçak boyları tarafından türkleştirildi. Ayrıca Yimek, Bayavut, Kalaç ve özellikle Kanglı gibi türk boyları da bölgenin türkleşmesinde etkili oldular. Bu sebepten dolayı Harizm Türkçesi de Oğuz, Kâşgar, Kıpçak ve Kanklı gibi şivelerin bir birleşimi halinde ortaya çıktı. Türkçe buralarda gittikçe daha çok önem kazanmağa başladı. Celâleddin Harizmşah'ın (öl. 1231) emriyle Muhammed bin Kays, *Tibyan-ül-Lûgat-it-Türkî alâ Lisan-il-Kanglı* (Kanglı Dilinde Türk Dili Lûgati) adlı lûgatini hazırladı.

Harizmce en parlak devrini XIV. yüzyılda yaşadı: bu dönemde, Harizm ve Altınordu'nun bütün kültür merkezlerinde, hattâ başkent Saray'da bile kullanılıyordu. Timurlular devrinde (1405-1502) yerini, Çağatayca aldı. Ali Şir Nevaî *Mecalis-ün-Nefais* (Güzelliklerin Toplantıları) adlı biyografik eserinde bu dili *Harizmîçe türk tili* diye adlandırır.

Harizmce yazılan başlıca eserler Kerderli Mahmud'un *Nehc-ül-Feradis*'i (Cennetlerin Açık Yolu); Şeyh Şerif Hocanın *Muin-ül-Mürid*'i (Müritlerin Yardımcısı), Harizmî'nin *Muhabbet-name*'si; Kutb'un *Husrev ü Şirin*'i; *Kısa-ül-Enbiya* (Peygamberlerin Hayatı); *Cevahir-ül-Esrar* (Sırların İncileri) v.d.

● *Özellikleri.* Harizmce yazılan eserlerin çoğu arap alfabesiyledir. Harizmcede *a, ı, o, u, e, i, ö, ü* ünlüleri kullanılmıştır. Uygurcada ve Karahanlıcada görüldüğü gibi uzun ünlü yerine aynı ünlünün ikiz olarak yazılması geleneği devam eder (*un* yerine *uun* gibi). Kâşgarlı Mahmud'un *Divan*'ında, kökte görülen *e>i* değişmesinin tespiti Harizmce yazılan eserlerde güçtür. Harizmcede kökte ve eklerdeki yuvarlaklaşma karakteristik bir özellik taşır: *bıldur* (bıldır), *börü* (kurt), *temür* (demir), *garib-luk* (gariplik) v.d. Tersine düzleşmeğe de rastlanır: *azuk* (yiyecek) *>azık* gibi.

Ünlü türemesi ve düşmesi daha çok dağınık olarak görülür: *aşnu < aşınu; ötrü < ötürü: fasl < fasıl.*

Dudak benzeşmesi oldukça yaygın hale gelmiştir. Özellikle iyelik ekinden sonra gelen eklerde göze çarpar: *kavm-um; kerem-ün̄üz* v.d. Aynı kaide ilgi (genitif) halinde görülmektedir: *islām-nun̄, ebnun̄.* Gerundium eki *-ıp, -ip* daima yuvarlak şekliyle (*-up, -üp*) geçer. Aynı dudak benzeşmesi bazı yapım eklerinde de (*-lıġ>luġ; -lık > -luḳ; -sız > -suz; -ıl > -ul; -ın > -un; -ış > -uş*) görülür. Ünlü uyumu Türkçe kelimelerde sağlamdır. Bazı ekler ünlü uyumu dışında kalmıştır: akkuzatif eki *-nı, -ni;* ablatif eki *dın;* görülen geçmiş zaman eki *-dı* v.b.

Harizmcede, Karahanlıcada görülen «*w*» (üç noktalı «*f*») ve «*y*» dönüşlüsü «*z*» seslerini aynen muhafaza etmiştir: *aw* (*av*), *suw* (su); *kazġu* (*kaygı*) v.b. Kelime ortası *-b-*, ancak birkaç örnekte görülür: *yalbar-* (yalvar-), *ısbarla-* (ısmarla-) v.d. *d>t* değişmesi hiç bir kurala bağlı değildir; her iki şekilde de kullanılmıştır. *-s-* ve *-ş-*'den önce gelen *-ḳ-*'ların, hemen hepsi *-ẖ-* olmuştur: *aẖşam* (akşam), *aẖsak* (aksak), *yaẖşı* (güzel) v.d. Kelime başında *y* türemesi oldukça boldur: *yığaç* (ağaç), *yinçke* (ince), *yıġlamak* (ağla-), gibi. İlk hece sonundaki *ç*'ler hep *-ş* telaffuzuyle söylenir: *iş- < iç-; aş- < aç-* v.b. Diğer ünsüz değişmeleri, kesin bir kurala bağlı değildir.

● *Morfoloji.* Harizmcede isim çekim ekleri, şunlardır; genitif eki *nın̄, -nin̄; -nun̄, -nün̄;* akkuzatif eki: *-nı, -ni;* datif eki: *-ka, -ke; -ġa, -ge;* ablatif eki: *-dın, -din, -tın, -tin;* lokatif eki *-da, -de, -ta -te;* vasıta hali (instrumental) eki *-n, -ın, -un, -ün;* eşitlik eki *-ça, -çe;* yön eki *-ra, -re, -ġaru, -gerü.* Şahıs zamirlerinde ve çekimlerinde büyük bir değişiklik göze çarpmaz. Harizmce, türk şiveleri sınıflamasına göre «bolmak» grubuna girer. Fiil çekiminde de Eski Türkçeden gelen bazı unsurlar görülür: *aç-ġıl* (aç!); *bar-gay-men* (varacağım) v.b. (→ Bibliyo.) [M]

HARİZMCE i. Leng. Doğu öbeğinden İran dili; Aral denizinin güneyinde, bugünkü Hive bölgesindeki Harizm'de konuşulurdu.

— ANSİKL. *Harizmce,* ancak XIII.yy. Arapça hukuk kitaplarındaki kelime açıklamaları, cümleler ve Zemahşerî'nin (XII.yy.) aynı dildeki lûgati lûgati aracılığıyle bilinir. Çok yakın zamanda ortaya çıkarılan bu kelime açıklamaları ve cümleler harizm dilinin Soğdca ile yakından akraba olduğunu tanıtladı. Harizm dili, önce Farsça, sonra da türk ağızlarının yazılmasıyle ortadan kalktı. (L)

HARİZMÎ veya **HAREZMÎ,** türkistanlı şair (XIV.yy.). Asıl adı ve hayatı hakkında bilgi yoktur. *Muhabbetname* adlı mesnevîsinden Harizmî'nin haç için Harizm'den ayrılarak Mehmed Hoca Beye, geldiği onun isteğiyle bir süre yanında kalarak eserini yazdığı anlaşılmaktadır. Harizmî mahlâsı ve eserin dil özellikleri şairin bir Harizm türk'ü olduğunu göstermektedir. Farsça ve türkçe şiirleri olan Harizmî'nin ünü Harizm ve Atınlordu'yu ve çağını aşarak sonraki yüzyıllara kadar uzanmıştır. XIV. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Seyfi Serayî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde, XV. yüzyıl şairi Hocendî'nin *Letafetname*'sinde, Ali Şir Nevaî'nin (1441-1501) *Mizan-ül-Evzan* (Vezinlerin Ölçüsü) adlı eserinde Harizmî ile eseri *Muhabbetname*'den söz edilmesi; birkaç mecmuada gazellerinden örnekler bulunması önemini gösterir. Bk. MUHABBETNAME. (M)

HARİZMÎ (Ebu Abdullah Muhammed), türk

bilgini (X. yy.). Muhtemelen Belh'lidir ve türk soyundandır. Samanoğullarından Nuh II'nin sarayına mensuptu. *Mefatih-ül-Ulum*, islâm ilimlerinin kısaca tasnifini ve bilgisini veren bir ansiklopedi ve değerli bir eserdir. (M)

HARİZMÎ (Ebu Abdullah Muhammed bin Musa), arap bilgini (Harizm 850). Halife Me'mun devrinde yaşadı ve onun kütüphanesinde hafızıkütüplük yaptı. Küçük risalelerden meydana gelen eserini yazdı. Bir süre Bağdat'ta çalışmalarına devam etti. Afganistan yoluyle Hindistan'a gitti. Burada hint riyaziyesiyle uğraştı. Seyahatten dönüşünde (830) Bağdat'ta çalışmalarına devam etti. Me'mun'un kütüphanesinde kitap telif etmeğe başladı. Bağdat'ta Şemasiye ve Şam'da Kasium'da rasat yapan heyete dahil oldu. Halife Me'mun tarafından Yer'in enlem dairesinin bir derecelik yayını ölçmek için Sincar ovasına gönderildi. Eserleri: *Hisab-ül-Cebr v'el-Mukabele* (Cebir ve Mukayese Hesabı); *Kitab-ül-Muhtasar fi'l-Hisab -il-Hindî* (Hindî Hesaba Göre Riyaziye Özeti); *Fi'zic; Kitab-ül-Amel bi'l-Usturlab* (Usturlapta Deney Kitabı); *Kitab-ül-Amel-ül-Usturlab* (Usturlabın Deney Kitabı); *Kitab Suret-ül-Arz* (Enlem Boylam Kitabı). [M]

HARİZMLİLER, Harizm bölgesinde XIII. yy.a kadar yaşadığı bilinen bir doğu iran kavmi. Bk. HARİZM. (M)

Harizm medresesi, Mardin'de, Artuklu devrine ait medrese. Mardin'in 10 km güneybatısında, bir su kenarındadır. Karşı yaka ile bağlantıyı sağlamak için beş gözlü bir köprü yapılmıştır. Harizm medresesi anahatlarıyle dik dörtgen biçiminde, avlulu bir yapıdır. Kesme taştan yapılmış giriş eyvanı, iki çıkıntı halinde yapının dik dörtgen sınırları dışında taşar. Giriş eyvanının dış kapısı sivri, kemerli, dar ve yüksektir. Yan duvarlarda bugün içleri taşla doldurulmuş karşılıklı iki pencere, geride üzerinde dört sıra eyyubî nesihiyle yazılmış kitabenin bulunduğu lentolu iç kapı vardır. Kitabeye göre medrese, Martin Artuklu hükümdarı Melik-el-Mansur Nasırüddin Artuk-Arslan (1201-1239) zamanında Nâsırüddin Artuk Arslan'ın azatlı kölesi Taceddin Mes'ud bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Yapılış tarihi 1211'dir. Kapıdan doğrudan doğruya avluya çıkılır. Medresenin arkasında cami yer alır. Cami enine üç, derinliğine iki olmak üzere altı ünitelidir. Kare veya kareye yakın ünitelerin üstleri çapraz tonozla örtülüdür. Ayak ve duvarların taş işçiliği düzgündür. Mihrap ile sekiz basamaklı basık taş mimber, güneybatı köşesindedir. Mescidin önündeki biri açık diğer ikisi oda haline getirilmiş üç mekân vardır. Burası cami ile avlu arasında üç gözlü, sivri beşik tonozlu bir revak veya bir çeşit son cemaat yeriydi. Harizm medresesinin son bölümü, mescidin güneybatı köşesinde batıya doğru uzanan ince uzun kanattır. Buraya caminin içinden iki basamakla çıkılır. Son yıllarda onarılan bu kısım, halen köylülerce mescit olarak kullanılmaktadır. Fakat aslında türbe olarak inşa edilmiştir. Harizm medresesinin türbesi, orijinal yapının bir unsuru değildir. Sonradan (XIII. veya XIV. yy.da) mescidin duvarına eklenmiştir. Harizm medresesi çeşitli değişikliklere uğramış, harap ve kendi haline terk edilmiş bir yapıdır. Ancak mevcut kısımları binanın orijinal durumu hakkında az çok bilgi verir. Orijinal yapı, avlu etrafında batıda portal, doğuda iki yanında odalar bulunan esas eyvan, güneyde cami ve bir oda, kuzeyde bir sıra hücre bulunan bir plana sahipti. (M)

HARİZMŞAH (Celâleddin), Harizmşahların son hükümdarı (öl. 1231). Babası, Alâeddin Tekiş (1200-1220), annesi ise, hintli bir cariye olan Ayçiçek Hatun idi. Babası tarafından önce Gazne merkez olmak üzere Gurlular memleketini idare görevi verildi. Celâleddin, babasının bütün seferlerine katıldı. Cuci kumandasındaki moğol ordusuyle yapılan savaşta sağ kanat kumandanıydı ve Moğolların püskürtülmesinde büyük yararlılığı oldu (1218). Devlet idaresinde oğlu Sultan Muhammed'den daha çok nüfuzu olan Terken Hatun, sevmediği torunu Celâleddin'in yerine Kang'lı Türklerinden olan bir kadından doğan torunu Uzlag Şahı veliaht tayin ettirdi. Ancak Sultan Muhammed, ölümünden biraz önce moğol istilasına karşı koyabilecek güçte gördüğü oğlu Celâleddin'in kendi yerine geçmesini istedi. Bazı türk emîrleri Uzlag Şah ve Ak Şah ile birleşerek Ürgenç'te Sultan Celâleddin'i öldürmek için anlaştılar. Celâleddin Horasan'a çekildi. Moğollar kardeşlerini öldürdüler. Celâleddin kendisini takip eden moğol öncülerini püskürttükten sonra Gazne'ye kaçtı. Burada kuvvet toplayarak Pervân (Pirvân) yakınlarında Moğolları yenilgiye uğrattı. Fakat kuvvetlerinin bir kısmı kendisinden ayrılınca Celâleddin Hindistan'a gitmeğe karar verdi. Cengiz kumandasındaki moğol kuvvetleri kendisine İndus nehri kıyısında yetişti. Bozguna uğrayan Celâleddin ırmağı geçti (1221), yanında boğulmadan ırmağı geçen kuvvetlerle Hindistan'da 3 yıl kaldı. Daha sonra Kirman'a gitti. Buranın hâkimi Barak Hâcib ona tabi oldu. Celâleddin 1224 yılında da atabey Sa'd bin Zengî'nin yanına Fars bölgesine gitti. Sa'd bin Zengî de ona itaat etti ve kızını verdi. Celâleddin, İsfahan ve Irak-ı Acem'de bulunan kardeşi Gıyaseddin Pir Şahı, sonra da Lûr reislerini kendisine bağladı. Abbasî halifesi el-Nâsır'dan (1180-1225) Moğollarla savaşmak için yardım istedi. Fakat halife onun Irak-ı Arab'ı almasından korkarak üzerine kuvvet gönderdi. Celâleddin bu kuvvetleri yenerek Bağdat yakınlarını yağmaladı, Merag'a geldi. 1225 Temmuzunda Tebriz'i aldı. Anadolu selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad I'e ve Eyyubîlere haber göndererek Moğollara karşı yardım istedi. Ayrıca Erran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu tehdit eden Gürcüleri Garni bölgesinde yendi. Atabey Özbek taraftarlarının Tebriz'de ayaklandığını duyunca tekrar oraya yürüdü ve şehri itaat altına aldığı gibi, Özbek'in zevcesi Hatun ile de evlendi. Gence'yi ele geçirdi. Sonra tekrar Gürcistan'a yürüdü ve Tiflis'i zaptetti (10 mart 1226) Barak Hâcib'in isyanı üzerine Kirman'a gitti ve isyanı bastırdı. 1226 Eylülünde tekrar Erran ve Abazalar bölgesine geldi. Tiflis'ten Gürcistan ve Abazalar üzerine akınlarda bulundu. Buradan dönüşte kendisini metbu tanıyan Şam hükümdarı Melikülmuazzam İsa'nın teşvikleri sonunda Ahlat'ı kuşattı. Ancak türkmenlerden Yıvaların Azerbaycan'da karışıklık çıkardığını haber alınca oraya döndü. Yıvaları dağıttı (aralık 1226). 1227 İlkbaharında Tiflis'i ele geçiren Gürcüler üzerine yürüdü. Gürcüler şehri yakarak çekildiler. Sultan Celâleddin, Gence valisi Emîr Orhan'ı öldüren İsmailîleri cezalandırmak amacıyle Alamut ve Kumis çevresine yürüdü. Damgan yakınlarında bir moğol kıtasını yenilgiye uğrattı. Moğollara karşı hazırlanırken, zevcesi Hatun'un Ahlat kumandanı Hâcib Ali ile birleştiğini, Hâcib'in Azerbaycan'a giderek bazı şehirleri yağmaladığını duyunca Azerbaycan'a döndü. 1228 Yılında Ceyhun'u geçen büyük bir moğol ordusu üzerine yürüdü. İsfahan önündeki savaşta Sultan Celâleddin, kardeşi Gıyaseddin'in ihanetine rağmen Moğolları yendi. Ancak takip sırasında Moğollar, Celâleddin'in sol kanattaki kuvvetlerini bozdular. Sultan güçlükle kurtularak Lûristan'a kaçtı. Fazla kayıp veren Moğolların çekilmesinden sonra Celâleddin İsfahan'a döndü. Askerlerini toplanarak Azerbaycan'a gitti. Bu memleketin bozulan durumunu düzeltmeğe çalıştı. Kıpçak Türklerini Moğollara karşı yardıma çağırdı. Gürcülerden Lori şehrini aldı. Daha sonra Kıpçaklar ile Gürcülerin birleşmesini önledi. 1229 Yılı başında Gürcüleri yenerek gürcü başkumandanı İvani ile birlikte birçok beyi öldürttü. Sultan Celâleddin, Tiflis, Şekan, Gag ve Kağızman gibi bazı müstahkem kale ve şehirleri ele geçirdi. Beçni bölgesinde Gürcüleri bir kere daha yendi. 1229 Ağustosu sonunda Ahlat'ı kuşattı. Şehir, mancınıklarla dövülmesine rağmen, surların dayanıklılığı ve halkının da savunması sayesinde dayandı. Bu sırada Erzurum emîri Melik Mesud ve Mardin emîri Melik el-Mansur da elçiler göndererek Celâleddin'e bağlılıklarını bildirdiler. Halife el-Mustansır Billâh da (1226-1242) saltanat hil'ati gönderdi. Anadolu selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, Erzurum emîri Cihanşah ile Celâleddin'in antlaşmasını ve Ahlat'ı kuşatmasını iyi karşılamadı. Kuşatmadan caydığı takdirde Celâleddin'e Moğollara karşı yardımda bulunacağını bildirdi. Sultan Celâleddin hiç bir müracaatı kabul etmedi. Bu sebepten Sultan Alâeddin, Mısır sultanı Melik el-Kâmil ile birleşti. Celâleddin 14 mayıs 1230'da şehri savunanlardan birinin ihanetiyle Ahlat'ı ele geçirdi.

Sultan Alâeddin ve Melik el-Kâmil kuvvetlerini topladılar. Melik Kâmil Harran'a kadar ilerledi ve kardeşi Melik el-Eşref'i Sultan Alâeddin'in yanına gönderdi. Bunlar kuvvetleriyle Sıvas'ta buluştular. Sultan Celâleddin ise Cihanşah'ı yanına alarak ilerledi. İki taraf Yassı Çimen'de karşılaştı (10 ağustos 1230). Sultan Celâleddin bozguna uğradı. Cihanşah esir oldu. Melik el-Eşref Ahlat'ı geri aldı. Sultan Celâleddin, Moğolların saldırı hazırlıklarını haber alınca Eyyubîler ve Sultan Alâeddin Keykubad ile barış yaptı. Sultan Alâeddin Keykubad, Melik el-Eşref ile diğer hükümdarlardan yardım istedi. Fakat olumlu cevap alamadı. Celâleddin ise Mugan'da Şirkebût kalesi önünde Moğolların baskınına uğradı. Bundan sonra devamlı moğol takibine uğrayan Sultan hiç bir yerde tutunamadı. 1231 Ağustosunda Dicle köprüsü kenarında Moğolların yeni bir baskınına uğrayınca, Meyyâfârıkîn taraflarına kaçtı, takipten kurtulmak için de dağlara sığındı. Burada kürtlere yakalandı ve Ahlat'ta ölen kardeşinin intikamını almak isteyen bir kürt tarafından öldürüldü. Elcezire hükümdarı Melik el-Muzaffer Gazi, cesedini Meyyâfârıkîn'e gömdürdü. (→ Bibliyo.) [M]

HARİZMŞAHLAR, XI. yy.ın sonlarında Harizm'de kurulan ve 1230'da yıkılan türk imparatorluğu.

Harizmşahlar soyunun kurucusu Anuş Tiğin, Garca adlı bir türk kölesidir. Garca Büyük selçuklu emîrlerinden Bilgi Tigin tarafından Gürcistan'dan satın alınarak saray hizmetine verildi. Kısa bir süre sonra başarılı çalışmaları yüzünden Harizm valiliğine getirildi. Ölümünden sonra oğlu Kutbeddin Muhammed, Muhammed Harizmşah unvanıyle Sultan Sencer tarafından Harizm'e gönderildi. Otuz yıl süre ile Harizm'i yöneten Kutbeddin, iyi bir yönetici, anlayışlı bir siyaset adamı idi. Zamanında Harizm büyük bir ilerleme gösterdi. Kutbeddin'in ölümünden sonra büyük oğlu Kızılarslan Atsız, Harizmşah olarak görevlendirildi. Atsız, ilk zamanlarda Selçuklulara bağlı kaldı. Sencer ile birlikte seferlere çıktı. Kendi gücünü arttırmak için Cend ve Mangışlak gibi Seyhun ötesindeki sahalara kadar ilerledi. Bir süre sonra Sencer ile arası açıldı. Sencer, Atsız'ı beğeniyordu. Bundan yararlanan Atsız, bağımsızlığını ilân etti. Selçuklu memurlarını hapsederek mallarına elkoyduğu gibi, Horasan yollarını da kapattı. Bu sırada Belh'te bulunan Sencer, büyük bir ordu ile Harizm üzerine yürüdü (1138). Yapılan savaşta Atsız'ın ordusu yenilgiye uğradı, oğlu Atlığ* da esir edilerek öldürüldü. Sencer, Harizmin yönetimini Süleyman bin Muhammed'e vererek vezir atabey, Hacib gibi memurlardan meydana gelen bir divan kurdu, sonra Merv'e döndü (1139). Bu durum, Harizm halkını gücendirdi. Bu durumdan da yararlanan Atsız'ın çalışmaları sonucu Süleyman ve adamları Harizm'den ayrılmak zorunda kaldılar (1140). Bir yıl sonra Harizm hâkimiyetini elde eden Atsız, Sencer'e bağlılığını bildirdi (1141). Sencer, aynı yıl Karahitaylarla yaptığı savaşta yenildi. Bunun üzerine Atsız tekrar bağımsızlığını ilân etti. Horasan üzerine yürüyerek, Sencer'in başkenti Merv'i ele geçirdi, 1142'de de Nişapur'u alarak kendi adına hutbe okuttu.

Ancak, Atsız'ın bu başarısı çok sürmedi. Horasan'da, hâkimiyetini tekrar kuran, Sencer'in üzerine geldiğini duyan Atsız, aldığı yerleri boşaltarak Harizm'e döndü. Tekrar Sencer'e bağlılığını bildirdi (1144). Merv'den aldığı hazineleri geri verdi. Karahitaylılara her yıl 20 000 dinar altın vermeyi kabul etti. Bir taraftan da Sencer'i öldürtmek için Merv'e iki fedaî gönderdi. Durumu haber alan Sencer bu suikast teşebbüsünden kurtulduğu gibi Harizm'e karşı üçüncü defa sefere çıktı (1147). Hazarasb kalesini iki aylık bir kuşatmadan sonra aldı. Harizm'in başkenti olan Gürgenç önlerine geldi. Bu sırada araya giren bir dervişin ricasını kıramayarak Atsız'ın atından inip toprağı öperek kendisini metbu tanıma isteğini kabul etti. Fakat Atsız, atından inmeden Sencer'in isteğini başıyle selam vererek yerine getirdi. Bunun üzerine Sencer, Merv'e döndü. Horasan üzerindeki niyetlerini bir tarafa bırakan Atsız, Sey-

HARİHARA
Guimet müzesi, Fransa

Foto. LAROUSSE

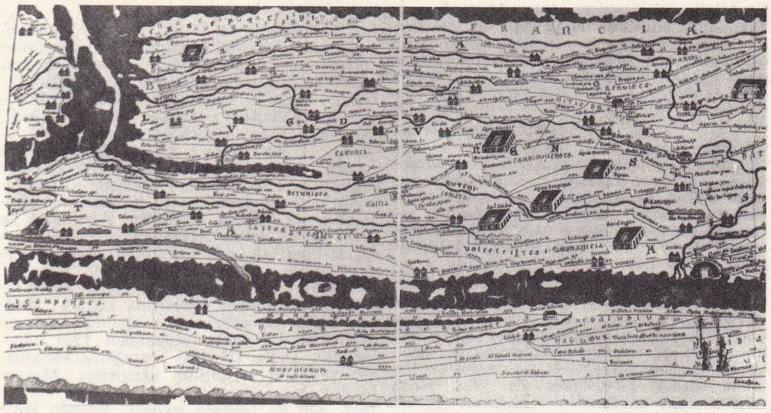

Peutinger **haritaları** levhasından bir bölüm

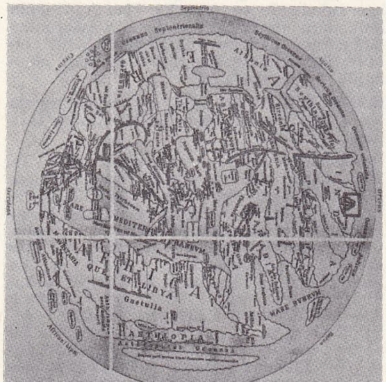

Sevilla'lı İsidor ansiklopedisinde yer alan bir **harita** (Ortaçağ)

hun kıyılarını aldı (1152). Oğuz-Selçuklu savaşında Sencer, Oğuzların eline esir düştü. Bu olay üzerine Atsız, bir yandan Sencer'i kurtarmağa, bir yandan da Oğuzlarla Sencer'in arasını bulmağa çalıştı. Sencer'in esaretten kurtulmasından sonra, ona tebrik mektubu göndererek, emrinde olduğunu bildirdi. Aynı yıl temmuz ayının otuzuncu günü öldü (1156). Atsız'ın yerine veliaht olan Ebu Feth İl-Arslan geçti. Harizm'de bulunan amcaları İnal Tigin ve Yusuf'u, kardeşleri Hitay Han ile Süleyman Şahı öldürten İl-Arslan, rakipsiz olarak Harizmşah tahtına çıktı. Sencer'in ölümü, Harizmşah devletini doğu İran'ın en güçlü devleti durumuna getirdi (1157). Sencer'e bağlı mahallî hanedanlar, oğuz reisleri, büyük selçuklu emîrleri yönettikleri bölgeleri genişletmek için büyük bir çaba gösteriyorlardı. Irak'taki Selçuklu sultanı Gıyaseddin Muhammed bin Mahmud'un durumu pek sağlam değildi. İl-Arslan bu durumdan yararlanarak bağımsızlığını ilân ettiği gibi, durumu selçuklu sarayına da duyurdu. Harizmşahlar artık Selçukluların uydusu değil, onların dostu oldular.

İl-Arslan, Selçuklu emîrlerinin Doğu İran'a yaptıkları çarpışmalara zaman zaman çıkarı için karıştı. Bağdat halifesi ile Irak Selçuklu sultanı arasında aracılık etti. Nişapur'u kendisine merkez yaptıktan sonra Tus, Bistan Pamyan taraflarını ele geçirdi. Karahitaylılar, Harizm üzerine yürüdüler (1172). İl-Arslan öteki harizmşah hükümdarlarının yaptığı gibi topraklarını su altında bırakarak savunmak istedi. Aynı yıl hastalanarak Nişapur'da öldü (1172).

İl-Arslan'ın ölümünden sonra küçük oğlu Celâleddin Sultan Şah, harizmşah tahtına oturdu. Cend'de vali olan büyük kardeşi Tökiş, Celâleddin'in emrini yerine getirmediği gibi, Karahitaylılara sığınarak askerî yardım isteğinde bulundu. Karahitaylılar, Tökiş'in isteğini olumlu karşılayarak çok kuvvetli bir orduyu onun emrine verdiler. Bunun üzerine Sultan Şah ve annesi Harizm'den ayrılarak Irak Selçuklularının naibi Melik Ay-Aba'nın yanına geldiler. Kardeşinin kaçması üzerine Tökiş (1172-1200) kolayca harizmşah tahtına geçti. Tökiş, ailenin en büyük hükümdarlarından birisi olarak ün kazandı. Saltanatının ilk yıllarında kardeşi Sultan Şah, Melik Ay-Aba ile onun üzerine yürüdü. Tökiş, Subarlı kasabasında Ay-Aba'yı bekledi. Ordusunu pusuya düşürüp yok etti. Ay-Aba'nın başını kestirdi (1174). Sultan Şah ve annesi bu başarısızlık üzerine Dihistan'a kaçtılarsa da Tökiş, Terken Hatunu yakalatıp öldürttü. Sultan Şah ise Gur sultanı Gıyaseddin'e sığındı. Çok geçmeden Tökiş ile Karahıtaylıların arası açıldı. Bu durumu öğrenen Sultan Şah, Karahitaylılar ile birleşerek Harizm'e yürüdü.

1482'de Ulm'da basılan Ptolemaios'un dünya **haritası**

Harizm, topraklarını sular altında bırakarak başkentte kendisini savundu. Büyük bir savaşı göze alamayan Karahitaylılar geri çekildiler. Yalnız Sultan Şah'a bir miktar asker vererek Merv, Serahs şehirlerini içine alacak küçük bir emîrlik kurmasına yardımcı oldular. Zaman zaman kardeşi Tökiş ile dostça geçinen Sultan Şah, kardeşinin İran seferinde bulunuşunu fırsat bilerek Nişapur üzerine yürüdü (1187). Başarı sağlayamadan Merv'e dönmek zorunda kaldı. Bir süre sonra burada öldü.

Kardeşinin ölümünden sonra Tökiş, bütün Doğu İran ve Horasan'a söz geçirmek, oraları buyruğu altına almak istedi. Abbasî halife Nâsır ile anlaşarak selçuklu sultanı Tuğrul II'yi yendi ve öldürttü (1194). Hemedan ile öteki selçuklu kalelerini ele geçirdi. Selçuklu sultanlığının yıkılışından sonra Tökiş, kendisine sultan unvanını verdi, kestirdiği sikkelere bu unvanı yazdırdı. Harizmşahların Batı İran'da üstünlük kurmaları kolay olmadı. Tökiş, ölümüne kadar İran işleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Isfahan'ı Kutluğ İnanç'a, Rey'in yönetimini onun oğlu Yusuf'a verdi. Büyük emîrlerinden Mayacuk'u atabey yaptı. Kendisi Harizm'e döndü. Bu sırada halife ordusunun Irak'a yaptığı saldırı püskürtüldü. Yusuf Hanın, Rey'den ayrılmasıyle Mayacuk yönetimi ele aldı. Durumu düzeltmek için Tökiş üçüncü defa Irak seferine çıktı (1196). Bağdat ordusunu yendi. Hemedan'ı kendisine sığınmış olan atabey Özbek'e Isfahan'ı da torunu Erbaş'a verdi. 1198'de Mayacuk ayaklandı. Tökiş onu yendi ve öldürttü. İsmailîlerin elinde bulunan bazı kaleleri aldıktan sonra Harizm'e döndü, orada öldü (1200). Oğlu Alâeddin Muhammed onun yerine geçti.

Büyük kardeşi Melikşah'ın 1197'de ölümünden beri veliaht olan Alâeddin Muhammed, önce Gur sultanları Şahabeddin ve Gıyaseddin ile savaştı. Tökiş'in ölümünden yararlanan bu sultanlar, Merv ve Tus şehirlerini aldıktan sonra Nişapur'u ele geçirdiler. Hindu Han bin Melikşah'ı, Alâeddin'e karşı ellerinde bir koz olarak kullanmak için, Merv ve Sarahs vilâyetlerinin yönetimiyle görevlendirdi. Nişapur'a yürüyen Alâeddin, Gurluları memleketlerine serbestçe dönmek şartı ile bıraktı. Merv ve Sarahs'ı geri aldı. Hindu Han, Gur ülkesine dönmek zorunda kaldı. Harizm'e dönen Alâeddin bir yıl sonra Herat üzerine yürümeğe karar verdi fakat Sultan Şahabeddin'in Harizm'e yürümek için ordu hazırladığını duyunca bundan vaz geçti. Harizm'e çekilen Alâeddin'in ardından Gurlular da Tus'a geldiler. Kardeşi, Gıyaseddin'in ölüm haberini alan Şahabeddin Gur'a döndü. Bunun üzerine Alâeddin, Herat'ı almak istediyse de başarı kazanamadı. Gur'da durumunu düzelten Şehabeddin hızla Harizm üzerine yürüdü. Alâeddin daha önceki savunma usulüne başvurarak Harizm'in o çevresini sular altında bıraktı. Fakat gur ordusu Harizm tarihinde ilk defa olarak kırk günde bu bölgeyi geçti ve Alâeddin'in ordusunu yendi. Karahanlı sultanı Osman ve karahitay orduları Alâeddin'in yardımına geldi. Gurlular ağırlıklarını yakarak geri çekildiler. Onları izleyen Alâeddin, Hazarasp'ta Gurluların sağ kolunu dağıttı, birçok esir ve ganimetle döndü. Karahitay ordusu ise Anahod önünde Şahabeddin'in ordusunu çevirerek iki gün süren bir savaştan sonra yendi. Zorlukla Anahod kalesine sığınan Şahabeddin, Semerkand sultanı Osman'ın aracılığıyle büyük bir fidye karşılığı Gazne'ye dönebildi. Karahitaylıların başarısı Harizmşah'ı korkuttu. Bu yüzden, Gurlu sultanı bir süre sonra Şahabeddin ile dostluk kurmak için Gazne'ye elçi gönderdi. Hindistan'da büyük başarılar kazanan bu müslüman hükümdar, dinsiz Karahitaylılardan öç almak istediği için Alâeddin'in dostluk teklifini iyi karşıladı. 1205'te ordusunun eksiklerini tamamlamak için Hindistan'a bir sefer düzenledi. Dönüşünde de Alâeddin'e haber göndererek Karahitaylılar üzerine yürüyeceğini bildirdi. Fakat bir hintli veya bir batınî tarafından hançerlenerek öldürüldü (1206). Onun ölümünden sonra Gurlular yıkıldı. Harizmşah Alâeddin bu durum karşısında Nişapur'a emîrler göndererek, Horasan ordusunu Herat'ı almak için görevlendirdi. Kısa zamanda Herat alındı; valiliğine Hüseyin ge-

Foto. Encyclopedia Britannica

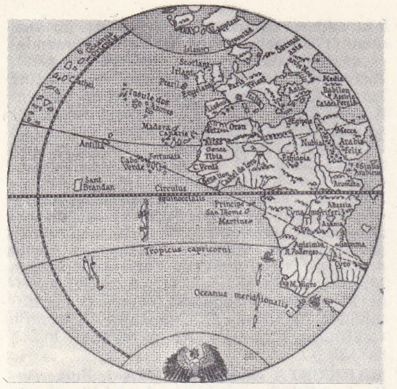

Martin Behaim'in dünya haritasında batı yarıküresi (1492)

tirildi. Ordusunun başında Belh'e yürüyen Alâeddin kuvvetli bir kuşatmadan sonra burayı teslim aldı (1207).

Alâeddin'in bu tarihten sonra karşısında bulunan siyasî ve askerî kuvvet Karahitaylılardı. Harizmşahların her yıl vergi verme zorunda oldukları bu devleti ortadan kaldırmak Alâeddin'in en büyük amacı idi. Bu amacını gerçekleştirmek isteyen Alâeddin, büyük bir orduyle Maveraünnehir seferine çıktı. Karahitaylıları yenerek Buhara'yı aldı (1208). Bu tarihten sonra Karahitaylılar bir daha toparlanamadılar. Küçlük kumandasındaki Naymanların, Cengiz'in önünden kaçarak Karahitay topraklarına girişi bu devletin yıkılışını kolaylaştırdı. Ayrıca Semerkant, Alâeddin tarafından alındı (1212). Maveraünnehir kesin olarak Harizmşahların hâkimiyeti altına girdi. Gazne'yi alan Alâeddin bu bölgenin yönetimini büyük oğlu Celâleddin'e verdi (1215). İran'a sefer yaptı (1217). Fars ve Azarbeycan atabeylerini itaat altına aldıysa da Hemedan'dan Esedâbâd yolu ile Bağdat'a gönderdiği ordu ağır kış yüzünden, büyük bir kayba ve Kürtlerin hücumuna uğrayarak dağıldı (1218). Bu sırada Cengiz'in zaferlerini duyan Alâeddin bilgi edinmek için moğol hakanına bir elçi gönderdi. Cengiz'in gönderdiği elçilik heyetini kabul etti. Cengiz, elçisi aracılığıyle Alâeddin'e dostluk ve ticaret ilişkilerinin sıklaştırılması dileğini bildirdi. Fakat bir süre sonra Cengiz'in bir kervanı Otrar'da Alâeddin Muhammed'in valisi İnalçuk tarafından yağmalanarak kervanda bulunanlar öldürüldü. Kervandan kaçıp kurtulabilen bir kişi durumu Cengiz'e bildirdi. Bunun üzerine Cengiz, Harizmşah'a bir heyet göndererek Gayır Han diye bilinen İnalçuk'un teslimini ve mallarının tazminini istedi. Alâeddin Muhammed bu isteği şiddetle redderek Cengiz ile savaşa karar verdi. Alâeddin'in bu kararı, Harizmşah imparatorluğunun birden ortadan kaldırılması, doğu islâm dünyasında yüz binlerce müslümanın ölümü, birçok şehir ve anıtın yakılıp yıkılmasıyle sonuçlandı.

Cengiz, Harizmşahlara karşı iki yüz bin kişilik bir ordu hazırladı. Alâeddin, kurduğu harp meclisinde, moğol ordusunun Seyhan kıyısında karşılanması görüşünü kabul etmeyerek Maveraünnehir'de savaş yapılmasını kararlaştırdı. Kuvvetlerini büyük şehir ve kalelere dağıttı. Bu kuvvetlerin başına ayrı ayrı kumandanlar getirdi, kendisi de Horasan'a geçti. Cengiz, ordusunu küçük birliklere ayırarak, Maveraünnehir'in sağlam kalelerini birer birer ele geçirdi, savunan ve kendilerini koruyan şehirleri yakıp yıktı. Kısa bir süre içinde Buhara ve Semarkant, Otrar, Sıgnak, Barclığ, Kend, Cend, Benâket ve Hocend gibi şehirler Cengiz'in eline geçti. Maveraünnehir'in en kuvvetli savunma merkezi olan Semerkant, türk kumandanının büyük kahramanlık göstermesine rağmen teslim oldu. Cengiz ordusuna küçük vilâyetlerin alınmasını emretti. Belh'te bulunan Alâeddin, Irak'a oğlu Rükneddin'in yanına gitmek bahanesiyle Tus'a kaçtı. Moğollar her yanda hızla ilerliyorlardı. Nişapur ve Bistam yoluyle Rey'e gelen Alâeddin, oğlunu da yanına alarak, Devletâbâd yakınlarında Moğolları durdurmak istedi. Yenilerek Abiskun'da bir adaya sığındı. Biraz sonra burada hastalanarak öldü (1220). Yerine oğlu Celâleddin geçti.

Harizm'e dönen Celâleddin, veliahtlığını tanımak istemeyen bazı türk kumandanlarının kendisini öldürteceklerini ve Moğolların da yaklaştıklarını öğrenince Horasan'a kaçtı. Bir süre sonra iki kardeşi Uzlug Şah ve Ak Şah Horasan'a geldiler. Harizm'de toplanmış olan doksan bin kişi Humar Tigin adlı bir emîrin yönetimi altında Harizmşahların merkezi Gürgenc'i (Harizm-Ürgenç) dört ay savunduktan sonra Moğollara teslim etmek zorunda kaldılar (1221).

Celâleddin Harizmşah, imparatorluğun ortasından koparabildiği ve kurtarabildiği insanlarla, Harizmşahlar devletini ölümüne kadar sürdürdü. Moğolların doğuda ve batıda yayılmasını bir süre geciktirdi.

● *Devlet idaresi.* Harizmşah devletinin ilk çekirdeğini Büyük Selçuklu devletine bağlı Harizm'i yöneten bir türk ailesi kurdu. Hükümdar ve sülâlesi ile devlet hazinesinden yararlananların dışında bütün halk vergi öder. Sınırları korumak, asayişi sağlamak devletin görevidir. Bu görev ücretli askerler, belirli bir toprağın vergisini almakla yetkili sipahiler tarafından yapılır. İdare, maliye, adliye işleriyle uğraşan kurumlarda çalışan görevliler bir çeşit bürokratik aristokrasi meydana getirirler. Büyük küçük hemen bütün memuriyetler babadan oğula geçer. Yönetim kurumları Büyük Selçuklu imparatorluğunun aynıdır. Alâeddin zamanında mahallî bağımsız beyliklere ve hanedanlıklara son verilerek merkezî yönetim sistemi uygulandı.

Bağımsız eyaletten, önce tabi bir devlet, sonra bir imparatorluk durumuna gelince saray teşkilâtı, teşrifat kuralları, lakaplar, unvanlar daha tantanalı, daha gösterişli bir nitelik kazandı. Alâeddin *İskender-i Sani* ve *Sancar* lakaplarını kullandı, tuğrasına *zillullâh-ı fil'arz* ibaresini yazdırdı. Şehzadelere genellikle *Alâeddin* lakabı verilirdi. Hükümdarların lakapları ise önceleri harizmşah, melik iken sonraları *şahenşah, sultan, sultanıazam* olarak değiştirildi. Hükümdarların hepsinin tuğra ve tevkîleri ayrı ayrıydı. Hükümdarlık sembolü bayrak ve çetreydi. Sultan elbiseleri siyahtı. Sarayda hükümdarın özel bir mızıka takımı vardı. Selçuklu saraylarındaki *hâcip, çomaktar, çavuş* gibi sınıflar harizm sarayına da girmişti.

Hükümdarın divan görüşmelerini kafes arkasından izlemesi, ramazandaki huzur dersleri gibi osmanlı saray geleneği Harizm'de de vardı. Saltanat konusunda Harizmşahlarda yerleşmiş bir kural yoktu. Bu yüzden şehzadeler arasında sık sık taht kavgaları olurdu. Veliahtlar genellikle Horasan'a tayin olunur, güvenilir bir türk kumandanı atabey unvanıyle yanlarına verilirdi. Merkezî idarenin başında bulunan vezir, hükümdarın vekili olarak devlet işlerini yönetirdi. Bütün tımarlardan, hattâ sultanın hassından, öşür alan vezirlerin maiyetinde çeşitli divanlar (*divan-ı tuğra, divan-ı inşâ, divan-ı arz, divan-ı istîfâ, divan-ı işrâf* v.d.) vardı. Bu divanlar çeşitli yönetim şubeleri niteliğindeydi.

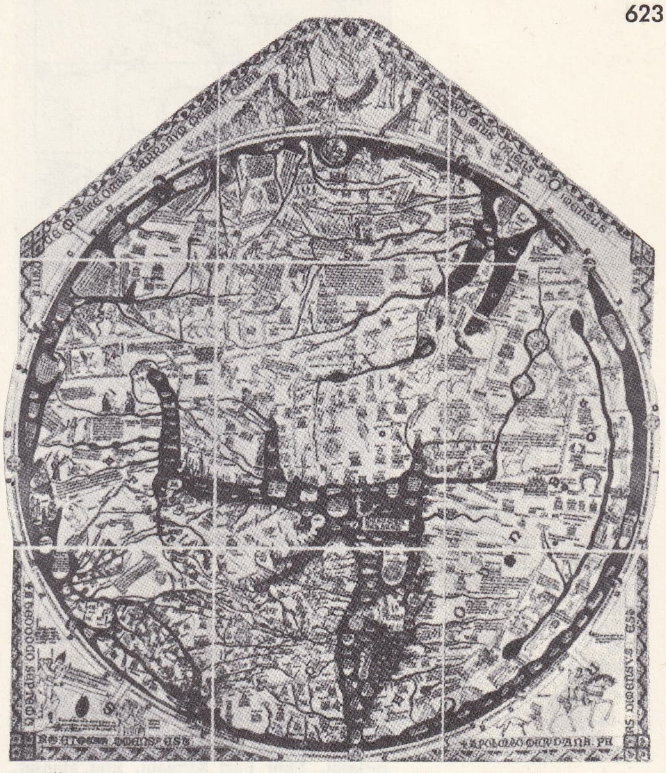

XIII. yy.da çizilmiş bir harita

Maliye işleri Divan-ı İstîfâ tarafından yürütülürdü. Vergi düzeni Selçukluların aynıydı. Ayrıca zaptolunan yerlerde mahallî gelenekler korunur, antlaşma ile genel gelirin üçte biri tutarında vergi alınır, olağanüstü durumlarda salma ve müsadere yollarına gidilirdi. Ordu ve askerî işlere divan-ı has bakardı. Orduda görevli herkesin belirli değerde bir ikta'ı vardı. İkta sahiplerinin kurduğu büyük süvari gücü imparatorluğun her tarafına yayılmıştı. Bunun yanı sıra doğrudan doğruya sultana bağlı hassa ordusu başkente yakın bir yerde emre hazır beklerdi. Orduda ayrıca ücretli asker ve köleler de savaşçı olarak görev alırdı. Adlî teşkilâtta şer'î kaza ile örfî kaza birbirinden ayrılmıştı. Saraylıların işlediği suçlar kendi âmirlerince cezalandırılırdı. Ayrıca hükümdarın başkanlık ettiği ortaçağ islâm devletlerindeki *mezalim mahkemesi* niteliğinde bir yüksek mahkeme de vardı. Memlekette en çok hanefî ve kısmen şâfiî fıkıhçılarının görüşleri uygulanırdı. Toplum hayatında reaya sınıfından başka büyük şehir ve kasabalarda ticaret yapan varlıklı

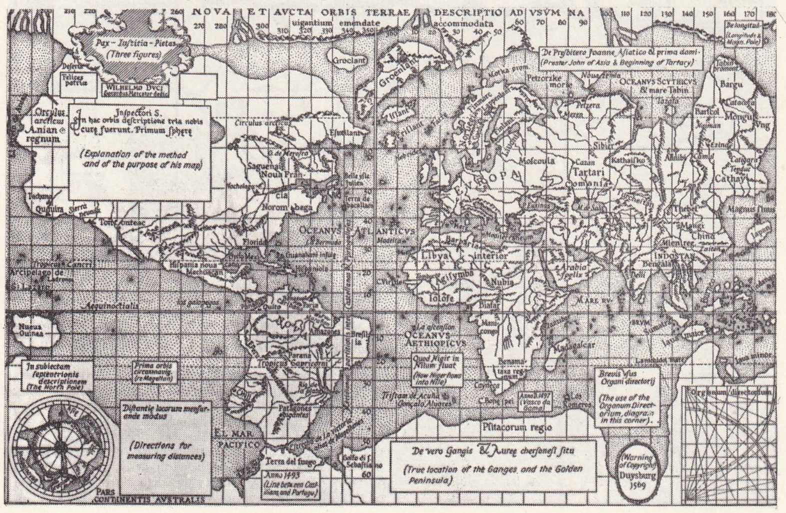

Mercator'un dünya haritası (1569)

Foto. Encyclopedia Britannica

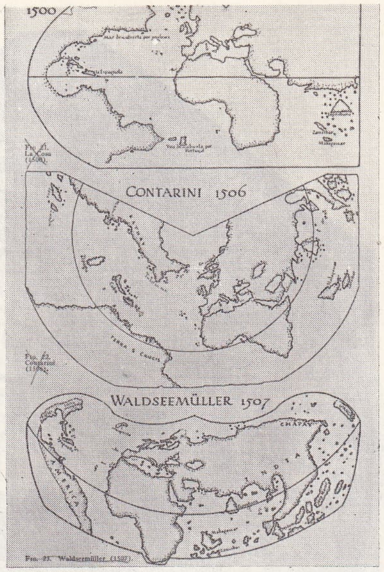

XVI. yy.a ait çeşitli dünya haritaları

bir tüccar sınıfı yaşıyordu.

Toprak sahibi köylüler arasında topraksız gündelikçiler, yarıcılar bulunurdu. Bunların dışında büyük toprak ve sermaye sahibi dihkân sınıfı ve göçebe kabileler vardı.

● *Bilim ve sanat.* Harizmşahlar devrinde başkent Cürcan bir bilim ve sanat merkeziydi. Şehirde on büyük vakıf kütüphane vardı. Hükümdar ve şehzadeler iyi öğrenim görmüş kişilerdi, bilgin ve sanatçıları korurlardı. Ebül Fazl Kirmanî, Ebu Mansur, Hüseyin Ersabendî, Ebu Muhammed Harekî gibi kadı, vaiz ve filozoflar başkent Cürcan'da toplanmışlardı. Ayrıca Fahri Harizm lakabını taşıyan Zemahşerî (1074-1144), Fahreddin Razî, Şihabeddin Hivakî, Şemseddin Muhammed el- Zabî gibi birçok tanınmış bilgin ve şair Harizm'de yaşadılar. Harizmşahlarda bilim ve din dili olarak Arapça ön sırada yer alır. Divanlar, fermanlar farsça yazılırdı. Yalnız Ahmed Yesevî ve onun yolundan gidenler eserlerini türkçe yazdılar. Muhammed bin Keys adındaki yazarın Celâleddin Harizmşah'a sunduğu *Tibyan-ı Lûgat-it-Türkî alâ Lisanıül-Kanglı* (Kanglı Dilinde Türk Dili Lûgati) bu dönemde yazılan önemli eserlerden biridir. (→ Bibliyo.) [M]

HARJEDALEN, İsveç'te eski il, Jämtland län'ına katılmıştır; 12 390 km². Dağlık ve ormanlık bir bölgedir. (L)

HARK i. (ar. *ḥarḳ*). *Esk.* Yakma. (M)

HARK i. *Halk dili.* Su yolu, ark: *Rabia, harklardaki yosunlu, kirli birikinti sulara bakarken birdenbire bir bunaltı duydu* (H. E. Adıvar). *Eşanl.* ARK.

— Çiçekç. Genç fidanlar dikilmek üzere, tavalar arasına açılan ufak hendekler. (ML)

HARKÂ i. («hareket» anlamında ar. k.). Araplarda, siyasî veya dinî bir makam tarafından düzenlenen milis kuvveti. || *Teşm. yol.* Afrika Fransız ordusunda, muvazzaf kuvvetlerin harekâtını desteklemek için bir bölgede düzenlenen destek kuvvetleri birliği. (Denizaşırı Kuvvetler kumandanlığınca düzenlenen harkâ'lar, Cezayir'deki harekâtta önemli rol oynadılar.) [L]

HARKAFA i. (ar. *ḥarḳafa*). Anat. *Esk.* Kalça kemiği.

◆ **Harkafî** sıf. Anat. *Esk.* Kalça kemiğiyle ilgili. (M)

HARKÎ i. (*harka* adlı milis kuvvetine mensup «asker» anlamında ar. k.). Afrika Fransız ordusundaki yardımcı birliklerde görevli asker. (Harkîler dolgun gündelik ücret alırlar, buna karşılık iaşeleri kendileri tarafından sağlanır.) [L]

HARKİ veya **(HALKİ) adası,** eskid. **Herke,** Ege denizinin güneydoğusunda ada, Rodos adasının batı kıyısı yakınında.

— Tar. Fatih Sultan Mehmed devrinde adanın alınması teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı (1455). Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos seferi sırasında, müstahkem bir mevki olması ve Rodos adasına yakın bulunmasından dolayı Kara Mahmud Reis tarafından ele geçirildi (15 temmuz 1522). 1911'de İtalyanlara geçti; 1945'te Yunanistan'a verildi. (M)

HARKNESS (Rebekah), amerikalı balesever (St. Louis, Missouri 1915). Kızlık adı Rebekah Semple West olan Harkness'in babası bir borsa tellâlıydı. 1954'te Standard Oil şirketinin başhissedarları olan ikinci kocası William Hale Harkness öldükten sonra beste üstüne çalıştı; birkaç bale müziği, orkestra için bazı müzik parçaları ve 100'den fazla şarkı besteledi. Harkness 1959'da amerikan balesinin gelişimine yardımcı olmak amacıyle *Rebekah Harkness vakfı*'nı kurdu. Robert Joffrey balesini de himayesine aldı; fakat Joffrey ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden koreograf George Skibine yönetiminde Harkness balesini kurdu. 1965'te New York City'de bir bale okulu, prova stüdyoları ve galerisi bulunan bir kurum açtı, buraya *Harkness Bale Sanatlar evi* adını verdi. (L)

HARKOV, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Donbass'ın kuzeybatısında; 990 000 nüf. Harkov, Ukrayna'nın büyük idare merkezi, aynı zamanda da bir sanayi şehridir: makine yapımı (sanayi makineleri, traktörler, tarım makineleri). Şehir, İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördü.

— Tar. *Harkov* adı, şehri kuran (1656) bir kazak'ın adıdır. 1662'de Tatarlara karşı tahkim edilen, Ukrayna hükûmetinin merkezi olan (1780) şehri, Von Eichhorn kumandasındaki Almanlar işgal etti (nisan 1918). Rakovski, Harkov'u, Petliura hükûmetine karşıt olarak Sovyet cumhuriyetinin başkenti yaptı (ocak 1919). İkinci Dünya savaşı sırasında Harkov, stratejik önemi yüzünden iki rakip arasında birçok çekişmeye yolaçtı. 23 Ekim 1941'de von Rundstedt tarafından alınan Harkov'a, mayıs 1942'de, Almanların yaz saldırısını önlemek isteyen Timoşenko (40 tümeniyle birlikte) hücum etti ama başarı gösteremedi. Şehri 16 şubat 1943'te ele geçiren Sovyetler, güneydeki alman ordularını kuşatılmaktan kurtarmak isteyen Manstein'in 25 tümenle (12 si zırhlı) yaptığı karşı hücum sonunda (16 mart) püskürtüldüler. Harkov 23 ağustosta Kızılordu tarafından kurtarıldı. Bk. ALMANYA - RUSYA SAVAŞI. (L)

HARKUŞTA veya **ARKUŞTA** i. Folk. Bitlis havalisinde erkeklerin karşılıklı el vurarak oynadıkları bir oyun. (M)

HARLAMAK geçz. f. (ar. *ḥarr,* sıcak'tan türk. *har-la-mak*). [Ateş için] Kuvvetlenmek, harlı bir şekilde yanmak. || *Mec.* Birden parlamak: *Hemşirezâdesinin birdenbire harlayıp alevlenen ahlâkını biliyordu* (Vâ-Nû).

◆ **Harlatmak** ettrg. f. Ateşin yanmasını şiddetlendirmek. (M)

HARLAN (John Marshall), amerikalı hâkim (Boyle, Kentucky 1833 - Washington, Columbia idare bölümü 1911). Transylvania kolejinde hukuk okudu. Frankfurt barosuna yazıldı, 1858'de hâkim olarak çalışmağa başladı, çeşitli siyasî kuruluşlara girdi. İç savaş başlayınca (1861) Union kuvvetlerine katıldı.

Savaştan sonra Federalist partiye girdi (1863). Lincoln'a ve köleliğin kaldırılmasına karşı çıktı. Federalist partinin seçimlerde başarı kazanamaması üziren Cumhuriyetçilere katıldı ve zenci haklarını savunmağa başladı. 1877'de başkan Hayes tarafından Yüksek mahkeme üyeliğine tayin edildi. Burada otuz dört yıl çalıştı ve mahkemenin en liberal görüşlü hâkimi olarak tanındı. 1875'te konan Medenî Haklar kanununun kaldırılmasını isteyen davalara, gelir vergisini ve tekelleri engelleyen bir kanunu kaldırmak için yapılan çalışmalara karşı çıktı. (L)

HARLAN (Veit), alman oyuncusu ve rejisörü (Berlin 1899 - Capri 1964). önce tiyatroda oynadı, sonra rejisörlük yaptı. Sinemaya *Jugend* (1938) ile atıldı. Siyasî tezli eserlerde başarılar kazandı (*Süss L'Ebreo* [Musevî Süss], 1940). Nazilerin adamıydı. Filimlerinde şiirsellikten uzaklaşmadı. Karısı Kristina Söderbaum'a da roller verdi. önemli filimleri: *Die Reise nach Tilsit* (Tilsit'e Yolculuk) [1939]; ilk renkli filimlerin en önemlilerinden biri olan *Altın Şehir* (Die Goldene Stadt) [1941]. (L)

HARLEM, New York'ta (A.B.D.) semt, Manhattan'ın kuzeydoğusunda; A.B.D.'deki en büyük (400 000 kişiden çok) zenci topluluğu burada oturur. (L)

HARLEY (Robert), **Oxford** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1661 - ay.y. 1724). Koyu protestan bir ailenin çocuğuydu. Babası sir Edward Harley ile 1688 devrimine katıldı, 1689'da whig milletvekili olarak parlamentoya girdi. «Cunta»nın şiddet hareketleri onu partiden ayırdı. Avam kamarası sözcüsü (*speaker*) olduğu sırada (1701-1705) Tory partisine girdi, parti içinde ılımlı kanadı temsil etti. Marlborough'nun desteğiyle dışişleri bakanı oldu (1704-1708), İskoçya'nın İngiltere ile birleşmesi için büyük çaba gösterdi. Haris bir insan olan Harley, birinci sırada bir yer kapabilmek için, yeğeni Mrs. Masham'ın da yardımıyle oyunlar çevirdi, kraliçeyle parti şeflerini birbirine düşürdü. Foyası ortaya çıkınca istifa etti. Marlborough'nun gözden düşmesi, Harley'in hükûmet başkanı olmasını sağladı (1701-1714). İyice bozulmuş olan malî durumu düzeltti, 1711'de Güney Deniz şirketini (South Sea company) kurdu (1711), bütün gücüyle savaşa son vermeğe çalıştı. Utrecht antlaşmasının sonuçlanmasında önemli bir rol oynadı (1713). Dostu ve öğrencisi Saint - John yetersiz bulduğu bu gelişme karşısında hayal kırıklığına uğrayarak Harley ile amansız bir rekabete girişti ve onu kraliçenin gözünden düşürmeğe çalıştı. Hükûmetinin dağılması karşısında şaşkına dönen Harley,

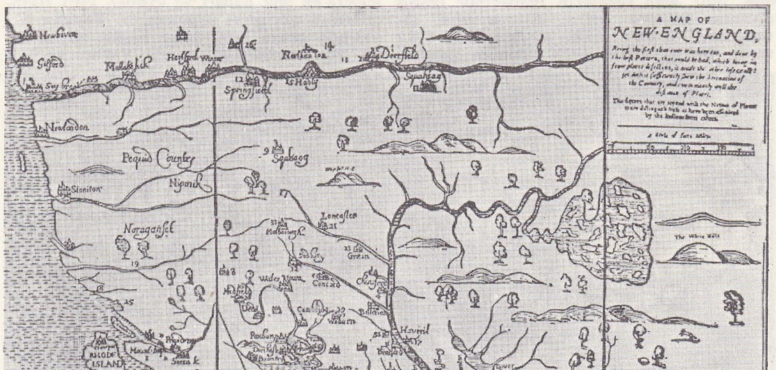

Amerika'da ilk çizilen John Foster'in taşbasma haritası (1677)

Foto. Encyclopedia Americana

Jakobitizm ile Hannover sülâlesi arasında bocalayıp durdu. 1701'de, Hannover'lerin iktidara geçmesi için çok çalıştı ve sonunda onlara bağlandı. Bu davranışı da, Anne'ın ölümünden kısa bir süre önce görevinden atılmasına (1714) yolaçtı. George I'in tahta çıkışından sonra ihanetle suçlanarak tutuklandı (1715-1717). Harley kültürlü bir insandı, Defoe ve Swift gibi yazarların dostuydu. Siyasetini savunurken bu yazarlardan geniş ölçüde yararlandı ve bugün British museum'da bulunan büyük bir kitap ve elyazması koleksiyonu meydana getirdi. (L)

HARLEZ (Charles DE), belçikalı şarkiyatçı (Liège 1832 - Louvain 1899). Louvain üniversitesinde doğu dilleri profesörü idi. Belçika Krallık akademisine üye seçildi. Filoloji ve din tarihi konusunda birçok eseri vardır. *Le Muséon* adlı şarkiyat dergisini yönetti. (L)

HARLI sıf. (ar. *ḥarr,* sıcak'tan türk. *har-lı*). [Ateş için] Harıl harıl, kuvvetli yanan: *Güneş tepeye dikildiği halde, odanın içi harlı ocak ağzı kadar sıcaktı* (Kemal Tahir).
— Mutf. *Harlı ateşte pişirmek,* kuvvetli ateş üzerinde pişirmek (M)

HARLİNGEN, Hollanda'da (Friz) şehir, Wadden denizi kıyısında; 12 000 nüf. İngiltere ile bağlantılı olan, balıkçılık, ticaret (sütten elde edilen ürünler ihracı) ve yolcu limanı. XVIII. yy.dan kalma belediye sarayı ve kilise. Eski evler. Konserve fabrikaları. Makine yapımı. Tersaneler. (L)

HARLOW, Büyük Britanya'da (Essex) şehir, Londra'nın kuzeydoğusunda; 56 700 nüf. Harlow, Londra'nın yükünü azaltmak amacıyle on beş yılda hızla genişletildi; 1951'de 5 800 kişi olan nüfusu, 1963'te 50 000 kişiyi aştı. (L)

HARLOW (Jean), amerikalı sinema oyuncusu (Kansas City, Missouri 1911-Los Angeles 1937). Asıl adı **Harlean Carpenter**'dir. Özel okullarda okuduktan sonra on altı yaşında evlendi ve kocası ile Beverly Hills'e (Kaliforniya) yerleşti. 1928'de annesinin kızlık adını kullanarak filimlerde ufak roller almağa ve Hal Roach komedilerinde oynamağa başladı. Yapımcı Howard Hughes, ona *Hell's Angels* (Cehennemin Melekleri) [1930] filminde bir deniz perisi rolü verdi. Harlow platin rengi saçları ve güzel vücuduyle kısa zamanda büyük ilgi topladı. *Dinner at Eight* (Sekizde Akşam Yemeği), *Hold Your Man* (Erkeğine Sahip Ol) ve *Bombshell* (Bomba Mermisi) en başarılı filimleridir. 26 Yaşında üre zehirlenmesinden öldü. (L)

Harlungen, kuzey efsaneleri kahramanı iki erkek kardeş; bir defineyi korumakla görevliydiler. Sadık Eckart onları Ermanrich'e karşı boş yere savunur. (L)

HARMA i. Teknol. Bk. HARAMA.

HARMAL höyüğü, Bağdat yakınlarındaki Mezopotamya höyüğü (1945-1949 arasında ortaya çıkarıldı). M. Ö. II. binyıl başlarında, İsin ve Larsa çağında, Eşnunna Devletinin bir parçasıydı. Bu höyükte bir tapınak, birçok sunak, özel evler, 2 400 çivi yazısı tablet bulundu. Bu tabletlerden bazıları *Eşnunna kanunu* kadar önemlidir (L)

HARMAN i. (fars. *ḫırmen, ḫarmen*'den *ḫarman*). Bir düzlük üzerine konmuş tahıl demetlerinin hayvanlara çiğnetilerek veya üzerlerinden döven geçirilerek tanelerinin başaklardan ayrılması işi: *Harmanı iki günde zor bitirebildik.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Buğdaygillerin, yağlı bitkilerin, baklagillerin saplarını döverek, tanelerini ayırma işlemi. ‖ Bu işleri yapma zamanı. ‖ Dövülmek için biraraya toplanmış ekin yığını. ‖ Çay, tütün v.b. şeylerin çeşitlerini yeni bir terkip yapmak üzere karıştırma. ‖ Sıf. *Argo.* Esrar içip çakırkeyf olan (kimse). ‖ *Harman dilencisi,* harman zamanında köy köy dolaşıp dilencilik eden kimse. ‖ *Harman dövmek,* ekinin tanelerini saptan ayırma işlemini yapmak. ‖ *Harman etmek,* karıştırmak. Ayırmak ve düzenlemek. ‖ *Harman savurmak,* tahıl dövüldükten sonra dövüleni rüzgâra karşı atarak savurmak. ‖ *Harman sonu,* harman mevsiminin sonu. Harman yerinde tahıl kaldırıldıktan sonra kalan tozlu taneler. *Mec.* Büyük bir servet veya işten geri kalan. ‖ *Harman yeri,* sıkıştırılmış toprak veya beton düz alan; üzerinde bir döveç veya bir dövenle dövülen ürünü tanelerinden ayırmağa veya kurutmağa yarayan yer. *Esk.* Harmengâh.

— ÇEŞ. DEY. *Harman (karman) çorman,* karmakarışık. ‖ *Harman gibi,* büyük bir yığın halinde duran şeyler için kullanılır. ‖ *Harman sonu dervişlerin,* bir işin sonunda iyi pay alanlar için söylenir. ‖ *Har vurup harman savurmak,* elde bulunan serveti boş yere harcamak, çarçur etmek.

— Folk. *Harman dalı.* Bk. HARMANDALI.

— Gaz. sanay. *Kok harmanı,* metalürji kok'u üretmek için gerekli niteliğe sahip öğütülmüş kömür karışımı.

— Madenc. İyileri ayırıldıktan sonra arta kalan kömür.

— Matbaac. Mücellithanelede bir cildi meydana getirecek formaların sıra numarasına göre düzenlenip biraraya getirilmesi işlemi. (Bk. HARMANLAMAK.) ‖ *Harman makinesi,* bir cildi meydana getiren formaları otomatik olarak harmanlayan makine.

— Oyun. *Harman yapmak,* kaybeden taraf oyuna alındığında kâğıtları tekrar dağıtılmak üzere toplamak.

— Şarapçılık. Ortalama bir şarap türü elde etmek amacıyle bir kavın bütün şaraplarını karıştırmak eylemi.

— Tekst. İplik yapılması istenen tekstil elyafının, taraklara verilecek şekilde ve birbirleri üzerine katlar halinde serilmesi. ‖ Çeşitli renge boyanmış hammadde elyafının, düzgün sıralar halinde, üst üste yığılarak tarakta karışmasını ve tek renk haline getirilmesini sağlama işlemi. ‖ İçlerinde, belirli oranlarda yün, pamuk, ipek ve sunî veya sentetik elyaf bulunan ipliklerin imali için, hammaddelerin kat kat ve üst üste yığılarak karışmasını sağlama işlemi. ‖ *Harman yapmak,* değişik renkte yünleri karıştırmak.

— Zır. *Tohum harmanı,* çeşitli tohumlardan yapılan karışım. ‖ *Harman makinesi,* tahıl veya diğer bitkilerin başaklarını birbirine sürterek veya çarparak taneleri ayıran makine; ilk harman makinesi 1786 yılında yapılmıştır. (Bk. ANSİKL.) *Eşanl.* BİÇERDÖVER.

— ANSİKL. Zır. Tahıllar *harman*'a taşınarak yığıldıktan sonra çeşitli usullerle harman edilir. En ilkel harman şekli tahıl demetlerini sopa ile dövmektir; yakın zamanlara kadar en yaygın usul dövenle harman yapmaktı. Türkiye'de bu usul günümüzde de yaygındır. Bu usulde saplar harman yerine diz boyunu bulan kalın bir tabaka halinde daire şeklinde yayılır; at; öküz veya tosunların koşulduğu dövenler, bunun üzerinde dolaştırılır. Sapların kuruluk ve sertlik derecesine göre bu işlem bir iki gün sürer. Bu süre içinde harman durmadan çevrilerek alt üst edilir. Saplar saman kıvamına gelince dövme işine son verilir, harman toplanır, yığın haline getirilir. Sonra rüzgârda savrularak samanla tane birbirinden ayrılır. Bu şekilde elde edilen tanelerin içinde fazlaca yabancı madde bulunduğundan ayrıca kalburlama işlemine başvurulur.

Fakat daha çabuk ve ekonomik iş gören harman makineleri kullanılmağa başlandıktan sonra dövenle harman usulü yavaş yavaş terkedilmeğe yüz tuttu.

Badıçlı sebzeler (fasulye, nohut v.b.) merdane veya dövenle harman edilir.

● *Tohum harmanı.* Bazı durumlarda çeşitli bitkilerin tohumlarını karıştırarak ekmek daha faydalıdır. Meselâ has buğdayla çavdar, yine has buğdayla arpa tohumları harman edilerek ekilirse bunlar yalnız olarak ekildikleri zamankinden daha çok ürün verir. Buğday, yulaf veya çavdarın tımanıcı saplı baklagillere (burçak, bakla, bezelye) harman edilerek ekilmesi halinde tahıllar baklagillere destek olacağından bu bitkiler daha kolay gelişir. Ayrıca buğdaygiller köklerini bir dereceye kadar toprağın yüzeyine, baklagiller de derine saldıkları için bu iki çeşit bitkinin karışımı topraktan daha çok yararlanır. Bir buğdaygille baklagillerden bir bitkinin harman edilmesi otlak yetiştirmekte olduğu kadar ot yetiştirilecek çayırların hazırlanmasında da tavsiye edilir.

● *Gübre harmanı.* Gübrelerin harmanlanması ancak bazı kurallara uyulmak şartıyle uygulanmalıdır:

1. hacimli ve hafif maddeler ince ve ağır maddelerle, nemli maddeler de tuzlu maddelerle karıştırılmamalıdır;
2. içinde amonyaklı azot bulunan gübreler (amonyum sulfat, guano), hattâ kolay çözünebilen organik gübreler, içinde kireç (sönmüş kireç, defosforasyon curufları) bulunan maddelerle amonyak kaybına uğramadan birleşemez;
3. süperfosfatlar sönmemiş kireç, curuf ve siyanamid ile birleştirilmemelidir; çünkü bunlar monokalsik fosfatların değerini düşürür;
4. bazı harmanlar ancak kullanılacakları zaman hazırlanmalıdır; çünkü karışım bekletilirse kütle halinde katılaşabileceği gibi (potasyumlu karışımlar), verimli maddelerin kaybına yolaçan kimyasal tepkimelere de uğrayabilir (süperfosfatlarla nitrat karışımı halinde, süperfosfatlardaki fazla sülfürik asidin etkisiyle nitrik azotlar kayba uğradığı gibi).

● Tahıllar, eskiden döven ile harmanlanırdı. Tahıl demetlerinin bağları çözülür, bir alana yayılır; bir alt bir üst yüzü olmak üzere dövülürdü. Başakları, dipsiz bir fıçının iç kenarına veya sert bir kütüğe vurarak da harman yapılırdı; fakat daha çabuk ve ekonomik iş gören harman makineleri kullanılmağa başlandıktan sonra, eski harman usulleri yavaş yavaş bırakıldı. Baklamsı sebzelerin sap ve kabukları kuruduktan sonra taneler el ile ayrılır, kuruma, bu işi çok kolaylaştırır. Yonca; tırfıl gibi çok küçük taneli baklagillerin harmanı, yine el veya özel makinelerle yapılır ve bundan sonra tohum temizleyici araçlar işi tamamlar.

● *Harman makinesi.* Harman makinesinin iki ana organı, döven ve karşıt dövendir. Döven, yatay bir eksen etrafında dönen içi boş, üzeri dişli bir silindir şeklindedir; kendi etrafında hızla döner. Dövenin bir kısmını dıştan saran karşıt-dövenin de iç yüzü dişlidir. Harman makinesinin üst tarafında bulunan tablaya dökülen saplı başaklar, dövene doğru itilerek dişli silindirlerin arasına sokulur; burada birbirine sürten başaklar tanelerini bırakır. Karşıt döven ve özellikle sarsaklar samanı tanelerden ayırır. Otomatik aspiratör ve vantilatörlerle donatılmış kalburlar taneleri temizler. Sarsaklardan dışarı atılan samanlar toplanıp demet veya balya haline konur.

İki cins harman makinesi vardır: *dik yedirimli harman makineleri*'ne tahıllar, başak önde olmak üzere dik girer: *yan yedirimli harman makineleri*'nde ise döven eksenine paralel olarak yerleştirilen tahılların başağı ve sapı birlikte makineye girer. Dik yedirimli makineler sapları çok parçaladığı için saman ince olur. Yan yedirimli makineler sapları kırmaz, fakat sapların döven ekse-

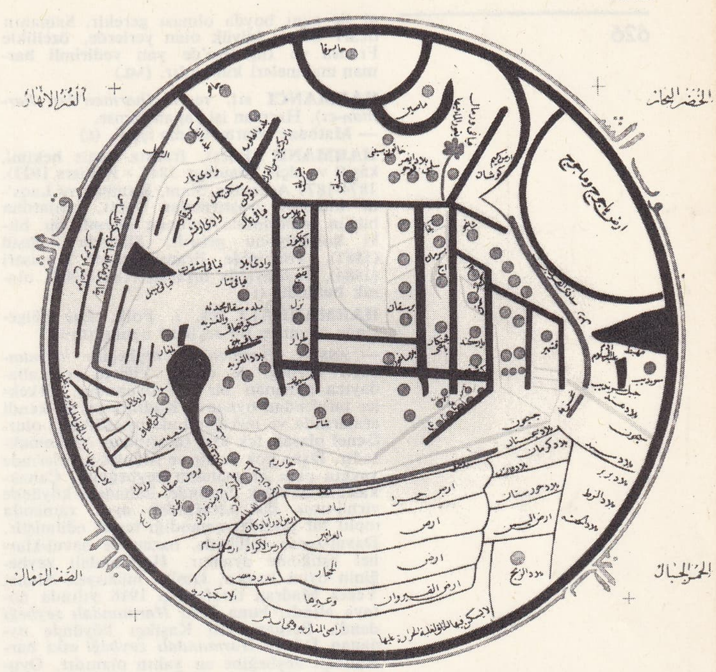

Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it-Türk adlı eserine koyduğu ilk türk dünya haritası

ni ile aynı boyda olması gerekir. Samanın ticarî değeri büyük olan yerlerde, özellikle Fransa ve İngiltere'de yan yedirimli harman makineleri kullanılır. (ML)

HARMANCI sıf. ve i. (*harman*'dan *harman-cı*). Harman işi yapan kimse.

— Matbaac. Harmanlama işçisi. (L)

HARMAND (Jules), fransız deniz hekimi, kâşifi ve elçisi (Saumur 1845 - Poitiers 1921). 1874-1877 Arasında Siam, Kamboç ve Laos'ta bilimsel araştırmalar yaptı, oralardan bugün Muséum'da bulunan önemli bir bitki koleksiyonu getirdi. Siam'da konsül (1881), Tonkin'de Fransa genel komiseri (1884), Japonya'da ortaelçi (1894-1905) olarak bulundu. (L)

HARMANDALI blş. i. Folk. Ege bölgesinde oynanan bir zeybek* oyunu türü.

— ANSİKL. *Harmandalı* zeybeğine *harmandağlı* zeybeği de denir. Yiğitçe ve kabadayıca oynanan bir efe oyunudur. Erkekler tarafından oynanır. Kadınların da kendi aralarında ve meclislerinde oynadıkları olur. Genel olarak tek kişi tarafından oynanmaktadır. Daha çok İzmir ve Manisa yörelerinde yaygın olan harmandalı zeybeğinin, Çanakkalenin Ayvalık ilçesinde, Babadeke köyünde yirmi-otuz kişi tarafından aynı zamanda toplu bir şekilde oynandığı tespit edilmiştir. Davul-zurna eşliğinde, bazen de davul-klarnet eşliğinde oynanır. Harmandalı zeybeğinin oyun havası, İzmirli müzisyen Ahmet Yekta Madran tarafından 1916 yılında notaya alındı; buna *Yeni Harmandalı zeybeği* dendi. Bergama'nın Kaşıkçı köyünde oynanan *Dörtlü Harmandalı zeybeği* eski harmandalı zeybeğine en yakın olanıdır. Oyunun ağır ağır oyuna kalkış, efece duruş, kolların ağır ağır sallanışı, havaya kaldırılıp indirilişi, beldeki silâhlıkta bulunan tabancaya davranış, atlama, diz çökme gibi figürleri vardır. Türkünün metni şudur:

Harmandalı efem bakıyor hey hey
Bileğinden kanlar akıyor vay vay
Gümüş bilezikli mavzerin vay vay
Namlusundan şimşek çakıyor vay vay

Efeme her cepken yaraşır hey hey
Korku nedir bilmez dolaşır vay vay
Bütün kızanların önünde vay vay
Elinde yatağın savaşır vay vay. (M)

HARMANDİA i. *Contarinia*'lara yakın küçük sinekçik; kurtçuğu, kavak yapraklarında bitki uyuzu hastalığı yapar. (*Nematocera* alttakımının *cecidomyidae* familyasından.) [L]

HARMENE. Bk. ARMENE.

HARMANİ veya **HARMANİYE** i. Bütün vücudu örten, uzun, kolsuz elbise, pelerin: ***Hele kırmızı battaniyeler çaprazlama iki kat edildiği zaman omuzlarımızda birer Roma imparatoru harmaniyesi gibi duracaktı*** (R.N. Güntekin). ‖ *Uçlu harmani*, Malta tarikatında büyük üstadın törenlerde giydiği elbise. ‖ *Kısa harmani* veya *küçük harmani*, XVIII. yy. da manastır papazlarının giydikleri dizi geçmeyen harmani. ‖ *Saray harmanisi*, saray kadınlarının büyük törenlerde giydikleri omuz veya belden kopçalı uzun kuyruklu harmani. ‖ *Crispino usulü harmani*, komedide uşak rolü oynayan oyuncuların giydiklerine benzeyen kısa harmani. ‖ *Yas harmanisi*, eskiden ölünün en yakınlarının cenaze töreninde giydikleri büyük siyah harmani. ‖ *Uzun harmani*, kentlerde kilise adamlarının kabul günlerinde rahip cübbesinin üstüne giydikleri dar ve uzun harmani. ‖ *Gece* veya *yatak harmanisi*, oda veya yatakta giyilen kısa harmani, gecelik.

HARKOV

— ANSİKL. Kıyf. Eskiden Doğuda *harmani* bir üstünlük işareti sayılırdı. Yunanlıların başlıca harmanileri dik dörtgen kumaş parçalarından meydana gelen ve vücuda sarılan *himation* ve *kylamis*'ti; kylamis himation'dan daha kısaydı. Roma'da, Yunanistan'ın fethinden sonra yunan harmanisinden örnek alınarak yapılan *pallium*, sonradan *toga*'nın yerine kullanılmağa başladı. Köyde ve gezi sırasında, başlıklı veya başlıksız bir çeşit harmani olan ve çoğu barbarların elbiselerinden örnek alınarak yapılan *bardocucullus, lacerma, sagum, poenula* ve *caracalla* giyilirdi. Franklar *sagum* giyerlerdi. Ortaçağda harmani, saray elbiseleri arasına girdi. Şövalyelerin zırh takımları üstüne giydiği harmanileri parlak, uzun, bol ve içleri kürklü idi. Büyük törenlerde kralın armağan olarak verdiği *harmani* önemli görevlerin imtiyazı sayılırdı.

Dükalık harmanisi zambak ve armalarla süslüydü. Valois'lar zamanında harmani eskrim oyununda kullanılmağa başlandı. 1650'de süvari harmanisi, üniformanın bir parçası oldu. (LM)

HARMANLAMAK geçl. f. (*harman*'dan *harman-la-mak*). Harman yapmak.

— Ciltc. Bir kitabı meydana getiren formaları veya sayfaları, forma veya sayfa numarasına göre sıralamak.

◆ Geçz. f. Daire çizerek dolaşmak.

— Denizc. Bir yere yanaşmak veya iskele, mendirek, demirli gemi, şamandıra v.b. bir engelin etrafından dolaşmak için dümeni az bir açı ile bir tarafa çevirerek büyük bir daire çizmek. (ML)

HARMANLANMAK edilg. ve dönşl. f. (*harmanlamak*'tan *harman-la-n-mak*). Bir hale ile çevrilmek. ‖ *Ay harmanlanmak*. Bk. AY. (M)

HARMANLI, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Orta Fırat bölümünde (Adıyaman ili, Gölbaşı ilçesi) bucak; 5 620 nüf. 6 köy.

— *Bucak merkezi* (esk. *Perveri*); 2 592 nüf. Gölbaşı'nın 12 km kuzeydoğusundadır. Yüksl. 1 250 m. (M)

HARMANLI, Bulgaristan'da Edirne-Sofya yolu üzerinde Svilengrad (Mustafapaşa köprüsü) ve Haskovo (Hasköy) arasında yer alan şehir. Meriç vâdisi kenarında, Rusçuk-Varna yol ayırımı. Türkiye sınırında 48 km. (M)

HARMATOLOS (Georgios, **Keşiş** — denir), bizanslı kronikçi (IX. yy.). Dünya'nın yaratılışıyle ilgili bir evrensel kronik yazdı (842). Bizans medeniyetini tanımak isteyenler için önemli bir kaynak olan bu eser, birçok dile çevrildi ve islav edebiyatını başlangıç döneminde çok etkiledi. (L)

HARMATTAN i. Meteorol. Büyük Sahra ve Batı Afrika'nın üzerinde, doğudan veya kuzeydoğudan esen çok kuru rüzgâr. (Harmattan, kuzeydoğu alize rüzgârıyle, güneybatı muson rüzgârı arasında meydana gelen bir kara rüzgârıdır. Son derece kuru ve sert olduğu için, ağaç dallarını kırar, gözleri tahriş eder, derinin pul pul dökülmesine yolaçar.) [L]

HARMEL (Pierre), belçikalı siyaset adamı Brüksel 1911). 1947'de Liège üniversitesinde Malî Hukuk kürsüsüne öğretim üyesi oldu. 1946'da Sosyal-hıristiyan partiden milletvekili, bir süre sonra da Temsilciler meclisi başkan yardımcısı seçildi. 1950-1961 Arasında, halk eğitimi, güzel sanatlar, adalet, kültür, yönetim bakanlıkları yaptı. Temmuz 1965'te, Liberal partiyi siyasî hayatın dengecisi durumuna getiren seçimlerden sonra, Sosyal-hıristiyan parti ile sosyalistleri biraraya getiren bir koalisyon hükûmeti kurdu. Bu sırada hekimlerin grevi ile karşılaştı. Amacı, Belçikalılar arasında, anayasanın gözden geçirilmesini, Ortak pazarın kurulmasını, bütçe dengesini sağlayacak ciddî bir planın uygulanmasını öngören bir «birlik anlaşması» düzenlemekti. Fakat dil ayrılığıyle ilgili karışıklıkların artmasıyle 4 şubat 1966'da istifa etmek zorunda kaldı. Vanden Boeynants kabinesinde dışişleri bakanı oldu. (L)

HARMENOPULOS (Konstantinos), bizanslı hukukçu (1320-1380 veya 1383). *Heksabiblos* adlı, altı ciltlik bir hukuk kitabı yazdı. Basilikalar hukukunun özeti olan bu kitap Yunanistan'da XIX. yy. ortalarına kadar geçerli oldu. (L)

HARMHABİ veya **HOREMHEB,** yun. **Armais,** XVIII. hanedanın son firavunu (M. Ö. 1314 ?). Filistin'de muzaffer bir generaldi. Ai'nin yerine geçmeyi büyük Amon rahibinin yardımıyle başarabildi. Aton dinini yasakladı, yerine tekrar Amon dinini getirdi. İç düzeni sağladı. Yazıtlarda, yanlış olarak kendini Amenofis III'ün halefi olarak gösterir. (L)

HARMODİOS, atinalı yurttaş (öl. Atina M.Ö. 514). Uğradığı hakaretleri ödetmek amacıyle Peisistratos'un oğlu tiran Hippias'a Aristogeiton ile tuzak kurdu. Fakat, iki arkadaş, ele verildiklerini sanarak Peisistratos ailesinden karşılarına çıkan ilk ferdi (Hipparkhos) vurdular. Harmodios hemen öldürüldü, Aristogeiton'a ise, diğer suçortaklarının adını söylemesi için işkence edildi. Daha sonraları her ikisi de hürriyet kurbanı diye anıldı. Bk. TİRAN KATİLLERİ (L)

HARMOFAN i. (yun. *harmos*, içe geçme ve *phanos*, apaçık'tan fr. *harmophane*). Miner. Bir korindon türü. (L)

HARMONİ i. (fr. *harmonie*'den). Bk. ARMONİ.

HARMONİA. Yun. mit. Ares ile Afrodit'in kızı. Kadmos ile evlendi, Polydoros adında bir oğlu ve dört kızı oldu. Hediye olarak *Yedi Şef* efsanesinde uğursuz bir tılsım diye adı geçen şahane kolyeyi aldı. Kadmos gibi o da Thebai'den sürüldü ve yılan biçimine sokuldu, daha sonra Elysia alanlarına götürüldü. Başka efsanelerde Ares'in sevgilisi ve Amazonların anasıdır. Roma mitolojisinde Düzen'i (*Ordo*) kişileştiren bir tanrıçadır, Duygu birliği (*Concordia*) tanrıçası ile özdeşleştirilir. (L)

HARMONİK sıf. (fr. *harmonique*'ten). Bk. ARMONİK.

HARMONİUM i. (fr. *harmonium'dan*). Bk. ARMONYUM.

HARMONOGRAM i. (fr. *harmonogramme*'den). İşletmec. İş alanında gecikmeleri ve aşırı yüklemeleri ortadan kaldırarak üretimi uygun biçimde düzenleme yollarını gösteren, böylece emek ve malzemeden en geniş ölçüde yararlanma imkânlarını sağlayan grafik. (L)

Harmony society, Pennsylvania ve İndiana'da ütopik topluluklar kuran komünist eğilimli dinî grup. İlk topluluk Pennsylvania'da, Butler idare bölümünde, 1804'te Württemberg'den (Almanya) gelen 600 kişilik bir göçmen kafilesi tarafından kuruldu. Bunlar Amerika'ya, devlet kilisesinin yaptığı işkencelerden kurtulmak amacıyle George Rapp'ın başkanlığında Rappit'ler de denen Harmonist'ler bölgeye yerleştikten kısa bir süre sonra, bütün mallarını kurulacak ortak bir vakfa yatırmayı, topluluğun refahı için çalışmayı, evlenmemeyi, papaz Rapp'ın yönetimine kayıtsız şartsız girmeyi, İsa'nın dönüşüne hazırlanmayı kabul ettiler. Rapp'ın etkili kişiliği, manevî oğlu Frederick Reichert'ın teşkilâtlanmada gösterdiği başarı, üyelerin sanayi alanında bıkmadan usanmadan çalışmaları topluluğun az zamanda gelişmesini sağladı. Yerleştikleri bölgede ulaşıma uygun akarsu yoktu, toprak meyve ağaçları yetiştirmeğe, üzüm bağları kurmağa elverişli değildi. Harmonistler bu yüzden göç etmeğe karar verdiler. 1815'te İndiana'da, Posey idare bölümünde Wabash ırmağının üstündeki bir alana yerleştiler. Bu yerleşme bölgesi «Harmony» adını aldı. Az sonra üyeler arasında geçimsizlik başladı. Yüzlerce üye topluluktan ayrıldı. Birçoğu iklime alışmakta güçlük çektiler. 1824'te Rappit'ler zengin kuruluşlarını Robert Owen'a satarak Pennsylvania'ya döndüler. Burada Pitbburgh'un 27 km kuzeybatısında Ohio ırmağı üstünde «Ekonomi» adlı bir topluluk kurdular. 1847'de dinî önderleri ölünceye kadar Rappit'lerin durumu her geçen yıl biraz daha düzeldi. Bekâr kalma zorunluğu ve topluluğa yeni üyelerin katılmaması onları zor duruma düşürdü. XIX. yy. başlarında on kadar üyesi kalan topluluk 1906'da ortadan silindi. (L)

HARMOSTES i. (yun. k.). Lakedemonyalılarda askerî valilere verilen ad; Lakedemonyalılar, hegemonyalarını sürdürdükleri sırada, ellerinde tuttukları komşu şehirleri korumak ve göz altında tutmak üzere buralara birer *harmostes* tayin ederlerdi. (Tam yetki sahibi olan bu valiler sadece ephoros denen

Foto. LAROUSSE

yüksek hâkimlere hesap verirlerdi. Bunlar oligarşik idarelere dayanmağa çalıştılar ve Atina'da Otuzlar'ı desteklediler. M.Ö. 371 yılında ortadan kalktılar.) || *Teşm. yol.* Askerî vali. (L)

HARMOTOM i. (yun. *harmos*, ek ve *tome*, kesit> fr. *harmotome*'dan). Miner. Zeolitler grubundan, tabiî hidratlı potasyum ve baryum alüminosilikat. (L)

HARMS (Klaus), alman ilâhiyatçısı (Fahrstedt 1778-Kiel 1855). Schleiermacher'e ve Prusya Ruhanî birliğine karşı «eski luther'ci» hareketin öncüsü oldu. 1817'de Luther'in tezlerini savunan yazılar yayımladı. (L)

HARMSWORTH (Alfred ve Harold). Bk. NORTHCLİFFE (Alfred) ve ROTHERMERE (Harold).

HARNACK (Adolf VON), alman düşünürü, luther'ci ilâhiyatçı (Dorpat 1851-Heidelberg 1930). 1876'da profesör oldu. 1890'da Berlin Bilimler akademisine üye seçildi. Akılcı ve tenkitçi akımın temsilcisiydi. 1881'den sonra *Theologische Literaturzeitung*'u (Dinî Edebiyat Gazetesi) yönetti. *Texte und Untersuchungen zur Altchristlichen Literatur*'u (Eski Hıristiyan Edebiyatı Üstüne Metinler ve Araştırmalar) O. Gebhardt ile 1882'den sonra yayımladı. Başlıca eserleri: *Zur Quellenktritik der Geschichte des Gnostizismus* (Gnostisizmin Tarihî Kaynaklarının Tenkidi Üzerine) [1873]; Gebhardt ve Zahn ile *Patrum Apostolicorum Opera* (Kilise Babalarının Eserleri) [1876]; *Das Mönchtum* (Rahiplik) [1886]; *Das Wesen des Christentums* (Hıristiyanlığın Ruhu) [1900]; *Beiträge zur Einleitung in das Neue Testament* (Yeni Ahit'e Giriş'e Katkılar) [1906-1916]. Hranach, Berlin Kırallık kitaplığı yöneticisi oldu (1905). Ona göre, inancın özü, Tanrı'ya, İsa'nın tutumunu örnek alarak yönelmedeir. Hıristiyan kişi, dogmaları tenkit etmekte hürdür. Dogma, İncil'in, düşüncenin tarihî gelişimindeki bir evreye bağlı olan ve Eflatun'culuk ile Aristoteles'çilikten etkilenen bir ifadesidir. (L)

Harname. XIV. yy.ın sonu ile XV. yy.ın ilk yarısında yaşayan şair Şeyhî'nin hicve ait 126 beyitlik mesnevîsi. Son incelemelerden anlaşıldığına göre önce Çelebi Sultan Mehmed'e sunuldu. Şeyhî, padişahın hastalığını tedavi etmiş, Tokuzlar (veya Tokuzlu) köyü kendisine arpalık olarak verilmişti. Oraya giderken yolda Tokuzlar'ın eski sahipleri tarafından dövüldü ve *Harname*'yi bu sebeple yazdı.

Yük çekmekten şikâyetçi, zayıf ve hasta bir eşeği sahibi bir gün otlağa salar. Eşek orada semiz öküzler görür. Yular ve palan derdi olmayan, başlarında da boynuzlar taşıyan bu öküzlere eşek hayran olur. Kendi halini düşünür ve niçin bu durumda olduğunu kendinden daha akıllı ve yaşlı bir eşeğe sorar. O da öküzün, rızk sebebi olarak yaratıldığını, gece gündüz arpa, buğday işlediğini, hububatın meydana gelmesine sebep olduğunu, semiz olmalarının bundan ileri geldiğini, halbuki eşeklerin işinin odun taşımak olduğunu, bu yüzden zayıf kaldıklarını anlatır. Bunun üzerine eşek, arpa, buğday işleyerek zenginliğe ve rahata kavuşmayı düşünüp giderken yolda yeşermiş bir tarla görür ve tarlaya girerek tüm ekini bitirir. Sonunda anırmağa başlayınca tarla sahibi koşar ve tarlasının mahvolduğunu görerek eşeği döver, kuyruk ve kulağını keser.

Harname'nin konusunun arapça bir darbımeselle, Heratlı Emîr Hüseyn'nin (Hüseynül- Gurî, öl. 1320) *Zad-ül-Müsafirîn* (Konukların Azığı) adlı eserindeki küçük bir eşek hikâyesinden alınmış olduğu sanılmaktadır.

Harnamenin mısralarındaki incelik, türk mizah ve hiciv edebiyatında ona seçkin bir yer kazandırmıştır. Özellikle realist tablolar çizmesi Divan edebiyatında ona ayrı bir değer sağlar. (→ Bibliyo.) [M]

HARNES, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) komün, maden kömürü havzasında (Henin-Liétard grubu), Lens'in kuzeydoğusunda; 14 625 nüf. Önemli kömür madenleri. Kok kömürü fabrikası. Termik santral. Kimya sanayi. Yay fabrikası. (L)

HARNÖSAND, İsveç'te liman şehri, Vasternorrland'ın merkezi, Botten körfezi kıyısında, Angerman'ın ağzı yakınında; 17 000 nüf. Bölgesel açıkhava müzesi. Tersaneler. Makine yapımı. Kâğıt hamuru. (L)

HARNUP veya **HARNÛB** veya **HARRÛB** i. (ar. *ḫarnūb* veya *ḫarrūb*). Bot. Keçiboynuzu. (M)

HARO, İspanya'da (Castilla la Vieja, Logrono ili) şehir, Logrono'nun batı-kuzeybatısında; 8 400 nüf. Bağcılık bölgesi Rioja'nın ticaret merkezi. (L)

HAROLD I Harefoot («Tavşan Ayağı») [öl. Oxford 1040], ingiltere kralı (1037-1040). Büyük Knud'un evlilik dışı oğlu. Tahtın meşru vârisi Hardeknud ile iki yıl süren bir iktidar mücadelesi yaptı (1035-1037). Kısa süren saltanatı sırasında İngiltere, İskoçyalıların istilâsına uğradı. (L)

HAROLD II (1022 ?-Hastings 1066), Anglosaksonların kralı (1066), Wessex kontu Godwine'ın oğlu. Edward'ın ölümüyle boşalan tahta oturdu; ama ne asillere ve din adamlarına söz geçirebildi, ne de Galyalılaırn ve İskoçyalıların yıkıcı davranışlarını önleyebildi. Normandiyalı William taht üzerinde hakkı olduğunu ileri sürerek İngiltere'ye çıktı; Harold yenildi ve öldürüldü. (L)

HAROTİ i. Leng. Racasthani'nin alt lehçesi; yaklaşık olarak 1 milyon 300 bin kişi tarafından konuşulur. (Devanagari harfleriyle yazılır.) [L]

HARO Y SOTOMAYOR (Luis MÉNDEZ DE). Bk. MÉNDEZ DE HARO Y SOTOMAYOR (Luis).

HARP veya **HARB** i. (ar. *ḥarb*). İki veya daha çok devletin, aralarındaki diplomatik ilişkileri keserek orduları vasıtasıyle çarpışması: *Anadolu harbi çoktan bittiği, mühim bir kısmı İstanbul'da olduğu için ölümünü haber alanlar ertesi günü eve gelmişlerdi* (A.H. Tanpınar). *İkinci Dünya harbinde Türkiye, hiç şüphesiz ki, birinci dünya harbindeki Türkiye değildi* (Ş.S. Aydemir). [Bk. SAVAŞ.] || *Harp açmak* (*ilân etmek*), bir veya daha fazla devlete karşı savaş haline geçmek. || *Harp hali*, bir memleketin harp içinde bulunması durumu. || *Harp zengini*, savaşın yolaçtığı karışık durumdan yararlanarak birdenbire zengin olan kimse. || *Dahilî* (*iç*) *harp*, iç savaş.

— *Esk. Harb-cû*, savaş çıkarmak isteyen. Kavga arayan. || *Harb-darb*, mücadele, savaş. || *Harb-gâh*, savaş yeri. || *Harb-ı Umumî* («genel harp»), Birinci Dünya savaşı. || *Bilâ-harb*, savaşsız, savaşmadan. || *Divan-ı harb*, askerî mahkeme. || *Erkân-ı harb*, kurmay. || *Fenn-i harb*, savaş tekniği. || *İlân-ı harb*, savaş açma. || *Meydan-ı harb* (veya *harp meydanı*), savaş alanı. || *Yaver-i harb*, savaşta ve barışta kumandanın emirlerini bildiren subay. || *Dâr-ül-harb*, savaşın yapıldığı yer. İslâm ülkesi olmayan topraklar.

— TAR. ve DİNÎ TELM. ***Harp hiledir***, Hz. Muhammed'in Hendek gazvesinde söylediği söz. Sayıları az olan müslümanlar, kalabalık Kureyşlilere karşı harbi hendekler kazarak kazanmışlardı.

— Ask. *Harp oyunları*, kara, deniz, hava ve deniz piyade kuvvetlerinin hem kendi içlerinde, hem de ortaklaşa harita üzerinde yaptıkları stratejik ve taktik eğitim. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Harp bandırası*, bazı devletlerin millî bayrağının esas renk ve alâmetlerini taşıyan, fakat ayrıca bazı farkları bulunan ve yalnız harp gemilerine çekilen millî bayrak (Türk harp bandırası yoktur, İngiltere, Rusya, Japonya ve diğer bazı devletlerde vardır).

— Huk. *Harp malulü*, savaşta sakatlanarak devletten malullük aylığı almağa hak kazanan kimse (*malul gazi* de denir). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. *Harp oyunları*'nda, karşılıklı iki grup ve eğitimi yöneten bir harekât müdürlüğü kurulur. Millî ve askerî stratejilere uygun varsayımlar verilir ve tıpkı bir savaş ve muharebede olduğu gibi durumlar kabul edilir. Taraflar (mavi, kırmızı parti gibi) bu durumlara göre konuş, kuruluş, durum muhakemeleri yaparak kararlar alırlar. Bunlara göre emirler yazılır, harekât müdürlüğü bunları inceler, yeni durumlar verir, karşılıklı fikir tartışmaları yapılır, taraflar karşılaştırılır. Eğitim sonunda harekât müdürlüğü tarafından genel bir tenkit yapılır, aksak yanlar belirtilir ve böylece daha az masrafla çok faydalı bir eğitim sağlanır. Bu oyunlara, oyunun seviyesine uygun rütbeli kumandanlar, kurmay karargâhları, birlik kumandanları katılır. Bazen fiilî tatbikatlarla oyun pekleştirilir.

— Huk. T.B.M.M. nin 12 haziran 1953 tarih ve 191 sayılı tefsir kararına göre, savaşla sonuçlanan genel veya kısmî seferberliğe veya seferberliği gerektirici yurt içi tedip ve tenkil hareketlerine katılan subaylarla askerî memurlardan ve erlerden 551 sayılı kanunda öngörülmüş olan altı dereceden birine girecek surette sakatlananlar, hukuken *harp malulü* sıfatını taşırlar. Harp malullerinden tekrar devlet hizmetine alınanların malullük maaşları kesilmez. Harp malulleri bazı munzam tahsisat verilmek ve toprak tefviz olunmak suretiyle de terfih olunurlar (551, 1122, 1485, 1633, 1890 ve 2591 Sayılı kanunlar).

◆ **Harben** zf. *Esk.* Savaşarak, döğüşerek.

◆ **Harpçi** i. Savaşmaktan hoşlanan. (ML)

HARP i. Müz. Bk. ARP.

HARP i. En büyük ötücü kuş (uzunluğu 1 m); rengi donuk esmerdir; yetişkin erkeğinde, çeşitli yapıda on altı telekten ibaret uzun bir kuyruk bulunur; bu teleklerden ikisi bir harpın kollarını andırdığı için adına harp kuşu denir. (Diğer kuşlara uymayan özelliği bulunduğu için sınıflamada yeri pek belirli değildir. Harpkuşugillerden.)

— ANSİKL. *Harp* kuşları (iki tür) Avustralya ormanlarında, yerde yaşar. Çiftleşme mevsimindeki gösteriler sırasında erkek harp kuşu, kendi hazırladığı bir alanda dans eder; bu esnada kuyruğunu yelpaze gibi açar; gövdesinin üstünden öne doğru aşırır, kendisi de yere doğru eğilerek onun altında saklanır; kuyruğun parlak alt tarafı

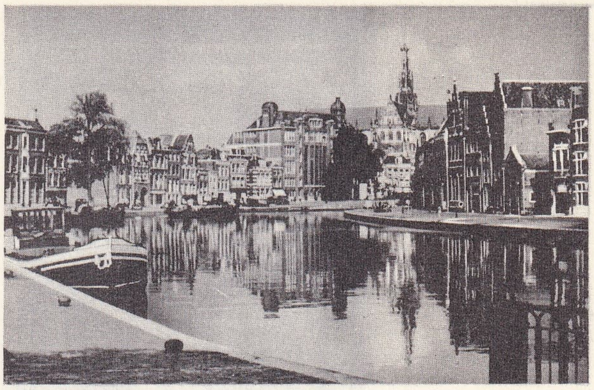

HARLEM

HARMAL höyüğü Khani ve Nisaba tapınağının kapısındaki aslan

harmandalı

Foto. LAROUSSE ; MEYDAN

harmani (Kunst Avs Byzanz adlı eserden)

önden görünür. Yüksek ve ahenkli bir sesle öten bu kuşlar, diğer kuşların ötüşünü severek taklit eder. (L)

HARPA i. Karındanbacaklı yumuşakça; kavkısı şişkin, kabarık çizgili, kapaksız, çeşitli renkte ve güzel görünüşlüdür; sıcak denizlerde yaşar. (*Harpidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HARPACTES i. Pembe ve gri renkte küçük kelebek; özellikle Akdeniz dolaylarında ağaçların kabuğunun altında ipekten bir yuvada yaşar. (İlmî adı *Harpactes Hombergi. Dysderidae* familyasından.)

— Kuş bilimi. Tropik Asya ve İndo-Malezya'da yaşayan ve rengi kırmızıya çalan guguk kuşu. (L)

HARPACTİDAE çoğl. i. Kopepod kabuklular familyası. (Denizde ve tatlı sularda, dipte veya yosunlar üzerinde yaşayan türleri kapsar.) [L]

HARPACTOR i. Genellikle siyah-kırmızı renkte etçil bit; taşların üzerinde yaşar; ısırması çok acı verir. (İlmî adı *Harpactor cruentus. Heteroptera* böceklerin *reduviidae* familyasından.) [L]

Harpagon, Molière'in ünlü komedisi *Cimri*'nin (l'Avare) baş kahramanı. Harpagon, pintiliğin, açgözlülüğün ve güvensizliğin sembolüdür. Burjuva hayatı sürmeğe yeltendiği ve geçkin yaşına rağmen genç Marianne'a kendini sevdirmeğe çalıştığı ölçüde gülünçleşir. Harpagon iğrenç bir kişidir; çünkü cimriliği, çocuklarına karşı duyabildiği şefkati silip süpürecek kadar ileridir. (L)

HARPAGOS, M.Ö. VI.yy.da yaşamış olan bir med soylusu. Herodotos'un derlediği bir efsaneye göre, Med kralı Astyages, ona genç Keyhüsrev'i öldürme görevini verdi. Merhamete gelen Harpagos Keyhüsrev'i bir çobana ormana gönderdi. Çoban onu büyüttü. Daha sonra da öç almağa kalkan Astyages, Harpagos'un oğlunu öldürttü, cesedinin parçalarını bir ziyafette Harpagos'a ikram etti. Harpagos Keyhüsrev'e bağlandı. Kendisine Lydia'nın yönetimi verildi. (L)

Harp akademileri, Türk Silâhlı kuvvetlerine kumandan ve kurmay subay yetiştirmek, devletin millî savunma yönetimi için yetkili elemanlarına öğrenim vermek amacıyle kurulan bilim ve sanat kuruluşu. 1845 Yılına kadar osmanlı ordusunun kurmay subayları, kuvvet karargâhlarında özel olarak veya yabancı ülkelerde öğrenim yaptırılarak yetiştirilmekteydi. *Mühendis* adı verilen bu subaylar kurmay hizmetlerinde görevlendiriliyorlardı. 6 Haziran 1845 tarihinde Abdülhamid I tarafından bu subaylara *erkânıharb zabiti* (kurmay subay) adı verildi. Aynı yıl, askerî okullardaki düzenin yenileştirilmesi ve geliştirilmesi emredildi. Askerî Öğretim kurulu, bu amaçla Harp okulu sınıflarında iki yıllık bir ek öğretim yapılmasına karar verdi. Böylece *Mektebi Fünunu Harbiyei Şâhane Erkânı Harbiye sınıfları* adıyle bugünkü Harp akademilerinin temeli atıldı (1848). Bir yıl sonra ilk kurmay subayları, yalnız bu sınıfa ait olmak üzere kıdemli kurmay yüzbaşı rütbesine yükseltilerek öğrenimlerini bitirdiler ve orduya katıldılar (9 temmuz 1849).

Bundan sonra Harp akademilerinin öğretim ve teşkilâtında değişiklik yapıldı: 1848-1880 arasında iki sınıflı fransız öğretim metotları, 1880-1939 arasında üç sınıflı alman sevk ve idare metotları, 1939-1948 arasında da üç sınıflı ve daha çoğu alman olmak üzere alman-ingiliz sevk ve idare metotları uyguları; 1948'den sonra da amerikan sevk, idare ve öğretim metotları uygulanmağa başlandı. Harp akademilerinde öğretim süresi 1950'den sonra iki sınıf olarak tespit edildi; bu durum bugüne kadar devam etti. 1909'da *Erkânı Harbiye Mektebi müdürlüğü* adını alan Harp akademileri, Birinci Dünya savaşından sonra İstanbul'un işgali sırasında (harp ve astsubay okullarının kapatılmış olmasına rağmen), *Harp Tarihi Araştırma heyeti* adı altında öğrenimini sürdürdü (1919-1921). Daha sonra *Mektebi Âli-i Askerî müdürlüğü* adını aldı (13 ekim 1923) ve Harbiye nezaretinin bulunduğu binada (bugünkü İstanbul üniversitesinin merkez binası) öğretime açıldı. 24 Mart 1924'ten sonra İstanbul'da Yıldız sarayında *Erkânı Harbiye Mektebi müdürlüğü,* 1927'de *Harp Akademisi müdürlüğü,* daha sonra da *Harp Akademisi komutanlığı* adlarıyle öğretimine devam etti. Bu arada yeniden kurulan Yüksek Levazım okulu ve Yüksek Komuta kursu da, Harp Akedemisi kumandanlığına bağlandı. 2 Kasım 1930'da Deniz Harp Akademisi müdürlüğü kurularak, Harp akademileri topluluğu içerisinde öğretime başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında Harp Akademileri kumandanlığı Ankara'ya, bugünkü Gülhane Askerî Tatbikat hastahanesinin bulunduğu binaya taşındı. 1942 Yılında müttefik amerikan-ingiliz cephesinin başarıları ve askerî yardımların başlaması üzerine, Harp akademileri içerisindeki Kuvvet Harp akademilerinde de, amerikan ve ingiliz uzman subayların katılmalarıyle öğretime savaş sırasında da devam edildi. 13 Kasım 1964 tarihinde, Silâhlı kuvvetlerin ortak çalışma zorunluğu sebebiyle Harp akademileri İstanbul'a, Yıldız sarayına taşındı. 1 Eylül 1952'de Millî Savunma akademisi (bugün Millî Güvenlik akademisi) kuruldu. Öğretim süresi 10 ay olan akademide general ve kurmay subaylardan başka yüksek kademedeki devlet personeli de yetiştirilmeğe başlandı. 14 Ekim 1954'te Müşterek Harp akademisi (sonra *Silâhlı Kuvvetler akademisi,* 1956'da da *Yüksek Komuta akademisi* adını aldı) öğretime açıldı. Öğretim süresi 10 aydır.

4 Ocak 1960'ta Harp akademileri kumandanlığı emrinde Hava-Kara-Deniz İşbirliği kumandanlığı öğretime açıldı; 1961'de *Kurslar komutanlığı* adını aldı. 1962'de akademiye Özel Kumanda kursu, Karargâh Subay kursu ve Nükleer Silâhlar kursu eklendi.

7 Ağustos 1964'te Yüksek Komuta akademisi, *Silâhlı Kuvvetler akademisi;* Millî Savunma akademisi de *Millî Güvenlik akademisi* adını aldı.

Böylece Harp Akademileri kumandanlığı bünyesinde Kara, Deniz, Hava Kuvvet Harp akademileriyle Silâhlı Kuvvetler akademisi, Millî Güvenlik akademisi ve Kurslar kumandanlığını da topladı. Harp Akademileri kumandanlığının emrindeki çeşitli akademi ve kuruluşlar ile Genelkurmay başkanlığının emir ve prensiplerine uygun olarak öğretim, idare ve araştırma yapmak ve millî güvenliğin gerektirdiği savunma ve yüksek sevk idare doktrinlerini araştırarak Genelkurmay başkanlığına teklif etmek gibi görevleri vardır. (M)

HARPALOS, Büyük İskender'in yardımcısı (öl. Girit M.Ö. 324). İskender onu Babil'in yönetimiyle ve krallık hazinesini korumakla görevlendirdi. Harpalos hazinenin bir kısmını çalarak Atina'ya sığındı. Demosthenes'in teklifi üzerine Atinalılar Harpalos'u teslim etmeyi ve Babil altınına el koymayı kararlaştırdılar, fakat Harpalos Girit'e kaçtı ve orada öldürüldü (M.Ö. 324). O Girit'e gittikten sonra altının yarı yarıya yok olduğu anlaşılınca aralarında Demosthenes'in de bulunduğu görevliler aleyhine dava açıldı. (L)

HARPALUS i. Madenî veya koyu renkli domuzlan böceği; genellikle gececidir; taşların altında veya toprakta yaşar. (Kınkanatlıların *harpalinea* alttakımından *carabidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Harpalus aeneus* 1 sm boyunda ve esmerimsi yeşil renktedir; tohumlarını kemirmek için maydanozgillere dadanır; *H. distinguendus* çileğe zarar verir; diğer türleri etçildir. (L)

HARPE i. (samî kökenli hereb'den türeme yun. k.). Keskin tarafı eğri kılıç.

— ANSİKL. *Harpe* III. binyıl sümer yapılarında görülür. En eski bronz harpeler Biblos nekropolünden gelir. Yazılıkaya'daki hitit savaşçıları harpeyi omuzlarında taşırlar. İbranîler ölüm veren harpe'de bir çeşit kişilik bulurlar. Demir kılıcın kullanılması harpenin ortadan kalkmasına sebep oldu. Asurlularda sadece kumandanlık sembolü olarak görülür. Harpe, Mısır'da XVIII. hanedan devrinde taklit edildi. (L)

HARPEN, Almanya'da eski sanayi şehri, Ruhr'da; Bochum'a bağlanmıştır. Harpen, Batı Almanya'nın en önemli kömür madeni işletmelerinden birine (*Harpener Bergbau*) adını vermiştir. (L)

HARPENDEN, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir, Chiltern Hills'in arkasında, Londra'nın kuzeyinde; 18 200 nüf. Kolej Tarım laboratuvarı (Rothamsted Experimental station). [L]

HARPEPHYLLUM i. Meyvesi yenen, kereste değeri olmayan ağaç. (İlmî adı *Harpephyllum Caffrum.* Sakızağacıgillerden.) [L]

HARPER, Liberya'da liman köyü, Fildişi Kıyısı sınırı yakınında; 1 600 nüf. (L)

HARPER, A.B.D.'de yayınevi sahibi bir aile. Ailenin en büyükleri olan JAMES (1795-1869) ve JOHN (1797-1875) kardeşler 1817'de New-York'ta J. ve J. Harper adlı bir yayınevi kurdular. Öbür iki kardeş JOSEPH WESLEY (1801-1870) ve FLETCHER (1806-1877) daha sonra firmaya katıldı. Zamanla A.B.D.'nin en büyük yayınevlerinden biri haline gelen ve bugün *Harper and Row* adını taşıyan bu firma, kitaplar yanında, *Harper's New Montly Magazine*'i (Harper'in Yeni Aylık Dergisi) yayımlamaktadır. Gene bu yayınevinin çıkardığı *Harper's Weekly* (Harper'in Haftalık Dergisi) ve *Harper's Bazar* (Harper'in Pazarı) adlı dergilerden ikincisi de yayıma devam etmektedir. (L)

Harper's New Monthly Magazine, resimli aylık amerikan dergisi. 1850'den beri New York'ta Harper yayınevince yayımlanmaktadır. İngiliz ve A.B.D. halk yazarlarının yazılarını basan bu dergi, Amerika'da XIX. yy. edebiyat tarihini yansıtır. (L)

HARPES i. Yanak noktaları iyice gelişmiş olan ve gözleri sabit yanakların üstünde bulunan trilobit (Silüryen ve Devonyen). [L]

HARPİA i. Büyük boylu yırtıcı kuş; rengi benekli esmer, pençeleri iri, gagası kuvvetlidir; başında dik bir tepelik bulunur. (*Harpia harpia* türü tropik amerika ormanlarında yaşar ve özellikle maymunlarla beslenir. Kartalgillerden.) [L]

HARPİGNİES (Henri), fransız ressamı (Valenciennes 1819-Saint-Privé, Yonne 1916). Corot ve Granet'nin üslûbuna yaklaşan bir üslûpla, fransız (Bourbonnais, Nivernais, Auvergne) ve italyan şehirlerini canlandıran yağlıboya ve suluboya resimler yaptı. Louvre müzesinde bulunan eserleri şunlardır: *Su birikintisi* (1853); *Akşam, Romanın Kırlık Bölgelerinden Hatıralar* (1866); *Roma'da Collisseum* (1878); *Kumlu Orman ve Nehir* (1882); *Ay Işığında Peyzaj* (1886). Lille, Grenoble ve Orléans müzelerinde de resimleri vardır. (L)

HARPİOCEPHALUS i. Yassıburunlu yarasagillerden yarasa cinsi. (Assam, Cava ve Birmanya'da yaşayan üç türü bilinmektedir.) [L]

Harp madalyası, harpte yararlık gösterenlere verilmek üzere 1914'te çıkarılan tunçtan madalya. Harp madalyası, rütbe ve me-

Foto. MEYDAN

muriyet ayırt edilmeden türk ve Osmanlı devletinin mütefikleri olan alman ve avusturya ordu ve donanmaları mensuplarına, hastabakıcı ve hemşirelere, ordu ve donanmada her ne sanat ve vazifede olursa olsun çalışanlara verilmek için çıkarıldı. Bir rütbeden ibaretti. Kurdelesiz olarak ceketin sağ memeden dört parmak yukarısındaki kısmına takılırdı. Ölenlerin madalyaları, taşımak hakkı olmamak üzere, vârislerine intikal ederdi. (M)

HARPOCERAS i. Alt ve üst Liyas'ta pek bol bulunan, halkaları yassı, orak biçimli, kaburgalı, çıkık karinalı ammonittir. (L)

HARPOCERATİDAE çoğl. i. Liyaslı arazilerde bulunan ammonit familyası. (Başlıca cinsleri: *Harpoceras* ve *Hildoceras*.) [L]

HARPOKRATES, Yunanlıların ve Romalıların benimsediği Mısır tanrısı. Harpokrates, çocuk tanrı Horus'un değişik bir şeklidir. Mısır'da, parmağını emen genç bir prens olarak temsil edilirdi. Bu çocuksu hareketin anlamını bilmeyen Yunanlılar ve Romalılar onu sessizlik tanrısı yaptılar. Harpokrates, mistik filozoflarca övüldü. (L)

HARPOKRATİON, Argos'lu, yeni-eflatuncu yunan filozofu (M.S. II. yy.). Eflatun felsefesini yorumlayan yirmi dört ciltlik bir eseri ve yine Eflatun felsefesiyle ilgili terimleri açıklayan iki ciltlik bir lûgati vardır. (L)

HARPOKRATİON (Valerios), yunanlı bilgin (M.S. II. yy.). *Leksikon ton deka Attikon Retoron* (Attike'li On Hatibin Lûgati) adlı bir eser yazdı. Bu eserinde hatiplerin dili ve Eskiçağ Atina'sı üzerine önemli bilgiler verir. (L)

Harp okulu, türk ordusuna subay yetiştiren okul. Hassa ordusu müşiri Ahmed Fevzi Paşa, Selimiye'deki Hassa ordusunda bulunan erlerin genç ve kabiliyetli olanlarından kurduğu sıbyan bölükleri, Harp okulunun temeli oldu (1831). Bu bölüklerin kuruluşu sırasında École Militaire binasının yapımı düşünüldü, fakat Mehmed Ali Paşanın isyanından dolayı yarım kaldı. Sonra Maçka kışlası onarıldı, sıbyan bölükleri buraya taşındı (1834). Mahmud II okulu resmen öğretime açtı (1 temmuz 1835). Okula, *Mektebi Hassa* veya *École Militaire, Mekteb-i Harbiye,* öğrencilerine de *harbiyeli* denilmeğe başlandı. 8 Sınıflık ilk kısma gelen okul başlangıçta, orta ve lisenin 1. sınıfı seviyesindeydi. 8 Sınıflık ilk kısma *Birinci okul,* 9. sınıfa da *İkinci okul* denirdi. 1844'te kabul edilen kanunla, okula 4 yıl daha eklendi. Böylece lise öğretiminin üstündeki bir seviyeye çıkarıldı. Okul açıldığı zamanlar sınıf usulü yoktu. Yıl ve tamamlanması gerekli kitaplar vardı. Birinci kitabı bitiren öğrenciler ikinci kitaba devam ederler; hattâ sınıf geçerler, ehil olanlar da subay olurlardı. İstenilen amaca ulaşılamayınca, sonraki yıllarda okulun savaş bilgisi veren dört yıllık bir meslek okulu haline getirilmesi kararlaştırıldı. Öğrenciler imtihandan geçirildiler ve üstün başarı gösteren 104 kişi Mektebi Ulûmu Harbiye, orta derecede başarılı 204 öğrenci de Mektebi Fünunu İdadiye öğrencisi kabul edildiler. Harbiye öğrencileri Küçük Taksim'de yapılan binada, idadî öğrencileri de Maçka kışlasında geçici olarak öğrenime devam ettiler (1845). Her iki okul Abdülmecid tarafından, kendi binalarında resmen açıldı (10 ekim 1846). 1846'dan sonra öğretim süresi 4 yıl olarak tespit edilen okulda meslekî ve kültürel dersler okutulmağa başlandı. Galip Paşanın okul kumandanlığı (1863-1870), 1873-1875) sırasında öğretim üç yıla indirildi; idadîler içinde bir askerî öğretmen sınıfı kuruldu. Okul kumandanı Süleyman Paşa piyade ve süvari eğitimleri için fransız Saint-Cyr okulu, topçuluk eğitimi için de Prusya Topçu okulu metotlarından yararlandı; ilk defa askerî rüştiyelerin açılmasını sağladı. Daha sonra okul kumandanı olan Zeki Paşa öğrenimin daha köklü olmasını sağlamak için Almanya'dan öğretmen istedi ve Berlin Harp okulu tarih öğretmeni binbaşı Von der Goltz'u getirtti; kendisine paşalık unvanı verilen Goltz, okulda önemli değişiklikler yaptı. Abdülhamid'in bir fermanıyle İstanbul'dan başka Manastır, Şam, Bağdat, Erzincan ve Edirne'de de harp okulları açıldı fakat 1907-1908'de hepsi kapatıldı.

Sonraları kütüphane ve laboratuvarla zenginleştirilen Harp okulu, Cumhuriyet devrine kadar çeşitli yıllarda Viyana'ya, Paris'e, Berlin'e ve Londra'ya öğrenciler gönderdi. İkinci Meşrutiyet sırasında bozulan okulun durumunu düzeltmek isteyen Harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa okul kumandanlığına, demir pençeli subay olarak bilinen binbaşı Vehib Beyi getirdi (1909-1912). Vehib Bey okulun yönetiminde, ders ve talim konularında birtakım reformlar yaptı. Sonraki yıllarda okulun teşkilât ve öğretimi değiştirildi. Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine subaya ihtiyaç duyuldu ve ikinci sınıf öğrencileri kıdemsiz asteğmen olarak mezun edildiler. Okul bu arada kapatıldı (4 ağustos 1914). 1913-1914'te mezun olan ve staj için birliklere gönderilen öğrenciler ile yedek subay öğrenciler birleştirildiler. Pangaltı'daki Harbiye binasında öğrenim gördükten (9 ağustos 1914- 5 nisan 1915) sonra Kartal Maltepe'sindeki Endaht okuluna taşındılar. Bu okula *Maltepe İhtiyat Zabit Namzetleri talimgâhı* adı verildi. Pangaltı'daki Harbiye binası da hastahane haline getirildi. Mondros mütarekesinin imzasından sonra İhtiyat Zabit Namzetleri talimgâhı kaldırıldı ve yerine *Muvazzaf Zabit Namzetleri talimgâhı* açıldı. Okul işgal edilince (12 aralık 1918), talimgâh Bostancı'ya taşındı; bir süre sonra da lağvedildi (5 ağustos 1919). Bostancı'da Edirne ve Kuleli Askerî lisesinden gelen öğrencilerden iki bölüklü bir tabur kuruldu (Harp Okulu taburu). Böylece 5,5 yıldan sonra Harp okulu yeniden açılmış oluyordu (5 ağustos 1919). Sonra Halıcıoğlu'na taşındı ve buradaki Topçu harbiyesi ile birleştirildi (20 aralık 1919). Bundan sonra adı *Muhtelit Harbiye mektebi* oldu. Burası da İngilizler tarafından işgal edilince okul yine kapatıldı (20 nisan 1920). Dağılmış olan öğrenciler Kuleli'de toplandılar. Kuleli'nin de işgalinden (5 temmuz 1920) sonra okul öğrencileri Kuleli'li öğrencilerle birlikte Kağıthane'deki çadırlı ordugâha, buradan da Eyüp'teki İplikhane'ye, Maçka kışlasına (20 aralık 1920), sonunda da Zeytinburnu kışlasına taşındılar. Okul, 15 eylül 1921 ve ağustos 1922 yılları arasında burada kaldı ve bir süre sonra lağvedildi. Bir kısım öğrenciler Anadolu'ya geçtiler. Ankara'da Abidin Paşa köşkünde Cumhuriyet devri Harp okulunun temeli olan Ankara talimgâhı açıldı; *Sunufı Muhtelife Zabit Namzetleri talimgâhı,* 1 nisan 1923'te *Harp okulu* adını aldı.

İstanbul'un geri alınmasından sonra 25 eylül 1923'te Ankara'daki Harp okulu İstanbul'a Pangaltı'daki eski binasına taşındı. 13 Yıl sonra da Ankara'daki binasına alındı (7 eylül 1936). Eskiden Harp okulu yalnız piyade ve süvari subayı yetiştirirdi. Topçu, istihkâm ve muhabere sınıfları subayları Halıcıoğlu'ndaki Topçu Harbiyesi'nde öğrenim görürlerdi. Fakat Ankara'da talimgâh olarak faaliyete başladığı 1920'den sonra bütün sınıflar (hattâ Hava Harp okulu açılıncaya kadar) [1951] birleştirildi.

1945'te verilen bir emirde «Harp okulu yine iki sınıflı olmakla beraber, ekli program da gösterilen dersler okutulacaktır» deniliyordu. Bunun üzerine, okulda o vakte kadar okutulan askerî derslerin yanı sıra teknik ve sosyal dersler de okutulmağa başlandı. 1946-1947 Öğretim yılından itibaren uygulanmağa başlanan bu emir 1962-1963 öğretim yılına kadar devam etti.
1948'de Erkânı Harbiyei Umumiye reisi Salih Omurtak'ın bir emriyle «Harbokulu'nun tahsil süresi, biri meslek hazırlama sınıfı olmak üzere üç yıla» çıkarıldı. 1962-1963 Öğretim yılında meslek hazırlama sınıfı kaldırıldı; öğretim süresi de iki yıla indirildi. Son bir kararla, 1970-1971 öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere öğretim süresi tekrar üç yıla çıkarıldı. (M)

Harp Tarihi dairesi, türk silâhlı kuvvetlerinin tarihini belgelere dayanarak yazmak ve yayımlamakla görevli askerî daire. Genelkurmay başkanlığına bağlı Harp Tarihi başkanlığı bünyesinde yer alır. Türk ordusunun tarih boyunca yapmış olduğu seferlerin stratejik ve taktik sonuçlarını incelemek ve bunları yayımlamak; ayrıca harp tarihiyle ilgili yabancı eserleri Türkçeye tercüme etmek; kahramanlık menkıbelerini toplamak; askerî birliklerin tarihçelerini yayımlamak; harp cerideleriyle ilgili konuları, silâhlı kuvvetlerin barış çalışmalarını tespit eden dökümanları toplamak v.b. görevleri arasındadır. (M)

HARPUT, Doğu Anadolu'da (Yukarı Fırat bölümü) eski büyük şehir ve şimdi Elazığ merkez ilçesine bağlı bucak merkezi köy; 2 205 nüf. (1965). Elazığ'ın 5 km kuzeyinde, Uluova'ya hâkim bir yamaç üzerinde, yüksl. 1 280 m. — *Harput bucağı,* 7 900 nüf.; 20 köy.

● *Tarih.* Anadolu'nun eski yerleşme merkezlerindendir. M.Ö. VIII. yy. da Urartu-Hitit sınırında yer alan yöre sonra Asurlulara, onlardan İran devletine geçti ve büyük devletler zayıf düştükleri sırada yerli beylerin etkisine girdi. Diocletianus zamanında Roma imparatorluğuna katılan kaleye Romalılar *Ziata castellum* diyorlardı. Sonraları Harput'u Bizans'ın elinden alan Araplar adını *Hısn Ziyâd*'a çevirdiler. Kaleye böyle denilmekle beraber şehire *Hartabird* deniliyordu, Ermeniler de buraya *Harberd* diyorlardı. Çağımızda bu ad Harput'a dönüştü. Müslümanlığın ilk yüzyılında Araplar burayı ele geçirdiler ama kesin olarak müslümanlarda kalmadan önce iki-üç yüzyıl Bizanslılarla müslümanlar arasında el değiştirdi. XII. yy. başlarında Artukluların elinde bulunan Harput, 1232'ye kadar onların Harput koluna başkent oldu. Şehir 1233'te anadolu selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad I tarafından zaptedildi. Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra elden ele geçti. Dulkadıroğulları, Eretnalılar, Mısırlılar, Kadı Burhaneddin, Timur, akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1465); Şah İsmail Safevî (1507) sırasıyle Harput'a sahip oldu, sonunda 1515'e doğru Osmanlı hâkimiyetine giren şehir önce Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancağa merkez oldu. XIX. yy. da Harput'un merkez olduğu başka bir eyalet (büyük il) kuruldu. Fakat o sıralarda Harput, yerinin sapalığından, kışlarının sert oluşundan, yakıt bulma güçlüğünden zarar görüyordu. 1834'te vali Reşid Mehmed paşa eyalet merkezini buradan ovadaki Mezrara'ya taşıdı ve oraya sonradan Mamuret-ül-Aziz (şimdiki Elazığ) denildi. Bu hal Harput'un gerilemesine yolaçtı. Birinci Dünya savaşı sırasında büsbütün bakımsız kalarak harap oldu. XX.yy. başında 20 000'e vardığı sanılan nüfusu dağıldı ve çoğu yeni il merkezine yerleşti. Harput'ta eski devirlerden kalma harabeler vardır. Harput hisarının temeli Eskiçağa kadar çıkar. Üst kısımları bugüne kadar birçok onarım görmüştür. Harput Ulucamii Artuklulardan Karaarslan'ın yapısıdır (kitabesine göre yapılış tarihi 1166). Uzun Hasan'ın annesinin yaptırdığı Sârâhatun camii sonradan yapılan onarımlarla çok şekil değiştirmiştir.

● *Güzel sanatlar.* Eski bir sanat ve kültür merkezi olan Harput, halkının 1835 yılında yeni kurulan Elazığ'a göç etmesiyle terkedilmiş, burada mevcut eserler de ancak harabe halinde zamanımıza kadar gelebilmiştir. XIX. yüzyıl sonunda Harput'ta dokuz cami, on beş mescit, on bir türbe, dokuz hamam, sekiz kütüphane, on iki han ve bir kale mevcuttu. Bugün bu mimarî eserlerinin çoğunun yıkılmış olmasına rağmen ayakta kalanlar da bir fikir verecek kadar önemlidir.

Camilerden yalnız yedi tanesi günümüze kadar gelebilmiştir, diğer ikisine ait hiç bir iz yoktur. Bunlar arasında en iyi durumda

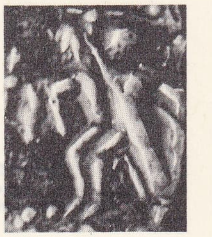

Harmodios
bri yunan sikkesinden detay
Cabinet des Médailles, Parsi

HARNÖSAND

Foto. LAROUSSE ; Dizionario Enciclopedico İtaliano

HAROLD II
bir Bayeux
halısından detay

Charles Dullin
Harpagon rolünde

Harp akademileri
kumandanlığı amblemi

olan Harput Ulucamii, kitabesinden anlaşıldığına göre 1156'da Artukoğlu Fahreddin Karaarslan tarafından yaptırılmıştır. Cami avlusuna dışarıdan basık kemerli, beyaz kesme taştan yapılmış bir kapıdan girilir. Bina, kısmen tuğla, kısmen kesme taştan inşa edilmiş ve toprak damlı bir çatı ile örtülmüştür. 30 × 45 m ebadında bir dik dörtgen sahayı kaplayan cami, plan olarak kesin bir şemaya bağlanamaz. Mihrap önü kubbeli, enine gelişen nefler şeklinde bir plan gösterir. Ana mekânın kuzeyinde revaklı ve çok küçültülmüş bir iç avlu vardır. Ortasında bir havuz bulunan iç avluyu çeviren mekânları örten ve tuğla kemerler ile aklın duvarlara oturan tonozların hepsi kemerler yönünde avluya açılmamaktadır. Avludan iki kemerle son cemaat yerine, buradan da sağda ve solda bulunan birer kapı ile esas mekâna geçilir. Bu kısım, kıbleye paralel yedi kemer gözü ile iki dik dörtgen mekâna ayrılmıştır. Mihrap önündeki nef, kemerlerle iki dik dörtgen ve bir kare olmak üzere üç kısma bölünmüştür. Mihrap önüne rastlayan kare mekân, kubbe ile örtülüdür. Harput Ulucamiinde bu kubbenin olması, ilk islâm camilerinden beri devam eden payeli camilerden farklı olarak merkezî bir kubbenin gelişmeğe başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Mihrap nişi tuğladandır ve iki yanında birer sütuncuk yer alır. Başlıklar ve mihrap nişinin etrafını çeviren bordür, üçgen ve baklava motifleri ile süslüdür. Minber, abanoz ağacından yapılmıştır, halen Kurşunlu camiindedir. Caminin kuzeyinde yer alan minarenin kaideden sonraki kısmı şakulünden ayrılmıştır. Kısa ve kalın bir silindir şeklinde olan minare, tuğlaların muhtelif şekillerde dizilmesiyle dekoratif bir görünüş kazanmıştır. Tuğla dekorlu minare, bu şekliyle İran'daki büyük selçuklu camilerine benzer. Harput Ulucamiinin enine mekânlı planı, merkezî kubbeye geçişin ilk öncüsü, enteresan bir avlu şekli ve tuğlaların dekoratif olarak dizilmiş olması gibi çeşitli bakımlardan türk sanatında önemli bir yer tutar. Muhtelif devirlerde tamir edilen cami, ilk şeklini pek değiştirmemiş, son defa 1964 senesinde tekrar tamir görmüş, bu tamirde toprak örtülü dam ile kubbesi betonla sıvanmıştır. Sârâhatun camii, Abdülmecid devrinde, Hacı Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır (1843). Caminin yerinde daha önce, 1463'te akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın annesi Sârâ Hatun tarafından yaptırılmış olan ahşap bir mescit bulunmaktaydı. 1585'te tamir gören bu ahşap mescit, bugünkü cami yapılırken tamamen yıkılmıştır. Moloz taş ve beyaz kesme taştan yapılmış olan bina 26 × 32 m ebadında dik dörtgen bir plan gösterir. Üç bölümlü olan ve sivri kemerle dışarıya açılan son cemaat yerinin orta kısmı kubbe, yanları ise tonozla örtülüdür. Bu kısımdan esas mekâna giriş için iki kapı vardır. Merkezî plan tipinin geç devirdeki basit bir örneği olan bu camide esas mekânın üzerini, birbirlerine kemerlerle bağlanan dört büyük sütuna oturan bir kubbe örter. Köşelerdeki kare mekânlar çapraz tonozla örtülmüş, bu kare mekânların arasındaki kısımlarda ise yarım kubbe yerine beşik tonoz kullanılmıştır. Merkezî plan şemasına uygun olmayan bu örtü şekli, osmanlı mimarîsinde XIX. yüzyılda ortaya çıkan garip mimarî anlayışa göre yapılmıştır. Kubbe kasnağı ve kubbe yazıları, hurma dalları, kandil motifleri ile süslüdür. Kubbenin tam ortasında sekiz köşeli bir yıldız motifi yer alır. Beyaz kesme taştan olan mihrapta, nişin iki yanında stolaktif başlıklı sütuncuklar vardır. Mermerden yapılmış mimber ise çok sadedir, sonradan yağlıboya ile boyanmıştır. Caminin pek çok tamir görmüş olan minaresi, kare bir kaide üzerinde yükselir. Şerefenin altı süslüdür ve külâh kurşun kaplıdır. Bu şekli 1893'te yapılmıştır. Sârâhatun camii bugün Harput'ta kullanılan en önemli camidir.

Harp akademileri
kumandanlık binası

Harput'un diğer camileri: ilk yapısı 1539'da ahşap olarak yapılmış, 1889'da ahşap mescidin yerine taştan ve kubbeli olarak inşa edilmiş olan, bugün harap vaziyetteki Ağacamii, 1738 tarihli Kurşunlu cami ve yine harap halde olan 1703 tarihli Meydan camiidir.

Diğer mimarî yapılardan Alacamescit ve türbesi (Arapbaba türbesi), selçuklu devrine aittir. 1279'da yapılmıştır. Mescit kare planlı, kubbeli bir yapıdır. Kubbede ve mihrap nişinde mozaik çini süsler vardır. Mescitten bir kapı ile türbeye geçilir. Burada hem üst kat hem de alt kat dik dörtgen plan gösterir.

Fatihahmed mescidi ve türbesi, Ahimusa mescidi ve türbesi, Ankazubaba türbesi, Mansurbaba türbesi, Üryanbaba türbesi, Beşikbaba türbesi, Şeyh Şerafeddin türbesi, Nazırbaba türbesi, genellikle sekizgen planlı ve basık kubbelerle örtülü, moloz taşından yapılmış basit yapılardır.

Bugün bazısı tamamen yıkılmış, bazısı ise çok harap halde olan Harput hamamları şunlardır: Hoca hamamı, Cimşid hamamı, Kale hamamı, Dere hamamı, Eski Kalealtı hamamı, Arslaniye hamamı, Şehraz hamamı, Paşa hamamı.

Harput kalesi, şehrin güneydoğusunda bulunur. Burçlarının bir kısmı silindirik, bir kısmı kare olan kalenin ilk yapısı, Urartular devrine aittir. Daha sonra sırasıyle Artuklular, Dulkadıroğulları ve Akkoyunlular devrinde çeşitli tamirler geçirmiştir. Urartular devrine ait kayaya oyulmuş merdivenler, tüneller, hücreler ve su yolları halen görülmektedir. Artuklular devrinde, büyük burç ve diğer bazı ilâveler yapılmış, halen mevcut kısımların çoğu ise Dulkadıroğulları devrinde ilâve edilmiştir. Bu devre ait ilâveler moloz taşındandır ve kaba bir işçilik gösterir. Akkoyunlular devrinde, Uzun Hasan'ın yaptırdığı tamir ve ilâveler de, kalede bulunan kitabelerden anlaşılmaktadır. [M]

HARPUTÎ ÖMER NAİM EFENDİ, osmanlı şair ve yazarı (öl. Harput 1886). Harputlu imamzade müftü Ahmed Efendinin oğlu. Edebiyat ve din konularındaki çalışmalarıyle tanınır. Şiir de yazan Ömer Naim Efendinin birçok eseri varsa da çoğu başkalarının kitapları üzerine yaptığı yorumlardır. Başlıca eserleri: *Bâd-i İştirahî* (İç Açan Rüzgâr); *El-Asidet-ül-Şehdiye fî Şerh-i Kasidet-il-Bürde* (Bal Bulamacı ve Kaside-i Bürde Şerhi); *Mehmed Said Efendi Fetvası* (Mecmua); *Manzume-i Naimiye* (Naim'in Manzumesi). [M]

Harput müzesi, Harput'ta 1960 yılında

Harp akademileri

iç kapı ve şubeler

harp oyunu ve konferans salonu

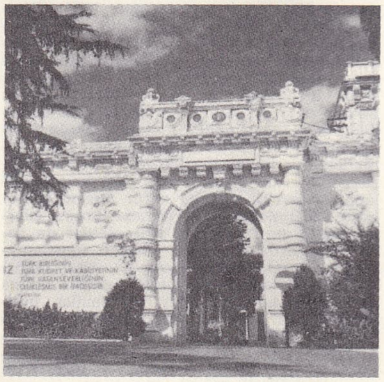

nizamiye kapısı

karargâh şubeleri

Foto. Harcourt (LAROUSSE) ; MEYDAN

Alacalı mescitte açılan müze. Müzedeki eserler arasında Bağın kalesinde bulunan urartu kralı Manual'a ait çivi yazılı kitabe, Çemişkezek'in Hıdıröz ve Oğuzlar köyünden gelen koç şekilli mezar taşları, Kesirik köyünden gelen Roma imparatoru Neron devrine ait kitabe sayılabilir. (M)

Harp ve Sulh (*Voyna i Mir*), Leon Tolstoy'un romanı (1865-1869, 1878'de yayımlandı). Eser, konusunu, Rusya'nın Napolyon'a karşı giriştiği iki savaştan alır (1805 ve 1812). Tolstoy, *Harp ve Sulh*'ta rus yüksek sosyetesinin bir tablosunu çizer. Yüksek sosyeteyi eserde Bolkonskiy ve Rostov aileleri temsil eder. Canlı, şen, içinden geleni yapan Nikolay Rostov'un kişiliği, zeki fakat bıkkın Andrey Bolkonskiy'in kişiliğine zıttır. Nataşa Rostov'un kendisine yüz vermediğini gören Andrey umutsuzluğa düşer, Borodino'da aldığı yaralardan ölür. Nataşa aslında şuh bir insan değildir: hatalara düşmesi, tecrübesizliğindendir. Andrey'in erkek kardeşinin ölümünden sonra, duygularını çok iyi tahlil etmesini bilen Nataşa, anlaşabileceği tek insan olan Pyotr Bezuhov'a yaklaşır.

Tolstoy ile benzerlikler gösteren Bezuhov, içine dönük ve hayalcidir; büyük servetinin sağladığı kolay yaşayışa bir türlü alışamaz. Kendi topraklarında bir tarım reformu yapmayı dener, Moskova'ya giren Napolyon'u öldürerek hürriyeti kurtarmayı tasarlar; ancak bu girişimleri tam bir başarısızlığa uğrar.

Psikolojik tahlillerle zenginleşen bu koca tarih tablosu, Tolstoy'un asker Karatayev gibi, general Kutusov gibi, hayatı bir saldırganlık olarak ele almaktan caymış kişilere duyduğu yakınlığı ortaya koyar. (→ Bibliyo.) [L]

HARPYİA i. Kanatayaklıgillerden meyveyle beslenen yarasa; Hint-Malezya bölgesinde yaşar. (L)

HARPYİA'LAR çoğl. i. Yunan mitolojisinde kanatlı üç peri; Thaumas ile Elektra'nın kızlarıydı.

— ANSİKL. *Harpyia'lar* Aellô (*Bora*), Okypete (*Hızlı Uçan*) ve Kelaino (*Karanlık*) adlarını taşıyan üç kız kardeştir. Pençeli ve kanatlı kadınlar biçiminde temsil edilmişlerdir. Kimi zaman da kadın başlı birer kuş görünüşündedirler. Efsanelerde her zaman hain ve insanları kapıp kaçıran varlıklar olarak temsil edilirler. Ölüm tanrıçaları olarak Furiae'lerle bir tutulmuşlardır. Bu konudaki rolleri Lydia'da Ksanthos'ta bulunmuş olan Harpyia'lar mezarının kabartmalarında görülür. (L)

Harpyia'lar anıtı, Anadolu'da Ksanthos (Kınık) şehrinin batı kısmında Lykialılara ait anıt. Mermer kabartmaları 1842 tarihinde çıkarılarak Londra'ya götürüldü. Çok büyük olan anıt şu kısımlardan meydana gelir: 5.43 m yüksekliğindeki kaide; 1,02 m yüksekliğindeki kabartmalı efriz; 0,65 m yüksekliğindeki kapak taşı; 0,53 m yüksekliğindeki kapak üst taşı. Kaide üzerinde duran heykele ait bir iz ve bu anıtı yaptıran hükümdarın adını bildirecek bir kitabe yoktur. M. Ö. 500 ve 480 arasında Miletos'lu yunanlılar tarafından yaptırıldığı muhakkak olan bu anıtın dört yüzünde hükümdar ailesi mensubu kimseler oturmuş vaziyette ve kurbanları kabul ederken tasvir edilmiştir.

Doğu yunan üslûbu ağırlığındaki bu helen tezyinatı, tam manasıyle yerli mimarîde tatbik edilmiştir. Harpyia'lar anıtı etrafındaki arazi çağlar boyunca değişikliklere uğramıştır. Anıt İonia'lı veya ion üslûbunu benimsemiş bir heykeltıraş tarafından yapılmıştır. (M)

HARRACH, Dietrich **von Harrach**'a (1309-1341) kadar uzanan Bohemya'lı soylu aile. Ailenin Bohemya kolu XVIII. yy.da ortadan silindi, avusturya kolu varlığını sürdürdü. Harrach'lar 1627'de imparatorluk kontu, 1861'de Avusturya Reichsrat'ının varisi oldular. Ailenin önemli kişileri şunlardır: KARL (1570-Prag 1628), imparator Ferdinand II'nin bakanıydı, önemli diplomatik görevler aldı. Karl'ın kızı, Wallenstein ile evlendi, — FERDİNAND BONAVENTURA (1637 - Karlsbad 1706), imparator Leopold I'in bakanı idi. İspanya veraset meselesinin ilk günlerinde, Madrid büyükelçisi olarak Avrupa çapında rol oynadı. — FRİEDRİCH AUGUST (1696-1749), Breda ve Dresden barış müzakerelerinde Maria Theresia'nın temsilcisi idi (1746). — Kontes AUGUSTA (1800-1873), Prusya kralı Friedrich - Wilhelm II ile evlendi (1824).

Harrach'lar çeşitli sanat eseri ve resim koleksiyonları toplayan bir aileydi. (L)

HARRACH (VAD), Cezayir'de ırmak, Blida atlaslarından iner; 95 km Mitlica ovasında akar, sık sık taşar, Cezayir'in 10 km doğusunda Akdeniz'e dökülür. (L)

HARRÂKA i. (ar. *ḥarḳ*, yakma'dan *ḥarrāḳa*). *Esk.* Düşman gemileri veya şehirlerini ateşlemek için kullanılan gemi. (M)

HARRAN, Güneydoğu Anadolu'da Urfa ilinde eski bir şehir kalıntısı ve şimdi Akçakale ilçesine bağlı bir bucak merkezi olan köy; 776 nüf (1965). Son yıllarda buraya *Altınbaşak* adı verildi. Harran kendi adını taşıyan zengin topraklı, fakat az yağışlı (sulama isteyen), tahıl ekimine pek elverişli bir ova ortasında bulunur. Ovadan Belih (Balık) çayının yağışsız mevsimde kuruyan kolları geçer. — *Harran* (*Altınbaşan*) *bucağı*: merkez ve 56 köy; 12 013 nüf.

— Tar. Harran'ın adı çivi yazısı yazıtların *Harranu* olarak geçer. Bu adın «yol» anlamına gelmesi buranın ticaretten yana önemini belirtir. Fakat şehrin asıl önemi tanrı Ay Sin için yapılmış tapınaktan gelir. Hıristiyanlık ortaya çıktıktan sonra da burada eski gelenekler uzun süre yaşadı. Yunanlılar Harran, Romalılar Carrhae derlerdi. Tevrat'a göre İbrahim peygamber ailesi bir süre burada oturdu. M.Ö. 54'te Crassus burada Parth'lar tarafından yenildi ve öldürüldü. Şehir 639'da müslümanlara teslim oldu. Emevî halifeleri Harran'ı süslediler. Müslümanlık devrinde Sâbiî'lerin din ve kültür merkezi oldu. Sabit bin Kurra ve torunları, astronom el-Battanî gibi bilim adamları burada yetişti. Haçlıların doğuya yayılmaları 1104'te Musul atabeyi ve Diyarbakır emîri tarafından burada durduruldu. Selim I zamanında Osmanlı toprağına katıldı (1516). O sırada şehir harap bir haldeydi. Yalnız kalesi sağlam duruyordu. Rakka eyaleti içinde çok defa bir Harran kazası bulunurdu, fakat merkezi başka yerde olurdu. Cumhuriyet devrinde ilçe merkezi Akçakale'ye taşındı ve Harran bucak olarak buna bağlandı. Şimdiki Harran külah (arı kovanı) biçimli kerpiç kulübelerle kesme taştan yapı kalıntıları bulunan küçük bir köyden ibarettir. (M)

HARRANGÜRRA veya **HARRENGÜRRA** zf. (onomatope). Gürültülü bir şekilde. (M)

HARRAR. Bk. HARAR.

HARRÂT i. (ar. *ḥarṭ*, döndürerek biçim verme'den *harrāṭ*). *Esk.* Çıkrıkçı, doğramacı. (M)

HARRATİN çoğl. i. (ar. *ḥarrat*'tan *ḥarraṭīn*). Doğramacılar.

— Teşk. tar. *Harratini hassa,* Osmanlı imparatorluğunda, Topkapı sarayında bulunan torna sanatkârları sınıfı. (Ağaç ve demir eşyanın tesviyesini, çark işlerini, silâh yivlerini, bilezikleri yaparlardı.) [M]

HARRİCANAW, Kanada'da (Québec ve Ontario) ırmak, James koyuna (Hudson körfezi) dökülür. 400 km. (L)

HARRİMAN (William Averell), amerikalı maliyeci ve siyaset adamı (New York 1891). «Demiryolu sanayicisi» Edward M. Harriman'ın oğlu. 1932'de Orta İllinois ve Pasifik Demiryolları Birliği başkanıydı. Bu kurumun malî durumunu düzene koydu. F. D. Roosevelt'in danışmanı oldu ve 1941'de Birleşik Amerika'nın İngiltere'ye yaptığı yardımı düzenlemek ve Borc-Kira yasasının iyi işlemesini sağlamakla görevlendirildi. Moskova (1943) ve Londra'da (1946) büyükelçi olarak bulundu, 1946'da ticaret bakanı oldu. Avrupa'da çeşitli görevler alan (1948-1950) Harriman, Marshall planının «gezici büyükelçi»si sayıldı. 1955-1959 Arasında New York eyaleti valisiydi. Sonra başkan Kennedy tarafından yeniden gezici büyükelçilikle görevlendirildi (ocak-kasım 1961). Daha sonra Uzakdoğu İşleri bakanlığına (kasım 1961-1963), Siyasî İşler müsteşarlığına getirildi (1963-1965). 1963'te, Moskova'da, nükleer denemelerin durdurulmasıyle ilgili antlaşmanın şartlarını görüştü. (L)

HARRİMANİİDAE çoğl. i. *Enteropneusta* grubundan hayvan familyası. (Bu grubun pek az farklılaşmış olan çeşitlerini, özellikle yumurtalıkları basit ve yumurtaları iri olanları kapsar.) [L]

HARRİNGTON (James), ingiliz siyasî kurımcısı (Upton, Northamptonshire 1611 - Londra 1677). Charles I'in dostu olmasına rağmen cumhuriyetçilerden yanaydı. İdeal yönetimle ilgili kuramlarını ütopik bir eser olan *Occana* (1656) adlı kitabında ortaya koydu. (L)

HARRİNGTON (sir Charles), ingiliz generali (Chichester 1872-Londra 1940). Cheltenham kolejini, Sandhart Askerî okulunu bitirdi. Kraliyet Muhafız alayında (1892) ve Harbiye nezaretinde (1908-1911) görev aldı. Birinci Dünya savaşında kurmay başkanı tayin edildiği Fransa'daki 2. Ordunun başarılarıyle ün kazandı; albay oldu. Tuğgeneral rütbesiyle Kanada'da görevlendirildi. Kısa süre İtalya'da bulundu. 1918'de İmparatorluk genelkurmay başkan yardımcılığına tayin edildi. İngiliz İşgal kuvvetleri kumandanı olarak İstanbul'da bulundu (1918-1923). İngiliz kuzey (1923) ve güney (1927) ordularına kumanda etti. Cebelitarık valisi oldu. (1931-1938). [M]

HARRİOT (Thomas), ingiliz matematikçisi ve astronomu (1560 ?-Londra 1621). Oxford üniversitesinde okudu, sonra sir Walter Raleigh'in yardımcısı ve bilim konusunda danışmanı oldu. Sir Walter, ilk kolonla birlikte Harriot'u Virginia'ya yolladı. Harriot *A Brefe and True Report of the New found Land of Virginia* (Yeni Bulunan Ülke Virginia Üstüne Kısa ve Doğru Bir Rapor) [1588] adlı eserini Virginia'da bir süre kaldıktan sonra yazdı. Daha sonra Northumberland kontunun hizmetine girdi.

Harriot'un günümüze kadar gelen yazıları kendisinin çok yönlü bir bilim adamı olduğunu gösterir. Cebire ve cebirsel işaret sistemine katkıda bulundu; ikili aritmetiği geliştirdi; üslü ifadeler, interpolasyon ve küresel üçgenler üstünde çalıştı. Atom konusunda, mermiler, katı ve akışkan maddeler ve gemi yapımı üstüne yazılar yazdı. 1602'de kırılmanın sinüs kuralını ortaya koydu ve gökkuşağını açıkladı. Denizde magnetik değişimleri bulmağa yarayacak genlik cetvelleri hazırladı. Güneş lekelerini, Ay'ı ve Jüpiter'in uydularını incelemek için teleskopla çalışmalar yaptı. (M)

HARRİS (Frank), ingiliz gazetecisi ve romancısı (Galway, İrlanda 1856-Nice 1931). *Saturday Review* (Cumartesi Dergisi) ve *Fortnightly Review*'ı (On beş Günlük Dergi) yönetti. Edebiyat tarihiyle ilgili denemeler yazdı; bunların en önemlisi dostu Oscar Wilde'ı anlatan *Oscar Wilde, his Life and Confessions*'dur (Oscar Wilde, Hayatı ve İtirafları) [1916]. özellikle *My Life and Loves* (Hayatım ve Aşklarım) [1916] adlı eseriyle tanındı. İngiltere'de skandal yaratan ve satışı yasaklanan bu kitapta, İrlanda'daki çocukluğunu, Amerika'da hareketli geçen gençliğini, cinsel deneylerini, yabancı ülkelere yaptığı gezileri, Londra'daki gazetecilik hayatını tanıdığı ünlü kişileri anlatır. (L)

HARRİS (Geoffrey Wingfield), ingiliz anatomi bilgini (Londra 1913). Öğrenimini Cambridge üniversitesinde ve Londra St. Mary hastahanesinde yaptı. Cambridge, Londra ve Oxford üniversitelerinde çalıştı.

Memeli hayvanlarda iç salgı bezlerinin iş-

harp kuşu

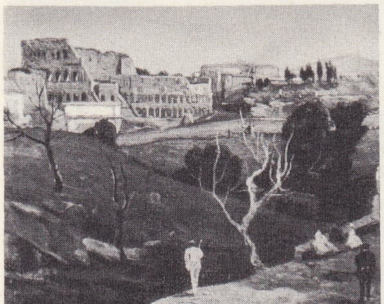

Henri HARPİGNİES
«Roma Colisseum»u
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

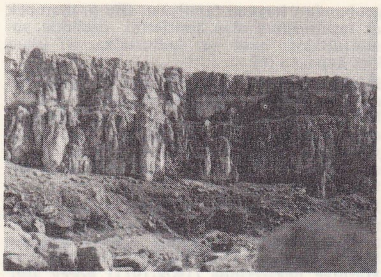

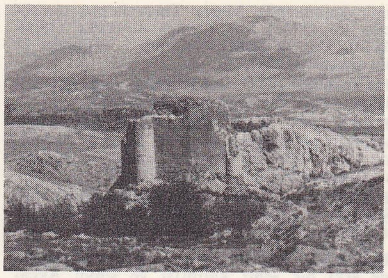

HARPUT
sağda, Harput kalesi;
solda, Buzluk
mağaralarından
bir görünüş

levleri konusunda çalışmalar yaptı. Tavşanlarda yumurtanın çiftleşme sırasında meydana geldiğini ortaya koydu. Merkezî sinir sisteminin hayvanlardaki cinsel hormon salgısını ne derece yönettiğini göstermeğe çalıştı. Hipotalamusu elektrikle uyararak yumurta oluşturmayı başardı. İç salgı bezlerinin sinir sistemi tarafından denetlendiğini ortaya koymak istedi. Harris ve arkadaşları birçok hipofiz salgısının hipotalamus tarafından kontrol edildiğini buldular. Hipotalamusun çeşitli bölgelerini yaralayarak hangi salgıların nereden kontrol edildiğini gösterdiler ve hipotalamusun bir çizelgesini yaptılar. Hipofizin ön lobunun elektrikle uyarılması sonucunda salgı meydana gelmemesi Harris'i kontrol mekanizması dışında etkenler aramağa yöneltti. Harris, hipotalamusun hipofiz bezi içindeki dolaşım sistemine bazı sıvılar saldığını öne sürdü. Bu görüş, sonradan birçok laboratuvarda deneylerle kanıtlandı. Harris, hormon bezi salgılarının sinir sistemi tarafından kontrol edildiğini ortaya koyduktan sonra hormonların sinirsel etkinlikleri ne dereceye kadar kontrol edebileceğini araştırdı. Kedilerin beynine katılaştırılmış hormonlar yerleştirerek beynin cinsel davranışı ayarlayan bölümlerini gösterdi. (L)

HARRİS (George Washington), amerikalı mizah yazarı (Allegheny City, Pennsylvania 1814-Knoxville 1869). Knoxville'de (Tennessee) yerleşti, burada maden işletmeciliği ile ilgili işler yaptı. Mark Twain'in öncüsü sayılan Harris, eğlendirici hikâyeleriyle tanındı. Sut Lovingood adında birinin ağzından anlatılan bu hikâyeler, 1840'ta gazetelerde çıkmağa başladı. Bunların bir kısmı *Sut Lovingood's Yarns* (Sut Lovingood'un Hikâyeleri) adıyle iki kere basıldı (1867, 1966). Harris, Knoxville'e giderken trende öldü. (L)

HARRİS (James), ingiliz gramercisi (Salisbury 1709-Londra 1780). Evrensel dilbilgisi konusunda felsefî araştırmalarıyle tanınır. (L)

HARRİS (James). Bk. MALMESBURY.

HARRİS (Joel Chandler), amerikalı gazeteci ve yazar (Eafonton, Georgia 1848-Atlanta 1908). 1880 Yılında ilk kitabını yayımladı: *Uncle Remus: His Songs and His Sayings* (Remus Amca: Türküleri ve Bilgece Sözleri). Zenci halk hikâyelerini derlediği bu kitabında güneyli zencilerin konuşma dili özelliklerini gösterdi. *Uncle Remus and Brer Rabbit* (Remus Amca ve Tavşan Kardeş) [1907] adlı bir dizi eser yayımladı. *Mingo and Other Sketches in Black and White* (Mingo ile Öbür Kara ve Beyaz Skeçler) [1884] gibi eserlerinde Georgida'daki kasaba insanlarının günlük yaşayışlarını anlattı. (L)

HARRİS (Julie), amerikan tiyatro sinema ve televizyon yıldızı (Grosse Pointe, Michigan 1925). Tiyatro öğrenimini New-York ve Yale üniversitesinde yaptı. İlk defa 1945'te henüz öğrenciyken bir Broadway yapımı olan *It's a Gift* (O Bir Hediyedir) adlı oyununda sahneye çıktı; fakat oyun yalnız beş gün oynandı. 1948'de *The Young and Fair* (Genç ve Güzel) adlı oyunda oynadığı kleptoman rolüyle başarı kazandı. *The Member of the Wedding* (Düğün Üyesi) adlı filimde gösterdiği başarıdan dolayı (1953) Akademi ödülü verildi. 1952'de *I am a Camera*'daki (Ben Bir Kamerayım) rolüyle New York tiyatro tenkitçileri en iyi kadın ödülünü aldı. 1956'da *The Lark*'taki (Tarlakuşu) rolünden dolayı Antoinette Perry ödülünü, 1956'da Alban'ın *Küçük Ayı*'sındaki rolü için de, televizyonda, Emmy ödülünü kazandı. (L)

HARRİS (Robert), kanadalı ressam (Vale of Conway, Wales 1849-Montreal 1919). 1856'da ailesi ile Prince Edward adasına (Kanada) göç etti, daha sonra Londra'da güzel sanatlar öğrenimi yaptı. Portre ressamı olarak tanınan Harris'in ünlü eserleri Ottowa'daki Kanada Millî galerisindedir. (L)

HARRİS (Roy), amerikan besteci (Lincoln County, Oklahoma 1898). Los Angeles'te Farwell ile çalıştı, daha sonra Paris'e giderek Nadia Boulanger'nin öğrencisi oldu. Otuz yaşlarındayken geçirdiği kazada bel kemiği kırıldı. Uzun süren iyileşme döneminde bestelerini piyanosuz yapmak zorunda kaldı, bu yüzden üslûbunu bütünüyle değiştirerek kendine özgü bir müzik dili yarattı. Bu üslûp değişikliği, senfonilerinde ve *Piyano ve Orkestra İçin Fantazi* (1954), *Hülya ve Dans* (1957) ve *Festivaller İçin Folklorik Fantazi* adlı eserlerinde görülür. (L)

HARRİS (sir Arthur Travers), ingiliz hava mareşali (Cheltenham, Gloucestershire 1892). 1932-1935 Arasında R.A.F. (Krallık Hava kuvvetleri) Planlama şubesini yönetmekle görevlendirildi. 1940'ta bir bombardıman filosuna kumanda etti, 1941'de hava mareşalliğine yükseltildi. 1942-1945 Arasında Krallık Hava kuvvetlerinin stratejik bombardıman kumandanıydı. 1946'da emekliye ayrılınca Güney Afrika'ya yerleşti. (L)

HARRİS (William Torrey), amerikalı eğitimci ve felsefeci (North Killingly, Connecticut 1835-Providence, Rhode Island 1909). 1868-1880 Arasında St. Louis'deki okullarda yönetmen olarak çalıştı. 1889-1906 Arasında A.B.D. eğitim bakanı oldu. Felsefe alanında Hegel idealizminin Amerika'daki öncülüğünü yaptı. 1867-1893 Arasında *Journal of Speculative Philosoph'yi* (Spekülatif Felsefe Gazetesi) çıkardı, bu dergide A.B.D. kültür çevrelerine alman düşünürlerini tanıttı. Peirce, Royce, James ve Dewey'nin ilk denemelerini bu dergide yayımladı. (M)

HARRİS (Zellig S.), amerikalı dilbilimci (Balta, Ukrayna 1909). Öğrenimini yaptığı Pennsylvania üniversitesinde 1947'den beri ders vermektedir. Dilbilimde biçimleştirme, süreçlere açık ve kesin bir nitelik verme ve bilimsel bir tutarlılığa varma kaygısını en aşırıya götüren amerikan dilbilimcilerinden biridir. Dilbilim çalışmaları alanında gözettiği bu ilkeleri *Methods in Structural Linguistics* (Yapısal Dilbilimde Yöntemler) [1951] adlı kitabında da uyguladı. Bu kitap Harris'in öğretisinin tutarlı bir açıklaması niteliğindedir. Harris'e göre dilbi-

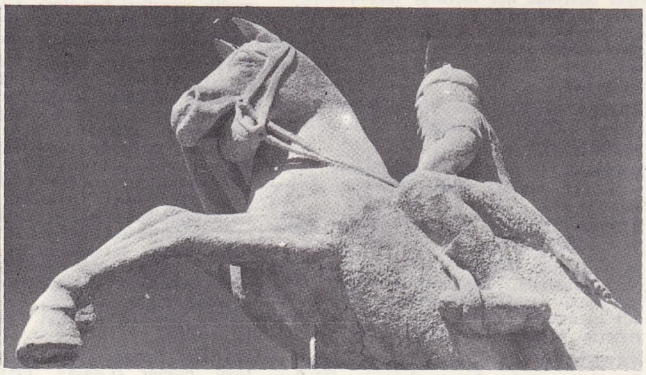

HARPUT'ta
bir
heykel

solda, **HARPUT**;
sağda, **HARPUT**
kalesinden bir görünüş

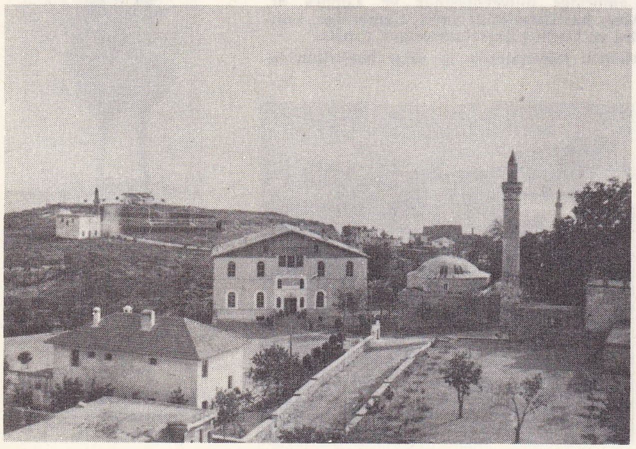

Foto. S. Gözler, Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

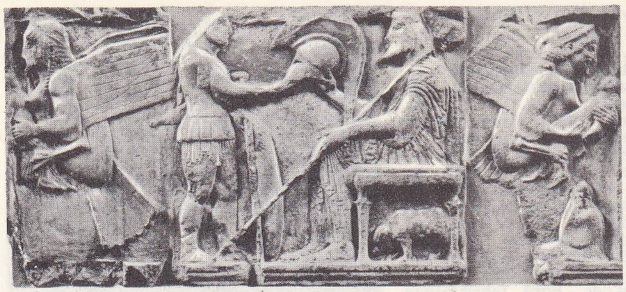

«Harpyia'lar Mezarı»nın kabartmaları Ksanthos Akropolü'nden (M.Ö. VII. yy.) British museum, Londra

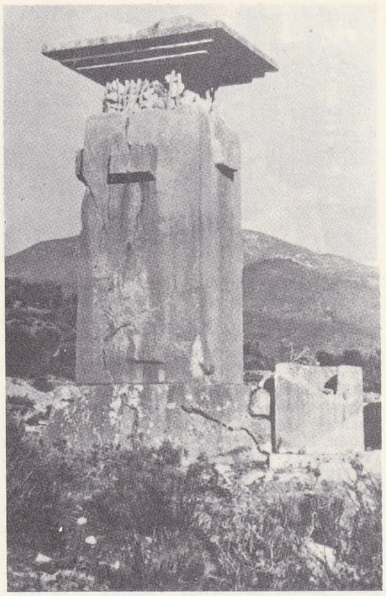

Harpyia'lar anıtı

Averell HARRİMAN

limsel betimleme en küçük birimlerin anlamı üzerine değil, sözlü dizi içine dağılabilme imkânlarına dayandırılmalıdır. Bu yüzden Harris'in öğretisine *dağıtımcılık* adı da verilir. Daha sonraki çalışmalarında Harris önermelerin dilbilgisine ilişkin yapılarıyle ilgilendi, «dönüşüm» kavramını ortaya attı (*String Analysis of Sentence Structure* [Tümce Yapısının Çözümü] 1962; *Discourse Analysis Reprints* [Konuşmanın Çözümü] 1963). Dönüşüm kavramı, aynı zamanda *Dönüşümsel Dilbilgisi* çalışmalarının çıkış noktası oldu. 1960'tan sonra özellikle dili matematik bir yapı olarak inceleme ve dil ile bildirim arasındaki ilişkiler v.b. üzerinde çalışmağa başladı (*Mathematical Structures of Language* [Dilin Matematik Yapıları] (1967). [L]

HARRİSBURG, A.B.D.'de şehir, Pennsylvania'nın merkezi, Susquehanna ırmağı kıyısında; 80 000 nüf. Şehir, Apalaşlardaki Büyük Vâdi'de kurulmuştur. Demir filizi ve kömür yataklarının yakınlığı sayesinde kurulan çelik tesisleri, bugün ithal malı filizleri işlemektedir. (L)

HARRİSİA i. Kaktüsgillerden bahçelerde yetiştirilen *Harrisia gracilis*'in cins adı. (L)

HARRİSMİTH, Güney Afrika cumhuriyetinde (Orange) şehir, Natal sınırı yakınında, Platberg kütlesi eteğinde; 12 900 nüf. Dokuma (pamuk ve yün) sanayii. Yakınında kayalara yapılmış resimler. (L)

HARRİSON, A.B.D.'de (New York ili, Westchester idare bölümü) şehir, Rye ile Mamaroneck arasında, Long İsland denizi yakınında, New York şehrinin 40 km kadar kuzeydoğusunda; 19 201 nüf. Aslında bir konut şehri olan Harrison'da büyük şirketlerin merkez büroları vardır. İdare bölümünün Rye Lahe'deki havaalanı öbür eyaletlerle yolcu ulaşımını sağlar. Eskiden New York şehrinde olan Manhattanville koleji bugün Harrison'dadır. (L)

HARRİSON, A.B.D.'de (Pennsylvania, Allegheny idare bölümü) şehir, Allegheny ırmağı kıyısında, Pittburgh'un 32 km kuzeydoğusunda; 15 710 nüf. İdare merkezi, *Natrona Heights*. (L)

HARRİSON, A.B.D.'de (New Jersey, Hudson idare bölümü) şehir. Passaic ırmağı kıyısında, Newark'ın karşısında; 11 743 nüf. Harrison eskiden Essex idare bölümüne bağlıydı; 1710-1840 arasında Bergen idare bölümüne katıldı; 1840'tan sonra Hudson idare bölümüne geçti; 1904'te birliğe girdi. Bir belediye başkanı ve şehir meclisi tarafından yönetilmektedir. Döküm evleri; çelik fabrikaları. Pompa, asansör, radyo, soğutma tertibatı; besin maddeleri. (L)

HARRİSON (Benjamin), amerikalı siyaset adamı (North Bend, Ohio 1833-İndianapolis 1901). William Henry Harrison'un torunu. İç savaş sırasında tuğgeneral oldu. 1860'ta Cumhuriyetçi partidan İndiana senatörü, 1888'de A.B.D.'nin yirmi üçüncü cumhurbaşkanı seçildi (1889-1893). «Bill McKinley» denen koruyucu gümrük tarifesini yürürlüğe koydu (1890). 1892 Seçimini Cleveland'a karşı kaybetti. (L)

HARRİSON (Frederic), ingiliz yazarı (Londra 1831-Bath 1923). Bir süre avukatlık yaptı, Milletlerarası hukuk konularıyle ilgilendi. İngiliz pozitivist okulunun önderi sayılır. Başlıca eserleri: *Meaning of History* (Tarihin Anlamı) [1862], *Order and Progress* (Düzen ve İlerleme) [1875], *The Choice of Books* (Kitapların Seçimi) [1886], *Oliver Cromwell* (1888), *William the Silent* (Sessiz William) [1897], *Ruskin* (Ruskin'in Hayatı) [1902], *Carlyle's Essays* (Carly'ın Denemeleri) [1903], *Bacon's Essays* (Bacon'ın Denemeleri) [1905], *Chatham* (1905) adlı inceleme kitapları, *Theophano* (1904) adlı tarihî bir roman *Autobiographical Memoirs* (Otobiyografik Hatıralar) [1911], *Novissima verba* (En Yeni Sözler) [1920] ve *De Senectute* (Yaşlılık Üstüne) [1923] adlı edebiyat eserleri yayımladı. (L)

HARRİSON (Jane Ellen), ingiliz kadın helenist (Cottenham, Yorkshire 1850-Londra 1928). Çalışmaları özellikle eski yunan sanatı ve diniyle ilgilidir. Başlıca eserleri: *Myths of the Odyssey in Art and Literature* (Sanat ve Edebiyatta Odysseus Mitosu) [1882]; *Introductory Studies to the Greek Art* (Yunan Sanatına Giriş) [1885]; *Greek Vase Painting* (Yunan Vazo Resimleri) [1891]; *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (Yunan Dininin İncelenmesine Giriş) [1903]; *Themis, Study to the Social Origines of Greek Religion* (Themis, Yunan Dininin Sosyal Menşeleri Üstüne Araştırma) [1912]; (L)

HARRİSON (John), ingiliz saatçisi (Foulby, Pontefract yakınları, Yorkshire 1693-Londra 1776). Mesleği marangozluktu, kardeşi James ile bütün parçaları tahtadan saatler yaptı. İlk buluşu ızgaralı bir saat sarkacıydı; ısı genleşmesini önlemek için ters doğrultuda genleşen iki maden kullandı. Bu buluşu, 1736'da biten ve 1738'de denenen tahta çarklı ilk deniz kronometresinin yapımında yardımcı oldu. Sabit tertibatlı, çift sarkaçlı ikinci kronometresi ona 1745'te Royal society'nin en büyük ödülü olan Copley madalyasını kazandırdı. 1749'da tamamladığı üçüncü kronometresi, 1757'de denenebildi. Bu kronometrede ızgaralı kompansatör yerine bimetalik bir şerit vardı, bu şerit yayın bir ucunu tutuyordu. Daha sonra, küçük bir saat biçiminde madenî bir kronometre yaptı. Bu kronometre, Jamaika'ya giden bir gemide denendi. (L)

HARRİSON (Julius), ingiliz bestecisi ve orkestra yöneticisi (Stourport, Worcestershire 1885-Harpenden 1963). G. Bantock'un öğrencisi idi. Krallık Müzik akademisinde öğretmenlik yaptı. Bir opera, senfonik parçalar, üç missa, bir requiem, oda müziği besteledi. Ayrıca *Brahms and His Four Symphonies* (Brahms ve Dört Senfonisi) [1939] adlı bir inceleme yazdı. (L)

HARRİSON (Lou), amerikalı besteci (Portland Oregon 1917). Cowell, Cooper ve Schönberg'in öğrencisi idi. Los Angeles'te

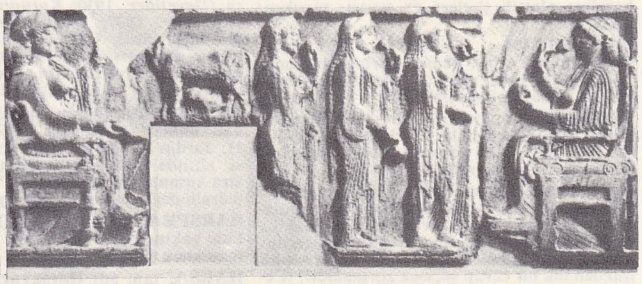

Harpyia'lar anıtı

Harpyia'lar anıtı

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

Julie HARRİS (solda) Lynn Fontanne ile, televizyonda oynatılan «Anastasia»nın başrolünde

öğretmenlik yaptı, müzik tenkitleri yazdı. Eserlerinde atonal ve politonal bir dil kullandı. Operalar (*Eiffel Kulesinin Evlenmesi*) [1949], baleler, bir senfoni (1949), vurmalı çalgılar orkestrası için birçok senfoni, konçerto ve süit besteledi. (L)

HARRİSON (Wallace Kirkman), amerikalı mimar (Worcester, Massachusetts 1895). Paris'te Güzel Sanatlar Yüksek okulunda okudu. New York'daki Rockefeller Center'ın (1931-1961), Pittsburgh'daki Alcoa Building'in (1952) ve New York'daki Socony Building'in yapımında görev aldı. 1947-1950 Arasında New York'taki Birleşmiş Milletler teşkilâtı binasının ve Lincoln Center'ın yapımını yönetti. (L)

HARRİSON (William Henry), amerikalı siyaset adamı (Berkeley, Virginia 1773-Washington 1841). Kuzey-Batı toprakları (1798), ve İndiana (1801) valisi oldu. Tippecanoe Kızılderililerini yendi (1811). Tuğgeneralliğe yükseltildi (1812), 1813'te Henry Proctor kumandasındaki ingiliz kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Senatör seçildi (1824, 1828), Kolombiya'ya tam yetkili temsilci olarak gönderildi (1828-1829). 1836'da A.B.D. başkanlık seçimlerini kaybetti; 1840 seçimini kazanarak dokuzuncu başkan olduktan bir ay sonra öldü. (L)

Joel Chandler HARRİS

HARRİSONBURG, A.B.D.'de (Virginia, Rockingham idare bölümü) bağımsız şehir, Shenandoah vâdisinde, Richmond'un 160 km kadar kuzeybatısında; 11 916 nüf. 1739'da kurulan şehir, bir meclis ve vali tarafından yönetilir. İdare bölümünün ticaret merkezidir. Otomobil egzosları; ısıtma ve havalandırma araçları; açılır kapanır alüminyum borular; plastik şişeler; ev eşyası; tavukçuluk araçları. (L)

HARROGATE, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine'lerin kenarında; 56 300 nüf. Ilıca merkezi (romatizma tedavisinde yararlanılan sular). [L]

HARROW, Londra'nın kuzeybatı banliyösünde (Middlesex) şehir; 209 000 nüf. 1571'de kurulmuş olan önemli kolej. Fotoğraf makineleri. Basımevleri. (L)

Harrower-Erikson testi. Farklar psikol. Rorschach testinin kolektif olarak uygulanan şekli. Bu testte, her resim, bir dakika süreyle, karanlıkta, diyapozitifle gösterilir. Denek, kendisine teklif edilen on cevaplık listeden tek bir cevap seçmek zorundadır. (Cevap listesi kimi zaman otuzluktur; bu durumda, denek, üç cevap seçebilir; ayrıca, her resim için bir de serbest cevap ekleyebilir.) Bu metot, testin döküm ve değerlendirilmesini otomatik hale getirerek kolaylaştırmak gibi bir üstünlük taşır; deneğin, çevresine uyma yatkınlığını ölçmemizi sağlar. Bu sayede, normal denekler ile nevrozluları birbirinden ayırt etmek mümkün olur. Ne var ki, Harrower-Erikson testinde, deneğin ifadesinin yaratıcı tarafı ortadan kaybolur. (L)

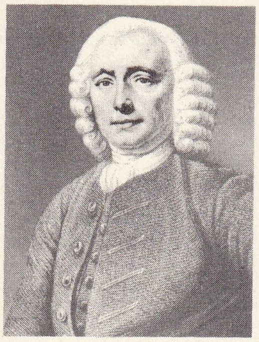

John HARRİSON

HARRY (Myriam PERRAULT-SHAPİRA, **Myriam** — denir), fransız kadın edebiyatçı (Kudüs 1875 - Neuilly-sur-Seine 1958). Babası bir rus yahudisi, annesi sofu bir almandı. Çocukluk yıllarını Doğu'da geçirdi; öğrenimini Londra, Berlin ve Paris'te yaptı. Romanlarında seçkin bir hayalgücü ve büyük bir tasvir yeteneği görülür. Uzak ülkeler özlemini taşıyan romanlar yazdı: *La Connaußte de Jérusalem* (Kudüs'ün Fethi) [1904]; *La Petite Fille de Jérusalem* (Kudüs'ün Küçük Kızı) [1914]; *Siona chez les Barbares* (Siona Barbarlar Arasında) [1918]; *Le Petit Prince de Syrie* (Suriye'nin Küçük Prensi) [1929]; *La Princesse Turquoise* (Firuze Prensesi) [1942]. Bundan başka *Vie de Jules Lemaitre* (Jules Lemaitre'in Hayatı) [1946] adlı iğneleyici bir eseri vardır. (L)

Harry Ferguson limited, Birinci Dünya savaşından sonra, Büyük Britanya'da tarımın makineleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan teknik problemleri sanayi alanında çözmek amacıyle kurulan şirket. Kuruluşunda, bir inceleme bürosu olarak tasarlanan bu şirket, tarım araçlarının hepsini imal etmeğe ve geliştirmeğe koyuldu. Bunların imalâtı, daha sonra, bu şirkete bağlı firmalar tarafından gerçekleştirildi. 1936 Yılında, David Brown şirketinin imal ettiği ilk Ferguson traktörleri piyasaya sürüldü. 1939'da, H. Ferguson (Dromare 1884 - Stow on the Wold 1960), bu araçların, Birleşik devletlerde imali için Henry Ford I ile ortaklık kurdu. 1947'de, Ford fabrikasında, 300 000'den fazla traktör yapıldı. Henry Ford I'in ölümünden birkaç yıl sonra Henry Ford II ortaklığı feshetti. Bunun üzerine Ferguson, Ford vârisleri aleyhine dava açtı ve kendisine dolgun bir tazminat verilmesini sağlayan gürültülü bir mahkemeden sonra 1948'de, Detroit'de kendi montaj fabrikasını kurdu. Aynı yıllarda, Standard ingiliz otomobil firması ile yeni model bir traktörün imali için sözleşme imzaladı. 1953'te, faaliyetlerini, Toronto'daki (Kanada) Massey Harris Ltd. kumpanyasıyle birleştirdi. (L)

HARS i. (ar. *ḥars*, çift sürme'den). Bir milletin manevî özelliklerini ve değerlerini meydana getiren her türlü gelenek halindeki duygu, düşünce ve davranışların tamamı, millî kültür: *Fakat hars itibariyle hiç bir milleti kendimizden üstün göremeyiz* (Z. Gökalp). *Türkçeyi Türk gibi söyler, şark felsefesini, harsını İstanbul'da en iyi bilenler arasında sayılırdı* (H. E. Adıvar). [*Eşanl.* KÜLTÜR.] ‖ *Esk.* Toprağı sürme. ‖ Sürülmüş tarla.

◆**Harsî** sıf. Harsla ilgili, kültürel: *Türkçülüğe gelince, bunun da harsî bir surette başladığını biliyoruz* (Ziya Gökalp). ‖ *Esk.* Çiftçilikle ilgili. (M)

HARSÁNYİ (Tibor), macar bestecisi (Magyarkanizsa 1898-Paris 1954). Daha çok fransız kültürüyle yetişti, «Paris okulu» adıyle tanınan Orta Avrupa asıllı müzikçiler grubuna katıldı. Müziğinde çalgıların imkânlarını sonuna kadar kullandı, belirsiz tonalitelere eğilim gösteren armoni dilinde, ritim ve çokses araştırmalarına yer verdi. İki opera (*Davetliler*, 1930; *Kuruntu*, 1949); baleler (*Kuklalar*, 1937; *Chota Roustaveli*, 1945); senfonik müzik (bir senfoni, 1951; piyanolu bir *Concertstück*, 1930, iki keman ve orkestra için *Divertimento*, 1940), piyano parçaları ve oda müziği besteledi. (L)

HARSDORFF (Caspar Frederik), danimarkalı mimar (Kopenhag 1735-ay.y. 1799). N. H. Jardin'in öğrencisiydi. Soufflot'nun etkisi altında Erichsen sarayını, Amalienborg sıra sütunlarını, Frederik V'in Roskilde katedralindeki cenaze şapelini yaptı. (L)

HARSPRANGET, İsveç'te (Norrbotten) yer, Lule yakınında; 350 000 kW gücünde önemli elektrik santralı. (L)

HARŞA, tam adı **Harşavardhana Siladitya** (öl. 647), Hindistan kralı (606-647). Gupta imparatorluğuna eski ününü kazandırmağa çalıştı: kral olunca Magadha'ya beş yıl süren askerî bir sefer düzenledi. Orissa'dan Gucerat'a kadar bütün Kuzey Hindistan'ı ele geçirdi. Güneyde sınırlarını Narbada'ya kadar genişletti. Hint kültür ve sanatının gelişmesine çalıştı. (L)

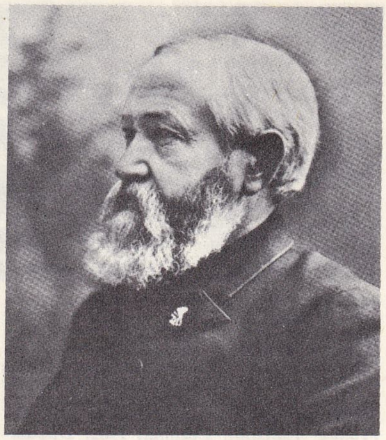

Benjamin HARRİSON

HARŞEF i. (ar. *ḥarşef*). *Esk.* Balık pulu. — Bot. Enginar.

◆ **Harşefî** sıf. Balık puluna benzeyen. (M)

HARŞİT suyu, Doğu Karadeniz bölümünde Gümüşhane dağlarından çıkan derelerin birleşmesiyle meydana gelir (Gümüşhane deresi) ve Gümüşhane il merkezinden geçerek kuzeybatıya doğru akar, sağda Zigana dağlarından, solda Balaban-Ertabil dağlarından inen suları alır, Torul'da Zigana yolu vâdiye kavuşur. Kürtün ve daha sonra Harşit bucak merkezleri önünden geçen Harşit suyu Tirebolu'nun 5 km doğusunda denize dökülür; uzunluğu, 142 km. (M)

HARŞOVA. Bk. HIRSOVA.

HART zf. (onomatope). [Isırmak, yemek v.b. için] Birden ve sert bir şekilde: *Hart diye ısırdı.* (M)

HART i. (ar. *ḥart*). *Esk.* Döndürmek suretiyle ağaç v.b. şeyleri yontma veya soyma. (M)

HART, yeni adı **Aydıntepe,** Karadeniz bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde (Gümüşhane ili, Bayburt ilçesi) bucak; 22 765 nüf. 46 köy.

— *Bucak merkezi;* 2 242 nüf.; Hart ovası üzerinde, Bayburt'a 24 km uzaklıktadır. Yüksl. 1 640 m. (M)

HART (Doris), amerikalı kadın tenisçi (Saint Louis 1925). Çocuk felcini yenebilmek için altı yaşında tenis oynamağa başladı. Dört büyük turnuvada 35 birincilik kazandı. (L)

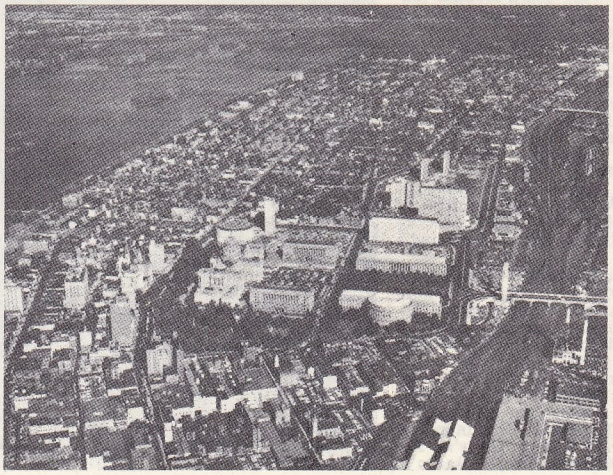

HARRİSBURG'un genel görünüşü

Foto. Hulton (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

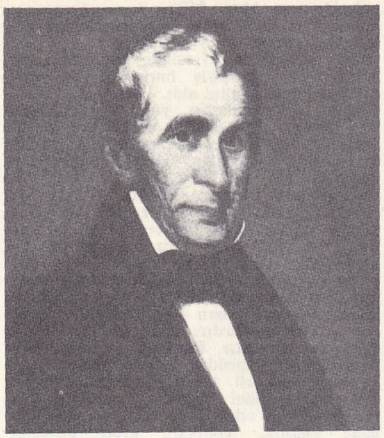

William Henry HARRISON

HART (Heinrich), alman yazarı (Wesel 1855-Tecklenburg, Westfalen 1906). Kardeşi JULIUS (Münster 1859 - Berlin 1930) ile *Weltpfingsten* (Evrensel Yortu) [1872] gibi şiir derlemeleri ve *Kritische Waffengänge* (Tehlikeli Çarpışmalar) gibi denemeler yayımladı. Bunlarda XIX. yy. insancılığıyle alman milliyetçiliğini bağdaştırmağa çalıştı. (L)

HART (Moss), amerikalı oyun yazarı ve sahneye koyucu (New York City 1904-Palm Springs, Kaliforniya 1961). İlk başarısını 1930 sıralarında George S. Kaufman ile yazdığı komedilerle kazandı. Sonraları Kaufman ile birlikte yazdığı *Once in a Lifetime* (Bir Kerecik) [1930] adlı eserle ün kazandı. Daha sonra *You Can't Take it with You* (Onu Birlikte Götüremezsin) [1936] ile Pulitzer ödülünü aldı. G. M. Cohan ile *I'd Rather Be Right* (Haklı Olmayı Tercih Ederim) adlı alaycı oyunu başkan Roosevelt yönetimi üstüne bir taşlamaydı. Hart, İrving Berlin ve Cole Porter ile müzikaller hazırladı. Kendi yazdığı oyunlar arasında en ünlüsü *Winged Victory*'dir (Kanatlı Zafer) [1943]. Kurt Weill ve İra Gershwin ile hazırladığı *Lady in the Dark* (Karanlıktaki Kadın) [1941] adlı müzikali büyük ilgi topladı. Aralarında kendininkiler de bulunan birçok eser sahneye koydu. *My Fair Lady*'yi 1956'ta başarıyle yönetti. (L)

HART (sir Raymund), ingiliz hava mareşali (Norton, Surrey 1899-Aston, Rowant, Oxfordshire 1960). Elektroniğin öncüsüdür, 1939'da Bawdsey Radar istasyonunda görevlendirildi. 1939-1940'ta Büyük Britanya çevresinin radarlarla korunmasını düzenledi. Bu radar sistemi Alman Hava kuvvetlerinin taarruzunu, daha sonra da 1944'te VI'ların saldırısını başarısızlığa uğrattı. Hart radar sistemini daha da geliştirdi ve R.A.F.'nin (Krallık Hava kuvvetleri) gece uçuşlarını kontrolda kullandı. 1959'dan sonra *Radio İndustry courcil*'in (Radyo Sanayii konseyi) başkanlığını yaptı. (L)

HART (sir Robert), Çin Deniz gümrüğü genel müfettişi, ingiliz yurttaşı (Portadown, Armagh 1835-Great Marlow, Buckinghamshire 1911). 1854'ten sonra Çin'de öğrenci tercüman olarak bulundu. Kanton'da bir gümrük teşkilâtı kurmakla görevlendirildi (1859). İmparatorluk gümrükler müdürü oldu (1863). Milletlerarası bir personel kadrosu kurarak güçlü bir gümrük teşkilâtı meydana getirdi; personelin büyük çoğunluğu ingilizdi. İngiltere'nin çıkarlarını gözetmekle birlikte, Çin'in çıkarlarını da tarafsızca koruyarak İmparatorluk hükûmetinin güvenini kazandı. (L)

HART (William Charles), avustralyalı antropolog (Melbourne, Avusturalya 1905). İktisat öğrenimini Sydney ve Londra üniversitelerinde yaptı. Toronto (1940-1947) ve Wisconsin (1947-1959) üniversitelerinde profesör oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antropoloji kürsüsünde çalıştı (1959-1970). 1948-1953 Arasında *American Anthropologist* dergisinin yazışlerini yönetti. 1958-1959'da *Society for Applied Anthropology'nin* (Uygulamalı Antropoloji derneği) başkanlığını yaptı. Başlıca eserleri: *Essays in Sociology* (Sosyoloji Denemeleri) [1937]; *Report on Windsor* (Windsor Üstüne Rapor) [1947]; *İndian Public Health Survey* (Hindistan Halk Sağlığı Üstüne) [1954]; *The Tiwi of North Australia* (Kuzey Avusturalya Tiwi'leri) [1960]. (L)

HART (William Surrey), amerikalı sinema oyuncusu (Newburgh, New York 1870 -Los Angeles 1946). Sessiz sinemanın ünlü oyuncularındandır. Daha çok western türü filimlerde oynadı; RİO JİM veya MAVİ GÖZLÜ ADAM gibi tipler yarattı. 1914'ten sonra beyaz perdede kovboy rolleri aldı. Başlıca filimleri: *The Last of the Line* (Irkının Sonuncusu) [1916]; *Civilisation* (Medeniyet) [1916]. 1926'da sanatının doruğuna ulaşmışken sinemayı bıraktı. (L)

HARTADAK zf. (onomatope *hart*'tan). Ansızın ve kuvvetlice yapılan ısırma, kopma sesini anlatmak için kullanılır: *Köpek bacağımı hartadak ısırıverdi.* (M)

HARTAVI i. Kıyf. Eski türk sipahilerinin giydikleri keçeden yapılmış bir çeşit yuvarlak başlık, külâh. (M)

HARTE (Français BRET, **Bret** — denir), amerikalı yazar (Albany, New York 1836 - Camberley, Surrey 1902). Hayatını kazanmak için Doğu Amerika'dan Kaliforniya'ya gittiğinde on sekiz yaşındaydı. Gazeteciliğe başlamadan önce çeşitli işler denedi. 1868'de *The Overland Monthly*'yi kurdu, bu dergide çıkan hikâyelerini daha sonra *The Luck of Roaring Camp* (Roaring Camp'ın Talihi) [1870] adlı bir kitapta topladı. Bret Harte, "Far West"in (Uzak Batı) değişik havasını, ucuz duygularla beslenen gerçekçi bir tutumla anlattı. Ayrıca sınır boylarının dilini edebiyata soktu. Bu yüzden yerli özellikleri işleyen yazarlar zincirinin başı ve Mark Twain ile O' Henry'nin öncüsü sayılır. Başlıca eserleri, *Tales of the Argonauts* (Argonaut'ların Hikâyeleri) [1875] ile Kaliforniya'daki yaşayışını dile getiren *Gabriel Conroy'dur* (1875). (L)

HART CRANE (Harold, — denir), amerikalı şair (Garretsville, Ohio 1899-Meksika 1923). *White Building* (Beyaz Yapılar) [1926] ve *The Bridge* (Köprü) [1930] adlı iki kitap yayımladı. Hırçın ve kararsız bir kişiliği vardı. Rimbaud ile Whitman'a hayrandı. Eserlerinde bu iki şairin etkileri görülür. Ölümünden sonra *Bütün Şiirleri* (1933) ve *Mektuplar*'ı (1952) yayımlandı. (L)

HARTERT (Ernst), alman kuş bilgini (Hamburg 1859-Berlin 1933). Tring'de (İngiltere) Rothschild müzesi yöneticisi oldu. Kutup dolaylarında yaşayan kuşlar üstüne önemli bir inceleme kitabı yayımladı (1903-1922). [L]

HARTFORD, A.B.D.'de şehir, New England'da, Connecticut'un merkezi, Connecticut ırmağının halici kıyısında; 162 200 nüf. Üniversite. Irmak açık deniz gemilerinin şehre kadar girmesine elverişlidir. Şehirde New England'a has sanayiler kurulmuştur: imalât metalürjisi (tezgâhlar; silâh, yazı makineleri, elektrik teçhizatı fabrikaları); uçak v.b. yapımı; dokuma (yün) sanayii. Şehir birçok sigorta şirketinin merkezini barındırması bakımından da önemlidir. 1844'te açılan müze, J. Pierpont Morgan'ın bağışlarıyle (1917) genişletilmiştir. Müzedeki başlıca eserler şunlardır: *Herakles ile Antaios* (Tintoretto); *Bir Gencin Portresi* (Rembrandt); *Hamamda Türk Kadınları* (Delacroix); *Bahçesinde Resim Yapan Monet* (Renoir); *Kendi Portresi* (Van Gogh); *Jane Avril* (Toulouse Lautrec). [L]

HARTH, Alsace ovasının coğrafî adı, ormanlarla kaplı kısır topraklar bölgesini belirtir. Bu ad özellikle, Ren'in, Basel ile Colmar arasındaki alçak taraçasını kaplayan orman için kullanılır; 14 000 hektarlık bir arazi üzerinde uzanan bu orman yer yer sarıçam kümelerinden meydana gelmiştir. Kumlu ve kuru alüvyonlar üzerindeki kısır toprak ancak kırk yılda bir, fazla değerli olmayan baltalık ağaç yetiştirir. Dağ kütlesinin ortasında 613 hektarlık bir av rezervi vardır. (L)

HART HART zf. (onomatope). Gürültülü ve sert bir ses çıkararak: *Akşama kadar hart hart kaşındı.* (M)

HART HURT bls. zf. (onomatope). Yemek yerken çıkarılan gürültülü sesi anlatmak için kullanılır: *Ayvayı hart hurt yedi.* (M)

HARTİG (Georg Ludwig), alman ormancılık uzmanı (Marburg yakını, Gladenbech 1764-Berlin 1837). Başlıca eserleri: *Anweisung zur Holzzucht für Förster* (Orman Bakımı Bilgisi) [1791]; *Lehrbuch für Förster, Lehrbuch für Jäger* (Ormancının ve Avcının Kitabı) [1816-1822]; *Die Forstwissenchaft nach ihrem Ganzen Umfange* (Orman Bilimi Üstüne [1837]. — Oğlu THEODOR da ormancıydı (Dillenburg 1803 - Braunschweig 1880). Başlıca eserleri: *Lehrbuch der Pflanzenkunde, Creste Vollständige Naturgeschichte der forstlichen Kultur-Pflanzen* (Orman Bitkileri Üstüne İlk Tabiat Tarihi) [1840]; *Anatomie und Physiologie der Holpflanzen* (Odunlu Bitkilerin Anatomi ve Fizyolojisi) [1878]. (L)

HARTİNGTON markisi, Devonshire dükleri Cavendish'lerin unvanı. (L)

HARTİT veya **HARTİN** i. Avusturya linyitlerinde bulunan mum fosili. (L)

HARTLEBEN (Otto Erich), alman oyun yazarı (Clausthal, Harz 1865 - Salo, Kuzey İtalya 1905). Hayatın gülünç ve sevimli yanlarını dile getirdi. Ünlü oyunu *Ro senmontag*'da (Karnaval ·Pazartesisi) [1900] yoksul bir kıza olan aşkı yüzünden mesleğinden ayrılan bir subayı anlatır. Başlıca eserleri: *Angele* (1890); *Hanna Fagert* (1891) ve tek perdelik oyun dizisi *Die Sittliche Forderung* (Ahlâkın Gerektirdiği) anılabilir. İnsan zaaflarına karşı duyulan hoşgörüyü *Die Geschichte vom abgerissenen Knopf* (Kopmuş Düğmenin Hikâyesi) adlı hikâye kitabında ortaya koydu. Ayrıca başarılı sayılabilecek birkaç şiir kitabı yayımladı. (L)

HARTLEPOOL (veya **EAST HARTLEPOOL**), İngiltere'de (Durham) şehir, Kuzey denizi kıyısında, *West Hartlepool*'un karşısında; 17 200 nüf. XII. yy.'dan kalma kilise. İstihkâm kalıntıları (XIII. yy.). Tersaneler. Dökümlevleri. Sabun fabrikaları. (L)

HARTLEY (David), ingiliz hekim ve filozofu (Armley, Yorkshire 1705 - Bath 1757). Çeşitli ingiliz şehirlerinde hekimlik yaptı; sonra Bath'te hekimliği bıraktı. Locke'un etkisi altında zihinsel çağrışım mekanizmasını inceledi. Çağdaşı Priestley ile birlikte, çağrışımcı psikolojinin kurucuları arasında yer alır. Aralarında çağrışım bağı olan iki olay dizisiyle sinir sistemi arasında kaçınılmaz bir ilişki bulunduğunu öne süren bir varsayımdan hareket ederek, belli psişik olaylara tekabül eden sinir sistemi uzantılarını ortaya çıkardı (beden olaylarıyle psikolojik olaylar arasındaki paralellik). Başlıca eseri: *Observations on Man, His Frame, His Duty and His Expectations* (İnsan, Vücut Yapısı, Görevi ve Ümitleri Üstüne Gözlemler) [1749]. (L)

HARTLEY (Marsden), amerikalı ressam (Lewiston, Maine 1877 - Ellsworth, Maine 1943). Cleveland ve New York'ta güzel sanatlar öğrenimi yaptı. İlk sergisini, 1909'da New York'ta Alfred Stieglitz «291» galerisinde açtı. 1916'ya kadar Avrupa'da özellikle Paris ve Almanya'da kaldı, resmin aşamalarını izledi. 1919'dan sonra soyut

HARTFORD
şehrin merkezinde
gökdelenler

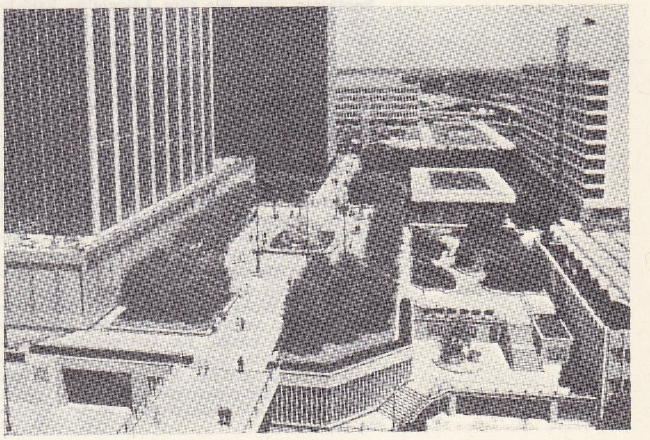

Foto. Encyclopedia Americana

resmi bırakarak figüratif anlatımcılığa yöneldi. O çağ amerikan ressamlarındaki üslûp ve eğilim karışımı Hartley'de de görülür. (L)

HARTLEY (Ralp Windon Lyon), amerikalı elektrik mühendisi (Spruce, Nevada 1888). 1913'ten 1925'e kadar, Western Electrical company'de Araştırma servisi şefi olarak çalıştı. Sonra Bell Telefon ve Telgraf şirketine geçti. Radyoteknik alanında uzman olan Hartley özellikle verici ve alıcı istasyonlarda lambalı osilatörü ile tanındı. Aynı zamanda, vektörel akımlı modern telgraf ve telefon sistemlerinin gelişmesini sağladı. 1928'de *Transmission of Information* (Haberlerin Ulaştırılması) adlı kitabında, bir haberleşme aracının nicel gücünün, bu araçta kullanılan frekans bantının genişliğiyle orantılı olduğunu açıkladı. Bu kanun özellikle modern modülasyon usullerinin kullanılmasından sonra pek çok alana uygulandı. (L)

HARTLİNE (Haldan Keffer), amerikalı biyofizikçi (doğ. 1903). Retina'nın duyumsal hücreleri üzerinde yaptığı elektrofizyoloji çalışmalarından ötürü 1967'de Granit ve Wald ile Nobel Tıp ve Fizyoloji ödülünü aldı. Bir duyum hücresinden gelen sinir akılarının komşu hücreler bir uyartı alınca, frenlendiğini gösterdi. (L)

HARTMANN (Eduard VON), alman filozofu (Berlin 1842 - Grosslichterfelde 1906). Başlıca eserleri: *Philosophie des Unbewussten* (Bilinçdışının Felsefesi) [1869]; *Neu-Kantianismus, Schopenhauerianismus und Hegelianismus* (Yeni Kantçılık, Schopenhauer'cilik ve Hegel'cilik) [1877]; *Die Religion des Geistes* (Geleceğin Dini) [1882]; *Die Moderne Psychologie* (Modern Psikoloji) [1901]. Harmann monisttir. Mantıklı düşünce ile mantık dışı «irade» dünyayı harekete getiren bilinç dışı bir ruh'ta birbiriyle kaynaşır. Hartmann, Leibniz ile Hegel'in iyimserliği kadar Schopenhauer'in kötümserliğiyle de savaşır. Ona göre hiçlik var oluştan iyidir. (L)

HARTMANN (Henri), fransız cerrahı (Paris 1860-ay.y. 1952). 1892'de hastahane cerrahı, 1895'te Tıp fakültesinde agreje oldu. 1909'da cerrahî patoloji profesörlüğüne getirildi. Cerrahî kliniği profesörü olarak genel cerrahî, özellikle bağırsak cerrahîsi üstünde çalıştı. (L)

HARTMANN (Johann Ernst), alman asıllı kemancı ve besteci (Glogau, Silezya 1726 - Kopenhag 1793). 1766'dan sonra Danimarka'da yaşadı. Senfoniler, sonatlar, bir keman konçertosu ve Ewald'in *Balders Död* (Balder'in Ölümü) [1779] ve *Fiskerne* (Karanlık) [1780] adlı oyunlarını besteledi. — Oğlu AUGUST WİLHELM, besteci ve orgcu (Kopenhag 1775-ay.y. 1850). — JOHANN PETER EMİLİUS (Kopenhag 1805-ay. y. 1900), öncekinin oğlu. Damadı Gade ile Danimarka okulunun öncülerinden biridir. Kopenhag'da Vor Frue Kirke'de org çaldı ve konservatuvarı yönetti. Operalar (*Ravnen* [1832]; *Korsarerne* [1835], *Liden Kirsten,* [1846]), bir melodram (*Guldhornenne* [1834]), baleler, oda müziği ve orkestra eserleri, piyano ve org parçaları besteledi.—WİLHELM EMİLİUS (veya EMİL), orgcu ve besteci (Kopenhag 1836- ay. y. 1898), öncekinin oğlu. Bir süre Leipzig'de kaldıktan sonra 1861'de Kopenhag'a döndü. Bir süre kilise orgcusu olarak çalıştı, sonra Christianborg şatosunun orgcusu oldu. Operalar (*Elverpigen* [1867], *Korsikaneren,* [1873], *Ragnhild* [1896], *Det store Lod,* [1897]), baleler ve senfoniler besteledi. (L)

HARTMANN (Johannes), alman astronomu (Erfurt 1865 - Göttingen 1936). Astronomi profesörü, Göttingen rasathanesinin yöneticisi oldu (1909). Daha sonra Arjantin'de La Plata rasathanesini yönetti (1921). Spektroskopla sayısız gözlem yaptı. Bir mikrofotometre (1899) ile tayfkarşılaştırıcıyı icat etti. (L)

HARTMANN (Karl Amadeus), alman bestecisi (Münih 1905-ay.y. 1963). H. Scherchen ile A. Weber'in öğrencisiydi. Münih'te yeni müziğin yayılmasını sağlamak için *Musica Viva*'yı kurdu. En Geleneksel kontrapunto yazısıyle dizisel müzik tekniğini birleştirdi. Yedi senfoni, bir oda operası (*Des Simplicius Simplicissmus Jugend* [1940]), yaylı sazlar için konçertolar ve piki kuatuor yazdı. (L)

HARTMANN (Ludo Moritz), avusturyalı tarihçi ve siyaset adamı (Stuttgart 1865-Viyana 1924), Moritz Hartmann'ın oğlu. Viyana üniversitesinde tarih doçenti oldu. Sosyal Demokrat partiden milletvekili seçildi (1919-1920). Berlin'de Avusturya büyükelçiliği yaptı (1918-1921). İki ülkenin birleştirilmesine çalıştı. Ortaçağ İtalya'sını idarî, iktisadî ve tarihî açıdan inceleyen birçok eser yazdı. Bunlar arasında, *Geschichte Italiens im Mittelalter* (Ortaçağ İtalya Tarihi) [4 cilt, 1897-1915, bitmemiştir] ve son eseri *Kurzgefasste Geschicte Italiens* (İtalyan Tarihi Özeti) [1924] anılmağa değer. Ayrıca kaynak derlemeleri ve tarihî maddeciliğin etkisini taşıyan bir felsefe denemesi yazdı: *Über historische Entwicklung* (Tarihî İlerleme Üstüne) [1905]. (L)

HARTMANN (Max), alman biyoloji bilgini (Lauterecken, Rheinland-Pfalz 1876 - Buchenbühl 1962). Uzun süre Tübingen'deki Max-Planck Biyoloji enstitüsünü yönetti Döllenme, kalıtım ve evrim biyokimyası konusunda önemli çalışmalar yaptı. (L)

HARTMANN (Nicolai), alman filozofu (Riga 1882 - Göttingen 1950). Marburg, Berlin ve Göttingen'de profesörlük yaptı. Aristoteles etkileri taşıyan metafiziği, Yeni Kant'çılığa (Marburg okulu) ve Husserl'in fenomenolojisine dayanır. Başlıca eserleri şunlardır: *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (Bilgi Metafiziğinin Temelleri) [1927]; *Ethik* (Ahlâk) [1926]; *Zur Grundlegund der Ontologie* (Varlıkbilimin Temelleri) [1935]; *Möglichkeit und Wirklichkeit* (Olabilirlik ve Gerçek) [1938]; *Der Aut bau der realen Welt* (Gerçek Dünyanın Kuruluşu) [1940]; *Systematisch Philosophie* (Sistematik Felsefe) [1942]; *Philosophie der Natur* (Tabiat Felsefesi) [1950]. (L)

HARTMANNSWİLLERKOPF, Fransa'da Güney Vosges dağlarında doruk, Alsace ovasının yukarısında, Thur ile Lauch vâdileri arasında.

— Ask. tar. 1915'te Hartmannswillerkopf rasathanelerini işgal etmek için yapılan savaşlar Vosges dağlarındaki en kanlı çarpışmalardandı. Bu doruğu, önce Almanlar (ocak-nisan), sonra da Fransızlar (mart-ekim) işgal ettiler. 1916 Ocağından itibaren doruk Almanların elinde kaldıysa da, Fransızlar büyük kayıplara rağmen yamaçlarda tutunmayı başardılar. (L)

HARTMANN VON AUE, alman şairi (Schwaben - öl. 1210 ile 1220 arası), Aue derebeyler'inin hizmetinde şövalye olarak bir haçlı seferine (1189-1192) katıldı. Almanya'da şövalyelik edebiyatının ilk eserleri olan iki manzum roman yazdı: Chrétien de Troyes'nin *Erce* ve *Yvain*'inden ilham alan *Erec* (1185'e doğr.) ve *Iwein* (1205'te tamamlandı). Ayrıca dinî ve ahlâkî duyguları yansıtan iki şiiri vardır: *Gregorius* ve *Der arme Heinrich* (Zavallı Heinrich). (L)

HART ovası, Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Bayburt şehri kuzeybatısında Çoruh ırmağının kolları tarafından yarılmış yüksek düzlük; yüksl. 1 400-1 600 m. Bu ova güneye doğru Bayburt ovası denilen ve yükseltisi (1 600 - 1 800 m'ye varan düzlüklerle devam eder. Ova ağaçsız ve sert iklimlidir. Tahıl üretimi ve hayvancılık. (M)

HARTSOEKER (Nicolaus), hollandalı fizikçi (Gouda 1656 - Utrecht 1725). Çeşitli optik âletlerini, özellikle mikroskopu geliştirdi; spermatozoitleri keşfetti. On iki yıl Paris'te kaldıktan sonra Rotterdam'a döndü. 1699'da çar Büyük Petro'ya ders vermek üzere Amsterdam'a çağırıldı. Düsseldorf üniversitesinde matematik ve felsefe dersleri verdi. Yerçekimini Dünya'nın Güneş çevresinde dönmesine bağlıyordu. (L)

HARTUÇ i. (ital. *cartoccio,* kâğıt külâh > fr. *cartouche*'tan). *Esk.* Bezden veya kartondan yapılan ve merminin arkasından namluya sürülen barut kesesi. (L)

HARTUM, Sudan cumhuriyetinin ve Hartum ilinin başkenti. Mavi Nil ile Beyaz Nil'in birleştikleri noktada, Kahire'nin 1750 mil yukarısında; 93 108 nüf. Kuzey Hartum (39 082 nüf.) ve Omdurman (125 000 nüf.) adını taşıyan komşu şehirlerle birlikte cumhuriyetin hem en geniş şehirleşmiş bölgesini meydana getirmekte hem de hızla büyümektedir. Gezira'nın kuzey ucunda yer alan şehre, iki ırmağın kavuştuğu noktadaki bir kara çıkıntısı üzerinde kurulduğundan Hartum (fil hortumu) adı verilmiştir. Kuzey Hartum Mavi Nil'in karşı kıyısında, Omdurman ise sol kıyıda, ırmakların birleştiği noktanın kuzeyinde yer alır.
Ordu kampının çevresinde pazarların kurulmağa başlamasıyle burası yavaş yavaş bir pazar şehri halini aldı.
Hartum, Kitchener'in yaptırdığı yönetim ve ticaret merkezleri çevresinde gelişti. Caddeleri genellikle üç katlıdır. Mavi Nil kıyılarında yer alan yönetim merkezinde, binaları taş ve tuğladan yapılmış bakanlıklarla müzeler vardır. Ayrıca parlamento binası ve eskiden Gordon Memorial koleji olan üniversite de buradadır. Mavi Nil boyunca su depolarından yukarı doğru ağaçlıklı bir cadde uzanır. Demiryolu köprüsünden geçen cadde 2 ırmağın kavuştuğu nokta olan Morgren'e ulaşır. Aynı zamanda liman olan bu noktada birçok rıhtım da vardır. Caddenin ara kolları da buradan ayrılır. Bir kolu da Beyaz Nil'in üstündeki köprüden geçerek Omdurman'a varır. Köprü istendiği zaman açılabildiğinden, gemiler kolaylıkla geçerek yollarına devam edebilirler. Yeşillik olan bölgede katolik, anglikan, kıpti katedralleriyle yunan ve marunî kiliseleri yer alır. Bu kiliselerin hepsinin kendilerine bağlı okulları da vardır. Hayvanat ve bitki bahçeleri de bu bölgede bulunur. Daha geride şehrin suk (pazar) adı verilen merkez kısımlarından biri uzanır. Suk'un ötesinde ise iki cami, birkaç kilise, bir hastahane, Tıp fakültesi ile laboratuvarlar yer alır. şehrin güneyindeki tren istasyonundan iki önemli yol uzanır. Bu yollardan biri güney ve güneybatıya gider, Gezira eteklerine ulaşır. Bu yoldan şehre işlenmek üzere pamuk gelir. Genellikle Nil'deki gemilerin taşıdığı lastik, post, yağ çıkarılan tohumlar v.b. gibi maddelerin de şehre taşınmasında bu hattan yararlanılır. Kuzey hattı ise 492 mil kuzeydoğudaki Sudan limanına ve Mısır'a gider. Hartum'da işlenen ihraç malları, gazyağı, petrol, makine, tekstil gibi ithal malları da gene bu yoldan sevkedilir. Demiryolunun güneybatı kesimi sanayi bölgesidir. Burada pamuk ve lastik işlenir, tabaklama ve mekanik işler yapan fabrikalar vardır. Ayrıca cam, kiremit, örgü eşya, ve hafif içkiler sanayii gelişmiştir. İşçilerin bir kısmı suk'ta, bir kısmı fabrikaların çevresinde, bir kısmı da dış mahallelerden biri olan Deims'te oturur. Şehrin güneydoğusunda Sudan'ın millî havayolu olan Sudan havayollarının merkez havaalanı yer alır. Hartum'da oturanların yüzde 82'si arapça konuşur. Fakat diğer illerden ve Batı Afrika'dan buraya büyük çapta göçler olmuştur. Bu nedenle komşu şehirler içinde yabancı sayısı en fazla olan şehir Hartum'dur. Hartum'daki yabancılar arasında mısırlılar, kıbrıslılar, yunanlı ve asyalılarla 1 000 kadar da batı avrupalı vardır.

— Tar. 1823'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından kurulan şehir, mehdî isyanı sırasında harap oldu. Sudan genel valisi Charles George Gordon'un ölümü ve Hartum'un dokuz aylık bir kuşatma ile (18 şubat - 26 kasım 1884) alınmasından sonra, Omdurman'da (Umm Durman) Mehdî devleti kuruldu. Ama ingilizler 1898'de şehri geri alınca tümgeneral H. H. Kitchener tarafından yeniden imar edilen Hartum 1954'e kadar İngiliz-Mısır hükûmetinin başkenti, 1954'te de bağımsız Sudan cumhuriyetinin merkezi oldu.

Hartum ili, 504 923 nüf. 15° ve 17° kuzey enlemleri arasında yer alır. Kabaca üçgen biçimindedir. Hartum, Kuzey Hartum ve Omdurman'ı içine alan üçgenin ucu, güneyde Gabel Avlia barajına dayanır. 1937'de tamamlanan baraj 3 500 000 m³ su alır. İlin kuzey sınırı Nil'in altıncı şelâlesi olan Sabaluka'dan geçer; yüzölç.: 8 097 mil kare, sınırları sürekli oturma merkezi olan köyleri ve bu köylerin uzakta kalan otlaklarını içine alacak biçimde saptanmıştı. Fakat göçebe toprakları il sınırının dışında kalır. Bunlara da kuyulardan yararlanma izni verilmiştir. Gezira düzlükleri de il sınırları dışında yer alır. Yalnız Beyaz Nil kıyısındaki ince şerit, sınırların içinde kalır. Balık yetiştirmek için kurulan sunî yuvalar ve Mısır Sulama idaresinin mahallî merkezi, bu şeritin üstündedir, nüfusunun yarıya yakın bir kısmı bu üç şehirde yaşar.
Hartum ili 366 m yüksekliğindeki kayalıklar üstünde uzanan bir düzlüktür.

Tepeleri düz Nübye kumtaşından küçük dağlar, kümelenmiş bazalt çıkıntıları, tek tek oturan granit tepeler dümdüz olan ufukta yer yer görülür. Kayalıklar Sabaluka şelâlesinin boyunca uzanır. Eskiden buradaki volkanik kayalar, Yukarı ve Aşağı Nil havzaları arasında bir duvar halindeydi. Diğer yerler, kayalık tepelerde meydana gelen aşınma sebebiyle çakıl ve kumla dolmuştur. Alçak nehir kıyıları ve adalar, Nil'in yığdığı kum ve çamur ile örtülüdür. Kayalık tepelerden (Cebel) bina ve yol yapımında kullanılan taşlar elde edilir. Kum ve çamurdan ise tuğla ve toprak testi yapılır. Omdurman'da da Arvan çömlek çamuruyle dolu çukurlar bulunur. Eski devirlerden kalma yerleşme merkezleri pek çoktur. Bunlar Aşölyen, Meroitik ve Hıristiyan dönemlerinden kalmadır, fakat henüz hepsi kazılmış ve ortaya çıkarılmış değildir. İlin coğrafî bakımından en önemli noktaları Nil'lerin kavuştuğu yerle Sabaluka boğazıdır. Eylülden hazirana kadar süren kuru mevsim son derece sıcaktır. En yüksek sıcaklık ortalaması mayıs ve haziranda 41,7°C, düşük sıcaklık ortalaması ise ocakta 15°C'tır. Buna karşılık en yüksek sıcaklık 47, 8°C ve en düşük sıcaklık 6,7°C'tır. Temmuzdan eylül başına kadar aralıklı olarak yağmur yağarsa da yıllık yağış miktarı 177,8 mm'yi geçmez. Tepelerin çevresi ve vâdiler biraz yağış alır. Buralarda birçok ot, diken, çalı yetişir ve bu yerler koyun, keçi ve develerin otlamasına çok elverişlidir. Fakat mevsim ilerledikçe su tükenir, sürülerin ya derin kuyu olan yerlere ya da Nil kenarına götürülmesi gerekir. Otlaklar, şehirlerin koyun, keçi sütü ve peyniri, eşek, deve, saman, yakacak odun ve ihracat için gerekli hayvan postu ihtiyacını karşılar. Çıplak kum alanları kum fırtınalarının (habub) başlıca sebebidir. Toprağı koruyabilmek son derece güçtür. Gene de yakacak odun elde etmek için Arabistan akasyası ekilmektedir.

Nil ırmağı haziran ayı ortalarından aralığa kadar taşar, alçak arazi ve adaları kaplar, alüvyon getirir. Nil'in kapladığı alanlarda fasulye, kavun, şekerkamışı, sebze ve afrika darısı ekimi yapılır. Nil'in sulamadığı alüvyonlu bölgeler ise toprak sahipleri veya kooperatifler tarafından tulumbalar, kanallar ve çeşitli sulama araçlarıyle sulanır. Tulumba ile sulanan geniş alanlarda meyve ve sebze yetişir. Beyaz Nil kıyıları ve asıl ırmağın solunda kalan engebeli iç bölgede köy sayısı çok değildir. Buna karşılık Mavi Nil ve sağ kıyı daha kalabalıktır. Üç şehrin belediyelerinin dışında eyalet iki bölgeye ayrılmıştır. Bu bölge merkezlerinin biri Kuzey Hartum'da, biri de Omdurman'dadır. Bölgelerin yerel yönetimi heyetlerce sağlanır. Kuzey Hartum başlıca sanayi merkezidir. Burada tersane, demiryolu malzemesi, bıçkı tezgâhları, tabaklama, maya ve tuğla fabrikaları, ayrıca ayakkabı, tatlı ve şeker pekmezi imal eden bir hafif sanayi, Şambat'ta da bir pamuk araştırma merkezi ve üniversite çiftliği vardır. Kuzey Hartum'da nüfusun yüzde 95'i Arapça konuşur. (M)

Hartum konferansı, üçüncü İsrail - Arap savaşına (29 ağustos - 1 eylül 1967) katılan arap ülkelerinin devlet başkanlarını veya temsilcilerini biraraya getiren milletlerarası konferans, Suriye dışişleri bakanı İbrahim Mahsus, İsrail ile uzlaşmağa yanaşmayarak konferanstan çekildi. Nasır ile Faysal I, ülkelerinin Yemen'e müdahaleden vaz geçmesi konusunda anlaştılar. Konfrans, İsrail'in işgal ettiği toprakları boşaltması karşılığında, Ortadoğu ülkeleri sınırlarının ve toprak bütünlüğünün ayrıca Akabe körfezinde ulaşım serbestliğinin arap devletlerince kabul edilmesi kararını aldı. Konferansta Batı Almanya. A.B.D. ve Britanya imparatorluğuna gönderilen petrole konan ambargonun kaldırılması, buna karşılık hidrokarbür üreten ülkelerin savaştan zararlı çıkan Mısır ve Ürdün'e yardımda bulunması da kararlaştırıldı. (L)

HARTUNG (Hans), alman asıllı fransız ressamı (Leipzig 1904). İkinci Dünya savaşında Fransa'da, yabancılardan kurulu birliklerde Almanlara karşı dövüştü. Sonra fransız yurttaşı oldu. Soyut resme Kandinsky ile yöneldi. (L)

HARTWEG (Raoul), fransız tabiat ve antropoloji bilgini (Paris 1914). Paris Üniversitesi Etnoloji enstitüsünde antropoloji ve insan ırklarında çene-diş sistemi ve afrikalı halkların karşılaştırmalı anatomisi konusunda önemli çalışmaları vardır. (L)

HARTWEGİA i. Salepgillerden konuk bitki. (Tropik Amerika'da yetişir; limonluklarda da süs bitkisi olarak yetiştirilir.) [L]

HARTY (sir Hamilton), ingiliz bestecisi ve orkestra şefi (Hillsborough, İrlanda 1880 Brighton, İngiltere 1941). Müzik eğitimini babasından gördü. İrlanda'nın başarılı orgcularındandı. 1900'de Londra'ya gitti. Londra Senfoni orkestrasını yönetti, 1920'de Manchester'deki Halle orkestrasının ve British Opera derneğinin başkanlığına getirildi. 1925'te «sir» unvanını aldı. 1931-1934 Arasında misafir şef olarak A.B.D.'de turneye çıktı, birçok orkestra yönetti. Başlıca eserleri: senfonik bir şiir olan *Beyaz Kazlar* (1910) ile ses ve orkestra için *Mistik Trompetçi*'dir (1913). En önemli eseri *Bir İrlanda Senfonisi*'dir. 1923'te yeni baştan düzenlediği bu senfoninin temalarını İrlanda halk şarkılarından aldı. (L)

HARTZENBUSCH (Juan Eugenio), ispanyol yazarı (Madrid 1806-ay.y. 1880). Babası alman asıllıydı. *Los Amantes de Teruel* (Teruel Âşıkları) [1837] adlı eseriyle tanındı. Romantik anlayışta tarihî oyunlar yazdı. Başlıca eserleri: *Dona Mencia* (1838); *Alfonso el Casto* (İffetli Alfonso) [1841]; *La Madre de Pelayo* (Pelayo'nun Anası) [1846]. *Juan de las Vignas* (1844) adlı bir de komedisi vardır.(L)

HARUC (CEBEL), Libya çölünde volkanik kütle, Siranaik ve Trablus sınırında. (L)

HARUN veya **HARIN** sıf. (ar. *ḥarūn*). *Esk.* İnat edip yerinde duran, huysuz (hayvan). ‖ İnatçı (insan). ‖ Duran, yürümeyen: *Bu kadar velvele oynata yerinde ya biraz / Ne harûn şey ki «zaman» hiç yürümez, hiç tınmaz* (M. Â. Ersoy).

◆ **Harunî** i. *Esk.* At'ın huysuzluk etmesi.

◆ **Harunlamak** geçz. f. *Esk.* İnatçı olmak. (M)

HARUN (İmranoğlu Ebu Halid Harun) [**Aaron** veya **Aharon** da denir]. Musa'nın ağabeyi. Söylentiye göre Musa'dan bir veya üç yaş büyüktü. Bütün söylentiler onun firavunun İsrail asıllı erkek çocukların doğumuna izin verdiği yıl dünyaya geldiğinde birleşir. Musa'nın, Mısır sarayından kaçmasına karşılık Harun sarayda kalarak iyi bir eğitim gördü. Sonra firavunun divanına üye oldu. Güzel konuştuğu için Musa'ya karşı sözcü seçildi. Medyen seferinden sonra Musa ile görüştü; Tanrı'nın Musa'ya verdiği emirleri öğrendi ve bu emirlere uydu. Musa'nın bütün çalışmalarına yardımcı oldu. Musa'nın firavunla olan mücadelesine katıldı. Musa İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarırken kumandanlık görevini yaptı. Tur dağına giden Musa'ya vekâlet etti. Ölümü hakkında farklı söylentiler vardır. Bir dağ evindeki yatakta öldüğü veya Tih çölündeki bir mağarada bulunan altın tahtta otururken 127 yaşında öldüğü ileri sürülür. Harun, Musa'dan daha çok sevilmiş ve İsrailoğulları tarafından hareketleri takdirle karşılanmıştır. (M)

HARUN bin MUSA, Satuk Buğra Hanın torunu (öl. Koçharbaşı 993). Maveraünnehir'i ve Buhara'yı fethetti. Samanoğulları hükümdarı Nuh bin Mansur zamanında, Samanoğulları devletine ait İsficab şehrini işgal etti (990). Sonra Samanoğullarının başşehri Buhara'yı aldı (992). Buradaki iklim yüzünden hastalanarak Balasagun'a dönerken öldü. Dindar, iyi yürekli, cömert, adil ve temiz ahlâklı idi. Bilginleri sever ve korurdu. Kendisine «mevlâ-yi resul-i Allah» unvanı verilmişti. (M)

HARUNİYE, Akdeniz bölgesinde (Adana ili, Bahçe ilçesi) bucak; 31 768 nüf. 24 köy. — *Bucak merkezi;* 5 198 nüf. İlçe merkezine 37 km uzaklıktadır. Yüksl. 450 m. Haruniye'de bir ilköğretmen okulu vardır. (M)

HARUNOBU (Hozumi JİHEI, **Suzuki** — denir), japon oymacısı (Tokyo 1725 - ay.y. 1770). Genç kız ve kadın resimleri yaptı. «Nişiki-e» denen çok renkli estampların yaratıcısı olduğu söylenir. (L)

HARUN-ÜR-REŞİD, abbasî halifesi (Rey 766-Tus 809). Annesi yemenli bir cariye olan Hayzuran'dır. Bu kadın gerek kocası Mehdi ve gerekse oğlu Harun-ür-Reşid'in saltanatı sırasında devlet idaresinde söz sahibiydi: Harun-ür-Reşid ilk öğrenimini Yahya bin Halid el-Bermekî'nin nezaretinde yaptı. Genç yaştayken Bizans'a karşı yapılan iki seferde kumandanlık yaptı. Birinci seferde abbasî ordusu Anadolu içlerine kadar ilerleyerek Sanalu'yu fethetti (779-780). İki yıl sonra yapılan ikinci seferde ise İstanbul boğazı kıyılarına kadar ilerlendi. Bu sıralarda Mısır, Suriye, İfrikiye, Ermeniye ve Azerbaycan eyaletlerinin genel valisiydi; işlerin yönetimini ise hocası Yahya bin Halid el-Bermekî'ye bırakmıştı.

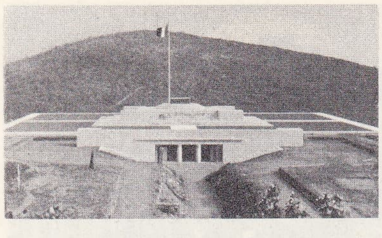
HARTMANNSWILLERKOPF ölüler anıtı

İkinci derecede veliaht olan Harun-ür-Reşid babasının 785'te ölümü üzerine annesinin ve hocasının çabalarına rağmen halife olamadı. Fakat el-Hadî'nin bir sene sonra esrarengiz bir şekilde ölümü üzerine 14 eylül 786'da halife oldu. Saltanatı sırasında imparatorluk sınırları içinde uzun karışıklıklar hüküm sürdü. Suriye, Emevîlere sadık kalmış disiplinsiz kabilelerin oturduğu bir bölge idi. Buradaki karışıklıklar Cafer bin Yahya'nın bölgeye gönderilmesine kadar sürdü (796).

Mısır'da kötü yönetim yüzünden 788 ve 794 yıllarında ayaklanmalar oldu. Bunun üzerine Herseme bin Ayan buraya gönderildi ve sükûneti sağladı. 786 Yılında İfrikiye valisi Yezid bin Hatim ölünce onun yerine gelen valiler devresinde bölgede karışıklıklar çıktı. Herseme bin Ayan 794'te Kayrevan'da Abdullah bin Carud'un isyanını bastırdı. 797'de tekrar isyan patlayınca Harun-ür-Reşid İfrikiye valiliğini yılda 40 000 dinar vermek şartıyle İbrahim bin Agleb'e vermeyi kabul etti. Endülüs'te Emevî hâkimiyetinin yerleşmesi, 788'de Magrıp'ta İdrisî hanedanının bağımsızlık kazanması ve nihayet 800'de de Aglebîler'in İfrikiye'de bağımsızlıklarını ilân etmeleri bütün Kuzey Afrika ve İspanya'da Abbasî hâkimiyetine son verdi.

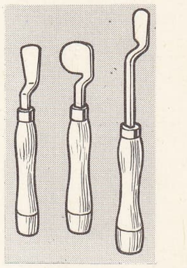
hartuçlar

Doğu eyaletlerinde sürekli isyanlar çıktı. 792 Yılında Ali soyundan Yahya bin Abdullah, Deylen'de isyan etti ve çevresine yerli halk ile beylerden önemli bir kuvvet topladı. Halife bu tehlikeli isyanı bastırmak için Bermekîlerden sit kardeşi Fazl bin Yahya'yı büyük bir ordu ile Deylem'e gönderdi. Fazl'ı mağlup etti ve ona aman vereceğine söz vererek Bağdat'a getirdi. U-

HARTMANN VON AUE
W. Liederhandschrift'in minyatürü

Foto. Albietz (LAROUSSE) ; Dictionnaire des Auteurs

HARTUM
«Gordon College»i

zun zamandan beri devam eden haricîlerin isyanları tekrar patlak verdi. 794 Yılında Elcezire bölgesinde Velid bin Tarif isyan ederek bütün bölgeyi eline geçirdi. Harun-ür-Reşid'in gönderdiği Yezid bin Mesyed kumandasındaki ordu isyanı bastırarak elebaşını öldürdü. Bir yıl sonra haricî reislerinden Hamza bin Abdullah, Sistan'da isyan etti. Herat'ı ele geçirerek Kirman ve Fars'a kadar uzanan bölgeyi hükmü altına aldı. Halife bu taraftaki isyanı hemen bastırmağa muvaffak olamadı ve karışıklık uzun süre devam etti.

Horasan halkı 797'de vali Ali bin İsa bin Mahan'ın kötü yönetimine başkaldırdı. Hattâ valinin de isyan etme ihtimali belirince halife isyanı bastırmak için hareket etti. Rey'de Ali bin İsa halifenin huzuruna gelerek değerli armağanlar sundu ve görevinde kaldı. Harun-ür-Reşid devrinin son yıllarında Rafi bin Leys'i 807 yılında isyan ederek Semerkant'ı ele geçirdi. Halife sağlık durumunun iyi olmamasına rağmen oğulları Mezun ve Salih ile beraber büyük bir ordunun başında isyancıların üzerine yürüdü. Fakat sağlığı bozulduğu için Tus'ta kaldı ve orada öldü.

Harun-ür-Reşid devrinin dış olayları arasında en önemlisi Bizans imparatorluğu ile yapılan mücadelelerdir. Harun-ür-Reşid saltanatının ilk yıllarında sınır bölgelerini düzenleyerek Avâsım adı verilen yeni bir sınır eyaleti meydana getirdi. Bir nevi askerî bölge olan bu eyaletlerde islâm ülkelerinden gelen gönüllüler vasıtasıyle hemen her yıl Bizans'a karşı akınlar tertip edilmekte idi. 797 Yılında halife Bizans imparatorluğunun iç karışıklıklar içinde bulunması sebebiyle büyük bir ordunun başında bizans topraklarına girdi; Safsaf kalesini ele geçirdi ve ordusunun diğer bir bölümünü de Ankara üzerine gönderdi. İmparatoriçe İrene, halifeye barış teklifinde bulunduysa da bu teklif reddedildi. Fakat Hazar'ların Kafkaslar tarafında İslâm ülkesine saldırması üzerine Harun-ür-Reşid Bizans'ın ağır bir vergi vermesi şartıyle barışı kabul etti. Bu durum Nikeforos Fokas'ın 802'de tahta geçmesine kadar devam etti. Yeni imparator vergi vermeyi kabul etmeyince halife 803 yılında yeniden Bizans'a karşı sefere çıktı. Harun-ür-Reşid'in Bizans'a karşı son seferi 806 yılındadır. Büyük bir ordu ile Anadolu'ya giren islâm ordusu Ereğli'yi ve Tiyana'yı ele geçirdi. Bu sırada Nikeforos Bulgarlarla mücadele ettiği için vergi vermek şartıyle barış yapmak zorunda kaldı.

HARUN-ÜR-REŞİD

Harun-ür-Reşid devrinde donanmaya da gereken önem verildi. 806 Yılında Kıbrıs'a karşı büyük bir deniz seferi yapılarak ada vergiye bağlandı. Ayrıca Rodos'a da seferler yapıldı. Harun-ür-Reşid ile frank kralı Şarlman arasında karşılıklı elçi gönderildiğini batılı kaynaklar bildirmektedir. 797 ve 801 yıllarında Şarlman'ın elçi heyetlerinin halifeye gelerek ikonoklast bizans imparatorlarına karşı birlikte mücadele etme teklifini ileri sürdüler. Papa tarafından taç giydirilen Şarlman, Bizans devletini ortadan kaldırarak hıristiyan dünyasında papayı tek dinî lider yapmak için bu faaliyete girişmişti. Halife tarafından karşılık olmak üzere gönderilen elçi heyeti Aix la-Chapelle'de Şarlman ile görüşerek iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirdi. Söylentiye göre Harun-ür-Reşid, Şarlman'a o zamana kadar Avrupa'da hiç tanınmayan bir çalar saat armağan etti.

Harun-ür-Reşid yirmi üç yıl süren saltanat dönemi Abbasî imparatorluğunun parlak devrinin devamıdır. Kuzey Afrika'nın imparatorluktan kopması ve hemen hemen her tarafta isyanların patlak vermesi siyasî bakımdan devletin nüfuzunu zayıflattıysa da Abbasî imparatorluğu, devrinin büyük bir devleti olmakta devam etti. Bununla birlikte ticarî ve fikrî alanda büyük gelişmeler görüldü. İslâm tüccarları Uzakdoğu ile Avrupa arasında geniş bir ticarî faaliyet gösterdiler. Harun-ür-Reşid ilme ve sanata değer verdi. Sarayında ilim ve sanat adamları toplanır, halife de bazen bu toplantılarda yer alır, münazaralara katılırdı. Binbir Gece masalları o devrin saray hayatını canlandırmaktadır. Gerek İslâm âleminde, gerekse Batı'da Harun-ür-Reşid'in yaygın ün kazanması bu masallar sayesinde oldu.

Harun-ür-Reşid, çocukluğundan beri yakın ilişki kurduğu Bermekî ailesini idarî kadroların başına geçirerek hilâfet sarayında rahat bir hayat sürdü. Fakat manevî baskısı gittikçe artan aileyi 803 yılında ağır bir darbe indirerek iktidardan uzaklaştırdı. (→ Bibliyo.) [M]

HARÛR i. (ar. *harr*'dan *harûr*). *Esk.* Sıcaklık, güneşin ısısı. || Geceleyin esen sıcak rüzgâr.

◆ **Harûrî** sıf. *Esk.* Sıcaklıkla ilgili olan. (M)

HARUT Sıf. (*Harut*'un adından). *Mec.* Büyücü, sihir yapan. || *Esk. Hârut-fen*, büyücülük. || *Hârut-sitan*, büyücü ülkesi. Bk. HARUT ile MARUT.

◆ **Hârutî** i. *Esk.* Büyücülük. || Büyücü. (M)

HARUT ile **MARUT**, Kur'anda Babil halkına sihir ve büyü öğrettikleri bildirilen iki melek (Bakara suresi, 102). Müfessirlere göre Harut ile Marut sihir ve büyüyü insanların bunlardan korunmalarını sağlamak için öğretmişlerdir. Kur'an'daki Harut ve Marut hakkındaki «biz ancak imtihan için gönderilmişiz, sakın (sihir, büyü yapıp da) kâfir olma demedikçe hiç bir kimseye (sihir) öğretmezlerdi» ayeti buna delil olarak gösterilir.

Peygamberler tarihiyle ilgili eserlerde Harut ile Marut hakkında şu bilgiler verilir:

Melekler yeryüzündeki insanların işledikleri günahları görünce Allah'a «Ya Rabbi, insanlar senin bunca nimetinin kadrini bilmeyerek bu kadar günah işliyorlar. Onlara niçin bu kadar müsaade ediyorsun» demişler; Allah da onlara siz onların yaradılışında olsaydınız bu günahları işlemez miydiniz?» diye sorunca melekler «hayır biz doğruluktan ayrılmazdık» diye cevap vermişler. Bunun üzerine Allah, imtihan için, güvendikleri iki meleği seçmelerini emretmiş, melekler Harut ve Marut'u seçmişler. Allah bunları Babil'e göndermiş. Harut ile Marut gündüzleri yeryüzünde bulunur, geceleri de İsm-i Azam duasını okuyarak gökyüzüne çıkarlarmış. Bir gün Zühre adında çok güzel bir kadın, kocasından boşanmak için bu iki meleğe başvurmuş. Bunlar bu kadına âşık olmuşlar ve onu elde etmek istemişler. Kadın şarap içip puta tapmaları şartıyle buna razı olacağını söylemiş. Harut ile Marut bu şartı yerine getirmiş; fakat kadın yine razı olmamış ve akşamları gökyüzüne çıkmak için okudukları duayı da öğretmelerini istemiş. Bunu da öğretmişler. Kadın duayı okuyarak göğe çıkmış, Allah da onu gökte bir yıldız haline getirmiş. İki melek, işledikleri günahlardan dolayı pişman olarak af edilmeleri için peygamber İdris'e başvurarak aracılık etmesini istemişler. Allah da dünya veya ahiret cezalarından hangisi kabul edeceklerini sormuş. Melekler, dünyada verilecek bir cezayı kabul etmişler. Bunun üzerine Allah Babil'deki bir kuyuya baş aşağı asılmalarını emretmiş.

Edebiyatta. Divan edebiyatında Harut ve Marut ismi çok kere *çâh* (kuyu) ve *çâh-ı Babil* (Babil kuyusu) ile birlikte anılır. Harut ile Marut'tan sihir ile ilgisi dolayısiyle sevgilinin büyüleyici bakışını anlatırken de bahsedilir. (M)

Harvard üniversitesi, Cambridge'te (Massachusetts) John Harvard tarafından kurulan (1636) amerikan öğretim kurumu. A.B.D.'deki özel üniversitelerin en eskisi ve en ünlüsüdür; atom araştırmalarına katılan dokuz Amerikan üniversitesinden biridir. (L)

Harvard Üniversity press, Harvard üniversitesinin 1872'de kurulan yayım bölümü. A.B.D.'deki üniversite yayım şubelerinin en önemlisi ve en etkilisidir. (L)

HARVEY, A.B.D.'de (İllinois Cook idare bölümü) şehir, Little Calumet ırmağı kıyısında Chicago'nun 21 km güneyinde; 33 230 nüf. Ağır sanayi: dizel motorları; yol ve inşaat makineleri; demiryolu araçları. Petrolcülüğün gelişmesi için araştırmalar yapılmaktadır. 1890'da bataklık ve çimenlik olan bu bölgeyi, Chicago'lu keresteci ve kapitalist Turlington W. Harvey satın alarak şehri kurdu. (L)

HARVEY (Gabriel), ingiliz şairi (Saffron-Walden, Essex 1545-ay.y. 1630). Yakın arkadaşı Edmund Spenser'i *The Shepheardes Calendar* (Çobanın Takvimi) adlı eserinde «Hobbynol» adıyle anlattı. Retorik üstüne incelemeler, soneler, satirik manzum mektuplar yazdı. Şiirlerinde kafiyeden uzaklaştı. İngiliz şiirine, yunan ve latin şiirinin heksametron veznini getirdi. (L)

HARVEY (William), ingiliz hekimi (Folkestone 1578-Hempstead, Essex 1657). 1615'-te Krallık kolejinin Anatomi ve Cerrahî kürsüsüne tayin edildi. James I ile Charles I'in hekimi oldu. Kan dolaşımını buldu. Daha önce Michel Servet akciğer dolaşımını tanım lamış, Colombo ve Aranzi kalbe akciğer toplardamarlarından ve alt anatoplardamarından kan geldiğini göstermişti. Harvey bu çalışmaların eksik bıraktığı bilgileri tamamladı, onların doğruluklarını araştırdı, büyük dolaşımla küçük dolaşımı kesinlikle gösterdi. Birçok kişi, onun bu buluşlarının yanlış olduğunu öne sürdüyse de Harvey, ortaya koyduğu bilgilerin bütün avrupalı bilginlerce benimsendiğini hayatının son günlerinde görmek mutluluğuna erişti. Üreme üzerine de birçok önemli çalışma yaptı. *Omne Viyum mex Ovo* («Canlı Yaratık bir Yumurtadan Doğar») ilkesini ortaya atan ve bu ilkeyi deneysel olarak doğrulayan odur. Başlıca eserleri: Dolaşım üstüne buluşlarını açıkladığı *Exercitatio Anatomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus* (Hayvanlarda Kan Dolaşımı ve Kalp Hareketinin Anatomik Yönden İncelenmesi) [1628]; *Exercitationes de Generatione Animalium* (Hayvan Nesilleri Üstüne Çalışmalar) [1651]; *Opera Omnia a Collegio Medico Londinensi Edita* (Londra Tıp Okulunda Yayımlanan Bütün Eserler) [1766]. (L)

HARVEY (William Henry), irlandalı botanikçi (Summerville, Limerick yakınları, 1811-Torquay 1866). Güney Afrika bitki örtüsü üzerine araştırmalar yaptı, deniz bitkilerini ve suyosunlarını inceledi. (L)

HARVEYLEME i (bulucusu *Harwey*'in adından *harvey-le-me*). Zırh levhalarını bir kat odun kömürüyle örtüp ısıtarak, çift tavlama yoluyle yüzeysel sertleştirme usulü. (L)

HARVİER (Paul), fransız hekimi (Troyes 1880-Paris 1960). 1919'da Paris hastahaneleri hekimi, 1933'te tedavi profesörü, 1941-1951 arasında Cochin Hastahanesi Klinik kürsüsü profesörü oldu. Tetani ve Paratiroid bezlerinin rolü üstüne hazırladığı tezinden (1909) ve salgın ansefalit üzerindeki çalışmalarından (1919-1925) sonra da birçok inceleme ve araştırma yaptı. Pigment sirozu stereobilin, kriyoglobülinler, yanak kemiği enfeksiyonları, kolitler üstüne çalışmalarını bu arada sayabiliriz. Harvier, ayrıca antibiyotiklerin ve kortikoyitlerin tedavideki rolünü araştırdı. 1951'de üniversite sonrası tıp eğitimiyle ilgili *Revue du Praticien* (Pratisyenin Dergisi) adlı yayım organını kurdu. (L)

HARWELL, İngiltere'de (Berkshire) yer, Oxford'un güneyinde. Nükleer araştırma merkezi. (L)

HARWİCH, Büyük Britanya'da (Essex) şehir. Stour halicini sınırlayan yarımadanın ucunda; 13 500 nüf. Yolcu limanı (Anvers, Rotterdam, Amsterdam v.b., düzenli gemi seferleri). Sayfiye yeri. Balıkçılık. (L)

HARY (Armin), batı almanyalı atlet (Quierschier, Saar 1937), çok süratli kısa mesafe koşucusu. 1960'ta, 100 m'yi 10 saniyede koştu ve aynı yıl 100 m'de olimpiyat şampiyonu oldu. (L)

HARYA'LAR, Bengal'in batısında yaşayan ve sayıları 80 000 kadar olan halk. Alınlarına dövmeyle üç dikey çizgi çizerler. (L)

Foto. LAROUSSE

HARZ, Orta Almanya'da, Batı Almanya ile Doğu Almanya arasında paylaşılan dağ kütlesi; Brochen'de 1 142 m. Çok eski dönemlerde jeoloji açısından incelenen Harz, Orta Avrupa'da Birinci zaman kıvrılmasının en son şiddetli evresinin (Hersinyen) tarihlendirilmesine yardım etti. Ayrıca faylar arasında bütün kenarları yükselmiş bir kütle olan «horst»un da tanımlanmasına katkıda bulundu. Gerçekte, Harz tam bir horst değildir; kuzey kenarı üst Hersinyen çağda oluşmuş çanağı hafifçe kaplar; güney, batı ve doğuda ise bükümler aracılığıyla tortulların altına girer. Buna karşılık, engebe, basamaklardan oluşmuş kenarlardan meydana gelen tipik bir eski kütle engebesidir. Brocken, en fazla yükselmiş bölgede yer alan bir «kalık tepe»dir.

Harz dağı Almanya ekonomisinin gelişmesinde büyük rol oynadı. Kayalarında maden damarları (kurşun, gümüş, çinko, kalay, demir, bakır, flüor, uranyum) vardır. Maden yataklarının işletilmesine daha Ortaçağda başlandı. Maden işletmelerinin zarar görmemesi için Braunschweig prensleri dağda her çeşit tarımı yasaklamayı bile göze aldılar. Bugün yatakların tükenmekte olduğu görülmektedir.

Rutubetli ve soğuk olan Harz, madenlerine rağmen ormanlık bir dağ olarak kaldı. Harz'da hemen hemen hiç tarım yapılmaz; buna karşılık çok az hayvancılık vardır. Kozalaklı ağaçlardan meydana gelen ormanlar hemen bütün eğimleri kaplar; fundalıklar ve turba yatakları sadece Brocken gibi çıplak tepelerde görülür. Efsaneye göre Walpurgis'in gece dansı bu tepede yapılırdı. Nüfusun yoğun olduğu sanayi ovalarının ortasında yükselen Harz önemli bir turizm merkezi olmuştur. (M)

Harzem i. Mus. Türk musikisinde, Kantemir'in kaydettiği, örneği olmayan on dört zamanlı küçük usûl. (Türk aksağı ile bir sofyandan yapılmıştır.) [M]

HARZEM. Coğ. Bk. HARİZM.

HARZGERODE, esk. **Alexisbad,** Almanya'da (Doğu Almanya, Halle idare bölümü) şehir; 6 200 nüf. Ilıca merkezi. XVI. yy.-dan kalma şato. (L)

HAS sıf. (ar. *haşş*). Belli bir şeye ait, mahsus, özgü: *Reis, hakkından emin olanlara has bir tereddütsüzlükle...* (Ömer Seyfeddin). *Cenup Anadolu yemeklerinin kendilerine has çeşnisi hepimizi birden sarıvermişti* (A.H. Tanpınar). ‖ Katışıksız olan, saf, iyi cins: *Has un. Has boya.* ‖ — *Esk.* Hükümdara ait olan: *Has bahçe. Has ahır.* ‖ *Hâs-ül-hâs,* en âlâ, en güzel. ‖ *Hâs ü âm,* soylular ve halk tabakası, herkes.

— Fırıncılık. *Has ekmek,* has unla (kepeksiz buğday unu) yapılan beyaz ekmek. (Kalorisi yüksek, vitamin değeri düşüktür.)

— Gram. *Esk. İsm-i hâs,* özel isim.

— Kıyf. *Has-ül-has hil'at.* En değerli kumaşlardan yapılan hil'at. (Kürklü olanına has-ül-has ba postin samur denilirdi. Sadrazamlığa yükselen vezir, çavuşbaşıya, tezkire-i evvele, tezkirei sani'ye ve mühürdara hassülhas hil'at giydirirdi.)

— Mutf. *Has yufka,* kepeksiz buğday unu ile hazırlanan hamurdan yapılmış yufka.

— Teşk. tar. *Has ahır,* Osmanlı imparatorluğunda saray hayvanlarının, bunlarla ilgili takımların ve hayvanlara bakan kimselerin toplandığı yer. (Bk. ANSİKL. ve ISTABL.) Topkapı sarayında orta kapıdan girilince sol tarafta bulunan ahırların adı. ‖ *Has ahır erkânı,* has ahırlara, onlarla ilgili eşyaya bakmakla görevli yüksek rütbeli memurlar. (Bk. İMRAHOR.) ‖ *Has ahır hazinedarı,* saray ahırlarına bakan görevlilerden birinin adı. (Has ahırda çok değerli at ve eğer takımları olduğundan buraya hazine veya has ahır murassaat hazinesi, bu takımlardan sorumlu görevliye de hazinedar denirdi.) ‖ *Has ahır kaşıkçısı,* has ahırda hayvan tımar edenlere verilen ad. ‖ *Has ahır kethüdası (has kethüdai,* has ahırın ilerigelen memurlarına verilen ad. ‖ *Has ahır külâhı,* has ahır görevlilerinin giydiği özel külâhın adı. ‖ *Has ahır* ;*.ahtvanları,* has ahır hazinesindeki eşyanın bakım, yapım ve temizliğiyle görevli olanların adı. ‖ *Has bahçe,* osmanlı sarayında sadece padişaha ve yakınlarına ayrılmış olan bahçe. ‖ *Has bahçe bostancıları,* yeniçeri bostancılarının, saray bahçe bostanlarına bakmakla görevli olan bölüğü (yirmi iki bölüktü). ‖ *Has bahçe ocağı,* saray bahçe ve bostanlarında çalışan bahçıvanların bağlı oldukları ocağa verilen ad. (Bostancıbaşı ve silâhtarağa bu ocakların âmiriydi.) ‖ *Has fırın,* Osmanlılarda saraya ekmek pişiren özel fırınlara verilen ad. ‖ *Has matbah,* padişah ve yakınlarının yemeklerinin yapıldığı özel mutfak. ‖ *Has oda,* osmanlı sarayında enderunun en önemli bölümlerinden birinin adı (*hanei has* da denir). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Has odabaşı,* törenlerde padişahın giyeceklerini tertipleyen, giydirip çıkaran görevli (padişah nereye giderse yanında bulunurdu). [Bk. ANSİKL.] ‖ *Has oda erkânı,* has oda görevlilerinin ilerigelenlerine verilen ad. ‖ *Has oda eskileri,* has oda kıdemlilerine verilen ad. (Has oda kırk kişi ve üç sınıftan ibaretti. Aralarındaki eskiler on iki kişi idi.) ‖ *Has oda gılmanı* (*acemisi*), has oda acemilerine verilen ad. (Yirmi kişiydiler. Süreleri gelince, has oda eskisi, sonra ağa olurlardı.) ‖ *Has oda hazinesi,* sarayın üç hazinesinden birine verilen ad. (Has odadaki kıymetli eşya bu hazinede saklanırdı.) ‖ *Has oda hüddamı,* bütün has oda görevlilerinin genel adı. ‖ *Has sofra,* elçilik görevlilerine, teşrifatta önde gelenlere çıkarılan yemek. (İkinci, üçüncü dereceli görevlilerle onlara bağlı olanların yemek yediği sofraya harcı sofra denirdi. Has sofraya on beş, harcı sofraya yedi türlü yemek çıkarılırdı.)

— ANSİKL. *Has ahır.* Burada padişah hizmetinde bulunanların 200 atı vardı. Ayrıca en iyi cins 50 at için de özel bir ahır bulunuyordu. Sarayburnu'nda Romalılardan kalan Zafer sütununun önündeki Has Ahır dairesi; Ahırkapı'da ise enderunluların, has odalıların, haremağlarının ahırları ve atları vardı. Bunlardan başka, sarayın dışında Vefa ve Kadırga'da ahırlar kurulmuştu. Dolmabahçe sarayı yapıldıktan sonra Beşiktaş'ta da bir has ahır kuruldu. Has ahırın âmiri büyük imrahordu.

● *Has oda,* ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından kuruldu. Bakımı ile otuz iki içoğlanı görevlendirildi. Yavuz Sultan Selim has odanın üstüne Hırkai Saadet dairesini yaptırdı. Ayrıca buraya kiler, hazine ve emektar çuhadarları da taşıdı. Murad III eski yapının karşısına yeni bir has oda yaptırdı.

Has oda görevlileri rütbe sırasına göre has odabaşı, silâhtar, çuhadar, rikabtar, tülbent gulamı ve miftah gulamı diye anılırlar. Bunlar kırk kişiydi. İlk dört ağaya arz ağaları denilirdi. Ancak Fatih Kanunnamesi'nde arz yetkisi yalnız has odabaşınındı. Ötekileri üç ağaya arz yetkisi sonradan verildi. XVII. yy. sonlarına kadar has odabaşı; silâhtar, çuhadar, rikabtar, tülbent gulamı, miftah gulamı dışındaki has oda görevlilerine ceza verebilir, gerekirse padişaha arzederdi.

Has görevlileri arasında yer açılınca buraya sırasıyle güğümcübaşı, peşkircibaşı, çamaşırcıbaşı ve hamamcıbaşı tayin edilirdi. Hazine, kiler ve seferli koğuşundan has odaya geçecek ağaların görev almaları özel bir törenle yapılırdı. Bunların görevi Hırkai Şerif dairesini süpürmek, kitapların, mushafların tozlarını almak, belirli kutsal gecelerde ödağacı yakmak, gülsuyu serpmek, şamdan, parmaklık gibi eşyayı parlatmak, temizlemekti. Bu işler nöbetleşe yapılırdı.

Hünkâr müezzini, sır kâtibi, başçavuş, başçuhadar, sarıkçıbaşı, kahvecibaşı, tüfekçibaşı, berberbaşı gibi görevliler de has oda ağası sayılırlardı. Bunlar padişaha hizmet ederlerdi. Bu görevlilerden tırnakçı her perşembe padişahın tırnağını keserdi. Bunlara peygamberin doğduğu ayda ve bayramda iki defa bahşiş verilirdi.

Harvard üniversitesi
Widener kütüphanesi

● *Has odabaşı* (aynı zamanda *erkânı havvası cüvani* denilen ağaların en büyüğü) törenlerde de padişahın elbisesini giydirir, çıkarır, padişah nereye giderse yanında bulunurdu. Bu göreve tavâşî (hadım) denilen akağalardan yahut enderunda yetişmiş içoğlanlardan kimseler getirilirdi. Gündelikleri 60 akçeydi (XVI. yy.). 70 Akçeye çıktığı da oldu. Saraydan kendilerine her yıl beş kat elbiselik verilirdi. Bunların Rumeli'de yılda üç yüz duka gelir sağlayan dirlikleri de vardı. Ayrıca Mevlit ayı ile Bayram'da 400 altın bahşiş alırlardı. Dereceleri kapıağasınınkine eşti; ancak kapıağaları kendilerinden önce gelirdi. Padişahın dört mühründen birini taşırlardı. 1681'de Has odabaşılık kaldırıldı. Süleyman II zamanında (1687-1691) yeniden konduysa da eski önemi kalmadı.

◆ İ. Teşk. tar. Yıllık hasılatı bir milyon ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında değişen dirliklere verilen ad. (Bk. ANSİKL. ve DİRLİK). ‖ *Haslar kadılığı,* osmanlı teşkilâtında Eyüp kadılığına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Haslar mukataacısı,* osmanlı teşkilâtında toprak dağıtımıyle görevli kimse. (Yeni alınan ülkelerde havass-ı hümayun olarak ayrılan toprakların hesap işleri, dağıtım ve kiraya verilmesi gibi görevleri yaparlardı.)

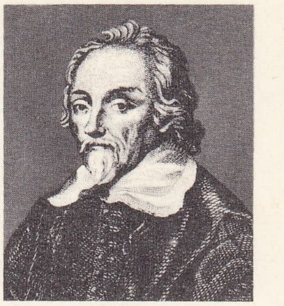

William **HARVEY**
Cabinet des Estampes, Paris

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlı devleti idare teşkilâtında yıllık hasılatı bir milyon ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında değişen dirliklere *has* denirdi.

Fatih Sultan Mehmed zamanında yapılan Kanunname ile bu topraklardan öşür ve rüsûm adı ile yüz bin ile yüz yirmi bin akçe arasında vergi alınırdı. Daha sonraları paranın değeri düştükçe bu vergi miktarı arttı. Has'ın çeşitleri vardı: 1. mirî tarafından yönetilen havası hümayun (Hazine); 2. cezir, mirimiran, ümera, defterdar hasları; 3. sultanlara verilen ve *paşmaklık* denen haslar (bunlar şahıslara ölünceye kadar verilirdi).

En büyük has, padişaha veya veziriazama aitti. Bunları derece ve rütbelere göre; vezirler, beylerbeyiler ve sancakbeyleri takip ederdi.

Has sahipleri kendileri hassa gidip vergi toplamazlardı. Voyvoda adı verilen görevliler bu işi yapardı. Has kime verildiyse o hastaki köylü de has sahibinin gerçek malı olurdu. Köylü hastaki toprakları iyi ekip biçmezse elinden işlediği toprağı alınır, başkasına verilirdi. Çünkü toprakların öşür ve rüsûm gibi vergileri has sahibi tarafından devlete ödenirdi. Hassın sahibi hasılatı azalan topraklarına bu yüzden daha iyi işle-

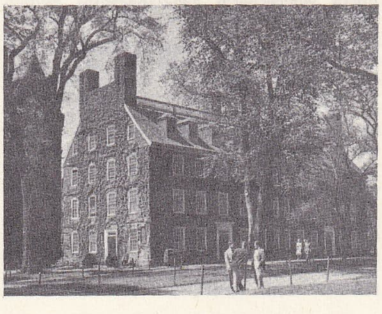

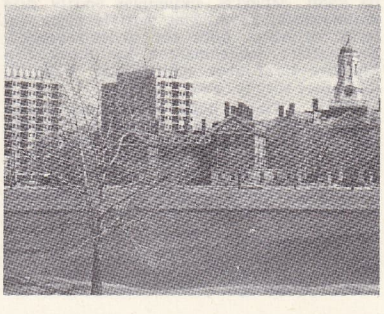

Harvard üniversitesi:
solda, Harvard'ın
en eski yapısı
«Massachusetts Hall»
(1720);
sağda, «Charles River»
boyunda Harvard
binaları

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE)

tici bulma hakkına sahipti. Fakat köylü haksız bir davranışa uğradığı zaman has sahibini hükûmete şikâyet edebilirdi. Zamanla haslardan toplanılan vergiler uygunsuz yollardan alınmağa başlandı. Bu yüzden köylünün şikâyetleri arttı. Gelir artışını sağlamak için devlet de hasları daha çok vergi ödeyene verme yolunu tuttu. Özellikle bu durumdan voyvoda adı verilen vergi toplayıcıları faydalanarak bulundukları yerin mutlak hâkimi kesildiler. XVII. yy.da bu durum düzeltilmek istendi. Fakat olumlu bir sonuç alınamadı.

Osmanlılarda *dirlik* adı verilen topraklar otuz yılda bir yeniden deftere yazılırdı. Her padişah değişince has sahiplerine ve ayrıca diğer birliklere beratları gönderilirdi.

● *Haslar kadılığı.* 1453 Yılında biri İstanbul surları içinde; öteki dışında (Eyüp, Çekmeceler ve Çatalca yöreleri); öbür ikisi de Galata ve Üsküdar kadılıkları olmak üzere dört kadılık vardı. Bunlardan sur içindeki kadılığa İstanbul kadılığı, sur dışındaki kadılığa da Havassı Refia veya Haslar kadılığı denirdi. XVII. yy.da Haslar kadılığına bağlı yedi yüz köy vardı. İlçe içindeki yirmi altı nahiyede naip denilen vekiller çalışırdı. Hadımköy, Büyük ve Küçük Çekmece'ler, Terkos, Uzunova'da Eyüp kadısının birer naibi bulunurdu.

XVIII. yy.da Haslar kadılığı beş yüz akçelik bir mollalıktı. Çatalca, Büyük ve Küçük Çekmece'ler, Silivri, Ereğli, Midye, Burgaz ve Terkos bucakları buna bağlıydı.

Haslar kadılığı İstanbul kadısı gibi görev yapardı. Kol gezer, davaya bakar, sağlık işleriyle ilgilenir, halkın sıkıntı çekmemesi için çalışırdı. Bütün bu işleri yaparken de Yeniçeri ocağından ve öteki hükûmet ilerigelenlerinden yardım görürdü. (→ Bibliyo.) [M]

HAS i. (fars. *ḫas*). *Esk.* Dal parçası, ot kırıntısı, yonga. ‖ *Hâr u has* (*has u hâşak*), çalı çırpı, çerçöp: *Mesken ey bülbül sana geh şâh-ı güldür geh kafes / Nice âşıksın ki ahından tutuşmaz hâr ü has* (Fuzuli)

◆ **Haspûş** blş. i. *Esk.* Çalı çırpı ile örtülü. ‖ *Mec.* Değişik, yalancı bir görünüş veren. (M)

HAS i. (ar. *ḫaṣṣ*). *Esk.* Kandırıp ayartma, teşvik ve kışkırtma. (M)

HASA (el —). Bk. LAHSA.

HASAD i. Bk. HASAT.

HASÂDET i. (ar. *ḥasādet*). *Esk.* Kıskançlık, hasetlik. (M)

HASÂFET i. (ar. *ḥaṣāfet*). *Esk.* Sağlamlık, olgunluk. ‖ Doğru oy, oy sağlamlığı. (M)

HASAİL çoğl. i. (ar. *ḫaṣlet*'ten *ḫaṣaʾil*). *Esk.* Hasletler. İyi huylar. (M)

HASAİS çoğl. i. (ar. *ḫaṣiṣa*'dan *ḫaṣaʾis*). *Esk.* Bir şeye has olan nitelikler: *Buna muvaffak olan bir millet elbette âli hasâis-i siyasiye ve idareye maliktir* (Atatürk). ‖ *Hassâis-i insaniye,* insanlık nitelikleri. (M)

HASEKE (EL). Bk. HAŞEÇE.

HASAN veya **HASEN** (Ebu Muhammed, **Mücteba** da denir), Hz. Muhammed'in torunu; Ehlibeyt'in ve Âl-i Aba'nın dördüncü mensubu, imamiye mezhebinin ikinci imamı (Medine 623 veya 624-ay.y. 670), halife Ali ile Fatma'nın büyük oğlu. Ali'nin halifeliği sırasında siyasî ve idarî görevler aldı. Sıffin savaşında bulundu (657). Babasının öldürülmesinden sonra Irak'ta halife ilân edildi. Taraftarları onu Suriyelilere karşı savaşa zorladılar. Babasının şehit edilmesinden sonra kan dökülmesini önlemek için Şam valisi Muaviye ile anlaşmak zorunda kaldı. Muaviye «müminler emîri» diye anılmayacak, kaydıhayat şartıyle başta kalacak ve Ali'ye kötü söz söylenmeyecekti. Bu şartlara bağlanmaktan kurtulmak için Muaviye tarafından zehirletilerek öldürtüldüğü ileri sürülür. (M)

HASAN, Tunus hafsî hükümdarı (1526-1542). 1534'te Barbaros Hayreddin tarafından tahtından indirildi. 1535'te Karl V tarafından tekrar tahta çıkarıldı. Fakat halkın nefretini üstüne çektiği için 1542'de oğlu Ahmed Hamid tarafından yeniden tahttan indirilince kaçtı ve İtalya'ya sığındı. (L)

HASAN, Mustafa II'nin oğlu (1699-1733). Ahmed III padişah olunca (1703) babası Mustafa II, kardeşleri Mahmud, Osman ve Ahmed II'nin oğlu şehzade İbrahim ile birlikte Edirne'den İstanbul'a getirildi. Ayvansaray'da Haticesultan sarayına, daha sonra da Yalı köşküne nakledildi. Yenicami türbesinde gömülüdür. (M)

HASAN I, 1873-1894 arasında saltanat süren alevî Fas sultanı. Saltanatı sırasında Rifli'ler, Melilla'da İspanyollara saldırınca, Fas meselesi milletlerarası bir nitelik kazanmağa başladı. Hasan I'den sonra oğlu Abdülaziz tahta çıktı. (L)

HASAN II, fas kralı (Rabat 1929). Kral Muhammed V'in büyük oğlu. Babasıyle birlikte sürgüne gitti, dönüşünde (1956), silâhlı kuvvetler kumandanı, sonra (1957) veliaht oldu. 1960'ta Muhammed V tarafından kurulan hükûmette başkan yardımcılığına getirildi; babasından sonra Hasan II adıyle tahta çıktı (1961).

Kral Hasan, yurt içinde üç ilkeye (müslümanlık, krallık, sosyal demokrasi) dayanan bir millî birlik siyaseti uygulamağa çalıştı. Bu siyaset daha liberal bir anayasaya (1962) ve bir toprak reformuna dayanıyordu. Ama halkın bazı unsurları bu siyasetin sonuçlarını yetersiz saydığından, 1965 martında Casablanca'da ciddî karışıklıklar başgösterdi. Kral örfî idare ilân etti ve parlamentoyu etkisiz bıraktı. Krallığın dış siyaseti şu üç noktada toplanıyordu: bir «Büyük Birleşik magrıp» kurmak (mart 1959'da Tunus ile sözleşme, 1962'de Cezayir Fas konferansı), birleşmiş «arap milleti»ne ve Afrika birliğine dayanma (Casablanca grubunun kurulması), 2 harizan 1961 tarihli temel yasa gereğince doğu ve batı arasında tarafsız kalmak. Bununla birlikte, birtakım güçlükler de eksik olmadı: Moritanya'yı tanımaması, İspanya ile toprak yüzünden anlaşmazlıklar, Cezayir ile (1963 ve 1966'da) bazen şiddetli sınır çatışmaları. Hasan II, Fransa'ya yaklaştı (Mayıs 1962'de Champs görüşmesi; 1963 haziranında resmî ziyaret), ama Bin Barka'nın ortadan kaybolması (29 ekim 1965), Rabat ile Paris arasında gerginlik yarattı. Albay Dlimi'nin beraat etmesi üzerine iki başkent arasındaki ilişkiler normalleşti. (L)

HASAN (El Hasan bin Yusuf), fıkıh bilgini (Hille 1250-ay.y. 1326). Sultan Gıyaseddin Olcaytu'nun sarayında yapılan ilmî toplantılara katıldı. Sultan tarafından beğenildi. Sünnîlere karşı Şiîliği tutan başarılı savunmalarıyle ün kazandı. Eserleri: *Keşf-ül Yakîn* (Kesin Bilgiyi Bulma); *Minhac-ül Kerâme fi Ma'rifet-il İmâme* (Din Bilgisine Göre Keramete Götüren Yol); *Tezkiret-ül Fukahâ* (Hukukçular Tezkiresi). [M]

HASAN (Şamsıray), türkistanlı ressam (1917-1956). Taşkent'teki sanat müzesinde çalıştı (1938-1945). 1946'dan ölümüne kadar bu müzenin müdürlüğünü yaptı. Eski sanat eserlerinin toplanmasına önem verdi. Türk sanat tarihi alanında ilmî araştırmaları vardır. (M)

HASAN AĞA, Köprülü Mehmed Paşanın kardeşi (XVII. yy.). Tarihlere Amcazade Hüseyin Paşa olarak geçen osmanlı sadrazamının babası. İkinci Viyana kuşatmasına (1683) katıldı. Kuşatma sırasında Kara Mustafa Paşanın yanında bulundu. Osmanlı ordusunun kötü duruma düştüğünü görünce kuşatmanın kaldırılarak ordunun Belgrad'a çekilmesi gerektiğini ilk defa Hasan Ağa, sadrazama bildirdi. Fakat Kara Mustafa Paşa, Hasan Ağanın sözüne pek rağbet etmedi. Böylece osmanlı ordusunun bozgununu hazırlamış oldu. (M)

HASAN AĞA, osmanlı yeniçeri ağası (XVIII. yy.). Ahmed III'ün İran seferine çıkmak istememesi üzerine Üsküdar'da bulunan yeniçerilerin ayaklanacağını bildirerek padişahı sefere çıkmağa razı etti. (M)

HASAN AĞA, türk besteci (İstanbul 1670 ?- ay.y. 1729). İlk musiki derslerini babasından aldı. Enderuna musiki müderrisi ve başhanende olarak girdiğinde (1704) ünlü bir besteciydi. 1715'e kadar bu görevlerde kaldı. Enfiye tiryakisi ve irice burunlu olduğundan Enfî ve Burnaz lakaplarıyle anılırdı. Hulûs, Hasan, Hulûsi takma adlarıyle aruz ve hece vezniyle şiirler yazdı. Şiirlerini kendisi ve başka besteciler bestelediler. 200 Kadar semaî, durak, şarkı ve ilâhi besteledi. Günümüze 18 eseri kaldı. Bunlardan biri durak, biri peşrev, on biri beste, ikisi ağır, üçü yürük semai'dir. (M)

HASAN AĞA Benli, türk bestecisi (Edirne 1607-İstanbul 1662). Genç yaşta Enderuna alındı (1625). Murad IV tarafından korundu. Enderunda tanbur öğrendi. Padişaha tanbur çalıp rumeli türküleri okurdu. Saray musahipliğine kadar yükseldi. Murad IV ölünce (1640) kendisine maaş bağlanarak taşraya çıkarıldı. Taşrada sürdürdüğü ömrü hakkında bilgi yoktur. Ancak Mehmed IV'ün huzurunda da çaldığı ve yine saraya kapılandığı sanılmaktadır. Günümüzde bir Ağır sakıyl rast peşrev'i, Rast saz semai'si, Ali Ufkî'nin yazdığı üç hâneli Rast peşrev'i (devr-i kebîr) ve Kantemiroğlu'nun yazdığı bir devr-i kebir Pençgâh peşrev'i kaldı. (M)

HASAN AĞA Hadım, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1598). Veziriazam Damat İbrahim Paşanın azli üzerine Sadarete getirildi (1597). Padişah Mehmed III'ü bile etkisi ve idaresi altına almış olan Valide Sultanı dile düşürdüğü için cezalandırıldı. Makamından alınarak Yedikule zindanına atıldı ve orada idam edildi. Osmanlı imparatorluğunda hadım sadrazamların birincisidir. (M)

HASAN AĞA Nemçe, sekbanbaşı yeniçeri (öl. 1722). Turnacıbaşı iken sekbanbaşı oldu (1712). Şair Ahmed Saip Efendi olayında hatası görüldüğünden azledildi, sonra tekrar aynı göreve getirildi. Sekban sınıfında yaptığı bazı yeniliklerle ün kazandı. (M)

HASAN ÂLİ EFENDİ, osmanlı posta telgraf nazırı (Trabzon 1824-İstanbul 1895). Özel öğrenim gördü. Kastamonu'da ufak memuriyetlerde bulunduktan sonra İzmir İdare meclisi başkâtipliği, Âli Paşa ve diğer birkaç vezirin başkâtipliğini, Hersek tahrirat müdürlüğü, İstanbul Kavanin komisyonu başkâtipliği yaptı. Posta ve Telgraf reisliğine tayin edildi (1872). Başmüdür ve nazır yardımcısı, sonra da bâlâ rütbesiyle posta telgraf nazırı oldu (1888). PTT idaresinin gelişmesinde büyük emeği geçti. Millî eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in büyükbabasıdır. (M)

HASAN ALİ HAN, 1746'da imzalanan Osmanlı-İran antlaşmasına, İran adına imza koyan yetkili. Nadir Şah, dört yıllık başarılı bir Hindistan seferinden sonra Osmanlılarla sınır ihtilâfına düştü. Bu sebeple Doğu Anadolu'daki osmanlı topraklarına saldırdı. Yapılan savaşlarda başarılı olan Osmanlıları durdurmak için sulh istedi. Bunun üzerine Osmanlılar Murad IV zamanında yapılan Kasrışirin (1639) antlaşmasına sadık kalmak şartıyle sulh yapabileceklerini bildirdiler. İstanbul'a gelmiş olan elçi Feth Ali Bey ile türk murahhası Mustafa Nazif Efendi İran'a hareket ettiler. Tahran ile Kazvin arasında Nadir Şahın bulunduğu Kerden karargâhına gittiler. İran murahhası Hasan Ali Han ile beş toplantı yapıldı. Osmanlıların isteklerini kabul etmek zorunda kalan Hasan Ali Han antlaşmayı imzaladı. (M)

HASAN BASRİ (soyadı ÇANTAY), türk ilim ve fikir adamı (Balıkesir 1887). Balıkesirli Çantayoğlu Halil Cenâkî Efendinin oğlu. İlk öğrenimini Balıkesir'de yaptı. Balıkesir idadîsine girdi, fakat tamamlayamadı. Nafia dairesinde Tahrirat kalemi memurluğu yaptı. Meşrutiyetin ilânından sonra *Nasihat* ve *Balıkesir* gazetelerinde yazılar yazdı. İttihat ve Terakki cemiyetinin Balıkesir'deki organı olan *Yıldırım* gazetesini çıkardı. Genel Meclis ve Dâimî encümen üyeliklerinde bulundu. Birinci Dünya savaşının sonunda *Ses* gazetesini çıkardı; Vahideddin'e ve Damat Ferid hükûmetine çattı. Ses'in kapatılması üzerine tutuklanarak İstanbul'a getirildi. Millî Mücadele sırasında halkın silâhlanmasında büyük faaliyet gösterdi. Birinci Büyük Millet meclisine Balıkesir mebusu olarak katıldı. Sonra emekliye ayrıldı (1928). Eserleri: *Mektepli Yavrularına* (1922); *Ülkü Edebiyatı* (1939); *Zekâ Denemeleri* (1939, 1962); *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim* (3 cilt, ikinci baskı 1957, 1958); *Kara Günler ve İbret Levhaları* (1964). [M]

HASAN BEDREDDİN, türk gazeteci ve yazarı (Kandiye, Girit 1870-İstanbul 1926). Leriyos kaymakamı Bedrizade Rauf Beyin oğludur. İstanbul'da çeşitli gazetelerde çalıştı. Bu arada Hasan Merzuk ve Nakşı Nur isimleri altında birçok makale, tefrika, hikâye ve tercümeler yayımladı. Yazdığı eserler arasında *Fransızcadan Türkçeye Kamusu Fransevî, İtalya Nedir, Cinlerle Muhabere yahut İspritizma, Fakirizm, Manyatizm* ve Bizans tarihine ilişkin kitapları

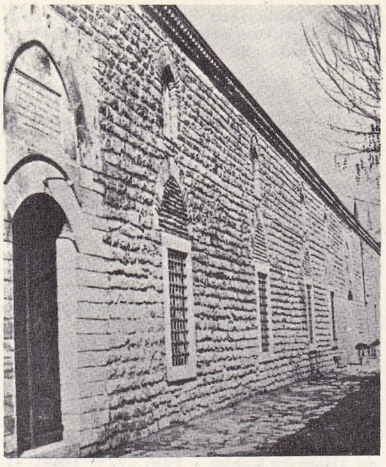

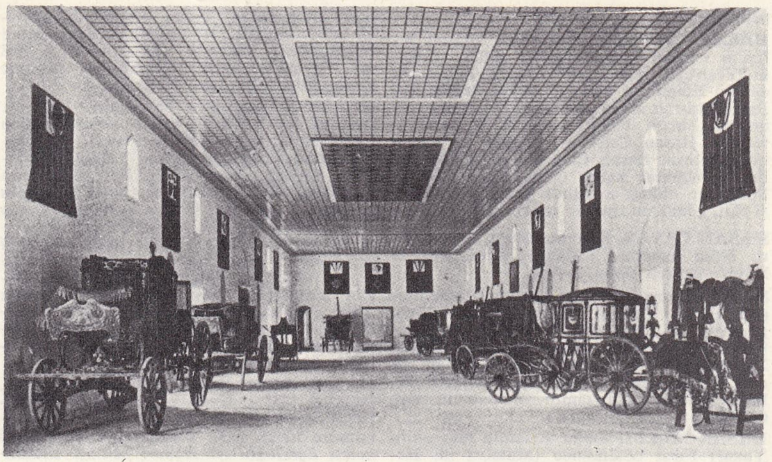

has ahırın
iki ayrı görünüşü

has ahırlı

vardır. Tercümeleri ise Hugo'nun *Sefiller'*i, L'abbé Prévost'un *Manon Lescaut'*su ve *Der Tunnel* adlı bir almanca kitabıdır. (M)

HASAN BEDREDDİN PAŞA, türk askerî öğretmeni (Simav 1850 - İstanbul 1914). Harbiye okulunu kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1872). Hassa ordusunda görev aldı, sonra yabancı öğretmenlerin ders kitaplarını tercüme etmek üzere Harp okuluna öğretmen oldu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde faal rol oynadı. Bu hizmetine karşılık albaylığa yükseldi. Osmanlı-Rus savaşında (1877-1878) müşir Deli Fuad Paşa ordusunun kurmay başkanlığını yaptı. Bir süre sonra Abdülhamid II tarafından Beşinci Ordu genelkurmayında görev almak üzere Şam'a gönderildi. Bir süre sürgün hayatı yaşadı, rütbesi geri alındı. İkinci Meşrutiyetten sonra İstanbul'a döndü. Rütbesi geri verildi, sonra paşalığa terfi etti.

Harp okulu için kozmografya ve atıcılığa dair tercüme eserleri vardır. *Iskat-ı Cenin, Bir günlük İkbâl, Jirofle* ve *Madam Larşidük* operalarını tercüme etti. Yakın arkadaşı Manastırlı Rıfat Bey ile birlikte *Temâşa* adı altında bir tiyatro külliyatı meydana getirdi. Eski tarzda şiirler de yazdı. (M)

HASAN BEY, alman asıllı türk bilgin ve kadısı (öl. 1576). Türk ordusuna esir düşünce din değiştirdi, Hasan adını aldı. Öğrenimini tamamlayarak müderris oldu. İki defa Şam ve daha sonra da Mısır kadılığına tayin edildi. 1573'te İstanbul kadılığına getirildi. İki yıl sonra bu görevinden emekliye ayrıldı. Hayatının sonuna kadar çalışmağa devam etti. Bu arada İbni Kemal'in yazmış olduğu eserleri onun üslûbuyle istinsah etti. (M)

HASAN BEY Cedavi, çerkez beyi (XVIII.-yy.). Mustafa III zamanında Mısır'ın idaresini eline geçiren Bulutkapan Ali Beyin emriyle Hicaz'ı işgal etti (1770). Muhammediye mezhebine bağlı kölemen beylerinden İbrahim ve Murad Beylerin isyanı üzerine aleviye mezhebine bağlı Büyük İsmail Bey ile birlikte bunlara karşı savaştı. İsmail Bey savaşta galip geldiği halde kendisinden ayrılarak Muhammediye tarafına geçti ve mağlup oldular. Mısır'daki durumu düzeltmek için buraya gelen Kaptan Gazi Hasan Paşa tarafından Mısır emirülhaclığına getirildi. Murad ve İbrahim Beylerle yaptığı Gerce savaşını kazandı (1786). (M)

HASAN BEY Gamsız, türk deniz subayı (Hemşin 1804 - ? 1873). Mahmud II zamanında İstanbul'a geldi ve deniz eri oldu. Topçu çavuşluğu yaptı. Bir süre sonra subay sınıfına geçirildi. Veliaht Murad Efendinin «Kılıç Ali» adlı maiyet gemisi kumandanlığına getirildi. Tuna'da memuriyette bulundu. Sonra «İzzeddin» gemisinin kumandanlığına tayin edildi. Girit isyanı sırasında isyancılarla savaştı. Yunan gemisi «Erkadi»yi yakaladı; bu başarısı sebebiyle yarbaylığa yükseltildi. (M)

HASAN BEY Küçük, osmanlı reisülküttabı (öl. 1586). Hayatının ilk yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Haremi Hümayundan yetişti. İkinci vezir Mesih Paşa tarafından reisülküttap vekilliğine getirildi (1584). Mesih Paşanın sadrazam olması üzerine de reisülküttaplığa tayin edildi (1585). (M)

HASAN BEY Udî (Hasan Sabri, — denir), türk bestecisi (İstanbul 1865-ay.y. 1920). Sertabip Raşid Paşanın oğlu. Özel öğrenim gördü. Önce annesinden, sonra Hayık'tan kanun, Beşiktaşlı Cemil Beyden ud çalmasını öğrendi. Batı ve Hamparsum notaları üzerinde çalıştı. Maarif nezaretinde Sicil kalemi kâtipliği yaptı. Sonra emekli oldu (1908). Çeşitli makamlarda 36 şarkı besteledi. Bunlardan özellikle bestenigâr, sengin semai, ısfahan, ağır aksak şarkıları ün kazandı. (M)

HASAN BEYZADE AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Küçük Hasan Beyzade.*

HASAN BEY Zerdâbî, Rusya'daki türkler arasında ilk türkçe gazeteyi çıkaran gazeteci (Gökçay 1841 - Bakû 1907). İlk öğrenimini Gökçay'da yaptı. Orta öğrenimini Bakû'da, yüksek öğrenimini Rusya'da Tabiî ilimler fakültesinde tamamladı (1869). Bakû idadîlerinde tabiyat öğretmenliği yaptı. Azerbaycan'da avrupa usulünde türkçe eğitim yapacak millî okullar açmak ve millî tiyatro, millî hayır cemiyetleri kurmak için çalıştı. Azerbaycan Türkleri arasında millî şuur ve iradenin doğmasına çaba harcadı. *Hayat* gazetesinde hatıralarını yayımladı (1906). Azerbaycan Millî matbaasını kurdu. *Ekinci* gazetesinin ilk sayısını çıkardı (4 ağustos 1875). Bu gazete Türk-Rus harbi sırasında Ruslar tarafından kapatıldı (1877), Azerbaycan'da ve Türklük âleminde açtığı çığır, kendisinden sonra da devam etti. Yazılarını *Ekinci, Hayat,* rusça çıkan *Kaspi* gazetelerinde yayımladı. (M)

HASAN bin BİŞR. Bk. AMİDÎ (Hasan bin Bişr).

HASAN bin EL-SABBAH, Haşhaşî veya Fedaiyyun (Batı kaynaklarında: *Assasins,* katiller) tarikatının kurucusu (öl. Alamut 1124). Gençliğinde fatimî propagandasına kapıldı. Mısır fatimî halifesi Mustansır'ın yanında görev aldı. Nizar ile Mustalî arasındaki taht kavgasında Nizar'ın tarafını tutması yüzünden Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı; Nizar lehinde propagandaya başladı. Bundan sonra İran'a çekilen Hasan, Kazvin'in kuzeybatısındaki Alamut («kartal yuvası») kalesini eline geçirdi (1090). Bu sırada Haşhaşî tarikatını kurup teşkilâtlandırdıktan sonra Alamut kalesini, kurduğu tarikatın propagandası için merkez yaptı. Adamları İran'ın dağlık bölgelerindeki kaleleri ellerine geçirdiler; şeyhlerinin tehlikeli düşmanlarını, bu arada ünlü selçuklu veziri Nizâmülmülk'ü öldürdüler (1092). Hasan bin Sabbah'ın yazdığı birkaç farsça eser, Hulâgu emrindeki Moğolların Alamut kalesini zaptettikleri sırada yok edildi. Bu suretle Haşhaşî tarikatı Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı ve tarikata ait kıymetli kitapları da Nasirüddin Tusî'nin eline geçti (1256). [M]

HASAN bin HAMZA Üsküdarî, osmanlı hattatı (öl. 1614). Sülüs ve nesih yazı sanatını yerleştiren Şeyh Hamdullah mektebini geliştirenlerdendir. Pir Mehmed'in talebesi idi. Üsküdar'daki eski Valide camiinin celî yazılarını ve Eyüp'te Feridunbey türbesinin yanındaki kapı üzerinde bulunan yazıyı yazdı. (M)

HASAN bin YUSUF, osmanlı tarihçisi (XVIII. yy.). Ahıska'lıdır. İspanyolların Cezayir ve dolaylarına yaptıkları hücumları anlatan *Tehzib-üt-Tevarih* (Tarihlerin Düzeltilmesi) adlı türkçe bir tarihi vardır. (M)

HASAN bin ZEYD Alevî-i Hasanî. Bk. DÂİ-İ KEBİR.

HASAN Büzürg, İlhanlılar (Celâyir) devletinin kurucusu (öl. 1356), ilhanlı emîrlerindendi. Bu devletin son hükümdarı Sultan Ebu Sait ölünce merkezi Bağdat olan bağımsız bir devlet kurdu. (M)

Hasan camii, Rabat'ta Muvahhidler devrine ait cami. Yakubü-l Mansur tarafından yaptırıldı. Kerpiçten yüksek duvarlarla çevrili camiin, genişliği 139,40 m, derinliği 183,10 m olan dörtgen bir sahayı kapladığı kazılar sonunda meydana çıktı. Büyük kenarlarında altışar, cephesinde dört kapısı bulunan bu duvarlar, istinat payeleri ile kuvvetlendirilmiştir. Binanın yalnız ön kısımdaki yarısı Kutûbiye camiine benzer. Avlunun ve onu çeviren galerilerin güneyindeki sahayı kaplayan yedişer kemer gözlü yirmi bir nef, oranları oldukça normal olan bir cami içi meydana getirir. Fakat aynı derinlikte olan ikinci bir kısmı, geriye doğru genişler ve meydana gelen plan gelenekten ayrılır. Tam bir kare meydana getiren ve on bir nefi bulunan bu ikinci kısmın sağında ve solunda öndeki avlu uzunluğunda fakat caminin yan duvarlarını takip eden ikişer galeri ile daralmış birer avlu vardır. Kıbleye paralel olan üç yol, bir transept teşkil eder. Bu nizam Muvahhidlerin camilerinde ilk defa bu camide görülür. Mihraba ulaşan orta nefin genişliği 8,24 m, diğerlerinin genişliği ise 6,42 m'dir. Mermer sütunların büyük bir kısmı yuvarlak ve başlıkları gayet sadedir. Avluların etrafında ve üç nefli transeptin boyunca sıralanan ayaklara yarım sütunlar dayanmaktadır. Minare, ön cephenin ortasındadır. Hem dışarıdan, hem içeriden çıkıntılı ve pembe renkli kesme

has ahır
onarımdan önce
(1939)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

taştandır. (M)

HASAN CAN ÇELEBİ, Yavuz Sultan Selim'in nedimi (doğ. 1490-öl. 1567). «Tac-üt-Tevarih»in yazarı şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendinin babası. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferi sonunda Tebriz'den dönerken, birçok bilgin, sanatkâr ve usta ile birlikte Hasan Can ve babasını da İstanbul'a getirdi. Hasan Can, Yavuz Sultan Selim'in ölümüne kadar onun yanında kaldı. Padişahın ölümü sırasında gereken tedbirleri aldı, gömülme işlerine nezaret etti. (M)

HASAN ÇAVUŞ, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölüm haberini Kütahya valisi şehzade Selim'e getiren divan çavuşu.

Sokullu Mehmed Paşa padişahın ölümü üzerine Hasan Çavuşu bir mektupla Selim'e gönderdi. Hasan Çavuş, Padişahın ölüm haberini götürdüğünü bilmeden sekiz günde Zigetvar'dan İstanbul'a ulaştı, buradan da dört günde Sıçınlı yaylasındaki şehzade Selim'e giderek sadrazamın mektubunu verdi. (M)

HASANÇELEBİ, Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde (Malatya ili, Hekimbaşı ilçesi) bucak. 14 köy, 8 731 nüf. — *Bucak merkezi* (1 996 nüf.), ilçe merkezinin 19 km kuzeyinde, Hekimhan'ı Sıvas'a bağlayan yol üzerinde, yüksl. 1 280 m. Ayrıca, Çetinkaya-Malatya demiryolu üzerinde de istasyonu vardır. Yakınında demir yatakları bulunur. (M)

HASAN ÇELEBİ (Hasan bin Ahmed, — veya **Çerkez Hasan** denir), türk hattatı (XVI. yy.). Hattat Ahmed-i Karahisarî'nin azatlı kölesi ve manevî evlâdı. Sülüs, celî sülüs ve nesih yazılarını Karahisarî'den öğrendi. Süleymaniye camiinin harem kapısı üstündeki yazıları yazdı. (Bir söylentiye göre yalnız mihrap ayeti, bir söylentiye göre de yalnız kubbe yazısı hocasının, öteki bütün yazılar Hasan Çelebi'nindir.) Edirne'deki Selimiye camiinin yazıları da onundur.

Hasan Çelebi, celî sülüste önemli bir hattattı, hocasının ölümünden sonra Şeyh Hamdullah okuluna bağlı kaldı. (M)

HASAN ÇELEBİ Benli. Bk. AHİ (Benli Hasan).

HASAN ÇELEBİ Kınalızade, türk bilgini ve tezkire yazarı (Bursa 1546-Mısır 1607). Hamzabey medresesi müderrisi, ünlü bilgin, Kınalızade Ali Çelebinin oğludur. Fıkıh ve Kelâm öğrenimi gördü. Osmanlı imparatorluğunun çeşitli ülkelerinde kadılık yaptı. Hasan Çelebi *Dürer* ve *Gurer*'e fıkıh ve kelâm'la ilgili başka eserlere şerhler yazdı. En önemli eseri *Tezkiret-üş-Şuara*'dır (Şairler Tezkiresi). 1586'da bitirdiği eserini Murad III'e sundu. Hasan Çelebi eserinde bilgi verdiği 576 şairi üç bölümde anlatır. Birinci bölümde şair altı padişahtan, ikinci bölümde şiir yazan beş şehzadeden, üçüncü bölümde de 565 şairden söz eder. Hasan Çelebinin bu eseri verdiği bilgiler ve örnekler bakımından ilgi çekicidir. (M)

HASAN ÇELEBİ Lagarî, XVII. yüzyılda Murad IV'ün kızı Kaya Sultanın doğduğu gece Sarayburnu'nda yapılan şenlikler sırasında ilk uçma hünerini gösteren türk. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde anlatıldığına göre Hasan Çelebi kendi icadı olan 50 okka barut macunu ile dolu 7 kollu bir fişeğe binmiş ve yardımcıları tarafından bu fişek ateşlenmiştir. Böylece gökyüzüne fırlatılan Hasan Çelebi, fişeğin barutu bitince önceden hazırladığı kanatları açarak Sinanpaşa sarayı önünde denize inmiştir. Bu gösterisi üzerine Murad IV tarafından sipahi sınıfına kaydettirildi. Hasan Çelebi Kırım'da Selâmet Giray Hanın yanında öldü. (M)

HASAN ÇELEBİ Şehlâ, türk bestecisi (öl. 1650). Saz eserleri, dinî eserler ve din dışı güfteli eserler besteledi. Bunlardan yalnız 3 haneli Düyük rast peşrevi zamanımıza kadar geldi. Bu eseri önce Ali Ufki, sonra Kantemiroğlu notaya aldı. (M)

HASAN Çerkez. Bk. ÇERKEZ HASAN.

HASANDAĞI, İç Anadolu'da Koçhisar gölünün güneydoğusunda, Aksaray-Niğde arasında ova üzerinde sönmüş volkan, yüksl. 3 268 m; buna Büyük Hasandağı da denir. Aynı temel üzerinde, 4 km güneydoğusunda Küçük Hasandağı (3 069 m) yükselir. Volkan etkinliği, Hasandağında, Erciyas'tan daha yakın bir zamana kadar sürmüş olduğundan, doruk kesimindeki krater silinmemiştir. Hasandağı kütlesi, kendi doğusundaki Melendiz dağlarından (2 898 m), bir bel ile ayrılır. Çıplak dağ eteğinde dizilen köyler için tabiî su deposudur. (M)

HASAN DEDE, türk halk şairi (XVI.yy). Asıl adı Şeyh Hasan Fakîh veled-i Yakup Fakîh'tir. Karaman'dan sekiz nefer dervişiyle birlikte Ankara'ya gelerek Tekesalan mevkiine yerleşti. Buraya bir bektaşî tekkesi yaptırdı. Şiirleri yüzyıllar boyu Anadolu köylerinde söylene söylene yayılan Hasan Dede, alevî topluluğu arasında kendisine saygı ve bağlılık gösterilen bir tarikat büyüğü ve şairidir. Nefesleri, uzun yıllar bektaşî tekkelerinde saz eşliğinde okunmuştur. Bugün Hasandede köyü diye anılan mevki Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlıdır ve Kırıkkale-Keskin yolu üzerindedir. Köyde Hasan Dede için yaptırılmış bir türbe ve yanında bir cami vardır. (M)

HASAN DEDE-BABA, türk bestecisi (öl. İstanbul 1757). Uzun yıllar Kahire'de Kasru'l-Ayn bektaşî dergâhı şeyhliği yaptı. Günümüze kalan sabâ makamında bestelediği nefesi *Eşrefoğlu Al Haberi* bektaşî musikisinin bilinen güzel eserlerinden biridir. (M)

HASAN EFENDİ (Hatîb Zâkirî de denir), türk bestecisi (Foça 1545-1623). Genç yaşta İstanbul'a geldi. Mutasavvıf Nureddinzâde'ye kapılandı. Musiki ve din bilgileri öğrendi. Girdiği tekkenin zâkirbaşısı oldu. «Zâkirî» takma adıyle şiirler yazdı. Cami hatipliği yaptı. Zamanımıza beş büyük dinî eseri kaldı: Bayatî bayram ve cuma; Hüseynî cenaze salât; Irak temcîd; Nâcd; Nühüft Mersîye-i İmâm Hüseyin. (M)

HASAN EFENDİ Kenzî, türk bestecisi, şair ve mutasavvıfı (Ayaş 1705-Manisa ?). İstanbul'da öğrenim gördü. Sünbülî şeyhi Alâeddin Efendiye intisap etti. Manisa halvetî Sünbülî dergâhına şeyh oldu. *Kenzî* takma adıyle tasavvufî şiirler yazdı, bunları besteledi. Eserleri: *Edvar* (Musiki Nazariyatı) ve *Divançe*. (M)

HASAN EFENDİ Kürdî Şeyh, (öl. Şam 1735). Kürdistan'ın Ban bucağındandır. Şam'da öğrenim gördü. Bir şark niteliğinde olan başlıca eserleri: *Şerh-i Fusus-ül-Hikem* (Fusus-ül-Hikem Şerhi); *Mevâkî'ün-Nücum* (Yıldızların Konumu); *Şerh-i İzzî* (İzzî Şerhi). [M]

HASAN EFENDİ Lâlî, türk bilgini ve yazarı (XVI. yy. sonu, - XVII. yy. başı). Manastır'lıdır. İslâmlıkla ilgili konuları işleyen eserleriyle ün sağladı. Eserleri: *Terceme-i Bahr-ül Kelâm min-el-Akaid* (İnanışlar Üstüne Kelâm İlmi Ansiklopedisi Tercümesi), *Terceme-i İhlâs-ül-Hâlise* (İhlas Suresi Tercüme ve Tefsiri); *Şerh-i Kelimât-ı İmam Ali* (İmam Ali'nin Sözlerinin Açıklaması). [M]

HASAN EFENDİ Mühürdar, Fazıl Ahmed Paşanın mühürdarı (XVII. yy.). Kandiye'nin alınmasıyle ilgili *Cevahir-üt Tevarih* (Tarihlerin Mücevherleri) adlı bir eseri vardır. (M)

HASAN EFENDİ Yeniköylü, Zakir Hafız, türk hattat ve bestecisi (İstanbul 1823 - ? 1905). Emin Efendinin oğludur, Emirgân rüştiyesini bitirdi. Şeyh Tevfik Efendiden, Kazasker Mustafa İzzet Efendiden hat öğrendi. «Sırrî» takma adıyle levhalar yazdı. Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'ye kâtip halifesi olarak girdi. Ticaret mahkemesinde icra memurluğu yaptı (1891). Eserleri: Hicaz durak; Hüseynî durak; Mâhûr ilâhiler; Rast aksar şarkı. (M)

HASANEFENDİZADE AHİ EFENDİ Üsküdarlı, türk bestecisi (İstanbul ? - ? 1690). Hasan Efendinin oğlu. Serhanende Mustafa Ağa ve başkalarından musiki öğrendi. 20'den fazla eser besteledi. Eserleri: Mâhûr durak; Acem ağır hafif beste; Nikrîz çember beste. (M)

HASAN EFENDİ Zülâlî, osmanlı kadısı (öl. 1731). Arnavut soyundandır. İlmiye sınıfında yetişti ve 1728'de İstanbul kadısı oldu. Kısa bir süre sonra başgösteren kıtlık onun uğursuzluğuna yorumlanarak azledildi. Bu yüzden sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşaya düşman kesildi. Halkı Paşaya karşı ayaklandırmak için geniş ölçüde dedikodulara girişti. Saraya kapatıldı. Halk ayaklandı. Sonunda isyancılar başarı kazandı. Anadolu kazaskerliğine tayin edildi (1730). Ancak, Mahmud I isyancıları teker teker ortadan kaldırırken Zülâlî Hasan Efendiyi de kazaskerlikten azletti, Girit adasında Resmo'ya sürdü. Bir süre sonra boğduruldu. (M)

HASAN EL BASRİ, arap mutasavvıfı (Medine 642-Basra 728). Öğrenimini Hicaz'da Vâdi'l-Kura'da tamamladı. Basra'ya giderek ömrünün sonuna kadar burada oturdu. Güvenilir karakteri, derin bilgisi ve etkili vaızlarıyle çevresinin sevgisini kazandı. Muaviye (öl. 680), oğlu Yezid'i (642-683) veliaht tayin ederek İslâmiyette hilâfetin babadan oğula geçmesi usulünü koyunca ona karşı çıktı. Emevî hükümdarları ve özellikle Irak emevî valisi Haccac-ı Zâlim'in davranışlarına karşı da olumsuz bir tutum takındı. Tabiin'den (sahabeleri görenler) sayılır. Ona göre islâm olabilmek için sadece inanmak yetişmez, günahlardan da sakınmak gerekir; hem müslüman olduğunu söyleyen hem de günah işleyenler münafıktır. Birçok hadis nakletti. Bunlar Basralılar tarafından toplandı. Zamanın basra mutasavvıfları, Hasan El Basri'yi şeyh kabul ettiler. (M)

HASAN EL-BENNA, mısırlı siyaset adamı (Buheyra,Kahire - 1906 ay. y. 1949). Özel bir ilköğretim gördü. Bu arada Demenhur ilk öğretmen okulunu, 1927 yılında Kahire'deki Dâr-ül-Ulûm'u bitirdi. İlkokul öğretmeni oldu. Mısır'da bazı hayır kurumlarının, ahlâk derneklerinin kurulması işlerinde çalıştı. 1928'de bütün islâm ülkelerinde ilgiyle karşılanan İhvan-ül-Müslimin (Müslüman Kardeşler) teşkilâtını kurdu. İslâm yolunda savaşmak, nefsi eğitmek gibi konularda yazılar, eserler yazdı. Din kurallarına dayanan merkezci, tek elden yönetilen demokratik bir devlet düzeninin gerekliliğini savunuyordu. Bu görüşü islâm ülkelerinde hızla yayıldı. Hasan El-Benna bilinmeyen kimseler tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. (M)

HASAN ESİRİ Bursalı. Bk. ESİRÎ HASAN EFENDİ.

HASÂNET i. (ar. *haşânet*). *Esk.* Bir yer veya yıpının tabiî veya sunî sağlamlığı. || [Kadın için] İffet, namusluluk. || *Hasânet-i hisar*, hisarın sağlamlığı. (M)

HASANEYN ikil. i. Bk. HASENEYN.

HASAN FEHMİ, osmanlı şeyhülislâmı (Akşehir ? - Medine 1885). Vidinli Mustafa Efendiden ders aldı. İstanbulda müderrislik yaptı. Şehzade Sultan Abdülaziz'in hocası oldu. 1862 tarihinde Mekke, 1863'te Anadolu, sonra Rumeli mollası, 1868'de şeyhülislâm oldu. Üç sene sonra bu görevinden ayrıldı. 1874 Tarihinde ikinci defa şeyhülislâm oldu. 1877 Yılında azledildi ve Medine'ye gönderildi. (M)

HASAN FEHMİ, türk yazar ve düşünürü (öl. İstanbul 1909). İttihat ve Terakki cemiyetine karşıt fikirleri vardı. *Serbesti* gazetesinde, İttihatçıları yeren başyazılar yazdı. Bunun üzerine, kimliği anlaşılmayan biri tarafından Galata köprüsü üzerinde vuruldu. (M)

HASAN FEHMİ EFENDİ, türk devlet adamı (Acara 1867 - Kastamonu 1933). Millet meclisindeki çalışmaları ve bazı eserleri ile tanındı. Medresede öğrenim gördü. 1908'de Sinop milletvekili seçildi. İttihat ve Terakki zamanında yeniliği savunmakla ilgi çekti. Büyük Millet meclisinin ilk döneminden sonra milletvekili oldu. Eserleri: *Ceviz Ağacı; Hikmet-i Teşri* (Yasamanın Anlamı); *Kürsi-i İslâmda bir Hitabe* (İslâm Kürsüsünden bir Söylev). [M]

HASAN FEHMİ PAŞA, türk siyaset adamı (Muradiye, Batum 1836-? 1910). Hacıoğlu Şerif Molla Efendinin oğludur. Genç yaşta İstanbul'a gelerek özel öğretmenlerden Arapça, Farsça, Fransızca ve Hukuk dersleri aldı. Babıâli Tercüme odasından yetişti. Bir süre avukatlık yaptı. Sonra Meclisi Mebusana İstanbul milletvekili olarak girdi (1877). Ertesi yıl Meclis başkanı (1878), daha sonra Hazine-i Hassa nazırı ve vezir oldu. Hukuk mektebinde ticaret ve devletler hukuk dersleri okuttu. *Tahsili Hukuku Düvel* (Devletler Hukuku Öğrenimi) adlı eseri Abdülhamid II zamanında zararlı görülerek toplatıldı. 1908 İnkılabından sonra «İhtiyar Jön Türk» diye anılan Hasan Fehmi Paşa fevkalâde elçilik, nazarlık ve valilik gibi çeşitli görevlerde bulundu. (M)

HASAN FERİT, türk matematikçi ve maliyecisi (İstanbul 1871 - ay.y. 1918). Trablusgarp reji müdürü Suat Beyin oğludur. Dârüşşafaka'yı bitirdi (1890). Paris'te telgraf mühendisliği öğrenimi gördü. Dârüşşafaka ve Dârülmuallimin'de matematik dersleri verdi, telgraf fabrikasında, darphanede, Maliye nezaretinde ve İtibarı Millî bankasında müdürlük yaptı. 1918 tarihinde son Osmanlı meclisinde İstanbul mebusu oldu.

Bazı gazete ve dergilerde yazılar yayımladı. Eserleri: *Hesab-ı Ticaret; Nakit ve İtibarı Malî; Bankacılık.* (M)

HASAN HAFÎ Akhisarî, türk bilgini (öl. Prusaç 1616). Travnik sancağına bağlı Akhisar kasabasındandır. Sarajevo kadısı (1578) Bali Efendi yanında öğrenim gördü. Kafî takma adını kafiye üzerine yazdığı bir şerhten veya *Kafi fi'l Mantık* adlı eseri dolayısıyle aldı. Üçüncü Mehmed'in Eğri seferine katıldı. Bu konuda yazdığı tarihlerle ün kazandı. Eserleri: *Usul-ül-Hikem fi Nizâm-ül Âlem* (Dünyanın Düzenlenmesi İçin Bilgece Kurallar); *Eğri Tarihçesi.* Dinî konuları işleyen başka eserleri de vardır. (M)

HASAN HAYRULLAH EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (? 1834-Taif 1898). Sultan Abdülaziz zamanında şeyhülislâmlık yapan Hayrullah Efendi tersane yoklamacılarından Hamdullah Efendinin oğludur.

Hafız olduktan sonra sesinin güzelliği dolayısıyle sarayın ilgisini çekti. Sultan Abdülmecid tarafından saraya alındı. Abdülaziz çağında sarayın başimamlığına getirildi. Padişahın Mısır ve Avrupa gezilerine katıldı. İki defa şeyhülislâm oldu. Meşrutiyet taraftarlarının isteğine uyarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için fetva verdi. Bu yüzden Abdülhamid II çağında gözden düştü. Taif kasabasına sürüldü. (M)

HASAN HÜSNÜ PAŞA, türk devlet adamı (öl. 1873). Girit valisi Mustafa Naili Paşanın oğlu. Babasının gayreti ile mirimiran olan paşa, 1856'da Belgrad muhafızlığına, bir yıl sonra Filibe ve Kandiye mutasarrıflığına tayin edildi. Daha sonraki yıllarda Kastomunu, Rodos ve Hanya mutasarrıflıklarında görev aldı. (M)

HASAN HÜSNÜ PAŞA Hocaoğlu, osmanlı şair ve yazarı (Mısır ?-öl. 1899). Selânik'in Doyran kasabasından gelmiş bir ailedendir. Babasının görevli bulunduğu Mısır'da öğrenim gördü. Mısır'da memur oldu, gazetelerde yazılar yayımladı. Özellikle arap edebiyatı alanında çalıştı. İstanbul'da Cemiyet-i Rusumiye azası olarak görev aldı.

Başlıca eserleri: *Hulasa-i Medeniyet-i İslâmiye* (İslâm Medeniyetinin Özeti), *Divan-ı Eş'ar* (Şiirler Dergisi); *Nûr-ûl-uyun* (Gözlerin Işıkları); *Felsefetü'l-Ahlak* (Ahlâk Felsefesi); *Ahlâk-ı Hüsn* (Güzel Huylar); *Behcet-ül Kiram* (Büyüklerin Bahçesi); *Minhac-Eslâf* (Eskilerin Yolu). [M]

HASAN-I FÂRİSÎ, iranlı hattat (X. yy.). Hat ve hattatlarla ilgili eserlere göre tâlik'i buldu. Zamanla tutunan bu yazı yüzünden Hasan-ı Fârisî önem kazandı. (M)

HASAN-I ÜSKÜDARÎ, türk hattatı (öl. İstanbul 1732). Hasan* bin Hamza Üsküdarî'den ayırt edilmek için «Sani» namıyle anılır. Hafız Osman'ın ünlü talebelerindendi. Eski Saray'ın yazı hocalığında bulundu. (M)

HASAN İBNİ MAHMUD Bayatî, osmanlı tarihçisi (XV. yy.). Bayat boyundandır. Hayatıyle ilgili bilgi azdır. Halvetiye tarikatının Ruşeniye kolunu kuran Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin yanında bulundu. Hac sırasında tanıştığı Cem Sultan, ondan *Oğuzname*'ye dayanarak osmanlı sülâlesinin şeceresini yazmasını istedi. Bayatî de Osmanlıların Adem'e kadar uzanan şeceresi ve buna giren kişilerle ilgili masalımsı bilgiler veren *Câm-ı Cem-âyin* adlı eserini yazdı. Ali Emîrî Efendinin yayımladığı (1915) bu eser Osmanlı tarihinin en eski kaynaklarındandır. (M)

HASAN İZZET EFENDİ, osmanlı yazarı (XVIII. yy.). Darende'lidir. Fransızların Mısır'dan çekilmelerini konu edinen *Ziyaname* adlı bir eser yazdı. Bu eserin son bölümünde zamanın ünlü devlet adamlarının hayatlarını da anlatır. (M)

HASANKEYF, esk. **Hısnıkeyfa,** Güneydoğu Anadolu'da, Dicle nehrinin güney kıyısında (Mardin ili, Gercüş ilçesi) bucak merkezi; 1 280 nüf. (Bucak nüfusu 8 278; 27 köy). Hasankeyf'in yerinde Eskiçağın önemli bir kalesi, Ortaçağ'da bir ara Artukoğullarının bir kolu tarafından kurulan devletin başkenti vardı. Hasankeyf'in esas adı Hısn-Kayfa'dır. Hısn, kale, Kayfa ise suriye dilinde kaya anlamına kullanıldı. Kifo'dan gelir. Osmanlılar döneminde halk dilinde Hasankeyf biçimini aldı.

— Tar. Mağara meskenleriyle çok eski bir yerleşme yeri olduğu anlaşılan bu ile Eskiçağda *Kefa* adı veriliyordu. Burası Amidia (Diyarbakır) ile Bezebda (Cizre) arasında, kara ve su yolları üzerinde konak yeri ve köprübaşı hizmetini görüyordu. Kale Roma imparatorluğunun İran sınırı üzerindeydi. Abbasîlerden Hamdanîlerin, Mervanîlerin ve Artukoğullarının eline geçti. 1101-1231 Arasında Hasankeyf Artukoğullarının başkentiydi. 1231'de eyyûbî hükümdarı Melik el-Kâmil burayı ele geçirdi. Şehir, bundan sonra, gerilemeğe başladı. 1260'ta Moğollar şehri yakıp yıktılar. Akkoyunlular zamanında bir ara canlandı.

XV. yy. başında (1516) İran Safevîlerinden Osmanlılara geçti.

Bir süre Diyarbekir eyaletinin bir sancağına merkez oldu. Zamanla bir köy durumuna düştü. Ancak son yıllarda nehrin karşı tarafında Raman dağında petrol yataklarıı bulunması bu yöreye yeniden önem kazandırdı.

— G. santl. Hasankeyf'in ortaçağ islâm yönetimi zamanından kalma anıtlarının bir bölümü ayakta durmaktadır. Bunlar özellikle A. Gabriel tarafından incelendi. Şehrin hisarı Dicle'nin yatağına 100 m yükseklikte bir yar üzerine yerleşmişti. Asıl şehir bunun kuzeydoğusunda bir düzlük üzerindeydi, çevresinde ayrı bir sur yoktu. Her yanı yarlarla çevrili olan hisara doğu ucundan kaldırımlı bir yola girilir. Bunun kuzeybatı ucunda bazı ev ve dükkânların bulunduğu eski şehir içinde eyyubî sultanı Süleyman tarafından 1409'da yaptırılan, Rızk camii gibi bazı camiler yer alır. Dicle üzerindeki köprü, Hasankeyf'in en ünlü mimarî eseriydi. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da, bunun bir Ortaçağ (Artukoğulları) eseri olduğu anlaşılmıştır. Köprünün büyük kemerinin açıklığı 40 m'ydi, iki tarafında iki kemer daha vardı. Köprünün karşı yakasında İmam Abdullah tekkesi ve Uzun Hasan'ın oğlu Zeynelbey türbesi gibi birkaç yapı ve türbe vardı. (M)

Hasankeyf Ulucamii. Hasankeyf kalesi içinde günümüze kadar gelen tek yapıdır. Bu caminin, yazılarından, birçok onarım gördüğü anlaşılıyor. Bu yazıtlardan en eskisi 1394'te caminin bir onarım gördüğünü belirtiyor. Bu belgeden onun XIV. yy. başlarında yapıldığı sonucu çıkarılıyor. Çok değişik bir plan düzenlenmesi olan yapı T biçiminde birbirini kesen iki sahından meydana gelir. Sahınların karıştıkları noktada caminin mihrabı yer alır. Sahınların kesiştiği mihrabın üzeri kubbe ile örtülmüştür. T'nin sağ kanadının altında küçük bir oda, minare, sol kanadının altında kanat boyunca uzanan bir sahın, bunun geniş yüzünde üç oda vardır. (M)

Hasanlar barajı, Bolu yakınında, Küçük Melen nehri üzerinde bir baraj. Düzce Yığılca yolunun Hasanlar kesiminde; kaya dolgu tipinde, sulama ve taşkını önleme amacıyle yapıldı (1971). Hasanlar projesi 665 km²'lik bir drenaj alanını kapsayacak niteliktedir. 24 800 Hektarlık bir alanı sulamağa elverişlidir. Temel yüksekliği 79, 80, talveg hattında yüksekliği 70,80 m'dir. Göl alanı 425 km²; dolgu hacmi 1 milyon 651 bin m³; gölün boyutları 11×2 km'dir. (M)

HASANLU, Azerbaycan'da (S.S.C.B.) yer, Urmiye gölünün güneyinde. 1956'dan itibaren Philadelphia üniversitesi tarafından burada kazılar yapıldı. M.Ö. 2000 yıllarında bir yerleşme merkezi olmuşsa da, burasının bir tarihçesini vermek güçtür. Mannei'ler (Medi'lerle aynı topluluk) devletinin başkenti olduğu söylenir. Bu konuda da elimizde kesin bir bilgi yoktur. Hasanlu tarihinde 3 aşama görülür: **1. M.Ö.** 2000'in ilk yarısı (başlıca özelliği, süslemeleri geometrik biçimde olan seramikler); **2. M.Ö.** 2000'in ikinci yarısı (başlıca özelliği Giyan'ınkilere benzeyen seramikler); **3. M.Ö.** 1000 yılı (orijinal biçimli, tek renkli seramik ve bir kale inşaatı). [L]

HASAN MAZHAR PAŞA, türk hekimi (İstanbul 1845- ay. y. 1920). Afyonkarahisarlı binbaşı Süleyman Efendinin oğludur. Doktor yüzbaşı olarak mektepten çıktı (1869). Haydarpaşa Ameliyat mektebinde iki yıl staj gördükten sonra Paris'e gönderildi. 1871'den 1874'e kadar anatomi konusunda ihtisas yaptı. İstanbul'a dönünce anatomi muallim muavini oldu. Sırp, Karadağ ve Rus savaşlarında fırka hekimi, operatör ve başhekim olarak çalıştı (1875-1878). Dönüşünde muallim oldu (1879). Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyenin aza ve reisliklerinde bulundu. Mülkiye tıbbiyesini kurarak orada 26 yıl ders okuttu. 1908 İnkılâbından sonra Mektebi Tıbbiye nazırı oldu. Ferikliğe kadar yükseldi. Eserleri: *Mükemmel Teşrih Atlası; Teşrih-i Tavsif-î Teşrih-i Topografi; Mebhas-ül Asabî.* (M)

Hasan Mellâh yahut **Sır İçinde Esrar,** Ahmed Midhat Efendinin (1844-1912) romanı (1875). Yazarın, Monte Kristo tercümesinin gördüğü rağbet üzerine, serüven romanını denemek üzere bu türde kaleme aldığı eserlerin ilki. Halk tarafından çok sevildi ve tutuldu. Hareketli ve değişik olayların çekiciliği göz önünde tutularak yazıldı.

Hasan Mellâh, gemisine sığındığı korsanlarla birlikte denize açılır. Gemi bir İspanya limanına demirler. Şehrin zenginlerinden Alfonso'nun evini soymak üzere birkaç kişi görevlendirilir. Hasan Mellâh ile birlikte soyguncular köşke girerler.

Hasan Mellâh bir pencereye tırmanır, içeride Alfonso'nun kızı Cosella yatmaktadır. Hasan, kıza âşık olur. Kız da Hasan'ın bir resmini denizciler albümünde görmüş, tanımadan onu sevmiştir. Korsanlardan Badiya, Cosella'yı kaçırır. Hasan Mellâh peşlerine düşer. Çeşitli ülkelerde birçok maceradan sonra sevgilisini bulur. Büyük bir düğün yapar, onunla evlenir. Bu sırada fenalık edenler cezalarını bulur, iyilik edenler de mutluluğa ererler.

«Kıssadan hisse» kuralına uygun bir sonuca varan roman, tasvirlerin canlılığı, olayların değişik planlarda ve hareketli şekilde tertibi yönünden dikkat çekicidir. (M)

HASANOĞLAN, Ankara'nın 33 km doğusunda, demiryolu üzerinde. [Elmadağ ilçesi] bir muhtarlık; 3 830 nüf. (1965). Öğretmen okulu (eski köy enstitüsü). (M)

Hasanoğlan heykelciği, Hasanoğlan köyünün 3 km kuzeybatısında 1951 yılında bulunan heykelcik. Yaklş. ol. M.Ö. III. binyılın sonlarında veya II. binyılın başlangıcında yapılmıştır.

Som gümüşten ve tamamıyle çıplaktır. Başından boynuna kadar maske tarzında altın bir levha geçirilmiştir. Göğüsleri arasında birbirini çapraz olarak kesen iki ve ayrıca belini çevreleyen bir altın levha bulunmaktadır. Ağzı küçük, dudakları kalınca, çenesi ufak ve sivrice, gözler iri ve parlaktır. Saçları, alında bir çizgi ile ayrılmış, aşağı doğru inerek enseyi tamamen kapamıştır. Hasanoğlan heykelciği Anadolu'nun, üslûbu henüz tanınmayan bir bölgesine ait olan ve çok mahallî özellikler göste-

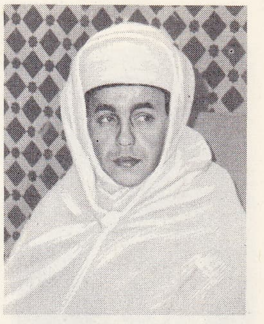

HASAN II

HASAN ÇELEBİ
IV. Murad'ın huzurunda roketle uçarken

Foto. A.F.P. (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

HASAN FEHMİ PAŞA
(Servetifünun mecmuasından)

ren bir belgedir. Suriye ve Anadolu kültlerinde çok önemli bir yeri olan bu çıplak tanrı, bereketi ve üremeyi sembolleştiren büyük ana tanrıçanın bir tasviri olmalıdır. Bu heykelciğin süsleriyle Alacahöyük mezar buluntularında elde edilen altın kaplar ve Amasya Mahmutlar köyü define buluntusundan elde edilen altın kap üzerindeki süsler arasında büyük benzerlik vardır. (M)

HASAN PAŞA, türk amirali (1491-Cezayir 1549). Barbaros Hayrettin Paşanın manevî oğlu. Onun yanında yetişti. Barbaros kaptanıderya olunca (1534) bütün vaktini ya denizde veya İstanbul'da geçirdiğinden Hasan Paşa ona vekâleten Cezayir genel valiliğini yaptı. Bu görevde büyük başarı gösterdi .1541'de Karl V'e karşı büyük bir zafer kazanarak onu Cezayir seferinde bozguna uğrattı. 9 Yıl 7 ay vekâleten yönettiği Cezayir'e beylerbeyi rütbesiyle asaleten genel vali tayin edildi (1542). İki yıl bu görevde kaldı. Cezayir'de birçok hayır kurumu yaptırmıştı. (M)

HASAN PAŞA, türk devlet adamı (öl. Debre 1684). Savaşlarda yararlık göstermesi üzerine beylerbeyi payesiyle Uyvar muhafızlığına getirildi. 1683'te Rumeli beylerbeyi iken Budin'i gayet iyi bir şekilde savundu. Bu başarısından dolayı vezirlik rütbesi aldı. İkinci Viyana bozgununu durdurmak amacıyle meydana getirdiği ordusu ile düşmana karşı savaşırken şehit oldu. (M)

HASAN PAŞA, osmanlı devlet adamı (öl. 1770). İshak Paşazade Hacı Ahmed Paşanın oğlu. Mirimiran rütbesiyle Çıldır valiliğine tayin edildi (1760). 1761'de vezirlik rütbesi ile Gürcistan seraskerliğine getirildi. Bir yıl sonra bu görevden azledilerek Köstendil valiliğine, 1770'te Özi ve Hotin muhafızlığına tayin edildi. Aynı yıl yapılan bir savaşta yaralanarak öldü. (M)

HASAN PAŞA Abaza. Bk. ABAZA HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA Abdullah Paşazade, türk devlet adamı (öl. 1880). Enderunda yetişti. Kapıcıbaşı iken Pepe Mehmed Paşaya damat oldu. Bir süre sonra mirimiran ve beylerbeylik payesiyle Filibe ve Karesi mutasarrıflıklarında bulundu. Canik mutasarrıflığına tayin edildi (1880). [M]

HASAN PAŞA Barbaroszade, türk amirali (öl. İstanbul 1570). Barbaros Hayrettin Paşanın oğlu. Babasıyle birlikte birçok deniz savaşında bulundu. Preveze'de zaferle biten çarpışmaya filo kumandanı olarak katıldı. Esir alınan iki düşman amirali ile birlikte zaferi müjdelemek üzere Barbaros kendisini İstanbul'a gönderdi. Kanunî Sultan Süleyman tarafından beylerbeyi rütbesi verildi (1544). Babası adına vekâleten Cezayir eyaletini yönetti. Sonra Cezayir beylerbeyliğine asaleten tayin olundu (1547). Hem İspanyolları hem de Faslıları bozguna uğratarak Tlemsen'i geri aldı. Doğa Fas'ta türk hâkimiyetini genişletti. Fas'ın fethine zemin hazırladı. Kanunî bir süre sonra onun yerine Salih Reisi Cezayir beylerbeyi yaptı, kendisini İstanbul'da görevlendirdi. Bir ara yine Cezayir beylerbeyliğine tayin edildi (1557). 1561 Kasımında tekrar İstanbul'a çağrılıncaya kadar Faslılar ve İspanyollara karşı zaferler kazandı, Kabiliye Berberîlerini disiplin altına aldı. 1562'de gene Cezayir'e gönderildi. Malta kuşatmasında eniştesi Turgut Paşanın yanında bulundu (1565). 1567'de İstanbul'a döndü. (M)

HASAN PAŞA Cenaze, osmanlı sadrazamı (öl. Yenişehir 1810). Ahmed III'ün vezirlerinden Kazakçı Hasan Paşanın çerkez asıllı kölesiydi. Melek Mehmed Paşanın hizmetine girdi; onun kethüdası oldu. Efendisinin Vidin muhafızlığından azledilmesi üzerine vezirlik rütbesi verilerek buranın muhafızlığına tayin edildi. Sonra sadrazam oldu (1788). Kısa bir süre sonra hastalığı sebebiyle bu görevden alındı. Tırhala sancağı ve Rusçuk muhafızlığına gönderildi. 1791'de vezirliği geri verilerek Silistre ve Girit eyaletinde görevlendirildi. 1798'de Mora muhafızlığına, 1800'de üçüncü vezirlikle İnebahtı muhafızlığına getirildi. Yaşı ilerleyince Yenişehir'e yerleşti. (M)

HASAN PAŞA Çatalcalı, osmanlı kaptanı deryası (Çatalca ? - Tırhala 1632). İstanbul'a gelerek Dârüssaade ağası Hacı Hoca Mustafa Ağanın dairesine kapılandı. Kabiliyetli görülerek saraya alındı. Has ahırda hizmet etti. Matbah eminliği, çavuşbaşılık, miriahuri evvellik gibi görevlerde bulundu. Kaptanıderya Receb Paşanın ayrılması üzerine bu göreve getirildi (1626). Kazakların çıkardıkları karışıklıkları bastırdı. Hazırladığı bir donanma ile Karadeniz'e çıktı (1627). Bu seferin iki gayesi vardı: ikinci defa Kırım hanlığına tayin edilen Canıbek Giray Han II ile kalgaylığa getirilen kardeşi Devlet Giray'ı görevine başlatmak ve Kazakların faaliyetlerini kontrol altına almak için Özi suyu üzerindeki kalenin inşasında bulunmak. Bu iki görevi yerine getirdi. Karadeniz seferini başarıyle sonuçlandırması üzerine Murad IV'ün sevgisini kazandı. Akdeniz'e açılmayı planladı. Aya Mavra ve Kefalonya adalarına kadar indi, burada 24 toplu bir kalyonu ele geçirdi. Bu sırada Kazaklar Karadeniz'de tedhiş hareketlerine başladılar ve akınlarını Anadolu yalılarına kadar uzattılar. Bu durumdan endişelenen saray erkânı, Hasan Paşayı gözden düşürmek istedi. Fakat padişah bunlara aldırmadı, hattâ Hasan Paşayı kız kardeşi Fatma Sultan ile evlendirdi. Fakat Hasan Paşanın aleyhinde açılan kampanya yine devam etti. Padişah, Receb Paşanın ısrarlarına dayanamayarak Hasan Paşayı görevinden aldı (1631). Budin beylerbeyiliğini vererek saraydan uzaklaştırdı. Hasan Paşa Budin'e giderken yolda bu görevinden de azledildi. (M)

HASAN PAŞA Çeçenzade, osmanlı devlet adamı (öl. 1830/1831). Erzurum'un soylu ailelerinden Çeçenlerdendi. 1818'de mirimiranlıkla Beyazıt ve Kars mutasarrıflığında bulundu. Vezirlik rütbesiyle Kaş muhafızlığına ve Trabzon valiliğine getirildi (1823). Sonra Anapa kalesi muhafızlığına ve Çerkezistan memurluğuna tayin edildi (1826). Bu görevdeki başarısı sebebiyle kendisine 1829'da Doğu Anadolu seraskerliği, sonra Sıvas valiliği verildi. Bir süre sonra emekliye ayrıldı. (M.)

HASAN PAŞA Çelebizade, osmanlı sadrazamı (öl. 1790-1791). Rusçuk ayanı Çelebi Süleyman Ağanın oğlu. Serdengeçti ağası olan Hasan Paşa, Kırım girayı ile akınlar yaparak bir hayli ün kazandı. Babasının ölümünden hemen sonra mirahor, sonra da kapıcıbaşı oldu. Muhsinzade tarafından takdir edilerek Rusçuk muhafızlığına getirildi (1773). Bir yıl sonra vezareti alındı; sürgüne gönderildi. 1787'de Silâhdar Çelik Mustafa Paşanın ricasıyle tekrar vezirlik verildi; Vidin muhafızlığına tayin edildi. İki yıl sonra sadrazamlığa getirildi. Bu görevdeyken öldü. (M)

HASAN PAŞA Çeşmeli, osmanlı valisi (öl. 1849). Tersaneye intisap etti. 1831'de kaptanlığa getirildi. 1836'da bahriye feriki oldu. Trablusgarp eyaleti valiliğine tayin edildi. Sonra görevinden azledildi (1838); idareci kadrosuna geçerek beylerbeyi unvanını aldı. Belgrad muhafızlığında bulundu (1847). [M]

HASAN PAŞA Damat, osmanlı devlet adamı (öl. 1631-1632). Çaşnigir Mehmed Ağaya çırağı şakirt oldu. Ağasının ölümünden sonra Saraçhane'ye alındı. Matbah emini, çavuşbaşı, kapıcıbaşı ve birinci mirahor oldu. 1620'de beylerbeylik rütbesiyle kaptanpaşalığa getirildi. Beş yıl sonra azledildi. Yenişehir'e asker gönderirken öldü. Ahmed I'in kızlarından birisi ile evli idi. (M)

HASAN PAŞA Deli. Bk. DELİ HASAN PAŞA.

HASAN PAŞA Enişte, osmanlı sadrazamı (öl. 1713). Aslen Mora'lıdır. Enderundan yetişti. Silâhtar, sonra Mısır valisi oldu (1688). Az sonra da Hatice Sultan ile evlendi. Sakız muhafızlığına tayin edildi; fakat burayı Venediklilere teslim etmek zorunda kaldı. Görevinden alınarak hapsedildi. 1694'te affedilerek Azak kalesi muhafızlığına tayin edildi. Mustafa II, eniştesi olan Hasan Paşayı Rikâb-ı Hümayun kaymakamlığına getirdi. Hasan Paşa daha sonra Ahmed III tarafından sadrazamlığa tayin edildi. Taraftarlarını devletin yüksek makamlarına getirdiği için bu görevden alındı. Bir süre sonra sıra ile Mısır (1707), Trablusşam (1709), Anadolu (1712) valiliklerine, merkezi Urfa olan Rakka eyaletine tayin edildi. Burada taundan öldü. (M)

HASAN PAŞA Eyüplü, osmanlı devlet adamı (öl. 1723). Kara Mustafa Paşanın Enderun ağası idi. Sonradan saraya girerek Çakırcıbaşı ve miralem oldu. Mustafa II'nin cülûsunda Rumeli paşası ve kapıcılar kethüdası oldu. Sonra Edirne muhafızı, Halep valisi, Rakka valisi, Bağdat seraskeri, Diyarbekir, Şehrizor, Basra, Kastamonu ve Bağdat valisi (1704) oldu, 20 yıl burada valilik yaptı. Konya'da Mevlânâ türbesini inşa ettirdi. (M)

HASAN PAŞA Firarî, osmanlı devlet adamı (öl. 1704). Sadaret kethüdalığından Şehrizor eyaleti valiliğine tayin edildi. Orada devlete karşı geldi. İdam emrini getiren çavuşu katlettirdi. İstanbul'a geldi ve saklandı. 1703 Yılında çıkan yeniçeri ayaklanmasında önemli rol oynadığı için Rumeli beylerbeyi oldu. Mısır valiliğine tayin edildi, fakat sadrazamlık istediği için bu görevi kabul etmedi. Bu yüzden idam edildi. (M)

HASAN PAŞA Hacı Kıran, osmanlı devlet adamı (öl. 1710). Enderunda yetişti. Sonra rikâbdar oldu. 1694'te silâhdar-ı şehriyarî ve vezirlikle Şam valiliğine tayin edildi. 1700'de azledilerek Sakız adasına sürüldü. 1703'te affedildi; Van, Halep, Maraş, Konya, Anadolu ve Basra valiliklerinde görev aldı. 1709'da Silifke sancağına verildi. (M)

HASAN PAŞA Hadım, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1598). Akhadım ağaları koğuşundan yetişti. Enderunda hazinedarbaşı ve Mısır valisi oldu (1580). Hakkında şikâyetler olduğu için bu görevden alındı. İstanbul'a gelince hapsedildi. Fakat Valide Sultana verdiği para ve hediyelerle kendini affettirdi. 1583'te Şirvan ve Revan beylerbeyliklerinde bulundu. Eğri seferi esnasında İstanbul kaymakamlığı yaptı. Daha sonra sadrazamlığa getirildi (1597). Zamanında rüşvet ve irtikap son haddini buldu. Hoca Sadeddin Efendi ile kapıağası bir gün sadrazamın rüşvet defterini ele geçirerek bunu padişaha verdiler. Bunun üzerine sadaretinin altıncı ayında Yedikule'ye hapsedildi ve öldürüldü.

İstanbul'da Cağaloğlu'nda mescit, medrese, çeşme ve sebil yaptırmıştı. (M)

HASAN PAŞA Hazinedarbaşızade, osmanlı devlet adamı (öl. 1638). Enderundan yetişti. 1672'de has oda kethüdası oldu. Daha sonra Eskişehir ve Hamid mutasarrıflığına getirildi Timişoara ve Anadolu beylerbeyi iken vezirlikle Belgrad muhafızlığına, 1637'de Halep valiliğine tayin edildi. Bir yıl sonra balyoz muhafızlığına getirildi. (M)

HASAN PAŞA İstanköylü, osmanlı devlet adamı (öl. 1781). Haşim Ali Beye intisap etti. Vanlı Ali Paşaya Kütahya'da kethüda oldu. Sonra Silistre'ye gönderildi. Sadık bir kişi olması ve verilen görevde başarı göstermesi sebebiyle mirimiranlığa terfi ettirilerek Teke mutasarrıflığına tayin edildi (1770). Bu arada Dağıstanî Ali Paşanın maiyetine girdi. Sonra vezirlik verilerek, Silistre'ye gönderildi. Arpalık olarak da Bursa verildi. 1773'te Özi muhafızlığına getirildi. Silistre savaşlarında başarı gösterdi; Belgrad ve Mora valiliklerine getirildi. Bir süre sonra bilinmeyen bir sebepten ötürü azledildi ve vezirliği geri alındı. Fakat affedilerek (1778) sırasıyle Aydın, Rıkka, İçel, Silistre valiliklerine tayin edildi. (M)

HASAN PAŞA Kazıkçı, osmanlı veziri ve kaptanıderyası (XVIII. yy.). Macar asıllı olan Hasan Paşa, yeniçerilikten yetişti. 1747 Yılında zağarcıbaşılıktan kul kethüdası oldu. Aynı yıl azledilerek Hezergrad'a sürüldü. Yeniçeri ağası oldu (1750). Bir süre sonra bu görevden ayrıldı. Hotin mutasarrıflığına tayin edildi. Vezirlik verildi (1757). Buna ek olarak Belgrad muhafızlığına getirildi. Kaptanıderyalık (1761-1762), Edirne muhafızlığı yaptı. Bir ara vezirlik rütbesi geri alınarak Resmo şehrine sürüldü. 1762'de Kıbrıs, sonra Eğriboz adası valisi, 1764'te Mısır valisi, bir yıl sonra da İçel mutasarrıfı, Maraş ve Tırhala valisi oldu. Son olarak, önceleri muhafızlığını yaptığı Belgrad'a vali tayin edildi. (M)

Hasanpaşa medresesi mescidi, İstanbul'da, Edebiyat fakültesinin karşısında mescid. Sadrazam Seyit Hasan Paşa (öl. 1748) tarafından yaptırıldı. Mektep, çeşme, sebil ve medreseden meydana gelmiş bir bütündür. Plan olarak baroktur. Rokoko süslemeler yönünden kıymetli bir mimarî eserdir. Hattat Hocazade tarafından yazılan kitabesinde

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

1746 tarihi vardır. Bugün Üniversite Türkiyat enstitüsü olarak kullanılmaktadır. (M)

HASAN PAŞA Ohrili, osmanlı sadrazamı (öl. İstanbul 1621). Saraydan yetişti. Bostancıbaşılıkta bulundu. Revan seferi sırasında yeniçeri ağası oldu. Daha sonra Rumeli beylerbeyliğine tayin edildi. İstanbul'a dönünce vezirliğe getirildi. Sonra sadrazam oldu (1620). Hotin seferinde şehit olan Karakaş Mehmed Paşaya yardım etmediği için azledildi. 5 Ay sonra İstanbul'da çıkan isyan sonunda öldürüldü. Ohri'de bazı hayratı ve eserleri vardır. (M)

HASAN PAŞA Seyyid, Hacı, osmanlı sadrazamı (öl. Diyarbakır 1748). Gençliğinde İstanbul'a gelerek yeniçeri ocağına girdi. Karakullukçuluktan itibaren rütbesi derece derece yükseldi. Uzun süren seferlerde bulundu. 1718'de katar ağalığına getirildi. 1733'te Kul kethüdası olarak İran seferine gönderildi. Yeniçeri ağası oldu (1738). Belgrad'ın fethinde yararlıkları görüldü. Hekimoğlu Ali Paşanın azlinden sonra sadrazam oldu (1743). 1746'da azledilerek Rodos adasına gönderildi. 1747'de İçel sancağı mutasarrıflığına ve aynı yıl Diyarbekir valiliğine tayin edildi. (M)

HASAN PAŞA Sokulluzade, osmanlı devlet adamı (öl. Tokat 1602). Sadrazam Sokullu Mehmed Paşanın büyük oğlu. Babasının sadareti zamanında sancakbeyliklerinde bulundu. İlk görevi 1561'de tayin olduğu Bosna sancak beyliğidir. 1573 Yılında Diyarbakır, buradan Erzurum, çok geçmeden de Şam beylerbeyliğine tayin edildi. Burada dürzî şeyh ve reisleri bir isyan çıkartmışlardı. Hasan Paşa, bu görevdeyken (1579) İstanbul'dan yeni bir emir aldı. Bu emre uyarak, Şam muhafazasına Adana sancakbeyi İbrahim Beyi bıraktı ve İran seferine katılmak üzere yola çıktı. Erzurum'a ulaşınca Serdar Lala Mustafa Paşanın emrine girdi. İran seferinde başarılı hizmetler gören Hasan Paşa, Koca Sinan Paşanın serdarlığı sırasında Şam beylerbeyi oldu. 1590 Yılına kadar burada kaldı. Batı eyaletlerinde (1591 Timişoara, 1593 Budin) beylerbeylik görevleri aldı. Savaş başlayınca eyaletinin askeri ile Mohaç'ta sadrazam ve Serdar Koca Sinan Paşaya (1593) katıldı. Veszprem kalesine hücum ederek üç gün içinde aldı. Palota'nın zaptında bulundu. Kışın serdar Belgrad'a kışlağa çekilmişti. Bunu fırsat bilen Matthias ve diğer macar beylerinin kuvvetleri İstolni- Belgrad'ı kuşattı. Hasan Paşa bu kalenin yardımına koştu. Ancak Koca Hüsam ağanın fikirlerine uymayarak ihtiyatsız hareketlerde bulundu ve ağır bir bozguna uğradı. Kendisi de yaralandı, Budin'e döndü. Serdar daha sonra bu bozgunu devletin lehine çevirmek için çok çalıştı. Sokulluzade, yeni sadrazam Cağalzade Sinan Paşanın tensibi ile dördüncü vezirliğe getirildi. İbrahim Paşa sadrazam olduktan sonra bu görevden alındı, Vidin muhafızlığına getirildi. 1598'de Bağdat beylerbeyliğine tayin edildi. Buranın imarına gayret sarfetti. Kendi adıyle anılan camiyi yaptırdı. Bu sırada Karayazıcı isyan etmişti. İsyanın bastırılması için Sokulluzade görevlendirildi. Ancak kendisi gelmeden yerine vekâlet eden Hacı İbrahim Paşa, Karayazıcı'ya, mağlup olmuş ve Kayseri kalesine kapanmıştı. Bu haber yeni görevine hareket etmek üzere Diyarbekir yakınında kuvvetlerini toplamakta olan Hasan Paşaya ulaşınca hemen eşkıya üzerine hareket etti. Karayazıcı'yı, Elbistan yaylasında Sepetli denilen yerde ağır bir yenilgiye uğrattı (1601). Karayazıcı Canik dağlarına kaçtı. Hasan Paşa da Tokat'a geldi. Bu esnada Karayazıcı ölmüş ve kardeşi Deli Hasan diğer eşkıyaları etrafına toplayarak Tokat'a gelmişti. Tokat'ı muhasara eden eşkıya, Hasan Paşayı teslim olmağa davet etti. Fakat paşa savunmada kararlıydı. Bir ay muhasaradan sonra kaleden çıkan birinin Hasan Paşanın sabahları bulunduğu yeri haber vermesi üzerine eşkıyalar paşayı şehit ettiler. (M)

HASAN PAŞA Şerif, osmanlı kumandanı ve devlet adamı (öl. Şumnu 1791). Rusçuk âyanı Çelebi Süleyman Ağanın oğlu. Serdengeçti olarak Kırım hanı Âdil Giray'ın Rusya'da yaptığı akına gönüllü olarak katıldı (1769). Başarısı kapıcıbaşılık rütbesiyle değerlendirildi. 1773 Yılında vezirlik rütbesiyle Rusçuk kumandanlığına tayin edildi. Bu sırada Osmanlı-Rus savaşında Rusçuk düştükten sonra Osmanlılar yenilince Hasan Paşa bundan sorumlu tutuldu. Küçük Kaynarca antlaşmasından (1774) sonra Filibe ve Selânik'e sürüldü. Tekrar rus savaşları başlayınca Cezayirli Hasan Paşanın yerine sadrazam ve serdarıekremliğe getirildi. Ruslarla yapılan savaşlar başarısızlıkla sonuçlanınca Selim III'ün emri ile idam edildi. (M)

HASAN PAŞA Tatar, osmanlı kumandanı (öl. 1880-1881). Topçu ümerasındandı. Mirliva rütbesiyle Karadeniz boğazı muhafızlığına getirildi. 1850 Yılında Çerkez Hüseyin Paşanın ihanetini zamanında haber verdiği için ferik rütbesiyle mükâfatlandırıldı. (M)

HASAN PAŞA Telli, osmanlı veziri (öl. Venedik-1592-1593). Bosna valiliğinde bulundu. Avusturya'ya karşı yapılan savaşlara katıldı. Buralarda gösterdiği başarıdan dolayı vezirlik payesi verildi. Koca Sinan Paşanın üçüncü sadareti sırasında yapılan Avusturya savaşında 20 000 askeri ile şehit oldu. (M)

HASAN PAŞA Tırnakçı (öl. 1602). Enderunda yetişti. 1594'te büyük mirahor, bir yıl sonra da yeniçeri ağası oldu. Bağdat valiliğinde bulundu (1600). Bir süre sonra bu görevden azledilerek eski görevine iade edildi. 1602'de tekrar Bağdat valisi oldu. Ancak Yemişçi Hasan Paşa ile anlaşamadığından onun tarafından idam ettirildi. (M)

HASAN PAŞA Tiryaki, Kanije kalesini Avusturyalılara karşı kahramanca savunan ünlü osmanlı kumandanı (1530-1611). Enderun'da yetişti. Murad III'ün şehzadeliğinde Manisa'ya gönderildi, onun başmusahipliğini yaptı. Kısa bir süre sonra beylerbeyilikle Zigetvar'a gönderildi. 1594'te Bosna beylerbeyi oldu. 1600'de Kanije kalesi alındıktan sonra bu kalenin beylerbeylik haline getirilmesiyle buraya tayin edildi. 1601'de Avusturya arşidüküne karşı bu kaleyi büyük bir başarı ile savundu. Almanlar, Türkler üzerine iki ordu düzenlemişlerdi. Bunlardan ilki İstolni-Belgrad'a, diğeri de Kanije üzerine gönderildi. Bu iki ordudan önemlisi ikincisiydi. Arşidük Ferdinand'ın 100 000 askeri ve 47 ağır muhasara topu vardı. Ordu başta almanlar olmak üzere italyan, ispanyol, maltız, papalık ve hattâ gönüllü macar ve fransız birliklerinden meydana geliyordu. Papalık kuvvetlerine bizzat papa Clementius VIII'in yeğeni Aldobrandini kumanda ediyordu. Bütün bu kuvvetlere karşı Kanije beylerbeyi Hasan Paşanın dokuz bin askeri ve yüz topu vardı. Fakat bu toplar Almanlarınki gibi muazzam muhasara topları değil, kale toplarıydı.

Almanlar 9 eylül günü Kanije önlerine geldiler. Günde ortalama bin beş yüz gülle atarak kaleyi bombalamağa başladılar. Hasan Paşa kale sınırlarına yaklaşan düşmanı yalnız tüfek ateşiyle durdurmak istedi. Almanlar, Türklerde top veya cephane olmadığını sanarak iyice kaleye yaklaştıkları zaman, yüz topa birden ateş emrini verdi; karşı tarafta büyük zayiata sebep oldu. Birkaç defa en beklenmedik anlarda geceleri huruç hareketi yaptı. Şaşkına dönen Almanlar siperlere sığınmağa mecbur oldular. Devamlı atış sonunda Türklerin barutu tükendi. Fakat Kanije'de barut yapmasını bilen Uzun Ahmed adlı bir yeniçeri vardı. Hasan Paşa hemen bir barut imalâthanesi kurdurdu. Bol miktarda barut yapımına başlandı. Bu işler olurken, serdarı ekrem Damat Yemişçi Hasan Paşa, Kanije'ye 265 km uzaklıkta Belgrad'ın, Sava nehrinin öte tarafında kalan banliyösü Zemnun'daydı. Tiryaki Hasan Paşaya yardım etmesi mümkündü. Fakat Yemişçi Hasan Paşa Kanije'yi kendi kaderine terk etti. Tiryaki Hasan Paşa, Karapençe Osman adlı akıncı subayıyle Yemişçi Hasan Paşaya üç defa mektup göndererek, Kanije'nin çok kritik olan muhasara safhalarını anlattı; acele yardım istedi. Yemişçi Hasan Paşa ilk aldığı mektup üzerine derhal Kanije'ye geleceğini bildirdi. Nitekim Belgrad-Kanije yolunun tam ortasında bulunan Osek'e kadar geldi. Fakat Osek'te Lorraine dükasının kumandasındaki ikinci alman ordusu tarafından kuşatılan İstolni-Belgrad'ın düştüğünü, kaledeki türklerin kılıçtan geçirildiğini, kadın ve çocukların esir alındığını öğrendi. Bunun üzerine İstolni-Belgrad üzerine gideceğini bahane ederek Kanije'ye gelemeyeceğini Tiryaki Hasan Paşaya bildirdi. Paşa bu haberi gizli tuttu. Sahte bir mektup vazdırarak bunu askerin huzurunda okudu. Bu mektuba göre, güya sadrazam Kanije'nin yardımına yetişmek üzere yola çıkmıştı. Bu sırada Osek'te Drava'yı kuzeye doğru geçen Yemişçi Hasan Paşa, Kapoş suyunu da atlayarak İstolni-Belgrad'ın güneyine geldi. Fakat Lothringen (Lorraine) dükasının saldırısına uğrayarak geri çekildi. Budin beylerbeyi Mehmed Paşa ile kethüdası Mehmed Bey şehit düştü. Lothringen (Lorraine) dükası bunların başını keserek Kanije'ye yolladı. Arşidük Ferdinand, kesik başları Kanije gazilerine göstererek onların maneviyatını bozmak istedi. Ancak, Tiryaki Hasan Paşa askerlerine hitap ederek, Mehmed Paşa ile Mehmed kethüdanın kırk yıllık dostu olduklarını, başların onlara ait olmadığını bildirdi. Ayrıca Almanların koca serdar ordusunu yenemeyeceklerini de sözlerine ekledi. Paşaya gözü kapalı inanan askerler, onun sözlerini gerçek olarak kabul ettiler. Tam bu sırada papanın yeğeni bir tüfek kurşunu ile vurularak öldü. Almanların sevinci de yarıda kaldı. Tiryaki Hasan Paşa bu arada kalede düşman esirlerine yanlış bilgi telkin edildikten sonra Kanije'den kaçmalarına göz yumarak, türk şehitlerinin koynuna güya sadrazama yazılmış ve Kanije'nin durumunu pek parlak gösteren mektuplar koyarak, düşmanın maneviyatını sarstı. Hasan Paşa, muhasaranın, Hz. Muhammed'in doğduğu gün başladığı için hıristiyanlara uğursuz geleceğini söylüyor, arşidük ise Hasan Paşanın kafasını kesecek olan askere 40 köy bağışlayacağını ilân ediyordu. Günde ortalama bin beş yüz gülle ile dövülen kalenin gerçek durumu ise çok kötüydü. Surlar yer yer delik deşik olmuştu. Kalede birkaç yüz sivil türk vardı. Bunlar gece asker dinlenirken surları onarmağa çalışıyorlardı. Diğer taraftan hammadde tükendiğinden, her gün daha az barut yapılıyordu. Yiyecek iyiden iyiye azalmıştı. Ancak Türk şehitlerinin üzerlerinde bulunan sahte mektuplara inanan arşidük Ferdinand, Kanije'nin bahara kadar yetecek erzak ve mühimmatı olduğunu sanıyordu. Mektuplardan birinde ise Tiryaki Hasan Paşa, Yemişçi Hasan Paşaya bahara kadar zahmet edip Kanije'ye gelmemesini, Almanların nasıl olsa soğuktan kırılacağını yazdı. Maddî olduğu kadar psikolojik olan bu savaşın Türkler için tek olumlu tarafı, alman ordusundaki macar birliklerinin, Türklerle döğüşmek istememeleri, nişan alır gibi yapıp havaya kurşun sıkmalarıydı. Bir süre sonra Almanlar durumu öğrenince maneviyatları daha çok bozuldu.

Arşidük muhasaraya kışın da devam etmek ve önünde büyük zayiat verdiği Kanije'yi mutlak almak kararındaydı. Durumu gittikçe kötüleşen Tiryaki Hasan Paşa, Karapençe'yi tekrar kalenin gizli bir yerinden çıkarıp, sadrazama gönderdi. Sadrazam İstolni-Belgrad'dan güneye doğru iniyordu. Mohaç'ta Karapençe'nin mektubunu aldı. İstolni-Belgrad'dan sonra Kanije'nin düşmesi sonucunda makamını koruyamayacağını anlayan Yemişçi Hasan Paşa, Kanije'ye gitmeğe karar verdi. Kuzeybatıya doğru ilerlemeğe başladı. Beç'e, oradan Zigetvar'a geldi. Ancak kasım ayı gelmiş, soğuklar başlamıştı. Macar ovasına yer yer kar düşüyordu. Yeniçeriler ayaklandılar. Belgrad'a dönmek istediklerini söylediler. Bunun üzerine Yemişçi Hasan Paşa Belgrad'a doğru çekilmeğe başladı. Bu suretle Tiryaki Hasan Paşa tamamıyle yapayalnız kaldı. Almanlar ordunun Belgrad'a döndüğünü haber aldıkları zaman kaleyi kaybedeceğini kestiren Tiryaki Hasan Paşa, kesin bir karar vermek zorunda kaldı.

Kanije muhasarası başlayalı tam iki ay sekiz gün olmuştu. 17 Kasım 1601'de arşidük Ferdinand soğuktan korkup kaçan askerin fazlalaşmasını serdarın Kanije üzerine yürüdüğüne vererek çok telâşlı ve üzgündü. Tiryaki Hasan Paşanın ise barut ve erzakı bitmişti. Muhasaranın bir gün daha uzaması bile onun için zararlıydı. Kanije ovası karla kaplıydı. Kara Ömer Ağa üç yüz askerle kaleden çıktı. Çadırlar ve barakalar içine sığınmış olan arşidükün askerleri Türklerin bu beklenmedik hareketinden çok sarsıldı ve zayiat verdi. Tiryaki Hasan Paşa, toplarını ateşleyerek elindeki son gülleleri de fırlattı. Arşidük Ferdinand karargâhını türk top menzilinin dışına çekti. 17 Kasımı 18 kasıma bağlayan gece Hasan Paşa, 500 gaziyi kaleden çıkarttı. Mehter takımı da

surların dışında çalmağa başladı. Serdarın gelmekte olduğuna şüphesi kalmayan arşidük, gecelik kıyafetiyle otağını terk etti ve atına binerek kaçmağa başladı. «Serdar hazretleri yetmiştir» diye Almanlara saldıran Türkler, ilk hamlede ağırlıkları, mühimmatı, erzakı ve cephaneliği ele geçirdiler. Kanije topçusu İnce Kara, Almanların bütün toplarını zaptetti. Yalnız bu gece düşmana verdirilen zayiat 18 000 kadardı. Ertesi gün, düşman siperleri işgal edildi. Tamamıyle perişan olan ve türk akıncılarının takibi altında kaçan büyük alman ordusunun pek az bir kısmı Avusturya'ya sığındı. Seksen bin kayıp veren Almanlar, bir tek tüfek ve top bile götüremediler. Alman ordusunun hazinesi ele geçirildi. Öğle vakti, arşidükün otağına giren, onun altından tahtına oturan ve karşısına da yanındakileri oturtan Hasan Paşa kısa bir konuşma yaptı. Kara Ömer Ağa, 2 000 atlı ile Avusturya içlerine daldı. Bu zafer sonucunda Kanije bir yıllık yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşıladığı gibi üç bin köy de türk hâkimiyetine geçti. Kara Ömer Ağaya Beç sancakbeyliği verildi. Tiryaki Hasan Paşa o yaşa kadar erişemediği vezirlik (mareşallık) rütbesiyle mükâfatlandırıldı. Paşa zaferi kazandıktan sonra Belgrad'a henüz ulaşamamış olan Yemişçi Hasan Paşaya yetişti. Osek'te buluştular. Sadrazam, ihtiyar Tiryaki Hasan Paşayı çok büyük törenle karşıladı. Kırk yedi büyük alman topu Belgrad'a nakledildi.

Hasanoğlan heykelciği

Mehmed III, Almanların büyük ordularından birinin ortadan kaldırılmasıyle sonuçlanan bu umulmadık zafere çok sevindi, İstanbul'da şenlikler yapılmasını emretti. Tiryaki Hasan Paşaya vezir rütbesi, haslar, murassa kılıç, muhteşem şekilde donatılmış üç ay, üç hilat ve bir de hattı hümayun gönderdi. Burada Hasan Paşa «Berhudâr olasın, sana vezâret verdim; ve senin ile mahsûr olan asker kullarım ki mânen oğullarımdır, yüzleri ak ola, makbul-i hümayunum olmuştur. Cümleyi Hakk-ı Ta'âlâ Hazretlerine ısmarladım» şeklinde övülüyordu. Hasan Paşa bu zaferden on yıl sonra Budin beylerbeyi iken öldü. (→ Bibliyo.) [M]

HASAN PAŞA Yedi-Sekiz, Beşiktaş muhafızı (öl. 1905). Erlikten Abdülhamid II'nin müşirliğine kadar yükseldi. Eğitim görmedi. İmzasını atmak için eski türkçe yedi ve sekiz rakamlarını yazıp bir çizgiyle birleştirirdi. Bu yüzden «Yedi-Sekiz Hasan Paşa» lakabı ile anılır. Çırağan* vakasında (20 mayıs 1878) Ali Suavi'yi sopayle öldürdü. İri yarı, güçlü kuvvetliydi. Oruç yiyenlere, sarhoşlara karşı sert davranışıyle ün kazandı. Bu gibileri sopasıyle bizzat döver, sonra da «Allah ıslah etsin» diye bırakırdı. Sultan Abdülhamid II'yi yıllarca ve başarıyle korudu. (M)

HASAN RAHMİ PAŞA (Servetifünun mecmuasından)

HASAN PAŞA Yemenli, osmanlı devlet adamı (öl. İstanbul 1607). Uzun yıllar İstanbul'da bostancıbaşılık görevinde bulundu. 1580 Yılında Osmanlı devletinin nüfuzve itibarını tekrar kurmak için vali olarak Yemen'e gönderildi. 5 Yıl içinde devletin isteği üzerine İstanbul'a alındı (1604). Kısa bir süre sonra Mısır valiliğine tayin edildi (1605). [M]

HASAN PAŞA Yemişçi, osmanlı sadrazamı (?-İstanbul 1603). Ailesinin Arnavutluk'tan geldiği bilinir. Önce Zülüflü-baltacılar ocağına girdi. Sonra çaşnigîr başılığa getirildi. 1580 Yılında kapıcılar kethüdası sıfatıyle sadaret mührünü Koca Sinan Paşaya teslim etti. Eflak seferi sırasında yeniçeri ağalığına getirildi. Sadrazam İbrahim Paşanın ölümü üzerine (1601) sadaret makamına getirildi. O sırada kendisi sadaret kaymakamı bulunuyordu. Bu makama gelir gelmez kadroda geniş bir değişiklik yaptı. 1601 Yılının temmuz ayında Belgrad'a doğru yola çıktı. Düşman eline düşen İstolni-Belgrad kalesini kuşattı. Ancak bütün çabalarına rağmen alamadı. Bu sırada Kanije kalesini savunan Tiryaki Hasan Paşanın durumu hiç de iyi değildi. Bu yüzden Hasan Paşadan yardım istedi. Tiryaki'nin isteğini yerine getirmek isteyen Yemişçi Hasan Paşa yola çıktıysa da ancak Zigetvar'a kadar gelebildi. Şiddetli kış ve askerin isteksiz durumu onun yarı yolda kalmasına sebep oldu. Tiryaki ise iki buçuk ay kahramanca Kanije'yi savundu. Ertesi yıl Lala Mehmed Paşanın çabası ile İstolni-Belgrad alındı. Hasan Paşa İstanbul'a döndü. Bu sırada İstanbul'da bir isyan çıktı. İsyan sırasında aleyhine büyük bir gösteri yapıldı. Yemişçi Hasan Paşa bu isyandan canını kurtaramadı. Kaçtığı Sütlüce bahçesinde yakalanarak idam edildi. Gözüpek, inatçı, dostunu ve düşmanını ayırt edemeyecek kadar gururlu bir vezirdi. (M)

HASAN PAŞA Yörük, Çavuşbaşızade, türk devlet adamı (öl. 1722). Babası çavuş olduğu için Çavuşbaşızade de denir. Kapıcıbaşı iken evlâdı fatihan zabiti olarak miri miran yapıldı. 1696'da Selânik ve Tırhala sancakları ile Mora seraskerliğine getirildi. 1697'de Basra seferi için görevlendirildi. 1702'de Belgrad, daha sonraki tarihlerde ise sırasıyle Sayda, Timişoara, Eğriboz, Sakız, Şehrizor, Basra, Musul valiliklerinde bulundu. 1722'de İnebahtı muhafızlığına tayin edildi ve orada öldü. (M)

HAŞAN PAŞA Zihneli, türk kumandan ve devlet adamı (öl. 1800). Kapıcıbaşı iken ordu defterdarlığına getirildi. Sarayı Hümayun emini oldu; 1787'de veraset rütbesiyle İshakçı muhafızlığına tayin edildi. İsmail seraskerliğine getirildi, Ruslar ile yapılan savaş sırasında esir düştü. Kurtulduktan sonra dağ eşkıyası üzerine gönderildi. 1793'te Silistre'ye döndü; bir yıl sonra Diyarbekir valiliğine tayin edildi. Aynı yıl (1794) azledildi. Kocaeli mutasarrıfı olan Hakkı Paşanın maiyetine verildi (1796). 1798'de Boğaz muhafızlığına ve Edirne valiliğine tayin edildi. Son görevi Rumeli valiliği idi. (M)

HASAN RAHMİ PAŞA, türk denizcisi (1842-1923). Mora eşrafından Ferhad Efendinin oğlu. Askerî mühendislik öğrenimi gördü. Kaptan ve savaş gemilerinde süvarilik yaptı. Akdeniz filo kumandanı, bahriye nazırı oldu (1897). İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra görevinden azledilerek sürüldü. *Manevra-i Bahrî* adlı eserinde İngiltere'de katıldığı askerî manevrayı anlatır. (M)

HASAN REFİK BEY, türk bestecisi (öl. 1925). Eserlerinin başlıcaları şunlardır: nihavend makamında *Barbaros Hayreddin Marşı* (çoksesli op. 2); Sultanî-yegâh makamında *Millî Marş* (çoksesli, müseddes: *Çiğnendi yeter varlığımız cehl ile kahra,* Tevfik Fikret); muhayyer makamında ve aksak semai ikaında (*Ben değil meftûn-i hüsnün, müptelâ âlem sana*), muhayyer sünbüle makamında ağır aksak ikaında şarkı (*Bezm-i aşka nağme-i şevk-ıy zıyâdır Zîb-ü fer*), muhayyer sünbüle makamında ve sengin semai ikaında şarkı (*Bir âşık-ı didar olalı bu dil-i şeydâ*), muhayyer sünbüle makamından düyek ikaında şarkı (*Sen gerçi hıdiv-i hüsn-ü ansın, muhammes*). [M]

HASAN RIZA, türk ressamı (öl. Edirne 1912). Askerî rüştiye, idadî ve bahriye mektebini bitirdikten sonra bir süre subaylık yaptı. Öğrenciyken gönüllü katıldığı 1876 Rus savaşında tanıştığı bir italyan gazete ressamının etkisiyle resme başladı. Avrupa'ya gitmenin yasaklandığı Abdülhamid II zamanında İtalya'ya kaçarak ressamlığını geliştirdi. Bir süre Mısır'da yaşadı. Yurda döndükten sonra Edirne Sanayi Mektebi müdürlüğü yaptı. Balkan savaşında, bu görevindeyken Bulgarların Edirne'yi işgali sırasında şehit edildi.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti mecmuasında tabloları, etüdleri yayımlandı. «*Fatih Okmeydanından Haliçe Donanmasını İndirirken*» adlı tablosu Denizcilik müzesindedir. (M)

HASAN RIZA EFENDİ, türk hattatı (İstanbul 1849-ay.y. 1920). Küçük yaşta yazı yazmağa istek duydu ve sonra Yahya Hilmi Efendiden sülüs ve nesih yazısı öğrendi. Bir ara babasının Tırnova posta müdürlüğüne tayini üzerine oraya gitti, İstanbul'a dönüşünde ise 1865'te Pertevniyal Valide Sultanın yardımıyle Muzika-i Hümayun'a yazıldı ve orada ders veren ünlü hattat Şefik Beyden yazı öğrenimine devam ederek icazetname aldı. Keza Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Sami Efendiden de yararlandı. İkincisinden tâlik yazı öğrendi. 1871'de Muzika-i Hümayun imamı oldu. 1879'da da aynı yerin yazı hocalığına getirildi. 1914'te de Medreset-ül-Hattat'ın yazı hocalığına tayin edildi. Yazıdaki esas ustalığını nesih yazısında gösterdi. Özellikle yazdığı Kur'an'larıyle ün kazandı. Zira kelimelerin üzerine konacak nokta ve harekelerde titiz bir davranış gösterdi. Eserleri arasında şimdi Topkapı sarayında bulunan Sultan Reşad için yazdığı büyük Kur'an ile Hırka-i Saadet dairesi için hazırladığı 8 ciltlik *Sahih-i Buhari* ve Üniversite kütüphanesinde saklanan büyük bir Kur'an'ı pek ünlüdür. Ayrıca büyük boyda yazdığı hilyeleri de sanatının en güzel örnekleridir. (M)

HASAN SUBAŞI Aydınoğlu, Aydınoğlu İbrahim Beyin iki oğlundan biridir (öl. 1426). Yıldırım Bayezid 1390'da Aydınoğlu İsa Beyi yenince İzmir şehrinin yönetimini Subaşı Hasan Beye verdi. 1402'de Timur İsa Beye İzmir'i vermişse de sonradan Timur'un dönüşünde Ayasulug Hasan Beye, İzmir ise kardeşi Cüneyd Beye verildi. Cüneyd Bey ile birlikte başkaldıran Hasan Subaşı, Murad II'nin emri ile 1426'da Gelibolu'da idam edildi. (M)

HASAN TAHSİN BEY Aynîzade, türk iktisatçısı ve bilim adamı (Serfiçe 1877). Aynîoğulları diye tanınan soyu, vaktiyle Konya'dan göçerek Serfiçe'ye yerleşti. Mülkiye mektebini bitirdi (1896). Sonra Maarif hizmetine girdi, Kabataş lisesi, Yüksek Ticaret lisesi müdürlüklerinde bulundu. Ayrıca Divanı Muhasebat (Danıştay) üyeliğinde, Maliye Nezareti müsteşarlığında, Maliye Islahatı komisyonu üyeliğinde, birçok lise ile Mülkiye mektebi ve Hukuk fakültesi iktisat ve maliye müderrisliklerinde görev aldı. 1937'de öğretim hayatının kırkıncı yılı dolayısıyle bir tören düzenlendi. Okuttuğu derslere ilişkin konularda yayımlanan birçok eseri arasında: *İlmi Servet Dersleri, İlmi Mâlî, Mebadii İktisat;* ayrıca gazete ve dergilerde iktisat ve maliyeye ilişkin birçok inceleme ve makalesi çıktı. Almanca yayınlanan *Büyük İktisat Ansiklopedisi*'nin Türkiye maliyesi kısmını da o yazdı. (M)

HASAN TAHSİN PARSADAN. Bk. PARSADAN (Hasan Tahsin).

HASAN TAHSİN RECEB (OSMAN NEVRES, — denir), türk gazetecisi (Selânik 1888 - İzmir 1919). Öğrenimini Selânik Fevziye lisesinde yaptıktan sonra Paris'e giderek Siyasal Bilgiler okulunu bitirdi. 1908'den sonra İttihat ve Terakki'ye katıldı. Birinci Dünya savaşı öncesi Bükreş'te Baxiston kardeşler adındaki ili ingiliz diplomatına suikast düzenledi. On yıl hapse mahkûm oldu. Bir yıl kadar hapiste kaldıktan sonra Birinci Dünya savaşının çıkması üzerine Bükreş'e gelen Hilmi Paşanın yardımıyle hürriyetine kavuştu. Mütareke yıllarında İzmir'e yerleşti. 1918-6 Mayıs 1919 tarihleri arasında *Hukuk-u Beşer* adlı bir gazete çıkardı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto amacıyle çevresindeki aydınlarla birlikte *Redd-i İlhak* beyannamesini hazırladı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'de karaya çıkan yunan askerlerine Konak meydanında bomba attı ve aynı yerde düşman askerleri tarafından şehit edildi. Hasan Tahsin ve diğer şehitler adına sonradan Konak meydanına bir anıt dikildi. (M)

HASAN TEVFİK EFENDİ, türk yazarı (Dehsekel, ?-İstanbul 1908). İstanbul'a gelerek eğitim gördü ve Büyük Hazım Efendiden diploma aldı. Hoca Mecid Efendiden Farsça öğrendi. 1882'de Bahriye mektupçusu oldu. Mesleğinde uygunsuzluk yaptığı gerekçesiyle Bozcaadalı Hasan Kaptan Paşa tarafından azledildi (1887). Çeşitli zorluklarla karşılaştıktan sonra Musul ve daha sonra İşkodra mektupçuluklarına tayin edildi. Eserleri arasında, *Hayalât-ı Dil, Revza-i Ali Aba, Revza-i Muhavere* gibileri basıldı; *Revzat-el-İslâm, Revzat-el-Münşeat, Minhac-el-Eklâm, Revza-i Edebiye Mecmuayı Reşahat* adlı eserleri ise basılmadı. (M)

HASAN Yabguoğlu, selçuklu beyi (X. yy.). Babası Selçuk'un oğullarından Musa İnanç'tır. Bizans imparatoru Konstantin'e yapılan sefer sırasında 20 000 kişi ile Pasin ve Erzurum ovalarını ele geçirerek Vaspuragan bölgesine girdi. Bizanslılar tarafından Starga (Büyük Zap) suyu üzerinde pusuya düşürüldü ve öldürüldü. (M)

HASAR i. (ar. *hasār*). Herhangi bir olayın yolaçtığı zarar: *Harbin birçok maddî ve manevî hasarlarıyle beraber, içtimaî bir faydası da bulunduğunu...* (Ziya Gökalp.) ‖ *Hasar görmek* (veya *hasara uğramak*), zarara uğramak. ‖ *Esk. Hasar-dîde*, zarara uğramış.

— Ask. Bk. ANSİKL. ‖ *Hasar kontrolu,* bir tahrip taarruzundan veya tabiî bir âfetten

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

önce, o sırada ve olay sonunda, bunların etkilerini en az bir duruma indirebilmek için alınacak tedbirlerin tümüne verilen ad. (Genellikle her askerî birlik kumandanı, kendi tesis veya birlik bölgesi içerisinde meydana gelen küçük hasarların [zararların] etkisini en az dereceye indirebilmek için, hasar kontrol planları hazırlamaktan sorumludur.)

— Denizc. *Hasar raporu,* çatışma, oturma, bindirme, yangın, su alma, denize atma ve benzeri sebeplerle teknede, yükte meydana gelen hasar ve ziyanın sebep ve sonuçları ile gerekli tamirler hakkında ilgili gemi personeli, sigorta eksperleri ve öteki yetkililerce düzenlenen rapor. || *Hasar sürveyi,* bir gemide veya yükünde meydana gelen hasar hakkında sigorta eksperleriyle öteki uzmanlar tarafından düzenlenecek rapor için yapılan teftiş.

— Huk. Sözleşme konusu edimin, sözleşmenin kurulması ve ifa edileceği zaman arasında, tarafların suçu olmaksızın telef olması veya bozulması veya hat değerini kaybetmesi. || *Edim hasarı,* edim konusunun yok olması veya kötülenmesi sonucu borçlunun borcundan kurtulamayarak yine gereği gibi, yerine getirmek zorunda kalması. (Bk. ANSİKL.) || *Karşı edim hasarı,* iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde taraflardan birinin ediminin imkânsız hale gelmesi sonucu, karşı edimden doğan zararın yüklenilmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Nükleer bir infilâkte patlama noktasından uzaklaşıldıkça *hasar*'ların büyük kısmının şiddeti azalır, hedefi meydana getiren elemanların uğradığı zarar çeşitli şekilde meydana gelir.

Böylece, belirli bir nükleer silâh, bir cins ve belirli bir hasar derecesi için, merkezi patlama noktası olan ve zararlardan sıyrılan elemanların sayısını kapsayan dairenin yarıçapı, bu zararlara uğrayan elemanların sayısını kapsayan ve fakat bu dairenin dışında kalan dairenin yarıçapına eşit olur, buna da hasar yarıçapı adı verilir. Genellikle kabul edildiğine göre hasar yarıçapının içinde bulunan hedef elemanlarının yüzde 15'i zarara uğramaktan kurtulur, buna karşılık bu dairenin dışında kalan elemanların yüzde 15'i bu zararlara uğramağa elverişli bir durumdadır.

— Huk. *Edim hasarı* ile kastedilen şey şudur: Bir taraflı veya karşılıklı sözleşmenin konusu olan edim, borçlunun kusuru olmaksızın telef olursa, borçlu borcundan kurtulacak mıdır, yoksa alacaklı buna rağmen borcun yerine getirilmesini isteyecek midir? Ediminin imkânsız hale gelmesine rağmen, borçlunun yine edimi veya onun yerine geçen tazminatı ödemek zorunda kalması halinde, edim hasarı borçludadır. Buna karşılık, hasar sonucu, borçlu borcundan tamamen kurtulmaktaysa, edim hasarı alacaklıda olacaktır. Parça ve çeşit borçlarında ise durum farklıdır. Borçlar kn. md. 117/I'e göre edim, borçluya isnat edilemeyen bir sebep sonucu imkânsızlaşacak olursa, borçlu borcundan kurtulur. Yani parça borçlarında, edim hasarı alacaklıya aittir. Meselâ, borçlunun sattığı bir arap atı, yıldırım çarpması sonucu ölürse, borçlu borcundan kurtulur. Zira, parça borçlarında, edim hasarı alacaklıya aittir. Çeşit borçlarında ise durum bunun tersidir. Yani edim hasarı borçluya aittir. «Nev'i telef olmaz» kuralının tabiî bir sonucu olan bu durumda, borçlu, borcunun konusu olan, «çeşit» dünyada var oldukça, kural olarak, borcundan kurtulamaz. Meselâ, 10 ton kömür vermeyi taahhüt eden borçlu, deposu yanacak olsa dahi borcundan kurtulamaz, o yine başka yerden kömür alarak borcunu yerine getirmek zorundadır. Sınırlı çeşit borcuna gelince; meselâ borçlu, herhangi 10 ton kömürü değil de, kendi deposunda bulunan 10 ton kömürü borçlanır ve deposu tamamen yanacak olursa, borcundan kurtulur. Yani edim hasarı, yine parça borcunda olduğu gibi, alacaklıya ait olur. Depo kısmen yanacak olursa, borçlu da kısmen borcundan kurtulur. Birden fazla alacaklı varsa, bunlar hasarı belirli bir oranda yüklenirler.

Karşı edim hasarı ise, taraflardan birinin ediminin imkânsız duruma gelmesinde, onun karşı edimi isteyip isteyemeyeceğidir. Görüldüğü gibi karşı edim hasarı sadece iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde ortaya çıkar. Ayrıca, yine bu problemin söz konusu olabilmesi için, karşı edim hasarının da alacaklıya ait olması gereklidir. Bu nevi hasarın kime ait olacağında kural, Borçlar kn. md. 117'de maddesi belirlenir. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre taraflardan birinin edimi kusursuz olarak imkânsız hale gelirse, o kimse karşı edimi isteme hakkını da kaybeder ve eğer karşı edim önceden ifa edilmişse, bunu sebepsiz zenginleşme kurallarına göre geri vermek zorunda kalır. Yani karşı edim hasarı borçludadır. Ancak aynı maddeden anlaşılacağı gibi, kanun veya taraflar buna istisna getirebilirler. Bu istisnalar arasında en önemlisi Borçlar kn. md. 183/I'de alım-satım sözleşmeleri yönünden düzenlenmiştir. Adı geçen maddeye göre, satım sözleşmesi yapıldıktan sonra, satıcı daha borcunu yerine getirmeden satılan şey telef olursa, alıcı da semen borcundan kurtulmaz. Satıcı buna rağmen karşı edimi isteyebilir. Karşı edim hasarı bu halde, alacaklıya yüklenir. Satım sözleşmesinin konusu bir çeşit borcuysa, hasarın alıcıya geçmesi için, borcun somutlaşması aranır. Bu somutlaşma ise Borçlar kn. md. 183/II'ye göre ayırma ile olur. (Bk. SATIM *sözleşmesi*). Borçlar kn. md. 183'ün koymuş olduğu bu kural da emredici değildir. Önce taraflar, bunun aksini, yani karşı edim hasarının satıcıya ait olacağını kararlaştırabilirler. Sonra, karşı edim hasarının satıcıya ait olacağı malın icabından da anlaşılabilir. Meselâ, satıcı lehine konan vadelerde durum böyledir. Mesafeli satışlardaki (alıcının isteği üzerine, satılan şeyin, ifa yerinden başka bir yere, satıcı tarafından yollanacağı satış) mallarda, karşı edim hasarının alacaklıya geçmesi için, satıcının malın üzerindeki yedini ref'etmiş olması gereklidir. Bu halde, satılan şey ancak satıcının hâkimiyet sahasından çıkmasından sonradır ki, karşı edim hasarı satıcıya ait olur. Bundan önce ise satıcıya aittir. Şarta bağlı olarak yapılan sözleşmelere gelince bozucu, şarta bağlanmış olan sözleşmeler yönünden Borçlar kn. md. 183/I'deki genel kural uygulanır. Yani sözleşmenin yapılmasıyle birlikte karşı edim hasarı alıcıya geçer. Geciktirici şarta bağlanmış satım sözleşmelerinde ise Borçlar kn. md. 183/III'e göre, şart tahakkuk edinceye kadar, hasar satıcıya aittir. Şartın tahakkuk etmesinden sonra ise, şüpheli durum ortadan kalkarak satım sözleşmesi hükümlerini doğurmağa başlayacağı için, hasar ancak bu andan itibaren alıcıya geçer. Bk. SATIM *sözleşmesi.*

◆ **Hasarat** çoğl. i. *Esk.* Zararlar: *Hasarat, dün asâkir-i islâmiyenin fillerden görmüş oldukları hasarattan ziyade oldu* (Cevdet Paşa). [ML]

HASAR, Doğu Anadolu bölgesinde (Yukarı Fırat bölümü, Elazığ ili, Maden ilçesi) bucak; 5 391 nüf.; 15 köy. — *Bucak merkezi (Kavak köyü),* 4 784 nüf. Maden'den Elazığ'a giden yolun 24. kilometresinden ayrılan 14 km'lik bir yol ile varılır. Yüksl. 1 250 m. (M)

HASÂSET i. (ar. *hasâset*). *Esk.* Cimri olma hali. || Alçaklık, bayağılık: *Hayr umma eğer sadr-ı cihan olsa da bilfarz / Her kim ki hasâset ola ırk ü güherinde* (Ziya Paşa). [M]

HASAT veya **HASAD** i. (ar. *haṣād*). Ürün kaldırma, ekin biçme: *Düzüldü uçsuz bucaksız alay / Bak, son hasad başladı rüzgârda* (O.V. Kanık). [Bk. ANSİKL. *Zır.*] || Bu şekilde toplanmış olan ürün: *Ne yaptın tarlanı, nerde hasadın / Elin boş mu gireceksin geceye?* (C. S. Tarancı). || *Mec.* Bir işten alınan sonuç. || *Hasat vakti,* ürünün tarladan toplandığı zaman.

— ANSİKL. Zır. Tarlada büyümekte olan ekin yaz ortalarına doğru (temmuz ayında) olgunlaşmağa ve sararmağa başlar. Ekin iyice sararınca harman yapmak için biçilir. Bu biçmeye *hasat* denilir, el orağı, tırpan, orak makinesi veya biçer-döğerle yapılır. Eğer tarla büyük ve engebesizse biçerdöğer ve orak makinesiyle, küçük ve engebeliyse el orağı veya tırpan ile hasat yapılır. Hasat zamanı ekinin olgunluğuna göre tayin edilir. Ekinin olgunlaşması şu safhalarda olur: **a)** *süt olgunluğu*: tane henüz sıvı halindedir. Parmakların arasına alınan bir buğday, arpa v.b. tanesi rahatlıkla ezilebilir. Ekin sapı ve tanesi, henüz yeşilimtrak renktedir ve yüzde 50 su ihtiva eder. Besin maddesi birikimi sona ermemiştir. Bu safhada henüz hasar yapılmaz;

b) *sarı olgunluk*: ekin sapı ve tane, yeşil rengini kaybetmiş, sarı bir renk almıştır. Yalnız üst yaprak boğumları henüz yeşildir. Tane üzerine tırnakla basınca kırılır. Su miktarı yüzde 30-35 arasındadır. Besin maddesi birikimi sona ermiştir. Bu safhada da hasat yapılmamalıdır.

c) *tam olgunluk*: tane sert, saman tamamen sarı olur, su miktarı yüzde 20 ve daha azdır. Elle yapılan hasat için gerçek hasat zamanıdır;

ç) *geçkin olgunluk*: ekin tanesinin su miktarı yüzde 15-14 arasındadır. Ekin biçildikten sonra derhal bağlanarak demet haline getirilebilir. Biçerdöğer kullanmak için en uygun zamandır. Elle biçilen ekin saplarının tam olgunluk safhasında biçilmesi gerekir. Eğer biçerdöğer ile hasat yapılıyorsa bunun için geçkin olgunluk safhası seçilmelidir. Dövme, döven ile yapılacaksa biçilen ekin tarlada deste (demet) yapılır ve sap arabası ile harman yerine taşınır.

Türkiye'nin her bölgesinde ayrı ayrı harman usulleri uygulanır. En çok uygulanan usul, ekin saplarını yayarak harman dövmedir. Bu usulde, ekin sap demetlerinin bir kısmı açılır ve yığın halindeki demetlerin çevresine daire şeklinde iki sap genişliğinde yayılır. Sonra öküz veya atla çekilen, altına sivri taş çakılı tahta veya altında sivri çıkıntılar, bulunan taştan yapılmış döven ile ezilir ve parçalanır. Bu dövme süresi içinde saplar birkaç defa aktarılır ve ekin sapları küçük parçalar (saman) haline gelene kadar devam eder. Ekin sapları saman haline gelince, başaklar saman haline gelmiş ekin tanelerinden ayrılmış olur. Samanlar demet yığınının yanında başka bir tınaz (yığın) haline getirilir. Rüzgârlı havalarda bu tınaz savurulur ve böylece ekin tanesi samandan ayrılır. Ayrılan taneler kalburlandıktan sonra çuvallanır.

Büyük tarlalarda, biçerdöğerle yapılan hasat ve harmanda, ekin önce biçilir, demetler tarlada bir yere toplanıp dövülür ve ekin tanesi elde edilir.

Son yıllarda, Türkiye'de hasat ve harman için biçerdöğer v.b. âletler geniş ölçüde kullanılmağa başlandı.

— İkonogr. *Hasat* konusuna Eski Mısır'ın yeraltı mezarlığı El-Kabdan başlayarak Trento şatosundaki bir freskte ve daha sonraları da Bassano'nun (Rodeb, Viyana), Büyük Bruegel'in (New York), Oudry'nin (Trianon), Daubigny'nin (Louvre), Wouwerman'ın (Viyana) tablolarında rastlanır. Ayrıca şu eserler de özellikle anılmağa değer: Ugo Da Carpi'nin konusu Jules Romain'den alınmış bir gravürü, Pigalle'in *Hasatçı Kadın* adındaki heykeli; Millet'nin *Hasatçıların Molası* (Louvre), Léopold Robert'in *Hasatçıların Bataklığa Varışı* (Louvre), Lhermitte'in *Ücretlerini Alan Hasatçılar* (Paris Art Moderne müzesi) ve Van Gogh'un *Hasat* adındaki tabloları. (ML)

HASÂT i. (ar. *haṣāt*). *Esk.* Taş. || Karaciğer, böbrek, mesane v.b. organlarda meydana gelen taş.

— Tıp. *Esk. Hasât-ı bevliye,* böbrek ve idrar yollarında meydana gelen taş. || *Hasât-ı ihliliye,* erkeklerin idrar yollarında görülen taş. || *Hasat-ı kilyeviye,* böbreklerde ortaya çıkan taş. || *Hasât-ı mesâne,* idrar kesesinde görülen taş. || *Hasât-ül-em'a,* bağırsaklarda oluşan taş. (M)

HASAYAZ, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde (Ankara ili, Kalecik ilçesi) bucak. 15 Köy; 6 413 nüf. — *Bucak merkezi,* Kalecik-Ankara kara yolunun 11. kilometresinde kuzeye ayrılan 12 km'lik bir yolun bitimindedir; 516 nüf. 1 000 m yüksl. (M)

HASB zf. (ar. *hasb,* miktar'dan). *Esk.* Göre, gereğince, dolayı. || *Hasb-ı hal.* Bk. HASBIHAL. || *Hasb-el-beşeriye,* insanlık gereği olarak, insanlık sebebiyle. || *Hasb-el-hamiye,* hamiyetten dolayı. || *Hasb-el- icâb,* gerekme sebebiyle: *Ahmed Efendi bu sefer de hasb -el-icab bayıldı* (B. Felek). || *Hasb-el-iktiza,* gereğinden dolayı. || *Hasb-el- imkân,* müm-

kün olduğu kadar. || *Hasb-el-kader,* kaderden. || *Hasb-el-lüzum,* gerektiğinden. || *Hasb-el-makdur,* gücü yettiği kadar. || *Hasb-el-memuriye,* memurluk dolayısıyle. || *Hasb-el-meram,* düşünüldüğüne göre. || *Hasb-el-mevsim,* mevsime göre. || *Hasb-el-ubûdiye,* kulluk gereğince. || *Hasb-el-vazife,* görev sebebiyle. || *Hasb-en-nezaket,* nezaket gereğince. (M)

HASBAYA, Lübnan'da köy, Şeria ırmağının ana kollarından biri olan Hasbani'nin kaynağı yakınında, Hermon kütlesi eteğinde; 3 700 nüf. Tahıl, tütün, dut, zeytin, badem ve üzüm yetiştirerek çok yönlü tarım yapan bir bölgenin pazarı. Hasbaya, XIII. yy.dan XIX. yy.a kadar dürzî ülkesinin merkeziydi. (L)

HASBEK, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde (Yozgat ili, Sarıkaya ilçesi) bucak; 21 köy; 11 336 nüf. — *Bucak merkezi,* Sarıkaya'nın 23 km kuzeydoğusundadır; 1 507 nüf. 1 130 m yüksl. (M)

HASBETENLİLLÂH bls. zf. (ar. *hasbeten-li'llâh*). *Esk.* Tanrı rızası için, bir karşılık beklemeden: *Benden evvel iki refikim hasbetenlillâh nefislerine zulmettiler* (Cevdet Paşa). [M]

Hasbey dârülhuffazı, Konya'da Karamanoğlu Mehmed II zamanında Hasbekoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırılan dinî bina; hafızlar evi. İçinde hem namaz kılınır, hem Kur'an okunurdu. Karaman dönemi sanatını tanıtan örneklerdendir. Dört köşeli yapıda, yüksek duvarların üzerinde yine yüksek bir kubbe vardır. Dört köşeden kubbe yuvarlağına geçiş türk üçgenleri aracılığıyle sağlanmıştır. Kubbe kasnağında karşılıklı olarak dört tane sivri kemerli pencere yer alır. Tuğladan yapılmış olan binanın duvarları üç taraftan kesme taşlarla kaplıdır. Cephe ise özenli ve sık işlenmiş geometrik motifli renkli mermer levhalarla zengin bir görünüş kazanmıştır. Portal, dolu bir palmeti andıran üç bölümlü bir kemer şeklindedir. Çevresi sık örgü motiflerinden bir bordür ile süslüdür. Yapının içi oldukça karanlıktır. Geometrik motiflerle süslü çini mihrap harap bir haldedir. Mahzen kısmında Hasbeyoğlu Mehmed Bey gömülüdür. (M)

HASBIHAL bls. i. (ar. *hasb* ve *hal*'den fars. taml. *hasb-ı hâl*). Dostça konuşup dertleşme, halleşme, sohpet: *Sizi güvendirmek için söylemiyorum, hasbıhal ediyorum* (Namık Kemal). *Muhterem Efendiler, her yerde siyasî fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbıhallerde bulundum* (Atatürk). [M]

HASBÎ sıf. (ar. *hasb*'den *hasbî*). İsteyerek ve karşılık beklemeden yapılan, bedava: *Hasbî iş.* || *Mec.* Sebepsiz, boşuboşuna.

— DEY. *Hasbî geçmek. Argo.* önem vermemek, aldırmamak. (M)

HASBÎ SÜLEYMAN EFENDİ, osmanlı yazarı (öl. 1909). Bir süre hekimlik yaptı. Sonradan padişahın kâtipleri arasına girerek, başkâtip oldu. Eserleri: *Tavsil Kavaid-i Külliye Şerhi* (Genel Kuralların Genişletiliş Şerhi); *Tercüme-i Tabir el-Enam fi Tabir-il-Menam fi el-Nablusî* (Nablusî'nin Rüya Yorumu ve Halkın Açıklayışı Tercümesi). Gelenbevizade Ahmed Tevfik Efendinin tercümeye başladığı, *Tehafüt-ül-Felâsefe*'yi (Felsefe Yıkımı) tamamlamıştır. (M)

HASDAY (Abraham ben), ispanyol asıllı yahudi yazarı (Barcelona-öl. 1240). Arapçadan İbranîceye birçok felsefe ve tıp eseri tercüme etti. *Ben Ha-melek ve-ha-Nâzir* (Prensle Derviş) adlı eseri *Barlaamy Josafat*'ın İbranîceye uygulamasıdır. *Prensle Derviş*'te, asıl metindeki koyu dindarlığın yerine bilgiye dayanan akılcı bir tutum görülür. Eserde felsefe denemeleri ve ahlâk kurallarını yansıtan dinî şiirler yer almaktadır. (M)

HASDAY (Josef ibn), ispanyol asıllı yahudi şairi (doğ. Zaragoza, XI. yy.ın ilk yarısı). Sameel ibn Nagrella'ya sunduğu ibranîce yazılmış bir kasidesi ile tanındı (1045). (L)

HASDRUBAL, kartacalı devlet adamı ve general (M.Ö. VI. yy. sonu-V. yy. başı). Magon'un oğlu. On bir defa Kartaca yüksek hâkimi oldu, M.Ö. 489'a doğru Sardinya'yı fethetmeğe başladı. (L)

HASDRUBAL, kartacalı general (M.Ö. IV. yy.). Syrakusai'ye karşı girişilen savaş sırasında Sicilya ordusu kumandanıydı, bu savaşta Timoleon tarafından Krimisos üzerinde yenilgiye uğratıldı (M.Ö. 339). [L]

HASDRUBAL, kartacalı general (M.Ö. III. yy.). 225'te Roma'nın giriştiği Afrika seferi başarısızlığa uğrayınca, sicilya ordusunun kumandasını ele aldı ve 254'te Lilybaeum'a (Marsala) çıkarma yaptı. Fakat, 251-250'ye doğru, prokonsül Caecilius Metellus'un oyununa gelerek Palermo surları önünde yenildi ve ordusu kılıçtan geçirildi. (L)

HASDRUBAL, kartacalı general (M.Ö. III. yy. sonu-II. yy. başı). Giskon'un oğlu. İspanya'da senatonun çıkarlarını temsil etti. Orada Barkas'ları göz altında bulundurdu, Afrika'da Scipio ile savaştı. Numidia'lılar kralı Syphax'ın kızı Sophonisba ile evlendi. Syphax'ın yardımıyle Scipio'yu Utica'dan uzaklaştırmayı başardıysa da sonunda yenildi (M.Ö. 203) ve kumandanlıktan alındı. Hasdrubal'ın toplamış olduğu ordudan kendi çıkarına yararlanmak isteyen Hannibal'in aracılığıyle Zama savaşından önce affedildi. (L)

HASDRUBAL, kartacalı general (M.Ö. II. yy.). M.Ö. 153'te Masinissa'ya yenildi, sonra Roma'ya karşı savaşa girmekten korkan Kartaca senatosu tarafından ölüme mahkûm edildi. Topladığı ordu ile bu mahkûmiyetten kurtuldu ve Kartaca'yı savunmakla görevlendirildi (M.Ö. 149'un başı). Kuşatma sırasında vahşîce davrandı, sonra gizlice Publius Cornelius Scipio Aemilianus'a teslim oldu. Karısı, çocuklarıyle birlikte kendini diri diri ateşe attı (M.Ö. 146). [L]

HASDRUBAL, kartacalı general (öl. M.Ö. 147). Numidia kralı Masinissa'nın torunu. M.Ö. 149'da Kartaca'nın savunmasını üzerine alan Hasdrubal ile işbirliği yaptı. Düşman donanmasını yaktı, fakat sonunda ihanetle suçlandırılarak öldürüldü. (L)

HASDRUBAL Barcas, kartacalı general (M.Ö. 245-207). Hannibal'in kardeşi. Onunla birlikte İspanya'ya gitti, daha sonra bir donanma ve bir ordu ile ailesine ait toprakları korumakla görevlendirildi. 215'te Ebro nehri üzerinde Hibera'da (Dertosa) Cnaeus Scipio'ya yenildi, Hannibal ile buluşamadı ve Kartaca'ya çağrıldı (212). Yeni kıtalarla İspanya'ya dönüşünde Cnaeus ve Publius Scipio'yu yenilgiye uğrattı. Scipio'ların ikisi de bu çarpışmada öldüler (211). Hasdrubal bir ordu ile kardeşinin yardımına gönderildi, Publius Scipio'nun oğluna rağmen, İspanya'dan çıkmayı başardı; Alpleri aştı, Piacenza'yı kuşattıysa da yenildi ve konsül Claudius Neron'un oyununa gelerek Metaurus yakınında öldürüldü (M.Ö. 207). [L]

HASDRUBAL Güzel, kartacalı general (M.Ö. 270'e doğr.-M.Ö. 221). Hannibal'in kayını Hamilkar Barkas'ın İspanya'daki hükûmetinde görev aldı. Barkas ölünce (M.Ö. 229), onun yerine geçti. Yerli krallarla anlaşmalar yaparak İspanya'nın fethini sağlama bağladı. Kartaca limanını kurdu. Başına buyruk gerçek bir kral gibi davrandı. Romalılarla bir antlaşma yaparak Ebro nehrinin ötesine geçmemeğe söz verdi (M.Ö. 226). [L]

HASDRUBAL Haedus («*Teke*»), kartacalı devlet adamı (M.Ö. III. yy.ın ikinci yarısı). Roma'yı tutan partinin temsilcisiydi. Zama savaşından sonra (M.Ö. 202) barış şartlarını görüşmekle görevlendirildi. (L)

HASDRUBAL Kel, kartacalı general (M.Ö. III. yy.ın ikinci yarısı). 215 Yılında, Sardeis'lilerin Romalılara karşı giriştikleri isyan hareketini destekledi̇yse de yenildi ve Tiberius Manlius'a esir düştü. (L)

HASE, Almanya'da ırmak, Ems'in kolu, (sağ kıyı); 193 km. Teutoburger Wald'dan çıkar. (L)

HASE (Karl August VON), alman ilâhiyatçısı (Steinbach 1800-Jena 1890). 1830'dan 1883'e kadar Jena'da ilâhiyat profesörlüğü yaptı, modern bilim ile Hıristiyanlığı bağdaştırmak istedi. Görüşlerini, *Evangelish-protestantische Dogmatik*'de (Protestan Dogmatiği) [1826-1870] ve özellikle *Kirchengeschichte*'de (Kilise Tarihi) [1834] açıkladı. Bu kitaplarında Katolikliğin şiddetle aleyhinde görünür. (L)

HASE (Karl Benedikt), alman asıllı fransız dil bilgini (Sulza, Weimar yakınları 1870 -Paris 1864). 1801'de Paris'e gitti, 1805'te İmparatorluk kütüphanesinde görev aldı. 1812'de Kraliçe Hortense'ın iki oğluna Almanca öğretmekle görevlendirildi. 1816'da École des Langues Orientales Vivantes'da modern yunanca ve yunan paleografisi profesörü, 1852'de de Paris Edebiyat fakültesinde karşılaştırmalı dilbilgisi profesörü oldu. Henri Estienne'in (1832-1865) *Thesaurus* adlı eserinin yeni baskısında Dindorf kardeşlere yardım etti. (L)

HASEB i. Bk. HASEP.

HASEBİYLE edat. (ar. *haseb,* bakımından'dan türk. k.). «Dolayısıyle, -den dolayı» anlamında kullanılır: *Sabahtan akşama kadar ayakta durmak hasebiyle de ökçeler açıldı* (M. Ş. Esendal). *Sana karabetim hasebiyle hakkımda edeceği muameleinin ehveni beni hapsetmektir* (Cevdet Paşa). [M]

HASEÇE veya **HASAKE** (EL), Suriye'de şehir, Habur kıyısında, il idare merkezi; 13 000 nüf. Hızla büyümekte olan şehir, Cezire'nin kalkınmasından yararlanmıştır. Tahıl ve koyun ticareti. — *Haseçe ili,* Suriye'nin kuzeydoğu ucunda uzanır; 283 000 nüf. (L)

HASED i. Bk. HASET.

HASEGAVA (Kioşi), japon oymacısı (Yokohama 1891). 1918'de Paris'e yerleşerek tahta oymalar yaptı. Grafiklerindeki incelik ile uzakdoğulu, konuları ile de (özellikle natürmortlar) batılı bir sanatçı niteliği taşır. (L)

HASEGAVA (Tatsunosuke). Bk. FUTABATEİ ŞİMEİ.

HASEGAVA (Tohaku), japon ressamı (Nanao, İşikava bölgesi 1539-Tokyo 1610). Önce Şoşo Soga, sonra Şoey Kano'dan resim dersleri aldı. Kano üslûbunu benimseyerek Seşşu okuluna girdi, bir süre sonra da kendisi bir okul kurdu. 1605'te bir sanatçıya verilecek en büyük sıfat olan *hogen* unvanını aldı. Okul ve usta değiştirdikçe üslûbu da değişti. Her ne kadar renkçiliği dikkati çekerse de, siyah mürekkeple çalışmayı (*suyboku*) tercih ederdi. Bu üslûpta yaptığı resimler, Sung hanedanı zamanında yaşayan çinli ressam Mokkey'in ustalığını hatırlatır. Hasegava'nın en ünlü eserleri *suyboku* türünde yapılmış iki tablodur. Bunlardan biri Kyoto'da bulunan maymunlu, öteki de Tokyo'da bulunan çam ağaçlı resimlerdir. (L)

HASEK i. (ar. *hasek*). *Esk.* Kin, düşmanlık. || Demir dikeni, üç köşeli, üzerinde demirden dikenler bulunan savaş âleti. (M)

HASEKİ i. (ar. *hâşş*'tan). Teşk. tar. Sarayda görevli silâhlı muhafızlara verilen unvan. || Osmanlı sarayında cariyeler arasından seçilen, padişah gözdelerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Haseki ağası,* osmanlı sarayı mensuplarından bazılarına verilen ad (Bk. ANSİKL.) || *Haseki başı,* haremeyn vakıflarının toplanması ile görevli bostancıya verilen ad. || *Haseki başkatibi,* haremeyn vakıflarını toplamakla görevli bostancının yanında çalışan baltacıya verilen ad (bunun da yanında kâtipleri çalışırdı). || *Haseki ortaları,* Yeniçeri ocağının cemaat ortalarından 14., 49. ve 66. ortalarına verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Haseki oturağı,* Yeniçeri ocağının 14., 49., 66. ve 69. ortalarının ilerigelenlerine bağlanan emekli aylığına verilen ad. || *Haseki sultan,* padişah gözdelerinden, çocuk doğuranlara verilen ad. (Sonraları, çocuk doğurup nikâhlananlara *kadın,* bunların en yaşlılarına *başkadın* dendi. Başkadın da değiştirerek *kadınefendi* oldu. Bk. KADIN.

— ANSİKL. *Haseki*'ler Memlûklar ve Osmanlılarda vardı. Memlûklarda birinci derecedeki kölelerden seçilen hasekiler, her zaman hükümdarın yanında bulunurdu. Aylıklarından başka sultandan hediye alırlardı. Osmanlılarda kadın hasekiler, harem kadınlarından seçilirdi. Birinci derece olanlar hünkâr hasekileriydi. Bunlardan, çocukları olanlara haseki sultan denilirdi. Erkek çocuk doğuranların başına taç giydirilirdi. Aralarından en seçme olanlar kadınefendi unvanını alırlardı ve sayıları 4, 6 ve 7 kişiydi.

● Sarayda görevli silâhlı muhafız olan hasekiler, Bostancı ve Yeniçeri ocağından seçilirlerdi. Bostancı ocağından seçilenlere *bostancı hasekileri* denirdi. Bunlar kırmızı çuhadan elbise giyerlerdi. Bellerinde gümüşlü bıçakları ellerinde asaları vardı. Asalar

bunlara törenle verilirdi. Padişahın her gittiği yerde 60 kişilik grup halinde bulunurlardı. Yeni padişah olan şehzadenin annesinin Yeni saraya taşınması sırasında onlara muhafızlık ederlerdi. Padişahın deniz gezileri sırasında koruma ve asayiş görevi haseki ağasına verilirdi. Tören sırasında başlarına konik bir külâh giyerlerdi. Sırtlarında çuhadan dolama vardı. Bostancı hasekilerinin 12'si tebdil hasekisiydi. Padişahın yakınında bulunurlardı. Haseki teşkilâtı 1829'da kaldırıldı.

Yeniçeri ocağı hasekileri Fatih Sultan Mehmed zamanında kuruldu. Padişahın avlanması sırasında görev alırlar ve av köpeklerni beslerlerdi. Yaya ve atlı olmak üzere ikiye ayrılırdı. En kıdemlisi başhasekiydi. Terfi edince turnacıbaşı olurdu. Yeniçeri ağası sefere gitmedikçe hasekiler savaşa gitmezlerdi. Başlarında tüylü sorguç bulunurdu. Ağaları haseki kethüdası gibi divan elbisesi ve sarı çizme giyerdi.

● *Haseki ağaları.* Hasekilik unvan olarak kadınlara da verildiği için birbirinden ayırmak amacıyle erkeklere haseki ağası dendi. Hasekiler, mabeyinciler makamından on iki nefer ve tebdil hasekileri ile beraber yüz neferden ibarettir. Başlarında bostancıbaşı bulunurdu. Bostancıbaşıdan sonra haseki ağası, baştebdil, bostancılar kethüdası, bostancılar odabaşısı geliyordu. Bunlardan tebdil hasekileri önde gelirdi. Hasekiler, padişahın ziyareti sırasında onun yanında giderlerdi. Ayrıca bazı gizli işler için hünkâr tarafından valilere v.b. yerlere gönderilirlerdi. Bunların çoğu Arnavutluk ahalisinden seçilirdi. İçlerinden sadarete yükselenler vardı. İhtiyarlayınca nanpare ve çırağ olurlardı. Başlarına iki karış uzunluğunda külâh, arkalarına da kırmızı çuhadan dolama giyerler; bellerine çuha kemer kuşanırlardı. Teşkilât 1828'de ortadan kaldırıldı.

● *Haseki ortaları.* Hasekiler, itibarlı bir zümreydi ve kendilerine Ağa diye hitab olunurdu. Her bir ortanın ayrı ayrı birer kumandanı vardı. Bu dört ortanın yayabaşısı, padişah camiye giderken ikişer ikişer sağında ve solunda yürürlerdi. Bunlara *hünkâr hasekisi* de denirdi.

Av sırasında maiyetleriyle birlikte hazır bulunurlar ve besledikleri tazıları birlikte getirirlerdi. Hünkâr hasekilerinin dördünden en kıdemlisine başhaseki denirdi. Bunu, Bostancı ocağında bulunan ve küçük rütbedeki haseki adlı zabitlerin (subay) âmirleri olan başhaseki ile karıştırmamalıdır. Başhaseki terfi ederse «turnacıbaşı» olurdu. Dört haseki ortasının mevcudu, toplam olarak bin kişi kadardı. Kendilerine hasekiyan-ı piyade denirdi.

Hasekilerin yevmiyeleri Kanunî devrinde 23 akçe iken sonradan 24'er, 25'er ve 27'şer akçe olmuştu. Yeniçeri ağası sefere gitmedikçe hasekiler de gitmezlerdi. Başlarına balıkçıl tüylü süpürge sorguç takarlardı. (→ Bibliyo.) [M]

Haseki camii, İstanbul'da, Haseki semtinde Kanunî Sultan Süleyman'ın karısı Hürrem Sultan tarafından yaptırılan cami. Mimarı Sinan'dır. Külliye halindeki bina, cami, medrese, dârüşşifa, imaret, mektep ve sebilden meydana gelir. 1539'da tek kubbeli olarak yapılan caminin Ahmed I zamanında (1612) giriş duvarı kaldırıldı ve iki sütunla bir kubbe daha eklenerek bina genişletildi. Ayrıca son cemaat yeri de yapıldı. Cami tek minarelidir. Dârüşşifa günümüzde dispanser olarak kullanılmakta, imarette yoksullara yemek verilmektedir. Medresenin pencereleri üstünde kalmış olan iki çini pano Topkapı Sarayı müzesinde Türk Çinileri dairesinde sergilenmektedir. (M)

Haseki hamamı veya **Ayasofya hamamı,** İstanbul'da Ayasofya müzesi ile Sultanahmet camii arasında Kanunî Sultan Süleyman'ın karısı Haseki Hürrem Sultan adına Mimar Sinan tarafından yapılan hamam (1556). Klasik devir osmanlı hamamları üslûbundaki yapı, çifte hamam şeklinde ve 75 m uzunluğundadır. Bu hamamda, Türk hamam mimarîsinde bir yenilik olmak üzere ilk defa kadınlar ve erkekler kısmı aynı eksen üzerinde yapılmıştır. İki bölümün sıcaklık kısımları bitişiktir, soyunmalıklar eksenin iki ucunda yer alır. Erkeklerin soyunmalık, soğukluk ve sıcaklığını kadınlar kısmının sıcaklık, soğukluk ve soyunmalığı takip eder. Binanın duvarları bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla olarak örülmüştür. Erkekler kısmının soyunmalığında cephede üstte dörder, kadınlar kısmı soyunmalığında ise üçer sivri kemerli pencere vardır. Kapının bütün kubbeleri kurşun ile kaplıdır.

Erkekler kısmı cephesinde diğer hamamlardan farklı olarak ortasında bir kubbe olan sütunlu bir revak yer alır. Kubbe ve revak tavanı tuğla dekor ile süslüdür. Hamamın âbidevî giriş kapısının kemerinde bir kırmızı, bir beyaz palmet dekoru ve üzerinde yeşil zemine altınla yazılmış kitabe bulunmaktadır. Soyunmalık kare şeklindedir ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş trompla sağlanmıştır. Kubbenin etrafını zikzak şeklinde bir yaprak frizi çevirir. Ayrıca dört duvarda sivri kemerli nişler yer alır. Dik dörtgen bir plan gösteren bu kısımdan, üzerinde 3 kubbe bulunan soğukluğa, oradan da bir kapı ile sıcaklığa geçilir. Soğukluğun sağ tarafında helâlar, solda ise usturalık yer alır. Planı haç şeklinde olan sıcaklığın 4 eyvanı ve 4 halveti vardır. Halvetler, müstakil odalar halindedir ve üzerleri küçük kubbelerle örtülüdür. Ortada sekizgen bir göbek taşı bulunur. Bu kısmın önceleri renkli mozayikle kaplı olduğu bilinmektedir. Kubbe sekizgen mekânın duvarlarına oturtulmuştur.

Kadınlar tarafı da erkekler tarafıyle aynı plandadır. Fakat bu kısımda soyunmalık erkekler tarafındakinden daha küçüktür. Kare mekânı yine kubbe örter.

İstanbul'un âbidevî eserlerinden biri olan bu hamam, uzun yıllar kapalı kalmış, depo olarak kullanılmış ve nihayet 1957-1958'de onarılmıştır. (M)

Haseki hastahanesi, istanbul'da Haseki semtinde hastahane.

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1470 yılında yaptırılan Fatih dârüşşifası ve Yavuz Sultan Selim'in Karacaahmet'te (Üsküdar) açtırdığı Miskinler tekkesinden (Léproseri) sonra kurulmuş üçüncü büyük sağlık tesisidir.

1539 Yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan'ın emriyle ünlü Mimar Sinan tarafından Cerrahpaşa'da Bizanslılardan kalma Arkadius sütununun bulunduğu «Avratpazarı» denilen düzlükte yaptırıldı. Haseki dârüşşifası adı ile kurulan ve kullanılan ilk tarihî bina, halen Haseki hastahanesi polikinliği olarak kullanılmaktadır.

Bugün Aksaray'dan Fındıkzade'ye giden yolun sol yakasındaki ağaçlık içinde, pek çok pavyonun katılmasıyle gelişen Haseki hastahanesi, kuruluşunda sadece 7 doktor, 2 eczacı kalfası, 29 memur ve müstahdemle faaliyete geçti. 1539-1884 Yılları arasında Haseki vakıfnamesine uygun bir kadro ile çalıştı. Ayakta poliklinik muayeneleri yanında, gereken hastalar yatırılarak tedavi edildi, fakir hastalardan gerek bakım, gerek ilâç için herhangi bir karşılık alınmadı. Haseki vakıfnamesinde çok önemli maddeler yer alıyordu. Vakıfnamede sertabip (başhekim) dahil bütün personelin hastalarla görüşürken onlara güzel cümleler ile hitap etmeleri ve sorularına hoşa gidecek bir şekilde cevap vermeleri de yazılı idi. Hastahanede çalışanlara oldukça bol para verilmesi de kararlaştırılmıştı.

Türlü tarihlerde değişik adlar alan Haseki hastahanesi, 1679'da Haseki dârüşşifası, 1801'de Hasekisultan dârüşşifası, 1843'te Hasekisultankadın dârüşşifası, 1844'te Haseki bimarhanesi, 1868'de Haseki zindanı (kadın hapishanesi olduğu ve âciz kadınlar konduğu zaman), 1870'te Hasekinisa hastahanesi, 1907'de Beranin müşahedehanesi adlarını aldı. 1848 Yılında yalnız doğumları kabul eden bir hastahane haline getirildi. 1860'ta 40-50 yatakla çalışan Haseki hastahanesinde 1871 yılında Fransa'da öğrenim görmüş Dr. Kiryako'nun başhekimlik görevine getirilmesinden sonra yatak sayısı 80'e çıkarıldı. 1878 Yılında hastahanenin idaresi Evkaf nezaretinden alınarak Şehir emanetine devredildi. Hastahanede bulunan tutuklu kadınlar Mehterhanede ayrıca açılan Nisa tevkifhanesine nakledildi. Bunlardan boşalan yerler fakir, kimsesiz ve dul kadın hastalara ayrıldı. Dr. Kiryako'nun çalışmalarıyle 1884 yılında Haseki caddesinde bugünkü göz, kulak ve intaniye servisleri ile eczanenin hizmet gördüğü binanın yerinde bulunan Moralı Ali Beyin konağı alınarak hastahane genişletildi ve yatak sayısı 150'ye çıkarıldı. Dr. Kiryako'nun ölümünden (1889) sonra, saraya mensup Hacı Faik Bey 1891 yılında Moralı Ali Beyin taş binasını yıktırarak bahçeye, o zamanki düşünce ve anlayışa göre, her servis için ahşap pavyonlar yaptırdı (1891). 1894 Yılında yine ahşap bir çamaşırhane ve bir hamam ilâve edildi. Bu pavyonlardan birisi halen memur lokantası olarak kullanılmaktadır.

1906 Yılında Hacı Faik Bey emekliye ayrıldıktan sonra, yerine başhekim olarak operatör Ahmed Nureddin Bey getirildi. Nureddin Bey 1907 yılında Sulukonak ve arsasını satın alarak hademe dairesi, kiler, mutfak ve poliklinik binalarını hastahaneye ekledi. 1908 Yılında yatak sayısı 250'ye çıkarıldı ve bazı istimlâklerle bahçe genişletildi. 1911 Yılında bugün «Nurettinbey pavyonu» ismiyle anılan muntazam ve modern bir cerrahî pavyonunun yapılmasına başlandı. 1914-1915 Yılları arasında Çanakkale savunmasında hastahanenin iki pavyonu hariç hepsi harp yaralılarına ayrıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında yarım kalan Nurettinbey pavyonu, 1922 - 1924 yılları arasında tamamlanarak hizmete girdi. Bu tarihte hastahanedeki yatak sayısı 300'e yükseldi. 1924 Yılında Dr. Orhan Tahsin başhekimlik görevine getirildi. Aynı yıl altı aylık bir süre için Haydarpaşa'daki Dârülfunun Tıp Fakültesi Tedavi ve Kadın Doğum klinikleri, Haseki hastahanesine yerleştirildi ve bu süre zarfında başhekimlik görevini Prof. Dr. Âsaf Derviş Paşa yerine getirdi. Bu tarihlerde, hastahanenin 250 000 liralık daimî masrafı İstanbul belediyesi tarafından karşılanmağa başlandı. Hastahanenin tıbbî yönetim ve denetimi ise Cumhuriyetin ilânından beri Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca yapılmaktadır. Sağlık personelinin tayini ve terfii gibi hususlar da yine aynı bakanlık tarafından yürütülmektedir. 1925-1933 Yılları arasında Dr. Esat Durusoy başhekimlik görevini üstüne aldı ve hastahaneye Asabiye servisi, Çocuk polikinliği ve Patolojik Anatomi bölümlerini ekledi. 1933 Yılında göz mütehassısı Dr. Nazmi Aziz Selcan başhekim oldu. 1933 Yılında Haseki hastahanesine belediye tarafından 200 kişilik bir amfi binası yapıldı. 1933-1934'te dârülfünun ıslahatından sonra Tıp fakültesi kliniklerinden 1. Cerrahî, Kadın doğum, Ortopedi ve Tedavi klinikleri Haseki hastahanesine yerleştirildi. Böylece Haseki hastahanesi ilmî seviyesi yüksek modern eğitim merkezlerinden biri haline geldi. 1934 Yılında İstanbul belediyesi tarafından 35 yataklı Doğum Septik servisi ve polikliniği yaptırılarak yatak sayısı 335'e yükseldi. Daha sonra 1938 ve 1939'da üniversite tarafından bir tedavi kliniği açtırıldı ve hastahane 77 yatak daha kazandı. Bu tarihte hastahane bahçesindeki ahşap pavyonlar, hamam v.s. yıktırıldı.

1946-1947 Yıllarında İstanbul belediyesi tarafından bir çocuk kliniği yaptırıldı. Daha sonra bu binaya Şişli hastahanesinde bulunan Tıp Fakültesi Çocuk kliniği yerleştirildi. 1953 Yılında Dr. Şükrü Hazım Tiner'in başhekimliği sırasında Klakson Yasağı pavyonu kurularak, buraya 1. ve 2. Dahiliye, Asabiye, ile 1. ve 2. Cildiye klinikleri yerleştirildi. Bu tarihlerde yatak sayısı 688'e yükseldi. Bu binaya ayrıca Röntgen, Biyokimya ve Bakteriyoloji ile Patoloji laboratuvarları da taşındı. 1957'de Zühtü Kâmil Ergin başhekim oldu. 1959'da ilk defa hastahanede yapılan bir seçim ile başhekim olan Doç. Dr. Mansur Sayın başhekim ve Kadın Doğum kliniği şefi olarak görevine devam etmektedir.

1963 Yılında İstanbul belediyesi tarafından Klakson Yasağı pavyonunun üstüne bir kat ilâve edildi. 60 Yataklı Kadın Doğum kliniği haline getirilen bu kata gerekli malzeme ve cihazların büyük bir kısmı, 1960 yılında kurulmuş olan Haseki Hastahanesini Kalkındırma derneği tarafından karşılandı. 1966 Yılında Cerrahpaşa Tıp fakültesinin kuruluşundan sonra İstanbul belediyesi ile üniversite arasında yapılan bir protokolla, Tıp fakültesine ait Kadın Doğum ve Çocuk klinikleri Cerrahpaşa hastahanesine taşındı.

1967 Yılında depremden zarar gören Nuret-

hasat

tinbey pavyonu boşaltıldı. 1968 Yılında eski Kadın Doğum ve Çocuk klinikleri yerine 1. Hariciye ve 2. K.B.B. klinikleri yerleştirildi. Yeni Çocuk servisi seksen yataklı modern bir klinik halinde hizmete açıldı. Hastahane bugün 514 yatak ile faaliyetine devam etmektedir. Tamir ve tadilâtı devam eden Nurettinbey pavyonu açıldığında hastahane 650 yataklı hale gelecektir. Onarım bittikten sonra 650 yatağın dağılımı şöyle olacaktır:

Genel cerrahî klinikleri 100 yatak, dahiliye klinikleri 100 yatak, tedavi kliniği 80 yatak, çocuk hastalıkları kliniği 80 yatak, kadın doğum kliniği 100 yatak, nöroloji kliniği 42 yatak, üroloji kliniği 32 yatak, göz kliniği 25 yatak, K.B.B. klinikleri 42 yatak, cildiye klinikleri 30 yatak, intaniye kliniği 19 yatak.

Hastahanede 10 klinik şefi, 8 laboratuvar şefi, 7 klinik, 1 laboratuvar şef muavini, 17 klinik ve 1 laboratuvar başasistanı, 51 klinik ve laboratuvar asistanı, 1 başhekim muavini, 2 diş hekimi, 1 başeczacı, 3 eczacı, 45 hemşire ve hemşire yardımcısı ile 32 memur ve 467 müstahdem çalışmaktadır. 1970 Yılında hastahaneye 12 074 hasta yattı. 146 961 Ploklinik muayenesi, 133 533 laboratuvar muayenesi ile 4 229 ameliyat ve 1 934 doğum yapılmıştır. (M)

Haseki külliyesi, İstanbul'da Haseki semtinde külliye; Kanunî Sultan Süleyman'ın karısı Haseki Hürrem Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldı (1539). Külliye; medrese, dârüşşifa, imaret, mektep, cami ve sebilden meydana gelir. Bk. HASEKİ HASTAHANESİ.

«Hasat» Van Gogh'un eseri

Cami'nin orijinal şekli tek kubbeli ve tek minarelidir, önünde bir son cemaat yeri vardır. 1612 Yılında Sultan Ahmed I zamanında yapılan onarımda giriş duvarı kaldırılarak iki sütun eklendi; böylece geniş bir mekân kazanıldı. Bu mekânın da üzeri ikinci bir kubbeyle örtüldü. Mimar Sinan'ın yaptığı kubbenin oturduğu tromplar ilgi çekicidir. (M)

HASEKİKÜPESİ bİş. i. Düğünçiçeğigillerden süs bitkisi (*aquilegia*). [L]

HASEKİ MEHMED PAŞA. Bk. MEHMED PAŞA *Haseki.*

HASEKURA TSUNENAGA, japon diplomatı (1571 - 1622). Samuray (japon savaşçısı) sınıfından. 1613'te Avrupa'ya gönderilen japon heyetini yönetti. İspanya'da Hıristiyanlığı kabul etti, şubat 1615 Madrid'de vaftiz oldu, papa Paulus V, Roma'da kendisini şatafatlı bir törenle kabul etti. Hasekura, din değiştirdiği için tedirgin edilmediyse de, kendisi gibi katolik olan oğlu Tsuneyori 1640'ta idam edildi. (L)

HASEN sıf. (ar. *ḥasen*). *Esk.* Güzel, hoş. ‖ *Hasen-ül-hulk,* huyu güzel. ‖ *Hasen-ül-vech,* güzel yüzü. ‖ *Hasen-üs-savt,* sesi güzel olan, güzel sesli.

◆ **Hasenât** çoğl. i. *Esk.* Yararlı, güzel, iyi işler. ‖ *Hayır hasenât,* hayırlı ve yararlı işler. ‖ *Sahib-ül-hasenât,* güzel işler meydana getirmiş olan kimse. (M)

HASEN ASKERÎ (ebu Muhammed), imamiye mezhebinden olanların bağlandığı on birinci imam (Samıra [Sürre-men-Rea] 846 - ay.y. 874). Onuncu imam Aliyy-ül-Hadî'nin (Nakıy) imamlığı sırasında halkın kendisine bağlılığı dolayısıyle siyasî yöneticilerin şüphesini çekti. Zamanının abbasî halifesi tarafından zehirlenerek öldürüldüğü ileri sürülür. (M)

HASENCLEVER (Walter), alman yazarı (Aachen 1890 - Les Milles, Bouches-du-Rhône 1940). 1914'te anlatımcı bir teknikle yazdığı *Der Sohn* (Erkek Evlât) adlı oyununda bir baba ile oğulu çatıştırarak zamanın eğitim anlayışını yansıttı. Öbür oyunlarında anarşist düşüncelerini dile getirdi: *Der Retter* (Kurtarıcı) [1915] Wilhelm II'nin saltanatıyle ilgili bir yergidir; *Die Entscheidung* (Karar) [1919] devrimci diktatörleri tenkit eder. *Jenseits* (Ahret) [1920] ve *Mord* (Cinayet) [1926] adlı eserleri de anılmağa değer. 1920'den sonra daha çok Paris'te kaldı. 1940 Alman işgalinde bir yabancı gibi yakalanarak toplama kampına atıldı, orada öldü. (L)

HASENE sıf. (ar. *ḥasene*). *Esk.* Güzel. ‖ *Amâl-i hasene.* Güzel işler.

◆ i. Güzellik, iyilik. ‖ İyi, hayırlı iş. *Zt.* SEYYİE.

— Nümism. Osmanlı devletinde kullanılan altın paralardan biri. (M)

HASENEYN veya **HASANEYN** ikil. i. (ar. *ḥasan*'dan *ḥaseneyn*, iki Hasan). *Esk.* Halife Ali'nin oğulları imam Hasan ve Hüseyin. (M)

HASENÎ, XVI. yy. ortalarına doğru Fas'ta hâkim olmağa başlayan şerifler sülâlesi. Bunun bir kolu olan alevîler bu ülkede bugün hâlâ hüküm sürmektedir. (L)

HASEP veya **HASEB** i. (ar. *ḥaseb*). *Esk.* Kişisel özellikler, nitelikler. ‖ *Hasep ve nesep,* bir insanda bulunan şahsî ve soyçekimi yoluyle gelen özellikler: *Evet!, varsın hasebini, nesebini inceden inceye bilmeyelim, varsın yurdu, yuvası, köyü obası henüz tarihlerce tespit edilmemiş olsun...* (N. Araz).

◆ **Hasebiyet** i. *Esk.* Akrabalık. (M)

HASET veya **HASED** i. (ar. *ḥased*). Başkalarının sahip olduğu şeyleri kıskanma duygusu: *Her ikisi de Sadri'yi hasetle gözlemeye başladılar* (H. R. Gürpınar). *Raci kinden, hasetten mürekkep bir hisle sanki boğuluyordu* (H.Z. Uşaklıgil). [*Eşanl.* KISKANÇLIK.] ‖ *Haset etmek,* kıskanmak: *Hele bütün etrafın haset ettiği imkânlar elinde iken...* (A. H. Tanpınar). *Bülbül dedi «Düşman haset etse de İstanbul'da da şakıyacak Türk sesi»* (Ziya Gökalp).

◆ **Hasetçi** sıf. Kıskanç.

◆ **Hasetlik** i. Kıskanç davranma. (M)

HASF i (ar. *ḥasf*). *Esk.* Yere batma, çökme. ‖ Nuru, ışığı sönme. ‖ Ay tutulması. (M)

HASHÖYÜK. Arkeol. Kırşehir dolaylarında höyük. 1931-1932 Yıllarında kısa süreli olarak kazıldı. Kazıyı fransız hititoloğu L. Delaporte yaptı. Höyük 3 tabakadan meydana gelir. 1. Tabakada hitit ve frig eserleri; 2. tabakada Eski Tunç devri yer alır. Bu katta bulunan bir cins seramik, bu katın Kültepe Eski Tunç çağı III ile çağdaş, olduğunu gösterir. 3. Tabaka ana toprak üzerinde Kalkolitik devre aittir. (M)

HÂSIL sıf. (ar. *ḥuṣūl*'dan *ḥâṣıl*). Meydana gelen, ortaya çıkan: *Hâsılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı* (Fuzuli). ‖ Yerden biten, türeyen. ‖ *Hâsıl etmek,* meydana getirmek, yaratmak, ortaya çıkarmak: *Günler geçtikçe kuvvet kesbeden bir emniyet hâsıl etmişken, bir gece onun ne vakitten beri terkedilen bu sevda aşiyanına avdetini görmüştü* (H. Z. Uşaklıgil). *İstediğini hâsıl edemezse, bin meşakkat çeker. Hâsıl ederse, edinceye kadar yine bin meşakkat çeker* (Namık Kemal). ‖ *Hâsıl olmak,* ortaya çıkmak, türemek, meydana gelmek: *Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendinde hâsıl olan marazı itiraf ve bundan dolayı, millette hissedilen ıstırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi* (Atatürk). *O hayâlin hakikat olduğu bu dakikada Rabia ile aralarında ne derin uçurum hâsıl oluvermişti* (H. E. Adıvar). ‖ *Esk. Hâsıl-ı kelâm,* sözün kısası.

— Gram. *Esk. Hâsıl-ı masdar,* fiil ismi.

— Mat. *Esk.* Dört işlem sonucunda çıkan netice. ‖ *Hâsılı cem,* toplam. ‖ *Hâsılı ref,* bir sayının bir veya birkaç defa kendisiyle çoğaltılmasından meydana gelen sayı. ‖ *Hâsılı tarh,* çıkan. ‖ *Hâsılı zarp,* çarpım. (M)

HASIL i. *Halk dili.* Yeşil ekin.

◆ **Hasıllanmak** geçz. f. [Ekin veya çocuk için] Büyümek, boy atmak.

◆ **Hasılsız** sıf. Faydasız, verimsiz, boş. (M)

HASILA i. (ar. *ḥâṣılat*). Esk. Elde edilen kazanç: *Bir kolu sanki bütün asırların hasılasını kucaklamıştır* (Ş. S. Aydemir). [Bk. HASILAT.]

— İkt. *Gayrısafi millî hasıla,* bir ülkede belli bir süre içinde üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyle değerlerinin toplamı. ‖ *Safi millî hasıla,* gayrısafi millî hasıladan üretimde kullanılan sermayenin aşınma payları ile başka kurumlardan alınan mal ve hizmet değerlerinin çıkarılması sonucu elde edilen toplam. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Çeşitli hasılalar,* dolaysız veya dolaylı vergiden sağlanmayan bütçe gelirleri. ‖ *Saf hasıla,* bir işlemin bakiyesi.

— ANSİKL. Türkiye'nin 1962 yılındaki gayrısafi millî hasılası, cari fiyatlarla 60 301 000 000 idi. Bu rakam 1965'te 80 020 000 000, 1966'da 93 578 000 000, 1968'de ise 113 028 000 000 TL. olmuş ve uygulanan kalkınma

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

planına göre Türkiye'nin gayrısafi millî hasıla artışının yüzde 7 olması öngörülmüştü. (M)

HASILAT çoğl. i. (ar. *ḥāṣıl*'dan *ḥāṣılāt*). Bir işten, bir şeyden veya topraktan alınan şeyler, ürün: *Bu yılki hâsılat pek düşük oldu.*

— *Esk. Hâsılât-ı gayr-ı sâfiye,* gelirin tamamı, bütünü. ‖ *Hâsılât-ı safiye,* kalan net kazanç. ‖ *Hâsılât-ı seneviye,* yıllık gelir.

— Huk. Bk. GELİR.

◆ **Hasılatlı** sıf. Gelir getiren, iyi ürün veren. (M)

HÂSILI edat. (ar. *ḥāṣıl*'dan türk. *hasılı*). «Senin anlayacağın, sözün neticesi, sözün kısası» anlamında kullanılır: *Hâsılı, ilk dersim pek güzel geçti* (R. N. Güntekin). *İstanbul hâsılı, bir âlemdi. Yiyen, içen, gülen doluydu* (S. F. Abasıyanık). *İnsanın oturduğu, yattığı, okuduğu, hâsılı yaşadığı muhit güzel olmalıydı* (Ömer Seyfeddin). [M]

HASILLI i. (ar. *ḫās*'tan), Osmanlı devletinde bir saray hizmetlileri sınıfı. (Bunlar on iki kişi idi. Haremi Hümayun hizmetine alınan zenci harem ağaları terfi ederek bu hizmetine alınırlardı. *En aşağı* diye alınarak saray hizmetine başlayanlar sırasıyle *acemi ağa, nöbet kalfası, ortanca* ve sonra da *hasıllı* olurlardı. Bunların eskileri sıra ile kapı nöbetçilerini denetler, onların davranışlarından sorumlu tutulurlardı.) [M]

HASIM veya **HASM** i. (ar. *ḫaṣm*). Düşman: *Bu hasım yıllar boyunca geriye itilen, yıllar boyunca pusuda bekleyen kendi içimiz, kendi iç varlığımızdır* (Ş.S. Aydemir). ‖ Bir oyun, dava veya yarışta karşı taraf: *Önce peşrev yaparak, sonra tutuşmazlar mı / Güreş artık kızışır, hasmını tartar hasmı* (M. Â. Ersoy). ‖ *Esk. Hasm-ı bîser ü pâ,* zavallı düşman. ‖ *Hasm-ı can,* can düşmanı. ‖ *Hasm-ı ekber,* en büyük düşman: *Sense o gürûh ile beraber / Ancak bana karşı hasm-ı ekber* (Abdülhak Hâmid).

— Huk. *Hasım taraf,* bir davada tarafların, davacı ve davalının, birbirlerine karşı olan durumları. Huk. Us. Muhakemeleri kn. bu anlamda olmak üzere, genellikle karşı taraf için bazen sadece hasım deyimini kullanır. ‖ —*Esk. Hasm-ı caâli,* hakikatte hasım olmadığı halde, hâkim huzurunda hasım sayılan kimse. ‖ *Hasm-ı mütevâri,* mahkemeye gelmekten ve vekil göndermekten çekinen kimse.

◆ **Hasımlık** i. Düşman olma hali.

◆ **Hasmâne** zf. Düşmanca.

◆ **Hasmeyn** ikil. i. *Esk.* Davalı olan iki taraf.

◆ **Hasmî** i. *Esk.* Düşmanlık. (M)

HASIR i. (ar. *ḥaṣîr*). Kurumuş bitki saplarından, saz gövdelerinden veya rafyadan örülmüş, genellikle taban döşemesi, bazen duvar ve tavan kaplaması olarak kullanılan bir cins ot kilim: *Ortada eski bir hasır vardı. Üzerine yamalı bir kilim yayılmıştı* (Ş. S. Aydemir). *Cevizin altındaki hasıra oturttu, önüne tütün kesesini bıraktıktan sonra kahve pişirmeğe gitti* (H.E. Adıvar). ‖ Sıf. Hasırdan veya hasır örgüsüyle yapılmış: *Alçak hasır iskemlelere karşılıklı oturmuş, tavla oynuyorlardı* (M. Ş. Esendal). *Hasır şapka.* ‖ *Hasır işi,* iple, hasırla, kordon veya herhangi bir bitkisel elyaf ile, hasır örgüler biçiminde örülmüş eşyanın genel adı.

— ÇEŞ. DEY. *Hasır altı.* Bk. HASIRALTI. ‖ *Hasır eskileri.* Teklz. «Hazretleri» yerine kullanılan alaylı söz. ‖ — *Argo. Hasır etmek* (veya *hasıra sarmak*), hırsızlık etmek. ‖ *Hasır gibi serilmek,* çok miktarda yere yayılan şeyler için kullanılır. ‖ *Hasır olmak,* oyunda yenilmek. ‖ *Hasırlara sarılmak* (veya *hasıra yatmak*). [Şoför için] O gün hiç iş yapmamak.

— Bahç. Bitkileri soğuğa, kimi zaman da güneşe karşı korumak için kullanılan, genellikle çavdar sapından yapılmış örtü.

— Denizc. *Hasır halat,* hindistancevizi elyafından veya abak denilen ottan yapılan, kolları sağa bükülü üç kollu halat. (Rutubete az dayanıklı, aynı çaptaki kendir ve manila halattan daha az mukavemetlidir; hafif ve yüzücü özelliğinden dolayı palamar olarak kullanılır.) ‖ *Hasır yelken,* eğik serenlere açılan dört köşe yelken. (Sereni direk boyunca indiren ve kaldıran kandılısa [ip] donanımı seren, boyun üçte ikisi mesafesine bağlanır. Tramola edilirken yelken mayna [indirilmek] edilir, direğe yaslayan itik seren, direğin öte tarafına kavanca [aktarma] edilir ve yelken yeniden kaldırılır. Bu yelkenlere lağer maynalı latin ve praçıra yelkeni denir.)

— Eğit. *Esk. Hasır ovası,* üzerinde suçlulara falaka atılan hasıra verilen ad. (Falakaya çekilecek olanlar bir hasır üzerine yatırılır ve sonra ayakları bağlanırdı. Sarayda falakaya çekme işi Topkapı sarayı bahçesinde yapıldığı için o bahçeye de Hasır ovası adı verilirdi.)

— El işi. *Hasır örgü,* kabuk, saz yaprak, dal gibi, çeşitli bitki lifleriyle yapılan örgü. (Her lifin ya iki alttan bir üstten veya bir üstten bir alttan geçirilmesiyle yapılır.)

— Mim. *Hasır örgü,* yatay hasır örgüsü biçiminde süsleme.

— Şapkacılık. Buğday sapının alt kısmından yapılan, dış yüzü parlak, iç yüzü mat örgü. (Bu örgünün iki çeşiti vardır: iki kenarı eş örgü ve bir kenarı kabarık, öbür kenarı düz örgü.)

— ANSİKL. *Hasır* kolaylıkla toplanarak dürülebilir. Kullanıldığı yere, yapıldığı malzemeye göre değişik türleri vardır. Kaba hasır kalın sazlardan örülür, altlık sergisi olarak oda tabanlarında, kır yemeklerinde, kır kahvelerinde, gezi yerlerinde kullanılır. Kefen ve tabut yerine Anadolu'nun birçok yerinde kullanıldığı da olur. Sebze, meyve taşımak için kullanılan zembil, damacana ve büyük şişelerin çevresine örülen koruyucu kaplar da çokluk hasırdandır. Eskiden halıların altına, yere serilir, duvara asılır, camilerde yaygı olarak kullanılırdı. İnce hasırla, şapka, çanta, sofra örtüsü, eteklik gibi çeşitli eşya yapılır. Bugün daha çok bitki lifleri yerine sunî elyaf kullanılarak hasır örülmektedir. Koltuk, iskemle ve tabureleri̇n oturacak yerlerini hasır örgüden yapmak XVII. yy.da başlamış, temiz ve zarif görünüşü dolayısıyle gitgide değer kazanmıştır. (M)

HÂSIR sıf. (ar. *ḫasar*'dan *ḫāsır*). *Esk.* Kuşatan, belli bir yere kapatan, muhasarada bulunan. (M)

HASIRALTI bls. i. [Yalnız *hasıraltı etmek* deyiminde kullanılır.] Bir şeyi gizlemek, bir konuyu örtbas etmek, soruyu cevapsız bırakmak: *Bugün git yarın gel, diyerek verdiğimiz dilekçeyi hasıraltı ettiler.* (M)

HASIRCI i. (*hasır*'dan *hasır-cı*). Hasır ören veya satan kimse. ‖ *Argo.* Hırsız. (M)

HASIRCILIK i. (*hasırcı*'dan *hasırcı-lık*). Hasır örme veya satma işi. (M)

HASIRCIYÂN çoğl. i. (*hasırcı*'dan osmanlıca *hasırcıyān*). Teşk. tar. Saray hasırcıları. (*Hasırcıyân-ı hassa* da denir.)

— ANSİKL. Saray ve yeniçeri odalarının ve acemi kışlaların yıllık ihtiyacı için hasır dokuyan kimselerdir. Acemi oğlanları arasından seçilir. Dokunan bu hasırlar Manyas ovasından gelirdi. (M)

HASIRLAMAK geçl. f. (*hasır*'dan *hasırlamak*). Hasırla kaplamak. (M)

HASIRLI sıf. (*hasır*'dan *hasır-lı*). Hasırla kaplanmış veya hasırı olan: *Hasırlı şişe.* (M)

HASIROTU bls. i. Şemsiye biçiminde pembe çiçekli su bitkisi; yaprakları çok uzun ve düz, gövdesi dik ve silindirimsidir, su kıyılarında yetişir. (İlmî adı *Butomus.* Hasırotugillerden.) ‖ Yaprakları dayanıklı olduğu için, suya bastırıldıktan sonra birçok örme işinde kullanılan çeşitli bitkilere (buğdaygiller) verilen ad. (L)

HASIROTUGİLLER çoğl. bls. i. Çiçekli bitki familyası; bazen susinirotugillere bağlanır, su kıyılarında biten bitkileri (hasırotu) kapsar; çiçekleri uzun ömürlüdür ve böceklerle tozlaşır. (*Fluviales* takımından.) [L]

HASIRSAZI bls. i. Suda veya nemli yerlerde yetişen, yıllık veya çokyıllık, esnek dik gövdeli otsu bitki. (Hasırsazıgillerden.)

solda, **hasat** mevsiminde Ohio'da bir çiftlikte mısırlar (A.B.D.); sağda çavdar **hasad**ında köylüler (Yugoslavya)

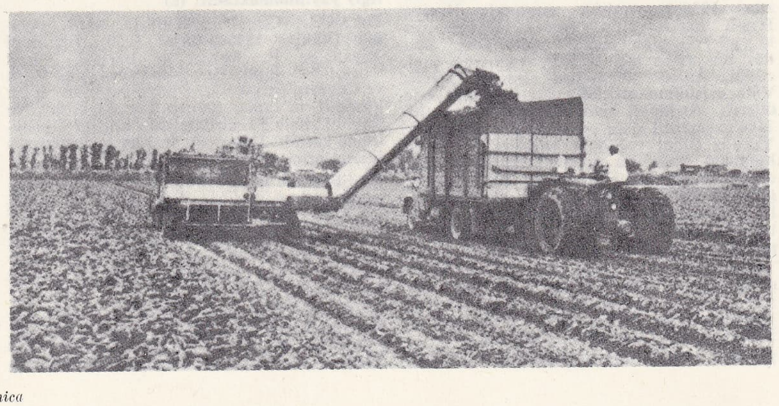

Boise yakınında ıspanak **hasadı** (A.B.D.)

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

haseki
bir başhekim

haseki

— ANSİKL. *Hasırsazı* (*Juncus glancus*) sık çalı görünüşündedir. Çiçekleri dağınık halde birarada bulunur. Lif yapmağa yarar. Dalları yaş olduğu zaman şapka, sepet ve hasır örmede kullanılır. Hasırsazları tarıma zararlı bitkilerdir; akaçlamayle yok edilmeleri gerekir. (L)

HASIRSAZIGİLLER çoğl. bls. i. Bir çenekli bitki familyası; örnek tipi hasırsazıdır. (Zambaklar takımı.) [L]

— ANSİKL. *Hasırsazıgiller* genellikle çokyıllık, köksapı sürüngen ve dallı otsu bitkilerdir. Kınlı ve almaşık yaprakları şeritsi veya silindirimsidir. Hemen daima erdişi olan çiçekleri demet şeklinde toplu ve küçüktür. Familya bataklık ve soğuk bölgelerde yetişen hasırsazlarıyle *luzula*'ları kapsar. Zambakgillerden bitkilerin birçoğuna benzeyen hasırsazıgiller, çiçek kılıfının otsu olmayışıyle onlardan ayrılır. (L)

Hasır Şapka, Rubens'in bir tablosuna verilen ad (79×55, National gallery). Tablo, ressamın ikinci karısının kız kardeşi Suzanne Fourment'ı canlandırmaktadır. (L)

HASİB sıf. (ar. *haseb*, soyluluk'tan *hasîb*). *Esk.* Soylu, itibar sahibi: *Türk kabîlelerinin en şereflisi Oğuz kabîlesidir, Oğuzların en hasîb ve nesîb sayılan kısmı Kayı İli'dir* (Cevdet Paşa). ‖ İ. Erkek adı. (M)

haseki

HASİB DEDE, türk şairi (Konya 1800-ay.y. 1870). Bir süre Sultan Veled medresesine devam etti. Hünerli Vecdi Efendiden arapça ve farsça dersleri aldı. Mevlevî sanatkârların arasına girerek eski şairleri inceledi. Edirneli Mustafa Nakşî Dededen resim yapmayı öğrendi. Dergâhın neyzenbaşılığına yükseldi (1829). Mısır valisi İbrahim Paşanın daveti üzerine Mısır'a giderek paşaya ney'ini dinletti. Hekimliğe merak sardı. Sonra Konya'ya gelerek hücresine çekildi ve ömrünün sonuna kadar burada kaldı. (M)

HASİB MEHMED PAŞA, türk devlet adamı (? öl. İstanbul 1869 ?). Mehmed Emin Efendinin oğludur. 1825'te topçular kâtibi ve kapı kethüdası oldu. 1934'te evkaf nazırı, 1836'da vezirlik payesiyle Hazinei Hassa nazırı oldu. Ancak 1838'de eski görevi olan evkaf nazırlığına döndü. Bir yıl sonra Selânik valiliğine tayin edildi. Ancak görevinden alınarak Meclisi Vâlâ reisliğine getirildi. Bu görevden azledilerek Anadolu müfettişliğine gönderildi. 1844'te üçüncü defa evkaf nazırı oldu. 1847 Yılında Cidde valiliğine tayin edilen Hasib Mehmed Paşa, bu tarihten sonra iki defa evkaf ve bir defa da maliya nazırı olarak görevlendirildi. 1869 Yılında Şeyhülharemlik mertebesine ulaştı ve bir süre sonra İstanbul'da öldü. (M)

haseki

HASİB PAŞA, türk askerî hekimi (öl. 1893). Tıp okulunu bitirdikten sonra (1849) binbaşı ve mirliva oldu. Bir süre sonra ordu sertabipliğine, daha sonra Hassa ordusu başhekimliğine tayin edildi. 1885'te ferik rütbesiyle Sıhhiye dairesi ikinci başkanı oldu. (M)

HASİD sıf. (ar. *hased*'den *hâsid*). *Esk.* Haset eden, kıskanan: *Ağniyası var ise fâsid olur / Fıkarâsı dahi pek hâsid olur* (Sünbülzade Vehbi).

◆ **Hâsidâne** zf. *Esk.* Kıskanarak, kıskanççasına. (M)

HASİDİM i. («dindarlar» anlamında ibranîce k.). Ferisîlerin ataları. ‖ XVIII. yy.da Polonya'da, İsrail bin Eliezer tarafından kurulan bir yahudi tarikatının üyelerine verilen ad.

— ANSİKL. *Hasidim*'ler, Makkabîler devrinde ortaya çıkarak Antiokhos IV Epiphanes'e karşı Matatiyas ve oğullarıyle birleştiler. Bunlar başlangıçta helenizme karşı çıkan ayrı zümreler halinde belirerek sonradan etkili bir biçimde direnç geçtiler. M.Ö. II. yy. sonunda yerlerini Ferisîlere bıraktıkları ve içlerinden bazılarının ilk essenli topluluklara karıştığı sanılır. (L)

HASİF sıf. (ar. *haşâfet*'ten *haşîf*). *Esk.* Sağlam bir karar ve hüküm verme gücü olan, olgun.

◆ **Hasîfâne** zf. *Esk.* Olgun insana yakışacak şekilde. (M)

HÂSİF sıf. (ar. *husûf*, kaybolma'dan *hâsif*). *Esk.* Solmuş, sararmış, rengini, parlaklığını kaybetmiş olan. (M)

HÂSİM sıf. (ar. *hasm*'dan *hâsim*). *Esk.* Kesen, kesip atan. (M)

HASİN sıf. (ar. *hışn*'dan *haşîn*). *Esk.* Sağlam, kuvvetli, müstahkem. (M)

HÂSİR sıf. (ar. *hasār*'dan *hâsir*). *Esk.* Zarara uğramış, perişan olmuş: *Abdurrahman sizi te'dib etmezse hâib ve hâsir kalsın* (Cevdet Paşa).

◆ **Hâsiren** zf. *Esk.* Zarara uğrayarak, ziyan gördüğü halde.

◆ **Hâsirîn** veya **Hâsirûn** çoğl. i. *Esk.* Zarara, ziyana uğrayanlar. (M)

HASİR sıf. (ar. *hasret*'ten *hâsir*). *Esk.* Hasret çeken, meramına erişemeyen, istediğine kavuşamayan: *Yabancı ellere geçmiş, birer birer, hepsi / Kalan şu kubbede, hâsir bir ümmetin ye'si* (M. Â. Ersoy). ‖ Çıplak, kendisini koruyamayan, silâhsız eli boş.

◆ **Hasîr** sıf. *Esk.* Hasret çeken. ‖ Üzgün, yorgun, sıkıntılı. (M)

HASİS sıf. (ar. *hısset*, cimrilik'ten *hasis*). Cimri, pinti: *Hasis köylü için ölmek, bu parayı vermekten daha çok ehvendi* (Ömer Seyfeddin). *Salim Bey şahsiyetsiz ve üstelik herşeyde hasis bir insandı* (A. H. Tanpınar). [*Eşanl.* CİMRİ.] ‖ Âdi, bayağı, küçük: *Hasis menfaatler.*

◆ **Hasislik** i. Hasis olma durumu veya hasisçesine davranma: *Hasisliğini burada da belli etti.* (M)

HASİYET i. (ar. *haşûş* > *hâşş*'tan *hâşşiyyet*). *Esk.* Bir şeye has olan nitelik. ‖ [Yiyecek için] Fayda.

◆ **Hasiyetli** sıf. Kendine has bir özelliği, yararı olan: *Sakız çok hasiyetli şeydir* (B. Felek). [M]

HASKELL (Arnold Lionel), ingiliz dans tenkitçisi (Londra 1903). Londra'da balenin tanıtılması ve yayılması için çalışan Camargo society'nin (1930) kurucularındandır. Ballet Club'ü yönetti, Vic Wells okulunu kurdu (1936). Baleyle ilgili birçok eser yazdı. 1947'den beri *Ballet Annual*'i (Bale Yıllığı) yayımlamaktadır. (L)

HASKİL (Clara), romanyalı kadın piyanist (Bükreş 1895-Brüksel 1960). Eğitimini Viyana'da R. Robert ve Paris'te Alfred Cortot ile yaptı. Sırasıyle Vevey'de, Paris ve Cenevre'de oturdu. Dünya çapında bir ün kazandı ve zaman zaman Enesco, Ysaye ve Pablo Casals ile birlikte oda müziği konserlerine katıldı. Daha çok Mozart ve Schubert'in eserlerini çalmakla tanındı. (L)

HASKOVO. Bk. HASKÖY.

HASKÖY, Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümünde (Kars ili, Ardahan ilçesi) bucak; 20 köy; 16 323 nüf. — *Bucak merkezi* (1 478 nüf.; esk. *Hoçuvan*). Ardahan'ın 34 km güneydoğusunda Kars yolu üzerindedir. Yüksl. 1 975 m. (M)

HASKÖY, Marmara bölgesinin Ergene bölümünde (Edirne ili, Havsa ilçesi) bucak; 5 köy, 3 879 nüf. — *Bucak merkezi* (1 219 nüf.), Havsa'nın 11 km kuzeyindedir. Edirne-Kırklareli yolu buradan geçer. (M)

HASKÖY, İstanbul'da semt. Haliç'in kuzey kıyısında. Beyoğlu ilçesinde bir bucak (1965'te 30 177 nüf.). Sütlüce - Karaağaç, Keçeci Piri, Piri Çavuş mahallelerini kapsar. (M)

HASKÖY, bulgarca **Haskovo,** Bulgaristan'da şehir, idare bölümü merkezi, Meriç ırmağı havzasında; 46 100 nüf. Sanayi bitkileri (özellikle pamuk ve tütün) yetiştirilen zengin bir bölgenin ortasında kurulan Hasköy, bir tarım pazarı ve besin sanayii merkezidir. — *Hasköy idare bölümü,* 293 500 nüf. (L)

HASLEMERE, Büyük Britanya'da (Surrey) şehir, Weald'de, Londra'nın güneybatısında; 12 000 nüf. (L)

HASLET i. (ar. *haşlet*). *Esk.* Yaratılıştan gelen özellik, huy: *Bu şeylerde her millet kendi hasletlerine göre kendi karar verir* (F. R. Atay). *İlmi menâfiülâzânın kaydettiği bütün menfi hasletler onda vardı* (A. H. Tanpınar). [M]

HASLILAR çoğl. i. (ar. *hâşş*>türk. *haslı*'dan *haslı-lar*). Teşk. tar. Osmanlı teşkilâtında kendilerine tımar ve zeamet niteliğinde «dirlik» olarak arazi ve köy verilenler. (Haslılar Enderundaki ocaklara ve koğuşlara kabul edilirlerdi. Kıdem aldıktan sonra ulûfe ve maişet alır, bu unvanı taşırlardı. Tanzimattan sonra devlet memurlarına maaş bağlandı, tımarları alındı. Daha sonra bu kurumlar ortadan kaldırıldı.) [M]

HASLİ, Aar vâdisine (isviçre Alpleri) Brienz gölünün yukarı kesiminde verilen ad. Uzunluğu 60 km kadar olan Hasli, kayalar ve boğazlarla yarılı bir buzul vâdisidir; Meiringen'de Brienz gölünden kazanılmış bir alüvyon ovasıyle genişler. (L)

HASLİNGDEN, İngiltere'de (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeybatısında; 14 500 nüf. Dokuma (pamuk) sanayii. (L)

HASM i. Bk. HASIM.

HASM i. (ar. *haşm*). *Esk.* Kesme, kesip atma. ‖ Çözümleme.

◆ **Hasmen** zf. *Esk.* Kesin sonuca bağlayarak. (M)

HASMON. Bk. ASMON.

HAS MURAD PAŞA. Bk. MURAD PAŞA *Has.*

HASNA sıf. (ar. *hüsn*'den *hasnâ*). *Esk.* [Kadın ve kızlar için] Güzel, iyi. ‖ *Hasnâ-yi müstesna,* eşi olmayan güzel. (M)

HASOR veya **HAZOR,** Tell el-Kedah'ın (israil devleti) yerinde eski şehir; Taberiye gölüne on beş kilometre kadar uzakta. Huleh gölünü kurutma çalışmaları ve 1928'de başlanan, 1955'te yeniden girişilen kazılar sayesinde 40 000 kişi alabilen bu büyük Kenan sitesinin bulunduğu yer meydana çıkarıldı. Şehrin yerine tabakalar halinde II. Orta Bronz çağından kalma bir Hyksos kampı, I. Orta Bronz çağından kalma bir kale, Süleyman zamanından kalma birçok ahırın taş direkleri bulundu. (L)

HASPA i. *Teklz.* Kadın veya kızlara şaka ve alay yollu söylenen söz: *Gelip de bize çarpacak diye korktuğumuz haspa işte bu, dedi* (H. R. Gürpınar). *Meğer haspanın da gönlü yok muymuş?* (Kemal Tahir).

— DEY. *Haspanın* (*haspanın*) *kökü,* kadınlara küçümseme yollu söylenen söz.

— ED. TELM. ***Yakışır haspaya!,*** bir Nasreddin Hoca fıkrasını telmihen, öğüt veren, ama aynı şeyi kendisinin veya yakınlarının da yaptığını görmezlikten gelmek isteyenler için söylenir. Fıkraya göre, Hoca bir vaızında kısa etek ve uzun ökçe kullanan kadınları kınarken, cemaatten biri «iyi ama a hocam, der; yengemiz de kısa etek, uzun ökçeyle gezmiyor mu?» Hoca gülerek cevap verir: «Ama yakışır haspaya!» (M)

HASPE, Hagen'in (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) varoşu. Çelik sanayii merkezi. (L)

HASR i. (ar. *haşr*). *Esk.* Bir yere kapatma, sıkıştırma. ‖ Etrafını çevirme. ‖ Bir şeye has kılma. ‖ Bir şeye ayırma, bağlama. ‖ *Hasr-ı iştigal,* bütün çalışmayı bir şeye hasretme. ‖ *Hasr-ı nazar,* bakışı bir noktaya dikme: *Ali Rıza Paşa kabinesi, gözüne batan Kuvayı Milliyeyi batırmaya ve bunun için bizimle didişmeye hasrı nazar etmekten başka bir yardımda...* (Atatürk).

◆ **Hasren** zf. *Esk.* Etrafını çevirerek. ‖

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Bir şeye has olarak. (M)

HASRET i. (ar. *ḥasret*). Göreceği gelme, özlem: *Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum; / Her lâhza bir alev gibi hasretti duyduğum* (Yahya Kemal). *Size, artık hasrete dayanamadığımı söyledim, bu da doğru* (R. N. Güntekin). ‖ Kaybedilmiş, bir daha ele geçmeyecek bir şey için duyulan üzüntü. ‖ *Halk dili.* Özlem çeken kimse: *Hasretler kavuştu.* ‖ Sıf. Ayrı ve özlem içinde: *Hasret koydu bizi kavim kardaşa / Kâtip ahvalimi yaz Şah'a böyle* (Pir Sultan Abdal). *Ben zavallı, / Ben yıllardır denize hasret* (O. V. Kanık).

— DEY. *Hasret çekmek*, özlem duymak. ‖ *Hasret gitmek*, çok sevilen bir yerden veya kimseden ayrı olarak ölmek: *Göremeyeceğim, âhirete hasret gideceğim* (Namık Kemal). *Tâ yanı başında durup da böyle / Hasretini çektiğin şeylere hasret gitmek!...* (Z.Ö. Defne) ‖ *(Bir şeyin) Hasretini çekmek*, bir şeyi çok özlemek: *Buraya geleli meyve hasreti çekiyoruz.*

— *Esk. Hasret-dîde*, hasret görmüş. ‖ *Hasret-figen*, hasret gideren: *Olunca yâdıma hasret-figen fezâ-yı vatan / Sema-yı Şarkı sual eylerim bulutlardan* (Süleyman Nazif). ‖ *Hasret-hâne*, hapishane. ‖ *Hasret-güdâz*, hasretle yanan. ‖ *Hasret-keş*, hasret çeken. ‖ *Hasret-keşâne*, özlemini çekerek. ‖ *Hasret-zede*, hasrete uğramış, ayrı düşmüş. ‖ *Hasret-zedegân*, hasrete uğrayanlar. ‖ *Hasret-zedegî*, hasrete düşmüş olma.

— Ed. *Esk. Hasret-nâme*, ayrılık sebebiyle yazılan mektup.

◆ **Hasretli** i. Hasreti olan, özleyen veya özlenen kimse: *Herhangi gün devir değişebilir, hasretliler kavuşabilir* (H. E. Adıvar).

◆ **Hasretlik** i. Sevilen bir şey veya kimseden ayrı kalma durumu, ayrılık: *Usandık bıktık eski kahırlardan / Bitmez tükenmez bir hasretlik sardı bizi* (Atilla İlhan). *Tez gel ağam koyun kuzu meliyor / Bu hasretlik yüreğimi deliyor* (Şarkı). [M]

HASRETÎ, bektaşî şairi (XIX. yy. ortaları). Elde bulunan bir «Mecmua»da yer alan şiirlerinden 1834-1853 yılları arasında yaşadığı anlaşılır. Bektaşî saz şairlerinden olan Hasretî'nin şiirleri bektaşî geleneğine uygun bir niteliktedir. Halife Ali'ye aşırı bir sevgi ve bağlılık gösteren şairin âşıkane koşmaları, semaileri vardır. Şiirlerinde daha çok Ehlibeyt sevgisine tasavvuf kavramlarına yer vermiştir. (M)

HASRETMEK geçl. f. (ar. *ḥaşr* ve türk. *etmek*'ten). *Esk.* Yalnız bir şeye ayırmak, vermek: *Bütün günlerimi ona hasrettim.* (M)

HASSA i. (ar. *ḫuṣūṣ*'tan *ḫāṣṣa*). Bir kimseye veya bir şeye has olan nitelik, kuvvet: *Hiç ses çıkarmayan, ses vermek hassasını kaybetmiş bir dünyadayım* (R. H. Karay).

— Teşk. tar. Osmanlı padişahlarına ve padişah saraylarına mahsus nesneler ve gani metler için kullanılan terim. ‖ *Hassa alayı*, hassa askerlerinin meydana getirdiği birlik. ‖ *Hassa askeri*, padişah veya hükümdarı korumakla görevli askerî sınıf. (Osmanlılarda da hassa askeri görevini yeniçeriler görürdü). ‖ *Hassa avcıları*, padişahın av işlerinin tümüne bakan görevlilere verilen ad. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hassa bostancıları*, saray dışında bulunan fakat saraya ait olan bahçe ve bostan işlerinde çalışan görevliler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hassa çayırı*, saray hayvanları için toplanan otların bulunduğu çayıra verilen ad. (Saltanat makamının malıdır. Beylik de denir. Bu çayırlardan sadrazamla kubbe vezirlerine de hayvanları için ot verilirdi. Çayırlar özellikle İstanbul ve dolaylarındadır.) ‖ *Hassa doğancıları*, hassa avcılarına bağlı bir sınıf. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hassa harç emini*, sarayın ihtiyaçlarını satın alma işleriyle meşgul olan görevliye verilen ad. (Saray mensuplarının bütün alacaklarını da bu memur toplardı.) ‖ *Hassa harci matbah*, dârüssaade ağası dışındaki bütün saray mensupları için yemek pişirilen mutfaklara verilen ad. ‖ *Hassa hazinesi*. Bk. HAZİNE-i *hassa*. ‖ *Hassa hekimbaşılığı*. Bk. HEKİMBAŞI. ‖ *Hassa kadırgaları*, osmanlı donanmasını teşkil eden kadırgalar için kullanılan deyim. ‖ *Hassa kaptanı*, osmanlı donanmasında kürekle hareket eden geminin kaptanına verilen ad. (Bunlar gemi arablan bölükbaşıları olan reisleri arasından seçilirdi. Hassa reisi olabilmek için harpte düşman gemilerinden birini zaptetmek gerekirdi.) ‖ *Hassa matbahı*, harem halkının yemeklerinin piştiği mutfaklara verilen ad. (Padişahlara ait olanı da has matbahı idi. Padişahların Topkapı'da oturdukları zamanlarda üç çeşit matbah vardı. Hassa matbahı, Dârüssaade matbahı, hassa harici matbah. Padişahlar için Hassa matbahında hususî olarak yemek pişirtilirdi. Harem dairesi mensuplarından olmayan diğer saray halkı için Hassa harici matbahında yemek çıkardı.) ‖ *Hassa müezzinleri*, saray müezzinlerine verilen ad. (Saray müezzinleri Topkapı sarayı içindeki camide müezzinlik ederler, padişahların cuma ve bayram namazlarına gittikleri camilerde müezzinlik ederlerdi.) ‖ *Hassa nökerleri*, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde hükümdarın maiyetinde bulunan kapıkulu yaya ve atlısına verilen ad. (Hükümdarın maiyetindeki bu hassa nökerleri maaşlarını divan'dan alırlardı. Celâlüddin Devvanî'ye göre; Akkoyunlu devletinde, hassa nökerlerinden sağ kolun mevcudu 9 154, sol kolun 7 370 ve ön kol veya merkez ise 5 662 idi.) ‖ *Hassa ordusu*, osmanlı imparatorluğunda, sarayın ve İstanbul'un korunmasıyle görevli yönetim yeri İstanbul'da olan ordu. (Cumhuriyetten sonra Birinci ordu adını aldı.) ‖ *Hassa reisi*, osmanlı donanmasında kullanılan kalyonların birinci sıraya geçişine kadar hükûmetin yaptırdığı gemi kaptanlarının adı. ‖ *Hassa tabipleri*, saraydaki doktorlara verilen ad. (Padişahların hususî doktorları, operatör ve eczacıları vardı.)

— ANSİKL. *Şikâr* halkı da denen *hassa avcıları* şahin, atmaca gibi avlanmakta kullanılan kuşlarla, zağar, tazı ve diğer cins av köpeklerini terbiye ederler, padişahlar avlanırken beraber bulunurlardı.

Osmanlılarda av, saray eğlenceleri arasında önemli bir yer tuttuğundan padişahlar, harp dışındaki zamanlarını çoğunlukla avlanmakla geçirirlerdi. Osmanlılarda av heyeti çakırcılar, şahinciler, sekbanlar, samsoncular, zağarcılar gibi sınıflara ayrılırdı. Sonraları

haseki sultan
(Türkische Gewänder adlı eserden)

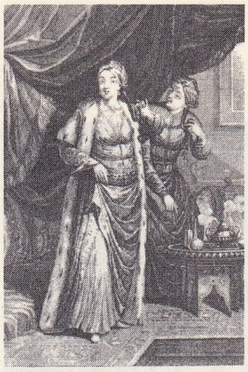

haseki sultan

bu sınıflar askerî teşkilâta girdi. Samsoncubaşı, zağarcıbaşı, çakırcıbaşı, turnacıbaşı gibi. Saray avcılarının başı ve padişahın avcıbaşısı olan çakırcıbaşının protokolda önemli bir yeri vardı. Ulûfesi günde 160 akçe idi.

● *Hassa bostancıları*. Usta adı verilen başlarının emrinde ve ayrı ayrı cemaat halindeydiler. Her cemaat yerine ve işine göre 15 ile 100 kişi arasındaydı. Sonraları saray dışındaki bahçelere *Hadaiki hassa* adı verildi. Hadaiki hassanın başlıcaları şunlardı: Kadıköy bağı, Davutpaşa bahçesi, Beşiktaş bahçesi, Bakırköy'deki İskenderçelebi bahçesi, Dolmabahçe, Kuruçeşme, Arnavutköy, Bebek, Emirgân, Kalender, Büyükdere, Beykoz'da Tokat, Sultaniye bahçeleri ile Paşabahçe, Çubuklu, Kandilli, İstavroz, Üsküdar, Ayazma, Salacak, Haydarpaşa, Fenerbahçe, Florya, Halkalı, Topçular, Vidos, Alibeyköy, Kâğıthane, Karaağaç, Hasköy bahçe ve bostanları.

● *Hassa doğancıları*. *Hanei bazyan* da denilen, Doğancı koğuşu, kırk kişilik bir topluluktu. Bunlar kaftanlı denilen enderunluların beşinci bölümü idi. Başlarına *Doğancıbaşı* denirdi. XVII. yüzyıl başlarında şikâr halkı denilen avcılardan 3'ü doğancı, 271'i çakırcı, 276'sı şahinci ve 45'i atmacacı olmak üzere 595 kişi idi. Doğancılar meydanı, av kuşlarını besleyenlerin yeriydi.

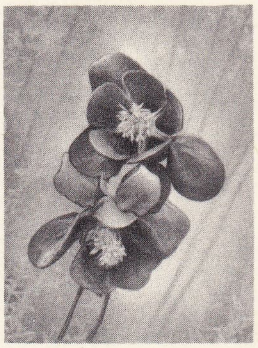

hasekiküpesi

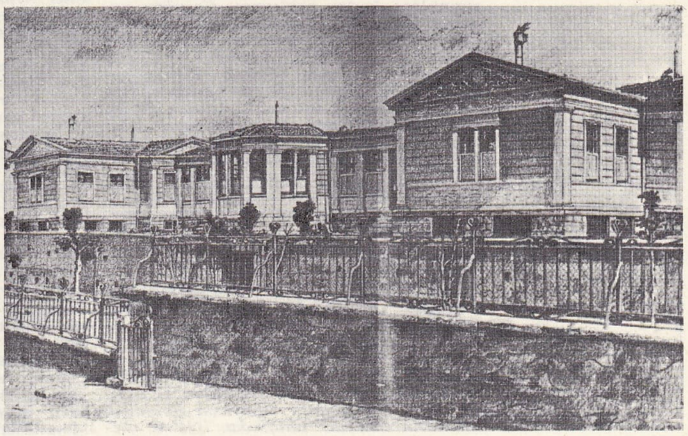

XIX. yy.da Haseki hastahanesinden iki ayrı görünüş

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

Üsküdar'da bu adı taşıyan bir semt vardır. Yine Üsküdar'da padişahın yapacağı av için beslenen tazılara özel ve bostancı ocağına bağlı bir ocak vardı. Enderun Doğancı teşkilâtı XVIII. yüzyılda kaldırıldı. (M)

HASSA, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde (Hatay ili) ilçe merkezi kasaba. 5 809 nüf. Amanos dağlarının doğu eteğinde, Hupnik çayı vâdisinde (yüksl. 425 m). Antakya-Kırıkhan - İslâhiye - Maraş yolu buradan geçer. İl merkezine 83 km uzaklıktadır. Son 5 yıllık sayım devresinde nüfusu iki misli olmuştur (1965'te nüfusu: 2 761). Hassa ilçesi (495 km², 25 356 nüf.), merkez ve Güvenç bucakları; 28 köy. Çeşitli meyvecilik ve bağcılık yapılır. (M)

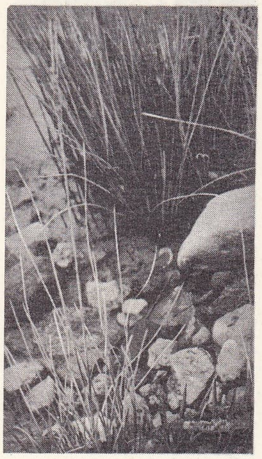
hasırotu

HASSAL (Arthur Hill), ingiliz hekimi (Teddington, Londra 1817-San Remo 1894). Fizyoloji, anatomi ve tıp okudu. Timüs bezinin öz maddesi içindeki cisimcikleri tanımladı (adı geçen cisimciklere Hassal'ın ismi verilmiştir). [L]

HASSAM (Childe), amerikalı ressam (Dorchester, Massachusetts 1859 - East Hampton, Long İsland 1935). New England izlenimci okulundandı. Tablolarında bu bölgenin manzaralarını canlandırdı. Worcester Sanat müzesinde, Andover Addison galerisinde (Massachusetts), Şikago Sanat enstitüsünde ve Buffalo Albright galerisinde eserleri vardır. (L)

HASSÂN sıf. (ar. *ḥüsn*'den *ḥassān*). *Esk.* Çok güzel olan. ‖ İ. Erkek adı. (M)

HASSANA LA TAMİMİYYA, ispanyol arap kadın şairi. Emevî emîrleri Hakan I ve Abdurrahman II'nin zamanında yaşadı. Kendisi de şair olan Ebu'l-Mecsî'nin kızı olması muhtemeldir. (M)

HASSAN bin SABİT, arap şairi (563 ?-682 ?). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Cahiliye devrinde kabileler arasındaki mücadelelerde şiirler yazarak kendi kabilesinin müdafaasını yapıyordu. Tahminlere göre 60 yaşlarında iken Müslümanlığı kabul etti. Bundan sonra daima Hz. Muhammed'in yanında bulundu. Savaşlara katılmadı. Hz. Muhammed'i öven birçok şiir yazdı. Kureyşliler Hz. Muhammed'i hicvetmeğe başlayınca Hassan bunlara cevap vermekle görevlendirildi. Bütün önemli olaylar için hicviyeler, mersiyeler ve hicviyelere cevap olarak şiirler yazdı. Müslümanların ellerindeki esirleri kurtarmak için gelen ve aynı zamanda Hz. Muhammed ile boy ölçüşmek isteyen Beni Tamimlerin hatip ve şairlerini bir kasideyle alt etti; onların müslüman olmalarını sağladı. Bu başarılarıyle bütün islâm dünyasında ün kazandı, saygı gördü. Bu arada zaman zaman Gassanîlerin sarayına gidiyor ve orada da hükümdarlardan iltifat görüyordu. Ömer'in halifeliği sırasında gözleri kör olduğu halde yine şiir söylemeğe devam etti. Osman'ın halifeliği zamanında yönetimden memnun olmayanlara karşı cephe aldı. Halife Osman'ın ölümünden sonra bir mersiye söyledi. Ali'nin halifeliğini kabul etmedi. Şam'a, Muaviye'nin yanına gitti. Kısa bir süre sonra yine Medine'ye döndü. Muaviye'nin son halifelik yıllarında öldü. Bu sırada 120 yaşına yaklaşmıştı. *Divan*'ının hangi tarihte düzenlendiği bilinmiyor. (M)

HASSAS sıf. (ar. *ḥiss*'ten *ḥassās*). En ince ayrıntılara kadar algılayan: *Çocuğun yumuşak halıda kaybolan ayak seslerini evvelâ Peregrini'nin hassas kulakları sezdi ve birdenbire döndü* (H.E. Adıvar). ‖ Çabuk duygulanan, duygulu, alıngan: *Ne ay ışığında, ne de karanlık gecede hassasım. Ben bir küçük kızım, uyumak istiyorum* (S. F. Abasıyanık). ‖ Zayıf, çabuk etkilenen: *Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi* (Atatürk). *Vücudu çok hassastır.*

— Metrol. *Hasas âletler,* yapımı büyük bir dikkat isteyen, çok büyük bir doğruluk-la çalışan ve kesin ölçüler gerektiren işlerde kullanılan âletler.

◆ **Hassasâne** zf. *Esk.* Hassas olana yakısacak şekilde. (M)

HASSASİYET i. (ar. *ḥiss>ḥassās*'tan *hassâsiyyet*). Duygululuk: *Ayrılmak, ölmek, supsulu bir ihtiyar kız hassasiyeti* (H. E. Adıvar). ‖ Duyarlık. ‖ Titizlik: *Belediye reisinin burada gösterdiği hassasiyete hayran olmamak kabil değildi* (A. H. Tanpınar). *Harekâtı milliyenin önüne geçeceğim diye Sivas'ın ve hasasasiyet-i milliyenin görüldüğü her yerin ecnebiler tarafından işgalini isteyen bu hainlerdir* (Atatürk).

— Sibern. Bir ölçüyü veya herhangi bir etkiyi iki yönden sınırlama kavramı. (ML)

HASSASLIK i. (*hassas*'tan *hassas-lık*). Hassas olma hali: *Ruh, hasta bir hassaslıkla, her geçen zamanı kaybolan bir fırsat sayardı* (A. Ş. Hisar).

— Metrol. *Bir ölçü âletinin hassaslığı,* bu ölçü âletinin, ölçülecek büyüklüğün gerçek değerine çok yakın değerler bulabilmek imkânı veren bütün nitelikleri. (Âlet ne kadar hassas ve hareketli, okuma güvenliği ne kadar fazla ve doğruysa, sonuç gerçek değere o derece yakındır.) [LM]

HASSATEN veya **HASSETEN** zf. (ar. *ḥuṣūṣ*'tan *ḥaṣṣeten*). *Esk.* Özellikle, ayrıca, bilhassa: *Fazla rahatsız etmek istemem, beni dinlemek lûtfunda bulunduğunuzdan dolayı hassaten teşekkürâtımı arzederim* (Atatürk). [M]

HASSE i. (ar. *ḥiss*'ten *ḥâsse*). *Esk.* İnsan ve hayvanların dış âlemdeki nesnelerden gelen uyarımları özel organlar aracılığıyle alma yetisi. (*Eşanl.* DUYU.) ‖ *Hasse-i lems,* dokunma duyusu. ‖ *Hasse-i rüyet,* görme duyusu. ‖ *Hasse-i selîme,* sağduyu. ‖ *Hasse-i sem,* işitme duyusu. ‖ *Hasse-i şemm,* koklama duyusu. ‖ *Kuvve-i hasse,* duyum alma gücü. (M)

HASSE i. Bir çeşit pamuklu kumaş. (İlk defa Kalküta'da dokunduğu için, Avrupa'da *Kaliko* adıyle anılır.)

— ANSİKL. *Hasse,* bez ayağı armürlü bir kumaş çeşididir; genellikle metrik 56 numara çözgü ve metrik 74 numara atkı ipliğiyle dokunur. Hasseler bir santimetredeki çözgü ve atkı ipliklerinin sayısına göre çeşitlere ayrılır. Eskiden pamuk sanayiinin ana ürünü olarak ön planda olan bu kumaşları, daima ağartma ve haşıllama işlemlerinden geçirilir. Bugün daha çok iç giyim eşyası yapımında kullanılır. (L)

HASSE (Johann Adolf), alman bestecisi (Bergedorf, Hamburg 1699-Venedik 1783). Hamburg (1718) ve Braunschweig (1721) operalarında tenor olarak çalıştı. 1721'de ilk operası *Antioco*'yu yayımladı. 1722'den sonra Napoli'de Porpora ve Scarlatti ile müzik çalışmağa başladı. Orada, *Astarto, Sesostrate* ve *Tigrane* (1729) operalarını yayımladığı sırada İL CARO SASSONE («Sevgili Saksonyalı») adıyle tanındı. 1727'de Venedik'te İncurabili konservatuvarının kilisesinde müzik yönetmeni oldu. Sonradan Dresden operası birinci şarkıcısı Faustina Bordoni ile evlendi. Dresden Krallık kilisesinin müzik işleri yöneticiliğine getirildi. Bu şehirde kaldığı süre içinde iki kere yolculuğa çıktı. İtalya'yı, Londra'yı, Fransa'yı dolaştı. 1760 Dresden kuşatmasında elyazmalarından pek çoğunu kaybetti. Ömrünün son yıllarını Venedik ile Viyana'da geçirdi. Viyana'da imparatorluk operası için besteler yaptı.

Belli başlı operaları: *Ezio* (Napoli, 1730); *Arminio* (Milano, 1730); *Demetrio* (Venedik, 1732); *Tito Vespasiano* (Pesaro, 1735); *Atalanta* (Dresden, 1737); *l'Asillo d'Amore* (Aşk Sığınağı) [Napoli, 1742]; *Didone Abbandonata* (Terkedilmiş Dido) [Hubertusburg, 1742]; *İpermestra* (Viyana, 1744); ikinci *Arminio* (Dresden); *Solimano* (Süleyman) [Dresden 1753]; *İl Re Pastore* (Çoban Kral) [Hubertusburg, 1755]; *İl Sogno di Scipione* (Scipio'nun Rüyası) [Varşova, 1758]; *Romolo ed Ersilia* (Romulus ve Ersiliya) [İnnsbruck, 1765]; *Ruggiero Overo l'Eroica Gratitudine* (Ruggero veya Kahramanca Minnet) [Milano, 1771]. Belli başlı oratoryoları: *Daniello* (Viyana, 1731); *Giuseppe Riconoscivto* (Unutulmayan Giuseppe) [Dresden, 1741]; *İ Pellegrini al Sepolcro di N. S.* (Hacılar N.S.'in Mezarında) [Dresden, 1742]; *La Deposizione della Croce* (İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi) [Dresden, 1744); *La Conversione di Sant' Agostino* (Aziz Augustinus'un Din Değiştirmesi) [Dresden, 1750].

Bu eserlerinin (65 opera, 12 oratoryo, 12 intermezzo) yanı sıra, birçok missa, requrem, mezmur, litani, motet v.b. yazdı. Ayrıca çok değerli konçertolar, oda müziği parçaları, sonatlar besteleyen Hasse, çağının en tanınmış ve en etkili bestecisi sayıldı; Almanya'da, napoli üslûbuyle yazılan italyan operasının temsilcisi olarak Metastasio'nun dilediği yenilikleri gerçekleştirdi. Eserleriyle Stamitz'e ve onun çağdaşlarına öncülük etti. Ayrıca, J. Haydn'ı ve Mozart'ı etkiledi. — Karısı FAUSTİNA, kızlık soyadı **Bordoni,** italyan şarkıcısı (Soprano) [Venedik 1700-ay.y. 1781] Gasparini'nin öğrencisiydi. Venedik'te, Bologna'da, Napoli'de, Münih'te, Viyana'da ve Händel tarafından çağırıldığı Londra'da şarkılar söyledi. (L)

HASSEL (Oda), norveçli fizikçi ve kimyacı (doğ. Osio 1897). Eğitimini Norveç ve Almanya'da yaptı. 1924'te Berlin üniversitesinde doktorasını verdi. 1934'te Oslo üniversitesi kimya profesörü oldu ve 1964 yılına kadar bu görevinde kaldı. İngiliz kimyacısı Derek H.R. Barton ile birlikte kimyasal bileşimlerin düzeni üzerine yaptıkları çalışma ile Nobel Kimya ödülünü kazandılar. Hassel'in en önemli eseri sikloheksan bileşiminin yapısı üstüne yaptığı çalışmadır. Bu bileşimin yapısı yuvarlak biçimdedir ve altı karbon atomu vardır. Hassel, ayrıca yuvarlağa bağlı iri atom gruplarının uzayda nasıl yer aldığını da gösterdi. Bu tip belirtme ve tespitlere «düzen analizi» denilmektedir. (L)

HASSELL (Ulrich VON), alman diplomatı (Anklam 1881-Berlin 1944). 1926-1938 Arasında Avrupa'nın birçok başkentinde elçi olarak bulundu, sonra Roma'daki görevinden Hitler tarafından geri alındı. Bunun üzerine muhalefetle ilişki kurdu; 20 temmuz 1944 suikastinin başarısızlığa uğraması üzerine tutuklandı ve 8 eylülde asıldı. Ölümünden sonra günlüğü, *Vom anderen Deutschland* (Öteki Almanya'dan) adı altında yayımlandı. (L)

HASSELMANS (Alphonse), fransız arpçısı ve bestecisi (Liège 1845-Paris 1912). Arp için elliye yakın eser besteledi. Paris konservatuvarında Çağdaş Arp okulunu kurdu. (L)

HASSELT, Belçika'da şehir, Limburg'un idare merkezi, Demer kıyısında, Albert kanalı yakınında; 36 000 nüf. XV. ve XVI. yy.dan kalma kilise (XIII. yy.dan kalma kule). İçki fabrikası («hesselt» denen tohumdan elde edilen rakı). Sigara fabrikası. Jelatin. — *Hasselt idare çevresi,* 277 800 nüf. (L)

HASSELT (VAN). Bk. VAN HASSELT.

HASSETEN zf. Bk. HASSATEN.

HASSİ BEL HEYRAN, eski **Fort Lallemand,** Cezayir sahrasında (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) borc, Vargla'nın güneydoğusunda. (L)

HASSİ-MESUD, Cezayir Sahra'sında (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) petrol çıkarma merkezi, Vargla'nın doğu-güneydoğusunda. 14 Haziran 1954'te bulunan Hassi-Mesud yatağı, Priyas çağı kumtaşlarında 3 300 m derinliktedir: koruyucu tabakanın kalınlığı 110-140 m'dir.

Yatağın kuzey kısmını S. N. Repal, güney kısmını ise Fransız Petrol şirketi (Cezayir) işletir. Bugün altmış kadar kuyunun üretimi günde 50-2 000 t arasındadır ve yılda 6 milyon tonu biraz aşar. Rezervler, kırk yıl süreyle 10-12 milyon ton üretebilecektir. Yataktaki gazın büyük kısmının ancak basıncı sunî bir şekilde arttırarak çıkarılabilmesi, işletmenin maliyetini önemli ölçüde yükseltmektedir. Ham petrol büyük dahilî bir borcu hattıyle (60 sm) nakledilir; borcu hattı Haydelhamra'dan başlar, Şott-el-Hedna çöküntüsü ve Summan vâdisini aşarak Bicaye'ye ulaşır. Dört pompalama merkezinin tamamlanmasıyle, boru hattının debisi yılda 14 milyon tona ulaşacaktır.

Bu büyük petrol yatağının işletilmesi Sahra'da asfalt yollar döşenmesine ve büyük bir şehir kurulmasına yolaçmıştır. 1961'de döşenen 550 km uzunluğunda boru, Ohanet'i Hassi-Mesud'a bağlar. 1966'da döşenen ve Havdelhamra'dan başlayan ikinci bir hat ise üretimin yoğunlaştırılmasını sağlamaktadır. (L)

HASSİ-R'MEL, Cezayir Sahra'sında (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) önemli tabiî gaz ve petrol yatağı, Vargla'nın batısında. Hassi- R'Mel gazının Cezayir'in sanayileşmesinde enerji kaynağı olarak temel rol oynaması beklenmektedir: yatak yılda 10-20 milyar metre küp gaz işletilmesine elverişlidir, ama mahallî ihtiyaç bugün yaklaşık olarak 500 milyon metre küpten fazla değildir. Gaz, Hassi-R'Mel'den başlayan 60 sm çapında bir boruyle Laguet ve

Foto. LAROUSSE

Tiaret üzerinden Relizan'a (Mostaganem idare bölgesi) iletilir; Relizan'dan ayrılan 50 sm çapında bir kol Arzev ve Oran'a, 35 sm çapında başka bir kol ise Sidi-Bel Abbes'e ulaşır. Relizan'dan ayrılan doğu kolu El Asnam ve El Hemis'ten geçerek Şelif vâdisine varır: sonra Bufarik ve Cezayir şehirlerine ulaşır; bu kolun Annaba'ya kadar uzatılması düşünülmektedir. Öte yandan, gazın Arzev tesisinde sıvılaştırılması, özel gemilerle Fransa (450 milyon m^3) ve Büyük Britanya'ya (1 milyar m^3) ihracını sağlar. Özellikle Oran ve Cezayir'e dağıtılan gaz (termik santralları besler) Cezayir'in enerji bilançosunda günden güne artan bir yer tutmaktadır. (L)

HASSİYET i. (ar. *ḥuṣūṣ* > *ḥāṣṣ*'tan *ḥāṣṣiyyet*). *Esk.* Kuvvet, etki, özellik: *Terkib-i acîbiz, iki hâssiyetimiz var / Ahbabımızın devletiyiz, hasma belâyız* (Ziya Paşa). ‖ *Hâssiyet-i kat'-ı hayat,* ölüm hassası, ölüm etkisi. (M)

HASSLEHOLM, İsveç'te (Kristianstad) şehir; 14 200 nüf. Önemli demiryolu kavşağı. Makine yapımı. Deri sanayii. (L)

HASSLER (Hans Leo), alman bestecisi (Nürnberg 1564-Frankfurt-am-Main 1612). 1584'te İtalya'ya gitti, Venedik'te Andrea Gabrieli'nin öğrencisi oldu. Octavianus Fugger kontunun ve Augsburg katedralinin orgculuğunu yaptıktan sonra Nürnberg'de Frauenkirche'nin orgcusu oldu ve bu şehrin kilise yöneticiliğine tayin edildi. Bundan sonra bir süre Prag'da, imparator Rudolf II'nin sarayında, son olarak da Dresden'de; Saksonya seçici prensinin özel kilisesinde orgcu olarak bulundu. Eserleri: 4 *Sesli Canzonetta'lar* (1590); 4-8 *ve Daha Çok Sesli Dinî Şarkılar* (1591); 4-8 *Sesli Vallon Madrigal ve Canzonetta'ları Tarzındaki Yeni Alman Şarkıları* (1596); 5-8 *Sesli Madrigaller* (1596); 4-8 *Sesli Missa'lar* (1599); 5-12 *Sesli Dinî Şarkılar* (1601); 4 *Sesli Kilise Şarkıları; İlâhiler ve Dinî Şarkılar* (1608); 7 sesli, çift korolo *Alman İlâhileri* (1619).

— Kardeşi CASPAR, alman bestecisi (Nürnberg 1562-ay.y. 1618). 4-16 *Sesli Çeşitli Tanınmış Bestecilerden Kutsal Senfoniler* (1598, 1600, 1613) adıyle dinî eserlerinden derlenmiş bir beste dizisini yayımladı. — JAKOB, alman bestecisi (1569-1618'den sonra), öncekilerin kardeşi, 1602'den 1612'ye kadar Prag'da İmparatorluk sarayının «hükümdar dairesi orgcusu» oldu. (L)

Hassuna Tell. Arkeol. Musul yakınlarında höyük. S. Lloyd ve Fuat Sofar tarafından 1943-1944 yıllarında kazıldı ve beş kültür katı tespit edildi. Bu katlar kendi aralarında da katlara ayrılmıştır:

I/A katı. En eski kattır. Kalıntı yoktur. Ocak ve taş temeller ele geçmiştir. Ayrıca basit samanlı gevrek bir seramik vardır. Kapların formları derin çömlekler şeklindedir;

I/B katı. Dik dörtgene yaklaşan ve temelleri seramik düz ağızların yanı sıra küçük boyutlu kaplar bulunmuştur;

I/C kat. Duvarları kerpiç, tabanı muntazam olmayan bir yapı kompleksi ele geçmiştir. Çizgili bezekli seramik, bir arkaik çizgi bezeğinin gelişmiş şeklidir. Kap biçimleri yüksek boyunlu ve çukur şeklindedir;

II. kat. Aynı bina ve seramik tiplerine bu katta da rastlanır. Odaların yanında yuvarlak bir yapı bulunmuştur. Çok sayıda tahıl siloları görülmüştür. Kapı mevcut değildir;

III. kat. Kompleks binalar bulunmuştur. Bunlar düzensiz odalardan meydana gelmiştir. Duvarlar dik açılarla birleşir, aynı tip seramik devam eder;

IV. ve V. katlar. Bu katlarda değişiklikler görülmektedir. Orta avlu ve etrafına dizilmiş ufak odalar göze çarpar. Odalar, içinde oturulmayacak kadar küçüktür. V. Katta odalar büyümektedir. Yeni seramik ortaya çıkmıştır. Hem bezek hem kap biçimleri değişiktir. Seramikte yatay bezekler hâkimdir. (M)

HASTA i. ve sıf. (fars. *ḫaste,* yaralanmış, incinmiş'ten). Sağlığı bozulmuş olan, organlarının işlemesinde bir düzensizlik hisseden: *Geceler, hastalar için geçmeyen geceler, sıhhatte olanlar için ne büyük hazlar getiriyor* (N. Ataç). *Bir han köşesinde kalmışım hasta / Gözlerim kapıda kulağım seste* (Halk türküsü). *Hasta at.* ‖ Zihnî veya manevî yeteneklerinde bozukluk olan: *Ruh hastası.*

— ÇEŞ. DEY. *(Bir şeyin) Hastası olmak,* herhangi bir şeye aşırı derecede tutkun olmak. *Nerede bir futbol hastası varsa, burayı mutlaka bilirdi* (Orhan Kemal). *Kitap hastası.* ‖ *Hastaya çorba sorulur mu?* «Sormaya gerek yok, mutlaka isterim» anlamında kullanılır.

◆ Sıf. (Bir organ veya vücudun bir kısmından söz ederken) Fonksiyonlarında bozukluk olan: *Hasta gözler. Hasta mide.* ‖ *Teşm. yol.* Kötü durumda olan: *Hasta bir rejim.* ‖ *Teklz.* Zihnî yetenekleri biraz sarsılmış olan: *Hasta mısın?*

— *Esk. Hasta-bend,* sargı bezi. ‖ *Hasta-ciger* («ciğeri hasta» veya *hasta-dil,* («gönlü hasta»), âşık. ‖ *Hasta-hal,* rahatsız. Üzücü durumda. ‖ *Hasta-mizaç,* çabuk hastalanan, vücudu hastalanma eğiliminde olan.

— TAR. TELM. ***Hasta adam,*** çar Nikola I'in Kırım savaşından hemen önce (XIX. yüzyılın ikinci yarısında) osmanlı devleti için söylediği söz.

◆ **Hastagân** çoğl. i. *Esk.* Hastalar.

◆ **Hastagî** i. *Esk.* Hastalık, rahatsızlık. (M)

HASTA i. Din. Brahma dininde, âyin yapan din adamının bu tören sırasındaki el hareketleri anlamına gelen sanskritçe k. ‖ *Teşm. yol.* Brahma dini dansçılarının hareketleri. (Bu hareketler, seyredenlerce anlamı kolaylıkla anlaşılan bir dil gibidir ve buddha'cılardaki *mudra*'lara tekabül eder.) (L)

HASTABAKICI blş. i. Hastahanelerde hekimin hastaların tedavisi ile ilgili emirlerini yerine getiren ve hemşirelere yardım eden görevli: *Hastabakıcılar, Hayrullah Beyin, beni aradığını söylediler* (R.N. Güntekin). *Yaşlı bir kadın başını tutuyordu. Bu doktor Salim'in geçirdiği bir hastabakıcıydı* (H.E. Adıvar).

— ANSİKL. *Hastabakıcı*'ların görevleri ve yetkileri 25 şubat 1955 tarihli Hastahaneler talimatnamesinde şöyle belirtilmiştir: «Hastabakıcılar, başhemşire ve hemşire tarafından kendilerine verilen görev ve hizmetle ilgili emirleri yapmakla mükelleftirler» (md. 173). «Hastabakıcıların görevleri, hastaların her türlü hizmetlerine bakmak, hasta oda ve koğuşlarını temizlemek, yatakları yapmak ve düzeltmek, geceleri nöbet tutmaktır. Hastabakıcıların tercihan kadın olması lâzımdır. İstenen evsafta kadın hastabakıcı bulunmadığı zaman bu göreve erkekler de alınabilir» (md. 172). (M)

HASTABAKICILIK blş. i. (*hastabakıcı*'dan *hastabakıcı-lık*). Hastabakıcıların işi, mesleği: *Talihin kendisine nasib ettiği bu hastabakıcılığı sonuna kadar yapacaktır* (A.H. Tanpınar). (M)

HASTAHANE veya **HASTANE** blş. i. (fars. *ḫaste-ḫāne*'den). Hastaların, paralı veya parasız olarak tedavi edildikleri sağlık kurumu: *Eminim ki bu çığlıkları benim gibi bütün hastahane halkı duyuyor* (A.H. Tanpınar). *Önce evde, sonra hastahanede romatizmadan haftalarca yattım* (N. Ataç). Bk. ANSİKL.

— Ask. Denizc. *Hastahane gemisi,* barışta ve özellikle savaşta, yaralı, hasta ve tıbbî tedavi altındaki askerî personel ve sivilleri taşıma ve tedavi maksadıyle özel tipte yapılmış ve donatılmış veya bu maksatla tadil edilmiş yolcu gemisi. Bk. ANSİKL.

— Tıp. *Hastahane hastalığı,* genç insanların uzun süre hastahanede kalmasından doğan psikosomatik bozuklukların tümü. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Toplu halde yaşayan insanlar her zaman hastaları tedavi etmenin ve korumanın gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim hastaların tedavisi ve bakımı konusunda tarih boyunca şu veya bu şekilde çalışmalar yapılmış ve tedbirler alınmıştır. İnsanların temel gereksinmelerini karşılayacak şekilde düşünülmüş olan bu tedbirler, her zaman onların yaşadıkları devirlerin sosyal ve iktisadî şartlarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

İlk hastahaneler. Hastaların bakımıyle uğraşan ilk kurumların tapınaklar olduğu anlaşılmaktadır. Epidauros'taki Asklepios tapınağında Yunanlıların şifa veren tanrısından yardım istemeğe gelenler için yatacak yerler bulunuyordu. M.Ö. III. yy.da o zamanlar buddha'cı olan Hindistan'da da hastahanelerin bulunduğunu gösteren bazı kanıtlar vardır. Eski Yunan'da hekimlerin özel muayenehanelerini veya dükkânlarını andıran, *İatreia* denilen ameliyat odaları vardı.

Yalnız hastaların tedavisi ve bakımları ile uğraşan kurumlara ilk olarak Roma'da rastlanmıştır. M.S. I. yy.da da Lucius Junius Moderatus Columella, kölelere özgü *valetudinaria,* yani revirlerden söz eder, Marcus Annaeus Seneca da bu revirlerin hür romalılar tarafından bile kullanıldıklarını bildirir. Pompeii'de yapılan kazılar sonucunda o zamanki hekimlerin şimdiki bakımevlerine veya dinlenme evlerine benzeyen yerlerde çalışmış oldukları ortaya çıktı. Gallienus Roma imparatoruğuna bağlı eyaletlerdeki özel kurumların halk yatırımlarıyle işleyen hastahaneler haline geldiğini anlatır.

Sivilleri barındıran bu kurumların gelişmesine paralel olarak, stratejik noktalarda kurulan askerî hastahaneler de gelişti. Askerî kamplarda veya imparatorluğa bağlı şehirlerin yakınlarında imparatorluğun memurları ve aileleri için benzer kurumlar açıldı. Hıristiyanlığın etkisiyle yayılan iyilikte bulunma eyleminin bir sonucu olarak birçok yerde halk için hastahaneler açıldı. Aziz Basilius M.S. 369'da Kappadokia'da, Kayseri'de bir hastahane kurdu. Roma'da ilk defa IV. yy.da merhamet kaygısıyle Fabiola adlı bir kadın tarafından bu tür bir kurum gerçekleştirildi. Ortaçağda hasta ve yoksullar için açılan hastahanelerin kaynağını bu roma kurumları teşkil etmekle birlikte bunların Hıristiyanlık etkisiyle yayılan merhamet duygusu ve anlayışı sayesinde geliştiği de bir gerçektir.

«Hasır Şapka»
Rubens'in eseri
National gallery, Londra

Ortaçağ. Hastalık veya başka bir zor durum karşısında toplumun insanlara yardımcı olması gerektiği düşüncesi Ortaçağda gerek müslüman doğuda, gerek hıristiyan batıda oldukça yayılmıştı. Nitekim bunun böyle olduğu, bu dönemde birçok hastahanenin kurulmuş olmasından anlaşılmaktadır. Bu kurumların gelişme sebepleri daha çok dinî ve toplumsaldı. Doğuda hastahaneler yöneticiler ve devlet memurları tarafından şehir merkezlerinde kurulurdu. IX. yy.da halife Harun-ür-Reşid zamanında Bağdat'ta bir hastahane yapılmıştı. Bir yüzyıl sonra Bağdat'ta bu defa halife el-Muktedir tarafından ikinci bir hastahane açıldı. Yine Bağdat'ta 970'te açılan üçüncü bir hastahanenin 25 doktoru vardı ve tıp öğrencileri eğitimlerini burada yaparlardı. Ortaçağda İslâmiyetin hüküm sürdüğü ülkelerde 34 hastahane bulunduğuna dair kayıtlar vardır. Bu hastahaneler genellikle iyi teşkilâtlanmıştı ve müslüman ülkelerde tıbba verilen yüksek değeri ortaya koyuyorlardı. Meselâ 1283'te Kahire'de kurulan bir hastahanede ateşli hastalar, yaralılar, göz hastaları ve kadınlar için ayrı ayrı kısımlar vardı. Hastalara, bir başkan tarafından yönetilen doktorlar bakıyordu, hem kadın hem erkek hastabakıcılar vardı. Ama bu hastahaneler Batı'da gelişen hastahanelere örnek olmamışlardır. Hıristiyan kilisesi tarafından da Yakındoğu'da birçok hastahane kurulmuştu. Bu bölge müslüman olduğu zaman müslümanlar bu hastahaneleri benimseyip geliştirmişlerdir.

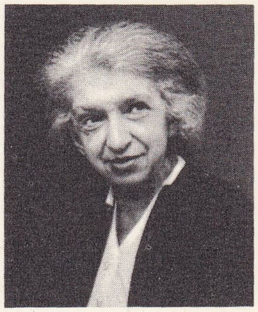

Clara HASKİL

Batıda hastahaneler kilise tarafından kuruldu. Ortaçağda manastır hayatını öngören tarikatlar hastahanelerin gelişmesinde çok büyük katkıda bulundular. Papazların kendi hasta arkadaşlarına gösterdikleri itina halka örnek oldu. Manastırlarda hastaların tedavi edilmek üzere yatırıldıkları *infirmitorum* adlı bir bölüm, bir eczane ve çoğu zaman da ilâç yapımında kullanılacak bitkilerin yetiştirildiği bahçe bulunurdu.

Manastırlılar hasta papazlara baktıkları gibi yolcuları ve hacıları da barındırırlardı. Manastırlardaki bu hastahanelerin ne zaman açıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Ortaçağın başlangıcından beri mevcut oldukları sanılmaktadır.

Aslında bu manastır hastahanelerinin bugünkü hastahanelere benzer hiç bir yanları yoktur. Bunlar hastaların bakıldığı küçük evlere benziyordu. Bu evlerin ne dereceye kadar yalnız hastahane olarak kullanıldığını tespit etmek de güçtür; ortaçağ manastırla-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

rında içinde hastaların kaldığı evler bulunduğu gibi, sadece barınak ve oturma yeri olarak kullanılan evler de vardır. Bununla birlikte Avrupa'da VIII. yy. ile XII. yy. arasında asıl görevi hastalara bakmak olan kurumlar yine de bu manastır hastahaneleriydi. Ortaçağda hastahanelerin kurulmasına doğru atılan başka önemli bir adım da XII. yy.ın ortalarında (1145) Montpellier'de Saint-Esprit (Kutsal Ruh) hastahanesinin açılması oldu. 1198'de papa İnnocentius III'ün onayladığı Kutsal Ruh tarikatı üyeleri bütün Avrupa'da Montpellier'dekine benzeyen hastahaneler kurdular. Ayrıca haçlıların geçtiği yollar boyunca da hastahaneler açıldı. Kutsal savaşlara katılan bazı şövalye teşkilâtları hastahane açmak ve bu hastahaneleri yaşatmak gibi kutsal bir görev yüklendiler. Bu şövalye teşkilâtlarının en ünlüsü olan Saint Jean şövalyeleri veya Hospitalarius teşkilâtı Malta ve Almanya gibi birbirinden uzak bölgelerde hastahaneler açmıştı. Bunlar bir bakıma Roma imparatorluğunun parçalanmasından sonra ortaya çıkan ilk askerî hastahanelerdi. Ortaçağın sonlarına doğru şehirler, özellikle zanaat loncaları hastahane kurmak, hasta ve düşkünlere yardım etmek gibi görevleri üstlerine aldılar. Kendi toplumlarıyle övünen zengin şehirliler şehirlerini geliştirmek ve süslemek yönünden birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Daha XII. yy. da tüccarlar gelirlerinin oldukça büyük bir kısmını hemşehrilerine yardım için harcıyorlardı. Bu sayede erkekler, kadınlar ve çocuklar için her türlü ihtiyaca cevap verebilecek türde hastahanelerle düşkünevleri açıldı. Loncalar hasta ve çalışamaz durumdaki üyelerinin bakımı için fonlar kurdular. Zengin loncalar kendi özel hastahanelerini kendileri yaptırır, diğerleri ise manastır hastahanelerine düzenli olarak bir para öderlerdi. Bu loncaya bağlı birisi hasta olduğunda, hastahane o kişinin sorumluluğunu yüklenir ve kendisini tedavi etmeyi üstüne alırdı.

Başlangıçta bütünüyle kiliseye bağlı olan ortaçağ hastahaneleri, XIII. yy.dan sonra özellikle şehirlerde sivillerin yönetimine geçti. Bu durum hastahanelerin kilisenin elinden tamamıyle çıkmış olduğu anlamını taşımaz. Rahibelerle rahipler eskiden olduğu gibi hastalara bakmağa devam etmekle beraber, hastahanelerin yönetimi belediyelerin eline geçmişti. Meselâ, XV. yy. da Amiens'deki Hotel-Dieu'nün müdürü şehirliler tarafından seçilmiş, fakat işe başlayabilmesi için müdürlüğünün, bölgenin piskoposu tarafından onaylanması gerekmişti. Bundan başka hastahanenin doktorunu da belediye seçmişti ve doktor, maaşını belediyeden alıyordu. Ayrıca hastaların bakımı ile uğraşan rahip ve rahibelerdi. XV. yy. ın sonunda Avrupa'da artık birçok hastahane vardı. Yalnız İngiltere'de XII. yy. ile XV. yy. arasında 750'den çok hastahane açılmıştı. Bunların 217'si cüzamlılara aitti. Kıta Avrupa'sında da buna benzer bir gelişme oldu. XIV. yy.ın başında Paris'te 40 kadar hastahane, bir o kadar da cüzamlı evi vardı. Kronikçi Giovanni Villani'ye göre 1 300 yılında 90 000 nüfuslu Floransa'da 30 hastahane ve 1 000'den fazla hasta ve yardıma muhtaç kişinin bakımlarını karşılayacak sağlık kuruluşu vardı. Bu hastahane ve kurumlarda çalışan rahip ve hastabakıcı sayısı, 300'ü aşkındı. XV. yy.ın sonlarında Lorenzo oil Magnifico zamanında çeşitli alanlarda çalışan 40'tan fazla hastahane açılmıştı.

Hastahanelerin gelişmesi Ortaçağda halk sağlığı alanında ulaşılan büyük başarıyı yansıtmaktadır.

Rönesans. XVI. ve XVII. yy.larda toplum sağlığı, hastanın bakım ve tedavisi yerel bir sorumluluk olarak kaldı. Şehir meclisleri veya kiliseler yoksul, hasta ve kendilerine bakmaktan âciz kişilere bakar, bakım hastahaneler aracılığıyle sağlanır, şehirler de bu amaca doktorlara para öderdi. Bu dönemde sağlık hizmetlerinde Ortaçağ'a oranla büyük bir değişiklik görülmedi. Yalnız bazı ülkelerde reformun etkisi ve mutlakıyetle yönetilen devletlerin kurulmasıyle bu hizmetlerin yönetimi şeklinde büyük sayılabilecek bir değişiklik meydana geldi. Bu durum özellikle İngiltere'deki hastahaneler için söz konusuydu. Henry VIII'in manastırları kaldırılmasıyle ingiliz hastahane mekanizması da ortadan kalktı. Kurumların bazılarını yerel belediyeler devraldı, bazı kurumlar da başka amaçlarla kullanılmağa başladı. 1530 Yıllarından XVIII. yy.da gönüllü hastahanelerin kurulmasına kadar geçen devirde çok hastahane açılmadı. Hastahaneden anlaşılan, yoksullarevi, yaşlılarevi ve bugün kü anlamdaki hastahanenin bir birleşimiydi. Bu hastahaneler yoksullarla uğraşması siyasetlerinin bir yanı olarak şehir belediyeleri ve kiliseleri tarafından yönetiliyordu.

Bütün Avrupa ülkelerinde bu tür eğilimler görülmekteydi. Fransa ve Almanya'da hastahanelerin yönetimi genellikle merkezî hükûmet veya belediyelere geçti. Daha Henry IV zamanında yoksulların bakımı için bazı kurumlar açılması düşünülmüş ve planlar yapılmıştı.

Kardinal Mazarin zamanında yoksulların bakımı meselesini çözmek üzere kararlı bir adım atıldı ve hem yoksullarevi hem de hastahane olarak genel hastahaneler kuruldu. Bu kurumların ortaya çıkışı mutlakiyetle yönetilen devletin iktisadî ve sosyal meselelerin çözümünde gittikçe daha önemli bir rol oynadığını gösterir. Bu akım Jean Baptiste Colbert'in girişimleri sonucu daha da güç kazandı. Halkın sağlığının düzelmesi ve hastaların bakımı için birçok şey yapıldı. Reform'dan sonra Almanya'da hastahane masraflarını karşılamak, şehir korporasyonların görevi oldu. Daha sonraları, XVIII.yy. da krala bağlı merkezî hükûmetler yeni kurumlar açarak nüfuz alanlarını genişlettiler.

XVII. yy.da ortaya çıkan başka önemli bir akım da, hastahanelerin hastaların tedavi edileceği bir yer olduğu kadar, tıp öğrenimi için de birer merkez sayılmalarıydı. Bu görüş daha sonraki yüzyıllarda son derece verimli sonuçlar doğurdu. Bu alanda da en ileri giden Hollanda idi. Hasta yataklarının başucunda yapılan eğitim 1626'da Leiden'de başladı. Bu akım aynı yüzyılda Hermann Boerhaave (1668-1738) önderliğinde sağlamlaşarak gelişti ve diğer tıp merkezlerini, özellikle İskoçya'da Edinburgh'u etkiledi. Aynı görüş İngiltere'de Francis Bacon, Samuel Hartlib, William Petty ve John Bellers tarafından geliştirildi. XVIII. yy.da hastahane ve dispanserlerin kurulmasıyle Britanya'da da aynı görüşün uygulanmasına başlandı.

XVIII. ve XIX. yy.lar: XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın başlarında, İngiltere de dahil olmak üzere Avrupa'da ve Amerika'da hastahane sayısında büyük bir artış oldu. Kuzey ve Güney Amerika'da ilk hastahaneler XVI. yy.da kurulmuştu. Bunları açan ispanyol *conguistador*'ları aynı devirde Avrupa'da bulunan hastahaneleri kendilerine örnek olarak almışlardı. Daha sonraki yüzyıllarda da hastahanelerin açılması devam etti. Bu hastahaneler kiliselerin yerel veya merkezi sivil hükûmetlerin yardımıyle açılıyordu. Amerika'daki ingiliz kolonileri bu konuda anavatanı örnek aldılar. Ama bu alanda oldukça geri kalmışlardı. Genel bir hastahane açılması için ilk başarılı girişim, 1751'de Philadelphia'da yapıldı ve Pennsylvania hastahanesi açıldı. A.B.D.'de kurulan ikinci hastahane New York hastahanesidir (1791). Bütün bu başlangıca rağmen A.B. D.'de hastahanelerin gelişmesi çok yavaş oldu. Bunun bir sebebi de büyük kasabalarla şehirlerin çok az olmasıydı. 1825'te, New York'ta iki hastahane daha açıldı. Bunların biri genel, öteki bir göz ve kulak kliniğiydi. Boston, Baltimore, Cincinnati ve Savannah'da da genel hastahaneler açıldı.

XVIII. yy.ın başında İngiltere'de de Londra dışında pek az hastahane vardı. Londra'da bile yatak sayısı yeterli değildi. Özellikle başkentte yoksul hastaların bakıma ihtiyacı vardı. Londra büyüyor, ücretler artıyor, işçilere şehir cazip geliyordu. Fakat birçoğu ikamet işlemini tamamlayamadıkları için, hasta oldukları zaman kilise kendilerine gerekli yardımı yapamıyordu. Şehirde St. Bartholomews ve St. Thomas's adlı iki hastahane daha vardı. Fakat bunlar çok dolu ve hastaların ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Durumun ciddiyetini gören londalı sivil ve doktorlar 1719'da Westminster'de *Charitable Society*'yi (Merhamet derneği) kurdular. Bu derneğin amacı kendine gerektiği gibi bakamayacak durumda olan hastalara yardım etmekti. Bu girişim Westminster hastahanesinin kurulmasına bir başlangıç oldu. Westminster'in arkasından 1724'te Guy's, 1733'te St. Georges, 1740'ta Londra hastahanesi ve 1745'te de Middlesex açıldı. 1760'ta artık Londra'nın belli başlı hastahaneleri kurulmuştu. 1797'de Londra'da yedi genel hastahane açılmış ve bunların yatak sayısı 1 970'e yükselmişti.

XVIII. yy.ın ortalarında yalnız belirli alanlarda çalışan hastahanelerin açılmasına başlandı. 1746'da açılan Middlesex hastahanesi yalnız çiçek hastaları içindi ve aşı yapıyordu. Aynı yıl içinde yalnız zührevî hastalıkların tedavisiyle uğraşan Lock hastahanesi açıldı. Akıl hastalarını barındıran St. Luke hastahanesi de 1751'de açıldı.

Londra'da 1760 ile 1800 arasında hastahane yapımında bir gerileme görüldüyse de 1800'den sonra yeniden birçok hastahane kuruldu. 1840'a kadar Londra'da 14 hastahane açıldı. Bunların bir kısmı genel olmakla birlikte bazıları belli alanlarda uzmanlaşmıştı. Ateşliler hastahanesi 1802'de, Kraliyet Londra Göz hastahanesi 1804'te, Kraliyet Kulak hastahanesi 1816'da ve Kraliyet Millî Ortopedi hastahanesi 1838'de kuruldu.

Bu akımın etkileri kısa zamanda Londra dışındaki şehirleri de etkiledi. Bu şehirlerde de hastahaneler açılmasına başlandı. 1737'de Bristol'da, 1740'ta York'ta, 1741'de Exeter'de ve 1745'te Liverpool'da hastahaneler açıldı. 1760'ta Londra dışında 14'ü genel olmak üzere 16 hastahane vardı. 1780'de bu sayı 38'e, 1840'ta 114'e çıktı. İrlanda ve İskoçya'da buna benzer bir gelişim görüldü. XVIII. yy.ın sonunda artık Britanya'daki bütün büyük kasaba ve şehirlerde birer hastahane vardı.

Gerek Britanya'da, gerek Amerika'da XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın başında kurulan hastahaneler hükûmete bağlı değillerdi. Özel kişilerin gönüllü olarak yaptıkları girişimlerle kuruluyor, miras ve bağış yoluyle ayakta kalabiliyorlardı. Hastahanelerin böyle özel kişilere dayanması, Britanya'da XX. yy.ın ortalarına kadar sürdü. Bu durum A.B.D.'de bir hastahanenin teşkilâtlanmasında bugün de önemli bir etkendir. Bu dönemde Amerika ve İngiltere dışındaki ülkelerde de hastahane yapımı hızlanmıştı. Fransa'da XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın başında şehirlerin büyümesiyle birlikte hastahaneye olan ihtiyaçta da bir artış görüldü. 1830'da Paris'te hastahanelerin sayısı 30'dan az değildi, hasta yatak sayısı da 20 000'i aşıyordu. Yalnız Hôtel-Dieu'de 1 000 yatak vardı. Almanca konuşulan ülkelerde de bu yönde bir gelişme görülmekle birlikte, Fransızlara göre bu alanda oldukça geri kalmışlardı. Kıta Avrupası'nda A.B. D. ve İngiltere'nin aksine hastahaneler hükûmetin himayesi altındaydı.

Hastahane reformu. Bu hastahanelerin etki alanını istatistiklerle kesin olarak tespit mümkün olmamakla birlikte, sağlığı korumağa büyük ölçüde katkıda bulundukları ve birçok hayat kurtardıkları bir gerçektir. Söz konusu hastahaneler çok yararlı oluyordu, ama birçok eksikleri de vardı. Hastabakıcılık çok ilkeldi, birçok yerde şartlar sağlığa aykırıydı, yanlış bir anlayış yüzünden de koğuşlar aşırı ölçüde kalabalıktı. XVIII. yy.ın sonunda değişiklik yapmak üzere bazı adımlar atıldı. Aynı zamanda cezaevlerinde reformlar yapılmasını sağlayan John Howard (1726-1790), hastahanelerin de durumunu incelemiş, bunların düzeltilmesi için bazı tekliflerde bulunmuştu. James Lind sayesinde (1714-1794) havalandırma gelişti, yatakların sağlığa uygun bir biçimde yerleştirilmesine başlandı, temizliğe verilen önem arttı. İrlanda hastahanelerinde de XIX. yy.ın başında ciddî olarak reform hareketlerine girişildi.

Fransa'daki hastahanelerin şartları İngiltere'ye oranla çok daha kötüydü. Nitekim Fransız devriminden hemen sonra Paris'teki Hotel Dieu'nün boşaltılarak hastaların açılacak dört yeni hastahaneye nakledilmesi teklif edildi. Fransız devrim hükûmetleri hastahane reformlarının gerekliliğini anladılar ve 1793'te Millî meclis hastahanelerle ilgili bir kanun çıkardı. Bu kanuna göre hastahanede her hastanın ayrı bir yatakta yatması, yatakların arasında 90 sm kadar bir aralık bulunması zorunluydu. XIX. yy.ın başında gene birçok eksik olmakla birlikte, şartlar oldukça düzelmişti. Almanya ve Avusturya hastahanelerinin durumu da Fransa'dan ol-

duğundan çok farklı değildi. Buralarda da ancak XIX. yy.ın başlarında bazı reformlar yapıldı.

Akıl hastalarının bakımı. XIX. yy.da ilk olarak akıl hastaları için özel hastahaneler açıldı. Gerek XVIII. yy.da gerekse daha önceki yüzyıllarda, akıl hastaları cezaevlerine veya tımarhanelere kapatılır, böylelikle topluma zarar vermeleri önlenmiş olurdu. Deliliğe bir günah, şeytanın işi olduğu gözüyle bakılırdı. Kötü yemek, uykusuzluk, duygusal felâketler de deliliğin sebepleri olarak gösterilirdi. Delilere yapılan bu tür muamelenin sebebi bilgisizlik, bâtıl inançlar ve ahlâk yargılarıydı. Yüzyıllar boyunca zaman zaman delilere böyle kötü davranılmasına karşı çıkanlar olduğu gibi, delilere karşı takınılan bu cahilce tutumun değiştirilmesini, delilerden bu kadar korkulmamasını önerenler de çıktı. Fakat ancak XVIII. yy.ın sonlarına doğru delilerin tedavisinde bazı değişiklikler görülmeğe başladı. Delilerin barındığı kurumları kökünden değiştirmek üzere bazı güçler harekete geçti.

Akıl hastaları için yapılan reform, aslında insanların yaşama şartlarını düzeltmek ve insan haklarını tanımak gibi geniş çaplı bir reform hareketinin bir bölümüydü. Bu sebeple aynı dönemde gerçekleşen reformlar ceza, toplum sağlığı, çocukların korunması ve çalışma şartlarının düzeltilmesi gibi reformlarla ilgiliydi. Aydınlanma döneminde ortaya çıkan insancıl fikirler, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere hemen hemen aynı tarihlerde Avrupa'nın bütün ülkelerinde reform konusunda teklifler yapılmasına ve bu tekliflerin eyleme dönüşmesine yolaçtı.

1792'de York'ta Society of Frionds (Arkadaşlar derneği) tarafından York Şifa yurdu kuruldu. Bu yurt William Tuke'un (1732-1822) parlak bir buluşunun sonucu olarak ortaya çıktı. Bir kahve tüccarı olan Tuke 1777'de akıl hastaları için açılan York tımarhanesinin kötü şartlarını gördükten sonra böyle bir yurt kurulmasını tasarlamıştı. Yurt 1796'da açıldı, Tuke'un sağduyusu ve Hıristiyanlık temellerine dayanan bir yönetim kuruldu. Tuke'un çalışması özellikle A.B.D.'de çok etki yaptı. Açtığı Şifa Yurdu A.B.D. için bir örnek oldu, 1817'de Frankfurt'ta, Friend's Asylum, 1821'de New York'ta Bloomingdale Asylum açıldı. York Şifa yurdunun açılmasından bir yıl sonra Fransa'da bir fransız doktoru Devrim ve savaş bir yandan devam ederken, buna benzer bir kurum açtı. Bu fransız doktoru 1793'te Paris'te erkek akıl hastalarının bakıldığı Bicêtre hastahanesine tayin edilen Philippe Pinel'di (1745-1826). Şefkatin şiddetten daha etkili olduğunu kavrayan Pinel, 53 erkek akıl hastasının zincirlerini çıkardı. Sonuçlar cesaret verici olunca aynı sistemin öteki kurumlarda da uygulanmasına başlandı. Pinel'in çalışmaları yalnız Fransa'da değil bütün Avrupa'da, Britanya'da ve Amerika'da da etkisini gösterdi. Delilere yapılan muamelenin değişmesi sonucunda akıl hastaları için hastahaneler açılmasına başlandı. İngiltere'de Tuke ve diğerlerinin bu yolda attığı adımlar XIX. yy.ın ilk yıllarında 1808'de idare bölümünde akıl hastahaneleri üstüne çıkan bir kanunla yaygınlaştı, 1815 ve 1819'da çıkarılan yeni kanunlarla bu ilk kanun düzeltildi. İlk idare bölümü akıl hastahanesi Nottingham'da 1811'de açıldı. Bu kurumlarda akıl hastalarına gittikçe daha insanca davranışlarda bulunulduğu gibi, akıl hastalarının tedavisi açısından da sürekli bir meslekî gelişme sağlanıyordu. A.B.D.'de yalnız akıl hastalarını barındıracak kurumlar, 1800 ile 1830 arasında açılmağa başlandı. 1840'ta özellikle Dorothea Lynde Dix'in (1802-1887) çalışmalarıyle bu yolda görülen gelişme daha da hızlandı. D.L. Dix, Washington'da, ilk devlet akıl hastahanesinin kurulmasını sağladı. (St. Elizabeth hastahanesi, 1855). Dix'in amacı akıl hastalarının bakımı için gerekli kolaylığı sağlamaktı. Dix hayatı boyunca devam eden çalışmalarıyle 30 akıl hastahanesinin açılması veya genişletilmesi işini gerçekleştirdi. 1870'te A.B.D.'de 17 000 hastayı barındırabilecek 50 devlet, 16 da özel akıl hastahanesi vardı. Ancak bu hastahanelerin kurulup gelişmesi sayesinde akıl hastalıkları üstüne bilimsel çalışmalar yapmak mümkün oldu.

XX. yy.daki gelişmeler. Geçen yüzyıl içinde gerçekleşen iktisadî, toplumsal ve bilimsel değişimler sonucunda bugünkü modern hastahaneler ortaya çıkmış oldlu. Eski hastahaneler ya genellikle muhtaç kimseler için, veya bulaşıcı hastalıkların topluma yayılmasına engel olmak üzere, bu gibi hastalıklara yakalanmış olan kimseleri sağlamlardan ayırabilmek için açılıyordu. Tabiat üstüne çok az şey bilinmesi ve hastalıkların bulaşması hakkında kesin bilgiler olmaması sebebiyle ölüm oranı çok yüksekti; halkın gözünde hastahane, mezara giden yol üstünde bir durak anlamına geliyordu. Ancak bakteriyolojinin ortaya çıkması, antiseptiklerin ve aseptiklerin gelişmesiyle, hastahane gerekli bir toplumsal kurum olma niteliğini kazandı ve toplumda önemli bir yeri oldu.

XX. yy.ın başında sterilizasyon tekniğinin uygulanmasıyle ameliyatlarda ölüm oranında büyük bir düşme görüldü. Bu olay halkın hastahanelere toplum yararına işleyen vaz geçilmez birer kurum gözüyle bakmasına yolaçtı. Bu görüş röntgenciliğin gelişmesi, teşhis koyma alanında laboratuvarların önem kazanması ve tedavi alanındaki çeşitli yolların ortaya çıkmasıyle yoğunlaştı ve güçlendi. A.B.D. bu gelişmelere İç savaştan sonra sahne oldu. Hastahanenin doktorlar, tıp öğrencileri ve hastabakıcılar için bir öğrenim kurumu olduğu da aynı günlerde anlaşıldı. Bu alanda da A.B.D., Avrupa'daki hastahaneleri örnek aldı. Avrupa'daki hastahaneler büyük öğrenim merkezleri haline gelmişlerdi. Bu hastahaneler tıp okullarıyle ilişki kurmuşlardı. Büyük şehirlerdeki kalabalık hastahanelerde öğrenciler birçok hasta ile karşılaşmak imkânını buluyorlardı.

Tıbbın çeşitli alanlarda uzman kollara ayrılması sonucu ortaya çıkan karmaşık tedavi yöntemleri, çağdaş hastahaneye şekil veren başlıca etkendir. Bu akımların hastahanenin teşkilâtlanmasında ne derece önemli etkiler yaptığını, Alphonse Raymond Dochez 1938'de hazırladığı bir çalışma ile ortaya koydu. Dochez 30 yıl içinde tıpta uzmanlaşma sonucu uygulamada ortaya çıkan karmaşık durumları ele almış, biri 1908'de, biri de 1938'de aynı hastahanede yatan iki kalp hastasının tutanaklarını incelemişti. Birinci hasta için hazırlanan tutanak iki buçuk sayfa tutmuştu. Hasta ile iki doktor ve bir patoloji-bakteriyoloji uzmanı uğraşmıştı. Dochez araştırmasını yaptığı sırada henüz hastahanede bulunan ikinci hastanın tutanakları 29 sayfayı bulmuştu ve bunlar 3 ziyaretçi doktorun, 2 hastahane doktorunun, 3 hastahane memurunun, 10 uzman ve 14 teknisyenin ortak gözlemleri sonucu meydana gelmişti. Her ne kadar hastahaneye gelen her hasta için bu sonuncusu kadar yoğun bir çalışma yapılmıyorsa da, böyle bir çalışmayı yapabilecek ekip her an için hazır bulundurulmaktadır.

XX. yy.da hastahanelerin gelişmesi başlıca üç sebebe dayanır. En önemli sebep, halkın çeşitli hastalıkların hastahanede evden daha iyi tedavi edileceğini anlamış olmasıdır. XX. yy.ın başında hastahanelere daha çok paralı hastalar kabul edilmekte, bunlar yoksullardan ayrı özel odalarda veya yataklarda yatırılmaktaydı. Bu paralı hastaların sayılarına bakılınca, hastahanelere tedaviye gelenlerin ne kadar arttığı kendiliğinden ortaya çıkar: 1873'te 146 500 olan bu hastaların sayısı 1960'larda 29 361 500'e yükselmiştir.

İkinci bir sebep olarak da, tıbbî bakımın karmaşık hale gelmesi ve ilerlemiş tedavi ve hastabakıcılık işleri yanında bazı ek servislerin gelişmesi gösterilebilir. Sosyal servisler, beslenme ve tıbbî tutanaklar önem kazandıkça, hastahanenin bünyesi içine sokuldu. Bugün sosyal medikal servisler hastahanenin en önemli bölümlerinden biridir. Yalnız hastaların tedavisi açısından değil, araştırma ve öğretim alanında da oynadıkları rol çok büyüktür.

Üçüncü sebep olarak da hastahanelerin yüklendiği görevin karmaşıklaşması, personelin artması, hastahanenin daha çok âletlere ihtiyacı olması ve sağladığı kolaylıkların artması gösterilebilir. Bu yüzden hastahane teşkilâtı da gittikçe daha karmaşık ve masraf gerektiren bir duruma girdi. Bu sonuçlar başka gelişmelere, hastahane yöneticiliği gibi yeni bir mesleğin ortaya çıkmasına, hastahaneye bağış yapılması için önceden planlar hazırlanmasına, hastahanelerin ıslahına yolaçtı. Ayrıca hükûmetlere de gerek hastahane yapımı, gerek malî yardım konusunda daha çok iş düşer oldu.

● *Türkiye'de.* Anadolu'da Türklere ait ilk hastahaneler, Selçuklular devrinde meydana getirildi. Bunlar, yalnız hasta bakım yeri değil, aynı zamanda hekim yetiştirmek üzere eğitim yapan tıp mektepleri olarak kullanılırdı. Bu sebeple birçok selçuk eseri gibi hastahaneler de medrese tarzındaydı. Hastahaneler, düşman hücumuna karşı şehir surları içinde yapılır, medrese, cami, hamam ve çoğunda mevcut kaplıca ve ılıca gibi sağlık tesisleriyle bir bütün halinde olurdu.

Selçuklular devrinde hastahanelere *bimarhane, dârüşşifa* veya *maristan* adı verilirdi. Buralarda her* çeşit hasta tedavi görürdü. Ancak Amasya dârüşşifası gibi bazı hastahanelerde ruh hastalarına daha çok sayıda yer verildiği ve bunların tedavilerinde özel bazı metotların uygulandığı bilinmektedir. Anadolu'daki ilk önemli hastahane, Mardin'de Artukoğullarından Necmeddin İlgazi'nin kardeşi Eminüddin tarafından yaptırılmıştır (1108-1122). Medrese, cami ve hamamıyle bir külliye olan bu hastahane, maristan olarak anılmakta idi. İkinci önemli hastahane selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyasüddin Keyhüsrev I'in ikinci saltanatı zamanında, kız kardeşi Gevher Nesibe tarafından Kayseri'de yaptırılan Gevhernesibe hastanesidir (1205). «Şifaiye» adıyle anılan bu hastahaneye tıp eğitimi yapan medresesi ile birlikte «Çifteler» denmiştir. Selçuklu hükümdarlarından İzzettin Keykâvus I tarafından yapılan Sıvas hastahanesi de önemli bir kuruluştur (1210-1219). Burası da hem hastahane hem de tıp eğitimi yapılan bir müessese idi. Gene Selçuklular zamanında yapılan Konya dârüşşifası (1219-1236) Çankırı'da selçuklu askeri emîrlerinden Atabey Cemaleddin Feruh tarafından yaptırılan Dârülâfiye (1235), Kastamonu'da Ali bin Pervane hastahanesi (1272), Tokat'taki Pervane bey dârüşşifası (1277) Anadolu'nun ilk önemli hastahanelerindendir. Anadolu beylikleri devrinde bazı yeni hastahaneler yapıldı. Bu dönemde Dulkadıroğulları Kayseri'de bir cüzamhane, Saruhanoğulları Manisa'da bir körhane yaptırdılar.

Osmanlılar Selçuklu devrindeki vakfiyeleri değiştirmediler ve özellikle Selçuklular zamanında hastahane yapılmayan yerlerde bu nitelikte kuruluşlar yaptırdılar.

Bu devirde hizmete giren ilk sağlık tesisi, 1399'da Yıldırım Bayezid'in açtırdığı Bursa dârüttıbbıdır. Avrupa kıtasındaki ilk tıp müessesesi de Edirne cüzamhanesi oldu (1421-1451). Daha sonra 1470'te Fatih dârüşşifası, 1485'te Edirne bimaristanı, 1514'te Üsküdar cüzamhanesi, 1539'da Kanunî Sultan Süleyman'ın kadını Haseki Sultanın Haseki hastahanesi, 1554'te Manisa'da Kanunî'nin annesinin yaptırdığı Hafsasultan hastahanesi, 1555'te Süleymaniye dârüşşifası, 1616'da Süleymaniye dârüttıbbı, 1583'te üçüncü Murad'ın annesi Nuruban Sultan'ın Üsküdar Toptaşı bimarhanesi, 1772'de Eski Saray Hastalar dairesi, Galatasaray Hastalar dairesi, İbrahim Paşa Hastalar dairesi, Topkapı sarayındaki Eski Enderun hastahanesi, 1769'da Yeni Saray Hastalar ocağı, Topkapı sarayı Değirmen kapısındaki hasta-

Johann Adolf HASSE

Hassuna Tell

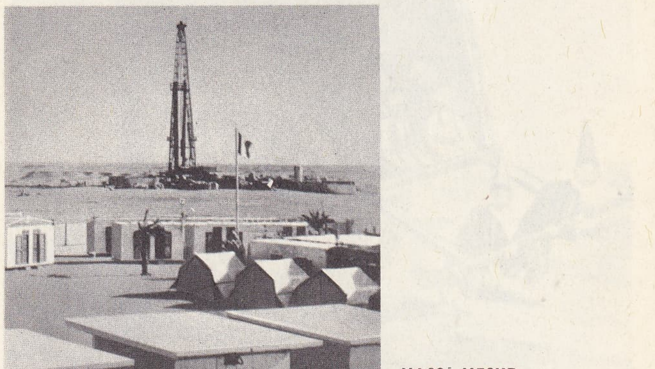
HASSİ-MESUD

hane, Hastabahçe'de Hastalar ocağı ve bimarhane gibi hizmete giren tesisler, altı yüz yıllık Osmanlı hanedanının ıslahat dönemi süresine kadar yaptırdıkları hastahane ve diğer sağlık kurumlarının sadece bir bölümüdür. XIX. yy.da özellikle İstanbul'da pek çok hastahane yapıldı. Bazıları bugün de kullanılmakta olan Tersane hastahanesi (Sakızağacı hastanesi) [1804], Toptaşı, Maltepe, Tophane, Haydarpaşa, Tarabya, Kuleli, Babıseraskeri, Leventçiftliği, Çinili Humbarahane, Ahırkapı, İstinye, Davutpaşa, Rami, Taksim'de Askerî Topçu, Hassa Askerî, Yıldız, Üçüncü Alay, Karadeniz boğazı, Büyük Liman Askerî, Edirnekapı'daki Garipler ve Bekârlar hastahaneleri, Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan tarafından açılmış Gurebayı Müslimin (1837) ve Erkek hastahanesi (sonradan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1843'te Şehremini'de modern bir şekilde Bezmiâlem Valide Sultan Gureba hastahanesi adıyle yeniden açılmıştır). Beyoğlu, Haseki Kadınlar hastahanesi, Emirgân ve Gümüşsuyu hastahaneleri, 1879'da Beyoğlu Zükûr hastahanesi, Tıbbiyei Mülkiye hastahanesi, Nuhkuyusu (Zeynepkâmil) hastahanesi, 1899'da Şişli Etfal, Haydarpaşa Tıp Seririyat, Demirkapı'daki Askerî Tıbbiye, Gülhane Askerî hastahaneleri bu yüzyılda hizmete açıldı.

Cumhuriyetin ilânından sonra, önceleri umum müdürlük, daha sonra da bakanlık seviyesine çıkarılan sağlık teşkilâtının ana siyasetine daha çok koruyucu hekimliğe yönelen bir anlayış hâkim oldu. Hastahanelerin yapım ve idaresi ise belediyeler, özel idareler ve vakıflar gibi mahallî teşkilâta bırakıldı. Sadece hastahane tedavisini teşvik bakımından 1924 yılında alınan bir kararla, Ankara, İstanbul, Sıvas, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır illerinde birer örnek hastahane yaptırıldı ve o ilin veya yerin adı ile anılmak üzere numune hastahaneleri hizmete açıldı.

1954 Yılında çıkarılan yeni bir kanunla yataklı tedavi kurumlarının büyük çoğunluğu Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına devredildi; Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük illerde (belediyeler, özel idareler, vakıflar ve üniversiteler gibi) bazı kuruluşlara bağlı az sayıda hastahane bu uygulama dışında bırakıldı.

1964 Yılında Ankara Hıfzısıhha okulunda yapılmış olan «Türkiye'de Sağlık Alanında İnsangücü Araştırma projesinin 1 mayıs 1964 durumuna göre, Türkiye'de Mevcut Sağlık Kurumları».

Türkiye'de mevcut hastahane (hast.) ve yataklı sağlık tesisi sayısı 778, toplam yatak sayısı (y.) 85 174'tür (1 ocak 1970 durumu; 10 000 kişiye 24 yatak). Bu hastahane ve tesisler, bağlı bulundukları merkezî kuruluşlar bakımından sekiz grupta toplanabilir:

1. *Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı* (547 hastahane ve tesis, 45 925 yatak): 167 devlet hast. (20 231 y.); 31 göğüs hastalıkları hast. (5 540 y.); 23 doğum ve çocuk bakımevi (2 760 y.); 7 numune hastahanesi (3 440 y.); 11 ontoloji hastahanesi (150 y.); 5 trahom hastahanesi (150 y.); 4 kemik hastalıkları hast. (1 225 y.); sanatoryum (1 810 y.); 3 akıl ve sinir hastalıkları hast. (4 850 y.); 2 çocuk hastalıkları hast. (720 y.); 2 cüzam hast. (315 y.); birer doğum ve çocuk hastalıkları (200 y.); tropikal ve bulaşıcı hastalıklar (100 y.); yüksek ihtisas (250 y.); ilk yardım (160 y.); göğüs cerrahîsi (160 y.); kuduz (50 y.); çocuk tüberkülozu (150 y.); hast. ve 282 sağlık merkezi (3 704 y.).

2. *Millî Savunma bakanlığı* (44 hastahane ve tesis, 15 100 y.): 41 genel hast. (İstanbul'da 4 hast., 2 700 y.; Ankara'da 3 hast., 2 200 y.; Amasya, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Kars, Kayseri ve Kocaeli'de 2'şer hast., toplam 3 150 y.; Adana, Ağrı, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Hatay, Isparta, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Samsun, Sıvas, Tekirdağ, Trabzon ve Van'da 1'er hast., toplam 5 750 y.); 2 göğüs hastalıkları hastahanesi (İstanbul, 1 250 y.); 1 prevantoryum (İstanbul, 50 y).

3. *Sosyal Sigortalar kurumu* (58 hastahane, 9 203 yatak): 51 genel hast. (İstanbul'da 6 hast., [1446 y.]; Ankara [550 y.], Aydın [300 y.], Balıkesir [250 y.], İzmir [475 y.], Konya [273 y.]; Kütahya [150 y.], Muğla [130 y.] ve Zonguldak'ta [240 y.]. 2'şer hast., toplam 2 368 y.; Adana [165 y.], Antalya [120 y.], Bursa [100 y.], Çorum [10 y.], Denizli [80 y.], Diyarbakır [305 y.], Edirne [50 y.], Elazığ [255 y.], Erzincan [120 y.], Erzurum [255 y.], Eskişehir [305 y.], Gaziantep [255 y.], Hatay [120 y.], Isparta [30 y.], İçel [200 y.], Kayseri [250 y.], Kırklareli [50 y.], Kocaeli [220 y.], Malatya [225 y.], Manisa [100 y.], Ordu [30 y.], Rize [142 y.], Sakarya [120 y.], Samsun [250 y.], Siirt [30 y.], Sıvas [50 y.], Trabzon [255 y.], Uşak [50 y.] ve Van'da [50 y.] 1'er hast., toplam 4 222 y.);3 doğumevi (Ankara [116 y.], İstanbul [271 y.] ve İzmir'de [200 y.]); 3 sanatoryum (İstanbul'da 2 [225 y.] ve Kastamonu'da [300 y.]); 1 fizik tedavisi hastahanesi (Adana'da, 25 y.).

4. *Üniversiteler* (10 hastahane, 4 970 yatak): 8 genel hast. (İstanbul'da 4 hast., 2 547 y.; Ankara'da 2 hast., 2 093 y.; İzmir'de 1 hast., 230 y.); 1 cüzam (Ankara'da, 30 y.) ve 1 ontoloji (Ankara'da, 70 y.) hastahanesi.

5. *Özel sektör* (86 hastahane ve tesis, 4 515 yatak): 63 genel hast. (İstanbul'da 26 hast., 2 156 y.; İzmir'de 7 hast., 263 y.; Ankara'da 5 hast., 119 y.; Gaziantep'te 4 hast., 100 y.); Diyarbakır [50 y], Eskişehir [38 y.], İçel [34 y.], Kayseri [23 y.] ve Sakarya'da [52 y.] 2'şer hast., toplam 2 835 y.; Adana [15 y.], Aydın [20 y.], Balıkesir [20 y.], Bolu [20 y.], Bursa [20 y.], Hatay [12 y.], Kırşehir [15 y.], Konya [19 y.], Manisa [50 y.], Samsun [19 y.] ve Sıvas'ta [10 y.] 1'er hast., toplam 220 y.); 2 göğüs hastalıkları hast. (Adana'da, 80 y.; Bursa'da, 172 y.); 8 prevantoryum ve sanatoryum (İstanbul'da 7 tesis, 643 y.; İzmir'de 1 tesis 270 y.); 13 doğum evi (İstanbul'da 5 [96 y.], Adana'da 3 [91 y.], Ankara'da [120 y.], Antalya'da [20 y.], İçel'de [10 y.], Kayseri'de [18 y.], Samsun'da [40 y.]).

6. *Belediyeler* (8 hastahane ve tesis, 2 223 yatak): 5 genel hastahane (İstanbul'da 3 hast., 1 038 y.; Ankara'da [125 y.] ve İzmir'de [120 y.] 1'er hast.); 1 deri ve tenasül hastalıkları hastahanesi (Ankara'da, 40 y.); 1 zührevî hastalıklar hast. (İstanbul'da 100 y.) ve 1 doğumevi (İstanbul'da 800 y.).

7. *İktisadî Devlet teşekkülleri* (22 hastahane ve tesis, 2 220 yatak): 20 genel hast. (Zonguldak'ta 4 hast., 491 y.; Elazığ [52 y.] ve İstanbul'da [390 y.] 3'er hast.; Ankara [325 y.] ve Eskişehir'de [370 y.] 2'şer hast.; Artvin [35 y.], İçel [10 y.], İzmir [58 y.], Kütahya [20 y.], Sıvas [137 y.] ve Tokat'ta [50 y.] 1'er hast.); 2 sanatoryum (İstanbul'da, 282 y.).

8. *Diğer bakanlıklar* (3 hastahane ve tesis, 718 yatak): 2 genel hast. (Ankara [28 y.] ve İstanbul'da [60 y.]); 1 sanatoryum (İstanbul'da, 630 y.).

— Ask. Denizc. *Hastahane gemileri*, genellikle harp donanmasına dahildir. Fakat Kızılay ve benzeri kurumlara da ait olabilir. Devletler hukuku ve deniz hukuku hakkındaki, milletlerarası birçok anlaşmada bu gemiler için özel ve istisnaî birçok hüküm kabul edilmiştir. Bu gemiler millî bayrakla birlikte kızılay, kızılhaç, yeşilay amblemli bayraklar çekerler. Beyaz renge boyanırlar. Bacalarına birer tane, her iki bordalarına baştan geriye kadar eşit aralıkla iki-üç tane kızılay amblemi çizerler, kaptan köprüsü, güvertedeki kamaraların damları üzerine, açık güvertelerin uygun yerlerine, kızılay, kızılhaç amblemli beyaz branda panolar gerilir. Bunlar geceleri aydınlatılır. Savaşta geceleri bütün ışıklarını yakmış olarak seyir ederler. Hiç bir silâh taşıyamazlar, dolaylı surette dahi olsa askerî hedef güden görevlerde kullanılamazlar. Kızılay ve benzeri kurumların görevlileri hariç, yolcu ve yük taşıyamazlar. Bununla birlikte savaşta, muharip devletler tarafından kontrol edilebilirler, aslî maksatlarından gayrı işte kullanılanlar zapt ve müsadere işlemine tabidirler. Bu gemilere her bakımdan mümkün olan her türlü yardım yapılır ve öncelik tanınır.

1907 Lahey sözleşmesine göre hastahane gemileri üç sınıfa ayrılmıştır: **1.** ***askerî hastahane gemileri***, devlet gemisi olarak askerî personelle donatılmış gemiler; **2.** ***özel hastahane gemileri*** (harp içinde bir memlekette özel şahıslar veya resmen tanınmış yardım kurumları tarafından donatılarak bağlı bulunduğu devlet tarafından bu işi yapmağa yetkili gemiler); **3.** ***tarafsız hastahane gemileri*** (tarafsız bir ülkenin ya tamamıyle veya kısmen özel teşebbüsü ya da resmen tanınmış bir yardım kurumu tarafından bu işi yapmağa yetkili kılınmış gemileri).

— Huk. ***Hastahaneler*** resmî olanlar ve resmî olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Resmî hastahaneler, devlet, il özel idaresi ve belediye gibi kamu idareleriyle, iktisadî veya sosyal nitelikteki yahut kültürel alanda faaliyet gösteren bazı kamu tüzel kişileri tarafından açılan veya işletilen sağlık kurumlarıdır: devlet hastahaneleri, sosyal sigortalar veya üniversite hastahaneleri gibi. Resmî olmayanlar ise gerçek, özel veya tüzel kişiler tarafından açılan ve işletilen hastahanelerdir.

Devlet hastahanelerini, «lüzum görülen yerlerde, hastahaneler, sanatoryumlar, akliye ve asabiye hastahaneleri, muayene ve tedavi, doğum ve çocuk bakımevleri, kuduz tedavi müesseseleri» açmakla görevli olan sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı açar. Ülkede bulunan bütün hastahaneleri resmî olsun özel olsun denetlemek görevi de bu bakanlığın merkez ve taşra teşkilâtına verilmiştir. Ancak, Millî Savunma teşkilâtına bağlı hastahanelerin denetimi işi Millî Savunma bakanlığına aittir. Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı, merkezden teftiş kuruluna bağlı müfettişler vasıtasıyle, resmî olan ve olmayan teşkilât ve müesseselerin sağlıkla ilgili işlerini denetler. Gene merkezde, Tedavi Kurumları Genel müdürlüğü, ilke olarak idarî ve teknik bir denetim yaparken özel veya bazı, bütçe bakımından farklı durumdaki kurumlara ait hastahaneleri sağlık ve sosyal yönlerden de denetimi altında tutar.

İllerde, valinin sağlık işlerindeki müşaviri olan Sağlık ve Sosyal Yardım müdürlükleri, ilçelerde de hükûmet tabipleri hastahaneler üzerindeki sağlık denetimi görevini yerine getirirler.

— Tıp. Eski hekimlerce «ruh çöküntüsü» diye adlandırılan ***hastahane hastalığı*** amerikalı doktor Spitz tarafından incelendi. Bu hekim tedavi kurumlarında kalarak ailelerinden ayrı düşen çocukların zihnî gerileme, korku ve yürekdarlığı, konuşmada gecikme, iştahsızlık v.b. gösterdiklerini ortaya çıkardı. Çocuk ne kadar küçükse bu bozukluklar da o derece şiddetli olur.

Hastahane hastalığında görülen belirtiler, çocuğun ilk yaşlarda muhakkak gerekli olan anne bakımından, anne şefkatinden yoksun kalmasının sonucudur.

Söz konusu belirtiler çocuğun hastahanede kaldığı süreye ve yaşına göre değişir (çocuk ne kadar küçükse hastalık o kadar erken belirir); hastalık çocuğun bedenini olduğu gibi zihin ve ruh gelişmesini de etkiler (büyümede gecikme, zekâ geriliği, sıkıntı, iştahsızlık, çevresine karşı ilgisizlik, uyuşukluk v.b.).

Çocuk erkenden anne yanına dönerse belirtilerin gerilemesi ihtimali büyüktür; fakat ayrılık uzarsa rahatsızlık iyice yerleşir ve zekâ geriliği ortaya çıkar. Bununla beraber

hasta taşıma arabası

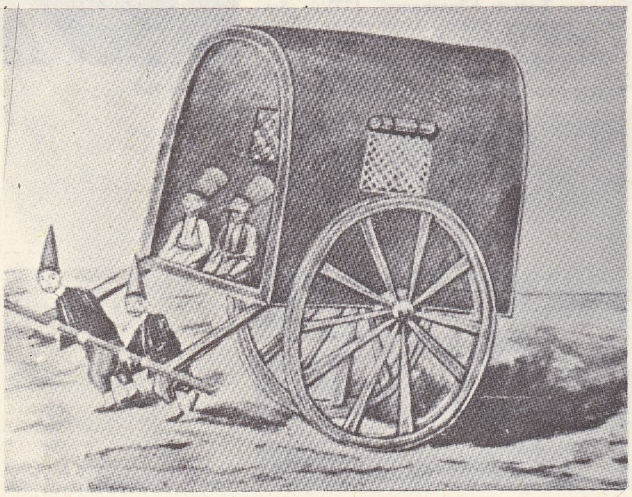

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

annenin yerini tutacak bir kimsenin, hattâ bir kurumun anneye benzer bir rol oynayabileceği ve faydalı sonuç alınacağı bugün kabul edilmektedir. (→ Bibliyo.) [ML]

HASTAHANELİK veya **HASTANELİK** sıf. (*hastahane*'den *hastahane-lik* veya *hastane-lik*). Hastahaneye yatacak kadar hasta.

— ÇEŞ. DEY. (*Birini*) *Hastanelik etmek*, bir kimseyi aşırı derecede dövmek. || *Hastanelik olmak*, çok dayak yemek. (M)

HASTALANMAK dönşl. f. (*hasta*'dan, *hasta-la-n-mak*). Hasta olmak: *Geçen akşam eve geldim. Dediler: Seyfi Baba / Hastalanmış, yatıyormuş. — Nesi varmış acaba?* (M.Â. Ersoy). *Muazzez'i alıp gidecek, ondan sonra hastalansa da düşünmeyecekti* (Sabahattin Ali).

◆ **Hastalandırmak** ettrg. f. Hasta etmek, hastalanmasına sebep olmak. (M)

HASTALIK i. (*hasta*'dan, *hasta-lık*). Organların yapı veya işleyişinde ortaya çıkan bozukluk: *Hastalıktan sonra saçlarım demet demet inmeğe başlamıştı* (R. N. Güntekin). *Doktorların başlarını sallayışlarındaki mânâya bakılacak olursa, hastalığım çok ağır* (A. H. Tanpınar). || Bitkilerden söz edilirken de kullanılır: *Filoksera bağ hastalıklarının en korkuncudur.* || *Teşm. yol.* Bozulma hali: *Şarap hastalıkları.* || *Mec.* Bir şeye aşırı derecede düşkünlük; tutku: *Aman kardeşim sen hesap hastalığına tutulmuşsun* (B. Felek). *Belki de kendi fazla hassasiyetinden böyle bir şeyden bir mana çıkarmak hastalığına tutulmuştu* (S. F. Abasıyanık). || Zihnî veya manevî yetilerde bozulma.

— ÇEŞ. DEY. *Hastalık almak* (*kapmak* veya *tutulmak*), bulaşıcı bir hastalığa yakalanmak. || *Hastalık hastası*, hiç bir hastalığı olmadığı halde kendini hasta zanneden kimse. || *Bulaşıcı* (*geçici* veya *sârî*) *hastalık*, mikroplu hastalık. || *İnce hastalık*, verem. || *Salgın hastalık*, çabuk bulaşan ve büyük halk kütlelerini etkisi altına alan mikroplu hastalık: *Kolera, salgın hastalıklardandır.*

— Bot. *Bitki hastalıkları*. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Hastalık*. Bk. ANSİKL. || *Hastalık sigortası*. Bk. SİGORTA.

— Psikopatol. *Hastalık hastalığı*. Bk. HİPOKONDRİ.

— Tıp. *Hastalık hali*, sebepleri araştırılmadan o andaki lokal veya genel gösterileri ile alınan bütün marazî haller. (Hastalıkla aynı anlamda değildir.) || *Özünden hastalık*, belirli hiç bir marazî sebebe bağlı görünmeyen belirti veya hastalık. (özünden hastalık [özünden sara, özünden taşikardi v.b.] deyimi bu gibi hastalıkların sebepleri gün geçtikçe daha iyi anlaşıldığından yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır.)

— Vet. *Borna hastalığı*, atlarda görülen beyin zarı-beyin iltihabı. (Bir ültravirüsten ileri gelir, daha çok Orta Avrupa'da görülür.) || *Çayır hastalığı*, çayırda otlayan atlarda, özellikle ilkbahar ve yazın görülen hastalık. (Başlıca belirtileri: beslenme güçlüğü; kas titremesi; hızlı zayıflama. Sebebi henüz tartışmalıdır: bünye zehirlenmesi, bağırsak zehirlenmesi.) || *Johne hastalığı*. Bk. PARATÜBERKÜLOZ. || *Kazeinsi irin hastalığı*, koyunlarda çeşitli irin mikroplarının (Preisz-Nocard basilleri, stafilokok, mikrokok, korinebakteriyum) sebep olduğu intanî hastalık; organizmanın çeşitli noktalarında (lenf düğümleri, deri, memeler, eklemler, akciğer, karaciğer, böbrekler v. b.) macun kıvamında, yeşilimsi sarı renkte, koyu irin dolu çıbanlar halinde belirir. (Aşılama, ancak Preisz-Nocard basilinden ileri gelen enfeksiyonlarda etkili olur. Koruyucu tedbir olarak hasta koyunları sağlamlardan ayırmak, ağılları dezenfekte etmek ve yeni doğmuş kuzuların göbek kısmına pansuman yapmak gerekir.) || *Korku hastalığı*, köpeklerde görülen ve sarayı andıran sinir hastalığı: kriz geçiren köpek şiddetli bir korkuya uğrar. (Sebebi bilinmeyen bu hastalığın yiyeceklerle ilgili olduğu sanılır.) || *Küspe hastalığı*, şeker fabrikalarından çıkan küspelerin fazla yenmesi veya bozuk olması yüzünden geviş getiren hayvanlarda görülen sindirim, karaciğer, böbrek ve sinir bozukluklarının hepsine birden verilen ad. || *Müzmin solunum hastalığı*, tavuklarda görülen bulaşıcı salgın hastalık. (Yumurta ile yavrulara geçen, soluk borusunda gözle görülecek derecede gelişmiş bir virüsten ileri gelen bu hastalıkta, tavuk kuru kuru öksürür, hapşırır, salya saçar; hastalık ağır gelişir; ölüm oranı yüzde 40'ı bulur; antobiyotiklerle alınan sonuçlar değişiktir.) || *Newcastle hastalığı*. Bk. KUŞ VEBASI. || *Ödem hastalığı*, sütten kesilen domuz yavrularında görülen hastalık. (Belirtileri: gözkapaklarında ödem, sinir bozukluğu, vücut sıvılarında akıntı, ölüme doğru hızla yaklaşma. Kolibasillerden ileri geldiği sanılan bu hastalıkta, karın zarı içine yapılan antibiyotik şırıngaları faydalı sonuç verir.) || *Sandal kemik hastalığı*, atın ayağında susamsı kemikler bölgesindeki dokuların iltihaplanması. || *Ses hastalığı*. Bk. OSTEOFİBROZ. || *Stuttgart hastalığı*. Bk. LEPTOSPİROZ. || *Tıknefes hastalığı*. Bk. OSTEOFİBROZ. || *Yalama hastalığı*, genellikle madensel tuz (fosfor, oligoelementler) noksanlığından ileri gelir.

— ANSİKL. Bot. *Bitki hastalıkları*, bitkideki fonksiyonların yerine getirilmesinden dengesizlik ve gözle görülebilir belirtiler halinde ortaya çıkar. Bitki hastalıklarının pek çoğu asalaklardan ileri gelir. Bitkisel maddelerle beslenen canlı bir varlığın (mantar, bakteri, çiçekli bitki, hattâ bazen, fakat seyrek olarak, suyosunları veya bir hücreli hayvanlar) dokulara yerleşerek gelişmesinden doğar. Genel olarak, böceklerin yaptığı zarar, gerçek anlamda hastalık sayılmaz. Çünkü çoğu zaman böcekler bitkinin sadece bir kısmını keser. Bununla bazı böcekler bitkiye toksin şırınga ederek mazı oluşumuna ve çürümeye yolaçar. Asalak hastalıklarına virüs hastalıklarını da eklemek gerekir. Bunlar, bir virüsün normal bir bitkiye girmesinden doğabilen derin fizyolojik bozukluklardır.

Fizyolojik hastalık diye tanımlanabilen bazı hastalıklar sıcak, ışık, hava gibi dış etkenler, bazı elemanların azlığı veya çokluğu gibi beslenme bozuklukları, atmosferde mevcut zehirli maddeler gibi genellikle sanayiden doğan çeşitli etmenlerin zararlı etkilerinden ileri gelir.

— Patol. *Hastalık*, sağlığın yerinde olmamasıdır. Her hastalığın bir sebebi, belirtileri, bir gelişme ve tedavi şekli ve kesin bir sonu vardır. Hastalığı hastalık belirtisi ve rahatsızlık haliyle karıştırmamak gerekir; hastalığın belirtisi, çeşitli sebeplerden ileri gelen işaretlerin tümü; rahatsızlık ise genellikle bir organa veya bir fonksiyona ilişkin, fakat ne sebebi, ne belirtileri, ne de tedavi imkânı açıkça belli olmayan bir hastalık halidir. Hastalık bilimine *patoloji* denir. *Patoloji* hastalığın sebebini (*etyoloji*), mekanizmasını ve gelişimini (*patojeni*), görünen belirtilerini (*semeioloji*) ve hastalığı yenmek için gereken araçları (tedavi) araştırır. Hastalığın ne olduğunu belirtmeğe *teşhis* gelişimi hakkında önceden iyi veya kötü tahminler yürütmeğe de *pronostik* denir. Sebeplerini bilmek, hastalığı tedaviye veya ortadan kaldırmağa imkân verir (korunma). Hastalık vücudun bir kısmında veya tümünde bulunduğuna veya uyandırdığı tepkilere göre *lokal* ve *genel hastalık* diye ikiye ayrılır. Ayrıca belirtileri ağır olan, birkaç gün içinde iyiliğe veya ölüme doğru hızla ilerleyen hastalıklara *had*, bunun aksine belirtileri az belirgin, gelişimi yavaş olan hastalıklara da *müzmin hastalık* denir. Hastalıkların akla yatkın bir şekilde sınıflandırılması da birçok kere denenmiştir. Etyolojik sınıflandırma genellikle en çok kabul edilendir.

Buna göre hastalıklar şöyle sıralanabilir: travmalardan, yani şoktan, yaralanmadan, baskıdan, ezilmeden v.b. olanlar; fizik etkenlerden yani sıcaktan, soğuktan, elektrikten, ışınlardan ileri gelenler; zehirlerden, yani madenî zehirler (arsenik, civa, baz veya asit v.b.) veya organik zehirlerden (striknin, dijitalin hayvan zehirleri v.b.) olanlar; asalaklardan, yani genellikle kurtlardan veya deri asalaklarından (uyuz) olanlar; mikroplardan, yani bitkisel mikroplardan (pnömoni, difteri, tüberküloz v.b.) veya hayvansal mikroplardan (sıtma, frengi v. b.) ileri gelenler; virüslerden doğan hastalıklar (kızıl, kuduz v.b.); beslenme bozukluklarından, yani besinlerin alış verişindeki bir bozukluktan veya beslenmedeki bir kötülükten doğanlar (damla, taşlar, diyabet, şişmanlık v.b.). Akıl hastalıklarına gelince, bunlar sebep bakımından yukarıdaki gruplardan bir veya birkaçına girer. Maddî bir temele dayanmayan nevrozlar ve psikozların varlığı ise son zamanlarda zaten pek kabul edilmektedir. Bk. ETYOLOJİ, NOZOLOJİ, PATOLOJİ.

— Huk. *Hastalık*, Medenî kanun yönünden önce evlenme için bir engeldir. Med. kn. md. 112/II'ye göre, akıl hastalığı evlenmenin mutlak butlanını gerektiren bir durumdur. Ancak evlenme sırasında akıl hastası olan bir kimse evlendikten sonra iyileşirse, bu mutlak butlan nispî butlana dönüşür. Akıl hastalığı bir boşanma sebebi olabilir. Med. kn. md. 133'e göre en az üç yıl süren, doktor raporu ile iyileşemeyeceği onaylanan ve evliliği sarsıcı nitelikte olan durumlarda öteki eş boşanma davası açabilir. Akıl hastalığının yanında nesle zararlı olan bazı başka hastalıklar da evlenmeye engel olabilir. Sağlık Koruma kn. md. 123'e göre, frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr gibi hastalıklara tutulan kimseler, bunların tamamen iyileştiğini gösteren bir rapor almadıkça evlenemezler. Verem için de aynı kanunda özel bir hüküm vardır. (Bk. EVLENME *engelleri*.) Bunların yanında, Şahıs hukuku alanında da akıl hastalığının söz konusu olduğu görülür. Temyiz gücünü ortadan kaldıran bir akıl hastalığı bir hacir sebebidir. Bk. HACİR.

● *İş hukuku*. Çalışma hayatında geçimini emeğiyle sağlayan işçinin uğrayacağı bir hastalık yüzünden işine devam edememesi önemli sosyal ve hukukî sonuçlara yolaçar. İş ve Sosyal Sigorta kanunlarının bu konuda ayrıntılı hükümleri vardır. İptal edilen 931 Sayılı İş kn. md. 17'ye göre işçinin kendi kusuruyle bir hastalığa yakalanıp bu sebeple devamsızlığının art arda üç iş günü veya bir ayda beş iş gününden fazla sürmesi yahut bulaşıcı veya tiksinti verici bir hastalığa tutulması işverene hizmet akdini bildirimsiz ve önelsiz fesih hakkını verir. İşçinin kusuru yoksa bildirimsiz fesih hakkı gene mevcuttur, fakat daha geç doğar. İşçi işine gidemediği günler için ücret alamaz. Deniz İş kanununda da hastalık dolayısıyle fesih hakkı mevcuttur (md. 14/3). Buna karşılık Borçlar kn.na göre işçinin kusuru olmaksızın yakalandığı nispeten kısa bir hastalık işverene akdi fesih hakkı vermez (md. 344) ve o süre için işçi ücret kaybına uğramaz (md. 328).

Bazı hallerde işçiye de işverenin hastalığı yüzünden akdi bildirimsiz fesih hakkı tanınmıştır (931 Sayılı İş kn. md. 16/I). Bk. MESLEK *hastalığı*. (LM)

Hastalık Hastası (*Le Malade imaginaire*), Molière'in üç perdelik komedisi (10 şubat 1673). Molière son oyunu olan bu komedinin dördüncü temsilinde birden kan kusmağa başladı ve birkaç saat sonra öldü. Oyunun konusu kısaca şöyledir: Argan, sağlık durumu çok iyi olmakla birlikte kendini hasta sanmaktadır. Bu yüzden hekimlerin, eczacıların, açgözlü ve ikiyüzlü bir insan olan ikinci karısı Béline'in eline düşer. Gerektikçe hemen başvurabileceği bir doktora yakın olmak amacıyle kızı Angélique'i genç hekim Thomas Diafoirus ile evlendir-

XVI. yy.da «Hôtel-Dieu» hastahanesinin bir koğuşu, ağaç gravür, Cabinet des Estampes, Paris

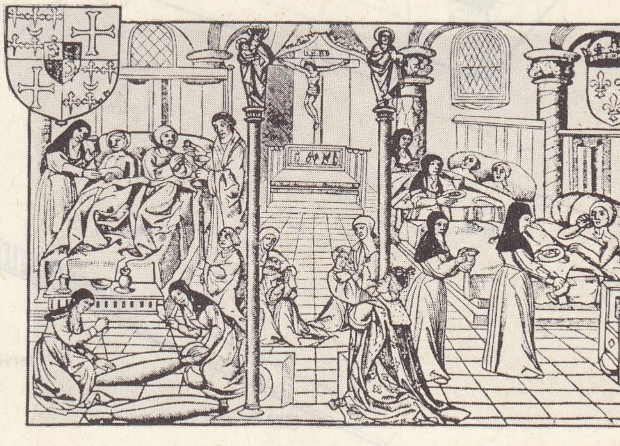

Foto. Hôp, Beaujon (LAROUSSE)

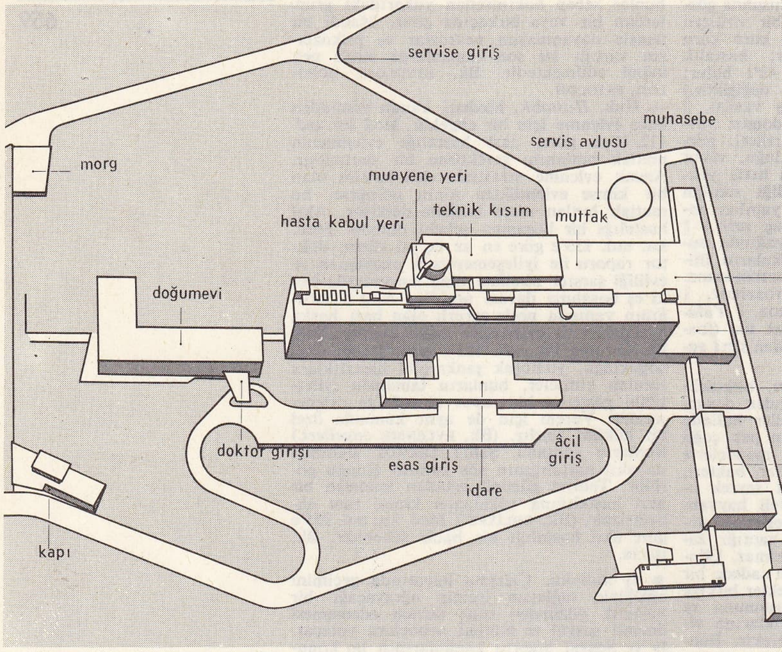

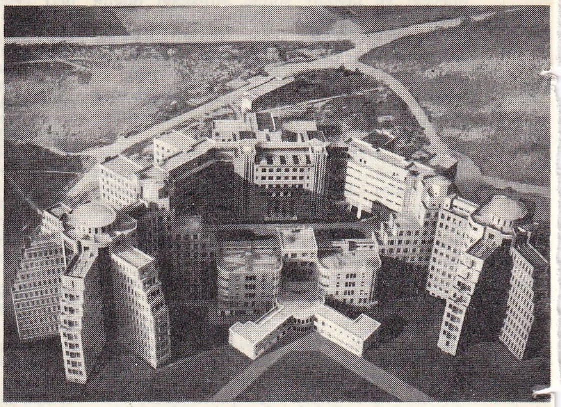

çeşitli bölümleri birbirinden belirli biçimde ayrılmış modern bir hastahane

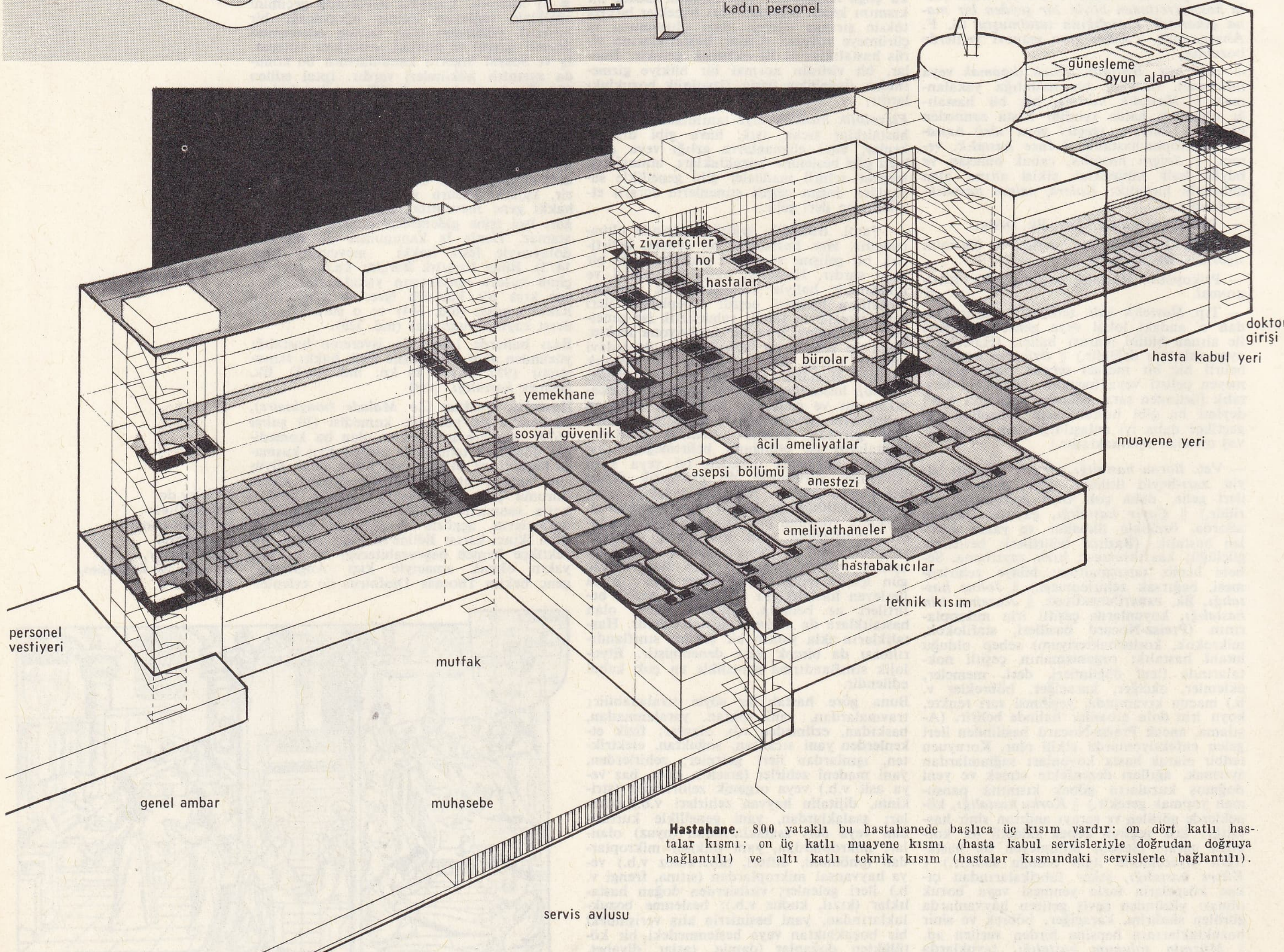

Hastahane. 800 yataklı bu hastahanede başlıca üç kısım vardır: on dört katlı hastalar kısmı; on üç katlı muayene kısmı (hasta kabul servisleriyle doğrudan doğruya bağlantılı) ve altı katlı teknik kısım (hastalar kısmındaki servislerle bağlantılı).

Foto. R. Fleury (LAROUSSE)

mek ister. Oysa genç kız buna karşıdır. Sonunda, kurnaz hizmetçi kız Toinette'in oyunları sonunda Béline'in maskesi düşürülür ve Angélique sevdiği Cléante ile evlenir. Molière bu basit konuyu son derecede güçlü komik sahnelerle süsleyerek oyuna neşeli bir hava vermeyi başarmıştır. Bu sahnelerin en önemlileri şunlardır: Argan'ın kendisine ilâç satan Bay Fleurant'ın yanlışını bulması, kıyafet değiştirmiş olan Cléante'ın verdiği müzik dersi sahnesi, Diafoirus'ların ziyareti ve Thomas Diafoirus'un gülünç iltifatları, Argan'ı türlü hastalıklara yakalanmış olmakla korkutan Bay Purgon'un kızgınlığı, Toinette'in hekim kılığında Argan'ı muayene etmesi ve Argan'a hekim unvanı vermek için doktorlar korosunun «Lâyıktır» sesleri arasında sözde latince söylevlerle yapılan mesleğe kabul töreni. (L)

HASTALIKLI sıf. (*hastalık*'tan *hastalıklı*). Sık sık hastalanan, üzerinden hastalık eksik olmayan, hastalığı olan: *En çalımsızında, hastalıklısında, sakatında bile zariflik vardı* (N. Ataç). *Esk.* Mariz. (LM)

HASTANE i. Bk. HASTAHANE.

HASTANELİK sıf. Bk. HASTAHANELİK.

HASTATİ çoğl. i. (lat. k.). Romalıların *pilum*'la (ağır mızrak) donatılmış lejyon askerleri; en ön safta savaşırlardı. (L)

HÂSTE sıf. (fars. *ḫāsten*'den *ḫāste*). *Esk.* Ayağa kalkmış. || *Ber-hâste,* ayaklanmış. || *Nev-hâste,* yeni yetişme. (M)

HÂSTE sıf. (fars. *ḫᵛāsten,* istemek'ten *ḫᵛāste*). *Esk.* Arzu edilmiş, istenmiş, istenilen. || İ. İstek (M)

HASTELLOY i. (tes. edil. ad). Sıcak ve derişik asit ortamda aşınmaya karşı büyük bir direnç gösteren nikel (yüzde 50 ile 60), molibden (yüzde 20), krom (yüzde 15) ve demir alaşımlarının ticarî adı: *Hastelloylar gaz türbinleri için kanat yapımında kullanılır.* (L)

HASTENBECK, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) köy, Hameln'in güneydoğusunda. Mareşal d'Estrées'nin kumandasındaki Fransızlar Cumberland dükü kumandasındaki Hessen, Braunschweig ve Hannover birliklerini burada yendiler (26 temmuz 1757). [L]

HÂSTGÂR bls. i. (fars. *ḫᵛāsten,* istemek'ten *ḫᵛāst-gār*). *Esk.* İsteyen, isteyici. || *Hâstgârî,* isteyicilik, isteme. (M)

HASTİNG, danimarkalı viking önderi (IX. yy.). İspanya ve İtalya sahillerine akınlar yaptı. 845'te Loire'a çıktı ve İtalya'da korsanlık yaptıktan sonra Fransa'ya döndü, 866'da Kuvvetli Robert'i yenilgiye uğratarak öldürdü. Somme üzerine yaptığı bir seferden sonra (889) İngiltere'ye gitti, orada barış yapmak ve iki oğlunu vaftiz ettirmek zorunda kaldı (893). [L]

HASTİNGS, İngiltere'de (Sussex) şehir, Dover boğazı kıyısında; 66 300 nüf. William I tarafından yaptırılan binanın bazı bölümlerini içine alan şato. Dikey üslûpta kiliseler. Önemli sayfiye merkezi; ılıcalar.

— Tar. Jütler tarafından kurulan şehir (*Haestinga*), anglosakson çağında oldukça önem kazandı. XIII. yy.da Cinque Ports birliği kurulunca, başlıca üye, donanmanın yarısını sağlayan Hastings'di. Limanın kumla dolması, şehrin gerilemesine yolaçtı. 14 Ekim 1066'da Hastings yakınında *Senlac* tepesinde yapılan büyük muharebede anglosakson kralı Harold öldürüldü ve Normandiyalı William, İngiltere'ye hâkim oldu. (L)

HASTİNGS, North İsland'de (Yeni Zelanda) şehir; 26 900 nüf. Sütçülük ve meyvecilik. Başlıca sanayi, sebze konserveciliği, şarapçılık, sütçülük ve et kesimidir. Hastings, 1931 şubatındaki depremde yerle bir olduktan sonra yeniden inşa edildi. (L)

HASTİNGS, Nebraska'nın (A.B.D.) güneyinde şehir, Omaha'nın 195 km güneybatısında: 21 412 nüf. Başlıca ürünü tahıldır. Tarım ve havalandırma araçları; madenî levha imali. Şehrin doğusunda Nebraska Teknik okulu bulunur. Şehrin The House of Yesterday adlı bir de müzesi vardır. (L)

HASTİNGS, Güneydoğu Minnesota'da (A. B.D.) şehir; 10 588 nüf. Vermillion ve Mississippi ırmaklarının kesiştiği noktada, St. Paul'un 32 km güneydoğusunda yer alır. Un, makarna, püskürtme araçları, tuzluk, tuğla, dosya dolabı ve diğer büro eşyası, oyuncak, spor âletleri ve ev eşyası yapımı. (L)

HASTİNGS (Thomas), amerikalı mimar (New York 1860-ay.y. 1929). Paris'te Jules André'nin öğrencisi oldu, New York'taki halk kitaplığını, Washington'daki meclis ve senato binalarının idarî bölümlerini yaptı. (L)

HASTİNGS (Warren), ingiliz yöneticisi (Churchill, Daylesford yakınları, Oxfordshire 1732-Daylesford 1818). 1750'de Hindistan kumpanyasının hizmetine girdi, 1764'e kadar Clive ile birlikte çalıştı. 1769'da kumpanya tarafından geri çağırıldı; hükûmet tarafından önce Bengal (1772), sonra da Hindistan (1773) genel valiliğine tayin edildi. Clive'ın koyduğu çift yönetim sistemini kaldırarak Bengal'i gerçek bir koloni haline getirdi; ama burası, gene de geleneklere göre yönetilen bir çeşit yerli devlet durumunda kaldı. Hint kanunlarını bir kitapta topladı, Kalküta'da bir müslüman koleji açtı, Asya derneğini kurdu. Açlıkla savaşmak için tedbirler aldı, ülkenin haritasını çıkarttı, Tibet'e kadar komşu bölgelerde keşifler yaptırdı. Bu büyük çaplı teşkilâtlandırma, üç başkanlığın anarşi yaratan muhtariyeti, Francis tarafından kışkırtılan hükûmetin engellemeleri, yeni hint devletleri ve Fransa ile savaş (1778-1783) gibi güç şartlar içinde ilerliyordu. Bununla birlikte Hastings, çalışma arkadaşlarının muhalefetini kırabildi: Mahrat'ları yendi (1778-1782), Mysore'u başarısızlığa uğrattı (1780-1783), Suffren'in çabalarına rağmen fransız mevzilerini işgal etti. Audh'u bağımlı bir devlet haline getirdi (1774-1784). Bu sonuçların hepsi İngiltere'de beğenilmedi; çünkü bunlar, genel olarak sömürgelerde uygulanan metotlardan daha dürüst olmakla beraber, yine de çoğu kere zorla gerçekleştirilmişti. Pitt, 1784'te kumpanyayı krallığın denetimi altına koyan bir kanun çıkarttı. Bundan memnun olmayan Hastings, 1785'te istifa etti. İngiltere'ye ayak basar basmaz, whig'lerin Burke ile Francis'in öncülüğünde düzenlediği bir suçlama kampanyası ile karşılaştı; 1788'de yargılandı; dava 1795'e kadar sürdüyse de beraatla sonuçlandı. Hastings itibarını kazandı, ama bütün servetini kaybetti. (L)

HASTİNGSİA i. Zambakgillerden soğanlı bitki; Kuzey Amerika'da yetişir, bazen süs bitkisi olarak da yetiştirilir. (L)

HASTİNGS markisi. Bk. RAWDON-HASTİNGS.

HASUD sıf. Bk. HASUT.

HASUNA (Muhammed Abdülhalik), mısırlı siyaset adamı (doğ. 1898). Kahire ve Cambridge üniversitelerinde hukuk öğrenimi yaptı. 1926'da diplomasi mesleğine girdi. Daha sonra sırasıyle, Sosyal işler (1949-1950), Millî Eğitim ve Dışişleri bakanlığı (1952) yaptı. 1952'de Arap Birliği Genel sekreterliğine getirildi. (L)

HASUT veya **HASUD** sıf. (ar. *ḥased*'den *ḥasūd*). Haset eden, kıskanan, kıskanç: *Güftügûsundan hasûdun eyleme kat'â melâl, / Daima olsun sana bu beyt-i rengin hasbihal* (Ziya Paşa).

◆ **Hasûdâne** zf. *Esk.* Kıskanarak, haset ederek.

◆ **Hasûdî** i. *Esk.* Kıskançlık. (M)

HÂŞÂ ünl. (ar. *ḥāşā*). Birine atfedilen söz veya davranışın kesinlikle reddedildiğini belirtmek için kullanılır: *Yook, hâşâ. O demek değil büyük hanımcığım* (B. Felek). || Dine aykırı olabilecek bir şeyin zarurî olarak söylendiğini belirtmek için kullanılır: *Kendi sözünü, hâşâ, Hakkın iradesinden müessir zannettin* (Namık Kemal).

— ÇEŞ. DEY. *Hâşâ huzurdan* (veya *huzuru nuzdan*), söylenmek istenmeyen bir şeyin mecburî olarak söylendiğini belirtir. || *Hâşâ sümme hâşâ,* «öyle olmasına imkân yok, öyle değildir» anlamında kullanılır: *Hâşâ sümme hâşâ, üzerinde yaşadığımız dünya güyâ böyle imiş* (H.R. Gürpınar). [M]

HAŞAĞ veya **HAŞA** i. (ar. *ġāşiye*'den). Atlara eyer vurulurken, eyer ile atın sırtı arasına konulan keçeden, pamukludan, yünlüden veya yumuşak deriden yapılan örtü. (Sportif amaçla kullanılan atların haşağları eyere ön kısmından iki kayış ile bağlanır; haşağ, hem eyerin atın sırtını vurmasını, hem de terin deriden yapılmış eyere geçmesini önler. Ara sıra çıkarılarak kurutulur ve temizlenir.) [M]

HÂŞÂK i. (fars. *ḫāşāk*). *Esk.* Süprüntü, yonga, küçük parçacıklar. || *Has ü hâşâk,* çerçöp: *Ziya, efkâr-ı ittiba et rahat istersen / Has ü hâşâk zira cûşiş-i enhâra tâbidir* (Ziya Paşa). [M]

HAŞARAT veya **HAŞERAT** çoğl. i. (ar. *ḥaşere*'den *ḥaşerāt*). Böcekler, tırtıl, kurt gibi küçük hayvancıklar: *Artık tavanlarının delik deşiğinden tozla beraber haşarat yağan; rüzgârda pencere kasaları kamış düdükleri gibi öten [...] eski tertip palaslardan kurtulduk* (R. N. Güntekin). *Bir yaprak kümesi zannettiğiniz şu yuvarlak ve garip şey, büyük bir haşarat yuvasıdır* (F. R. Atay). || *Mec.* Değersiz, zararlı insanlar, ayaktakımı. (M)

HAŞARI sıf. (ar. *ḥaşare*'den). Çok yaramaz, yerinde duramayan: *Aşağı yukarı her partide, yahut her gazete idarehanesinde görülen atılgan, haşarı, münakaşalı tiplerden biriydi* (Ş. S. Aydemir). *Ama, daha odadan çıkmadan o dik başlı, haşarı genç, sesi hıçkırıklarla boğularak geri döner* (Y. Z. Ortaç). *Haşarı çocuk.* || [Hayvan için] Huysuz, azgın: *Başka zamanlarda oldukça haşarı olan beyaz kısrak bu sıcakta adamakıllı uslanmışa benziyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Haşarılaşmak.** geçz. f. Haşarı hale gelmek: *Çocuk son günlerde çok hâşârılaştı.*

◆ **Haşarılık** i. Haşarı olma hali: *Evdeki haşarılığım orada devam ediyordu* (R. N. Güntekin). [M]

HAŞAT sıf. *Argo.* Çok eskimiş, yıpranmış, bozuk otomobil. || *Haşat etmek,* bozmak, çok kötü bir duruma sokmak. || *Haşat olmak,* çok kötü bir duruma düşmek, bitkin bir hale gelmek. (M)

HAŞDEU (Bogdan Petriceicu), romanyalı tarihçi ve filolog (Crişineşti, Besarabya 1836-Cimpina, Bükreş yakınları 1907). Romanya akademisi üyesi (1877), Devlet arşivleri müdürü ve Bükreş üniversitesinde filoloji profesörü oldu (1878). Lirik şiirlerinden ve iki dramından başka, derin bir kültürün ürünü olan incelemeleri de vardır: *İstoria Critica a Romanilor* (Tenkitli Romanya Tarihi); *Cuvente den Batrani* (Atasözleri) [1878-1881]; *Etymologicum Magnum Romaniae* (Romen Etimoloji Bilimi) [1887-1898]. (L)

HAŞEB veya **HAŞEBE** i. (ar. *ḥaşeb, ḥaşebe*). *Esk.* Ağacın odun yapılan kısmı. || *Haşeb-pâre,* odun parçası, yonga.

— Bot. *Esk. Haşeb-i kâzib,* enine kesilen ağacın kabuğa yakın olan yumuşak kısmı. || *Haşeb-i sâdık,* ağacın hakikî odun kısmı. || *Haşeb-ül-enbiyâ,* peygamber ağacı.

◆ **Haşebî** sıf. *Esk.* Odunla ilgili olan, oduna benzeyen.

— Bot. Ağaçsıl.

◆ **Haşebiyet** i. *Esk.* Odunsu özelliği olma, odunluk. (M)

HAŞEBİ i. (ar. *haşeb*'den *haşebî*). G. santl. Eskiden kullanılan bir kâğıt türü. (Osmanlı imparatorluğunda bazı kâğıtlar odun liflerinden yapıldığı için bu adı alırdı.) [M]

HAŞEFE i. (ar. *ḥaşefe*). *Esk.* Erkek tenasül âletinin şişkin ucu. || [Saç, ekin v.b. şeyler için] Kesildikten veya biçildikten sonra kalan kısım. || Suyun içinde çıkıntı halinde bulunan kaya.

— Bot. *Esk. Başçık,* polen kesesi. || *Muzaaf-ül-haşefe,* iki başçıklı (bitki). || *Mütelâsık-ül-haşefe,* başçığı bitişik olan bitkiler için kullanılır. (M)

HAŞEK (Yaroslav), çek yazarı (Prag 1883-Lipnice 1923). Birçok mizah hikâyesi yazdı. *Aslan Asker Şvayk* (Osudy Dobreho Vojaka Şvejka) [1920-1923] adlı yergi romanı ona milletlerarası bir ün kazandırdı. (L)

HÂŞELİLLÂH ünl. (ar. *ḥāşe li-llāh*). *Esk.* «Allah korusun» anlamında temenni sözü: *Hâşelillâh nedir ol kavl-i sahif / Diyeler sakıt olurmuş te'lif* (Sünbülzade Vehbî). [M]

HAŞEM çoğl. i. (ar. *ḥaşem*). *Esk.* Büyük bir kimsenin adamları, maiyetinde, hizmetinde bulunanlar. || *Haşem-nişîn,* göçebe. || *Ha-*

dem ü haşem, hizmet edenler ve maiyettekiler, maiyet halkı.
— DEY. *Hademeler, haşemeler*, bir evin, bir kimsenin hizmetinde bulunanların sayıca çokluğu anlatılırken söylenir. (M)

Haşepsut veya **Haçepsut tapınağı**, Mısır'da Nil nehrinin batı kıyısında, Hive yakınlarında tapınak. Mısır'ın XVIII. sülâle kraliçelerinden Haçepsut* adına yapılmıştır (M.Ö. 1500). Kayalara oyularak yapılan tapınak dik dörtgen planlıdır; girişte sütunlar bulunur. Yazıtlarda anlatılan mısır ordularının Punta (Somali) seferidir. (M)

HAŞERAT çoğl. i. Bk. HAŞARAT.

HAŞERE i. (ar. *ḥaşere*). Arı, karınca v.b. gibi küçük hayvan, böcek: *Haşere ilâcı*. (M)

Haşet kitabevi, merkezi Fransa'da bulunan *Hachette** yayın ve dağıtım evinin Türkiye'deki satış şubeleri. İlk mağaza İstanbul'da *Agence Générale de Librairie et de Publication* adıyle açıldı (1929). 1932'de Hachette merkezine bağlandı ve *Librairie Hachette* adını aldı (Bugün, türkçe okunuşuyle *Haşet kitabevi*). Türkiye'de dördü İstanbul'da olmak üzere altı şubesi vardır. [M]

HAŞHAŞ i. (ar. haşhaş). Bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki. (İlmî adı *Papaver*. Gelincikgillerden.) Bk. ANSİKL.
— Huk. Bk. UYUŞTURUCU *madde*.
— Kuşç. *Haşhaş ekmeği*, bülbülleri beslemek için, lahana ve haşhaş tohumu unundan yapılan hamur.
— ANSİKL. *Haşhaş*, yaprakları almaşık ve düzensiz parçalı bir bitkidir. Tek çiçek açar; her çiçek uzun bir sapın ucunda bulunur ve büyüktür. Çanakyaprağı iki tanedir, çabuk düşer. Taç kısmı, açmadan önce buruşuk ve katlı bulunan karşılıklı dört tane taçyapraktan ibarettir. Erkek organlarsa pek çoktur. Meyvesi kapsül şeklindedir. Asya ve Afrika'nın ılıman ve sıcak bölgelerinde pek çok türü vardır. Doğu haşhaşının (*Papaver Orientalis*) beyaz çiçekli çeşidinden afyon elde edilir. Kırmızı çiçekli çeşidinden de afyon çıkarılır, ama bunun değeri azdır. Pek çok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Gelincik de bir haşhaştır.
Haşhaşın tohum olarak hektar başına verimi 80-120 kg'dır. Ak haşhaşın (beyaz haşhaş) hektolitre ağırlığı 55-60 kg'dır. Küspeleri hayvanlara yedirilir.
Türkiye'de 1968 yılı haşhaş üretimi 7 800 t'dur.
— Eczc. Kırmızı *haşhaş* veya gelinciğin taçyaprakları göğüs yumuşatıcı ilâçların bileşimine girer; beyaz haşhaşın yaprakları belseme ve kavak merhemine katılır. Kara haşhaş tohumundan karanfil yağı çıkarılır. Haşhaşın kapsülünden afyon elde edilir. İçinde afyona yakın çok az süt bulunan bati haşhaşının kurutulan kapsülleri özellikle gargara yapımında kullanılır.
● *Haşhaş şurubu*, bir kilo suya 10 gr afyon tentürü katılarak yapılan öksürük ilâcı.
◆ **Haşhaşiye** sıf. *Esk*. Haşhaşla ilgili olan. ‖ *Fasıle-i haşhaşiye*, gelincikgiller. (LM)

HAŞHAŞİLER çoğ. i. (osmanlıca *haşhaşî*, haşhaş içici'den). 1090'da kurulmuş gizli bir şiî-ismailî tarikatının üyelerine verilen ad.
— ANSİKL. Bu gizli tarikatın kurucusu Hasan Sabbah adında bir iranlıdır. Sabbah, Fatımîliği benimsedikten sonra Mısır'a gönderildi ve orada Nizar ibn ül Mustansir'in tarafını tuttu. Bundan dolayı taraftarlarına nizarîler denir. İran'a döndükten sonra, 1090'da baskınla Kazven yakınındaki Alamut kalesini ele geçirdi. Selçuklular bu kaleyi almayı başaramadılar ve Hasan Sabbah'ın halefi Büzürg Ümmîd Rudbârî (1124-1138), burada gerçek bir hanedan kurdu. Bu hanedan, 1256'da moğol hanı Hulâgu'nun Alamut ile diğer bazı mevkilere saldırıya geçerek haşhaşî tarikatının başkanını öldürtmesine kadar sürdü.
Alamut'ta bu devirden kalma büyük bir kitaplık bulunmuştur. Haşhaşîler, Halep'teki selçuk beyi Rıdvan'ın (1095-1113) yardımıyle Suriye'ye de yerleştiler. Burada Maşuaf kalesini ele geçirdiler. Haçlılarla da iyi ilişkiler kurmuşlardı. Haçlılar, Suriye'deki haşhaşîlerin başını «Dağın Eskisi» adıyle anıyorlardı. Haşhaşî tarikatı başkanlarının en tanınmış olanlarından biri Sinan'dı. Moğollar 1260'ta haşhaşîlerin kalelerini ele geçirdikten sonra 1272'de Baybars haşhaşî hâkimiyetine son verdi. Topluluğa haşhaşî adının verilmesi, haşhaş içmelerinden dolayıdır. Başkanları onlara özel bir görev verdiği zaman haşhaşla sarhoş olmuş durumda bulunurlardı ve bu da yumuşak başlı, kendini feda etmeğe hazır olmalarını sağlıyordu. *Fedaiyun* adıyle de anılmalarının sebebi budur. Aldıkları özel görevler çok zaman, hasımlarının başkanlarını öldürmekti. 1092'de Melikşah'ın veziri Nizam-ül-Mülk, 1152'de Trablus'lu Raymond, 1192'de Conrad de Monferrat böyle öldürülmüştür. Sinan, Selâhaddin Eyyubî'yi de aynı şekilde yok etmeğe çalışmıştı. Haşhaşîler, öğretileri dolayısıyle, ismailî ya da batınî veya din sapkını anlamına gelen *malâhida* adıyle de anılırlar. (→ Bibliyo.) [L]

HAŞIL i. (onomatope). Tekst. Kumaşları sertleştirmekte kullanılan, genellikle nişastalı, tutkala benzer sıvı. ‖ *Haşıl banyosu*, çözgü ipliklerini haşıllamak için otoklavda hazırlanmış kimyasal eriyik. ‖ *Haşıl kaldırma*, dokumayı kolaylaştırmak için çözgü ipliklerine uygulanmış olan tutkal veya kolanın, dokuma sonunda kumaştan temizlenmesi. (Bk. ANSİK.) ‖ *Haşıl makinesi*, haşıllama içinde kullanılan makine. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. *Haşıl kaldırma* genellikle, haşıllı kumaşları bir kaynar su banyosuna batırmakla yapılır. Ancak, temizlenmesi istenilen haşıl daima nişastalı bir madde olduğu için, bileşiminde nişastayı çözebilecek diyastazlar bulunan banyolar tercih edilir. Bunun için pamuklu kumaş, malt hulâsası katılmış ılık bir banyoya sokulur. Maltın içindeki diyastaz nişastayı çözer. Genellikle bir kazan içinde yapılan bu işlem, diyastazların bozulmasını önlemek için, 60°C'ı geçmeyen oldukça düşük sıcaklıklarda çalışma kolaylığını sağlar. Serbest kalan nişastalı maddeler, bir sodyum hidroksit ve sabun eriyiği içinde kumaşı basınç altında yıkamakla giderilir. Son olarak, kumaşı sıcak suda bir kere daha yıkayarak soğuk suda çalkalamakla işlem tamamlanır. Yünlü kumaşlarda ise, haşıl olarak yalnız tutkal eriyiği kullanıldığı için, kumaşı sabunlu sıcak su banyosuna sokmak yeterlidir.
● *Haşıl makinesi*. Bir haşıl makinesi, çözgü levendinin takıldığı özel bir bölüm, ipliğin cinsine göre seçilmiş haşıl (tutkal, kola, nişasta, fekül) eriyiği dolu bir havuz ve bir kurutma tesisatından meydana gelir. Çözgü levendinden alınan çözgü iplikleri, uygun derecede ısıtılmış haşıl banyosuna sokulduktan sonra, sıkma silindirlerinin arasından geçerek kurutma tesisine gelir. Kurutma tesisi, buharla ısıtılmış büyük çaplı bir bakır silindir (bu durumda, çözgü iplikleri silindirin çeperlerine değerek kurur) olabileceği gibi, oldukça büyük boyutlarda hazırlanmış bir fırın da olabilir. Böylece haşıllanarak kurutulan çözgü iplikleri, makinenin önüne yerleştirilmiş başka bir çözgü levendine sarılarak dokuma tezgâhına takılır. Çözgünün iyi kuruması çok önemlidir ve modern makinelerde elektronik olarak kontrol edilir.
◆ **Haşıllı** sıf. [Kumaş için] Haşıla batırılarak sertleştirilmiş olan. (LM)

HAŞILLAMA i. (*haşıllamak*'tan *haşılla-ma*). Tekst. Dokuma tezgâhlarına takmadan önce çözgü ipliklerini sertleştirip sağlamlaştırmak için, özel şekilde hazırlanmış tutkal, kola, nişasta veya fekül banyosundan geçirme işlemi.
— ANSİKL. *Haşıllama*, çözgü ipliklerini sertleştirerek kopmasını önlemek ve dokuma sırasında birbirine sürtünen ipliklerin hav kaldırarak birbirini tutmaması için, ipliğin havlarını yapıştırmak amacını güder. Bu işlem genellikle, tek kat çok kalın yün iplik çözgüler ve pamuk iplik çözgülere uygulanır. Yün, pamuk, keten ve jüt gibi hammaddeler için kullanılan haşıl, genellikle amilazlı bir maddedir; ayrıca haşıl banyosunu daha yapışkan ve kalıcı hale getirmek için sabun veya değişik yağlar katılır. Haşıl banyosu, otoklavlarda su ile karıştırılarak hazırlanır.
Sunî veya sentetik ipliklerde, temel maddesi keten yağı olan haşıllar kullanılır ve haşıllama doğrudan doğruya elyaf hamuruna uygulandığı için, çekilen ipliklerin yeniden haşıllanması gerekmez. (LM)

HAŞILLAMAK geçl. f. (*haşıl*'dan *haşıl-lamak*). Dokumadan önce, çözgü ipliklerini, genellikle amilazlı maddelerden hazırlanan bir haşıl banyosuna batırmak.
◆ **Haşıllanmak** edilg. f. [Kumaş için] Haşıla batırılmak. (M)

HAŞIR i. Bk. HAŞİR.

HÂŞIR sıf. (ar. *ḥaşr*, toplama'dan *ḥâşır*). *Esk*. Toplayan, biraraya getiren. ‖ *Nidâ-yı hâşır*, toplayan ses. (M)

HAŞIR HAŞIR veya **HAŞIR HUŞUR** veya **HIŞIR HIŞIR** bls. zf. [Sert cisimler için] Haşırdayarak, haşırtılı bir ses çıkararak: *Otlar üzerine bastıkça haşır haşır ediyor*. (M)

HAŞIRDAMAK geçz. f. Bk. HIŞIRDAMAK.

HÂŞİ sıf. (ar. *ḥuşū*'dan *ḥâşi*). *Esk*. Alçakgönüllü olan.
◆ **Hâşian** zf. *Esk*. Tevazu göstererek.
◆ **Hâşiane** zf. *Esk*. Alçakgönüllü bir kimseye yakışacak şekilde.
◆ **Hâşiîn** çoğl. i. *Esk*. Tevazu gösterenler, alçakgönüllüler. (M)

HAŞİGUŞİ (Goyo), japon ressamı ve grafikçisi (Kagoşima 1881-ay.y. 1921). Tokyo Güzel Sanatlar akademisinde resim okudu. 1905'te okulu bitirdikten sonra, yaptığı yağlıboya resimlerle tanındı. Başarılı bir grafikçiydi. Daha sonra geleneksel japon resmiyle ilgilenmeğe başladı. İlk grafiklerini 1915'te yaptı. Ukiyo-e ustalarının tekniklerini modern baskılara uygulamayı başardı. Özellikle Hiroşige üslûbunu çağdaş konulara bağdaştırdı. Resimleri geniş ölçüde ukiyo-e ustalarını andırır. (L)

HÂŞİM sıf. (ar. *hâşim*). *Esk*. Ekmek doğrayan. ‖ Kıran, ezen, parçalayan. ‖ İ. Erkek adı. (M)

HÂŞİM. Bk. HÂŞİMÎLER.

HÂŞİM. Bk. AHMED HÂŞİM.

HÂŞİM BABA Üsküdarlı, Şeyh Seyyid, Mustafa, Celvetiyenin kollarından Hâşimiye* tarikatının kurucusu ([?] 1717 - İstanbul 1773). Bandırmalı Şeyh Seyyid Yusuf Nizameddin'in oğlu. Babasının ölümü üzerine şeyhlik makamına geçti ve otuz yıl Üsküdar'daki Bandırmalı tekkesinde postnişin oldu. Celvetîliğin yanında Melâmilik ve Bektaşîlik tarikatlarına da girdi. Bir ara bektaşîlerin bir makamı olan Hacıbektaş'a da giderek hilâfet aldı ve dört yıl kadar «dede baba»lık etti. Bektaşî âyinini değiştirmek ve yeni bir kol kurmak için bir *Erkânname* yazdı.
Hâşim Baba, 1773'te ölünce cenaze namazı kılınmak için pir makamı olan Hüdaî dergâhına götürüldü ama dergâhın kapısı açılmadı, cenaze namazı yol üstüne bir musalla taşında kılındı. Celvetîler ve pir makamı melâmilerle melâmî, bektaşîlerle bektaşî olan Hâşim Baba'yı ve onun kurduğu kolu kabul etmezler. Hâşim Baba'nın ilâhilerini topladığı bir divanıyle *Ankayı Maşrık* (Doğunun Anka Kuşu) adlı bir eseri vardır. (M)

HÂŞİM BEY (Hüseyin), türk hattatı (Yenişehir 1861 - İstanbul 1920). Şerif Abdülkadir Efendinin oğlu. Öğrenimini Yenişehir'de yaptı. Daha sonra ailesiyle beraber İstanbul'a taşındı (1880). Babıâli'de Eyaleti Mümtaze kalemine girdi. Hoca Ahmed Remzi Efendiden icazet aldı. Rık'a, sülüs, tâlik öğrendi. Hazırladığı güzel yazı albümü dolayısıyle padişah tarafından kendisine nişan verildi. Ayrıca mühürdar muavinliğine tayin edildi. Harbiye Mektebi başkitabetinde, Meşrutiyeti takiben de Harbiye Nezareti başkitabetinde görev aldı. Ûlâ sınıfı evveli rütbesini, İkinci mecidî ve Üçüncü osmanî nişanlarını aldı. Enver Paşanın Harbiye nezaretinde bulunduğu sırada emekliye ayrıldı. Eserleri büyük İstanbul yangınında (1918) yandığı için yazılarından örnek kalmadı. (M)

HÂŞİM BEY Müezzinbaşı, Hacı, türk bestecisi (İstanbul 1815 - ay.y. 1868). Mahmud II zamanında Enderuna girdiğinde 8 yaşındaydı (1823). Dellalzade İsmail Efendi ve Dede Efendiden müzik dersi aldı. 1849'da Sultan Abdülmecid'e musahip oldu. Aynı zamanda serhanende sıfatıyle Saray fasıl heyetini yönetiyordu. Sultan Abdülaziz kendisini başmüezzin ve musahip yaptı (1862). Hem bektaşî, hem mevlevîydi. Birçok talebe yetiştirdi. Günümüze beste, âyin, semai ve şarkı olarak seksen eseri kalmıştır.
Tarzınevin adlı mürekkep makamı ihdas eden Hâşim Beydir. Besteciliğinin yanı sıra şarkı mecmuaları da vardır. «*Haşim Bey Mecmuası*» diye anılan bir eser yayımladı. (M)

HÂŞİM BEY Yenişehirli, türk sanatçısı (Yenişehir 1860 - İstanbul 1920). Eğitim ve

öğrenimini İstanbul'da yaptı. Sanayi-i Nefise mektebi Resim bölümünü bitirdi. Jandarma dairesinde, Harbiye'de, başkâtiplik, emekliliğinden sonra Medreset-ül-Hattatin'de yazı tarihi öğretmenliği yaptı. Ressam, hattat, şair ve müzisyendi. Muallim Naci'nin yönettiği *Tercüman-ı Hakikat*'te birçok manzumesi yayımlandı. Şiir kitapları: *Şahapla Mülhemat*. (M)

HAŞİM bin ABDÜMENAF, Hâşimîlerin ceddi. Hâşimî oğullarına adını vermiştir. Hacılara su tedariki (sikaye) işine baktığı, Mekkelilerin her yıl taşraya gönderdikleri iki kervanı ihdas ettiği ve bizzat kendisinin de itibarlı bir tacir olduğu söylenmektedir. (M)

HAŞİM EFENDİ (Mehmed), türk hattat ve tuğrakeşi (öl. İstanbul 1845). Celî sülüs ile tuğrada, hat tarihinde yeni bir çığır açan ünlü hattat Mustafa Rakım'ın evlâtlığı. Yazıyı ve tuğrayı Rakım Efendiden öğrendi. Sikkei Hümayun ressamlığında bulundu, sonra Divanı Hümayun'da hocalık etti ve darphanede sersikkezenliğe yükseldi.

İstanbul'daki Nusretiye camiinin dıştaki yazılarını yazmıştır (1826). Bundan başka Mehmed II türbesinin yazıları da onundur. Ayrıca tuğrada da usta olan Hâşim Efendi, Sultan Mehmed II ile Abdülmecid'in tuğralarını (Rakım'dan sonra) çizmiştir. (M)

HAŞİMİLER, Mekke'deki Kureyş kabilesinin bir kolu. Hz. Muhammed de bu boydandır. Hâşimîler, İslâmlıktan önce de hem Mekke'nin hem de Kureyş kabilesinin yöneticisiydi. Çok onurlu bir iş sayılan Kâbe bekçiliği ve hac işlerine bakmak da aynı ailenin elindeydi. Ataları Hâşim bin Abdümenaf'ın adına bağlanarak bu aileye *Hâşimî, Beni Hâşim* (Hâşimoğulları) denilmiştir. Hâşimîler ile Kureyş kabilesinin bir başka kolu olan *Emevî*'ler arasında öteden beri çekişme vardı. İslâmiyetten sonra bu çekişme bir süre diner gibi oldu. Ancak Hâşimîlerden Ali'nin (598-661) halife seçilmesiyle çekişme yeniden alevlendi. Emevîlerden Muaviye (öl. 680) Şam'da güçlü bir devlet kurmuştu. Aynı kabileye mensup bu iki kol arasındaki mücadeleyi kazanan (661) Emevîler islâm dinin getirdiği halifeliğin seçimle belirlenmesi usulünü ortadan kaldırdılar. Halifelik babadan oğula geçen bir saltanat kurumu haline geldi. Ülkede iktidar tamamen bunların elinde toplandı. Ancak bu durum çok sürmedi. Halk, yer yer Emevîlere karşı direnişe geçti. Ancak mücadelenin başlangıcında Emevîler başarı gösterdiler. Önce Ali'nin oğlu Hasan (625-669) zehirlenerek öldürüldü. İkinci oğlu Hüseyin (626-680) ise bütün aile üyeleriyle birlikte Kerbelâ'da kılıçtan geçirildi. Fakat sonradan Emevîler yenilgiye uğradılar, Hâşimîlerin bir kolu olan Abbasoğulları (Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın [568-653] soyundan gelenler) tarafından ortadan kaldırıldılar. Son emevî halifesi Mervan el-Himar da (Eşek Mervan) öldürüldü ve iktidarları son buldu (750).

Tarihe *Abbasî saltanatı* adıyle geçen Hâşimîlerin bu seferki iktidarları Ebül-Abbas el-Seffah («Kan Dökücü») ile başladı. Moğol hükümdarı Hulâgu (1217-1265) Abbasî devletini ortadan kaldırdı (1258).

Hâşimoğulları bu tarihten Birinci Dünya savaşına kadar Mekke şerifliği gibi sembolik ve mahallî bir görevin dışında önemli bir rol oynamadılar. Mekke şerifi Hüseyin bin Ali (1852-1931) İngilizlerle anlaşarak Birinci Dünya savaşında Osmanlılara karşı ayaklandı. Osmanlılar yenilerek arap topraklarından çekilince kendisini Hicaz kralı ilân etti (1916). Daha sonra Necid prensi (Suudî Arabistan devleti kurucusu ve ilk kralı) Abdülaziz bin Suud (1880-1953), Hüseyin'i Hicaz'dan çıkarttı (1924). Ancak Hüseyin yine İngilizlerin desteğini sağlayarak oğlu Faysal I'i (1883-1933) Irak'a, Abdullah'ı (1882 - 1951) Ürdün'e kral yaptırdı. Ürdün'e kral olan Abdullah, Filistin'in bölünmesi konusunda İsrail ile anlaştığı iddiasıyle filistin li bir Arap tarafından öldürüldü. Ürdün kralı Hüseyin, Hz. Muhammed'in kızı tarafından gelen torunlarındandır. Hâşimî iktidarı Irak'ta 1958'e kadar sürdü. 14 Temmuz 1958 günü başta Kral Faysal II (1934-1958) olmak üzere ailenin birçok mensubu öldürüldü ve yapılan askerî darbe ile Hâşimîlerin bu ülkedeki iktidarları son buldu. (M)

HAŞİMİYE, Celvetiye tarikatının kollarından biri. Üsküdar'daki Bandırmalı tekkesi şeyhi Hâşim Baba (öl. 1773) tarafından kuruldu. Hâşim Baba aynı zamanda Bayramîliğe ve Melâmîliğe de girdiği için Hâşimiye tarikatında bu iki tarikatın da tesirleri görülür. Celvetîler ve pir makamı onun kurduğu kolu bir celvetî tarikatı olarak kabul etmezler. (M)

HAŞİMOTO (Sanai), japon siyaset adamı (Fukui 1834 - Tokyo 1859). Osaka ve Tokyo'da tıp ve konfuçius felsefesi okudu. Tokugava döneminin sonunda önem kazanan Haşimoto, iktidarın imparatorun elinde toplanması için çalıştı. Ayrıca Japonya'yı dış dünyadan uzaklaştıran milliyetçi Tokugava siyasetine karşı çıkarak Japonya'nın büyük dünya devletleri arasında yer alması için çaba harcadı. Haşimoto, kendisinin imparatora bağlılığından hoşlanmayan muhalifleri tarafından «Ansei no Taigoku» diye anılan temizlik hareketinde idam edildi. (L)

HAŞİN sıf. (ar. *huşûnet*'ten *ḥaşîn*). Sert, kaba, kırıcı: *Demin size karşı çok haşin davrandım* (A. H. Tanpınar). *Zeynep kadından yüz kat daha haşin ve merhametsiz olan bu tabiatın sürekli dayakları altında didik didik olmuş bütün bu insanları koruyan ve hayatlarını devam ettiren gizli kuvvet nedir* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Haşinleşme** i. Haşinleşmek eylemi.

◆ **Haşinleşmek** dönşl. f. Sertleşmek, gönül kırıcı olmak.

◆ **Haşinleştirmek** ettrg. f. Haşin bir hal almasına yolaçmak.

◆ **Haşinlik** i. Kırıcılık, sertlik. (M)

HAŞİR veya **HAŞIR** veya **HAŞR** i. (ar. *ḥaşr*). Toplanma, biraraya gelme: *Pür zemzeme bir bahar-ı vuslat / Eylerdi önümde haşr-ı ezhâr* (Tevfik Fikret).

— DEY. *Haşir (haşır) neşir olmak*, kaynaşmak, birarada bulunmak: *Tâ ki, kendi canımdan bu küçük insan cemiyetinin içine karışayım; onunla haşır neşir olayım...* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— Din. Kıyamet gününde ölülerin yeniden dirilip bu dünyada yaptıklarının soruşturulması için biraraya toplanması. (Bk. ANSİKL.) || *Haşr-gâh*, kıyamet günü toplanılacak yer. 10 Muharremde Hasan ve Hüseyin'e ağlamak için toplanılan yer. || *Tulû-ı haşir*, haşir gününün gelmesi: *Tulû-ı haşre kadar sürmez; âkıbet bu geceler semâ / Bu maî gök size bir gün acır, melûl olma* (Tevfik Fikret). *Ta haşre kadar durur mukarrer / Sahip-divan olan hünerver* (Ziya Paşa). || *Yevmül haşr* (veya *haşr-ı emvat*), kıyamette dirilme g'ünü.

— ANSİKL. Din. *Haşir*, Müslümanlığın temel inançlarından biridir. Her kul ölecek, sonra dirilecek, Tanrı divanında hesap verecektir. Buna *haşr* dendiği gibi *ba's*'da denir. *Kur'an*'da «Biz birinci yaratıştan âciz olduk mu ki?» (Kaaf suresi, 5) diye cevap verilmiştir. Çürümüş insan kemiklerini elinde ufalıyarak «Bunlara kim can verecek?» diye yeniden dirilmeyi mümkün görmeyenlere de gene Kur'an: «Önce yaratan, onları gene diriltecektir» demektedir (Yasin suresi, 77-78). Başka bir ayette de «O, yaratır, onun için birinciden daha kolaydır» denilmek suretiyle herhangi bir şeyin ikinci defa yapılmasının birinciden daha kolay olacağı hatırlatılmıştır.

Kelâmcılar, haşr üzerine çok tartıştılar. Haşri inkâr edenler olduğu gibi, haşr'in cismanî veya ruhanî olduğunu iddia edenler ve buna inananlar da vardır. Bazı içtihat sahiplerine göre, ana karnında olmakla doğmak da tıpkı bunun gibidir; ana karnında olmak ölmektir, doğmak da yeniden dirilmektir. Haşr, ikinci yaradılışta bu doğmanın adıdır.

Haşri akıl yoluyle kanıtlayanlar da vardır: bunlar bir adalet divanının gereğine inandıkları için, yeniden dirilmeye de inanırlar: «Tanrı Hak ve adaletle hareket eden ve iyi işler yapan kimseleri mükâfatlandırmak için öldükten sonra yeniden diriltir» (Kur'an, Tevbe suresi, 31). Bk. KIYAMET.

◆ **Haşretmek** geçl. · bİş. f. Toplamak, biraraya getirmek.

◆ **Haşrolmak** geçz. bİş. f. Toplanmak. Biraraya gelmek: *Kıyamet kopsa o kuytu odadan dışarı çıkmaz. İçerde haşrolur kalır* (H. R. Gürpınar). [M]

HAŞİŞ i. (ar. *ḥaşiş*). *Esk.* Hint kenevirinden çıkarılan esrar. || Kuru ot.

◆ **Haşişe** i. *Esk.* Ot.

— Bot. *Haşişet-üd-dîk*, ökse otu. || *Haşişet-üd-dûd*, solucan otu. || *Haşişet-ül-buzak*, tükrük otu. || *Haşişet-ül-cereb*, uyuz otu. || *Haşişet-ül-hattâf*, kırlangıç otu. || *Haşişet-ül-himâr*, eşek otu. || *Haşişet-ür-rie*, ciğer otu. || *Haşişet-ür-rühban*, papas otu. || *Haşişet-üz-zibâk*, yaban fesleğeni. || *Haşişet-üz-zücâc*, yapışkan otu.

◆ **Haşişî** sıf. *Esk.* Ot cinsinden olan. (M)

HAŞİŞİN. Bk. HAŞHAŞİLER.

HAŞİV veya **HAŞV** i. (ar. *ḥaşv*). *Esk.* Doldurma. || Bir boşluğu doldurmağa yarayan şey: *Har diyemem belki sitemdir hara / Fazla-i haşv-i şikem-i rüzgâr* (Nef'î). || Boşluğu dolduran, şişirme söz. || Boş, anlamsız söz. || Küçük kalabalık.

— Anat. *Esk.* Bezlere mahsus olan doku. || Vücuttaki bazı boşlukları dolduran organlar

— Bot. *Esk.* Yapraklarda, yeni sürgünlerde ve meyvelerde boşlukları dolduran yumuşak dokular. || *Haşv-ı varak*, yaprağın etli kısmı.

— Ed. *Esk.* Söz terkiplerinde eşanlamlı kelimelere ve anlamı açıklamağa yaramayan fazla sözlerin ve birbirinin aynı olan fikirlerin tekrarlanması: *Yazar nice dilnişin kasâid / Kim yoktur içinde haşv ü zâid* (Ziya Paşa). || *Haşv-i gayr-i müfsid*, anlamı bozmayan fazla söz.. || *Haşv-i kabîh*, anlam bakımından yararı olmamakla birlikte ifadenin akıcılığını önlemeyen haşiv. || *Haşv-i melîh*, sözün anlamını tamamlayan ve cümleyi süsleyen haşiv. || *Haşv-i mutavassıt*, sözün anlamını tamamlamadığı halde ifade şeklini de bozmayan haşiv. || *Haşv-i müfsid*, anlatılmak istenen sözün güzelliğini bozan haşiv.

◆ **Haşvî** sıf. *Esk.* Haşivle ilgili.

◆ **Haşviyât** çoğl. i. *Esk.* Sözde veya yazıda haşiv durumunda olan sözler, şişirmeler: *Makber'in muhteviyatı, bunca nekâyisi, haşviyâtıyle beraber bir merhûmenin rûhâniyeti, bir ruhun mâneviyâtıdır* (Abdülhak Hâmid). [M]

HAŞİYE i. (ar. *ḥâşiye*). Bir metnin kenarına veya altına herhangi bir konuyu açıklamak veya eklemek için yazılan yazı, çıkma: *Bu seferki mektubunun yan tarafında bir de haşiye vardı ki, asıl metinden uzundu* (R. H. Karay). || *Esk.* Bir eserin anlaşılması güç yerlerini açıklayan kitap. || Kenar, kıyı.

— Eğ. *Haşiyei Tecrid medreseleri*, Osmanlı imparatorluğunda bugünkü ilk öğrenim derecesinde öğretim yapan medreselere verilen ad. (Bu medreselerde ana kitap olarak *Haşiyei Tecrid* [Soyutlamanın Eki] adlı bir kelâm kitabı okutulurdu.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Haşiyei Tecrid*, Nasirüddin Tusî'nin (öl. 1273) *Tecrid-ül-İtikad* (İnancın Soyutlanması) adlı eserine Seyyid Şerif Curcanî (öl. 1413) tarafından yapılan bir haşiyedir. Bu yüzden bu medreselere Haşiyei Tecrid medreseleri adı verildi.

Haşiyei Tecrid'in yanında, bu medreselerde sarf, nahiv, hesap, hendese, belâgat ve mantık okutulurdu.

Haşiyei Tecrid medreseleri Miftah medreselerinden bir derece aşağıydı. Bu iki medresedeki öğrenim süresi en az bir yıldı.

Müderrisliğin ilk derecesi Haşiyei Tecrid müderrisliğidir. Yevmiyesi 20 veya 25 akçe idi. Bu medreselerin müderrisleri kazasker tarafından tayin olunurdu.

◆ **Haşiyelemek** geçl. f. Bir yazıya not veya açıklama eklemek: *Doktor Ramiz'in arada sırada bazı mütelâalarla haşiyelediği hikâyemi sonuna kadar dinledi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Haşiyeli** sıf. Haşiyesi olan. || *Haşiyeli levha*, elyazması kitaplarda kenarı saçaklı ve yaldızlı olan sayfalara verilen ad. (Yazma Kur'anlarda baştan iki sayfa daima haşiyeli olurdu.) [M]

HAŞLAMA i. ve sıf. (*haşlamak*'tan *haşlama*). Haşlamak işi. || Haşlanmış yiyecek: *Doktor ona haşlamadan başka her şeyi yasakladı*. || Haşlanmış, suda kaynatılmış: *Haşlama et*. Bk. ANSİKL.

Béatrice Bretty, Louis Seigner ve Jacques Suvière «**Hastalık Hastası**» adlı oyunun bir sahnesinde

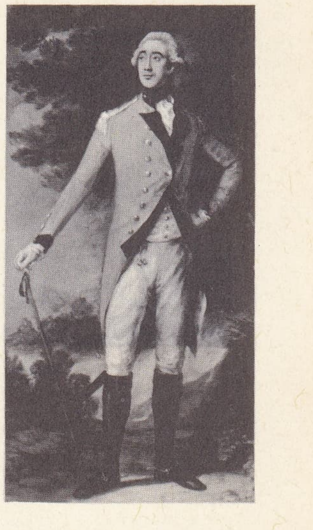

Warren HASTINGS
Gainsborough'un eseri
Sao Paulo müzesi, Brezilya

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

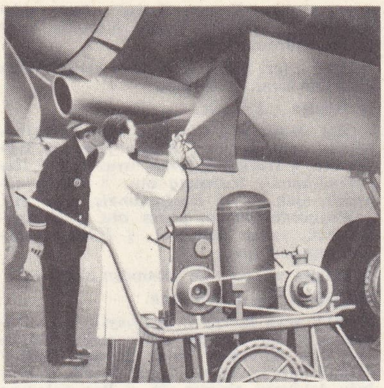

solda, bir uçağın **haşarata** karşı ilâçlanması; sağda, bir bataklıkta **haşaratla** mücadele

— ANSİKL. Söğüşler, etsuları, suda kaynatılarak hazırlanan et ve sebze yemekleri *haşlama* sayılır. Sebzeler genellikle tuzlu suda ve kısa süreli pişirilmelidir. Çabuk pişirmek veya renk vermek için suyuna sodyum bikarbonat atmak doğru değildir, C vitamini kayba uğrar. Haşlama anında tencerenin kapağını sık açmak vitaminlerin oksitlenmesini kolaylaştırır. Haşlamanın iki usulü vardır: **1.** besin maddeleri bol soğuk su ile ateşe konur. 60 - 70°C'a kadar besin maddelerindeki besleyici maddeler diyaliz yoluyle suya geçer ve lezzetli bir su elde edilir (msl. etsuyu); **2.** besin maddeleri doğrudan doğruya kaynamakta olan suya atılır. Diyaliz olayı mümkün olmayacağı için haşlanan yiyecek daha lezzetli, fakat suyu lezzetsiz olur. (L)

HAŞLAMAK geçl. f. (onomatope *haş*'dan *haş-la-mak*). Bir şeyi suda pişirmek, kaynar suya batırmak: *Patatesi haşlar, yoğurur, çam fıstığından bir gaga, kuş üzümünden iki göz takar, bir kanarya yapardı ki, neredeyse ötecek sanırdınız* (Y. Z. Ortaç). ‖ [Kaynar sıvı için] Yakmak: *Çaydanlık elimden kayıverince su ayağımı haşladı.* ‖ [Don veya kırağı için] Bitkileri bozmak. ‖ [Böcek için] Sokmak, dalamak: *Örümcek ensemi haşladı.* ‖ *Mec.* Çok kızıp azarlamak, paylamak: *Teyze, böyle söylüyorsunuz amma, düşerlerse, bir yerleri kırılırsa sonra beni haşlarsınız* (R. N. Güntekin).

◆ **Haşlanmak** edilg. f. Haşlamak işine uğramak: *İçinde ortasına tereyağ sürülmüş iki dilim ekmek, iki haşlanmış yumurta ve birkaç parça şeker veriyorlardı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Haşlatmak** ettrg. f. Haşlamak işini yaptırmak, haşlama işine uğratmak. (M)

HAŞLAMLILAR çoğl. i. Birhücreli hayvanlar grubu. (*Eşanl.* KİRPİKLİLER. Bk. BİRHÜCRELİLER.

— Sanay. *Haşlamlı toprağı*, çok küçük hayvanların kalıntılarından oluşma toprak. (Isı geçirmez veya bozulmaz madde olarak kullanılır.)

— ANSİKL. Asalak bilimi. *Haşlamlılar*'dan insanlarda asalak yaşayan *Balantidium coli*, «balantidiyoz» denen dizanteri hastalığını yapar. 1875'te Malmsten tarafından Stockholm'da keşfedilen bu mikrop dünyanın beş kıtasında da bulunur. Bulaşması domuzda sık rastlanan taze kistlerin yenmesiyle olur. Kistler kalın bağırsakta kaldığı zaman hastalık yapma gücü zayıftır, fakat bazen bağırsak salgı bezlerine yerleşerek doku kangrenine sebep olabilir. Bazı bilginler yüreğe yerleştiğini de söylerler. Mikrobun bulunduğu kimselerin ancak yüzde yirmisinde dizanteri görülür. Tedavi için kinin tuzları veya timol ile lavman yapılır; ağızdan alınan stovarsol ve damara şırınga edilen emetin iyi sonuç verir. (L)

HAŞMET i. (ar. *ḥaşmet*). Büyüklük, debdebe, ihtişam: *Nihayetsiz Asya bozkırlarından Akdeniz kıyılarına kadar kuvvet ve haşmetle yayılan bu edebiyatın bakıyeleri... hâlâ yaşamaktadır* (Fuat Köprülü). ‖ — *Esk.* Nezaket, kibarlık. ‖ Alçakgönüllülük. ‖ i. Erkek adı.

◆ **Haşmetli** veya **Haşmetlû** sıf. Ululuk sahibi, görkemli. ‖ Büyük gösterişli: *Bana esrarlı görülen birtakım parıltılı haşmetli kelimeler kullanırlar* (A.Ş. Hisar). *Bulunduğumuz yerin bütün ufuklara karşı haşmetli bir hâkimiyeti vardı* (Ş.S. Aydemir). ‖ Hükümdarlara verilen unvan.

◆ **Haşmetmeap** sıf. *Esk.* «Haşmetli, yüce» anlamında hükümdarlara hitap sözü. (M)

HAŞMET (MEHMED, - denir), divan şairi (İstanbul, ? - Rodos 1768). Kazasker Abbas Efendinin oğlu. Medresede okudu. Müderrislik yaptı. Sadrazam Koca Ragıp Paşanın himayesine girdi. Hicviyeleri yüzünden Bursa'ya, sonra Rodos'a sürüldü. Haşmet özellikle nükte ve hicivleriyle ün kazandı. Şiirlerinde devrinin şairlerini (Nabi ve Koca Ragıb Paşa) taklit ettiği görülür. *Divan*'ı (basımı 1841), Koca Ragıb Paşanın emriyle yazdığı, Mustafa IV'ün kızı Hibetullah Sultanın doğumu üzerine yapılan şenliği konu edinen *Vilâdetname'si* (basımı 1940) vardır. (M)

HAŞR i. Bk. HAŞİR.

Haşr suresi, Kur'an'ın LIX. suresi. 24 Ayettir. Medine'de indirildi. Surenin ilk ayetlerinde Medine'deki müslümanlarla Beni Nadir yahudileri arasında geçen olaylar anlatılır. Yahudileri, müslümanlar aralarında yaptıkları muahedeyi bozmağa münafıkların teşvik ettiği belirtilir. Surenin sonunda Allah'ın isimleri sayılır (Esma-ı Hüsna). [M]

HAŞŞAŞ sıf. (ar. *ḥaşşāş*). *Esk.* Esrar içen, esrarkeş. (M)

HAŞŞAŞ. Ön Asya mit. Hititlerin ocak tanrısı. (M)

HAŞV i. Bk. HAŞİV.

HAŞYET i. (ar. *ḥaşyet*). *Esk.* Korku, korkma, çekinme: *Sopam artık bana hem göz, hem ayak, hem eldi / Ne yalan söyleyeyim kalbime haşyet geldi* (M.Â. Ersoy). *Her şeyden korkacağına, bir takım eller uzanarak kendisini tutacağına, bir haşyet sayhasiyle zulmetlerin içinde düşüp bayılacağına hükmediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Haşyetul'lah*, Tanrı korkusu.

◆ **Haşyeten** zf. *Esk.* Korkarak, korkuyle. ‖ *Haşyeten min-Allah*, Tanrı'dan korkarak. (M)

HAT i. (ar. *ḫatt*). Çizgi: *Sınır hattı. Yüz hatları.* ‖ Güzel yazı: *Duvarlara güzel hatlarla yazılmış birçok güzel levhalar asılmıştı* (Sabahattin Ali). ‖ Bir bütün meydana getirecek şekilde birbirine bağlanmış noktalar dizisi: *Savunma hattı.* ‖ Ulaşımı sağlayan bir taşıtın uğradığı yerlerin tümü: *Tren hattı. Otobüs hattı.* ‖ Elektrik akımı taşıyan tel veya kablo sistemi: *Ne demek alıp getirmek? Hatlar kesik mi?* (Kemal Tahir).

— TAR. TELM. ***Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır,*** Atatürk'ün Sakarya meydan muharebesinde kuvvetlerin geriye çekilmesi üzerine söylediği söz. Tamamı: *«Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır ve bu satıh bütün vatandır!»*

— *Esk.* Padişahın yazılı buyruğu: *Hatt-ı hümayun.* ‖ Genç erkeklerde yeni çıkan sakal ve bıyık. ‖ Bir uzunluk ölçüsü. ‖ *Hatşinâs*, yazı uzmanı. ‖ *Hatt-ı âb*, gözle görülmeyen yazı. ‖ *Hatt-ı âzâdî*, azat edilme yazısı. ‖ *Hatt-ı bâtıl*, bir yazıyı hükümsüz kılan çizgi. ‖ *Hatt-ı bendegî*, köle sahibi olabilmek için alınan belge. ‖ *Hatt-ı butlân*, bâtıl etme çizgisi. ‖ *Hatt-ı dest*, el yazısı. Elyazması. ‖ *Hatt-ı emân*, özellikle düşman memleketinde verilen seyahat tezkeresi. Özür dilemek için yazılan yazı. ‖ *Hatt-ı evvel*, Tanrı buyruğu. Tanrı'nın tahtı olduğuna inanılan Mekke. Arap alfabesinin ilk harfi olan elif (ا). ‖ *Hatt-ı fasıl*, ara çizgisi iki şeyi birbirinden ayıran çizgi. ‖ *Hatt-ı hareket*, yapılacak bir eylem için tutulan yol: *Gelecek hükûmetin kimlerden teşekkül edeceği, ne hatt-ı hareket takip edeceği meşkûktür* (Atatürk). ‖ *Hatt-ı hata*, iptal çizgisi. ‖ *Hatt-ı havâî*, havaî hat. ‖ *Hatt-ı hisâr*, sihirli daire. ‖ *Hatt-ı hubân*, sevgilinin yanağında çıkan ince tüyler. ‖ *Hatt-ı hudud*, sınır çizgisi. ‖ *Hatt-ı hûn*, baş kesilmesi için verilen ferman. ‖ *Hatt-ı kebk*, kekliğin tüyünün üzerindeki çizgi. ‖ *Hatt-ı kerdâr* (veya *kirdâr*), iyilik, kötülük ve genellikle davranışların kaydedildiğine inanılan yazı. ‖ *Hatt-ı mendel*, sihirli daire. ‖ *Hatt-ı nil*, nazar değmesini önleyebileceğine inanılarak çocuğun alnına konulan işaret. ‖ *Hatt-ı nişeste*, gelişmiş, tam oturmuş el yazısı. ‖ *Hatt-ı pây-ı keläğ* (veya *hatt-ı pençe-i gürbe*), karmakarışık ve okunaksız yazı. ‖ *Hatt-ı pîşâni*, alın yazısı, kader. ‖ *Hatt-ı puhte*, gelişmiş, işlek yazı. ‖ *Hatt-ı semt-i kıble*, Kıble'yi gösteren yön. ‖ *Hatt-ı sebz*, yeni

haşhaş

Hindistan'da bir **haşhaş** tarlası

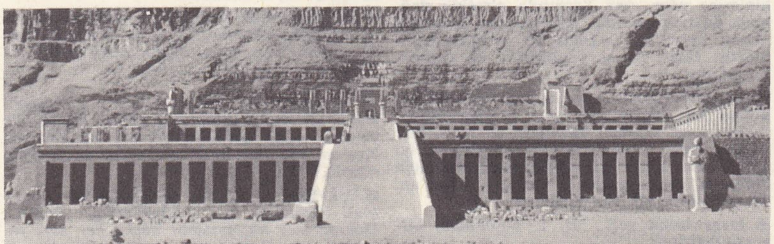

kraliçe **Haşepsut**'un tapınağı Deyr el-Bahri

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

biten sebze. Çocuğun yanağında görülen ince tüyler. Şimdiki zaman ve ebediyet arasında bulunan dünya. || *Hatt-ı tâziya,* kırbaç darbesinin bıraktığı iz. || *Hatt-ı dev'emân,* iki ayrı kâğıtta yazılan ve ancak yan yana getirildiği zaman okunabilecek yazı şekli. || *Hatt-ı ufk,* ufuk. || *Hatt-ı ufkî,* yatay çizgi.

— Ask. Yan yana dizilmiş insanlar, birlikler veya savaş araçlarından meydana gelen düzen. || Bu düzenin düşmanın bulunduğu yöne bakan cephesi. || *İleri hat birliği.* [Özellikle piyade için] Cephe boyunda savaşan birlik. (Aynı anlamda, *cephe birliği* de denir.) || *Maginot hattı, Ziegfried hattı.* Bk. MAGINOT, ZIEGFRIED. || *Tevkif hattı,* bir direnme mevziinin arka sınırı. || *Ulaşım, savunma, geri çekilme, ateş hatları.* Bk. ANSİKL.

— Astron. *Esk. Hatt-ı istivâ'-i semâvî,* yerkürenin merkezinden geçerek dünyanın eksenine dikey olarak düşürülen düzlemin gökküre ile ara kesitine verilen ad. || *Hatt-ı itidal,* ekvator çizgisinin üstünde güneşin geçtiği daire. Güneş saatinde doğu ve batıyı gösteren çizgi. || *Hatt-ı nısfulleyl,* gece yarısı çizgisi. || *Hatt-ı nısfünnehar* (veya *hatt-ı vasatüssemâ*), meridyen. || *Hatt-ı şafak ü fecr,* usturlapta şafak ve tan çizgileri. || *Hatt-ı vetedülarz,* usturlapta yer küresinin altında meridyendeki tutulum derecesini gösteren çizgi.

— Coğ. *Esk. Hatt-ı bâlâ,* doruk çizgisi. İki nehrin havzası arasındaki set. || *Hatt-ı ictimâ'-ı miyâh,* suları bir yere toplanan bir arazi havzasını çevreleyen yükseklik noktalarının meydana getirdikleri daire. || *Hatt-ı istiva* (veya *hatt-ı üstüva*), ekvator.

— Denizc. *Hat gemisi,* düzenli bir programa göre belirli limanlara uğrayarak ticaret eşyası taşıyan yük gemisi.

— Dy. *Demiryolu hattı,* güzergâh. Üzerinden birtakım kör yolların ayrıldığı ana birleşme veya bağlantı yolu. || *Hat ara istasyonu,* bir merkezden çıkan bir veya birçok yüksek gerilim hattı ile beslenen ara istasyon. || *Hat bekçisi,* bir demiryolu hattının gözetimiyle görevli asker veya sivil. || *Hat çökmesi.* Bk. ÇÖKMEK. || *Hat genişliği,* bir demiryolu hattını meydana getiren iki rayın iç yüzleri arasındaki uzaklık. (*Yol genişliği* de denilen bu uzaklık, üzerinde seyredecek olan aracın dingil genişliğini tayin etmek bakımından önem taşır.) || *Hat personeli,* manevra personeline karşılık hat boyunda trenlerin sevk ve idaresi ile görevli personel. || *Ana hat,* bir merkezden çıkarak değişik yönlere giden başlıca demiryolu hatlarının her biri. || *Cari hat,* atelye, depo v.b. hizmet yerlerinin dışında kalan yollara verilen ad.

— Ed. *Esk. Hatt-âver* (*hatt-âverde* veya *hat-ber-âverde*), yeni sakal çıkarmış genç: *Ne mümkin rûy-ı hûban şimdi olmak hat-ber-âverde / Cihan yek feyz ü yek hâsiyyet-i firdevs-i a'lâdır* (Sabri-i Şakir). || *Hatt-ı ayâğ,* kadeh veya kâsenin kenarı. — Cemşid'in efsanevî kadehindeki yazının bir satırı. || *Hatt-ı Bağdad,* Cemşid'in kadehindeki üçüncü satır. || *Hatt-ı câm,* Cemşid'in efsanevî kadehinin üzerindeki yazı: *Şevk ile tarf-ı külâh işkeste hatırlar dürüt / Dideler hayran hatt-ı câm-ı rahşân üstüne* (Nedim). || *Hatt-ı cevr,* Cemşid'in kadehindeki yazıların ilk satırı. || *Hatt-ı eşk,* Cemşid'in kadehindeki yazıların beşinci satırı. || *Hatt-ı leb,* genç çocuğun dudağının üzerinde biten tüy. || *Hatt-ı müşkîn,* yanak üzerindeki ben: *Hûb olur ârızın üstünde o hatt-ı müşkîn / Âb-ı nâb içre durur taze vü hoşter bülbül* (Baki). || *Hatt-ı nev* (*hatt-ı nevlûz* veya *hatt-ı nevîn*), genç çocuğun yanaklarındaki ince tüy: *Lebleri üzre gubar-ı hatt-ı nevlûz değil / Nâfe-i âhû-yı çeşminden dökülmüş müşk-i nâb* (Nef'i). || *Hatt-ı nisyan,* unutma. || *Hatt-ı siyah* veya *hatt-ı şeb,* Cemşid'in kadehindeki yazıların dördüncü satırı.

— Elektr. *Dağıtım hattı,* abonelere elektrik dağıtımını sağlayan hat. || *Elektrik hattı,* aynı yol boyunca elektrik enerjisini iletmeğe yarayan iletkenlerin tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Nakil hattı,* bir veya birkaç santral veya ara istasyondan, enerjinin yalnız diğer santral veya ara istasyonlara iletilmesi için kullanılan elektrik hattı. || *Nötr hatlar,* kolektörlü bir doğru akım makinesinde, baştaki elektromotor kuvvetin en yüksek değere ulaştığı yerlere fırçalar yerleştirilmiş hatlar. Kolektörlü tek fazlı bir makinede, dinamik elektromotor kuvvetin en yüksek olduğu yerlere fırçalar yerleştirilmiş hatlar. Kolektörlü çok fazlı bir makinede, elektromagnetik çiftin sıfır değerinde olduğu yerlere fırçalar yerleştirilmiş hatlar. || *Pilot hat,* bir elektrik şebekesinde, ölçülere, kumanda işaretlerine, koruma düzenlerine v.b.'ne ayrılan ek hat: *Pilot hat, yalıtkan bir kablo içinde bir veya birkaç iletkenden meydana gelebilir.* || *Yeraltı hattı,* toprağın altına yerleştirilmiş elektrik hattı.

— Geod. *Eğrilik hattı,* bir yüzeyin sonsuz yakın iki noktasına indirilen normallerin kesiştiği noktaların geometrik yeri olan hat. || *En büyük eğimli hat,* noktalarından herhangi birinde, yüzeyin bu noktadaki teğet düzleminin yatay çizgilerine indirilen dikmeyi teğet kabul eden eğri. || *Geodezi hattı,* verilen bir yüzey üzerinde verilen iki noktayı birleştiren en kısa çizgi. || *İşlem hattı,* harita yapımında temel olarak alınacak hattı belirleyen jalonlar dizisi.

— G. santl. Arap harfleriyle özel üslûplara göre güzel yazı yazma sanatı. (Bk. ANSİKL.) || *Hatt-ı âfitabî,* kuyruklu harflerin sonu süslendirilerek yazılan arapça bir yazı şekli. || *Hatt-ı âteşhan,* ateşe tutmak suretiyle okunaklı hale getirilen arapça bir yazı şekli. || *Hatt-ı beyzavî,* harflerin sonundaki kıvrımları oval biçimde olan arapça yazı şekli. || *Hatt-ı çeşm-i mûrî,* çok ince ve küçük harflerle yazılmış bir yazı şekli, mikroskobik yazı. || *Hatt-ı divanî.* Bk. DİVANÎ. || *Hatt-ı gubarî,* arap yazısının bir üslûbu. || *Hatt-ı gülzâr,* harflerin çevresi çiçek resimleriyle süslenmiş arap yazısının bir şekli. || *Hatt-ı icazet,* Osmanlılarda sülüsle nesih arasında bir yazı şekli. (Bk. ANSİKL.) || *Hatt-ı kûfi.* Bk. KÛFİ. || *Hatt-ı mağribî,* Fas, Tunus ve Cezayir'lilerin yazdığı yazı türü. (Kûfi yazının değişik bir biçime sokulması sonucu doğdu.) || *Hatt-ı mîhî* (veya *hatt-ı misârî*), çivi yazısı. Bk. çivi. || *Hatt-ı nesih.* Bk. NESİH. || *Hatt-ı nestâlik.* Bk. NESTÂLİK. || *Hatt-ı reyhanî,* sülüs cinsinden olan muhakkak yazısının küçüğü. (Bk. RAYHÂNÎ.) || *Hatt-ı rık'a.* Bk. RIK'A. || *Hatt-ı sülüs.* Bk. SÜLÜS. || *Hatt-ı şecerî,* bir çeşit süslü arap yazısı. (Bk. ANSİKL.) || *Hatt-ı şikeste,* İran'da kullanılan bir yazı şekli. || *Hatt-ı tâlik.* Bk. TÂLİK. || *Hatt-ı zer-endûd,* altın yaldızlı eski yazı. || *Hüsn-i hat,* Bk. HÜSNİHAT. || *Tasvirî hat,* resim biçiminde yazı.

— Havc. *Hat pilotu,* sivil nakliye uçağı pilotu. || *Hat uçağı,* sivil hatlarda kullanılan uçak.

— Huk. *Gümrük hattı,* gümrükçülerin gözetim ve denetim yaptıkları bölgenin sınırı. (Bu hat, sınır veya kıyıya oranla, millî topraklarda 20 km derinliği olan bir bölgeyi ayırır.) || *Esk. Hattı hümayun,* padişahlık makamından çıkan yazılı emirler, tek taraflı bir iradenin sonucu olan fermanlar. Bk. ANSİKL.

— İnş. *Çatı süsü hattı.* Bk. ÇATI *süsü.* || *Geçme hattı,* bir çatının üst ızgara düzlemi ile taban kirişi düzlemi arasında bulunan arakesit. || *Kırılma hattı,* çatı kırması ile tahtaboş arasında bulunan arakesit. || *Silme oluğu hattı,* üst veya alt çatı ızgarası düzlemi ile üst veya alt taban kirişi düzlemi arasında bulunan arakesit.

— Jeol. *Anormal değme hattı,* yer yüzeyinde, anormal değmeli bir yüzeyin, özellikle, aşma örtülerini veya bunların unsurlarını birbirinden ayıran engebelerden birinin aflörmanı. (Çevrelerinde genellikle kırılmış, ufalanmış veya ezilmiş durumda bulunan kayalar, sürtüşme sonucu çakıl taşları veya milonitler meydana getirir).

— Mat. *Esk.* Üç boyutun her biri, iki düzeyin birleştiği çizgi. || *Hatt-ı amûdî* (*hatt-ı kaime* veya *hatt-ı şakulî*), dikey çizgi. || *Hatt-ı esas* (veya *hatt-ı zemîn*), geometrik çizgilerde esas alınan çizgi. Yer ekseni. || *Hatt-ı hurûc* (veya *hatt-ı irtisam*), bir daireye teğet olan çizgi. || *Hatt-ı katı,* sekant. || *Hatt-ı munassıb,* bir açıyı ikiye bölen çizgi. || *Hatt-ı muvazi,* paralel çizgi. || *Hatt-ı mücanib,* asimptot. || *Hatt-ı mümas,* teğet. || *Hatt-ı münhani,* eğri çizgi. || *Hatt-ı münkesir,* kırık çizgi. || *Hatt-ı müstakîm,* doğru çizgi. *Hatt-ı müstedir* veya *hatt-ı pergar,* dairesel çizgi. || *Hatt-ı nâzım,* normal çizgi. || *Hatt-ı sak,* bir üçgenin tabanı. || *Hatt-ı tertip,* ordinat. || *Hatt-ı veter,* kiriş; daire kirişi.

— Mekan. *Mil hattı,* bir motorun krank mili desteklerinin tümü. || *Mil hattını tamir etmek,* bu hattın eksen yatağı yastıklarını ve krank milini gözden geçirerek, eskiyen yerleri onarmak.

— Meteorol. *Akış hattı,* hava akım çizgilerinin izlediği hat. (Orta kuşakta akış hatları izobarlarla rastlaşır [Bk. RÜZGAR]. *Akış hattı* ile *yörünge*'yi karıştırmamak gerekir. Yörünge, bir akış hattı ile ancak izobarlar sabit kalırsa rastlaşır; bu da hemen hemen hiç bir zaman gerçekleşmez.)

— Metrol. *Esk.* Osmanlı devletinde kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi; 0,218 sm. (*Ayak*'ın bölümlerindendir. On iki hat bir *parmak,* on iki parmak da bir *ayak*'tır.)

— Petr. Boru şebekesi, kanalizasyon, pipe-line. || *Transfer hattı,* bir rafineri fırının çıkışını, damıtma kulesi veya diğer bir cihazın girişine bağlayan boru şebekesi.

— Res. Resimde bir biçimin çerçevesini sınırlayan çizgiler. || *Hattı firarî,* perspektifte uzaktaki bir noktada birleşir gibi görünen, gerçekte paralel olan çizgiler. (*Kaçma noktası* da denir.) || *Gölge hattı,* gölgeli ve ışıklı kısımlar arasındaki çizgi. || *Eğim hattı,* çeşitli düzeyde iki nokta arasındaki seviye farkını gösteren çizgi. || *Zemin hattı,* levhanın altına çizilen ve temel sayılan yatay çizgi.

— Sil. *Nişan hattı,* bir ateşli silâhta, gezin ortası ile arpacığın üstünden geçen hat. Bk. ARPACIK, GEZ, GÖZ.

— Tar. *Alexander VI hattı,* 1493'te papa Alexander VI tarafından o sıralarda yeni keşfedilmekte olan toprakları Portekizlilerle İspanyollar arasında bölüştürmek ve her ikisine de düşen misyonerlik görevlerini belirtmek amacıyle çizilmiş olan hat. (Kutuplar birleştiren ve Asor adalarının 100 fersah uzağından geçen bu hat 1494'te Tordesillas antlaşmasıyle yapılan bir değişiklik sonucunda Asor adalarının 370 fersah batısından geçirildi.)

— Tasav. *Hattı istiva,* Mevlevîlikte, semahanede şeyh postunun önünden meydan kapısının ortasına kadar dümdüz çekildiği farzedilen çizgiye verilen ad. (Bu hatta basılmaz.) Bk. İSTİVA.

— Telekom. Bk. ANSİKL. || *Hat amplifikatörü,* telefon akımlarının her iki yönde yükseltilmesine yarayan âletler topluluğu. (Bu topluluk, her yönde birer tane olmak üzere iki amplifikatör ve amplifikatörleri bir telefon devresine bağlamak üzere kullanılan gerekli âletlerden [fark transformatörleri, dengeleyiciler] meydana gelir.)

— Teşk. tar. *Hatt-ı hümayun,* Osmanlılarda padişahlar tarafından herhangi bir iş için çıkarılan yazılı emir. (Bk. ANSİKL.) || *Hatt-ı hümayun ile muvaşşah* («süslenmiş») *ferman,* padişahın elyazısının bulunduğu ferman. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Kuşatma savaşında, *mevzi hattı* veya sadece *hat,* iki taraf mevzilerinin meydana getirdiği hatlar anlamına gelirdi. Ayrıca, savunma mevziinin düşmana en yakın olan yüzüne *ateş hattı,* kuşatan kuvvetlerin mevzilerinden meydana gelen hatlara ise *çevre hatları* veya *karşı çevre hatları* denirdi.

Modern savaşın karmaşık taktiği (XVI.-XVIII. yy.lar), *harekât hatları*'nın ustaca kullanılmasına dayanıyordu. *Ulaşım hatları* ise birliklere gerekli savaş araçlarının sevkini sağlayan hatlardı. Birliklerin tabiî çekilme yolları olan bu hatlar düşman harekâtı için önemli hedeflerden biriydi.

haşıl

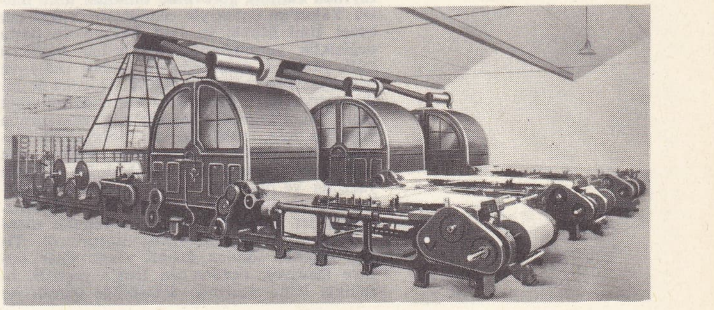

Foto. LAROUSSE

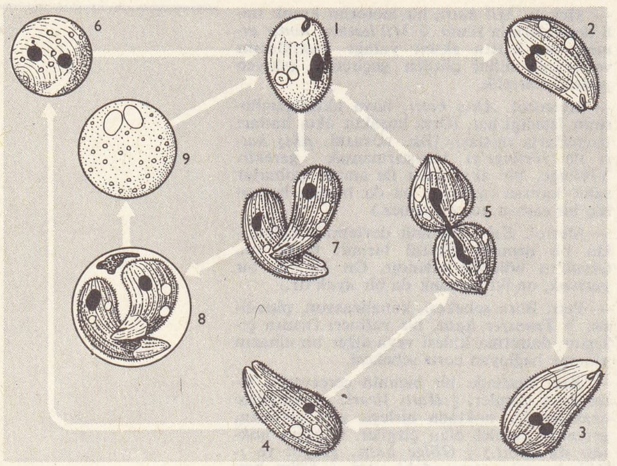

Balantidium coli: 1, 2, 3, 4, 5, eşeysiz üreme; 6, dirençli kist; 7, 8, 9, eşeyli üreme.

haşlamlılar (asalak bil.)

Ateş gücünün gitgide artması, özellikle XIX. yy.dan itibaren, uzantılı hatlar meydana getirilmesine yolaçtı ve bu hatlar da birbirinin ardı sıra gelen birçok siperin meydana getirdiği bir sistem sayesinde, derinliği durmaksızın artan birer savunma mevzii haline geldi. Böylece, *hat* terimi zamanla, özellikle de 1914'ten itibaren, *cephe* sözüyle aynı anlamda kullanılmağa başlamış oluyordu. Meselâ, iki dünya savaşı arasında meydana getirilmiş olan ve *Maginot hattı, Ziegfried hattı* diye bilinen savunma sistemlerine *hat* denmesinin sebebi budur.

— Elektr. *Hava enerji nakil hatları*, homojen iletkenlerden (bakır veya alüminyum) veya heterojen iletkenlerden (ortası çelik, bakır veya alüminyum) meydana gelir. Bu iletkenler, bir yalıtkan dizisinin alt kısmına bağlanır. Bu dizi, birbirine bağlı askı yalıtkanlarından kuruludur. Bu yalıtkan dizisinin bir ucunda, elektrik kıvılcımlarından korumak ve potansiyelin en iyi şekilde dağıtımını sağlamak için bir koruma halkası vardır. Genel olarak maden örgüden yapılan direklerin yüksekliği bazen 40 m'yi geçer. Aralarındaki uzaklık ise, 250 ile 500 m arasında değişir. 225 kV'luk altı kablo veya 400 kV'luk üç kablo taşıyabilirler.

Yönetmelikler, iletkenlerin en alçak noktalarında yerden en az 6 m (yol geçişlerinde 8 m) olmasını şart koşar. Ayrıca, don olayı yüzünden meydana gelen fazla yükü hesaba katmak gerekir. Sarkma sabit değildir; elektrik kayıplarının ve çevre sıcaklığının etkisi ile ısınan iletken uzayınca, sarkma da artar; yazın durgun günlerinde en büyük değerine ulaşır. Çok yüksek gerilimli hava hatlarında, iletkenlerin çapı, «halka olayı»nı sınırlamak için yeteri kadar büyük olmalıdır. Kesitleri yeterli büyüklükte olmayan kabloların etrafında hava iyonlaşır ve çatırtılara, ışık olaylarına ve radyo-elektrik parazitlere sebep olur.

Şehirlerde hava hatlarının yerini çok yüksek gerilimli yeraltı kablosu alır. Üç iletkenli tek bir kablo yerine, tek kutuplu üç kablo kullanılır. Bu kablolar, yapışkanlığı az olan mineral yağlarla yalıtılır. Bu yağ, kablonun içinde serbestçe dolaşabilir ve dış ortamdan daha yüksek bir basınç altında tutulur.

— G. santl. *Hat* sanatı, ancak XIII. yy.da Abbasîler devrinde halife Musta'sım'ın sarayında kâtiplik görevinde bulunan ünlü hattat Yâkut'un çabasıyle olgunlaştı. Yâkut'tan evvel İbni Mukle ve İbni Bevvab da hatta değişiklik yapmışlardı. Bunlardan birincisi kûfi yazısını ıslah ederek ondan sülüs ve nesih yazısını meydana getirdi. İkincisi de bu iki yazıya bazı güzellikler kattı. Görüldüğü gibi Yâkut'a (halife Musta'sım zamanında yaşadığı için, halifenin adı dolayısıyle Yâkut-i Musta'sımî diye anılır) kadar olan devrede arap yazısında ancak doğru düzgün yazılma ve okunaklı olma niteliği aranıyordu. Bu yazının kökleri Nabatî'lere dayanır. Nabatî'ler Samî milletler topluluğuna mensup ve Sina yarımadasında otururlardı. Ticarî ilişkiler sonucu nabatî yazısı önce kuzeye (Suriye), oradan da Irak'a geçerek özellikle Kûfe şehrinde değişikliğe uğradı ve kûfi denilen şekle girdi. II. ve III. yy.da gelişmeğe başlayan arap yazısının ilk örneklerine ancak 511-512'de rastlanır. Kûfi hatla yazılmış ilk belge Suriye'de Halep'in güneyinde bulunan Zebed yazıtıdır.

Gelişme X. yy.a yani İbni Mukle'ye (öl. 939) kadar devam etmiş ve X. yy.da İbni Mukle'nin çalışmaları sonucu sülüs'e dönmüştür. Fakat kûfi X. yy.da hemen ortadan kalkmış değildir. Yalnız bu devirden sonra kullanılma alanı daralmış ve süsleme unsuru olmağa başlamıştır. Kûfinin ilk zamanlarda estetik tarafı azdı. İlk halifeler zamanında ve ondan sonra Emevî ve Abbasî'ler devrinde yazılmış olan kûfi eserlerden bazı Kur'an'lar kalmıştır. İbni Mukle'ye kadar olan devrede kûfinin üç anayolda yürüdüğü görülür: 1. ceylân derisi üzerine yazılan Kur'an'larda kullanılan ve oldukça düz bir kalemle yazılan kûfi; 2. köşeli kûfi: tarihî binalarda kullanılan sert köşeli olan kûfi (tamamen geometrik bir nitelik taşır); 3. süslü kûfi: ilk iki tip kûfi karışımıdır; (köşeli yuvarlak nitelik taşır; harfler bir çiçek veya yaprak görünüşündedir.)

İbni Mukle, kûfiden sülüs ve nesih yazısını çıkardıktan sonra hat gelişmeğe başladı ve XII. ile XIII. yy.larda ortaya 6 çeşit yazı çıktı. Bunlara Aklâm-ı sitte (bk. AKLAM-I SİTTE), yani altı kalem denmişti. Kalemden maksat da yazıdır. Bu 6 çeşit yazıdan muhakkak ve reyhânî XVI. yy.dan sonra yerini yavaş yavaş sülüs ve nesihe bırakmağa başlamıştır.

X. yy.da İran'da yeni bir yazı (hat) üslûbu görüldü. Bunun mucidi Deylemliler devrinde yaşamış olan Hasan-ı Fârisî'dir. Hasan-ı Fârisî'nin sülüs, nesih ve rık'a hatlarından faydalanarak meydana getirdiği bu hattın adı tâliktir. Bunun daha sonra tanınan tâlik veya nesih - tâlik (nestâlik) ile ilgisi yoktur. Harfleri, celî divanî hattına benzer şekilde birbirine bağlanarak yazılır. Sonradan bu tâlike tarassul adı verilmiştir. Bu hat bugün kullanılmamaktadır. Daha sonra yine İran'da Tebrizli Ali tarafından bugün kullanılmakta olan tâlik yazısı icat edildi (XV. yy. başları). Nestâlik de denilen bu hat, İran'da, doğuşundan beri resmî hat olarak kullanılmaktadır (Afganistan'da da durum böyledir. Tâlikten sonra ortaya çıkan hat çeşidi divanî ve onun büyüğü olan celî divanîdir (divanî celîsi de denir). Bu iki divanî hat, Mehmed II'nin İstanbul'u fethinden sonra devlet işlerinin yürütülmesi için kurduğu Divanı Hümayun'dan çıkacak resmî yazıların, kararların ve tutulacak kayıtların yazılmasında kullanılmağa başlandı. Divanî hat, İranlıların tarassul hattından ilham alınarak meydana getirilmiş olabilir. Divanî ve cinslerine Çep yazısı denirse de bu terim çok kullanılmaz. Türkler tarafından icat edilen bir hat türü de rık'a'dır. Kesin tarihi belli değilse de divanîden sonra çıktığı kuvvetle muhtemeldir. Bunlardan başka meydana geldiği devir belli olmayan ve siyâkat adı verilen bir hat daha vardır. Türkiye'de meydana çıktığı kesin olan bu hat, Mehmed II'den sonra özellikle maliye ve evkaf işlerindeki kayıtlarda kullanılmıştır. Siyâkat hattının estetik bir yanı yoktur. Güzel yazı kısmına girmesi mümkün değildir.

Hattın imkân nispetinde küçük olanına hurde (küçük), gubârî (toza benzeyen, toz kadar küçük yazı) veya hafî (gizli) adı verilir. Hurde yazı ile yazılan eserler çok azdır. Zaten bu derece küçük yazıda sanat göstermek zor; hattâ imkânsız gibidir. Hat serçe parmak kadar kalın olursa ona hattın celîsi (âşikâr) adı verilir. Yalnız divanî'nin celîsi divanî'den biraz farklıdır. Pirinç tanesi üzerine Fatiha suresini yazan hattatlar çıkmıştır ki, bu Gubârî hattına bir misaldir. Ayasofya camiindeki kazasker Mustafa İzzet Efendinin levhaları da celî hattın en güzel örnekleridir.

● *Hattı icazet.* Hattat icazetnameleri, vakfiyeler, dua kitapları bu yazı ile yazılırdı. Kitabelerin çoğunda bu yazı çeşidi görülür. Bu yazının ölçüleri büyütülürse ona rık'a denir.

● *Hattı şecerî,* son zamanlarda alay emini Hacı Ârif Bey tarafından bulundu. Bu tür yazıda yazı ağaç dalları gibi düzenlenir. Daha çok sülüs ve rık'a türüne uygulanan bu yazı ile ağacın yapısı bağdaştırılır. Dallı budaklı ağaçlardan kurulu yazı bir orman gibi görünür. Hatt-ı şecerî'nin (ağaç yazısı) daha önce Avrupa'da kitap fasiküllerinin başında kullanıldığı söylenirse de doğru değildir. Hatt-ı şecerî bazen süsleme yazısı olarak da kullanıldı.

— Huk. *Esk.* Hukukî ve biçimsel bakımdan tek taraflı olmakla beraber, *hattı hümayunlar*'ın hazırlanışında padişahtan başka, özellikle Divanı Hümayun'u meydana getiren yöneticilerin rolü bulunduğu muhakkaktır. Ayrıca Osmanlı devletinin çöküş döneminde, sosyal, iktisadî ve siyasî şartların etkisini arttırdığı ve padişahın kendi kudret ve yetkilerini kendi iradesiyle sınırlamasının bir aracı olarak hattı hümayun çıkarılmasına yolaçtığı görülmüştür. Nitekim, Gülhane Hattı Hümayununun da çıkış sebebi budur.

— Telekom. Telgrafta kullanılan hava hatlarının bir tek iletkeni bulunur ve akım toprak üzerinden devresini tamamlar. Telefonda ise, bir hava hattının daima iki iletkeni vardır. Hava hattında iki iletkenli birçok devre bulunuyorsa, karşılıklı indükleme problemi ortaya çıkar. İndükleme yoluyle konuşmaların birbirine karışmasını önlemek için, her 250 metrede bir, iletkenler birbirine oranla döndürülür.

Denizaltı telgraf hatları, kurşun bir kılıf ve bunun üzerinde çelik telden yapılmış geniş çaplı iki helisten meydana gelen bir tabaka ile korunmuş özel kablolardır. Denizaltı telefon hatları ise çalışma süresi en az 20 yıl olarak tasarlanan, amplifikatörlü eşeksenli devrelerdir.

Yeraltı hatları, hem telefon, hem de telgrafta kullanılır; gerek doğru akım, gerekse taşıyıcı frekanslarla çalışırlar. Birlikte gönderilen telgraf ve telefon akımları, gittiği yerde filtrelerle birbirinden ayrılır. Yeraltı telefon hattı, kâğıtla yalıtılmış, çift veya dörtlü olarak sarılmış ve yüksek frekans için eşmerkezli devreler halinde yerleştirilmiş iletkenlerden meydana gelir. Bu devreler, üzerinde koruyucu bir tabaka bulunan veya bulunmayan bir kurşun kılıf içinde birleştirilmiştir. Telefon konuşmalarından başka radyo ve televizyon yayınlarını iletmede de kullanılırlar. Yakın bir gelecekte, bugün Hertz dalgaları ile uzun mesafelere yapılan televizyon görüntü iletimi, yeraltı eşeksenli kablolar ile gerçekleştirilebilecektir.

— Teşk. tar. *Hatt-ı hümayun.* Padişahları Murad III devrine kadar (1574-1595) vezir veya kazaskerlerin huzura kabul olundukları arz günlerinde, sadrazamlar tarafından kendilerine arz edilen meseleler hakkında «olsun» veya «olmasın» diye şifahen düşündüklerini söylerler; sadrazamlar bunu kâğıtlara işaret ederek, gerekeni yaparlardı.

Murad III hükümdar olduktan sonra sadrazamlarına güvenmeyerek emirleri bizzat hattı hümayun ile vermeğe başladı.

Osmanlı padişahlarının hattı hümayunları 4 çeşit olurdu: **1.** tevcihatı padişaha ait olan enderunı hümayun: nakil ve tayinler ile çıkma denilen, enderundan dışarı hizmete çıkarılmalar hakkındaki yazılar; **2.** herhangi bir konu hakkında sadrazamların telhis ve takrir denilen arzlarının üzerine bizzat padişah tarafından yazılan mütalaa; **3.** beyaz üzerine hükümdarın re'sen sadrazamına doğrudan doğruya emir vermesi; **4.** Divanı hümayundan çıkan tuğralı fermanın üstüne, o iş kendisine havale edilen kişinin teşvik edilmesi için padişah tarafından yazılan ferman.

Padişahların hattı hümayunları tâlik, tâlik kırması, nesih ve rık'a ile yazıldığı halde Mahmud II'den sonra yalnız rık'a ile yazılmıştır. Hattı hümayunların en güzeli Ahmed III'ünkidir. Tanzimat'a kadar hattı hümayunlar reisülküttaba teslim edilirdi. Her aya ait olan hattı hümayunlar bir torbaya konulur ve üzeri mühürlenirdi.

● *Hattı hümayun ile müveşşah ferman,* geleneğe göre divandan, maliyeden yazılan fermanların üstüne padişah tuğrası çekilirdi. Ancak, hattı hümayun ile müveşşah fermanlarda padişahın kendi el yazısıyle tasdik cümlesi bulunurdu. Önemli işlerde, padişahın ilgi duyduğu konularda veya teşvik yahut gözdağı verme amacıyle vali, serasker gibi kimselere bu tür ferman gönderilirdi.

◆ **Hattî** sıf. *Esk.* Hatla ilgili. (→ Bibliyo.)
[ML]

HAT i. (ar. *ḥaṭṭ*). *Esk.* İnme, aşağı düşme.

|| İndirme, yere koyma. || Oyunda taş çıkarma. (M)

HATA i. (ar. *ḫaṭā*). Yanlış, yanlışlık, yanılma: *Böyle mûsıkî hataları yüzünden evlerde küçük facialar cereyan ederdi* (A.Ş. Hisar). *Bilirim ne yapsam hata / Yanlış attığım her adım* (C.S. Tarancı). || Suç, günah, kabahat, kusur. || Bilmeyerek, istemeyerek yapılan yanlışlık, yanılma: *Hatamı ben de kabul ediyorum.* || *Hata etmek* (veya *işlemek*), bilerek veya bilmeyerek yanılmak: *İçimden öyle geliyor ki, şu define meselesini bütün teferruatiyle kendisine anlatmakla hata etmişim* (R.H. Karay). *Müdafaa-yi milliyede halen ve atiyen noksan hasıl olursa, mesuliyet, hata edenlere ait olur* (Atatürk).

— ÇEŞ. DEY. *Hata benden atâ senden,* bir suç işlendiği zaman «kabahat benim, siz de affediniz» anlamında söylenen af dileme sözü. || *Hataya düşmek,* genellikle bilmeden yanılmak: *Bu hataya nasıl düştüğümü bir türlü anlayamadım.*

— *Esk. Hatâ-bahş,* kabahati hoş gören, bağışlayan. || *Hatâ-kâr,* suç işleyen. Yanılan. || *Hatâ-pûş,* suçları örten, görmezlikten gelen. || *Hatâ sevab cetveli,* bir kitaptaki yanlış ve düzeltmeleri gösteren cetvel. || *Hatâ ve hatar,* bir suç ve o suçun tehlikeleri.

— Bilgi - işlem. *Yuvarlak rakam hatası,* bir sayının gösterilmesinde, yalnız en önemli rakamların belirtilmesinden doğan hata. || *Düşme hatası,* bir büyüklüğün ifadesinde sınırlı sayıda terimin alıkonulmasından doğan hata. (Doğal logaritmaların tabanı *e* sayısı, sonsuz sayıda terimin toplamıdır. Belirli bir sıradan sonra bütün terimler ihmal edilirse, *düşme hatası*'na düşülmüş olur.)

— Deneysel Psikol. *Metot hataları,* bir deneyin sonuçlarının sistemli bir şekilde bozulması ve çarpıtılması. Bk. ANSİKL.

— Din. İsteyerek yapılmayan yanlış. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Hata* kelimesi, Divan edebiyatında sevgilinin yüzündeki tüylerini, saçını ve güzel kokusunu anlatmak için *misk* ve *huten* (Çin) kelimeleriyle birlikte kullanılır.

— Huk. Gerçek hakkında, farkında olmadan, doğru bir tasavvurdan yoksun bulunma; böylece, *bilmeme* veya *bilgisizlik* diye ifade edilen kavram da *hata* ile bir tutulur. (Ceza hukukunda hata, gerçeğin bilinmemesi veya yeter derecede bilinmemesi sebebiyle yanlış bir hüküm verilmesidir.) || *Hatanın borçlar hukuku açısından hukukî sonuçları.* Bk. ANSİKL. || *Beyan hatası,* bir kimsenin yaptığı beyanın, o farkında olmaksızın, iç iradesine uymaması (1 000 üzerinden satın almak isterken 10 000 üzerinden beyanda bulunulması gibi). [Bk. ANSİKL.] || *Esaslı hata,* hukuk tarafından nazara alınan ve yanılana yaptığı beyanı veya işlemi iptal hakkını veren hata. (Bk. ANSİKL. ESASLI.) || *Fiilî hata* (*olgu hatası*), objektif bir hukuk kuralının uygulanmasının fiilî şartlarıyle ilgili hata. (Ceza hukukunda, failin işlediği fiilin maddiyatında yanılması.) [Bk. ANSİKL.] || *Hukukî hata,* objektif bir hukuk kuralının bilinmemesi veya yanlış yorumlanmasından ileri gelen hata. (Ceza hukukunda, failin hukukî hatasından bahsedilmek için, onun, işlediği fiili cezalandıran bir kanun hükmünün varlığını bilmemesi veya kendisince bilinen kurala yanlış anlam vermesi gerekir.) [Bk. ANSİKL.] || *İlliyet bağından hata.* Bk. ANSİKL. || *Neticede hata.* Bk. ANSİKL. || *Saik hatası,* bir kimsenin, kendisini bir hukukî muameleyi yapmağa iten hususlarda yanılması. (Bk. ANSİKL.) || *Temel hatası,* beyan sahibinin, karşı tarafça bilinebilir şekilde beyanının esaslı bir unsuru olarak kabul ettiği ve ticarî dürüstlük kurallarına göre de muamelenin mecburî bir unsuru olarak görülen bir hususta yanılma. (Bk. ANSİKL.) || *Vasıtanın hatası.* Bk. ANSİKL. || *Esk. İslâm hukukunda hata.* Bk. ANSİKL.

— Mant. Bk. ANSİKL.

— Mat. Metrol. ve İstat. Bir ölçmenin gözlemlenen değeriyle gerçek değeri arasındaki fark. (Bk. ANSİKL.) || *Bağıl hata,* mutlak hatanın hata yapılan büyüklüğün değerine oranı: *Fiziksel bir ölçmenin kesinliği bağıl hataya bağlıdır.* || *Beklenmedik hata,* ölçme tasarısında bulunmayıp uygulanışı az çok kusurlu ve bozuk olan hata. || *Değerbiçme hatası,* biçilen değerle doğru değer arasındaki fark. || *Dolaylı hata.* (*Eşanl.* SİSTEMATİK HATA.) || *Gözlem hatası,* gözlem metotlarının gözlemi yapan kişinin veya âletin mükemmel olmayışından doğan hata. || *Hata teorisi,* göz önüne alınan niceliğin sayısı büyük olunca, hataların birbirini dengelediğini öne süren teori. || *Hesap hatası,* bir aritmetik veya cebir işleminde doğru olmayan bir sonucu zorunlu kılan hata. || *İhtimal hatası,* bir dizi gözlemde, mümkün her mutlak hatayı kendi ihtimali ile çarparak elde edilen çarpımların toplamı. || *Mutlak hata,* bir sayı ile yaklaşık değeri arasındaki fark; bir büyüklüğün ölçülmesi sonucu ile doğru değeri (çok defa bilinmeyen) arasındaki fark. || *Örnek alma hatası,* gerçek nüfus sayısıyle yoklama sonucunda elde edilen sayı arasındaki fark. || *Raslantılı hata,* gerek âlete, gerekse yapıcıya yüklenebilen ve rastlantıyle oluşan, birçok kısmî hataların birleşmesinden doğan hata. || *Sistematik hata,* sürekli sebepler (kullanılan deney metodu, bir ölçü âletinin ayarındaki bozukluk v.b.) yüzünden doğan hata: *Sistematik hata daima aynı yönde meydana gelir.* (DOLAYLI HATA da denir.)

— Muhas. *Hata ve unutma müstesnadır,* carî hesabın elde olmayan birtakım hata ve unutmalar taşıyabileceğini belirtmek amacıyle bankalar tarafından müşterilerine gönderilen ekstrelerin altına konulan formül.

— Psikol. *Deneme ve yanılma metodu,* çağrışıma dayanan öğrenme yöntemi; bu yöntemde, olumlu (yani başarıyle sonuçlanan) denemeler kendi aralarında bağlaşıp toplanır, olumsuz (yani başarısız) denemeler de, bilinçaltına inme yoluyle kendiliklerinden ortadan kalkar. (Bu metot, hem hayvanların terbiye edilmesinde, hem de insanın öğrenmesi ve eğitilmesi sürecinde kullanılır.)

— Sibern. İşaret değiştirmiş karşılaştırma farkı. (Mutlak değer alındığında *hata* ve *fark* kelimelerinin anlamları aynıdır; bu, sık sık karışıklığa sebep olur.)

— Sosyal psikol. Bir ankette, örneklemeden bağımsız olarak yapılan hata; gözlem veya ölçme hatası. (Bu hata, gözlemler ve ölçülmek istenen nicelikler arasındaki bir veya birkaç uyuşmazlıktan ileri gelir.) || Bir örneğin ortaya konulması için seçilen ölçütü etkileyen hata. (Msl. anketi yapanla ankete tabi tutulan arasında haberleşme aracı olarak sadece telefonun kullanılması gibi.)

— ANSİKL. Deneysel psikol. *Metot hataları,* deneysel psikolojide, özellikle algı düzeyinde incelenmiştir. Çünkü bu düzeyde, bazı metotlar sayesinde, uyartının fizik şiddetini doğrudan doğruya ölçerek ve öznenin bu uyartı hakkındaki değerlendirilmesini belirleyerek bu uyartı üstünde çifte bir ölçme yapmak mümkündür. Bu alanda ortaya konan temel metot hataları, uyarımların düzeninden (*zaman içindeki yerle ilgili hata* veya *demirleme olayı* gibi); öznenin algısal faaliyetinden (*merkezleşme etkisi optik-geometrik yanılmalar* veya kullanılan uyartıların duygunluk açısından taşıdığı değerin etkisinde kalan öznenin tavır alışlarından (nitekim, Bruner ve Goodman, 1948'de, yoksul çocukların, madenî paraların boyutlarını sistematik şekilde mübalâğa ettiklerini gösterdiler) doğar. Uyartılar ne kadar kaypaksa, metot hatalarının önemi de o kadar büyük olur.

— Din. Kur'an, *hata*'yı dine aykırı, fakat *amd* (kasıt) olmayan fiil olarak tanımlar. Mutezile bu çeşit hatadan dolayı, Tanrı'nın kişiyi cezalandırmayacağını iddia eder. Ehli sünnet hatanın günah olmadığını, ihmalciliğin ise bir çeşit kasıt olması sebebiyle cezayı hak etmiş olduğunu ileri sürerler. Ancak Tanrı, acıyıcı ve öbür âlemde bağışlayıcı ve lûtfedici olduğuna göre, âhirette cezayı bağışlar. Hata yoluyle işlenen katilde kısas gerekmez; yerine diyet verilir veya kefaretle karşılanır. Hatada, dünyada işlenen suçlar için de hafifletici sebepler vardır; cezada bu sebepler dolayısıyle, had uygulanmaz.

Haremi şerif'te (Mekke'nin belli bir sınır içindeki bölgesi) ister hata, isterse kasıt olsun, bir hayvan öldüren insan, şerî (dinî)

hat (elektr.)

kefareti yerine getirmekle yükümlüdür.

— Huk. *Hatanın borçlar hukuku açısından hukukî sonuçları;* Borçlar hukuku açısından Borçlar kn. md. 31'e göre, hataya düşen tarafa, sözleşmeyi iptal etme imkânı tanır. Bu maddeye göre, hataya düşen taraf, hatasını anladığı andan itibaren bir yıl içinde sözleşmeyi iptal edebilir. Bu müddet içinde iptal beyanı karşı tarafa varmazsa, sözleşmeye icazet verilmiş sayılır. Ancak Borçlar kn. md. 25, hatayı ileri sürme hakkını iki yönden sınırlamaktadır. Bunlardan birincisi, hata iddiasının iyi niyet kurallarına aykırı olarak ileri sürülememesidir. Meselâ, hata eden, söz konusu haldeki çıkarı gayet az olduğu halde sırf karşı tarafı ızrar etmek için hatasını ileri süremez. Diğer hal ise, karşı tarafın, sözleşmeyi, hataya düşenin asıl iradesi üzerinden yapmağa hazır olduğunu bildirmesidir. Bu halde de hata eden, hatasını ileri sürerek sözleşmeyi iptal edemez. Meselâ, gerçek iradesi 1 000 olan bir kimse hata ile 100 üzerinden beyanda bulunur ve karşı taraf, sözleşmeyi onun gerçek iradesi olan 1 000 üzerinden yapmağa razı olursa, artık hata iddiası dinlenmez. Bazı hallerde, hataya düşen taraf tazminat ödemek borcu altına girer. Borçlar kn. md. 26'ya göre, kendi kusuru sonucu hataya düşen taraf, hatasını ileri sürerek sözleşmeyi iptal edince, bu iptal sonucu karşı tarafın uğradığı zararı tazmin etmek zorunda kalır. Meselâ, okunamayacak derecede çirkin bir telgraf yazan kimse, bu sebeple telgrafta yazılı olan hususların karşı tarafa yanlış varması sonucu hataya dayanarak sözleşmeyi iptal edecek olursa, karşı tarafın bundan uğradığı zararı tazmin etmek borcu altındadır. Bu, kural olarak menfi tazminattır. Ancak Borçlar kn. md. 26/II'ye göre, hakkaniyet gerektiriyorsa, hâkim bunu aşan bir tazminata da (müspet tazminat) karar verebilir. Ancak hata edenden tazminat istenebilmesi için, karşı tarafın, onun hataya düştüğünü bilmemesi ve bilebilecek durumda olmaması gereklidir. Bk. GÜVEN *nazariyesi.*

● *Beyan hatası.* Esaslı hata niteliğini taşıyan hatalar temel hatası bir yana, beyan hatasıdır. Yalnız beyan hatası olup da esaslı sayılmayan hatalar da vardır. Meselâ, miktar hatasında, düşünülen miktar ile, beyan edilen miktar arasındaki fark önemli değilse, bu hata esaslı sayılmaz.

● *Esaslı hata.* Belirli bir husus hakkında yanlış bir kanaate sahip olma veya hiç bir kanaate sahip olmama, yani belli bir husus hakkında hataya düşme, hayatın her safhasında rastlanan bir husustur. Ancak, özel hukuk alanında, bu şekilde düşülmüş olan bir hatanın hukuk düzeni tarafından nazara alınması için, bunun esaslı bir hata olması gerekir. Bu esaslı hatanın ne olduğu

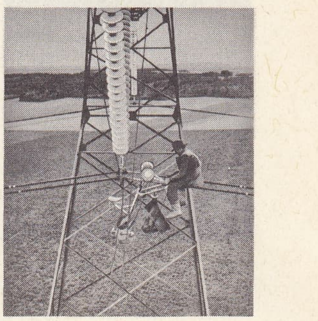

hat (elektr.)

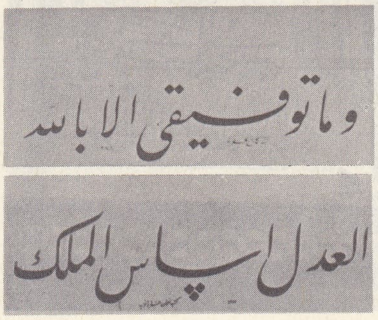

hat (yazı)

Foto. LAROUSSE; N. Erkılıç (MEYDAN)

Karahisarî'nin hattı (tâlik)

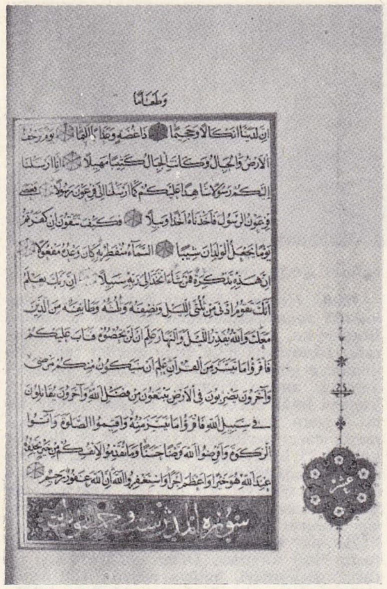

hat (yazı)

Bursa Ulucamiinden iki hat örneği

Mehmed Şefik Efendi'nin hattı (kûfi, sülüs, celî) Ulucami, Bursa

Borçlar kn. md. 24'te bazı örnekler anılarak gösterilmiştir. Aynı maddeye göre, şu haller esaslı hata sayılır: 1. sözleşmenin niteliğinde (mahiyetinde) hata; 2. konuda hata; 3. kişide hata; 4. miktar hatası; 5. temel hatası. Adı geçen maddenin 1. bendine göre, sözleşme yaparken, beyan ettiğinden başka bir sözleşmeyi kasteden taraf, sözleşmenin niteliğinde yanılmış olur. Meselâ, kiralamak istediği yeri satın alan veya bir arkadaşının borcuna kefil olmak isterken, borcu devralan kimse sözleşmenin niteliğinde yanılmıştır. Konuda yanılma halinde ise, 2. bent uyarınca bir kimse sözleşmenin konusunu teşkil eden şeyde yanılır. Burada bir şeyin ayniyetiyle ilgili bir hata vardır. Meselâ, bir vazo almak isteyen kimse, yanlışlıkla onun yanındaki servis tabağını gösterecek olursa, bu şekilde bir yanılma söz konusu olur.

Kişide hatada ise, bir kimse, sözleşme yapacağı kimsenin şahsında yanılmaktadır (Borçlar kn. md. 24/bent 2). Yani bir kimse, sözleşme yapmak istediği kimseyle değil de hataen başka bir kimse ile sözleşmeyi yapmaktadır. Meselâ, A'nın icabını B'ye yapmak isterken yanlışlıkla C'ye yapmasında olduğu gibi. Yalnız kişide hatanın esaslı sayılabilmesi için, kişinin kimliği o sözleşme açısından önem arz etmelidir. Miktarda yanılmaya gelince, Borçlar kn. md. 24/bent 3'e göre, kastettiğinden çok daha fazla miktarda borç altına giren veya kastettiğinden çok daha az bir karşı edim elde edecek olan kimse, miktarda yanılmış sayılır. Meselâ, bir kimse 10 ton kömür satma borcu altına girmek isterken, hataya düşer de 100 ton olarak beyanda bulunur veya kömürün tonunu 200 liraya satmak isterken 20 liralık bir beyanda bulunursa, miktar hatasına düşmüş olur. Âdi hesap hataları bu kavramın içine girmez, meselâ, yapılan bir toplama hatası, hesap hatası sayılmaz. Bunlar, açık olarak görülebildikleri için Borçlar kn. md. 24/bent 3'e göre düzeltilmekle yetinilir.

● *Fiilî hata.* Ceza hukukunda, kusurluluğun varlığı veya yokluğu alanında önemli olan fiilî hata adını alan hata tipidir. Fiilî hata suçun muhtelif yönleriyle ilgili bir kavramdır. Bu sebeple ayrı ayrı ele alınmalıdır:

1. *unsura ilişkin hata.* Bir suçun bulunması ve meydana gelmesi için zarurî olan husus. Unsurda hata halinde, bir kimse fiili işlediği sırada bir unsurda yanılmışsa ve bu yanılmada taksir derecesinde dahi bir kusuru yoksa, bu yanılma kendisine bağışlanabilir ve o kişi cezalandırılmaz.

2. *unsurlar dışında kalan hususlarda hata.* Bu birkaç altbölüm içinde ele alınabilir. a) *önşartlarda hata.* Önşartlar unsurlardan farksızdır. Aynı sonuç burada da geçerlidir: b) *cezalandırılabilme şartlarında hata.* Bu şartlar suçun işlenmesinden sonra söz konusu olduklarından, bunlarda hata edilmesinin bir önemi yoktur; c) *hafifletici sebepler.* Kanunumuzda bir açıklık yoktur. Ancak failin hatası bağışlanabilir, yani aslında mevcut olmayan, fakat failin var zannettiği hafifletici sebep var farzolunur ve fail hafifletici sebepten yararlanır; ç) *ağırlatıcı sebepler.* Fail ağırlatıcı sebebi var zannetmişse, fakat bunlar aslında olayda mevcut değilse, faile bunlar uygulanmaz. İkinci ihtimalde, fail olayda var olan suça tesir eden halleri bilmiyorsa, sonuçlar şunlardır:

Olayda hafifletici sebep varken fail bunu yok zannederek davranmışsa, bu sebepten yararlanır.

Fail, olayda mevcut olan ağırlatıcı sebebi bilmiyorsa, bu durumda bu sebebin kendisine yüklenmesi için, failin bunu bilmesi aranır.

Kanun bunu vukuf şartı olarak belirtmiştir.

● *Neticede hata.* Tek neticeli ve çok neticeli hata olarak ayrılır. Tek hata, hiç bir zaman esaslı bir hata olamaz, çünkü suçun mağduru değişmiş olsa dahi, failin kusuru yine mevcuttur, o fiilden dolayı cezalandırılır.

Çok neticeli hata halinde ise, bu durumda istenilen neticeden başka bir netice daha meydana gelir. Bu durumda fail genel kusur kurallarına göre, yani kastına ve taksirine göre cezalandırılmak gerekir.

● *Hukukî hata.* «Kanunu bilmemek mazeret sayılmaz» (Türk Ceza kn. md. 44). Böylece, ceza hukuku alanında hukukî hata göz önünde tutulmamıştır. Fail işlediği fiilin suç olduğunu bilmediğini ileri sürerek cezadan kurtulamaz. Özel hukuk alanında durum farklıdır. Hukukî hata ile fiilî hata (olgu hatası) arasında, herhangi bir fark gözetilmemiştir. Şu halde, hukukî bir hata bile, *esaslı* olmak kaydı ile, yapılan işlemin iptaline yolaçabilir. Yalnız, uygulamada, hukukî hataları çok defa bir saik hatası niteliğini taşıyacak ve esaslı hata statüsü dışında kalacaklardır.

● *İlliyet bağında hata.* Suçun nasıl doğması gerektiğini failin tahmin etmesi ceza hukukunda aranmaz. Bu sebeple failin illiyet bağı konusunda yanılması önemsizdir. Sorumlu tutulur.

● *Saik hatası.* Bir kimseyi bir sözleşme yapmaya iten saikte yanılma, kural olarak esaslı hata kabul edilmemiştir. Herkes hukukî muameleleri çeşitli, çok defa karşı tarafça bilinemeyen hattâ gizli kalması arzu edilen saiklerle yapacağından aksi çözüm, iş hayatının güvenliğini geniş ölçüde zedelerdi. Meselâ, bir kimse, nişanlanacağını zannederek bir arkadaşına bir hediye alacak olur ve sonra da bu nişan herhangi bir sebeple yapılmazsa, hediye alan kimse, nişanlanmanın yapılmadığını ileri sürerek alımsatım sözleşmesini hata sebebiyle iptal edemez. Zira, nişanlanma hususu, yapılan sözleşmenin bir saikini teşkil eder. Kural bu olmakla beraber, bazı hallerde saik hatası hukuk tarafından nazara alınır. Bunun için, saik hatasının, Borçlar kn. md. 24/b. 4 anlamında bir temel hatası niteliğini kazanmış olması şarttır. Yalnız ölüme bağlı tasarruflarda (hattâ bir görüşe göre sadece vasiyetnamelerde) alelâde saik hataları iptal için yeterlidir.

● *Temel hatası.* Bir saik hatasının istisna olarak temel hatası ve dolayısıyle esaslı hata niteliğini kazanabilmesi için şu şartlar aranır: bunlardan birincisi beyan sahibinin, karşı tarafça anlaşılabilir şekilde hata ettiği hususi beyanının zorunlu bir unsuru olarak kabul etmesi, yani sübjektif unsur. İkincisi ise (objektif unsur) o hususun, söz konusu sübjektif unsur yanında ayni zamanda ticarî dürüstlük kurallarına (Med. kn. md. 2'de öngörülen objektif iyiniyet kuralı açısından iş hayatının görüşlerine) göre de hukukî muamelenin zorunlu bir unsuru olması gereklidir. Meselâ, elmas zannedilen bir taşın âdi bir taş olması veya orijinal zannedilen bir tablonun bir kopye olması halinde, temel hatası haline gelmiş olan saik hatası söz konusudur.

● *Vasıtanın hatası.* Bir kimse, iradesini bir vasıta ile yapacak olur ve bu vasıta beyanın iletilmesinde bir hataya düşerse, Borçla kn. md. 27'ye göre, bu tıpkı beyanda sahibinin hatasıymış gibi işlem görür. Meselâ, telgrafla B, A'ya 1 000 üzerinde icapta bulunur ve bu icap PTT idaresinin bir hatası sonucu 10 olarak karşı tarafa varırsa, B için, vasıtanın hatası kendi hatası sayılır ve iptal imkânı doğar.

● *İslâm hukukunda hata.* Fıkıh usulünde,

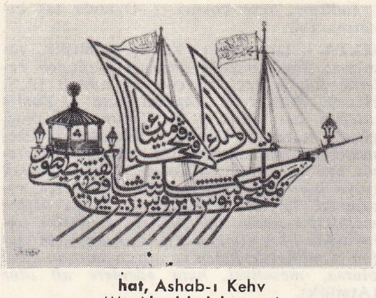

hat, Ashab-ı Kehv (M. Aksel koleksyonu)

Belger Sadi'nin hat sanatı

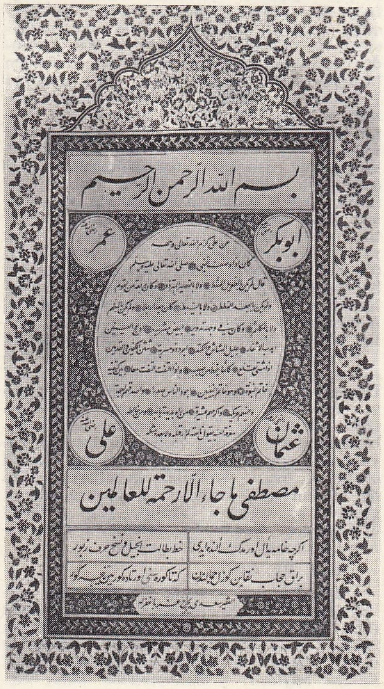

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

daha çok «fiilî tasarruflar»ın, haksız ve müessir fiillerin hata olarak yapılması, meselâ bir kimsenin av sanarak bir koyunu öldürmesi veya ava atılan okun bir insana rastlaması gibi durumlar incelenir. Kavlî tasarruflarda, özellikle, bugünkü terim kullanılırsa irade açıklamalarında hatanın tesirlerine az çok değinilir. Hattâ bazı yazarlar, bu terimin sırf cürüm kastı bulunmayan halleri ifade etmek üzere ceza hukukunda kullanılacağını belirtirler. Fakat bazı eserlerde, hatanın, hukukî muamele nazariyesi içindeki anlamıyle kullanıldığı da olur. Hukukî muamele teorisi içinde, bir irade bozukluğu halî olarak, bugün *hata* diye ifade ettiğimiz terim karşılığında, çok defa *sehv* terimi kullanılır. Bu anlamda *galat* teriminin kullanıldığı da olur. İran Medenî kanununda iştibah terimi kullanılmıştır. Hata teriminin İslâm hukukunda haksız fiil teorisi içinde de, özellikle kullanılmış olması belki de bugünkü Borçlar kanunu tercümesinde *kusur* yerine *hata* denmesine sebep olmuştur. Hatayı hukukî muamele teorisi içinde ele alırsak, «boşanma, azat etme, nikâh, yemin, nezr, zıhar, ilâ, ila'dan rücu, kısastan afv ve ric'i talâktan dönme» muamelelerinde yalnızca beyana önem verildiğini ve bu işlemlerde hatanın ileri sürülemediğini görüyoruz. Bu durum, özellikle hanefî fıkhına mahsustur. İslâm fıkıh usulünde, bugünkü hukukumuzda olduğu şekilde bir «irade bozukluğu nazariyesinin geliştirilmemiş olmasına rağmen «hıyarat» müessesesi, bu eksikliği çok geniş bir ölçüde telâfi eder. Fakat şahısta hata konusu ayrıca ele alınmalıdır. Mesele özellikle evlenme akdi için önemlidir. Mecelle'de şahısta hatadan bahsedilmez. İran Medenî kanununda «muamelenin tarafı olan kimsenin şahsında hata edilmesi muamelenin sıhhatini ihlâl etmez, meğer ki o tarafın kişiliğinin, akdin başlıca sebebi olduğu durumlar söz konusu olsun» denmektedir.

Haksız fiil teorisinde de, hatanın önemi vardır ve belirtildiği gibi, islâm hukukunda hata özellikle burada incelenmektedir. Bir kimsenin, kastî olmaksızın, yanlışlıkla diğer bir kimseyi öldürmesi veya yaralamasında hatadan, irade dışı; gayri ihtiyarî bir fiil ile, meselâ hamalın taşıdığı yükün düşmesi gibi bir sebeple, bir kişi ölür veya yaralanırsa, «hata mecrasına cari katl veya cerh»ten bahsedilir. Kasıt bulunmayan hallerde *kısas* uygulanamaz.

— Mant. *Hata,* bir tasavvurun nesnel bir nitelik taşıdığına körü körüne inanmaktır. Hata meselesi, kavramlar düzeyinde olduğu gibi algılar düzeyinde de ortaya çıkar. «Duyu» denince algıların işlevleri kastedilecek olursa, *duyuların hataları*'ndan söz etmek mümkündür. Algı, karmaşık bir zihnî kuruluş olduğu için, şartlarından birinin değişikliğe uğraması, alışkanlık yoluyle meydana çıkan bu kuruluşun, bir başka duyunun algıları veya genel algı sistemiyle uyuşmazlık göstermesine yolaçabilir. Demek ki, «duyu hatları» aslında kuruluş hatalarıdır; bu hataları duyu verisinde aramamak gerekir. Fizik, fizyoloji ve psikoloji, genel olarak, bu hataların bir teorisini yapmayı mümkün kılar.

Akıl yürütme hataları'nın çeşitli biçimleri vardır. Tümevarımda ortaya çıkan hatalar, deney belirlenmelerinin veya yapılan gözlemlerin kusurlu oluşundan veya sonuçlara varırken acele edilmesinden doğar. Tümdengelimde ise, kelimelerin anlam bakımından kaypak oluşu veya daha önceki fikirlerin unutulması veya dış özdeşleştirmeler, hataya yolaçar.

Demek ki hatanın birçok kaynağı vardır: fizik, fizyolojik, psikolojik, fikrî, sosyal. Bu felsefî mesele, sözü geçen hata kaynaklarının incelenmesi yoluyle belli bir dereceye kadar çözülebilir. Çeşitli bilimlerin konusu olan bu incelemenin amacı hatadan kurtulmak ve hakikate ulaşmaktır. Öte yandan, felsefe, genel ve metafizik bir mesele ortaya atar. Bu meseleyi şu şekilde dile getirebiliriz: hatadan kaçınmak mümkün müdür; yoksa hata insanın hiç bir zaman kaçınmayacağı bir şey midir? Metafizik bakımdan, mutlak hakikate hiç bir zaman ulaşamamağa ve sadece aldatıcı bilgilerle yetinmeğe mahkûm halde miyiz? Bu biçimde ortaya konulduğu zaman, hata meselesi bizi, hakikat meselesine götürür.

— Mat, Metrol. ve istat. Düzenli hesap yöntemlerini bütün sayılara uygulayabilmek için, genellikle, kesirler ondalık sayılara çevrilir. Öte yandan, çoğu zaman $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$ v.b. gibi ortak ölçüsüz sayılarla karşılaşılır; bunlar sonsuz ondalıkla yazılmadıkça ondalık şekle konulamaz. Bundan dolayı, işlemleri nasıl yürütmek, ne gibi bir yaklaşımla hesaplamak gerektiği ve sonuçlara ne derece güvenilebileceği sorusu ortaya çıkar. Doğru farzedilen bir *a* sayısı yerine, az çok farklı, *yaklaşık değer* veya *sayı* denilen bir *á* sayısı konursa, *a* üzerinde yapılan *mutlak hata* *a* — *á* farkı olur. *a*'nın eksik veya artık yaklaşık değer oluşuna göre bu fark pozitif veya negatiftir ve genellikle $\triangle a$ ile gösterilir.

$$a = \acute{a} + \triangle a$$

$$\triangle a = a - \acute{a}$$

Bu $\triangle a$ hatası bilinemez; ama çok defa *á*-nün *a*'ya *ε' dan küçük bir hata* ile yaklaştığı bilinir; yani *á, a* — ε' alt sınırı ile *á* + ε üst sınırı arasındadır.

Metrolojide, *hatalar* hiç bir zaman bir işlem hatası veya yanılma sonucu değildir. Hiç bir ölçümde sonsuz bir kesinlik bulunmaz; metroloji hatası sadece bu yüzden ortaya çıkar. Mutlak hata, ölçülen büyüklüğün birimiyle ifade edilir; bağıl hata bir sayıdır. Bir uzunluğu ölçerken 83,258 mm bulunmuşsa ve doğru uzunluk (biliniyor farzedilmektedir) 83,263 ise, mutlak hata - 0,005 mm ve bağıl hata $\frac{0,005}{83,26}$, yani 6/100 000 dir. Bir büyüklüğün kesin belirlenmesinde, hiç bir zaman tek ölçü, tek gözlemle yetinilmez; ne kadar yüksek bir kesinliğe ulaşmak istenirse o kadar çok sayıda ölçme yapılır. Böylece elde edilen bütün sonuçlar arasından çıkarılabilecek en iyi değer olarak düşünülen bir A değeri seçilir. Bu durumda, gözlemlerden herhangi birinin a_p sonucunun *artık hata*'sı r_p veya *artık*'ı, kabul edilen A değeri ile arasındaki sapmaya denir:

$$r_p = a_p - A$$

A nasıl seçilebilir ve A'dan nasıl bir kesinlik beklenebilir? Seçilecek en iyi değer, işaretleriyle alınmış artık hataların toplamını sıfır kılan hatanın değeridir;

$$A = \frac{a_1 + a_2 + \dots a_n}{n}$$

bu değer tek tek sonuçların aritmetik orta-

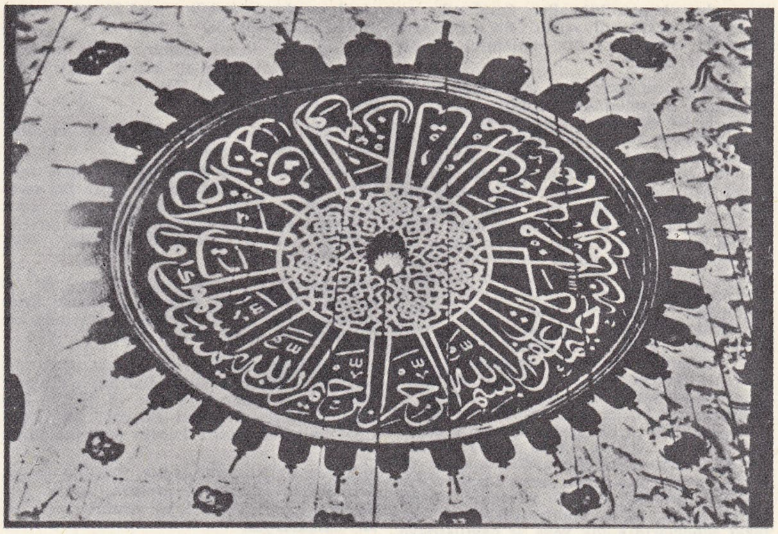

Karahisarî'nin **hattı** (celî) Süleymaniye camiinin kubbesi

hat vavlar

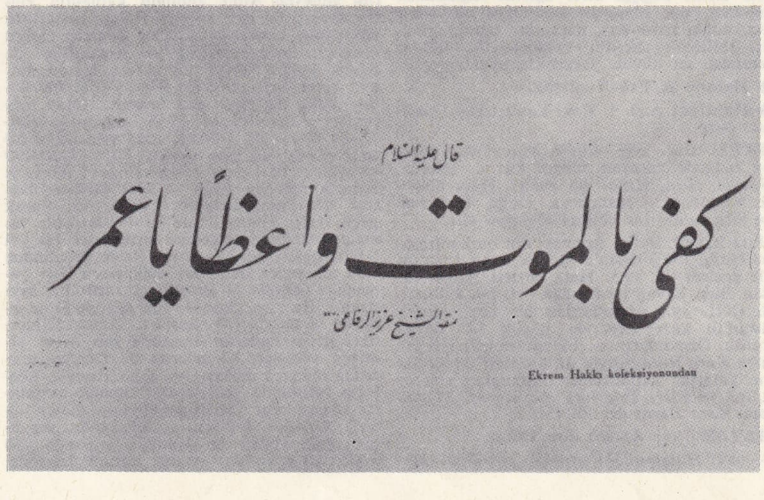

hat sanatı (Ekrem Hakkı koleksiyonu)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lamasıdır; buna ihtimaller hesabında en muhtemel, değer adı verilir. Bu değer aynı zamanda artık hataların toplamını en küçük kılan değerdir.

Bir ölçü yapıldığı zaman, işlenebilen bütün özel hata sebeplerinin (sıcaklık, basınç v. b.) herbirini düzeltmek için elbette büyük özen gösterilir. Bütün bu özene rağmen sezilemeyen hata kaynakları kalır. Bunlar arasında, gözlemler tekrarlandığı zaman aynı yönde hep birbirine benzer şekilde meydana gelen hatalar olduğu gibi (msl. gözlemcinin kişisel eğilimi, termometrelerin bilinmeyen hataları), rastlantılı olarak bazen bir yönde, bazen diğer yönde etki eden hatalar vardır. Birincilere *sistematik hata*, ikincilere *beklenmedik hata* denir. Beklenmedik hatalar gözlemler tekrarlandıkça, birbirini yok edebilir; aksine sistematik hatalar sonuçta tamamen kalır; gözlem şartlarını değiştirerek, ters yön vererek, bunlardan tamamen kurtulmak beklenemez. Çok sayıda ölçü yapılarak apsis olarak sonuçların değerleri, ordinat olarak da çok küçük değer aralığında alınan sonuçların sayısı bir grafik üzerine geçirilirse, «itfaiyeci şapkası» veya «çan» şeklinde bir eğri elde edilir: Buna *Gauss eğrisi* denir. En muhtemel değer, çanın tepesine karşı gelen değerdir. İşte en güvenilir olarak kabul edilen değer budur. Ölçülerin teker teker sonuçlarının çok veya az dağılışından, son elde edilen sonucun kesinliği hakkında bir fikir edinilir. Bu dağılım genellikle aşağıdaki ifadelerin birinde açıklığa kavuşur: *«q» ortalama ikinci derece hata*, karesi bütün değerlerin karesinin aritmetik ortalamasına eşit değer: *«m» ortalama hatası*, bütün hataların mutlak değerlerinin aritmetik ortalaması; η *muhtemel hatası*, kendinden büyükleri kadar kendinden küçük hatalar bulunan hata. Gerçekte bu ifadeler birbirine bağlıdır ve $q\sqrt{2} = m\sqrt{\pi} = 2{,}097\,\eta$ eşitlikleriyle birinden diğeri çıkarılabilir. Bağımsız hataların bileşimi incelendiğinde, şunlar kolayca gösterilir:

1. *muhtemel bileşke hatanın karesi, bileşen muhtemel hataların karesine eşittir.*

2. n *belirlemenin toplamında muhtemel hata* $\sqrt{n}$ ile çarpılmış bir belirlemenin muh*temel hatasına eşittir.*

3. n *belirleme ortalamasında muhtemel hata,* $\sqrt{n}$ *ile bölünmüş bir belirlemenin muhtemel hatasına eşittir.*

Pek çok defa bir büyüklüğün ölçüsü, bunun üzerinde bir etkisi bulunan bir başka büyüklüğün, bir etkenin ölçüsünden ayrılamaz. En sık rastlanan hal sıcaklık halidir; bu halde iki bilinmeyen vardır: sıcaklık katsayısı ve belirli bir sıcaklıkta büyüklüğün kendisi. Bilinmeyenlerin en iyi değerlerini araştırmakta kullanılan metot, *en küçük kareler* metodu denilen metottur; genellikle, ölçünün tasarısı, değişmez şartlarla birbirine bağlı bir değerin belirlenmesini kapsasa bile, uygulanır. Bu metot, en muhtemel değer olarak, ayrıcalı değerle gözlemlenen bütün ölçü sapmalarının kareleri toplamı mümkün olduğu kadar küçük olan değeri almaktır.

Her birine değişik birer ağırlık bağlanması gereken, eşit olmayan kesinlikte gözlemler karşısında kalınınca, hata yine tanımlanabilir. İhtimaller hesabı beklenmedik hatalar teorisine en büyük yararlıkla uygulanır.

◆ **Hataen** zf. *Esk.* Yanlışlıkla.

◆ **Hataiyât** çoğl. i. *Esk.* Yanlışlıklar, hatalar. (ML)

HATA. Esk. coğ. Çin'in kuzeyinde bölge; bu bölgede yaşayan moğol kavmi. (*Hatay, Hattan, Hıta, Hittay* da denir). Hata bölgesi Moğolistan, Mançurya, Doğu Türkistan ve Sibirya'nın bir bölümünü içine alır.

Hata kavmi, Boliçi Apuvaki'nin başkanlığında bütün Moğolistan'ı ve Çin'in bir kısmını ele geçirdi (X. yy.). Hata devleti Pançu'lardan Buşi kavmi tarafından ortadan kaldırıldı (XII. yy.). Hata'lardan bir boy, Moğolistan'ın kuzeybatısında küçük bir devlet kurdu. Ormanlarının çokluğu dolayısıyle bu ülke *Kara Hata* adıyle ün kazandı. Moğollar ve Tatarlar kendilerine başlangıçta *Hatay* adını verdiler. Tatarlara *Ak Hatay*, Moğollara *Kara Hatay* denildi. (M)

HATAB i. (ar. *ḥaṭab*). *Esk.* Odun.

— DEY. *Hatab-ullahı ormanî zırtullahı kermanî*, «anlayışsız, bön, aptal kimse» anlaminda kullanılan söz.

— Teşk. tar. *Hatab ambarı ocağı*, Osmanlı sarayının ısınma, odun, kömür sağlama işlerine bakan kuruluşu. (M)

HATAÎ i. Bk. HATAYÎ.

HATÂİR çoğl. i. (ar. *ḫaṭīre*'den *ḫaṭāʾir*). *Esk.* Önemli işler. (M)

HATALI sıf. (*hata*'dan *hata-lı*). İçinde yanlışlık bulunan, hatası olan: *Eğer bu tarzı hareketimiz hatalı ad buyruluyorsa, anın telâkkiye göre tashihi imkânı mevcuttur* (Atatürk). ‖ Hata yapmış olan: *Hatalı olan ben değilim.* (M)

HATAMOTO i. Doğrudan doğruya bir *şogun*'un (demyo'nun değil) bağımlılığı altında olan samuray. (Tokugava'lar devrinde hatamoto'ların sayısı 80 000 kadardı.) [L]

HATANGA, S.S.C.B.'de ırmak, Orta Sibirya'da; Birranga sıradağlarının (Taymir yarımadası) güney yamacını ve Sibirya kalkanının kuzey kenarını akaçlar; 730 km. Çok derin bir haliçle Laptev denizine dökülür. (L)

HATAR i. (ar. *ḫaṭar*). *Esk.* Tehlike, emniyetsizlik: *İcma'dan ayrılmakta hatar vardır* (Cevdet Paşa). ‖ *Sefer* (*tarîk*)*-i pür hatar*, tehlikeli yol.

Hatarât çoğl. i. *Esk.* Tehlikeler: *Bir nasihat-ı selâmet - bahş ile hatarât-ı atiyeden vikayeniz...* (Yusuf Kâmil Paşa).

◆ **Hatargâh** i. *Esk.* Tehlikeli yer.

◆ **Hatarmend** veya **hatarnâk** blş. sıf. *Esk.* Tehlikeli: *Dönmez ölünce râh-ı hatarnâk-i aşktan / Yahya gibi şu kimse ki bî-vehm ü bâk olur* (Şeyhülislâm Yahya). [M]

HATASIZ sıf. (*hata*'dan *hata-sız*). Hatası olmayan: *Kul hatasız olmaz* (Atasözü). ‖ Yanlışsız: *Hatasız baskı.* (M)

HATÂT i. (ar. *ḥaṭāṭ*). *Esk.* Süt kaymağı. (M)

HATAVÂT çoğl. i. (ar. *ḫaṭve*'den *ḫaṭavāt*). *Esk.* Adımlar. (M)

HATAY, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde (Doğu bölümü) yer alan ili; kuzeyde Adana, kuzeydoğuda Gaziantep, doğu ve güneyde Suriye cumhuriyeti toprakları (Halep, İdlib ve Lazkiye illeri), batıda da Akdeniz (İskenderun körfezi ve önü) ile kuşatılır; 5 403 km^2. — *İl merkezi*, Antakya.

Hatay, Birinci Dünya savaşı sonunda bazı idarî özelliklerle «İskenderun sancağı» adıyle Suriye'ye verildi. 1938'de bağımsız bir cumhuriyet haline getirildi. Hatay devleti meclisi 29 haziran 1939'daki olağanüstü toplantısında Türkiye'ye katılma kararı aldı. Bk. HATAY MESELESİ VE ANTLAŞMASI.

● *Coğrafya.* Hatay ili toprakları: **1.** batı kenarı boyunda uzanan Amanos dağları ve İskenderun körfezi bitimindeki tepelik yerey;

2. güneyde Âsi ırmağının aşağı çığırıyle Amanoslardan ayrılan Kas dağı kütlesinin Türkiye sınırları içinde kalan kuzey kesimi;

3. Amanos dağları doğusunda en çukur yerini güneyde Amik gölünün kapladığı Hatay ovası: bu ova doğuda Halep yaylasının yükselmiş kenarına (Cebeli Seman) doğru genişler, kuzeye doğru ise Amanoslar ile büyük kısmı Suriye toprakları içinde kalmış Kurt dağı arasında Maraş önlerine kadar geniş bir oluk gibi uzanır. Hatay toprakları Amanosların Mığır tepesinde (kuzeyde, Hassa ile Dörtyol arasında, 2 241 m) en yüksek düzeyine ulaşır. Orta (Daztepe) ve güney (Kızıldağ) kesimlerinde 1 700 m'yi aşan Amanoslar doğu ve batı etekleri üzerine dik yamaçlarla iner ve seyrek olarak geçit verir: Hatay ilinde bu dağların bir yamacından öteki yamacına önemli tek bir yol (İskenderun-Antakya yolu) Belen geçidinden (750 m) geçer. Amanos dağlarının batı yamaçları önünde az girintili çıkıntılı bir kıyı uzanır. Bu kıyı güneyde Âsi ağzıyle Domuzburnu arasında çok sarptır. Arsuz (Uluçınar) ile İskenderun arasında yalı ovası oldukça genişler, İskenderun ile Dörtyol arasında oldukça darlaşır ve daha kuzeyde körfezin bitiminde genişleyerek tepelik bir alana komşu olur (Misis tepelerinin güney uçları) Amanos dağlarının doğusunda yer alan oluk, Hassa ile Antakya arasında 450 m'den 80 m'ye iner ve düz zemini üzerinde, özellikle kuzeye doğru, bazıları ada gibi yükselen volkanik engebeler taşır: bunların en göze çarpanı Hassa doğusundaki Leçe'dir. Son olarak il topraklarının güney kesiminde yükselen Kas dağı, Suriye sınırı üzerinde Akra dağının sivri doruğunda 1 789 m'ye çıkar. Bu dağların kısmen çevrelediği Hatay (Amik) ovası (915 km^2) en çukur yerini devamlı bir gölün (61 km^2) kapladığı, çukur bir alandır. Ovanın tabanı üç yönden gelen akarsuların yaydığı alüvyonların altında killi-kumlu-kireçli tortulların kalın tabakalar halinde biriktiği bir çöküntü alanıdır.

Hatay ili kıyılarında hâkim olan tipik Akdeniz iklimi (yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı), ilin iç kesimlerinde biraz karasal karakter olmakla beraber, ana niteliğini korur. İskenderun, Dörtyol ve Antakya'daki meteoroloji istasyonlarına göre: İskenderun'da ortalama sıcaklık ocak'ta 11°8 C, ağustosta 28°7 C yıl ortalaması 20°2 C; en düşük —3°2 C, en yüksek 43°2 C'tır. Dörtyol'da ocakta 10°5 C, ağustosta 28°1 C, yıllık ortalama 19°4 C, en düşük —6°3 C, en yüksek 43°0 C. Antakya'da ocakta 8°1 C, ağustosta 27°7 C, yıllık ortalama 18°2 C, en düşük —14°6 C, en yüksek 43°9 C'tır.

Deniz kıyısında veya yakınında olan ilk iki istasyona göre, içeride olan Antakya'da kışın sıcaklığın biraz daha düştüğü görülür. Yazların daha serin geçmesi ise, bu mevsim süresinde hemen hemen hiç eksik olmayan ve Aşağı Âsi vâdisi üzerinden gelen deniz rüzgârının serinletici etkisine dayanır. Yağışlara gelince, aynı üç istasyonun durumu şöyledir:

İskenderun'da yıllık yağış 776 mm; yağışlı gün sayısı 127; yağış ortalaması (yüzde ile): kış 43; ilkbahar 27, yaz 4, sonbahar 26. Dörtyol'da yıllık yağış 1 020 mm, yağışlı gün sayısı 125; yağış ortalaması (yüzde ile); kış 37, ilkbahar 28,5, yaz 11,5, sonbahar 23. Antakya'da yıllık yağış 1 157 mm, yağışlı gün sayısı 111, yağış ortalaması (yüzde ile) kış 52,5, ilkbahar, 26,5 yaz 4, sonbahar 17.

Görüldüğü gibi kış en yağışlı mevsim, yaz da en az yağışlı mevsimdir; bununla beraber Dörtyol'un bütün Türkiye Akdeniz bölgesinde tek örnek olarak, yazlarının tamamıyle yağışsız olmadığı (yerel şartların etkisiyle) dikkati çeker. İlin başka istasyonlarında da şu yıllık yağışlar kaydedilir: Yayladağ 1 034 mm, Samandağı 982 mm, Arsus 680 mm, Hassa 760 mm, Kırıkhan 565 mm, Reyhanlı 525 mm. 10 Yıllık bir süre içinde İskenderun'da 1, Antakya'da 2 gün kar düştüğü, fakat yerde kalmadığı kaydedilmiştir.

Amanos dağlarının yamaçları alçak kesimlerde kışın yapraklarını dökmeyen çalılıklar (akdeniz maki'si), yükseklerde ise ormanla kaplıdır ve orman yüzyıllardan beri sürüp giden baltalama ve yakmalarla beraber, yer yer önemini korur: 600-800 m'ye kadar maki, 1 200 m'ye kadar mantar meşe, gürgen v.b. yaprak döken ağaçlarla kızılçam ve daha yükseklerde de iğne yapraklı ağaç türleri ve kayın ağacı kümeleri yer alır.

İlin başlıca akarsuyu olan Âsi ırmağı Suriye topraklarından gelerek 30 km boyunca sınırı boyladıktan sonra Türk topraklarına girer, başlıca kolu olan Küçük Âsi'yi (Amik gölünün ayağı) alır. Mirhop kazasında yıllık ortalama su yükü 3 400 × $10^6 m^3$'tür. Amik gölüne dökülen Afrin ve Karasu da Âsi'nin kolları sayılır. Amik gölü, bataklık alanlarla çevrilidir ve yağış havzası 6 600 km^2, suyu tatlıdır. Son yıllarda ayağı derinleştirilerek alanı darlaştırılmıştır.

Hatay ilinin nüfusu 596 201 (1970 sayımı geçici sonuçları), km^2'ye düşen ortalama nüfus 110'dur. 1965'te nüfus 506 154, km^2'ye düşeni de 94'tü ve bu nüfusun yüzde 45,5'i, 3 000'den fazla nüfusu olan kentlerde (kasaba ve şehir) yaşıyordu. Sayısı 13 olan bu kentlerden ikisininki 50 000'den fazla, dördününki 10 000'den fazla, yedisininki de 3 000 ile 10 000 arasındaydı. Nüfusu 3 000 den az olan yerleşmelerin sayısı 365 idi. İlin şehir nüfusu dışında kalan nüfusu (şehir dışı nüfus) km^2'ye 50 kişi varıyordu (1965 Türkiye ortalamasının hemen iki katı). 1970 Sayımı (geçici sonuçlar), Hatay ili şehirlerinin nüfusunu şöyle göstermektedir. İskenderun; 81 639, Antakya: 66 400, Kırıkhan 32 050, Reyhanlı: 20 511, Samandağı: 18 017, Dörtyol: 13 026.

solda, çarşıdan bir görünüş; sağda, Antakya kalesi

Hatay ilinin 9 ilçesi vardır: Merkez (Antakya), Altınözü, Dörtyol, Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Reyhanlı, Samandağı, Yayladağı.

—*Merkez* (Antakya) *ilçesi,* 689 km², 152 871 nüf. (1970), bucakları: Merkez, Harbiye, Serinyol (Batırga), Şenköy; muhtarlık sayısı 78.

Hatay ilinde geçim her şeyden önce tarıma dayanır. İlin toprakları zengin, iklimi uygun (sulama şartıyle) ve tarım gelenekleri elverişlidir. Yaklaşık bir hesapla il topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir (yüzde ile): Ekili-dikili topraklar 40 (bunun yüzde 9'u ağaçsı bitkiler dikili alanlardır ve nadas toprakları oranı önemsizdir); ormanlar 25,5; çayır ve otlaklar 5; ürün vermeyen topraklar 29,5. Ekili toprakların yüzde 62,5'i tahıl üretimine, yüzde yüze yakını sebzelere, yüzde 29'a yakını da sanayi bitkilerine ayrılmıştır. Tahıl türlerinin başında buğday (115 000-30 000 t) arpa, yulaf (12 000-14 000 t) gelir. Amik ovasında pirinç (yaklş. ol. 1 000 t), bazı yerlerde darı (3 000-4 000 t) ekilir, mısıra çok az yer ayrılır (200-300 t). Baklagiller (toplam 6 000 - 8 000 t) arasında en çok ekileni fasulye (2 000 - 3 600 t) ve mercimektir (1 300 - 1 600 t). Patates yeni yeni gelişmektedir (5 000-10 000 t). Yeşil sebze üretiminde gelişme görülür. Sanayi bitkilerinin başında pamuk gelir; pamuk ekilen topraklar 50 000 hektarı geçer; üretim; 34 bin t lif ve 50 000 t çekirdeki (1968). Akdeniz bölgesinde pamuk verimi bakımından Hatay ili başta gelir (hektar başına 679 kg). Hatay ilinin 120'den fazla köyünde tütün (1969'da 2 416 t) ve ayrıca Antakya ve İskenderun ilçelerinde (104 t) tömbeki üretilir. Başta sanayi bitkileri arasında yerfıstığı (4 500 t), susam, keten tohumu da yetiştirilir. Meyvecilik için elverişli şartlar vardır: Hatay ili turunçgiller üretimi bakımından önemli yer tutar; turunçgil bahçeleri Amanos dağlarının denize bakan yamaçları boyunda, özellikle Dörtyol çevresinde gelişir ve Antakya dolaylarına kadar gelir. En çok portakal yetiştirilir (1968'de 87 000 ton ile iller arasında üçüncü). Kıyı kesiminde muz bahçeleri vardır ve hurma ağacına da rastlanır. Üzüm bağları 7 000 hektar kadar yer tutar (yaş üzüm 30 000 t'dan fazla, 34 000 t zeytin, 7 600 t zeytinyağı).

Hatay'da tarıma elverişli toprakların çoğu tarla haline getirilmiş olduğundan tabiî otlaklar az yer tutar; bu yüzden de pek gelişmiş değildir. Kılkeçisi sayısı (163 000), koyun sayısından (109 000) fazladır. Sığır (72 000), manda (3 200), at (6 000), eşek (14 000), katır (2 100). Kümes hayvancılığı ve arıcılık oldukça yaygındır. Hatay'da yetiştirilen sığırlar Güney sarı-kırmızısı tipindedir. İskenderun körfezi kıyılarında, Amik gölünde ve Amanos sularında balık avlanır. Hatay ilinde oldukça çeşitli maden cevherlerine rastlanır; bunlar arasında krom, manganez, bakır, demir sayılabilir. Antakya ve İskenderun ilçelerinde krom, Kırıkhan ve Dörtyol'da demir, ayrıca İskenderun'da bakır ve amyant, Hassa'da kurşun bulunur. *Hatay gülü* denilen kırmızı renkli mermerler ünlüdür.

Hatay ilinde yer alan çeşitli sanayi kolları arasında pamuk, çırçır ve prese, iplik dokuma, un ve bitkisel yağ, çeltik fabrikaları, ayrıca dokuma tarakları ve filtre, tarım makineleri (İskenderun), karoseri, kundura ve deri işleri, ağaç oymacılığı ve mobilyacılık sayılabilir. İskenderun körfezi kıyılarında büyük fabrikalar kurulmuş ve kurulmaktadır. İskenderun yakınında (Sarıseki) 1954'te kurulan süperfosfat fabrikası 1963'te genişletildi. Bir de sunî gübre fabrikası bulunur. Üçüncü demir-çelik fabrikasının temeli atılmıştır. Güneydoğu petrolleri bir boru hattı ile Dörtyol'a indirildiği gibi önümüzdeki yıllarda çok önemli bir boru hattı da Güney İran petrollerini İskenderun körfezi kıyısına getirecektir. Böylece körfez kıyısının canlı bir sanayi alanı (kimya, mekanik v.b.) haline gelmekte olduğu görülmektedir. Bölgeye gerekli elektrik enerjisi Defne (Harbiye) ve Seyhan elektrik santrallarından, yardımcı termik santrallardan sağlandığı gibi, Ceyhan barajlarından ve Keban barajından da faydalanılacaktır.

Hatay ilinin güzel yolları (408 km devlet yolu, 183 km il yolu) vardır; köy yolları uzunluğu da 1 100 km'ye varır. Anahattan Toprakkale'de ayrılan bir demiryolu İskenderun'a gelir. Ayrıca buraya uçak seferleri de yapılır. İskenderun limanı Türkiye'nin önemli bir ithalât kapısıdır.

— *Arkeoloji.* Hatay ovası arkeoloji bakımından Yakındoğu'nun en önemli alanlarından biridir ve M.Ö. 4000 yılından beri iskâna sahne olmuştur. Hatay ovasının en bitek parçası Amik gölünün kuzey ve özellikle doğu ve güneyindeki arazi parçasıdır. Höyüklerin en sık bulunduğu alan da burasıdır. Bu ovadaki höyüklerin kuruluşunda savunma sisteminin ve askerlik prensiplerinin büyük bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Hatay ovasında ilk sistemli arkeolojik araş-

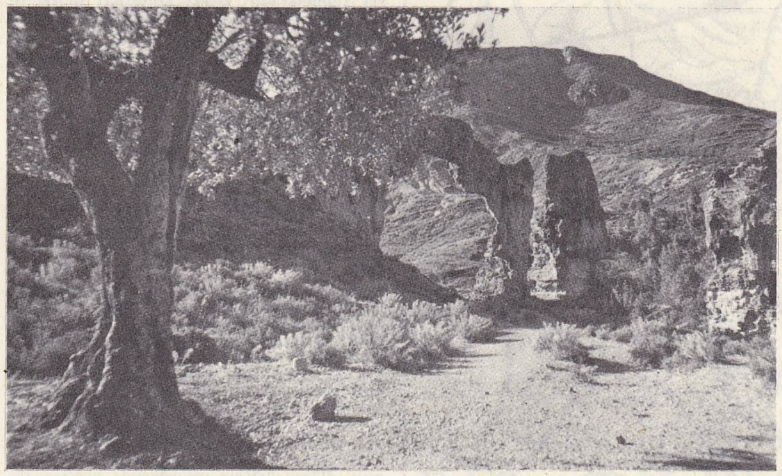

Harbiye'den bir görünüş

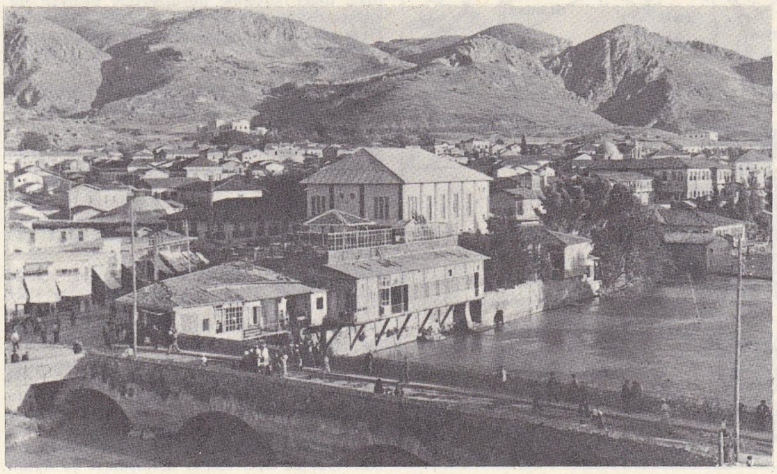

Antakya'dan bir görünüş

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

HATAY solda, İskenderun; sağda, Soğukoluk yaylasından bir görünüş

tırma, 1933 yılında Chicago Üniversitesi Şarkiyat enstitüsü adına McEwans başkanlığındaki heyet tarafından yapıldı. Bu heyet bütün Hatay ovasını inceleyerek 178 tane höyük tespit etti ve bunlardan üçünde (Tel el-Cüdeyde, Çatalhöyük, Tel Tayinat) kazılar yaptı. Bu Amerikan heyetinden başka sir Leonard Woolley başkanlığında bir ingiliz kazı heyeti de British museum adına 1936-1939 ve 1947 yıllarında Tel Açana höyüğünde kazılar yaptılar. (→ Bibliyo.) [M]

Hatay Devlet Üretme çiftliği, Antakya ilinin Amik ovasında Tarım Bakanlığı Devlet Üretme Çiftlikleri Genel müdürlüğüne bağlı devlet çiftliği (kuruluşu 1942). Ziraî verimin arttırılması, mahsul kalitesinin yükseltilmesi, çevre çiftçilerine iyi cins tohumluk, fide, fidan ve damızlık sağlanması amacıyle 21 401 dekarlık arazide kuruldu. Hatay Devlet Üretme çiftliğinin tarla tarımı, hayvancılık ve bahçe kültürleri şubeleri vardır. Tarla tarımı şubesi 9 500 dekar arazide meksika tipi buğday, 7 000 dekar arazide pamuk, 750 dekar arazide mısır, 1 250 dekar arazide ayçiçeği yetiştirir.

Hayvancılık şubesi, büyük baş hayvanlarla leghorn ve newhampshire tipi kümes hayvanlarının yetiştirilmesi konusunda faaliyet yapmaktadır. Bahçe kültürleri şubesi 10 dekarlık araziden yılda yaklaşık olarak 30 ton sebze elde eder.

Hatay Devlet Üretme çiftliğinde 40 dekarlık park ve ağaçlandırılmış alan bulunmaktadır. (M)

HATAYÎ i. (ar. *hatā* > *hatāī*'den). Hata'ya (Çin Türkistanı) mensup, orayla ilgili. ‖ Hata'da yetişen gül gibi katmerli bir çiçeğe verilen ad.

— Süs. santl. Tezhip sanatında belli bir motif ve kompozisyon üslûbuna verilen ad.

— Dokumc. Osmanlılarda mevcut kumaşlardan birine verilen ad. (Bu kumaş ipekli idi.)

— ANSİKL. *Hatayî* üslûplaştırılarak islâm güzel sanatlarının bir şubesi olan tezhip sanatında kullanılmıştır ve hâlâ kullanılmaktadır. Osmanlılar hatayî üslûbunu tezhipte, çinilerde, az da olsa halılarda kullandılar. İran ve Orta Asya türk ülkelerinde ise hemen bütün güzel sanatların dallarında bir süsleme unsuru olarak uygulanmıştır. İran ve Türkistan'daki tarihî eserlerde duvarlarda, cami kubbelerindeki süslemelerde çok görülmektedir. Hatayî tek başına kullanılmaz, diğer süsleme unsurlarıyle birlikte bir kompozisyon içinde yer alır. Orta Asya'da Hive şehrindeki tarihî eserlerde bütün ayrıntılarıyle duvarlarda hatayî tarzı motifler kullanılmıştır. (M)

HATAYÎ, safevî hükümdarı Şah İsmail'in (1486-1524) şiirlerinde kullandığı mahlâs. Bk. ŞAH İSMAİL. (M)

Hatay meselesi ve antlaşması, Hatay'ın Türkiye ve Suriye sınırlarına katılması hakkında ortaya çıkan mesele; Türkiye ile Suriye'nin mandateri olarak hareket eden Fransa arasında imzalanan, Hatay'ın Türkiye'ye katılması hakkındaki antlaşma (23 haziran 1939).

Hatay sancağı Misakı Millî sınırları içinde olduğu halde Türk hükûmeti 20 ekim 1921 tarihli Türk-Fransız itilâfnamesiyle, burayı sınırları dışında bırakmayı millî çıkarlar açısından uygun gördü. Bununla birlikte antlaşmaya sancaktaki halkın çoğunluğunun türk olduğu göz önünde bulundurularak, buradaki halkın kültürel gelişmesinin engellenmemesini sağlayacak açık hüküm kondu. Ayrıca Türkçenin Hatay'da resmî dil olması sağlandı. Bu arada Suriye 25 nisan 1920'de San Remo antlaşması ile Fransız mandası altına alındı ve bu statü gerek Ankara itilâfnamesi, gerekse Lozan antlaşmasının 3. maddesinde doğrulandı. Bundan sonra Fransa, Hatay sancağında muhtar bir idare kurdu.

Ancak Suriye'deki Fransız mandasının 9 eylül 1936 tarihli antlaşma ile sona ermesi Hatay meselesini yüzeye çıkardı. Bu antlaşmanın 3. maddesine göre Fransa, Suriye ile ilgili bütün hak ve vecibelerini Suriye hükûmetine devretmeyi taahhüt ediyordu; bu durum Hatay'daki türk halkının statüsünü tehlikeye sokabilecek nitelikteydi. Antlaşma Türkiye'de büyük bir yankı uyandırdı. Türkiye, meselenin Milletler cemiyetinde görüşülmesini istedi. Fransa'nın da muvafakatıyle Milletler Cemiyeti konseyi meseleyi gündemine aldı ve yerinde inceleme yapmak üzere, italyan, norveç ve isviçreli üç gözlemciyi Hatay'a gönderdi; isveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak tayin etti. Milletler Cemiyeti meclisinde Sandler'in raporu kabul edildi.

Rapor, İskenderun ve Antakya'nın içişlerinde bağımsız olmasını, dışişlerinin ise bazı şartlar altında Suriye tarafından yürütülmesini, bölgenin bir statü ve bir anayasa ile yönetilmesini, Suriye ile gümrük birliğinin kurulmasını, Türkçenin resmî dil olarak kullanılmasını, mecburî askerlik usulünün uygulanmamasını, bölgenin tahkim edilmemesini, genellikle ülke bütünlüğünün Türkiye ve Fransa tarafından garanti edilmesini öngör-

HATAY il haritası

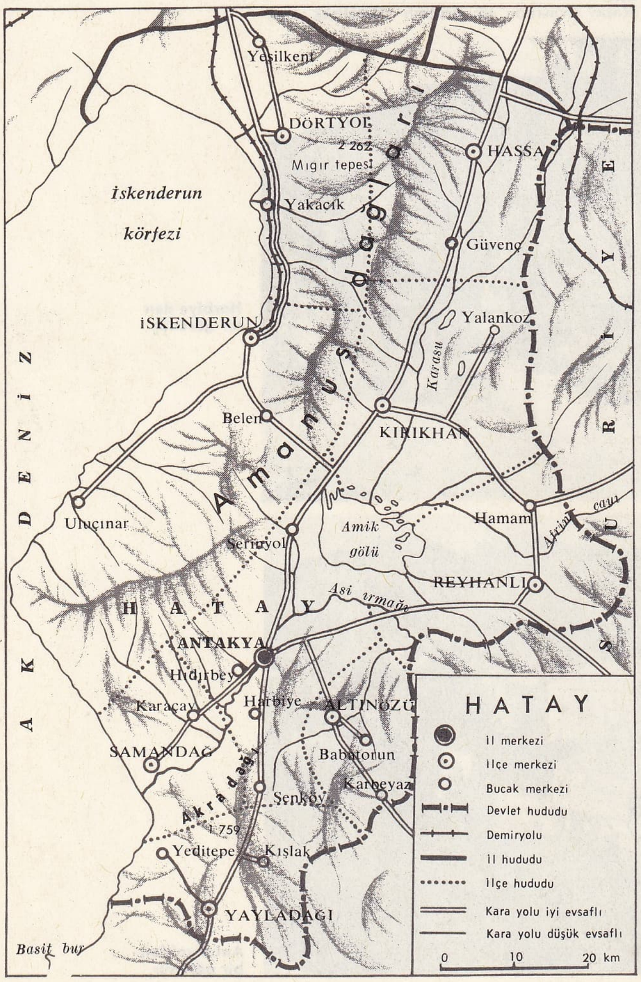

HATAY, çarşıdan bir görünüş

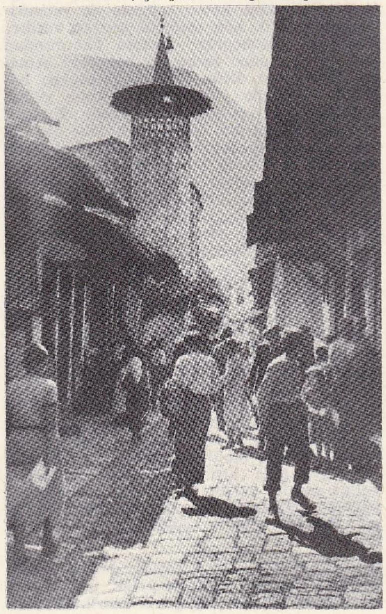

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

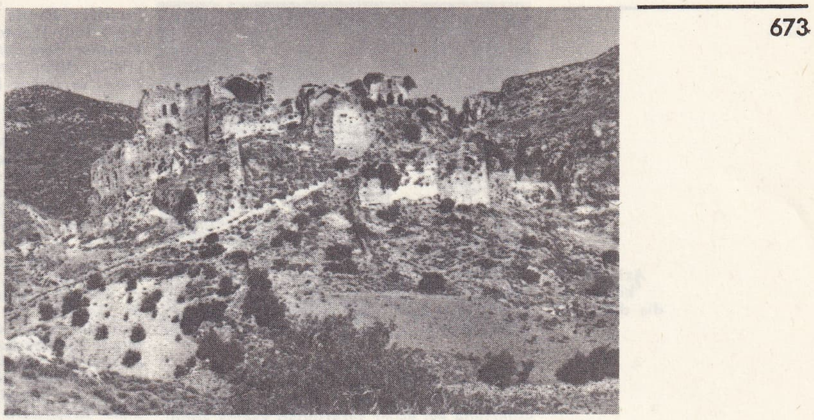

HATAY
solda, Samandağ sahilleri; sağda, Barkas şatosu

mekteydi. Hatay'ın statü ve anayasasını hazırlamak üzere görevlendirilen uzmanlar komitesi, çalışmalarını 15 mayıs 1936'da hazırladığı raporla tamamladı. Rapor, Türkçe ve Arapçanın resmî dil olmasını öngören kısmı hariç genellikle 26 ocak 1937 tarihli ilke anlaşmasına uygundur. Bu arada Türkiye ile Fransa arasında Cenevre'de yürütülen görüşmeler de sancağın millî bütünlüğünü garanti eden 29 mayıs 1937 tarihli antlaşmasıyle sonuçlandı. Aynı tarihte Cemiyet meclisi de komitenin raporunu kabul etti. Hatay'a ilişkin statünün 55, anayasanın da 37 maddesi vardı. Statü, Milletler Cemiyeti konseyinin genel denetimi ve kararları, Türkiye ile Fransa'nın işbirliği, vatandaşlık, irtibat, dışişleri, askersizleştirme, azınlıklar, gümrük, para, İskenderun limanı, posta ve yürürlüğe giriş fasıllarından meydana geliyordu; anayasa ise genel hükümler, yasama kuvveti, yürütme kuvveti, yargı kuvveti, temel haklar gibi fasıllar kapsıyordu. Statüye göre sancak, anayasanın bir hükmü ile statü arasındaki aykırılık olduğu takdirde statü hükümlerinin öncelikle uygulanacağını öngörüyordu.

Statüye göre, sancak, içişlerinde tam bir «istiklâl: haiz ayrı bir varlık teşkil» (*entite distincte*) edecek sancağın dışişleri Suriye devleti tarafından. idare edilecek, sancak ile Suriye için «aynı bir gümrük ve para idaresi» mevcut olacaktı. Sancağın statüsü ve anayasasına riayeti murakabe amacıyle, Milletler Cemiyeti konseyi sancakta mukim, fransız uyrukluğunda bir delege tayin edecek, Suriye devleti tarafından imzalanan milletlerarası antlaşmalar, bazı sınırlanmalar saklı kalmak şartıyle sancağa da uygulanacak, sancak askersizleştirilecekti. Türkiye yeni rejimin bir an önce uygulanmasını istediği halde Fransızlar tarafından kışkırtılan Arapların sert tepkisi, meselenin yeniden alevlenmesine yolaçtı. Böylece statüde ve anayasada öngörülen seçimler gecikti. Ayrıca Milletler cemiyeti tarafından seçim sistemini saptırmak üzere görevlendirilen komisyonun önerisi de, sancaktaki Türk halkının aleyhine işleyecek nitelikte bulunduğundan, Türkiye tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine meseleyi görüşen Milletler Cemiyeti meclisi, seçim sistemini değiştirdi. Ayrıca seçimler sırasında güvenin

hatayî

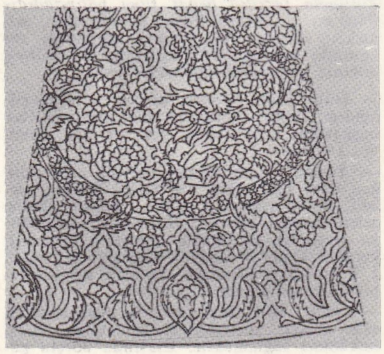

sağlanması konusunda da Türkiye ile Fransa arasında uyuşmazlık çıktı. Uyuşmazlık 3 temmuz 1938 tarihli askerî antlaşma ile sona erdi. Antlaşmaya göre Türkiyle ile Fransa, sancağın güven ve asayişini koruyacaktı. Sancakta sükûn ve asayişi korumakla görevli 6 000 kişilik kuvvetin 1 000'i sancaktan, geriye kalanı da yarı yarıya türk ve fransız kuvvetlerinden sağlanacaktı.

Bu arada Türkiye ile Fransa arasında Paris'te başlatılan ve Ankara'da sürdürülen görüşmeler 3 temmuz 1938 tarihli Dostluk antlaşması ile sona erdi. Bu antlaşmada da taraflar 29 mayıs 1937 tarihli antlaşma ile yüklendikleri vecibeleri yerine getirmeyi taahhüt ettiler. Bundan sonra ağustos ayında türk, fransız ve mahallî makamlar, aralarında işbirliği ederek seçimleri yaptırdılar. Seçimler sonunda sancak meclisinin 40 temsilciliğinden 22'sini türk topluluğu elde etti. Meclis, ilk toplantısını yaptığı 2 eylül 1938 de «Hatay devleti»nin kuruluşunu ilân etti. Toplantıda bütün topluluklara mensup temsilciler, yeminlerini türkçe yaptılar. Hatay meselesi 23 haziran 1939'da imzalanan «Türkiye ile Suriye arasında arazi mesalinin katî surette hallini mutazammın» antlaşma ile kesin bir çözüme bağlandı. Antlaşmanın görüşmelerini Türkiye bakımından dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu, Fransa bakımından Fransa'nın Ankara'daki büyükelçisi Rene Massigli yönetti. Antlaşma 30 haziran 1939 tarihli ve 3658 sayılı kanunla onaylandı. Antlaşmaya göre, Hatay ile Türkiye arasındaki sınır kaldırılacak, Hatay'daki fransız kuvvetleri tahliye edilecekti. Hatay vatandaşları bihakkın Türk vatandaşlığını kazanacak ayrıca yüksek âkit taraflardan Türkiye kendi arazisinde; Fransa, Suriye arazisi üzerinde iki komşu memleketin güvenlik ve rejimleri aleyhine yöneltilmiş hareketlerin hazırlanmasını ve gerçekleşmesini önlemek için gerekli bütün tedbirleri almayı taahhüt edeceklerdi.

Bu arada Hatay'ın türk olan yöneticileri de bu devletin anavatana bağlanmasını istediklerini belirttiler. Nihayet 29 haziran 1939'da olağanüstü olarak toplanan Hatay meclisi oybirliğiyle anavatana katılma kararını aldı. Türkiye Büyük Millet meclisi 30 hazirandaki topantısında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. (M)

Hatay müzesi, fransız arkeoloğu M. Prost'un tavsiyesiyle Antakya'da yaptırılan müze (1934). Salon, bir hol, laboratuvar, büro, revaklar ve bahçeden ibaret olan bina, 1938 yılında tamamlandı.

1938 Yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, müze Türkiye'ye devredildi, Teşhir ve tanzimi yeniden ele alınarak 1948 yılında ziyarete açıldı.

Müzede, Hatay ilinde bulunan Tell el-Cüdeyde, Dehep, Çatalhöyük, Tainat, Mina, Açana, Daphne gibi büyük yerleşmelere ait eserler, sergilenmektedir. Müzenin revak ve bahçesinde zengin mozaik koleksiyonu ile birlikte taş eserler (sütun başlığı, lahit, çeşitli mimarî parçalar) vardır. (M)

HATCHETT (Charles), ingiliz kimyacısı ve mineraloji uzmanı (Londra 1765 - Chelsea 1847). Kolombiyum'u Connecticut'ta bir maden ocağında element halinde elde etti. Kimya ile ilgili birçok eser yayımladı. (L)

HATAY ovası. Bk. AMİK.

HATCHETTİN i. (ingiliz mineraloji bilgini *Hatchett*'in adından, fr. *hatchettine*). Miner. Galler ülkesinde bulunan tabiî hidrokarbon veya fosil mum. (MİNERAL MUM da denir.) [L]

HATEG, Romanya'da (Hunedoara bölgesi) köy, Güney Transilvanya'nın iç kısmındaki küçük bir havzada, Mureş'in kolu Streiu kıyısında, Hunedoara ile Petroşani arasında; 3 400 nüf. Linyit. Demir filizi. Bölge sanayileştirilmektedir. — Hateg'in güneyinde *Rîul-Mare* hidroelektrik tesisi. (L)

HÂTEM i. (ar. *ẖātem*). *Esk.* Mühür: *Bedel olmaz buna zira ki senin nâmındır / Tutamaz mühr-i Süleyman yerin âhir hâtem* (Baki). ‖ Yüzük, mühürlü yüzük: *Güzel giyinir ve o vakte göre süslü gezer, yani yırtık ve yamalı urba giyinmez ve parmağına yakuttan hâtem takardı* (Cevdet Paşa). ‖ *Teşm. yol.* Son, en son, sonuncu. ‖ *Hâtem-i Cem* (*Cemşid*), Cem'in mührü. ‖ *Hâtem-i Enbiya* (veya *Hatem-ül-Enbiya, Hatem-ül-Mürselîn Hâtem-ün-Nebiyyîn*) [«Peygamberlerin sonuncusu»], Hz. Muhammed'in lakabı: *Filvaki iki ay sonra Hâtem-ül-Enbiya dünyaya gelecek ve badehu Kâ'be'yi kıble edinecek ve Ebrehe ordusunun hâli dahi âleme bir büyük ibret olacaktı* (Cevdet Paşa). ‖ *Hâtem-i güyâ,* sevgilinin ağzı. ‖ *Hâtem-i merâret,* acılık, acıklılık mührü. ‖ *Hâtem-i sadaret* (*vekâlet* veya *şerif*), osmanlı padişahının, sadrazamlara verdiği mühürün aslı. (Önceleri yüzük biçimindeydi ve parmağa takılırdı. Sonra sadrazamlar bunu zincirle boyunlarına astılar.) ‖ *Hâtem-ül-mülk,* hükümdar mührü. ‖ *Hâtem-ül-vahy* («vahiy mühürü»), Hz. Muhammed. ‖ *Hâtem-ün-nübüvvet,* peygamberlik işareti. Hz. Muhammed'in iki omuzu arasındaki ben. (M)

HATEMALLAH ünl. (ar. *ẖateme,* bitirsin ve *Allāh*'tan). *Esk.* «Allah sona erdirsin!» anlamında kullanılan dilek sözü: *Hatemallahu avakıbehu bi'l-hayr,* «Allah sonunu hayırlı eylesin!» (M)

HATEMÂT çoğl. i. (ar. *ẖatme*'den *ẖatemāt*). *Esk.* Bir kitabı başından sonuna kadar okumalar, bitirmeler. ‖ *Hatemât-ı Fürkan-ı Kerîm,* Kur-an-ı Kerim'i birkaç defa hatmetme. (M)

HÂTEMBEND blş. i. (ar. *ẖatem* ve fars. *bend,* bağlayan'dan *ẖātem-bend*). *Esk.* Mühürcü, mühür yapan ve yazan. (M)

HÂTEMÎ sıf. (*Hâtem* veya *Hâtim Taî*'nin adından *hātemī*). *Esk.* Hatem'le ilgili. ‖ *Mec.* Cömertlikle ilgili. ‖ İ. Cömertlik. ‖ Erkek adı. ‖ *Hâtemî-kerem,* Hâtem Taî cömertliği. (M)

HÂTEMÎ ABDURRAHMAN ÇELEBİ (Müeyyedzade, — denir), divan şairi ve bilgin (Amasya 1455-? 1516). İstanbul'da öğrenim gördü. Ünlü hattat Hamdullah'tan hattatlık dersi aldı. Fatih Sultan Mehmed'in oğlu şehzade Bayezid'in, Amasya valiliği sırasında musahibi oldu. Fakat Bayezid'i başkaldırmağa teşvik etmekle suçlandı; önce Halep'e, sonra da İran'a kaçmak zorunda kaldı. Bayezid II'nin tahta çıkmasından sonra Kalenderhane müderrisliği, Edirne kadılığı, sonra da kazaskerlik gibi görevlerde

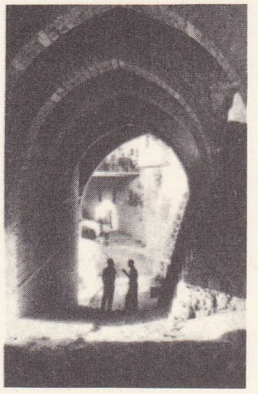

HATAY
Belen'de bir sokak

HATAY
Harbiye şelâleleri

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

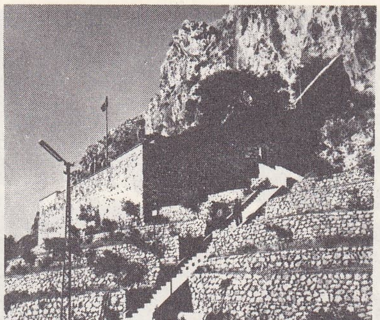

HATAY
Aziz Petros kilisesinin dış duvarları

bulundu. Türkçeden başka arapça ve farsça şiirleri de bulunan Hatemî, her çeşit yazıyı çok güzel yazardı. Bayezid II'nin son yıllarında evi âsiler tarafından yağma edildi. Yavuz Sultan Selim'in iltifatını kazandı. Hatemî'nin tefsir ve kelâm'a dair eserleri vardır. (M)

HẠTEMÎ AHMED EFENDİ, osmanlı yazarı (Saraybosna, ?-Rumeli Yenişehiri 1754 /1755). Akodalı Osman Şahidî Efendinin oğlu. Şeyh Ahmed Cüryani Efendiden ders gördü. Eserleri: *Şahidî Şerhi, Şerh-i İlmiyat* (İlimlerin Yorumu) v.d. (M)

HÂTEMÎ BEY (İbrahim), türk şairi (öl. 1692). Divane Mahmud Çelebi'nin oğlu. Önce sipahi idi. Selim II tarafından saraya alındı. Sarayda şairliğe başladı. Seyahatlere çıkarak bilgisini genişletti. Şiirlerinde *Hatemî* mahlâsını kullandı. Yazma bir *Divan*'ı vardır. (M)

HÂTEMKÂRİ i. (ar. *ḫātem,* mühür ve fars. *kārī*'den). G. santl. Bir yüzey üzerine motifler oyarak yapılan süsleme. (Meydana gelen boşluklar bir başka madde ile doldurulur veya gümüş v.b. kakmalarla süslenir; beyaz mermerin oyulmuş yerlerine renkli mermer konur.) [M]

HÂTEM TAÎ. Bk. HÂTİM TAÎ.

HATF i. (ar. *ḫaṭf*). *Esk.* Kopma. ‖ Şiddetli bir ışık karşısında gözün kamaşması. ‖ *Hatf-i ebsâr,* göz kamaşması. ‖ *Hatf-i ebsar etmek* (*eylemek*), göz kamaştırmak: *Hasme hüccetler nümayân eyleyen kim her biri / Hatf-ı ebsâr eylesin berk-ı felek-peymâ gibi* (Nedim). [M]

HATFİELD, İngiltere'de (Hertfordshire) şehir, Saint Albans'ın doğusunda; 21 500 nüf. XII. yy.dan kalma kilise (Salisbury ailesinin mezarları). Uçak v.b. yapımı. Londra'nın yükünü azaltmak için genişletilen Hatfield'in nüfusu, 1951-1963 yılları arasında 9 300 kişiden 22 000 kişiye yükselmiştir. (L)

HATHAWAY (Henry), amerikalı filim yönetmeni (Sacramento 1898). Frank Lloyd'un yardımcılığını yaptı. 1929'da filim yönetmeni olarak çalışmağa başladı; yılda bir veya iki filim veçirdi. Filimleri arasında en başarılıları şunlardır: *Lives of a Bengal Lancer* (Bengalli Bir Süvarinin Hayatı) [1935]; *Peter İbbetson* (1935); *Öldüren Buse* (Kiss of Death) [1947]; *Gök Bayrak* (The Black Rose) [1950]; *On Dördüncü Saat* (Fourteen Hours [1950]; *Son Yaprak* (O'Henry's Full House) [bölümlerden biri, 1952]; *Vahşiler Pençesinde* (White Witch Doctor) [1952]; *Ölüm Yarışı* (The Racers) [1955]; *23 Paces to Baker* (Çiite Cinayet) [1956]. (L)

HATAY
Belen'den bir görünüş

HATHOR, Mısır'ın büyük tanrıçalarından biri. Adı, *Horos'un* (Güneş) *Evi* anlamına gelen Hathor; başlangıçta yalnız evreni ve Güneş ile birlikte bütün varlıkları doğurmuş olan inekti. Emzirdiği canlıların ve dünyadan ayrıldıkları andan itibaren ekmek ve su ile beslediği ölülerin tanrıçasıydı. Önceleri bir «yalancı çınar ağacı» ile temsil ediliyor ve *Tanrıça Sycomorea* adıyle anılıyordu. Aynı zamanda, Sina yarımadasındaki Mefkat ülkesi ile Güney Arabistan'ın ve Somali kıyılarının koruyucu tanrıçasıydı. Bir inek veya inek başlı bir kadın biçiminde tasvir edilir ve başında lir biçiminde iki boynuzun arasında bir güneş kursu taşırdı. Müzik ve Neşe tanrıçası olarak, saplı bir tefle gösterilirdi. İlk Zamanlar İsis ile karıştırıldı ve Osiris efsanesinde yer aldı. Efsanelere göre, Horos'un veya Horos ile karıştırılan tanrıların anası veya karısıydı. Dendera ve Atfih (Afroditopolis) şehirleri ona adanmıştı. Ptolemaios'ların ve Sezar'ların, Dendera'da onun adına yaptırdıkları tapınaklar ünlüdür. Yunanlılar Hathor'u Afrodit ile bir tutarlardı.

— Mim. *Hathor sütun,* tanrıça Hathor'un başıyle süslenen sütun. (L)

HÂTIB i. (ar. *ḥaṭab,* odun'dan *ḥāṭıb*). *Esk.* Oduncu, odun toplayan kimse. ‖ *Mec.* İyiyi kötüden ayıramayan kimse. ‖ *Hatıb-ı leyl* (veya *hâtıb-ül-leyl*) [«gece odun toplayan»], geveze, çalçene, boşboğaz, saçmasapan konuşan. (M)

HÂTIF sıf. (ar. *ḫaṭf,* kapma ve kamaşma'dan *ḫāṭıf*). *Esk.* Kapan, alıp kaçan. ‖ Göz kamaştıran, göz alan. ‖ *Berk-ı hâtıf,* göz kamaştırıcı şimşek: *Ne dem azm eyleyip meydana at salsaydı küffâra / Sanaydın berk-ı hâtıftır elinde tîg-i bürrânı* (Hemdemî). *Berk-i hâtıf sanma olmuştur Selîm-i evvelin / Dest-i pürzôrunda şemşîr-i celâdet müncelî* (Muallim Naci). [M]

HATIL i. (ar. *ḫaṭıl*). Duvarı sağlamlaştırmak için taşların arasına yatay olarak yerleştirilen direk. ‖ Taş duvardaki tuğlalar. ‖ *Hatıl vurmak,* bir duvara direk yerleştirmek.

◆ **Hatıllamak** geçl. f. Duvarı hatılla kuvvetlendirmek. (M)

HATIR i. (ar. *ḫaṭūr*'dan *ḫāṭır*). Düşünme, akılda tutma yetisi; hafıza, zihin: *O gece gördüğüm rüya iyice hatırımdadır* (Ahmed Rasim). *Diğeri şimdi hatırımda yok, evde bakar, arzederim* (M. Ş. Esendal). ‖ Bir kimsenin bir başka kimseden beklediği ilgi, saygı: *Arada annesinin hatırı olmasaydı...* ‖ Gönül.

— ÇEŞ. DEY. *Hatır* (*hatırını*) *almak,* gönlünü hoş ederek memnun etmek: *Artık mahzur kalmadı, hatırını alayım* (R. H. Karay). ‖ *Hatır gönül bilmemek* (*saymamak* veya *tanımamak*), insanların duygularını hesaba katmamak, kimseyi düşünmemek, kırıcı davranışlarda bulunmak. Bildiği yoldan kimsenin hatırı için şaşmamak. ‖ *Hatır gönül kalmasın,* «açıkça söylüyorum, ileride dargınlık çıkmasın» anlamında uyarma sözü. ‖ *Hatır için,* birisinin gönlünü hoş etmek için: *Mendebur şekersiz «madlen»lerle dolu bir kavanozu uzattı, hatır için aldık* (B. Felek). *Hatır için çiğ tavuk bile yenir* (Atasözü). Birine karşı duyulan sevgi ve saygıdan dolayı, birini kırmamak için: *Hatırın için tâ çarşıya kadar gittim* (Ahmed Rasim). *Hatırım için iç!* ‖ *Hatır saymak,* birinin mevkiine, sosyal durumuna v.b. saygı göstermek. ‖ *Hatır sormak* (veya *hal hatır sormak*), birinin hali ve keyfi ile ilgilenerek durumunu sormak: *Hem ben bir hatır sorayım da gideyim diye gelmiştim; uzun uzun konuşmak yorar sizi* (N. Ataç). *Saydıklarımın cümlesi yine ayrı ayrı hatır sormağa geldiler. Teşekkür ettim* (Ahmed Rasim). ‖ *Hatır* (*hatırını*) *yapmak,* gönül (gönlünü) hoş etmek. ‖ *Hatıra* (*hatırına*) *gelmek,* hatırlanmak: *İkisinin arasında pek tuhaf bir sır varmış da hatırlarına geldikçe kendilerini tutamıyorlarmış* (H. R. Gürpınar). *Önce odaya, sonra hatırına bir şey gelmiş gibi pencereye döndü* (S. F. Abasıyanık). İhtimal verilmek: *Böyle olacağı hatırıma gelmemişti.* ‖ *Hatıra* (ve *hatırına*) *getirmek,* hatırlatmak: *Büyüklerle eğlenmek Nef'i Efendiye kaça mal olduğunu bir hatırına getir* (H. E. Adıvar). ‖ *Hatırda* (*hatırında*) *kalmak,* unutulmamış olmak, bellemek: *Beylik bir konuşma arasında şu sözler hatırımda kaldı* (F. R. Atay). *İkisi de çok güzel şeyler söylediler ya, geçmiş gün, biri hatırımda kalmadı* (N. Ataç). ‖ *Hatırda* (*hatırında*) *tutmak,* unutmamak, aklında bulundurmak: *«Hafızoğlu» olmakla beraber, ömrümde hiçbir uzunca metni hatırda tutamam* (F. R. Atay). *Ali'ye git, mütevazıâne tekellüm et ve hatırında tut ki o, Ebû Talib'in sülâlesidir* (Cevdet Paşa). ‖ *Hatırdan çıkarmak,* unutmak: *Hatırdan çıkarmayın beni* (C.S. Tarancı). ‖ *Hatırdan* (*hatırından*) *çıkmak,* unutulmak, akılda bulunmamak: *Türk milleti, Türkiye'nin müstakbel çocukları, bunu, bir an hatırdan çıkarmamalıdır* (Atatürk). *Amma Yusuf'un ricası şerbetçinin hatırından çıktı* (Cevdet Paşa). ‖ *Hatırı kalmak,* gücenmek, kırılmak (genellikle olumsuz şekli kullanılır): *Hatırın kalmasın fakat inanmayacağım* (R. N. Güntekin). ‖ *Hatırı sayılır,* saygı değer: *Cemal Paşa, gençlik ve yenilik akımı için de hatırı sayılır olduğunu bildiği için, sonuna kadar Halide Hanım'ın nazına katlandı* (F. R. Atay). Önemli: *Hânende ve sâzendelerin hatırı sayılır bir kısmı Türk değillerdir* (A. Ş. Hisar). ‖ *Hatırına bir şey gelmesin,* kötü bir amaç güdülmediğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Hatırından geçmemek* (*hatır ve hayalinden geçmemek*), düşünülememek, akla gelmemek: *Hatırımdan bile geçmezdi / Sana duyduklarımı söylemek* (O. V. Kanık). *Milliyet meselesi ise Tanzimatçıların hiç hatır ve hayalinden geçmemişti* (P. Safa). ‖ *Hatırını hoş etmek,* sevindirmek, memnun etmek: *Ben, onlara elimden geldiği kadar sevimli görünmeğe, hatırını hoş etmeğe çalıştım* (R. N. Güntekin). ‖ *Hatırını kırmak,* gücendirmek: *Söyliyeceği sözün hatırımı kırmasından çekindiğini anladım* (A. H. Tanpınar). *Belki soğuk durdum, belki hatırınızı kırardım* (Namık Kemal).

— *Esk.* *Hâtır-âsa* (*hatırâzâde* veya *hâtır-cem*), huzurlu, hiç bir kaygısı olmayan: *Hâtır-âsâ nice erbâb-ı ginâ gördüm ben / Çıldırır görse zarar sadece on pâre dahi* (Müderriszade Mehmed Çelebi). ‖ *Hâtır-âzâr,* gönül kıran. ‖ *Hâtır-âşüfte,* kızgın, gönlü perişan olan. ‖ *Hâtır-âzürde,* gönlü kırılmış. ‖ *Hâtır-cû,* nazik, terbiyeli; gönül alıcı. ‖ *Hâtır-firîb,* gönül aldatıcı: *Bu kadar ince, hâtır-firîb, bir güzelliğin bu derece lâübali olmasından dolayı da bir nevi emniyetsizlik içinde kalmıştım* (Ahmed Rasim). ‖ *Hâtır-girifte,* üzülmüş, üzgün, kırılmış. ‖ *Hâtır-hâh,* arzu edilen, istenen. ‖ *Hâtır-hıraş,* rahatsız eden, gönül inciten. ‖ *Hâtır-küşâ* (veya *hâtır-güşâ*), gönlü açan, ferahlatan: *Müdâm ey lâle-i hâtır-küşâ dûr olma gülşenden / Seninle neş'e tahsil eylerim câm-ı şarabımsın* (Nedim). ‖ *Hâtır-mande,* kalbi kırılmış, gücenmiş. ‖ *Hâtır-naz* (*hâtır-nevâz* veya *hâtır-nüvâz*), gönül okşayan, başkalarının duygularına saygı gösteren. ‖ *Hâtır-nevazî,* gönül alma, gönül okşayıcılık. ‖ *Hâtır-nişân,* ezberde olma, unutulmayan veya unutulmayacak durum. ‖ *Hâtır-nişîn,* zihinde yerleşmiş. Sevgili. ‖ *Hâṭır-pesend* (veya *hatır-pezîr*), sevilen, beğenilen. ‖ *Hâtır-pürs,* hal hatır soran. ‖ *Hâtır-sâz,* gönül yapıcı. ‖ *Hâtır-şiken,* gönül kırıcı: *Mâil değiliz kimsenin âzârına amma / Hâtır-şiken-i zâhid-i peymâne-şikestiz* (Ruhi). ‖ *Hâtır-zâd,* akla gelen: *Müstezad-ı işve evvel hattının icâdıdır / Zülfünün terkib-i bendi fitne hâtır-zâdıdır* (Nedim). ‖ *Hâtıra hutur etmek,* akla gelmek. ‖ *Hâtır-ı atır,* «değerli hatırınız» anlamında yazışmalarda kullanılırdı: *Hâtır-ı atırınız için kabul-i zahmet eyledik.*

— Huk. *Hatır bonosu,* gerçekten borcu olmadığı halde, herhangi bir kimsenin bir başkasına borçluymuş gibi verdiği bono. Bk. ANSİKL.

— Tasav. İlham, duygu, sevgi, kalbe doğan ilâhî hitap (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hâtır-ı melekî,* ahret sevgisi. ‖ *Hâtır-ı nâşâd,* kalbe gelen manevî hitap. ‖ *Hatır-ı nefsânî,* dünya sevgisinin üstünlüğü. ‖ *Hâtır-ı rahmanî,* kendini Tanrı'ya adayan kimsenin sükûneti. ‖ *Hâtır-ı şeytanî,* nefse duyulan sevgi sebebiyle işlenen günah.

— ANSİKL. Huk. *Hatır bonosu* düzenlemenin esas amacı, görünürdeki alacaklıya belirli imkânları sağlamaktır. Esasında borçlu gö-

Foto. Turizm-Tanıtma (MEYDAN)

Hatay meselesi Türk ordu birlikleri Antakya'ya giriyor

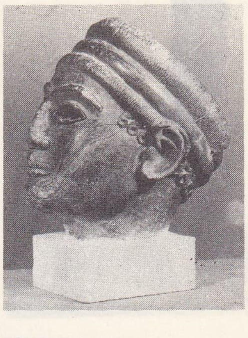

Hatay müzesinden bir kral başı (M.Ö. XIX. yy.)

rünen kimse, borç altına girmemektedir. Senet genel olarak, alacaklıya senedin iskonto ettirilmesi suretiyle, nakit temini için düzenlenmiştir. Görünüşteki borçlu, bir işte ya şahsı itibarıyle rol oynar (msl. güvenilir bir kimsenin senetten sorumlu olan kimseler arasında görünmesinin piyasadaki etkisi) veya belirli bir formalitenin yerine getirilmesi için senette görünür (msl. bir bankanın iskonto edeceği senetlerde belirli sayıda imza araması halinde, bu şarta cevap verir). Tarafların üstünde anlaştıkları bu amaç, senet ile yapılan kazandırmanın hukukî sebebini teşkil eder. Ne var ki, bu borçlanma mücerret bir kambiyo taahhüdü meydana getirdiği için, hukukî sebep ancak taraflar arasında önemlidir.

Genellikle, poliçenin kabulü gibi, ciro ve avalin de bir hatır işlemi şeklinde yapılabileceği kabul edilmektedir. Ancak uygulamada en çok görülen hatır senedi tipi, bonodur.

Hatır bonolarına karşı muhtelif hukuk sistemlerinin tutumları farklı olmaktadır. Meselâ, Fransa'da hatır bonoları sebepsiz ve kanuna aykırı bulunmakta ve işlemin bir hatır işlemi olduğunu bilen kimselere karşı geçersiz sayılmaktadır. Bilmeyen kimseler yönünden ise, hatır bonosu normal bir kambiyo senedi gibidir. Alman sistemine paralel olarak, türk hukuk sisteminde, hatır bonoları kanuna aykırı sayılmamaktadır. İşlemin temelinde bir hatır durumunun bulunması sadece tarafları ilgilendirmekte ve ancak taraflara bir şahsî defi ileri sürme imkânı vermektedir.

Bononun hatır bonosu olduğu iddiası, iyiniyetli üçüncü kişilere karşı ileri sürülemez. Kötüniyetli, yani bilerek borçlu zararına hareket eden kimselere karşı ise Tic. kn. md. 599'dan yararlanılarak, hatır definin ileri sürülebileceği söylenebilir. Ancak bunun aksine bir fikir de bulunmaktadır. Yargıtay'ın da kabul ettiği bu ikinci görüşe göre, borçlu hatır bonosunu vermekle, hatır defini ileri sürmekten feragat etmiş sayılır. Ancak bu halde de, hatır alacaklısı sırf hatır definin ileri sürülmesini engellemek için, bonoyu üçüncü kişiye devretmiş ve üçüncü kişi de bunu bilmekteyse, ona karşı hatır defi yine de ileri sürülebilmelidir.

— Tasav. *Hatır*, rabbanî, melekî, şeytanî, nefsanî gibi kısımlara ayrılır. Bazı mutasavvıflara göre hatır, insanın, kendi içine kapanmadan gönlüne doğan düşüncedir. Kuşeyrî'ye göre hatır, Allah tarafından olursa *hatır-ı Hak*, melek tarafından olursa *ilham*, nefis tarafından olursa *havacis*, şeytan tarafından olursa *vesvas* adını alır. İlham ve hatır-ı Hak insanı doğru yola, havacis ve vesvas ise sapkınlığa götürür.

Mutasavvıflara göre kalbe doğan hatır, şeriatın zahirine uyuyorsa Allah'tan ve melektendir. Eğer uymuyorsa nefisten ve şeytandandır. Gazzalî, hatırın kaynağının bilinmesi için üç ölçü koyar: şeriat, salih kimselerin fikirleri, nefsin heveslerine uygun olup olmama. (M)

HATIRA i. (ar. *ḫuṭūr>ḫāṭır*'dan *ḫāṭıra*). Hafızada yaşamağa devam eden geçmiş bir izlenim, duygu, heyecanlı olay: ***Kafasından hatıralar birbirini kovalayarak geçmekte idi*** (Sabahattin Ali). ***Hepsine dair hatıralarım var / Kimi acı kimi tatlı hatıralar*** (C.S. Tarancı). ‖ Yaşanmış olayların kaleme alınmış şekli: ***İngiliz Said Paşa'nın hatıraları iki kısımdır*** (F. R. Atay). [*Eşanl.* HATIRAT.] (*Yeni.* Anı.) ‖ Bir kimseyi veya olayı hatırlatan nesne, yadigâr: ***Elmas meselesine gelince, böyle bir eski ailede bu cinsten bir hatıranın bulunması elbette tabiîydi*** (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Andaç. ‖ Özel olarak ziyaret edilen yerlerde turistlere satılan nesne: ***Efes hatırası***. ‖ ***Hatıra defteri***, içine hatıra yazılan defter. ‖ ***Hatıra eşya***, bir yeri ziyaret edenlerin hatıra olarak aldıkları ufak tefek eşya. ‖ ***Hatıra yazmak***, baştan geçenleri kaydetmek: ***Hatıralarımı yazmak niyetinde değilim*** (N. Ataç). Bir kimsenin hatıra defterine yazı yazmak. ‖ ***Acı hatıra***, hatırlanması üzüntü veren olay. ‖ ***Tatlı hatıra***, sevinçle, memnunlukla hatırlanan olay. (M)

Hatıralar, Mehmed Âkif Ersoy'un (1873-1936) Safahat adlı külliyatının beşinci kitabı (1917).

Eser, bazı ayet ve hadisleri yorumlayan 6 şiir, *Uyan* adlı bir manzume, Mısır gezisi izlenim ve gözlemlerini yansıtan *El Uksur'da* adlı diğer bir manzume ile *Berlin hatıraları*'ndan meydana gelir. Şair bu son manzumesinde Almanya'nın fen ve bilimde yükselişini över, Türkiye'nin geri kalmışlığına da halkın tembelliğini ve şeriat yolundan çıkışını sebep gösterir. (M)

HATIRALIK i. (*hatıra*'dan *hatıra-lık*). *Halk dili.* Anmak için verilen şey, yadigâr, anmalık. (M)

HATIRAT çoğl. i. (ar. *ḫāṭıra*'dan *ḫāṭırāt*). Hatıralar, anılar: ***Bu hatırat ile kalbimde başlayınca melâl / Oturmak istemez oldum, kıyâm edip derhal*** (M. Â. Ersoy).

— Ed. Bir kimsenin içinde yaşadığı veya, tanık olduğu olayları anlattığı eser: ***Leylâ hanımın bir oğlu tarafından Fransızca'ya tercüme edilen hatıratında bir şey bulamadım*** (A. Ş. Hisar). ***Bu önüne gelene yazdığını söylediği hatıratı, hakikatte yazmadı*** (S. F. Abasıyanık). Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Türk edebiyatında *hatırat* bağımsız bir tür olarak Tanzimat'tan sonra başlar, servetifünuncular eliyle XX. yy.ın ilk yarısında önemli bir gelişmeye ulaşır. Cumhuriyet nesli edebiyatçıları tarafından yazılan günlük, hatıra-roman, otobiyografi çeşitleriyle zenginleşir. Eski edebiyatta bu türün ilk önemli eseri *Baburname**dir. Babur* Şahın (1483-1530) bu ünlü eseri, bir bakıma bir seyahatname, bir otobiyografi, bir bakıma da orijinal bir hatırattır. Babur Şah hükümdar, kumandan ve edebiyatçı olarak başından geçenleri çağatay nesir dilinin en güzel örneklerinden biri sayılan eserinde samimî bir üslûpla anlatır. Gezdiği yerleri şairane bir ifadeyle tasvir eder, kendi başarılarının yanı sıra, başarısız hareketlerini de açıklamaktan çekinmez.

Divan edebiyatında nesir genel olarak tarih, tezkire, seyahatname türlerine yönelir. Bazı «menakıpname»lerde şeyhlerin ve ünlü «fütüvvet ehli» kimselerin hayatı ve kerametleri hakkında bilgilere rastlanırsa da bunların edebî hatırat türü ile yakın bir ilişiği yoktur.

Tanzimat döneminde batıdan bazı hatırat tercümeleri yapıldı. Bundan sonra ***Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*** (İkdam gazetesinde tefrika), Muallim Naci'nin ***Ömerin Çocukluğu*** (1889), daha sonra Servetifünun dergisi sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'ün ***Matbuat hatıralarım***'ı (2 cilt, 1932), Hüseyin Cahit Yalçın'ın ***Edebî Hatıralar***'ı (1935), Halid Ziya Uşaklıgil'in ***Kırk Yıl***'ı (5 cilt, 1936), başarılı hatırat örnekleri olarak türk edebiyatına geçti.

Bu arada Ahmed Rasim'in ***Ömr-i Edebî*** (1899-1902), ***Fuhş-ı Atik*** (1924), ***Falaka*** (1927) adlı eserleri hatırat türüne ayrı bir nitelik kazandırdı. Edebiyatçılar arasında «günlük» şeklinde hatırat yazanlara da rastlanmaktadır. Ömer Seyfeddin ***Balkan Savaşı Günlüğü*** ile bu türün öncülerinden sayılır. Bu tarz, son yıllarda, oldukça gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ruşen Eşref Ünaydın, Halide Edip Adıvar, Halid Fahri Ozansoy, Abdülhak Şinasi Hisar da, XX. yy. türk edebiyatını aydınlatacak nitelikte edebî hatıralar yayımladılar. Ebubekir Hazım Tepeyran, A. Reşit Rey gibi edebiyatçıların hatıraları da ***«Canlı Tarihler»*** dizisinde çıktı (1947). Yabancı hatırat arasında, Ksenophon'un (***Anabasis***), Augustinus'un (***İtiraflar***), Fransa'da Saint-Simon, Jean-Jacques Rousseau, Renan ve Gide'in, İtalya'da Benvenuto Cellini ve Silvio Pellico'nun, Almanya'da Goethe, Metternich ve Bismarck'ın; İngiltere'de, Mrs. Elliot, Garrick, Wellington ve Churchill'in hatırat türündeki eserleri anılmağa değer. (ML)

Hatıra-yı Âbide-i Meşrutiyet madalyası, Hürriyet âbidesinin yapılması dolayısıyle bastırılan altın ve gümüş madalyalar. 1908 Meşrutiyetinden sonra milletin istibdada karşı kazandığı başarıyı kutlamak için, padişahın başkanlığında kurulan (Belediye reisi Hacı İhsan, erkânı harbiye binbaşılarından Ebülfuad Refik, Sabah gazetesi imtiyaz sahibi Mihran) heyet, topladığı 15 000 lirayı aşkın para ile Âbide-i Hürriyet'in yapımına başlattı. Âbide-i Hürriyet'in Ramazan bayramının ikinci gününde açılması kararlaştırıldı. Bu münasebetle 5 tane altın, 28 tane gümüş madalya bastırıldı. Bunlardan bir tanesi padişah Sultan Reşad'a takdim edildi, diğer dördü âbidenin kurucularından ve mimarı Mehmed Muzaffer'e, geri kalanı da bu konuda emeği geçmiş olanlara verildi. Altın madalyalar 40 mm çapında ve 49,50 gr ağırlığındadır. Gümüş madalyalar da 40 mm çapında ve 13,50 gr ağırlığındadır. Madalyanın ön yüzünde: Sultan Reşad'ın tuğrası, bu tuğradan çıkan güneş ışınları altında Âbide-i Hürriyet görülür. Bunun altında «1327» tarihi yer alır. Arka yüzünde: yukarıda «Hatıra-yı Âbide-i Meşrutiyet» yazısı, ortada kurucuların adının

Hatay meselesi albay Şükrü Kanatlı ve ortaelçi Cevat Açıkalın İskenderun'da

Foto. MEYDAN

tanrıça **HATHOR**
Kahire müzesi, Mısır

yazılacağı bir boşluk görülür. Madalyanın sağ ve solunda defne dalı ve altında «10 temmuz 1324» tarihi okunmaktadır. (M)

HATIR HATIR veya **HATIR HUTUR** blş. zf. (onomatope). Sert bir şey kesilirken, koparılırken veya yenirken çıkan sesi anlatmak için kullanılır. (M)

HATIRLAMAK geçl. f. (ar. *ḫuṭūr*>*ḫāṭır*'dan türk. *hatır-la-mak*). Hafızada bir hatırayı, izlenimi yeniden canlandırmak: *Hatırlayacaksın beni gözlerin yaşla dolu / Güzelliğin yalnız şarkılarımda kaldığı gün* (O. V. Kanık). *Kimse hatırlamıyor adımı / Bahar gelmiş. Balkonlar serin* (Refik Durbaş). ‖ Bilmek, düşünmek: *Bunun için de ortaçağ türk ve islâm düşüncesini bir hatırladıktan sonra aldığı istikamete bakmamız lâzım geliyor* (P. Safa). *Affedersiniz amma, burasının mektep olduğunu hatırlamanız lâzım gelir, yolunda bir söz işitmek istemezsiniz* (R. N. Güntekin).

◆ **Hatırlama** i. Akla getirme, zihinde canlandırma: *Bir zaman kitaplarda bu meseleyi aydınlatan bir şey okuyup okumadığını hatırlamaya çalıştı* (Kemal Tahir).

◆ **Hatırlanmak** edilg. f. Hatırlamak işine konu olmak: *Uzun yıllardan sonra hatırlanmak onu utandırmıştı âdeta* (Y. Z. Ortaç). *Nihayet bir gün evvel onun dükkâna geldiği hatırlandı, çağırdılar* (A. H. Tanpınar).

◆ **Hatırlatmak** ettrg. f. Aklına getirmek, hatırlamasına yolaçmak: *Bugünlerde siz bana hep annemi hatırlatıyorsunuz. Buraya evime geliyor gibi geliyorum* (H. E. Adıvar). *Ah! Birçok şeyler hatırlatan erik ağacı / Ve o, ilk yolculukla başlayan hasret, zindan* (O. V. Kanık). [M]

HATIRLI sıf. (*hatır*'dan *hatır-lı*). Hatırı sayılan, etkili: *Ancak, onun Kafkas Dağlarından koparılıp getirilmiş hatırlı bir bey kızı olduğu hakkında bilgimiz var* (N. Araz). *Bu iltimaslı vatandaş rejimlerinde, hatırlı misafir de imtiyazlılar arasına girer* (F. R. Atay). [M]

HATIRŞİNAS blş. sıf. (ar. *ḫāṭır* ve fars. *şinās*'tan). Saygılı, saygı gösteren.

◆ **Hatırşinaslık** i. Saygılı olma hali: *Hele mektep ve mahalle arkadaşlarının hatırşinaslığı vefakârlığı her türlü tahminin üstünde idi* (A.H. Tanpınar). [M]

HATÎ sıf. (*ḫaṭāʼ*'dan *ḫāṭiʼ*). *Esk.* Yanıltan, hataya düşüren. (M)

HATİA i. (ar. *ḫaṭāʼ*'dan *ḫaṭīʼa*). *Esk.* Günah, suç. ‖ Yanlış, yanlışlık. (M)

HATİB i. Bk. HATİP.

HATİBOĞLU (Şevket Raşid), türk bilim ve devlet adamı (Helvacıköy, Menemen 1898). Bursa Zıraat mektebini bitirdi (1915). Yedek subay olarak Birinci Dünya savaşına katıldı; iki yıl Kuveysna ve İskenderiye'de esir kaldı. Türkiye'ye döndükten (1920) sonra İstanbul Halkalı Zıraat mektebinde yüksek öğrenimini yaptı (1923). Paris Üniversitesi Yüksek Zıraat enstitüsünü ve Berlin Yüksek Zıraat okulunu bitirdi. Daha sonra Leipzig üniversitesinde doktora yaptı, Türkiye'ye döndü (1932). Ankara Üniversitesi Zıraat fakültesi ile Siyasî İlimler fakültesinde zıraat ve iktisat dersleri okuttu; profesör oldu. Başbakanlık Yüksek Murakabe heyeti üyeliğine getirildi (1938). Afyonkarahisar milletvekili oldu (1940). Tarım bakanlığı yaptı (1942-1946). 1960 Yılında Manisa temsilcisi olarak Kurucu meclise katıldı. Manisa milletvekili (1961) ve Cumhuriyet Halk partisi grup başkanvekili oldu (1962). Aynı yıl Millî Eğitim bakanlığına tayin edildi. Kısa bir süre sonra bu görevden ayrıldı (1963). Daha sonra partisinden ayrılarak Güven Partisinin kurucuları arasında yer aldı. *Dönüm* dergisini çıkardı. Başlıca eserleri: *Zıraat, Türkiye İktisadiyatının Temeli* (almanca, 1931); *Türkiye'de Zıraî Buhran* 1936); *Dış Ticaretimizde Zıraatin Payı* (1936); *Zıraatte Hububatın Yeri ve Ehemmiyeti* (1937); *Türkiye'de Çay İktisadiyatı* (1939); *Zıraat Âleminden Vâkıalar ve Düşünceler* (1939); *Ormancılıkta Vâkıalar ve Düşünceler* (1965). [M]

HATİBOĞLU (Ubeydullah), türk siyaset adamı (İzmir 1857-İstanbul 1937). Medresede okudu. Üç yıl Tıbbiye'ye devam etti. Siyasî bir suçtan dolayı sürüldü. Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya kaçtı. Çeşitli işlerde çalıştı. Meşrutiyet'ten (1908) sonra Meclisi Mebusan'a Aydın mebusu olarak katıldı. Talât Paşa başkanlığında Londra'ya giden heyette üye olarak bulundu. Mütareke'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Birinci Büyük Millet meclisinde milletvekiliydi. Dördüncü ve beşinci seçim devrelerinde yine milletvekili oldu. Birçok gazetede toplum ve din konularında yazıları çıktı. Hindistan'dan Amerika'ya kadar dünyanın birçok ülkesine çeşitli vesilelerle maceralı geziler yaptı. (M)

HATİBZADE CEMAL BEY (Ahmed, — denir), türk devlet adamı (öl. Kütahya 1928). Kaymakam Hasan Fevzi Efendinin oğlu. Mülkiye'yi bitirdi (1897). İdadî öğretmenliklerinde bulundu. İkinci Meşrutiyetten sonra toplanan Osmanlı Millet meclisine Kütahya milletvekili olarak katıldı. Yusuf İzzeddin Efendiye teşrifat müdürlüğü, Bilecik ve Isparta mutasarrıflığı, Kastamonu, Sıvas, Edirne ve Trabzon valilikleri yaptı. Millî Mücadele sırasında, Kastamonu valisi olarak Bolu'da başlayan ve Safranbolu'ya kadar yayılan isyan hareketinin Kastamonu'ya geçmesini önledi. (M)

HATİBZADE MUHYİDDİN, türk müderrisi (öl. 1495/1496). Hatib Taceddin İbrahim Efendinin oğlu. Babasından, Ali Tusi'den ve Hızır Beyden ders alarak yetişti. İki defa sahn müderrisliğine tayin edildi. Bu görevdeyken padişah hocalığına getirildi. Eserlerinden çoğu tamamlanmamış olan Hatibzade'nin üstün yanı aklî konularda rahatlıkla konuşabilmesiydi. Daha çok cihada ve peygamberlere dair risaleler yazdı. (M)

HATİBZADE OSMAN EFENDİ. Bk. OSMAN EFENDİ *Hatibzade.*

HATİB ZÂKİRÎ HASAN EFENDİ. Bk. HASAN EFENDİ *Hatib Zâkirî.*

HATİCE, Hz. Muhammed'in ilk eşi, müslüman olan ilk kadın (Mekke ?-Mekke 619). Esed kabilesinden Hüveylid'in kızı. Hz. Muhammed ile evlenmeden önce Temim kabilesinden Ebu Hâlâ ile, onun ölümünden sonra Mahzum kabilesinden Atik ibn Aiz ile evlenmişti. Bir süre sonra ikinci kocası da öldü. Hatice'nin bu evlilikten çocukları vardı. İkinci kocasının ölümünden sonra bir süre dul olarak hayatını sürdürdü. Mekkeli soylu kişilerin evlenme tekliflerini her defasında reddetti. Çok zengindi, ticaretle uğraşıyor, Arabistan'ın çeşitli bölgelerine kervanlarla mal gönderiyordu. Bu sırada kervanlarından birine başkanlık eden Hz. Muhammed ile tanıştı. Doğruluğuna ve dürüstlüğüne hayran kaldı. Bir süre sonra da Hz. Muhammed ile evlendi (595). Evlendiklerinde Hatice 40, Hz. Muhammed 25 yaşlarındaydı. Hatice'nin babası Ficar harplerinde ölmüş olduğundan, nikâh merasiminde veliliğini amcası Amr İbni Esed yaptı. Bu evliliğin gerçekleşmesinde Hatice'nin yeğeni Varaka bin Nevfel'in de büyük yardımları dokundu.

Hz. Muhammed vahiy gelip de peygamber olunca kendisine ilk inanan Hatice oldu. Daha sonraki yıllarda Muhammed'in en müşkül anlarında onu destekledi, teselli etti. Hz. Muhammed'in Hatice'den ikisi erkek, dördü kız altı çocuğu oldu. Erkek çocuklar küçük yaşta öldüler. Kızları Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma, Hz. Muhammed'in yakın arkadaşlarıyle evlendiler. Hz. Muhammed'in nesli halife Ali ile evlenen Fatıma'nın çocuklarıyle devam etti. Hatice Hicret'ten üç yıl önce öldü. Mekke'de Hacun'daki mezarı bugün ziyaret yeridir. (M)

HATİCE SULTAN, osmanlı padişah kızlarından bazılarının adı. — Yavuz Sultan Selim'in kızı (doğ. 1498 ?-öl. 1582). Kanunî Sultan Süleyman'ın kız kardeşi. Veziriazam Maktul İbrahim Paşa ile evlendi (1524). — Mehmed IV'ün kızı (öl. 1743). Musahib Mustafa Paşa, daha sonra sadrazam Hasan Paşa ile evlendirildi. Sur dışında mescidi, mektebi, sebili ve çeşmesi vardı. — Ahmed III'ün kızı (İstanbul 1719-ay.y. 1738). 1734'te kaptanıderya vezir Damat Hafız Ahmed Paşa ile evlendi. (M)

HATİCE TURHAN SULTAN, Sultan İbrahim'in karısı, Mehmed IV'ün annesi (öl. 1682-1683). Rus asıllı olan Hatice Turhan Sultan, 12 yaşında Kırım tatarlarının eline düştü; İstanbul'a getirilerek Saraya satıldı. Mahpeyker Kösem Sultan tarafından oğlu Sultan İbrahim'e odalık olarak verildi ve *Hatice Turhan* adını aldı. Kocası Sultan İbrahim deliliği gerekçesiyle tahttan uzaklaştırılınca, hükümdarlık henüz 7 yaşında bulunan oğlu Mehmed IV'e kaldı. Büyük Valide Kösem Sultan, oğlu İbrahim zamanında olduğu gibi, torunu Mehmed IV'ün padişahlığı sırasında da Osmanlı devletini yönetmek istedi. Hatice Turhan Sultanı başlala Süleyman Ağa, padişahın yazı hocası Reyhan Ağa ile musahip İsmail Ağa gibi ünlü kara hadımlar tutuyorlardı.

Kösem Valide, Hatice Turhan Sultan ve adamlarını ortadan kaldırmak için bir plan düzenledi. Bu plan uyarınca, ocak ağalarını genç padişah aleyhine kışkırtacak, onu ortadan kaldırdıktan sonra Hatice Turhan Sultanı Eski saraya sürecek, yarı deli bir halde bulunan ikinci şehzade Süleyman'ı tahta çıkaracak ve kendisi ölünceye kadar devleti yönetecekti. Kösem Sultan bu tasarısını kara hadımlardan başkapıoğlanı ile bostancıbaşı Ali Ağaya duyurdu. Ocak ağalarının harekete geçeceği gece, Kösem Valide'nin cariyelerinden birisi kendi hayatına dokunulmaması şartıyle planı Hatice Turhan Sultana bildirdi.

Hatice Turhan Sultan ve 14 ağa, zülüflü baltacıları kethudasıyle oda eskilerini ve başodalıları kendi taraflarına çektiler. Kösem Sultanın harekete geçmeyi tasarladığı gece, ağalar gelmeden önce Hatice Turhan Sultan taraftarları Sultan Mehmed'i zehirlemeyi üzerine almış olan has odabaşıyı öldürdüler. Harem-i Hümayuna girerek Kösem Valide Sultanı boğdular (1651).

Bu olaydan sonra yerini sağlamlaştıran Hatice Turhan Sultan Sadaret makamına Köprülü Mehmed Paşayı tayin etti. İstanbul'da Yenicami v.b. gibi hayır müesseselerini yaptırdı. (M)

HATİE i. (ar. *ḫaṭīʼe*). *Esk.* Günah. (M)

HA TİEN, Vietnam'da (Güney Vietnam, Kien Giang ili) şehir, Siyam körfezinde, Vietnam'ın batı ucunda. XVIII. yy. başlangıcında Vietnam'a geçen eski bir Khmer şehri olan Ha Tien'de, bugün genellikle çinliler oturur. Çimento fabrikası. Karabiber ve areka ihraç edilen kabotaj limanı. (L)

HÂTİF sıf. (ar. *hetef*, ses, gürültü'den *hātif*). *Esk.* Sesi işitilen fakat kendisi görülmeyen. ‖ Yüksek sesle çağıran, seslenici, çağırıcı. ‖ **i.** Gaipten seslenir gibi haber veren melek: *Gizli bir his bana, hâtif gibi, ihtar ediyor / Çok yavaş, yalnız içinden duyulur bir sesle* (Yahya Kemal). ‖ Görülmeyen bir kuvvetten gelen ses: *Otuz yedi yaşına baliğ oldukta hâtiften kendisine. «Ya Muhammed», diye nida olunmağa...* (Cevdet Paşa). ‖ *Hâtif-i gayb* (*gaib*), görünmeyen seslenici, biliniç: *Bu tebessüm niçin? nedir aybım? / Kim bilir belki hâtif-i gaybım* (Abdülhak Hâmid).

◆ **Hâtifâne** zf. *Esk.* Hâtif'e yakışacak bir şekilde.

◆ **Hâtifî** sıf. *Esk.* Hâtif'le ilgili: *O taş yığınları bir hâtifî lisan olarak / Zavallı âdeme der: « Haksız infiâli bırak!»* (M. Â. Ersoy). [M]

HATİFİ, iranlı şair (Herat, Harcird ?-öl. 1521). Timur'un fetihlerini konu edinen *Zafername* veya *Timurname* adlı bir destanı vardır. Bu eser 1869 yılında Lucknow'da taşbasmasıyle yayımlandı. Şah İsmail için yazmağa başladığı yarım kalmış bin beyitlik *Şahname*'siyle *Leylâ ve Mecnun, Heft Manzar* adlı eserleri vardır. (M)

HATİM veya **HATM** i. (ar. *ḫatm*). Kur'an'ı veya bir kitabı baştan sona kadar okuyup bitirme. ‖ Sona erdirme, bitirme. ‖ *Esk. Hatm-ı kelâm etmek*, sözlerini bitirmek, sözlerine son vermek: *Binaenaleyh Resûl-i Ekrem bu hutbenin âhirinde Cenab-ı Hakkın ahdini bozanlara gazab edeceğini beyan ile hatm-ı kelâm buyurmuştur* (Cevdet Paşa).

— ÇEŞ. DEY. *Hatim indirmek*, Kur'an'ı okuyup bitirmek: *Cenaze çıkan bir evde, bizim bildiğimiz, hatim indirirler, Mevlid okuturlar* (H. R. Gürpınar). ‖ *Hatim sürmek*, bitirmek üzere Kur'an'ı okumağa devam etmek.

— Din. Kur'an'ı başından sonuna kadar okuma. (Bu okuma Kur'an'a bakarak olduğu gibi, ezberden de olabilir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hatim duası*, Kur'an'ın baştan sona kadar okunuşundan sonra yapılan dua. (Bu duada Kur'an'ı okumakla kazanılan sevap, başta

Foto. Giraudon (*LAROUSSE*)

Hz. Muhammed olmak üzere bütün islâm büyüklerinin ruhlarına hediye edilir ve sonra Allah'tan, hatim kimin için okutulmuşsa, o kimsenin ahret azaplarından kurtulması, günahlarının affedilmesi niyaz edilir. Hatim duası tek başına yapılabildiği gibi, camilerde cemaatle birlikte de yapılır.)

— Tasav. *Hatm-i hacegân*, Nakşıbendî tarikatı mensuplarının toplu halde Kur'an'dan bazı sureler okuyup salavat getirerek yaptıkları âyin. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed birçok hadisinde müslümanları Kur'an okumağa teşvik eder. Bu yüzden İslâm âleminde Kur'an'ı baştan sona kadar okuma âdeti yaygınlaşmıştır. Çeşitli vesilelerle Kur'an *hatm* edilir. Özellikle bir kimse öldüğü zaman, öldüğü günün akşamı ruhuna hatim indirilir.

— Tasav. *Hatm-i hacegân* sırasında müritler, şeyhin huzurunda dizüstü oturur ve kalplerinden şeyhle bağ kurarlardı. Şeyhin işareti üzerine yedi fatiha, yüz salavat, yetmiş dokuz «Elemneşrahleke» suresi, binbir ihlâs okunur ve hatmin sonunda bir ilâhi söylenirdi. Nakşıbendî tarikatı mensupları daimî olarak hatm-i hacegân yaparlardı. Hatm-i hacegân'ın sıkıntıları gidereceğine ve güçlükleri kolaylaştıracağına inanılırdı. (M)

HÂTİM sıf. (ar. *hatm*, bitirme'den *hâtim*). *Esk.* Sona erdiren, bitiren. || Sonuncu: *Melekât-ı zekâya ait şeylerden hiç birinin hitamı olmayacağını ve binaenaleyh hiç kimsenin hatim-ül-üdeba olmayacağını bilirim* (Cenab Şahabeddin). || Mühürleyen, mühürleyici. (M)

HATMETMEK veya **HATMEYLEMEK** geçl. bls. f. (ar. *hatm* ve türk. *etmek* veya *eylemek*'ten). Kur'an'ı veya herhangi bir kitabı baştan sona kadar okumak: *Çocuk, on yaşına geldiği zaman dört kitabı hatmetmiş, ilim sahibi olmuş* (N. Araz). *Birlikte okurduk, yine birlikte; beraber / Hatmeyleyelim, gel, şu gam-âlûde kitabı* (Tevfik Fikret). Bitirmek. (M)

HÂTİME i. (ar. *hatm*, bitirme'den *hâtime*). *Esk.* Son, nihayet: *Bir müddetten beri Nihal'de artık dostluğa hâtime vermek için bir acele, şüphesiz kendisini sıkan bir sulh halinden çıkarak* (H. Z. Uşaklıgil). *Bunların hâtimesi olan Hâris Kindi maktul oldukta oğlu şâir-i meşhur İmrü'l-Kays pederlerinin hükûmetini zabta haylice çalıştı...* (Cevdet Paşa). || *Hâtime çekmek*, bitirmek. || *Hâtime-keş*, sona erdiren.

— Din. *Hâtime duası*. Bk. HATİM *duası*.

— Ed. *Esk.* Konuyu kaplayan son bölüm, son söz. (*Zt.* MUKADDİME.) || Resmî yazışmaların bitiş cümlesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Resmî mektuplar, gönderildikleri kişilere göre belirli şekillerde son bulurdu. Vezirlere, müşirlere, balâya, sudura: *Olbapta emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir;* feriklere, ûlâ evvellerine, beylerbeylerine: *Olbapta emr ü irade efendim hazretlerinindir;* diğer rütbe sahiplerine ise: *Olbapta emr ü irade efendimindir* veya *olbapta irade efendimindir* diye hitap edilirdi. (M)

Hatimet-üş-Şuara, Fatin Efendinin (1814-1867) şairler tezkiresi. Eser *Salim* ve *Safayi*'ye «zeyl» olarak yazılmıştır. 672 Şairin hal tercümelerini kapsar.

Fatin Efendinin eseri eksik ve yanlışlarla doludur. Şairlerin kıymetlendirilmesi de oldukça tutarsızdır. Eserde mübalâğalı ve basmakalıp ifadeler göze çarpar. Bir şiirin başka bir şaire mal edildiği de olur.

Yazarın çağdaşları hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Eser İstanbul'da 1854'te basıldı. Bir süre sonra Fatin Efendi ve Şinasi tarafından eserin yeni baskıları yapılmak istendiyse de teşebbüsler bir sonuç vermedi. (Son yıllarda Faruk Akün tarafından tezkirenin ilk birkaç formasının Şinasi tarafından yapılmış yeni baskısı bulunmuştur.) [M]

HÂTİM (HATEM) TAÎ veya **HÂTİM el-TAÎ,** arap şairi (VI. yy. sonu-VII. yy. başı). Şiirlerinden elinin açıklığı ve konukseverliğiyle tanınır. İslâm edebiyatında cömertlik ve iyilik örneği olarak anılır. Şiirlerinde genellikle insan sevgisi, yardım, cömertlik gibi konuları işledi. Bu yüzden onunla ilgili birçok masal, fıkra yazılmıştır. Bir *Divan*'ı vardır. Dili akıcıdır. İşlediği konularda bütünlüğe önem verir. Arap edebiyatında kahramanlığın, savaşın, aşkın şiire ana konu olduğu bir dönemde Hâtim Taî'nin bu insancıl konuları seçmesi başlıca edebî yeniliklerden biri sayılır. Şiirleri, birtakım açıklama ve yorumlarla avrupa ve islâm ülkelerinde birçok defa yayımlandı. (M)

HA TİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) şehir, Güney Çin denizi kıyısı yakınında; il idare merkezi. Laos'a karayoluyle bağlı olan Ha Tinh, bölgesel ticaret ve balıkçılık merkezidir. (L)

HATİORA i. (*hariota* sözünden anagram). *Rhipsalis*'e yakın süs kaktüsü. (İlmî adı *Hatiora salicornioides*.) [L]

HATİP veya **HATİB** i. (ar. *hitâb* veya *hutbe*'den *hatîb*). Bir topluluğa hitap eden, nutuk söyleyen, güzel konuşan kimse, konuşmacı: *Abdullah İbn-i Revâhat-ül-Ensarî hem hatîb, hem şairdi* (Cevdet Paşa). *Bir hatip ya hut bir yazar, söyleyeceği ve yazacağı şey için «herkesin hoşuna giden ve gitmeyen» ölçüsünü tutturunca...* (F. R. Atay). || *Esk. Hatip kılıcı* (*seyf-i hatîb* veya *şemşîr-i hatîb*), işe yaramayan, yalnız göstermelik, gösteriş için olan şeyler için kullanılır: *Dönse şemşîr-i hatîbe n'ola şemşîr-i zebân / Mülk-i nazmın hutbe-i emn ü emânıdır sözüm* (Nef'i).

— Din. Camilerde hutbe okuyan hoca veya vaiz. || İslâmdan önceki Arabistan'da kabile sözcüsü. Bk. ANSİKL.

— Kâğıtç. *Hatip ebrusu*, eskiden kullanılan ve ebru denilen süslenmiş bir cins kâğıdın bir türüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İslâmdan önceki Arabistan'da *hatip* olarak kabile başkanları arasından en iyi, en düzgün konuşan kimse seçilir, gerektiği zaman seçildiği kabile adına konuşurdu. İslâm dininin doğuşundan sonra, özellikle cuma günleri namazdan önce, cami mimberinde hutbe okumakla görevli kimselere de bu ad verildi.

— Kâğıtç. Özel usullerle üzerine süslemeler yapılan ve *ebru** adı verilen bir cins kâğıdın kırmızı yeşil damarlı mermere benzeyen desenleri önce XVIII. yy.da Ayasofya camii hatiplerinden biri tarafından bulunduğu için bu tür desenli kâğıda *hatip ebrusu* adı verildi.

◆ **Hatibane** zf. *Esk.* Hatip gibi, hatiplere yakışır bir şekilde.

◆ **Hatiplik** i. Hatip olma hali. (M)

HATİP, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, merkez ilçesi) bucak; 7 178 nüf.; 15 köy. — *Bucak merkezi*, 639 nüf. İl merkezine 16 km güneybatısında Konya-Seydişehir yolu üzerinde; yüksl. 1 110 m. (M)

Hatip veya **Arringatore,** Aulus Metellus'u nutuk söylerken gösteren, roma-etrüsk sanatından bronz heykel (Floransa Arkeoloji müzesi). — Ayrıca Kleomenes'in, *Hatip Mercurius Kişiliğinde Octavius* heykelini de (Louvre) saymak gerekir. (L)

HATİP suyu, Ankara kalesi önünden geçen ve Ankara çayına karışan akarsu. (M)

HATİR sıf. (ar. *hatr*, büyük ölçü). *Esk.* Yüce, şerefli, büyük: *Bilinmez akl ile sırr-ı hatîr-i vahdet-i Hak / Görür hatasını her âkıl içtihadı kadar* (Arif Hikmet). || Tehlikeli, muhataralı. (M)

HATM i. Bk. HATİM.

HATMAN i. Tar. Lehistan ve Rus Kazaklarının başbuğlarına verilen ad.

— ANSİKL. Tar. Lehistan kralı Sigismund I, ilk bilinen *hatman*'dır. Sigismund I, Lehistan sınır boylarını korumak amacıyle 1516'da bir süvari alayı kurdu. Kendisinden sonra gelen hatmanlar, bu alayı geliştirerek büyük bir kazak birliği kurdular ve Osmanlılara karşı Lehistan'ı savunmak istediler.

XVI. yy.ın ikinci yarısından sonra, Ruslar da Lehistan Kazaklarının süvarilerine benzer birlikler meydana getirdiler. Bunlar, *şayka* adı verilen küçük gemilerle Karadeniz'de çapulculuk ve yağma hareketine giriştiler. XVII. yy.da kazak hatmanları Lehistan ve Ruslardan aldıkları yardım ve gördükleri teşvik ile Don ve Özi ırmaklarından çıkarak Karadeniz kıyılarındaki yağma faaliyetlerini artırdılar. Osmanlı devleti zaman zaman donanma göndererek veya hatmanları kendi tarafına çekerek bu yağma hareketini engellemeğe çalıştı. 1652'de Zaporog veya Şelâle Kazaklarının hatmanı Hemielnitski Kırım Tatarlarıyle Lehliler aleyhine birleşti. Çünkü, kazak halkı geçimini yağma ve çapula bağlamıştı. Hangi taraf uygun ve kârlı ise hatman, halkın çıkarını göz önünde tutarak o tarafın yanında yer alıyordu. Aynı yıl Hemielnitski, Osmanlılara başvurarak devletin himayesini istedi. Osmanlı hükûmeti bunun üzerine 40 000 kazağı himayesi altına aldı. 1666'da Zaporog Kazaklarının hatmanı değişti. Yeni hatman Brokovski, hatman Serko tarafından sıkıştırıldı. Osmanlılar Brokovski tarafını tutarak onu Barobaş, Sarıkamış ve Potkali Kazaklarının da hatmanı olarak tanıdılar, 1668'de berat ve tuğ gönderdiler. Bir süre sonra Brokovski'nin yerini Doreşenko aldı. Doreşenko Ukrayna Kazaklarının reisini öldürttüğü için Kazaklar arasında ikilik çıktı. Zaporoglar kendi hatmanlarını tutmayarak rus taraftarı Damyen Greçeno adında birini hatman tanıyınca, Kazaklar arasındaki bütünlük bozuldu. Fakat İstanbul, Doreşenko tarafını tuttu ve onu hatman olarak tanıdı. 1699'da yapılan Karlofça antlaşmasıyle Osmanlılar Ukranya'yı kaybettiler ve ismen mevcut olan bu hatmanlığı kaldırdılar. (M)

HATME i. (ar. *hatme*). *Esk.* Kur'an'ı veya herhangi bir kitabı baştan sona kadar okuma, hatmetme, bitirme; hatim indirme. (M)

HATMÎ i. Tıbbî bitki. (İlmî adı *Althaea*, Ebegümecigillerden.) || *Gül hatmi* (*Althaea rosea*). Bk. GÜLHATMİ.

— ANSİKL. Bot. *Hatmi* (*Althaea officinalis*), kökü çok yıllık, pembe beyaz çiçekli, uzun boylu, yumuşak otsu bir bitkidir. Bataklıklarda veya sulak çayırlarda yetişir. Özel olarak da yetiştirilir.

— Eczc. Dokusu helmeli ve yumuşatıcıdır. Çiçeği, lapa ve yakı olarak kullanılan göğüs yumuşatıcı ilâçların bileşimine girer. Kabuğu çıkarılarak kurutulmuş kökleri kaynatılır, suyu tenkiye ve gargara olarak kullanılır. (L)

HATOYAMA (İşiro), japon devlet adamı (Tokyo 1883-ay.y. 1959). 1915'te milletvekili, 1931'de Eğitim bakanı oldu. 1945'te Liberal partiyi kurdu. 1954'te başbakanlığa getirildi, komünist Çin'e ve S.S.C.B.'ye yaklaştı. S.S.C.B. ile harp haline son veren bir antlaşma imzaladı (ekim 1956) ve Japonya'nın Birleşmiş Milletler'e girmesini sağladı (aralık 1956). Bir süre sonra, sağlık durumunu öne sürerek istifa etti. (L)

HATRA i. (ar. *hatra*). Denizc. Arabistan kıyılarında sefer yapan bir çeşit tekne. (*Sambuk* adı verilen gemilere benzemekle birlikte, boyutları daha küçüktür.) [L]

HATT (Philippe), fransız hidrografya mühendisi (Strasbourg 1840-Guindalos, Aşağı Pireneler 1915). Fransa kıyılarındaki gelgit olayları üstüne incelemeler, Cochinchine ve Korsika kıyılarında ilgi çekici geodezi araştırmaları yaptı. (L)

HATTÂ edat. (ar. *hattâ*). Anlamı kuvvetlendirmek için cümlelerin başında kullanılır; — üstelik: *Hattâ tekmil meclisin aynı akıbete uğramayacağına dair bizi temin edecek hiç bir şey yoktur* (Atatürk).; — bundan başka: *Hattâ sokakta yanındaki kadından gizlenecek sözlerini Fransızca söyler...* (Ahmed Rasim); — bile: *Ateştir burda hattâ ateşe düşmüş sular* (F. N. Çamlıbel); — dahi: *Şark memleketlerinde üniversite, kütüphane, tiyatro, hattâ gazete yok demektir* (Ş. S. Aydemir); — hem de: *Hattâ iyice işittim, söz arası...* (R. H. Karay); — «bile» veya «de» edatıyle birlikte anlamı, daha da kuvvetlendirmek için kullanılır: *Hattâ gözümle görsem bile (de) inanmam.* (M)

HATTA (Muhammed), indonezyalı siyaset adamı (Kota Gedong, Bukittinggi yakınları, Sumatra 1902). 1932'de Milliyetçi partiyi kurdu. Hollanda yetkililerince birkaç kere tutuklanıp hapse atıldı. Japonlar İndonezya'yı işgal edince onlarla işbirliği yapmayı reddetti. 1945'te İndonezya bağımsızlığa kavuşunca, cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi. Sıra ile başbakan (1948), La Haye'deki Yuvarlakmasa toplantısında İndonezya delegasyonu başkanı (1949) ve yeniden cumhurbaşkanı yardımcısı (1950-1956) oldu. Sumatra'lı isyancılar tarafından bir hükûmet kurmağa davet edildi, ancak bu teşeb-

büs düzenli birlikler tarafından derhal bozguna uğratıldı (şubat 1958). [L]

HATTAB i. (ar. *ḥaṭab*, odun'dan *ḥaṭṭāb*). *Esk.* Oduncu. (M)

HATTAB HAYDAR bin EBÜLKASIM KARAHİSARÎ, türk yazarı (öl. 1314). Şam'da öğrenim gördü. Eserleri: *Şerh-ül-Menar* (Menar Şerhi); *Şerh-i Kenz-üd-Dakayık* (Kenz-üd-Dakayık Şerhi) v.d. (M)

HATTAN i. (ar. *ḥatn*, sünnet etme'den *ḫattān*). *Esk.* Sünnetçi. (M)

HATTAT i. (ar. *ḫaṭṭ*, yazı'dan *ḫaṭṭāṭ*). Güzel yazı yazan veya mesleği hattatlık olan kimse: *Onlar ki hattat gibi sülüs yazarlar* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. Bir kimsenin hattat olabilmesi için önce yazıya karşı bir kabiliyeti bulunması, sonra da bıkmadan, usanmadan yıllarca usta bir hattattan yazı yazması (öğrenmesi) lâzımdır. Hat sanatındaki âdetlere göre bir kimsenin hattat unvanını alması için hocasından icazetname denilen diplomayı alması gerekir. (Bk. HATTATLIK.) Hattatlar geçimlerini yazdıkları kitaplar, Kur'an'lar ve levhalardan aldıkları parayle sağlarlardı.

Hattatları birkaç bölüme ayırmak mümkündür. Bazıları yalnız devlet hizmetinde çalışır, devletin önemli resmî evrakını yazarlardı (Divanı Hümayundaki fermanlar, senetler, tayinler, anlaşmalar oradaki hattatlar tarafından yazılırdı.) Bazıları evlerinde çalışır, isteyene Kur'an veya dinî eserler yazardı. Bir kısmı da bu işi yaparken aynı zamanda yazı gösterir ve talebe yetiştirirdi. Bazıları da son devirlerde olduğu gibi okullarda yazı hocalığı ederlerdi. Eskiden hattatlar titremesin diye sağ elleriyle ağır bir şey taşımaz ve bu elleriyle ağır işler yapmazlardı. İslâm dünyasının en kudretli hattatları Türkler ve İranlılar arasında yetişti. (M)

HATTATLIK i. (*hattat*'tan *hattat-lık*). Hattatın sanatı. || Güzel yazı yazma işi.

— ANSİKL. Güzel el yazısı sanatı olan *hattatlık*, islâm güzel sanatlarının bir bölümüdür. Hattatlığın esası arap alfabesine, harflerine ve bu harflerin değişik şekillerine dayanır. Arap alfabesinde her harf, kelimenin başında, ortasında ve sonunda değişik şekilde yazıldığından ortaya her harfin çeşitli görünüşleri çıkar. Bu görünüşleri, birtakım kurallara dayanarak bir estetik biçim meydana getirir. Güzel el yazısı sanatına eskiden *hüsn-i hat* (galatı meşhur olarak da hüsnü hat) sanatı da denirdi. Hattatlığın başlangıcını arap yazısının meydana çıktığı ilk devirlere bağlamak mümkün değildir. İslâmiyetin ilk devirlerinden (Dört Halife ile Emevîler ve Abbasîlerin saltanatı zamanında Abbasîlerin son zamanı hariç) yazılan eserlerde fazla bir güzellik yoktur. Bu devirlerden kalan Kur'an'ların hepsi aşağı yukarı aynı kurallar içinde yazılmıştır. Bunlarda, hattatlıkta sonradan aranılan, istenilen güzellikten eser yoktur. Aslında hattatlığın esaslı bir sanat oluşu Abbasîlerin son halifesi Mustasım devrine rastlar. 1258'de abbasî saltanatı ortadan kalkarken daha kûfi yazıdan doğan *muhakkak*, *revhanî*, *sülüs* ve *nesih* ile *tevkî* ve *rıka* yazılarının ana kuralları belli olmuş ve yazıda bir güzellik meselesi ortaya çıkmıştır. Bu kaideleri kuran hattatın adı Yâkut'tur. Hat ve hattatlıktan söz eden eserlere göre Yâkut Amasya'lı bir türk'tür. Halife Mustasım'ın ilgisini ve lûtuflarını görmüştür. Bu yüzden kendisine Yâkut-ı Mustasımî denir. Yâkut, hattatlığa yeni bir güzellik anlayışı getirdiği için yazıda yaptığı bu hamle, bir merhale daha doğrusu bir «mektep» sayılmıştır. Daha önceki yüzyıllarda yine Abbasîlerin devrinde (X. yy.da ibni Mukle'nin: XI. yy.da da ibni Bevvâb'ın) kûfi yazıdan sülüs ve nesih yazısını çıkarmaları ve onları ıslah etmeleri de hat tarihinde önemli bir hadisedir.

Yâkut mektebinin kurulmasıyle güzelleşme yolunda gelişmeğe başlayan hattatlık, bu şekilde iki yüzyıl devam etti ve Amasya'lı Şeyh Hamdullah'ın (1436-1520) yetişmesiyle yeni bir yola girdi. Şeyh Hamdullah, Yâkut'un yazısının cılızlıklarını, eksiklerini tamamlayarak yazıya çok sağlam, çok esaslı bir güzellik getirdi. Şeyh Hamdullah ile artık 6 çeşit yazı (Aklam-ı sitte) tamamen Türklerin eline geçmiş oldu ve Türkler hattatlıkta bütün islâm milletlerini geçtiler. (Bu durum günümüz için de geçerlidir.) Şeyh Hamdullah'ın gelişiyle Yâkut'un etkisi birdenbire ortadan kaybolmuş değildir. Bir yandan Şeyh mektebi gelişirken öte yandan aynı yüzyılda (Bayezid II, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yılları) yetişen Ahmed Karahisarî, Yâkut yolunda yürümekte devam ediyordu. Ne var ki, onun yolunda gidenler az olduğundan bu mektep fazla devam etmedi ve ölümüyle ortadan kalktı. Yalnız Ahmed Harahisarî sanatta Yâkut'u geçmişti. Altı çeşit yazıdaki ilerlemeler bütün islâm ülkelerinde aynı şekilde olmadı, Anadolu'da yazı durmadan gelişirken İran hattatları hep Yâkut yolunu; arap hattatları da Yâkut ile Şeyh arasındaki bir yolu takip etti. Böylece Aklam-ı sittede bir Türk; bir İran bir de Arap mektebi ayırımı ortaya çıktı. İçlerinde en makbulü Türk mektebidir.

XX. yy.da İran sahasında tâlik adı verilen yeni bir yazı tarzı ortaya çıkınca, hattatlık ayrı bir önem kazandı ve bu tarz derhal Afganistan, Orta Asya ve müslüman Hint'e ve Türkiye'ye yayıldı. Buradan da Rumeli'ye ve arap ülkelerine geçti. İran'a yakın olan ülkeler bu yazıyı doğrudan doğruya İran'ın etkisinde kalarak kabul ettiler (Irak gibi). Bu yazıda da en büyük hattatlar İran ve Türkiye'de yetişti. Tâlik yazısı XIX. yy. kadar Türk hattatlarını etkiledi. Bu yüzyılda Mahmud II zamanında yetişen Yesarî ve oğlu Mustafa İzzet ile ortaya yeni bir türk tâlik mektebi çıktı. Bu yazıda Araplar bir ilerleme kaydedemediler. Tâlik'in küçüğünde İranlılar, büyüğünde de Türkler pek büyük bir ustalık gösterdiler ve paha biçilmez eserler yarattılar.

Türkiye'de XVII. yy.da yazıda yeni bir sanat hadisesi oldu. Sülüs ve nesih yazısı yeni bir gelişme ve üslûp kazandı. Bu ilerleme ünlü türk hattatı Hafız Osman (1642-1698) eliyle gerçekleştirildi. Hafız Osman gerçekte Şeyh Hamdullah yolunu (mektep) takip etti. Ancak onun eksiklerini tamamladı ve harflerini daha fazla güzelleştirdi. Bu tarihten sonra Hafız Osman mektebi rakipsiz bir şekilde bütün hattatlara örnek ve ilham kaynağı oldu.

XIX. yy.da Sultan Mahmud zamanında yetişen Mustafa Rakım *celî* yazının (büyük yazı) yaratıcılığını yaparak yeni bir mektep kurdu. Kendi zamanının ve XX. yy.ın hattatları celî yazıda hep Mustafa Rakım'ı takip ettiler. Celînin XX. yy.ın başındaki en büyük ustası hattat Sami'dir. Sülüs ve nesih yazının en kudretli sanatkârları Şevki ile Nazif de çok büyük hat ustalarıdır, Necmettin Okyay ile Hamid Aytaç, günümüzde Türkiye'nin en önemli hattatlarıdır. XVI. yy.da Şeyh mektebine karşılık, celî yazıda Mahmud Celâleddin mektebi meydana geldi, ama uzun ömürlü olmadı.

Hattatlık her devirde ilgi ve sevgi görmüş bir sanattır. Padişahlar, vezirler, devlet adamları ve bilginler v.d. bu sanatı benimsemişti. Osmanlı tarihinde hattat olan padişah ve vezirlerin sayısı bu sanata verilen önemi gösterir (msl. Ahmed III, Mahmud II, vezir Ferhad Paşa gibi). Hattatlığın gelişmesinde, hem büyüklerin bu sanata yakınlık göstermesinin, hem de hattatların yerleşmiş kural ve geleneklere bağlı oluşlarının etkisi vardır. Hattat olmak için mutlaka bir usta hattatın derslerine devam etmek şarttır. Hattat olmağa hak kazanan kimseye, hocası *icazetname* denilen diplomayı verir. Diplomayı alabilmek için, öğrencinin eski ustalardan birinin yazısına bakarak yazdığı yazının altına hoca bundan böyle yazı yazmak için izin verdiğini bildiren bir not düşer. Böylece hem talebesinin hem de kendisinin adını zikreder. Bazen bir icazetnameyi birkaç hattatın imza ettiği de olurdu. Bir kimse icazetname almadan yazı yazmazdı. Hattatlar mürekkep olarak is mürekkebi kullanırlar; âharlı kâğıda yazarlardı. Kullanılan kalem de özellikle sıcak memleketlerde yetişen (Güney İran, Basra, Hint, Cava) kamıştan yapılırdı. Bunların en güzeli Cava'da yetişen kamıştan yapılırdı. Celî yazı için Türkiye'de yetişen kamışlardan da faydalanılırdı. Hattatlıkta güzellik ölçüsü, yazının yazıldığı kalemin noktasıdır. Meselâ Elif harfinin boyu üç noktadır. Hattatlıkta bu birim'e göre hareket şarttır. Yoksa yazının estetiği sağlanamaz. Genellikle bütün yazıları kudretli bir şekilde yazan ve yaşlı olan hattat, hattatların reisi (*reis-ül-hattatin*) olarak kabul edilir ve seçilirdi. Dirayetli en yaşlı hattata da hattatların şeyhi (*şeyh-ül-hattatin*) adı verilir. Bu unvanın resmiyeti yoktur. Birincisi ise resmî bir unvandır. Hattatların, yazdıkları yazıların altına imza koymaları âdettir. Bu, hattatlıkta önemlidir. Genellikle imzalarından önce fakir, hakir gibi tevazu bildiren sıfatlar kullanırlar ve hocasının ismini de zikrederler ki bu da hattatın kimden yazdığını (öğrendiğini) gösterir.

Hattatlar genellikle bir hocanın evine giderek yazıyı öğrenmişlerdir. Osmanlılar devrinde saraydaki Enderun mektebinde de yazı gösterilmişti. Son zamanlarda 1914'te Medreset-ul-hattatin adlı bir okul kuruldu. Sonra, resmî olarak yazı öğretimi İstanbul Güzel Sanatlar akademisinde devam etti ve 1963'te hattat Halim Özyazıcı'nın emekliye ayrılması ile yazı öğretimi resmen sona erdi. Halen İstanbul'da iki hattat okulu vardır. Bunlardan birisi hattat Necmettin Okyay'ın evi, öbürü de hattat Hamid Aytaç'ın atelyesidir. (→Bibliyo.) [M]

HATTENA, Geç Hitit şehir devletlerinden biri. Hatay ili ve Hattena devleti sınırları içinde Tel-Açana (Alalakh), Tel-Tayinat, Tel-el-Cüdeyde gibi harabe şehirler bulundu ve buralarda kazılar yapıldı. Fakat bu kazılarda daha çok M. Ö. XII. yy.dan önceki devirlere ait eserler ele geçti. Hattena devleti hakkında tek kaynak asur vesikalarıdır. (M)

HATTERAS burnu, A.B.D.'nin doğu kıyısında (Kuzey Carolina) yüksek burun. Atlas okyanusunu Pamplico denizkulağından ayıran kum dilinden meydana gelir. (L)

Hatteras oluşumu. Meteorol. Önceden varolan bir alın boyunca gelişen bir dalganın meydana getirdiği ılık siklon. Kışın Hatteras burnu ile Newfounland arasında genellikle, Gulf Stream ılık su akıntısı ile çok soğuk olan Amerika kıtası arasındaki ısı farkından doğan bir alın bulunur. Alının harekete geçmesi için Kuzey kutbundan bir akımın gelmesi yeterlidir ve dalgalanmalar iki alınlı siklonları (*Norveç siklonları*) meydana getirir; bu siklonlar daha sonra Avrupa'ya doğru yönelir. Aynı tür siklon oluşumları, hava kütlelerinin ısı farkıyle birlikte çok güçlü bir soğuk hava akımının geliştiği bütün bölgelerde görülür (msl. kışın Asor ve Cebelitarık boğazları). [L]

HATTERİA i. Bk. KAMADİŞ.

Hattı Hümayun madalyası, Tanzimat fermanıyle, özellikle hıristiyanlara vaat edilen eşitlik hakkı gerçekleştirilemeyince, Arz odasında, heyeti vükelâ, meclis azaları, şeyhülislâm, patrik, hahambaşı kaymakamı ve yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda 20 maddelik bir hattı hümayun okundu (28 şubat 1856). Bu münasebetle bronzdan bir madalya çıkarıldı. Madalya 64 mm çapında ve 42,60 gr ağırlığındadır; Brüksel'de, Hart adlı bir sanatçı tarafından yapıldı. Madalyanın ön yüzünde: ortada, güneş ışınları içinde Abdülmecid'in portresi; etrafında «Abdul-Medjid-Khan Empereur des Ottomans» yazısı; arka yüzünde: üstte bir yıldız, altta defne ve meşe dallarından yapılmış bir çelenk üzerinde «18 Fevrier 1856, Hatt-i Humaïoun»; etrafında da «Réconciliation - Sécurité - Progrès - Unite» yazısı görülmektedir. (M)

HATTİ dili veya **HATTİCE,** eski orta anadolu halklarının yerli dili; hint-avrupa dili konuşan Hititlerin Anadolu'ya gelişlerinden önce konuşulurdu. (Bitişken bir dildi. *Proto-Hattice* de denir.) Hititler bu dile *Naşice* derlerdi. Bk. HİTİT. (M)

HATTİN, Filistin'de şehir, Taberiye gölü yakınında. 1187'de Kudüs kralı Gui de Lusignan'ı Mısır ve Suriye sultanı Salâhaddin burada yendi ve esir aldı. (L)

HATTİNGEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland Westfalen) şehir, Ruhr'da, Bochum'un güneyinde; 29 400 nüf. Kömür ve demir madenleri. Termik santral. Çelik fabrikaları. Kimya ve makine sanayii. (L)

HATTİ ülkesi, Hititlerin oturduğu bölgeye verilen ad. Kuruluş yıllarında Anadolu'da Kızılırmak kavsi içinde küçük bir bölgeyken, imparatorluk devrinde sınırları Kuzey Suriye'ye kadar genişledi. Kesinlikle belirtilen bir sınırı yoktur. Bk. HİTİT. (M)

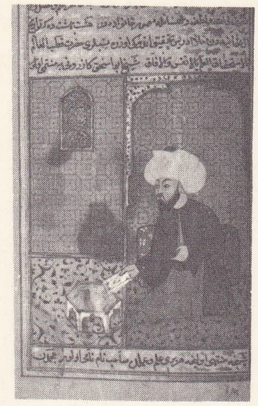

Müeyyetzade HATEMÎ minyatür (maddesi 673. sayfada)

hatmi

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

Hattuş, asurlu tüccarlara ait Boğazköy'de bulunan bir pazar yeri. Kültepe'de ele geçen tabletlerde, Boğazköy'ün eski adı olan Hattuş'tan bahsedilir. Mari arşivi belgelerinde de Hattuş şehrinin adı geçer. Anadolu şehirlerini idaresi altında toplamak isteyen Kuşşara kralı Anitta, bir tabletinde Hattuş kralı Biuşti'yi bir gece baskını sonucunda ele geçirdiğini ve şehri bir daha iskân edilmemek suretiyle lânetlendiğini anlatır. Buna rağmen şehir Hitit kralı Labarna I tarafından yeniden tahkim ve imar edildi. Daha yüzyıllar boyunca Hitit imparatorluğuna başşehir oldu ve Hattuşaş adını aldı. Bk. BOĞAZKÖY. (M)

HATTUŞAŞ. Esk. coğ. Bk. BOĞAZKÖY.

HATTUŞİLİ veya **HATTUŞİLİŞ,** üç hitit kralının ortak adı. HATTUŞİLİ I (M.Ö. 1650-1620), Labarna I'in oğlu, **Labarna II** de denir. Hattuşili hakkında bilinenler bu devirden kalma iki ünlü belgeye dayanmaktadır. Bunlardan biri vasiyetname niteliğindedir. Öbür belge tarihî yönden de önem taşır. Buna göre, Hattuşili I Güneydoğu Anadolu'ya kadar inerek önce Halep şehrini, sonra da Amik ovasındaki şehirleri birer birer eline geçirdi ve böylece devletinin sınırlarını genişletti. Devrinde bazı saray entrikaları da olmuştur. Hattuşili I'in nasıl öldüğü bilinmiyor. — HATTUŞİLİ II (M.Ö. 1420-1400). Tuthalya II'nin oğludur. Kardeşi Arnuvanda I'den sonra tahta çıktı. Suriye'ye seferler yaptı ve bu devirde oldukça genişleyen Mitanni devletine tabi olan bazı krallıkları ve Kizzuwatna ülkesini hâkimiyeti altına aldı. Saltanatının sonlarına doğru ülkesinde karışıklıklar başgösterdi ve yerine oğlu Tuthalya III hükümdar oldu. — HATTUŞİLİ III (M. Ö. 1275-1250). Muvatalli'nin oğludur. Onun ölümünden sonra tahta, evlilik dışı oğlu olan Urhi-Teşup çıktı ve amcası Hattuşili'ye karşı çok kötü davrandı. Hattuşili'nin yönetimi altındaki şehirleri eline geçirdi. Hattuşili'nin elinde kalan son iki şehri de işgal etmek isteyince aralarında savaş başladı. Hattuşili galip geldi ve Hattuşili III adıyle tahta çıktı. Bu surette iktidara geçen Hattuşili, iç ve dış siyasette parlak başarılar kazandı. Şuppiluliuma zamanından beri devam eden futuhat siyasetinin olumlu neticeleri bu devirde alınmıştır. Bu sebeple Hattuşili III devrine Hitit tarihinin altın çağı denir.
Babil ve Mısır devletlerine karşı güttüğü siyaset, onun aynı zamanda mahir bir diplomat olduğunu gösterir. Siyaset alanındaki en büyük başarısı, 17 yıl devam eden Mısır savaşlarına son vererek bir barış antlaşması imzalamasıdır. Hattuşili III'ün ne zaman ve ne surette öldüğü bilinmemektedir. Ölümünden sonra yerine Tuthalya IV geçti. (M)

HATUN i. (esk. türk. *katun*'dan fars ve ar. *hâtûn*). Kadın: *Onunla beraber ehl-i İslâmdan yetmiş üç erkek ve iki hatun dahi Mekke'ye gitti* (Cevdet Paşa). *Hatun gerek bey doğura* (Atasözü). *Hatun kişi.* ‖ Karı, zevce: *Bizim hatunun ahirette yanıma gelmemesini de diledim* (H. E. Adıvar). ‖ Bayan, hanım: *Zarife hatun.* ‖ — *Esk.* Yüksek şahsiyetli kadınlara veya hakan eşlerine verilen unvan: *Hatun, hakan sülâlesine mensup umum prenseslerin müşterek unvanıydı* (Ziya Gökalp). ‖ *Hatun-ı Arab* (veya *Hatun-ı Kâinat*), Mekke. ‖ *Hatun-ı Cennet* (veya *Hatun-ı Kıyamet*), Peygamber'in kızı Fatıma. ‖ *Hatun-ı cihan* (*hatun-ı felek* veya *hatun-ı yağma*), güneş. ‖ *Hatun-ı hum*, şarap.

◆ **Hatuncuk** i. Küçük hanım. (M)

HATUN ANA (*Kadıncık Ana* da denir), Hacı Bektaş Veli'nin kendine evlât edindiği, Bacıyanı* Rum topluluğundan bir kadın. (Kırşehir, Sulucakarahöyük XIII.yy.). Hayatı hakkındaki bilgiler bektaşî gelenekleri içinde efsaneleşmiştir. Orta Asya'dan Sulucakarahöyük'e gelen Bektaş Veli'nin, Hatun Ana'nın evine mihman (konuk) olduğu söylenir. Hatun Ana, atasından kalan bütün malı mülkü Bektaş Veli ve erenler yoluna harcamış, kendini de ona adamıştır. Efsaneye göre, Hatun Ana henüz Bektaş Veliyi tanımadan önce rüyasında dolunay'ın koynuna girdiğini görmüş ve bu günün birinde çok kutlu, çok önemli çocuklar doğuracağı şeklinde yorumlanmıştır. Gelenekler, rüyanın gerçekleştiğini ve Bektaş Veli'den sonra yerine gelen Balım Sultan ile diğer Çelebilerin kadıncık ananın oğulları olduğunu, bunların Bektaş Veli'nin manevî sulbünden geldiğini kabul eder. (M)

HATUNELİ. Coğ. Bk. SİNOP.

Hatun hanı, Tokat'ta Pazar köyü yakınında 1239 yılına ait han. Bugün bir harabe halindedir. Valide Sultan Mahberi Hatun tarafından inşa ettirilmiş olan bu han Konya sultanhanı gibi, biri diğerinden daha dar iki dik dörtgen şekilde bir plan üzerine yapılmıştır. Cephede bir taç kapısı vardır. Buradan bir kapı aralığına ve oradan da dik dörtgen şekilli bir avluya geçilir. Avlunun nihayetinde ve mihveri üzerinde bir kapıdan geniş salona girilir. Bu kısmın bütün tonozları yıkılmıştır. Diğer selçuk hanlarında görülen fener kulesi bu salonda yoktur. Kemerler muntazam kemer taşlarıyle örtülmüştür. (M)

Hatuniye camii (MANİSA), Bayezid II'nin oğlu Şahinşah'ın annesi Hüsnüşah Hatun tarafından yaptırılan cami (1488). Merkezde büyük bir kubbe ve yanlarda daha küçük ve alçak iki kubbe bulunmaktadır. Esas kubbe kuzeyde ve güneyde duvarlara, doğu ve batıda ise dört köşe payelere oturur. Kubbeye geçiş üçgenlerle sağlanmıştır. Beş bölmeli ve kubbeli son cemaat yerinde bizans başlıklı sütunlar yer alır. Caminin duvarları tuğla ve yontulmuş taşlarla süslüdür. Zikzak oluklu minare, osmanlı mimarîsinin tipik bir tarzıdır. Mimber ilgi çekicidir. (M)

Hatuniye camii (TOKAT), Tokat'ta Meydan mahallesinde Bayezid II tarafından, annesi Gülbahar Hatun namına yaptırılmış cami (1485).
Plan olarak, ortada sekizgen kasnaklı büyük kubbeli bir kare mekân ve bunun iki tarafında yine kubbeli ve birbirine eşit iki hücresiyle zaviyeli camiler grubuna girer. Yanlardaki tabhane odaları, esas ibadet mekânı ve kuzey cephedeki üzerleri kubbeli beş bölümlü son cemaat yerine birer kapı ile açılır. Bu binada kapalı avlu yerine, dışarıda şadırvanlı bir avlu vardır. Mihrap, dik dörtgen bir çerçeve içindedir; mukarnas dekorlu mihrap nişinin iki yanında iki sütuncuk bulunur. Mimber, ahşaptandır ve yan yüzler geometrik geçmelerle doldurulmuştur. Minare, kesme taştan ve çokgen gövdelidir. Cami, 1943 depreminde büyük hasar görmüş, büyük kubbe ve kasnak kenarları çatlamış, son cemaat yerindeki üç sütun ve cümle kapısı önündeki kubbe yıkılmıştır. 1953'teki onarımında orijinal şeklini kaybeden cami, 1955'teki son tamirle yeniden ibadete açıldı. (M)

Hatuniye hamamı. Bk. ORHANGAZİ HAMAMI.

Hatuniye medresesi. Bk. ERZURUM (*Güzel sanatlar* bölümü).

Hatuniye medresesi (KARAMAN), Murad Hüdavendigâr'ın kızı ve Karamanoğlu Alâeddin Beyin zevcesi Nefise Hatun tarafından inşa ettirildi (1382). Medresenin planı selçuk medreseleri gibi dörtgen bir şekildedir. Bugün birçok kısmı yıkılmış olan bu medresenin ancak cephedeki taçkapısı ve içeride, eyvanıyle avlunun sol tarafındaki sütunlu revakları ve türbe kapısı kalmıştır. Kapıdan girilince büyük bir avlu ve karşısında hemen avlu genişliğinde büyük ve üstü sivri tonozlu, önü açık bir eyvan görülür. Eyvanın iki tarafında ve eyvana bitişik iki büyük oda vardır. Bunlardan sağdaki, kışlık bir ders odasıdır ve tavanı tonozludur. Soldakiyse medresenin kurucusu Nefise Sultanın türbesidir ve kubbe ile örtülmüştür. Gerek eyvanın gerekse yandaki türbe ve odanın duvarlarının evvelce siyah ve mavi çinilerle kaplı olduğu, kalan parçalardan anlaşılmaktadır. Kapısının sol köşesindeki bir kitabeye göre, mimar Numan bin Hoca Ahmed tarafından inşa edildiği anlaşılan bu medrese, Selçuk ve Beylikler devri binalarının en karakteristik ve güzel eserlerinden biridir. Selçuk taçkapılarını andıran kapının alt kısmı beyaz mermerden ve üst kısmı sarımtırak kalker taştandır. Avludan türbeye ve dershaneye girilen kapıların taşa oymalı kemer ve söğeleri süsleme bakımından çok ince bir işçilik gösterir. (M)

Hatuniye medresesi (TRABZON), Trabzon'da 1505-1506 tarihinde yapılan medrese, 1927'de harap durumda olan bina bu tarihten sonra büsbütün yıkıldı. Bugün bu medreseye ait hiç bir iz yoktur. (M)

Hatuniye mektebi (TRABZON), Trabzon'da Bayezid II'nin annesi Gülbahar Hatun adına yapılmış caminin yanındaki sıbyan mektebi. Bugün binaya ait kalıntılar ortadan kalkmıştır. (M)

hattat Rıfat Feyhaman Duran'ın tablosu

Hatuniye mescidi, İstanbul'da, Fındıklı semtinde, Güzel Sanatlar akademisinin karşısındadır. **Perizat Hatun mescidi** de denir. Kıbrıs beylerbeyi Ahmed Paşanın kadını Perizat Hatun tarafından yaptırıldı. Perizat Hatunun ölümünden sonra vasiyeti üzerine inşa edilmeğe başlandı ve 1599'da bitirildi. Binanın duvarları kârgir, çatısı ahşaptan yapılmıştır. Mescidin sağında tuğladan inşa edilmiş bir minaresi vardır. Yanındaki tek kubbeli ve Mimar Sinan tarafından yapılan türbede Ahmed Paşa ve Perizat Hatun gömülüdür. Türbenin yanında bir çeşme de vardı. 1956'da buradaki yol açma faaliyetleri sırasında bu eserler tamamen yok edildi. (M)

HATUNSARAY, İç Anadolu bölgesinde (Konya ili, Merkez ilçesi) bucak; 7 573 nüf.; 11 köy — *Bucak merkezi,* 1 135 nüf. Konya'nın 38 km güneyinde, yüksl. 1 100 m. (M)

HATVAN, Macaristan'da (Heves idare bölgesi) şehir, Budapeşte'nin doğusunda, Gyöngyös karayolu üzerinde. XVIII. yy.dan kalma şato. Tarım merkezi. Şekercilik. Şeker fabrikaları. Bağcılık. (L)

HATVE i. (ar. *hatve*). *Esk.* Normal yürüyüşe göre bir ayağın ucu ile diğerinin topuğu arasındaki mesafe. Adım: *Yavaş hatvelerle pencereyi kapamak için ilerlerken koltuğun üstünde ıslanmış beyaz bir şeye gözleri ilişti* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Hatve-endâz* (*hatve-zen*), adım atan. ‖ *Hatve-şumâr*, adım sayan. İhtiyatla yürüyen. ‖ *Fesih-ül hatve*, geniş adım atan.
— Elektr. *Bir bobinin hatvesi,* tambur biçimindeki bir sargının iki kenarının yerleştiği kertikleri ayıran diş sayısı. ‖ *Diş hatvesi,* komşu iki dişin karşılıklı iki noktası arasındaki uzaklık. ‖ *Kertik hatvesi,* komşu

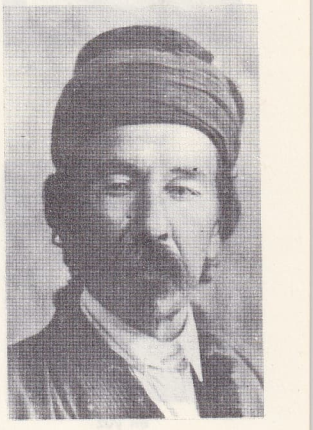

hattat Burhaneddin Belhi

hattat Hamid Bey'in yazıları

Foto. MEYDAN

iki kertiğin karşılıklı iki noktası arasındaki uzaklık. || *Kolektör hatvesi,* bir kolektörde, bir endüvi kısmının uçları arasında kalan aralık sayısı. || *Kutup hatvesi,* komşu iki kutbun karşılıklı iki noktası arasında kalan çevresel uzaklık. || *Lamel hatvesi,* bir kolektörde, komşu iki lamelin karşılıklı iki noktası arasında kalan çevresel uzaklık. *Eş anl.* ADIM.

— Havc. *Hatve değiştirme,* pervane kanatlarının hücum açısını, dolayısıyle çekiş özelliklerini değiştirmek için, kanatların eksenleri etrafında döndürerek pervane hatvesini değiştirme.

— Teknol. Bir dekupaj presinde kesme yapılırken, maden şeridinin, presin art arda iki darbesi arasında ilerleme miktarı. (ADIM veya İLERLEME de denir.) || *Diş hatvesi,* bir testere lamasının bitişik iki dişi arasındaki mesafe: *Hatve, testere talaşının dışarı atılmasını düzenler.* || *Dişli çark hatvesi,* bir dişli çarkın veya bir pinyon çarkının bitişik iki dişinin orta düzlemleri arasında kalan mesafe. || *Görünen dairesel hatve,* bir helisel dişlide, taksimat dairesi (*bölüm dairesi* veya *temel daire*) üzerinde ölçülmek şartıyle, bitişik iki dişin eş profilleri arasında kalan mesafe. || *Normal dairesel hatve,* helisel dişlide, taksimat dairelerinden geçen ve dişli çarkın dış helisine dik olan eğri üzerinde ölçülmek şartıyle, bitişik iki dişin eş profilleri arasında kalan fesafe. || *Perçin hatvesi,* art arda iki perçinin eksenleri arasında kalan mesafe. || *Pervane hatvesi,* sabit bir somun içinde hareket eden bir pervanenin tam bir devirle katedeceği mesafe. || *Somun hatvesi, vida hatvesi,* bir vida helisinin (vida kaytanı veya vida seti), aynı anadoğru ile kesiştiği bitişik iki nokta arasındaki mesafe. (LM)

arka yüz

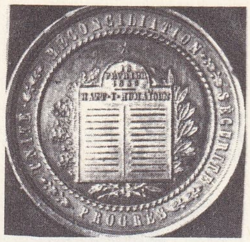

Hattı Hümayun madalyonu
Arif Rıza Sporel koleksiyonu

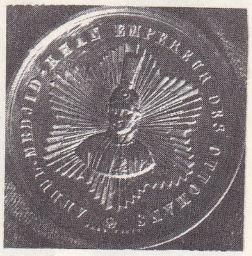

ön yüz

HATZFELD (Adolphe), fransız dilbilgini (Paris 1824-ay.y. 1900). Grenoble üniversitesinde ve Paris'te retorik profesörlüğü yaptı. Darmesteter ve A. Thomas ile birlikte, *Dictionnaire Général de la Langue Française du Commencement du XVII e Siècle à Nos Jours* (XVII. yy. Başlangıcından Günümüze Kadar Fransız Dilinin Lûgati) [1890-1900] adlı eseri hazırladı. (L)

HATZFELD (Paul, — kontu), alman siyaset adamı (Düsseldorf 1831-Londra 1901). 1870-1871 Yıllarında Bismarck ile işbirliği yaptıktan sonra, 1874'te Madrid'e olağanüstü elçi, 1875'te İstanbul'a büyükelçi olarak gönderildi. 1881'de dışişleri bakanı, 1885'te Londra büyükelçisi oldu. (L)

HAUBENSTOCK-RAMATİ (Roman), polonya asıllı israilli besteci (Krakow 1919). Müzik eğitimine önce Polonya'da, Artur Malawski ve Jozef Koffler ile başladı; ilk eserlerinde Polonya folklorunun ve Szymanowski'nin etkisi görülür. Aynı dönemde Chybinski ve Jachimecki ile çalıştı. Müzik biliminde *magister* (master) unvanını aldı (1940). İsrail'e yerleştikten sonra Merkez Müzik kitaplığının yönetmenliğine tayin edildi ve Tel-Aviv akademisinde kompozisyon öğretmeni oldu (1950-1956). 1957'de Paris'e giderek Pierre Schaeffer ile somut müzik çalıştı. 1960'ta Viyana Universal müzik yayınevinin yönetim kuruluna girdi. Üslûbu, dizisel müzik ve elektroakustik tekniğine dayanır; zaman zaman gelişigüzel bir estetikle de beste yaptığı olur. Başlıca eserleri: Yaylı çalgılar için *Ricercari* (1951); ses ve dokuz çalgı için *Blessings* (1954); piyano ve orkestra için *Recitativo e Aria* (1955); *Symphonies de Timbres* (1957); *Exergue pour une Symphonie* (1957); *Passacaglia* (1957); *l'Amen de Verres* (1957); *Chants et Prismes* (1958); keman ve dört grup orkestra için *Sekans'lar* (1958) ve Kafka'nın *Amerika'sı* üzerine bir opera (1965). [L]

HAUBOURDİN, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille) kanton merkezi, Lille'in banliyösünde, Deûle kıyısında; 13 235 nüf. XIV. yy.dan kalma kilise; XV. yy.dan kalma hastahane. Besin (mısır ürünleri, bira fabrikaları) ve dokuma (iplik, kumaş, korse fabrikaları; boyahaneler) sanayii; makine sanayii (karosericilik, baskül fabrikası). Çimento fabrikası. Seramik. Sabun fabrikası. Sepicilik. (L)

HAUCH (Johannes Carsten), danimarkalı yazar (Fredrikshald 1790-Roma 1872). Birkaç şiir kitabı yayımladıktan sonra, Oehlenschläger'in öğütlerini tutarak tabiat bilimleriyle ilgilenmeğe başladı. 1827'de Soro-en'de tabiat bilimleri okutmanı oldu; 1847'de Kiel üniversitesine kuzey dilleri profesörü olarak tayin edildi. Bir yıl sonra bu görevden ayrılarak, Oehlenschläger'in yerine Kopenhag üniversitesi estetik profesörlüğüne getirildi (1850). Romanları (*En Polsk Familie* [Bir Polonya Ailesi, 1939]), tiyatro oyunları ve 1842, 1854, 1861, 1864'te yayımlanan şiir derlemeleri vardır. *Valdemar Atterdag* (1861) ve *Valdemar Sejr* (1862) adlı iki «romancero» yazdı. (L)

HAUCK (Minnie), amerikalı soprano (New York 1851-Lucerne, İsviçre 1929). Öğrenimini New Orleans ve New York'ta yaptı. İlk defa 1866'da, Brooklyn'de, Bellini'nin *Uyurgezer* adlı eserindeki Amina rolüyle sahneye çıktı. Avrupa'da ilk sahneye çıkışı ise, 1868'de Londra'dadır. Bundan sonra hayatının büyük bir kısmını İngiltere'de, Kıta Avrupa'sında ve turnelerde geçirdi. Özellikle *Carmen* yorumuyle büyük başarıya ulaştı, bu rolü aşağı yukarı 500 kere oynadı. 1894'te sahneden ayrılarak Lucerne'e (İsviçre) yerleşti. Gözleri günden güne zayıflayan sanatçı, öldüğü zaman hemen hiç görmüyordu. (L)

HAUD, Somali'nin güney kısmında ve Habeşistan'ın güneydoğusunda yüksek çorak yayla. (L)

HAUDEBOURT-LESCOT (Hortense), fransız kadın ressam (Paris 1784-ay.y. 1845). Lethière'in öğrencisi. Berry düşesinin ressamı oldu. İtalyan halkının günlük hayatından sahneler, manzara resimleri ve çok zarif üslûpta portreler yaptı. Tabloları Versailles ve Louvre (*Kendi Portresi*) müzelerinde sergilendi. (L)

HAUENSTEİN, İsviçre Jura'sında boğaz, altındaki tünelden Olten-Basel demiryolu geçer (2 495 m). — Daha uzun (8 148 m) ama daha alçak başka bir *Hauenstein tüneli* daha doğudadır. (L)

HAUER (Josef Matthias), avusturyalı besteci ve müzik kuramcısı (Wiener- Neustadt 1883-Viyana 1959). Kantatlar (*Wandlungen* [Değişiklikler] 1928; *Der Menschen Weg* [İnsanlık Yolu] 1953); iki opera (*Die Schwarze Spinne* [Kara Örümcek]), sekiz orkestra süiti, bir sinfonietta, piyano ve keman konçertoları, oda müziği besteledi, ayrıca müzik kuramı niteliğinde iki kitap yazdı: *Vom Melos zur Pauke* (Melos'tan Pauke'ye) [1925]; *Zwölftontechnik, die Lehre von den Tropen* (Ses Tekniği, Tropikallerden Gelen Öğreti) [1926]. (L)

HAUERİT i. (alman jeoloğu *Hauer*'in [1822 - 1899] adından, fr. *hauerite*). Miner. Tabiî manganez bisülfür. (L)

HAUFF (Wilhelm), alman romancısı (Stuttgart 1802-ay.y. 1827). Ününü *Mitteilungen aus den Memorien des Satans* (Şeytanın Hatıralarından Seçmeler) [1826-1827] ve *Phantasien im Bremer Ratskeller* (Bremen Belediye Meyhanesinde Bir Gece) [1927] adlı eserleriyle yaptı. Olağanüstü unsurlarla şakanın kaynaştığı bu eserlerinde, Jean Paul'ün ve Hoffmann'ın romantizmine rastlanır. *Der Mann im Mond* (Ay'da İnsan) [1826] adlı eserinde, Clauren'in çok tutulan romanlarını alaya aldı. *Linctenstein* (1826), W. Scott tarzında tarihî bir romandır. Hikâye kitapları arasında en ünlüleri, *Jud Süss* (Yahudi Süss) [1827] ve *Die Bettlerin vom Pont des Arts*'dır (Pont des Arts'daki Dilenci Kadın) [1827], W. Hauff, Swaben okulunun romantik akımın son dönemindeki en önemli temsilcilerinden sayılır. (L)

HAUG (Emile), fransız jeoloğu (Drusenheim, Bas-Rhin 1861-Niedenbronn 1927). Sorbonne üniversitesinde profesör; bugüne kadar yazılmış jeoloji incelemelerinin en iyisi sayılan *Traité de Géologie*'yi (Jeoloji İnceleme Kitabı) [1908-1911] yazdı. (L)

HAUG (Hans), isviçreli orkestra yöneticisi, müzik kuramcısı ve bestecisi (Basel 1900). Çalgılar için çeşitli besteler, yaylı çalgılar dörtlüsü için üç eser, bir senfoni ve beş opera (*Don Juan Dış Ülkelerde, Orpheus*) yazdı. Son eserleri arasında, 1954'te bestelediği *Agrippina'nın Aynası* adlı opera ile viyolonsel ve piyano için yazdığı bir sonat (1956) sayılabilir. (L)

HAUG (Martin), alman doğu bilimcisi (Ostdorf, Balingen yakınları, Württemberg 1827 - Bad Ragaz 1876). Münih üniversitesinde Sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilim profesörü oldu. *Die fünf Gathas* (Beş Gathas) [1858-1862] ve *Essays on the Sacred Language, Writings and Religion of the Parsees* (Parsi'lerin Kutsal Dili, Yazıları ve Dini Üstüne Denemeler) [1962] adlı kitapları yayımladı. En önemli eseri, en eski hindu âyinlerinden birinin tercümesidir: *Aitareya Brahmana of the Rigveda* (Rig-Veda'nın Aitareya Brahmana'sı) [1862]. Öbür eserleri: *Pehlevî Dili ve Bundeheş Üstüne* (1854), *Pehlevî Dilinde Eski Kelimeler Lûgati* (1867), *Pehlevî-Pazand Dilinde Eski Kelimeler Lûgati* ve *The Book of Arda Viraf* (Arda Viraf'ın Kitabı) [West ile birlikte, 1872-1874]. (L)

HAUGENSUND, Norveç'in güneybatı kıyısında (Rogaland) liman şehri, bir ada üzerinde; 22 200 nüf. Balıkçılık (ringa) limanı. Balık konserveciliği. Tersaneler. (L)

HAUGWİTZ (Christian, VON — kontu), prusyalı devlet adamı (Peuke, Silezya 1752 -Venedik 1832). 1792'de dışişleri bakanı oldu; Polonya'nın ikinci bölünüşü ile ilgili görüşmelere katıldı (1793) ve Fransa ile Basel antlaşmasını (1795) imzaladı. Prusya'nın Fransa (Schönbrunn antlaşması 1805) ve Rusya (1806) ile giriştiği görüşmeleri yürüttü. (L)

HAUKE (Joseph — kontu, **Bosak** denir), polonyalı general (Petersburg 1834-Dijon 1871). Flaman asıllıdır. Rus ordusunda görev aldı; 1863 Polonya ayaklanmasına katılarak kahramanca savaştı. Galiçya'ya, sonra Fransa'ya sığındı. 1870'te fransız ordusuna girdi ve Dijon savaşında yaralanarak öldü. (L)

HAUKSBEE. Bk. HAWKSBEE.

HAULLEVİLLE (Prosper, — baronu), fransızca yazan belçikalı gazeteci ve yazar (Lüksemburg 1830-Etterbeek, Brüksel yakınları 1896). Sonradan *La Revue Générale* (Genel Dergi) adını alan *L'Universel* (Evrensel) dergisini kurdu (1865). Tarihî hatıralar, gezi notları ve kişiler üstüne izlenimler yazdı: *Histoire des Communes Lombardes* (Lombardiya Komünleri Tarihi) [1857]; *L'Avenir des Peuples Civilisés* (Medenî Toplumların Geleceği) [1876]; *En Vacances* (Tatillerde) [1892]; *Portraits et Silhouettes* (Portreler ve Çizgiler) [1892-1893]. — Torunu ERİC, şair ve romancı (Brüksel 1900-Saint-Paul-de-Vence 1941), çağdaşları arasında araştırmalara ve yeni biçimlere düşkün yazarların başında gelir. Belli bir türün damgasını taşımayan eserlerinde, fantezi ile ciddiyeti bağdaştırır: *Dénouement* (Çözülme) [1923]; *Autobiographie* (Otobiyografi) altbaşlıklı şiir kitabı *La Genre Epique* (Epik Tür) [1930]; gerçeküstü izler taşıyan *Le Voyage aux Iles Galapagos* (Galapagos Adalarına Yolculuk) [1935] ve *L'Anneau des Années* (Yılların Halkası) [1941]. (L)

HAUPT (Paul), alman asur uzmanı (Görlitz 1858-Baltimore 1926). Önce Göttingen'de, sonra Baltimore'daki John Hopkins üniversitesinde profesör oldu. *The Sacred Books of the Old Testament*'i (Eski Ahit'in Kutsal Kitapları) [1893-1904] yayımladı. Sümerler ve Babilliler üstüne çeşitli eserler yazdı. (L)

HAUPTMANN (Carl), alman romancısı ve tiyatro yazarı (Ober - Salzbrunn, Silezya 1958 - Schreiberhau 1921). Öğrenimini Jena ve Zürich'te yaptı. Ünlü alman yazarı Gerhart Hauptmann'ın büyük kardeşidir.

Eserlerinde psikolojik incelemeler büyük bir yer tutar, özellikle belirli bir ruh durumunu ustalıkla yakalar. İlk oyunlarını Silezya lehçesiyle yazdı. Başlıca oyunları *Die Bergschmiede* (Madenciler) [1901], *Die armseligen Besenbinder* (Zavallı Süpürgeciler) [1913] ve *Tobias Buntschuh*'tur. Romanları içinde en ünlüleri ise *Mathilde* (1902) ve *Ismael Friedmann*'dır (1912). [L]

HAUPTMANN (Gerhart), alman yazarı (Ober-Salzbrunn, Silezya 1862 - Agnetendorf 1946). Önce heykeltıraşlıkla ilgilendi, 1885'ten sonra edebiyata yöneldi, 1892'de yayımlanan *Bahnwarter Thiel* (Demiryolu Bekçisi Thiel) adlı uzun hikâyesinin yanı sıra çeşitli nazım ve nesir denemeleri yaptı. İlk piyesi *Vor Sonnenaufgang* (Güneş Doğmadan) 1889'da Berlin'de oynandı. Bu eser, büyük gürültüler koparan sosyal bir dramdı. 1890'da, *Das Friedensfest* (Barış Şenliği) ve taşradaki burjuva çevresinden kopmuş insanın dramı olan *Einsame Menschen* (Yalnız İnsanlar) adlı eserleri oynandı.

Foto. MEYDAN

College Crampton (Meslektaş Crampton) [1894] ve *Michael Kramer*'de (1900), yeteneklerini değerlendiremeyiş bir insanı çizdi. *Die Weber* (Dokumacılar) [1892] adlı oyununda, 1844'te Silezya'da patlak veren bir grevi konu aldı, *Florian Geyer*'de (1896) köylü savaşlarını işledi. Bütün tiyatro oyunları natüralist eğilimdedir. Hauptmann bu eserlerinde değişik bir teknik uyguladı: birbirini kovalayan vurucu ve açık saçık tasvirler, çıkış yolu olmayan bir durumu gün ışığına çıkarır. Oyunun esas kişileri insan kitleleridir. *Hanneles Himmelfahrt* (Hannele'nin Göğe Yükselişi) [1895] ve özellikle *Die versunkene Golcke* (Susmuş Çan) [1896], mistik ve sembolik yönleriyle yazarın edebiyat hayatında yeni bir aşamayı gösterir. *Fuhrmann Henschel*'inde (Arabacı Henschel) [1898] yazar, aile dramı türüne döner, *Der Bogen des Odysseus* (Odysseus'un Yayı) [1914], eskiçağ eserlerine bir dönüş denemesidir. Hauptmann'ın, oyun yazarlığı yönünden bunca verimli olan bu çağının tam dökümünü verebilmek için, çağdaş alman komedilerinin en iyilerinden biri olan *Der Biberpelz*'i de (Kunduz Derisi) [1893] saymak gerekir.

Birinci Dünya savaşından sonra Hauptmann, daha çok roman türünü işledi: *Der Ketzer von Soana* (Soana'lı Sapkın) [1918] ve *Die Insel der Grossen Mutter* (Büyükanne Adası) [1924], Hıristiyanlıkla paganlığın karışımı bir tabiat dininden ilham alır. Aynı tema, yazarın eski bir hikayesinde, *Der Narr in Christo Emanuel Quint*'de de (İsa Emanuel Quint'in İçindeki Deli) [1910] işlenir. Sembole ve mitosa duyduğu yakınlık, sonunda Hauptmann'ı destansı şiir türüne itti; *Till Eulenspiegel* (1927) ve *Der grosse Traum* (Büyük Düş) [1942] bunun örnekleridir. Ne var ki, son eseri de bir romandı: *Winckelmann* (1954).

Sırasıyle natüralist, sembolist, maddeci, mistik ve lirik olan G. Hauptmann her şeye rağmen, sağlığında bazı kimselerin yaptığı gibi, Goethe ile kıyaslanamaz. (1912'de Nobel Edebiyat ödülünü kazandı). [L]

HAUPTMANN (Ljudmil), sloven tarihçisi (Graz 1884). Ortaçağ tarihi, özellikle Sloven ve Hırvat tarihleri uzmanı. Fransızca yazdığı, *Rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares Pendant la Seconde Moitié du VI Siècle* (VI. yy.ın İkinci Yarısında Bizanslıların İslavlar ve Avarlarla İlişkileri) [1928] adlı bir eseri vardır. (L)

HAUPTMANN (Moritz), alman müzikçisi (Dresden 1792 - Leipzig 1868). 1842'de, Leipzig'deki Aziz Thomas okulunda Weinlig'in yerine kantor oldu. Sonatlar, dörtlüler, motetler, iki missa ve bir *Salve Regina*'dan başka, müzik kuramı üstüne eserler yazdı: *Die Natur der Harmonik und der Metrik* (Armonik ve Metrik'in Tabiî Nitelikleri) [1853] *Erläuterungen Zu Bachs «Kunst der Fuge»* (J. S. Bach'ın «Füg Sanatı» Üstüne Aydınlatmalar) ve *Armoni Okulu*. Bachgesellschaft'ın kurucularındandır. (L)

HAUREAU (Barthélemy), fransız bilgini (Paris 1812-ay.y. 1896). Bibliothèque Nationale'de Elyazmaları bölümünün müdürü (1848-1852) oldu, 1848'de Kurucu meclise milletvekili seçildi. Ortaçağ tarihi uzmanıydı, o güne kadar bilinmeyen birçok belgeyi yayımladı; benediktinlerin yarım bıraktığı *Gallia Christiana*'yı (Hıristiyan Galya) [1856 - 1865] tamamladı. *L'Histoire Littéraire de la France*'ın (Fransız Edebiyatı Tarihi) hazırlanmasına büyük katkıda bulundu ve çok sayıda eser yayımladı. (L)

HAURİOU (Maurice), fransız hukukçusu (Ladiville, Charente 1856 - Toulouse 1929). Toulouse Hukuk fakültesinde profesör, amme hukuku üstüne değişik ve güçlü bir doktrin ortaya koydu. *Recueil Sirey*'de (Sirey Derlemesi) yayımlanan *Notes de Jurisprudence* (Hukuk Notları), fransız idare hukukuna yön vermekte yardımcı oldu. Hepsi klasik olan eserleri arasında şunlar sayılabilir: *Principes de Droit Public* (Amme Hukukunun İlkeleri) [1910 ve 1916], *Précis de Droit Administratif* (İdare Hukuku Açıklamaları). [L]

HAUS (Edouard), belçikalı hâkim (Gand 1826 - ay.y. 1874). Ölümünden sonra yayımlanan bir hukuk kitabı yazdı: *Du Droit Privé qui Régit les Etrangers en Belgique ou du Droit des Gens Privé, Considéré dans ses Principes et dans ses Rapports avec les Lois Civiles des Belges* (Belçika'daki Yabancılarla İlgili Özel Hukuk veya İlkeleri ve Belçikalıların Medenî Kanunlarıyle İlişkileri Bakımından Özel Kişiler Hukuku) [1875]. (L)

HAUSEN (Max, — baronu), alman generali (Dresden 1846-ay.y. 1922). 1902-1910 Arasında Saxe'ın Savaş bakanıydı. 1914'te III. alman ordusuna kumanda etti. Saint-Gond bataklığında uğradığı yenilgiden sonra görevinden alındı. (L)

HAUSER (Henri), fransız tarihçisi (Oran 1866-Paris 1946). XVI. yy. tarihi uzmanı olan Hauser, Clermont, Dijon ve Paris üniversitelerinde profesör oldu. Çağdaş tarihin iktisadî meseleleriyle ilgilenen ilk tarihçidir. Önce kapitalizmi inceledi, onu Protestanlığın gelişmesine bağladı: *Travailleurs et Marchands de l'Ancienne France* (Eski Fransa'nın Tüccarları ve Emekçileri) [1920], *les Débuts du Capitalisme* (Kapitalizmin Başlangıç Zamanları) [Paris 1927]. Halphen ve Sagnac'ın yönettiği *Histoire Générale*'de yazılar yayımladı. XIX. ve XX. yy. tarihiyle ilgilendi, 1915'te *les Méthodes Allemandes d'Expansion Economique* (İktisadî Yayılmada Alman Metotları) adlı eserini yayımladı. Ortaçağ sonlarından 1610'a kadarki tarihle ilgili *Sources de l'Histoire de France* (Fransa Tarihinin Kaynakları) [1906-1912] adlı eserini Molinier ile yazdı. (L)

HAUSER (Kaspar), kimliği iyi bilinmeyen bir alman (1812'ye doğr. - Ansbach 1833). 1823'te Nürnberg'de göründü. Köylü kılığındaydı ve kaba sabaydı. Doğar doğmaz köylülere bırakıldığını gösteren bir mektup taşıyordu. Serseri diye yakalandı. Bazı kişilerle ilişki kurdu, bunlar onun eğitimiyle ilgilendiler ve doğumuyle ilgili karanlık durumu aydınlatmağa çalıştılar. Grandük Karl von Baden'in oğlu olduğu ve onun tarafından köylülere bırakıldığı görüşü ortaya atıldı. Edebiyat eserlerine konu olan Hauser'in daha çok yalanlar uyduran bir sinir hastası olduğu sanılır. (L)

HAUSHOFER (Karl), alman generali ve coğrafyacısı (Münih 1869-Paehl, Weilheim yakınları, Bavyera 1946). Ordu hizmetine girdi, Japonya'ya gitti, Birinci Dünya savaşında general oldu. 1921'de Münih üniversitesine profesör oldu, orada İnstut für Geopolitik'i yönetti. Sınırlar coğrafyasıyle ilgili çalışmalar yaptı, bu çalışmalarında jeopolitiğin ilkelerini uyguladı. Nazi yöneticilerinin danışmanı oldu, 1938'de gözden düştü, sürgüne gönderildi. Savaş bitince Nürnberg mahkemesine çıkarıldı, serbest bırakıldıktan sonra itihar etti. *Zeitschrift für Geopolitik* dergisini kurdu (1924). Japonya ve Büyük Okyanusya ile ilgili birçok eser yazdı. (L)

HAUSRUCK, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) yüksek tepelerden meydana gelen kütle; Salzburg'un kuzeydoğusunda; Üçüncü zaman molaşlarında şekilenmiştir; en yüksek yeri *Göbels Berg*'de 800 m. Ormanlar. Wolfsegg linyit ocakları. (L)

HAUSSA i. Leng. Çat ailesinden zenci afrika dili; Nijer'in güney bölgesinde ve Nijerya'nın kuzeyinde konuşulur: Togo'dan Kamerun'a, Sahra'dan Gine körfezine kadar uzanan alanda halk arasında kullanılır. (Haussa XIV. yy.dan beri arap harfleriyle yazılırdı. Bugün latin harfleriyle yazılmaktadır.) [L]

HAUSSMANN (Georges Eugène, — baronu), fransız idarecisi ve siyaset adamı (Paris 1809-ay.y. 1891). Seine valisi (1853 - 1870) ve Senato üyesi oldu (1857). Valiliği sırasında, bugünkü Paris'i meydana getiren şehircilik çalışmalarına girişti. İyi bir idareci ve yorulmak bilmez bir yapımcıydı. Sağlık kurallarına ve kamu düzenine uygun, iktisadî kolaylıklar sağlayan ve Napoléon III'ün itibarına yakışan çok geniş bir plân tasarladı. Eski ihtilâlciler ve işçiler mahallesini genişletti, izbeleri yıktırdı. Geniş bulvarlar açtırdı, iki yanına eş biçimde evler inşa ettirdi, bulvarları, parkları, bahçeleri yeniden düzenledi (Lüksemburg, Monceau, Montsouris, Boulogne ve Vincennes ormanları), anıtların çevresini açarak değerlendirdi. 1870'te başbakan olan Emile Ollivier tarafından valilik görevinden uzaklaştırıldı. Korsika milletvekilliğine seçildi. *Hatıralar*'ını yayımladı. (L)

HAUSSMANN (Jean Michel), fransız kimyacısı ve yapımcısı (Colmar 1749-Strasbourg 1824). Oksalik asidi kullanarak tekstil boyacılığında bir gelişme sağladı; çivit yerine berlin mavisini kullanmağa başladı. Kök boya ile, yün boyacılığında en güzel kırmızıyı elde etti. Mendil ve basmaları sabit renklerle boyamayı başardı. Emprime kumaşlara ilk defa taşbasma gravürleri uyguladı. 1788'de trinitrofenol veya pikrik asidi keşfetti. (L)

HAUSSMANNİT i. (J. M. *Haussmann*'ın adından, fr. *haussmannite*). Miner. Formülü Mn_3O_4 olan tabiî manganez oksit. (L)

HAUSSOULLİER (Bernard), fransız bilgini (Paris 1853-Saint-Prix, Saine-et-Oise 1926). Ecole des Hautes Etudes'de profesördü. Delphoi ve Miletos'ta araştırmalar yaptı. Başlıca eserleri: *la Vie Municipale en Attique* (Attike'de Şehir Hayatı) [1884], *Etudes sur l'Histoire de Milet et du Didymeion* (Miletos ve Didymeion'un Tarihiyle İlgili İncelemeler) [1920]. (L)

HAUST (Jean), belçikalı dil uzmanı (Verviers 1868 - Liège 1946). 1920'de Liège üniversitesinde valon lehçesi dersleri verdi ve bu alanda gücünü kabul ettirdi. Lûgat bilimi ve etimoloji konularında sayısız eser verdi, ayrıca lehçeyle yazılmış metinler yayımladı: *Etymologies Wallonnes et Françaises* (Valon ve Fransız Etimolojisi) [1923]; *Houillerie Liégeoise* (Liége Kömür Yatağı) [1926]; en önemli eseri olan *Dictionnaire Liégeois* (Liège'ce Lûgat) [1933] ve ölümünden sonra öğrencisi Elisée Legros'un tamamladığı *Dictionnaire Français - Liégeois* (Fransızca - Liège'ce Lûgat) [1948]. 1901'den 1927'ye kadar Vallon Edebiyat derneğinin dil ve edebiyat yayınlarını yönetti. 1924'ten sonra Roman Belçika'sının dili üzerine bir anket hazırladı. Vârisleri, *Atlas Linguistique de la Wallonie* (Valonya'nın Dilbilimsel Haritası) adı altında bu anketin sonuçlarını yayımladılar. (L)

HAUTECOEUR (Louis), fransız sanat tarih-

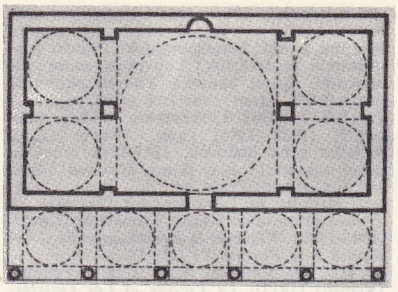

Hatuniye camii (Manisa) [İlk Devir Osmanlı Mimarisi adlı eserden]

hatun

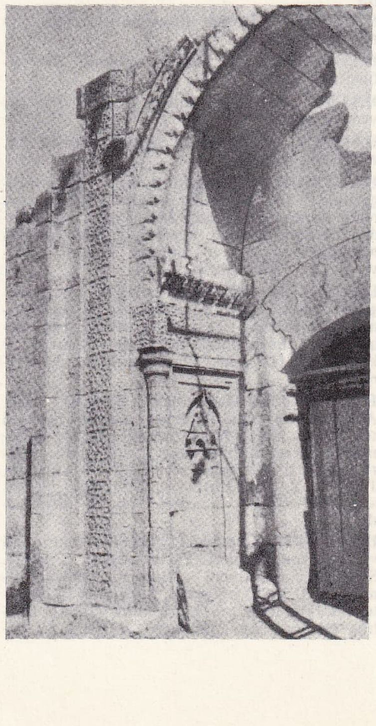

Hatun hanı portal mihrabiyesi ve köşe bezemeleri, sağda, yarı yıkılmış kitâbe görülmektedir (Türk Hanları adlı eserden)

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

Emile HAUG

HAUGWITZ kontu
Cabinet des Estampes, Paris

Gerhart HAUPTMANN

çisi ve idarecisi (Paris 1884). Ecole Normale Supérieure'de ve Roma Fransız okulunda öğrenim gördü. Petersburg'daki Fransız enstitüsünde profesörlük, Louvre'da müze yöneticiliği, Güzel Sanatlar Yüksek okulunda profesörlük, Mısır sanatları genel müdürlüğü (1927 - 1930), Lüksemburg müzesi yöneticiliği (1938 - 1940) yaptı. 1940'ta Güzel Sanatlar genel müdürü, 1941-1944 arasında genel sekreteri oldu. Sonra Cenevre Güzel sanatlar yöneticiliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Histoire de l'Architecture Classique en France* (Fransa'da Klasik Mimarînin Tarihi) [1943-1957]; *Rome et la Renaissance de l'Antiquité à la Fin du XVIII. Siécle* (Roma ve XVIII. yy. Sonunda Antik Çağın Yeniden Doğuşu) [1912]; *Le Louvre et Les Tuileries* (Louvre ve Tuileries) [1924]; *Histoire de Louvre* (Louvre'un Tarihi) [1928]; *Les Primitifs İtaliens* (İtalyan Primitifleri) [1930]; *l'Architecture Française de la Renaissance à Nos Jours* (Rönesans'tan Günümüze kadar Fransız Mimarîsi) [1941]; *Littérature et Peinture* (Edebiyat ve Resim) [1942]; *Paris Médiéval* (Ortaçağ Paris'i) [1946]; *Histoire de l'Art* (Sanat Tarihi) [1959]. (L)

HAUTEFEUİLLE (Paul), fransız kimyacısı ve mineraloji bilgini (Etampes 1836 - Paris 1902). Maden Mühendisliği Yüksek okulunu bitirdi. Aynı okulda metalürji dersleri verdi. 1885'te Paris Fen fakültesinde mineraloji profesörü oldu. Alüminosilikatlar, silis, hidroiyodik asit, ozon, manganez ve titan türevleriyle ilgili çalışmalar yaptı. (L)

HAUTEFEUİLLE (rahip Jean DE), fransız fizikçisi (Orléans 1647 - ay.y. 1724). Huygens'ten önce, saatlerde sarmal zembereklerin kullanılmasını öne sürdü. Pistonlu bir makineyi top barutuyle işletmeyi düşündü. (L)

HAUTE - GARONNE idare bölgesi. Bk. GARONNE (HAUTE).

HAUTE - LOİRE idare bölgesi. Bk. LOİRE (HAUTE).

HAUTE - MARNE idare bölgesi. Bk. MARNE (HAUTE).

HAUTERİVE (Alexandre Maurice BLANC DE LANAUTTE D', — kontu), fransız diplomatı (Aspres - les - Corps, Dauphiné 1754 - Paris 1830). Talleyrand dışişleri bakanı olunca, Hauterive'i kendi bakanlığı çerçevesinde bir göreve getirdi. Hauterive 1807'de arşiv müdürü oldu ve bu görevinde Napolyon ile birlikte çalıştı. Çok önemli ticarî veya siyasî altmış iki antlaşmayı kaleme aldı. Çok ilgi çeken *Hatıralar*'ını yayımladı. (L)

HAUTERİVİYEN i. ve sıf. Jeol. Üst Neokomiyene denir (msl. Neuchâtel yakınında Hauterive'in [İsviçre] marnlı kireçtaşları.) [L]

HAUTES - ALPES idare bölgesi. Bk. ALPES (HAUTES).

HAUTE - SAÔNE idare bölgesi. Bk. SAÔNE (HAUTE).

HAUTE - SAVOİE idare bölgesi. Bk. SAVOİE (HAUTE).

HAUTES - PYRENÉES idare bölgesi. Bk. PYRENÉES (HAUTES).

HAUTMONT, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Avesnes - sur - Helpe idare çevresi) kanton merkezi, Maubeuge bölgesinde, Sambre ırmağı kıyısında; 18 632 nüf. Metalürji: demir ve makine sanayii. Kimya sanayii. Bira fabrikası. (L)

HAUTS - DE - SEİNE, Fransa'da idare bölgesi; 1964'te Paris bölgesinin idarî teşkilâtının yenilenmesi sırasında kuruldu, eski Seine idare bölgesinin batısında uzanır; 125 km²; 1 553 000 nüf; idare merkezi, *Nanterre.* (L)

HAUT-SENEGAL-NİGER, Fransız Batı Afrika'sında eski sömürge, Yukarı Senegal ırmağı ile Orta Nijer ırmağının bir bölümünün akaçladığı ovaları içine alırdı. İdare merkezi *Bamako* idi. 1904'te kurulan, 1919'da Yukarı Volta ve Nijer'den ayrılan sömürge, 1922'de Fransız Sudanı adını aldı. (L)

HAUVETTE (Amédée), fransız yunan dili ve edebiyatı uzmanı (Paris 1856-ay.y. 1908). Sanskritçe öğretmeni Hauvette - Besnault'nun (1820-1888) oğluydu. Sorbonne üniversitesinde yunanca profesörü oldu (1906). Başlıca eserleri: *Les Stratèges Athéniens* (Atinalı Hâkimler) [1885]; *Hérodote Historien des Guerres Médiques* (Med savaşları Tarihçisi Herodotos) [1894]; *Les Epigrammes de Simonide* (Simonides'in Manzum Yergileri) [1896]; *Archiloque, Sa Vie et Ses Poésies* (Arkhilokhos, Hayatı ve Şiirleri) [1905]; *Les Epigrammes de Callimaque* (Kallimakhos'un Manzum Yergileri) [1908]. — Kardeşi HENRİ (Paris 1865 - ay.y. 1935), Sorbonne üniversitesinde italyan edebiyatı profesörü oldu (1906-1935). Başlıca eserleri: *Littérature İtalienne* (İtalyan Edebiyatı) [1906]; *Dante, İntroduction à l'Etude de la «Divine Comedie»* (Dante, «İlâhî Komedya»nın İncelenmesine Giriş) [1911]; *Etude sur la «Divine Comédie»* («İlâhî Komedya» Üstüne İnceleme) [1922]; *La France et la Provence Dans L'œuvre de Dante* (Dante'nin Eserinde Fransa ve Provence) [1929]. (L)

HAÜY (rahip René Just), fransız billûrbilimcisi (Saint - Just, Picardie 1743 - Paris 1822). Bir dokumacının oğludur. Paris'teki Cardinal - Lemoine kolejinde öğretmenlik yaptı. Jardin des Plantes'da Daubenton'un derslerini takip etti, sonra Tabiat Bilimleri müzesinde bu bilginin yerini aldı. Paris Fen fakültesinde mineroloji profesörü oldu. Haüy, billûrlardaki anizotropiyi ve simetri elemanlarının varlığını keşfetti. Aynı kimyasal türden çeşitli billûrların, kenarlar veya tepeler yerine façetaların geçmesiyle belli bir şekilden türediğini gösterdi. Bu façetalaşmanın yönlerini sınırlayarak billûrların bütün niteliklerini kanunlara bağladı. Bu yüzden billûrbiliminin kurucusu sayılır. Başlıca eserleri: *Essai d'une Théorie sur la Structure des Cristaux* (Billûrların Yapısı Üzerine bir Kuram) [1784]; *Traité de Minéralogie* (Mineraloji Üzerine İnceleme) [4 cilt, 1801]; *Tableau Comparatif des Résultats de la Cristallografie et de l'Analyse Chimique* (Billûrbilim ve Kimyasal Analiz Sonuçlarının Karşılaştırmalı Cetveli) [1809]; *Traité de Cristalographie* (Billûrbilimi Üstüne İnceleme) [1822]. (L)

HAÜYN [ayin] i. (fransız bilgini *Haüy*'ün adından). Miner. Tabiî sodyum alüminosilikat; bileşiminde ayrıca kalsiyum sülfat bulunur; kübik sistemde billûrlaşır; volkan kayalarında gök mavisi billûrlar halinde rastlanır. (L)

HAV i. (ar. *ḫāv*). *Esk.* Kadife, çuha v.b. kumaşların yüzeyindeki ince tüy: *Taşlara, topraklara sürtünmekten havı dökülmüş kirli haki ceketiyle uyudu* (R. H. Karay).

— Tekst. *Hav ayarı*, bazı kadife tezgâhlarında, hav kesim yüksekliğini ayarlayan madenî çerçeve. ‖ *Hav doldurmak*, kadife kumaşlarda, dokuma hatasından ileri gelen hav boşluğunu doldurarak hatayı gidermek. ‖ *Hav eziği*, kadife veya benzeri kumaşlarda uzun süreli veya çok sert bir baskıdan sonra havları ezilmiş kısım. ‖ *Hav işçisi*, pamuk kumaşların yüzeyini tarayan işçi. ‖ *Hav tüyü.* Bk. HAVTÜYÜ. ‖ *Hav yatığı*, uzun süre baskıda kalan kumaşın bazı kısımlarında havların kabarmaması şeklinde ortaya çıkan yapım hatası. ‖ *Hav yatırma*, bir kumaşın havlarını bastırma.

◆ **Havlı** sıf. İnce tüylü, üzerinde tüyler bulunan: *Havlı kumaş.* (M)

HAV, Mısır'da şehir, Yukarı Mısır'da (Keneh ili), eskiçağ şehri *Hait*'in yerinde. Yıkıntılar ve yeraltı mezarlıkları. (L)

HAVA i. (ar. *hevā*'dan). Atmosferi meydana getiren gaz halindeki akışkan: *Galileo havanın ağırlığını keşfetti.* (Bk. ANSİKL.) ‖ Gökyüzü: *Havada bulut yok bu ne dumandır / Mahlede ölen yok bu ne figandır* (Halk türküsü). *Ara sıra başımı kaldırıp havaya bakıyordum* (A. H. Tanpınar). ‖ Çevreyi kuşatan boşluk: *Havada bir sinek var.* ‖ Belli bir yer ve zamanda atmosfer durumunu niteleyen meteoroloji etkenlerinin tümü (sıcaklık, basınç, rutubet, fırtına, yağış v.b.): *Birinci gün hava bir parça nâmüsaiddi / İkinci gün açılıp, sonra pek güzel gitti* (M. Â. Ersoy). *Hava ne kadar güzel.* ‖ Canlılar üzerindeki etkisine göre atmosferin durumu: *Erzurum'un havası soğuktur. Hava değişikliği ona iyi geldi.* ‖ Gökyüzü doğrultusu, başımızın üst tarafındaki boşluk: *Eteklerime bir çocuğun sarıldığını görüyorum, koltuklarının altından tutarak havaya kaldırıyorum* (R. N. Güntekin). *Kollarını havaya kaldırdı.* ‖ *Mec.* Manevî hal: *Neşeli bir havası var.* ‖ Durum, ortam: *Bakû'nun bozuk, kozmopolit havası, bu kenar muhitlerde yoktu* (Ş. S. Aydemir). *Bak biraz suratımı astım, nasıl değişti hava* (Güngör Dilmen). ‖ Keyif, âlem: *Herkes havasında.* ‖ Teklz. Hiç bir şey, boş: *Bak sana söyleyeyim, bu işin sonu hava.* ‖ *Hava cereyanı* (veya *akımı*), herhangi bir sebeple havanın yer değiştirmesi. ‖ *Hava kabarcığı*, içi hava dolu kabarcık. ‖ *Hava parası*, eski kiracıya veya kira dışında bina veya mülk sahibine verilen para.

— ÇEŞ. DEY. *Hava açmak*, havanın güneşli bir görünüm aldığını belirtir. ‖ *Hava almak*, açıkhavaya çıkmak, açıkhavada gezmek: *Biz de birkaç gün hani çocuklar hava alsın diye düşünüyorduk* (B. Felek). Havanın değişmesine uygun olmak: *Oda iyi hava alıyor. Teklz.* Umduğunu bulamamak: *Şahinim yok çıkam ava / Ne yaptımsa aldım hava* (Halk türküsü). *Bu işten de hava aldık.* ‖ *Hava bozmak*, gökyüzünde bulutlar belirdiğini, yağmur, kar yağacağını anlatmak için kullanılır. ‖ *Hava çarpmak*, rüzgârdan etkilenmek. ‖ *Hava değişimi*, hastalara, hastahaneden çıktıkları veya iyileştikten sonra, bir süre çalışmamaları için verilen izin. ‖ *Hava hoş*, «nasıl olursa olsun» anlamında kullanılır: *Bana göre hava hoş, nereye giderseniz gelirim.* ‖ *Hava kaçırmak.* [Nesneler için] İçindeki havayı dışarı bırakmak. ‖ *Hava kapanması*, gökyüzünün bulutlarla kaplanmasını belirtir. ‖ *Hava kararmak*, güneşin batmasıyle yarı karanlık bir hal almak: *Hava kararıyor, eve gene geç kalacağım.* ‖ *Hava oyunu*, fiyatların yükseleceği anlaşılınca satıcıdan sözde tamamının sonra alınacağı vaat edilerek, bir miktar mal alıp fiyat değişikliğine göre hareket etmek. ‖ *Havada kalmak*, sonuca ulaşamamak. ‖ *Havanın gözü yaşlı*, «yağmur yağacağa benziyor» anlamında kullanılır. ‖ *Havası olmak*, bir kimsenin çekiciliğini, cana yakınlığını anlatır: *O kız güzel değil ama, havası var.* ‖ *(Bir kimsede birinin) Havası olmak*, o kimseye benzemek, o kimseyi hatırlatmak: *Onda babasının havası var. Kadında fransız havası var.* ‖ *Havasına uymak*, bulunduğu çevreye veya bir kişiye uymak. ‖ *Havasını bulmak*, bir kişiye etki edecek veya bir işi sonuca götürecek yolu bulmak. Düşüncesine uygun ortamı bulmak, keyiflenmek. ‖ *Havaya gitmek*, boşa gitmek: *Havaya gitti hep bunca emekler* (Şarkı). ‖ *Havaya pala* (veya *kılıç*) *sallamak*, boş yere çaba harcamak. ‖ *Havaya savurmak*, bir şeyi havaya atmak. Boş yere harcamak. ‖ *Açık hava.* Bk. AÇIK. ‖ *Aklı bir karış havada*, düşüncelerini gerekli konular üzerinde toplayamayan kimseler için kullanılır. ‖ *Burnu havada*, kendini beğenmiş, mağrur. ‖ *Herkes bir hava çalıyor*, «herkes aklına eseni söylüyor veya yapıyor» anlamında kullanılır. ‖ *İyi* (*fena* veya *kötü*) *hava esmek*, şartlar ve durum iyi (veya kötü olmak. ‖ *Kapalı hava*, bulutlu hava. ‖ *Kendi havasında*, kendi keyfinde, çevreye önem vermeyen, ilgilenmeyen: *Şimdi herkes kendi havasına dalmıştı* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Mart havası*, çabuk değişen hava.

— *Esk. Âb ü hava* («su ve hava»), durum, hal: *Hoş geldi bana meygedenin âb ü havası / Billâh güzel yerde yapılmış yıkılası* (Baki). ‖ *Bâd-ı hava.* Bk. BEDAVA. ‖ *Cevv-i hava*, hava tabakası. ‖ *İlm-i cevv-i hava* (veya *ilm-ül-cevv*), hava değişikliklerini inceleyen bilim, meteoroloji. ‖ *Sünbülî hava*, kapalı, güneşsiz, fakat güzel olan hava. ‖ *Tebdil-i hava* (veya *hava tebdili*), hava değişimi.

— Anat. *Hava boruları*, havanın ciğerlere girmesini ve dağılmasını sağlayan boruların tümü (gırtlak, soluk borusu, bronşlar).

— Ask. ve Ask. havc. *Hava akını*, askerî uçakların bir hedef üzerine toplu halde akını ve o hedefi bombalaması. ‖ *Hava alarm durumu*, muhtemel bir düşman hava akımına karşı verilen alarm. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hava ambülansı*, yaralı nakli için kullanılan sıhhiye uçağı. ‖ *Hava ataşesi*, devletlerin, hava kuvvetleri, havacılık faaliyetleri, kuruluş, teşkilât, nitelik ve benzeri konular hakkındaki bilgileri, yenilikleri, değişiklikleri takip amacıyle başka devletlerdeki elçiliklerinde bulundurduğu müşavir hava kurmay subayına verilen ad. (Bk. ATAŞE.) ‖ *Hava atışı.* Bk. ANSİKL. ‖ *Hava birliği*, hava kuvvetlerine mensup askerlerden meydana gelen birlik. ‖ *Hava desteği.* Bk. DESTEK. ‖ *Hava filosu*, uçak, helikopter v.b. hava araçlarından me-

Foto. LAROUSSE

dana gelen filo. || *Hava gücü,* bir devletin bir askerî, sivil, ticarî ve özel bütün havacılık kapasitesine verilen ad. (Uçak meydanlarında veya uçak gemilerinde üslenmiş bütün askerî uçaklar; bütün ticarî ve özel uçaklar, teçhizat ve bütün havacılık araç ve gereçleri ve bunları imal ederek arttıracak, geliştirecek, sanayi, bu deyimin kapsamına girer.) || *Hava hedefleri.* Bk. ANSİKL. || *Hava indirme harekâtı,* savaşta taktik ve stratejik görevlerin yapılması için muharebe kuvvetlerinin ve bunların lojistik (idarî) desteğinin belli bir hedef bölgesine havadan taşınmak suretiyle atılması veya indirilmesine ait askerî harekâta verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Hava irtibat subayı,* savaşta hava kuvvetleri ile, kara ve deniz kuvvetleri arasındaki sıkı işbirliğini sağlamak üzere, kara ve deniz birliklerinin karargâhlarında bulundurulan havacı subaya verilen ad. || *Hava indirme tümeni,* hava indirme harekâtının yapılması için gerekli silâh, araç ve gereçlerle donatılmış ve bu amaçla yetiştirilmiş karışık sınıflardan kurulu en büyük taktik birliğe verilen ad. (Genellikle normal piyade tümeninden daha hafif, personel, silâh araç ve gereç bakımından daha az mevcuda sahiptir. Bununla birlikte, indirme taarruzu için aldığı görevi yapmak üzere hazırlanmamış bölgelere inme ve derhal etkili bir şekilde düşmanla savaşa girişme gücüne sahiptir. Bu tümenin muharebeye girdikten sonra değiştirilmeden ve yeniden ikmal yapılmadan 48 ilâ 72 saat muharebeyi sürdürmesi beklenebilir.) || *Hava keşfi,* düşmanı kara, deniz ve hava kuvvetlerinin hareket ve faaliyetlerini sürekli olarak göz altında bulundurmak, sanayi, ulaştırma v.b. savaş potansiyelini tespit etmek, köprü, boğaz ve ulaştırma merkezleri gibi kritik yerlerinin son durumlarını öğrenmek amacıyle, havadan, uçak, balon, helikopter, uydu ve benzeri uçucu araçlarla yapılan keşfe verilen ad.

|| *Hava korunması,* havadan yapılacak hücumlara karşı korunma. || *Hava kuvvetleri,* silâhlı kuvvetler içinde havada savaşmak, deniz ve hava kuvvetlerini bütün gücüyle desteklemek ve ülkenin havadan savunulmasını sağlamak için uçak, helikopter, balon ve benzeri araçlarla, bunlarla ilgili yer hizmetlerinden ve tesislerinden kurulan askerî hava sınıf ve silâhlarının tümüne verilen ad. || *Hava muharebesi,* hava kuvvetlerinin, düşman hava kuvvetlerine karşı havada, çeşitli ateşli silâhlarla yaptıkları savaşa verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Hava örtüsü,* kumandanlığın, düşmanın görmesine mani olmak veya atışlarına karşı korumak istediği bir bölge üzerinde av uçakları filolarını «havalandırma» eylemi. (Bk. ANSİKL.) || *Hava parkı,* uçakların veya havacılık malzemesinin durduğu yer; hava malzemesinin depolama birimi. (Hava parkları ihtisaslaştırılmıştır; bölgesel uçak parkları, ulaştırma malzemesi parkları, yer malzemesi parkları v.b.) || *Hava piyadesi,* hava indirme harekâtında büyük ulaştırma uçaklarıyle ve planörlerle taşınan kara birliklerine verilen ad. (Bk. HAVADAN *taşıma.*) || *Hava piyade eri,* uçuş meydanları veya hava ordusu kuruluşlarının savunması veya korunmasına mahsus birliklere mensup er. (Tabur ve bölüklerde toplanan hava piyade erleri, otomatik piyade silâhları ve hafif zırhlı araçlarla donatılmıştır.) || *Hava savunması,* havadan yapılan saldırılara karşı vatan toprağının korunmasında kullanılan vasıtaların tümü. (Bk. ANSİKL.) || *Hava savunma subayı,* hava savunması konusunda görevli karargâh subayına verilen ad. || *Hava silâhları,* hava kuvvetlerinin, kara, deniz ve havadaki çeşitli hedeflere yöneltdiği taarruzlarda kullandığı değişik türdeki silâhlara verilen ad. (Genellikle uçaklarda bulunan makineli tüfek, top, roket, füze ve atom, hidrojen, kobalt, yangın çıkarıcı bomba, napal v.b. bombalar.) || *Hava tugayı,* aynı kumanda altında toplanan bir alay (cinsine göre 75, 54 veya 48 uçak) ile harekete geçirilmesi için gerekli araçlar (nakliye bölüğü, ikmal bölüğü, ulaştırma bölüğü, sıhhiye taburu, hava kontrol taburu, meteoroloji, güvenlik v.b.) topluluğu. (Bk. ANSİKL.) || *Hava tümeni,* hava birliklerinden kurulu ve başlı başına bir taktik hava harekâtını uyguluyabilecek kuvvetteki büyük hava birliğine bir süre verilen ad. (Genellikle av ve bombardıman ve keşif filolarından kurulan bir hava tümenine İkinci Dünya savaşından sonra «taktik hava kuvveti» adı verilmiştir.) || *Hava üssü,* askerî havacılıkla ilgili plan ve hareketlerin düzenlendiği askerî merkez. Bir veya birden çok hava birliğinin üslendiği askerî alan. (Bk. ANSİKL.) *Teşm. yol.* Askerî uçak birliklerini göreve hazırlamak için gerekli olan araçların tümü. || *Hava üssubaylığı kurulu,* taktik hava üssü, kıta ve hava üssü, hareket hava üssü v.b.

— Bayınd. *Hava bacası,* köprülerde veya surlarda, içerideki havayı değiştirmek için bırakılan boşluk. Bir şoşede meydana gelen kısmî çökme. || *Hava hattı,* şantiyelerde taşıyıcı kabloya desteklik eden sabit veya hareketli iki direkten meydana gelir; üzerinde dibinden veya devrilerek boşalan bir kepçeli araba dolaşır. Bu aygıt, köprü, asma köprü ve barajların yapılmasında çok elverişlidir.) || *Hava payı,* köprü altında bırakılan boşluk.

— Biyol. *Hava biyolojisi,* havada bulunan çiçektozu, mantar sporu, mikrop v.b. gibi mikroorganizmaları inceleyen bilim. (Her türden organizmaların bir metre küp havadaki miktarı mevsim, günün vakti, yükselti ve kıyıdan uzaklık v.b.ye göre ölçülür. Yakın zamanda yapılan hava biyolojisiyle ilgili araştırmalar Okyanusya'daki en tenha adalarda bulunan hayvansal ve bitkisel mikroorganizmalar ve saman nezlesine yolaçabilen hava şartları üstündedir.) || *Hava deliği,* kel selvi Taxodium distichum ve diğer bazı bataklık ağaçları gibi bitkilerin köklerinden dışarı çıkan dikine uzantılar. (Bu uzantılar havaya kadar uzanarak su içinde yaşayan köklerin solunumunu sağlar.)

— Coğ. *Hava boşluğu,* atmosferde, yoğunluğu az olan hava ile dolu bölüm.

— Dy. *Hava basınçlı tren,* mühendis Andraud tarafından bulunan ve demiryolu katarını basınçlı havanın yarattığı güçle yürüten sistem. || *Hava metrosu,* yeraltından değil de köprü, teleferik veya putrel üzerinden geçen metro tiplerine verilen genel ad. || *Ana hava deposu,* lokomotif üzerindeki kompresör tarafından beslenen ve makinistin kullandığı bir muslukta fren anaborusunu besleyen yüksek basınçlı hava deposu.

— Denizc. *Hava perçini,* maden levha, posta, kemere ve praçolları birbirine eklemek veya tespit etmekte kullanılan perçinlerin sivri başını, basınçlı hava ile çalışan çekiçle dövüp genişleterek yapılan perçin. || *Hava raspası,* maden aksam üzerindeki pas, kabarık, karıncalanma ve boyayı raspa etmek (kazımak) ve sathı temizlemek işinde kullanılan ve basınçlı hava ile çalışan raspa ile yapılan raspa eylemi. || *Hava yemek,* [gemi için] denizde şiddetli fırtınaya tutulmak. (Denizcilikte böyle bir fırtına anlatılırken havanın geliş yönüne göre, *baştan hava yemek, kıçtan hava yemek, bordadan hava yemek* gibi deyimler kullanılır.) || *Havasını bulmak,* takip edilecek rotada seyir için rüzgârın uygun yönden estiği, çok yelken açmanın kabil olduğu ve makineli gemiler için rahat seyir şart ve imkânlarının bulunduğu ortamda seyir etmek. || *Havayı başa almak,* fırtınanın estiği yönde seyir etmek. || *Havayı kıça almak,* fırtına ve dalgalarla birlikte seyretmek. || *Fırtınalı hava, fena hava, sağnaklı hava, uygun hava, iyi hava,* denizin ve havanın durumunu bildirmek için gemi günlüğüne yazılan ifadeler. || *Kapalı hava,* görüş şartları fena olan hava.

— Fiz. *Hava boşaltma makinesi,* dişli bir çarkla harekete getirilen iki kolu ve kaldıraç sistemiyle donatılmış iki pistonu bulunan, iki pompa gövdesinden meydana gelen ve bir kap içindeki havayı emip boşaltmağa yarayan makine. Bk. *Hava* BOŞALTMA *makinesi.*

— G. santl. *Hava perspektifi,* bakanın gözü ile bakılan nesne arasındaki hava tabakasından doğan etkileri işleyen perspektif.

— Havc. *Hava akış çizgileri,* bir cismin etrafındaki veya bu cismin önünde ve arkasındaki hava akımının bileşkesi. || *Hava Alanı.* Bk. HAVAALANI. || *Hava boşluğu,* aşağı yöndeki akımların etkisinde bulunan hava kesimi. (Bu kesimde uçak, havasız bir deliğe düştüğü hissini verir; bu sebeple bu deyim kullanılır.) || *Hava deliği,* tepkili motorla donatılmış uçaklarda hareket cihazına havanın girmesini sağlayan delik. || *Hava freni.* Bk. *Aerodinamik* FREN. || *Hava garı.* Bk. HAVALİMANI. || *Hava gemisi,* tutunma ve tahrik şekli ne olursa olsun, havada ilerleyebilen her türlü aracın genel adı. || *Hava girişi,* havalı motorlar, yani işlemeleri için havanın oksijenine ihtiyacı olan motorlarla donanmış uçaklar üzerinde bulunan ve motorun içine havayı alan delik. (Hava girişi, tek olarak gövdenin başında olabilir veya çift olarak gövdenin iki yanında ve kanat dibinde bulunabilir.) || *Hava koridoru,* bazı şartlar altında taşıtların izlemek zorunda oldukları coğrafî şekilde belirtilen ve radyoelektrik farlarla donatılmış yol. || *Hava limanı.* Bk. HAVALİMANI. || *Hava meydanı.* Bk. HAVAALANI. || *Hava otobüsü,* çok miktarda yolcu taşıyabilmek için yapılan büyük uçak. (Bk. ANSİKL.) || *Hava trafiği.* Bk. TRAFİK. || *Hava tehlikesi işareti,* havayoluyle gelebilecek herhangi bir tehlikeyi gösteren işaret. || *Hava yolu.* Bk. HAVAYOLU. || *Hava zabıtası,* havacılıkla ilgilenen zabıta teşkilâtı.

— Huk. *Hava hakkı,* eski hukukta, bir binanın yalnız zemine bitişik olmayan bir katı yahut bir veya birkaç odası üzerindeki mülkiyet hakkı. (Bk. ANSİKL.) || *Hava hukuku,* havada ulaştırmayı düzenlemek için konulmuş hukuk kurallarının bütünü. (Bk. ANSİKL.) || *Hava korsanlığı.* Bk. UÇAK. || *Hava nakliyatı,* bir bedel karşılığı hava ulaştırma araçları veya bir hava nakliye müteşebbisi tarafından yapılan yolcu veya ticaret eşyasının taşınması. (Bu nakliye milletlerarası antlaşmalar ve aynı zamanda her devletin kendi iç kanunlarıyle düzenlenmiştir.) || *Hava parası,* bazı işyerlerinin devrinde o işyerinin malvarlığı değerinin dışında devralan tarafından ödenen bedel. (Türkiye'de özellikle mesken alanında görülen bu işlem, kanunca yasaklanmıştır. Ancak bazı kira sözleşmelerinde ve kapıcılık işlemlerinde gayrıkanunî olarak bu bedelin ödendiği görülmektedir. Bk. PEŞTEMALLIK. ŞEREFİYE.)

— İnş. *Hava borusu,* ısıtma aygıtlarının duman bacasına bağlanmasını sağlayan parça. || *Hava deliği,* bodrum ve mahzenlerdeki odalara hava vermek için yapının altındaki duvara açılan boşluk. Bir ocağı beslemek için aralarından dış hava giren alçı levhaların tümü. Bir sobayı besleyen havanın girmesini sağlayan küçük kafes.

— Jinekoloji. *Dölyolu borularına kimografla hava verme,* kısırlık halinde boruların geçirgenliğini incelemeğe yarayan teşhis metodu. (Kaydedilen basınç eğrisinin incelenmesi, dölyolu borusunun geçirgenlik derecesi hakkında bilgi verir.)

— Mad. oc. *Hava borusu,* körkuyu çalışmalarında havalandırma için kullanılan, ince saçtan veya su geçirmez ve yanmaz bezden yapılmış 40 ile 50 sm çapında büyük boru. (Büyük tünellerin açılmasında, çok büyük çapta ahşap hava boruları kullanılır.) || *Hava jeneratörü,* rüzgârla işleyen motor. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Hava haznesi,* çeşitli alanlarda kullanılmak üzere, içinde basınçlı hava bulunan madenî silindir. (Özellikle su cenderelerinde ve pompalama tesislerinde kullanılır.) || *Hava motoru,* hava ile çalışan motor. (Bk. ANSİKL.) || *Hava treni.* Bk. HAVATRENİ. || *Hava yastığı,* çevresinden çok az miktarda hava kaçan sert veya yumuşak gömleklerle sınırlanmış bir veya daha çok sayıda boşluğa vantilatörlerle üflenen düşük basınçlı hava ile sağlanan ve destek vazifesi gören sistem. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Hava deliği,* döküm kalıplarına açılan küçük boyutlu deliklerden her biri. (Bu deliklerden kalıpta bulunan hava ile, madenin kalıp kumuyle tepkimesinden ileri gelen veya katılaşma sırasında madenden giderilen gazlar çıkar.)

— Meteorol. *Hava kütlesi,* yatay yönde aşağı yukarı homogen olan geniş hava kümesi (Bk. ANSİKL.) || *Hava tahmini.* Bk. ANSİKL.

— Mus. özellikle halk musikisi ürünleri için ezgi (melodi) karşılığı olarak kullanılan deyim. (*Oyun havası* deyimi bütün halk oyunlarının ezgilerini kapsarsa da, ayrıca *horon havası, halay havası, zeybek havası, bar havası, uzun hava* gibi deyimler de kullanılır.) || Müzik âletlerinden çıkan ses perdesi.

— Okçuluk. *Hava şahidi.* Bk. ANSİKL.

— Patol. *Hava boşaltılması,* tabiî veya patolojik bir boşluk içinde bulunan havanın boşaltılması: *Göğüs boşluğundaki havanın bo-*

HAUSSMANN baronu
Yvon'un eseri
Carnavalet müzesi, Fransa

Louis **HAUTECOEUR**

Foto. LAROUSSE

R.J. HAÜY

şaltılması. || *Hava tutması,* taşıt araçlarıyle yolculuktan veya hareket halinde olmaktan doğan (deniz tutması, araba tutması v.b.) rahatsızlıklar grubundan hastalık hali. (Uçakla yolculuk yapanlarda, uçağın sallantısından, dikine anî düşüşler yapmasından ileri gelir.) Bk. ANSİKL.

— Sil. *Hava payı,* genel olarak, bir barut hakkını ateşleyecek olan ağızotunun alevinin geçmesi için yapılan küçük delik. || *Hava deliğini ayarlamak,* yanmalı tapada delinmesi gereken yeri belirlemek. || *Tapanın hava deliğini açmak,* yanmalı bir tapanın üzerinde tapa tanzim âletiyle delik açmak.

— Spor. *Hava atışı,* basketbolda hakemin topu rakip iki takımın iki oyuncusu arasında havaya atması. (Hava atışı, devre başlarında ve ortak bir hatadan sonra yapılır.) || Futbolda, oyunun iki taraftan birinin suçu olmaksızın ve devre son bulmadığı halde kesilmesiyle sonuçlanan durumlarda hakemin topu iki rakip oyuncunun arasında yere bırakması. (Hakem atışı da denir.)

— Şapkacılık. *Hava deliği,* geçirimsiz bir şapkanın yan tarafına başın hava alması için açılmış küçük delik.

— Ted. *Akciğere hava verme,* akciğerlere basınç altında hava veya oksijen doldurmak şeklinde solunum metodu. (Anestezide ve canlandırmada bu amaçla kullanılan âletler ya elle veya otomatik çalışır; yeni doğmuş çocukta doğum hekimi kendi soluğunu kullanır; soluk borusuna soktuğu küçük bir üfürme aygıtı ile veya doğrudan doğruya araya bir kompres koyarak ağızdan ağıza üfleyerek bu işi yapar.) || *Plevraya hava verme,* plevranın iki tabakası arasına, sunî pnömotoraks yapmak amacıyle hava veya başka bir gaz doldurma.

— Teknol. *Hava ayırıcı,* parçacıkların hava içinde veya herhangi bir gazlı ortamda yer değişme hızlarından yararlanarak cisimleri ayıran ve sınıflandıran âlet. (Bk. ANSİKL.) || *Hava basınçlı makine,* pistonun geri dönme hareketi, buharın araya karışmasına lüzum kalmadan, doğrudan doğruya hava basıncının etkisiyle meydana gelen basit etkili bir buhar makinesi. || *Hava çeliği,* havada normal bir soğutma ile tavlanan çelik. || *Basınçlı hava,* genleşmesi sırasında kullanılmak amacıyle basıncını arttırmak için sıkıştırılarak hacmi küçültülen hava. Bk. ANSİKL.

— Termik. *Hava deliği,* bir ocağın ızgarası altında hava debisini değiştirmeğe yarayan küllük kapısındaki ayarlanabilir açıklık. || *Hava giriş borusu,* ocak içine üfleyen bir makinenin hava gönderme borusu. || *Hava körüğü,* bir buhar kazanının ızgarası altına, bir gazojene basınçlı hava göndermeğe yarayan âlet.

— Tıp. *Hava hekimliği,* uçuşun sebep olduğu bütün biyolojik problemleri, dolayısıyle uçakla yolculuğa çıkan kimselerin fizyolojik korunmasını konu edinen özel tıp dalı. (Bk. ANSİKL.) || *Hava şırıngası,* gırtlak, burun delikleri veya herhangi bir boşluğa, hava veya ilâç püskürtmeğe yarayan aygıt.

— Zool. *Hava kesesi,* balıkların aşağı yukarı inip çıkmalarını sağlayan kese.

— ANSİKL. Fiz. ve Kim. *Hava,* birçok gazın karışmasından meydana gelmiştir. Karışımdaki gazlardan karbon dioksit ve su buharı gibi bazı maddelerin oranları daima değiştiği için, havaya karışmış bu gibi maddeler yabancı maddeler olarak kabul edilir. Değişik bölgeler ve değişik yükseklikler de yapılan çeşitli analizlerin belirttiği gibi, yabancı maddelerden arınmış *saf hava*'nın, dikkate değer sabit bir bileşimi vardır. Hacimsel bileşimi, yüzde 21 oksijen, yüzde 78 azot, yüzde 1 argon ve diğer gazlar, kütlesel bileşimi ise, yüz gramda 23,2 gr oksijen, 75,5 gr azot, 1,3 gr argon ve diğer gazlardan meydana gelir. Havadaki su buharı miktarı, içinde sülfürik asit bulunan bir tüp dizisinden belli miktarda hava geçirip, bu tüpleri deneyden önce ve sonra tartarak bulunur. Zamana ve bulunulan yere göre değişen bu oranlar, *bağıl nemlilik* veya *nemölçme oranı* gibi özelliklerle ifade edilir. Eğer aynı sıcaklıkta, su buharı doymuş olursa, bu f/F oranı (bk. NEMÖLÇME *oranı*) atmosferdeki su buharı kısmî basıncının, bu basıncın alacağı değere olan oranına eşittir. Karbon dioksit gazı da, içinde potasyum hidroksit çözeltisi bulunan tüplerle aynı şekilde ölçülür. Karbon dioksitin hava içinde bulunma sebepleri organik maddelerin yanması, hayvansal ve bitkisel solunum, mayalanma gibi olaylardır. Buna karşılık yeşil bitkiler klorofil özümlemesiyle karbon dioksiti yok eder. Ayrıca suda çözünmesi ve bikarbonat bileşikleri yapması, havadaki CO_2 miktarının yaklaşık olarak 3/10 000 oranında kalmasını sağlar. Diğer yabancı maddeler ise 1/10 000 oranında hidrojen, ozon, bilhassa şehirlerden uzak yerlerde çok az miktarlarda metan, amonyak gazı ile sanayi bölgelerinde görülen organik ve mineral tozlar ve mikroplardır.

● *Saf havanın analizi.* Eskiler toprak, su ve ateşle birlikte, havayı dört tabiat elementinden biri olarak kabul ederlerdi. 1669'da Mayow, havanın bileşiminde yanmayı devam ettiren bir başka madde bulunduğundan şüphelendi. 1772'de Priestley oksijeni buldu. Bir yıl sonra, Lavoisier meşhur deneyiyle havanın esas yapısını buldu. Lavoisier, belli bir miktar havayı civa temasında on iki gün ısıttı; havanın 1/5 kadarının azaldığını, civanın ise ince, kırmızı bir tabaka ile kaplandığını, geriye kalan gazın yakma özelliği olmadığını, civanın üzerindeki kırmızı tabakayı bu sefer daha kuvvetli ısıttığı zaman da bu tabakadan oksijen çıktığını ve böylece havanın ilkel terkibinin yeniden meydana geldiğini gördü.

Lavoisier'nin metodundan daha kesin sonuçlar veren diğer metotlar havanın bileşimini öğrenme imkânı sağladı; bunlar hacim veya tartı analizi metotlarıdır; tartı analizi metotları en kesin olanlarıdır.

Hacim analizi: **1.** *odyometre ile.* Odyometreye belli hacımda hava ve yine belli hacımda, fakat havaya oranla biraz daha fazla hidrojen konur. Elektrik kıvılcımı hidrojeni yakar: meydana gelen su yoğunlaşır; geriye azot ve hidrojen fazlalığı ve diğer gazlar kalır; suya tekabül eden hacim küçülmesi oksijen miktarının hesaplanmasını sağlar; **2.** *soğukta fosforla.* Belirli miktardaki havanın oksijeni beyaz fosfor çubuğu tarafından emilir. Tepkime birkaç saat sürer, hacmin azalan kısmı oksijendir.

İlk tartı analizi 1840'ta Dumas ve Boussingault tarafından yapıldı. Akkor dereceye kadar ısıtılmış bakır talaşları üzerinden saf ve kuru hava geçirilir: bakır havanın oksijenini alarak bakır oksite dönüşür; geriye kalan azot önceden havası ve darası alınmış bir balon içine toplanır. Bakırın artan ağırlığı oksijene tekabül eder, azot ise balonun tartılmasıyle bulunur.

Azotlu bileşiklerinden ayrılan kimyasal azotla, havanın oksijeni alındıktan sonra geriye kalan atmosfer azotunun arasındaki sabit yoğunluk farkı (1/200) Ramsay'in dikkatini çekti ve atmosfer azotunda başka gazların da bulunduğu varsayımını ileri sürdü; bu düşünceden giderek de *asal gazlar*'ı buldu. Asal gazlar, atmosfer azotunun kızgın lityum veya kalsiyum üzerinden geçirilmesiyle azottan ayrılır. Asal gazlar havanın sıvılaştırılması veya ayrımsal damıtılmasıyle birbirlerinden ayrılır. Kimyasal ilgileri az olan bu gazlar argon (105 litre havada, 1 litre), neon (1/70 000), helyum (1/200 000), kripton (1/1 000 000), ksenon'dur (1/10 000 000).

● *Sıvı hava.* Uzun zaman sıvılaştırılmayan bir gaz olarak kabul edilen hava, ilk defa 1877'de, Pictet ve Cailletet tarafından sıvılaştırıldı. 1895'e kadar küçük miktarlarda sıvılaştırılan hava, bu tarihte Münih'li Linde tarafından bir sanayi kolu haline getirildi. Linde'nin metodu Georges Claude tarafından geliştirilerek verimi arttırıldı. (Bk. SIVILAŞTIRMA.) Sıvı hava renksizdir; atmosfer basıncında - 193°C'ta kaynar ve azot ayrılır; ısı yavaş yavaş yükseldikçe, - 182°C'ta hemen hemen saf oksijen damıtılır.

Sıvı havayı, çift çeperli, çeperleri arasındaki hava boşaltılmış, iç yüzeyine ısı ve ışığın etkisini azaltmak ve yansıtmak için gümüş sürülmüş kaplarda birkaç gün saklamak mümkündür. Bu kapların ağzı açık bırakılmalıdır; hava, kaynama noktasını koruyarak ağır ağır uçar. Ayrımsal damıtmadan sonra yapılan havanın sıvılaştırılması işlemi, sanayide, azot, oksijen ve asal gaz üretmenin başlıca yöntemidir. Sıvı havanın sağladığı düşük ısılar birçok uygulamaya yol açtı: madde özelliklerinin araştırılması, çeliğe kuvvetli su verilmesi, sünger yapılı karbondan vakum hazırlanması. Nihayet oksijenle zenginleştirilmiş sıvı hava, patlayıcı maddelerin üretilmesinde kullanılır.

● *Kimyasal özellikleri.* Havanın kimyasal etkilerinde genellikle oksijen önemli bir rol oynar; bu sebeple oksijen havanın en etkin elementidir. Düşük basınç altında bulunduğu için saf oksijenden daha az etkendir. (Bk. YANMA, OKSİTLENME, SOLUNUM.) Fakat karbon dioksit ve su buharı gibi, havanın yabancı maddeleri de çok defa etkin bir rol oynar. Nem çekici birçok madde rutubetli hava ile temas edince bozuşur. Madenlerin çoğu küflenir: alüminyum oksitlenir; demir hem oksitlenir hem hidratlanır; bakır, çinko ve kurşun, oksijenin, suyun ve karbon dioksitin üçlü etkisiyle bazik bir karbonat tabakasıyle kaplanır.

● *Fiziksel özellikler.* Hava, kokusu ve tadı olmayan renksiz ve kalınlığı az olduğu zaman saydam bir gazdır; kalınlık büyüdükçe mavileşir. Bu renklenme gaz halindeki moleküllerle ışığın kırılımı sonucu ve özellikle tayfın kısa ışınımlarında yoğundur. Daha büyük dalga uzunluğundaki ışınımlarla kırılım yapabilecek daha büyük parçacıklardan meydana gelen toz, duman ve siste durum değişir. Güneş ufka geldiğinde, ışınları nem ve toz yüklü atmosferin daha kalın alt tabakalarından geçer ve ışığın rengi sarı veya kırmızıya döner. Havanın ağırlığı XVII. yüzyılda, sıra ile, normal ve basınçlı hava doldurulmuş bir balonu tartan Galileo tarafından açıklandı, 0°C'ta ve 76 sm civa basıncında 1 litre saf hava 1,293 gr ağırlığındadır. Bu özgül kütle, önce boş, sonra hava dolu, nihayet damıtık su doldurulmuş bir balonun tartılmasıyle belirlenmiştir (Regnault). Havanın sıkışma ve genleşme kanunları, H sm civa basıncı altında t°C sıcaklıkta V hacmindeki havanın M gram kütlesini bulmağa yarar.

$$M = 1{,}293\, V \frac{H}{76} \frac{1}{1+\alpha t}$$

gazların genleşme katsayısıdır.

Hava ağırlığının sonucu olan *atmosfer basıncı*'nı, 1643 yılında Floransa'da Toriçelli, ünlü deneyiyle ispatlamıştır. Cam dolu bir boru açık ucu parmakla kapatılarak bir civa kabına daldırılırsa boru içindeki civa sütununun kap içindeki civa seviyesinden itibaren 76 sm civarında durduğu görülür. Bu deney atmosfer basıncını ölçmeğe yarar (Bk. BAROMETRE). Havayı meydana getiren gazlar su ile temaslarında özgül eriyebilme yeteneklerine, hava içindeki kısmî basınçlarına göre erir. Oksijen azota göre daha çok erir. Gerçekten erimiş hava içindeki oksijen oranı atmosfer içindekine göre daha büyüktür (yüzde 21 yerine yüzde 33). Ayrıca, iyonlaşmadıkça havanın kötü bir ısı ve elektrik iletkeni olduğunu belirtmek gerekir. (Bk. İYON). Kırılma indisi ise ancak birim civarındadır (D çizgisi için normal şartlarda 1, 0002926).

— Ask. ve Ask. havc. *Hava alarm durumu.* Paris ve Londra'nın havadan bombalanması, İkinci Dünya savaşı içinde, halkın sığınaklara girmesini sağlamak amacıyle bir gözetleme ve alarm şebekesinin kurulmasını gerektirdi. O devirde, alarm, borazanlarla, daha sonraları da canavar düdükleriyle veriliyordu. İkinci Dünya savaşı sırasında ise, şehirlerin havadan bombalanmasının genelleşmesi dolayısıyle (Portsmouth'ta 1940 ekimi ile 1941 mayısı arasında 792 alarm verildi) alarm sistemleri gelişti. Bu deneyler, 1945'ten itibaren, daha barış zamanında kurulan ve uzman servisler tarafından sık sık denetlenen bir radyoelektrik haberleşme servisinin kurulmasına yolaçtı.

Atlantik paktı üyesi ülkelerde alarm işaretleri belirli bir kurala bağlanmıştır. Önalarm adı verilen ilk işaret mahallî yetkililer içindir ve tehlikeden beş ile on dakika önce verilir. İkinci işaret ise tehlikeden iki ile beş dakika önce verilen yakın alarm işaretidir.

● *Hava atışı,* aracın boy eksenine paralel olarak tespit edilen (eksenel atış) veya bu eksene oranla dönebilen kulelere yerleştirilen (yönelebilen atış) silâhlarla yapılabilir. Roketlerin veya mermilerin uçaktan bırakılmasına da «hava atışı» denmektedir.

Hava atışının ortaya koyduğu problemler,

Foto. Boyer (LAROUSSE)

Birinci Dünya savaşı sırasında, bu problem, matematik bir incelemeden çok, genellikle atış yapanların kişisel yetenekleriyle çözülebilmiştir. Hızlı düzeltme hesabı (atış hattı ile nişan hattı arasındaki açı) daha sonra yapılmıştır. Yerde uzun talimlerden sonra, fotomitralyözler ve sinemitralyözlerle hava atışı talimleri ve nihayet Manş üzerine savaş silâhları ile hava atışları öngörülmekteydi. Bu sırada, pervanenin taradığı alan içinden atış (pervane kanatlarından birinin, silâhın önüne her gelişinde merminin atışına mâni olan bir tertibat), sonra devamlı atışa imkân veren motor-top (silahın namlusu pervane gövdesinin ortasına yerleştirilmiş) düşünülmüştür. İkinci Dünya savaşı sırasında, nişancılar, değişken elemanların değerlendirilmesi ve düzeltme hesabının önemli bir kısmından atıcıyı kurtarmışlardır. Kısa süre sonra nişan alma cihazlarına radarın eklenmesi nişan alma ve atış tamamıyle çeşitli borda âletleriyle idare edilerek insan faktörünü tamamıyle ortadan kaldırmıştır.

● *Hava hedefleri,* belirli bir muharebe veya savaş yönetimiyle ılgili taktik veya stratejik hedefler, askerî hedefler, sınaî hedefler v.b. olarak ayrılır. Askerî havacılığa verilen başlıca hedefler, yerdeki uçaklar, düşmanın hava tesisleri, silâh ve malzeme depoları, deney merkezleri, ulaştırma kavşakları, kara yolu, demiryolu, akarsu yolları deniz veya hava inşaatı şantiyeleri v.b.'dir.

Hedef dosyasında fotoğraflar, inşaat planları, meteoroloji iklim şartları ve hedefin savunma düzeni ve ilgili her türlü bilgi bulunur. Bu dosyalar hava ordusunun haber alma servisleri ve kurmay başkanlığınca günü gününe hazır tutulur.

● *Hava indirme harekâtı,* kara kuvvetlerinin sürekli bir şekilde yaptığı yakın muharebe ile arazi ele geçirme ve savunma kabiliyetinin dışında, hava kuvvetinin hızından ve elastikiyetinden faydalanır. Hava indirme harekâtı, ya (kara kuvvetlerinin de katılmasıyle) «erken birleşme» şeklinde veya sadece kendi gücü ile uygulanır. Çok defa yedekle tutulan hava indirme kuvvetleri, stratejik bir tehdit kuvveti olarak, asıl muharebe sahasında veya geri bölgelerdeki hayatî tesisleri, köprü, geçit ve boğaz gibi ulaştırma merkezlerini, korumak ve savunmak için kullanılır.

Hava harekâtında ilk hücum, genellikle hava indirme birlikleri tarafından yapılır. İlk indirilen birliklerle korunan hava indirme bölgelerine indirilecek esas birlikler ve destek birlikleri de indirildikten sonra; verilen hedefin ele geçirilmesi için hava başından taarruza geçilir.

Hava kuvvetleri, hava indirme harekâtında görevli birliklerinin, bindirme meydanlarında, havadaki taşıma sırasında, indirme meydan ve bölgelerinde sürekli olarak korumak ve yakın hava destek ve koruma görevini yürütmek suretiyle, harekâtı sürekli bir şekilde destekler.

İkinci Dünya savaşı sırasında Girit adasının havadan zaptı, bağımsız bir hava indirme harekâtı için örnek olarak gösterilebilir.

● *Hava muharebesi,* düşman uçaklarını havada karşılayarak ve önleyerek yapılan bir savaş türü olduğundan, özellikle yüksek hareket ve manevra gücüne ve hıza sahip bulunan en etkili vurucu silâhlarla donatılmış avcı uçakları tarafından yapılır. Bu muharebe, hava bombardıman filoları, keşif filoları ve av uçaklarıyle, bu maksatla yetiştirilmiş av pilotları tarafından yapılır.

Hava muharebeleri için karakteristik bir örnek, İkinci Dünya savaşında Almanların Londra'ya yöneltikleri sürekli ve ağır hava taarruzlarını önlemek maksadıyle İngiliz av filoları ile, alman uçakları arasında yapılan hava muharebeleridir.

● *Hava örtüsü.* Birinci Dünya savaşında aslında savunma amacıyle kullanılan *hava örtüsü* kavramı, keşif uçaklarını düşman av uçaklarından korumak ve düşman keşif uçaklarının kendi hatları üzerinden uçmasını önlemek gerekliliğinden doğmuştur. Bu deyim ayrıca, ülkenin hava savunması çerçevesi içinde, düşmanın, millî göklere havadan sızmasını önleme amacını güden görevlerin tümünü içine almıştır. Av uçaklarının

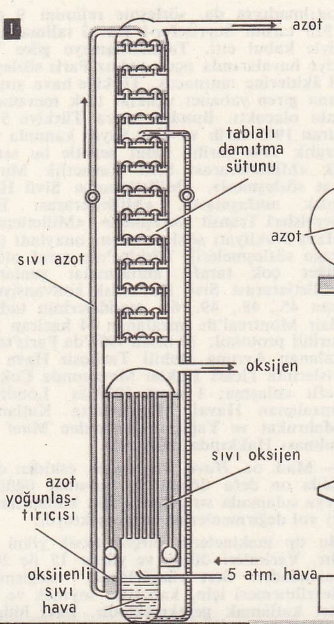

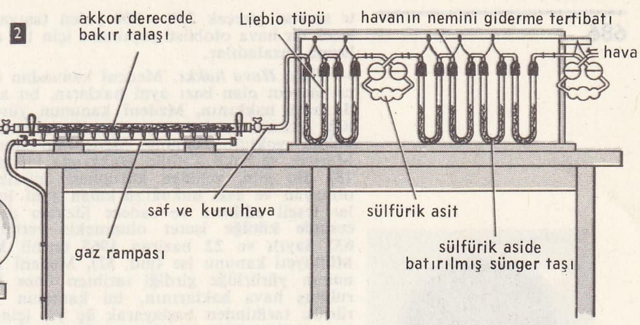

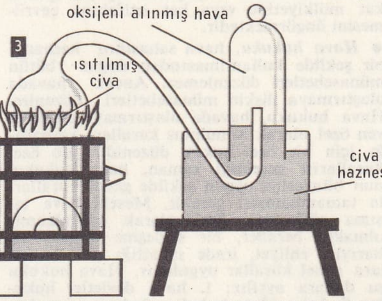

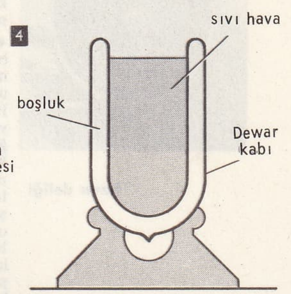

1. Damıtma sütunu (Claude)

2. Havanın analizi (Dumas ve Boussingault)

3. Havanın bileşimi (Lavoisier deneyi)

4. Dewar kabı

5. Sıvı hava elde etme prensibi (Claude)

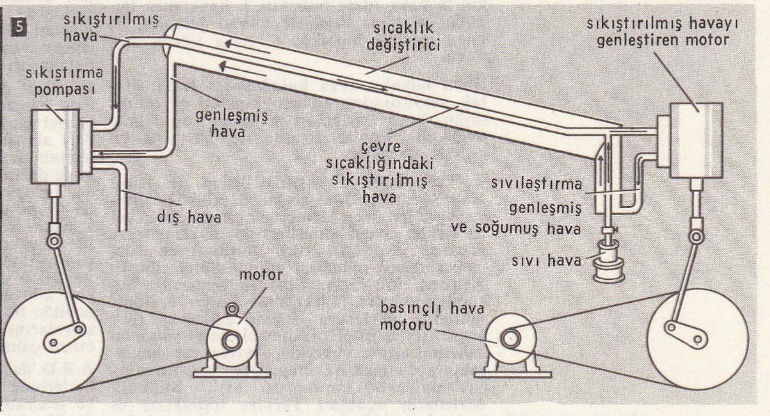

havada kalma sürelerinin kısalığı (özellikle tepkili av uçakları için), hücum veya bombardıman uçaklarının hızları, uçuş yükseklikleri yüzünden örtme görevi büyük imkânlar gerektirmektedir. İkinci Dünya savaşı deneyi ve özellikle V_1 ve V_2 tipi silahların ortaya çıkması, hava örtüsü kavramını yeniden gözden geçirmek gerektiğini ortaya koymuştur; zira hiç bir hava kuvveti düşman sızmasını tamamıyle önleyebilecek imkâna sahip değildir. 1945'te hava örtüsünün ana unsuru olan av uçakları, bugün düşman silâhlarına karşı koymağa daha elverişli silâhlara yerini bırakmak zorundadır.

● *Hava savunması.* Özel araçların ve atom silâhlarının genelleşmesi ve havacılıktaki yeni başarılar hava savunması meselesini değiştirmiştir. Harekât halindeki kıtaların alçaktan uçan uçaklara karşı savunmalar, hâlâ uçaksavar topçusuna bağlıysa da, arayıcı başlıklı silâhlarla donanmış bir bataryaya kumanda eden radarla yerden havaya («Hawk», dikey menzili 15 km, yatay menzili 25 km) atışlar yapan komple birlikler, yavaş yavaş bunların yerini almaktadır. Fakat, halkın ve yurt içi önemli eserlerin korunması, memleket savunmasının en yüksek kademesi olarak kararından caydırma stratejisi çerçevesi içinde yapılmaktadır. Bu savunma, bundan böyle millî veya müttefiklerarası seviyede bir kumandanlığa bağlı kalmaktadır. Böyle bir hava savunmasında kullanılacak araçlar olarak, 1960-1962'den bu yana nükleer başlıklı «Nike-Hercule» (dikey menzili 25 km, yatay menzili 125 km) gibi uzun menzilli özel silâhlar yapıldı. Bileşik radarlarla yerden yönetilen bu özel silâhlardan başka, düşman tarafından tasarlanan hareketli hava silâhlarının tür ve gö-revini tespit eden değişik görev yapan radarlar kurulmuştur. Bk. SAVUNMA.

● *Hava tugayı,* Birinci Dünya savaşı sırasında da mevcut olan hava tugayı 1945'te terk edilmişti. Daha sonra av havacılığına tahsis edilen bu teşekkül 1954'ten beri bütün hava birliklerine teşmil edilmiştir. Kumandanlığa daha büyük bir hareket serbestliği vermek üzere kurulan bu teşekkül, kendi araçlarıyle uçaklarına, mürettebatına ve bunların iaşesi ve bakımı için gerekli olan vasıtalarına yer değiştirtebilmelidir. Hizmet devamlılığını ve savunmasını sağlamak üzere arazi üzerinde bir yer taburu bulunur. Bu kuruluş Amerikalıların «Wings»lerinin veya İngilizlerin «stations»larının hemen hemen aynıdır.

● *Hava üssü.* Savaş birliklerinin yerleştirildiği taktik veya hareket hava üsleri, yalnız hizmet birlikleri bulunan ve transit üs görevi yapan basit kıta hava üslerinden ayrılmaktadır. Bütün donanma ile birlikte, yalnız kendi araçlarını kullanarak yer değiştirebilen üsse *hareket hava üssü* denir. Bunların görevleri, hava birliklerinin seferber hale gelmelerini, konaklamalarını, personelinin eğitimini hazırlama (bir uçağın hazırlanmasi için ortalama 80 kişi hesaplanır), alt yapı, ikmal, bakım, tamir, hava trafiği ve tesisatın savunmasını yapmaktır.

— Havac. *Hava otobüsü.* Havacılığın ilk gününden beri bilinen hava otobüsü deyimi birkaç yıldan beri büyük kapasiteli yolcu uçak projelerinde yeniden ele alınmıştır. Bugün, hava otobüsleri yoğun ve düzenli seferler yapan havayolları için öngörülmektedir. 1967'de Fransa, Büyük Britanya ve Batı Almanya, hızı 900 km ve 1973'-

te servise girecek 250 - 300 yolcu taşıyabilecek bir hava otobüsü yapılması için bir anlaşma imzaladılar.

— Huk. *Hava hakkı.* Medenî kanundan önce mevcut olan bazı aynî hakların, bu arada hava hakkının, Medenî kanunun yürürlüğe girmesinden sonra yeniden kurulmasına imkân yoktur (Kanunu Medenînin Sureti Meriyet ve Şekli Tatbiki Hakkında kn. md. 18). Bu gibi, yeniden kurulması mümkün olmayan ve eski hukuktan kalan aynî haklar tescil edilmez ve sadece lüzumu derecesinde kütüğe işaret olunmakla yetinilir. 633 Sayılı ve 22 haziran 1965 tarihli Kat Mülkiyeti kanunu ise (md. 52), Medenî kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce kurulmuş hava haklarının, bu kanunun yürürlük tarihinden başlayarak üç yıl içinde, kat mülkiyetine veya kat irtifakına çevrilmesini öngörmektedir.

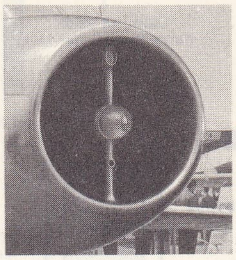

hava deliği

● *Hava hukuku,* hava sahasının herhangi bir şekilde kullanılmasından doğan bütün münasebetleri düzenlemez. Ancak havada ulaştırmaya ilişkin münasebetleri düzenler. Hava hukuku, havada ulaştırmayı düzenleyen özel olarak konulmuş kuralları kapsadığı için bir özel hukuk düzenidir. Bu özel kuralların gerektiği zaman, hava hukukunun bünyesine uygun şekilde genel kurallarla tamamlanması gerekir. Meselâ hava taşıma sözleşmesi özel olarak düzenlenmiş olmakla beraber, bir sözleşme olması itibarıyle, ehliyet, irade sakatlığı gibi hususlara genel kurallar uygulanır. Hava hukuku şu dallara ayrılır: 1. hava devletler hukuku; 2. hava idare hukuku; 3. hava ceza hukuku; 4. hava devletler hususî hukuku; 5. hava borçlar hukuku; 6. hava ticaret hukuku.

Hava hukuku, ceza hukukundan farklı olarak yeryüzünden itibaren kesafeti ne olursa olsun, hava tabakalarıyle kaplı alan içinde uygulanır. Bunun dışında ise, *feza hukuku* geçerli olacaktır.

● Türk hava hukukuna ilişkin ilk belge olan 24 mayıs 1914 tarihli Sefaini Havaiyeye Ait Menatıkı Memnua nizamnamesi, daha ziyade savunma düşüncesine dayanıyor ve yabancı uçakların türk havalarında izlemek zorunda oldukları yolu gösteriyordu. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr antlaşmasının hükümlerine göre, Türkiye'nin bütün uçakları müttefik devletlere teslim edilecek, türk havacılığı Müttefik Kontrol komisyonunun denetimi altına girecekti. Ayrıca yabancı uçaklara da türk hâkimiyetiyle bağdaşmayacak imtiyazlar tanınmıştı. (Msl. Müttefik devletlerin uçakları Türkiye toprakları ve karasuları üstünde uçuş ve yere inme bakımından tam bir serbestliğe sahip olacaktı.) Türkiye, Lozan antlaşmasının 100. maddesine göre 13 ekim 1919 tarihli Hava Seyrüseferi Paris sözleşmesine katılmayı taahhüt etti. Türkiye söz konusu sözleşmeye resmen katılmadıysa da, sözleşme rejimini 9 eylül 1925 tarihli Seyrisefer-i Havaî talimatnamesiyle kabul etti. Talimatnameye göre Türkiye havalarında uçuş, yalnız Paris sözleşmesi âkitlerine tanınacak, Türkiye hava sınırlarına giren yabancı uçaklar türk mevzuatına tabi olacaktı. Bundan sonra Türkiye 5 haziran 1945 tarih ve 4749 Sayılı kanunla ve 7 aralık 1944 tarihli nihaî senetle bu senede ek «Milletlerarası Sivil Havacılık Muvakkat sözleşmesi», «Milletlerarası Sivil Havacılık antlaşması», «Milletlerarası Hava Servisleri Transit sözleşmesi», «Milletlerarası Hava Nakliyatı sözleşmesi»ni onayladı (Chicago sözleşmeleri). Türkiye'nin taraf olduğu diğer çok taraflı antlaşmalar şunlardır: Milletlerarası Sivil Havacılık konvansiyonunun 45., 48., 49., 61. maddelerinin tadiline dair Montreal'de imzalanan 14 haziran 1954 tarihli protokol; 30 nisan 1956'da Paris'te imzalanan Avrupa Dahilî Tarifesiz Hava Servislerinin Ticarî Haklar Mevzuunda Çok Taraflı anlaşma; 1 mart 1939'da Londra'da imzalanan Havaî Münakalâtta Kullanılan Mahrukat ve Yağların Resimden Muaf Tutulması Hakkında mukavele.

— Mad. oc. *Hava jeneratörü,* eskiden dakikada on defa dönen ve hububat öğütmek veya sulamada su çekmek için kullanılan eski yol değirmenlerine benzemekteydi.

Bu tip makinelerin birçok eksik yönü vardır. Verimleri düşük ve yüzde 15 ile 20 arasındadır. Sert rüzgârlarda, değirmenin devrilmemesi için, kanatları soymak ve bezleri katlamak gerekmektedir. Eski hidrolik çarklarda, modern Pelton, Francis veya Kaplan türbinleri ile yapılan gelişmelere benzer yenilikler bu değirmenlerde de uygulanmıştır.

Eski yel değirmeni kanatlarının yerini, hemen hemen çarkın tüm yüzeyini kaplayan helisel çark kanatları (çark başına 18'e kadar) almıştır. Çok sert rüzgârda, çark düzleminin konumu, rüzgara paralel olacak şekilde değiştirilir ve çark çalışmaz. Günümüzde, uçak pervanelerine benzeyen hava çarkları yapılmaktadır. İki veya dört tane olan kanatlar sert ağaçtan veya aerodinamik profile uygun şekilde bükülmüş çelik saçtan yapılmaktadır. Bu tür çarklar dakikada 1 000 ile 2 000 arasında tur yapabilmekte ve bir kaç kilovatlık bir güç sağlamaktadır. Genellikle bu çarklar, tampon akümülâtör bataryalarını dolduran sürekli akım dinamolarını çalıştırır.

A.B.D.'de ve Rusya'da çeşitli deneme merkezlerinde 100 ile 1 000 kilovat gücünde hava jeneratörleri yapılmıştır. Ruslar Kırım'da, 30 m çapında türbini olan, saniyede 10,5 m hızla esen rüzgârda, 100 kW'lık güç üreten ve asenkron bir jeneratör çalıştıran bir hava jeneratör merkezi inşa ettiler. A.B.D.'de, iki kanatlı çarkı olan, 53 m çapında, dakikada 29 devir yapabilen ve 1 000 kW'lık bir güç üreten Kaplan türbini çarkına benzer bir hava türbini kuruldu; bu, iki çekici dişlisi bulunan bir çoğaltıcı yardımıyle 60 Hz'lik bir alternatörü çalıştırmaktadır. Bir hava jeneratörünün sağladığı güç çarkın yüzeyi ve rüzgâr hızının küpü ile orantılıdır. Bundan dolayı bu güç, rüzgârın hızına bağlı olarak çok değişkendir. Avrupa'da rüzgâr hızı saniyede 0 ile 40 m arasındadır. Fransa'da ortalama rüzgâr hızı saniye'de 5 m'dir.

— Mekan. *Hava motoru* veya *rüzgâr motoru,* sulama için suyun yükseltilmesi veya bir deponun doldurulması gibi motorun düzenli çalışması gerekmeyen işlerde kullanılır. Bu yel değirmenleri hızı 2-15 m/saniye arasında değişen rüzgârla işler. Bunlar, dar ve ince tahta kanatların bir çember çevresine düzenli şekilde yerleştirilerek yapılan çarklardan meydana gelir. Arka taraflarına yerleştirilmiş ve fırıldak biçiminde bir dümen ile otomatik olarak yön alır; rüzgâra bakan yüzey düzlemleri rüzgâr doğrultusuna daima dik durur; fakat bu yüzeyin elemanlarını meydana getiren kanatçıklar rüzgâr doğrultusuna göre eğimlidir. Hareket çarkın eksenine bağlı mafsallı bir kolla çarkı tutan direğin ortasına ordan da pampanın pistonuna iletilir. Yel değirmeni, makineleri hareket ettirecekse eksenin hareketi birbirine dik iki dişli sistemiyle iletilir.

● *Hava yastığı, h* kaçış yüksekliği veya yerle gömlek kenarı arasındaki uzaklığın, gömleğin D ana boyutuna (gömlek daire biçiminde ise çapına) oranı olarak belirtilir.

Hava yastıklı taşıtlar, bu $\frac{h}{D}$ oranı yüzde birin altına düşmedikçe, fazla hava tüketileceğinden ekonomik değildir; bunu önlemek için fransız mühendisi Bertin yumuşak gömlekler yapma yoluna gitmiştir.

— Meteorol. ve İklimbilim. Dar anlamda, *hava* bir anda oluşan, fakat kısa bir süre sonra artık var olmayan bir bileşimdir. Pratikte ise bu kavram daha geniştir ve eğer havayı meydana getiren unsurlar az çok özdeşse, günlük veya birkaç günlük havadan bahsedilir. Bu geniş ve yaklaşık kavram, dinamik iklimbilimde kullanılabilen tek kavramdır (bk. İKLİM). Daha geniş bir kavram da, *hava tipi* kavramıdır. Bir bileşim, benzer fizyonomie ve fizik etkileri belirleyen birbirine oldukça yakın unsurlarla sık sık yeniden belirirse, bir hava tipini meydana getirir: kasım ayında İstanbul'da gözlemlenen sağnaklı hava, berrak mavi bir gökte güneş parlarken, hava sıcaklığının anîden düşerek şiddetli bir rüzgârın çıkması, şimşek çakarak sağnağın başlamasıyle meydana gelir.

● *Hava kütlesi,* iki ayrı hava şartında meydana gelir: 1. kütlenin doğduğu bölge kendine özgü ışınımların etkisiyle kütleyi meydana getirir. (Msl. birkaç hafta kar altında kalan 1 ile 3 km kalınlığındaki tabakada ısı çok düşer); 2. hava kitlesinin termodinamik etkiler altında yaptığı yer değiştirme, kütleyi etkiler; denizde, yüksek enlemlerden güneye doğru yer değiştiren bir kütle, hareketli ve çok nemli olur (kütlenin dibindeki ısınma yükselmelere yolaçar, hem de böylece bütün kütleye yayılır); sıradağları (Pirene) aşan bir kütle kurur ve atmosferin üst katında kalır (föhn etkisi); önemli bir dağ kütlesini (Alpler) aşan bir hava kütlesi, tersine, kararsız ve bulutlu bir hale gelir.

Hava kütlesinin meydana gelmesi için sürekli şartlar gerekir. Coğrafî olayların özelliğini gösterebilmesi için, yer değiştirme uzun süre devam etmelidir. Orta enlemlerde (atmosfer çoğunlukla bulanıktır) çok az hava kütlesi meydana gelir. Düzenli şartlar sadece tropikal enlemlerde gerçekleşir.

Fransız meteoroloji uzmanları kuzey yarımkürede dört büyük kütle ayırt eder: kutup havzasında meydana gelen *arktik;* 50° ile 70° kuzey enlemleri arasındaki kutupaltı bölgelerde meydana gelen *kutupsal;* yüksek kutupaltı basıncında meydana gelen *tropikal;* alçak ekvator basıncında meydana gelen *ekvatoral.* Bu kütlelerin her birinin, nemlilik bakımından, bir deniz bir de kara çeşidi vardır. Böylece sekiz hava kütlesi elde edilir. Kutupsal deniz kütlesi, soğuk kutupsal hava kütlesine (çizgi halinde gelir) ve sı

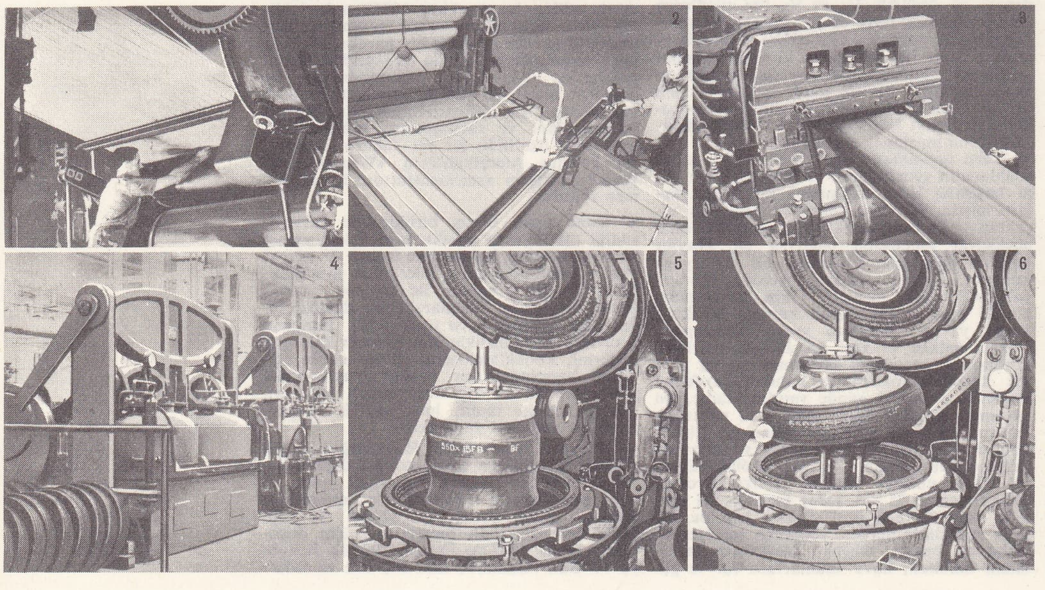

havalı otomobil lastiği yapımı: 1. kauçuklama; 2. kesme makinesi; 3. profil verme; 4. kauçuk kükürtleme; 5. kaba koyma; 6. kalıptan çıkarma

Foto. LAROUSSE

cak kutupsal hava kütlesine veya kutup dönüşlü kutupsal hava kütlesine (güneyi izleyen uzun bir yoldan sonra okyanus üzerinde ısınır) bölünür.

Her kütle termik, nem ölçümü, yağmur ölçümü, yel ölçümü, elektrik, kimyasal, termodinamik özellikler gösterir ve hava durumunu belirtir. Günümüzde, iklimbilimde, belli bir yerdeki hava kütlelerinin süresi ve frekans istatistikleri çok kullanılır. Kütlelerin incelenmesi, gözlemci meteoroloji uzmanının başlıca görevidir. Hava tahminlerinin incelenmesi kütlenin karakteristik değerini (e ω veya potansiyel psödo-adiabatik ısı) hesaplamayı sağlar. Böylelikle hava kütlesinin kesikliği (kütle sınırları) ve alınları (rüzgârların yakınlaşmasıyle birlikte kesikliği) haritaya çizilir.

● *Hava tahmini,* bilimsel olarak kesin bir hava tahmini iki sebeple henüz imkânsızdır: 1. atmosferin belli andaki durumu, üst yüzeyinin yoğunluğu çok az olması ve her yükseltiye dek sondaj yapılamaması (yalnızca 30 km'ye kadar yapılabilmektedir) sebebiyle tespit edilememektedir; çünkü durumu belirleyen düzen daha yükseklerde bulunur;

2. belli bir andaki durumdan, gelecekteki duruma geçiş sağlayan düzenin tümü bilinmemektedir.

Yalnız çok kısa vadeli (en çok 24 saat) hava tahminleri genellikle tatmin edici sonuçlar vermektedir. Gerçekten bu kısa süre içinde değişimler, özellikle alçak tabakalarda ortaya çıkan (hortumsal tedirginlik evrimi) gelişimlerdir. Bu gelişimin derin sebepleri gözden kaçarsa da, birbiri arkasından gelen dönemlerin gözlemi kolaylıkla yapılabilir. İyice belirlenmiş bulut oluşumu ve barometre verileri, her an bir hortumun gelişimi, yörünge merkezine belirli uzaklıklarda tespit edilebilir. Yarım yüzyıldan bu yana toplanan bilgiler, bir durumun bir öncekini nasıl takip ettiğini ve bir sonrakini nasıl hazırladığını, mevsimler ve bölgesel çoğrafik şartlar göz önüne alınarak (IZALOBAR, BULUT), ortaya koyar. Bütün bir yarımkürenin verilerini telgrafla ve süratle toplamak, basınç, bulutluluk v.b. haritalarını çizmek ve bu haritalara göre tahmin (6,12, 24 veya daha uzun süreli) yapmak yeterlidir. Bu tahmin sistemi, büyük ülkelerde (Fransa, A.B.D., Almanya v.b.) dikkate değer bir şekilde ve Yer seviyesinde düzenlenmiştir ve havacılık için çok büyük hizmet görmektedir.

Orta vadeli hava tahminleri (bir hafta) ve uzun vadeliler (bir aydan bir yıla) henüz çocukluk çağındadır. Bu bazen tamamen ampirik ilkelere (korelasyon ve benzerlik metotları) bazen de, genellikle sebebi bilinmeyen «devirlilik» araştırmalarına dayanmaktadır.

— Okçuluk. *Hava şahidi,* Osmanlılarda kabza almak isteyen okçunun atış yaptığı ve *şeyhül meydan* huzurunda şahadet etmek için bulundurulan okçulara verilen ad. (Kabza almak isteyen talip, tayin gününde istadı ile Okmeydanı'na giderek orada yapılan merasimden sonra kabza alırdı. Bu sırada meydan şeyhi talibe «kabza almak ister misin?» der; burada bulunan dört şahit huzurunda yapılan yeminden sonra kabza verilirdi). ‖ *Hava yeri,* okun düştüğü yer hakkında kullanılan deyim.

— Patol. *Hava tutması* önce bir dengesizlik, güvensizlik ve hafif korku duygusu şeklinde belirir. Bunların ardından soğuk ter, esneme ve bol tükürük gelir. Solunum sıklaşır, sonra bulantı ve kusma belirir. Hasta bitkin, dalgın ve her şeye karşı ilgisizdir. Hava tutmasının başlıca sebebi içkulaktaki dalız kısmının, uçağın hareketleriyle anormal şekilde irkilmesidir. Fakat ikinci derecede sebepler de vardır; görüş izlenimleri, hava darlığı, sıcaklık, kokular, çok sıkı elbise, sarsıntı, gürültü. Daha önce geçirilmiş bir hava tutmasının ürküntüsüyle başlayan ve aynı belirtileri gösteren ruhî bir hava tutması daha vardır.

— Teknol. ● *Hava ayırıcı.* İşlenen ürünlerin özelliklerine göre, ya yoğunluğu veya hacmi göz önüne alan bir sınıflandırma yapılır. Yoğunluğuna göre sınıflandırma en ince katı kısımların taşıyıcı akışkandan ayrılması şeklinde, gazların veya dumanların tozdan arınması için kullanılır. Hacme göre sınıflandırmada iki tip sanayi âleti kullanılır. Ağırlık hava ayırıcıları, bir hava akımı içinde katı parçacıkların serbest düşüşünden faydalanır; buna karşılık merkezkaç tipi ayırıcılar, döner bir türbinden parçacıkların püskürtülmesiyle atılmasını sağlar. Bu âletler ince öğütülmüş her cins kuru maddenin sınıflandırılmasında olduğu kadar beton kumlarının kuru şekilde tozdan arınmasında da kullanılır.

● *Basınçlı hava.* Maden ocaklarında basınçlı havanın kullanılması. Basınçlı hava, elektriğin çıkışına kadar madenlerde en çok kullanılan enerji aktarıcısı oldu; kömür madenlerinde, özellikle avrupa kömür ocaklarında, elektriğe rakip olarak klasik tahrik akışkanı olmağa devam etmektedir. Elektrik veya buhar kompresörleriyle beslenen ve maden ocaklarının bütün galerilerine yerleştirilen 5 ilâ 7 kg/sm² basınçlı hava şebekesi, eğik yüzey veya dik kuyuların bucurgatlarını, pompaları, tali vantilatörleri, sallantılı geçitleri, kaya kırma makinelerini, delici âletleri ve delme çekiçlerini, maden parçalama çekiçlerini çalıştıran *havalı motor'*ları ve havayı 1 ilâ 2 kg/sm² kadar genleştirerek havalı toprak doldurma makinelerini çalıştırır.

Basınçlı havanın üstünlüğü, elektrik motorlarına ve bunların gerektirdiği donatıma oranla hafif ve ucuz olmasındadır; grizu ve tozlar için olduğu kadar yangın bakımından da basınçlı havanın güvenliği tamdır; diğer taraftan havalandırma için önemli bir katkısı vardır· nihayet, bir pistonun hızlı bir tempo ile âlet üzerine vurması prensibiyle çalışan, parçalayıcı ve delici çekiçler gibi, elle tutulan âletler bugüne kadar elektriklendirilmemiştir. Fakat basınçlı hava çok fena randımanlı bir akışkandır. Kompresörde harcanan enerjinin ancak yüzde 10'u pnömatik motor'da geri alınabilmektedir.

Bu yüzden grizulu madenlerde patlamaya karşı koyan malzeme kullanıp, basınçlı havayı özel işlere ayırarak (kaya parçalayıcı çekiçlerde, delici çekiçlerde ve hava ile temizleme gibi), madenlerde elektriği azamî şekilde kullanmaya yönelindi.

Hava basınçlı atış'larda, bir kompresör tarafından sağlanan çok yüksek basınçlı (700 kg/sm² kadar) hava kullanılmaktadır. Oldukça az kullanılan bu usul grizulu madenlerde gerçek üstünlükler gösterir.

Basınçlı havanın diğer uygulamaları arasında basınçlı havanın *pnömatik âlet*'lere uygulanması gösterilebilir: zımba, delik açma makineleri (galeri açma); taş ocağı işletmelerinde kaya parçalama çekiçleri, asfaltlama, çimento dökme işlerinde beton kırma makineleri; kaya oyma çekiçleri; perçin makineleri; kum, boya, çimento, erimiş maden püskürtme tabancaları; çimento ve diğer sızdırmaz malzemelerin karıştırılması için kullanılan makineler; camcılık ve kristalcilikte kullanılan körükler v.b. Basınçlı hava, tanelerin (hububat), kazanların beslenmesinde kullanılan toz kömürün, önemli bayındırlık şantiyeleri için toz halinde gönderilen çimentonun (baraj inşaatlarında) taşınması, sıvıların yükseltilmesi, mazotlu brülörlerin beslenmesi, yüksek fırınlara hava verme işlemleri, motorların ilk hareketi (dizel) için ve kimya sanayiinde v.b. kullanılır.

Basınçlı hava, uygulama alanına göre çok değişik basınçlarda kullanılır:

0,5 ilâ 2 ve hattâ 3 kg/sm²'ye kadar yüksek fırınların körüklerinde; kumlama, boya püskürtmesinde 2 ilâ 5 kg/sm²'ye kadar; pnömatik âletlerde, çekiçlerde 5 ilâ 7 kg/sm²'ye kadar; motorlara ilk hareket sağlamak için 30 ilâ 80 kg/sm²'ye kadar; basınçlı tüplerde 150 ilâ 250 kg/sm²'ye kadar; kimya sanayiinde 1 000 kg/sm²'ye kadar (Claude yöntemi).

— Tıp. Havacılığın tarihine sıkıca bağlı olan *hava hekimliği*'nin tarihi hava yolculuğu kadar eskidir. Hava hekimliği, özellikle Fransa'da Paul Bert'in etkisi altında gelişti. Bundan sonra Birinci Dünya savaşı sırasında uçuş personelinin seçimini yapacak merkezler kuruldu ve sürekli araştırmalar yapan laboratuvarlar çalışmağa başladı. Daha sonra dünyanın hemen bütün ülkelerinde hava hekimliği ile uğraşan teşkilâtlar ortaya çıktı.

Bugün bu tıp dalıyle ilgili birçok bilim cemiyeti ve yayın vardır. Birçok fakülte hava hekimliği öğretimi yapmakta ve bu konuda diploma vermektedir. Hava hekimliğinin uğraştığı başlıca konular şunlardır: uçuş personelinin işi ve bu işi kolaylaştırmak için gereken fizyolojik araçların incelenmesi; uçuş sırasında etkili olabilecek etmenlerin (yükseklik, hız ve ivme, titremeler, gürültü, soğuk, güneş ışınları v.b.) incelenmesi; bu etmenlere karşı koruyucu mekanik araçların fizyolojik temelleri (oksijen soluma âletleri, anti-g giyecekler dalgıç elbisesi v.b.); Havacılığa özgü hastalıklar ve bunların tedavisi (kulak iltihapları, yükseklik travmasından ileri gelme sinüzitler, havacı yoğunluğu, meslek sağırlığı v.b.); uçuş personelini seçme kuralları; havacının fizyolojik antrenmanı ve sağlığının korunması; hava meydanlarının sağlık şartları ve

hava giriş boruları

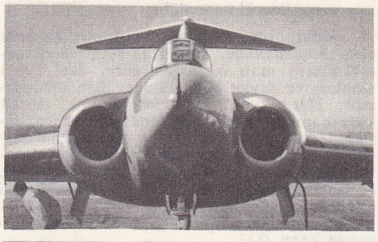

«Javelin» Gloster

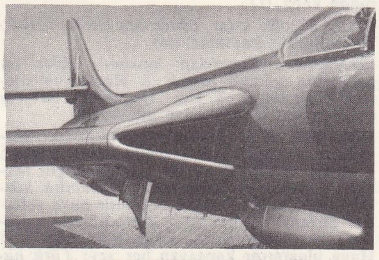

«Hunter»

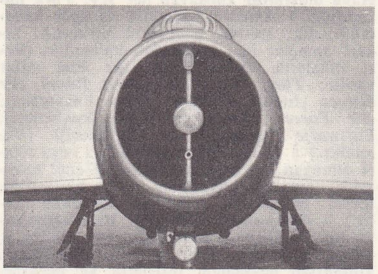

«Mystère IV A»

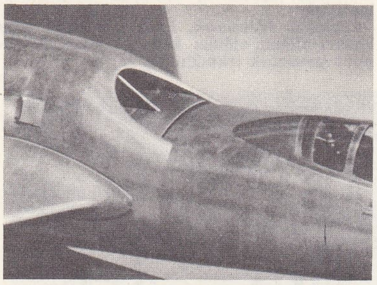

SE-2415 «Grognard»

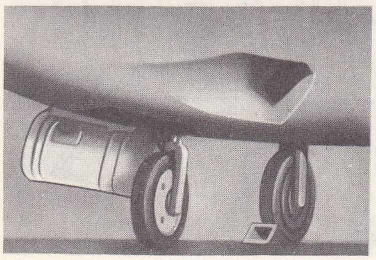

Douglas «Skyrocket»

Foto. LAROUSSE

hava jeneratörü

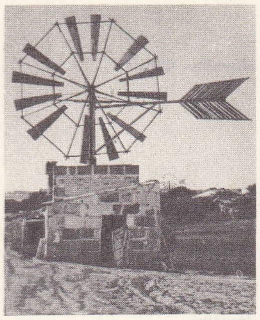

hava jeneratörü

hava körüğü

Crimée'nin hava jeneratörü

sağlığı koruma tedbirleri uçuş kazalarında yardım (paraşüt, denizde, sahrada, dağda kaybolan pilotlara yardım); hava yoluyle taşıma (yolcular, hastalar, yaralılar, eşya).

◆ **Havasız** sıf. Hiç havası olmayan: *Bu deneyleri havasız bir tüp içinde yaptılar.* || Havası yeterli veya temiz olmayan: *Çok havasız bir oda.*

◆ **Havasızlık** i. Havasız olma hali: *Göğsü havasızlıktan daraldıkça daraldı* (F.N. Çamlıbel). [LM]

HAVAALANI blş. i. Uçakların iniş ve kalkışını sağlamak için özel şekilde düzenlenen ve uçakları uçuşa hazırlamak için gerekli altyapıları kapsayan arazi. (Havaalanında, iniş ve kalkış pistleri, uçak park yerleri, bakım, tamir ve kontrol atelyeleri, yolculara ayrılmış bütün servisleriyle hava garı v d. bulunur) [Bk. HAVALİMANI]. || *Yedek havaalanı*, ineceği havaalanının kullanılır durumda olmaması halinde bir uçağın iniş yapabileceği havaalanı.

— ANSİKL. ida. huk. Kullanılması zorunlu olan *havaalanları*, kişilerin veya idarî ortaklıkların malı olmasına göre, özel havaalanları ve devlet havaalanları diye adlandırılır. Her iki türden havaalanları, ancak kararnameyle sınıfı belirlendikten sonra trafiğe açılabilir; ancak devlet havaalanları istimlâk yoluyle de kurulabilir. Bir havaalanının çevresindeki meskenler veya iş yerleri, hava trafiğinin güvenlik altına alınabilmesi için, bazı yükümlülüklere (bina yüksekliklerinin sınırlandırılması gibi) katlanmak zorunda kalır. (L)

HAVÂC çoğl. i. (ar. *ḥâcce*'den *ḥavâcc*). *Esk.* Hacca gitmiş kadınlar. (M)

HAVACI i. (*hava*'dan *hava-cı*). Hava taşıtlarında görevli kimse. || Hava kuvvetlerine bağlı asker. || *Esk.* Okçulukta okların düştüğü yeri kontrol eden kimse. (M)

HAVACILIK i. (*havacı*'dan *havacı-lık*). Havacının yaptığı iş. || Havada uçma tekniği. || Hava seferlerini ve bu konuyle ilgili teknikleri inceleyen bilim dalı: *Havacılık kürsüsü.* (Bk. ANSİKL.) || Aerodinlerle hava seferleri düzenleme tekniği. || Aerodinlerin yapımını ve incelenmesini konu alan teknik. || Hava ulaşımını kapsayan her şey: *Türk havacılığı.* || *Amatör havacılık ve spor havacılığı.* Bk. ANSİKL. || *Askerî havacılık*, askerî amaçlar için kullanılan havacılık. (Bazı ülkelerde askerî havacılığa özel adlar verilir: *Türk Hava kuvvetleri; Royal Air Forces* [İngiliz Kraliyet Hava kuvvetleri]; *Air Forces* [Amerikan Hava kuvvetleri]; *Luftwaffe* [Alman Hava kuvvetleri]). [Bk. ANSİKL.] || *Genel havacılık*, askerî veya ticarî olmayan her çeşit havacılık. (Genel havacılık, amatör havacılık, spor havacılığı, tarım havacılığı, v.b.'den meydana gelir.) || *Havacılık elektroniği.* Bk. AEROELEKTRONİK. || *Sıhhiye havacılığı.* Bk. ANSİKL. || *Ticarî havacılık*, yolcu ve eşya ulaşımında kullanılan uçakların, tesislerin ve personelin tümü.

— ANSİKL. *Havacılık*, hava seferlerini veya hava trafiğini olduğu kadar, *aeroteknik* denilen havacılık tekniğini de kapsar.

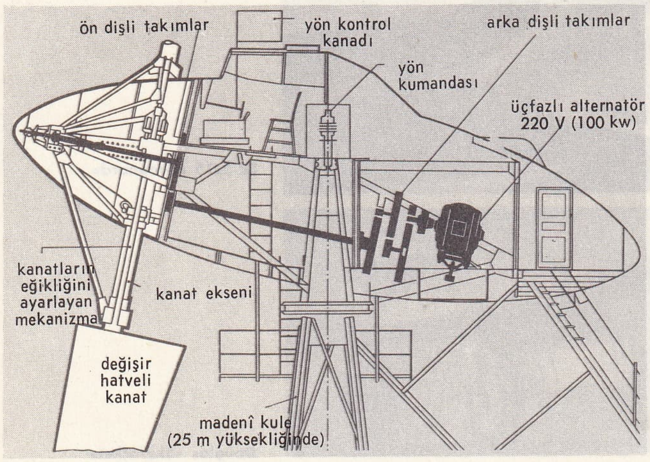

XIX. yy.ın ikinci yarısında başlayan havacılık tekniğinin esası iki kişinin buluşlarına dayanır. Alphonse Penaud ve sir George Cayley. Bu kişiler, havadan daha ağır bir aracın gerçekleştirilmesinden önce, bu aracın belli başlı özelliklerini tasarladılar ve havacılık tekniğinin öncüleri oldular. İlk olarak Clément Ader, havadan daha ağır bir aracı uçurmayı başardı ve buna «uçak» adını verdi. Aerodinamik de, bilim haline gelmeden önce tasarlandı ve ilk mekanik uçuştan on yıl kadar önce birçok ampirik formül bulundu. İlk aerodinamik uçak, pilot Prevost'nun 1913'te kullandığı (saatte 200 km), tek kanatlı Deperdussin'dir. Bu araç, bugüne kadar yapılan bütün uçakların belli başlı özelliklerini taşıyordu. Birinci Dünya savaşından önce, bir süre uçak biçimlerinde değişiklik yapılmadı. Daha sonra ilk örnekleri iki dünya savaşı arasında verilen bir gelişme dönemi başladı.

Aynı süre içinde tek kanatlı bir çift kanatlı uçaklar arasında bir gelişme yarışı da başladı. 1914'e kadar yapılan ilk uçaklarda tek kanat ve çift kanat aynı derecede kullanıldığı halde, savaş sırasında tek kanatlı uçakların bütün dünyada kullanılmaz olduğu görüldü. Savaştan sonra gene tek kanatlı uçak yapımına yönelindi ve tek kanat çift kanatın yerini aldı. 1914-1939 Arasında, havacılık tekniğinin gelişmesi üzerinde özellikle hava yarışlarının büyük önemi oldu. 1913'te konan Schneider ve 1931'de konan Deutsch de la Meurthe kupaları, uçak yapımının gelişmesini sağladı. Hız araştırmalarını yoğunlaştırmak amacıyle konan ilk kupa, tahrik araçları tekniğinin hızla gelişmesine ve bunların uçaklarda uygulanmasına yolaçtı. Silindir hacminde sınırlama yapan ikinci kupa ise uygulamalı aerodinamiğin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Uçak yapımında, 1912'ye kadar tahta ve bez, bu tarihten sonra da madenî malzeme kullanıldı. Madenî olarak yapılan ilk uçak, 1912'de Primard ve Ponche'un «Tubavion»udur. Bu tip, daha sonra büyük bir gelişim göstererek tahta malzemeyi, hiç değilse büyük tonajlı uçaklarda, ortadan kaldırdı. Madenî uçakta, direnci ve dayanıklılığı arttıran kaplamaların kullanılmasıyle, oldukça önemli bir ilerleme kazanıldı. Günümüzde modern uçakların son derece geniş uçuş yeteneklerine sahip oluşu, uçak yapımında çeşitli tekniklerin uygulanmasını gerektirir. Titan ve alaşımlarının yanı sıra hafif alaşımlar da bugün çok kullanılır. İskelet yapıları, kiriş ve çember şeklinde olan gövde bölmeleri, «dolgu yapı» denilen ve tabaka şeklinde üst üste yerleştirilmiş malzemelerden veya arı peteği şeklinde düzenlenmiş madenî çubuklardan hazırlanır. Perçin usulü yerine, son zamanlarda tahtayı madene ve hattâ madeni madene yapıştırma usulleri kullanılmaktadır. Kanatların çok ince olması, bu modern tekniklerin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Plastik maddelere ve tabaka şeklinde yerleştirilerek yapılan inşaatlara gitgide daha fazla yer verilmektedir.

İticilerin gelişmesi de havacılık tekniğinin ilerlemesini etkilemektedir. Gücün devamlı şekilde artışı, aerodinamik gelişmelerle yarışarak performansların ilerlemesine de yol açmaktadır. Pistonlu motorların çok kullanıldığı sıralarda (İkinci Dünya savaşı öncesine kadar), motorlara kompresörün takılması (ilk defa Birinci Dünya savaşında Breguet XIV'e monte edildi) performanslara bir hamle yaptırdı. 1926'da, Rateau türbo-kompresörü, özellikle yüksek irtifalarda uçuş için tasarlanmış olan Spad 61 üzerine takıldı. Bu âlet çift kanatlı uçak formülünün aerodinamik bakımından terk edilmesine sebep oldu. İticinin havacılık tekniğini önemli bir şekilde değiştirmesi ancak tepkili iticinin bulunmasıyle gerçekleşti.

Tepkili iticilerin bulunması yalnız performanslar üzerinde değil, aynı zamanda uçakların şekli ve aerodinamik tekniği üzerinde de etkili oldu. Uçak bünyesini ve şeklini değiştirmektedir. Uçak ile patlayıcı madde taşıyan füzeler arasındaki fark gittikçe azalmaktadır.

Havacılık on yıldan beri, çok büyük yüksekliklere ulaşma yoluna girdi ve yeni olan bütün teknik imkânlardan özellikle değişken geometriden, bu yönde yararlanılmağa başlandı. (Bk. UÇAK.) Diğer taraftan, havaalanları uzunluğunun azaltılması yolundaki çalışmalar, STOL (kısa kalkış ve iniş uçak-

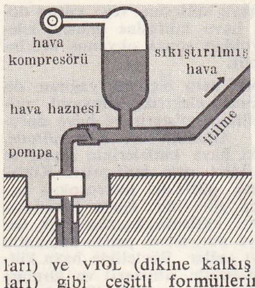

ları) ve VTOL (dikine kalkış ve iniş uçakları) gibi çeşitli formüllerin ortaya çıkmasına yolaçtı. İticiler alanındaki çalışmalar, daha çok, bunların verimini olduğu kadar verdikleri sonuçları da artıracak ve bunlardan yaklaşık olarak 2 veya 3 Mach (bir yakıtın sağladığı hızın ses hızına oranı) miktarlarında yararlanmayı sağlayacak yeni malzemelerin bulunmasına doğru yöneldi. Hava giriş deliği ve boru düzeni seviyesine konan özel cihazlar, reaktörün çalışmasını çeşitli rejimlere uydurma imkânı sağladı.

Döner kanatlı cihazlar ve özellikle helikopterler çok hızlı bir gelişme gösterdi. Bunların kullanılış alanı ve taşıyabildikleri yüklerin türleri de hatırı sayılır derecede gelişti. Teknik alanda son zamanlarda yapılan başlıca yenilikler rijit rotoru ve arka rotoru gövdeye takarak yapıldı. Uçak ile füze arasındaki bağlantının gitgide azaldığına da işaret etmek gerekir. Füzelerin ilk kademelerine toplanmalarını sağlayacak bir biçimde kanat takılmakta, uydu ve uzay aracı kapsülleri, kendilerine bir uçak gibi yere inme imkânını sağlayacak aerodinamik bir biçim almaktadır.

Havacılık tarihi

Uzun süre Leonardo da Vinci'nin aklını kurcalayan kuşların uçuşunu taklit etme hayali, XVIII. yy.da da pek çok bilginin araştırma ve incelemelerine konu oldu ve bu alandaki çalışmalar efsaneye bulanarak günümüze kadar gelişti: portekizli cizvit Gusmao, Sen nehrini geçmek için bir damdan kendisini atan Bacqueville markisi ve papaz Deforges bu hayale kapılanlardandır.

Montgolfier kardeşler ile Charles ve Robert'in küresel balonu bulması, bir yüzyıldan fazla bir süre için, dikkati «havadan ağır araç» üzerine yapılan araştırmalardan uzaklaştırdı. Bu çalışmalar, 1809'da Cayley tarafından ortaya konan bir ilkeye uygun olarak, 18 ağustos 1871'de, Tuileries bahçelerinde küçük bir uçak maketini uçuran Alphonse Penaud adlı bir fransız mühendisiyle yeniden başladı. Bu âlet, havadan daha ağır olduğu halde uçan ilk araçtır. Maket, arka tarafa yerleştirilen ve bükülmüş kauçuk bir yayın tahrik ettiği bir pervaneden meydana geliyordu. Böylelikle Alphonse Penaud, havanın belirli bir hızla hareket eden eğik bir yüzeyin üzerine yaptığı tepkiyi ortaya çıkardı. Bu tepki yüzeyin ağırlığını dengelemektedir. İnsan adale gücü, pervaneyi tahrik etmek için yeterli değildir ve bu dönemde bir insanın ağırlığını taşıyan bir aracı itebilecek güçte, yeteri kadar hafif bir motor bulunmamaktadır. Öte yandan, kuşların kanat hareketlerini taklit eden (ornitopter) veya havada dikey yükselmeyi öngören helikopter araştırmalar umulan sonucu vermedi.

Sadece planörler bazı başarılar sağladı. Ancak bunlar, *yelken uçuşları* değil, *süzülme uçuşları*'dır. 1856'da, Jean-Marie Le Bris hava akımlarını uygulayarak ilk planör uçuşunu gerçekleştirdi. Deney, Douarnenez yakınlarında Tréfeunte'de yapıldı. 1896'da, alman Lilienthal 2 000'den fazla «hava kaymaları» yaptıktan sonra öldü.

Yerden ayrılmayı başaran ilk motorlu araç, Clement Ader'in, Armainvilliers şatosu parkında, 9 ekim 1890'da, aşağı yukarı elli metrelik bir uçuş yapan *Eole* adlı uçağıdır. C. Ader, 1891'de daha güçlü bir aracı uçurdu ve *Avion III* ile Satory kampında yeni denemeler yaptı.

Bu denemelerin yanı sıra planör deneyleri de durmuş değildir. Chanute, Amerika'da, modern iki ve üç kanatlıların öncüsü olan

Foto. LAROUSSE

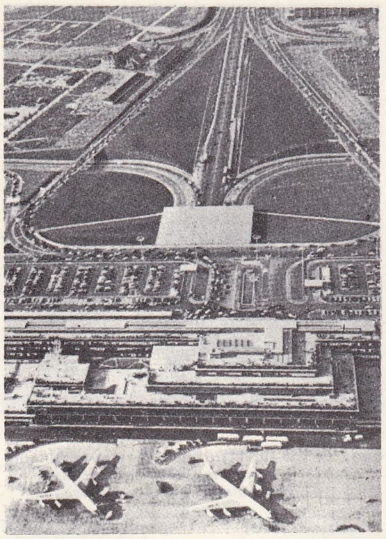

Orly (Paris) milletlerarası **havalimanı** terminal binası ve bağlantı yolları (1960)

biri Avrupa, diğeri kıtalararası uçuşlar için iki ayrı terminal bölgesi olan Heathrow (Londra) **havalimanı**nda terminal binaları ve pistler

Orly **havalimanı** terminal binası dokuz katlı ve minyatür bir şehir gibidir

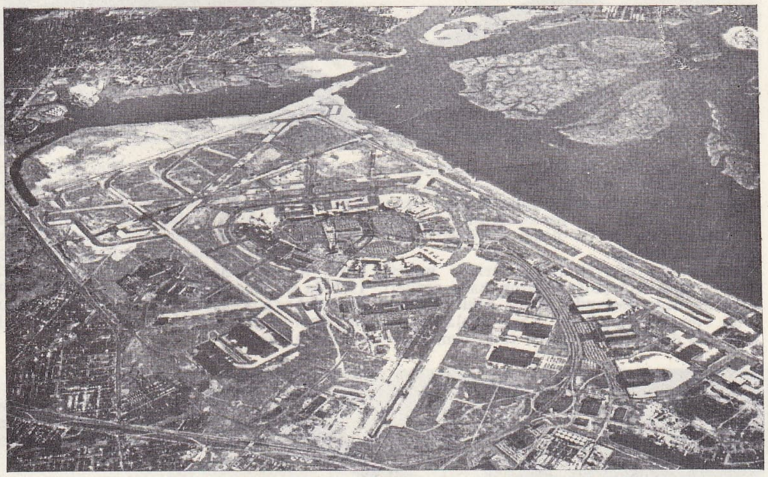

John F. Kennedy (idlewild, Queens, New York) milletlerarası **havalimanı** (1942)

çeşitli tipte havaalanları

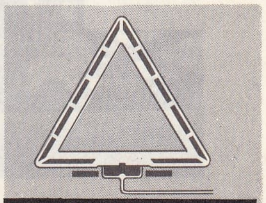

üçgen

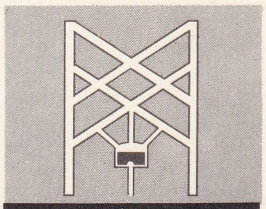

paralel pistli

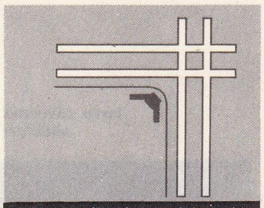

«köşe» şeklinde paralel pistli

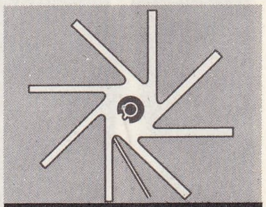

teğet pistli

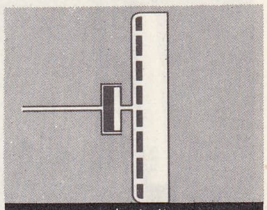

tek pistli

O'Hare (Chicago) milletlerarası **havalimanı** terminal binaları ve park etmiş uçaklar (1963)

çok yüzeyli bir planörle denemelerine devam etti; onu Langley, Wright kardeşler ve Sen nehri üzerinde, uçurtma gibi çekilen bir planörle uçan Gabriel Voisin izledi (1904-1905). Amerika'da, Wright kardeşler 17 aralık 1903'te, bir planöre yerden kalkmalarını sağlayan patlamalı bir motor taktı. 12 Kasım 1906'da Santos Dumont ve 30 mart 1907'de Charles Voisin, motorlu araçlarla ilk uçuşları başardılar. 13 Ocak 1908'de, Henri Farman, Voisin uçağıyle Issy-les-Moulineux'de bir kilometrelik kapalı devre uçuşu yaptı ve 30 ekim 1908'de bir şehirden bir başka şehre uçmayı başardı (Châlons'dan Reims'e). 9 Eylül 1908'de, Orville Wright, Fort Meyers'te bir saatten fazla (1 saat 3 dakika 15 saniye) süren ilk uçuşu gerçekleştirirken, kardeşi Wilbur, 18 aralıkta, Auvours'ta 100 km'nin üstünde sürat yapıyordu (120 km'yi 1 saat 53 dakika 59 saniye 2/5). 25 Temmuz 1909'da, Louis Blériot, Calais'den Douvres'a geçerek Manş denizini aştı. Bu tarihten sonra, dünya havacılık hareketinin öncüsü durumunda bulunan fransız havacılığı Robert Esnault-Pelterie, Nieuport, Voisin, Henri ve Maurice Farman, Blériot, Gaston ve René Caudron'un çalışmaları ve aynı şekilde Ségnin kardeşlerin hafif rotatif motorları (Gnome motoru) sayesinde hızlı aşamalar yaptı. 1910'da Latham 1 000 m'ye yükseldi; Chavez Alpleri aştı; Fabre ilk deniz uçağını uçurdu; 1913'te, Brindejonc des Moulinais, Paris - Berlin - Saint Petersbourg - Stockholm - Paris gezisini yaptı; Vedrines, Nancy'den Viyana, İstanbul, Hayfa ve Kahire'ye gitti. Marc Bonnier ve makinisti Paris'ten Viyana, İstanbul, Kudüs ve Kahire'ye uçtu; Pegoud ilk «looping»i başardı ve Garros Akdeniz'i aştı. Marc Pourpe Manş'ı en geniş yerinden geçerek gidiş-geliş rekorunu kırdı, 4 ile 12 ocak 1914 tarihleri arasında Kahire'den Hartum'a gidip gelmeği başardı.

Bu başarılar, halk üzerinde kuvvetli bir etki yapıyordu. O dönemde uçak, insanların gözünde, bir spor aracından başka bir şey değildi. Bazı kişiler uçakların ticarî ve

Foto. Encyclopedia Britannica

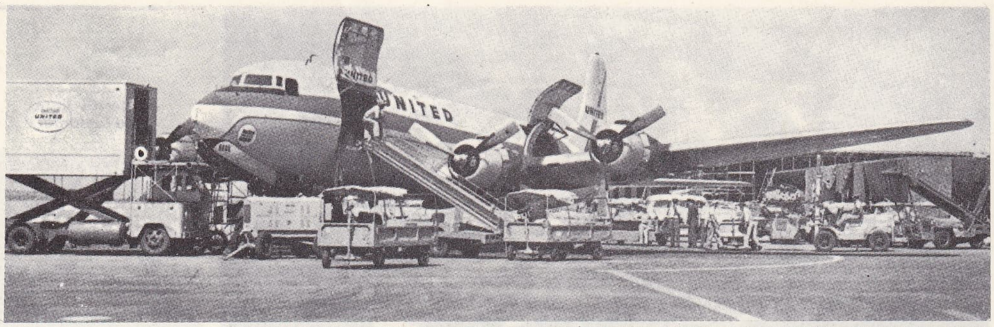

Stapleton (Denver, Colorado) **havaalanı** kargo terminalinde bir kargo uçağına konveyörlerle yükleme

hava ve yer uçak trafiğini yöneten elektronik cihazlarla donatılmış Newark **havalimanı** kontrol kulesinin gece görünüşü

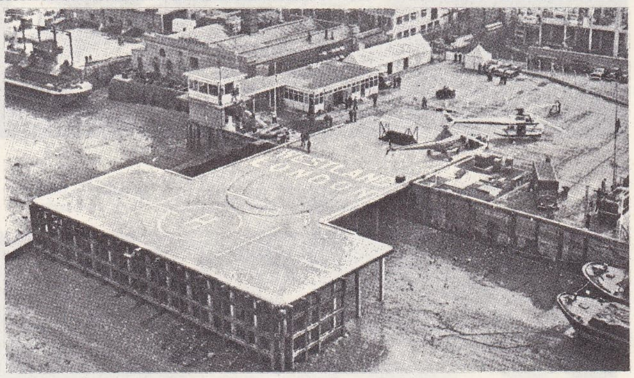

Thames (Londra) kıyısında T şeklinde Westland helikopter limanı pisti

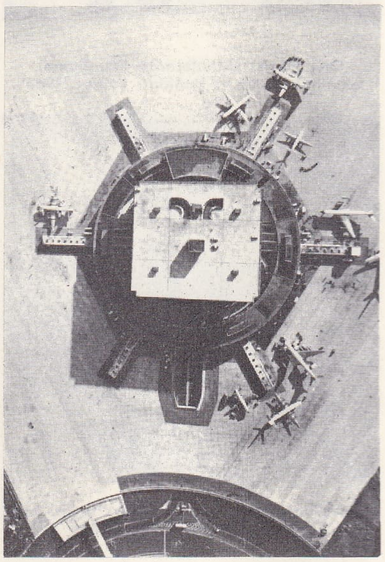

Malton (Toronto, Ontario) milletlerarası **havalimanı** terminal binası

askerî amaçlarla kullanılması görüşlerine karşı direndiler. Birinci Dünya savaşı sırasında havacılık büyük ölçüde gelişti. Uçak şekil değiştirdi ve performansları arttı. 1910'da doğan deniz* uçağı da önemli değişikliklere uğradı.

Savaş bitince dünyanın her yerinde milletlerarası ilişkilere yolaçan uzun hava gezileri düzenlenmeğe başlandı: Read, Atlas okyanusunu Newfoundland'dan Azor adalarına ve Lizbon'a doğru aştı; Alcock ve Brown, Newfoundland'dan İzlanda'ya uçtular; Bossoutrot ve Coupet Paris'ten Fas'a yere hiç inmeden gitti. 1922'de portekizli deniz subayı Coutinho ve Cabral, yolda iniş yaparak Lizbon'dan Rio de Janeiro'ya uçtu. 1924'te, Pelletier d'Oisy aynı uçakla Paris'ten Şanghay'a ve sonra Şanghay'dan Tokyo'ya gitti. 1926'da Challe ve Weiser, Bourget'den Bender Abbas'a (5 174 km), Costes ve Rignot ise Bourget'den İran'a (5 396 km) hiç iniş yapmadan uçtu.

1927 Yılında Atlas okyanusu aşıldı. Bu cesur denemelerin ilki (7 mayıs 1827), hiç bir iz bırakmadan kaybolan Nungsser ve Coli'nin bindiği *Oiseau Blanc* (Beyaz kuş) uçağıyle yapıldı. Birkaç gün sonra (21 mayıs 1927) genç amerikan pilotu Lindbergh, New York'tan Bourget'ye 33 saat 30 dakikada geldi ve onu iki ayrı amerikan ekibi izledi: önce Saxe'a (43 saatte 6 300 km) inen Chamberlin -Levine, sonra Normandiya kıyılarında denize inen Byrd ve üç arkadaşı. Daha sonra

hava savunma silâhları

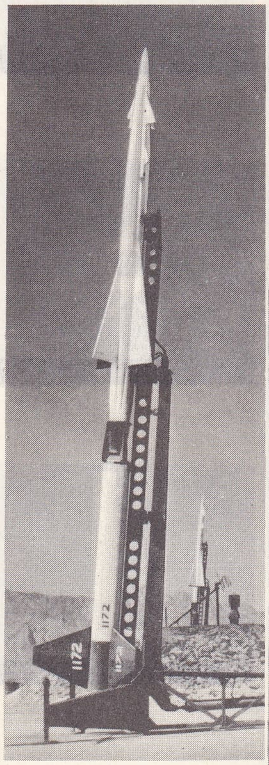

«**Nike**» tipi güdümlü mermi

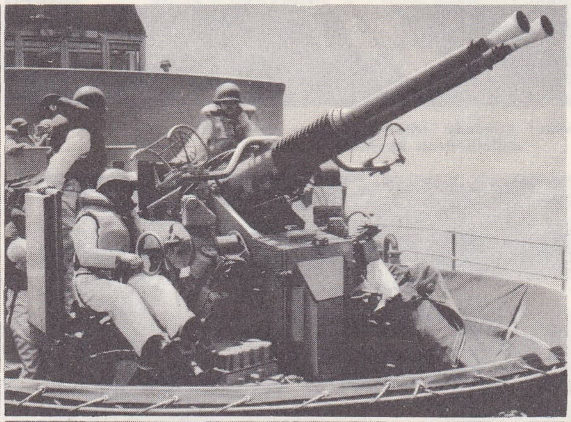

bir savaş gemisi taretinde 40 mm'lik otomatik uçaksavar topları

aşağıda özgüdümlü mermi bataryası

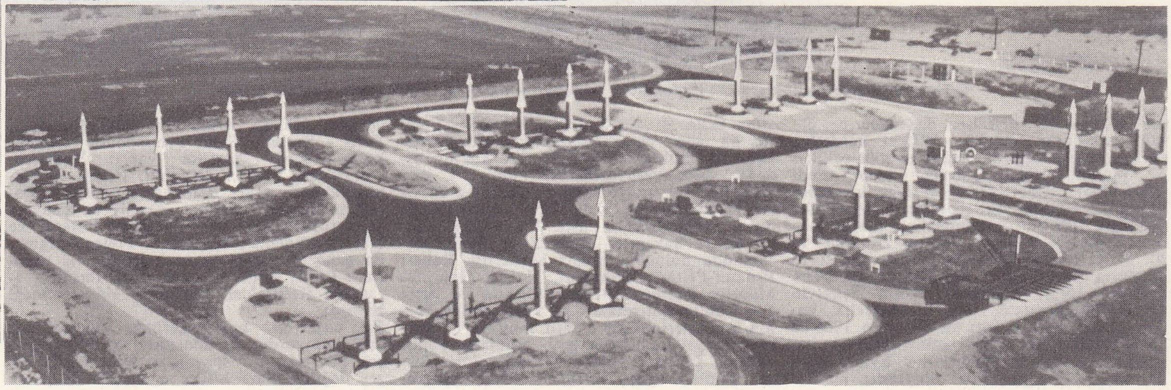

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana ; Encyclopedia Britannica

J. F. Kennedy milletlerarası **havalimanı** terminal binasının gece görünüşü

yapılan Kuzey Atlas okyanusunu geçme denemelerinin hepsi felâketle sonuçlandı. Haziranda deniz yüzbaşısı Bernard, Paris-Madagaskar arasında gidip geldi. Azor adalarına iniş yapmak suretiyle Güney Atlas okyanusu birçok defa geçildi, daha sonra, 14 ekim 1927'de, Senegal'de, Saint-Louis'den Natal'a (Brezilya) tek uçuşla gidildi. Bu girişim, önce Kuzey Atlas okyanusunu geçmek üzere hazırlanan ve bu yüzden *Nungesser ve Coli* adı verilen Bregnet XIX GR uçağıyle, havacı Costes ve Le Brix tarafından gerçekleştirildi. Bu yolculuk Güney Amerika'da tantanalı bir turne halinde devam etti ve ekip, Cordillèrs des Ardes'i 3 defa aşarak sonunda New York'a kadar uzandı.

1928'de, Genel Hava Postası şirketi, bir deniz uçağı ile Fransa-Güney Amerika arasında ilk hava postası servisini kurdu. 3 Mart 1928-16 ocak 1929 arasında, Bailey adlı bir ingiliz kadın havacı görülmemiş bir başarıya ulaştı: 80 beygirlik küçük bir Moth uçağıyle Londra-Kap (9 670 km) arasında uçtu. 1929'da Mermoz, Cordillère des Ander üzerinden ilk ticarî uçuşu yaptı ve 1930'da, Latécoère 28 deniz uçağıyle, Fransa ile Güney Amerika arasında tam olarak ilk havayolu bağlantısını sağladı. Güney Atlas okyanusu üzerindeki bu ilk ticarî uçuş, doğrudan doğruya yapılan uçuşların sadece beşincisidir. Aynı yılın 1 ve 2 eylülünde fransız Costes ve Bellonte ekibi, *Point d'interrogation* (Soru İşareti) adlı 650 beygirlik Bregnet uçağıyle, hiç iniş yapmadan ilk Paris-New York hava bağlantısını kurdu.

1932 Yılında Codos-Rabida ekibinin 3 gün 18 saat süren Hanoi-Paris yolculuğu ile Sahel ve bir yolcunun Paris-Kap arasındaki uçuşları önemli havacılık olaylarındandır. 5 Ağustos - 7 ağustos 1933 arasında Codos ve Rossi, New York'tan Riyak'a (Suriye) 55 saat 30 dakikada (9 106 km) uçarak dünya uzaklık rekorunu kırdı. 23 Ekim 1934'te, italyan asteğmeni Agello saatte 709,209 km'lik bir hız sağlarken, Maryse Hilsz, 20-28 mart arasında, Tokyo'dan Paris'e uçtu. Aynı yıl Scott ve Campbell Black 19 160 km'yi 2 gün 23 saatte uçarak Londra-Melbourne yarışını kazandı. 17 Temmuz 1935'te, Maryse Hilsz ilk defa bir askerî uçağı kullanarak 12 280 m ile kadınlararası yüksek uçuş rekorunu kırdı. Aynı yıl S.S. C.B.'de, 18 mayıs 1935'te Moskova üzerindeki bir uçuş sırasında çarpışarak parçalanan 8 motorlu, 42 tonluk *Maksim Gorki* uçağı yapıldı. 1936'da, Mrs. Amy Mollison, Mrs. Ivan Batton ve saatte 264 km'lik ortalama bir hızla Dakar'dan Natal'a uçan Maryse Bastié havacılığı kadınlar arasında geliştirdiler, fakat aynı yılın 7 kasımında Mermoz bir facia sonunda Güney Atlas okyanusunda kayboldu. 1937'de, Tokyo-Paris arasındaki 16 000 km'yi *Tanrı'nın Rüzgârı* adlı japon uçağı 94 saat 13'le aştı. Nisanda binbaşı Rossi 5 000 km rekorunu kırdı. Kasımda, Codos, Reine, Gimité ve Vauthier Paris'ten, Şili'deki Santiago'ya uçtular (13 300 km, 58 saat 43 dakika). Maryse Hilsz, Paris-Saygon uçuşunu 96 saat 32 dakikada gerçekleştirdi. 12-14 Temmuz 1937'de, Gromov, Daniline ve Youmatchev'den meydana gelen sovyet ekibi Kuzey kutbu üzerinden yapılan 10 200 km'lik bir uçuşla Moskova'yı Los Angeles'e bağladı.

8 Şubat 1938'de, binbaşı Rossi ve makinist Visgoux çift motorlu Amiot uçağıyle Oran'da, 2 000 km'lik bir uçuş sırasında, saatte 437,363 km hızla 4 rekor birden kırdı. 10-11 Ağustosta dört motorlu alman «Condor» yolcu uçağı hiç iniş yapmadan Berlin'den New York'a uçtu ve geri döndü. 23 Ekimde yükselme rekoru, italyan yarbayı Pezza tarafından 17 074 m'ye çıkarıldı. İkinci Dünya savaşı öncesinde alman Fritz Wendel, Messerschimdt uçağıyle saatte 755,138 km uçarak dünya sürat rekorunu kırdı.

İkinci Dünya savaşı, havacılıkta derin teknik değişmeler ve önemli gelişmeler sağladı. Savaş sırasında ilk gaz türbinleri uygulanan uçaklar gerçekleştirildi. Heinkel tarafından ilk türboreaktörlü araç yapıldı ve 1939'da Almanya'da uçuruldu. Türboreaktörlü ilk ingiliz uçakları 1942'de uçtu. Savaşın son aylarında, cephede çeşitli tepkili av uçakları kullanıldı. Aynı şekilde yerden yönetilen füzeler de İkinci Dünya savaşı sırasında ortaya çıktı: bunlar ilk defa 1944'te kullanılan V1 ve V2'lerdir. Uçuş yükseklikleriude olduğu kadar, saatte 1 000 km'ye yaklaşan hızlarda da büyük artışlar görüldü. Okyanuslar kesin olarak yenildi ve birçok defa aşıldı. Bombardıman ve nakliye uçaklarının tonajları da büyük ölçüde arttı.

İkinci Dünya savaşından sonra havacılık çok gelişti. 1945'te hız rekoru İngiltere tarafından saatte 975,875 km'ye çıkarıldı. 1947'de bir amerikan uçağı saatte 1 000 km'yi aştı. Dünya hız rekoru, 1953'te saatte 1 215 km'ye, daha sonra 1955'te, amerikalı Hanes tarafından da saatte 1 323, 312 km'ye çıkarıldı; amerikan pilotu Drew 10 aralık 1957'de rekoru saatte 1 932 km'ye yükseltti. Her ne kadar bu rakamlar resmen tescil edilmemişse de, hızı saatte 2 500 km'yi geçen birçok uçak yapılmıştır. Uçakların yükselmede gösterdiği gelişim daha yavaş oldu: 1948'de, John Cunningham 18 118 m'ye çıktı. Ocak 1958'de, fransız Sud-Aviation şirketinin «Trident» adlı füze uçağı rekor yüksekliğe (22 800 m) ulaştı; aynı yılın nisan ayında, aynı uçak 200 saniyeden az bir süre içinde 18 000 m'ye çıkarak dünya yükselme hızı rekorunu kırdı. Bundan sonra resmen tescil edilmeyen daha yüksek uçuşlar gerçekleştirildi; 30 000 m'ye kadar yükselindiği sanılmaktadır.

Aşılabilen uzaklık bakımından tespit edilen herhangi bir rekor olmadı: bununla beraber en büyük mesafeleri ancak sivil uçakların aşabildiğini belirtmek yerinde olur, meselâ Paris-New York arası, hiç iniş yapmadan aşılabilir. Uçuş sırasında havada ikmal de yapılabilmektedir. Böylece 1949'da bir amerikan *Superfortress* uçağı, uçuş sırasında dört ikmalle, 94 saatte dünya turunu tamamladı ve daha yakın zamanda, 1957 ocağında tepkili üç amerikan bombardıman uçağı aynı işi 45 saatte tekrarladı.

En önemli olaylardan biri de, çöller, okyanuslar ve hattâ Kuzey kutbu üzerinden geçerek beş kıtada ticarî havacılığın geliştirilmesidir. Çok yakın bir gelecekte, askerî havacılığın yerini alabilecek olan otomatik tahrikli silâhların incelenmesindeki büyük gelişmeyi de belirtmek yerinde olur. Bugün bu silâhların mesafe, hız ve yükselti performansları pilotla idare edilen uçakların performanslarını çok fazla aşmıştır.

● *Türkiye'de.* Türkler de çok eskiden beri uçmak meselesiyle ilgilenmişlerdir. XI. yy. ortalarında Elgevheri adlı bir türk bilim adamı yaptığı kanatları kollarına bağlayarak kendisini bir caminin şerefesinden aşağıya bıraktı. XVII. yy.da Murad IV devrinde Hezarfen* Ahmed Çelebi kartal kanatlarından yaptığı satıhları vücuduna bağlayarak, Galata kulesinin tepesinden aşağıya atladı, Boğazı geçerek Üsküdar'da

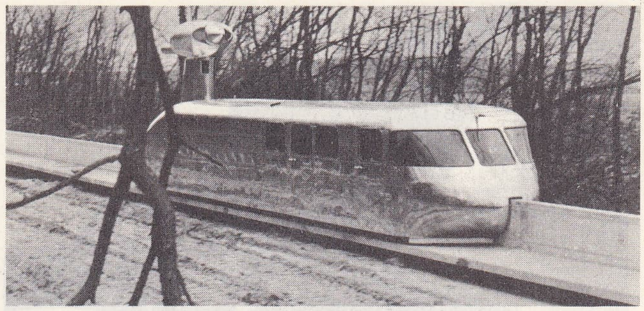

havatreni (maddesi 705. sayfada)

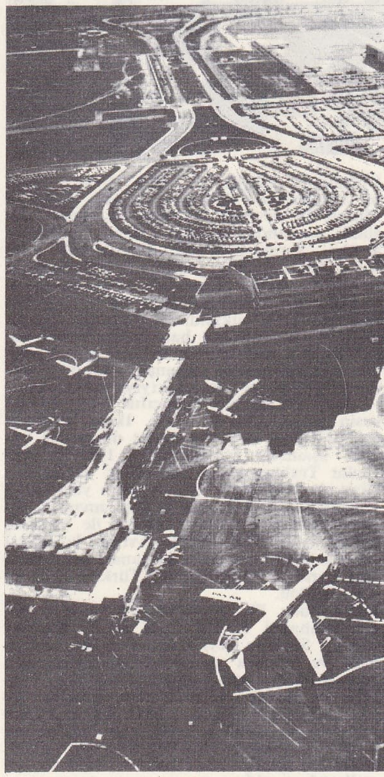

San Francisco (California) milletlerarası **havalimanının** havadan görünüşü

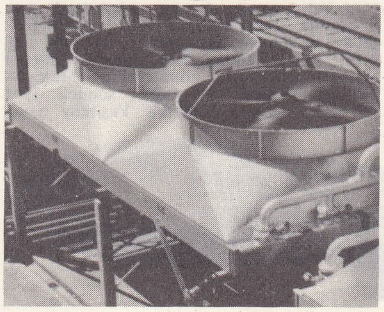

havalı soğutucu

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana; Histoire de l'Humanité

amerikan Republic F 105 avcı uçağı ve elektronik «beyin»leri

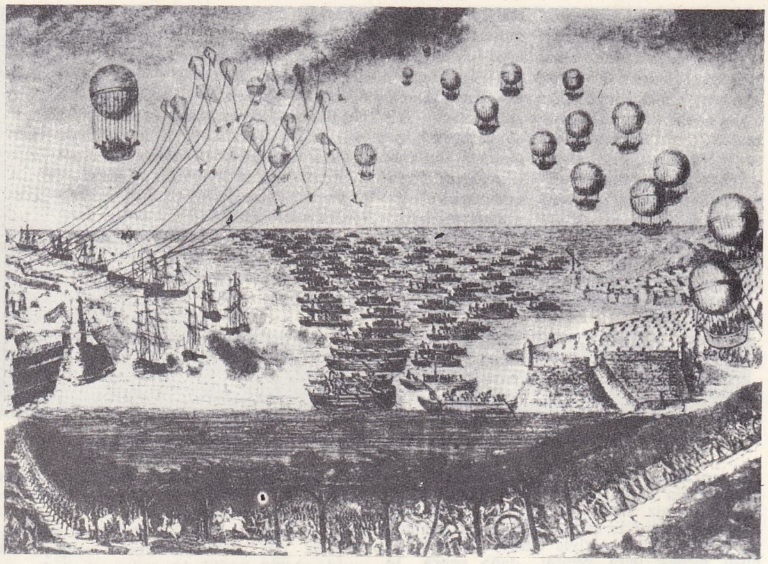

balonlara bindirilmiş birlikleri (sağda) ve balon savunma barajını gösteren, Napolyon'un İngiltere'yi istilâsı için tasarlanmış bir planın deseni

Doğancılar meydanına indi. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sine göre XVII. yy.da ve Murad IV devrinde yapılan bir sünnet düğünü sırasında, Lagarî Hasan adlı bir gemici, Sarayburnu'nda, 50 okkalık kara barut macunundan yapılmış yedi namlulu bir havaî fişek demetine bindi, talebe ve çıraklarının fitili ateşlemesi ile havaya fırladı. Bir hayli yükseldikten sonra barutu tükenince de, önceden hazırladığı kartal kanatlarından yapılmış kanatları açıp, paraşüt gibi kullanarak, Sinanpaşa sarayı önünde denize indi ve yüzerek kıyıya çıktı.

— Tar. Türkiye'de, havacılık alanında ilk kesin adım, 1911'de atıldı. İkinci Meşrutiyet sırasında, ordu ve devlet düzeninde gerekli aşamalar yapılamadan, 1911'de İtalyanlar Trablusgarp'a saldırdılar. Oniki ada düşman eline geçti. Donanmanın yetersizliği sebebiyle gerekli keşiflerin yapılamaması dışında adalar ve Kuzey Afrika ile bağlantı sağlanamadı. Bu sebeple Avrupa'da askerî amaçlarla kullanılmağa başlanan yeni hava araçlarından yararlanmak, Türkler için de gerekli oldu.

Bu konuda ilk tarihî kararı harbiye nazırı Mahmud Şevket Paşa verdi. Kurmay yüzbaşı Süreyya Beyi balon ve uçak sağlanması ve bunlara ait tesislerin yapımı için görevlendirdi. Aynı amaçla «Kıtaatı Fenniye ve Mevakii Müstahkeme Müfettişi Umumîliği»nin 2. şubesine bağlı bir Hava komisyonu da kuruldu. 1 Haziran 1911'de kurulan bu çekirdek teşkilât ile, türk silâhlı kuvvetleri içinde, hava kuvvetlerinin ilk temeli atılmış oldu.

1911 Yılı başında, havacı yetiştirilmek üzere orduda istekli subaylar arandı. İlk olarak süvari üsteğmeni Fesa Bey ile istihkâm teğmeni Yusuf Kenan Bey Paris'e, «Blénot Havacılık okulu»na gönderildiler. Mahmud Şevket Paşanın sıkı takibi sonucu 1912 yılı ocak ayında bugünkü Yeşilköy havalimanının kuzey sınırında bulunan Safraköy'de, iki hangar ve bir meydan yapıldı. Aynı yılın şubat ayında Fransa'dan bir kişilik bir R.E.P. ve iki kişilik bir Deperdussin (Döperdüsen) uçağı satın alındı ve 15 mart 1912'de bunlar İstanbul'a getirildi. Fesa ve Yusuf Kenan Beyler bunlarla uçmağa başladılar. Yine 1912 yılı şubat ayında Fransa'dan iki adet daha R.E.P. uçağı satın alınmasına karar verildi ve R.E.P. Uçak fabrikası müdürü ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre 6 subay, 5 makinist ve bir marangoz, 3 ay parasız olarak; iki subay da Osmanlı hükûmeti hesabına eğitim görmek için Fransa'ya gideceklerdi. 1912 Yılı mart ayında da, İngiltere'deki Bristol Uçak fabrikasıyle bir anlaşma yapıldı. Buna göre de, satın alınacak 2 uçak karşılığında 6 subay, 1 makinist İngiltere'de üç ay parasız eğitim göreceklerdi.

Yukarıda sözü edilen R.E.P. uçaklarından birisi 27 nisan 1912'de, padişahın tahta çıktığı gün yapılacak törene yetiştirildi ve fransız pilot Gordonbel tarafından İstanbul'a getirilerek Hürriyeti Ebediye tepesindeki törende gösteri uçuşları yaptı. İkinci R.E.P. uçağı ise hangar çadırları ve bir miktar bomba ile 1912 yılı haziran ayında memleketimize getirildi. Yapılan meydan ve hangarlar ile Safraköyü'ndeki ilk hava teşkilatı, 3 temmuz 1912'de *Yeşilköy Hava mektebi* olarak hizmete girdi ve istihkâm binbaşısı Veli Bey, bu mektebin müdürlüğüne getirildi. Uçak satın almağa bundan sonra da devam edildi. 1912 Yılı eylül ayında Balkan savaşı seferberliği ilân edildiğinde Hava mektebinde, 3 Deperdussin, 7 R.E.P., 4 Bristol, 2 Farman ve 1 Blénot'dan ibaret 17 uçak vardı. Bunlardan fransız Blénot uçağını serasker Rıza Paşa, Deperdussin uçaklarından birisini de mısırlı prens Celâleddin hediye etmişlerdi.

● *Balkan savaşında.* 1912-1913 Balkan savaşı sırasında cephe üzerinde uçacak yetenekte iki türk pilotu vardı: yüzbaşı Nuri ve üsteğmen Fesa. 17 Uçağa karşılık, 2 pilottan başka uçacak kimse bulunmadığından, seferberlikten 3 ay evvel yapılan bir anlaşmaya göre Türkiye'de hizmet görmeyi kabul etmiş olan bir alman ve dört fransız pilottan faydalanma yoluna gidildi ve savaşın başında ikişer uçaklı iki müfreze yapılarak iki alman pilotun emrinde Kırklareli'ne, diğeri bir fransız pilotun emrinde Selânik'e gönderildi. Kırklareli'ne gönderilen müfreze, ordunun hemen gerisine getirildiğinden, uçaklar daha uçuşa hazırlanmadan, düşman eline geçtiler. Selânik'teki müfreze, cephe üzerinde birkaç uçuş yapmayı başarmışsa da, Selânik'in düşman eline geçmesinden ötürü uçaklar pilotları tarafından tahrip edilmiştir. Bundan sonra fransız pilot memleketine gitti, Fesa Bey de bir süre sonra Yeşilköy'e döndü. Bu arada Fransa ve İngiltere'den yurda dönmüş bulunan genç türk havacıları kendi çabaları ile uçuş yeteneklerini oldukça artırdılar.

● *İlk uzun uçuşlar ve Kahire uçuşu.* 24 Eylül 1913'te teğmen Nuri Beyin Edirne'den İstanbul'a gelişi ile ilk uzun mesafe aşılmış oldu. Arkasından yüzbaşı Salim Bey Marmara'yı geçti. 14 Kasım 1913'te yüzbaşı Fesa, üsteğmen Fethi ve Fazıl Beyler üçlü bir kol halinde, İstanbul'dan Edirne'ye gidip, döndüler.

Bu başarılar üzerine Balkan savaşından yenilmiş çıkan Osmanlı İmparatorluğu hükûmeti, imparatorluk içinde bir İslâm birliği kurmak ve prestijini kurtarmak amacı ile İstanbul-Kahire seferini planladı. 16 Ocak 1914'te iki uçak İstanbul'dan Kahire'ye doğru hareket etti. Uçuş yolunun üzerinde bulunan Toros dağlarının aşılması ile dünya havacılığında bir rekor kırıldı. Mesafenin büyük bir kısmının geride bırakılmasına rağmen, teknik zorluklar sebebiyle *Muavenet-i Milliye* adlı uçağı ile uçan pilot Fethi Bey ve rasıtı Sadık Bey Taberiye gölü civarında düşerek şehit oldular (14 şubat 1914). İkinci uçağın pilotu teğmen Nuri Bey de 25 şubat 1914'te Hayfa'dan kalkarken denize düşüp şehit oldu. Şehitler büyük bir törenle Şam'da defnedildiler ve hatıralarına İstanbul'da Fatih parkında bir hava anıtı yapıldı.

21 Şubat 1914 günü Yeşilköy'den kalkan yüzbaşı Salim ve rasıtı yüzbaşı Kemal Beylerin idare ettikleri *Ertuğrul* uçağı önce Çanakkale'ye indi, sonra da Edremit'te bir ormana mecburî iniş yaptı. Havacılar yılmadılar. Edremit'liler adına Yazıcızade Hakkı Bey tarafından satın alınan *Edremit* adlı bir uçağı vapurla Suriye'ye naklettirdiler ve Beyrut'tan havayoluyle Sina çölünü aşarak 6 mayıs 1914'te Kahire'ye indiler.

● *Birinci Dünya savaşında.* 1914'te Birinci Dünya savaşının patlaması ve Osmanlı devletinin zamansız harbe girişi ile zaten gelişmemiş olan Hava teşkilâtının yönetimi Almanlara devredildi. Hava okulu müdürü olarak göreve başlayan yüzbaşı Serno, savaşın sonlarında tümen kadrolu Kuvayı Havaiye Müfettişi Umumîliği makamına kadar yükselerek, sayısı yirmiye yaklaşan hava bölükleri ile bütün teşkilâtı idare etti. Savaş 1918'de sona erince, o zamana kadar millî bir güç olarak geliştirilemeyen Türk Hava teşkilâtı, alman pilot ve teknisyenlerinin gidişi ile iyice çöktü. Elde az sayıda pilotla, harp döküntüsü birkaç uçaktan başka bir şey yoktu.

● *Kurtuluş savaşında.* Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin kurulmasından sonra 13 haziran 1920'de Birinci Dünya savaşında esir düşen türk pilotlarının kaçıp ge-

hava otobüsü (maddesi 683. sayfada)

Foto. LAROUSSE ; Historc de l'Humanité ; Encyclopedia Americana

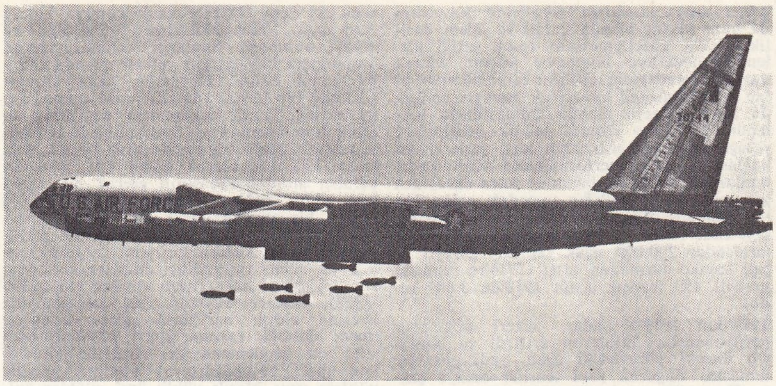

stratejik B-52 jet bombardıman uçağı (A.B.D.)

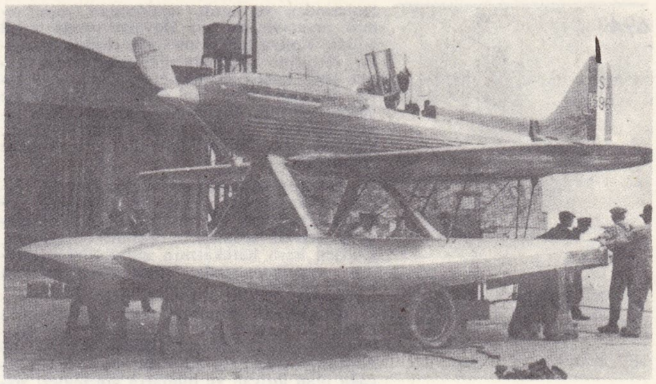

«Supermarine S6B» ingiliz deniz uçağı (1931)

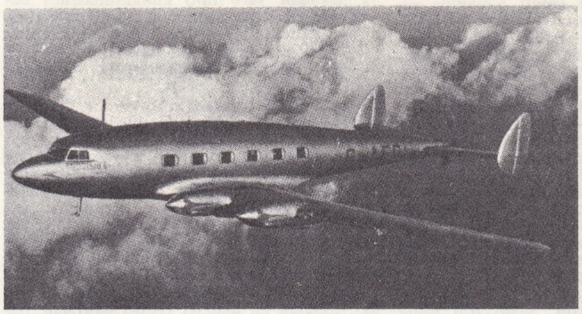

«De Havilland Albatross» dört motorlu ingiliz yolcu (20-30) uçağı (1937)

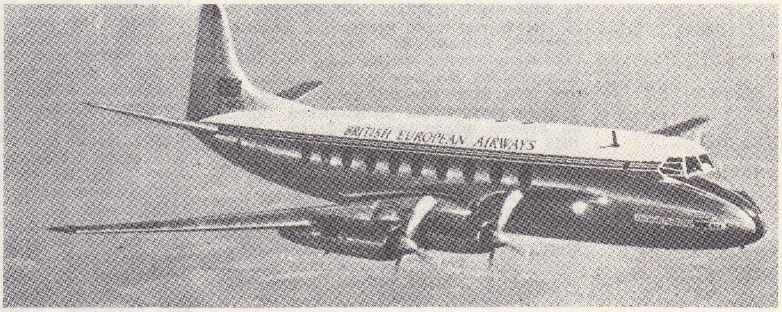

ilk türbo-jet yolcu uçağı «Vickers Viscount» (1948 ingiliz)

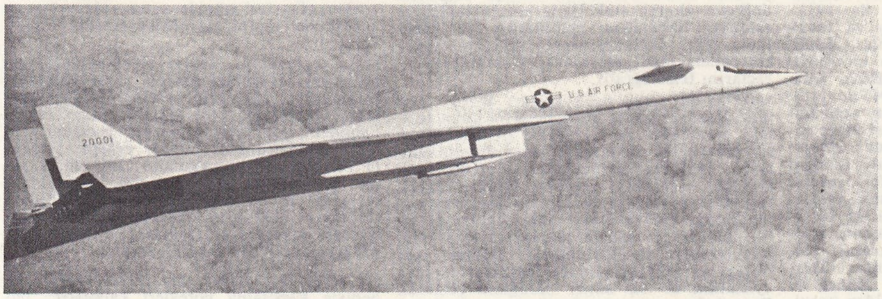

«XB-70A» süpersonik nakliye - keşif - bombardıman uçağı (A.B.D.)

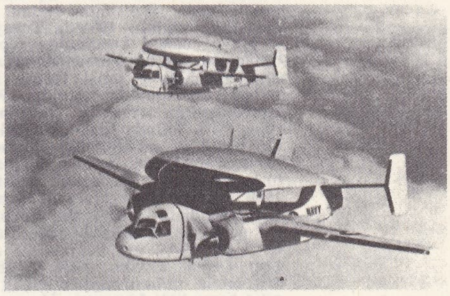

«Grumman WF - 2» uzun mesafe detektörlü keşif uçağı (A.B.D. donanması)

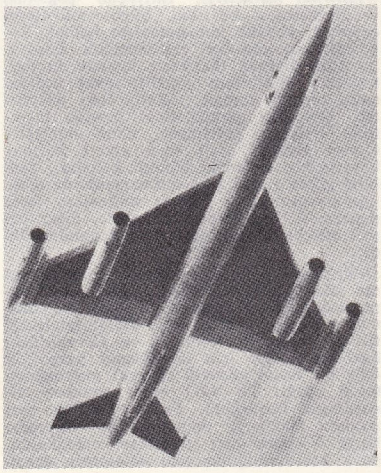

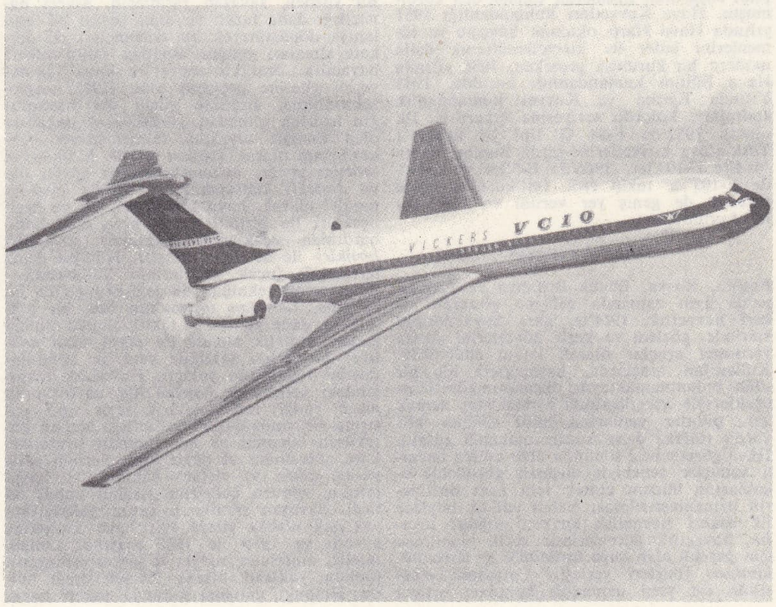

solda; uzun menzilli jet bombardıman uçağı (S.S.C.B.); sağda, «Vickers VC 10» ingiliz jet yolcu uçağı (1961)

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

lenlerinden ve hurda uçaklardan yararlanmak amacıyle Kuvayı Havaiye şubesi teşkil edildi. Konya tamirhanesinde değişik parçalar birbirine uydurulmağa çalışılırken, kaput bezi kaplanan gövde ve kanatlar patates ve paça suyu gibi ilkel karışımlar ile gerginleştirildi. Bu şartlar altında hazırlanan uçaklar ile bir bölük teşkil edilerek yüzbaşı Fazıl Beyin kumandasında cepheye gönderildi.

26 Ağustos Büyük Taarruz sabahından, İzmir işgaline kadar düşmanın çekilmesi, çözülmesi vaktinde öğrenilerek tespit edildiğinden, gerekli tedbirlerin alınması sağlandı. Gelişen kara harekâtının muntazam planlanıp uygulanmasında, uçaklar görevlerini başarı ile yaptılar.

● *Cumhuriyet devrinde.* Pek kısa aralarla birbiri ardına gelen Trablusgarp ve Balkan savaşları, Birinci Dünya savaşı ile Kurtuluş savaşında edinilen tecrübelerle, uçağa olan ihtiyaç ve bunların gördükleri başarılı vazifeler bu sınıf silâhın kıymet ve önemini iyice belirtmişti. Bundan ötürü savaşın bitiminden sonra İzmir'de toplanan Hava Müfettişlik teşkilâtı, çalışmalarına yeni bir hız ve yön verdi. Fransa'dan Breguet ve Candron, Almanya'dan Yunkers, Çekoslovakya'dan Smolik sistemi kara uçakları ile Almanya'dan Rorback sistemi gövdesi üzerine inen deniz uçakları satın alındı. 1924 Yılında Hava okulu geliştirilirken, dışarıya da öğrenci gönderilmesine devam edildi. 1925 Yılı ortalarında Diyarbakır'da üç uçak bölüğünden, İzmir'de iki kara ve bir deniz uçak bölüğünden ibaret, birer Hava grubu ve Eskişehir'de hava gruplarına paralel 2., 6., 7. bölüklerden ibaret bir uçak istasyonu kuruldu. Diyarbakır ve İzmir gruplarındaki bölüklere grup içinde birinci, ikinci, üçüncü bölük adı altında sıra numaraları ve ayrıca gruplar emrine birer uçaksavar takımı verildi.

Hava birlik ve müesseselerinin büyümesi sebebiyle 1928 yılında Hava müsteşarlığı ile beraber Hava bölükleri üç tabur halinde teşkilâtlandı. Gelişimin devamı ile 1932'de Alay teşkilâtı, 1939'da Tugay ve 1943'te Hava tümeni kuruluşuna geçildi. Bütün birliklerin tek bir kumandanlıkta birleştirilmesi amacıyle 4 şubat 1944'te Hava Kuvvetleri kumandanlığı kuruldu. 1947'de ordu kumandanlığı seviyesine çıkarılan yeni kuruluş 1950 Yılında Harp akademisi hariç bütün birlik ve müesseseleri emrinde topladı. Modern uçaklarla, modern bir hale sokulan türk havacılığı ilk uzun mesafe uçuşunu 1950 yılında Hava Harp akademisi talebelerini İngiltere'ye götürme sebebi ile üç C -47 uçağı ile İstanbul-Londra arasında yaptı. Uçuş ekibi filo kumandanı olarak binbaşı Cemal Göker, pilot üsteğmen Rıfkı Gökdemir, pilot üsteğmen Nazif Akdağ ve pilot başgedikli Lisanettin Uçaner'den kurulmuştu. Hava Kuvvetleri kumandanlığı 1951 yılında Hava Harp okuluna kavuştu ve tümenlerini jetler ile kuvvetlendirerek daha modern bir kuruluşa geçerken, 1956 yılında Hava Eğitim kumandanlığı kuruldu. 1963 Yılında Eğitim ve Kuvvet kumandanlık kadroları, kolordu seviyesine çıkarıldı. İlk olarak 1952'de F-84 G tipi jet uçakları Türk Hava kuvvetlerine girdi. Bunları sonra 1964'te F-104'ler, 1966'da F-5'ler ve 1968'de F-105'ler takip etti. Üs kuruluşlarında füzelere de geniş yer verildi ve füze üsleri kuruldu.

Askerî havacılık

Fransa, Rusya, Büyük Britanya ve Almanya'da aynı zamanda gelişme gösteren askerî havacılık, 1914'te, kara kuvvetlerinin emrinde, gözlem ve keşif görevlerini yapan yardımcı araçlar olarak kabul ediliyordu. Kullanılan araçlarda, başlangıçta hiç bir silâh bulunmamaktaydı; düşmanın gözetleme uçaklarıyle karşılaşıldığı zaman ateş açmak için, pilotlar yanlarına hafif silâhlar alıyordu (tüfek, daha sonra makineli tüfek). Hava gözetlemesi sonunda elde edilen önemli sonuçlar sebebiyle düşman gözetleme uçaklarına hücum etmek için bazı birliklerin uzmanlaştırılması kabul edildi; böylece ilk askerî havacılık kuvveti doğdu: *avcılık*, havacılık görevlerinde etkili olabilmek için gerekli olan *hava üstünlüğü ve hava hâkimiyeti* fikirleri yerleşti. Çarpışma sırasında ise yeni uzmanlık konuları ortaya çıktı: topçu atışlarını *gözetleme havacılığı* ile hâlâ taktik alanda kalan ve ödevi özellikle hava gözetlemesinin tespit ettiği gizlenmiş hedeflere bombayle hücum ederek topçu kuvvetlerinin etkisini tamamlamak olan *bombardıman havacılığı* savaşın sonunda, artık stratejik alanda kullanılmağa başlandı. Bu savaş önemli teknik gelişmelere yolaçtı (pervane arasından atış, yerle radyo bağlantısı, artan performanslar v.b.); fakat bunlardan daha da önemlisi kara savaşının gelişmesinde havacılığın oynadığı rolün kabul edilmesi oldu. Sanayideki güçlü çabalar sayesinde (1914 ile 1918 arasında savaşanlar tarafından 200 000 uçak yapıldı) görevli uçak sayısı durmadan arttı (1914'te cephede görevli 150 fransız uçağı 1918'de 3 600 oldu).

1919'dan 1939'a kadar, askerî uçakların performansları etkilerini arttırdı ve bunların önceki görevlerini aşan, yeni görevler almasını öngören yeni teoriler ortaya çıktı. Fransa'da ve İngiltere'de askerî havacılığın kullanılışı, taktik alanda, yer ve deniz savaşı kadrosu içinde (tanklarda olduğu gibi) stratejik alanda ise «millî göklerin» savunmasına ve denizaşırı topraklarla ulaşımın sağlanmasına bağlı kaldı. Halbuki başka ülkelerde çok daha cesaretli doktrinler kabul edildi. İngiliz Trenchard ve italyan Douhet, düşman potansiyelini kendi arazisi üzerinde yok edebilecek bombardıman uçaklarının, kitle halinde ve derinliğine eylemleri sayesinde, havacılığın savaşın sevk ve idaresini tek başına üzerine alabileceğini ileri sürdü. Bu fikirlerin yayılması, yeni bombardıman usullerinin geliştirilmesine ve 1939'a kadar, henüz kara ve deniz kuvvetlerindeki meslektaşlarıyle eşit görülmeyen hava ordusu subaylarının genelkurmay heyetlerine kabul edilmesine yolaçtı. Bununla beraber, sıfırdan başlayarak yeni bir hava ordusu kuran Almanya'nın (1935-1939), askerî havacılığı, *Yıldırım* savaşı*'nın sonucunu belirten en önemli unsurlardan biri olarak kabul etmesi bir istisnadır. Luftwaffe (Alman Hava kuvvetleri) savaşa doğrudan doğruya girerek stuka'larla taktik hedeflere saldırır, harekâtını aydınlattığı ve korunduğu zırhlı kolların benzin ikmalini yapar, savaşçıları taşır, düşmanın ulaşımını ve araçlarını felce uğratır.

1939'da en güçlü hava filoları R.A.F. (İngiliz Kraliyet Hava kuvvetleri) ve onun stratejik havacılığı ile Luftwaffe (Alman Hava kuvvetleri) ve onun taktik havacılığının elindedir. 1939'dan 1941'e kadar, Luftwaffe'nin harekât sırasındaki başarısı tamdır; fakat, İngiltere'ye yaptığı saldırının başarısızlığa uğraması, 1940'ta R.A.F.'nin uyguladığı gibi, kararlı ve teknik bakımdan tam olan bir savunma ile karşılaşması halinde, tek başına stratejik bir sonuca ulaşamayan hava eyleminin de bir sınırı olduğunu gösterdi. Bu yüzden, savaşan tarafların, askerî havacılığı daha farklı ve daha çeşitli bir kullanışa dönüştürerek bu denemeleri de dikkate almaları gerekti. Bundan sonra askerî havacılık, özellikle topyekûn hava hâkimiyetini ellerine geçirmiş olan (1945) anglosaksonlarda, pratikte güçlü bir havacılığın işbirliği olmadan yürütülmesi imkânsız olan taarruz savaşına (alman-sovyet cephesi) tam olarak katılan *taktik birlikleri*'ni (*hücum uçağı, av-bombardıman uçağı, hava desteği*) kapsamaktadır. Bütün bunlara paralel olarak, hava kuvvetleri, av ve keşif uçakları ile birlikte temel araç olan bombardıman uçaklarını kapsayan *stratejik* birlikler* ile de donatılmıştır. Nihayet deniz havacılığı (uçak gemilerinin kullanılması) ile çıkartma tekniğini de değiştirmiş olan bu çatışma, *havadan taşıma*'nın özel bir şeklini meydana getiren ve taktik alanda olduğu kadar stratejik alanda da etkili olan *nakliye* havacılığı* şeklinde yeni bir altbölümenin doğmasına yolaçtı. Havacılık teknikindeki gelişmeler (tepkili itiş, cayroskopik nişan, radar, radyo-elektrik seyir v.b.), çatışma sırasında askerî havacılığa verilen görevlerin önemini ve her modern stratejide, kara ordusunun ve deniz kuvvetlerinin seviyesine çıkan ve onlara hâkim olan havacılığın, sonucu belirleme rolünü kabul etirdi. Savaşan tarafların savaş giderlerinin yaklaşık olarak yüzde 40'ı hava kuvvetine ayrıldı ve 1939 ile 1945 arasında alman, ingiliz, amerikan, sovyet ve japon yapımının toplamı yaklaşık olarak 750 000 uçağı buldu. Halbuki, çatışma sonunda askerî havacılık iki yeni faktörle karşı karşıya kaldı: *uzay aracı* (ilkel şekli alman V2'si oldu) ve *atom* bombası*. Bunların kullanılmasının, başlangıçta havacılığın yetkisi altında olduğu kabul edildi. Havacılık uzay aracını korkunç bir hasım olarak, atom bombasını ise aksine, kendi imkânlarını değiştiren ve atom bombasını veya termonükleer bombayı taşıyan uçağa hiç umulmadık bir güç sağlayan bir araç olarak kabul etti. Bununla beraber atom bombasının gerçek bir «nükleer silâh» haline dönüşü, yerden olduğu kadar, bir gemiden veya bir uçaktan atılabilen uzay araçları kullanılmasının genelleşmesi ve iki silâhın karışımı (aracın kendisi de silâhı taşıyabilir) bunları kullanma tekelini askerî havacılığın elinden aldı (1955 -1958). Askerî uçaktan, yer savaşlarında üzerine aldığı her türlü görev sebebiyle (hava desteği, taşıma, hafif bombardıman v.b.) vaz geçilemezse de, stratejik görevler için (ağır bombardıman) bunların yerine nükleer veya klasik yüklü özel silâhlar kullanılabilir (bk. BALİSTİK). Buna karşılık, araç taşıyan uçakların (havadan havaya veya havadan yere tipi) kullanılmasının büyük bir geleceği vardır. Böylece esnekliği, eylem çabukluğu ve gücü sebebiyle esaslı bir değer taşıyan askerî havacılığa özel ödevlerde yeni bir sınıflandırma yapılmaktadır.

Uzun menzilli roketlerin ortaya çıkmasıyle hemen değerini kaybettiği düşünülen askerî havacılık, yeni savaş şartlarına uymayı başardı; hücum ve karşı koyma silâhları arasındaki yeri önemini korudu. Bununla beraber, 1960 yıllarında, savaş teknik ve şekillerinin gelişmesiyle bazı derinliğine değişmeler de oldu. Askerî havacılıkta uçak maliyetinin gittikçe yükselmesi, yeni bir veri olarak, uçak sayılarının azalmasına sebep oldu. Uçağın silâh olarak hazırlanmasında olduğu kadar denemelerinde ve imalâtında da yükselen bu maliyet (Amerikalıların XB 70 projesi boş yere 1,5 milyar dolara mal oldu), bazı önemli uçak serilerin yapımıyle amorti edilebilir. Bu yüzden, askerî havacılığın görevleri gitgide savaş, ulaştırma ve destekleme olarak üç büyük sınıfta toplanmaktadır.

Savaş havacılığı. Benzer silâhları kullanan milletlerarası bir çatışmada, savaş halindeki havacılığın görevlerini yerine getirir; yüzlerce ton klasik tipte bomba salan, dalga halindeki çok sayıda uçakla yapılan stratejik bombardıman yerine, değişik vektörlü nükleer saldırı uygulanır. Burada da uçak her zaman yedek olarak kullanılabilmektedir ve bu takdirde, hedefe iyi bir uzaklıktan (200 km) havadan yere bırakabileceği roketleri de taşıyarak kolaylıkla değişik yüksekliklere çıkabilmelidir.

Av uçağı'na, varılan çok büyük hızlar sebebiyle karşılama görevleri kalmıştır: havadan havaya atılan roketler karşılayıcı üzerine yerleştirilmiş olarak, havadan - yere atılan roketlerin yerine geçmektedir; elektronik donanım uygulanmakta, fakat uçak esas itibarıyle aynı kalmaktadır. Uzak keşif görevinde silâhların yerine yakıt ve fotoğraf makineleri konulmaktadır.

Ulaştırma havacılığı. İhtiyaçlar çoğalmış ve havacılığın bu dalı, büyük milletlerin çoğunda, «büyük kumandanlık» halinde teşkilâtlanmış, görevleri çeşitlenmiştir. Esas ulaştırma dışında (havadan taşınan kıtalar, harekât bölgelerinin ikmali), savaş uçaklarının havada ikmali, radarla ileri gözetleme, kumanda görevlilerinin havada taşınması (nükleer çatışmada, daha emniyette olması gereken sivil veya askerî kurmay heyetlerinin «havada» sürekli kalışları) yeni birer görev olmuş veya son zamanlarda açıklığa kavuşmuştur. 1966'da kullanılan hava malzemesi, küçük değiştirmelerle, diğer çeşitli görevlere kolaylıkla uygulanabilmektedir.

Destekleme havacılığı. Havaya karşı savunma gücü, destekleme havacılığının uzun süre, sadece zayıf malzemeye sahip bir düşmana karşı koymak için kullanılabileceği fikrini uyandırdı. Çinhindi ve Cezayir'deki bazı çalışmalar için destekleme havacılığı öyle bir önem gösterdi ki, eski malzemenin (okul uçağı, T6 v.b.) acele yeniden donatılması öngörüldü. Fakat, 1963'ten beri modern silâhlarla donanmış bir düşmana karşı Vietnam'daki amerikan müdahalesi, hava hareketliliğinin yeni anlamının genel-

HAVACILIK

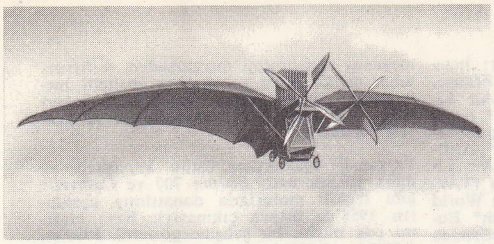

1890. Cl. Ader, buhar itişli *Éole* ile, havadan ağır bir taşıtla ilk uçuşu yaptı.

1903. Wright kardeşlerin 16 BG'nde patlamalı bir motorla donatılmış uçağı 59 sn'de 259 m katetti.

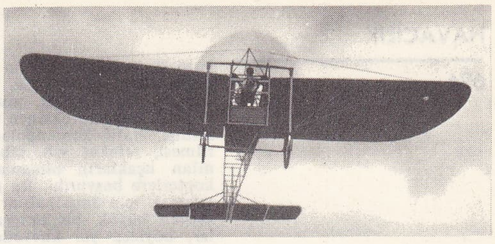

1909. Blériot, saatte ortalama 71 km hızla 38 km katederek monoplan'la Manş'ı geçti.

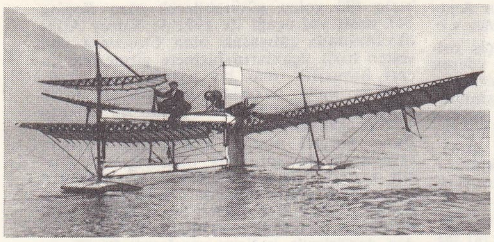

1911. Fabre'nin 50 BG'nde tek motorlu *hidroplan*'ı, uçuş yapan ilk deniz uçağı olarak kabul edildi.

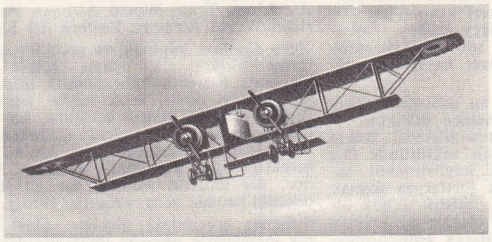

1915. Caudron, Birinci Dünya savaşının çift motorlu (2 × 80 BG) ilk uçaklarından biri.

1920. Fransız Hava nakliyat şirketinin dört yolcu taşıyabilen kabinli Breguet uçağı.

1927. Ch. Lindbergh, *Spirit of Saint Louis* (motor gücü 200 - 240 BG) ile 33 saat 30 dk'da Kuzey Atlantik'i aştı.

1933. Mermoz'un 1950 BG'ndeki üç motorlu *Arc-en-Ciel*'i Güney Atlantik hava seferlerini açtı.

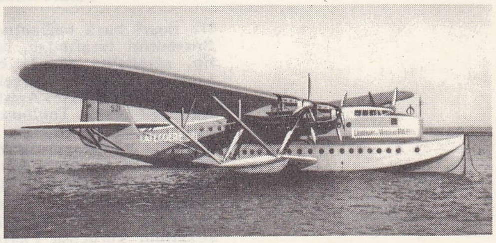

1935. 37 tonluk *Lieutenant-de-Vaisseau-Paris* deniz uçağı saatte 240 km hızla 28 yolcu taşıyabilir.

1939. «Dewoitine - 520» avcı uçağı, 960 BG, 4 mitralyöz ve bir top. Hızı saatte 530 km.

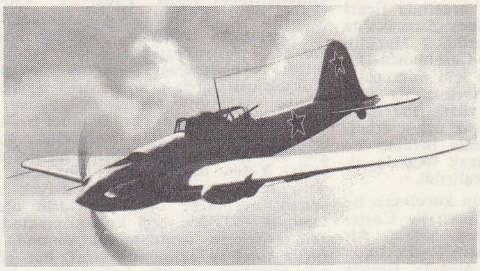

1941. Stormovik rus hücum uçağı, silâh donanımı: 3 mitralyöz, 2 top, 8 güdümlü mermi, 400 kg bomba.

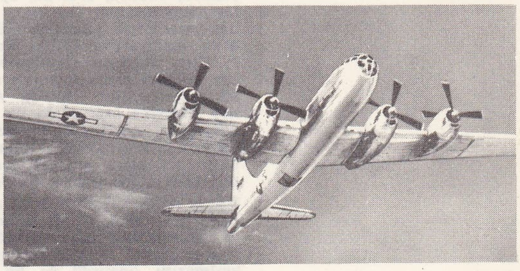

1942. «Uçankale» bombardıman uçağı. 12 mitralyöz, 1 top, 8 ton bomba. Hızı saatte 560 km.

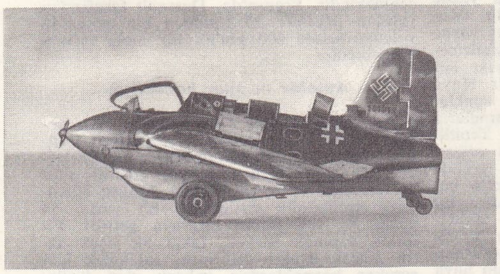

1943. «Messerschmitt-163», füze motorlu ilk uçak, 3 dakikada 9 000 m'ye çıkıyor. Hızı saatte 880 km.

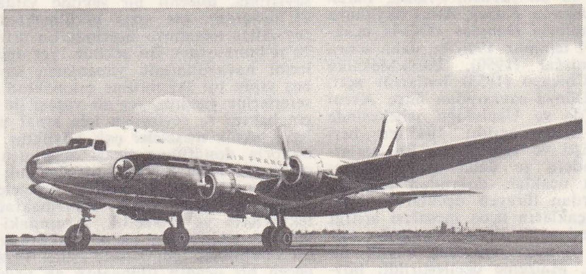

1944. Douglas «DC-4» sivil yolcu uçağı olarak kullanılıyor: 1250 BG'nde 4 motor; saatte 393 km hız; 44 yolcu.

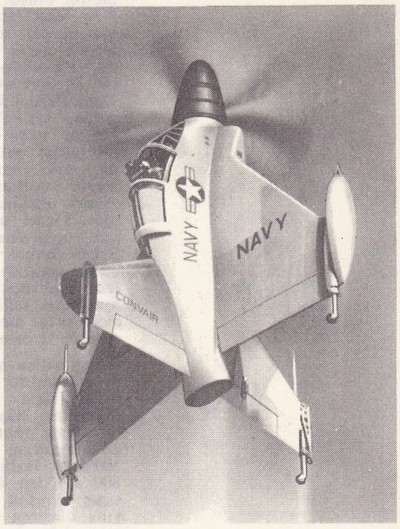

1954. Dikey kalkışlı Convair «XFY - 1» uçağı. Ters dönüşlü büyük pervaneleri helikopter rotorlarıyle aynı vazifeyi görür. Uçak yükselince yan yatar ve normal yatay uçuş durumunu alır. İnişte gövde yine dikey duruma gelir ve uçak kuyruğu üzerine konar.

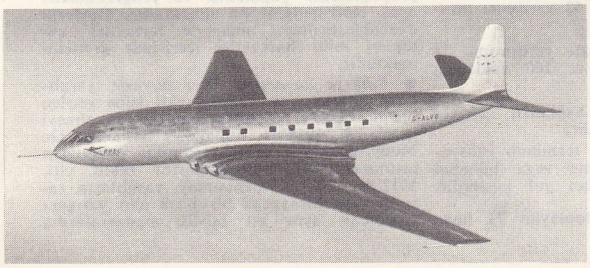

1944. «Comet», dört tepkili motorla donatılmış ilk yolcu uçağı (4 × 2270 kg'lık itiş kuvveti). Hız: 800 km/saat.

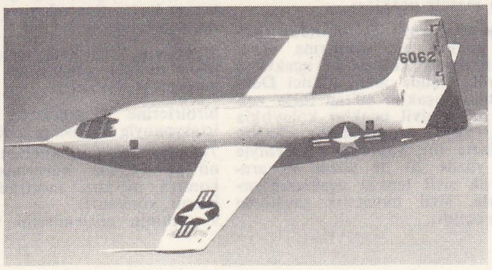

1946. Bell «X - 1», ilk sesötesi uçak, başka bir uçaktan atılır ve saatte 2400 km hızla uçar.

leşmesi sebebiyle, bu tip havacılıkta önemli değişmelere sebep oldu. Amerikan kumandanlığı, ateş desteği, gözle veya fotoğrafla keşif ve bunlara eklenen topçu atışlarını düzeltme, hafif komandoların paraşütle indirilmesi, refakat v.b. gibi görevlerde kullanılan uçakların olmaması yüzünden helikopterlere başvurdu. Bu gibi ihtiyaçları karşılamak için amerikalılar 1965'te COİN adı verilen büyük bir programı ortaya koydular, böylece yer kuvvetlerine mahsus hafif uçaklar büyük bir gelişme gösterdi.

Bu üç yeni ihtisaslaşma şeklinin ortak bir teknik yönelmesi vardır: uzun ve beton pistlerin bulunduğu ağır askerî kuruluşları önlemek için, kısa veya dikey kalkış araştırması 1966'da, 1950 yılı sonundan itibaren bu alanda elde olunan bazı başarılara rağmen çözümlenemedi.

Havacılığın devam eden bu gelişmesi, roketin bulunmasıyle uçağı hemen mahkûm etmenin acele bir iş olduğunu gösterdi. Roket pratik olarak nükleer silâh vektöründe öne geçmişse de uçak önemini kaybetmemiş, sadece savaşın yeni teknik şartlarına uymak zorunda kalmıştır. Uçak, lojistik destek olduğu kadar, taktik silâh olarak da savaşın temel unsurlarından biri olarak kullanılmaktadır.

Ticarî havacılık

İlk ticarî hava bağlantısı, 8 şubat 1919'da Bossoutrot tarafından, iki motorlu Farman tipi «Goliath» adında bir uçakla Paris - Londra arasında gerçekleştirildi. Bundan sonra, Paris-Brüksel-Amsterdam-Köln-Berlin, Antibes-Tunus, Toulouse-Casablanca-Dakar v.b. hatları açıldı. Bu sonuncu bağlantı, üzerinde birçok pilotların ve özellikle Jean Mermoz'un ün kazandığı Güney Atlas okyanusu hattını hazırlıyordu.

1918'den beri daha sonra *hava postası*'nı doğuracak olan Havacılık İşletmeleri Genel şirketinin kurucusu Pierre Latécoere, Fransa ile Güney Amerika arasında deniz uçaklarıyle bağlantı yapılmasını tasarladı. Bu yüzden, Fransa, 1919'da, aynı zamanda Atlas okaynusunun iki kıyısı arasında ticarî hat hazırlamak amacıyle Güney Amerika'da hava nakliyatı şirketleri kurdu. 1 Haziran 1925'ten itibaren Toulouse-Casablanca-Dakar bölümü posta taşımaları için muntazam işletmeye açıldı; 1930'da Avrupa ile Güney Amerika arasındaki ilk yüzde 100 hava bağlantısı, bir Latecoère deniz uçağı aracılığıyle gerçekleştirildi. Bununla beraber bu hattın yolculara açılması ancak 1936'da oldu; 1940'ta 500 geçiş gerçekleştirildi.

Kuzey Atlas okyanusu hattının kurulması ise daha uzun zaman aldı. Lindberg ile Costes ve Bellonte'un başarılarından sonra, Air France şirketi 1937'de bu hattın 1940 yılında açılmasını öngördü ve bu amaçla fransız sanayiine büyük deniz uçakları sipariş etti. İkinci Dünya savaşı bu projenin gerçekleşmesini önledi ve bu yüzden, Fransa, Paris-New York arasında Kuzey Atlas okyanusu hattını dört motorlu Douglas «DC-4» uçaklarıyle ancak 1 temmuz 1946'da, daha sonra da Paris-Montréal (1950), Paris-Meksika (1952), Paris-Chicago (1953) hatlarını açtı. Daha İkinci Dünya savaşından önce Avrupa'da, Afrika'da ve Uzakdoğu şebekesinde birçok hava hattı açıldı; 1945'ten beri bu hatlar gelişti ve yoğunlaştı. Bu hatlarda, daha modern ve daha uygun malzemeyle yapılan uçaklar, doğrudan doğruya askerî uçaklardan türeyen uçakların yerini aldı. Ticarî uçakların uçuş mesafesi arttığı için, uçuş süresi ve özellikle okyanuslar aşılırken birçok teknik yere iniş büyük ölçüde azaltıldı. Malzeme özelleştirildi; böylece sivil malzemenin en az iki kategoride ayrılması sağlandı: her biri ayrı ayrı uzun veya orta mesafelerde kullanılabilen, uzun mesafe ve orta mesafe uçakları.

Gerek yolcu gerekse eşya bakımından ticarî havacılık gitgide bir ulaştırma aracı olduğu için, hatlarda kullanılan uçakların kapasitesi büyük ölçüde arttı. İkinci Dünya savaşı sonunda uçaklar 40'tan fazla yolcu almazken, halen sivil uçaklar kolaylıkla 100'den fazla yolcu taşımaktadır. Saatte 800 km'den fazla hız yapmaları sebebiyle uçuş süresini yüzde 20 ile yüzde 40 arasına düşüren ilk sivil tepkili uçakların ortaya çıkmasıyle, sivil havacılık tarihinde yeni bir dönem açıldı.

Başlıca havacılık şirketleri şunlardır: hava şebekesinin uzunluğuna göre, Air* France, K.L.M.* (Hollanda), Scandnavian* Air Liways Corporation (B.O.A.C.) ve Pan* American World Airways; kullanılan uçak sayısına ve tonaja göre de, American* Airlines Incorporated (A.A.İ.), United* Air Lines (U.A.L.), Trans* World Airlines (T.W. A.), Estern Air Lines, Pan American World Airways, Air France, K.L.M., British* European Airways (B.E.A.), Trans* Canada Airlines (T.C.A.), British Overseas Airways Corporation, Sabena*; ton-kilometre cinsinden trafiğe göre, American Airlines, United Air Lines, Trans World Airlines, Pan American World Airways, Eastern Air Lines v.b.

Uçuş alanları yapmak ve gerekli geçiş yollarını birçok ilk uçuşta tespit ederek bir hava hattının kahramanlık gösterileriyle açılması devri, artık tarihe karışmıştır. Bugün yeni bir hattın açılması, her şeyden önce, yabancı bir memleket üstünden uçmak veya ticarî işlemlerle ilgili izinleri almak gerektiği için, diplomatik tartışma konusudur. Bir milletin yabancı bir şirkete verebileceği beş tür *uçuş serbestisi* vardır.

Şirketler arasındaki ilişkiler, idarî ve teknik meselelerle uğraşan milletlerarası iki büyük organizasyon tarafından yönetilmektedir: Milletlerarası Sivil Havacılık teşkilâtı (O.A.C.İ.) ve Milletlerarası Hava Nakliyatı birliği (İ.A.T.A.). Bu sonuncu birlik, Sovyet devlet şirketi olan Aeroflot dışındaki büyük havacılık şirketlerinin ticarî çıkarlarını düzene sokmakta ve özellikle milletlerarası hatlardaki tarifelerin tespitiyle uğraşmaktadır. Bu tarifeler bütün şirketlerin katıldığı konferanslarda kararlaştırılır ve kararların alınmasında oybirliği zorunludur. Ticarî çıkarların düzene sokulması bilet satışları ve yer ayırtma işlerindeki formalitelerin sadeleştirilmesini sağlamıştır. Bugün, dünyanın herhangi bir yerindeki havacılık acentesinden, yapılan inişlerin, geçilen ülkelerin ve kullanılan şirketlerin sayısı ne olursa olsun tek dövizle bilet almak imkânı vardır.

Günümüzdeki ticarî havacılık, yolcuların konforu için büyük bir güç harcamaktadır. İç kısımların donanım, özellikle koltukların şekli ve yerleştirilmesi çok iyi incelenmiştir; bunlar uçağın sınıfına göre değişir. Yüksek irtifalarda uçan modern uçaklar için basınç sağlanmış, sessizleştirilmiş ve klima tertibatıyle donatılmıştır. Bundan başka, *hava hostesleri* ve kabin memurları, yolculuğun hoş geçmesi için yolcuya hizmet etmektedir. Yolcu uçaklarındaki bu uçuş personeli, havayolu uçaklarında gerçek olarak yemek verilmeğe başladığı tarih olan 30 temmuz 1927'den beri kullanılmaktadır. Özel tarifelerin uygulanması sonunda (msl. *turist sınıf* ve ekonomik sınıf) her gün artış gösteren çeşitli kategoriden insanlar uçakla yolculuk yapmağa başladı. Dünya hava hatları şebekesinde seyahat eden yolcu sayısında, düzenli bir şekilde yılda yüzde 15 oranında bir artış görülmektedir (Kuzey Atlas okyanusu üzerinde bu artış yüzde 20'yi bulmuştur). Bu şekilde, yer değiştirmelerini havayollarıyle yapanların sayısı her beş yılda bir iki misline çıkmaktadır. Hava seferlerine yardım, yer alt yapısı ile uçakların bakım ve revizyonu için sınaî araçlarla ilgili teknik meseleler çok büyüktür. Tepkili motorla donatılmış ticarî uçakların ortaya çıkışı ve hava taşımasının devamlı şekilde genişlemesi, ortaya konulan meselelerin karışıklığını daha fazla arttırmaktadır. Bu tekniklerin ve havacılık alanındaki milletlerarası işbirliğinin önemi hakkında bir fikir verebilmek için, Kuzey Atlas okyanusunu geçen bir uçağın (dünyanın en yoğun hava trafiğinin bulunduğu bölge) güçlü bir yer alt yapısıyle bağlantı halinde olduğunu bilmek gerekir: bu uçak, inişe geçmek için 33 muntazam hava alanından ve 42 yardımcı meydandan faydalanır;

seyir için, 252 kısa mesafe yardımına, 24 uzun mesafe yardımına ve 160 yaklaşma yardımına dayanır;

birbirlerine 56 şebekeyle bağlanan 127 yer istasyonuyle temasa geçebilir;

71 hava trafiğini kontrol terminali istasyonu ve 44 yer haberleşme veya bölgesel kontrol merkezi tarafından yol gösterilir, izlenir, yönlenir;

9 geminin gözlemlerini toplayan 71 hava meydanı meteoroloji merkezinden, 4 fırtına ihbar merkezinden ve yüzlerce mahallî meteoroloji istasyonundan meteoroloji haberlerini alır. (Bk. HAVA, HAVALİMANI ve ULAŞIM *haritası*.)

Pervaneli uçaklardan üstün kapasiteli ve daha yüksek hızlı *Boeing* 707 ve *Caravelle* gibi tepkili motorlarla donatılmış uçakların 1958'de ortaya çıkmasıyle hava ulaşımı çok büyük bir gelişme gösterdi. 1970'te, 1 000'den 2 000 km'ye kadar mesafelere 250 kişi taşıyabilecek olan *Avrupa hava otobüsü* veya saatte yaklaşık olarak 1 000 km hızla 490 yolcu götürebilecek olan *Boeing* 747 uzun yol uçağı ile 1971'de Kuzey Atlas okyanusunda çalışacak olan *Concorde* gibi sesten hızlı uçakların hizmete girmesiyle ticarî havacılık yeni bir aşama yapacaktır. 1966'da hava şirketleri 200 milyon yolcu taşıdılar; 1970'te bir misli artan bu sayının 1975'te 800 milyona varması beklenmektedir. Buna paralel olarak havayoluyle taşınan eşyada da önemli artış olacaktır. Uçakların taşıma gücünün artması ve bunların daha çabuk devir yapmaları sayesinde, hava şirketlerindeki boş yerler bu şirketleri yeni müşteriler aramağa zorlamaktadır: bu yüzden, tarifelerde indirim yapılması (turist sınıflarının ve grup biletlerinin genelleşmesi) ve dolmuş uçaklarının kullanılması gibi başarılar sağlandı.

Hava şirketlerinin ticarî ve idarî yönetimi günümüzde elektronik makinelerle yapılmaktadır. 1967'de Air France, yolcu trafiğini yönetmek için iki büyük hesap makinesi satın aldı: bu makineler birkaç saniye içinde acentelik şebekesinin her noktasında, herhangi bir uçağın boş yer oranının bilinmesini sağlamakta ve böyle bir yerin hemen kiralanması mümkün olmaktadır. Bu şekilde uçaklarının dolma katsayısını arttırabilmektedir (1967'de, bu katsayı Air France için yüzde 57'dir).

Trafik sıkışıklığının ve uçak hızlarının artışı, kıta ölçüsünde hava kontrolu düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır: Paris yakınlarındaki Brétigny'de deneme merkezi olarak çalışan «Eurocontrol», 1970'te trafik şartlarını incelemeyi sağlar. Sesten hızlı uçaklar, radyo ile seyir uyduları sayesinde gerçekleşebilecek uçuş planlarını ve çok kesin elektronik yöneltmeyi zorunlu kılacaktır.

Yolcu artışlarını karşılamak için, havalimanları da büyümekte ve değişmektedir: pistlerin sayısı çoğalmakta, terminal binaları büyümekte, gümrük ve polisle ilgili işlemler basitleşmektedir. Bütün dünyada sesten hızlı uçaklara uygun gelen havalimanları yapılmaktadır. Milletlerarası yollarla beraber, iç hatlar, özellikle Amerika'da ve Avrupa'da, büyük bir önem kazanmaktadır. Uzun mesafe uçaklarınınkine eşit güvenliğe ve konfora sahip iş havacılığı uçakları da sanayi müesseselerinin ilgisini çekmektedir. Fransa'da, Dassault tarafından yapılan *Mystere* 20 tipinden bir uçak, 10 yolcuyu saatte 800 km'lik bir hızla taşıyabilmektedir.

Amatör ve spor havacılığı

Daha doğru deyimle *hava sporları* fikri ancak 1936'ya kadar uzanır. Daha önceleri, kişiler yalnız turizm havacılığıyle uğraşırlardı. Her şeye rağmen, birçok amatör pilot ün kazandı ve daha 1922'de Fransa Havacılık kulübünün tertiplediği bir yarış, 34 uçağı ve 104 pilotu biraraya getirdi. Pilotluk yapmak isteyen, fakat bir uçak satın alarak uçağın bakımını sağlamak için gereken kaynaklardan yoksun olan kişilerin araçlarını biraraya getirmek amacıyle havacılık kulüpleri, aynı şekilde havacılık propagandası yapmakta ve programlarına uçak modelciliğini de almaktadır. Güçlerin düzenlileştirilmesi amacıyle havacılık kulüpleri millî hareketler içerisinde gruplanmaktadır.

● *Sıhhiye havacılığı.* Her devirde, yaralıların alınması ve çabuk nakli işine verilen önem, uçakların kullanılmasına yönelmeyi gerektirdi. 1910'da, hollandalı başhekim De Mooy, uçakların savaş alanından yaralıların taşınması için kullanılmasını teklif etti. 1912'de, doktor Duchaussoy, yaralıların taşınmasına yarayacak bir uçak için yarışma tertipledi; aynı yıl büyük manevralarda,

doktor Raymond yaralıları aramak amacıyle uçaktan faydalandı.

Bugün artık, uçak sayesinde, «taşınamaz» yaralı kalmadı; ağır yaralıların durumları daha fazla ağırlaşmadan, en kısa zamanda, ateş hattından uzak bir birliğe ulaştırılmaları gerekmektedir. Yaralıların uzun mesafelerde toplu halde geri çekilmesi imkânlarını, Almanlar İspanya iç savaşları (1936-1938) sırasında gösterdi. İkinci Dünya savaşı sırasında sıhhiye havacılığı önemli gelişmeler kaydetti.

Bazı durumlarda yaralıların yanına cerrah ve yardımcıları taşınmaktadır; Nemirowski ve Tilmant bu gibi yaralılara âcil bir ameliyat uygulamak için gerekli âletleri taşıyan bir uçağın (hava ambülansı) kullanılmasını teklif etti. Palmyre'li doktor Martinet gibi bazıları da, çöllük ülkelerdeki göçebe kabilelere veya teslim olmamış kabilelere ücretsiz sıhhî yardım yapmak için uçak kullandılar. (→ Bibliyo.) [LM]

HAVACİVA otu blş. i. Bot. Sığırdili familyasından bir bitki. (Boyu aşağı yukarı 30 sm, çiçekleri mavi veya firfiri renktedir. Akdeniz bölgesinde kalkerli yamaçlarda yetişir, kökünde koyu kırmızı renkte bir boya maddesi bulunur. İlmî adı *Alkanna tinctoria*. Hodangillerden.) ‖ *Havaciva merhemi,* adı geçen bitkiyle yapılan ve bertilmelerde, ezik ve çürüklerde kullanılan merhem.

◆ Sıf. *Argo.* Değersiz, önemsiz: *Bu yaptıklarının hepsi havaciva, vaktini daha faydalı şeylerle geçir.* (LM)

HAVÂCİB çoğl. i. (ar. *ḥācib*'ten *ḥavācib*). *Esk.* Perdeler. (M)

HAVADA zf. (*hava*'dan). Koreografi. Belirli bir figürün, ayakların yerden kesilerek yapılacağını (bir bacağın havaya kaldırılması veya havada bir figür çizmesi) göstermek için bale okullarında kullanılan terim. *Zt.* YERDE. (L)

Havada Bulut, Sait Faik Abasıyanık'ın (1906-1954) hikâye kitabı (1951). Eser 13 hikâyenin birbirlerine eklenmesinden meydana gelir. Kitapta yer alan yazılar, «Köpekli adam» diye tanıtılan amatör bir hikâye yazarının macerasıdır. Üçüncü kişi olarak ortaya çıkan ve bir rastlantı sonucu bu hikâyelerden birini okuyan asıl hikâyeci (Sait Faik Abasıyanık), köpekli adamla tanışarak onun başından geçenleri öğrenir. Hikâyelerde Ziba'nın genelevleri, Beyoğlu'nun pastahaneleri, kenar mahalle dekorları gerçekçi bir gözle tasvir edilmiştir. Olaylar birbirini takip ettikçe asıl hikâyecinin hayatı, köpekli adamın serüvenine karışır. Yazar bu kitabında, daha önce yazdığı bazı hikâyeleri konu yakınlığı ve anlattığı kişilerin hayatındaki kader ortaklığı yönünden biraraya getirip baş ve son taraflarına yeni parçalar ekleyerek bir bütün sağlamağa çalışmıştır. Bununla beraber hikâyeler birbiriyle tam bir uyuşma halinde değildir. Ayrı birimler olarak İkinci Dünya savaşı döneminin sosyal bunalımını ustaca yansıtırlar. (M)

HAVADAN sıf. ve zf. (*hava*'dan *hava-dan*). Hava yoluyle. ‖ — *Mec.* Açıktan, emek harcamadan kazanılan: *O havadan piyangonun hiç olmazsa dörtte birini olsun bana vermelisiniz* (H. R. Gürpınar). *Bütün paraları havadan kazandı.* ‖ Değersiz, boş: *Bütün gün havadan lâflar edip durdu.*

— ÇEŞ. DEY. *Havadan sudan,* «önemsiz, küçük şeyler ve konulardan» anlamında kullanılır: *Yusuf, içlerinden birini durdurup konuşmak arzusunu duymuştu; havadan sudan, ne olursa olsun birkaç şey konuşmak* (Sabahattin Ali). ‖ *Havadan atmak,* uydurmak, yalan söylemek.

— Ask. *Havadan taşıma,* bazı askerî birlikleri uçak, planör veya helikopterle bir yerden bir yere götürme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ask. Paraşütçülerin askerî amaçlarla havadan taşınması ilk olarak 1930'a doğru S.S.C.B.'de denendi. Ama ilk defa uçakla veya planörle birlik taşıyanlar, 1936'da İspanya iş savaşı sırasında Almanlar ve 1939'da Arnavutluk'ta İtalyanlar oldu. O tarihten sonra da ortaya bu konuda iki uygulama çıktı: düşmanın gerilerine özel görevler için küçük birlikler indirmek veya büyük birliklerle indirme harekâtına girişmek. Birinci uygulama, 1940'ta Danimarka ve Norveç'te ve özellikle de aynı yılın mayıs ayında Belçika'da (Eben, Emael, Albert kanalı, mayıs 1940) paraşütçü alman komandolarının başarılarıyle sonuçlandı. Bu başarılara 1943 eylülünde Mussolini'nin kaçırılmasını da eklemek gerekir. Havadan taşıma konusundaki ilk büyük harekât ise 1941'de Girit'in alman paraşütçüleri tarafından alınması oldu. Bu harekât sırasında paraşütçülerin karşılaştıkları güçlükler ileride bu kuvvetlere başka sınıflardan kuvvetlerin desteğini sağlamak ve paraşütçü birliklerini çeşitli imkânlarla donatmak gereklerini ortaya koydu. Böylece, 1943'te ortaya gerek Almanların, gerek müttefiklerin geçirdikleri uzun bir geliştirme döneminden sonra kurulan «havadan taşınan tümenler» çıktı. Bu tümenler, alman hava kuvvetleri Luftwaffe'nin eski gücünü yitirmesi dolayısıyle Almanya'da önemli rol oynayamadı. Buna karşılık, *Airborne division* adındaki havadan taşınan anglosakson birlikleri 1943'te Sicilya'da, 1944'te de Normandiya'da başarılı sonuçlar aldıktan sonra «Havadan taşınan 1. ordu» adıyle birleştirildiler ve bu kuruluş 1944'te Arnhem'de, 1945'te de Wesel'de büyük ün kazandı. Tümenlerin her biri iki paraşütçü alayı, bazı tanksavar birlikleri, hafif zırhlı araçlar (indirme alanlarının geçici olarak yönetimiyle görevli), istihkâm birlikleri ve bazı hizmet birliklerinden meydana geliyordu. Toplar ingiliz tümenlerinde (24 tane) planörlerle taşınıyor, amerikan tümenlerinde ise (48 tane) paraşütle indiriliyordu. İngiliz tümenlerinde tümen mevcudu 13 000 kişiydi ve tümenin havadan taşınması 310 uçakla 600 planör gerektiriyordu. Amerikan tümenlerinin havadan taşınmasında ise 450 uçakla 900 planör kullanılıyordu. (ML)

HAVADAR sıf. (ar. *havā* ve fars. *-dār,* tutan'dan *havā-dār*). Temiz hava alabilen: *Bereket havadar bir odaya düşmüşüz, yoksa bu sıcaklarda ne yapardık?*

◆ **Havadarlık** i. Havadar olma durumu. (M)

HAVADİS i. (ar. *ḥādise*'den *ḥavādis*, hadiseler). İlgiyle karşılanabilecek haber: *Nihayet yazın başında hepsi birden kayboldular. O andan itibaren havadisler sızmağa başladı* (A. H. Tanpınar). *Fakat seferberliğin ilânı havadisi, bu defa diğerlerine benzemeyen bir şeyler olacağını halka anlattı* (Sabahattin Ali). ‖ — *Esk.* Hadiseler, olaylar. *Havâdis-i mütevâliye-i muhtelife-i kevniye,* birbiri ardından gelen dünyaya ait bilgiler.

— DEY. *Havadis kumkuması,* haber taşıyan. (M)

HAVAGAZI blş. i. Maden kömüründen çıkarılan yanıcı gaz: *Tamir var dediler, havagazını kestiler, hâlâ açılmadı* (A. K. Tecer). *Havagazı lâmbasını yakmışlardı* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Argo.* Boş lâf, önemsiz şey: *Dediklerin havagazı.*

— Teknol. Gaz fabrikalarında ve kokhanelerde üretilen veya işlenen ve bir dağıtım şebekesiyle tüketicilere gönderilen gaz. Bk. GAZ (ML)

Havagücü kulübü, Türk Hava kuvvetlerinin spor kulübü. Türk Hava kuvvetlerinin bulunduğu her bölgede bir Havagücü kulübü vardır. En eskisi *Eskişehir Havagücü*'dür. 1925'te Eskişehir'de, *Tayyare fabrikası* adı altında ve bu fabrikaya bağlı bir futbol takımı olarak ortaya çıkan kulüp, 1943'ten sonra *Havagücü* adını aldı. Forması gök mavisi rengindedir. Havagücü takımları arasında Türkiye çapında başarıya ulaşanlar, futbolda *Ankara Havagücü,* basketbol ve atletizmde de *Eskişehir Havagücü*'dür. Ankara Havagücü takımı 1958 yılında Türkiye Amatör Küme Futbol şampiyonu, Eskişehir Havagücü takımı da 1946 yılında basketbolda Federasyon kupası şampiyonu oldu. (M)

Hava Harp akademisi, Hava kuvvetlerinden seçilmiş subayları, her çeşit birlik ve karargâh görevlerini yapabilecek nitelikte kurmay subay olarak yetiştiren ve kumandan görevleri için hazırlayan askerî akademi.

1936 Yılına kadar hava kurmay subay ihtiyacı hava birliklerinden sınavla seçilen hava subaylarının, Kara Harp akademisinde, alman metotlarına göre üç yıllık devamlı öğretim ve eğitimleriyle sağlanmaktaydı. 1937 Yılında Harp Akademileri kumandanlığına bağlı olarak Hava Harp akademisi kuruldu.

1949-1950 Yılı içinde İkinci Dünya savaşı denemeleri ve batı ülkelerinde uygulanan metotlar, temel olarak alındı ve öğretimde değişiklik yapılarak uzman subay yetiştirilmeğe önem verildi. Bu yıldan sonra hava harekât ve ikmal kurmay subayları yetiştirilmeğe başlandı. Bu amaçla yedi kişilik bir amerikan öğretim kurulu, Hava Harp akademisinde göreve başladı. Hava Harp akademisine öğretmen yetiştirilmek üzere Amerikan Hava Harp akademisine hava kurmay subayları gönderildi; bunlar amerikan öğretim kurulunun yerini aldılar.

1953'ten itibaren öğretim iki sınıflı olarak yapılmağa başlandı. Akademide birinci yıl, üs ve taktik hava kuvvetleri seviyesinde nükleer ve nükleer olmayan şartlar içinde her türlü taktik harekât, idarî ve lojistik faaliyetler tanıtılır. İkinci yıl, Harekât Alanı Hava Kuvvetleri kumandanlığı seviyesine kadar, nükleer ve nükleer olmayan şartlar içinde Hava kuvvetlerinin stratejik taktik, idarî ve lojistik alanda kullanılması incelenmektedir. Hava Harp akademisi, Yıldız sarayında Harp Akademileri kumandanlığı topluluğu içerisinde öğretim yapmaktadır. (M)

Hava Harp okulu, Türk Hava kuvvetlerinin çağdaş havacılık ve uzay çalışmalarına uygun olarak uçucu ve uçucu olmayan (hava-yer) subay yetiştiren askerî yüksek okul.

Yeşilyurt'ta (İstanbul) öğretim yapmaktadır. Öğretim süresi üç yıldır. Öğrenim sırasında uçuculuk niteliğini kaybedenler, Hava kuvvetleri veya Kara kuvvetlerinin diğer hizmet ve sınıflarına devredilirler. Okul yatılı ve parasızdır.

Türkiye'de ilk uçuş okulu 1912 yılında İstanbul'da Yeşilköy hava meydanında kuruldu.

Kurtuluş savaşından sonra İzmir'de bir hava okulu açıldı. Bu okul, 1926'da Eskişehir'e taşındı. 1951 Yılına kadar, Hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan uçucu adayları, Kara ve Deniz Harp okulunu bitiren subaylardan sağlandı.

1944 Yılından sonra Kara ve Deniz Harp okullarından hava sınıfına geçmek suretiyle Hava okuluna gelen adayların sayıları ihtiyacı karşılayamadığından, Hava kuvvetlerimize subay yetiştirecek bir Hava Harp okulunun kurulması için 1 ekim 1951'de Eskişehir'deki Hava okulu lağvedildi; iki yıl süreli Hava Harp okulu açıldı. Hava Harp okulu 1954'te İzmir'e taşındı. 1967'den beri öğretim İstanbul'daki tesislerde yapılmağa başlandı. Hava Harp okulunun birinci ve ikinci sınıflarında adaylara teorik olarak havacılık ve uzay çağı ile ilgili bilgiler verilir; öğrencilerin asteğmen rütbesiyle başladığı üçüncü sınıfta tatbikî uçuş eğitimiyle başarı kazananlar, bröveleri aldıktan sonra uçuş birliklerine tayin edilirler.

Pilot brövesi alamayan subaylar, yer hizmetlerinin çeşitli dallarına ayrılarak bu branşlarla ilgili sınıf okullarına verilir. Eğitimi tamamladıktan sonra Hava kuvvetlerinin ilgili birliklerine katılmak suretiyle hizmete devam ederler. (M)

HAVAÎ sıf. (*hava*'dan osmanlıca *havāî*). Hava ile ilgili, havada bulunan: *Havaî hat.* ‖ Gökyüzü renginde olan: *Havaî mavi.* ‖ — *Mec.* Hevesine bağlı olarak hareket eden, uçarı. ‖ Boş, değeri olmayan: *Havaî söz.* ‖ *Argo.* Hileli zar. ‖ *Esk. Havaî meşreb,* kararsız, hafif.

— Ask. *Havaî fişek,* törenlerde şenlik için ve askerî harekâtta geceleyin düşmanın muhtemel hedef bölgelerini aydınlatarak kontrol etmek için kullanılan küçük roket. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Esk. Havaî top,* osmanlı ordusunda havan topuna verilen ad.

— Dy. Havada gerili halde bulunan ve bir makas kumanda kulesinden çıkan transmisyon tellerinin niteliği.

— Huk. *Esk. Havaî gedik.* Bk. GEDİK.

— Telekom. *Havaî hat,* genellikle demiryolu boyunca dikilen direklere gerilmiş telgraf veya telefon telleri. ‖ *Havaî telgraf,* kol hareketleriyle veya ışıklı işaretlerle gönderilen telgraf.

— Mal. *Esk. Havaî hisse,* osmanlı devletinde zeamet, sipahi ve tımar sahiplerine verilen ek paylar.

— ANSİKL. Ask. *Havaî fişek,* çeşitli silâh-

Hava Harp okulu

larla atıldığı gibi, özellikle uçaklardan da düşman bölgesi üzerine bırakılır. Bunlarla düşman bölgeleri aydınlatılmak suretiyle kontrol altında bulundurulur. Bunların çoğu paraşütlüdür. Hedef bölgesi üzerinde yeteri kadar kaldıklarından, gözetleyiciler için yararlı olurlar. Bazı kritik durumlarda, çabuk bilgi vermek maksadıyle, özellikle gemilerde havaî fişekler atılır.

Havaî fişekler, çeşitli renklerde ışık verdikleri için millî bayram ve törenlerde, gece şenliklerinde de kullanılır.

◆ **Havaîlik** i. Hoppa ve kararsız olma hali: *Bütün havaîlikle beraber gene İstanbul'un hüdâinâbit yetiştirdiği halk sanatkârlarının hususiyetlerini de gösteriyordu* (H. E. Adıvar).

◆ **Havaîyât** çoğl. i. *Esk.* Küçük, değersiz iş. (M)

HAVAÎ. Bk. HAWAİİ.

HAVAÎ takımadaları. Bk. HAWAİİ.

HAVÂKÎN çoğl. i. (*hâkân*'dan ar. *havâkin*). *Esk.* Hanlar, padişahlar. (M)

Hava kurumu (TÜRK), Türkiye'de sivil ve askerî havacılığı destekleme amacıyle kurulan dernek. 16 Şubat 1925'te «Türk Tayyare cemiyeti» adıyle kuruldu. Türk Kuşu Genel müdürlüğü, Zıraî İlâçlama filosu ve Taşra teşkilâtı gibi bölümlere ayrılır. Türk Kuşu Genel müdürlüğüne bağlı dört okul vardır: 1. Uçuş okulu; 2. Paraşütçülük okulu; 3. Planör okulu; 4. Model Uçak okulu. Bu okullarda, Türk gençliği bu konular üzerine eğitilir, gerekli hava sporu sahaları ve malzemesi sağlanır. Zıraî İlâçlama filosu, Türkiye'deki tütün, pamuk ve narenciye gibi ürünleri tahrip eden haşerata, sivrisinek, çekirge gibi böceklere karşı yapılan mücadelede etkili rol oynar. Türk Hava Kurumu Genel başkanlığına bağlı olmak üzere 525 il ve ilçede taşra teşkilâtı vardır. Bu şubeler, Türk Hava kurumunun hisseli ve hissesiz gelirlerini toplayarak genel merkeze aktarır; bölgelerinde, gayeleri bakımından kurumun propagandasını yapar.

Türkiye'nin sivil havacılık federasyonu hüviyetini taşıyan Türk Hava kurumu, Türkiye'de millî havacılığın her sahasında (sivil ve askerî havacılığı desteklemek dahil) gerekli bütün çalışmaları yapan en yüksek kuruluştur (Türk Hava Kurumu tüzüğü, md. 3). Milletlerarası Havacılık federasyonu (FAİ) nezdinde Türkiye'yi temsil eder (Türk Hava Kurumu tüzüğü, md. 3/E3). Motorlu uçak ve planör uçuşunda, paraşütçü, modelci ve makinist olarak yetiştirdiği ve ihtisas sahibi yaptığı personele FAİ ve Türk Hava kurumuna ait lisans, diploma ve bröve verir (Türk Hava Kurumu tüzüğü md. 3/F). [M]

Hava Kuvvetleri kumandanlığı, barışta ve savaşta Hava kuvvetleriyle bu kuvvete bağlı çeşitli kuruluşların her yönden sevk ve idaresiyle görevli ve sorumlu kuvvet kumandanlığına verilen ad.

Hava Kuvvetleri kumandanlığının kanunlarla belirtilmiş görev ve sorumlulukları şöylece özetlenebilir:

1. Hava kuvvetlerini ilgilendiren genel konularda, Genelkurmay başkanlığına bilgi vermek ve gerekli tekliflerde bulunmak; 2. Genelkurmay başkanlığının direktifine uygun olarak, Hava kuvvetlerinin teşkilât, ikmal ve seferberlik işlerini planlamak ve uygulamak; 3. Hava kuvvetlerinin savaştaki muhtemel kullanılma faaliyetleriyle, barışta manevra ve tatbikatlara ilişkin planların hazırlanması, emir ve talimatların yayımlanması; 4. morali yüksek tutacak tedbirlerin ve tertiplerin alınması; 5. ülkeye hava saldırıları...

Hava Kuvvetleri kumandanlığının kuruluşunda bulunan başlıca organlar: kumandanlık karargâhı, kumandanlığa bağlı çeşitli muharip birliklerle, eğitim kuruluşları ve ikmal tesisleri olarak özetlenebilir.

Kumandanlık karargâhı, kumandanlığa doğrudan doğruya bağlı bulunan birlik ve kurumların her durumda görevlerini yapmalarını, kendilerine ayrılan ödeneğin verilen araç ve gereçlerin yurt savunmasına uygun olarak kullanılmalarını sağlamak üzere kumandan adına direktif hazırlayan şu kademelerden kurulmuştur:

a. şahsî karargâh; b. koordine karargâhı; c. özel karargâh. Bu kademelerdeki personelden kurmay heyeti karargâha yön verirken, uzman ve müşavirler, çeşitli sınıf subayları, sivil uzman personel, yardımcı diğer personel, subay veya astsubay veya sivil yardımcı personelle, askerî memurlar kendi konularındaki hizmetleri yürütmekle görevlidirler.

Hava Kuvvetleri kumandanlığına bağlı muharip kuruluşlar da, genellikle birkaç Taktik Hava kuvveti, Hava Üs kumandanlıkları, Jet Ana Üs kumandanlığı ve Jet Üs kumandanlıklarından ibarettir. Bunlardan Taktik Hava Kuvveti kumandanlığı bağımsız olarak veya bir ordular grubu ile birlikte olarak hava harekâtını planlamak, sevk ve idare etmek üzere kurulur. Aynı zamanda donatılarak gerekli eğitimi görmüş büyük bir birliktir. Başlıca özelliği, elastikiyet, hareket kabiliyeti ve satıh kuvvetlerini destekleme kabiliyetidir. Genellikle bir Taktik Hava kuvveti, iki veya daha çok Hava üssü, Keşif filosu, İrtibat kıtası, Hava İhbar ve Kontrol grubundan ibarettir.

Hava Üs kumandanlıkları da, Hava kuvveti emrinde olarak destekledikleri filo sayısına göre, Jet Ana Üs kumandanlığı ve Jet Üs kumandanlığı olarak iki ayrı kuruluşa sahiptir.

Hava Kuvvetleri kumandanlığı teşkilâtı için genel hedef, memleketin askerî havacılık siyaset programını hazırlamak ve yürütmektir. Bu programın iki amacı vardır. Bunlardan biri hava kuvvetlerinin barıştan itibaren kurularak savaş görevlerine hazırlanması, diğeri ise savaşta yurdun hava güvenliğinin korunmasıdır. Bu maksatla, planlanan görevlerinin uygulanabilmesi için gerekli hava kuvvetinin sayı niteliğini tespit etmek, savaşta da düşman hava saldırılarına karşı ihbar ve kontrol teşkilâtını hazırlamak gerekir. Böylece sağlanacak uçak ve ihbar kontrol teşkilâtının nasıl bir şekil ve düzende kurulması gerektiği belirlenir. Ayrıca diğer yan tedbirleri kararlaştırmak suretiyle hizmet yürütülür.

Bu arada Hava kuvvetlerini yurt içi ve dışında tanıtmak için uygulanacak program ile modern gelişme ve harekât kavramlarına uyabilmek üzere yürütülecek eğitim program ve planını da tespit etmek yine Hava Kuvvetleri kumandanlığının görevleri içerisinde yer alır. Bk. SİLÂHLI KUVVETLER. (M)

HAVAKÜRE bls. i. *Atmosfer*'in eşanlamlısı. ‖ *Alt havaküre,* yerküre ile üst havaküre arasında yer alan, ortalama 12 km kalınlığında atmosfer tabakası. (Bk. TROPOSFER.) ‖ *Üst havaküre,* ortalama 12 ile 20 km arasındaki yükseltide yer alan atmosfer tabakası. (Bk. STRATOSFER.) [L]

HAVALANDIRICI i. (*havalandırmak*'tan *havalandır-ıcı*). Arıcılık. Balın buharlaşmasını hızlandırmağa, sıcaklığı düşürmeğe, peteğin havasını yenilemeğe yarayan bir hava akımı yaratacak şekilde kovanın giriş yerinde kanatlarını çırpan arı.

— Teknol. Bir yerin sürekli ye tabiî olarak havalandırılmasını sağlayan cihaz veya donanım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teknol. Hareketli levhalı, sürgülü veya kanatlı *havalandırıcı*'ların etkisi, odanın şekline ve sistemin yerleştirildiği yere göre değişir. *Hareketli levhalı*'lar, pencerenin üst camının yerine takılır; *sürgülü* havalandırıcılar ve çift camlı çerçeveler daha az etkilidir; zira çok çabuk toz toplarlar ve temizlenmeleri güçtür. *Kanatlı* havalandırıcılar, özellikle pencerenin üst kısmındaki camın üzerine takıldığı zaman çok kullanışlıdır; bu yerleştirme şekline imkân olmadığı zaman, odanın dışarıya bakan duvarına takılabilir.

Daha çok havalandırma sistemine benzeyen *buhar aspiratörleri* de vardır. (LM)

HAVALANDIRILMA i. (*havalandırılmak*'tan *havalandırıl-ma*). Havalandırılmak eylemi.

— İkt. *Hububatın havalandırılması,* kızışmamasını sağlamak için, hububatın, karıştırılarak hava ile temasa getirilmesi.

— Sağ. bil. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Sağ. bil. *Konutların havalandırılması,* solumayle, ısıtma araçlarıyle v.b. bozulmuş olan havayı kısmen ve sürekli olarak değiştirmeyi öngörür. Bu iş tabiî ve sunî şekilde yapılabilir. Çok kalabalık olmayan küçük konutların tabiî yoldan yeteri kadar havalandırılması kapı, baca ve pencerelerle sağlanır. (LM)

HAVALANDIRMA i. (*havalandırmak*'tan *havalandır-ma*). Havalandırmak işi. ‖ *Havalandırma tertibatı,* bir yerin havasını değiştirmeğe yarayan düzen.

— Bayınd. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Galeriler, kuyular ve işletme şantiyelerinde yeraltı hava dolaşımı. Bk. ANSİKL. ‖ *Havalandırma galerisi,* yeraltı lokellerinin havalandırılmasına yarayan oluk.

— Sağ. bil. Bk. ANSİKL.

— Teknol. Dış şartlar ne olursa olsun, bir yere dışarıdan verilen havayı veya bu yerin iç havasını değiştirmek için yapılan işlemlerin bütünü. (KLİMATİZASYON da denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Statik havalandırma,* sıcak hava ile soğuk hava arasındaki yoğunluk farkına dayanan havalandırma sistemi.

— Tekst. Boyadan çıkan bir kumaş veya ipliği parlatmak için üzerine hava göndermе.

— ANSİKL. Bayınd. Kara ve demiryolu tünellerinde, karbon monoksidin boşaltılması ve tünellerin havalandırılması konusu, çözümü güç problemler doğurmaktadır. Kuyular açarak veya tünel başlarının seviyesini farklı yaparak tabiî havalandırma mümkünse de yeterli değildir. Sunî havalandırma, emme veya havayı tünelin bir ucuna doğru püskürtmeyle uzunlamasına yapıldığı gibi, tünelin yan taraflarına yerleştirilmiş temiz hava alma tesisleri, kirli havanın boşaltılmasını sağlayan tertibat ile de yapılmaktadır; nihayet her iki sistemin birleşiminden meydana gelen ve yanlamasına çalışan

Foto. MEYDAN

havalandırma tesisleri de yapılabilir.
— Mad. oc. Havalandırmanın şu amaçları vardır:
1. insanların solunumu, Diesel lokomotiflerinin egzos gazları, çeşitli oksidasyonlar, özellikle karbonun ağır oksidasyonu, patlayıcı madde dumanları tarafından kirlenmiş havanın yenilenmesi;
2. yakıt madeni ocaklarında, karbondan ve yatak kenarlarından çıkan grizu gazını, patlayıcı birikimleri önlemek amacıyle seyreltmek ve uzaklaştırmak;
3. kullanılmayan bölümlerin sıcaklığını düşürmek.
Bütün patlama tehlikelerini önlemek amacıyle, genellikle hava akımında grizu miktarının yüzde 0 ile 5 arasında olması istenir. Bundan dolayı çok derin maden ocakları geniş çapta hava akımı gerektirir. Derin maden ocaklarında el değmemiş kayaların sıcaklığı 40°C'a ulaşabilir ve geçebilir. Çalışma alanında sıcaklığın dayanılabilir olması ve 30°C'ı geçmemesi için güçlü bir havalandırma gerekir; ayrıca çok sıcak maden ocaklarında havanın soğutulması için soğutma tesisatı yapılmaktadır. Kirli havanın değiştirilmesi için (derinliği az olan maden ocaklarında), dipte çalışan işçi başına dakikada 3 m³'lük bir havalandırma yeterlidir. Sıcak hava ve hafif gaz olan grizunun yükselme eğilimi sebebiyle çalışma alanına varan hava akımının daha aşağı inmesi önlenmeğe çalışılır, bu, grizulu maden ocaklarında grizunun yok edilmesi hariç, yükselen zorunlu havalandırma ilkesidir. Hava, ana işletme kuyusundan, maden ocağının en alt seviyesine kadar iner; çeşitli alt kanallara dağılır ve çalışma alanlarına yükselir; sonra üst hava dönüş kanallarında toplanır ve bir veya birçok çıkış bacasında toprak üstüne varır. Gerekli hava miktarını güvenlikle sağlamak için hava çıkış bacasında emici bir vantilatör bulundurulur.
Vantilatörsüz yapılan tabiî havalandırmada, sıcak havayı, hava dönüş bacasının tabiî olarak çekişinden yararlanılır; bu tür havalandırma küçük maden ocaklarında yeterli olabilir.
Kör kuyu türündeki çalışmalarda ikincil havalandırma gereklidir: ikincil bir vantilatör havalandırılmış galeriden hareket ederek kör kuyu ağzına varan bir boru hattına hava üfler ve çeker. Hava akımının kısa devre yapmasını önlemek için bir süzgeç meydana getirecek şekilde, çift havalandırma kapısı yerleştirilir. Pencereli kapılar veya havalandırma levhaları şeklindeki kısmî kapaklar, boru şebekesine havanın düzenli dağılımını sağlar. Uranyum maden ocaklarında, solunumu kesinlikle tehlikeli (akciğer kanseri tehlikesi) olan radonun (radyoaktif gaz) seyreltilmesi için dikkatle kontrol edilmesi gereken bir havalandırma yapılması çok önemlidir.
— Sağ. bil. Konut büyük ve kalabalık olursa, sunî ve kuvvetli bir havalandırmaya başvurmak gerekir. Bu da, bozuk havanın emilmesi veya içeriye temiz hava verilmesi şeklinde olur. Emme yoluyle yapılan sunî havalandırma, yanan ocakların üzerindeki bacalarla sağlanır, fakat bu usul, kapı ve pencere aralıklarından soğuk hava sızmasına sebep olacağı için sakıncalıdır. İçeriye temiz hava vermek daha iyidir; bunun için püskürtücü ve hava verici aygıtlar kullanılır. Temiz havayı (gerekirse ısıtarak) odaların üst tarafına vermek, bozuk havayı döşeme hizasından boşaltmak gerekir. İş icabı zehirli buhar veya gaz hasıl olan atelye veya işyerlerinde havalandırma şarttır. Madenlerde çalışan işçilere solunabilecek temiz hava vermek ve kayalardan çıkan gazı (*grizu*) boşaltmak amacıyle yapılan havalandırma tamamen sunîdir. Bunun için emici vantitlatörler kullanılır; çoğu zaman iki kuyu arasına bir hava yolu açılır.
— Teknol. Maddeler, ürünler ve canlılar üzerindeki etkisi açısından bir atmosferi niteleyen fiziksel özellikleri o kadar çok ve çeşitlidir ki belli şartlar altında bu çeşitli özellikleri değiştirmek için yapılan işlemlerin tümünü belirtmek ve ısıtma, rüzgâr gönderme, nemlendirme gibi terimler yetersiz kalır. Havalandırma kelimesinin bu teknik alana sokulmasının sebebi budur. Havalandırma işleminde genellikle çevre ve ışın yoluyle yapılan değişimler işe karışır ve asıl çevrenin yani hava ile kaplı bütün bölgenin ve sınırının havalandırılması gerekir.
Çevre havalandırması deyimi en somut olanıdır, çünkü havalandırma kelimesinin diğer anlamları ile bir anlam karışıklığını önlemek için seçilmiştir; bununla birlikte Amerikalıların desteklediği havalandırma terimi ağır basar. Sanayi bölgelerinde havalandırmanın olabilmesi için hiç değilse havanın üç özelliği (genellikle sıcaklık, bağıl nem, hız veya saflık) üzerine etki yapması ve bunların değerlerini ayarlaması veya sınırlaması gerekir; maddelerin işlenmesi sebebiyle şartlar seçiliyorsa sanayideki deyimiyle nitelenir (meselâ dokuma sanayii); konutların havalandırılmasına ise klimatizasyon denir; saflık hem çevre ısısını, hem bağıl nemi, hem de havanın en büyük dolanım hızını ve belli bir saflık derecesini sağlamak zorundadır.
Bir tünelde, tehlikeli derecede nefes tıkanıklığı yaratabilecek kadar sağlığa zararlı egzos gazlarının toplanmasına elverişli yüksek bir nokta varsa, bu tünelin borular, kuyular ve motorlu havalandırma cihazlarıyle havalandırılması şarttır. (LM)

HAVALANDIRMAK geçl. f. (*havalanmak*'tan *havalan-dır-mak*). Havalanmasını sağlamak. || Açıkhavaya çıkarmak: *Elbiseyi havalandırmak.* || Kapalı bir yerin havasını tazelemek: *Bir maden ocağını, bir hastahane salonunu havalandırmak.*
— Tekst. Boyamadan sonra, oksijenin etkisini genişletmek amacıyle, her tarafının iyice hava alabilmesi için bir kumaşı silkelemek.
◆ **Havalandırılmak** edilg. f. Havalandırmak eylemine konu olmak. (ML)

HAVALANMA i. (*havalanmak*'tan *havalanma*). Hava alma, havası değiştirilme: *Odanın havalanması.* || Havaya kalkmak eylemi: *Uçağın havalanması.*
— ANSİKL. Fizyol. *Akciğerin havalanması*, akciğer hava peteklerindeki havanın solunum hareketleriyle yenilenmesi demektir. (Hava peteklerinin havalanması, normal halde olsun, hastalık halinde olsun. Akciğerin her tarafında aynı değildir. Meselâ normal halde akciğerin tepe bölgesi, zorlu soluk alınmadığı takdirde çok az havalanır; hastalık halinde bir akciğer parçası, hattâ bir lobun tümü, kan oturması, suyun sızıntısı, bronşlarda engel, diyafram felci v.b. gibi bir sebepten dolayı havalanmada anormallik gösterebilir. Akciğerin geri kalan kısmı ise normal şekilde havalanır.) [L]

HAVALANMAK edilg. f. (*hava*'dan *hava-la-n-mak*). Havası değiştirilmek, temiz hava almak: *Oda bugün havalandı mı?* || Dönşl. f. Yerden ayrılıp gök doğrultusunda uçmak: *Öldü; ne rüzgârlar girdi içeri / Ne bir kuş havalandı pencereden* (C.S. Tarancı). *Uçak havalandı.* || Rüzgârla hareket etmek: *Bütün yapraklar havalandı.* || Mec. Beğenilmeyen davranışlarda bulunmak: *O kız son zamanlarda pek havalandı.* (M)

HAVALE i. (ar. *ḥavāle*). Bir işi bir başkasının sorumluluğuna bırakma, devretme, ısmarlama: *Böyle mühim ve ehem olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar heyeti umumiyeye havale ile vakit geçirmeyelim* (Atatürk). || Parayı bir başka yerden ödettirme işlemi: *Havale gişesine gitti; bir şey sordu, sonra döndü, çıkıp gitti* (R. H. Karay). || Parayı banka veya posta yoluyle göndermek için kullanılan kâğıt: *Dünden beri buraya hiç havale gelmedi.* || Bir arsayı çevirmek, kapamak için yapılan duvar: *Evin önündeki tahta havalenin kenarında sigaramı savuruyor, sessiz sokakları, susan halkı, köpekleri seyrediyor... dertleniyordum* (S.F. Abasıyanık). || Bir binadan başka bir binanın içini görebilme durumu. || Yüksek ve büyük bir görünüşü olma: *Bu kamyonun havalesi çok fazla.* || — *Esk.* Saldırma, bir şeyle vurma. || Resmî kâğıt üzerine yetkili bir kişi tarafından ilgili bir yere gönderildiğine dair konulan işaret. || *Havale çekmek*, banka veya postadan para çekmek. Arsanın etrafını bir duvarla çevirmek. || *Havale etmek*, devretmek, göndermek, ısmarlamak: *Bilmem, bir işim var, sana etsem mi havale* (M. Â. Ersoy). *Ben vaz geçtim. Bir de Beşir'in şeylerini havale ediniz, tamam olsun* (H. Z. Uşaklıgil). || *Havale göndermek*, posta veya banka yoluyle para yollamak.
— Huk. Bir kimsenin (*muhil*) kendi hesabına diğer birine (*muhalün leh*) para veya kıymetli evrak veya başka bir mislî eşyayı vermeğe üçüncü kişiyi (*muhalün aleyh*) yetkili kılması. (Bk. ANSİKL.) || *Esk.* Bir borcun bir zimmetten diğer bir zimmete geçirilmesi.
— Kadın doğum. Gebe veya doğurmakta olan kadınlarda görülen çoğu zaman koma ile beraber çırpınma krizleri şeklinde gelen hastalık hali. Bk. ANSİKL.
— Patol. Küçük çocuklarda görülen ve komayı andıran rahatsızlık. Bk. ANSİKL.
— Telekom. Bir şahsın diğer bir şahsa para göndermesi için, PTT tarafından yerine getirilen hizmet.
— Teşk. tar. Devletin mülkleriyle ilgili paraları toplayan görevli.
— Vet. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Huk. *Havale*, alacaklı ile üçüncü kişi arasında ifayı (edimi) hedef alan bir sözleşme meydana getirir. Bu sözleşmeye göre üçüncü kişi, yani lehine havale yapılan kimse kendi adına ahz ve kabza yetkili kılındığı gibi, borçlu da, yani aleyhine havale yapılan kimse, alacaklı, yani havaleyi yapan kimse hesabına üçüncü kişiye ifada bulunmağa yetkilidir. Bu suretle ortaya ifayı hedef tutan ve sözleşmeden doğan bir üçlü münasebet ortaya çıkar. Aleyhine havale yapılan kimse, lehine havale yapılana ifada bulunmak suretiyle, havale yapana karşı olan borcundan kurtulur. Çünkü, her ne kadar lehine havale yapılan kimse, ifayı kendi adına kabul ediyorsa da, aynı zamanda havale yapan hesabına da hareket etmektedir. Lehine havale yapılan kimse bu havaleyi kabul etmek istemiyorsa, bunun derhal havaleyi yapan kimseye bildirilmesi gereklidir. Aksi halde, bundan doğacak zarar ve ziyandan kendisi sorumlu olur (Borçlar kn. md. 458/III). Aleyhine havale yapılan kimse ise, havaleyi kabul ettiğini lehine havale yapılan kimseye bildirir bildirmez, eğer bir ihtirazî kayıt ileri sürmemişse, derhal ifa etmek borcu altına girer. Lehine havale yapılan kimseye karşı ancak onunla aralarındaki şahsî ilişkiden veya havalenin münderecatından doğan defileri ileri sürebilir; havale ya-

Türk Hava kurumu

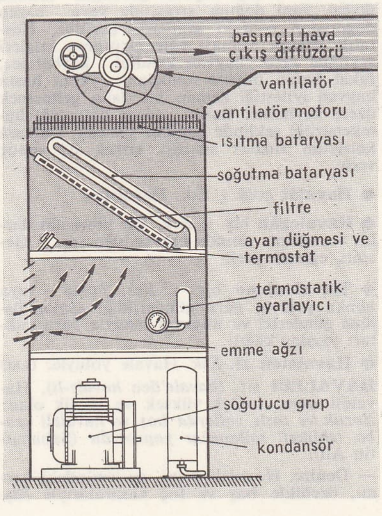

havalandırma

Foto. A. Kamacıoğlu (MEYDAN)

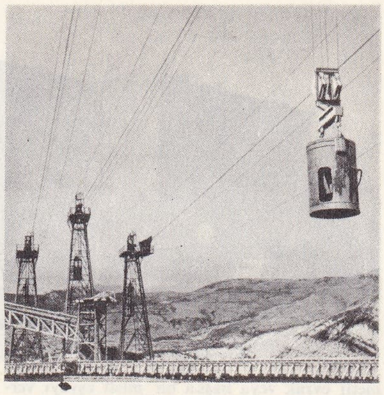

Castillon barajında **hava hattı** (maddesi 683. sayfada)

panla aleyhine havale yapılan kimse arasındaki ilişkiden doğan defiler, lehine havale yapılan kimseye karşı ileri sürülemez (Borçlar kn. md. 459). Aleyhine havale yapılan kimse, borcun ödenmesinin istenmesi halinde, ifada bulunmayacağını bildirmişse, lehine havale yapılan kimse, bunu derhal havale edene bildirmek zorundadır; aksi halde bundan doğacak zarar ve ziyandan sorumlu olur (Borçlar kn. md. 460). Havale yapan kimse her zaman lehine havale yapmış olduğu kimseye karşı havalesinden dönebilir, meğer ki, havale, özellikle bir borcun ödenmesi gibi havale edilen kimse lehine yapılmış olsun (Borçlar kn. md. 461/I). Aynı şekilde, aleyhine havale yapılan kimse kabul edinceye kadar da havale eden ona yapmış olduğu havaleden dönebilir (Borçlar kn. md. 461/I). Havale eden iflâs etmişse, bu havale geri alınmış sayılır (Borçlar kn. md. 461/III).

— Kadın doğum. Kadınlarda havale, özellikle gebeliğin son üç ayında görülür; doğumdan sonra nadirdir. Havale ile birlikte çoğu zaman albüminüri ödem, sidik azlığı, hipertansiyon görülür. Havale nöbeti, önce kuvvetli bir çırpınma ile başlar, sonra bir kasılma gösterir ve koma ile son bulur. Havale anne için, özellikle çocuk için tehlikeli bir durumdur. Gebeliğin son üç ayında, özellikle ağırlık eğrisinin kontrol edilmesi sayesinde havale olayları azalmıştır. Havaleyi önleyici tedbirler; yatak istirahati, sıcak tutma, tuzsuz yemek rejimidir. Tedavi tedbirleri ise eskiden kan alma ve çok su verme şeklindeyken şimdi bunların yerini nöroplejik ilâçlar almıştır. Bununla beraber en kesin tedbir çocuğu alarak döl yatağını boşaltmaktır.

— Patol. Çocuklarda görülen havale, çok basittir. Çocukta önce ateş yükselir, sonra kasılarak bayılma, yani bir çeşit koma hali gelir. Tehlikeli ise de birkaç dakika sonra geçer.

— Vet. Havale, hayvanlarda, özellikle dişi domuzda ve dişi köpekte gebeliğin sonuna doğru, yani doğum sırasında veya bazen doğmadan sonraki günlerde görülür. Hastalık değişik aralıklı ağır çırpınma krizleri şeklinde gelir, hayvan kendini kaybetmez, fakat bazen ölümle sonuçlanır; yahut hasta hayvan iyileştiği zaman bir daha gelmemek üzere kaybolur. Bazen sadece dölyatağı hareketsizliği şeklinde kendini gösterir. Damara kalsiyum tuzları şırınga etmek iyi sonuç verir.

◆ **Havalât** çoğl. i. Esk. Havaleler.

◆ **Havalegâh** blş. i. *Esk.* Bir kimsenin darlık ve sıkıntı anında başvurduğu yer. || Gezinti, eğlence yeri.

◆ **Havalename** blş. i. *Esk.* Posta veya banka yoluyle para gönderildiği zaman üstüne gönderici ve alıcının ismiyle para miktarı yazılan kâğıt.

◆ **Havaleten** zf. *Esk.* Havale yoluyle. (LM)

HAVALELİ sıf. (*havale*'den *havale-li*). Havalesi olan. || Çok yüksek ve büyük olan: *Bozuk ve taşlı yollarda boş ve havaleli araba tehlikeli sallantılar yapıyordu* (Sabahattin Ali).

— Denizc. *Havaleli gemi,* su üstündeki kısmı, özellikle baş ve kıç kasaralarıyle rüşvet güverte yapıları belirgin surette yüksek ve bu sebeple pek dengeli olmayan gemi. || *Havaleli yük,* dikey olarak çok yer kaplayan ağır yük. (M)

HAVALI sıf. (*hava*'dan *hava-lı*). Havası olan: *Adeta o murdar kokulu, ağır havalı yere Rabia'nın hayali de Osmanla beraber gelmişti* (H. E. Adıvar). || Temiz hava alabilen: *En havalı oda bana düştü.* || *Mec.* Havalanmış, aklı havada, yaramaz: *Çok havalı çocuk, hiç ders çalışmıyor.* || Çekici, cazibeli (kimse): *Havalı kadın.*

— Mad. oc. *Havalı çekiç,* kömür ocaklarında kazma yerine kullanılan hava basınçlı âlet. Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Havalı soğutucu,* kuvvetli bir hava dolaşımıyle sıvıları soğutmakta kullanılan ısı değiştiricisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mad. oc. *Havalı çekiç*'in ucu sivri, çelik bir kalemi ve hava basıncıyle çalışan bir pistonu vardır; bu piston darbelerle kalemin kömür kütlesinin yarıkları içine girerek parçalar koparmasını sağlar. Bu âlet sert kömürler için yetersizdir, bunun yerine *havöz* kullanılır; eğer kömür aşırı derecede sertse patlayıcı maddelerden yararlanılır.

— Sanay. *Havalı soğutucu,* temel olarak, içinden soğutulacak maddenin geçtiği bir boru demeti ile düşey eksenli bir vantilatörden meydana gelir. Havalı soğutucular, petrol rafinerilerinde deniz ve nehir sularını kullanan klasik sulu soğutucuların yerini tamamen almıştır. (L)

HAVALIK i. (*hava*'dan *hava-lık*). İnş. Kanalizasyon tesisatında, pis su borularının açık hava ile bağlantısını sağlayan boru parçası. || Kanalizasyon borularında boşaltma yapılabilmesi için gerekli havayı taşıyan ve sifonlardaki yedek suyun kanalizasyona boşalmasını önleyen boru. (L)

HAVALİ i. (ar. *ḥavl,* çevre'den *ḥavâlî,* çevreler). Çevre, dolay, yöre: *Fakat bu havalide umumiyetle sükûn teessüs edemedi* (Atatürk). *Benim arazim üzerinde dolaştığına nereden hükmettiler? Bütün bu havaliyi keşfe gelmiştir* (R. H. Karay). [M]

HAVALİMANI blş. i. Bir şehir veya bölgeye bağlı havayolu ulaşımı için gerekli teknik ve ticarî kuruluşların bütünü. || Bu altyapının yerleştirilmesi, işletilmesi ve geliştirilmesi ile görevli kurum: *Yeşilköy havalimanı.*

— Huk. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Havalimanı* deyimi havaalanı ile aynı anlama gelir. Havalimanı deyimi bugün gittikçe havaalanının kara sınırlarını aşmakta ve meydan dışında birçok servis ve kuruluşu kapsamaktadır; meselâ şehrin merkezinde bulunan terminal binası ve bunu havaalanına bağlayan kara ve hava ulaştırma tesisleri havalimanı deyiminin kapsamına girer. Bir havalimanı, idarî bir kuruluş olarak bir şehrin çevresinde bulunan veya aynı iktisadî bölgenin ulaştırma hizmetini yapan birkaç havaalanını kapsayabilir.

● *Sınıflandırma.* Havalimanları dört sınıfa ayrılır:

A sınıfı havalimanları, uzun sefer yapan her cins uçağın inişine elverişli olanlardır; 2 100 ile 3 000 m uzunlukta, uçak tekerleğinin 45 tonluk basıncına dayanabilen pistlere ve en az 13 500 m^2'lik uçak park sahasına sahip olmaları gerekir. Meselâ: Orly, İstres, Cezayir, Casablanca, Tunus, Yeşilköy, Esenboğa havalimanları. Bu sınıfa giren havalimanlarında, pistlerin uzunlukları ve basınca karşı dirençleri yukarıda belirtilen miktarları aşma yolundadır ve günümüzde tepkili uçakların hareketlerine uyacak şekilde değiştirilmektedir;

B sınıfı havalimanları, özel malzemeyle yapılanlar dışında A sınıfı uçaklar tarafından kullanılabilir; pistleri 1 500 ile 2 000 m uzunluktadır ve tekerleğin 20 tonluk basıncına dayanabilir, uçak park sahaları 6 500 m^2'dir. Meselâ: Nice, Çiğli (İzmir), Adana, Erzurum, Samsun havalimanları;

C sınıfı havalimanlarında pistler 800 ile 1 500 m uzunluğundadır ve tekerleğin 9 tonluk basıncına dayanabilir. Özellikle kısa mesafeler arasında çalışan uçaklar için kullanılan bu havalimanlarında park sahalarının 2 800 m^2 olması gerekmektedir. Mesal: Biarritz, Bursa, Afyon, Kayseri, Balıkesir, Antalya, Trabzon havalimanları;

D sınıfı havalimanları, okul ve turizm için kullanılan havaalanlarıdır. Bunların pist uzunluğu 600 ile 800 m arasında olur ve tekerleğin 2,5 tonluk basıncına dayanabilirler. Havalimanının ve buna bağlı işletme servislerinin iki görevi vardır: uçaklar havadayken manevra ve hareketlerini kolaylaştırır, meydana yaklaşırken yöneltir ve gerekirse görüş imkânları kötü olan hallerde inişlerine yardım eder; uçaklar yerdeyken yolcuların hareketlerine ve eşyaların taşınmasına, uçakların korunma, bakım ve tamirlerine imkân verir.

● *Nitelendirme.* Bir havalimanı dört ana parçaya ayrılabilir: hava trafiği yerel servisi, pistler ve uçak park yerleri, yolcular ve eşyalar için gerekli servislerle birlikte hava garı, koruma, bakım ve tamir bölgesi. *Hava trafiği yerel servisi,* havaalanını çevreleyen bütün bir bölgenin hava trafiğini düzenler. Havaalanının uçuş kulesine yerleştirilmiş olan bu servis, havaalanı denetleyicilerinden meydana gelen bir ekiptir; bu ekibin görevi, uçakların trafiğini sağlamak, gerek yerde ve gerekse uçuşta hareketlerini, uçuş kulesinin sorumlu olduğu bölge içinde düzene koymaktır. İyi havada (yani tavan 300 metrenin üstünde ve yatay olarak görüş imkânı en az 5 km olduğu zaman), uçuş kulesi pilota yalnız yerdeki meteorolojik şartları ve rüzgâra bağlı olarak inişe açık pisti bildirir. Kötü havada uçak, yaklaşma sırasında tamamıyle kör uçuşta kullanılan âletlerle yönetilir (yerden kontrollu yaklaşma). Her iki halde de uçak, iniş yapar yapmaz özel olarak yerdeki hareketlerden sorumlu bir denetleyicinin yönetimine girer. Birkaç uçak aynı anda alana varır, iki uçak birden piste konamaz; uçaklar sıra ile beklemede kalır ve kademeli olarak inişe geçerler.

Bir uçak havalanmak istediği zaman, kendisine talimat veren uçuş kulesinden izin ister. Kalkışından biraz sonra uçak, havaalanının uçuş kulesi ile ilişkisini keser ve bölge hava trafik servisi ile telsiz bağlantısı kurar.

● *Pistler ve uçak park yerleri,* havalimanının sınıfına göre değişir ve tekerlek basıncına dayanıklı betondan inşa edilir. Pistler, hâkim rüzgârlar doğrultusunda dizilir. Modern uçaklar artık rüzgâra karşı iniş ve kalkış yapmak zorunda değildir; bunlar, rüzgâr doğrultusu ile 15 derecelik bir açı yapan pistlerden faydalanabilir. Havacılığın başlangıcından beri pistler çok büyük değişikliklere uğramıştır; eskiden çimenli bir arazi iniş alanı olarak kullanılmağa yetiyordu. Günümüzde ise milletlerarası bir havalimanında, uzunluğu 2 000 metreyi geçen ve tekerleğin 45 tonluk basıncına dayanabilen pistler bulunması gerekmektedir. Öngerilimli beton tekniği, çok daha dayanıklı ve daha iktisadî pistler yapılması imkânını sağlamıştır. İniş pistlerinin yanında, modern bir havalimanının, *varış yolları* adı verilen ve uçakların terminal binasına, uçak park sahalarına veya fabrika, bakım ve tamir atelyelerine giden (kalkışa geçmek üzere pist başına götüren) beton yol şebekesine sahip olması gerekir. Pistlerde, varış yollarında ve uçak park sahalarında gece ve görüş kötü olduğu zaman kullanılan işaret verme tertibatı bulunur. Hava taşıtlarına kalkış ve inişlerinde her türlü kolaylığı sağlamak için alanın dış sınırından başlayarak 2 ve bazen 4 km çevre içinde havalimanına yaklaştıkça azalan belli yükseklikler üstünde her türlü engel veya dikili nesnelerin meydana getirilmesi veya bırakılması yasaklanmıştır.

● *Hava garı,* uçak park sahaları ile çevrilidir. Bir yandan halkın hizmetine ayrılan bütün tesisleri (lokantalar, barlar, mağazalar, bekleme salonları), öte yandan havalimanı yönetimi ve teknik servislerini (pist ve trafik, sağlık, emniyet, gümrük, meteoroloji ve telsiz servisleri) kapsar.

● *Koruma bakım ve tamir bölgesinde* aynı anda mümkün olduğu kadar çok uçak alabilecek birçok hangar, uçakların açıkhavada denetim ve onarım yapılabilecek büyük park alanları bulunur. Bu bölge gerçek bir uçak fabrikasını meydana getirir; çünkü bü-

Foto. LAROUSSE

tün uçakların düzenli ve tamamen sökülmesi gerekebileceği gibi her uçuştan sonra daima değiştirilecek parçalar çıkmaktadır. Havacılıkta bir uçak parçasının değiştirilmesi için kırılması beklenmez; belirli süre kullanılmış olması yeterlidir. Modern havalimanı çeşitli sürünüşleri ile birkaç bin kişinin gece gündüz çalıştığı önemli bir tesisler topluluğudur.

● *Başlıca havalimanları.* İkinci Dünya savaşından bu yana özellikle kıtalararası hava ulaşımının gelişmesi, dünya çapındaki hava trafiği ile ilgili büyük yol kavşaklarında havalimanları yapımını veya mevcut olanlarının genişletilmesini gerektirmiştir. Bu havalimanlarının bellibaşlı olanları şunlardır: Türkiye'de Yeşilköy; Batı Avrupa'da hava taşıtlarının hareketleri bakımından önem sırasına göre Londra, Paris, Amsterdam, Zürich, Roma, Brüksel, Frankfurt, Cenevre; Kuzey Amerika doğu kıyılarında Miami, New York, Montreal; aynı kıtanın batı kıyılarında, Los Angeles, San Francisco, Seattle, Vancouver. Özellikle yurt içi hava trafiği için kullanılan diğer havalimanları içinde önem bakımından milletlerarası alanları geçenler de vardır; meselâ Birleşik Amerika'da Chicago havalimanı, trafik bakımından başta gelmektedir.

Büyük havalimanlarının yapımı büyük toprak hafriyatlarını bazen halkın yer değiştirmesini ve şehir merkezleri ile süratli ulaştırma araçlarını (oto yolları, helikopter servisleri) gerektirir. Kısmen denizden yer kazanmış olan İdlewild (New York), dünyanın en büyük havalimanıdır; 2 000 hektardan fazla yer kaplar ve beş tane pisti vardır. Bunun merkezindeki 260 hektarlık işletme bölgesi, aynı anda kırk uçağın hizmetine imkân vermekte, hava garı yılda 8 milyon yolcu kabul edebilmektedir.

Pasifik ötesi servislerin büyük bir kısmını sağlayan San Francisco havalimanının 1924'te kapladığı yer sadece 65 hektardı, şimdi 1 500 hektardır; bindirmedeki büyük kolaylıklar 5 milyon yolcu kabul etmesine imkân verir.

Londra'daki (Heathrow) havalimanı altı tane pisti ile 1 200 hektarlık yer kaplar ve Orly kadar yolcu kabul edebilir. 1953 Yılında işletmeye açılan Yeşilköy havalimanının 2 300 m uzunluğunda bir pisti vardır ve günde 250 uçağın inişine elverişlidir. Park sahası aynı anda büyük 20 uçak alabilir. 1969 Yılında 1 250 000 yolcu kabul etmiştir; yapılan istatistiklere göre yıllık yolcu artışı yüzde 25 civarındadır. Hâlen 3 000 m uzunluğunda bir pist inşa halinde dir ve 1971 yılı sonunda işletmeye açılacaktır. Genişletme planına göre üçüncü bir pist, yeni hava garı, park sahaları, bakım atelyeleri inşa edilecek ve yılda 10 milyonun üstünde yolcu kabul edebilecektir.

Milletlerarası Havacılık kurumu havalimanlarının ve son zamanlarda helikopter limanlarının yapımı ve düzene konması için Milletlerarası kurallar tespit etmiştir.

● *Havalimanlarında yeni değişiklikler.* Dünyada hava trafiğinin büyük ölçüde gelişmesi, yeni kullanma şartlarına cevap verecek şekilde havalimanları altyapısında değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. 350 Hattâ 500 yolcu taşıyan yeni büyük nakliye uçaklarını kabul edebilmek için hava garlarının büyütülmesi kayıt ve gümrük işlemlerinin ve binalar arasındaki gidiş gelişin mümkün olduğu kadar azaltılması gerekir. Yolculara ayrılan bölge, artık bütün servisleri kapsayan tek bir yapıdan değil, trafiği en iyi dağıtan, yolcuların otoparktan uçaklara gidiş yolunu asgariye indiren birkaç hava garından meydana gelmektedir. Uçak, hava garına tünelle bağlanmış küçük binaların önüne gelerek durur ve yolcular, birbirine geçmeli köprülerle bindirilir, indirilir. Havalimanları ile şehir merkezleri arasında ulaşım ancak otomobil, demiryolu veya helikopter servisi sayesinde kolayca sağlanabilmektedir.

Boeing 747 veya Lockheed C 5 gibi yeni tip büyük nakliye uçaklarının inmesini kolaylaştırmak amacıyle pistlerin takviyesi gerekmekte ve daha çok uçak alabilmeleri için iniş ve kalkışta uzmanlaşma ihtiyacı duyulmaktadır; tepkili uçakların düşük yüksekliklerde çok miktarda akaryakıt harcamaları, bekleme sürelerinin asgariye indirilmesi zorunluğunu doğurmaktadır. Havalimanlarının kenarlarında çıkış geçitlerinde artan kalabalık ve «Concorde» gibi 2,2 Mach ile uçan sesüstü uçakların hızı, hava seferleriyle ilgili teknik yardımın gelişmesine ve otomatik iniş sistemlerinin yerleştirilmesine yolaçmaktadır. Uçakların bakım ve korunması amacıyle gerekli zamanı azaltmak için, yolculara ayrılan tesislerde olduğu gibi, çeşitli atelye ve hangarların çoğaltılması gerekmektedir. Sanayi ve ticaret bölgeleri ve yüklere ayrılan kısımlar, yük uçaklarını kabul etmeğe, yükleme ve boşaltma işleminin yeteri kadar çabuk yapılmasına imkân vermelidir. Nihayet, havalimanları, hat uçaklarına yapılan yardımların aynını isteyen iş uçakları ve taksi-uçakları kabul etmelidir.

— Huk. Türkiye'de devlete ait havalimanlarının işletilmesi, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel müdürlüğüne verilmişti (28 şubat 1956 - 6686 Sayılı kn.). Genel müdürlük, gerçek ve tüzel kişilere ait havameydanı ve havalimanlarıyle askerî meydanları da anlaşmaları gereğince işletebilir. Ayrıca işletmenin zorunlu kıldığı donatım, tesis, genişletme ıslahları Bayındırlık bakanlığı ile anlaşarak yapmağa yetkilidir. Havameydanı ve havalimanlarının özel kişilere ait olmasının ve bunlar tarafından işletilmesinin kabul edildiği ülkelerde de bu hak, yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişilere tanınmamaktadır. (LM)

Hava lisesi, Türk Hava kuvvetlerinin ana subay kaynağı olan Hava Harp okuluna öğrenci adayı yetiştiren askerî lise. 1957 Eylülünde Manisa'da kuruldu. Güzelyalı'da (İzmir) öğretime devam etti (1958-1970). Çiğli havaalanındaki tesislere taşındı (1970). Eşitliği Millî Eğitim bakanlığınca onaylanmış bir devlet lisesidir. Öğretim süresi üç yıldır; lise fen kolu programları uygulanır. (M)

Hava Meydanları İşletmesi Genel müdürlüğü (DEVLET), Türkiye'de Ulaştırma bakanlığına bağlı olarak hava liman, meydan ve tesislerini işleten, hava trafik hizmetlerini yöneten genel müdürlük. 28 Şubat 1956 tarih ve 6686 Sayılı kanunla kuruldu. Katma bütçeye sahiptir. Tüzel kişiliği vardır. Kendisine verilen sivil hava meydan ve limanlarını yönetir. Hava seyrüsefer, telekomünikasyon ve hava trafik kontrol cihaz ve sistemleri işletir. Bayındırlık bakanlığından teslim alınan hava meydan ve limanlarının bakım ve devamlı onarımlarını yapar. Gerçek ve tüzel kişilere ait hava meydan ve limanları ile askerî meydanları, anlaşmaları gereğince işletir. İşletmenin gerekli kıldığı techiz, tesis, tevzi ve ıslahları Bayındırlık bakanlığı ile anlaşarak yapar. Hava enformasyon ve uçuş enformasyon servislerini kurar ve işletir. Meydanların alçalma planlarını hazırlar; askerî ve sivil uçaklarca karşılıklı olarak ne şekilde kullanılacağını gösteren talimatı uygular.

Kantin, lokanta, emanet odası, otobüs servisi gibi hizmetleri bizzat yapar veya yaptırır. İşletme, inşaat ve onarım işleri için gerekli malzeme, eşya ve teçhizatı sağlar; onarım ve tevsi işleriyle küçük çapta inşaat yapar. Kendisine ait hava liman ve meydanları ile diğer tesislerde çalışan memur ve hizmetliler için lojmanlar yaptırır.

Teşkilâtına bağlı esas birimler; Seyrüsefer dairesi (Hava Seyrüsefer müdürlüğü, Elektronik müdürlüğü, Hava Enformasyon müdürlüğü v.d.); İşletme dairesi (Meydan İşletme Şube müdürlüğü, Elektrik Şube müdürlüğü, Makine Şube müdürlüğü, İtfaiye Şube müdürlüğü v.d.); Malzeme dairesi (Ana Malzeme Kontrol şubesi, İç İkmal şubesi, Dış İkmal şubesi v.d.); İnşaat müdürlüğü; İkmal Bakım, Onarım merkezi. İşletmeye milletlerarası havalimanları (Esenboğa, Yeşilköy), yaz ve kış açık meydanlar (Adana, Afyon, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, İzmir [Çiğli], Malatya, Samsun, Sıvas, Trabzon, Van, Batman), kapalı meydanlar (Aydın, Çanakkale, İskenderun, Kars, Kastamonu), hava seyrüsefer yardımcı istasyonları (43 yerde) bağlı bulunmaktadır. Ayrıca İşletmeye bağlı olarak personel yetiştiren, çeşitli kurslar düzenleyen bir havacılık okulu vardır. (M)

HAVAMİDİYE, Kahire'nin (Mısır) varoşu. Burada kurulan rafineri; Yukarı Mısır'da yetiştirilen şekerkamışını işler. (L)

Havamis-i Süleymaniye, Osmanlı imparatorluğunda İstanbul'da Medrese-i Süleymaniye'yi meydana getiren medreselerden beşinin müderrisine verilen ad. Havamis-i Süleymaniye müderrisliği Süleyman I (Kanunî) zamanında on iki kısma ayrılan öğretim devresinin son kısmını meydana getiriyordu. Havamis-i Süleymaniye müderrisliğinin üstünde iki müderrislik daha kalıyordu; bunlar Süleymaniye ve dârülhadis müderrisliği idi. (M)

HAVAN i. (fars. *hāven*'den *havān, hāvān*). İçinde çeşitli şeylerin dövülüp ufalandığı ağaç, maden veya taştan yapılmış çukurca kap: *Kafam tersine kapanmış tunç bir havan gibi ağırdı* (Ömer Seyfeddin). [Bk. ANSİKL. *Teknol.*] || Tütün kesmekte kullanılan makine. || *Havan eli,* havanda bir şey döğmeye yarayan küçük tokmak.

— ÇEŞ. DEY. *Havan dövücünün hık (hınk) deyicisi,* başkalarına destek olacak gücü bulunmadığı halde yardakçılık eden kimse. || *Havanda su dövmek,* boş şeylerle uğraşmak.

— Elektr. *Elektrik havanı,* elektriksel bir boşalımın ısı değerini gösteren âlet. (Havanın dibinde bulunan eter bir kıvılcım ile ateşlenir; havan ağzının ucuna kemikten veya fil dişinden bir bilya konur; gazların anî genişlemesinden dolayı, bilya havaya uçar.)

— Fişekçilik. İçine çukur delikler oyulmuş büyük ağaç kütüğü. (XIX. yy.dan önce bu deliklerin içinde, kara barutun bileşimine giren maddeler tokmaklarla dövülerek ufalanırdı.)

— Sil. ve Ask. Namlusu çapına oranla kısa ve aşırma (45°'den 90°'ye kadar) atış yapmak için kullanılan top. (Bk. ANSİKL.) || *Deneme havanı.* Bk. DENEME *topu.* || *Piyade havanı,* ilk kademedeki piyade, süvari veya tank birliklerinin yakın muharebeye katılmalarını sağlayacak yeterliğe sahip, hafif ve kullanışlı destek silâhı. || *Siper havanı,* 1914-1918 yıllarında büyük çaplı ve kısa menzilli havanlara verilen isim.

— ANSİKL. Sil. ve Ask. Kullanılmalarına XV. yy.da başlanan ilk *havan*'lar bronzdan, yivsiz ve taş gülleler atan mancınıklar şeklindeydi. Pek çok olan tipleri XVII. yüzyılda dörde (8, 10, 12 ve 14 pusluk) indirildi. Yapanın adı ile anılan Gomer havanı, tapayı ateşleme görevini barut gazları ile sağlıyordu. 8, 10, 12 Pusluk Gribeauval sistemi havanlar daha sonra 22, 27 ve 42 sm'lik yivsiz havanları meydana getirdi. İki çap uzunluğunda 45° veya 60°'lik sabit açılarla atış yapan bu havanların menzili 2 ile 4 km arasında değişiyordu. 1918'e kadar, namlusu çapının on katından aşağı olan silâhlara «havan» deniyordu; bundan sonra topçu sınıfındaki aşırma atış silâhlarına «obüs» adını vermek eğilimi belirdi ve «havan» adı da, piyadenin aşırma atışlarda kullandığı yivsiz, frensiz ve yerine getirme tertibatı bulunmayan, özellikle tabiî veya yapma engeller gerisine ateş etmek için kullanılan silâhlara verildi.

Birinci Dünya savaşı sırasında yedi veya sekiz çap uzunluğunda yivli havanlar saniyede 200 ile 400 m gibi zayıf bir ilk hıza sahip olduklarından seyyar kundak, platform veya kundak çeken araç üzerine bindirilirdi. 1914'ten sonra alman kolordularında 120 ve 210 mm'lik havanlarla birkaç 420 mm'lik havan vardı. 1914'te sadece 220 mm'lik havanlarla donanmış Fransız topçusuna 1916'dan sonra, tahkimli siper ve tesislerin yok edilmesi için ağır havanlar verildi: 370 mm'lik Filloux havanı, 220 ve 280 mm'lik Schneider havanı. Almanlar, erkenden, özellikle siper savaşına elverişli ve «Minenwerfer» adı verdikleri havanları kullandılar ve bunlara Fransızlar önce eski havanlarla (bronzdan yapılma yivsiz havanlar, 80 mm'lik dağ topları, Cellerier havanları v.b.), sonra general Dumézil'in 58 mm'lik havanı ile ve nihayet kanatçıklı mermilerini 2 000 m mesafeye atan 150 mm'lik T 17, 240 mm'lik T ve 340 mm'lik T tipi havanlara cevap verdiler. Kendilerine karşılık düşen sahra silâhlarından kesin olarak daha az ağırlıkta

havaî fişekler

olan bu havanlar, birkaç parçaya ayrılarak taşınabilmekteydi. Nihayet müttefik orduları 1917'de 81 mm'lik, hafif ve taarruza elverişli 1918'de büyük hizmetler gören ingiliz Stokes havanları ile donatıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, 1942'de Almanlar Sivastopol'u kuşattıkları zaman 610 mm'lik Thor havanını kullanırlarken Amerikalılar 990 mm'lik (mermisi 2 ton) bir havandan faydalanıyorlardı. Söz konusu bu iki havan da tahkimli bölgede kullanıldı. Fakat bu savaş sırasında müttefikler tarafından kullanılan en mükemmel havan 1927 modeli 81 mm'lik Brandt havanlarıdır. Ayrıca fransız ordusu tarafından da 60 mm'lik bir havan kullanılmıştır.

Dik mermiyollu, yivsiz olan ve ateşleme iğnesiyle donatılmış Brandt havanı ağızdan doldurulur; kanatçıklı mermiler atan ve barut hakkı arttırıldıkça menzili uzayan bir silâhtır. Patlama, merminin düşmesiyle meydana gelir. 81 mm'lik Brandt havanı, kolayca taşınabilen üç parçaya ayrılır: namlu, çatal ayak, döşeme. Bunlardan, kullanılması basit, çapı 81 mm, menzili 3 000 m ve çapı 60 mm, menzili 1 000 m olan Brandt havanları fransız piyade birliklerinde yaygın silâhlardır. (1939'da her taburda iki 81 mm'lik ve üç 60 mm'lik havan mevcuttu; bu rakamlar 1945'te üç katına çıkmıştı.) Şu noktayı kaydetmek gerekir ki, İkinci Dünya savaşından sonra 530 kg ağırlığında (120 mm'lik 1951 modeli, mermi ağırlığı 13 kg, menzili 6 km) olan daha güçlü bir piyade havanı hizmete girmiştir. Bu sonuncu silâhın yerini 1960'ta ısmarlanan ve aynı balistik özelliklere sahip (120 mm'lik, mermisi 13,2 kg, menzili 6 500 m) bir havanın alması mümkündür. Bunun hareket kabiliyeti de 81 mm'lik havanla karşılaştırılabilir; gerçekten, mermisinin yarım özitmeli *ek itme kuyruklu* mermi oluşu bu silâhın ağırlığını 500'den 82 kg'a indirmeyi sağlamış olup üç parçaya ayrılması mümkündür. 1959'da, aynı şartlar içinde, 81 mm'lik Brandt havanının başka bir cinsi ortaya konmuştur; bunun ağırlığı 60'tan 40 kg'a kadar indirilmiş, ayrıca 4 000 metrelik menzil ve atış sıhhati daha çok arttırılmıştır. Sovyet ordusu 1958'de, yarım özitmeli mermiler kullanan ve atom mermileri atışı için 280 mm'lik bir havan kabul etmiştir. Radarın bazı modelleri (4 - 8 kg menzilli AMPQ tipi radar) havan batarya mevzilerini çabucak kestirebilmekte ve bu silâh için büyük bir düşman meydana getirmektedir.

— Teknol. *Havan*'ın kullanılması Eskiçağa kadar uzanır. Neolitik çağda tarımla uğraşmağa başlayan insanlar taneleri ezmek, öğütmek için havanlar veya öğütme taşları yaptı. Bunlara *ezgi* taşı da denir. Bu havanlar tanelerin ezildiği çukur kap ve ezici olarak kullanılan ağır bir saptan meydana gelir. Bu tip havanlar Anadolu'da uzun zaman kullanıldı. Daha sonraki Hitit ve Urartu medeniyetinde görülen havanlar diğerlerine oranla daha büyüktü. Bunlar sert ve gözeneksiz taşlardan yapılırdı. Bugün Anadolunun çeşitli yerlerinde bu havan tipi büyük bir değişikliğe uğramaksızın kullanılmaktadır. İlk demir döküm havanlar, XIII. yy.da ortaya çıktı. Genellikle küçük boy bronz havanlar ilâçların hazırlanmasında kullanıldı. Ortaçağ'da mutfakta taş havanlar kullanılırdı. Tüm baharat ve özellikle sarmısak, bezelye, karabuğday, fasulye ve bütün kuru sebzeler havanda dövülürdü. Bu araçların süslenmesi daima zarif ve çoğu zaman karmaşıktı; bize kadar gelenlerin çoğu bronz veya bakırdandır. Bununla birlikte demir, gümüş, pişmiş topraktan ve hattâ fayans ve mermerden de yapılırdı. XIX. yy. başında, mutlaka havanın yerini daha az ilkel âletler aldı; buna karşılık eczacılık ve kökçülükte havan çok kullanılır.

XVIII. yy.da «havan» adı, bodur biçimleri havanı andıran porselen vazolara da verilirdi. (LM)

HAVANA, isp. **Habana,** Küba'nın başkenti, Batı Hint adaları bölgesinin en büyük şehri; 982 900 nüf. (dış mahalleleriyle birlikte 1 500 000 nüf.). Adanın kuzey kıyılarında, Key West'in (A.B.D.) 145 km güneygüneybatısında yer alır. Bugünkü yerinde 1519'da koloniciler tarafından kuruldu. Şimdi büyük ve modern bir şehir olan Havana, Antil denizinin en iyi korunan limanına sahiptir. Uzun süredir ülkenin yönetim ve kültür merkezi olan Havana, eskiden beri daha çok orta sınıfların nüfus oranının yüksek olduğu bir şehirdi. Fakat nüfusun nispetsiz bir şekilde artmağa başlaması üzerine, 1959'da işbaşına gelen Castro hükûmeti ilk olarak bu meseleyi çözmeğe çalıştı. Şehirde dokumacılık, tekerlek lastiği yapımı, ayakkabıcılık gibi bazı sanayi dalları gelişmişti, ayrıca şehri çevreleyen Havana ili topraklarına (8 192 km²) şeker, tütün, meyve ve iç pazar ihtiyacı için çeşitli ürünler yetiştirilmekteydi. Fakat bu üretim, ülke toplam nüfusunun dörtte birinden fazlasını meydana getiren 2 milyonluk şehir ve il nüfusuna ihtiyacını karşılamağa yeterli değildi.

Halkın geçimini sağlayan daha çok hükûmetin verdiği maaşlar, satış komisyonları, serbest meslek sahiplerinin ücretleri, geniş ölçüde milletin, bir nispette de amerikalı turistlerin yaptıkları harcamalardı. 1959'dan sonra da Havana, hükûmet merkezi olarak kaldıysa da eski önemini kaybetti.

— Coğ. *İklim.* Tropikal bölgenin kuzey sınırında 23°9 kuzey enleminde yer aldığı ve deniz düzeyinden yüksekliği bir metre civarında olduğu halde Havana'nın iklimi yumuşak, yazla kış, geceyle gündüz arasındaki ısı farkları çok azdır. Hiç bir zaman dondurucu soğuklar olmadığı gibi kaydedilen en yüksek sıcaklık 35,8°C (mayıs 1823) olmuştur. Yalnız kışın arada bir soğuk kuzey rüzgârları eser, yazın ve sonbaharda ise zaman zaman kasırga çıkar. Kışlar yağışsız geçer. Yağış mevsimi yaz ve sonbahardır. Yıllık yağış tutarı 104 sm kadardır.

● *Kıyılar.* Şehre denizden gelindiği zaman manzara çok güzeldir. Ufukta, önce 1931'de tamamlanan Capitol'un kubbesi ve 1950'lerde, Fulgencio Batista rejiminin son yıllarında yapılan yüksek apartmanlar, oteller, bürolar, hanlar belirir. Bu binalar liman ağzının sağ kıyısında yer alır. Sol tarafta ise, Paris'in Eiffel kulesi gibi Havana'nın sembolü olan Morro feneri yükselir.

Fenerin gerisinde, iki kalenin gri-beyaz duvarları uzanır: yapımı XVI. yy.da tamamlanan El Castillo der Morro (Morro şatosu) ile XVIII. yy.dan kalma Cabanas kalesi; bu kale Castro hükûmetince siyasî suçlular için cezaevi olarak kullanılmaktadır. Liman ağzını meydana getiren dar geçidin karşı kıyısında ise daha küçük bir kale olan La Punta yer alır. La Punta'nın ötesinde eski Havana şehri ve okyanus kıyıları uzanır. Morro şatosu ile La Punta arasındaki deniz geçidinin genişliği 250 m'yi geçmez, fakat Morro şatosunun yer aldığı kayalıkların dibinde suyun derinliği 12 m'yi bulur. Sömürge devrinde geceleri bu körfezin ağzı bir zincirle kapatılır ve şehrin güven altına alındığı bir top atışıyle bildirilirdi. 1950'lerin son yıllarına kadar bu top atışı (*el Canonazo*) her gece 21'de yapılıyordu. Bunun gibi sömürge devrinden kalma birçok gelenek eski ile yeniyi bağdaştırmaktadır.

Ağzı dar olan körfez içeriye doğru gidildikçe genişler ve üç ayrı kanal haline gelir. Bu kanallar boyunca doklar, petrol, kömür ve buğday gibi malların ithali için yapılmış sanayi tesisleri uzanır. Küba'nın 100 yılı aşkın bir süreden beri başlıca ihraç malı olan ham şeker de buradan gemilere yüklenir.

Körfez güneye ve batıya doğru kıvrılarak eski şehri üç taraftan çevreler. Şehrin su ile çevrili olmayan bir yanını dışarıya karşı koruma amacıyle yapılmış olan eski surların kalıntılarını hâlâ görmek mümkündür. Eski Havana'da, geniş ve heybetli bir bulvar, Avenida del Puerto, körfez boyunca uzanır. Bu cadde, La Punta'da okyanus kıyısını izleyen Malecon caddesiyle birleşir. Malecon şehrin batısında yeni kurulan mahallelere kadar gider.

● *Yeni şehir.* 1902'de cumhuriyetin kurulmasından 1959'da Fidel Castro'nun iktidara gelmesine kadar Küba'nın maddî manevî bütün zenginliği sömürge devrine oranla daha da yoğun bir biçimde Havana'da toplanmağa devam etti. Küba cumhuriyetinin kurucuları, kendilerinden önceki ispanyol yöneticilerden aşağı kalmak istemediklerinden, Havana'yı milletin gurur duyacağı ihtişamlı bir şehir haline sokmak için büyük çabalar harcadılar. Capitol, mermer, bronz ve nadir bulunan maun tahtasıyle süslenerek tamamlandı. Zeminin, kubbenin tam merkez noktasının altına gelen yerine 22 kıratlık bir elmas yerleştirildi. Küba'nın bütün mesafeleri, millî «odak noktası» sayılan bu yerden itibâren ölçülmeğe başlandı. Zengin Başkanlık sarayı da (1920), şeker üretiminin birden yükseldiği devreyi ve Birinci Dünya savaşı refah dönemini hatırlatır; bu dönem sırasında basit köylüler çiftliklerini yabancı sermayedarlara satarak bir günden ertesi güne milyoner olmuşlar, cumhuriyetin başına gelecekte bir sürü dert açmışlardı. Havana şehir merkezinde etkileyici başka yapılar arasında mahallî ispanyol dernekleri ve başka teşekküller tarafından yaptırılan Centro Asturiano, Centro Gallego gibi XX. yy. «saray»ları sayılabilir. Kooperatif şeklinde teşkilâtlanmış olan bu kuruluşlar, çoğunluğu fakir ispanyol göçmeni olan üyelerine çok düşük ücretler karşılığında tıbbî, eğitimsel ve sosyal yardımlar sağlamaktadır.

XX. yy. başında çizilen şehir planı oldukça başarılıydı. Dar sokaklı eski şehrin batısında geniş mermer döşeli Prado bulvarı yer alır. Prado Capitol'u körfeze bağlar. Bağımsızlığın ilk on yılında zenginler evlerini Prado üstünde yaptırmışlardı. Daha sonra bu caddede evlerin yerini otel, mağaza ve kulüpler aldı.

Daha batıda Vedado yer alır. 1920'lerde şeker krallarının gösterişçiliğini ve zenginliğini paylaşan siyaset adamlarının köşkleri burada kurulmuştur.

1930'lardaki buhrandan sonra zenginler arasında Miramar'da, Marianao plajına bakan ve Country Club adı verilen alandaki daha modern evler rağbet gördü. Bu mahalleler Almendares ırmağının batısında ve Havana belediyesi sınırları dışında, fakat Marianao yakınındadır.

1950'lerde Batista, Almendares'in altından geçen ve eski şehri yeni mahallelere bağlayan bir tünel yaptırdı. Daha iddialı bir teşebbüs de, limanın doğusunda yeni bir banliyö kurulmak üzere körfezin altından geçen ikinci bir tünelin yapılmasıdır. Bu inşaat hamlesi Batista rejiminin özelliklerinden biri olmuştur. Nitekim, garsonlar sendikası Emekli sandığına finanse ettiği Havana Hilton oteli, yeni bir kütüphane, önünde Küba'nın kurtarıcısı Jose Marti'nin heykeli bulunan bir kültür merkezi hep bu dönemde yapıldı.

● *Sömürge mimarîsi.* Havana'da eski ile yeni, uyumlu bir şekilde kaynaşmıştır. Havana'nın çok modern bir şehir olduğunu duyan turistler sömürge devrinden kalma önemli binaların bolluğu ve sağlamlığı karşısında çoğunlukla şaşırırlar. Meselâ yukarıda sayılanlar dışında daha birçok ispanyol kalesi vardır.

Meşhur Morro hisarının yapımına başlanmadan önce, Havana'nın en eski kalesi olan ve eski şehrin körfeze bakan kıyısında yer alan La Fuerza, şehri ele geçiren ve kurtulmalık olarak tutan fransız korsanı Jacques Sores tarafından yıkılmış, sonra yeniden yapılmıştı. Havana'nın korsan saldırılarına karşı korunmaması yüzünden çok masraflı,

Foto. LAROUSSE

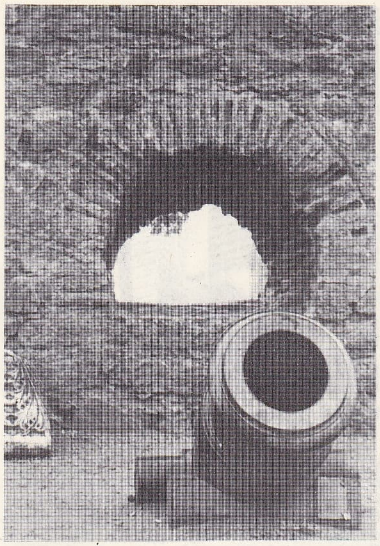

havan topu

geniş bir yapı programı düzenlenmiş ve yalnız bu saydığımız kaleler değil, ayrıca da şehrin içinde yüksek tepeler üstündeki iki kaleyle (Principe ve Atarès) kule biçimli Chorrera ve San Lazaro da kurulmuştu.

Eskiliği ve mimarî değeriyle önem taşıyan başka binalar arasında XVII. yy. yapısı San Francisco ve Santa Clara manastırlarıyle XVIII. yy.dan kalma iki yapı yer alır: eskiden İspanyol genel valisinin oturduğu Belediye binası (Ayuntamiento) ve bir cizvit kilisesi olarak yapılan barok üslûbundaki Havana katedrali. Katedralin önünde etrafı sömürge devri binalarıyle çevrili, taş döşemeli dört köşe meydancık vardır. Eski Havana'nın bir incisidir.

— Tar. *İlk devirler tarihi.* Havana'nın tarihi bir dereceye kadar Küba tarihi demektir. Bugünkü şehir 1519'da İspanyollar tarafından kurulmuştu. Önceleri güney kıyılara yerleşen ispanyollar, bir süre sonra çeşitli sebeplerle burayı terkettiler. Bu sebeplerden biri bu bölgenin bataklık ve sağlığa zararlı olması, bir diğeri de Havana'daki tabiî körfezin imkânlarından yararlanmak isteğiydi. Körfez, 10 yıl kadar önce Küba'nın çevresini gemiyle dolaşarak bunun gerçekten bir ada olduğunu ve kıtaya bağlı bulunmadığını ortaya çıkaran Sebastian de Ocampo tarafından keşfedilmişti.

Havana kurulduğu sıralarda Meksika'da, Küba'dan yola çıkan keşif heyetleri tarafından bulundu ve İspanyolların ilgisi kıtaya kaydı. Bu durum Havana'nın sömürge rolünü tayin etti ve Havana bundan böyle «Yeni Dünya'nın anahtarı» veya «Batı Hindistan tabyası» adıyle tanınmağa başlandı; Havana aynı zamanda ispanyol ticaret yolunu da koruyordu. Havana körfezinde, Peru ve Yeni İspanya'dan (Meksika) gelen gümüş, altın ve diğer ilgi çekici maddelerle dolu kalyonlar barınıyordu. Korsanların yol kestiği Florida açıklarından geçip Cadiz ve Sevilla'ya tehlikeli yolculuklar yapacak olan gemiler bu körfezde toplanarak yola çıkıyorlardı.

Havana'nın en eski ihraç maddesi tütün oldu. Nitekim şehir İspanyolların *habanos* adını verdiği purolarıyla ün kazandı.

Havana tarihinin ilk yüzyıllarında yerli Arawak Kızılderililerinden kimi yok edildi, kimi de ispanyollarla karıştı; bir yandan da işletme çiftliklerinde çalıştırılmak üzere Afrika'dan akın akın zenci köle getirtilmeğe başlandı. Şehir, Küba hayatının merkezi ve bunun tabiî sonucu olarak da başkent oldu. 1604'ten itibaren Küba genel valileri Havana'da oturmağa başladılar. XVII. yy. boyunca ve XVIII. yy. başlarında şehir gelişerek hem imparatorluğun bir kalesi, hem de bir uğrak limanı rolünü oynadı. Kara kara hisarları, ticaret, müstemlekecilik ve kültür alanlarında Batı yarıkürede üstünlük kurabilmek için İspanya'nın harcadığı başarısız çabaları temsil ediyordu. Liman garnizonlarının bakım masrafları bile Yeni İspanya'dan gelen tahsisatla karşılanıyor, Küba'nın kendi servetinden bir şey harcanmıyordu.

● *Sömürge devri.* İngilizler, 1762 haziranında Amiral George Pocock kumandasındaki kuvvetle Havana'yı ele geçirdiler ve 1763 temmuzuna kadar da burada kaldılar. Kübalı tarihçilere göre bu olay Küba tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır; çünkü bu yıl içinde limanın dünya ticaretine açılması kübalılara liberal bir hükûmetin ne kadar yararlı olacağını göstermişti. Nitekim, ancak yüz elli yıl sonra İspanya'dan ayrılmayı sağlayacak olan güçler bu dönemde harekete geçmeğe başladılar. Bu arada baş ihraç maddesi olan tütünün yerini şeker almış, eskiden tek tük gelen afrikalı köleler ise şimdi bir akın halini almıştı. Nitekim XIX. yy. başlarında Küba nüfusunun çoğunluğu zenciydi.

Bu zencilerin kültüre büyük katkıları olmuştur. Havana şehrinin baştan başa müziğe bu kadar düşkün olması bu yüzdendir.

XIX. yy. ortalarında Küba'nın A.B.D.'ye katılmasını isteyen şeker kralları gibi pek çok kübalı İspanya'dan ayrılmak istiyordu. 1868-1878 Küba Bağımsızlık savaşını aslında adanın doğusunda Orcente ilinde yaşayanlar başlatmışlardı. Fakat başarıya götüren son ayaklanmayı 1895'te bir havanalı olan Jose Marti hazırladı. Hürriyetçi bir hatip, şair ve gazeteci olan Jose Marti; ömrünün büyük kısmını özellikle A.B.D.'de sürgünde geçirmişti. Bağımsızlığın kazanıldığını göremeden savaşın ilk başlarında öldü.

A.B.D. ile İspanya arasında savaş çıkmasına yolaçan olay Havana limanında meydana geldi. Böylece Küba tarihi ile güçlü kuzey komşusunun tarihi arasında bir kader birliği doğuyordu. 15 Şubat 1898'de A.B.D. savaş gemisi Maine havaya uçuruldu. Aynı yılın içinde savaş sonuçlandı ve A.B.D.'ye ait birlikler Havana'yı işgal etti.

● *Cumhuriyet devri.* A.B.D.'nin işgali sırasında (1898-1902) özellikle vali Leonard Wood'un çabalarıyle birçok iş başarıldı. Şehirde bu kanalizasyon şebekesi kuruldu, sağlık şartları düzeltildi. Bu arada yeni Küba anayasasında havanalıların hiç hoşuna gitmeyen bir değişiklik teklifi yapıldı. Küba'lıların 1901'de kabule mecbur edildikleri bu değişikliğe göre A.B.D., adada kanunların ve düzenin koruyucusu oluyordu. Böylece, daha 1906'da, kuzeydeki «dev», tartışmalı bir seçimden sonra Küba'nın iç işlerine karışmağa başladı ve ondan sonra da sık sık bu harekete devam etti.

havan topu

Castro'dan önceki 25 yıl içinde Küba'nın başına dört önemli devlet adamı geldi. Bunların ikisi kanunî yoldan seçimle gelen başkanlardı, diğer ikisi de diktatördü. Gariptir ki 1924'ten 1933'e kadar başkanlık yapan Gerardo Machado ile 1934-1944 arası, daha sonra da 1952-1959 arası başkanlık yapan Fulgencio Batista, bu iki diktatör, pek çok bina yaptırmışlar, kurumlar açmışlar, yani rejimlerini hatırlatacak birçok anıt bırakmışlardır. Öte yandan demokratik seçimlerle işbaşına gelen Ramon Grau San Martin (1944 - 1948) ve Carlos Prio Socarras (1948-1952) hiç bir şey yapamadıktan başka hükûmetteki yolsuzlukları gideremediler, hattâ şehrin sokaklarında görülen gangsterlik, zorbalık, ahlâksızlık hareketlerini ve uyuşturucu madde satışını önleyemediler. Nitekim, bir çavuş ve eski devlet başkanı olan Fulgencio Batista 1952 martında bir askerî darbeyle iktidarı ele geçirmeğe kalkışınca ne şehirde ne de ülkede kimse ciddî olarak kendisine karşı çıkmadı. Batista demokrasinin gereklerini yerine getirmek için hiç bir çaba harcamadı, fakat A.B.D.'nin yeraltı güçleriyle kârlı anlaşmalar yaptı. Şehirde pek çok bina yapılmıştı, fakat Havana gitgide Kuzey Amerika'nın sefahat merkezi olmaktaydı. En ünlü gece kulübü La Tropicana başta olmak üzere bütün büyük oteller, A.B.D. gangster denetimi altında kumar oynatıyordu. Civar kasabalarda dahi kumar ve suç işleme oranı artmıştı. «Sayılar» ve bolita oyunları daha önce hiç görülmediği kadar çoğaldı.

Havana'nın bir turist kâbesi olarak gelişme-

havan topları

XVIII. yy.

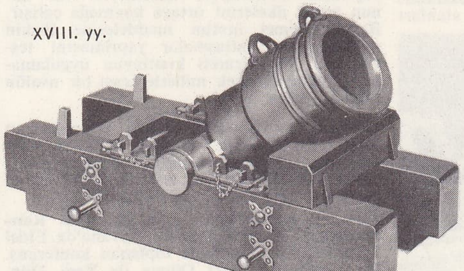

220'lik havan (1914)

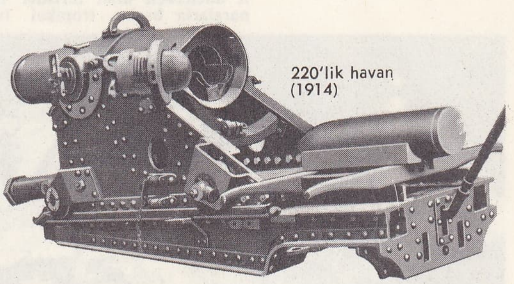

81'lik havan (1927)

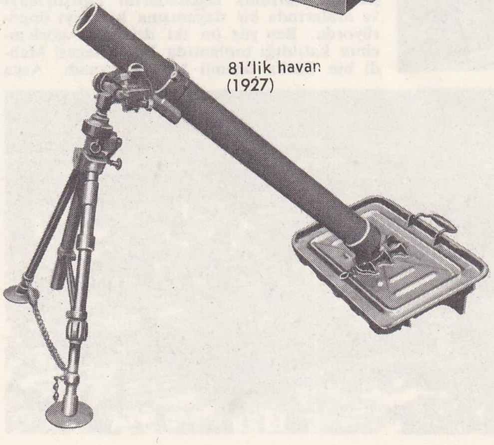

120'lik havan (1951)

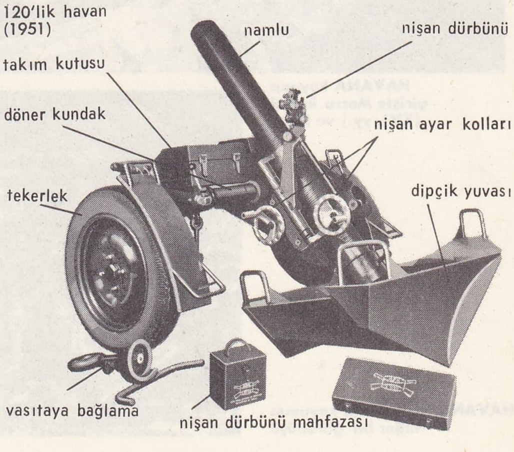

Foto. H. Kurbanoğlu (MEYDAN) ; LAROUSSE

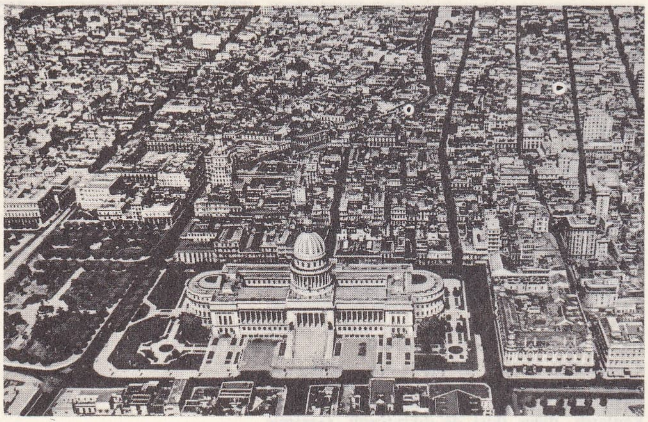

HAVANA

si rüyası 1950'lerde sona erdi. İspanyol hâkimiyetinde geçirdiği dört yüzyıl şehre kendine mahsus bir çekicilik kazandırmıştı. Bunu sağlayan sadece şehrin coğrafî çehresi değil, aynı zamanda da havanalıların tabiatıydı. Kübalı yazarlar havanalıları genellikle tasasız, gelip giden yabancılara alışık ve onları hemen benimseyiveren, müziğe, kumara, dedikoduya ve karmaşık siyasî entrikalara düşkün kimseler olarak tanımlarlar. Her ne kadar bu tanımlama bütün havanalıları bir çırpıda belli bir kalıba soktuğu için tenkit edilebilirse de, Küba'nın yeni liderleri bu şöhretten hemen yararlanmağa kalkıştılar, Havana'yı «Amerika'nın Paris'i» ilân ettiler. Kıta şehirlerinin birçoğunda kanuna aykırı olarak nitelendirilen şeylerin burada serbestçe yapılabileceğini garanti bile ettiler.

Birinci Dünya savaşından önce Havana pek az turistin ilgisini çekmişti. Bunun sebebi şehirde sürekli malarya bulunması ve sık sık sarı humma salgınları çıkmasıydı. Bu tehlikeler atlatıldıktan sonra ise savaşın kendisi, A.B.D.'deki yasaklar dönemi (bu dönemde Havana zengin amerikalıların içki içmeğe gittikleri bir yer olarak tanınmıştı) ve büyük piyasa buhranı turizm sanayiinin sıhhatli bir biçimde gelişmesini önledi. Bir de takip edilen siyaset yukarıda da anlatıldığı gibi, amerikan «Mafia'cıların» Havana'ya akın etmesine yolaçmıştı, orta halli ailelerden olan turistler ise bıraktıkları paralarla başka tropikal turizm alanları meydana getirmişlerdi.

● *Castro döneminde Havana.* Batista rejiminin düşmesi ve 8 haziran 1959'da Castro'nun Havana'ya girmesiyle, suçlarda ve çılgınlıklarda bir gerileme meydana geldi. 1960'larda çok büyük değişiklikler oldu. Havana, birdenbire hükûmetin en çok üstünde durduğu bölge olmaktan çıktı. Gözler son on yılda herkesin bırakıp kaçmağa baktığı kırlık bölgelere, yurdun içerilerine çevrildi. Bu bölgelerde çeşitli gelişmeler sağlanırken, Havana'nın sömürge devrinden kalma süslü ve masraflı yapılarını artık kimse boyamıyordu bile; Vedado ve Miramar'daki zengin konaklar, Havana'ya resim ve bale öğrenimi için gelen taşralı kızlara yurt oldu. Eskiden gece kulüpleri, barlar ve diğer eğlence yerleriyle dolu olan şehre son derece ağırbaşlı bir hava geldi, şehir bir aşırı uçtan öbür aşırı uca geçti.

1728'de kurulan Havana üniversitesinde o zamana kadar ağırlık bütün eski Latin Amerikan üniversitelerinde olduğu gibi hukuk ve felsefeye verilmişti. Oysa şimdi daha çok mühendislik, tarım gibi dallara ağırlık verildiği gibi üniversite halk yığınlarını eğiten bir kurum haline gelmeğe başlamıştı. Her türlü özel teşebbüs, basit sokak satıcıları da dahil olmak üzere kaldırıldı.

Castro rejiminin ilk on yılında Havana ihtişamlı görüntüsünden pek bir şey kaybetmedi. Eskiden Latin Amerika'nın en disiplinsiz milleti bilinen, hattâ tasasızlıkları atasözlerine geçmiş olan havanalılar ise yeni sosyalist insan kalıbına girmek için durmadan sıkıştırıldı. (LM)

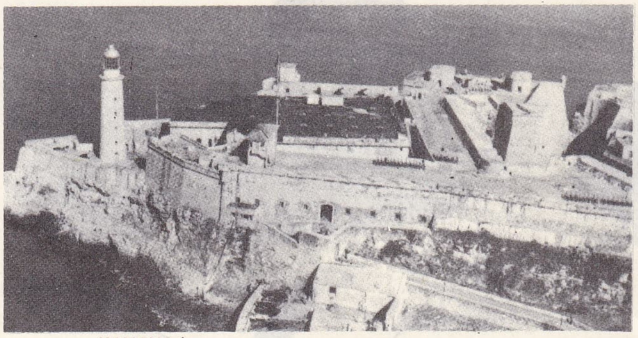

HAVANA koyuna girişte Morro kalesi (XVI. yy.) ve fener

HAVANA ve Havana koyunun diğer bir görünüşü

Havana antlaşması, ticaret ve işbulma konusunda Havana'da toplanan (21 kasım 1947) milletlerarası konferansta düzenlenen belge. Bu belge, gelecekte milletlerarası ticaretin teşkilâtlanmasına temel olacaktı. Antlaşma, ilgili devletlerce onaylanmadı, bununla birlikte dünya ticaretinin düzene konması yolunda atılmış bir adım oldu. Dünya ticaretinin gelişmesini öngören bu belge, iş dengesini ve iç gelişimi amaçlayan siyasetlere uyma zorunluğuna dikkati çeker. Belgenin büyük bir kısmı, milletlerarası ticaretin daha serbest bırakılması ve mal değişimini kısıtlayıcı durumların gitgide kaldırılması gereği üzerinde durur. Devletleri, ticaret ve işbulmayı aynı zamanda geliştirmeğe çağırır. Gerekli teknik donatımdan yoksun ülkelerin bağımsız olarak gelişmesini sağlamak amacıyle yabancı ülkelerce yapılacak yatırımları düzenleyici bir kanun temel ilkelerini ortaya koymağa çalışır. Başlıca temel üretim maddelerine ilişkin milletlerarası antlaşmalar yapılmasını teşvik eder ve «ticareti kısıtlayıcı uygulamalar»ı sağlayabilecek milletlerarası bir usulün taslağını çizer. (L)

Havana konferansı, altıncı panamerikan konferansı (16 ocak - 20 şubat 1928). Bu konferansta, belli başlı Amerikan devletleri arasında yarı-federal bir teşkilât kurulmasına çalışıldı; ama başarı sağlanamadı. (L)

Havana konferansı veya **Üç Kıta konferansı,** 3-15 ocak 1966'da Havana'da Fidel Castro'nun öncülüğünde toplanan konferans. Bu konferans, Eski Dünya ile Yeni Dünya'daki kurtuluş teşkilâtlarını tanıştırmayı ve aralarında bir dayanışma kurmayı öngörüyordu. Beş yüz on iki delege ve gözlemcinin katıldığı toplantıda Fas delegesi Mehdi bin Barka önemli bir rol oynadı. Asya

HAVANA; modern binalar ve Hotel Nacional (üstte)

yirmi sekiz delege gönderdi. Afrika'yı altı hükûmet delegasyonu, kanuna uygun veya kanun dışı kurulmuş partilerden dokuzu, silâhlı veya silâhsız mücadele içinde bulunan direniş teşkilâtları veya partiler temsil etti. Konferans «bağımsızlığını kazanmak üzere olan ülkeleri hâkimiyet altına almak ve sömürgeciliğin zincirlerini kırarak bağımsızlığını elde eden milletleri gerçekte bağımlı, sözde bağımsız bir duruma getirmek için yeni çarelere başvuran» emperyalizmi mahkûm eden genel bir siyaset yolu çizdi. Amerika, Küba resmî delegasyonundan başka, sol partiler koalisyonundan kurulu on iki kişilik delegesyonla konferansa katıldı. Ayrıca «Amerika devletleri arası barış gücü» tasarısıyle, Amerika devletlerinin teşkilâtlandırılmasıyle yabancı ülkelerdeki üslerle ve bin Barka meselesiyle ilgili on beş genel karar daha onaylandı. Bundan başka «Karşıdevrimci güçlerle kurtuluş güçlerinin çatıştığı «tehlikeli noktalarla» ilgili on sekiz özel karar alındı. «Üçüncü Dünya'nın yağma edilişi»ni açığa vuran ve suçlayan iktisadî bir karardan başka kültürel ve sosyal bir karar da kabul edildi. Konferans asya, afrika ve latin amerika halkları arasında dayanışmayı sağlamak amacıyle üç kıta teşkilâtını (O.S.P.A.A.A.L.) kurarak sona erdi. Teşkilât merkezinin Havana'da olması ve sekreterliğine de kübalı Cienfuegos'un getirilmesi kabul edildi. (L)

Havana köpeği, uzun kıvırcık kıllı, genellikle beyaz veya bej renkli çok küçük köpek; kulaklarında ve böğründe daha gür olan kılları bej veya koyu külrengi beneklerle kaplıdır. (L)

HAVANT, İngiltere'de (Hampshire) şehir, Portsmouth'un kuzeydoğusunda; 74 600 nüf. (Waterloo banliyösüyle birlikte). Deri sanayii. (L)

HAVAÖLÇER blş. i. Hava basıncını ölçen âlet. (M)

HAVARD (Henry), fransız sanat yazarı (Charolles 1838 - Paris 1921). Başlıca eserleri: *Histoire de la Faïence de Delft* (Delft Fayanslarının Tarihi) [1877]; *L'Art dans la Maison Grammaire de l'Ameublement* (Eviçi Sanatı, Ev Döşeme Bilgileri) [1883-1887]; *L'Orfèvrerie* (Kuyumculuk) [1895]; *Histoire et Philosophie des Styles* (Üslûpların Tarihi ve Felsefesi) [1899]; *Dictionnaire de l'Ameublement et de la Décoration* (Eviçi Sanatı ve Dekorasyon Lûgati) [1887-1890]. (L)

HAVÂRIK çoğl. i. (ar. *ḫāriḳa*'dan *ḫavārıḳ*). *Esk.* Alışılmışın dışında olan, insanda hayranlık uyandıran şeyler, hârikalar: *Ondadır bütün / İnsanlığın havârık-ı irfanı* (Tevfik Fikret).

— Din. *Havârık-ı âdet,* İslâmiyette kelâm bilgisine göre açıklanan olağanüstü durumlar. Bk. ANSİKL.

— Okçuluk. Osmanlılarda okun taşı delerek öte yanından çıkıp gitmesi için kullanılan deyim.

— ANSİKL. *Havârık-ı âdet* 6 bölümde incelenir: 1. *mucizat* (peygamberlerin peygamber olmalarından sonra görülen halleri); 2. *irhasat* (peygamberlerin peygamberliklerinden önce olanlar); 3. *keramat* (ermiş kimseler-

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

herhangi bir kimsede görülenler); 5. *istidde* görülenler); 4. *maunât* (müslümanlardan *racat* (iman ve iyi işler sahibi olmayanlarda Tanrı hikmeti olarak görülenler); 6. *ihanet* (gene aynı çeşit kişilerde istek dışı görülenler). [M]

HAVARİ i. (ar. *ḥavārī*, yardımcı). Din. İsa'nın İncil'i yaymakla görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri: *Havarilerden Saint Pol ve Barnabas, İç Anadolu'ya gitmek üzere Kıbrıs'tan buraya gelmişlerdi* (F.R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || *Teşm. Yol.* Bir inancı, bir fikri, bir görüşü yayan kimse: *Resul-ı Ekrem'in havarisi... Zübeyr ibn'l-Avvam* (Cevdet Paşa). || *Havari taşları*, Ortaçağ'da, o zamanlar her birinin on iki havariden birini temsil ettiğine inanılan değerli taşlar. (Safir Aziz Andreas'ı, kırmızı akik Aziz Bartholomaeus'u, alaca akik Aziz Büyük Yakup'u, sarı yakut Aziz Küçük Yakup'u, zümrüt, zebercet Aziz Matta'yı, ametist Aziz Mattias'ı, beyaz akik Aziz Filipus'u, yemen taşı Aziz Simun'u, yaldızlı yeşil akik Taddeus lakabıyle anılan Aziz Yahuda'yı, beril Aziz Tomas'ı, alacalı donuk akik Aziz Petrus'u temsil ediyordu.

— Seram. *Havari çömleği*, XVII.yy. da Creussen'de (Bavyera) kumtaşından yapılan, havarileri kabartma olarak gösteren, minelerle süslü çanaklar.

— ANSİKL. *Havari*'ler hakkında Yeni Ahit'te verilen bilgiye göre İsa, Tanrı katının kutsal kitabını bildirdikten bir süre sonra, yanından ayrılmayan on iki sadık arkadaşına havari adını taktı. İçlerinden birkaçı Vaftizci Yahya'nın çömeziydi; hepsi yoksul, basit, cahil, Taberiye gölünde balık avlayan aşarcı ve işçilerdi. On iki havarinin adları üç İncil'de ve Yeni Ahit'in «Havariler» bölümünde geçer, İsa'nın *Petrus* adını verdiği Yunus'un oğlu Simun, kardeşi Andreas, Yakup (Büyük), İsa'nın *Boanerces* adını verdiği Zebedi'nin oğlu Yuhanna, Filipus ve Bartholomaeus, Matta ve Tomas, Alte'nin oğlu Küçük Yakup, Gaygur Simden, Yakup'un oğlu Yahuda (Taddeus denir), hain Yahuda İskariyot. Bunlardan üçü sivrildi: Petrus, Büyük Yakup, Vaftizci Yahya her yerde İsa ile göründüler. Petrus, İsa'nın kendisine verdiği unvandan ötürü daha üstün sayılırdı. İncil, havarilerin ağır ve yorucu eğitimini anlatır. Bunlar eğitimlerinin sonuna kadar, selâmet sırrına ermekte güçlük çeken ruhlar olarak kalmakta devam ettiler. Hattâ Yahuda, İsa'ya ihanet bile etti. İsa'nın göğe çıkışından sonra havariler grubu, Petrus'un başkanlığında hıristiyan topluluğunun yönetimini ele aldı. İsa topluluğunu tamamlamak amacıyle, Yahuda'nın yerine geçecek birini seçmekle işe başladılar. Yeni havarinin, vaizinin başından beri İsa ile olanların arasından seçilmesine karar verildi. Böylece şahadete önem verilmiş oldu. Matta seçim yoluyle havariliğe yükseldi. «Onikі», havariler grubunun kutsal sayısıdır. Buna rağmen birkaç yıl sonra Paulus da havari sayıldı ve havari yetkilerine sahip oldu. Bu görevi ona Şam yolunda kendisiyle konuşan İsa verdi. Onikiler onu da kendilerinden saydılar. İsa'nın göğe çıkışından sonra Hıristiyan dinini kabul eden Barnabas'ı da aralarına aldılar. Barnabas'ın teklifiyle Saul (havari Paulus) havari olarak kabul edildi. Havarilerin, Hamsin yortusundan sonra vaiza başladıkları bilinmektedir. Fakat Yeni Ahit, bize yalnız Petrus, Yakup, Vaftizci Yahya, Paulus ve Barnabas hakkında bilgi veriyor. Yakup, Herodes'in emriyle 44 yaşındayken öldürüldü. Petrus ile Paulus, Neron devrinde Roma'da öldüler. Öbür havarilerin hayatlarıyle ilgili doğrulanamaz bilgiler vardır. İlk hıristiyan topluluklarında, Onikiler topluluğu ile ilişki bulunmayan, görevlerini doğrudan doğruya Kutsal Ruh'tan aldıklarını söyleyen vaizcilara da havari dendi. Fakat burada, Aziz Paulus'un sözünü ettiği karizmalardan biri söz konusudur. Daha sonra ve ifaniyeciliğin (gnostik) hayallerine karşı mücadele edebilmek için kilise, ilham yoluyle gelen buyrukların tek kaynağı gözüyle bakılan havarilerin vaizini, din kuralı olarak kabul etti. Bir havariye ait olmayan veya tam olarak bir havarinin düşüncelerine yansıtmayan kitapların hiç biri tam olarak kutsal kitap sayılmaz.

— G. santl. En eski anıtlarda havariler İsa'nın iki yanında ayakta dururlar, Aziz Petrus, genellikle kendisine yarı açılmış bir kâğıt veren İsa'nın solunda görülür. Her havarinin kendine özgü birtakım işaretleri vardır: Petrus'unki bir papalık tacı, bir horoz, iki anahtar; Aziz Paulus'unki bir kılıç; Aziz Andreas'ınki XIV. yy.a kadar bir latin haçı, sonra göğüse takılan bir haç; Aziz Büyük Yakup'unki bir deniz hayvanı kabuğu, bir hacı değneği; Aziz Filipus'unki bir zafer haçı; Aziz Bartholomaeus'unki bir uzun haç ve üstünde insan derisi bulunan bir asa veya kama; Aziz Matta'nınki bir mızrak; Aziz Simun'unki bir testere; Aziz Yahuda'nınki bir hurma dalı, bir kitap, bir asa veya bir topuz; Aziz Küçük Yakup'unki bir çırpıcı asası veya bir kese; Aziz Tomas'ınki bir büyük taş, bir mimar gönyesi; Aziz Mattias'ınki bir küçük balta veya kılıç. Reims ve Amiens katedrallerindeki havarilerin heykelleri XIII. yy.ın en güzel eserlerindendir.

◆ **Havariyûn** çoğl. i. *Esk.* Havariler, İsa'nın on iki yardımcısı. (LM)

Havari (DÖRT), Albrecht Dürer'in havarilerden Vaftizci Yahya, Aziz Petrus, Aziz Markos ve Aziz Paulus'u canlandıran resimleri (Münih müzesi). *Dört Mizaç* diye de adlandırılan bu resimler iki pano üzerine yapıldı ve Dürer tarafından 1526'da Nürnberg belediyesine verildi. Dört Havari'yi 1627'den sonra bavyeralı Maximilian aldı. (L)

HAVARİC çoğl. i. (ar. *ḫāric*'den *ḫavāric*). *Esk.* Âsiler, isyan edenler.

— Tar. Halife Ali'ye karşı gelen zümre. Bk. HARİCİLER. (M)

HAVÂS çoğl. i. (ar. *ḥāsse*'den *ḥavāss*). *Esk.* Duyular, duyum alma yetileri. || *Havâs-ı hamse-i bâtına*, içteki beş duyu. || *Havâs-ı hamse-i zâhire*, dıştaki beş duyu. (M)

HAVAS çoğl. i. (ar. *ḥaṣṣ* ve *ḥaṣṣa*'dan *ḥavāṣṣ*). *Esk.* Nitelikler, özellikler. || Kendilerini halktan üstün sayan kimseler: *Bu zihniyette olan yalnız avam değildi; bilhassa havas denilen insanlar böyle düşünüyordu* (Atatürk). *Güya birinci havassın, ikincisi avamın terennüm âletleri idi* (Ziya Gökalp). [*Zt.* AVAM.] Okumuşlar, bilginler. || *Havas ü avam*, yüksek sınıf ve halk. || *Ehl-i havas*, büyü yapanlar.

— Folk. Eskiden bazı hastalıkları iyileştirmek için okunan dualar.

— Teşk. tar. *Havas-ı Hümayun*, Osmanlı devletinde zaptedilen yeni topraklardan hazineye alıkonanları. (Bk. ANSİKL.) || *Havas-ı Kostantiniye*, Eyüp kazasının XVI. yy daki mevleviyet adı. (Bk. ANSİKL.) || *Havas-ı memurîn*, memurların ileri gelenleri. || *Havas-ı refia*, Eyüp kadıları. (Bk. ANSİKL.) || *Havas-ı vüzera*, Osmanlı devletinde vezirlere, eyalet paşalarına, sancak beylerine verilen haslar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlılarda hazine iç ve dış olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Hazineyle ilgili yazıları nişancılar alır, ilgili kısımlarını inceler ve padişahın tuğrasını çekerlerdi. *Havas-ı Hümayun*'a ait bazı topraklar kiralanabilir veya kaydıhayat şartıyle başkalarına verilirdi. Geliri fazla olmayan topraklar Havas-ı Hümayunca satılığa çıkarılırdı. Padişah, padişah kadınları, şehzadeler ve vezirlerin has toprakları vardı. Bu toprakların yıllık geliri bir milyon akçe ile bir milyon iki yüz bin akçe arasında değişirdi. Hasların yıllık rüsum ve vergileri yüz bin akçeden fazla olurdu. Bu paranın toplanmasına Havas-ı Hümayun tarafından voyvodalar tayin edilirdi. Önceleri bunlar görevlerini fazlasıyle yapmışlar fakat sonraları, bulundukları yerlerin nüfuzlu şahısları arasına girince Havas-ı Hümayuna güçlük çıkarmağa başlamışlardı. Havas-ı Hümayunun başkanı başdefterdardı. Osmanlı toprakları genişleyerek topraklar deftere kaydedilmeğe başlanınca bir defterdarın kâfi gelmeyeceği düşünüldü. Ve ülke, Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki defterdarlığa ayrıldı. Rumeli defterdarı Anadolu derterdarlarına göre üstün sayılırdı. Bu yüzden de Havas-ı Hümayunun başkanı Rumeli defterdarı idi.

XVIII. yy.dan sonra Osmanlılar toprak kaybına başlayınca Havas-ı Hümayunun sahip olduğu topraklar elden çıktı. Bu durum üzerine haslar azaldı. Havas-ı Hümayunun görevi daha sonraki yüzyıllarda Maliye nezaretine devredildi.

● *Havas-ı Kostantiniye*. XVI. yy.da sancaklar, bazı vilâyetler ve hattâ bazı eyaletlerin kadılıkları, mevleviyet şeklinde idare edilirdi. Mevleviyet olan büyük kadılıklar XV. yy.da İstanbul, Edirne, Bursa, Filibe, Sofya ve Selânik kadılıklarıydı. Bunlardan başka önce kaza iken mevleviyet olan ve sonra yeniden kaza kadılığı haline getirilen kadılıklar da vardır. 1552 Yılında Eyüp ile Galata kazaları birleştirilerek mevleviyet olmuşken bir süre sonra ayrıldı. Fakat 1574'te tekrar ikisi birleştirilerek mevleviyet haline getirildi. 1574'te tekrar ayrıldı; 1583'te Silivri, Üsküdar, Çatalca ve Marmara Ereğlisi'yle birleştirildi.

● *Havas-ı Refia*. Eyüp kadılığı eskiden Çatalca'ya kadar uzanır ve Çatalca'da kadının bir naibi bulunurdu. İkinci Meşrutiyete kadar bütün mahkeme işleri, kadının tayin ettiği bir naip tarafından yönetilirdi. Meşrutiyet devrinde öteki kadılara yapıldığı gibi Eyüp kadılığına da maaş ayrıldı. Şer'î ve nizamî mahkemeler birleştirilince Havas-ı Refia ortadan kaldırıldı.

● *Havas-ı Vüzera*, azledilen vezirin elinden alınır ve yerine tayin edilene verilirdi. Havası vüzera yalnız tımar gibi tasarruf olunan haslardan ibaret değildi. Rüsumat da vezirlere has olarak verilirdi. Bunların miktarı bir buçuk milyon akçeye varırdı. Has sahibi olan eyalet paşaları ve sancakbeyleri sefer sırasında Anadolu'da her üç bin akçe, Rumeli'de ise her beş bin akçe için bir «Cebelû» götürmekle mükelleftiler. Eyaletlerde valilik yaparlardı. Bu usul XVIII.yy. da ortadan kaldırıldı. (M)

Havas ajansı, fransız ilâncılık şirketi. Karma ekonomi düzenine göre kurulmuş olan (1832) bu şirketin başlıca hissedarı devletti̇r. Havas ajansı, hızla gelişti, Fransa'nın en önemli basın ajansı ve dünyanın sayılı ajanslarından biri oldu. Kurum, 1919'da iki kola ayrıldı: haber ve ilâncılık. 1940'ta bütünüyle devlete geçen birinci kol, sonradan France-Press ajansı haline geldi (1944). Devletin kısmen satın aldığı ikinci kol, Havas adını ve anonim ortaklık düzenini sürdürdü. (L)

HAVÂŞİ çoğl. i. (ar. *ḥāşiye*'den *ḥavāşī*). *Esk.* Bir yazının kenarına eklenen not veya açıklamalar. || Maiyet adamları. (M)

HAVATAŞI bls. i. Astron. Uzaydan yeryüzüne düşen taş, göktaşı. (M)

HAVÂTIR çoğl. i. (ar. *ḫāṭır* ve *ḫāṭıra*'dan *ḫavāṭır*). *Esk.* Fikirler, düşünceler: *Zihinde bir sual bütün havâtır-ı pûşideyi tırmalaya tırmalaya ...* (H.Z. Uşaklıgil). *Ey dahme-i mersus-ı havâtır, ulu mabet* (Tevfik Fikret). || *Havâtır-ı nefsaniye*, insan nefsiyle ilgili düşünceler. || *Havâtır-ı rabbaniye*, ilâhî telkinler. || *Havâtır-ı şeytaniye*, şeytanî telkinler. (M)

HAVÂTİM çoğl. i. (ar. *ḫātim*'den *ḫavātim*). *Esk.* Mühürler. || Bitişler, sonlar. || *Havâtim-i resmiye*, resmî mühürler. (M)

HAVÂTİN çoğl. i. (ar. *ḫātūn*'dan *ḫavātin*). *Esk.* Kadınlar. (M)

HAVATRENİ bls. i. Özel bir yol üzerinde büyük bir hızla kayan hava yastıklı taşıt.

— ANSİKL. *Havatreni* üzerinde, A.B.D., Büyük Britanya ve özellikle bulucusu Jean Bertin'in teşvikiyle Fransa'da çalışılmıştır. Güdümün karayolu taşıtlarına uygulanmasından doğan bu taşıt şu prensibe dayanır. basınçla havadan meydana gelen bir hava yastığı sayesinde taşıt yere (veya başka bir dayanağa, meselâ su yüzeyine) oturur. Belli derecedeki basıncın muhafaza edilmesi için, dayanak yüzeyi daha basınçlı ve mümkün olduğu kadar geniş bir hava dalgasıyle çevrelenir. Hava kaçmasını önleyecek bir etek de aynı işi görür. Bu usul, Bertin havatreninde, yalnız aracın asılmasına değil, aynı zamanda onun güdümlülüğüne de uygulanır. Yol, ters dönmüş bir T şeklinde beton veya çelik bir kirişten meydana gelir ve taşıtın içinde iki seri kauçuk etek vardır. Bunlar nispeten az sıkıştırılmış hava ile doludur (0,05 ilâ 0,10 bar). Etek serilerinden biri, taşıtın, T'nin yatay kısmından meydana gelen yol üzerinde durmasını, diğeri ise T'nin dikey kısmından meydana gelen kirişin üzerinde yön almasını sağlar. Böylece ekseni yol yüzeyi olan simetrik bir şekil meydana gelir. Gommetz La-Ville'de yapılan yeni bir denemede, uçak pervanesi ve onu çeviren 250 beygirlik bir motorla taşıt 6 km yol almıştır. İki adet denge vantilatörü, 50 beygirlik otomobil motorlarıyle

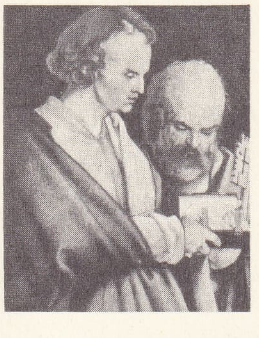

«Dört Havari» Albrecht Dürer'in tablosundan detaylar yukarıda, St. Jean ve St. Pierre; aşağıda, St. Paul ve St. Marc

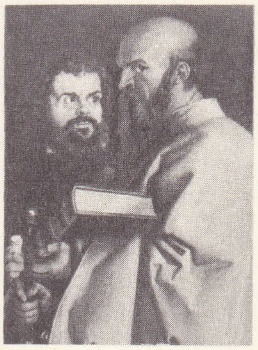

Türk Havayolları «De Havilland 86 Bristol» yolcu uçağı

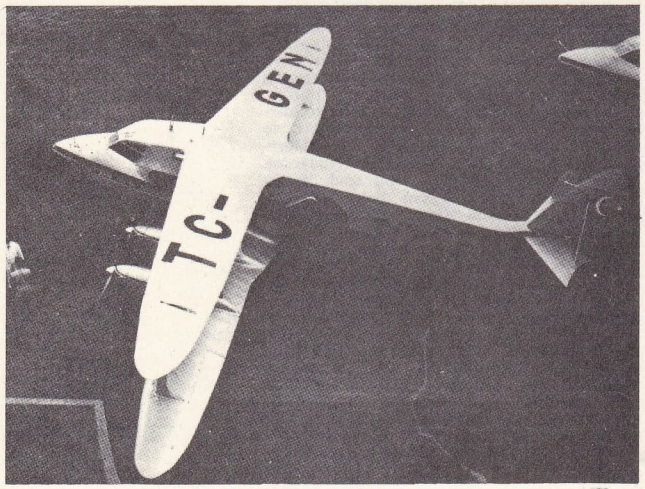

çalışır. Bu ilk örnek kendi kendine saatte 200 km'den fazla, yardımcı füzeyle de 300 km sürat yapmaktadır. Türbopropülsör veya reaktör kullanılması da düşünülmektedir. Daha 1964'te P. Patin'in teklif ettiği gibi, elektrikli motor kullanılması gürültüyü önleyecek iyi bir hal çaresidir. Sürat denemeleri havatreninin saatte 400 km, hattâ daha fazla sürat yapacağını göstermiştir; ancak bunu sağlamak için, hatların titizlikle döşenmesi şarttır. Buna karşılık havatreni, demiryolundan çok daha büyük iniş ve çıkışlarda işleyebilir. Fren, normal olarak motorlu âletle (ters pervane veya reaktör), anî fren ise yola sürtünen bir tertibatla veya hava yastıkları dayanağını ortadan kaldırmakla sağlanır. Hava yastığı sayesinde trenin askıda kalması, hafif yapı malzemelerinin kullanılmasını kolaylaştırır; fakat bu, her şeyden önce, yol ve araba arasındaki yük dağılımının kusursuz olmasına bağlıdır. Buna karşılık makas sistemi büyük güçlüklere yolaçar. Ama bu makasların gerekli olup olmadığı da bugün henüz belli değildir. (L)

HAVÂYİC çoğl. i. (ar. *ḥâcet*'ten *ḥavāyic*). *Esk.* Gerekli olan şeyler, ihtiyaçlar: *Her uzvu girdibad-ı havâyicle sarsılan / Bir neslin oğlusun bunu yad et zaman zaman* (Tevfik Fikret). || *Havâyic-i zaruriye*, giderilmesi gerekli olan ihtiyaçlar, vaz geçilmez şeyler. (M)

HAVAYLAYAŞANTI blş. i. Serbest hava veya oksijen içinde gelişebilen mikroorganizmaların yaşama durumu. (*Eşanl.*AEROBİozi. *Esk.* Müteayyiş-i bil-hava.)

— ANSİKL. Salt hava ile yaşar mikroorganizmalar ancak havanın oksijeni ile gelişebilir; meselâ küflerin çoğu (penicillum, aspergillum v.d.) böyledir; bunlar kültür ortamlarının yüzeyinde veya içine hava üflenen kültürlerde (penisilin hazırlanması) yetiştirilir. Bakteriler arasında ise, alkolü asetik aside dönüştüren asetik mayaları (sirke bakterisi) gösterebiliriz. Gelişebilmek için molekül halinde oksijene ihtiyaç gösteren küçük havaylayaşantılı tohumlar da vardır, fakat bunlar havadaki oksijene (hacim itibariyle yüzde 21) göre daha düşük yoğunlukta oksijenle yetinebilir. (L)

HAVAYOLU blş. i. Hat uçaklarının, geçişi için belirlenen güzergâh.

— ANSİKL. Önce posta ulaşımı, sonra yolcu ve daha sonra da yük ulaşımı için kullanılan *havayolları*, ilk defa 1918'de ortaya çıktı. İlk yolcu ulaşımı 8 şubat 1919'da Paris ile Londra arasında hizmete girdi. Kıtalararası uzun menzilli havayolları şöyle özetlenebilir: Fransa-Fas (1919), Fransa-Madagaskar (1926); A.B.D.-Güney Amerika (1928-1931); Büyük Britanya - Mısır-Hindistan (1929); Hollanda-Endonezya (1930); Fransa-Çinhindi (1931); Fransa-Güney Amerika, Mermoz posta uçak bağlantısı (1930); Almanya-Brezilya, balonla (1930), uçakla (1934); Belçika-Kongo 1935); A.B.D.-Filipinler 1935) [bu hat 1937'de Hong-Kong'a kadar uzatıldı]; İtalya-Brezilya (1939); A.B.D.-Portekiz (1939); A.B.D.-Yeni Zelanda (1940). İkinci Dünya savaşı sırasında ingiliz ve amerikan askerî ulaşımı bugün kullanılan büyük genel havayollarının yapısını tespit etti. Tekniğin devamlı gelişmesi ticaret araçlarının çoğalmasına yolaçtı.

HAVAYOLLARININ KATEGORİLERİ. Dünya havayolları sağladıkları bağlantıya göre, kıtalararası, kıtalaraşırı, bölgesel ve mahallî olmak üzere dörde ayrılır.

● *Kıtalararası yollar.* En önemlisi olan Batı Avrupa-Kuzey Amerika hattı, Fransa'dan hareket ederek üç yol takip eder; en kısa olan normal yol (Paris-New York, 5 850 km); kuzey yolu (Paris-Shanhon-Reykjavik-Gander-New York 6 380 km); bilhassa fena havalarda kullanılan ve Azor adalarından geçen güney yolu (Paris-New York, 6 756 km).

Kuzey Amerika-Güney Amerika çift yolu trafik bakımından Atlantik yolundan pek az farklıdır. Bu yollardan biri Kuzey Amerika ile Güney Amerika'nın doğu eyaletleri arasında, diğeri de Pasifik kıyısındaki cumhuriyetlerle Buenos Aires arasında çalışır.

Okyanus aşırı iki hat Kuzey Amerika'dan kalkar; biri Büyük Okyanus'un kuzeyinden veya ortasından Doğu Asya yönüne (Japonya, Filipinler, Hong-Kong, Singapur), diğeri Avustralya yönüne (Avustralya ve Yeni Zelanda) gider.

Avrupa-Afrika hattı üç yol takip eder: Fas, Batı Afrika ve Gine'den geçen batı yolu; Büyük Sahra, Ekvator Afrikası ve Güney Afrika birliğinden geçen merkez yolu; Mısır, Kenya ve Güney Afrika'dan geçen doğu yolu.

Diğer kıtalararası hatlar, önem sırasıyle şunlardır: Avrupa - Güney Asya - Uzakdoğu, Avrupa-Güney Amerika, Avrupa-Avustralya.

1955'ten beri, Avrupa, Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarına kutuplararası bir yolla bağlanmıştır; bu yol klasik yoldan 1 000 km kadar daha kısadır; diğer bir yol de 1957'de aynı şekilde Avrupa'yı Japonya'ya bağlamıştır.

● *Kıtalaraşırı yollar.* Kuzey-Güney Afrika yolundan başka, Newfoundland ile Yeni-İskoçya'yı Britanya Kolombiya'sına bağlayan Kanada kıta yolunu; A.B.D.'nin Atlas okyanusu kıyısındaki bölgeleri ile Büyük Gölleri Texas'a, Kaliforniya ve Washington eyaletine bağlayan Amerika kıta yollarını ve nihayet Avrupa Rusya'sı ile buna komşu devletleri Çin ve Uzakdoğu'ya bağlayan kıta yollarını sayabiliriz. Amerika kıta yollarındaki trafik en önemli olanıdır ve A.B.D. havayollarının muntazam seferlerinin yarısından çoğunu meydana getirir.

Büyük şirketler bölgesel havayollarını işletir; bu hatlara bağlı olan mahallî yollar kıta yollarıyle bağlantı sağlar.

HAVAYOLLARININ İŞLETİLMESİ. Bir ülkenin millî havayolları, bu ülkenin idarî makamları tarafından tespit ve tayin edilir; milletlerarası havayolları, ilgili milletlerin anlaşmalarıyle tertiplenir. Bu yolları işleten millî veya milletlerarası şirketler ulaşım için ilgili ülkelerle anlaşmaya varır. Bunların çoğu milletlerarası bir birliğe bağlanır. (Bk. HAVACILIK.) Çin ve S.S.C.B. hariç, bütün dünyada, aşılan kilometre sayısı 1958'den 1965'e kadar (1965 dahil) 2,93'ten 4,1 milyara çıkarak yüzde 40 artmıştır. Aynı süre içinde, kilometre - yolcu sayısı 85'ten 198 milyara yükselerek bir mislinden fazla, eşya ve posta ulaşımı da aynı oranlarda artmıştır. 1965'te, A.B.D. şirketlerinin uçakları (iç ve milletlerarası servisler) 2,2 milyar km'ye yakın bir mesafeye uçmuşlardır (bütün dünya toplamının yüzde 50'den fazlası). Kilometre-yolcu sayısıda 110 milyarı aşmıştır (dünya toplamının yüzde 55'i). Yine 1965 yılında Avrupa'da aşılan kilometre 870 milyon, kilometre-yolcu sayısı ise 45 milyar idi. (LM)

Havayolları (TÜRK) [T.H.Y.], Türkiye'de iç ve dış hatlarda hava ulaştırmasını yapan kuruluş. 20 Mayıs 1933 tarihinde 2187 Sayılı kanunla Millî Savunma bakanlığına bağlı olarak «Havayolları Devlet İşletme dairesi» adıyle kuruldu. Ankara-Eskişehir arasında ilk uçak seferlerine başladı. Bu uçuşlar için Ankara dışındaki askerî hava alanından faydalanıldı. Bu kuruluş devresinde iki tane 4 koltuklu Junkers F-13, iki tane 5 koltuklu King-Bird ve bir tane de 10 koltuklu ATH-9 uçağı bulunuyordu. 1935 Yılına kadar çalışmalar Ankara'da Güvercinlik istasyonu yakınındaki merkezde yapıldı. Bu tarihte işletme; Bayındırlık bakanlığına devredildi. 6 Yolcu taşıyan 3, 10 yolcu taşıyan 4 De Havilland, 1 Dragon Rapid uçağı alındı. 1938 Yılında kabul edilen 3424 Sayılı kanunla, teşkilât Ulaştırma bakanlığına bağlı hükmî şahsiyeti olan, katma bütçe ile idare olunan bir işletme haline getirildi; adı değiştirilerek «Devlet Havayolları» oldu. Hava trafiğini düzenlemek, hava meydanları işletmek gibi amme hizmetleri karakteri taşıyan bazı görevler de teşkilâta bağlandı. 14 Yolcu taşıyan 4 motörlü Heron tipi 7 uçak alındı. Daha sonra trafik kontrol işleri ve havaalanları işletme görevleri teşkilâttan kaldırıldı. 21 Mayıs 1965 tarih ve 6623 Sayılı kanunla Devlet Havayolları, yalnız hava taşıtçılığı ile uğraşan özel sermayenin de katıldığı bir ortaklık haline getirildi. Hükûmete «Türk Hava Yolları Anonim ortaklığı» adında bir şirket kurma yetkisi verildi. 1 Mart 1956'da özel sermayenin de katıldığı «Türk Havayolları Anonim ortaklığı» (T.H.Y.) faaliyete geçti. Sermayesi 90 000 000 liraya yükseltildi. İç ve dış sefer sayısı arttırıldı. T.H.Y. yurt içinde 19 şehir arasında sağlam ve muntazam bağlar kurdu. Halen sefer yapılmakta olan 19 iç meydan şunlardır: Ankara, Adana, Afyon, Antalya, Bandırma, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Malatya, Samsun, Sıvas, Trabzon, Van. T.H.Y.'nin yurt dışı seferleri 1946 yılında satın alınan 33 DC- 3 uçağı ve Atina-Lefkoşe-Beyrut-Kahire hatları ile başladı. Bugün sefer yapılan meydanlar şunlardır: Amsterdam, Atina, Beyrut, Brüksel, Frankfurt, Lefkoşe, Münih, Paris, Roma, Tel-Aviv, Viyana, Zürich, Londra. (M)

HAVAYUVARI blş. i. Meteorol. *Yeni.* Herhangi bir gökcisminin veya daha özel anlamda yerküreyi çevreleyen gaz tabakası. (Bk. ATMOSFER.) [L]

HAVD EL-HAMRA, Cezayir sahrasında (Vahalar idare bölgesi, Vargla idare çevresi) yer, Hassi-Mesud petrol yatağının kuzey bölümünde. Bicaye'ye giden petrol boru hattının başlangıcı. 1966'da Havel el-Hamra'yı Arzev'e bağlayan yeni bir petrol boru hattı döşendi, 800 km uzunluğunda olan hat 20 mt petrol nakledebilecek güçtedir. (L)

HAVE i. (fr. *havée*'den). Mad. oc. Uzunayak işletme sisteminde kömürün kazıldığı alan. || Bir kazı vardiyasında, kazıya devam ederek alınan yol. (Uzunayakta, *kazı havesi, havalandırma havesi, dolgu havesi, göçük havesi* gibi birbirine paralel yollar açılır.) [L]

HAVEL, Almanya'da (Doğu Almanya) ırmak, Elbe'nin kolu (sağ kıyı); 341 km. Berlin'den geçen Spree'yi alır. Yukarı çığırı buzultaşlarda oyulmuştur, birçok gölün suyunu boşaltır. Spree ile kavuştuğu yerde batıya yönelir ve çam ormanlarıyle kaplı kumlu topraklar ortasında genişleyerek göller meydana getirir. Havel, büyük ırmak gemilerinin seferine elverişli bir şekilde düzenlenmiştir ve Berlin ile Elbe'yi birbirine bağlar. Elbe-Havel kanalı iki Dünya savaşı arasında açılmıştır; Brandenburg dolaylarını Magdeburg dolaylarına, Berlin'i doğrudan doğruya Mittellandkanal'a bağlar; bugün Doğu Almanya ekonomisinde büyük rol oynamaktadır. (L)

HAVELÂN i. (ar. *ḥavelān*). *Esk.* Değişiklik, değişim. (M)

HAVELLAND, Almanya'da bölge, Brandenburg'da, *Havel* kıyılarında. Kumlu topraklarında özellikle hayvan yetiştirilir ve az miktarda çavdar tarımı yapılır. Perlin'e yakınlığı, sebze tarımında kimyevî madde kullanımını geliştirmiştir. (L)

HAVELOCK (sir Henry), ingiliz generali (Ford Hall, Bishop-Wearmouth, Sunderland 1795 - Lucknow 1857). Hindistan kumpanyasında çalıştı. İran'a (1856) ve ayaklanan hintli askerlere karşı yapılan savaşlara katıldı. İsyancıları Kanpur'da (temmuz 1857) ve Lucknow'da (eylül) ezdi. Dizanteriden öldü. (L)

HAVENE çoğl. i. (ar. *ḫā'in*'den *ḫavene*). *Esk.* Hainler, hiyanet edenler. (M)

Foto. Bruckmann (LAROUSSE) ; A. Koçak (MEYDAN)

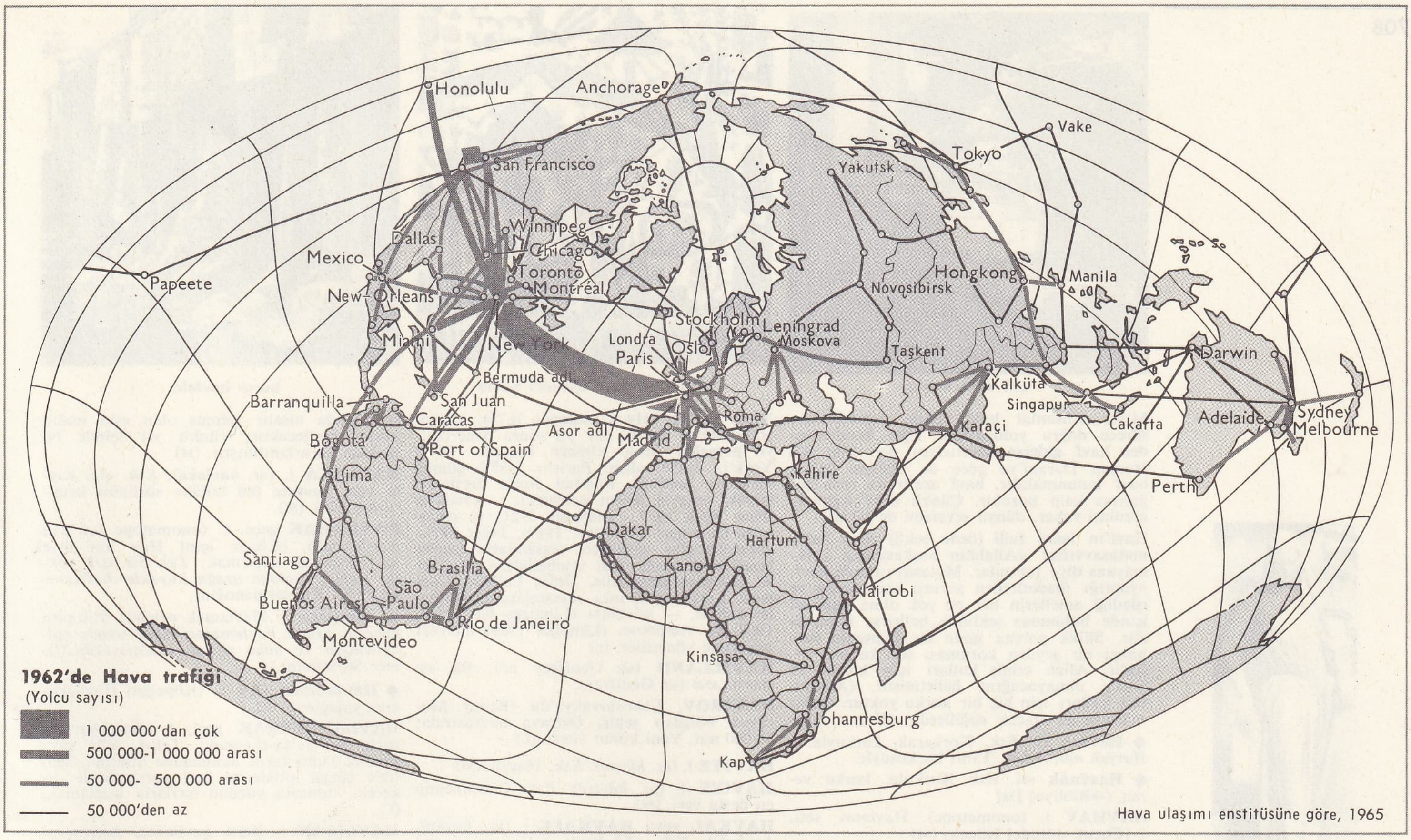

1962'de havayolu trafiği

HÂVER i. (fars. *ẖâver,* doğu). *Esk.* Doğu, güneşin doğduğu taraf: *Varümidim tâ bu derya üzre keştî-i hilâl / Gâh seyr-i hâver eyler gâh geşt-i bahter* (Fuzuli). [*Zt.* BAHTER.] ‖ *Hâver ü bahter,* doğu ile batı.

— Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. (XV. yy.da meydana getirildi. Bu makama ait örnekler: *Korkut'un Peşrevi* ve *Sarabsâz Kalfanın Saz Semaisi.*)

◆ **Hâverân** çoğl. i. *Esk.* Doğu ile batı.

◆ **Hâverî** sıf. Doğu ile ilgili: *Berk uran destinde tîg-i pür-güher midir yahud / Eyledi deryâya gavta âftâb-ı hâverî* (Nef'i). *Söndü çerağ-ı encümen-i baht-ı kâinat / Bilmem ne yüzle yanmadadır şem-i hâverî* (Üsküdarlı Hakkı).

◆ **Hâveristan** blş. i. *Esk.* Doğu tarafı: *Çûb-ı zerrin ile eyler her seher izhâr-ı şevk / Olmağa derbân-ı dergâhı şeh-i hâversitân* (Nef'i). [M]

HÂVERÂN. Coğ. *Esk.* İran'ın Horasan bölgesinde bir yer adı. Şair Enverî burada doğdu. (M)

HAVERFİELD (Francis), ingiliz arkeoloğu (Shipston - on - Stour, Warwickshire 1860-Oxford 1919). Oxford'da profesör oldu. Araştırmalarından elde ettiği sonuçları *The Romanization of Roman Britain* (Roma Britanyasının Romalılaştırılması) [1915] adlı eserinde inceledi. Bretagne bölgesinin Romalılar tarafından işgali konulu ders notları da 1924'te yayımlandı. (L)

HAVERFORDWEST, Büyük Britanya'da şehir, Galler ülkesinin güneybatısında (Pembrokeshire). İstihkâm kalıntıları. XIII. yy. dan kalma roman üslûbunda kilise. Pazar yeri. Şehir, XII. yy.dan kalma bir şatonun eteğinde kurulmuştur. (L)

HAVERHİLL, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, ulaşıma elverişli Aşağı Merrimack kıyısında; 43 300 nüf. Dokuma (pamuk) ve deri sanayii. Tersaneler. (L)

Havers kanalları (XVII. yy.da yaşamış bir ingiliz hekiminin adından). Tıkız kemik dokusunda bulunan silindirimsi küçük kanallar. (L)

HAVF i. (ar. *ẖavf*). *Esk.* Korku, korkma duygusu: *Bunu hükûmetten para almakla uğraşan vali ve mutasarrıf haber alınca bunlar şiddeti havf ile her şeyi unutarak maiyetleriyle birlikte atlarına binip süratle firar eylemişlerdir* (Atatürk). *Dursun kef-i hükmünde terazu-yi adalet / Havfin var ise mahkeme-i rûz-ı cezadan* (Ziya Paşa). ‖ *Havf etmek,* korkmak: *Benden sonra ümmet arasında ihtilâf vukuundan havf ediyorum* (Cevdet Paşa).

— Psikol. *Esk.* Fobi* karşılığı olarak kullanılır. ‖ *Havf-i füshat,* meydan korkusu, agorafobi*. ‖ *Havf-i mehat,* kapalı yer korkusu, klostrofobi*.

— Tasav. Sülûk makamlarından biri. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. *Havf,* dervişin ettiği ibadeti yeterli görmeyerek kendisini korku içinde hissetmesidir. Bazı mutasavvıflar havfı kötülükten ve işlenmesi yasaklanmış fiillerden utanma ve onlara üzülme şeklinde tanımlarlar. Bunlara göre havf ya kötü bir işin meydana gelmesinden veya sevilen bir şeyin elden gitmesi düşüncesinden ortaya çıkar.

Mutasavvıflar havf'ı üç dereceye ayırırlar: havf, haşyet, heybet. İnanç sahibi kimsenin korkusu havf'tır (Benden korkunuz, eğer iman etmiş kimselerseniz [Al-i İmran, 175]). İnanç sahibi ve bilgin kimsenin korkusu haşyettir (Allahtan ancak âlim kulları tam mânâsıyle korkarlar [Fatır, 28]). İnanç ve marifet sahibi bir kimsenin korkusu ise heybettir (Allah size kendinizden korkmanızı emrediyor [Al-i İmran, 28]).

Havf'ın belirtisi daimî hüzündür. Zünnün-ı

Türk Havayolları «DC-9» jet yolcu uçağı

Foto. A. Koçak (MEYDAN)

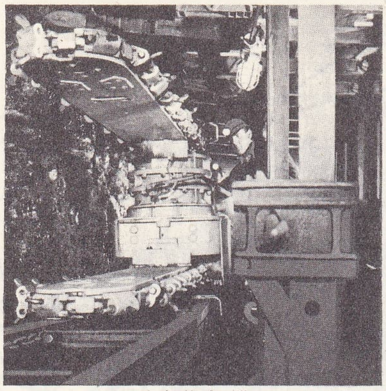

çift kollu **havöz**

XVIII. yy.a ait işlemeli **havlu**

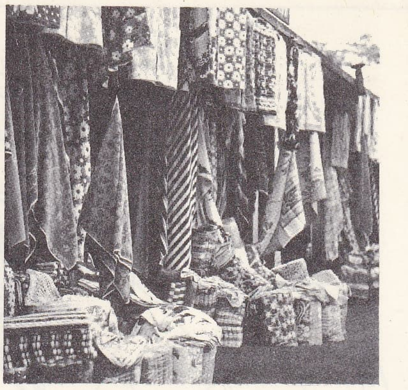

bursa **havluları**

havra
Strazbourg katedrali

Mısrî «insanlar havf içinde bulundukları sürece doğru yoldadırlar. Eğer kendilerinden havf giderse sapıtırlar» der. Ebu Süleyman Daranî'ye göre de «kalpte daima havf bulunmalıdır, havf azalır da reca çoğalırsa kalp bozulur. Çünkü havf kalpteki arzuları yakar, dünya sevgisini de çıkarır.

Havf'ın ism-i faili (özne şekli) olan *haif*'i mutasavvıflar «Allahtan başkasından korkmayan» diye tanımlar. Mutasavvıflarca havf, «yaptığı ibadetlerden gurura kapılmama ve işlediği amellerin her an yok olma endişesi içinde bulunma» şeklinde belirirse makbuldür. Sülûk yoluna giren bir kimsenin herhangi bir şeyden korkması söz konusu değildir. Allah ermiş kulları için hüzün ve korku olmayacağını belirtmiştir. (Allahın veli kulları için hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. [Yunus, 62].)

◆ **Havfen** zf. *Esk.* Korkarak, korkuyle. || *Havfen min Allah,* Tanrı korkusuyle.

◆ **Havfnâk** sıf. *Esk.* Korkulu, korku veren. (→Bibliyo) [M]

HAVHAV i. (onomatope). Havlama sesi. || [Çocuk dilinde] Köpek. (M)

HÂVİ sıf. (ar. *ḥāvī*). *Esk.* İçine alan, kapsayan, toplayan: *Ahali arasında husule gelen heyecanı teskin için ulema, eşraf ve tüccardan iki yüzü mütecaviz imzayı hâvi davet telgrafımıza cevap alamadık* (Atatürk). || *Hâvi olmak,* içinde bulundurmak, kapsamak: *Göklerin hâvi olduğu esrarın kurcalanması ihtimali onları rahatsız ediyordu* (M.Ş. Esendal).

— Mus. Türk musikisinde büyük bir usul. (64 Zamanlı ve 48 darplıdır. 64/4 ile yazılır 64/2 ağırlık hâvi mertebesi de kullanılır. 64/8 Yürük hâvi mertebesi şimdiye kadar kullanılmamıştır. Bu usulle peşrev ve besteler ölçülmüştür. Kâr ve ilâhilerin ölçülmesine de elverişlidir.) [M]

HÂVİ sıf. (ar. *ḥāvī*). *Esk.* Boş. Tenha. || Harap.

◆ **Hâviye** sıf. *Esk.* *Hâvî*'nin dişili. (M)

HAVİLAND, Limoges'da porselen sanayiinin gelişmesinde etkili olan amerikalı aile. DAVİD Haviland (North Castle, New York eyaleti 1814 - Limoges 1879), atelyesini 1842'de kurdu, bir yıl sonra Amerika'ya porselen ihraç etmeğe başladı. New York'ta (1853) altın, Paris'te (1855) gümüş madalya kazandı. Bundan sonra üretimini büyük sanayie doğru geliştirdi. — CHARLES (New York 1839 - Limoges 1921) ve THEODORE (Limoges 1842-ay.y. 1919), Félix Bracquemont gibi süslemeci ressamlarla porselencilik alanında yeni teşebbüslere giriştiler ve Gauguin, Bourdelle, Dufy, Lalique, Cocteau, Lurçat gibi usta ressamlardan modeller aldılar. — WİLLİAM (Limoges 1882 ay.y. 1967) ve THEODORE (Limoges 1906) atelyeyi başarıyle yönettiler. (L)

HAVİLLAND (sir Geoffrey DE). Bk. DE HAVİLLAND (sir Geoffrey).

HAVİROV, Çekoslovakya'da (Kuzey Moravya bölgesi) şehir, Ostrava havzasında; 50 000 nüf. Yeni konut sitesi. (L)

HÂVİYE i. (ar. *ḥāvye*). *Esk.* Havya. (M)

HÂVİYE i. (ar. *hāviye*). *Esk.* Cehennemin en derin yeri. (M)

HAVKAL veya **HAVKALE** i. (ar. *ḥavḳal, ḥavḳale*). *Esk.* «Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh» sözünün kısaltılmışı. || Hızlı yürüme. || Sıf. Çelimsiz ve zayıf kimse. (M)

HAVL i. (ar. *ḥavl*). *Esk.* Yıl. || Kuvvet, güç. || Çevre, etraf.

— Din. İslâmiyette, zekâtın verilmesi için bir mala sahip olduktan sonra geçmesi gereken süre. Bk. ANSİKL,

— ANSİKL. Fıkıhta zekât için mala sahip oluşun üzerinden tam bir hicret yılının geçmesi gerekli sayılır. Ortak bir mala sahip olanlardan biri, sonradan o malın tümüne sahip olsa da, geçen yıl için, ona zekât vermek gerekmez. Rehin mal için de zekât verilmez. Rehinde geçen yıllar, rehin eden ve rehin alan için de geçmiş yıl sayılmaz; çünkü her iki taraf da mala sahip değildir. Yıllanmış mala sahip olan kişi için, malın nisabı (malın zekâtını vermek üzere varılması gereken miktar), yıl ortasında değişse bile, yılın başında ve sonunda nisabın tamamlanmış olması şarttır. Zekât gerekli nisabı tutmasa da tamamen yok olması dışında nisabı tutmuş olan eski malın zekâtı verilecektir; çünkü yıl içinde bu maldan yararlanılmıştır. (M)

HAVLAKA i. (ar. *ḥavlaḳa*). *Esk.* «Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh» sözünün kısaltılmış şekli. (M)

HAVLAMAK geçz. f. (onomatope *hav*'dan *hav-la-mak*). [Köpek için] Hav hav diye ses çıkararak bağırmak: *Tek bir ışık yoktu. Yalnız uzaktan uzağa köpekler havlıyordu* (Y.K. Karaosmanoğlu).

◆ **Havlama** i. Havlamak eylemi: *Rüzgâra karışan köpek havlamaları daha ziyade şiddetleniyor ve daha ziyade yaklaşıyordu* (Ömer Seyfeddin).

◆ **Havlatmak** ettrg. f. (Köpeğin) Havlamasına yolaçmak. (M)

HAVLANDIRMAK geçl. f. (*hav>havlanmak*'tan *havlan-dır-mak*). Tekst. Yün veya pamuk kumaşların hammadde liflerini, özellikle çözgü ipliklerini özel makinelerde çekerek, kumaşın yüzünü havlarla kaplamak. (L)

HAVLICAN i. (fars. *havlicān*). Astropikal asya bitkisi; güzel çiçekli, zarif görünüşlü, ıtırlı ve uyarıcı köksaplı bir bitkidir. (*Alpinia officinarum*'dan *galanga* elde edilir. Zencefilgillerden olan bu cinsin 150 türü vardır.) [L]

HAVLİÇEK (Josef), çek mimarı (Prag 1899). Akılcı akımın taraflısı. Prag'da Emekli sandığı ve İşçi sendikaları binalarını K. Honzik ile birlikte yaptı. (L)

HAVLİÇEK-BOROVSKY (Karel), çek yazarı (Borova, Prjibyslav 1821-Prag 1856). 1848'de Prag'da çek ihtilâlinin organı olan *Prariske Noviny*'yi (Millî Gazete) Yayımladı. Gericiler iktidara geçince gazete kapatıldı, Havliçek, Brixen'de (Tirol) tutuklandı (1851-1855). Mutlakiyet ve Kilise'ye karşıydı. *Krjest sv. Vladimire* (Çar Vladimir'in Vaftizi), *Yyrolske Elegie* (Trol Elejileri) [1851] gibi küçük yergi kitapları büyük gürültü kopardı. (L)

HAVLİÇKUV BROD. Bk. NEMECKY BROD.

HAVLU i. (*hav*'dan *hav-lı>havlu*). Üzerinde ince iplikçik halinde tüyleri bulunan ve kurulanmağa yarayan bez kumaş: *Yatak örtülerinin yamalarında, yıkanmaktan büzülüp tortop olmuş havlularında ...* (R.N. Güntekin). *Ayakyoluna da bir temiz havlu koyduk* (B. Felek).

— Tekst. *Havlu kumaş,* havlu, bornoz, banyo halısı gibi eşyaların yapımında kullanılan kumaş. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tekst. *Havlu kumaş,* kumaşın iki yüzünde halka gibi kıvrılmış iplikler bırakan, ana çözgüden ayrı özel bir çözgüyle dokunur. Havlu kumaş yapımında daha çok pamuk ipliği kullanılır ve kumaş kastarlandıktan sonra özel bir apre işleminden geçirilerek su emme gücü arttırılır. Havlu kumaşlar, jakar tezgâhında renkli ipliklerle, renkli ve desenli olarak da dokunabilir. (LM)

HAVLUCU i. (*havlu*'dan *havlu-cu*). Havlu dokuyan veya satan kimse. (M)

HAVLUCULUK i. (*havlucu*'dan *havluculuk*). Havlu yapma veya satma işi. Bk. ANSİKL — ANSİKL. Türkiye'de *havluculuk* XVIII.

HAVRE

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; Craven (LAROUSSE)

Miraflores **havuzu** (Panama kanalı)

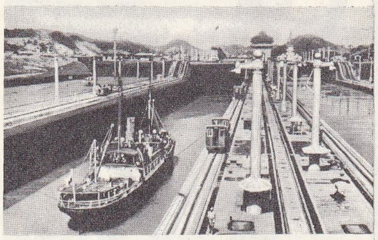

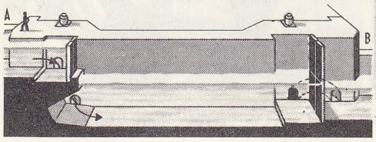

A seviyesine ulaşmak için doldurulan havuz. Bu

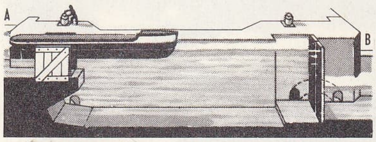

seviyeye gelince kapısı açılır gemi girer.

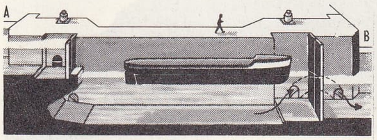

A kapısı kapanır, B'deki vanalarla havuz boşaltılır.

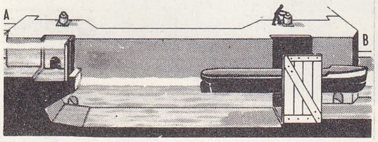

Suyun B seviyesinde, gemi B'deki kapıdan çıkar

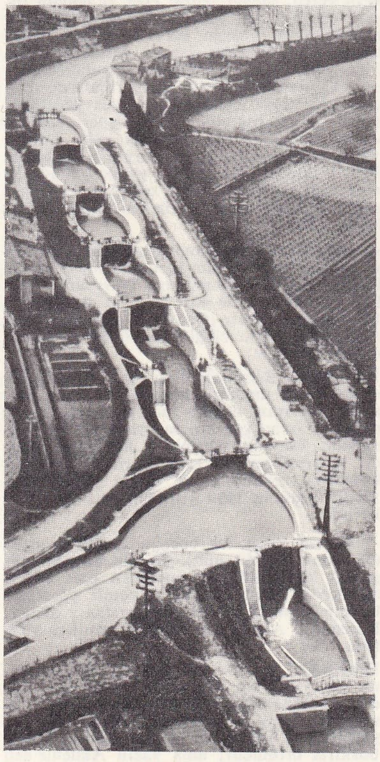

Fonseranes'daki Midi kanalı üzerinde **havuzlar**

Foto. LAROUSSE; MEYDAN

yy. başından itibaren Bursa'da gelişti. Bunun sebebi, Bursa'da, kadife dokumacılığının dünyada en ileri niteliği kazanacak şekilde gelişmiş olmasıdır. Havluculuk, kadife dokumacılığının bir yan ürünü olarak doğdu. Sonra Abadağ, Buldan, Antep, İstanbul havlu dokumacılığını geliştirdi. Önce el tezgâhlarında dokunan havlular, bugün bir sanayi kolu haline geldi ve el tezgâhları hemen hiç kullanılmaz oldu. Havluculukta kullanılan hammadde pamuk ipliğidir. Keten havlu (peşkir), havsız ve kenarları el işlemeli olarak ayrı bir imalât konusudur. Önceleri sadece el kurulama ve yıkanma işleminde kullanılan havlular için bugün daha fazla kullanım alanı vardır. Bornozlar, plaj havluları, plaj elbiseleri, pantolonlar, havlu terlikler, mutfak havluları v.b.

El tezgâhları çalışırken kullanılan pamuk ipliği hemen hemen yalnız kadınlar tarafından bükülür, basit araçlarla, fakat uzun yıllarda kazanılmış denemelere dayanılarak yapılırdı. Kullanılacak pamuk ipliğinin kalınlığı, dokunacak havlunun cinsine göre değişiyordu. Bu işlemlerle kazzazlar meşgul olurdu.

Havluculukta iplik kadar önemli bir unsur da boyadır. Eski havlularda renkli nakışlar, kök boyalarla yapılıyor; bu, boyanın, kumaşa vurmasını, kirletmesini önlüyordu. Kök boyacılığı özellikle Edirne, İstanbul, Tesalya'da gelişmişti. Fakat Bursa boyacılığı, Bursa kumaşları kadar ünlüydü.

Bursa'da yapılan havlular, o zamanki gedik teşkilâtı tarafından kontrol edilir, mühürlenir ve şartnamelere uygun görülürse piyasaya çıkarılırdı. Çeşitli sebeplerle bu imalât dalı günden güne gerileyerek özelliklerini kaybettikten sonra Bursa havlularının da taklitleri çıktı; suyu çok iyi çeken ve solmayan havluların yerini bugün kalitesi bozuk imalât ürünleri aldı. (M)

HAVÖZ i. (fr. *haveuse*'den). Mad. oc. Kazı yapmakta kullanılan makinelere verilen genel ad. (*Eşanl.* POTKAPAÇ MAKİNESİ, KÖMÜR KAZI MAKİNESİ.) || *Üniversel havöz,* oda topuk işletmelerinde, raylar, paletler veya lastik tekerlekler üzerinde hareket eden ve uzun kesici koluyle her doğrultuda kazı yapabilen büyük havöz. || *Entegral havöz,* kömürü, damar kalınlığı boyunca parçalayan havöz. || *Havöz kömürü,* havözle parçalanmış kömür.

— ANSİKL. Eski *havöz*'ler, tavan ile taban arasına yerleştirilmiş bir sütun çevresinde dönen ve bir sapın ucundaki kesici yüzle kazı düzlemine vurarak kömür koparan büyük bir çekiçten meydana geliyordu.

Bugünün havözleri, 2 ile 4 ton ağırlığında büyük bir makinedir. Bir kablo boyunca kazı düzlemine paralel olarak hareket etmesini sağlayan bir makaradan ve bir kazı zincirinden meydana gelir. Üzerlerine bıçaklar takılmış iri baklalardan meydana gelen bu zincir, makinenin gövdesine ve kazı düzlemine dik olarak uzanan büyük ve yassı bir kolun çevresinde dolanır. *Kesici kol* denilen bu yassı parça kömürün içine dalar ve kolun uzunluğu kazı derinliğini gösterir. Havöz, kazı düzlemiyle ilk direk sıraları arasından geçebilmesi için dar, ince damarlarda da kullanılabilmesi için oldukça basık yapılır. Sekiz saatlik bir vardiyada, 100 ile 150 m'lik bir alanı kazabilir. Uzunayaklarda iki veya üç havöz kullanılabilir. Kalın damarlarda kömür kazısına yardım etmek için, birbirine paralel *iki kollu havöz*'ler kullanılır. *Çok kollu havöz*'ler, kömürü daha derin olarak, kazı düzlemine dik ve kendine paralel olarak keser. Bu makineler kömürü parçaladığı gibi arabalara da yükleyebilir, bunlara *yükleyici havöz* denir. *Çubuklu havöz*'ler makine ilerlerken çubuk üzerindeki bıçaklar kendi eksenleri üzerinde döner. *Entegral havöz*'de, kazıcı kısım ya üst üste yerleştirilmiş zincirlerden veya yatay eksenli bir *tambur*'dan meydana gelir. Bıçaklar tambur üzerine yerleştirilmiştir ve tamburun genişliği, makinenin kazı sırasında kesebileceği kalınlığı gösterir. Hem kazma, hem yükleme işini aynı zamanda yaptığı için entegral havöz tek başına ocağın işletmesini sağlayabilir. (L)

HAVRA i. (ibranîce *hebhrah*'tan). Din. Yahudilerin ibadet etmek üzere toplandıkları yer. (Bk. ANSİKL.) || *Mec.* Çok gürültülü, fazla konuşulan yer: *Ev havraya döndü.*

— ANSİKL. *Havra* yahudi diniyle ilgili çok

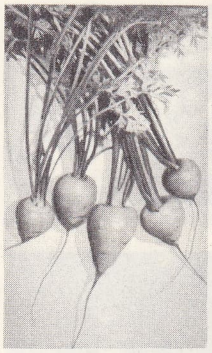

yumru köklü **havuç**

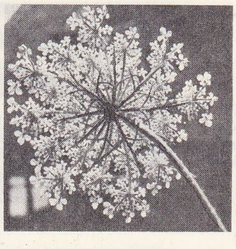

yabanî **havuç** çiçekleri

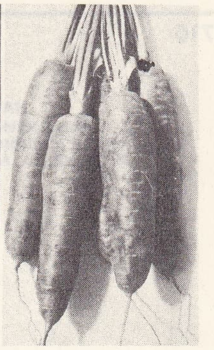

küt köklü **havuç**

eski bir kuruluştur. İlk olarak nerede ve ne zaman kurulduğu kesinlikle bilinmez. İlk havranın, M.Ö. 597'de Kudüs'ün fethi ve 587'de Tapınağın ve Kutsal Şehir'in yıkılışı sırasında Nabukodonosor tarafından Babil'e sürülen Yahudiler tarafından VI. yy.da Babil'de kurulduğu kabul edilir. Yahudiler havrada toplanarak dua ederler ve Sion'u anarlardı. 538'de Keyhusrev'in buyrultusundan yararlanarak ülkelerine dönenler Filistin'de havralar kurdular. Tora'nın topluca okunmasına ve yorumlanmasına başlandıktan sonra havraların sayısı arttı. Yahudi geleneğine göre Tora'yı M.Ö. V. yy. ortalarında vaiz Esdras yazdırdı. Halka yönelen Tora metinleri ancak «toplantı evleri»nde okunup incelenebilirdi. İkinci Tapınak döneminde yalnız Babil ülkesinde ve Filistin'de değil, Mısır'da, Kyrenaika'da, Yunanistan'da, Anadolu'da ve Kıbrıs'ta da havralar vardı. Havraların çoğu Kudüs'teydi. Talmud'a göre, burada, Kutsal Şehir'in M.S. 70'te Romalılarca tahrip edilişi sırasında, biri Süleyman tapınağının yanında olmak üzere dört yüz seksen havra vardı. Bu «toplantı evleri» özellikle dinî törenler için yapılmış binalar değil, dua etmeğe yarayan basit yerlerdi. Bunun birlikte, sözü edilmeğe değer havralar da vardı. Talmud'da büyük İskenderiye havrasının ihtişamı anlatılır. Yapılan kazılarda gerek Filistin'de (Bet Alfa, Kafernahum, Nirim, Horazin, Gerasa, Hamat Taberiye v.b.), gerek Diaspora'da (Yunanistan'da Delos, Suriye'de Dura - Europos, Tunus'ta Hammam-Lif şehirlerinde v.b.) çoğu M. S. III. yy.dan sonra yapılma birçok güzel havra kalıntısı bulunmuştur. Bu eski havralar *arkhisynagogos* denen önemli bir kişi tarafından veya hatırı sayılır üç kişiden meydana gelen bir kurul tarafından yönetilirdi. Bu kişi veya bu kurul topluluk adına kutsal töreni yönetecek rahibi seçerdi. Kutsal metinlerin yorumu din adamına veya kitabı iyi bilen bir kişiye bırakılırdı.

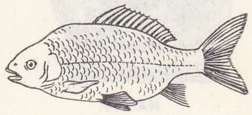

havuzbalığı

Havra kuruluca ibadet usullerinde büyük bir yenilik meydana geldi. Eskiçağda ibadet usulleri kurban sunmadan öteye geçmezken, havralarda bu dinî tören manevî bir hüviyet kazandı. Yahudilikten doğan mezheplerin dinî usullerine havra usulleri örnek olmuştur.

İbadet usulleri gittikçe gelişti. İbadet, Kutsal Kitap'ın ve Mişna'nın okunması ve açık-

havuz
İstinye koyu

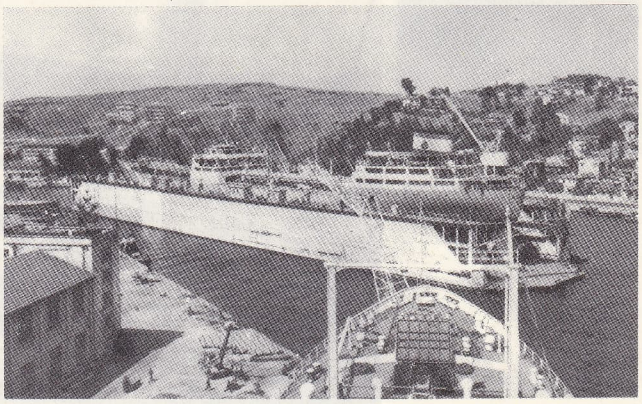

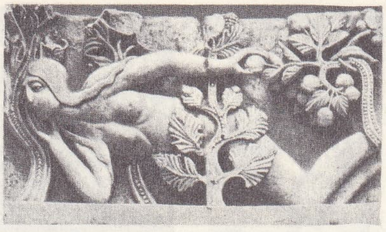
HAVVA
Autun katedrali kuzey alınlığından
Rolin müzesi, Autun

Âdem ile **HAVVA**

HAVVA
sütun başlığı
«İnsanlığın ilk Günahı»
Notre-Dame-du-Port
Clermont-Ferrand

HAWAİİ adası: solda, geleneksel «luau» şöleni hazırlanırken; sağda, ünlü «hula» dansı

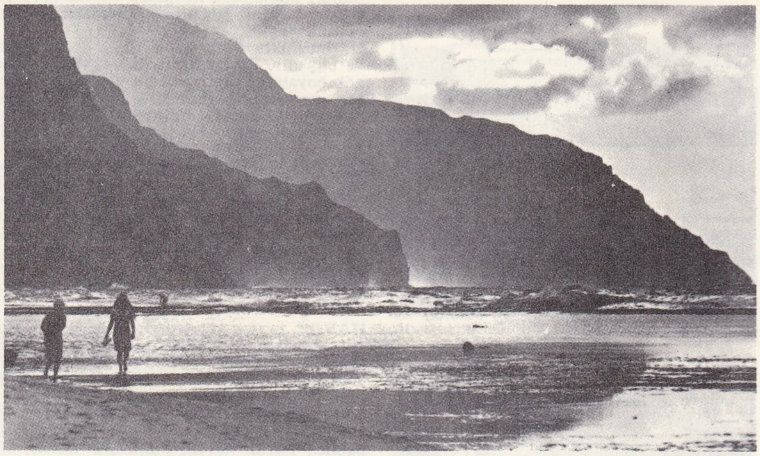
HAWAİİ adası: Kauai adası kıyısından bir görünüş

Âdem ile **HAVVA**

Âdem ile **HAVVA**

lanması, Şema'nın dualarla okunması (bu duaların en önemlisi *Şemone Esre* veya *Amida*'dır), mezmurların, ölümsüzlüğün yüceliğini gösteren ve Tanrı'nın bütün dünyada hâkim olduğunu bildiren *Kadiş*'in okunmasıdır. Günümüzde havralarda yapılan âyinleri haham yönetir. *Hazan* denen duahan duaları okur. Bazı topluluklarda haham, hazan'ın görevini de yüklenmiştir. Hahamı bulunmayan topluluklarda töreni hazan yönetir. Önemli kişilerden kurulu bir komite havranın yönetimiyle görevlidir. Havralar genellikle Kudüs'e doğru bakar. Bunların en dibinde *Aaron Akodeş* denilen ve Yasa'nın (Tora) saklandığı küçük bir dolap bulunur. Bu dolabın önünde, Kudüs'teki Süleyman tapınağında yanan ebedî ışığı (*ner tamid*) hatırlatan küçük bir lamba asılıdır. Kolları bir hizada bulunan bir şamdan (*menora*) ünlü yedi kollu şamdanı hatırlatır. Nihayet *Bima* denen bir düzlükte bulunan masa veya kürsü, sunağı temsil eder ve haham töreni bu masadan yönetir. On Emir'in ikinci maddesindeki yasağa göre havralara insanı temsil eden resimler asmak yasaklanmıştır. Fakat bu yasak her zaman uygulanmamıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalarda birçok eski havra kalıntısı arasında genellikle kutsal kitaplarda adı geçen kişileri canlandıran mozaikler (Bet Alfa Noarah, Gerasa v.b.) ve frenskler (Dura-Europos) bulundu. Bazı tarihçiler, III. ve IV. yy.'da yahudi dinine bağlı olarak gelişen sanatın, hıristiyan sanatını başlangıçta etkilemiş olabileceğini kabul ederler.

— İkonogr. Ortaçağ hıristiyan sanatı *havra*'yı gözleri bağlı ve tacı yere düşmüş genç bir kadın olarak canlandırır. Havranın bir başka sembolü de kırılmış bir mızraktır. Strasbourg havrası (Oeuvre-Notre-Dame müzesi) gotik heykelciliğin en büyük eserlerinden sayılır. (LM)

HAVZA'dan bir görünüş

HAVRAN, Balıkesir ilinin Ege bölgesi kesiminde ilçe merkezi kasaba; 7 757 nüf. Edremit ovasının doğuya doğru uzanan kesiminde Havran çayının sağ yakasında kurulmuştur. Edremit şehrinin 9 km doğusundadır. Çevresi zeytinliklerle çevrili olduğu için kasabada zeytinyağı ve sabun yapımevleri vardır. Havran 1959 yılından beri ilçe merkezidir.

— *Havran ilçesi,* tek bucağı, 25 köyü vardır (559 km²; 24 269 nüf.). İlçenin başlıca zenginliği zeytincilik ve zeytinden elde edilen ürünlerdir. Eğmir köyünde demir yatakları bulunmaktadır. Buradan çıkarılan cevher, Edremit'in Akçay iskelesinden gemilere yüklenir. (M)

HAVRAN, Batı Asya'da bölge, Cebel Druz'un güneyinde ve batısında; Suriye ve Ürdün arasında bölüşülmüştür. Havran, en yüksek yeri 1 839 m'ye ulaşan bazaltlı bir lav yaylasıdır. Kurak ve çıplak olan bölge, bozkırla örtülüdür; ama yazın Akdeniz'den esen serin rüzgârların etkisiyle bir miktar

Foto. Roubier (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana ; Yeni Sabah arşivi (MEYDAN)

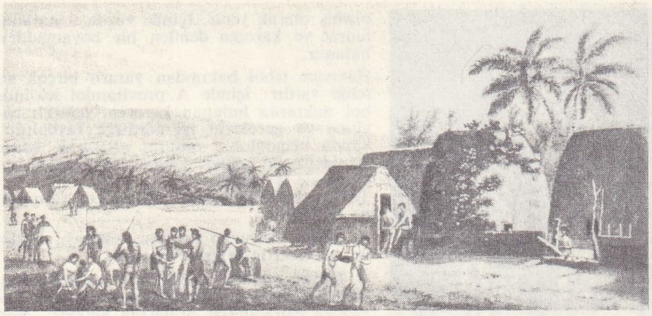

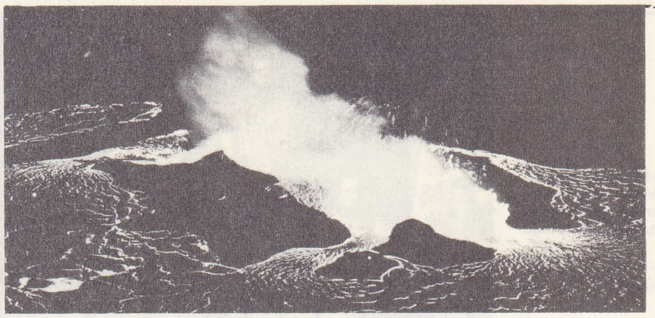

yağış alır. Verimliliğiyle tanınmış koyu renkli topraklarında bol tahıl yetiştirilir. Havran'da yaşayan Dürzîler her yıl toprakları aralarında yeniden dağıtır, ama aslında çoğunlukla Şam'lı toprak sahipleri hesabına çalışırlar. Çölde göçebe yaşayan Rvalla'lar yaz mevsimini Havran'da geçirir. (L)

HAVRANÎ (Ekrem El —), suriyeli siyaset adamı. 1940'ta köylüye ve orduya dayanan Arap Sosyalist partisini kurdu. Bu parti 1953'te Michel Eflâk'ın Arap Diriliş partisi ile birleşti, böylece Baas partisi doğdu. 1954'te milletvekili seçildi. 1955'te Suriye Millet meclisi başkanı oldu. 1958'de B.A.C.'-nin kurulmasını kabul etti, cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi. Temelde sosyalist ve Nâsır'a karşı bir siyasetten yana olan Havranî, 1959 sonunda görevini bıraktı, 1962'de Baas içinde ayrı bir grup meydana getirdi. Eylül 1962'de suriyeli Halid-el Azum'un Millî Birlik kabinesine girdi. Bağdat ve Şam askerî hükûmet darbelerinin yapılmasında (şubat-mart 1963) etkili oldu. (L)

HAVRE (LE), Fransa'da Seine-Maritime idare bölgesinde idare çevresi merkezi, Sen'in sağ kıyısında ve ağzında, Paris'e 211 km uzaklıkta; 185 553 nüf. Le Havre modern bir şekilde kurulmuştur. 1517'de Sen halicinin en geniş koyunun girişinde Havre-de-Grâce'ın inşasına başlanmıştır. Ama XVIII. yy. sonuna kadar, Rouen, Nantes veya Bordeaux'ya oranla küçük bir liman olarak kaldı. Askerî bir liman olan ve balıkçılık yapılan Le Havre, gene de Kuzey Amerika, Antiller, Afrika, İspanya ve Baltık denizi ile ilişkileri sayesinde ticarî faaliyet gösterebildi. Liman büyüdü ve 1854'e kadar istihkâmlar arasına sıkışmış olan şehir, bütün ovaya ve Caux yaylasına yayıldı. Le Havre, İkinci Dünya savaşından büyük zarar gördü; şehrin yarısı yıkıldı; liman yok edildi. Yeniden inşa edilen liman, savaştan önceki önemini tekrar kazandı. Le Havre büyük bir ticaret ve sanayi limanıdır: ağırlık olarak ithalâtın yüzde 80'ini temsil eden hidrokarbonlar başta gelir: kömür, pamuk, demirsiz madenler, kereste, yağ çıkarılan bitkiler ve sömürge ürünleri (kakao) ithalâtı da önemlidir. (L)

HAVRE-DE-GRACE. Bk. HARBOUR-GRACE.

HAVRUZ i. (fars. *âbrîz*, abdesthane'den *havruz*). *Esk.* Lâzımlık. (M)

HAVSA, Marmara bölgesinin Ergene bölümünde (Edirne ili) ilçe merkezi kasaba; 3 690 nüf. İl merkezinin 27 km güneydoğusunda. Edirne - İstanbul karayolu üzerinde kurulmuştur. Kasaba düz bir alanda ve planlı bir şekilde inşa edilmiştir. Orta yerinde Mimar Sinan'ın eseri olan Sokullu Mehmetpaşa camii vardır.

— *Havsa ilçesi*, merkez ve Hasköy bucakları; 22 köy. 545 km²; 22 607 nüf. Tahıl tarımı. Sanayi bitkilerinden ayçiçeği ve şeker pancarı. Kavun ve karpuz ekimi. (M)

HAVSALA i. (ar. *ḥavṣala*). Anat. Kalça kemikleri arasındaki boşluk, leğen. ‖ *Mec.* Zihnin bir şeyi anlama ve kavrama yetisi: *Avrupalılar yapıyorlar, onların havsalaları geniş, biz ise böyle görmüşüz* (M. Ş. Esendal). *Böyle şeyleri benim havsalam kabul etmez.* ‖ *Esk.* Kuş kursağı, taşlık. ‖ Mide. ‖ *Havsala-sûz*, sabrı yakan, yok eden.

— ÇEŞ. DEY. *Havsala almaz*, zihnin anlayış kabiliyetinin dışında olan: *Akla gelmez, havsala almaz şeylerden* (R. H. Karay). ‖ *Havsalası dar*, anlayışı kıt olan. Hoşgörüsü olmayan. ‖ *Havsalaya sığmaz*, kavranamayan, anlaşılmayan, yerinde bulunup kabul edilemeyen.

◆ **Havsalî** sıf. *Esk.* Havsala ile ilgili olan. (M)

HAVSA'LAR, Batı Afrika'da, Nijerya'nın kuzeyinde ve Nijer'de yaşayan kara derili halk. Havsa'lar Pöl'lerle karışmıştır. XIV. yy.da müslüman olmağa başlayan bu topluluk bugün tamamen müslümandır ve tarımla, dericilikle, Batı Afrika'nın çeşitli yerlerinde ticaretle uğraşır. (L)

HAVŞA i. Kuyumc. ve Grav. Kuyumcuların, değerli taşların yerleştirileceği yuvayı açmakta ve özellikle sert taşlar üzerinde çalışan gravürcülerin, zımpara tozu yardımıyle kame* veya oyma taşları aşındırmakta kullandıkları yuvarlak kafalı âlet.

— Mekan. Bir vida veya bir cıvata başının oturması için, konik havşa matkabıyle malzeme içine açılan kesik koni biçiminde delik. ‖ *Havşa matkabı*, bir deliğin ağzına vida başının oturabilmesi için gerekli talaş kaldırmayı yapan kesici takım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Delik ağzı, delik eksenine dik bir düzlem olarak işlenecekse, kullanılan takıma *düz havşa matkabı* veya *havşa lamâ* denilir. Eğer delik ağzına, aynı eksenli bir silindir yuva açılacaksa, kullanılan takıma *memeli havşa matkabı* veya *silindir havşa matkabı* denir. Eğer yuva, havşa başlı vidaların oturabilmesi için bir havşa yani kesik koni biçimindeyse, kullanılan kesici takım *konik havşa matkabı* veya *havşa freze* adını alır. (ML)

HAVŞALAMA i. (*havşa*'dan *havşa-la-ma*). Mekan. Bir vida, pul veya rondelanın bir delik ağzına iyice oturabilmesi için yapılan talaş kaldırma işlemi. (M)

HAVTÜYÜ i. Kuşların gövdesinde büyük tüy ve teleklerin altında bulunan yumuşak

solda, Atoi adası Cabinet des Estampes, Paris; sağda, püskürme halinde (1952)

HAWAİİ

kraliçe Liliuokalani Cabinet des Estampes, Paris

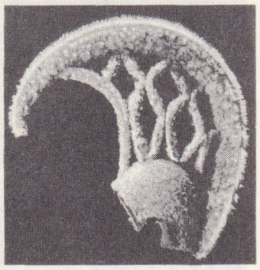

kuş tüyleriyle kaplı başlık Musée de l'Homme, Paris

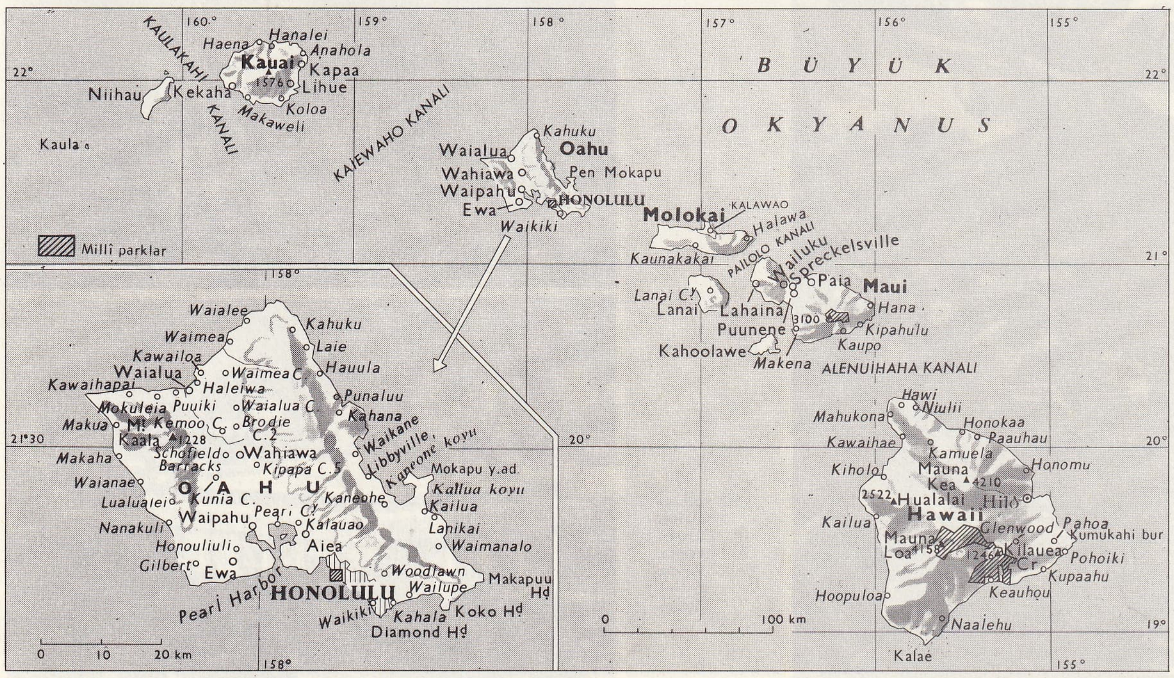

HAWAİİ haritası

HAWAİİ: eski, bambu «kaekeeke»ler ve modern âletlerle müzik yapan «Mauian» topluluğu

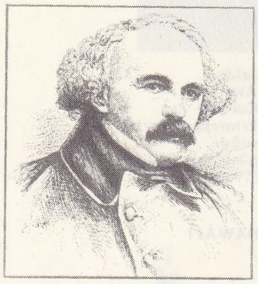

Nathaniel HAWTHORNE

ince tüy: *Havtüyünden yorganlar yumuşak, sıcak ve kabarık olur.* ‖ Yavru kuşların iyice gelişmemiş tüyleri: *Kanaryanın havtüyleri.*

— ANSİKL. *Havtüyü*'nün bayrak kısmında, esas tüyün aksine, eksenden çıkan dalların dalcıklarında tutunma çengelleri yoktur, bundan dolayı tüy dalları dağınıktır. Beyaz bir tabaka meydana getiren havtüylerinin arasındaki binlerce boşlukta hava bulunduğundan bu tüyler ısıyı iyi iletmez. Onun için pufla yorgan, ayak örtüsü v.b. yapımında kullanılır.

HAWAİİ
Honolulu'da bir japon budist mabedi

Yabanî su kuşlarından birçoğunun, özellikle eskiden pufla ördeğinin havtüyleri önemli bir işletme konusu idi. Kuğunun havtüyleri çok beyaz olduğu için fiyatı çok yüksektir, kadın ve çocuk elbise ve şapkalarında süs olarak kullanılır. Evcil ördeğin havtüyleri de işe yarar, ama en fazla havtüyü kazdan elde edilir. Bu tüylerin en değersizi de devekuşununkidir.

XIV. yy. dan itibaren havtüyü çok rağbet görmüş, kuştüyü yastık, yatak, yorgan, şilte, minder doldurmakta kullanılmıştır. Kuştüyü yataklar öteden beri çok nadir ve pahalı bir ev eşyasıdır. (L)

HAVUÇ i. (fars. *hevic*'den *hāvuç*). Kökü yenen otsu bitki. (İlmî adı *Daucus carota.* Maydanozgillerden.) ‖ Aynı bitkinin kökü.

— ANSİKL. Bot. *Havuç,* yol kenarlarında, kıraç yerlerde yetişen yabanî havuçtan (*Daucus carota L.*) türemiştir. Pek çok çeşidi olmakla beraber başlıca iki gruba ayrılabilir: genellikle kırmızı olan sebzelik havuçlar, beyaz, sarı veya turuncu olan yemlik havuçlar.

Havuç, zengin ve derin olmak şartıyle her çeşit toprakta yetişir. Şubattan temmuza kadar ekilir. Çeşidine göre hazirandan kışa kadar ürün alınır.

Havuç çok besleyici bir sebzedir; çiğ veya pişmiş olarak yenir. İçinde yüzde 9 karbonhidrat ve karoten denilen bir boyamaddesi bulunur.

Havucun tıbbî bakımdan yararlı birçok niteliği vardır: içinde A provitamini şeklinde bol miktarda bulunan karoten, sağlıklı büyüme ve geceleyin iyi görmeğe faydalıdır; kanda hemoglobin oranını artırarak kanın tazelenmesini sağlar; kaynatılarak içilen suyu ishale iyi gelir.
Tohumlarındaki uçucu yağlar likör yapımında kullanılır.

— Mutf. Havucun turşusu, salatası, haşlama ve kızartması, püresi yapılır.

● *Havuç turşusu.* Temizlenen havuçlar haşlanır ve parmak uzunluğunda doğranır. Kavanoza istiflenirken aralarına kereviz sapı konur. Keskin sirkeye dövülmüş sarmısak, tuz ve haşlama suyu katılarak havuçların üzerine dökülür. Birkaç gün sonra servisi yapılır. (LM)

HAVUT i. (fars. *hevîd*'den *havut*). *Esk.* Devenin sırtına vurulan semer. (M)

HAVUZ veya **HAVZ** i. (ar. *ḥavż*). Su biriktirmek, yüzmek veya çevreyi güzelleştirmek için yapılmış, etrafı duvarla çevrili çukur: *Yanımızda, geniş bir havuzun suları, bir köşeden gelip karşı köşeden gidiyordu* (M. Ş. Esendal). *Bir acem bahçesi, bir seccâde / Dolduran havzı ateşten bade* (Ahmed Hâşim). ‖ Gemilerin onarılmak için çekildikleri yüzer tekne. (Bk. ANSİKL. *Denizc.*)

— *Esk. Havz-ı kevser,* cennette bir havuz. ‖ *Havz-ı mâhî,* içinde balık bulunan havuz. Astron. Balık Burcu. ‖ *Havz-ı mevt,* ölüm havuzu, suyundan içene her şeyi unutturduğu kabul edilen havuz. ‖ *Havz-ı Resûl,* kıyamet gününde cennette bulunanların içinden su içeceğine inanılan havuz. ‖ *Havz-ı tersâ,* içinde şarap mayalanan yer.

— Balıkç. Dalyanın balığı canlı muhafaza etmek üzere livar şeklinde kullanılan kısmı.

— Denizc. Üst güvertenin baş kasarası ile orta kasarası ve orta kasarası ile kıç kasarası arasındaki boşluk. (Havuzların kenarlarında küpeşte vardır. Başta ve kıçta birer tane havuz bulunan gemilere *üç adalı, üç kasaralı* gemi denir. Çünkü sert havalarda böyle bir geminin baş ve kıç havuzlarına su dolunca, güverte üstü üç yapı bloku ile baş, or-

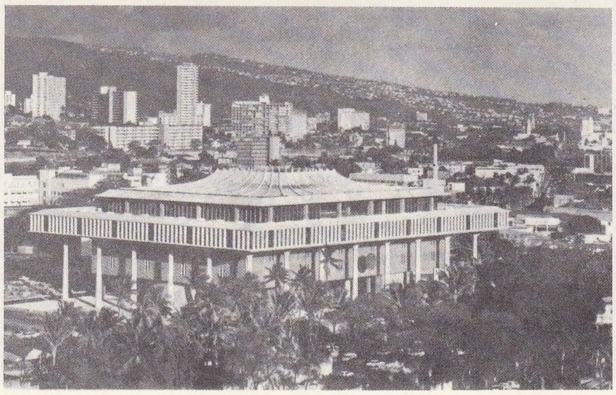

HAWAİİ

şekerkamışı tarlalarından bir görünüş

çiçek açan orkideler

bir volkan konisine benzer kubbesiyle Honolulu'da eyalet binası

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

ta ve kıç kasaralar, uzaktan, denizin yüzeyinde kalmış ayrı kısımlar gibi görünür. *Uzun kıç kasaralı* denilen bazı tip gemilerde yalnız başta bir tane havuz vardır.) ‖ *Havuz döşeği*, bir kuru havuzun içine, dip tarafına veya bir inşaat kızağına yerleştirilmiş ağaç kütükler veya yatakların meydana getirdiği bütün; gemi bunun üzerine oturur. (HAVUZ KIZAĞI da denir.) ‖ *Havuz güverteli gemi*, kaptan köşkü ile kıç kasarası, güverte üstü yapı ile birleşik olarak yapılmış gemi. (Bunlara *tek havuzlu* veya *uzun kıç kasaralı* gemi de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Havuz kapağı*, gemi kuru havuza alındıktan sonra, suyunu boşaltmak için ağız kısmını kapayan ponton biçiminde veya menteşeli olarak yapılmış su sızdırmaz kapak. ‖ *Taş havuz*, gemi tamirinde kullanılan havuz. ‖ *Yüzer havuz* veya *havuz teknesi*, bir geminin su altında kalan kısmının, açık havada kuru olarak bakım ve muhafazası için kullanılan özel biçimde tekne: *Yüzer havuz, dengesi bozulmadan su ile doldurulup boşaltılacak şekilde yapılmıştır*. Bk. ANSİKL.

— Deric. Sepilenecek derilerin, ufalanarak toz haline getirilmiş ve su ile ıslatılmış meşe kabukları arasına yerleştirildiği, yere gömülü büyük silindir biçiminde tekne. (Havuz, «yavaş sepileme» denen eski sepileme tekniğinde kullanılırdı. Yavaş sepilemede derileri iki veya üç defa havuza yatırmak gerekir; her havuza yatma süresi üç aydır. Çabuk sepilmede ise, havuzun yerini döner dolaplar almıştır.) ‖ *Havuza yatırmak*, derileri bir havuz içine istif etmek.

— Elektr. Bir pil veya bir akümülatörde elektrolitin ve elektrotların yerleştirildiği kap: *Birkaç havuz bir batarya meydana getirir*.

— Seram. Çanak çömlek ve tuğla yapımında kullanılacak toprağın yoğurulmak üzere yerleştirildiği çukur.

— Spor. *Kum havuzu*, atletizmde tek adım (uzun) atlama, üç adım atlama ve sırıkla yüksek atlamada kullanılan kum ile dolu çukur. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Su topu havuzu*, su topu karşılaşmalarının yapıldığı havuz. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Yüzme havuzu*, yüzme yarışlarının yapıldığı havuz. Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Süzme havuzu*, nehir sularının kirlenmesini önlemek için petrol tasfiyehanelerinin lağım, filtre ve diğer yollarından sürüklenen katı maddeler veya yağ karışmış suların temizlenmek üzere toplandığı büyük hazne. ‖ *Temizleme havuzu*, bir kazanın besleme suyundaki maddelerin kimyasal yolla çöktürüldüğü hazne.

— ANSİKL. Denizc. *Havuz güverteli gemi*'lerde baş kasarası ile kıçtaki uzun kasara arasındaki havuz, fırtınalı havalarda su ile dolar. Bu yapı şeklinin sebebi, kıç ambarların hacmini arttırmak ve böylece kıç tarafta pervane şaftı tünelinin sebep olduğu hacim kaybını gidermektir. Aksi halde, bütün anbarlarında kömür veya tahıl gibi tek cinsten yük taşıyan gemi, baş tarafı üzerine eğilme tehlikesiyle karşılaşır, yani baş tarafı suya daha çok batar.

● *Yüzer havuz*, çelik saçtan yapılmış, dik dörtgen prizma şeklindeki bir duba ile, aynı şekilde yan duvarlardan meydana gelmiş bir yapıdır. Gerek duba kısmı gerekse yan duvarlar çok sayıda bölmelere ayrılmıştır. Bu bölmeler su ile doldurularak havuz istenilen seviyeye kadar batırılabilir. Gerektiği zaman da, tulumbaları çalıştırarak bölmelerindeki sular boşaltılır ve havuz yüzdürülür. Duba kısmı havuzu batırıp yüzdürmeğe, yan duvarlar ise dengeyi sağlamağa yarar. Bir gemi havuza alınacağı zaman ilk iş olarak havuz, söz konusu geminin su altında kalan kısmının rahatça girebileceği şekilde batırılır. Sonra gemi, römorkörler yardımıyle havuzun iki duvarı arasına çekilir. Baştan ve kıçtan halatlarla iyice bağlandıktan sonra, bölmelerdeki sular yavaş yavaş boşaltılır. Böylece hafifleyip yükselmeğe başlayan havuzla birlikte gemi de sudan yükselmeğe başlar. Bu sırada gemi, döşek adı verilen, ağaçtan yapılmış büyük takozlar üzerine oturtulur. Havuz tamamıyle yüzdüğü zaman, gemi de bütünüyle meydana çıkmış olur.

— Spor. *Kum havuzu*. Normal kum havuzu 9 m uzunluk, 2,75 m genişlikte olur. Havuzun etrafı toprak seviyesinde tahta çıtalarla çevrilir. İçine kum veya kum talaş karışımı doldurulur. (Özellikle sırıkla yüksek atlama müsabakalarında düşüşteki sertliği gidermek için bol miktarda talaş karıştırılır.) Tek adım atlama müsabakalarında, havuzdan 4 m önce bir çarpma (sıçrama) tahtası yere raptedilir. Bu tahta üç adım atlamalarda havuzdan 12 m mesafede bulunur. Yüksek atlama ve sırıkla yüksek atlamalar ise havuzun hemen kenarında yapılır. Çarpma tahtası 1,22 m genişlik, 0,20 m enindedir. Tahta yer seviyesinde olmak üzere yere gömülür. Çarpma tahtasında önce en aşağı 45 m uzunluğunda hız alma parkuru bulunur.

● *Su topu havuzu*, dik dörtgen şeklinde 30 ile 20 m uzunluk, 20 ile 8 m genişlikte olur. Milletlerarası su topu havuzları erkekler için 30 m uzunluk, 20 m genişlik, kadınlar için 25 m uzunluk, 17 m genişliktedir. Tatlı veya tuzlu olan suyun derinliği ise 1,80 m'dir. Havuzun iki tarafının tam ortasına 3 m genişlikte, sudan 0,9 m yükseklikte kaleler yerleştirilir.

● *Yüzme havuzu*, yüzme sporu için kullanılan havuzlar çok çeşitli boylarda olmasına rağmen genellikle 50 m uzunluk, 21 m genişlikte olanları kullanılır. Suyun derinliği havuzun her yerinde 1,80 m, ısısı 23°C ile 25°C arasında olmalıdır. Yüzme havuzlarında genellikle 8 depar yeri bulunur. Depar yerlerinin arasında 0,50 m boşluk vardır. Depar yerleri su yüzeyinden 0,75 m yüksekte cepheye paraleldir. (Sırt üstü yüzme yarışlarında depar yerinin yüksekliği 0,45 m'dir.) Havuzda her bölmeyi (kulvar) 5 sm çapında halatlar sınırlar. Halatların suya batmasını önlemek için üstlerine mantar takılır. Finişe 5 m kala halatlar değişik renkte boyanır. Sırt üstü yüzme yarışlarında dönüş işaretleri (flama, bayrak) finişten 5 m önce ve su yüzeyinden 1,80 m yükseklikte direklerle tespit edilir. Bölmeler havuz dibinde siyah çizgilerle belirtilir. Bu çizgiler finişten 2 metre önce T biçiminde bir metre uzunlukta bir şeritle biter. (LM)

HAVUZBALIĞI bls. i. Bıyıksız küçük sazan balığı. (İlmî adı *Cyprinus carassius, C. auratus*. Sazangillerden.)

— ANSİKL. *Havuzbalığı*'nın anayurdu Çin'dir. XVII. yy.da Avrupa'ya getirilmiştir. Asya'da, Doğu ve Orta Avrupa'da daha çok bulunur. Kanallarda, bataklık sularında yaşar; havuzlarda ve akvaryumlarda yetiştirilir. Belli başlı iki türü vardır. *Cyprinus carassius* 15-50 sm, *C. auratus* 10-25 sm boyundadır. Güzel kırmızı renkli olan bu balıklar sıcak sularda (havuz, akvaryum) renklerini muhafaza ettikleri halde, soğuk sularda (dere, göl) kırmızı rengi yitirir, kirli beyaz bir renk alırlar. Çinliler ayıklanma yoluyle bu balıkların pek çok çeşidini türetmişlerdir. Hepsi de süs balığı olarak kullanılır. (L)

Havuzbaşı, Sait Faik Abasıyanık'ın (1906-1954) hikâye kitabı (1952). Kitapta toplanan yirmi üç hikâyenin bir kısmı yazarın kendi kendisiyle konuşmalarını, kendi iç dünyasının sırlarını açığa vuran parçalardır. Bu yazılarda dekor, kahraman ve olay gibi küçük hikâye türünün niteliklerinden sayılan belirtilere rastlanmaz. Bunlarda hikâye unsurlarından daha çok edebî nesir türünün şiirsel havası göze çarpar (*Şehrâyin, Güğüm* v.b.). Kitapta yer alan yazılardan bir kısmı da yazarın anlatı özellikleri içinde tam bir küçük hikâye niteliği gösterir (*Su Basması, Kumarbaz Hayri Efendi, Simitle Çay* v.b.). Aslında güçlü bir gözlemci olan Sait Faik, çokluk hayatta bocalayan, başarısız tipleri içtenlikle ele alarak tasvir etmiştir.

Kitapta, edebî nesir halinde görülen yazılarıyle daha düzenli hikâyelerinin ortak niteliği, derin bir insan sevgisidir. (M)

HAVUZCUK i. (*havuz*'dan *havuz-cuk*). Anat. İdrar borularının böbrekle birleştiği yerde bulunan huni şeklindeki genişlik.

— Mad. oc. Sızan suların toplanması için, bir galerinin tabanına açılan küçük havuz: *Havuzcuk içindeki su küçük bir pompa ile boşaltılır*. (LM)

HAVUZLAMAK geçl. f. (*havuz*'dan *havuz-la-mak*). Bir gemiyi, teknesiyle ilgili bakım veya onarım için havuza almak.

◆ **Havuzlanmak** edilg. f. [Gemi için] Havuza çekilmek. (M)

HAVUZLU sıf. (*havuz*'dan *havuz-lu*). Havuzu olan: *Büyük Caminin karşısındaki havuzlu kahvede kimseler yoktu* (Kemal Tahir).

— Camc. *Havuzlu fırın*, derz kalınlığı çok az olacak şekilde yassıltılmış, ateşe dayanıklı tuğla bloklarından örülen, iç kısmı havuz şeklinde boş bırakılmış fırın. (Havuzlu fırın, cam yapımının temel işlemlerinden olan eritme, arıtma, korlama, toplama gibi işlemlerin art arda yapıldığı, ateşe dayanıklı setlerle birbirinden ayrılmış bölmelerden meydana gelir.) [LM]

HAVVA, İslâma göre yaratılan ilk kadın, Âdem peygamberin karısı ve bütün insanların anası, *Kur'an*'da Havva'nın Âdem'den yaratıldığı belirtilir («Ey insanlar sizi bir tek candan yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren...» [Nisa 1]). İslâm yazarları Havva'nın, Âdem'in eğe kemiğinden yaratıldığını nakleder. Hz. Muhammed'den de bu konuda bir hadis rivayet edilir. *Kur'an*'a göre: Âdem ile Havva yaratıldıktan sonra Cenneti Adn'e konuldular. Allah onlara «Ne isterseniz yiyiniz, fakat şu ağaca yaklaşıp da zalimlerden olmayınız» dedi. Şeytan, Âdem ile Havva'yı, eğer bu ağacın meyvesinden yiyecek olurlarsa melek olacaklarını veya cennette ebedî kalacaklarını söyleyerek kandırdı, onlar da yasak edilen meyveden yediler. Derhal çıplaklıkları birbirlerine göründü, ağaç yapraklarıyle örtünmeye çalıştılar. Bunun üzerine Allah «ben size o meyveyi yasak etmemiş miydim, öyleyse şimdi yeryüzüne inin, orada yaşayacak, orada öleceksiniz» diye ikisini de cennetten kovdu ve yeryüzüne indirdi. Fakat onlar yaptıklarına pişman oldular ve tövbe ettiler, Allah da tövbelerini kabul etti (A'raf, 11-25, Tâha, 115-125).

Kur'an ve hadislerde Âdem ile Havva'nın yeryüzünün hangi bölgesine indirildikleri belirtilmez. Bazı islâm yazarları yahudi ve hıristiyan kaynaklarına dayanarak bu yerin Serendip adası civarı olduğunu söylerler.

Âdem'in yeryüzünde Havva'dan birçok çocuğu olmuş, insanoğulları bunlardan türemişlerdir.

Âdem ve Havva olayı hakkında *Kur'an* ve *İncil*'in verdiği bilgiler farklıdır. *Kur'an*'da hiç bir şekilde baştan çıkarıcı yılan'dan bahsedilmez. Hadislerde de durum aynıdır. *Kur'an*, Havva'nın yaratılışını kapalı olarak geçer (Nisa, 1), İncil ise bu konuda oldukça etraflı bilgi verir (Tekvin, 2, 20-23). *Kur'an*, işledikleri günahlara tövbe ettikleri için Âdem ve Havva'nın affedildiklerini bildirir. *İncil* ise «insanlığın ceddinin günahını İsa'nın kanını döktürerek affettirdiğini» nakleder.

● *Hıristiyan inanışında*. İncil'e göre (Tekvin III, 20) ilk kadının adı ve bütün insanların anası. Tanrı tarafından dünya cennetine bırakılan Âdem yalnızdı. Tanrı, Âdem'i derin bir uykuya daldırdı ve o süre içinde onun kaburga kemiklerinden biriyle kadını yarattı. Âdem kadını görünce: «Bu yaratık kemiklerimin kemiği, etimin etidir!» diye bağırdı (Tekvin II, 23).

Yılanın baştan çıkardığı kadın yasak meyveyi kopardı ve Âdem'i ilk günahı işlemeğe zorladı. Tanrı Havva'yı ağrılar içinde doğurmağa ve erkeğin nüfuzu altına girmeğe mahkûm etti. Onu ve Âdem'i dünya cennetinden kovdu. Âdem ve Havva'nın üç oğlu (Kain, Habil ve Şit), birçok da kızı

Howard HAWKS «Bebeği Getir» filminden bir sahne

Foto. LAROUSSE

oldu. Eski çağ sonu hıristiyan edebiyatı sadakatsızlığından ötürü insanlıktan çıkan Havva yerine, insanı inanışıyle kurtaran Meryem'i benimsedi.

— İkonogr. Havva'nın geleneksel çıplak heykelleri çoğunlukla katedrallerin büyük kapılarına dikilirdi (Reims, Bamberg, Trogir [Trau], Rouen, Sibenik [Dalmaçya]). Ayrıca Autun'daki *Havva* alçak kabartmalarını (XII. yy.), Clérmont-Ferrand'da Notre-Dame-du-Port'ta sütun başlığını, Rizzo'daki (Dukalar sarayı, Venedik) mermer heykelleri, Van Eyck (*Kutsal Kuzu*, Gand), Dürer (Madrid) ve Scorel'in (Haarlem) resimlerini; fransız resminin ilk çıplağı olarak benimsenen Jean Cousin'in *Havva*'sını (Louvre) saymak gerekir. *Havva'nın Yaratılışı* Michelangelo'nun Sistina şapelindeki resimlerinden birinde; *Âdem ile Birleşme* (1015) Hildesheim'in bronz kapılarında; *Cennetten Kovulma* Verona'da San Zeno kapılarında ve Bologna'da San Petronio büyük kapısında (Della Quercia tarafından); Masaccio'nun (Floransa), Michelangelo (Sistina şapeli), Rafaello (Vatikan), Pontormo (Floransa), Giuseppe Cesari (Louvre) ve Domenichino'nun (Louvre) resimlerinde; Holbein ve Leiden'li Lucas'ın gravürlerinde ve Brüksel'deki Sainte-Gudule kilisesinde tasvir edilir. Rodin'in Cehennem kapısındaki *Eve Vergognosa*'sını (Rodin müzesi) belirtmek gerekir. (ML)

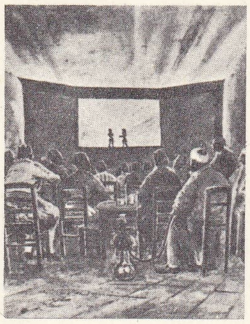

bir kahvede **hayal oyunu** H. Saim Beyin tablosu

HAVVARA, berberî kabileler grubu. Bugün genellikle Trablusgarp (Libya) dağlık kesiminde Zaviye ile Sirte arasında otururlar. Bazı Havvara kabileleriyse Trablusgarp'ın iç kısımlarıyle Fizan arasında dağınık olarak yaşarlar. Havvara kabileleri VII. - XII. yy.larda Kuzey Afrika tarihinde önemli rol oynadı. (M)

HAVYA i. (ar. *havye*'den). Teknol. Madenlerle yapılan kaynak işlerinde, lehimin eritilmesinde kullanılan âlet. (Lehimi eritebilmek için sıcak olarak kullanılması gereken bu havyaların çoğu elektrikle ısıtılır.) || *Havya ağzı*, bir havyada lehim madeninin akıtıldığı eğik kenar. (L)

HAVYAR i. Mersin balıklarının hafifçe tuzlanmış veya salamura edilmiş yumurtaları. (Beluga, sazan, sombalığı v.b.den de havyar yapılır.): *Bütün kızların gözleri havyardan ve rakıdan çok bu nesnede idi* (S. F. Abasıyanık). [Bk. ANSİKL.]

— DEY. *Argo. Havyar kesmek*, vaktini boş geçirmek, vakit öldürmek.

— Mutf. *Havyar ezmesi.* Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Havyar*, besin değeri çok yüksek olan balık yumurtasıdır. Havyarın rengi alındığı balığa göre değişir. Siyah havyar mersin ve çuka balığından, kırmızı - turuncu havyar, tatlı su balıklarından olan akbalığın yumurtasından, ayrıca kefal, göl balığı, turnabalığından çıkartılır. Taze havyar şöyle hazırlanır: yumurtalar bir kalburdan geçirilerek yapışkan tel ve dokulardan temizlenir; bir saat tuzlu suda bırakılır; sonra bir eleğe veya bir beze konarak yirmi dört saat içinde suyu sızdırılır; ondan sonra küçük fıçılara doldurulur. Katı havyar da aynı şekilde hazırlanır, fakat salamurada yoğrulur, bez torbalarda sıkıldıktan sonra ufak fıçılara konur. Üçüncü bir havyar çeşidi daha vardır: yumurtalar tuzlandıktan sonra yedi sekiz ay fıçılarda bekletilir, sonra çıkarılıp gene tuzlandıktan sonra kurutulur. Tuzlanıp kurutulan yumurtalar erimiş balmumundan bir tabaka ile kaplanır. *Balık yumurtası* adıyle satılır.

— Mutf. *Havyar ezmesi.* 100 gr havyar'a sütle ıslatılmış iki dilim ekmek içi katılır. Hafif ateş üzerinde çatalla ezerek karıştırılır. Süzgeçten geçirilip içine 2 kaşık sıcak su dökülür. Telle karıştırmaya devam ederek içine 3/4 bardak zeytinyağı, 1/2 limon suyu ve 1/2 çay kaşığı kırmızı biber katılır. Üzeri maydanozla süslenir. (L)

HAVZ i. Bk. HAVUZ.

HAVZ,Güney Fas'ta ova; kuzeyde Cebilet'ler, güneyde Büyük Atlas, batıda Şiadma ve Haha yaylalarıyle sınırlıdır. Başlıca şehri *Merakeş*. (L)

HAVZA i. (ar. *havża*). Dağ veya tepelerle sınırlanmış, suları aynı denize akan kara parçası: *Kızılırmak havzası.* || Deniz boyunca uzanan kıyı. || Bölge, mıntıka: *Kömür havzaları.*

— Hidrografya. Akarsuları yakınsak çizgiler halinde akan bölge: *Havza, ırmağın beslenme alanını meydana getirir.* (Jeolojide ve jeomorfolojide kullanılan terimlerle karıştırılmamasını sağlamak için genellikle *yamaç-havza* terimi kullanılır.) || *Beslenme havzası*, dağ yamacında oyulmuş sel şebekesinin üst kesimi; yarıntıların yakınsaklığı ve çok düzensiz koni görünümünde olması bu şebekenin başlıca özelliğidir. (Bk. ANSİKL.) || *Kapalı havza*, suları denize akmayan havza. Bk. *İçeriye* AKIŞ'*lılık*.

— Jeol. Katman eğimleri ortalama 1 - 2°'yi aşmamak şartıyle, tortul dolgu ile kaplı, orta kısmı biraz alçalmış bölge.

— Jeomorfol. Boyutları birkaç km ile birkaç yüz km arasında değişen yapısal menşeli topografik çöküntü (msl. Paris havzası, Vosges dağlarında Ville havzası v.b.). Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Coğrafî ve jeolojik bir birim meydana getiren birçok maden ocağı ile işletilen maden yatakları topluluğu veya geniş maden yatağı.

— Oky. bil. Okyanus dibine yayılan ve topografyası genellikle biçim yönünden farklılık göstermeyen çöküntü: *Atlas okyanusunda uzun bir sırtla ayrılan iki havza dizisine rastlanır.*

— ANSİKL. Hidrografya. *Havza* kavramı XVIII. yy. ortasında Buache tarafından ortaya atıldı. Hidrografya havzası jeoloji havzasıyle bir değildir. Önceleri sanıldığı gibi havzanın mutlaka sürekli bir tepe veya dağ çerçevesiyle sınırlanması gerekmez: sınır, bataklık bir alanda da olabilir (hattâ bu sınır bazen belirlenemez). Havzayı sınırlayan su bölümü çizgisi kapma*lar sonucunda değişir: en güçlü akarsu ağları havzalarını komşu havzaların zararına genişletir. Ayrıca çevredeki engebeye bağlı olarak akarsu ağları bir tortul örtü meydana getirebilir ve bu örtü içine gömülür; bundan başka, akarsu ağları tortul örtünün kaldırılması ve daha sonraki aşındırmalar sonucu oluşan bugünkü engebeye uyamamıştır (msl. Meuse). Jeoloji yapısı pasif, hidrografya ağı aktiftir: hidrografya ağı kendini jeolojik yapıya uydurmağa çalışır ve akaçlama yoğunlaşır. Hidrografya ağı çizgisinin (yani havzanın genel biçiminin) taşkınlar üzerinde önemli etkisi vardır: dallı budaklı veya balık kılçığı biçiminde ağı olan uzun bir havzada taşkınlar, ağı yelpaze biçiminde olan yuvarlak bir havzadakine oranla daha geniş bir alana yayılır ve daha az şiddetlidir. Bir havza belli bazı sayılarla da nitelenir: yağmur indisi, akış indisi, akış ve akmazlık katsayıları.

— Jeomorfol. *Tortul çanaklar* eski çöküntü alanlarıdır; çökme olayı geliştikçe bu alanların sınırları dışa doğru ilerler (bk. TORTUL *havza*); *çöküntü havzaları*, tersine, faylarla sınırlanır. Genellikle, bu terim, çöküntü çukurlarından daha kısa tektonik birimler için kullanılır; *dağlararası havza*, kıvrılmış sıradağların iç kesiminde yer alır ve aynı zamanda da çökmüş alanlara tekabül eder (msl. Alpler havzası); *kapalı havzalar* karstlı bölgelere özgüdür. (LM)

HAVZA, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde (Samsun ili) ilçe merkezi küçük şehir; 13 224 nüf. Yeşilırmak'ın kollarından biri olan Tersakan çayına karışan küçük bir derenin vâdi yamaçlarında kurulmuştur. Yüksl.: 675 m. Muntazam yollarla bağlı olduğu Samsun'a 84 km, Amasya'ya 46 km uzaklıktadır. Sıvas - Samsun demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Havza, yakın çevresinde kaplıcalarıyle tanınmıştır. Şehrin batısında üç kaplıca vardır. Bunlar Büyük kaplıca, Küçük kaplıca ve Maarif kaplıcası adlarıyle tanınır.

— *Havza ilçesi*, Merkez ve Çakıralan bucakları; 82 köy. 793 km²; 55 344 nüf. Tahıl tarımı, şeker pancarı ekimi ve meyvecilik (bilhassa elma). Çeltek Linyit işletmesinin bir kısmı bu ilçe sınırları içindedir. (M)

Havza genelgesi, Atatürk'ün 28 mayıs 1919'da Havza'da kumandanlar, idare âmirleri ve millî kuruluşlar için yayımladığı bildiri. Bu bildiri ile türk milletinin içine düştüğü yok olma tehlikesi açıklandı. Yurdun düşmanla çevrilmiş ve önemli noktaların tutulmuş olduğu ve bu durumun önlenme teşebbüsüne girişildiği hususlarının telgraflarla bütün dünyaya duyurulması istendi. Ertesi gün kolordulara gönderilen emirde «Düşmanın her yönden istilâ hareketine geçebileceği, bu durumda da savunma sisteminin gerilla olduğu, halk çete kuvvetlerinden faydalanılması, ayrıca eldeki muntazam kuvvetlerin de dikkatli kullanılması gerektiği» bildirildi. (M)

HAWAİİ adası, A.B.D.'ye bağlı Hawaii takımadalarının en büyük ve en güneyde olanı, Polinezya'da, 10 400 km², 61 300 nüf. Başlıca şehri, *Hilo*. Ada, çok büyük volkanik kütlelerden oluşmuştur: faal Mauna-Loa volkanının yükseltisi 4 158 m'yi bulur; sönmüş Mauna-Kea volkanı daha da yüksektir (4 210 m). Kıyı ovalarında şeker kamışı ve ananas tarımı işletmeleri yer alan ada, tabiî güzelliği sayesinde büyük bir turizm merkezi haline gelmiştir. (L)

HAWAİİ'Lİ veya **HAVAİ'Lİ** sıf. (*Hawaii'*-den). Hawaii takımadaları ile ilintili, bu adalarda oturan veya doğmuş olan. (L)

HAWAİİ veya **HAVAİ takımadaları,** esk. **Sandwich adaları,** Polinezya'da takımadalar, A.B.D.'nin eyaleti; Büyük Okyanus'un ortasında, Yengeç dönencesinin güneyinde; 16 800 km²; 632 800 nüf. Merkezi, *Honolulu*. 1778'de Cook (ertesi yıl yerliler tarafından öldürüldü) tarafından bulunan takımadalar, kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan başlıca sekiz adadan meydana gelir: Niihau; Kauai; Oahu; Molokai; Lanai; Kahoolawe; Maui; Hawaii. Hepsi volkaniktir: Maui'nin büyük sönmüş kraterinin kenarları 3 100 m'ye ulaşır; Hawaii'deki Mauna-Lao ve Mauna-Kea 4 000 m'yi aşar (4 168 ve 3 210 m).

Polinezya asıllı yerliler XIX. yy.da çok azaldı (1892'de 130 000, 1950'de ise ancak 37 000 kişi); bugün saf ırktan sayılan kişilerin sayısı çok azdır (11 000). Yerlilerin çoğu adaya akın eden çeşitli gruplarla karışmış ve melezleşmiştir: Asya'dan gelme halklar (japon, çinli, filipinli) beyazlardan (özellikle amerikalılar) daha çoktur. Bütün bu ırkların birarada yaşamaları, adanın hızlı iktisadî kalkınması ve zenginliği sayesinde sürtünmelere yolaçmamıştır. Hawaii takımadalarının başlıca gelir kaynağı şekerdir: 100 000 ha yer kaplayan büyük şekerkamışı işletmelerinde yaklaşık olarak bir milyon ton şeker üretilir. Tarım çok gelişmiştir ve verimin yüksekliği asyalı işçilerin nispeten yüksek ücretlerini karşılar. Ticaret ve akrabalık ilişkileriyle birbirine bağlı beş büyük şirket, hem işletmelerin, hem de rafinerilerin denetimini elinde tutar. Şekerkamışı işletmelerinin özellikle sulanan kıyı ovalarını kaplamasına karşılık, ananas tarımı (30 000 ha) Oahu adasının en yüksek yamaçlarında ormanlar ve çalılıklardan elde edilen alanlarda yapılır. Honolulu yakınındaki büyük fabrikalarda dünya ananas konservesi ve suyu üretiminin dörtte üçü elde edilir. Öbür tarımlar (muz, pirinç, kahve, tütün v.b.) ve oldukça yaygın hayvancılık (140 000 sığır, 13 000 koyun) ikinci derecede önemlidir. Ayrıca yeraltında da önemli boksit rezervleri vardır.

Hawaii adaları büyük bir askerî üs (Pearl Harbor Honolulu yakınındadır) ve büyük bir hava ve deniz yolu kavşağıdır; turistik sanayi gittikçe gelişmektedir.

— Tar. Hawaii adalarını 1778'de Cook buldu ve Amirallik lordunun şerefine bu adalara *Sandwich* adını verdi; adalar o zamana kadar derebeylik rejimiyle yönetilmişti. Kamehameha I zamanında (1782-1810), siyasî birliğin sağlanması ve geleneksel animist inançlarının zayıflaması keşiften sonraki dönemin (1778-1820) başlıca olaylarıdır. 1820'de adalara ilk misyonerler (amerikan presbiteryenleri) yerleşti. 1825'te papa, Picpus tarikatına adayı katolikleştirmek görevini verdi ve 1827'de adaya üç rahip geldi. Misyonerlerin rekabeti şiddetli oldu; hattâ 1831'de protestanlar katolik rahipleri adadan kovdurdular. Fransız misyonerleri protestan misyonerlerin imtiyazlarından yararlanmak, Fransız hükûmeti de adalarda Büyük Britanya'nınkilere eşit iktisadî haklara sahip olmak istedi (1839 ve 1842); Fransız hükûmeti adalara Mariç tarikatı rahiplerini yerleştirdi (1838). Büyük Britanya, ingilizlerin haklarını korumakla görevli, konsolos seviyesinde bir ticaret ataşesi göndermekle yetindi (1842); ama konsoloslar ve ingiliz donanması kumandanları, Hawaii hükûmetine birçok kere müdahale et-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

tiler (1893). Misyonerleri, tüccarları ve balina gemileri sayesinde etkisi günden güne arttığı halde, A.B.D., Hawaii'nin antlaşma ile tanıdığı (1842) bağımsızlığını korumak istiyordu. 1843'te Büyük Britanya ve Fransa da buna benzer bir antlaşma imzaladılar. Ama iktidara Palmerston'un gelmesi, Fransızlarla İngilizler arasında yeni çatışmalara yolaçtı; hükûmetler de bu çatışmayı destekledi (1845 ve 1851 olayları). Bu durumdan yararlanan A.B.D.; gemilerini Hawaii limanlarına serbestçe sokmak hakkını elde etti (1849) ve monarşinin demokratik gelişmesini destekledi: 1852 Anayasasıyle bütün adalılar oy hakkını kazandılar, derebeylik ilişkileri değiştirildi. Kraliyet siyasetini Amerikalılar yönetmeğe başladı. Kamehameha II, ilhaktan yana çıktıysa da, sömürge edinmekten çekinen A.B.D. bu isteği kabul etmedi. Kamehameha II'den sonraki hükümdarlar, A.B.D.'den çok, Büyük Britanya (1855-1863), sonra da Fransa'ya (1863-1872) yakınlık gösterdiler. 1869'da aristokratik ve seçilme hakkını vergi sistemine dayandıran yeni bir anayasa yürürlüğe girdi. Bununla birlikte, 1872'de imzalanan karşılıklı yardım antlaşması, adaları Amerika'nın iktisadî hâkimiyeti altına soktu (1875); sonra da Pearl Harbor limanı A.B.D.'ye bırakıldı (1857). 1874'ten itibaren Hawaii adalarındaki suistimallere karşı birçok siyasî tepki oldu; yabancılardan meydana gelen bir komite, kraliçe Liliuokalani'yi tahttan indirdi (1893). Komite, himayeci amerikan fiyatlarının tehdidi (1890) altındaki şekerkamışı ekicileri ile yün ve kahve üreticilerinin protestoları karşısında, geçici bir hükûmet kurdu, cumhuriyeti ilân etti (1894) ve ilhak edilme isteğini bildirdi; bu istek A.B.D. senatosunda 1898'de oylandı. Adalar A.B.D. topraklarına katıldı, böylece Hawaii ürünlerinin A.B.D.'ye gümrüksüz girmesi sağlandı. Hawaii takımadaları Washington konferansından (1921-1922) sonra A.B.D.'nin savunmasında temel rol oynadı. 1925'ten sonra yapılan çalışmalarla Pearl Harbor çok önemli bir deniz üssü haline getirildi ve A.B.D.'nin Japonya'ya karşı başlıca savunma merkezi oldu. 7 Aralık 1941'de Japonya, Pearl Harbor tesislerini ansızın bombaladı ve A.B.D. donanmasına büyük zarar verdi; ama Midway önünde yeniden Japonlar Hawaii'yi ciddî bir şekilde tehdit edemediler. 1950'de Hawaii adaları A.B.D.'nin 50. eyaleti oldu.

— Müz. *Hawaii (Havai) gitarı*, altı çelik telli gitar çeşidi. Bir maden parçasını sap üzerinde kaydırmak suretiyle elde edilen titreşimler bu çalgıdan çıkan seslerin niteliğini meydana getirir. (L)

HAWARDEN, İngiltere'de (Flinstshire) şehir, Chester'in batısında; 32 200 nüf. W. E. Gladstone'un bir süre yaşadığı XVIII. yy.-dan kalma şato. Ortaçağdan kalma bir şatonun yıkıntıları. (L)

HAWES (Stephen), ingiliz şairi (1474-1523). Oxford'da okuduğu sanılır. Bir süre Avrupa'da dolaştı. Henry VIII'in salonlarında bir süre uşaklık yaptı. 5 800 Mısralık *The Passetyme of Pleasure* (Zevk · İçinde Geçen Zaman) [1509] adlı eseriyle tanındı. XVI. yy.da yazılmış olmasına rağmen, öğretici yanları ve benzetme bolluğuyle tipik bir ortaçağ ürünü olan bu eserde bir şövalyenin eğitimini ve yolculuklarını anlatır. Başlıca eserleri: *The Example of Vertu* (Erdem Örneği) [1503-1504]; *The Convercyon of Swerers* (Swerer'ların Din Değiştirmesi) [1508]; *A Joyfull Medytacyon to all Englande of the Coronacyon of Kynge Henry the Eight* (Kral Henri VIII'in Taç Giymesi Üzerine İngiltere'nin Sevinci) [1509]. (L)

HAWİCK, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Roxburghshire), Cheviot dağlarının kuzey yamacında; 16 200 nüf. XVIII. yy.dan kalma kilise. Yün (tüvid) dokumacılığı. Şehri 1570'te Sussex yıktı. (L)

HAWKE (Edward, — baronu), ingiliz amirali (Londra 1705 - Supperton, Middlesex 1781). Bir fransız konvoyunu Gaskonya körfezinde dağıttı (1747). Mareşal Conflas'ı Belle-Isle açıklarında bozguna uğrattı. (L)

HAWKER (Robert Stephen), ingiliz şairi (Stoke Damerel, Devonshire 1803 - Plymouth 1875). *The Quest of The Sangraal* (Kutsal Graal'in Araştırılması) [1864] aldı eseriyle tanınır. Ayrıca, *Cornish Ballads* (1869) adlı bir şiir kitabı yayımladı. Walter Scott ve Macaulay gibi yazarlar, eski bir üslûpla kaleme alınmış olan bu şiirlerin Hawker'dan çok önce yazılmış olduğunu sandılar. (L)

HAWKE'S BAY, Yeni Zelanda'da il. Kuzey adasında; 110 900 nüf. İdare merkezi, *Napier*. (L)

HAWKİNS (Coleman), amerikalı zenci cazcı (Saint-Joseph, Missouri, 1904). 1923 - 1934 Arasında Fletcher Henderson orkestrasında tenor saksofon çaldı. 1930'dan sonra yepyeni bir biçimde geliştirdiği yorumuyle tenor saksofonu caz müziğinin çok aranan bir çalgısı durumuna getirdi. (L)

HAWKİNS (sir Antony HOPE). Bk. HOPE (Antony).

HAWKİNS (sir John), ingiliz müzik tarihçisi (Londra 1719 - ay.y. 1789). Händel'in arkadaşıydı. 1776'da *General History of the Science and Practice of Music* (Müzikte Kuram ve Uygulama ile İlgili Genel Tarih) adlı beş ciltlik bir eser yayımladı. Bu eser, bugün bile sık sık başvurulan bir temel bilgiler kitabıdır. (L)

HAWKİNS veya **HAWKYNS** (sir John), ingiliz amirali (Plymouth 1532 - Porto Riko açıkları 1595). William Hawkins'in oğlu. Amerika'daki ispanyol sömürgeleriyle Afrika arasında esir ticareti yapmak cesaretini gösteren (1562) ilk ingilizdir. Krallık Deniz kuvvetleri hazinedarı iken (1573) birçok büyük deniz savaşına katıldı, 1588'de Yenilmez Armada'yı bozguna uğratan filolardan birine kumanda etti. 1590 Portekiz seferini Frobisher ile yönetti. 1595'te, Antiller savaşında Drake'nin yardımcısı oldu, bu savaşta öldü. (L)

HAWKİNS veya **HAWKYNS** (sir Richard), ingiliz denizcisi (1562'ye doğr. - öl. Londra 1622), sir John Hawkins'in oğlu. 1593-1594'te Güney Amerika kıyılarına yapılan bir seferi yönetti. (L)

HAWKİNS veya **HAWKYNS** (William), ingiliz denizcisi (öl. Plymouth 1553'e doğru). Henry VIII'in gözde kumandanlarındandı. Gine ve Brezilya ile ticareti başlattı (1528). [L]

HAWKS (Howard), amerikalı filim yönetmeni (Goshen, Indiana 1896). Birinci Dünya savaşında avcı uçağı pilotu idi, savaştan sonra deneme pilotu oldu. Uçakla sürat rekorları kırdı. 1920'de Hollywood'da bir stüdyoya aksesuvarcı olarak girdi, daha sonra sırasıyle montörlüğe, rejisörlüğe ve senaryoculuğa yükseldi. Filim yöneticisi olarak ilk filmini 1926'da çevirdi. 1938'den sonra *A Girl in Every Port* (Her Limanda Bir Kız) filmi ile tanınmağa başlıyan Hawks, ustalığını *Şafak Devriyesi* (The Dawn Patrol) [1930] adlı filmiyle kabul ettirdi. Bundan sonra çok değişik konularda filimler çevirdi: hırsız - polis, kovboy, savaş ve havacılık filimleri yanı sıra duygulu, güldürücü, alaycı filimler. Yönettiği belli başlı filimler şunlardır: gangster filimlerine örnek olan *Alkapon* (Scarface) [1932]; *The Crow Roors* (Uğuldayan Kalabalık) [1932]; *Twentieth Century* (Yirminci Yüzyıl) [1934]; *Barbary Coast* (1935); *Bringing up Baby* (Bebeği Getir) [K. Hepburn ve C. Grant ile 1938]; *Only Angels Have Wings* (Yalnız Melekler Kanatlıdır) [1939]; *Kahraman Çavuş* (Sergeant York) [1941]; *Air Force* (Hava Kuvvetleri) [1943]; *To Have and Have not* (Malik Olmak veya Olmamak) [1945]; *Birleşen Kalpler* (The Big Sleep) [H. Bogart ve L. Bacall ile, 1946]; *Kızıl Irmak* (Red River) [1948]; *Harp Gelini* (I was a Male War Bride) [1949]; *Yeşil Gözlü Esire* (The Big Sky) [1952]; *Sarışın Bomba* (Gentlemen Prefer Blondes) [1953]. 1950-1960 Yıllarının en güzel kovboy filimlerinden biri olan *Kahramanlar Şehri* (Rio Bravo) [1958], *Vahşi Avcı* (Hatari) [1962] ve *Acemi Balıkçı* (Man's Favorite Sport), [1966]. (L)

HAWKSBEE veya **HAUKSBEE** (Francis), ingiliz fizikçisi (öl. 1713'e doğru). Daha çok elektrik üzerinde çalıştı. 1709'da Otto von Guericke'nin kükürt küresine cam bir silindir takarak bir elektrostatik makinesi yaptı. Sallanan bir civalı barometrede ortaya çıkan elektrikle ışıklanma olayını açıkladı. Hava boşaltma makinesini geliştirdi ve Guericke'nin, seslerin boşlukta zayıflamasıyle ilgili deneylerini tamamladı. Sesin suda da meydana geldiğini gösterdi. (L)

HAWKSMOOR (Nicholas), ingiliz mimarı (Nottinghamshire 1661 - Londra 1736). On sekiz yaşında Londra'ya gitti, C. Wren'in yanında çalıştı. Üç yıl sonra Chelsea hastahanesi yapımında Wren'in yardımcısı oldu. 1683'te Winchester Palace çalışmalarına katıldı. 1689'dan sonra Hampton Court ve Kensington'da önemli görevler aldı. 1691'de Londra'da yapılmağa başlanan Saint Paul katedralinde Wren ile çalıştı. 1693'te Christ's Hospital'da, 1694'te Saint Andrew's Wardrobe'da Wren'in başyardımcısıydı. 1698'de Greenwich'deki inşaatlarda görev aldı. Sir John Vanbrugh ile çalışması 1699'dan 1726'-ya kadar sürdü (Londra'da birçok kilise, Cambridge ve Oxford için planlar Queen's college). 1715'te Whitehall Saint James, ve Westminister saraylarının çalışmalarını yönetti. Vanbrugh'un ölümünden sonra Blenheim Palace'ı bitirdi. Hawksmoor ve John Vanbrugh, 1692-1725 arasında, ingiliz barok okulunun öncüleri sayıldılar. (L)

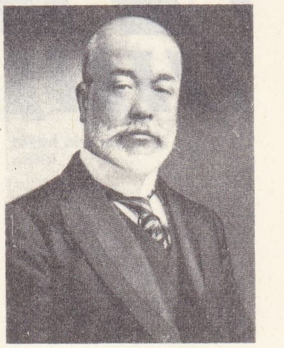
Tadasu HAYAŞİ

HAWKWOOD (sir John), ingiliz asıllı condottiere (Hedingham Sibil, Essex 1320'ye doğr. - Floransa 1394). İngiliz ordusunda şövalye iken Brétigny antlaşmasının ön hazırlıkları sırasında işinden çıkarıldı (1360). *Beyaz Bölük* adlı 3 000 kişilik bir kuvvetin başında, İtalya'da birçok devletin hizmetine girdi. (L)

HAWKYNS. Bk. HAWKİNS.

HAWORTH, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) köy, Pennine'lerde, Keighley'in güneyinde; 1 400 nüf. Charlotte ve Emily Bronte burada doğdular; doğdukları ev müze haline getirilmiştir; mezarları kilisededir. (L)

HAWORTH (sir Walter Norman), ingiliz kimyacısı (Chorley, Lancashire 1883-Barnt Green, Worcestershire 1950). Öğrenimini Manchester ve Göttingen üniversitelerinde yaptı, Londra'da laboratuvar şefi, daha sonra Durham (1920) ve Birmingham üniversitelerinde profesör oldu (1925). Terpenler ve glüsitler (nişasta, laktoz, arabinoz) üzerinde çalıştı, C vitamininin (askorbik asit) kimyasal yapısını açıklayarak ilk sentetik C vitaminini yaptı. Bu başarısından ötürü, 1937 Nobel Kimya ödülünü P. Karrer ile bölüştü. (L)

HAWORTHİA i. Sarısabıra yakın zambak cinsi; Güney Afrika'da altmışa yakın türü yetişir. (Etli yapraklarının benekli oluşu ve tuhaf görünüşü dolayısıyle on kadar türü bahçelerde ve limonluklarda yetiştirilir: *Haworthia viscosa, H. tortuosa, H. rigida, H. Reinwardtii* v.b.) [L]

HAWTHORNE (Nathaniel), amerikalı romancı (Salem Massachusetts 1804 - Plymouth, New Hampshire 1864). Köklü bir püriten ailesinin çocuğuydu. (Dedesinin dedesi XVII. yy.da Salem'de, ünlü büyücülük davasında hâkimlik etti). Hawthorne, Amerika'nın kültür hayatında önemli olan kalvin'ci geleneğin derinliklerine daldı. 1837 - 1842 Arasında *Twice Told Tales*'i (İki Kere Anlatılan Masallar) yayımladıktan sonra Concord'daki bir çiftlikte münzevî hayatı yaşadı; bu yaşayışını *Mosses from an Old House* (Eski Bir Evin Yosunları) [1846] adlı eserinde anlattı. 1846'da Salem gümrüklerinde müfettiş oldu; az sonra Massachusetts'te ücra bir kulübeye yerleşti. En güzel iki romanını orada yazdı: *The Scarlet Letter* (Pembe Mektup) [1850] ve *The House of the Seven Gables* (Yedi Kalkanlı Ev) [1851]. Bir falansterdeki yaşayışın evrelerini *The Blithe Date Romance*'da (Romansın Canlılık Devri) [1852] anlattı. 1853'te, Liverpool'de konsolos olarak bulundu. Sonra İtalya'yı dolaştı, bu gezi sırasında, 1860'ta yayımlanan *The Marble Faun*'u (Mermer Faun) yazmağa başladı. Her eserinde günah duygusunu, özellikle de ebedî günahın doğurduğu insan eksikliğini konu alan yazar, o sıra moda olan «aşkın felsefe» taraftarlarınca ortaya konan iyimserlikle çalıştı.

Hawthorne'daki karamsarlık, psikanalitik «kötülük» kavramına yönelerek toplum meselelerinden uzaklaşma, güzel yazma kaygısı ve şiir üstünlüğü, çağdaş Avrupa ve Amerika'da onun yalnızlık duygusunu işleyen eserlerine gösterilen ilgiyi belirler. (L)

Hawthorne incelemesi. Sosyal psikol. 1927 - 1932 Arasında, Roethlisberger ile Dickson

Foto. Elliot-Fry (LAROUSSE)

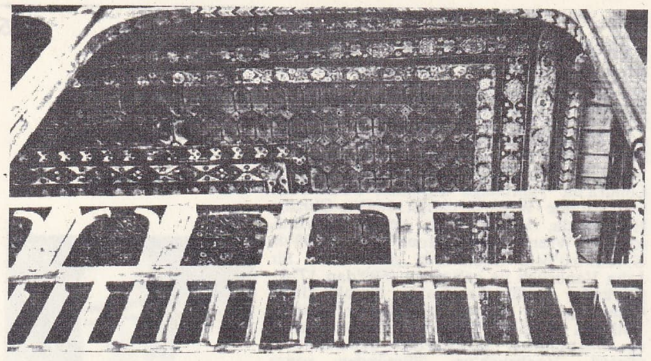

bir evin **hayat** kısmı

tarafından, Hawthorne'daki (A.B.D.) bir telefon montaj fabrikasında yapılan inceleme. Sanayi psikososyolojisine yön veren bu inceleme, bir işletme içinde belli bir metotla ve sürekli olarak yapılan sosyal incelemelerin ilk örneğidir. Yolaçtığı yorumlar ve tartışmalar dolayısıyle, bu alanda daha başka inceleme ve soruşturmaların yapılmasına da önayak oldu.

● *İncelemenin yürütülüşü.* İlk safhada, montaj yapmakla görevli altı işçi, bir gözlem odasına alındı. Araştırmacılar çalışma şartlarında yaptıkları değişikliklerin (çalışma saatlerinin azaltılması, paydos verilmesi, ücret ödeme sisteminin değişikliğe uğratılması), üretim artışıyle doğrudan doğruya bir ilintisi yokmuş gibi göründüğünü ve bu artışın, daha çok işçiler arasındaki dostça tutuma ve çalışanlar arasında yapılan değişikliklere bağlı gibi göründüğünü meydana çıkardılar.

İncelemenin ikinci safhasında, araştırıcılar, fabrikanın 20 000 işçisini bu açıdan sorguya çektiler. Böylece, başlangıçta, işçinin özel hayatıyle ilintili olarak görülen şikâyetlerin, fabrika içindeki sosyal ilişkiler çerçevesi içinde ele alınmakla daha iyi anlaşılacağı sonucuna vardılar.

Böylece, atelyelerdeki sosyal ilişkilerin incelenmesi gereği ortaya çıktı. Üretimin sınırlandırılması, araştırıcıların, «informel grup»u ortaya çıkarmalarına yardım etti. Bu grubun fonksiyonu, belli kurallar ve müeyyideler sistemi aracılığıyle, ortaklaşa bir davranış modelini korumak ve yürütmektedir. Bu davranış modelinin amacı ise, grubu, başka gruplar tarafından kararlaştırılması mümkün olan değişikliklere karşı korumaktır.

● *İncelemenin önemi.* Bu araştırma, işletmeleri, sadece bir iktisadî birim olarak ele almanın mümkün olmadığını, bir işletme veya atelyedeki organizasyona bağlı olmayan sosyal ilişkilerin ve kendiliğinden meydana gelen bir grubun («informel» grup) varlığını ortaya koydu ve tatmin edilme, üretkenlik, yönetim gibi meselelerin bu grup açısından ele alınması gerektiğini gösterdi. (L)

HAXO (François Nicolas Benoît), fransız generali ve mühendisi (Lunéville 1774-Paris 1838), Nicolas François Haxo'nun yeğeni. 1793'te Châlons Askerî okulunu bitirdi, kuşatma savaşı uzmanı oldu. Fransa'da ve yabancı ülkelerde müstahkem mevkiler kurdu. 1807'de Babıâli'nin isteği üzerine Napolyon I tarafından İstanbul'a gönderildi. 1832'de Anvers kuşatmasını yönetti. (L)

HAY edat. (fars. *hāy*). Beklenmeyen bir iyilik veya kötülük karşısında kullanılan sözlerin başına getirilir: *Hay Allah iyiliğini versin! Hay ağzın var olsun! Hay Allah mustahakını versin, ne biçim adamsın?* (M)

HAY veya **HAYY** sıf. (ar. *hayy*). *Esk.* Diri, canlı. ‖ İ. Tanrının adlarından. ‖ *Hayy-i lâyemût*, ölümsüz olan Tanrı: *Sad şükr ola hayy-i lâyemûta / Kim erdi söz âlem-i sükûta* (Şeyh Galib). ‖ *Hayy-ül-kayyûm*, ölümsüz olan Tanrı.

◆ **Hayyen** zf. *Esk.* Canlı ve diri olarak: *Hayyen defn olunmak.* ‖ *Hayyen veya meyyiten*, diri veya ölü.

◆ **Hayyetmek** geçl. bļş. f. Diriltmek, canlandırmak: *Nez'i hayatı hayyeder, emvâta can verir / Eyler gubârı âdem ü cismi gubâr eder* (Ziya Paşa). [M]

—HÂY veya **—HÂ** sıf. (fars. *hāyîden*, çiğnemek'ten *-hāy*). *Esk.* Kelimelerin sonuna eklenerek «çiğneyen» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *jaj - hây* («tatsız ot çiğneyen»), saçma sapan konuşan; *şeker-hây* («şeker çiğneyen»), tatlı dilli. (M)

Hay. Temş. Oyun argosunda Ermeni'ye verilen ad. (L)

HAY (Gyula), macar yazarı (Abony 1900). Genç yaşta siyasî kavgalara karıştı. Bela Kun'un düşmesinden sonra Macaristan'dan ayrılarak sırasıyle Berlin'e, Viyana'ya, İsviçre'ye, Rusya'ya yerleşti. 1945'te Macaristan'a döndü ve resmî görevler aldı. 1956 Ayaklanmasına katıldığı için altı yıl hapse mahkûm oldu. 1960'ta affa uğradı, İsviçre'ye gitti. Hikâyelerinde ve tiyatro oyunlarında insanın kaderi ve iktidarın kullanılması üzerine düşünceler ağır basar. (L)

HAY (John Milton), amerikalı diplomat (Salem, İndiana 1838 - Lake Sunapee, Newbury, New Hampshire 1905). Dışişleri bakan yardımcısı (1879-1881). Londra büyükelçisi (1897) ve dışişleri bakanı oldu (1898-1905). Büyük Britanya ile iyi ilişkilerin sürdürülmesine çalıştı, 19 kasım 1901 antlaşmasını Julian Pauncefote ile müzakere etti. Bu antlaşmaya göre Büyük Britanya, gelecekteki Panama kanalının yapımı ve yönetiminde A.B.D.'ye tam serbestlik yanıyordu. Çin'de, Rusya ve Japonya'ya karşı «açık kapı» siyasetini savundu. *Pike County Ballads* (1871) adlı bir şiir kitabı yayımladı, ayrıca *Abraham Lincoln*'un hayatını yazdı (1890). [L]

HAYA i. (fars. *hāye*'den). Erkeklik bezi. ‖ *Esk.* Yumurta.

— Jeol. *Esk.* *Hâya-yı iblis* («*hâye-i iblis*»), şeytan hayası adı da verilen taş çeşidi. (M)

HAYÂ i. (ar. *hayā*). Utanma, sıkılma, çekinme: *Ey hayâ namında bir hissin vücudundan bile / Pek haberdar olmayan yüzsüz, hayâsız...* (M.Â. Ersoy). *İçimde âr ve hayâ duyguları hayli inkişaf etmişti* (R. N. Güntekin). ‖ Ahlâk kurallarına bağlılık. ‖ Tanrı korkusu sebebiyle günahtan kaçınma. ‖ *Esk.* Hayâ-dâr, utangaç, sıkılgan.

— Din. Allah korkusu ile kötülük ve suçlardan çekinme, utanma. (*Hayâ-yı fıtrî* [doğuştan gelen hayâ], *hayâ-yı imanî* [imandan gelen hayâ] olarak ikiye ayrılır.)

◆ **Hayâsız** sıf. ve i. Utanma, sıkılma duygusu olmayan, arsız: *Emin ol ki, pencerelerden seyredenler için o çocuklar arsız, hayâsız çocuklardan başka şeyler değildir* (H. Z. Uşaklıgil). *Sabahtan akşama kadar içip içip kumarbazlık eden hayâsız!* (Ahmet Vefik Paşa).

◆ **Hayâsızca** zf. Utanmadan, sıkılmadan: *Yalnız kendilerini düşündüklerini hayâsızca açığa vurmuş gibi bir hal vardır* (N. Ataç). ‖ Sıf. Sıkılmadan yapılan: *Arkadaş yurduma alçakları uğratma sakın! / Siper et gövdeni dursun bu hayâsızca akın* (M.Â. Ersoy).

◆ **Hayâsızlık** i. Utanmazlık, utanmaz kimsenin davranışı: *Fakat hayâsızlığı, cüreti bu derece ileriye götüreceğini asla tahmin edemezdim* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

HAYA DE LA TORRE (Victor Raul), perulu siyaset adamı (doğ. 1895). 1930'da, Meksika'da, Moskova'yı ve Washington'u emperyalist davranışlarından ötürü suçlayan sosyalist eğilimli Amerikan Devrimci Halk birliğini kurdu. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu (1931), hapse atıldı (1932-1933). Lima'daki Kolombiya elçiliğine sığındı (1948-1953). Panama, Meksika ve Belçika'da dolaştı (1954-1956). Peru Cumhurbaşkanlığı için yeniden adaylığını koydu (1962), ancak ordunun baskısı üzerine çekilmek zorunda kaldı. (L)

HAYÂDİD çoğl. i. (macarca hayduk > *hayduď*'dan osmanlıca *hayâdid*). Haydutlar, şakiler: *Gece hemrazıdır hayâdidin* (Tevfik Fikret). [M]

HAYAKAWA (Sessue), japon oyuncusu (Chiba 1889). A.B.D.'de yerleşti, önceleri roman yazdı, sonra tiyatroya yöneldi. Othello rolünde dikkati çekti. Thomas Ince''ın desteğiyle sinemaya girdi. *Tayfun* (Typhoon) [1914], *The Cheat* (Dolandırıcı) [1915], *La Bataille* (Savaş) [1924] adlı filimleriyle tanındı. 1933'te yurduna döndü, sonra Fransa'ya giderek orada *Les Faux-Monnayeurs*'ü (Kalpazanlar) yeniden çevirdi (1935). Sonraki filimleri; *Macao* (1940); *Tokyo Gangsterleri* (The House of Bamboo) [1955]; *Kwai Köprüsü* (Bridge On the River Kwai) [1957]. (L)

HAYAL i. (ar. *hayāl*). Zihinde tasarlanarak canlandırılan şey, imge: *Hayal ve düşüncelerle dolu ve yalnızlık içinde geçen bir hayat, bu on beş yaşındaki kızı, kendi yaşındakilerden ayrı yapmıştı* (Sabahattin Ali). *Yürüdükçe, hayalim, bana biraz daha gerçekleşmiş görünüyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Bir kimse veya nesnenin zihninde bıraktığı iz: *Kâmran'ın gözlerinde on sene evvelki bir akşamın hayali uyanıyordu* (R. N. Güntekin). *Feci bir kazaya kurban giden annesinin hayali gözünün önünden gitmiyordu.* ‖ Gerçekte var olmayan şeylere zihinde istenilen şekli vererek canlandırma yetisi: *İlhamın ufukları hayalimden genişse / Hangi fani, hangi ruh ermiş o sırra bilsem?* (F. N. Çamlıbel). *Kendinizi Ankara'da, Çankaya'da, Meksika çöllerinde gibi tasavvur ediniz, ne hayal yorucu uzaklık.* (F.R. Atay). ‖ Bir kimse veya nesnenin su, ayna v.b. gibi parlak yüzeyde bıraktığı akis, görüntü: *Göldeki kamış hayallerini seyrederek derin düşüncelere daldı.* ‖ Belli belirsiz görülen şekil, gölge: *Yıldızların ışığıyla ancak hayalleri seçilebilen evler, ağaçlar birer heyulâ gibi* (B. Felek). ‖ Hayalet: *Yolumun karanlığa saplanan noktasında / Sanki beni bekleyen bir hayal görüyorum* (N. F. Kısakürek). *Onun bu insafsızlığını düşündükçe yumruğunu, gecenin belirsiz karanlıklarında uçuyor sandığı hayale doğru uzattı* (H. R. Gürpınar). ‖ Kuruntu, vehim. ‖ *Esk.* Aydınlatılan bir perde arkasında deri veya kartondan yapılmış hareket edebilen insan resimlerine verilen ad ve bu resimlerle oynatılan oyun. Karagöz (hayal oyunu da denir): *Hayal takımına bir çocuk ilâve edersin, Tevfik!* (H.E. Adıvar). ‖ *Hayal etmek*, bir şeyi gerçekmiş gibi kabul edip zihinde tasarlayarak canlandırmak: *Yine hayal etti, hayal etmek kadar güzel şey yoktu* (S.F. Abasıyanık). *İnsan âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar* (Yahya Kemal). ‖ *Hayali fener*. Bk. HAYALİFENER.

— ÇEŞ. DEY. *Hayal âlemi*, gerçekler sahasının dışında kalan ve insanın iç dünyasını kaplayan hayallerinin bütünü; yalnız hayallerin yer aldığı âlem: *Görüyorum ki, fikir ve hayal âleminden henüz yere inmiş değilim* (Y.K. Karaosmanoğlu). ‖ *Hayal gibi*, hayale benzer şekilde. Aşırı derecede zayıf kimselerin niteliği olarak kullanılır. ‖ *Hayal içinde*, gerçekten uzak, zihinde yaratılan hayalî şeyler arasında: *Hayal içinde yaşamak.* ‖ *Hayal kırıklığı* (*hayal inkisarı, inkisar-ı hayal* veya *hayal sukutu, sukut-ı hayal*), şiddetle arzulanan bir şeyin gerçekleşmemesi sebebiyle duyulan üzüntü: *Kırgınlığımız ise, uyandırdıkları bu ümit için, bizim neslimize verdikleri hayal kırıklığındandır* (Ş.S. Aydemir). *Nihan koltukta, hayal sukutunun devam eden ruh kırıklığı ile gözleri yarı kapalı, kendi âlemine dalmış* (R.H. Karay). ‖ *Hayal kurmak*, gelecek hakkında zihinde birtakım hayalî şeyler tasarlamak: *O istediği kadar konuşsun, gülsün, gelecek yıllar için hayaller kursun* (A.H. Tanpınar). ‖ *Hayal meyal*, belli belirsiz, açık ve seçik olmayan: *Hayal meyal şeylerden ilk aşkımız / Hatırası bile yabancı gelir* (C.S. Tarancı). Belli belirsiz, güç seçilebilir halde: *Feride buraya geldiği vakit yedi yaşındaydı, hayal meyal aklında kalmış* (R.N. Güntekin). *Hayal meyal pırıldayan, derunî bir hisle yanan ve sulara akseden bu lambaları, fenerleri, kandilleri, manevî hüviyetli bütün bu ışıkları hatırlıyorum* (A.Ş. Hisar). ‖ *Hayale dalmak*, dış dünyadan koparak gerçekleşmesi istenen şeyleri veya hatıraları düşünmek. ‖ *Hayale dönmek*, çok zayıflamak. ‖ *Hayale kapılmak*, hayallerin etkisi altında kalmak.

— *Esk.* *Hayâl-hırâş*, hayali parçalayan, yıkan. ‖ *Hayâl-gede*, hayaletlerin bulunduğu yer, bu dünya. ‖ *Hayâl-perver*, hayale düşkün, hayale gerektiğinden fazla yer veren. ‖ *Hayâl-i âşıkane*, âşıkça hayal. ‖ *Hayâl-i hata*, yanlış tasarlama.

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

— Temş. santl. *Hayal ağacı,* Karagöz oynatılırken perdede oynamayan fazla sayıda görüntüleri (tasvirleri) tutturmak için kullanılan Y biçiminde tahta, dikey destekler. || *Hayal oyunu.* Bk. GÖLGE *oyunu.* KARAGÖZ. || *Hayal perdesi,* ipli kuklada kuklacıyı gizlemek için kullanılan perde. Karagöz'de (gölge oyunu) hayallerin yansıtıldığı perde. (Bk. ANSİKL.) || *Hayali zıll,* Karagöz perdesini, ipli kukla perdesinden ayırmak için kullanılan perde. (Bk. ANSİKL.) || *Hayal sandığı,* Karagöz oyunu için tam bir fasıl dağarcığına gerekli tasvirlerin tümü.

— ANSİKL. Temş. santl. *Hayal perdesi,* XVI.-yy. dan önce biliniyordu. Çadır hayal ve hayme-i şebbazî gibi ipli kuklalarda kuklacıyı örten perde önemli bir unsurdu. Divan şairi Hayalî'nin (öl. 1557) bir gazelindeki *Göz bu hayal perdesini kurmada gice / Can bir visâl bezmine kandım revân olur* beyti söylendiği zaman henüz Türkiye'de Karagöz oyunu bilinmiyor, sadece kukla perdesi biliniyordu. Kukla perdesi özellikle Fütüvvetname'lerde de tasavvufî bir sembol olarak kullanılmıştır.

Karagöz Türkiye'de ilk defa XVI.yy. da görüldü. *Karagöz perdesi*'nin boyutları eskiden 2 × 2,5 metreydi. Sonra 1,10 × 0,80 oldu. Kıyıları çiçekli bezden, ayna denilen oyunun yansıtıldığı beyazı mermerşahî patiskadandır. Eskiden perdenin beyazı çerçeveye dikilmeyip kıyıları düğme ile iliştiriliyordu. Buna on iki bent deniliyordu. Nitekim perde gazellerinde raslanan *On iki bend ile dört gûşeden hayretle baktıkça* veya *On iki bend ile bağlu bir çâr gûşe haymedir veya On iki bend ile dört gûşe resm-i Küşteri* mısraları bu eski hayal perdesini de tanımladığı gibi bektaşî tarikatının kullandığı sembolleri de anlatır.

● *Hayali zıll.* XVI. Yüzyıla gelinceye kadar kuklaya hayal deniliyordu. XVI. Yüzyılda Karagöz'ün Türkiye'ye girmesiyle bir ayırım yapmak gerekti ve gölge oyununa hayali zıll denmeye başlandı. Evliya Çelebi iki çeşit gölge oyunundan söz eder. Bunlardan bildiğimiz Karagöz için *hayali zıll;* üzerinde bilgi vermediği ikinci tür gölge oyunu içinde *hayali zıll-i tasvir* deyimini kullanır. Bu ikincisinin Karagöz'den farklı olarak perde gerisinde değil de, sinema gibi karşıdan perdeye gölge düşürülerek oynatıldığını kabul edebiliriz.

◆ **Hayalen** zf. *Esk.* Kafada düşünüp canlandırarak, hayal yoluyle: *Her zaman kalbimizin bütün kanını çeker ve hayalen ona ettiğimiz bütün fedakârlıklar bize az gelir* (A.Ş. Hisar). *Onları söyletirken hayalen ormana dalmış gibi olur ve sonra saatlerce ormanı düşünürdüm* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Hayaliyat** çoğl. i. *Esk.* Hayalle ilgili şeyler. (LM)

Hayal, türkçe bazı mizah gazetelerinin adı: **1.** İstanbul'da Teodor Kasap tarafından haftada üç gün çıkmak üzere yayımlandı (1872-1878). Mizah yoluyle sert tenkitler yaptı. Meselâ 1876 yılında ilân edilen ilk anayasayı bütün gazeteler övgüyle karşıladığı halde *Hayal,* onun basınla ilgili olan «Matbuat, kanun dairesinde serbesttir» maddesine itiraz için eli ayağı bağlı bir adam karikatürü yayımladı; altına da «Kanun dairesinde serbestlik» lejandını koydu. Bu karikatür basın âmirlerince hoş görülmediği için bir süre sonra gazete kapatıldı. *Hayal,* bunu da mizah konusu yaparak özel bir ilâveyle bildirdi;

2. İngiltere'de Ali Şefkatî tarafından yayımlandı. İlk sayısı 27 mayıs 1895'te çıktı. Altı sayı devam ederek 15 eylül 1895'te kapandı. Taşbasması dört sayfa halinde çıkan dergide mektuplar, gazetelerden iktibas edilen haberler ve mizahî hikâyelere yer veriliyordu. Sosyal meseleler Karagöz ve Hacıvat'ın ağzından dile getiriliyordu;

3. Mehmed Rauf tarafından İstanbul'da haftada iki defa olmak üzere yayımlandı. (1908-1909, 79 sayı). İlk sayılar Paris ve Londra'da basılmıştı. Mehmed Rauf, bu gazete kapandıktan sonra haftalık *Hayal-i Cedid*'i çıkardı (1910-1911, 66 sayı). [M]

HAYALAT çoğl. i. (ar. *ḫayāl* ve *ḫayālet*'ten *ḫayālāt*). *Esk.* Hayaller: *Akan rüzgâr, bu odanın kokusunu, hayâlâtını, hatıratını, sürsün götürsün!* (A.H. Müftüoğlu). *İklîm-i hayâlâta bakan bir nazar-ı dûr / Hüzniyle doğar necm-i semâ sâkit-ü-mahmûr* (Ahmed Hâşim). || Boş ve yersiz düşünceler, kuruntular: *Hayâlâta kapıldığını sanıyordu, yok, hayır, bu sözler, kocasının ağzından çıkmış olamazdı* (Vâ-Nû). || *Esk.* Hayaletler: *Hiç, hayâlât söz söyler mi?* (Namık Kemal). || *Hayâlât-ı âliye,* yüce hayeller. || *Hayâlât-ı askeriye,* askerlik hayalleri. (M)

HAYALBÂZ blş. i. (ar. *ḫayāl* ve fars. *-bâz,* oynayan'dan *ḫayāl-bāz*). XVI. Yüzyıla kadar kukla, XVI. yüzyıldan sonra da Karagöz oynatana verilen ad. (M)

HAYALBİLİM blş. i. Gerçek zamanın ve yerin dışında yapılan yolculuklar temasına yönelen yazarın hayalgücüyle örülen roman tarzı.

— ANSİKL. Ed. *Hayalbilim,* bağımsız bir edebiyat türüdür; kökleri, olağanüstü konuları işleyen edebiyatta (büyücü, vampirlerin hikâyeleri, halk masalları) ve alaycılığa dayanan gerçek dışı hikâyelerdedir (Swift'in *Guliver'in Seyahatleri,* Samuel Butler'in *Erewhon,* Voltaire'in *Micromégas* adlı eserleri gibi). Hayalbilim kendini başlıbaşına bir tür olarak kabul ettirdi ve öncelikle, nitelik beklemeyen, özel başarılar aramayan halk kütlesine yöneldi. Öte yandan hayalbilim ürünlerinin, halk yığınlarına yayılabilecek kadar ileri giden bilimsel bir görünüşe büründüğü de oldu; bu alanda hayalbilimin öncüsü, hiç şüphesiz, Jules Verne'dir. Bu nitelikler, kendine özgü konulara sahip bir hayalbilim dünyasından söz etme imkânını verir. Bir hayalbilim eserinin ilk okunuşu genellikle şaşırtıcıdır; çünkü yazar, anlattığı dünyanın düzenini herkesin bildiğini kabul eder ve bunu açıklamalardan çok imalarla anlatır.

Hayalbilim ürünlerinde bir çevreden bilerek uzaklaşmak, çeşitli yollarda sağlanır. Bu tutum, meselâ, zamanda basit bir yer değiştirmeyle sağlanabilir. Klasik önceleme romanlarında yıldızlararası gezilere çıkılır, şaşırtıcı tasvirlere yer verilir. Bilinen çevreden uzaklaşma tema'sının (özellikle H.G. Wells'in romanlarında) bugün de sık sık kullanıldığını görüyoruz. Hayalbilim romanlarının birçoğunda, «zaman ayrıklığı» tema'sı işlenir. Ama, meselâ H. G. Wells, zaman aykırılığının doğurabileceği sonuçları enine boyuna düşünmedi: «sonraki durumumu, yani bugün içinde bulunduğum durumu değiştirmeden geçmişime nasıl dönebilirim? Babamı ben öldürdüysem ve o ben dünyaya gelmeden önce öldüyse?» v.b. René Barjavel, *Voyageur Imprudent* (Tedbirsiz Gezgin) adlı eserinde zaman aykırılığı meselesine esaslı bir çözüm getirdi.

Böylece hayalbilimde çevreden uzaklaşma, yerde veya zamanda basit değişiklikleri aşarak, akılyürütmenin temel ilkelerini sarsan bir nitelik kazandı. En iyi hayalbilim yazarları, temelde, çevreden uzaklaşmayı kullandılar: Frederic Brown, romanlarında (*Univers Enfolie* [Çılgın Evren]) kavranabilir bütün evrenlerin var olduğunu ve «paralel evrenler»in birinden öbürüne geçilebildiğini öne sürdü. Hayalbilimin dışında da, meselâ «yeni roman»ın bazı teknikerinde (Alain Robbe-Grillet'de) ve Louis Borges'in bazı hikâyelerinde (*La Bibliothèque de Babylone*'u [Babil Kütüphanesi]) bu temaya rastlanır; *Babil kütüphanesi*'nde «Düşünülebilen her kitap vardır» görüşü savunulur. A.E. von Vogt, basit öncelemelerden hareket ederek yeni felsefe sistemleri ve yeni akılyürütme tarzları (*Le Monde des A* [A'ların Dünyası]) düşünür; bütün bir medeniyete Aristoteles'çi değil, semantik mantığın yöntemlerini uygular; bunda, farklı dalları birbirine bağlama yönteminden («neksializm») söz eden Korbzysk'den yararlandığını söyler. Bu durum, yeni ahlak kurallarını gerekli kıldı: *Demain les Chiens* (Yarın Köpekler) adlı kitabında Clifford D. Simah bir Merih felsefesi düşündü: «Juwain felsefesi»; bu felsefe bir çeşit karşılıklı anlama tekniğiyle, kişiler arasındaki anlaşmazlıkları düzene koyuyordu. Hayalbilimin ilk kaynaklarından biri, bir çeşit egzotizmi işlemekti: yabancı ile, başka yerden gelen bir yaratıkla karşılaşma. Merih'lilerin gelişi hayalbilimin ilk temalarından biridir (Wells, Maurice Renard); bazen yazar, Merih'lilerin yerine yerlileri veya dünün zencilerini koyarak daha basit bir egzotizm etkisi arar; bazen insanoğlunun bu «bilinmeyen» karşısındaki tepkilerini anlatarak bu karşılaşmayı bir yergi ve psikolojik amaçla kullanır. Bradbury, makineleşen amerikan medeniyetini tenkit etmek için bu karşılaşmadan yararlandı; başka yazarlar, okuyucuya yer değiştirme izlenimini vermek için, değişimler tema'sını ve insanlar arasında «mutants»ın ortaya çıkışını kullandı. Bu mutants'lar insanötesi güçlere (telepati veya telekinezi gibi) sahip olabilir; bunun sonucunda konu bakımından yeni açmazlar ortaya çıkar. Bu alanda en ileri giden Richard Matheson'dur; Richard Matheson *Je suis Une Léegende*'da (Ben Bir Efsaneyim) eski vampir tema'sını kullandı; giderek vampirlerle dolan bir dünyada tek başına kalan insan, efsanevî bir canavar görünüşünü alır. H.P. Lovecraft, kâbusa yakın bir korkunçlukla, kaybolan medeniyetlerin kalıntılarını anlattı.

«Hayalbilim» temini yaygınlaştıran amerikalı bilim gazetecisi Hugo Gernsback'tır (Luxembourg, 1884). Hugo Gernsback bu türde yayımlanan bir klasiğin yazarıdır: *Ralph 124 C 41 +* (1911). Bu romanda yazar, özellikle radar, uzay uçuşu, floresanla aydınlatma, radyodifüzyon ve televizyon ile uykuda öğretim gibi konuları ele aldı. «Amerikan Jules Verne'i» adı verilen Hugo Gernsback, hayalbilim eserlerinde fizik dünyasının temel yasalarına büyük saygı gösterilmesini istiyordu. Hayalbilimin en çok geliştiği ülke A.B.D.'dir; burada, İkinci Dünya savaşından önce yayımlanan ve özellikle çocuklar için yazılmış olan «Strip Cartoons» adlı resimli romanları hayalbilim eserlerinde öncü oldu. Bu alanda ilgi çekici bir ingiliz yapımı (C.S. Lewis, spiritüalist; John Wyndham, intimist) ve bir kaç parlak fransız yazarı sayılabilir. Bununla birlikte hayalbilim Fransızlarda, genellikle uzman olmayanlar için sık sık başvurulan yeni bir uğraşıdır: Jean Louis Curtis, Jacques Sternberg, Jean Hourgron çok iyi hayalbilim romanları yazdılar. Hayalbilimin garip bir uygulaması Daniel Drode'nin *Surface de la Planete*'inde (Gezegenin Yüzü) görülür; yazar bu eserde bizden sonrakilerin kullanacağı bozulmuş dili bulmağa çalıştı. Hayalbilim, Jules Verne'in çok okunduğu S.S.C.B.'de de yaygındır; sovyet hayalbilim romanları bazen bir çeşit epik büyüklüğe ulaşırsa da, çoğunlukla öğreticilik ve basitleştirme kaygusu yüzünden güç okunur romanlardır. (L)

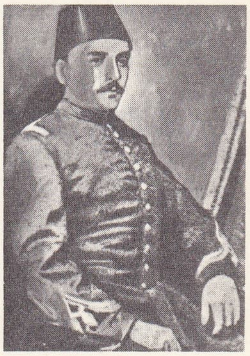

HAYDAR BEY
(1846-1904)
[maddesi 722. sayfada]

HAYALCİ i. (*hayal*'den *hayal-ci*). Aşırı derecede hayale yer veren, hayale kapılan kimse: *Devrine göre hayalci sayılır.* || Karagöz oynatan kimse: *Tevfik gibi hayalciyi dünyanın bir tarafında bulamazsın, sinyor* (H.E. Adıvar). [Bk. KARAGÖZ.] *Esk.* Hayalî, hayalbâz. (M)

Hayalciler, İngiltere'de 1920'ye doğru ortaya çıkan şairler topluluğu (ing. *imagists*). Bu şairler «duygularında doğrudan doğruya beliren sarsıntıyı renk ve ritim aracılığıyle okuyucunun zihnine ulaştırmak istiyorlardı. (Başlıcaları Aldous Huxley ve Richard Aldington'dur; o sırada Büyük Britanya'da yaşayan amerikalı şairlerden Ezra Pound ve Hilda Doolittle da bunlardandı.) [L]

HAYALET i. (ar. *ḫayālet*). Gerçekte var olmadığı halde bazen görüldüğü sanılan cin, peri, hortlak gibi hayalî varlık: *Şehrin, dolaşacağım kuş gibi etrafında; / Bir beyaz hayaletin upuzun çarşafında* (N.F. Kısakürek). || *Teşm. yol.* Görüntü, belli belirsiz şekil: *Uzaktan, sokak kapısının önünde beyazlı bir kadın hayaleti gördü, Müjgân'dı* (R. N. Güntekin).

— Giz. ilm. Zihnin yarattığı bir hayalin veya bir ölünün ruhu gibi maddedışı bir varlığın gerçek bir varlık gibi görünüşü. (Büyüleyen bir kişinin telkiniyle, sevilen bir varlığı yeniden görme isteğiyle veya sabit fikriyle, zihnin yorgun düşmesi veya uyarılmasıyle, çeşitli nesnelerin etkileriyle insan hayal gördüğü duygusuna kolayca kapılabilir.)

— Mit. Maddî bir gerçekliği olmayan ve bir çeşit hayalet olarak tasavvur edilen ölmüş kişi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Mit. Eskiçağda hayaletlere inanış, ruhun yarı yarıya maddî bir yaşayışı olduğuna inanmaktan ileri geliyordu. *Odysseus*'ta Odysseia kahramanların ruhlarını çağırır. Roma'da bu inanış, İtalyanların

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

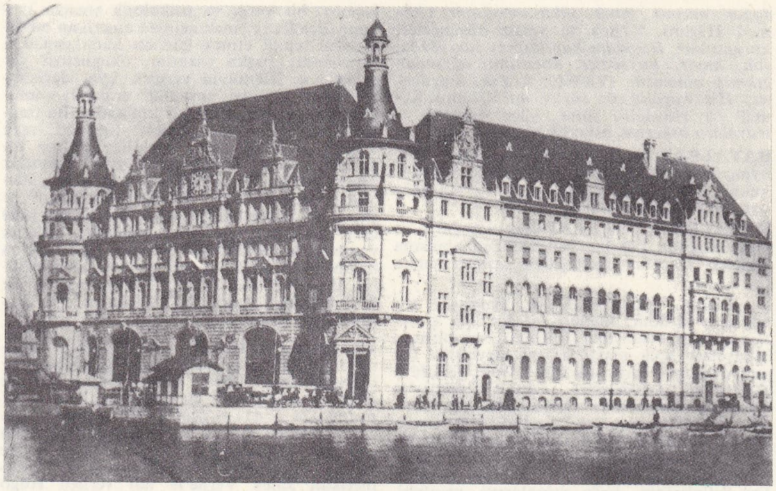

Haydarpaşa garı
(maddesi 722. sayfada)

Melissa HAYDEN
(maddesi 723. sayfada)

gerçek dışı fikirleriyle ve Etrüsklerin cehennem üzerine görüşleriyle kuvvetlendi. Hayaletler sonradan (umbrae, simularcra) kutsal ruhlarla, ölü görüntüleriyle ve karakoncoloslarla karıştırıldı. Bunların cehennemde biraraya geldiklerine ve orada mükâfat veya ceza gördüklerine inanılırdı. Eskiçağın hayaletlere, ruh çağırmağa ve cenaze âyinlerine inanmaları buradan gelir. (LM)

Hayalet Araba (*Körkarlen*), Victor Sjöström'ün yönetiminde çevrilen isveç filmi (1920). Konusu Selma Lagerlöf'ün bir eserinden alınmıştır. Başrollerini Sjöström ve Hilda Borgström oynadı. Bu eser isveç sinemasının bütün özelliklerini taşıyan ilk film sayılır. Sjöström basit insanların çetin hayatını saran hayal sisini, eski kuzey efsanelerinin büyüsünden yararlanarak anlattı. 1939'da yönetmen Julien Duvivier, aynı eseri Pierre Fresnay, Marie Bell ve Louis Jouvet'nin başrolü oynadığı bir fransız filminde canlandırdı: *Gün Sonu* (La Fin du Jour). [L]

HAYALGÜCÜ bls. i. Zihnin hayal yaratma yetisi.

— ANSİKL. Psikiyatr. Hayalgücü bozulmalarına sık sık rastlanır. Hayalgücü yetmezliği, zekâ geriliğiyle veya bunama ile belirgindir. Buna karşılık, hayalgücü taşkınlığı, düş görmede, marazî düşlemede ortaya çıkar.

Çocuğun sık sık yalan söylemesi ve yalanlarını iyice tasarlaması hastalıklı bir durumdur. Bu durum sürekli olabilir ve özellikle yalan söyleme hastalığında (mitomani) ve hayalgücü hezeyanında görülür. Bu durumda, yalanı besleyen tema'ları sistemleştirme ve bunlara inanma eğilimi daha kuvvetli olarak ortaya çıkar. İsteride hayalgücünün bozulması, aşırı ölçüde telkin altında kalma durumuyle birarada olur. (L)

HAYALHANE bls. i. (ar. *hayāl* ve fars. *hāne*'den *hayāl-hāne*). *Teklz*. Hayalgücü, hayal kurma yetisi: *O ilâh isteyip eğlence hayalhanesine / Çevirir camları birden peri kâşânesine* (Yahya Kemal). *Kâhyama uyup ancak hayalhanelerde yaşayan bir tip icat ediyorum* (R. H. Karay). || *Esk*. Karagöz oynatılan yer. (M)

Hayalhane-i Osmanî kumpanyası, tulûat sanatçısı Kavuklu Hamdi'nin ve Kel Hasan'ın yönettikleri tiyatro toplulukları. Kavuklu Hamdi 1875'te Aksaray'da Yeşil Tulumba'daki 300 kişilik binasında bu ad altında gösterilere başladı. Suflörle türkçe oyun oynatma imtiyazını elinde tutan Güllü Agop'a karşı onun oyun dağarcığındaki eserleri tulûat tarzında oynadı. Fransızcadan Ali Bey'in uyguladığı *Çıngırak;* Teodor Kasap'ın uyguladığı *Pinti Hamid, İşkilli Memo, Madame Angot'nun Kızı* adlı fransız opera - komiği v.d. kumpanyanın oyunları arasında yer aldı. Kel Hasan'ın Şehzadebaşı'nda temsiller veren tiyatro topluluğu da aynı adı aldı. (M)

HAYALÎ sıf. (ar. *hayāl*'den *hayālī*). Hayal niteliği taşıyan veya hayal ürünü olan: *Fakat öyle hissediyorum ki, bunu herhangi bir hayalî romanda tekrar etsem inanılmayacak* (R.N. Güntekin). *Velev böyle uzaktan uzağa, sırf hayalî bir aşkı olsun, duymayanlar ne bedbahttırlar?* (Ömer Seyfeddin).

— Astron. *Hayalî gezegen,* Pythagoras'çıların astronomi sistemini tamamlayan sanal gezegen. Bk. ANSİKL.

— Temş. santl. Karagöz oynatan sanatçıya verilen ad. Bk. KARAGÖZ.

— Tıp. *Hayalî kol bacak,* kolu veya bacağı kesilmiş kimselerde sık rastlanılan yanıltıcı duygu. (Sakat kimse kesilen organ yerindeymiş de onun belli bir noktasında ağrı varmış gibi acı çekebilir. Meselâ bacağı kesilip alınmış bir kimse ayak baş parmağında, topuğunda ağrı varmış gibi bir duyguya kapılabilir.)

— ANSİKL. Astron. Philolaos'un da açıkladığı gibi, Pythagoras astronomisi, merkezinde ateş bulunan bir evren kabul ediyordu. Gökcisimleri, merkezdeki bu ateşin çevresinde dönerdi, bunlar sabit yıldızlar, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs, Merkür, Güneş, Ay, Yer ve *hayalî gezegen*'dir. Merkeze yakın yerde hayalî gezegen bulunur; ikinci olarak Yer, sonra Ay, daha sonra Güneş v.b. gelir. Hayalî gezegen Yer'den görülmez; ayrıca hareketini tamamlayana kadar hep Yer'in karşısına geldiği için merkezdeki ateşin de Yer'den görülmesini engeller. Üstelik hayalî gezegen, bazen merkezî ateş doğrultusunda, Yer ile Ay'ın arasına girdiği için ay tutulmasının sebeplerinden biri olabilir. (LM)

HAYALÎ, türk halk şairi (XVI. yy. sonları). Elde bulunan koşmalarından Lala Mustafa Paşanın İranlılarla yapılan Çıldır savaşına katıldığını anlıyoruz. Yumuşak, kolay bir dil olan Hayalî'nin pek az şiiri kaldı. Onlar da derli toplu değildir. Halk şiiri geleneğine bağlı kaldığı, tekke şiirinden etkilendiği görülüyor. (M)

HAYALÎ (MEHMED, — denir), divan şairi (öl. Edirne 1557). Lakabı Bekâr Memi'dir. Çocukluğu Rumeli'de küçük bir kasaba olan Vardar Yenice'sinde geçti. Muntazam bir öğrenim görmeden yetişti. Çok küçük yaştayken haydarî dervişi Baba Ali Mest'in etkisiyle tasavvuf anlayışını benimsedi. Baba Ali Mest ile birlikte dolaşırlarken biraraİstanbul'a gelen Hayalî, onun yeteneğini gören yetkili şahısların öğütleriyle, bu dervişin nüfuzundan kurtarıldı. Çok geçmeden defterdar İskender Çelebi ve sonra da sadrazam Frenk İbrahim Paşa tarafından korundu. Kanunî Sultan Süleyman'ın nedimleri arasına girdi. İskender Çelebi, 1535'te Bağdat'ta ve İbrahim Paşa ise 1536'da sarayda boğdurulduktan sonra gözden düştü. Sonunda sancakbeyi oldu (1536). Hayalî, hayalinin zengin, lirizminin gür ve kuvvetli oluşuyle divan şiirinin tüm değerlerinden biridir. Gençliğinde benimsediği Kalenderîlik tarikatının etkisini taşıyan şiirlerinde aşk ve tasavvuf birbirleriyle kaynaşır. Fuzuli gibi ünlü bir şairi bile etkileyen Hayalî, Kanunî Sultan Süleyman çağının şairleri olan Necati (?-1509) ile Baki (1526-1600) arasında yer alır. Hayalî yalnız kaside ve gazel yazmıştır. Şiirlerini divan haline oğlu Ömer Bey (öl. 1601) getirdi. *Hayalî Divanı* bilimsel olarak Prof. Ali Nihad Tarlan tarafından yayımlandı (1945). [M]

HAYALÎ ABDÜLVAHHAB, divan şairi (Selânik, ?-1520). Babası ünlü bilginlerden Mevlâna Abdülkerim olan Hayalî'nin hayatı hakkında çok az bilgi vardır. Bir süre Selânik ve Manisa'da bulunduktan sonra İstanbul'a geldiği anlaşılan Abdülvahhab Hayalî'nin Yavuz Sultan Selim çağında saray defterdarı ve musahibi olduğu bilinmektedir. *Leylâ ve Mecnun* mesnevîsi ve gazelleri vardır. Şiirleri üstüne gerekli incelemeler yapılmamış olan Hayalî'nin gazellerine çeşitli şuara mecmualarında rastlanır. (M)

HAYALÎ AHMED EFENDİ Molla, osmanlı bilgini (İznik 1426-Bursa 1470). Çok sayıdaki eserlerinin en ünlüleri: *Haşiyye-i Şerh-i Akaid, Şerh-i Kaside-i Nevniyye, Ta'likat-ı Ali Evail-i Tecrid, Haşiyet ü'l-Feraiz*'dir. (M)

Hayal İçinde, Hüseyin Cahit'in (Yalçın) romanı [1901]. Eser, Edebiyatı Cedide kütüphanesi tarafından yayımlanan beşinci kitaptır. On yedi, on dokuz yaşlarındaki bir öğrencinin hayal zenginliğini, bu yüzden düştüğü sıkıntıları, iç bunalımı işler. (M)

HAYALİFENER bls. i. (*hayali* ve *fener*'den). Sihirbaz feneri denilen, resimli camları olan ve bu resimleri duvara yansıtan fenere benzer âlet. || *Mec.* Son derece zayıf kimseler için kullanılır: *Pembe, hayalifener olufsun diye başını yiyerek ona et yedirmişti* (H.E. Adıvar). *O yorucu iş zavallıyı hayalifenere çevirmiş.* || *Hayalifenere dönmek,* çok zayıflamak. (M)

HAYALÎ KÜÇÜK ALİ, türk karagözcüsü (İstanbul 1886). Asıl adı Mehmet Muhittin Sevilen'dir. Öğrenimini Davutpaşa rüştiyesinde yaptı (1909). Posta idaresinde memurluklarda bulundu. Birinci Dünya savaşına katıldı (1914). Terhis edildikten sonra yine Posta idaresinde çalıştı. Ankara'da paket posta memuru bulunduğu sırada emekliye ayrıldı (1944).

Karagöz oyunculuğuna daha çocukluk yaşında heves duydu. Hayalî Safvet, Kâtip Salih, Şair Ömer, Behiç Efendi, Arap Cemal, Sobacı Osman gibi ün kazanmış karagöz sanatçılarının hayal oyunlarını gördü. Zamanın ünlü karagözcülerinden Saraç Hüseyin'in yanında karagözcülüğe başladı. İlk oyununu Fatih'te Draman mahallesinde gösterdi. Bundan sonra altmış yıla yakın bir süre hep karagöz oynattı. Eski hayalîlerin yer yer kaba, açık saçık konuşturmalarını düzeltti. Bu geleneksel temaşa sanatını, özelliklerini bozmadan XX. yy.da yaşatmağa çalıştı. Derlediği *Karagöz* oyunları kitap halinde yayımlandı (1969). [M]

HAYALPEREST bls. sıf. (ar. *hayāl* ve fars. *-perest*, tapan'dan *hayāl-perest*). Hayale aşırı derecede önem veren, hayal peşinde koşan: *Daima hayalperest, olmayacak ümitler içinde yaşayan babam parasızlığı yüzünden sıkıntıda idi* (A.H. Tanpınar).

◆ **Hayalperestlik** bls. i. Hayalperest olma hali. (M)

HAYAM VURUK (1334-1389), Macapahit kralı (1350-1389). **Racasanagara** adıyle tahta çıktı. Gacamada'yı danışmanlığa getirdi. Macapahit krallığının altın çağı onun krallık dönemine rastlar. (L)

HAYANGE, Fransa'da Moselle idare bölgesinde (Thionville-Ouest idare çevresi) kanton merkezi, Fensch kıyısında; 11 009 nüf. Hayange, Lorraine'deki en eski demir şehridir. Bugün yüksek fırınları yılda 700 000 tondan çok çelik üretir. Kok kömürü fabrikaları. (L)

HAYAŞİ (Razan), konfuçius'çu japon filozof ve yazarı (1583-1657). 1605'te Fucivara Seigva'nın öğrencisiydi. Çu Hsi felsefesini Japonya'ya tanıttı. Hocası gibi Hayaşi de saçlarını kazıttı, tünik giydi. *Doşun* (Öğretinin İlkbaharı) adını aldı. 1608'de Şoğun Tokugava'nın sarayında Seigva'nın yerine geçti. Her türlü resmî kararı kaleme alan Hayaşi, hükûmet işlerinde danışmanlık görevi yaptı. Çeşitli konularda 170 eseri vardır. (L)

HAYAŞİ (Sencuro), japon generali (İşikava 1876 - Tokyo 1943). Harp akademisini bi-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN) ; LAROUSSE

tirdi (1903), bir süre bu akademiyi yönetti. İmparator Muhafız Alayı kumandanlığına getirildi. 1937'de bakan oldu. Bir süre sonra görevinden alındı. (L)

HAYAŞİ (Suruiçi), japon matematikçisi (Tokuşima 1873 - Matuye 1935). Tokyo Yüksek Öğretmen okulunda (1907-1911), sonra Sanday'da (1911) profesör oldu. Çeşitli alanlarda değerli çalışmalar yaptı (geometri, fonksiyonlar teorisi, sayılar teorisi v.b.). Modern avrupa matematiğini Japonya'da tanıttı. Matematik alanında japon geleneğini inceledi. (L)

HAYAŞİ (Tadasu), japon diplomatı (Sakura 1850 - Tokyo 1913). 1889'da Kobe eyaleti valisi oldu. 1891-1895 Arasında dışişleri bakan yardımcısıydı. Çin'de (1895-1896) ve Rusya'da (1897-1899) tam yetkili ve olağanüstü temsilci olarak bulundu. Çin-Japon savaşı sona erince, iki ülke arasında bir ticaret antlaşmasını kabul ettirdi. Ayrıca, Japonya-Rusya gerginliğini sona erdiren İngiltere-Japonya antlaşmalarını imzaladı (1902-1905). [L]

HAYAT i. (ar. *ḥayy*'dan *ḥayāt*). Canlı varlıklarda doğumdan ölüme kadar faaliyeti sağlayan olguların (özellikle beslenme ve çoğalma) tümü: *Benim için artık hayat bitti* (R.N. Güntekin). || Doğumdan ölüme kadar geçen süre, ömür: *Murtaza bey, bütün hayatında bu derece heyecana kapılmamıştı* (Vâ-Nû). || Geri kalan yaşanacak süre: *Artık hayatı boyunca sakat kalacak.* || Yaşama tarzı, içinde yaşanılan şartların bütünü: *Düzenli bir hayat sürmek. Köy hayatı.* || Meslek, durum: *Öğretmenlik hayatı.* || Yaşamaya değer kazandıran özellik: *Şeref hayattır, şerefsizlik ölüm.* || Yiyecekler, yaşamak için gerekli olan şeylerin bütünü: *Hayat pahalılığı.* || Canlılığın ifadesi olan hareket, kaynaşma: *Bu sahil kasabasında saat sekizde hayat bitiyor. Hayat dolu bir adam. Yüzünden hayat fışkırıyor.* || Kader: *Hayat, birbirinden ayırdıklarını, kısa bir müddet için tekrar yaklaştırır gibi olsa bile, uzun zaman yanyana bırakmıyordu* (Sabahattin Ali). || *Hayat suyu.* Bk. ABIHAYAT.

— ÇEŞ DEY. *Hayat adamı,* zamana kolayca uyan, güçlükleri yenmesini bilen kimse. || *Hayat arkadaşı.* Bk. ARKADAŞ. || *Hayat bu,* olaylara boyun eğildiğini anlatır. || *Hayat memat meselesi,* ölüm kalım meselesi. || *Hayat mücadelesi* (*kavgası*), yaşamak ve geçinmek için harcanan emeklerin bütünü. || (*Bir şeye*) *Hayat vermek,* canlılık vermek, canlandırmak: *Güllerde ötüşür suna / Sesi hayat verir cana* (Pir Sultan Abdal). || *Hayat sahası,* yaşamak için gerekli olan alan. || *Hayata gözlerini yummak* (*kapamak*), ölmek. || *Hayatı kaymak. Argo.* Her işi ters gitmek, mahvolmak. || *Hayatın baharı,* gençlik çağı. || *Hayatına girmek,* hayatında yer almak: *Ömrünün her vakası olmasa da olabilir, hayatına her giren insan girmese de olabilirdi* (Sabahattin Ali). || *Hayatını birine borçlu olmak,* biri tarafından ölümden kurtarılmış olmak. || *Hayatını kazanmak,* geçimini sağlamak: *Gazete satarak hayatını kazanıyor.* || *Hayatını yaşamak,* her türlü baskıdan uzak bir şekilde, gönlünce yaşamak. || *Hayatta olmak,* yaşamak.

— *Esk. Hayat-bahş,* hayat veren, canlılık kazandıran. || *Hayat-efzâ,* hayat arttıran, canlandıran. || *Hayat-engiz,* yaşamağa zorlayan, yaşatan. || *Hayat-ı alîl,* hastalıklı olarak yaşama. || *Hayat-ı askeriye,* askerlik hayatı. || *Hayat-ı câvidanî,* daimî hayat, ölümsüzlük. || *Hayat-ı hususiye,* özel hayat. || *Hayat-ı mâneviye,* manevî hayat. || *Hayat-ı müstear,* ödünç hayat, geçici hayat. || *Hayat-ı uhreviye* («ahret hayatı»), ebedî hayat.

— Anat. *Hayat ağacı,* beyinciğin dıştaki bozmadde kısmına yayılarak ağaç şeklinde dallanma gösteren akmaddeye Flourens tarafından verilen ad.

— Biyol. Bk. ANSİKL. || *Hayat mücadelesi,* her türlü duyguyu hesaba katmadan yapılan yaşama rekabetini anlatmak için Darwin'in ileri sürdüğü deyim. || *Esk. Hayat-ı müştereke,* iki veya daha çok canlı varlığın ortak yaşaması. || *Gizli hayat,* tohumlarda, birhücreli canlıların kist ve sporlarında, «süreğen» yumurtalarda, uzun ömürlü bitkilerin yer altı organlarında, susuz yaşama veya kış uykusu halindeki hayvanlarda görülen hayat. (Bu durumda solunum son derece yavaşlamış, fizikoşimik tepkiler tamamen durmuş gibidir.)

— Demogr. *Hayat çizgisi,* Lexis* diyagramında bir ferdi temsil eden çizgi. || *Hayat umudu,* belirli ölüm şartları içinde bulunan, aynı yaştaki kişiler topluluğunda ortalama yaşama süresi. (Özellikle, doğumdaki hayat umudu, ortalama hayat süresiyle özdeştir. Hayat umudunun hesaplanması için bir ölüm yüzdesi tablosu hazırlamak gerekir.) || *Ortalama hayat* (veya *ortalama hayat süresi*), çoğunlukla, bir ölüm yüzdesi tablosuyle belirlenen ölüm şartları içindeki kişiler topluluğunun yaşadığı yılların ortalaması.

— Ed. Kişilerin biyografisi: *Büyük adamların hayatı.*

— Eğ. *Hayat bilgisi,* ilkokullarda birinci devre öğretimde (1., 2., 3. sınıflar), tabiat bilgisi ve sosyal bilgiler konularında topluca okutulan ders. (Haftalık programı: 1. sınıfta 200 dakika; 2. ve 3. sınıflarda haftada 240'ar dakika okutulur. Öğretim grup çalışması şeklinde yapılır. Konular yakın çevrelerden başlanarak genişletilme yoluyle işlenir.)

— Fels. *Soyut düşünce hayatı,* Eflatun, Fichte ve Hegel'in felsefesinde sözü geçen ve saf düşünce yaşantısının gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan kendi kendine yeterli hayat. (Soyut düşünce hayatı, duyusal hayatın [arzuların], ahlakî ve dinî hayatın üstünde yer alır ve yaşamanın en yüce noktası olduğu gibi yaşantımız içinde zihnin ve düşüncenin en yüksek gerçekleşmesidir.)

— Giz. ilm. *Hayat çizgisi,* bilekten başlayan, avuç içine geçen işaret parmağına doğru yönelen çizgi. (Genel sağlık durumunu gösterdiğine inanılır.)

— Huk. Bk. ANSİKL. || *Hayat sigortası.* Bk. SİGORTA.

— Psikopatol. *Hayattan tiksinme,* ortada görünür bir sebep yokken, bazı kimselerin, hayata karşı duydukları sürekli bezginlik ve tiksinti. (Ne var ki, bu duygulara kapılan kişiler, genellikle, normal bir toplum ve meslek hayatı sürmekten geri kalmazlar. Hayattan tiksinenler, çoğunlukla, psikastenik ve şizoyid tiplerdir.)

— Siyaset. *Hayat sahası,* bir devletin nüfus artışı ve iktisadî ihtiyaçları gerekçesiyle varlığının lâzım şartı saydığı topraklar.

— ANSİKL. Biyol. *Hayat* nedir? Pek sık sorulan bu soruya şimdiye kadar değişik cevaplar verildi; böyle bir formülde en önemli olan soru işareti değil midir? Meselenin çözülmeden kaldığını niçin itiraf etmemeli?

Gerçekte, nesnelerin özü bilimsel araştırmanın kapsamı dışında kalır. Biyoloji bilgini hayat belirtilerini çözümlemeğe ve canlı varlıklara özgü karakterleri bulmağa çalışır. Özümleme ve ondan doğan kendi kendine üreme nitelikleri, genellikle hayatın özelliği sayılır. Bunlara irkilebilmeyi ve ortamda meydana gelen değişikliklere (ayarlama, uyum, çevreye uyum) belli sınırlar içinde kalmak şartıyle dayanabilmeyi de eklemek gerekir. Hayat, yeni bir olay olarak ruhsallığıyle de ayrı bir özellik taşır. Canlı varlıkların bileşimi heterojendir; canlı varlık, glikonükleoproteinli ve lipo-nükleoproteinli koloit ipliklerden oluşur. Bu iri moleküllerin moleküllerüstü ilişkileri, tümüyle teşkilâtlı tek bir sistem meydana getirir.

Bundan bazı moleküllerin canlı olduğu sonucuna varmalı mıdır? Bazı kimseler virüsproteinlere (tütün mozaiğinin billûrlaşan virüsü) ilişkin olaylara dayanarak bu soruya evet diye karşılık verebilirler. Saf kimyasal maddelerin, bir hücreye girdikten sonra onu özdeş moleküller yapmağa yöneltecek nitelikte olduğu şüphesizdir; bununla beraber hücresel bir ortam olmazsa, bu maddeler, canlı varlıkların hiç bir özelliğini göstermedikleri gibi, kendiliklerinden üreyerek çoğalamazlar da.

Hayat'ın gözle görülür bir organlaşmasıyle birlikte, karmaşık kimyasal bir yapısı vardır. Bu organlaşmanın son basamağı, farklı koloit ortamlar olan sitoplazma ve çekirdekten ibaret hücredir.

Hücre çoğalması çeşitli mekanizmalarla gerçekleşen bir bölünmedir. Kendiliğinden üreme gücü taşıyan tek moleküllerin (genler, virüsler) çoğalması, bir molekül mahiyetini değiştirmeksizin ikiye bölünemeyeceğinden, hücreninki gibi olamaz. Kendiliğinden üreme kendi kopyasını veya kalıbını yapma süreci demektir. Bunun için de sitoplazmanın yardımına ihtiyaç vardır. Gen ve virüslerin sitoplazma ile ilişkileri yeni yeni incelenmeğe başlanıyor. Pauling ve Dellenick'e göre kendini eşleme süreci iki evrede olur; bir A molekülü kendine ek bir A molekülünü meydana getirmek için kalıp ödevi görür; A' molekülü de aynı şekilde davranarak kendine ek bir molekül, yani bir A molekülü için kalıp ödevi görür. Ültramikrobiyoloji hakkındaki bilgilerin bugünkü bulanık durumu canlı ile cansız arasındaki ilişkiler konusunda inandırıcı bir yoruma imkân vermiyor. Hayat, mutlak sıfırın yakınlarında ve en yüksek boşlukta kupkuru ve asılı bir durumda olabilir; bu devrede sitoplazmanın koloitliği kaybolur, fakat canlı madde, gerekli su, gaz ve ısı sağlanırsa, ilk koloit durumunu ve etkinliğini yeniden kazanır. Bu şartlar altında canlı organizma basit bir madde gibi cansız olur, sonra dinamik özelliğini elde eder. Hayat karbon atomunun olağanüstü niteliklerine bağlı görünüyor. Canlı maddenin karakteristiği, molekül yapısı bakımından bakışımsız oluşudur; ancak fotoşimik sentezler, yani daire şeklinde polarlanmış olan güneş ışığını kullanan fotoşimik sentezler, madenî maddeden organik maddeye geçişi sağlayabilir (A. Dauvillier, E. Desguin). Organik madde fizikoşimik etmenlerin etkisi altında örgütlenir ve canlılık kazanır. S.L. Miller'in ünlü deneyleri, organik bileşiklerin vaktiyle Dünya yüzünde nasıl belirdiğini göstermişti. Aldehit ve siyanhidrik asit yaratmağa elverişli her süreç, ilkel dünyanın hidrosferinde amino asitlerin oluşumuna yolaçabilir.

● *Canlı varlıkların özellikleri.* Canlı varlıkların belirli bir şekli, boyu, kimyasal bileşimi ve bir yapısı vardır. Bileşimi heterojen olmasına rağmen kendisi örgütlü bir bütündür. En basit canlı birimi hücredir.

Kendiliğinden oluşan ve bağımsız bir hayat yaşayabilen ilk hücreler ihtimalki kamçılılardır; hayvanlarla bitkilerin, bu kavşak noktasından çıktığı sanılır. Birhücreli bitkilerle birhücreli hayvanlardan çokhücreli bitkilerle çokhücreli hayvanlar oluşmuştur. Çokhücreliler milyarlarca hücreden meydana gelir; bu hücreler, değişik görevleri yerine getiren çeşitli dokuları ve özel organları oluşturur.

Fizyoloji basit madde ve enerji şekillerini kullanır. Meydana gelen tepkimeler canlı varlıkların yaşamasını ve üremesini sağlar. Canlı varlığın temel özgünlüğü bu özümleme gücü, yani dışarıdan oksijen ve besin alarak bunları kendisiyle özdeş maddelere dönüştürme yeteneğidir. Bu dönüştürme, «metabolizma» denen karmaşık ve çeşitli olayların birlikte işe koşulmasını gerektirir. Canlı varlıkların karakteristik belirtisi bu ortak çalışmadır.

Metabolizmaların tümü canlıyı, yalnız ölüm esnasında ulaşılan denge durumundan kur-

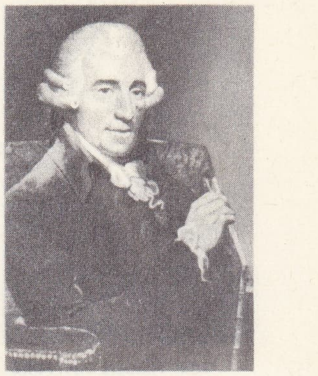

Joseph HAYDN
(maddesi 723. sayfada)

Francesco HAYEZ
«Sicilyalıların Akşam Duası», Modern Sanatlar galerisi, Roma
(maddesi 724. sayfada)

Foto. Enzo Créa (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

John Fillmore HAYFORD (maddesi 724. sayfada)

tarır. Bununla beraber canlı bir organizma antropisini sürekli olarak artırır, sonunda ölümle denk olan en yüksek antropi durumuna yaklaşır; artık bu durumdan uzaklaşamaz ve ancak dış ortamdan negatif antropi edinerek hayatta kalır. Canlı varlık, yaşamak için negatif antropiyle beslenir veya yaşamak sayesinde antropiden kurtulur. Negatif antropi bir düzen tedbiri olduğundan, canlı varlık oldukça yüksek bir düzen (veya düşük bir antropi) düzeyinde yaşamasını sürdürür; çünkü canlı varlık, içinde yaşadığı ortamdan başlayarak düzeni özümser. Sürekli olarak antropi ürettiği halde canlı varlık ancak çok geç olarak, yani ölüm anında en yüksek antropisine ulaşır. Ödünleyici bir mekanizma, yani negatif antropiyi özümseme, hayatın bu karakteristik istisnasını sağlar.

Canlı varlıkların diğer karakterleri ise şunlardır: irkilebilme, ortaya çıkan değişikliklere (ayarlanma veya çevreye uyum), belli sınırlar içinde kalmak şartıyle, kendiliğinden dayanabilme gücü, üreme, ihtiyarlama, az çok uzun bir süre yaşadıktan sonra ölme. Bitkiler ve hayvanlar, aralarında hatırı sayılır derecede farklar olmakla beraber, yukarıda sözü edilen karakterleri gösteren sentez makineleridir.

Bitkiler genellikle hareketsizdir. İrkilme yetileri az gelişmiştir. Bunlarda sinir bağıntısı olmadığı gibi suyuk bağıntısı da çok azdır; buna karşılık sentez güçleri yüksektir. Klorofilsiz olanlar dışında bütün bitkiler kendibeslektir, yani bütün kısımlarını havadan ve sudan aldığı madensel maddelerden yapar. Bitkilerdeki kendibesleklik olmasa, karbon çevrimi tamamlanamazdı. Kendibesleklik bitkilerin hareketsizliğiyle bağdaşır bir olaydır.

Hayvanlar büyük ölçüde irkilebilir; bu sayede çeşitli uyartılara karşılık verebilir ve çevredeki değişikliklere göre dayanışını ayarlar. Ama sentez güçleri, ne kadar yüksek olursa olsun, madenî maddelerden organik madde yapmağa elverişli değildir. Hayvanlar dışbeslektir, yani başka varlıklarla beslenir, kendileri için gerekli protitleri, polimerli glüsitleri, lipitleri tamamen hazır olarak alırlar. Sindirme mayaları, hücrelerin özümleyebileceği basit besin maddelerini serbest hale getirir. Yiyecek aramak hayvanları yer değiştirmeğe zorlar. Bu yüzden bir hareket aygıtına ve bunu harekete geçirecek bir sinir sistemine muhtaçtırlar. Hareket ve sinir sistemleri basit yapılı hayvanlardan yüksek yapılılara doğru gidildikçe mükemmelleşir. Hareketler gittikçe artan ruhsal bir etkinlikle yönetilir. Bunlarda sinir ve suyuk bağıntısı büyük ölçüde gelişmiştir.

Canlı varlıklar tek başına yaşayamazlar; mahallî topluluklar, biyosenozlar, birçok sınıfa ayrılmış (kıraliçe, işçi, asker v.b.) farklı bireylerden ibaret toplumsal gruplar, ortakyaşar topluluklar halinde birarada yaşarlar. Canlı varlıklar bazen kendi kendilerine yetmezler, o zaman başkalarıyle birarada, çürükçül ve asalak olarak yaşarlar.

● *Hayat hakkındaki teoriler.* Hayat hakkında genel ve toplu bir fikir edinmek isteyenler, hayatın nasıl ortaya çıktığını, nasıl süregeldiğini, tabiattaki gerçek yerinin ve anlamının ne olduğunu bilmek isteyenler, bu boşlukları doldurmak için bir varsayıma başvurmak, yani olayların büyük çoğunluğuyle bağdaşan, bilimsel olarak kabul edilen hiç bir olayla da çatışmayan teorik görüşlere başvurmak zorundadırlar. Sadece tarihî bir değer taşıyan bu genel teoriler, Y. Delage'a göre dört kategoride toplanabilir:

1. *hayatı metafizik görüşle açıklamağa çalışan teoriler.* Bu gruptan olan görüşler, Aristoteles, Eflatun, Aziz Augustinus, Van Helmont ve Stahl'ın saf *animizm*'i, Blumenbach ve Needham'ın *nisus formativus*'u, bugün, hiç değilse kısmen, Grasset'in neovitalizminde devam eden Barthez'in ve eski Montpellier okulunun *hayat gücü* (*force vitale*) kuramıdır (bk. ANİMİZM, VİTALİZM, NEOVİTALİZM);

2. «*evrimci*» *teoriler.* Buna göre hayat, türlerin belirdiği zamandan beri birbirinin içinde devam eden tohumların gelişmesidir; öyle ki her türün ilk bireyi, bu türden doğan ve dünyanın sonuna kadar da doğacak olan bütün tohumları taşır. Bu teorinin taraftarları, hayat tohumunun yumurtada veya spermada bulunduğunu kabul edişlerine göre, *spermacılar* ve *yumurtacılar* diye adlandırılır;

3. *mikromerci teoriler.* Bunlara göre «hayat, canlı maddenin temel unsuru olan özel cisimciklerin niteliği sonucudur» (Y. Delage). Bu teorilerin bazıları söz konusu cisimciklerin ölümsüz olduğunu, çoğunluğu ise ölümden sonra yok olduğunu kabul eder. Ayrıca bu teorileri üçe ayırmak gerekir. Bir kısmına göre bütün hayat cisimcikleri aynı özdendir; kimine göre bunlar karmaşıklığı gittikçe artan kimyasal basit moleküller, kimine göre de vücut hücrelerinde veya organizmanın temel nitelik ve karakterlerinde, daha doğrusu soydan gelen plazmadadır;

4. *organisizm teorileri.* Bunlara göre «hayat, vücudun biçimi ve çeşitli kısımlarının nitelik ve karakterleri, hücre, kas telleri, dokular ve organlar gibi karşılıklı olarak birbirini etkileyen bütün unsurların karşılıklı etki, tepki ve mücadelesinin sonucudur» (Y. Delage). (Bk. KALITIM, DEĞİŞİM, TÜR, AYIKLANMA, ÖLÜM v.b.)

Bu büyük teoriler bir süre geçerli sayıldı. Bugün biyokimya ve biyoloji bilginleri sentez yoluyle canlı madde elde etmek için özellikle uğraşıyorlar. Bakalım laboratuvar bir canlı varlık mı yapabilecek, yoksa bir ceset mi?

— Huk. Anayasanın 15. maddesine göre, özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Ancak adlî kovuşturmanın gerektirdiği hususlar istisna teşkil eder. Ayrıca bir kimsenin hayatı üzerindeki hakkı, onun şahsiyet haklarındandır. Bu hak sadece üçüncü kişilere karşı değil, aynı zamanda şahsın kendisine karşı da korunmaktadır. Bu itibarla bir kimse kendi rızası ile de öldürülmesini isteyemez. Bu husus Türk Ceza kanununca kasten adam öldürme sayılır, ancak karşı tarafın buna razı olması hafifletici sebep olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Anayasanın 14. maddesi herkesin yaşama hakkına sahip olduğunu açık olarak belirtmektedir. (Bk. ŞAHSİYET *hakları*.) [LM]

HAYAT i. (ar. *ḥıyāt*, duvarlar'dan *ḥayāt*). Bazı eski evlerin bahçeye bakan, üstü kapalı, bir veya birkaç yanı açık kısmı: *Mehtap, yattıkları serin hayatı ışıl ışıl aydınlatmaktadır* (N. Araz). [Bk. ANSİKL.] ‖ Avlu, ev bahçesi.

— ANSİKL. *Hayat,* genellikle evin üst katındadır, buraya avludan veya bir iç merdivenle çıkılır. Etrafında odalar sıralıdır. Önü açık olduğundan aydınlık ve havalıdır. Burası eski yunan evlerinin aula'sı sayılabilir. Çeşitli şehirlerde değişik adlarla anılır. İzmir civarında *hanay*, Ankara'da *sergâh*, Kütahya'da *yazlık* ve bazı yerlerde de *divanhane* veya *tahtapoş* denir. Bazan ön kısım kafeslerle kapatılır ve bu kafeslerin dışarıya taşkın olan kısımları *köşk* veya *cihannüma* adını alır. Hayat'ın bir köşesinde hafif, yüksekçe setler bulunur. Bazı yerlerde bu kısım camekânlıdır. Yazın burada yatıldığından *uykuluk* adı da verilir. (M)

Hayat, İstanbul'da yayımlanan haftalık türkçe dergi (çıkışı 6 nisan 1956). Sahibi Şevket Rado, yayın müdürü Hikmet Feridun Es, sorumlu müdürü Çetin Emeç'tir. Tifdruk tekniğiyle basılan renkli bir magazin ve aktüalite dergisi niteliği taşır. Sohbet, hikâye, moda, aktüalite, sosyete, edebiyat, karikatür, satranç ve briç, fal, tiyatro, bilmece, tefrika sayfa ve köşeleri vardır. Orta sayfalarında daima renkli bir tablo verir. Baskı sayısı yüksektir. 1958 Yılı sonlarına kadar 116 sayı çıktıktan sonra, her yıl 1 numaradan sayı almağa başladı. (M)

Hayat, haftalık dergi. 2 Aralık 1926'da yayımlanmağa başladı. Kurucus ve başyazarı Mehmed Emin (Yurdakul). Büyük boyda 20 sayfa olarak çıktı. Fikir ve edebiyat yazıları yayımladı. (100 sayıdan fazla). Dergide Mehmed Emin'den başka Faruk Nafiz, Köprülüzade Fuad, Ali Canip, Mustafa Şekip, Sabiha Zekeriya, Galip Bahtiyar, Ahmed Refik, Fazıl Ahmed, İbrahim Fazıl, Reşad Nuri, Halil Bedi, Halid Fahri, Nurullah Ata (Ataç) v.d. yazarla da yer aldı. Dergi, Cumhuriyet devrinde Harf devrimi öncesinin en etkili edebiyat ve fikir dergilerinin başında gelir. (M)

Hayat, Samsun'da yayımlanmış türkçe günlük gazete (1921, 24 sayı). Müdafaa-i Hukuk cemiyeti tarafından çıkarıldı. İmtiyaz sahibi Ömer Niyazi, başyazarı Ethem Veysi idi. Bu büyük boy gazetenin iki sayısı, Ankara Millî kitaplığında bulunur. (M)

Hayat (BİR), Guy de Maupassant'ın ilk romanı (1883). Bu eserde, bir avuç sevinç ve bir yığın üzüntüyle yüklü insan hayatının bir kesitini buluruz. Romanın kişilerinden biri şu sonuca varır: «Yaşamak, gördüğünüz gibi, ne sanıldığı kadar güzel, ne de sanıldığı kadar kötü». Bu eserde Flaubert gerçekçiliğinin etkileri görülür. (→ Bibliyo.) [L]

Hayat Ansiklopedisi, Cumhuriyet Matbaacılık ve Neşriyat şirketince yayımlanan ansiklopedi (10 cilt; 1932-1936). Dört ciltlik *Compton's Picture Encyclopedia* (Compton'un Resimli Ansiklopedisi) adlı eser örnek tutularak M. Zekeriya (Sertel), Hamit Sadi (Selen), Salih Murat (Uzdilek), M. Samih (M. Turhan Tan), Faik Sabri (Duran), Kâzım Nami (Duru) tarafından hazırlandı. (M)

Hayat Ansiklopedisi, Hayat yayınları arasında yer alan eser, fasiküller halinde çıktı (1961-1964). 20,5 X 27,5 Boyutunda, 3 408 sayfa, 6 cilt. Yayını yönetenler Şevket Rado, Hikmet Feridun Es. 1969'da takım halinde yeni baskısı yapıldı. (M)

Hayat-ı Hakikiye Sahneleri, Hüseyin Cahit Yalçın'ın (1874-1957) eseri (ilk basımı 1909). Yazar Servetifünun dergisinde yayımlanan mensur şiir, fıkra ve hikâyelerinden bir kısmını bu kitapta topladı. Gerçekçilik akımını benimseyerek sade ve yapmacıksız bir dille yazdı. Tasvir ettiği kişileri gerçekte olduğu gibi, onlara kendinden hiç bir şey katmadan eserinde canlandırdı. İnsanların günlük hayatından, ilk bakışta önemsiz görülen ilişkilerinden gözlemlerine dayanarak, renkli, psikolojik tahlillerle derinleşen tablolar çizdi (Kayıkçı, Ezik Palamut v.d.) [M]

Hayat-ı Muhayyel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın (1874-1957) hikâye kitabı (ilk basımı 1899). Eser 21 hikâyeden kuruludur. Kitaba adını veren «Hayat-ı Muhayyel» servetifünunculardan Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit, Mehmed Rauf, göz hekimi Esat Paşa ve Hüseyin Kâzım'ın Abdülhamid II baskısından kurtulmak amacıyle başkentten uzak bir ülkede yaşama tasarılarının hikâyesidir. Bu ülke Yeni Zelanda'dır. Hikâyede tasvir edildiğine göre «Orada her şey, hattâ sema bile yeni»dir. Fakat gerekli para temin edilemediği için bu seyahat gerçekleşmedi. Bir süre adı geçenleri oyalayan mutlu bir hayal olarak kaldı. Bunun dışında «Görücü» ve «Köy Düğünü» gibi konusunu mahallî âdetlerden alan ve gözlemlere dayanan iki ünlü hikâyeden başka diğerleri İstanbul'daki azınlık ve tatlı su frenkleriyle, seçkin kişileri konu edinmiştir. Hikâyeler yazıldıkları devrenin öteki eserlerine oranla oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Eser, batılı anlamda küçük hikâye türünün başarılı bir örneğidir. (M)

HAYATÎ sıf. (ar. *ḥayāt*'tan *ḥayātī*). Hayat için zorunlu olan veya bitkisel, hayvanî hayatı meydana getiren: *Çünkü diğer hayatî ihtiyaçlardan artan paramız ancak buna müsaittir* (R.N. Güntekin). *İnsan vücudunun hayatî organları. Organların hayatî faaliyeti.* ‖ *Mec.* Temel, çok önemli bir şeyin bağlı bulunduğu başka bir şey: *Hayatî bir mesele.*

— Biyol. *Hayatî etkinlikler,* hayattan doğan kuvvet belirtileri. ‖ *Hayatî tepkiler,* canlı cisimlere özgü fiziksel ve kimyasal tepkiler. (Boyandığı zaman genellikle ölen hücre protoplazmasını öldürmeden etkileyebilen metil yeşili gibi bazı boya maddeleriyle yapılan boyama işlemine «hayatî boyama» adı verilir.)

◆ **Hayatiyât** i. *Esk.* Biyoloji: *Riyaziyât, tabiiyât, hayatiyât, ruhiyât, içtimaiyât gibi müspet ilimler, sanayie ve güzel sanatlara mahsus fenniyetlere, dinlere merbut değildir* (Ziya Gökalp).

◆ **Hayatiyûn** çoğl. i. *Esk.* Biyoloji ile uğraşanlar, biyoloji bilginleri. (M)

Foto. Northwestern üniversitesi (LAROUSSE)

HAYATÎ (Hacı Ahmed), türk bilgini (Elbistan ? İstanbul 1881). Tahsilini Elbistan'da yaptı. Babasının ölümü üzerine müftü tayin edildi. İstanbul'a gelerek Ayasofya'da dersler verdi. Bu arada *Tuhfe-i Vehbî*'ye farsça şerh yazdı. *Tuhfet-i Müstahrice* (Kitaplardan Çıkartılan Bilgilerden Armağan) adlı bir eseri daha vardır. (M)

HAYATİYET i. (ar. *ḥayātiyyet*). Hayatın gelişmesi, devam etmesi için gerekli güç: *Hastada hayatiyet görülmüyor.* ‖ *Mec.* Canlılık: *Gözleri hayatiyet ifadeleriyle ışıldardı* (Vâ-Nû). ‖ *Teşm. yol.* Yaşama, uzun süre devam etme yeteneği: *Bir siyasî rejimin hayatiyeti.* (M)

HAYATİZADE FEYZİ MUSTAFA EFENDİ, türk hekimi (öl. İstanbul 1773). Ahmed II devrinde sarayın hekimbaşısı oldu. Hekimliğe ait çoğu basılmamış dokuz eseri Veliüddin Efendi kütüphanesindedir. Aralarında *İllet-iz Merak*, *Hülâsat-üt-tıb* adlı eserler ile frengiye ait iki kitabı, Tıbba ait bir lûgati, vebaya ve hummaya ait risaleleri mevcuttur. (M)

HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ EFENDİ Büyük. Bk. MUSTAFA FEYZİ EFENDİ *Hayatizade, Büyük.*

HAYATİZADE SÜLEYMAN EFENDİ Damat. Bk. SÜLEYMAN EFENDİ *Hayatizade, Damat.*

Hayatlar (*Bioi Paralleloi*), Plutarkhos'un eseri. Plutarkhos bu kitabını Sosius Senecius'a adamıştır. Kitaptaki bazı biyografiler kaybolmuştur. Eski yunanlı ve romalı ünlü kişileri birer birer karşılaştırmak için yazılan elli tanesi bugüne kaldı (örnek: Demosthenes-Cicero, İskender-Julius Caesar, Agesilas-Pompeius). *Hayatlar*'da özellikle fıkralar ağır basar. Plutarkhos'ta tarihçilik kadar, hattâ ondan daha çok ahlâkçılık kaygusu görülür. Bu derleme, zenginliği ve çeşitliliği ile olduğu kadar düşünce planındaki üstünlüğü ile de önemlidir. (→ Bibliyo.) [L]

Hayat mücadelesi (*Struggle for life*), Darwin'in, her duyguyu ortadan kaldıran hayat rekabetini anlatmak için ortaya attığı deyim. (L)

Hayattan Sahifeler, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (1864-1944) romanı (1919). Hüseyin Rahmi her şeyi apaçık, olduğu gibi anlatmayı (natüralizm) edebiyatın amacı sayar. Zaman zaman yükselen itirazlara karşı bu anlayışını şiddetle savunmuştur. «Hayattan Sahifeler» daha tefrika edilirken, son bölümün yayımlanması yasaklandı. Kitap halinde basılan birinci bölüm, gazetede çıkan kısımdır. Hüseyin Rahmi bu romanında Edirnekapı dışındaki mezarlıklarda yapılan ölü gömme törenlerini bütün ayrıntılarıyle anlatır. (M)

Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul'da yayımlanan aylık tarih dergisi. 1965'te yayımlanmağa başladı. Yayın müdürü Yılmaz Öztuna'dır. Dergide tarihle ilgili yazı ve incelemelerden başka, karikatür, aktüalite, okurların tarihle ilgili sorularına cevaplar, tarih bilmeceleri de yer alır. (M)

Hayat Yolu (*Put'Jızni*), A. Makarenko'nun 1933'te yayımlanan eseri. Yazar, 1920'de kendi öğütlediği bir toplulukta («Maksim Gorki kolonisi») kişinin yeni baştan eğitilmesi konusunda bir deneyini anlatır. Yazar, bu eserinde, «insanı kolektif yaşayış içinde göstermeğe, insanın kendi kendisiyle savaşını anlatmağa, kolektif yaşayış içindeki bir topluluğun kişilik ve değer kazanma yolunda giriştiği savaşı belirlemeğe» çalıştığını söyler. (→ Bibliyo.) [L]

HAYBAHASIL zıf. (ar. *ḥā'ib ü ḥāsir*'den). *Halk dili.* Umutsuz ve yoksul bir şekilde. (M)

HAYBE zf. (ar. *ḥaybet*'ten *haybe*). *Argo.* Boş, işe yaramayan, anlamsız.

— DEY. *Haybeye kürek çekmek. Argo.* Boşu boşuna uğraşmak.

◆ **Haybeci** i. *Argo.* Dolandırıcıların, aldatmak istedikleri kimse. ‖ İşi gücü olmayan, sebatsız kimselere verilen ad: *Haybecinin bütün işi gücü kahvelerde oturmak.*

◆ **Haybeden** zf. *Argo.* Bedavadan, hiç yoktan (gelmek). [M]

HAY BEN ŞERİRAH, musevî hekim (939-1038). Pumbedita Babil akademisinin son başkanıydı. Talmud hukuku üstüne birçok arapça eser yazdı. Bunların en önemlisi ölümünden az sonra İbranîce'ye tercüme edilen bir ticaret kitabıdır. Talmud'u inceleyen kitaplar üstüne yorumlar, litürjik şiirler ve Talmud lûgati üstüne dilbilim eserleri yazdı. Bazı metinler yanlış olarak ona mal edilir. Yazar özellikle Yahudilikle ilgili çeşitli açıklamalarıyle tanındı. Bu açıklamalar, nitelik ve nicelik bakımından, daha önceki açıklamalardan çok üstündür. (L)

HAYBER geçiti, Kabil ırmağı vâdisini (Afganistan) Safid'in (Kuh) doğu ucundan geçerek Peşaver'e (Batı Pakistan) bağlayan geçit. Doğu ucu Camrud (Pakistan) ile Dhaka (Afganistan) arasındadır; buradan bir kervan yolu ve bir karayolu geçer. Afganistan sınırında Camrud ile Landi Hana arasında ise bir tren hattı döşenmiştir. Merkezde, Ali Mescid'de, geçit yüksekliği 400 m'ye ulaşan kayalıklar arasına sıkışmış 10-12 m genişliğinde bir dehliz halini alır. Bir istilâ yolu olan Hayber geçitinde Afganlılar 1842'de ingiliz ordusunu imha etmişti. (L)

HAYBET i. (ar. *ḥaybet*). *Esk.* Hayal kırıklığı, arzuların yerine gelmemesi: *Neden geçsin sefaletlerle, haybetlerle ezmânın? / Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a imanın?* (M.Â. Ersoy). ‖ *Haybet-zede*, hayal kırıklığına uğramış, istediğini elde edememiş. (M)

HAYBOCİ i. (ital. *ha poggia*). Bk. AYBOCİ.

HAYDA ünl. (onomatope). Hayvanları harekete geçirmek ve gayrete getirmek için kullanılan söz. ‖ Şaşkınlık belirten ünlem.

◆ **Haydalamak** geçl. f. «Hayda» diye seslenerek hayvanı harekete getirmek veya gayrete getirmek.

◆ **Haydamak** geçl. f. «Hayda» diye seslenerek hayvanı yürütmek: *Arabacı, kaygan yokuşu, duraklamadan çıkabilmek için, kırbacını şaklatarak hayvanları apansız haydayınca, Neriman ürkerek Cemil'in koluna girdi* (Kemal Tahir). ‖ *Argo.* Defetmek, kovmak: *Onu fabrikadan da haydamışlar.* (M)

HAYDAMAKLAR, Ukrayna Kazaklarına verilen ad. Haydamaklar, Polonya'ya karşı ayaklandılar, geçtikleri yerleri yağma ederek leh ve rus kuvvetleriyle çarpıştılar (1750-1769), zamanla yok oldular (L)

HAYDAR i. (ar. *ḥaydar*). *Esk.* Arslan. ‖ Cesur ve yiğit kimse. ‖ Halife Ali'nin lakabı. ‖ Erkek adı.

— Dinî Ed. Halife Ali'nin adlarından birinden esinlenerek doğu islâm edebiyatında yiğitlik, arslan gibi gösterişli, sözünde durma, savaşta atılganlık örneği olarak kullanılır. Döne döne düşmana saldıran anlamında ise *Haydar-i Kerrar* olarak geçer.

◆ **Haydarâne** zf. *Esk.* Cesurcasına. Halife Ali'ye yakışır şekilde. (M)

HAYDAR (Muhammed), hint yazarı (Gazipur yakını 1750-Delhi 1816'ya doğr.). Fars edebiyatından Hintçe ve Orducaya birçok eser tercüme etti; şiirler yazdı. (L)

HAYDARÂBÂD, Batı Pakistan'da şehir, İndus'un meydana getirdiği Fulaili adasında, il idare merkezi; 434 500 nüf. Sind üniversitesi. Eski Emîrler sarayı ve hisarda güzel cami. Geleneksel sanayi (ipek işlemeciliği, kuyumculuk, lake eşya). Metalürji (tarım makineleri). Dokumacılık (pamuklular). Camcılık. Çimento fabrikaları. Çeltik ve yağ fabrikaları ile sepi evlerine işlenecek mal sağlayan faal tarım pazarı. Sinema stüdyoları.

— *Haydarâbâd* ili, Sind kıyısında uzanır; 2 342 000 nüf. (L)

HAYDARÂBÂD, Hindistan'da (Andhra Prađeş) şehir, eski Haydarâbâd devletinin başkenti; 1 252 000 nüf. 1589'da kurulan surlarla çevrili çok kalabalık eski şehrin çevresinde, sanayi mahalleleri ve bir askerî şehir (Secunderâbâd) yer alır. Haydarâbâd'da birçok sanayi tesisi kurulmuştur: metalürji (demiryolu malzemeleri, silâh); dokumacılık (pamuk ipliği ve ipekli kumaş fabrikaları); kimyevî ürünler; plastik maddeler; cam ve kâğıt fabrikaları. Ordu dilinde eğitim yapan üniversite (1918'de Nizam tarafından kuruldu). Haydarâbâd'ın hint yarımadasının merkezinde olması sayesinde, Begumpet havaalanı Hindistan'ın en işlek havaalanlarından biri haline gelmiştir. (L)

HAYDARÂBÂD devleti, Hindistan'da türk devleti. Kurucusu Çın Kılıç Handır. Çın Kılıç Han Hindistan-Türk imparatorları Timuroğullarının hizmetinde yüksek dereceli kumandan olarak çalıştı (1721-1724) Dekkan'da bazı eyaletleri idare etti. 1724 te burada bir devlet kurdu. Haydarâbâd devleti adını alan bu devlet 1858'e kadar Timuroğullarının hâkimiyetinde kaldı. Bu tarihten sonra da İngiltere'ye bağlandı.

Devletin başında bulunmuş olan hükümdarlar şunlardır: Çın Kılıç Han (öl. 1748); Ahmed Han (1748-1750); Muhiddin Han (1750-1751); Salâbet-Ceng Han (1751-1763); Ali Han (1763-1802); İskender-Çatı Han (1802-1829); Ferhunde Ali Han (1829-1857); Mahbub Ali Han I (1857-1869); Mahbub Ali Han II (1869-1911); Osman Han (1911'den itibaren).

Devletin dili önceleri Türkçe, sonra Farsça son devirlerde ise Hindustanî dilinin Urdû diyeleği oldu. Haydarâbâd hükümdarlarına «Nizam» denir. Çın Kılıç Han zamanında Hindistan-Türk devletinin yıllık geliri 42,5 milyar TL idi. Bugün Hindistan'ın yerli devletlerinden olan Baoni nevvapları, Çın Kılıç Hanın büyük oğlunun soyundandır. Bugünkü nizamlar, Çın Kılıç Hanın dördüncü oğlu olan Ali Handan gelmedir. Bunlardan Hidayet Ali Han (doğ. 1907) ingiliz generali rütbesini taşır; 1911'den beri veliaht ve Berar prensidir. 1948'den beri babası Nizam Osman Hana (doğ. 1886) naiplik eden Ali Han, 1913'te son halife Abdülmecid II'nin kızı Dürri-şehvar Sultan ile evlendi, bu evlenmeden veliaht Bereket Ali Han ile prens Keramet Ali Han doğdu. Bunlardan Bereket Ali Han, şair Hüseyin Siret Özsever'in torunu ile evlidir.

Hindistan 1948'de bağımsızlığını kazanınca mahallî hükümdarların Hindistan ile olacak ilişkilerini düzeltmede en çok Haydarâbâd konusunda anlaşmazlık çıktı: Nizam, bu bölgenin bağımsız olması gerektiğini savundu. Hindistan ise bunun aksine Haydarâbâd'ı diğer mihracelikler gibi kendine bağlı olduğunu iddia etti. Yapılan savaşlar sonun Haydarâbâd'ın savunma ve dış işlerinde Hindistan'a bağlı, diğer bakımlardan ise bağımsız olması kabul edildi. Bu sırada kuzey hindistanlı lider Seyyid Kasım Regavi'nin yönettiği «rizakârlar» adı verilen yarı askerî yarı sivil bir topluluk harekete geçerek Hindistan topraklarını yağmaladı ve karışıklıklar çıkardı. Bunları bastırmak için Hindistan, Nizam'dan askerî kuvvetlerini Haydarâbâd'a çağırmasını istedi. Fakat bu istek bir sonuç vermedi ve rizakârların tecavüzleri devam etti. Bunun üzerine Hindistan «emniyet hareketi» adı altında birçok noktadan askerî kuvvetlerini göndererek Haydarâbâd'ı işgal etti ve burayı askerî bir vali tarafından yönetilen bir eyalet haline getirdi.

Hindistan'ın diğer bölgelerinde uygulanan demokratik esaslar üzerine bir meclis toplanması ve bu meclisin Haydarâbâd'ın geleceğini ve Hindistan ile ilişkilerini yürütmesine karar verildi. Bu durumda «nizam» sadece Haydarâbâd'ın başkanı unvanını muhafaza eden kişi oluyordu.

Bugün Haydarâbâd, Berar ile birlikte 260 166 km²'lik bir alanı kaplar (27 543 000 nüf.) Berar Haydarâbâd'dan ayrı bir bölgedir, başkenti Amraoti, dili ise hindustanî dilinin Braj diyeleğidir. Eyalette Haydarâbâd ve Amraoti'den başka üç büyük şehir daha vardır. (M)

HAYDAR ALİ HAN BAHADIR. Bk. BAHADIR HAN.

HAYDAR BAHŞ (Muhammed), hint yazarı (Gazipur yakınları 1750-Delhi 1816'ya doğr.). İranlı yazarların eserlerini Hintçeye tercüme etti. Ayrıca şiirler yazdı. (L)

HAYDAR BEY, Cumhuriyet devri ilk İstanbul valisi (İzmir 1879-?). Sıvas valisiyken İstanbul şehreminliğine tayin oldu (12 mart 1923). Ancak Sıvas'taki görevini devretmeden İstanbul valiliğinin de kendisine verildiği Dahiliye vekâletince bildirildi. İstanbul'a gelerek şehreminliği görevine başladı (8 nisan 1923). Kısa bir süre sonra İstanbul valiliğini de Esat Paşadan devraldı (11 nisan 1923). Valiliği ve şehreminliği sırasında modern ve motorlu araçlarla donatılmış itfaiye teşkilâtını kurdu, mezbahayı ıslah ve takviye etti. Bugünkü Belediye basımevini kur-

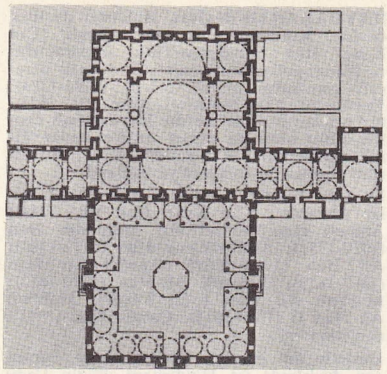

HAYREDDİN'in yaptığı Beyazıt camii planı (İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami adlı eserden) [maddesi 726. sayfada]

HAYREDDİN PAŞA (1872-1911) [maddesi 726. sayfada]

du. Beyazıt meydanında uzun süre **Haydar Bey havuzu** diye anılan ve alt kısmı yangınlar için su deposu olarak kullanılan havuzu yaptırdı. Ankara şehreminliğine tayin edilerek (8 haziran 1924) İstanbul'dan ayrıldı. (M)

HAYDAR BEY (Bammat), Kuzey Kafkasya cumhuriyeti dışişleri bakanı (Temirhanşura 1890-Paris 1965). Orta öğrenimini Stavrapol lisesinde, yüksek öğrenimini de Petersburg Hukuk fakültesinde yaptı. Öğrenciliğinde arkadaşları ile beraber Petersburg'da rusça olarak yayımladıkları *İslâm Âleminde* gazetesinde müslümanların hak ve hürriyetlerini savunarak mücadeleye başladı. 1917'de çarlık rejimi devrilince Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığı uğruna yapılan bütün çalışmalarında önde savaştı. İstiklâl mücadelesinde önce Türkiye'den yardım istedi. Kendi çabalarıyle Kuzey Kafkasya'yı bağımsızlığa kavuşturdu. 1919 Yılı başında yanındaki Kafkas heyetiyle Versailles Barış konferansına katıldı. Muhaceret yıllarının bir kısmını Paris'te geçirdi. Mücadele arkadaşlarıyle beraber türkçe, rusça, fransızca, almanca ve ingilizce yayımlanan *Kafkasya* dergisini kurdu ve İkinci Dünya savaşına kadar dergiyi çıkardı. Eserleri: *Kafkasya ve Rus İhtilâli* (1929); *Visages de l'İslâm* (İslâmlığın Yüzü) [1946]; *İslâmiyetin Manevî ve Kültürel Değerleri* (1963). [M]

HAYDAR BEY (Kadri), türk bestecisi (İstanbul 1846–ay.y. 1904). Babası İstanbul belediye başkâtibi Hacı Ahmed Beydir. Küçük yaşta babasının ölümü üzerine Enderun'a verildi. Müziğe olan üstün yeteneği ve iyi keman çalması Muzikaî Hümayuna alınmasını sağladı. Burada Donizetti Paşa ile birlikte orkestrada çalışma imkânını buldu ve ikinci mabeyinciliğe yükseldi.

Abdülhamid II zamanında Namık Kemal, Ali Bey ve Ahmed Midhat Efendilerle yakın dostluk kurması yüzünden binbaşı iken genç yaşta emekliye sevkedildi.

Türk musikisine batı tekniğini getirmeğe çalışan; özellikle operet şeklindeki sahne eserleriyle kendini gösteren ve eser veren ilk türk bestecisidir. Ayrıca batı müziği tekniğini türk musikisine sokmak için de ilerici bir çaba harcadı. Eserleri arasında özellikle *Çengi, Pembe Kız, Allâk Kız* operetleri çok ünlüdür. Çeşitli marşlar da bestelemiştir: *Türk Macar Marşı, Muhacir Marşı* v.d. (M)

Haydarbey köşkü, Kayseri'nin kuzeydoğusunda, Argıncık köyünden 500 m uzaklıkta kaleye benzer yapı. Kesme taştan olan yapı bir giriş, bir ana büyük salon ile buna açılan yedi oda ve doğrudan doğruya girişe açılan bir odadan meydana gelir. Büyük salonun üzeri, ortasından bir kemerle desteklenmiş kırık tonozla örtülmüştür. Salonun yanlarına dizilmiş odalar, tonozun yatay yükünü karşılayacak biçimde yerleştirilmiştir. Girişte kapının karşısına gelen bir merdivenle çatıya çıkılır. Basamak kenarlarının silmeleri ve yelpaze biçimindeki sahanlığı ile merdiveni ve bir odanın kaş kemer biçimindeki kapısından başka bezemesi yoktur. Sade kesme taş işçiliği, yapıya anıtsal bir görünüş verir. Yapının yazıtı yoktur. Emirler'deki 1241 yılında yapılmış olan köşkle yakın benzerliğinden ötürü XIII. yy.dan kalmış olduğu söylenebilir. (M)

HAYDAR CAN, türk bestecisi (öl. 1650). Azerî asıllıdır. 3 Haneli Irak düyek peşrevi'ni yarım yüzyıl arayle Ali Ufkî, Kanterciroğlu ve sonra Hamparsum ayrı ayrı notaya aldı. Eserleri: Irak saz semaisi, Segâh karabatak peşrevi, Saz semaisi, Isfahan saz semaisi. (M)

HAYDAR ÇELEBİ, osmanlı reisülküttabı (öl. İstanbul 1525). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Zamanında çıkan yeniçeri ayaklanmasında parmağı olduğu için yeniçeri ağası Mustafa Ağa ile beraber Kanunî Sultan Süleyman tarafından idam ettirildi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ruznamesini kaleme aldı. (M)

HAYDAR dağı, Batı Torosların adı tanınan tepelerinden biri; 2 224 m. Bozkır kasabası güneybatısında, Gökçay (Göksu) kaynaklarında: paleozoik şist ve kireçtaşlarından oluşmuştur; çam ormanları. (M)

HAYDAR EFENDİ (Ali), **Büyük Molla** veya **Haydar Molla** da denir, türk şair ve bilim adamı (öl. 1903). Maarif meclisi reisliğinde bulundu. İstanbul Hukuk fakültesinde verdiği derslerle tanındı. *Mecelle Şerhi*, İslâmiyete dair bazı risaleleri, ayrıca şiirleri vardır. (M)

HAYDAR HAREZMÎ, çağatay şairi (XIV. yy.). Hayatı hakkında bilgi yoktur. Mahlâsından Harizm Türklerinden olduğu anlaşılmaktadır, Timur'un torunu İskender bin Ömer Şeyh Mirza için yazılmış *Mahzen-el-Esrâr* (Sırlar Mahzeni) adlı bir mesnevisi vardır. Nizamî'nin (1141-1204) aynı adlı mesnevisine nazire olan bu eser, dil düzgünlüğü, nazım tekniği ve deyişiyle dikkati çeker. Ali Şir Nevaî (1441-1501) *Mecalis-el-nefâis* (Güzellikler Meclisi) adlı eserinde Haydar Harezmî'nin Türkî-Gûy («Türkçe Söyleyen») lakabı ile ün kazandığını yazar. Haydar Harezmî'nin yaşadığı çağlarda oldukça yaygın bir üne eriştiği anlaşılmaktadır. XV. Yüzyıl çağatay şairlerinin, Lütfî'den sonra, en güçlüsü sayılır. (M)

HAYDARÎ i. (ar. *ḥaydar*'dan *ḥaydarî*). Kıyf. *Esk.* Eskiden genellikle dervişlerin giydiği kolsuz, açık yakalı aba, hırka ‖ *Haydarî yaka*, yelek ve hırkanın açık V harfi şeklindeki yakası.

— ANSİKL. *Haydarî*, adını halife Ali'nin savaşlarda giydiği salta biçimindeki üst elbisesinden alır. Yalnız erkekler giyer. Genellikle de dervişlerin kullandığı bir giyecektir. Mintan üzerine giyilir. Uzun kollu olanına mevlevî ve bektaşîlerce «destegül» denirdi. Bektaşî haydarîsi dizkapaklarına kadar uzanır, diğerleri daha kısa olur. Dervişlerden başka bazı esnaf kolları da haydarî giyerdi. Savaşlarda cengâverlerin giydiği haydarîler üzerine ayetler yazılırdı.

◆ **Haydariye** i. *Esk.* Haydarî'nin dişili. (M)

HAYDARİLİK veya **HAYDARİYE** i. (Seyyid Kutbeddin Haydarî Zavei'nin adından). Melâmiyenin kollarından biri.

— ANSİKL. *Haydarîlik*'in Seyyid Kutbeddin Haydarî Zavei tarafından XIII. yy.da kurulduğu söylenir. Her türlü din ve tarikat törenlerinden, özel kıyafetten, Tanrı adlarını anarak Hak'kı bulmayı amaç edinen toplu ibadetlerden uzak kalan Haydarî tarikatı aşk ile kendinden geçmeğe önem verir. Tanrı'nın özünde yok olmak, ölümsüzlüğe ulaşmanın tek yoludur. İnsan, kendi benliğinden sıyrılır, dünya, ahret gibi geçici varlıklarının baskısından kurtulursa gönlünde Tanrı sevgisinin uyandığını sezer. Gönül Tanrı'ya giden yol üzerindedir. İnsan «aşk ve cezbe» ile onu ne kadar temiz, dünya ve ahret kaygılarından uzak tutarsa o ölçüde Tanrı'ya yakın olur. İlâhî bir coşkunluğa kapılmak, kendi özünde Tanrı güzelliklerini derin bir kendinden geçiş içinde görmek için «sohbet» gereklidir. Haydarîlikte sohbet, canlanın birbiriyle kaynaşması, çokluk içinde birliğe ulaşması (kesrette vahdet) anlamına gelir. Gönlünü geçici isteklerden, cennet, dünya gibi «nefs» ile ilgili varlıklardan arıtmayı bilen, Tanrı'dan başka gerçek, sohbetten başka birlik yolu tanımayan her insan doğru yoldadır.

Haydarîler, Ali'ye, dolayısıyle, oniki imam'a derin sevgiyle bağlanırlar. Onikiimama bağlılıklarını gösteren on iki dilimli taç veya keçe külâh giyerler. Kollarına Ali kulu olduklarını belirtmek için «mengûş» denen halkalar takar, sakallarını keser, bıyık ve perçem bırakırlar. Şarap içerler, bazı söylentilere göre esrar çekerler, bellerine demir çıngıraklar asarlardı.

Bir aralık Anadolu ve Rumeli yörelerinde gezici derviş olarak yaşadıkları, her türlü dünya ve nefs bağından sıyrılmış göründükleri onlarla ilgili kaynaklardan öğrenilmektedir. (M)

HAYDARLI, Afyon ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde (Dinar ilçesi) bucak. 16 Köy; 13 072 nüf. — *Bucak merkezi* (2 110 nüf.) Dinar'ın 31 km kuzeydoğusunda, denizden 1 180 m yükseklikte kurulmuştur. (M)

HAYDAR MİRZA. Bk. TAHMASB.

HAYDAR MİRZA (Muhammed — denir), türk tarihçisi (1499-1551). Çağatay Türklerinden Yunus Hanın torunu ve Babur Şahın yeğeni. Babasının ölümünden sonra (1508) Kâbil'e giderek Babur'a sığındı (1509). Babur ile birlikte Buhara ve Semerkant'ın fethinde bulundu. 1512'de Babur'u terketti, Fergana'ya, moğol hükümdarı Said Hanın yanına gitti. Gürgân («damat») unvanını aldı; Said Hariba ile birlikte Kâşgar ve Yarkend'e gitti. Said Hanın ölümü üzerine (1533) Timurluların hizmetine girdi. 1541'de Keşmir'i ele geçirerek kendi başına devlet kurdu. Yerlilerin ayaklanmaları sırasında (1551) öldürüldü. *Tarih-i Reşidî* adlı eserinin, kendi başından geçenlere çağının olaylarını anlatan ikinci bölümünü 1541-1544 yıllarında; Tuğluk Timur'un 1348'de tahta geçmesinden başlayarak çağatay tarihinden bahseden birinci bölümünü ise 1547'de yazdı. Kendisinden sonra gelen coğrafya ve tarih bilginleri, XVI. yy. olayları için onun *Tarih-i Reşidî*'sini örnek aldılar. Haydar Mirza, farsça yazdığı bu tarihi kendisi türkçeleştirdi. *Cihannâme* adlı manzum eseri, bir hint hikâyesinin Türkistan Türkleri çevresine uydurularak yapılan bir uygulamasıdır. 125 Sayfa tutan bu eserin tek yazması Prusya Devlet kütüphanesindedir. (M)

HAYDARPAŞA, İstanbul'un Anadolu yakasında, Üsküdar ile Kadıköy arasında sunî liman; Anadolu demiryollarının başladığı istasyon; Kadıköy'ün sınırları içinde bir semt. (M)

Haydarpaşa - Bağdat hattı. Bk. ANADOLU - BAĞDAT DEMİRYOLU.

Haydarpaşa garı, İstanbul'da Haydarpaşa semtinde gar. İnşaatı 1906 yılı mayıs ayında başladı, 19 ağustos 1908'de tamamlandı ve işletmeye açıldı. Binanın plan ve projesini Otto Ritter, Helmuth Conu isimli iki alman mühendis-mimarı çizdi, yine bu iki alman mühendis-mimarın nezaretinde tamamlandı. Haydarpaşa gar binası başlangıçta 255 m^2 arsa üzerine kuruldu. Bugün kapalı kısımlarla birlikte toplam arazi 3 836 m^2'dir. Bina her biri 21 m uzunluğunda olan 1 700 kazık üzerine oturtuldu. Temeli Hereke'den getirtilen pembe granit, cephesi de Lefke civarındaki bir taş ocağından getirtilen taşlarla yapıldı. Açık neftî olan bu taşların işlenmesi gayet kolay olmakla beraber hava tesirine karşı da dayanıklıydı. İlk gar müdürü E. Hugunen'dir. Gar 6 eylül 1917 günü büyük bir sabotaja uğradı. 7 Saniye ara ile meydana gelen iki büyük patlama sonucunda garda bekleyen tamamen dolu bir banliyö treni ve bir tabur asker diri diri yandı. Daha sonra bina yeniden onarıldı. T.C.D.D.'nın en büyük istasyonu olan Haydarpaşa garı bugün 1. İşletme müdürlüğü ve Gar müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Garda halen 7 yol, 4 peron bulunmaktadır. 1965'te inşaatına başlanan ve 29 mart 1969'da hizmete açılan elektrikli tren hattıyle Haydarpaşa garı bir kat daha önem kazandı. (M)

HAYDAR PAŞA Koca, türk kumandanı ve diplomatı (Gelendost, Isparta 1512-Bükreş 1595). Eğridir ve Akşehir medreselerinde okudu. İstanbul'a gelerek Mimar Ağa ocağına, sonra da Dârüssanayi odasına girdi. Mimar Ağa yardımcılığıyle Dârüssanayi kalfalığına yükseldi (1530). İlk türk tersanesini kurma işi kendisine verildi ve Haliç tersanesi yerinde havuzlar ve depolar yaptırdı. Hadım Süleyman Paşa ile Cidde'ye giderek burada ilk türk donanma üssünü kurdu. İstanbul, Ankara, Niğde, Adana yolu üzerindeki köprü ve kanalların, Selimiye kışlasının, Ulukışla'daki büyük kışlanın planının yapımı kendisine verildi. İ-

Foto. MEYDAN

mar çalışmalarındaki başarılarından dolayı bir tuğlu paşalık rütbesini aldı. İstihkâm alayının başında Macaristan seferine katıldı. Budin'in fethinde bulundu. İran seferinden sonra iki tuğlu paşalık rütbesine yükseldi (1550). İran'a sefer açmakla görevlendirilen sadrazam Rüstem Paşanın yardımcı kumandanı oldu. Yabancı dil bildiği için Türk-Macar görüşmelerinde Osmanlı devletini temsil etti. Sokullu Mehmed Paşanın sadrazamlığı sırasında ikinci vezirliğe getirildi. Zigetvar kuşatmasına kumanda etti (1556). Baboça kalesini zaptetmeyi başardı. Köstenci'yi ele geçirdi (1556). Selim II'nin tahta geçmesiyle Şemsi ve Piyale Paşalarla beraber kubbe vezirliğine yükseltildi. Anadolu'nun imarı için planlar hazırladı ve padişaha teklif etti. Kıbrıs'ın fethinde ve İnebahtı savaşında bulundu. Tunus beylerbeyi oldu (1572). İspanyol ve Venediklilere karşı Halbulsad'daki başarısından (1574) sonra Cezayir beylerbeyliğine getirildi. Sonra Anadolu'ya çağırılarak Sıvas beylerbeyliğine tayin edildi (1582). Özdemiroğlu Osman Paşa ile beraber Safevîlere karşı açılan İran seferine katıldı (1583). Gence'nin fethini sağladı (1588). Mehmed III'ün tahta geçmesinden sonra Sıvas beylerbeyliğinden alınarak İstanbul'a ve saray vezirliğine getirildi (1595). Eflak seferine katıldı. Bükreş seferi sırasında şehit düştü. (M)

Haydarpaşa lisesi, başlangıçta tıp ihtiyacı için kuruldu. Yapımına 1893'te italyan mimarı Valeri'nin projesiyle başlandı. 1902'de bitirildi. Barok tarzındaki bina o zamanlar deniz kıyısındaydı. Bu yüzden okulun deniz yönünde geniş merdivenli büyük bir giriş kapısı ile kapının yanına iki yüksek saat kulesi yapıldı. Okul sorumluları ile Abdülhamid II okula deniz yoluyle gelirdi. Ayrıca okulun Kadıköy-Üsküdar yolu yönünde üç büyük kapısı vardı. Abdülhamid II zamanında Tıbbiye burada açıldı (1903) ve 1933 yılına kadar binada tıp öğretimi yapıldı. Tıbbiye Beyazıt'a taşınınca bina bir yıl boş kaldı. 1934'te Atatürk'ün emriyle Haydarpaşa lisesi adıyle öğretime açıldı. İlk açılışında 1 048 öğrencisi olan okul kısa zamanda her yönden gelişerek cevrenin yatılı ve gündüzlü orta öğrenim ihtiyacını karşılar duruma geldi. (M)

HAYDAR RIFAT. Bk. YORULMAZ (Haydar Rıfat).

HAYDEN (Henri), polonya asıllı fransız ressamı (Varşova 1883). 1907'de Paris'e yerleşti. Lipchitz'in etkisinde kübizm akımına bağlandı ve 1920'de Bağımsız Sanatçılar salonunda (Salon des Artistes Indépendants) *Üç Müzikçi* (Art Moderne müzesi) adlı eserini sergiledi. Tabiatı vakından inceleverek natürmortlar (*Müzik Âletleri* [1939]. Nantes müzesi) ve manzara resimleri yaptı. 1945'te Taverny okuluna *Bilimler* adlı bir süsleme panosu hazırladı. Üslûbu 1950'den sonra hareketli bir vumusaklık ve lirizme açık parlak bir renk coşkunluğu kazandı. (L)

HAYDEN (Melissa). kanadalı dansçı (Toronto 1922). Volkoff Canadian Ballet'de calıstı. daha sonra Ballet Theatre'a (1945. 1953) ve New York City Ballet topluluğuna katıldı (1950. 1955); Roval Ballet'te konuk sanatçı olarak bulundu (1936). Köln'de bale öğretmenliği vaptı (1966). New York Citv Ballet'de *Brahms-Schoenberg Quartet*'i (G. Balachine'in. 1966) ve *Ovunlar*'ı (J. Taras'ın. 1966) sahneye koydu. Başlıca ovunları: *Illuminations* (F. Ashton'un. 1950): *Jones Beach* (G. Balanchine ve Robbins'in, 1950): *The Pied Piper* (Fareli Köyün Kavalcısı) [J. Rcbbins'in. 1951]: G. Balachine'in *Caracole* (1952): *Agon* (1957): *Stars and Stripes* (Yıldızlar ve Cizgiler) [1958] ve *Figure in the Carpet* (Halıdaki Şekil) [1960]. (L)

HAYDİ veya **HADİ** ünl. İsteklendirme, acele ettirme için kullanılır: *Beşir! haydi, Bülend'i almağa gidiyoruz* (H. Z. Uşaklıgil). *Gel hadi el ele dağlardan aşak / Engin gerçek yücelere ulaşak* (Halk türküsü). ‖ «Peki, olsun» anlamında kabul ve doğrulama anlatır: *Haydi, öyle olsun bakalım* (Vâ-Nû). ‖ «Farzedelim ki, tutalım ki» anlamında kullanılır: *Haydi senin haklı olduğunu kabul edelim, ne değişir?* ‖ Hafifseme için söylenir: *— Haydi be, sen de... Bu lafları sen başkasına anlat* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ Hoş görme anlamında: *Haydi bakmadı, bari bize haber verseydi.*

◆ **Hadi hadi** ünl. «Kısa kes, uzatma» anlamında kullanılır: *Hadi hadi, ben seni bilirim, sözünden dönmezsin.*

◆ **Haydi haydi** zf. Bol bol, ferah ferah, kolay kolay: *Bu kumaştan bir elbise haydi haydi çıkar.* ‖ En çok, olsa olsa: *Ayda haydi haydi altı yüz lira kazanır, nasıl evi geçindirebilir?*

◆ **Haydin** ve **haydeyin** ünl. İsteklendirme ve acele ettirmek için kullanılan haydi ünleminin kalabalığa hitap edilirken emir kipine göre aldığı şekil: *Haydin namaza, haydin felâha.*

◆ **Haydisene** ve **hadisene** ünl. *Halk dili.* Haydi ünleminin dilek-şart kipine göre aldığı şekil. (M)

HAY DİNG, Annam imparatoru (Hue 1885-ay.y 1925). Nguyen hanedanından, Dung-Hang'ın oğlu. Fransızlar onu tahttan uzaklaştırdılar, yerine kuzeni Tang-Tay geçirildi. Tang-Tay'ın yerine geçen Duy-Tan, Fransızlara karşı ayaklandığı için görevinden uzaklaştırıldı, mayıs 1916'da imparator oldu. (L)

HAYDN (Joseph), avusturyalı besteci (Rohrau an der Leitha 1732-Viyana 1809). 1740'ta soprano olarak Viyana katedrali korosuna girdi, 1748'de oradan ayrıldı. Viyana'da sıkıntılı günler geçirdi, C. Ph. E. Bach'ı dinlemek fırsatını buldu ve beste yapmağa başladı. 1755'te baron von Fürnberg'in küçük orkestrası için birçok divertimento, gece müziği (nocturne), *cassation*, yaylı çalgılar için dörtlüler yazdı. 1759'da Pilsen yakınlarında, kont Morzin'in yanına yerleşti ve beste yapmağa devam etti. 1761'de müzik yönetmeni yardımcısı olarak Esterhazy prenslerinin hizmetine girdi. 1790'a kadar, müzik yönetmeni olarak Esterhazy'ler için çalıştı. Yirmi beş yıl boyunca bu ailenin önemli günleri ve eğlenceleri için müzik parçaları yazdı. (Bu toplantılar Esterhazy'lerin viyana ve Eisenstadt'taki konaklarında özellikle Esterhazy şatosunda yapılırdı.) Londra'ya üç kere gitti (1790-1791, 1792-1794, 1795). Bu yolculuklar yeni eserler yazmasını sağladı, büyük orkestra için on iki senfoni besteledi. Son günlerini Viyana'da kendisini seven müzikçiler arasında geçirdi; genç bestecilere yol gösterdi, genç Beethoven da onu dinleyenler arasındaydı. Haydn verimli çalışmasının iki büyük oratoryo ile tamamladı: *Yaratılış* (1789) ve *Mevsimler* (1801).

Ses için 36 lieder, iskoç ve gal şarkıları derlemesi, kantatlar, adları yukarıda verilen oratoryolar, 14 missa, bir *Stabat Mater*, 2 *Te Deum*, 13 ofertuar, 4 motet v.b., çalgılar için 53 piyano sonatı, 77 yaylı çalgılar dörtlüsü, çeşitli çalgılar için 65 üçlü, bir altılı, birçok beşli, 4 keman ve 2 viyolonsel için cevaplı bir parça, bir arp sonatı, piyano ve keman için 4 sonat, 125 senfoni ve uvertür, 7 marş, 6 scherzando, 20 piyano konçertosu, çeşitli çalgılar için 34 konçerto besteledi, dramatik müzik alanında 24 opera veya singspiel (bunlardan on üçü italyan operasıdır), ayrıca operaların arasına yerleştirilmek üzere 22 şarkı yazdı.

Haydn'ın XVIII. yy. çalgı müziği tarihinde seçkin bir yeri vardır. Kesinlik, geliştirmelerde denge, açıklık, aristokratik incelik ve duruluk, müziğinin belli başlı nitelikleridir. Bunun dışında Haydn, eserleriyle klasik sonat ve senfoninin kuruluşunu kesin olarak belirledi: bu, nazarî olarak iki hızlı bölümün ortasına ağır tempolu bir bölüm ve bir menuet yerleştirmeyi öngörüyordu. Haydn'ın Mozart'ı etkilediği ve Mozart'dan etkilendiği bir gerçektir; son senfonilerinde Mozart etkisi açıkça bellidir. Londra için bestelediği son eserlerinde, planların büyük ölçüde geniş tutulduğu, biçimin daha rahat bir şekilde ele alındığı görülür; bu eserlerde, tınıların anlatım değerlerine göre, orkestrayı yeni bir anlayış içinde kullandı. Oda müziği alanında, yaylı çalgıların nasıl kurulması gerektiğini besteleriyle gösterdi. Bu besteler Mozart'a ve Beethoven'a örnek oldu. Haydn'ın trajik unsurlardan arınmış ve basit duygularla örülmüş olan eserleri, dinleyicide bütünüyle sevimli, sakin, yumuşak bir yücelik duygusu uyandırdı. — Kardeşi MICHAEL, avusturyalı müzikçi (Rohrau an der Leitha 1737-Salzburg 1806). Ağabeyi gibi Viyana Katedral korosunda şarkı söyledi (1742-1745). Daha sonra Grosswardein piskoposunun özel kilisesinde koro şefliği yaptı (1757); aynı görevle Salzburg piskoposunun yanına girdi (1762) ve ölümüne kadar orada kaldı. Leopold Mozart ve oğlu da aynı şehirde bulunuyordu. C.M. von Weber ve Reicha onun öğrencisidir. Ses müziği olarak kanonlar, liederler, korolar, kantatlar, oratoryolar, 28 missa (dördü almanca), 2 requiem, birçok dinî eser besteledi. Çalgılar için yazdığı parçalar şunlardır: org için 50 prelüd, 3 yaylı çalgılar dörtlüsü, bir altılı, birçok serenad, süit ve çeşitli parça, 30 senfoni, birçok opera. — Kardeşi JOHANN MICHAEL (Rohrau 1737 - Salzburg 1806), kırk kadar missa besteledi, bunlardan sekizi almancadır. İki requiem (biri *ut* minör 1771), birçok kilise kantatı, 45 senfoni, konçertolar ve oda müziği yazdı. Daha çok koral müzik alanında usta sayılır. (L)

HAYDOCK, İngiltere'de (Lancashire) şehir, Liverpool'un kuzeydoğusunda; 12 100 nüf. Uçak ve makine yapımı. (L)

HAYDON (Benjamin Robert), ingiliz ressamı (Plymouth 1786-Londra 1846). Anlayış ve üslûp bakımından Eugène Delacroix'yı andıran büyük boy tarihî tablolar yaptı (*Lady Macbeth, Süleyman'ın Yargısı*). Parlamentonun süslenmesi işini kendisine vermeyen Royal Academy ile çatıştı, bu yüzden intihar etti. Otobiyografisi 1847'de yayımlandı. (L)

HAYDUT i. (macarca *hayduk*'tan). Tek başına veya bir çeteye katılarak silâhlı soygun yapan kimse, eşkıya. (Genellikle ıssız yerlerde yol kesen, soygun yapan kimseler için kullanılır): *Çetelerden hangisi Nihan'ı kaçırdı, yahut elde etti, yahut da söyletti, sırrı öğrendi ise o çete haydutları bu gece çiftliğe gelecek* (R. H. Karay). *Birtakım yarım haydutlar içinde büyüdüm* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Teklz.* «Yaramaz» anlamında küçük çocuklar için kullanılan söz: *Seni gidi haydut seni.*

— DEY. *Haydut gibi*, iri yarı, görünüşü insanda korku uyandıran. (M)

Haydutlar (*Die Rauber*), Schiller'in ilk oyunu. Bu beş perdelik oyun 1782'de Mannheim'de oynandı. Moor kontunun Charles ve François adlarında iki oğlu vardır. Büyüğü Charles kendini toplumsal düzenden sorumlu sayar ve bir haydutlar çetesine şef olur. François, Charles'ı mirastan mahrum ettirir, onun nişanlısını almak ister. Charles, François'nın bir kaleye kapattığı babasını kurtarır, François'yı hapseder, bir hayduda eş olmayan nişanlısını öldürür. Sonunda, adaletin karşısına çıkar. Zamanın toplumunu sert bir dille tenkit eden bu oyun ustaca kurulmuştur. Haydutlar, büyük ölçüde ilgi gördü. (L)

HAYDUTLUK i. (*haydut*'tan *haydut-luk*). Haydut olma hali veya haydutun yaptığı iş: *Bu davranış tam bir haydutluk örneği.* (M)

HAYEM (Georges), fransız hekimi (Paris 1841-ay.y. 1933). 1872'de agreje, 1879'da tedavi profesörü, 1893'te iç hastalıkları kliniği profesörü oldu. Özellikle mide hastalıklarını, kanın patolojik bileşimini ve bozukluklarını inceledi. (L)

HÂYENDE sıf. (fars. *hāyīden*, çiğnemek'ten *hāyende*). *Esk.* Ağzında çiğneyen, çiğneyici. (M)

HAYES, Kanada'da (Manitoba) ırmak; 480 km. Nelson ırmağı ağzının güneyinde ve yakınında Hudson körfezine dökülür. (L)

HAYES (Helen BROWN, **Helen** — denir), amerikalı kadın tiyatro oyuncusu (Washington 1900). Tiyatroya çocuk rolleri oynayarak başladı. Uzun bir çıraklık döneminden sonra M. Anderson'un *Mary of Scotland* (İskoçya'lı Mary) ve L. Housman'ın *Victoria Regina* (Kraliçe Victoria) adlı eserlerinde kraliçe rollerini oynadı (ikinci eser dört yıl afişte kaldı). 1931-1935 Arasında sinemada da görünen Hayes, *Sin of Madelon Claudet* (Madelon Claudet'in Günahı) [1931-1932] adlı filimdeki oyunuyle Oskar aldı. (L)

HAYES (Isaac Israel), amerikalı gezgin (Chester County, Pennsylvania 1832-New York 1881). Dr. E. K. Kane'in Grönland ile Ellesmere arasındaki Smithsound'a yaptığı keşif yolculuğuna cerrah olarak katıldı (1853-1854). 1860'ta *United States* ile denize açıldı, gemisi buzlar arasına sıkıştı. Kendisi 81° 35′ enlemine kadar ilerleyerek

ön yüz

Hayriye altını

arka yüz

Foto. MEYDAN

Arktika okyanusuna ulaştığını söyler. Başlıca eserleri: *An Arctic Boat Journey* (Kuzey'e Gemiyle Yolculuk) [1860]; Kane ile yaptığı yolculukla ilgili *The Open Sea* (Açık Kutup Denizi) [1867]; *The Land of Desolation* (Issız Topraklar) [1871] v.b. Grönland'ın kuzeybatısında amerikan Tula üssünün bulunduğu yarımadaya onun adı verildi. (L)

HAYES (Robert, **Bob** — denir), amerikalı atlet (Jacksonviile, Florida 1942). Kısa mesafe sürat koşucusu, 1963 olimpiyatlarında 100 metre rekorunu 10 sn ile kırarak, Alman Hary ve kanadalı Jerome'un dünya rekorunu yeniledi. Tokyo'da 4×100 m bayrak koşuşunu amerikan takımının kazanmasını sağladı. (2)

HAYES (Rutherford Birchard), amerikalı siyaset adamı (Delaware, Ohio 1882-Fremont, Ohio 1893). Kongre üyesi (1864) ve Ohio valisi oldu. Cumhuriyetçi partiden başkan adayı seçildi, Demokratların adayı Tilden'ı birtakım karanlık oyunlar çevirerek yenilgiye uğrattı, A.B.D.'nin on dokuzuncu başkanı oldu (1876). İç savaşın izlerini silmeğe ve güneylilere saygı göstererek barışı sağlamağa çalıştı. Ganimet sistemine karşı olduğu için kendi partisinin siyasetinden uzaklaştı. 1877'de başlayan cumhurbaşkanlığı görevi 1881'de sona erdi. Yeniden başkan seçilemedi. (L)

HAYES AND HARLİNGTON, Londra'nın (Middlesex) batı banliyösünde şehir; 67 900 nüf. Uçak v.b. yapımı. Hafif sanayi. (L)

HAYEVÎ (ar. *ḥayye*, yılan'dan *ḥayevî*). *Esk.* Yılanla ilgili. (M)

HAYEVİYE i. (ar. *ḥayy*'dan *ḥayeviye*). Fels. *Esk.* Canlıların organlarındaki değişmelerin yalnız mekanik ve kimyasal sebeplerden meydana gelmediğini, aynı zamanda bir ilkeye dayandığını savunan görüş. (M)

HAYEZ (Francesco), italyan ressamı (Venedik 1791-Milano 1882). Öğrenimini Venedik ve Roma akademilerinde yaptı; A. Canova tarafından himaye edildi. Ölümüne kadar Brera akademisinde romantik akıma bağlı ünlü bir usta olarak çalıştı (1850-1880). Roma'da yaptığı ilk eserlerde yeni klasik kuralların büyük etkisi görülür. En ünlü tarihî kompozisyonları arasında *Sicilyalıların Akşam Duası; Hacıların Susuzluğu* sayılabilir. Eserlerinde muhteva yeniliğine karşılık biçimlerde klasik ve akademik unsurlar devam eder. (M)

HAYF ünl. (ar. *ḥayf*). Yazık! Eyvah! *Hayf Sultan Selim'e yüz bin hayf / Hem kalem ağlasın ona hem seyf* (İbni Kemal). ‖ İ. Haksızlık, insafsızlık.

◆ **Hayfâ** ünl. *Esk.* Yazık!, eyvah!: *«Dünya koşuyor!» söz mü? Beraber koşacaksın / Hayfâ ki, bütün azmi sen arkanda bıraktın!* (M. Â. Ersoy).

◆ **Hayfetmek** geçl. blş. f. Üzülmek, esef etmek: *Hayfederim de oğlan hayfederim / Anama duyurur ayıp ederim* (Halk türküsü). [M]

HAYFA, İsrail devletinde şehir, Akdeniz kıyısında, Akkâ körfezinin güneyinde, Karmel dağının yamaçlarında; 185 000 nüf. Hayfa, modern bir limana kavuştuktan sonra ülkenin üçüncü şehri haline geldi; İsrail trafiğinin yüzde 70'ini karşılayan bu limandan 25 000 yolcu ile 2 milyon ton yük transit geçer. Irak'tan gelen boru hattının kesilmesine rağmen, Akabe körfezi kıyısında Elath'tan gelen boru hattı büyük bir rafineriyi kısmen beslemektedir. Şehirde başka sanayi dalları da yerleşmiştir: hafif metalürji (otomobil montajı, elektrik makinesi imali); Necef'te çıkarılan fosfatları işleyen sunî gübre fabrikası; çimento, cam ve plastik maddeler fabrikaları; dokuma sanayii, tarım ürünlerinin işlenmesi (yağ fabrikaları, sabun fabrikaları, parfüm yapımı). Hayfa aynı zamanda milletlerarası ibranî kültürünün merkezidir. (L)

HAYFONG. Bk. HAİFONG.

HAYFORD (John Fillmore), amerikalı geodezi bilgini (Rouses Point, New York 1868 - Evanston, İllinois 1925). Coast and Geodetic Survey'e (A.B.D. Harita dairesi) hesaplayıcı olarak girdi (1889), daha sonra isostasi ile ilgilendi ve bu teoriyi yer elipsoidinin boyutlarını araştırmada uyguladı. Bu elipsoid bugün «milletlerarası elipsoid» veya «Hayford elipsoidi» adını taşır ve birçok bilimsel çalışmada kullanılır. (L)

kavga eden vahşî hayvanlar bizans fildişi, Leningrad müzesi

HAYG. Bk. HAYK.

HAYHAY ünl. «Başüstüne» ve «şüphesiz, elbette» anlamlarında kullanılır: *Hayhay efendim! şimdi gidiyorum.* (M)

HAY-HO, Kuzey Çin'de ırmak, Pekin'in kuzeyindeki sıradağlardan doğan ve Tientsin'i sulayan çeşitli akarsulardan meydana gelir. Hay-ho ile kollarının rejimi çok düzensizdir; taşmaları eskiden Büyük Ova'nın kuzeyinde büyük su baskınlarına yolaçıyordu. 1951'den beri özellikle Yong-ding ile Da-ts'ing üzerinde hidrolik çalışmalar yapılmaktadır. (L)

HAYHUY blş. i. (fars. *hāy hūy*). Herkesin aynı anda konuşmasından veya eğlenmesinden meydana gelen gürültü: *Bugün ağır bir kasvetin kâbusları içinde susan odalarında ne düğünler, dernekler, zifaflar, âhenkler, hayhuylar olmuştu* (H. R. Gürpınar). ‖ *Mec.* Boş ve yersiz çaba: *Hayatını hayhuy ile geçirdi.* ‖ — *Esk. Hayâ-hûy,* eğlenme veya matem sonucu meydana gelen gürültü patırtı. ‖ *Hay u huy,* gürültü patırtı, karışıklık: *İçtimaî hallerimizi bilmemek hususunda acemi olanlar bu hay u huydan ürkerler* (Ahmed Rasim). [M]

HAYIFLANMAK dönşl. f. (ar. *ḥayf*'tan türk. *hayıf-la-n-mak*). Acınmak, üzülmek: *Can yoldaşım olmazsa olmasın / Yalnızım diye hayıflanmıyasın* (C.S. Tarancı). *«Bu oğlan acaba neden Karagözdeki Tuzsuz Bekir gibi konuşmaktan hazzediyor, dünyanın anasını ağlatmak istiyor» diye hayıflanıyordu* (H. E. Adıvar). *Esk.* Esef etmek. (M)

HAYIR veya **HAYR** i. (ar. *ḥayr*). İyilik, karşılık beklemeden yapılan yardım: *Hayır dağıtalım hayır, Ali Osman dayıma* (Attilâ İlhan). *Onlardan sana hayırdan gayri bir şey gelmez* (Cevdet Paşa). [*Zt.* ŞER.] ‖ Sıf. Hayırlı, hayra dönük: *Safa geldin, inşallah hayır haberler getirdin. Buyur, anlat bakalım!* (N. Araz). ‖ *Hayır işleri,* iyilik amacıyle yapılan, yoksulları giydirmek v.b. işler: *Orada, müslüman Türkler hayır işlerini, soşyal davalarını konuşacaklar...* (Y. Z. Ortaç). ‖ *Hayır kurumu,* hayır işleri ile uğraşan kurum.

— ÇEŞ. DEY. *Hayır dua,* iyilik için edilen dua: *Bektaş Veli, elini bu askerlerden birinin başına koyarak, hayır duaya başlıyor* (N. Araz). ‖ *Hayır dua etmek,* iyi dileklerde bulunmak. ‖ *Hayır gelmez (hayrı dokunmaz, hayrı yok),* yararlı olamaz, fayda umulmaz: *Artık ondan sana hayır gelmez. Başının çaresine bak! dedi* (Sabahattin Ali). *Buradaki çocuklardan bana hayır yoktu* (R. N. Güntekin). ‖ *(Bir daha, bir şeyden) Hayır görmemek,* bir daha o şeyden yararlanamamak. ‖ *Hayır işlemek,* iyi, hayırlı bir davranışta bulunmak. ‖ *Hayır kalmamak,* işe yarar hali kalmamak. ‖ *Hayır sahibi,* iyiliksever, herkesin iyiliğini isteyen. ‖ *Hayırdır inşallah,* anlatılan rüyayı iyiye yormak için söylenir. Merak edilen konu veya durum sorulurken kullanılır: — *Hayırdır inşallah! Hangi İspanyol danst?* (A.H. Tanpınar). ‖ *Hayırlar,* «ne var, ne yok?» sözünün cevabı. ‖ *Hayra (hayıra) alâmet,* hayra yorulan bir olaydan bahsedilirken kullanılır. ‖ *Hayra (hayıra) alâmet değil,* uğursuz sayılacak bir olay için kullanılır. ‖ *Hayra (hayıra) karşı,* hayırlı olması temenni edilen işler için kullanılır. ‖ *Hayra (hayıra) yormak,* rüya veya kehanetin iyi olmasını dilemek: *Karacaoğlan seni gördüm / Düşümü hayra yordum* (Karacaoğlan). *Dehrî efendinin yüzü maceranın pek öyle hayra yorulacak cihetli olmadığını Amca Beye anlattı* (H. R. Gürpınar). ‖ *Hayrını gör,* yeni alınan bir şey için «güle güle kullan» anlamında veya kırgınlık, alay belirtmek için söylenir. ‖ *Hayırla yadetmek (anmak),* ölmüş bir kimsenin ardından iyi konuşmak. ‖ *Hayr ola (veya hayrola),* «ne var, ne yok, ne oluyor?» anlamına gelen soru sözü: — *Ne o, hayrola! Raif bu ne hal?* (B. Felek). *Sordum:* — *Hayrola, ya şeyh?* (R. H. Karay). ‖ *Ağzını hayra açmak (açmamak),* uğurlu bir şey söylemek (uğursuz bir şey söylemek). ‖ *Akşam-ı (sabah) şerifler hayrolsun,* hayırlı akşamlar (sabahlar): — *Akşam-ı şerifler hayrolsun... Galibe bugün ziyade yorulmuşsunuz* (Ahmed Rasim).

— *Esk. Hayr-endiş,* iyilik düşünen. ‖ *Hayrhâh, (hayır-hâh),* iyilik isteyen, iyiliksever: *Yüzü hayırhâh bir tebessümle gerilmişti* (Sabahattin Ali). ‖ *Hayr-ı mukayyed,* birine göre hayırlı, birine göre zararlı olan şey. ‖ *Hayr-ül beşer (hayr-ül-enâm* veya *hayr-ül-verâ),* «insanların en hayırlısı» Hz. Muhammed: *Ol gice kim doğdu ol hayr-ül-beşer / Anası anda neler gördü neler* (Süleyman Çelebi). ‖ *Hayr-ül-halef.* Bk. HALEF.

— Huk. *Hayır kurumları,* genel yarara hizmet ettiği ve bu türlü derneklerden sayılması gerektiği Danıştay kararı ve Bakanlar kurulu onayıyle kabul edilen, Türkiye Kızılay derneği, Çocuk Esirgeme kurumu gibi kuruluşlar. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hayır kurumları,* Bakanlar kurulu kararıyle onaylanan ana nizamnamelerin ve kendileri hakkındaki özel kanunların verdiği görev ve yetkileri kullanırlar. Bunun dışında, genel olarak 3959 sayılı Cemiyetler kanunu kuralları içinde kurulur ve faaliyet gösterirler. (M)

HAYIR edat. (ar. *ḥayr*'dan *ḥayır*). Cevaplarda olumsuz bir cümle yerine kullanılır: — *Dil bilir misiniz yüzbaşı? Almanca? Fransızca?* — *Hayır!* (Kemal Tahir). *Gelecek misiniz?—Hayır gelmeyeceğim.* ‖ Serbest yapılı cümlelerde *evet*'le karşıtlaşır: *O evet diyor, ben hayır.* ‖ Bağımlı cümle olarak: *İki saatten beri belki yüz şey sordum «Evet», yahut «hayır»dan başka cevap alamadım* (R. N. Güntekin). *Bana hayır cevabını verdi.* ‖ Cümle dışında, olumsuz bir cümle önünde, olumsuzluğu güçlendirir: *Hayır, bunları beğenmiyordu* (Ömer Seyfeddin). *Hayır, hasta değilim.* (*Zt.* EVET.) ‖ *Hayır dememek,* bir şeyi reddetmemek, olumsuz cevap vermemek. (M)

HAYIRLAŞMAK ortaklş. f. (*hayır*'dan *hayır-la-ş-mak*). Pazarlıkta uyuştuktan sonra birbirlerinin elini sıkarak hayır dilemek. (M)

HAYIRLI sıf. (*hayır*'dan *hayır-lı*). Hayrı olan, iyi, yararlı: *Teyzemin basit, fakat müşpet kafası benim için hayırlı oldu* (A. H. Tanpınar). ‖ Uğurlu, mübarek: *Hayırlı olsun, güle güle kullanın.*

— ÇEŞ. DEY. *Hayırlı olsun* (veya *hayırlısı*), iyisi, hayırlı olanı olsun anlamına gelen bir temenni sözü: *Yeni işe mi başladın? Haydi hayırlı olsun.* ‖ *Hayırlısı Allah'tan,* Allah yardım etsin, Allah en iyisini yapsın: *Biz bu işe başladık, hayırlısı Allah'tan.* ‖ *Hayırlısı ile* (veya *hayırlısıyle*), hayırlı olanı temenni için kullanılır: *Hele şu Yunan işini hayırlısıyle bir bitirsin* (Kemal Tahir). [M]

HAYIRSEVER blş. sıf. ve i. (ar. *ḥayr* ve türk. *sever*'den). Yoksul ve yardıma muhtaç olanlara yardım elini uzatan (kimse).

◆ **Hayırseverlik** blş. i. Hayırsever olma hali. Hayırsever bir kimsenin davranışı. (M)

HAYIRSIZ sıf. (*hayır*'dan *hayır-sız*). Hayırı olmayan, yararsız: *Adını Hayri koyacağı yerde hayırsız koymalıydı. Tam yirmi sene beni arayıp sormadı* (A. H. Tanpınar).

◆ **Hayırsızlık** i. Hayırsız olma hali. (M)

HAYIRSIZADA, Türkiye kıyılarında kayalık, yerleşmeğe elverişsiz bazı küçük adalara verilen ad. İstanbul yakınındaki Kızıladalar'dan Sivriada'ya bu ad verildiği gibi, Marmara denizinde, Marmara adası batısında bir deniz feneri bulunan küçük adaya da böyle denir. (Bazı haritalarda *Hırsız adası.*) [M]

HAYIT i. Bot. Bk. AYID.

HAYIZ veya **HAYZ** i. (ar. *ḥayż*). Kadınlarda âdet, aybaşı*. ‖ *Hayz görmek,* aybaşı olmak. ‖ *Hayzdan nifâstan kesilmek,* aybaşı âdeti durmak.

— ANSİKL. Din. *Hayız* belli bir süre kan akması dolayısıyle dinî yasakları gerektiren normal bir hastalıktır. Hayz gören kadına «haize» denir. Kadınlar, Müslümanlıktan önce de, bu durumda kurban ve bayram törenlerine katılmazlardı. Hayzın süresi en az üç, ortalama beş, en çok on gündür. Bu durumda kadına sekiz şey haram olur: **1.** namaz kılmak; **2.** oruç tutmak; **3.** Kur'an okumak; **4.** Kur'an'a el sürmek; **5.** mescide veya camiye girmek; **6.** Kâbe'yi tavaf etmek; **7.** eşine yaklaşmak; **8.** göbeğin altından kasığa kadar olan bölümden zevk için yararlanmak (Kur'an 2/223) (İslâmiyette bu durumda Yahudilerde olduğu gibi 7 gün ayrı yataklarda yatmak doğru değildir.)

Hayz'dan sonra, gusül abdesti alınmadan da, kadınlara yaklaşılabilir, ancak eşe yaklaş-

Foto. LAROUSSE

mak gusülden sonra olursa müstahaptır.

— Vet. Hayvanlarda hayız görme (âdet) yoktur. Bununla beraber dişi köpekte, kızgınlık anında, kanla karışık bir akıntı görülür. (ML)

HÂYİDE sıf. (fars. *ḫāyīden*, çiğnemek'ten *ḫāyīde*). *Esk.* Çiğnenmiş. || Ağızdan ağıza dolaşmış bayat (söz): *Hayide edaya sunma kim el / Bir kerre daha demişler evvel* (Şeyh Galib). || *Hâyide-gû*, değersiz sözler söyleyen, değersiz şiirler yazan şair. (M)

HAYK veya **HAYG**, ermeni tarihçilerinin, Ermenileri yöneten ilk başkan olarak belirledikleri kişi. Ermeniler, kendilerine de *hayk* derler. (L)

HAYKIRI i. (*haykırmak*'tan *haykır-ı*). Yeni. Bağırma.

— Gram. *Yeni.* Ünlem. (M)

HAYKIRIŞ i. (*haykırmak*'tan *haykır-ış*). Haykırmak işi. Bağrışma: *Nis karnavalda eğleniyor; / Her yanda haykırış ve gülüşler* (Yahya Kemal). *Şehrin aşağı başında tekbirler, dualar, haykırışlar, ağlayışlar ve silâh sesleri son haddini buldu* (Ş. S. Aydemir). [M]

HAYKIRMAK geçz. f. (onomatope *haykır*'-dan *haykır-mak*). Çok yüksek sesle bağırmak: *Ayşe tükeniyor, demin yolda bıraktıkları at gibi yere uzanıvereceğini anlayarak, haykırmak, birini imdadına çağırmak istiyor* (R. H. Karay).

◆ **Haykırışmak** ortaklş. f. Birlikte haykırmak, bağrışmak: *Misafirler, hep bir ağızdan: «Ah, ne güzel...» diye haykırıştılar* (R. N. Güntekin).

◆ **Haykırma** i. Haykırmak eylemi.

◆ **Haykırtmak** ettrg. f. Haykırmasına yol-açmak. (M)

HAYKIRTI i. (*haykırmak*'tan *haykır-tı*). Bağırma, haykırma. (M)

HAY-KOU veya **HOYHON** ing. **Hoihow**, Çin adası Hay Nan'ın idare merkezi ve başlıca limanı, adanın kuzeyinde, Ley-Cou yarımadasının karşısında; 135 300 nüf (L)

HAYKU veya **HAİKAİ** i. Çok kısa japon şiiri.

— ANSİKL. *Hayku,* heceleri 5-7-5 biçiminde gruplaşan 17 hecelik şiir biçimidir. XVI. yy.da ortaya çıktı. Önceleri şölenlerde okunan bir çeşit hicviye idi. XVII. yy.ın sonunda Basko Matsuo ve Buson tarafından geliştirilen hayku, bugün bile kullanılmaktadır. (L)

HAYL i. (ar. *ḫayl*). *Esk.* At. || At sürüsü. || Süvari takımı. || *Mec.* Düzensiz kalabalık, güruh. (M)

HAYLAMAK geçl. f. (onomatope *hay*'dan *hay-la-mak*). «Hay huy» diye bağırarak hayvanı sürmek: *Arabayı çeken lagar mandaları bir nefer, kalın bir değnekle hayladı* (A. H. Müftüoğlu). || İtip kakmak: *Zavallı kızın önünden çekip arkasından iterek dalende katır gibi haylıyorlardı* (R. N. Güntekin). [M]

HAYLAR veya **HU-LÜN**, Çin'de (İç Moğolistan) şehir, Harbin-İrkutsk demiryolu hattı üzerinde; 43 200 nüf. Orman işletmesi ve sığır yetiştiriciliği merkezi. (L)

HAYLAZ sıf. ve i. Haşarı, hoşa gitmeyen hareketlerde bulunan (kimse): *Bir de haylaz, kavgacı, insafsız kabadayılar vardır* (Sabahattin Ali). || Çalışabilecek güçte olduğu halde çalışmayan, tembel: *Sınıfın en haylaz öğrencisi odur. Haylazlara uymamak gerekir.*

◆ **Haylazlaşmak** dönşl. f. Yaramaz, haşarı bir hale gelmek: *Ne bir iş gördüğü, ne yerinde durduğu var. Öyle bir haylazlaştı, öyle bir haylazlaştı ki, deme gitsin* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Haylazlık** i. Haylaz olma hali: *Öğretmen o çocuğun haylazlığından bıktı.* || Haylazca davranış: *Haylazlık yapma da çalış.* (M)

Haylazın Hayatı (veya **Çapkının Hayatı**) [BİR—] (1773), William Hogarth'ın sekiz bölümlük tablosu. Eğlence ve cümbüş âlemlerini canlandıran bu resimlerde sanatçı, safahat hayatının doğurduğu düzensizlikleri göstermek istemiştir. Tablolarını konusundan esinlenen De Valois bir bale yarattı (Gavin Gordon'un müziği); Stravinski de bir opera besteledi (1951). [L]

HAY-LES-ROSES (L') veya **L'HAŸ-LES-ROSES** (L'), Fransa'da Val-de-Marne idare bölgesinde kanton merkezi, Paris'in güney banliyösünde; 17 969 nüf. Gül fidanlıkları. (L)

HAYLİ sıf. (fars. *ḫayli*). Çok sayıda: *Senin için hayli tehlike var* (R. N. Güntekin). *Aksiliğe bakın ki, o sabah da hayli işim vardı* (B. Felek). *Klasikliğe, klasik sözüne düşman olduğum sanılmasın; o sözü ben de hayli kullandım* (N. Ataç). || *Hayliden hayli* (veya *hayliden hayliye*), epey, çok: *Adam hayliden hayliye terledi.*

◆ **Haylice** zf. Epeyce, çokça: *Bu veçhile sözü uzattılar ve huzur-ı Nebevi'de haylice mücadele ettiler* (Cevdet Paşa). *Adam haylice zenginmiş.* (M)

HAYLÎ AHMED BEY, divan şairi (Bursa ?-Bağdat 1630). Sipahiler ocağında yetişti. Uzun zaman sipahiler kâtibi görevinde bulundu.

Yaşadığı çağda değeri anlaşılmamış bir şair olan Haylî Ahmed Bey, Bağdat savaşında şehit düştü. Bir *Divan*'ı vardır. (M)

HAYLÛLET i. (ar. *ḥaylūlet*). *Esk.* Araya girme, görünmesine engel olma, yolu kapama. (M)

HAYM (Rudolf), alman edebiyat tarihçisi (Grünberg, Slesia 1821-Sankt Anton am Arlberg 1901). 1848'de Frankfurt parlamentosuna girdi; daha sonra Frankfurt parlamentosunun tarihini yazdı. Henel ve Herder üstüne eserleri vardır. *Die Romantische Schule* (Romantizm Okulu) [1870] en ünlü eseridir. Bu eser, özellikle şiir ve düşünce alanında Jena grubunun ilk romantiklerine dayanan alman romantizminin temeli oldu. (L)

HAYMAN (Francis), ingiliz ressam, sahneye koyucu ve gravürcüsü (Exeter 1708-Londra 1776). Londra'da Drury Lane tiyatrosunda dekoratör ve sahneye koyucu olarak çalıştı. Portreler, günlük hayatı işleyen resimler, tiyatrodan ilham alarak kompozisyonlar yaptı. Gravelot ile birlikte Shakespeare'in eserlerini resimledi (1744). [L]

HAYMANA i. Başıboş hayvanların salıverildikleri çayırlık.

— ÇEŞ. DEY. *Haymana beygiri gibi dolaşmak,* işsiz güçsüz, tembelce dolaşmak. || *Haymana mandası* (*öküzü* veya *sığırı*), iri yarı ve tembel (M)

HAYMANA, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Ankara ili) ilçe merkezi kasaba: 5 747 nüf. Aynı adı taşıyan yayla üzerinde, kalkerli bir tepenin yamacında kurulmuştur. Yüksl. 1 225 m. Ankara'nın 73 km güneyinde. Kaplıcalar. — *Haymana ilçesi,* 2 976 km², 51 516 nüf. Merkez, İkizce ve Yenice bucakları; 91 köy. Tahıl tarımı ve hayvancılık (ankara keçisi). [M]

HAYMARKET, Londra'da, Picadilly Circus ile Pall Mall arasında sokak. Burada 1720'de kurulmuş bir tiyatro vardır. (L)

HAYMATLOS i. (alm. *Heimatlos*). Devl. huk. Herhangi bir devletin hukukuna göre yurttaşlık hakkından yoksun bırakılan kişi, vatansız. (L)

HAYMATLOSLUK i. (alm. *Heimatlos*, vatansız ve türk. *-luk* eki'nden). Devl. huk. Herhangi bir devletin hukukuna göre yurttaşlık hakkından yoksun bırakılmış kişilerin durumu.

— ANSİKL. *Haymatlosluk,* doğuştan herhangi bir vatandaşlığı kazanmamakla veya sonradan yeni bir vatandaşlığa geçmeden vatandaşlık, hakkından yoksun olmakla ortaya çıkar. 28 Eylül 1954 yılında vatansızların hukukî durumlarını konu edinen milletlerarası bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre vatansızlara din, dil, soy ve ülke ayrılıkları göz önünde tutulmadan kişisel oturma, mahkemelere başvurma ve eşit öğrenim hakkı tanınması öngörüldü. (LM)

HAYME i. (ar. *ḫayme*). *Esk.* Çadır: *Ebû Akreb'in haymesi herkesinkinden oldukça uzakta, kaya eteğinde idi* (R. H. Karay). || *Hayme-berdûş,* göçebe. Serseri. || *Hayme-dûz,* çadır diken. || *Hayme-gâh* (veya *hayme-geh*), çadır kurulan yer. || *Hayme-nişin,* çadırda oturan. Göçebe: *Ol havalide hayme-nişin olan Beni Müdlic aşireti içinde duyulmuş* (Cevdet Paşa). || *Hayme-saray,* hükümdar çadırı, otağ. || *Hayme-i-ezrak* (*hayme-i kebûd*), [«mavi çadır»] gökyüzü. || *Hayme-i gerdûn-cenâb,* gökyüzü kadar geniş bir yere kurulmuş çadır.

— Ask. tar. Bk. ÇADIR. || *Hayme-i hassa mehterleri.* Bk. MEHTER.

— Temş. *Hayme-i Şebbazî,* İran'da oynatılan bir çeşit ipli kuklaya verilen ad. (M)

HAYNAU (Julius VON, — baronu), avusturyalı general (Kassel 1786-Viyana 1853). Hessen seçici prensi Wilhelm I'in evlilik dışı oğlu. 1801'de Avusturya ordusunda görev aldı. İtalya'da kumandanlık yaptı (1848). Önce Brescia ayaklanmasını, 1849'da da Macar isyanını bastırdı. Macaristan'ı diktatörce yönetti. (L)

HAYNE (Gilles Henry), belçikalı besteci (doğ. Liège). 1613'te Roma'da yaşadığı söylenir. Elyazması olarak bugüne kalan eserleri arasında, dört ve sekiz ses için *Aziz Kazimierz'e Övgü* (1620), dört ses için *Motetta Sacra* (1640), sekiz sesli dört missa (1645), dört sesli 6 missa (1651) v.d. sayılabilir. (L)

HAYNE DE GHIZEGHEM, Groen Heyne («Yeşil Heyne») diye tanınır, XV. yy. flaman müzikçilerinden. Yirmi tane polifonik fransız şarkısı besteledi (*Alez Regretz* ve *De Tous Biens Playne* v.b.) [L]

HAYNİN (Jean DE), Louvegnies derebeyi, kumandan ve tarihî hatıralar yazarı (1423-1495). Burgogne dükası Cesur Charles'ın yaptığı savaşlara katıldı ve Valon hatıralarını yazdı. (L)

Hay-Pauncefote antlaşması. Bk. HAY (John Milton).

HAYR i. Bk. HAYIR.

Hayrâbâd veya **Hayriye-i Nabi,** divan şairlerinden Nabi'nin, konusu aşk olan mesnevisi. 1705 Yılında yazıldı, *mefâîlü feilün feülün* ölçüsündedir. İran şairlerinden Şeyh Attar'ın (XII. yy.) *İlâhiname* adlı eserine özenilerek yazılmıştır. Oldukça ağdalı bir dili vardır. *Binbirgece Masalları*'nı andıran bir havaya bürünen eser kendi türünde de yeni sayılmaz. (M)

HAYRABOLU, Marmara bölgesinde (Ergene bölümü, Tekirdağ ili) ilçe merkezi, küçük şehir; 10 304 nüf. Aynı adı taşıyan ve Ergene'nin kollarından olan bir akarsuyun vâdi tabanında kurulmuştur. Yüksl. 90 m. İl merkezine 54, en yakın demiryolu istasyonu olan Alpullu'ya 19 km uzaklıkta. Ayçiçeği yağı fabrikaları.

— *Hayrabolu ilçesi,* 1 035 km², 41 386 nüf. Merkez, Dambaslar ve Susuz Müsellim bucakları; 48 köy. Hayvancılık, tahıl, şeker pancarı ve ayçiçeği. (M)

HAYRAN sıf. (ar. *ḥayret*'ten *ḥayrān*). Hayranlık duyan, çok beğenen: *Ahmed Efendinin torunu bu akşam hakikaten güzeldi ve etrafındakilerin hepsi ona hayrandı* (A. H. Tanpınar). *Halbuki değil insanlar, hayvanlar, otlar, taş toprak bile onun aşkına hayran, onun hizmetindeydi* (N. Araz). || *Esk.* Şaşırmış: *Herkes hayran, herkes âciz, kimse ne yapacağını bilemiyor* (Namık Kemal). || *Hayran etmek,* hayranlık duygusu uyandırmak: *Fakat onu en çok hayran eden kızın musikiye olan istidadıydı* (H. E. Adıvar).

◆ İ. Beğenen, takdir eden kimse: *Hayranlarından biri* [...] *Mütemadiyen soruyor, gazeteciymiş* (A. H. Tanpınar). *Bir yazarın hayranları.*

◆ **Hayranî** i. *Esk.* Şaşkınlık.

◆ **Hayranlık** i. Güzel bir şey karşısında duyulan şaşkınlıkla karışık beğenme duygusu: *İnsana huşu duygularından ziyade hayranlık verir* (Ş. S. Aydemir). [M]

HAYRANÎ aşireti, Elazığ'da, Dersim bölgesinde yaşayan bir aşiret. Kurtuluş savaşı yıllarında eşkıyalık yapıyordu. Dış düşmanlarla savaşma gereğinde kalan hükûmet doğuda işlerin daha kötüye gitmemesi için bu aşiretin ağalarına karşı bir süre yumuşak davrandı. (M)

HAYRANÎ, Deli Hüseyin de denir, bektaşî şairi (Erzurum 1819-ay.y. 1899). Deli Derviş'in musahiplerinden olan Hayranî'nin, çevresinde Şeyh Ahmed Yesevî soyundan geldiği sanılır. Saz çalmayan, yalnız şiir söyleyen şairin nefeslerinden, halife Ali Evlâdına karşı içten bir sevgiyle bağlandığını anlıyoruz. Daha çok din ve tasavvuf konularını işledi. Oldukça açık bir dille şiir söyleyen Hayranî'nin eserleri biraraya toplan-

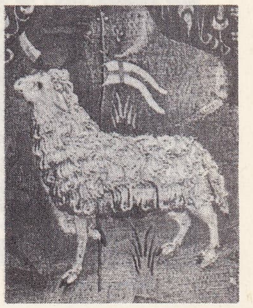

hayvanlar eski bir hıristiyan resminden (XIV. yy.)

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

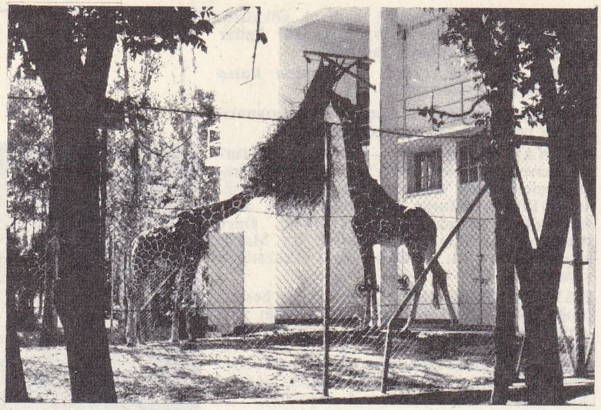

hayvanat bahçesi

madığından elimizde fazla şiiri yoktur. (M)

HAYRAT çoğl. i. (ar. *ḥayr*'dan *ḥayrāt*). Sevap kazanmak için yapılan işler. ‖ Halkın yararlanması için yapılan okul, çeşme, han v.b. kurumlara verilen ad: *Vefatından sonra hayrat yap da ... Allah günahlarını ...* (B. Felek). ‖ *Esk. Sahib-ül-hayrat ve'l-hasenât*, hayırlı ve güzel işler sahibi. ‖ Sıf. Sevap için yapılmış: *Küçük bir hayrat çeşmenin başındaydı* (A. H. Tanpınar).

— Huk. Bizzat ayn'ından yararlanmak üzere vakıf ve tahsis edilen gayrımenkul (cami, mektep, kütüphane v.d.) ve menkul (cenaze için kazan, tabut v.d.) mallar (Vakıflar kn. md. 8). [M]

HAYRAT, Karadeniz bölgesinde (Doğu Karadeniz bölümü, Trabzon ili, Of ilçesi) bucak; 22 013 nüf.; 39 köy.

— *Bucak merkezi* (*Güneşalan* köyü), 542 nüf. Of-Rize kıyı yolunun 3. kilometresinden güneye ayrılan 12 km'lik bir yolun nihayetinde, Maki deresinin vâdi yamaçlarında. (M)

HAYREDDİN, türk mimarı (? 1481-İstanbul 1512). Bayezid II devrinin ünlü başmimarı. Mimar Murad'ın oğlu olduğu söylenir. İstanbul'da Beyazıt camiini yaptı (1501-1506). Beyazıt camii, Bursa camileri mimarisinden ayrı, o zamana kadar bilinmeyen bir üslûp, uyum ve nitelik taşır. Hayreddin, o çağa kadar yalnız kemer tablalarında, çıkıntılar üstüne kullanılan mukarnasları, sütun başlığının çeşitli planlarını sütunla birleştiren ilk mimardır. Sütun gövdelerinin uzunluğuyle kalınlığı arasındaki oranı bularak mimarî ilkeler arasındaki düzeni sağlayacak belirli kuralları da o getirdi. Mimar Hayreddin'e, klasik üslûbu getiren yeni mimarlığın öncüsü denebilir. Mimar Sinan, onun açtığı çığırda yürüyerek osmanlı mimarlığını geliştirdi. Bayezid II çağında İstanbul ve yöresi ile Bursa, Edirne, Amasya'daki camiler, çeşitli medreseler, imaretler, hanlar, hamam ve çeşmeler ile Edirne, Osmanık, Geyve ve Saruhan'daki taş köprülerin yapım çalışmalarını Mimar Hayreddin yönetti. XVI.yy. başlarındaki depremde yıkılan İstanbul surları da 1509 yılında Hayreddin'in yönetiminde onarıldı. (M)

HAYREDDİNİ MARAŞÎ, türk hattatı (Maraş ?-? 1469'dan sonra). Sülüs ve nesih yazısı ustasıdır. Hayatıyle ilgili fazla bilgimiz yoktur. Hayreddin, Abbasîlerin son zamanında yaşayan hattat Yâkut-ı Mu'tavmî'nin yolunda yürüdü. Fatih ve Bayezid II zamanında yetişen hattat Şeyh Hamdullah Hayreddin'in öğrencisidir. (M)

HAYREDDİN PAŞA (Çandarlı Kara Halil — denir), türk devlet adamı ve kumandanı (Ankara-Nallıhan, Cendere köyü ?-Serez 1387). Çandarlı adıyle anılan İbrahim ve Ali Paşaların babası, Halil Paşanın dedesi, İbrahim Paşanın (öl. 1499) büyük dedesi. İlmiye sınıfından yetişti. Akrabası Şeyh Edabalı'nın tavsiyesiyle Osmanlıların hizmetine girdi. Önce Bilecik, sonra İznik kadılığına getirildi. Türk ordusunun düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Murad I zamanında yeni kurulan kazaskerlik görevine tayin edildi. Yeniçeri ve Acemi ocaklarının kuruluşunda emeği geçti. Molla Rüstem ile birlikte devletin maliye teşkilâtını hazırladı. Veziriazam olunca (1385) osmanlı ordusunun başında Batı Trakya ve Makedonya seferine çıktı. Arnavutluk'a kadar ilerledi, Ohri'yi aldı. Draç beyi prens Topia'nın isteğine uyarak Zeta prensi Balsa II ile savaşarak onu yendi (1385). Bu zafer Arnavutluk'un fethini sağlayacak ilk adım oldu. Murad I, Karamanoğlu üzerine sefere hazırlanırken Rumeli'nin korunma ve yönetimini kendisine bıraktı (1386). Yenice Vardar'ında hastalandı. Götürüldüğü Serez'de öldü. Cesedi İznik'e taşınarak yaptırdığı türbeye gömüldü. (M)

HAYREDDİN PAŞA. Bk. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA.

HAYREDDİN PAŞA, türk hekimi (Sakız 1872-İstanbul 1911). Paris'te tıp öğrenimi gördü. Türkiye'ye döndüğü zaman Tıbbiye'de haricî hastalıklar hocalığına tayin edildi. Daha sonra cerrahî hocalığı yaptı. İkinci Meşrutiyet zamanında Sıhhıye dairesi reisi oldu. Emekliye ayrıldıktan sonra Tıp fakültesinde fahrî olarak hocalığı sürdürdü.

Ameliyat-ı Cerrahiye (Cerrahî Müdahaleler), *Emraz-ı Hariciye* (Dış Hastalıklar), *Züledet-ül-kimya* (Kimyanın Özü) adlı eserleri Osmanlı Tıp kütüphanesindedir. (M)

HAYREDDİN PAŞA Tunuslu, Abdülhamid II devri sadrazamlarından (? 1821-İstanbul ?). Çerkezlerin Abaza kolundandır. Önce kıbrıslı Tahsin Bey tarafından satın alındı. Sonra Tunus valisi Ahmed Paşaya verildi. Burada özel bir öğrenim görerek fıkıh, modern hukuk, Fransızca öğrendi. Tunus'ta birçok önemli görevde bulundu. En yüksek mevki olan Veziri kebirliğe kadar yükseldi (1873). Tunus Beyi ile geçinemediğinden görevinden ayrılarak İstanbul'a geldi (1877). Şeyh Zafirî Efendi aracılığıyle Abdülhamid II'nin gözüne girdi. Bir süre sonra kendisine vezaret rütbesi verildi ve âyan azalığına tayin olundu. Daha sonra sadrazamlığa getirildi (1878). İslâm ve Avrupa tarihini iyi biliyordu. Hayreddin Paşa, sadrazamlığı zamanında, devlet işlerine Mabeyn adamlarının karışmasını önledi. Adam kayırmanın, devlet işlerine hatır gönül karıştırmanın aleyhindeydi.

Padişaha devlet yönetiminin yeniden düzene sokulmasını birçok defa bildirdi. Kanuni Essaî'nin düzeltmesinin, Mebuslar meclisinin tekrar toplantıya çağrılmasının gerektiğini öne sürdü, bunları savunmak için tasarılar yazarak padişaha sundu.

Bu durum karşısında Hayreddin Paşa padişah ve yakınlarınca osmanlı kanunlarını bilmemekle ve avrupa kanunlarının Müslümanlıkla bağdaşamayacağını anlamamakla suçlandırıldı.

Başta, Cevdet Paşa olmak üzere, birçok kimse Hayreddin Paşanın maksadının bir Arap imparatorluğu kurmak olduğu yolunda iftiralarda bulundular. Onu Abdülhamid II'nin gözünden düşürmek için çalışmalara koyuldular. Ayrıca veliahtı tahta geçireceği yolunda birtakım düşünceler ileri sürdüler. Zamanla bu durum Abdülhamid II üzerinde etkisini gösterdi. Hayreddin Paşa tavsiyelerinin kabul edilmemeğe başlandığını görünce istifa etti (19 temmuz 1879). Abdülhamid II istifayı kabul etti, fakat onu İstanbul'dan uzaklaştırmayarak yalısında göz hapsine aldı. Zaman zaman devlet işleri hakkında düşüncelerinden yararlandı.

Hayreddin Paşanın arapça *Akvâm-ül-Mesâlik fi Marifet Ahvâl-il-Memâlik* (Ülkelerin Durumlarını Öğrenme Konusunda Meslek Ayrılıkları) [1876] adlı önemli bir eseri vardır. (M)

Hayreddinpaşa minaresi, Bursa'da, Tuzpazarı'nda bir minare. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından 1380'de yaptırılan ve bugün yok olan caminin minaresidir. Sanat bakımından değerli bir eser olan minare, çağının mimarî özelliğini taşır. Küp biçimli olan tabanda bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla dizisinden kurulu bir süsleme görülür. Taşlar arasına dikey birer tuğla yerleştirilmiştir. Bu taban bölümünün üzerinde ilgi çekici bir tuğla işçiliği gösteren silindirik gövde yükselir. Tuğlaların merdiven basamağı gibi dizildiği minare, ayrıca kademeli girift motiflerle süslenmiştir. Tuğla şeritlerden meydana gelen beş sıra kademeli girinti çıkıntılar, şerefe ve şerefe altına mukarnaslı bir dekor görünüşü verir. Tuğlalar şerefe üstünde gene merdiven şeklinde dizilmiştir. En üstte yan yana dizilmiş ensiz pencereler yer alır. Külâhı yoktur. (M)

HAYRET i. (ar. *ḥayret*). Beklenmedik, garip bir şeyin yolaçtığı şaşkınlık, şaşırma: *Rabia, belki onda daha fazla bir huşû ve hayret uyandırdı* (H. E. Adıvar). *Grazya hayret ve teessüründen masanın yanındaki sandalyeye yığılmıştı* (Ömer Seyfeddin). ‖ Ünl. «Şaşılacak şey» anlamında kullanılır: *Hayret! Böyle bir davranışı hiç beklemezdim.* ‖ *Hayret etmek*, şaşırmak, şaşakalmak: *Eğer İstanbul limanı ile Rio körfezinin haritasını yanyana koyarsanız, iki harita arasındaki benzeyişe hayret edersiniz* (F. R. Atay).

— ÇEŞ. DEY. *Hayret vermek*, şaşırtmak: *Istırap önce hayret veriyor; o kadar ki insan inanmak istemiyor* (N. Ataç). *His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin? / Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hayrete* (*hayretlere*) *düşmek*, şaşırmak, şaşırıp kalmak: *Denizcizadeler, oğullarının hiç beklenilmedik bir zamanda verdiği bu karar karşısında hayrete düştüler* (Vâ-Nû). ‖ *Hayrete düşürmek*, şaşırtmak, şaşkınlığa yolaçmak: *Bir iki saat evvelki kavgadan sonra bu fevkalâde iltifat onu hayrete düşürdü* (Sabahattin Ali). ‖ *Hayrette bırakmak* (*hayret* veya *hayretler*) *içinde bırakmak*, (birinin) şaşırmasına yolaçmak, şaşırtmak: *Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı* (Atatürk). ‖ *Hayrette* (*hayret* veya *hayretler içinde*) *kalmak*, şaşıp kalmak, şaşakalmak: *Yahudiler, bunu işittikleri gibi hayrette kaldılar ve Hazret-i Meryem'den el çektiler* (Cevdet Paşa). *Hayretler içinde kalan Edâ, yaptığı şu muameleden Dehri Efendinin ne olduğunu anlayamıyordu* (H. R. Gürpınar).

— *Esk. Hayret-bahş* (veya *hayret-bahşâ*), hayret veren, şaşırtan. ‖ *Hayret-efzâ* (veya *hayret-feza*), hayreti artıran, şaşırtan. ‖ *Hayret-engiz*, hayret içinde bırakan. ‖ *Hayret-gede*, şaşkınlık yeri. Bu dünya. ‖ *Hayret-zâ*, hayret doğuran, şaşkınlık yaratan: *Bu da bir ibtilâ-yi hayret-zâ / Dil cihandan vefa umar hâlâ* (Muallim Naci). ‖ *Hayret-zede*, hayrete düşmüş, şaşırıp, kalmış olan. ‖ *Hayret-i gam*, üzüntünün verdiği şaşkınlık: *Dil hayret-i gamla lâl kaldı / Galib gibi bî-mecâl kaldı* (Şeyh Galib). ‖ *Hayret-i sırfe*, hakikî şaşkınlık. (M)

HAYRET MEHMED (BAHAEDDİN, — denir), türk şairi (Adana 1848-İstanbul 1912). Hayret Mehmed Efendi, gerekli öğrenimini gördükten sonra İstanbul'da Maarif nezaretinde görev aldı. Bazı yüksek okullarda edebiyat öğretmenliği yaptı. Aşırı bir osmanlıcacıydı. *Şehrâyin* (Donanma), *Feridet-ül-Lâl* (İncinin Tek'i), *Mirat-ül-Haremeyn* (Mekke ve Medine Aynası) gibi eserleri vardır. (M)

HAYRET MEHMED EFENDİ, türk şairi ve bilgini (Dârende ?-Mısır 1826). Divanı Hümayun'da çalıştı. Sadrazam ve bazı paşaların divan kâtipliğini yaptı. Divan-ı Hümayun hocası oldu. Mısır'a giderek, vali Mehmed Ali Paşanın kâtipliğinde bulundu. Eserleri: *Riyaz-ül-Küteba* ve *Hiyaz-ül-Üdeba* (Kâtiplerin Bahçeleri ve Yazarların Havuzları) adlı münşeat mecmuası. *Sehzeban* adlı manzum bir lûgat, İbni Melik'in *Elfiye* adlı eserine şerh. (M)

HAYRİ sıf. (ar. *ḫayr*'dan *ḫayrî*). Hayırla, iyilikle ilgili. ‖ İ. Erkek adı. (M)

HAYRİ BEY, türk şairi (İstanbul ?-ay.y. -1890). Öğrenimini Enderunda yaptı. Sonra çeşitli devlet hizmetlerinde. Rüsumat eminliğinde görev aldı. *Mesnevî*'yi manzum olarak Türkçeye tercüme etti. *Güvah-i Dil* (Gönül Tanığı) adlı bir şiir mecmuası ile *Levha-i Kavaid-i Farisiyye* (Farsça Kurallar Örneği) adlı bir risale yazdı. Ayrıca ebced hesabı üzerine birkaç özel adı içine alan *Kütük* adlı bir mecmuası da vardır. (M)

HAYRİ BEY, türk fen adamı (İstanbul ?-ay.y. 1913). İlk öğrenimini İstanbul'da yaptı. Sonra Mühendishane-i Berri Hümayun'a girdi. Belçika'ya gönderildi. Türkiye'ye dönünce Mühendishane'de öğretmenlikle görevlendirildi. Binbaşı olduktan sonra Mülkiye okulunda çalıştı. Son memuriyeti olan Demiryolları müdüriyetine kadar da fen hizmetlerinde bulundu.

Başlıca eserleri: *Hendese-i Resmiye ve Tatbikat* (Tasarı Geometri ve Uygulama); *Demiryolları ve Turuk-u Mütenevvia-yi Adiye* (Demiryolları ve Öteki Çeşitli Yollar). [M]

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

HAYRİ EFENDİ (Mustafa), türk devlet adamı (Ürgüp 1867-İstanbul 1927). Trablus'ta evkaf müdürlüğü yapmış olan Abdullah Avni Efendinin oğlu. 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra Evkaf ve Adliye nazırlıklarında ve Şeyhülislâmlıkta bulundu.
Hayri Efendi önce Ürgüp'te, sonra İstanbul'da öğrenim gördü. Medresede okuyarak icazet aldı. Sonra İstanbul hukukunu bitirerek Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde adliye memurluklarında görev aldı. 1908'de Meşrutiyetin ilânından önce Selânik ceza reisiydi. Orada İttihat ve Terakki cemiyetine girerek, devrimcilerle tanıştı. Niğde mebusu olarak İstanbul'a geldi. 1910 Yılında evkaf nazırı oldu. Sonra adliye nazırı ve Şûrayı Devlet reisliğinde, birkaç defa da evkaf nazırlığı görevinde bulundu. 1914'te şeyhülislâm oldu. Evkaf nazırlığı devrinde İstanbul'da vakıf hanları açtı. İslâm Eserleri müzesi onun zamanında açıldı. Onları düzeltmek ve yenilerini kurmak için boş yere uğraştı. Suat Hayri Ürgüplü*, Hayri Efendinin oğludur. (M)

HAYRİ EFENDİ (Salih), türk şairi (Ayaş ?-İstanbul 1876). Gençliğinde İstanbul'a geldi. İstanbul'da Hocapaşa semtinde açtığı yazıcı dükkânı, kabiliyetli gençlerin toplanıp edebiyatla ilgili konular üzerinde konuştukları bir yer oldu.
1840'ta Karantina idaresine girdi. İstintak kâtibi oldu. 1845 Yılında kendisine hâcegânlık rütbesi verildi. Sonra görevinden ayrıldı. Uzun yıllar bir göreve tayin edilmeden yaşadı. Bu arada hac için Hicaz'a gitti. *Hayrâbâd* adlı manzum tarihi ve şiirleri varsa da basılmadı. (M)

HAYRİ MEHMED EFENDİ, türk şairi ve devlet adamı (Bolu ?-Tuna, Kalas 1789). İstanbul'da çeşitli görevlerde başarı sağladı, Divanı Hümayun beylikçisi oldu. Üç defa hariciye nazırı oldu. Sadrazam kethüdası iken yeni bir savaş ortaya çıkınca sadrazamı tenkit ederek savaşa iki sene önce hazırlanmak gerektiğini söyleyince görevinden uzaklaştırıldı.
Bir *Divan*'ı ve *Hayrâbâd* adlı manzum tarihi vardır. (M)

HAYRİYE sıf. (ar. *hayri*'den *hayriyye*). Hayri'nin dişili: *Umur-ı hayriye.* || İ. Kadın adı.

— Teşk. tar. *Hayriye tüccarı,* Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret yapanlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Hayriye tüccarı* adı Osmanlılarda XVIII. yy.dan sonra ortaya çıktı. Daha önce gemilerle Osmanlı devletinin çeşitli yerlerinden İstanbul'a erzak v.b. getiren tüccarlara, *gemi reisi* ve *kapan hacısı* gibi adlar veriliyordu. 1775 Tarihlerinde, ticaret usulünün bir düzene bağlanması ve 1791-1792 yıllarında bu işin daha düzenli bir hal almasından sonra Osmanlı devleti sınırları içinde ticaret yapan kimselere «hayriye tüccarı» ve Avrupa ile ticaret yapanlara da «avrupa tüccarı» adı verildi. Hayriye tüccarlığı bir çeşit gedik olduğundan herkes bu işi yapamazdı. Gediğe dahil olanların da bazı imtiyazları vardı. Ancak 1839'da Tanzimat fermanının ilânından sonra, her alanda olduğu gibi, ticaret alanında da eşitlik prensibi kabul edilince bu çeşit imtiyazlar da ortadan kalkmış oldu. (M)

Hayriye altını, *Gazi* veya *Sandıklı* altını da denir. Mahmud II devrinde çıkarılan altın. Çift, tek ve yarım değerde olanları vardır. Mahmud II'nin tahta çıkış yıldönümlerinde, İstanbul, Edirne, Bağdat ve Mısır'da basıldı. (M)

Hayriye-i Nabi. Bk. HAYRÂBÂD.

HAYRULLAH blş. sıf. (ar. *hayr* ve *Allâh*'tan *hayr-ullâh*). *Esk.* Tanrı katında hayırlı olan. || İ. Erkek adı. (M)

HAYRULLAH bin İBRAHİM, türk hekimi (Mustafa III [1757-1774] zamanı). Bugün bir nüshası Veliüddin Efendi kütüphanesinde bulunan ünlü tıp eseri *Tuhfetü'l-Müteneimin*'dir (Bolluk İçinde Büyüyenlerin Armağanı), Türkçe olan bu kitap 64 bölümdür, her bölüm ayrı bir konuyu anlatır. Abbasî devri tabiplerinden Ahmed bin İbrahim'in *Hilkatü'l-Mi'de* (Midenin Yapısı) adlı eserini Türkçeye tercüme etti. (M)

HAYRULLAH EFENDİ (Hasan), osmanlı şeyhülislâmı (İstanbul 1834-? 1898). Tersane yoklamacılarından Hamdullah Efendinin oğludur. Hacı Hafız Ahmed ve Eğinli Mehmed Kasım Efendiden ders aldı. Saraya intisap etti (1852). Birinci İmam-ı Şehriyariliğe getirildi. Anadolu kazaskerliği payesine yükseldi (1862). Abdülaziz'in Mısır (1863) ve Avrupa seyahatlerine katıldı (1866). Anadolu kazaskerliği göreviyle İstanbul'dan ayrıldı (1867-1868). 1870'te Rumeli kazaskerliğine ve 1871'de Tersane müftülüğüne tayin edildi. Şeyhülislâm oldu. Murad V'in halli için fetva verdi. Şeyhülislâmlıktan azledilince Abdülhamid II tarafından Şeyh-ül Haremlik payesiyle Medine'ye gönderildi. (M)

HAYRULLAH EFENDİ Hekimbaşı, türk hekimi (? 1820-Tahran 1866). Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu. Tıphane ve Mektebi Adliye-i Şahane'de okudu. 1839'da Viyana'dan getirilen muallimi evvel Bernard'ın derslerine devam etti. Hazırladığı tezi *Makalâtı Tıbbiye* (Tıpla İlgili Yazılar) adı altında yayımladı (1848). Hekimbaşı olduktan sonra Altıncı daire reisliği, maarif müsteşarlığı, nazır Encümeni gibi görevlere getirildi (1857). Encümeni Dâniş ikinci reisliği, Mekteb-i Tıbbiye nazırlığı yaptı. Tahran elçiliğinde bulundu. Maarif ve mekteplerle ilgili araştırmalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderildi (1864). Eserleri: *Malûmat-ı Fenniye* (Fen Bilgileri) [tercüme, 1851]; *Mesail-i Hikmet* (Felsefe Meseleleri) [1849]; *Avrupa Seyahatnamesi; Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim Gülşenî; Lûgat-i Tıbbiye* (Tıp Lûgati) [1839-1851]; *Tarih-i Devlet-i Aliye* (Osmanlı Devleti Tarihi). [M]

HAYS (Will), amerikalı avukat (Sullivan, İndiana 1879 - ay.y. 1954). 1900'de hukuk öğrenimini tamamladı. İndiana'da siyaset hayatına atıldı. 1918'de Cumhuriyetçi partinin başına geçti. Dağılmış olan partiyi toparladı ve Warren G. Hardings'in 1920 seçimlerine katılmasını sağlayan kampanyayı yönetti. 1922'de Amerikan Sinema Filmi Yapımcıları ve Dağıtımcıları tarafından A.B.-D. filim sanayiini düzene koymakla görevlendirildi. Amerikan sinema dünyasının «çar»ı durumuna geldi. 1943'e kadar bütün amerikan filimlerinin denetimini yönetti. (L)

HAYSİYET i. (ar. *haysiyyet*). Değer, itibar: *Biz yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz* (Atatürk). *Bulunur pek çok adam cenge koşup can verecek / Harbin en müşkülü haysiyeti kurban etmek* (M. Â. Ersoy). || Onur, şeref: *Fakat kaçmayı haysiyetime yediremiyorum* (R. H. Karay). *Ne yapıp yapıp bu haysiyet kırıcı tehlikenin önüne geçmek lâzımdı* (R. N. Güntekin). || *Haysiyet divanı,* bir topluluğun ve derneğin ilkelerine aykırı davranışları olan kimselerin durumunu inceleyip ceza verme yetkisi olan kurul. || *Esk. Haysiyet-şiken,* onur kıran, inciten.

— DEY. *Bu haysiyetle,* bu yönden.

— Huk. *Haysiyet divanı.* Bk. CEMİYET.

◆ **Haysiyetiyle** zf. *Esk.* Dolayısıyle: *Vaki olan muhaberat-ı devletleri tamamen millî bir mesele olmak haysiyetiyle Heyet-i Temsiliyemizce de münakaşa edildi* (Atatürk). [M]

HAYSİYETLİ sıf. (*haysiyet*'ten *haysiyet-li*). Şerefli, onurlu: *Bu avukatı haysiyetli ve vekarlı bir zat olarak tanıyorlardı* (Vâ-Nû). [M]

HAYSİYETSİZ sıf. (*haysiyet*'ten *haysiyet-siz*). Haysiyeti olmayan, onur kırıcı hareketle katlanan.

— Huk *Haysiyetsiz hayat sürme.* Bk. BOŞANMA.

◆ **Haysiyetsizlik** i. Haysiyetsiz olma hali. (M)

HAYSÜ edat. (ar. *haysü*). *Esk.* «İtibarıyle», «bakımından» anlamında: *Min hays-ül-mecmû*, toplu olarak, toptan. (M)

HAY-Ş'İNG, Çin'de (Liao-ning) şehir. Şınyang'ın güneybatısında. Magnetit işletmesi. (L)

HAYŞUM i. (ar. *hayşûm*). Anat. *Esk.* Geniz.

◆ **Hayşumî** sıf. Anat. *Esk.* Genizle ilgili. (M)

HAYT i. (ar. *hayt*). *Esk.* İp, iplik. Tel.|| *Hayt-i batıl,* dalgalanan örümcek ağının iplikleri. Işıkta görülen toz zerrecikleri hattı. || *Mec.* Uzun boylu ve ahmak. || *Hayt-ı ebyaz* (veya *hayt-ı esfel*), gün ağarırken ufukta görülen ışık huzmeleri, beyazlık. || *Hayt-ı hayme,* çadır ipi. || *Hayt-üş-şua,* güneş ışınları.

— Bot. *Esk.* Tel gibi olan organ.

— Anat. *Esk. Hayt-ür rakabe,* omurilik.

◆ **Haytiye** i. Zool. *Esk.* İpsiler. (M)

HAYTA sıf. Serkeş, serseri (kimse): *Bu çağrılış üzerine hayta delikanlı sırıtarak yanına sokulunca...* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ i. Ask. *Esk.* Osmanlılarda görevli bir sınıf askere verilen ad. (Hayta birlikleri üstün savaş kabiliyeti olan askerlerden kurulur, gerekince düşman topraklarına akın için de kullanılırdı. Sonraları düzenleri bozulduğunda eşkıyalığa başladılar; bu yüzden hayta kelimesi haylaz ve haydut anlamında kullanıldı.) [M]

Hay tepkimesi, sidikte bulunan öd tuzlarının ortaya çıkarılmasına imkân veren tepkime. (Öd tuzlarının yüzey gerilimini değiştirmesi olayına dayanan bu tepkime, taze sidiğin üstüne kükürt çiçeği serpilmesiyle elde edilir; normal olarak kükürt yüzeyde kalır, fakat sidikte öd tuzları varsa kabın dibine çöker.) [L]

HAYTER (Stanley William), ingiliz ressam ve gravürcüsü (Londra 1901). Öğrenimini Paris'te tamamladı ve 1927'de bir gravür atelyesi kurdu. 1940-1950 Arasında New York'a göç etti, sonra öğretmenlik yaptı. Kâğıda hafif kabartma etkisi verebilmek için yeni bir baskı tekniğini uyguladı, gerçeküstücü sergilere katıldı. Gravür ve resimlerinde soyuta yöneldi. *New Ways of Gravure* (Gravürde Yeni Yöntemler) [1940] adlı bir eser yayımladı. (L)

HAYVAN i. ve sıf. (ar. *ḥayvân*). Özellikle organik katı maddelerle beslenen, bunları bir ağız aracılığıyle yutan, bir iç aygıtta sindiren ve sindirim ürününü vücudunun bütün organlarına dağıtan canlı varlık. || Daha dar anlamda, canlı fakat akıldan yoksun varlık, insan dışındaki canlı yaratık: *En büyük ihtisası hayvan taklidi yapmakta, hayvanları insan gibi konuşturmakta* (H.E. Adıvar). *Her gün gördüğümüz, birlikte yaşadığımız hayvanları bile anlıyamıyoruz* (N. Ataç). || [Kaba konuşmada] Yeteneksiz, akılsız kimse: *Şu hayvanı söyletmeyin, atın merdivenden aşağı* (Namık Kemal). *Daha ne diyeceksin hayvan! Benim gibi terbiyeli konuşsan ya* (B. Felek). || *Evcil hayvan* veya *ev hayvanı,* insanlara yakın ve alışık olan veya evlerde yaşayan hayvan. || *Vahşî hayvan,* insanlara alışmayan hayvanlara verilen ad. || — *Esk.* Hayat: *Ab-ı hayvan.* || *Hayvanı gayrı-nâtık* («konuşamayan yaratık), hayvan. || *Hayvanı-nâtık* («konuşan hayvan»), insan.

— DEY. *Argo. Hayvan gibi,* kaba, akılsız ve beceriksiz. İriyarı.

— Astrol. *Hayvan şekilli işaretler,* burçlar kuşağında, koç, boğa v.b. gibi sembolü hayvan olan işaretler.

— Coğ. *Hayvan coğrafyası,* hayvanların yeryüzündeki dağılımını inceleyen bilim dalı.

— Din. *Hayvanlara tapma.* Bk. ANSİKL.

— Dy. *Hayvan vagonu,* yarış atı, damızlık hayvan gibi özen gösterilen hayvanların kolaylıkla bindirilmesini ve ulaştırılmasını sağlamak için özel olarak düzenlenmiş vagon.

— Ed. *Hayvan hikâyesi,* batı edebiyatında, içinde hayvan tasvirleri bulunan öğretici ortaçağ hikâyesi (bk. ANSİKL.) ve *teşm. yol.* hayvan ikonografisine verilen ad. || *Hayvan masalları.* Bk. MASAL.

— G. santl. Bk. ANSİKL.

— Huk. Bk. ANSİKL.

— Patol. *Hayvan korkusu,* hayvanlara karşı duyulan marazî korku.

— Psikol. *Hayvan psikolojisi,* konusu hayvanların davranışlarını, yani belirli nesnel durumlardaki tutumlarını ele almak, bu tutumları deneysel olarak incelemek olan bilim. (Hayvan psikolojisinin inceleme alanına yalnız kuşlar ve memeliler gibi yüksek omurgalılar değil, birhücreliler de dahil olmak üzere uyarılabilme ve devinme gücüyle donatılmış bütün hayvan çeşitleri girer.) Bk. ANSİKL.

— Tar. *On iki hayvanlı takvim.* Bk. TAKVİM.

— Zootekn. *Büyük baş hayvan birimi* (B.H.

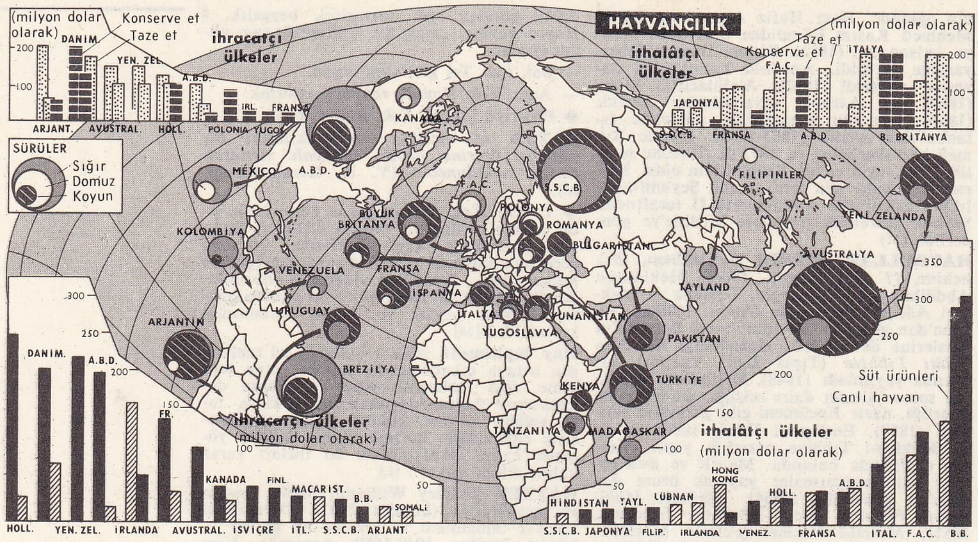

dünya üzerinde **hayvanların yayılışı**

B.), yaklaşık olarak 600 kg'lık hayvan. (Bu birimin değeri ülkelere göre değişir.) ‖ *Evcil hayvanlar.* Bk. ANSİKL. ‖ *Koşum hayvanı*, sırtına eyer veya yük vurulan binek ve yük hayvanı karşıtı olarak bir araca koşulan hayvan. (Tarımda, süt v.b. ürün alınmak için yetiştirilen hayvanlara karşıt olarak tarım ve çiftlik işlerinde kullanılan hayvanlara koşum hayvanı denir.)

— ANSİKL. *Hayvan*'ların yapısı ve yaşama tarzı, ancak çokhücreli canlılarda tam anlamıyle bulunan vücut kısımlarının bir dereceye kadar karmaşıklığını ve özelleşmesini gerektirir. Onun için modern bilginler birhücreli canlılar ne hayvanlar âlemine, ne de bitkiler âlemine sokarlar; bunları üçüncü bir âlem (protistler) olarak kabul ederler. Aşağıda belirteceğimiz özellikler, terliksi hayvan gibi basit hayvan niteliği taşıyan canlılar dışında birhücrelilere uygulanmaz. Terliksi gibiler içinse sadece «hayvanlara yakınlık» söz konusudur.

● *Hücre bilimi.* Hayvansal hücre çeşitli özellikleriyle bitkisel hücreden ayrılır: bunlarda selüloz zar, plastitler (klorofil, nişasta ve boya tanecikleri) bulunmaz, kofullar az olur; buna karşılık pek önemli olmamakla beraber bir santrozom ve bir golgi aygıtı bulunur.

●*Doku bilimi.* Hayvansal dokular, doğrudan doğruya üst üste dizili bir veya birkaç tabakadan meydana gelebileceği gibi (epitelyum dokusu) cansız bir dokulararası maddeyle birbirinden ayrılmış bir hücre yığını da olabilir; fakat her ne şekilde olursa olsun hayvansal hücrelerin hepsi canlı ve tamamdır; bitkilerdeyse bu dokuların yerini hava veya sıvı dolu boşluklar alır (mantar özü, odun borular).

● *Morfoloji.* Hayvanların çoğunluğunda, normal durumda hayvanı sağ ve sol diye dıştan benzer iki eşit kısma ayıran dikine bir düzleme göre tam bir iki yanlı bakışım vardır. Fakat bu bakışım iç organlarda ancak kısmen bulunur (mide solda, karaciğer sağda v.b.); hattâ dışta da olmayabilir (istiridyeler, karındanbacaklılar, yengeçler, yanyüzerler). Buna karşılık, halkalı solucanlarda, çokayaklılarda olduğu gibi uzunlamasına organ tekrarları yer alabilir (çok bölütlülük); insanlardaki omur zinciri, kol ve bacaklardaki benzerlikler bunun kalıntısı sayılır. Bitkilerde pek yaygın olduğu gibi bir eksene göre *ışınsal bakışım*'a ancak derisidikenlilerde (5 kolluluk), selenterelerde (4,6 veya 8 kolluluk) vücudun tümünde rastlanır.

● *Anatomi ve fizyoloji.* Hayvanlara özgü aşağıda yazılı karakterler ilkel canlılarda belirsiz, istisnaî bir yaşama tarzına (asalaklık) alışmış bazı türlerde büsbütün yok, fakat türleri çoğunluğunda vardır:

1. *av yakalama*, bir sünger hücresindeki veya bir midyedeki kirpiklerin mikroskopik çırpınmasından başlayarak bir arının çiçeklere, bir kaplanın ceylâna saldırmasına kadar bütün yem bulma hareketlerini kapsar;

2. *ilişki sistemi* (sinir sistemi duyu organları, kaslar), hayvanın bir durumdan haberdar olmasını ve bir avı yakalama, bir düşmandan sakınma veya herhangi bir ihtiyaç sebebiyle anî bir şekilde ve kendi çıkarına uygun hareket edebilmesini sağlar;

3. *sindirim sistemi*'nde çiğneme, emme veya yalama ile görevli organlarla donanmış bir giriş deliği (ağız), beslenmeye elverişsiz artıkların çıkmasına özgü bir çıkış deliği (anus) ve nihayet besinlerin bağırsak içinde tek yönde ilerlemesini sağlayan bir donatım bulunur;

4. *dolaşım sistemi.* Vücut boşluğunda veya damar içinde yer alan su veya kan dolaşımı bir kalple veya kalp olmadan sağlanır; sindirilmiş besinlerle oksijeni, sindirim ve solunum alanlarından uzakta bulunan hücrelere taşımağa yarar;

5. *farklılaşmış solunum sistemi* (solungaç, trake veya akciğer). Yüksek yapılı büyük hayvanlarda bulunur;

6. *boşaltım sistemi.* Hücrelerdeki yanmadan ileri gelen zararlı ve artık maddeleri hücrelerden, sonra bütün vücuttan süzüp atarak onları yaşlanmadan ve ölümden korur; fakat bitkilerdeki özek doku hücrelerinde böyle olmaz; onlar artıklarla dolarak odunlaşır ve ölürler;

7. *dokuların birbirine bağlılığı.* Hayvanlarda hayatî bir organın harap olması veya bozulması derhal bütün organizmanın ölümüne yolaçar; bitkilerdeyse (msl. ağaç) ölü dokular canlı dokulara destek olur;

8. *üreme* (*çoğalma*). Eşeyli veya basit eşeysiz, fakat genellikle ayrı eşeyli ve doğurma şeklinde, tamamen diplobiyonttur; hayvanlarda haploit spor ve önçime asla rastlanmaz. Yukarıdaki karakterlerin tipik istisnaları vardır: süngerler çok ağızlıdır; karınca aslanının kurtçuğunda ağız yoktur, dış sindirim yapar; denizyıldızı dış sindirim yapar, anus çalışmaz; şeritte hiç bir sindirim aygıtı yoktur, konağının sindirdiği besinleri soğurarak beslenir (yaşama tarzı mantarlarınkini andırır) v.b. Fakat bu canlıların, hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde hayvanlar arasında sayılmasına yeterli tipik başka karakterler vardır.

— Din. ve Örfler. *Hayvanlara tapma*, eski kavimlerde çok yaygındır. Bazı hayvanlar kutsal sayılır, kavim veya klanın totemi olarak kabul edilir veya geçici bir süre için bir tanrı veya insan ruhunun hayvanlara geçtiğine inanılır. Bu inanış, insan hayatının hayvan avı üzerine kurulduğu devirlere kadar uzanır. Hayvanlara tapma Mısır'da çok yaygındı. Mısırlılar aslanın, timsahın, kurdun, çakalın, farenin, su aygırının, ceylânın, şahinin, kara leyleğin ve özellikle kedinin kutsal olduğuna ve tanrı varlığından bir kıvılcım taşıdığına inanırdı. Hattâ tanrıların bazı hayvanlarda vücut bulduğu ileri sürülürdü: meselâ Phtah ve Osiris Apis öküzünde; tanrı Ra ve Hnus da bir öküzde vücut buldular. Bazı tanrılar hayvan şekilleriyle ve özellikle hayvan kafaları ile gösterilirdi. Anubis çakal kafası, Hathor inek kafası, Horus kara leylek kafasıyle temsil edildi. Meksika Aztekleri gibi yılanlara tapanlar da vardı. Hindistan'da hayvan hayatına dokunmazlık, bir din kuralı şekline getirildi (Aşoka emirnamesi, M.Ö. III. yy.). Birçok hayalî hayvan şekli tasarlanmıştı: çok kafalı kobra (*naga*); efsanevî kuş (*garuda*); deniz canavarı (*makara*). Hintliler günümüzde de hayvanlara taparlar. Hindistan'da hindu müminleri için inek halen kutsal bir hayvandır (bk. SİPAHİLER'*in ayaklanması*) ve ineklere her gün taze ot ve çiçekler sunulur. Tanrı Siva ilâh maymun Hanumin'de, büyük tanrıça ve Siva'nın karısı Devi, Durga çakalında canlanır. Bilgi tanrısı Ganeça bir fil kafası ile temsil edilir. Finlandiya ve Kuzey Sibirya'da, fin-ugur kavimlerinde ayıya, Madagaskar'da ve bazı Pasifik okyanusu adalarında kertenkeleye, Afrika'da yılan ve aslana tapılır.

Hayvanlar, oyunlarda (horoz döğüşleri), sihir ve büyülerde (kara kurbağa, kara kedi, kara tavuk, beyaz at), aile törenlerinde (düğünlerde horoz yarışı, deve dövüşü v.b.) önemli rol oynarlar.

— Ed. *Hayvan hikâyeleri*, XII. ve XIII. yy.-larda pek çoktu. Ortaçağla birlikte kaybolan bu tarz, fransız şairi G. Apollinaire'in Dufy tarafından resimlenmiş olan *Hayvan Hikâyeleri* (1919) adındaki eseriyle yeniden ortaya çıktı. J. Renard'ın, Apollinaire'in eserinden önce yayımlanan ve P. Bonnard tarafından resimlenmiş olan *Histoires Naturelles* (1896) adındaki eserini de yine aynı eğilimin ürünü saymak yanlış olmaz.

— G. santl. İnsanoğlunun ilk resimleri, Eskitaş devrinde İspanya'da Altamira ve Fransa'da Lascaux ve Niaux'da mağara duvarlarına yapılan hayvan resimleridir. Günümüzden 14 000 yıl önce odun kömürü, aşıboyası, kırmızı toprak, hematit gibi maddelerle çizilen ve güçlü bir plastik sezgi taşıyan bu at, boğa, öküz resimleri ve av sahneleri, ilkel sanatın ve kültürün ilk örnekleri sayılır. Eski mısır duvar resimleri ile eşya süslemelerinde (M.Ö. 1350-1250) hiyeroglifler ve insan figürleriyle birlikte görülen ve eski yunan vazo ve seramiklerinde de (M.Ö. VII. - VIII.) dekoratif bir unsur olarak hayvan şekillerine rastlanır. Etrüsklerin bir mezar duvarı resminde de (M.Ö. 520) ölünün avcılığa merakı açık bir tabiat sevgisinin ağır bastığı bir görünüm içinde uçan kuşlarla belirtilmiştir.

Vatikan müzesinin bütün bir salonu, köpek ve diğer evcil hayvan heykellerine (Yunan ve Roma devri) ayrılmıştır. Ortaçağda yapılmış hayvan resimleri (Saintonge kiliselerinin filleri ve aslan başlı kartalları; Parma'da Antelami vaftizhanesinin, Sens ve Flers katedrallerinin taçkapılarında, Lozan katedralinin gülpenceresindeki canavarlar; S.S. C.B.'deki Vladimir katedralinin alçak kabartmaları) kaynağını, *Physiologos* adındaki eserin bizanslı yazarları tarafından yeniden benimsenen ve Çin'e kadar yayılan bir ilkçağ geleneğinden alır. Sembolik amaçlarla yapılmış gerçek veya hayalî hayvan resimleri eski elyazmalarında çoktur (*Apokalypsis, Hortus Deliciarum*, Mazarine kitaplığındaki *Legenda Aurea*). Ama hayvan hikâyeleri adıyle anılan resimler asıl, XII. ile XIV. yy. arasında anglonorman atelyelerinde yapılmış olanlardır (New York'taki Morgan kitaplığında bulunan hayvan resimleri ve British museum'daki *Kraliçe Mary Psalteriumu*).

Rönesans çağı sanatçıları ile saray ressamlarında da, atlı savaşçılar ve şövalye resimlerinde insan figürleriyle birlikte özellikle at şekilleri plastik bir bütünlük taşır. XVI. Yüzyıl flaman ustası Brueghel'in çok kalabalık insan figürleri arasında ve Albrecht Dürer'in gravürlerinde hareketli atlılar görülür. Hollandalı Pol Potter (1625-1654), gözlemi çok güçlü bir hayvan ressamıdır. Bir inek ve koyun resminde insan portrelerindeki dikkat ve özeni göstermiştir. Cuyp'ün geviş getiren hayvanları da yaldızlı bir ışık içindedir. Japonyalı ünlü ressam Korin'in (1660-1716) *Ceylânlar*'ı ise çok ince zevkli bir kompozisyondur. XVII. yy.dan sonra

hayvanları resmetmek özel bir tarz haline gelir. Bu alanda dikkati çeken sanatçılar arasında flaman Snyders'i, fransız Desportes'u, Oudry'yi ve XVIII. yy.da Huet'leri sayabiliriz. XIX. yy.da ressam olarak Charles Jacques, Rosa Bonheur, heykeltıraş olarak Barye, Frémiet ve François Pompon'un çalışmaları dikkati çeker. Fransız Géricault (1791-1824) ile Degas'nın (1834-1917) yaptıkları at etütleri, at koşusu resimleri ve Henri Rousseau'nun (1844-1910) peyzajlarında görülen hayvan figürleri sanat değeri taşıyan çalışmalardır. XX. yy.da heykeltıraş Peterson, Hilbert, Guyot, Brigaud ile ressam Laura Delvolvé, Zucchieri, Hans Jenny sayılabilir.

● *Türklerde*. IX. Yüzyıl başlarında uygur budist resminin örneklerini veren Bezeklik'teki bir tapınakta çevresi dağlarla çevrili gölde bir ejderi gösteren fresk parçası ile Reşiddeddin'in *Cami-üt-Tevarih*'indeki bir minyatür (1314) arasında büyük bir yakınlık vardır. Gerçekçi ve tabiatçı bir nitelik taşıyan maniheist uygur çevreleri ilk defa Abbasîler çağında Bağdat'ta kurulan ilk islâm minyatür atelyelerinin de kaynağı oldu (XII.-XIII. yüzyıl). Bağdat'tan iran, moğol, ve selçuklu çevrelerine yayılan, oradan Osmanlılara geçen minyatürlerde tabiat tasvirleri, insan figürleri arasında, savaş ve av sahnelerinde hayvan şekilleri de görülür.

Topkapı sarayında bulunan cönklerdeki resimler arasında çok dikkati çekenlerden Mehmed Siyahkalem'in kaplan ve boğa boğuşmasını gösteren bir resminde aşırı bir ifade ve hareket gücü vardır. Türk resminin batıya geçiş döneminde yer alan Şeker Ahmed Paşanın *Karaca*'sı çok duygulu ve özenli bir tabiat gözlemi içindedir. Çağdaş ressamlarımızdan Namık İsmail'in (1890-1933) *Harman*'ındaki öküzler Anadolu dekoru ve yaz sıcağı, Turgut Zaim'in ankara keçileri ve zarif merkepleri modern bir minyatür havası içindedir. Bedri Rahmi'nin bazı resimlerinde Anadolu'nun çilekeş eşekleri üstündeki yüklerle üslûplaştırılmış bir biçimdedir.

— Huk. *Hayvan alım satımı*. Hukuk, hayvan alım satımlarında, ayıba karşı tekeffül borcu yönünden özel hükümler koymuştur. Kural olarak hayvan alım satımlarında satıcının ayıptan sorumlu tutulabilmesi için yazılı olarak taahhütte bulunması gereklidir (Borçlar kn. md. 195). Ancak alıcının satıcı tarafından aldatılması, bunun dışındadır. Meselâ, satıcı sattığı atın kör olduğunu bilmesine rağmen bunu alıcıdan saklamışsa, bir aldatma söz konusudur ve yazılı olarak tekeffül edilmemiş olmasına rağmen, satıcı bu ayıptan sorumlu tutulur. İkinci özellik ayıbın ihbarı yönündendir. Satıcının ayıptan sorumlu tutulabilmesi için, hayvanın tesliminden veya alıcının temerrüde düşmesinden itibaren 9 gün içinde, ayıbın satıcıya ihbar edilmesi ve yine bu süre içinde, muayene yapılması için yetkili mercilere başvurulmuş olması gereklidir (Borçlar kn. md. 199). Bu dokuz günlük süre iki halde uygulanmaz: 1. ayıbın hayvanın gebeliği ile ilgili olması. Hayvanın gebe olduğu taahhüt edilip de gebe çıkmaması halinde dokuz günlük süre işlemez. Bunun sebebi, bu kadar kısa bir süre içinde gebeliğin anlaşılmamasıdır. Bu sebeple, bu hallerde, dokuz günlük süreye uyulmayarak hayvanın gebe olmadığının anlaşılmasından sonra vakit geçirmeksizin ihbarın yapılması gerekir; 2. sözleşmede daha uzun veya daha kısa bir sürenin kararlaştırılmış olması halinde, sözleşmedeki hükme uyulur.

● *Hayvan hırsızlığı*, Türk Cz. kn. md. 491'de mevsuf (nitelikli) hırsızlık ele alınarak düzenlenmiştir. Buna göre küçük ve büyük baş hayvanları mandıra, ağıl gibi yerlerden almak suretiyle yapılan hırsızlık hayvan hırsızlığıdır. Bunun cezası bir yıldan beş yıla kadar hapistir.

● *Hayvan idare edenin sorumluluğu*, Borçlar kn. md. 66'da belirtilmiştir. Buradaki *idare eden* kavramı, bir hayvandan iktisaden yararlanan kimseyi ifade eder. Ancak, bunun yanında aynı kavramın, hayvan üzerinde herhangi bir şekilde hâkimiyet kurmuş olan kimseyi ifade ettiği de kabul edilir. İdare edenin, hayvanın fiilinden sorumlu olabilmesi için, zararın hayvanın tabiî enerjisi sonucu olması gereklidir.
İdare edenin, zarara engel olmak için gerekli özeni göstermemiş olması veya gerekli özeni gösterse dahi zararın meydana geleceğini ispat etmemiş olması halinde ilgili kanun hükümleri işler (Borçlar kn. md. 56). Bu ispatı yerine getiremeyen idare eden, hayvanın verdiği zarardan sorumlu olur. Ancak aynı kanununa göre, hayvanın zarar vermesine başka bir kimse sebep olmuşsa (meselâ ürküterek), sorumluluk bu kimsenindir. Borçlar kn. md. 56/II). Hayvan bir gayrimenkul veya bir eve girerek zarar vermişse, zarar gören kimse zararı ödeninceye kadar hayvanı alakoyabilir (Borçlar kn. md. 57). Hattâ durum gerektiriyorsa (msl. hayvan kudurmuşsa onu öldürebilir. Ancak bu imkânın kullanılması için, zarar görenin, hayvan sahibine haber vermesi veya onu bulmak için gerekli olanı yapmış olması şarttır.

● *Hayvanların ihraz yolu ile mülkiyetlerinin kazanılması*. İhraz yolu ile mülkiyetlerinin kazanılıp kazanılamayacağı konusunda hayvanlar üç gruba ayrılır:

1. *ehlî hayvanlar*, sahipli oldukları için, kural olarak ihraz yolu ile kazanılamazlar. Sahipleri, bunları terk niyeti ile bırakacak olursa, ihraz yolu ile mülkiyetleri kazanılır. Sadece kaçmış olmaları, ihraz yolu ile mülkiyetlerinin kazanılması için yeterli değildir;

2. *ehlîleştirilmiş hayvanlar*. Esas itibarıyle vahşî olup da sahipleri tarafından terbiye edilen hayvanlar kaçar ve vahşî hale dönecek olurlarsa, yani sahiplerine dönme ihtimali kalmazsa yeniden vahşîleştikleri için sahipsiz hale gelirler ve ihraz yolu ile kazanılabilirler (Med. kn. md. 692/II);

3. *tutulan hayvanlar*. Bunlar, vahşî olarak tutulmuş fakat ehlîleştirilmemiş hayvanlardır. Canlıyken bir kapana yakalanmış av, havuzdaki balıklar v.b. Bu gibi hayvanlar kaçarlarsa ve sahibi de onları bulmak için derhal araştırmaya girişmezse sahipsiz sayılırlar ve ihraz yolu ile mülkiyetleri kazanılabilir (Med. kn. md. 692/I).

Arılar yönünden kanunda özel hükümler vardır. (Med. kn. md. 692.). Arı oğulu, kovanını terk ederek başkasının arazisine gidecek olursa, orada bulunan boş bir kovanı işgal etse bile sahipsiz hale gelmez. Asıl sahibi, aranıp bulunması için arı oğulunun uçtuğu arazi sahibinden izin alabilir. Ancak arı oğulunun kendi kovanından kaçması, tabiî sebeplerden ileri gelmiyorsa veya sahibi onu takip etmemişse, arı oğulu başkasının arı ile dolu kovanına girer ve o kovanda bulunan arılar tarafından kabul edilecek olursa, eski sahibinin mülkiyeti kalkar, yerine kovan sahibinin mülkiyeti geçer (Med. kn. md. 698). Eski sahibi artık onu geri alamayacağı gibi, kovan sahibinden tazminat da isteyemez.

Bunun yanında kanun tabiî kuvvetler sonucu başkasının arazisine hayvanların girmesi hali için, arazi sahibine bunların aranılıp tutulmasına müsaade etmesi mükellefiyetini yükler (Med. kn. md. 676). Ancak bu yüzden meydana gelen zararı, hayvan sahibinin ödemesi gereklidir. Arazi sahibinin ödeme yapılıncaya kadar, hayvanları alıkoyma hakkı vardır.

● *Hayvanlara kötü muamele edilmesi*, hafif para cezasını gerektiren kabahat çeşidinden bir suç sayılmıştır. Türk Ceza kn. md. 577'deki hükme göre, hayvanlara karşı insafsızca davranan veya gereksiz yere döven, yaralayan yahut açık olarak haddinden fazla yorulacak derecede zorlayan kişi, bahis konusu suçu işlemiş olur. Bu hükmü, başkasının hayvanını öldürmek veya işe yaramayacak hale sokmak yahut değerini azaltmak cürümleri ile karıştırmamak gerekir. Çünkü bu son hükümler, doğrudan doğruya hayvanı değil, hayvanın mâlikinin mülkiyet hakkını korumaktadırlar (Türk Ceza kn. md. 521).

● *Hayvan rehni*. Hayvan rehni teslimi şart olan menkul rehninin bir istisnasıdır (Med. kn. md. 854). Teslimsiz hayvan rehnini, kendilerine bu yolda yetki verilmiş olan kredi müesseseleri kurabilirler. Bu şekilde kurulan teslimsiz hayvan rehninin hayvan siciline kaydı ve icra memuruna ihbarı gereklidir. Burada sicile kayıt, menkul rehninin tesisindeki zilyetliğin geçirilmesinin yerini tutmaktadır. (Bk. REHİN.) Sicilin ne şekilde tutulacağı 1965 tarihli ve 6/5165 sayılı Hayvan Rehni tüzüğünde gösterilmiştir.

«Şanghaylı Kadın» adlı filimde Rita HAYWORTH

Sicilin aleniyet prensibi yoktur. Yani, bir rehin tescil edilmiş olsa dahi, bunu iktisap eden üçüncü kişiler, durumu bilmediklerini ispat ederek söz konusu hayvanları rehinsiz olarak kazanırlar.

— Psikol. *Hayvan psikolojisi*. Hayvan davranışlarının bilimsel olarak incelenmesi, kaynağını birbirinden değişik iki ayrı inceleme alanından alır: etnoloji ve insanlarla omurgalıların karşılaştırmalı psikolojisi. XIX. yy.ın sonunda ortaya çıkmış bir bilim dalı olan insanlarla hayvanların karşılaştırmalı psikolojisi, insan psikolojisini daha nesnel temeller üstüne oturtmak ihtiyacından doğmuştur. (Yerkes, W. Köhler ve Boutan'ın insansı maymunların pratik zekâsı ve duygusal davranışları konusundaki çalışmaları; Pavlov'un ve amerikalı behavioristlerin alışkanlıkların oluşumu yasalarıyle ilgili incelemeleri v.b.). Demek oluyor ki hayvan psikolojisi yüksek omurgalıların davranışlarını inceleyen genel bir bilimdir ve insandan hareket etmekle birlikte yine hemen insana döner. Bazı öncü bilginler yukarıda sözü edilen iki akımı benimseyerek bu iki akımı birleştirmeğe ve gerçekten karşılaştırmalı, yani insan psikolojisinden bağımsız yeni bir hayvan psikolojisi meydana getirmeğe çalıştılar. Bunların arasında, Fransa'dan Piéron ile Viaud'yu, Birleşik devletlerinden Jennings'i (1868-1947), Almanya'dan Von Uexküll'ü (1864-1944) ve Polonya'dan Dembowski'yi (doğ. 1889). Özellikle anmak yerinde olur. Bu kimseler, daha çok, birhücrelilerle omurgasızların davranışlarını incelemişlerdir.

Metodoloji bakımından, hayvan psikolojisi alanında yapılmış olan araştırmalar şöyle sıralanabilir: 1. belirli bir hayvan türünde, doğuştan gelen davranışların normal olarak yapılabilmesi için gerekli (biyolojik çevrim, beslenme, ekolojik «tercih»ler, etkinlik ve dinlenme, ritmi v.b.) temel biyolojik şartların tanımlanması; 2. serbest veya tutsak durumdaki davranışların doğrudan doğruya ya da bir aracın yardımıyle (son zamanlarda gitgide daha sık görüldüğü gibi fotoğraf ve sinema tekniklerinden yararlanılarak) gözlemlenmesi; doğuştan gelen hareket ve etkinliklerin soyoluşta ortaya çıktıkça (Lorentz'in ortaya attığı *etogram* kavramı) yöntemli olarak bir katalogda tespiti; 3. büyük psikolojik görevlerin (uyanıklık, algı, bellek, zekâ v.b.) deneysel olarak incelenmesi.

Kullanılan yöntemler ise birbirinden pek değişiktir. Meselâ dış ortamın algılanması ve imgelenmesi konularındaki bazı deneysel inceleme yöntemlerinden söz etmek gerekirse, bu konuda hayvanlar arasında büyük farklar olduğunu görürüz. Bu fark yalnız gövde yapısına değil, duyu organlarının yetkinliğine ve alınan uyarmaların merkezî sinir sisteminde değerlendirilerek yararlanılabilir duruma getirilmesine de bağlıdır. Bir hayvanın algılama alanına girebilmek, o hayvanın bazı sinirsel ve gövdesel reflekslerinden yararlanmakla mümkündür. Meselâ kurbağada, solunum ritmindeki geçici bir düzen bozukluğu, kurbağanın ses algıladığını gösteren ve gözlenmesi kolay olan açık bir belirtidir. Tıpkı bunun gibi, ödünleyici birçok refleksin incelenmesi bize hayvanlarda görme duygusunun (diferansiyel ışık duyarlığı, görüntüyle ilgili duyarlık, görülen kısımları tek bir görüntü halinde birleştirebilme frekansı, renkleri ayrı görebilmek gibi) çeşitli yönleri üstünde bilgi verebilir. Bazı durumlarda, hayvanın, karşılaştığı birçok dürtü arasında yapacağı «kendiliğinden seçim»de işe yarayabilir. Ayırt etmeğe alıştırmak ve ayırt etmeyi öğretmek, hayva-

nın çeşitli duyular alanındaki (görme, işitme, koklama, kinestezi v.b.) ayırt etme yeteneği konusunda bilgi veren eğitme yöntemleridir.

Bir diğer yöntem de Lorenz ile Tinbergen'in *yem yöntemi*'dir. Bu yöntem, karma dürtülerin rol oynadığı durumlarda belirli bir içgüdüsel tepki uyandıracak olan etkili unsurların hangileri olduğunu gösterir. Meselâ, bir diyapazonla, yapılan uygun frekanstaki sinüsoidal basit titreşimler yoluyle, bir örümceğin çekildiği köşeden çıkarak ağın ortasına gelmesini sağlamak mümkündür. Çünkü bu titreşimler örümceğin beklediği avın hareketlerini andıran bir etki yapar. Bundan başka, deney hayvanını tek başına yetiştirmeğe dayanan yöntem de (Lorenz) yavrunun hangi işaretleri doğuştan gelen yetisiyle anlayabildiğini, buna karşılık hangilerini daha sonra ve hayatı boyunca öğrendiğini belirleme imkânını verir.

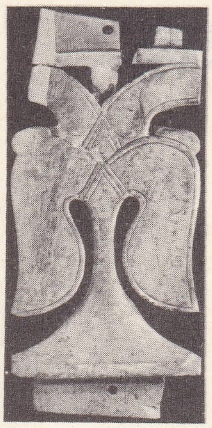

Hazael sediri
Louvre müzesi, Paris

Demek oluyor ki, modern hayvan psikolojisi, kendine özgü ve bu iş için en elverişli yöntemlere sahiptir. Bu yöntemler, modern hayvan psikolojisinin birçok meselesini çözmeyi ve hayvanların psikoloji yönünden gelişimini gitgide daha eksiksiz bir tablo halinde sunmayı sağlar. Bununla birlikte, bu tablonun morfolojik evrime ancak kaba çizgileri bakımından uygun düştüğünü de belirtmek gerekir. Gerçekten, ruhsallıktaki farklılaşma, sinirduyu sisteminin gelişme derecesine bağlıdır ve bu sistem de asalaklık, yerleşik düzende yaşama veya toplu yaşama gibi durumların etkisi altında değişiklikler gösterir. Bu temel görünüşün altında, hayvan psikolojisinin pek çeşitli olan uygulama alanlarının bazıları teoriktir: meselâ, hayvan gruplarını belirli özelliklere göre ayırmak için davranış ölçülerinden yararlanmak veya hayvan topluluklarının incelenmesinden edinilen bilgileri sosyal psikolojide kullanmak. Diğer uygulamalar ise doğrudan doğruya pratiktir: meselâ, tarım bitkileri için zararlı hayvanlara karşı tarım uzmanlarınca yürütülen mücadele bu hayvanların beslenme, üreme ve yayılma konularındaki davranışlarının bilinmesine dayanır. Tıpkı bunun gibi, yüksek yapılı hayvanlar konusundaki bilgiler de eğitim alanında kullanılmaktadır (bireyin alışkanlıklar edinmesi, duygusal olgunlaşma, toplu yaşama, yaparak öğrenme yasaları, hayvanlardaki araştırma ve «çıkar gözetmeyen merak» konularındaki incelemeler v.b.).

— Zootekn. *Evcil hayvanlar.* Eve alışkın olan, insanlara az veya çok faydası dokunan hayvanlara (at, eşek, sığır, manda, koyun, keçi, kedi, köpek; tavuk, hindi, ördek, kaz v.b.) evcil hayvanlar denir. Bunlar insanların evcilleştirdiği hayvanlardır (bk. EVCİLLEŞTİRME). İnsanlar bu gibi hayvanları et, süt, yumurta, yün, kıl, deri elde etmek, tarımda, sanayide veya savaşta faydalanmak amacıyle yetiştirir ve kullanırlar.

Paul HAZARD

Evcil hayvanların ülke ekonomisinde oynadığı rol çok önemlidir. Çünkü insan beslenmesinde önemli olan hayvanî proteinlerin kaynağı evcil hayvanlardır. Bu yüzden her ülke evcil hayvan sayısını ve verimini artırmağa ve bunların ıslahına çalışır.

Bugün dünyada 3 milyar baştan fazla evcil sürü hayvanı vardır. Bunların 1 milyarı sığır, 340 milyonu keçi, 120 milyonu at türü (beygir, eşek, katır), 1 milyarı koyun, 500 milyonu domuzdur. Kanatlı hayvanların sayısı (ördek, hindi, tavuk, kaz v.b.) 3,5 milyar başı bulur. Ortalama olarak her insana sürü hayvanları ile kanatlı hayvanlardan birer baş düşer.

● *Hayvan terbiyesi.* Evcil hayvanlar insanlara hizmet edecek şekilde terbiye edilebilir; kimi insanı sırtında taşır (at, eşek, katır, deve, fil), kimi yük ve taşıt çeker (at, sığır, katır, eşek, ren geyiği, köpek v.b.). Terbiye usulleri hayvana ve elde edilmek istenen sonuca göre değişirse de uygulanması daima tecrübe, sabır ve metanet ister. Özellikle köpekler avcılık ve kurtarma işleri, polis hizmetleri için terbiye edilir.

Bilgi terbiyesi çok daha ince bir iştir; köpek, kedi, at, fil, maymun, fok v.b. gibi zeki ve duyarlı olan birçok hayvana uygulanabilir. Terbiyeci onlara istediğini, hattâ şaşırtıcı birçok marifeti yaptırabilir. Hayvan terbiyesi zorla ve cezalandırma yoluyle sağlanabilir; ama tatlılık sabır ve haklı cömert mükâfatlarla bu terbiyeyi sağlamak daha emin, her halde daha iyidir.

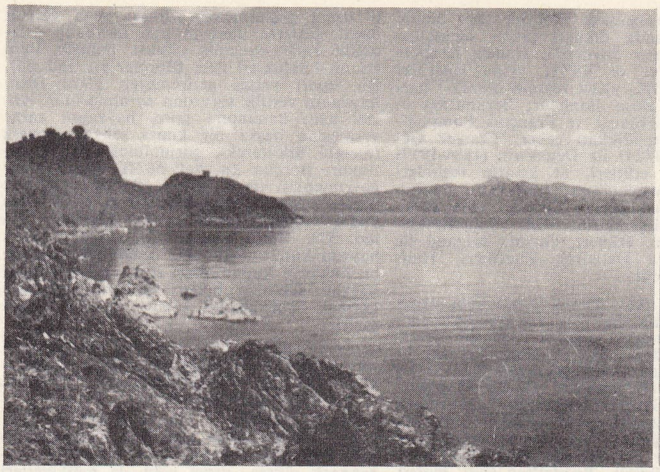

HAZAR gölü

Binicinin atı terbiye etmesi iki evrede olur; ilk terbiye ile sportif hareketler (yarış, engel atlama, polo) ve biniciliğin artistik kısmı yaptırılır.

— İkonogr. *Masal hayvanları ve sembolik hayvanlar.* Hayvanlar İlkçağdan beri, biçimleri ve tabiatlarına göre, erdemleri ya da kusurları göstermek amacıyle sembol olarak veya kahramanları ve tanrıları temsil etmek amacıyle kullanılmışlardır. Meselâ kartal Jüpiter'i, tavus kuşu Juno'yu, baykuş Minerva'yı, geyik Diana'yı temsil eder. İlkçağda, Doğu halklarının birçoğu sembol olarak bir hayvanı benimsemişti ve bu halkların sanatçıları eserlerini bu hayvandan ilham alarak yaparlardı. Meselâ Asurlular tanrılarını boğa biçiminde görüyorlardı.

Hıristiyan ikonografyasında İsa, masum kurban olarak kuzu, kuvvet sembolü olarak aslan, iyilik sembolü olarak pelikan ve balık biçiminde tasvir edilmiştir. Bu sonuncu tarz, yani İsa'nın balık biçiminde temsil edilmesi, Hıristiyanlığın ilk yıllarında pek yaygındı. Çünkü yunanca balık kelimesini yazmak için kullanılan harfler *İsa tanrının oğludur* sözlerinin baş harflerinin aynıydı.

Yunan sanatında olduğu gibi hıristiyan sanatında da, fantastik hayvanlara yer verilmiştir. Meselâ Apokalypsis'te tanrının tahtının dört köşesinde her biri altı kanatlı ve gövdeleri gözlerle kaplı dört hayvan bulunduğu belirtilir. Tıpkı bunun gibi, dört İncil yazarının her biri de bir hayvanla temsil edilmiştir. Aziz Markos aslan, Vaftizci Yahya kartal, Aziz Luka öküz, Aziz Matta kanatlı bir insanla temsil edilir.

◆ **Hayvanca** zf. Çok kaba bir şekilde. ‖ Çok kaba: *Hayvanca bir davranış.* (LM)

HAYVANAT çoğl. i. (ar. *ḥayvān*'dan *ḥayvanāt*). Hayvanlar: *Baalbek'e kadar gelip gitti ve bulduğu hayvanatı sürüp götürdü* (Cevdet Paşa). *Sokaklarımızda alabildiğine gezen hayvanat...* (Ahmed Rasim). ‖ *Esk.* Zooloji: *Necdet! Sizin sınıfta hayvanat da okutuyorlar mı* (M. Ş. Esendal). ‖ *Hayvanat bahçesi*, tabiî şartları değişik ülkelerin hayvanlarının halka teşhir amacıyle canlı olarak muhafaza edildiği kurum. Bk. ANSİKL.

— Mal. *Esk. Hayvanat-ı ehliye rüsumu*, Osmanlılarda ehlî hayvanlardan alınan vergilere verilen ad. Bk. ANSİKL.

— Zool. *Esk. Hayvanât-ı bahriye*, denizde yaşayan hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı berriye*, karada yaşayan hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı ehliye*, ehlî hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı iptidâiye*, tekhücreli hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı nakia*, sulu yerlerde gelişen hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı şibh-i nebatiye*, bitki görünüşündeki hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı tâliye*, çokhücreli hayvanlar. ‖ *Hayvanât-ı vahşiye*, vahşî hayvanlar.

— ANSİKL. Bir *hayvanat bahçesi*, aralarından yollar geçen bölmeler biçiminde düzenlenmiştir. Halk bu bölmelerin arasındaki yollarda dolaşarak hayvanları görür ve davranışlarını inceleyebilir. Hayvanat bahçelerinde, hayvanların bulunduğu üstü kapalı barınaklar elverişsiz hava şartlarının etkilerini ortadan kaldırdığı için, hava şartları çok kötü de olsa, en nazik ve en az rastlanır türden hayvanların bile görülmesi mümkün olur.

Bir hayvanat bahçesinin kapladığı alan, toprağın durumuna, hayvan sayısına ve kurumun malî imkânlarına göre değişir. Bununla birlikte, bütün bu şartlar dışında, bir hayvanat bahçesi için ortalama olarak yirmi hektar kadar bir alanın gerektiği söylenebilir.

İnsanlar vahşî hayvanları yakalayarak bir yerde kapalı tutmak hevesine pek eski zamanlarda kapılmışlardır. Bir örnek vermek gerekirse ilk hayvanat bahçesinin Mısır'da firavunlar devrinde kurulmuş olduğunu söylemek yeter.

Sonraları Eski Yunan ve Roma'da imparatorlar zevki için vahşî hayvan beslemeğe başladılar. Daha yakın çağlarda ise, Batı Avrupa'nın en ünlü hayvanat bahçesi Louis XIV tarafından Versailles'da kurduruldu. Sarayın gösteriş düşkünlüğü dolayısıyle meydana getirilmiş olduğu sanılan bu hayvan koleksiyonu aslında kral tarafından bilim adamlarının emrine verilmişti. Bu durum halkta tabiî bilimlere karşı merak uyanmasına yolaçtı; zooloji, karşılaştırmalı anatomi ve daha sonraki yıllarda da biyoloji alanında önemli gelişmeler sağlandı. Muséum National d'Historie Naturelle ile krallığın eski Jardin des Plantes Médicinales ve bir vahşî hayvanlar bahçesinin (Ménagerie Animal) kurulduğu dönem olan Fransız ihtilâlinden sonra ise, hem halka çekici geldiği için gezme yeri olarak yararlanılan, hem de bilimsel amaçlarla kullanılan bir hayvanat bahçesi ilk olarak Paris'te kurulmuştu. XIX. yy.ın sonuna kadar, vahşî hayvanlar halka kafeslerde veya çoğunlukla pek dar hücrelerde gösterilirdi. XX. yy.ın başına doğru, Karl Hagenbeck adındaki bir vahşî hayvan ithalâtçısı hücrelerin demir parmaklıklarını kaldırarak hayvanları açıkta göstermeyi düşündü. Bunun için de, hayvanlar, aşamayacakları kadar derin ve geniş hendekler bulunan tümseklere yerleştirdi. Ayrıca bu tümseklerin çevresindeki hendeklerin uzaktan bakıldığında görülemeyecek biçimde yapılmış olması da hayvanların başıboş bırakıldıkları kanısını uyandırıyordu.

Bu yöntem birçok hayvanat bahçesi düzenleyicisi tarafından benimsenerek geliştirildi. Bu konudaki son ve şüphesiz en modern, aynı zamanda da estetik bakımından en yetkin örnek, 1934'te Fransa'da Paris yakınındaki Vincennes ormanında Muséum National d'Histoire Nationale'ın yöneticisi Paul Lemoine ile bu kurumun zooloji profesörü Edouard Bourdelle tarafından kurulmuş olan hayvanat bahçesidir. Bu hayvanat bahçesi, vahşî hayvanları Paris halkına tabiî çevrelerinde ve tam bir hürriyet içinde göstermek amacıyle meydana getirilmiştir. Hayvanat bahçesinin içinde, ziyaretçilerin gözüne çarpabilecek hiç bir yerde insan eliyle yapılmış herhangi bir barınak veya benzeri yapıya rastlanmaz. Hayvanlar geceyi ve kötü havalarda günlerini kayalıklar, inler v.b. gibi yerlerde geçirirler. Ayrıca bu

Foto. Ş. Gözler (MEYDAN) ; LAROUSSE

büyük bir ustalıkla yeşillikler arasına yerleştirilmiş olduğu için bahçeye daha da güzel bir görünüş kazandırır.

Dünyanın bütün büyük başkentlerinin hayvanat bahçeleri vardır. Bunların arasında, Londra, Berlin, Roma, Madrid, Moskova, Washington, Montreal, Tokyo hayvanat bahçeleri özellikle anılmağa değer. Yeryüzünün başkentlerin dışında kalan diğer büyük şehirlerinden Anvers'in, Basel'in, Zürich'in, Frankfurt'un, Münih'in, Köln'ün, Hannover'in, New York'un ve San Diego'nun hayvanat bahçeleri de ünlüdür. San Diego hayvanat bahçesinin bir özelliği, bu bahçede Kuzey ve Güney Amerika'ya özgü bütün hayvan çeşitlerinin bulunmasıdır.

Hayvanların ortalama fiyatları ise 1963 rayiçlerine göre şöyledir:

afrika gergedanı	90 000	TL
fil	60 000-90 000	TL
goril	75 000	TL
kaplan	30 000	TL
suaygırı, zürefa	30 000	TL
şempanze	6 000	TL
aslan	4 500	TL
panter	2 250	TL.

Hayvanat bahçelerindeki hayvanlar pahalıya mal olmaktadırlar. Nakil masrafları hayli yüksektir. Vahşî hayvan tüccarları ve hayvanat bahçeleri yarı-erişkin hayvanlar tercih etmekte ve bunları uçakla nakledilmeleri mümkün olduğu sürece her zaman hava yoluyle taşımaktadırlar. Böylece, taşınan hayvanın yolda beslenmesi problemi ortadan kalkmış ve taşıma sırasında hayvanın kaçmasının yaratabileceği tehlikeler önlenmiş olur. Hayvanların yiyecek ihtiyacı çok zaman pek büyüktür. Erişkin yaşta bir fil günde ortalama 500 - 600 kilo kadar yeşillik yer. Bu miktar hayvanat bahçelerinde günde 50 kilo kuru ota düşer. Büyük bir gergedanın veya suaygırının günlük ihtiyacı ise 35 kilo ottur. Maymunlar, goriller ve şempanzeler küçükken tıpkı bir bebek gibi beslenir ve bunun içine de günlük yiyeceklerine bir miktar meyve eklenir.

İyi bakılan hayvanlar hayvanat bahçelerinde uzun süre yaşayabilirler. Meselâ, fil 80, gergedan ve suaygırı 40, aslanlar ve kaplanlar 25 ilâ 30, şempanze ise 30 yaşına kadar yaşayabilir.

● *Türkiye'de* bazı parişahlar saraylarda fil, köpek, tavşan ve kuş gibi hayvanlar beslerlerdi. Abdülhamid II Yıldız'da küçük ve basit bir hayvanat bahçesi yaptırdı. İstanbul'da modern ilk hayvanat bahçesi Gülhane parkında kuruldu (1955). İstanbul'a gelen bir sirk giderken bazı hayvanlarını bırakmıştı. Bu hayvanlar Gülhane parkında hazırlanan özel yerlerde barındırılmağa başlandı. Hayvanat bahçesi zamanla gelişti; arslan, domuz, ayı, kurt, çakal, deve, sansar, ceylân, susansarı, kirpi, karaca, sincap, dağkeçisi, maymun, akbaba, kartal, keklik, sülün, kuğu kuşu, tavşan gibi çeşitli hayvanlarla zenginleştirildi.

Ankara (Atatürk Orman çiftliği) ve İzmir'de (Kültürpark) hayvanat bahçeleri vardır. Son olarak Tarabya'da büyük bir hayvanat bahçesi yapımına başlanıldı. 78 Hektarlık bir saha üzerine kurulacak olan İstanbul Hayvanat bahçesinin plan ve projeleri bir alman profesörü tarafından hazırlandı.

— Mal. *Esk. Hayvanat-ı ehliye rüsumu,* ilk defa Abdülhamid II zamanının sonlarında kondu. Bu sürede ortaya çıkan güçlükler, bazı tedbirler alınmasına yolaçtı. Alınan malî tedbirler arasında âcil ihtiyaçları karşılamak için evcil hayvanlar üzerine de vergi kondu.

Deve, manda gibi bazı evcil hayvanlardan vergi alınması, halk için lüzumlu olduğu, ziraat ve nakil işlerinde kullanıldığı gerekçesiyle, diğerlerinden alınmaması bazı güçlüklere yolaçtı. Daha sonra bunlardan da vergi alınmasına karar verildi. Yapılan istatistiklere göre, o zaman on milyon kadar ehlî hayvan vardı. At, deve, öküz, inek ve katırlardan on, merkeplerden üç kuruş alındığı takdirde 1 milyon liraya yakın bir gelir temin edileceği hesap edildi. 1903'ten sonra uygulamaya geçildi. Ancak memleketin bazı yerlerinde, özellikle Erzurum'da görülen ayaklanma hareketleri üzerine bu vergi kaldırıldı (1907). (LM)

HAYVANCIK i. (*hayvan*'dan *hayvan-cık*). Mikroskopla görülebilen canlı.

— Bot. Bazı bilginlerin, eskiden antherozoitlere verdikleri ad. (LM)

HAYVANCILIK i. (*hayvancı*'dan *hayvancı-lık*). Hayvan yetiştirme işi: *Karacaahmet'lilerin hemen hepsinin hali vakti iyi, çiftçilik ve hayvancılıkları yerindeydi* (N. Araz).

— Zootekn. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Coğ. ● *Hayvancılığın tabiata ve insana ilişkin şartları.* En önemli mesele evcil hayvanlara, özellikle boyları ve sayıları icabı, büyük ölçüde yem tüketen hayvanlara yiyecek sağlanmasıdır. Köpek ve domuz gibi bazı hayvanlar insanların yiyecek artıklarıyle, kümes hayvanları tanelerle beslenir. Fakat hayvancılığın temeli ta eskiden beri otla beslenen hayvanlara dayanır; bunlar beslenmek için ot, ağaç yaprağı veya saman ister. Bu yüzden otçul hayvanların tabiî yaşama alanı, çayır ve bozkırların bulunduğu bölgelerdir; bunlarsa dünyanın iki büyük orman kuşağı (ekvator ve ılıman bölge orman kuşağı) arasında veya ılıman bölge orman kuşağının ötesinde uçsuz bucaksız geniş alanları kaplar. Otçul hayvanların anayurdu bu bölgelerdir. Ayrıca, ılıman bölgede ormanları azaltma pahasına ot üretimini arttırmak mümkünse de ekvator bölgesinde buna imkân yoktur. Üretimin son derece değişik bulunduğu bu geniş sınırlar içinde insanlar çetin tabiat şartlarına uymuş hayvanlara da sahiptir: çöllerde *deve,* tundralarda *ren geyiği,* Tibet'in yüksek yaylalarında *yak.* Ilıman bölgede, sığırların açlıktan ölebileceği yerlerde koyun ve keçi yaşayabilir. Evcil hayvanlar olmazsa, insanlar dünyanın büyük bir kısmından yararlanamaz. Hayvancılık, verimsiz, kısır alanlardan yararlanmak bakımından tarımdan daha elverişli bir kaynaktır.

Doğrusu insan topluluklarının hayvancılık konusundaki tutumları tamamen birbirinden farklıdır. Zencilerin çoğu sadece kümes hayvanı besler; orta afrika yerlilerinden Peul'lerin büyük sığır sürüleri vardır, ama onlar sığırı faydalanmak için değil herkes tarafından saygı görmek için beslerler. Uzakdoğu'da domuzlar yemek artıklarıyle, ördekler su birikintilerinde beslenir. Fakat pirinç tarlalarını işlemek için kullanılan çiftlik hayvanları için çayır yoktur; bunların bakımı büyük güçlükler doğurur. Hindistan'da durum daha da şaşırtıcıdır: sığır sayısı bakımından dünyada başta gelen bu ülkede sığır sürüleri kimseye faydası olmadan başıboş dolaşır durur; dinî sebepler yüzünden, bu hayvanları öldürmek yasaktır. Her zaman aç olan bu hayvanlar, insanlara bile yetmeyen tarım ürünlerinden büyük bir pay alır. İslâmda domuz beslemek ve yemek yasaktır. Çinlilerle Japonlar sütten büyük bir tiksinti duyarlar. Hayvancılığın, bütün bu psikolojik engellerden kurtulmuş olarak gelişip serpilebildiği tek medeniyet alanı Avrupa'dır. Hayvancılık uzun gelişmeler sonucunda Avrupa'da büyük bir zenginlik kaynağı haline gelmiştir.

● *Hayvancılığın teknik evrimi.* Hayvancılığın ıslâhı yakın zamanların işidir; çünkü bir dizi teknik ilerleme sonucunda sağlanabildi. XVIII. yy. sonlarında ortaya çıkan ve almaşık ekimle sunî yem esasına dayanan tarım devrimi hayvancılığın ıslahına yolaçtı. O zaman yalnız büyük baş hayvanların yemini zenginleştirmek ve ırkları ıslah etmek mümkün oldu. Aynı sıralarda, önce İngiltere'de, ırkların ıslahına yolaçan iki yeni teknik ortaya çıktı: ayıklanma ve çaprazlama. Çok daha sonra (zamanımızda) hayvanlardan alınacak sütün miktarı ve niteliği (yağlı madde oranı) denetim altına alındı. Islah edilmiş ırkların çoğunun ömrü bir buçuk yüzyıldan eski değildir, hattâ daha da kısadır. Bu yeniliklerin yayılması Avrupa medeniyetinin tümündeki evrimle daha da hızlandı. Sanayileşme şehir nüfusunu köy nüfusunun aleyhine olarak iyice arttırdı. Bir taraftan toprakta çalışan insan sayısı azalırken öte taraftan et ve süt ürünleri tüketimi hızla arttı. Hayvancılık tarımdan daha az emek isteyen bir iştir. Yaşama düzeyinin gittikçe yükselmesi yiyecekler arasında hayvansal ürünlerin oranını da arttırıyordu. Soğutma teknikleri ve konserve sanayii, et ve süt gibi çabuk bozulabilir ürünlerin uzak mesafelere taşınmasına imkân verdi. Eskiden sadece derisinden ve kemiğinden yararlanılan Güney Amerika'daki sığır sürüleri Batı Avrupa'ya yiyecek olarak yaradı, bir taraftan da gelişti. Hayvancılıktaki büyük ilerlemeleri her şeyden önce et, süt ve yumurta tüketimindeki büyük artışlar sağladı. Ayıklanma da gittikçe bu yönde gelişmektedir. XIX. yy.da en iyi günlerine kavuşan koşum hayvanı üretimi, şimdi her gün daha da artan motorlaşma yüzünden bir kenara atıldı. Kendi işi için çiftlik hayvanı üretmek artık geri bir ekonominin belirtisidir. Çok eşitsiz olmakla beraber yakın zamanlarda sağlanan bu gelişmeler hayvancılık alanında çeşitliliği de artırdı.

● *Hayvancılık tipleri.* Hayvancılık tipleri, avrupa hayvancılığı (geniş anlamda) ve avrupalı olmayan hayvancılık diye ikiye ayrılabilir. Avrupa medeniyeti dışında yapılan hayvancılık, yukarıda anlatılan ilerlemelere hemen hemen yabancı kaldı. Irkların ıslahına başvurulmadığı gibi, hayvan yemlerinin zenginleştirilmesi ve daha iyi duruma getirilmesi için de hiç bir şey yapılmadı. Avrupa medeniyeti dışındaki ülkelerde çiftlik hayvanları hiç bir denetime bağlı olmadan ürer ve ne bulursa onu yer. Sırf hayvancılıkla geçinen göçebe kavimler bile sadece sürülerini otlaklara ve su kaynaklarına doğru götürmekle yetinirler; kaldı ki bu da zahmetli bir iştir; savanlarda ise eski otları ateşe verir, böylece yenilerin çabuk bitmesine imkân hazırlarlar. Bu hayvanlar tabiî âfetlere, asalaklara karşı tamamen savunmasızdır. Ama bu bakımdan oraların insanları da talihli sayılmazlar. Avrupalıların denizaşırı ülkelere gitmesi durumda önemli bir değişiklik sağlamadı. Çünkü tropik iklim ve yerlilerin zihniyeti, kaliteli hayvanların buralarda yaşamasına güçlükler çıkardı. Avrupa, Amerika ve Avustralya hayvancılığı arasında şüphesiz büyük farklar vardır. Bir kere hemen her yerde köylünün yiyecek, hizmet, gübre ve hammadde (yün) ihtiyacını karşılamak amacıyle geleneksel bir hayvancılık vardır. Bununla beraber işin ticarî yanı gittikçe daha önem kazanmaktadır. Meselâ sütler köylerden toplanarak şehre götürülmektedir; çiftliklerde peynir yapımı gibi köklü hayvancılık çalışmaları bile sanayileşme karşısında yavaş yavaş gerilemektedir. Çünkü bu sanayi, kalitesi her zaman için aynı olan ürünler yapmaktadır.

Atlas okyanusu kıyıları gibi çok nemli veya Alpler gibi fakir topraklı ve dolayısıyle tarıma az elverişli bölgelerde et ve özellikle süt hayvancılığı ihtisaslaşmağa yönelmektedir. Danimarka ile Hollanda, hayvancılıkta verimi artırma ve hayvancılığı geliştirme bakımından Avrupa ülkeleri arasında başta gelir. Zaman zaman sürülen geçici çayırların sürekli çayır haline getirilmesi konusunda hayli ilerleme vardır. Dağlık yerlerde, yakın zamana kadar yamaçları dolduran insan ve hayvan kalabalığına artık rastlanmamakta, yazları kır hayatında görülen eski canlılık nüfusun eksilmesinden dolayı azalmakta, yaylaya çıkma eskisi kadar ilgi görmemektedir. Yakın zamana kadar «yeni» diye nitelenen Amerika ve Avustralya ülkeleri zamanımızın en büyük hayvan üreticileridir. Buralardaki geniş bozkırlarda koyun yetiştirilir; bozkır dikenli tellerle çevrili parsellere ayrılır; böylece otlağın her parçasından tam anlamıyle faydalanılır; sürü bir bölümü otlarken diğerlerinde yeniden ot gelişir. Ayrıca dikkatli bakım, damızlık seçimi ve asalaklarla savaş, koyunculuğu kolaylaştırmaktadır. Genç sığırlar da kurak bölgelerde besiye başlamakta, fakat daha otlu bölgelerde esas besiye alınmaktadır (Arjantin pampalarındaki yoncalıklar, A.B.D.deki mısır bölgesi). Süt hayvancılığı, büyük şehirleri beslemek amacıyle ve en iyi usullerle (makineli sağım, sıkı kontrol) yapılmaktadır. Domuz üretimi A.B.D.'de, mısır kuşağı (*corn belt*) denilen bölgelerde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır; buralarda mısır gibi düşük kaliteli, fakat bol üretilebilen (çok verim sağlayıcı melezler, tam makineli tarım) ürünler değerlendirilmektedir. Avrupa tipi hayvancılıkta elde edilen büyük ilerlemeler hayat şartlarında genel düzelmenin en açık belirtilerinden biridir: çünkü bu savede eskisinden daha iyi beslenme imkânı doğmuştur.

● *Türkiye'de* hayvancılığın gelişmesi büyük ölçüde çayır ve meraların durumu ile iklim şartlarına bağlıdır. Zira hayvanların

otlatılması için çayırlar ve özellikle meralar gerekli görülmektedir. Ülkemiz topraklarının yaklaşık olarak yüzde 33'ünü meydana getiren çayır ve maralar istenilen standart ölçülerden uzaktır. Hattâ meraların büyük baş hayvanları beslemede yetersiz kaldığı da bir gerçektir. Üstelik ot verimi de büyük oranda dış etkenlere özellikle iklime bağlıdır. İklimin elverişli olduğu yıllar, verim de istenilen düzeye ulaşır. Türkiye'de hayvancılık üç biçimde görülür: *Ahır hayvancılığı, göçebe hayvancılığı* ve *köy hayvancılığı.* Ahır hayvancılığında görülen özellik hayvanların yaz aylarında otlatılması kışın ise ahırlarda yemle beslenilmesidir. Göçebe hayvancılıkta ise hayvanlar yılın her mevsiminde açık havada otlatılır. Köy hayvancılığında küçük hayvan beslenmesi söz konusudur. Bu yaygın biçime göre hayvanlar yazın otlatılır, kışınsa ağıllarda çeşitli bitki artıkları ile beslenir. Daha çok küçük baş hayvancılığa uygun düşen ikinci tür, özellikle Toros dağlarında ve Doğu Anadolu bölgesinde yaygındır. Birinci türe ise ülkenin batı yöresinde rastlanır. Ülkede yetiştirilen bellibaşlı büyük baş hayvanlar arasında eşek, at, sığır, katır, manda ve deve gibi hayvanlar ön sırada yer tutar. Küçük baş hayvanlar ise koyun, keçi gibi etinden ve yününden yararlanılan hayvanlardır. Tavuk, arı ve ipekböceği gibi hayvanlardan meydana gelen bir de kümes hayvanları vardır. Ayrıca küçük çapta faaliyete sahne olan av hayvanları türünü de bunlara eklemek gerekir.

Ülkede küçük baş hayvan yetiştirimi diğerlerine oranla daha yaygındır. Köylerde ise kümes hayvancılığı oldukça önemlidir. Büyük baş hayvanlardan etlerinden çok, hizmet olarak çekim güçlerinden yararlanmak elverişli gelir. Zira küçük baş hayvanlardan olduğu gibi büyük baş hayvanlardan da elde edilen verim dış ülke ölçülerine göre çok düşüktür.

Konu genel olarak ele alındığında Türkiye'nin tabiat ve iklim şartları bakımından hayvancılığa elverişli olduğu söylenebilir. Bu arada bölgeler göz önüne alınacak olursa Doğu Anadolu bölgesi geniş otlaklarıyle hayvancılığın en yaygın olduğu kesimdir. Bu bölgede daha çok sığır ve koyun üretilir. Orta Anadolu'da ise büyük ölçüde koyun ve keçi yetiştirilir. Ülkede hayvan sayısı yüksek olmakla birlikte başta yoğun yem yetersizliği, hayvan yeminin büyük ölçüde orta malı meraya ve samana dayanması, ıslah, hastalıklarla mücadele ve pazarlama imkânlarının sınırlı oluşu, hayvan yemleri ile hayvan ürünleri fiyatları arasındaki dengesizlik yüzünden hayvancılık iktisadî yönden gelişememiştir. İstatistiklere göre 1969'da Türkiye'deki toplam hayvan sayısı 74 381 000 idi. Bunun 36 351 000'i koyun, 15 336 000'i kıl keçisi, 13 189 000'i sığır, 4 931 000'i tiftik keçisi ve 1 938 000'i eşekti. Bunların arkasından 1 178 000 manda, 1 110 000 at ve 291 000 ile katır geliyordu. Deve sayısı 39 000, domuz sayısı ise 18 000 idi.

— Zootekn. *Metotlu hayvancılık.* Yetiştirilen hayvanlarda, o türe özgü nitelikleri, en yüksek derecede verim alınacak tarzda geliştirme amacını güder. Onun için, yetiştirici ayıklanma ve çaprazlamanın faydalarından yararlanmalı, hayvanların en elverişli yaşama şartlarını (sağlık, barınma, beslenme) sağlayarak onların tabiî yeteneklerinden, en iktisadî şekilde yararlanma yolunu tutmalıdır.

Yoğun hayvancılık, zaman ve yem için ekilen alan birimi bakımından önemli derecede hayvanî ürün elde etme amacını güder; bu türlü hayvancılık zengin tarım bölgelerinde veya sadece bazı hayvan türleri (kümes hayvanları) için uygulanabilir; yaygın hayvancılık ise bunun tersidir ve tabiî olarak daha fakir bölgelerde yapılır.

Hayvancıların çoğu pratik olarak ticarî amaç güder; yani insanları ilgilendiren ürünleri (süt, et, yün, yumurta) sağlamağa bakar. Damızlık hayvancılığı ise daha az kimselerce uygulanır ve hayvancılığı ilerletmek ve yükseltmek için gerekli olan kaliteli (dişi ve özellikle erkek) damızlıklar sağlamak amacını güder. (LM)

Hayvan Çiftliği (*Animal Farm*), ingiliz yazarı George Orwell'in eseri. Manoir çiftliğinden Mr. Jones, sarhoş olduğu için, akşam kümesleri kapamayı unutur. Gece yarısı biraraya gelen hayvanlar bir devrim yapmağa kalkışırlar. İki domuz, Snowball ve César hareketin başına geçer, Mr. Jones öldürülür, çiftlikte bir terör dönemi başlar, devrim ilkeleri unutulur. Okuma yazma bilmeyen bu hayvanlar ancak devrim ilkelerini kekeleyebilmektedir. Yönetimde değişiklikler olur, ama durum değişmez. Bu eser, More ve Swift'in ütopyacılığına yöneltilmiş bir yergidir. (L)

HAYVANÎ sıf. (ar. *ḥayvān*'dan *ḥayvānî*). Hayvanla ilgili: *Hayvanî yağ.*

— Gıda. *Hayvanî yağ,* hayvanlardan elde edilen ve yiyecek olarak kullanılan tereyağı, iç yağı, kuyruk yağı gibi yağlar. || *Hayvanî gıda,* hayvanlardan elde edilen et, süt, yumurta, hayvanî yağ gibi yiyecek maddeleri.
— G. santl. *Hayvanî şekilli bezeme,* türk sanatında hayvan resimlerinin üslûplaştırılmasından meydana gelen tezyinî şekiller. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. G. santl. *Hayvanî şekilli bezeme.* Eski Türklerin süsleme şekillerinde hayvan resimlerinin üslûplaştırılmasından ortaya çıkan şekiller vardır. Bunlar İslâmlıktan sonra hayvanî asıllarını kaybederek bitkisel biçimlere girmiştir. Türk süslemeciliğinde hayvan asıllı şekiller büyük yer tutar. Bu şekiller Osmanlılara Anadolu Selçuklularından geçtiği için «Rumî» deyimi ile anılır. (M)

HAYVANKÖMÜRÜ bls. i. Kan, kemik v.b. organik maddelerden yapılan kömür; tıpta kullanılır. (M)

Hayvanlar Âlemi (*Le Règne Animal*), Cuvier'nin eseri (1816; genişletilmiş 2. baskı 1829-1830). Cuvier bu eserinde hayvanlar dünyasının tümünü vermeğe çalışır; yeni bir sınıflama sistemi kurarak hayvanları 4 sınıfa ayırır: omurgalılar, yumuşakçalar, eklemliler ve ışınlılar. Yeni sistemin baş ilkesi karakterlerin birbirine bağlılığıdır. Bu temel eser, birçok noktada aşılmış olmakla beraber, pek az araştırma metodu onun kadar verimli olmuştur; eserdeki resimler (renkli levhalar) çok güzeldir. (L)

HAYVANLAŞMAK dönşl. f. (*hayvan*'dan *hayvan-la-ş-mak*). *Mec.* İnsanlık özelliklerini kaybetmek, kabalaşmak. (M)

HAYVANLIK i. (*hayvan*'dan *hayvan-lık*). Hayvan olma hali. || *Mec.* Hayvanca davranma, bakalık. (M)

HAYVANSAL sıf. (*hayvan*'dan *hayvan-sal*). *Yeni.* Hayvanla ilgili: *Hayvansal besinler.* (M)

HAYWOOD (Eliza), ingiliz kadın yazar (Londra 1693-ay.y. 1756). Londra'lı bir tüccarın kızı idi. Çok genç yaşta evlendi ve bir süre sonra ayrıldı. Çocuklarının ve kendisinin geçimini sağlamak için önce tiyatroda oynadı, sonra oyun ve roman yazmağa başladı; *Female Spectator* (Kadın Seyirci) adlı bir de aylık dergi çıkardı (1744-1746). Romanlarında kibar çevrelere bağlı tanınmış kişilerden açıkça söz ederek skandallara yol açtı. *Utopia* (Ütopya) [1725] ve *The Court of Carmania* (Carmania'nın Maiyeti) [1727] adlı kitaplarının yayımlanmasından sonra Swift ve Pope'un saldırılarına uğradı. (L)

HAYWORTH (Margarita Carmen CANSINO, **Rita** — denir), amerikalı kadın sinema oyuncusu (New York 1918). Kabarelerde bir süre dansözlük ve şarkıcılık yaptıktan sonra Hollywood'da ufak tefek rollerde oynadı: özellikle, 1939'da Howard Hawks'ın yönettiği *Only Angels Have Wings* (Yalnız Melekler Kanatlıdır), 1941'de Rouben Mamoulian'ın yönettiği *Kanlı Meydan* (Blood and Sand) 1946'da Charles Vidor'un yönettiği *Şeytanın Kızı* (Gilda) adlı filimlerle tanındı. Ünü öylesine yayıldı ki, Bikini'de denenen atom bombasına «Gilda» adı verildi. En büyük başarısını, *Şanghaylı Kadın* (The Lady from Shanghai) filmindeki rolü dolayısıyle, bu filmin yönetmeni olan Orson Welles'e (o sırada kocasıydı) borçludur. Daha sonra oynadığı sayısız filimlerden birkaçı şunlardır: 1953'te Curtis Bernhardt'ın yönettiği *Dişi Şeytan* (Miss Sadie Thompson); 1957'de G. Sidney'in yönettiği, *Pal Joey* ve 1959'da R. Rossen'in yönettiği *Cordura Kahramanları* (They Came to Cordura). [L]

HAYY sıf. Bk. HAY.

HAYYA ünl. Bk. HAYYE.

HAYYÂKALLAH ünl. (ar. *ḥayyākallāh*). *Esk.* «Allah ömürler versin» anlamında dilek sözü. (M)

HAYYAL sıf. (ar. *ḥile*'den *ḥayyāl*). *Esk.* Hileci. (M)

HAYYÂL i. ve sıf. (ar. *ḥayl*, at sürüsü'nden *ḥayyāl*). *Esk.* Süvari, binici, at yetiştirici. (M)

HAYYÂM sıf. (ar. *ḥayme*, çadır'dan *ḥayyām*). *Esk.* Çadırcı. (M)

HAYYAM (Ebûl Feth Ömer bin İbrahim; **Ömer Hayyam** da denir), iranlı şair ve bilgin (Nişapur 1044-ay.y. 1123/1136). Hayatı, gençlik yılları kesinlikle bilinmiyor. Elde bulunan eserlerinden, hayatıyle ilgili olayları anlatan bazı kitaplardan, mantık, felsefe, matematik ve astronomi konularında çalıştığı, bu alanlarla düzenli bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Hayyam («Çadırcı») takma adını, atalarının çadırcılık yapmaları yüzünden aldığı söylenir. Ömer Hayyam, zamanında daha çok bilgin olarak ün kazandı. İran'ın, Selçuklular yönetiminde olduğu bir çağda yetişen Hayyam, Horasan ülkesindeki büyük şehirleri, Belh, Buhara ve Merv gibi bilim merkezlerini gezdi, birara Bağdat'a da gitti. Zamanının hükümdarlarından, özellikle selçuklu sultanı Melikşah ve Karahanlılardan Şemsülmülk'ten büyük yakınlık gördü. Saraylarında, meclislerinde bulundu. Reşidüddin'in «*Cami-üt-Tevarih*» adlı eserinde anlattığına göre Nizamülmülk ve Hasan Sabbah, Ömer Hayyam ile okul arkadışıydılar.

Gerek Hayyam'ın zamanında, gerek sonraki çağlarda yazılan kaynaklarda çağının bütün bilgilerini edindiği, o alanlarla derin tartışmalara girdiği, fıkıh, ilâhiyat, kıraat, edebiyat, tarih, fizik ve astronomi okuttuğu yazılıdır. Ebu'l Hasan Ali El-Beyhakî onun çok bilgili bir kimse olduğunu, fakat müderrislik hayatının pek başarılı olmadığını bildirir. Ayrıca Zemahşerî ile uzun boylu tartışmalara giriştiğini, onun derslerine bile devam ettiğini, Zemahşerî'yi bilgi bakımından beğendiğini yazar.

Hayyam'ın fizik, metafizik, matematik, astronomi ve şiir konularında değişik eserleri vardır. Bunlar arasında İbni Sina'nın *Temcid* (Yücelme) adlı eserinin yorum ve tercümesi de yer alır. Zamanında, bir bilgin olarak ün kazanan Ömer Hayyam'ın edebiyat tarihindeki yerini sağlayan, sonraki yüzyıllarda da doğu islâm dünyasının en büyük şairlerinden biri olarak anılmasına yolaçan *Rubaiyat*'ıdır (Dörtlükler). Ömer Hayyam, iran ve doğu edebiyatında rubaî türünün kurucusu sayılır. Sonraları aralarına başkalarının eserleri de karışan bu rubaîler iki yüz kadardır. Hayyam, oldukça kolay anlaşılan, yumuşak, akıcı, açık ve seçik bir dil kullanır. Şiirlerinde gerçekçidir. Yaşadıklarını, gördüklerini, çevresinden, zamanın gidişinden aldığı izlenimleri yapmacığa kapılmaksızın, olduğu gibi dile getirir. Ona göre, gerçek olan yaşanandır, dünyanın ötesinde ikinci bir dünya yoktur. İnsan, yaşadıkça gerçektir, gerçek ise yaşanandır. En şaşmaz ölçü akıl ve sağduyudur. İnsan bir akıl varlığıdır. En iyi ölçü, en iyi yol gösterici akıldır. Gerçeğe ancak akıl yolu ile ulaşılabilir.

Onun şiirinde zamanın haksızlıkları, softalıkları, akıl almaz saçmalıkları ince, alaycı, iğneleyici bir dille yerilir. Dörtlüklerinin konusu aşk, şarap, dünya, insan hayatı, yaşama sevinci, içinde bulunduğumuz geçici dünyanın tadını çıkarma gibi insanla sıkı bir bağlantı içinde bulunan gerçek eylem ve davranışlardır. Şiirlerinde işlediği konulara, çokluk felsefe açısından bakar. Aşk, sevinç, hayatın tadını çıkarma, Hayyam'a göre vaz geçilmez insan duygularıdır, insan hayatının ana dokusu bunlarla örülüdür. Bazı dörtlüklerinde filozofça derin bir sezgi, açık ve seçik bir insanseverlik duygusu, gösterişten, aşırılıktan uzak bir yaşama anlayışı görülür. Hayyam kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiş, rubaî alanında tek örnek olarak benimsenmiştir. Batı ülkelerinde adına birçok dernek kurulmuş, rubaîleri bütün batı dillerine, bu arada birçok defa Türkçeye *Rubaiyat-i Hayyam, Hayyam'ın Rubaîleri, Ömer Hayyam ve Rubaîleri, Dörtlükler* adı altında tercüme edilmiştir.

Başlıca eserleri: *Muhasar fi'l-Tabiiyat* (Fizik Konularının Özeti); *Muhtasar fi'l-Vücud* (Varlıkla İlgili Bilgi Özeti); *El-Kevn ve't-Teklif* (Oluş ve Görüşler); *El-Cebr* (Cebir), *Mizan-ül-Hikem* (Bilgelikler Ölçüsü); *Rav-*

zat-ül-Ukul (Akıllar Bahçesi); *Rubaiyat* (Dörtlükler). [→ Bibliyo.] (M)

HAYYAT i. (ar. *ḫayṭ*, dikme'den *ḫāyyāṭ*). *Esk.* Terzi. Dikici. || *Hayyat-ı mahir,* usta terzi. (M)

HAYYÂTÎN çoğl. i. (ar. *ḫayyāṭ*'tan osmanlıca *ḫayyāṭīn*). *Esk.* Terziler.

— Teşk. tar. *Hayyatin-i hassa,* saray terzilerine verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Hayyatin-i hilât,* hilât diken saray terzilerine verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. *Hayyatin-i hassa,* padişaha ait elbiseleri, kürkleri ve hilâtları diken iki sınıftan biri idi. Bunlar hazine kethüdasına bağlıydılar ve saraya ait elbiseleri, name keselerini dikerlerdi.
Tayinleri «ser hazine-i enderun» denilen enderun hazinedarbaşısına aitti. Başlarına «serhayyatin-i hassa» denirdi. Padişah ile beraber bunlar da sefere gitmek zorundaydılar. Çalıştıkları koğuş, Alay köşkü karşısında, şimdiki Adlî Tıp dairesinin bulunduğu yerdeydi.
● *Hayyatin-i hilât* sınıfındakiler padişaha, rütbe ve mansıb sahiplerine ait olan hilâtları dikerlerdi. Bunların başında «ser hayyatini hilât» bulunurdu ve diğer sınıf gibi hazine kethüdasına bağlıydılar. Üç bölüktüler, sayıları yirmi bir ile yirmi üç arasında idi. (M)

HAYYAY (Banu), Sevilla'da yaşamış olan ünlü aile. Arap asıllı olan bu aile Kurtuba emîri zamanında şehrin siyasî hayatına karıştı ve Arapların çıkarlarını savundu. Abdullah'ın emîrliği sırasında (888-912) Kurtuba'ya bağlı duruma düştü, sonunda Abdurrahman III'e boyun eğmek zorunda kaldı (915). [L]

HAYYE i. (ar. *ḥayye*). *Esk.* Yılan. || *Hayye-i esved,* kara yılan. (M)

HAYYE veya **HAYYA** ünl. (ar. *ḥayya*). *Esk.* «Toplanın gelin, çabuk olun, koşun!» anlamında ünlem: *Hayye ale'l-felâh* («kurtuluşa doğru koşun!»). || *Hayye ale's-sala,* namaza koşun. (M)

HAYYİR sıf. ve i. (ar. *ḫayr*, iyilik'ten *ḫayyir*). *Esk.* İyiliksever (kimse): *Âlemdeki evzâ'ı temâşâdan usandım / Hayyir geçinen kavm-i eşirrâdan usandım* (A.E. Bolayır). [M]

HAYYİZ i. (ar. *ḥayyiz*). *Esk.* Mekân, yer, mevki: *Bu vekayi kitapta derece-i ehemmiyetlerine göre değil, fakat muharririn hevâ-yı irâdesine göre birer mevki ve hayyiz işgal ederlerdi* (Cenab Şahabeddin). *Mekân tasavvur edilemez, muhal olur hayyiz* (M.Â. Ersoy). || *Hayyiz-i husûl,* ortaya çıkma, meydana gelme yeri. || *Hayyiz-i imkân,* mümkün olabilecek durum. İmkân alanı: *Olmasaydı mazhar-ı imdadı feyz-i avdesin / Hayyiz'i imkân-ı halk olmazdı cây-ı kâinat* (Yenişehirli Avni). || *Hayyiz-i itibar,* saygı gösterilen yer ve durum.
— Anat. *Esk.* Göğüs boşluğu. || *Hayyiz-i tabiî,* göğüs boşluğunu ikiye ayıran zar.
— Fels. *Esk.* Bir şeyin mekânda kapladığı yer, uzam. (M)

HAYYUY (Yahuda ben David), yahudi dilbilim uzmanı (doğ. Cordoba X. yy. sonları veya XI. yy. başları). Cordoba'da yaşadı; orada Menahem ben Saruk'un öğrencisi, Samuel ibn Nagrella'nın öğretmeni oldu. İbranî dilini kurallaştırdı, bu dilde kelime köklerinin üç harfli olduğunu gösterdi. Üç ciltte toplanan çalışmaları arapça yazılmıştır. Hayyuy, dilbilim incelemeleri yanında Tevrat tefsirleriyle de tanındı. (L)

HAYZ i. Bk. HAYIZ.

HAYZRÂN veya **HAYZURÂN** i. (fars. *ḫayzrān* veya *ḫayzurān*). *Esk.* Halk arasında «*hazaren*» ve «*hezâren*» adıyle de anılan, elastikî ve dayanıklı bir çeşit kamış, bambu: *Dönmüş gül-i surhı za'ferâna / Şimşâd-ı Lâtifi hayzurâna* (Fuzuli). [M]

HAZ i. (ar. *ḥaẓẓ*). Hoşa giden bir şeyin uyandırdığı duygu, zevklenme: *Belki en büyük hazla bakıyorum gözlerine* (F.H. Dağlarca). *Artık bir genç kız olmak fikri Nihal'i hazzından şaşırttı* (H.Z. Uşaklıgil). *Haz ve elem.* (Zt. ACI.) || *Esk.* Talih, hisse, nasip. || *Haz duymak,* zevk almak.

— Psikanaliz. *Haz ilkesi,* ruhsal etkinliği yöneten ve *haz etmeme ilkesi* ile birlikte ortaya çıkan ilke. (Eziyet ve acı veren her gerilim, haz vermeyen şeyden kaçınmak ve hazzı artırmak eğilimini doğurur. İlkel ruhî süreçler, esas bakımından, haz ilkesinin ve bundan ötürü dolayısıyle tatmin eğiliminin etkisi ve yönetimi altındadır. Gerçeklikle temas haline geçen ben'in gelişmesi sonunda, haz ilkesi, gerçeklik ilkesine dönüşür.)
— Psikol. Hoşumuza giden ve bizi çeken herhangi bir şeye sahip olmamızdan veya hayalinin zihnimizde canlanmasından doğan tatlı ve zevk verici duyum veya duygu. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Psikol. Acı duyma gibi, *haz* da ilkel bir ruhsal olgudur, yani duyarlığın bir olgusudur. Bir uyarıcının etkisi, yöneldiği duyumsal aygıt üzerinde (bu genellikle dokunma aygıtıdır) kendini gösterdikten sonra, bir refleks eğrisi çizerek aşağı sinir merkezlerini (soğancık, omurilik) harekete getirerek devam eder ve çevrede bazı refleks hareketlerinin veya salgılamaların meydana gelmesine yolaçar. Bu olaylar, öznel bakımdan, az veya çok şiddetli bir heyecanla birlikte ortaya çıkar; insanda ise, çoğu zaman, görüntü ve kavramlar heyecana eşlik eder. Gene insanda, görüntü ve kavramların (karmaşık bir şartlı refleks yoluyle) gerek haz ve gerek acı duyma sürecini harekete getirebildikleri görülür. Bu durumda, pek de yerinde olmayan bir kelime kullanılarak «manevî» haz veya acıdan söz edilir. Oysa, zekâ ile ne kadar ilintili olursa olsun, her heyecanda fizyolojik bir yan bulunur. Demek ki, *ilkel hazlar ve acılar* vardır. Bunlar, içgüdüleri ve ilkel eğilimleri oluşturan basit ve doğuştan reflekslere tekabül eder (msl. beslenme hazzı veya cinsel haz gibi). *Daha gelişmiş hazlar* ve *acılar* da vardır. Bunlar, kişisel yaşantı yoluyle edinilmiş şartlı reflekslere, yani alışkanlıklara, kazanılmış otomatizmlere ve edinilmiş eğilimlere tekabül eder (msl. sigara içme veya güzel yemek zevki). Epikuros'çular, bunlara «tabiî ama zorunlu olmayan zevkler» diyorlardı. Son olarak, *tam anlamıyle insanca olan zevk ve acılar* da vardır. Bunlar, dil ve kavramların varlığını şart koşar ve çok yüksek eğilimlere tekabül eder (msl. sevilen kimselerle buluşma, seyahat etme, bilgi ve kültür edinme, estetik zevk gibi). [LM]

HAZ veya **HAZA** i. (ar. *ḥazz*). Kesme, kesip ayırma. || Yırtma. || Silme.
— Tıp. *Esk. Haza-i şezen,* hastayı teneffüs ettirmek için nefes borusunu yarmak. || *Hazz-ı batn,* karın ameliyatı. (M)

HÂZÂ zam. ve sıf. (ar. *hāẕā*). *Esk.* Bu, şu. || *Argo.* Mükemmel. || *Fi yevm-i hâzâ,* bugün. || *İlâ yevminâ hâzâ,* günümüze kadar. || *Li-hâzâ,* bu yüzden. || *Maa-hâzâ,* bununla beraber, buna rağmen. || *Argo. Hâzâ sersem,* tam deli. || *Hâzâ şehzâde,* tam, mükemmel prens. (M)

HAZAEL, Şam Aramîlerinin kralı (M. Ö. IX. yy.). İsrail kralı Yoahaz ve Yuda kralı Yoas'ın düşmanıydı. Ürdün'ün doğu kıyısını ele geçirdi, Asurlulara karşı direndiyse de 842'de yenilgiye uğradı. (L)

Hazael sediri, François Thureau-Dangin tarafından Malatya Arslantaş'ta yönetilen kazılar sırasında bulunan fildişi kakmalarla süslü sedir. Motifler çok değişik ve güzeldir. Altın kaplama izleri hâlâ belirlidir. Bu sedirin, M.Ö. IX. yy.ın sonunda Damaskus (Şam) kralı Hazael'in oğulları tarafından Asur kralı Adad Nirâri'ye verildiği bir yazıttan anlaşıldı. Mısır ve Ege etkisinde kalan fenikeli sanatçılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Çeşitli parçaları Halep ve Louvre müzelerinde saklıdır. (L)

HAZÂİN çoğl. i. (ar. *ḫazīne*'den *ḫazā'in*). *Esk.* Hazineler: *Saçıp savurmada fıtrat bütün hazâinini; / Meramı gayesinin böylelikle te'mini* (M. Â. Ersoy). || *Hazâin-i medfûne,* gömülü hazineler. (M)

HAZÂİR çoğl. i. (ar. *ḥaẓīre*'den *ḥaẓā'ir*). *Esk.* Etrafı duvarla çevrili mezarlıklar: *O mevce mevce uzanmış duran hazâirden / Duyuldu vurduğu binlerce sînenin birden* (M.Â. Ersoy). || Duvar veya çitle çevrilmiş ağıl. (M)

HAZAK. Coğ. Bk. İDİL.

HAZÂKAT i. (ar. *ḥaẕāḳat*). *Esk.* Ustalık, maharet. (Genellikle hekimler için kullanılır.): *Nâ-kabil-i tedavi hastalıkları sihr-i hazâkatıyle defedeceğini va'deden şarlatan* (Cenab Şahabeddin). *Benî Temîm'in erbab-ı hazakat ve meharetinden bir fırka ayırıp «fillerin arkalarına dolaşınız» diye emir verdi* (Cevdet Paşa). [M]

HAZAN i. (fars. *ḫazān*). *Esk.* Sonbahar, güz: *Bağ-ı dehrin hem hazanın hem baharın görmüşüz / Biz neşâtın da gamın da rûzgârın görmüşüz* (Nabi). *Hazan, hazan yine sen ey remîde fasl-ı hüzal* (Tevfik Fikret). || *Hazan-dîde,* hazan görmüş, sararıp solmuş: *Dağılmış hazan-dîde tüller gibi / Uçuşmakta sessizce huffâşeler* (Ahmed Hâşim). Felâkete uğramış. || *Hazan-istân* (veya *hazân-gâh*), hazan görmüş yer. Felâkete uğramış yer. Dünya. || *Hazan-lîka,* hazan yüzlü, soluk benizli. || *Hazan-nümâ,* sonbahar görünüşlü. Hüzün verici. || *Hazan-resîde,* sonbahara ermiş. Sararıp solmuş. || *Hazan yaprağı gibi titremek,* korku, üşüme v.b. sebeplerle çok titremek.
◆ **Hazanî** sıf. *Esk.* Sonbahar mevsimine ait, güzle ilgili. (M)

HAZÂNE i. Bk. HİZÂNE.

HAZAPIN gölü. Bk. AZAP GÖLÜ.

HAZAR i. (ar. *ḥaẓar*). *Esk.* Barış: *Hazar ve sefer,* barış ve savaş. || *Esk.* Köy, şehir gibi belirli yerleşme merkezlerinde oturanların durumu.
— Ask. Bir yerde oturma, yani sefer ve hareket dışında bulunma hali. (Savaş veya sefer halinin zıddı olarak hazar kelimesi yerine bugün BARIŞ kullanılmaktadır.) [M]

HAZAR. Bk. HAZAR DENİZİ. HAZAR GÖLÜ.

HAZARACAT, Afganistan'ın iç kısmında Hazaraların yaşadığı sıradağlar. (L)

HAZAR, Doğu Anadolu bölgesinin, Yukarı Fırat bölümünde (Elazığ ili. Maden ilçesi) bucak. 5 391 nüf.; 15 köy. — *Bucak merkezi*'ne (*Kavak* köyü, 784 nüf.) Maden'den Elazığ'a giden yolun 24. kilometresinden ayrılan 14 km'lik bir yol ile varılır. Yüksl. 1 250 m. (M)

HAZARAT i. (ar. *ḥaẓarāt*). *Esk.* Hazır olma.
— Tasav. *Hazarat-ı hamse,* Allah'ın sıfatlarının mazharı olan 5 makama verilen ad. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Tasav. *Hazarat-ı hamse*'yi meydana getiren makamlar şunlardır: **1.** hazret-i gayb-ı mutlak (âlemi, hazret-i ilmiyede ayan-ı sabitedir); **2.** hazret-i şehadet (hazret-i gayb'ın karşıtıdır; âlemi, âlem-i melektir); **3.** hazret-i gayb-ı muzaf (âlemi, ceberrut ve melekût âlemidir. Ukul ve nüfus âlemi de denilir); **4.** âlem-i şehadet'e yakın olan âlem (âlemi, âlem-i misâldir); **5.** hazret-i camia (dört hazaratı kendinde toplayan insan-ı kâmil âlemidir). [M]

HAZARBABA dağı, Doğu Anadolu'da Gölcük (Hazar) gölünün güneydoğu kıyısında Sivrice ilçe merkezi güneyinde yükselen dağ; yüksk. 2 285 m. (M)

HAZARD (Paul), fransız profesörü (Noordpeene, Nord 1878-Paris 1944). Önce Sorbonne'da, daha sonra College de France'ta karşılaştırmalı edebiyat okuttu. Eserleri çoğunlukla XVIII. yy. ile ilgilidir: *La Révolution Française et les Lettres Italiennes* (Fransız Devrimi ve İtalyan Edebiyatı) [1910]; *La Vie de Stendhal* (Stendhal'in Hayatı) [1927]; *l'Influence Française en Italie* (İtalya'da Fransız Etkisi) [1934]; *La Crise de la Conscience Européenne,* 1680-1715 (Avrupa Bilincindeki Bunalım, 1680-1715) [1935]; *La Pensée Européenne, au XVIII'e Siècle* (XVIII. Yüzyılda Avrupa Düşüncesi) [3 cilt, 1946]. J. Bédier ile birlikte *Histoire de la Littérature Française Illustrée* (Resimli Fransız Edebiyat Tarihi) yayınını yönetti (1923-1924). [L]

HAZARD (René), fransız hekimi ve farmakoloji bilgini (Armantières 1886). 1944'te Paris Tıp fakültesinde farmakoloji profesörü oldu. Alkaloitler (atropin, spartein), alkali ve toprak-alkali iyonlar, kürarlayıcılar, lokal uyuşturucular, farmakolojide tersinme ve tersinmeme olayları, ilâçların kimyasal yapısı ile etkileri arasındaki ilişkiler konusunda çalışmalar yaptı. *Actualités Pharmacologiques* (Farmakoloji Olayları) dergisini kurdu ve yönetti. (L)

HAZAR denizi, rusça **Kaspiskoye More,** kıyılarının büyük kısmı S.S.C.B.'nin olan (güney kıyısı İran'ın) kapalı çöküntü; 424 300 km^2. Sularının seviyesi deniz seviyesinden 28 m aşağıdadır. Hazar denizi iki

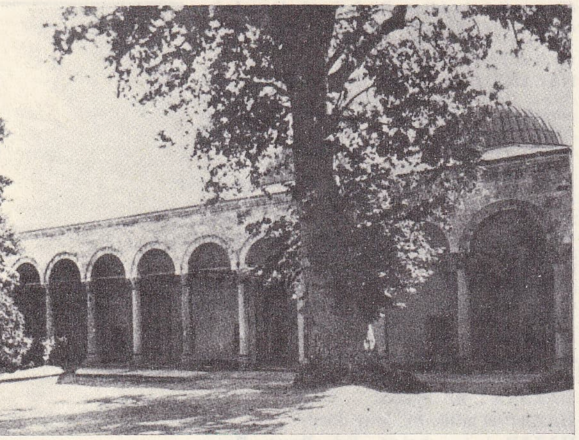

hazine
Topkapı sarayı
(maddesi 738. sayfada)

kısma bölünür: kuzeyde sığ bir kesim, güney Rusya ovasının uzantısını örter; güneyde Elburz dağlarının önündeki çukurda derinlik 1 000 m'yi bulur.

Hazar denizi Volga (300 000 milyar m³'ten çok su taşır), Güney Ural'dan gelen ırmaklar (Ural, Emba) ve Doğu Kafkas, Ermenistan dağları, Güney Gürcistan sularını boşaltan ırmaklar (Kuma, Terek, Kura ve Araks) tarafından beslenir. Bugün bu ırmakların taşıdığı sular çok güçlü buharlaşmayı karşılamağa yetmemekte ve Hazar denizinin seviyesi alçalmaktadır. Denizde birçok buharlı gemi çalışır: balıkçı gemileri sularında balık avlar; şilepler; büyük petrol limanı. Bakû'yu Astrahan limanına ve Volga mavna limanlarına bağlar. Astrahan, Mahaçkala, Guriyev ve Krasnovolsk, Hazar denizinin Bakû dışında başlıca limanlarıdır. ● *Tarih.* Türkler, tarihin birçok döneminde Hazar denizinin ya bütününü veya bir bölümünü sınırları içine alan devletler kurdular. Çeşitli kopmalarla Türklerin Hazar deniziyle olan bağlantısı bu iç denizin İran ve Rusya arasında kalmasına kadar sürdü (1920). Uzak Asya'daki Hun imparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra (48) Batı Hun devleti Hazar denizi, Yayık ve İdil ırmakları arasındaki geniş sahada kuruldu. Mete'nin ölümünde Büyük Hun Türk hakanlığının güneybatı sınırları Hazar denizinin kuzey kıyılarına dayanmıştı (M. Ö. 174). Bu iç denize kendi adlarını veren Hazarlar, kuruluşundan yıkılışına kadar (468-965) Hazar denizinin kuzey ve batı kıyılarını hâkimiyetleri altında tuttular. Göktürk imparatorluğunda ise (522-745) Hazar denizinin kuzey ve doğu kıyıları imparatorluğun sınırları içine girdi. Ugur (Ogur, Oğuz da denir) genel adını taşıyan türk boylarından Ongunlar Orta Asya'dan göçerek Hazar denizi yakınlarında yerleştiler (V.-VI. yy.). Doğu Avrupa tarihinde önemli rol oynayan, İdil ve Yayık ırmaklarını geçerek Avrupa'ya giden, Balkanlar'a kadar sarkan Oğuz Türkleri kabileleri uzun süre Üst Yurt'ta (Hazar denizi ile Aral gölü arası) yaşadılar (IX.-X. yy.). Altınordu (1241-1502) hükümdarı Batu, Hazar denizinin kuzey kıyısındaki Saray'ı kendisine başkent yaptı. Hazar denizinin bu bölgesi uzun süre (1502) Altınordu devletinin hâkimiyetinde kaldı. Osmanlı-Safevî savaşlarının en hareketli günlerinde Osmanlı Türkleri Azak, Don, İdil yoluyle Hazar denizine ulaşmayı tasarladılar. İstanbul alındıktan sonra, Kafkasya ve Kırım yarımadası kıyıları ele geçirilerek bütün Karadeniz türk hâkimiyeti altına girdi. Ayrıca venedik ve ceneviz kolonileri de tamamen ortadan kaldırıldı. Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) Don ve İdil ırmaklarının, Karadeniz-Hazar yolunu açmak için, birleştirilmesi düşünüldü. Bu tarihlerde İngilizler Kuzey denizi, Moskova ve Astrahan yoluyle Hazar denizine ulaştılar. Burada Osmanlılarla ticarî rekabete giriştiler. İngilizlerin Hazar denizi yoluyle ticareti 1581 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Kafkasya'da Osmanlı-İran savaşları olmaktaydı. Savaş yüzünden İngilizler, Hazar kıyısında küçük bir ticaret noktası kurmakla yetinerek Astrahan'a döndüler. Özdemiroğlu Osman Paşa, Azerbaycan'dayken (1588) Hazar denizi kıyılarında, bu denize dökülen ırmakların çevresinde bazı fetihler yapmak istiyordu. Bu yüzden Bakû'dan Türkistan'a gemilerle yardım gönderdi. Rus çarı Petro I'in Prut yenilgisinden sonra, osmanlı ordusu Rusları Hazar havzasından çıkartmak için bağımsızlıklarını ilân eden Dağıstan, Gürcistan ve Azerbaycan'a yardıma koştu. Ancak Fransa'nın araya girmesiyle barış antlaşması imzalandı (1724). Bu üç ülkenin bağımsızlığının tanınması şartıyle Hazar denizi kıyıları Ruslarda kaldı. İran-Rus savaşına son veren Gülistan antlaşmasıyle (1812) İran bu iç denizde savaş gemisi bulundurmak hakkından vaz geçti. Böylelikle Hazar denizi Rusların kontrolu altına girdi. Kafkasya ve Türkistan Türkleri bir süre bu kontrol hakkını tanımadılar. İmam Şamil'in tesliminden (1859), Türkistan'ın da tamamen ele geçişinden sonra Ruslar, Hazar denizine hâkim oldular. Bir ara (1918-1920) Hazar denizinin fiilî kontrolu İran, Azerbaycan, Dağıstan ve Türkistan'ın eline geçti. Bugün Hazar denizinin büyük bir bölümü Sovyetler'in, bir kesimi de İran'ın elindedir. (ML)

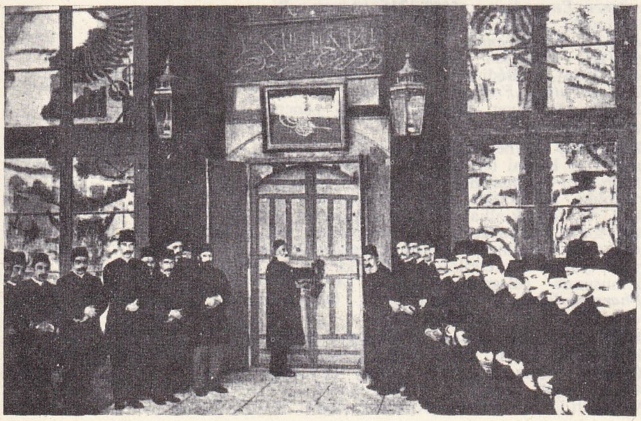

saltanat zamanında
hazine kapısı
açılırken
(maddesi 738. sayfada)

Hazar denizi demiryolu veya sadece **Hazar demiryolu,** Rusya'da Hazar denizinin doğu kıyısındaki Krasnovodsk'u Orta Asya'nın güneyinden geçerek Taşkent'e bağlayan demiryoluna, yapımı sırasında verilmiş ad. Başlangıçta stratejik değer taşıyan bu hat Aşkâbâd'a kadar Kopet dağının eteklerini ve Tecen ile Mary vahalarını birleştirerek kumlu Türkmen çölünü geçer ve Amuderya'yı Çarcu'da keser. Bundan sonra Buhara ile Semerkant'a da ulaşımı sağlayarak Özbekistan'a girer. Hazar hattı Taşkent'te Türkistan-Sibirya yoluna bağlanır. Hazar denizi demiryolu 1880 yılından itibaren Rusya'nın Asya kıtasında yaptığı büyük demiryollarının ilkidir. (L)

HAZAR devleti. Bk. HAZARLAR.

HAZARD MERD. Arkeol. Mezopotamya'da Musul yakınlarında Paleolitik (Eskitaş) devirden kalma arkeolojik yer. (M)

HAZAR gölü, esk. **Gölcük,** Doğu Anadolu'da, Elazığ ili topraklarında göl; 85 km²; yükseltisi 1 248 m (eski haritalarda 1 155 m); uzunluğu 20, en fazla genişliği 4,5 km; derinliği 150 m'den fazla. Göl güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu, tepeler ve dağlarla (en önemlisi, kendine adını veren Hazarbaba dağı) sınırlanmış, 40 km uzunluğunda tektonik bir çukurun orta kesimindedir. Batıda bir vâdi ile Dicle'ye açılır. Bu vâdinin bir zamanlar Dicle'ye doğru normal bir akış sağladığı sanılır. Hazar gölünün güneydoğuda kendine katılan Karaboğan deresiyle beraber, Dicle'nin ana kaynağı sayılması gerekir. İklimin kurak dönemlerinde göl seviyesi şimdikine göre metrelerce aşağıda kalır. Malatya-Diyarbakır demiryolunun yapıldığı Cumhuriyet dönemi başlarında gölün suyu epeyce yükselmişti. Sular o sırada Dicle'ye doğru yüzeyden akmıyor, Gezin deresi ağzını tıkayan tabiî bir çakıl-kum seti arasında süzülüp gidiyordu. Bu setin gerisinde bataklıklar meydana gelmesini önlemek ve demiryolunu korumak için bir kanal açıldı. 1956 Yılında gölün kuzey kıyısında kazılan bir tünelin aldığı su ile işleyen bir hidroelektrik santralı kuruldu. Bunun sonucunda, göl suyunun Dicle ile ilgisi büsbütün kesildi. Buna karşılık santraldan geçen sular Fırat aklanına (Murat suyu) doğru yöneltildi. Hazar santralında üretilen enerjiden Elazığ yöresinde faydalanılmaktadır. Göl suyunun hafif tuzlu oluşu, bundan sürekli sulama yoluyle, faydalanmayı önlüyor. Gölün kuzey kıyısından Elazığ - Diyarbakır karayolu, güney kenarından da demiryolu geçer. Gölcük kıyıları Elazığ ve Maden halkı için yazlık dinlenme yeridir. (M)

HAZARÎ sıf. (ar. *ḥazarî*). *Esk.* Hazarla ilgili.

— Teşk tar. Tekke ve zaviyelerin yiyecek masraflarını karşılamak için sarayın yaptığı aynî ve nakdî yardım. (M)

HAZAR KAPILARI. Esk. coğ. İran yaylasında bugünkü Elburz'u aşan dar geçit. Bugün, *Siridara boğazı.* (L)

HAZARLAR, İdil kıyıları ve Kırım yarımadası arasında imparatorluk kuran türk boyu (468-965).

Tarih

Önceleri, Hazarların kaynakları, hangi soydan geldiği kesinlikle bilinmiyordu, bu konuda değişik görüşler ileri sürülüyordu. Daha sonra incelenen musevî, bizans ve arap kaynaklarına göre Hazarlar ülkesinde yaşayan halkın büyük çoğunluğunun uygur, hazar, bulgar, sabir ve peçenek gibi türk boyları olduğu açıklandı.

Hazarların, Batı Hun devletinin yıkıntıları üzerinde devlet kurdukları (468), Göktürk imparatorluğunun batı kolu olarak gelişme gösterdikleri, Göktürkler ile eş kaynaktan geldikleri anlaşıldı. Türk adını almaları da bu yüzdendir.

Göktürkler ile, aralarında kaynak birliği olan Hazarlar, Sasanîlerle sık sık savaşırlardı. Bizansla aralarında daha çok barışa dayanan bağlantılar vardı. 627 Yılında yapılan Bizans-İran savaşında Hazarlar, Sasanîlere karşı Bizans'ı tuttular. VII. yy. sonlarına doğru Arran hıristiyanlarının Hazarlar üzerindeki dinî baskıları arttı. Yavaş yavaş eski dinleri olan Şamanlığı bıraktılar. İslâmlığın doğuşundan sonra hızla gelişen arap saldırıları kısa bir süre içinde Azerbaycan'a yayıldı. İstanbul'u kuşatan emevî ordularına karşı Bizans; Hazar ve Bulgar Türklerinden yardım istedi (718). Bizans'ın yardımına koşan Hazarlar, Arapların hıncını üzerlerine çektiler, bu yüzden bu bölgeyi ele geçiren Araplar 721-723 yıllarında Hazar topraklarına saldırdılar, başkenti Belencer'i aldılar. Bunun üzerine Hazar hanı İdil ırmağı kıyısındaki «Ak-Kale» ilini başkent edindi. Daha sonra Mervan bin Muhammed bir ordu ile Belencer'e kadar geldi, şehri yaktı. Derbend'e arap birlikleri yerleşti. Araplar, bu saldırıların bir süre ardını bırakmadı. 737 Yılında gene Mervan bin Muhammed 150 000 kişilik büyük bir ordu ile Etil şehri üzerine yürüdü. Oldukça korkulu yollardan, derin vâdilerden geçen Mervan, bu ordu ile Kür nehri kıyısındaki Kasak şehrinden Hazarların Dağıstan'daki büyük ili olan Semender üzerine yürüdü. Orduyu biri Derbend, biri de Daryal geçidi olmak üzere, iki ayrı yoldan geçirerek birdenbire Hazarlara saldırdı. Hazarlar, bu beklenmedik saldırı karşısında pek tutunamadılar. Mervan bin Muhammed ordusunu kolayca Etil'e gönderdi, şehri kuşattı. Hazar hakanı İdil nehrinin öteki kıyısına geçerek tarhanlardan kurulu 40 000 kişilik bir ordu ile Arapların nehri aşmalarını önlemek istedi. Mervan, bu çarpışma sonunda 20 000 aileyi esir alarak Derbend taraflarına sürdü. Anberi adlı kumandanın yönetimi altına verdiği 40 000 kişilik seçme arap ordusunu da tulumlara bindirerek nehrin doğu yakasına geçirdikten sonra Hazar Tarhan'ının ordusunu dağıttı, Tarhan'ı öldürttü. Bunun üzerine Hazar hakanı barış istemek ve antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Mervan bin Muhammed, Hazar hakanına Etil'e dönme izni verdi. Ayrıca, islâm dinini Hazarlar arasında yaymak amacıyle Sabit el-Esadî ve Abdurrahman Hulânu adlı iki arap hukukçusunu Hazar hakanının yanında bıraktı. Araplar karşısında başarısızlığa uğrayan Hazarlar, VII. ve VIII. yy.larda Avrupa ve Bizans ülkelerinde durumlarını korudu-

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

lar. Kırım ve Azak ülkelerinde daha da güçlendiler. Kırım Gotları bu yüzyıllarda Hazarlara bağlıydılar. Başlarında Hazar hakanı tarafından tayin edilen bir vali bulunurdu. Bu genel valilere Göktürk ve Hazar devletlerinin öteki bölgelerinde olduğu gibi Kırım'da da Tuyun adı veriliyordu. Gotlar, kendi aralarında bağımsızdı. Daha sonraki yıllarda Hazarlar yavaş yavaş Gotların bağımsızlıklarına son verdiler (787). Bu arada Hazarlar, Don ırmağı üzerinde, bozkır kavimlerinin saldırılarını önlemek amacıyle Sarhil adını verdikleri bir kale yaptılar. Ukrayna'nın başkenti olan Kiev'de Hazar hakanına bağlı üç kardeş tarafından yaptırılmıştı.

Bu ağır yenilgiden sonra Hazarlarla Araplar arasındaki gerginlik arttı. Ast Tarkan kumandasındaki 100 000 kişilik bir hazar ordusu Kafkas dağlarından hızla güneye indi. Daha önce Arapların saldırısına uğrayan Ermeniye ve Azerbaycan'a girdi (765). Bütün şehirleri yağma etti. 100 000 Müslümanı esir alarak götürdü. Bununla, Hazar kumandanı otuz yıl önceki ağır yenilginin öcünü aldı. Güneyde, Araplara yenilen Hazarlar, batıda özellikle Avrupa devletleri karşısında önemli bir varlık olarak kaldılar. Azak ve Kırım yörelerinde daha etkili bir duruma geldiler. 787 Yılında Gotların Kırım'daki kalelerini alarak oradaki hâkimiyetlerine son verdiler. Araplar gibi Bizanslılar da Hazarlarla birtakım akrabalıklar kurma yoluna gittiler. İmparator İustinianos II, Hazar hakanının kız kardeşiyle, imparator Konstantinos V, bir hazar prensesiyle evlendi. Halife Harun-ür-Reşid zamanında Hazar hakanı ve yakınları musevî dinine girdiler. Hıristiyan Bizans ile müslüman Arapların musevîlere karşı yaptıklarını Hazar hanları karşılıksız bırakmadılar. Bir ara Etil'deki caminin minaresini yıktırarak müezzinini öldürttüler. Hazar imparatorluğu bir yandan norman-rus, bir yandan selçuklu ve kıpçak saldırıları sonucu sarsıldı. Gittikçe kuvvetlenen Ruslar Kiev'i Hazarların elinden aldılar (866). Bu olaydan sonra Rusların Hazar topraklarına yaptıkları akınlar sıklaştı. 965 Yılında Svyatoslav kumandasındaki bir rus ordusu bütün hazar şehirlerini yakıp yıktı. Dağılan hazar halkı bazı adalara sığınmak zorunda kaldı. Hazarlar bir süre sonra Azak ve Kırım'da küçük prenslikler kurarak yaşamağa başladılar. Bizans'ın yardımıyle Ruslar buraları da kendi topraklarına kattılar (1016). Aynı yıllarda Aşağı İdil ve Terek'teki Hazar devletleri de Oğuz (Selçuklular) ve Kıpçakların saldırıları sonunda ortadan kalktı. Geniş bir alana yayılan Hazarlar, Kıpçaklar, Peçenekler, Oğuzlar gibi yeni türk boylarına karıştılar. Altınordu hakanı Sürbidey Noyan, Etil şehrinde bağımsız yaşayan Hazarların hâkimiyetine son verdi (1299), şehrin yakınlarında Altınordu devletinin başkenti olan Saray'ı kurdu. Hazar kağanları sırasıyle şunlardır: Bulan (620-?); Ubaca; Hızkiya; Menaşe I; Hanuka; İshak; Sabulon; Menaşe II; Nisi; Hârun I: Menahem; Benyamin; Hârun II (?-931); Yusuf (931-965).

Medeniyet

Bazı kaynaklara göre göktürk, bazı kaynaklara göre rus veya ibranî yazısı kullandıkları söylenen Hazarlardan günümüze kadar ancak iki yazılı belge kaldı. Bunlardan birisi Hazar hakanı Yusuf bin Hârun tarafından, Endülüslü musevî devlet ve bilim adamı Hasday bin İshak bin Şaprût'a gönderilen mektuptur (960). Öteki ise bilinmeyen hazarlı bir musevî tarafından hakan Yusuf zamanında (931-965) yazılan bir mektubun, Mısır'da Keniset el Şâmî'de bulunan parçalarıdır. Birinci mektupta hakan Yusuf şeceresini saymakta, musevî dinine girmekle ilgili bilgiler vermektedir. Mektupta, ayrıca Hazar ülkesinde yaşayan boylar, bunların yaşayış tarzını anlatan cümleler vardır. Mektuptan anlaşıldığına göre Hazarlar yarı göçebe, yarı şehir hayatı yaşarlardı. Nitekim bu bilgileri bazı arap kaynakları da doğrular. Genellikle yazın çadırlarda, kışın şehirlerde oturuyorlardı. En ünlü şehirleri Etil, Saksın, Belencer, Sarkil ve Semender'di. Başkent Etil'in İdil ırmağı kıyısında kurulduğu sanılır. Şehrin batı kesimine Etil (Sarığşın da denir), doğu kısmına Hazarân (Hanbalığ da denir) deniliyordu. Irmağın ortasında, şehrin iki yakasına dubalı, köprülerle bağlı, bir ada vardı. Şehrin batı bölümü doğu bölümüne oranla daha genişti. Burada, hakanın tuğladan yapılmış sarayı vardı. Şehrin uzunluğu 25 km idi ve dört kapılı bir surla çevrilmişti. Şehir dağınıktı. Evler, Türklerin derme evleri (hargâh, büyük çadır da denilir) denen ağaçtan yapılmış ve üstleri keçe ile örtülü türdendi. Onlar bu evlere *odâde* adını veriyorlardı. Pek azı kerpiçten yapılırdı. Hakandan başka hiç kimse tuğla ev yapamazdı. Şehirde ayrıca çarşı ve hamamlar vardı. Sarkil şehrinde yapılan son kazılardan şehrin dik dörtgen biçimli ve 400 m² genişliğinde, ev yapımında kullanılan tuğlaların, asya kaynaklı olduğu anlaşıldı.

Hazar hakanları savaşlarda *odâde* denilen çadırlı bir arabaya binerlerdi. Arabanın her tarafı halılarla döşenir, üzerinde sırmalarla örtülü bir kubbe yükselirdi. Kubbenin üstünde altından yapılmış bir armut bulunurdu. Gelinlerin çeyiz arabaları da hakanın savaş arabasını andırırdı. Bu arabaların on tanesinin kapıları altın ve gümüş levhalarla kaplı olurdu. Arkadan gelen 20 araba ile her türlü çeyiz eşyası, altın, gümüş kaplar taşınırdı. Hazarlar ölülerini Oğuz Türklerinde olduğu gibi suya atarlardı. Bazı söylentilere göre sonraları ölüleri yakmağa başladılar. Bir hakan öldüğünde her birinde birer kabir bulunan 20 odalı bir ev yapılırdı. Kabirler ufalanmış taş tozu ile döşenir, içine kireç veya mine konulurdu. Gömme işi bittikten sonra hakanı gömenler de öldürülerek öteki odalara gömülürlerdi. Bu iş hakanın hangi odaya gömüldüğünün bilinmemesi için yapılırdı. Bu gömme geleneğinin Hunlarda da sürdürüldüğünü gösteren belgeler vardır. Hakanın kabir odası (cennet) baştan başa altınla işlenmiş kumaşla örtülür. Bütün işler bittikten sonra suyun altında kalacak durumda nehrin suyu kabir eve boşaltılır ve yapı iyice su altında kalır; böylelikle artık hakanın cesedine insan, şeytan, kurt, böceklerin zarar veremeyeceğine inanılırdı. Hazar hakanlarından hiç birinin mezarının bulunamayışı kendilerinin bu gömme geleneği yüzündendir.

İktisat

Etil şehri Güneydoğu Avrupa ile Asya arasındaki bir alışveriş merkeziydi. Bu şehirde çeşitli dinlere bağlı yerli halktan başka ticaret için gelmiş yabancılar da otururlardı. Şehir pazarlarında çeşitli ülkelerden, çeşitli yerlerden gelen mallar değiş-tokuş edilir, satılırdı. Saksın şehrinde alışveriş kurşun paralarla yapılırdı. Ayrıca ekin denilen kumaş paralar da (kâğıt para benzeri) kullanılırdı. Hazarların başlıca ihraç malı bir çeşit tutkaldı, öteki ticaret mallarının çoğu rus ve bulgar ülkelerinden gelen maddelerdi. Büyük şehirlerin çevrelerinde geniş bahçe ve bağlar vardı. Yerli halk yazın çadırlarda şehir dışına çıkar, tarımla uğraşırdı. Hazarların milletlerarası ihraç malları arasında hazar süngüleri, hazar eğerleri, hazar zırhları önemli yer tutardı. Hazar kılıçları Ruslar arasında da biliniyordu. Hakanlar, Bulgar ilteberliğinden her evden her yıl bir samur vergisi alırlardı. Ayrıca ticaret kervanı ve gemileri onda bir oranında vergi öderlerdi. Hazar denizinden gelen gemilerden de gümrük vergisi alınırdı.

Din

Hazarlar uzun zaman şaman dinine bağlı olarak yaşadılar. Ancak Bizans ve Araplarla olan sıkı ilişkiler, hakanlarla soylu ailelerin musevîliği benimsemeleri, her üç dinin de ülkede yayılmasına yolaçtı. Müslümanlığı da (732-800), Musevîliği de (800-965) resmî din olarak benimseyen ilk Türk Hazarlardır. Hıristiyanlık resmî bir din olmadı ancak Arran metropoliti İsrail'in çalışmaları (677-703) sonucu bu din de ülkede geniş ölçüde yayıldı. Halk daha çok müslüman ve hıristiyan, hanlar, tarhanlar ve onlara yakın çevreler museviydi. Hazar'da yedi başkadı vardı. Bunlardan ikisi müslümanların, ikisi hıristiyanların, ikisi musevî hazarların biri de öteki dinlere bağlı olanların işlerini görüyorlardı. Başkent Etil'de (X. yy.) 10 cami vardı. Müslüman halkın sayısı 10 000 kadardı. Genellikle, Bizans sınırındaki ve Kırım'daki hazarlar hıristiyan, Dağıstan ve Aşağı İdil'de oturanlar müslümandı. Hıristiyanlar (VIII. yy.) teşkilât olarak 7 piskoposluğa ayrılmışlardı.

Yönetim şekli

Hazarların devlet teşkilâtında çifte krallık düzeni uygulanıyordu. Devlet başkanı olan hakan doğrudan doğruya devlet işlerine karışmıyor, devleti sembolik olarak temsil ediyordu. Yönetim onun naibi olan Hakanbeh'in elinde bulunuyordu. Ancak, Hakanbeh'i değiştirmek görevinden almak her zaman asıl hakanın yetkileri arasındaydı. Buna karşılık orduları, memleketi yöneten, savaş açabilen Hakanbeh idi. Vilâyetlerle ilgili işler, memleketin adalet ve iç işleri de onların elindeydi. Büyük hakan da denilen asıl hakanın ise saltanat süresi 40 yılı aşamazdı. Bu süre içinde hakan kendiliğinden ölmezse maiyeti «bunadı», «aklı azaldı» gerekçesiyle onu kendi elleriyle öldürürlerdi. Hakan, düşmana karşı giden ordudan kaçıp dönenleri cezalandırırdı. Hakan, ordu savaşta yenilirse Hakanbeh'in gözleri önünde kadın ve çocuklarla mallarını başkalarına dağıtırdı. Hakanbehlere *tarhan, yabgu* da denilirdi.

Hazarşah höyük. Arkeol. Kayseri'nin Pınarbaşı köyünün 57 km kuzeydoğusunda 10-15 m yükseklikte höyük. Yüzey araştırmalarından Klasik çağ, Hitit çağı, Bakır çağı ve Tunç çağında iskân edildiği anlaşıldı. (M)

HAZAZ (Hayim), israilli yazar (Ukrayna 1897). 1921'de Paris'e gitti, 1931'de İsrail'e yerleşti. 1917 Rus devrimi sırasında Ukrayna köylerindeki yahudilerin hayatını dile getiren romanlar yazdı. Daha sonra, *Celle qui Demeure dans les Jardins* (Bahçelerde Yaşayan Kadın) adlı romanında İsrail'deki yemenli yahudilerin hayatlarını dile getirdi. *Yaish* adlı romanından sonra 1963'te, Filistin'deki ingiliz manda yönetiminin son yıllarında siyasî ve sosyal çatışmaları anlatan *Dans un même Carcan* (Demir Boyunduruğa Birlikte Vurulanlar) [1963] adlı bir roman daha yazdı. Tiyatro alanında ise *À la Fin des Jours* (Günlerin Sonunda) adlı oyunuyle tanınır. (L)

HAZCI sıf. (*haz*'dan *haz-cı*). Hazcılık ile ilintili olan.

◆ İ. Hazcılığı benimseyen ve savunan kimse. (M)

HAZCILIK i. (*hazcı*'dan *hazcı-lık*). Hazza, zevk almağa hastalık derecesinde düşkünlük. (Haz arama, aşırılığa veya sapıklık derecesine varınca marazî olur. Kelime tamamen maddî bir anlam taşır; özellikle libido'nun tatminini içerir.)

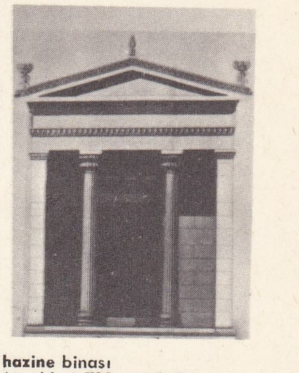

hazine binası
(maddesi 738. sayfada)

haznedar ağa
(Türkische Gewänder adlı eserden)
[maddesi 740. sayfada]

Foto. MEYDAN

— Ahl. Hayatın amacını, haz ve zevkte bulan doktrin. *Eşanl.* HEDONİZM.

— İkt. İktisadî faaliyetin, hazzın en yüksek derecesine varacak biçimde geliştirilmesi. (LM)

HAZEBROUCK, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Dunkerque idare çevresi) komün, Flandre'da, Lys'in kolu Bourre ırmağı kıyısında; 18 126 nüf. Tarım pazarı ve sanayi merkezi: dokuma sanayii (iplikçilik, dokumacılık, tuhafiyecilik, konfeksiyon); besin (mandra, bira fabrikası) ve makine (bisiklet, motosiklet) sanayii; ip fabrikası; tuğla harmanları; mobilya fabrikası; bağırsakçılık. (L)

HAZEF i. (ar. *ḫazef*). *Esk.* Topraktan yapılmış çanak çömlek gibi şeylerin adı: ***Bağdâd sadeftir güheri dürr-i neceftir / Yanında onun dürrü güher seng ü hazeftir*** (Ruhi). || *Hazef-pâre* (veya *hazef-rize*), çanak kırığı; değersiz şey.

— Ed. *Esk.* Divan edebiyatında noktasız harflerle şiir ve nesir yazma sanatına verilen ad. (Noktasız harfli kelimelerle uzun kasideler yazılır ve tarihler düşürülürdü. Bu çeşit yazılara ***mahzuf,*** bazen de ***mühmel*** veya ***bi-nukat*** denirdi.)

◆ **Hazefî** sıf. *Esk.* Çanak çömlekle ilgili. (M)

HAZEFİYE i. (ar. *ḫazef*'ten *ḫazefiyye*). *Esk.* Topraktan yapılmış şeyler. || Çanak çömlek yapma sanatı. Seramik. (M)

HAZELE çoğl. i. (ar. *ḫazl* > *ḫâzil*'den *ḫazele*). *Esk.* Alçaklar, kalleşler bayağı ve kancık kimseler: ***Hazret-i Hüseyin'in etrafını sarmış olan hazeleyi onun aleyhine tahrik ve teşvik etmekte idi*** (Cevdet Paşa). || ***Hazele bezele,*** rezil, alçak.

◆ **Hazelât** çoğl. i. *Esk.* Alçaklar, kalleş kimseler. (M)

HAZELİUS (Artur), isveçli dilbilim ve etnoğrafya uzmanı (Stockholm 1833 - ay.y. 1901). İsveç imlâsıyle ilgili çalışmalar yaptı, daha sonra İskandinavya medeniyetlerini incelemeğe yöneldi. 1873'te, Stockholm'de bir etnoğrafya müzesi açtı. Bu müze daha sonra «Kuzey müzesi» oldu. (L)

HAZEN i. (ar. *ḥazen*). *Esk.* Gam, tasa, kaygı: ***Beyt-ül-hazen*** «üzüntüler evi», Yakup Peygamberin evi. || ***Âm-ül-hazen,*** Hz. Hatice ile Hz. Ebu Talib'in öldüğü yıl. (M)

HAZER i. (ar. *ḥaẕer*). *Esk.* Sakınma, korkup çekinme: ***Civanmerdân-ı milletle hazer gavgadan ey bîdâd*** (Namık Kemal). || ***Hazer etmek (eylemek),*** çekinmek: ***Ol safder-i düşmen-keş-i nazmem ki husûsan / Şemşir-i zebânından ehibbâ hazer eyler*** (Nef'i) || ***Hazer üzre olmak,*** tetik, dikkatli olmak. || ***El-hazer,*** sakın, dikkat et: ***Mizana ur görüştüğün ahbabı el-hazer / Rehber tasavvur eylediğin rehzen olmasın*** (Nevres-i Kadim). [M]

HAZERAN i. (*Hazer*'den) [yalnız ***hazeran kılıç*** sözünde geçer]. ***Hazeran kılıç,*** Hazarlar tarafından yapılan ve bugün Anadolu'nun birçok yerinde bilinen kılıç. (M)

HAZERÂT çoğl. i. (ar. *ḥażret*'ten *ḥażerât*). *Esk.* Hazretler, saygıdeğer kişiler: ***Abdullah İbni Rehava ve Havvat İbni Cübeyr hazerâtı, Beni Kureyza'nın hisarına gittiler*** (Cevdet Paşa). || ***Eimmei- isnâ aşer hazerâtı,*** oniki imam hazretleri. || ***Sıbteyn-i ekremeyn hazerâtı,*** Hz. Muhammed'in soyundan olan iki torun hazretleri. || ***Vüzera-yı izam hazerâtı,*** saygı değer ulu vezirler.

— Tasav. ***Hazerât-ı hams (hamse),*** tecellinin beş derecesinin basamakları. (M)

HAZF i. Bk. HAZIF.

HÂZI sıf. (ar. *ḫużûᶜ*, alçakgönüllülük > *ḫâżiᶜ*'den). *Esk.* Alçakgönüllü, mütevazi.

◆ **Hâzıan ve hâzıane** zf. *Esk.* Alçak gönüllülükle, alçak gönüllü olarak. (M)

HAZIF veya **HAZF** i. (ar. *ḥaẕf*). *Esk.* Ortadan kaldırma, aradan giderme. || Sözün uzamasını önlemek için bazı kelimelerin çıkarılması.

— Ed. *Esk.* Yalnız noktasız harfleri kullanarak şiir veya nesir yazmak.

◆ **Hazfetmek** geçl. f. *Esk.* Gidermek, ortadan kaldırmak. (M)

HÂZIK sıf. (ar. *ḥaẕâḳat*'tan *ḥâẕıḳ*). *Esk.* [Hekimler için] Maharet sahibi, işinin ehli. Usta. || ***Hâzık-bâzık,*** akıllı, becerikli.

◆ **Hâzıkane** zf. *Esk.* Ustacasına.

◆ **Hâzıkıyet** i. *Esk.* Ustalık. (M)

HAZIK MEHMED EFENDİ, osmanlı bilgin ve şairi (Erzurum ? - ay.y. 1763). Gerekli öğrenimi gördükten sonra Erzurum müftülüğünde bulundu. ***Marifetname*** yazarı Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı'nın farsça hocasıdır. Eserleri: ***Talikat Alâ Tefsir el-Beyzavî*** (Beyzavî Tefsiri Üstüne), ***Divan.*** (M)

HAZIM veya **HAZM** i. (ar. *haẓm*). Yiyeceklerin gereken değişikliklere uğrayarak kana geçecek hali alması: ***İşte hazmın en tatsız anı bu sıradır*** (B. Felek). [*Eşanl.* SİNDİRİM.] || *Mec.* Benimsenme, kabul edilme: ***Büyüklü gün biraz ağır da osla hazmı, yok zarar*** (Tevfik Fikret). || *Esk.* ***Hazm-ı nefs,*** hislerine hâkim olma, katlanma.

◆ **Hâzım** sıf. *Esk.* Sindirici.

◆ **Hâzime** i. *Esk.* Yiyeceklerin midede parçalanmasını sağlayan kuvvet. (M)

HÂZIM sıf. (ar. *ḥazm*, ihtiyat, irade'den *ḥâzım*). *Esk.* İhtiyatlı. || İ. Erkek adı. (M)

HAZIMLI sıf. (*hazım*'dan *hazım-lı*). *Mec.* Yersiz davranış ve konuşmalara aldırmayan, büyük hoşgörü sahibi (kimse). [M]

HAZIMSIZLIK i. (*hazımsız*'dan *hazımsızlık*). Sindirim işleminin yolunda olmaması. || *Mec.* Bazı durumlarda hoşgörüyle davranamama. (M)

HAZIR sıf. (ar. *ḥâżır*). Belli bir amaçla hazırlıklarını yapmış, hazırlanmış olan: — ***Ben hazırım, sen giyinmeye başla!*** (M. Ş. Esendal). ***İhtiyar ev sahibi kadın bu müşkülpesent misafiri tatmin etmeğe hazırdı*** (A. H. Tanpınar). || Belirli bir işe yarayacak duruma getirilmiş, hazırlanmış: ***Elbiseniz hazır, istediğiniz zaman alabilirsiniz. Sofra hazır.*** || Belirli bir şekilde yapılmış olarak satılan: ***Hazır elbise. Hazır ayakkabı.*** (*Zt.* ISMARLAMA.) || *Esk.* Bir yerde bulunan, huzurda olan: ***Yusuf aleyhisselâm'ın huzuruna girdiler, Bünyâmin dahi orada hazır idi*** (Cevdet Paşa). ||***(Bir yerde) Hazır bulunmak,*** (orada) mevcut olmak, bizzat bulunmak: ***El'an bendenizle beraber Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas'ta hazır bulunmaktadırlar*** (Atatürk). || ***Hazır etmek,*** hazırlamak: ***Ben dördünü bunda hazır ettim / Gûya cem'i anâsır ettim*** (Ziya Paşa). || ***Hazır olmak,*** hazırlanmak, bir işe veya harekete girişecek durumda bulunmak: ***Sen akşama hazır ol, benim odaya tam saat sekiz buçukta gel*** (S. F. Abasıyanık). ***Odaya girip kendisini soymak isteyen karısı, sarhoşun zaten taşmıya hazır olan rikkat ve nedamet hislerinin boşanmasına sebep olur*** (Sabahattin Ali). (Bir yerde) Bulunmak: ***Toplantıda hazır olmak için hemen Ankara'ya hareket etti.***

— ÇEŞ. DEY. ***Hazır mezarın ölüsü,*** her işi başkalarından bekleyen tembel kimselere şaka yollu söylenir. || ***Hazır yemek,*** kazanmaksızın, elde bulunanı harcayarak geçinmek: ***Yıllardır hazır yiyor.***

— *Esk.* ***Hâzır-bahş,*** hazırlanmış. || ***Hâzır-bi'l meclis,*** mecliste bulunan. || ***Hâzır u (ve) müheyya (âmâde),*** hazırlanmış, göz önünde bulunan. || ***Hâzır ü (ve) nâzır,*** her yerde bulunan ve her şeyi gören (Tanrı).

— Ask. ***Hazır kıta,*** gerektiği zamanlarda görevlendirilmek üzere kışla, konak ve ordugâhlarda hazır durumda bulundurulan askerî birlik. Bk. ANSİKL.

— Gram. *Esk.* ***Emr-i hâzır,*** emir kipi.

— Denizc. ***Hazır gemi,*** denize açılmak ve tasarlanan seferi yapmak için gerekli erzak ve yakıtını almış, mürettebatı tamam gemi. (Bir ticaret gemisi, mürettebat listesi o gemi adına doldurulmuş ve gemi mürettebatı nizamî surette bu listeye yazılmışsa hazır gemi olur. Bu listenin Deniz Bölge müdürlüğüne verilmesi, geminin hizmetten çıkarıldığı ve mürettebatının serbest bırakıldığı belirtilir.) Bk. DONATMAK, DONANIM.

— Foto. ***Hazır banyo,*** developman banyolarının, tartı yapmadan kolaylıkla hazırlanmasını sağlayan, küçük paketler veya iyice kapatılmış kaplar içinde ayrı ayrı veya karışım halinde satılan belirli ölçüde ilâçlar.

— Kıyf. ***Hazır elbise,*** kural ölçülere göre dikilmiş ve birkaç rötuşla müşterinin bedenine kolayca uydurulabilen elbise.

— Mad. oc. ***Hazır rezerv,*** bir maden yatağının, üretime hazır hale getirilmiş, ton olarak miktarı ve işletme giderleri hesaplanabilen kısmı. *Eşanl.* ***Bilinen*** REZERV. ***Katî*** REZERV.

— Mutf. ***Hazır yemek,*** hemen sofraya konabilecek, her şeyi hazır yemek: ***Sıcak, soğuk hazır yemek.***

— ANSİKL. Ask. ***Hazır kıta***'nın kurulacağı zamanı ve kuvvetini, garnizon kumandanı bildirir. Ayrıca bu kıtanın kurulmasını üst makamlar da emredebilir.

Hazır kıtanın bütün erbaş ve erleri birarada ve ayrı bir oda ve koğuşta gece vakti de silâhlı ve giyimli olarak göreve hazır durumdadır.

Hazır kıtanın kuvveti ihtiyaca göre ayarlanır. Kumandanı subaydır. Bazen astsubay da olabilir. Bu kıtanın kuvveti en az bir mangadır. Gerektiği zaman diğer birliklerden de destek görür. Bir kışlada değişik sınıflardan asker bulunursa, bu kıta kural olarak yaya sınıflardan sıra ile kurulur.

İhtilâl, isyan v.b. durumlarda askerlerin hepsinin kışlada bulunması emredilir. Bütün birliğin hazırlanması veya bir kısmının hazır kıta olarak bulunması gerek olağanüstü durumlarda dışarıda olup biten işlerden haber almak, ilgili makamlarla ve yakın kışla, askerî kurumlarla irtibatta bulunmak, telgraf, telefon hatlarını korumak ve kışla dışında rastlanacak erbaş ve erleri kışlalarına göndermek için yeteri kuvvette devriye kolları çıkarılır. Kışlada bulunmak emri verildikten sonra er, erbaş, astsubay ve subaylardan hiç kimse kışladan emirsiz ayrılamaz. Herhangi bir sebeple veya iş amacıyle kışla dışına çıkarılacak silâhlı kuvvetin miktarı durumun önemine göre tespit edilir.

Olağanüstü hâllerde her erbaş ve erin üzerinde kumandanın emrettiği ölçüde cephane bulundurulur.

◆ İ. Miras yoluyle ele geçen veya önceden biriktirilmiş olan para, varlık v.b.: ***Fakat malûm ya hazıra dağlar dayanmaz*** (R. N. Güntekin). ***Çünkü yirmi lira demiş olsa bile hazırda bu kadar parası yoktu*** (H. R. Gürpınar).

— ÇEŞ. DEY. ***Hazır yiyici,*** çalışmadan ve kazanmadan elindekini, elde bulunan parayı harcayarak geçinen kimse. Ailesinin gelirinden yararlanarak çalışmadan yaşayan tembel kimse. || ***Hazıra konmak,*** başkasının emeğiyle meydana gelmiş bir serveti miras yoluyle ele geçirmek: ***Hazıra konduğu için hiç bir şeyin kıymetini bilmiyor.***

◆ Zf. Önüne getirildiği fiilin fırsat olarak kabul edildiğini anlatır: ***«Hazır sokağa çıkmışken bir açık dükkân bulsak da biraz ekmek peynir alsak!»*** (Kemal Tahir).

— Ask. ***Hazır ol!,*** birliği esas duruşa getirmek için verilen kumanda.

— Matbaac. ***Baskıya hazır olmak,*** bir gazete makalesinin, bir eserin v.b. yayımlanmağa hazır duruma gelmesi.

◆ **Hâzırân** ve **hâzırât** çoğl. i. *Esk.* (Bir yerde) Bulunanlar.

◆ **Hâzirûn** ve **hâzirîn** çoğl. i. *Esk.* (Bir yerde) Bulunanlar, huzurda olanlar: ***Hâzırûn arasındaki Amerikalı sanayicilerden biri sormuş*** (P. Safa). [ML]

HÂZIR sıf. (ar. *ḥaẕer*, sakınma'dan *ḥâẕır*). *Esk.* Sakınan, korkup çekinen. (M)

HAZIRCEVAP bls. sıf. Gerektiğinde iyice düşünmeden çarçabuk yerinde cevaplar bulup söyleyen: ***Ne zarif insandı, ne hazırcevap insandı bilseniz...*** (Y. Z. Ortaç).

◆ **Hazırcevaplık** bls. i. Çabucak ve yerinde cevaplar bulup söyleme yeteneği: ***Onun hazırcevaplığına hayrandı.*** (M)

HAZIRCI i. (*hazır*'dan *hazır-cı*). Hazır elbise satıcısı. || *Mec.* Emek harcamadan her şeyi hazır olarak elde etmek isteyen kimse. (M)

HAZIRLAMA i. (*hazırlamak*'tan *hazırlama*). Hazırlamak eylemi.

— Fizyol. ***Hazırlama*** terimi, özellikle, besinlerin önce sindirim diyastazları tarafından emilebilecek hale, sonra hücre diyastazları tarafından emilen maddelerin özümlenebilecek hale getirilmesi için kullanılır. (Öd, sidik ve bütün bez salgılarının kandan alınan maddelerle yapılıp kotarılması da bir ha-

zırlamadır. Bitki fizyolojisinde terim ham besisuyundan ongun besisuyunun yapılması anlamında kullanılır.)

— Kim. Bir maddenin elde edilmesine yarayan işlemlerin tümü: *Sülfürik asidin hazırlanması.*

— Mad. oc. Ocaktan çıkarıldığı zaman başka maddelerle karışmış halde bulunan cevher veya kömürü bu maddelerden temizlemek için, fiziksel olaylar veya mekanik usullerle yapılan işlemlerin tümü. (Hazırlama işlemi, öğütme ve yıkama veya flotasyon işlemlerine dayanır.) *Eşanl.* YIKAMA, ZENGİNLEŞTİRME.

— Topogr. *Fototopografyayla hazırlama,* fotogrametri usuluyle planı çıkarılacak arazinin topografik olarak düzenlenmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Topogr. Havadan alınmış iki fotoğrafın plana geçirilebilmesi için, fotoğraf üzerinde açıkça görülebilen ve planimetresi bilinen iki nokta ile yükseltisi bilinen dört noktanın bulunması gerekir. Bu noktalar, ölçeğin düzeltilmesini ve âletten okunan yükseltileri denetlemeğe yarar. Topografyacı, nirengi (yön tayini, kestirme) ve geodezik düzeçleme usulleriyle gerekli koordinatları belirler. *Hazırlama* noktaları, arazi üzerinde açıkça görülebilmeli ve plana geçirilecek fotoğraflar üzerinde seçilebilmelidir; hazırlama noktası olarak seçilen noktalar yol kavşakları, ağaçlık bölgeler (planimetri), belirli bir ayrıntının yakınındaki arazi noktası (yükseklik tayini) v.b. olabilir. *Fotogrametriyle hazırlama,* fotoğraf çekildikten sonra yapılır ve topografyacı, hazırlama noktalarını, fotoğraf üzerinde tanıma kolaylığına göre seçer. Havadan alınmış bir çift fotoğraf üzerindeki altı hazırlama noktasının resmin dört köşesinde ve ayakuçlarında bulunması daha büyük bir kolaylık sağlar. Topografyacı ayrıca, bazı yükselti kontrol noktalarını da belirler. (LM)

HAZIRLAMAK geçl. f. (*hazır*'dan *hazır-lamak*). Uzak veya yakın bir gelecekte ihtiyaç duyulacak şeyleri kullanılacak duruma getirmek: *Yarın sen ağları gün doğmadan hazırlarsın / Sakın yedek biraz ip, mantar almadan gitme* (Tevfik Fikret). *Sofrayı hazırlamak.* || Gerçekleştirilecek bir işlem, yapılacak bir iş için gereken şeyleri yapmak: *Plan hazırlamak. Komplo hazırlamak. Tez hazırlamak.* || Bir konuda, gerekli bilgilerle donatmak: *Öğrencileri sınava hazırlamak.* || Alıştırmak: *Kendini dört günden beri farkında olmadan bu sahneye hazırlamış olduğunu anladı* (Sabahattin Ali). *Birini kötü habere hazırlamak.* || Meydana getirmek, yol açmak, sebep olmak: *Bu tehlikeli ruh haletinin hazırladığı vaziyetler içinde çırpınıp dururdu* (A. H. Tanpınar). *İç bölünmeler felâketi hazırlar.*

— Kim. Bir maddeyi elde etmek.

— Mad. oc. İşletmek amacıyle bir maden yatağı içinde galeriler açmak.

— Müz. Haber vermek ve düzene sokmak: *Bir uyuşumsuzluğu hazırlamak.*

◆ **Hazırlanmak** dönşl. f. Kendini hazırlamak, hazır olmak: *Beşte, beş buçukta kalkıp hazırlanmalı, yollara düşmeli* (N. Ataç). *Ekrem kütüphane dolusu kitapları okuyarak Nevzat Hanıma âşık olmağa hazırlanmıştı* (A. H. Tanpınar). || Edilg. f. Hazır edilmek, hazırlamak işine konu olmak: *Bereket versin yatacağımız yer belliydi; şehrin en iyi otelinde bizim için iki oda hazırlanmıştı* (R. N. Güntekin). *Önceden ve gizlice hazırlanan teşkilât derhal meydana çıkmış* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Hazırlatmak** ettrg. f. Hazır hale getirtmek, hazır ettirmek: *Salâhattin Bey hemen bir araba hazırlattı ve çocukları aramaya gittiğine dair eve haber yolladı* (Sabahattin Ali). *Bizim için evin en güzel odalarını hazırlatmışlar.* (ML)

HAZIRLIK i. (*hazır*'dan *hazır-lık*). Hazırlanma için gerekli şeyler veya işler: *Karar verildi, izdivaç için lâzım olan şeylerin hazırlığına girişilecekti* (Vâ-Nû). *Sabaha kadar bütün hazırlıklar tamamlandı, gün ağarırken eski sınırlarımızı aşmıştık* (Ş. S. Aydemir). || *Hazırlık devresi* (veya *dönemi*), hazır olmak için geçen süre: *Bütün hazırlık devresi yukarıda bahsettiğim haller müstesna olmak üzere, sükûnetle geçmiş* (A. H. Tanpınar). *O gece mehtaba çıkmak için bir hayli evvelinden başlayan tatlı bir hazırlık devresi vardı* (A. Ş. Hisar). || *Hazırlık görmek,* bir şeyin hazırlanması için gereken şeyleri edinmek veya işleri yapmak: *Çarşıya gidip düğün için hazırlık görmüşler.*

— Balist. *Atış hazırlığı,* ilk atışları hedefin mümkün olduğu kadar yakınına düşürmek amacıyle, ateşe başlamadan önce yapılan ölçmeler, hesaplar ve her çeşit ön çalışmalar. (Bk. ANSİKL.) || *Topçu hazırlık ateşi,* saldırının başlamasından önce dost tarafın topçusu tarafından başlatılan ve düşmanın savunma düzenini bozmayı hedef tutan topçu ateşi.

— Deneysel psikol. *Hazırlık devresi,* tepki zamanlarının ölçülmesinde, deneğin dikkatini harekete getirecek işaret ile yine deneğin cevap vermesini gerektiren uyartıyı birbirinden ayıran zaman fasılası. Bk. ANSİKL.

— Denizc. *Hazırlık mektubu,* herhangi bir taşıma mukavelesiyle bir sefere bağlanmış bir gemi kaptanı tarafından, yükleyiciye, gemisinin her an yüklemeğe hazır olduğunu bildirmek üzere verilen mektup.

— Huk. *Hazırlık devresi faizi.* Bk. ANSİKL. || *Hazırlık hareketleri.* Bk. ANSİKL. || *Hazırlık soruşturması,* bir suçun işlendiğini haber alan savcının suçun failleri hakkında kamu davası açmanın gerekli olup olmadığı hakkında yaptığı soruşturma. Bk. ANSİKL.

— İşletmec. Bk. ANSİKL.

— Mad. oc. Bir maden yatağında, damarı tanımak için veya sonradan yapılacak işletmeye başlangıç olarak galeri açma işlemi. || *Hazırlık işletmesi,* terkedilen veya yedeğe ayrılan kömür veya maden sütunlarıyle sınırlanmış geniş ve biribirine paralel galeriler halinde işletme metodu.

— Müz. Klasik müzikte, olağan dışı bir olay sayılan uyuşumsuz seslerin çıkardığı katılığı hafifletmek için başvurulan tedbir. (Uyuşumsuzluğu meydana getirecek olan nota, uyuşumsuz akorttan bir önceki akortun aynı sesinde duyurulur. Monteverdi'den beri klasik müzikçiler bu ilkeye, ancak «sunî uyuşumsuzluk» denen armoni akortları söz konusu olunca başvururlar.)

— ANSİKL. Balist. *Atış hazırlığı*'nın amacı, atışın ilk elemanlarını (yatay açı, yükseklik açısı, hava) belirlemektir. Bu hazırlıklar şöyle sınıflandırılır: *Topografik hazırlık,* yalnız hedefe ait topografik elemanları (topografik yatay açı, topografik mesafe) belirler; *nazarî hazırlık,* nazarî düzeltmeleri (balistik düzeltmeler, hava etkisiyle ilgili düzeltmeler) hesaba katarak hedefin topografik elemanlarını düzeltir; *deneysel hazırlık* ise geri kalan düzeltmeleri sağlar.

— Deneysel psikol. *Hazırlık devresi*'nin en az süresini, *refrakter psikolojik devre* belirler. Hazırlık devresi, deneğin dikkatini mümkün olduğu kadar yoğun tutacak uzunlukta olmalıdır, fakat belli bir ölçüyü de aşmamalıdır. Çok uzun olursa, dikkat azalır ve gevşer. İşaretin belirmesiyle uyarının belirmesi arasındaki en elverişli süre (tepki zamanının mümkün olduğu kadar kısa olması ve değişirliğin asgarîye inmesi), araştırmacılara göre, 2, 6 ilâ 8 ve 5 ilâ 6 saniye arasında değişir (sonucu tahmin ve değerlendirme, Teichner'e aittir [1956]). Bu farklar, değişik deneysel şartlardan doğar. Bunların bir kısmı deneklerle (meselâ yaşları ve hazırlık dereceleri), bir kısmı da işaret ve uyartı ile ilintilidir. Ne var ki, değişme marjı oldukça sınırlıdır. Çünkü, Klemmer'in de gösterdiği (1956) gibi, tepki zamanı, işaretin belirmesi ile cevabın belirmesini ayıran fasılanın değişme marjı ile birlikte arar.

— Huk. *Hazırlık devresi faizi.* Anonim ve hisseli komandit ortaklıklarda, kural olarak ortaklara sermaye payları karşılığında faiz verilemez. Ancak sözü geçen ortaklıklarda kuruluştan itibaren uzunca bir süre üretime geçilemeyeceği ve kâr dağıtılamayacağı, bu sebeple de ortak bulmakta güçlük çekileceği bir gerçektir. Bunun için esas sözleşmede öngörülmek şartıyle işletme tam verimli çalışmağa başlayıncaya kadar, hazırlık devresi faizi ödenmesi imkânı sağlanmıştır. Aynı imkân, işletmenin yeni hisse senetleri çıkarılarak genişletilmesi halinde de vardır. Bu halde, sermaye artırılması kararında yeni pay sahiplerine, belirli bir süre ile hazırlık devresi faizi ödenmesi kabul edilebilir. Sözleşmede veya sermaye artırımı kararında faiz ödeme süresi belirtilmelidir. Bu süre en çok işletmenin veya tesislerin faaliyete geçmesi gününe kadar uzatılabilir. Hazırlık devresi faizi olarak ödenen meblağlar ortaklığın tesisat hesabına geçirilir ve Tic. kn. md. 459 gereğince beş yıla bölünerek amorti edilir. Hazırlık devresi faizinin oranı hakkında kanunda açıklık yoktur. Kural olarak serbestçe tayin olunabilir. Fakat bu oranın, sermaye ortaklıklarında geçerli olan sermayenin korunması ilkesi gereğince, sermayeden iade niteliğini taşıyabilecek bir seviyede tespit olunması gerekli değildir.

● *Hazırlık hareketleri.* Ceza hukuku tamamlanmamış suçlarla ilgilendiği kadar tamamlanmamış, diğer bir deyişle, teşebbüs halinde kalmış suçlarla da yakından ilgilenir. Teşebbüs halinde kalmış bir suçun da cezalandırılması için bu suç işlenilmeğe başlanmalıdır. Bu demektir ki, fail suç yolunda *hazırlık hareketleri*'ni tamamlayarak suçun icrasına, icra hareketlerine başlamalı, fakat bazı engeller yüzünden bu suçu tamamlamak imkânını bulamamalıdır. İşte bu bakımdan hazırlık hareketleri önem kazanmaktadır. Çünkü fail ancak bu hareketler bittikten sonra ceza hukuku alanına girmektedir. Burada hukuk yönünden önemli olan, hazırlık hareketlerinin ve icra hareketlerinin ne zaman yapıldığını tespit etmektir. Hazırlık hareketleri kural olarak cezalandırılmaz. Bunun sebebi failin henüz hiç bir ceza müeyyidesi taşıyan kanun hükmünü ihlâl etmemesidir. Ancak bazı hallerde (msl. devletin varlığına karşı işlenen suçlar), kanunkoyucu hazırlık hareketlerini de cezalandırma yolunu seçmiştir. Kanunkoyucuların hazırlık ve icra hareketleri ayırımını yapmalarının bir amacı da, bu sayede ferdin hür davranma alanını belirtmek, devletin bu alana müdahalesinden ferdi korumaktır.

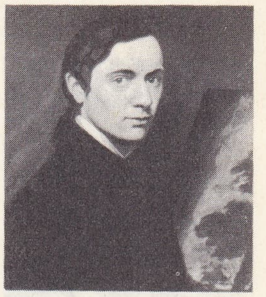
William HAZLİTT

Bir suçun işlenmesine başlandığı zaman, hazırlık ve icra hareketlerini ayırmak konusunda birçok fikir ortaya atılmıştır. Bu konuda bazı yazarlar kronolojik bir ölçüye taraftar olmuşlardır. Bunlara göre, suçun tamamlanmasına yakın olan hareketler icra, uzak olan hareketler ise hazırlık hareketleridir. Bu düşüncenin sonucu olarak bunlar teşebbüsü yakın ve uzak teşebbüs olarak kabul etmiştir.

Bu fikir tenkit edilebilir. Suça yakın, uzak hareket ayırımı bir şey kazandırmaz. Zira uzak olan hareketler suçun işlenmesinde daha etkili, buna karşılık yakın olanlar etkisiz olmuş olabilir. Diğer bir görüşe göre ise, suç tipini, suçun kanundaki tanımını esas almak gerekir. Kanundaki tanımlamanın sahasına giren hareketler icra hareketleri, bu tanımlamanın dışında kalanlar ise hazırlık hareketleridir. Bu alanda suçun ağırlatıcı veya hafifletici sebeplerini de icra hareketleri olarak değerlendirmek gerekir.

Bu görüşe karşı da, kanundaki tanımlamada yer alan hareketlerin değişikliği sebebiyle hangi hareketlerin bu tanıma girdiğinin tespiti işinin çok zor bir şey olduğu ileri sürülmüştür.

Bu alanda diğer bir görüş, birçok yazarın katıldığı, failin faaliyet sahasını aşma görüşüdür. Buna göre genel hatlarıyle, başkasının hak sahasına giren hareketler icra, bu sahaya girmeyen hareketler ise hazırlık hareketi olarak isimlendirilmiştir. Bu görüş tenkit edilmiş, bunun bir bilinmeyen yerine bir diğerini oturttuğu ve bu sebeple bir kısır döngü ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür. Çünkü bu görüşte olan yazarlar icra hareketlerinin tecavüz ve ihlâlle başladığını iddia ederler, fakat onlara tecavüz ve ihlâlin ne zaman başladığı sorulduğunda ise, bunun icraya başlama anı olduğu cevabı verilir.

Bu konuda bir başka görüş, «iltibasa yer vermeme» ölçüsüdür. Bu görüşe göre, şayet yapılan hareketin bir suça yöneldiği iltibasa yer vermeyecek biçimde anlaşılabiliyorsa, bu bir icra hareketidir; buna karşılık yapılan hareketin bir suç işlemeğe yönelip yönelmediği açıkça anlaşılamıyorsa, yani hareket iltibasa yer verecek nitelikteyse, bu durumda bunun bir hazırlık hareketi olduğu sonucuna varılmalıdır.

Bundan başka son zamanlarda benimsenen bir görüş, iltibasa yer vermeme kıstasına sübjektif bir kıstas niteliği veren görüştür. Bu görüşe göre, suçun incelenmesi sırasında asıl failin psikolojik durumu incelenmeli

Foto. British Council (LAROUSSE)

ve onun yaptığı hareketle cürmî iradesini açığa vurup vurmadığı, yani tehlike hali gösterip göstermediği tespit edilmelidir. Hazırlık ve icra hareketleri ayırımının durumu uygulamada da bir açıklık taşımamaktadır. Türk Yargıtayı da bu alanda bazen objektif ve bazen de sübjektif bir kıstasa yer vermiştir.

● *Hazırlık soruşturması.* Savcı suçun işlendiğini doğrudan doğruya kendisi öğrenebileceği gibi, diğer yollarla da (ihbar veya şikâyet gibi) suç haberi kendisine gelebilir. İşte bu durumda savcı devletin suçları kovuşturmakla görevli makamı ve memuru olarak bu durumu değerlendirmek zorundadır. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için de birtakım araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu yapılan araştırma ve soruşturmaların tamamı hazırlık soruşturmasını meydana getirir. Savcı bu araştırmaları yaparken tek başına hareket etmez, bazı yardımcılardan yararlanır. Bunlar bazı mülkiye memurları (vali ve kaymakam gibi) ve adlî kolluk memurlarıdır (Emniyet müdürü ve Jandarma kumandanı). Adı geçen memurlar savcının denetimi altında çalışırlar ve elde ettikleri sonuçları savcıya bildirirler (Ceza Muhakemeleri Us. kn. md. 154).

W. Randolph HEARST

Hazırlık soruşturmasından önce ve soruşturma yürütülürken hangi işlemlerin ne zaman ve kimler tarafından yapılacağının da bilinmesi gereklidir. Bazı işlemleri savcı ve onun yardımcıları yani kolluk memurları ve diğer memurlar, bazı işlemleri ise hâkimin yapması zorunludur. Bu ayırıma göre hangi işlemlerin savcı tarafından yapılacağında şu kıstas göz önünde tutulmalıdır: kanunun ancak hâkim tarafından yapılabileceğini açıkladığı işlemler dışında kalan bütün işlemler savcılıkça yapılır. Bunun dışında kanun (tutuklamada olduğu gibi) bazı işlemlerin ancak ve istisnasız olarak hâkim tarafından yapılmasını emreder. İşte böyle bir halde savcı bu muamele için hâkime başvurmalı ve ondan bu konuda bir karar almalıdır. Hazırlık soruşturması yürütülürken, yapılacak işlemlerde yetkiyi tayin ederken, hazırlık soruşturması aslında idarî bir fonksiyon olduğu için asıl yetkinin savcı ile onun yardımcılarının, ikinci derecede yetkinin ise hâkimin olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Ancak bu husus savcının yapacağı işlemlerde söz konusudur. Özel olarak hâkim tarafından yapılması emredilen işlemleri savcının yapması söz konusu olamaz. Hazırlık soruşturması sonunda iki yolda karar verilir. Ya failin fiilinin kovuşturulmayacağı açıklanır veya fail hakkında kamu davası açılır. Yani fail üzerindeki şüphe kuvvetlenmiştir ve fail artık sanık adını alır.

— İşletmec. *İşin hazırlanması.* Sanayide, iş atelyeye gönderilmeden önce hazırlanmalı, yani takip edilecek yöntem, işin yapımında kullanılacak âletler belirlenmelidir. Böylece, ustabaşı bir eğitmen ve bir gözcü haline gelir. Metot bürosunun teknik görevlisi, geniş bir dokümantasyon yardımıyle, kullanılabilecek en iyi metot ve imal edilecek âletler üzerinde incelemeler yapar. Fabrikalar makineleştiği ölçüde, iş hazırlığı servisi de genişler. Atelye personeli daha çok gözetim, denetim ve düzenleme personeli haline gelirken, hazırlama servisinde bulunan personel işle ilgili talimatları hazırlar. Otomasyonun uygulandığı yerlerde, delikli veya magnetik bantlar halinde, makine programlarını düzenlemeğe kadar varılır. Elinde hiç bir doküman olmayan bir işçinin, kullanılacak en iyi metodu araştırırken, saat başındaki maliyeti işçinin ücretine göre çok daha yüksek olan makinelerin durmasına yolaçacağı göz önünde tutulursa, iş hazırlama servisinin gerekli olduğu kolayca anlaşılabilir. Buna karşılık, maliyeti ücretinden fazla olmadığı halde, işi hazırlayan görevli dokümantasyondan yararlanabilir, çalışmalar yapabilir ve bu arada atelyedeki makineler azamî verimle çalışmağa devam edebilir. İşin hazırlanması, sanayide Taylor'dan beri genelleşti ve yaygınlaştı. (ML)

HAZIRLIKLI sıf. (*hazırlık*'tan *hazırlık-lı*). [Bir şey için] Hazırlanmış, hazır hale gelmiş: *Ben kendimi bu kalabalık içinde, eksikliklere rağmen, gene de biraz okur yazar, biraz hazırlıklı görüyordum* (Ş. S. Aydemir). || *Hazırlıklı olmak,* hazırlanmak: *Önceden haber vermiş olsaydı hazırlıklı olurduk.* (M)

HAZIRLOP blş. sıf. Mutf. Sarısı katılaşacak derecede pişirilmiş (yumurta). || *Mec.* Başkası tarafından hazırlanmış, emeksiz, zahmetsiz. (M)

HAZİL veya **HEZİL suyu,** Doğu Anadolu'da akarsu. Hakkâri bölümünde Körkandil ve Herakol dağlarından çıkan kollarla birleşir, sonra Dicle'nin kolu Habur çayına sağdan kavuşur; 82 km (27 km'si Türkiye - Irak sınırı boyunca akar). [M]

HÂZİM sıf. (ar. *hezimet*'ten *hâzim*). *Esk.* Bozguna uğratan. || Galip. (M)

HAZİN sıf. (ar. *hüzn*'den *hazîn*). Üzüntülü, gamlı: *Birden, karşısında, Nihal'in bu hazin simasını ağlayarak kendisine bakıyor zannetti* (H. Z. Uşaklıgil). *Kadın hazin gözlerle bunları süzüyordu* (Sabahattin Ali). || Üzüntü veren, kederlendiren, acıklı: *O vakit, ona, bütün hazin macerayı hikâye edeceğim* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Fakat ben, ölümün hazin ve ürkütücü bir şey olduğunu ilk defa bu karanlık Zeyniler mezarlığında duydum* (R. N. Güntekin). *Hazin bir hatıra.* (M)

HÂZİN i. (ar. *hizâne* ve *hazîne*'den *hâzin*). *Esk.* Hazinedar, hazine bekçisi. || Bekçi, muhafız.

— Teşk. tar. *Hazinei Bab-ı Hümayun,* Osmanlı imparatorluğunda iç hazinenin korunmasıyle görevli olanlar. (Âmirlerine *serhâzin* denirdi.) [M]

HAZİN (İbni el-Heysem). Bk. İBNİ HEYSEM.

HAZİN (Şeyh Muhammed Ali İbn-i Ebi Talib), iran şair ve tarihçisi (Isfahan 1691 - Hindistan, Benares 1779). Bir süre İran ve Arabistan'da geziler yaptı. Sonra Hindistan'a yerleşti. Eserleri: *Tarih-i Hazin* (Hazin Tarihi); *Feresname* (Atçılık); *Havass-ül Hayvan* (Hayvan Özellikleri); *Tezkiret-üt Ahval* (Durumlar Tezkiresi); *Tezkiret-ül Muasirin* (Çağdaşlar Tezkiresi). [M]

HAZİNE i. Bk. HAZNE.

HAZİNE i. (ar. *hazîne*). Altın, gümüş, mücevher v.b. değerli eşya yığını, büyük servet: *Hanlardan kimi, İran'ın hazinelerine [...] ince belli güzellerine kavuşmak istiyor* (A. H. Müftüoğlu). *Karun'un hazineleri.* || Bunların saklandığı yer: *Hazinelerin kapısı önünde çöreklenmiş yatan mercan bakışlı yılanlar...* (A. H. Tanpınar). *Sarayın hazine dairesi.* || Saklı veya gömülüyken tesadüfen bulunan değerli nesnelerin bütünü: *Bahçede hazine bulduk.* || Devlet malı, parası veya bunların saklandığı yer. || *Mec.* Büyük bir bağlılık duyulan, değer verilen kimse veya nesne: *Bu ağaçlar Amazonya'nın asıl hazinesidir* (F. R. Atay). *Bir encümen teşkil olunursa bu heyet hem millî harsın hazinelerini arayabilecek, hem de beynelmilel akademiler ilmî bir velâyet ihraz edebilecektir* (Ziya Gökalp). || (...) *hazinesi,* (...) ile dolu: *Bu ansiklopedi bir bilgi hazinesidir.*

— Arkeol. Heykellerle adakları barındıran ve tapınakların etrafındaki kutsal alan üzerinde yapılmış küçük yapı. (Başta gelen hazine binaları arasında Delphoi'de, Atinalılar'ın hazinesini ve Olympia'da Megara, Sikyon v.b.nin hazinelerini sayabiliriz.) || *Para hazinesi,* askerî, siyasî veya iktisadî bir kargaşa sırasında saklanan ve sahibi tarafından geri alınamayan paranın bulunduğu hazine. (Bu gibi hazineler, bu türden kargaşalardan önceki ve onlarla çağdaş olan olaylar hakkında bilgi verir.)

— Ask. *Savaş hazinesi,* bir savaş ihtimali düşüncesiyle, masrafları karşılamak üzere devlet tarafından bastırılan ve saklanan para: *Alman imparatorluğunun savaş hazinesi Spandau şehrinde saklanırdı.*

— Huk. Devlet bütçesinin uygulanmasına ilişkin işlemleri yapmak, devletin elinde bulunan paraları muhafaza ve idare etmek, gelir ve giderlerin zaman ve mekân bakımından denkleşmesini sağlamakla görevli merkez kuruluşu. (Bk. ANSİKL.) || *Hazine bonosu.* Bk. BONO.

— Leng. *Kelime hazinesi.* Bk. KELİME.

— Mal. Bütçenin gelirlerini toplayan, paralarını koruyarak işleten ve dolayısıyle bütçe giderlerinin belirli yer ve zamanda ödenmesini sağlayan ve bunla özelliği gösteren devlet kurumu. Bk. ANSİKL.

— Rom. huk. Bk. ANSİKL.

— Tar. Eski bir devletin, bir topluluğun belge veya değerli eşyalarının saklandığı yer. (Günümüzde kiliselerde ve müzelerde hazine daireleri vardır: *Topkapı sarayı hazinesi.*)

— Teşk. tar. *Hazine başyazıcısı,* Hazinei Hümayunun kayıt işlemlerini yapan görevlilerin âmiri. || *Hazine defterdarı,* eyaletlerde devletin mallarıyle ilgili hesapları yapmakla görevli memur. (*Mal defterdarı* da denir.) || *Hazine kethüdası,* Hazinei Hümayunun başındaki görevli. (Bk. ANSİKL.) || *Hazine odası,* Osmanlılarda kıymetli eşyaların konduğu yer. || *Hazine sarrafları,* devlet ile malî ilişkileri bulunan ve itibarları devletçe tanınmış bulunan sarraflara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Hazinei Âmire,* para işlerini görmek için kurulan devlet müessesesi. || *Hazinei Âmire defterdarlığı,* Mahmud II devrinde Şıkkı Evvel defterdarlığı ikiye ayrılarak meydana getirilen defterdarlıktan biri. (Diğeri *Mansure defterdarlığı* adını aldı.) || *Hazinei Bîrûn* (dış hazine), devletin olağan ve sürekli gelir ve giderlerinin işlem gördüğü hazine. || *Hazinei devlet,* Devlet hazinesi. || *Hazinei Emiriye,* maliye dairesi. || *Hazinei Enderûn* (iç hazine), savaş v.d. olağanüstü durumlarda yapılacak harcamalara mahsus yedek hazine. (Her yıl gelirden yapılan tasarruflar iç hazineye konur, savaş v.b. olağanüstü durumlarda buradan harcama yapılırdı. Bazı masraflar için de buradan para almak gerektiğinde, sadrazam ve defterdar tarafından bir senet verilerek ödünç para alınabilirdi.) || *Hazinei Esliha,* bugünkü Askerî müzenin eski adı. (*İç cebehane, dârüllesliha, harbiye ambarı* da denirdi.) || *Hazinei Evkaf,* vakıf idaresi. || *Hazinei Evrak,* Osmanlılarda gelir ve giderlerle ilgili belgelerin saklandığı yer || *Hazinei Hassa,* padişahların özel gelir ve giderleriyle ilgilenen teşkilât. (Bk. ANSİKL.) || *Hazinei Hassa nazırı,* Hazinei Hassa nezaretinin başında bulunan nazır. (1908'den sonra *müdiri umumî* dendi.) || *Hazinei Hassa nezareti,* sarayın gelir ve giderleriyle görevli olan nezaret. (Tanzimattan sonra kuruldu [1839]. Saltanatın kaldırılışına kadar sürdü.) || *Hazinei Hümayun,* Devlet hazinesi. (Bk. ANSİKL.) || *Hazinei Raht,* Osmanlılarda has ahır hazinesine verilen ad. (Burada üzerlerinde kıymetli taşlar ve altın gibi kıymetli madenlerden yapılmış işlemeler bulunan yol takımları muhafaza edilirdi.)

— ANSİKL. Huk. Çağımızda, *hazine*'nin devletten ayrı bir hukukî kişiliği yoktur. Fakat bu, tarihin her devresinde böyle olmamıştır. Meselâ Osmanlı devletinde İslâm hukukunun hâkim olduğu devirlerde «beytülmal» adını taşıyan hazine, devletin hukukî kişiliğinin dışında bir kişiliğe sahipti ve tamamen hususî hukuka tabi tutulmuş bulunmaktaydı. Böylece, devletin, daha doğrusu hükümdarın hareketlerinden zarar görenler devleti, yahut hükümdarı dava edememekle beraber beytülmal aleyhine dava açabilirlerdi ve bu dava hususî hukuk kurallarına ve usullerine göre çözümlenirdi. Aynı teorik görüş, Roma hukuku kaynağından gelen eski Alman hukukunda da hâkim bulunmaktaydı (Fisk teorisi). Günümüzde devletin merkez teşkilâtı içerisinde yer alan ve 29 mayıs 1936 tarih ve 2996 Sayılı kanuna göre Maliye bakanlığına bağlı Hazine Genel müdürlüğü tarafından temsil edilen hazine, ülkenin her yanında şube açmış bir bankaya benzetilebilir. Gerçekten hazine, bütçenin uygulanması dolayısıyle doğan ihtiyaçlara cevap verebilmek için ülkenin çeşitli yerlerinde bazı şubeler kurar. Bunlara «mal sandığı» adı verilmektedir.

Hazinenin devlet maliyesi bakımından taşıdığı büyük önem dolayısıyle bazı ülkelerde Maliye bakanlığından ayrı bir Hazine bakanlığı kurulmuştur. Meselâ bakanlardan hepsinin kabineye alınmadığı İngiltere'de maliye bakanının yanı sıra kabinede hazine bakanı da bulunmaktadır. İngiliz idaresinde 1947'den sonra, Hazine bakanlığının görevleri arasına iktisadî planın yapılması da katılmıştır. Hazinenin ana kaynakları, bütçe gelirlerinden yapılan tahsilât, dalgalı borçlar (yani bütçe emanetleri ve bankalardan alınan avanslar) ve konsolide borçlar, yani uzun vadeli istikrazlardır. Ayrıca genel müdürlük şeklindeki kamu kurumları da hazine kefaletine dayanarak kendi ihtiyaçları için bono çıkarabilir. Fakat bu kurumlar, sözü geçen bonoların karşılığında elde ettikleri paralardan, gündelik ihtiyaçları için gerekmeyen kısmını hazinenin Merkez bankasındaki hesabına yatırırlar. Hazine de fa-

Foto. Encyclopedia Americana

iz ve itfa akçelerini ödeyerek bu paralardan faydalanabilir.

— Mal. Hazine, Maliye bakanlığına bağlı bir genel müdürlüktür. Devlet bir bakıma bu organ aracılığıyla bankerlik görevi yapar. Hattâ hazine bünyesinde banka işletmesine benzer bir teşkilât da yürürlüktedir. Nitekim hazinenin çeşitli yerlerde şubeleri vardır. Bu şubelere Türkiye'de *mal sandığı* adı verilir. Hazinenin görevleri arasında bütçede öngörülen gelirleri tarih ve tahsil etmek, giderleri hak sahiplerine ödemek ve malî davaları takip etmek ve sonuçlandırmak gibi konular yer alır. Ayrıca hazine işlemlerini yapmak, millî ve yabancı kurum, şirketler ve darphane ile olan ilişkileri düzenlemek, hazinenin hisse senetleri ve tahviller cüzdanını saklamak gibi işlemleri de burada belirtmek yerinde olur.

Öte yandan hazinenin bütçenin gelir ve giderleri arasındaki yer ve zaman yönünden görülen uyumsuzlukları gidermesi de gerekmektedir. Zira ülkenin bir yerinde toplanan giderlerin, çoğu zaman o yer için ödenmesi gereken giderleri karşılamaktan uzak olması da uygulamada karşılaşılan büyük bir engeldir. Bu durumda hazine *nakit hareketleri* adı verilen bazı işlemler yapar ve yer bakımından gelir ve giderleri uyumlaştırır. Meselâ, büyük illerde yapılan gelir tahsilâtı gider ödeneğinden fazla, buna karşılık da küçük illerde tersi bir durum olursa, bu durumda hazinenin işi fazlalık gösterenlerle açık olanları kapatmak ve böylelikle genel denkliği sağlamaktır. Bu işlemin yürütülmesi de bankalar aracılığıyla gerçekleşir. Türkiye'de hazinenin nakit hareketlerinin, diğer bir deyimle toplanan varidatın bir yerden bir yere naklinin bankalar yardımıyle uygulanması XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldu.

1863'te kurulan Osmanlı bankası, devletin sarraflığını yapmak ve Maliye nezaretinin üzerine çekeceği havaleleri ödemekle görevlendirildi. Ancak uygulama alanında, adı geçen bankanın hükûmetçe başarılı bir çalışma yapmasına ve devletin hazinesinin görevlerini tam anlamıyle yüklenmesine izin verilmedi. Zira Osmanlı bankası yabancı sermaye ile kurulan ve dışarıdan yönetilen bir banka idi. Cumhuriyet dönemine kadar, Osmanlı bankasının bu yetkisinden ara sıra Emniyet sandığı da yararlandı. 1927 Yılında Maliye bakanlığı, hazine paralarının ülke içinde nakli için Ziraat bankası ile anlaşmaya vardı. Dış ülkelerde de bu görevi İş bankası üzerine aldı. 1930 Yılında Merkez bankasının kurulmasına kadar veznedarlık ve para nakli işleri Ziraat, İş ve Osmanlı bankaları tarafından yürütülüyordu. 1715 Sayılı kanun gereğince devletin gerek ülke içinde, gerekse ülke dışında tahsilât ve ödemeleri ve bütün hazine işlemlerini 1931'den sonra Merkez bankası görmeğe başladı. Ancak Merkez bankasının yeterince şubeye sahip olmaması, işlerin yürütülmesinde çeşitli aksaklıklar göstereceğinden Merkez bankasının bulunmadığı yerlerde Ziraat bankası onun yerini doldurur. Eğer bu iki bankanın da şubesi yok ve bir başka bankanın şubesi varsa, o zaman bu banka aynı işi görür. Herhangi bir banka şubesinin olmaması halinde ise mal sandıkları, postahaneler aracılığıyla aynı işi yerine getirir. Öte yandan hazine, devletin gelir ve giderlerini zaman bakımından da uyumlaştırır. Buna *hazine işlemleri* denir. Hazine çeşitli kaynaklara başvurarak her an ödenmesi gereken giderler karşılığı olarak belirli bir tutar ayırmak zorundadır. Zira hazinenin geçici veya bütçenin denk olmamasından doğan ihtiyaçları olduğu gibi, bütçe dışında da ihtiyaçları vardır. Bunları karşılayan kaynaklar da çeşitlidir. Esas kaynak bütçe varidatıdır. Bunun yanı sıra hazineye yapılan tevdiat, âdi emanetler, hazineye yatırılan mecburî paralar, Merkez bankası avansları (kısa vadeli, tahviller üzerine ve altın karşılığı avanslar), hazinenin diğer bankalardan yaptığı borçlanmalar (önce Osmanlı, sonra Ziraat bankası) ve hazine bonolarının oluşturduğu dalgalı borçlar ve konsolide borçlar hazineye gelir sağlar.

— Rom. huk. İmparator Augustus tarafından imparatorluk askerî eyaletleriyle boyunduruk altına alınmış senatörlük eyaletleri arasında gerçekleştirilmiş ayrımdan sonra, hazine fiscus caesaris imparatorluğun kamusal hazinesini ifade ediyordu, bu hazine o tarihten sonra senatonun kamusal hazinesi olan Aerarium'a karşıttı. Devletin çok yüksek bir görevi olan *fiscus* idaresi başlangıçta azatlı bir köleye emanet edilmişti. Bu şahıs *a rationibus*'un başı idi (Claudins zamanında Pallas), bu görev Hadrianus'tan sonra şövalyelere verildi. Bu görevin, bütün eyaletlerin gelirlerini toplayan (equestres) fakat senato üyelerine ait eyaletlerde sadece imparatorluk hazinesinin mallarına karışan temsilcileri vardı. *Fiscus*, imparatorun şahsî topraklarının gelirleri, vergiler, haraçlar, vasiyet bağışları, para cezaları, altın vergisi, sahipsiz mallarla beslenir ve imparatorluk eyaletlerinin ve hükümdar topraklarının yönetimini, askerî savunmayı, annonların ücretlerini, yolların bakımını sağlardı. Septimus Severus zamanında Aerarium'un zararına önem kazandı. Fakat çoğunlukla, bütçe açığı olduğu ve iktidar 235-476 arasında gittikçe kararsız bir hal aldığı için imparatorlar, şahsî mallarını (Aerarium privatum) imparatorluk mallarından ayırdılar; bununla beraber mallarından her ikisini ellerinde muhafaza ettiler.

— Teşk. tar. Osmanlı imparatorluğunda önceleri *beytülmal* denilen ve defterdarın yönetimindeki, para ile ilgili işlemlerin görüldüğü daire (İstanbul'un fethinden Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar Yedikule'deydi) *Hazinei Padişahî, Hazinei Âmire, Hazinei Emiriye, Hazinei Devlet, Hazinei Maliye* adıyle de anılırdı. Sonraları savaş v.d. olağanüstü giderlere karşı bir ihtiyat hazinesi olmak ve fethedilen yerlerdeki arazinin hazineye aktarılan gelirinden, ganimetlerin beşte biri nispetindeki devlet hissesinden (Humsi Sultan) yabancı hükümdarlardan alınan hediyeler v.d. den meydana gelmek üzere bir «İç hazine» ve «Enderun hazinesi» kuruldu. Daha sonraları da gelirlerin çeşidine göre birtakım hazineler meydana getirildi.

● *Hazine kethüdası*. Hazine kethüdalığı Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) kuruldu. Hazine kethüdası saraya girip çıkan demirbaş eşyanın korunup saklanmasından birinci derecede sorumluydu. Ancak, bu sorumluluğu birtakım maiyet memurları da paylaşırdı. Bunlar birinci yazıcı (başefendi), diğer üç yazıcı, çantacı ve başkullukçuydu. Hazine işlemleri bu yedi görevlinin sorumluluğu altında yürütülürdü.

Hazine kethüdaları Hazinei Hümayundaki defterleri, yok edilen veya satılan eşyanın cetvellerinin bir suretini saklar, görevden ayrılışlarında bunları yeni hazine kethüdasına devrederlerdi. Bu göreve, genellikle Hazinei Hümayun işlemlerine âşina oldukları için Hanei Hassa alınmış başyazıcıların başarılı olanları tayin edilirdi. Hazinei Hümayun, Yavuz Sultan Selim'in mührüyle mühürlenirdi. Ölümünden sonra da bu, gelenek halini aldı. Mühür hazine kethüdasında, anahtar ise başkâtipte bulunurdu. Hazinei Hümayun açılacağı zaman görevli yedi kişi (Hazine kethüdası, birinci yazıcı, diğer üç yazıcı, çantacı ve başkullukçu) ve işin gereğine göre diğer görevliler kapının açılıp kapanmasında hep birlikte hazır bulunurlardı.

Hazine kethüdalığına tayin, özel törenle yapılırdı. Halef ve seler arasındaki devir teslim işleminde de sıkı kurallar uygulanırdı. Padişahlar Dolmabahçe sarayında oturmağa başladıktan sonra (XIX. yy.) hazine kethüdalığı önemini kaybederek Topkapı sarayı müdürlüğü durumuna geldi.

● *Hazine sarrafları* seçkin bir sınıftı ve ölenlerin sıfatı çocuklarına geçerdi. Âşar ve vergilerin götürü olarak, üçüncü şahıslara ihale edildiği zamanlarda, bunların açık arttırmaya konulan bir gelire pey sürmeden önce, hazinece tanınan bir sarraf göstermeleri istenirdi. Bu üçüncü şahıs büyük rütbe ve servet sahibi olsa bile bu usule uymağa mecburdu. Taksit zamanlarında hazine, üçüncü şahısları tanımaz, alacağını gösterilen sarraflardan ister ve alırdı. Hazine sarraflarının adları Maliye hazinesi ve Hazine-i Hassa'da yazılı idi.

Âdi sarraflardan biri servet ve itibar kazandığı takdirde, hazine sarrafları sınıfına geçebilirdi. Bunun için bir dilekçe ile müracaat etmek zorundaydı. Yapılan müracaat Hazine-i Hassa tarafından incelenir, uygun görüldüğü takdirde Babıâli'ye sunularak onaylandıktan sonra Divanı Hümayun kalemince geçerli olması için Hazinei Milliye'ye bilgi verilirdi. Sonraki yüzyıllarda yabancı tüccarların ve daha başkalarının taahhütlerinin de hazinece geçerli sayılması, usullerin bozulmasına sebep oldu.

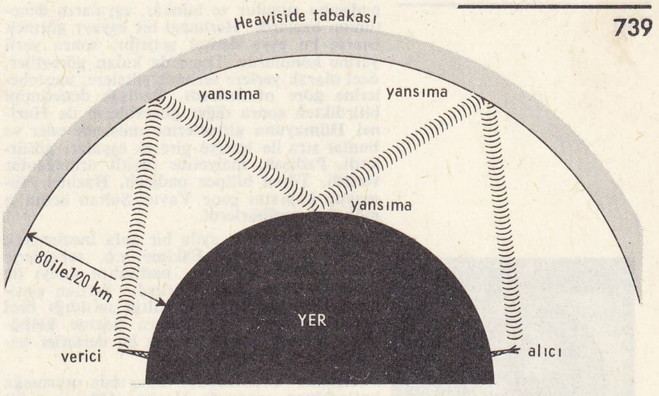

Heaviside tabakası

Devlet bu sarraflardan ödünç para da alırdı. Bundan dolayı bu sarrafların bilhassa devletin ihtiyacı olduğu zamanlarda oynadıkları roller büyüktü. Zamanla bankaların meydana çıkması bunların işlerini aksattı.

● *Hazinei Hassa*. Hazinei Hassa, kuruluşunda devlet bütçesinden padişaha maaş sağlayan, saraya ait yerlerin gelirlerinin toplandığı malî bir kurumdu. Özellikle Abdülhamid II zamanında (1876-1909), vârisi olmayan toprakların padişah adına tapulanması, birtakım değerli maden imtiyazlarının, çiftliklerin gelirinin Hazinei Hassa'ya girmesine sebep oldu ve bu kurumun malî portesi bir hayli kabardı. İkinci Meşrutiyetten sonra Abdülhamid II'nin bu yolla ele geçirdiği emlâk, topraklar ve maden imtiyazları hükûmete verilerek *emlâki müdevvere* adı altında Maliye nezaretince yönetilirdi. Bir kısmı da açık arttırma ile satılarak paraya çevrildi.

● *Hazinei Hümayun*'da bulunan savaş eşyasından bir kısmının manevî değeri büyüktü (Emaneti Mübareke) gibi. Diğer kısmının ise maddî değeri fazlaydı (savaşlarda ele geçirilen kıymetli ganimet, padişahlardan kalmış olan değerli eşya gibi).

Her saltanat değişikliğinde Hazinei Hümayunun denetimi yapılırdı. Yeni padişah, cülusundan on beş gün sonra Hırkai Saadet dairesine gelerek öğle namazını burada kılardı. Namazdan sonra dârüssaade ağası, silâhtar ağa, çuhadar ağa, rikâbdar ağa, hazinedâr ağası, hazine vekili, baş kapı gulâmı, musahip ağalar, tülbent ağası, peşkir ağası, arz ağaları denilen Hazinei Hümayun, kiler ve seferli kethüdaları, Bâbüssaade'den hasodabaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası, Hazinei Hümayun başkâtibi, ikinci kâtip, başkullukçu, çantacı, nöbetçi başı, hazine kethüdası kaftantacısı Hazinei Hümayunun dışında, ön taraftaki sofraya gelerek kapının iki yanına sıralanırlardı. Gerekli tertibatın alındığı kendisine bildirildikten sonra padişah, yanında hazine kethüdası ve diğer mabeyinciler olduğu halde gelir ve Yavuz Sultan Selim'in mührüyle mühürlenmiş olan kapıyı açardı. En önde padişah, arkasından öbür görevliler içeri girerlerdi. Önce Hazinei Hümayun başyazıcısının hazırladığı müfredat defteri

HEBE
bir vazodan detay

Ernest HÉBERT
«Sıtma»
Louvre müzesi, Paris

Foto. Alinari-Giraudon, Neurdein (LAROUSSE)

padişaha sunulur ve hünkâr, eşyaların denetimine başlardı. Herhangi bir eşyayı görmek isterse bu eşya derhal getirilir, sonra yerli yerine konulurdu. Dışarıda kalan görevliler, özel olarak yerlere serilmiş şiltelere, mertebelerine göre otururlardı. Padişah denetimini bitirdikten sonra diğer görevlilerin de Hazinei Hümayuna girmelerine müsaade eder ve bunlar sıra ile içeriye girerek eşyaları görürlerdi. Padişah, maiyetine çeşitli armağanlar verirdi. Tören bitince padişah, Hazinei Hümayun kapısını gene Yavuz Sultan Selim'in mühürüyle mühürlerdi.

Hazinei Hümayun ayda bir defa incelenerek düzene konulurdu. Eskime v.b. sebeplerle elden çıkarılacak eşya, padişahın onayı ile ve açık arttırma ile satılırdı. Satılan eşyanın kime, kaç kuruş karşılığı satıldığı özel defterlere geçirilirdi. Sonra hazine kethüdası tarafından mühürlenen bu defterler padişaha sunulurdu.

Padişahlar Dolmabahçe sarayında oturmağa başladıktan sonra da Hazinei Hümayun itina ile muhafaza edildi, Osmanlı hanedanına ait maddî ve manevî değeri büyük eşya bugüne kadar kaldı. Cumhuriyet'ten sonra içinde hazinenin de bulunduğu Topkapı sarayı müze haline getirildi. (→ Bibliyo.) [M]

Jacques HÉBERT

HAZİNEDAR i. Bk. HAZNEDAR.

Hazine-i Evrak, İstanbul'da haftalık olarak yayımlanmış edebiyat dergisi (1881-1882, 48 sayı). Mahmud Celâleddin tarafından çıkartılan dergi, Tanzimat'tan sonra başlayan yeni fikir hareketlerinin ilk temsilcilerinden biri sayılır. 1877-1878 Türk-Rus savaşından sonra dergide, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid (Tarhan), Recaizade Ekrem'in yazıları yanında, yeni yetişen gençlerin de yazılarına yer verildi. (M)

HAZİNEMANDE bls. i. (ar. *ḫazîne* ve *-mânde*'den *ḫazîne-mânde*). Teşk. tar. Harcanmadığı ve tasarruf edildiği için devlet hazinesine kalan para. (M)

HAZİRAN i. (Süryanîceden ar. *ḥazîrân*). Yılın altıncı ayı: *Haziran, Boğaziçi mevsimi için henüz yeni bir aydır* (A. Ş. Hisar). *Haziran otuz gündür.*

— ANSİKL. Astron. *Haziran*'ın sonlarına doğru Güneş, Kuzey yarıkürede ufkun en yüksek noktasına ulaşır. Bu olayın sonucu olarak, yılın en uzun günleri ve en kısa geceleri başlar. Gündönümüyle birlikte Güneş'in yaz dönencesine girmesi (21 veya 22 haziran), astronomide yaz mevsiminin başlangıcı olarak kabul edilir.

— Tar. *Haziran,* türk tarihinde çeşitli olayların geçtiği bir aydır. 1806 (2 *Haziran*), Edirne* vakası meydana geldi. — 1970 (2 *Haziran*), Orhan Kemal öldü. — 1963 (3 *Haziran*), Nazım Hikmet öldü. — 1933 (4 *Haziran*), Ahmed Hâşim öldü. — 1870 (5 *Haziran*), büyük Beyoğlu yangını oldu. — 1968 (6 *Haziran*), Kâzım Özalp öldü. — 1693 (7 *Haziran*), büyük İstanbul yangını oldu. — 1617 (9 *Haziran*), Sultanahmet camii ibadete açıldı. — 1826 (15 *Haziran*), Vakayı Hayriye (yeniçeriliğin kaldırılması). — 1970 (16/17 *Haziran*), İstanbul'da büyük işçi gösterisi oldu, sıkıyönetim ilân edildi. — 1921 (20 *Haziran*), Adapazarı Yunan işgalinden kurtarıldı. — 1867 (21 *Haziran*), Abdülaziz'in Avrupa gezisi başladı. — 1920 (21 *Haziran*), Zonguldak Yunan işgalinden kurtarıldı. — 1919 (22 *Haziran*), Amasya* genelgesi yayımlandı. — 1599 (24 *Haziran*), Nev'i öldü — 1950 (25 *Haziran*), Kore savaşı başladı. — 1645 (26/27 *Haziran*), büyük İstanbul yangını oldu. — 1884 (28 *Haziran*), Hacı Ârif Bey öldü. — 1922 (28 *Haziran*), İzmit Yunan işgalinden kurtarıldı. — 1966 (28 *Haziran*), Fuad Köprülü öldü. — 1773 (29 *Haziran*), Silistre zaferi kazanıldı. — 1939 (30 *Haziran*), Hatay anavatana katıldı. (ML)

Haziran 1792 (20— günü), Fransız devrimi sırasında, Paris'te, Girondin'lerin, Jacobin'ler ve Cordelier'ler kulüpleriyle anlaşarak, kral Louis XVI'nın 29 mayıs («direnen» din adamlarının sürgünü) ve 8 haziranda (20 000 millî muhafızı Paris'te toplaması) aldığı kararları ve girondin bakanların işlerine son verilmesini (13 haziran) protesto amacıyle krala karşı yaptıkları gösteri. İhtilâlciler Tuileries'yi istilâ ederek Louis XVI'yı kırmızı bere giymeğe ve milletin şerefine kadeh kaldırmağa zorladılar. (L)

Haziran 1848 devrimi, Paris'te 1848 Şubat devriminden sonra, işsizliği önlemek amacıyle kurulan «Millî atelyeler»in kaldırılması üzerine, Paris halkının ayaklanması (21 Haziran). İcra komisyonu tarafından, atelyelerden genç işçileri alıp orduda görevlendirmek veya taşraya yollamak amacıyle alınan bu karar, «demokratik ve sosyal cumhuriyet» ve «ekmek ve iş» diye haykıran halk kitleleri tarafından şiddetle protesto edildi. 23 Haziranda ihtilâlciler, barikatlar kurarak, Paris'in merkezini ve doğu kesimini işgal ettiler. Sonunda general Cavaignac'ın bölükleri tarafından kıstırılan ihtilâlciler ancak 26 hazirana kadar dayanabildiler ve 4 000 ölü verdiler. Ordu, içlerinde 6 general bulunan 1 600 adamını kaybetti. Şiddetli bastırma hareketinde 11 000 kişi tutuklandı, 4 300 kişi sürüldü ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasında derin bir uçurum açıldı. (L)

HAZİRE i. (ar. *ḥaẓîre*). *Esk.* Etrafı duvarla veya çitle çevrilen ve içine girilmesi mümkün olmayan yer. || Cami, tekke, türbe bahçesinde, etrafı duvarla veya parmaklıkla çevrili mezarlık: *... camii hazîresinde medfundur.* || Duvarla çevrili ağıl. || *Haziret-ül Kuds. Mec.* Cennet. (M)

HAZİZ i. (ar. *ḥaẓîẓ*). *Esk.* En aşağı, yer: *Mürg-ı revânı göklere erdi hümâ gibi / Kaldı hazîz-i hâkte bir iki üstühan* (Baki). || Dağ eteği. (*Zt.* EVÇ.) || *Hazîz-i mezellet,* aşağılığın en son noktası.

— Astron. *Esk.* Gezegenlerden birinin veya Ay'ın, yörüngesi üzerinde Dünya'ya en yakın bulunduğu nokta, *gökberi.* (M)

HAZLETON, A.B.D.'de (Pennsylvania, Apalaş'ların kuzeyinde) şehir; 32 100 nüf. Dokuma sanayii. (L)

HAZLİTT (William), ingiliz deneme yazarı (Maidstone, Kent 1778-Londra 1830). Bir unitarian kilisesi papazının oğlu. Önce babasının isteğine uyarak rahip olmak istediyse de bundan hemen vaz geçti. 1802'de kısa bir süre bulunduğu Fransa'da resim sanatıyle ilgilendi, sonra Londra'ya dönerek edebiyat çevrelerinde görünmeğe başladı. Çeşitli konular üstüne yazdığı *Essays on the Principle of Human Action* (İnsan Davranışının İlkeleri Üstüne Deneme) [1805] ve *Free Thoughts on Public Affairs* (Kamu İşleri Üstüne Hür Düşünceler) [1806] gibi deneme ve konferanslarını yayımladı. Gazeteciliğe başladı ve özellikle *Morning Chronicle*'da yazılar yazdı. Daha sonra edebî nitelikte konferanslar yayımladı: *Characters of Shakespeare's Plays* (Shakespeare'in Oyunlarındaki Kişiler) [1917]; *A Wiew of the English Stage* (İngiliz Tiyatrosuna Bir Bakış) [1818]; *Lectures on the English Poets* (İngiliz Şairleri Üstüne Konferanslar) [1819]; *Lectures on the Dramatic Literature of the Age of Elizabeth* (Elizabeth Çağı Dram Edebiyatı Üstüne Konferanslar) [1820]. Mutsuz bir evlilik sonucunda insanlara karşı aşırı bir küskünlüğe kapıldı. Bu, özellikle, *Liber Amoris* (1823) ve *The Spirit of the Age* (Zamanın Ruhu) [1825] adlı eserlerinde görülür. Napolyon'a karşı duyduğu hayranlık onun bu konuda bir biyografi yazmasına sebep oldu: *Life of Napoleon Buonaparte* (Napolyon Bonapart'ın Hayatı) [1828-1830]. Hazlitt'in değeri, gerek eski, gerek çağının yazarları üstüne verdiği kesin ve doğru hükümlere dayanır. (L)

HAZM i. (ar. *hazm*). *Esk.* Sebat, kararlı olma, direnme. || Göz açıklığı, uyanıklık. (M)

HAZM i. Bk. HAZIM.

HAZMETMEK geçl. bls. f. (ar. *haẓm* ve türk. *etmek*'ten). Yiyeceği vücutta sindirmek: *Akşam yediklerini ancak ilâçla hazmetti.* || —*Mec.* Hoş görülmeyecek durumlara katlanmak, razı olmak: *Yutan olmazsa dedin, öyle mi? Beyhude merak; / Dalkavuklar onu hazmetmeğe candan müştak* (M. Â. Ersoy). *Cemal Paşa bunu hazmedemedi* (F.R. Atay). [M]

HAZNE i. (ar. *ḫazîne*'den *ḫazne*). Hazine. || Su deposu. || *Esk.* On altı bin kuruş tutarı.

— Anat. Dölyatağı ile ferç arasındaki boşluk. *Eşanl.* DÖLYOLU.

— Balıkç. Dalyanlarda balığın avlandığı ve sıkıştırıldığı en son bölme.

— Matbaac. *Mürekkep haznesi,* bir baskı makinesinde, baskı merdanelerine mürekkep veren depo.

— Metalürji. Bir yüksek fırın*da karın kısmının altında ve boru kesiminin yukarısında kalan bölüm. (Bk. ANSİKL.) || Ergiyen madenin toplanması için metalürji fırınının (özellikle tasfiye fırınları) tabanına açılan çukur. || Bir fırında hazırlanan ürünün toplandığı çukur kısım: *Döküm haznesi.*

— Petr. *Hazne kaya,* petrol birikintisinin toplandığı jeolojik oluşum.

— Sanay. Petrol ürünlerinin depo edildiği, sızdırmaz toprak tabakalarıyle çevrili büyük ve geniş çukur. (Toprak üzerindeki bu tabiî depolara hazne denmesine karşılık, çelikten yapılmış gaz kaplarına DEPO veya TANK denir.)

— Teknol. *Basınçlı hazne,* uçucu gazların basınç altında saklanmasına yarayan, tabanı bombeli, silindir biçiminde depo.

— ANSİKL. Metalürji. Bir yüksek fırının haznesi, tabana doğru daralan bir kesik koni şeklindedir ve bu koni biçimini verecek şekilde özel kalıpları dökülmüş ateş tuğlalarıyle örülür. Fırına doldurulan katı hammaddeler arasındaki tepkimeler bu hazne kısmında tamamlanır; haznenin alt kesiminde, hammadde, fırında meydana gelecek ergimeye hazırlanır. Haznenin eğimi yüksek fırının çalışmasını etkiler ve yüksek fırının tipine göre değişir; eğim 75°'ye kadar çıkabilir fakat 65°'den az olmaması gerekir. (LM)

HAZNEDAR veya **HAZİNEDAR** i. (ar. *ḫazîne* ve *fars. -dâr,* tutan'dan *ḫazne-dâr* veya *ḫazîne-dâr*). *Esk.* Hazineyi korumak ve yönetmekle görevli kimse: *Alâeddin Keykubat haznedarlarına emir verdi, ne lâzımsa develere yükletildi* (N. Araz).

— Teşk. tar. Herhangi bir hazineyi korumakla görevli kimse. (Haznedarlar kapı halkının içağalar bölümündendiler.) || *Haznedar ağa,* siyah haremağalarından Harem'in giderleriyle ilgilenen kimse. || *Haznedarbaşı,* Enderun koğuşlarından Hazine koğuşunun âmiri. Babı Hümayun ve Hilât hazinelerinin nazırı. (Hasodalılardan seçilen haznedarbaşılar barış ve savaş sırasında padişahtan ayrılmazlar, padişahın cuma namazı hizmetini görürlerdi. Terfi ettikleri zaman kapı ağası olurlardı.) || *Haznedar usta,* sarayda padişahın özel hizmetlerini gören cariye.

◆ **Haznedarlık** veya **hazinedarlık** i. *Esk.* Haznedarın yaptığı iş; hazineyi idare ve koruma işi. (M)

HAZO. Coğ. Bk. KOZLUK.

HAZOR. Bk. HASOR.

HAZRÂ (veya **HADRÂ**) sıf. (ar. *ḫudret,* yeşillik'ten *ḫaẓrâ* veya *ḫadrâ*). *Esk.* Yeşil, taze. || i. Yeşillik. || Gökyüzü. || *Hazrâ-yı dimen,* çöplükte biten ot. Soysuz kız veya kadın. || *Ammâme-i hazrâ, yeşil sarık.* || *Berg-i hazrâ,* yeşil, taze yaprak. || *Dıraht-ı hazrâ,* yeşil ağaç. || *Hadîka-i hazrâ,* yeşil bahçe. || *Hülle-i hazrâ,* yeşil renkli elbise: *Hava arayiş-i gülzâra oldu çehre-güşâ / Bahâr gülşene giydirdi hülle-i hazrâ* (Fuzuli). || *Kubbe-i Hazra,* Hz. Muhammed'in mezarı üstündeki kubbe: *Yeniden cûşa gelirken bir alev tufanı / Karşıdan Kubbe-i Hazra edivermez mi zuhur* (M. Â. Ersoy). [M]

HAZRET i. (ar. *ḥuẓûr,* ön'den *ḥaẓret*). Kutsal isimler için kullanılan ve farsça isim tamlaması kurallarına göre ismin başına getirilen saygı sözü: *Kâinatı yaratan hazret-i hakk azze ve cel* (Şinasi). *Hazret-i Muhammed. Hazret-i Kur'an.* || Saygı duyulan erkeklerin ismi yerine kullanılır: «*Sancaktar Baba*»*nın türbesi imiş, rüyada hazret, Hacı'ya göründü* (M. Ş. Esendal). || *Tekl.* İsmi söylenmeyen bir erkekten söz edilirken kullanılır: *Hazret böyle buyurdu, bundan sonra geç kalmak yok.*

— DEY. *Hazret-i Nuh'tan* (veya *Nuh-ı nebî'den*) *kalma,* çok eski.

◆ **Hazretleri** çoğl. i. Saygı duyulan kimselerin isimlerinden sonra getirilen söz: *Mecliste fahr-i âlem hazretleri dahi bulunmuştu* (Cevdet Paşa). *Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa hazretlerine...* (Atatürk). [M]

HAZRETİ MUHAMMED. Bk. MUHAMMED.

HAZRO, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Dicle bölümü, Diyarbakır ili) ilçe merkezi kasaba; 4 274 nüf. Hacertum dağının güneydoğu eteklerinde; yüksl. 1 025 m. Diyarbakır -Silvan-Bitlis yoluna 17 km'lik bir bağlantısı vardır. 1954 Yılından beri ilçe merkezidir. — *Hazro ilçesi,* 419 km², 16 344 nüf. Tek bucağı vardır; 21 köy. Tahıl tarımı, bağcılık ve meyvecilik. (M)

Foto. Bulloz (LAROUSSE)

HAZÛL sıf. (ar. *hazl*'dan *hazûl*). *Esk.* Kimsesiz ve yardımsız kalmış.

◆ **Hazûlâne** zf. *Esk.* Kimsesiz ve çaresiz kalmışçasına. (M)

HAZÛR sıf. (ar. *hazer*, çekinme'den *hazûr*). *Esk.* Çok çekingen. (M)

HAZZÂF i. (ar. *hazef*'ten *hazzâf*). *Esk.* Çömlekçi. (M)

HAZZETMEK geçz. blş. f. (ar. *hazz* ve türk *etmek*'ten). Zevk almak, hoşlanmak: *Birbirimizden hazzetmiştik, meclisimizi uzatmak arzusu duyuyorduk* (R. H. Karay). *Hiç hazzetmem öyle sözlerden* (N. Ataç). [M]

HAZZİ, Ön Asya mit. Hurri kaynaklı hitit dağ tanrısı. Yazılıkaya kabartmalarında başka bir dağ tanrısı olan Namnı ile yan yana gösterilmiştir. (M)

HE edat. *Halk dili.* «Evet, iyi, tamam» anlamında kabul belirten söz: *He, ondan sonra ne olmuş?* ‖ *He demek,* söylenen şeyi kabul etmek, evet demek, tasdik etmek: *Evlenelim diye sual edersen / Sarılır boynuna he derim Mehmet* (Halk türküsü). [M]

HE veya **HA** i. Arap alfabesinin 27'nci, osmanlı ve fars alfabesinin 30'uncu harfi. ‖ H harfinin okunuşu. ‖ Ebced hesabında 5 sayısını gösterir.

— ANSİKL. Gramerciler *he*'yi *ha-i melfuz* (telaffuz edilen ha [msl. *râh* «yol»]) ve *ha-i gayr-i meffuz* (okunmayan veya e okunan ha [msl. *hâne*]) olarak ikiye ayırırlar. *Ha-i resmiye* adı da verilen *he,* Osmanlıcada «he» olarak telaffuz edilir. *Ha-i hevvez* de denir. *He* harfi astronomide Zühre'nin, Sümbüle burcunun ve hicrî yılın sembolüdür. (M)

He, *helyum*'un kimyasal sembolü. (L)

HEAD [hed] i. (ing. k.). Jeomorfol. Buzul çevresi toprak akmalarından doğan oluşuk; bu oluşuk toprak kalıpta biriken moloz yığınlarından meydana gelir. (L)

HEAD (Barclay Vincent), ingiliz madenî para uzmanı (Ipswich, Suffolk 1844-Londra 1914). 1893'te British museum'un Madalya ve Sikke bölümüne tayin edildi. Başlıca eserleri şunlardır: *History of The Coinage of Syracuse* (Syrakusai Madenî Paralarının Tarihi) [1874]; *The Coinage of Lydia and Persia* (Lidya ve İran Paraları) [1877]; *History of The Coinage of Ephesus* (Efes Paraları Tarihi) [1880]; *History of the Coinage of Boeotia* (Boiotia Paraları Tarihi) [1881]; *Guide to the Coins of the Ancients* (Eskiçağ Paraları için Rehber) [1881]; *Historia Numorum* (1887, 2. baskı 1911); *Catalogue of Greek Coins in the British Museum* (British Museum'daki Yunan Paraları Kataloğu) [1873-1906]. (L)

Head bölgeleri, aynı zamanda göğüs ve karın içindeki organlara da giden omurilik sinir tellerinin yayıldığı deri bölgeleri. Bu organlardaki bozukluklar hasta organlara tekabül eden deri kısımlarında aşırı duyarlığa sebep olabilir. İngiliz fizyoloji bilgini Henry Head (1861-1940) tarafından tanımlanmıştır. (L)

HEANOR, Büyük Britanya'da (Derbyshire) şehir, Nottingham'ın kuzeybatısında; 24 400 nüf. Ortaçağdan kalma bir şatonun yıkıntıları. Maden kömürü ocakları. Tuhafiyecilik. (L)

HEARD adası, Hint okyanusunda ada, 53°6' güney enleminde. 1947'den beri Avustralya'ya bağlıdır. Daimî bilim istasyonu. (L)

HEARN (Lafcadio), ingiliz yazarı (Leucade adası 1850-Tokyo 1904). İrlandalı bir baba ile yunanlı bir annenin oğlu. Öğrenimini İngiltere ve Fransa'da yaptı, 1869'da A.B.D.'ye gitti, 1890 yılına kadar orada gazetecilik yaptı. 1887-1889 Arasında Guadeloupe adasına gitti ve *Two Years in the French West Indies* (Fransız Antil Adalarında İki Yıl) [1890] adlı bir kitap yayımladı. Bundan sonra Japonya'ya yerleşti, bir japonyalı kadınla evlendi ve Yakumo Koizumi adını alarak japon uyrukluğuna geçti. Hayatının sonuna doğru Tokyo üniversitesinde İngiliz edebiyatı profesörlüğü yaptı. Japon töreleri, medeniyeti ve folkloru üstüne değerli araştırmaları vardır: *Glimpses of Unfamiliar Japan* (Bilinmeyen Japonya'dan Bazı Manzaralar) [1894]; *Japan: Attempt at An Interpretation* (Japonya: Bir Yorum Denemesi) [1904]. (L)

HEARST (William Randolph), amerikalı siyaset adamı (San Francisco 1863-Beverly Hills, California 1951). New York belediye başkanlığı seçiminde Mac Clellan'a, Eyalet valiliği seçiminde de Hughes'a yenildi. *New York American*'ın, daha sonra da toplam tirajı 2 milyonu bulan 40 gazete ve derginin sahibi oldu. *International News Service*'i de kontrolu altına aldı. Gazetecilikte resim ve renk kullandı, meraklı haber ve yazıların sayısını artırdı; hayalî tehlikeleri haber veren birtakım yayım kampanyaları düzenleyerek devamlı bir okur kitlesi sağladı. Sarı tehlike konusunu ortaya attı. Birinci Dünya savaşı sırasında Almanların tarafını tuttu. A.B.D.'nin Milletler cemiyetine girmesine karşı geldi. (L)

Heart of Midlothian (THE) [*Midlothian'ın Kalbi*], Walter Scott'un romanı (1818). Konusu tarihî bir hikâyeye dayanır: iskoçyalı çiftçi David Deans'ın kızı Effie, yabancı bir adama gönlünü kaptırır ve ailesinden habersiz anne olur. Çocuğunu öldürmekle suçlanarak Edinburg cezaevine götürülür; yargılanır ve suçsuz olduğunu ileri sürmesine rağmen ölüme mahkûm edilir. Kız kardeşi Jeanie, Effie'nin kral tarafından bağışlanması için yaya olarak Londra'ya gider, kardeşini affettirir. Effie, sonunda gönlünü çalanla evlenir. Sofuluğu ve katı ahlâk anlayışıyle ihtiyar Deans unutulmaz bir tiptir. (L)

HEAS (veya **GEDRE gavı**), Fransa'da Orta Pirenelerde sel suyu, Troumouse buz yalağından iner. Ectaubé gavını alır ve Gèdre'de Gavarnie gavıyle birleşir. (L)

HEATH (Edward), ingiliz siyaset adamı (Broadstairs, Kent 1916). Macmillan'ın muhafazakâr hükûmetinde çalışma bakanı (1959-1960), Dışişleri bakanlığında lord Home'un yardımcısı (1960-1963), sanayi bakanı, 1963'ten 1964'e kadar da ticaret bakanı oldu. 1965'te muhafazakâr partinin liderliğine seçildi, 1970 genel seçimlerinde partisinin iktidara gelmesi üzerine başbakan oldu. (L)

HEATHFİELD (George Augustus ELİOTT, birinci — baronu), — ingiliz generali (Stobs, Roxburghshire 1717-Aquisgrana 1790). Cebelitarık'taki başarılı savunma ile tanınmıştır. 1779-1783 Yılları arasında Cebelitarık yöneticiliği yaptı. (L)

HEATH ROW, Londra'nın batı banliyösünde (Heston and İsleworth kasabası) köy. Londra'nın İngiltere yolcu trafiğinin yarısından fazlasını toplayan havaalanı. (L)

Heautontimorumenus (*Kendi Kendini Cezalandıran İnsan*). Terentius'un komedisi (M. Ö. 162). Meandros'un eserinin bir taklididir. Yazar, bu eserinde baba ile oğul ilişkilerini işler. Menedemus, Chremes'in kızı Antiphilus'u seven oğlu Clinias'ı yurdunu terk edip gitmek zorunda bırakır. Ünlü *Homo sum: humani nihil a me alienum puto* (İnsanım, onun için de, insanî olan hiç bir şeye karşı ilgisiz kalamam) mısraı bu eserde geçer. (L)

HEAVİSİDE (Oliver), ingiliz matematikçisi ve fizikçisi (Londra 1850-Torquay 1925). Bir tahta yontmacısının oğlu ve Wheatstone'un yeğeni; önce Newcastle'da bir telgraf kurumunda çalıştı. Kulakları günden güne daha ağır işittiği için 1874'te işini bırakmak zorunda kaldı ve kendini bilimsel çalışmalara verdi. Matematik alanında, vektörel hesap teorisine büyük katkılarda bulundu ve sembolik hesabı kurdu. Alternatif akım geçen şebekeler üzerinde çeşitli denemeler, telefonla ilgili çalışmalar yaptı; özindükleme yardımıyle sığaların nötrleştirilmesindeki yararları açıkladı. Daha çok iyonlanmış bir atmosfer tabakasının (Heaviside tabakası) varlığını öne süren hipoteziyle tanındı. (L)

Heaviside tabakası, yer atmosferinin 80 ile 120 km yüksekliğinde bulunan ve elektrik iletkenliği sebebiyle Hertz dalgalarını yansıtan iyonlaşmış tabaka. Bk. İZONOSFER. (L)

HEBA i. (ar. *hebâ*). Bir işe yaramadan yok olma, yararsız, boş kalma: *Tahkik bu kim hep işiniz zerk u riyâdır / Taklîddesiz tâatiniz cümle hebâdır* (Bağdatlı Ruhi). ‖ *Esk.* İnce toz. ‖ *Heba etmek,* boşuboşuna harcamak, ziyan etmek: *Çalışıp ömrümü çılgınca heba etmezdim / Ben bu müstakbele mâzîmi fedâ etmezdim* (M. Â. Ersoy). ‖ *Heba olmak* (veya *hebaya gitmek*), hiç bir şeye yaramadan yok olmak, ziyan olmak: *Sen gel beni dinle, günlerimiz heba olmasın* (C. S. Tarancı). *Ettiğin sözler ve çektiğim zahmetler heba mı oldu?* (Cevdet Paşa). [M]

HEBB (Donald Olding), kanadalı psikolog (Chester, New Scotland 1904). Yerkes laboratuvarlarında (Orange Park, Florida) araştırmalar yapmakla görevlendirildiği 1947'de McGill üniversitesinde (Montreal) psikoloji profesörü oldu, 1960'ta Amerikan Psikoloji cemiyeti başkanlığına getirildi. Çalışmaları, özellikle algı, zekâ ve heyecan konularına yönelmiştir. Bu alandaki en önemli katkısı, beyin zedelenmelerinin insan aklının işlemesi üstündeki etkileri, şempanzede ve insanda heyecanın çözümlenmesi, çocukta davranışın gelişimi, yetişkinlerde zekânın normal işleyişinde duygusal çevrenin rolü ve algı oluşumu alanında olmuştur. Bu açıdan Hebb, etkenlerle alıcılar arasında çizgisel iletim ilkesini savunan «Gestalt» ruhbilimcilerini tenkit eder. Ona göre duyumsal iletim harekete geçirme, doğrulama, frenleme oluşumlarına bağlıdır; bu oluşumlar, gerçekte, hem örneklere alışmayı, hem de aynı durum karşısında verilecek algısal cevabı değişikliğe uğratacaktır. En önemli eserleri: *The Organization of Behavior* (Davranışın Düzenlenmesi) [1949]; *A Texbook of Psychology* (Psikoloji Elkitabı) [1958; 2. baskı, 1966]. (L)

HEBBEL (Friedrich), alman oyun yazarı (Wesselburen, Holstein 1813-Viyana 1863). Bir duvarcının oğlu. On dört yaşında öksüz kaldı. Öğrenimini önce Hamburg, sonra Heidelberg'de yaptı. 1839'da ilk dramı olan *Judith*'i yazdı. Gerek bu oyunu, gerek daha sonra yazdığı *Genoveya* (1841) adlı romantik dramı ve *Maria Magdalene* (1843) adlı gerçekçi oyunuyle tanındı. *Maria Magdalene*'nin önsözünde, daha önce 1843 tarihli bir denemesinde belirttiği tiyatro ile ilgili düşüncelerini açıkladı. *Tiyatro Üstüne Düşüncelerim* adını taşıyan bu denemesinde tiyatronun bireyle düşünce arasında bir savaşmayı yansıttığını söyler. Paris ve Roma'da bir süre yaşadı (1844-1845). Sonra Viyana'ya yerleşti, orada dramlarında oynayan tiyatro sanatçısı Christine Enghaus ile evlendi. Bu evlilik ona klasik üslûpta oyunlar yazmak için gerekli iç huzuru verdi: *Herodes ile Marianne* (Herodes und Marianne) [1849]; *Agnes Bernauer* (1851) ve bir şövalyelik hikâyesini anlatan, *Gyges ve Yüzüğü* (Gyges und sein Ring) [1854]. Hayatının son yıllarında *Nibelungentrilogie*'yi (Nibelungen Üçlüsü) [1861] yazdı. Bu üçlü şu oyunlardan kuruludur: *Der gehörnte Siegfried* (Siegfried); *Siegfrieds Tod* (Siegfried'in Ölümü); *Kriemhilds Rache* (Kriemhild'in Öcü). Bu oyunda Hıristiyanlığın Paganlığa karşı kazandığı zaferin övgüsü yapılır. 1835'ten sonra günü gününe tuttuğu *Tagebücher* (Günceler) 1885-1886'da yayımlandı. Hebbel, Grillparzer'den sonra çağdaş alman tiyatrosunun büyük yazarlarından biri sayılır. (L)

HEBBURN, İngiltere'de (Durham) şehir, Tyne kıyısında; 25 000 nüf. Tersaneler. Kimya sanayii. Bakır rafinerisi. (L)

HEBDEN ROYD, Büyük Britanya'da (York shire, West Riding) şehir, Halifax'ın kuzeybatısında; 9 400 nüf. Ticaret merkezi. Dokuma sanayii. (L)

HEBDOMOS i. («yedinci» anlamında yun. k.). Esk. Yun. Her ay yılının yedinci günü Apollon şerefine yapılan şenlik. ‖ Bir çocuğun doğumunun yedinci günü aile arasında yapılan şenlik. ‖ Şabbat günü. (L)

HEBE, 1847'de Encke tarafından keşfedilen 6 numaralı küçük gezegen. Çapının 284 km olduğu tahmin edilir. (L)

HEBE. Yun. mit. Gençliğin kişileşmiş biçimi. Zeus ile Hera'nın kızı. Olympos'ta, annesi ile babasının çağırdığı tanrılara balözü sunardı. Evlenme tanrıçasının kızı olması dolayısıyle yunanlı genç kızlara örnek olarak gösterilmiştir. Daha sonraki yıllara ait bir efsanede ise Herakles'in karısı olarak tanıtılır ve bu evlenmeyle tanrılara özgü ebedî gençliği kazanmış olduğu öne sürülür. (L)

HEBEFRENİ i. (fr. *hébéphrénie*'den). Psikiyatr. Erginlik çağında başlayan ve şimdi şizofreniden sayılan bunama çeşidi. (Bu terim artık hemen hiç kullanılmamaktadır.)

— ANSİKL. Psikiyatr. *Hebefreni,* sinsi bir tarzda başlar. Okul veya meslek hayatında verimin gittikçe azalmasına, çevreye karşı

HEBRİDES adaları

duygusal kayıtsızlığın gittikçe artmasına, hipokondri (hastalık hastası) cinsinden endişelerin belirmesine yolaçar. Sonra hızla şizofreni belirtileri başgösterir; duygusuzluk, çiftdeğerlilik (aynı anda iki zıt duygu duymak), belirgin bir içe kapanıklık, apragmatizm, mimiklerde yapmacık, marazî derecede akılcılık. Hastanın tutum ve davranışı, hiç bir olumlu belirtinin, hiç bir hezeyan veya sanrının maskeleyemeyeceği derecede açık bir çözülme gösterir.

Hebefreni, henüz olgunluk çağına erimemiş kimselerde daha ağır olur; yirmi yaşından sonra nadiren görülür. Kimya tedavisi şimdiki halde hastalığın marazî gelişimini durdurabilmekte ve hastanın tekrar topluma kazanılması bazen mümkün olmaktadır. (L)

HEBEFRENO-KATATONİ i. (fr. *hébéphréno-catatonie*'den). Psikopatol. Harekete ilişkin belirtilerin özellikle katatoninin ön plana geçtiği hebefreni şekli. (Hastada çelişmeli bir davranış, inkârcılık, yapmacık haller, kalıplaşmış hareketler görülür; hasta kişiliğini kaybederek olaylara boyun eğmiş gibidir. Tutarsız davranışlar halindeki şizofrenik ruh haline [garip tavır ve jestler, haykırışlar, tutum ve davranışta anî ve sert değişiklikler, içe kapanış], bir de katatoni [davranışlarda sapma eğilimiyle birlikte derin afallama durumu] eklenir. Hebefreno-katatoni, şizofreninin ağır bir şeklidir.) [L]

HEBELOMA i. Bazitli mantar; sporları pas renginde, lamelleri kızılımsı olur; sapın bitiştiği yerde küçük bir oyuk bulunur. (Sindirimi güç, fakat yenebilir bir mantardır; pek makbul değildir.) [L]

HEBENNEKA sıf. (ar. *hebenneka*). Ahmak olduğu halde kendini çok zeki sanan. || Ahmaklığı ile ün kazanmış Yezid adlı bir arabın lakabı. (M)

HEBENSTREİTİA i. Güney Afrika'da yetişen odunsu bitki; süs bitkisi olarak yetiştirilir (İlmî adı *Hebenstreitia cornosa;* aslanağızgillerden.) [L]

HEBRON
Haram-el-Halil

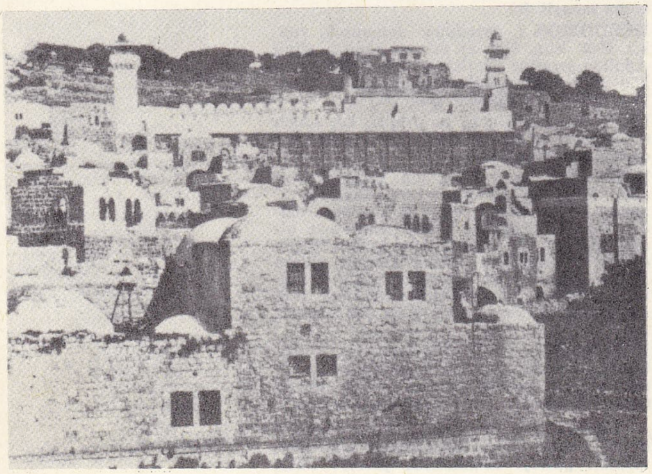

Heberden şişleri. Patol. El parmaklarında ikinci ve üçüncü kemikler arasındaki eklemlerde görülen ve müzmin romatizma belirtisi sayılan kemik şişkinliği. Heberden şişleri özellikle âdetten kesilmiş kadınlarda görülür. İngiliz hekimi William Heberden'in (1710-1801) adıyle anılır. (L)

HÉBERT (Anne), fransız diliyle yazan kanadalı kadın yazar (Sainte-Catherine 1916). Hikâyeler (*Le Torrent* [Sel], 1950); romanlar (*Les Chambres de Bois* [Tahta Odalar], 1958), tiyatro oyunları yazdı. Şiirlerinde yalnızlık dramını işledi: *Des Songes en Equilibre* (Dengeli Düşler) [1942]; *Le Tombeau des Rois* (Kralların Mezarı) [1953]. Hayat ve dünya ile uzlaşmanın şiirini de yazdı. *Poèmes* (Şiirler) [1960]. (L)

HÉBERT (Edmond), fransız jeoloji ve paleontoloji bilgini (Villefargeau, Yonne 1812 -Paris 1890). Sorbonne'da profesör oldu. Bretagne'da arkeolojik kalıntıların varlığını ispat etti, Paris havzasındaki eski denizler ve bunların kıyıları üstünde araştırmalar yaptı. Geçmişin belli bir çağında fasiyesin değişik yerlerde başka başka biçimde göründüğünü bildirdi. (L)

HÉBERT (Ernest), fransız ressamı (Grenoble 1817-La Tronche, İsère 1908). David d'Angers'in ve Paul Delaroche'un öğrencisiydi. 1839'da Roma ödülünü kazandı. 1867'den 1873'e kadar Medicis villasının müdürlüğünü yaptı. 1882'de Güzel Sanatlar Yüksek okuluna öğretim üyesi oldu; 1889'da Milletlerarası sergide Büyük ödülü kazandı. Çağının resim sanatının en önde gelen temsilcilerinden biri sayılır. *Hapiste Fincan* (1839, Grenoble müzesi) ve *Sıtma* (1850, Louvre müzesi) önemli eserlerindendir. Çok sayıda portre yaptı: *Heykeltıraş Cabet* (Dijon müzesi); *Madame de Canonne* (Grenoble müzesi); *Madame* André (Jacquemart—André müzesi). Ayrıca mozaik modelleri ve La Tronche kilisesinde *Kurtarıcı Meryem* adlı bir tablosu vardır. (L)

HÉBERT (Georges), fransız eğitimcisi (Paris 1875-Deauville 1957). Deniz subayıydı. *Tabiî metot* diye adlandırdığı bir beden eğitimi metodu buldu. Bu metot bir yandan İsveç'te öteden beri geçerli olan beden eğitimi anlayışına, bir yandan da sporda ihtisaslaşmaya karşıydı. (L)

HÉBERT (Jacques), fransız gazetecisi ve siyaset adamı (Alençon 1757-Paris 1794). 1790'da kurduğu *Le Père Duchesne* adlı gazetesi, Marat'nın öldürülmesiyle ortadan kalkan *Ami du Peuple'ün* yerine aşırı devrimciliğin başlıca organı oldu. 1791'den itibaren Cordeliers kulübünün en etkili üyelerinden biri olan Hébert, 10 ağustosta patlak veren Komün hareketine katıldı. Paris komün'ü savcı yardımcısı oldu. 1792 Aralığında Millet meclisine seçildi ve girondinlere karşı amansız bir savaş açtı. Onikiler komisyonunun emriyle tutuklandı (mayıs 1793), Konvansiyon'a karşı Komün'ün yürüyüşe geçmesi üzerine 27 mayısta serbest bırakıldı. Montagnard partisinin aşırı devrimci komitesine başkan oldu (bk. HÉBERT'Çİ). Ağır suçlamalarıyle (14-16 ekim 1793) Marie-Antoinette'in mahkûm edilmesinde rol oynadı. Ilımlı olmakla suçladığı Robespierre'den daha ileri giderek, onun Jacobin'ler partisi içindeki nüfuzunu kırmağa çalıştı. Robespierre'e karşı gerek siyasetini zorla kabul ettirmek, gerekse onu iktidardan düşürmek amacıyle bir ayaklanma hazırladığı sırada tutuklandı. Ölüm cezasına çarptırıldı ve 12-14 mart 1794'te idam edildi. (L)

HÉBERT (Louis), fransız eczacısı (Paris 1575-Québec 1627). Birkaç kere Kuzey Amerika'ya gitti; sonra Québec'e yerlesti. Kanada'ya giden fransız göçmenlerinin öncüsü sayılır. Toprağı ilk işleyen ve aile kuranlardan biridir. Ülkenin florasını inceledi, avrupa kaynaklı birçok bitkinin bu arada elma ağaçlarının yetiştirilmesini sağladı. (L)

HÉBERT (Marcel), fransız rahibi (Bar-le-Duc 1851-Paris 1916). Paris'te Fénelon okulunun müdürüydü. Din felsefesi üzerinde araştırmalar yaptı. Rahip Duchesne ve topluluğu ile yakın ilişkiler kurdu, *Bulletin Critique* ve *Annales de Philosophie Chrétienne* dergilerinde çalıştı. Dogmaların, tarihî dayanaktan yoksun birtakım semboller olduğunu ileri sürdü. *Souvenirs d'Assise* (Assisi Hatıraları) [1899]. 1903'te kiliseden ayrıldı ve Brüksel'deki yeni üniversiteye profesör tayin edildi. (L)

HÉBERT (Philippe), kanadalı fransız heykelcisi (Sainte-Sophie-d'Halifax 1850-Montréal 1917). Gösterişli ve özentili bir üslûbu vardı. Tarihî kişilerin büstlerini (Salaberry, kraliçe Victoria, rahip Laval) yaptı. (L)

HÉBERT'Çİ i. ve sıf. Fransız devrimcisi Jacques Hébert taraflısı.

— ANSİKL. Jacobin'lerin en ileri ve şiddetli grubu ve Devrim'in ilerici kanadı olan *hébert'çiler,* Hébert'in teşvikiyle montagnard'ları, programlarının bir kısmını uygulamağa zorladılar (sonbahar 1793-İlkbahar 1794). Çok kuvvetli olan hébert'çiler, belediyede yüksek bir görevde bulunan Chaumette, onun yardımcısı Hébert ve Paris belediye başkanı Pache gibi kimseler kanalıyle Komün'e hâkim durumdaydılar. Ayrıca Cordeliers kulübünde, halk derneklerinin çoğunda ve Paris askerî birliklerinde de ağır basıyor, Savaş bakanlığını da ellerinde bulunduruyorlardı; bundan başka aralarında, matbaacı Momoro, «İhtilâl ordusu» kumandanı şair Ronsin, Batı ordusunun başında bulunan general Rossignol, besin maddeleri komiseri Ancar ve Ducroquet, prusyalı Anacharsis Cloots, belçikalı Proli, hollandalı Kock gibi bazı siyasî mülteciler ve hébert'çilerin izinde olan Paris millî muhafız kumandanı Hanriot da vardı. 1793 Eylülünden itibaren Kamu Selamet komitesinden Collot d'Herbois ve Billaud-Varenne de onlara katılmıştı. Hébert'çiler güçlerini biraz da Hébert'in *Le Père Duchesne* adlı gazetesinden alıyorlardı. Hayat pahalılığından ve kıtlıktan şikayetçi olan halk yığınlarının eğilimlerini dile getirme konusunda «Enragés» (Öfkeliler) grubu ile âdeta yarışmaya girdiler, Jacques Roux'nun ölümünden sonra da besin maddelerinin vergilenmesini ve müsadere edilmesini istemek, istifçileri ele vermek, ticareti topluma mal etmek ve Terör siyasetini övmekle «Öfkeliler»in yerini aldılar. Lideri durumunda oldukları ayaklanmanın etkisi altında Konvansiyon İhtilâl mahkemesini kuvvetlendirdi (15 eylül 1793), geçim maddeleri ve Paris'in ihtiyaçlarının karşılanmasını öngören kanunların yürütülmesini sağlamakla görevlendirilen «Devrimci ordu»yu kurdu, şüpheli kişilerle ilgili kanun (17 eylül) ile en yüksek ücretleri tespit eden kanunu (29 eylül) kabul etti. Hébert'çilerin atak siyaseti Jacobin unsurların etkisinden yavaş yavaş sıyrılarak Robespierre ve Kamu Selamet komitesi için bir tehdit haline geldi. Hébert'çiler kulüpler içinde bile, merkezî bir komiteye bağlı halk dernekleri kurmuşlardı. 1794 Martında yeni bir ayaklanma tasarladıkları sırada Robespierre daha atik davranarak, önce Hébert, Momoro, Ronsin ve Vincent'ı (14 mart), sonra da Chaumette ve Hérault de Séchelles'i yakalattırdı. Bunlar Konvansiyon önünde Saint-Just tarafından suçlandıktan sonra, Cloots, P. Proli, Kock v.b. ile birlikte yargılandılar ve sonunda İhtilâl mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilerek 24 martta idam edildiler. Hébert'çilerin İhtilâl ordusu 27 martta dağıtıldı. Cordeliers kulübü de toplantılarına son verdi. (L)

HÉBERT'ÇİLİK i. Fransız eğitimcisi Georges Hébert'in beden eğitimi alanında ileri sürdüğü tabiî metotla ve genel olarak eylemleri ve yazılarıyle yaratmış olduğu akıma verilen ad.

— ANSİKL. *Hébert'çiliğin* temel özelliği, bütün ilkel insan davranışlarının, eğitici bir amaçla, tabiata mümkün olduğu kadar yakın bir çevre ve şartlar içinde yapılmasına önem vermesidir. Alıştırmalar on grup halinde sınıflandırılmıştır: *yürüyüş; koşu; kol ve ayakları aynı zamanda kullanma; tırmanma; denge; sıçrama; taşıma; fırlatma; güreş; yüzme.* Hébert'çilik sadece bir çalışma metodu değil, aynı zamanda bir eğitim doktrinidir. (L)

HÉBERTOT (André DAVİEL, Jacques — denir), fransız tiyatro yöneticisi (Rouen 1886). 1908'de Rouen'da Norman Sanat tiyatrosunu kurdu. Paris'e gitti, orada yayımcılık, gazetecilik ve tiyatro tenkitçiliği yaptı. Tiyatro yöneticiliğini meslek olarak seçti, bu alanda büyük ün kazandı. 1920-1925 Arasında Champs-Elysées komedisi ve tiyatrosunu yönetti. 1924'te Champs-Elysées stüdyosunu kurdu. Bu üç sahnede isveç balesini ve Pitoeff, Jouvet ile Baty kumpanyalarını topladı. Daha sonra, Mathurins (1926) ve Oeuvre (1941) tiyatrolarının

Foto. Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico italiano

başına geçti. Ayrıca Arts tiyatrosunu Hébertot tiyatrosu haline getirdi ve yöneticiliğini yaptı. (L)

HEBOİDOFRENİ i. (yun. *hebe,* gençlik tanrıçası, *-oid,* benzeyen ve *phren, phrenos,* zekâ > fr. *heboïdophrénie*'den). Psikiyatr. Karakter bozukluklarının baskın olduğu şizofreni öncesi ruh hali; bu karakter bozuklukları, ergin bir kimsede, çoğu zaman sadist davranışlarla âdeta birdenbire patlak verir; ayrıca endişe verici, somurtkan, inkârcı bir duygusal soğukluk göze çarpar. (Heboidofreni, hızla tam şizofreniye döner. 15-20 Yaşındaki hastalar, suçlu davranışlarda bulundukları zaman, heboidofreniyi psikopatiden ayırt etmek lâzımdır.) [L]

HEBRA (Ferdinand VON), avusturyalı deri hastalıkları hekimi (Brünn [bugün Brno] 1816-Viyana 1880). Viyana üniversitesinde profesör. Deri hastalıklarının yeni bir sınıflamasını yaparak modern deri hastalıkları bilimine önemli hizmetlerde bulundu. Egzama üzerine deneyler yaptı. (L)

HEBRARD (Adrien), fransız gazetecisi ve siyaset adamı (Grisolles, Tarn-et-Garonne 1833-Saint-Germain-en-Laye 1914). *Temps* gazetesinin müdürü oldu (1867). Gazeteyi daha çok dış siyaset haberlerine önem veren ve ılımlı cumhuriyetçi düşünceleri savunan bir organ haline getirdi. 16 Mayıs siyasetçiliğiyle, sonra da general Boulanger'nin temsil ettiği akımla savaştı. 1879-1897 Arasında senatör oldu. (L)

HEBREO (Yahuda ABRABANEL, **Leon** — denir), musevî felsefecisi ve hekimi (Lizbon yaklş. ol. 1465'e doğr. — İtalya 1521). İshak Abrabanel'in oğlu ve öğrencisi. 1483'te Toledo'ya göç etti. Sonra, birbirini izleyen yahudi sürgünleri dolayısıyle Napoli (1492-(1495), Cenova (1495-1501) ve daha başka italyan şehirlerinde yaşadı. Napoli'de kral naibiyle Deniz kuvvetleri kumandanının hekimliğini yaptı (1520-1521).

İbranîce yazdığı bazı şiirlere ek olarak (bunların arasında *Kader Üstüne Ağıt* adlı otobiyografik bir şiir dikkati çeker), ölümünden sonra, 1535'te yayımlanan italyanca *Dialoghi d'Amore*'yi (Aşk Diyalogları) yazdı. Aşkı hayatın esas unsuru sayan felsefî görüşlerin çoğunu tenkit eden bu platonik eğilimli eser, o çağda aşk üstüne yazılmış denemelerin en iyilerinden biri sayılır. Musevîler arasında az tanınan bu eser, geniş bir ilgi gördü ve 1607'ye kadar 14 defa basıldı. Ayrıca fransızca, latince ve ispanyolca tercümeleri rönesans çevrelerinde çok beğenildi, birçok yazarı, bu arada Bembo, Castiglione, özellikle de Spinoza'yı etkiledi. Cervantes de bu eseri beğenmiş ve ondan yararlanmıştır. (L)

HEBRİDES (YENİ). Bk. YENİ HEBRİDES.

HEBRİDES adaları veya **WESTERN İSLANDS,** Büyük Britanya'da adalar, İskoçya'nın kuzeybatısında; yaklaşık olarak beş yüz ada toplayan iki takımada (*İnner Hebrides* [Skye ve Mull ile birlikte] ve *Outer Hebrides* [Harris, North ve Scoth Uist ile birlikte]) meydana getirir; Outer Hebrides adaları, Skye'den Minch boğazıyle ayrılır. Adaların hepsi billûrsu kayaçlardan oluşmuş ve Dördüncü zaman buzullarıyle örtülmüştür; buzulların oyduğu vâdilerde güneydoğudan kuzeybatıya doğru uzanan birçok göl ve fiyord vardır. İklim, nemliliği, sık sık sisin bastırması ve yumuşaklığıyle nitelenir; ocak ayı ortalaması 6°C'tır. Adaların ekonomisi hayvancılığa ve sefer güçlüklerine rağmen balıkçılığa yönelmiştir. Yünlü kumaş (harris tweed) imalâtına devam edilmektedir. Ayrıca turizm de önemli bir gelir kaynağıdır. Ama bütün bu gelir kaynaklarına rağmen halk sürekli olarak adalardan göçmektedir. (L)

HEBRON. Esk. coğ. Filistin'de şehir, Kudüs'ün 30 km güneyinde Kenan ülkesinin eski bir şehri. İbrahim, Hebron'dan geçerken içine eşi Sara'yı gömmek için Makpela mağarasını satın aldı. Daha sonra Davud burada Yahuda kralı ilân edilerek kutsal yağla yağlandı. Yoab,Abner'i burada öldürdü. Bir söylentiye göre, Hz. Muhammed şehrin dört mahallesini İslâmlığı kabul eden yağ ve kandil tüccarı Tamim bin Evseldâri ile torunlarına vakıf olarak verdi. Batı kaynaklarına göre, Yahudiler istilâcı Araplara Beytülmukaddes'in Bizanslılar tarafından örülen kapısını göstererek buna karşılık el-Halil'de oturabilme ve Abramium'un karşısında bir havra yapma izni aldılar (1119-1120). Şehir haçlılar tarafından alındıktan sonra eski peygamberlerin mezarları ortaya çıkarıldı (1119). Sonra da haçlılar burada bir senyörlük ve piskoposluk kurdular (1167). Mezarlar bundan sonra birkaç defa onarıldı. Hattin savaşından sonra (1187) Hebron'u Salâhaddin Eyyubî zaptetti. Daha sonra şehir Sultan El-Salih Eyüp'ün eline geçti (1244), bir yıl sonra geri alındı. Bir ara, moğol saldırısına uğradı (1260). Aynı yıl Sultan Baybars şehri Moğollardan aldı. Birçok yerinin özellikle camilerinin onarılmasına önem verdi (1268). Hebron XX. yy.a kadar da Osmanlı imparatorluğunun hâkimiyeti altında kaldı (1517-1917). Bugün, Ürdün'de *El-Halil.* (ML)

HEBRONİT i. (fr. *hébronite*'ten). *Miner.* AMBLİGONİT'in eşanlamlısı. (L)

HEBROS, Meriç'in yunanca adı. Yeni yunanca, *Evros.* (L)

HEBROS, yaygın şekliyle **Evros,** Kuzey Yunanistan'da (Trakya) il, Türkiye sınırı yakınında; 141 300 nüf. İdare merkezi *Dedeağaç* (Aleksandrupolis). [L]

HECÂ veya **HİCÂ** i. (ar. *hicā'*). *Esk.* Hiciv. Bir kimseyi nesir veya şiir yoluyle yerme: *Gitti ikisi de kaldı mevcut / Şehnâme ile hicâ-yı mâhut* (Ziya Paşa). ‖ Hece. ‖ *Hurûf-ı hecâ,* alfabeyi meydana getiren harfler. Sessiz harfleri okutan *elif, vav, he* ve *ye* harfleri.

◆ **Hecâyâ** çoğl. i. *Esk.* Heceler.

◆ **Hecâi** sıf. *Esk.* Hece veznine ait. ‖ *Vezn-i hecâî,* hece vezni. (M)

HECÂGÛ veya **HİCÂGÛ** bilş. i (ar. *hicā'* ve fars. *—gū*'dan *hecā-gū* veya *hicā-gū*). *Esk.* Hiciv yazan, doğu islâm edebiyatında, birini yermek, küçük düşürmek amacıyle şiir yazan kimse, yerici. (Daha çok *heccav* sözünün farsça karşılığı olarak kullanılır.) [M]

HECCAV sıf. ve i. (ar. *hicv*'den *heccāv*). *Esk.* Hiciv yazan, söyleyen kimse. (M)

HECDEH HEZAR blş. i. (fars. *hecdeh-hezār*). *Esk.* On sekiz bin: *Âlem-i hecdeh-hezar oldu dü harf ile bedîd* (Nazım). [M]

HECE i. (ar. *hecā'*'dan). Fonet. ve Leng. Bir ünlüden veya bir defada söylenen bir ünlü ile bir veya birkaç ünsüzden meydana gelen sesler bütünü: *Onun ismini heceleri ayırarak tekrar ediyorum* (R. H. Karay). *«İstanbul» kelimesinde üç hece vardır.* (Bk. ANSİKL.) ‖ *Açık hece,* bir ünlüyle biten hece: *Ba-ca.* ‖ *Kapalı* (veya *engelli*) *hece,* bir ünsüzle biten hece: *Çen-gel.* ‖ *Hece yazısı,* her hecenin bir tek harfle gösterildiği yazı (msl. sanskrit yazısı).

— Ed. Hece sözünün kısa söylenişi: *Hecenin beş şairi.* ‖ *Hece vezni,* mısralardaki hecelerin sayısına dayanan vezin. (*Eskid. Hesab-ı benan* [*parmak hesabı*].) Bk. ANSİKL.

— Müz. *Hece şarkısı,* her notası bir heceyi karşılayan şarkı.

— ANSİKL. Ed. *Hece vezni,* Türkçenin yapısına uygun gelen bir şiir veznidir. İslâm medeniyetine geçmeden önce yazılan türk şiirlerinin çoğunda bu vezin kullanıldı. Divan edebiyatı aruz veznini benimserken halk edebiyatı hece veznine bağlı kaldı.

Hece vezni kalıplarının ve XI. yy. larda gösterdiği gelişim sonucu yeni kalıplar ortaya çıkmıştır. *Divanü Lûgat-it-Türk*'teki halk şiiri örneklerinin hece kalıbı ve durakları şöyledir: 5 heceliler, duraksız; 6 heceliler, 2-2-2 / 3-3; 7 heceliler, 4-3/3-4; 8 heceliler, 4-4; 10 heceliler, 5-5; 11 heceliler, 4-7; 12 heceliler, 5-7/6-6/4-4-4; 13 heceliler, 5-8/6-7; 14 heceliler, 7-7; 15 heceliler, 7-8. Türk halk edebiyatında kullanılan kalıplar genellikle bu yüzyıllarda meydana gelen şekillerdir.

Tanzimat ve servetifünun şairleri, hece vezni üstünde durdularsa da, bunu uygulamadılar. Bu dönemde hece veznini kullanan tek şair Rıza Tevfik Bölükbaşı oldu. Daha sonra, bütün şiirlerini hece vezniyle yazan Mehmed Emin Yurdakul, hece vezninin millî edebiyat akımı içindeki yerini belirlemeğe çalıştı. Bu akımı başlatan Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfeddin ve arkadaşları, gerek *Genç Kalemler* dergisinde, gerek kendi eserlerinde türk dilinin sadeleşmiş, kendi yapısına uygun kaynaklara yönelmesi görüşünü savundular. Bu ortamda yetişen sanatçılar hece veznini kullandılar ve 5, 6, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 19'lu ölçüleri denediler. Ancak, bu ölçülerin kullanılışı sürekli olmadı; en çok 7-7 duraklı 14'lü ölçü benimsenerek işlendi.

Hececiler* adıyle anılan beş türk şairinin meydana getirdiği topluluk hece veznini kullanarak eser verdi. Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı gibi şairler, hece ölçüsünün duraksız kalıplarına yeni bir uyum kazandıran örnekler meydana getirdiler. Serbest veznin yaygınlaşması, hece vezninin kullanılışını azalttı.

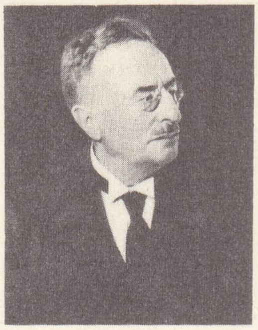

Sven HEDİN

Hece vezni, bir şiirin mısralarındaki hece sayısının eşitliğine dayanır; bütün bir şiiri teşkil eden mısraların hece sayısına göre de ad alır. Meselâ, 8 heceli mısralardan kurulu bir şiirin vezni «sekizli hece kalıbı» diye adlandırılır. Çoğu hece şiirlerinde, sayı denkliğinden başka *«durak»* denkliği de aranır. Nitekim, on birli hece kalıbı, 6-5 şeklinde duraklanabildiği gibi 4-4-3 şeklinde de duraklanabilir, meselâ: *Ömrüm helâk ettim-dehrin peşinde / Yüz bin oğlu vardır - her bir işinde,* mısraları 6-5 duraklı on birli hece kalıbı ile yazılıdır. Buna karşılık; *Ey vatanın - bağrı yanık - bucağı / Hani senin - bereketli - hasadın,* mısraları yine on birli hece kalıbı ile yazılmış olduğu halde, 4-4-3 duraklıdır. Durak, hece vezninde ahenk sağlayan bir çeşit ses kesimidir. Durakları iyi düzenlenmiş bir şiirde durak yerlerinde kelime mutlaka bitmiş, sözün gidişi zorlanmaksızın okuyana «nefes payı» bırakılmış olmalıdır. Yedili hece kalıbına kadar olan kısa hece kalıplarında genellikle durak aranmaz.

Hece vezninde duraklar çift heceli kalıplarda (msl. 8) genellikle iki eşit parçaya (4-4) ayrılmak suretiyle, tek heceli kalıplarda ise (msl. 7) genellikle ilk parçanın ikinciden daha çok sayıda heceyi içine alması suretiyle (4-3) düzenlenir. En yaygın hece kalıpları *yedili, sekizli, on ikili* hecelerdir. Bk. DURAK.

— Fonet. ve Leng. Türkçede her *hece*'de yalnız bir ünlü ve yerine göre bir veya birkaç ünsüz vardır ve bir hece içinde en az bir, en çok da dört harf bulunur. Heceler başlıca altı gruptur:

a) bir ünlüden meydana gelen heceler: *a*-na; *e*-tek *i*-ki; *ı*-lık, *o*, *ö*-tüş; *u*-çurt-ma; *ü*-çün-cü v.d. Bu tür heceler bir ünlüden kurulu kelimeler ile ünlüyle başlayan birden çok heceli bazı kelimelerin başında bulunur;

b) bir ünlü ve bir ünsüzden meydana gelen heceler: *ay, el, ik*-ram, *ok, öl*-mek, *uy-ku, ür*-per-mek v.d. Bu tür heceler bazı bir heceli kelimelerin ve ünlü ile başlayan birden çok heceli kelimelerin başında bulunur;

c) bir ünsüz ve bir ünlüden meydana gelen heceler: *ka-ra, le-ke,* kır-pın-*tı*, *bi*-lim, *to*-run, *tö-re cu-ma, lü-le* v.d. Bu tür heceler, bazı bir heceden kurulu kelimeler ile, ilk hecesi ünlü olan birden çok heceli kelimelerin ortasında ve sonunda bulunabilir;

ç) bir ünsüz, bir ünlü ve bir ünsüzden meydana gelen heceler: *baş, leş, git-mek, kır*-mı-zı, *gök, çu-kur* v.d. Bu tür heceler, bir heceden kurulu kelimelerde ve ünlü ile başlayan kelimelerin (ilk hecesi dışında) ortasında ve sonunda bulunabilir;

d) bir ünlü ve iki ünsüzden meydana gelen heceler: *alt, ilk, ört*-mek v.d. Bu tür heceler, bir heceli bazı kelimelerde ve ünlü ile başlayan birden çok heceli bazı kelimelerin başında bulunur;

e) bir ünsüz, bir ünlü ve iki ünsüzden meydana gelen heceler: *dört, yurt, türk, kürt,* dü-*şürt*-mek, se-*vinç*, kor-*kunç* v.d. Bu tür heceler, bir heceli bazı kelimelerde ve ünlü ile başlayan kelimelerin (ilk hecesi dışında) ortasında ve sonunda bulunabilir.

◆ **Heceli** sıf. Hecesi olan: *Bütün o kötü mazi bu üç heceli ismin içinde mündemiçti* (Vâ-Nû). [ML]

HECECİ i. (*hece*'den *hece-ci*). Hece vezniyle şiir yazan kimse. (M)

Hececiler (*Hecenin beş şairi* de denir), XX. yy. türk şiirinde hece vezniyle eser veren beş şairin (Faruk Nafiz Çamlıbel [1898]; Enis Behiç Koryürek [1891-1949]; Orhan Seyfi Orhon [1890]; Halit Fahri Ozansoy [1891-1971]; Yusuf Ziya Ortaç [1895-1967])

Foto. Bonniers (LAROUSSE)

ortak adı. Millî Edebiyat akımının ilkelerine bağlanan hececiler Halk* edebiyatı geleneğini memleketçi bir romantizmle birleştirdiler. Pastoral ve lirik şiir örnekleri verdiler. Duygu ve düşünce inceliklerini genellikle tabiat unsurlarına dayanan benzetmelerle dile getirdiler. Sade Türkçeyi şiir dili olarak işlediler. (M)

HECELEMEK geçl. f. (*hece*'den *hecelemek*). Bir kelimeyi hecelerine ayırarak söylemek. || Birden okuyamayıp heceleye heceleye söylemek.

◆ **Heceleme** i. Hecelemek eylemi.

◆ **Heceletmek** ettrg. f. Bir kelimenin hecelerini birer birer söyletmek veya böyle okutmak. (M)

HECEREN, Güney Arabistan'da (Yemen cumhuriyeti, Hadramut bölgesi) şehir; yaklş. ol. 1 500 nüf. Hurmalıklar. Ticaret merkezi. (M)

HECHT (Ben), amerikalı gazeteci, yazar ve senaryocu (New York 1894-ay.y. 1964). İlk senaryosu *Underworld*'ü (Yeraltı Dünyası) [1927] Joseph von Sternberg için yazdı. Lewis Milestone'ın *The Front Page* (İlk Sayfa) [1931], Howard Hawks'ın *Alkapon* (Scarface) [1932], William Wyler'ın *Ölmeyen Aşk* (Wuthering Heights) [1939], Alfred Hitchcock'ın *Aşktan da Üstün* (Notorius) [1946], Charles Vidor'un *Silâhlara Veda* (A. Farewell to Arms) [1957] filimlerinde çalıştı. Kendisi de Charles Mac Arthur ile birlikte pek çok filim yaptı: *Crime Without Passion* (Tutkusuz Suç) [1934] ve *The Scoundrel* (Kaba Adam) [1935]. (L)

HECHT (Selig), amerikalı biyofizikçi (Glogau, Avusturya 1892 -öl.1947). Öğrenimini, New York'ta City college ve Harvard üniversitesinde tamamladı. 1926'dan ölümüne kadar Columbia üniversitesinde öğretim görevlisi olarak bulundu. Görme olaylarını nicesel olarak tespit edebilmek için şaşmaz ölçme teknikleri kullandı. Ölçtüğü görme olayları arasında karanlığa uyum, görüş keskinliği, ışık yoğunluğunu ayırt etme ve kritik erime frekansı yer alır. Oecht, ayrıca görme sırasında meydana gelen temel fizik ve kimya süreçlerini de çözmeğe çalıştı. İsveçli kimyager Svante A. Arrhenius'tan ilham alan Hecht, ışık alma sürecini canlandıran bir molekül modeli yapmak istedi. Hecht'e göre, ışığa duyarlı boya taşıyan bir molekül ışık kuvantumuyle karşılaşınca iki ayrı bileşime bölünür. Bu bileşimlerden biri görme uyarımını sağlar, bir süre sonra iki bileşim (veya bileşimlerden biri ve ikinci bileşimin bir değişkeni) yeniden biraraya gelerek ışığa duyarlı bir molekül meydana getirirler ve yeni bir ışık uyarımında ikiye ayrılmağa hazır olurlar. Tek tek meydana gelen bu uyarımlar normal ışık alma şartları altında arka arkaya oluşarak kesintisiz bir görme sağlarlar. Bu süreç, gözün ağ tabakasındaki ışığa duyarlı molekül sayısının çok fazla olmasından meydana gelir.

Hecht'in düşünceleri, öğrencisi George Wald'ı büyük ölçüde etkiledi. Işık alma süreci sırasında ortaya çıkan bileşimleri tespit eden Wald, 1967'de Nobel Fizyoloji ödülünü kazandı. (L)

HECHTİA i. Yaprakları kalın, çiçekleri iki evcikli çokyıllık bitki. (Meksika asıllı birçok türü gösterişli yapraklarından dolayı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. *Bromeliaceae* familyasından.) [L]

HECİN i. (ar. *hecin*). Bir deve cinsi. Bk. DEVE. (M)

HECKEL (Edouard Maire), fransız tabiat bilgini (Toulon 1843-Marsilya 1916). Önce Deniz kuvvetlerinde eczacı yardımcısı olarak yolculuklara çıktı, sonra Fransa'ya dönerek Montpellier, Nancy, Grenoble ve Marsilya'da tabiat tarihi dersleri verdi. *Recherches Physiologiques sur les Mouvements des Organes Reproducteurs des Phanérogames* (Çiçekli Bitkilerin Üreme Organlarının Hareketleri Üstüne Fizyolojik Araştırmalar) [1871] adlı bir tez verdikten sonra, *Monographie Anatomique de la Famile des Globulariés* (Toparlak Çiçekli Bitkilerin Anatomisi) [1891] ve *Monographie Botanique, Chimique et Thérapeutique du Genre Cola de l'Afrique Tropicale* (Tropik Afrika'da Yetişen Kola Cinsinden Bitkilerin Kimya, Tedavi ve Botanik Bakımından İncelenmesi) [1893] adlı iki eser yayımladı. *Morina kırmızısı* üstünde incelemeler yaptı. Eskiden açık deniz balıkçılığı için büyük bir tehlike olan bu hastalığın ortadan kalkmasını sağladı, 1893'te Marsilya Sömürge enstitüsünü kurdu ve yönetti. (L)

HECKEL (Erich), alman anlatımcı ressam ve grafikçisi (Döbeln, Saksonya 1883). 1904'te Teknik okulda mimarî örenimi yapmak üzere Dresden'e gitti. Burada iki okul arkadaşı, Ernst Kirchner ve Karl Schmidt-Rottluff ile birlikte primitif sanatla ilgilendi ve birbirine zıt renkler kullanarak yalınlaştırılmış biçimler çizmeğe başladı. Üç arkadaş 1905'te *Die Brücke* (Köprü) adlı bir grup kurarak eserlerini Dresden'de sergilemeğe başladılar. Daha sonraları Emil Nolde ve Otto Müller gibi sanatçıları da içine alan grup 1913'te dağıldı. 1911'de Berlin'e giden Heckel, Birinci Dünya savaşı sırasında alman sağlık yardım birliklerinde çalıştı. Son yıllarda yaptığı manzara resimlerinde düşünce ve şiirsel bir duygululuk ağır basar. Heckel 1949'da Karlsruhe Güzel Sanatlar akademisinde öğretmen oldu. (L)

HECKER (İsaac Thomas), amerikan katolik rahibi (New York 1819-ay.y. 1888). 1858'de papa Pius IX'un isteği üzerine *Paulist Fathers* tarikatını kurdu. Bu tarikatın görevi din topluluklarına hizmet etmek ve misyonlarda vaızlar vermekti. Amerika'nın ilk katolik dergisi olan *The Catholic World*'ü (Katolik Dünyası) 1865'te yayımlamağa başladı. Biraz aşırıya kaçan bir iddia ile «Amerikan Hıristiyanlığının babası» sayılır. (L)

HECKERİA i. Karabiber ağacına yakın bitki, Güney Amerika'da yetişir. (Karabibergillerden.) [L]

HECR i. Bk. HİCR.

H&D, fotoğraf filimlerinin duyarlığını derecelendirmek için 1890'da ilk defa bir duyarlık ölçme yöntemi ortaya atan iki ingiliz deneycisi *Hurter & Drieffield*'in adlarının kısaltması; H & D dereceleri aritmetik dizi halinde sıralanır. (Bk.DUYARLIK.) [L].

HEDA (Willem Claesz), hollandalı ressam (Haarlem 1594-1670'e doğr.). Natürmortlarındaki gerçeğe yakınlık, kullandığı renklerin sadeliği ve boyaların yoğunluğu ile dikkati çeker. Chardin'in ustası sayılır. Birçok avrupa müzesinde eserleri vardır. (L)

HEDÂHİD çoğl. i. (ar. *hüdhüd*'den *hedâhid* ve *hedâhîd*). *Esk.* Çavuş kuşları, ibibikler. (M)

HEDÂYÂ çoğl. i. (ar. *hediyye*'den *hedâyâ*). *Esk.* Hediyeler: *Alınır şimdi avâit yerine vaz'-ı giran / Verilir şimdi hedâyâya bedel sâde kelâm* (Nabi). [M]

HEDBERG (Tor), isveçli yazar (Stockholm 1862-ay.y. 1931). Stockholm Krallık Dram tiyatrosu yöneticisi (1910-1921), İsveç akademisi üyesi (1922) oldu. Derin bir psikolojik anlam taşıyan romanlar ve hikâyeler yazdı. «*Sevinç*» adlı romanında gerçekçi okulu Heidenstam'ın saldırılarına karşı savundu. *Judas* (1886) ve *Paa Torpa Gaard* (Torpa Çiftliğinde) [1888] adlı romanlarıyle finli üniversite öğrencisi Eugen Schauman'ın rus valisi Bobrikov'u öldürmeğe kalkışması olayından ilham alarak yazdığı *Johan Ulfstjerna* (1907) adlı dramı özellikle anılmağa değer. (L)

HEDDA (Yusuf bin), cezayirli siyaset adamı (Berruaghia 1920). Demokratik Hürriyetleri Kazanma hareketleri adlı kuruluşun sekreteri (1946), Summan F.L.N. kongresinin kuruluşuna (ağustos 1956) ve Cezayir savaşına (1956-1957) katıldı. 1961 Ağustosundan 1962 ağustosuna kadar Cezayir geçici yönetim kurulu başkanlığı yaptı. (L)

Hedda Gabler, norveçli yazar H. İbsen'in oyunu. 1890'da yazılan dört perdelik bu oyun ilk defa 1891'de Münih'te oynandı. Modern tiyatronun en önemli eserlerinden biri sayılır. Oyunun Strindberg'in etkisinde yazıldığı açıkça görülür. Erkekler tarafından yönetilen bir toplumda güçlü bir kadının enerjisini normal bir biçimde dışa vuramaması, bu yüzden de yıkıcı eylemlere girişmesi anlatılır. Hedda Gabler, bir generalin kızıdır. Son derece miskin bir bilginle evlidir ve kocasını küçük görmektedir. Kendi özel hayatında istediklerini gerçekleştirememiş olan Hedda Gabler, bütün yaratıcı gücünü eski sevgilisi Ejlert Lövborg'un üstünde toplar, Ejlert Lövborg'un kararsız yaradılışını bir ideale uygun olarak değiştirmek ister ve sonunda Ejlert'in mahvına yolaçar. Ayrıca Ejlert'in başka bir kadının yardımıyle yazdığı kitabın elyazmalarını da kıskançlığından yakıp yok eder.

Ejlert'in ölümündeki rolü ışığa çıkınca Hedda'nın hayranlarından hâkim Brack metresi olmak şartıyle kendisini korumağa söz verir. Hedda bu duruma düşmektense ölmeyi göze alır ve canına kıyar. Hedda Gabler'in sonu acıklı olmakla beraber, oyunun havası genellikle eğlendiricidir. Oyun, İbsen'in üslûbunu belirleyen mizah ve alay unsurlarıyle dolu, son derece etkileyici bir eserdir. (L)

HEDE, Danimarka'da ova, Sjeelland adasında, Kopenhag'ın batısında. (L)

HEDEF i. (ar. *hedef*). Nişan alınacak yer, nişan noktası: *Yayı daha usullüce tutar, oku daha isabetli atar, hedefi de bulur* (N. Araz). *Esk.* Nişangâh. || —*Mec.* Ulaşılmak istenen şey, gaye, amaç, erek: *Yolunuzu bulmak, hedefinize ulaşmak ve etrafınızdakileri de hedefe ulaştırmak zorundasınız* (Ş.S. Aydemir). || *Hedef almak* (veya *tutmak*), nişan yeri kabul etmek: *Sonra kız, oğlanı hedef aldı, ateşledi* (Yahya Kemal).|| Dikkat, davranış veya hücumların yöneldiği kimse veya yer olarak görmek: *Hürriyet ve şereflerini hedef tutan irtica kımıldanışları önünde daha titizce davranmalarını isterdim* (F. R. Atay). || *Hedef olmak,* hoş olmayan herhangi bir davranışa maruz kalmak: *Bu türlü muhaverat-ı âşıkaneye hemen her gün hedef olurum* (Ahmed Rasim).

Esk. Hedef-i âmâl, varılmak istenen nokta.

— Ask. *Hedef kıtası,* gerçek mermi kullanılmayan bir tatbikatta düşmanı temsil eden müfreze. (Hedef kıtası, ateş etkisini sınamak amacıyle sabit veya tatbikatın safhalarına göre hareketli olabilir ve o zaman da tatbikat sırasında yaratılmak istenen değişik durumları temsil eder.) || *Hedefi çerçeveleme,* atış tanzimi sırasında, bir topun mermi yollarını, uzun atışlarda mermiyi hedefin ilerisine ve mümkün olduğu kadar yakınına, kısa atışlarda ise hedefin berisine ve yine mümkün olduğu kadar yakınına düşürmeyi sağlayacak biçimde düzenlemek. || *Baş hedefi,* piyade atış eğitiminde yatarak ateş eden düşman piyade erinin görünüşünü belirten hedef. || *Boy hedefi,* piyade atışında baş ve vücudun birlikte meydana getirdiği, kolayca isabet alabilecek büyüklükte atış hedefi.

— Ask. havc. *Hedef işaretleme,* bir hava bombardımanından önce hedefi aydınlatma bombalarıyle belirtme veya çevresini işaret fişekleriyle gösterme. Bk. ANSİKL.

— Foto. Objektifin veya bir duyar tabakanın ulaşabileceği nitelik sınırlarını incelemeğe yarayan, ölçü olarak belirli, fakat birbirinden farklı genişlikte çizgi, şekil ve işaretler.

— Opt. Bir optik âleti kontrol etmek veya arazi üzerinde uzaklıkları ölçmek için özel olarak seçilmiş herhangi bir nesne.

— Televizyon. Televizyon yayınının netliğini kontrol etmeğe yarayan görüntü. (Bk. ANSİKL.) || *Elektronik hedef,* bir televizyon vericisinin işaretlerine benzer işaretler üreten ve televizyon alıcısının ekranında, netliği kontrol etmeğe ve cihazı ayarlamağa yarayan çok basit geometrik şekiller (dikey ve yatay çizgiler, tarama ölçekleri v.b.) meydana getiren işaret üreteci.

— ANSİKL. Ask. havc. 1918'de fransız mareşali Fayolle tarafından düşünülmüş olan *hedef işaretleme* 1940-1945 arasında geceleri yapılan hava akınları sırasında İngiliz hava kuvvetleri tarafından kullanıldı. Bu iş genel olarak, geceleri olduğu gibi gündüzleri de keşif uçaklarına veriliyordu.

— Televizyon. *Hedef* görüntü, genellikle her yayının başlangıcında belirli bir süre için ekrana yansıtılır. Bu görüntü, hem vericideki cihazların, hem de televizyon seyircilerinin kullandığı alıcıların ayarlanmasını kolaylaştırır. Bu hedef görüntü, bir yandan görüntünün *çizgi* netliğini kontrol etmeğe yarayan basit bir geometri şekilden (kareler, daireler), öte yandan görüntünün *netlik ayarını* belirleyen ve alıcıdan geçen görüntü

şeridini ayarlamağa, spot ışıklarının şiddetini kontrol etmeğe yarayan, çok ince çapraz çizgilerden meydana gelir. Ayrıca hedefte, siyahtan beyaza giden ve görüntünün renk kontrastını kontrol etmeğe yarayan bir tarama ölçeği bulunur. (LM)

HEDEFE i. Topogr. Topografya doğrultusu almağa yarayan bakır levhacık; ortasında küçük bir delik bulunan bu levhanın her ucuna dikey bir alidat yerleştirilmiştir. (L)

HÉDELİN (François). Bk. AUBİGNAC.

HEDEMORA, İsveç'te (Kopparberg) kasaba, Dal ırmağı kıyısında; 5 400 nüf. 1446'da kurulan Hedemora, Dalarna'nın en eski şehridir. Ortaçağdan kalma kilise. Tarih ve Arkeoloji müzesi. (L)

HEDENBERJİT i. (fr. *hédenbergite*'ten). Miner. Tabiî demir ve kalsiyum silikat, $CaFeSi_2O_6$; monoklinik piroksenler gurubundandır. (L)

HEDER i. (ar. *heder*). Boşa gitme, ziyan olma. ‖ Dökülmesi mubah sayılan kan: *«Her kim, Kalb İbni Zübeyr'e rastgelirse öldürsün. Demi hederdir» diye buyurdu* (Cevdet Paşa). ‖ *Heder etmek,* ziyan etmek. ‖ *Heder olmak,* boşa gitmek: *Heder olsa bir pul için her demin / Muhammet babına basma kademin* (Halk türküsü). [M]

HEDERA i. Sarmaşık'ın ilmî adı. (L)

HEDERAJENİN i. (fr. *hédéragénine*'den). Kim. Bileşiminde iki alkol gurubu ve üç terpen grubu bulunan beşçevrimli (pentasiklik) asit. Bk. HEDERİN. (L)

HEDERİN i. (lat. *hedera,* sarmaşık > fr. *hédérine*'den). Kim. Sarmaşıktan elde edilen saponin (sabun özü); karbonhidratlar (özellikle ramnoz) ve hederajenin vererek ayrışır. (L)

HEDİN (Sven), isveçli bilgin ve gezgin (Stockholm 1865-ay.y. 1952). 1894-1897, 1899-1902, 1905-1909 ve 1927-1935 yılları arasında Çin Türkistanı'nı ve Tibet'i dolaştı. Bu yolculuklar sırasında Taklamakan çölünü, Lop-Nor havzasını ve yataklarını, Ladakh'ı, İndus ve Satlec'in kaynaklarını, Transhimalaya'yı inceledi. Başlıca eserleri: *Durch Asiens Wüstens* (Asya Çöllerinde) [1899]; *İm Herzen von Asien* (Asya'nın Göbeğinde) [1903]. Aşırı Germen birliği taraftarlarındandı. (L)

HEDİY i. Din. Hac'da kesilen kurban. (Haccı bir şereflenme ziyareti olarak yapanlar, Kurban bayramının kurbanını kesmekle yükümlü değildirler. Bu gibi kişilerin, aralıklı da, aralıksız da olsa Haccı ve Umre'yi yapabildiklerinden ötürü Tanrı'ya şükr için kurban kesmeleri vaciptir. Bu kurbanlara *hediy* denir. Ceza ve kefaret için kesilerek akıtılan kana ve kurbana da *hediy* denir.) [M]

HEDİYE i. (ar. *hediyye*). Hoşa gitmek için birine verilen nesne: *Omzundan sarkan çantasını açıp hediyem olan çakmağı yaktı* (R. H. Karay). *Mukaddema Kâbe'nin içinde bir kuyu olup hazine ittihaz olunarak Kâbe'ye götürülen hediyeler oraya konulurdu* (Cevdet Paşa). [*Eşanl.* ARMAĞAN.] ‖ [Kutsal kitaplar için] Fiyat: *Yeni çıkan «Kırk Hadis»in hediyesi otuz liradır.* ‖ Kadın adı. ‖ *Hediye etmek,* armağan olarak vermek: *Bu yatı, karısına hediye etmişti* (Vâ-Nû).

— *Esk. Hediye-i dendân,* diş kirası.

— Huk. *Hediyelerin iadesi.* Bk. ANSİKL.

— Tar. *Hediye beha,* Osmanlılarda beylerbeyiler gibi büyük memurların herhangi bir yere tayinleri dolayısıyle hediye namı altında verilen paralar için kullanılan bir terim. (Bu paralar halktan alınır ve ayrıca defterlere geçirilirdi. Bu usul Tanzimattan sonra kaldırıldı.)

— ANSİKL. Huk. Nişanın herhangi bir sebeple bozulması halinde, nişanlılar birbirlerine verdikleri hediyeleri iade borcu altına girerler. Borçlar kn. md. 86'ya göre, hediyeler mevcutsa aynen iade edilir değilse sebepsiz zenginleşme hükümleri uygulanır. Nişanlanmanın ölümle sona ermesi halinde, iade borcu yoktur. Aynı şekilde, nişanlıların birbirlerine yazdıkları mektupların ve verdikleri resimlerin şahsiyet hakkının bir unsuru olması sebebiyle, geri verileceği genel olarak kabul edilmektedir.

Üçüncü kişiler tarafından nişanlılara verilen hediyelerin nişanın bozulması halinde iade edilmesine ilişkin bir hüküm yoktur. Ancak bunların sebepsiz iktisap kurallarına göre iade edileceği kabul edilmektedir. Bunun yanında Borçlar kn. md. 24, bent 4'teki temel hatasının da uygulanması düşünülebilir.

● *Mirasta hediyelerin iadesi.* Miras hukukunda, hangi hediyelerin tenkise tabi olduğu gösterilmiştir (Med. kn. md. 507, bent 3). [Bk. TENKİS.] Bu hükme göre, iki halde verilen hediyeler tenkise tabi olur: **1.** bağışlayanın dönme hakkını saklı tutarak verdiği hediyeler; **2.** miras bırakanın ölümünden bir yıl öncesine kadar vermiş olduğu hediyeler. Ancak, bu ikinci halde, âdet olarak verilen hediyeler müstesnadır. Meselâ, miras bırakanın bir evlenme sebebiyle vermiş olduğu hediyeler ne zaman verilmiş olursa olsun, iade edilmez. Miras bırakanın hakkını saklı tuttuğu hallerde ise, bağışlama ne zaman yapılmış olursa olsun yine iade edilir. Yani bunlarda, yukarıdaki durumdan farklı olarak zamanın hiç bir önemi yoktur.

◆ **Hediyeten** zf. *Esk.* Hediye olarak. (M)

HEDİYELİK sıf. (*hediye*'den *hediye-lik*). Armağan olarak verilmek için hazırlanan (şey): *Yakalıklara, kravatlara feslerin kalıplarına bak. Hediyelik şeylerdir* (H. R. Gürpınar). [M]

HEDLEY (William), ingiliz mühendisi (Newburn, Newcastle yakınları 1770 - Lancester, Durham yakınları 1843). Blackett'in yönetimi altında sadece sürtünmeden doğan tutma kuvveti ile trenleri yürütmenin mümkün olduğunu ispatladı, bu ilkeye dayanarak 1813'te *Puffing Billy* adı verilen ilk lokomotifi yaptı. Bu lokomotif 1864 yılına kadar çalıştı. (L)

HEDM i. (ar. *hedm*). *Esk.* Yıkma, tahrip etme: *Yemen'de Zü'l Halâsa nam puthanenin hedm ve tahribine memur etti* (Cevdet Paşa). ‖ *Hedm etmek* (veya *eylemek*), yıkmak. (M)

HEDMARK, Norveç'in güneydoğusunda idare bölgesi (*fylke*), Mjösa gölünün doğusunda; 177 000 nüf. İdare merkezi, *Hamar.* (L)

HEDOBİA i. Küçük böcek; elitralarının siyah tonu üzerinde iki başlı kartal şeklinde arma gibi sarımsı bir leke bulunur; Odunlarda yaşar. (İlmî adı *Hedobia imperialis.* Kınkanatlıların *anobiidae* familyasındandır.) [L]

HEDONİZM i. (fr. *hédonisme*'den). Bk. HAZCILIK.

HÉDOUVİLLE (Gabriel, — kontu), fransız diplomatı ve generali (Laon 1755-La Fontaine, Arpajan yakınları 1825). 1796'da Hoche'un genelkurmay başkanı, sonra da Santo Domingo valisi (1797-1799) oldu. Batı orduları kumandanı olarak Vendée ve Bretagne'da barışın sağlanmasında rol oynadı (1800). Çeşitli diplomatik görevlerde bulundu, senatör, mabeyinci, imparatorluk kontu, 1806'da Vestfalya kralı Jérôme de Bonaparte'ın genelkurmay başkanı, sonra da 1814'de Meclis üyesi oldu. (L)

HEDROSEL i. (yun. *hedra,* makat ve *kele,* ur > fr. *hédrocèle*'den). Patol. Makattan çıkan bağırsak fıtığı. (L)

HEDTOFT (Hans), danimarkalı siyaset adamı (Aarhus 1903-Stockholm 1955). Sosyal Demokrat parti başkanı iken (1936) nazilere muhalefet ettiği için görevini bırakmak zorunda kaldı ve direniş hareketine katıldı. Kurtuluş sırasında (1945-1947) kurulan koalisyon hükûmetinde çalışma bakanı oldu. İki defa başkanlık yaptı (1947-1950 ve 1953-1955) ve ülkesinin Kuzey Atlantik paktına girmesini sağladı. (L)

HEDWİG (Johann), alman botanikçisi (Kronstadt [bugün Stalin], Transilvanya, 1730 - Leipzig 1799). Sporlu bitkilerin varlığını gösterdi, sporlu bitkileri tohumlu bitkilerden ayırdı. Eserleri: *Yapraklı Karayosunlar Tarihinin Temelleri* (1782-1783); *Linné Sisteminde Çiçeksiz Bitkilerin Üremesiyle İlgili Teori* (1784); *Eğreltilerin Cins ve Türleri* (1801) v.b. (L)

HEDWİGE Anjou'lu (Krakow 1370-ay.y. 1399). Polonya kraliçesi (1384-1399). Polonya ve Macaristan kralı Lajos I'in üçüncü kızı. Diplomatik sebeplerden Litvanya kralı Wladislaw II Jagellon ile evlenmeyi kabul etti, fakat kralın vaftiz olmamasını ve ülkesi için de Hıristiyanlığı kabul etmesini şart koştu. (L)

HEDYCHİUM i. Otsu bitki; çiçekleri sarımtrak beyaz veya turuncu kırmızı salkım şeklinde olur. (Tropik Asya ve Madagaskar'da kırk kadar türü yetişir; bunlar hem yaprakları, hem çiçekleri bakımından çok süslü bitkilerdir. Zencefilgillerden.) [L]

HEDYCHRİDİUM i. Parlak küçük böcek; kurtçuğu başka zarkanatlılarda asalak yaşar. (Zarkanatlıların *chrysididae* familyasından.) [L]

HEDYLOS, yunan şairi (M.Ö. III. yy.). Asklepiades'in öğrencisi olduğu sanılır. On iki epigram bıraktı. Bunlar, *Palatine Anthologia*'da ve eskiçağ yunan şairlerinin eserlerini derleyen antolojide yer alır. (L)

HEDYSARUM i. Evliyaotu*'nun ilmî adı. (L)

HEDYSCEPE i. Palmiye türü; görünüşü kentia'yı andırır; sıcak limonluklarda yetiştirilir. (İlmî adı *Hedycepe Centerburyana.*) [L]

HEECKEREN (Georges D'ANTHES, — baronu), fransız diplomatı (Colmar 1812-Soultz, Yukarı Ren 1895). 1830'da Holanda elçisi olarak Petersburg'a gitti (baron Heeckeren ismini burada almıştır). Rus şairi Puşkin'in kız kardeşiyle evlendi. 1837'de şahsî sebeplerle yapılan düelloda Puşkin'i öldürdü. Bu olay Heeckeren'i Fransa'ya kaçmağa zorladı. Yukarı Ren Genel kurulu üyeliğine, 1848'den sonra ise Kurucu meclis ve Yasama meclisi üyeliğine seçildi. 1852'de senatör, daha sonra devlet danışmanı oldu. Birçok diplomatik görev aldı. (L)

HEEM (Jan David DE), hollandalı ressam (Utrecht 1606 - Anvers 1683). Hollanda'nın en ünlü natürmort ressamlarından. Gösterişli ve ince işlenmiş çiçek resimlerinde flaman üslûbunun özellikleri sezilir. Kendisi de, bir natürmort ressamı olan David de Heem'in (1570'e doğr. - 1632'ye doğr.) öğrencisi ve oğludur. Bir süre Utrecht'te, bir süre de Anvers'te yaşadı. Resimlerinde meyveler, şarap bardakları ve tabaklar yanında kafatası, kum saati gibi insan varlığının geçiciliğini temsil eden nesneleri de çizdi. Öğrencileri arasında oğlu CORNELİS de (1631'e doğr.-öl. 1695) vardı. Cornelis babasının eserlerine çok benzeyen çiçek resimleri çizdi. Jan de Heem'in üç natürmortu New York City'deki Metropolitan Museum of Art'dadır. Heem ailesinin yaptığı pek çok resim Avrupa'nın büyük müzelerinde yer alır. (L)

HEEMSKERCK (VAN). Bk. VAN HEEMSKERCK.

HEEMSTEDE, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Harlem'in güneyinde; 26 400 nüf. Çiçek tarımı ve ticareti. Flora sergi parkı. Makine yapımı. (L)

HEER (Oswald), isviçreli paleontoloji bilgini (Niederuzwil 1908 - Lozan 1883). 1836'da Zürich Politeknikum'una profesör oldu.

Friedrich HEGEL

Friedrich HEGEL
P. Hensel'in deseni

Foto. LAROUSSE; Histoire de l'Humanité

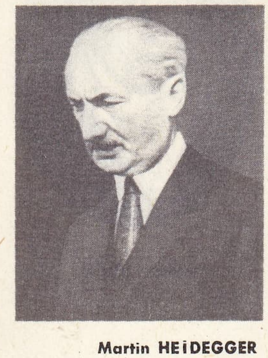
Martin HEİDEGGER

Gene bu şehrin botanik bahçesi yönetmenliğine getirildi. Başlıca eserleri: *Flora Tertiaria Helvetiae* (İsviçre'nin Tersiyer Florası) [1954-1858]; *Urwelt der Schweiz* (İsveç'in Birinci Zamanı) [1865]; *Flora Fossilis Arctica* (Kutup Bölgelerinin Fosil Florası) [1878 - 1883]. Bu eserleri Nordenskjöld'ün derlediği belgelere dayanarak hazırladı. (L)

HEEREN (Arnold), alman tarihçisi (Arbergen, Bremen 1760 - Göttingen 1842). 1801'-den itibaren Göttingen üniversitesi tarih profesörü. Eskiçağ tarihiyle ilgili eserlerinde, Montesquieu ve Adam Smith'in etkisiyle medeniyetlerin tarihî gelişiminde ekonominin önemini inceledi. Başlıca eserleri: *Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt* (Siyaset Üzerine Düşünceler, Başlıca Eskiçağ Halklarının Alışveriş ve Ticaretleri) [3 cilt, 1793 - 1812] ve *Handbuch der Geschichte des Altertums* (Eskiçağ Tarihi Elkitabı) [1799]. (L)

HEERENVEEN, Hollanda'da (Friesland) şehir, Leeuwarden'in güneyinde; 26 700 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Makine yapımı. Metalürji. (L)

HEERİNGEN (Josias VON), alman generali (Kassel 1850 - Berlin 1926). 1909'dan 1913'e kadar Prusya Savunma bakanlığında bulundu, Alman devletinin gücünü artıran askerî kanunları kabul ettirdi (1912 - 1913). 1914'ten 1916'ya kadar Vosges'da, sonra Aisne'de 7. Orduya kumanda etti. (L)

HEERLEN, Hollanda'da (Limburg) şehir, maden kömürü havzasında, Aachen'in kuzeybatısında; 74 900 nüf. Madencilik okulu. XII. yy. başından kalma kilise. Maden kömürü ocakları. Metalürji. Makine yapımı. Besin sanayii. Cam fabrikaları. (L)

HEFELE (Karl Josef VON), alman katolik ilâhiyatçısı (Unterkochen, Württemberg 1809 - Rottenburg 1893). 1837'de Tübingen İlâhiyat fakültesine profesör oldu. 1869'da Rottenburg piskoposluğuna tayin edildi. Vatikan konsilinde, papanın yanılmazlığını kabul etmeyen azınlığın üyelerindendi. Başlıca eseri *Konziliengeschichte* (Konsiller Tarihi) [1855 - 1874] Leclercq tarafından tamamlandı. Bu kitapta 1449'dan sonraki bütün konsillerin tarihi anlatılır. (L)

HEFEVÂT çoğl. i. (ar. *hefve*'den *hefevât*). *Esk.* Ayak kaymaları, sürçmeler. || Yanılmalar, yanlışlıklar. (M)

HEFNER - ALTENEC (Friedrich VON), alman elektrik teknisyeni (Aschaffenburg 1845 - Biesdorf, Berlin yakınları 1904). Doğru akımlı Siemens elektrik makinesi kasnağını buldu (1873). Hughes telgrafını geliştirdi ve demiryollarında çatışmaları önleyen bir işletme usulü üzerinde çalıştı. Diferansiyel yaylı bir lambayı (1879), bir fotometreyi ve *Hefner bujisi*'ni (ayarlı izoamilasetatlı lamba) buldu. (L)

HEFT sıf. (fars. *heft*). *Esk.* Yedi. || *Heft-âbâ* («yedi baba»), yedi âlem. || *Heft-ahter* (*heft-âyine, heft-bânû, heft-ecram* veya *heft-ejdeha*), yedi gök cismi; Utarit, Zühre, Merih, Müşteri, Zuhal, Güneş ve Ay: *Eserinden kül olup âlem olurdu meş'al / Lâ-mekân içre semâvâtı ile heft-ecrâm* (Üsküdarlı Hakkı Bey). || *Heft-âsmân* (*âsumân*), yedi kat gök. || *Heft-cûş*, demir, çinko, kurşun, bakır, kalay, altın ve gümüşün ergitilmesiyle meydana gelen alaşım. || *Heft-dâne*, aşure yapmakta kullanılan yedi çeşit tahıl. || *Heft-deryâ* (veya *heft-muhit*), yedi deniz; Pasifik okyanusu, Atlas okyanusu, Akdeniz, Karadeniz, Taberiye, Hazer ve Aral denizleri. || *Heft-devr*, yaratılıştan, dünyanın sonuna kadar geçecek olan yedi devir. || *Heft-elvân*, yedi renk. İsa'ya cennetten gönderilen yedi çeşit yemek. Türlü yemeği. || *Heft-endam*, yedi organ; baş, göğüs, karın, eller ve ayaklar, şah damarı, aort. || *Heft-evreng*, yedi taht. Büyükayı ve Küçükayı yıldız kümelerini meydana getiren yedi yıldız. || *Heft-gâne*, yedi türlü olan. || *Heft-hum*, cennetin yedi katı. || *Heft-hun*, cehennemin yedi katı. || *Heft-iklim* (veya *heft-kişver*), Ptolemaios'un ayırdığı, dünyanın yedi bölgesi: *Benim ol padişah-ı heft-iklim / Ki bana şâhlar kılur tâ'zim* (Fuzuli). || *Heft-kalem*, yedi yazı çeşidi; sülüs, muhfak, tevki, reyhanî, rık'a, nesih, tâlik. || *Heft-kâr*, yedi türlü iplikle dokunmuş kumaş. || *Heft-mend* (*heft-mendân* veya *heft-tenan*), yedi büyükler: Kutb, Gavs, Ahyâr, Evtâd, Ebdâl, Nükabâ ve Nücebâ. || *Heft-meyve*, yedi meyve; kuşüzümü, üzüm, incir, kayısı, şeftali, hurma ve erik. || *Heft-peder*, yedi kat gök. || *Heft-peyker*, yedi kat gök. Yedi gökcismi. || *Heft-reng*, yedi renk.

— Kıyf. *Esk. Heft renk acem dibası*, eskiden İran'da yapılan tafta'yı andıran, ipekli ve renkli bir çeşit kalın kumaş. (Sadece İran'da ve yedi renk üzerine yapıldığı için bu ad verilmiştir.)

◆ **Heftâd** sıf. *Esk.* Yetmiş. || *Heftâd ü dü şâh*, insan ırkının yetmiş iki dalı. İslâmiyet dışında yetmiş iki mezhep.

◆ **Heftûm** ve **Heftümûn** sıf. *Esk.* Yedinci. (M)

HEFTGÂH bls. i. (fars. *heft-gâh*, yedi vakit). Mus. Türk musikisinde bir şed makam. (Segâh mürekkep makamının nim hicâz perdesindeki şeddidir. Segâhın bir tonu tize aktarılmasıyle düzenlendi. Nim hicaz perdesinde kalan tek türk makamıdır. Güçlüsü hüseynî-aşiran perdesidir. Donanımına fa, do, sol ve si için 4 tane bakiye diyezi konur. Segâh gibi, segâh beşli ile hicâz dörtlüsünden mürekkep 7 niseb-i şerîfeli bir dizi olur.) [M]

Hefthân («Yedi konaklık yol»), Rüstem ile İsfendiyar'ın geçtikleri yol. İran masallarına göre Rüstem, Mazerderan'da zindana atılan padişah Keykâvus'u kurtarmak için savaşarak yedi konaklık yol aldı. Sonunda Keykâvus'u kurtardı.

İsfendiyar ise Ercasb tarafından esir edilen Güştasb'ın kızlarını kurtarmak için her konakta yedi konaklık yer aşarak Ercasb'ı öldürdü ve Güştasb'ın kız kardeşlerini esirlikten kurtardı. (M)

Heft Han («Yedi Sofra»), Nev'izade Atai'nin (1583-1635 ?) tasavvufî nitelik taşıyan mesnevîsi (1627). Nizamî'nin (1150 ?-1214 ?) *Heft Peyker*'ine (Yedi Güzel) nazire olarak Murad IV adına kaleme alındı ve Ahizade Hüseyin Efendiye ithaf edildi. Failâtün mefâilün feilün vezniyle yazılmıştır; yaklş. 3 000 beyittir. Destan adı verilmiş 38 bölümden meydana gelmektedir. Eserde anlatılan hikâyeler İstanbul'da XVII. yy.'daki yaşayışın özelliklerini yansıtır. Son bölümde iran şairlerinden Hüsrev-i Dehlevî (1253-1325), Nizamî ve Molla Camî (1414 - 1492) övülmektedir. (M)

HEFTVÂNE bls. i. (fars. *hefte-vâne*). *Esk.* Aşure. (M)

HEFVE i. (ar. *hefve*). *Esk.* Ayak kayması, sürçme. || Yanılma, yanlışlık, hata. (M)

HEGAR (Friedrich), isviçreli kemancı, besteci ve orkestra yöneticisi (Basel 1841-Zürich 1927). 1863'ten itibaren Zürich'i müzik dünyasının büyük merkezlerinden biri haline getirdi. Daha çok koro müziği besteledi. (L)

HEGAU, Güney Almanya'da bölge, Bodensee gölünün kuzeybatısında. Bölge, molaslı, faylı oluşumlar ile Üçüncü zamandan kalma birkaç volkanik çıkıntıdan (bazalt) meydana gelir; Ren buzulunun kalıntıları olan buzultaşlarla örtülüdür. Volkan bacaları (fonolit), bölgenin tek yükseklikleridir. Topraklar genellikle verimlidir ve ormanın büyük kısmı tarla haline getirilmiştir. (L)

HEGEL (Georg Wilhelm Friedrich), alman filozofu (Stuttgart 1770 - Berlin 1831). İlk ve orta öğrenimini Stuttgart'ta yaptı; 1788'-den sonra Tübingen Hıristiyan üniversitesinde okudu. Orada Hölderlin ve Schelling ile dostluk kurarak onların romantik coşkunluğunu paylaştı. Bern'de 1793'ten 1796'ya kadar Frankfurt'ta ise 1797-1800 arasında eğitmen olarak çalıştıktan sonra, Jena üniversitesinde ders vermeğe başladı ve 1805 yılında burada öğretim görevlisi oldu. *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie* (Fichte ve Schelling'in Felsefe Sistemleri Arasındaki Fark) [1801] ve *Phänomenologie des Geistes* (Ruhun Fenomenolojisi) [1806] adlı ilk felsefe eserlerini bu dönemde yazdı. Sonuncu eseri, Jena savaşının başladığı gece acele olarak bitirdi. 1807 Yılında, *Bamberger Zeitung*'da çalışmak üzere üniversiteden ayrıldı. 1808'e kadar bu gazetede çalıştı ve aynı tarihte Nüremberg'e gitti. 1811'de Maria von Tucher ile evlendi ve 1812-1816 arasında *Wissenschaft der Logik*'i (Büyük Mantık) yazdı. 1818'e kadar Heidelberg'de profesörlük yaptı ve aynı yıl Berlin'de Fichte'nin kürsüsüne getirildi, ölünceye kadar da bu görevde kaldı. Yaz tatillerinde gezilere çıkarak, 1822'de Hollanda'ya, 1824'te Viyana'ya ve 1827'de Victor Cousin'in konuğu olarak Paris'e gitti. 1907'de Nohl tarafından yayımlanan gençlik eserleri, Hegel'in önce din ve tarih meselelerine eğildiğini göstermektedir (*Das Leben Jesu* [İsa'nın Hayatı]). Filozof bu araştırmalarında somuttan ayrılmaz. Somut, onun için halkların hayatıdır; Musevîliğin ve Hıristiyanlığın ruhudur. En fazla ilgi duyduğu şey, bir dinin veya halkın ruhunu ortaya çıkarmak; insanın tarihsel hayatını veya varlığını bir halk veya tarih içinde dile getirebilecek kavramları ortaya koymak ve işlemektir. Hegel, Fransız devriminin etkisinde kalarak, zamanı geçmiş kurumlara yeni bir hayat aşılayacak reformlar düşünür. Bu ilk devrenin ürünleri arasında, bir seri canlı inceleme ve ruhsal yaşantı tasvirleri vardır. «Temel ödev, hayatı düşünmektir» diye yazar. Ama buradaki «hayat» kelimesi biyolojik hayat değil, dünya karşısında ve bir tarihin içinde bulunan insan bilincinin hayatıdır. Hegel buna «ruhun hayatı» der. Hegel, felsefenin, kendi tarihi içindeki insan hayatının anlamını dile getirmeğe yarayan bir araç olduğunu Jena'ya geldiği zaman anlamıştı. Bundan böyle, Hegel'in felsefesi, bu canlı yaşantıyı sağlam ve kesin bir içdüşünme çerçevesine sokacak sınırsız bir mantıkçı çabası olacaktır. Bu ise, yaşantı ve deney içinde bulunan ve kendini adım adım kavrayan bilincin tarihinden başka şey değildir. Hegel'in özel ifade tekniği veya *fenomenolojik teknik*, felsefî içdüşünmeyi, kendinin bilincine yönelen gerçek bilincin gelişmesi ile bir ve aynı şey haline getirmekten ibarettir. *Phänomenologie* tarih bilincinin gelişme ve işlenişini, en kaba hayattan yani «burası ve şimdi»'ye ve dünyaya duyumsal açıdan katılmaktan ibaret olan hayattan mutlak bilgiye ulaşıncaya kadar geçirdiği değişiklikleri anlatır. Söz konusu olan, bilincin hayatını, bu bilinç dünyayı bilimin konusu olarak kavradığı zaman olduğu gibi kendini bir hayat olarak kavradığı veya kendine bir amaç koyduğu zaman da kavramaktır. Böylece, ahlâkî, hukukî, her çeşit deney ve yaşantı, yerine oturmuş olacaktır. Çünkü söz konusu olan, bilincin deneyini genel olarak ele almaktır. Bundan ötürü, fenomenoloji, bilgi'nin yasaları üzerinde mantıkî bir içdüşünme olduğu gibi, aynı zamanda, gerçek bir tarihtir. Kendini bilmenin mantıkî tarihi, bireyin tarihi ve insanlığın tarihi eksiksiz bir kendinin bilincine ulaşırken, yani ahlâk, din ve mutlak bilgiye ulaşırken paralel yollar izler. Güçlük, bu tarihin öznesini tanımlamaktadır: tarih kimin ürünüdür? Tarih içinde kendini gerçekleştiren *akıl* nasıl bir akıldır? Bir yandan bilginin mantıkî bir tarihi olduğunu görüyoruz. Bu, bireysel bir kişiliğin ürünü değildir ve düşüncenin kişilik dışı zorunluğuna boyun eğer; içdüşünmeyi yürüten özne, mantıkî özellik taşıyan bir öznedir; evrensel bir akıldır. Öte yandan, bir gerçek tarih vardır. Ama bu, tarihî bütünselliklerin, halk ruhunun, yani bireyüstü bir aklın tarihidir; bu akıl bir toplumun kurumlarında elle tutulur hale gelir ve hukuk felsefesi tarafından incelenir. Hegel, bu konuyu, *Grundlinien der Philosophie des Rechtes* (Hukuk Felsefesinin Temelleri) [1821] adlı eserinde incelemiştir. Hegel, bu eserde, tek başına ele alınan bireyin, bir soyutlama olduğunu ve somut gerçekliği, temelleri biyolojik olan *aile*'den bireyler arasındaki ayrılığın ortadan kalkmamış olduğu *burjuva toplumu*'ndan, yani liberalizm uğrağından, son olarak da, siyasî hayatın organik birliğini temsil eden *devlet*'ten geçerek kavramak gerektiğini ileri sürer. Hegel için somut, tarihî bütünselliktir; bu, evrensel olan bir varlıktır, ama somut bir evrenseldir. Bu anlamda, tarihin gerçek öznesi, *evrensel* bir akıldır. *Büyük Mantık, Phänomenologie*'yi tamamlar ve bu aklın özünü açıklar. Her çeşit tarihin gerçek öznesi, mutlak'ın kendisidir. Böylece, fenomenoloji, geriye doğru bakıldığı zaman, mutlak'ın fenomenler açısından ortaya koyduğu tarihten başka şey değildir. Mantık, biçimsel bir bilgi değildir; zekâ, irade ve aşk olarak insanın bütün güçleri ile birlikte hayatının en yüce bir şeklinde gerçekleşmesidir. İçdüşünme hayatla özdeştir ve hayat bir içdüşünmeli hayattır. Mutlak, kavranması im-

Foto. LAROUSSE

kânsız olan bir cevher veya bir başka dünya veya Tanrı değildir. Mutlak, bilginin konusudur; bu anlamda, Tanrı'dan değil mutlak bilgiden söz edilir. Üstelik bu bir gerçek bilgidir. Çünkü, mantık, kendisi hakkında ancak çelişme deneyi içinde kendine karşı çıkarak bilince varabilen her çeşit bilincin tabiî hareketini dile getirir. Hegel, hayatın hareketini bilgi aracılığı ile dile getirirken diyalektik metodu kullanır. Hegel'e göre, biricik canlı felsefe, çelişme felsefesidir. Çiçek, meyvenin ortaya çıkmasına yolaçar. ama meyvenin ortaya çıkması için çiçeğin ortadan kalkması gereklidir; demek ki, üretimin gerekçeği, hem çiçek hem de meyve olmaktır. Ölüm hem bir ortadan kaldırmadır, hem de bir yeniden doğuşu sağlayan şarttır. Diyalektik çelişme, işte bu tür bir çelişmedir. Böylece mantık, bir kavramlar diyalektiğinin katkısızlığı içinde, tarihî zorunluğun özünü ortaya koyar. Mantık, filozofun kurduğu bir düşünce yapısı değil, gerçek bir bilgidir; çünkü, olağan bilinç onun içinde kendi alınyazısını gerçekleştirir. Bu alınyazısı ise, diyalektiğin en son öznesi olan mutlakın da alınyazısıdır. Kusursuz bir mantık, hayatın tamamlanışı ve mutlakın bilgisi olan Hegel sistemi, anlama ihtiyacını, hayattaki ahlâkî tedirginliği ve insanoğlunun mutlaka duyduğu özlemi doyuran örnek bir felsefe gibi görünmektedir. Hegel'in, düşünce hayatı üzerinde büyük etkisi oldu. (Bk. HEGEL'CİLİK.) Felsefesi üstüne, birbirinden ayrı iki yorum ileri sürüldü. Bu yorumlar rasındaki ayrılık, *Phänomenologie* ile *Logik* arasındaki ilişkinin farklı bir şekilde anlaşılmasından doğdu. Başlangıçta, *Logik*'e bir giriş olarak düşünülmüş olan *Phänomenologie*, daha sonra bağımsız bir eser olarak ortaya çıktı. Mantıkî diyalektiğin, fenomenolojinin gerçeğini içinde taşıdığı düşünülürse, mutlak bilginin, her çeşit tarihin gerçeği olduğunu ve Hegel'in de, kusursuz ve kapalı bir soyut sistem ileri sürmüş bir din düşünürü olduğunu kabul etmek gerekir. Ama, fenomenolojinin hiç bir mantığa indirgenmesinin mümkün olmadığı ve hayat hakkındaki insanî deneyin de hiç bir düşünceye indirgenemeyeceği düşünülürse, o zaman, tarihi, mutlak ruhun kendini açıp ortaya koyuşu olarak değil, insanlığın gerçekleşmesi olarak görmek gerekir. Nitekim, Feuerbach'tan sonra Marx «ruh» kelimesinin yerine «insan» kelimesinin konması gerektiğini ileri sürmüştü. *Phänomenologie*, insanoğlunun tarihidir ve *Logik*, onun tamamlanışı değil, insanın hür atılışı yerine Tanrı'nın inayetini, liberal bir devlet içinde yaşayan insanın hürriyeti yerine, gücünü tanrısal hukuktan alan bir hükümdara dayanan otoriter bir rejimi koyan bir tersine çevirmedir. Demek ki, Hegel felsefesinin sağcı yorumu *Logik*'e imtiyazlı bir yer vermiş, solcu yorumu ise, *Phänomenologie*'nin bağımsız bir eser olduğunu ileri sürmüştür. Gerçek felsefe tarihi açısından ve Hegel'in, ***Grundlinien der Philosophie des Rechts*** (Hukuk Felsefesinin Temelleri) [1821] ve ***Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*** (Tarih Felsefesi Üstüne Dersler) [1837] adlı eserlerinde kendi felsefesi üstüne yaptığı yorumlar bakımından, Hegel sistemini, mutlak'ın bilgisi, felsefenin ve insan tarihinin bize verdiği bütün deney ve yaşantıların sona erişi olarak görmek, ama tarihin ve her türlü deneyin sona erişi anlamını taşımadığını kabul etmek gerekir. Hegel'den sonra da devam eden bir «dünya tarihi» vardır ve filozof, bilinmeyen yeni deneyler ve değerler ortaya çıkaran bu tarihin farkındadır. Bundan ötürü, Hegel, tarihi, gelecek bakımından değil, geçmiş bakımından sona erdirdiğini ve kapadığını ileri sürer. İnsanlığın yeni şartlar içinde, kendi felsefesini çeşitli şekillerde yorumlamak hakkı olduğunu da önceden kabul eder. Bu yeni şartlar arasında, sanayi ve ekonomi ilerlemelerini, bireyler ve milletler arasındaki ilişkilerin gelişmesini, mutlak ruhun tenleşmeleri olarak sayabiliriz. Hegel, bunları iyice kavrayamamış ama, ortaya çıkacaklarını haber vermişti.

Yukarıda adı geçenlerin dışında Hegel'in şu önemli eserlerini de saymak gerekir: ***Das Geist des Christentums und Sein Schicksal*** (Hıristiyanlığın Ruhu ve Alınyazısı); ***Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften in Grundriss*** (Felsefî Bilimler Ansiklopedisi) [1817]. (→ Bibliyo.) [L]

HEGEL'Cİ sıf. Hegel'in sistemine ilişkin olan: *Hegel'ci felsefe.* ‖ İ. Hegel'in öğretisini benimseyen ve savunan kimse. (L)

HEGEL'CİLİK i. Hegel'in ve izleyicilerinin felsefe öğretisi.

— ANSİKL. Hegel felsefesinin etkileri, bu öğretinin çeşitli şekillerde yorumlanması yüzünden büyük farklar gösterdi. Bundan dolayı, *Hegel*'ciliğin çeşitleri birbirinden ayırt edilmelidir:

1. *Ortodoks Hegel'cilik*'in amacı, Hegel'in öğretisini, hiç değiştirmeden sürdürmek bunun için de çeşitli yayımlarla birlikte, Hegel üstüne açıklamalar ve Hegel metodunu uygulayan çalışmalar yapmaktı. Hegel'in bu izleyicileri, A. Ruge ile filozofun eserlerinin yayımcısı ve yorumcusu olan J. K. Rosenkranz'dır. Bunlardan başka, Hıristiyanlıkla Hegel'ciliği uzlaştırmağa çalışan Biedermann'ı, K. Prantl'ı, J. E. Erdmann'ı, K. Fischer'i, E. Zeller'i (bunların hepsi de felsefe tarihçisidir) ve estetikçi F. T. Vischer'i saymak gerekir.

2. *Yeni Hegel'cilik*, felsefe açısından, Hegel'in idealizmini benimsiyor ve hattâ bu idealizmi, öznel bir idealizm haline getirecek kadar abartıyordu. Siyaset alanında ise, bir son amaç ve bütünsellik olarak ortaya konmuş olan devlet teorisi benimseniyordu. Tutucu özellikler taşımasından ötürü, kimi zaman «Sağcı Hegel'cilik» diye adlandırılan bu görüş, özellikle, İtalya ve Almanya'da gelişti. İtalya'daki temsilcileri, Hegel'in teorilerini yayan Spaventa, 1903'te *La Critica* (Tenkit) dergisini kuran ve bir «ruh felsefesi» ortaya koyarak bu felsefeyi daha sonra tarihe ve estetiğe uygulayan B. Croce, bir de «biricik gerçeklik kavramı ben kavramıdır» diyen M. G. Gentile'dir. Almanya'da Yeni Hegel'ciliği benimseyenler ise R. Kroner, S. Mark ve A. Liebert'tir;

3. *«Solcu» Hegel'cilik* veya *Genç hegel'ciler öğretisi*, Hegel'in diyalektik metodu ve oluşma kavramını benimsiyor ve böylece bir *görecilik* anlayışına vararak bu düşüncelerini hem dinin tenkidine, hem de liberal bir muhalefet hareketine (bu muhalefet, Prusya'da Griedrich - Wilhelm IV'ün hükûmet ve yönetimine karşı çıkıyordu) uygulamağa çalışıyordu. Dinin tenkidi ise, özellikle Ludwig Feuerbach, David Strauss ve Bruno Bauer'in yazılarıyle gerçekleştirildi. Siyasî bir göreciliğe dayanan liberal muhalefetin temsilcileri, Lorenz von Stein, Moses Hess, Arnold Ruge ve Max Stirner'di. Ama Max Stirner, daha sonra, bu muhalefet akımından ayrılarak anarşizme yöneldi. Marx ve Engels de, çok geçmeden bu akımdan ayrıldılar. Marx ile Engels, önceleri, «Genç Hegel'ciler» grubu içinde yer almışlardı. Ama daha sonra, bu grup üyelerinin liberalizmini, reformculuğunu ve idealizmini *Die heilige Familie* (Kutsal Aile) ve *Alman İdeolojisi* (Die deutsche İdeologie) adlı eserlerinde kıyasıya tenkit ettiler;

4. *Marksizm* ise, Hegel'ciliğin diyalektik metodunu benimsedi. Ama bu metodu, idealist bir muhtevaya değil, maddeci bir muhtevaya uyguladı ve ayrıca bundan birtakım pratik sonuçlar çıkardı;

5. son olarak, çeşitli modern felsefe akımları (fenomenoloji, varoluşçuluk) üzerinde Hegel'in dolaylı olarak etkisi oldu. (L)

HEGEMON Thasos'lu (M.Ö. V. yy.ın ikinci yarısı), *Gigantomakhia* (Tanrılarla Devlerin Savaşı) adında alaylı ve yergili bir parodi yazdı. (L)

HEGEMONYA i. (yun. *hegemonia*'dan). Eskiçağda, bir yunan devletinin bir konfederasyon içindeki üstünlüğü. ‖ Günümüzde, bir şehrin, bir devletin üstünlüğü, başkaları üstünde hâkimiyeti: *Dünya hegemonyası peşinde koşmak* (M)

HEGESİANAKS, yunan tarihçisi ve şairi (M.Ö. II. yy). *Troika* adında Truva savaşlarını anlatan bir eseri vardır. (L)

HEGESİAS, Kyrenaika okuluna bağlı yunan ahlâkçısı. M. Ö. 300 yıllarında yaşadı. Hazcılık onunla karamsarlığa, umutsuzluğa dönüştü. Ona göre zevk tek iyiliktir, fakat ona ulaşamayacağımıza göre ölmekten başka çaremiz yok demektir. Hegesias'a PEİSİTHANATE («ölümü salık veren kişi») adı takıldı. Söylentiye göre Ptolemaios, Hegesias'ın okulunu kapattırdı ve onu sürgüne yolladı. (L)

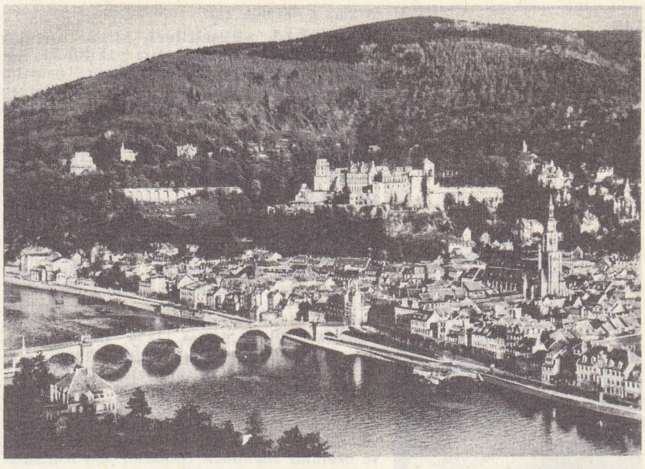

HEİDELBERG

HEGESİAS Manaisa'lı, yunan tarihçisi ve belâgat öğretmeni (M.Ö. III. yy. «Asya tarzı» adı verilen, bazen zevksizliğe varan yapmacıklı ve özentili bir üslûbun yaratıcılarından. *Büyük İskender'in Tarihi*'nde de bu üslûbu kullanmıştır. (L)

HEGESİPHOS, takma adı **Krobylos** («Perçem»), atinalı hatip (öl. M.Ö. 325'ten sonra). 357'de Euboia'nın baş eğmesini sağlamak için bir kararname teklifi yaptı. Demosthenes ile birlikte Makedonya'dan yana olanlara karşı savaştı. 343'te Philippos'a yollanan bir elçilik heyetine katıldı. Kralın Halonnesos adası üstüne yaptığı şüpheli tekliflere karşı koydu. Demosthenes'in eserleri arasında sayılan ve 342'de verilen *Halonnesos Üstüne* (Peri Halonnesu) adlı nutuk ona mal edilir. (L)

HEGESİPPOS Aziz, yahudi asıllı, II. yy. hıristiyan yazarı (öl. Commodus zamanında). Doğu ve batı kiliselerinin geleneklerini derlemek için Küçük Asya ve Roma'yı dolaştı. Hıristiyanlığın başlangıcı üstüne *Hypomnemata* (Hatıralar) başlığını taşıyan bir eser yazdı. Bugün elde bu eserden yalnız bazı parçalar vardır. (L)

HEGİAS, Med savaşları zamanında yaşayan yunanlı heykeltıraş. Pheidias'ın ustası olarak bilinir. Atina Akropoli'sinde imzasına rastlandı. (L)

HEGUMENİTSA, yaygın şekliyle **İghumenitsa,** Yunanistan'da köy, Epir'de, Thesprotia nomos'unun merkezi, İonia denizi kıyı-

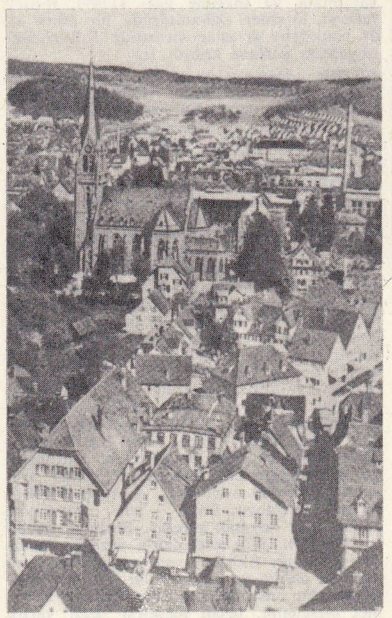

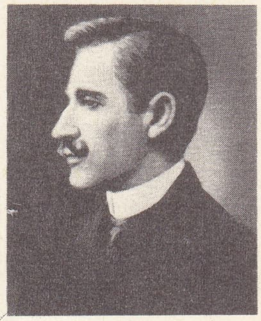

Verner von HEİDENSTAM

HEİDENHEİM

Foto. Alman Turizm bürosu, X (LAROUSSE); Dizionario Enciclopedico italiano

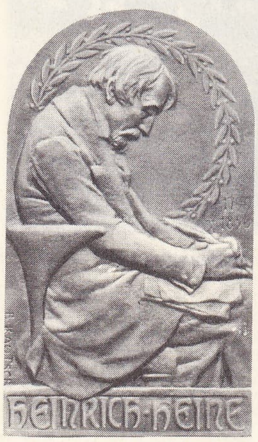

Heinrich HEİNE

sında; 2 100 nüf. (L)

HEGYALJA yükseltileri, Macar sırtının en doğu kısmı, slovak sınırı yakınında; her tarafı ormanlarla örtülüdür; Tisza ovasına hâkim yamacı hariç, ıssızdır; bu yamaç meyve bahçeleri ve bağlarla (Tokay şarabı) örtülüdür. (L)

HEHE'LER, Ekvator Afrikası'nda Nyassa gölünün kuzeybatısında İringa dolaylarında yaşayan karaderili halk. (L)

HEİBERG (Gunnar), norveçli yazar (Christiania 1857 - ay.y. 1929). Zengin bir ailenin çocuğuydu. Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak gazetecilik ve tiyatroculuk yapmağa başladı. 1884 ile 1888 arasında Bergen'deki Millî tiyatronun yöneticiliği görevinde bulundu. Aşırı siyasî görüşlerini yansıtan oyunlarında sosyal yergiler ağır basar: *Tante Ulrikke* (Ulrikke Hala) [1879, 1884'te basıldı]; *Kong Midas* (Kral Midas) [1890]; *Des Store Lod* (Büyük İkramiye) [1895]; *Folkeraadet* (Halk Konseyi) [1897]; *Kjaerlighet Til Naesten* (İnsanları Sevmek) [1902]. Aşkı, karşı konulması imkânsız bir tabiat kuvveti olarak gösterdiği *Konstnere* (Sanatçılar) ve özellikle *Balkonen* (Balkon) adlı romanları en tanınmış eserleridir. (L)

HEİBERG (Johan Ludvig), danimarkalı yazar (Kopenhag 1791 - Bonderup, Ringsted yakınları 1860). Peters Anders Heiberg'in oğludur. İlk vodvili *Kong Solomon og Yorgen Hattemager*'dir. (Kral Süleyman ve Şapkacı) [1825]. Daha sonra bu türde pek çok eser verdi; içlerinden en tanınanı *De Uadskillelige*'dir (Ayrılmazlar) [1827]. Bu hafif komedilerin yanı sıra peri masallarına benzeyen romantik dramlar da yazdı: *Elverhöj* (Elfler Tepesi) [1828], *Syvsoverdag* (Yedi Uykucunun Günü) [1840]. Kiel'de profesörlük yaparken Hegel'in felsefe sistemini benimsedi; XIX. yy. Danimarka kültür ve sanatını bu ölçülerle tenkit etti. Kopenhag edebiyat hayatının, özellikle tiyatro alanında gerçek diktatörü sayıldı. Royal tiyatrosunun sırasıyle tercümecisi (1829-1839), sansürcü (1839-1849) ve yöneticisi (1849-1856) oldu. Bu yetkiye dayanarak İbsen'in ve Björnson'un ilk oyunlarını reddetti. Şiirler de yayımladı. En önemli şiir kitabı *Nye Digte*'nin (Yeni Şiirler) bir bölümü olan *En Sjael Efter Döden*'dir (Ölümünden Sonra Bir Ruh) [1841]. (L)

HEİBERG (Peter Andreas), danimarkalı yazar (Vordingborg 1758 - Paris 1841). *Rigsdalersedlens Haendelser*'de (Bir Banknotun Maceraları) [1787; 1793'te satışa çıkarıldı] her çeşit muhafazakârlık biçimine hücum etti. *De Vonner og de Vanner* (Von'lar ve Van'lar) oyununda da yabancı asilleri alaya aldı. Sürekli olarak kovuşturmalara uğrayan yazar, *Dil Sınavı* adlı bir lûgat-broşür yayımladı ve sürgüne gitti (1799). Paris'e yerleşti, Dışişleri bakanlığında bir görev aldı. Napolyon savaşları sırasında Talleyrand'ın yaptığı gezilere katıldı. (L)

HEİDE, Almanya'da (Batı Almanya, Schleswig - Holstein) şehir, Dithmarschen'de, Kiel'in batısında; 23 000 nüf. Zengin bir polder bölgesinin köy pazarı. Küçük petrol yatağı, Makine yapımı. Dokumacılık, Konserve fabrikaları. (L)

HEİDEGGER (Martin), alman filozofu (Messkirch, Baden 1889). Cizvitler yanında ve daha sonra Freiburg-in Brisgau'da öğrenim gördü. Husserl ile ilinti kurdu. 1916 Yılında, Duns Scotus üstüne doktora tezi (*Die Kategorien und Bedeutungslehre des Duns Scotus* [Duns Scotus'un Kategori öğretisi]) yaptıktan sonra, 1923 yılında Marburg'da profesör oldu. Burada, en ünlü eseri *Sein und Zeit*'ın (Varlık ve Zaman) birinci bölümünü yazdı (1927). Az sonra Freiburg'a döndü ve rektör oldu (1933). Nazilere karşı yakınlık gösterdiği için 1945'te görevinden alındı ve ancak 1952'de yeniden ders vermeğe başladı. *Sein und Zeit*'ın büyük ölçüde etki yapması, belli bir durum içinde bulunan insan hakkındaki varoluşsal çözümlemelerinden doğmuştur. Bunlar arasında, dünyada varoluşu, tasarıyı, bırakılmışlığı, kayguyu, ölüm - için - varoluş'u, zamanlılığı saymak gerekir. Bununla birlikte filozofun, *Sein und Zeit*'a yazdığı önsözde açıkladığı fikirleri, son yazılarında yeniden ele aldığı ve pekiştirdiği görülür. Heidegger, bu önsözde, kendisini ilgilendiren temel meselenin, insan meselesi değil varlık meselesi olduğunu ileri sürmüştü. İnsan hakkında yapılan çözümlemeler, sadece, varlık hakkında bilgi edinebilmemizi sağlayan somut metodu ortaya koyuyor ve belirliyordu. «İnsanın somut varlığıyle ilgili özelliklerin çözümlenmesi»nin en son amacı, kendi başına ele alınan insan değil, bu insanın bütün davranışlarında dile getirdiği «burada varoluş»tur (*Dasein*). Heidegger, bütün yaşantıların anlamını ve bu özel anlamın arkasından, varlığın bulunuşunu ortaya çıkaran içdüşünmeli metodu, «yorumlayıcı - fenomenolojik» metot diye adlandırır. Heidegger'in orijinal yanı, fenomenoloji metodunu ontolojinin problemlerine uygulamasıdır.

1947'den sonra yayımlanan eserlerinde, filozofun, varlık problemini fenomenolojik ve varoluşsal açılardan sıyırılarak ele almağa çalıştığı görülür. *Vom Wesen der Wahrheit*'ta (Hakikatin Özü) [1947] veya *Über den Humanismus*'da (Hümanizma Üstüne) [1947], filozofun içdüşünmesi, varlığın apaçıklığından ve «insanoğlunun varlık tarafından ele geçirilmişliği»nden yola çıkar. Somut çözümlemeler ise, ontolojik olgunun ancak ikinci dereceden ve pedagojik örneklemelerini vermekle yetinir. Heidegger felsefesinin güç kavranır olması ve kaypak bir nitelik taşıması, varlığı dile getiren yaşantı ve deneylerin çokluğundan ileri gelir. Bu yaşantı ve deneyler, bizim için, varlığın açığa vurulmasını sağlayan ipuçlarıdır. Filozof, *Sein und Zeit*'taki varoluşsal tema'lardan sonra, *Wom Wessen des Grundes*'te (Temel Varlık Üstüne) [1929] hürriyet kavramının, *Was ist Metaphysik*'te, (Metafizik Nedir) [1929] boğuntu ve hiçliğin, son eserlerinde ise kutsalın ve şiirdeki gizli anlamın çözümlenmesine geçmiştir.

Heidegger'in felsefesi, alman idealizminin büyük geleneği içinde yer alır. Bu felsefe, varlığın bütünselliğini ortaya koyarak içdüşünceyi sona erdirmiş olan Hegel'den sonra felsefe yapmanın nasıl mümkün olacağını araştırır. Ayrıca, varlığı, sonsuz belirmelerinde ortaya koymak yerine, kendi içinde ele alarak *kavramağa* çalışır. Demek ki, fenomenolojik metot, bulunuş fenomenini statik bir açıdan temellendirmekte ve böylece, bulunuş biçimlerini ortaya koyan her türlü diyalektik felsefeden daha derinlere inmeğe çalışmaktadır. Heidegger'in ötedeki eserleri arasında şunları sayabiliriz: *Kant und das Problem der Metaphysik* (Kant ve Metafizik Problemi) [1929]; *Satz vom Grund* (Temel Söz) [1956]; *Unterwegs zur Sprahe* (Dilin Yolları) [1959]; *Nietzsche* (1961); *Die Frage nach dem Ding* (Şeyin Üstüne Sorular) [1962]; *Kants These über das Sein* (Kant'ın Varlık Hakkındaki Tezi) [1963]; *Die Technik und die Lehre* (Teknik ve Öğreti) [1963]. (L)

HEİDELBERG, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Würtemberg) şehir, Neckar'ın sol kıyısında, Bergsrasse kıyısında; 127 300 nüf. Almanya'nın en eski üniversielerinden biri. Tarım ve Ormancılık enstitüsü. Rasathane. Botanik bahçesi. Başlıca yapıları Otton Heinrich (Ott-Heinrich-Bau) sarayı (XVI. yy), Friedrich sarayı (XVII. yy.) ve Ruprecht sarayından (XV. yy.) meydana gelen şato. Güzel Sanatlar müzesi. Şehirde küçük sanayi az ölçüde gelişmiştir: dokumacılık; demiryolu malzemesi ve makine yapımı; seramik; hassas âletler.

— Tar. Başlangıçta basit bir şato olan şehir, Rheinland Pfalz seçici prens ve kontlarının merkezi olunca gelişti. 1386'da kurulan üniversite, XIV. yy.da Almanya'da Calvin'ciliğin merkezlerinden biri haline geldi. Şehir ve şato birçok kere (özellikle 1622'de Tilly tarafından ve 1699'da Louvois'nın emriyle) yıkıldı. Napolyon, 1803'te Heidelberg'i Baden büyük dükalığına bağladı. (L)

Heidelberg insanı. Bk. MAUER İNSANI.

Heidelberg kateşizmi, sembolik protestan kitaplarının en ilgi çekicisi. Pfalz seçici prensi Friedrich III'ün emriyle 1563'te alman dilinde yazıldı. Ursinus ve Olevianus adında iki üniversitelinin eseridir. Biri bilgin, öteki koyu sofu olan bu iki yazar, esere kendi özelliklerini vermişlerdir. Eser, seçicinin görüşünü açıklar. Seçici Luther'ciliğe karşı Calvin ve Zwingli'nin tarafını tutuyordu. Aşırı luther'ciler karşı eyleme geçtiler. İmparator Maximilian eserin Augsburg barışına aykırı olduğunu ilân etti. Fakat eser Almanya dışında yayıldı ve Dordrecht Dinişleri meclisinde de tanındı (1618-1619). Eser başarısının büyük kısmını, polemikten kaçınmasına borçludur. (L)

Heidelberg üniversitesi, Almanya'da Heidelberg şehrinde bulunan ve kız erkek karışık öğretim yapan üniversite. Baden-Würtemberg eyaleti Eğitim bakanlığına bağlıdır. 1386'da Kutsal Roma imparatorluğu seçici prenslerinden Ruprecht I tarafından kuruldu. Almanya'nın en eski üniversitelerinden biridir. Asıl adı Ruprecht-Karl üniversitesidir. Heidelberg üniversitesi XVI. yy.ın sonu ve XVII. yy.ın başlarında ün kazanmağa başladı. Özellikle Calvin taraftarı ilâhiyatçıların toplanma merkezi oldu. Bu sebeple de Otuz yıl savaşlarında çok zarar gördü. 1622'de kütüphanesi yağma edildi ve Roma'ya taşındı. 1626'da kapanan üniversite ancak 1652'de Vestfalya barışından sonra yeniden açılabildi. 1689'da Fransa kralı Louis XIV.'ün bu bölgeye saldırması üzerine üniversitenin de bazı binaları yandı ve birçok değerli evrak ortadan kayboldu. Her şeye rağmen üniversite 1700'de öğrenime yeniden başladı. Napolyon savaşları da üniversitede büyük hasarlara yolaçtı, fakat Karl Friedrich von Baden savaşın yolaçtığı zararların giderilmesi için büyük bir para yardımında bulundu. 1816'da kütüphanenin büyük bir kısmı geri getirildi. XIX. yy.da birçok ünlü alman bilgini Heidelberg üniversitesiyle ilişki kurdu. Ayrıca üniversite özellikle tıp eğitimi yapmak için dünyanın birçok yerinden öğrenciler gelmeğe başladı. Üniversite, İkinci Dünya savaşının son aylarında kapandı, 1946'da yeniden açıldı. Üniversitede bugün İlâhiyat, Hukuk, Tıp, Dişçilik, Felsefe, Tabiat Bilimleri ve Matematik fakülteleri bulunur. Kayıtlı öğrenci sayısı 11 000 kadardır. (L)

HEİDELOFF (Karl Alexander VON), alman mimarı, ressamı ve yazarı (Stuttgart 1788 - Hassfurt 1865). Eski germen üslûbunda, Nürnberg'te Frauenkirche taç kapısını, Leipzig'te katolik kilisesini inşa etti. (L)

HEİDENAU, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) şehir, Elbe'nin sol kıyısında, Dresden'in yukarı kesiminde; 19 400 nüf. (L)

Heidenhain (veya **Gianuzzi hilâlleri**). Dokubil. Yeni ay veya hilâl (ayça) şeklinde küçük hücreler. (Çenealtı tükürük bezlerinin dibinde bulunur. Tükürükteki albüminlerin bu hilâllerden salgılandığı sanılmaktadır. (L)

HEİDENHAİN (Martin), alman histoloji bilgini (Breslau 1864 - Tübingen 1949). Rudolf Heidenhain'in oğlu. Modern histolojinin en önemli kişilerinden biridir. Tübingen üniversitesinde ders verdi, hücre morfolojisi ve fizyolojisi üzerine faydalı incelemeler yaptı. Hayvan vücudunun basit kısımlarının ultramikroskobik yapılardan meydana geldiğini ve değişik tipteki hücre yapılarının da farklı hücrelerin veya bazı hallerde aynı hücrenin sitoplazmasında bulunabileceğini ileri sürdü. (L)

HEİDENHAİN (Rudolf Peter Heinrich), alman hekimi (Marienwerder [bugün Kwidzyn], Polonya 1834 - Breslavia 1897). Breslavia üniversitesinde fizyoloji ve histoloji okuttu. Salgı bezlerinin salgıları ve görevleri üzerine incelemeler yaptı. Böbrek epitelyumunun salgı faaliyetini tanımladı. (L)

HEİDENHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Schwaben Jura'sının arkasında; 48 600 nüf. Rönesans üslûbunda şato. Makine yapımı (dokuma tezgâhları, türbinler). Elektrik teçhizatı. Dokuma (pamuk, yün) sanayii. Mobilya. (L)

HEİDENSTAM (Verner VON), isveçli yazar (Olshammar, Örebro yakınları 1859 - Övralid, Stockholm 1940). Sıhhatsiz bir çocuk olduğundan ciddî bir öğrenim yapamadı. 1876'da romantiklerce pek özlenen Doğu ülkelerinde, Yunanistan'da, Mısır'da, Filistin'de, Suriye'de gezilere çıktı. Dönüşte ilk şiir kitabı olan *Vallfart och Vandringsaar*'ı (Avarelik ve Hac Yılları) [1888] yayımladı. Bu şiirdeki coşkun yaşama sevinci natüralist bir edebiyat ortamında büyük bir olay sayıldı. Çok geçmeden *Endymion* [1889] ile yeni bir edebiyat okulunun bildirisi olan *Renässans* (Yeniden Doğuş) [1889] çıktı. Bu yeni romantik edebiyatın en önemli eseri büyük bir manzum roman olan *Hans Alienus*'tur

Foto. LAROUSSE

[1890]. Bu romandaki melankoli daha çok *Dikter*'de (Şiirler) [1895] ağırlığını duyurur. Karl II'nin askerlerine verilen *Karolinerna* [1897-1898] adını taşıyan hikâyelerinde İsveç'in zaferlerle dolu tarihini övdü. İsveç milliyetçiliğinin ilk öncülerindendir. Zamanla yığından tiksinmeğe, «üstün nitelikteki insanlar»a karşı hayranlık duymağa ve bir «büyüklük mistikliği»ne yöneldi. *Sankt Gören Och Draken* (Aziz Georgius ve Ejderha) [1900], *Heliga Birgittas Pilgrimsfärd* (Azize Birgitta'nın Hacca Gidişi) [1905], *Folkungaträdet* (Folkungar Ağacı) [1905-1907]. Son eseri olan *Nya Dikter* (Yeni Şiirler) [1915] şaheseri sayılır. 1916'da Nobel Edebiyat ödülünü kazandı. (L)

HEİDER (Karl), avusturyalı zooloji bilgini (Viyana 1856-Berlin 1935). Çok sayıda deneysel embriyoloji incelemesi yaptı. «Mozaikli yumurta» terimini ilk defa kullandı. Özellikle selentere, porifera ve böceklerin gelişmesini inceledi. (L)

Heidi, çocuk edebiyatının klasiklerinden. İsviçreli yazar Johanna Spyri'nin (1827-1901) eseridir. Almanca olarak yazıldı. İlk defa 1880 ve 1881 yıllarında iki cilt halinde basıldı. Pek çok dile çevrildi. Yetim bir kız olan Heidi, İsviçre Alplerinde büyükbabası ile beraber yaşar, bir keçi sürüsüne bakar. Sakat bir çocuğa arkadaşlık etmek üzere şehre gönderilir, fakat köyünü ve eski hayatını özlemeğe başlar. Sonunda büyükbabasına kavuşur. Sakat çocuk da Heidi'ye yaptığı ziyaretlerden birinde yürümeyi başarır. Yazar, çocukların dünyasına girmeyi onların üzüntü ve sevinçlerini canlandırmayı büyük bir ustalıkla başarmıştır. Heidi birçok filme konu oldu. (L)

HEİFETZ (Jascha), amerikalı kemancı (Vilna, Rusya 1901). Üç yaşında keman çalmayı öğrendi. Altı yaşında ilk defa sahneye çıktı, Mendelssohn'un *Keman Konçertosu*'nu çaldı. 1910'da Petersburg'da Leopold Auer'in öğrencisi oldu, burada ilk defa 30 nisan 1911'de resmen sahneye çıktı, bunu 24 mayıs 1912'de Berlin'de verilen bir resital takip etti. Aynı yılın sonbaharında Arthur Nikisch yönetimindeki Berlin Filarmoni orkestrası eşliğinde çaldı. Üstün yeteneği herkesçe kabul edilen Heifetz Avusturya ve İskandinav ülkelerinde uzun turneler yapmak üzere anlaşmalar imzaladı.

Heifetz A.B.D.'de ilk defa New York'ta 27 ekim 1917'de çaldı ve herkesi kendine hayran bıraktı. Bundan sonra dünyanın en ünlü müzik sanatçılarından biri olarak kabul edildi. 1925'te A.B.D. uyruğuna geçti, Kaliforniya'ya yerleşti. 1934'te ilk defa Rusya'ya gitti, bir kahraman gibi karşılandı.

Heifetz sanat hayatı boyunca dünyayı birkaç defa dolaştı. 1960 Yıllarında, yorumlama ve teknik gücünün doruğuna vardığı bir sırada resital vermekten vaz geçti, plak doldurmağa ve çellocu Gregor Piatigorskiy ve viyolacı William Primrose ile birlikte oda müziği konserleri vermeğe başladı.

Heifetz başka çalgılar için yazılmış pek çok eseri kemana uyguladı. Birçok önemli çağdaş bestecinin keman konçertolarını tanıttı. Bu besteciler arasında sir William Walton, Louis Gruenberg ve Maria Castelnuovo - Tedesco da vardır. (L)

HEİJERMANS (Herman), hollandalı oyun yazarı (Rotterdam 1864 - Zandvoort 1924). Genç yaşta, SAMUEL FALKLAND adıyle, *Schetsen* dizisinde eserler yayımladı. Romanlar yazdıysa da, daha çok oyunlarıyle tanındı: *Ghetto* (1899); *Op Hoop van Zegen* (Sağlam Umut); *Allerzielen* (1905). Bu eserler Hollanda'da büyük ilgi gördü. (L)

Heiji Monogatari, XIII. yy.da yazılmış japon destanı; yazarı belli değildir; Taira hükûmeti devrinde geçen olayları anlatır. Bk. GUNKİ. (L)

Heike Monogatari, XIII. yy.da yazılmış japon destanı; yazarı belli değildir; Taira ailesinin mücadelelerini anlatır. Bk. GUNKİ. (L)

HEİL (VAN). Bk. VAN HEİL.

HEİLBRONN, Almanya'da (Batı Almanya, Baden - Württemberg) şehir, Neckar kıyısında: 87 200 nüf. Gotik üslûbunda katedral. Rasathane. Irmak limanı ve sanayi merkezi: çelik fabrikaları; makine yapımı; kimya, dokuma ve besin sanayii; ayakkabı ve kâğıt fabrikaları. Tuz ocakları. Şehir, İkinci Dünya savaşında büyük zarar gördü. (L)

HEİLBUTH (Ferdinand), alman asıllı fransız ressamı (Hamburg 1826 - Paris 1889). Papalık Romasi'ndan sahneler ve tarihle ilgili tablolar yaptı; ama daha çok Paris'teki zarif hayatı gösteren resimleriyle tanınır (*Köpekli Kadın*, Bayeux müzesi; *Pembe Fiyonklu Genç Kadın*, Bordeaux müzesi). [L]

HEİLİGENBLUT, Avusturya'da (Kärnten) köy, Hohe Tauern'lerin güney yamacında; 1 400 nüf. Gross-Glockner yolunun ucunda, önemli dağcılık ve kış sporları merkezi. (L)

HEİLİGENKREUZ, Avusturya asıllı olduğu sanılan ressam ve minyatürcü (XV. yy. başı). Yaklaşık olarak 1410'da Aşağı Avusturya'daki sistersiyen Heiligenkreuz manastırı sunağını resimledi (bugün Viyana müzesinde). İç tarafında *Cebrail'in Meryem'e Müjdesi* ve *Azize Caterina'nın Kutsal Evlenmesi*, dış tarafında Meryem ile İsa ve Azize Dorothea tasvirleri bulunan küçük masalar resimledi. Bu eserler ressamın ince geç gotik üslûbunu açıkça ortaya koyar. Heiligenkreuz'un minyatürlerinde macar sanatının ve Paris okulunun etkileri görülür. (L)

HEİLİGENSTADT, Avusturya'da yer; eskiden bağcıların yaşadığı bir köy olan Heiligenstad, bugün Viyana'nın bir kısmıdır. Beethoven sağırlığından şikâyet ettiği ünlü mektubunu (*Heiligenstadt vasiyetnamesi* denir) burada yazdı. (L)

HEİLLER (Anton), viyanalı orgcu (Viyana 1923). 1945'ten beri Viyana akademisinde org öğretmeni ve dünya çapında bir virtüozdur. Bir *Kuzey Senfonisi* (1946), beş missa, bir *Mezmurlar Kantatı* (1955), bir *Te Deum*, org parçaları, solo, koro ve iki piyano için *Tentatio Jesu* (1956) bestelediği başlıca eserlerdir. (L)

HEİLMANN (Josué), fransız sanayicisi ve mucidi (Mulhouse 1796-ay.y. 1848). Dokuma makineleri icat etti. Bunların en önemlisi dikey mekanik dokuma tezgâhıdır (1823). Bu tezgâh o zaman ithal edilen ingiliz modellerinden üstündü, otomatik bir kumaş gergisi vardı. Heilmann bundan başka bugün de kullanılan pantografli bir nakış makinesi (1828) ve «tüylü kumaşları, özellikle ipeklileri dokumak ve kesmek için mekanik bir tezgâh» (1841) yaptı. 1844'te tarama usulünü tümüyle yeniden incelemeğe başladı ve yepyeni bir tarak makinesi yarattı. Bu makinede taraklar işlerken değişik dokuma telleri çekiliyor, böylece taraklanmış şeritteki uzun tellerin tümünü tutmak ve fireyi yok etmek mümkün oluyordu. Bugün de düz taraklarda Heilmann'ın ilkeleri uygulanır. (L)

HEİLOS i. Ispartalı kölelere verilen ad.

— ANSİKL. *Heilos*'lar özel kişilere bırakılmış devlet köleleridir; özel kişiler bunları satamaz, serbest bırakamaz, kovamaz ve kendilerine belirli zamanlarda ödenmesi gereken ücreti değiştiremezler. Kökleri tartışmalıdır. En eskileri belki de Dorlar öncesi, hattâ Akhalar öncesi peloponnesos halklarındandı; Messenia heilos'ları ise İkinci Messenia savaşından (M. Ö. VII. yy.) sonra Ispartalılara yenilen ve tamamıyle onlara tabi olan Messenia'lılardır. Heilos'ların maddî durumu kötü değildi. Toprak kölesiydiler, tarlaları bildikleri gibi ekerlerdi. Efendilerinin istediği toprak geliri sabit olduğu için, tarım alanındaki her türlü ilerleme onların maddî durumunu düzeltirdi. Fakat hukukî durumları kötüydü, her türlü siyasî haktan yoksundular, yasalarca korunmuyorlardı; sayılarının çokluğu, azınlıkta kalan Ispartalıları korkutuyordu. Silâh taşımaları ve toplanmaları yasaktı. Plutarkhos'a göre krypteia (gizli polis) genç ıspartalıların geceleri gerçek bir heilos avı yaparak askerlikte yetişmelerine izin veriyordu. Fakat Isparta düşmanlarının çıkardığı bu gibi hikâyelere fazla güvenmemek gerekir. Ispartalılar, M. Ö. 464 yılında üçüncü Messenia savaşına yolaçan heilos isyanlarından korkarlardı. Bununla beraber heilos'lar uşak veya hafif piyade olarak savaşa giderler, ganimetten pay alırlardı. Vatandaşların ve bu sebeple askerlerin sayısının azalması karşısında, reform taraftarları heilos'ları hürleştirerek vatandaş kitlesini arttırmayı düşündüler. III. yy.da Kleomenes III onlara hürriyetlerini satın alma imkânını verdi. Bu tedbirden altı bin kişi yararlandı. Heilos'lar Ispartalıları

HEİNRİCH I
Cabinet des Estampes, Paris

her türlü tarım işinden kurtararak onların düşman toprağında konaklayan ve uzak yerlerde savaşmayan devamlı bir vatandaş ordusu kurmalarına imkân verdiler. (L)

HEİLPRİN (Angelo), amerikan uyruklu macar jeoloji ve paleontoloji bilgini (Satoraljaujhely, Zemplen yakını, Macaristana 1853-New York 1907). Philadelphia (1880) ve Yale (1890) Tabiat Bilimleri akademisinde paleontoloji ve jeoloji profesörlüğü yaptı. Florida, Meksika, Alaska ve Martinik'te bilimsel gezilere çıktı ve Martinik'teki volkanları inceledi. (L)

Ernst HEİNKEL

HEİM (Albert), isviçreli jeolog (Zürich 1849 - ay.y. 1937). Zürich Politeknik okulunda (1873) ve Zürich üniversitesinde (1877) profesörlük yaptı. Katı ve sert kayaların bile yerin derinliklerinde plastik maddeler gibi hareket ettiklerini ispatladı. Böylece kıvrımlanmayı açıklamış oldu. Buzulların yolaçtığı erozyonun önemsiz olduğunu savundu. (L)

HEİM (François Joseph), fransız ressamı (Belfort 1787-Paris 1865). 1807'de Roma ödülünü kazandı, Paris'teki birçok kilisenin duvar süslemelerinde çalıştı (Saint-Gervais, Notre-Dame). Versailles müzesinde *Rocroi Savaşı*, Louvre'da ise 1824 *Sergisinin Sonunda Charles X'un Sanatçılara Ödül Dağıtması* adlı tablosu bulunur. Bu eserde her baş belirli bir portredir. (L)

HEİM (Jacques), fransız kadın terzisi (Paris 1899-Neuilly 1967). Pamuklu basma modasını çıkardı, basma desenleri için Raoul Dufy gibi sanatçılara başvurdu. 1946'da «bikini»nin öncüsü «atom» mayosunu ortaya attı. Büyük sürümün modacılıktaki önemini ilk anlayanlardan biridir. Modellerinin yapımı için A.B.D. ile lisans anlaşması imzaladı. (L)

HEİNRİCH III
XI.yy. minyatürü

HEİM (Roger), fransız botanikçisi ve mantar uzmanı (Paris 1900). Yaptığı ilk araştırmalar yükseklerde yetişen mantarlar üstünedir. Yeryüzünün hemen her bölgesindeki mantarlar üstüne geniş araştırmalara (sistematik, soyoluş) girişti. (L)

HEİMDALL, iskandinav mitolojisinde bir tanrının adı. Odin ile dev Geirröd'ün dokuz kızının oğlu. Göğü yere bağlayan Bifrost'u (Gökkuşağı) bekler. RIG adıyle yeryüzünü dolaşmış ve insan soyunu ortaya çıkarmıştır. Kıyamet günü tanrıları o çağıracaktır. (L)

HEİMİN, derebeylik devri Japonyası'nda, soyluların dışında kalan ve köylüler, zanaatçılar, tacirlerden meydana gelen üç halk sınıfından biri. (Heimin'lerin üstünde, askerî kast *buke*'den olan *samuray*'lar; altında da japon paryaları *eta*'lar vardı.) [L]

HEİMWEHREN [haymverın] çoğl. i. («aile

HEİNRİCH II ve hanımı
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

HEİNRİCH IV

Anthonie HEINSİUS

ocağını koruma» anlamında alm. k.). 1919'dan itibaren toplumcu hıristiyanlar tarafından, mevcut sosyal düzeni korumak amacıyle kurulmuş avusturya milliyetçi derneklerine verilen ad. (Sosyalist Schutzbund'a karşıydılar. Sık sık gösteriler yapan Heimwehren'lerin özellikle 15 temmuz 1927 ayaklanmasından sonra büyük siyasî etkileri oldu. Buhran dönemi olan 1931 eylülünde ayaklanan Steiermark Heimwehren'lerinin silâhları ellerinden alındı. Dolfuss tarafından desteklendikten sonra 1938'de Anschluss sırasında lağvedildiler.) [L]

HEİNE (Heinrich), alman yazarı (Düsseldorf 1797 - Paris 1856). Yoksul bir musevî ailesinin çocuğudur. Berlin, Göttingen ve Bonn'daki hukuk öğrenimini ancak Hamburg'lu zengin amcasının yardımlarıyle yapabildi. Bonn'dayken (1819-1920) profesörlerinden biri olan A.W. Schlegel'in etkisiyle romantizme yakınlık duydu, 1821'de Berlin'de Hegel'in etkisi altında kaldı. İnkâr edilmez edebî yeteneğini bir rhénan gazetesine ocak-haziran 1821'de gönderdiği *Briefe aus Berlin* (Berlin Mektupları) ve özellikle ilk *Gedichte* (Şiirler) [1821] ile kabul ettirdi. 1823'te *Tragödien nebst einem lyrichen İntermezzo*'yu (Lirik bir Entermezzo ile Trajediler) yayımladı. Bu eserde geleneksel romantik temalarla daha sonraki eserlerinde beliren mizah havası karışmış durumdaydı. *Almanzor* ve *Ratcliff* trajedilerine eş olarak yazdığı bu entermezzo Heine'nin tiyatro konusundaki tek denemesidir. 1823'te Hamburg'a geldi, genç kuzeni Theresa'ya âşık oldu, fakat karşılık görmedi. Heine onunla evlenmek istiyordu. Göttingen'e geri dönerek öğrenimini bitirdi, doktorasını verdi, vaftiz edildi (1825). Bu gayretleri boşuna oldu, çünkü Theresa 1828'de başka biriyle evlendi. Heine'nin sanatında olgunlaşma bu tarihte başlar. *Die Heimkehr* (Dönüş) adlı manzum romanında Hamburg'un havası vardır. Kuzey denizine ve Norderney adasına yaptığı bir geziden sonra *Die Nordsee*'yi (Kuzey Denizi) [1825-1826] yazdı. Aynı yıllarda (1824) Harz'a yaptığı bir yolculuk sonunda *Die Harzreise*'yi (Harz Gezisi) yayımladı. Bu çeşitli eserleri *Das Buch Der Lieder*'de (Şarkılar Kitabı) biraraya getirdi (1827). 1844'te o güne kadar yayımladığı bütün eserlerini yeniden bastırdı. 1827'de İtalya ve Büyük Britanya'ya yaptığı yolculuklar *Reisebilder*'i (Yolculuk Resimleri) yazmasına yolaçtı. Bu kitaplarda Heine, liberalizmin etkisini taşıyan siyasî fikirlerini açıklıyordu. Kitapları birçok alman ülkesinde sansür edildi. Bu yüzden 1830 ihtilâlinden sonra Fransa'ya gitmek zorunda kaldı, bir daha memleketine geri dönmedi. Fransız edebiyat çevrelerinde ilgi ve sevgiyle karşılandı, fransız ve alman aydınları arasında bir yakınlaşma yaratmağa çalıştı. Bu konudaki çabalarını yansıtan yazıları *Gazette Universelle d'Augsbourg*'da çıktı, bu yazılar sonra *Französische Zustände* (Fransa'nın Durumu) [1832] adlı bir kitapta biraraya getirildi. Ayrıca 1833'te *De l'Allemagne* (Almanya Üstüne) adlı fransızca bir edebî inceleme yayımladı.

Fransız sanat hayatına karışmıştı. 1843'te *Atta-Troll*'u 1884'te *Deutschland, ein Wintermärchen*'i (Almanya, Bir Kış Masalı) yayımladı. Aynı yıl *Romanzen* (Romanslar) ve yakın dostluk kurduğu Karl Marx'ın öğretisinin etkisinde yazılmış *Zeitgedichte* (Çağın Şiirleri) adlı şiirlerini *Neue Gedichte* (Yeni Şiirler) adıyle yayımladı. Hastalığının ilerlemesi yüzünden sekiz yıl (1848'den ölümüne kadar) yataktan çıkamadı, 1851'de *Romanzero* adıyle basılan birkaç önemli şiirini bu yıllarda yazdı.

Büyük alman romantiklerinin sonuncusu sayılan şair genç yaşta değerini kabul ettirmişti. Heine, 1851'de yazdığı vasiyetnamede görüldüğü gibi en büyük eserinin, Almanya ile Fransa'nın birbirlerini daha iyi anlamaları yolunda gösterdiği çabalar olduğu kanısındaydı. Gerçekten de bu çalışmaları boşa gitmiş sayılmaz. Heine, bugün *Loreley*, *Silezya Dokumacıları* gibi birkaç ünlü ve çok güzel şiirin yazarı olarak tanınmaktadır. (L)

HEİNECKE (Johann Gottlieb), lat. **Heineccius**, alman hukukçusu ve filozofu (Eisenberg, Altenburg 1681-Halle 1741). Halle üniversitesinde profesördü, uzun süre Prusya kralına danışmanlık yaptı. Çok sayıdaki eserleri *Opera ad Universam Jurisprudentiam, Philosophiam et Litteras Humaniores Pertinentia* (1774) başlığı altında oğlu tarafından yayımlandı. (L)

HEİNE-GELDERN (Robert), avusturyalı etnoloji bilgini (Grub 1885). Viyana üniversitesinde doçent. Prehistorya, etnoloji ve güneydoğu asya halklarının sanatı üstünde birçok araştırma yaptı. Başlıca eserleri: *Südostasien* (Güneydoğu Asya) [1923]; *Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier* (Malaya - Polinezya'lıların Anayurtları ve İlk Göçleri) [1923]; *China, die ost kaspische Kultur und die Herkunft der Schrift* (Çin, Türkistan Medeniyeti ve Yazının Doğuşu) [1950]. (L)

Heine - Medin hastalığı, omurilik önköklerinden doğan bulaşıcı çocuk felci. Alman hekimleri Jakob von Heine (1800-1879) ile Karl Oskar Medin (1847-1927) tarafından tanımlanmıştır. (L)

HEİNESEN (Andreas William), danimarkalı yazar (Thorshavn, Foer-Oer adaları 1900). Gerçekçilikten mistik görüşe, ruh tahlilinden güzellik tasvirine geçerek eserlerinde tabiatı ve doğduğu adaların törelerini dile getirdi. Şiir kitapları (*Arktiski Elegier* [Kuzey Ağıtları], 1921; *Stjernerne Waagner* [Yıldızlar Uyanıyor], 1930); romanları (*Fırtınada Tanyeri* [1934]; *Den Sorte Gryde* [Kara Tencere], 1949; *De Fortable Spillemaend* [Kayıp Kemancılar], 1950; *Umut* [1964]) ve hikâyeleri (*Büyük Işık* [1957]; *Gamaliels Besaettlse* [Gamahil'in Alınışı], 1960) vardır. (L)

HEİNİCHEN (Johann David), alman bestecisi (Krössuln, Weissenfels yakını 1683 - Dresden 1729). On altı missa ve yüzden fazla dinî beste yazdı. Ayrıca on dört opera, altmış üç kantat, dört sinfonia ve çok sayıda çalgı müziği besteledi. (L)

HEİNİCKE (Samuel), alman pedagog ve eğitimcisi (Nautschütz, Weissenfels [Saksonya] 1727 - Leipzig 1790). Dil öğretiminde sağır dilsizlere uygulanan ve alman metodu adı verilen metodu geliştirdi. Sağır dilsizlerin eğitimi için Leipzig'de bir enstitü kurdu (1778). Sağır dilsizlerin mimiklere dayanan bir işaret diliyle eğitilmeleri gerektiğini ileri süren çağdaşı Epée papazına karşı, Heinicke konuşma metodunun üstünlüğünü savundu. Bu metot, konuşanın ağız hareketi ve biçimiyle hecelenen kelimeyi görmek (dudaktan okuma) esasına dayanıyordu. Başlıca eseri *Über die Denkart der Taubstummen*'dir (Sağır Dilsizlerin Düşünme Şekli Üstüne) [1780]. (L)

HEİNKEL (Ernst), alman havacılık mühendisi (Grünbach, Württemberg 1888-Stuttgart 1958). 1911'de ilk uçağını yaptıktan sonra «Albatros» firmasına başmühendis olarak girdi. Birinci Dünya savaşı süresince Hansa - Brandenburg kuruluşları, seri halinde askerî uçak imali için atelyelerini onun emrine verdiler. 1919'da Versailles antlaşmasıyle Almanya'nın savaş uçağına sahip olması yasaklandığı için göç etmek zorunda kaldı. Yeniden silâhlanma sırasında yurduna döndü, Dranienburg'da fabrikalar kurdu. Bunlar 1939'da alman havacılık sanayiinin en önemli fabrikaları oldu. Bu fabrikalarda birçok uçak ve denizuçağı yapıldı. (L)

HEİNLEİN (Robert A.), amerikalı yazar (Butler, Missouri 1907) 1929'da Annapolis'teki A.B.D. Denizcilik akademisini bitirdi, sonra Los Angeles'teki California üniversitesinde matematik ve fizik öğrenimi yaptı. 1939'da yazarlığa başladı. En ünlü romanları, *Door into Summer* (Yaza Açılan Kapı) [1957] ve *Stranger in a Strange Land*'dir (Yabancı bir Ülkedeki Yabancı) [1961]. İkinci roman kaçırılarak Amerika'ya götürülen bir merihlinin hikâyesini anlatır. Heinlein'in çocuklar için yazdığı eserleri büyükler tarafından da ilgiyle okundu. Bunlardan biri olan *Farmer in the Sky* (Gökteki Çiftçi) [1950] Jupiter'in uydularından birinde, dünyada kullanılmak üzere yiyecek maddesi yetiştirilmesini anlatır. *Rocket Ship Galileo* (Galileo Roket Gemisi) [1947], *Destination Moon* (İstikamet Ay) [1950] adıyle filme çekildi. Değerli eserlerinden biri de *The Star Beast*'tir (Yıldız Canavarı) [1950]. (L)

HEİNOLA, Finlandiya'da (Mikkeli ili) şehir, Jyrängönvirta kıyısında; 10 000 nüf. Kymmenegard eyaleti valilerinin eski konağı. Kereste sanayii. Maden suyu kaynakları. (L)

HEİNRİCH I (1244-1308), Hessen'in ilk landgraf'ı (1265-1308), Brabant dükü Hendrik ile Thüringenli Sophia'nın oğlu. Thüringen veraseti ortaya çıktıktan sonra landgraf'lığa yükseltilmiş olan Hessen'i ele geçirdi (1265). [L]

HEİNRİCH I Kuşçu (876'ya doğr.-Memleben 936), Germania kralı (919-936). İslavları, sonra da Macarları yendi (906), Saksonya'yı kurtardı ve oranın dükü oldu (912). Kendisini halef gösteren Konrad I'e gene de rakip çıktı, Germania krallığına seçildi (mayıs 919). Schwaben'i ve özellikle Bavyera'yı nüfuzu altına aldı kızı Gerberga'yı dük Gilbert ile evlendirerek Lorraine'i tekrar Germania'ya bağladı (928). Dikkate değer bir askerlik sistemi kurdu (şehirlerin tahkimi, kaleler yapılması). İslavlara (Lenzen zaferi ve Prag'ın işgali, 929), Macarlara (933) ve Danimarkalılara (934) karşı başarıyle savaştı. Hükümdarlığı boyunca temel hedefi bu komşu halkların yıllık akınlarına ve tahriplerine karşı imparatorluk sınırlarını sağlamlaştırmak oldu. (L)

HEİNRİCH II Topal veya **Aziz**, Germania imparatoru (Abbach, Bavyera 973 - Grona, Göttingen yakınları 1024). 1022 ile 1024 arasında hüküm sürdü. Heinrich I'in torununun oğludur. 1002'de Germania kıralı oldu. Arduin kendini kral ilân edince İtalya'ya harekete etti. Pavia'da İtalya kralı (mayıs 1004) ve Roma'da imparator (şubat 1014) tacını giydi. Tebasının dinî inançlarından kendini sorumlu sayıyordu, bu yüzden din adamlarını denetledi, keşişliğe yardım etti, devletin kilise üstünde hâkimiyet kurmasını sağladı. Polonya dükü Boleslaw ile bitmez tükenmez çarpışmalar sonucu (1004-1013; 1015 - 1018) Lausitz'i elden kaçırdı. Polonya'nın bağımsızlığını ve Elbe'nin doğusunda almanlaştırmanın gerilemesini kabul etmek zorunda kaldı (Bautzen antlaşması 1018). 1146'da kendisi ve 1200'de karısı Kunigunde azizler katına yükseltildi. Basel katedraline bir altın mihrap bağışladı (bugün Cluny müzesindedir).

— İkonogr. İmparatorun portreleri alman sanatında pek çoktur. Basel'deki altın antependium (Cluny müzesi), Bamberg dua ve âyin kitabı (Münih), Bamberg, Basel, Thann katedralleri ve Rott-am-Inn kilisesi (İgnaz Günther tarafından) heykelleri. Heinrich II efsanesinin hikâyesi Basel'in altın sarısı kutsal ekmek kabında, özellikle Bamberg katedralindeki Heinrich II ve Kunigunde mezarındadır. (L)

HEİNRİCH III Kara, Germania imparatoru (1077-Bodfeld, Harz 1056) Konrad II'nin oğlu ve halefi. Babasının sağlığında Germania kralı seçildi (1028) ve göreve başladı (1039), 1046'da Roma'da imparatorluk tacını giydi. Yüksek derebeyleriyle savaştı (alçak ve yüksek Lorraine dükalıkları arasında şahsî bağı koparılması [1046], Bavyera'nın kontrol altına alınması). Diplomatik yollardan Kuzey İtalya'yı yatıştırdı, kendi çıkarı için Güney İtalya'daki bölünmeleri destekledi (1046). Hükümranlığını Saône ve Rhône'a kadar yaygınlaştırdı, Guillaume V d'Aquitaine'ın kızı Agnès de Poitier ile evlendi. 1043'te İvois'da Fransa kralı Henri I ile buluştu. Bohemya İslâvları (1041), Polonya ve Pomeranya ile Macarlar (1045) onun metbuluğunu tanıdılar. Toscana markisi Bonifaccio sayesinde kiliseyi kendine bağlamlı hale getirdi. Gregorius VI (1046), Silvester III, Benedictus IX'u Papalık makamından indirdi, yerine kendisini kutsayan Clemens II, Damasius II, Leo IX ve Victor II'yi getirdi. Fakat 1046-1056 arasında imparatorun zorba yönetimine karşı tepkiler başladı. İtalya'da Yukarı Lorraine dükü Sakallı Godeffroi, Bonifaccio'nun dul eşiyle evlenerek Toscana'ya hâkim oldu (1054). İmparator onu ele geçiremeyince karısını hapse attı (1055). Güney İtalya'da ise Robert oil Guiscardo'nun Normanları fethettikleri toprakları genişlettiler. Macarlar (1049-1052) ile İslâvlar (1056) yeniden Germenlere başkaldırdılar. Öte yandan kilisede de hürriyete kavuşmak istekleri uyandı. (L)

HEİNRİCH IV (Goslar 1050 - Liège 1106), Germania imparatoru (1056-1106) Heinrich

Foto. X (LAROUSSE)

III'ün oğlu. 1056'da Germania kıralı oldu. Anası naibe Poitiers'li Agnès yetkiyi Heinrich IV'ü büyüten başpiskopos Anno von Köln (nisan 1062) ve Adalbert von Bremen'e (1062-1066) bırakmak zorunda kaldı. Bavyera (1070-1071) ve Saksonya (1069, 1072) isyanlarıyle karşılaşan Heinrich IV yirmi yıl süren iç buhranla uğraştı. Bu sıra Gregorius VII'nin siyaseti (piskopos ve manastır seçimlerinde her çeşit laik iktidarın müdahalesini yasaklayan 1074-1075 devrimci kararnameleri; papanın imparatora üstünlüğünü ilân eden *dictatus papae*) imparator yetkisini tehlikeye sokuyor ve papa ile kavgaya sürüklüyordu. O zaman Heinrich IV, Worms diyetine Gregorius VII'nin düşürüldüğünü ilân ettirdi (ocak 1076); fakat papa kendisini aforoz ederek tahtından indirdi (şubat 1076). Alman prens ve piskoposları Tribur'da toplanarak (ekim 1076), imparatorun boyun eğmesini istediler. İtalya'ya inen Heinrich IV Canossa'ya geldi (ocak 1077) ve günahı bağışlandı. Kilise ile barışınca yeniden hükümdar oldu. Heinrich IV'ün düşmanı olan prensler, papanın kendilerine ihanet ettiğini açıklayarak Schwaben dükü Rudolf'u Roma krallığına seçtiler (mart 1077). Heinrich IV Almanya'ya dönünce, isyan eden Schwaben, Bavyera ve Kärnten düklerini azletti. Fakat Almanya bölünmüş bir durumdaydı. Mellrichstadt (1078) ve Flarchheim'da (1080) sonuçsuz iki savaştan sonra Gregorius VII'yi yıldırmayı boş yere deneyen Heinrich IV, yeniden aforoz edildi (mart 1080). O da Clemens III'ü papa seçtirdi (Bressanone toplantısı, haziran 1080) ve Rudolf von Schwaben öldürüldüğü için İtalya'ya indi ve dördüncü teşebbüsünde Roma'yı ele geçirdi (mart 1084). Orada, Normanların Papalığı desteklemelerine rağmen, Clemens III'ün elinden imparatorluk tacını giydi. Fakat Gregorius VII'nin ölümünden sonra (mayıs 1085), Victorius III, Urbanus II ve Pascalis II, Heinrich IV'e ve oğulları İtalya kralı Corrado (1093) ve geleceğin Heinrich V'ine (1104) karşı direndiler. Heinrich V babasını yakalattı, tahttan vaz geçmesi için zorladı (1105) ve kendisine taç giydirtti (1106). Az sonra Heinrich IV kendisine bağlı bütün derebeyleri tarafından terkedildi.

— İkonogr. Resmi, latince bir elyazmasındaki bir minyatürde vardır. (Vatikan kütüphanesi.) [L]

HEİNRİCH V, Germania imparatoru (1081-Utrecht 1125). Heinrich IV'ün oğlu ve halefi. Babasının sağlığında krallık tacını giydi (1099). Papa Pascalis'in desteğiyle babasına karşı ayaklandı (1105). Heinrich IV'ün ölümünden az önce yeniden taç giydi (1106) Piskoposluk işlerine ve manastır tayinlerine yeniden karışmağa başladı. Almanya'da, babasının taraftarlarını cezalandırdı. İtalya'da Roma'yı işgal etti. Beratlar konusunda birçok güç görüşmeden sonra (Sutri antlaşması, 1111) kendisine taç giydirmesi için papayı zorladı ve laik beratları onaylayan bir imtiyazı imzalattı. Fakat 1112'de Latran konsilinde Avrupa'nın bütün kilise ve manastır ilerigelenlerinin protestoları karşısında papa Pascalis II, verdiği karardan geri döndü, Heinrich V'i aforoz etti. O da Pascal II'nin yerine geçen papa Gelasius II'ye karşı antipapa Gregorius VIII'i çıkardı. Bir kısım soylular ve piskoposlar Heinrich V'e karşı koydu, Köln, Saksonya ve Aşağı-Lorraine isyan etti. İmparator Welfesholz'da (1115) yenildi. 1122'de papa Calixtus II ile Worms antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. Heinrich V'in ölümünde bütün Almanya tam bir derebeylik krizi içinde bulunuyordu. (L)

HEİNRİCH VI Sert ve **Zalim**, Germania imparatoru (Nimègue 1165 - Messina 1197). 1190-1197 Arasında hüküm sürdü. Friedrich Barbarossa'nın oğlu. Roma kralı ilân edildi (Bamberg diyeti, 1169), İtalya krallık tacını giydi (1186), babasının yerine geçti (1190) ve onun siyasetini izledi. Aslan Heinrich ile savaştı, saksonya dükalığını yeniden ele geçirmek için Almanya'ya döndü.(Fulda antlaşması, 1190). Sonra imparatorluk tacını giymek için Roma'ya gitti (1191). Aslan Heinrich'in, Guelfi'ler ve Rheinland-Westfalen beyliğinin desteğiyle yeni bir ayaklanma hazırladığını duyunca, Almanya'ya dönmek zorunda kaldı ve haçlı seferi dönüşü tutukladığı (1193) ancak büyük bir fidye karşılığında serbest bıraktığı Aslan yürekli Richard'ın nüfuzundan yararlanarak bu ayaklanmayı bastırdı. Sonra İtalya'ya döndü, sicilyalı Costanza ile evlenince (1186), Palermo ve Sicilya kralı olarak taç giydi. Bu amaca ulaşmak için Palermo ve Sicilya kralı Tancredo ile savaşmak zorunda kaldı. Catania'da kralı yendi (1194), esir aldığı baronlara işkence yaptı, sonra da kral ailesini Almanya'ya sürdü. İmparatorluğu Sicilya ile birleştirmeğe ve imparatorluğun babadan oğula geçmesini kabul ettirmeğe çalıştı (Main diyeti, 1196). Oğlu Friedrich II'yi ancak Roma kralı seçtirebildi (1196) ve Sicilyalıların bir ayaklanmasını bastırdıktan sonra öldü. (L)

HEİNRİCH VII Lüksemburglu, Germania imparatoru (Valenciennes? 1269 - 1280 - Buonconvento, Siena yakını 1313). 1308 ile 1313 arasında hüküm sürdü. 1308'de papa Clemens V'in himayesinde küçük kardeşi Güzel Philippe'e karşı imparator seçildi. Almanya'da huzuru ve düzeni sağladı. 1310'da Kärnten'li Heinrich'i uzaklaştırarak oğlu Johann'ı Bohemya tahtına oturttu. Kendisi de Roma'da taç giymek için 1312'de İtalya'ya gitti. Ghibellini'ler tarafından çok iyi karşılandı. İtalyan şehirlerine fazla sert davrandı, birçok yanlış hareket yaptı. Napoli'ye karşı giriştiği bir sefer sırasında öldü.

— İkonogr. *Heinrich VII'nin Roma Yolculuğu* minyatürlerinde imparatorun hayatı hikâye edilir. Ayrıca Pisa katedrali kürsüsündeki (Giovanni Pisano) ve anıtkabrindeki (Tino Camaino) yüz resimleri anılmağa değer. (L)

HEİNRİCH VII VON HOHENSTAUFEN (1211 - Martirano, Calabria 1242), Friedrich II'nin oğlu, 1212'de Sicilya kralı ve Schwaben dükü (1216). Babası onu Roma krallığına seçtirdi (1220), Köln başpiskoposu Engelbert'in vasiliği altında kendisine Almanya naipliğini verdi. Heinrich VII prenslere karşı şehir burjuvalarına dayandı. Çoğunlukla babasıyle anlaşmazlığa düştü ve ayaklandı (1234); Almanya'da az destekledi, buna karşı Lombard'ların ittifakını elde etti. Yenildi (1235), Güney İtalya'da hapsedildi ve kendini öldürdü. (L)

HEİNRİCH (Anthony Philip), çek asıllı amerikalı besteci (Schönbüchel, Bohemya 1781 - New York City 1861). Orkestra müziği besteledi, kızılderili temalarını büyük bir ustalıkla kullandı. 1818'de Kentucky'ye göç eden Heinrich, armoni eğitimi görmediği halde şarkılar ve çalgı parçaları bestelemeğe başladı. 1827'de Londra'ya gitti, orada müzik teorisi okudu. 1836'da yeniden A.B.D.'ye dönen besteci burada «Baba Heinrich» adıyle tanındı. 1840-1860 Yılları arasında büyük şöhrete ulaşan sanatçı oldukça milliyetçiydi. Nitekim bu özelliği eserlerinin adından da anlaşılmaktadır: *Vahşi Orman Cininin Şarkısı* veya *«Yankee Doodle»'ın Kıvılcımları, Güçlü bir Orkestra İçin 44 Bölümde bir Büyük Millî Kahramanlık Fantezisi.* (L)

HEİNRİCH Aslan (Ravensburg 1129-Braunschweig 1195), Saksonyalı Kibirli Heinrich'in oğlu. Hohenstaufen'leri babasına ait dükalıkları kendisine geri vermek zorunda bıraktı. Daha çok Saksonya'da, Braunschweig'da kaldı. İslavların ülkelerini aldı ve sömürge yaptı (Mecklenburg ve Batı Pomeranya). Alman komşularıyle Ayı Albrecht ve Adolf von Holstein ile sürekli olarak çarpıştı, Adolf'un elinden Lübeck'i aldı (1158). Baltık siyasetinden ayrılmamak için, kendisini her zaman destekleyen imparator Friedrich Barbarossa'nın Lombardia birliğine karşı istediği yardımı reddetti (1176). Bu yüzden, Heinrich, Halberstadt piskoposu ile çatıştığı zaman imparator onu genel barışı bozmakla suçladı (1179). Aslan Heinrich imparatorluktan kovuldu (1180), Erfurt'a sığındı (1181), Braunschweig ve Lüneburg ile Billung ailesine ait topraklar dışında bütün mülkünü bıraktı. Karısı Mathilde'nin babası olan İngiltere kralı Henry II Plantagenet'in sarayına çekildi (1168). Barbarossa'nın haçlı seferine gitmesinden (1189) yararlanarak topraklarını geri almağa çalıştı ama başaramadı. Ölümünden az önce imparator Heinrich VI ile barıştı (1194).

Aslan Heinrich büyük şehirler kurdu (Münih, Braunschweig, Lübeck); güzel sanatlarla ilgilendi, Braunschweig katedralinde değerli bir hazine topladı. Bu hazinenin bir kısmı Cleveland müzesindedir (A.B.D.). [L]

HEİNRİCH Kalkar'lı («Saygıdeğer»), **Æger** veya **Egher** («Hasta») denir, çileci yazar (Kalkar, Kieve kontluğu 1328 - Köln 1408). Köln piskoposluk meclisi üyesi, sonra Aziz Bruno tarikatı üyesi (1365), daha sonra da tarikatının manastır başkanı, müfettişi ve kronikçisi oldu. Çilecilikle ilgili eserler yazdı. *İmitatione* (Taklitler) adlı eseri onun yazmış olması mümkündür. (L)

HEİNRİCH Raspe (öl. Wartburg 1247), Thüringen landgraf'ı (1227-1247), Romalılar kralı (1246-1247), imparator Friedrich II'ye karşı Germania'da ortaya çıkan gayrımeşru kral, Würzburg diyetinin kararıyle aforoz edildi (1246). O zamana kadar imparatora bağlı kalmış ve onun, dük Avusturyalı Friedrich'e karşı açtığı sefere katılmıştı (1236). Frankfurt yakınlarında, Friedrich II'nin oğlu Konrad IV'e karşı bir zafer kazandıktan sonra hastalanarak öldü. (L)

HEİNRİCH von Meissen, alman saz şairi (Meissen 1260'a doğr.-Mains 1318). Meryem için dinî lieder'ler yazdı; hepsi Colmar elyazmasındadır. FRAUENLOB adıyle anılırdı. (L)

HEİNRİCH von Morungen, Thüringen asıllı alman ortaçağ ozanı (öl. 1222). Şiirleri, benzetmelerinin güzelliği ve duygularının içtenliğiyle, «minnesang» türünün şaheserlerinden sayılır. (L)

Heinrich von Ofterdingen, Novalis'in romanı (1799); yarım kalan bu eserin yalnız birinci bölümü (*Erwartung* [Bekleyiş]) tamamlanmıştır. Yazar, XIII. yy. da yaşamış olan ortaçağ saz şairi Heinrich von Ofterdingen'in hayatı hakkındaki efsaneyi işler; Goethe'nin *Wilhelm Meister*'inden de etkilenmiştir. Eserde, Heinrich von Ofterdingen, romantik güzellik duygusu içinde, ideal peşinde koşan şairin sembolüdür; şiirin sembolü olan mavi çiçeği bulur; bir haçlı seferinin hazırlanışına şahit olur; esrarlı bir mağarada toprağın derinliklerine saklanmış olan değerli madenleri keşfeder, yazarın Goethe'ye benzettiği yaşlı şair Klingshor'un yanında faydalı bilgiler edinir. *Heinrich von Ofterdingen,* Goethe'nin romanına özgü gerçekçilikten yoksunsa da, sevimliliğiyle ilgi çekicidir. (L)

HEİNRİCH von Veldeke, XII. yy.da yaşamış Maastricht'li germen şairi. Ortaçağ germen edebiyatının yaratıcılarındandır. Limburg konuşma dilini edebî bir dil seviyesine yükseltti. Veldeke, 1170-1180 arasında, bir latin kaynağından yararlanarak *Servatius* adlı bir destan, *Le Roman d'Enéas*'tan esinlenerek *Eneide* adlı bir eser ve halk şiiri türünde lied'ler yazdı. (L)

HEİNSE (Wilhelm), alman romancısı (Langewiesen,Ilmenau yakınlarında 1746 - Aichaffenburg 1803). Asıl eseri *Ardinghello und die glückseeligen Inseln*'dir (Ardinghello ve Uğurlu Adalar). Bu eserde toplumdaki yasaklamalar karşısında tutkuyu, aşkı, hazzı savunur. Ardinghello, «Sturm und Drang» akımının tipik bir kahramanıdır Düsturu «yaşanan andan elden geldiğince yararlanmak»tır. Onun için de Paros ve Naksos adalarında, dostlarıyle birlikte, Eski Yunanlıların hayatını yeniden yaşayabileceği bir krallık kurar. Diğer eserleri olan *Hildegard von Hohenthal* ile (1795-1796) ve *Anastasia und das Schachpiel* (Anastasia ve Satranç Oyunu) [1803] estetik görüşleri yönünden önemlidir. (L)

HEİNSİUS veya **HEİNS** (Daniël), hollandalı hümanist ve tarihçi (Grand 1580 - Leiden 1655). 1602'den itibaren Leiden'de latince, yunanca, sonra da tarih profesörü oldu, 1605'te üniversitenin kütüphane yöneticiliğine getirildi. Gustaf Adolf, Heins'i tarih yazarlığına getirdi. Millî Dororecht meclisi sekreteri olunca (1608), çoğunluğun tarafını tuttu ve Grotius ile ilişkilerini inkâr etti. Özellikle latince şiirler yazdı ve eski yazarların eserlerini yayımladı. — Oğlu NICOLAS (Leiden 1620 - La Haye 1681), 1674'e kadar birçok önemli diplomatik görevde bulundu. Ovidius ve Vergilius'un eserlerini yayımladı, latince şiirler yazdı. (L)

HEİNSİUS (Anthonie), Hollanda yüksek valisi (Delft 1641 - Lahey 1720). Delft eyalet

Werner HEİSENBERG

HEKABE
bir attik vazosundan detay
Louvre müzesi, Paris

HEKATE
ve köpeği
M.Ö. IV.yy.
British museum, Londra

Foto. A.F.P., Giraudon, Boudot-Lamotte (*LAROUSSE*)

yöneticisiyken, Hollanda temsilcisi olarak Louis XIV'ün yanında bulundu (1683). Bu görevden ateşli bir Fransa düşmanı olarak döndü. Orange prensi Willem'in ihdas ettiği Hollanda yüksek valiliğine getirildi. Birleşik eyaletlerin dış siyaseti üstünde önemli etkisi oldu. İspanya Veraset savaşı başlarken La Haye ittifakının gerçekleşmesinde büyük bir rol oynadı (1701). Willem III öldükten (1702) sonra, Friesland'lı Jan - Willem zamanında gerçek iktidar onun eline geçti. O zamandan sonra Louis XIV'e karşı güç birliğinin asıl önderi oldu. Savoie prensi Eugene ile Barlborough en sağlam müttefikleriydi. 1709'dan sonra Louis XIV'ün barış tekliflerini reddetti (Geertruidenberg görüşmeleri, 1750) ve ancak İngilizlerin baskısı ile anlaşmağa yanaştı. Muazzam savaş masrafları Hollanda maliyesini tüketmişti. Kamuoyu Heinsius'a karşı duyduğu hoşnutsuzluğu açığa vurdu ve onu, İngiltere'nin çıkarlarını birçok kere Hollanda'nın çıkarlarından üstün tutmakla suçladı. Anayasanın yeniden gözden geçirilmesini ancak 1716'da sağlayabildi ve hayatının geri kalan kısmı silik bir şekilde geçti. (L)

HEİNTZ (Joseph), **Büyük** denir, isviçreli ressam ve mimar (Bale 1546-Prag 1609). Roma'da bir süre kaldı (1584 - 1587) ve Hans von Aachen'ın öğrencisi oldu. İmparator Rodholphe II'nin ressamıydı (1591). Rönesans çağının sonlarında, Prag sarayında uygulanmış olan «manierismo» üslûbunun temsilcilerinden biridir (*Venüs ile Adonis, Diana ile Acteon, İmparator Rodolphe II*, Viyana müzesi; *Doğruluk Timsali, Ressam ile Kız Kardeşi* [1596], Berne müzesi). — Oğlu JOSEPH, **Küçük** denir (Augusburg ? 1600'e doğr.-Venedik ?-1678'e doğr.), daha çok Venedik'te italyan tarzında çalıştı, Ognisanti kilisesini süsledi. (L)

Heinz - Ehrlich cisimcikleri, alyuvarların içinde bulunan canlı granülasyonlar. Bunlar hemoglobin metabolizmasında bozukluk bulunduğuna işaret sayılır. Alman hekimleri Robert *Heinz* (1865 - 1924) ve Paul (1854 - 1915) tarafından tanımlanmıştır. (L)

HEİSE (Peter Arnold), danimarkalı besteci (Kopenhag 1830 - Stokkerup 1879). Meşhur olmuş birçok lied, *Dyveke'nin Şarkıları* (1871) çevrimini, *Drot og Marsk* operasını besteledi. (L)

HEİSENBERG (Werner), alman fizikçisi (Würzburg 1901). Bir profesörün oğludur. Öğrenimini Münih ve Göttingen üniversitelerinde yaptı; Münih'te Sommerfeld'in öğrencisiydi. 1923'te Göttingen'de, Max Born'un yanında fizik asistanlığı yaptı. 1926'da Kopenhag'da öğretim görevlisi, 1927'de Leipzig, 1942'de de Berlin üniversitelerinde fizik profesörü oldu. İkinci Dünya savaşı boyunca Berlin üniversitesinde atom enerjisi üstüne araştırmalar yaptı. Savaştan sonra, 1946'da Göttingen üniversitesine profesör tayin edildi. Çalışmalarıyle, çağdaş nazariyatçıların ön safında yer alır. Önce ferromagnetizma teorisini inceledi ve hidrojenin alotropik şekillerini buldu. Atom çekirdeğinin yalnız nötron ve protonlardan meydana geldiğini de ileri süren ve günümüzde geçerli olan teoriyi kurdu; 1926'da helyum atomu üzerinde yaptığı çalışmalarla «değiştirme kuvvetleri»ni buldu ve bu atomun kararlılığını açıkladı. Kuvanta mekaniğini atoma uygulamakla, atomu, maddeden soyutlanmış fakat matris hesaplarına uyan sayılar tablosu halinde tasarladı (1925). Gözlemlenemeyen olayları reddetme ilkesini ve mikromekaniğin bütün kavramlarını değiştiren belirsizlik* ilkesini açıkladı. Bu çalışmalarıyle 1932 Nobel Fizik ödülünü kazandı. Başlıca eserleri: *Die physikalische Prinzipien der Quantentheorie* (Kuvanta Teorisinin Fizik İlkeleri) [1930]; *Physik der Atomkerne* (Çekirdek Fiziği) [1943]; *Vorträge über kosmische Strahlung* (Kozmik Işınlar Üstüne İncelemeler) [1943]; *Wandlungen in den Grundlagen der Naturwistenschaft* (Tabiî Bilimler Temelindeki Değişiklikler) [1945]; *Das Naturbild der heutigen Physik* (Çağdaş Fiziğin Yapısı) [1955]. (L)

HEİSKANEN (Veikko), finlandiyalı geodezi bilgini (Kangaslampi 1895). Helsinki üniversitesinde geodezi profesörlüğü (1928), bu şehrin İzostatik enstitüsü müdürlüğünü (1936) yaptı; sonra Finlandiya Geodezi enstitüsü müdürü (1949) oldu; 1950 yılında, ders vermesi için Amerika'ya davet edildi. Özellikle Yer'in gravimetrik incelemesiyle ilgilendi: Airy şemasına uyan izostaziyi savunarak, Clairaut ve Stokes'un teorileriyle jeoyitin biçimini belirlemeğe çalıştı. (L)

HEİSS (Hermann), alman bestecisi (Darmstadt 1897). Sekles ile Hauer'in öğrencisi, Frankfurt ve Darmstadt'ta öğretmenlik yaptı. Darmstadt'ta bir elektronik stüdyo yönetti (1955). 1944'ten önceki eserleri yandı. O tarihten sonraki eserleri arasında,*Atematik Senfoni* (1950), *Sinfonia Giocosa* (1954), *Der Manager Balesi* (1955), orkestra için on tane *Paul Klee'nin Tablolarından Görüntüler* (1957), bir sahne diyaloğu ve *Gecenin Sesleri*'ni (1958) sayabiliriz. (L)

HEİST, Belçika'da (Batı Flandre, Brugge idare çevresi) komün, Kuzey denizi kıyısında Lepold ve Schipdonk kanallarının denize döküldüğü yerde; 8 114 nüf. Balıkçılık. Sayfiye yeri. (L)

HEİST-OP-DEN-BERG, Belçika'da (Anvers ili Mechelen idare çevresi) komün, Mechelen'in doğusunda; 12 700 nüf. Pazaryeri. Isıtma malzemesi. Hassas âletler. (L)

HEİTLER (Walter), alman fizikçisi (Karlsruhe 1904). Göttingen (1929), sonra Bristol (1933) üniversitelerinde asistan, Dublin enstitüsünde profesör (1941) oldu. Bu enstitüye müdür tayin edildi. 1949'dan beri Zürich üniversitesinde teorik fizik profesörüdür. 1927'de hidrojen molekülü üzerine bir inceleme yazısında, F. London ile beraber, benzer iki atom arasındaki kovalans bağının bir değiştirme enerjisinden ileri geldiğini açıkladı. Kozmik ışınlardaki demet zinciri teorisini ve çekirdeklerde mezonların üreme teorisini bulmuştur. (L)

HEKABE, Priamos'un karısı; Hektor, Paris ve Kassandra'nın annesi. Truva savaşı sırasında çocuklarının hemen hemen hepsini kaybetti ve Priamos'un katledilişine şahit oldu. Köle olarak götürüldüğü Trakya'da, oğlu Polydoros'u öldürtmüş olan bu ülkenin kralı Polymnestor'u kör etti. Yunanlılar tarafından öldürülmüş ya da Hellespontos'a atılarak köpek haline getirilmiş olduğu öne sürülür. (L)

Hekabe, Euripides'in trajedisi (M. Ö. 424'e doğr.) Priamos'un dul karısı Hekabe'nin çektiği acıları ve öç alışını anlatır. İki bölümlük oyunun bütünlüğü Hekabe'nin kişiliği üstüne kurulur. Birinci bölümde kızı Polyksene'yi Akhilleus'un mezarı üzerinde kurban etmek üzere zorla elinden alırlar. İkinci bölümde Hekabe, oğlu Polydoros'un, onu emanet ettiği Polymnestor tarafından öldürüldüğünü öğrenir. Katili bir tuzağa düşürür ve koroyu meydana getiren truvalı kadınların da yardımıyle onun gözlerini oyar ve oğullarını öldürür. (L)

HEKAERBOS. Yun. mit. Apollon ile Artemis'in oğlu. Ava çok meraklıydı. Delos'lu genç kızlar saçlarını ona armağan ederlerdi. (L)

HEKALE, Attike'de Leontis boyunun demos'u. Adını Theseus'u misafir eden Hekale'den alır. Synoikismos'tan önce, Zeus Hekaleios tapınağının çevresinde toplanmış bir amphiktyonia'nın merkeziydi. (L)

HEKALE. Yun. mit. Theseus'un Marathon boğasıyle döğüşe gitmeden önce uğradığı ihtiyar kadın. Onun muzaffer olarak dönmesi için Zeus'a kurban adamıştı. Ama Theseus'un dönüşünü göremeden öldü. (L)

HEKALESİA çoğ. i. Yun. mit. Hekale onuruna yapılan şenlikler. (L)

HEKALESİON i. Yun. mit. Hekate şerefine düzenlenen bayramlara verilen ad. (L)

HEKATAİOS Abderalı, M. Ö. IV. yy. sonlarında İskenderiye'de yaşamış yunanlı tarihçi. Ptolemaios I Soter'in bağışlarını aldı. Yahudiler üstüne, oldukça müphem yazılmış olmakla birlikte, yunanlıların Doğu hakkındaki görüşünü dile getiren eserler verdi. *Hyperboreioi* (Uzak Kuzeyliler) adlı hayalî bir hikâyesi de vardır. İskenderiye'den Teb'e kadar bir baştan bir başa gezip dolaştığı Mısır'ın, yunanlı okuyuculara uygun gelecek şekilde değiştirip idealleştirdiği bir tasvirini yaptı (*Aigyptiaka*). Hekataios, Diodoros'un başlıca kaynağıydı. Eserinden elimizde sadece parçalar kaldı. (L)

HEKATAİOS Miletos'lu, İonia tarihçisi ve coğrafyacısı (M. Ö. VI. yy.). Ülke güzellikleri kadar, halkının gelenek ve görenekleriyle de ilgisini çeken Pers imparatorluğunu bir baştan bir başa dolaştı. Gezi notlarını *Pertegesis* (Dünya Gezisi) adıyle yayımladı. *Genedlogiai*'sinde (Soyağaçları) [Bu eserde eski yunan tarihinin bir özeti vardır], ilk defa *tarih* kelimesini, «araştırma» anlamında kullandı. Böylece İonia'da, başlıca kaygısı efsanelerde gerçeklik derecesini araştırmak olan bir tarih okulunun öncüsü oldu. Miletos'ta siyasî bir rol de oynadı ve İonia'da ayaklanmaya engel olmağa çalıştı. (L)

HEKATE. Yun. mit. Üç şekilli ay, cehennem ve deniz tanrıçası (çok zaman üç başlı ve üç gövdeli olarak gösterilmiştir). Hekate, nispeten yeni bir tanrıçadır; Homeros'un şiirlerinde adı geçmez. Zeus ya da titan Perseus ile Asteria'nın kızıydı. Phorkys ile birleşerek canavar Skylla'yı doğurdu. Adının nereden geldiği bilinmemektedir. Bir orpheus tanrıçasıydı. Trakya'da ortaya çıkmış olduğu sanılır. Köpekler Hekate'ye adanmıştı. Ay sunaklarına adaklar bırakılırdı. Denizcilerin koruyucusu olarak, deniz yolculuklarının olaysız geçmesini sağladığına inanılırdı. Buna karşılık, insanlara gece korkularını, hayaletleri gönderen de oydu. Aigina'da, Trakya yakınlarındaki adalarda (Semendirek). Asya'da, Karia'da (Lagina) tapınakları vardı ve bu tapınaklarda Hekate'yi kutsal tanıyanların dışında kimsenin alınmadığı gizli âyinler yapılırdı. Romalılar Hekate'yi, yol kavşaklarına tasvirlerini koydukları tanrıça Trivia ile bir tuttular. Roma'da İmparatorluk devrinde, Hekate kötü büyü tanrıçası olarak kutsanırdı.

— İkonogr. Artemis ile bir tutulan Hekate, alnında bir hilâl ya da *Polos* adı verilen ve hotoza benzeyen bir saç biçimiyle, elinde bir veya iki meşale tutar durumda ve üstüne *peplos* giymiş bir genç kadın olarak gösterilmiştir. (Argos'ta Naukydes ve Skopas tarafından yapılmış iki heykeli bu tanıma uygundur.) Üçüzlü bir Hekate şeklinde, üç yüz ve üç gövdeyle de gösterilmiştir. (Ottenstein'ın Hekataion'u, muhtemelen, Atina Akropolisi'ndeki Alkamenes'in eseri Epipyrgidia Hekatesi'nin bir kopyasıdır.) Atina Agorası'nda ve Epidauros'ta daha başka tipte Hekate'ler de vardır. (L)

HEKATESİA çoğ. i. (yun. k.). Esk. Yun. Birçok yunan şehrinde Hekate onuruna yapılan şenlikler. (L)

HEKATOGHEİROİ çoğl. i. Yun. mit. Uranos ile Gaia'nın erkek çocukları olan korkunç devlere verilen ad. (Her birinin elli kafası ve yüz kolu olan bu canavarlar, titanlar ve kyklops'larla aynı nesildendi. Üç taneydiler: Kottos, Briareos ve Gyes. Kronos'a başkaldırdıkları için yerin dibinde zincire vuruldular. Buradan Zeus tarafından kurtarıldıktan sonra Zeus'a titanlar ile Kronos'u yenmesi için yardım ettikleri gibi, daha sonra da titanlar ile Kronos'u Tartaros'ta muhafaza altında tuttular.) [L]

HEKATOMBAİON i. (yun. k.). Atina yılının yedinci, daha sonraları da birinci ayı (temmuz dolaylarına rastlar); Panathenaia şenlikleri bu ayda yapılırdı. (L)

HEKATOMBE i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da, yüz öküzün kurban edilmesine verilen ad. (L)

HEKATOMPEDON i. Esk. Yun. Atina Akropolisi'nde arkaik Athena tapınağı. Peisistratos zamanında yapıldı, oğulları tarafından onarıldı. (L)

HEKATOMPHONİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir muharebede öldürülen her yüz düşman için Ares'e sunulan kurban. ‖ Messenia'da İthome dağında Zeus İthomatos şerefine yapılan büyük şenlik. (Lakedaimonia'lıları yenen Aristomenes tarafından kurulmuştur.) [L]

HEKATOMPYLOS («yüz kapılı [şehir]»). Esk. coğ. Hyrkania'da şehir, Arsakiler sülâlesi zamanında Parth'ların başkenti. Bugün, *Damgan*. — Homeros'un Mısır'daki Teb şehri için kullandığı sıfat. (L)

HEKATON, M.Ö. II. yy.'da yaşamış, Stoa okulundan yunan filozofu. Rodos'ta doğdu, Panaitios'un öğrencisi oldu. Önce kendi yurdunda, sonra da Roma'da ders verdi. Panaitios'un Atinaya gidişinden önce Roma'da öldü. Yazdığı çok sayıda eserden hiç biri günümüze kalmadı. (L)

HEKATONNESOİ, Midilli (Lesbos) adası ile Ege kıyıları arasında küçük adalar (bugün, *Moskhonisia*). Eskiçağ yazarlarının bazılarına göre adı, Apollon'un adlarından biri olan *Hekatos* ve *nesos* (ada) kelimelerinden meydana gelir ve *Hekatos'un adaları* demektir; bazılarına göre ise *Hekaton* (yüz) ve *nesos* (ada) kelimelerinden meydana gelir ve *yüz ada* demektir. M. Ö. IV. yüzyılda bu adalardaki Nasos, Poroselene ve Khalkis şehirleri, DA, POR ve KHA başharfleriyle para bastırdılar. (L)

HEKİK i. (ar. *hekîk*). *Esk.* Kadın tavırlı erkek (M)

HEKİM i. (ar. *ḥakîm*'den). Hastalıkları teşhis ve tedavi etmeyi kendine meslek edinmiş kimse, tıp doktoru, tabip: *Sinir hekimlerinin muayenehanelerinde görmüştüm* (B. Felek). *Konyak! Hekimler bile verirler* (Ahmed Rasim). Bk. TIP.

— DEY. *Lokman hekimin ye dediği,* çok lezzetli şeyler için söylenir. (M)

HEKİM adası, Ege denizinde ada; İzmir körfezinin batı kesiminde, Uzun adanın (Kösten adası) güneydoğusunda. Esk. *Kiliseli.* (M)

HEKİMBAŞI bls. i. Osmanlı sarayının ve memleketin sağlık işleriyle uğraşan kimselere verilen unvan. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Teşk. tar. Osmanlılarda ilk *hekimbaşı* İran veziri iken İstanbul'a gelen Kutubüddin Efendidir. Hekimbaşılar Başlala makamına bağlı idiler ve Fatih Sultan Mehmed zamanında yaptırılan «Başlala kulesi»nde otururlardı. Bu kulede bir ecza ve ilâç dolabı ile Başlala'ya bağlı olarak kiler koğuşunda da bir eczane vardı. Haberleşme doğrudan sadrazam ile yapılırdı. Hekimbaşılar ulufe, kışlık ve bahariye maaşları alırlardı. Padişaha varıncaya kadar bütün büyük devlet adamları tarafından hürmet görürler ve padişahların her gittiği yere giderlerdi. Hekimbaşılık 1844'te «sertabib-i şehriyari» adını aldı ve 1850'de Tıbbiye nezaretinin kurulması üzerine bu görev saray doktorluğu teşkilâtına dahil edildi. (M)

HEKİMDAĞ, İç Anadolu bölgesinde (Yukarı Sakarya bölümü, Eskişehir ili, merkez ilçesi) bucak; 2 740 nüf.; 11 köy. — *Bucak merkezi* (*Taşköprü* köyü). 288 nüf. Sündiken dağları üzerinde 1 250 m yükseklikte kurulmuştur. Buraya Eskişehir - Sarıcakaya yolunun 20. kilometresinden ayrılan 7 km'lik bir yolla varılır. (M)

HEKİMHAN, Doğu Anadolu'da (Yukarı Fırat bölümü, Malatya ili) ilçe merkezi kasaba; 4 288 nüf. (1970'te 8 007). Kasaba Fırat'ın kolu Kuruçay vâdisine bakan küçük bir tepe yamacında kurulmuştur. Burası Diyarbakır - Samsun caddesi üzerinde önemli bir konak yeriydi. Malatya - Sıvas demiryolunun yapılmasıyle bu yolun önemi azaldı. Kasabanın il merkezine uzaklığı 70 (karayolu 77) km; yükseltisi 1 080 m'dir. — *Hekimhan ilçesi,* 1 869 km²; 49 872 nüf. (1970). Merkez, Hasançelebi ve Kurşunlu bucakları; 68 köy. Tarım (tahıl, meyve, üzüm v.b.) ve küçük baş hayvan üretimi. Kilim dokumacılığı. Demir ve krom yatakları. (M)

HEKİMLİK i. (*hekim*'den *hekim-lik*). Hekim olma hali, tabiplik: *Büyük Harp'te Sıhhiye meclisi kadınların da hekimlik yapmalarına izin vermiştir* (P. Safa). ‖ Tedavi sanatını uygulama; hekimin mesleği. ‖ Tıp bilimi: *Hekimlik kitapları.* (Bk. TIP.) ‖ *Cerrahî hekimlik,* ameliyat tekniklerinin tümü. ‖ *Psikosomatik hekimlik,* ruhsal çalışmaların doğurduğu fizyolojik yankıları inceleyen öğreti. (Bk. PSİKİYATRİ.) ‖ *Veteriner hekimlik,* hayvanlardaki hastalıkların tedavisini konu edinen hekimlik. ‖ Sıf. Hekime başvurulmasını gerektiren: *Hekimlik hasta.*

— ANSİKL. Huk. *Hekimlik,* hastalığın teşhisi, gerekli ilâçların verilmesi, cerrahî müdahalelerin yapılması, hastalığın devamlı olarak gözlenmesi, gerektiğinde yan etkili tedavi yollarına, yeni metotlara başvurulması gibi çeşitli konuları kapsayan bir faaliyettir. 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair kanuna göre, Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde hekimlik mesleğini yapabilmek için Türk vatandaşı ve üniversite tıp fakültelerinden diploma almış olmak gerekir. Bununla birlikte Türkiye'de daha önce yürürlükte bulunan kanunî mevzuata dayanılarak müktesep hakları tanınmış olan ecnebî hekimler, adı geçen kanunun hükümleri çerçevesinde mesleklerini uygulamağa devam edebilirler. Türkiye'de hekimlik yapabilmek (kanunî deyimiyle hastalıkları tedavi hakkını haiz olabilmek) için yukarıda gösterilmiş olan şartları yerine getirmek yeterli bulunmakla birlikte, bir hekimlik şubesinde uzman olarak devamlı çalışabilmek için, Türkiye'deki tıp fakültelerinden veya Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığınca kabul ve ilân edilecek müesseselerden verilmiş yahut yabancı ülkelerin tanınmış bir hastahane veya laboratuvarından verilip Türkiye'deki tıp fakültelerince onaylanmış bir uzmanlık belgesine de sahip olmak gerekir. (ML)

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA. Bk. ALİ PAŞA *Hekimoğlu.*

Hekimoğlualipaşa camii, İstanbul'da Cerrahpaşa ile Kocamustafapaşa arasında Mahmud I devrinde sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1734 tarihinde yaptırılan cami. Üslûp bakımından klasik devir camilerinin aynıdır. Kare planda olan sahnı, altı ayağa dayanan altı kemerli, altıgen bir taban üstüne yapılmış büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kıble tarafından taşan bir bölümde mihrap bulunur. Kemerlerin arka tarafındaki bölümler ve mahfillerin üstü, yarım kubbelerle kapatılmıştır. Cümle kapısının içeriden sağ ve solundaki sofalar ve mahfillerin üstü ikişer küçük kubbe ile örtülüdür. Duvarları süsleyen çiniler klasik devrin çinileri kadar yüksek bir sanat niteliği taşımaz. Caminin revaklı bir son cemaat yeri vardır. Revakın sağ ve solunda cami duvarı içinde birer minare bulunur. Hekimoğlualipaşa camii, barok etkisi gösteren son klasik osmanlı camilerinden biridir. (M)

HEKİMOĞLU NEZİH BEY. Bk. NEZİH BEY.

HEKİMYAN (Zabel), ermeni asıllı türk kadın tiyatro oyuncusu (XIX. yy. sonları, XX. yy. başları). İlk olarak Güllü Agop tiyatrosunda sahneye çıktı. 1880'den itibaren Mınakyan topluluğunda bulundu. Meşrutiyet'te de Osmanlı Vatan Millî Dram kumpanyası, Türk sahnesi, Şark Dram kumpanyası, 1911'de Hekimyan Hanım trupu adını taşıyan kendi topluluğu, Sahne-i Osmaniye, Yeni Osmanlı tiyatrosu ve başka topluluklarda çalıştı. Sahne-i Tecdid topluluğunda rejisörlük yaptı. 1913'te de Osmanlı Dram kumpanyası kadrosunda yer aldı. (M)

HEKKELFON i. (*Heckel*'in adından). Korangle ile fagot arasında bir bariton obua. (Hekkelfon'u ilk olarak Johann Strauss, Salome adlı operasında kullandı.) [L]

HEKLA, İzlanda'nın güneyinde faal yanardağ, Reykjavik'in 100 km doğusunda; 1 447 m. 1766 Yılındaki püskürme sırasında birçok kişi öldü. (L)

HEKS—, HEKSA—, veya **HEKSO—,** yunanca altı anlamına gelen heksa kelimesinden alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

HEKSABROMOBENZEN i. (fr. *hexabromobenzène*'den). Benzenin bromlu ornatma türevi, C_6Br_6; heksaklorobenzene benzer. *Eşanl.* PERBROMOBENZEN. (L)

HEKSADEKADROL i. (fr. *hexadécadrol*'den). Eczc. Kortizon'dan türeyen 16α — metil 9α— flüorohidrokortizon'un ticarî adı; kortizondan 35 kere daha kuvvetli bir ağrı dindiricidir, zararlı etkisi yoktur. (L)

HEKSADİEN i. (fr. *hexadiène*'den). Kim. Heksan'dan türeyen dietilenik hidrokarbonların genel adı. (L)

HEKSAETİLBENZEN i. (fr. *hexaéthylbenzène*'den). Formülü $C_6(C_2H_5)_6$ olan hidrokarbon. (Benzendeki altı hidrojen atomu yerine etil köklerin geçmesiyle türer.) [L]

HEKSAFENOL i. (fr. *hexaphénol*'den). Bileşiminde altı fenol grubu bulunan $C_6(OH)_6$ formülündeki madde. (*Eşanl.* HEKSAHİDROKSİBENZEN.) [L]

HEKSAFLÜORÜR i. (fr. *hexafluorure*'den). Kim. Molekülünde altı flüor atomu bulunan

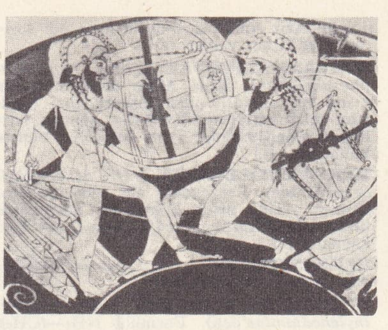

HEKTOR
Hektor ile Akhilleus'un mücadelesi
bir attike vazosundan detay
Etrüsk müzesi, Roma

bileşik. ‖ *Uranyum heksaflüorür,* uranyum'un UF_6 formülündeki bileşiği; atmosfer basıncı altında 56,5°C'ta süblimleşen bu madde, tabiî uranyumun 235 numaralı izotopuna dönüştürülerek zenginleştirilmesinde, gözenekli çeperlerden yayılabilmesi için gaz halinde kullanılır. (L)

HEKSAGİNİ i. (fr. *hexagynie*'den). Linnaeus sisteminde, çiçeğinde altı dişi organ veya altı dişicik borusu bulunan bitkileri kapsayan takımlara verilen ad. (L)

HEKSAGRAM i. Leng. Çinlilerin, kâhinlikle ilgili altmış dört bileşimden her birine verdikleri ad. (Sekiz «trigram»lardan ikisinin üst üste konmasından meydana gelir, bu 8 «trigram»dan her biri üç tam veya üç yarım çizgiden meydana gelir.) [L]

HEKSAHİDRİT i. (fr. *hexahydrite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum sülfat $MgSO_4, 6H_2O$. (L)

HEKSAHİDRO—, molekülünde altı hidrojen atomu bulunan bileşikleri belirtmek için kullanılan önek (msl. *heksahidronilin, heksahidroftalik asit*). [L]

HEKSAHİDROBENZEN i. (fr. *hexahydrobenzène*'den). Kim. *Eşanl.* SİKLOHEKSAN.

HEKSAHİDROFENOL i. (fr. *hexahydrophénol*'den). Kim. *Eşanl.* SİKLOHEKSANOL.

HEKSAHİDROKSİBENZEN i. (fr. *hexahydroxybenzène*'den). Kim. *Eşanl.* HEKSAFENOL.

HEKSAKLORETAN i. (fr. *hexachloréthane*'dan). Formülü C_2Cl_6 olan ve etan'ın klorlanmasıyle elde edilen madde; 180°C'ta süblimleşir. *Eşanl.* PERKLORETAN. (L)

HEKSAKLOROBENZEN i. (fr. *hexachlorobenzène*'den). Benzendeki bütün hidrojen atomlarının yerine klor atomlarının geçmesiyle türeyen bileşik. *Eşanl.* PERKLOROBENZEN.

— ANSİKL. *Heksaklorobenzen,* C_6Cl_6, birçok maddenin klorlanması sırasında bir yan ürün olarak meydana gelir. Kloranil'i fosfor klorürlerle işleyerek elde edilir. (L)

HEKSAKLOROSİKLOHEKSAN i. (fr. *hexachlorocyclohexane*'dan). Formülü $C_6H_6Cl_6$ olan bileşik. Sikloheksandaki altı hidrojen atomunun yerine altı klor atomunun geçmesiyle türer. (Birçok izomeri vardır; bunlardan gamma izomeri, «gammeksan*» adıyle böcek zehiri olarak kullanılır.) [L]

HEKSAKLORÜR i. (fr. *hexachlorure*'den). Formülünde altı klor atomu bulunan klorür: *Silisyum heksaklorür Si_2Cl_6.* (L)

HEKSAKORT i. (fr. *hexacorde*'dan). Müz. Birbirini izleyen türdeş notalar topluluğu. (Heksakort uç notalarına dayanan basit bir birim değildir. Ortaçağ müziğinde, bir ambitus birimi sayılır. Solmizasyon sisteminin de temeli heksakorttur. 1'den 6'ya kadar derecelerden meydana gelen heksakort, XVII. yy.da da melodi anlayışının temeliydi. XVIII. yy.dan sonra, etkisi kalmayan bir solfej birimi oldu.) [L]

HEKSAL i. (fr. *hexal*'den). İçinde az miktarda bağlayıcı madde bulunan, heksojen ve alüminyum karışımı patlayıcı madde. (L)

HEKSALKOL i. (fr. *hexalcool*'den). Kim. *Eşanl.* HEKSOL.

Heksameron veya **Ennea Homiliai eis Heksameron** («Yaratılışın Altı Günü Üstüne Konuşmalar»), Aziz Basileios tarafından büyük perhiz sırasında dünyanın yaratılışı hakkında yapılan dokuz konuşmalık dizi. Yaratılışın altı günü hakkında bu eserin verdiği yorum, o çağdaki bilimin bu konudaki bir özetidir. Nysa'lı Aziz Grego-

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

Azize HELENA olduğu kabul edilen Portre (M. S. III. yy.)

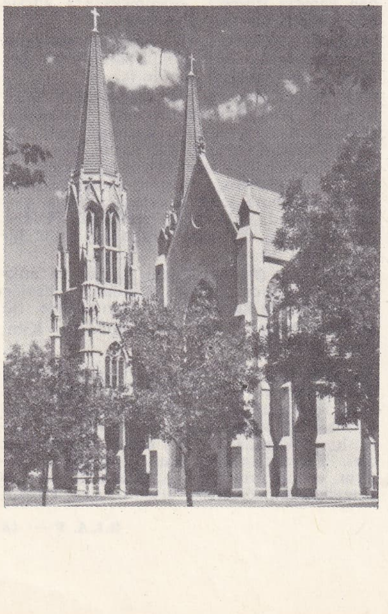
HELENA (A.B.D.), modeli Köln (Almanya) katedralinden alınan St. Helena katolik katedrali

rios ile Aziz Ambrosios'un da aynı adı taşıyan birer kitabı vardır. (L)

HEKSAMETAFOSFAT i. (fr. *hexamétaphosphate*'tan). Kim. Meta fosforik asidin kısmî bir anhidridinden türeyen tuz. (Sodyum heksametafosfat $Na_6P_6O_{18}$, suların sertliğinin giderilmesinde iyon değiştirici olarak kullanılır.) [L]

HEKSAMETİLBENZEN i. (fr. *hexaméthylbenzène*'den). Benzendeki altı hidrojen atomunun yerine metil köklerinin geçmesiyle türeyen hidrokarbon. (164°C'ta erir, 264°C'ta kaynar.) [L]

HEKSAMETİLEN i. (fr. *hexaméthylène*'den). *Eşanl.* SİKLOHEKSAN.

HEKSAMETİLENDİAMİN i. (fr. *hexaméthylènediamine*'den). Formülü NH_2—$(CH_2)_6$—NH_2 olan bileşik. Adipik asit dinitrilinin hidrojenlenmesiyle elde edilir; adipik asitle yoğunlaşınca nylon verir. (L)

HEKSAMETİLENTETRAMİN i. (fr. *hexaméthylènetétramine*'den). Kim. Formülü $(CH_2)_6N_4$ olan bileşik. Fransız Bardet ve Trillat tarafından FORMİN adıyle bulundu; amonyağın formaldehitle birleşmesinden elde edilir. (Ağızdan günde 0,5-2 gr veya damardan 0,25 gr'lık dozlar halinde verilen bu madde, safra kesesi ve idrar yolları antiseptiğidir, fakat nefritlerde ters etki yapar. *Eşanl.* HEKSAMİN, ÜROTROPİN.) [L]

HEKSAMETRE sıf. ve i. Latin veya yunan edebiyatında altı heceli mısra; özellikle destanlarda uygulanan daktilik heksametre için kullanılır. (L)

HEKSAMİN (fr. *hexamine*'den). Eczc. Heksametilentetramin'in ticarî adı. (L)

HEKSAN i. (fr. *hexane*'dan). Formülü C_6H_{14} olan doymuş alifatik hidrokarbon. ‖ *Teşm. yol.* Bazen izomer hidrokarbonlara verilen ad: *Heksanlar C_6H_{14}.* (L)

HEKSANDİOİK i. Kim. *Eşanl.* ADİPİK* ASİT.

HEKSANDRİ i. (fr. *hexandrie*). Linneaeus'un isimlendirdiği bitki sınıfı. Zambak, pirinç v.b. gibi, birbirine eşit altı erkekorganlı çiçekleri bulunan bitkileri kapsar. (L)

HEKSANİTRODİFENİLAMİN i. (fr. *hexanitrodiphénylamine*'den). Bileşiminde altı nitro grubu bulunan,

$$(NO_2)_3C_6H_2—NH—C_6H_2(NO_2)_3$$

formülündeki amin. 236°C'ta eriyen güçlü bir patlayıcıdır. Birinci Dünya savaşında Almanlar tarafından, trinitranizol veya tolit'le karıştırılarak kullanıldı. (Azot atomuna bağlanan hidrojen asit özelliği gösterir; amonyum tuzu *oransiya* denilen bir boyar madde meydana getirir.) [L]

HEKSANİTROMANNİT i. (fr. *hexanitromannite*'ten). Mannitol'ün

$$CH_2NO_3—(CH_2NO_3)_4—CH_2NO_3$$

formülündeki heksanitratı; çok çabuk etkilenen bir patlayıcı maddedir. (L)

HEKSANOİK i. (fr. *hexanoïque*'ten). Kim. *Eşanl.* KAPROİK* ASİT.

HEKSANOL i. (fr. *hexanol*'den). Kim. *Eşanl.* HEKSİLİK* ALKOL.

HEKSANON i. (fr. *hexanone*'dan). Kim. Molekül yapısında altı karbon atomu bulunan doymuş ketonların adı. (L)

Heksapla («Altı sütun»), Origenes'in eseri. Eski Ahit'in ibranîce metnini ve çeşitli yunanca nüshalarını karşılaştırdıktan sonra vardığı sonuçları Orifenes, *altı* sütunlu (heksapla) büyük bir eserde yayımladı: ilki ibranîce metni, ikinci yunan harfleriyle gene aynı metni, son dört tanesi ise birbirinden farklı yunanca metinleri kapsar. (L)

HEKSAPLOYİT i. (fr. *hexaploïde*'den). Biyol. 6 *n* sayıda haployit kromozom taşıyan organizma veya çekirdek. (L)

HEKSAPODİ i. Esk. vezin. Altı ayaklı grup. (L)

Heksapolis, Küçük Asya Dorlarının, Karia kıyısında kurduğu altı şehirden meydana gelen dinî konfederasyonlar (M. Ö. VI. yy.) [L]

HEKSASTİL sıf. (fr. *hexastyle*). Cephesinde altı sütun bulunan revak. (L)

HEKSASİYANOJEN i. (fr. *hexacyanogène*'den). Kim. Siyanojen'in $(CN)_6$ formülündeki katı polimeri. (L)

HEKSATETRAEDR i. (fr. *hexatètraèdre*'den). Billûrbil. Bütün yüzeyleri dörtgen piramit şeklinde olan küp biçimindeki billûr. (L)

HEKSATİYONİK sıf. (fr. *hexathionique*'ten). Serbest halde bulunmayan $H_2S_6O_6$ formülündeki bir asit için kullanılır. (L)

HEKSEN i. (fr. *hexène*'den). Kim. Molekül yapısında altı karbon atomu bulunan, açık zincirli, etilenik hidrokarbon. (Bu maddenin, son ikisi *sis* ve *trans* şekilleri gösteren üç izomeri vardır: 1—, 2— ve 3— heksen.) [L]

HEKSİL i. (fr. *hexyl*'den). Heksanitrodifenilamin'den meydana gelen patlayıcı madde. (L)

HEKSİL i. (fr. *hexyle*'den). Formülü C_6H_{13} olan tek değerli kök; bir heksilik alokliden hidsoksil kökünün çıkarılmasıyle türer. (L)

HEKSİLİK sıf. (fr. *hexylique*'ten). Kim. Yapısında heksil kökü bulunan ve formülü $C_6H_{13}OH$ olan bileşikler, özellikle alkoller için kullanılır. *Eşanl.* KARPOİK HEKSANOL. (L)

HEKSİT veya **HEKSİTOL** i. (fr. *hexite* veya *hexitol*'den). Altı alkol grubu bulunan altı karbon atomlu alifatik bileşiklerin genel adı:

$$CH_2OH—(CHOH)_4—CH_2OH.$$

Eşanl. HEKSANHEKSOL.

— ANSİKL. Teoride önceden belirtilen 10 stereo-izomer'in bugün hepsi bilinmektedir: bunlardan ikisi, *alit* ve *dülsit*, polarılmış ışığa etki etmez; diğer sekizi, optik bakımdan birbirine zıt (*optik* antipotlar*) dört çift halinde gruplaşır: *talit*'ler (*d* ve *l*), *mannit*'ler (*d* ve *l*), *glüsit*'ler veya *sorbit*'ler (*d* ve *l*) ve *idit*'ler (*d* ve *l*).

En iyi incelenmiş olanı d-mannit'tir; ötekiler de buna yakın özellikler gösterir. (L)

HEKSO—. Bk. HEKS—.

HEKSOBARBİTAL i. (fr. *hexobarbital*'den). Metil-sikloheksilmalonilüre'nin ticarî adı; sodyum tuzu, çok çabuk ve geçici olarak etki eden bir uyku vericidir. (Uyku verici olarak 0,10 gr'lık dozlar halinde ağızdan kısa süreli anestezler için, 0,50 gr'lık dozlarda damardan verilir.) [L]

HEKSOJEN i. (fr. *hexogène*'den). Kim. *Eşanl.* SİKLONİT. (L)

HEKSOL i. (fr. *hexol*'den). Molekül yapılarında altı alkol grubu bulunan maddelerin genel adı. *Eşanl.* HEKSALKOL. (L)

HEKSOLİT i. (fr. *hexolite*'ten). Heksojen ve tolit karışımından meydana gelen patlayıcı madde. (L)

HEKSON i. (fr. *hexone*'dan). Sanayide eritken olarak kullanılan metilizobütilketon'un ticarî adı. (L)

HEKSONİK sıf. (fr. *hexonique*'ten). Biyokim. Protaminlerin hidrolizi sonucunda ortaya çıkan altı karbon atomlu bazlara denir. (L)

HEKSOT i. (fr. *hexode*'dan). Elektron. Bir katot, bir anot, bir kumanda ızgarası ve genellikle ızgaralardan meydana gelen üç tane ek elektrodu bulunan altı elektrotlu lamba. (L)

HEKSOZ i. (fr. *hexose*'dan). Kim. Moleküllerinde altı karbon atomu bulunan ve alkol grupları yanında ya aldehit ya da keton grubu taşıyan monosakaritlerin genel adı. (Heksoz'lar aldoheksoz ve ketoheksoz şeklinde iki gruba ayrılır. En tanınmış heksozlar, *glikoz, mannoz, galaktoz, levüloz*'dur.) [Bk. OZLAR.] (L)

HEKTAR i. (fr. *hectare*'dan). Yüz ar veya bir hektometre kare veya on bin metre kareye eşit alan ölçüsü birimi (sembolü: ha). [L]

HEKTEMOROS'LAR çoğl. i. (yun. *hektemoroi*'den). Esk. Yun. Eski Atina'da tarım mültezimleri (M.Ö. VII. yy.). [Toprak sahipleri, hektemoros'lara elde edilen ürünün yalnız altıda birini verirlerdi. İçinde bulundukları bu kötü durum onları sürekli olarak borçlanmak zorunda bırakıyordu. Solon'un reformları onların yoksulluğunu büyük ölçüde azalttı.] (L)

HEKT (O)—, yunanca *hekaton*, yüz kelimesinden alınan ve bir birimin önüne geldiği zaman onu yüzle çarpan önek. (L)

HEKTOGAL i. (fr. *hectogal*'den). 100 gal'e eşit metrik ivme birimi. (L)

HEKTOGRAFİ i. (fr. *hectographie*'den). Yazı makinesiyle veya elle yazılmış bir metni sınırlı sayıda (aşağı yukarı 100 nüsha) çoğaltma usulü.

— ANSİKL. Arka yüzünde, özel bir yağlı mürekkeple yazılmış çoğaltılacak metin bulunan kuşe kâğıttan bir klişe, yazı çoğaltma makinesine verilir; burada özel mürekkep, alkole batırılmış keçeden bir tampona değerek seyreltik hale gelir ve basılacak kâğıtların üstüne yerleşir. Yazı makinelerine uyacak düzenler de vardır. (L)

HEKTOGRAM i. (fr. *hectogramme*'dan). Yüz gramlık ağırlık (sembolü: hg). [L]

HEKTOKİLO—, bir büyüklüğün yüz binle çarpıldığını gösteren bileşik önek (sembolü: hk). [L]

HEKTOLİTRE i. (fr. *hectolitre*'den). Yüz litrelik ölçek. ‖ Yüz litrelik hacim (sembolü: hl). [L]

HEKTOMETRE i. (fr. *hectomètre*'den). Yüz metrelik uzunluk (sembolü: hm). [L]

HEKTOPİYEZ i. (fr. *hectopièze*'den). Yüz piyez'lik basınç (sembolü: hpz). [*Eşanl.* BAR.] (L)

HEKTOR, «Truvalılar*» adı verilen küçük gezegenler grubundan 624 numaralı küçük gezegen. (L)

HEKTOR, truvalı kahraman. Priamos ile Hekabe'nin oğlu, Andromakhe'nin kocası, Astyanaks'ın babası. Truva ordusunun kumandanıydı; yiğitliğiyle ve başarılarıyle Truva'nın yıkılışını on yıl geciktirdi. Protesilaos'u yendi ve öldürdü, Aias ve Liomedes ile savaştı, Patroklos'u öldürdü. Akhilleus, arkadaşının ölümünü Hektor'a ödetmek için, altı aydır çekildiği çadırından çıktı ve onunla savaştı. Akhilleus, Hektor'un cesedini arabasının arkasında sürükleyerek Truva surlarının çevresinde üç kere dolaştırdı. Sonra, Priamos'un yalvarmalarına dayanamadı ve cesedi ona bıraktı. Hektor'un dul karısı Andromakhe kocasının hatırasına bağlı kaldı. Hektor Truva'da kutsal bir kişi olarak anıldı. (L)

HEKTOROVİÇ (Petar), dalmaçyalı şair (Cittavecohia [Starigrad], Hvar adası 1486 -ay.y. 1572). Başlıca eseri idil tarzında, felsefî bir şiirdir: *Ribanye i Ribarsko Prigovaranye* (Balık Avı ve Balıkçıların Konuşmaları) [Venedik, 1556]. Hektoroviç bu eserinde halk şarkılarından yararlandı. (L)

HEKTOS i. («altıncı» anlamında yun k.). Nümism. İlkçağda 2 ile 4 drahmi değerindeki gümüş para stater'in altıda biri.

— ANSİKL. *Hektos,* diobolon le eşdieğerdi. M.Ö. V. ve IV. yy.da, Küçük Asya'nın kıyı şehirlerinde, elktrum adı verilen alaşımdan yapılmış pek çok sayıda hektos basıldı. Kullanımı o zamanlar çok yaygın olan bu paranın en önemlileri Foça ve Midilli hektoslarıydı. (L)

HEKTOWATT i. (fr. *hectowatt*'tan). Kilowatt'ın onda biri değerinde güç birimi (sembolü: hW). [L]

HEKTOWATT-SAAT bls. i. Sürekli olarak 1 hektowatt güç sağlayan bir makinenin bir saat içinde yaptığı iş (sembolü: hW/s). [Hektowatt saat (36 × 10^{11} erg veya 360 000

Foto. LAROUSSE; Encyclopedia Americana

joule veya 36 710 kilogrammetre değerindedir.] (L)

HEL, Polonya'da (Gdansk voyvodalığı) yer, Pomeranya kıyısını Gdansk körfezine doğru uzatan Hel yarımadasının ucunda. 1939'da Polonyalıların son direnme noktası olan balıkçılık limanı. (L)

HEL veya **HELA,** iskandinav mitolojisinde ölüm tanrıçası. Loki ile büyücü kadın Angerboda'nın kızıdır. Onun öbür Ases'ler için ne ölçüde tehlikeli olabileceğini bilen en yüce tanrı, Hel'i sisler uçurumuna attı. Orada, yaşlılık ve hastalıktan ölenleri karşılıyordu. (L)

HELÂ i. (ar. *ḫalā*, boşluk'tan *ḫelā*). Tabiî ihtiyacın giderildiği yer, ayakyolu, abdesthane: *Asrî mektep, asrî terzi, asrî gazino, hattâ Ankara mahkemelerinin yakınında, söylemesi ayıptır, asrî helâ!* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || *Umumî helâ,* şehrin belirli yerlerinde bulunan ve halka açık olan helâlara verilen ad. (Bk. ANSİKL. *Huk.*)

— İnş. *Helâ taşı,* helâlarda üzerine yerleşilen kısım. (Alafranga ve alaturka helâ taşları diye ikiye ayrılır: *alafranga helâ taşı* yerden yüksektir. Odun veya plastik maddeden bir kapakla örtülen bir küvetten meydana gelir; kapak küvete menteşelerle tutturulmuştur ve küvet üzerinde kauçuktan bir tanpon vardır. *Alaturka helâ taşı,* üzerine çömelerek kullanılan ortası delik taştır.)

— ANSİKL. *Helâ*'nın daha önce doğu ülkelerinde kullanıldığı kabul edilir; Batıya da Doğudan geçtiği söylenir. Bu fikri ispat eden buluntulara Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda rastlandı. Van civarında Urartulara ait kalelerde (M.Ö. VIII. yy.) bugünkü alaturka helâların tam benzerleri bulundu. Anadolu köylerinde helâlar genellikle evin dışında bahçenin veya avlunun bir köşesine yapılır: tahtadan, kerpiçten ve sazdan olanları vardır; bunlara *memşa, kademhane* ve *ayakyolu* da denir. İki katlı bazı Anadolu köy evlerinin üst katlarında dışarıya doğru çıkıntılı şekilde yapılmış helâlar yer alır; bunlara *kirna* denir. Şehirlerdeki helâlar evin bir bölümü olarak yapılır: bu helâlar, ya bir kuyuya ya da şehrin kanalizasyonuna bağlanır. Helânın bulunduğu kısımda abdest almağa yarayan bölümle birlikte su küpü veya musluk da bulunur. Helâların yaygın olan çeşidi *alaturka helâ*'dır; XIX. yüzyıldan sonra binalarda *klozet* denilen *alafranga helâ*'lara da yer verilmeğe başlandı.

— Huk. Umumî Hıfzıssıhha kanunu gereğince belediyeler, il ve ilçelerde telvisata (kirletme) meydan vermemek üzere uygun yerlerde fenne muvafık şekilde aptes yerleri kurarlar ve mevcutları ıslah ederler. Yine aynı kanunun 249. maddesine göre belediye teşkilâtı olmayan yerlerde bu mecburiyet köy ihtiyar heyetlerine aittir. Nitekim bu madde «cadde ve sokaklarda meskenler kurbünde ve belediyelerce tayin edilecek hudutlar dahilinde açıkta defi hacet etmek kati surette menedilir» şeklinde bir ifade ile son bulmaktadır.

Ayrıca adı geçen kanun su ile sirayet ettiği fennen bilinen hastalıklardan biri söz konusu olduğu takdirde, helâların şüpheli olanlarının kullanılmasını yasaklar (md. 79). Halk sağlığının korunması bakımından önemi olan bu yerlerde bulaşıcı hastalıkları önlemek için bazı tedbirler de alınır (kireçleme, klorlama v.b.) [ML]

HELÂHİL i. (ar. *hülhül*'den *helāhil*). *Esk.* Öldürücü zehir. || *Helâhil-nisar* (veya *helâhil-rîz*), öldürücü zehir saçan. (M)

HELÂK i. (ar. *helāk*). Ölme, yok olma: *Aşk derdiyde hoşem el çek ilâcımdan tabib / Kılma derman kim helâkim zehri dermanındadır* (Fuzuli). *Helâki boyladı âtiye attığım her adım / Değilse, hangi hezimet çıkar ki, uğramadım* (M. Â. Ersoy). || *Mec.* Aşırı derecede yorulma; yorgunluk. || *Helâk etmek,* öldürmek, ortadan kaldırmak. *Mec.* Aşırı derecede yormak, bitkin hale getirmek: *Bu yolculuk bizi helâk etti.* || *Helâk olmak,* yok olmak, ölmek: *Sen gidersen bütün helâk oluruz / Koynuna can atar da hâk oluruz* (Namık Kemal). Yorulmak, bitkin hale düşmek: *Beklemekten helâk oldular.* (M)

HELÂL sıf. ve i. (ar. *ḥalāl*). Dinin kurallarına aykırı olmayan, dince yasaklanmamış olan: *Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl* (M. Â. Ersoy). *O işten kazanılan para helâldir.* (*Zt.* HARAM.) || *Teşm. yol.* Nikâhlı olan eş: *Yoksa ben helâlimden hoşnudum, Allah da ondan hoşnut olsun, sizin de düğününüz kutlu, ağzınız tatlı olsun* (N. Araz). || Zf. Haram olmayarak: *Helâl kazanılmış para.*

— ÇEŞ. DEY. (*Hakkını*) *Helâl etmek.* Bk. HAK. || *Helâl olsun!* «Hakkımdan vaz geçerek bunu size veriyorum» anlamında kullanılır. *Teklz.* Çok beğenilen bir davranış karşısında söylenir: *Helâl olsun, ondan bu cesareti beklemezdim doğrusu.* || *Helâl süt emmiş,* namuslu, dürüst kişiler için söylenir. || *Helâli hoş olsun,* birine bir şey verirken «dilediğiniz gibi kullanın» anlamında söylenir. || *Esk. Helâl-nemek* («tuz hakkı bilen»), sadık, bağlı.

— ANSİKL. Din. Kur'an hükümlerine göre yenilip içilmesinde, yapılmasında, sakınca olmayan şeyler *helâl*'dir; bazen iyi, yararlı, yapılmasında insanlar için faydalı anlamına gelir. Bunun zıddı haram'dır. İslâm inançlarına göre helâl ikiye ayrılır: eşya ile ilgili olanlar; fiille ilgili olanlar. Eşya ile ilgili olanlar da yiyecek, giyecek, arazi, mülk gibi konuları içerir. Fiille ilgili olanlar ise insanlar arasındaki özel ve genel davranışları konu edinir.

◆ **Helâlından** veya **Helâlinden** zf. Doğru yoldan; helâl olarak: *Helâlından kazandığı paralar ev yaptırmasına hiç bir zaman yetmeyecekti.*

◆ **Helâllamak** geçl. f. [Sakal için] Sıvazlamak.

◆ **Helâllı** sıf. ve i. Nikâhlı (eş). [M]

HELALDI, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Sinop ili, Türkeli ilçesi) bucak; 6 099 nüf.; 10 köy. — *Bucak merkezi,* 603 nüf. Türkeli-Ayancık yolu üzerinde, denizden 50 m yükseklikte kurulmuştur. Türkeli'ye 6, Ayancık'a 12 km uzaklıktadır. (M)

HELÂLÎ i. (ar. *ḥülle,* elbise'den *ḥelālī*). Dokumc. Genellikle el tezgâhında dokunan, çözgüsü bürümcük, atkısı pamuk ipliği olan kıvırcık görünüşlü kumaş. || Bakır veya tahtadan kabı olan büyük saat. || Sıf. Bu bezden yapılmış: *Helâlî çarşaf.*

— Kıyf. *Esk.* «Bürümcük kıvırtma» denilen bükülmüş ipekten dokunan çamaşırlık bez. (İpekli kumaşın giyilmesi haram sayıldığı için ipek ipliğine bir miktar keten veya pamuk karıştırılarak helâlî dokunur ve erkeklerce giyilirdi. Bu tür kumaşlar sağlam, dayanıklı ve gösterişli olurdu.) [M]

HELÂLLAŞMA veya **HELÂLLEŞME** i. (*helâllaşmak*'tan *hellâllaş-ma*). Helâllık dileme.

— Spor. *Helâllaşma temennası,* yağlı güreşte oyuna başlamadan önce yapılan geleneksel hareketlerden biri.

— ANSİKL. Spor. Peşrev bittikten sonra karşılıklı geçen pehlivanlar ellerini kışpetlerine vurarak birbirlerini tutuşmağa davet ederler, sonra el sıkışırlar. Buna «helâllaşma temannası» adı verilir. Sonra ayrılarak aksi yönlere yürüdükten sonra tekrar dönüp ellerini öpüp başlarına götürmek suretiyle bu selâmı tamamlarlar. (M)

HELÂLLAŞMAK veya **HELÂLLEŞMEK** ortaklş. f. (ar. *ḥelāl*'dan türk. *helâl-la-ş-mak*). Uzun süre ayrı kalınacağı zaman, tehlikeli işlere gitmeden önce, ölüm döşeğinde veya bir alışveriş sırasında hakkını birbirini bağışlamak: *Gözümden akıttım kan ile yaşlar Gelin helâllaşın ben gider oldum* (Halk türküsü). *Gitmeden Hilmi'yi alnından öpmek, nasihat vermek, helâllaşmak istiyordu* (H. E. Adıvar).

◆ **Helâllaştırmak** ettrg. f. İki kişinin birbiriyle helâllaşmasını sağlamak. (M)

HELALLIK i. (*helâl*'dan *helāl-lık*). Nikâhlı (eş). || Helâl olan şey.

— ÇEŞ. DEY. *Helâllık dilemek,* bir kimseden kendisini bağışlamasını veya hakkını helâl etmesini dilemek: *Komşum, gitmeden beni görmek, helâllık dilemek istemiş, fakat gece, kendi yüzünden uykusuz kaldığımı bildiği için uyandırmağa kıyamamış* (R. N. Güntekin). || *Helâllığa almak,* evlenmek. (M)

HELÂLZADE blş. i. (ar. *helāl* ve fars. *zāde,* oğlu'ndan *helāl-zāde*). Nikâhlı bir ana ve babadan dünyaya gelmiş. || *Mec.* Doğruluktan ayrılmaz, dürüst kişi. (M)

HELANDİT i. (fr. *hellandite*'ten). Miner. Tabiî alüminyum, demir, kalsiyum, erbiyum ve yttriyum silikat. (L)

Odeon, Efes

HELANKA i. (tes. edil. ad). Poliyamit ipliklerine büyük bir esneklik sağlayan özel işlem. || Bu işlemden geçirilmiş iplik. || Bu ipliklerle dokunmuş kumaş. (L)

HELARCTOS i. Ayıların en küçüğü olan malaya ayısının cins adı.

— ANSİKL. *Helarctos Malayanus*'un rengi esmer, göğsü yeni ay şeklinde sarı beneklidir; boyu 1,30 m'yi bulur. Hepçil beslenir, balı ve böcekleri çok sever. Assam'dan Sunda adalarına kadar her tarafta yaygındır. (L)

HELBİG (Jules), belçikalı ressam ve sanat tenkitçisi (Liège 1821-ay.yy. 1906). Liège ile Meuse'de birçok kiliseyi süsledi ve onardı. *Revue de l'Art Chrétien*'i (Hıristiyan Sanatı Dergisi) yönetti ve *Histoire de la Peinture et de la Sculpture au Pays de Liège* (Liège Bölgesinde Resim ve Heykel Sanatı) adlı bir eser yazdı. (L)

HELBİG (Wolfgang), alman arkeoloğu (Dresden 1839-Roma 1915). Campania'nın şehirleri ve duvar resimleri üstüne incelemeler yaptı, Homeros'un tasvirleri ile Etruria'nın arkeolojik buluntuları arasında yakınlıklar aradı. (L)

HELBRONNER (Paul), fransız geodezi bilgini (Compiègne 1871-Paris 1938). Hayatını geodezi çalışmalarına adadı. Alpler bölgesinin nirengisini ve Korsika ile Fransa'nın trigonometrik bağlantısını buldu. *Description Géométrique Détaillée des Alpes Françaises* (Fransız Alplerinin Ayrıntılı Geometrik Tasviri) adlı eseri önemlidir. (L)

HELCON i. *Callidium* gibi uzun duyargalı çeşitli böceklerin kurtçuklarında asalak yaşayan böcek. (Zarkanatlıların *braconidae* familyasından.) [L]

Heldenbuch («Kahramanların Kitabı»), Germenlerin kahramanlık şiirlerini biraraya getiren kitap. Bu eski şiirler XV. ve XVI. yy.da yazıldı ve basıldı. (L)

HELDER, hollanda dilinde **Den Helder,** Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Tekel adası karşısında, Marsdiep boğazı kıyısında; 51 800 nüf. 1825'te açılan Kuzey Hollanda kanalı ile Amsterdam'ın ön limanı durumuna gelen Helder, XIX. yy.ın sonunda Kuzey denizi kanalı açılıncaya kadar zengin bir şehirdi; o tarihten sonra Ijmuiden tarafından gölgelendi. Faal balıkçılık limanı. Deniz hayvanları araştırma merkezi. Kuzey Hollanda'yı su baskınına karşı koruyan 77 m yüksekliğinde ve 10 km uzunluğundaki set burada son bulur. Tersaneler. Metalürji. Konserve fabrikaları.

İskender'in sikkesi gümüş tetradrahmi «aslan postlu Herakles» Cabinet des Médailles, Paris

Antium'lu genç kız yunan mermer heykeli, Terme müzesi, Roma

Bergama Zeus sunağı, Berlin müzesi

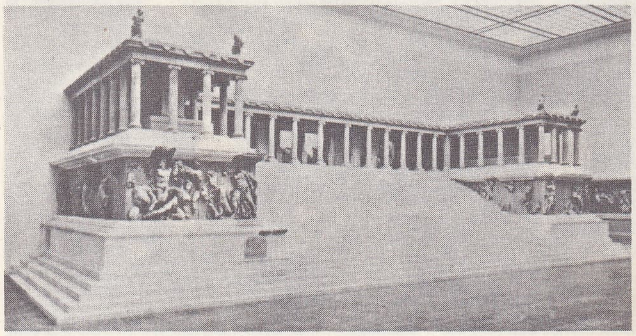

Foto. Baudet-Lamotte (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

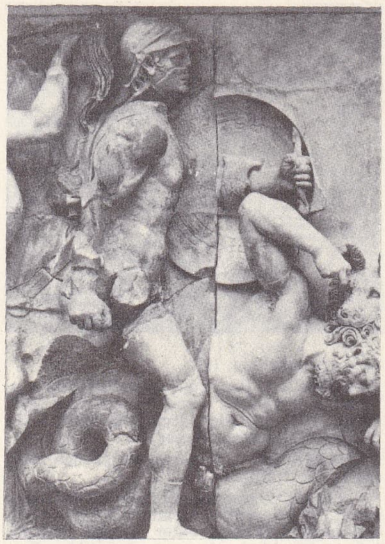

helenistik devre ait Bergama Zeus sunağından Artemis ve Otos grubu (Anatolien II adlı eserden)

Priene şehrinden **helenistik** devre ait Athena tapınağı teras duvarları (M.Ö. III. yy.)

— Tar. Helder kıyısı karşısında 21 ağustos 1673'te d'Estrées kumandasında ingiliz-fransız donanmasıyle, Ruyter kumandasındaki hollanda donanması arasında kesinlikle sonuçlanmayan bir deniz savaşı oldu. 1799'da İngilizlerin ele geçirdiği Helder'i, general Brune çok geçmeden geri aldı. Napolyon, Helder'i, «Kuzeyin Cebelitarık'ı» durumuna getirmek istedi ve iki kale yaptırdı. 1826'da Hollanda hükûmetinin bu çalışmaları tamamlatmasıyle liman ülkenin en iyi kalesi haline geldi. (L)

HELDY (Fanny), belçikalı kadın opera şarkıcısı (Mons 1888). Sahne hayatına 1913'te başladı. 1917'den sonra Paris operasının önde gelen sanatçılarından biri oldu. Thais ve Violetta rollerinin bu ünlü yorumcusuna Toscanini, Scala'da Louise ve Mélisande rollerini verdi. Monte Carlo'da *Yavru Kartal*'ı (Honneger ve İbert) oynadı (1937). (L)

HELE edat. (fars. *hele*), «özellikle», «her şeyden önce» anlamıyle bir kelimenin başına veya sonuna getirilerek belirtilen şeyin ayrıcalığını anlatır: *Bunlar da, konuşmaktan pek hoşlanmayan, hele gülmeyi hiç bilmeyen şeyler* (H. R. Güntekin). *Ben bu kadını bir daha görmedim. Hele gündüz hiç karşılaşmadım* (R. H. Karay). *Şu kitaplara bak hele!;* — Tehdit, uyarma veya vaat bildiren bir cümleyi başka bir cümleye bağlamak için kullanılır: *Hele sen biraz benimle beraber gel bakayım* (B. Felek). *Hele bir sınıfını geç, hediyeler hazır!;* — «Sonunda, nihayet» anlamıyle geciken hareketleri bildirmek için kullanılır: *Hele şükür gelebildin, saatlerdir seni bekliyoruz;* — «Bir dakika, dur» anlamıyle cümlelerin başına getirilir: *Hele sus da, şunu dinleyelim. Hele şunu bir anlatayım, fikrini sonra söyle.* ‖ *Hele bak,* «şaşkınlık, hayret bildirir: *Hele bak, biz yokken bütün evi temizlemiş. Hele bak, kitaplar ne hale gelmiş.* ‖ *Hele bir,* tehdit anlatır: *Hele bir söyle!* ‖ *Hele hele,* bir şeyin devamını öğrenmek amacıyle karşıdaki kişiyi söylemeğe teşvik için kullanılır: *Hele hele, sonra ne olmuş.* (M)

HELECAN i. Bk. HALECAN.

HELEN sıf. ve i. (yun. *Hellen*'den). Hellas veya Eski Yunanistan ile ilgili; Hellas'ta oturan veya Hellas asıllı olan.

— Din. tar. Kilise babalarına göre, PAGAN'ın eşanlamlısı.

— ANSİKL. *Helen* terimi tarihte çeşitli etnik topluluklar için kullanıldı. İlk Helen'lerin Dodone'li Selloi'ler olduğu sanılıyor. «Helen» teriminin Dorların yayılmasıyle yaygınlaştığına inanılıyor. Bu terim, tarihin çeşitli dönemlerinde, sadece Dorlar için değil, aynı zamanda İonia'lılar için de kullanıldı. Sonra anlamı daha da genişledi ve «Barbarlar» için kullanılmağa başladı. «Helen'ler» kendilerini, aynı ırkın olmasa da aynı medeniyetin üyesi olarak görüyorlardı. (L)

HELENA, A.B.D.'de şehir, Montana'nın merkezi, Kayalık dağların kuzeyinde; 20 200 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi; tahta ve değerli madenler işçiliği; çelik fabrikası. (L)

HELENA Azize (Flavia Julia), imparator Constantinus'un annesi (Drepanon, Bithynia, III. yy. ortaları-İzmit [Nikomedia] ? 330'a doğr.). Drepanon'da bir yolgeçen hanında hizmetçiydi. 280'den önce, Constantius I'in gözdesi oldu. Constantius I, Maximianus'un üvey kızı Theodora ile evlenmek için Helena'dan ayrıldı (289). İmparator Constantinus, Constantius ölür ölmez, Helena'ya büyük bir saygı gösterdi ve ona Augusta unvanını verdi (325), adını paralara kazıttı. Sonradan hıristiyan olan Helena, Doğuda bir teftiş gezisine çıktı (326); bu gezinin ünlü safhası, Filistin'deki kutsal yerleri ziyaretidir. Kudüs'te ve Beytüllahm'da kiliseler yaptırdı. (L)

HELENA PAVLOVNA, alman prensesi (1807-1873), Aleksandr II'nin amcası olan büyükdük Mihail'in karısı. Kültürlü ve zeki bir kadındı. Çar Aleksandr II'yi reform yapmağa zorlayanlardandır. Seçkin asilleri ve yazarları çevresinde topladı; bu çevrede, mutlakıyetçi rejimi, polis korkusuna düşmeden tenkit etti. Rubenstein kardeşleri korudu. (L)

HELENE, Menelaos'un karısı. *İlyada*'nın ve çevrim şiirlerinin başlıca kahramanlarından biri. Tyndareos'un karısı Leda'nın doğurduğu bir yumurtadan çıktı ve güzelliğiyle kısa zamanda tanındı. Theseus'un Atina'ya kaçırdığı Helene'yi erkek kardeşleri Kastor ve Polydeukes kurtardı. Isparta'ya getirilince Yunanistan'ın bütün kahramanları onunla evlenmek istedi. Reddedilen damat adaylarının hışmından korkan Tyndareos, Helene ile evlenemeyenlerden bazılarının Helene'nin müstakbel kocasıyle dövüşmeleri ihtimaline karşı, bütün adayların birlik yemini etmelerini şart koştu. Genç kız, Menelaos ile evlendi. Ama Truva kralı Priamos'un oğlu Paris, Menelaos'un orada bulunmadığı bir sırada Isparta'ya gelerek Helene'yi kaçırdı. Bunun üzerine Menelaos, eski rakiplerinden yeminlerini tutmalarını istedi. Böylece, Truva savaşı başladı. Paris'in ölümünden sonra Helene onun kardeşi Deiphobos ile evlendi ve Truva yağma edilirken onu kızgın Yunanlıların eline bıraktı. Menelaos, Helene'yi tekrar aldı, Isparta'ya getirdi. Helene, dul kalınca, Menelaos'un evlilik dışı çocukları Megapenthes ve Nikostratos tarafından kovuldu, Rodos'a sığınmak zorunda kaldı. Orada kral Tlepolemos'un karısı Argos'lu Polykso Helene'yi öldürttü. Bir başka inanışa öre Zeus ölen Helene'yi tanrıların katına çıkardı ve onu yıldız yaptı. Bazı efsanelere göre ise, Mutlular adasında, Menelaos ile sonsuza kadar yaşayacaktır. Helene'ye birçok ülkede tapıldı. Yunanlılar için bir güzellik örneğiydi.

— İkonogr. Eskiler, Polygnotos, Zeuksis ve Eumelos tarafından yapılmış Helene resimlerinden söz ederler. Bu konuda en eski belge Magula dikme taşıdır (Isparta müzesi). Helene, Roma döneminden kalma bazı resimlerde, Truva'da Paris ile görülür. Helene'nin kaçırılmasını konu alan modern resimlerin arasında B. Gozzoli'nin (Londra) ve Jules Romain'in (Mantova) eserleri, Marcantonio Raimondi'nin Raffaello'yu örnek alarak yaptığı gravür, Tintoretto'nun (Madrid), Guide'in (Louvre), Schiavone'nin (Torino), Procaccini'nin (Dresden), L. Giordano'nun ve J.-B. Pierre'in (Aix) resimleri, Romanelli'nin Mazarine galerisindeki freskleri ve Puget'nin heykel topluluğu (Sturla, Cenova yakınları) anılmağa değer. *Zeuksis'in Yaptığı Helene Resmi* tema'sı da Beccafumi'ye (Sienne). Solimena'ya (Dijon), Vincent'a ilham kaynağı oldu. (L)

Helene, Euripides'in M.Ö. 412'de oynanan trajedisi. Eserde, daha önce Stesikhoros'un işlediği bir efsane ele alınmıştır. Helene'nin gerçekte Paris tarafından kaçırılmadığı düşünülür. Paris, kraliçenin sureti olan bir hayaleti Truva'ya götürürken, Hermes de gerçek Helene'yi Mısır'da Proteus'un sarayına kaçırır. Oyun başladığında Proteus ölmüştür. Oğlu Theoklymenos zorla da olsa Helene ile evlenmek ister. Kraliçe bir tapınağa sığınır. O sırada, rüzgârların Mısır'a sürüklediği Menelaos görünür. Karıkoca, Dioskuros'ların yardımıyle kaçmayı başarırlar. Bu trajedide dramatik unsur yok denecek kadar azdır. (→ Bibliyo.) (L)

HELENE Lekapene, bizanslı prenses (öl. 961), imparator Romanos I'in kızı, imparator Konstantinos VII'nin karısı. Lekapenos hanedanının düşüşünden sonra (945) kocası üstünde otorite kurdu, fakat oğlu Romanos II tahta çıkınca (959) bir manastıra kapatıldı. (L)

HELENİN i. (fr. *hélénine*'den). Andız otu (*inula helenium*) kökünden elde edilen madde; günde 0,25 ile 1 gramlık dozlarda öksürük kesici olarak kullanılır. (L)

HELENİST i. (yun. *hellenistes* > fr. *helléniste*'den). Eski Yunanca üstüne incelemeler yapan kişi.

— Tar. Yunan dilini konuşan veya Yunanlıların paganizmini benimsemiş olan yunan laşmış yahudilere verilen ad. Kutsal Kitap'ın *Yetmişlerin Kutsal Kitabı* adıyle anılan yunanca tercümesini yapmış olanlara helenist denirdi. (L)

HELENİSTİK sıf. (fr. *hellénistique*'ten). Helenist görüşü benimsemiş. ‖ *Helenistik dönem,* İskender'in fetihleriyle Roma imparatorluğunun fetihleri arasındaki tarih dönemi. ‖ *Helenistik medeniyet,* klasik (M.Ö. V. ve IV. yy.lar) ve arkaik (M.Ö. VI. yy) yunan medeniyetlerine karşı helenistik medeniyet dönemine verilen ad. ‖ *Helenistik monarşiler,* İskender imparatorluğunun parçalanması sonucunda ortaya çıkan monarşiler: Antigonos'lar yönetimindeki Makedonya; Lagosi'ler yönetimindeki Mısır; Selefkiler yönetimindeki Asya; Attalos'lar yönetimindeki Bergama.

— ANSİKL. Tar. *Helenistik medeniyet* Makedonya kralı İskender'in kumandanları (Mısır, Suriye) ve bazı yunanlı serüvenciler tarafından (Bergama, Baktriane) kurdukları devletlerde ortaya çıktı ve bazı barbar ülkelerini (Pontos, Kappadokia, Paphlagonia, Bithynia) etkiledi. Bu dönemde asıl Yunanistan iç savaşla yıkılmış mutsuz bir ülkeydi ve klasik site bağımsızlığını koruyamayacak duruma gelmişti. Demokrasi fikri hükümdarlık ideolojisi karşısında geriliyor, bazı kişilerde olağanüstü yetenekler bulunduğu vehmediliyor, dolayısıyle de hanedanlara büyük bir saygı gösteriliyordu. Kral, otoritesini sağlamlaştırmak için, güçlü ve

Foto. MEYDAN

Hera mabedinde bulunan helenistik devir kadın başları (M.Ö. III. - II. yy.)

sürekli ordunun masraflarını karşılamağa yetecek bir servete sahip olmak zorundaydı. Bu yüzden, ordusunun gücünü arttıracak olan Makedonyalıları, çağın zanaatını ve tekniklerini iyi bilen Yunanlıları çevresinde topladı. Yurt zenginliklerinin düzenli olarak işletilmesini, kralı tanrı buyruğuyle başa geçmiş yüce bir kişi sayan yerli halkın çalıştırılmasını onlarla sağladı. Yunanlıların tekniği, toprağın ve işyerlerinin verimini büyük ölçüde artırdı. Meselâ, Lagos'lar döneminde Mısır'da iktisadî hayatın yönetimi çok başarılıydı. Ayrıca ticaret hayatı da canlanmış, para ekonomisi bütün Doğuya yayılmıştı. Zenginliklerin artması yerli seçkinlerin işine yaradı. Bunlar, fatihler tarafından oralara celbedilen Yunanlılar için kurulan şehirlerde helenleşmeğe çalışıyorlardı. Bazıları (Lagos'lar gibi) yunan şehirlerinin sayısını sınırladılar ve yerli halkın üstün yurttaş durumuna gelmesini önlemeğe çalıştılar. Bazıları da (Selefki'ler) iktidarlarını bir ölçüde kaybetmeyi göze alarak, daha etkin ve daha yararlı duruma gelecek olan Doğuluları helenleştirmek için sistemli olarak şehirler kurdular. Sonunda, Karia'lılar, Lykia'lılar, Kilikya'lılar, Frigya'lılar asıl Yunanlılardan farkedilmez oldu. Öte yandan, helenizmin etkisinde kalmamış olan şehir dışı bölgeler, daha sonra Kıptîler ve Suriyelilerle tekrar ortaya çıkacak olan geleneklerine bağlı kaldılar. Küçük bir azınlığın dışında bütün Yahudiler, kendilerini helenleştirmek isteyen Selefki'lerden uzak durdular.

Yunan ruhunu etkileyen ve klasik medeniyeti biçimleyen, doğulularla olan ilişkilerden çok, yeni toplumsal ve siyasî çevredir. Şehir tanrılarına tapmak, tedirginliğin ne olduğunu öğrenen ve bir kurtuluş yolu arayan insanoğluna yetmemeğe başlayınca, gizemli kült'ler (İsis, Attis, Kybele, Dionysos), müneccimlik ve büyücülük önem kazandı. Duyguluktaki bu gelişmenin izleri helenistik sanatta görünmeğe başlayınca, heykeller de artık heyecanları, tutkuları, boğuntuları dile getirmeğe yöneldi ve din kurallarının doğruluğu tek hedef olmaktan çıktı. Kralların debdebesi mimarlık alanında yenilikler yarattı, büyük binalar yapılmağa başlandı, şehirciliğe önem verildi, büyüklük ve zenginlik duygusu uyandırmak amacıyle süslemede aşırılığa gidildi. Gösterişli bir lüks ve konfor merakıyle evler değiştirildi, freskler, mozaikler, mermer süslemeler, süslü mobilyalar, biblolar kullanılmağa başlandı. Hükümdarların bilim ve sanat koruyuculuğu (İskenderiye ve Bergama kütüphaneleri) bilginin değerini artırdı. Bu kitabî havanın etkisi şiir alanında pek olumlu sonuçlar vermedi, buna karşılık bilim, ancak XVII. yy.da aşılabilen bir seviyeye ulaştı. Ne var ki, Eratosthenes'in, Arkhimedes'in, Hipparkhos'un, Sisamlı Aristakhos'un, Eukleides'in, Perge'li Apollonios'un çalışmaları teknik uygulamalara tesadüfen uygulandı. Öte yandan, Fenikeli Zenon ile Kilikyalı Khrysippos'un stoa'cılığı ve Epikuros'un öğretisi, yunan felsefesinin eski canlılığını kaybetmediğini gösteriyordu.

Helenistik medeniyet Doğuda sınırlı kalmadı. Meselâ Syrakusai tiranları helenistik krallara benzer, yunanlı tacirlerin veya yarı yarıya helenleşmiş Etrüsklerin medeniyetini benimseyen Roma, M.Ö. II. yy. başlarında doğu hükümdarlarıyle kurduğu ilişkiler sonucunda gördüğü zenginlik ve lüksün etkisinde kalmıştı. Onların siyasî başarısızlıkları yanında, üstün bir medeniyete sahip olduklarını kabul ediyor, böylece de helenistik dünya kendi fatihini dize getirmiş oluyordu. (L)

HELENİUM i. Amerika'da yetişen ve boyu 2 m'yi bulan bitki; bazı türleri güzel sarı çiçeklerinden dolayı bahçelerde tarhlar veya kenar süsleri halinde yetiştirilir. (Bileşikgillerden.) [L]

HELENİZM i. (fr. *hellénisme*'den). Yunan medeniyetinin bütünü. ‖ Bu medeniyetin karakteri. ‖ Özellikle Yunanistan'ın dışında, yunan düşüncesinin etkisiyle gelişmiş medeniyet. ‖ Yalnız yunan diline özgü konuşma tarzı veya deyim.

— ANSİKL. *Helenizm* kelimesi, genel olarak, Barbarlara karşı duran yunan medeniyetinin dinamik bütünlüğünü belirtir. Yunan medeniyetinin yayılışı iki evreye ayrılabilir. Birincisi bir helenleştirme evresidir. Yeni felsefî, siyasî, teknik kavramların yaratıldığı bu evre, Yunanistan-Makedonya dünyasından bağımsız, fakat Yunanistan-Makedonya medeniyetinin Asya ve Kuzey Afrika'daki yansısı olarak görülür. İkinci evre, Doğunun Batıya maddî ve manevî bakımdan üstün gelmesiyle belirgindir. Roma'nın, helenistik siyaset düzenini yıkmasına kadar süren bu evrede yunan kültürü bütün Akdeniz'e yayıldı.

Bu helenizm, birliğini, Marsilya'dan Hindistan'a, Hazar denizinden Yukarı Mısır'a kadar kullanılan ve *Koine* denen yeni bir ortak dille anlatılan dinî bir evrensellikte buldu. Ortak bir eğitim, sınırları aşarak çeşitli ülkelerin aydınlarını birleştiren yeni bir kültürü yaydı. Böylece, en yüksek derecesine ulaşan bir düşünce hürriyeti içinde, bireyin kişiliği yüceldi. Liberal olmasına rağmen, helenizm Yahudiliğe karşı çıktı, ama onu yenemedi. Yeni Eflatun'culuk şeklini alarak, Roma imparatorluğu döneminde de önemli bir rol oynadı: fakat imparatorluk hıristiyanlaşınca, Julianus'un bütün çabalarına rağmen, yok oldu. (L)

HELENOPOLİS. Esk. coğ. Bk. YALOVA.

HELENOS, Priamos ile Hekabe'nin oğlu, Kassandra'nın ikiz kardeşi. Truvalı kâhinlerin başkanı ve değerli bir savaşçı olan Helenos'un Epir'de Pyrros'u takip ettiği ve onun yerine geçtiği söylenir. Homeros'tan sonraki dönemlerin efsaneleri ondan söz eder. (L)

HELENOS, Epir kralı Pyrros'un oğlu (M. Ö. 292). Babasının İtalya, Sicilya ve Yunanistan'a yaptığı seferlere katıldı. Pyrros, Argos kuşatmasında ölünce (272) ordunun başına geçti, az sonra Antigonos Gonatas tarafından esir edildi. Antigonos onun Epir'e dönmesine izin verdi. (L)

HELENSBURGH, Büyük Britanya'da şehir, İskoçya'da (Dunbartonshire), Clyde halicinin kuzey kıyısında; 9 600 nüf. Sayfiye yeri. (L)

HELEPOLİS i. (yun. *helein*, almak ve *polis*, şehir'den). Esk. sil. Bir kaleyi kuşatanların, kale bedeni seviyesinde muharebe etmelerini sağlayan büyük kuşatma âleti. (L)

HELESA i. Folk. Eskiden ramazanlarda iftardan sonra çocukların ev ev dolaşıp mâni söyleyerek bahşiş toplaması: *Helesaya çıkmak*. (Dört, beş kişiden meydana gelen gruptaki çocuklardan birinin boynunda küçük bir davul bulunur, içlerinden biri de çan, muşamba veya kâğıt fener taşırdı. Davul eşliğinde söylenen mânilerin arasında hep bir ağızdan «Helesa Yelasa» diye bağırırlardı. Bu âdet İkinci Meşrutiyetten sonra terk edildi.) [M]

HELEZON i. (ar. *ḥelezūn*'dan). Kıvrımlı, yılankavî şekil: *Sigaraların dumanları birtakım helezonlar yaparak tavana doğru yük-*

heliactin

HELGOLAND
havadan görünüş

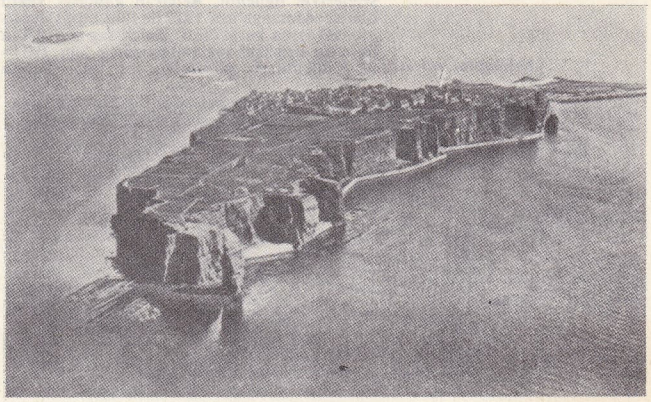

Foto. Histoire de l'Humanité; Dizionario Enciclopedico İtaliano

«Skycrane» (gök vinci) helikopteriyle taşıma

bir «Chinook» helikopterinden inen piyadeler

selmeğe başladığı sırada... (H. R. Gürpınar).

— Mat. Bk. HELİS.

— Mim. *Helezon kıvrım,* korinthos sütun başlıklarını süsleyen kıvrımlardan her birine verilen ad. ‖ *Merdiven helezonu,* merdiven sereni (mili) etrafında bükülerek yükselen merdiven.

— Opt. *Airy helezonu,* iki çapraz turmalin, aynı kalınlıkta ve ters dönüşlü iki kuvartz lamı arasında gözlenen devresel polarma olayı.

— Tıp. Bk. DOĞUM. (ML)

HELEZONÎ sıf. (*helezon*'dan osmanlıca *helezonî*). Helezon şeklinde, spiral: *Bacadan çıkan kalın helezonî duman İstanbul üstüne yayılıyordu* (Cenab Şahabeddin).

— Anat. *Helezonî atardamarlar,* dikilgen dokularda bulunan ve helezon şeklinde sonuçlanan kılcal atardamarlar.

— Mat. Bk. HELİSEL. (LM)

HELEZONLAŞMA i. (*helezon*'dan *helezonla-ş-ma*). Biyol. *Kromozomların helezonlaşması,* mitoz bölünmenin çeşitli evrelerinde kromozomların sarmal şekilde kıvrılması. (Kromozomların helezonlaşması son derece önemlidir. Salyangozda helezonî olmayan kromozomun boyu 240 mikron iken, helezonlaşınca [metafaz evresinde] en çok 1,5-2 mikron'a düşer.) [L]

HELFERT (Joseph Alexander VON, — baronu), avusturyalı tarihçi ve siyaset adamı (Prag 1820-Viyana 1910). 1848'de Reichstag üyesi oldu. Devrime karşı imparatorluk hükûmetini destekledi. Eğitim ve Din bakanlığı (1861-1863), 1891'den itibaren Soylular meclisi üyeliği yaptı. Sağcı çek federalizminin başlıca temsilcilerinden biri oldu. Birçok tarihî eser yazdı: *Viyana Devrimi* (1848); *Başından İtibaren Avusturya Tarihi* (1869-1886); 1848-1849 *Orta Avrupa Hareketiyle İlişkisi Açısından Avusturya Devrim Tarihi* (1907); *G. Murat* (1878), *Kardinal Fabrizio Ruffo* (1882) ve *Napoli Kraliçesi Maria Carolina* (1884) üstüne yazdığı monografyalar italyan tarihi açısından ilgi çekicidir. (L)

HELFFERİCH (Karl), alman iktisatçı ve siyaset adamı (Neustadt, Pfalz 1872-Bellinzona 1924). Özellikle vergi ve bankacılık meseleleriyle ilgilendi. Reich'ın kançılar vekili olarak Almanya'nın 1917'de ilân ettiği denizaltı savaşına karşı çıktı. Reichstag üyesiyken paranın değerini sağlamlaştırmak için 1923'te Rentenmark kurumuna bir plan sundu (Rentenmark, ülke tabiî kaynakları üzerindeki ipotekle garanti edilen bir altın markın karşılığıdır). Berlin-Bağdat demiryolu yapımını destekledi. Başlıca eserleri: *Die Reform des Deutschen Geldwesens nach der Gründung des Deutschen Reichs* (Almanya Kurulduktan Sonra Yapılan Para Reformu) [1898]; *Das Geld* (Para) [1903]. (L)

helikopter rotoru

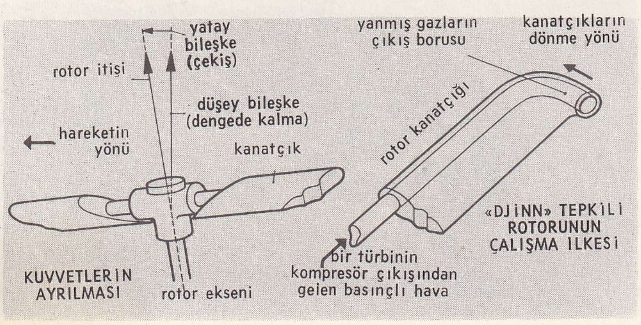

HELGA. Bk. OLGA.

HELGASON (Jon), izlandalı şair ve dilbilim uzmanı (Borgarfjödur 1899). Kopenhag'da okudu, orada izlanda dili ve edebiyatı profesörü oldu (1929). 1934'te *İskandinav Edebiyatı Tarihi* adlı bir eser yayımladı. Şiirleri 1939'da basıldı. Bu şiirlerde izlanda elyazmaları üstüne yaptığı incelemelerinin etkisi görülür. Eski şiir biçimlerine bağlı kaldı. (L)

HELGENEAS, Danimarka'da (Randers *amt*'ı) yarımada; Jylland'ın doğusunda. (L)

HELGİ. Bk. OLEG.

HELGOLAND, Kuzey denizinde küçük alman adası; Triyas çağı kumtaşlarıyla örtülü bir yayladan meydana gelmiştir. Denizin şiddetli hücumu karşısında adanın dik kıyıları hızla gerilemektedir: IX. yy.dan beri yüzölçümünün beşte dördünü kaybettiği sanılır. 1770'te ikiye bölünmüştür. Başlangıçta balıkçıların oturduğu Helgoland, XIX. yy.ın sonunda bir deniz hisarı haline getirildi. Bugün adada yaşayan birkaç yüz kişinin gelirini turizm sağlar.

— Tar. Önce Danimarka'nın olan (1714) Helgoland, İngilizler tarafından işgal (1807) ve ilhak (Kiel antlaşması 1814) edildi; İngiltere burasını Napolyon'a karşı bir kaçakçılık deposu haline getirdi ve 1890'da Zanzibar'a karşılık Almanya'ya bıraktı. Düklükler savaşı sırasında, 9 mayıs 1864'te, Helgoland yakınında, Suenson kumandasındaki danimarka donanmasıyle, von Tegetthoff kumandasındaki avusturya-prusya donanması arasında önemli bir çarpışma oldu. Wilhelm II, Helgoland'ı Alman körfezine ve limanlarına giriş yollarını koruyan bir deniz üssü haline getirdi. 28 Ağustos 1914'te Helgoland muharebesi denen önemli deniz çatışmasında bir ingiliz filosu, üç alman kruvazörü ile bir torpitosunu batırdı. Versailles antlaşmasıyle adadaki tahkimat yıktırıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında yeniden tahkim edilen ve askerî bakımdan düzenlenen ada, müttefikler tarafından kullanılmaz duruma getirildi. (L)

HELİ—, HELİKO— (fr. *héli—, hélico—*). Yunanca «bağsalyangozu» anlamına *helix* ve *helicos* kelimelerinden alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren eleman. (L)

HELİ veya **ELİ,** israilli büyük rahip ve hâkim. Genç Samuel'i yetiştirdi. Oğullarının yolsuzluklarına göz yumdu. Onların öldüğünü, İsrail'in bozguna uğradığını ve Eben-Ezer savaşında ahit sandığının Filistinlilerin eline geçtiğini öğrenince acısından öldü. (L)

HELİACTİN i. Sinek kuşu; Brezilya'nın yüksek yaylalarında bulunur. (*Altın tepelikli sinek kuşu* da denir.) [L]

HELİADAİ. Yun. mit. Helios'un oğulları ve kızları. Phaethon'un ölümünde beş kız kardeş amberden gözyaşları döktüler. Buna karşılık yedi erkek kardeş usta müneccimlerdi. Bir söylentiye göre mevsimleri belirleyen ve zamanı gün ve gecelere ayıran bu erkek kardeşlerdir. Soydan ustalıklı kişilerdi, bu yüzden gemiciliğin koruyucusu sayıldılar. (L)

HELİADE-RADULESCU (Ion). Bk. ELİADE-RADULESCU.

HELİAİA i. (*helios,* güneş'ten yun. k.). Bütün yurttaşlardan kurulan ve açık havada toplanan büyük Atina mahkemesi. (Birçok grek sitesinde, meclise «heliaia» denirdi.)

— ANSİKL. *Heliaia*'yı Solon'un kurduğu sanılır. En az otuz yaşını doldurmuş yurttaşlardan bu işe gönüllü olanların bir listesi yapılırdı. V. yy.da, heliaia üyelerinin sayısı 6 000'i buldu. Bu yüzden, her yıl her kabileden 600 kişinin kura ile seçilmesi kararlaştırıldı. Üyeler, her biri belirli bir yetkiye sahip 600'er kişilik bölümler halinde toplanıyorlardı. Kararlarının geçerli olması için, en az 501 üyenin toplantıda hazır bulunması şarttı. Önemli davalar için birkaç bölüm birleştiriliyordu. Heliaia üyelerini, rüşvet almasınlar diye, 404 yılından itibaren, her gün kura ile seçmek âdet oldu. Yılda yaklaşık olarak 300 gün oturum yapan heliaia üyeleri her *misthos* (bir, sonra iki ve nihayet, 425'te, üç obolos) alırlardı. Dörtyüzler tarafından lağvedilen (411) mahkeme, daha sonra, ihtiyarlar ve avarelerin isteği üzerine yeniden ve devamlı olarak kuruldu. Görüşmeler, tartışmalar açık oluyor ve kararlar çabuk alınıyordu. Sadece davacı ve davalı konuşma hakkına sahipti; süre, davanın önemiyle orantılı olarak sınırlandırılmıştı. Karar gizli oylama ile alınıyordu. Başlangıçta çakıl taşı, bakla veya deniz hayvanı kabukları kullanılarak oy verilirdi. Daha sonraları, özel kaydıraklar kullanılmağa başlandı. Delik kaydırak «suçlu», deliksiz kaydırak «suçsuz» anlamını taşıyordu. Başlangıçta basit bir istinaf mahkemesi olan heliaia'nın zamanla yetkisi genişledi; Areios Tagos'un yetkilerinden bir kısmı bu mahkemeye verildi (462-461), daha sonra, V. yy.da özel mahkemelerin yetkisi dışında kalan bütün davalara baktı. Aristophanes, siyasetin ve hilekârlığın bulaştığı bu büyük halk mahkemesi ile alay etmiştir. (L)

HELİANTHEMUM i. Odunsu veya otsu bitki. (Ladengillerden.)

— ANSİKL. *Helianthemum* laden'e pek benzer. Genellikle kurak ve açık yerlerde yetişir. Pek çok türü vardır. Çok güzel sarı renkte çiçekleri bulunur. Haşlamasından elde edilen su, peklik ilâcı olarak kullanılır. (L)

HELİANTHUS i. Ayçiçeğinin ilmî adı. (L)

Hélias (veya **Elioxe**), XIII. yy. başlarında yazılmış olan fransız destanı. Kim olduğu bilinmeyen kuğu kuşunun çektiği bir sandalla gelen, bir prensesle evlenen, fakat adını sorar sormaz onu terkeden şövalye efsanesinin ilk şekillerinden biridir. Wolfram von Eschenbach, Wagner'e *Lohengrin*'i ilham eden bir şiirinde bu konuyu işledi. (L)

HELİASTES çoğl. i. Esk. Yun. Atina'da Heliaia denen halk mahkemesinin üyelerine verilen ad. (L)

HELİBUS i. (*otobüs* örneğine göre yapılan kelime). Yolcu taşımağa yarayan helikopter. (L)

HELİCARİON i. Sümüklüböcek; Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde, özellikle Tropik Afrika'da yaşar. (Akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaların *ariophantidae* familyasından.) [L]

HELİCHRYSUM i. Otsu veya odunsu bitki; yıllık veya çokyıllık olabilen bu bitkinin kömeçleri uzun süre güzelliğini koruduğu için, bahçelerde (tarh veya tarh kenarlığı) süs bitkisi olarak çok kullanılır. (Bileşikgillerden. *Eşanl.* HERDEMTAZE.) [L]

HELİCİDAE çoğl. i. Yumuşakça familyası; hepsi *helix* cinsiyle ona yakın bazı önemsiz cinslerde toplanmış salyangozları kapsar. (L)

HELİCİGONA i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça; örnek türü, bütün Avrupa'da bulunan *Helicigona lapicida*'dır. (L)

HELİCİNA i. Karındanbacaklı yumuşakça. (Afrika dışında, tropik bölgelerde, özellikle Antil'lerde beş yüz kadar türü vardır. *Helicinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HELİCOBASİDİUM i. *Auriculariales* takımından bazitli mantar. (*Helicobasidium purpureum* çeşitli bitkilerin [pancar, yonca, safran v.b.] köklerinde mor yumru hastalığını yapar.) [L]

HELİCODİDEROS i. Yılanyastığı çeşidi; bireşeyli, mor kırmızı, tek ve büyük bir çiçek açar; çiçek çürük çürük kokar; Korsika, Sardinya ve Balear adalarında yaygın olan bu bitki böcekcil sayılır. (İlmî adı *Helicodideros muscivorus.* Yılanyastığıgillerden.) [L]

HELİCONİA i. Tropik Amerika asıllı bitki; tespihağacına benzer; limonluklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. (Muzgillerden.) [L]

HELİCONİA i. Karışık renkli, değirmi, uzun kanatlı güzel kelebek; Güney Amerika'da yaşar. (Pulkanatlıların *nymphalidae* familyasından.) [L]

HELİCTİS i. Sansargillerden etçil memeli hayvan; Himalaya'dan Cava *balcılporsuk* ile kadar yaygındır. (*Helictis, balcılporsuk* ile *zorilla* arası, orta boyda bir çeşit gelincik-tir. Tırmanıcı ve gececi olan bu hayvan

Foto. LAROUSSE

«Vertol H-21» helikopteri bir gemiyi yedekte çekerken

meyve, kuş yumurtası v.b. şeylerle beslenir.) [L]

HÉLİE (Faustin), fransız hukukçusu (Nantes 1799-Paris 1884). Temyiz mahkemesi danışmanı (1849) ve Danıştay başkan yardımcısı (1879) oldu. *Traité de l'Instruction Criminelle* (Cinayet Soruşturmaları Üstüne İnceleme) [1845-1860] adlı eseri önemlidir. (L)

HELİGOLAND. Bk. HELGOLAND.

HELİK i. (fars. *heylik*>*helik*). *Esk.* Duvar örülürken büyük taşların boşluklarına konulan küçük çakıl taşları: *Helik ve yapucu balçığı ki samansız eylerler* (Nimetî). [M]

HELİKE. Yun. mit. Zeus'un sütanalığını yapan perilerden biri. Zeus'u büyüttüğü için kendisini cezalandırmak isteyen Kronos tarafından kovalanırken Zeus onu Büyükayı takımyıldızı haline soktu. (L)

HELİKON, Yunanistan'da dağ kütlesi, Boiotia'da; 1 748 m. Şairler yamaçlarından akan suları, özellikle Hippu Krene'yi dile getirdiler. Tepesinde Zeus için bir sunak yeri vardı. Kuzey yamacında *İeron ton Muson* (İlham Perileri tapınağı) yer alırdı. Yukarısında Hesiodos'un doğum yeri Askra uzanırdı. Bölgede ilham perilerine (musalar) tapmanın yanı sıra Hesiodos tarzı şiir, daha sonra da parlak bir lirik şiir (Korinna, Pindaros v.b.) gelişmiştir. Çağlar boyunca burada şiir yarışmaları düzenlenmiştir. (L)

HELİKON i. (fr. *hélicon*). Kullanışlı olması için büyük bir av borusu gibi çember biçimine sokulan kontrbas tuba; icracı bu çalgıyı boynuna geçirerek sol omuzunda taşır. (L)

HELİKON Kyzikos'lu, M.Ö. IV. yy.da yaşamış olan yunan astronomi bilgini. Knidos'lu Eudoksos'un ve Eflatun'un öğrencisi idi. Syrakusai tiran'ı Dionysios'a bir güneş tutulmasını önceden haber verdi. (L)

HELİKOPTER i. (fr. *hélicoptère*'den). Uçuş sırasında dengesi ve hareketi bir veya birçok döner kanatla sağlanan uçan taşıt aracı. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Helikopter meydanı,* sivil veya askerî helikopterlerin işletilmesi için gerekli yer tesislerinin tümü. (Bir helikopter meydanı, aynı zamanda heligar da denen bir havaalanını, taşıtların bakım ve onarımları için sınaî tesisleri, bekleme yerlerini, bir uçuş ve iniş alanını içine alır.)

— Ask. *Helikopterle taşıma.* Bk. ANSİKL.

— Ask. denizc. *Helikopter gemisi,* helikop-

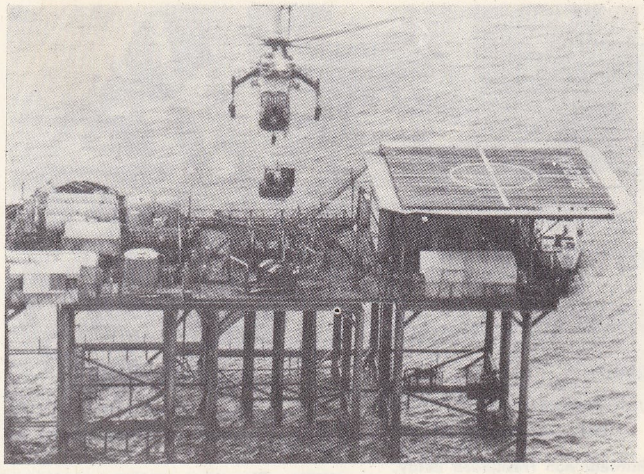

Mexico körfezinde, bir petrol sondaj istasyonuna teknik aksam taşıyan helikopter

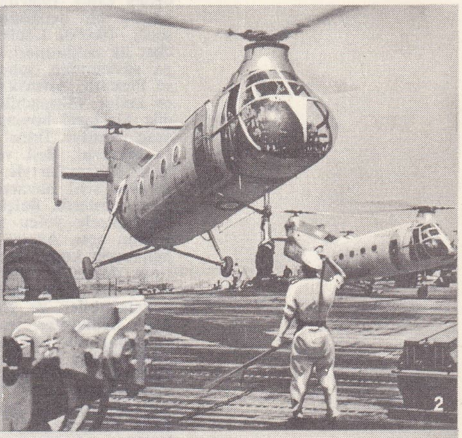

1. iki rotorlu «YH 16» helikopteri (A.B.D.), [42 adam ve 3 cip taşıyabilir]; 2. iki rotorlu «Vertol» helikopteri Dixmude'da piste inerken; 3. «Alouette» (çayır kuşu)

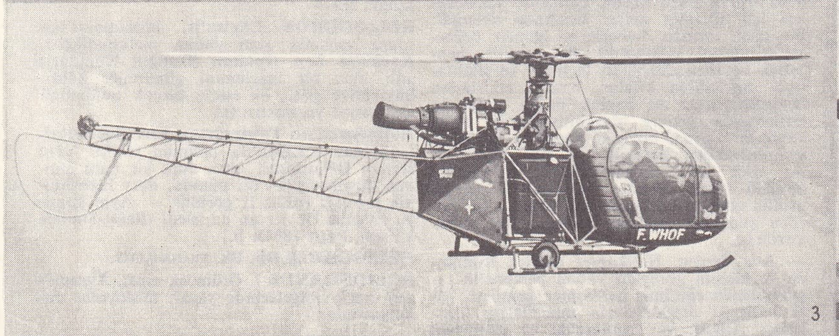

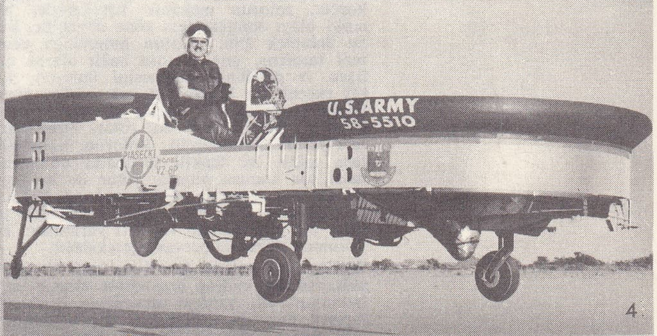

«Sikorsky S-62» amfibi helikopteri suya iniş yaparken

4. Piasechi Aircraft Corporation'ın (A.B.D.) uçan cipi (dikey havalanıp, yatay uçar); 5. tarım için sulama rampaları olan «50-1221 Djinn» helikopteri

Foto. Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana; U.S.İ.S., S.C.A., X (LAROUSSE)

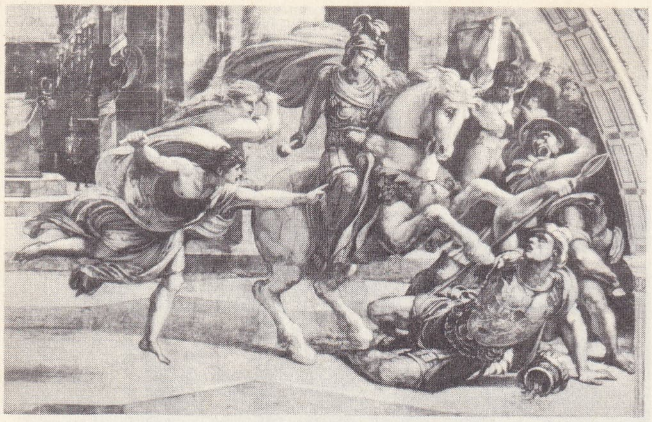

«Heliodoros'un Tapınaktan Kovuluşu»
Rafaello'nun freskinden detay, Vatikan müzesi

terler için uçuş güvertesi bulunan savaş gemisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bir cismi pervane yardımıyle havada dengeli tutmanın mümkün olabileceğini XV. yy.da Leonardo da Vinci düşünmüştü. İlk *helikopter,* 1784'te Lannoy ile Bienvenu tarafından düşünüldü, ama bu bir oyuncak niteliğindeydi. XIX. yy. boyunca birçok öncü, havada dengeli durma konusunda kafa yordu. Özellikle albay Renard, cisimleri havada tutmağa yarayan pervaneler üstüne birçok inceleme ve deney yaptı. 1906'da ilk olarak Paul Cornu, pilotlu bir helikopteri havalandırmayı başardı. 1907'de Louis Breguet ve profesör Richet ilk helikopterleri yaptılar. Birinci Dünya savaşından sonra, Fransa'da Oemichen ve Pescara, Amerika'da Bothezat, beş metre kadar yükselebilen (Oemichen, 1923) ve düz bir çizgi boyunca 736 m gidebilen bir araç yaptılar. İkinci Dünya savaşından sonra Sikorski, Bell ve Hiller adlı amerikalıların çalışmalarıyle, helikopter, gerek askerî gerekse sivil havacılık alanında büyük gelişme gösterdi. Belçika havayolları (Sabena) helikopterle yolcu taşıyan ilk ticarî havayolunu açtı. Ayrıca, A.B.D.'de postacılıkta helikopter kullanılmağa başlandı. Pervanelerinin dönüş hızının sınırlı olması dolayısıyle, çok hızlı uçamamakla birlikte, dikine havalanabilen ve yine dik olarak yere inebilen helikopter, modern uçakların iniş ve kalkışlarında kullanılan büyük pistler gerektirmediği için büyük kolaylıklar sağladı. Helikopter, bir motora veya kanatçıkların ucuna takılmış bir tertibatın harekete getirdiği bir rotorun pervaneyi çevirmesiyle havada dengeli durur ve hareket eder. Helikopter, rotorun mekanik hareketiyle, bir tepki olayı sonucu, ters yöne dönebilir. Bunu önlemek için, rotorun bulunduğu ucun ters tarafına, ana motora bağlı olarak çalışan ve gövdenin dönmesini önleyen, yatay eksenli bir küçük pervane takılır. Helikopter iki rotorluysa, küçük pervaneye lüzum kalmaz. Çünkü her iki rotor birbirlerini ters yönde döndürebilir. Rotorun, kanatçıklara takılı bir tepkili tertibatla döndürülmesi söz konusu olunca, rotor ile helikopter gövdesi arasında hiç bir mekanik bağlantı olmadığı için, rotor gövde üzerinde en ufak bir ters dönme kuvveti yaratmaz; bu durumda düzeltici pervane gereksizdir.

Helikopterin rotoru, kendisine belli bir eğim sağlayan bir kadran aracılığıyle eksene bağlanmıştır. Öte yandan pervanenin kanatçıklarının hızı da değişebilir. Bir helikopteri kullanmayı sağlayan iki ana unsur bunlardır. Rotor, şiddeti motorun her hızı için kanatçıkların dönüşüyle değişen aerodinamik bir kuvvet yaratır. Demek oluyor ki, helikopterin hareket etmeksizin havada asılı kalmasını sağlamak için, rotorun helikopteri havada asılı tutmağa yetecek kuvveti yaratması gerekir. Bu durumda, aracı yükseltmek için pervanenin hareketini hızlandırmak, alçaltmak için de yavaşlatmak yetecektir. Helikopterin dikey olarak yer değiştirmesini düzenleyen bu hıza «ortak hız» denir. Çünkü durumları nasıl olursa olsun rotorun bütün kanatlarına ve aynı zamanda uygulanır. Yatay olarak yapılan yer değiştirmeler için durum değişiktir. Bu çeşit yer değiştirmelerde, pervaneyi gidilmek istenen yöne doğru eğmek gerekir. Rotorun yarattığı gücün yer değiştirmeyi sağlayan yatay bir bileşen kuvvet sağlaması ancak böyle mümkün olur. Bunun için, rotorun eksenini eğmek güç ve karmaşık bir iş olacağından, devrî hareketinde yapılan bir değişiklikle rotorun kendisi eğilir, yani rotor kanadının eksen çevresindeki dönüş tarzı değiştirilir. Kanat, aracın yer değiştirdiği yöndeyken hızı en azdır. Her turda, devrî olarak, kanatlar bir en az ve bir en yüksek hız döneminden geçer. Pervane de aerodinamik etkilerle yatay hareket yönünde eğilerek aracın ilerlemesi sağlanır. Gövdenin yatay hareket doğrultusunda kalması ise, aradaki küçük pervanenin hızının değiştirilmesiyle, veya pervanenin rüzgârının çarptığı yere veya motorun egzosuna yerleştirilen bir dümen-kanatla sağlanır.

— Ask. Helikopter İkinci Dünya savaşından beri askerlikle ilgili çeşitli işlerde kullanıldı. Çok yer kaplamadığı için, en başta kumanda amacıyle ferdî araç olarak (özellikle Malezya, Çinhindi ve Kore'de) ve yaralı taşıma, tek başına kalmış birliklerin ikmali gibi işlerde, taşıt aracı olarak kullanıldı. *Djinn, Alouette, Bell* gibi tek kişilik hafif helikopter tipleri bugün de kullanılmaktadır. Ama, savaş aracı olarak büyük bir değer taşıyan helikopter tipleri, özellikle 1956'da Cezayir'de helikopter grupları halinde kullanılmış olan Vertol ve Sikorski tipi orta ve ağır helikopterlerdir. Meselâ, helikopterle müdahale müfrezeleri, askerî birliklerin en kısa sürelerde taşınması veya helikopterli hücum birlikleri, bu birliklerin en kısa sürede savaşa girmesini sağlaması bakımından büyük bir önem taşır. Saldırı kuvveti olarak kullanılan birliklerin helikopterleri ya makineli tüfeklerle veya havadan yere atış yapan silâhlarla donatılmıştır. Küçük piyade birliklerinin hareket gücünü büyük ölçüde artıran helikopter, Cezayir'de başarıyle kullanılışından sonra, ulaşılması güç bölgelerde yapılan harekâtlar için çok değerli bir araç olduğunu ortaya koydu. Ama sağladığı bütün bu kolaylıkların yanı sıra, helikopterlerin kolayca yara alması bu araçların kullanılmasını hava üstünlüğünün sağlanmış olmasına bağlı kılmaktadır. Kara kuvvetlerinde helikopterler kara ordusunun hafif havacılık kısmına bağlıdır ve 150 erden kurulu bir piyade birliğini havadan taşımayı sağlayan 12 helikopterlik takımlar halinde kullanılır. Bu iş için gerekli uzman personel özel olarak yetiştirilir. Hava ordusunda da kullanılan helikopter denizaltılara karşı çok etkili olduğu için deniz kuvvetlerinin kuruluşunda da önemli bir yer tutar.

● *Helikopterle taşıma.* Dolaysız olarak muharebeye girmek üzere kurulmuş kıtaların, özel surette helikopterlerle taşınması usulü, önce küçük komando müfrezeleri için Cezayir savaşı sırasında denendi. Bu usul, alınan haberlerin hemen değerlendirilmesini sağlıyordu. Bu şekilde, hem çabuk ve hem de bütün teçhizat ve silâhlarıyle nakledilen kıtalar, baskın etkisinden faydalanıyorlar ve çokluk başka araçlarla girilemeyen yerlere ulaşabiliyorlardı. Helikopterle taşıma, böylece, özellikle müdahaleyi gerektiren harekât için sık uygulanan bir usul oldu. Amerikalılar Vietnam'da bundan büyük ölçüde yararlandılar ve bu usulün gelişmesi havada hareketlilik adı verilen yeni bir anlayışa yolaçtı. Bk. HAREKETLİLİK.

— Ask. denizc. *Helikopter gemisi.* Komando ve hücum görevleri yapan personelin taşınmasında eğitilmiş helikopter gemileri, bazı hallerde denizaltılarla mücadeleye katılırlar. A.B.D. ve İngiltere'de bu gemilerin çoğu tadil edilmiş uçak gemileridir (Thetis Bay, Boxer ve Albian, Balvark). A.B.D. bu tip gemileri yapmak için bir program uyguladı ve 18 000 tonluk İWOJİMA gemisi ilk olarak 1961'de tamamlandı. Fransa'da suya indirilen Ll Résolue (12 000 ton, boy 180 m, genişlik 24 m, sürat 26,5 mil) 8-12 büyük helikopter taşır. Bu gemi deniz asteğmenlerinin okul gemisi olan Jeanne-d'Arc'ın yerini alacaktır. Son yıllarda S.S.C.B., deniz gücünü takviye amacıyle, aynı zamanda denizaltı savunmasına da sahip iki helikopter gemisi yaptı. (Moskova ve Leningrad.) [L]

HELİKOSPOR i. (fr. *hélicospore*'dan). Salyangoz gibi sarmal, genellikle bölmeli mantar sporu. (L)

HELİKOSPORLU sıf. (*helikospor*'dan). Helikosporu olan mantar. (L)

HELİKOSTAT i. (fr. *hélicostat*'tan). Gövdeli bir balonla dengelenen helikopter tipi. (L)

HELİKOTREMA i. (fr. *hélicotrème*'den). İç kulaktaki salyangozun tepesinde bulunan delik. (L)

HELİKS i. (yun. *heliks>fr. hélix,* sarmal'dan). Kulakkepçesinin en dıştaki çıkıntısı. («Helikskökü» denilen bir kıvrımla başlar.) [L]

HELİNAND Froidmont'lu, fransız şairi (Pronleroy, Beauvaisis 1170'e doğr. - öl. 1230'a doğr.). Philippe Auguste sarayının ilerigelen senyörlerindendi. 1206'ya doğru Froidmont manastırına rahip oldu. Bir vakayiname ve latince vaızlar yazdı. *Vers de la Mort* (Ölüm Mısraları) adlı fransızca şiirleriyle tanındı. Bu eserinde ölüm üstüne görüşlerini ortaya koyar. Ona göre ölüm her şeyi eşitleştirir, her kişinin ebedî kaderini düzenler. Şiirlerini çift kafiyeli, sekiz heceli, on iki mısralık kıtalar halinde yazdı. Bu biçimi, iki yüzyıl boyunca birçok şair taklit etti. (L)

HELİ (O)— Bk. HELYO.

HELİOCEREUS i. Kaktüs cinsi; Meksika'da dört ayrı türü vardır. (Benzer türlerle melezleştirilerek elde edilen pek çok çeşidi bahçelerde yetiştirilir.) [L]

HELİOCOPRİS i. Çok iri bokböceği (uzunluğu 7 sm'yi bulur); sığır ve manda gübreleri arasında yere kazdığı borumsu büyük deliklerde yaşar. (*Ateuchus*'lar gibi iri gübre topakları yapar; kurtçukları bu topakların içinde gelişir. *Heliocopris*'ler Eski Dünya'nın tropik bölgelerinde bulunur. Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

HELİODOROS, Seleukos kralı Seleukos IV Philopator'un başbakanı (öl. M.Ö. 175). Kralın buyruğuyle, Kudüs tapınağının büyük rahip Onias tarafından korunan hazinelerini ele geçirmeğe kalkıştı. Başarıya ulaşamayışı, Makkabi'lerin ikinci kitabında (III, 24-34) tanrı müdahalesiyle açıklanır. 175'te Heliodoros Seleukos'u ve sanıldığına göre oğlunu da öldürerek iktidarı ele aldı, fakat Antiokhos IV Epiphanes tarafından tahttan indirildi ve öldürüldü. (L)

HELİODOROS, yunan gramercisi (M.S. I. yy.). Yunan şairlerinin, özellikle Homeros ve Aristophanes'in vezinleri üstüne çeşitli incelemeler yazdı. (L)

HELİODOROS, yunan romancısı (Emesa veya Emesos, Suriye M.S. III. yy.). On ciltlik eseri *Aithiopika* (Habeşistan Üstüne) veya *Syntagma Ton Peri Theagene Kai Kharikleian Aithiopikon* (Theagenes ve Kharikleia Üstüne Habeşistan ile İlgili Eser) XVI. ve XVII. yy. batı avrupa edebiyatlarını etkiledi. (L)

HELİODOROS Larisa'lı, Ptolemaios'tan sonra yaşamış olan yunan matematikçisi. *Kephalia Ton Optikon* (Optiğin Konuları) adlı kısa bir incelemesi günümüze kaldı. Söylentiye göre, bu eserin birçok bölümünü Damianos yazmıştır. (L)

Heliodoros'un Tapınaktan Kovuluşu, Raffaello'nun Vatikan'da bulunan freski. Yere serilen Heliodoros, altın dolu bir kabı elinden düşürmüştür; ön planda, dört hizmetçinin taşıdığı Julius II görülür. — Aynı konuyu Eugène Delacroix da işledi (Saint-Suplice kilisesi, Paris 1861). [L]

HELİOGABALOS. Bk. ELAGABALUS.

HELİOPHANUS i. Örümcek cinsi, Avrupa'nın sıcak bölgelerinde yaşar. (*Salticidae* familyasından.)

— ANSİKL. Bu sıçrayıcı, küçük ve güzel örümceklerin gövdesi rütbe şeritleri gibi yan yana veya zarif bir tarzda dizili beneklerle süslüdür. (Batı ve Orta Avrupa'da bulunan *Heliophanus Cambridge* nemli yerlerden hoşlanır, sıçrayarak ilerler ve güneşli havalarda bitkilerin üzerindeki böcekleri avlar.) [L]

HELİOPHİLA i. Otsu veya gövdesi dallı küçük çalı şeklinde bitki; beyaz, sarı, pembe veya mavi uzun salkım şeklinde çiçekleri olur. (Kap'tan Ümit burnuna kadar çeşitli yerlerde yetişen kırk kadar türü vardır. Gök mavisi çiçekli *Heliophila pilosa,* söbe çiçek tarhı ve bordür yapmağa yarar. Turpgillerden.) [L]

HELİOPOLİS. Bk. AYN ŞEMS.

HELİOPOLİS, Baalbek'in eski adı. Güneş

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE)

tektanrıcılığına bağlı yeni eflatun'cularda mistik Güneş sitesi. (L)

HELİOPOLİS, Cezayir'de (Annaba idare bölgesi, Gelma idare çevresi) komün, Gelma'nın kuzeydoğusunda; 4 865 nüf. Ilıcalar. (L)

HELİOPORA i. Sekizkollu mercanlar grubundan polipböceği; sıcak denizlere özgü olan bu mercanların fosiline Tebeşir çağından itibaren rastlanır. (Genel görünüşleri tıkız mercanları andırır. Mavi renkli bir kalker kitlesinden meydana gelir.) [L]

HELİOPSİS i. Otsu bitki, Kuzey Amerika'da yetişir; bazı türleri (*Heliopsis helianthoides, H. scabra* v.b.) süslü görünüşlerinden dolayı, tarh kenarlarında, bahçelerde yetiştirilir. (Bileşikgillerden.) [L]

HELİOS («güneş» anlamında yun. k.). Yun. mit. Güneş ve Işığı temsil eden helen tanrısı, Hyperion ile Theia'nın oğlu, Eos ile Selene'nin kardeşi. Söylentiye göre birçok kişiye âşık oldu: Okeanis'lerden Klymene ile sevişti, ondan aralarında Pheathon'un da bulunduğu birçok oğlu oldu. Okeanis'lerden Perseis ile de sevişti. Arabasıyle dolaşır, insanları gözetlerdi. Habeşistan'da veya Aiaie adasında oturur du; *Odysseia*'da adı geçen kutsal sürüler onundu. Bu efsanelere rağmen Helios'un, yunan mitolojisinde ve dininde seçkin bir yeri yoktur. Olympos tanrıları daha önemlidir. Phobios (Apollon) ile sık sık anlaşmazlığa düşen Helios, onun karşısında her zaman silik kalırdı. Koruyucusu olduğu Rodos adasında ona büyük önem verilirdi. Rodos limanında iri bir heykeli vardı, onun adına *Helieia* adlı şölenler düzenlenir, şerefine denize dört atlı arabalar atılırdı. Her zaman genç, gür saçlı ve parlak taçlı olarak tasvir edilirdi. Paganlığın sonunda Helios, yeni eflatun'cu felsefeden doğan bir güneş tektanrıcılığı çerçevesinde yeni bir önem kazandı. Birbirini izleyen senkretizmler zamanla tektanrıda birleşti, bu tanrıya *Zeus Helios Sarapis* dendi. (L)

HELİOSPERMA i. Beyaz çiçekli, çokyıllık otsu bitki; dağlık bölgelerde, taşlık yerlerde biter. (Karanfilgillerden.) [L]

HELİOTHİS i. Gece pervanesi; kanatları benekli ve kalındır; karın kısmının sonunda kıldan bir demet bulunur. (Batı Avrupa'da bulunan *Heliothis armigera* kırmızı, esmer ve sarı renkli bir kelebektir; çoğu zaman buğdaygillere, özellikle mısıra, patlıcangillere ve baklagillere zararlı olur. *H. dipsacea*'nın tırtılı hindiba, peygamberçiçeği, hezarençiçeği v.b. gibi bitkilerde yaşar. Bazen *chloridea* da denen *heliothis* pulkanatlıların *noctuidae* familyasındandır.) [L]

HELİOZOA çoğl. i. Zool. Bk. GÜNSÜLER.

HELİPTERUM i. Otsu bitki; Avustralya ve Güney Afrika'da yetişir. (Çiçekleri için yetiştirilen birçok türü vardır; tam açılmadan önce kesilen çiçekler, herdemtazelerde olduğu gibi uzun süre dayanabilir. Bileşikgillerden.) [L]

HELİS i. (yun. *heliks*, sarmal > fr. *hélice*'ten). Mat. Bir silindirin anadoğrularını sabit bir açı altında kesen eğri. || *Dairesel helis* (veya kısaca *helis*), bir dönel silindirin anadoğrularını sabit bir açı altında kesen eğri. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Taşıyıcı helis*, saçtan yapılmış bir oluk ve içine yerleştirilmiş bir sonsuz vidadan meydana gelen taşıyıcı cihaz; üzerindeki spirlerin içi boş, dolu veya paletle olabilen sonsuz vida dönerek taşınacak maddeleri oluğa doğru sürükler. (HELİSEL TAŞIYICI da denir.)

— ANSİKL. Mat. Bir silindir açıldığı zaman, bir *helis* doğru çizgi haline gelir. Bir noktanın dik bir kesitten ölçülen yüksekliği, bu kesit üzerinde ölçülmüş apsisin birinci dereceden fonksiyonudur. Asal normal, silindirin normalidir. En genel anlamda helis, eğrilik ile burulma arasında bulunan sabit bir oranla belirlenir. *Dairesel helis*, silindirin her anadoğrusu üzerinde, eşit uzaklıklı bir noktalar cümlesi belirler; art arda iki nokta arasındaki uzaklığa, *helisin adımı* denir; bu iki noktanın sınırladığı eğri parçası, bir *sarım*'dır.

Dairesel helisin denklemi, *x* ekseni olarak, eğri üzerindeki başlangıç noktasında biten yarıçap, *y* ekseni olarak buna dik yarıçap, *z* ekseni olarak da silindirin ekseni alınır ve silindirin yarıçapı R, elipsin adımı *p x*, ekseni *y* ve eğrinin değişken bir noktasında biten yarıçapın izdüşümü arasındaki açı ω ile gösterilirse, helisin parametrik denklemleri

$$x = R\cos\omega \quad y = R\sin\omega, \; z = \frac{P\,\omega}{2\pi}$$

olur, ω'yı denklemden yok etmekle,

$$x = R\cos\frac{2\pi z}{p}, \; y = R\sin\frac{2\pi z}{p}$$

bulunur.

Helisin, eksene paralel bir düzlem üzerindeki izdüşümü, bir sinüs eğrisidir. Özel bir helisel hareketle (bir devirlik bir dönme için, eksen boyunca *p* kadar ötelenme), helis kendi üzerinde kayar (bir vidanın somun içindeki hareketi). Bir radyanlık bir dönmeye karşılık düşen ötelenme, yani $\frac{p}{2\pi}$, *kutupsal adım*'dır. Dairesel helisin özelliği, eğriliğin ve burulmanın sabit oluşudur.

Silindirin ekseni üzerinde bulunan bir gözlemci, helisi sağdan sola doğru yükseliyormuş gibi görür. Bu helise *doğru* veya *sol* denir; aksi halde helise *ters* veya *sağ* denir. Eğer gözlemci silindirin ekseni üzerinde dönerse helis yönünü değiştirmez: aynı yarıçaplı ve aynı adımlı iki helisin yönleri aynıysa, bu helisler üst üste getirilebilir. Adî vidalarla tirbuşonların dişleri sol helise göre açılmıştır. Dairesel bir helisin eğrilik merkezlerinin cümlesi, bir başka dairesel helistir; bu helisin ekseni ve adımı, ilk helisinkiyle aynıdır, yönü ise terstir; üzerine çizildiği silindirin yarıçapı $\frac{p^2}{4\pi R}$'dir. (L)

HELİSEL sıf. (fr. *hélice*'ten türk k.). Helis biçiminde olan, helezonî, spiral: *Helisel merdiven.*

— Bot. Birçok dalı art arda sıralanan, tek boğumdan aynı anda çıkan bir cins talkım için kullanılır.

— Mat. *Helisel hareket*, farklı noktaları aynı eksenli ve aynı adımlı helisler çizen bir katı cismin hareketi: *Bir vidanın somun içindeki hareketi helisel bir harekettir.* || $\vec{\Omega}$ ve $\vec{V}$ vektörleri, açısal hız ile öteleme hızı sabit oranda kalacak şekilde, zamanın fonksiyonları olduğuna göre, sabit bir △ ekseni etrafında bir $\vec{\Omega}$ dönmesi ile, △'ya paarlel bir $\vec{V}$ ötelemesinin bileşkesi. || *Helisel uzay*, helisel hareket yapan bir doğrunun meydana getirdiği yüzey. (Bu yüzey ancak bir helisin teğetlerinden meydana gelmişse açımlanabilir.) || *Helisel yerdeğiştirme*, bir dönme hareketiyle, doğrultu vektörü dönme eksenine paralel olan bir ötelenme hareketinin çarpımı. (Her yerdeğiştirme, ara konumlar bir yana bırakılırsa, sadece bir ilk konumla son konumu göz önüne alan her dönüşüm, bir dönme veya bir ötelenmeye indirgenebilen helisel bir yerdeğiştirme haline gelebilir.) || *Düzlem doğrultmalı helisel yüzey*, helisel hareketin eksenine dik olan bir doğrunun dönmesinden meydana gelen helis. Bk. ANSİKL.

— Mekan. *Helisel dişli*, dişlerinin farklı noktaları aynı adımlı, fakat farklı yarıçaplı helisler çizen dişli. Bk. ANSİKL. || *Helisel taşıyıcı. Eşanl.* TAŞIYICI HELİS.

— ANSİKL. Mat. *Düzlem doğrultmanlı helisel yüzey*, kare dişli bir vidanın veya silindir kafesli merdiven kemerinin yüzeyini gösterir. Helisel yüzeyin anadoğrusunun denklemleri, $z = \frac{\omega}{2\pi} h$ ve $\frac{y}{x} = \operatorname{tg}\omega$'dir.

Demek ki helisin denklemi, $y = x \operatorname{tg}\left(\frac{2\pi z}{h}\right)$ olur.

— Mekan. Dönme hareketinde büyük hızlar elde etmek için kullanılan *helisel dişliler* (vites kutuları, hız düşürücüler v.b.), düz dişlilerdeki doğrusal temas yerine, helis üzerinde nokta teması yapan dişlerden meydana gelir. Helis boyunca temas süresi uzun olduğu için, darbe ve titreşimler ortadan kalkar ve böyle bir dişli çok sessiz çalışır. Sakıncası, profillerdeki fazla kayma ve eksenel güçlerin meydana gelmesidir. Bu sakınca, bir yandan iyi bir yağlama, öte yandan desteklerin kullanılmasıyle giderilebilir. Eksenel kuvvetler ise, aynı mil üzerine ters adımlı bir çift dişli yerleştirilerek yok edilir. Helisel dişlilerin yapımı çok itina ister; fakat pratikte büyük üstünlükler sağladıkları için, bütün modern mekanik üretimde helisel dişliler tercih edilir. (L)

HELİX POMATİA i. Zool. Bk. BAĞSALYANGOZU.

HELKE i. (yun. *halkos*'tan). Bakırdan yapılmış, dip ve ağız kısmı genişçe, üzerinde demirden kulpu bulunan bir cins kova. (M)

HELLADA. Bk. SPERKHEİOS.

HELLADOTHERİUM i. Gevişgetiren memeli hayvan. (Zürafaya benzer, ama boynu daha kısa ve boynuzsuzdur; Miyosen çağının sonlarında Güney Avrupa ve Asya'da yaşamıştır.) [L]

HELLANİKOS Midilli'li, yunan tarihçisi (Lesbos M.Ö. V. yy. ortaları - Perpene, Lesbos yakınları V. yy. sonları). Herodotos'un çağdaşıydı. Barbarlar üstüne eserleriyle tanınır. Bir pers tarihi ve Atina'nın ilk tarihi olan *Atthis*'i yazdı. Atthis'te, arkhontlar, rahipler ve doğu krallarının listesine dayanarak karşılaştırmalı bir kronoloji düzenlemeyi denedi. (L)

HELLANODİKES i. (yun. k.). Olimpiyat oyunlarını düzenlemekle görevli hakem. (On kadar hellanodikes, oyunları hazırlar, oyuncuları seçer, onlara taç giydirirdi.) [L]

HELLART (Jean), fransız ressamı (Reims 1618 - ay. y. 1685). Roma'da Le Brun ile çalıştı, 1677'de Krallık akademisine girdi. Aynı yıl Reims'te bir akademi kurdu ve ömrünü bu akademide çalışmakla geçirdi. Manastırlar için kutsal tablolar, Champagne şatoları için portreler yaptı (Etoges şatosu tarihî galerisi). Reims müzesinde bulunan *Maurice Le Poyvre'un Portresi* ve *Aziz Petrus ile Aziz Paulus* en ünlü eserleridir. (L)

HELLAS. Esk. coğ. Homeros'a göre Hellas Tesalya'nın merkezidir. Kelime daha sonraları, Peloponnesos'a karşıt olarak, Eski Yunanistan'ın merkez eyaletlerini belirtmek için kullanıldı; bugün Yunanistan'ı ifade eder. (L)

HELLE. Yun. mit. Orkhomenos kralı Athamas'ın kızı. Üvey anasının kininden kurtulmak için altın postlu bir koçun sırtında kaçtı. Koç onu Kolkhis'e götürecekti. Fakat, Helle sonradan *Hellespontos* adı verilen boğaza düştü. (L)

HELLEMMES - LİLLE, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Lille'in banliyösünde; 19 174 nüf. Dokumacılık. Bira fabrikası. İp fabrikası. Mobilya yapımı. Karton fabrikası. Tuğla yapımı. Tuhafiyecilik. Hac yeri. (L)

HELLEN. Yun. mit. Helen ırkına adını veren kahraman. Deukalion ile Pyrrha'nın oğlu. Oğulları başlıca helen kabilelerine başkan oldular: Aiolos, Duros ve Akhaios ile İon'un babası Ksuthos. (L)

HELLENDOORN, Hollanda'da (Overijsel) şehir; 26 100 nüf. Dokumacılık. Küçük metalürji. (L)

Hellenika, Ksenophon'un tarihî eseri.

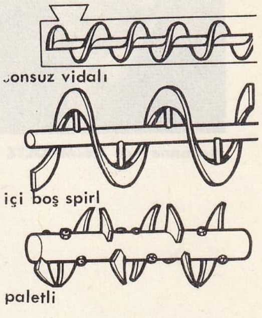

taşıyıcı helisler

HELİOS
Rodos sikkesi
Cabinet des Médailles,
Paris

HELİOS
güneş arabasında
Giorgio Vasari'nin
eseri,
Vecchio sarayı,
Floransa

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

Hermann von HELMHOLTZ

heloderma

Charles HÉLOU

Thukydides tarihinin devamıdır. Kyzikos savaşından (M.Ö. 411) Mantineia savaşına (M.Ö. 362) kadar geçen olayları anlatır. Fakat yazar, tarafsız kalamamış, Ispartalıları desteklerken Thebai'ye karşı duyduğu kini açığa vurmuştur. (L)

Hellenikon, yaygın şekliyle **Elliniko,** Atina'nın (Yunanistan) hava alanı, şehrin 6 km güneyinde. (L)

HELLENİZM i. Bk. HELENİZM.

HELLENOTAMİAİ çoğl. i. (yun. *hellen* ve *tamias,* haznedar'dan). Atina'da yüksek dereceli maliye memurları. (On kişiydiler ve her yıl değişirlerdi. Bunlar Atina konfederasyonundaki bağımlı veya müttefik şehirlerin vergilerini toplar [M. Ö. 477-404] ve federasyon hazinesini yönetirlerdi. önce Delos'ta, 454'ten sonra da Atina'da çalıştılar. Federasyon bütçesi Atina'nınkiyle birleştikten sonra da göreve devam eden Hellenotamiai, ikinci federasyondan sonra ortadan kalktı.) [L]

HELLENS (Frédéric VAN ERMENGHEM, **Franz** — denir), fransızca yazan belçikalı edebiyatçı (Brüksel 1881). Değişik konuları işleyen, her zaman yenilikçi olmak isteyen, gerçek dünyada gizlilikler ve olağanüstü durumlar yakalamağa yönelen bir romancıdır. Eserleri: *Les Horsie-Vent* (1909; *Mélusine* (1921); *Le Naïf* (Saf) [1925]; *La Femme Partagée* (Bölüşülen Kadın) [1929]; *Frédéric* (1935); *Magasin aux Poudres* (Barut Deposu) [1936]; *Naître et Mourir* (Doğmak ve Ölmek) [1946]; *Moreldieu* (1948); *l'Homme de Soixante Ans* (Altmış Yaşındaki Adam) [1951]; *Les Marées de l'Escaut* (Escaut'nun Gelgitleri) [1953]; *Mémoires d'Elseneur* (Elseneur'un Hatıraları) [1954]; *Entre Toutes les Femmes* (Bütün Kadınlar Arasında) [1960]; *Les Yeux du Rêve* (Düş'ün Gözleri) [1965]; *Le Dernier Jour du Monde* (Dünyanın Son Günü) [1967]. Ayrıca, *Poétique des Eléments et des Mythes* (Unsurların ve Mitlerin Şiiri) [1966] ve *Le Fantastique Réel* (Gerçek Olağanüstü) [1967] adlı iki deneme kitabı yayımladı. Birkaç şiir kitabı da vardır: *Le Fabulaire* (Masalsı) [1964]; *Objets* (Nesneler) [1966]; *Arbres* (Ağaçlar) [1967]. (L)

HELLER i. Avusturya'da eski para birimi, kuronun yüzde biri. (L)

HELLER (Stephen), macar piyanisti (Budapeşte 1814-Paris 1888). Bir harika çocuk olan Heller, Anton Halm'dan ders aldıktan sonra on üç yaşında Viyana'da iki konser verdi. 15 Yaşında Almanya'da büyük bir turneye çıktı. 1830-1838 Arasında Augsburg'da kaldı, daha sonra Paris'e yerleşti, orada piyanist ve piyano öğretmeni olarak tanındı. Hepsi piyano için yazılmış 150 eserine rağmen kendini besteci olarak kabul ettiremedi. Altı ciltlik teknik incelemeleri oldukça önemlidir. (L)

Heller ameliyatı. Cerr. Yemek borusunda doğuştan olan genişliği tedavi amacıyle midе ağzının birleşimini mukozaya dokunmadan çıkarmak. (L)

HELLERUP, Kopenhag'da (Danimarka) semt, Öresund kıyısında. Bira fabrikaları. (L)

HELLESPONTOS. Esk. coğ. Bk. ÇANAKKALE *boğazı.*

HELL GATE, New - York'un (A.B.D.) güneydoğusunda East River'ın bölümü; Long Island City ve Manhattan arasında. (L)

«Heloïse'in Ölümü» Kauffmann'ın eseri Argenteuil müzesi, Paris

HELLİN, İspanya'da (Murcia, Albacete ili) şehir, Albacete'nin güney - güneydoğusunda; 30 000 nüf. Romalılar devrinden beri işletilen kükürt ocakları. Pirinç tarımı merkezi. (L)

HELLİNCK (Lupus), XVI. yy. bestecisi (1945'e doğr. - Brugge 1541). Onu Joannes Lupi (1506'ya doğr. - 1539) ile karıştırmamak gerekir. Cambrai asıllı olduğu sanılan Lupi, Cambrai'de çalıştı. Lupus Hellinck ise flaman asıllıydı ve Brugge'de yaşadı. Dinî müzik alanına yöneldi, latince ilâhiler yazdı. Lupi, latince ilâhiler yanında ilgi çekici fransız şarkıları da besteledi. (L)

HELLMANN (Gustav), alman meteoroloji uzmanı (Löwen, Silezya 1854 - Berlin 1939). 1879'da Berlin Meteoroloji enstitüsüne asistan olarak girdi; 1907'de aynı enstitüye müdür oldu. Meteoroloji gözlemlerinin ve araçlarının kökleri hakkında tarih araştırmaları yaptı, elde ettiği sonuçları 1891'de yayımladı. Yağışları, özellikle yağışın Avrupa'daki dağılımını inceledi. (L)

HELLOT (Jean), fransız kimyacısı (Paris 1685 - ay.y. 1766). Çinkonun özellikleri, fosforun ve eterin elde edilişi, görünmez mürekkeplerin ve porselen hamurlarının yapımı, boyama usulleri üstüne çalıştı. Madenlerin işletilmesiyle ilgili bir eser yazdı. (L)

HELLRİEGEL (German), alman tarımcısı ve kimyacısı (Mausit 1831-Bernburg 1895). Baklagillerin azotla birleştiğini Vinogradski ile uygulamalı olarak kanıtladı; bu bitkilere özgü kök düğümlerinde yer alan bakteri simbiyozunu ortaya çıkardı. (L)

HELLSTRÖM (Gustaf), isveçli yazar (Kristianstad 1882 - Stockholm 1953). Hem toplumsal hem de psikolojik meselelerle ilgilenen bir romancıdır. En ünlü eseri *Snörmakare Lekholm Får İde*'de (Şeritçi Lekholm'un Bir Düşündüğü Var) [1927] isveç nesillerinin psikolojisini derinlemesine inceledi. *Carl Heribert Malmros* (1931) ve *Storm över Tjurö*'de (Tjurö Üzerinde Fırtına) [1931] toplum meselelerini ele aldı. *En Man Utan Humor* (Nükteden Yoksun Adam) [1921-1925 ve 1938-1952] adlı büyük otobiyografya romanları dizisinde çocukluk ve gençlik hatıralarını ve gazetecilik deneylerini anlattı. *Dagebs Nyheter* gazetesinin Londra (1907-1911), Paris (1911-1918), New York (1918-1923) ve tekrar Paris (1927-1935) muhabirliğini yaptı. (L)

HELL-VİLLE, Nossi-Be adasının (Madagaskar'a bağlı) güney kıyısında liman şehri, Nossi - Be idare bölgesinin merkezi; 9 300 nüf. Adada yetiştirilen şeker ve karabiberin ihraç edildiği liman. Parfüm imalâthaneleri. (L)

Hellzapoppin, H. S. Potter'ın 1941'de çevirdiği amerikan filmi. Bu filim belli bir senaryoya bağlı kalınmadan yapıldı. Eser bürlesk üslûbun beyaz perdedeki en başarılı örneğidir. (L)

HELM (Brigitte), alman kadın sinema oyuncusu Gisele Eve SCHİTTENHELM'in takma adı (Berlin 1906). Sessizden sesli sinemaya geçiş yıllarında esrarlı güzelliğiyle en çok alkışlanan oyuncularından biri oldu. Heykele benzeyen profiliyle «uğursuz kadın» tipini canlandırdı. 1929 İktisadî buhranında zayıf ve anlaşılmaz «sinirli kadın» tipini moda haline getirdi. İlk büyük başarısını Fritz Lang'ın *Metropolis* (1926) filminde kazandı. Bu filmi Pabst yönetiminde çevirdiği *Die Liebe der Jeanne Ney* (Jeanne Ney'in Aşkı) [1927], *Abwege* (Buhran) [İki çekim, 1928 ve 1930], gene Pabst yönetimindeki *Atlantide* (1932) ve diğer önemsiz filimler takip etti. 1936'da beyaz perdeden ayrıldı. (L)

HELM (Everett), amerikalı besteci (Minneapolis 1913). A.B.D.'de ve Avrupa'da, Walter Piston, Vaughan Willams, G. Malipiero ve Darius Milhaud'nun öğrencisi oldu. Harvard üniversitesinde italyan madrigalinin kökleri konulu bir tez çalışması yaptı (1939), ayrıca Arcadelt'in fransız şarkılarından bir derleme yayımladı (1942). 1946'dan 1962'ye kadar *Musical America* dergisinin Avrupa muhabiri olarak Almanya'nın Kara Ormanlar bölgesinde kaldı. Şimdi İtalya'nın Asolo şehrindedir. *Adam und Eva* (Adem ile Havva) [1951] adlı müzikli bir dinî oyun, 500 *Drachentaler* (1957) adlı bir müzikli oyun, birçok konçerto ve çeşitli oda müziği besteledi. (L)

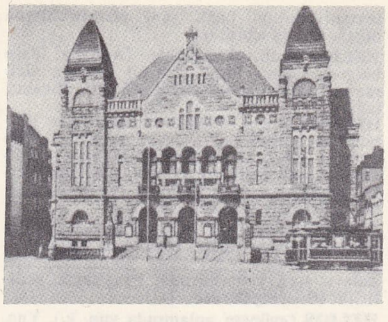

HELSİNKİ, Millî tiyatro

HELSİNKİ, çocuk sitesi

HELME i. (ar. *helime*'den). Bazı bitkilerin kök, çiçek ve tohumlarında bulunan koyu kıvamlı madde. ‖ Bir yapışkan maddenin suda erimesiyle meydana gelen yoğun sıvı. ‖ Fasulye, pirinç ve buğday gibi tanelerin kaynatılması sonucu nişastanın çökelmesinden meydana gelen koyu sıvı. ‖ *Helme dökmek.* [Kaynatılmış tahılların suyu için] Koyulaşmak. ‖ *Helme gibi,* iyice pişmiş.

— ANSİKL. *Helme*'ler, maserasyon, emme veya kaynatmayle elde edilir; hafif asit tepkimesi gösterir ve kuvvetli alkollerde çöker. Çok çabuk bozunduğu için 24 saatten fazla saklanmamalıdır. Helmeye, çiçeklerde (*ebegümeci, hatmi*), tohumlarda (*keten, sinirotu, ayva*), yapraklarda (*hodan, baldırıkara*), köklerde (*hatmi, itdili*) rastlanır. Doğal helmeli maddeler *pentosan*'lar veya *heksosan*'lardır; arabinoz (*pentoz*) veya galaktozun (*heksoz*) hidrolizi ile elde edilir; birçokları *galakto-arabanları* meydana getirir.

◆ **Helmelenmek** dönşl. f. Helmesi çıkmak.

◆ **Helmeli** sıf. Helmesi olan: *Helmeli yemek.*

— Kim. Helme bulunduran: *Helmeli bitki.* ‖ Helme kıvamında olan: *Helmeli sıvı.* (ML)

HELMERT (Friedrich Robert), alman geodezi bilgini (Freidberg, Saksonya 1843 - Potsdam 1917). Aachen Politeknik okulunda geodezi profesörü (1870), Potsdam Geodezi Enstitüsü müdürü (1887), sonra da Berlin üniversitesinde profesör oldu. Modern geodezi nazariyelerinin öncüsü sayılır. Gravimetriden, gökbilimden ve nivelman yönteminden ne gibi istifadeler sağlanabileceğini kesinlikle gördü. Önerilerinin bir kısmı biraz eskimişse de, vardığı sonuçlar ve tahminleri bugün de geçerlidir. (L)

HELMHOLTZ (Hermann Ludwig Ferdinand VON), alman fizikçisi ve fizyoloji uzmanı (Potsdam 1821 - Charlottenburg 1894). Bir lise öğretmeninin oğlu. Önce Potsdam'da

Foto. Brogi, Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

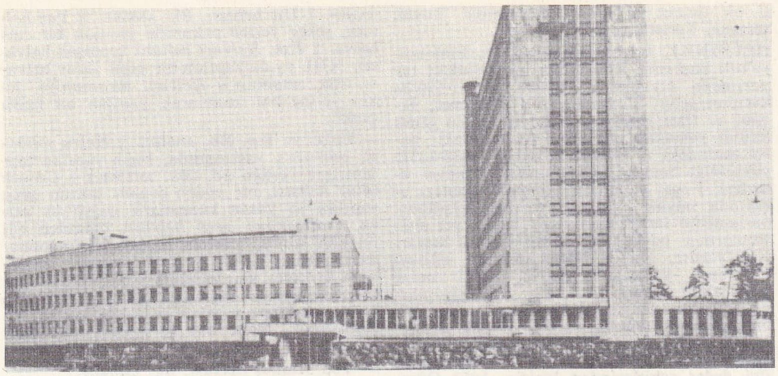

HELSİNKİ, pazar meydanı ve S. Nikola kilisesi

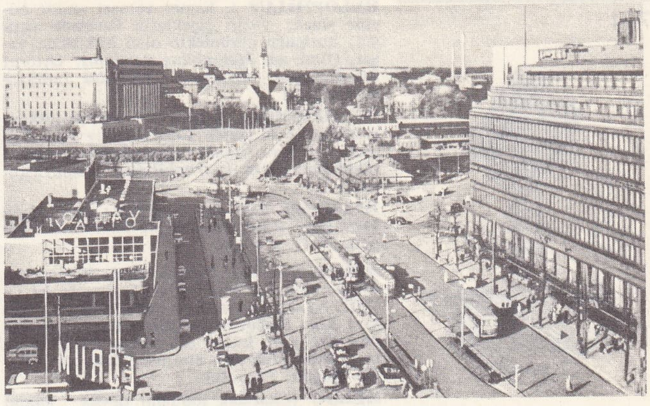

HELSİNKİ

askerî hekimlik yaptı (1843), sonra Königsberg (1849), Bonn (1855) ve Heidelberg'de (1858) anatomi ve fizyoloji okuttu. 1871'de Berlin Üniversitesi Fizik kürsüsüne getirildi. 1892'de Bilimler akademisine üye oldu. Optik, elektrik ve akustik üzerine yaptığı çalışmalar onu XIX. yy.ın büyük bilginleri arasına soktu. 1847'de fizik olaylarının, enerjinin şekil değiştirmesinden başka bir şey olmadığını bildiren bir muhtıra ile kendini tanıttı; bu muhtıra potansiyel enerji kavramını getiriyor, enerjinin ilkesini tanımlıyor, Leiden şişesindeki elektrik sakınımı boşalmasının titreşimli yapıda olduğunu gösteriyordu. Mekanikte kasırgalar teorisinin temel kanunlarını yazdı (1858). Akustikte, seslerin tınısını üst üste gelen armoniklerin varlığıyle açıkladı; kendi adını taşıyan rezonatörleri tasarladı. Bunlar armonikleri tespit etmeğe, karmaşık seslerin analiz ve sentezini yapmağa imkân verdi. 1881'de Faraday kanunlarını elektrolize uygulamak için elektriğin yapısını da maddelerinki gibi tanecikli saymak gerektiğini savundu. Optikte kırınımın, mikroskobun dağılma sınırı üzerindeki etkisini inceledi. 1854'te, güneş enerjisinin kaynağını gitgide artan kasılma hareketine bağladı. Geometrinin temelleri üstüne bir kitap yazdı (1868). Eserde bu bilimin ampirik yönünü aydınlığa çıkardı. Ayrıca görme ve işitme duyumları üstüne fizyoloji çalışmaları yaptı, sinir akımının hızını ölçtü (1850). [L]

HELMİNTHOSPORİUM i. Basit mantar cinsi. (Birçok türü arpa, yulaf, buğday, pirinç, mısır, şekerkamışı, pamuk, kauçuk ağacı, muz ağacı gibi tarım bitkilerinde hastalık yapar.) [L]

HELMİNTOKORTON i. (fr. *helminthocorton*'dan). Değişik cinsten kırmızı suyosunlarının (*Alsidium helminthocorton* [en çoğu budur], *Sphoerococcus* veya *Gigartina helminthocorton*) karışımıyle elde edilen ilâç.
— ANSİKL. Asalakbil. Dioskorides'in de vaktiyle tavsiye ettiği *helmintokorton*, çocuklarda solucan düşürücü olarak kullanılır; özellikle oksiyürlere karşı kullanılan bu ilâç, toz veya şurup şeklinde alındığı gibi, içmek veya tenkıye yapmak üzere kaynamış su halinde de alınır. (L)

HELMİNTOLOJİ i. (yun. *helmins, helminthos,* solucan ve *logos,* bilim'den fr. *helminthologie*). Asalak kurt ve solucanları (özellikle yassı ve ipsi solucanları) inceleyen zooloji bölümü. (L)

HELMİNTOSPORYOZ i. (fr. *helminthosporiose*'dan). *Helminthosporium* cinsinden bir mantarın sebep olduğu hastalık. (*H. gramineum*'dan ileri gelen arpa helmintosporyozunda, yaprakların üzerinde önce renksiz uzun çizgiler belirir, sonra bu çizgiler siyahlaşır, yaprak ayası kurur ve bazen boylamasına ince şeritler halinde dökülür.) [L]

HELMİS i. (yun. *helmins,* kurt). Uzun böcek; başı, göğüs kısmındaki bir çıkıntının altında saklıdır; küçük gruplar halinde akarsuların yaladığı taşların alt yüzüne yapışık yaşar. (Kınkanatlıların *dryopidae* familyasından.) [L]

HELMOLD, alman kronikçisi (Holstein 1125'e doğr.-öl. 1177'den sonra). Lübeck bölgesinde rahipti. *Chronica Slavorum* İslav Kroniği) adlı eserinde hıristiyan seferlerinin ve germen kolonileşmesinin 1172'ye kadar geçirdiği evreleri anlattı. Kroniğin devamını Arnold von Lübeck yazdı. (L)

HELMOND, Hollanda'da (Kuzey Brabant) şehir, Eindhoven'in doğusunda; 43 000 nüf. Faal dokumacılık merkezi. Makine yapımı ve metalürji. Besin sanayii. (L)

HELMONT (VAN). Bk. VAN HELMONT.

HELMSLEY, Büyük Britanya'da (Yorkshire, North Riding) kasaba, Cleveland Hills'in güneyinde; 5 700 nüf. Ricvaulx manastırının (XII. yy.) ve Ortaçağdan kalma bir şatonun yıkıntıları. (L)

HELSİNKİ: cumhurbaşkanlığı sarayı (solda) ve ortada, Uspenski katedrali

HELMSTEDT, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Harz'ın kuzey eteğinde, Braunschweig'ın doğusunda; 28 000 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. 1809'da kapatılan eski üniversitenin rönesans üslûbunda yapıları. İstihkâm kalıntıları. Eski evler. Bronz çağından kalma «Goldfund» adlı prens mezarı. Linyit ve potas işletmeleri. Dokuma, kimya ve makine sanayii. Camcılık. (L)

HELO—, yunanca *helos,* bataklık kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HELOBİALES çoğl. i. Bir çenekli, çiçekli bitkiler takımı. Tatlı sularda yetişen su bitkileri (*hydrocharis, stratiotes, elodea, vallisneria, sagittaria, alisma, butomus, potamogeton, naias*) ile sırf denizde yetişen kapalıtohumlulardan zosteraceae familyasını kapsar. *Eşanl.* FLUVİALES. (L)

HELODEA i. Çok küçük mor çiçekli bitki; sapı uzundur; ve her sapın ucunda bir tek çiçek açar; durgun ve akarsularda yetişir. (Suaskısıgillerden.) [L]

HELODERMA i. Çatal dilli büyük kertenkele; Amerika'da yaşar, çok zehirlidir. (*Helodermidae* familyasının örnek tipi.)
— ANSİKL. Başlıca türü *Heloderma horridum*'un dişleri, bazı yılanlarınki gibi olukludur. Zehirli kertenkelelerin tek örneği budur. Boyu 1 m'yi bulan, hattâ aşan bu ağır ve sert kabuklu hayvanın üzerinde inci gibi kemik dikencikler bulunur. Rengi sarı noktalı esmer veya kahverengidir. Gececi olduğu için daima derin çukurlarda yaşar ve küçük hayvanları avlayarak beslenir. Meksika'daki sıradağların batı yamaçlarında yaşar. Bir başka türü (*H. suspectum*) A.B.D.'nin güneybatısında bulunur. (L)

HELODES i. Kızıl veya sarı kızıl renkte küçük, uzun böcek; ergini bataklık bitkilerinde, kurtçuğu suda yaşar. (Kınkanatlıların *helodidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HÉLOÏSE, Abélard'ın karısı (Paris 1101-Paraclet manastırı, Nogent-sur-Seine yakınları 1164). Din meclisi üyesi Fulbert'in yeğeni. Fulbert, Héloïse'i önce Argenteuil manastırına yerleştirdi, sonra yanına getirtti ve Abélard'ı ona eğitmen seçti. Çok geçmeden şiddetli bir tutku Abélard ile Héloïse'i birleştirdi. Héloïse Bretagne'a sığındı, orada bir oğlu oldu ve sevgilisiyle gizlice evlendi. Fulbert'in Abélard'dan aldığı korkunç intikamdan sonra da bu aşk sönmedi. Héloïse önce rahibe oldu. O zaman latince mektuplaşmağa başladılar, yazışmaları bir dindarlık, tutku ve skolastik karışımı olarak Abélard'ın ölümüne (1142) kadar sürdü. Héloïse ondan sonra yirmi iki yıl daha yaşadı, kilise büyüklerinden ve papalardan büyük saygı gördü. (L)

HELOMYZA i. Sarımtrak sinek; kurtçuğu Kuzey yarımkürede çeşitli mantarlarda yaşar. (*Helomyza tuberivora* domalanlara saldırır. Sikloraf kısaduyargalı sineklerden *helomyzidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HELOPELTİS i. Sırtında güdük bir diken bulunan bitki biti. (Bir türü çaya, bir diğeri pamuğa çok zararlıdır. Eski Dünya'da yaşar. *Heteroptera* takımının *apsidae* familyasından.) [L]

helvacı

helvacı

helvacıkabağı

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; X (LAROUSSE); N. Erkılıç (MEYDAN); Encyclopedia Americana

helvella

HELOPHİLUS i. Esmer ve sarı renkte büyük sinek; yazın çiçeklerin üzerinde uçuşur; kurtçuğu çürümekte olan bitkilerde yaşar. (İlmî adı *Helophilus pendulus.* Ortoraf kısaduyargalı sineklerin *syrphidae* familyasından.) [L]

HELOPHORA i. Küçük susineği, su bitkileri arasında su içinde yaşar; Kuzey yarımkürenin soğuk ve ılıman bölgelerinde yaygındır. (Kınkanatlıların *hydrophilidae* familyasından.) [L]

HELOROS. Esk. coğ. Sicilya'da şehir, doğu kıyısında, Pakhynos burnu yakınında. Bugün, *Muri - Ucci.* (L)

HELOS. Esk. coğ. Yunanistan'da Peloponnesos'ta şehir, Lakonia körfezi kıyısında. M. Ö. VIII. yy.da Isparta'lılar şehri yıktılar, halkını köle (*heilotes*) yaptılar. Yanlış bir etimolojiye göre bunlar ilk heilotes'lerdi; oysa bu kurum Helos'un alınmasından çok eskidir. Bugün, *Tsyli.* (L)

HELOU (Charles), lübnanlı devlet adamı (Beyrut 1911). 1949'da adalet ve tanıtma, 1951'de dışişleri, 1954-1955'te adalet ve sağlık bakanı oldu, 1961'de Millî Turizm konseyini kurdu, konseye başkan seçildi. 1964'te şubattan eylüle kadar eğitim bakanlığı yaptı, eylülde cumhurbaşkanlığına getirildi. (L)

HELVETIUS
Caffieri'nin eseri
Louvre müzesi, Paris

HELPE, Fransa ve Belçika'da ırmaklar; başlıcası *Helpe Majeure* veya *Grande Helpe,* Fransız - Belçika sınırının bir kısmını meydana getirir, Avesneset'den geçer, Maroilles'in aşağı kesiminde Sambre'a dökülür (sol kıyı); 58 km. (L)

HELPMANN (Robert), avustralyalı dansçı, koreograf ve tiyatro oyuncusu (Mount Gambier, Avusturalya 1909). Londra'da Sadler's Wells ballet'e girdi (1933-1950), orada dansçı olarak Margot Fonteyn'e eşlik etti; sonra koreograf oldu. Çok iyi bir karakter dansçısı olan Helpmann, N. de Valois'nın *Eyüp* (1933), *Satranç* (1937), F. Ashton'ın *Noktürn* (1936), *Sirenler* (1946) adlı eserlerinde oynadı. Koreografisini kendi hazırladığı balelerde de dans etti (*Hamlet,* 1942; *Gorbals'da Mucize,* 1944; *Adam Zero,* 1946). Çalışmalarını tiyatro (Old Vic theatre'da Shakespeare'in oyunlarını sahneye koydu) ile sinema (*Kırmızı Pabuçlar* [The Red Shoes] ve *Hoffmann'ın Masalları* [The Tales of Hoffmann] adlı filimlerin dans bölümleri) arasında bölüştürdü. Aynı zamanda Australian ballet'in yöneticisidir, bu toplulukta *Yugen*'i (1965) hazırladı ve eserlerinden *Elektra*'yı 1966'da (ilk oynanışı Londra, 1963) sahneye koydu. 1965'te *Uyuyan Güzel* için yeni bir koreografi hazırladı. (L)

HELSİNGÖR, Danimarka'da liman şehri, Sjaeliand adasının doğu kıyısında, Kopenhag'ın 45 km kuzeyinde; 29 327 nüf. (1965). Liman, İsveç'in Hölsingborg şehrinin karşısındadır. İki şehir arasında sürekli araba vapuru seferleri yapılır. Şehrin doğusunda Shakespeare'in *Hamlet*'inde Elsinore şatosu diye geçen ünlü Kronborg şatosu vardır. Şato hollanda rönesansı üslûbundadır. Bu şato Frederik II tarafından yaptırıldı, 1637'de Christian IV tarafından onarıldı. 1725-1929 arasında kışla olarak kullanıldı (ziyafet salonu, kilise, ticaret ve gemicilik müzesi). Burada zaman zaman *Hamlet* oynanır. Şehirde, ayrıca bir Charmelite manastırı, St. Maria kilisesi, Marienlyst şatosu, birçok eski yarı ahşap ev vardır. Elsinore, bugün önemli bir ticaret ve sanayi merkezidir. Büyük tersane. Turistik merkez. (L)

Zürich'lilerin yeni **HELVETİA cumhuriyeti** anayasasının yemin töreni (16 ağustos 1798), İsviçre Millî müzesi, Zürich

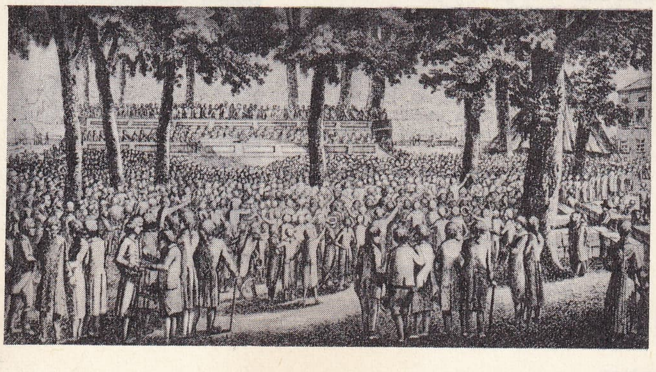

HELSİNKİ, isveççe **Helsingfors,** Finlandiya'nın başkenti, Finlandiya körfezindeki bir yarımada kıyısında; 518 200 nüf. 1550'de kurulan şehir, Finlandiya'nın hükûmet, iktisat ve fikir merkezidir. Büyük yolcu gemilerinin yanaştığı rıhtımın yakınındaki, pazar yerindeki ve Büyük kilisenin (1837-1852) yükseldiği Senato meydanındaki mimarî eserleri, Engel yapmıştır. Önemli binaları arasında büyük kilise, üniversite, rasathane, parlamento sarayı ve tiyatro binası yer alır. Bunlardan başka büyük bir askerî mezarlığı vardır. Kallio mahallesindeki kiliseyi L. Sonck yapmıştır (1912). Millî müze (Kansallis) etnoloji ve folklor koleksiyonları bakımından zengindir. Seurasaari adasında bir açıkhava müzesi vardır. Büyük caddeler ve parklarla kesilen, her yönden denizle çevrili olan Helsinki, kuzey ülkelerinin en ilgi değer şehirlerinden biridir. 1952 Olimpiyat oyunları bu şehirde yapıldı.

Helsinki yakınında bir de sanayi şehri kuruldu: tersaneler; metalürji; makine ve kimya sanayii; plastik maddeler; besin ürünleri, dokuma sanayii (yün, hint lifi, konfeksiyon v.b.); elektrik teçhizatı, seramik, basımevleri v.b. Helsinki, Finlandiya'nın toplam trafiğinin yarısından çoğunun toplandığı bir yolculuk ve ticaret limanıdır; limanın girişine, bugün yıkılmış olan Suomenlinne (Syeaborg) hisarı hâkimdi. Bu hisar XIII. yy.da bir adacık üzerine yapılmıştı. Şehrin kuzeydoğusundaki Malmi'de bir havalimanı yer alır.

— Tar. İsveç kralı Gustaf Vasa tarafından kuruldu (1550). Rusya'ya karşı yapılan İkinci Kuzey savaşı sırasında (1700-1721) Büyük Petro'nun şehre girişinden önce İsveç halkı burayı boşaltarak yerle bir etti. 1749'da tahkim edilen, bir yangından sonra yeniden yapılan (1809) şehir, ancak 1829'da hükûmet merkezi (o tarihe kadar merkez Abo'daydı [Turku]), daha sonra da Finlandiya cumhuriyetinin başkenti oldu. 1918'de birkaç ay süren geçici bir Sovyet hükûmeti kuruldu. Şehir Rusya - Finlandiya savaşından (1939-1940) ve İkinci Dünya savaşından büyük zarar gördü. (L)

HELST (Bartholomeus VAN DER). Bk. VAN DER HELST (Bartholomeus).

HELSTON, Büyük Britanya'da (Cornwall) kasaba, Falmouth'un batısında; 5400 nüf. (L)

HELTAİ (Gaspar), macar hümanisti (Nagydisznod [bugün Cisnadie] 1520 - Kolozsvar, Cluj 1574). Kolozsvar'da luther'ci papaz; bu şehirde bir yayımevi kurdu. Yayımladığı *Chronica az Magyarocnan Solgairol* (Macar Tarihi Kroniği) [1575'te yayımlandı], Aisopos'tan yararlanarak yazdığı *Aziz Fabula* (Yüz Masal) adlı eserleri ve *İncil* tercümesiyle (1551-1562) Macarcanın gelişmesine büyük ölçüde katkı yaptı. (L)

HELTAİ (Jenö), macar yazarı (Budapeşte 1871 - ay.y. 1957). Macar çalgılı kahveleri için güfteler yazdı. 1892'den sonra *Modern Dalok* (Modern Şarkılar) adlı eserini yayımladı. Hikâye ve romanları: *Het Sovany Esztendo* (Yedi Yoksul Yıl) [1897]; *Az Utolso Bohem* (Sonuncu Bohem) [1910]; *Family-Hotel* (Aile Oteli) [1912]. Oyunları: *A Kis Cukraszoda* (Küçük Şekerci Dükkânı) [1923]; *A Nema Levente* (Sessiz Çapraz) [1936]. (L)

HELVA i. (ar. *ḥelvā*). Mutf. Çoğunlukla yağ, şeker, un veya irmik karışımından yapılan tatlı: *Daha perşembeden helva filân yaptırılır, cuma günü de fırına kâğıt kebabı veya güveç verilir* (Sabahattin Ali). *Ahalisi bu kadar kuzu kızartıp helva pişirmez* (H. E. Adıvar). [Bk. ANSİKL.] || *Cem Sultan helvası.* Bk. ANSİKL. || *İrmik helvası,* un yerine ince irmik konularak yapılan helva. || *Kâğıt helvası* (veya *kâğıt helva*), un ve sudan yapılmış, kâğıt görünüşünde ve tabakalar halinde kesilmiş helva. Arasına ince koz helva da sürülür. || *Kar helvası,* çocukların kar içine reçel veya pekmez karıştırarak yaptıkları tatlı (karsambaç veya kargabeyni de denir). || *Keten helva,* kavrulmuş şekerden yapılan, pamuk görünüşünde helva (Pamuk helva da denir. Ateşte dönen özel bir kapta pişirilir ve çeşitli renklere boyanır.) [Bk. ANSİKL.]||*Koz helvası,* altı üstü ince kâğıt helva ile kaplanmış sakız kıvamında içi cevizli helva. || *Tahin helvası.* Bk. TAHİN. || *Un helvası.* Bk. ANSİKL. || *Yaz helvası,* şeker yerine pekmezle yapılan bir cins helva. || *Esk. Helvayı hakanî* (padişah helvası), XIII. yy.da yapılan bir çeşit saray helvası. (Bk. ANSİKL.) || *Helvayı memnuniye,* şeker yerine bal konularak yapılan bir helva çeşidi.

— Folk. ve Tar. Bk. ANSİKL. || *Helva sohbeti,* eski türk yaşayışında, kışın yapılan toplantılara verilen ad. (Bk. ANSİKL.) || *Cenaze (ölü) helvası,* bir evden cenaze çıktığı gece yapılan ve yakın komşulara dağıtılan helva. || *Elliikinci gece helvası,* ölümden elli iki gün sonra, yapılan hatim duası sonunda dağıtılan helva. || *Kırk helvası,* bebeklerin kırkıncı gün yapılan, komşulara ve yakın akrabalara dağıtılan helva. Cenazeden kırk gün sonra yapılan ve yakın komşulara dağıtılarak, ölene dua edilmesini hatırlatan helva.

— Ted. *Kudret helvası.* Bk. KUDRET.

— ANSİKL. *Helva,* Türk mutfağının, en önemli tatlılarından biri olmakta devam eder. Ana malzemesi un, yağ, şeker olmakla beraber çeşitleri çoktur. Un yerine bazen irmik, nişasta v.b.; şeker yerine bal, pekmez veya pudra şekeri konabilir. Sadece ev mutfaklarının ana malzemesi olmakla kalmaz, özellikle eski türk yaşayışında, bazı helvalar, toplum hayatında bazı kesimlerde de özel bir yer alır. *Koz helva, kâğıt helva* mesirelerde, kendilerine has kaplar içinde, helvacıların helvalarına övgü anlamında düzdükleri manileri makamla okuyarak satılırdı. *Keten helvası,* helva sohbetlerinin ana konusu ve vesilesiydi. Büyük konakların ahçıların ustalığı da pilav gibi, helva gibi yemeklerde gösterdikleri maharetle ölçülürdü.

● *Cem Sultan helvası,* bu ismi neden aldığı bilinmiyor. Kabuğu soyulmuş badem ile irmik iyice kavrulduktan sonra, bunun içine süt, krema, vanilya, pudra şekeri ve tarçın konularak, hafif ateşte biraz karıştırılarak ve demlendirilerek hazırlanır.

● *İrmik helvası.* Önce irmik yağda kavrulur, içine fıstık veya badem atılır. Helvanın miyanesi fıstık veya bademin pembeleşmesiyle anlaşılır. Gerektiği kadar kavrulan bademli veya fıstıklı irmiğin içine önce kaynar su veya süt, sonra da şeker konur. İyice kabardığı ve irmikler tane tane döküldüğü zaman helva hazır oldu demektir.

● *Keten helva.* Yere, büyük, kalaylı bir sini konur, sininin üzerine iki bilek kalınlığında ağdalanmış sıcak bir şeker parçası çepeçevre yayılır. Böylece bir halka haline getirilen ağdanın ortasına elenmiş un dökülür, helva yapmasını bilen ustalar sininin başına diz çöker ve ağdalanmış şekeri una batıra batıra siniyi sağdan sola el birliği ile çevirirler. Bu işlem sırasında un ağdaya iyice yedirilir ve keten iplikleri gibi ağda birbirinden ayrılır.

● *Un helvası.* En çok ve en kolay yapılan helva çeşididir. Bu çeşidi bilmeyen hemen hiç bir bölge yoktur. Un, tereyağında kavrulur, sütlü kahverengini alınca içine şekerli süt veya su katılarak hazırlanır. Bulamaç kıvamını alınca irice bir kaşıkla şekil verilerek tabağa dizilir.

● *Helvayı hakanî.* Üç dört çeşit yapılır. En yaygın çeşidi şöyle yapılır: aynı ölçülerde has un, pirinç unu, nişasta bol yağda karıştırılarak miyaneleştirilir. İçine arıtılmış bal ve kaynar süt karıştırılır. Tencerenin kapağı kapanır ve on beş dakika kadar hafif ateşte demlendirilir.

Bu helvanın özelliği, un, nişasta, pirinç unu yağ ile kavrulduğu halde, renginin açık renkte tutturulabilmesidir.

— Folk. ve Tar. Bir olayı yakın çevreye, komşu, dost ve akrabalara haber verme, aynı zamanda bu olay sevinçliyse sevincine, acı bir olaysa üzüntüsüne katılma davetleri genellikle helva ile beraber yapılır. Doğum, ölüm, nişan, düğün gibi olaylarda «helva dökmek» veya «döktürmek» yerleşmiş törelerdendir. Tekkelerde, «ihya gecesi» denilen tören geceleri dervişlere helva yapılırdı. İmaretlerde cuma geceleri ve bayram günleri fakirlere helva dağıtılırdı. Gurbete çıkanın evinden o gece komşulara helva giderdi. Kandil ve ramazanların cuma gecesi evlerde helva pişerdi. Askerden dönen, nişanlanan ve yeni ev alan veya yaptıranlarla Hac'dan dönenler ve sakal bırakanlar bun-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

dan dost ve komşuları helva pişirerek haberdar ederlerdi. Bu törelerde genellikle irmik helvası pişirilirdi.

● *Helva sohbetleri.* Eskiden kış mevsiminin başlıca eğlencelerinden biriydi. Her sınıf halk arasında rağbetteydi. Devlet erkânı, vükelâ, zengin konak sahipleri ve orta halli halk kendi imkânları ölçüsünde helva sohbetleri düzenler, eş ve ahbabına ziyafetler verirdi. Vükelânın düzenlediği sohbetler tantanalı ve hayli masraflı olurdu. Bu sohbetlere zamanın şairleri, edebiyatçıları, nükte ve sohbetleriyle tanınmış kişiler, sazende ve hanendeler davet edilirdi. Kışın en soğuk kırk günü olan *Erbain*'i sağ ve sağlıklı bitirenler kurbanlar keser ve helva sohbetleri bundan sonra düzenlenirdi. Büyük konaklardaki sohbetlerin resmiyet içinde geçmesine karşılık orta halli halk tabakalarında daha samimî olurdu. Toplantı evlerde yapılmadığı zaman esnaf loncalarının geniş odalarında yapılırdı. Sohbet gecelerinde her çeşidinden tatlı tuzlu yemekler, hindi dolmaları, börekler, gözlemeler, baklavalar, revaniler, samsalar, içi kaymaklı bademli tokalıoğlu kayısı tatlıları, hurma tatlısı, sütlü irmik helvası, nişasta helvası, un helvası, turşular, şerbetler, pekmezli bozalar yenir ve içilirdi. Sohbetin en renkli eğlencesi keten helvası yapımıydı. Helvacı ustaları sini başında helva çevirirken, maniciler maniler okur, bilmeceler söyler, misafirler hem seyreder, hem de saz çalarak şarkılar söyleyip eğlenirlerdi. Helva kıvamını bulunca misafirlere tutam tutam dağıtılırdı. Ayrıca saz şairleri, semailer, destanlar, türküler, koşmalar söylerler çeşitli oyunlar oynanır, eğlence sabaha kadar sürerdi. Helva sohbetleri özellikle XVIII. yy.da Ahmed III ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa devrinde şair Nedim'in de katıldığı toplantılarda en şaşaalı devrini yaşadı.

◆ **Helvalık** i. Helva yapılacak malzeme. ‖ *Halk dili.* Çocukların para cebi. (M)

HELVACI i. (*helva*'dan *helva-cı*). Helva yapan veya satan kimse: *Şu helvacı Rıza'ya gidiyorum. Dönüşte uğrarım* (S. F. Abasıyanık). [M]

HELVACIKABAĞI bls. i. Kabak türü. (İlmî adı *Cucurbita maksima.* Kabakgillerden). ‖ Aynı bitkinin tatlısı yapılan meyvesi.

— ANSİKL. *Helvacıkabağı*, sürüngen sapları metrelerce uzayabilen bir bitkidir. Meyvesi (kabağı) yeşil, sarı veya kırmızı renkte ve yuvarlak olur. 30-40 kg gelenleri vardır. Bu kabağın etli kısmı tatlı ve unludur; Kabak tatlısı yapmakta kullanılır. Çekirdekleri mayısta doğrudan doğruya tarlaya ekilir, sonbaharda ürün alınır.

— Ecz. *Helvacıkabağı*'nın kabuğundan çıkarılmış çekirdekleri, 50 - 100 gr'lık dozlar halinde verilirse yetişkinlerde şerit düşürür. (L)

HELVACILIK i. (*helvacı*'dan *helvacı-lık*). Helvacının işi. (M)

HELVACIYAN çoğl. i. (*helvacı*'dan osmanlıca *helvacıyân*). *Esk.* Helvacılar. Tatlıcı esnafına verilen genel ad. (Evliya Çelebi'ye göre XVII. yy.da İstanbul'un güllaççı, kurabiyeci ve kadayıfçı esnafı kendilerini Helvai Ömer adlı bir ustaya bağlıyorlardı.)

— Teşk. tar. *Helvacıyan-ı hassa*, saray aşçılarından olan tatlıcılara verilen ad. (Bu kimseler şurup ve macun da yaparlardı. Bir bölük kadar mevcutları vardı. XVIII. yy.ın ortalarında bunların kadrosu altı usta ve yüzden fazla şakirtten ibaretti. Ocakta yılda bir defa nane, darı, fülfül, havlıcan, gül ve gelincik macunları yapılırdı. Burada yapılan bu yiyecekler padişaha ve Enderunakilere de verilirdi. Saray lokması adlı lokmanın en iyisi burada yapılırdı.) [M]

HELVAHANE bls. i. (ar. *ḥelvā* ve fars. *-ḫāne*'den *ḥelvāḫane*). Mutf. *Esk.* İçinde helva pişirilen genişçe ve derinliği az tencere.

— Teşk. tar. Saray için her türlü tatlı yiyeceklerin yapılmasına yarayan saray mutfağının bir bölümü. ‖ *Helvahane ocağı*, saray mutfağının her çeşit tatlılarla, reçel, şurup ve macun gibi tatlıları yapanların bağlı bulundukları ocağın adı. (Helvahane ocağı mensuplarından bazıları aylıklıydı. Ocağın lokması çok lezzetli olurdu. Ayrıca güzel kek lokması, beyaz tel ve ekmek kadayıfı da pişerdi. Ocaktan yetişmiş birçok devlet adamı vardır. En meşhuru Köprülü Mehmed Paşadır.) [M]

HELVELLA i. Yenebilen asklı mantar.

— ANSİKL. *Helvella* kalın saplıdır; sapı düz veya az çok düzensiz çizgili, çoğu zaman oluklu olur; düzensiz üç dört lamdan ibaret bir şapkası bulunur. Sapa iyice abanmış olan bu lamlar hemen tamamen birbirine bitişip kaynaşmış durumdadır. Helvella yenebilir, fakat biraz sert olduğu için pek makbul sayılmaz. (L)

HELVESİYEN i. ve sıf. (fr. *helvétien*'den). Jeol. Vindoboniyen katının alt yarısı.

— ANSİKL. *Helvesiyen*, Fransa'da Touraine'deki deniz kavkıları ve Sansan ile Simorre'da (Gers) içinde kara omurgalarının fosilleri bulunan kireçtaşlarıyle, İsviçre'de ise Bern ve Saint-Gall'daki deniz menşeli molaslarla temsil edilir. (L)

HELVETAN i. (fr. *helvétan*'dan). Miner. Mika grubundan tabiî silikat. (Biyotit [karamika] çeşidi.) [L]

HELVETİA. Esk. coğ. Galya'nın doğu kısmı; yaklaşık olarak bugünkü İsviçre topraklarını içine alıyordu. Helvetia, Helvet'lerin yurdu idi. (L)

HELVETİD'LER i. Kuzey Alplerde rastlanan aşma örtülerinin tümüne verilen ad. (L)

HELVETİA cumhuriyeti, 1798'de İsviçre'nin bir fransız ordusu tarafından işgal edilmesinden sonra Direktuvar idaresi tarafından kurulan ve merkezi Luzern olan hükûmet. Paris'te Ochs tarafından kurulan Birlik anayasası eşit haklara sahip kantonların sayısını on üçten on dokuza çıkardı. Bunun İsviçreli telkincileri Laharpe, Stapfer ve Glayre idi. Birlikçi ve federalist partilerin mücadelesi, yeni rejimin taraftarları arasında bölünmelere yolaçtı. Bu rejim, 1803'de Hakemlik yasasından doğan bir teşkilât onun yerine geçiren Napolyon tarafından ortadan kaldırıldı. (L)

HELVÉTİUS (Claude Adrien), fransız filozofu (Paris 1715 - Versailles 1771). Felsefede ustası olan Locke'un *Essay Concerning Human Understanding* (İnsan Zekâsı Üstüne Deneme) adlı eserini çok genç yaştayken okudu. Kraliçe Marie Leszczynska, yirmi üç yaşındaki Helvétius'a bir başmültezimlik verilmesini sağladı.

Helvétius, bu görevin büyük geliriyle kendini okumaya ve hayır işlerine verdi. Sık sık kaldığı Voré'de (Perche), bir imalâthane kurmağa kalktı. 1758'de *De l'Esprit* (Ruh Üstüne) adlı ilk eserini yayımladı, bu kitap önce Krallık meclisi, sonra da Paris parlamentosu tarafından mahkûm edildi. 1772'de *De l'Homme, de ses Facultés İntellectuelles et de son Education* (İnsan, İnsanın Zihin Yetileri ve Eğitimi Üstüne) adlı kitabı çıktı. Bütün eserleri topluca 1795'te yayımlandı. Helvétius'un, felsefesi maddeci bir duyumculuktur. Ona göre sadece maddî şeyler vardır, fikirlerimiz maddî nesnelerin duyumlarımızı uyarmasıyle oluşur. İnsanın karakteri doğuştan değildir; deney, eğitim ve toplumsal çevrenin etkisiyle oluşur. Helvétius, kesin dinsizliği savunur ve dinle istibdat arasında sıkı bir bağlılık görür. Siyaset konusunda daha iyi bir servet bölüşümünü öngörür ve derebeylik toplumunun yasalarını tenkit eder. Diderot'ya göre *De l'Esprit*, «her türden önyargıya indirilmiş öfkeli bir balyoz darbesidir». Helvétius, Fransız devriminin ideolojik öncülerinden biridir. *Ansiklopedi*'nin yazarlarındandı. (L)

HELVETLER. Esk. coğ. M.Ö. I. yy.ın ortasına doğru Helvetia'da yaşamış Galya halkı. Helvetler, meclisler tarafından yönetilen dört kantona bölünmüşlerdi. Yunan alfabesi kullanırlardı ve cesaretleriyle tanınmışlardır. M. ö. 112'de Germenlerin itişiyle birçok defa galyalı komşularını, hattâ Akdeniz kıyısındaki roma kolonilerini tehdit ettiler. 107'de Divico'nun yönetimi altında konsül L. Cassius'un birliklerini yendiler. Sonra eski şehirlerini tahrip ettikten sonra Galya'ya gidip yerleşmeğe karar verdiler. Sezar onları yeniden geldikleri dağlara sürdü (58). Galya'nın fethinden sonra toprakları, *Helvetia* adı altında Galya'ya bağlandı ve az sonra Nyon ve Augst kolonilerinin himayesine girdi. Birleşik şehirler statüsünü korudular. Başlıca şehirleri: *Aventicum* (Avanches) ve *Vindonissa* (Windisch). V. yy.da Alamanların ve Burgundların akınları Helvet kabilelerini yeni dağlara sığınmağa zorladı. (L)

HELVİA, hatip Annaeus Seneca'nın karısı ve filozof Lucius Annaeus Seneca'nın annesi. Filozof ünlü *Consolationes* (Teselliler) adlı eserinde annesinin uğradığı felâketleri anlattı. (L)

HELVİDİUS, IV. yy.da yaşamış olan sapkın. Meryem'in bozulmaz bekâretini inkâr ediyor, bekâretin evlilikten daha üstün bir durum olmadığını savunuyordu. (L)

HELVİDİUS PRİSCUS, romalı stoa'cı (öl. Terracina M.S. 75'e doğr.). Halk hatibi, liberal görüşlü ve senatodan yanaydı. İmparator Vitellius ve Vespasianus'a kafa tutmaktan çekinmedi; fakirleri korudu. Thrasea Paetus'un damadıydı, onun ölümünden

helyogravür

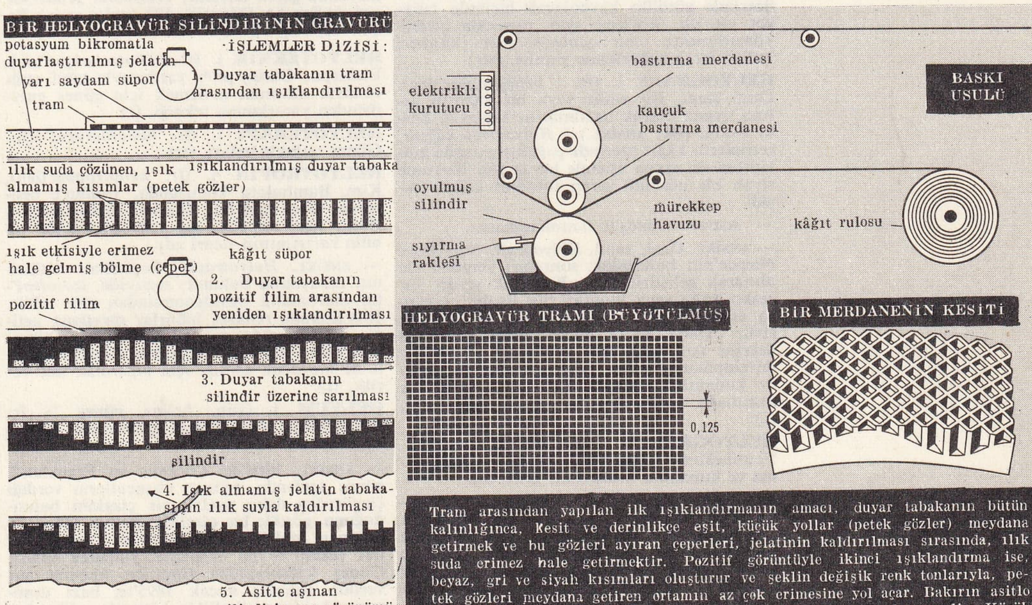

Tram arasından yapılan ilk ışıklandırmanın amacı, duyar tabakanın bütün kalınlığınca, Kesit ve derinlikçe eşit, küçük yollar (petek gözler) meydana getirmek ve bu gözleri ayıran çeperleri, jelatinin kaldırılması sırasında, ılık suda erimez hale getirmektir. Pozitif görüntüyle ikinci ışıklandırma ise, beyaz, gri ve siyah kısımları oluşturur ve şeklin değişik renk tonlarıyla, petek gözleri meydana getiren ortamın az çok erimesine yol açar. Bakırın asitle aşınması sırasında asitle dolan bu farklı çukurluklar meydana gelir. Küçük petekler açık gri, derin petekler ise koyu siyah olarak belirir

(66) sonra sürgüne gönderildi, Galba sayesinde geri geldi. Vespasianus, Helvidius'u yeniden sürdü, sonra da idam ettirdi. (L)

HELVİİ. Esk. coğ. Galya'da (Narbonnensis I) halk; merkezleri, *Alba Augusta* (bugün *Aps*) idi. (L)

HELVİN i. (fr. *helvine*'den). Miner. Tabiî manganez, demir ve berilyum silikat; billûr yapısında manganez sülfür de bulunur. (L)

HELYANTİN i. (fr. *hélianthine*'den). Kim. Azoboyarmadde; sülfanilik asidin diazolandıktan sonra dimetilanilin'le birleştirilmesinden elde edilir. *Eşanl.* METİLORAN.

— ANSİKL. *Helyantin,* alkali ortamda portakal rengindedir; kuvvetli bir asitten çok az miktarda katılınca rengi kırmızıya dönüşür. Bu yüzden, analizlerde renkli gösterge olarak kullanılır. (L)

HELYO veya **HELİ (O)—,** yunanca *helios,* güneş kelimesinden alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HELYODİNAMİK i. (fr. *héliodynamique*'ten). Güneş ısısını inceleyen ve bu enerjiden yararlanma yollarını arayan fizik dalı. (L)

HELYODOR i. (fr. *héliodore*'dan). Kuyumc. Altın sarısı renkte beril'den meydana gelen değerli taş. (L)

HELYOFOTOMETRE i. (fr. *héliophotomètre*'den). Güneş ışığının şiddetini ölçmekte kullanılan âlet. (L)

HELYOGRAF i. (fr. *héliographe*'tan). Astron. Güneş'in yaydığı ısı miktarını ölçmekte kullanılan âlet.

— Denizc. Güneş ışınlarından faydalanarak mors işareti vermeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Meteorol. Güneş'in ışıldadığı saatlerin süresini kaydeden âlet. Bk. GÜNEŞLENME.

— Telekom. Lescurre'ün 1856'da yaptığı optik telgraf âleti. Sıra ile kapatılıp açılan aynalar yardımıyle yansıtılan güneş ışınlarından yararlanır.

— ANSİKL. Graf. santl. *Helyografi,* Nicéphore 10×10 sm boyutlarında iki tarafı parlak paslanmaz çelik veya nikelajlı pirinç levhadan yapılmıştır. Ortasında bir deliği, yeteri kadar uzunlukta iple bir köşesine bağlanmış saplı bir halkası bulunur. İşaret vermek için ayna önce güneşe çevrilir. Sonra ortasındaki delikten bakılarak kolun uzanabildiği açıklıkta tutulan halkanın ortasından işaret verilecek hedef görülmeğe, başka deyimle göz, aynanın deliği, halkanın merkezi ve hedef aynı doğru üzerine getirilmeğe çalışılır. Bu sırada ayna, yansıttığı güneş ışınları halka üzerinde görülüp kaybolacak biçimde hareket ettirilir. Böylece aynı zamanda hedefe yöneltilmekte olan ışınlarla mors alfabesi kullanılarak haberleşme yapılır. (ML)

HELYOGRAFİ i. (fr. *héliographie*'den). Graf. santl. Bir resim veya bir yazının aslına uygun olarak basılmasını sağlayan baskı usulü. (Bk. ANSİKL.) || *Helyografi kâğıdı,* resimlerin kâğıt üzerinde çoğaltılmasında kullanılan ve uygun işlemle beyaz fon üzerinde siyah bir görüntü veren fotoğraf kâğıdı çeşidi.

— Astron. Güneş'in tanımlanması.

— ANSİKL. Graf. santl. *Helyografi,* Nicéphore Niepce'nin buluşudur; sonraları yeniden ele alınarak geliştirilmiştir. Karanlık yerde, bir çinko levha veya litografi taşı üstüne, lavanta esansı içinde eritilmiş yuda bitümü sürülür. Daha sonra çinko levha veya taş üzerine ışık düşürülür ve lavanta esansıyle developman yapılır. Levha ve taş, litografide kullanılan usullerle hazırlanır. Oyma ve kazımağa başvurulmadan baskı yapılabilir. (L)

HELYOGRAVÜR i. (fr. *héliogravure*'den). Fotomekanik yolla baskı kalıpları hazırlama ve kullanma usullerinin genel adı.

— ANSİKL. *Helyogravür,* kalemle oyma tekniğinden türemiştir; yalnız kalıp hazırlama usulleriyle bu teknikten ayrılır. Kalemle oymada, kalıp elle, kimyasal veya mekanik yolla oyulur. Helyogravürde ise fotoğraf tekniğiyle kimyasal yolla elde edilir; baskı tekniği aynıdır: madenî levhanın kanalları mürekkeple doldurulur; çıkıntıların üstü silinir ve kanallarda kalan mürekkep kâğıda geçirilir. Helyogravürü Karl Klietsch bulmuş ve ilk kalıbı reçineden 1875 yılında Viyana'da yapmıştır. 1890 ile 1895 yılları arasında aynı bilgin, Lancaster'de (İngiltere). oyma kalıpların ilk denemelerini yaptı. Oyma *helyogravür*'e aynı zamanda *helyo* veya *fotogravür* de denir. İngilizler *fotogravür* deyimini kullanır; Fransa'da ise fotogravür, tipografi kalıpları veya ofset baskı klişeleri hazırlama usullerine denir. İtalyanlar helyogravüre *rotokalkografi* derler; bu terim Fransa'da ofset baskılar için kullanılır. Helyogravürde, basım kalıbı olarak, rotatiflerde, bakır bir silindir veya bir silindire sarılan bakır bir levha kullanılır. Karbon kağıdı pozitif klişe şeklinde ışığa tutulmadan önce, tarama şeklinde ışıklandırılır; developman ve oymadan sonra, bütün yüzeyi kaplayan gözenekler halinde bir resim verir; bu gözenekler, değişik derinlikte ve kare biçiminde tarama bölmeleriyle ayrılmıştır; kurutma raklesi bu bölmelerden destek alır. Bunların sertliği, kromla kaplayarak daha da arttırılabilir. Taramalı helyogravürde, başka usuller de vardır: *dolaysız kopya* denilen helyogravürde, karbon kâğıdının yerini, silindirin üzerine konan bir duyar tabaka alır; *dolaylı tarama*'da tarama kopyasının yerine, taramalı pozitif kullanılır. Sanayide, kataloglar, ambalaj kağıtlarının renkli veya siyah beyaz baskıları için helyogravür yaygın olarak kullanılır. (L)

HELYOJEN sıf. (fr. *héliogène*'den). Nükl. Dönüşümü sonunda helyum veren radyoaktif elementler için kullanılır. (L)

HELYOLİT i. (fr. *héliolite*'ten). Miner. Yarı saydam bir feldispat çeşidi. İçinde bakır veya altın rengi pullar bulunan, kahverengi veya sarı renkte bir maddedir. (Bu minerale *güneş taşı* da denir.) [L]

HELYOMETEOROLOJİ i. (fr. *héliométéorologie*'den). Güneş'in etkinliği ile atmosfer hareketleri arasındaki bağıntıyı inceleyen meteoroloji dalı. (L)

HELYOMETRE i. (fr. *héliomètre*'den). Bazı gökcisimlerinin (Güneş, Ay, gezegenler) görünür çaplarını ve iki gökcismi arasındaki açısal uzaklığı ölçmeğe yarayan, Bouguer tarafından düşünülmüş özel dürbün. (L)

HELYON i. (fr. *hélion*'dan). Nükl. Helyum atomunun, ALFA TANECİĞİ de denilen çekirdeği. (L)

HELYOSANTRİK sıf. (fr. *héliocentrique*'ten). Astron. Bk. GÜNMERKEZİ. (L)

HELYOSTAT i. (fr. *héliostat*'tan). Geod. Yansıyan güneş ışınlarını, belli bir doğrultuya yöneltmeğe ve bu doğrultuda tutmağa yarayan bir ayna ile bir ayar sisteminden meydana gelen tertibat: *Helyostat geodezide çok kullanılır.* (Menzili, 100 km'yi aşar.) *Eşanl.* GÜNDÜŞÜRÜCÜ, PIRILDAK. (L)

HELYOTEKNİK i. (fr. *héliotechnique*'ten). Elektron. Güneş pil*i yardımıyle tabiî ışığı elektrik akımına çevirmek için güneş enerjisinden yararlanma tekniği. (L)

HELYOTERAPİ i. (fr. *héliothérapie*'den). Güneş ışığıyle tedavi. (M)

HELYOTROPİN i. (fr. *héliotropine*'den). Kim. Bambulotu kokusunda, vanilin'e benzeyen fenol aldehit. (*Eşanl.* PIPERONAL.) || *Amorf helyotropin,* saf helyotropin ile vanilin karışımının ticarî adı.

— ANSİKL. *Helyotropin,* keçisakalı bitkisinin özsuyunda bulunur; sanayide, *izosafrol*'ün bikromatla oksitlenmesinden elde edilir. Hoş kokulu, renksiz billûrlar meydana getirir. Parfümeride çok kullanılır. Karabiberden elde edilen piperik asidin oksitlenmesiyle de meydana geldiği için *piperonal* adı verilir. (L)

HELYUM i. (yun. *helios,* güneş > fr. *hélium*'dan). Asal gazlar grubundan kimyasal element.

— ANSİKL. 1868'de Lockyer ve Frankland, güneş tayfında, bilinen elementlerin verdiği çizgilerden daha parlak bir çizginin bulunduğunu gördü; bu çizginin, yalnız Güneş'te bulunan özel bir elementten ileri geldiği kabul edildi ve bu elemente, yunanca *helios,* Güneş kelimesinden türetilen *helyum* adı verildi. Ramsey ancak 1895'te, bazı uranyum filizlerine, özellikle kleveit'e eşlik eden gazlarda da bu elementin varlığını farketti. Daha sonra, bir metre küp havada 5 sm^3 oranında helyum bulunduğu anlaşıldı. Helyum, atom numarası 2, atom kütlesi 4 olan elementtir. Bu elementin iki proton ve iki nötrondan meydana gelen atom çekirdeği, radyoaktif cisimlerin yaydığı alfa taneciğini meydana getirir; helyumun atmosferde ve uranyumlu kayalarda bulunmasının sebebi böylece anlaşılır. Bütün asal gazlar gibi tek atomlu olan helyumun yoğunluğu hidrojenin iki katıdır (0,138). Bütün gazlar içinde en güç sıvılaşandır; 4,2°K'de sıvılaşır, fakat sıcaklık düşürülünce katı hale geçmez. 1908'de Kamerlingh Onnes tarafından helyumun sıvılaştırılmasıyle, mutlak sıfıra yakın sıcaklıklar elde etmek mümkün oldu. 2,2°K'in altında (*lambda* noktası), sıvı helyum alotropik bir değişime uğrar ve olağanüstü özellikler gösterir. Isı iletkenliği çok artar ve rus bilgini Kapitsa'nın keşfettiği aşırı akışkanlık olayı meydana gelir. Helyum, atmosfer basıncı altında —269°C'ta kaynar. Kendi grubundaki diğer bütün gazlar gibi, kimyasal etkinlik göstermez.

Havadaki helyum, neon ve helyum hariç, havadaki bütün diğer gazların sıvılaştırılmasıyle ayrılır; daha sonra bu iki gaz, —190°C'ta, aktif kömürdeki soğurma farklarına dayanılarak (en çok soğurulan neondur) birbirinden ayrılır.

Helyum tayfının incelenmesi, bu elementin birbirinden farklı iki atom tipinden meydana geldiğini gösterdi: dış yörüngedeki iki elektronunda aynı cinsten spinler bulunan *ortohelyum* ve iki elektronunda birbirine ters spinler bulunan *parachelyum.* Bu iki atom tipine enerji verildiği zaman, farklı enerji düzeylerine yükselir.

Amerika'da helyum, petrol kuyularından çıkan tabiî gazlardan elde edilir. Helyum, modern balonların şişirilmesinde kullanılır; hidrojeninkine yakın bir yükseltme gücü gösterir, üstelik alevlenmediği için hidrojene tercih edilir. Helyum, elektrogazışı lambaların yapımında da kullanılır. Viskozitesi ve eylemsizliği düşük olduğu için, bazen solunum hareketlerini kolaylaştırmak için azot yerine kullanılır. Yanma ve patlama tehlikesi olmadığı için, Amerika'da uçucu veya gaz halindeki anestezi maddelerinin seyreltilmesinde de kullanılır. (L)

HEM edat. (fars. *hem*). Bir kimseyi uyarmak, bir şeyi açıklamak veya anlamı kuvvetlendirmek için «zaten, şurası da var ki, özellikle, bir de» anlamlarında kullanılır: *Gelenlere böyle söylersin. Hem bu işlere sen pek karışma* (Sabahattin Ali). *Hem Kâmran, niçin bu kadar sık mektebe geliyordu* (R.N. Güntekin); — Açıklayıcı nitelikte olan ikinci cümleyi birinciye bağlar: *Hava soğuk, hem ne soğuk!* || *Hem* [...] *hem* [...], şeklinde tekrarlanarak birden fazla unsuru karşılaştırır, aralarındaki farkı belirtir veya tamamını ifade eder: *Hem hâhiş-i alâka eder hem gam istemez / Gönlüm belâ-yı aşkı hem ister hem istemez* (Hâzım). *Bu geceyi bizde geçir. Acı tatlı, Allah ne verdiyse, hem yer, hem konuşuruz* (A.K. Tecer);

— ÇEŞ. DEY. *Hem de,* (kuvvetlendirme edatıyle birlikte) anlamı kuvvetlendirmek, bir veya daha fazla unsuru bir başkasının da eklendiğini belirtmek için kullanılır: *Hem de tabiatın değişmez kanunları içinde;* (A.H. Tanpınar). *Hem kendine, hem de bize etmedi mi* (Kemal Tahir). *Hem yemek, hem sohbet var, hem de Ayşe yeni plaklarını getirecek.* || *Hem İsa'yı, hem de Musa'yı memnun etmek,* istekleri birbirine benzemeyen iki kişiyi birden memnun etmek. || *Hem kaçar hem davul çalar,* bir işi yapmak istemediği halde vaz geçemeyenler için söylenir. || *Hem kel hem fodul,* birtakım eksiklikleri olduğu halde büyüklük taslayanlar için söylenir. || *Hem nalına hem mıhına vurmak,* iki taraflı konuşmak, idare etmek. || *Hem suçlu hem güçlü,* gerçek suçlu kendisi olduğu halde başkalarını suçlayanlar için söylenir. || *Hem ziyaret hem ticaret,* ziyaret sırasında işle de uğraşıldığı zaman söylenir. (M)

HEM— önek. (fars. *hem-*). *Esk.* Farsça ve arapça kelimelerin başına getirilerek Türkçedeki *-daş* ekinde olduğu gibi beraberlik ve ortaklaşalık anlamı taşıyan sıfatlar yapar. || *Hem-âğûş,* kucak kucağa. || *Hem-âhenk,* uygun. || *Hem-âhenk olmak,* uyuşmak: *Ruhundaki zıt kuvvetler, yalnız o zaman imtizaç ediyor, çocuk san'at dakikalarında eze-*

liyetle hemâhenk oluyor, dedi (H.E. Adıvar). || *Hem-ârâmiş*, birlikte istirahat eden. || *Hem-asıl*, aynı asıldan olan. || *Hem-asr*, çağdaş. || *Hem-âşiyân*, bir yuvada beraber yaşayan. || *Hem-âvâz*, aynı sesi çıkaran. Arkadaş. || *Hem-âver*, arkadaş. || *Hem-âverd*, savaşta birbirine eş olan. || *Hem-âvîz*, kavga eden iki kişiden her birisi. || *Hem-ayâr*, eşit olan. || *Hem-bâr*, aynı yükü taşıyan. ||*Hem-bâz*, birlikte oynayan. Arkadaş. || *Hember*, birbirine yakın oturan. || *Hem-bezm*, içki arkadaşı. || *Hem-bû* (veya *hem-bûy*), kokuları aynı olan. Arkadaş. || *Hem-câ* (veya *hem-cây*), memleketleri aynı olan. || *Hem-cenâh*, eşit. || *Hem-cenb*, akran. || *Hem-cereyan*, aynı şekilde akan. || *Hem-civar*, komşu. || *Hem-civarî*, komşuluk. || *Hem-cünâh* (veya *hem-cünin*), aynı şekilde. || *Hem-çü* (veya *hem-çün*), [ona] benzer.||*Hem-dâmân* (veya *hem-rîş*), bacanak. || *Hem-dâstan*, macera arkadaşı. || *Hem-deb*, samimî arkadaş. || *Hem-dem olmak*, yakınlaşmak: *Enîn-i âha hemdem oldu bîgam gördüğün gönlüm* (Âkif Paşa). || *Hem-demî*, çok sıkı arkadaşlık. || *Hem-dest*, elele olan. Ortak kuvvetleri denk olan. || *Hem-destân*, aynı şeyi konuşanlar. Kuvveti eşit olanlar. || *Hem-destâne*, birlikte. || *Hem-destî*, ortaklık. || *Hem-diger*, her bir. || *Hem-dih*, aynı köyden olan. || *Hem-dil*, gönüllüleri bir olan. || *Hem-dûş*, eşit. || *Hem-fiil*, suç ortağı. || *Hem-firâş*, yatak arkadaşı olan. || *Hem-ginân*, bütün insanlar. || *Hem-gûşe*, komşu. || *Hem-hâb*, birlikte uyuyan. Eş. || *Hem-hâh*, aynı şeyi isteyen. || *Hem-hâl* (veya *hem-hâlet*), durumları bir olan. || *Hem-hâne*, aynı evde oturan. || *Hem-hudut*, sınırları yan yana olan. || *Hem-huy*, karakterleri birbirine benzeyen. || *Hem-inân*, yan yana at koşturan. Arkadaş. || *Hem-kadd* (veya *hem-kamet*), boyları eşit olan. || *Hem-kadeh*, içki arkadaşı. Samimî dost. || *Hem-kadem*, aynı mevkide olan. Ardaş. || *Hem-kadr*, değerleri eşit olan. || *Hem-kâr*, aynı işi yapan. || *Hem-kâse*, içki arkadaşı. Dost. || *Hem-kefş*, aynı ayakkabıyı giyen. Arkadaş. || *Hem-kırân*, kuvvet ve yaşları aynı olan. || *Hem-kıymet*, değerleri bir. || *Hem-kîş* (veya *hem-mezhep*), aynı din veya mezhebe bağlı olan. || *Hem-kitap*, ders arkadaşı. Dindaş. || *Hem-kudret*, organların aynı görev için birleşmesi, görev birliği. || *Hem-kûn*, aynı meslekten olan. || *Hem-mânâ*, anlamları bir olan. || *Hem-matleb*, istekleri bir olan. || *Hem-meşrep*, benzer huylu. || *Hem-mizac*, huyları bir olan. || *Hemnâm*, adaş. || *Hem-neberd*, kavga arkadaşı. Rakip. || *Hem-nefes*, arkadaş: *Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes* (Baki). || *Hem-nesl*, aynı soydan olan. || *Hemnişîn*, birlikte yaşayan. Teklifsiz dost. || *Hem-pâye* (veya *hem-rütbe*), aynı rütbede olan. || *Hem-pâyegân*, aynı rütbede olanlar. || *Hem-pîşe*, sanatı bir olan. || *Hem-râd*, cömertlikte ve kahramanlıkta eşit olan. || *Hem-râh* (veya *hemreh*), yoldaş: *Hemrâh olamaz anınla yârân* (Ziya Paşa). || *Hemrâhân*, yol arkadaşları. || *Hem-râhî*, yol arkadaşlığı. || *Hem-râz*, sırdaş. || *Hemrâzî*, dostluk. || *Hem-renk*, renkleri bir olan. Karakterleri aynı olan. || *Hemrev*, birlikte giden. Arkadaş. || *Hemrey*, aynı fikri savunan. || *Hem-rikâb*, eşit. || *Hem-rûzgâr*, çağdaş. Dost. || *Hem-sâl*, yaşıt. || *Hem-sâye*, komşu. || *Hem-sâyegân*, komşular. || *Hem-sâyegî*, komşuluk. || *Hemsâz*, uygunluk. Dostluk. || *Hem-sebak*, okul arkadaşı. || *Hem-sefer*, yoldaş. || *Hem-seferân*, yol arkadaşları. || *Hem-ser*, arkadaş. [Evlilikte] Eş. || *Hem-serî*, karı koca olma durumu. || *Hem-seng*, bir ölçüde olan. || *Hem-sıfat*, niteliği aynı olan. || *Hem-sifâl*, *içki* arkadaşı. || *Hem-sinn*, yaşıt. || *Hem-sohbet*, arkadaş. || *Hem-sufre*, sofra arkadaşı. || *Hem-süvâr*, birlikte ata binen. || *Hemşerr*, kötülükte birlik olan. || *Hem-şevher* (veya *hem-şûy*), kuma, ortak. || *Hem-şikem*, ikiz olan. ||*Hem-tâ*, eşit, benzer: *Dertli gurbet ele kaldı bî-hemtâ / Görünmez gözüne cevher-i yektâ* (Dertli). || *Hem-tâziyâne*, yağmada arkadaş olan, omuzdaş. || *Hem-tek*, yoldaş. || *Hem-terâzû*, ölçüsü aynı, denk. || *Hem-vâr*, düzgün, uygun olan. Zf. Sürekli, her zaman. || *Hem-vâre*, her vakit. || *Hemvârî*, düzlük. || *Hem-zât*, yaşıt. || *Hem-zaman*, çağdaş. || *Hem-zânû*, yan yana oturan. Diz dize konuşan. || *Hem zebân*, aynı dili konuşan: *Mekabir inledi, taşlar birer lisan oldu / Kitâbeler de o taşlarla hem-zebân oldu* (M.Â. Ersoy). [M]

HEM i. (ar. *hemm*). *Esk.* Üzüntü, kaygı, tasa: *Şerâr-ı hem erişti mâverâ-yı perde-i arşa / Gubar-ı gam mükedder kıldı mir'at-ı tecellâyi* (Yenişehirli Avnî). [M]

HEM i. (fr. *hème*'den). Hemoglobin'de bulunan prostetik iki değerli demir grubu. (Solunum olaylarında önemli bir rol oynar.) Bk. GLOBİN, HEMATİN. (L)

HEM, Fransa'da Nord idare bölgesinde (Lille idare çevresi) komün, Roubaix bölgesinde; 13 687 nüf. İpilikçilik ve dokumacılık. Boyahaneler. Terlik fabrikası. Modern küçük kilise (1958'de Hermann Baur tarafından yapıldı; Manessier'nin vitrayları). [L]

HEMA-, HEM(O)-, HEMAT(O), yunanca *haima*, kan'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

HEMAGLÜTİNİN i. (fr. *hemagglutinine*'den). Alyuvarlara etki yaparak onları biraraya getiren topaklayıcı madde. (L)

HEMÂL i. (fars. *hemâl*). *Esk.* Birbirine benzeyen şeylerden her biri, eş, benzer: *Bütün cihanda akseyleyen hemâlindir / Esir sanki bir âyine-i celâlindir* (M.Â. Ersoy). || *Bihemâl*, eşi ve benzeri olmayan, eşsiz. (M)

HEMAL sıf. (yun. *haima*, kan'dan fr. *hémal*). Damar veya dolaşım sistemine ilişkin.

— Embriyol. *Hemal yay*, omurların ön kısmıyle kaburgaların birleşmesinden meydana gelen ve iç organları saran yay. (Omurların arka kısmında merkez sinir sistemini saran *nöral yay*'a zıt olarak bu adı alır.) [L]

HEMALOPİ i. (yun. *haima*, kan ve ops, göz > fr. *hémalopie*'den). *Eşanl.* HEMOFTALMİ. (L)

HEMANA edat (fars. *hemānā*). *Esk.* Sanki, güya. || Tamamen, tıpkı, aynen. (M)

HEMANJİYOM i. (fr. *hémangiome*'den). Kılcal kan damarlarından oluşan damar uru (anjiyom).

— ANSİKL. *Hemanjiyom*'lar özellikle meme çocuklarında görülür; çoğu zaman deride, iç organlarda (karaciğer) veya kemiklerde birçoğu birden yer alır. Tehlikesiz urlardan sayılır, ama fazla büyürse damarlarda tıkanmalara sebep olabilir. Radyoterapi (X ışınları veya radyum) başarılı sonuç verir. (L)

HEMANS (Felicia Dorothea), ingiliz kadın şair (Liverpool 1793-Dublin 1835). Küçük yaşta şiir yazmağa başladı. 1800-1827 Arasında Kuzey Wales köyünde yaşadı. 1812'de yüzbaşı Alfred Hemans ile evlendi, beş çocuğu oldu. Yüzbaşı Hemans 1818'de sağlık sebebiyle Roma'ya gitti, bir daha ailesinin yanına dönmedi. Felicia Hemans, 1828'de Liverpool yakınlarında Wavertree'ye, 1831'de de Dublin'e taşındı. Tarih, efsane, vatan, ev, aile ve din gibi konuları işlediği başlıca şiir kitapları şunlardır: *The Forest Sanctuary* (Ormandaki Tapınak) [1825]; *Songs of the Affections* (Sevgilerin Şarkıları) [1830]; ayrıca *Castabianca* (Beyaz Ev); *The Landing of the Pilgrim Fathers* (Hacı Babaların Hacca Varışı); *The Treasures of the Deep*'tir (Derinliğin Hazineleri). [L]

HEMAPOFİZ i. (fr. *hémapophyse*'den). Embriyol. Omurların, kan damarları ile temas halinde bulunan (veya boyun omurlarında olduğu gibi bu damarları saran) dikensi çıkıntılarından her biri. (Buna karşılık, omurilik kanalını sınırlayan omur yayı çıkıntılarına da *nörapofiz denir.*) [L]

HEMÂRE bls. zf. (fars. *hem-vâre*'den *hemâre*). *Esk.* «Her zaman, daima, hep» anlamında kullanılır: *Bir de ne acep ki halkı ol pir / Sirkatten edip hemâre tahzir* (Ziya Paşa). [M]

HEMARİS i. Yeşil renkli kelebek; sırtında beyaz çizgiler bulunur; mayıs- haziran aylarında uçmağa koyulur; temmuzda hanımeli ve uyuzotu üzerinde rastlanır. (İlmî adı *Hemaris scabiosae, Hemorragia Tityus. Hemaris fuciformis* de buna yakın bir türdür. Pulkanatlıların *sphingidae* familyasından.) [L]

HEMARTROZ i. (fr. *hémarthrose*'dan). Bir eklemde kan toplanması; çoğu zaman travmadan ileri gelir. (L)

HEMASTATİK i. (fr. *hémastatique*'ten). Kanın damarlardaki denge durumuyle ilgili kanunları inceleyen fizyoloji bölümü. (L)

HEMATEMEZ i. (fr. *hématémèse*'den). Kan kusma.

— ANSİKL. *Hematemez*'le çıkan kan, çoğunlukla kırmızı, nadiren siyahımsı olur. Mide ülseri ve kanserinin, karaciğer sirozu ve bazı dalak hastalıklarının belirtisidir. Hematemez daima önemli bir belirtidir; bol olduğu zaman âcil bir tedaviye (kan nakli) ve bazen mide ameliyatına ihtiyaç gösterir. (L)

HEMATİDROZ i. (fr. *hématidrose*'dan). Deriden geçici olarak pembemsi ter akması.

— ANSİKL. Tıp. *Hematidroz* bazen insanlarda da olur, ama daha çok bir hayvan hastalığıdır (at, sığır). Kanın renkli maddesi olan hemoglobinin tere geçmesiyle terin kırmızıya boyanmasından ileri gelir; gerçek bir kanama değildir. (L)

HEMATİMETRE i. (fr. *hématimètre*'den). Kan yuvarlarını saymağa yarayan âlet. *Eşanl.* GLOBÜLİMETRE.

— ANSİKL. *Hematimetre*, içine belirli oranda sulandırılmış kan eriyiği konulan çok küçük bir çanak şeklindedir. Dibinde çok küçük kareler bulunan bu çanağın üstüne ince camdan bir lam konur. Yuvarlar karelerin üstüne çöker. Mikroskopla bakıldığında yuvarlarla beraber kareler de görünür. 1 mm²'lik alanda bulunan yuvarlar sayılır. (L)

HEMATİN i. (fr. *hématine*'den). Biyokim. Hemoglobinlerin prostetik grubunu meydana getiren demirli madde. (Bir globinle birleşince bir hemoglobin [kan boyası] meydana getirir. Hematin demirle porfirinin birleşmesinden oluşur.) [L]

HEMATİNON i. (fr. *hématinone*'dan). Romalıların mozaiklerinde kullandıkları ve Pompei'de sık rastlanan vermiyon ile sülüğen kırmızısı arasında renkli cam. (L)

HEMATİT i. (fr. *hématite*'ten). Miner. Tabiî demir III oksit, Fe_2O_3. *Eşanl.* OLİJİST. Bk. ANSİKL.

— Metalürji. *Hematit dökme demir*, «hematit» denilen demir cevherinden elde edilen, bileşimindeki kükürt ve fosfor oranı çok düşük olan çok saf dökme demir.

— ANSİKL. Miner. *Hematit*'ler en önemli demir cevherleri olarak kabul edilir. *Esmer hematit*'ler, bileşiminde ortalama yüzde 60 demir bulunan hidratlı oksitlerdir (karbonatlardan türerler; cevher bazen goetit, $Fe_2O_3H_2O$, safhasından geçerek susuz hematit haline dönüşür); *kızıl hematit*'ler susuzdur; bu hematitler genellikle karbonatlarla karışmış halde bulunur.

Esmer hematitler en yaygın olanlarıdır ve kolayca indirgenerek demir verirler. Yurdumuzda Akdağ (Sıvas) ve Doğu Toroslar'da hematit cevheri bulunur. (LM)

HEMATOBLAST i. (fr. *hématoblaste*'tan). Kan hücrelerinin bir çeşidi. *Eşanl.* PLAKET, TROMBOSİT.

— ANSİKL. *Hematoblast*, alyuvar ve akyuvardan sonra kanda bulunan üçüncü bir kan hücresidir. Oval veya uzun biçimde 2-3 mikron büyüklüğünde küçücük bir hücre şeklindedir. Hematoblast iki kısımdan meydana gelir: ortada kromatinli bir merkez ve bunun çevresinde saydam bir kısım. Bir milimetre küp kanda 200 000 ilâ 300 000 plaket bulunur. Bu elemanlar kanın pıhtılaşmasında çok önemli rol oynar. (L)

HEMATOCOCCUS i. Kan kırmızısı rengin-de birhücreli, klorofilli suyosunu; özellikle kutup bölgelerinde yetişir ve «kırmızı kar» denilen oluşumları meydana getirir. (Avrupa'da da bazı havuzları renklendirir.) [L]

HEMATODOK i. (fr. *hématodoque*'tan). Erkek örümceklerde alveoldeki soğancığın alt kısmı. (L)

HEMATOFAJ sıf. (fr. *hématophage*'dan). Canlı hayvan kanıyle beslenen: *Sülükler hematofajdır.*

— Asalakbil. İçinde yaşadığı hayvanın alyuvarları ile beslenen asalağa denir. (*Necator americanus* ve *Ancylostoma duodenale* tropiklerarası bölgelerde kansızlığa sebep olan tipik hematofajlardır. Bunlar aynı zamanda kan eritici bir toksin salgıladıkları için alyuvarlara daha fazla etki yaparlar.)

— Dokubil. Alyuvarları içine alıp tahrip eden tek çekirdekli büyük akyuvara (makrofaj) denir. (L)

HEMATOFAJİ i. (fr. *hématophagie*'den). Patol. Kandaki alyuvarların özellikle «he-

matofaj» denen bazı amipler tarafından yutulması. (L)

HEMATOGEN i. ve sıf. (fr. *hématogène'*-den). Biyokim. Yumurta sarısında bulunan özümlenebilir demirli madde. ‖ *Hematogen asitler,* globinin sentezine yolaçarak hemoglobin oluşumunu kolaylaştıran amino asitler (histidin, triptofan, metionin). ‖ Sıf. Patol. Kan yoluyle organizmanın bir noktasından başka noktasına ulaştırılan bozukluklar için kullanılır: *Hematogen nefrit.* (L)

HEMATOGONİ i. (fr. *hématogonie'*den). *Eşanl.* HEMOSİTOBLAST.

HEMATOİDİN i. (fr. *hématoïdine'*den). Biyokim. Bilirübin izomeri madde. (Hematomlar veya damar bozuklukları sırasında, hemoglobinin bozunması sonucunda ortaya çıkar.) [L]

HEMATOKOLPOS i. (fr. *hématocolpos*). Dölyolunda aybaşı kanı toplanmasından ileri gelen şişlik. (Çoğu zaman kızlık zarında delik olmamasından veya dölyolunun bir perdeyle kapalı bulunmasından ileri gelir.) [L]

HEMATOKONİT i. (fr. *hématoconite'*ten). Miner. Kan kırmızısı renkte mermer; renginin kırmızı oluşu, bileşimindeki demir III oksitten ileri gelir. (L)

HEMATOKRİT i. (fr. *hématocrite'*ten). Kanbilimi. Hızla döndürülerek, merkezkaç kuvvetiyle kandaki alyuvar ve plazma hacmini ölçmeğe yarayan dereceli tüp. (Hematokrit, yuvar sayımına paralel bilgiler verir; 100 sm^3 kanda ortalama yüzde 45 alyuvar bulunduğuna göre bunun 15 gr'ı hemoglobindir.) ‖ Kandaki alyuvar hemoglobin-plazma oranı. (L)

HEMATOKSİLİN i. (fr. *hématoxyline'*den). Campeche odunundaki temel boyamaddenin büyük bir kısmını meydana getiren madde.

— ANSİKL. *Hematoksilin,* $C_{16}H_{14}O_2$ formülünde, şekerli sarı renkte bir maddedir; bazlar etkisiyle maviye, asitler etkisiyle de sarıya dönüşen koyu renkler verir. Hücrebilim ve dokubilimde, incelenecek bazı parçaların renklendirilmesinde kullanılan birçok maddenin bileşimine girer. Botanikte, hematoksilin, odunlaşmamış zarların ayıracı olarak kullanılır. (L)

HEMATOLİT i. (fr. *hématolite'*ten). Miner. Hidratlı tabiî manganez arsenyat. (L)

HEMATOLOG i. (fr. *hématologue'*den). Kan üstüne inceleme yapan kimse. ‖ Özellikle kan hastalıklarını tedavi eden hekim. (L)

HEMATOLOJİ i. (fr. *hématologie'*den). Bk. KANBİLİMİ.

HEMATOLİZ i. (fr. *hématolyse'*den). *Eşanl.* HEMOLİZ.

HEMATOM i. (fr. *hématome'*dan). Damar çatlaması sonucunda organizma içinde kan toplanması.

— ANSİKL. Kan toplanması şeklinde beliren, bütün rahatsızlıklara *hematom* denir. Meselâ doğum sırasında çocuğun başında oluşan *kafa hematomu,* varis urları, kan şişleri, iç organlardaki kan odakları v.b. Gebe kadınlarda, bazen etene ardı hematomları görülür; bu hematomlar dölyatağı zarı ile etene arasında oluşur; yırtılma halinde gebelik için büyük tehlike yaratır. Hematomların çoğu kendiliğinden kaybolur. Yalnız bulundukları yer bakımından çok önemli veya çok tehlikeli olan veya iltihaplanma ihtimali bulunan hematomlar ameliyatla giderilmelidir. (L)

HEMATOMETRİYUM i. (yun. *haima,* kan ve *metra,* dölyatağı'ndan). Jinekoloji. Dölyatağı boynunun veya dölyolunun tıkanması yüzünden dölyatağı boşluğunda aybaşı kanı birikmesi. (L)

HEMATOMİYELİ i. (fr. *hématomyélie'*den). Nöroloji. Omurilikte meydana gelen kanama. (Genellikle omurgaya yapılan bir travmadan ileri gelir. Bazen hava basıncının çok hızlı düşmesi de hematomiyeliye sebep olabilir [dalgıç sandığı hastalığı]. Bazı olaylarda ise kanamanın sebebi belli değildir. Hematomiyeli özellikle omuriliğin merkez kısmını tahrip eder.) [L]

HEMATOMYDİA i. Orta Amerika kıyılarında yaşayan küçük sinek; sokması çok fenadır. (İplikduyargalı sineklerin *ceratopogonidae* familyasından.) [L]

HEMATOMYZUS i. Başı sürahi biçiminde bit. (*Hematomyzus elephantis* filin derisinde asalak yaşar. Mallophaga takımından böceklerin *hematomyzidae* familyasından.) [L]

HEMATOPİNUS i. Otçul ve hepçil memeli hayvanların üzerinde yaşayan bit. (*Anoplura* sınıfından böceklerin *hematopinidae* familyasının örnek tipi.)

— ANSİKL. *Hematopinus* uzun başlı, mahmuz ağızlı, sağlam bacaklı, büyük boylu bir bittir, sırf kanla yaşar. Sokması şiddetli kaşıntı yapar, bu yüzden kılların dökülmesine ve kaşıntı yaralarına yolaçar. Bu asalaklar boyunda ve gövdenin yukarı kısımlarında daha çok bulunur. *Hematopinus eurysternus* boynuzlugillerde, *H. asini* at ve eşekte, *H. suis* evcil ve yabanî domuzda, *H. tuberculatus* sığır ve mandada yaşar. (L)

HEMATOPORFİRİN i. (fr. *hématoporphyrine'*den). Biyokim. Bilirübin izomeri olan demirsiz bileşik; hematin'in tuz asidiyle ısıtılmasından elde edilir. (L)

HEMATOPOYETİN i. (fr. *hématopoïetine'*-den). Biyol. Bk. HEMOPOYETİN. (L)

HEMATOSALPENKS i. (fr. *hématosalpinx'*den). Jinekoloji. Dölyatağı borusunda kan toplanması. (L)

HEMATOSEL i. (fr. *hématocèle'*den). Tıp. Kist halinde kan toplanması. ‖ *Dölyatağı gerisi hematoseli,* Douglas çukurunda kist haline gelmiş kan kitlesi.

— ANSİKL. *Hematosel* terimi, kistleşme şeklinde görülen bazı kanamaları ifade ediyordu. Bugün sadece erkekte dölyolu hematoseli terimi kullanılmaktadır. Erbezlerini saran dölyolu zarın içinde kistleşmiş bir kanamayı ifade eder. Kadında, *dölyatağı gerisi hematoseli,* dölyatağının arkasındaki bir karın zarı boşluğunda yer alan bir kanama şekli, dış gebeliğin sebep olduğu bir rahatsızlıktır. (L)

HEMATOSİTOLOJİ i. (fr. *hématocytologie'*den). Özellikle kan hücrelerinin (alyuvar, akyuvar, plaketler) oluşumu, görevi ve hastalıklarıyle uğraşan kanbilimi dalı. (L)

HEMATOSPEKTROSKOPİ i. (fr. *hématospectroscopie'*den). Fizyol. Spektroskop'la kan muayenesi. (L)

HEMATOSTİBİT i. (fr. *hématostibite'*ten). Miner. Tabiî manganez ve demir antimonyat. (L)

HEMATOT i. ve sıf. (yun. *haimatodes,* kan > fr. *hématode'*tan). *Hematot fungus* veya sadece *hematot,* sık sık kanama yapan mantar görünüşünde yumuşak ur çeşidi. (L)

HEMATOYİT sıf. (fr. *hématoïde'*den). Miner. Kan rengine benzer renkte olan. (L)

HEMATOZ i. (fr. *hématose'*dan). Fizyol. Dolaşımdaki kana oksijenin girmesi ve aynı kandan karbon gazının çıkması.

— ANSİKL. *Hematoz'*un meydana geldiği vücut yüzeylerine *solunum yüzeyleri* denir. Ancak yapı bakımından üstün olan hayvanlarda sahici bir solunum aygıtı bulunur. Havada veya sudaki oksijenin basıncı, solunum yüzeyindeki kanın o andaki oksijen basıncından yeteri kadar yüksek kısmî bir basınca (yüklenme tansiyonu) ulaştığı zaman hematoz, geçişme (osmoz) yoluyle meydana gelir. (L)

HEMATOZOER i. (fr. *hématozoaire'*den). Kanda alyuvarlarda asalak yaşayan bir hücreli hayvan.

— ANSİKL. *Hematozoer'*ler sanıldığı gibi alyuvarların yüzeyinde değil, içinde yaşar. Bunlar alyuvarlardaki hemoglobinin tahribinden doğan ve siyah bir boyamaddesi olan hemozoin'i kendi protoplazmalarında toplar. Başlıca hematozoerler, sporlanan birhücrelilerdir. Hematozoerlerin örnek tipi, Laveran'ın 1880'de keşfettiği sıtma mikrobu *plazmodyum'*dur. (L)

HEMATÜRİ i. (fr. *hématurie'*den). Tıp. Bk. KAN *işeme.*

HEMCİNS blş. sıf ve i. (fars. *hem,* ve ar. *cins'*ten *hem-cins*). Aynı cinsten, aynı soydan olan.

— Anat. *Hemcins kaslar,* aynı hareketi yaptırmağa yarayan kaslar.

◆ **Hemcinslik** blş. i. Aynı cinsten veya soydan olma durumu.

◆ **Hemcinsî** blş. i. *Esk.* Hemcinslik. (M)

HEMDÂN. Coğ. Bk. HAMDÂN.

HEMDÂNÎ (Ebu Muhammed el-Hasan bin Ahmed), arap bilgini (öl. 946). Hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. El-Suyati'ye göre, Şam'da doğdu, orada büyüdü. Sonra seyahatler yaparak bir süre Mekke'de yaşadı. Yemen'e gitti ve Sana'da yerleşti. Birçok ilim dalında ün kazandı. Filolog, şair, tarihçi ve ensâb ilmi uzmanı olarak tanındı. Astronomi ve geometri alanlarında ihtisas yaptı. Bütün eserlerinde konu olarak Arabistan'ı aldı ve Arabistan'ın coğrafyasıyle çok fazla ilgilendi. Hz. Muhammed aleyhinde tahriki alevlendiren bir beyit söylediği için hapsedildiği ve burada öldüğü söylenir. Eserleri: *İklil* (Taç) [10 cilt]; *Divan* (6 cilt); *Sırr-ül-Hikme* (Bilgeliğin Sırrı); *Kitab-ül-Kuvvâ* (Kuvvetler Kitabı). [M]

HEMDERT blş. sıf. ve i. (fars. *hem,* ve *derd'*den *hem-derd*). Dert ortağı olan kimse: *Dert çok, hemdert yok, düşman kavî, talih zebûn* (Fuzuli). [M]

HEME sıf. veya zf. (fars. *heme*). *Esk.* Hep, bütün: *Âlem heme derd-i aşk-ı ülfet* (Şeyh Galib). [M]

HEMEC i. (ar. *hemec*). *Esk.* Sivrisineğe benzeyen küçük böcek. ‖ Sıf. *Mec.* Şaşkın, sersem. (M)

HEMEÇİK i. Doğu Anadolu'da (Tokat köylerinde) kuklaya verilen ad. (M)

HEMEDAN, İran'da (V. eyalet) şehir, Elvend dağının kuzey yamacında; 122 000 nüf. Hemedan, Batı İran'ın başlıca ticaret merkezi, dağlı aşiretlerden satın alınan kürk, afyon, kurutulmuş meyve ve bölgede üretilen şarapların pazar yeridir. Hemedan'dan zanaatçıların imal ettiği bakır eşya ile yünlü ve pamuklu kumaş da ihraç edilir.

— Tar. Şehrin adı, Asur tabletlerinde *Amadan; Bisütun* yazıtlarında *Hegmatana, Agmadana, Auagmatana,* Heredotos'ta *Agbatana,* Ptolemaios ve öteki latin kaynaklarında *Ekbatana* olarak geçer. Heredotos'a göre Hemedan'ı Med imparatorluğunun kurucusu Dayakku (M.Ö. 782-673) kurdurdu. Fakat Dayakku'dan önce yaşadığı bilinen Asur kralı Tiglatpleser I zamanından kalma yazıttan bu şehrin daha önce kurulduğu anlaşılıyor.

Hemedan Dayakku tarafından onarılarak başkent yapılmış olabilir. Hagmatana yedi surla çevrilmişti. 549'da Hemedan, Keyhüsrev tarafından alındı. Bu kral ile başlayan iranlı Akamanışlar soyu (594-330) zamanında, başkent olarak bırakıldı. Bu soya son veren Büyük İskender aldığı ganimetleri burada topladı. Ve şehri Horasan'a doğru yapılan sefer için bir üs durumuna getirdi. Sasanîler (M.S. 226-650) zamanında eski önemi azalan Hemedan Arapların eline geçti (645). Yayla ve kışlak hayatına elverişli olduğu için Türkler tarafından beğenilen bu il, onların hâkim şehri haline geldi. Tuğrul Bey (1040 -1063) öteki şehirlerle birlikte Hemedan'ı da selçuklu topraklarına kattı. Hemedan son selçuklu hükümdarı Tuğrul II (1177-1194) zamanında Harizmşah Alâeddin Tökiş tarafından alındı. Bundan sonra Kutluğ İnanç'ın ve Moğolların, onların ardından da ilhanlı hükümdarı Abaka Hanın, Timur oğullarından Miran Şahın eline geçti. 1469'da Akkoyunlulardan Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed Beyin yönetiminde olan Hemedan, Safevîler zamanında büyük onarım gördü. Osmanlılar İran ile yaptıkları savaşlar sırasında şehri üs olarak kullandılar. Birinci Dünya savaşı yıllarında Ruslar ile İngilizler de Hemedan'ı bir yığınak yeri yaptılar. Türkler 1915'te İran sınırını geçerek Hemedan ve Irak-ı Acem'i aldılar. Bir süre sonra rus kuvvetlerinin gelmesi ile şehir boşaltıldı. 1917'de Rusya'da ihtilâl hareketleri başlayınca Hemedan, İngilizler tarafından zaptedildi. (ML)

HEMEDÂNÎ (Ebül Fazl Ahmed bin el-Hüseyn), iranlı şair ve yazar (Hemedan 969-? 1008). İlk öğrenimine Hemedan'da başladı. Ahmed bin Faris ve diğer öğretmenlerden ders aldı. Rey'e gitti, orada Sahib bin Abbad'ın sevgisini kazandı. 992'de Nişapur'a geçti. En önemli eseri olan *Makamat'*ı (küçük hikâyeler) Sistan hükümdarına sundu. Zamanın ünlü kişilerine yazdığı 233 kadar mektubunu bir dergide topladı. Bu mektuplar iran edebiyatında eski nesir örneği olarak benimsendi. (M)

HEMEDÂNİYE i. (*Hemedan'*dan). Kübreviye* tarikatının kollarından biri; kurucusu Necmeddin-i Kübrevî'dir. (M)

HEMEGÂN zf. (fars. *hemegân*). *Esk.* Hepsi, cümlesi, tamamı, bütünü. (M)

HEMEL HEMPSTEAD, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir, Chiltern Hills'in arkasında, Londra'nın kuzeybatısında; 63 800 nüf. XII. yy.dan kalma kilise. Şehirde bir şehircilik planı denenmiştir. Kâğıt fabrikaları. Londra'nın yükünü azaltmak amacıyle genişletilen şehrin nüfusu 1951-1963 arası 23 500 kişiydi. (L)

HEMELİTRA i. *Heteroptera* takımından böceklerin üst kanadı; bu kanatların yalnız ilk yarısı sert, uç kısmı zar gibidir. (Hemelitranın sert kısmına *kabuk,* geri kalan kısmına *zar* denir.) [L]

HEMEN zf. (fars. *hemān*). Derhal, çabucak, vakit geçirmeden: *Bunun cevabını hemen vermeye elbette ki lüzum yoktu* (Ş. S. Aydemir). *Teğmen Murat efendi, birliğiyle gelince hemen yukarı çıksın* (K. Tahir). *Aldığı mektuba hemen cevap verdi.* ‖ Yaklaşık olarak, aşağı yukarı: *Hemen her gün İstanbul'a dair mektuplar neşreder* (Vâ-Nû). *Hemen bütün zamanını bana veriyordu* (A. H. Tanpınar). ‖ *Esk.* Yalnız, sadece. ‖ Öyle, öylece.

◆ **Hemencecik** veya **hemencek** zf. O anda, derhal, çabucak: *Bundan sonra işlerimiz dairelerde hemencecik görülüverecek* (Kemal Tahir).

◆ **Hemen hemen** zf. Az sonra, birazdan. *Hemen hemen güneş batacak, o hâlâ gelmedi.* ‖ Yaklaşık olarak, aşağı yukarı: *Müjgân, bugünlerde benim için bir abladan fazla bir şey, hemen hemen bir anne olmuştu* (R. N. Güntekin). *Şimdi ise iş hemen hemen açığa vurulmuştu* (H. R. Gürpınar). [M]

HEMEPİN i. (fr. *hémépine*'den). Bazı balıklarda omurların orta kısmında bulunan ve aortu çevreleyen kemik parçası. (L)

HEMER(O)—, yun. *hemera,* gündüz'den alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren yunanca unsur. (L)

HEMEROBİUS i. Esmer veya kül rengi küçük böcek; kanatları az çok saydamdır; özellikle yeşil ağaçlarda yaşar; kurtçuğu bitki bitlerini avlayarak yer. (*Planipenna* takımından *hemerobiidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HEMEROCALLİS i. Turuncu veya sarı çiçekli, dayanıklı, çokyıllık otsu bitki. (Zambakgillerden).

— ANSİKL. *Hemerocallis*'ler kısa köksaplı, kökten sürme uzun dar yapraklı, büyük, dar ve dik çiçekli bitkilerdir. Pek çok türü vardır. Bunlardan en yaygın olanı sarı zambak denen *Hemerocallis flava*'dır. (L)

HEMERODROMİA i. Kapıp kaçıcı, etçil, küçük sinek; gövdesi uzunca, ön bacakları dirseklidir. (İlmî adı *Hemerodromia precatoria* ve *H. oratoria.* Ortoraf kısaduyargalı sineklerin *empididae* familyasından.) [L]

HEMERODROMOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Hâkimlere veya kumandanlara haber ulaştıran koşucu. (L)

HEMEROLOGİA i. (yun. k.). Takvim yapma sanatı. (L)

HEMEZE i. (ar. *hemeze*). *Esk.* İnsanı rahatsız eden yersiz düşünce, kuruntu. (M)

HEMFİKİR i. (fars. *hem,* önek ve ar. *fikr*'den *hem-fikir*). *Esk.* Aynı şekilde düşünen, aynı fikri savunan: *Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum* (Atatürk). [M]

HEMGER i. (fars. *hemger*). *Esk.* Dokuma tezgâhında bez dokuyan kimse, dokuyucu. (M)

HEMİ—, yun. *hemi,* yarım'dan alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

HEMİAGÖZİ i. (fr. *hémiagueusie*'den). Patol. Dilin yarısında tat duyusunun yok olması. (L)

HEMİAKROMATOPSİ i. (fr. *hémiachromatopsie*'den). Gözbil. Renkler hemianopsisi. (L)

HEMİALJİ i. (fr. *hémialgie*'den). Tıp. Vücudun sadece bir yarısında duyulan ağrı. (L)

HEMİANESTEZİ i. (fr. *hémianesthésie*'den). Nöroloji. Vücudun yarısında duyarlığın kaybolması. (L)

HEMİANGİOKARP sıf. ve i. (fr. *hémiangiocarpe*'den). Himenyumu, önce bir perdeyle örtülü olan, sonra olgunlaşmadan önce sporları çıplak kalan mantarlara denir (msl. çayır mantarlarının çoğu böyledir). [L]

HEMİANOPSİ i. (fr. *hémianopsie*'den). Göz. bil. Görme alanının yarısında görmenin azalması veya yok olması.

— ANSİKL. Bu belirtinin teşhiste önemi çok büyüktür. Bir kısım olaylarda *hemianopsi* homonimdir, yani her iki gözde de aynı yarı görme alanını ilgilendirir (o zaman çaprazın arkasında bir yerde kanama veya beyin yumuşaması var demektir); bazı olaylarda ise hemianopsi heteronimdir; yani her iki şakak tarafını ilgilendirir ve çaprazda bulunan bir bozukluğu ifade eder. (L)

HEMİANOSMİ i. (fr. *hémianosmie*'den). Patol. Koklama duyusunun sadece bir tarafta kaybolması. (L)

HEMİASİNERJİ i. (fr. *hémiasynergie*'den). Nöroloji. Normal hareket sırasında birbiri içinde kaynaşıp uyuşan kısmî hareketlerdeki ahenkli uyum ve beraberliğin vücudun bir tarafında (yarısında) kaybolması. (Beyincikteki ve beyincik sinir demetlerindeki bozukluklar sırasında görülür.) [M]

HEMİASOMATOGNOZİ i. (fr. *hémiasomatognosie*'den). Nöroloji. Yarı vücudun (genellikle sağ yan) varlığını duymama şeklinde beliren hastalık hali. (Baş bölgesindeki bir bozukluktan ileri gelir.) [L]

HEMİATAKSİ i. (fr. *hémiataxie*'den). Nöroloji. Vücudun bir tarafından hareketler arasındaki beraberlik ve uyumun kaybolması. (Hemiataksi iç duyarlıktaki veya beyincikteki bozukluktan ileri gelir.) [L]

HEMİATETOZ i. (fr. *hémiathétose*'dan). Nöroloji. Vücudun yalnız bir tarafını tutan atetoz. (L)

HEMİATROFİ i. (fr. *hémiatrophie*'den). Patol. Vücudun yalnız bir tarafında yer alan doku (kas, kemik v.b.) körelmesi. (L)

HEMİBALLİZM i. (fr. *hémiballisme*'den). Nöroloji. Luys cismindeki bir bozukluktan ileri gelen hastalık hali. (Luys cisminin bulunduğu beyin yarım yuvarının zıt tarafındaki vücut kısımlarında geniş ölçüde düzensiz ve istemsiz hareketler şeklinde belirir.) [L]

HEMİCİDARİS i. Paleont. Düzgün denizkestanesi fosili. (*Diadematidae* familyasından.) [L]

HEMİCYCLİA i. Asya ve Avustralya'da yetişen ağaç türü. (İlmî adı *Hemicyclia Australasica.* Sütleğengillerden.) [L]

HEMİDİAPENTE i. Müz. Eski Yunanlılarda eksik beşli'yi gösteren ve latinlerin *semitritonus*'una karşılık olan terim. (Bu aralık 729/1024 orantısıyle gösterilir.) [L]

HEMİDİTON i. (lat. *semiditonus*'tan fr. *hémiditon*). Müz. 27/32 orantısıyle belirtilen küçük üçlünün adı. (L)

HEMİDODEKAEDR i. (fr. *hémidodécaèdre*'den). Miner. *Eşanl.* EŞKENAR* PARALELYÜZ.

HEMİDROZ i. (fr. *hémidrose*'dan). Tıp. Vücudun yalnız bir tarafında meydana gelen aşırı terleme. (Hemidroz, yaşatkan sinir sistemindeki bir bozukluktan ileri gelir.) [L]

HEMİEDR sıf. (fr. *hémièdre*'den). Hemiedri özelliği gösteren: *Hemiedr billûr.* (L)

HEMİEDRİ i. (fr. *hémiédrie*'den). Billûrbil. Bütün billûr dokularının toplam simetrisinin yarısı kadar simetri gösteren billûrların özelliği.

— ANSİKL. *Hemiedri,* temel billûr dokudaki atom düzeninde (*billûr motifi*), bir simetri merkezi, bir simetri düzlemi veya bir simetri ekseni gibi, bu dokunun ikili bir simetri elemanı kaybolunca meydana gelir. Msl. blend ZnS, kübik sistemden olduğu halde, bir düzgün dörtyüzlünün simetrisini gösterdiği için hemiedri özelliği taşır. Küpün sekiz köşesi aynı özellikte değildir ve bir köşedeki kesiklenme, ancak öteki üç köşede tekrarlanır (şekil 1); bu kesiklemelerin gelişmesiyle ancak iki eşlenik dörtyüzlü meydana gelir (şekil 2 ve 3); bunların yüzeyleri aynı fizikokimyasal özellikte değildir. Hemiedri, polarma düzlemini döndürme gücü (eğer billûrda ne simetri ne de simetri ekseni varsa) veya prezoelektrik (eğer, blend'de olduğu gibi, billûrda simetri merkezi yoksa) gibi bazı fiziksel olaylarla bağdaşır.

◆ **Hemiedrik** sıf. (fr. *hémiedrique*'ten). Hemiedri özelliği gösteren mineraller için kullanılır. (L)

HEMİEMBRİYON i. (fr. *hémiembryon*'dan). Biyol. İlk iki blastomerden birinin iğne batırılarak tahrip edilmesiyle elde edilen embriyon. (Chalery [1887] ve Couklin [1905] tulumlu hayvanın mozaikli yumurtasında ikinci evrede ayrılan bir blastomerden bir hemiembriyon oluştuğunu gösterdiler.) [L]

HEMİEPES i. (yun. *hemi,* yarım ve *epos,* epik mısra'dan). Esk. vezin. Penthemimetros durağıyle kesilen daktylos heksametronunun ilk yarısına tekabül eden yunan vezin usulü. (L)

HEMİFONİ i. (fr. *hémiphonie*'den). Yüksek sesle konuşamama hali. (L)

HEMİGALUS i. Etçil memeli hayvan; postu, enlemesine geniş siyah şeritli kahverengindedir. (Yaşama şekli kara palmiye miskkedisine [*paradoxura*] benzer. Sunda adalarında iki türü bulunur. Miskkedisigillerden.) [L]

HEMİGAMİ i. (fr. *hémigamie*'den). Bot. Bir kavuzda erkek, dişi ve erdişi çiçeklerin birarada bulunması. (Buğdaygillerde görülür.) [L]

HEMİGLOSİT i. (fr. *hémiglossite*'ten). Dilin yarısını kaplayan flegmon. (L)

HEMİKOLEKTOMİ i. (fr. *hémicolectomie*'den). Cerr. Kalın bağırsağın yarısının kesilip çıkarılması. (L)

HEMİKORE i. (fr. *hémichorée*'den). Nöroloji. Vücudun yalnız bir tarafında görünen kore hastalığı. (L)

HEMİKSEM, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün, Escaut ırmağı kıyısında, Anvers'in güneyinde; 9 897 nüf. Bakır levha ve tel fabrikası. Tersaneler. Otomobil montajı. Seramik. Kimya sanayii. Çimento fabrikası. (L)

HEMİLEİA i. Uredinales takımından mantar. (*Hemileia vastatrix* kahve ağacında pas hastalığına sebep olur.) [L]

HEMİMELİ i. (fr. *hémimélie*'den). Teratoloji. Bir kol veya bacağın uç kısmının (el, ayak)) doğuştan olmaması şeklindeki vücut kusuru. (L)

HEMİMELİK sıf. (fr. *hémimellique*'ten). Benzen türevi, bir triasit için kullanılır; kolofan'ın nitrik asitle veya naftalik asit anhidritinin potasyum permanganatla oksitlenmesinden elde edilir. (L)

HEMİMELİTEN i. (fr. *hémimellithène*'den). Maden kömürü katranından elde edilen, benzen türevi hidrokarbon. *Eşanl.* TRİMETİLBENZEN -1-2-3. (L)

HEMİMETABOL sıf. ve i. (fr. *hémimétabole*'den). Kurtçukları tedricî başkalaşma geçiren böceklere denir. (Bunlarda nemf hareketlidir ve genç böceklere benzer.)

— ANSİKL. *Hemimetabol* böcekler heterometabol böceklerin ilk grubudur (diğer grup *paurometabol* olanlardır). Hemimetabollarda yavrular yetişkinlerden pek de farklı değildir; yegâne fark, özellikle solunum sistemiyle ilgili geçici bazı organların bulunmasıdır. Hemimetabol yavrular suda yaşar ve erginleşince kanatlı olur. Kanatlar nemfin az çok belirli bir devresinde ortaya çıkar. Hemimetabol böcekler iki takıma ayrılır; *plecoptera* ve *kızböcekleri.* (L)

HEMİMİMİ i. (yun. *hemi,* yarı ve *mimeisthai,* taklit etmek > fr. *hémimimie*'den). Psikiyatr. Yüzün her iki tarafında farklı şekilde beliren ifadelerin tümü. (Şizofrenide görülen paramiminin bir çeşididir.) [L]

HEMİN sıf. ve zf. (fars. *hemin*). *Esk.* «Her zaman, hep bu şekilde, tıpkı bu» anlamlarına gelir: *Mahbuba hemîn vefa gerektir* (Şeyh Galib). [M]

HEMİN i. (fr. *hémine*'den). Biyokim. Sodyum klorür ve asetik asitle karıştırılan bir he-

hematimetre

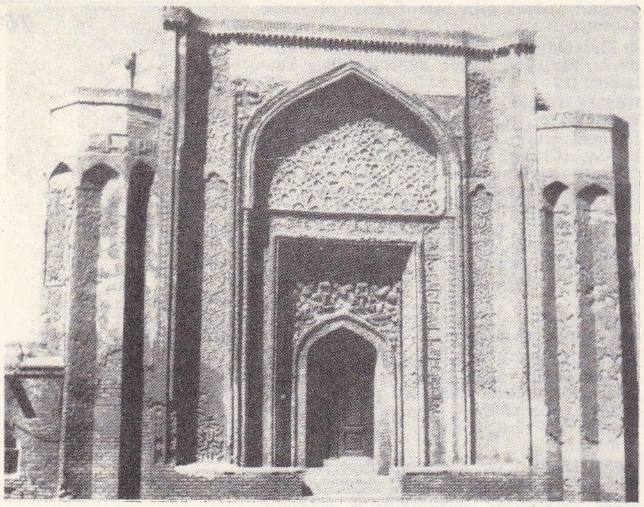

HEMEDAN Künbet-i Aleviya'nın cephesi (XII. veya XIV. yy.) [Islamic Arhitecture And its Decoration adlı eserden]

moglobin eriyiğinin su banyosunda (mari banyosu) ısıtılmasıyle elde edilen hematin klorhidrat. (Adlî tıpça yapılan analizlerde hekimler kendilerine verilen sıvı veya lekelerde kan bulunup bulunmadığını anlamak için hemin billûrları araştırırlar.) [L]

HEMİNA yun. i. Yunanlıların ve Romalıların sıvı ve katı maddeler için kullandıkları yarım *sextarius*, yani 0,273 litre değerindeki hacim ölçüsü. (L)

HEMİNGWAY (Ernest Miller), amerikalı romancı (Oak Park, İllinois 1898-Sun Valley, İdaho 1961). Oldukça varlıklı bir hekimin oğlu idi, orta öğrenimini Oak Park *high school*'unda yaptı; tatillerini Michigan gölü yakınlarında bir ormanda ailesiyle geçirirdi; *Elli Bin Dolar* (In Our Time) [1925] adıyle Paris'te yayımlanan ilk hikâyeleri bu dekor içinde geçer.

Neslinin birçok yazarı gibi Hemingway de üniversite öğrenimi yapmadı; 1917'de *Kansas City Star*'a muhabir oldu. Birkaç ay sonra, İtalya cephesine gönüllü seyyar hastahane görevlisi olarak gitti: *Silâhlara Veda*'da (A Farewell to Arms) [1929] bu savaş sırasında edindiği tecrübeleri anlatır. Savaştan sonra Paris'e yerleşti, burada ilk kitabı *Three Stories and Ten Poems*'i (Üç Hikâye ve On Şiir) [1923] yayımladı, ilk romanı *The Torrents of Spring*'i (İlkbahar Selleri) [1926], daha sonra Paris'e «sürülmüş» bir amerikan aydın grubunun serüvenlerini anlatan *Güneş de Doğar'ı* (The Sun Also Rises) [1926] yazdı. *Men Vithout Women* (Kadınsız Erkekler) [1927] hikâye alanındaki ustalığını ortaya koyar. Boğa güreşleri üzerine yazdığı *Death in the Afternoon*'un (Öğleden Sonra Ölüm) [1932] konusu, yazarın kişisel mitolojisinde ve eserin bütününde hayat tecrübesi ve ölümü tanıma aracı olarak önemli bir yer tutar. İyi bir avcı olan yazar, yaşanmış serüvenleri anlattığı *Afrika'nın Yeşil Tepeleri* (Green Hills of Africa) [1936] adlı eserinde Afrika'da avlanışını anlatır. Hemingway, daha sonra bu konuyu *Kilimancaro'nun Karları* (The Snows of Kilimanjaro) gibi hikâyelerinde de işledi. Hemingway, İspanya'da iç savaşa katıldıktan sonra Florida'da Key West'e yerleşti. Morgan adında soylu bir kaçakçının hikâyesini anlatan *Ya Hep, Ya Hiç* (To Have and Have Not) [1937] adlı romanı Key West'te geçer; eser, yazarda yeni bir sosyal bilincin oluştuğunu gösterir; o bu duyguyu İspanya iç savaşı üzerine yazdığı *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* (For Whom the Bell Tolls) [1940] adlı romanda daha romantik ve daha uzun olarak işledi. *The Fifth Column* (Beşinci Kol) [1938] adlı eserinde de İspanya iç savaşından ilham aldı. İkinci Dünya savaşında İngiltere ve Fransa'da savaş muhabirliği yapan Hemingway, bu dönemde yalnızca makaleler yazdı. 1950'de elli yaşındaki bir amerikan albayının on dokuz yaşındaki venedikli bir genç kıza duyduğu aşkı anlatan *Irmağın Ötesinde ve Ağaçların Ardında* (Across the River and Into the Trees) adlı romanını yayımladı. Bu eseri 1952'de *İhtiyar Balıkçı* (The Old Man and the Sea) izledi. Henüz tanınmamış, yoksul ama mutlu olduğu sırada Paris'e ilk geldiği dönemi anlatan *A Moveable Feast* (Hareketli Ziyafet) [1964] ölümünden sonra yayımlandı. Hemingway, basit, dolaysız, yalın ve bütün çağdaş amerikan nesrini etkileyen, Amerika dışında da birçok yazara örnek olan bir üslûbun yaratıcısı olarak çağdaş edebiyatta önemli bir yer tutar. Natüralizmi yanında, her şeyin sembolleştiği, büyüleyici niteliklerle bezediği bir evren çizer. (L)

HEMİOBOLİON i. (yun. k.). Birobolos'un yarısı değerinde eski bakır para. (L)

HEMİOLİON i. (latincesi *hemiolia*). Müz. Yunanlı nazariyecilerin 3'e 2 oranını belirtmek için kullandıkları terim. (Rönesans devrinde, latince şekliyle yeniden kullanılmağa başlandı.)

— ANSİKL. Bu terim değişik anlamlara gelir: **1.** *diapente* (beşli) uyuşumluluğunu meydana getiren iki tel arasındaki 2/3 oranını gösterir; **2.** bazı kuramcılara göre, beşli'nin kendisini belirtmek için «diapente» teriminin yerine kullanılır; **3.** XV. ve XVI. yy.-larda *hemiolia*, hattâ *hemiola* biçiminde yazılıyor ve 2/3'lük bir tartı oranını anlatıyordu. (Bk. ORANTILI, Müz.). Hemiola, tartım alanında ve genellikle notaların küçük değerleri için *sesquialtera* yerine kullanılmıştır. (L)

HEMİONİTİS i. Her iki yarımkürenin tropik bölgelerinde yetişen eğreltiotu; iki türü nemli sıcak limonluklarda yetiştirilir: *H. palmata* ve *H. elegans*. (L)

HEMİPARAKUZİ i. (fr. *hémiparacousie*'den). Tıp. Vücudun yalnız bir tarafından gelen ses titreşimlerini algılama şeklindeki işitme anormalliği. (L)

HEMİPAREZİ i. (fr. *hémiparésie*'den). Nöroloji. Vücudun bir tarafında (yarısında) kas gücünün azalması. (Hemiplejinin hafif şekli.) [L]

HEMİPİNİK sıf. (fr. *hémipinique*'ten). Kim. 5-6 Dimetoksiftalik asit için kullanılır. (Opiyanik asidin bir alkaliyle ergitilmesi ve narkotinin oksitlenmesiyle elde edilir.) *Eşanl.* HİPOGALLİK. (L)

HEMİPLEJİ i. (fr. *hémiplégie*'den). Nöroloji. Vücudun yarısında meydana gelen felç, yarım inme.

— ANSİKL. *Hemipleji*, beyin kabuğundan çevre nöronlarına kadar uzanan hareket sinirlerinin herhangi bir noktasındaki bozukluktan ileri gelir. Vücudun bir yarısındaki kaslar sinir uyartısını, orta çizgide çaprazlaşmak suretiyle karşı taraftaki beyin yarımküresinden alır. Her beyin siniri için ayrı olmak üzere hareket sinirleri beyin kökünde çaprazlaşır, kol ve bacaklara giden hareket sinirlerinin büyük bir kısmı ise soğaniliğin alt tarafında çaprazlaşır. Ancak buradan daha aşağıda, merkez sinir yolları üzerinde meydana gelecek bir bozukluk aynı taraftaki kol ve bacakta felce sebep olabilir. Bu ise çok seyrek rastlanılan bir durumdur. Hareket sinirlerinin, geçtikleri yerlerde kapladıkları alan çok değişiktir. Beyin kabuğunun yukarı çıkan alın kıvrımındaki başlangıç noktasında bu sinirler iyice yaygın, buna karşılık, beynin dibinde, iç kapsülde, boz çekirdekler arasında topludur; bunlar beyin kökünün büyük bir kısmını meydana getiren sinirlerdir ve burada beyin sinirlerinin başlangıç noktasıyle sıkı sıkıya ilişki halindedir. Bu genel durumdan dolayı iç kapsülde meydana gelen herhangi bir bozukluk, küçük dahi olsa, vücudun karşı tarafında tam bir felce sebep olur; buna karşılık beyin kabuğundaki aynı ölçüde bir bozukluk ancak kısmî bir felç yapar. Herhangi bir bozukluk beyin kökünde, hem hareket sinirlerinde, hem bir beyin sinirinin başlangıç noktasında olursa, vücudun bir tarafında bu sinirde, karşı tarafında ise kol ve bacakta felç meydana gelir (*çapraz felç*). Hemipleji birdenbire gelirse genellikle önce gevşek olur; sonra buna bir kasılma eklenir: buna *kasınmalı hemipleji evresi* denir. Hemiplejiye sebep olan bozukluk damarlardan (yumuşama, kanama), urlardan, mikroplardan (beyin apsesi), yozlaşmadan (doğuştan veya soydan gelen hastalıklar) veya travmalardan ileri gelebilir. (L)

HEMİPNÖSTİK sıf. (fr. *hémipneustique*'ten). Böceklerde, bir veya birkaç çift hava deliği kapalı olan solunum sistemine denir; böcek kurtçuklarında en çok görülen solunum sistemi tipidir. (*Holopnöstik* ve *apnöstik* karşıtı.) [L]

HEMİPRİZMATİK sıf. (fr. *hémiprismatique*'ten). Prizma şeklinde olan, ama yüzeyinin ancak yarısı görünen billûr. (L)

HEMİRAMPHUS i. Yalnız alt çenesi gaga şeklinde uzun olan kemikli balık. (Zarganaya yakın olan bu balıklara sıcak denizlerde rastlanır. Uskumrumsugillerden.) [L]

HEMİSELÜLOZ i. (fr. *hemicellulose*'dan). Biyokim. Kolayca hidrolize olan selüloz çeşidi. (Sarıyonca ve bezelye meyvelerinin kabuğunda bulunur; araban, galaktan, manan, v.b. gibi zamklardan oluşur.) [L]

HEMİSFEREKTOMİ i. (fr. *hémisphérectomie*'den). Cerr. Beyin yarımyuvarlarından bir tanesinin çıkarılması. (L)

HEMİSTOMUM i. Karaciğer kelebeklerinden yassı kurt cinsi. (Memelilerle kuşlarda asalak yaşayan pek çok türü vardır. *Holostomidae* familyasından.) [L]

HEMİŞE zf. (fars. *hemîşe*). *Esk.* Her zaman, daima: *Fuzulî rind-i şeydâdır hemişe halka rüsvâdır / Sorun kim bu ne sevdadır bu sevdadan usanmaz mı* (Fuzuli). [M]

HEMİTELES i. Kanatları esmer benekli küçük böcek; zarkanatlılar, tırtıllar, kınkanatlıların kurtçukları, kürk böcekleri, deri böcekleri, sinekler, güveler v.b. gibi çeşitli böceklerde asalak yaşar. (İlmî adı *Hemiteles areator*. Zarkanatlıların *ichneumonidae* familyasından.) [L]

HEMİTELİA i. Her iki yarımkürede yetişen eğreltiotu; alsophilas'lar gibi süs bitkisi olarak da yetiştirilir. (*Cyatheaceae* familyasından.) [L]

HEMİTERPEN i. (fr. *hémiterpène*'den). Kim. Terpenlerle olan ilişkisini belirtmek için bazen izopren'e verilen ad. (L)

HEMİTRAGUS i. Hindistan'da yaşayan büyük yaban keçisi. (*Hemitragus jemlahicus* Himalaya'da, *H. hylocrius* Gat ülkesinde yaşar. *Boynuzlugiller*'in keçiler oymağından.) (L)

HEMİTROP sıf. (fr. *hémitrope*'dan). Billûr bil. Hemitropi niteliğine sahip billûrlara denir. (L)

HEMİTROPİ i. (fr. *hémitropie*'den). Billûr bil. Özdeş billûrlu bazı düzenli gruplaşmalara Haüy'nin verdiği ad.

— ANSİKL. Düz bir yüz boyunca yapışmış iki billûr düşünülür ve önce diğerinin uzantısında yer alan bu billûrlardan birinin, düz yüzeye dikey bir eksen çevresinde 180° döndüğü kabul edilirse, bu durumda billûrlar *hemitropi* sonucunda *girişik* hale gelmiş olur. Dönmenin çevresinde meydana geldiği eksen *hemitropi ekseni*'dir; bu eksene, çevresindeki dolaşım açısının 180° olması sebebiyle hemitropi ekseni denmiştir. Billûrların toplanma usulü de değişiktir. Çok farklı dönme eksenleri ve birleşme düzlemleri kullanılabilir. Bu şekilde elde edilen çeşitli gruplaşmalara *dirsek biçimli grup, kulp biçimli grup, kalp biçimli grup* v.b. denir. Hemitrop biçiminde birçok mineral türü vardır; bunlar arasında *kalsit, amfibol, aragonit, alçı taşı, pirit* v.b. sayılabilir. (L)

HEMMARAT, Tayland'da şehir, Mekong nehrinin sağ yakasında, tehlikeli Hemmarat akıntılarının yukarısında; 3 500 nüf. (L)

HEMMEL (Peter), **Andlau'lu Peter** denir, camcı ressam (1422'ye doğr.-1501'e doğr.). Strassburg'da St. Wilhelm kilisesinin, Colmar'da Fransiskenler kilisesinin vitraylarını yaptı. Eserlerini Fransa'ya, Almanya'ya, Avusturya'ya ihraç etti. Üslûbu Schongauer'in üslûbunu andırır. (L)

HEMMERLİNG (Carlo), isviçreli besteci (Vevey 1903). P. Dukas'nın öğrencisi idi. Lozan konservatuvarını yönetti. Bir senfoni (1945), iki yaylı çalgılar dörtlüsü, bir

hemiedri

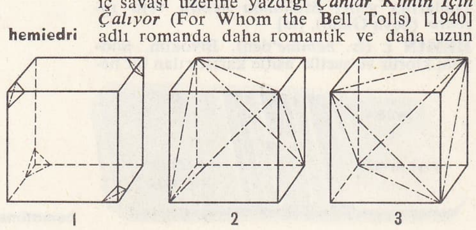

1 2 3

Foto. MEYDAN

oratoryo (1953), üç orkestra süiti, *Vevey'de Bağcılar Bayramı* adlı bir eser (1955), *a cappella* korolar besteledi. (L)

HEMNİTSER (İvan İvanoviç), alman asıllı rus masalcısı (Petersburg 1745-İzmir 1784). Ortak eserler içinde yayımlanan (1778-1782), masalları, millî özellikleri yansıtır. Hemnitser, öldüğünde İzmir konsolosuydu. (L)

HEMOBİYOLOJİST i. (fr. *hémobiologiste*'ten). Cerrahî müdahaleler sırasında ve had fizyo-patolijik durumlarda (şoklar, kanamalar, komalar v.b.) tedavi ve teşhis için gerekli, kanbilimine, biyokimyaya ve mikrobiyolojiye ilişkin bilgilerin tümüne sahip hekim. (L)

HEMODİFRAKTOMETRE i. (fr. *hémodiffractomètre*'den). Alyuvarların ortalama çapını ölçmeğe yarayan âlet. (Oldukça değirmi olan alyuvarlar ışığı, donuk renkli küçük diskler nasıl kırarsa öyle kırar; kırınma halkasının çapı alyuvarların çapıyle ters orantılıdır.) [L]

HEMODİLÜSYON i. (fr. *hémodilution*'dan). Patol. İçindeki hücrelere ve erimiş maddelere oranla kan plazmasındaki su miktarının artması. *Eşanl.* HİDREMİ.

— ANSİKL. *Hemodilüsyon*'da, bir milimetre küpe isabet eden alyuvar ve akyuvar sayısında azalma görülür. Bu durum ya hücre kaybından (kanamalar), ya da şırınga edilen plazma veya tuzlu eriyiklerin toplam kan hacmini artırmış olmasından ileri gelir. Suyun fazlası, dolaşan sıvılarda kalacak yerde, dokulara yayılırsa hiperhidratasyon meydana gelir. (L)

HEMODİNAMİK i. (fr. *hémodynamique*'ten). Kan kütlesinin çeşitli bölge veya organlardaki hareket ve dağılımında rol oynayan etmenleri inceleyen fizyoloji dalı. (L)

HEMODİNAMOMETRE i. (fr. *hémodynamomètre*'den). Fizyol. Damar içindeki kan basıncını ölçmeğe yarayan manometre. (Ludwig tarafından üzerinde değişiklik yapılan Poiseuille hemodinamometresi sadece laboratuvarlarda kullanılabilir. Pratikte bunun yerine sfigmomanometreler kullanılır.) [L]

HEMODİNAMOMETRİ i. (fr. *hémodynamométrie*'den). Atar ve toplardamarlar içindeki kan basıncını ölçmeyi konu edinen fizyoloji dalı.

— ANSİKL. Sistol basıncına *en yüksek*, diyastol basıncına *en alçak* kan basıncı denir. Kan basıncı atardamarlarda her zaman vardır. Kalbe yaklaştıkça daha da artar; kalbe yakın toplardamarlarda ise sıfıra yaklaşır; hattâ (açık hava basıncına oranla) daha da düşük olabilir. (L)

HEMODİYAGNOSTİK i. (fr. *hémodiagnostique*'ten). Tıp. Kan muayenesiyle elde edilen teşhis.

— ANSİKL. *Hemodiyagnostik*'ler arasında, L. Brumpt tarafından geliştirilen ve serodiyagnostik'in yerini tutan teknik başta gelir. (L)

HEMODROMOGRAFİ i. (fr. *hémodromographie*'den). Fizyol. Belli bir damarda kanın akış hızını ölçmeğe yarayan metot. (Deneysel tıp ve fizyolojide hemodromografi çeşitli debimetrelerle yapılır. Bunlar kan dolaşımına bağlanınca dolaşımın hızında ve kanın fiziko- şimik niteliklerinde değişikliğe sebep olmamalıdır.) [L]

HEMODROMOMETRE i. (fr. *hémodromomètre*'den). Fizyol. Damarlarda (atardamar, toplardamar) kanın akış hızını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HEMOFİL sıf. ve i. (fr. *hemophilé*'den). Patol. Hemofili hastalığına tutulan. (L)

HEMOFİLİ i. (fr. *hémophilie*'den). Kanın pıhtılaşmasındaki bir bozukluğa bağlı kanama hastalığı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Hemofili*, erkeklerde görülen, fakat kadınlarla soydan geçen ailevî bir kanama hastalığıdır. Deride, mukozada ve eklemlerde kanamalarla kendini belli eder. Eklemlerde olursa zaman ankilozlara yol açar. Hemofilinin biyoloji özelliği pıhtılaşma zamanının uzaması, pıhtılaşma sırasında harcanan protombin miktarının azalmasıdır. Oysa kanama müddeti, plaket sayısı, pıhtının büzülmesi, hattâ protrombin miktarı normaldir. Kanamaların tedavisi, önemli miktarda tam kan veya plazma verilmesini gerektirir. Bunlar hastaya kendinde olmayan hemofiliyi önleyici globülini sağlar.

Ernest HEMİNGWAY solda, Idaho'daki evinde çalışırken, sağda, Nobel ödülünü kazandıktan sonra eşi Mary ile

— Vet. *İğdiş hemofilisi*, atlarda görülen bir kanama durumunu anlatmak için pek de yerinde olmayarak kullanılan terim. (Hayvan ağaç kıskaçla iğdiş edildikten 10-60 gün sonra, vücudunun çeşitli yerlerinde durdurulamayan ve sık sık nükseden kanamalar olur.) [L]

HEMOFTALMİ i. (fr. *hémophtalmie*'den). Göz bil. Gözde kan toplanması. *Eşanl.* HEMALOPİ.

— ANSİKL. *Hemoftalmi* çoğu zaman bir travmadan veya damar tabakadaki kan damarlarının kendi kendine yırtılmasından ileri gelir. Kan azsa hiç bir iz bırakmadan kaybolabilir, fakat önemli miktarda kan toplanması görmeğe engel olacak derecede donukluğa yolaçabilir. (L)

HEMOGLİAZ i. (yun. *haima*, kan ve *gloios*, ökse > fr. *hémogliase*'dan). Patol. Eskiden damar sertleşmesinden veya ateromdan ileri geldiği sanılan birçok belirtiye yolaçan kan değişikliklerinin tümü.

— ANSİKL. *Hemogliaz*'ın temel biyolojik özelliği plazmadaki globülinlerin çoğalması (bazı olaylarda bu proteinler normal miktarlarının beş, hattâ altı katına çıkar) ve bunun yanı sıra kanda yapışkanlığın artması, dolaşımın yavaşlaması ve kanda potasyumun artmasıdır (kaliemi). Bu değişikliklerin tümü, baş ağrılarına, sindirim bozukluklarına, yemeklerden sonra uyuklamağa, unutkanlığa, hattâ bazı hekimlere göre birçok enfarktüs ve kanama olaylarına sebep olur. Buna karşılık klasik teorilerin çoğu enfarktüsün kandaki değişikliklerden çok damarların çeperindeki bir hastalıktan ileri geldiğini öne sürer; bazıları da her iki sebebe birden yer verir. (L)

HEMOGLOBİN i. (fr. *hémoglobine*'den). Biyokim. Omurgalıların kanında rastlanan, solunuma hizmet eden demirli proteitler grubu.

— ANSİKL. Her hayvan türünün ayrı bir *hemoglobin*'i vardır, ama bunların hepsi birbirine yakındır. Hepsi de kırmızı olan hemoglobinler molekül ağırlığı çok yüksek, oksijeni veya karbondioksidi tutmağa elverişli maddelerdir; hemoglobin bir atom-gram demire karşılık bir molekülgram oksijen veya karbon dioksit tutar.

Hemoglobin, hayvanın türüne göre bir globin veya globülin ile tek prostetikli bir hema veya hematin grubunun birleşmesinden oluşur. Hema'da demir en az oksijen taşır durumdadır (Fe O); hematin'de ise yüksek oksijenli demir oksit bulunur (Fe_2O_3). Hema'ya tutunan oksijen onu hematin'e dönüştürür ve böylece hemoglobin oksihemoglobin durumuna geçer. Eski haline dönüşebilen bu olay solunum görevinin ve hücrelere oksijen taşınmasının temelidir.

Bu ufak taneler veya şurup halinde ağızdan alınan *oksihemoglobin* demirli ilâç diye verilir. (L)

HEMOGLOBİNEMİ i. (fr. *hémoglobinémie*'den). Patol. Alyuvarların erimesinden sonra kanda hemoglobinin serbest hale geçmesi. (L)

HEMOGLOBİNOMETRE i. (fr. *hémoglobinomètre*'den). Kanbil. Kandaki hemoglobin miktarını ölçmeğe yarayan âlet. (İçindeki hemoglobin miktarı bilinen bir sıvının rengi ile muayene edilecek kanın rengini karşılaştırma esasına dayanır.) [L]

HEMOGLOBİNOPATİ i. (fr. *hémoglobinopathie*'den). Patol. Anormal bir hemoglobine bağlı hastalık.

— ANSİKL. *Hemoglobinopati*'lerin ortak özelliği soydan geçme bir hemoglobin anomalisidir. Bu anomali fiziko-şimik metotlarla incelenir (elektroforez). [L]

HEMOGLOBİNÜRİ i. (fr. *hémoglobinurie*'den). Patol. Sidikte hemoglobin bulunması.

— ANSİKL. *Hemoglobinüri*, alyuvarların büyük ölçüde tahribinden sonra kan plazmasındaki hemoglobin oranı, böbrek eşiğini aşacak dereceyi bulduğu zaman hemoglobinüri ortaya çıkar. Sonradan olan bazı hemolitik anemilerde (alyuvarsızlaşma krizleri), enfeksiyonlardan sonra (perfringens septisemisi), zehirlenmelerde (mantarlar, arsenikli hidrojen), uygun olmayan, kan naklinde ve paroksistik hemoglobinüride görülür.

— Vet. *Hemoglobinüri* birçok patolojik halin belirtisidir: zehirlenmeler (bakır sülfat, nitratlar, kloratlar, civa, solanin, kolşik, yılan veya arı zehirleri) bulaşıcı hastalıklar (şarbon humması, leptospirozlar, bağırsak zehirlenmeleri, priplazmozlar v.b.) gibi.

Süt ineği loğusa hemoklobinürisi, doğumdan sonraki iki üç hafta içinde görülen bir hastalıktır. Kan işeme ve mukozaların az çok sarıya boyanması şeklinde kendini gösterir. Sebebi henüz bilinmemektedir: bazen besinlerdeki fosfor ve kalsiyum dengesizliğinin basit bir belirtisi olduğu gibi sindirim yollarındaki mikroplu hastalık veya zehirlenmelerde ve loğusa hummalarında da görülür.

Basilli hemoglobinüri, Closridium hemolyticum adlı havasız yaşar bir mikroptan ileri gelir. Sığırlarda, bazen koyun ve domuzda da olur; hasta hayvanda ateş, kan işeme, bağırsak kanamaları vardır. Hastalıkta, çok had bir gelişme görülür ve hayvan çoğu zaman ölür. Anatomik olarak da çok geniş bir karaciğer enfarktüsü görülür. Hastalığın bulunduğu bölgelerde aşılamağa başvurulması tavsiye edilir. (L)

HEMOGRAM i. (fr. *hémogramme*'dan). Kanbil. Kan hücrelerinin nitelik ve nicelik bakımından incelenmesiyle elde edilen sonuç. (Bu sonuç: 1. Bir milimetre küp kandaki alyuvar sayısını; 2. bir milimetre küp kandaki akyuvar sayısını; 3. hemoglobin miktarını; 4. kan yuvarlarının niteliğini; 5. lökosit formülünü kapsar.) [L]

HEMOHİDARTROZ i. (*hémohydarthros*'dan). Patol. Eklem boşluğunda kanlı sıvı toplanması. Bk. HİDARTROZ. (L)

HEMOJENİ i. (fr. *hémogénie*'den). Deri ve mukoza kılcal damarlarında kanama ve kan pıhtılaşması (deride purpura, mukozalarda burun ve diş eti kanamaları v.b. gibi). [Bu hastalıkta kanama süresi uzun, sıkma belirtisi pozitif, plaket sayısı düşük, pıhtı büzülmesi negatiftir. Bilinen tedavi şekli kortikoyit şırınga etmek ve dalağı çıkarmaktır.] (L)

HEMOKLAZİ i. (fr. *hémoclasie*'den). Kan plazmasının fiziko-şimik durumunun bozul-

Ernest HEMİNGWAY

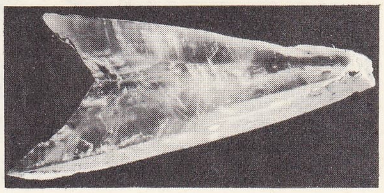

hemitropi

Foto. Encyclopedia Americana; U.S.İ.S. (LAROUSSE)

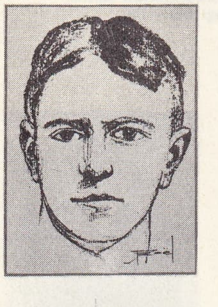

Louis HEMON
Robert Joel'in eseri
Bibliothèque Nationale, Paris

Jean-François HÉNAULT
Moitte'nin eseri

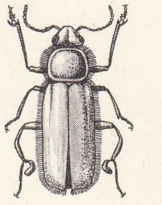

henicopus

ması. || *Sindirim hemoklazisi,* yemeklerden sonra sindirim maddelerinin kana karışmasıyle kan plazmasının fiziko-şimik durumunda meydana gelen normal değişiklik. (L)

HEMOKONİ i. (fr. *hémoconie*'den). Dokubil. Ültramikroskopta incelenen taze kanda görülen ve Brown hareketleri gösteren çok küçük cisimcik. (L)

HEMOKONSANTRASYON (fr. *hémoconcentration*'dan). Patol. Kan hücrelerinin hacminde bir azalma olmadan kan plazmasının azalması.

— ANSİKL. *Hemokonsantrasyon,* bütün kan hücrelerinin sayısında ve hematokritte bir yükselme şeklinde ortaya çıkar. Özellikle: 1) fazlaca plazma akmasına yolaçan çeşitli şok hallerinde (yanık şokları), 2. had bağırsak tıkanmalarında ve peritonitlerde, 3. fazlaca su kaybetme hallerinde (koleramsı hastalıklar, durdurulamayan kusmalar, toksikozlar) görülür. (L)

HEMOKRİNİ i. (fr. *hémocrinie*'den). İçsalgı bezlerinin çıkardığı maddelerin (hormonlar) kana geçmesi. (L)

HEMOKROMATOMETRE veya **HEMOKROMOMETRE** i. (fr. *hémochromatomètre* veya *hémochromomètre*'den). Kandaki hemoğlobin miktarını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HEMOKROMATOZ i. (fr. *hémochromatose*'dan). İç organlarda skleroz, yaygın demir birikimi (sideroz) ve derinin siyahlaşması (melanodermi) şeklinde genel metabolizma hastalığı.

— ANSİKL. En tipik örneği soydan geçme (genotipik) bir hastalık olan *ilkel hemokromatoz*'dur; hastada özel bir deri renklenmesi, gizli siroz, daha sonra hormon yetersizlikleri ve miyokard bozukluğu görülür (bronzlu siroz, bronzlu diyabet). İç organlardaki skleroz hipersideremiye (plazmada demir oranının artması) sebep olur. İkinci derecede hemokromatozlar da vardır; bunlar art arda yapılan kan verme hallerinde, sirozlu kronik alkolizmde, PP avitaminozunda (pellagra) v.b. görülür. (L)

HEMOKROMOGEN i. (fr. *hemochromogène*'den). Biyokim. Demirli boya maddesi: hemoglobinin ikiye bölünmesinden doğar. (L)

HEMOKÜLTÜR i. (fr. *hémoculture*'den). Bakteriyol. Kanla kültür ortamı hazırlanması. (Bu metot bir hastanın kanına girmiş olan mikropların hangi cinsten olduğunu belirtmeğe yarar.) [L]

HEMOLENF i. (fr. *hémolymphe*'ten). Biyol. Omurgasız hayvanların kanı; içinde sadece akyuvar bulunduğu için bu adı alır. (Hemolenf genellikle boya tutmaz, fakat hemoglobinle kırmızıya, hemosiyaninle maviye ve klorokrüorinle yeşile boyanabilir.) [L]

HEMOLİTİK sıf. (fr. *hémolytique*'ten). Patol. Hemoliz ile beraber olan: *Hemolitik sarılık. Hemolitik hastalık.* Bk. ANSİKL.

— Fizyol. Alyuvarları tahrip etme niteliği taşıyan: *Hemolitik serum.*

— ANSİKL. Alyuvarların fazla miktarda tahribinden sonra ortaya çıkan olay zehirlenmeler, iç eritici hastalıklar, iç kanamalar). Başlıca belirtisi derinin sarı, sidiğin akaju (kırmızımsı) olmasıdır. Yeni doğanlarda görülen bu sarılığın genellikle hiç bir önemi yoktur). [L]

HEMOLİZ (fr. *hémolyse*'den). Patol. Su emerek şişmeleri sonucunda alyuvarların bozulması. *Eşanl.* HEMATOLİZ.

— ANSİKL. *Hemoliz,* kanda osmoz basıncı azaldığında, meselâ damara damıtık su şırınga edildiği zaman görülür. Damıtık su verilince alyuvarlar, su emerek aşırı derecede büyür ve bozulur. Bazı zehirler (kobra zehiri) hemoliz yoluyle etki gösterir. (L)

HEMOLİZİN i. (fr. *hémolysine*'den). Hemoliz yapan madde.

— ANSİKL. *Hemolizin*'ler, genellikle birtakım antikorlardır. Bunlar, başka türlerin alyuvarları şırınga edilmiş hayvanların serumunda oluşur ve ileride aynı alyuvarlarda hemolize sebep olurlar. Hemolizinler çeşitli bitkisel, hayvansal veya mikrobik maddelerde de bulunur (bazı yılan zehirleri, hemolitik streptokoklar) [L]

HEMON (Louis), fransız romancısı (Brest 1880-Chapleau, Kanada 1913). Sekiz yıl İngiltere'de kaldı, sonra Kanada'ya gitti, Québec (1911) ve Montréal'de bulundu. Köylülerin hayatını incelemek için Peribonka yakınlarında bir çiftlik sahibinin yanına işçi olarak girdi. Tren altında kalarak öldü. *Maria Chapdelaine, Récit du Canada Français* (Maria Chapdelaine, Fransız Kanadası'nın Öyküsü) adlı romanı önce *Le Temps* gazetesinde, sonra da 1916'da Kanada'da, 1921'de Paris'te basıldı. Yayımlanan öbür eserleri: *La Belle que Voilà* (Şu Dilber) [1923]; *Colinmaillard* (Körebe) [1924]; *Battling Malone, Pugiliste* (Boksör Battling Malone) [1926]; *Monsieur Ripois* (1950). [L]

HEMOPATİ i. (fr. *hémopathie*'den). Kan hastalıklarının genel adı. (L)

HEMOPERİKARD i. (fr. *hémopéricarde*'dan). Patol. Yürek dışzarında (perikard) kan toplanması. (L)

HEMOPERİTONEUM i. Patol. Karınzarı boşluğunda kan toplanması. (L)

HEMOPİROL i. (fr. *hémopyrol*'den). Biyokim. Kuvvetli bir asidin hematine etkimesi sonucunda ortaya çıkan oksijensiz bileşik. (L)

HEMOPNÖMOPERİKARD i. (fr. *hémopneumopéricarde*'dan). Yürek dışzarında (perikard) gaz ve kan toplanması. (L)

HEMOPNÖMOTORAKS i. (fr. *hémopneumothorax*'tan). Göğüszarı boşluğunda kan ve hava birikmesi. (Hemopnömotoraks genellikle ateşli bir silâhla veya bıçakla göğüste yara açılması halinde veya bir kemik kıymığı göğüs zarını ve akciğeri zedelediği zaman görülür.) [L]

HEMOPOYETİK sıf. (fr. *hémopoïétique*'ten). Hemopoyezle, yani kan hücresi yapımına ilişkin. (Özellikle kan yapımını idare eden organlar hakkında kullanılır.) [L]

HEMOPOYETİN i. (fr. *hémopoïétine*'den). Biyol. Ağır kanamalardan sonra kan serumunda ortaya çıkarak kemik iliğini etkilediği ve böylece alyuvar yapımını kolaylaştırdığı sanılan madde. *Eşanl.* HEMATOPOYETİN. (L)

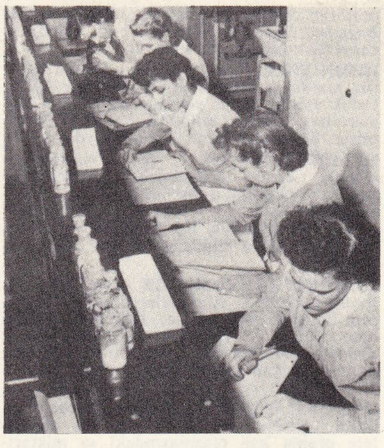

hemşire okulunda bir biyoloji test sınavında öğrenciler

HEMOPOYEZ i. (fr. *hémopoïèse*'den). Hemopoyetik organlarca kan hücresi yapımı.

— ANSİKL. Esas hemopoyetik organlar kemik iliği, lenf düğümleri, dalak ve retikülo-endotelyal sistemdir. Kemiklerdeki kırmızı ilik alyuvarları, çok çekirdekli akyuvarları ve plaketleri yapar. Lenf düğümleri ve dalak lenf hücreleriyle tek çekirdekli akyuvarları (monosit) meydana getirir. Monositler retikülo-endotelyal sistemin herhangi bir noktasından da oluşabilir. Bütün bu çeşitli kan hücreleri, retikülo, endotelyal dokudaki sabit bir «ana» hücreden (totipotent) başlayarak ve değişiklik geçirerek oluşur. Hemositoblast denilen bu ilk hücre alyuvarın ilk şekli olan eritroblast veya çok çekirdekli akyuvarların ilk şekli olan miyeloblast şekline dönüşür. Bu hücrelerin ana hücreden başlayıp gelişmesiyle olgun hücre halinde dolaşıma karışması arasında geçen zaman üç beş gündür. Kan hücrelerinin yaşama süresi sınırlı olduğundan hemopoyez sürekli bir olaydır. Normal olarak günde aşağı yukarı 20 sm^3 alyuvar yapılır. Kanda hücre miktarını daima sabit tutmağa yarayan yeni hücrelerin yapımındaki düzen çok ilgi çekici bir olaydır. Bunun mekanizması iyi bilinmemektedir. Eritropoyetin denen bir maddenin bu olayı yönettiği ve maddenin kandaki miktarının dolaşan alyuvar sayısına, özellikle dolaşan oksijenli hemoglobin miktarına bağlı olduğu sanılmaktadır. Sebebi ne olursa olsun oksijensizlik, entropoyezi arttıran bir etmendir. Ahenkli bir hemopoyez sürekli olarak protein, vitamin ve madensel tuz (özellikle demir ve bakır) alınmasına ihtiyaç gösterir. Bu etmenlerden herhangi biriyle ilgili bir bozukluk kan hücrelerinin yapımını etkiler. (L)

HEMOPTİZİ i. (fr. *hémoptysie*'den). Tıp. Kan tükürme.

— ANSİKL. *Hemoptizi* sözü solunum yollarından ve özellikle akciğer ve bronşlardan gelen kanın tükürükle dışarı atılmasını ifade eder. Genellikle akciğer tüberkülozunun belirtisidir; bununla beraber bronş ve akciğer kanseri, akciğer kisti veya apsesi, akciğer ambolisi gibi başka sebeplerden de ileri gelebilir. Tekrarlama veya fazlalaşma suretiyle hastayı ölüme sürükleyebilir. Hemoptizinin en etkili tedavi yolu hastaya genel ağrı dindirici (morfin), öksürük kesici (kodein) maddeler ve bronş akciğer damarlarını etkileyebilecek özel ilâçlar (özellikle hipofiz arka lobu özütü) vermektir. Hastanın kıpırdamaması, yarı oturur vaziyette yatması ve sakin olması tavsiye edilir.

— Vet. *Hemoptizi* hayvanlarda nispeten seyrek görülür; genellikle atta ve sığırda, akciğer ödemlerinde rastlanır. (L)

HEMORAJİ i. (fr. *hémorragie*'den). Bk. KANAMA.

HEMORE i. (fr. *hémorrhée*'den). Bazı böceklerin gövde eklemleri arasından kan fış-

birbirleri üzerinde eğitim yapan hemşire adayı öğrenciler

Foto. Viollet (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

kırtma yeteneği. (Fışkıran kandaki yakıcı, zehirli veya daha başka nitelikler bu böcekleri düşmanlarından korur.) [L]

HEMOROYİD i. (fr. *hémorroïde*). Bk. BASUR. (L)

HEMOROYİDAL sıf. (fr. *hémorroïdal*'den). Anat. *Hemoroyidal atardamarlar*, anüs-göden bölgesindeki üç atardamar. || *Hemoroyidal toplardamarlar*, hemoroyidal atardamarlara eşlik eden ve göden mukozası ile anüs iç büzgenkası arasında ağ şeklinde yayılan toplardamarlar. (Basur memeleri burada oluşur.) [L]

HEMOSİDERİN i. (fr. *hémosidérine*'den). Biyokim. Karaciğerde bulunan demirli madde. (Karaciğerde demir kısmen hemosiderin şeklinde depo edilmiş bulunur.) [L]

HEMOSİTOBLAST i. (fr. *hémocytoblaste*'tan). Kanbil. Tek çekirdekli akyuvarlardan (monosit) başka bütün kan hücrelerinin ana hücresi. *Eşanl.* HEMATOGONİ. (L)

HEMOSİTOMETRE i. (fr. *hémocytomètre*'den). Kan yuvarlarının özellikle alyuvarların boylarını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HEMOSİYALEMEZ i. (fr. *hémosialémèse*'den). Hafifçe kana boyalı tükürük kusmak; genellikle yemek borusundaki bir bozukluktan ileri gelir. (L)

HEMOSİYANİN i. (fr. *hémocyanine*'den). Zool. Yeşilimsi mavi renkte boya maddesi; yumuşakçaların kanında oksijeni iletir ve kana rengini verir. (Omurgalılardaki hemoglobinde bir demir atomu, bunda ise bir bakır atomu bulunur.) [L]

HEMOSPEKTROSKOP i. (fr. *hémospectroscope*'tan). Herhangi bir sıvıda kan bulunup bulunmadığını oksihemoglobin soğurulma çizgileriyle anlamağa yarayan spektroskop. (L)

HEMOSPERMİ i. (fr. *hémospermie*'den). Patol. Meni'de kan bulunması. (L)

HEMOSPORİDİLER çoğl. i. Omurgalıların kan hücreleri içinde yaşayan sporlular alttakımı. (Bunlarda eşeysiz üreme omurgalı hayvanın kanında, eşeyli üreme ise sokucu ve kan emici bir eklembacaklının bağırsak kanalında olur.)

— Asalakbil. Alyuvarlarda asalak yaşayan birhücreli hayvan.

— ANSİKL. Asalakbil. İnsan kanında asalak yaşayan *hemosporidiler* plazmodyum cinsindendir. Bu asalaklar, protoplazmalarında, siyah bir boya biriktirirler; bu boyayı tahrip ettikleri alyuvarların hemoglobininden elde ederler. (L)

HEMOSPORİDİYOZ i. (fr. *hémosporidiose*'dan). Hematozoerlerin yaptığı hastalıklara verilen genel ad. (L)

HEMOSTAZ i. (fr. *hémostase*'dan). Tıp. Bk. KAN *durdurma.*

HEMOTAKOMETRE i. (fr. *hémotachomètre*'den). Fizyol. Atardamarlarda kanın hızını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HEMOTELANJİOZ i. (fr. *hémotélangiose*'dan). Kılcal damarların hastalığı. (L)

HEMOTORAKS i. (fr. *hémothorax*'tan). Pnömoloji. Plevra boşluğuna kan toplanması.

— ANSİKL. Genellikle travmalardan ileri gelen *hemotoraks*, göğsün dışarıdan yaralanması (bıçak veya ateşli silâh) veya kaburga kırılması hallerinde görülür. (L)

HEMOZOİN i. (fr. *hémozoïne*'den). Sıtmalıların kanındaki siyah boya. (L)

HEMPA i. (fars. *hem*, önek ve *pā*, ayak'tan *hem-pā*, ayaktaş). *Esk.* Kötü işlerde arkadaş olan kimse: ***Bunun farkına varan Cemal Bey bugün hempalarıyle İstanbul'a firar etmiştir*** (Atatürk). [M]

HEMPEL (Frieda), alman asıllı amerikalı koloratur soprano (Leipzig 1885-Berlin 1955). Mozart operalarının en iyi yorumcularından biriydi. İlk defa 1905'te Berlin Krallık operasında sahneye konan *Windsor'un Şen Kadınları*'nda (Nicolai'nin eseri) sahneye çıktı. Bu toplulukta 1907'den 1912'ye kadar çalıştı. Amerika'da ilk defa 1912'de New York Metropolitan operasında Meyerbeer'in *Huguenot*'lar operasında oynadı. 1919'a kadar Metropolitan operasında çalıştı. Mozart yorumcusu olarak ün kazanmasına rağmen repertuvarında başka bestecilerin eserleri de vardı. Ayrıca Jenny Lind'in yüzüncü doğum yılında, sanatçının hatırasına, A.B.D.'nin her yerinde düzenlenen konserlere de katıldı. (L)

HEMSTERHUİS (Franz), fransızca yazan hollandalı yazar (Franeker 1721-La Haye 1790), Tiberius Hemsterhuis'in oğlu. Başlıca eserleri: *Lettre Sur la Sculpture* (Heykelcilik Üstüne Mektup) [1769]; *Lettre sur les Désirs* (İstekler Üstüne Mektup) [1770]; *Lettre Sur l'Homme et Ses Rapports* (İnsan ve İlişkileri Üstüne Mektup) [1772]; iki diyalog: *Sophyle ou de la Philosophie* (Sophyle veya Felsefe Üstüne) [1778] ve *Aristee ou de la Divinité* (Aristaios veya Tanrısallık Üstüne) [1779]. Estetik üstüne görüşleri ve duygu felsefesi bazı alman romantiklerini etkiledi. (L)

HEMSTERHUİS (Tiberius), hollandalı filolog (Groningen 1685-Leiden 1766). Başlıca temsilcileri Ruhncken ve Valckenaer olan helenist bir Hollanda okulu kurdu. Poldeikes'in *Onomastikon*'unu (1706) ve Aristophanes'in *Plutos*'unu (1744) yayımladı. (L)

HEMSWORTH, İngiltere'de (Yorkshire, West Riding) şehir, Wakefield'in güneydoğusunda; 13 700 nüf. (L)

HEMŞERİ veya **HEMŞEHRİ** i. (fars. *hem*, önek ve *şehir*'den *hemşehri*). Aynı memleket, şehir, köy v.b.den olan kimse: ***Gönüllülerden birisi yaralandığı, yahut düdüğü zaman, bütün komşuları, köylüleri, yakınları, hemşerileri onun başına koşuyorlardı*** (Ş. S. Aydemir). || *Teklz.* «Arkadaş, ahbap» anlamında hitap sözü: *Bu sefer çelimsiz adam, «istemez dedik ya hemşerim!» diye kestirip attı* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Hemşerilik** veya **hemşehrilik** i. Hemşeri olma durumu: *Bunun hemşeriliğe yakışamayacağını söyledi* (Ömer Seyfeddin). [M]

HEMŞİN, Doğu Karadeniz bölümünde (Pazar-Ardeşen gerisi) bir alana verilen ad; Türkiye'nin idare bölümlerinden birine Çamlıhemşin denir. Hemşin'liler bazı etnik özelliklere sahiptir. (M)

HEMŞİRE i. (fars. *hem*, önek ve *şir*, süt'ten *hem-şire*). Kız kardeş: *Amcasının yanına giden hemşiresi, orada yerlilerden bir beye varmıştı* (Ömer Seyfeddin). || Hastabakıcılık yapan, belirli bir eğitim görmüş kadın: *Bir hafta sonra Alman hemşirelerinin itinası altında Sebi hastahanelerinde yatıyordum* (F. R. Atay). [Bk. ANSİKL.] || *Hemşire yardımcısı*, hasta bakımı, servis yardımcısı hemşireliği, hemşire olmayan yerde hemşirelik görevi yapan sağlık personeli. (Hemşire yardımcıları hastahanelerde pratik öğretim görerek yetişirler; hastahaneler ve sağlık merkezlerinde görev alırlar. Türkiye'de hemşire yardımcısı 3 437'dir [1969 sonu].) || *Talim hemşiresi*, öğretim görevlisi hemşire. (Sağlık koleji veya Hemşire okullarından yetişirler. Sağlık koleji, Hemşire okulu, Sağlık okulu ve Eğitim hastahanelerinde görev alırlar.)

— ANSİKL. Türkiye'de *hemşire*'lik kısa bir geçmişe sahiptir. İlk olarak Türkiye Hilâliahmer cemiyeti 1911 yıllarında hemşire yetiştirecek kurslar açtıysa da başarılı olamadı. Bununla birlikte Balkan ve Birinci Dünya savaşında bu kurslarda yetişenler hastabakıcılık yaparak yararlı oldular. İlk hemşireler, Florance Nightingale'in Londra'da organize Hemşirelik okulunu kurmasından 65 yıl sonra, 1927'de, İstanbul'daki Kızılay Hemşire okulundan mezun oldular. Bu okulun açılmasında en fazla rolü olanlar, o zamanın Kızılay Hemşire derneğinden Besim Ömer Paşa, Prof. Akil Muhtar Özden, Prof. Tevfik Sağlam ve Ziya Nuri Paşalar ile Safiye Hüseyin Elki ve Haydar Beylerdir. İlk yıllarda eğitim süresi 28 ay olan okul, sonra 3 yıl, daha sonra da yıllık orta dereceli meslek okulu halini aldı. 1945 Yılına kadar hemşire yetiştiren tek kaynak olan bu okul, verdiği mezun sayısı bakımından, yurdun ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. 1939 Yılında Ankara'da orduya bağlı bir hemşire okulu açıldıysa da 1948 yılında kapatıldı.

1943 Yılında bugünkü Sosyal Hemşire okulu, Verem Savaş derneği tarafından açıldı. Artan hemşire ihtiyacı karşısında Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığı bu önemli konuyu ele alarak 1946 yılında İstanbul'da Haydarpaşa'da ve bunu takiben birçok illerde okullar açmağa başladı.

Hemşirelerin yaptığı işler, hemşirelik hizmeti, denetimi ve öğretim görevidir. Hemşireler hastahane, Sağlık merkezi ve hemşire yardımcısı yetiştiren yerlerde çalışırlar. Bugün hemşireler ortaokuldan veya sağlık okullarından sonra 4 yıl öğretim yapan sağlık kolejlerinden yetişmektedir. Yüksek dereceli hemşire okulları ise lise öğretiminden sonra 4 yıl süreli Florance Nightingale Yüksek Hemşire okulu (Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı), Ege Üniversitesi Yüksek Hemşirelik okulu, Hacettepe Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Yüksek okuludur. Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığına bağlı Gevher Nesibe Sağlık Eğitim enstitüsü hemşirelere 4 yıl süreli akademik eğitim verir. Türkiye'de faal hemşire sayısı 3 780'dir (1969 sonu).

◆ **Hemşirelik** i. Kız kardeş olma durumu. || Hemşirenin yaptığı iş.

◆ **Hemşirezade** bls. i. Kız kardeşin çocuğu. (M)

HEMZE i. (ar. *hemeze*'den). *Esk.* Gram. Arapçada elif'in bir başka adı; elif'in ünsüz şekli. (Ayın harfi şeklinde telaffuz edilir.) || Eski yazıda bazı şekillerde *vav*, *ye* ve *he* üzerine konulan (ء) işareti. (Bk. ANSİKL.) || *Hemze-i katı'*, kelimenin başında kullanılan ve daha önceki kelime ile ilgisi olmayan hemze. || *Hemze-i sâkine*, bir hecenin sonunda olan ve arkasından bir ünlü gelmeyen hemze. || *Hemze-i vasl*, belli durumlarda arkasından başka bir kelime geldiği zaman telaffuz edilemeyen hemze (ٱ).

— ANSİKL. Ancak elif harfi *e* sesi verdiği zaman üzerine *hemze* konur. Ünlü *vav*, *ye*, *he* üzerine konan hemze ise, *vav* harfinden sonra (*sû-i idare*), *ye*'den sonra hafif ayın sesi varsa (*şey*) ve fars kuralıyle yapılmış bir tamlamanın ilk kelimesinin sonu *he* ile bitiyorsa (*kelime-i şehadet*) kullanılır. (M)

HEMZEMİN sıf. (fars. *hem*, önek ve *zemin*, yer'den. *hem-zemin*). *Esk.* Aynı seviyede olan.

— Trafik. *Hemzemin geçit*, karayoluyle aynı seviyede olan tren yolu geçidi. (L)

HEN i. Müz. Çinhindi'nde ve özellikle Laos'ta ağızlıklı orglardan birinin adı; kelimenin Çinceden geldiği sanılır. (L)

HENARES, İspanya'da ırmak, Castilla la Nueva'da, Guadalajara ve Alcala de Henares'i sular ve Jarama'ya kavuşur (sol kıyı); 150 km. (L)

HENAULT (Jean - François), fransız yazarı ve devlet adamı (Paris 1685 - ay.y. 1770). Paris parlamentosunda danışman (1705) ve meclis başkanı (1710-1731) oldu. Trajediler (*Cornélie Vestale* [Vesta Rahibesi Cornélie], 1713; *Marius à Cirthe* [Marius Cirta'da], 1715), komediler (*L'Oracle de Delphes* [Delphoi Kâhini], *Le Réveil d'Epiménide* [Epimenides'in Uyanışı]), ayrıca *Abrégé Chronologique de l'Histoire de France*'ı (Fransa Tarihinin Kısa Kronolojisi) [1744] yazdı. *François II. Scènes Historiques* (François II, Tarihî Sahneler) [1747] başlıklı kitabıyle yeni bir tür yarattı; bu türü kitabının önsözünde açıklar, millî konulardan ilham alan bir tiyatro anlayışının taslağını verir. (L)

HENÂZIR veya **HANÂZIR** çoğl. i. (ar. *hınzīr*'dan *henâzīr* veya *hanâzīr*). *Esk.* Domuzlar. || *Mec.* Kötü ve ahlâksız kimseler, hınzırlar.

— Tıb. *Esk. Dâ-ül-henâzır*, domuz başı da denilen ve genellikle boyunda meydana gelen şiş. (M)

HENCH (Philip Showalter), amerikalı hekim (Pittsburgh, Pennsylvania 1896 - Ocho Rios, Jamaica 1965). 1920'de Pittsburgh üniversitesini bitirdi. 1931'de Minnesota üniversitesinde doktorasını tamamladı. 1923'te Mayo kliniğine asistan olarak tayin edildi, bundan üç yıl sonra da Romatizma Hastalıkları kliniği başkanı oldu. 1947'de Mayo vakfında ve Minnesota üniversitesinde tıp profesörü olarak çalışmağa başladı. Böbreküstü bezlerinin kabuk kısmınca salgılanan hormonlardan, romatizmal artritin tedavisinde ilk defa yararlanan doktor oldu. Bu buluşundan dolayı, 1950'de fizyoloji ve tıp dalında Edward C. Kendall ve Tadeus Reichstein ile birlikte Nobel ödülünü kazandı. Hench'in tıbba yaptığı en büyük hizmetlerden biri de romatizmal artrit'i kortizonla tedavi etmiş olmasıdır. Bu sonuca ulaşmak için iki önemli klinik gözlemde bulundu: romantizmal artritten şikâyetçi olan hastalarda gebelik sırasında ve sarılık olduğu zaman bu şikâ-

yetlerin oldukça azaldığını gördü. Bu gözlemlerden yola çıkan Hench artritin iyileşebilir olduğunu, gebelik veya sarılık sırasında kana karışan bir etkenin, hastada artritlerden ileri gelen şikâyetlerin azalmasına yolaçtığını tespit etti. Yıllarca bu etkenin ne olabileceğini araştırdı. Bu etkenin karaciğer salgısı veya kadın cinsiyet hormonları ile ilgili bir şey olmadığını, fakat böbreküstü bezlerinin romatizmal artritte önemli rol oynadığını buldu. Mayo kliniğinde çalışan meslekdaşı Edward C. Kendall böbreküstü bezlerinin kabuk salgıları üstünde araştırmalar yapıyordu. Hench bu hormonları meydana getiren bileşenleri romatizmal artritli hastalarda kullandı. 13 Nisan 1949'da Hench, Kendall ve diğer iki doktor (Charles H. Siocumb ile Howard F. Polley) böbreküstü bezlerinin kabuk salgılarından biri olan kortizonla tedavi gören 14 hastanın da hızla iyileşme belirtileri gösterdiğini açıkladılar. Kortizon'a benzer bileşenlerin salgılanmasına yolaçan ve bir hipofiz hormonu olan kortikotrofin de aynı sonucu sağlıyordu. Böylece romatizmal artritin iyileşebilir olduğu ve hastalıkla birlikte görülen iltihaplanmaların böbreküstü bezlerinin kabuk kısmınca salgılanan belirli bazı hormonlarla tedavi edilebileceği ortaya çıktı. (M)

HENCKELL (Karl), alman şairi (Hannover 1864 - Lindau 1929). *Strophen* (Mısralar) [1887], *Amselrufe* (Karatavuğun Çığlığı) [1888], *An die Jugend* (Gençlik İçin) [1924] adlı şiirlerinde sosyalizm ve natüralizme olan bağlılığı görülür. (L)

HENDAYE, Fransa'da Basses - Pyrénées idare bölgesinde (Bayonne idare çevresi) komün, Bidassoa halicinin sağ kıyısında; 7 936 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. İspanya sınırında, İrun'un karşısında ticaret merkezi. Silâh fabrikası. Metalürji. — Okyanus kıyısında önemli sayfiye yeri *Hendaye - Plage.* (L)

HENDEK i. (ar. *ḫandeḳ*'ten). Geçmeğe engel olacak şekilde kale, yol, tarla ve benzeri yerlerin etrafına kazılan derin çukur: *İptidâ Bağdad'a sefer olanda / Atladı hendeği geçti Genç Osman* (Kayıkçı Kul Mustafa). *Etrafı derin hendeklerle çevrilmiş tozlu yoldan yanyana yürümeğe başladılar, ama iki şaşı göz gibi biri sağa, biri sola bakıyordu* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Esk.* Ölülerin gömülmesi için açılmış büyük ve geniş çukur.

— Ask. Bk. ANSİKL. ‖ *Hendek dirseği,* arka siperleri korumak ve malzeme deposu olarak kullanmak üzere bazı irtibat hendeklerinin uzatılmasından meydana gelen çukur. ‖ *Hendek iç astarı,* bir hendeğin iç şevi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hendek siperi,* bir siperin önüne veya çevresine toprak atarak veya herhangi bir set çekerek top mermilerinin parça tesirlerini azaltan siper.

— Bayınd. Yol üzerine biriken suların akıtılmasını sağlamak amacıyle yol kenarına açılmış boşaltma çukuru. Suların akıtılmasını sağlayan kanal.

— Jeomorfol. *Çöküntü (çökme) hendeği.* Bk. ÇÖKÜNTÜ.

— Ormanc. Çıkabilecek olan yangınları veya yangınların yayılmasını önlemek için açılan uzunlamasına çukur. Bk. ANSİKL.

— Zır. Sulama yapmak, toprağın fazla suyunu akıtmak veya toprağın üzerinde herhangi bir bölme meydana getirmek amacıyle açılan çukur. ‖ İki tarlayı birbirinden ayıran ve yağmur sularının akmasına yarayan, uzun dar çukur. ‖ *Boşaltma hendeği,* bir tarladaki yağmur sularını akıtmağa yarayan hendek.

— ANSİKL. Ask. *Hendek,* 1914'e kadar, sürekli tahkimatın ana unsurlarından biriydi ve saldırısla savunan arasında bir engel olarak işe yarıyordu. Ayrıca, hendeğin kazılmasıyle elde edilen toprak da çokgen biçimindeki tahkimli mevzilerin içinde temeller ve döşemeler yapımında kullanılırdı. Hendeğin içi kimi zaman su dolu, çoğunlukla da kurudur. İçi su dolu olmayan hendeklerde, yağmur sularının boşaltılması için hendeğin ortasından bir su yolu yapılır. Bir hendeğin yararı, kenarlarının açıklığına, içinin genişlik ve derinliğine ve düşmana ateş açmağa engel olmayacak biçimde yapılmış olmasına bağlıdır. Ancak, hendeğin genişliği ve iki yanının yüksekliği düşman mermilerinin geliş açısına bağlıdır. Bu açı da gitgide büyüdüğü için, XVII. yy.da tamamıyle kaplamalı olarak yapılan hendek iç astarı 1859'dan sonra ancak kısmen kaplamalı yapılmağa başlandı ve 1885'ten sonra da, astar kaplamalarının yıkılmasıyle hendeğin önleyici olmaktan çıkabileceği düşünülerek, iç astar büsbütün kaldırıldı. Kale hendeklerinin içi, Ortaçağda, kulelerden, kale duvarlarının çıkma mazgallarından, burçlu tahkimat sisteminde burçların yanlarından, alçak kazamatlardan, sıçanyollarından, daha sonraları da, çokgen biçimindeki tahkimli mevzilerde (1885) karşı astar şevlerinden gelen ateşlere açıktı. Fazla masraf olduğu için bugünün tahkimatında az kullanılmakla birlikte, zırhlı araçlara karşı en etkili engellerden biri hendektir. (Bk. TANKSAVAR.) Toprak kazma işlerinde yeni teknik araç ve gereçlerin kullanılması hendek yapımını çok kolaylaştırdı. Mazgallı duvarların önünde top ağızlarının kapanmasını önlemek amacıyle açılan hendekler de bir zamanlar çok kullanılırdı.

● *Hendek iç astarları,* önceleri eski tahkimattaki yüksek ve dik duvarları andırıyordu; Vauban devriyle 1885 arasında gitgide alçaldı. O zamana kadar taş duvarla örülen, sıçanyollarıyle birbirine bağlanan ve böylece de çok köşeli tahkimat sisteminde hendeğin yanlarını korumayı sağlayan hendek iç astarları, sonraları, hendek duvarının çökmesini önlemek amacıyle, sadece tahkim edilmemiş şevler durumuna geldi. İç astar duvarının bu yeni durumu, hendekte yan ateşleri yapmak amacıyle konulan silâhların dış astar yuvalarına nakledilmesine yolaçtı. Bu tarz, hendeğin engel olarak önemini azalttığı için de, durum şevlerin dibinde yapılan parmaklıklarla düzeltildi.

— Ormanc. Hendekler ormanı bölmelere ayıran çizgi halindeki çukurlardır. Hemen hemen yalnız reçineli ağaçlardan meydana gelen, dolayısıyle de yangın olaylarına sık rastlanan ormanlarda, ormanın yüzeyi bir hendek ağıyle kaplıdır. Bu hendeklerden biri, ormanı çepçevre kuşatan ana hendektir. İkinci büyük hendek ise ormanı en geniş yerinden ikiye böler. Bundan sonra, tali hendek adı verilen ve çevre hendeğiyle ormanı ikiye bölen hendeğe dikey olan hendekler gelir. Tali hendekler, kurak mevsimlerde esen rüzgârların yönüne dikey olarak kazılmıştır. Engebeli topraklarda hendekler çukur yerlerde değil, yüksek noktalarda açılır; çünkü ateş her zaman, bir yamaçtan yukarı doğru daha çabuk yayılır. Demiryolu kumpanyaları, hattın orman içinden geçtiği yerlerde, rayların iki yanında en az iki metre genişliğinde hendek açmalarını sağlayacak genişlikte bir alan bulunmasına dikkat ederler. Hendeklerin gerektikçe otları alınır ve hendeğe düşmüş olan kuru yapraklar temizlenir. Tecrit için en iyi yollardan biri, hendeklerin kenarına yapraklı ağaçlar ekerek ateş geçirmeyen bir perde meydana getirmektir. (I M)

HENDEK, Marmara bölgesinde (Kocaeli yöresinin doğusu, Sakarya ili) ilçe merkezi küçük şehir; 12 127 nüf. (1970). Hendek, Adapazarı ovasının doğuya doğru uzantısı olan bir ovanın kuzey kenarında kurulmuştur; yüksl. 180 m. İl merkezine uzaklığı 25 km. İstanbul - Ankara asfaltı şehrin kuzey kenarından geçer. Sakarya nehrine karışan Uludere, Hendek'in içinden geçer. Ovanın kuzeyinde Çamdağı, güneyinde de Keremali dağı vardır; bu dağlar üzerinde orman, eteklerde de sık baltalıklar ve çalılıklar bulunur. — *Hendek ilçesi,* 851 km², 44 771 nüf. Merkez ve Karadere bucakları; 64 köy. Tütün ekimi, tahıl, sebze, patates, şeker pancarı, ormanlar. (M)

Hendek savaşı, Hicretin 5. yılında medineli müslümanlarla mekkeli müşrikler arasında yapılan savaş (627). Müslümanlar Medine'yi savunmak için şehrin etrafına hendek kazdıklarından *Hendek savaşı* diye anılır. Bu savaşa *Ahzab, Hisâr savaşları* da denilir. Savaşın tertipçisi Vadi-ül-Kurâ üzerindeki Hayber vahasına yerleşmiş olan yahudi Beni Nadir kabilesiydi. Beni Nadirliler, bir süre önce kendilerini Medine'den süren müslümanlara düşman olmuşlardı. Gatafan kabilesi ile Hayber bölgesinin bir yıllık hurma ürününün tamamını verme karşılığında bir antlaşma yaptılar. Bir süre sonra Fezare kabilesi de bu antlaşmaya katıldı. Beni Nadirliler sonra mekkelileri de Gatafan ve Fezarelilerle aynı zamanda Medine'ye hücum etmeleri için teşvik ettiler. Mekkelilerin müttefiki Ehabiş, Mürre, Eşca ve Süleym kabileleri de Medine'ye açılacak olan savaş için hazırlıklara başladılar.
Bu sırada, önceden planlandığı gibi, Dümet-ül-Cendel'de bulunan bir kabile Medine'ye gitmekte olan kervanlara hücuma başladı. Beni Nadirliler Hz. Muhammed'i Medine'ye 15 günlük mesafede olan Dümet-ül-Cendel'e çekmek, başsız kalan Medine'yi kolaylıkla ele geçirmek ve Hz. Muhammed'i de ordusuyle birlikte yok etmek istiyorlardı. Nitekim Hz. Muhammed bir askerî birliğin başına geçerek yola çıktı. Fakat Beni Nadirlilerin planını öğrenince hemen geri döndü ve Medine'de savunma hazırlıklarına girişti. Yanındakilerle yaptığı görüşmede şehrin dışında savaşmak yerine, şehri içeriden savunmağa karar verildi. Savunmayı kolaylaştırmak için de Medine çevresinde gerekli yerlere hendekler kazılmasına başlandı. Müslüman tarihçilerin çoğu hendek kazma fikrinin Selmanı Fârisî'ye ait olduğunu söylerler. Fakat bazı islâm tarihlerinde Ebu Süfyan'ın «bu şekilde hendek kazmayı kimden öğrendiklerini» soran bir mektubuna Hz. Muhammed'in «Allah bunu bana ilham etti» şeklinde cevap verdiği yazılıdır. Hendeklerin kazılmasında bütün Medine halkı çalıştı. Birkaç ay içinde yaklaşık olarak 5,5 km uzunluğunda bir hendek kazıldı. Bazı söylentilere göre hendek 9 m eninde ve 4,5 m derinlikteydi.
Şehrin güney ve kuzey yönlerinden düşman hücumları başladığı zaman hendeğin kazılması bitmişti. 10 000 Kişiden meydana gelen düşman ordusu Medine'nin kuzeyinde ordugâh kurdu. 3 000 Kişiden meydana gelen müslüman ordusu ise Sal dağı yakınında karargâh kurdu. Müslüman ordusu küçük birlikler halinde hendeği korumak için gerekli yerlerde devriye geziyorlardı. Düşman kuvvetleri, yaptıkları hücumlarda hendeği aşamadılar; aşanların bir kısmı öldürüldü; bir kısmı da geri dönmek zorunda kaldı. Savaş bir süre iki tarafın karşılıklı ok atmalarıyle devam etti.
Kuşatmadan bir sonuç alamayacaklarını anlayan mekkeli müşrikler, Medine'de müslümanlarla birlikte yaşayan Beni Kureyza Yahudilerini müslümanlara karşı savaşa girmeğe teşvik ettiler. Beni Kureyzalılar kısa bir tereddütten sonra savaş hazırlıklarına başladılar. Fakat durumu öğrenen Hz. Muhammed, Zeyd bin Harise ve Seleme bin Eslem kumandasındaki 500 kişilik bir kuvveti müslüman mahallelerini korumakla görevlendirdi. Bunun üzerine Beni Kureyzalılar bir iki ufak saldırının dışında etkili bir faaliyet gösteremediler. Bir ara düşman saldırıları çok şiddetlendi. Müslümanlar namaz kılmak için bile vakit bulamamağa başladılar. Bir defasında öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarının hepsini birden geceleyin kılmak zorunda kaldılar. Hz. Muhammed düşman kuvvetlerini parçalayabilmek için Gatafan ve Feraze kabilelerine, gizlice adamlarını gönderdi. Hz. Muhammed bu kabilelere kuşatmadan vaz geçmeleri ve müttefiklerinden ayrılmalarına karşılık Medine'nin hurma ürününün üçte birini vermeyi teklif etti. Fakat bu kabileler hurma ürününün yarısını isteyince anlaşma yapılamadı. Hz. Muhammed bu sefer casus kullanarak Beni Kureyza Yahudilerinin aralarını açtı. Düşman ordusunu meydana getiren kabileler arasında anlaşmazlıklar çıkmağa başladı. Düşman saflarında savaşın uzun sürmesinden dolayı meydana gelen bıkkınlık, erzakın azalması, şiddetli soğuk ve rüzgâr sebebiyle bir çözülme halini aldı. Şevval ayının bitmesi ve Hac aylarının gelmesi üzerine Ebu Süfyan kumandasındaki mekkeli müşrikler savaştan vaz geçerek, Mekke'ye dönüp, gelen hacıları karşılamayı ve ticaret yapmayı daha uygun buldular. Ebu Süfyan, mekkeli müşriklerle dönmeğe başladı. Halid bin Velid ve Amr bin As kumandasındaki 200 şilik bir süvari birliğini de herhangi bir müslüman takibinden korunmak için artçı kuvvet olarak görevlendirdi.
Mekkeli müşriklerin kuşatmayı kaldırarak memleketlerine dönmeleri üzerine diğer kabileler de onları takip ettiler.
Hendek savaşı sonucu müslümanlar altı, mekkeli müşrikler de sekiz ölü verdiler. (→ Bibliyo.) [M]

HENDERSON (Alexander), iskoçyalı rahip ve diplomat (Criech, Fifeshire 1583'e doğr.-

Edinburgh 1646). 1638'de *National Covenant*'ın kaleme alınmasında, kralla yapılan görüşmelerde ve İngiliz parlamentosunda önemli bir rol oynadı. 1643'te parlamento'da İngiltere'ye presbiteryen mezhebini kabul ettirmek isteyen *Büyük birlik*'in imzalanmasını sağladı. (L)

HENDERSON (Archibald), amerikalı eğitimci ve yazar (Salisburg, North Carolina 1877 - Chapel Hill, North Carolina 1963). 1898'de North Carolina üniversitesini bitirdi, 1899'da aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmağa başladı. Görelilik teorisi ve kübik yüzeyler üstüne yaptığı çalışmalarla da matematik alanında ün kazandı. 1920'de matematik bölümü başkanı oldu. Bernard Shaw ile ilgilenmeğe 1903'te başladı. Shaw, Henderson'un biyografisini yazmasını kısa bir süre sonra resmen kabul etti. Henderson'un Shaw üstüne yazdığı kitapların başlıcaları şunlardır: *George Bernard Shaw, His Life and Work* (George Bernard Shaw, Hayatı ve Eserleri) [1911]; *Table Talk of G.B.S.* (G.B.S. ile Masabaşı Konuşmaları) [1929]; *Is Bernard Shaw a Dramatist?* (Bernard Shaw bir Tiyatro Yazarı mıdır?) [1929], *Bernard Shaw - Playboy and Prophet* (Bernard Shaw - Salon Züppesi ve Peygamber) [1923]. (L)

HENDERSON (Arthur), ingiliz siyaset adamı (Glasgow 1863 - Londra 1935). Çalışkan bir sendikacıydı. 1903'te işçi partisinden milletvekili seçildi. Birinci Dünya savaşı sırasında hükümetin siyasetini kuvvetle destekledi. 1915'ten 1917'ye kadar kabinede görev aldı. Macdonald kabinesinde içişleri (1924) ve dışişleri bakanı (1929-1931) oldu, ama işsizlere verilen ödeneklerin indirilmesi üzerine başbakanla arası açıldı. 1932-1933'te Cenevre Silâhsızlanma konferansına başkanlık etti. 1934 Nobel Barış ödülünü kazandı. (L)

HENDERSON (Fletcher), amerikalı zenci caz müzikçisi (Cuthbert, Georgia 1898 - NewYork 1952). Piyanist ve düzenlemeciydi. 1923'te kurduğu büyük caz topluluğunda birçok ünlü çalgıcı görev aldı. (L)

HENDERSON (Robert). Bk. HENRYSON.

HENDERSON (Thomas), iskoçyalı gökbilimci (Dundee 1798 - Edinburgh 1844). Ümit burnu rasathanesi müdürüydü (1832). Daha sonra Calton Hill rasathanesinde başgörevli olarak çalıştı. Gezegenler ve yıldızlar üstüne 60 000 gözlem yayımladı. Centaurus yıldızının paralaksını ilk olarak o ölçtü (1839), bu yıldızın güneşe olan uzaklığını üçte birlik bir yanılma ile buldu. (L)

HÉNDESE i. (ar. *hendese*). *Esk.* Geometri: *Hendesede iki nokta arasındaki en kısa yol düz hat olduğuna göre bunun aksine misal teşkil eden bu çarpıklık...* (H.R. Gürpınar). *Arı, hendeseyi kimden öğrendi ve bülbüllere güzel melodileri kim öğretti?* (Ziya Paşa). || *Mec.* Şekil: *Madem ki deniz ruhuna sır verdi sesinden / Gel kurtul, o dar varlığının hendesesinden* (Yahya Kemal). *Ay aydınlığı, akşam semasında, / Rüyanın, masalların, uykunun hendeseleri* (F. H. Dağlarca). || *Usûl-i hendese*, geometri kitabı. (M)

HENDESEHANE bls. i. (ar. *hendese* ve fars. *hâne*'den *hendesehâne*). Tar. Tanzimat'tan önce açılmış mühendis okulu. (M)

Hendese-i Mülkiye mektebi, Osmanlı imparatorluğu devrinde mühendis yetiştirmek amacıyle açılan okul. XIX. yy.ın sonlarına kadar memlekette belediye ve mimarî işlerde görev alacak mühendis yoktu. Nafia nezareti bu ihtiyacı göz önüne alarak bir mühendis mektebi kurulmasının gerekli olduğunu ileri sürünce padişahın emriyle mektep açıldı (1884).
Mülkiye okullarından ortaokul, lise veya diğer okulları bitirenler, Hendese-i Mülkiye mektebine imtihanla alınırdı. Okul daha evvelden açılmış olan mühendishanenin yanında idi. Hendese sınıfları her bakımdan Mühendishane-i Hümayun'un nezaretine bağlı olduğu için, mühendishane subayları ve öğretmenleri hendese talebelerine ders verirdi. Hendese-i Mülkiye mektebi ilk zamanlarda bütün meslek ve öğrenim kurumları gibi idadî (lise) sınıfları ile birlikte açıldı. Öğretim süresi yedi yıldı. Bunun dördü yüksek öğrenim, üçü idadî öğrenimi için ayrılmıştı. Bu okul ilk mezunlarını 1888 senesinde verdi. Bunlardan ikisi mektepte öğretmen olarak bırakıldı, diğerleri vilâyet başmühendisliklerine, demiryolu komiserliklerine, Nafia nezareti fen memurluklarına tayin edildi. Daha sonra lüzumu kadar talebe yetişince, Hendese-i Mülkiye mektebinin idadî sınıfları kaldırıldı, yalnız yüksek öğretim sınıfları kaldı.
1909 Tarihinde ise okulun adı *Mühendislik mektebi* olarak değiştirildi. (M)

HENDESELİ sıf. (*hendese*'den *hendese-li*). *Esk.* Geometriye uygun olarak yapılmış. (M)

HENDESESİZ sıf. (*hendese*'den *hendese-siz*). *Esk.* Geometriye uygun olmayan. || Şekilsiz, biçimi düzgün olmayan: *Hendesesiz, nispetsiz karışık, fakat mânalı bir yüzü vardı* (F. R. Atay). [M]

HENDESÎ sıf. (ar. *hendese*'den *hendesî*). *Esk.* Geometri ile ilgili, geometriye uygun, geometrik: *Böyle komşu olan saatlerin sayısı çoğaldıkça ceza da hendesî nispetle artıyordu* (A. H. Tanpınar).
— Süs santl. *Hendesî tezyinat*, düz ve eğri çizgilerden meydana gelen süsleme çeşidi.

◆ **Hendesiye** sıf. *Esk.* Hendesî'nin dişili. || *Eşkâl-i hendesiye*, geometrik şekiller. (M)

HENDON, Londra'nın kuzeybatı banliyösünde şehir; 155 800 nüf. Hendon havaalanı, İkinci Dünya savaşı sırasında önemli rol oynadı. (L)

HENDRİCK (Burton Jesse), amerikalı gazeteci (New Haven, Connecticut 1871-New York City 1949). Yale üniversitesinde okudu. New York'ta çıkan *Evening Post* gazetesine girdi. Kısa zamanda güçlü üslûbu ile ilgi çekti. 1905'te *McClure's Magazine*'e geçerek toplumsal ve siyasî konularda yazmağa başladı. 1907'de yayımlanan *The Story of Life Insurance* (Hayat Sigortasının Hikâyesi) adlı yazı serisi o devirde çıkan suçlama yazılarının en ilgi çekicisiydi. Hendrick 1913'te *World's Work*'te çalışmağa başladı. Bu dergi Amerika'nın sanayi alanındaki başarısını olumlu karşılıyordu. Hendrick'in *The Age of Big Business* (Büyük Girişimler Çağı) [1919] adlı yazısı bu görüşü yansıtır. Amiral William S. Sims ile birlikte hazırladığı *Victory at Sea* (Denizde Zafer) [1920] başlıklı yazısı Pulitzer ödülünü kazandı. A.B.D.'li bir diplomatın biyografisi olan iki ciltlik *The Life and Letters of Walter H. Page* (Walter H. Page'in Hayatı ve Mektupları) [1922] adlı eseriyle ikinci Pulitzer ödülünü, Page'in ilk yıllarını anlatan *The Training of an American* (Bir Amerikalının Yetişmesi) [1928] ile de üçüncü ödülü kazandı. Hendrick'in diğer eserleri arasında Andrew Carnegie'nin biyografisi ve A.B.D. Anayasası üstüne yazdığı *Bulwark of the Republic* (Cumhuriyetin Siperi) [1937] vardır. (L)

HENDRİK VAN MECKLENBURG -SCHWERİN (Schwerin 1876 - La Haye 1934), Hollanda prensi (1911-1934). Büyük dük Frederik Frans II'nin küçük oğlu. 1901'de Hollanda kraliçesi Wilhelmina ile evlendi. Bu evlilikten kraliçe Juliana dünyaya geldi. (L)

Hendrik Verwoerd, Güney Afrika'da Oranj nehri üzerinde bulunan büyük baraj. (L)

HENEQUEN i. Gövde lifleri özellikle halat yapımında kullanılan sarısabır bitkisinin (*Agave rigida* veya *sisal*) bir türünün Meksika dilindeki adı. (Bu bitkinin dünya üretiminin hemen hepsini Meksika [Yucatan] sağlar. Madenî kabloların ve plastik elyafı halatların günden güne daha çok kullanılması sonucu henequen'in önemi gittikçe azalmaktadır.) [L]

HENGÂM i. (fars. *hengâm*). *Esk.* Zaman, vakit, mevsim: *Gül devri ayş eyyâmıdır zevk u safâ hengâmıdır / Âşıkların bayrâmıdır bu mevsim-i ferhunde-dem* (Nef'î). || *Hengâm-ı remz*, savaş zamanı: *Gün gibi hengâm-ı remz içre alıp tigin ele / Zulmet-i şeb gibi âdayı girîzan eyledi* (Hayalî). || *Hengâm-ı şita*, kış mevsimi. || *Bi-hengâm* (veya *nâ-be hengâm*), vakitsiz, zamansız.

◆ **Hengâmî** i. *Esk.* Yalnız bir mevsim yaşayan canlı. (M)

HENGÂME i. (fars. *hengâm*'dan *hengâme*). Gürültü patırtı, kavga dövüş: *Geceki hengâmeyi hatırlatan bu sözler beni bir kere daha güldürdü* (R.N. Güntekin). *Bu kanat sesleri, bu hengâme, / Kâh müjde olur kâh kara haber* (C.S. Tarancı). || —*Esk.* Savaş: *Şimdi beş yüz sene geçmiş o büyük hatıralardan; / Elli üç günde o hengâme görülmüş buradan;* (Yahya Kemal). *Hâsılı hep şeref-i talihe mazhar oldu, / Hangi hengâmeye girdiyse muzaffer oldu* (Ziya Paşa). || Zaman, çağ, devir: *Geçer hengâmeler mesud u muzlim; şâturu nâşâd* (Tevfik Fikret). [Bk. HENGÂM.] || Toplantı, cemiyet.
— *Esk. Hengâme-gâh*, toplantı yeri. Kavga zamanı. || *Hengâme-gîr*, kavgacı, gürültücü. Çığırtkanlık ederek ufak tefek şeyler satan kimse. || *Hengâme-girî*, kavgacılık, patırtıcılık. || *Hengâme-i azap*, eziyet, işkence zamanı. (M)

«Okuyan Kadın»
J.J. HENNER'in eseri
Louvre müzesi, Paris

HENGELO, Hollanda'da (Overijsel) şehir, Almanya sınırı yakınında; 62 000 nüf. Dokuma ve besin sanayii. Makine ve elektrik motorları yapımı. Yakınında önemli tuz yatakları. (L)

HENGİST veya **HENGEST** (öl. 488'e doğr.), Thanet adasına (Kent'in kuzeydoğu ucu) yerleşmiş ücretli jut askerleri çetesinin reisi. Briton'ların başı Vortigern ile arası açıldı, onu yenerek Kent ülkesini ele geçirdi (428 veya 450). Bu, Britanya adasında bir anglosakson topluluğunun, tarih bölgeleri belirli ilk yerleşmesidir. (L)

HENÎ sıf. (ar. *heniyet*'ten *henî*). *Esk.* Sindirimi kolay, sağlık için yararlı. (M)

HENİCOPUS i. Tüylü küçük böcek; çiçekler üzerinde yaşar; erkeğinin ayak uçları geniş veya değirmidir. (İlmî adı *Henicopus hirtus*. Kınkanatlıların *malachiidae* familyasından.) [L]

HENİCOSOMA i. Tuhaf görünüşlü böcek; göğsü karinalı, çukur, bacakları uzun, baldır kısmı orak şeklinde ve üzeri derin çukurludur. (Brezilya'da, çürümekte olan maddelerde yaşar. İlmî adı *Henicosoma vespertinum*. Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

HENİE (Sonja), norveçli kadın artistik patinaj şampiyonu (Oslo 1912-ay.y. 1969). On kere dünya şampiyonu oldu (1927-1936 arası). 1928, 1932, 1936 Olimpiyatlarında büyük başarı kazandı. 1936'da profesyonel oldu, birçok filimde oynadı. (L)

HENRİ I
Fransa kralı
Cabinet des Estampes, Paris

HENİOCHUS i. Çok yüksek, yassı gövdeli balık; sırtında ince uzun iplik şeklinde bir dikencik bulunur, boyu 30 sm'yi geçmez. (Sıcak denizlerde yaşayan birkaç türü vardır. Kıllıdişliğiller familyasından.) [L]

HÉNİN-LİÉTARD, Fransa'da Pas-de-Calais idare bölgesinde (Lens idare çevresi) kanton merkezi, bir kömür havzası grubunun ortasında, Lens'in doğusunda; 25 660 nüf. Önemli kömür madenleri. Kok fabrikaları. Büyük termik santral. (L)

HENİT i. (fr. *hainite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum, sodyum, titan ve zirkonyum silikat. (L)

HENRİ II
bir turnuvada öldürücü
bir yara almış olan
Fransa kralı
Tortorel ve Périssin'in gravürü
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

HENRİ IV
XVI. yy. fransız okulu
Versailles müzesi, Paris

HENRİETTE-ANNE STUART
İngiltere kraliçesi
Mignard okulu
Versailles müzesi, Paris

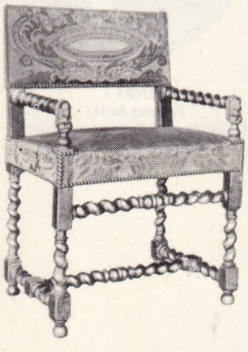

Henri IV koltuğu
Süsleme Sanatları
müzesi, Paris

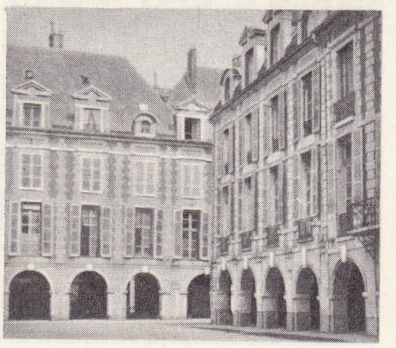

Henri IV üslûbu
Vosges meydanı

HENKEMANS (Hans), hollandalı piyanist ve besteci (La Haye 1913). Pijper'in öğrencisiydi. Dünya çapında bir virtüozdur. Bir senfoni (1934), bir *Partita* (1960), orkestra için *Fantastik Barkarol* (1962) adlı bir eser, konçertolar, dörtlüler, beşliler ve sonatlar besteledi. (L)

HENLE (Friedrich Gustav Jacob), alman anatomi bilgini (Fürh, Bavyera 1809-Göttingen 1885). 1840'ta Zürich'te anatomi ve fizyoloji profesörü oldu, 1844'te Anatomi enstitüsü müdürü olarak Heidelberg'e gitti, Göttingen'de aynı görevi yaptı. Eserleri: *Handbuch der rationellen Pathologie* (Rasyonel Patoloji Elkitabı) [1846-1855]; *Handbuch der systematischen Anatomie* (Sistemli Anatomi Elkitabı) [1855] v.b. İnsan anatomisinin çeşitli ayrıntılarına adını verdi. Bunların en önemlisi, kalp kası damarları arasında görülen ve katılgan doku ile dolu olan Henle yarıkları veya boşluklarıdır. (L)

HENLEİN (Konrad), alman siyaset adamı (Maffersdorf, Liberec yakınları 1898-öl. 1945). Südet Almanları Yurtseverler cephesinin kurucusu (1933). 1935 Seçimlerinde büyük bir başarı kazandı. Bohemya Südet Almanlarının Reich'a katılmalarını sağladı. Südet gauleiter'i oldu (1938), İkinci Dünya savaşında Bohemya'da sivil komiserlik yaptı. Müttefikler tarafından yakalanınca intihar etti. (L)

HENLEİN (Peter), alman zanaatçısı (Nürnberg 1480-ay.y. 1542). Saatteki ağırlıkları bir zenberekle değiştirerek bu âleti taşınabilir hale soktu. 1511'de ilk cep saatini yapan da Hemlein'dır. (L)

Henle kılıfı. Dokubil. Sinir teli demetlerini saran katılgan dokudan pullu zar. (L)

HENLEY (William Ernest), ingiliz yazarı (Gloucester 1849-Woking 1903). Birçok tiyatro oyunu yazdıysa da, daha çok şair olarak tanındı. Şiirlerinde eski anglosakson efsanelerinden etkilendi. Eserlerindeki yurtseverlik duygusu Kipling'in sanatına kaynak oldu. Eserleri: *A Book of Verses* (Şiirler Kitabı) [1888]; sonradan *Londan Voluntaries* adıyle yayımlanan *The Song of The Sword* (Kılıcın Şarkısı) [1892]; *Hawthorn and Lavender* (Akdiken ile Lavanta Çiçeği) [1899]; *For England's Sake* (İngiltere Aşkına) [1900]. (L)

HENLEY-ON-THAMES, İngiltere'de (Oxfordshire) şehir, Chiltern Hills'in doğusunda, Thames kıyısında; 9 100 nüf. Güzel eski şehir. Kilisede Dumouriez'in mezarı. Ünlü kayık yarışlarının hareket noktası. (L)

HENNEBERG (Albert), isveçli besteci (Stockholm 1901). Beş lirik partisyon, senfoniler, uvertürler, süitler, konçertolar besteledi. (L)

HENNEBERG kontluğu, Almanya'da eski kontluk; Hessen, Thüringen, Fulda ve Würzburg toprakları arasında. Henneberg kontları, 1310'da imparatorluk prensleri oldular. Henneberg sülâlesi 1583'te sönünce, toprakları Saksonya-Meiningen dükalarına, Saksonya seçici prenslerine ve Hessen landgrav'larına geçti. Bir kısmı 1815'te Prusyaya geri verildi. (L)

Hennebert belirtisi, aynı adı taşıyan belçikalı kulak hekiminin tanımladığı pnömatik belirti. (Soydan geçme frengiden ileri gelen içkulak iltihabı sırasında görülür. Dış kulak yolunda meydana gelen anî hava basıncı değişikliklerinin göz yuvarlarında sebep olduğu hareketler şeklinde ortaya çıkar.) [L]

HENNEBİQUE (François), fransız mühendisi (Neuville-Saint-Vaast 1842 - Paris 1921). Betonarmede sanayi maddelerinin kullanılmasına öncülük etti. Madenî çember bilezikler ile bağlanmış yuvarlak demirler kullanarak, yapıyı zorlayan dış etkenlerin madenî iskelet ile sıkıştırılmış beton arasında eşit olarak dağıtılmasını sağlayan usulü buldu. İlk betonarme binayı Paris'te Danton sokağında yaptı. (L)

HENNEBONT, Fransa'da Morbihan idare bölgesinde (Lorient idare çevresi) kanton merkezi, Lorient'ın kuzeybatısında; Blavet ırmağı kıyısında; 11 899 nüf. «Flambayant» gotik üslûbunda kilise. Eski surlar; XV. yy. dan kalma kapı. Tersaneler. Çelik sanayii. Tahta işçiliği. Makine yapımı. 1342'de Jean'ın dul karısı Monfort'lu Jeanne burada Blois'lı Charles'ın muhasarasına başarıyle direndi. (L)

HENNEGUY (Félix), fransız hekimi ve biyoloji uzmanı (Paris 1850-ay.y 1928). College de France'ta, öğretmeni Balbiani'nin yerine karşılaştırmalı embriyoloji profesörü oldu (1900). École de Grignon'da zooloji dersleri verdi. Embriyoloji, hücre bilimi ve karşılaştırmalı anatomi çalışmaları yaptı. Eserleri: *Leçons Sur La Cellule* (Hücre Üstüne Dersler) [1896]; *La Vie Cellulaire* (Hücresel Hayat) [1903]; *Les Insectes* (Böcekler) [1904]. Balbiani ve Ranvier ile, *Les Archives d'Anatomie Microscopique* (Mikroskopik Anatomi Arşivi) adlı aylık bir dergi çıkardı. Histoloji tekniğinde ustaydı. (L)

HENNEPİN (Louis), fransız gezgini ve Saint-François tarikatı misyoneri (Ath 1640-Utrecht 1700'e doğr.) 1679'da La Salle'in tertiplediği bilimsel geziye katıldı. Bir başka gezisinde Mississippi nehrini, Wisconsin ile birleştiği yerin yukarı kesiminden başlayarak kaynağına kadar inceledi. 1682'de Avrupa'ya döndü, Hollanda'da yerleşti. Eserleri: *Description de la Louisiane* (Louisiana'nın Tasviri) [1683]; *Nouvelle Découverte d'Un Très Grand Pays Situé Dans l'Amérique* (Amerika'da Çok Büyük Bir Ülkenin Yeniden Keşfi) [1679-1698]. (L)

HENNEQUİN (Jules Nicolas), fransız cerrahı (Treémens, Lorraine 1863-Paris 1901). Kırık tedavisinde önemli ilerlemeler sağlayan doğrultucu ve bağlayıcı âletler yaptı. Bu âletler bugün de kullanılmaktadır. (L)

HENNEQUİN (Philippe Augustin), fransız ressamı ve oymacısı (Lyon 1762-Leuze, Tournai yakınları 1833), David'in öğrencisi idi. Önce Roma'da, sonra Paris ve Lyon'da devrimci harekete katıldı; Babeuf olayına karıştı. Önemli eserleri: 4 *Temmuz* 1790 *Federasyonu; Fransız Halkının Zaferi veya 10 Ağustos; Napolyon Boulogne Kampında ve Piramitler Savaşı* (Versailles müzesi), *Fransız Herkül* (Louvre). David'i sürgünde yalnız bırakmadı. Tournai Resim akademisi yöneticisi oldu (1842). Taşbaskılar, ofortlar da yaptı. — Torunu ALFRED, belçikalı oyun yazarı (Liège 1842-Saint-Mandé 1887). fransız uyrukluğuna geçti. Bazen tek başına, bazen ortaklaşa yazdığı eğlendirici ve hareketli eserlerinin en ünlüsü *Le Proces Veauradieux*'dür (Veauradieux Duruşması) [1875]. —MAURİCE, Alfred'in oğlu, fransız oyun yazarı (Liège 1863-Montreux 1926). Önce gazetecilik yaptı, sonra tek perdelik *L'Oiseau Bleu* (Mavi Kuş) oyunuyle tiyatroya geçti. Özellikle Nouveautés ve Palais-Royal tiyatrolarında birçok komedisi ve vodvili oynandı: G. Feydeau ile *Le Système Ribadier* (Ribadier Sistemi) [1892]; P. Veber ile *Vous n'Avez Rien à Déclarer?* (Bildirilecek Hiçbir Şeyiniz Yok mu?) [1906]. (L)

HENRİ III, XVI. yy. fransız okulu
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

HENNEQUİN Brugge'li. Bk. JEAN *Brugge'li.* (L)

HENNER (Jean-Jacques), fransız ressamı (Bernwiller, Yukarı Ren 1829 - Paris 1905). Drolling'in öğrencisiydi. 1857 Yılında Roma ödülünü kazandı. Ününü sağlayan *Yatan Kadın* adlı tablosunu 1869'da sergiledi. Eserleri Louvre'da (*Astronom Janssen* ve *Albay Le Cler*'in portreleri; *Suzan Banyoda; Okuyan Kadın; İdil*) ve Paris'te kurulan özel müzededir. (L)

HENNİNGSEN (Karl Ferdinand), alman asıllı iskoçyalı asker (öl. A.B.D. 1877). Tory partisi liderlerine bağlıydı. 1843'te İspanya'ya giderek krallık ordusuna girdi, orada *Zumalacarregui* kumandasında savaştı, yüzbaşılığa kadar yükseldi. 1835 Yazında yurduna döndü. 1837'de yeniden naiplik kuvvetlerine katıldı. Kısa bir süre sonra Rusya'da (Dağıstan) Şamil'in kuvvetlerine kar-

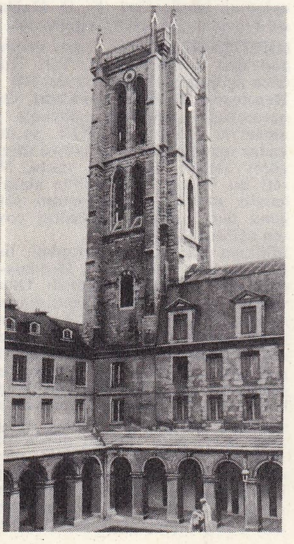

Henri-IV
Riseri
Clovis
kulesi

Foto. LAROUSSE

HENRY V National Portrait gallery, Londra

şı savaştı. 1849'da Macaristan'da Kossuth'un hizmetine girdi ve onunla A.B.D.'ye kaçtı. A.B.D.'de eşkiya Walker'ın güvenini kazandı, tuğgeneral rütbesiyle onun Orta Amerika'daki savaşlarında yaverlik yaptı. Amerikan iç savaşında Kuzeylilere karşı savaştı. (L)

HENNİQUE (Léon), fransız yazarı (La Basse-Terre, Guadeloupe 1851-Paris 1935). Genç yaşta Fransa'ya gitti, natüralist okulun çalışmalarıyle ilgilendi, *Soirées de Medan* yazarlarına katıldı (1880), bu dergide *l'Affaire du Grand Sept* (Büyük Yediler Olayı) adlı bir hikâyesi yayımlandı. Zola'nın ve Goncourt kardeşlerin arkadaşıydı (Goncourt akademisinin ilk üyelerindendir). Serbest tiyatronun kurulmasıyle ilgili çalışmalara da katıldı. Romanları: *La Dévouée* (Candan Bağlı) [1878]; *Elisabeth Couronneau* (1879); *Benjamin Rozès* (1881); *l'Accident de M. Herbert* (Bay Herbert'in Başına Gelen) [1884]; *Poeuf* (1887); *Un Caractère* (Bir Karakter) [1889]; *Minnie Brandon* (1899). Oyunları: *l'Empereur d'Assoucy* (Assoucy İmparatoru) [1879]; *Esther Brandès* (1887); *Jacques Damour* (1887). Zola'nın etkisinde yazdığı *La Mort du Duc d'Enghien* (Enghien Dükünün Ölümü) [1888]; *Amour* (Aşk) [1890]; *l'Argent d'Autrui* (Başkasının Parası) [1893]. Pantomimleri: Huysmans ile *Pierrot Sceptique* (Kuşkulu Serçe) [1881]; *Chronique du Temps Qui Fut la Jacquerie* (Jacquerie'yi Oluşturan Zamanın Kroniği) [1903]. (L)

HENNUYÈRE (LE), Orta Hainaut'nun (Belçika) bir kısmı. (L)

HENOCH (Edvard Heinrich), alman çocuk hastalıkları hekimi (Berlin 1820-Dresden 1910). Bir çocuk hastalıkları okulu kurdu. Çocuk hastalıklarının teşhisi konusunda önemli çalışmalar yaptı. Kızıla yakalanmış küçük çocuklarda görülen kangrenli anjin, Bergeron veya Bergeron-Henoch hastalığı diye bilinen histerik kora ve çocuklarda görülen purpura hastalıkları Henoch'un adıyle anılır. (L)

HENOTEİZM i. (fr. *hénothéisme*'den). İlkel bir din anlayışı. Bu anlayışa göre, en yüksek sayılan bir tanrının yanı sıra daha başka tanrıların da varlığı kabul edilir. (L)

HENOTİKON i. yun. k.). İmparator Zeno tarafından, 482'de, papalık vekili Akakios'un telkiniyle, monofizitlerin çekişmelerine son vermek ve din birliğini (*enosis*) sağlamak amacıyle yayımlanan resmî bildiri. (Bütün imparatorluğa hitaben yayımlanan ve İznik konsilinin kararlarına bağlanan, ama bazı hassas noktalarda kesin bir tutum ortaya koymayan bu bildiri hiç kimseyi hoşnut etmedi. Papa Felix III, Akakios'u görevinden aldı. Bu, Bizans'ta ilk din ayrılığının başlangıcı oldu.) [L]

HENRİ I (1008-Vitry-aux-Loges, Orléans yakınları 1060), Fransa kralı (1031-1060), Sofu Robert II'nin oğlu. Kardeşi Robert, onun krallığına, Eudes de Blois'nın teşvikiyle itiraz etti. Bunun üzerine Henri I, kardeşini Bourgogne'a sürdü (1032), Eudes'e karşı Normandiya düküyle anlaştı. Bu anlaşma gereğince düke fransız Vexin'ini bıraktı. O sıralar daha tahta geçmemiş olan Fatih William I'in vasisi oldu ve onu baronlarına karşı destekledi. Bir süre sonra onunla bozuştu, Anjou kontu Geoffroi Martel ile yaptığı ittifaka rağmen yenildi (Mortemor 1054; Varaville 1058). İmparator Heinrich III ile İvols'da karşılaştı (1043). İkinci evliliğini Kiev büyükprensi Yaroslav I'in kızı Anna ile yaptı. (L)

HENRİ I LUSİGNAN'LI (Lefkoşe 1217-ay.y. 1233), Kıbrıs kralı (1218-1253). Babası Hugues I'den boşalan tahta geçti, amcaları Philippe ve İbelin'li Jean'ın gözetimi altında saltanat sürdü. Reşit olunca, kendisini boyunduruk altında tutmağa çalışan Federico II'nin askerî gücünden kurtuldu. Bir haçlı seferi düzenleyen Saint-Louis'ye yardım etti, onunla Mısır'a kadar gitti. (L)

HENRİ II (Saint-Germain-en-Laye 1519-Paris 1559), Fransa kralı (1547-1559). François I'in ve Claude de France'ın oğlu, Orléans dükü. Madrid antlaşması gereğince rehine olarak İspanya'da tutuklu kaldı (1526). Ciddî ve dindardı; ne babası gibi kültürlü, ne de onun gibi zekiydi. Cathérine de Médicis ile evlendi (1533), on çocuğu oldu. Kraliçe Diane de Poitiers'nin gittikçe artan etkisi altında kaldı. Katolikliği Reform'a karşı savundu, parlamentolarda ateşli gruplar kurdu, 1551'de Châteaubriant buyrultusunu yayımlayarak sansürden geçmeyen kitapların okunmasını ve Cenevre ile ilişkiler kurulmasını yasakladı. Guise'lerin etkisiyle İngiltere'ye karşı harekete geçti, Mary Stuart'ı tahttan indirmek ve Boulogne'u geri almak için sefer düzenlendi. Karl V'e karşı Türklerden yardım istedi; kaptanıderya Sinan Paşa kumandasındaki osmanlı donanması Akdeniz'e çıktı; fakat fransız donanmasının gözükmemesi üzerine geri döndü (1552). Henri II alman protestan prensleriyle Chambord antlaşmasını imzaladı (ocak 1552); bu antlaşma onu imparator naibi olarak Metz, Toul ve Verdün'ü işgal etme hakkını veriyordu. Henri II, buraları ele geçirmek için bir «Almanya yolculuğu»na çıktı (1552). Karl V, Guise'li François'nın savunduğu Metz'i kuşattıysa da bir sonuç alamadı (1553). Artırılan vergiler yetersiz olduğu için, Lyon'lu bankerlerden borç para alındı. Lyon yöneticisi kardinal Tournan halka yardım çağrısında bulundu (1555), bu çağrı üzerine epeyce para toplandı; Henri II, Guis'li François'yı, çok pahalıya gelen bir «Napoli yolculuğu»na yolladı; bu sefer, Karl V ile Montmorency arasında tasarlanan barışı suya düşürdü. Süregiden savaşlar hazineyi iflâsa sürükledi. Bu sırada protestanlarla savaşmağa kalkan Henri II, Cateau-Cambrésis barış antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.

Günden güne yayılan Calvin'cilikle, mezhep çekişmeleri doruğuna ulaştı ve Calvin'ciliğe paralel olarak sanat ve edebiyatta Rönesans, sarayın da desteğiyle gelişti.

Henri II, kızı Elizabeth de France'ın evlenmesi şerefine düzenlenen bir turnuvada, Montgomery'nin mızrağıyle ağır yaralandı, 10 temmuz 1559'da öldü. (LM)

HENRİ II LUSİGNAN'LI (1271-Strovills 1324), Kıbrıs kralı (1285-1324) ve Kudüs kralı (1285-1324), Lusignan'lı Hugues III'ün oğlu. 1285'te kardeşi Jean I'in yerine geçti, Tir'de Kudüs kralı tacını giydi. Krallığı Akkâ'da da tanındı (1286). Henri II geri zekâlıydı. Mısır Memlûklarının Kudüs'ü ele geçirmesine engel olamadı (1291). Önce hapsedildi (1306), sonra kardeşi Amalricus tarafından Kilikya'ya sürüldü (1310), aynı yıl öldürüldü. (L)

HENRİ III (Fontainebleau 1551 - Saint-Cloud 1589), Fransa kralı (1574-1589), Valois hanedanının son temsilcisi, Henri II ile Catherine de Médicis'nin oğlu. Asıl adı Alexandre idi, fakat Henri diye tanındı. Anjou dükü, geçici olarak da Orléans dükü oldu. Catherine'in en sevgili oğluydu. Tümgeneral rütbesiyle Jarnac ve Moncontour'da savaştı (1569). Catherine'in seçici prensleri satın alarak Polonya tahtına çıkarttığı Henri (1573), başarısız geçen bir saltanat döneminden sonra Polonya'dan Fransa'ya kaçtı ve Lorraine'li Louise ile evlendi (şubat 1575).

Zeki ve kültürlü olmakla birlikte, sağlık durumunun bozukluğu yüzünden dengesizdi; kör inançlara yönelen aşırı bir dindarlıktan ahlâk dışı davranışlara kadar her türlü davranışı gösterebiliyordu. Kararsız kişiliği yüzünden, mezhep kavgalarıyle sarsılan krallığın işlerini yürütmekte zorluk çekiyordu. Hazine iflâs durumundaydı. Mayıs 1576'da imzaladığı Monsieur barışıyle ve onu takip

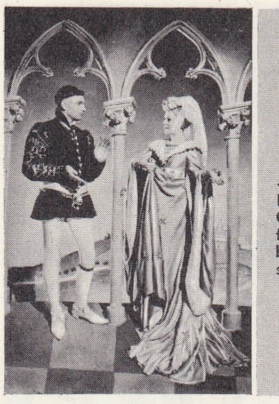

«Henry V» Laurence Olivier'in filminden bir sahne

eden Beaulieu buyrultusuyle, «heguenost» denen reformcu protestanlara inanç serbestliği tanıdı. Bu arada birçok iktisadî tedbir uyguladıysa da, başarıya ulaşamadı.

Henri III'ün çocuğu yoktu. Alençon dükü olan erkek kardeşi de ölünce (haziran 1584), Navarra'lı Henri'yi kendine halef seçti; bu durum karışıklıklara yolaçtı. Karışıklıklar o derece arttı ki, sonunda, Paris halkı «Barricades» gününde (12 mayıs 1588) Henri III'ü Paris'ten kaçmak zorunda bıraktı. Henri III, Blois'da topladığı «Etats Généraux»nun muhalefetiyle karşılaşınca yeni tedbirler alacağını bildirdi. O sırada Paris'teki Onaltılar konseyi. kralı tahtan indirme kararı aldı. Henri III, Paris'i Navarra'lı Henri ile kuşatırken rahip Jacques Clément tarafından hançerlenerek öldürüldü (1 ağustos 1589).

— İkonogr. Henri III'ün Clouet veya Jean Decourt okulu ressamlarınca yapılmış karakalem portrelerinden başka, yağlıboya portreleri, Germain Pilon tarafından yapılmış bir madalyası ve bir madalyonu vardır. (L)

HENRİ IV (Pau şatosu 1553-Paris 1610), Navarra (1562-1610) ve Fransa (1589-1610) kralı, Bourbon'lar hanedanının ilk hükümdarı, Navarra kralı Antoine de Bourbon ile Jeanne d'Albert'in oğlu. Annesinin ölümü üzerine Navarra tahtına tek başına oturdu (1572). Catherine de Médicis, barışmak için, onu kızı Marguerite de Valois ile evlendirdi (1572). Protestanlarla katolikler arasındaki mezhep çekişmelerinin yarattığı çatışmaları önlemeğe çalışırken birkaç defa mezhep değiştirdi. 1589 Ağustosunda Henri III'ten boşalan tahta geçti. Birçok savaşa girdi. 1593 Temmuzunda Protestanlığı bırakarak yeniden katolik oldu. Din kavgalarına son vermek için Nantes fermanını (13 nisan 1598) yayımlayarak inanç serbestliği tanıdı; bu fermanı Paris parlamentosuna da onaylattı. Henri IV, otoriter olmakla birlikte, kin tutmayan, basit, hoşgörür bir kişiydi; bu yanıyle insanları kendine yaklaştırmayı bildi. Öte yandan, hiç bir şeye aldırış etmeyen yanıyle, kaba konuşmasıyle, serüvenlerle dolu özel hayatıyle hoşnutsuzluk yarattı.

1598'den sonra krallık otoritesini sıkı bir şekilde yeniden kurmağa, Fransa'ya protestanların da yardımıyle yeni bir düzen

HENRİETTE-ANNE DE FRANCE
Nattier'nin eserinden detay
Versailles müzesi, Paris

HENRİETTE-MARİE DE FRANCE
Van Dyck'ın eseri
Pitti sarayı, Floransa

Gemici HENRIQUE
XV.yy. minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

«Henry VIII'in Douvre'a çıkışı»
Holbein le Jeune'den
Bouterwerk'in kopyası
Versailles müzesi, Paris

HENRY III
Westminster manastırı

HENRY IV
Canterbury katedrali

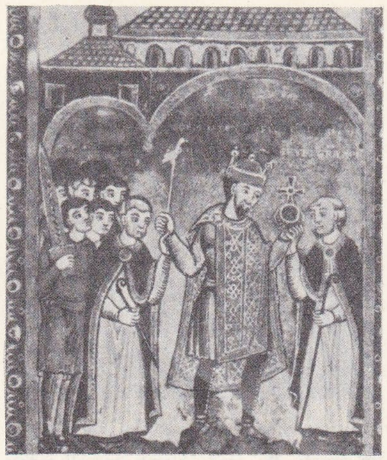
HENRY III iki başrahip arasında, minyatür

getirmeğe çalıştı. Başbakanı yoktu, sadece danışmanlarla çalıştı. Eyalet yöneticileri üstünde otorite kurdu. Perişan durumda bulunan tarımı yeni tedbirlerle kalkındırma yolunu tuttu. Sanayide lüks maddeler üretimini teşvik etti, böylece ihracatın arttırılmasını sağladı. Fransa'nın birçok şehrinde, halı, silâh, kumaş ve cam üretimini geliştirdi. Bayındırlık alanında da birçok yeniliğe girişti. Fransızların denizaşırı ülkelere açılmasına, bu arada Québec'in kurulmasına (1608) yardımcı oldu.

İspanya'ya savaş açmak için Marie de Médicis'i naipliğe getirmesi hoşnutsuzluklar yarattı. Fransa'yı din kavgalarından kurtarma yolunda büyük çabalar harcamış olan Henri IV, fanatik bir katolik olan Ravaillac tarafından bıçaklanarak öldürüldü (14 mayıs 1610).

— İkonogr. Henri IV'ün portrecisi Pourbus tarafından yapılan resimleri, Pau, Grenoble, Toulouse ve Versailles müzelerinde ve Louvre'dadır. Rubens, *Marie de Médicis'nin Hikâyesi* adlı büyük eserinde Henri IV'ü de canlandırdı. Henri IV ile ilgili daha birçok sanat eseri vardır. (L)

Henri IV üslûbu. Henri IV, özellikle saltanatının sonlarına doğru, yıkılan ülkeyi iktisadî düzene kavuşturmak için güzel sanatlara önem verdi. Paris'te Vosges ile Dauphine alanları bu dönem mimarîsinin güzel örnekleridir. Bu ağırbaşlı mimarîde taş ve tuğla bir arada kullanılır. Henri IV. halıcılığı da geliştirmeğe çalıştı: halılarda resim sanatı bütün incelikleriyle canlandırıldı; geniş halı kenarları, girlandlar, arabeskler ve masklarla süslendi. Henri IV üslûbunda yapılan koltuklar yüksektir, derin olmaktan çok geniştir, düz çizgilerle ince ince işlenmiştir. Oturma ve dayanma yerleri, kabartılmış ve yaldızlanmış deriyle süslüdür. (L)

HENRİ (Robert), amerikalı ressam (Cincinnati, Ohio 1865-New York 1929). «Çöp Kutusu okulu» diye de anılan Sekizler grubundandı. Bu grup ressamlarının eserleri

İngiltere kralı **HENRY VI**
Fransa kralı olarak taç giyiyor
Bibliothèque Nationale, Paris

halkı şaşırttı. Henri önce gazetecilik yaptı, Philadelphia Press'te çalıştı. Paris'te Ecole Nationale Supérieur des Beaux-arts'da okudu. Eserleri New York Şehir müzesinde, Washington Corcoran galerisinde, Chicago Sanat enstitüsünde ve Pittsburgh Carnegie enstitüsündedir. (L)

HENRİ Andely'li, XIII. yy.da yaşamış Normandiya'lı olduğu sanılan şair «*Aristoteles Lai'si*» adlı alegorik ve satirik bir şiiri, Paris ve Orléans okulları arasında süregiden pedagojik çatışmaları anlatan «*Yedi Sanatın Savaşı*» ve Fransa'nın şarapçılığıyle ilgili olarak «*Şaraplar Savaşı*» adlı eserleri vardır. (L)

HENRİCİA i. Çeşitli denizlerde rastlanan denizyıldızı. (Atlas okyonusu kıyılarında rastlanan *Henricia sanguinolenta genellikle* güzel kırmızı renkte olur.) [L]

HENRİ DE FLANDRE ET HAİNAULT (Valenciennes 1174 - Selânik 1216), ikinci doğu latin imparatoru (1206-1216). Doğu latin imparatoru olarak taç giyen (1204) ağabeyi Baudouin IX ile 4. Haçlı seferine katıldı. Baudouin IX, Edirne savaşında (1205) Bulgar çarı Kaloyan'a esir düşünce, Henri naiplik görevini yüklendi. Ağabeyinin ölüm haberi gelince 20 ağustos 1206'da taç giydi. Siyasî ve dinî alanda latin ve bizanslı din adamlarını birleştirmeğe çalıştı, bu yüzden papa Pelagius'un temsilcisiyle çatıştı. Daha sonra, imparatorluğu savunmak için Bulgarlara karşı harekete geçti (Selanik [1207] ve Philippopolis [1208] zaferleri), Epir Bizanslılarına saldırdı, 1207'de Mikhael I Melek'e baş eğdirdi, daha sonra Nikaia Bizanslılarıyle ve imparatorları Theodores I Laskaris ile savaştı (Pegai [1211] ve Luparkos [1214] savaşları). Latin imparatorluğunun gerçek kurucusu odur. (L)

HENRİ de Valenciennes, XIII. yy. fransız kronikçisi. 1207-1216 Arasında yazdığı *Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople* (İstanbul'lu İmparator Henri'nin Hayatı) adlı eseri bitmemiştir. Bu eser doğu latin imparatoru Flandre'lı Henri'nin saltanatını incelemek istiyenler için önemli bir kaynaktır ve Villehardouin ile Robert de Clari'nin eserleriyle tamamlanmıştır. (L)

HENRİ Dinant'lı, Liège'li kışkırtıcı (öl. Valenciennes 1260). Liège belediye başkanıyken piskopos Gelderland'lı Henri'ye ve Liège prensliği burjuvalarına karşı Dinant, Sain-Trond, Hoei ve Thuin Halk federasyonunu kurdu. Brabant dükü ve Hollanda kontunun müdahalesi üzerine Liège'den gitmek zorunda kaldı (1225). Yeni olaylar çıkınca tekrar Liège'e geldi (1257). Sürgün edildi, ömrünü Flandre'lı Marguerite'in sarayında geçirdi. (L)

HENRİETTE - ANNE DE FRANCE, fransız prensesi (Versailles 1727 - ay.y 1752). Louis XV'in en çok sevdiği kızı. İkiz kız kardeşi Louise Elisabeth'in evlenmesinden sonra ona *İkinci Madam* veya *Madam Henriette* adı verildi. Louis XV onun Chartres dükü ile evlenmesini yasaklayınca büyük bir üzüntüye düştü. (L)

HENRİETTE-ANNE STUART, Orléans düşesi. **İngiltere'li Henriette** denir. (Exeter 1644-Saint-Cloud 1670), İngiltere kralı Charles I ile Fransa'lı Henriette-Marie'nin kızı. 1661'de Louis XIV'ün kardeşi Orléans'lı Philippe ile evlendi ve sarayda «Madame» unvanını aldı. Güzel ve hafifmeşrepti. Dedikoduyle vakit geçirdi, bu yüzden kocasıyle çok çabuk arası açıldı. Louis XVI'ün sırdaşıydı, onun tarafından Dower antlaşmasını görüşmekle görevlendirildi (1670). Anî ölümü, zehirlenerek öldürüldüğü kuşkusunu uyandırdı. Bossuet'nin onun ölümüyle ilgili yazası ünlüdür.

— İkonogr. Mignard, prensesin portrelerini yaptı (Chantilly Londra Millî galerisi, Darmstadt). [L]

HENRİETTE - MARİE DE FRANCE, fransız prensesi (Paris 1609-Bois-Colombes 1669), Henri IV ile Marie de Medicis'nin kızı, Charles I ile evlendi. Sevimli ve çekici bir kadındı, otoriter ve kararsız bir kişiliği vardı. Katolikti, fakat ingiliz dindaşlarına yardım konusunda beceriksiz kaldı. Charles I'in uzlaşma çabalarını engelledi, böylece görüşmelerin çıkmaza girmesine ve iç savaşın patlamasına yolaçtı. Krallığın davasını anlatmak için Fransa ve Hollanda'ya gitti (1642 -1643) Hollanda'da «Stathouder»i kendi ta-

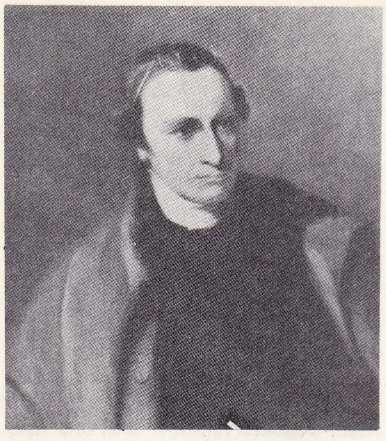
Patrick **HENRY,** Thomas Sully'nin eseri (1815)

rafına çekmeyi başardı. Temmuz 1644'te Fransa'ya sığındı. Kocasını kurtarmayı başaramadıysa da (Charles I, 1649'da idam edildi), oğlu Charles II'nin tahta çıktığını görmek (1660) ve küçük kızı Henriette'i dük Orléans'lı Philippe ile evlendirmek (1661) mutluluğuna erişti. Onun ölüm nutkunu Bossuet okudu. (L)

HENRİ Gand'lı, Goethals de denir, flaman ilâhiyatçısı (Gand 1217?-Tournai 1293). Hayatı üstüne çok az bilgiye sahibiz. 1276'da Brugge başdiyakosu, 1277'de ilâhiyat doktoru olduğu biliniyor. Paris'te üniversite çevrelerinde, din kurallarına uyanlarla uymayanlar arasındaki çekişmelerde önemli rol oynadı. Birey, öz ve varoluşu, tözün biçimi, bilgi kuramı, iradenin işlevi gibi konuları işleyen çok özel bir felsefe sistemi kurdu. Genellikle Aquino'lu Tommaso'nun ve Duns Scot'un görüşleriyle çatıştı. Honorius IV ve Güzel Philippe ona çeşitli görevler verdiler. Bir *Quodlibeta* (Genel Görüşler), bir de *Summa Theologica* (İlâhiyat Kitabı) yazdı. (L)

HENRİJEAN (François), belçikalı hekim ve fizyolog (Spa 1860-öl. 1932). Liège Tıp fakültesinde farmakodinami profesörü oldu (1904). kalp ilaçları ve kalp fizyolojisi konusunda incelemeler yaptı. *Antisepsie* (Antisepsi) [1887], *Traité de Pharmacodynamique* (Farmakodinami İncelemesi), *Le Coeur et les Médicaments Cardiaques* (Kalp ve Kalp İlâçları) adlı eserleri yayımladı. (L)

HENRİOT (Emile), fransız yazarı ve edebiyat tenkitçisi (Paris 1889 - ay.y. 1961). Henri Maigro'nun oğlu. Önce bir şiir kitabı yayımladı: *La Flamme et Les Cendres* (Alev ve Küller) [1909]. Çok sayıda ve çok çeşitli türlerde eser veren Henriot, birçok roman (*Aricie Brun ou les Vertus Bourgeoises* [Esmer Aricie veya Burjuva Erdemleri], 1924), denemeler, gezi yazıları (*En Provence* [Taşrada], 1932; *Beautés du Brésil* (Brezilya'nın Güzellikleri], 1947); şiirler (*Les Jours Raccourcissent* [Günler Kısalıyor], 1954), otobiyografik hatıralar (*Au Bord du Temps* [Zamanın Kıyısında], 1958; *On n'est pas Perdil sur la Terre* [Yeryüzünde kaybolmuş Değiliz]; 1960) yazdı. Tarihî eserlerinin ve edebiyat tenkitlerinin çoğunu, *Courrier Littéraire* (Edebiyat Postası) [1922-1959] adı altında yayımladığı bir dizi kitabında topladı. *Monde*'da yazdığı kroniklerde yaşayan yazarları yargılarken, eski eserleri inceleyişindeki beğeni sağlamlığını ve bağımsızlık anlayışını gösterdi. 1948-1961 Arasında Alliance Française'in başkanlığını yaptı. (L)

HENRİOT (Philippe), fransız siyaset adamı (Reims 1889 - Paris 1944). Aşırı sağcı militandı; 1932 ve 1936'da Bordeaux milletvekili seçildi. 1940 Haziranındaki Fransa bozgunundan sonra Almanlarla işbirliği siyasetinin ateşli taraftarlarından biri oldu. Ocak 1944'te, Laval hükûmetinde istihbarat bakanı olarak görev aldı. Radyo'da, Müttefiklere ve Direniş teşkilatı çatan çok sert konuşmalar yaptı. Direniş teşkilâtı tarafından idama mahkûm edildi ve Kurtuluş'tan az önce cezası infaz edildi. (L)

HENRİQUE Bourgogne'lu (Dijon 1057'ye

Foto Boudot-Lamotte, Howgrave-Graham (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica; Encyclopedia Americana

doğr. - Astorga 1114), Portekiz kontu (1097 - 1114), Bourgogne dükü Robert I'in torunu. İspanya'da Magrıpluları yenerek Castilla ve Leon kralı Alfonso VI'nın evlilik dışı kızı Teresa ile evlendi, böylece Tajo ve Mino arasında kalan Portekiz kontluğunu elde etti. Alfonso ölünce, bağımsızlığını ilân etti (1109) ve Portekiz'in temellerini attı. (L)

HENRİQUE Gemici, portekizli prens (Porto 1394-Sagres 1460). Portekiz kralı Joao I'in, Ceuta'nın zaptından sonra çocuk yaşta şövalye ilan edilen (1417) oğlu. Sahra'da yaşayan karaderili halkları aramağa ve onlar arasında Hıristiyanlığı yaymağa gitti; ona *Gemici* denmesi bu yüzdendir. Saint - Vincent burnunun güneydoğusunda bulunan Sagres'da *Villa do Infante* (Çocuğun Köşkü) adlı bir ikmal merkezi kurdurdu, Afrika kıyılarının keşfi için yapılan seferler buradan yürütüldü. Yalnız bir defa, Gemici Henrique'in Tanca'ya yaptığı başarısız sefer sırasında kesilen bu keşif çalışmalarıyle Portekizliler Madera (1418), Asor Adaları (1432 - 1457), Rio de Oro (1436), Arguin adası (1443) ve Senegal'e (1445) ayak bastılar. Portekizlilerin keşif seferleri Henrique'in ölümü üzerine (1460) bir süre aksadı. «Portekiz'de araştırmaların koruyucusu» diye anılan Gemici Henrique, Lizbon'daki sarayını üniversiteye bırakmıştı. Batalha'da gömülüdür. (L)

HENRİQUE Kardinal (Lizbon 1512-Almeirim 1580), Portekiz kralı (1578-1580), kral Büyük Manuel I'in oğlu. Büyük engizitör (1539), Evora piskoposu (1540) ve Lizbon kardinali (1565) oldu. Engizisyon mahkemelerinin sayısını artırdı, Goa'da bir engizisyon mahkemesi kurdu (1560). Don Sebastiao'nun ölümü üzerine tahta geçti (5 ağustos 1578). Veraset meselesine bir çözüm getiremedi. Ölümünden sonra Costes, İspanya'lı Felipe II'yi krallığın vârisi yaptı. (L)

HENRİQUEZ URENA (Pedro), dominikli dil uzmanı ve edebiyat tenkitçisi (Santo Domingo 1884-La Plata, Arjantin 1946). A.B.D. ve Meksika'da öğrenim gördü. Sonra, A.B.D. ve Latin Amerika üniversitelerinde, özellikle Buenos Aires'te öğretim üyeliği yaptı. Başlıca eserleri şunlardır: *Apuntaciones Sobre la Novela en America* (Amerika Romanıyle İlgili Notlar) [1927]; *La Versificacion Irregular en la Poesia Castellana* (Castilla Şiirinde Serbest Nazım) [1933]; *Las Corrientes Literarias en la America Hispana* (İspanyol Amerikası'nda Edebiyat Akımları) [1949]; *Sobre el Problema del Andalucismo Dialectal de America* (Amerika'da Endülüs Lehçesinin Problemleri Üstüne) [1932]. — Kardeşi MAX (Santo Domingo 1885-öl. 1968), Santiago de Cuba öğretmen okulunda öğretmenlik yaptı. *Anforas* (Anforlar) [1914], *Transferencias* (Transferler) [1930] adlı şiir kitapları ve *El Ocaso de Dogmatismo Literario* (Edebî Dogmatizmin Batışı) [1919], *Rodo y Ruben Dario* (Rodo ve Ruben Dario) [1919], *El Retorno de los Galeones* (Kalyonların Dönüşü) [1930], *Poetas Cubano de Expresion Francesa* (Fransızca Yazan Kübalı Şairler) [1941], *Breve Historia del Mo dernismo* (Modernizmin Tarihçesi) [1954], *De Rimbaud a Quasimodo* (Rimbaud'dan Quasimodo'ya) [1957] adlı inceleme kitaplariyle Küba kültürünü geniş ölçüde etkiledi. (L)

HENRİ-ROBERT (Robert HENRİ, — denir), fransız avukatı (Paris 1863 - ay.y. 1936). 1913'te Paris barosu başkanı seçildi. Eserleri: meslek psikolojisiyle ilgili *l'Avocat* (Avukat) [1926], *Malesherbes* (1928), *Les Grands Procès de l'Histoire* (Tarihin Büyük Davaları) [1923'ten sonra]. (Bu son eserini meydana getiren bir dizi kitapta Marie-Stuart, Quinze-Mars, Fouquet, Demir Maske, Charlotte Corday, Enghien dükü, Mme Lafarge gibi ünlü davaları anlattı.) [L]

HENRY i. (amerikalı fizikçi *J. Henry*'nin adından). Metrol. Elektrikte özindükleme katsayısı birimi (sembolü: H); 1 henry, kapalı bir devreden geçen elektrik akımı 1 amper değiştiği zaman, içinde 1 volt'luk bir elektromotor kuvveti meydana gelen devrenin özindükleme katsayısıdır: *Elektromagnetik C.G.S. sisteminde, özindükleme katsayısı birimi* 10^{-9} *henry'dir.* (L)

HENRY, fransız astronomlar ailesi. — PAUL (Nancy 1848 - Montrouge, Seine 1905) ve kardeşi PROSPER (Nancy 1849 - la Vanoise, Savoia 1903) Charcornac'ın başladığı gök haritasını sürdürmekle görevlendirildiler. Çalışmaları sırasında on dört küçük gezegen keşfettiler. 1882'de iki kardeşe, Venüs'ün Güneş üzerinden geçişini Midi tepesinden gözlemlemek görevi verildi. Uyguladıkları fotoğraf yönteminin başarılı olması üzerine astronomlar, gök haritasının hazırlanmasında bütün ülkelerdeki rasathanelerin görev almasını kararlaştırdılar. Paris rasathanesine tayin edilen Henry kardeşler, optik araç camlarının kesilmesinde ve perdahlanmasında büyük bir ustalık kazandılar. (L)

HENRY I Beauclerc (Selby, Yorkshire 1068 - Gisors yakınları 1135), İngiltere kralı (1100 - 1135). William I Fatih'in dördüncü oğlu. Meulan kontu Robert ile Salisbury piskoposu Roger'in yardımıyle yasama alanında önemli bir işe girişti, unvan verilmesi konusunda krallığı kilise ile karşı karşıya getiren anlaşmazlığa bir sözleşmeyle son verdi (1107). İngiliz fief'leriyle Normandiya fief'lerini ayırarak, feodal güçler arasındaki savaş tehlikesini azalttı. Kıta Avrupası'nda yirmi beş yıl süren savaşlar sonunda Normandiya'yı ele geçirdi (Tinchebrai zaferi 1106), böylece kardeşi Robert Curthase'ın entrikalarına son verdi. Blois kontluğunu aldı (Bremule zaferi 1119). İmparatorlukla anlaşarak fransız tehdidini önledi. Anger tehlikesini iki yönlü akrabalıkla gidermeğe çalıştı: tek oğlu William'ı Anjou kontu Foulques V'in kızıyle, kızı imparatoriçe Matilda'yı, William'ın White Ship kazasında ölmesinden sonra (1120), Foulques V'in oğlu ve vârisi Geoffroi d'Anjou ile evlendirdi. Ölümünden önce mirasını kesin şekilde kızına ve damadına bıraktı, ancak bu durumu yeğeni Stephen'in tahtı ele geçirmesini engelleyemedi. (L)

HENRY II (Le Mans 1133 - Chinon 1189), Geoffroi V Plantagenet ile Matilda'nın oğlu, Normandiya dükü (1150-1189), Anjou kontu (1151), Alienor ile evliliği dolayısıyle Akitanya dükü (1152-1189), İngiltere kralı (Stephen'in ölümünden sonra, 1154-1189). İngiltere, Stephen'in saltanatı sırasındaki karışıklıklar yüzünden feodal bir anarşiye sürüklenmiş durumdaydı. Kilise ve baronlar kendilerini bağımsız sayıyorlardı. Yeni kral memlekette düzeni hızla kurdu, krallığın hâkimiyetini sağladı. Krallık, kaybetmiş olduğu müstahkem mevkileri geri aldı. Feodalitenin dar ufuklarını aşan Henry, İskoçya'dan Pirenelere kadar çeşitli ülkeleri ve toprakları içine alan gerçek bir Anjou imparatorluğu kurarak tam bir birlik yaratmak istedi. Aydınlar, özellikle din adamları arasından kilise ve Roma hukukunu iyi bilen değerli yardımcıları (adalet işlerine bakan Luce'li Richard, Normandiya'daki haznedar Ilchester'li Richard v.b.) çevresinde toplamayı başardı ve bunları uzmanlıklarından daha iyi yararlanmak için kısa sürelerle, imparatorluğun çeşitli bölgelerine tayin etti. *Curia Regis*'ten hareket ederek, bir merkezî yönetim taslağı hazırladı, hızlı bir yasama eylemine girişti (ağır ceza mahkemeleri), bu eylemi düzen, birlik ve akla uygun otorite anlayışlarıyle destekledi. Normandiya hanedanının geleneklerine dayanan bu reform hareketleri baronların ve kilisenin imtiyazlarıyle çatıştı. İngiltere'de ve Fransa'da derebeylerinin muhalefetini kökünden kırmak gerekiyordu. Bu işe Akitanya'da çok gürültü yarattı. *Clarendon Anayasası* (1164) ile kral, Canterbury piskoposu olan eski dostu Thomas Becket ile çatışmayı göze alarak kiliseyi dize getirdi, Becket kilisede öldürüldü (1170); kral alenî özür dilemek zorunda kaldı. Henry, orta sınıflara dayanıyordu. Önce Rouen'lılara, sonra öteki şehirlere imtiyaz beratları verdi. İmparatorluk topraklarını değerlendirmeğe girişti, Val de Loire'ı koruyan ilk dalgakıranı yaptırdı.

Dış siyasette büyük ihtiraslar peşindeydi. Fransa kralının metbuluğunu tanımasına ve bu kralın razı olmayacağını bilmesine rağmen Fransa'daki topraklarını emniyete aldı. İmparatorluk, Sicilya ve Savoia ile bir anlaşma siyaseti uyguladı. 1157'de Cumberland ve Northumberland'ı geri almak için İskoçya'daki karışıklıklardan yararlandı. Galler ülkesindeki gal prensleri ve aynı derecede tehlikeli olan Marches'li norman baronları arasında bir kuvvet dengesi kurdu. Marches'li baronların bir huzursuzluk kaynağı olan bağımsızlıklarını zararsız hale getirmek kaygısıyle 1171'de İrlanda'ya gitti. Orada Fitz-Gerald ve Richard Strongbow'u kendi tarafına çekti. Asıl büyük zorluklar kendi ailesinden geldi. Karısı ve özellikle oğulları üç ayaklanmayı kışkırttılar: 1173'te oğlu Henry tarafından tahrik edilen ilk ayaklanma kolaylıkla bastırıldı, Philippe Auguste'ün yönettiği ikinci ayaklanma (1183) daha zor durduruldu; 1188-1189'da Yurtsuz John tarafından çıkartılan üçüncü ayaklanma büyük zorluklar yarattı, kral bunun acısına dayanamayarak öldü. (L)

HENRY III (Winchester 1207 - Westminster 1272), İngiltere kralı (1216-1272) ve Akitanya dükü, Yurtsuz John'un büyük oğlu. Çocukluğunda naip William of Pembroke'ün himayesindeydi. Genç kralı, tebasının büyük çoğunluğu hükümdar kabul etti. Taht üstünde hakkı olduğunu öne süren Fransa kralı Philippe II'nin oğlu Louis, 1217'de yenildi. Çocukluğu sırasında hem birbirleriyle ve hem krallıkla mücadele eden isyancı topluluklar ortaya çıktı. Mizacının zayıf oluşu yüzünden, reşit olduktan sonra da otoritesini kuramadı. Çabucak etkilenen bir kişiydi. Baronların hâkim Hubert de Burgh'u istifaya zorlamalarına seyirci kaldı (1232); hükûmet işlerini fransız gözdelerinin eline bıraktı. Çocukluğunda kendisini korumuş olan Roma'ya çok bağlıydı, 1254'te Papalığın bir davasına hizmet için Sicilya'da İngiltere'ye pahalıya mal olan bir siyasete sürüklendi. Öte yandan 1242'de Fransa ile savaşa tutuştu; Poitou, Saintonge ve Auvergne'i kaybetti. Gaskonya kıyılarını ancak Louis IX'un ölçülü davranışı sayesinde elinde tutabildi (Paris antlaşması 1259 Krallığın güçsüz kalması ve yenilgilere uğraması üzerine Simon de Monfort yönetimindeki baronlar krala bir reform planı sundular, onu 15 üyeli bir meclis kurmağa zorladılar (Oxford teklifleri). Kral, Aziz Louis'nin hakemliğine başvurdu. Aziz Louis baronların davranışını onaylamadı ve tekliflerin meşru olmadığını bildirdi. Muhalefet birbirine karşıt gruplar halinde parçalandı. Henry III, durumu kendi lehine çevirmeğe çalıştı, fakat 1261'de Simon de Monfort'un yeni bir isyanına sebep oldu. Lewes'te galip gelen Montfort (mayıs 1264), iktidarı tamamıyle ele geçirdi. Fakat sert davranışları yüzünden baronlardan bazıları onun aleyhine döndü, bu yüzden kral taraftarları yeniden üstün duruma geçtiler. Ağustos 1265'te Montfort yenildi ve Evesham'da öldürüldü; böylece teşebbüs yeniden kralın eline geçmiş oldu, o da bundan yararlanarak ağır bir misillemeye girişti. Daha uzlaştırıcı bir siyasete gereğine inanan prens Edward, Kenilworth Dictum'u aracılığıyle babasını normal düzeni yeniden kurmağa zorladı (1267). — İkonogr. Henry III'ün portresi (XIV. yy.) ve ayrıca onu yere uzanmış durumda gösteren bronz heykel (Londra'lı William Torel'in eseri) Westminster'dedir. (L)

HENRY IV (Bolingbroke, Lincolnshire 1367 - Westminster 1413). Lancaster dükü, sonra İngiltere kralı (1399-1413), Gand'lı John ile Blanche of Lancaster'in oğlu. Gand'lı John şubat 1399'da ölünce, Richard II, Henry of Lancaster'i müebbet sürgüne mahkûm etti ve topraklarını elinden aldı. Henry, buna karşılık, bir ayaklanma düzenledi, bu ayaklanmadan sonra Richard eylül 1399'da tahtan vaz geçmek zorunda kaldı, Henry kral oldu. Tahta çıkışı eski hasımlarıyle olan düşmanlıkları kamçıladı. İskoçyalılar 1402'de yenildi, Fransızlar Gaskonya üzerinde baskılarını artırdılar. Fesat gurupunun eline düşen ve sağlam bir dayanaktan yoksun olan yeni kral, kudretini kabul ettiremedi; güçsüzlüğü 1400'de Gal'li Owain Glendower'in başkaldırması sırasında ortaya çıktı. Olay millî bir ayaklanmaya dönüşmekle kalmadı; Percy'nin ve York'un çevresinde toplanan bazı fesat grupları monarşiye karşı bu durumu istismar ettiler. Fransa ve İskoçya'nın düştüğü iç karışıklıklar Henry IV'e durumu yavaş yavaş düzeltme imkânını verdi. İngiliz fesat gurupları boyun eğmek zorunda kaldılar. 1409'da Galler ülkesinin fethine yeniden girişildi. Henry IV, Lollard mezhebiyle mücadele etti; bu mezhebin gelişimini önledi. Kendi imtiyazını birinci planda tutmasına rağmen, parlamentoyu yetkilerini artırmakta serbest bıraktı. Hemen hemen tecrit edilmiş bir durumda öldü, yerini oğlu aldı. — İkonogr. Kralın mezarı Canterbury'dedir

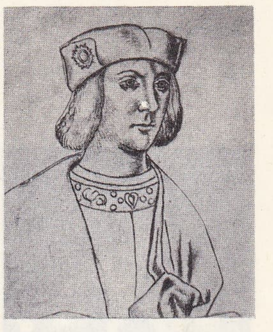
HENRY VII
Arras koleksiyonu

HENRY VIII
Holbein okulu
Windsor şatosu

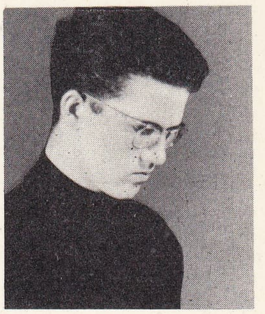
Pierre HENRY

Foto. LAROUSSE

(1443), Cassioburgy'de de (Esser) bir portresi vardır. (L)

Henry IV, W. Shakespeare'in iki bölümlük oyunu (1597'ye doğr.). Şair bu eserinde, Lancaster hanedanının, krallığın hâkimiyetini kurmak için giriştiği mücadeleyi anlatır. Bu eser tiyatro sanatının en ünlü eserlerindendir. Burada, trajedinin gücü, Falsaff'ın hayasız, küstah, bencil ve tabansız kişiliğinde ortaya çıkan tatlı bir soytarılıkla bağdaştırılmıştır. (L)

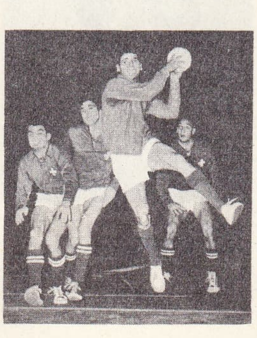

hentbol

HENRY V (Monmouth 1387-Vincennes 1422), İngiltere kralı (1413-1422), Henry IV'ün oğlu. Kendini ve çevresindekileri sıkı bir disiplin altına aldı. İngiliz krallığına eski kudretini geçici olarak kazandırdı. Fesat gruplarını millî çıkarlar çerçevesinde uzlaştırmağa çalıştı. Lollard'lara karşı baskıyı artırdı, muhalefetin kendisini hedef tutan yeni komplolarını şiddetle bastırdı, bu arada birçok kişiyi idam ettirdi. Başka ülkelerle uyuşmazlıkları giderdi, korsanlığı yasakladı, memleketini savaşın eşiğine getirdi, Armagnac'larla Bourgogne'lular arasındaki çekişmeden yararlanarak ağustos 1415'te Yukarı Normandiya'ya çıkartma yaptı. Harfleur'ü aldı, ekimde Azincourt zaferini kazandı. Bu zafer İngiltere'yi coşturdu. 1416-1419'da fetihlerine devam etti, Troyes antlaşmasına göre, Fransa kralı Charles II'nin kızı prenses Catherine ile evlendi, böylece Fransa'nın naipliğini elde etti ve Fransa tahtının vârisi olmayı umdu. Fakat çetin şartlar altında geçen 1421-1422 seferi fransız direnişinin ne kadar güçlü olduğunu gösterdi. Henry V hastalandı ve Fransa'nın kral naipliğini Bedford'a verdi; ona Normandiya'yı ne pahasına olursa olsun kurtarmasını ve Bourgogne ittifakını korumasını vasiyet etti.

— İkonogr. Westminster'deki mezarında mermer bir kapak üstünde baş resmi bulunmaktadır. (L)

Henry V, William Shakespeare'in oyunu (1598). Bu oyun Henry IV'ün devamıdır. Galler prensi kral olmuştur ve karakteri bu yüzden iyice değişmiş ve uslanmıştır. Eserde, Yüzyıl savaşının önemli olayları birbiriyle ilgisi düşünülmeden anlatılır. Oyundaki sahneler oldukça başarılıdır. Laurence Olivier, Shakespeare'in bu piyesinden bir film yaptı (1944), oyunu beyaz perdeye uygulamakta büyük bir başarı gösterdi. Filimde, renkler, ortaçağ tezhipçilerinin üslûbunu andıran bir ustalıkla kullanılmıştır. (L)

Hans W. HENZE

HENRY VI (Windsor 1421 - Londra 1471), İngiltere kralı (1422 - 1461), 1471'de öldürüldü, Henry V ile Fransa'lı Catherine'in oğlu. Henri VI ve rakibi Charles VII Fransa kralı unvanına sahipti. İç barış amcası Humphrey of Gloucester'in kışkırtmalarıyle ortaya çıkan karışıklıklar yüzünden bozulduğu sırada, Henri VI çocuk yaştaydı. Humphrey of Glaucester Bedford'un ve parlamentonun desteklediği Beaufort'lu Henry'nin enerjik davranışı sayesinde yenilgiye uğratıldı. Kralın küçük yaşta oluşu, Charles VII'nin Troyes antlaşmasının şartlarına karşı direnişinde destek bulan Fransız Millî rönesansını kolaylaştırdı. Bourgogne'lu bir prenses ile evlenen naip Bedford'un gücü dengeyi bir süre daha sağlamağa yetti. Fakat Orleans önündeki yenilgi (1428-1429) gerilemenin ilk işareti oldu. Charles VII'nin 1535'te Philippe de Bourgogne ile uzlaşması, İngilizlerin durumunu savunulmaz duruma soktu. Gloucester'in yönettiği sertlik taraftarı grubun baskısı krala serüvenlerin dışında kalma imkânını vermedi. Henry V'in o sıralar önlediği anarşi, bütün İngiltere'de hızla yayılıyor ve korsanlık her yanı kasıp kavurmağa başlıyordu. 1449-1553 Arasında, üst üste gelen karışıklıklar fransız sömürgelerinin tamamını kaybettirdi. Bu bozgun, İngiltere'de de kargaşaya yolaçtı. York'çu parti yeniden toparlandı. 1453'te kralın bir oğlu oldu, bu durum veraset konusunda çıkabilecek entrikaları durduracak gibi görünüyordu. Bir süre sonra kral aklî dengesini kaybetti. Bunu York taraftarlarıyle Lancaster taraftarları arasında gittikçe artan bir husumet takip etti. Bu durum, 1455'te iki Gül savaşının başlarında bir iç savaşın patlak vermesine yolaçtı. İç savaş, 1459 ve 1461'de yeniden başladı. Edward of York, Edward IV adıyle taç giydi ve Towton'da zafer kazandı. Sığınmış olduğu kuzeybatıda sıkıştırılan küçük kral Henry VI 1466'da düşmanlarınının eline düştü ve Londra kulesine hapsedildi, orada Lancaster'lerin iktidara geçme direnişi bastırıldığı sıra katledildi. (L)

Henry VI, W. Shakespeare'in üç bölümlük oyunu (1590-1592 arasında temsil edildi, 1594-1596 ve 1623'te yayımlandı). Yazarın ilk denemelerinden olan bu trilojide, onun büyük eserlerindeki özelliklere rastlanmaz. Henry VI'da inanılmaz olaylar ve tarihe aykırılıklar vardır. Konusu Yüzyıl savaşının sonu ve York ile Lancaster hanedanları arasındaki mücadeledir. Jeanne d'Arc bu oyunun ilk bölümünde uygunsuz bir kadın ve bir büyücü olarak gösterilir. (L)

HENRY VII (Pembroke şatosu 1457 - Richmond, Londra 1509), İngiltere kralı (1485-1509), Richmond kontu Edmund Tudor ile Margaret Beaufort'un oğlu. Ana tarafından Lancaster'lerin son temsilcisiydi. Gençliği Fransa'da geçti. Tahta geçmesi için yeterli unvanlara sahip değildi, ama fırsatlardan yararlanmayı bildi: Richard III, cinayetleriyle, İngilizlerin çoğunu York'lardan soğutmuştu, üstelik Avrupa karışıklık içindeydi (İtalya savaşı, imparatorluğun düştüğü karmaşa, Türklerin tehdidi), bu durumlar onun gelecekteki güçlü rakiplerini ortadan sildi. Ağustos 1585'te giriştiği ilk saldırıda Richard III'ü yendi ve Bosworth'da öldürttü. Böylece kendini kolaylıkla kabul ettirebildi. Yetenekli bir devlet adamı olan Henry VII, hasım tarafın vârisi Elizabeth of York ile evlenerek millî barışı gerçekleştirmeğe çalıştı. Bu sırada birbirine bağlı üç ana meseleye çözüm getirmeyi bildi: içte, düzenin kurulması; dışta, barışın elde edilmesi; refahın sağlanması. Eserini gerçekleştirmek için eski mevzuatı yeniden etkili bir biçimde yürürlüğe koydu ve ticaret kazançlarından alınan vergileri mümkün olduğu kadar yükseltti. Gene de dışarıdan desteklenen birçok komplo ile karşılaştı: 1487'de Lambert Simnel'in, 1491-1499'da Perkin Warbeck'in ayaklanmaları v.b. Bununla birlikte, öldüğü sıra krallığın düzeni ve refahı sağlanmıştı.

— İkonogr. Westminster'de Tudor mimarisinin en güzel örneği sayılan Henry VII şapelinde, Henry VII ve Elizabeth of York'un Torrigiani tarafından yapılan (1503-1519) heykelli mezarları vardır. (L)

HENRY VIII (Greenwich 1491 - Westminster 1547), İngiltere ve İrlanda kralı (1509-1547), Henry VII'nin ikinci oğlu. Ölen ağabeyi Arthur'un yerine 1502'de veliaht oldu, onun dul karısı Catherine d'Aragon ile evlendi. Kayınpederinin ve papanın etkisiyle millî geleneklere uyma kaygısıyle Fransaya karşı Kutsal İttifaka katıldı, 1513'te Guinegate savaşını kazandı (1511-1514). Aynı yıl İskoçyalıları Flodden'de bozguna uğrattı. Henry VIII, hanedanı için tehlikeli olabilecek kişileri ortadan kaldırmağa yöneldi, bu sırada nazırı Wolsey de, tarafsızlığı imkânsız görerek, etkin bir dış siyaset izliyor (Cloth of Gold görüşmeleri, 1520) ve bu yolda karmaşık bir denge fikrini gerçekleştirmeğe çalışıyordu. Böylelikle İngiltere 1527'ye kadar Karl V'e yakınlık gösterdi, sonra birdenbire Fransa'ya yaklaştı. Öte yandan, kral luther'ci öğretiyi çürütmeğe yöneldi ve Papalığı savunmağa başladı. Bu çalışmaları onun «din koruyucusu» olarak tanınmasını sağladı. Yakışıklı, ilâhiyat alanında derin bilgilere sahip, zeki ve atletik yapılı bir kişiydi. Rönesans çağının bütün sanat türlerine yakınlık duyan ideal hükümdar tipini temsil ediyordu. Sanatçıları korudu (1519 ve 1529'da sanatçılar onun için oda müziği yazdılar). Gittikçe ağırlığını duyuran bir diktatörlük uyguladı, buna rağmen müstebit bir hükümdar olmaktan kaçındı, özellikle Avam kamarasına sık sık başvurarak, korkutma yerine inandırma yolunu seçerek, ordu yerine millî milisleri kullanarak ülkeyi yönetti.

Catherine d'Aragon'dan doğan tek çocuğu Maria, sülâlenin geleceği için sağlam bir garanti değildi. Kral bu yüzden 1529'da boşanmağa karar verdi. Karl V'in düşmanlığını kazanmaktan çekinen papa Clemens VII, boşanmayı onaylamak istemedi. Bu engel kralı kızdırdı; Wolsey'in iktidardan düşmesine de hızlandırdı. 1531'de Henry VIII, ingiliz kilisesini kendisinin en büyük dinî şef olarak tanımağa zorladı. Anne Boleyn'e duyduğu aşk, ona Roma ile bütün bağlarını koparma kararını verdirdi (1533). Manastırların kaldırılması, özellikle malî sebeplerle kilise mallarına elkonması, dinî yaşayışın geleneksel kadrolarını parçaladı ve bu işten çıkarı olanları reform hareketine yaklaştırdı. Öteden beri var olan din aleyhtarlığı geleneğine uygun düşen bu tedbirler, özellikle kuzeyde güçlü bir katolik muhalefetiyle karşılaştı. More gibi ünlü katoliklerin idamıyle ortaya çıkan güçlükler, kralı, Cromwel ve Cranner gibi ünlü lutherci'lerin görüşlerini değerlendirmeğe zorladı. Millî kilise üstünde vasiliği elde eden Henry VIII, feodal bağımsızlığın son izlerini de yok etti. 1536'da Galler ülkesi İngiltere'ye katıldı, daha sonra Narch'ların eski derebeyliğe ait yargılama yetkisi krallık kuruluşlarına, Kuzey, March'lar, Galler ülkesi konseylerine geçti. 1535'ten sonra Henry VIII, İrlanda'yı öteki ülkeler gibi yola getirmeğe kalkıştı, ancak, bu oldukça güç bir işti. 1541'de kendisini İrlanda kralı ilân etti. Hanedanın geleceği konusunda duyduğu endişeler ortadan kalkmamıştı. Tutkusu ve İngiltere tahtına veliaht kazandırma isteği, Jane Seymour (1536'd idam edilen Anne Boleyn'in yerini almıştı), Anne de Cleves, Catherine Howard (1542'de idam sehpasında öldü) ve Catherine Parr ile evlenmesinde rol oynadı. Flodden'i de geçirdikten sonra, İskoçya üstündeki eski metbuluk iddialarını diriltmeğe kalkıştı, böylece kendisine karşı millî duyguyu canlandırmış oldu. Fakat bu savaş İskoçya için bir felâkete sonuçlandı (Solway Moss 1542), ingiliz orduları 1544'te Edinburgh'u yakıp yıktılar, ne var ki fransız etkisini büsbütün ortadan kaldıramadılar. Bu sırada Fransa ile savaş yeniden başladı (1544-1546), ancak bu savaş Boulogne'un ele geçirilmesi gibi önemsiz bir sonuçla bitti.

Krallığın Avrupa üstündeki emelleri denizcilik alanında çaba harcanması gibi yararlı bir oluşum yarattı. Henry VIII, İngiliz Deniz kuvvetlerinin gerçek kurucusu oldu. Değerli mühendislerden yararlanarak nitelikli bir filo kurdurdu, bunlar savaşa daha elverişli ve öncekilere oranla daha etkili gemilerdi.

Henri VIII döneminin sonlarında, din, ekonomi ve toplum alanlarında hızlı bir gelişme göze çarptı, bu arada Protestanlık eğilimi yeniden canlandı. Kilise mallarının satılışı ilk sanayileşme hamlelerine katılan aristokrasinin ve burjuvazinin işine yaradı. Toprak mülkiyetindeki karışıklık, bunun yanında «çitle çevirme» hareketinin hızla gelişmesi köylünün yükünü daha da ağırlaştırdı. Paranın değeri düşmeğe, fiyatlar yükselmeğe başladı. Devletin maliyesi tehlikeli baskılar altındaydı. Sosyal ve malî alandaki bu düzensizlik daha sonra tam bir felaket halini alacaktır.

— İkonogr. Henry VIII'in Holbein tarafından yapılan portresi ünlüdür (Carsini galerisi, Roma). Onun Gerard Horenbaut tarafından yapılan bir portresi de Londra'da National Portrait gallery'dedir. Windsor'da Holbein okulundan bir başka portreyi, ***Hampton Court'da Henry VIII, Catherine Parr ile Edward VI Arasında*** adlı tabloyu ve kralın hayatını yansıtan birçok resmi bu arada anmak gerekir. (L)

Henry VIII, W. Shakespeare'in oyunu (1612). Söylentiye göre *Henry VIII* şairin son eseridir. Elizabeth'in ısmarladığı bu oyunun kraliçenin babasını ve Anne Boleyn'in öldürülüşünü anlatan bölümlerinde yazarın uğradığı sıkıntı çok belirgindir. (L)

HENRY (Charles), fransız bilgini (Bollwiller, Alsace 1859-Versailles 1926). Deneysel psikoloji, akustik, optik ve bilimler tarihi alanında önemli çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: H. Cros ile birlikte yazdığı *l'Encaustique et les Autres Procédés de Peinture chez les Anciens* (Balmumu, Boya ve Eski İnsanların Uyguladığı öbür Boyama Yöntemleri) [1884]; *Les Voyages de Balthazar de Monconys* (Balthazar de Monconys'in Yolculukları) [1887]; *Wronski et l'Esthétique Musicale* (Wronski ve Müzik Estetiği) [1887]; *Théorie de Rameau sur la Musique* (Rameau'nun Müzik Kuramı) [1887]. (L)

HENRY (Hélène), fransız kadın süslemeci (Champagney 1891). 1918'de Paris'e yerleşti. El tezgâhlarıyle çalışan bir dokuma atelye-

Foto. LAROUSSE

si açtı ve Francis Jourdain, Ruhlmann, Mallet - Stevens, Dufrêne, Pierre Chareau ile işbirliği yaptı; Modern Sanatçılar birliğinin kurucu üyesi oldu. Cenevre'deki S.D.N. sarayının büyük salonunu süsledi, ayrıca sinemaların ve yolcu gemilerinin iç süslemelerinde çalıştı. (L)

HENRY (Henry BONNACHON, — denir), fransız dansçısı ve koreografı (Paris 1776 - Napoli 1836). Hemen hemen bütün sanat hayatını İtalya'da geçirdi. *Maskeli Balo* adlı balesi, Milano'nun La Scala operasında bütün bir mevsim afişte kaldı. *Hortlaklar Şatosu* (Venedik, 1822) ve *Hamlet* (Venedik, 1826), Henry'ye ün kazandırdı. Paris operasında, Porte-Saint-Martin tiyatrosunda ve Napoli San Carlo operasında çalıştı. (L)

HENRY (Hubert Joseph), fransız subayı (Pogny, Marne 1846-Mont-Valérien 1898), 1865'te orduya girdi, general De Miribel'in emir subayı oldu (1876), İstihbarat servisine getirildi (1877), sonra Tunus'a (1882) ve Tonkin'e (1887) gönderildi. Albay Sandherr'in kumandanlığı sırasında yeniden İstihbarata geçti (1893). Bu görevdeyken, alman askerî ataşesi Schwartzkoppen'e italyan askerî ataşesi Panizzardi'nin ağzından ekim 1896 tarihli ve içinde Dreyfus*'ün adı geçen uydurma bir mektup düzenlemekle suçlandı; bu mektup Zola davasında (şubat 1898), general De Pellieux tarafından açığa vuruldu, Henry tutuklandı (30 ağustos 1898), Mont-Valérien'e hapsedildiğinin ertesi günü de intihar etti. (L)

HENRY (Joseph), amerikalı fizikçi (Albany, New York 1797-Washington 1878). Önce saatçi çırağı idi; sonra bilim öğrenimine başladı ve Albany (1828) ile Princeton'da (1832) öğretmen oldu. Elektromagnetizma üstüne önemli çalışmalar yaptı. 1826'da elektromıknatısı geliştirdi; 1831'de bir mil uzunluğunda bir telgraf hattı kurdu. Daha çok, 1832'de özindüklemeyi ve geçici akımı bulmasıyle tanınır. (L)

HENRY (Patrick), amerikalı devlet adamı (Hanover County, Virginia 1736 - Charlotte County, Virginia 1799). Ciddî bir öğrenim görmedi. Kendi kendini yetiştirdi, hukuk imtihanına girerek avukatlık hakkı kazandı. Tütün meseleleriyle ilgili bir davayı, İngilizlerin sömürge halkının haklarını gözetmediklerini de ortaya koyarak, kazandı. Bu olaydan sonra Virginia'da adı duyuldu; eyalet meclisi üyeliğine seçildi (1765). İngilizlerin bu sırada yürürlüğe koyduğu damga resmi kanuna karşı yaptığı ünlü konuşması geniş etkiler uyandırdı; Virginia bu kanuna karşı çıkan ilk sömürge eyaleti oldu. Patrick Henry üstün konuşma yeteneğiyle A.B.D.'nin bağımsızlığı idealini savunmağa başladı. İngilizlere silâhla karşı çıkılması gereğine inanıyordu, bu inançla milis kuvvetleri toplamağa girişti. İkinci Devrim konvansiyonunda milis teşkilâtının önemini dile getiren en ünlü konuşmasını yaptı. Kurulan milis birliklerinden birinin başına geçtiyse de, kısa süre sonra bu görevden alındı. Patrick Henry savaştan yanaydı, ama bağımsızlık anlayışı tüm değildi; Fransa ve İspanya ile sıkı ilişki kurarak işe başlanılmasından yanaydı. Bu sırada Virginia'da yeni bir anayasanın hazırlıkları yapılıyordu. Eyaletin ilk valisi seçilen Henry (1799), iki dönem daha bu görevde kaldı. Savaş sırasında İngilizler Virginia'nın kıyı bölgelerini istilâ edince, Henry de dahil olmak üzere hükûmet dağlık yörelere çekildi. Savaştan sonra yeniden valilik yaptı. İnsan Hakları beyannamesinin çıkmasına katkıda bulundu. (M)

HENRY (Pierre), fransız bestecisi (Paris 1927). Özellikle Olivier Messiaen ve Félix Passerone ile çalıştı, Passerone'nin sınıfında vuruşlu çalgılar birinciliğini aldı. Pierre Schaefer ile birlikte, Fransa'da *Somut müzik*'in ve Fransız Radyosu Deneme stüdyosunun kurucularından biridir. Yine Pierre Schafer ile birlikte, «*Do*» *Tonunda Bidule* (1949) ve *Bir Yalnız Adam İçin Senfoni* (1950) gibi somut müziğin «klasikleri» sayılan eserleri besteledi. Aynı teknikle, *Belirsizlikler Konçertosu* (1950), *Ayarlı Mikrofon* (1951), *Adsız Müzik* (1952), *Orpheus* (1953) ve *Yüksek Voltaj* (1955) adlı eserler verdi. 1958'de Fransız radyosunun somut müzik kolundan ayrılarak, araştırmalarını bağımsız olarak sürdürdü ve somut müzikle elektronik müziği birleştirme yoluna gitti, yarattığı türe «elektro-akustik müzik» adını verdi ve bu terim benimsendi. Bu alanda, gerçek konser eserleri niteliğinde iki beste yaptı: *Bir Kapı ve Bir İç Çekiş İçin Çeşitlemeler* (1962) ve Tibetlilerin *Ölüler Kitabı*'ndan ilhamlı *Yolculuk*. (L)

HENRY (Raymond Ernest), fransız subayı (Paris 1840 - ay.y. 1900). École Polytechnique'te okudu, Chanzy'nin emir subaylığını yaptı. 1880'de, kendi adını taşıyan sökülebilir bir çelik köprü sistemi buldu. (L)

HENRY (Victor), fransız dilbilimcisi (Colmar 1850 - Sceaux 1907). Sorbonne'da profesördü. Başlıca eserleri: *Précis de Grammaire Comparée du Grec et du Latin* (Yunanca ve Latincenin Karşılaştırmalı Dilbilgisi) [1888]; *Précis de Grammaire Comparée de l'Allemand et de l'Anglais* (Almanca ve İngilizcenin Karşılaştırmalı Dilbilgisi) [1893]; dil felsefesi üstüne bir deneme, *Antinomies Linguistiques* (Dilbilimde Antinomi) [1896]; *Atharva Veda*'dan bir bölümün Fransızcaya tercümesi (1891-1896); *Manuel de Sanskrit Védique* (Veda Sanskritçesi El kitabı) [1890]; *Lexique Etymologique du Breton Moderne* (Modern Bretagne Dilinin Etimotoji Lûgatı) [1900]; *Dialecte Alaman de Colmar* (Colmar'daki Alman Lehçesi) [1900]; *Bouddhisme et Positivisme* (Buddha'cılık ve Pozitivizm) [1901]; *La Magie dans l'Inde Antique* (Eski Hindistanda Büyü) [1904]; *Les Littératures de l'Inde* (Hindistan Edebiyatları) [1904]; *Précis de Garmmaire Palie* (Pali Dilbilgisi) [1904]; *Le Parsisme* (Parsi Dini) [1905]. (L)

HENRY (William), ingiliz fizikçisi ve kimyacısı (Manchester 1775 - Pendlebury 1836). Gazlar kimyası üstüne araştırmalar yaptı, özellikle su baharının karbon üstündeki etkisini ve bölünmüş platinin katalitik özelliklerini inceledi. 1803'te gazların çözünürlüğü konusunda, kendi adını taşıyan önemli bir kanun buldu: «Belirli bir sıcaklıkta, bir gazın bir sıvı içindeki çözünürlüğü, bu gazın eriyik üzerine yaptığı basınçla orantılıdır.» (Bu kanun yaklaşıktır.) [L]

HENRY (William Sydney PORTER, O' — denir). Bk. O' HENRY.

Henry Esmond (*The History of Henry Esmond, Esquire*), ingiliz yazarı William Makepeace Thackeray'in (1811-1863) 1852'de yayımlanan romanı. Romanın kahramanı soylu Esmond, Virginia'daki malikânesinde hatıralarını yazar. Bu roman, Thackeray'in en iyi eseri sayılır. Romanın kahramanı Henry Esmond, babası ölünce akrabası Chasterwood kontunun yanına sığınır, kontun güzel karısı tarafından yetiştirilir. Kontun ölümü üzerine miras hakkını teperek şatodan ayrılır. Yıllar sonra geri döner. Bu ara kontun kızı Beatrix büyümüş ve güzelleşmiştir. Esmond ona gönlünü kaptırır; genç adama gizliden gizliye tutkun olan lady Chasterwood da, kızını onunla evlenmeğe teşvik eder, fakat Beatrix bir dükle evlenir. Esmond da, dini büyüten Lady Chasterwood ile evlenerek kendini şatosuna çekilir. XVIII. yy. başlarını canlandıran bu güçlü romanda lady Castelwood'un duygularındaki değişme ustalıkla çizilmiştir. Fakat romanın merkezi, bencil ve insafsız Beatrix'dir. (M)

HENRYK Dindar, lehli prens, Silezya dükü (öl. 1241), 1238'de babası Sakallı Henryk'in yerine geçti. Moğollar Silezya'yı istilâ edince Henryk yollarını kesmeğe teşebbüs etti, Liegnitz savaşında öldü (1241). [L]

HENRY Küçük (1155-1183), İngiltere kralı Henry II'nin ikinci oğlu, büyük kardeşi William'ın 1156'da ölümü üzerine İngiltere veliahtı oldu. Louis VII'nin kızı Marguerite de France ile evlendi ve Vexin'i düğün armağanı olarak aldı. Babası veraseti sağlamak için 1170'te York piskoposunun eliyle ona taç giydirtti. Bu durum kralla Thomas Becket arasındaki anlaşmazlığı iyice artırdı. Babasının ağır baskısına dayanamayan Henry, Louis VII'nin de yardımıyle, 1173'te başkaldırdı. Kıskandığı kardeşi Richard ile savaştı (1183), bu durum onu babasına karşı yeni bir isyana sürükledi. Savaş onun ölümüyle son buldu. Çağdaşlarının örnek bir şövalye saydıkları Henry, etkili bir kişiliğe sahipti. (L)

HENRYK Sakallı, lehli Silezya dükü (öl. 1238). Wroclaw dükü Boleslaw'ın oğludur, Piast ailesindendir. Büyük ve Küçük Lehistan'ı Silezya'ya bağlayarak alman çiftçilerini aile dükalığına çekti. (L)

HENRY of Reyns veya **HENRY of Westminster**, ingiliz mimarı (XIII. yy.). 1245 - 1269 Yılları arasında Westminster manastırının yeniden yapılmasıyle ilgili çalışmaları yönetti; koro yerini, çapraz sahını ve sahının ilk beş kemer gözünü tamamladı. Planimetrede ve yapılardaki açık fransız etkisi mimarın Reims asıllı olduğunu ileri süren tezi güçlendirir. (L)

HENRYSON veya **HENDERSON** (Robert), iskoçyalı şair (1425'e doğr.-1500'e doğr.). Hayatı hakkında çok az şey bilinir. Başlıca şiirleri, Chaucer'ın *Troiles and Criseyde* (Troilus ve Criseyde) adlı eserinin devamı olan ve uzun süre bu yazara mal edilen *The Testament of Cresseid* (Cresseid'in Vasiyeti), bir kır şiiri olan *Robene and Makyne* (Roben ve Makyne) ve *Orpheus and Eurydice* (Orpheus ve Eurydice) masalıdır. Ama şaheseri masallar derlemesi olan *Morall Fabillis of Esope the Phrygian*'dır (Frigya'lı Aisopos'un Ahlâkî Masalları). [L]

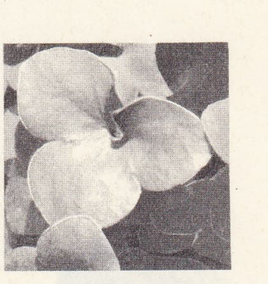

hepatica triloba

HENS (Charles), belçikalı orgcu (Saint-Gilles-les-Bruxelles 1898). Brüksel konservatuvarında org öğretmenliği ve Saint-Michel-et-Sainte-Gudule kilisesinde orgculuk yaptı. Orkestra ve org eserleri, ayrıca oda müziği besteledi. (L)

HENSCHKE (Alfred). Bk. KLABUND.

HENSEL (Witold), polonyalı arkeolog ve tarihçi (Poznan 1917). Poznan Tarih fakültesinde profesör (1951-1956) ve dekan (1951-1953) oldu. 1954'ten sonra Varşova üniversitesinde ders verdi. Poznan'da Ostrow Tumski dış mahallesinde ve Bulgaristan'da Starmenen'de yapılan kazıları yönetti. Birçok eser yayımladı: *Studio nad Osadnictwem Wielkopolski Vizesno History Canej* (Tarih Çağı Başında Polonya'daki İnsan Kurumlarının İncelemesi) [3 cilt, 1950-1959]; *Naydawniejsze Stolice Polski* (Eski Polonya Başkentleri) [1960]; «*Polonya Devletinin İlk Yılları*» (1960); «*Polonya'nın Doğuşu*» (1966). [L]

HENSELİYE i. (Sidî Said* bin Yusuf el-*Henselî*'nin adından). Sidî Said bin Yusuf el-Henselî'nin kurduğu tarikat.

— ANSİKL. Sidî Said bin Yusuf tarikatını Fas'ta, Tedla'da kurdu (XVII. yy.). Bir süre sonra Vadi Draa'da müritleri için bir zaviye açtı. Ölümünden (1702) sonra yerine oğlu Yusuf, Yusuf'tan sonra da tarikatın başına Sidî Sadun, Sidî Muammer, Sidî Zvavî geçtiler. Daha sonraki şeyhler, Sidî Zvavî soyundan gelmişlerdir.

Henseliye tarikatı daha çok, Fas'ın Ayt Messatlar bölgesinde (Dades zaviyesi), Cezayir'de Konstantin bölgesinde (Şattaba zaviyesi) ve Tunus'ta (Kef zaviyesi) yayıldı. Bu tarikata bağlı olanlar, zikir ve sema eder, riyazet için kendilerini döverler. Gizli olarak yaptıkları toplantılara tarikatın dışında kimseyi sokmazlar.

Henseliye mensuplarının, cinler üzerinde etkili olduğuna inanan halk, sebebini cinlere bağladıkları hasatlıkların tedavisi için bunlara başvururlardı. (M)

HENSELT (Adolf VON), alman piyanisti ve bestecisi (Schwabach, Bavyera 1814 - Warmbrunn, Silezya 1889). Hummel'in öğrencisiydi. Sanat hayatına, 1836'da konser solocusu olarak başladı. İki yıl sonra Petersburg'a yerleşti. Burada 40 yıl kaldı ve müzik öğretmenliği yaptı. Piyano tekniği üstüne değerli alıştırma ve incelemeleri vardır. Piyano ve orkestra için yaptığı besteler başarı kazandı. Başka bestecilerin piyano eserleri üstünde birçok düzeltme yaptı. (L)

HENSEN (Flor ant MIELANTS, **Herwig** — denir), flamanca yazan belçikalı yazar (Anvers 1917). Klasik tarzda trajediler (*Lady Godiva*, [1946] yazdı. Lirik şiirlerinde (*Daidalos* [1948]; *Orpheos Şu Karanlıklar Ülkesinde* [1955]; *Agamemnon* [1955]) ince bir duygu analizine girişir. Son oyunlarının bir derlemesini (*Hürriyet Kelimesi; Tanrıya Başkaldıran; Yarın Çok Geç Olabilir* [1963]) ve yeni şiir kitaplarını (*Pencere* [1958]; *Elma Ağacı* [1963]; *Sonuna Doğru Yol Daha da Darlaşıyor* [1965]) yayımladı. (L)

HENSLOWE (Philip), ingiliz tiyatro müdürü (1540'a doğr. - Londra 1616). 1592'den

Foto. Carel (LAROUSSE)

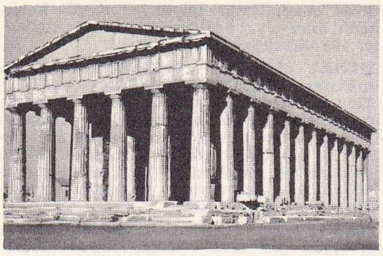

HEPHAİSTOS tapınağı, Atina

HEPHAİSTOS Barracco müzesi, Roma

1603'e kadar Rose tiyatrosunun sahibi. 1600'de, üvey kızı ile evlenen ünlü oyuncu Edward Alleyn ile birlikte Fortune tiyatrosunu, 1613'te de Hope tiyatrosunu açtı. Elizabeth devri yazarlarının oyunlarından çoğu Henslowe'un tiyatrolarında oynandı. Bütünü 1845'te yayımlanan *Günlük*'ü, ingiliz rönesansının tiyatro tarihi için değerli bir kaynaktır. (L)

HENSON William Samuel), ingiliz uçak mühendisi (1805-1888). 1842'de hazırladığı buharlı uçak projesinin patentini aldı ve 1847'de J. Stringfellow'un yardımıyle uçağı yaptı. Büyük boyutlu ve güçsüz olan bu ilk örnek havalanamadı. Ancak 1848 yılında Stringfellow aynı modelin daha küçüğünü yaptı ve 40 metre kadar uçtu. (M)

HENTBOL i. (ing. *hand*, el ve *ball*, top > *handball*'dan). Spor. Sadece elle oynanan top oyunu. (Bk. ANSİK.) || Futbolda bir oyuncunun topu eliyle tutması, ellemesi veya topun eline çarpması hâli. (Kurallara göre bu durum, ceza vuruşunu gerektirir.)

— ANSİKL. *Hentbol*, çevresi 55 ile 58 sm, ağırlığı 400 ile 500 gr arasında olan yuvarlak bir topla oynanır. Takımlar on birer kişiliktir ve her biri beş forvet, üç haf, iki bek'le birer kaleciden meydana gelir. Oyun alanının uzunluğu 90 ilâ 110, genişliği de 55 ilâ 65 m, kale direklerinin arası 7,30, yüksekliği 2,40 m'dir. Oyun, topu elden ele verilen paslarla karşı tarafın kalesine yaklaşarak kalenin içine atmağa dayanır. Oyuncuların arasında yalnız kaleci, topun kaleye girmesini önlemek için, ayaklarını kullanabilir. Oyuncuların topla yürümeleri veya koşmaları yasaktır. Buna karşılık basketboldaki gibi, topu yere vurarak sürebilir, yani *dribble* yapabilirler. Bir hentbol maçı otuzar dakikalık iki devreden meydana gelir. Hentbolun, ortalama 25 × 50 m'lik bir sahada oynanan bir başka çeşiti daha vardır. Bu hentbol da birincisi gibi iki takımla oynanır. Yalnız devreler yirmi beşer dakikadır. Gerek on bir, gerekse yedi kişilik takımlarla oynanan hentbol oyununda, korner, penaltı, şut gibi futbol terimleri kullanılır.

● *Türkiye'de hentbol.* Bugün Avrupa'da büyük ilgi gören hentbol, Türkiye'de unutulmuş bir spordur. Özellikle okullarda ve futbol sahasında oynanmaktaydı. Sonraları voleybol federasyonuna bağlandı, fakat gereken ilgiyi görmediğinden unutuldu. Hentbolu geliştirmek için yeni çalışmalar yapılmaktadır. (LM)

HENTRİCH (Helmut), alman mimarı (Krefeld 1905). New York'ta mimar Norman Bel Geddes ile çalıştı. 1933'te Düsseldorf'a yerleşti, orada mimar Hans Heuser ile, onun ölümünden sonra da (1954) mühendis Petschnigg ile işbirliği yaptı. Düsseldorf'ta birçok gökdelenin, bu arada «Üç Camlı Ev» diye de anılan Phoenix - Pheinrohr adlı binanın mimarıdır. (L)

HENTSCH (Rudolf), alman subayı (Keulen 1869 - Bükreş 1918). 1914'te Moltke'nin büyük kurmay heyetine girdi; Marne* savaşı sırasında, özel önem taşıyan görevlerle, I. ve II. Alman ordularına kumanda eden general von Kluck ve general von Bülow'un yanına gönderildi. Bu görevlerdeki rolü çeşitli şekillerde değerlendirildi, fakat, sonradan Doğu cephesinde görev alan Hentsch, bir askerî mahkeme tarafından kişisel hatası olmadığı hükmüne varılarak beraat ettirildi. (L)

HENÜZ zf. (fars. *henûz*). Daha şimdi, az önce, yeni: *Piş-i çeşmimdedir ol cünd-i cihangir henüz* (Muallim Naci). *Her tecrübeden bizi daha genç, daha diri, dünyaya henüz gelmiş gibi dinç ve rahat çıkaran oydu* (A.H. Tanpınar). || [Olumsuz cümlelerde] Daha, hâlâ: *Ben henüz bu hususta kati kanaat ve kararımı tespit etmemiştim* (Atatürk). *Gönlümün derin bir zevk almak için açılacağı zaman henüz gelmemişti* (A. Ş. Hisar). *Henüz ders çalışmağa başlayamadım.* (M)

HENVUDİT i. (fr. *henwoodite*'ten). Miner. Türkuvaz renginde, hidratlı tabiî bakır ve alüminyum fosfat. (L)

HENZADA, Birmanya'da şehir, İravadi kıyısında; 28 500 nüf. Kereste sanayii. (L)

HENZE (Hans Werner), alman bestecisi (Gütersloh, Vestfalya 1926). 1942'de Braunschweig konservatuvarında müzik öğrenimine başladı, askerlik görevi yüzünden yarıda kalan öğrenimine ancak savaş bittikten sonra devam edebildi ve Wolfgang Fortner, Darius Milhaud ve René Leibowitz'in öğrencisi oldu. 1953'te İtalya'ya yerleşti, fakat daha çok operaya yönelen sanat hayatının büyük bir kısmını Almanya'da geçirdi. Önceleri Schönberg'in etkisinde dizisel müziğe sıkı sıkıya bağlı kalan Henze, sonradan sıcak bir lirizmle, çok yumuşak ve hür bir anlatım dili kazandı ve kendine daha kişisel bir yol seçti. Belli başlı operaları şunlardır: *Harikalar Tiyatrosu* (1948, yeniden düzenlenişi 1964); *Manon Lescaut*'dan ilhamlı *Yalnızlık Bulvarı* (1951); *Geyik Kral* (1955); *Prens von Homburg* (1958); *Genç Sevgililer İçin Ağıt* (1961); *Genç Lord* (1964); *Die Bassariden* (1965).

Ayrıca bale müziği de besteledi: *Bale Çeşitlemeleri* (1949); *Rosa Silber* (1950); *Tancredi e Cantilena* (1952); *Dans Maratonu* (1956); *Undine* (1957). Konser müziği alanında da çok sayıda eser verdi; çalgı müziği olarak birçok senfoni besteledi: *Antifone* (1960); *Kaprisler* (1963); *Üç Senfoni İncelemesi* (1964). Şan eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Beş Napoli Lied'i* (1956); *Gece Müziği ve Aryalar* (1957); *Aryalar* (1963); *Novae de Infinito Laudes* (1962); *Cantata della Fiaba Estrema* (1963); *Being Beauteous* (Rimbaud'dan, 1963). Oda müziği alanında besteleri: 2. yaylı çalgılar dörtlüsü (1952); piyano, keman ve viyolonsel için *Oda Sonatı* (1953); *Concerto per il Marigny* (1956); *Oda Müziği* (1958). [L]

HENZİ (Samuel), isviçreli bozguncu (Bümpliz, Bern yakınlarında 1701-Bern 1749). Filolog ve seçkin bir bilgindi. Bern hükûmetini devirmek maksadıyle, hükûmetten atılan soylular tarafından hazırlanan (1749) bir suikastte önemli bir rol oynadı. Suikast meydana çıkınca, diğer iki kişiyle birlikte ölüme mahkûm oldu ve başı kesilerek idam edildi. (L)

HEOTOSKOPİ i. (yun. *heauton*, kendi ve *skope*, gözlem > fr. *héautoscopie*'den). Psikiyatr. İnsanın kendi vücudunu kendisinin dışında sanması şeklinde anormal duygu.

— ANSİKL. *Heotoskopi*, bazen fizyolojik bir sebepten dolayı, meselâ uyutulma sırasında meydana gelen bir bilinç sapmasından doğar. Fakat çoğu zaman hastalık sonucunda ortaya çıkar ve özellikle rüya hallerinde görülür; bu durumda tam bir görsel sınırı söz konusudur. Ünlü bir örneğine Dostoyevski'nin *Dvojnik* [Eşi] adlı eserinde rastlanır.) [L]

HEP zf. (türk. k.). Hiç biri dışarıda kalmamak veya eksik olmamak üzere, bütün, tüm olarak: *Halbuki hep beraber oturduğumuz kahvaltı sofrasında, benim de oturduğumu ancak hatırlayabildi* (A. H. Tanpınar). *Bu işleri hep ben yaptım.* || Sürekli olarak, her zaman, daima: *Sanırım ki günler hep güzel gidecek / Her sabah böyle bahar* (O. V. Kanık). *Bugüne kadar hep bir şeyler peşinde koştum* (S. F. Abasıyanık).

— DEY. *Hep bir ağızdan*, aynı anda pek çok kişinin aynı şeyi söylemesi hakkında kullanılır: *Hep bir ağızdan söyledikleri türküler bizim eve kadar geliyordu.*

— Mant. *Hep ile hiç ilkesi*, genel hakkında söylenen bir hükmün bütün bireyler için de geçerli olması ilkesi.

— Mus. *Hep beraber.* Bk. KARABATAK.

◆ **Hepimiz** zam. Konuşanın kendisi ve onunla ilgili, birlik olanlar: *Annem, babam, kardeşlerim, hepimiz kediyi severdik* (N. Ataç). *Siz bunun yolunu hepimizden iyi biliyorsunuz* (Kemal Tahir). *Anadolu yemeklerinin kendilerine has çeşnisi hepimizi birden sarıvermişti* (A.H. Tanpınar).

◆ **Hepiniz** zam. Hitap edilen kişilerin tümü:*Yarın onun İbranîce mektuplarını getirir, hepinize gösteririm* (Ömer Seyfeddin). *Hepiniz bunu benden daha iyi bilirsiniz.*

◆ **Hepten** zf. Tamamıyle, bütün olarak, iyice: *Bu gidişle bunları yapmaktan hepten vaz geçeceğiz galiba.* (M)

HEPARİN i. (fr. *héparine*'den). Bütün memeli hayvanların dokularında bulunan ve kanın pıhtılaşmasına engel olan madde.

— ANSİKL. *Heparin* bir mükopolisakarittir. Büyük ölçüde sülfürik kökleri ve yüksek derecede elektronegatif yük taşır. Hayvanların karaciğerinden elde edilir. Sentetik yoldan henüz yapılamamıştır. Damar tıkanmalarında geniş çapta kullanılmaktadır. *İn vitro* (tüp içinde) ve *in vivo* (canlıda) kanın pıhtılaşmasını önler veya azaltır. Esas itibarıyle trombin'in fibrinojen ve tromboplastin'in protrombin üstündeki etkisini önler. (Bk. PIHTILAŞMA.) Vücuda girer girmez etkisini gösterir, ama bu etki çabuk geçer; çünkü böbrekten süzülerek atılır. Protamin sülfat kullanılırsa tersinir. (L)

HEPARİNOYİT i. (fr. *héparinoïde*'den). Kimyasal yapısı ve pıhtılaşmayı önleyici etkisi heparin'e benzeyen madde. (Sentez yoluyle elde edilen pek çok heparinoyit madde üstünde çalışılmıştır.) [L]

HEPAT. Mit. Hurri asıllı hitit baştanrıçası. Fırtına tanrısı Teşup'un yardımcısı. Boğazköy Yazılıkaya'daki hitit panteonunun kadın tanrılarının başında, Teşup'un karşısında bir panter üzerine binmiş olarak tasvir edilmiştir. Çivi yazılı metinlerde Arinna şehrinin Güneş tanrıçası olarak geçen tanrıça ile Hurrilerin Hepat'ı aynı tanrı kişiliğini temsil ederler. Arinna şehrinin Güneş tanrıçası her ülkenin anası babası, adaletin koruyucusudur. Tanrıların kurbanlarını paylaştırır, şikâyetleri dinler ve ülkelerin sınırlarını tayin ederdi.

Tanrıçanın sembolü bilinmiyor. Hepat kültünün merkezi, Kizzuvatna'daki Kumanu (Kappadokia Komana'sı) idi. Ancak bu şehirden başka daha birçok şehirde Hepat'a saygı gösteriliyordu. Hitit devletinin yıkılmasından sonra Hepat kültü de ortadan kalktı ve onun yerini, daha Hattuşil III zamanında revaç bulmağa başlayan Şamuhali İştar aldı. (M)

HEPATEKTOMİ i. (fr. *hépatectomie*'den). Karaciğerin bir parçasının ameliyatla çıkarılması. (L)

HEPATİCA i. Çok yıllık otsu bitki; erken çiçek açar, yaprakları kışın da durur; baltalık ormanlarda yetişir, bahçelerde de yetiştirilir. (Düğünçiçeğigillerden.) [L]

HEPATİK sıf. (fr. *hépatique*, karaciğerle ilgili'den). Miner. *Hepatik civa*, zencefre'nin bitümlü çeşidi; cevherin zenginliğine göre kızıl kahverengiden siyaha kadar değişen rengi karaciğeri andırdığı için bu adla anılır. (L)

HEPATİKO—, cerrahîde kullanılan ve karaciğer kanalını ifade eden önek: *Hepatikoduodenostomi* (karaciğer kanalı ile onikiparmak bağırsağının ağızlaştırılması); *Hepatiko-enterostomi* (karaciğer kanalı ile bağırsağın ağızlaştırılması). [L]

HEPATİKOSTOMİ i. (fr. *hépaticostamie*'den). Cerr. Karaciğer kanalının deriyle ağızlaştırılması. (L)

HEPATİKOTOMİ i. (fr. *hépaticotomie*'den). Cerr. Karaciğer kanalının kesilip açılması. (L)

HEPATİT i. Tıp. (fr. *hépatite'ten*). Bk. KARACİĞER *iltihabı*.

HEPATİZASYON i. (fr. *hépatisation*'dan). Organik bir dokuya, özellikle akciğer ve karaciğere benzer bir kıvam ve görünüş veren bozukluk. (L)

HEPATO—, yun. *hepar, hepatos*, karaciğer'den alınan, anatomi ve cerrahîde kullanılan unsur. (Karaciğer kanalı ifade eden hepatiko ile karıştırılmamalıdır.) [L]

HEPATO - ANTEROSTOMİ i. (fr. *hépato-entérostomie*'den). Karaciğer içi öd kanallarıyle bağırsağı birleştirmeyi öngören ameliyat. (L)

HEPATOGRAFİ i. (fr. *hépatographie*'den). Karaciğer radyografisi. (L)

Foto. Boudot-Lamotte, Alinari (LAROUSSE)

HEPATOKLOROFİL i. (fr. *hépatochlorophylle*'den). Biyokim. Yumuşakçaların karaciğerindeki yeşil boya maddesi. (Hepatoklorofil bu hayvanların sindirdiği yeşil bitkilerin karaciğerde biriken özütüdür.) [L]

HEPATOLOJİ i. (fr. *hépatologie*'den). Karaciğeri ve hastalıklarını inceleyen bilim dalı. (L)

HEPATOMEGALİ i. (fr. *hépatomégalie*'den). Karaciğer hacminin anormal derecede artması. (L)

HEPATONEFRİT i. (fr. *hépatonéphrite*'ten). Karaciğer ve böbrek bozukluğu şeklinde hastalık hali.

— ANSİKL. *Hepatonefrit*'ler bazen enfeksiyonlardan (sarılıklı-kanamalı spiroketoz, sarı humma, havasız yaşar mikropların yaptığı septisemiler), bazen zehirlenmelerden (kurşun, fosfor, arsenik, kloroform, karbon tetraklorür, apiol v.b.) ileri gelir (L)

HEPATOPANKREAS i. (fr. *hépatopancréas*'tan). Yumuşakçalarla diğer omurgasız hayvanlarda bulunan, aynı zamanda hem karaciğer, hem de pankreas rolü oynayan önemli sindirim organı. (L)

HEPATOPEKSİ i. (fr. *hépatopexie*'den). Yer değiştirmiş karaciğeri yerine getirip tespit etmek için yapılan ameliyat. (L)

HEPATOPİRİT i. (fr. *hépatopyrite*'ten). Miner. Bir markazit çeşidi. (L)

HEPATOREKSİ i. (*hépatorrhexie*'den). Karaciğer çatlaması veya patlaması: *Hepatoreksi, karın veya göğüs-karın travmalarında ortaya çıkan çok tehlikeli bir durumdur.* (L)

HEPATOSEL i. (fr. *hépatocèle*'den). Patol. Karaciğer fıtığı. (L)

HEPATOSTOMİ i. (fr. *hépatostomie*'den). Karaciğer deriye ağızlandırılarak karaciğer salgılarının akıtılması. (L)

HEPATOTOKSEMİ i. (fr. *hépatotoxmie*'den). Sebebi karaciğerde bulunan kan zehirlenmesi. (L)

HEPATOTOKSİN i. (fr. *hépatotoxine*'den). Başka türden bir hayvanın karaciğer hücrelerinin şırınga edildiği bir hayvanın kanında meydana gelen madde. (Bu şekilde elde edilen hepatotoksin, ileride karaciğer hücresi alınan hayvana şırınga edilirse o hayvanın karaciğerini tahrip eder.) [L]

HEPATOTOMİ i. (fr. *hépatotomie*'den) Karaciğerin kesilmesi. (L)

HEPBURN (Audrey), ingiliz asıllı amerikalı sinema oyuncusu (Brüksel 1929). Filim çevirmeğe İngiltere'de (*Laugter in Paradise* [Cennette Kahkaha]), 1951-1952 yıllarında başladı. 1954'te William Wyler'ın *Roma Tatili* (Roman Holiday) ve Wilder'ın *Sabrine* adlı filimleriyle büyük ün kazandı. Colette'in *Gigi*'sini oynadı, King Vidor'un *Harp ve Sulh* (War and Peace) [1956] adlı filimindeki Nataşa rolüyle ustalığını bir defa daha gösterdiyse de özellikle komedilerde başarılı oldu: Wilder'in *Öğle Üzeri Aşk* (Love in the Afternoon) [1957]; *Benim Tatlı Meleğim* (My Fair Lady) [1964]; *Karanlığa Kadar Bekle* (Wait Until Dark) [1967]. (L)

HEPBURN (James) **Bothwell** kontu. Bk. BOTHWELL.

HEPBURN (Katherine), amerikalı kadın sinema ve tiyatro oyuncusu (Hartfort, Connecticut 1909). Önce tiyatroda çalışmağa başladı, sonra 1932'ye doğru sinemaya geçti. Filimleri arasından en önemli olanları şunlardır: *A Bill of Divorcement* (Boşanma Kanunu) [1932]; *Morning Glory* (Zafer Sabahı) [1934]; *Alice Adams* (1935); *Mary Stuart* (Mary of Scotland) [1935]; *Sylvia Scarlett* (1936); *Holiday* (Bayram) [1938]; çinli bir kadını canlandırdığı *Canavar Tohumu* (Dragon Seed) [1944]; *Yeşil Ufuklar* (The Sea of Grass); *Passion İmmortelle* (Sonsuz İhtiras) [1947]; *Afrika Kraliçesi* (African Queen) [1952]; *Venedik Tatili* (Summertime) [1955]. Sinemada her tür rolde oynamasına rağmen hiç bir zaman tiyatroyu bırakmadı. 1958'den sonra rol aldığı başlıca filimler şunlardır: 1959'da J. Mankievicz yönetiminde *Bir Yaz Macerası* (Suddenly Last Summer) ve 1962'de S. Lumet yönetiminde *Long Day's Journey into Night* (Günden Geceye). [L]

HEPÇİL i. ve sıf. Hem hayvansal, hem de bitkisel besinlerle beslenen: *İnsan hepçildir.*

◆ Sıf. Hayvansal ve bitkisel elemanlardan ibaret olan: *Hepçil yemek rejimi.* (L)

HEPER (Sadeddin), türk bestecisi (İstanbul 1899), Eyüpsultan camii kayyumu Halid Efendinin oğlu. Ahmet Irsoy'dan meşke başladı (1909). Emin Yazıcı'dan Hamparsum notası, Rauf Yekta Beyden batı notası, Bahriye mevlevîhanesi neyzenbaşısı Hakkı Dede'den ney öğrendi. Ayrıca Ahmet Avni Konuk'tan da faydalandı. İstanbul Belediye konservatuvarlarında Türk Musikisi Tasnif heyeti üyesi oldu. İstanbul Radyosu Repertuvar kurulunda çalıştı (1967-1968), Türk musikisi müşavirliğinde bulundu. Eserleri: Hisâr buselik âyin; Râhat ve Ervah peşrevi; Bend-i buselik hâvî; Frenkçîn nakış. (M)

HEPGÜLER (Muzaffer), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1918). Çok genç yaşta sahne çalışmalarına başladı. Uzun yıllar Muammer Karaca ve İstanbul tiyatrosu gibi topluluklarda sahneye çıktı. Daha sonraki yıllarda kendi adına kurduğu tiyatroda çalışmağa başladı. Türk tiyatrosunda «tulûat» tarzının ve geleneğinin yaşamasına katkıda bulunmuş oyunculardandır. (M)

HEPHAİSTİON, iskenderiyeli yunan gramercisi (M.S. II. yy.). *Hephaistionos Enkheiridion Peri Metron Kai Polematos* (Vezin ve Şiir Üstüne Hephaistion'un Elkitabı) adlı bir eseri vardır. (L)

HEPHAİSTİON, makedonyalı general, Amyntor'un oğlu (Makedonya?-öl. M.Ö. Ekbatana 324). Kendisini kardeşi gibi seven Büyük İskender'in dostuydu, Asya'ya yolculuğunda ona eşlik etti, muhafız kıtaları komutanı olarak Arbela'da başarı kazandı (331). Darios'un kızı Drypetis ile evlendi. Kısa bir süre sonra sefahatten öldü. Hephaistion'u imparatorluğun ikinci adamı yapan Büyük İskender onun naşını Babil'e naklettirdi ve krallara lâyık bir cenaze töreni yaptırdı. (L)

HEPHAİSTOS. Yun. mit. Ateş tanrısı. Başlangıçta yeraltı ateşini, daha sonraları da özellikle ev ve zanaatçı ocaklarının ateşlerini temsil ederdi. Demir ocaklarının ve maden işleme sanatlarının ustasıydı. Hera'nın oğludur. Hera ona, Athena'nın doğumundan duyduğu küskünlük yüzünden, bir erkeğin katkısı olmadan gebe kalmıştı. İki ayağı da sakat, belki de cüce ve pek pis olan bu tanrı, Kharis, sonra da Aglaia gibi en güzel yaratıkları, hattâ Afrodit'i bile sevmek mutsuzluğuna uğradı. Tanrıları güldüren bu talihsiz birleşmelerin acıklı sonuçları, onun gövde yapısının yersizliğine ve bir emekçi olarak gösterdiği çabaların ağırlığına uygun düşecek kadar acıydı.

Yeraltındaki ocaklarında belden yukarısı çıplak ve başında atinalı işçilerin giydikleri bir takkeyle çalışır, bu ocakların dumanı yeryüzüne yanardağların ağızlarından çıkardı. Herakles'in zırhı, Zeus'un asasıyle kalkanı, Akhilleus'un kalkanı v.b. gibi birçok olağanüstü eseri onun yapmış olduğu sanılırdı. Atina'da daha M.Ö. VII. yy.dan itibaren saygı görmeğe başladı ve M.Ö. V. yy.da Atina'da onurına, kazancılar bayramı Khalkeia şenliklerinin yapıldığı yoksullar mahallesinde bir tapınak inşa edildi. İlk olarak kutsandığı yer olduğu sanılan Lykia'da, ayrıca Limni adası (Lemnos) ve Lipari adalarında da çok sayılırdı. Romalılardaki adı Vulcanus'tur. (L)

HEPİALİDAE çoğl. i. Duyargaları çok kısa, ağız aygıtı körelmiş pulkanatlı böcekler familyası. (Avustralya'da çok olan bu kelebeklere soğuk ve ılıman bölgelerde de rastlanır.) [L]

HEPİALUS i. Uzun gövdeli kelebek (kanat açıklığı 25 - 65 mm kadar); dişisi kızıl sarı, erkeği beyaz olur; kırıntılı kuzukulağı, buğdaygiller, çuhaçiçeği, eğreltiotu, şerbetçiotu gibi bitkilerin köklerine saldırır. (Pulkanatlılardan *hepialidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HEPPLEWHİTE (George), ingiliz mobilya desinatörü (öl. Londra 1786). Adam Robert'in ortaya attığı tarzın başlıca temsilci. Klasik üslûpta mobilya desenleri çizdi. XX. yy.-da çok yaygın olan özel bir mobilya tipine adını verdi. (L)

HEPSİ zam. (*hep*'ten) Kendilerinden bahsedilen kimselerin, konuların veya nesnelerin tümü: *Ayağa kalktı, işte hepsi uyuyorlardı* (Ömer Seyfeddin). *Ama eğer sorulacak olsaydı, ben bu söylenenlerin hepsine katılırım* (Ş.S. Aydemir). *Fakat, o, hiç birisini istemiyor, hepsine bir bahane buluyordu* (R.N. Güntekin).

— DEY. *Hepsi bir kapıya (aynı kapıya) çıkar,* amacı tek olan bir yönelişin çeşitli yollarla yapılması ve anlatılması halinde söylenir.

— Dil. bil. Hep kelimesinin üçüncü tekil şahıs iyelik eki almış şeklinin «hep-i» olması gerekirken, bunun sonuna bir de ünlülerden sonra gelen üçüncü şahıs iyelik eki eklenerek «hep-i-si» olmuş, daha sonra ortadaki «i» ünlüsü söylenişten kalkarak kelime «hepsi» olarak kalıplanmıştır. (M)

HEPTAGİNİ i. (fr. *heptagynie*). Linnaecus sınıflamasında yedinci takım; çiçeğinde yedi dişi organ bulunan cinsleri kapsar. (L)

HEPTAKORT sıf. (fr. *heptacorde*). Müz. Yedi teli olan.

◆ İ. Oktavın içindeki yedi diatonik dereceden meydana gelen sistem. (L)

Heptameron (L'), *Contes ou Nouvelles de la Reine de Navarre* (Navarra Kraliçesinin Masal ve Hikâyeleri), yetmiş iki hikâyenin yer aldığı kitap. Marguerite d'Angoulême'in bu eserine (1559) Boccaccio'nun *Decamerone*'sindeki zevk ve anlayış hâkimdir. Eser yedi günü kapsar, bunun için de Claude Grujet tarafından *Heptameron* adı verilmiştir. Cauterets yakınlarında N.D. de Sarrance'ta beş kibar erkekle kadın birbirlerine eğlenceli ve açık saçık hikâyeler anlatırlar. Bu hikâyelerin konuları genç kızların baştan çıkarılmaları, vasileri ve kocaları aldatmak için başvurulan hilelerdir. Bununla birlikte kitabın ahlâkî bir amacı da vardır (özellikle hikâyelerden sonraki konuşmalarda). Bu hikâyelerde cesaret, ihtiras ve platonik aşk teorisi övülür. Güçsüz bir hikâyeci olan Marguerite d'Angoulême ince bir psiklojik gözlem yeteneğine sahipti. (L)

Sisam **HERA**'sı
Louvre müzesi, Paris

HEPTAMİNOL i. (fr. *heptaminol*). Eczc. Kalbi kuvvetlendirici ve yorgunluğu azaltıcı özellik gösteren 2-amino-6-metil heptanol'ün ticarî adı. (L)

HEPTAN i. (fr. *heptane*'dan). Formülü C_7H_{16} olan doymuş hidrokarbon. (Amerika'daki petrol yataklarında bulunur ve azelaik asidin baryum oksitle kızdırılmasından elde edilir.) [L]

HEPTANAL i. (fr. *heptanal*). *Eşanl.* ÖNANTAL. (L)

HEPTANCHUS i. Yedi solungaç yarıklı köpekbalığı. (Akdeniz'de ve Gascogne körfezinde bulunan *Heptanchus perlo*'nun boyu 3 m'yi bulur. *Notidanidae* familyasından.) [L]

HEPTANDRİ i. Linnaeus sistemine göre bitki sınıfı. (Hint kestanesi gibi, çiçeklerinde yedi erkek organ bulunan bitkileri kapsar.) [L]

HEPTANESOS. Bk. YEDİADA.

HEPTANOMİS. Esk. coğ. Orta Mısır'da yedi *nomos*'tan meydana gelen eyalet. M.S. I. yy.dan itibaren bir *epistrategia* haline getirildi. Önce *Herkulia* sonra da *Arkadia* adı altında Arapların fethine kadar sürdü. (L)

HEPTARŞİ i. (ing. *heptarchy*'den fr. *heptarchie*). Yedi kişinin yönettiği hükûmet.

— Tar. XVI. yy.dan sonra sık sık ve yerli yersiz kullanılan bu kelime, VI. - IX. yy.da siyasî anglosakson kuruluşlarının adıdır; art arda ortaya çıkan yedi krallık şunlardır: Kent, Sussex, Wessex, Doğu-Anglia, Essex, Northumbria, Mercia (sayıları daha sonra on altı veya on sekiz oldu).

— ANSİKL. Tar. Bu krallıkların sınırları, aralarındaki savaşlar yüzünden sık sık değişiyordu, bazıları bu arada ortadan kalktı. Sussex, VII. yy.ın sonlarına doğru Wessex tarafından, Kent daha sonra gene Wessex tarafından tarih sahnesinden silindi. Baş rolü, VI. yy. sonlarında Kent oynadı; VII. yy.da bu krallık Northumbria'ya bağlandı, sonra Northumbria ile Mercia arasında çekişme konusu oldu, bütün VIII. yy. boyunca Mercia'ya bağlı kaldı, IX. yy.da Wessex'e katıldı; Wessex XI. yy. başlarına kadar iskandinav istilâsını durdurmağa çalıştı, İngiltere'yi kendi yararına birleştirdi. (L)

HERAKLEIOS I
Cabinet des Estampes, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

HEPTEN i. (fr. *heptène*'den). Birbirinin izomeri olan, yedi karbon atomlu ve açık zincirli dört etilenik hidrokarbondan biri. (L)

HEPTİL i. (fr. *heptyle*'den). Formülü: $C_7 H_{15}$ olan tek değerli kök. (Heptilik alkolden hidroksil kökünün çıkarılmasıyle türer.) [L]

HEPTİLİK sıf. (fr. *heptylique*'ten). Yedi karbon atomu taşıyan alkol, aldehit, eter ve asitler için kullanılır. (L)

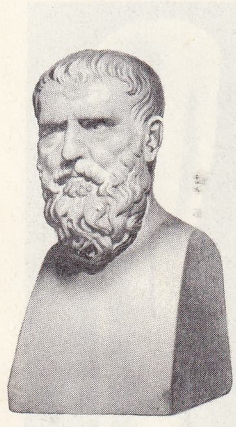

HERAKLEİTOS

HEPTİN i. (fr. *heptyne*'den). Genel formülü C_7H_{12} olan asetilenik hidrokarbonların genel adı. (Bazı izamerleri, parfümeri maddelerinin sentezinde kullanılır.) || Etil heptinkarboksilat'ın ticarî adı. (L)

HEPTİNKARBOKSİLİK sıf. (fr. *heptynecarboxylique*'ten). Formülü

$$CH_3 — (CH_2)_4 — C{\equiv}C — CO_2H$$

olan bir asetilenik asit için kullanılır; bu asidin etilik esteri heptin - 1'in sodyumlu türevi üzerine etil kloroformiyatın etkimesiyle meydana gelir. (Kokusu menekşeyi andırdığı için, bu ester parfümeride «heptin» adıyle kullanılır.) [L]

HEPTİT veya **HEPTİTOL** i. (fr. *heptite* veya *heptitol*'den). Bileşiminde yedi alkol grubu bulunan ve heptandan türeyen,

$$CH_2OH—(CHOH)_5—CH_2OH$$

formülündeki bileşiklerin genel adı. (L)

HEPTODON i. Tapire yakın, toynaklı memeli hayvan. (Kemiklerine Kuzey Amerika'da eyosen tabakalarında rastlanır.) [L]

HEPTOT i. (fr. *heptode*'dan). Elektron. Bir katot, bir anot, bir kumanda ızgarası ve genellikle ızgaralardan meydana gelen dört ek elektrodu bulunan yedi elektrotlu lamba. (Frekans değiştirici olarak kullanılan heptot'larda, sırasıyle katot, birinci kumanda ızgarası, bir ekran ızgara, ikinci kumanda ızgarası, bir ekran ızgara, giderici ızgara ve anot bulunur.) [L]

HEPTOZ i. (fr. *heptose*'dan). Aldehit ve keton grubu taşıyan yedi karbonlu monosakaritlerin genel adı. (L)

HEPTÜLOZ i. (fr. *heptulose*'dan). Keton grubu taşıyan yedi karbonlu monosakaritlerin (şekerlerin) genel adı. (*Eşanl.* KETOHEPTOZ.) [L]

HEPWORTH (Barbara), ingiliz kadın heykelcisi (Wakefield, Yorkshire 1903). Leeds'te, Royal College of Art'da (Londra), Floransa ve Roma'da sanat öğrenimi gördü. İlk eserlerini natüralist bir anlayışla yaptı. 1930 Sıralarında Paris ve Londra'da soyut sanatın temsilcileriyle tanışınca, soyutlamalara yöneldi. Heykeltıraş Henri Moore'un ve evlenip ayrıldığı ressam Ben Nicholson'un etkisinde kaldı. 1939'da Cornwall'da St. Ives'e yerleşti. Bu bölge, özellikle çevredeki köy ve kırlar sanatına bir canlılık kattı. 1959'da Beşinci Sao Paulo bienal'inde Büyük ödülü (Grand Prix) kazandı. 1965'te İngiltere'de kendisine «Dame» unvanı verildi. (L)

Latmos HERAKLEİA'sından helenistik devre ait surlar (Anatolien II adlı eserden)

HEPYEK bls. i. (*hep* ve fars. *yek*, bir'den *hep-yek*). Oyun. Tavlada iki zarın da birli gelmesi. (M)

HER sıf. (fars. *her*). Tekil kelimelerin önüne gelerek aynı kategoriden olanların tümünü teker teker belirtir: *Her şeyi alınlarının teriyle kazanan adamlar arasında senin işin ne?* (H.E. Adıvar). *Yanımda olduğun zaman her zamankinden yalnızım* (Attilâ İlhan). *Her gören aybetti âb-ı dîde-i giryânımı / Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cânânımı* (Fuzuli). *Her dakika. Her insan. Her yaşın kendine göre zevkleri vardır.*

— ÇEŞ. DEY. *Her aşın kaşığı*, herşeyi karıştıran (kimse). || *Her boyadan boyandı, (bir) fıstıkîsi kaldı.* Bk. FISTIKÎ. || *Her derde deva*, birçok hastalığa iyi gelen şey. İnsanın sıkıntısını gideren, içini açan kimse. || *Her firavunun bir Musa'sı var*, kötü kişilerden insanı kurtaracak bir kimsenin çıkabileceğini belirtir. || *Her günlük*, her gün için. Her gün kullanılan. || *Her havadan (veya telden) çalmak*, her konuda bir parça bilgi sahibi olmak. || *Her halde*, büyük bir ihtimalle: *Her halde kuvve-i maneviyeyi kıracak bir takım propagandalar yapılmış* (Atatürk). Şartlar ne olursa olsun, ne yapıp yapıp, mutlaka: *Verilen emre her halde itaat lâzım* (H .R. Gürpınar). || *Her ihtimale karşı*, ihtiyaten, ne olur ne olmaz diye. || *Her işe burnunu sokmak*, bilip bilmeden her şeyle ilgilenmek. || *Her kafadan bir ses çıkmak*, bir konu hakkında hep bir ağızdan uluorta konuşmak. || *Her nasılsa*, beklenmeyen bir durumu belirtmek için kullanılır: *Fransız olmakla beraber her nasılsa natüralizm taraftarı değildi* (H. R. Gürpınar). || *Her nedense*, sebebi bilinmeyen veya anlaşılmayan bir durum için kullanılır: *Ama Nevin'i her nedense çağırmaya karar verdiği zaman önce gri bir pantalon giymişti* (S.F. Abasıyanık). || *Her ne hal ise*, ne şekilde, nasıl olursa olsun. || *Her ne kadar*, böyle ise de, bununla birlikte: *Her ne kadar uzun bir yazı ise de insanı hiç sıkmıyor.* || *Her ne pahasına olursa olsun*, bir işi yapmak için şartların zor veya kolay olmasının önem taşımadığını belirtir. || *Her neyse*, «olan olmuş, sözü uzatmayalım» anlamında kullanılır. || *Her ne zaman*, «ne zaman olursa olsun» anlamında. || *Her nice*, herhangi: *Her nice gülü bitirse bu hâk / Har-ı gam ile eder dilin çâk* (Fuzulî). Her zaman. || *Her gördüğü sakallıyı babası sanmak.* Teklz. Bir şeyi (kimseyi) başka bir şeye (kimseye) benzeterek aldanmak. || *Her tarakta bezi olmak*, pek çok işi aynı anda yapan kimseler için kullanılır.

— *Esk. Her-ân* (*-gân* veya *-dem*), her zaman. || *Her-âyine*, zorunlu olarak. || *Her-bâr*, her defa. || *Her-çend*, her ne zaman. || *Her hâl ü kârda*, her durum ve şarta rağmen. || *Her-heft*, kadınların kullandıkları yedi türlü süs eşyası. (M)

HERA. Yun. mit. Evlilik tanrıçası. Analığın yüceliğini temsil eder. Hera'ya ilk olarak Peloponnesos'ta tapılmağa başlandı. Çok eski çağlardan beri tanrıça sayılmıştır. Kronos ile Rea'nın kızıydı, erkek kardeşi Zeus ile evlendi. Bu evlilik, Zeus'un sadakatsizliklerine rağmen, evliliklerin en uygunu sayıldı. Hera, Kosmos'un düzenini sağlamakla yükümlü olan Zeus'a yardımcı oldu. O, verimli toprağın, ilkbahar bitkilerinin ve çiçeklerin de tanrıçasıydı. Evli kadınları koruyan Hera, çok zaman kıskanç, çekilmez, kindar bir kişi olarak gösterildi. Truvalı Paris'in yargılanışını ödetmek için Truva savaşında yurttaşlarına karşı bir tutum aldı. Her yıl, bu tanrısal evlenmenin hatırasına dinî şenlikler düzenlenirdi. Bu şenliklerde Hera'nın heykeline nişanlı bir genç kızın *peplos*'u giydirilir, daha sonra heykel, içinde zifaf yatağı kurulmuş olan tapınağa götürülürdü. Bu tören, tanrısal çiftin ve onların aracılığıyle de tabiatın doğurganlık gücünü yenilemek için yapılırdı. Romalıların *Juno*'suyle özdeşti.

— İkonogr. Hera'nın en eski heykellerinden biri, Louvre'de bulunan *Sisam (Samoi) Herası*'dır. Sisam tanrıçası, bir akropolis'in üzerindeki bir yazılı tabloya da resmedilmiştir (M.Ö. 405). Hera, burada üzerine bir *peplos* giymiş, elinde asa taşıyan bir kadındır. Hera, bir Vulci kupasında, Prometheus'un önünde oturmuş olarak aynı şekilde temsil edilmiştir. Olympia'da Hera'ya ait arkaik bir baş normalden çok büyüktür. (L)

HERACLEUM i. İrili ufaklı pek çok türü bulunan otsu bitki. (Örnek türü tavşancılotu [*Heracleum spondlium*] nemli yerlerde yetişir. Maydanozgillerden.) [L]

HERACLİANUS, romalı general (öl. Kartaca 413). İmparator Honorius'un emriyle Stilicho'yu öldürttü (408), Afrika askerî kumandanlığına tayin edildi (409). Bağımsız bir prens gibi hareket etti. Roma'ya yapılan ikmal maddeleri nakliyatını durdurdu. İmparatorluğu ele geçireceğini umarak İtalya'ya çıkarma yaptı. Otricoli'de (Umbria) yenildi, geri dönmek zorunda kaldı. Heraclianus ve suç ortakları idam edildi. (L)

Heraion, Hera tapınağı. *Argos Heraion*'u, Mykenai ile Argos arasında, Argolis millî kültüne bağlı bir yerdi. Truva savaşı zamanından kaldığı sanılan bu yerde, M.Ö. VIII. yy.da yapılan bir tapınağın kalıntıları vardı. Bu tapınak M.Ö. 423'te kurulmuş, sonradan Argos'lu Mimar Eupolemos tarafından onarılmıştı. Heraion'da, Hera'yı oturmuş olarak gösteren altın ve fildişinden yapılmış olan heykel Polykleitos'un eseridir. Tapınaktan bugün elimizde, birer sanat eseri olan alınlık ve metop parçaları vardır. Büyük merdivenlerle birbirine bağlı üç teras üzerine kurulmuş olan tapınakta, ayrıca revaklar, bir kabul salonu, bir gymnasion, sunaklar ve roma hamamları yer alır. Burada yapılan kazılarda, *hellas* döneminden kalma bir yeraltı mezarlığı ve hattâ bazı neolitik devir kalıntıları bulundu. Eski çağlarda, bazı başka Hera tapınakları da vardı. Lacinion burnundaki tapınak, Büyük Yunanistan'daki bazı tapınaklar, özellikle Paestum'daki (Poseidonia) tapınak, ayrıca, Sele nehri (esk. Silari) ağzındaki tapınak bunların başlıcalarıydı. Nehrin sol yakasında, 1934'ten beri, Hera Argeia'ya adanmış eski bir tapınma yerini bulmak amacıyle kazılar yapılmaktadır. Bu arada da, M.Ö. VI. yy.-dan kalma arkaik bir tapınak, M.Ö. 500-480 yıllarından kalma, çevresi tek sıra sütunla çevrili dor tarzı bir tapınak ortaya çıkarıldı. Bu arkeolojik mevkide birçok adak eşyası ile (pişmiş topraktan heykelcikler, sütun başlıkları, triglif ve korniş parçaları) iki dizi metop (özellikle, delphoi kürsüsünü kaçıran Herakles) bulundu. Bu eşyalar Paestum müzesinde saklanmaktadır. (L)

HERAKLEİA çoğl. i. (yun. k.). Herakles şerefine Attike, Sikyon, Syros, Kos ve Agyrion'da (Sicilya), ayrıca birçok Anadolu şehrinde kutlanan bayramlar. (L)

HERAKLEİA. Esk. coğ. Latmos dağlarının (Beşparmak) denize dik inen güneybatı eteklerinde, (eski Latmos körfezinin iç köşesinde) tarihî şehir. Eski zamanlarda deniz, Miletos, Herakleia, Myus ve Priene'ye kadar sokularak Latmos körfezini meydana getiriyordu. Körfezin ağzı zamanla Menderes'in getirdiği birikintilerle doldu ve meydana gelen bataklıkla denizden ayrılarak 15 km uzunlukta, 10 km genişlikte bir göl halini aldı. Herakleia şehri bugün Bafa denilen bu gölün kuzeydoğusundadır.

— Tar. Herakleia Yunan mitolojisindeki Herakles'e izafeten, M.Ö. V. yy.da kuruldu. M.Ö. IV. yy.da Mausolos II'nin idaresine geçti. Daha sonra İskender'in generalleri arasında paylaşıldı. M.Ö. III. yy.da ise Suriye krallığının idaresine girdi. M.Ö. 190 Yılında, hürriyetine kavuştu, kendi adına para bastı. Paraların üzerinde, Herakles, Athena ve Afrodit tasvirlerine rastlanır. Şehrin surları, doğuda liman üzerindeki dar fakat sağlam kaleden başlayarak gelir ve agora hizasında şehirden ayrılır; doğudaki dereye inerek öte taraftaki yamaca geçer. Kuzey yönünde ilerledikten sonra 150 m'lik bir kavis yaparak sırta çıkar, batıdan gelen surla birleşir. Şehir muntazam bir plana sahiptir.

Athena tapınağı: şehrin muntazam planına karşılık olmak üzere yapılmış gibidir. Bir tepe üzerindedir. Templum in-antis planlı, dor düzeninde bir tapınaktır. Bundan başka yıkıntı halinde üç tapınak daha vardır.

Agora: Athena tapınağının doğusunda, şehrin merkezindedir. Duvar ve dükkânları sağlam durumdadır.

Foto. Anderson-Giraudon (LAROUSSE) ; MEYDAN

Buleuterion (konsey binası): agoranın doğusundadır. İçi toprak doludur.
Hamam: Buleuterion'un kuzeyindedir. Roma imparatorluk çağına aittir. Yıkık durumdadır.
Tiyatro: hamamın kuzeyindedir. Oturma sıraları bozulmuş olmakla beraber sahne binasının alt kısmının durumu iyidir. Nymphaion: Tiyatronun üst tarafında bir çeşmedir. Endmion'un tapınağı: limanın yakınındadır. Yunan mitolojisinde Selene'nin âşık olup ebedî uykuya mahkûm ettiği güzel delikanlı Endymion'un adına yapılmıştır. Ayrıca Bizans devrine ait manastırlar, çilehaneler, manastırların müdafaası için inşa edilmiş kale ve kuleler v.b. yapılar vardır. (M)

HERAKLEİA PONTİKA. Bk. EREĞLİ (KARADENİZ, — *si*).

HERAKLEİDES («Heraklesoğulları»), Herakles soyundan gelen efsane kişilerinin soyadı. Bu ad, özellikle Herakles ve Deianeira'nın oğlu Hyllos soyundan gelen ve Peloponnesos'a yerleşmiş olan (Argos, Messenia, Lakonia) dor şeflerine verilir. Yunan mitoloji yazarları, Dorların göçünü, mirasçısı oldukları toprağı almağa gelmiş olan Heraklesoğullarının dönüşü olarak anlatırlar. Eurystheus, Argos'u Herakles'ten almıştı. Heraklesoğulları arasında, Tesalya Aleuadai'leri, Makedonya kralları, Herakles ve Omphalos soyundan geldiklerini ileri süren Lydia kralları, Korinthos Bakkhiad'ları, onların ardından Syrakusai tiranları ve Roma Tarquinius'ları anılır. (L)

HERAKLEİDES, Taranto'lu mimar (Taranto M.Ö. III. yy.dan önce). Halk çocuğuydu. Makedonyalı Philippos V'in danışmanı oldu. Kral üstünde büyük nüfuzu vardı. Amiralliğe yükseltildi, Romalılara karşı giriştiği deniz savaşını kazanamadı (199-198). Gözden düştü ve hapse atıldı. (L)

HERAKLEİDES LEMBOS, Aristoteles okulundan yunan filozofu (M.Ö. II. yy.). Bir dünya tarihi ve çeşitli felsefe eserleri yazdı. Bunlardan günümüze bazı parçalar kaldı. (L)

HERAKLEİDES Pontus'lu, yunan filozofu (M.Ö. IV. yy.). Eflatun'un öğrencisi. Eflatun'dan sonra Akademeia'yı yönettiği söylenir. Hayatının ikinci yarısını Karadeniz Ereğlisi'nde geçirdi, orada derin bilgisiyle tanındı. Felsefe ve bilim alanlarında eserler verdi. Dünya'nın kendi ekseni çevresinde döndüğünü söyleyen ilk bilgindir. Eski Pythagoras'çılar üstüne yer yer gerçekten uzaklaşan felsefî bir roman yazdı. Homeros, Hesiodos ve Arkhilokhos ile ilgili inceleme eserleri vardır. (L)

HERAKLEİON. Bk. KANDİYE.

HERAKLEİOS I (Kappadokia 575 - 641). Doğu Roma imparatoru (610-641). Kartaca eksarkının oğluydu. Tahtı zorla ele geçirmiş olan Phokas'ı devirdi (610). Ülke, monofizitlerin kavgalarıyle parçalanmış durumdaydı (Persler 611'de Antakya'yı, 614'te Kudüs'ü, 619'da Mısır'ı aldılar, Avarlar da 617'de İstanbul önlerine geldiler) ve Lombardların tehditleriyle karşı karşıyaydı. İmparator başkenti Afrika'ya nakletmeyi düşündü, patrik Sergios'tan kilise hazinesini borç olarak aldı, Avarlara haraç vererek geri çekilmelerini sağladı (619). Sonra orduyu düzene soktu. 622'de pers kralı Hüsrev II'nin yolladığı bir mektubu Ayasofya'da okuttu. Hüsrev II bu mektubunda imparatoru köle ve çete reisi olarak niteliyordu. Bunun üzerine Herakleios, bir haçlı seferi düzenledi. Persleri Fırat'tan öteye püskürttü. Azerbaycan'a (623) ve Ermenistan'a (624-625) girdi, Tebriz'de Ateş tapınağını yıktı. Fakat Persler de Herakleios'u Kafkasya'ya doğru püskürttüler. Avarların, Bulgarların, İslavların desteğini kazanan Persler İstanbul'a saldırdılar (626). Herakleios Hazar denizi yakınlarında yerleşmiş olan Hazarların ittifakını parayla sağladıktan sonra güçlendi (627), Gürcistan'ı işgal etti, Mezopotamya'ya girdi, Ninova'da pers ordusunu bozguna uğrattı, Medain (Ktesiphen) şehrine doğru ilerledi. Bu zaferleri Pers krallığında bir ihtilâle ve Hüsrev II'nin öldürülmesine (şubat 628) yolaçtı. Yeni pers kralı Kubad II Şiruye fethedilen toprakları ve gerçek haç'ı Bizanslılara geri verdi. Herakleios bu haçı zafer törenleriyle Kudüs'e götürdü (630). Pers tehlikesi böylece kesinlikle önlenmiş oldu. Bundan sonra Araplar Suriye'yi aldılar (634'te Aynadim, 635'te Şam ele geçirildi). Bizans ordusunu Yarmuk'ta imha ettiler (636), Kudüs'ü (638), Mezopotamya'yı (639), Mısır'ı (639-642) topraklarına kattılar. Herakleios Hırvatlarla Sırpların vasal olarak İllyria'da yerleşmelerini kabul etmek zorunda kaldı. İmparatorluk içinde monofizitlerle ortodoksları uzlaştırmağa çalıştı, bu iki anlayışın yanına bir üçüncüsünü, monotelizmi ekledi. Herakleios'un saltanatı sırasında imparatorluk büyük ölçüde yunanlaştı, imparator «basileus» unvanını aldı, Yunanca resmî dil oldu. Herakleios I, önce Eudoksiya, sonra 614'te de yeğeni ile evlendi. Birinci eşinden Konstantinos III, ikinci eşinden Herakleios II doğdu. (L)

HERAKLEİOS II Heraklonas, Doğu Roma imparatoru (618- Rodos 645). 641'de tahta geçti. Babası Herakleios I ona, ilk evliliğinden olan oğlu Konstantinos III'e tanıdığı hakları tanımıştı. Herakleios II, Konstantinos'un ölümü üzerine (641) iktidara geçti. Ancak, tahtın asıl hâkimi annesi Martine idi. Martine'nin baskıları üzerine tahtı yeğeni Konstas II'ye bıraktı (eylül 641). Kısa süren saltanatı sırasında thema'lar kurarak yönetimde reformlar yaptı. (L)

HERAKLEİTOS, yunan filozofu (Efes, Anadolu M.Ö. 540'a doğr. - öl. 480'e doğr.). Efes'te saltanat sürmüş olan önemli bir ailenin çocuğuydu. Bazı kutsal görevlerle yükümlüydü, öğretisini ortaya koyan eserini Efes tanrıçası Artemis'e adadı. Pers kralı Darius ile mektuplaştığı söylenirdi. 498'de Perslere karşı girişilen genel ayaklanmaya Efes sitesinden başka bütün siteler katıldı. Düşüncelerini özdeyişler halinde söyledi, bu yüzden ona KARANLIK dendi. Güçlü ve canlı üslûbu, onu, kutsal görevi dolayısıyle tanıma fırsatını bulduğu Doğu'nun dinî eserlerindeki havaya yaklaştırır. İonia dilinde yazdığı *Peri Physeos* (Tabiata Dair) adlı eserinden günümüze bazı parçalar kaldı. Herakleitos, İonia filozoflarının anlayışına bağlıydı. Ona göre ana madde ateş'ti: «Dünya tektir, onu ne bir tanrı, ne de bir insan yaratmıştır. O kendi yasasına göre tutuşan, kendi yasasına göre sönen ebedî bir ateştir ve hep öyle kalacaktır». Bu ilk unsurdan birtakım değişmelerle su, toprak oluşur. Her şey meydana gelir, her şey ateşe döner, evrensel bir yanışla tükenir. Her şey her an değişir, akıp gider (*panta rhei*), her şey oluşum'dur. Her şey kendi karşıtına dönüşür, soğuk sıcağa, gündüz geceye, büyük küçüğe, küçük büyüğe, canlı ölüye v.b. Karşıtların çarpışması ve öz birliği her şeyin temelidir. Evren konusundaki bu görüşü, ona «diyalektik metodun babası» unvanını kazandırdı: «Her şey bir kavgada, zorunlu olarak meydana gelir».

Herakleitos felsefesi, Parmenides'in anlayışına karşıdır. Parmenides Varlık'ın tek ve değişmez olduğunu savunmuştu. Herakleitos, var olmayanı, başka olanı, çok olanı da her varlıkta görür ve oluşumun böylece mümkün olduğunu söyler. Bu felsefe, sofileri, stoa'cıları, Eflatun'u, Aristoteles'i, yani diyalektikçi bütün felsefecileri etkilemiştir. (L)

HERAKLEOPOLİS («Herakles şehri»). Esk. coğ. Eski Yunanlıların Mısır'daki *Hanensu* (bugün *Ahnas el-Medine*) şehrine verdikleri ad. Şehrin koç tanrısı Arsaphes'i aslında Yunanlılar Herakles ile bir sayarlardı. Herakleopolis, Orta Mısır'ın siyasî merkezi, firavunların başkenti (IX. ve X. sülâle) ve iktisadî merkezi oldu. — Doğu deltada bir Herakleopolis şehri daha vardı. (L)

HERAKLES Yun. mit. Ünlü yunan kahramanı, kuvvet timsali. Roma'lılar onu **Hercules** adıyle andılar. Eski masal yazarları ve sonra yenileri Herakles'i çeşitli menşelere bağlar: samî (Melkart ile akraba), argoslu, dor, thebai'li ve hattâ giritli. Bu konudaki efsaneler karışık ve kimi zaman birbirine zıttır. Efsanenin klasik özü şudur: Zeus ile Amphitryon'un karısı Alkmene'nin oğludur. Hera, onu beşiğinde parçalatmak üzere iki yılan gönderdi, fakat Herakles onları elleriyle boğdu. Çeşitli başarılardan sonra Thebai'ye giderek Kreon'un kızı Megara ile evlendi. Bir çılgınlık anında, kendi çocuklarıyle birlikte karısını öldürdü. Bu cinayetin günahını ödemesi için Pythia onu Tiryns kralı Eurystheus'un yanına yolladı. Kral ona yerine getirilmesi gereken on iki ödev verdi. Bunlara *Herakles'in* 12 *işi* denir. **1.** Nemea aslanını öldürmek; **2.** Lernaia'daki Hydra adındaki yılanı öldürmek; **3.** Kerynela'daki geyiği yakalamak; **4.** Erymanthos yaban domuzunu yakalamak; **5.** Stymphalia gölünün kuşlarını öldürmek; **6.** Augeias ahırlarını temizlemek; **7.** Girit'teki Minos'un boğasını yakalamak; **8.** Diomedes'i öldürmek; **9.** Amazon Hippolyte'nin kuşağını ele geçirmek; **10.** Geryon'u öldürmek; **11.** Hesperis'ler bahçesinin altın elmalarını toplamak; **12.** Kerberos'u zincire vurmak. Daha başka başarıları da olduğu söylenir. Silâh olarak lobutunu kullanıp dünyada zalimlerle, haydutlarla ve canavarlarla çarpıştı, Alkyoneus, Akheloos, Pholos kentauros'larını, Mısır kralı Busiris'i yendi. Atlas'a, nefes aldırmak için gökyüzünü omuzlarında taşıdı, Hesione'yi bir canavardan kurtardı. Argonautes'ler seferine katıldı, dev Antaios ile kentauros Nessos'u öldürdü. Kalpe ile Abile (Abyle) dağlarını (Herkül sütunlarını) birbirinden ayırdı, Prometheus'u kurtardı, bizzat tanrıları yendi v.b. Birçok aşk macerası oldu ve Omphale'nin kölesi olarak bir süre yaşadı. Nihayet Deianeira ile evlendi. Bir süre sonra İole'ye âşık oldu. Herakles'i kıskanan Deianeira kocasına Nessos'un kanına bulanmış zehirli bir gömlek gönderdi. Bu giyecekle yanan Herakles Oite dağında bir odun yığını hazırladı, ateşe verdi ve kendini alevlerin içine attı. Vücudu yandı, ölümsüz ruhu ise Olympos'a kabul edildi ve Hébé ile evlenerek ölümsüzler arasına karıştı. Herakles için yazılmış destanlarda folklorik unsurlarla dinî menşeli sebep ve bilimsel mitos'lar yan yanadır. Herakles, İason ve Theseus mitoslarında olduğu gibi Akhaia Yunanistan'ına bağlanır. Dorlar da Herakles'ten indiklerini ileri sürerler. Sofist Prodikos tarafından işlenen bu mitos, stoa'cılığı benimseyenler için kaderine galip gelen insan imgesinin sembolü olmadan önce, yunanlı öğrencilere örnek oldu.

Birçok tapınakta Herakles'e tapılırdı. Gymnasium'ların koruyucusu ve tehlikeleri uzaklaştıran tanrı idi. Kamu hizmetleri için çetin çalışmalara girişerek kendini insanlığa adamayı temsil ediyordu. Büyük Yunanistan ile Sicilya'da cehennem tanrıları, Asya'da Dionysos şerefine yapılan şarap şenlikleriyle ilgili olarak düşünülüyordu.

— Ed. ve G. santl. Atinalılar tarafından benimsenmiş Dor tanrısı Herakles bazen acı çeken, bazen gülünç derecede obur, güçlü atlet tipidir. Peisandros ve Panyasis'in destanlarına konu oldu, çoğu zaman Pindaros tarafından Olimpiyat oyunlarının kurucusu olarak kabul edildi. Sophokles'in *Trakhiniaai* adlı trajedisinde Euripides'in *Herokles Mainomenos* (Deliren Herakles), *Alkestis* adlı trajedilerine ve Aristophanes'in *Ornithes* adlı eserine konu oldu. Efsanesi, çoban şiirleri yazan şairler (Theokritos) ve Rodoslu Apollonios (*Argonautrika*) tarafından tekrar ele alındı.

Vazo resimlerinde sık sık yay çeker, lobutunu kullanırken ve öldürdüğü Nemea aslanının derisini yüzerken görülür. Heykel-

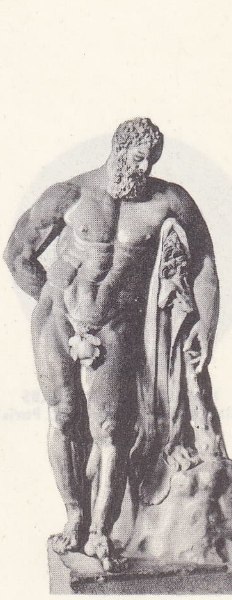

HERAKLES
Napoli Millî müzesi

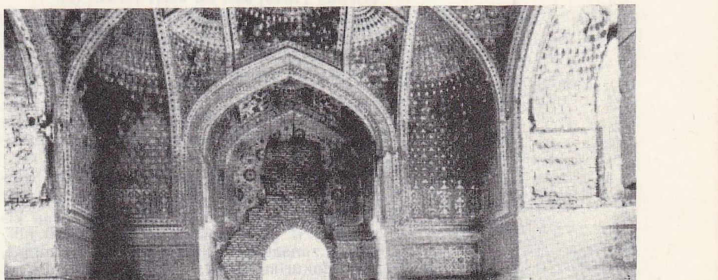

HERAT
Gevherşad mezarının içinden bir görünüş (Islamic Architecture And Its Decoration adlı eserden)

Foto. Alinari (LAROUSSE) ; MEYDAN

HÉRAULT DE SÉCHELLES
Bibliothèque Nationale, Paris

lerde, Apollon ile üç ayaklı kazanı (tripus) çekişirken, tanrıların safında devler savaşına katılırken (Delphoi'de Siphnoś hazine binası) tasvir edildi. Delphoi'de Atinalıların hazine binasında ve Olympia'da Zeus tapınağının cephesinde çeşitli başarılarının detayları bulunur. Okçu olarak, Thasos'taki Herakles kapısını süsler. Çoğu zaman kasları mübalâğalı şekilde gösterilen atletik tipi IV. yy.-dan beri yaygındır: Napoli'deki *Herakles Farnese.*

Kötülük ile Fazilet arasında Herakles, Ksenophon'un *Opomnemoneumata Sokratus* (Sokratesin Hatıraları) adlı eserinde ele aldığı Prodikos'un ünlü Herakles mitos'u. Ergin yaştaki Herakles Kötülük ve Erdem'i onu kendilerine çekmek isteyen iki kadının tasvirinde görür. Kötülük ona geniş, rahat ve çiceklerle süslü bir yol gösterir, erdem ise aksine sarp, dar ve çorak bir patikayı göstermektedir. Herakles Erdem patikasında karar kılar.

Herakles Mainomenos («Deliren Herakles»), Euripides'in trajedisi. M.Ö. 424 yılında temsil edildiği sanılır. Herakles cehenneme iner ve ölü rolü yapar. Thebai hâkimi Lykos, kahramanının ailesini yok edeceği sırada Herakles ortaya çıkar ve Lykos'u öldürür. Fakat birden çıldırır ve karısı ile çocuklarını da öldürür. Kendine geldiği zaman büyük bir ümitsizliğe düşer. Ortaya çıkan Theseus onu arıtmak için Atina'ya götürür. Çok hareketli olan piyeste, dehşet ve tabiatüstü varlıklar vardır. (L)

HERAKLES (M.Ö. 327'ye doğr.-309). Büyük İskender ile gözdesi Barsine'nin (Dara'nın generali Artabazos'un kızı) gerçek veya farazî oğlu. Bergama'da büyütüldü. Büyük İskender'in Roksane'den (Rahşane) doğan oğlu İskender Aigos öldürülünce Polyperkhon, ülkeyi işgal etmiş olan Kassandros'u yenilgiye uğratmak için, Herakles'i Makedonya tahtının vârisi ilân etti. Ama Polperkhon daha sonra Kassandros ile anlaşarak Herakles'i öldürttü. (L)

HERAKLİUS II, Gürcistan kralı (1744-1798), imparatoriçe Katerine II ile bir antlaşma yaptı, Gürcistan'ı çarlık Rusya'sının himayesi altına soktu. Türkler karşısında rus ordusunun desteğinden faydalandı. (L)

HERAKLONAS, Bizans imparatoru. Bk. HERAKLEİOS II.

HERAKOL dağı, Doğu Anadolu'da (Siirt ili, Pervari ve Şırnak ilçe merkezleri arası) dağ kütlesi; yüksk. 2 934 m. (M)

HERALDUS i. (lat. k.). İlkçağda yarışmaları ilân eden ve kazananların adlarını okuyan görevli. (L)

HERAPATİT i. (özel ad *Herapath* > fr. *hérapathite*'den). Billûrlaşmış kinin iyodosülfat, polarma lamlarının yapımında kullanılır. (L)

HÉRARD (Hyppolyte), fransız hekimi (Sens, Yonne 1819-Paris 1913). 1850'de hastahane hekimi, 1867'de Tıp Akademisi üyesi oldu. Birçok incelemeden başka Cornil ile birlikte yazdıkları *De la Phtisie, Étude Anatomo - Pathologique et Clinique* (Verem Üstüne Anatomi, Patolojik ve Klinik Bakımından İnceleme) [1866] adlı bir eseri vardır. (L)

HERASKOV (Mihail Matveyeviç), rus şairi (Pereyaslav, Poltava eyaleti 1733-Moskova 1807). 1778'den 1802'ye kadar Moskova üniversitesinin vasisi oldu. Velut bir yazardı, klasik üslûpta od'lar, sone'ler, balad'lar, trajediler, komediler yazdı. İki destanı; *Rossiada* [1779], *Vladimir* [1785-1797] Marmontel'in etkisini taşıyan ahlâkî romanlardır. (L)

HERAT i. (şehir adı *Herat*'tan). Ciltc. Şemseli fakat yaldızsız ciltlere verilen ad. (M)

HERAT, Afganistan'da şehir, Heri Rud kıyısında, il idare merkezi; yaklş. 80 000 nüf. Herat zanaatçıları ipekli ve yünlü kumaş, halı dokurlar; ama şehir asıl S.S.C.B. ve İran yakınındaki stratejik konumu bakımından önemlidir. — *Herat ili,* doğuda Hindukuş'a ve güneyde Safir Kuh'a yaslanan çanakta uzanır; 1 150 000 nüf.

● *Tarih.* Akamanışlar devrinden önce kurulan Herat'ı (*Aria*), Büyük İskender kuşattı ve şehre Aria İskenderiyesi adını verdi. Bu devirde önemli bir şehir olan Herat önemini Sasanîler zamanında da korudu. Horasan fethedilince arap idaresine girdi. Bu devirde çok gelişti, bir ticaret merkezi oldu. Tarihname-i Herat'ta yazılmış olduğuna göre 800 mescidi, 6 400 sarayı, 3 000 dükkânı, 20 havuzu ve 55 hamamı ile devrin en büyük merkezleri arasında yer aldı. 968 Yıllarına doğru Herat halkı, Samanîler tarafından tayin edilen Muhammed bin Cerrah'a karşı ayaklandı. İsyanı bastıran Muhammed uzun süre kendini savunan kaleyi tahrip ettiği gibi şehrin surunu da yıktı. X. yy.da halkı sünnî olan Herat'ta, amelî ve keramî mezhepleri arasında uzun süren mücadeleler oldu.

Gaznelilerden Sultan Mesud, Herat'ı karargâh haline getirdi, bir süre sonra da başkent yaptı (XI. yy). Şehir 1036'da Selçukluların, sonra Gurluların ve Harizmşahların eline geçti. Cengiz Han 1221'de Herat'ı, oğlu Tuluy Hanı göndererek zaptettirdi. Ahali karşı koymadan şehri teslim ettiği için Tuluy şehre dokunmadı. Yalnız kaleyi savunan 12 000 askeri kılıçtan geçirtti. Bundan bir süre sonra Celâleddin Harizmşah'ın kazandığı başarıya aldanan halk isyan etti. Âsileri cezalandırmak için Cengiz tarafından gönderilen İlçi Giday Noyan şehri aldı. Ahalisinden sanatkâr olanları ayırdı, diğerlerini kılıçtan geçirtti.

Ögeday Kağan zamanında (1229-1241) Horasan Moğol devleti sınırları içine alınınca, Herat yeniden önem kazandı. Dokumacılık tekrar gelişti. Birçok türk şehre döndü. 1244'te Horasan genel valisi Argun, yerli Gurlular'dan Şemseddin Kert'i buraya melik tayin etti. Kurnaz ve muhteris bir kişi olan Şemseddin, Cengiz yasasına uyar göründü. Şehri yirmi iki yıl yönetti. 1255'te Hulâgu İran'a gelirken ona hürmet gösterdi. Horasan'daki Cucioğulları ve Altınordu Hanı Berke, Hulâgu ile savaştıkları zaman Şemseddin Hulâgu tarafını tuttu. 1383'e kadar onun ailesinden gelenler Herat'ı Kert sülâlesi adıyle yönettiler. Timur, Melik Hüseyin'in oğlu Gıyaseddin Pir Ali zamanında (1381) Herat'ı işgal etti. Fetihten sonra Herat'ın iç ve dış kalesini yıktıysa da bir süre sonra tekrar yaptırdı.

Önce oğlu Miran Şah'ı, 1397'den sonra da Şahruh'u Herat ve Horasan valisi tayin etti. Şahruh 1447'de ölümüne kadar burada yaşadı. Şahruh'tan sonra da Ebu Said Mirza (1458-1468) ile Hüseyin Baykara (1469-1506) Herat'ı, Büyük Timurlular devletinin payitahtı haline getirdiler. Onların zamanında şehrin en parlak devri başladı. Çin ve uygur tesiri altında başlayan ve bağımsız olarak gelişen asya türk minyatürcülüğünün merkezi haline geldi. Bu durum XVI. yy.a kadar sürdü. Şah İsmail, Herat'ı 1510'da işgal etti. Şamlu türkmen beylerini Herat'ta Horasan beylerbeyi yaptı. Fakat onun ölümünden sonra Özbekler şehri tekrar ele geçirdiler. 1528'de Câm zaferinden sonra Şah Tahmasb'ın orduları tekrar Herat'ı aldı. Bu savaşlar Herat'ın harap olmasına yolaçtı. Şah Abbas gençliğini, beylerbeyi Ali Kulu Han Şamlu'nun yanında Herat'ta geçirmişti. 1589'da Özbek Abdullah Han Herat'ı altı ay kuşattıktan sonra zaptettiyse de Şah Abbas 1590'da şehri geri aldı. Büyük Horasan seferinde burada kaldı. Şehrin idaresini de Şamlu beyi Hüseyin Hana bıraktı. Böylece şehir Çağatay ve Özbeklerden Türkmenlere geçmiş oldu. Safevî sultanı Hüseyin (1697-1722) Horasan'ın yönetimini gürcü Gergin ve Keyhüsrev'e vererek Herat'taki türkmen hâkimiyetini sona erdirdi. Nadir Şah 1731'de Herat'ı aldıysa da 1749'da o ölünce şehri Abdalli emîri Ahmed Şah Durani ele geçirdi. XIX. yy.da Afganlılar ile Kaçarlar Orta Asya'da hâkimiyet mücadelesine girdiler. İngilizler ve Ruslar da onların bu durumunu destekleddiler. Herat, kaçar ordusu tarafından kuşatıldı (1837), fakat netice alınamadı. Afgan Ahmed Hanın torunu Kâmuran Han 1842'de öldürülünce Kaçarlar tekrar talihlerini denediler, fakat şehri gene alamadılar. Fransa'dan yardım gören İran taraflısı Hüsameddin, Herat'ı zaptederek Afgan hâkimiyetine son verdi (1856). 1863'te Dost Muhammed Han Herat'ı alarak İranlıları şehirden kovdu. Abdurrahman zamanında Ruslar Türkistan'ı aldılar, Herat da rus saldırısına uğradı. 1955'te İngiliz ve Rusların kurduğu hudut komisyonu Herat'ı Afganlılara bıraktı. (ML)

Herat Musiki Mektebi, Doğu Türklerinin musikide en gelişmiş dönemine ve okuluna verilen ad. 1381'den 1510'a kadar sürer. En parlak zamanı Hüseyin Baykara'nın saltanat yıllarına rastlar (1470-1506). Bu dönemde Horasan'da türk musikisi çok gelişti ve büyük ustalar yetişti. Sonra osmanlı musikisini de etkiledi. Horasan, Özbeklerin eline geçtikten sonra da bu nitelikte eser yazma geleneği sürdü. Hareketin merkezi Semerkant ve Herat'tı. (M)

HÉRAULT, Fransa'da Aşağı Languedoc'ta kıyı ırmağı, Aigoual'dan iner; 160 km. Hérault, önce Cevennes dağlarını, sonra yalçın boğazlarla kalkerli Garrigues yaylalarını aşar; Lodève'den geçen Lergue'i alır (sağ kıyı), sonra bağlarla örtülü Pézenas ovasını aşar; Agde aracılığıyle Akdeniz'e dökülür. Akdeniz yağmur-kar tipindeki rejiminin özelliği, anî taşmalardır. Ortalama debisi 48 m^3/sn, en yüksek debisi 2 800 m^3/sn. (L)

HÉRAULT DE SÉCHELLES (Marie Jean), fransız hâkimi ve siyaset adamı (Paris 1759 ay.y. 1794). Paris Yüksek mahkemesinde avukattı. Bastille'in zaptına katıldı. Yasama meclisine, sonra da Konvansiyon'a üye seçildi. Paris ayaklanmasında girondin milletvekillerinin tutuklanması için meclis kuşatıldığı sırada (2 haziran 1793) milletvekiliydi. Karşı koymağa kalkıştı, Paris ordusu kumandanı Hanriot'nun tehditleri karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Girondin'lere karşı olduğunu açıkça bildirdi, sonra inançlarına aykırı olduğu halde 1793 Anayasasını yazmak görevini yüklendi. Kamu Selâmet komitesi üyesi oldu. Bir süre sonra arkadaşları ondan kuşkulandılar. Danton ile birlikte idama mahkûm edildi. Başlıca eserleri: *Théorie de l'Ambition* (Mevki Hırsı Kuramı) ve *Visite à Montbard* (Montbard'ı Ziyaret). [L]

HÉRAULT idare bölgesi, Güney Fransa'da idare bölgesi, Languedoc'ta; 6 224 km^2; 516 600 nüf. Merkezi, *Montpellier.* Üç idare çevresi (*Montpellier, Béziers, Lodève*) vardır. İdare bölgesinin kuzeybatı kısmı Massif Central'in kenarında (*Larzac causse*'u, volkanik asıllı *Escandorgue* yaylası, billûrlu *Espinouse* yükseltileri; kalkerli *Séranne* dağı, billûrlu *Minervois* dağları) uzanır. Bu yükseklikler, ekonomisi özellikle bağcılığa dayanan *Biterrois, Hérault* ve *Montpellier* ovalarına hâkimdir. Aşağı Languedoc sulama kanalının açılmasının tarımda değişiklik yapması beklenmektedir. Bu kısmında meyve yetiştiriciliği başlamıştır. İdare bölgesinin kıyısı, geniş gölcükleri kapatan kum şeritlerinden meydana gelir; başlıca yerşekilleri *Agde* dağı, *Gardiole* yükseltileri ve *Sète* dağıdır.

Hérault'ta sanayi, Graissessac bölgesindeki kömür ocakları, boksit işletmeleri, dokumacılık (Lodève), petrol rafinerileri (Frontignan), makine yapımı ve bağcılıkla ilgili sanayilerle (damıtma yeri, fıçıcılık) temsil edilir. Ama nüfusun büyük kısmı geçimini tarımdan sağlar. (L)

HERBADİLLİCUS PAGUS, Fransa'da Poitou'da küçük bölge, adı metinlerde VI. yy.dan itibaren geçmeğe başlar; Kel Charles zamanında kendi kontları tarafından yönetilirdi. Loire-Atlantique özellikle de Vendée idare bölgeleri topraklarındaydı. (L)

HERBART (Johann Friedrich), alman filozof ve pedagoğu (Oidenburg 1776-Göttingen 1841). İsviçre'de Pestalozzi'nin pedagoji yöntemlerini inceledi. Sonra Göttingen'de profesör oldu (1805), Königsberg'de Kant'ın kürsüsüne geçti (1809), tekrar profesör olarak Göttingen'e döndü (1833). Eserleri: *Pestalozzis Idee eines ABC der Anschauung* (Pestalozzi'nin Gözlemin ABC'si Üstüne Düşünceleri) [1802]; *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie* (Felsefeye Giriş Elkitabı) [1843]; *Psychologie als Wissenschaft* (Bilim Olarak Psikoloji) [1824-1825]; *Allgemeine Metaphysik* (Genel Metafizik) [1828-1829]; *Encyklopädie der Philosophie aus Praktischen Gesichtspunkten* (Pratik Açıdan Felsefe Ansiklopedisi) [1831]. Herbart'a göre tasavvurlar kuvvet olarak göz önünde tutulabilir ve ruhsal hayat da bu kuvvetlerin karşılıklı etkisinin sonucu sayılabilir. Burada ruhsal hayatın bir mekanik ve bir statik ilkesi görülmektedir; böylelikle matematik, müspet bilim düzeyine yükseltilmiş olan psikolojiye uygulanır. Herbart'a göre estetik tam anlamıyle ahlâkı içine alır ve zevk ile ahlâkî duygunun özü aynıdır. (L)

HERBARYUM i. (lat. *herbarium*). Botanik incelemeleri yapmak üzere dikkatle baskı altında kurutulmuş, etiketlenmiş ve adlan-

Foto. LAROUSSE

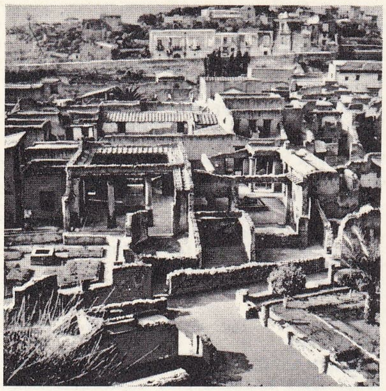

HERCULANUM
solda, harabelerin görünüşü; ortada, Neptune ve Amphitrite'in evinde mozaik; sağda, peristil

dırılmış bitki veya bitki parçaları koleksiyonu. || Bitkileri gösteren resim koleksiyonu. || Bitkileri tanıtan eser.

— ANSİKL. Bot. Bir *herbaryum* kurmak için yapılacak işlemler şunlardır: 1. *Seçme.* Derlenen örnekler, mümkün olduğu kadar tam ve normal olmalıdır. 2. *Kurutma.* Örneklerin her biri ayrı bir gömlek içine düzgünce yerleştirilmeli, iki gömlek arasında kuru kâğıttan kalın bir tabaka bulunmalıdır; dokunulduğu zaman insana soğuk gelmeyen bitki artık kurumuş demektir. 3. *Etiketleme.* Etiketler bitkinin derlendiği yerde yazılmalı ve örnekten asla ayrılmamalıdır. Etikette bitkinin latince bilimsel adı ve sistematikteki yerinde (familya adı) başka boyu, görünüşü, çiçeklerin rengi, derlendiği yer ve tarih v.b. de gösterilmelidir. 4. *Zehirleme.* Böceklerden zarar görmemesi için örnekler süblimeli bir eriyiğe batırılmalı veya karbon sülfür buharından geçirilmelidir.

● *Herbaryumlar.* Dünyada büyüklü küçüklü 1 000'den fazla herbaryum vardır. Bunların en eskisi 1588-1589 yıllarında, İsviçre'deki Basel Üniversitesi Botanik enstitüsünde kurulan herbaryumdur. Daha sonra 1635'te Paris'te, 1729'da Torino'da, 1748'de Viyana'da herbaryumlar kurulmuştur. Her birinde 2,8-6,5 milyon arasında bitki örneği bulunan büyük herbaryumlar ve bunlardaki bitki örnekleri sayısı:

1. Kew, İngiltere: Kraliyet Botanik Bahçeleri herbaryumu (6 500 000);
2. Leningrad, S.S.C.B.: S.S.C.B. İlimler akademisi, Botanik enstitüsü. Sistematik ve Bitki Coğrafyası Bölümü herbaryumu (6 000 000);
3. Paris, Fransa: Millî Tabiî İlimler müzesi, Fanerogam laboratuvarı (5 000 000);
4. Cenevre, İsviçre: Üniversite Botanik Bölümü ve bahçesi (4 000 000);
5. Floransa, İtalya: Üniversite Botanik Enstitüsü herbaryumu (3 500 000);
6. Washington, A.B.D.: Birleşik Amerika Millî müzesi (Botanik bölümü) [3 000 000];
7. New York, A.B.D.: Botanik Bahçesi herbaryumu (3 000 000);
8. Stockholm, İsveç: Devlet Tabiî İlimler müzesi, (Botanik bölümü) [2 850 000].

Türkiye'de üniversite kürsülerine, araştırma ve orta öğretim kurumlarına bağlı herbaryumlarda 90 000 bitki örneği bulunmaktadır. (L)

HERBÉ (Paul), fransız mimarı (Reims 1903 -Paris 1963). Millî Yüksek Güzel Sanatlar okulunda profesör, sonra da İmar ve Şehircilik bakanlığında teknik danışman (1949-1958) olarak görev aldı. Birçok şehir planı hazırladı (Beaune, Bamako, Aulnay-sous-Bois, Villeneuve-la-Garenne). R. Camelot ile ortaklaşa çalışarak 1937 Milletlerarası sergisinde Sèvres Millî Porselen İmalâthanesi pavyonunu, Milletlerarası New York sergisinde Fransa pavyonunu, Lille Sergi sarayını yaptı (1952). Ayrıca birçok konut sitesi inşa etti. (L)

HERBEN (Jan), çekoslovakyalı gazeteci ve yazar (Brumovice, Silezya 1857-Prag 1936). Kurulduğu 1886 yılından itibaren *Čas*'ı (Masaryk partisinin yayın organı) yönetti. Eserleri: *Morovske Obrazky* (Moravya'dan Sahneler) [1889]; *Slavacke Deti* (Slovakyalı Çocuklar) [1890]; *Do Tijetiho a Čtvrteho Pokoleni* (Üçüncü ve Dördüncü Nesle Kadar) [1892] ve Güney Bohemya'yı anlattığı *Hostišov* (1907). [M]

HERBERİGS (Robert), belçikalı besteci (Gand 1886). Anvers operası müdürü (1951). (Missalar, bir dinî oyun (*Mistik Kuzu*), kantatlar, sekiz senfonik şiir, melodiler (*Yaz Şarkısı*), iki opera (*Rosine'in Düğünü, Watteau*), bir piyano konçertosu bestledi. (L)

HERBERSTEİN (Siegmund VON), avustur yalı diplomat ve yazar (Vipava, Slovenya 1486-Viyana 1566). Maximilian'ın, sonra da Karl V'in Danimarka, Polonya, Rusya (1516, 1518 ve 1526), Hollanda, Bohemya ve Almanya elçisi oldu. 1549'da *Rerum Moscovitarum Commentarii* (Moskova Kralları Üstüne Yorumlar) adlı bir hikâye yazdı. Bunda yer alan Rusya haritaları, ülkenin en eski haritalarındandır. (L)

HERBERT, Britanya'lı soylu aile. Ataları, Galler'in sınır bölge baronlarıdır. 1551'den beri Pembroke kontluk unvanını taşırlar. (L)

HERBERT (Arthur), **Torrington** lordu. Bk. TORRİNGTON.

HERBERT (Edward), ingiliz yazar, filozof ve diplomatı (Eyton-on-Severn 1583 - Londra 1648). Öğrenimini Oxford'da yaptı. 1603'te şövalye, 1629'da da birinci Cherbury baronu unvanını aldı. En önemli eseri *De Veritate* (Hakikat Üstüne) [1624] adlı Latince felsefe kitabıdır. Bu eserde tabiî din kavramını anlatır. Herbert'e göre, bu dinin evrensel ilkeleri akıl gücüyle herkes tarafından anlaşılabilir. Ayrıca *De Causis Errorum* (Yanılmaların Sebebi Üstüne) [1645] adlı bir eseri ve oldukça eğlenceli bir otobiyografyası (*Autobiography*) vardır. (L)

HERBERT (George), ingiliz şairi (Montgomery şatosu 1593-Bemerton, Salisbury yakınları 1633). Önce üniversite öğretim üyeliği yaptı, 1630'da rahip oldu ve başpapaz olarak tayin edildiği Bemerton kilisesinde örnek bir hayat sürdü. Eserlerinin hiç biri sağlığında basılmadı. Ölümünden bir yıl sonra, arkadaşı Ferrar şiirlerinden bir derleme yaparak *The Temple* (Tapınak) [1643] başlığı altında yayımladı. Bu kitap, ingiliz din şiirinin şaheserleri arasında yer alır. 1652'de *A Priest to the Temple, or the Country Parson* (Tapınağa Bir Rahip veya Köy Papazı) adlı ahlâk kitabı yayımlandı. Bu eser de Herbert'in şiirleri kadar güçlüdür. (L)

HERBERT (Georges), fransız eğitmeni (Paris 1875-Deauville 1957). Deniz subaylığı yaptı. Beden eğitiminde «tabiî yöntem» adını verdiği bir yöntemi ileri sürdü, hem kurallara dayanan biçimsel isveç jimnastiğine, hem de sporda ihtisaslaşmağa karşı çıktı. (L)

HERBERT (Jean), fransız şarkiyatçısı (Paris 1897). Cenevre üniversitesinde doğu mitolojileri dersleri verdi. Hint'in ve Japonya'nın modern mistiklerinin eserlerini Batıda tanıttı: Ramakrişna, Vivekananda, Aurobindo, Ramdas, Ananada Moyi, Suzuki. Başlıca eserleri: *L'Enseignement de Ramakrishna* (Ramakrişna'nın Öğretisi) [1941]; *Spiritualité Hindoue* (Hindu Ruhanîliği) [1947]; *La Mythologie Hindoue, son Message* (Hint Mitolojisi, Bildirisi) [1953], *Introduction à l'Asie* (Asya'ya Giriş) [1960]. (L)

HERBERT (Victor), İrlanda asıllı amerikalı besteci ve orkestra yöneticisi (Dublin 1859-New York City 1924). Müzik öğrenimini Almanya'da yaptı, çello çalmayı öğrendi. 1886'da karısı soprano Therese Förster'in çalıştığı New York Metropolitan operasına girdi. Burada besteci, çellocu ve orkestra yöneticisi olarak çalıştı. 1898-1904 Arasında Pittsburgh Senfoni orkestrasını yönetti. Herbert asıl ününü operetleri ve şarkıları ile kazandı. Başlıca operetleri: *Prens Ananias* (1894); *Falcı* (1898); *Oyuncaklar Diyarında Bebekler* (1903); *Kırmızı Değirmen* (1906); *Sevgililer* (1913). [L]

HERBERT OF CHERBURY (Edward, — baronu), ingiliz filozofu ve diplomatı (Eyton, Shropshire 1583-Londra 1648). Fransa'da elçilik yaptı (1619-1621, 1622-1624), saray çevrelerince çok tanındı; parlak bir yazar ve yaradancı bir filozoftur. (L)

herdemtaze

HERBİN (Auguste), fransız ressamı (Quévy, Nord 1882-Paris 1960). Lille Güzel Sanatlar okulunda öğrenim gördü. Önce izlenimciliğe yöneldi, 1903 yılında Paris'e yerleşince Bağımsızların salonuna eser verdi. 1910'da açılan ilk kübist resim sergisine katıldı. 1913'ten sonra çeşitli soyut sanat gösterilerinde yer aldı. Tekdüze, canlı ve parlak renklerle işlenmiş tablolarında yalnız geometri şekilleri görülür. Bunların birleşmesiyle akla kelimelerin, hattâ düşüncelerin geleceğini savundu. Paris Art Moderne müzesinde eserleri vardır. (L)

HERBLAY, Fransa'da Seine-et-Oise idare bölgesinde (Potnoise idare çevresi) komün, Sen'in sağ kıyısında, Sain-Germain kıvrımının ucunda; 10 200 nüf. XI. ve XII. yy.-dan kalma kilise. XV. ve XVI. yy.dan kalma koro yeri. Sayfiye merkezi. Yatçılık. (L)

HERBST (Johann Andreas), alman nazariyecisi ve bestecisi (Nürnberg 1588-Frankfurt-am-Main 1666). En önemli eseri, *Musica Poetica Sive Compendium Melopoeticum* (1634) başlığını taşıyan bir besteleme yönetimidir. (L)

HERBST (René), fransız mimarı ve süsleme sanatçısı (Paris 1891). Daha 1926'da çelik mobilyalar yaptı; 1938'de, «prefabrike» inşaat unsurlarına yer veren ilk sergiye katıldı. Çağdaş Süsleme Sanatçıları sendikası başkanlığına seçildi (1927), Çağdaş Sanatçılar birliğinin kurucuları arasına katıldı (1929), sonra bu birliğin başkanı oldu (1948). Mobilya ve eşyanın hem kullanımında hem de estetiğinde etkinlik araştırmaları yapmak için kurduğu «Yararlı Biçimler» birliğinin başkanıdır. 1954, 1957 ve 1960'ta Milano sergisinde Fransa bölümünün mimarı oldu. 1958 Milletlerarası Brüksel sergisinde (Demircilik, Fransız düşüncesi, Bilim pavyonu) ve 1961'de çelik yapı konusunda Milletlerarası Moskova sergisine katıldı. 1963 Gand «Gransız Biçimleri» ve 1964 Varşova «Eşyadan Mimarlığa» sergilerinde yönetici olarak görev aldı. (L)

HERBULA i. Gri ve sarı renkli kelebek; güneşli havalarda çayırlarda uçuşur, Avrupa ve Amerika'da yaşayan türleri vardır. (Pulkanatlıların *pyralidae* familyasından.) [L]

HERC i. (ar. *herc*). *Esk.* Karışıklık, kargaşa. || *Herc ü merc.* Bk. HERCÜMERÇ. (M)

HERCAÎ sıf. veya i. (fars. *hercāî*). Hiç bir

Foto. Chevallier (LAROUSSE)

şeyde kararlı olmayan (kimse): *Kimlerin çeşmine ol sine bu şeb nûr oldu / Nereye gitti o mehpâre acep* (Nedim). || Aşkta değişken, vefasız olan: *Hercaî bir kadın.* || *Hercaî-meşreb*, havaî, hiç bir şeye gereğince değer vermeyen, kararsız: *Sebatsız, hercaî meşreb, mesleğine sadık kalmamış, caka uğruna elindekini gözden çıkarır, mizacı değişken bir adam.* (R. H. Karay).

— Bot. *Hercaî menekşe.* Bk. MENEKŞE.

◆ **Hercaîlik** i. Hercaî olma hali, hercaîce davranış: *Gider ağyar ile gülşen-be-gülşen seyr-i bağ eyler / Bize hercaîlikler eyler ol mihr-i cihan-ârâ* (Nahifî). [M]

José Maria de HEREDİA (1842-1905)

HERCEGNOVİ, esk. **Castel Nuovo,** Yugoslavya'da (Karadağ) köy, Kotor ağızlarının girişinde; 3 100 nüf. Kale. Turistik merkez. (L)

HERCK-LA-VİLLE, flamanca **Herk-de-Stad,** Belçika'da (Limburg, Hasselt idare çevresi) köy, Demer'in kolu Herk ırmağı kıyısında; 4 100 nüf. Biracılık. (L)

HERCULANO (Alexandre), portekizli şair ve tarihçi (Lizbon 1810-Vale de Lobos, Santarem yakını 1877). Gençliğinden itibaren liberal ve romantik hareketlere katılan Herculano, siyasî ülküsünü iki manzumede açıklar: *A Voz do Profeta* (Peygamberin Sesi) [1836] ve *A Harpa do Crente* (Müminin Harpı) [1838]. 1837'den 1869'a kadar Ajuda kütüphanesi müdürü. *Historia de Portugal* (Portekiz Tarihi) [I cilt, 1846-1853] gibi memleketinin tarihiyle ilgili eserlerle *Enrico o Presbitero* (Papaz Enrico) [1843], *Monge de Cister* (Citeaux Rahibi) [1848] gibi tarihî romanlar yazdı. (M)

HERCULANUM, Eskiçağda Campania da şehir, Napoli'nin doğusunda, Vezüv'ün eteklerinde (bugün *Resina*). İki sel suyu arasındaki eğimli arazide, sunî taraçalar yapılmıştı; bu arazi liman haline getirilmiş iki körfezle sınırlı olan dik bir burunla sona erer. Efsaneye göre şehri Herakles kurmuştur. Strabon'a göre Herculanum da, Pompeii gibi Osk'larındı, sonra Etrüsklerin, Pelasgilerin ve Samnitlerin eline geçti. Roma çağında on iki hektar genişliğinde bir alanı kaplıyordu ve Vezüv'ün M.S. 79'daki püskürmesi sırasında bir çamur seli altında kaldığında, nüfusu 5 000-6 000 kişiydi.

Vandalların yaptığı kazıların izleri 1711'de tesadüfen bulundu; ama Elbeuf prensinin araştırmalarından sonra sit'in kazdırılmasını Napoli sarayı üzerine aldı; bilimsel ve sistemli çalışmalara 1927'de başlandı. Kaldırılması gereken toprakların fazlalığı ve arazinin sertliği yüzünden kazı çok güç oldu. Bazı tabakaların nemli ve turbalı yapısının ev eşyalarını ilgi çekici bir şekilde muhafaza etmesi sayesinde Herculanum, Eski Dünyanın en ilgi çekici şehirlerinden biridir.

Şehrin planının sekizgen olmasında Napoli'ye yakınlığı dolayısıyle yunan etkisi olduğu sanılır. Taş döşeli yolları, kaldırımları ve büyük kapıları olan birçok *insulae*'nin duvarları bulunmuştur. 7 m enindeki en büyük *decumanus* kıyı çizgisine paraleldir. XVIII. yy.dan itibaren kazılar yapılan forum semtinde (bazilika, curio) başka kamu yapıları ortaya çıkarıldı; kuzeybatı semti çevresinde tiyatro (1 500 kadar oturacak yer); forum yakınında Julio-Claudianus zamanından, burç ve Marine kapısı altında da Flavianus zamanından kalma hamamlar; dükkânlar ve bürolar yakınında bir *palestrum;* aile *domus*'undan çifte konut'a ve mahallî *insula*'ya kadar birçok ev.

Şehir kuzeyde bugünkü Resina'nın eteğinde uzanıyordu. Art-bölgesi olmayan bir transit şehriydi; bununla birlikte çok zenginleşmişti. Kazılarda bulunan birçok sanat eseri Napoli müzesindedir. (L)

HERCULES. Bk. HERKÜL.

Hercules Furens (*Öfkeli Herakles*), Euripides'in *Herakles Mainomenos* (Deliren Herakles) adlı eserinden uyarlayarak Seneca'nın yazdığı latince trajedi. Neron'un hükümdarlığının ilk yıllarında kaleme alındı; stoa'cı anlayışı yansıtır. Herakles düşmanlıkla çatışan kahraman tipini temsil eder. (L)

Hercules Oetaeus (*Herakles Oeta Dağında*), Sophokles'in *Trakhinia'lı Kadınlar* adlı eserinden taklit edilmiş olan ve kanıtsız olarak Seneca'ya mal edilen trajedi. (L)

HERCÜMERÇ bls. i. (ar. *herc ü merc*). Karışıklık, kargaşa: *Türk kelimesidir ki, bu hercümerç içinde doğru yolu görmemize sebep oldu* (Ziya Gökalp). *Memlekette muhtemel olan hercümerce meydan verilmemek üzere* (Atatürk). || *Hercümerç etmek*, karıştırmak, altüst etmek: *Hercümerç ettiğin edvâra da yetmez o kitap / Seni ancak ebediyetler eder istiâp* (M. Â. Ersoy). || *Hercümerç olmak*, karmakarışık hal almak, altüst olmak. (M)

Hercynia Sylva. Esk. coğ. Eski Germania'da Hercynia dağlarından (bugün *Erzgebirge*) Ren ve Ardenne'e kadar uzanan büyük orman. Varus'un lejyonları bu ormanda, *Saltus Teutoburgiensis*'te yenilmişti (M.S. 9). [L]

HERCZEG (Ferenc), macar yazarı (Versecz 1863-Budapeşte 1954). Eserlerinde, yakından gözlediği macar soylu sınıfının hayatını, bazen acıyarak, bazen de alaylı bir şekilde anlatır. Romanlar (*Fenn es Lenn* [Yukarıda ve Aşağıda], 1890; *Gyurkovics Leanyok* [Gyurkoviç Kardeşler], 1893), tarihî oyunlar (*Ocskay Brigaderos* [General Ocskay], 1902; *Bizanc* [Bizans], 1904) ve psikolojik dramlar (*A Kek Roka* [Mavi Tilki] 1919) yazdı. Bütün bu eserleri daha hayattayken ona büyük bir ün kazandırdı. 1896'dan itibaren parlamento üyesi *Uj i Dok* (Yeni Zaman) adlı haftalık derginin başyazarı oldu. (M)

HERÇİBADABAT bls. zf. (fars. *her-çi-bâd -â-bâd*). *Esk.* «Ne olursa olsun» anlamında kullanılır: *Avukat da müvekkilleri de, herçibadabat, işin peşini bırakmamağa karar verdiler* (Vâ-Nû). *Bu çekilmek keyfiyetini, herçibadabat kabul etmemek sizin ve bizim vazifemiz iktizasındandır* (Atatürk). [M]

HERDEMTAZE bls. i. (fars. *her-dem tâze*). *Esk.* Tazeliğini kaybetmeyen, genç kalan kimse.

— Bot. Kuruduktan sonra bile bürümünün şekli değişmeyen çeşitli bitkilere verilen ad.

— ANSİKL. *Herdemtaze*'ler, *helichrysum, ammobium* ve *xerahthemum* cinsinden bitkilerdir. Bunların çiçeklerinde kuruduktan sonra bile uzun zaman biçimi bozulmayan çeşitli renkte burgucuklu bir bürüm bulunur. Girit ve Rodos asıllı sarı herdemtaze (*Helichrysum orientale*) 1815'ten beri Avrupa'da ticarî bitki olarak yetiştirilmekte, cenazeleri süslemek için çelenk yapımında kullanılmaktadır. Fransa ve Yunanistan asıllı diğer türleri de (*Helichrysun arenarium*) an işe yarar. *Helichrysum angustifolium*'un bir çeşidi parfüm sanayiinde kullanılır. Bunun petrol eteriyle damıtılmasından, çok karakteristik kokulu ve dayanıklı bir esans elde edilir. (LM)

Herder, alman yayınevi. 1801'de Bartholomäus Herder (1774-1839) tarafından kuruldu. Merkezi Freiburg-in-Brisgau'dadır. Din (katolik ders kitapları), ilâhiyat, felsefe, tarih (kilise tarihi, avrupa tarihi, dünya tarihi), pedagoji konularında eserler, gençler için kitaplar ve ansiklopediler yayımlar. (L)

HERDER (Johann Gottfried), alman yazarı (Mohrungen, Doğu Prusya 1744-Weimar 1803). Bir dokumacının oğlu. Gençliği güçlük içinde geçti. Öğrenimini Königsberg'de yaptı, Kant'ın derslerini izledi ve onun felsefesine bağlandı. Riga'da öğretmenlik, Königsberg'de vaizlik yaptı. 1769'da görevinden ayrılarak uzun bir yolculuğa çıktı. Fransa'da kaldı; Diderot, d'Alembert ve ansiklopedi'cilerle ilişki kurdu. 1771'de Strasbourg'da genç Goethe ile tanıştı. Onun üstünde yarattığı derin etki bütün alman edebiyatına yayıldı. *Über die Neuere Deutsche Literatur* (Yeni Alman Edebiyatı Üstüne) [1767] adlı eserinde «bir dilin dehası, aynı zamanda o halkın edebiyatının da dehasıdır» der. *Kristische Wälder*'de (Tenkitler Derlemesi) [1769], yazarları, anlatımı içten gelen ve millî biçimde bir edebiyata yöneltir: böylece, alman edebiyatında *Sturm und Drang* adı verilen devrimci akımın doğmasına büyük katkıda bulundu. Daha sonra, *Volkslieder*'de (Halk Şarkıları) [1778-1779], büyük «ilkel» şiirleri (Kutsal Kitap, Homeros, Shakespeare, Ossian) biraraya topladı. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üstüne Düşünceler) [1784-1791] ve *Briefe zur Beförderung der Humanität* (İnsanlığın Gelişimi Üstüne Mektuplar) [1793-1797] adlı eserlerinde, insan evrimiyle ilgili bir nazariye yarattı. (L)

HERDERİT i. (alman sanayicisi S. A. W. *Herder*'in adı > fr. *herdérite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum ve berilyum fosfat. (L)

HERDONİUS (Appius), M.Ö. 460'ta anî bir hücumla Roma'yı ele geçirmeğe kalkan sabin'li şef. Geceleyin Capitolium'u aldı, dört gün orada tutundu, sonra öldürüldü. (L)

HÉRÉ (Emmanuel), fransız mimarı (Nancy 1705-Lunéville 1763). Nancy'nin planını yaptı ve şehri güzelleştirme çalışmalarını yönetti. Hem kişisel, hem de klasik nitelikteki üslûbu XVIII. yy. taşra mimarlığının şaheserlerini vermesini sağladı. (L)

HEREB i. (ar. *hereb*). *Esk.* Kaçma, firar etme. (M)

HEREBÂN i. (ar. *herebân*). *Esk.* Korkup kaçma. (M)

HEREDİA, Kosta Rika'da şehir, Heredia ilinin idare merkezi, ülke başkentinin batısında, Orta Meseta'da; 2 623 km²; 33 607 nüf. Önemli tarım merkezi (şekerkamışı; meyve; özellikle kahve). Sığır yetiştiriciliği. Süt mamulleri sanayii; sabun fabrikası. Ticaret merkezi. Üniversite. Şehirden, Amerika ülkelerarası karayolu ve Puntaneras-Limon demiryolu geçer. (L)

HEREDİA (Jose Maria DE), kübalı şair (Santiago, Küba 1803 - Culdad, Meksika 1839). *Fragmentos Descriptivos de un Poema Mexicano* (Bir Meksika Şiirinin Tasvirî Parçaları) adlı eseriyle ün kazandı. 1823'te İspanya'ya karşı girişilen komploya adı karıştığından sürgün cezasına çarptırıldı. Önce A.B.D.'ye, sonra Meksike'ya sığındı. 1825'te klasik biçimli, ama romantizmden ilhamlı bir şiir derlemesi yayımladı; bu derlemede yurdunun güzelliğini ve yurt özlemini dile getirir, *Oda al Niagara* (Niyagara'ya Od) adlı ünlü şiiri de bu derlemededir. Derin görüşleriyle dikkati çeken *Lecciones de Historia Universal* (Dünya Tarihi Üstüne Dersler) [1831] adlı bir eseri de vardır. (M)

HEREDİA (Jose Maria DE), fransız şairi (La Fortuna, Santiago yakını, Küba 1842-Bourdonné şatosu, Houdan yakını 1905). Babası kübalı, annesi fransızdır. Kübalı şair Heredia babasının akrabasıdır. Genç yaşta Fransa'ya gitti, öğrenimini Senlis'te yaptı, Chartes okuluna kabul edildi. Dergilerde uzun aralarla yayımlanan soneleri ancak 1893'te *Les Tropheés* (Ganimetler) başlığı altında toplandı; bu derleme şiirde Parnasse estetiğinin en kusursuz örneğini verir. Heredia bundan başka *Les Conquérants de l'Or* (Altını Fethedenler) adlı bir kısa destan ve *La Monja Alferez* (Rahibe Alferez) [1894] başlıklı bir uzun hikâye yazdı. (L)

HEREDO—, lat. *heres, edis,* mirasçı'dan alınan ve normal veya patolojik bir durumun kalıtsal özelliğini anlatan örnek. (Bazı bilginler tarafından, soydan geçen bedenî veya ruhî kusurları nitelemek için bayağılaştırıcı anlamda isim olarak kullanılmıştır.) [L]

HEREDO - ATAKSİ i. (fr. *hérédo-ataxie*'den). Nöroloji. *Beyincik heredo - ataksisi* (Pierre Marie, 1893). soydan geçme ailevî hastalık; erginlik çağında ortaya çıkar; beyincikle (hareketlerde uyumsuzluk) ve piramit kasla ilgili (kas gücünün azalması, hipertoni, kemik-kiriş reflekslerinde artma, Babinski işareti), belirtiler gösterir. (L)

HEREFORD, Büyük Britanya'da şehir, idare bölümü merkezi, Wye nehri kıyısında; 40 400 nüf. Çelik fabrikaları. Bira fabrikaları. Sur kalıntıları; eski evler; sahını XII. yy. norman sanatının önemli örneklerinden olan katedral. (1110'da kutsanan koro yerinde XIII. yy.dan kalma kafesli bir triforium ve küçük şekillerle süslü sütun başlıkları vardır; çapraz sahının kuzey kolunda Savoia'lı Pietro'nun [öl. 1268] anıtı ile Aziz Thomas Cantelupe'nin [öl. 1282] kemiklerinin bulunduğu sandık, güney kolunda ise *Mappa mundi* [Dünya Haritası], 1313 yer alır.) [L]

Hereford domuzu, Amerika'da yetişen domuz ırkı. (L)

HEREFORDSHİRE, Büyük Britanya'da idare bölümü, Galler ülkesi kenarında; 130 900 nüf. İdare merkezi *Hereford.* (L)

Hereford sığırı, ingiliz sığır ırkı. (Ana-

Foto. Pirou (LAROUSSE)

yurdu Herefordshire olan bu et sığırı İngilizce konuşulan ülkelerde ve Güney Amerika'da çok yaygındır; dünyada et elde edilen sığırların çoğu bu ırktandır.) [L]

HÉREİL (Georges), fransız sanayicisi (Paris 1909). Güneydoğu Uçak İnşaat şirketine genel müdür seçildi. Bu şirket 1957'de, Güneybatı Uçak İnşaat şirketiyle birleşerek «Société Aéronautique Sud-Aviation» (Güney Havacılık şirketi) adını aldı. Şu şirketin başkanlığına getirilen Héreil, çift tepkili «Caravelle» uçağını piyasaya çıkardı. 1965'ten beri Simca Otomobilleri şirketinin genel müdürüdür. (L)

HEREK i. Halk dili. Fidanların veya bitkilerin dibine kakılarak bağlanan kazık. ‖ Gövde ve dalları kendiliğinden dik duramayacak kadar zayıf bitkilerin yanına dikilen ve onlara bağlanan sırık. ‖ Asmaların yere yatmasını önlemek için yanlarına dikilen yuvarlak veya yarma kazık. ‖ *Herek yapmak*, bir değneği düzeltip kazık haline getirmek.

— ANSİKL. *Herek*'ler genellikle meşe, kestane veya yalancı akasyadan yapılır. Hereğin kalın olması iyi değildir, fidanlara gölge yapar. Böcekler barınmasın diye düzgün ve kabuksuz olması da gerekir. Uzunluğu ağacın boyuna bağlıdır. Bir kısım bitkiler için kamış herekler kullanılır. Herekler bitkilerin rüzgârla sarsılmamasına, düzgün büyümesine, havadan ve ışıktan elverişli şekilde faydalanmasına yarar. (ML)

HEREK. Coğ. Bk. ERBAA.

HEREKE, Marmara bölgesinde (Çatalca - Kocaeli bölümü, Kocaeli ili, Gebze ilçesi) bucak. 10 180 nüf.; 7 köy. —*Bucak merkezi* (*Hereke* kasabası); 5 813 nüf. Eski Hereke ve Yeni Hereke olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Eski Hereke Yeni Hereke'nin 5 km kuzeyindedir. Asıl gelişmiş olan kısım, İzmit körfezi kıyısından başlayarak yamaçlara doğru yayılır. İstanbul-İzmit karayolunun 70. km'sindedir. Ayrıca demiryolu istasyonu da vardır. Dokuma fabrikası. (M)

Hereke dokuma fabrikası, Hereke'de Sümerbank'a bağlı dokuma fabrikası.

Sultan Abdülmecid zamanında Ohannes ve Bogos Dadyan biraderler tarafından özel bir fabrika olarak kuruldu (1843). 50 Pamuklu ve 25 ipekli dokuma tezgâhı ile faaliyete geçti. 1845 Yılında Abdülmecid adına tescil olundu. Bundan sonra sadece, sarayın ipekli kumaş ihtiyacını karşılamak üzere genişletildi ve 1850 yılında 100 tane jakarlı el tezgâhı eklenerek, mevcut pamuklu tezgâhları, Bakırköy Bez fabrikasına gönderildi.

Bir ara bu kuruluşa ticarî bir yön verilmek istendi ve Kapalıçarşıda bir satış mağazası açıldı. Fakat, sarayın ise elkoyması yüzünden bundan vaz geçildi (1875).

1878'de yandı, 5 yıl kapalı kaldı, sonra tekrar faaliyete başladı (1883). 1891'de Gördes ve Demirci'den getirilen ustalarla, halı dairesi faaliyete geçirildi. 1902 Yılında 20 tane dokuma tezgâhı ve diğer makinelerin eklenmesiyle İplik dairesi, Çuha ve Şayak kısımları kuruldu ve fabrikada, yünlü kumaş yapımına başlandı. 1917'de tezgâh sayısı 52'ye çıkarıldı ve yüksek kaliteli istihsale geçildi. 1925 Yılına Sanayi ve Maadin bankasına devredildi. Bir süre sonra ikinci bir yangın geçirdi ve sigortadan tazmin edilen para ile yeniden yapıldı. Tezgâh sayısı 102'ye çıkarıldı; yıkama, boya ve terbiye daireleriyle modern bir şekilde yeniden kuruldu (1932). Aynı yıl içinde, önce Sanayi ofisine, sonra da Sümerbank'a devredildi.

Hereke fabrikası 51 325 m²'lik bir arazi üzerinde kurulmuştur; hizmet evleriyle birlikte 176 803 m²'lik bir sahayı kaplamaktadır.

3-28 Nm. iplik yapabilecek kapasitede 2 950 strayhgarn iği vardır; yıllık imalâtı, ortalama iki ekip üzerinden 250 ton yün ipliğidir. Dokuma dairesinde ise, halen 112 tane çeşitli marka, otomatik, geniş veya normal tezgâh; ayrıca komple bir boya ve apre tesisi bulunmaktadır. Dokuma ihtiyacı olan ipliğin bir kısmını, kamgran (penye) olarak Sümerbank Merinos fabrikasından temin etmek suretiyle, paltoluk, mantoluk ve pardesülük yün kumaşlardan, ince fantezi elbiseliklere kadar, her cins kumaş yapabilecek düzendedir.

Halı dokuma kısmı halen Sümerbank Isparta Halıcılık Sanayii müessesesine bağlıdır. Sadece 10 tane ipekli dokuma el tezgâhı ile sembolik olarak, saray ipekli kumaşlarını ihya etmekte ve bu kısımdaki istihsali yılda 1 500 m'yi geçmektedir.

Fabrika personel kadrosu, 850 işçi ile 94 memur ve teknisyen veya mühendis olmak üzere 944 kişidir (1969). [M]

HEREKLEME i. (*hereklemek*'ten *herekle -me*). Bir fidanı veya bir bitkiyi hereğe bağlama.

— ANSİKL. *Herekleme* fidan dikilir dikilmez yapılır. Fidanların zedelenmemesi için fidan arasına sap, saman v.b. gibi yumuşak maddeler konur. Herek iki yerden bağlanırsa daha iyi olur. Hereğin tepesi, fidanın veya ağacın en alttaki dalından 8-10 sm aşağıda, gövdesi ağaçtan 4-5 sm açık olmalıdır. Alt ucu toprağa 15-20 sm gömülür. Toprağa girecek kısmın ömrünü arttırmak için, yüzde 5-6 oranında göztaşı eriyiğine batırmak ve beş altı gün öylece bırakmak gerekir. (M)

HEREKLEMEK geçl. f. (*herek*'ten *herek-le -mek*). Sarılgan veya destek isteyen bitkileri hereğe bağlamak, bu bitkilerin yanına değnek dikmek: *Fasulyeleri hereklemezsek çürüyecekler.* (M)

HÉRELLE (Félix D'), kanadalı fransız hekimi ve mikrobiyoloji uzmanı (Montreal 1873 - Paris 1949). Bakteriyofaj'ı keşfetti. Fransa'da öğrenim gördükten sonra Guatemala, Türkiye, Çinhindi, Mısır, Hindistan ve Amerika Birleşik devletlerinde önemli araştırma ve öğretim görevleri aldı. 1928'de A.B.D.'de Yale üniversitesinde kendisi için bir kürsü kuruldu. 1934-1936 Arasında S.S.C.B.'de de araştırmalar yaparken Tiflis, Kiev ve Harkov Bakteriyofaj enstitülerini kurdu. 1915'te Maisons-Laffite'te konaklamış olan askerlerde dizanteri basilini incelerken bakteriyofaji olayını buldu ve önemini hemen sezdi. Ölmeden, otuz yıl önce bulduğu ve etkilerini, özelliklerini tam anlamıyle incelediği bakteriyofaj ultravirüsünün biçim ve yapısının, elertkonik mikroskop yardımı ile kesin olarak tespit edildiğini görmek mutluluğuna erdi. (L)

HEREM i. (ar. *herem*). *Esk.* Ehram'ın tekili. Mısır'daki piramitlerin her biri. Yaşlanma, ihtiyarlama ‖ *Herem-dîde*, yaşlanmış, ihtiyarlamış. ‖ *Hengâm-ı herem*, ihtiyarlık zamanı: *Hengâm-ı heremde söylemiştir / Pir olduğu demde söylemiştir* (Ziya Paşa).

— Mat. *Esk.* Piramit biçimindeki şekil.

◆ **Heremân** çoğl. i. *Esk.* Mısır'da büyük piramitlerden ikisi.

◆ **Heremî** sıf. *Esk.* Piramitle ilgili, piramit gibi. (M)

HEREM i. (ibranîce k.). Musevîlerde aforoz cezasının adı. (Tevrat'ta, bir şehrin herem cezasına çarptırılması halinde, kadınlarla çocukların dışında herkesin yok edilmesi gerektiği öne sürülür.) [L]

HERENNİUS, Roma'da Samnium asıllı bir pleb ailesinin adı. Samnitlerin geleneğine göre bu ailede, soy adından (*gentilice*) önce veya sonra annenin veya zevcenin doğum adı kullanılırdı. Bundan *Pontius Herennius, Herennius Cerrinius* gibi çift soy adları türemiştir. Roma'da bazı tribunus ve konsüller Herennius ailesinden yetişmiştir. (L)

Herennius (RHETORİCA AD C. —). Bk. RHETORİCA.

Herens sığırı, küçük boylu isviçre sığır ırkı. (L)

HERENS vâdisi, alm. **Eringerthal,** İsviçre'de (Valais kantonu) vâdi, Rhone'un kolu Borgne tarafından sulanır. Başlıca köyü, tanınmış sayfiye yeri *Evolène*'dir (L)

HERENT, Belçika'da (Brabant, Louvain idare çevresi) komün, Dyle kıyısında; 8 800 nüf. Besin ve kimya sanayii. (L)

HERENTALS, Belçika'da (Anvers ili, Turnhout idare çevresi) komün, Meuse-Escaut kanalının Albert kanalıyle birleştiği yerde; 17 500 nüf. Demiryolu kavşağı. XIV. yy.-dan kalma kilise. XIV. yy.dan kalma belediye sarayı (XVI. yy.dan kalma çan kulesi). Dökümevleri. Cam fabrikası. Ayna yapımı. Konfeksiyon. (L)

HERERO'LAR, Güneybatı Afrika'nın kuzeyi ile Beçuanaland'ta oturan ve bir bantu dili konuşan kara derili halk. Kaynakları belirsiz ve sayıları 30 000 kadar olan Herero'lar hayvancılıkla geçinirler. Onun için de hayatları otlak aramakla geçer. 1896 ile 1904 yıllarında ayaklandılar. 1904-1906 Yılları arasında Almanlar tarafından ortadan kaldırılmaları Erzberger'in muhalefetine ve koalisyonun bozulmasına yolaçtı. (L)

HEREVÎ (Ebu İsmail Abdullah), islâm bilgini (Kûhandiz, Herat 1005-ay.y. 1089). Hayatının ilk yıllarında Bağdat ve Rey'e gitti. Carûdî ve Ebu Zer el-Herevî'den ders aldı. Hadis konusunda yeni görüşler ileri sürdü. Hanbelî mezhebini savundu. Kur'an'ı yorumladı. Bir süre ehl-i sünnet düşmanları ile tartışmalara girişti. Bu yüzden Belh'e sürüldü. Eserleri: *Kitab Menazil-üs-Sa'irin* (Gezginlerin Amaçları Kitabı); *Kitab Zeman el-Kelâm ve Ehlihi* (Kelâmcılarla İlgili Kitap); *Tabakat-üs-Sufiya* (Sofîler Kitabı). [M]

HEREWARD, XI. yy.da yaşayan saksonyalı kahraman. Kanunlara karşı gelerek birçok efsaneye konu oldu. Sonraları kendisine *Hereward the Wake* adı verildi. 1070 - 1071 Arasında Ely adasında Saksonyalıların Fatih William'a karşı giriştikleri isyanın elebaşısıydı. Danimarkalıların da yardımıyle Peterborough manastırını yağma etti. William sürekli akınlar sonucunda adayı ele geçirince Hereward ortadan kayboldu. Bir söylentiye göre, daha sonra William tarafından affedildi. İngiltere'de, Hereward'ın Normanlara karşı koymasını dile getiren birçok efsane vardır. Charles Kingsley *Hereward the Wake* (1866) adlı eserinde bunlardan yararlanılmıştır. (L)

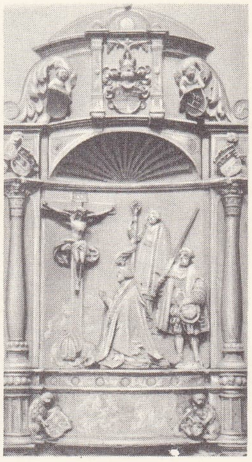

Loy **HERİNG**
Konrad III'ün mezar anıtı

HERFORD, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Teutoburgerwald'ın güney yamacı eteğinde; 55 100 nüf. Roman üslûbunda kilise. Makine yapımı. Mobilya, puro, çikolata ve şeker fabrikaları. — Tar. IX. yy.da kurulan, yıkılan, sonra XIII. yy.da yeniden yapılan Herford, 1342'den sonra Hansa birliğinin üyesi oldu ve 1631'de Avusturya imparatorluğuna bağlı serbest şehir haline getirildi. 1647'de Brandenburg seçici prensi tarafından işgal edilen Herford, 1807'de Napolyon'un Vestfalya krallığına katıldı; 1814'te yeniden Prusya'ya geçti. (L)

HERGELE i. (fars. *har-gele*, eşek sürüsü'nden). Bineğe veya yük taşımağa alıştırılmamış at. ‖ Huysuz binek atı. ‖ *Mec.* Terbiye ve görgüden uzak, azılı kimseler için kullanılan sövgü sözü: *Orada da, o Arif denilen hergele bizi oyuna getirdi* (M. Ş. Esendal). *Bunları ele veren hergele kimmiş, biliyor musun bakalım?* (Kemal Tahir).

◆ **Hergelelik** i. Hergele olma hali. (M)

HERGELECİ i. (*hergele*'den *hergele-ci*). *Halk dili.* Yabanî at çobanı. Yabanî atları alıştıran kimse. (M)

HERGELECİ İBRAHİM, türk pehlivanı (İslopol köyü, Razgrad 1848 ?-İzmit 1915 ?). Güreşe küçük yaşta başladı. Deliorman bölgesinde yaptığı güreşlerle ün kazandı. Köyünde hergele çobanlığı yaptığı için *Hergeleci İbrahim* adıyle anıldı. İstanbul'a geldi. Prens Said Halim Paşa tarafından Baltalimanı çayırında düzenlenen güreş karşılaşmalarına katıldı. Said Halim Paşanın kardeşi Abbas Halim Paşanın himayesindeki Arap Said'i yendi. Bundan sonra Said Halim Paşanın himayesine girdi. Adalı Halil'i yendikten sonra ünü yayıldı. Yenemediği tek pehlivan Koca Yusuf'tur. Koca Yusuf ile Paris'te yaptığı son güreş hadiseli geçti ve yarıda kaldı.

Hergeleci İbrahim'in türk güreşine kattığı 10 kadar oyun vardır. Yetiştirdikleri arasında Kara Ahmed'in dünya şampiyonu olmasında önemli rol oynadı. (M)

HERGENRÖTHER (Joseph), alman ilâhiyatçısı ve tarihçisi (Würzburg 1824-Mehrerau 1890). Würburg'da profesör, Photius'un inanç ayrılığını inceledi: *Photius, Partriarch von Konstantinopel* (Photius, İstanbul Patriği) [1867-1869] ve Hefele'nin *Konziliengeschichte* (Konsiller Tarihi) adlı eserini ele alarak kaldığı noktadan Otuzlar konsiline kadar devam ettirdi (1887-1890). Ayrıca *Handbuch der algemeinen Kirchengeschichte* (Genel Kilise Tarihi Elkitabı) [1876 -1880] adlı bir eser yazdı. (L)

HERGESELL (Hugo), alman meteoroloji uzmanı (Bromberg 1859 - Berlin 1938). Önce Alsace-Lorraine Meteoroloji servisi müdürü (1809) ve Strasbourg üniversitesinde profesör (1900). 1914'te Lindenberg Havacılık rasathanesinin yöneticisi oldu. Özellikle atmosfer fiziğiyle uğraştı. Kont Zeppelin

Foto. Bildarchiv Marburg (LAROUSSE)

«**HERKÜL** ve Lole», Carracci'nin eseri, Farnese sarayı, Roma

ve Monako prensiyle işbirliği yaptı *Beiträge zur Physik der freien Atmosphäre* (Serbest Atmosfer Fiziğine Katkılar) [1914] adlı bir eser yazdı. (L)

HERGESHEİMER (Joseph), amerikalı romancı (Philadelphia 1880-Sea İsle, New Jersey 1954). Yazarlığı yanı sıra ressam olan Hergesheimer, şehvet dolu, egzotik romanlar yazdı: *Mountain Blood* (Dağ Kanı) [1915]; *Three Black Pennies* (Üç Zenci Penny'ler) [1917]; *Linda Condon* (1919); *Tampico* (1926); *The Party Dress* (Gece Elbisesi) [1930]; *Tropical Winter* (Tropikal Kış) [1933]. (L)

HERGİZ edat (fars. *hergiz*). *Esk.* «Asla, hiç bir vakit, hiç bir suretle» anlamında olumsuzluk bildirir. (M)

HERHAN (Louis François), fransız matbaacısı ve harf dökümcüsü (Paris 1768-ay.y. 1854). Döküm yoluyle bir sayfanın tertibi için dişi harfler dökmeyi tasarladı. Kabartma harflerin klişesi yapılalı Herhan'ın bulduğu baskı usulü artık kullanılmamaktadır. (L)

HERHANGİ blş. sıf (fars. *her* ve türk. *hangi*'den). Rastgele, belirgin olmayan, özellikleri iyice bilinmeyen: ***Ve onda herhangi münasebetsiz bir tesadüfü haber verecek bir şey bulamadığı için sevinmişti*** (A. H. Tanpınar). ‖ *Herhangi bir,* belli olmayan, rastgele biri: ***Sen Kamran için, huyunu bilmediğimiz herhangi bir yabancı kızdan çok daha iyisin*** (R. N. Güntekin). [M]

HÉRİAT (Raymond PAYELLE, **Philippe** — denir), fransız yazarı (Paris 1898). Önce sahneye koyucu ve oyuncu olarak çalıştı, sonra romanlar yayımladı: *L'Innocent* (Masum) [1931]; *La Main Tendue* (Uzanan El) [1933]; *L'Araignée du Matin* (Sabah Örümceği); ardından *Départ de Valdivia* (Valdivia'nın Gidişi) ve *La Foire aux Garçons* (Oğlanlar Panayırı) [1934]; *Miroirs* (Aynalar) [1936]. Boussardel'lere ayrılmış olan ve üç romandan meydana gelen *Les Enfants Gâtés* (Şımarık Çocuklar) [1939] (Goncourt ödülü), *Famille Boussardel* (Boussardel Ailesi) [1946], *Les Grilles d'Or* (Altın Parmaklıklar) [1957] adlı bir dizi de kaleme aldı. Ayrıca oyunlar yazdı ve bunlarda konu olarak döllenmesiz üreme meselesini ele aldı: *L'İmmaculée* (Lekesiz Kadın), *Les Noces de Deuil* (Matem Düğünleri) [1953] ve *Les Jojes de la Famille* (Aile Mutlulukları) [1960]. 1959'da *Retour sur Mes Pas* (Geriye Dönüş adlı bir hatıralar kitabı yayımladı. Bu eserinde burjuva sınıfını çok ağır bir şekilde tenkit eden yazar, çoğu zaman aşırılığa kaçarak kişileri kaypak, dengesiz, ahlâk dışı tipler olarak tasvir eder. (L)

herkül takımyıldızı

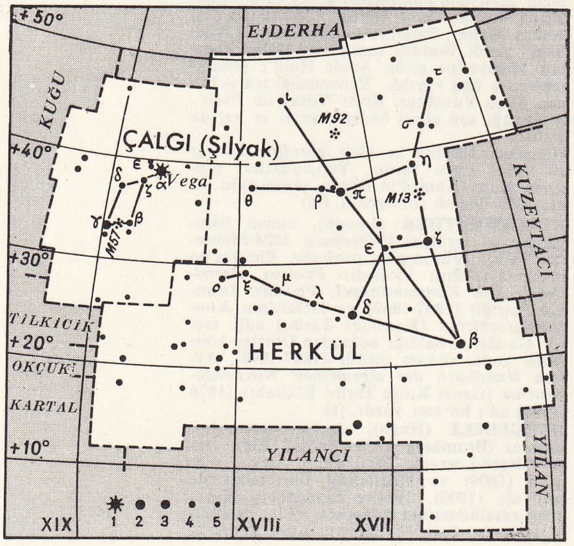

HERİBANNUM i. (lat. k.). Derebeylik teşk. Franklarda, askere almak için yapılan çağrı. ‖ Bu çağrıya uymayanın ödediği 60 sol'luk para cezası. ‖ *Teşm. yol.* Orta çağın başlangıcında, askerlik hizmetinin yerini tutan vergi. (L)

HÉRİCOURT, Fransa'da Haute-Saône idare bölgesinde (Lure idare çevresi) kanton merkezi, Bourgogne kapısı bölgesinde, Lisaine kıyısında, Montbéliard'ın kuzeyinde; 7 175 nüf. Kısmen XVI. yy.dan kalma kilise. Eski Montbéliard prenslerinin şatosu. Sanayi merkezi: makine yapımı; pamuklu dokuma.
— Tar. 15 Ocak - 17 ocak 1871 arası, Bourbaki kumandasındaki ordu, Belfort'u ablukadan kurtarmak için, Werder kumandasındaki alman kolordusuyle çarpıştı; Bourbaki, *Lisaine savaşı* denilen bu savaşta yenilerek, İsçvire'ye doğru geri çekilmek zorunda kaldı. (L)

HERİF i. (ar. *ḥirfet* > *ḥarif*, meslektaş, arkadaş'tan). İnsanda şüphe uyandıran veya davranışları kaba, bayağı olan adam: *Merhumun bu heriflerle karşı karşıya oturup eğlenmesine imkân mı vardı?* (Sabahattin Ali). *Ali, evimin içinde böyle bir herif bulunur da ben burada nasıl sabrederim?* (H. R. Gürpınar). ‖ *Teklz.* Adam: *Neredeydi o Özdemir denilen herif, istese, arasa bu oteli bulamaz mıydı sanki?* (S. F. Abasıyanık).

◆ **Herifçioğlu** blş. i. *Argo.* Konuşma sırasında hareketlerine kızılan veya kendinden beklenmeyen bir işi beceren adam hakkında kullanılır: *Herifçioğlu vururken Allah demiyormuş...* (Ahmed Rasim). [M]

HERİLLOS Kartaca'lı (Kalkedonya'lı olduğu ihtimali daha kuvvetlidir. Yanlışlığın Diogenes Laertios tarafından yapıldığı, ondan sonra da öylece yerleştiği sanılıyor), M.Ö. III yy.da yaşamış yunan filozofu. Cittium'lu Zenon'un öğrencisiydi ve hocasına bağlılığıyle tanınırdı. Zenon gibi o da «en yüce iyi»nin bütün bilim olduğu görüşündeydi. Herillos, ancak bilge kişilerin erişebileceği bu idealin yanında bir de sıradan kişilerin erişebileceği bir başka idealin varlığını kabul ediyordu. Bu ikinci ideal bedenle ve dış dünya ile ilgili iyilikleri kapsıyordu. On kadar eser bıraktı, eserlerinin tam listesi Diogenes Laetrios tarafından açıklanmıştır. (L)

HERİM sıf. (ar. *herem*'den *herim*). *Esk.* Çok yaşlanmış veya aşırı derecede çökmüş. (M)

HERİMANN Behringen'li. Bk. HERMANN *Reicheanu'lu.*

HERİNG (Ewald), alman fizyoloji ve psikoloji uzmanı (Altgersdorf, Saksonya 1834-Leipzig 1918). Leipzig'te tıp öğrenimi yaptı. Leipzig üniversitesinde fizyoloji (1862-1865), Viyana'da Josephs akademisinde fizyoloji ve medikofizik (1865-1870), 1870'ten sonra Prag üniversitesinde on beş yıl fizyoloji profesörü olarak çalıştı. Özellikle sinirlerin işlevleri ve görme algısı üstünde çalışmalar yaptı. Hering'e göre gözün ağ tabakasında görmeyle ilgili üç ayrı madde vardır: bunlardan biri siyah-beyaz, biri yeşil-kırmızı, biri de sarı-mavi renklere karşı duyarlıdır; siyah-beyaz renklerini algılayan maddede beyaz ışık dengeyi bozduğu an, madde hemen beyaz ışığı algıladığını bildirir, denge yeniden sağlanınca da bu sefer siyah ışık algılanır. Oysa Helmholtz'un genellikle kabul edilen kuramına göre, gözün ağ tabakasında üç ayrı cins organın uç kısımları ve bu uçların hepsinde fotokimyasal tepkime gösteren bir madde vardı. Uyarma sırasında bu maddeler belli bir renkle karşılaşınca bileşimlere ayrışır, böylece de göz sinirinin bir lifini etkilerler.
Hering ayrıca hafızanın işleyişi ve Josef Breuer ile birlikte nefes alma mekanizması üstünde de çalışmalar yaptı. (M)

HERİNG (Loy), alman heykeltıraşı (Kaufbeuren 1484 - Eichstätt 1554'e doğr.). Adı önce Augsburg'da duyuldu, 1513 yılında bu şehirden ayrıldı ve Eichstätt'e gitti, burada piskoposun hizmetine girdi. Eserlerinin en büyük kısmını da bu dönemde yaptı. En önemli eserleri arasında özellile Eichstätt katedralindeki Aziz Willibald ile Würzburg katedralindeki piskopos Konrad III'-ün mezarları sayılabilir. (L)

Hering yanılsaması. Deneysel psikol. Hering tarafından ortaya konan bir yanılsama, deneğin başı karanlıkta aşağı doğru eğikken veya gözleri yere doğru bakarken dikeyin algılanmasında meydana girdi. Bir doğru çizginin dikey olarak algılanması, sadece orta planda, doğrunun alt kısmının deneğin ayaklarına yaklaştırılmasıyle mümkün olur. (Le Grand bu olguyu açıklamak için, gözleri etkileyen dönme hareketlerinden yararlandı. Bu hareketle, gözler, başın simetri ekseniyle açı yapan ışıklı bir çizgiyi izler.) [L]

HERİR i. (ar. *herîr*). *Esk.* Köpek hırlaması. ‖ Köpeğin uluması. (M)

HERİ RUD, Afganistan ve İran'da ırmak, yaklş. 1 000 km. Kuhi Baba'dan çıkar, Safid Kuh ile Bend i-Baba arasında uzun bir boğazdan geçerek batıya yönelir. Herat ovasında birçok vahayı sular: sulama sayesinde tahıl, bağ, meyve ağaçları, pamuk ve tütün yetiştirilir. Hari Rud'un çığırı İran-Afganistan sınırını izler. Sonra ırmak kuzeye yönelir, sovyet-afgan sınırını çizer ve Sovyet Türkmenistan'ına girerek *Tecen* adını alır, buharlaşma, toprağın altına süzülme ve sulama yüzünden sularını kaybederek Tecen vahasının ötesinde kaybolur. Eskiçağ'daki adı *Areios* veya *Arius* olan Rud'un aşağı kesimine *Okhos* da denirdi. (L)

HERİSAU, İsviçre'de (Appenzell kantonu) şehir, Rhodes-Extérieures yarı-kanton'unun merkezi. Thur'un kolu Sitter ırmağı kıyısında; 14 400 nüf. XVI. yy.dan kalma kilise. Muslin; işlemecilik; pamuklu kumaş; tül; ince bez; basma kumaş. (L)

HERİSE i. (ar. *herîse*). *Esk.* Mutf. Keşkek yemeği. (M)

HÉRİSSEY (Henri), fransız eczacısı (Evreux 1873-ay.y. 1959). 1904'te Paris hastaneleri eczacısı, 1909'da agreje, Paris Eczacılık Fakültesi Biyokimya kürsüsü profesörü (1930-1943), 1955'te Tıp akademisi başkanı oldu. Bitkisel maddeler, özellikle kumarinli glikozitler ve siyanojenetik heterozitler üstüne çalışmalar yaptı. Suda eriyen mantar mayaları, hidrolizleyici ve oksitleyici enzimler üstüne çalışmaları, glikozitlerin biyokimyasal sentezle elde edilmesine imkân verdi. (L)

HERİTES (František), çek romancısı (Wodnany 1851-Prag 1929). Basit fakat nükteli romanlarında özellikle taşra havatını anlattı: *Ot Ambarım* (1882); *Eski Zaman* (1888); *Botanik Hikâye* (1907); *Ruhun Kırışıkları* (1897); *Yaldız* (1920). [L]

HERKELE i. (ar. *herkele*). *Esk.* İnce, zarif, nazik (kadın). [M]

HERKERN, iranlı yazar (XVII. yy.). Multanlı Mathuradas Kanbu'nun oğlu. Hindistan hükümdarı Cihangir'in haremağası olan nevvab İtibar Hanın kâtipliğini yaptı. Ekberâbâd «subedar*lık'ına tayin edildi (1622). Kendi adını taşıyan bir eseri vardır. Bu eserde mektup ve resmî belge örnekleri biraraya toplanmıştır. 1869'da Lahûr'da kitabı taşbasması olarak basıldı. Eser ingiliz makamları ile yerli Hindistan hükümdarları arasında farsça yapılan resmî yazışmalarda örnek olarak kullanıldı. (M)

HERKES zam. (fars. *her* ve *kes*, kimse'den *her-kes*). İnsanların tümü: ***Senin için yazdıklarım herkes için yazdıklarım / Eski padişahlar gibi unutulsa birer birer*** (Attilâ İlhan). ***Ufacık dağları duman bürüsün / Herkes sevdiğini alsın yürüsün*** (Halk türküsü). ***Ama bence diyorum; benim görüşüm herkesin görüşü değildir*** (N. Ataç). ‖ Olur

Foto. Alinari-Giraudon (L'AROUSSE)

olmaz kimseler, önüne gelen: *Bu iş herkesin harcı değildir.*

— ÇEŞ. DEY. *Herkes bir hava çalıyor.* Bk. HAVA. || *Herkes gider Mersine (biz gideriz tersine),* bir iş bile bile herkesten ayrı şekilde yapıldığı zaman söylenir.

◆ **Herkesler** zam. «Bütün insanlar, herkes» anlamında çoğul şekli de kullanılır: *Ancak kişiliğinde bir yenilik, bir ilerilik bulunduğu için zamanını herkeslerden daha iyi gösterir* (N. Ataç). [M]

HERKiNG, birçok güçlü viyolonselci yetiştiren fransız ailesi. ANDRÉ (Bordeaux 1866-Paris 1925), Paris konservatuvarı öğretim üyesi oldu (1919). — GÉRARD (Nancy 1879 - Paris 1942), öncekinin kuzeni, o da Paris konservatuvarında öğretmenlik yaptı (1927). — CHARLES, André'nin amcası, Bordeaux'da öğretmendi. — ANTON (La Haye 1856-öl. Berlin ?), André'nin bir başka kuzeni, Berlin'de öğretmenlik yaptı. (L)

HERKO—, yunanca *herkos,* gebe'den alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren unsur. (L)

HERKOGAMi i. (fr. *hercogamie*'den). Biyol. Çiçektozlarının tepecikte birikmesini önleyen ve böylece çiçeğin kendi kendini döllemesini imkânsız kılan anatomik engel ve düzeneklerin tümü. (L)

HERKÜL (lat. Hercules), kuzey yarıkürede, Şilyak'ın (Çalgı) Vega yıldızının sağında oldukça geniş bir yer kaplayan takımyıldız. Güneş görünür görünmez hareketini yaparken bu iki takımyıldız arasındaki noktaya doğru ilerler (bk. GÜNEREK). Eski gök haritalarında bu takımyıldız, ayakları kuzeye bakacak şekilde diz çökmüş bir Herkül sembolüyle gösterilirdi. Şekil olarak daha çok, açık bir yelpazeye benzer. En büyük yıldızı α, asıl şeklin dışında kalır. Çıplak gözle bakıldığı zaman 5. kadirden bir yıldız gibi görünen ve teleskopla çok ilgi çekici kümeleri elde edilen, M 13 adlı bir küresel küme takımyıldızın içinde yer alır. Bu kümeyle aynı doğrultuda bulunan M 92 kümesi çıplak gözle görülemez. (Bk. VA-ŞAK.) [L]

HERKÜL, lat. **Hercules.** Lat. mit. Romalı yarıtanrı. *Herakles*'in latinleşmiş şekli. Latinler, Herakles dinini Etruria ve Güney İtalya'daki yunan kolonileri sayesinde öğrendiler. Herkül, M.Ö. 399'dan sonra Roma'da yunan tanrısı olarak tanındı ve kısa zamanda oldukça yeni bir görünüş kazandı: tarım tanrısı, toprağın ve ticarî dürüstlüğün koruyucusu (Herkül adına yemin edilirdi) ve orduların tanrısı oldu. Özel efsanelerle İtalya'ya mal edildi. Evander'in kızlarından birinden çobanların koruyucusu Palas, Fauna'dan Latinus, rahibe Rhea'dan Aventinus adlı çocukları oldu. Roma'daki yaygın serüveni, Cacus ile olan kavgasıdır. Haydut Cacus'ü yenen Herkül, onun mağarası önünde (*porta Trigemina* yakınlarında) Jupiter için bir sunak yapmakla işe koyuldu. Sonra Palatium ile Aventius arasında, iki rahip ailesi olan *Potitii* ve *Pinarii*'lere emanet ettiği *Ara maxima*'yı yaptı. Başlangıçta özel olan, 312'de halk tarafından benimsenen bir dinî tören doğdu: her yıl 12 ağustos gecesi şarap serpme töreni yapılırdı.

— İkonogr. Eskiçağ sanatçılarından sonra ortaçağ ve yeniçağ ressamları ve heykeltıraşları Herkül'ü temsil eden eserler yarattılar. Bunların arasında G. Pisano, A. Pisano ve Peter Vischer'i sayabiliriz. Ortaçağ eserlerinde kuvveti temsil eden Herkül. bir erdemli kişi örneğidir. Sonraları A.de Vries, Tribolo, L. Delvaux, M. Anguier, Puget, Desjardins, Pigalle, Roubillac ve Bourdelle gibi sanatçılar tarafından canlandırıldı. Herkül daha birçok esere konu oldu: Pantokrator mozaikleri (İstanbul); Colleoni kilisesi (Bergama), Cremona belediye sarayı, Floransa'da Palazzo Vecchio (V.de Rossi'nin), Charles VIII'in çocuklarının mezarı (Tours); ayrıca Pallaiolo (Floransa), Guido (Louvre), Zurbaran (Madrid), Mantegna (Mantova), T. Zuccari (Vatikan). Annibale Carracci (Farnese sarayı, Roma), Charles de Brun (Lambert oteli, Paris), Laguerre (Hampton Court) tarafından yapılan panolar, Aldgrever ve Beham tarafından yapılan estamplar.

— DEY. *Herkül gibi,* çok kuvvetli. (LM)

HERKÜL SÜTUNLARI. Esk. coğ. Cebelitarık boğazının doğu, yani Akdeniz tarafındaki girişini belirten dağlık iki burun; kuzeydekine *Kalpe dağı,* güneydekine *Abyla kayası* adı verilir. Efsaneye göre Herakles görevlerinin sonuncusunu burada tamamlayarak dünyanın sınırlarını tespit etmişti. (L)

HERKYNA. Yun. mit. Peri kızı. Persephone ile Herkyna, Boiotia'daki kutsal Trophonios ormanında oynarken ellerindeki kazı kaçırdılar. Kaz, bu mağaradaki taşın altına girdi; oradan *Herkyna kaynağı*'nın suları fışkırmağa başladı. (L)

HERLiN (Friedrich), alman ressamı (1430'a doğr. - Nördlingen, Schwben 1491). Flaman ressamı Van der Weyden'in öğrencisi olduğu sanılır, eserlerinde onun etkileri görülür. Daha çok dinî resimler yapan Herlin'in Güney Almanya'daki Nördlingen şehrinde kayıtlı olduğu ortaya çıkarıldı. Nördlingen'de hemşehriliğe kabul edildiği ve aynı şehirde öldüğü, flaman resim türünü iyi bildiği için de şehir ressamlığına tayin edildiği bilinmektedir. Bopfingen klisesindeki mihrap resminin bazı bölümleriyle (1472), Rothenburg'daki St. Georg kilisesi mihrabındaki resimler ünlü eserleridir. Nördlingen'deki Şehir müzesinde de birçok eseri vardır. (L)

HERMAEA i. Arttansolungaçlı yumuşakça. (Avrupa denizlerinde yaşar. *Stiligeridae* familyasından.) [L]

HERMAFRODiT i. (fr. *hermaphrodite*'den). Bot. Bk. ERDİŞİ.

HERMAGORAS, M.Ö. III. yy.da yaşamış olan Amphipolis'li stoa'cı filozof. Suidas'ın bildirdiğine göre Hermagoras'ın *Peri Sophisteias Pros tus Akademeikus* (Akademia'lılara Hitap, Sofizm Üstüne) ve kiniklere karşı bir yergi olan *Misokyon e Peri Atykhematon* (Köpek Düşmanlığı veya Kazalar Üstüne) adlı kitaplarından başka üçü diyalog şeklinde çeşitli eserleri vardır. (L)

HERMAGORAS Temnos'lu, Anadolu'nun Menemen (*Temnos*) şehrinden olan Hermagoras, M.Ö. 150 yıllarında yaşadı. Aynı adı taşıyan üç hatibin en ünlüsü olan Quintilianus da *İnstitutio Oratoria* (Hitabet Okulu) adlı eserinde Hermagoras'tan söz eder (III 1, 16). *Tekkhnai Retorika* (Retorik Sanatları) adlı altı ciltlik bir eser yazdı. Öğrencilerinden (*Hermagoreioi*) sık sık söz edilmesi, onun bir okul kurmuş olduğunu gösterir. (L)

HERMAi i. (yun. k.). Tapmak için yapılmış olan küçük heykeller. (Süs eşyası olarak da kullanılan bu küçük heykellerin ilk şekli dört taraflı bir sütundu. Daha sonra sütunun üst kısmında tanrı Hermes'in sakallı başı, kol hizasında da iki çıkıntı ayrıldı.) [L]

HERMAiA çoğl. i. (yun. k.). Esk. Yun. Atletlerin ve gymnasion'ların koruyucusu Hermes onuruna yapılan şenlikler.

— ANSİKL. *Hermaia* şenliklerinde, gymnasion'larda yapılan yarışmalar, genellikle de meşale taşıyanların koşusu yer alırdı. Bu şenlikler gençliğe adanmıştı ve bütün yunan dünyasında yaygındı. Tanagra'da sürülerin tanrısı Hermes adına şenlikler düzenlenirdi: bir ephebos, koyunları ve sığırları kötülükten korumak amacıyle, sırtında bir koçla şehirde dolaşırdı. Tanagralılar, ayrıca, bir yeraltı Hermes'inin veya *Kara Hermes*'in kan dökme isteğini yatıştırmak için *Beyaz Hermes*'e ibadet ederlerdi. *Kara Hermes,* Atina'da anthesteria'lar veya Toprak vazolar şenliğinin üçüncü günü kutlanırdı. Şenliğe Toprak vazolar şenliği denmesi, tanrıya, toprak vazolar içinde, kaynatılmış sungular verilmesindendi. (L)

HERMAiON, Boğaziçi'nin en dar yerinde burun. Bugünkü *Rumelihisarı.* M.Ö. 515'te, Büyük Dara'nın ordusunu geçirmek için, Mandrokleus'a yaptırdığı köprünün bir ucu buraya dayanıyordu. Herakleios, Perslere karşı yaptığı seferden dönerken burada köprü kurdu. (L)

HERMAN (Woodrow Charles, **Woody** — denir), amerikalı klarnetçi, saksafoncu, şarkıcı ve caz orkestrası şefi (Milwaukee 1913). Beyaz ırkın en ünlü caz orkestrası yöneticilerindendir. Yetenekli gençleri müzik dünyasına kazandırdı; birçok «herds» kurdu («sürüler» anlamına gelen «herds» W. Herman'ın topluluklarına verilen addır: bunların ilki 1936'da, ikincisi 1947'de, üçüncüsü 1949'da, dördüncüsü 1955'te kuruldu). 1965'te Antibes festivaline katıldı. Ünlü plakları: *Woodchopper Balosunda* (1939); *Non Alcoholic* (1946); *Dört Kardeş* (1947); *Autobahn Blues* (1954); *Mo-Llasses* (1962); *Opus de Funk* (1965). [L]

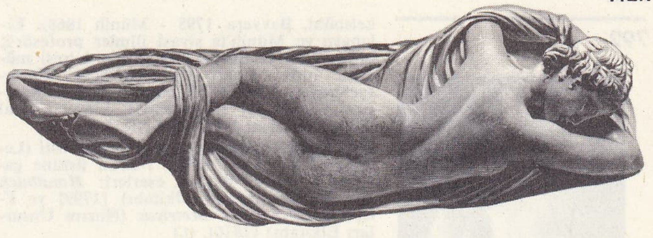

HERMAPHRODiTOS
Louvre müzesi, Paris

Hermandad («Kardeşlik») veya **Santa Hermandad** («Kutsal Kardeşlik»), asayişin korunması ve asayişi bozanların yakalanması için kurulan ispanyol teşkilâtı. XIII. yy.dan sonra Santiago de Compostele'ye giden hacıları korumak, ticarî alışverişlerde güvenliği sağlamak, eşkıyanın ve derebeylerin yolsuzluklarına karşı koymak amacıyle bazı komünler arasında hermandad'lar kuruldu. Zaragoza, Huesca ve Jaca'yı birleştiren bir Hermandad 1225'te ortaya çıktı. Hermandad, ilk olarak, Castilla'da XII. yy. sonlarında kuruldu ve 1315'te Burgos Cortes'leri tarafından yeniden teşkilâtlandırıldı, daha sonra kuruluşlar yer yer krallık otoritesini tehdit eder nitelikte görüldüğünden, 1325'te kralın emriyle kapatıldı, Enrique II bu teşkilâtı yeniden açtı. Hermandad'ların okçuları ve mahkemeleri vardı. 1746'da Madrigal meclisi, Castilla'da, silâhlı soygun, kaçırma ve adalete karşı direnme suçlarını izlemek üzere Santa Hermandad'ı («Kutsal Kardeşlik») kurdu. Bu kuruluş, yargı yetkisi de bulunan gerçek bir jandarma teşkilâtıydı. Cartagena piskoposu Lope de Ribas, şehirleri, ruhban sınıfını ve şövalyeleri temsil eden *Junta*'nın başkanıydı. Kral Juan ve Aragon II'nin evlilik dışı oğlu Alonso de Villahermosa'nın kumandasında bulunan, şehirlerden ve köylerden toplanan piyade ve süvari milislerinin bakım masraflarını karşılamak üzere bir vergi alınırdı. 1488'de bu birlik bir krallık kuruluşu haline getirildi ve çok geçmeden Aragon'u da içine aldı. Granada'yı geri alan orduya 10 000 asker verdi. İspanya'ya korku salan suçluları gaddarca usullerle ortadan kaldırdığı gibi, derebeylik anarşisini de dizginledi. 1498'den sonra yalnız polis görevi yaptı. Santa Hermandad Aragon'da 1510'da son buldu, Castilla'da 1835'e kadar sürdü. (L)

Woody HERMAN

HERMANFRiED veya **iRMiNFRiED,** son Thüringen kralı (öl. Zülpich 531). Frank kralı Thierri'nin yardımıyle kardeşi Baderic'i yendi ve öldürdü, Thierri'nin bu müdahele sırasında uğradığı zararları karşılamağa yanaşmadı. Bunun üzerine Thierri Clothar I ve Saksonyalılarla birleşerek onu Unstrutt yakınında yenilgiye uğrattı ve barış müzakereleri yapmak bahanesiyle Zülpich'e getirtti ve şehrin tabyalarından aşağı attırdı. Saksonyalılara bırakılan kuzey kısmı hariç, Thüringen Frank krallığı ile birleşti. (L)

HERMANN. Bk. ARMİNİUS.

HERMANN I (öl. Gotha 1217). Saksonya, Pfalz seçici kontu ve Thüringen landgrafı (1190-1217), imparator Friedrich I'in yeğeni. Önce Pfalz kontu (180), sonra landgraf oldu (1190). 1197 Haçlı seferine katıldı. Philipp von Schwaben ile Otto von Braunschweig arasında kesin bir tercih yapamadı, bazen birine bazen de öbürüne bağlandı (1198-1208); Friedrich von Hohenstaufen'in (Friedrich II) tarafını tuttu, onun Almanya'ya gelmesiyle kurtuldu. (L)

HERMANN (Bernard), amerikalı besteci ve orkestra yöneticisi (New York 1911). New Chamber orchestra (Yeni Oda orkestrası) adlı bir topluluk kurdu. Baleler, bir senfoni (1940), süitler, yaylı çalgılar için bir sinfonietta (1935), bir keman konçertosu, bir kantat (*Moby Dick,* 1938), bir opera (*Rüzgârlı Bayır* [Wuthering Heighst], 1954) besteledi. (L)

HERMANN (Friedrich Benedikt Wilhelm VON), alman iktisatçı ve istatistikçisi (Din-

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Olympia **HERMES**'i

Lysippos **HERMES**'i
Napoli müzesi

HERMIONE
Cabinet des Médailles, Paris

kelsbühl, Bavyera 1795 - Münih 1868). Erlangen ve Münih'te siyasî ilimler profesörü, milletvekili ve Bavyera İstatistik dairesi müdürü oldu. *Staats wir schaftliche Untersuchungen* (Devlet Ekonomisi Üstüne Araştırmalar) [1832] adlı eseriyle, klasik liberal okulun tezlerini halka mal etti. (L)

HERMANN (Gottfried), alman helenisti (Leipzig 1772 - ay.y. 1848). Nazım üstüne çalışmalar yaptı. Başlıca eserleri: *Handbuch der Metrik* (Nazım Elkitabı) [1799] ve *Elementa Doctrinae Metricae* (Nazım Unsurları Elkitabı) [1816]. (L)

HERMANN (Jacob), isviçreli matematikçi (Basel 1678-ay.y. 1733). Jacques Bernouilli'nin öğrencisi; Padova, Frankfurt ve Petersburg'da matematik okuttu, sonra Basel'de felsefe profesörü oldu. π Sayısının, daha büyük ondalık değerleri hesaplamak imkânı veren seri halindeki yeni ifadelerini verdi. 1732'de düzlemlerle ilgili çeşitli problemleri ele aldı ve birçok yüzeyi, özellikle, ikinci derece yüzeyleri inceledi; tam olmasa bile, ikinci derece yüzeylerin ilk sınıflamasını yapan J. Hermann'dır. (L)

HERMANN (Karl Friedrich), alman dilbilimcisi (Frankfurt-am-Main 1804- Göttingen 1855). Eflatun'un *Diyaloglar*'ını yayımladı (1851-1852). *Lehrbuch der griechischen Antiquitäten* (Eski Yunan Eserleri Elkitabı) [1831-1852] en önemli eseridir. (L)

HERMANN (Mathias), XVI. yy.da yaşamış olan müzikçi, adına eklenen **Werrecoren** veya **Verecore** kelimesi, onun hollandalı olduğunu gösterir. 1523-1558 Arasında Milano katedralinin kilisesinde korobaşıydı. Birçok motet yazdı. *Villote* ve *İtalyan Savaşı* adlı eserlerinde italyan tarzını benimsediği görülür. (L)

HERMANNIA i. Yapraklarını dökmeyen ağaççık; çiçekleri koyu sarı veya turuncu renktedir. (Tropik bölge bitkisi olan *hermannia* Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Sterculiaceae* familyasındandır.) [L]

HERMANN Metz'li, Metz piskoposu (1073-1090). Gregorius VII'nin sağ koluydu. Almanya'da mezhep ayrılıklarıyle savaştı. İslahatçı papanın ona yolladığı mektuplar (1076 ve 1081) gregoryen öğretisinin bileşimini ve Heinrich IV'ün afaroz edilişindeki gerekçeyi verir. (L)

HERMANN - PAUL (Paul HERMANN, — denir), fransız desenci oymacısı ve ressamı (Paris 1864-ay.y. 1940). 1892'de töreleri konu alan taşbaskılarıyle tanındı. Gazetelerde birçok deseni basıldı, desenlerinin en önemlileri Dreyfus olayını işleyenlerdir. Paul-Hermann 1915'te tahta oymacılığına (*Savaş Takvimi*) başladı ve yayımcı Léon Pichon ile işbirliği yaptı. Anatole France'ın *Oeuvres Complètes'ini* (Bütün Eserleri) resimledi. Ayrıca pastelleri ve yağlıboya resimleriyle tanınır (*Paul Cézanne*'ın portresi, 1904). [L]

HERMANN Reicheanu'lu, veya **HERIMANN Behringen'li,** lat. **Hermannus Contractus,** alman benedikteni ve tarihçisi (Altshausen 1013-Reichenau 1054). Schwaben kontu Wollverad'ın oğlu. Öğrenimini Reichenau'da yaptı, önce keşiş sonra rahip oldu. Çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazdığı *Welichronik*'in (Evrensel Kronik) son bölümü orijinal bir çalışmadır. (L)

HERMANN Salza'lı, töton şövalyeleri tarikatının başkanı (Salza 1170'e doğr. - Barletta 1239). Thüringen sarayında yetişti. Genç yaşta töton şövalyeleri tarikatına girdi, bu tarikatın başkanı oldu (1209-1239). Macaristan kralı, Transilvanya'yı savunma görevini ona verdi. 1225'te Polonya dükü Mazovya'lı Konrad, Prusya'yı ele geçirmesi şartıyle Chelmno arazisini has olarak ona bağışladı. Hermann bu toprakları pagan prusyalılara karşı koruma bahanesiyle papaya bir haçlı seferi ilân ettirdi (1234), kendisine fethedilecek ülkelerin zilyetliğini vadeden dostu Friedrich II'den «imparatorluk prensi» unvanını kopardı. Sırtını müstahkem mevkilere (Thorn, Kulm, Marienwerder) dayayarak, topraklarını sürekli olarak genişleten ve germen sömürgelerini kuran Hermann, Prusya'yı kişisel çabalarıyle fethetmiş sayılabilir. (L)

Hermanns Schlacht («Hermann'ın Savaşı»), Klopstock'un dramatik şiiri (1769). Bu eser, şairin Arminius'a adadığı üçlemenin ilkidir. Bu birinci üçlemede Teutoburg ormanındaki Varus bozgunu anlatılır. İkincisinde (*Hermann und die Fürsten* [Hermann ve Prensler], 1784) Germenlerin, Romalıların karargâhına yaptığı baskın övülür. Üçüncüsünde (*Hermann's Tod* [Herman'ın Ölümü], 1787) Hermann'ın gücünü ve şöhretini kıskanan Germania prensleri tarafından öldürülüşü dile getirilir. — Heinrich von Kleist aynı konuyu, aynı adla, Almanya'yı Napolyon'a karşı ayaklandırmak amacıyle bir kahramanlık ve yurtseverlik piyesi olarak yeniden yazdı (1808). Hermann ayrıca Grabbe'yi de etkiledi (1836). [L]

HERMANNSTADT. Bk. SIBIU.

Hermann und Dorothea (*Hermann ve Dorothea*), Goethe'nin dokuz bölümlük şiiri (1797). Hermann, bir şehir hancısının tek oğludur. Ren'in sol kıyısında oturan halk fransız istilâsından kaçmaktadır. Bu insanların yardımına koşan Hermann, kaçanlar arasında Dorothea'yı görür, ona vurulur ve babasının muhalefetine rağmen onunla evlenir. Aynı zamanda sevimli bir idil olan bu burjuva şiirinin arka planında Fransız devrimi anlatılır. (L)

HERMANN VON SACHSENHEIM, alman şairi (1365'e doğr. - Konstanz 1458). *Die Mörin* (Zenci Kadın) adlı alegorik bir şiir yazdı. Öbür eserlerinde kibar çevreyi anlatır. (L)

HERMANOLİT i. (fr. *hermannolite*'ten). Miner. Tabiî demir niyobat. (Niyobit çeşidi.) [L]

HERMANT (Abel), fransız yazarı (Paris 1862 - Chinatilly 1950). 1880'de Ecole Normale Supérieure'de öğretmen oldu, daha sonra işinden ayrıldı ve kendini edebiyata verdi. Önce birkaç roman yazdı, sonra çağdaş töreleri alaya alan kronik yazarlığına yöneldi: *La Carrière* (Meslek) [1894]; *Les Transatlantiques* (Transatlantikler) [1897]; *Le Souvenirs du Vicomte de Courpièr* (Courpière Vikontunun Hatıraları) [1901]; *Les Trains de Luxe* (Lüks Katarları) [1908]; *Le Caravansérail* (Kervansaray) [1917]; *Les Epaves* (Kırıntılar) [1927]; *La Derniere Incarnation de M.de Courpière* (M.de Courpière'in Son Dirilişi) [1937]. Arı dilden yana bir yazar olan Hermant, bu konudaki fikirlerini LANCELOT takma adıyle savundu. Sert tartışmalara yolaçan *Grammaire de l'Académie Française*'in (Académie Française Grameri) [1932] başlıca yazarıydı. Ayrıca, *Les Samedis de M. Lancelot* (Bay Lancelot'nun Cumartesileri) [1932], *Savoir Parler* (Konuşma Sanatı) [1935], *Défense de la Langue Française* (Fransız Dilinin Savunması) [1938] adlı eserler yazdı. 1927'de girdiği Académie Française'den 1944'te çıkarıldı. Alman işgalini kabul eden Paris basınıyle işbirliği edince 1945'te vatan haini sayıldı ve müebbet hapse mahkûm oldu. 1948'de serbest bırakıldı. (L)

HERMANUBİS, bir mısır tanrısının yunanca adı. Thot (sembolünü aldığı Hermes ile birleşmiştir) ve Anubis'in özelliklerine sahipti. İbis, çakırdoğan veya köpek başlı olarak tasvir edildi. (L)

HERMAPHRODİTOS. Yun. mit. Hem erkek, hem dişi varlık. Bu kavramın kökü Asya'ya, özellikle de Suriye'ye dayanır. Yunanistan'a Kıbrıs yoluyle iki ayrı biçimde girdi: eski çağlarda çift cinsiyetli olan Aphrodite ve Aphroditos. Sonraları ortaya çıkan Hermophroditos adının Hermes'te kişileşen Aphroditos olduğu ileri sürülür. Helenistik çağda Hermaphroditos dinî sembol olmaktan çıkarak, yanlış bir etimolojik açıklama sonucu bir mitos kahramanı oldu. Ovidius, Martialis ve Lukianos'un anlattığı efsanelere göre Hermaphroditos, Hermes ile Afrodit'in oğludur. Bir gün Karia'da bir gölde yıkanırken, güzelliğine tutulan göl perisi Hermaphroditos'a sarıldı ve tanrılardan kendi vücuduyle onunkini birleştirmesini istedi. İstek gerçekleşince, ortaya çift cinsiyetli bir yaratık çıktı. Hermaphroditos çoğu zaman Dionysos'un arkadaşları arasında yer alır. Yunanlıların Hermaphroditos ile ilgili bir kült meydana getirip getirmediği bilinmiyor. Helenistik heykellerde, erkeksi nitelikleri olan ahenkli bir kadın vücudu olarak tasvir edildi. Bu tasvir, Asya ve Parhos'taki çok biçimli tasvirlerden ayrıdır. Belki de sadece V. yy.da Praksitelos'un yarattığı kesin çizgilerden uzak erkek tipinin mitolojiye uyarlanmasıdır.

— İkonogr. M.Ö. IV. yy.dan sonra sık sık temsil edilen Hermaphroditos tipini II. yy.da Atina'lı heykeltıraş Polykles tespit etti. Bu tipe müzelerde çok sık rastlanır (Louvre, Floransa, Vatikan, Villa Borghese, Napoli müzesindeki Pompeii resimleri). [L]

HERMARKHOS, M.Ö. III. yy.da yaşamış olan epikuros'çu filozof. Epikuros'un öğrencisi ve halefi olan Hermarkhos'un eserlerini bize Diogenes Laertios tanıtır. Eflatun ve Aristoteles'e karşı polemik niteliğinde olan eserlerinden hiç biri günümüze kalmadı. (L)

HERMAS, Apostolikler tarikatı babalarından. Pius I'in kardeşi olduğu sanılır (II. yy.). Onu, kendi hayatı üstüne öne sürdüğü bazı ayrıntılı bilgilerden giderek tanıyoruz. Ancak bu bilgilerin büyük ölçüde hayal ürünü olduğu sanılıyor. *Poimen* (Kutsal Çoban) adlı ünlü eseri günahların bağışlanmasıyle ilgilidir. Doğu hıristiyan dünyasının övdüğü, ilham kaynağı saydığı *Poimen* Batı'da Tertullianus ve Aziz Hieronymus'un ağır tenkitlerine uğradı. IV. yy.da papa Gelasius onu kutsal metinlerin arasından çıkarttırdı. Bu kitap II. yy.daki hıristiyan topluluğunun dinî yaşayışıyle ilgili değerli bir belgedir. (L)

HERMEL, Lübnan'da kasaba, Bekaa'da, Âsi ırmağı ve Suriye sınırı yakınında; 6 500 nüf. Nabatiye'nin yanı sıra Lübnan'da şiîlerin başlıca merkezi. (L)

HERMELİN (Samuel Gustaf), isveçli mineraloji bilgini (Stockholm 1744 - ay.y. 1820). İsveç'te resmî haritacılığın kurucusu. 1795'ten 1818'e kadar çalışarak 33 paftalık bir isveç haritası yaptı. (L)

HERMELLA i. Soğuk ve ılık denizlerde yaşayan çokkıllı yerleşik halkalı solucan. (*Sabellaria* da denilen *hermella*'lar kumların içine açtıkları borularda yaşar, bazen birbirine tutunarak büyük topaklar meydana getirir.) [L]

HERMENEUTES i. («yorumlayıcı» anlamında yun. k.). İlk yüzyıllarda hıristiyan kilisesinde Kutsal Kitap'ı halka tercüme etmek ve yorumlamakla görevli kişi. (L)

HERMENGİLD veya **HERMENİGİLD Aziz,** vizigot prensi (öl. 585). İspanya Vizigotlarının kralı Leowigild'in oğlu. 573'te eyalet valisi oldu, Sigebert ile Brunhilde'nin kızı İngontha ile evlendi. Sevilla'ya gönderilen Hermengid, Katolikliği benimseyen ve bu yüzden büyükannesinin zulmüne uğrayan karısının ve piskopos Leander'in teşvikiyle 579'da Katolikliği kabul etti. Baetica'da kral ilân edildi. İmparatordan ve Süevler kralından yardım istedi. Affedilen ve Tarragona'ya gönderilen Hermengild, Sevilla alındıktan sonra, Katoliklikten vaz geçmediği için öldürüldü. (L)

HERMENÖTİK sıf. ve i. (fr. *herméneutique*'ten). Fels. Bir kültürün sembolik unsurları olarak ele alınan işaretleri yorumlama teorisi. (L)

HERMEROS i. «Hermes» denilen bir kaide veya sınırtaşı üzerine oturtulmuş Eros büstü. (L)

HERMES i. Tanrı Hermes'in, basit bir sütun gövdesi üzerinde tasviri; bu sütuna sakallı bir baş, kol yerine zıvana delikleri (bunlara taçlar asılırdı) ve gövdenin alt kısmına da erkeklik âlameti eklendi. ‖ *Hermes sütunu,* başlığı insan başı biçiminde olan (veya üzerinde Hermes heykeli bulunan) sütun.

— ANSİKL. *Hermes* tipi M.Ö. VI. yy.da muhtemel olarak Delphoi'de ve Atina'da (Peisistratos'un oğlu Hipparkhos Hermes'i) ortaya çıktı. Görevi geçitleri (kapılar, tapınakların giriş yerleri, dörtyol ağızları, toprak sınıfları) korumaktı. Alkamenes Hermesi (Bergama ve Efes kopyaları) Atina akropolisinin tapınak kapısına yerleştirilmiştir. Daha sonra Hermes'in başı yerine herhangi bir tanrınınki veya biribirine dayanmış iki baş veya bazen ikili (msl. Sophokles ve Euripides'in) bir insan portresi konuyordu. M.Ö. 415 yılında, donanma Sicilya seferine çıkmadan biraz önce, birçok Atina Hermesi'nin yüzü parçalandı. Alkibiades'in düşmanları bu suçu ona yüklediler. (L)

HERMES. Yun. mit. Arkadia asıllı yunan tanrısı. Başlangıçta sürüleri koruyan çoban tanrısıydı. Olympos'a kabul edildikten sonra şairler onu Zeus ile Maia'nın oğlu olarak kabul ettiler. Daha doğuşunda olağanüstü bir olgunluğu ve yaratıcı zekâsı ile

Foto. Alinari-Giraudon (LAROUSSE)

dikkati çekti. Adına eklenen sıfatlar, kendisine bağlanan tanrılar ve kültü ile ilgili çeşitli belirtiler, Hermes'in çok eski bir çağda Khthonios'un bereket ve ölüler tanrısı olduğunu göstermektedir.

Yunan halk dinindeki görevleri çeşitlidir, fakat genellikle ikinci derecedeki rollerde, başka tanrıların elçisi ve kahramanların koruyucusu olarak görülür. Yol kavşaklarında dolaşan hortlakları kaçırır; yolları, yollardan geçen münadi, yolcu ve tüccarları kollar, dolayısıyle ticareti hattâ hırsızları korurdu. Roma ve Delos'ta bulunan tüccar birliklerinin de koruyucusuydu.

Özellikle Zeus'a hizmet ederdi. İnsanlarla Zeus arasında aracılık yapardı. Apollon'un ünlü lir'ini icat etti. Bazen adı ilham perilerine (musa'lara) bağlanır. Atina ve Isparta stadyumlarında yapılan beden hareketlerini öğreten tanrı da Hermes'tir.

— İkonogr. Hermes, önceleri bir taş yığını veya yol kenarlarında kaba bir sütun olarak temsil edildi. Ancak M.Ö. VI. yy.da sakallı, harmanili, ayağında kanatlı sandallar bulunan, elinde kutsal asa (kerykeion) tutan tanrı tipine dönüştü, başında keçeden bir külâh veya dar kenarlı bir düz şapka vardır; eski vazolarda ve heykel gruplarında (Louvre'daki Thasos kabartmaları ve Delphoi'deki Siphnos hazine binası) görülür. Sonraları İonia'nın sakalsız genç Hermes tipi ağır basmağa başladı. Sürülerin koruyucusu Hermes tipinin yerini de (sırtında bir koç bulunan [kriophoros] atlet yapılı delikanlı) aldı. En ünlüleri Olympia Hermes'i (Praksiteles) ve Lysippos Hermes'idir (Napoli müzesinde Herculanum bronzu). Ruhların güdücüsü olarak, bazen terazi ile de tasvir edilmiştir. (L)

HERMES, 1937'de Heidelberg rasathanesinde Dr. Reinmuth tarafından keşfedilen küçük gezegen. (Çapı ancak 2 ile 3 km olan bu küçük gezegenin yörüngesi büyük bir dışmerkezlik gösterir. Yer yörüngesine en küçük uzaklığı sadece 350 000 km'dir; bu değer ise, Yer'in Ay'a uzaklığından daha azdır.) [L]

HERMES (Georg), alman din bilgini (Dreierwalde, Westfalen 1775 - Bonn 1831). Münster'de, sonra Bonn'da profesör oldu. *Untersuchungen über die İnnere Wahrheit des Christenthums* (Hıristiyanlığın İç Gerçeği Üstüne Araştırmalar) [1805] ve *Einleitung in die Christkatholische Theologie* (Katolik Hıristiyan Dinbilime Felsefî Giriş [1819-1834] adlı eserlerinde inancı tamamen mantığa bağlar. Öğretisini, Gregorius XVI (1835) sonra da Pius IX (1846) mahkûm ettiler. (L)

HERMESİANAKS Kolophon'lu, yunan eleji şairi (M.Ö. IV. yy.). Philitas'ın öğrencisi. Üç ciltlik aşk elejileri yazdı. Üçüncü ciltten uzun bir parça, Athenaios'un kitabı vasıtasıyle günümüze kadar kalmıştır. (L)

HERMESİT i. (fr. *hermésite*'ten). Miner. Bakır cevheri. (Panabasın civalı çeşidi.) [L]

HERMES TRİSMEGİSTOS («üç kere büyük Hermes»), bütün sanatların ve bilimlerin yaratıcısı sayılan Ay tanrısı Thot'a Yunanlıların verdiği ad. Geleneğe göre Yunanlılar onu, büyücülük, astroloji ve simya ile ilgili birçok kitabın yazarı, çok eski bir mısır kralı olarak tanımladılar. Eflatuncu görüşlerin ve İncil'in etkilerini taşıyan bu kitaplar M.S. IV. yy.da dinî tartışmalarda önemli bir rol oynadı. Hıristiyan düşüncesi *hermetizm*'in geniş çapta etkisinde kaldı. (L)

HERMETİZM i. (*Hermes*'ten *hermetisme*). Simyacı öğretisi.

— Ed. Bk. KAPALILIK.

— ANSİKL. Sim. Simyacıların büyüyle ilgili öğretilerinden yana olanlar, Hermes Trismegistos'un simyacılığın babası olduğunu söylerler. «Hermetik bilim» sözü buradan gelir. Bu bilim büyük eser'le ilgili bilgilerin tümüne uygulanmıştır: buna göre, tabiatta her şey tuz, kükürt ve civadan meydana gelir. *Hermetizm*, madenlerin birbirine dönüşümünü ve evrensel hekimliği konu edinir. Her çeşit hastalık, bu üç madde arasındaki dengenin bozulmasından ileri geldiğine göre, hermetizme bağlı olan kişinin bu dengeyi sağlayacak bir ilâç bulması gerekir. Yeniçağ ile birlikte, hermetizm daha çok *gizlicilik* ve *büyücülük* anlamı kazanmıştır. (L)

Foto. Bille, Vaux, Vernacci (*LAROUSSE*)

HERMİAS, İskenderiye okulundan yunanlı filozof (M.S. V. yüzyıl). Proklos'un, daha sonra Atina felsefe okulunun başı Surianos'un öğrencisi oldu. Hermias, Eflatun'un *Phaidros* adlı diyaloğuna bir açıklama yazdı. Porphyrios'un *Eisagoge*'si üstüne bir araştırması, ayrıca, pek kesin olmamakla birlikte, Aristoteles'in *Organon*'u üstüne bir açıklaması vardı. (L)

HERMİAS, yunan filozofu (öl. M.S. 200'den önce). Hıristiyanlığı savunan ve yücelten *Diasyrmos Ton Ekso Philosophon* (Filozoflarla Alay) adlı yunanca eserin yazarı olduğu sanılır. Kitap, eski filozofların tanrı, ruh ve evren üstündeki çelişik düşüncelerini alaylı bir dille anlatır. (L)

HERMİAS Atarna'lı, yunan filozofu (M. Ö. IV. yy.). Aristoteles'in dostu, Eflatun'un öğrencisi olduğu sanılır. Atarna'da iktidarı ele geçirince Aristoteles ile Ksenokrates'i yanına aldı. Perslerin eline düştü, Artakserkses III'ün emriyle öldürüldü (M. Ö. 340). Aristoteles, Delphoi'ye onun bir heykelini diktirdi ve kız kardeşi veya yeğeni olan Pyhias ile evlendi. (L)

HERMİNİA i. Gri-esmer kelebek; korulardа yaşar; Avrupa'da temmuz ayında çok görülür. (İlmî adı *Herminia tarsiplumalis*. Pulkanatlıların *noctuidae* familyasından.) [L]

HERMİNİERA i. Çat dolaylarında çok yetişen bir çalı bitkisinin bir adı (*Herminiera elaproxylon*, baklagiller takımından.) [L]

HERMİNİUM i. Salepgillerden bitki; yaprakları temremsi, çiçekleri sarımtrak yeşil renkte ve karınca kokuludur; kuru çayırlarda biter. (L)

HERMİNOS, M.S. II. yy.da yaşamış, aristoteles'ci filozof. Aphrodisias'lı Aleksandros'un öğretmeni. (L)

HERMİONE i. Yassı gövdeli, sık ve çokkıllı, geniz halkalı solucan; bütün denizlerde rastlanır. (*Aphroditidae* familyasından). [L]

HERMİONE. Esk. coğ. Argolis'te (Peloponnesos) yunan şehri. Argoliokos Kolpos körfezi üzerinde, Hyora adasının karşısında kurulmuştu. Peloponnesos savaşında Atina orduları tarafından yakılıp yıkıldı. Kazılarda iki şehir kalıntısı, Demeter, Kore, Dionysos ve Artemis'in tapınakları ortaya çıkarıldı. Bugünkü adı *Kastri*. (L)

HERMİONE. Mit. Menelaos ile Helene'nin kızı. *Odyssia*'ya göre Neoptolemos ile evlendi. Trajedi yazarlarına göre, Truva savaşından önce Orestes ile nişanlıyken, Menelaos tarafından Truva'nın alınması için yardımına ihtiyaç duyulan Neoptolemos ile nişanlandı. Neoptolemos'un metresi Andromakhe'den, doğurgan diye öç almak isteyen Hermione, Orestes'e başvurarak Neoptolemos'u öldürttü, sonra da Orestes ile evlendi. Euripides'in *Andromakhe*'si ve Racine'in *Andromaque*'ı bu hikâyeyi anlatır. (L)

HERMİPPOS, atinalı yazar, eski komedinin temsilcilerindendi (M.Ö. V. yüzyıl ortaları). Perikles'e şiddetle hücum etti. Kırk piyesinden günümüze sadece bazı parçalar kaldı. (L)

HERMİPPOS İzmir'li, M.Ö. 200 yıllarında yaşamış yunanlı filozof ve biyograf. Kallimakhos'un öğrencisi idi. İskenderiye kütüphanesi kataloğunun büyük kısmını onun kopya ettiği sanılır. Filozofların hayatı üstüne *Bioi Ton En Paideia Dialampsanton* (Ünlü Bilginlerin Hayatları) adlı kitabı yazdı. Diogenes Laertios, Halikarnassos'lu Dionysios ve Athenaios, bu kitaptan yararlandılar. (L)

HERMİTE (Charles), fransız matematikçisi (Dieuze 1822-Paris 1901). École Polytechnique, Paris Fen fakültesi ve Collège de France'te profesörlük yaptı; saf matematik alanında, XIX. yy.ın en güçlü analizcilerinden biri oldu. École Polytechnique'te öğrenciyken, Jacobi'ye, Abel fonksiyonlarının bölünmesi ve eliptik fonksiyonların dönüşümüyle ilgili iki mektup yazdı; hayatı boyunca en çok ilgilendiği araştırma konusu olan eliptik fonksiyonların teorisini kurmağa çalıştı, ayrıca oransal kesirlerin basit elemanlara ayrılışını genelleştirerek ve bütün eliptik fonksiyonların integralini alarak, eliptik fonksiyonların basit elemanlara ayrılmasını sağlayan bir formül buldu. Eliptik fonksiyonların sayılar teorisiyle bağıntısını inceledi; bu bağıntıları, beşinci dereceden genel denklemlerin çözmüne, ayrıca konik sarkaç ve bir katı cismin sabit bir nokta etrafında dönmesi gibi birçok mekanik meselesine uyguladı. Sürekli cebirsel kesirleri inceleyerek *Sur la Fonction Exponentielle* (Üstel Fonksiyon Üstüne) [1873] adlı ünlü incelemesini yazdı; bu incelemesinde, *e* sayısının, katsayıları tamsayı olan hiç bir cebirsel denklemin kökü olamayacağını ispatladı. Ayrıca, Legendre çokterimlilerini genelleştirerek bir çokterimliler sistemi buldu. (L)

Hermite çarpımı, *n* boyutlu karmaşık bir uzayda, $(x_1, x_2, ..., x_n)$ ve $(y_1, y_2, ..., y_n)$ gibi iki vektör için, $\bar{y}_1, \bar{y}_2..., \bar{y}_n$'in eşleniği $\bar{y}_1, \bar{y}_2, ..., \bar{y}_n$ olmak üzere, $x_1 \bar{y}_1 + x_2 \bar{y}_2 + ... + x_n \bar{y}_n$ çarpımı. (L)

Hermite eğrisi, bir konik ağına göre eşlenik noktaları ikişer ikişer birleştiren doğruların zarf eğrisi. (L)

Hermite matrisi. Bk. MATRİS.

HERMLİN (Stephan), alman yazarı (Chemnitz 1915). Komünist Gençlik teşkilâtı üyesi; 1933'te bir süre bir toplama kampında gözaltına alındı. Sonra Filistin'e, oradan da İngiltere'ye göç etti, daha sonra İspanya iç savaşına katıldı. 1947'de Almanya'ya döndü, Doğu Almanya'ya yerleşti ve Alman Yazarlar birliği başkan yardımcısı oldu. Şair (*Zwölf Balladen von den Grossen Städten* [Büyük Şehirlerden On İki Balad], 1944; *Die Strassen der Furcht* [Korkunun Sokakları], 1946; *Der Flug der Taube* [Güvercinin Uçuşu], 1952; *Dichtungen* [Şiirler], 1956), romancı (*Die Erste Reihe* [İlk Sıra], 1951; *Die Kommandeuse* [Kadın Kumandan], 1954) ve deneme yazarı (*Begegnungen* [Rastlatılar], 1960) olan Hermlin, Doğu Almanya yetkililerinin 1965'te aydınları sindirme siyasetini uygulamağa başlamasından sonra bir daha eser yayımlamadı. (L)

Charles HERMİTE

HERMOD, iskandinav tanrısı. Odin'in oğullarından. Savaş sembolü. Balder'in yeniden hayata kavuşması için, cehennem tanrıçası Hel'e ricada bulunmakla görevlendirildi. (L)

HERMODACTYLUS Bitki türü; çiçekleri kokulu, taçyaprakları çok nispetsizdir. (Güneybatı Avrupa'da taşlık yerlerde bulunur. Süsengillerden.) [L]

HERMODOROS, M.Ö. V. yy.da yaşamış yunan filozofu. Efes'te doğdu. Herakleitos'un dostu idi. Ülkeden sürüldü. Büyük Yunanistan sitelerindeki benzerlerinden örnek alınarak yapılan *On İki Levha Kanunu*'nun hazırlanışında, romalı decemvirlere tercümanlık ettiği söylenir. (L)

Mateo HERNANDEZ
«Su Aygırı»
Art Moderne Millî müzesi, Paris

HERMODOROS, Syrakusai'li yunan filozofu. Eflatun'un öğrencisi. Akademeia'ya öğretmen oldu. Eflatun'un öğretisi üstüne bir kitap yazdı. (L)

HERMOGENES, yunanlı filozof (M.Ö. V. yy.). Hipponikos'un oğlu ve Kallias'ın kardeşi. Sokrates'in hem öğrencisi hem dostuydu. Ksenophon, *Apomnemoneumata*'sının (Hatıralar) birçok yerinde ondan söz eder. Eflatun da, *Kratylos* adlı diyaloğunda konuşmacıları arasında ona yer verir. *Phaidon*'da, Sokrates'in ölümünden Hermogenes'in hazır bulunduğu yazılıdır. (L)

HERMOGENES, yunanlı filozof ve ressam (Suriye M.S. II. yy. sonu - Afrika III. yy. başı). Maddenin öncesiz ve sonrasız olduğunu ileri sürdü. Ona göre, Tanrı maddenin yaratıcısı değil, sadece yöneticisidir ve kötülüğün kaynağı bu yaratılmamış maddedir. Tertullianus bu görüşe karşı çıktı. (L)

HERMOGENES Tarsus'lu, yunanlı hatip (M.S. II. yy.). Genç yaşta ün kazandı, Retorik konusunda eğitici eserler yazdı: *Progymnasmata* (Alıştırmalar); *Peri Staseon* (Nazımda Duraklar); *Peri Heureseos* (Keşif Üstüne); *Peri İdeon* (Fikirler Üstüne); *Peri Methodu Deinotetos* (Yeteneklik Yöntemi Üstüne). [L]

Gregorio HERNANDEZ
«Ölü İsa»
Prado müzesi

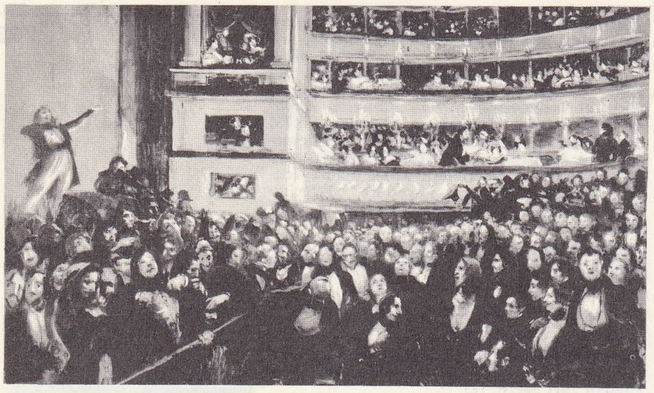

«Hernani Çatışması»
Albert Besnard'ın eseri
Victor Hugo müzesi

Hermogenianus kanunu. Roma huk. Gregorius kanununu tamamlayan ve 314-324 yılları arasında Doğuda Hermogenes adlı biri tarafından meydana getirilen kanunlar dergisi. Bu kanun da Gregorius kanunu gibi imparatorluk emirnamelerinin özel derlemesidir. Gregorius kanununun yürürlükten kalktığı 429 yılından 324 yılına kadar geçen süreyi kapsar. Kanunun metni, Haonel tarafından, *Codices Theodosianus, Gregorianus, Hermogenianus* (Thedosius Gregorius, Hermogenes Kanun Derlemeleri) [1842] adı altında ve P. Krueger, Th. Mommsen, G. Studemund tarafından *Collectio Librorum Juris Antejustiniani* (İustinanos'tan Önceki Kanunlar Külliyatı) [1890] adıyle yayımlandı. (L)

Büyük HERODES I
Amiens katedrali

HERMOKRATES, Syrakusai'li devlet adamı (öl. Syrakusai M.Ö. 407). Aristokratların şefi, Sicilya şehirleri kongresi başdelegesiydi (421). Bu kongrede genel barışı sağladı. 415'te Atinalılara karşı savaşı yöneti ve general Demosthenes'i yendi (413). Demokrat parti tarafından Syrakusai'den kovulunca, önce Isparta'ya, sonra da Asya'ya gitti. Sicilya'ya döndü, fakat Sicilya hükûmetini deviremedi. Selinus'tan, Sicilya şehirlerinden sürgün edilenleri çağırdı, Kartacalılara karşı savaştı (410). Daha sonra Syrakusai'yi almağa kalkıştıysa da şehre saldırırken öldürüldü. (L)

HERMON HARAMUN, Suriye ve Lübnan sınırında dağ kütlesi, bazen uzantısı olduğu ileri sürülen Anti-Lübnan'ın güneyine doğru uzar; *Cebel el-Şeyh*'de 2 814 m. Jura kalkerleriyle faylı bir kümbet şeklindedir. Suları Ürdün ırmağıyle Şam ovasının *sebha*'larına kadar gider. (L)

HERMONTHİS. Bk. ERMENT.

HERMOPOLİS veya **HERMUPOLİS** («Hermes şehri»). Esk. coğ. Mısır'da Yunanlıların Hermes ile bir tuttukları tanrı Thot'a adanmış şehirlere verilen ad. **Büyük Hermopolis** (Mısır dilinde *Hmunu*), Teb eyaleti sınırındaki Hermopolis nomosunun merkeziydi. Özellikle büyük Thot tapınağıyle tanınmıştı; yeraltı mezarlığı (Petosiris'in güzel mezarı) Tunah-el Cebel'dir. Şehir Lagos'lular (Lagidai). sonra Romalılar zamanında zenginleşti; Bizanslılar zamanında piskoposluk merkeziydi. Bugün, *Aşmuneyn.* (L)

HERODES ATTİCOS
Louvre müzesi, Paris

HERMOS. Esk. coğ. Lydia'da (Anadolu) ırmak. Frigya'dan çıkar, Paktolos kolunu alır, Sardeis'in kuzeyinden geçer, Manisa'yı (Magnesia) sular ve İzmir'in kuzeyinde Ege denizine dökülür. Sularında küçük altın parçaları taşıdığına inanılır. Bugün *Gediz ırmağı.* (L)

HERMOSİLLO, Meksika'da (Sonora Eyaleti) şehir, rio Sonora kıyısında; 43 500 nüf. Turunçgiller (portakal) tarımı ve maden işletmeleri (altın, bakır, molibden) bölgesinde sayfiye merkezi. (L)

HERMOSİRİS i. (*Hermes* ve *Osiris*'ten). «Hermes» tipi bir sütun veya bir paye üstüne oturtulmuş Osiris başı. (L)

HERMOTİMOS Urla'lı (*Klazomenai*), M.Ö. VI. yy. sonlarında yaşayan yunan filozofu. Airstoteles'e göre Anaksagoras'ın öncüsüydü. Ruhun, her şeyin sebebi olduğunu söyleyen ilk filozoftur. Plinius'a ve Plutarkhos'a göre, Hermotinos'un ruhu bedeninden ayrılabiliyordu; böyle bir ayrılma sırasında vücudu düşmanları tarafından yakıldı. Zeller, Hermotimos'un efsanevî bir kişi olduğu düşüncesindedir. (L)

HERMUNDUR'LAR, eski germen halkı. Tuna ve Elbe arasında otururlardı. Tiberius zamanında Markoman'ların tahtını haksız olarak ele geçiren Goton'lar (Hunlarla karışmış Gotlar) Prens Catualda'yı kovdular. 551'de Süevlerin kralı Vannius'u yendiler. Antoninus zamanında Roma'nın metbuluğunu ve imparatorluk vergilerini kabul ettiler, ama Marcus Aurelius zamanında Tuna boyunca saldırıya geçen (166-175) öbür Germenlerle birleştiler. Sonradan *Thüring'ler* adını aldılar. (L)

HERMUPOLİS. Bk. HERMOPOLİS.

HERMUPOLİS, yaygın şekliyle **Ermupoli,** Yunanistan'da şehir, Syros'un (Şira) doğu kıyısında, Hyklades adaları ilinin idare merkezi; 17 000 nüf. Büyük liman. Dokuma (pamuk) sanayii. Sepi yerleri. (L)

HERNAD Bk. HORNAD.

HERNANDEZ veya **FERNANDEZ** (Gregorio), ispanyol heykelcisi (Galicia 1576'ya doğr. - Valladolid 1636). Bütün sanat hayatı 1605'ten itibaren Valladolid'de geçti. Çok renkli Castilla heykelciliğinin ustalarından biri olarak kendini kabul ettirdi. Başlıca eserleri: Los Capuchinos'daki *Ölü İsa* (Valladolid); San Placido manastırındaki *İsa* (Madrid); Duenas'taki San Pedro'da *Çarmıh* (Léon); La Luz'un *İsa*'sı ve *Istırap Çeken Meryem* (Valladolid). Kutsal hafta boyunca sokaklarda alaylar halinde gezdirilen «Pasos»lar Hernandez'in atelyesinde yapılırdı. (L)

HERNANDEZ (José), arjantinli şair (San Martin, Buenos Aires yakınları 1834-Buenos Aires 1886). En önemli eseri, pampa'yı ve goço'ların hayatını anlatan destansı şiir *Martin Fierro*'dur (1872-1878). [L]

HERNANDEZ (Mateo), ispanyol heykelcisi ve gravürcüsü (Béjar, Salamanca eyaleti, 1888-Meudon 1949). On iki yaşındayken bir sütun başlığı yontarak heykele başladı. Öğrenimini Madrid'de yaptı. Salamanca'da portre üstüne çalıştı ve 1913'ten sonra Fransa'ya yerleşti. Antik Mısır'ı hatırlatan hayvan heykelleri yaptı (*Deniz Ayısı, Su Aygırı* [Fransa Art Moderne Millî müzesi]). Portreleri (*Miss Cornelia Chapin, Ventura Garcia Calderon*), freskleri ve Aisopos'un masalları için yaptığı renkli oymaları vardır. (L)

HERNANDEZ (Miguel), ispanyol şairi (1909 -Alicante 1942). İç savaş sırasında Cumhuriyetçi ordu saflarında savaştı. Franko iktidara geçince tutuklandı ve hapishanede öldü. *El Hombre Acecha* (Fırsatçı Adam), *Cancionero y Romancero de Ausencias* (Var Olmayışın Şiirleri) ve *Son Şiirler*'inde, insan onurunun acı ve felâket karşısındaki en soylu duygularını dile getirdi. (L)

HERNANDİA i. Almaşık, bütün yapraklı ağaç; Asya, Okyanusya ve Amerika'nın tropik bölgelerinde yetişir. (*Hernandia sonora*'nın meyveleri müshildir; yaprakları tenkiye yapımında kullanılır. Defnegillerden.) [L]

HERNANDO Y PALOMAR (Rafael), ispanyol dram bestecisi (Madrid 1822-ay.y. 1888). Sanatını geliştirmek için Paris'e gitti. Madrid'e döndükten sonra birçok «zarzuela» sahneye koydu. Madrid konservatuvarında yüksek armoni öğretmenliği yaptı. (L)

HERNANİ, Filipinler'de yer, Samar adasında. Demir madenleri. (L)

HERNANİ, İspanya'da (Guipuzcoa ili) şehir, San Sebastian yakınında; 13 100 nüf. Şehri 1825'te Carlos taraftarları kuşatarak şiddetle topa tuttular. Plastik maddeler. (L)

Hernani, Victor Hugo'nun 5 perdelik manzum dramı. İlk defa 21 şubat 1830'da Théâtre-Français'de oynandı. Oyun sırasında, klasikler ve romantikler olarak iki gruba ayrılan seyirciler arasında gerçek bir dövüş başladı. Konu XVI. yy.da İspanya'da geçer. Dona Sol, hem ihtiyar amcası Ruy Gomez, hem ileride Karl V sıfatını alacak İspanya kralı don Carlos, hem de yurdundan sürgün edilmiş Hernani tarafından sevilmektedir. Dona Sol ise kalbini Hernani'ye kaptırmıştır.
Hernani'nin babası kralın emriyle öldürüldüğü için, genç adam öç almak ister. Dona Sol, sevgilisi Hernani'yi gizlice amcası Ruy Gomez'in evine alır. Bir gün Carlos'un askerleri şatoyu basar, fakat ev sahibi Gomez Hernani'yi krala teslim etmez. Buna karşılık Hernani'den şeref sözü alır: boru sesini duyunca canına kıyacaktır. Kral kızaraf Dona Sol'ü kaçırtır. Bu defa Hernani ile Ruy Gomez krala karşı birleşirler. Don Carlos imparator seçilince Hernani'ye soyluluk rütbesini geri verir ve onu Dona Sol ile evlendirir. O sırada Ruy Gomez'in çaldırdığı boru sesi duyulur, yeni evlilerkendilerini zehirlerler, Ruy Gomez de onların cesetleri üzerinde intihar eder.
Eserde Corneile'in etkileri ve gerçek dışı unsurlar görülür. Hugo'nun şiir gücü uzun tiradlarda kendini gösterir, Carlos'un monoloğunda epik bir yüceliğe ulaşır ve aşk düosunda en saf lirizme ulaşır. (L)

HERNE, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da; 115 800 nüf. Maden kömürü ocakları. Kok fabrikaları. Dökümevleri, Makine ve dokuma sanayii. (L)

HERNE BAY, Büyük Britanya'da (Kent) şehir, Thames halicinin güney kıyısında; 21 300 nüf. Sayfiye yeri. — Yakınında roma istihkâmları kalıntıları. (L)

HERNİARİA i. Yerde yaygın, hattâ sürüngen otsu bitki; çiçekleri yeşilimsi ve küçüktür; park ve bahçelerde yetiştirilen pek çok türü vardır. (Karanfilgillerden.) [L]

HERNİCİ. Esk. coğ. İtalya (Latium) halkı. Roma'nın güneydoğusunda yaşarlardı. Soyları belki de Sabinlere dayanıyordu. Başlıca şehri *Anagnia* olan bir federasyon meydana getirdiler. Tarquinius Supertus'un saltanatı sırasında Roma'ya dostluk ve bağlılık yemini ettikten sonra başkaldırdılar (M. Ö. 487) ve hukuk eşitliğine dayanan yeni bir antlaşma elde ettiler. 386 ve 306'da antlaşmayı bozdular ve federasyonları dağıtıldı. Ferentinum, Aletrium ve Verulae hür *municipia*'lar olarak kaldı. Ülkenin geri kalan kısmı bir vilâyet oldu. M.Ö. III. yy.da «romalı» sıfatını aldılar ve Latinlerle karıştılar. (L)

HERNİNG, Danimarka'da (Ringköbing amt'ı) şehir, Jylland yarımadasının iç kısmında; 22 900 nüf. Kara ve demiryolu kavşağı. Dokuma sanayii. (L)

HERO i. Arttansolungaçlı deniz yumuşakçası; gövdesi çıplak ve sümüklüböcek biçiminde, dokunaçları büyük ve eğridir, Avrupa'nın kuzey denizlerinde yaşar. (*Hancockidae* familyasından.) [L]

HERO, Sestos'ta Artemis rahibesi. (L)

HERODAS. Bk. HERONDAS.

HERODES, Khalkis kralı (öl. M.S. 48). 41-48 Arasında hüküm sürdü. Aristobulos'un oğlu Herodes Agrippa I'in kardeşi ve damadıydı. İmparator Claudius ona Bekaa'daki Khalkis krallığını verdi. Tapınağın başkanı olarak (45) büyük rahipleri yönetti. Üç oğlu olmasına rağmen ölümünden sonra toprakları Agrippa II'ye kaldı. (L)

HERODES I Büyük, Yahudi kralı (Askalan M.Ö. 73-Kudüs M.Ö. 4). M.Ö. 40 ve 4 yıllarında hüküm sürdü. İdume asıllı olmasına rağmen Musevîliği benimsemişti. Babası Antipatros Hyrkanos II'nin bakanıydı. Galilaoa valisi olan Herodes (M.Ö. 47), Eski Yahudilerin bir yargı kurulundan kurtulmak için memleketten kaçmak zorunda kaldı ve Koile Syria valisi oldu (46). Kudüs'e dönünce Hyrkanos II'nin yeğeni Antigonos tarafından kovuldu. Roma'ya sığındı, orada Marcus Antonius'un sevgisini kazandı. Marcus Antonius senato aracılığıyle onu «Roma halkının dostu ve müttefiki» ve Yahudilerin kralı olarak kabul ettirdi (M.Ö. 40). İki Roma lejyonunun yardımıyle Kudüs'ü ele geçirdi (M.Ö. 37), böylece bütün Filistin'i nüfuzu altına aldı. Her zaman Roma'ya sadık kaldı, Actium savaşından sonra (M.Ö. 31), iktidarını kabul eden Octavius'un tarafını tuttu. İlk önce Asmonileri uzaklaştırdı. Torunu Marianne ile evli olmasına rağmen Hyrkanos II'yi, kayınbiraderi Aristobulos'u, daha sonra Marianne'yi öldürttü. Parth'ları geri püskürttü, Araplar üstünde hâkimiyet kurdu, topraklarını genişletti. M.Ö. 25'te rakiplerinden kurtulduktan sonra Caesarea limanı ve Samiriye'yi (sonradan Sebasta) tekrar kurdu. Birçok şehir kurdu ve yeni bir tapınak yaptırdı (M.Ö. 10), Kudüs'ü güzelleştirdi ve tahkim etti. Hayatının son yılları, on eşinden doğan çocukları yüzünden sıkıntılı geçti. Ölmeden önce topraklarını hayattaki üç oğlu Arkhelaos, Herodes Antipas ve Herodes Philippos arasında

Foto. Bulloz, X, Giraudon (LAROUSSE)

bölüştürdü. İsa'nın doğuşundan az sonra Beytüllahm'daki bütün erkek çocukların öldürülmesi için emir verdi (*Suçsuz azizler katliamı*). Saltanat süresinin çok parlak geçmesine rağmen Roma'ya olan aşırı bağlılığı, zalimliği ve zorba yönetimi yüzünden hiç sevilmedi. Yahudi gelenek ve göreneklerine saygı göstermesine ve imparatorluğun dört yanına dağılmış Yahudileri korumasına rağmen, Asmonilere bağlı kalmış olan rahipler onu desteklemediler. Tiyatrolar, tapınaklar yaptırmış olması da kendisinin Helenizme bağlı bir putperest olarak tanınmasına yolaçtı.

— İkonogr. Amiens katedralinin büyük kapısı üzerinde bir Herodes heykeli vardır. Santa Maria Maggiore (Roma) kilisesinin mozaiklerinde *Peygamberlerin Ziyareti* sahnesinde, Captolina'daki Santa Maria kilisesinin kapıları üzerinde, Chartes, Autun, Poitiers sütun başlıklarında ve Saint Thibault de Thann'ın büyük kapısında tasvirleri yer alır. Ayrıca Reims kilisesinin arka cephesindeki ve Ghiberti'nin yaptığı Siena vaftiz kaplarındaki kabartmalar, Massolino'nun Castiglione Olona'daki freski, Hans Fries'in bir tablosu (Basel), *Herodes'in Topladığı Meclis* de (Nicola Pisano, Siena katedrali kürsüsü) anılmağa değer. *Herodes'in Alçaltıcı Ölümü* Amiens'deki bir kabartmada canlandırılmıştır. XIII. yy.ın bir Zebur kitabında ve Arcimboldi tarafından çizilmiş bir baş resmi yer almaktadır. (L)

HERODES AGRİPPA I (M.Ö. 10-M.S. 44), yahudi kralı (41-44). Büyük Herodes'in torunu, Aristobulos ve Berenike'nin oğlu. Roma'da yetişti, Caligula'nın dostluğunu kazandı, Cangula onu kral tayin etti (37), Lysanias ve Philippos, daha sonra da Galilea ve Perea (39) tetrarklıklarını ona verdi. Claudius'un tahta geçişinde (41) Büyük Herodes'in eskiden sahip olduğu bütün toprakları aldı. Yahudilere hoş görünmek için havari Jacobus'u öldürttü ve Aziz Petrus'u hapse attırdı. Kudüs'te kendi adını taşıyan duvarı yaptırdı. Herodias'ın kardeşi ve Titus'un sevgilisi Berenike'nin babasıydı. (L)

HERODES AGRİPPA II, yahudi kralı (M. S. 27-öl. Roma 100'e doğr.). 50-93 Arasında hüküm sürdü. Herodes Agrippa I'in oğlu. 50'de Philippos'un ve Lysanias'ın eski tetrarklığı karşılığında Khalkis prensliğini ve kral unvanını elde etti (53). Tapınağın haznedarı idi. Zorbaca davranışları ve kız kardeşi Berenike ile olan ilişkileri Yahudileri kızdırdı. Aziz Paulus'a Caesareia'da rastladı ve savunmasını dinledi (60). Yahudiye başkaldırınca, Romalıların yanında savaştı (66-70). [L]

HERODES ANTİPAS (M.Ö. 20'ye doğr.-M.S. 39). Galilea ve Perea tetrarkı (M.Ö. 4-M.S. 39), Herodes I'in oğlu. Tiberius'un gözüne girmek için Tiberia şehrini kurdu ve oraya yerleşti. Arap kralı Aretas IV'ün kızını boşadı, üvey kardeşi Herodes Philippos'un karısı Herodias'ı aldı. Bu uygunsuz evlilikten ötürü onu suçlayan Vaftizci Yahya hapse atıldı ve Herodias'ın kızı Salome'nin isteği üzerine öldürüldü. Pontius Pilatus, Çile'si sırasında ona İsa'yı gönderdi. Herodes, Herodias'ın isteği üzerine Caligula'dan kral unvanını istedi (38) fakat imparatorluk, hâkimiyet hakkını elinden aldığı gibi onu önce Lugdunum'a (Lyon veya Saint Bertrand-de-Comminges), sonra da İspanya'ya sürdü. (L)

HERODES ARKHELAOS. Bk. ARKHELAOS, Herodes'in oğlu. (L)

HERODES ATTİKOS (Tiberius Claudius), yunanlı hatip ve sanat koruyucusu (Marathon 101'e doğr. - 177'ye doğr.). Asya serbest şehirleri valisiydi (125). Maliyede yenilikler yaptı: Hadrianus tarafından ilk Panhellenia oyunlarını düzenlemekle (131), Dindar Antoninus tarafından da Marcus Aurelius ve Lucius Verus'un eğitimiyle görevlendirildi (140). 143'te konsül oldu, bütün servetini Yunanistan'da, genel yapılara harcadı: Atina'da bir hipodrom, bir Odeon, Korinthos'ta bir tiyatro, Delphoi'de bir stadyum, Thermopilai'de hamamlar v.b. yaptırdı, birçok yunan şehrini onardı. Atina'da retorik öğretmeni idi. Attike klasik dil ve edebiyatının temsilcisi olarak zamanın büyük sofistlerini yetiştirdi. Eserlerinden yalnız *Peri Politeias* (Devlet Üstüne Nutuk) kalmıştır. (L)

HERODES PHİLİPPOS (öl. Julias M.S. 34), Kudüs asıllı yahudi tetrarkı (M.Ö. 4-M.S. 34). Kleopatra ile Büyük Herodes I'in oğlu. Batanea, Gaulanitis ve İturala'da hüküm sürdü. Philippos Kayserisi'ni kurdu, «Julias» adını verdiği Beyt Sayda'yı onarttı. (L)

Herodes tapınağı, Süleyman peygamberin Kudüs'te yaptırdığı ve Herodes'in M.Ö. 20'den sonra genişleterek değiştirdiği tapınak. (L)

HERODİANOS, yunan gramercisi. Marcus Aurelius'un çağdaşı idi. Roma'ya çağrıldı. Babası Apollonios Dyskolos'un eserine devam etti. *Katholike Prosodia*'dan (Genel Nazım Sanatı) başka gramer alanında çalışmalar da yaptı. Bu eserlerden günümüze ancak bazı parçalar kalmıştır. (L)

HERODİANOS, yunan tarihçisi (Antalya, M.S. 170'e doğr.-öl. 240'a doğr.). Uzun süre Roma'da yaşadı. Kamu hizmetlerinde görev aldı. Commodus'tan (180) Gordianus'a (238) kadar yaşamış imparatorları anlatan bir tarih kitabı yazdı. (L)

HERODİAS, yahudi prensesi (M.Ö. 7-39). Aristobulos'un kızı ve Büyük Herodes I'in torunu. Önce, amcası Herodes Philippos ile evlendi. Ondan Salome adında bir kızı oldu. Sonra Herodes Antipas ile evlenmek için kocasını terketti. Yakın akrabasıyle birleşmesi Yahudileri kızdırdı. Fakat Herodias, Herodes Antipas'ı etkileyerek bu birleşmeyi suçlayan Vaftizci Yahya'yı tutuklattı. Daha sonra, kızı Salome'nin aracılığıyle onu öldürttü ve kesik başını bir tepsi içinde ayağına getirtti. Antipas Galya'ya sürüldüğü zaman, Herodias, Caligula'nın teklifine rağmen mal ve mülkünü bırakarak kocasıyle beraber gitti. Herodias'ın hikâyesi, J. Massenet'nin bir operasına konu oldu (1881). [L]

Herodias, Gustave Flaubert'in *Üç Hikâye* (Trois Contes) adlı eserinin bir bölümü. Bu bölümde, Herodes'in, Vaftizci Yahya'nın kesik başını karısı Herodias'a ve Herodias'ın kızı Salome'ye götürülmesine yolaçan olaylar, şatafatlı bir dille anlatılır. (L)

HERODOTOS, yunan tarihçisi (Halikarnassos M.Ö. 484'e doğr.-Thurioi 420'ye doğr.). Perses vasalı ve Halikarnassos tiranı Lygdamis ile çatıştığı için göç etmek zorunda kalan ailesiyle Sisam'a (Samos) giden Herodotos, tiranı uzaklaştırmağa çalışanlara katılmak üzere Halikarnassos'a döndü. Sonra bir Asya yolculuğuna çıktı, Susa'dan daha öteye gitti; Afrika'yı dolastı, Nil'i Elephantine adasına kadar inceledi; Avrupa'da Kimmer boğazını gördü, Kıta Yunanistanı'nı ve Büyük Yunanistan'ı gezdi. 446-445'e doğru Atina'da yerleşti, Perikles ve Sophokles'in dostu oldu. 443'te atinalı sömürgelilerle Thurioi'ye gitti. 439'dan sonra Atina'ya döndü. Eserini bitiremeden öldü. M.S. I. yy.da baslayan ve dokuz bölüme ayrılan tarih, Med savaslarını ve bu savaşlara katılan halkları incelemek isteyenler için en değerli kaynaktır. Herodotos, medeniyetlere, tarihçi olmaktan çok bir etnograf gibi yönelir: daha çok Persleri konu alan bir evren tarihi ortaya koyar. Herodotos'un eseri, durmadan anlamağa çalışan, bazen çok çabuk inansa da hiç bir zaman aşırılığa kaçmayan meraklı bir yunanlının eseridir. Taraf tutmadan tenkit eder, önemli tanıklardan bilgi alır. hattâ sokaktaki adamı sorguya çeker. kutsal arşivleri inceler (özellikle Delphoi ve Samos'ta); resmî. malî. askerî listelerden yararlanır, sanat eserlerini araştırır ve yazıları söker. Sonra, kitabını kaleme alır. Yazdıklarını Kharon'un, Lydia'lı Ksanthos'un ve Hekataios'un eserleriyle karşılaştırır. yani tam bir tenkitci gibi davranır. Geniş arastırıcılığı, yan tutmaması. insanla ilgili olanı ortaya koyabilmek için efsaneyi akıl süzgecinden geçirerek doğruyu arayıp bulma isteği. eserinin baslıca özellikleridir. Ama derinlemesine dindar olan Herodotos. sırların çekiciliğine davanamaz; tabiatüstü belirtileri akıl süzgecinden geçirmeden benimseyiverir: önemli bir olayda. sebepler zincirini değil de. insanı kıskanan tanrıların doğrudan doğruya müdahelesini görür. Böylece. kutsal'dan ilkel'e doğru kayar. Basit üslûbu. tarihsel olaylarla efsanenin geçmisi anlatmak üzere birlestiği yazılarına tatlı bir masal havası verir. (L)

HERODOTOS, yunan coğrafyacısı ve mitoloji uzmanı (M.S. V. yy.). Pontos Herakleia'sında (Karadeniz Ereğlisi) doğduğu için **Pontos'lu** veya **Herakleia'lı** diye anılır. İonia lehçesiyle yazdığı eserlerin başlıcaları *Herakles Üstüne Söylev* ve *Argonautlar*'dır. Bu eserlerde tarihî ve coğrafî bilgiler verir. (L)

Heroes, Hero Worship and the Heroic in History (*Kahramanlık, Kahramanlık Kültü ve Tarihte Kahramanlık*), Thomas Carlyle'in eseri (1841). Bu eser, yazarın 1837 ve 1840'ta verdiği konferansları içerir. Carlyle, bu kitabında, belli başlı görüşlerinden birini geliştirerek, tarihte büyük kişilerin oynadığı önemli rolü ve onların örnek davranışlarındaki yüceltici değeri gösterir. Buna benzer görüşler daha sonra Emerson ve Nietzsche tarafından da ortaya kondu. (L)

HEROİDES i. (yun. *herois, - idos,* kahramanla ilgili). Yazarın bazı ünlü kahramanları konuşturduğu manzum mektup.

— ANSİKL. Bu türün yaratıcısı Ovidius'tur. *Heroides* (M.Ö. 15-20) adlı eserinin temalarını retorikçilerin çalışmalarından aldı. Bu eserde sevgilileri tarafından bırakılan veya aldatılan ünlü âşık kadınlar manzum olarak anlatılır, Penelope'nin Ulysee, Phédre'in Hippolyle, Helena'nın Paris ile ilgili yakınmaları dile getirilir. Bu kibar çevreyle ilgili sunî lirizm XVII. yy. romanlarını etkiledi. Bu tür, Pope'un ünlü *Letre d'Héloïse à Abélard* (Héloïse'den Abélard'a Mektup) adlı eseriyle, Fontenelle, Colardeau, Dorat gibi yazarların eserleriyle geliştirildi. Aynı zamanda, çağın ateşli ve melankolik duyarlığını yansıttı. Heroides türü, XVII. yy. sonlarında kullanılmaz oldu. (L)

HEROLD (François Joseph), fransız piyanisti ve bestecisi (Seltz, Alsace 1755 - Paris 1802). Başarılı bir piyano öğretmeni ve sonatları beğenilen bir besteci idi. — Oğlu LOUIS JOSEPH FÉRDİNAND (Paris 1791 - ay.y. 1833), besteci 1812 Roma yarışması Büyük ödülünü kazandı; Opera-İtalien'de koro yönetmeni (1824-1827), Paris operasında da şarkı yönetmeni oldu (1827). *Zampa* (1831) ve *Le Pré-aux-Clercs* (1832) adlı eserleri bugün de ünlüdür. (L)

HERON Büyük veya **İskenderiye'li,** yunanlı matematikçi ve mühendis, İskenderiye'de doğdu (M.S. I. yy.). Birçok makinenin bulucusu olarak kabul edilir. Bunlardan *Heron çeşmesi* ve Eolipil'in, seyirciyi şaşırtma amacı güden eğlence oyunlarında kullanıldığı sanılır. Birçok inceleme yazdı, bunlardan *Pneumatika*'da, günümüze ulaşan ilk hidrolik orgun çalışma ilkesini açıkladı. *Automatopoietike* adlı incelemesi de en önemli çalışmalarından sayılır. *Dioptra*'da, gök ve yer gözlemlerinde teodolit gibi kullanılan ve yüzyıllar boyunca düzeçleme âletlerinin en mükemmeli olarak kabul edilen bu ilk ölçme âletinin tanımını ve kullanma alanlarını açıkladı. Bu eserinde ayrıca, bir taşıtın aldığı yolu otomatik olarak gösteren *odometre*'yi de tanımladı. Heron, optikle ilgili olarak *Katoptrikos*'u yazdı; bu eserinde, içbükey, dışbükey ve düzlem aynalarda ışığın kırılmasını gösterdi. Işığın en kısa yolu takip ettiğini ilke olarak ortaya koydu ve böylece yansıma açısıyle görüş açısının eşitliğini belirleyerek yansımanın

HERODİAS
«Salome»
Guido Reni'nin eseri

HERODOTOS

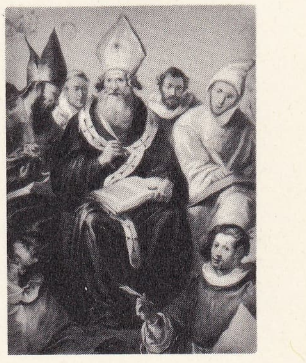

HERRARA (ihtiyar)
«Aziz Basilio Doktrinini Yazdırırken»
Louvre müzesi, Paris

Foto. Anderson-Giraudon, Alinari (LAROUSSE)

Fernando de HERRERA
M.S. Carmona'nın eseri
Cabinet des Estampes, Paris

Edouard HERRİOT

temel kanununu açıkladı. (L)

HERONDAS veya **HERODAS,** yunan şairi (M.Ö. III. yy.). Bir Mısır papirüsü üzerinde bulunan *Mimos*'larında (sahne eseri), çağının örf ve âdetlerini nükteli ve gerçekçi bir dille anlatır: *Prokyklis e Mastropos* (Aracı Kadın); *Pornovoskos* (Kadın Tüccarı); *Didaskalos* (Öğretmen); *Asklepio Anatitheisai kai Thysiazusai* (Kendilerini Askleipos'a Adayan Kadınlar); *Zelotypos* (Kıskanç Kadın); *Philiazusai e Idiazusai* (Dostluk Kuranlar veya Sohbet Edenler); *Skyteus* (Ayakkabıcı); *Enypnion* (Düş); *Aponestizomenai* (Perhizi Bırakanlar). [L]

HERON Küçük veya **Bizans'lı,** yunanlı matematikçi. İki inceleme yazdı: *De Machinis Bellicis* (Savaş Aracı) ve *Geodesia* (Geodezi) [Latinceye 1572'de Barocci tarafından tercüme edildi]. Savaş tekniği üstüne iki küçük incelemesi, Thévenot'nun *Mathematici Veteres* (Eski Matematikçiler) adlı eserinde yayımlandı (1693). Geodezi ve yer ölçümüyle ilgili birçok problemin çözümünü yaptı. (L)

HEROON i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir kahramanın kutsandığı tapınak. (L)

HEROPHİLE, yunan mitolojisinde Sibylla denen falcılardan biri. Efsaneye göre Herophile Truva'lıydı, İda dağında doğmuştu, bir nymphe'nin kızıydı. Apollon Smintheus'un rahibesi olarak Klaros, Samos, Delos ve Delphoi'de dolaştı, oralarda kehanetlerde bulundu. Truva'nın düşeceğini haber verdi. Truva'da kutsal Apollon ormanında bulunan bir mezarın ona ait olduğu söylenir. (L)

HEROPHİLOS, yunan hekimi ve anatomi bilgini, Asklepiades ailesinden (doğ. İzmit bölgesinde Bithynia, Anadolu M.Ö. 335'e doğr.). İlk otopsiyi yapan odur. Söylentiye göre, Ptolemaios'un kendisine gönderdiği suçlular üzerinde deneylere girişti. İskenderiye okulunun ve rakibi Erasistratos ile anatominin kurucularındandır. Kafa sinüslerinin, *Herophilos cenderesi* denilen arka kavşağını buldu; gözün çeşitli bölümlerini, karaciğeri, dölyatağı borularını tanımladı; kilüs damarlarını buldu; onikiparmak bağırsağına, dil kemiğine ve akciğer toplardamarlarına adlarını verenler odur. Nabzın kalp atışıyle eşzamanlı olduğunu açıkladı. (L)

Herophilos cenderesi, kafatası sinüslerinin, artkafa kemiğinin iç yüzünde bulunan kavşak noktası. (*Kafatası sinüs toplağı* da denir.) [L]

HEROSTRATOS, meşhur olmak için Büyük İskender'in doğduğu gece (M.Ö. 21 temmuz 356) Efes'teki Artemis tapınağını yakan efesli. Efesliler Herostratos'a işkence ettiler ve adının ağıza alınmasını ölüm cezası ile yasakladılar. Bununla birlikte tarihçiler adını yaşattılar. (L)

HÉROULT (Paul Louis Toussaint), fransız metalürji mühendisi ve alüminyum metalürjisinin kurucusu (Thury-Harcourt, Calvados 1863-Antibes koyu 1914). Bu sepicinin oğluydu. Genç yaşta, alüminyum elde etmek için çalışmalara başladı. Babasının Gentilly'deki sepicilik atelyesinde yaptığı uzun deneylerden sonra, 1886'da elektroliz usulüyle madeni saf halde elde etmeyi başardı. Bu usul daha sonra bütün dünyada kullanıldı. 1900'de, kendi adını taşıyan çelikten elektrik fırınını yaptı, elektrometalürji sanayii bu fırın sayesinde gelişti. (L)

Hero ve Leandros, Musaios'un M.Ö. VI. yy.da yunanca yazdığı 340 heksametronluk şiir. Bayram için Sestos'a gelen Abydos'lu Leandros, Artemis rahibesi güzel Hero'ya gönlünü kaptırır onun da gönlünü çeler. Hero kulesinde bir ışık yakınca Leandros Çanakkale boğazını (Hellespontos) yüzerek geçer. Bir gece işaret ışığı rüzgârdan söner, Leandros boğulur, cesedi kıyıya vurur. Acıdan çılgına dönen Hero kendini kuleden atar. Bu yapmacıksız, sevimli ve duygulu şiir halk arasında çok sevildi, sık sık taklit edildi. Byron, bu hikâyenin doğruluğunu ortaya koymak için Çanakkale boğazını yüzerek geçmeğe kalkıştı. (L)

HERPESTES i. Mangustlarla firavun farelerinin ilmî adı. (L)

HERPESTİNAE çoğl. i. Miskkedisigillerden etçil memeliler oymağı; firavun fareleri ile mangustları ve onlara yakın türleri kapsar. (L)

HERPETOMONADALES çoğl. i. Kamçılı birhücreliler takımı; öne doğru yönelmiş tek kamçılı, çoğunlukla dalgalı zarlı, genellikle asalak yaşayan canlıları kapsar. (Başlıca cinsleri: böceklerde yaşayan *herpetomonas;* insanda ve sığırlarda uyku hastalığını yapan *tripanozoma; layşmanya.*) [L]

HERPETON i. (yun. *herpeton,* sürüngen). Çinhindi'nde suda yaşayan, arttan oyuklu dişli, iki boynuzlu zehirli yılan. (İlmî adı *Herpeton tentaculum;* suyılanıgillerden.) [L]

HERRAD Landsberg'li, alman rahibesi ve bilgini (1125'e doğr. - Azize Odila manastırı 1195). 1181'de Truttenhausen'da bir hastahane kurdu. Papaz çömezlerini yetiştirmek için yazdığı 45 000 satırlık *Hortus Deliciarum* (Zevk Bahçesi) adlı incelemesiyle tanındı; bu eserin Strasbourg'da saklanan elyazması 1870 kuşatmasında parçalandı, 1901'de kısmen onarıldı. (L)

HERRERA, Panama cumhuriyetinde il, Panama körfezinin batısında; 61 500 nüf. İdare merkezi, *Chitre.* (L)

HERRERA (Felipe), şilili iktisatçı ve siyaset adamı (Valparaiso 1922). Hukuk ve siyasal bilgiler öğrenimi yapmak için askerlik mesleğini bıraktı. Bankacılık uzmanı olarak 1953'te Maliye bakanlığında görev aldı. Tarım ve maliye alanlarında giriştiği reformlar başarısızlığa uğrayınca, Şili bankası genel müdürlüğüne getirildi (1953-1958); daha sonra Milletlerarası Para fonu icra yöneticisi oldu (1958-1960). Halen bir latin amerika ortak pazarı kurulması için çalışmalar yapmaktadır. (L)

HERRERA (Fernando DE), ispanyol şairi (Sevilla 1534 - ay.y. 1597). Bütün hayatı Sevilla'da oldukça güç şartlar altında geçti. Laik olmakla birlikte dinin gereklerine bağlı kaldı. Günlük olayları işleyen şairin en önemli iki eseri, *A la Batalla de Lepanto* (İnebahtı Savaşı) [1571] ve Portekiz'li Sebastian'ın Alkazar-Kivir'deki bozgununu anlatan *A la Perdida del rey Don Sebastian*'dır (Kral Don Sebastian'ın Yenilgisi) [1578]. Hemen bütün hayatını şiire adayan Herrera, Guelves kontesine platonik bir aşkla bağlandı ve *Eliodora, Lumbre, Luz, Estrella, Aglaya* adlı şiirleriyle kontesi ölümsüzleştirdi. Herrera'nın edebiyat alanındaki önemi, şiirlerinden çok, 1580'de Garcilaso de la Vega'nın eserlerinin bir baskısı için yazdığı yorumda ortaya koyduğu şiir kuramından gelir. Böylece, Turfia markisi ve Guelves kontu gibi bazı ünlü soyluların saraylarında gelişen Sevilla okulunun önderi oldu. İspanyol dilini zenginleştirdi, şiiri kurallara bağladı. (L)

HERRERA (Flavio), guatemalalı yazar ve romancı (Guatemala şehri 1899). Ülkesinin meselelerini natüralist bir açıdan ele alan şu üç romanıyle tanındı: *El Tigre* (Kaplan) [1932]; *La Tempestad* (Fırtına); *Caos* (Karmaşa) [1949]. Birinci romanında, yerlilerle beyazlar arasındaki ilişkileri bir şehvet havası içinde anlattı; ikincisinde, Guatemala köylülerinin meselelerini ele aldı; üçüncüsünde, şehvet, içki ve boş inanç peşinde koşan insanları mitolojik unsurlardan yararlanarak işledi. (L)

HERRERA (Francisco), **el Joven** («Genç») denir, ispanyol ressamı ve heykelcisi (Sevilla 1612-Madrid 1685), Fernando'nun oğlu. Gençliğini Roma'da küçük boy tablolar yapmakla geçirdi. Bu tablolarında daha çok balıkları resmettiği için IL SPAGNOLO DEİ PESCI adıyle tanındı. 1660'ta Sevilla'da *Aziz Francisco*'yu yaptıktan sonra Madrid'e gitti, orada San Felipe el Real'in koro ve tonoz fresklerini, ayrıca Mont Carmel rahibeleri için, en büyük eseri sayılan *Aziz Hermenegildo*'yu yarattı. Neustra Senora de Atocha için *Meryem'in Göğe Çıkışı'nı* yaptı. Saray ressamı oldu ve krallık saraylarının başressamlığına getirildi (1677). Zaragoza'daki Pilar katedralinin planlarını onun yaptığı söylenir. (L)

HERRERA (Francisco), **el Viejo** («İhtiyar») denir, ispanyol ressamı (Sevilla,?-Madrid 1656). Luis Fernandez'in öğrencisi. Öncelerı Sevilla'da, güçlü bir gerçekçiliği yansıtan tablolarıyle (*Evrensel Yargı,* San Bernardo kilisesi) tanındı. Kalpazanlıkla suçlanınca, Sevilla'daki Aziz Hermenegildo cizvitlerinin yanına sığındı ve onların kilisesini resimledi (*Aziz Hermenegildo'nun Ululaştırılması,* bugün Şehir müzesinde). Felipe IV'ün affına uğradıktan sonra (1624), Sevilla'daki Aziz Buenaventura kilisesinin resimlerini yapmağa koyuldu (1629). 1650'de Madrid sarayına çağrıldı, orada yaptığı resimlerin ancak kalıntıları ele geçtiği halde ofortlarının pek çoğu bugüne kalmıştır.

Basilio adlı ofortu Louvre'dadır. Herrera, Velasquez'in ilk ustasıdır. (L)

HERRERA (Juan DE), ispanyol mimarı (Mobellan, Santander 1530 - Madrid 1597). Sanat öğrenimini Brüksel'de yaptı, orduda görev aldı (İtalya, Flandre), Karl V ile birlikte Yuste manastırına gitti ve Felipe II'nin Muhafız alayına katıldı; kral, Escorial'ın yapımında Juan Bautista de Toledo ile işbirliği yapmasını istedi; 1567'de Herrera tek başına işe devam etti ve 1584'te anıtı bitirdi. Simancas şatosu, Toledo alkazarı (1571) ve bitmemiş Valladolid katedralinin yapımında da çalıştı (1580); Sevilla loncasını yaptı (1583-1598). Madrid'deki Segovia köprüsü de onun eseridir. Juan de Herrera İspanya'nın en büyük mimarı sayılır. Madrid Kraliyet Mimamrlık akademisi müdürü oldu ve birçok öğrenci (*herrerianos*) yetiştirdi. (L)

HERRERA BARNUEVO (Sebastian), ispanyol ressamı ve mimarı (Madrid 1619 - ay.y. 1671). Felipe IV'ün saray ressamı oldu ve Nuestra Senora de Atocha'nın (Madrid) iç süslemelerini yaptı. Barok üslûbun İspanya'daki öncülerindendir. Eserlerinin çoğu Madrid müzesindedir. (L)

HERRERA PETERE (José), ispanyol yazarı (Guadalajara 1910), İspanya iç savaşı başlayınca ülkesinden ayrıldı, 1947'den beri Cenevre'dedir. *La Parturienta* (Gebe) [1936] adlı hikâye kitabında, iç savaşın zararlarını, *Puentes de Sangre'de* (Kanlı Köprü) [1938] Ebro savaşını anlattı. *Acero de Madrid* (Madrid Kılıcı) adlı kitabıyle Millî Edebiyat ödülünü kazandı. *Niebla de Cuernos* (Boynuz Sisi) [1940] ve *Cumbres de Extremadura* (Extremadura Tepeleri) [1945] adlı romanlarında, ispanyol cumhuriyetçilerinin iç savaştaki mücadelelerini ve yenilgilerini anlattı. Ayrıca şiirler ve birkaç tiyatro eseri. (L)

HERRERA Y REİSSİG (Julio), uruguaylı şair (Montevideo 1873-ay.y. 1910). Ruben Dario ve Santos Chocano ile, ispanyol-amerikan şiirini büyük ölçüde etkiledi. Gongora ve sembolistlerden etkilenerek, çok az şairde görülen bir coşku ile şiirler yazdı. *Los Extasis de la Montana* (Dağ Coşkuları) [1904], *Clepsidra* (Su Saatleri) [1910] ünlü eserleridir. (L)

HERREROS (BRETON DE LOS). Bk. BRETON DE LOS HERREROS.

HERREYNS (Willem Jacob), flaman ressamı (Anvers 1743-ay.y. 1827). Mechelen akademisinin kurucusu, İsveç kralının ressamı (1780) ve Anvers okulunun yöneticisi (1800). Özellikle, 1815'ten sonra sürgünde bulunan David'in Brüksel'de kabul ettirmek istediği koyu klasizme karşı çıkmakla ün kazandı. Anvers, Brüksel ve Klön müzelerinde eserleri vardır. (L)

HERRİCK (Robert), ingiliz şairi (Cheapside, Londra 1591-Dean Prior, Totnes yakınları, Devonshire 1674). 1929'da ruhban sınıfına girdi. Dinî şiirlerini *Noble Numbers*'da (Soylu Kafiyeler) [1647], din dışı 1 200 şiirini de *Hesperides*'te (1648) topladı. Özellikle ikinci eserde, kır hayatından alınmış ve pagan zevkine göre işlenmiş güzel sahneler vardır. (L)

HERRİCK (Robert), amerikalı yazar (Cambridge, Massachussetts 1868 - Saint Thomas, Virgin adaları 1938). Chicago üniversitesinde profesör (1905-1923). Ülkücülüğünü ve çözümleme yeteneklerini ortaya koyan tezli romanlar yazdı: *The Web of Life* (Hayatın Dokusu) [1900]; *The Memoirs of an American Citizen* (Bir Amerikan Yurttaşının Hatıraları) [1905]; *The Master of the Inn* (Hancı) [1908]; *Together* (Birlikte) [1908]; *The End of Desire* (Arzunun Sonu) [1932]. (L)

HERRİOT (Edouard), fransız siyaset adamı ve yazarı (Troyes 1872-Saint-Genis-Laval, Rhône 1957). Edebiyat agrejesi, Lyon lisesinde profesör (1896). Radikal partiye girdi, 1905'te Lyon belediye başkanı seçildi, bu görevde elli yıl kadar kaldı. Belediye başkanı olarak son derece önemli işler ba-

Foto. France-Presse (*LAROUSSE*)

şardı. Senatör (1912-1919), Rhône milletvekili (1919-1940), altıncı Briand kabinesinde bayındırlık bakanı (1916-1917) ve Radikal parti başkanı (1919-1957) oldu. Poincaré'nin malî, siyasî ve dinî siyasetine karşı mücadele etmek için 1924'te kurduğu Sollar karteli, milletvekili seçimlerinde büyük bir zafer kazandı. Doumergue kendisini kabineyi kurmakla görevlendirdi (haziran 1924 -nisan 1925). Dışişleri bakanlığı görevini de üzerine alan Herriot, Ruhr havzasının boşaltılmasını (1924) ve Sovyet Rusya'nın tanınmasını (1925) sağladı. İkinci bakanlığı (temmuz 1926) sadece birkaç gün sürdü. Poncare Millî Birlik kabinesinde onu eğitim bakanlığına getirdi (1926-1928), Herriot bu görevi sırasında orta öğretimin ücretsiz olması için çalıştı. 1932 Seçimlerinden sonra birkaç ay başbakanlık (haziran-aralık), sonra Doumergue (şubat 1934), Flandin (kasım 1934), Bouisson ve Laval (haziran 1935 -ocak 1936) kabinelerinde devlet bakanlığı yaptı, radikallerden halk cephesi taraftarlarına kadar bütün siyasî gruplar arasında birlik kurdu. Daha sonra meclis başkanlığına seçildi, bu görevde 1940 haziranına kadar kaldı. Vichy'ye muhalefeti yüzünden göz hapsinde tutuldu, 1944-1945'te Almanya'da kaldı. Fransa'ya döndü (1945) ve Radikal parti başkanı oldu (1947). 1955'te sağlık durumu sebebiyle görevlerinin çoğunu bırakmak zorunda kaldı. Herriot, değerli eserler yazdı. Hatıraları *Jadis* (Eskiden) adı altında yayımlandı. (L)

HERRMANN (Hugo), alman bestecisi (Ravensburg 1896). Orgcu, koro başı ve Detroit'te (A.B.D.) müzik öğretmeni. 1936'da Tossingen konservatuvarının yöneticisi oldu. Lirik partisyonlar (*Vasantasena*, 1930; *Paracelsus*, 1943; *Mucize*, 1937), bir oratoryo (1931), beş senfoni (1928, 1929, 1950, 1951, 1955), konçertolar, koro eserleri ve oda müziği besteledi. (L)

HERRMANN (Ignat), çek romancısı (Shotebor yakınları 1854-Revnice 1935). Eserlerinde, Prag'ın küçük insanlarını büyük bir ustalıkla çizdi: *Prajske Figurky* (Prag'dan Çehreler) [1884 ve 1886]; *Otec Kondelik A Jénich Vejvare* (Kondelik Baba ve Müstakbel Damadı Veivara) [1898]; *U Snedencho Kramu* (Batık Bir Dükkân). 1882'de, *Şvanda Dudak* adlı bir mizah dergisi kurdu. (L)

HERRÜ i. [Yalnız *ya herrü ya merrü* sözünde] *Ya herrü ya merrü*, «sonu ne olursa olsun» anlamında kullanılır. (M)

HERS i. (ar. *hers*). Bot. *Esk*. Mersin ağacı. (M)

HERS, Fransa'da Akitanya havzasında birkaç ırmağın adı. *Hers-Mort* veya *Petit-Hers* Yukarı Terrefort'dan (Razès) iner; 90 km. Ville-Franche-de-Lauragais'ten itibaren Midi kanalı vâdisinden geçer. Toulouse'dan sonra paralel olarak aktığı Garonne ile, Grenade yüksekliklerinde bileşir (sağ kıyı). — *Hers-Vif* veya *Grand-Hers* ya da *Hers*, daha güçlüdür. Ariége Pirenelerinden iner, Mirepoix ile Mazères'ten geçer ve Cintegabelle yakınında Ariè'e kavuşur (sağ kıyı); 120 km. (L)

HERSCHEL, astronomi bilginleri yetiştiren alman asıllı ingiliz ailesi. Sir WILLIAMS (Hannover 1738-Slough, Buckinghamshire 1822), çok genç yaşta İngiltere'ye yerleşti, önce orgculuk ve müzik öğretmenliği yaptı. Her çeşit âlet yapımında ustaydı, amatör olarak, çok kuvvetli bir teleskop meydana getirdi. Bu sanatın ustası olduğu kadar çağının en büyük astronomlarından biri olarak da tanındı. Önce bir kuyruklu yıldız sandığı Uranus'u keşfettikten (1781) sonra, 1787'de Uranus'un uyduları olan, *Titania* ve *Oberon*'u buldu. 1789'da Satürn'ün *Engelades* ve *Mimas* adlı uydularını keşfetti. Yıldız astronomisinin gerçek kurucusu olan W. Herschel, güneş sisteminin uzaydaki ötelenme hareketinin yönünü ve hızını hesaplayarak, Güneş'in Herkül yıldız kümesi içindeki günerek noktasına doğru hareket ettiğini gösterdi. Kendi buluşu olan bir ölçü âletiyle yıldızların sayısını hesaplamağa çalıştı. Ayrıca, günümüzde de geçerli olan bir gökada şeması hazırladı, Güneş'in bu sistem içinde bulunması gereken yeri gösterdi. Gözlemlenen iki yıldızın parlaklık farkını gözle kıyaslayarak, büyüklüklerini belirleme yöntemini buldu. En büyük ününü, çiftyıldızlar üzerindeki incelemesiyle kazandı. Yer hareketinin, konum olarak birbirine yakın iki yıldız üstünde ne gibi bir etki yaptığını araştırmak için, 1782'den 1822'ye kadar kırk yıl, çiftyıldızlar üstüne gözlemler yaptı. Bir çiftyıldızdaki ayrı ayrı her iki yıldızın birbirine göre konumlarını belirlemek için çok sayıda mikrometrik ölçmelere girişti. Bu incelemelerine dayanarak, ortak ağırlık merkezi etrafındaki hareketin, Kepler kanunlarına göre gerçekleştiğini ispatladı. — Kız kardeşi CAROLİNE (Hannover 1750-ay.y. 1848), ağabeyinin en büyük yardımcısı oldu. Eserlerini birlikte hazırladılar: *Yıldız Katoluğu* (1798). Kardeşinin ölümü üzerine (1822) Hannover'e dönen Carloine, onun gözlemlediği bulutsuların ve yıldız kümelerinin kataloğunu tamamladı (1828). — Sir JOHN (Slough, Buckinghamshire 1792-Collingwood, Kent 1871), sir William'ın oğlu. Yıldızların görünürdeki parlaklarını ölçmek için babasının tasarladığı yöntemi geliştirdi. Babası gibi çiftyıldızlarla ilgilendi. Sir James South ile birlikte 1821 ile 1823 arasında, bu yıldızların uzaklık ve konumları üstüne gözlemler yaptı. Sonra Kap'a giderek, Güney gökküresinde 2 595 çiftyıldız keşfetti ve bunların uzaydaki gerçek yörüngelerini gösteren bir yöntem buldu. (L)

HERSCHEL, W. Herschel tarafından keşfedilen Uranus gezegenine verilen ilk ad. (L)

HERSE. Yun. mit. Çiy tanelerinin kişileştirilmiş şekli. Atina'nın efsanevî kralı Kekrops'un kızı, Aglauros ile Pandrosos'un kız kardeşi. Bu kız kardeş Athena'nın ilk rahibeleriydi. Bazı efsanelere göre, Hermes Herse'ye âşık oldu. Bu ilişkiden Kephalos dünyaya geldi. Kız kardeşleri gibi, tarımın koruyucu olan Herse, yaz başında, toprağı nemlendirmekle görevli Hersephorios tarafından kutsanırdı. (L)

HERSEEUW, fr. **Herseaux**, Belçika'da (Hainaut, Bouscron idare çevresi) komün, Courtrai'nin güneyinde; 7 200 nüf. Dokuma sanayii. Basımevi. Ecza malzemeleri. (L)

HERSEK, Yugoslavya'da bölge, Bosna-Hersek cumhuriyetinin bölümü. Kalkerli yüksek dağ zincir ve kütleleri, kuvarslı polijes' ler ve Aşağı Neretva'nın alüvyonlu ovalarından meydana gelmiştir. Başlıca şehri *Mostar*.

— Tar. Hersek'e önce illiryalı kavimler hâkim oldu. Daha sonra bölge Romalıların eline geçti. Hersek'e gelen türk ve islav kavimleri buradaki Roma medeniyetinin son kalıntılarını da yok ettiler (VII. yy.). VII. yy.dan XII. yy.a kadar Hersek, Bosna ile birlikte Sırp ve Hırvatların baskısı altında kaldı. 1137-1251 Arasında Hersek'e banlar hâkim oldu. Bu devirde Bogumil mezhebi geliştiği için Papalık bunlara karşı şiddetli tedbirler aldı. Devrin en ünlü kralları arasında, Priyezde, Mate, Minoslav vardı. Minoslav XIII'ün ölümünden sonra Bosna-Hersek devleti zayıfladı. 1314-1377 Arasında Hersek'te Katroman ailesinin hâkimiyeti görülür. Katroman'ın yerine geçen yeğeni Twrtko, sırp kralı unvanını aldı. Daha sonra Hersek'e Bosna krallığı ve St. Sava dukalığı hâkim oldu (1377-1463). Bu devirde işbaşına geçen krallar, osmanlı ordusunun ilerleyişini Balkanlarda durdurmak istediler. Birinci Kosova, Niğbolu (1396), Varna (1444), İkinci Kosova savaşlarında (1448) Hersek kuvvetleri Osmanlılara yenildi. Osmanlılar Hersek ve Bosna'nın bir kısmını ellerine geçirdiler; bölgenin diğer kısımları da Macaristan imparatorluğu topraklarına katıldı (1463). Voyvoda Etiene Vukcic, osmanlı sultanının yardımıyle Hersek'i Bosna'dan ayırdı. Bir süre sonra da bölge kısmen osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Osmanlılar Macar hücumlarına karşı bölgenin koruyuculuğunu üzerlerine aldılar (1465). Voyvoda Etiene ölünce Hersek, Bosna'ya bağlandı (1466). Bosna beylerbeyleri Hersek'i Bosna'ya bağlı olarak yönettiler (1528). Bu tarihten sonra Osmanlılar, Hersek'e tamamen hâkim oldular. 1878 Berlin kongresi sonucunda ülke Avusturya-Macaristan imparatorluğuna bağlandı. Birinci Dünya savaşını kaybeden Avusturya-Macaristan imparatorluğu Bosna ve Hersek'ten çekildi. Bk. BOSNA-HERSEK. (ML)

HERSEK, Marmara denizinin İzmit körfezi kıyısında, kuzeye doğru uzanarak körfezi darlaştıran bir ova çıkıntısı üzerinde bulunan küçük köy; 141 nüf. (1965). Kara çıkıntısı ucunda deniz feneri (kuzeydeki Dil iskelesi karşısında). Ovanın doğu kenarında Hersek yalı gölü. Büyük askerî üs. (M)

Hersek isyanı, Karadağ'da Osmanlı devletine karşı ayaklanma. 1875'te, osmanlı yönetiminde bulunan Hersek'te vergilerin çokluğundan yakınan halk islavcı akımların kışkırtmaları sonucu ayaklandı. Ayaklanmanın gerçek amacı Osmanlı devletinin zayıflığından yararlanarak bağımsızlık kazanmaktı. Bu yüzden XIX. yy. başlarında Hersek'te küçük küçük ayaklanmalar başladı. 1862'de halkın kendi dili ile öğretim yapan okulların açılması, üretim vergilerinin dörtte üçünün azaltılması Babıâli tarafından kabul edildi. 1875'teki hareket de Hersek halkının bağımsız bir yönetime kavuşması amacını güdüyordu. Bu duruma, osmanlı sadrazamı Mahmud Nedim Paşa karşı koymak istedi. Avusturya, Almanya, Rusya bu hareketin karşısına çıktı. Karadağ ve Sırbistan'ın bu hareketi desteklemek amacıyle silâh yardımında bulunması üzerine Babıâli kaygılandı. 12 Aralık 1875'te de Hersek halkı tarafından ileri sürülen isteklerin yerine getirileceğini öngören Ferman-ı Adalet adlı bir ferman yayımlandı. Bu fermanı Hersek halkının çıkarları için yeterli bulmayan Avusturya, Almanya, Rusya devletleri Avusturya başbakanı kont Andraşi'yi Babıâli'ye gönderdiler. Başbakanla gönderilen notada şu şartlar vardı: üyelerinin yarısı hıristiyan olmak üzere bir ilim meclisinin kurulması; vergilerin Bosna - Hersek için kullanılması; hıristiyanların kendi âyinlerini serbest yapma haklarının güven altına alınması; iltizam usulünün kaldırılması. Bu şartlar Babıâli hükûmetince kabul edildi, fakat ayaklanma hareketleri yine durmadı. İsyancılar Sırp ve Karadağlılarla birlikte Osmanlılara karşı savaşa başladılar. İstanbul konferansı ile Hersek'in bağımsızlığı kabul edildi. (M)

HERSEKLİZADE ÂRİF HİKMET. Bk. ÂRİF HİKMET *Herseklizade*.

HERSEME i. (ar. *herşeme*). *Esk*. Burnun ucu. ‖ Arslan. (M)

HERSENT (Louis), fransız ressamı ve taşbasmacısı (Paris 1777-ay.y. 1860). 1825'te Paris Güzel Sanatlar Millî Yüksek okulunda profesör oldu. Restorasyon döneminin en tanınmış portre ressamıydı (*Madame Félix Cadet de Gassicourt*, Louvre müzesi). Ayrıca David üslûbunda 1788 *Kışında Yoksullara Yardımda Bulunan Louis XVI* adlı bir tablo ve Fontaine'in *Masallar*'ı için taşbasması resimler yaptı. (L)

HERSEY (John), amerikalı yazar (Tiençin, Çin 1914). Misyoner bir ana-babanın oğludur; 1936'da Cambridge üniversitesini bitirdi. 1937-1945 Arasında, *Time* ve *Life* dergilerinin muhabiri olarak savaş bölgelerinde bulundu. İlk iki kitabında, bu görevi sırasında topladığı belgelerden yararlandı: *Men on Bataan* (Bataan'ın Üstündeki Adamlar) [1942] ve *İnto the Valley* (Vâdiye Doğru) [1943]. Belgesel nitelikteki eserleri arasında en önemlileri, atom bombasının sonuçlarını tüyler ürpertici ve nesnel bir biçimde dile getiren *Hiroşima* (Hiroshima) [1946] ve 1967'de Detroit'teki ırk ayaklanmasıyle ilgili bir olayı inceleyen *The Algiers Motel İncident* (Algiers Moteli Olayı) [1967] adlı romanlarıdır. Hersey'in en iyi romanı, kendisinin «çağdaş tarihin romanı» diye adlandırdığı eseridir. Bu kitapta okuyucu, ger-

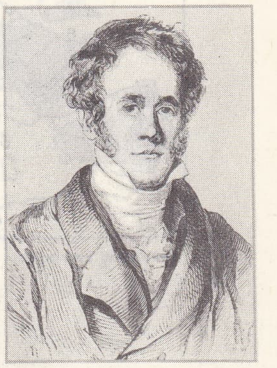

sir John HERSCHEL
İlimler akademisi, Fransa

sir William HERSCHEL
İlimler akademisi, Fransa

HERSEK

Foto. LAROUSSE

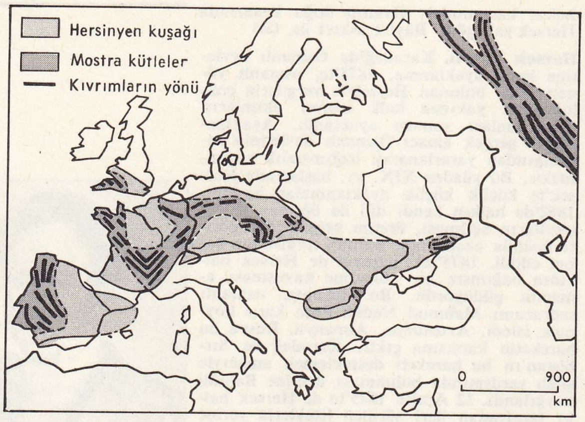

hersinyen kıvrımları

çek kişileri izleyerek tarihi canlı olarak yaşar. İlk romanı olan *A Bell for Adano*'da (Adano İçin Bir Çan) [1944] İkinci Dünya savaşı sırasında Amerikalılar tarafından işgal edilen bir italyan köyünü anlatır. Bu kitap 1945'te Pulitzer ödülünü kazandı. *The Wall* (Duvar) [1950] adlı eserinde ise, Varşova'daki yahudi mahallelerinden birinde nazilerin yarattığı vahşeti dile getirir. (L)

HERSFELD veya **BAD HERSFELD,** Almanya'da (Batı Almanya, Hessen), şehir, Thüringerwald'ın batısında, Fulda'nın sol kıyısında; 25 000 nüf. Festivaller düzenlenen önemli bir manastırın (XI.-XII. yy.) kalıntıları. Pamuk dokumacılığı; hint lifi iplikçiliği; halat yapımı. Optik ve hassas âletler. Potas madenleri. Ilıca merkezi. (L)

HERSHEY, Küba'da (Havana ili) köy, Havana'nın doğusunda; 1 100 nüf. Küba'nın başlıca şeker arıtma merkezi. (L)

HERSHEY (Alfred Day), amerikalı genetik uzmanı ve viroloğu (Lansing, Michigan 1908). 1934'te Michigan Devlet üniversitesinde kimya doktorası verdi, 1950'ye kadar St. Louis'deki Washington üniversitesinde çalıştı. 1950'de New York, Cold Spring Harbor'daki Carnegie kurumunun Genetik bölümünde (şimdiki adıyle Genetics Research Unit) görev aldı.

1969'da amerikalı biyokimyacı Salvador E. Luria ve Max Delbrück ile birlikte «virüslerin mekanizmaları ve genetik yapıları» konusundaki buluşlarıyle Nobel Tıp ödülünü kazandı. Hershey 1940'larda bakteri yiyenlerin karakter değiştirmeleri üstünde incelemeler yaptı, bakteri yiyenlerin parazitlerini etkileyen karakter değiştirmeleriyle, saldırıya uğramış bakteri hücrelerinin dağılma hızını etkileyen karakter değiştirmelerin birbirinden bağımsız olarak geliştiğini ortaya koydu. Bu araştırma sonunda bakteri yiyenlerin genetik varlıklarının ayrı ayrı bileşiklerden veya «genlerden meydana geldiği ve bu bileşiklerin birbirlerinden bağımsız olarak değişikliklere uğradığı anlaşıldı. Hershey bundan sonra, dağılma hızları açısından parazitleri birbirinden farklı olan iki genetik tipte bakteri yiyen canlıyı bakteri hücrelerine uyguladı. Bakteri yiyenlerin bir sonraki zürriyetini incelediğinde, bazılarında bir ana-babadan türemiş bir parazit gen'i, bazılarında da ötekinden türemiş bir dağılma hızı gen'i buldu. Ayrıca gelecek döllerde yeni genetik tipler yaratmak üzere bu iki gen'in, bakterilerin üremesi sırasında ayrılıp birleştikleri da anlaşıldı. Bu çalışmalar bakteri yiyenlerdeki genetik sistem mekanizmasının daha yüksek organizmalarınkine çok benzediğini de meydana çıkardı.

Bundan sonra genetik malzemeyi tespit etmeğe çalıştı. Bakteri yiyen canlıların yapıları çok basit olduğu için gene bunları kullandı. Bu canlılar, bir DNA çekirdeği ile bu çekirdeği saran proteinden ibarettiler. Hershey proteini radyoaktif S^{35}'le ve DNA'yı radyoaktif P^{32} ile tespit etti. Tespit ettiği bakteri yiyenleri de bakteri hücrelerine uyguladı. Sonuç olarak S^{35}'in hiç bir şekilde bir bakteri hücresine girmemesine karşılık, P^{32}'nin tamamen girdiğini gördü. Böylece bakteri yiyenlerin türemeleri sırasında görülen genetif devamlılıklarını DNA'nın sağladığı, bunun da hücrelerin genetif malzemesi olduğu meydana çıktı. (L)

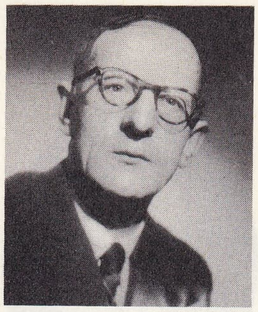
François HERTEL

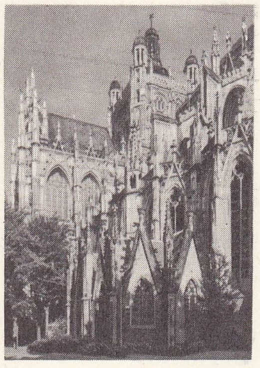
HERTOGENBOSCH
katedral

HERSİNİT i. (fr. *hercynite*'ten). Miner. Spinel'in, (Fe, Mg) $\cdot Al_2O_4$ formülünde magnezyumlu türü. (Siyah, iri taneli kütleler halinde Bohemya'da bulunur.) [L]

HERSİNYEN sıf. (fr. *hercynien*'den). Jeol. *Hersinyen dağoluşumu,* Karbon çağı sonundan Permiyen çağı sonuna kadar süren dağoluşumu.

— ANSİKL. *Hersinyen dağoluşumu,* Batı, Orta ve Doğu Avrupa'da, Orta Asya'da, Kuzey (Apalaşlar) ve Güney (Rio havzası) Amerika'da, Kuzey ve Güney Afrika'da ve Doğu Avustralya'da sıradağların meydana gelmesine yolaçtı. Avrupa'daki hersinyen sıradağlar Fransa'da Massif Central'den çıkarak iki ayrı yönde uzanır: kuzeybatıdan güneydoğuya (Armorik masifi) ve kuzeydoğudan güneybatıya. Bazı düzleşmiş kütleler yeniden yükseldi (msl. Harz, Ardenne, Vosges v.b.). Diğer hersinyen kütleler hemen yeniden kırıldı ve Alp dağ sıralarının konumu ve oluşumunda önemli rol oynadı. Yanardağ püskürükleri Permiyene, hattâ Triasa kadar sürdü (Massif Central'deki porfirler ve mikrogranülitler). Hersinyen çağda veya bu çağa yakın bir dönemde oluşan dağlara İspanya, Kuzey (Apalaşlar) ve Güney Amerika, S.S. C.B. (Ural), Orta Asya, Avustralya v.b.de rastlanır. (L)

HERSKOVİTS (Melville Jean), amerikalı antropolog (Bellefontaine, Ohio 1895-Eveanston, İllinois 1963). 1920'de Şikago üniversitesini bitirdi, doktorasını yapmak üzere Kolombiya üniversitesine gitti, antropolog Franz Boas'ın öğrencisi oldu, 1923'te doktorasını tamamladı, üç yıl süreyle aynı üniversitede antropoloji dersleri verdi. 1927'de Northwestern üniversitesine geçti, burada A.B.D.'de ilk olarak Afrika konulu bir ders programı uyguladı. 1929-1950 Arasında zenciler üstüne incelemeler yapan bir komisyonu yönetti. Özellikle Afrika halkları konusundaki derin bilgisiyle medenî kültür kavramının gelişmesine de katkıda bulundu. Kültür alışverişi ve kültürdeki değişmelerin dinamiği üstünde çalıştı. Kültürün göreceliği konusunda önemli görüşleri olan Herskovits yabancı bir kültürün değerlendirilmesinde kesin bir ölçek olamayacağı kanısındaydı. Siyah Afrika ile Amerika'daki zencilerin folklor ve etnolojisi konusunda birçok inceleme yaptı. Batı Afrika'da, Büyük Sahra'nın aşağı bölgelerinde, Haiti'de, Trinidad'ta, Brezilya ve Surinam'da bulundu, araştırmalarına buralarda da devam etti. Başlıca eserleri: *Man and his Works* (İnsan ve Eserleri) [1948]; *Economic Anthropology* (İktisadî Antropoloji) [1952]; *The Human Factor in Changing Africa* (Değişen Afrika'da İnsan Etkeni) [1962]. (L)

HERSON, S.S.C.B.'de (Ukrayna) liman şehri, Aşağı Dnieper kıyısında «Liman»ın yukarısında; 157 000 nüf. Tersaneler. Besin ve dokuma sanayii.

— Tar. Katerina II'nin gözdesi Potemkin tarafından 1778'de kurulan Herson, önemli bir şehir haline geldi; ama Dnieper halicinin kumla dolması, Odessa'nın kurulması ve Nikolayev'in büyümesi sonucunda önemini kaybetti. (L)

HERSTAL, Beçika'da komün (Liège ili ve idare çevresi), Meuse kıyısında; 29 330 nüf. Silâh imalâtı. Otomobil montajı. Elektrik malzemesi; nükleer yakıt maddeleri.

— Tar. VIII. yy.da, burası Karolenj sülâlesinindi; Charlemagne'ın dedesi adını bu topraklardan almıştır Herstal'li (veya Heristal'li) Pépin'in burada doğduğu sanılır. Karolenjlilerin gözde merkezi olan şehir 1444'te hanedanına geçti. Prusya kralına bağlandıktan sonra (1713) Liège meclisi tarafından alındı (1740). [L]

HERSTMONCEUX. Bk. HURSTMOCEUX.

HERTA, eskiden Kuzey denizine yakın german boylarından bazılarının taptığı tanrıça. Tacitus'un *Nerthus* adını verdiği Herta, «toprak ana»yı temsil ediyordu. Bu kült, döllenmeyi ve hayatın yenilenişini kutsayan âyinlere ve özellikle iskandinav tanrısı *Njord* onuruna düzenlenen törenlere yer veriyordu; bu törenler İsveç'te bugün de yapılır (18 mayıs). [L]

HERTEL (Rodolphe DUBÉ, **François** — der), fransızca yazan kanadalı edebiyatçı (Rivière-Ouelle 1905). İsa tarikatına girdi, felsefe dersleri verdi. Düşüncenin ve edebiyat sanatının kabul edilen değerlerini tenkit ederek edebiyat dünyasında tanındı. Kendi neslinin dertlerini dile getirdi (*Leur İnquietude* [Onların Dertleri] 1936). Bölgeciliği bir yana itti ve milletlerarası bir kültür idealini yaşattı (*Pour un Ordre Personnaliste* [Kişici Bir Düzen İçin], 1942; *Nous Ferons l'Avenir* [Geleceği Biz Kuracağız], 1945). Şiirleri (*Les Voix de Mon Rêve* [Rüyamın Sesleri], 1934; *Axes et Paralalaxes* [Eksenler ve Iraklık Açıları], 1941; *Strophes et Catastrophes* [Bentler ve Acı Sonlar], 1943; *Cosmos,* 1945) ve romanları (*Le Beau Risque* [Tatlı Tehlike], 1939; *Mondes Chimériques* [Kuruntu Dünyası], 1940; *Anatole Laplante, Curieux Homme* [Garip Adam, Anatole Laplante], 1944; daha derin bir etki yarattı. 1946'da bağımsız rahip oldu, bir ruhî çöküntüden sonra kiliseden ayrıldı. Fransa'ya yerleşti ve başından geçen din macerasını anlatan hikâyeler (*Un Canadien Errant* [Avare Bir Kanadalı] 1953), şiirler (*Quatorze* [On Dört], 1948; *Mes Naufrages* [Yıkılışlarım], 1951; *Poèmes Européens* [Avrupa Şiirleri], 1961) ve denemeler (*Méditations Philosophiques* [Felsefi Düşünceler], 1963; *Vers une Sagesse* [Bilgeliğe Doğru], 1965) yayımladı. (L)

HERTEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr'da; 51 600 nüf. Maden kömürü ocakları. Tarım makineleri. Kâğıt fabrikaları. Besin sanayii. (L)

HERTER (Christian Archibald), amerikalı diplomat ve devlet adamı (Paris 1895 - Washington 1966). 1916'da hariciyeci oldu. 1924-1928 Arasında *The Independent* gazetesinde çalıştı. 1929-1930'da Harward üniversitesinde profesör, 1931-1934 ve 1939-1943 arasında Massachussetts meclisi üyesi, 1943-1953 arasında kongre üyesi, 1953-1957 arasında Massachussetts valisi oldu. 1956'da dışişleri bakan yardımcılığı görevinde bulundu. Foster Dulles'ın ölümünden sonra dışişleri bakanlığına getirildi (21 nisan 1959). 1962'de Cenevre'deki Kennedy Round görüşmelerine katılan Amerikan Delege heyetine başkanlık etti. (L)

HERTFORD, İngiltere'de şehir, idare bölümü merkezi, Londra'nın kuzeyinde, Lea ırmağı kıyısında; 15 700 nüf. Şato. Önemli ticaret merkezi. (L)

HERTFORDSHİRE veya **HERTS,** İngiltere'de idare bölümü, Londra'nın kuzeyinde; 832 000 nüf. İdare merkezi, *Hertford.* (L)

HERTLİNG (Georg — kontu), alman yazarı ve siyaset adamı (Darmstadt 1843-Ruhpolding, Bavyera 1919). Reichstag'da milletvekili oldu (1875-1890, 1896-1912), katolik Merkez grubuna katıldı, bir süre bu topluluğun başkanlığını yaptı (1909). *Kulturkampf*'ın bitmesinden sonra Bismarc ile Papalık makamının arasını bulmağa çalıştı. 1912'de Münih'te Bavyera başbakanı ve dışişleri bakanı oldu. Önceleri bağımsız bir siyaset takip etti, fakat Birinci Dünya savaşı başlayınca Berlin'in siyasetini destekledi. 1917'de Michaelis'in yerine imparatorluk şansölyeliğine getirildi; askerlerin siyasete karışmalarını önlemek için çalıştı. Gerçek bir parlamenter rejim kurmak ve şerefli bir barış elde etmek için çaba gösterdi. 30 eylül 1918'de alman ordularının son bozgunundan önce görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Bavyera'ya çekildi. Yeni tommaso'cu düşünceden yana olan Hertling, siyasî sistemini teolojik temeller üzerine kurmuştu. (L)

HERTOGENBOSCH (S'), Hollanda'da şehir, Kuzey Brabant'ın idare merkezi, Aa ve Dommel ırmaklarının birleştiği yerde, Juliana kanalı ağzında; 75 100 nüf. Şehirde ilgi çekici anıtlar vardır: XVI. yy.dan kalma belediye sarayı; gotik üslûbunda St. Jan katedrali (XIII. yy.dan kalma kule). Dokuma sanayii; şapkacılık. Metalürji, makine sanayii. Tersaneler. Kimya ve besin maddeleri sanayii. Bira fabrikası. Hieronymus Bosch burada doğdu.

— Tar. S'Hertogenbosch, adını 1185'te şehire beratını veren Brabant dükü Henri I'den aldı. 1453'te İyi Philippe'in genişlettiği şehir, Din savaşlarında büyük zarar gördü. 1601 ve 1603'te Nassau'lu Moritz S. Hertogenbosch'u almak istediyse de, başaramadı. Şehir 1629'da İmparatorluk birliklerinin eline geçti; 1648'de Hollanda'ya verildi, 1794'te Pichegru tarafından alındı. (L)

Foto. LAROUSSE

HERTS. Bk. HERTFORDSHIRE.

HERTWIG (Oskar), alman biyoloji bilgini (Friedberg, Hessen 1849 - Berlin 1922). Berlin üniversitesinde profesör oldu. Döllenmeyle ilgili çalışmalar yaptı. Hayvanlarda döllenmenin erkek gametle dişi gametin çekirdeklerinin birleşmesiyle olduğunu gösterdi. Hücre bölünmesi olaylarını açıkladı. (L)

HERTWIG (Richard), alman biyoloji bilgini (Friedberg 1850-Sclederloh, Münih yakınları 1937). Oskar Hertwig'in kardeşi. Münih üniversitesinde profesör oldu. Işınlılarda hücre yapısını inceledi ve çekirdek-plazma ilişkisinin temelini kurala bağladı. (L)

HERTZ i. (fizikçi Heinrich *Hertz*'in adından). Metrol. 1 Saniyede 1 titreşim yapan devirli bir olayın frekansına eşit frekans birimi (sembolü. Hz.).

— ANSİKL. 1964'te Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler komitesince kabul edilen frekans ayarı, sezyum atomunun tabiî bir frekansıdır. Bu frekans için kararlaştırılan değer 9 192 631 770 *hertz*'tir. Sezyum'lu frekans ayarları, yani atom* saatleri, 10^{-11}'den daha büyük bir kesinlikle hertz frekans yayımlarını ve en hassas saat işaretlerini kontrol eder. Daha kesin değerler elde etmek için, talyum veya hidrojen atomunun tabiî frekansına dayanan frekans ayarları üstünde çalışmalar sürdürülmektedir. Ağırlıklar ve Ölçüler bürosunun XIII. Genel konferansı (1967), hidrojen atomunun frekansı için, sezyum frekans ayarının 9 192 631 770 devirlik süresini kararlaştırdı. (L)

HERTZ (Gustav), alman fizikçisi (Hamburg 1887). Heinrich Hertz'in yeğeni. Öğrenimini Göttingen, Münih, Berlin, Eindhoven (Hollanda) üniversitelerinde yaptı. 1922'de Halle üniversitesine profesör oldu, 1928'de Berlin Fizik enstitüsü müdürlüğüne tayin edildi. 1947'de S.S.C.B. hesabına atom araştırmalarına başladı, 1955'te Leipzig üniversitesi profesörlüğüne getirildi. İlk çalışmaları gazların yayılmasıyle ilgilidir. 1925'te, atom fiziği alanındaki araştırmalarıyle, Nobel Fizik ödülünü James Franck ile paylaştı: bu iki fizikçi, seyreltilmiş bir gazın atomları üzerine hızlı elektronlar göndererek flüorışı olaylarının nasıl meydana geldiğini açıklığa kavuşturdular. Kuvanta teorisine göre, atom içindeki elektonların enerji düzeyi kavramını da, 1913'te, bu fizikçiler ortaya attılar. (L)

HERTZ (Heinrich), alman fizikçisi (Hamburg 1857-Bonn 1894). Bir senatörün oğluydu. Meslek seçiminde, önce mühendislik ile bilimsel araştırma arasında bocaladı, sonunda bilimsel araştırmayı seçti. Berlin üniversitesi Fizik laboratuvarında çalıştı ve Helmholtz'un dikkatini çekti. Karlsruhe Yüksek Teknik okulunda (1885), sonra Bonn üniversitesinde (1889) profesör oldu. Hertz, elektromagnetik dalgalar üzerindeki çalışmalarıyle ün kazandı; 1887'de, kendi yaptığı osilatörle bu dalgaları elde etti ve yansıma, kırılma, girişim, kırınım, polarılma, yayılma hızı gibi ışığın bütün niteliklerini taşıdıklarını gösterdi. Bu çalışmalar, Maxwell tarafından kurulan, ışığın elektromagnetik teorisini kesinlikle doğruladı ve telsiz telgraf doğrudan doğruya bu iki bilginin çalışmalarından doğdu. Aynı yıl Hertz, hızlı salınımlardan yararlanarak yalıtkanın indüklemedeki rolünü gösterdi ve rezonatörün kıvılcım boşalması olduğunu görerek fotoelektrik olayını buldu. 1892'de, ince altın ve alüminyum tabakalarından katot ışınlarını geçirerek, elektronların madde içinden geçebildiklerini gördü. Mekanikle ilgili ilkeleri ölümünden sonra yayımlandı (1894). Bu konuda Hertz, bütün mekaniği bir tek temel ilkeden, en az etki ilkesinden hareket ederek geliştirmeğe çalıştı. (L)

HERTZ (Henrik), danimarkalı yazar (Kopenhag 1797-ay.y. 1870). 1830'da imzasız bir hiciv yayımlayarak edebiyat hayatına girdi: *Gjenganger-Breve* (Bir Hayaletin Mektupları) adlı bu eser biçim ve içerik bakımından Haggesen'in *Comiske Fortaellinger* (Gülünçlü Hikâyeler) adlı eserine benzer. Vodviller ve komediler (*Sparekassen* [Emniyet Sandığı], 1936); romantik dramlar (*Svend Dyring Hus* [Sven Dyring'in Evi], 1838; *Kong Renés Datter* [Kral Renés'in Kızı], 1845) ve şiirler yazdı. (L)

HERTZBERG (Ewald Friedrich — kontu), prusyalı devlet adamı (Neustettin 1725-Berlin 1795). Prusyalıların Saksonya'yı işgalini (1756) anlatan *Mémoire Raissonné* (Açıklamalı Muhtıra) adlı kitabı kral Friedrich II'nin dikkatini çekti. 1763'te dışişleri bakanı oldu. Friedrich II'nin siyasetine bağlı kaldı: Habsburglar ve Fransa ile savaşmağa, İngilizlerle ittifak kurmağa çalıştı. Hubertsburg antlaşmasını sonuçlandırdı (1763), Polonya'nın ilk parçalanmasına (1772) ve Fürstenbund'un kurulmasına (1785) katıldı. Friedrich-Wilhelm III tahta çıkınca izlediği siyaset iflâs etti. *Sur la Forme des Gouvernements et Quelle est la Meilleure* (Hükûmetlerin Biçimi ve Hangisinin En iyi Olduğu Üstüne) [1784] adlı eserinde sınırlı monarşinin övgüsünü yaptı. (L)

Hertz dalgaları, H. Hertz'in incelediği elektrik titreşimlerinden doğan elektromagnetik dalgalar. Bk. DALGA. (L)

HERTZOG (James), güney afrikalı devlet adamı (Wellington, Kap eyaleti 1866-Kap 1942). Orange devleti magistra'sı olarak siyasî hayata girdi. 1899-1902 Savaşında bir Orange tümenine kumanda etti. 1910'dan sonra milliyetçilerin lideri oldu. 1924'te İşçi partisine dayanarak iktidara geçti; 1933'te Smuts ile işbirliği yaparak Birleşik partiyi kurdu, böylece iktidarda kalmayı başardı. 1939'da Almanya'ya karşı savaşa girmeyi reddetti. 1940'ta istifa etti. (L)

HERTZSPRUNG (Ejnar), danimarkalı astronom (Frederiksboro, Kopenhag yakınları 1873-öl. Töllöse 1967). Öğrenimini Kopenhag ve Utrecht üniversitelerinde yaptı ve kimya mühendisi olarak meslek hayatına atıldı, ancak 1902'den sonra astronomiyle ilgilenmeğe başladı. 1944'te Leiden üniversitesi astronomi profesörlüğüne ve şehrin rasathane müdürlüğüne getirildi. Astronomi alanında incelemediği pek az konu vardır: çiftyıldızlar, sefeitler, değişken yıldızların tutulması v.b. 1905'te Russell ile aynı zamanda, tayf örnekleri aynı olan yıldızların, aydınlatma gücü ve sıcaklık bakımından pek çok sınıfa ayrılabileceğini öngören bir teori ortaya attı. Bu sınıflamayı yaparak hazırladığı diyagram, bütün dünyada Hertzsprung-Russell diyagramı diye tanınır. Daha sonra Morgan tarafından geliştirilen bu diyagramın çizimi, yıldızların yapısal özelliklerinin incelenmesinde kullanılan çok hassas bir yöntemdir. (L)

HERUL'LER, eski germen halkı. Herul'ler, M.S. II. yy.dan, Gotlarla aynı zamanda, Karadeniz koyunda ve Ren ağzı bölgesinde ortaya çıktılar. Teşkilâtlanmamış topluluklar halinde yer değiştirerek III. yy.da Batı Avrupa kıyılarını yakıp yıktılar. Claudius II tarafından Naïssus (Niş) yakınında 259'da yenilen bir başka Herul grubu da Roma federasyonuna bağlandı. Ostrogot kralı Hermanarich'e, sonra Hunlara boyun eğen bu grup, Attila'nın ölümünden sonra Tuna ovasında bir imparatorluk kurdu. Son batı roma imparatorunu tahttan indiren (476) Odovacer gibi barbar liderlere askerî yardımda bulundular. Verona yakınında Theodorich tarafından 389'da yenilen Heruller, bu tarihten itibaren bizans imparatorlarına paralı askerlik ettiler. Narsh ve Belisarios İtalya'yı yeniden ele geçirmek için onlardan yararlandılar. Herul'ler VI. yy. başında Lombardların baskısıyle ortadan kalktılar. (L)

Herut («Bağımsızlık hareketi»), israil aşırı milliyetçi partisi. 1948'de Menahem Beigin (doğ. 1913) tarafından kuruldu. Irgun hareketinin devamıdır. Doğulu yahudilerin desteğine dayanarak tarihî Filistin'in tamamen kurtulmasına çalıştı. 1949'da mecliste 15 sandalye kazandıysa da sonradan önemini kaybetti. (L)

HERVARİ i. Kolar dilleri grubu; Bihar ve Orissa'da yaklaşık olarak 4 milyon kişi tarafından konuşulur. (Bu dillerin başlıcaları: *santalî mundarî* ve *ho*'dur.) [L]

HERVART veya **HERWART** (Barthélemy), alman asıllı fransız maliyecisi (Augsburg 1606-Tours 1676). Önce saksonyalı Berhard ordusunun malzeme müteahhidiydi, sonra Paris'te bir banka kurdu. Richelieu'nun, Mazari'nin ve Colbert'in komisyonculuğunu yaptı. Böylece, çok büyük bir servet elde etti. 1650'de maliye müfettişi, 1657'de başmurakıp oldu. Mazarin onu Danıştay üyeliğine getirdi (1666). Hervart, protestanları korudu. (L)

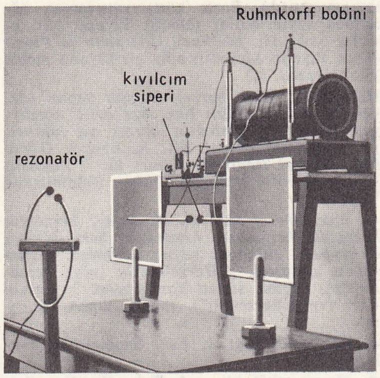

Hertz deneyi

Heinrich HERTZ

HERVAS Y PANDURO (Lorenzo), ispanyol filoloğu ve cizvit papazı (Horcajo de Santiago, Cuenca 1735-Roma 1809). Amerika'yı dolaştı, sonra Roma'da yerleşti. Quirinal kitaplığını yönetti. *Catálogo de las Lenguas de las Raciones Conocidas* (Bilinen Bütün Milletlerin Dilleri Kataluğu) [1800-1805] adlı bir eseri vardır. (L)

HERVE (Florimond RONGER, — denir), fransız orgcu, orkestra yöneticisi ve bestecisi (Houdain, Arras yakınları 1825-Paris 1892). 1854'te Folies-Concertantes tiyatrosunu kurdu, orada «operet» adını verdiği hafif müzikli oyunlarını sahneye koydurdu; bu oyunlar daha sonra Eldorado tiyatrosunda oynandı. Elliye yakın eser besteledi (*Le Petit Faust, Mam'zelle Nitouche*). [L]

HERVELE i. (ar. *hervele*). *Esk.* Koşma. ‖ Aynı tempoda yürüyüş.

— Din. Mekke'de Safa ile Merve arasında, erkeklerin, belli bir yerde (iki yeşil direk arasında) biraz hızlıca yürümelerine verilen ad. (M)

HERVIEU (Paul), fransız yazarı (Neuilly-sur-Seine 1857-Paris 1915). Önce romanlar yayımladı: bir delinin ruhsal durumunu işleyen *l'Inconnu* (Bilinmeyen Adam); *Flirt* (Flört) [1890]. Tezli iki oyunla tiyatroya yöneldi: *Les Paroles Restent* (Sözler Kalır) [1892] ve *Les Tenailles* (Kerpeten) [1895]. Tenkitçilerce «çağın dram yazarı» olarak nitelenen Hervieu'nün birçok oyunu Comédie Française'de oynandı: *La Loi de l'Homme* (İnsanın Kanunu) [1897]; *Le Réveil* (Uyanış) [1905]; *Connais-Toi* (Kendini Tanı) [1909]; *Bagatelles* (Ivır Zıvır) [1912]; *Le Destin est Maître* (Kader İnsana Hükmeder) [1914]. Hervieu'nün piyesleri kısa zamanda unutuldu. (L)

Ejnar HERTZSPRUNG

HERWEGH (Georg), alman şairi (Stuttgart 1817-Baden-Baden 1875). Gençliğinden beri liberal ve demokratik fikirleri savundu, Genç Almanya teşkilâtında görev aldı (1848). Yurdundan sürülünce Paris'e gitti. Baden ülkesinde bir gönüllü birliğiyle ihtilâl yapmağa kalkıştı, başarıya ulaşamadı ve yeniden sürüldü. Almanya'ya ancak 1866'da döndü. Nutuk havası taşıyan *Gedichte eines Lebendigen* (Bir Canlının Hatıraları) [1841] adlı eserinde siyasî fikirlerini içtenlikle anlattı. (L)

HERYERDECİLİK bls. i. Luther'in ileri sürdüğü bu doktrin, İsa'nın Eukharistia'da gerçekten var oluşunu, Tanrı'ya vergi her yerde birden hazır ve nazır olma vasfını İsa'nın insanî özünde de bulunmasıyle açıklıyordu. (Zwingli ve bazı diğer reformcuların tenkit ettiği bu görüş, İsa'nın sadece kilise ve Kudas âyini çerçevesinde var olduğu şeklinde değiştirildi.) [L]

HERYERDELİK bls. i. Her yerde aynı zamanda veya iki yerde aynı zamanda bulunma

— ANSİKL. İlâhiy. İlâhiyatçılar Tanrı'ya tam bir *heryerdelik* yeteneği tanırlar. Bazı azizlerin aynı saatte birbirinden uzak iki yerde bulunabildikleri ileri sürülmüştür. (L)

HERZ (Henri), alman asıllı fransız piyanisti ve piyano yapımcısı (Viyana 1803-Paris 1888). Pradher' in ve Reicha'nın öğrencisi idi, daha sonra Moscheles ile çalıştı. Paris'te Klepfer adlı bir piyano ustasıyle bir ima-

Foto. Krenvaldt, X (LAROUSSE)

lâthane kurdu. Paris konservatuvarına öğretmen tayin edildi (1842). Piyano için eserler besteledi. *Méthode Complète de Piano* (Tam Piyano Metodu) adlı bir piyano metot kitabı yazdı. (L)

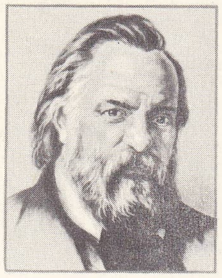

Aleksandr HERZEN

HERZE i. (fars. *herze*). Saçma sapan söz, boş lâkırdı: *Kulağın hak söze artık ebediyyen hasret / Kustuğun herze; ya hikmet, ya büyük bir nimet!* (M. Â. Ersoy). *Görse bu herzeleri terbiye-i zimmet ile / Yakasın silker idi ehl-i teberra-yı sühan* (Sünbülzade Vehbi).

— *Esk. Herze-çâre* (*herze-deray, herze-gû, herze-hâ, herze-hâr, herze-kâr, herze-lâ* veya *herze-paş*), anlamsız şeyler söyleyen, saçma sapan konuşan. ‖ *Herze-hârân* (veya *herze-hâyân*), saçma sapan konuşanlar. ‖ *Herze-hâyî* (veya herze-kârî), saçma sapan konuşma.

◆ **Herzevât** çoğl. i. *Esk.* Saçmalıklar, anlamsız sözler.

◆ **Herzevekil** blş. sıf. *Esk.* Kendini ilgilendirmeyen işlere karışan, her işe burnunu sokan. ‖ Boşboğazlık eden, saçma sapan şeyler söyleyen: *Bir herzevekili dinlemekten / Tenha oturuş değil mi evlâ* (Muallim Naci). [M]

Thedor HERZL

HERZEN (Aleksandr İvanoviç), rusça **Gertsen,** rus filozofu, edebiyat tenkitçisi ve yazarı (Moskova 1812-Paris 1870). Moskova üniversitesinde okuduktan sonra, «Rusya'daki yönetime zarar verici» fikirler yaydığı gerekçesiyle 1834'te hapse atıldı, sonra Viatka'ya (1835) ve Vladimir'e (1838-1839) sürüldü. Sürgün dönüşü Petersburg'da İçişleri bakanlığına memur olarak girdi, bir süre sonra Novgorod'a sürüldü (1841). Moskova'ya dönünce yabancı ülkelere sığınmağa karar verdi. 1847'de Paris'e yerleşti; *La Voix du Peuple* (Halkın Sesi) gazetesinde Proudhon ile işbirliği yapınca 1851'de Paris'ten çıkarıldı. Bir süre Nice'te kaldı, sonra Londra'ya gitti, Londra'da 1853'te bağımsız bir basımevi kurdu, 1854'te Cenevre'ye gitti. Çar yönetimine saldıran makalelerini *Polyarnaya Zvezda* (Kutup Yıldızı) [1855-1862, 1869] adlı eserinde topladı, ayrıca *Kolokol* (Çan) [1857-1867] adlı bir siyasî dergi çıkardı. Dergide çarlık rejiminin bozukluklarını ortaya döktü. Söylendiğine göre, çar Aleksandr II, imparatorlukta olup bitenleri öğrenmek için, bu gazetedeki makaleleri okurdu. Başlangıçta Hegel'den etkilenmiş maddeci bir filozof olan Herzen (*Diletantizm ve Nauke* [Bilimde Diletantizm], 1843; *Pisma ob İzuçenii Prirodi* [Tabiatın İncelenmesi Üstüne Mektup], 1945), daha sonra bir çeşit ütopyacı sosyalizme yöneldi; ona göre Rusya, kapatalizm aşamasından geçmeden, köylü komünotelerine (*Obşçini*) dayanarak doğrudan doğruya özgü bir sosyalizme ulaşabilirdi (*Sur le Développement des Idées Révolutionnaires en Russie* [Rusya'da Devrimci Fikirlerin Gelişmesi Üstüne], 1851; *La Peuple Russe et le Socialisme* [Rus Halkı ve Sosyalizm], 1855). Edebiyat alanında, toplumun suçlu çocuklar üstündeki sorumluluğunu konu alan ve ilk bölümü 1845'te, tümü 1847'de yayımlanmış olan *Kto Vinovat* (Suçlu Kim) adlı bir romanı, uzun hikâyeleri *Doktor Krunov*, 1847), siyasî hiciv türünden bir hikâyesi (*Soroka-Vorovka* [Hırsız Saksağan], 1848). 1848'deki ihtilâlci hareketleri anlatan *Lettres de France et d'Italie* (Fransa ve İtalya Mektupları), [1850] adlı bir eseri, 1861'de Londra'da yayımlanmış olan *Biloye i Dumi* (Geçmiş Üstüne Düşünceler) adlı bir hatıra kitabı vardır. (L)

Maurice HERZOG

HERZENBERGİT i. (fr. *herzenbergite*'ten). Miner. Tabiî kalay sülfür SnS; siyah renklidir, ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

HERZHELD (Ernst), alman arkeolog ve şarkiyatçısı (Berlin 1879-Basel 1948). İran ve Irak'a yapılan birçok arkeoloji gezisini yönetti. Samarra ve Persepolis kazılarına adını verdi. Berlin üniversitesinde doğu arkeolojisi profesörü oldu. 1943'te İngiltere'ye, 1935'te A.B.D.'ye gitti. Başlıca eserleri: *Die Ausgrabungen von Samarra* (Samarra Kazıları) [1923]; *Archaeological History of İran* (İran Arkeoloji Tarihi) [1935]; *İran in the Ancient East* (Eski Doğu'da İran) [1941]. (M)

HERZL (Thedor), macaristanlı yahudi yazarı, siyonizmin öncüsü (Budapeşte 1860-Edlah, Avusturya 1904). *Neue Freie Presse* adlı derginin önce Paris muhabirliğini, sonra edebiyat yönetmenliğini yaptı. *Der Judesustaat* (Yahudi Devleti) [1895] adlı eserinde ve *Altneuland* (1902) adlı romanında siyonizm kavramını açıkladı. İbranî dinine değil de, ırk saflığına dayanan bir yahudi devletinin kurulmasını istiyordu. Bu devletin Filistin'de kurulması onca şart değildi. İlk defa, yahudi meselesinin dünya ölçüsünde, siyasî ve iktisadî planda bir çözüme kavuşturulması isteniyordu. Herzl, Yahudilerin birbirlerine bağlı olduğunu gördü. Ülküsünü gerçekleştirme yolunda çabalarını arttırdı, Basel'de ilk siyonist kongreyi topladı (1897), Millî Yahudi bankasını kurdu, Filistin'de toprak satın almak için millî bir fon meydana getirdi. Milletlerarası çabalarına, osmanlı padişahı, papa ve Wilhelm II ile yaptığı görüşmelere rağmen planını sağlığında gerçekleştiremedi. 1922'de bir gazete yayımladı. (L)

HERZLIYA, İsrail devletinde şehir, kıyı ovasında, Tel-Aviv'in kuzeyinde; 23 000 nüf. 1924'te kurulan ve adını Theodor Herzl'den alan Herzliya, bir fikir ve sayfiye merkezi haline geldi. İsrail sinema sanayii stüdyoları burada kurulmuştur. (L)

HERZOG (Maurice), fransız dağcısı ve gezgini (Lyon 1919). Fransızların 1950'de Himalaya dağlarına yaptığı ikinci geziye başkanlık etti, 3 haziranda arkadaşlarından Lachenal ile Annapurna'ya tırmanmayı başardı, fakat elleriyle ayakları dondu. 1958'de Gençlik ve Spor Teşkilâtı Yüksek komiserliğine tayin edildi. 8 Ocak 1966'da bu teşkilâtın sekreterliği görevinden ayrıldı. (L)

HESAB i. Bk. HESAP.

HESABÎ sıf. (ar. *ḥesâb*'dan *ḥesâbi*). Hesabını bilen, eli sıkı. (M)

HESAP veya **HESAB** i. (ar. *ḥesâb*). Birçok sayının birleşim sonucunu bulmak amacıyle yapılan işlem: *Hesap yanlışı. Faiz hesapları.* ‖ Alacaklı veya verecekli olma hali: *Bankada hesabı var. Bir hesap meselesinden kavga ettiler.* ‖Yapılan masrafın tutarı (*hesap pusulası'nın* kısa söylenişi): *Sonra garsona emir verdi. — Hesabımızı yukarı gönderin* (Vâ-Nû). *Hesap istemek.* ‖ *Mec.* Bir işin, bir teşebbüsün başarıya ulaşması için alınan tedbirlerin tümü: *Hesapla hareket etmek.* ‖ Tahmin, tasarı: *Fakat bu hesaplara, havanın o andaki özelliklerini de katmak gerekir* (Y.K. Karaosmanoğlu). *Benim hesabımca, sen otuz ikini bitirdin otuz üçüne girdin* (Kemal Tahir). ‖ [İsim tamlamalarında] Belirtilen olduğu zaman «anlayış, tavır, tutum v.b.» anlamlarını verir: *Görmedim, bilmem. Duymadım, anlamam! hesabı* (Kemal Tahir). ‖ *... Hesabına, ...* durumunu göz önünde tutarak, ... adına: *Ben kendi hesabıma konuştum abla. Bana göre, dedim, duymadın mı?* (S. F. Abasıyanık). *Bunun açık bir misalini devlet hesabına tahsil yapmakta olan çocuklarda görebiliriz* (R. N. Güntekin). ‖ *Hesap cetveli,* iç içe yerleştirilmiş ve biri diğerinin üzerinde kayan matematik işlemlerini yapmağa yarayan cetvel. ‖ *Hesap defteri,* içine gelir, gider veya alacak ve borçlar kaydedilen defter: *Bir gün terzisi bana hesap defterini gösterdi* (A.H. Tanpınar). ‖ *Hesap etmek* (*hesabetmek*), saymak: *A canım şimdi beş yüz bin kişiyi gözle hesap ediyorum...* (M.Ş. Esendal). Hesaplamak: *Bu sabah hesabettim, küçüğüm toprağa düşeli tam yetmiş üç gece olmuş* (R. N. Güntekin). Tahmin etmek: *Hem de güneş'in nereden gelip nereden batacağını da hesap ederek gölge taraftaki pencere kenarını tutmuşlar* (B.Felek). ‖ *Hesap memuru,* muhasebeci. ‖ *Hesap uzmanı,* ehliyetli muhasebeci. ‖ *Hesap yapmak* (veya *hesabını yapmak*), hesaplamak: *Benim elime geçen para ortada. İstersen hesap yapalım* (M. Ş. Esendal). *Nihat uzun hesaplar yapıp yekûnunu toplamış gibi başını silkti* (Sabahattin Ali). ‖ *Parmak hesabı,* parmakları sayarak yapılan hesap. ‖ *Zihin hesabı,* matematik işlemlerinin kafadan yapılışı.

— ÇEŞ. DEY. *Hesap çıkarmak,* alacak ve vereceği kayda geçirdikten sonra karşılaştırmak. ‖ *Hesap görmek,* alacak ve verecek konusunda ödeşmek. ‖ *Hesap kitap,* hesaplama sonucu: *Hesap kitap, baktım ki züğürt kalmışım.* ‖ *Hesap etmek, kitap etmek,* iyice düşünmek. ‖ *Hesap meydanda,* «her şey apaçık, belli» anlamında kullanılır. ‖ *Hesap sormak* (veya *hesabını sormak*), yapılan bir işin niteliğini araştırmak, hesaplaşmak istemek: *Etrafımıza topladığımız insanlar şimdi bizden hesap sormakla iktifa etmiyorlar, açıktan açığa bizi itham ediyorlar* (A. H. Tanpınar). *En kötüsü bir ay bedava çalıştıktan sonra, hesap sorunca, kaşlar biraz daha çatıldı* (Y. Z. Ortaç), ‖ *Hesap tutmak* (veya *hesabını tutmak*), alacağı, vereceği veya olan biteni hesaplamak: *Bir defa da hesabını ona göre tuttun mu, gül gibi yaşa git* (M. Ş. Esendal). *Lisemizi, İstanbul'u, Darülmuallimat kızlarını hatırlar ve bu kadar süratle geçmiş bir zamanın hesabını tutardık* (S. F. Abasıyanık). ‖ *Hesap vermek,* bir alışverişin sonucunu göstermek: *Müteahhit hesap vermek zorunda kaldı.* Yapılan bir işin sonucunu göstermek, bir durumu izah etmek: *Burada, istiklâlden padişahın istiklâlini yani millete hesap vermeyi düşünmeyen istibdat idaresini anlamak lâzımdır* (Ziya Paşa). *Fazla lâkırdı istemem. Ben kimseye hesap verecek değilim* (R. N. Güntekin). ‖ *Hesaba almak* (veya *hesaba katmak*), yapılan bir işte bir şeyi veya durumu düşünmek, göz önüne almak: *Zira, izdivacın sonunda bunları da hesaba almalı. Hesaba katmıyorum şimdilik bizim yakada / Sönen ocakları; lâkin zavallı Afrika'da* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hesaba çekmek,* işlerinin doğru olduğundan şüphe edilenden yaptığı işlerin hesabını sormak: *Meclis toplanacak ve orada hükûmeti hesaba çekeceklermiş* (Atatürk). ‖ *Hesaba gelmez,* sayısız, sınırsız, çok: *Yediği paralar hesaba gelmez.* ‖ *Hesaba kitaba gelmez* (veya *hesaba kitaba sığmaz,* sayısız, çok. Boş, anlamsız, hiç bir ağırlığı olmayan: *Denizci tarafı galebe ettiğinden sözleri hesaba kitaba gelmez* (R. H. Karay). ‖ *Hesabı kapamak* (veya *kapatmak,* beklenmemek, dikkate alınmamak: *Hesabı kesmek,* alış verişi tamamlamak: *Meyhaneciyle hesabımı kestim; sonra yukarı çıktım* (Ömer Seyfeddin). İlgiyi kesmek: *Görüşmüyoruz artık, hesabı çoktan kestik.* ‖ *Hesabı kitabı yok* (veya *haddi hesabı yok*), sınırsız, çok fazla: *Yaptığı kötülüklerin hesabı kitabı yok.* ‖ *Hesabına gelmek,* hesaplarına ve tahminlerine uygun düşmek. Birine elverişli olmak. ‖ *Hesabını bilmek,* tutumlu olmak. ‖ *Hesabını görmek,* alacağını almak veya vereceğini ödeyerek ilgisini kesmek: *Şayet misafir etiniz diye borcumu ödememi istiyorsanız hesabımı peşin gördüğümü hatırlatayım* (R. H. Karay). *Al eline kalemi, şu benim hesapları görüver* (S.F. Abasıyanık). Cezalandırmak: *şu yere bakan oğlan, şu Yusuf yok mu, onun hesabını görecek zaman gelir helbette* (Sabahattin Ali). ‖ *Hesabını temizlemek,* borçlarının hepsini ödemek. ‖ *Hesapta olmamak,* beklenmemek, dikkate alınmamak: *Hesapta olmayan Bolu safasından hepimizin arasıra anlatacağımız tatlı bir hatıra kaldı* (N. Ataç). ‖ *Hesaptan düşmek,* (birini, bir şeyi veya belli bir miktarı) hesaptan çıkarmak, saymamak.

— *Esk. İlm-i hesâb,* aritmetik bilgisi. ‖ *İnd-el-hesâb,* hesap sonunda.

— Bank. *Hesap cüzdanı,* bankada hesabı olanlara verilen ve içinde paraların tutarı belirtilen defter. ‖ *Alacaklı cari hesaplar,* bankaya para yatıran müşteri adına açılan ve daima alacak bakiyesi veren hesaplar. ‖ *Borçlu cari hesap,* kredi açılan müşterilerle ilgili hesap. ‖ *Cari hesap* veya *hesabı cari.* Bk. CARİ. ‖ *Çek hesapları,* tasarruf mevduatının dışında ve plasmanlarda çekle yapılan işlemleri gösteren hesap. ‖ *Küçük cari hesaplar* (veya *ikramiyeli cari hesaplar*), tasarruf mevduatına ilişkin işlemleri yansıtan hesap.

— Bilgi-işlem. *Hesap makinesi,* klavye üzerindeki tuşlara basarak makineye kaydedilen sayıların toplama, çıkarma, çarpma veya bölme gibi aritmetik işlemlerini yapmağa yarayan makine. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Benzetmeli hesap makineleri,* yapısı uygun şekilde seçilmiş bir şebekeden geçen elektrik akımlarının gözlemiyle hesap sonuçlarını elden etmeğe yarayan âlet. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk. Hesab-ı cümel,* bir cümledeki arap harflerinin sayı değerine göre yapılan hesap. Bk. CÜMEL.

— Huk. *Hesap yanlışlığı.* Bk. HATA. ‖ *Vesayet hesabı,* vesayet yahut velâyet altına alınan kimseler için vasi veya velilerin mahkemelere verdikleri hesap.

Foto. *LAROUSSE*

— İkt. İktisadî etkenlerin (muhasebe konusu olabilecek hesap birimleri: kurumlar, fabrikalar, şahıslar v.b.) faaliyetini gösteren veri. || *Millî hesaplar* (veya *millet hesabı*), belli bir süre içinde millî gelir unsurlarını toplayan, millî gelirin oluşumunu, dağılımını, icmal (özet) halinde yansıtan hesaplar: (Bk. ANSİKL.) || *Prospektif* veya *previzyon hesapları*, millî iktisadî muhasebeye dayanarak bir milletin gelecek bir dönem içinde gelişmesinin, muhtemel iktisadî faaliyetlerinin sonuçlarını öngören hesaplar. (Bu hesaplar, çeşitli global dengeleri tespit etmeğe, enflasyoncu veya deflasyoncu baskıyı önceden kestirmeğe, tutarlı bir iktisadî siyaset takip etmeğe, bunun sosyal ve ekonomik ihtimallerini ölçmeğe imkân verir.)

— Mal. *Ayniyet kesin hesabı*, her bakanlığın ayniyat için düzenlediği hesap. || *Emanet hesabı*, bütçede ita emrine bağlanan, fakat ödenmeyen alacak. (Emanete alınan bir alacak, ertesi malî yılda ödenir. Bu hesapta, işlem gördükten sonra tamamı veya bir kısmı iade edilmek üzere kurumlar tarafından geçici olarak yatırılan depozitolar da yer alır [gümrük muafiyetinden faydalanmak üzere muvakkaten yapılan depozitolar gibi].) || *Gelir kesin hesabı*, bütçede gelir tahminini gösteren hesap. || *Gider kesin hesabı*, her bakanlığın gider bütçesinin sonuçlarını gösteren kesin hesap cetvelleri. || *Hazine genel hesabı*, devlet gelir ve giderlerinin kesin sonuçlarını kapsayan genel hesap. || *İdare hesabı*, malî yıl itibarıyle tutulan hesap. (Her yılın sonunda, hesaplar [nakit ve ayniyat] saymanlar tarafından kapatılır.) || *Kesin hesap kanunu*, bütçenin, elde edilen gelirlerle gerçekleşmiş ödemeler tutarını gösteren kanun. Bk. ANSİKL.

— Mat. *Cebirsel hesap*. Bk. CEBİR. || *Değişimler hesabı*. Bk. ANSİKL. || *Diferansiyel hesap*, bazı büyüklükler arasında var olan, ancak veriler ve bilinmeyenler arasında ortak ölçü bulunmadığı zaman dolaysız olarak belirlenemeyen bağıntıları, bazı değişken büyüklüklere sonsuz küçük bir artış vererek belirlemeğe dayanan hesap teorisi. (Bk. ANSİKL.) || *Fonksiyonel hesap*. Bk. FONKSİYONEL. || *İhtimaller hesabı*. Bk. İHTİMAL. || *İktisadî hesap*. Bk. İKTİSAT. || *İndisler hesabı*. Bk. İNDİS. || *İntegral hesabı*, diferansiyellerden hareket ederek, bunları meydana getiren sonlu büyüklükleri bulmağa yarayan hesap. (Bk. ANSİKL.) ||*Kalanlar hesabı*. Bk. KALAN. || *Kuaterniyonlar hesabı*. Bk. KUATERNİYON. || *Logaritma hesabı*. Bk. LOGARİTMA. || *Parmak hesabı*, Mısırlılar tarafından bulunduğu sanılan ve bütün Eskiçağ'da kullanılan, 9 999'a kadar sayıları parmakla saymaktan ibaret hesap metodu. *Sembolik hesap*, bazen sembolik analiz* verilen ad. || *Sonlu farklar hesabı*, denklemlerin sayısal çözümünde kullanılan özel hesap. || *Sonsuz küçükler hesabı*, değişkenlerin sonsuz küçük değişimleri için fonksiyonların gösterdiği değişimleri incelemeyi konu edinen integral hesap ve diferansiyel hesabın bütünü. || *Tansör hesabı*. Bk. TANSÖR. || *Türev hesabı*. Bk. ANSİKL. || *Vektörel hesap*. Bk. VEKTÖREL. || *Zihin hesabı*, yazılı işlem yapmaksızın akıldan hesaplanan aritmetik işlem. || — *Esk. Hesâb-ı amelî*, pratik hesap. || *Hesâb-ı âşârî*, ondalık hesap. || *Hesâb-ı cümel*, ebced hesabı. || *Hesâb-ı havaî*, zihin hesabı. || *Hesâb-ı ihtimalî*, ihtimaller hesabı. || *Hesâb-ı nazarî*, teorik hesap. || *Hesâb-ı temamî*, integral hesap. || *Hesâb-ı zihnî*, zihin hesabı.

— Muhas. Bir durumun rakamla arz ve ifadesi. (Bk. ANSİKL.) || *Bilanço hesapları*, kâr ve zarar hesabı dışında bakiyeleri bilançoda yer alan hesaplar. (Bk. ANSİKL.) || *Gelir gider hesapları*, İestiyon hesapları olarak giderler (personel ücretleri, ısıtma, ışıklandırma, PTT, kiralar v.b.) ve gelirler (satışlar, tahvil ve hisse senetleri gelirleri, alınan kiralar v.b.) cinslerine göre gruplara ayrılarak hesaplarında toplanır ve sonra nakilleri yapılır. || *Kâr ve zarar hesabı*, bilançoyu takiben tespit edilen hesap. (Bir dönem içinde elde edilen iyi veya kötü sonuçları belirtir.) || *Nâzım hesaplar*, alacak ve borçlarla ilgisi bulunmayan ve bilanço netice hesaplarına tesir etmeyen hesaplar. (Bazı işlemleri takip zorunluluğu olduğu takdirde bu hesap kullanılır. Bu hesaplarda karşılıklı iki hesap bulunur ve tutarlar birbirine denktir. Verilen bir kefalet, bir teminat mektubu bu hesaplarda izlenir. Emanet olarak gönderilen bir mal, bu hesaba kaydedilebilir. Birçok teşebbüs, bu hesapları aktif ve pasif toplama sokmaz, ayrıca gösterirler.) || *Netice* veya *sonuç hesapları*, bir teşebbüsün her faaliyet kolunda, belli bir dönem içinde (genellikle bir yıl) yapılan kâr ve zararı gösteren hesaplar.

— Süs. *Hesap işi*, üzerine işleme yapılacak bezde bez iplik telleri deliklerini hesaplayarak yapılan işleme.

— ANSİKL. Bilgi-işlem. *Hesap makineleri*, temel olarak dört büyük gruba ayrılabilir: a) *hesap tertibatları*, çörküler veya hesap cetveli; b) *elle* veya *elektrikle çalışan hesap makineleri*, bir defada yalnız bir işlem yapabilir; c) *delikli kartla çalışan elektromagnetik hesap makineleri* ve karmaşık aritmetik işlemleri çözebilen *elektronik hesap makineleri*; d) *ordinatörler*, yalnız aritmetik işlemleri çözmekle kalmayıp mantıkî kararlar almağa da elverişli olan, sonsuz uzunlukta kayıtlı bir programa göre çalışır. Ayrıca, çalışma ilkelerine göre, şunlar da hesap makinelerinin kapsamına girer: **a)** dişli çark veya elektrik darbelerine bağlı işaretler ve parçalarla sayıları ikili veya ondalık olarak gösteren makineler; **b)** belirli temel ifadesinden bağımsız olarak, her sayıyı sürekli değişikliğe uygun fiziksel bir koordinat ölçüsüne göre veren örnekseme makineleri. Bu makinelerin ilkesi, fiziksel eleman cümlelerini, bu cümleleri niteleyen verilerden bazılarını belirleyen işlem denklemlerini, yaklaşık olarak çözülmesi istenenlerin eşdeğerleri olacak şekilde gerçekleştirmeğe dayanır.

Eskiçağın başlagıcından beri insanlar, hesap problemlerinin yorucu yükünden kurtulmak istemişlerdir. M.Ö. IV. yy.da Çin'de abaküsler biliniyordu. M.Ö. 560 yılında Pythagoras çarpım tablosunu hazırladı, hesap tabloları Ortaçağda çok kullanıldı. Makine denebilecek nitelikte, yani gerçekten otomatik olarak eldeli toplama ve çıkarma yapabilen ilk araç, Pascal'ın (1645) «aritmetik makinesi»nden çok Wilhelm Schickord'ın makinesidir. 1624 Yılında yapılan bu makinenin 11 tane tam dişli, 6 tane de tek dişli çarkı vardı: tek dişli çarklar eldelerin aktarılmasına yarıyordu ve çalışma düzeni tersinebilir türdendi. Bu makine ayrıca Neper çubuklarıyle tamamlanmış ve mekanik çalışma ile mekanik hesap yapmaktaydı. Pascal'ın bu makineden ilham almış olması pek muhtemel değildir; çünkü Pascal'ın makinesi daha karmaşıktı ve yatay konumda çalışıyordu.

Günümüzde hâlâ uygulanan bu ilke, her ondalık sütunu, 0'dan 9'a kadar dişli açılmış bir çarkla, bunun üzerinde bir aktarma düzeniyle donatılmış bir kasnak ve 9 konumunu aştıktan sonra dönmeğe başlayan başka bir kasnakla göstermeğe dayanır. Sayıların kaydı, sivri uçlu bir kaydediciyle, sonuçların göstergede belirtilmesi de, kasnağın üstünde kayıtlı sayıları okuyan bir vizör arasından gezmesiyle olur. Çıkarma işlemleri çıkarılacak sayıların tamamlayıcıları metoduyle yapılır: böylece a-b, a + (10^n — b) olur.

Pascal'dan otuz yıl sonra Leibniz, çarpılacak sayının, çarpanın sayısınca kendi üzerine eklenmesi, ikincisinin her ondalık sütun değiştirmesinde birincinin sola kaymasıyle art arda toplama ilkesine dayanan ilk çarpım makinesini gerçekleştirdi. Bu ilk makineler gerçekten bir zekâ eseri olmakla birlikte, yapıldığı yıllarda merak konusu olmaktan öteye gidemedi. Hesap makinelerinin gelişmesi ve sanayide kullanılması, ancak XIX. yy.ın ikinci yarısı ile XX. yy.ın başlarında gerçekleşti. Roth'un makinesi (1841), Thomas'ın (1849) aritmometresi, Dactyle, Monroe, Burroughs makineleri kaydedicilerle sayaçların işleme düzenlerine yenilik getirdi. Kayıt manivelası sistemi 1885 yılında bulundu (Felt komptometresi). Çarpma düzenlerini 1820'de Thomes, 1882'de Çebişyov, 1875'te Odhner, 1911'de Monroe geliştirdiler. Leon Bolée 1889'da bir bölme sistemi yaptı.

Büyük bir buluş sayılan bu makinede, körlerin okuyabileceği şekilde kabartma olarak Braill harfleriyle yazılmış bir Pythagoras tablosu bulunur. Bu makinenin ilkesi sonradan hiç uygulanmadı. Toplama ve çarpma makineleri kısa bir süre sonra elektrikle çalışacak şekilde düzenlendi ve böylece hesaplama süresi kısaltıldı. Ne var ki, aynı anda yalnız bir işlem yapacak şekilde sınırlanmış olduklarından bilimsel hesaplarda kullanılmaları güçtü. Bunun üzerine aynı anda birden fazla işlem yapma denemelerine girişildi. İngiliz Babbage'in 1842 yılından 1867'ye kadar gerçekleştirebildiği mekanik makine, Jasquard dokuma tezgâhındakine benzeyen, delikli bir kâğıt şerit üzerine kaydedilmiş bir hesap programının talimatlarına göre bir hafızada saklı 50 rakamlık 1 000 sayı üzerinden 4 temel işlemi yapabilecekti. Bugünkü ordinatörlerin elemanlarından üçü bir makinede vardı: 1942 yılından önce kullanılışına rastlanmayan hesap ünitesi, hafıza ve program. Delikli kartla çalışan ilk hesap makinesinin yapılmasıyle sayıların elle kaydedilmesi yerine delikli elemanlar otomatik olarak okunmağa başladı. Diğer yönden, bağlantı tablosu hesapların programlaştırılmasında kolaylık sağladı. Bu ticarî hesap makinesinde yapılan değişiklikler ve bir baskı düzeninin eklenmesi, 1929'da New York Columbia üniversitesinde bilimsel bir hesap laboratuvarının kurulmasına yolaçtı. Bu makine türünde birbirini takip eden gelişmelerden sonra 1936 ile 1942 yılları arasında Harward üniversitesinden profesör Aiken, otomatik sekans kontrollu hesap makinesi veya Mark I'i gerçekleştirdi. 18 m uzunluğunda ve 2,5 m yüksekliğindeki bu büyük makine, ancak 23 rakamlı 74 sayı tutabiliyor ve saniyede ancak 10 işlem yapabiliyordu. Elektrik ve elektromagnetik tertibatların pratik imkânları bundan ileri gidemiyordu. Bunun üzerine elektronik tekniği hep Pascal'ın hesap makinesindeki ilkeleri uygulayan makinelerin daha hızlı çalışabilmesi için yeni bir çözüm yolu getirdi. Lee De Forest, Fleming'in 1905'te yaptığı diyot'u geliştirerek ilk triyot lambayı gerçekleştirdi. 1940 Yılında, 1919'da Ecele Jodan'ın düşünmüş olduğu başküllü devre ile klasik ondalık aritmetik yerine ikili aritmetik kullanıldığı zaman çok büyük bir hızla hesap yapılabildiği görüldü. Delikli kart alanında, 1946'da hesap ve hafıza ünitesi olarak elektronik lambalar kullanan İ.B.M. «603» çarpma makinesi, 1948'de «604» hesap makinesi, 1952 yılında da, hafıza organı olarak gecikmeli hatları, hesap ünitesi olarak da kristalli diyotlarla dirençleri kullanan Bull «Gamma» hesap makinesiyle, ticarî hesaplarda elektroniğin ilk uygulanmaları görüldü. 1955'te, hesap ünitesi olarak transistörler, hafıza olarak da magnetik halkalar kullanan hesap makineleri ortaya çıktı. Yarının hesap makineleri ve ordinatörlerinde tamamen transistörler kullanılacağa benzer. Bilimsel hesap makineleri alanında gerçekleştirilen ilk makine, E.N.İ.A.C.'nin (Electronic Numerical İntegrator and Computer), Moor School of Engineering tarafından 1943 ile 1947 yılları arasında yapılan 18 000 lambalı makinesidir. Bunu, 1948'de İ.B.M. tarafından yapılan Selectire Sequence Electronic Calculator makineleri E.D.S.A.C.'nin 1949 yılında Cambridge üniversitesi tarafından yapılan makineleri, 1949 yılında Ferranti tarafından yapılan (magnetik diskli hafıza) Manchester Electronic Computer'in makineleri, 1951 yılında Remington Rand U.N.İ. V.A.C. (civa silindirli hafıza). 1953 ve 1955 yıllarında İ.B.M.'in ordinatör «701»i (katot lambalı hafıza) ve «704»'ü (magnetik diskli hafıza), 1953 ve 1954 yıllarında Elliot tarafından yapılan «402» ve «405» hesap makineleri izledi. Bütün bu makineler Babbage makinesinin ilkesine dayanır. Çalışma ilkeleri bakımından hesap makineleri 5 gruba ayrılır:

1. *yazan hesap makineleri* ve *yazmayan hesap makineleri;*

2. *küçük klavyeli hesap makineleri* (0 ile 9 arasındaki sayılar için 10 tuş ve ayrıca kumanda tuşları vardır) ve *tam klavyeli hesap makineleri* (1'den 9'a kadar sayıları gösteren tuşların 9 katı kadar tuşu ve ayrıca kumandan tuşları olan);

3. *elektrikli toplama-çıkarma makineleri* ile sayıların kaydedilmesi ve sayacın ilerlemesine elle kumanda edilen toplama-çıkarma makineleri;

4. *çarpma makineleri*, bütün işlemlere (kaydetme, birbiri ardına toplama ve çarpılanların yer değiştirmesi) elle kumanda edilir;

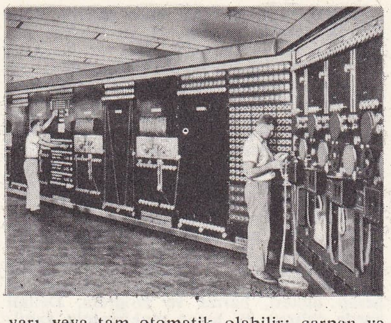

hesap makinesi Dahgren amerikan üssünde «elektronik beyin» kumanda tablosu

bu makine, 1/5 saniyeden az bir zamanda, bilyonlara varan toplamları yapabilmektedir

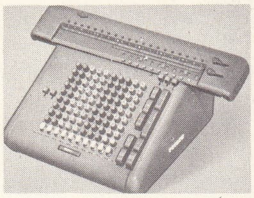

tam klavyeli hesap makinesi

küçük klavyeli hesap makinesi

yarı veya tam otomatik olabilir; çarpan ve çarpılanları makineye yazmak yeterlidir; operatör hiç işe karışmadan çarpımın sonucu alınır;

5. *daha karmaşık makineler* (msl. doğrudan doğruya ve otomatik olarak kare köklerin hesaplanmasına yarayan makineler).

● *Benzetmeli hesap makineleri.* Âdi hesap makineleri sayısal cihazlardır. Makineye aktarılan veriler, bir yandan ondalık veya herhangi bir temel sistem içinde belirtilmesi gerekli olan sayılardan, öte yandan bu sayılardan hareketle makinenin yapabileceği bir aritmetik işlemler sırasını belirleyen bilgilerden ibarettir. Elektronik hesap makineleri, abaküsler gibi, durumun özelliğine göre çalışır ve abaküsteki bilyelerin yerini elektrik darbeleri almıştır. Sayısal hesap makinelerinin tersine, benzetmeli hesap makineleri sayıları değil miktarları temel alır; yani hesap cetveli değerinde sayısal hesap makineleridir. Benzetmeli hesap makinelerinde hesap yapmaktan çok denklem çözülür; temel düşünce, belli sayıda örnek elemandan hareketle çözümü aranan denklem tarafından belirlenecek bir elektrik *ağı* meydana getirmektir. Benzetmeli hesap makineleri böylece soru halinde bir denklem modeli verecektir; bu model üzerinde, başlangıç şartları içine girilmesinden sonra zamanın fonksiyonu olarak modelin nasıl dönüştüğünü görmek, (başka bir deyişle) ağın farklı dallarındaki akımları ölçmek veya kaydetmek yeterlidir. Bu durumda, sonuç hemen elde edilir ve söz konusu denklemin matematik çözümünü bilmek şart değildir. Bu çok büyük fayda sağlar, çünkü bu tip hesap makineleri en karışık denklemlerin bile incelenmesine yarayacak niteliktedir. Buna karşılık, benzetmeli hesap makinelerinin eksikliği, çözümün belirsizliğinden gelir. Bir olayın model ağı ile olayın kendisi arasında bir sapma vardır. Öte yandan miktarlar üstünde işlem yapan makine, ancak yaklaşık bir hesap verir. En uygun durumda bile, yüzde 1'den daha düşük bir sonuç hatası payını benzetmeli hesap makinesinden beklemek iyimserlik olur. Benzetmeli hesap makineleri kesin sonuç vermede yetersiz kaldığından, birimlerin hassasiyetle sıralanması gereken muhasebe problemlerinde kullanılması yasaklanmıştır. Buna karşılık, hakkında ancak çok az bilgi edinilmiş bir olayın gelişimini araştırırken yapılan nazarî incelemeler ve tahminler için bu makineler çok elverişlidir. Benzetmeli hesap makineleri iki büyük bölüme ayrılır:

1. *Üniversal* denilen benzetmeli hesap makinelerinde bütün ağları uygulamalı olarak verecek şekilde en farklı bileşimlere göre ayarlanabilen ve bütün temel işlemleri gösteren *blok*'lar bulunur. Gösterilen büyüklükler elektrik gerilimleri olduğu zaman aşağıdaki işlemler gerçekleştirilebilir:

a) u ve u' gibi iki değerin *toplam* ve *farkı*, kutuplarına u ve u' gerilimleri uygulanmış basit iki dirençli bir seri bağlamayle yapılır. Kanalın yönüne göre, uçlar arasındaki gerilim $v = u + u'$ veya $v = u - u'$ olacaktır.

b) 1'den daha küçük bir k sayısı ile bir U büyüklüğünün *çarpımı*, U'ya eşit u gerilimi bulunan iki nokta arasına yerleştirilmiş dirençli basit bir potansiyometre yardımıyle yapılır. Kol, kR direncini gösteren bir konuma getirilerek kU gerilimi elde edilir;

c) *türev* alma,* bir U gerilim farkı gösteren A ve B kutupları arasına, seri bağlanmış bir C sığası ile bir R direncinden meydana gelen bir dipol yerleştirerek elde edilir. Kondansatörün yeterince yüksek bir empedansı için direncin kutupları arasında bulunan V gerilimi, uygulamada $\frac{dU}{dt}$ şeklinde değişir.

d) *integral* alma,* benzer bir düzenleme ile elde edilir; bu düzen içinde, aranan sonucu, elektrik sığasının kutupları arasında bulunan gerilim verir. Uygun düzenlemelerle, tasarlanabilecek bütün matematik işlemler gerçekleştirilebilir. Benzetmeli hesap makineleri, ancak giriş ve çıkış devreleri arasında hemen hemen tam bir bağımsızlık sağlayan ve çok daha doğru sonuçlara varmak imkânı veren amplifikatörlerin kullanılmasıyle gerçekten elverişli duruma gelmiştir. Amplifikatör ayrıca, bir elektronik lambanın ızgarasına uygulanan gerilimi, bir plak devredeki yük direncinin değişimlerine uygun olarak birimden daha büyük bir sayıyle çarpması elverişlidir.

2. Üniversal benzetmeli hesap makinelerinin yanında, yalnız bir âlet veya bir çeşit olaya uyan bir denklemi veya denklem tipini incelemek için geliştirilmiş özel makineler vardır. Bu hesap makineleri, belli bir şartın benzerini yaratmak üzere düzenlendiği için bu grup makinelere *taklitçi* denilir. Birçok uçuş taklitçisinden havacılıkta yararlanır. Çoğu zaman hesap makinelerinin içine, uçuş sırasında uçakta kullanılacak âletler yerleştirilir; bu âletler, gerçek uçuş sırasında karşılaşacakları şartları yaratan bir devreyle idare edilir. Bu metot, klasik süflörlü denemelere göre çok daha ekonomik ve verimlidir. Askerî alanda da, özel taklitçiler yardımıyle makineler ve takip eğrileri incelenebilir; bu alanda kullanılışı, İkinci Dünya savaşından bu yana benzetmeli hesap makinelerinin kazandığı büyük önemi açıklar. Aynı şekilde akarsu şebekelerinin modellerini yapmakta ve böylece muhtemel su taşkınlarını haber vermekte, benzetmeli hesap makinelerinden yararlanılır. Ayrıca sanayide, bir motora elektrik akımı göndermek yerine, makinenin, motor hızı ve yük programına göre endüviye verilecek akımı belirleyen bir küçük benzetmeli hesap makinesine kumanda etmek tercih edilir. Asansörlere, gidiş-gelişlere göre motor rejimlerini kontrol etmenin yanı sıra, isteğe göre birçok kabin için genel bir program hazırlamağa elverişli benzetmeli hesap makineleriyle kumanda edilir.

Benzetmeli hesap makinelerinin yapımında yüksek duyarlıkta malzeme gereklidir. Özellikle, elektroniğin alışılmış özelliklerinin çok üstünde duyarlık isteyen potansiyometrelere dikkati çekmek gerekir.

— İkt. *Millî hesap.* Çift taraflı (muzaaf) muhasebe usulüne göre tutulan bu hesaplar ekonominin çeşitli kesimlerini belirler. Her kesim için ayrı hesap açılır. Millî hesap (veya *millet hesabı*) terimi ilk defa İngiltere'de, 1938-1946 yıllarına ilişkin millî gelir ve harcamalar konusunda 1947 yılında yayımlanan Beyaz Kitap'ta «*social account*» (sosyal hesap) adıyle yer aldı. A.B.D.'de «*national account*» (millî hesap) terimi kullanıldı. 1952 Yılında İngiltere'de yayımlanan Mavi Kitap'ta millî hesabın yeni bir şekli gösterildi. 3 Tip iktisadî faaliyet ele alındı: üretim, tüketim ve sermaye oluşumu. Her birisi için ayrı bir hesap açıldı. A.B.D., Fransa, Hollanda ve daha başka ülkeler kendi özelliklerine göre hesaplar tutmaktadırlar. İktisadî İşbirliği ve Kalkınma teşkilâtı (Türkiye dahil), bu hesaplar için, devletler arasında uyum ve mukayeseler sağlamak amacıyle ortak bir muhasebe tipi düzenledi. Bu sisteme göre ekonomi dört kesime ayrılır: teşebbüsler (müesseseler, işletmeler), özel kişiler, devlet ve diğerleri. Her biri için bir hesap tutulur. Bundan başka sermaye hareketlerini tespit eden kombine bir «sermaye» hesabı vardır. Bu bütünü, millî varidat ve harcamalar hesabı tamamlar. Bu hesabın alacağında toplam millî irat yer alır ki böylece milî geliri ve millî hasılayı gayrısafi ve safi olarak tespite imkân olur. Hesabın borcunda millî harcamalar yer alır.

— Mal. *Kesin hesap kanunu,* ilişkin olduğu yıl bütçenin hesap dönemi içinde elde edilen gelirlerle, gene o yılki ödemeleri gerçekleşmiş tutarını gösterir. Şekil ve bölümleri bütçe kanunuyle tam karşılıklı bulunur. Bu konuda 1961 Anayasası md. 128'de şu hüküm yer almıştır: «Kesin hesap kanunu tasarıları, kanunda daha kısa bir süre kabul edilmemişse, ilgili oldukları malî yılın sonundan başlayarak en geç bir yıl sonra, Bakanlar kurulunca, Türkiye Büyük Millet meclisine sunulur. Sayıştay, genel uygunluk bildirimini, ilişkin olduğu kesin hesap kanunu tasarısının verilmesinden başlayarak en geç altı ay içinde Türkiye Büyük Millet meclisine sunar.» Yukarıdaki madde ile, kesin hesap kanun tasarılarının, mümkün olan en kısa zaman içinde T.B.M.M.'ye gelmesi sağlanmak istenmiştir. Ayrıca millî bütçe tahminlerinin gerçekleşmiş tutarların yani millî hesaplarının da T.B.M.M.'ye sunulması, kesin hesap kanun tasarılarının ekonominin bütünü içinde incelenmesini ve Millî bütçe tahminlerinin, geçmiş yılların ışığı altında değerlendirilmesini mümkün kılacaktır. Maddede «genel uygunluk bildirimi, umumî mutabakat beyannamesi» yerine kullanılmıştır. Önceki anayasada kesin hesap kanunu tasarısı konusunda 20 aylık süre vardı. 30 Yıllık uygulamada (30 kesin hesap kanunu tasarısının görüşülmesinde) bir tek defa bir tek milletvekili söz almış bulunduğundan bu süre kısaltılmıştır. Kesin hesap kanununun yukarıda açıklandığı üzere T.B.M.M.'ce onanması ve *Resmî Gazete*'de yayımlanmasıyle bütçenin denetlenmesine ait faaliyet tamamlanmış olur.

— Mat. Bütün *hesap*'lar, araştırılan büyüklükleri gösteren semboller üzerinde, bu büyüklükler için akıl yoluyle daha önceden kestirilen ve daha somut bir şekilde önceden tasarlanan sonuçlara tekabül eden dönüşümleri bulup çıkarmak amacını güder.

● *Değişimler hesabı.* Bu hesabın konusu $\int_{x_0}^{x_1} V dx$ gibi bazı belirli integrallerin en büyük ve en küçük değerini bulmaktır; V, bağımsız bir x değişkenin, çeşitli y, z .... bilinmeyen fonksiyonların ve integralin en büyük ve en küçük olması için belirlenmesi söz konusu olan x'in ve fonksiyonlarının çeşitli türevlerinin verilmiş fonksiyonudur; Lagrange tarafından bulunan bu hesap, uzayda veya bir yüzey üzerindeki iki nokta arasında en kısa zamanda katetmesi için takip edeceğiz en kısa yolu tespite yarar.

● *Türev hesabı, diferansiyel hesap.* Diferansiyel hesabın ana konusu, fonksiyonların diferansiyellerini alma kurallarını bulmaktır.

$x = x_0$ ve $x = x_1$ arasında kesiksiz olduğu tasarlanan bir değişkenin fonksiyonu

$y = f(x)$, yani x'in x_0 ile x_1 arasında bütün değerleri ve h sonsuzküçük için mutlak değer olarak $f(x + h) - f(x)$ farkı sonsuzküçük olsun; h sıfıra yaklaşırsa

$$\frac{f(x + h) - f(x)}{h}$$

ifadesinin limiti, x'in fonksiyonu olan genellikle belli bir sayıdır, buna $f(x)$ fonksiyonunun türevi denir; Lagrange tarafından bu türev $f'(x)$ ile gösterilmiştir. Demek ki, ω ve h sonsuzküçük bir sayı olmak üzere $\frac{f(x + h) - f(x)}{h} = f'(x) + \omega$ veya $f(x + h) - f(x) = h f'(x) + \omega h$ ifadesi yazılabilir.

Ossian Bonnet, diferansiyel hesapta temel olan *sonlu artmalar teoremi*'ni ispat etti. $f(x)$ fonksiyonu x_0 ile x_1 arasında sürekli olduğu düşünülerek ve bu aralıkta belli bir $f'(x)$ fonksiyonu kabul edilerek, x, x_0 ile x_1 arasında bir değer olduğuna göre,

$$f(x_1) - f(x_0) = (x_1 - x_0) f'(x)$$

ifadesi elde edilir. Bu teoremden şu sonuç çıkarılır: $x_0 < x_1$ olduğuna göre x'in, x_0 ile x_1 arasındaki bütün değerleri için $f_0(x)$ türevi sonlu kalır ve x, x_0 ile x_1 arasında artan değerler alırsa, $f'(x)$ türevi negatif olmadığı zaman, $f(x)$ fonksiyonu artan bir fonksiyon ve $f'(x)$ türevi pozitif olmadığı zaman azalan bir fonksiyondur. Bu durum $f(x)$ fonksiyonunun değişimlerini incelemeğe yarar, ayrıca türevleri eşitleyecek olan x'in değerlerine, $f(x)$ fonksiyonunun en büyük ve en küçük değerleri karşılık gelir. Böylece, türev yardımıyle bir fonksiyonun değişim-

Foto. U.S.I.S., Olivetti-Freiden (LAROUSSE)

lerini istenilen doğrulukla nasıl bulunabileceği anlaşılmış olur.
Eğer $f(x + h) - f(x)$ ifadesinde artma $\triangle f(x)$ ile gösterilirse, yukarıdaki duruma göre, $\triangle f(x) = h f'(x) + \omega h$ ifadesi elde edilir. Bu artmanın ilk kısmına $f(x)$ fonksiyonunun diferansiyeli denir. Bu diferansiyel d ile gösterilir ve $d f(x) = h f'(x)$ şeklinde yazılır. $f(x)$ fonksiyonunun $f(x) = x$ durumuna indirgendiği özel halde

$\triangle f(x) = \triangle x = h$ elde edilir; böylece $d x = h$ olur. Bu sebeple yukarıdaki formül yerine, $d f(x) = f'(x) d x$ konabilir.
1660 Yılında Leibniz ve 1665 yılında Newton diferansiyel hesabı tasarladılar; bu buluşun daha önce hangi bilgin tarafından tasarlandığı konusunda bilimsel bir tartışma başladı; her iki bilginin birbirinden habersiz ve bağımsız olarak bu ispatlamayı yaptığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Newton'un flüksiyonları ile Leibniz'in diferansiyelleri ve flüksiyon hesabı ile diferansiyel hesap hemen hemen aynı şeylerdir.
Değişik basamakta diferansiyel ve türevler, $f(x)$ bir fonksiyon, $f'(x)$ bu fonksiyonun *türevi*, $f''(x)$ türevin türevi v.b. olursa, $f(x)$ oransal veya tam fonksiyon olmamak şartıyle $f'(x), f''(x), \ldots f^n(x)$ sınırsız dizisi elde edilir. Aynı şekilde $dd y = d^2y, dd^2y = d^3y$ meydana getirilerek genellikle

$$d^ny = \frac{d^ny}{dx^n} dx^n = f^n (x) dx^n \text{ bulunur.}$$

Bağımsız birçok değişkenin fonksiyonları. Biri hariç bütün değişkenler sabit kabul edilerek, fonksiyonun türevi bu değişkene göre hesaplanır; böylece bu değişkene göre, fonksiyonun parçalı türevi elde edilir. Her türevin, değişkenin diferansiyeli ile çarpımına bu değişkene göre birinci basamaktan *parçalı* veya *kısmî diferansiyel* denir. Değişkenlerin her birine göre parçalı türevleri toplamına, çok değişkenli bir fonksiyonun *toplam diferansiyeli* adı verilir.

● *İntegral hesap.* İntegral hesabın amaçları şunlardır:

1. diferansiyellerine göre fonksiyonların belirlenmesi,

2. verilmiş diferansiyel denklemler için gerekli birçok değişkeni birbirine bağlayan bağıntıların araştırılması; $x = a$, $x = b$ aralığında sürekli bir $f(x)$ fonksiyonu olduğuna göre, eğer x bu aralıktaysa, a à x ve $f(x)\, d x$ toplamı olarak yazılan

$\int_a^x f(x)\, d x$ ifadesi, $f(x)$'i bir türev olarak kabul eden, belli bir büyüklük, x'in fonksiyonudur. Eğer herhangi bir önerme ile $f(x)$'i türev olarak alan bir $F(x)$ fonksiyonu elde edilirse C keyfî seçilmiş bir sabit olmak üzere $F(x) = \int^x f(x)\, d x + C$ ifadesine varılır. Bk. İNTEGRAL.

Bu durumda $\frac{dy}{dx} = f(x)$ denkleminin, $y = \int f(x)\, dx$ integrali alındığı söylenir. y'yi bulmak, yukarıdaki integrali hesaplamaktır. y Bilinmeyenin fonksiyonu ile, verilen fonksiyon arasındaki $\frac{dy}{dx} = f(x)$ şeklindeki basit bağıntıyı bulmak yerine

$F \frac{dy}{dx}, x, y = 0$ ifadesinin elde edileceği düşünülür.

Bu durumda «birinci basamaktan» bir diferansiyel denkleme ulaşılır, çünkü burada yazılan en yüksek basamaklı türev birinci basamaktandır. Bu denklemin integralini almak, y'nin fonksiyonunu bulmak veya hiç değilse bir integral bulmak demektir. Genellikle bu imkânsızdır; fakat, birçok halde, Taylor teoremiyle fonksiyonların dizi halinde genişletilmesi sonucunda bilinmeyen fonksiyonun belli bir aralıktaki seri halinde açılımı bulunabilir.
— Muhas. Her teşebbüs (müessese, işletme, firma) kendi bünyesinin göstereceği ihtiyaçlara göre hesaplar açar. Sermayelerinin (öz kaynaklarının) 15-20 misline varan mevduatla çalışan bankalar, risk ve muhatara unsurlarının yer aldığı sigorta şirketleri, büyük yatırımları gerektiren sanayi (mensucat, kimya, demir-çelik, kundura, çimento, plastik v.b.), elektrik santralları, ulaştırma hizmetleri gören nakliyat teşebbüsleri (kara, deniz, hava), turistik faaliyetler (otelcilik), bir sene sonraki mahsul için bir sene önce masraflara girişen çiftlik işletmeleri, canlı yaratıklar yetiştiren hayvancılık teşebbüsleri v.b., başka başka bünyeler arz ederler. Hesapların bu bünyelere göre açılması gerekir. Bütün bu hesapları saymağa ve anlatmağa imkân olmadığından, genel bilgi bakımından bunları, global bir sınıflandırma ile arz etmek yolu tutulmuştur.

● *Bilanço hesapları*, genellikle şunlardır: öz kaynak hesapları; buna sermaye hesapları da denir (sermaye, ihtiyatlar, karşılıklar); kıymetler hesabı, mevcutlar hesabı da denir (binalar, makineler, kasa, esham ve tahvilât, stoklar; hammadde, malzeme, mamul ambarlar); şahıs hesapları (alacaklılar, borçlular); mutavassıt hesaplar (veya tranzituar hesaplar, depozitolar, stopaj v.b.).

◆ **Hesapça** zf. Hesaba göre: *Beşir! Bülend kaçta mektepten çıkıyor? Hesapça bu vapurda olacak değil mi?* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Hesapçı** sıf. İhtiyatlı, dikkatli, hesabını iyi bilen. (LM)

HESAPLAMAK geçl. f. (*hesap*'tan *hesapla-mak*). Hesap işlemini yapmak, saymak: *Kazandığım parayı bir makina süratiyle derhal hesaplıyor* (A.H. Müftüoğlu). ‖ *Mec.* Uzun uzun düşünmek, ölçüp biçmek: *Nesi var bunu uzun boylu hesaplayacak?* (Kemal Tahir). *Başarı ihtimallerini hesaplamak.* ‖ Belli bir amaç için düzenlemek: *Söyleyeceklerini iyi hesaplamıştı.*
— DEY. *Hesaplamak kitaplamak*, ölçüp biçmek, uzun uzun düşünmek: *Hesapladım kitapladım, fakat işin içinden çıkamadım.*

◆ **Hesaplanmak** edilg. f. Bir şeyin hesabı yapılmak: *O narin Çin köprüsü üstünden gösterilen imkânlarda çok şeyler hesaplanmıştır* (Ş.S. Aydemir).

◆ **Hesaplatmak** ettrg. f. Hesaplamak işlemini yaptırmak. (M)

HESAPLAŞMAK ortaklş. f. (*hesaplamak*'tan *hesapla-ş-mak*). Karşılıklı hesap görmek: *Satıcıyle nihayet hesaplaşabildik.* ‖ *Mec.* Karşılıklı kozlarını paylaşmak, bir meseleyi mücadele veya tartışma ile halletmek: *Yakında seninle de hesaplaşacağım.*

◆ **Hesaplaşma** i. Hesap görme. ‖ *Mec.* Kozları paylaşma: *Artık bir hesaplaşma günü gelmişti. Bu savaşın sonunun kimlere ve nelere mal olacağı o sırada kestirilemezdi* (Ş.S. Aydemir). [M]

HESAPLI sıf. (*hesap*'tan *hesap-lı*). Hesaba gelir, ekonomik: *Bu türlü alışveriş benim için daha hesaplı.* ‖ İyice, etraflıca düşünülmüş: *Hareketleri hep hesaplı, hep yerli yerindedir.* ‖ Ölçülü davranan: *Hesaplı bir adam.* (M)

HESAPSIZ sıf. (*hesap*'tan *hesap-sız*). Çok sayıda olan, hesaplanamayan: *Bazıları da ele geçen hesapsız altın paralardan bahsediyordu* (Ş. S. Aydemir). ‖ Ölçüsüz, tutumsuz: *Hesapsız yaşamağa alışmış.* ‖ Sonu belli olmayan, önceden iyi düşünülmemiş: *Hesapsız işler.*
— DEY. *Hesapsız kitapsız*, deftere geçirmeden, herhangi bir belgeye bağlanmadan.

◆ **Hesapsızlık** i. Hesapsız olma hali, hesapsızca davranış: *Sen bizdeki hesapsızlığın sınırsızlığına bak* (Kemal Tahir). [M]

HESBAYE, flamanca **Haspengouw,** Belçika'nın kuzeydoğusunda bölge; kuzeyde Campine, güneyde Meuse ile sınırlıdır, kalınlığı yer yer 10 m'yi bulan bir balçık tabakası ile kaplı 150-200 m yükseklikte, yaylalardan meydana gelir. Paleolitik devirden beri ekilip biçilen Hesbaye büyük bir tarım alanıdır: tahıl, şeker pancarı, yemlik bitki; hayvancılık. Yerleşme yoğundur. Gette'in ötesinde batıya doğru korular ortaya çıkar, otlaklar daha geniş yer kaplar. Balçığın kalınlığının en az olduğu kuzey kenar şehirlerdeki besin sanayiine (konservecilik, reçel, şurup v.b.) madde sağlayan büyük bir meyve bahçesidir. (L)

HESDİN (Jacquemart DE). Bk. JACQUEMART.

HESİ (TEL **el-**), Filistin'de Gazze'ye 25 km uzaklıkta yer. Burada I. Bronz çağından II. Demir çağına kadar birbiri üzerinde sekiz yerleşme tabakası bulundu. Surların içinde müstahkem bir akropol vardı. Megiddo'dakilerle kıyaslanabilecek ahır yıkıntıları I. Demir çağından (M.Ö. X. yy.a doğru) kalmadır. (L)

HESİODOS, yunan şairi, M.Ö. VIII. yy. ortalarına doğru Askra'da (Boiotia) doğduğu sanılır. Kyme'li (Aiolis) olan babası Askra'da yerleşmişti. Hayatıyle ilgili bilgilerimiz azdır. Miras yüzünden, kardeşi Perses ile arasının açıldığı biliniyor. *Erga Kai Hemerai* (İşler ve Günler) adlı şiir, bu anlaşmazlığı ortaya koyar. Khalkis'te (Eğriboz) bir şairler yarışmasını kazandığını da biliyoruz. Bu yarışma ile meşhur oldu. Askra'da öldüğü kesindir. Thespios'lar Askra'yı yakıp yıkınca, Hesiodos'un mezar kalıntıları Orkhomenos'a taşındı. Şair, bu sitenin bir kurucusu gibi kutsandı. Eskilerin Hesiodos'a mal ettikleri çok sayıda eserin (*Katalogoi Gynaikon* [Kadın Sicilleri]; *Khironos Hypothekai* [Khiron'un Öğütleri]; *Ornithomandacia* [Kehanet]; *Melampodeia* ‖Kâhin Melampus'a Şiir]) onun tarafından yazılmadığı anlaşıldı. Hesiodos'a ait olduğu kesinlikle bilinen eserler: **1.** Dünyanın kuruluşunu ve tanrıların soyağacını anlatan *Theogonia;* **2.** emeği yücelten ve tarla işlerini anlatan, ahlakî ve öğretici *Erga Kai Hemerai, Aspis Herakleus* (Herakles'in Kalkanı) adlı eserin ilk 54 mısraı onundur. Hesiodos'un sert, yiğit, çoğu zaman da acı ve tutkulu şiiri, düşünce ve duygu derinliğini zarif ve kıvrak bir biçimde bağdaştırır. (L)

HESİONE i. Çokkıllılardan gezgin halkalıkurt; ılık ve sıcak denizlerde kıyılarda yaşar. (*Hesionidae* familyasından.) [L]

HESİONE. Yun. mit. Denizle ilişkili efsane kahramanı üç kadın. Bunların en ünlüsü Truva kralı Laomedon'un kızı ve Priamos'un kız kardeşidir. Hesione bir kâhinin emriyle bir deniz canavarının dadandığı Truva kıyılarına bırakıldı, fakat Herakles canavarı öldürerek Hesione'yi kurtardı. Lemmedon, yardımına karşılık kahramanı ölümsüz atlarını vaat etmişti, ama sözünü tutmadı. Bunun üzerine Herakles Truva'yı yağma etti, Hesione'yi kaçırdı, Telamon'a verdi. (L)

HESİUS (Willem VAN HEES, — denir), flaman cizviti ve mimarı (Anvers 1601 - ay.y. 1690). Louvain'deki Saint-Michel kilisesinin planlarını yaptı (bu yapının ön cephesi belirgin düşeyliği ve süslemeleri bakımından dikkati çeker). Hesius'un Gand, Michelen ve Liège'de de eserleri vardır. (L)

HESNARD (Angelo Louis Marie), fransız psikiyatri uzmanı (Pontivy 1886). Fransa'da Freud'un öğretisini ve psikanaliz metodunu tanıttı. *La Psychanalyse des Névroses et des Psychoses* (Nevroz ve Psikozların Psikanalizi) [1912], *L'Univers Morbide de la Faute* (Hatanın Marazî Âlemi), *Morale sans Péché* (Günahsız Ahlâk), *La Psychanalyse du Bien İnterhumain* (İnsanlararası İyiliğin Psikanalizi), *La Phobies de la Névrose Phobique* (Korku Nevrozunun Korkuları) adlı kitapları açık psikanalizin örnekleri sayılır. Bu eserlerinde, Freud'un fikirlerini ele almış ve biyoloji, dilbilim, fenomenoloji, sosyoloji alanlarındaki yeni bilgilerle zenginleştirmiştir. (L)

HESPERANOPİ i. (fr. *hespéranopie*). Güneş batar batmaz görmenin azalması. *Eşanl.* GECEKÖRLÜĞÜ. (L)

HESPERANTHA i. Süsengillerden soğanlı bitki; ixia'lara benzer, Afrika'da yetişen kırk kadar türü vardır. (Bazıları [*Hesperantha falcata, H. pilosa*] ixia gibi yetiştirilir.) [L]

HESPERETHUSA i. Çok gösterişli süs bitkisi; Asya'da yetişir. (İlmî adı *Hesperethusa crenulata.* Sedefotugillerden.) [L]

HESPERETİN i. (fr. *hespérétine*'den). Formülü $C_{14}H_{15}O_6$ olan bileşik. (Hesperidin'in hidrolizinde meydana gelir; alkali ortamda sabunlaşarak, hesperetinik asit ve floroglüsin şeklinde iki ürün verir.) [L]

HESPERETİNİK sıf. (fr. *hespérétinique*'ten). Ferülik asidin izomeri bir asit için kullanılır; hesperetinik asit, kafeik asidin monoetilik eterini meydana getirir. *Eşanl.* İZOFERÜLİK. (L)

HESPERİA i. Kısa kanatlı, küçük tıknaz

kelebek. (Tırtılı, önce ipeksi bir koza yaparak krizalit olur, sonra beslendiği alçak bitkilerin kıvrık yaprakları arasına yerleşir. Avrupa'da en çok görülen türlerinden biri, yan tarafı esmer kızılsarı renkli *Augiades sylvanus*'tur. *Hesperia carthami'nin* tırtılı yazın ebegümeci üzerinde yaşar. Pulkanatlılardan *Hesperidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HESPERİA («batı bölgesi» anlamında yun. k). Coğ. Eski Yunanlıların İtalya'ya, Romalıların da İspanya'ya verdikleri ad. (L)

HESPERİDAE çoğl. i. Pulkanatlı böcekler familyası. (Gündüz ve akşamları ortaya çıkan bu kelebeklerin başlıca cinsleri *resperia, angiades, adopaca, pamphilia*'dır.) [L]

HESPERİDES. Bk. HESPERİS'LER.

HESPERİDİN i. (fr. *hespéridine*'den). Kim. Turunçgillerde bulunan glikozit. (Organik eritkenlerde az, su ve kaynar alkolde çok az çözünür; seyreltik asitlerle hidrolizlenince glikoz, ramnoz ve hesperetin verir.) [L]

HESPERİS i. Frenk menekşesinin latince cins adı. (L)

HEPSERİS, Hesperos'un kızı. Amcası Atlas ile evlendi, yedi kızı oldu. Atlantis'ler adı verilen bu kızlar bazen Hesperis'lerle özdeş sayılır. (L)

HESPERİS'LER. Esk. coğ. Eskiçağda dünyanın batı sınırı olarak kabul edilen adalar (Cabo Verde veya Kanarya adaları oldukları sanılır). [L]

HESPERİS'LER veya **HESPERİDES.** Yun. mit. Batı perileri. Bu perilerin soyağaçları ve sayıları kesinlikle belli değildir. Genellikle, Yeryüzü'nün Hera'ya evlilik armağanı olarak verdiği altın elmaları, ejderha Ladon ile birlikte bekleyen üç kız kardeş olarak gösterilirler. Herakles onlar sayesinde, bu güzel elmaları ele geçirerek ölümsüzlüğe kavuştu. Hesperis'ler çok zaman, Atas ile yeğeni Hesperis'in yedi kızı olarak tanıtılır. Mısır kralı Busiris, bu kızları ve sürülerini kaçırmış, Herakles onları kurtarıp babalarına vermiş, babaları da mükâfat olarak Herakles'e astronomiyi öğretmiştir.

Eskiler Hesperis'ler bahçesinin, batı dünyasının ucunda olduğunu söylerlerdi. Sonraları bu bahçenin Atlas dağının eteğinde olduğu kabul edildi.

— İkonogr. Hesperis'lerle ilgili eski eserler arasında, Olympia tapınağı cephesindeki *Hesperis'lerin Altın Elmalarını Herakles'e Taşıyan Atlas* ve Villa Albani'deki (Roma) *Herakles ve Hesperis'ler* adlı kabartma ünlüdür. (L)

HESPERİS'LER
Herakles ve Hesperis'ler
Villa Albani,
Roma

HESPERO—, yun. *hespera,* gece'den alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HESPEROPHANES i. Alacakaranlıkta ortaya çıkan, uzun gövdeli, külrengi böcek; kurtçukken meşe, incir, badem, kavak ağaçlarında, reçinesiz kuru odunlarda, hattâ işlenmiş kerestede yaşar. (Buna parke veya mobilya kurdu da denir. Kınkanatlıların *cerambycidae* familyasından.) [L]

HESPERORNİS i. Kansas'ta tebeşir tabakasında (Orta tebeşir) bulunan fosil kuş. (Bu kuşun gagasında bulunan dişler onun sürüngenlerden geldiğini gösterir. Hesperor-

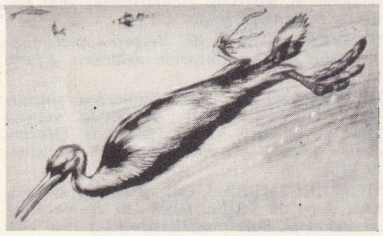

nis'in boyu 1 m'ye yakındı; kanatları da körelmişti. Perdeayaklılara az çok yakın sayılabilir. Bilinen tek türü *Hesperornis regalis*'tir.) [L]

HESPEROS. Yun. mit. Akşam yıldızı perisi. Atlas'ın kardeşiydi. Bir gün, ufku seyretmek için, Atlas'ın omuzuna çıktı ve onun bedeninden kopan bir parça ile denize düştü. İnsanlar, onun iyiliğinin hatırasına, dinlenmeyi haber veren yıldızı Hesperos diye adlandırdılar. Bu mitos'un hareket noktası bir depremdir. Helenistik çağın yazarları onu sabah yıldızı Phosphoros ile özdeşleştirdiler. (L)

HESPEROYUCCA i. Zambakgillerden, yucca'ya yakın bir süs bitkisi. (İlmî adı *Hesperoyucca Whipplei.*) [L]

HESS (Ernst), isviçreli besteci (Schaffhouse 1912). N. Boulanger ile P. Dukas'nın öğrencisiydi; orkestra ve koro yöneticisi oldu. Winterthur konservatuvarında dersler verdi, Mozart'ın eserlerinin yeniden basılmasında yardımcı oldu. Bir tiyatro partituru (*Fiamnetta,* 1954), senfonik parçalar, sonatlar, bir oratoryo (*Yeremya,* 1947) besteledi. (L)

HESS (Germain Henri İvanovis), isviçre asıllı rus kimyacı (Cenevre 1802 - Petersburg 1850). Petersburg üniversitesinde profesör oldu; gazlar kimyası konusunda araştırmalar yaptı. 1840'ta, tepkimeye giren maddelerin başlangıçta ve olay sonundaki termokimyasal durumlarını inceleyerek, tepkima ısılarının dolaylı olarak tespitini sağlayan termokimyasal kanunu önerdi. (L)

HESS (Harry Hammond), amerikalı jeolog ve jeofizikçi (New York 1906). Princeton üniversitesi Jeoloji bölümü müdürü. Ultrabazik kayalar ve yerkabuğuyle dış örtü arasındaki ilişkiler üstüne önemli incelemelerde bulundu. Denizaltında jeolojik ve jeofizik araştırmalar yaptı; bu sayede Ortaokyanus sırtlarını ve deniz dibindeki *guyot* denen karakteristik engebeleri ortaya çıkardı. (L)

HESS (Moses), alman siyaset yazarı (Bonn 1812 - Paris 1875). *Rheinische Zeitung*'da, (Rhein Postası), sonra da Brüksel'de, Karl Marx'ın yönetimindeki *La Nouvelle Gazette de Bruxelles*'de (Brüksel'in Yeni Gazetesi) [1847] çalıştı. *Komünistler birliği*'nin kurucu üyelerindendi. 1848'de Marx'tan ayrıldı, daha sonra Lassalle'in sosyalist partisine katıldı. Siyonizmin öncülerinden biri olarak Filistin'e yahudi kolonlarını yerleştirmeyi tasarladı. (L)

HESS (Rudolph), alman siyaset adamı (İskenderiye, Mısır 1894). 1920'de nazi partisine girdi, Münih ayaklanmasında (1923) önemli bir rol oynadı, Hitler ve Hess Landsberg'de tutuklandılar ve birkaç ay hapiste kaldılar. Hess, daha sonra, Hitler'in özel sekreteri oldu (1925). 1933'te onun resmî yardımcılığına, 1939'da ikinci halefliğine (Göring'den sonra) getirildi. Mayıs 1941'e kadar Almanya'nın siyasetini yürüten birkaç kişiden biriydi. O sırada henüz aydınlanmamış olan bir gerekçeyle, esrarengiz bir şekilde İskoçya'ya kaçtı. Savaşın sonuna kadar göz altına alındı ve 1945'te savaş suçlusu olarak Nürnberg'de yargılandı. Aklî durumunun bozukluğu göz önünde tutularak müebbet hapse mahkûm edildi (1946). [L]

HESS (Victor Franz), amerikan uyruklu avusturyalı fizikçi (Waldstein, Steiermark 1883 - Mount Vernon, New York 1964). Öğrenimini Graz'da, sonra Viyana'da yaptı ve aynı şehirde Radyoloji enstitüsü asistanı oldu. Graz üniversitesi (1925), sonra Innsbruck üniversitesinde profesör oldu. 1938'de Amerika'ya yerleşti; Fordham üniversitesinde kürsü profesörü oldu. 1912'den sonra balonla havaya yükselerek yaptığı gözlemlerle kozmik ışınları buldu; bunların yoğunluğunun yükseklikle arttığını ve zamanla değişmediğini gördü (1936 Nobel Fizik ödülünü Anderson ile bölüştü). [L]

HESS (Walter Rudolf), isviçreli fizyoloji bilgini (Frauenfeld 1881). Zürich Üniversitesi Fizyoloji enstitüsü müdürü. Sinir sistemi hastalıklarının tedavisi ve sinir cerrahîsiyle ilgili çalışmaları ile tanındı. 1949'da Nobel Tıp ödülünü kazandı. (L)

Hess bloku, kurşundan yapılmış silindir biçiminde blok; bu blokun ezilme miktarına ve şekline bakarak bir patlayıcı maddenin tahrip gücü değerlendirilebilir. (L)

HESSE (Adolphe Friedrich), alman orgcusu (Breslau 1809 - ay.y. 1863). 1831'den sonra Breslau'da Sankt Bernhardt kilisesinin orgcusu olan Hesse org parçaları, altı senfoni ve oda müziği besteledi. (L)

HESSE (Hermann), isviçre uyruğuna geçen (1921) alman romancısı (Calw, Württenberg 1877 - Montagnola, Ticino 1962). Koyu bir protestan ailesinin çocuğu olan Hesse, genç yaşta din baskılarına karşı direndi. Bu tutumu, eserlerinin çoğunda yansır. On dört yaşında ailesinden ayrıldı, çeşitli işlere girdi. Tüblingen'de önce makinist, sonra kitapçı oldu. 1899'da yerleştiği Basel'de kitapçılığa devam etti. Aileleriyle çatışan çocukların başkaldırma duygusunu işleyen ilk romanı *Peter Camenzind* (1904) büyük ilgi gördü. Hesse, *Unterm Rad* (Tekerlek İzi) [1906] adlı romanında da aynı temayı işledi. Roman onun gözünde düşünceleri anlatma aracı olmağa başladı, bu araçla kendi hayat deneylerinden hareket ederek yeni bir insanlık felsefesi kurmayı denedi. *Gertrud* (1910) ve *Rosshalde*'de (1914), gene kendi deneylerinden giderek, mutsuzlukla sona eren evlilikleri anlattı. Hesse, *Rosshalde*'nin kahramanı gibi, Hindistan'da bir geziye çıktı (1911). Bu gezide, çağdaş dünyanın özelliği sayılan çelişkiler üstüne düşünme fırsatı buldu. 1914'te çıkan savaş onu etkiledi: dostu Romain Rolland gibi o da kendini «kargaşalığın üstünde tutmayı» denedi, ne var ki çatışmalarının etkisinden kurtulamadı. Endişelerini, büyük ilgi uyandıran romanı *Demian*'da (1919) dile getirdi. Sonra *Siddharta*'da (1922) bir hint masalı havası içinde, kendi düşüncelerindeki çelişkileri gidermeğe yöneldi. *Der Steppenwolf* (Bozkırdaki Kurt) [1927] ve *Narziss und Goldmund*'da da (Nergiz ve Altın Ağız) [1930] aynı çabayı sürdürdü. *Das Glasperlenspiel* (Camdan İnci Oyunu) [1943] adlı eseriyle edebî gücünün doruğuna erişti. Bütün insanlık savaş cehennemindeyken, Hesse bu eserinde doğu ve batı felsefelerinin bir bileşimini yaptı. İnsanlığın geleceğini tasarlamayı amaçlayan bu inceleme romanında, dünya gürültülerinden uzak bir yere çekilen üstün insanlar, insan zihninin bütün bulgularını bir sembolik cebir kurarcasına yoğunlaştırmağa çalışırlar. Hermann Hesse, 1946 Nobel Edebiyat ödülünü aldı. (L)

HESSE (Ludwig Otto), alman matematikçisi (Königsberg 1811-Münih 1874). Jacobi'nin öğrencisiydi. Königsberg üniversitesinde, Heidelberg üniversitesinde (1856), Münih Politeknik okulunda (1868) dersler verdi. İnvaryantlar teorisi üstüne çalışmaları, düzlem eğrileri geometrisi üzerine önemli araştırmaları vardır. (L)

HESSEL (Johann Friedrich Christian), alman mineraloji uzmanı (Nürnberg 1796 - Marburg 1872). 1821'den sonra Marburg üniversitesinde profesör oldu. Billûr biçimlerin sistematik sınıflamasını yaptı, yalnız 32 sınıf belirledi. Eseri: *Kristallometrie oder Kristallonomie und Kristallographie* (Kristalometri veya Kristalonomi ve Billûrbilim) [1831]. (L)

HESSELBACH (Franz Kaspar), alman anatomi bilgini ve cerrahı (Hammelburg, Fulda 1759-Würzburg 1816). Anatomi ve cerrahlık yönünden kasık bölgesini inceledi; kasık fıtıklarından biri onun adıyle anılır. (L)

HESSEN, Batı Almanya'da eyalet; 21 109 km²; 4 936 900 nüf. Merkezi, *Wiesbaden.*

Coğrafya

Ren'in sol kıyısında tarihî Hessen kısmı (*Rheinland Hessen*'i), Rheinland-Pfalz'a katılmıştır ve bugün 385 300 nüfuslu bir idare bölümüdür.

Hessen, Schwaben-Franken havzasıyle Hannover havzası arasında hersinyen Almanya'nın merkezini kapsar. Yüzeyi triyas çağı kumtaşlarıyle örtülüdür. Faylarla kırılmış olan kumtaşı örtüleri üzerinde volkanik dağlar yükselir, bu dağların en yükseği ve en genişi Vogelsberg'dir. Hessen bu eşiği çerçeveleyen Birinci zaman kratogeni bölgelerine taşar: Hessen'in bütün doğu kenarını (Taunus ve Lahn'ın yukarı vâdisi) kapsadığı şistli Rheinland kütlesi; güneyde Odenwald. Hessen, Frankfurt'a doğru Rheinland hendeğine kadar uzanır ve şistli Rheinland kütlesiyle temas ettiği noktada (Wetterau) iki kola ayrılan hendeğin uçlarından birini içine alır.

Bölgenin Rheinland bölgeleri ile Kuzey Almanya arasında eski bir geçit yolu olması, Batı Almanya'nın başlıca meridyen eksenlerinden birinin üzerinde çok önemli demiryolu kavşakları olan başlıca iki şehri Frankfurt ve Karsel'in zenginleşmesine yolaçtı. Eskiden Wetterau ile Wiesbaden'in aşağı kesiminde, Ren kenarında uzanan bağlık

Foto. LAROUSSE

bölge dışındaki yoksul topraklarda yaşayan köylüler, güçlükle geçinebiliyorlardı; bu yüzden bazıları paralı asker oldu; köylüler özellikle evlerinde götürü iş yapmağa uğraşıyorlardı. Bugün, tarım hâlâ verimsizdir ve zaten geniş alanlar kaplayan ormanlar daha çok yaygınlaşmıştır. Toprakların çoğu çayır haline getirilmiştir. Güçlükle tutulan evlerde yapılan imalâtın (Odenwald'da terzilik, dokumacılık) gerilemesiyle, köyler ıssızlaşmaktadır. Birçok yoksul köylü, fabrikalarda işçilik yapmak zorundadır; ama ailenin işlemeğe devam ettiği çiftliklerini terketmez. Bazıları çok büyük olan fabrikalar, özellikle Frankfurt ile Wiesbaden arasındadır. İmalât sanayii (otomobil; makine yapımı; deri; kimya sanayii) ağır basar. Linyit yatakları sayesinde Darmstadt ve Kassel, maden filizleri sayesinde Lahn vâdisi, ikinci derecede önemli sanayi merkezleridir.

Tarih

Hessen'de Aziz Bonifacius'un hıristiyanlaştırdığı (720, Fulda manastırı) Chatt'lar yaşardı; bölge Franken dükalığına, sonra Thüringen landgraflığına bağlandı (1137); 1229'da Thüringen'den ayrılarak langraflık haline getirildi ve Heinrich I'e verildi. Heinrich'in ölümünde (1308), oğulları Otto ve Johann arasında bölüştürülen Hessen, 1131'de yeniden birleştirildi ve birbiri ardına Giessen, Treffurt, Schmalkalden, Ziegenheim ve Nidda'yı alarak genişledi. 1458'de Hessen - Hassel ve Hessen - Marburg adıyle tekrar ikiye bölündü, Katzenelnbogen, Klingenberg ve Eppstein'ı alarak büyüdü ve 1443'te birleştirildi. 1509-1567 Arası Hessen Landgrafı Alicenap Philipp önce Sickingen'li Franz'ın yönettiği ayaklanmayı (1522-1523), sonra köylülerin isyanını (1523-1525) bastırdı, Protestanlığı kabul etti. Marburg Protestan üniversitesini kurdu (1527) ve Saksonya'lı Johann ile reformculara protestan adının verilmesine yolaçan protestoyu imzaladı (nisan 1529). Schmalkalden birliğini kuran (1531) ve Avusturya kralı Friedrich'i Nürnberg barışını (1532) imzalamak zorunda bırakan Philipp, Mühlberg'den sonra, Karl V'e boyun eğmeğe (1547) mecbur oldu. Ölümünde landgraflık dört oğlu arasında bölüştürüldü: Wilhelm Aşağı Hessen'i (Ziegenheim, Schmalkalden), Ludwig Yukarı Hessen'i (Nidda, Eppstein), Philipp Katzenelnbogen, Rheinfels ve Sankt Goar kontluğunun kuzeyini, Georg, bu kontluğun güneyini ve Darmstadt'ı aldı. Philipp'in (1583) ve Ludwig'in (1605) ölümleriyle Hessen yeniden *Hessen-Kassel* ve *Hessen-Darmstadt* adıyle iki parçaya bölündü; 1622'de Hessen-Darmstadt'dan *Hessen-Homburg* ayrıldı.

● *Hessen Kassel* veya *Hessen prensliği.* Bilge Wilhelm'in (1567-1592) oğlu Moritz (1592-1627), payına düzen Yukarı Hessen'i, Hessen Darmstadt'a bırakmak ve büyük oğlu Wilhelm V (1627-1637) lehine haklarından feragat etmek zorunda kaldı. Wilhelm V, İsveç kralı Gustaf II Adolf ile ittifak yaptı, ama imparatorluk kuvvetleri tarafından eyaletlerinden kovuldu; ölümünden sonra karısı Amalie Elisabeth naip oldu (1637-1650) ve Schaumburg-Lippe'yi ele geçirerek oğlu Wilhelm VI'ya verdi (1637-1650); Wilhelm VI, toprakların ileride parçalanma ihtimalini önlemek için tahta en büyük evlâdın çıkması sistemini koydu. Karl I zamanında Hessen'liler paralı asker olarak yabancı devletlere satılarak prensliğe büyük gelirler sağlanmağa başlandı (Amerika savaşı sırasında [1776-1783] ingiltereye 200 000 paralı asker satıldı). Friedrich I, İsveç kralı Karl XII'nin kızını alarak İsveç kralı oldu (1720); ölümünde yerine geçen kardeşi Wilhelm VIII (1751-1760), Yediyıl savaşlarında Prusya ve İngiltere'nin müttefikiydi.

Wilhelm IX, Regensburg kararnamesiyle seçici prens oldu. Ama mareşal Mortier'nin topraklarını işgal etmesiyle (ekim 1806) tahttan indirildi ve prensliği Vestfalya krallığına katıldı (1807). Napolyon'un devrilmesiyle yeniden kurulan Hessen-Kassel'in prensi Friedrich-Wilhelm I, Avusturya'nın tarafını tuttu ve Prusya tarafından ilhak edilen (1866) prenslik, Hessen-Nassau eyaletine katıldı (1868).

● *Hessen-Darmstadt.* Hessen'in Mainz'in güneyindeki kısmını içine alan bu prenslik, Hessen-Homburg'un ayrılmasıyle küçüldü; ama Ludwig V Hessen - Marburg ve Hessen Rheinfels'i işgal etti (1623). Otuzyıl savaşlarından büyük zarar gören prenslik, Hessen-Marburg'u paylaşmak zorunda kaldı. Ludwig VI (1661-1678), paralı asker satışına son verdi. Ernst-Ludwig (1678-1738), fransız kültürüne hayran olmasına rağmen Avusturya imparatorunun tarafını tuttu; bu yüzden Louis XIV'ün hücumuna uğradı. 1803 Kararnamesiyle Hessen-Darmstadt'a Starkenburg bölgesi katıldı ve prenslik Ren konfederasyonuna bağlı bir büyük düklük haline getirildi (1806); Napolyon'un devrilmesinden sonra, Vestfalya'da kaybettiği bazı topraklara karşılık Worms ve Mainz'i alarak Hessen ve Ren büyük düklüğü haline geldi ve Germen konfederasyonuna katıldı (1815); büyükdük Ludwig III (1848-1877), Avusturya'nın tarafını tutarak Laufach'ta yenilince (1866), Hessen Kuzey Almanya konfederasyonuna girdi.

1911'de genel oy sistemini kabul eden Hessen-Darmstadt'da, büyükdük tahttan çekildikten sonra, referandum ilkesini kapsayan demokratik bir anayasa hazırlandı. Hitler 1933'te Hessen - Darmstadt'a bir vali tayin etti.

● *Hessen-Homburg.* Hessen-Darmstadt prensi Ludwig'in kardeşi Friedrich'e yurtluk olarak verdiği (1622), Hessen-Homburg, Homburg ve Meisenheim senyörlüklerini kapsıyordu; 1806'da Hessen-Darmstadt tarafından ilhak edildi; 1815'te yeniden muhtar oldu, sonra Prusya'ya katıldı (1866).

● *Hessen Nassau.* Bu eyalet Hessen-Kassel, Hessen-Homburg, Nassau düklüğü ve Frankfurt am Main şehrinin birleştirilmesiyle (1868) meydana geldi. (L)

HESSEN (Johannes), alman filozofu (Lobberich 1889). Onun bir çeşit *Augustinus'çuluk* olan varlık felsefesi, Maurice Blondel felsefesine yaklaşır. Başlıca eserleri: *Die Religionsphilosophie des Neukantianismus* (Yeni-Kant'çılıkta Din Felsefesi) [1919]; *Die philosophische Strömungen der Gegenwart* (Modern Çağın Felsefe Akımları) [1923]; *Erkenntnistheorie* (Bilgi Kuramı) [1926]; *Die Methode der Metaphysik* (Metafiziğin Metotları) [1932]; *Wertphilosophie* (Değer Felsefesi) [1937]; *Lehrbuch der Philosophie* (Felsefe Ders Kitabı) [1947-1949]; *Religionsphilosophie* (Din Felsefesi) [1948]. (L)

HESSENBERG (Kurt), alman bestecisi (Frankfurt-am-Main 1908). Besteci Raphael'in öğrencisiydi. Frankfurt'ta dersler verdi. Üç senfoni, konçertolar, orkestra için bir *Struwwelpeter - Suite* (1953), solocu için konçertolar, kantatlar, yaylı çalgılar dörtlüsü için dört parça besteledi. (L)

HESSENGAU («Hessenliler ülkesi»), Hessen'lilerin yaşadığı, ama Saksonya ile Thüringen'e bağlı bölgelerin adı. Wettin sülâlesi dükleri tarafından Saksonya'ya katılan (XVIII. yy.) Hessengau, 1815'te Prusya ile birleştirildi. (L)

HESSİAN i. (tesc. edil. ad). Genellikle kumaş ve diğer dokumaların ambalajında kullanılan jütten dokunmuş kaba bez. (L)

HESSİT i. (fr. *hessite*'ten). Miner. Tabiî gümüş tellürür (Ag_2Te); Transilvanya'da bulunur. (L)

HESSUS (Helius Eobanus), alman hümanisti *Koch*'un latince adı (Halgehausen, Hessen 1488 - Marburg 1540). Üniversite profesörü ve hekim olan Hessus, çağının en önemli latince uzmanlarındandı. Ovidius tarzında latince şiirlerini *Heroides Christianae*'de (Hıristiyan Kahramanları) [1514-1532], çeşitli şiirlerini de *Sylvae* (Ormanlar) [1539] adlı eserlerinde topladı. (L)

HESTİ i. (fars. *hesten*, var olmak'tan *hestî*). *Esk.* Varlık, var olma: *Hestî vü nistî cihan hep bahânedir / Mecmua-yı dü kevn serâser fesânedir* (Ziya Paşa). *Biz bu mihnetgeh-i hestîye küçükken geldik* (Âkif Paşa). [*Zt.* NİSTÎ]. ‖ Zenginlik. ‖ *Mec.* Bencillik. (M)

HESTİA. Yun. mit. Aile tanrıçası, Kronos ile Rea'nın kızı. Poseidon ve Apollon tarafından sevildi, fakat bakire kaldı. Aile ocağının süreklilik sembolü olarak Olympos'tan ayrılmadı. (L)

HESTON, Londra'nın batı banliyösünde (Middlesex) şehir, Thames ırmağının sol kıyısında; 106 000 nüf. (İsleworth ile birlikte). Saint Leonard kilisesinde XII. yy.dan kalma kule. Bira fabrikaları. Heath Row havaalanı. (L)

HESUKHİA'CILIK i. (yun. *hesukhia,* dinlenme'den). XIV.yy.da, Bizans imparatorluğunu derinden sarsmış olan mistik inanç ve tarikat.

— ANSİKL. Doğu keşişleri arasında ortaya çıkan bu tarikate bağlı kimseler, İsa'nın adını sürekli tekrarlamak suretiyle ilâhî hakikate ulaştıklarını iddia ediyorlardı. Zamanla, *hesukhia'cılık* hem ruhî hem de bedenî bir vecd metodu haline geldi; Aynaroz keşişleri arasında yaygınlaştı ve gelişti. Bu keşişler, gözlerini göbeklerine dikerek, hiç hareket etmeden ve hiç bir şey düşünmeden Tanrı ile birlik haline ulaştıkları iddiasındaydılar; bu birlik, İsa'yı Tabor dağından saran aydınlığa benzer bir ışığın görülmesiyle elle tutulur hale geliyordu. Gregoire Palamas'ın savunduğu bu öğreti keşiş Barlaam tarafından şiddetle tenkit edildi. Tartışma ve çekişmeler, imparatorluğu on yıl boyunca (1341-1351) ikiye böldü ve Türkler karşısında zayıf hale düşürdü. (L)

Rudolph HESS

HESYKHİOS Miletos'lu, iskenderiyeli yunan filozofu (M.S. VI. yy.) Başlangıçtan Anastasios'un ölümüne kadar bir evren tarihi yazdı. *Onomatologos* (Terimler Bilgisi) adlı eseri küçük bir lûgattir, edebî metinlerde rastlanmayan ve lehçelerde yer alan birçok kelimeyi biraraya getiren bu sözlük kayıptır. Ayrıca, *İustinos I'in Tarihi* adlı bir kitabı vardır. (L)

HEŞ sıf. (ar. *heşş*). *Esk.* Neşeli, keyifli, şen. ‖ [Ekmek için] Gevrek, yumuşak. (M)

HEŞT sıf. (fars. *heşt*). *Esk.* Sekiz. ‖ *Heşt-behişt*, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen sekiz cennet: Huld, Dâr-üs-selâm, Dâr-ül-karar, Cennet-ül-adn, Cennet-ül-meva, Cennet-ün-naim, İlliyin, Firdevs. ‖ *Heşt-genç-i Husrevî*, Hüsrev Perviz'in sekiz hazinesi. ‖ *Heşt-pâ* (veya *heştpây*), ahtapot.

◆ **Heştâd** ve **heşted** sıf. *Esk.* Seksen.

◆ **Heştüm** ve **heştümîn** sıf. *Esk.* Sekizinci. (M)

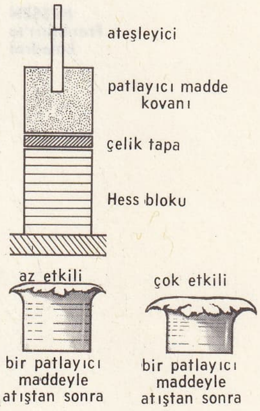

Hess bloku

Heşt Behişt (*Sekiz Cennet*), Akkoyunlu Türkmenlerinin sultanı İdrisi Bitlisî'nin tarih kitabı. Sultan Osman I'den Yavuz Sultan Selim'e kadar, osmanlı padişahlarının hayatlarını anlatan 80 000 beyitlik farsça manzum bir eserdir. (M)

Heşt Behişt (*Sekiz Cennet*), Edirneli Sehi Beyin (?-1548) şuara tezkiresi. Osmanlı edebiyatında ilk şairler tezkiresidir. Sehi Bey tezkiresini yazarken Ali Şir Nevaî'nin *Mecalis-ün-Nefais*'ini örnek almıştır. Şairleri harf sırası yerine yaş, zaman, muhit ve mevki özelliklerine göre sıralamıştır. Tezkire sekiz bölüme ayrılır: 1. devrin padişahı (Kanunî Sultan Süleyman); 2. şair osmanlı padişahları ve şehzadeleri; 3. devlet büyükleri (vezir, kazasker, nişancı v.d.); 4. şiir yazan bilginler; 5. kendisinin yetişemediği eski şairler; 6. gençliğinde kendileriyle temas ettiği eski şairler; 7. çağdaşı olan şairler; 8. yeni yetişen şairler.

Hermann HESSE

Sehi Bey, tezkiresinde yararlandığı kaynakları söylememekle beraber, devrinde yaşamayan şairler hakkındaki bilgileri çok yaşlı kimselerden dinleyerek topladığını belirtmektedir.

Heşt Behişt'teki bilgiler tatmin edici değildir. Yer yer eksiklikler vardır, yanlışlara da rastlanır. Tezkirede birçok şairin ölüm tarihi belirtilmemiştir. Şairlerin değerlendirilmesinde bir ölçü tespit edilememiş, hepsi aynı planda görülmüş ve aynı vasıflarla anlatılmıştır.

Sehi Bey, kendinden önce ve özellikle Bayezid I ve şehzade Süleyman devri ve Anadolu devri ile Anadolu beylikleri zamanında yetişen bazı şairleri tespit edememiştir. Anadolu-Rumeli sahası dışında kalan şairleri de tezkiresine almamıştır.

Eserin en önemli özelliği Fatih Sultan Mehmed ve Bayezid II devri şairleri hakkında yakın bir kaynak olmasıdır. Eski şairler hakkında bazı bilinmeyen bilgileri vermesi de eserin değerini arttırır.

Heşt Behişt 1907 yılında İstanbul'da *Âsar-ı Eslâfdan Tezkire-i Sehi* adıyle basıldı. Osman Rescher tarafından da Almancaya tercüme edildi (Tübingen, 1941). [M]

Foto. N.Y.T., Dpa-Bild (LAROUSSE)

HESSEN Frankfurt'ta katedral

Heşt Behişt sarayı, İran'da safevî sarayı. Şah Süleyman tarafından yaptırıldı (1667-1694). Planı oldukça değişiktir. Üzeri kubbe ile örtülü, fıskıyeli bir orta hol ile buna açılan sekiz odadan meydana gelmiştir. Bahçeye bakan revakları, birçok kapı ve penceresi vardır. Bugün harap durumdadır. (M)

HETAEROLİT veya **HETERİT** i. (fr. *hétaérolite*'den veya *hétairite*'den). Miner. Tabiî manganez ve çinko oksit ($ZnMn_2O_4$), kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

HETAİRA i. («kadın arkadaş» anlamında yun. k.). İlkçağda kibar yunan kadını. (Bazı hetaira'lar ünlüydü [Phyrne, Thais, Aspasia v.b.]. Bunlar oldukça derin öğrenim görmüş kişilerdi. Aspasia, Sokrates'in dostu oldu, Perikles ile evlendi. Leontion, Epikuros'un sevgilisiydi.) [L]

HETAİREİA i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da siyasî eğilimli soylular birliği. || Eski Girit'te üyelerin ortaklaşa yaşadığı bir kardeşler topluluğu. || Bizans imparatorluğunda, özel olarak yabancı askerlerden kurulu ve özellikle basileus vasileus'u [kral] korumakla görevli imparatorluk muhafız birliği.) || Çağdaş Yunanistan'da edebiyat ve siyaset derneği.

— ANSİKL. *Eski Yunanistan'da.* Anadolu'da ve Ege denizi adalarında *hetaireia*'lar M.Ö. VIII. yy.dan VI.yy.a kadar iktidar için mücadele ettiler; mücadeleyi kazananlar genellikle şeflerini siteye tiran olarak kabul ettirirlerdi. Oligarşik partinin adamları olarak, M.Ö. 411'de Atina'da Otuzlar'ın kuruluşu sırasında büyük bir rol oynadılar. Bir çeşit kulüp meydana getiren bu kişiler *symposion*'larda biraraya gelir, yer, içer, eğlenirlerdi. Hetaireia'lar aynı zamanda dayanışma dernekleriydi: bunlar özellikle adalet konularında birbirine yardım ederler, derneklerde felsefe ve daha çok siyaset üzerine tartışılırdı. Yıkmak istedikleri demokratik rejimin amansız düşmanları olan hetaireia'lar, Atina'nın bütün kötülüklerinden deniz emperyalizmini sorumlu tutarlardı. Barışçı olarak da genellikle Ispartadan yanaydılar.

● *Bizans imparatorluğu'nda.* Mikhael III'ün tahta çıkışından (842) önce kurulduğu sanılan hetaireia, dört süvari tümeninden kurulan ve İstanbul'un savunması ile görevli olan eski federe birliğini temsil ediyordu. Başlangıçta İslavlar ve Türkler arasından toplanan askerlerden meydana gelen birliğe, kısa zamanda bütün ırklardan insanlar alındı. Bu rada, hetariarkhes'lerin kumanda ettiği küçük, orta ve büyük hetaireia'lar vardı.

● *Çağdaş Yunanistan'da.* Hetaireia'lar Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında yardımcı oldular. XVIII. yy.ın sonlarında yunanlı Kostantinos Rigas, Viyana'da, sürgündeki arkadaşları arasında gizli bir dernek olan *Siyasî hetaireia*'yı kurdu. Derneğin amacı Yunan birliğini sağlamaktı ve bu sebeple de içine hemen bütün Balkan yarımadasını ve Anadolu'nun bir kısmını alacak olan bir büyük Hellas (Yunanistan) kurmayı tasarlıyordu. Rigas, Birinci İtalya seferi sırasında general Bonaparte'ın yanına gitmeğe çalışırken Trieste'de tevkif edilince, derneğin çalışmalarını durdurdu (1798). 1812'de Korais'in etkisiyle Atina'da *Philomusos hetaireia* (İlham Perilerini Sevenler derneği) kuruldu. Millî edebiyata önem veren bu kuruluş, dergiler çıkarmak, Yunanistan'daki okulları çoğaltmak, müze ve kütüphaneler açmak amacını güdüyordu. Viyana kongresi kültür planında çaba gösteren bu yurt severlikle ilgilendi. Siyasî bağımsızlık istekleri, 1814'te Odesa'da *Etniki Eterya*'nın (Dostluk cemiyeti) teşkilâtlanması sonucunu verdi. Etniki Eterya, daha sonra İstanbul'a taşındı (1818), amacı Yunanistan'ın Türklere karşı ayaklanmasını kolaylaştırmaktı. Hetaireia'nın başı Aleksandros Hypsilantis Eflak ve Boğdan'daki prenslikleri ayaklanmağa çağırdı ve kardeşi Dimitrios, Mora'da ayaklandı (1821-1822). Bu, yunan bağımsızlığının başlangıcı oldu ve ayaklanma iki hetaireia'nın dağılmasıyle sonuçlandı. Philomusos hetaireia'sı 1824'te yeniden kuruldu, ancak Yunan krallığının kurulmasıyle (1830) ortadan kalktı. 1896'da Londra'da yeniden ortaya çıkan *Etniki Eterya* kurtulmamış topraklardaki bütün Yunanlıları birleştirmeğe çalıştı. Türk-Yunan savaşının patlamasında da rol oynadı. (L)

HETAİREİARKHES i. (yun. k.). Bizans imparatorluğunda muhafız kıtası kumandanı.

— ANSİKL. Senatör derecesindeki *hetaireiarkhes*, hetaireia denen bir birliğe kumanda ederdi. Büyük hetaireiarkhes unvanına ancak Philotheos'un *Kletorologion*'unda rastlanır (899). İmparatorun güvenliğinden sorumlu olan büyük hetaireiarkhes özellikle saray kapılarının açılmasına nezaret ederdi, quaestor'un bazı yetkileri ona verilmişti. Hetaireiarkhes'ler 1157-1166 arasında *pansebastoi sebastoi* topluluğuna dahil edildiler. XIV.yy.da tören kıtaları seçme birlikler haline gelince, büyük hetaireiarkhes de, öbür hetaireia kumandanları da kabul işleriyle görevlendirildiler ve unvanları gereğince de saraylı sayıldılar. (L)

HETAİROS i. («arkadaş» anlamında yun. k.). Silâh arkadaşı; Homeros çağında kralın muhafızı. (Hetairos'lar, M.Ö. IV.yy.dan sonra Makedonya'da, kralın çevresindeki soylular ve şövalyelerdi.) || Bir felsefe okulunun, bir hetairos'lar topluluğunun veya gizli çalışan bir teşkilâtın üyesi. (L)

HETEPHERES, IV. hanedandan birçok mısır kraliçesinin adı. Cizze'de, Keops I'in annesi Hetepheres I'in mezarında, mücevher ve mobilyalardan meydana gelen bir hazine bulundu. (L)

HETERADELF sıf. ve i. (fr. *hétéradelphe*). Biri başsız çift ucube. (Başı olmayan ucube ötekinin gövdesinin ön tarafına yapışıktır.) [L]

HETERAKİS i. Askaritlerden ipsi solucan; tavukgillerde şiddetli bir solucan hastalığına sebep olur. (Bu solucana tavuk yumurtalarında rastlanmıştır; genellikle yumurtanın besi dokusu içinde yüzer; yumurtaya yeni girmişse canlı bulunabilir.) [L]

HETERANGİUM i. Bot. Maden kömürü yataklarında bulunan *pteridosperma* takımından fosil bitki saplarına verilen ad. (L)

HETEREPİSTAZİS i. (fr. *hétérépistase*'dan). Biyol. Genepistazis çeşidi. (Heterepistazis halinde bir türün bazı bireyleri, aynı türün tümünde ortaya çıkan ilerlemelere göre bazı yönlerden geri kalır, bazı yönlerdense ötekilere göre daha ileride olur.) [L]

HETERİT i. Bk. HETAEROLİT.

HETER (O)—, yun. *heteros,* başka kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HETEROATOM i. (fr. *hétéroatome*'dan). Kim. Çevrimsel bir bileşiğin kapalı zincirinde bulunan, karbondan başka bir elementin atomu. (L)

HETEROBRANCHUS i. Afrika nehirlerinde yaşayan yayın balığı. (Bu balığın, solungaçlarının ucunda hava ile solunuma elverişli organlar bulunduğu için kıyıda dolaşabilir. Yayıngillerden.) [L]

HETEROCARDİA çoğl. i. Şimdi DOCOGLOSSA denen karındanbacaklı yumuşakçalar alttakımının eski adı. (Önden solungaçlar altsınıfının aspidobranciha takımından.) [L]

HETEROCELES çoğl. i. Kalkerli süngerler altsınıfı. (Bunlarda yakalı kamçılı hücreler iç boşluğun çıkmazlarında bulunur.) [L]

HETEROCEPHALUS i. *Bathyergidae* familyasından kemirgen memeli hayvan. (Habeşistan ve Kenya'da, hemen her zaman yer altında yaşar.) [L]

HETEROCERA çoğl. i. Pulkanatlı böceklerin büyük bir bölümü; duyargaları değirmi bir nokta ile sona ermeyen dinlenme halindeyken kanatları dik değil de gövdenin üzerinde düz veya kubbe gibi kambur duran kelebekleri kapsar. (Bu bölümdeki başlıca kelebekler: *Sphingidae, sesiidae, zygenidae, bombycidae, noctuidae* v.b.; bu kelebeklerin çoğu akşam üstü veya geceleri uçar. Kelebeklerin diğer bölümleri ise *rhopalocera ve microlepidoptera*'dır. Bu bölümler, şimdi iki büyük alttakıma ayrılmıştır: *heteroneura* ve *homoneura.*) [L]

HETEROCERUS i. Böcek cinsi; su kenarlarında yaşar, kuma veya çamura gömülür, hava sıcak olduğu zaman uçar. (Kınkanatlılardan *heteroceridae* familyasının örnek tipi.) [L]

HETEROCHLORİDİDAE çoğl. i. Bazen yalancı ayakları da bulunan kamçılı birhücreliler familyası; bunların gövdesi ya çok az değişebilir veya amip gibi fazlaca değişikliğe elverişlidir. (Başlıca cinsleri: *heterochloris, polykyrtos* tatlı sularda yaygındır; *nephrochloris* ise hem tatlı, hem de acı sularda bulunur.) [L]

HETEROCOCCALES çoğl. i. Sarı suyosunları takımı; göllerde yetişen bu yosunlar, *botrydiopsis* gibi protococcus'lara yakın türleri kapsar. (Bu suyosunlarında zoosporlar güzeneksizdir; bununla beraber kesin bir ışığayönelim gösterirler. Bazı türlerinde gemontları andıran iki çekirdekli kistler görülür.) [L]

HETEROCONTAE çoğl. i. Birhücreli suyosunlar sınıfı. Bk. XANTHOPHYCEAE. (L)

HETEROCORDİA çoğl. i. DOCOGLOSSA denilen karındanbacaklı yumuşakçalar alttakımının eski adı. (Öndensolungaçlılar altsınıfının *aspidobranchia* takımı.) [L]

HETERODERA i. Uzun gövdeli ipliksolucan. (Bir türü bazen pancar tarlalarında büyük zararlara sebep olur.) [Bk. İPLİKKURDU.] (L)

HETERODESMİK sıf. (fr. *hétérodesmique*'ten). Atom bağları farklı olan billûrlar için kullanılır. (L)

HETERODİM i. (fr. *hétérodyme*'den). İki başlı ucube. (İki ucubeden asalak olanın sadece boynu ve başı, bazen de bunlarla birlikte basit bir göğsü bulunur.) [L]

HETERODİN i. (fr. *hétérodyne*'den). Radyotek. Saf veya modüle edilmiş yüksek frekanslı titreşimler üretmeğe yarayan cihaz.

— ANSİKL. Çok düşük güçlü bir radyo vericisi olan *heterodin,* radyo alıcılarının ayarlanmasında kullanılır. Akort devrelerinin, kendilerine ayrılan frekanslara göre ayarlanmasını sağlar. Ayrıca, frekans değiştirmeli alıcılarda da heterodin bulunur ve ürettiği titreşimler anten tarafından alınan işaretlerle vuru yaparak, yükseltilmesi kolay ara frekanslı akımlar verir. Bu yüzden, bu çeşit alıcılara «süperheterodin» denilir. (L)

HETERODİYASTAZ i. (fr. *hétérodiastase*'dan). Heterozitleri ayrıştıran diyastaz. (Msl. emülsin, amigdalin'i siyanhidrik asit ve benzoik aldehit glikozuna ayrıştırır.) [L]

HETERODOKS sıf. (fr. *hétérodoxe*'dan). Ortodoks öğretisine veya kabul edilmiş bir düşünceye aykırı olan.

◆ İ. ve sıf. Ortodoksluğa aykırı düşünceler öne süren. (L)

HETERODON i. A.B.D.'de yaşayan domuz burunlu yılanın cins adı (*Heterodon contortrix*); burnunda mala gibi sert bir çıkıntı vardır; bununla toprağı hızla kazarak içine girebilir. (Suyılangillerden.) [L]

HETERODONTA çoğl. i. İkiçenetli yumuşakçalar grubu; temel dişleri az olan ve değişik pek çok çeşidi bulunan türleri kapsar. (Bu grup geniş anlamda, bütün yassısolungaçlıları, yani kendi sınıfına has tipik solungaç yapısına sahip bütün ikiçenetlileri içine alır. Dar anlamda ise sadece sifonlu kazıcı türleri ifade eder.) Zt. POLYODONTA. (L)

HETERODORİS i. Arttansolungaçlı yumuşakça. (*Arminidae* familyasından.) [L]

HETEROFİL sıf. (fr. *hétérophile*'den). Kanbil. Kendisinde antijen bulunan bir canlının hiç bir zaman temas etmemiş olduğu özgül antikorlara verilen sıfat: *İnsanlara ait heterofil antikorlar koyun alyuvarlarının birbirine yapışarak çökelmesine* (*aglütinasyon*) *sebep olur.* (L)

HETEROFİLİ i. (fr. *hétérophyllie*'den). Biyol. Bir bitkinin yapraklarında bulunduğu ortama göre beliren çok şekillilik.

— ANSİKL. *Heterofili*'nin klasik örneği suoku bitkisinde görülür. Suokunda dipte suyun içinde bulunan yapraklar şerit şeklinde, suyun yüzeyindekiler değirmi, havadakiler ise ok gibidir. (L)

HETEROFİTİZM i. (fr. *hétérophytisme*). Biyol. Aynı sporlu bitki üzerinde oluşan bütün dörtlü sporları çimlendikten sonra yalnız bir çeşit gamet meydana getiren organizmanın durumu. (Sırf erkek gametli bitki meydana getiren sporlu bitkiler olduğu gibi, sırf dişi gametli bitki meydana getiren sporlu bitkiler de vardır.) [L]

HETEROFONİ i. (yun. *heterophonia,* öte-

Foto. Nagel (LAROUSSE)

ki şarkı, eşlik sesi'nden). Ana melodinin her notasını uyuşumlu bir notayle destekleme işlemi. (Bu ek notalar, sekizli, beşli, dörtlü aralıkla yürütüldüğü gibi, melodinin notaları uzun değerler taşıdığı zaman, eşlik edilen melodiyi işlediği de oluyordu.) || Bugün, çeşitli uyuşumsuz seslerin istiflenmiş biçimde bulunmasını belirtir. (M)

HETEROFORİ i. (fr. *hétérophorie*'den). Gözbil. Göz yuvarlarını oynatan kaslardaki denge değişikliklerinden dolayı, çift gözle görme bozukluğu. *Zt.* ORTOFORİ.

— ANSİKL. *Heteorofori,* ya ekzofori, ya ezofori veya hiperfori şeklinde ortaya çıkabilir. Ortofori, göz eksenlerinde gizli bir sapma olmadan, çift gözle görmenin normal durumunu ifade eder, buna karşılık, ekzoforide görme eksenleri arasında ıraksama, ezoforide ise yöneşme vardır; hiperforide, görme çizgilerinden bir tanesi ötekinden daha yüksek bir düzlemdedir. (L)

HETEROFTALMİ i. (fr. *hétérophtalmie*'den). İki gözde irisin aynı renkte olmaması; hattâ bir gözdeki irisin çeşitli kısımları da aynı renkte olmayabilir. (L)

HETEROGAM sıf. (fr. *hétérogame*'dan). Biyol. Heterogamiye ilişkin. (L)

HETEROGAMETLİ sıf. (fr. *hétérogamétique*'ten). Biyol. İki çeşit gamet meydana getiren erkek veya dişi cinsiyete denir. (İnsanlarda, erkek heterogametli, kadın homogametlidir. Tavukgillerde tavuk heterogametli, horoz homogametlidir.) *Zt.* HOMOGAMETLİ. (L)

HETEROGAMETLİLİK i. (fr. *hétérogamétie*'den). Biyol. Bir kısmı erkek, diğerleri dişi olmak üzere birbirine eşit sayıda iki çeşit gamet oluşumu. *Zt.* HOMOGAMETLİLİK.

— ANSİKL. Erkek *heterogametlilik*'te spermatozoitler hem X cinsiyet kromozomlu, hem de Y cinsiyet kromozmlu olur. Nadir hallerde Y kromozomu bulunmaz ve erkek dişiden bir kromozom eksikli olur. Heterogametlilik omurgasızların pek çoğunda (böcekler, örümcekler) ve memelilerde görülür. Dişi heterogametlilikte iki çeşit yumurta meydana gelir; bunların bir kısmında Z cinsiyet kromozomu, bir kısmında ise W cinsiyet kromozomu bulunur. Bu durum kelebeklerle kuşlarda görülür. (L)

HETEROGAMİ i. (fr. *hétérogamie*'den). Biyol. Farklı görünüşte iki gametin eşeysel olarak birleşmesi. (Bu da iki dereceli dir: anizogami'de her iki gamet de hareketlidir; ovogami'de ise dişi gamet yumurta görünüşündedir.) [*Zt.* ÖZOGAM.] || Farklı bireylerden gelen gametlerin birleşmesi. *Zt* KENDİDÖLLENME. (L)

HETEROGASTER i. (fr. *hétérogaster*'den). Kül renginde küçük bit. (Çayırlarda kısa çiçekler üzerinde, özellikle miskotu ve ısırganda görülür; *Heteroptera* takımının *lygeidae* familyasından.) [L]

HETEROGEN sıf. (yun. *heterogenes; heteros,* başka ve *genos,* ırk > fr. *hétérogene*'den). Değişik tabiatta olan; bir bütün halinde yeknesak yapıda olmayan: *Heterogen elemanlardan meydana gelen cisim.* || *Mec. Heterogen gruplardan oluşan toplum. Zt.* HOMOGEN. (L)

HETEROGENEZ i. (fr. *hétérogenèse*'den). Biyol. Döl almaşıklığı (msl. önce eşeyli, sonra eşeysiz bir evre, önce haploit, sonra diploit bir evre). || Ana ve babasına benzemeyen, onlardan farklı karakterlerini kendinden türeyeceklere aktarabilen yeni bir çeşidin doğuşu. (L)

HETEROGENEZLİK i. (fr. *hétérogénésie*'den). Birbirinden farklı iki türden bireyler arasında döllenme imkânsızlığına Broca'nın verdiği ad. (Broca bu terimi birbirine çok uzak iki insan ırkı arasındaki birleşmelere de teşmil etti; bu gibi birleşmelerden ancak hayatiyeti zayıf veya yozlaşmış yavrular olabilir.) [L]

HETEROGENİT i. (fr. *hétérogénite*'ten). Miner. Birleşiminde manganez bulunmayan, hidratlı tabiî kobalt oksit. (L)

HETEROGİN sıf. (fr. *hétérogyne*'den). Zool. Dişi cinsi değişik şekillerde olan: *Bütün karıncalar heterogindir.* (L)

HETEROGRAD sıf. (fr. *hétérograde*'dan). İstat. Ölçülebilir, nicel. Bk. BÖLÜMLEME. (L)

HETEROGYNA i. Saydam kanatlı kelebek; dişisi kanatsız olur; yunanca anlamı «değişik kadın» demektir. (Tırtılı katırtırnağında yaşar; pulkanatlılardan *heterognidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HETEROKİNETİK sıf. (fr. *hétérocinétique*'ten). Fiz. Farklı hızları olan parçacıkların bütünü için kullanılır. *Zt.* HOMOKİNETİK. (L)

HETEROKİNEZİ i. (fr. *hétérochinésie*'den). Nörol. Bakışımlı olan iki kol veya bacaktan biri oynatıldığı zaman diğerinde görülen hareket bozukluğu. *Eşanl.* ALOKİNEZİ. (L)

HETEROKROMATİK sıf. (fr. *hétérochromatique*'ten). Biyol. Heterokromatinlerden oluşmuş kromozomlar veya kromozom parçaları için kullanılır. (L)

HETEROKROMATİN i. (fr. *hétérochromatine*'den). Biyol. Kromozomda bulunan, metafaz sırasında ökromatinden daha çok boya tutan, fakat hücre bölünmesinin diğer evrelerinde daha az boya alan kromatin.

— ANSİKL. *Heterokromatin*'de iki nükleik asit (dezoksiribonükleik asit ve ribonükleik asit [D.N.A., R.N.A.] ile histonlar bulunur. Heterokromatin özellikle sinetokorların yakınında ve muhtemelen kromozomların genetik bakımdan etkin olmayan kısımlarında bulunur. Histonların yapımında rol oynadığı sanılmaktadır. (L)

HETEROKROMİ i. (fr. *hétérochromie*'den). Gözbil. İki gözün doğuştan başka renkte olması. (L)

HETEROKROMOZOM i. (fr. *hétérochromosome*'dan). Biyol. Cinsiyetin belirlenmesinde önemli rol oynayan özel kromozom. *Eşanl.* ALOZOM, CİNSİYET KROMOZOMU, GONOZOM, HETEROZOM.

— ANSİKL. *Heterokromozom* çifti ya özdeş iki kromozomdan (kadında XX) veya farklı iki kromozomdan (erkekte XY) ibarettir. Kuşlarda heterokromozom çiftinin düzeni tersinedir (tavukta WZ, horozda ZZ). [L]

HETEROKRONİ i. (fr. *hétérochronie*'den). Embriyol. Zaman yönünden, organlar arasında gelişme farkı. (L)

HETEROKRONİZM i. (fr. *hétérochronisme*'den). Sinir ve kas kronaksisi arasındaki uyuşmazlık. (Heterokronizm tek uyartılara bağlı sinir akımının geçmesine engel olur, fakat uyartılar art arda tekrarlanırsa geçmesine imkân verir.) [L]

HETEROKSEN sıf. (fr. *hétéroxène*'den). Gelişme evrelerini zorunlu olarak art arda birçok konakta geçiren hayvanî asalaklar için söylenir. (L)

HETEROKSİN i. (fr. *hétéroauxine*'den). Oksin*'lerle aynı özellikleri gösteren, fakat sentez yoluyle elde edilen madde. (L)

HETEROLESİT sıf. (fr. *hétérolécithe*'ten). Biyol. *Heterolesit yumurta,* vitellüsü eşit dağılmamış yumurta. (L)

HETEROLİTİK sıf. (fr. *hétérolytique*'ten). Kim. Bir molekülün parçaları zıt elektrik yükleri aldığı zaman, bu moleküldeki bir bağın kopması için kullanılır. (Bu tepkime, özellikle sıvı ortamda, polar eritkenlerde görülür.) [L]

HETEROLİZİN i. (fr. *hétérolysine*'den). Biyokim. Organizmaya giren yabancı bir hücreyi tahribe elverişli madde; bunu organizma meydana getirir. *Zt.* OTOLİZİN. (L)

HETEROMER (fr. *hétéromère*'den). Çiçek kısımlarının sayısı bir çevremde başka diğer çevremde başka olan çiçekler için söylenir.

— Dokubil. *Heteromer nöron,* omurilikteki birleştirici nöron. Bunun hücre kısmı omuriliğin bir tarafında bulunur; uzun uzantısı (akson) ise dallarıyle birlikte omuriliği geçerek öte tarafa ulaşır, böylece bir taraftaki duyu nöronlarıyle öte taraftaki hareket nöronlarını birbirine bağlamış olur. (L)

HETEROMERA çoğl. i. (fr. *heteromeres*'den). Çeşitbeslek kınkanatlılar grubu. Bunların ön taraftaki iki çift bacağında ayaklar beş eklemlidir. (*Tenebrionidae, alleculidae, mordellidae, meloidae* familyaları bu gruba girer.) [L]

HETEROMETABOL sıf. (fr. *hétérométabole*'den). Tedricî başkalaşma geçiren (tamamen şekil değiştirmeyen) ve genellikle doğan nemf devresi geçirmeyen böceklere denir. (Heterometabol [veya exopterygota] böcekler *hemimetabol* ve *paurometabol* diye iki gruba ayrılır.) [L]

HETEROMETRUS i. Akrep cinsi; alnı ileriye doğru çıkıntılı, göğüs kısmı beş köşeli, kıskaçları çok açık ve her bir kıskaç kolunun genişliği uzunluğundan fazladır; İndo-Malezya'da yaşar. (L)

HETEROMORF sıf. (fr. *hétéromorphe*'tan). Biyol. Başkalaşma geçirerek gelişen böceklere denir. *Eşanl.* HOLOMETABOL. *Zt.* HOMOMORF.

— Tab. tar. Aynı türden çok değişik çeşitleri bulunan. *Eşanl.* POLİMORF. (L)

HETEROMORFİT i. (fr. *hétéromorphite*'ten). Miner. Tabiî kurşun antimonyosülfür; jamesonit'in ipliksi bir çeşididir. (L)

HETEROMORFİZM i. (fr. *hétéromorphisme*'den). Heteromorf olanın karakteri. (L)

HETEROMORFOZ i. (fr. *hétéromorphose*'dan). Biyol. Yenilenme anomalisi.

— ANSİKL. Yenilenen kısımlar bazen gerek yapı bakımından (*heteromorfoz*), gerekse anormal baş-son bakımından (yalancı heteromorfoz) eskisine göre değişik olur. Heteromorfoz örnekleri: enlemesine ikiye bölünen bir planaryanın her iki ucunda da baş meydana gelir. Kabuklularda saplı gözün yerini bir duyargacık alır; *phasma*'da duyarganın yerinde küçük bir bacak belirir. Yalancı heteromorfoza örnek: bir amfibyumda yenilenen bacak, organizmanın normal bakışımına göre ters oluşur. (L)

HETEROMYİDAE çoğl. i. Sıçan familyası; genellikle hepsi sıçrayıcıdır; Orta Amerika'da yaşar. (L)

HETERONEURA çoğl. i. Pulkanatlı böcekler alttakımı; bunlarda ön ve arka kanatların damar bezekleri farklıdır; ağız hortum şeklini almış ve spiral biçimlerde kıvrılmıştır. (Pulkanatlıların onda dokuzu bu takımdandır; sekiz büyük gruba ayrılır: *papilionidae, tineidae, tortricidae, notodontidae, noctuidae, lasiocampidae, psyehidae, pyrolidae.*) *Zt.* HOMONEURA. (L)

HETERONOTUS i. Sırtında çatallı dik uzantılar bulunan böcek; Güney Amerika'da yaşar. (Eşkanatlıların *membracidae* familyasından.) [L]

HETEROPAJ i. (fr. *hétéropage*'dan). İkili ucube; bunlardan biri çok noksan olmakla beraber belirgin başlı ve ilkel bacaklıdır; gövdesi ise öteki esas ucubenin karnının sol tarafına eklidir. (L)

HETEROPARTENOGENEZ bls. i. (fr. *hétéroparthénogenèse*'den). Böceklerde görülen ve bazen erkek, bazen dişi döl veren partenogenez. (L)

HETEROPİK sıf. (fr. *hétéropique*'ten). Jeol. Eşit yaşlı ama değişik fasiyesli olan: *Paris çanağındaki alçıtaşı ile Champigny'deki kireçtaşı heteropik oluşuklardır.* (L)

HETEROPİKNOZ i. (fr. *hétéropycnose*'dan). Biyol. Bir heterokromozomdaki piknoz (kromatin yoğunluğu). [L]

HETEROPLASTİ i. (fr. *hétéroplastie*'den). Cerr. Başka türden bir canlıdan alınan bir parçayı bir başka canlıya nakletme ameliyatı. (L)

HETEROPLAZİ i. (fr. *hétéroplasie*'den). Patol. Sağlam bir dokudan patolojik bir dokunun oluşması. (Yeni dokunun elemanları ilk dokununkinden farklıdır.) Bk. NEOPZİ. (L)

HETEROPLOYİT i. (fr. *hétéroploïde*'den). Biyol. Diploit olmayan bir organizmayı anlatmak için Winkler'in kullandığı kelime (1916).

— ANSİKL. *Heteroploit*'ler, düzgün poliploitlerle (euploides) artma veya eksilme sebebiyle kromozom sayısı düzenli olmayan anöploitleri kapsar. (L)

HETEROPODA i. Dünyanın bütün sıcak bölgelerinde görülen örümcek. (*Clupionidae* familyasından.) [L]

HETEROPODA çoğl. i. Karındanbacaklı yumuşakça takımı; *carinaria*'larla diğer jelatinimsi deniz hayvanlarını kapsar; bunlarda cinsler ayrıdır, solunum solungaçla olur; baş hortum şeklinde uzamış, ayak yüzgeç haline gelmiştir. (Bu hayvanlar sı-

cak ve ılık denizlerin enginlerinde, genellikle sürü halinde yaşar.) [L]

HETEROPOLER sıf. (fr. *hétéropolaire*'den). Kim. İyon haline dönüşmüş atomları birbirlerine elektrovalansla bağlı olan bir molekül için kullanılır.

— Elektr. Değişik işaretli kutupların art arda geldiği magnetik bir devre veya bir montaj için kullanılır. (L)

HETEROPROTEİT i. (fr. *hétéroproteide*'den). Kim. Proteinin, protein grubundan olmayan bir maddeyle birleşmesinden meydana gelen kimyasal bileşiklerin genel adı. (Hidrolizleri sonunda, aminoasitler ve amonyaktan başka maddeler elde edilir.) [L]

HETEROPS i. Karayib'de yaşayan tekeböceği; rengi kırmızı, elitraları tamamen veya kısmen mavidir. (Kınkanatlıların *ceramycidae* familyasından.) [L]

HETEROPTERA çoğl. i. Yarım kanatsı böcekler takımı; bunlarda üst kanatların (hemelitra) ilk yarısı sert ve kalın, ikinci yarısı zar gibidir; sırtta yatay dururken sağ hemelitra kısmen sol tarafı da örter; yani zar kısımlar çaprazlaşır; pronotum geniştir; hortumun tabanı, ön kalçaların arasında başın ön tarafındadır ve kıvrık değildir. (Heteroptera takımından böcekler karada veya suda yaşar, bitkiyle veya diğer böcekleri yiyerek beslenir; kan emenleri de vardır ve genellikle hastalık yapıcıdır. Başlıca iki gruba ayrılır: 1. *gymnocerata* grubu genellikle karada yaşar; gayet iyi gelişmiş olan duyargaları başın ön kısmındadır; 2. *cryptocerata* grubu daima suda yaşar, gayet küçük olan duyargaları başın alt tarafında saklıdır. Bu takımdan olan böceklere genel olarak «bitki biti» denir.) *Zt.* EŞKANATLILAR. (L)

HETEROPTERİS i. *Malpighiaceae* familyasından bitki cinsi; karşıt yapraklı, salkım çiçekli ağaççıkları kapsar, Tropik Amerika'da 80 kadar türü yetişir; bir kısmı Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir. (L)

HETERORHİNA i. Madenî parıltılı büyük böcek; Eski Dünyanın tropik bölgelerinde görülür. (Kınkanatlıların *scarabeidae* familyasından.) [L]

HETEROSERK sıf. (fr. *hétérocerque*). İki parçası birbirine eşit olmayan balık kuyruğuna verilen sıfat; bugün yaşayan bu tip balıklarda omurganın uç kısmı kuyruğun üst lobunda devam eder. (Köpekbalıklarında kuyruk heteroserktir.) || Kuyruk yüzgeci bu tipte olan balıklara verilen sıfat. *Zt.* HOMOSERK. (L)

HETEROSFER i. (fr. *hétérosphère*'den). Homosfer üzerinde bulunan ve hafif gazların (azot, hidrojen, helyum) üstün gelmesi ile tanınan atmosfer tabakası. (L)

HETEROSİKL i. (fr. *hétérocycle*'den). Kim. İçinde karbondan başka bir element bulunan çevrimsel bir organik bileşiğin kapalı zinciri. (L)

HETEROSİKLİK sıf. (fr. *hétérocyclique*'ten). Bileşiminde karbon atomundan başka, atomlar da (oksijen, azot, kükürt) bulunan kapalı zincirli bileşikler için kullanılır: *Tiyofen* C_4H_4S, *piridin* C_5H_5N *heterosiklik bileşiklerdir.* (L)

HETEROSİNAPSİS i. Biyol. Homolog olmayan farklı iki kromozomun birbirine yapışması. (L)

HETEROSİS i. (fr. *hétérocyce*'ten). Bot. Mavi suyosunlarının hücre telleri üzerinde yer yer rastlanan içi sarı iri hücre; yanlış olarak, uzun süre, üreme hücresi sanılmıştır. (L)

HETEROSİS (fr. *hétérozis*'ten). Heterozigozisin kısaltılmışı; Shull tarafından, farklı iki çeşidin birleşmesinden doğan ilk melezlerin dayanıklılığını anlatmak için kullanılmıştır (1914).

— ANSİKL. Bu dayanıklık kan hısımlığı uygulandığı zaman kaybolur, fakat çelikle üretimde sürekli olarak korunur. Belli başlı *heterosis* örnekleri: *Populus tremula* ve *P. alba*'nın melezi boz kavak; dayanıklı ve sağlam yapılı katır; soğuğa dayanıklı melez mısır. Heterosis, ana ve babanın genotiplerinde saklı bulunan ve az çok öldürücü olan etmenlerin etkisini yok edici başat etmenlerin melezde biraraya gelmesinin sonucudur. (L)

HETEROSPORLU sıf. Çok çeşitli sporları olan organizmalara denir. (Bazı su eğreltilerinde [msl. *marsilia* cinsinde] farklı görünüşte iki çeşit spor oluşur; bir çeşidinden erkek önçim, diğerinden dişi önçim meydana gelir. Ciğeryosunu [*marchantia*] veya atkuyruğuna [*equisetum*] heterosporlu denmez; çünkü bunların sporları aynı biçim ve görünüştedir; bunlarda ancak meydana gelen önçimle farklı olur.) *Zt.* HOMOSPORLU. (L)

HETEROSTATİK sıf. (fr. *hétérostatique*'ten). Ölçülecek akım kaynağından başka bir yardımcı kaynağının kullanılmasını gerektiren elektrik ölçü metodu. (L)

HETEROSTELEA çoğl. i. Işınsal bakışım göstermeyen, çok değişik yapılı derisidikenliler grubu; bunlarda yassı gövdenin altında bir çeşit kuyruk bulunur. (L)

HETEROSTİL sıf. (fr. *hétérostyle*'den). Bot. Heterostillik karakteri gösteren. (L)

HETEROSTİLLİK i. (fr. *hétérostylie*'den). Bot. Dişicil borularının uzunluğunda eşitsizlik.

— ANSİKL. Bir bitki türünde en az iki çeşit çiçek bulunur da bunların bir kısmı, tepeleri erkekorganlar hizasında kalacak şekilde kısa, diğer kısmı, erkekorganları geçecek şekilde uzun olursa (bazı çuhaçiçeklerinde olduğu gibi) o bitkide heterostillik var denir. (L)

HETEROTAKSİ i. (fr. *hétérotaxie*'den). Teratoloji. İsidore Geoffroy Saint-Hilaire'in teratolojik sınıflandırmasında, iç organların kısmen veya tamamen ters olması. (Bu terslik söz konusu organların çalışmasına engel değildir.) [L]

HETEROTALLİLİK i. Biyol. Eşeysel üremesi, morfolojik bakımdan özdeş, fizyolojik bakımdan farklı iki bireyin birleşmesiyle sağlanan organizmanın durumu; burada üremede rol alan bireyler ayrı cinsiyetteymiş gibi görev yapar. (L)

HETEROTİP i. ve sıf. (fr. *hétérotype*'ten). İkili ucube; ortak bir göbekbağına bağlı bulunan bu ucubelerden birinin gelişimi noksandır; öteki esas ucubenin gövdesinin ön kısmına bitişik durumda eklenti ve asalak olarak yaşar. (L)

HETEROTİPİK sıf. (fr. *hétérotypique*'ten). Hücrelerinde belli bir karaktere ait iki alel DİRGEMELİ BÖLÜNME, MEYOZ.) [L]

HETEROTOPLUK i. Dokubil. Normal kıkırdak, deri veya başka doku elemanlarının normal sayılandan başka yerlerde bulunması. (L)

HETEROTRİCHA i. Çemberkirpikli birhücreliler alttakımı. (Bunlar iki çeşit kirpik taşır: bir kısmı incedir ve bütün vücutta görülür; daha gelişkin olan diğerleri ise bir zar meydana getirecek şekilde birleşmiş olarak vücudun bazı bölgelerinde bulunur.) [L]

HETEROTROF i. (fr. *hétérotrophe*'tan). Zool. Bk. DIŞ *beslek.*

HETEROTROFİ i. (fr. *hétérotrophie*'den). Zool. Bk. DIŞ *beslenme.*

HETEROTROP sıf. (fr. *hétérotrope*'tan). Bot. Hiç bir ucu göbek sayılmayacak durumda olan bitki embriyonu. (L)

HETEROYİK sıf. (fr. *heteoïque*'ten). Gelişim çevrimini zorunlu olarak birçok konaklarda geçiren asalak canlılara denir: *Buğday pası heteroiktir. Eşanl.* POLİKSEN. (L)

HETEROYİT sıf. (fr. *hétéroïde*'den). Aynı birey üzerinde bulunan ve değişik biçim gösteren kısımlar için söylenir. (L)

HETEROZİGOT i. (fr. *hétérozygote*'tan). Hücrelerinde belli bir karaktere ait iki alel gen taşıyan varlık. (Bir heterozigotta bir başka gen ile onun çekinik aleli bulunur; yalnız başat gen belirti gösterir.) *Zt.* HOMOZİGOT. (L)

HETEROZİGOTLUK i. Biyol. Heterozigot olan bir varlığın durumu. (L)

HETEROZİT (fr. *hétéroside*'den). Biyokim. Ozit grubundan glüsit; hidroliz sonucunda bir oz ile «aglikon» veya «aglükon» adı verilen ve glüsit olmayan bir maddeye ayrılır. *Zt.* HOLOZİT. (L)

HETEROZOM i. (fr. *hétérosome*'dan). Biyol. *Eşanl.* ALOZOM, CİNSİYET KROMOZOMU, GONOZOM, HETEROKROMOZOM. (L)

HETEROZOMA i. Zool. *Pleuronectidae* ve *soleidae* familyalarını içine alan kemikli balık grubu; bu balıklarda vücut yassı ve bakışımsızdır; gözler vücudun yalnız bir tarafında bulunur; zemin üzerine yatan kısmı çıplak ve renksiz, diğer yüzü ise pullu ve renklidir (msl. dil balığı, pisi balığı). [L]

HETK i. (ar. *hetk*). *Esk.* Yırtma, yarma, perdeyi kaldırma. || Alçaltma, onur kırma. || *Hetk-i hicab-ı ismet etmek,* (*hetk-i namus etmek* veya *hetk-i perde-i ırz etmek*) [«namus perdesini yırtmak»], ırzına geçmek. (M)

HETOİMASİA i. (yun. k.). Bizans arkeol. Bizans sanatıyla ilgili ikonografya tema'sı. Kıyamet gününde İsa için hazırlanan tahtı temsil eder. (L)

HETRODES i. Kanatsız çekirge, boyu 4 sm, gövdesi dikencikli, rengi esmer veya yeşilimsidir. (*Hetrodes Guyoni,* kırmızı noktalı siyah renkte olur. Sıçrayıcı düzkanatlıların *locustidae* familyasından.) [L]

HETSCH (Philipp Friedrich VON), alman ressamı (Stuttgart 1758-ay.y. 1838). Louis David'den etkilendi. Eserlerinin çoğu Stuttgart müzesinde ve krallık şatosundadır. En ünlü eseri *Monrepos Şatosunda Kral Friedrich ve Maiyeti*'dir. — Oğlu GUSTAV FRİEDRİCH (Stuttgart 1788 - Kopenhag 1864) mimarlık yaptı. Hadersleben katedrali ve Fredericia kilisesi onun eseridir. (L)

HETTANJİYEN i. ve sıf. (Lorraine'de küçük bir yer olan *Hettange*'dan fr. *hettangien*). Jeol. Liyasın, Resiyen ile Sinemüriyen arasındaki katı. (Tipik örneği *Cardinia hybrida*'daki kumtaşıdır. Bu katta iki yöre vardır: *Psiloceras planorbis* yöresi ve *Schlotheimia angulata* yöresi). (L)

HETTNER (Alfred), alman coğrafyacısı (Dresden 1859-Heidelberg 1941). Güney Amerika'yı gezdi (1882-1883 ve 1889-1890), 1894'te Leipzig'de profesör oldu. 1897'de *Georgraphica Zeitschrift*'i (Coğrafya Yıllığı) kurdu. Tübingen (1897) ve Heidelberg'de (1898-1928) dersler verdi. 1908, 1912 ve 1913'te Afrika ve Asya'ya birçok yolculuklar yaptı. Beşerî coğrafyada tabiî ortamdan gelenle tarih evrimine bağlı olan ayırt etmeğe çalıştı. (L)

HETTSTEDT, Almanya'da (Doğu Almanya, Helle) şehir, Harz'ın doğu kenarında; 17 000 nüf. Bakır madenleri ve dökümevleri (Mansfeld kombinası). Kurşun rafinerisi. Çeşitli metalürji. Kimya sanayii. (L)

HETUM, ermeni prensi (XII.yy. - XIII.yy. başları). Bizans imparatoru Mihail Komnenos'tan Tarsus'un yönetimini aldı; kilikyalı enmeni kral Rupen II ile savaştı, fakat Lampron'da (bugünkü Nemrun) kuşatıldı (1183) ve krala boyun eğmek zorunda kaldı. Hetum 1202'de diğer birkaç şefle birlikte isyan etti, ancak Levon II tarafından yenilgiye uğratıldı. Son yıllarını bir manastırda geçirdi. (L)

HETUM, Korikos (Kızkalesi) kontu, tarihçi, ermeni prensi (öl. Fransa 1310). Memlûklara karşı giriştiği savaşlarda Hetum II'ye hizmet etti. 1305'te Kıbrıs'a giderek orada keşiş oldu. Poitiers'de, bağlı olduğu tarikatın bir manastırında fransızca olarak *Histoire du Grand Empereur de Tartarie Nommé le Grand Khan* (Büyük Han Adı Verilen Büyük Tatar İmparatorunun Tarihi) adlı bir eser yazdı. (L)

HETUM I Büyük, kilikyalı ermeni kralı (1226-1270), büyük baron Constantin'in oğlu. Kral Levon II'nin Antakyalı Filipos'dan dul kalan kızı Zabel ile evlenerek (1221) tahta geçti. Selçuklu sultanına saldıran Moğollarla birleşti. Fakat Memlûk Sultanı Baybars 1266'da bu ittifaktan dolayı kendisini cezalandırmak için saldırıya geçti. Hetum I, oğlu Levon III lehine tahtan çekildi, bir tarikat manastırına girerek orada MAKARİOS adıyle keşiş oldu. (L)

HETUM II (öl. Anazarba 1307), kilikyalı ermeni kralı (1289-1293 ve 1299 - 1301), Hetum I'in torunu, Levon III'ün oğlu. Çok sofuydu, bütün vaktini papaya yaranmakla geçirdi. Memlûklar, Hetum II'nin hiç-

bir savunma teşkilâtı olmayan ülkesine saldırdılar (1293) ve başkenti ele geçirdiler. 1299'da tahtına dönen ve 1301'de kardeşi Toros'un oğlu Levon IV lehine tahttan vaz geçen Hetum II, moğol generali Bilargu'nun emriyle öldürüldü. (L)

HETZEL (Jules), fransız yazarı ve yayımcısı (Charles 1814-Monte Carlo 1886). İkinci Cumhuriyet döneminde siyasî hayatta önemli bir rol oynadı. 1851 Hükûmet darbesinden sonra Belçika'ya sürüldü, genel aftan (1859) sonra Paris'e döndü. 1862'de gençler için bir kitaplık kurdu, Jules Vernes'in, V. Hugo'nun birçok esirini bastı. Kendi eserlerini P.-J. STAHL takma adıyle yayımladı: Alfred de Musset ile *Voyage où il Vous Plaira* (Dilediğiniz Yere Yolculuk) [1842-1843]; *Scènes de la Vie Publique et Privée des Animaux* (Hayvanların Ortak ve Özel Hayatlarından Sahneler) [1851]; *Histoire d'Un Prince* (Bir Prensin Hikâyesi) [1857]; *Histoire d'Un Homme Enrhumé* (Nezleli bir Adamın Hikâyesi) [1859]; *Le Quatre Peurs de Notre Général* (Generalimizin Dört Korkusu) [1881]. (L)

HEUCHERA i. Çokyıllık otsu bitki, hepsi de Amerika'da yetişen yetmişten fazla türü vardır. (Büyük bir kısmı bahçıvanlıkta çeşitli amaçlarla kullanılır. Tarla kenarı, bordür, bahçe süsü yapılır, kesimlik çiçek üretilir. Çiçekleri çok süslü, yeşilimsi veya firfiri beyaz renkte, salkım şeklinde olur. Başlıca türleri: *Heuchera Villosa, H. Micrantha, H. Americana, H. Sanguinea.* Taşkırangillerden.) [L]

HEUDEIA i. Salyangoza yakın karındanbacaklı yumuşakça, Kuzey Çin'de yaşar. (Öteki ilmî adı *helicina.*) [L]

HEUGLIN (Theodor VON), alman gezgini (Hirschlanden, Württemberg 1824 - Stuttgart 1876). Mısır, Arabistan ve Afganistan'ı gezdi (1850-1854). Hartum'da Avusturya konsolosluk sekreteri, sonra konsolos oldu, Aşağı Beyaz Nil ve Kordofan (1853-1854) bölgelerini, Doğu Sudan ve Somali'yi dolaştı (1856-1864). 1870-1871 Arasında Svalbard ve Novaya - Zemlya'da bir zoolojik ve jeolojik araştırma gezisine çıktı. (L)

HEULANDIT i. (ingiliz mineraloji bilgini H. *Heuland*'ın adından fr. *heulandite*). Mineralojide Hidratlı tabiî kalsiyum alüminosilikat; zeolitler grubundandır, kolaylıkla dilimlere ayrılır. (L)

HEUMANN (Karl), isviçreli kimyacı (Darmstadt 1850-Zürich 1893). Özellikle çivit sentezi için bulduğu iki yöntemle tanınır. Bu yöntemler çivitin sanayideki üretimine temel oldu. (M)

HEUNEBURG, Württemberg'de Keltlerden kalma site, Yukarı Tuna kıyısında. M. Ö. VI. yy. sonu ve V. yy. başından itibaren bir yerleşme merkezi haline gelen Heuneburg'da taş temeller üzerine kurutulmuş tuğladan bir sur bulundu; inşaat tekniği yunan tekniğinin etkisindedir. (L)

HEUREAUX (Ulysse), dominikli siyaset adamı (Haiti burnu 1844 - Moca 1899). Santo Domingo cumhurbaşkanı seçildi (1884-1899), rüşvet ve terör'e dayanan bir yönetim kurdu. (L)

Heure Espagnole (L'), M. Ravel'in tek perdelik müzikli komedisi (1907). Konu, Franc-Nohain'in komedisinden alınmıştır: hafifmeşrep bir kadın, kocasının Toledo'daki saatçi dükkânında biri şair, öteki bankacı, üçüncüsü ve en baskın çıkanı ise katırcı olan üç âşığı arasında gününü gün eder. Eser, müzikli bir konuşmadır. Soytarılığı bir peri masalı havasıyle kaynaştıran bu oyun, bir *habanera* ile son bulur. (L)

HEUSDEN, Belçika'da (Limburg, Hasselt idare çevresi) komün, Hasselt'in kuzeyinde; 10 400 nüf. Hayvancılık. Kereste ticareti. İnşaat malzemesi. (L)

HEUSINGER (Adolf), alman generali (Holzminden 1897). 1930 - 1944 Arasında Genelkurmay Harekât şubesinde çalıştı. İkinci Dünya savaşında Silâhlı kuvvetler başkumandanı Jodl'un en yakın çalışma arkadaşıydı. 20 Temmuz 1944 suikastında Hitler'in yanında yaralandı ve bu olayda suç ortağı olarak tutuklandı. İki ay sonra serbest bırakıldı, kumandanlık görevi elinden alındı ve Hannover'e tayin edildi. Orada Stumpf ordusuna katıldı. Bavyera'da Amerikalılar tarafından esir edildi, üç yıl esir kaldı, sonra serbest bırakıldı (1948). 1951'de şansölye Adenauer tarafından askerî başmüsteşar göreviyle Bonn'a çağrıldı. Alman Silâhlı Kuvvetleri Genelkurmay başkanlığı ve müfettişliğine tayin edildi (1957). 1960'ta Washington'daki NATO Sürekli Askerî Komitesi başkanlığına seçildi. (L)

HEUSLER (Carl Ludwig Friedrich), alman kimyacısı (Bonn 1866-ay.y. 1947). Metalürji alanındaki çalışmalarıyle tanınır. Heusler alaşımları denilen ferromagnetik alaşımları elde etti. Bu alaşımların en önemlileri bakır, manganez ve alüminyum alaşımı ile bakır, manganez ve kalay alaşımıdır. (L)

Heusler alaşımları, bileşiminde demir, nikel veya kobalt bulunmadığı halde, güçlü bir ferromagnetizma özelliği gösteren bakır, manganez ve alüminyum alaşımları. (Bu adları, alman kimyacısı Fritz *Heusler*'den [1866-1947] gelir.) [L]

HEUSS (Theodor), alman siyaset adamı (Brackenheim, Württemberg 1884 - Stuttgart 1963). Liberal *Die Hilfe* (Yardım) gazetesinde yazılar yazdı (1905-1912), Demokrat partiye girdi (1920), bu partiyi Reichstag'da temsil etti (1924-1928, 1930 -1933). *Hitlers Weg* (Hitler'in Yolu) gibi kitapları nazi toplulukları tarafından yakıldı. Reichstag dağıtılınca (ekim 1933) Heidelberg'e çekildi, *Die Hilfe*'yi kapatılıncaya kadar (1936) yönetti. Württemberg hükûmetinin eğitim bakanı (1945-1946), sonra *Freie Demokratische partei* (F.D.P.) lideri oldu. Federal Almanya cumhuriyeti başkanı seçildi (12 eylül 1949, 1954) ve 1959'da yerini H. Lübke'ye bıraktı. (L)

HEUSTRICH, İsviçre'de (Bern kantonu), maden suyu merkezi, Niesen'in eteğinde, Kander vâdisinde. Alkalili-kükürtlü kaynak. (L)

HEUZÉ (Edmond), fransız ressamı (Paris 1883 - ay.y. 1967). Sirk hayatından sahneler, 1943'ten sonra da manzara resimleri ve portreler (*André Billy, Paul Léautaud, André Rouveyre, Général Lattre de Tassigny*) yaptı. *Monsieur Victor* adlı bir roman yayımladı ve *Kral Übü*'yü (Ubu Roi) resimledi. *Palyaço Ceratto Locasında* adlı eseri Paris Art Moderne müzesindedir. (L)

HEUZE (Hans Werner), alman bestecisi (Gütersloh 1926). Atonalite ve dizgisel müzik eğilimiyle belirgin bir arayış döneminde, Schönberg'den büyük ölçüde etkilendi, daha sonra kendine özgü bir müzik anlayışı geliştirerek *Yalnızlık Bulvarı* (1951), *König Hirsh* (1955) gibi operalar, senfonik müzik, konçertolar, oda müziği besteledi. (L)

HEVÂ i. (ar. *hevā*). *Esk.* Heves, istek. ‖ Aşk, sevgi: *Ney-i bezm-i gamem ey mah ne bulsan yele ver / Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı* (Fuzuli). ‖ *Hevâ-cû,* âşık. ‖ *Hevâ-dâr,* hevesli, arzulu. Taraftar. ‖ *Hevâ-hâh,* sevgili, dost. ‖ *Hevâ-perest,* nefesine, isteklerine düşkün olan: *Hevâ-perest ü pür-heves / Nesim-i bî-kararı gör* (Muallim Naci). ‖ *Hevâ-perestî,* nefsine düşkün olma durumu.

— DEY. *Hevâsına tabi olmak,* kendi isteğince hareket etmek. (M)

HEVÂCİS çoğl. i. (ar. *hâcise*'den *hevâcis*). *Esk.* Zihinde meydana gelen kötü düşünceler, kuruntular. (M)

HEVÂDİ çoğl. i. (ar. *hidâyet* > *hâdi*'den *hevâdi*). *Esk.* Doğru yolu gösterenler, hidayet edenler. ‖ Rehberler, yol göstericiler. (M)

HEVÂDİC çoğl. i. (ar. *hevdec*'den *hevâdic*). *Esk.* Kadınlar için devenin üzerine konulan küçük mahfeler. (M)

HEVÂM çoğl. i. (ar. *hâmme*'den *hevâmm*). *Esk.* Böcekler, sürüngenler, haşerat: *Nasıl kolayca perişan olursa ebr-i hevâm / Hafif darbe-i bâliyle bir nesim-i terin* (Tevfik Fikret). ‖ *Hevâm-ı cerebî,* uyuzböceği (ilmî adı *arachnida*). [M]

HEVÂN i. (ar. *hevān*). *Esk.* Aşağılık, alçaklık. (M)

HEVÂZİN, Kuzey Arabistan'da büyük bir kabile. En mühim kolları Mekke'nin kuzeydoğusunda oturan Taif Sahifî'ler ve Hillal'lerdir. Bu kabile halkı Cahiliye devrinde «cihar» adında bir puta tapardı. Necd ve Hicaz'ın şarkında Mekke civarında dağınık bir halde idiler. Hz. Muhammed 630'da Mekke'yi alınca Hevâzinler Malik bin Avf kumandası altında Mekke üstüne yürümek istediler. Sonra da müslümanlara anî baskın yaptılar. Fakat Hz. Muhammed dağılan kuvvetlerini yeniden topladı; Hevâzinler üstüne yürüdü ve onları yendi. Ebubekir zamanında yeniden ayaklandılar, fakat yine başarı gösteremediler; Halid bin Velid tarafına geçtiler. (M)

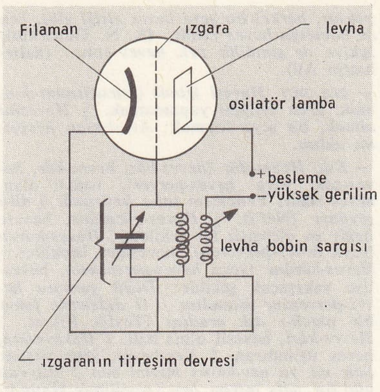

heterodin

HEVEA i. bot. Bk. KAUÇUK AĞACI.

HÈVE burnu, Fransa'da Seine - Maritime idare bölgesinde tebeşirli burun, kuzeyde Sen ırmağının ağzını kapatır ve Caux bölgesi yaylasının ucunu belirtir; yüksk. 105 m. (L)

HEVELDİ. Bk. HEVELLİ.

HEVELİUS (Johannes), alman astronomu, asıl adı **Havelke** (Danzig 1611-ay.y. 1687). Danzig'li zengin bir bira fabrikatörünün oğlu; evinin çatısında bir rasathane kurdu. 1642'den 1645'e kadar güneş lekelerini inceledi ve buna dayanarak Güneş'in kendi ekseni etrafındaki dolanım süresini hesapladı. Bu lekeleri çevreleyen parlak halkaları ilk tanımlayan odur. 1647'de ilk ayrıntılı ay haritasını yayımladı, Ay'daki dağların yüksekliğini hesapladı ve Ay sallantılarını keşfetti. Kuyrukluyıldızların niteliklerini açıklayarak, yörüngelerinin parabolik olduğunu ispatladı. 1957'de, Tycho Brahe'ninkinden daha eksiksiz bir yıldız kataloğu hazırlamağa başladı, fakat özel rasathane 1679'da kundaklanarak yakıldığı için bu eserini tamamlayamadı. (L)

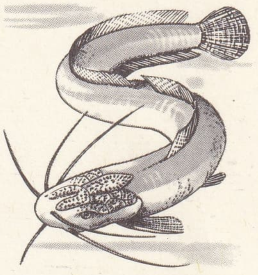
heterobranchus

HEVELLİ veya **HEVELDİ,** VI.yy. da Havola (bugün *Havel*) ırmağı bölgesinde yerleşmiş olan islav, vent veya polab halkı. Germenleştirme hareketine karşı direndiler. 1150'de, markgraf Ayı Albrecht, Branibor'u (Brandenburg) işgal etti ve onları zorla hıristiyan yaptı, topraklarına kolonlar yerleştirdi. Berlin bu topraklar üzerinde kurulmuştur. (L)

HEVENK i. (fars. *āveng*'den *hevenk*). Bir ipe, çubuğa dizilmiş veya saplarından bağlanmış meyve ve sebze demeti: *Üzüm hevenkleri kuytu ve serin yerlere asılırdı* (Ş. S. Aydemir). ‖ *Teşm. yol.* Bir ışık kaynağından gelen ışınlar: *Işık hevenkleriyle beyaz başlar arasında hafif bir duman var* (H. E. Adıvar).

— Bot. Salkım veya köməç şeklinde iri çiçeklik; iri kalın bir sapın üzerinde bulunan genellikle bir eşeyli çiçeklerden oluşur; olgunlaşınca çiçeklerin yerini meyveler alır: *Muz hevengi.*

— Mim. Yaprak veya çiçeklerden yapılmış çember biçiminde süs. (*Sarkıtma hevenk* de denir.) [ML]

heterofili

HEVERLEE, Belçika'da (Brabant, Louvain idare çevresi) komün, Louvain'in güneyinde; 15 800 nüf. Brabant kontlarının eski sarayında üniversite. 1130'da kurulan Prémontrés manastırının XV. ve XVII. yy.'dan kalma binaları. Sebze yetiştiriciliği. (L)

HEVES i. (ar. *heves*). Bir şeye karşı duyulan istek, şevk, eğilim: *Halbuki, bilseniz bu resimler nasıl saf bir emelle, bir sanat hevesiyle alınmıştır* (H. Z. Uşaklıgil). *Âşık bilir âşıkların hevesin / Kömür sandım yâr kaşının arasın* (Karacaoğlan). ‖ Gelip geçici istek. ‖ *Esk.* Zevk, eğlence. ‖ *Heves etmek,* bir şeye karşı istek duymak, eğilimli olmak: *Bütün bunlarda şaşılacak bir şey*

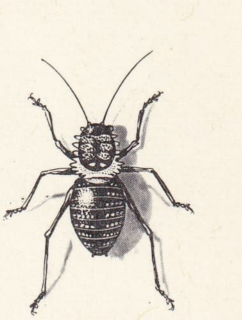
hetrodes

yoktur, herkes bir şeye heves ettiği gibi, ben de hocalığa heves ettim (R. N. Güntekin). *İçkiye de şimdilik pek heves etme* (Sabahattin Ali).

— ÇEŞ. DEY. *Hevesi içinde (kursağında) kalmak,* arzu ettiğini yapamamak. || *Hevesini almak,* bir şeye doymak: *Avcılıktan hevesimi aldım.*

— *Esk.* *Heves-dâr* (*heves-bâz, heves-kâr, heves-nâk* veya *heves-perver*), istekli olan, heves eden: *Yenemem tab-ı hevesnâk ü dil-i şeydayı* (Nef'i). || *Heves-güzarâne,* hevese bağlı ve düzensiz bir şekilde. || *Heves-kâran* (veya *heves-perveran*), hevesliler, istekliler. || *Heves-kârâne* (veya *heves-perverâne*), hevesliye yakışacak şekilde: *Değil garam-ı heves-perverâne mutadım / O didelerde fakat bir nigah-ı aşk aradım* (Tevfik Fikret. || *Heves-kârî,* hevesli olma hali. || *Heves-rübâ,* heves uyandıran. || *Nev-heves,* yeni alışan: *Şair mi ya nev-heves miyim ben / Hayvan gibi bir nefs miyim ben* (Abdülhak Hamid).

◆ **Hevesât** çoğl. i. *Esk.* Hevesler, arzular: *Nerde evvelki şevk-i bidarım / Nerde evvelki nağme-i hevesât* (Tevfik Fikret).

◆ **Hevesli** sıf. ve i. Heves eden, istekli (kimse): *Geniş yüzlü, beyaz dişli, kısa burunlu, konuşmak heveslisi bir çocuktu* (F. R. Atay). *Okulu bitirmeğe hevesli görünüyor.*

◆ **Hevessiz** sıf. Hevesi olmayan, bir şeye karşı istek beslemeyen. (M)

HEVES, Macaristan'da (Heves idare bölgesi) şehir, Tuna ile Tisza arasında; 10 600 nüf. Bölgede linyit işletmeleri. — *Heves idare bölgesi,* 349 000 nüf. Merkezi, *Eger.* (L)

Heves (BİR) [*Un Caprice*], Alfred de Musset'nin bir perdelik komedisi. *Revue de Deux Mondes*'da yayımlandı (1837) ve ilk defa Théâtre-Français'de gösterildi (27 aralık 1847). Marivaux tarzındaki bu sevimli oyun, evliliğinin birinci yılında, karısını aldatmağa başlayan bir kocayı anlatır.

Kadının arkadaşlarından biri, çapkın kocaya bir oyun oynamağa karar verir. Adam dizlerine kapanınca da, onu alıp karısına teslim eder.

Paul de Musset'ye göre, şairin özel bir hatıradan esinlenerek yazdığı oyunun konusu, muhtemelen Carmontelle'in bir «proverbe»'-inden alınmadır. *Bir Heves*'i, Rusya'da bulunduğu sırada, keşfeden Mme Allan-Despréaux, Fransa'ya dünüşünde oyunu halka tanıtmayı düşündü. O sıralarda, halk Musset'nin oyunlarını «koltuktan seyredilen bir gösteri» gibi kabul ediyordu. *Bir Heves*'in temsili, bu tür tiyatronun sahne özelliklerinin ortaya çıkmasına yolaçtı. (L)

HEVESİ (Lagos), macar yazarı (Heves 1843 - Viyana'da intihar etti 1910). Eserlerini almanca yazdı. Budapeşte'de *Pester Lloyd* adlı gündelik gazetede yazıları çıktı (1866). Bir mizah dergisi çıkardı, sanatla ilgilendi. 1885'te Viyana'da yerleşti, *Fremdenblatt* gazetesinin sanat tenkitçisi oldu. Ayrıca avusturya sanatı üstüne incelemeler ve mizahî yolculuk hikâyeleri yazdı. (L)

HEVESLENMEK dönşl. f. (*heves*'ten *heves-le-n-mek*). Çok istemek, heves etmek, eğilim duymak: *Yaz gelir de heveslenir bitersin / Güz gelince başın alır gidersin* (Karacaoğlan). *Bakalım, biraz daha büyüsün, belki biraz heveslenir* (Sabahattin Ali).

◆ **Heveslendirmek** ettrg. f. Heveslenmesini sağlamak: *Boşuna heveslendirme. Dersim var, sinemaya gelemem.* (M)

HEVESY VON HEVES (Georg), macar asıllı isveçli kimyacı (Peşte 1885 - Freiburg in Breisgau 1966). Öğrenimini Berlin Freiburg in Breisgau ve Uppsala'da yaptı. 1926'da Freiburg üniversitesine tayin edildi. 1944'te Stockholm Organik Kimya entitüsünde bir kürsünün başına getirildi. İyonların hareketi ve izotopların ayrılması üzerinde çalıştı, özellikle potasyumun kütle numarası 41 olan radyoaktif izotopunu elde etti; izotopik göstergelerin kullanılışını keşfetti. Radyoaktif izotoplar yardımıyle biyoloji araştırmaları yaptı. 1923'te Bohr kuramının parlak bir uygulaması olan 72 numaralı elementi (hafniyum veya seltiyum) keşfetti. (L)

HEVETİT veya **HİVİTİT** i. (fr. *hewettite*'-ten). Miner. Hidratlı tabiî kalsiyum vanadat. (L)

HEVL i. (ar. *hevl*). *Esk.* Korkma, ürkme, korku: *Ne gam pür ateş ü hevl olsa da gavga-yı hürriyet / Kaçar mı merd olan bir can için meydan-ı gayretten* (Namık Kemal). || *Hevl-âver,* korku getiren, korkunç: *Derin gurrende aks-i savletiyle ra'd-i hevl-âver / Kımıldar bir siyah ejder gibi âguş-i vadide* (Tevfik Fikret). || *Hevl-engiz,* korkunç. || *Hevl-nâk,* korkulu, korkunç. || *Mevt-i hevl-nâk,* korkunç ölüm. || *Vadi-i hevl-nâk,* korkulu vâdi. (M)

HEWİT (Maurice), fransız kemancısı ve orkestra yöneticisi (Asnières 1884). Paris konservatuvarında öğrenim yaptı, Capet dörtlüsünde keman çaldı (1908-1928). 1931-1934 Arasında *Cleveland İnstitute of Music*'te, zaman zaman da Fontainebleau Amerikan konservatuvarında dersler verdi (1920-1937). 1939'da kendi adını taşıyan oda orkestrasını kurdu. Almanya'daki esir kampından kurtulunca orkestrasını yeniden düzenledi ve kendi adını taşıyan dörtlü toplulukla tekrar konserler verdi (1927-1952. [L]

HEWİTT (Peter Cooper), amerikalı fizikçi (New York 1861 - Neuilly-sur-Seine 1921). 1901'de, aydınlatmada ve alternatif akımların doğrultulmasında kullanılan civa buharlı lambayı icat etti. Aeronotik konusunda araştırmalar yayımladı. 1918'de bir helikopter yaptı. (L)

HEWLETT (Maurice Henry), ingiliz yazarı (Londra 1861 - Broad-Chalke 1923). Önce avukat, sonra hâkim oldu, daha sonra da Sular ve Ormanlar idaresinde çalıştı. *Forest Lovers* (Orman Âşıkları) [1898] ve *Richard Yea-and-Nay* (1900) adlı romanlarıyle tanındı. Sanat tarihiyle ilgili eserleri de vardır (*Earthwork out of Tuscany* [Toscana Dışında Çömlekçilik], 1895). [L]

HEXACORALLİA i. Selenterelerden mercan altsınıfı; altı veya altının katı sayıda dokunaçları ve bölmeleri olan hayvanları kapsar; bunların daima bütün veya dallı kalker iskeletleri vardır. (Daha çok madreporlar denilen bu grup, tropik denizlerde yaşar; çeşitli türleri kıyılara yakın mercan kayalıklarını veya deniz ortasındaki mercan adalarını [atoller] meydana getirir.) [L]

HEXACRİNUS i. Devonyende rastlanan fosil denizlâlesi. (*Hexacrinidae* familyasının örnek tipi.) [L]

HEXACTİNELLİDA i. Sünger altsınıfı; iskeleti, uzun, silisli dikenciklerden yapılmıştır; bu dikencikler, biri ortada ikisi bakışımlı olarak yanda bulunmak üzere birbirine dikey dizilidir. (Bu altsınıftaki süngerlerin çoğu, derin denizlerde yaşar ve son derece güzel dantelâları andırır.) *Eşanl.* TRİAXONİDA (L)

HEXANCHİDAE i. Zool. Bk. ALTIYARIKLIGİLLER.

HEXANCHUS GRİSEUS blş. i. Zool. Bk. ALTIYARIKLI BALIK.

HEXAS i. (lat. k.). Roma parası. As'ın bölümü, ons'un iki katı. (Bu para gümüş veya tunçtan basılırdı.) [L]

HEXASTEROPHORA çoğl. i. *Hexactinellida* süngerler takımı. (Bunlarda büyük iğnecikler birbirine kaynamıştır; başlıca cinsleri: *euplectella, asconema.*) [L]

HEY ünl. Seslenilen kimsenin dikkatini çekmek için kullanılır: *Yeni nöbetçi seslendi. -Hey, kimsin orada?* (M. Ş. Esendal). *Ben alîl bir adamım hey oğul!* (Orhan Kemal); —Şüphe, üzüntü, azarlama gibi duyguları anlatmak için: *Hey cahil çocuk, o oraya konur mu!* || *Hey gidi* (veya *hey gidi* [...] *hey*), çeşitli duyguları kuvvetlendirir: *Hey gidi şaşkınlar hey. Rolümü oynamak zamanı geldi* (H. R. Gürpınar). Geçmişe özlem belirtir: *Nesl-i hazır denilen şey pek acaip bir şey / Hoca rahmetliye bak, oğluna bak, hey gidi hey!* (M. Â. Ersoy). [M]

HEYÂKİL çoğl. i. (ar. *heykel*'den *heyâkil*). *Esk.* Heykeller: *Bütün heyâkil-i hilkatle hasbıhal ettim / Ljâle derdimi döktüm, cibali söylettim* (M. Â. Ersoy). || *Heyâkil-i kadîme,* eski heykeller. (M)

HEYAMOLA veya **HEYAMOL** ünl. (ital. *hey a mola,* hadi gayret). «Haydi çek, gayret» anlamında eskiden gemicilerin yelken açarken, kürek çekerken geyrete gelmek için söyledikleri söz: *Sen yalnız «kukulu»nun «Heyamolasını» bilirsin* (H. R. Gürpınar). — DEY. *Heyamola ile,* büyük güçlükle: *Heyamola ile sınıf geçmek.*

— Dil bil. *Heyamola* kelimesinin, denizcilerin havanın iyi olması için söyledikleri *«Eyyam ola»* sözünden geliđiği de ileri sürülür.

— Folk. Eski Ramazanlarda mahalle çocukları tarafından para toplamak amacıyle meydana getirilen dilenci alaylarının makamla tekrarladıkları söz. (M)

HEYÂT çoğl. i. (ar. *hey'et*'ten *hey'ât*). *Esk.* Heyetler. Bk. HEYET. (M)

HEYBE i. (ar. *hakibe* veya *ʿaybe*'den türk. *hegbe* > *heybe*). Omuzda taşınan veya binek hayvanının eğerine geçirilerek iki yana sarkıtılan meşin, kilim veya halıdan yapılmış iki yüzlü torba: *Heybe sırtında, «adâlet» dilenirken millet / Müsterih olmanın imkânı mı var, insaf et?* (M. Â. Ersoy). *Bunları heybesine yerleştirdikten sonra atını hazırladı* (Sabahattin Ali). [Bk. ANSİKL.] || Tek gözlü, torba biçiminde uzun sapı omuza geçirilerek taşınan öteberi koymağa yarayan bir çeşit çanta: *Kilim desenli güzel bir heybe almış*

— ANSİKL. *Heybe* daha çok köy ve kasabalarda çeşitli işlerde kullanılır. Bazı heybeler duvara takılır veya bir parmaklık kenarına, bir sandalye arkasına asılarak kullanılır. Her hangi bir yük (tahıl, kuru soğan, patates v.b.), giyecek eşyası (çamaşır, terlik, ayakkabı v.b.) veya yolculuklarda yiyecek şeyler (ekmek, börek, çörek v.b.) heybe ile taşınır. Ağızları uç uca gelmiş iki torba biçimindedir. Bu torbalar arasında düz kısım bazen ortadan kesik olur. Genellikle çocuklar bu kesikten başlarını geçirerek torbanın biri öne, öbürü arkaya gelmek üzere taşıdıkları yükü iki yöne bölerler. Heybeler kilim, cicim veya sili tekniği ile dokunur. Püsküller, saçaklar, at boncuklarıyle süslenir. Dokumada kullanılan motifler mahallî kilim, cicim motifleridir. Bir heybenin hangi bölge işi olduğu bu motiflerden çıkarılabilir. Köylerde evlenecek kızların çeyizleri için heybe dokumaları gelenektendir. Bazen halı tekniğiyle de heybe dokunduğu görülür. Tek torbalı heybelerin, içine yün veya kıtık doldurularak yastık gibi kullanıldığı da olur. Bugün köy evleri dekorasyonundan ilham alınarak döşenen evlerde heybe, gazetelik, mecmualık olarak kullanılır. Tek taraflı ve küçük boydakiler kadınlarca el torbası olarak gittikçe daha çok kullanılmaktadır. (M)

HEYBECİ i. (*heybe*'den *heybe-ci*). Heybe yapan veya satan kimse.

— Teşk. tar. *Heybeci ocağı,* Osmanlılarda heybe yapımıyle meşgul olan sanatkârların mensup oldukları ocağa verilen ad. (Bostancı ocağına bağlıydı.) [M]

HEYBELİADA, esk. **Halki,** İstanbul'daki Adalar* arasında büyüklük yönünden ikinci olanı; 2,35 km². Doğusundaki Büyükada'ya 1 250 m ve batısındaki Burgaz adasına 650 m, uzaklıkta. Güneyinde dairesel kıyılarıyle Çam limanı bulunur. Doğuda Değirmentepesi (130 m), batıda Manastır tepesi (94 m), ayrıca bunların ilkinden kuzeyde ayrılan üçüncü bir tepe daha vardır (Rum Rahipler okulu, 80 m). Adanın iskelesi doğu yüzündedir; buradaki yoğun yerleşme alanı birinci ve üçüncü tepeler arasında batıya (plaj) doğru uzanır. Deniz Harp okulu, lise.

— İdare bakımından İstanbul ilinin Adalar ilçesi içinde bucak. (Nüf. 7 039 [1965]; yazlığa gelenler hariç.) [M]

HEYBET i. (ar. *heybet*). İnsanda korku ile birlikte saygı uyandıran hal veya görünüş: *Zaten eteklerine yapışan bu derme çatma dekorun içinde o, artık eski heybetini kaybetmiş gibiydi* (Ş. S. Aydemir). || Ululuk, büyüklük, azamet: *Kendi elimle baktığım Süleyman, artık öbür dünyaya mensup olanların heybetini taşıyor* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Zira bütün heybetini, kahramanlığını o kopmayacak sandığı zincire borçlu idi* (R. H. Karay). *Eşanl.* MEHABET.

— Tasav. Büyüklük, ululuk ve yücelik karşısında duyulan ürperti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Tasav. Manevî mertebesi yüksek olan bir kimseden korkma, çekinme, alışkılık anlamına gelen «üns»ün kar-

şıtıdır. Kendini Tanrı yoluna adayan sofîlerin, Tanrı'nın, akıllara durgunluk veren görünüşleri karşısında içten gelen bir coşkunluğa kapılması da «heybet» deyimiyle anlatılır. İnsan, gönlünü bütün geçici varlıklardan arıtır, her şeyi Tanrı'da, her şeyde Tanrı'yı görme olgunluğuna erişirse «heybet» ve «üns» ortadan kalkar, Tanrı özünde gerçeğe ulaşır. Heybet ve üns'ten sonra «celâl» ve «cemâl» aşamaları vardır.

◆ **Heybetli** sıf. Görünüşü insanda korku ile birlikte saygı uyandıran: *Birdenbire babasının o korkunç gözleri, o heybetli çehresi dehşetle gözlerinin önüne geldi* (H. R. Gürpınar). *Bin mağra ağzı açmış, ulurken uzun uzun / Sezdim bir âşina gibi, heybetli hüznünü* (Yahya Kemal). [M]

HEYCÂ i. (ar. *heycâ*). *Esk.* Kavga, dövüş, savaş: *Heycâ-yi maişetteki feryad-ı mehibin / Dünyada biraz dindiği an varsa bu andır* (M. Â. Ersoy). *Aks-i âvâze-i heycâ gibi eyler izhar / Bir derin gulgule nazmında hurûş-ı efkâr* (Tevfik Fikret). || *Heycâ-zâr* (veya *heycâ-gâh*), savaş yeri. || *Meydân-ı heycâ*, savaş alanı. (M)

HEY - CIANG («Kara ırmak»), vietnam dilinde **Song-Bo**, Çin'de ve Kuzey Vietnam'da akarsu, Hung-ciang'ın («Kızıl nehir») kolu; yakl. 800 km. Yunan dağlarında Hung-ciang'ın kaynağı yakınından doğan Hey-ciang, Fonkin'e ulaşır, Leycou'dan geçer, Şo-Bo'da sefere elverişlidir. (L)

HEYDEN (Login Petroviç), hollanda asıllı rus amirali (La Haye 1772 - Reval 1850). 1795'te Hollanda'nın fransız orduları tarafından zaptı sırasında, bölge valisini ve oğullarını İngiltere'ye götürdü. 1810'da, rus çarının hizmetine girdi. 1817'de amiralliğe yükseldi. Rus filosuna kumanda ettiği sırada Yunanistan'ın bağımsızlık savaşına katılarak ingiliz - fransız filosuyle birleşti ve Navarin'de yatan osmanlı-mısır donanmasının yanmasına yardım etti (ekim 1827). [L]

HEYDER (Jan Van DER). Bk. VAN DER HEYDEN (Jan).

HEYDRICH (Reinhard), Alman Polis teşkilâtı görevlisi (Halle 1904-Prag 1942). 1932'de nazi partisine girdi, Himmler'in yardımcılığına tayin edildi. Münih siyasî polis şefi oldu (1933), haziran 1934 tasfiyesini yönetti. Daha sonra bütün alman polisinin şefi oldu (1934). 1940'ta işgal altındaki ülkelerin Gestapo genel komiserliğine getirildi. 1941'de Bohemya ve Moravya'da «Reich'ın naibi» sıfatıyle von Neurath'ın yerini aldı. İnsafsızlığı ve hoyratlığıyle halkın nefretini kazandı, çek yurtseverleri tarafından öldürüldü. (L)

HEYDUK (Adolf), çek şairi (Skuteç 1835 - Pisek 1923). Halk türkülerinden yararlanarak içtenlik dolu şiirler yazdı: *Basne* (Şiirler) [1859-1865]; *Nove Ciganska Melodie* (Yeni Çigan Melodileri) [1897]. (L)

HEYE (Jean DE). Bk. JEAN DE HAY.

HEYE (Wilhelm), alman generali (Fulda 1869 - öl. 1946). Birinci Dünya savaşında Württemberg dükünün kurmay başkanı ve general Groener'in yardımcısı idi, Seeckt'in yakın arkadaşı oldu. Seeckt tarafından 1920'de Alman genelkurmayını «Truppen Amt» adı altında yeniden teşkilâtlandırmakla görevlendirildi. 1926'da Hindenburg onu alman ordusunun başına getirdi. Heye'in yerini 1930'da Hammerstein aldı. (L)

HEYECAN i. (ar. *heyecān*). Duygularda meydana gelen coşma, şiddetlenme: *Kavuşurken böyleyiz: Heyecan yok, telâş yok / Ayrılırken de öyle... Gözlerimizde yaş yok* (F. N. Çamlıbel). *Heyecandan sarhoş gibiydim, demek yarın silâhlarımızı alacaktık* (Ş. S. Aydemir). [Bk. ANSİKL.] || *Heyecana gelmek*, coşmak, heyecanlanmak: *Çantamın kaybolmasından ancak işkembeci heyecana geldi* (Ömer Seyfeddin). || *Heyecana kapılmak*, telâşlanmak: *Bunun benim için fal olduğunu anlayarak heyecana kapılıyordum* (R. N. Güntekin).

— ANSİKL. Fizyol. ve Psikol. *Heyecan*, organizmadaki, içten veya dıştan gelme anî değişikliklerle birlikte ortaya çıkan hoş veya tatsız bir bilinç halidir. Dışardan veya içerden gelen değişiklik (msl. gürültü, ışık, dokunma, darbe, hatıra, görüntü, kavram v.b.) anî ve beklenmedikse, bazı nöronlarda sarsıntı uyandırabilir; bu sarsıntı nöronlardan yaşatkan sinir sistemine geçer. Yaşatkan sinir sistemi buna damarlarda genişleme ve büzülme, kalp atışının ve nefes almanın çabuklaşması veya durması, ağız kuruması, derinin diken diken olması, ağlama ve hıçkırık, çeşitli sindirim bozuklukları, kas titremesi gibi tepkilerle cevap verir. Bütün bu olaylar irade dışında olup biter, ama bunların bilincine varılır.

Bazı düşünürler heyecanı gerçeğe intibaksızlığın belirtisi sayar. Gerçekten de organizma beklenmedik bir şoka karşı, az veya çok hızla, uygun ve tam bir cevap verir.

Ancak sinir sistemi esasen bozuk, dengesiz olan kişilerde, zaten bir intibaksızlık vardır; bu yüzden heyecan tepkisi, şiddet ve süre bakımından, geçirilen şokun normal olarak gerektirdiği ölçüleri aşar. Nitekim bu kişilerde heyecan, heyecan doğuran sebeple orantılı değildir, çünkü beyin merkezlerinin kontrolu ya zayıflamış, veya yok olmuştur. Şu halde, bundan, heyecanın normal durumda, gerçek bir intibaksızlığın işareti olduğu sonucu çıkmaz. Tam tersine, heyecan, organizmanın hal ve şartlara uymak için çaba sarfettiğini gösterir. Heyecanın, genellikle geçici olması da bundandır. Heyecan öteden beri anî heyecan ve sürekli heyecan diye ikiye ayrılır; ikincisi, birinciye oranla daha az şiddetli, fakat daha süreklidir. Heyecanın mahiyetini ve kanunlarını açıklamağa çalışan başlıca nazariyeler zihinci nazariyelerle fizyolojik nazariyelerdir. Zihinci nazariyelere göre, heyecanın, doğrudan doğruya dayandığı temeller arasında, hiç değilse bazı hallerde algılama, görüntü, kavram ve hüküm gibi bazı zihnî olaylar vardır. Oysa fizyolojik nazariyelere göre, bir zihnî veya fikrî durum, hiç bir zaman, doğrudan doğruya bir heyecan meydana getiremez. Nitekim zihin durumu ile heyecan arasında, daima ve mutlaka, bazı bedensel tepkiler, bazı fizyolojik olaylar yer almalıdır. Fizyolojik nazariye taraftarlarının çoğu (msl. W. James, Lange, Th. Ribot, Sergi gibi psikologlar) çevre tezini ileri sürer. Bunlara göre, heyecanın doğurucu özü olan organik duyumlar, aslında, iç organlardan veya kaslardan gelen duyumlardır. Diğer bir kısmı ise (msl. Dr. Sollier) heyecanın, çevresel değil, merkezî olduğu tezini savunur. Buna göre, heyecan bir beyin senestezisi olayıdır.

Her heyecanda, ayrı dozlarda olmak üzere, bir yandan fizyolojik olgular, öte yandan da zihnî olgular (msl. tasavvurlar) bulunduğu dikkate alınırsa, yani her psikolojik durumda olduğu gibi, her heyecanda da birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan bir öznel yön ve bir de nesnel yön olduğu düşünülürse, heyecan hakkında ileri sürülen bu iki zıt görüş arasındaki aykırılık hafiflemiş olur. (LM)

HEYECANLANMAK dönşl. f. (*heyecan*'dan, *heyecan-lan-mak*). Büyük bir duygu coşkunluğuna kapılmak, heyecana gelmek: *Yusuf onunla karşı karşıya gelmiş kadar heyecanlandı* (Sabahattin Ali).

◆ **Heyecanlandırmak** geçl. f. Heyecan vermek, heyecanlanmasına yolaçmak: *İyice bildiğim şu ki bir denizcinin kadını o suretle anlayışı ve anlatışı Rabia'yı heyecanlandırmıştı* (R. H. Karay). *Fakat şehirde etrafımı saran hiç bir şey beni heyecanlandırmadı* (Ş. S. Aydemir).

◆ **Heyecanlanma** i. Heyecanlanmak eylemi, duygu coşkunluğu. (M)

HEYECANLI sıf. (*heyecan*'dan *heyecan-lı*). Çabuk heyecana kapılan (kimse): *Heyecanlı adamın onun indinde bir deliden farkı yoktur* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Heyecana veren, coşturan: *İşte o zaman iki taraf arasında heyecanlı bir uğraşmadır başladı* (R. N. Güntekin). || Heyecanla yapılan: *Heyecanlı hareketler.*

— Karakteroloji. Heymans ve Wiersma'nın karakterolojisinde, heyecanlılığın ağır bastığı bir mizacı belirtmek için kullanılan terim. (ML)

HEYECANLILIK i. (*heyecanlı*'dan *heyecan-lı-lık*). Karakteroloji. Heymans ve Wiersma karakterolojisinde, karakteri kuran çiftkutuplu üç özellikten biri. (Ötekiler yankı ve etkenliktir.) [Heyecanlılık, meselâ önemsiz olaylar karşısında, ya sevinçten uçmak veya hüngür hüngür ağlamak gibi bir davranışla belirir.]

— Psikiyatr. Kişinin durumundaki anî ve beklenmedik bir değişme karşısında beliren tepkisel duygunluk hali. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. Duygunluğun temelli bir yönü olan *heyecanlılık*, bir yandan, haz, hüzün, korku, hiddet gibi psişik olgular, öte yandan da, yüzün kızarması veya sararması, bağırıp çağırma, rastgele, düzensiz yapılmış jestler, hattâ düşme gibi bedensel tepkilerle kendini gösterir. Heyecanlılık halinin kaynağı dıştadır ve bu hal, duygunluk şoklarının etkisiyle meydana gelir. Bunlar, heyecanı, endişeden ayıran özelliklerdir. Kabataslak denebilir ki, heyecanlılık çetin ve tehlikeli bir durumun içinde bulunmaktan, endişe ise, bu durumu beklemekten doğar. (LM)

HEYECANSIZ sıf. (*heyecan*'dan *heyecan-sız*). Sakin, heyecana düşmeyen: *Göğsü çarpıyor ama yüreği heyecansız* (Y. Z. Ortaç). || Heyecana yolaçmayan. (M)

HEYELÂN i. (ar. *heyelān*). Jeol. Kaya veya toprağın bulunduğu yerden koparak aşağıya yuvarlanması, toprak kayması kayşa. Bk. *Toprak* KAYMA'sı. || *Heyelân etmek.* [Arazi için] Kaymak. (M)

Theodor HEUSS

HEYERDAHL (Thor), norveçli antropolog ve kâşif (Lanvik, Norveç 1914). Henüz Oslo üniversitesinde son sınıf öğrencisiyken zooloji çalışmaları yapmak üzere Güney Pasifik okyanusundaki Markiz adalarına gitti. Burada Polinezyalıların destanlarını, dillerini ve taş işleme yöntemlerini inceledi. Adalara ilk insanların İnkalar devrinden önce deniz yoluyle Peru'dan gelmiş olabileceği sonucuna vardı ve eski halkların göçlerinde deniz yolculuğunun önemli rol oynadığını ileri süren bir nazariye kurdu. 1947'de beş arkadaşı ile eskiden Güney Amerika yerlilerinin kullandıkları cinsten, belsem ağacından bir sal yaparak nazariyesinin doğruluğunu denemek üzere Peru kıyılarından yola çıktı. *Kon - Tiki* adı verilen sal 6 600 km aştıktan sonra Polinezya kıyılarındaki kayalıklara vardı. Heyerdahl'ın dünyaca ünlü kitabı *Kon - Tiki* bu yolculuğu anlatır. Heyerdahl daha sonra papirüsten yapılmış bir tekneyle (Ra I) Fas'tan yola çıkarak Güney Amerika'ya varmak istedi. Böylece eski devirlerde bu tür bir yolculuğun yapılıp yapılamıyacağını ortaya çıkaracaktı. Fakat teknesi bir süre sonra suya dayanamaz duruma gelince yolculuğunu yarıda kesmek zorunda kaldı. Fakat 1970'te Ra II adlı teknesiyle yolculuğu tamamladı. (L)

HEYET i. (ar. *hey'et*). Bir bütün meydana getiren kimselerin tümü, komite, delegasyon: *Şayet bizzat kendi arzu ederse işi bir heyete havale edecektir* (Vâ-Nû). *Tekrar odama döndüğümüz zaman heyetin reisi kendisine ikram ettiğim içkiyi kabul edeceği yerde doğruca telefona koştu* (A. H. Tanpınar). *Yeni.* Kurul. || —*Esk.* Şekil, görünüş: *Bahçenin heyeti pek güzel olmuş.* || Kıyafet: *Heyetine bakılırsa memur olmalı.* || Hal, durum, keyfiyet. || Astronomi: *İlm-i heyet.*

— *Esk. Hey'et-i asliye*, esas şekil. || *Hey'et-i âyân*, senato. || *Hey'et-i bahriye*, gök cisimlerine göre geminin bulunduğu yerin tayinini konu alan astronomi bölümü. || *Hey'et-i içtimaiye*, toplantı kurulu. Toplum, millet: *Gerçi, asıl olan millettir, hey'et-i içtimaiyedir* (Atatürk). || *Hey'et-i ihtiyariye*, ihti-

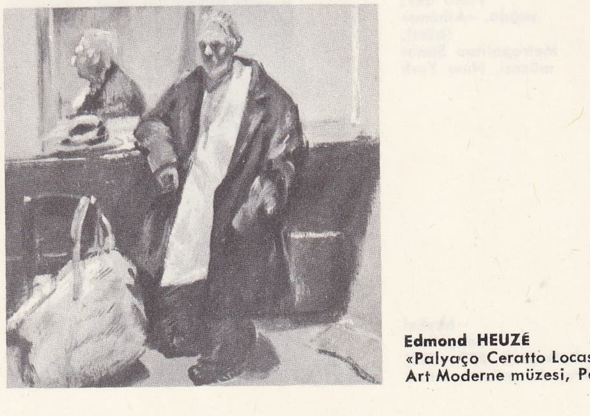

Edmond HEUZÉ
«Palyaço Ceratto Locasında»
Art Moderne müzesi, Paris

Foto. Keystone, Giraudon (LAROUSSE)

heykel

tam oyma
Ramses II **heykel**i
Turin müzesi

heykel: solda, «Eirene çocuk Pluto ile»; sağda, «Athena» (büst), Metropolitan Sanat müzesi, New York

heykel «Genç Kız» arkaik (M.Ö. 530 - 500) Akropolis müzesi, Atina

yarlar heyeti: *Mahalle hey'et-i ihtiyariyesinin intihap zamanı gelmişti* (H. E. Adıvar). ‖ *Hey'et-i mahsusa,* bir iş için özel olarak meydana getirilen kurul. ‖ *Hey'et-i mebusan,* mebuslar meclisi. ‖ (*Bir şeyin*) *Hey'et-i mecmuası,* tamamı, toplamı, bütünü: *Resul-i Ekrem ise asâkir-i İslâmiyeyi saf etti ve onları hey'et-i mecmuaları ile düşman üzerine yürüttü* (Cevdet Paşa). ‖ *Hey'et-i mecmua-yı milliye,* millî topluluk. ‖ *Hey'et-i umumiye,* genel kurul: *Buna bugün, yarın, yahut öbür gün herhalde heyeti umumiyede bir karar verelim* (Atatürk). ‖ *Hey'et-i vekile* (*vükelâ*), bakanlar kurulu. ‖ *Hey'et-i zâhire,* görülen şekil ve durum. ‖ *Heyet-i â-yan.* Bk. ÂYAN MECLİSİ.

— Tar. *Heyet-i temsiliye* («temsil heyeti»), Erzurum kongresi sırasında Şarkî Anadolu Müdafaa-yı Hukuk cemiyetinin tüzüğü gereğince seçilenlerden meydana gelen kurul.

◆ **Heyetiyle** zf. *Esk.* Hep birden, tamamıyle. ‖ Olduğu gibi, değiştirmeden.

◆ **Heyetşinas** bļş. i. *Esk.* Astronomi uzmanı. (M)

HEYHAT ünl. (ar. *heyhât*). *Esk.* «Yazık, çok yazık» anlamında üzüntü belirtmek için kullanılır: *Heyhat! Çok kısa bir avunma...* (N. Ataç). *Daha mektepte çocuktuk, bizi yıldırdı hayat / Oysa hiç korku nedir bilmeyecektik, heyhat* (M. Â. Ersoy). [M]

HEYHEY i. [Yalnız «*heyheyleri üstünde, heyheyler geçirmek, heyheyleri tutmak*» deyimlerinde geçer.] «Sinirlilik, asap bozukluğu» anlamında kullanılır. ‖ *Heyheyler geçirmek* (veya *heyheyleri tutmak*), çok fazla sinirlenmek. ‖ *Heyheyleri üstünde,* çok sinirlenmiş bir durumda. (M)

HEYHEY i. (fars. *heyhey*). *Esk.* Bir ziyafetin sonunda içilen içki dolu büyük kadeh. (M)

HEYKEL i. (ar. *heykel,* büyük ve yüksek yapı). Taş, tunç, kil ve alçı gibi maddelerden yontularak, kalıba dökülerek veya yoğurulup pişirilerek meydana getirilen sanat eseri: *İşte o vakit onun bir heykelini yaptırmak emeline düştü* (Ömer Seyfeddin). *Söylenmemiş sözlerin saat gibi işlediği yer / Bir heykel ki en güzel yerinden kesik* (F. H. Dağlarca). *Bir Atatürk heykeli.* ‖ *Mec.* Soğuk ve duygusuz kimse. ‖ *Esk.* Büyük ve yüksek yapı. ‖ Tapınak.

— DEY. *Heykel gibi,* hareketsiz, duygusuz: *Yalnız ben, alçıdan bir heykel gibi / Sonsuzluğu dinlemekten tad aldım* (F. N. Çamlıbel). Çok güzel (vücut).

— Esk. Mısır. *Blok heykel,* tanrısının önünde çömelerek derin düşüncelere dalmış bir mısırlıyı temsil eden heykel. (Heykelde adam, çenesi dizlerine dokunacak kadar yakın ve kolları dizlerinin üstünde kavuşturulmuş durumdadır. Sarındığı harmani vücudunun ayrıntılarını göstermediği için esere bir küp görünüşü verir. Orta imparatorlukta çıkmış olan bu heykel biçimi Yeni imparatorlukta ve sonraki dönemde de tutulmuştu.)

— Mim. *Heykel sütun,* bir sütuna yaslanmış heykel (ilk heykel sütunlar XII. yy.'ın ikinci yarısında Île-de-France kiliselerinin ana kapılarında görülmüştür: Saint-Denis, Chartres v.b.).

— Psikol. *Canlanan heykel benzetmesi.* Bk. DUYUMLAR ÜZERİNE İNCELEME. (ML)

HEYKEL (Muhammed Hüseyin), mısırlı yazar (?,1888-Kahire 1956). *Zeynep* (1914) adlı romanı ile köy hayatını işledi. *Es-Siyasa* adlı bir dergi yayımlayarak edebiyat alanında etkili oldu. Hz. Muhammed'in hayatını anlatan bir eser yazdı. (L)

HEYKELCİ i. (*heykel*'den *heykel-ci*). Heykel yapan kimse. (*Eşanl.* HEYKELTIRAŞ.) ‖ *Heykelci kalemi,* heykel taslağını çıkarmak için kullanılan tek veya çift uçlu yontma kalemi. (L)

HEYKELCİK i. (*heykel*'den *heykel-cik*). Pişmiş toprak, tunç v.b.'den yapılmış küçük boyda heykel.

— ANSİKL. *Heykelcik* eskiden Ortadoğu'da çok yaygın bir sanattı. Bu dönemde, heykeller, kilin çok kolayca elde edilebilen bir madde olması dolayısıyle daha çok kilden yapılıyordu. Bu bölgede yapılan kazılarda, işleyerek biçim verilmiş veya kalıpla elde edilmiş küçük boyda heykelcikler, hafif kabartmalı levhacıklar bulundu. Bunlar tapınaklarda adak olarak, şeytanlardan ve kötü ruhlardan korunma aracı olarak evlerde de ibadet aracı olarak kullanılmıştır. Ur'da bulunmuş olan ilk mezopotamya *heykelcik*'lerinin başları yılan, gövdeleri kadın biçimindedir. Bazıları da çocuk emziren bir kadını gösterir. Sus'takilerde yüz belli belirsizdir ve bazılarında ancak burun seçilebilir. Bazılarında da boya izlerine rastlanır. Gözler, saçlar ve ayrıntılarda yoğurma ve yarma tekniği kullanılmıştır. Kollar güdük, ayaklar bitişiktir. Bu tarza Suriye'de (Hama) ve İndüs vâdisinde de rastlandı. M. Ö. III. binyılda, en çok rastlanan, göğüslerini tutar durumda yapılmış bereketlilik sembolü çıplak kadındır. Ayrıca hayvan heykellerine de rastlandı. III. Ur sülâlesi ile I. Babil sülâlesi devirlerinde (M. Ö. III. binyıl sonu - M. Ö. II. binyıl arası), tanrıları, tapınma sahnelerini (müzisyenler ve adak taşıyanlar) veya günlük hayatı temsil eden levhacıklar çok yaygındı. İnsan veya hayvan heykelcikleri Avrupa ve Asya'da bulundu; bunlar sanat değeri taşımayan eşyalardan farklı değildi. Anadolu'da, M. Ö. III. binyıldan kalma mezarlarda (Alacahöyük), tunçtan ve altından yapılmış heykelcikler bulundu. Filistin'deki arkeolojik bölgelerde (Meggido, Gezer, Tel Beit Mirsim, Beth-Sham) toprağın çeşitli tabakalarından, Orta Bronz çağı ile Demir devrinin ikinci dönemi arasına ait (M.Ö. 1400 - 600 arası) birçok çıplak kadın heykelciği çıkarıldı.

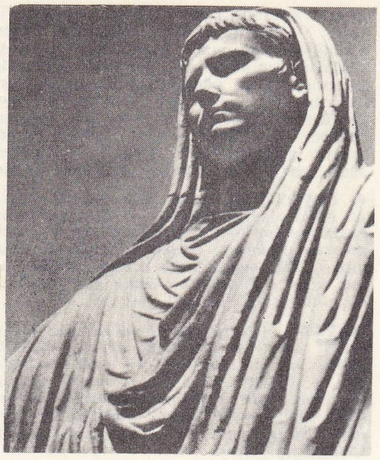

Augustus'un **heykel**inden detay, Villa Giulia, Roma

«Augustus'un Zırhı» **heykel**inden detay, Vatikan müzesi, Roma

Foto. Histoire de l'Humanité; Encyclopedia Americana

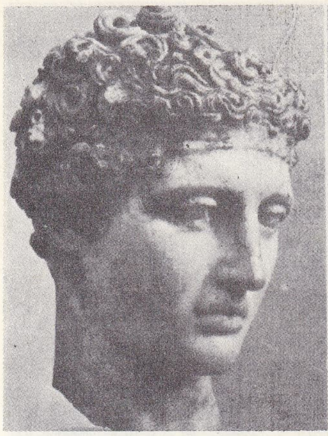

heykel: solda, «yunan başı»; sağda, «Augustus»
Metropolitan Sanat müzesi, New York

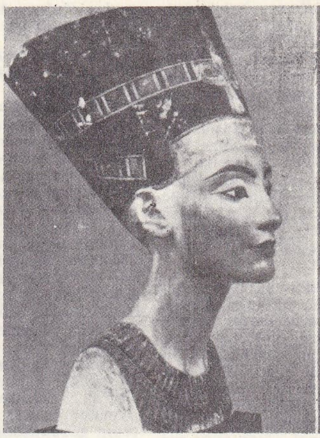
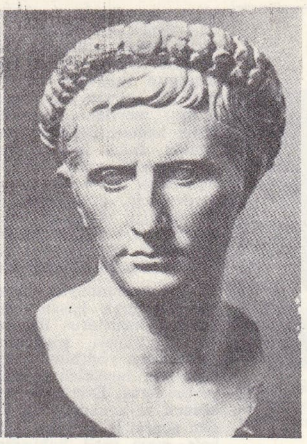

heykel: solda, «Kraliçe Nefertiti» (Mısır); sağda, «Romalı Başı»
Metropolitan Sanat müzesi, New York

Heykelcik sözü 1760'tan beri, pişmiş topraktan, fayans, porselen, fildişi ve tunçtan yapılmış bütün küçük heykelleri anlatmak için kullanılmaktadır. İlkçağ heykelcikleri içinde en çok beğenilenler Tanagra heykelcikleridir. Çağımızın heykelcikleri arasında en çok saksonya ve sevr heykelcikleri beğenilir.
— Süs. santl. Romalılar tunç mobilyaların dekorasyonuna heykelcikleri soktular. Ortaçağda, fransız mobilyalarında da heykelcilikler yer aldı. (L)

Efes'te bulunmuş ahşap **heykelcik**
(M. Ö. VI. yy.), Arkeoloji müzesi, İstanbul
(Die Kunst Anatolien adlı eserden)

HEYKELCİLİK i. (*heykelci*'den *heykelcilik*). Heykel yapma sanatı. (Teknik bakımından heykelcilik, yüzeyden büsbütün ayrılan *tam oyma* ve yüzeyle az veya çok bağlantısı kalan *alçak* veya *yüksek kabartma* diye ikiye ayrılır; konu bakımından ise, *süsleme heykelciliği* ile *anıtsal heykelcilik* diye bir ayırım yapılır.)

— ANSİKL. *Tarih.* Taş, ağaç, pişmiş toprak, fildişi ve tunç gibi malzemeyle yapılan *heygelcilik*, sanatların en eskisi ve en evrenselidir. Heykel, dinî amaçlarla, bir de anıt kurma veya süsleme amacıyle yapıldı. Din dışı heykeller veya sadece estetik amaçlar güden heykeller Helenistik devirde Yunanistan'da yapılmağa başlandı ve zamanla gelişerek heykelcilikte en yaygın tür oldu. Tarihöncesinde, Orinyasyen devirde (M. Ö. 30000 yılları) insanlar, kabartmalarda, büyük kalçalı kadın tasvirleri yaptılar. Magdeleniyen devirde pek ince bir gerçekçilikle, boynuz ve fildişinden, hayvan figürleri yarattıldı. Ama asıl heykelcilik M. Ö. IV. binyıldan sonra ortadoğu krallıklarında başladı. Bu gelişim önce Mısır'da ortaya çıktı. Heykelcilik, Mısır'da, daha Eski imparatorluk döneminde (M. Ö. 2500) eşsiz bir yetkinliğe ulaşmıştı, bu üstünlük binlerce yıl sürdü. Bunun yanı sıra, Mezopotamya'da yani Sümerlerde (M. Ö. III. binyıl), daha sonraları da Asur'da (M. Ö. I. binyılın ilk yarısı) heykelcilik gelişti. Bu ülkelere komşu olan halklar da, yani İranlılar ve Hititler de bu alanda önemli eserler verdiler. İranlıların tunç (Luristan) ve altın eserleri özellikle anılmağa değer.
Çin'de, önce tunç (Çang devri M.Ö. II. binyıl), sonra da taş ve ağaç heykeller yapıldı (Vey ve Sung devirleri, M. S. I. binyıl). Daha geç başlayan japon heykelciliğinde önceleri dinî (Nara devri), sonraları din dışı eserler yaratıldı (maskeler ve fildişi heykeller).
Hindistan'da heykelcilik M. Ö. II. binyılda (Mohenjo - Daro) başladı, daha sonra Yunanistan'ın etkisinde gelişti (Gandhara sanatı), Gupta üslûbuyle doruğuna ulaştı (M. S. V. - VIII. yy.) etkisini komşu bölgelerde, yani Seylan ve Cava'da ve özellikle Khmer krallığında (Angkor) duyurdu.
İlkçağ Avrupası'nda, önce Girit'te sonra Yunanistan'da, önce arkaik (M. Ö. VI. yy.), sonra klasik heykelcilik gelişti. Bu heykelciliğin özelliği, insan vücudunun en yetkin biçimde araştırılmasıydı. Bu dönemin ilk heykelcilerine (Pheidias, Praksiteles, Polykleitos) ait eserler günümüze ulaşmadı. İtalya'da Etrüskler pişmiş topraktan heykeller yapmakta ustaydılar. Yunanistan'ın etkisinde gelişen roma heykelciliği büstlerle ve anıt heykelleriyle dikkati çeker.

Avrupa'da heykelcilik Ortaçağda dinî, daha sonra mitolojik, Rönesans ile birlikte de din dışı eserler verdi. En sürekli olduğu yer ise Fransa idi ve roman dönemi ile gotik döneminden başlayarak (taş, ağaç, fildişi) XIX. yy.a kadar sürdü. XIX. yy.da, Rude, (Carpeaux ve Rodin ile belirli bir üstünlük kazandı, bu üstünlüğünü XX. yy.da Maillol, Despiau, Bourdelle, Gimond ve Belmondo ile sürdürdü.
Ortaçağda heykelcilik alanında daha geri olan İtalya (Antelami, Giovanni, Pisano), Rönesans döneminde (Donatello, Michelangelo) ve XVII. yy.da (Bernini) güçlü kişiler yetiştirdi. İspanya, Katalonya'nın güçlü roman heykelciliğinden sonra ağaçtan yapılmış çokrenkli heykellerde derinleşti. Almanya ile Hollanda heykelciliği, daha çok XV. ve XVI. yy.larda ilgi çekici eserler verdi (Sluter, Vischer).
Amerika'da, özellikle Meksika'da, İspanyolların gelişinden önce, kendine özgü ve güçlü bir heykelcilik gelişti (Kristof Kolomb öncesi amerika sanatları, maya ve aztek eserleri).
Heykelcilik Afrika ve Okyanusya'nın ilkel halklarında da vardı. Bu halkların yaptığı heykeller daha çok ağaçtandır ve çok eski bir geçmişe dayanmaz. Bu eserler, anlatım bakımından ve süsleme alanındaki nitelikleri dolayısıyle çağdaş sanatçılar tarafından çok tutulmaktadır.
Estetik alanındaki devrimlerden etkilenen XX. yy. heykelciliği çeşitliliğiyle, gelenekten kopmanın kaygı ve tedirginliğini dışa vuran malzeme (maden) ve biçim araştırmalarıyle dikkati çeker.

● *Teknik.* Bir heykelin taslağını yapmak için kil, balmumu veya plastilin kullanılır. Bazı heykelciler, su katılmış ve hamur kıvamına getirilmiş alçı kullanırlar. Ancak alçı çabuk donan bir madde olduğu için, alçı hamurunu sık sık yenilemek gerekir. Çoğunlukla kil kullanan çağdaş sanatçıların tersine, eskiler balmumu kullanırlardı. Phe-

«İsa'nın Doğuşu»
beş figürlü kompozisyon, pişmiş toprak boyalı **heykeller,**
Antonio Rosselino'nun (1427-1479) eseri, Metropolitan Sanat müzesi, New York

Foto. Encyclopedia Americana ; Encyclopedia Britannica ; MEYDAN

Augustin Pajou
Adélaïde Guiard'ın pasteli
Louvre müzesi, Paris

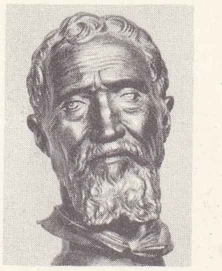
Michelangelo
kendi eseri
Louvre müzesi, Parsi

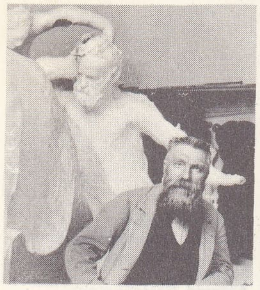
Auguste Rodin

Charles Despiau

idias zamanında heykelcilere «balmumundan örnek çıkaranlar» denirdi. Sanatçı, eserini çeşitli açılardan inceleyebilmek için, heykelci sehpası denen bir araç kullanır. Bu sehpanın tablasına bir demir çubuk tutturur, bu çubuğa da, yapacağı heykelin çatmasını meydana getirecek şekilde madenî teller bağlar. Başlıca işleme âleti taslak kalemidir, fakat işin büyük bir kısmını başparmağıyle yaptığı da olur. Heykelci, çalışmasına ara verdiği zaman, kil kuruyarak sertleşeceği, dolayısıyle de biçimlendirilmeğe elverişli olmaktan çıkacağı için, taslağı ıslak bezlere sarmak gerekir. Plastilin'in kil'e üstünlüğü, kurumaması ve böyle bir tedbire ihtiyaç göstermemesindedir.

Taslağı tamamlayan sanatçı bundan sonra bir kalıpçıya başvurarak eserinin alçıdan kalıbını hazırlatır. Bu kalıp, heykelin tunçta dökülmesi, pişirilmesi, veya taş veya mermerden yontulması için gereklidir. Döküm için heykelci, genellikle bir dökümcüye başvurur. Dökümde son düzeltmeleri dökümcü veya sanatçının kendisi yapar. Bundan sonra, iş, az çok ısıtılmış asitlerle heykele, mavi, yeşil, kahverengi, siyah veya yaldızlı bir pas vermeğe kalır. Eski Yunan, özellikle de Aigina ile Delos, tunç alaşımlarında büyük bir ustalığa varmıştı.

Pişmiş topraktan heykeller için, taslaktan çıkarılan kalıba toprak basılır, toprak iyice kuruyunca da özel fırınlarda pişirilir. Sonra da kızıl veya sarı aşı boyasıyle süt karıştırılır ve bir fırça ile pişmiş heykele sürülür.

Sert, yarı sert veya yumuşak taş heykelciliğinde, en eski metot, geçen yüzyıl terkedilen, fakat son zamanlarda tekrar rağbet bulan doğrudan doğruya yontma metodudur. Helenistik devirde Yunanlıların bulduğu bir başka metot da maketle çalışmadır. Bu iş için, uzman bir zanaatçıya başvurulur. Bu zanaatçı, büst veya heykelcik gibi küçük boydaki işlerde özel bir âletle, büyük boy heykellerde ise üç ayaklı pergelle maketi belli bir oranda büyütür ve heykelin yapılacağı malzemeye maketteki hacimleri aktarır. Heykel böylece kaba taslak olarak ortaya çıkınca, heykelci kendi özel kalemleriyle bu taslak üzerinde çalışmağa başlar. Kullandığı başlıca araçlar yontma kalemi, büyük çekiç, törpü v.b.dir.

XX. yy.da, ağaç heykelciliğinin yanı sıra, maden (bakır, demir, alüminyum) heykelciliği de büyük bir gelişme gösterdi.

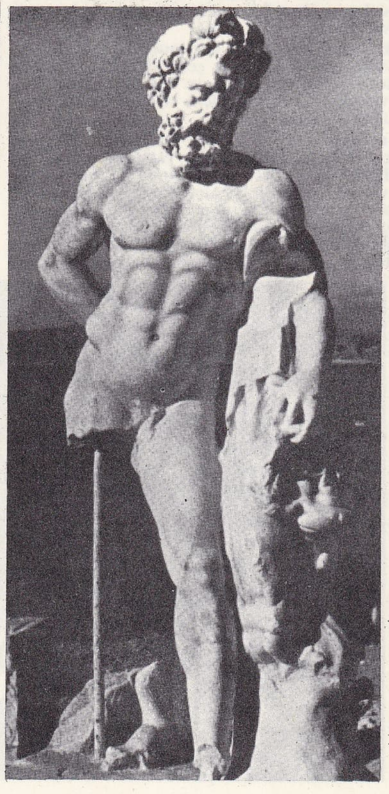
mermer Herakles
heykeli
(Side II. yy.)
[Anatolien II adlı
eserden]

● *Eski Türklerde ve Türkiye'de.* Eski çağlarda, Orta Asya'da yaşayan Türkler, ölülerin yanına veya mezarının üzerine birtakım heykeller dikerlerdi. Son zamanlarda yapılan kazılar sonucu Göktürk, Uygur ve onlardan daha önce yaşamış Topa Türklerinden kalma, mezar odalarında ölülerle ilgili küçük heykeller, idoller ortaya çıkarıldı. Bu ilkel heykeller, çevrenin iklim durumuna göre, sert taştan yapılırdı. Anadolu'da rastlanan sayısız heykel, kabartma ve anıtların kaynağı daha çok Eski Anadolu kültür varlıklarıdır. İslâmlıktan sonra, günah sayılan heykel çalışmaları önlendi. Heykelcilik yeteneği hayvan ve bitki figürlerini üslûplaştırarak soyut, süsleyici biçimlere yöneldi. Selçuklu Türklerinde tabiî biçimde insan heykellerine, taş üzerine insan ve hayvan kabartmalarına rastlanır. Selçuk mimarî anıtlarındaki kabartmalı ve oymalı süsleme, Kur'an rahleleri, kapılar, yazıtlardaki oymalar heykel dışında kalan sanat ihtiyacının görünüşüdür. Osmanlı Türklerinde bunun yerini minyatürler, çiniler, süsüleme sanat eşyaları ve özellikle alçak kabartma mezar taşları yapımı aldı.

Türkiye'de heykelciliğin sanat haline gelmesi 1882'de Osman Hamdi Beyin kurduğu «Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi»nin açılışıyle başladı. Heykelciliğin gelişmesini teşvik için Abdülaziz kendi heykelini yaptırdı. Padişahı at üzerinde gösteren ve önceleri Beylerbeyi sarayında bulunan bu heykel sonradan Topkapı Sarayı müzesine taşındı. Sanayi-i Nefise mektebinin ilk heykel hocası Roma'da heykelcilik öğrenimi yapan Oskan Efendidir (1885-1914). Bu bölüme ilk öğrenci yazılan İhsan Bey, Oskan Efendinin ölümü üzerine onun yerine geçerek bir heykelci neslinin yetişmesine öncülük etti.

Sanayi-i Nefise'de heykel öğretimi başlangıçta eski klasik yolda ve gerçekçi idi. İlk türk heykelcileri sayılan İhsan Bey (1882-1944) ile Mahir Tomruk (1884-1943) klasik sanata bağlı natüralist tarzda yaptıkları büstlerde biçim, hacim ve bütünlük uyumuna önem verdiler. Nijad Sirel (1897-1959) tabiata bağlı kalmakla birlikte ayrıntılardan kaçınan, heykelin madde özelliğini belirten sade ve kütlesel biçimler ortaya koydu Birçok büstle birlikte Bursa, İzmir, Çanakkale'deki Atatürk anıtlarını yaptı. Râtip Aşir (1897-1958) çağdaş batı heykelciliğini yakından izledi, Menemen'deki Kubilây anıtını yaptı. Kenan Yontuç natüralist tarzda büstler; Ali Hadi Bara büstler, Adana, Kurtuluş ve Harbiye'deki Atatürk anıtlarını, Beşiktaş Barbaros anıtını (Zühtü Müridoğlu ile) yaptılar. Zühtü Müridoğlu'nun eserlerinde sadelik, ahenk ve bütünlük vardır. İlk yıllar mısır heykelciliğindeki kütle etkisine eğilim duydu, sonradan yunan ve gotik heykelciliğine yöneldi. Anıt - kabir kabartmalarında kişiliğini belitti, Beşiktaş Barbaros anıtını yaptı (Ali Hadi Bara ile). Nusret Suman, Tokat, Muğla, Artvin, Mustafakemalpaşa'da Atatürk anıtları ve büstler yaptı, bir anıt heykelcisi olarak tanındı. Yavuz Görey ise birçok büst ve anıt yaptı. Hüseyin Anka ile Sabiha Bengütaş'ın heykel çalışmaları da anılmağa değer. Sanayi-i Nefise'nin Güzel Sanatlar akademisine dönüşmesi, Avrupa'ya öğrenime giden heykelcilerimizin ve bu alandaki batı yayınlarının etkisiyle heykelciliğimizde modernleşme hareketi başladı. 1933'te Türkiye'ye gelerek 1951 yılına kadar akademide heykelcilik öğretmenliği yapan alman heykeltıraşı Rudolf Belling de, Türkiye'de modern heykelciliğin gelişmesi yolunda birçok öğrenci yetiştirdi. Şadi Çalık, Hüseyin Gezer, İlhan Koman, Kuzgun Acar gibi sanatçıların modern biçim araştırmaları ve soyut çalışmalarıyle yurdumuzda heykelcilik çağdaş anlatım tarzında ilerledi.

— Mobl. *Ağaç heykelciliğinde,* seri halinde döşeme eşyası veya biblo yapılacağı zaman, makineden yararlanılır. Bu işlerde kullanılan oyma makineleri büyük bir hızla dönen bir gövdeye takılmış bir çeşit frezeden meydana gelir. Örneği çıkarılacak modele bir çubuk değer; bu çubuğun ucu, frezelerin ucuyle aynı biçimdedir, fakat yontucu dişleri yoktur; işçi, çubuğu modelin bütün noktalarında dolaştırır ve çubukla frezeler arasındaki bağlantılar sayesinde, freze, modeldeki bütün girinti ve çıkıntıları tahtaya işler. (→ Bibliyo.) [LM]

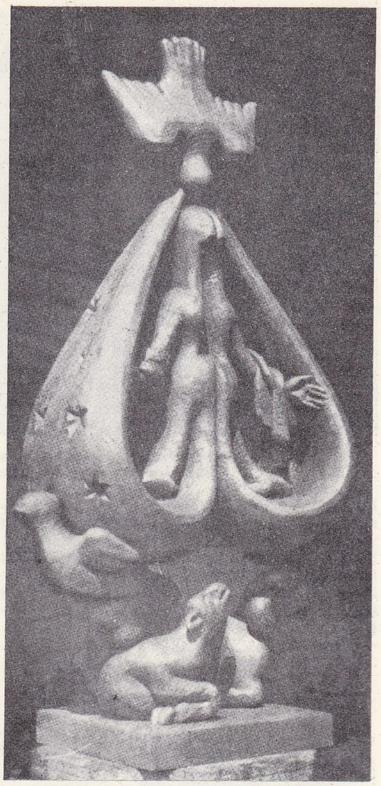
heykelcilik: «Assy Meryem'i», Jacques Lipchitz'in eseri (1948-1954); Assy kilisesi

HEYKELTIRAŞ blş. i. (ar. *heykel* ve fars. *tırâş*, yontan'dan *heykel-tırâş*). Heykel yapan sanatkâr: *Mahir bir ressam, muktedir bir heykeltıraş, şayan-ı dikkat bir muharrirdir* (Cenab Şahabeddin). [M]

HEYKELTIRAŞLIK blş. i. (*heykeltıraş*'tan *heykeltıraş-lık*). Heykel yapma sanatı. Bk. HEYKELCİLİK. (M)

HEY-LUNG-KİANG, Kuzeydoğu Çin'de il. S.S.C.B.'den Amur ırmağı ile ayrılır; 463 000 km²; 14 860 000 nüf. Merkezi, *Pin-Kiang* (esk. *Harbin*). İki bölgeye ayrılır: batıda verimli kara topraklarla örtülü, ama sert iklimli ova; demiryollarının döşenmesi sayesinde gelişen tarım (hint darısı, ilkbahar buğdayı, şeker pancarı, özellikle soya fasulyesi), kışların uzunluğu yüzünden tam bir verim sağlamaz; Harbin ve Lung-Şiang, o-

«Havva'nın Yaratılışı», Jacopo Della Quercia'nın (1374 - 1438) eseri; San Petronio kilisesi kapısında, Bologna

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; MEYDAN

vanın başlıca şehirleridir. Doğuda, ormanlık Küçük Hsing-an kütlesi (1 200 - 1 500 m); Çin'in en zengin kereste kaynakları buradadır: üretim ormana kadar giren demiryoluyle sevkedilir; kütlede kürk hayvanları avcılığı yapılır, birçok yataktan altın ve kömür çıkarılır. (L)

HEYM ve **HEYEMÂN** i. (ar. *heym* ve *heyemân*). *Esk.* Âşık olma, sevdalanma. ‖ Şaşkınlık. (M)

HEYM (Georg), alman şairi (Hirschberg, Silezya 1887 - Berlin 1912). İlk anlatımcılığın öncüleri arasında yer alır. Gerçekçi unsurlarda aşırılık, şeytanlık ve sabit fikirler, güçlü bir dille yazılmış olan şiir derlemesi *Der ewie Tag*'ın (Ebedî Gün) [1911] başlıca özelliğidir. İkinci derlemesi *Umbrae Vitae* (Hayat Gölgeleri) [1912], şairin ölümünden sonra dostları tarafından yayımlandı. (L)

HEYMANS (Cornelius), belçikalı farmakolog (Gand 1892). Farmakodinamik enstitüsünü kuran J. F. Heymans'ın oğludur. Babasının yerine geçti, solunum ve dolaşım fonksiyonlarının metabolizmasını inceledi. Başlıca eserleri: *Le Sinus Carotidien et les Autres Zones Vasosensioles Réflexogènes* (Şahdamarı Sinüsü ve Damar Etkileyici, Refleks Doğurucu Diğer Bölgeler) [1929]; *Le Sinus Carotidien et la Zone Homologue Cardio - Aortique* (Şahdamarı Sinüsü ve Buna Denk Yürek - Aort Bölgesi) [1933]; *La Sensibilité Réflexogène des Vaisseaux aux Excitants Chimiques* (Kimyasal Uyarıcılara Karşı Damarların Refleks Doğurucu Duyarlığı) [1934]. (L)

HEYMANS (Gerardus), hollandalı filozof ve psikolog (Ferwerd, Friesland 1857 - Groningen 1930). Groningen üniversitesi felsefe ve psikoloji profesörü (1890-1927). Değerli bir psikolog olan Heymans özellikle istatistik yöntemleriyle uğraştı. Ama, asıl ününü, daha sonraları Fransız R. Le Senne tarafından ele alınan etkinlik, heyecan ve duygulanmaya dayanan bir karakterolojiyi ortaya koymasına borçludur. (L)

HEYN (veya **HEİN**) [Pieter PİETERSZOON, Piet — denir], hollandalı amiral (Delfshawen 1577 - Dungeness açıklarında 1629). Hindistan kumpanyasında çalıştı, Küba yakınlarındaki Matanzas'ta zengin bir ispanyol filosunu kaçırdı (1628). Hollanda büyük amiralliğine yükseltildikten sonra bir deniz savaşında öldü. (L)

HEYNE (Moriz), alman profesörü ve filoloğu (Weissenfels, Prusya 1837-Göttingen 1906). Halle, sonra da Göttingen (1883) üniversitesinde profesör oldu; eski sakson metinlerinin bilimsel baskılarını yaptı. Eserleri: germen lehçeleri ve Ortaçağ alman hayatı üstüne bilim kitapları ve *Deutsches*

«Cennet Kapıları», Lorenzo Ghibertini'nin (1378 - 1455) eseri; bronz kabartma panolar ve **heykelcikler**, San Giovanni kilisesi; Floransa

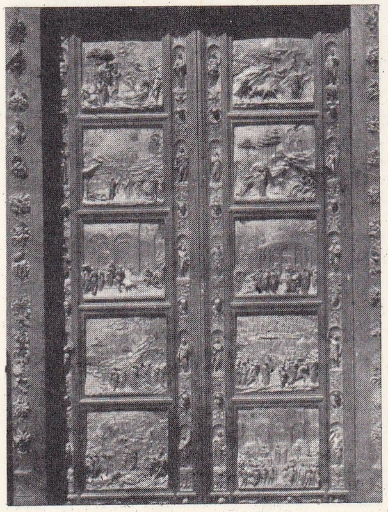

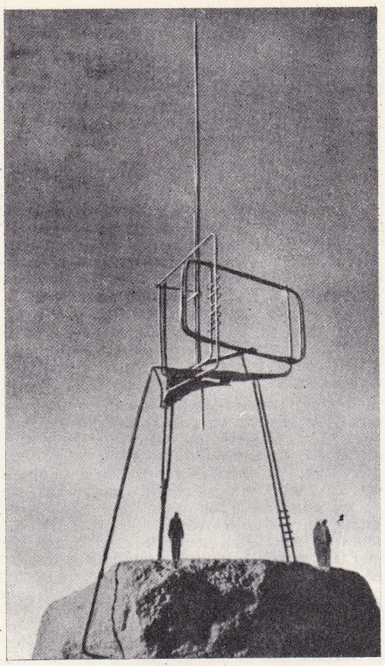

heykelcilik: «Meçhul Siyasî Esir» (1952), Reg Butler'in eseri; baş kaideli bronz tel, Tate galerisi, Londra

Wörterbuch (Almanca Lûgat) [1905-1906]. (L)

HEYROVSKY (Jaroslav), çek kimyacısı (Prag 1890-ay.y. 1967). Öğrenimini Prag'da yaptı, sonra Londra üniversitesinde W. Ramsay'in derslerini izledi; 1926'da Prag üniversitesine profesör oldu ve Fizikokimya enstitüsü müdürlüğünü yaptı. Elektroliz sırasında katotta biriken çökeltileri inceleyerek, 1922'de, polarografi* adı verilen yeni bir elektrokimyasal analiz yöntemi buldu. (Nobel Kimya ödülü, 1959.) [L]

HEYSE (Paul VON), alman yazarı (Berlin 1830 - Münih 1914). Münih edebiyat çevrelerinde önemli bir rol oynadı. Hikâyeleriyle tanındı. *Arrabbiata* (1854) en güçlü eseri sayılır. Ayrıca *Novellen vom Garda See* (Garda Gölünden Hikâyeler) [1902], *Romane und Novellen* (Roman ve Hikâyeler) [1902-1912], *Kinder der Welt* (Dünyanın Çocukları) [1873] ve *Im Paradiese* (Cennette) [1875] adlı roman ve hikâye kitaplarını yayımladı. Şiirleri ve oyunları başarısızdır. Heyse, daha çok, usta bir tercümeci ve akıllı bir tenkitçi olarak tanınır. (L)

HEYTİNG (Arend), hollandalı mantıkçı (Amsterdam 1898). Sezgici* bir mantık tasarladı. Çeşitli dillerde yazdığı eserlerin başlıcaları: *Mathematisch Grundlagenforschung* (Matematik Temellerinin Araştırması) [1934], *Les Fondements des Mathématiques* (Matematiğin Temelleri) [1955] ve *İntuitionism, an İntroduction*'dır. (Sezgiciliğe Giriş [1956]). [L]

HEYULÂ i. (yun. *hyle,* madde'den ar. *heyûlâ*). Korkunç hayal: *Rabia'nın içine gömmek istediği heyulâ: Anaları üç aylık çatık kaşlı oğlanlarından ayıran, kör, sağır, dişsiz zulüm heyulâsı* (H. E. Adıvar). *Neş'e ve Server de gecenin keder libasına benzer karanlıkları arasında o matem heyulâsiyle beraber kayboldular* (A. H. Müftüoğlu). ‖ — *Esk.* Madde. ‖ Eşyanın gerçek olan kısmı. ‖ Önemsiz şey.

— DEY. *Heyulâ gibi,* çok iri yarı.

— Fels. Dünyanın meydana gelmesinden önce evrenin, içinde bulunduğu karışık durum, kaos. Bütün varlığın aslı olarak düşünülen madde.

— Tasav. Bütün tabiat.

◆ **Heyulâî** ve **heyulânî** sıf. *Esk.* Maddeye ait, maddî. ‖ Hayal gibi.

◆ **Heyulâniyun** çoğl. i. Fels. *Esk.* Materyalistler, maddeciler.

◆ **Heyulâzar** i. *Esk.* Hayal âlemi. ‖ İlk madde âlemi. (M)

HEYWARD (Du Bose), amerikalı şair, romancı ve oyun yazarı (Charleston, South Carolina 1885 - Tryon, North Carolina 1940), koloni devrinin ünlü vatanseverlerinden Thomas Heyward Jr.'un torunu. İlk denemeleri şiir türündedir. Bunların arasında Hervey Allen ile yazdığı *Carolina Chansons* (Carolina Şarkıları) [1922] ve tek başına yazdığı *Skylines and Horizons* (Siluetler ve Ufuklar) [1924] sayılabilir. İlk romanı *Porgy,* Charleston kıyılarında yaşayan zencilerin hayatını anlatır. Büyük bir başarı kazanan bu romanı karısı Dorothy ile birlikte oyunlaştırarak 1927'de oynattı. Daha sonra bu oyun George Gershwin tarafından *Porgy ile Bess* (1935) adıyle opera olarak bestelendi. Librettosunu Heyward ile İra Gershwin'in hazırladığı bu opera amerikan klasikleri arasında yer aldı. Heyward'ın diğer ünlü romanı *Mamba's Daughters*'dır (Mamba'nın Kızları) [1929]. Bu eser de yine Heyward'lar tarafından oyunlaştırıldı. (L)

HEYWOOD, Büyük Britanya'da (Lancashire) şehir, Manchester'in kuzeyinde; 24 000 nüf. Dokuma (pamuklu) ve kimya sanayii. Makine yapımı. (L)

HEYWOOD (John), ingiliz tiyatro yazarı (Hertfordshire'de 1497'ye doğr.-belki Malines'de 1580'e doğr.). Thomas More'un dostuydu. Eserleri: ortaçağ komedi geleneğine göre yazılmış diyaloglardan meydana gelen *İnterludes* (Ara Oyunları) [1533], katolikler lehine yazılmış alegorik bir şiir olan *The Spider and the Flie* (Örümcek ve Sinek) [1556] ve birçok hicivli şiir. (L)

HEYWOOD (Thomas), ingiliz tiyatro yazarı (Lincolnshire'da 1570'e doğr.-Clerkenwell, Londra 1641). Hayatı üzerine pek az bilgi vardır. Tiyatro oyuncusu olarak çalıştı, tek başına veya ortaklaşa, yalnız yirmi üç tanesi bilinen iki yüz yirmi oyun yazdı. Önemli komedileri: *The Four Prenstises of London* (Dört Londralı Acemi) [1592]; *A Woman Kilde with Kindnesse* (Tatlılıkla Öldürülen bir Kadın) [1603]; *The English Traveller* (İngiliz Gezgini) [1633]. Tarihî dramları da vardır: *Edward IV* (1600); *The Rape of Lucrece* (Lucretia'nın Kaçırılması) [1608]. Tiyatro adamı olarak Heywood canlı bir oyun kurmayı bilir; zengin ve esnek üslûbuyle, Elizabeth çağı tiyatrosunun en değerli yazarlarından biri sayılır. (L)

HEYZA i. (ar. *heyża*). *Esk.* Şiddetli kusma. ‖ Kolera hastalığı. (M)

HEYZUM ve **HİZE** i. (fars. *heyzum* ve *hize*). *Esk.* Kuru odun. (M)

HEZAN. Bk. KAYACIK.

HEZANLIDAĞ, Yukarı Fırat bölümünde dağ; 2 266 m. Gürün'ün güneyinde, bu kasaba ile Elbistan arasında. Tohma suyu (Fırat) ile Ceyhan arasındaki su bölümü çizgisi üstünde yer alır. Meşe ve ardıç çalılıkları. (M)

HEZÂR sıf. (fars. *hezâr*). *Esk.* Bin: *Hezâr şekle girer her nefeste halk-ı cihan / kabul olunsa eğer her duası insanın* (Ziya Paşa). ‖ Pek çok. ‖ *Hezâr-âşina,* tanıdıkları çok

büyük rahip Ptah İjirt blok **heykel**
Louvre müzesi, Paris

heykelcik
tanrıça, pişirilmiş toprak yeni babil sanatı
Louvre müzesi, Paris

bisküvi **heykelcikler** (XVIII. yy.)
Véneris müzesi, Senlis (Fransa)

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Encyclopedia Britannica

Toprakkale'de bulunmuş Urartu devrine ait bronz heykel (M. Ö. VII. yy.) Berlin müzesi

«HEZEKİEL'e Kutsal Hayalin Görünmesi» Raffaello'nun eseri Pitti sarayı, Floransa

olan: *Usanmış o da bî-vefâ dostıan / Benim tek hezâr-âşina dostıan* (İzzet Molla). || *Hezâr-bâr*, bin kere. || *Hezâr-fen*, elinden iş gelen, her işten anlayan. || *Hezâr-mîh*, her tarafı yamalı derviş hırkası. Yıldızlı gökyüzü. || *Hezâr-pâ*, kırkayak. || *Hezâr-pâre*, bin parça. || *Hezâr-reng*, renk renk. || *Hezâr-tâbe*, güneş. (M)

HEZÂR i. (fars. *hezâr*). *Esk.* Bülbül: *Görmeden âsar-ı nisanın bahar elden gider / Güller âhir râm olur amma hezâr elden gider* (Ziya Paşa). *Gül hazin, sünbül perişan... Bağzarın şevki yok / Derdnak olmuş hezâr-ı nağmekârın şevki yok* (Recaizade Ekrem). || *Hezâr-âvâz* (*hezâr-âvâz* ve *hezâr destân*), bülbül.

◆ **Hezârân** çoğl. i. *Esk.* Bülbüller. (M)

HEZÂRE, Afganistan'da kavim, Helmud ve Tarnak vâdilerinin kuzey ve batı bölgelerinde oturanlar. Şiî mezhebine bağlıdırlar ve Farsça konuşurlar. Türk-moğol soyundan geldikleri söylenir. Bölgenin ilk yerlileri Gurîler ile karıştılar ve fars dilini onlardan öğrendiler. Tarımla uğraşırlar. (M)

HEZÂRE, Pencap'ın kuzeyinde bölge; 7 930 km². Sind nehrinin kollarıyle sulanır. Halkının büyük çoğunluğu müslümandır. Pathan kabileleri ile Gakhar, Tanaoli, Gucar, Avan, Karral, Dhund kabilelerinden bir kısmı, burada oturur. Azınlıkta olmakla birlikte bölgede Hindular da vardır. Ortak dilleri Lahnda yahut Batı Pencap lehçesi olan Hindkh'-dir.

Bölgenin eski adı *Uraşa* idi. Hüan Tsang zamanında Keşmir'e bağlı idi ve Racatarangini adıyle anılırdı. Keşmir'den gelen istilâlar XII. yy.a kadar devam etti. Sonra Sind'in ötesindeki Afgan kabileleri olan Svati'ler ve Tanaoli'ler memleketi istilâ ettiler. Burada önemli müesseseler kurdular. 1846'da ingiliz hükûmeti Abbott'u bölgeyi teşkilâtlandırmakla görevlendirdi. Burada bir şehir kuruldu ve Abbotâbâd adı verildi (1853). Bundan sonra bölge hızla gelişti. Bu arada Koh-i Siyah'taki kabilelerle harpler de devam etti. 1891'e kadar buraya çeşitli seferler yapıldı. (M)

HEZAREN i. (fars. *hizrân*'dan *hezâren*). hint kamışı ve bambu adıyle bilinen bitki. (Bk. BAMBU.) [İlmî adı *Calamus rudentum*.]

◆ Sıf. Bir bitkinin saplarından yapılmış: *Hezaren iskemle.* (M)

HEZAREN i. (fars. *hezâr-reng*, bin renk'-ten *hezâren*). Bot. Bir veya çokyıllık otsu bitki, tarlalarda yetişen altmış kadar türü bilinir; bunlardan dördü süs bitkisi olarak topluca yetiştirilir. (İlmî adı *Delphinium*. Düğünçiçeğigillerden.) [L]

HEZARESP, Afganistan'da Hive yakınında şehir. Amuderya'ya bir kanal ile bağlıdır. Mukaddesî'nin verdiği bilgiye göre şehir eskiden Hive kadar büyük ve etrafı hendekle çevrilmişti, çevresindeki arazide kanallar bulunduğu için şehir bir kale durumunda idi. Atsız, Sultan Sencer'e isyan edince buraya sığınmıştı. Sencer iki aylık kuşatmadan sonra şehri aldı (1147). 1219'da zengin ve müstahkem bir şehirdi. Bugün de aynı adı taşımaktadır. (M)

HEZARESPİLER, 1140-1339'da Büyük Luristan'da hüküm süren Beni Fazloya hanedanı. (M)

HEZARFEN AHMED ÇELEBİ, türk bilgini (XVII. yy.). Murad IV zamanında geniş bilgisinden ve uçma tasarısını gerçekleştirmesinden dolayı halk arasında «Bin fenli» veya «Hezarfen» diye anıldı. Araştırma ve tecrübelerine evinde başladı. Kendinden önce uçmayı deneyen türk bilgini İsmail Cevherî'nin izinden yürüdü. Sonra kanat takarak İstanbul halkının gözü önünde Galata kulesinden uçarak Üsküdar'a (Doğancılar) indi. Murad IV Hezarfen'in üstün başarısı ve bilgisinden endişe duyarak onu Cezayir'e sürdü. (M)

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, türk bilgini (öl. 1678). İstanbul'da öğrenim gördü. Devlet işlerinde görev aldı. Sonra bu görevden ayrılarak ders vermeğe başladı. Eserleri: *Tenkih-üt-Tevarih-il-Mülûk* (Meliklerin Tarihlerinin Özeti); *Telhis-ül-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman* (Osmanlı Kanunları Beyanının Özeti); *Lisan-ül-Etibba ve Fihrist-ül-Ervam* (Anadolu Hekimleri Fihristi ve Tabiplerin Dili). Bu tıbbî konuları içine alan lûgatin birinci bölümü Arapçadan Türkçeye, ikinci bölümü Türkçeden Arapçaya ayrılmıştır. (M)

HEZARPARE AHMED PAŞA. Bk. AHMED PAŞA *Hezarpare.*

HEZEC i. (ar. *hezec*). *Esk.* Neşeyle şarkı söyleme.

— Ed. *Esk.* Arap aruzunun altıncı bahri. Bk. ANSİKL.

— Mus. Türk musikisinde bir büyük usul; 22 zamanlı ve 15 darblıdır. 22 Zamanlı tek usuldür; zamanımıza kadar gelen tek örneği Ahmed Avni Konuk'un *Şehnaz Kâr*'ıdır. [Vuruluşu: düm (2 kuvvetli), düm (1 nim kavî), düm (1 zayıf), tek (2 kuvvetli), düm (1 kuvvetli), düm (1 zayıf), tek (2 kuvvetli), düm (2 kuvvetli), tek (2 nim kavî), düm. Hezec usulünün Hezec-i Arabî, Hezec-i Hafif, Hezec-i Sakıyl, Hezec-i Türkî gibi türleri vardır.]

— ANSİKL. *Hezec* bahrinin on altı vezni vardır. Türk şiirinde en çok kullanılan ölçüleri şunlardır: 1. mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün; 2. mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün; 3. mefâ'îlün mefâ'îlün feûlün; mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü mefâ'îlün; 7. 4. mefâ'îlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün; 5. mefâ'îlün fe'ûlün mefâ'îlün fe'ûlün; 6. mef'ûlü mefâ'îlün mef'ûlü mefâ'îlün; 7. mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün; 8. mef'ûlü mefâ'îlün fe'ûlün.

Hezec bahri, aruzun dört dairesinden biri olan *dâire-i mutelife*'dendir. Hezec bahrinden «mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün» vezni hece veznine çok benzediği için, en eski türk eserlerinde öncelikle bu vezin kullanıldı. Harizmî'nin (XIV. yüzyıl) *Muhabbetname*'si bu ölçüyle yazıldı. (M)

HEZEKİEL, yahudi şairi (M. Ö. II. yy.). *Mısır'dan Çıkış* adlı manzum bir eser yazdı; yunanca yazılmış olan bu eserin birçok parçası günümüze kalmıştır. (L)

HEZEKİEL, yahudi peygamberi (M. Ö. 627'ye doğr.-570'e doğr.). Buzi'nin oğlu. Bir rahip ailesindendi. 592'de peygamber oldu. Babil sürgünleri arasında gösterdiği faaliyet ikiye ayrılır: 592-586 arasında insanların cezalandırılacağını haber verdi; Kudüs'ün tahribinden sonra da (586)) halkı umutsuzluktan kurtarmağa çalıştı. Hezekiel, düşünürden çok, coşkun bir hayalciydi.

— İkonogr. Hezekiel, hıristiyan ikonografisinde III. yy.da ortaya çıktı (Dura-Europos sinagogu); Bonn yakınındaki Schwarzrheindorf kilisesinin duvarlarında hayatından sahneler yer alır. *Hezekiel'e Kutsal Hayalin Görünmesi* konusunu Raffaello işledi (Floransa). *Diriliş Mucizesi* ise Signorelli'nin (Orvieto katedrali), Tintoretto'nun (Venedik) ve Collantes'in (Madrid) tablolarında görülür. (L)

Hezekiel'in Kitabı, peygamber Hezekiel'in kehanetlerinden meydana gelen derleme. Bu derlemede Hezekiel, hem bir rahip, hem de bir peygamberdir. Rahip olarak Kudüs'e dönüleceğini ve yeniden bir tapınak yapılacağını haber verir, bu tapınakta kutsal şeylerin din dışı şeylerden kesinlikle ayrılacağını söyler. Peygamber olarak yeni birliği (Hıristiyanlık) Tanrı'nın lûtfu sayar; ortak mükâfatın yerini bireysel mükâfatın alacağına inandığı gibi, Tanrı'nın her imanlı kişiye yeni bir gönül sunacağını da ileri sürer. Hezekiel yahudi dininin ve bu dinde ruhanîliğin babasıdır. (L)

HEZEL i. Bk. HEZL.

HEZEYAN i. (ar. *hezeyân*). Saçma sapan konuşma, saçmalama; anlamsız, saçma sapan söz: *Var nice haddini bilmez nâdân / Bî-edeplik ile söyler hezeyan* (Sünbülzade Vehbi). *Bilhassa Rabia'nın rüyası, çingenenin hezeyanları bu akşam onu daha hassas yapmıştı* (H. E. Adıvar). || Sayıklama: *Aklını oynattı, olmayan vakaları oldu sanıyor; hezeyan halindedir* (R. H. Karay). || *Hezeyan etmek*, sayıklar gibi saçma sapan sözler söylemek: *Ağızlarını açtıkça hezeyan etmektedirler* (F. R. Atay).

— Psikiyatr. Gerçek âlemle hiç bir ilintisi olmayan, sırf saçmaya (gerçek dışı düşünce) dayanan marazî zihnî durum. (Bk. ANSİKL.) || Duyuları karmakarışık edecek derecede zihnî coşkunluk. || *Hezeyan dalgası*, bir dereceye kadar akıl zayıflığı olan bir kişide birdenbire meydana çıkan, kısa süreli (birkaç günden birkaç haftaya kadar) tam hezeyan hali. (Bk. ANSİKL.) || *Duygu hezeyanı*, duyu organlarının aşırı derecede uyarılması.

— Psikopatol. *İkili hezeyan*, akıl zayıflığı, telkine elverişlilik gibi ruhî bir durum içinde bulunan bir kimsenin, çevresindeki genellikle daha zekî ve paranoyak eğilimli bir başkasının müzmin hezeyanına katılması şeklindeki hezeyan. (Birincinin hezeyanı, etki-tepki sonucu olarak, asıl hezeyanı, artırabilir. Bu iki kişi birbirinden ayrı tutulursa ikili hezeyan gerilir.) || *Müzmin hezeyan*, sürekli olarak saçmalama şeklinde akıl hastalığı. (Müzmin hezeyanda kişiliğin temelden bozulması söz konusu değildir; bir dereceye kadar gerçeğe uygunluk vardır; şizofrenideki gibi ruhsal bir çözülme, erken bunamadaki gibi ciddî bir zihnî gerileme de yoktur.) [MÜZMİN HEZEYAN PSİKOZU da denir.] Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Psikiyatr. *Hezeyan*, hekimlikte üç bakımdan incelenir:

1. *Hezeyanın yapıcı unsurları.* Hezeyanın yapıcı unsurları çılgınca fikirler, yani hiç bir gerçek yanı bulunmayan saçma düşünceler dir; üstünkörü bir muayene sırasında bazı hezeyanların görünüşte gerçek bir yanı bulunabilir. Hezeyanla ilgili fikirler çeşitli konuları kapsar: düşmanlık, kıskançlık, peşin hükümler; manevî ıstıraplı, kederli konular, suçluluk, kendini aşağılama, yıkıntı; zenginlik, büyüklük, şan, şeref, cömertlik gibi esenlik verici konular v.b.

2. *Hezeyanın yapısal niteliği.* Hezeyanlar bu bakımdan ikiye ayrılabilir:

a) *tek konulu hezeyanlar*, temeli yanlış olmakla beraber mantıklı ve sağlam görünür. Tutarlı hezeyan denen bu çeşit hezeyanın en belirgin örneği paranoya'dır;

b) *çok konulu hezeyanlar.* Bunda bulanık, belirsiz saçma düşünceler birbiriyle ilintisiz olarak art arda gelir; konuların gerçek dışı olduğu apaçıktır (paranoyit hezeyan).

3. *Hezeyanın mekanizması.* Hezeyanın oluşumu dört sürece dayanır:

a konusu olmayan sanrı veya algılama;

b) gerçek ve normal bir olguyu değişik şekle sokan bir muhakeme yanlışlığı, saçma yorum;

c) zihinde kendiliğinden ve birdenbire toptan oluşan saçma, uydurma, olaylar;

ç) saçma tahüyyüller.

Hezeyan, her türlü psikiyatrik durum dışında, genellikle normal olan kimselerde, had hastalıklar, özellikle yüksek ateşli hastalıklar sırasında da (ateş hezeyanı) görülebilir.

● *Hezeyan dalgası*'nda, hezeyan konuları çok ve değişiktir; hasta bunlara kendini derhal uydurur. Hezeyanın oluşma mekanizması, sanrıya, yorumlamaya veya tahayyüle dayanır. Hasta, görünüşte zihnî uyanıklığını muhafaza eder. Zaman ve mekânda sapıt'ma yoktur, bununla beraber bilinci, hezeyan deneyi ile gerçek kutbu arasında gider gelir. Mizacı da huzur ve bunalım arasında dalgalanır durur. Gerçek hezeyan dalgası çoğu zaman hiçbir iz bırakmadan çabucak kaybolur; bununla beraber sık sık nüksedebilir (elverişli zemin kavramı). Çoğu zaman bir hezeyan dalgasını had şizofreni krizinden (birçok yabancı hekimler bunu zaten had şizofreni sayar), yahut müzmin hezeyan psikozunun yüklü bir anından ayırmak güçtür. Nöroleptikler elektroşoklar hezeyan dalgasını çabuk iyileştirir.

— Psikopatol. *Müzmin hezeyan.* Hezeyanın oluş mekanizmasına ve düzenlilik derecesine göre müzmin hezeyanlar çeşitlere ayrılır: **1.** paranoyak psikozlar: bunlar çoğu zaman ihtirasa dayanan yorumsal hezeyanlardır (erotomanyak hezeyan, kıskançlık hezeyanı, ilişki ve intikam duygusu hezeyanları [ihtiraslı idealistler, mucitlerin hezeyanları, kendini haklılık iddiasına kaptıran ve mahkemelerde helâk olan dava hastalar]); **2.** müzmin sanrı psikozları: bunların çekirdeği zihnî otomatizm belirtisidir; **3.** parafreni, yani tutarlı olmayan gerçeksiz hezeyanlar.

Müzmin hezeyanın sebebi belli değildir. Bununla beraber birtakım genetik incelemeler, müzmin hezeyan ile şizofreninin kalıtsal bakımdan özdeşlik gösterdiğini ortaya çıkardı:

Foto. MEYDAN; Brogi (LAROUSSE)

her iki hastalığın kaynağında aynı sürecin bulunduğu söylenebilir. Fakat müzmin hezeyanlarda bu süreç daha geç, yani 40-50 yaşlarında işlemeğe başladığı halde şizofrenide özellikle 18-25 yaş arasında yer alır. Böylece müzmin hezeyan daha tutarlı ve daha güçlü bir kişilikle karşılaştığı için kişiliği şizofreni kadar tahrip etmez.
Olayların yarısında hezeyanın belirmesi anîdir: bunalım, çırpınma, kişiliğin kaybı, sanrı başlıca belirtilerdir. Hastanın zihni bu yüzden karma karışıktır; hasta geçirmekte olduğu rahatsızlıkları eleştiremez. Bu duruma «ilk hezeyan denemesi» denir. Diğer hallerde başlangıç sinsidir; hasta çevresinde bir değişiklik olduğu izlenimini taşır; şaşkındır; buna makûl bir anlam vermeğe çalışır. Bir anlam verdiği zaman hezeyan yerleşmiştir. Bu devrede hasta, saçmalıklarını herkesle olan ilişkilerine uygulamağa ve bunları herkese kabul ettirmeğe çalışır. Böylece hezeyan ya düzgün bir şekilde gittikçe artar veya ilk hezeyan denemesini andırır şekilde anî hamlelerle ilerler.
Hezeyan, son aşamasına varmadan önce, çok değişik bir süre içinde (30 yıl kadar) gittikçe artabilir. Son aşamada hezeyan genellikle fakirleşir ve belli başlı konuları né ise onların içine kapanır. Sanrılar sürüp gider ama, hasta artık buna aldırmaz; çünkü gerçek âleme uyumu ve zihnî uyanıklığı yerindedir. Hastanın paranoit şizofrenik denebilecek ruhî bir çözülme durumuna yönelmesi seyrek görülür. Müzmin hezeyanların, özellikle sanrı psikozlarının teşhisi, yakın zamanlarda keşfedilen nöroleptik ilâçlarla hastalığın hızlı gelişmesini durdurmaktadır. (Parafreniler bu ilâçlara karşı daha dirençlidir). Psikoterapinin müzmin hezeyanlara uygulanması oldukça incelik ve ustalık isteyen bir iştir.

◆ **Hezeyanât** çoğl. i. *Esk.* Saçmalıklar. ‖ Sayıklamalar. (M)

HEZİL suyu. Bk. HAZİL.

HEZİMET i. (ar. *hezîmet*). Bozgun, büyük yenilgi: *Bu birinci safha, o hükûmetlerin ve müttefiklerinin hezimetiyle netice buldu* (Atatürk). *Sizin de varsa da pek kanlı bir hezimetiniz / Bizimkiler ona benzer mi? nerde! Nispetsiz* (M. Â. Ersoy). ‖ *Hezimete uğramak*, bozguna, yenilgiye uğramak. (M)

HEZİR i. Metrol. Eski. Bir arazi ölçüsü; dönümün üçte biri. (Daha çok arsa, tarla ve bahçe ölçümünde kullanılırdı.) [M]

HEZKİYAL bin BURİ. Bk. HIZKÎL.

HEZL veya **HEZEL** i. (ar. *hezl*). *Esk.* Alay, şaka, mizah: *Eyleme hezl ü mizâhı pîşe / Düşürür dostlarını teşvîşe* (Nabi). ‖ *Hezl-âmiz*, şaka ile karışık. ‖ *Hezl etmek (eylemek)*, alay etmek: *Ehl-i cahr oturup hezl eyler / Kimini nasb ü kimin azleyler* (Sünbülzade Vehbi). ‖ *Hezl-gû*, şakacı.
— Ed. Şaka niteliğindeki manzumeler için kullanılır.
— Huk. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Ed. *Esk. Hezl* yerine biçimlice yermek anlamına gelen *tehzil* kelimesi de kullanılır. Günümüzde, nazım tarzında yazılan mizahî yazılara da *hezl* denilebilir. Eski şairlerimiz ünlü bir kasidenin veya gazelin aynı vezin ve kafiyesinde, yaşadıkları çağın kişileri, olaylarıyle ilgili alaycı şiirler yazarlardı. Bunlara hezl denirdi. Değerli hezl örnekleri Türk Divan edebiyatında yoktur. Hezl için edebî nitelikte güzel örnekler, Batı etkisindeki Tanzimat edebiyatıyle başlar, Cumhuriyet döneminde gelişir.
— Huk. *Esk. Hezl*, İslâm fıkıh usulünde «ehliyet»in müktesep ârızalarından sayılır (bk. EHLİYET). Vücup ve eda ehliyeti ortadan kaldırmaz, fakat rızayı ifsat ettiği kabul edilir. «Muvazaa» ve «telci'e» kelimeleri ile eşanlamlı olarak kullanılır. (Bk. MUVAZAA.) «İki tarafın, kendi reylerini gayrıciddî bir şey üstüne bina etmeleri» diye tanımlanır. Yapılan açıklamalarda, hezl'in bugünkü hukuktaki «irade ile beyan arasında istenerek meydana getirilen uygunsuzluk halleri»ni karşıladığı görülür. Fakat bu açıklamalarda, istenerek meydana getirilen uygunsuzluklardan «latife beyanı ve zihnî kayıt» ile, iki taraflı uygunsuzluk hali olan «muvazaa»nın biribirine karıştırıldığı görülmektedir. Bu da, hepsinin birden «hezl» terimi ile karşılanmak istenmesinden doğmaktadır.
Hezl'in sonuçları üç bölümde incelenir: 1. inançlarda, itikatlarda hezl, küfrü gerektiren bir şeyin şaka ile söylenmesi sonucunu doğurmuşsa, gerçekten küfrü gerektirir ve «tecdid-i iman» edilmesi zorunlu olur. Müslüman olmayan bir kimse, iç iradesi bu yolda olmasa bile, gerçekten isteği olmaksızın da İslâmiyeti kabul etse, İslâmiyete girmiş sayılır. Bu konuda İslâmiyet, zâhire (görünüşe) bakar; 2. haberlerde, bugünkü terimle bilgi açıklamalarında «hezl», yapılan açıklamanın hükümsüz sayılması, itimat edilmemesi sonucunu doğurur; 3. inşaatta, bugünkü terimle istek açıklamalarında «hezl»e gelince, varılan sonuçlar, bugünkü hukuktaki güven nazariyesinin kabul ettiği çözümlerle hemen aynıdır. Hezl bir taraflıysa: meselâ, bir kimse, diğer bir kimseye «bu malı şu kadar para karşılığında sana sattım» dedikten ve karşı taraf da kabul ettikten sonra «sattım dediğim zaman gerçekte satmak istememiştim» diyemez; yapılan muamele ile bağlanır. Şayet «hezl», iki tarafın isteği ile meydana getirilmişse, «muvazaa» durumu varsa, yapılan işlem, hanefî mezhebine göre (fasit) olur. (Bk. FESAT.) Daimî bir «hıyar-ı şart» varmış gibi, her iki taraf da sözleşmeyi «nakz ve fesh» edebilir, ortadan kaldırabilirler. Ancak, buradaki «fesat» da, «ikrah»taki «fesat»ta olduğu gibi özel bir durumdadır. Meselâ «fasit» satım sözleşmesinde alıcı, satılana «kabz» ile malik olacağı halde, muvazaa ile yapılan satım sözleşmesinde, teslim sırasında da muvazaa devam ediyorsa alıcı, satılana malik olmaz. Yine «fesat» müeyyidesinin genel sonuçlarından farklı olarak, muvazaadaki özel fesat halinin icazet ile düzelmesine imkân vardır. İmam Ebu Hanife'ye göre, icazet verilebilmesi için sözleşmenin yapıldığı tarihten itibaren üç gün geçmemiş olması gerekir. İmameyn'e göre ise, böyle bir süre yoktur, muvazaalı bir sözleşme her zaman icazete veya feshe konu olabilir. Hususiyle hanefî ve genel olarak sünnî mezheplerin fıkıhlarında, talik (boşama), ıtak (azat etme), yemin, nezr, kısastan affetme, nikâh, muhalea (tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermeleri) gibi işlemlerde «hezl» iddiası dinlenmez ve «hezl» ile yapılmış olsa bile, yapılan hukukî işlem sonuç doğurur. Meselâ bir kimse, şaka olarak boşasa bile, boşama hükmü meydana gelir. İmamiye fıkhı, bu konuda daha az sertlik gösterir.
Osmanlı ceza hukukunda. Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 139. maddesi gereğince «Adab-ı umumiyeye muhalif olarak nazmen ve nesren hezl ve hicve dair şeyleri v.b. basan veya bastıran ve neşreden kimse» para cezasına ve bir haftaya kadar hapse mahkûm edilirdi (Düstur, I. cilt, sayfa 568).

◆ **Hezliyât** veya **Hezeliyât** çoğl. i. Ed. *Esk.* Alaylı olarak yazılan nazım şekli: *Ab-ı hayvan gibi zulmât içre / Ruh var bu hezeliyat içre* (Yenişehirli Avni). [M]

Hf, *hafniyum*'un (veya *seltyum*) sembolü. (L)

Hg, *civa*'nın (hidrarjir) sembolü. (L)

hg, *hektogram*'ın kısaltması. (L)

HI edat. *Halk dili.* «Evet» anlamında kabul ve doğrulama sözü. (M)

HI i. (ar. *ḥı* veya *ḥa*). Arap alfabesinin yedinci, osmanlı ve fars alfabesinin dokuzuncu harfi. ‖ Ebced hesabında 600 sayısını gösterir.
— ANSİKL. Arap gramercileri hı'ya *hâ-i muceme* (noktalı ha) veya *ḥâ-i menkule* (noktalı ha) derler. Osmanlıcada telaffuzu *hı*'dır. Ayrıca yıldız bilgisinde Merih (Mars) yıldızının; hadis bilgisinde de ünlü hadisçi Buharî'nin remzi olarak kullanılır. *Hı* harfi Türkçede yoktur. Arapça ve Farsçaya mahsustur. Fakat Anadolu halk ağızlarında, özellikle azerî lehçesine yakın olan doğu bölgesi ağızlarında *k*>*ḫ* değişikliği sonunda bu sese rastlanır (*çoḫ*, *arḫa* gibi). [M]

HIBA i. (ar. *ḥıbā*). *Esk.* Yağmurdan korunmak için kurulan çadır, tente.
— Ast. *Esk.* İki ay konağı arası. (M)

HIÇKIRIK i. (*hıçkırmak*'tan *hıçkır-ı-k*). Fazla yemekten ve sinirsel sebeplerden diyaframın kasılması ve akciğerlerdeki havanın şiddetli ve gürültülü bir şekilde dışarı atılması: *Rabia'nın boğazına kuru bir hıçkırık takıldı, elleri karnının üstünde: «Bu kadının çocuğunu ateşe atın» diye haykırıyor* (H. E. Adıvar). *Tutuk bir feryada benziyen bir hıçkırık, sonra, yüzü elleri içinde, ağlaya ağlaya içeri kaçtı* (R. N. Güntekin). ‖ *Hıçkırık tutmak*, arka arkaya sürekli olarak hıçkırmak.
— Patol. Diyaframın birdenbire kasılmasıyle karnın ve göğsün sarsılması, bunun sonucunda gırtlak dilinin anî sıkışması ve havanın geçişinden dolayı ses tellerinin hızlı titreşimiyle meydana gelen ses. Bk. ANSİKL.
— ANSİKL. Patol. *Hıçkırık*, bir irkilme refleksidir; irkiltiyi soğanilikteki hıçkırtma merkezine akciğer-mide siniri götürür, merkezden gelen hıçkırık emrini de diyafram siniri getirir. Mide besinler, sıvılar ve gazlarla gerildiği zaman hıçkırık daima olabilir. Bazen soluma ritmini değiştirerek veya soluk almayı kabil olduğu kadar durdurarak hıçkırığa çabucak son vermek mümkündür. Ağır hastalıklarda, hıçkırık sinir merkezlerindeki bozuklukların bir belirtisi sayılabilir. Çoğu zaman beyin hastalıklarında, heyecanlı kimselerde, histeriklerde ve yürek darlığı olanlarda rastlanır. On beş gün, hattâ daha fazla süren salgın hıçkırıklar da görülmüştür. Salgın ansefalitin bir çeşit klinik görünümü olması ihtimal dahilindedir. Hıçkırık genel anestezi, özellikle karın ameliyatları esnasında sık görülen can sıkıcı ve giderilmesi güç bir olaydır. (LM)

HIÇKIRMA i. (*hıçkırmak*'tan *hıçkır-ma*). Fizyol. Ağrının etkisi altında diyaframın spazm şeklinde kasılmasıyle göğüsteki havanın birdenbire ve sesli olarak dışarı atılması.
— ANSİKL. *Hıçkırma*, diyafram kasının anî kasılması sonucunda gırtlakdili dudaklarının titreşmesiyle oluşur. Diyaframın kasılması keskin ve kısa sarsıntılı, soluk sesi ise kesiklidir. Çoğu zaman hıçkırma ağlama ile birlikte olur, hattâ ağlama durduktan sonra bir süre daha devam eder. (LM)

HIÇKIRMAK geçz. f. (onomatope *hıçkır*'dan *hıçkır-mak*). Diyaframın spazm şeklinde kasılmasıyle içteki hava sesli olarak dışarı atılmak. ‖ İç çeke çeke ağlamak: *Tehlikeyi atlatmak, zamanı uzatmak, uzağa kaçmak ve hıçkırmak için bunu böyle yapıyordu* (Vâ-Nû). *Fakat, Gülmisal Kalfa, zavallı ihtiyar kafasına benimle onu ayırt edemeyerek «Güzidem» diye hıçkırırken içimde anlaşılmaz bir şey oldu* (R.N. Güntekin).

◆ **Hıçkıra hıçkıra** zf. Hıçkırarak, hıçkırıklarla: *Çocuk onu iki eliyle ve şiddetle iterek yorganların üstüne kapandı ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı* (Sabahattin Ali). *Süleymanın gözlerinden bir damla yaş akmıyor, fakat hıçkıra hıçkıra, hüngür hüngür ağlıyordu* (Y. K. Karaosmanoğlu). [M]

HIDA i. (ar. *ḫudāᶜ*'dan *ḫıdāᶜ*). *Esk.* Kandırma, aldatma, hile. (M)

HIDANE i. Huk. *Esk.* Kendisine yasalara göre hak ve yetki tanınan bir kimsenin belli bir süre içinde çocuğuna bakma, onu yetiştirmek için yanında bulundurma durumu. (M)

HIDIR i. (ar. *ḫıżr*'dan). Hızır adının başka okunuşu. Bk. HIZIR. (M)

HIDIRBEY. Akdeniz bölgesinde (Adana bölümü, Hatay ili, merkez [Antakya] ilçesi) bucak; 16 779 nüf. 10 köy. — *Bucak merkezi* (*Çekmece* köyü), 2 753 nüf. Antakya'nın 4 km batısında; yüksl. 95 m. (M)

Hıdırlık camii, Bursa'da Pınarbaşı semtinde cami. Sultan Murad I'in kızı Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldı. Kare planlı küçük bir yapıdır. Kubbeye geçiş türk üçgenleri ile sağlanmıştır. Mihrap dik dörtgen bir niş şeklindedir. Mimberi ve minaresi yoktur. Camiye doğu cephesine ilâve edilmiş son cemaat yerinden güney duvarına bitişik bir payeye bağlanan bir kemerle geçilir. Kuzey duvarında giriş kapısı olduğu tahmin edilen kısım sonradan örülmüştür; bugün niş şeklindedir. Camide hiç pencere bulunmaması ilgi çekicidir. Duvarların dış yüzü taş ve tuğla dizileri ile örülüdür. Sekizgen kubbe kasnağı sıvanmış, orijinal görünüşünü kaybetmiştir. (M)

HIDİV i. (fars. *ḫidiv*). Tar. Osmanlı padişahı Abdülaziz zamanında (hük. 1861-1876) Mısır valilerine verilen unvan.
— ANSİKL. Tar. Sultan Abdülaziz, *hıdiv* unvanını Büyük Fuad Paşanın isteği üzerine ilk defa Kavalalı Mehmed Ali Paşanın torunu İsmail Paşaya verdi (8 haziran 1867). İsmail Paşadan sonra oğlu Tevfik Paşa, daha sonra da Abbas Hilmi Paşa, Mısır hıdivi

oldular. Mısır hıdivleri protokolda sadrazam ve şeyhülislâm ile aynı derecede idi. Bunlar aynı toplantıda bulunursa, hıdiv sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra yer alırdı.

Hıdiv unvanı İngilizler tarafından kaldırıldı (19 aralık 1914). İngilizler bu tarihte Birinci Dünya savaşına giren Osmanlılardan Mısır ve Sudan'ı aldılar. Son osmanlı hıdivi İngilizler tarafından tanınmadı. Fakat Osmanlılar bu makamı Lozan antlaşmasına kadar tanıdılar (24 Temmuz 1923).

◆ **Hıdivâne** zf. *Esk.* Vezire veya Mısır elçisine yakışacak şekilde.

◆ **Hıdivî** sıf. *Esk.* Büyük bir vezir veya Mısır valilerine verilen unvan.

◆ **Hıdiviyet** i. *Esk.* Mısır valiliği.

HIDİVLİK i. (*hıdiv*'den *hıdiv-lik*). Hıdiv olma hali. || Hıdiv yönetimindeki ülke. (M)

HIDRELLEZ blş. i. (*Hızır ve İlyâs*'ın adlarından *Hıdrellez*). Folk. Hızır ve İlyas peygamberlerin her yıl buluştuklarına inanılan gün (6 mayıs). || Buluşma ile ilgili olarak her 6 mayısta yapılan bayram.

— ANSİKL. Folk. Efsaneye göre ölümsüzlüğe erişmiş iki peygamber olan İlyas ve Hızır, *hıdrellez* günü buluşup görüşmüşlerdir. Yerleşmiş türk-islâm geleneğine göre hıdrellez günü, bu buluşmayı ve baharın gelişini kutlamak için eğlenceler düzenlenir. İnanışa göre, Hızır Baba baharın müjdecisidir. Türlü renkli çiçeklerden örülmüş cübbesi vardır. Al yemenisiyle bastığı yerlerde güller açılır; bülbüller ötüşmeğe, baharın bereketi her yerde kendisini hissettirmeğe başlar.

Hıdrellez dolayısıyle çeşitli eğlenceler düzenlenir. Halk o gün mesirelere koşar. Niyetler çekilir, şarkılar söylenir, oyunlar oynanır.

Özellikle eski İstanbul'da hıdrellez eğlenceleri çok renkli geçer, halk Kâğıthane, Veliefendi çayırı, Çırpıcı çayırı, Okmeydanı, Beykoz çayırı gibi mesireleri günün erken saatlerinde doldurur, bütün günü eğlence ile geçirirdi. Bugün büyük şehirlerde hıdrellez günü eskisine oranla sönük geçmekle beraber, Anadolu ve Trakya'daki şehir, kasaba ve köylerde gene renkli bir şekilde kutlanmaktadır. (M)

HIFÇAK. Bk. KIPÇAK.

HIFZ i. (ar. *ḥıfẓ*). *Esk.* Saklama, muhafaza etme: ***Medâyin'e getirip emvâl-i ganâimin kabz ve hıfzına memur olan zâta teslim etmişlerdir*** (Cevdet Paşa). || Ezberleme. || ***Hıfza çalışmak***, Kur'an'ı ezberlemeğe çalışmak, hafızlığa çalışmak. || ***Hıfz-ı bilâd ü ibâd***, şehirlerin ve şehir halkının korunması. || ***Hıfz-ı emânet***, canı muhafaza etme. || ***Hıfz-ı hukuk***, hakları koruma: ***Vatan fikrini gönüllerden kaldırmak hıfz-ı hukukun en müessir esbâbından olan ateşli silâhları ellerden almağa benzer*** (Namık Kemal). || ***Hıfz-ı Kur'an***, Kur'an'ı sonuna kadar ezberleme. || ***Hıfz-üs-sıhha***. Bk. HIFZISSIHHA. || ***Taht-el-hıfz***, jandarma veya polis ile muhafaza altında olma.

◆ **Hıfzetmek** geçl. f. *Esk.* Saklamak, korumak. || Ezberlemek: ***O, duyduğunu bir defada hıfzediyor, hocalarına akıl almaz derecede ağır sualler soruyordu*** (N. Araz). [M]

HIFZI Kağızmanlı, türk halk şairi (Kağızman 1893 - ay.y. 1918). Kur'an öğrenimi gördü. 15 Yaşında kaval çalmayı öğrendi. Şiir söylemeğe başladığı zaman Hıfzı takma adını aldı. Oldukça akıcı, gerçekçi bir şiiri vardır. Kağızman'ın işgalinde Ruslar tarafından öldürülen Hıfzı daha çok, yaşadığı olayları şiirine konu edindi. Elde bulunan şiirleri değişik antolojilerde yayımlandı. (M)

HIFZISSIHHA blş. i. (ar. *ḥıfẓ*, koruma ve *ṣıḥḥa*, sıhhat'ten *ḥıfẓ-ıṣ-ṣıḥḥa*). Sağlıklı yaşamak için doğrudan doğruya kişi ve içinde bulunan çevrenin sağlıkla ilgili şartlarını inceleyen, gerekli tedbirleri alan ve bu çalışmalardan bahseden hekimlik kolu, sağlık bilgisi: ***Herkese, bütün halk sınıflarına dersler ve afişler ile hıfzıssıhha öğretilmekte idi*** (F. R. Atay). ***Çünkü, Milâslı ilmen, fennen Arap, Latin harflerinin hıfzıssıhhaya mugayir olduğunu itiraz götürmez bir surette ispat etmiştir*** (Kemal Tahir). [M]

Hıfzıssıhha enstitüsü. Bk. REFİK SAYDAM MERKEZ HIFZISSIHHA ENSTİTÜSÜ.

HIFZI TEVFİK. Bk. GÖNENSAY (Hıfzı Tevfik).

HIFZÎ MEHMED EFENDİ, türk şair ve bilgini (XVI. yy.). Edirne'lidir, medrese öğrenimi gördü. Bir ara müderris oldu. Değişik konularda çalışan Hıfzî'nın başlıca eserleri: *Divan, Münşeat* (Nesirler), *Manzume-i Durub-i Emsâl* (Atasözleri Derlemesi), *Âmâl-i Salihât* (Ahlâkça Beğenilmiş Eylemler). [M]

HIK i. (onomatope) [*Hık deyip burnundan düşmek ve hık mık* sözlerinde geçer]. ***Hık deyip burnundan düşmek.*** (Bk. BURUN.) || ***Hık mık***, zorlukla, güç belâ: ***Derhal eğildim. Hık mık, omuzlarımı kurtardım*** (Ahmed Rasim). || ***Hık mık etmek***, bir şeyden kaçmak için bahaneler uydurmak, tereddütlü davranmak. || ***Hıkı mıkı yok***, bir şeyin kesinliğini belirtmek için kullanılır. (M)

HIKD i. (ar. *ḥıḳd*). *Esk.* Kin tutma, öç alma arzusu. (M)

HILT i. (ar. *ḫılṭ*). *Esk.* Bir karışımı meydana getiren maddelerden her biri.

— Tıp. Canlı vücutta olduğu varsayılan kan, safra, irin ve balgam gibi dört çeşit sıvıdan her birine verilen ad. (*Yeni.* Suyuk.) || ***Hılt-ı mahmud***, vücudun sağlıklı oluşu. || ***Hılt-ı redi***, vücudun hastalanmasına sebep olan madde.

◆ **Hıltî** sıf. *Esk.* Dört hılttan biriyle ilgili.

◆ **Hıltiyûn** çoğl. i. *Esk.* Vücut sağlığının suyuklarla ilgili olduğuna inanan hekimler. (M)

HIMBIL sıf. ve i. Aptal, budala, tembel (kimse): ***Sesini kes hımbıl. Ustana akıl mı öğrediyon? Buradan deflerlerse gidecek kapı mı yok?*** (H. R. Gürpınar). ***Ulan sen ne hımbıl, sünepe adammışın be...*** (B. Felek). [M]

HIMHIM sıf. ve i. (onomatope). Sesleri burnundan çıkarak konuşan (kimse). || Burundan çıkan ses gibi, boğuk: ***Sesi hımhımdı biraz*** (Y. Z. Ortaç). ***Köşedeki kahvede zurnanın hımhım nağmeleri, dümbeleğin tam tamları...*** (H. E. Adıvar).

— DEY. ***Biri hımhım biri burunsuz*** (*hımhımla burunsuz*) ***birbirinden uğursuz***, iki kötü kimse mukayese edilirken «biri öteki kadar kötü» anlamında kullanılan söz. (M)

HIMHIMLIK i. (*hımhım*'dan *hımhım-lık*). Patol. Burun boşluklarının ön kısmında yer alan ve aşırı ses titreşimine yolaçan bir tıkanıklığın sebep olduğu ses değişikliği. (*Hımhımlama* da denir.) Bk. RİNOLALİ. (L)

HINA veya **HINNA** i. (ar. *ḥinā* veya *ḥınnā*). *Esk.* Kına: ***Engüşt-i sefide şem-i kâfur / Gülberk-i hınası gonce-i nur*** (Şeyh Galib). || ***Şecer-i hınna***, yapraklarından kına elde edilen ağaç.

— Ed. *Esk.* ***Hına-i girye***, ağlayışın acılığı. || ***Hına-i kadeh***, kırmızı şarap.

◆ **Hınaî** i. *Esk.* Kına satan kimse, kınacı. (M)

HINAS veya **HİNAS** çoğl. (ar. *ḫunṣa*'dan *ḫināṣ*). *Esk.* Kendisinde hem erkeklik hem dişilik özelliği taşıyanlar, erselikler, hünsalar. (M)

HINCAHINÇ zf. veya sıf. [Bir yer veya taşıt için] Ağzına kadar dolu, çok dolu: ***Koca salon hıncahınç oldu, Faiz, ben, o kadar sıkışıktık ki nefes alamaz dereceye geldik*** (Ahmed Rasim). ***Eve girdiğimiz zaman iki salonu, holü hıncahınç kalabalık bulduk*** (A. H. Tanpınar). [M]

HINÇ veya **HINC** i. Öç almayı güden, aşırı öfke: ***Herhalde Rabiaya olan hıncı Tevfiğe karşı güttüğü kinden daha şiddetliydi*** (H.E. Adıvar). ***Gözyaşlarınız arasında bize karşı sezdiğim kin ve hınçtan korktuğum için değil*** (Y.K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. ***Hınç almak*** (veya ***hıncını almak***), intikam almak, öç almak: ***İnsanlar kızınca nasıl hınç alacakları bilinmez*** (F. R. Atay). || ***Hıncını çıkarmak***, öcünü almak: ***Bir kerecik olsun saç saça, baş başa dövüşerek hıncımı çıkarmak için evlenmemizden başka çare kalmıyor gibiydi*** (R. N. Güntekin). [M]

Hınçak komitesi, Kafkasya'da bulunan ermeni halkına bağımsızlık kazandırmak amacıyle kurulan teşkilât (1890). Başkanı ermeni patriği Matyos İzmirliyan idi. Kafkasya'daki ermeni ihtilâl komitelerine bağlı olarak çalışıyordu. Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde çalışan yöneticiler, Avedis Nazarbergyan, Asad ve Şamarov'dur. Komite, programına göre sosyal demokrat ve ihtilâlci idi. Bu yıllarda batıda gelişmekte olan marksizmden de etkilenmişti. İmparatorluk sınırları içindeki başlıca hareketleri şunlardı: Erzurum isyanı ve Kumkapı nümayişi (1890); Merzifon, Kayseri - Yozgat olayları (1892-1893); Birinci Sason isyanı (1895); Babıâli nümayişi (1895); Zeytun isyanı (1895). [M]

HINDIM i. (fars. *ḫındım*). *Halk dili.* Sazlı sözlü eğlenti, ziyafet. || Bir şeyin üstüne fazlaca düşme, ifrata kaçma.

◆ **Hındımlamak** geçl. f. Birinin üstüne düşmek. || Çullanmak. (M)

HINIS, Doğu Anadolu'da (Yukarı Murat bölümü, Erzurum ili) ilçe merkezi kasaba; 6 960 nüf. (1970). Bingöl dağının doğusunda, Hınıs çayının geçtiği tepelik bir alanda. Ortaçağdan kalma kale harabesi. Muş beylerinden Alâeddin Beyin yaptırdığı cami, renkli taş sıralı tek minare. Kasaba 129 km'lik bozuk bir yol (Tekman üzerinden, 120 km) ve düzgün bir şose (Pasinler üzerinden 150 km) ile Erzurum'a bağlıdır. Yüksl. 1 720 m. —*Hınıs ilçesi*, 1 799 km^2, 52 579 nüf. Merkez, Halilçavuş ve Karaçoban bucakları; 102 köy. Tahıl ekimi, hayvancılık (sığır, koyun), hayvan ürünleri (yağ, yapağı). [M]

HINIS çayı, Doğu Anadolu'da (Yukarı Murat bölümü) akarsu. Bingöl dağının kıyısından çıkarak kendine ad veren ilçe merkezinden geçer. Önce doğu, sonra güneye doğru yönelerek Bulanık ilçesi topraklarında Murat suyuna karışır. Başlıca kolları Kilise deresi ve Göksu; 122 km. (M)

HINK i. Bk. HIK.

HINS i. (ar. *ḥinṣ*). Huk. *Esk.* Yemin ettikten sonra, yeminin aksine hareket etmek. (Yemini bozan kimseye de *hânis* denir.) [M]

HINTA i. (ar. *ḥinṭa*). *Esk.* Buğday: ***Küffara hınta bey ederlerdi*** (Naima). [M]

HINZIR i. (ar. *ḫinzir*, domuz). Kötü ve katı yürekli kimse (sövgü sözü): ***Seni bu hınzırın elinde bırakırsam, ekmeğin gözlerime dursun, Rabbimin huzuruna melun gideyim*** (Namık Kemal). ***Hınzır karı, kâğıdı kaptı. okumadan alalım elinden*** (H. R. Karay.) || Çocuklar hakkında «yaramaz» anlamında kullanılır: ***İnşallah, hınzırı yaramazlık ettiği zaman ben de onun içine kapatayım, diyor*** (R. N. Güntekin). || *Esk.* Domuz. || ***Lahm-i hınzır***, domuz eti. || ***Şahm-ı hınzır***, domuz yağı.

— Bot. *Esk.* ***Hınzır ekmeği***, yer mantarı. Bk. DOMALAN.

◆ **Hınzıre** i. *Esk.* Hoppa kadın. || Dişi domuz. (M)

HINZIR burnu, Türkiye'nin Akdeniz kıyısında (Hatay ili, İskenderun körfezinin güney ucu) sarp yarlı bir burun. (Amanos dağları burada sona erer.) Bugün *Domuz burnu*. (M)

HINZIR dağı, Yukarı Kızılırmak bölümünde bir dağ kütlesi; Pınarbaşı ile Gemerek arasında; yüksl. 2 623 m. (M)

HINZIRLIK i. (*hınzır*'dan *hınzır-lık*). Hınzır olma hali, kötü huy. || Muziplik, şakacılık: ***Bu korku, bana o saniye bir hınzırlık düşündürdü*** (R. N. Güntekin). [M]

HIR i. (onomatope). Hırıltı. || Kavga.

— DEY. ***Hır çıkarmak***, kavgaya yolaçmak: ***Korkarım ki hır çıkarırlar*** (H. R. Gürpınar). [M]

HIRA (El). Esk. coğ. Irak'ta şehir; bugünkü Necef yakınında, M.S. II. ve III. yy.lar arasında kuruldu. Arap Lahmidi hanedanının merkezi oldu ve İslâm öncesi devirde önem kazandı. M.S. 633'te Halid bin Velid tarafından fethedildiği sırada şehir tamamen harap olmuştu. 1931'de yapılan kazılarla Sasanî devrinden kalan bazı binalar ve VI. yy.dan kalma üç nefli bir hıristiyan kilisesi ortaya çıkarıldı. (M)

HIRA veya **HİRA** (Cebel Nûr), Mekke'nin kuzeydoğusunda Sabir karşısında bir dağ. Sabir ve Hıra genellikle birlikte anılır. Bu iki dağ iki deniz dalgasına benzetilir. Çevrenin kuraklığı sebebiyle yamaçlarında pek az dikenli çalılar vardır. Hıra, Sabir'den daha yüksek, sırtı dik ve kaygan bir kayalıktır. Hz. Muhammed, günlerinin çoğunu Hıra

üzerinde bugün hâlâ yeri gösterilen mağarada geçirir, tefekküre dalar, insanları yaratan gücü düşünürdü. Bir gün gene böyle düşünürken kendisine Tanrı tarafından ilk vahiy burada nazil oldu. (M)

HIRAKÎ (Muhammed bin Ahmed), Harizmşahlar devri astronomi bilgin ve filozofu (öl. Merv 1139). Kutbüddin Muhammed (1127) veya Atsız'ın daveti üzerine Merv'e geldi. Şemseddin Ebul Hüseyin Ali ile birlikte çalıştı. Ayrıca felsefî meselelerle ilgilendi. İbn-ül Haysam'ın nazariyesini çok açık bir şekilde şöyle izah etti: «Seyyare ve yıldızlar mevhum daireler üzerinde değil, dönen kürevî satıhlar üzerinde bulunmaktadır». Bu nazariye sayesinde bir seyyarenin hareket esnasında önündeki havayı sıkıştırarak, arkasında bir boşluk bıraktığı fikrinden uzaklaşıldı. Hırakî'nin çalışmalarından, daha sonra bazı bilginler de faydalandılar. Eserleri: *El Tebsire fi ilm-il Hey'e* (Astronomide Gözlem); *Münteha-yi İdrâk fi Taksim-il - Eflâk* (Gök Katlarının Ayrılmasında İnsan Anlayışının Sınırı). [M]

HIRÂM i. (fars. *ẖırāmiden,* salınmak'tan *ẖırām*). *Esk.* Naz ve eda ile salınarak yürüme, salınma: *Görsün nihal-i serv-i sanevber hırâmım* (Baki). || *Hırâm etmek,* salınarak yürümek: *Birbirinden daha mevzun iki üç çift endam / Atılıp sahneye şâhin gibi etmez mi hırâm* (M. Â. Ersoy). [M]

HIRAMÂN sıf. (fars. *ẖırāmî,* salınmak'tan *ẖırāmān*). *Esk.* Salına salına naz ve eda ile yürüyen: *Ah eylediğim serv-i hırâmânın içündür / Kan ağladığım gonce-i handanın içündür* (Fuzuli). || *Hırâmân olmak,* salınarak yürümek, dolaşmak: *Geh vatıp havz kenarında hırâmân olalım / Geh gelip Kasr-ı Cinan seyrine hayrân olalım* (Nedim).

◆ **Hırâmende** sıf. *Esk.* Salınarak yürüyen. (M)

HIRAŞ sıf. (fars. *ẖırāşî,* tırmalamak'tan *ẖırāş*). *Esk.* «Tırmalayan, kazıyan» anlamıyle bileşik sıfatlar yapar: *Dil-hıraş* («gönlü tırmalayan»), inciten; *can-hıraş,* bk. CAN; *hatır-hıraş* («hatırı tırmalayan»), insana kuruntu veren; *samia-hıraş,* kulak tırmalayıcı v.b. (M)

HIRBO sıf. veya i. *Argo.* Kaba saba görünüşlü, ahmak (kimse) anlamında sövgü sözü olarak kullanılır: — *Vay Paytoncu vay! Biz teke düşecek hırbolardan mıyız?* (Kemal Tahir).

— Temş. Karagöz ve ortaoyununda Anadolu, özellikle Kastamonu ağzını taklit edene verilen ad. (Buna *Türk* de denilir. Karagöz'de perdenin en uzun boylu görüntüsüdür. Ya kastamonulu oduncu veya bolulu aşçı, yufkacı, kadayıfçı, yoğurtçu, koç bakıcısı, ayakkabı tamircisi, gözlemeci olur.) [M]

HIRÇA i. Denizc. *Hırça mapası,* çapa zincirlerinin alt uçlarının zincirlikle bağlandıkları çok kuvvetli halka. (M)

HIRÇIN sıf. Olur olmaz şeylere kızarak kırıcı davranışlarda bulunan, aksi: *Onu, biraz huysuz, biraz hırçın, biraz ağulu yapan, mizacından çok talihiydi* (Y. Z. Ortaç). *Hepsinde bu tırnakları, hepsinde bu hali / Hepsinde bu hırçın kedi simasını gördüm* (Tevfik Fikret). [M]

Hırçın Kız (*The Taming of the Shrew*), Shakespeare'in komedisi (1593-1594, tiyatro mevsimi). 1623'te basıldı. Oyundan önce bir prolog yer alır. Bu bölümde sarhoş tenekeci Sly uykudayken bir lordun evine götürülür, sonunda kendisinin de lord olduğuna inanır. Komedi onun önünde oynanır. Eserde Petruchio adlı genç, Padova'lı bir soylunun şirret kızı Katherina ile evlenir. Sahte bir kabalıkla kızı yola getirmeyi başarır. Bunu o kadar iyi yapar ki Katherina, kız kardeşi tatlı Bianca'nın evlenmesi sırasında kadınların kocalarına karşı olan görevleri konusunda bir de nutuk çeker. (L)

HIRÇINLAŞMAK dönşl. f. (*hırçın*'dan *hırçın-la-ş-mak*). Hırçın hale gelmek veya hırçınca davranışlarda bulunmak: *Beni görürse belki büsbütün hırçınlaşacak, vahşileşecek, daha büyük bir delilik edecekti* (R. N. Güntekin). *Mütemadiyen sabırsızlanıyor, hırçınlaşıyor, sofra hizmetini görenlere çıkışıyor* (A. H. Tanpınar). [M]

HIRÇINLIK i. (*hırçın*'dan *hırçın-lık*). Hırçın olma hali veya hırçınca davranış: *Bu kavgada Behlûl Nihal'in hırçınlıklarını istihzalara, mukabele olunamayacak kahkahalara boğarak galip çıkmağa çalışırdı* (H. Z. Uşaklıgil). *Kızın eski muvazenesi bozulmuştu, fazla neşe ile, fazla hırçınlık arasında bocalıyordu* (H.E. Adıvar). [M]

HIRDAVAT çoğl. i. (fars. *ẖurda,* çerçöp'ten ar. *ẖurdavāt*). Demirden yapılmış eski kilit, anahtar, çivi gibi âlât ve edevata verilen ad. || Ufak tefek ve önemsiz şeyler, öteberi: *İkinci katta kapıları açık üç oda göründü; üçünde de eşya ve hırdavat tavanlara kadar taşmıştı* (R. H. Karay).

— Mal. *Esk. Hırdavat estimatörü,* gümrüklerde ufak tefek eşyanın tahmin işiyle ilgilenen görevli. (Hırdavat estimatörleri demir, kurşun, kalay, teneke, nikel ve bunlardan yapılan maddelerin fiyatını tahmin ederdi.) [M]

HIRDAVATÇI i. (*hırdavat*'tan *hırdavat-çı*). Demirden yapılmış eski şeyleri alan veya satan kimse, hurdacı. (M)

HIRDAVATÇILIK i. (*hırdavatçı*'dan *hırdavatçı-lık*). Hırdavatçının yaptığı iş: *Hırdavatçılık yaparak hayatını kazanıyormuş.* (M)

HIRED i. (fars. *ẖıred*). *Esk.* İnsandaki düşünce ve anlayış yetisi, akıl: *Hıred derkinde âciz sanatın fehminde dil hayran* (Nabi). || *Hıred-âmûz,* öğretici, öğreten. || *Hıred-âşûb,* akıl dağıtan, başkalarına akıl veren. || *Hıred-fersâ,* aklı yoran, akıl yıpratıcı. || *Hıred-mend,* akıllı: *Düştüm belâ-yı aşka hıred-mend-i asr iken / İl şimdi benden aldığı pendi bana verir* (Fuzuli). || *Hıred-mendân,* akıllılar. || *Hıred-mendâne,* akıllı olana yakışır surette, akıllıca. || *Hıred-mendî,* akıllılık. || *Hıred-pesend,* akıllı, düşünen. || *Hıred-sûz,* akıl yakıcı, şaşırtıcı. || *Hıred-ver,* aklı olan, akıllı. (M)

HIRFET i. Bk. HİRFET.

HIRGÜR veya **HIRHIR** bls. i. Kavga gürültü, ağız kavgası: *Bu neden? Çünkü nikâhın sonu ergeç boşamak / Yahut akşamki gelenler gibi hırgür yaşamak* (M. Â. Ersoy). *Kendi hırgürümüzden göz açamadığımız için komşularla meşgul olmağa vakit bulamazdık* (R. N. Güntekin). [M]

HIRILDAMAK geçz. f. (onomatope *hırıl*'dan *hırıl-da-mak*). Hırıltılı bir sesle nefes alıp vermek. || Hırıltılı bir ses çıkarmak: *Eski otomobil hırıldayarak yola çıktı* (Kemal Tahir). || Homurdanmak, ters ve kaba konuşmak.

◆ **Hırıldanmak** dönşl. f. Birisine karşı kaba konuşmak.

◆ **Hırıldaşmak** ortaklş. f. Hırlaşmak, ağız kavgası etmek. (M)

HIRIL HIRIL zf. (onomatope). Gürültülü bir ses çıkararak. || *Hırıl hırıl etmek,* gürültülü bir ses çıkarmak. (M)

HIRILTI i. (*hırıldamak*'tan *hırıl-tı*). Boğazdan herhangi bir sebeple boğuk boğuk çıkan ses: *Bütün ağlamaları boğazından yukarı çıkamayan derin bir hırıltı halini almıştı* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Gürültüyle çıkan ses: *Yorgun hırıltılarla rampaya saran lokomotif, ocağında yanan odunların kıvılcımlarını, uzun bir sorguç gibi savurmaya başlamıştı* (Kemal Tahir). || Geçimsizlik, dırıltı: *Hülâsa, ebedî bir anlaşmamazlık içinde yaşanır. Mütemadî hırıltılar, gürültüler* (Vâ-Nû).

— Tıp. Had veya müzmin akciğer hastalıklarında, solunum sırasında işitilen bazı anormal seslere verilen ad. (Hırıltı çıktığı yere [bronşlar veya hava petekleri] ve ses özelliğine göre çeşitlere ayrılır: çıtırtılı hırıltı, az çıtırtılı hırıltı; kuru hırıltı, ötüşlü, ıslıklı hırıltı; gırtlak, yutak, bronş, hava kesesi, hava peteği hırıltıları.) || *Çıtırtılı hırıltılı,* bazı akciğer hastalıklarında işitilen, tuzun ateşte çıtırdamasını veya saçların kulak dibinde birbirine sürtünmesinden çıkan çıtırtıları andıran hırıltı sesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Çıtırtılı hırıltı,* hava peteklerinden gelir ve her soluk alışta dalga dalga kuru hırıltı şeklinde belirir. Özellikle zatürrede ve akciğere kan hücumu hallerinde işitilir. Az çıtırtılı hırıltılar ise bronşlardan gelir ve sabunlu suya içi boş bir saman çöpüyle üflendiği zaman çıkan sese benzer. Basit bronşitlerde, bronş genişlemelerinde ve akciğer ödeminde işitilir.

◆ **Hırıltıcı** sıf. Geçimsiz.

◆ **Hırıltılı** sıf. Hırıltı sesi çıkaran. (M)

HIRIZMA i. Azgın hayvanların ağzına, ayının burnuna takılan demir halka. Bk. HALKA. (ML)

HIRÎDÂR Sıf. Bk. HÂRÎDÂR.

HIRİDE sıf. (fars. *ẖırîden,* satın almak'tan *ẖırîde*). *Esk.* Satın alınmış. (M)

HIRİSTİYAN veya **HRİSTİYAN** sıf. (yun. *khristianos* > *hristiyan*'dan). İsa dinine bağlı: *Hıristiyan halk.* || İsa dini ile ilgili: *Hıristiyan inancı.*

— Siyaset. *Sosyal hıristiyanlar,* hıristiyan demokrasisi* isteyen hıristiyanlar. || *İlerici hıristiyanlar,* komünist partisiyle siyasî alanda sıkı eylem birliğinden yana olan hıristiyanlar. (Katolik kilisesi bunları birçok kere kınadı.)

◆ İ. Bir hıristiyan kilisenin üyesi: *Hıristiyan deyince katolikler, protestanlar ve ortodokslar anlaşılır.*

— Tar. *Aquino'lu Aziz Tommaso hıristiyanları;* Hıristiyanlığı kabul edişleri Aquino'lu Tommaso'ya kadar çıkan ve Malabar kıyısında oturan hıristiyanlar. (Bunlara *nesturîler* de denir, çünkü piskoposlarını Mezopotamya nesturîleri arasından seçerlerdi. Dinî törenlerinde Süryanîceyi kullanırlardı. 1559'da bir nesturî topluluğu Roma kilisesiyle birleşti.) || *Eski hıristiyan,* İspanya ve Portekiz'de sonradan hıristiyan olan Magrıplıların ve Yahudilerin aksine, Hıristiyanlığı çok önceden kabul edenlere denirdi. *İncil hıristiyanları,* 1795'te, Cornwall kontluğunda O'Bryan adlı çiftçi tarafından kurulan amerikalı metodistler topluluğu (bunlar Kanada ve Avustralya'da din kurumları kurdular). || *Vaftizci Yahya hıristiyanları;* «bulucuları» Karmel dağı rahibi İgnace de Jésus (XVII. yy.) tarafından, asılları bilinmeyen mezopotamyalı softalara verilen ad. (Peygamber olarak Vaftizci Yahya'ya saygı gösteriyor ve vaftiz oluyorlardı. Basra yakınlarında, bu mezhebin kalıntılarına bugün de rastlanır. Bunlara MANDEİZMCİ'LER, NASIRA'LILAR ve SABA'LILAR da denir.)

— ANSİKL. İsa'nın ilk çömezlerine Musevîler ve putperestlerce Nasıralılar ve Celileliler adı verildi; bunlar kendilerini *kardeşler, sadıklar, azizler* ve *seçilmişler* diye adlandırdılar. 50'ye doğru antakyalılar onlara hıristiyan adını taktı. Bu ad rağbet görerek yayıldı, İsa'ya ve vaftize inanan bütün kişiler için kullanıldı. (L)

HIRİSTİYAN i. 1804 civarında Portsmouth (A.B.D.) da Elias Smith tarafından kurulan bir tarikatın mensubu. (Bu tarikatın kişileri kendilerine kısaca «hıristiyan» derler, sadece büyükleri vaftiz ederler ve hemen hemen bütün dogmaları reddederler.) [L]

Hıristiyan Demokrat birliği (ALMAN). Bk. CHRİSTLİCH-DEMOKRATİSCHE UNİON.

Hıristiyan Demokrat partisi (İTALYAN), hıristiyan demokrat ilkelerini benimseyen italyan partisi. Roma, 1870'te krallık İtalya'sının eline geçtikten sonra, papalık katolik hıristiyanlardan, belediye seçimleri dışında gerek seçmen, gerek aday olarak siyasî hayatta yer almamalarını istedi (*non expedit*). Kraliyetçi geleneğe bağlı soylular bu durumu tamamen benimsemediler, ama orta sınıfla hıristiyan halk çevreleri talimata uydular. XX. yy. başında bu talimat sessiz sedasız yumuşatılmağa başlandı. Papalık bazı katolik militanlara, resmen olmasa bile, «katolik milletvekili» olma hakkını tanıdı. Fakat bunların «katolik bir meclis grubu» meydana getirmelerine izin vermedi. 1909'da milletvekillerinin sayısı yirmi kadardı. Hareket, 1913'te erkeklere genel oy hakkının tanınmasıyle gelişti. Hattâ, Katolik eylem grubuna bağlı bir seçim teşkilâtının başkanı, kendi üyelerinin oylarını vaadederek, katolik programın bazı şartlarını, bu arada resmî okullarda din eğitiminin muhafazası ve boşanmaya izin veren her türlü kanunun reddi tezlerini savunmayı kabul eden ve sayıları bir hayli tutan ılımlı adaylarla, yarı resmî yoldan pazarlıklara bile girdi. Nihayet, 1919'da Av-

rupa'da savaş son bulunca, Vatican'ın izniyle, İtalyan Halk partisi (*Partito Popolare Italiano*, P.P.İ.) kuruldu ve ilk ağızda 100 milletvekili çıkarmayı başardı ve bundan böyle kurulacak hükûmetlerin çoğunluk sağlamak için dayanmaları gerekli vaz geçilmez bir unsur haline geldi. Parti amaçlarından biri seçim gücünün dayanağını meydana getiren güçlü hıristiyan işçi sendikalarını resmen tanımak oldu. Bununla birlikte parti dinî bir kılığa bürünmedi, programında mahallî idarelerin muhtariyeti ve silâhlanmanın sınırlandırılması gibi, dinî nitelikte olmayan birçok reforma yer verdi. Bütün ülkeye kesin bir şekilde yerleşen parti, 1921'deki erken seçimlerde meclisteki milletvekili sayısını artırdı ve faşist rejim gelinceye kadar kurulan bütün hükûmetlere üye verdi.

Faşist rejimin başında P.P.İ.'de bir iç buhran başgösterdi. Partinin sağ kanadı Mussolini ile işbirliğine yanaştı, buna karşılık bazı senatörlükler ile bazı önemli mevkiler elde etti. Fakat partinin genel sekreter Don Sturzo'nun arkasında toplanan büyük çoğunluğu rejimin ilkelerine kesinlikle karşı çıktı ve Matteotti'nin öldürülmesinden sonra faşizmin amansız düşmanı muhalif bir zümre ortaya çıktı. Bu muhaliflerden bazıları İngiltere'ye giden Don Sturzo ile yurdu terkettiler, büyük bir kısmı ise 1943'te faşist rejim düşünceye kadar özel hayatlarına dönerek bütün siyasî eylemlerini bırakmak zorunda kaldılar. Rejim düşünce başta yeni nesilden büyük destek gören De Gasperi olmak üzere, liderlerden birçoğu gizlilikten çıktı.

● *Hıristiyan Demokrat partisi* (Partito della Democrazia Cristiana, P.D.C.). Bu parti 1946 yılında Cumhuriyetten yana çıktı, aynı yıl, seçimlerde kullanılan oyların yüzde 35,2 sini (8 milyondan fazla) alarak yeni siyasî kuruluşlar içinde en ön sırada yer aldı. İki yıl sonra P.D.C. 300'e yakın milletvekilini meclise sokarak mutlak çoğunluğu elde etti. Bundan böyle değişmez başbakan haline gelen De Gasperi kurduğu kabinelere bazı azınlık partilerinden üye aldı. Bunlar arasında Saragat'ın devrimci sosyalistlerini, Mazzini geleneğinin eski cumhuriyetçilerini ve liberallerini sayabiliriz.

Hıristiyan demokratlar, kurtuluştan 1947'ye kadar komünistlerle işbirliği yaparak idarede kaldıkları ve bu sayede kamuoyunun şiddetle karşı koyduğu çok ağır bir barış antlaşmasını imzaladıkları halde, De Gasperi, dayandığı azınlık siyasî güçlerle, Komünist partinin hâkim olacağı herhangi bir aşırı sol koalisyonunu kesinlikle engelledi. Aynı şekilde kilise'ye büyük imkânlar sağlayan bir konkordato ile, Latran antlaşmalarını onaylayan yeni bir anayasayı meclisten geçirdi. İktidar sahibi Hıristiyan Demokrat partisi, Orta ve Güney İtalya'da birçok büyük ve orta çapta arazinin fakir köylüler lehine parçalanmasıyle sonuçlanan bir tarım reformuna girişti, sanayi ve kamu hizmetleri alanlarında yaptığı reformlarla işsizliğe karşı savaş açtı, Po vâdisinde bulunan yeni madenî kaynakları (mean gazı) işletti, Kuzey Afrika'da kaybedilen sömürgelerin zararını giderecek ve A.B.D.'ye göçü sınırlayacak yeni dış pazarlar aradı. Dış siyaset alanında Hıristiyan demokratlar NATO'ya sıkı sıkıya bağlı bir siyaset güttüler, Altılar Avrupa'sından ve Ortak pazardan yana oldular. (L)

HIRİSTİYANLAŞMAK dönşl. f. (*hıristiyan*'dan *hıristiyan-la-ş-mak*). Hıristiyan haline gelmek: ***Birbiri arkasından yunanlaşmış, romalılaşmış, hıristiyanlaşmış her yer Avrupa'dır*** (P. Safa).

◆ **Hıristiyanlaştırmak** ettrg. f. Bir kimse veya bir topluluğu hıristiyan dinine sokmak. (M)

HIRİSTİYANLIK i. (*hıristiyan*'dan *hıristiyan-lık*). Hıristiyan dini; İsa'nın yasası ve öğretisi: ***Hıristiyanlığı kabul etmek. Hıristiyanlığın dogmaları, ahlâkı.***

— ANSİKL. *Hıristiyanlık*, Nasıra'lı İsa'nın kurduğu dindir. Khristos İbranîcedeki Mesih deyiminin tercümesidir ve «yağlanmış, yağ sürülmüş» anlamına gelir. Antakyalı paganlar, İsa'nın ilk müminlerine hıristiyan adını verdiler. İsa dini, yahudi dininin gelişmiş bir şekliydi. İsa, Musa ve öbür peygamberlerin eserlerini yıkmak için değil, bu eserleri daha da olgunlaştırmak için Tanrı tarafından gönderilen Mesih olduğunu iddia ediyordu.

Hıristiyanlar için, İsa'nın varlığı tarihin en büyük olayıdır. İsa, Tanrı ile bir olduğunu, Tanrı'nın tek oğlu olduğunu öne sürüyordu. Hem Tanrı, hem İnsan'dı. Pontius Pilatus devrinde çivilerle ağaca vurulan esirler gibi zulme uğratıldı. Ölümünden sonra havarilerine göründüğü söylenir. Ebediyete kadar yardım vaat ettikten ve bütün kavimlerin kendi adına eğitilmelerini istedikten sonra ortadan kayboldu. Havarileri ve Aziz Paulus bu emri yerine getirdiler. Aziz Paulus Hıristiyanlığın, önceden Yahudiliğe iltihakı gerektirmediğini söyledi ve İncil'i Roma imparatorluğunda yaydı.

Kudüs Yahudiliğinin ve Roma imparatorluğunun engellerine rağmen Hıristiyanlık dünyaya yayıldı. Hıristiyanlık, İsa'nın inayeti sayesinde, günahkâr insana umut kapılarını açıyordu. İsa bir örnekti, bir dayanaktı, ruhları daima daha fazla yükselmeğe teşvik eden, düşenlerin kalkması için yardıma koşan, daima hazır, edebiyen canlı bir varlıktı. Bundan böyle hiç bir şey imkânsız olmayacaktı. Hıristiyanlığa önce seçkinler, sonra kitleler katıldı. Hıristiyanlık, ayrıca, yeni eğitim ve öğretim kurumları geliştirdi. Hayır ve eğitim işlerini uzun zaman özel gelirlerle yürüttü ve bu hizmetler daha sonra devletçe devralındı. Yüksek eğitim ve ilmî araştırmanın çekirdeği sayılan ortaçağ üniversiteleri Hıristiyanlığın eseridir.

Aynı zamanda İsa «Ben hizmet edilmek için değil, hizmet etmek için geldim» demişti. Otorite bundan böyle bir topluluk hizmeti sayıldı. Siyasî iktidar bir adalet işi oldu ve yargıya bağlandı. Devlet tek hukuk kaynağı olmaktan çıktı. Tabiatın tanrılarla dolu ve insanın kendi içine dönük bir yaratık olduğunu ileri süren eski dinlerin tersine, hıristiyanlar tabiatın akılla kavranabileceğini kabul etti. Bilimlerin görüş açıları bu temel görüşe uygun olarak değişti: Hıristiyanlık fizik bilimleri kabul etti ve büyüyü reddetti; insan bilimleri için de «insan, tabiatı düşünceyle kavrar, fakat tabiat insanı kavrayamaz» ilkesini getirdi. Ahlâk bir yaşama sanatı olmaktan çıktı, bir sonsuzluk bilimi, feragat yolu ile sonsuzluğa erişme sanatı haline geldi. Hıristiyanlık bir felsefe getirmedi, fakat bazı felsefî ilkeler öne sürdü (ruh ve beden ayrılığı, Tanrı'nın varoluşu, hürriyet kavramı), Yahudiliğin yolundan giderek insanın günah işlediğini, dolayısıyle saadetine ve kaderine kendi başına yön veremeyeceğini kabul etti. Özellikle Aziz Augustinus'tan bu yana Hıristiyanlık, insanın iç dünyasını ortaya koydu: her şey Ben ve Ben'in yaratıcısı arasında bir ikili konuşmadan başka bir şey değildir; hikmet, İsa'nın aracılığıyle sadece Tanrı ve Ben varmış gibi davranmaktır; her insanın hayatına sonsuz paha biçilmiştir, hayatının her anı bir ebediyet yükü taşır.

İsa'nın hayatı, şiire, tiyatroya, romana konu oldu. Mimarî biçim değiştirdi, resim sanatı vücudun ve çehrenin ötesinde ruhu gördü, manzaraya bile insanî bir değer verildi. Hıristiyanlık, müzik alanındaki bireyciliği de insancılığa doğru geliştirdi. Bunlar Hıristiyanlığın yan hizmetleridir. Dindarlar her şeyden önce «Gökyüzü mülkü»nü arıyordu. Hıristiyanlık, yeryüzünde başlayan Tanrısal hayatın başlangıcı olarak kabul edildi. Amacı kutsal ruh içinde, Mesih sayesinde Peder ile (Tanrı) birleşmeydi. İsa'nın yaşayanları ve ölüleri yargılamak üzere geleceği son güne kadar her şey askıda kalacaktır. Hıristiyanlık bütün hıristiyanların aziz olduğunu kabul etmekle birlikte bazı seçkin kişilere ayrıcalı bir yer verir. Bu kişiler mistikler ve «aziz»lerdir. Hıristiyanlığın uğradığı büyük güçlük İsa'nın mesajını değişik şekillerde yorumlayanların çokluğudur. Ayrılıklarda ortaya konan ilkeler çok değişik oldu: İstanbul patriği Mikhael Kerularios 1054'te papa ile ilişkilerini kesti ve Roma hıristiyanlığından «Ortodoks» denen doğu kiliselerini ayırdı, böylece papalık otoritesine başkaldırdı. XVI. yy.da protestan reformu Roma'nın resmî öğretisini tartışma konusu yaparak Roma katolikliği dışında bir Hıristiyanlık kurdu. Bugün İslav ülkelerinde ve Balkanlar'da Ortodoks mezhebi baskındır. Buna karşılık reform mezhepleri çeşitli biçimlerde anglosakson ülkelerinde, Kuzey Amerika'da, Kuzey Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde yerleşti. Çağımızda hıristiyan mezheplerinin birleştirilmesi için çalışılmaktadır. Katoliklik İsa'nın ruhuna bağlı tek gerçek Hıristiyanlığı temsil ettiğini, bütün kiliselerin kendine bağlanması gerektiğini ileri sürer. Katoliklik dışında, İsa'ya inanan bütün kiliseler «Kiliseler birliği» akımına katılmıştır.

● *Hıristiyan nüfus*. 1 Ocak 1966'da yeryüzünde yaşayan hıristiyanların sayısı 880 milyondu; bu, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 30'unu meydana getirir. (→ Bibliyo.) [L]

HIRKA i. (ar. *ḫırḳa*). Kıyf. Özellikle kadınların elbise üzerine giydikleri, yün v.b.-den örülmüş veya kalın kumaştan dikilmiş, önden açık kollu giyecek: ***Ali vapura bininceye kadar hep iyiydi, Emine ona üşümesin diye kendi hırkalarından iki tanesini giydirmiş idi*** (H. Z. Uşaklıgil). ***Eve gelir gelmez soyundu, sırtına bir hırka alarak tulumbada yıkandı*** (Sabahattin Ali). || Eskiden erkeklerin cübbenin altına ve gecelik elbisesinin üzerine giydikleri, dize kadar veya daha uzun kalın kumaştan veya içi pamukla kalınlaştırılarak hazırlanmış giyecek: ***Kudüs hacıları, yağlı hırkalarının çürümüş pamuğunu didikleyen Medine hacılarından daha bahtiyar değildirler*** (F. R. Atay). || Dervişliğin sembolü haline gelmiş giyecek: ***Bu gezen abdallar derviş değildir / Arkasında hırka şal olmayınca*** (Pir Sultan Abdal). ***Özendim derviş olmaya / Hırka ile şalım da yok*** (Halk türküsü). || *Şam hırkası*, sık ve ince el dikişleriyle süslü, şam kumaşından dikilmiş erkek hırkası: ***Rabia, paşayı odasında mahut şam hırkası ve beyaz takkesiyle [...] arka kaşağısı oyar bulurdu*** (H. E. Adıvar).

— ÇEŞ. DEY. *Hırkayı başına çekmek*, uyumak. Dünya işlerinden el etek çekmek: ***«Selâmetin yolu yoktur... Ne yapsalar boşuna!» / Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına*** (M. Â. Ersoy). || *Hırka giymek*, derviş olmak. || ***Bir lokma bir hırka***, tevekkülü ifade eden söz.

— Din. *Hırkai Saadet*, Hz. Muhammed'in Topkapı sarayında gümüş sandık içinde saklanan hırkası. (*Hırkai Şerif* de denir). [Bk. ANSİKL.] || *Hırkai Saadet alayı*, Topkapı sarayında bulunan Hırkai Saadet'i ramazanın on beşinci günü ziyaret amacıyle düzenlenen alay. (Bk. ANSİKL.) || *Hırkai saadet ziyareti*, Hırkai Saadet'in ziyareti dolayısıyle yapılan tören. (Bk. ANSİKL.). || *Hırkai Şerif* (veya *Hırkai Veysel Karanî*), Hz. Muhammed'in Veysel Karanî'ye hediye ettiği söylenen hırka. İstanbul'da, Fatih'te, Hırkai-Şerif camiinde saklıdır. || *Hırkai şerif suyu*, Hırkai Saadet ziyareti sırasında önceden hazırlanarak ziyaretçilere verilen su. (Bu ziyaret sırasında padişah altın anahtarla gümüş çekmeceyi açar. Hırkai Saadetin yakasında bulunan düğme bir kâse su içine konulur ve bu su ile ıslatılır. Kâse içinde kalan sudan başka testilere damla damla konularak ziyaretçilere hediye edilirdi. Bu gelenek Mahmud II devrinde kaldırıldı [1825].) || *Hırkai Şerif ziyareti*, İstanbul'da Fatih'te aynı adı taşıyan camide özel bir sandık içinde saklanan hırkayı ziyaret. Bk. ANSİKL.

— Tasav. Şeyhlerin veya dervişlerin giydikleri özel hırka. (Her tarikatın inancına göre ayrı bir biçimi ve rengi vardır.) [Bk. ANSİKL.] || *Hırka berendaz*, zikrederken aşırı coşkunluğa kapılan dervişin hırkasını çıkarıp atması. || *Hırka giydirmek*, tarikat geleneğine göre şeyhin özel bir törenle müride hırka giydirmesi. (Bu, müridin tarikata kabul edildiğini gösterir. *İlbası hırka* da denir.) || *Hırka giymek*, bir talibin tarikat kurallarına göre gerekli törenle hırka giyerek derviş olması. || *Hırkai Ali*, tarikatlarda şeyhin, halife Ali'ye bağlılığını göstermek için müride giydirdiği hırka. (Halife Ali her zaman hırka giydiğinden ona özenilerek yapılır. Daha çok Bektaşîlik ve onunla aynı kaynaktan gelen tarikatlarda görülür.) || *Hırkai Ebu Said-ül-Hıdrî*, kendi adına kurulan tarikata girenlere tarikat şeyhi tarafından giydirilen hırka. || *Hırkai Enes*, sahabeden Enes ibni Mâlik'e bağlananların hırkalarına verilen ad. (Bu da ötekiler gibi müritlere şeyh ta-

rafından giydirilir.) ‖ *Hırkai Faruk,* tasavvufta halife Ömer'den geldiği söylenen ve müritlere giydirilen hırka. ‖ *Hırkai hezarpare,* melâmî dervişlerinin giydikleri çok parçalı hırka. ‖ *Hırkai Huzeyfe,* sahabeden Huzeyfe'nin hırkası. ‖ *Hırkai iradet* (veya *teberrük*), dervişliğe kabul günü giyilen hırka. ‖ *Hırkai Osman,* halife Osman'ın hırkası. ‖ *Hırkai Selman,* sahabeden Selmanı Farisî'ye bağlananlara giydirilen hırka. (Bu hırkanın da ötekiler gibi halife Ebubekir yoluyle geldiği söylenir.) ‖ *Hırkai Sıddık,* Ebubekir Sıddık'ın hırkası. ‖ *Hırkai sofiye,* tasavvufta tarikata bağlananların inançlarına, girdikleri tarikatın özelliklerine göre belli törenlerle giydikleri hırka. ‖ *Hırkai tarikat,* bir tarikata bağlı bulunan kimselerin giydikleri özel hırka. ‖ *Hırkai teberrük,* kendi tarikatı dışında herhangi bir tarikatın veya dinî kuruluşun büyüğüne karşı saygı ve yakınlık duyana o kimsenin bağışladığı hırka veya manevî iltifat. ‖ *Melâmet hırkası,* yokluğu, alçak gönüllülüğü, nefsini terketmişliği temsil eden sembolik hırka. (Melâmetîlerin inançlarını temsil eder.)

— ANSİKL. Din. Hz. Muhammed'in olduğu bilinen ve Topkapı sarayında özel bir dairede saklanan *Hırkai Saadet*'in, bazı tarihî kaynaklarda Hz. Muhammed'in ölümünden sonra sırtından çıkarılan hırka olduğu söylenir. Birtakım kaynaklar ise bunun, Hz. Muhammed'in sağlığında yakınlarından veya sahabeden birine hediye ettiği hırkalardan biri olduğunu ileri sürerler. Hırkai Saadet Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'ı almasından sonra Mekke şerifi Ebül Berekât tarafından padişaha hediye edildi.

● *Hırkai Saadet alayı.* Padişahların Topkapı sarayında oturdukları sırada başta kendileri olmak üzere Birun ve Enderun ricalinden olan kimselerle Hırkai Saadet alayları düzenlenirdi. Bunlar pek gösterişli değildir. Hırkai Saadet'in Dolmabahçe, sonra da Yıldız'a taşınması üzerine yapılan alaylar çok daha tantanalı oldu. Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde bu alayların önemi azaldı.

● *Hırkai Saadet ziyareti.* Ramazan ayında yapılan ziyaretler öğle namazından sonra olurdu. Silâhtar, çuhadar, rikâbdar ağalarla, tülbent, anahtar, peşkir ağaları ve bütün hasodalılar padişahın huzurunda imamı evvel (başimam) ve imamı sanî (ikinci imam), hasoda imamı ve birçok güzel sesli müezzin ayakta *Kur'an* okurlar, Padişah ve erkânı hırkayı ziyaret ederlerdi. Bu sırada sadrazam ve şeyhülislâm, Topkapı sarayı orta kapısına gelerek atlarından inerler, kazasker ve öteki devlet memurlarıyle birlikte içeri girerlerdi. Bütün saray ilerigelenleri toplandıktan sonra başlayan tören akşama kadar sürerdi. Tören sonunda ziyaretçiler ve rütbesi en küçük olanlar, sonra vezirler, şeyhülislâm ve sadrazam sıra ile ayrılırlardı. O akşam yeniçeri ve öteki ocaklılara Matbahı Hassa'dan baklava verilirdi. Tanzimatın ilânından sonra da bu tören devam etti. Saltanatın yıkılmasıyle ortadan kaldırıldı.

● *Hırkai Şerif.* Her ramazan ayının on beşinden sonra özel bir törenle halkın ziyaretine açılır. Özel bir sandık içinde saklanan Hırkai Şerif'in üzerinde altın işlemeli ayetlerin yazıldığı değerli bir örtü vardır. Ziyaretçiler, hırkanın sadece örtüsüne el sürerler. Bu hırkanın da Hz. Muhammed'in olduğu kesinlikle söylenemiyor. Bu hırka 1617 yılında Şükrullah Efendi adında bir şahıs tarafından İstanbul'a getirildi. Hırkai Şerif uzun bir süre Şükrullah Efendi'nin evlâdı tarafından saklandı. Bunların oturdukları konak Mahmud II tarafından bakımlı hale getirildi. 1830 Yılında ise ikinci defa fakat daha geniş ölçüde bir onarım gördü.

— Tasav. İslâmın başlangıçta özellikle, Dört Halife ve sahabe zamanında, tasavvufa bağlananların bugünkü gibi, belli törenlerle giydikleri özel *hırka*'lar yoktu. Her sofî kendine göre, yünden yapılmış kaba bir hırka giyerdi. Sonradan tarikatlar belli görüş ve anlayış düzenlerine göre kurulmağa başlayınca kıyafet ayrılıkları da belirdi. Zamanla her tarikatın genel niteliklerini gösteren hırkaları, işaretleri, mühürleri, taç ve külâhları ortaya çıktı. Bazı kaynaklara göre arapça *suvf*'tan (yün), bazılarına göre yunanca *sophos*'tan (bilge) gelen sofiye, belli kuralları

HIRISTİYANLIK

Chartres katedrali (XIII. yy.) «İnsanın Yaradılışı»

yukarıda sağda, «Tapınağa Sunuluş» mermer, fransız sanatı (XIV. yy.) Cluny müzesi

«İsa'nın Vaftiz Edilişi» Verrocchio'nun eseri (XV. yy.) Uffizi müzesi, Floransa

Roma katakomlarından hıristiyan kabartmaları

Foto. Alinari-Giraudon, Freuler (*LAROUSSE*)

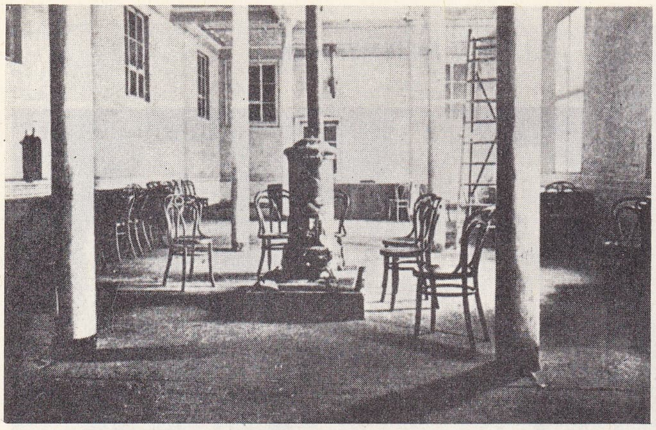

onarımdan önce
Hırkai Saadet dairesi
Topkapı sarayı

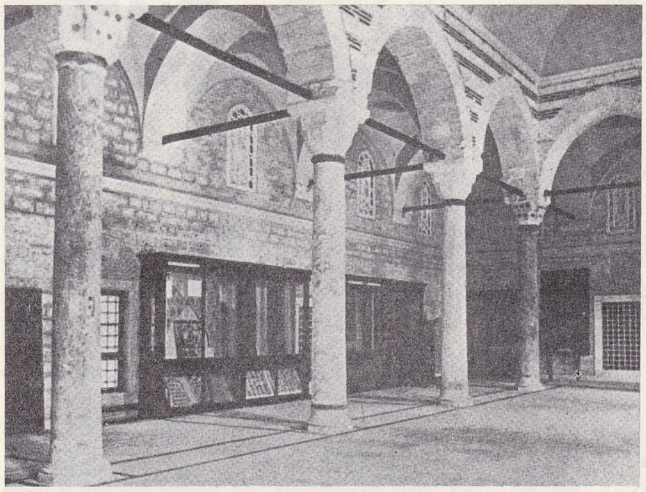

onarımdan sonra
Hırkai Saadet dairesi

olan bir kurum niteliği kazanınca törenlerinde de birtakım özellikler görüldü. Sofiyeye bağlı kimselere *sofî* denmek bir gelenek niteliği kazanınca, giydikleri bazen kollu, yakasız, bazen yakalı, kolsuz, uzun etekli işlemeli, beli kuşaklı, kırmızı, beyaz, siyah, yeşil veya karışık renkli uzun cübbelere de *sofî hırkası* (*hırkai sofiye*) dendi. Bu hırkalar tarikattan tarikata göre değiştiği gibi, tarikat içindeki manevî mertebelere göre de değişirdi. Her manevî mertebenin özelliğini gösteren belirtiler hırkanın ya yakasına, ya omuzlarına veya kemerine takılırdı. Bunlar tekke veya tarikatta en yetkili, manevî mertebe bakımından en yüksek durumda olan şeyhi veya piri tarafından gerekli kimselere giydirilirdi. Zamanla tarikatların yanı sıra iktisadî amaçlar taşıyan kuruluşların da (ahilik, lonca, gedik v.b.) özel hırkalar giyilmesi gelenek haline geldi. Bunların da kaynağında tarikatlardaki gibi manevî bir derecelenme vardır. Her birinin başındakine bütün yetkileri elinde topladığından *şeyh* veya *pir* denirdi. Bu şeyh veya pirler başında bulundukları kuruluşların türlerine göre çıraklara, ustalara, kalfalara, hırka, kemer, taç giydirirlerdi. Bunların da belli işaretleri vardı. Sonraları gerek bu iktisadî kuruluşlarda gerek tarikatlarda giyilen hırkalara genellikle *hırkai sofiye* dendi. (→ Bibliyo.) [M]

HIRKA dağı, İç Anadolu'da (Orta Kızılırmak bölümü) Hacıbektaş kasabası güneyinde ve Kızılırmak vâdisi kuzeyinde dağ; yüksl. 1 670 m. (M)

Hırkai Saadet dairesi, Topkapı sarayında «Mukaddes emanetlerin» bulunduğu yer. «Üçüncü avlu» denilen alanın batı bölümü. «Hırkai Saadet dairesi» veya «Mukaddes Emanetler dairesi» adı ile tanınır. Burada, yüzyıllardan beri, başta Hz. Muhammed'in hırkaları olmak üzere islâmî nitelikte birçok kutsal eşya saklanır. Bu eşya Yavuz Sultan Selim tarafından, Mısır'ın alınmasından sonra İstanbul'a getirildi (1517). Eskiden bu dairenin Hz. Muhammed ve hilâfetle ilgili eşyanın saklanması için, özel olarak yaptırıldığı ileri sürülür. Son yapılan inceleme ve araştırmalar, bu yapının Fatih Sultan Mehmed zamanından (1451-1481) kaldığını ortaya koydu. Ayrıca Hırkai Saadet'in Fatih Sultan Mehmed'den sonra, uzun yıllar hasoda olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Önceleri Mukaddes eşya Yavuz Sultan Selim'in getirdikleri ile birlikte sarayda toplanmağa başlayınca, Sarayın çeşitli yerlerinde, Hazine'de, Silâhdar hazinesinde, Revan köşkünde, Harem'de ve hasoda olarak kullanılan bu binanın çeşitli odalarında saklandı. Sultan Mahmud II 1808'den sonra, Topkapı sarayını bırakınca, o tarihe kadar hasoda olan bu bina da, Mukaddes eşyanın korunmasına ayrıldı, adı da *Hırkai Saadet dairesi* veya *Mukaddes Emanetler dairesi* oldu. Yapının ana planı kareye yakın dik dörtgendir ve dört kubbelidir. Haliç ve Boğaz'a bakan cepheleri, kubbeli ve sütunlu revaklarla çevrilidir. Basamak basamak ve setlerle denize doğru inen Topkapı sarayında bu bölüm, üçüncü avlu düzeyinde bir set biçiminde yükselir, alt bölümü büyük bir bodrum katıdır.

Hırkai Saadet dairesinin, şimdiki durumuna göre, sarayda Üçüncü avluya açılan kapıya, Şadırvan kapısı denir. Ana giriş buradandır. Kapının dışa bakan yüzü üzerinde, Sultan Ahmed III'ün tuğrası ile, 1138 (1725) tarihi ve celî sülüs hat ile yazılmış «Kelimei Tevhid» kitabesi bulunur. Yanlardaki duvarları süsleyen çiniler, XVIII. yy. türk çinileridir. Gene aynı kapının sağ ve sol taraflarında, okunmaları oldukça güç, tuğra biçiminde iki yazı vardır. Bunlardan sağdakinde, «Cihan maliki Hakanı Emced», soldakinde ise, «Şeriat saliki Sultan Ahmed» mısraları yazılıdır.

Üçüncü Ahmed zamanında ve ondan sonraki dönemlerde onarım gördü. Hırkai Saadet dairesine bağlı sofa ve odalar, girişe göre şunlardır; Şadırvanlı sofa, Destimal odası, Taht odası, Arzhane, Çeşmeli ve sütunlu sofa, Revan köşkü, Sünnet odası ve Hasoda koğuşu.

Bunların da ayrı ayrı, gerek sanat, gerekse tarih bakımından önem ve görevleri vardır. (M)

Hırkaişerif camii, İstanbul'da Hırkaişerif semtinde cami. Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldı (1851). Planı, Hz. Muhammed tarafından Veysel Karanî'ye hediye edilen kutsal hırkanın saklanmasına ve ziyaret edilebilmesine uygun olarak düzenlenmiştir. Tek kubbesi sekiz köşeye dayanır. Mahfelleri, hünkâr daireleri ve Hırkai Saadet dairesi vardır. Mimber, mihrap ve kürsü rokoko üslûbunda mozaiktendir. Caminin yazıları hattat Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır. (M)

HIRKAPÛŞ bls. i. (ar. *hırka* ve fars. *-pûş*, giyen'den *hırka-pûş*). *Esk.* Hırka giyen, derviş: *Hırkapûş-ı aşk ü sevdayım giyinmem câme ben* (Niyazi).

— Tasav. Mânâ hırkasını giyen derviş.

◆ **Hırkapûşane** bls. zf. *Esk.* Dervişcesine, hoşgörürlükle.

◆ **Hırkapûşî** bls. i. *Esk.* Dervişlik. (M)

HIRLAMAK geçz. f. (onomatope *hır*'dan *hır-lamak*). [Köpek için] Hırıltıyle ses çıkarmak: *Köpek, gözlerinin akını çıkararak yan yan baktıktan sonra pes perdeden hırladı* (B. Felek). || Hırıltılı bir şekilde nefes alıp vermek. || Kızgınlıkla ters konuşmak. (M)

HIRLAŞMAK ortaklş. f. (*hırlamak*'tan *hırla-ş-mak*). Birbiriyle kötü bir şekilde ağız kavgası yapmak. (M)

HIRLI sıf. *Halk dili.* Güvenilir, sağlam karakterli (kimse): *Hırlı adam olsa işinden kovulmazdı.* || İşe yarar, faydalı (şey): *Hırlı bir at olsa sahibi onu satar mıydı?*

— DEY. *Hırlı hırsız,* bir kimsenin ahlâkı hakkında şüpheye düşüldüğü zaman kullanılır: *Hırlı mıdır, hırsız mıdır nedir?* (M)

HIRMAN veya **HİRMAN** (ar. *hırmân*). *Esk.* Ümitsizlik, arzu edilen şeyi elde edememe: *Yes ü hırman ile benzim sararıp solmuş idi / Ehl-i matlûp saçımla sakalım yolmuş idi.* (Ziya Paşa). [M]

HIRPADAK zf. (onomatope). Birdenbire, hemencecik: *Mübareğin eşiğini atlayınca İslâmın din gücü yüreklerini kavramakta hırpadak* (Kemal Tahir). || Uygun bir şekilde, tıpatıp. (M)

HIRPALAMAK geçl. f. Örselemek: *Yarayı biraz fazla hırpalayarak adamcağızı «Aman bey!» diye bağırtıyordu* (R. N. Güntekin). || Dövmek: *Bunu Emniyet Müdürlüğünde çok hırpalamışlar* (Kemal Tahir). || *Mec.* Kötü davranmak, üzmek: *Bu zahmete daha ziyade birbirinin aybını kusurunu örtmek, tenkit etmek, küçük tarizlerle hırpalamak için katlanıyor gibiydi* (A. H. Tanpınar).

◆ **Hırpalanmak** edilg. f. Hırpalamak işine konu olmak: *İşkence yerine vardığımız zaman küçük Hasan'ı, artık, dövülecek ve hırpalanacak tarafı kalmamış bir halde yolun kenarına atılmış bulduk* (Y. K. Karaosmanoğlu). *Artık uyuşan, can çekişen asabı tekrar hayat bulmak için sarsılmak, hırpalanmak ihtiyacını duyardı* (H. Z. Uşaklıgil).

◆ **Hırpalatmak** ettrg. f. Hırpalamak eylemini yaptırmak. (M)

HIRPANİ sıf. Perişan, derbeder: *Hırpani kılıklı bir adam.*

◆ **Hırpanilik** i. Derbeder, gelişigüzel olma hali. (M)

HIRS i. (ar. *hırş*). Bir şeye aşırı derecede tutkunluk, sonu gelmeyen istek: *Para, refah, fazla kazanmak hırsı hepimiz gibi onu da değiştirdi* (A. H. Tanpınar). *Erkânıharp olmak bütün gençliğimi dolduran bir hırstı* (Ömer Seyfeddin). || Öfke, kızgınlık, hiddet: *Böyle şeyleri görünce hırsımdan ağlamaklı oluyorum* (N. Ataç). *Şurada burada yere uzanmış askerler ve ortada bırakılmış araba ve hayvanlar arasından geçerek odama geldiğim zaman hırsımdan tir tir titriyordum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

— ÇEŞ. DEY. *Hırsından çatlamak* (*boğulmak*), aşırı derecede kızmak, öfkelenmek. || *Hırsını alamamak,* öfkesini yenememek. || *Hırsını çıkarmak,* öfkesini almak: *Eve gidip bütün hırsımı Lebibe'den çıkarmak istiyorum* (H.R. Gürpınar).

— *Esk. Hırs-ı câh,* mevki hırsı. || *Hırs-ı ikbâl,* yükselme hırsı. || *Hırs-ı mal,* mala olan düşkünlük. || *Hırs-ı pîrî,* ihtiyarlara ait fazla merak ve öğrenme isteği: *Bu fitne-gehte takazâ-yı hırs-ı pîrîden / Tabiat oldu bana muktezâ-yı nefs-i anûd* (Sabit). || *Hırs-ı şan,* şöhret hırsı.

◆ **Hırslı** sıf. Doymak bilmeyen, haris: *Zekî, çalışkan, hırslı bir öğrenciydi* (Y. Z. Ortaç). || Öfkeli, kızgın: *Öyle hırslı adamlar inme tehlikesiyle karşı karşıyadır* (H. R. Gürpınar). (M)

HIRS i. (fars. *hırs*). *Esk.* Ayı. ||*Hırs-beçe,* ayı yavrusu. (M)

HIRSIZ i. Başkasının herhangi bir şeyini çalan kimse: *Hırsız orayı burayı dolaştı, evden götürülmeğe değer bir şey bulamadı* (N. Araz). || *Hırsız anahtarı,* maymuncuk, her kapıyı açan anahtar. || *Hırsız çekmecesi,* çalışma masasının gizli bölmesi. || *Hırsız feneri.* Bk. FENER. || *Hırsız malı,* çalınmış eşya. || *Deniz hırsızı,* korsan.

— ÇEŞ. DEY. *Hırsız gibi,* kimseye görünmeden, gizlice: *Saat beşe, altıya gelince her gece odasından hırsız gibi çıkar, püf diye sofadaki lâmbayı üfler* (H. R. Gürpınar). *Gece yarısından sonra sokakta ayağımın parmaklarına basarak, hırsız gibi açıp girer, yine ertesi gece o vakitte usulca çıkardım* (Ahmed Rasim). || *Hırsız yatağı,* hırsızların gizlendiği yer. Çalınmış şeyleri alan veya satan kimse. || *Hırsıza yol göstermek,* kötü iş yapan birine farkında olmadan yardım etmek, çok ihtiyatsız olmak. || *At hırsızı.* Bk. AT.

— Balıkç. *Hırsız olta* (*iğne*), oltada yeme takılan ikinci iğne. (Bu iğne balığın yakalanmasını garantiler.)

◆ **Hırsızlama** zf. Gizlice, kimseye belli etmeden: *Güvertede birlikte gördük / Hırsızlama durduk dinledik* (Attilâ İlhan). || Sıf. Çalınmış, başkasına ait olan (şey): *Hırsızlama mal.* (M)

HIRSIZLIK i. (*hırsız*'dan *hırsız-lık*). Başkalarının malını çalma: *Aşçının, hırsızlığı farkedilince hiddetle öteye beriye koşacağını akıl edememiştim* (R. N. Güntekin). *Yakın evler de bir zaman ufak tefek hırsızlıklardan kurtuldular* (H. R. Gürpınar). || Çalma suçu: *Hırsızlıktan iki aya*

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

mahkûm olmuş bir sabıkalı. || *Hırsızlık etmek,* başkalarının malını çalmak.

— Huk. Başkasına ait taşınabilir bir malı, sahibinin rızası olmaksızın faydalanmak kastı ile bulunduğu yerden almak (*basit hırsızlık* da denir). [Bk. ANSİKL.] || *Hırsızlığa karşı sigorta.* Bk. SİGORTA. || *Hırsızlığa teşebbüs.* Bk. ANSİKL. || *Hırsızlığın cezası.* Bk. ANSİKL. || *Hayvan hırsızlığı.* Bk. HAYVAN. || *Kullanma hırsızlığı,* bir malın kullanıldıktan sonra geri verilmesi kastı ile sahibinin rızası olmadan alınması. (Bk. ANSİKL.) || *Nitelikli (mevsuf) hırsızlık,* kanunda öngörülen bazı niteliklerin bulunması sebebiyle, daha ağır cezayı gerektiren hırsızlık. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hırsızlık* cürmünün korumak istediği hukukî menfaat, kişinin taşınır bir mal üzerindeki zilyetliğidir. (Bk. ZİLYETLİK.)

1. Hırsızlıktan söz açabilmek için, çalınan malın taşınabilir bir nitelik taşıması şarttır. Bunun değerli bir mal olması gerekli değildir. Maddî bakımdan çok az değeri olan veya hiç bir değeri bulunmayan bir mal da hırsızlığa konu teşkil edebilir (bir mektup veya bir kâğıt parçası gibi). Çalınan şey gaz veya sıvı şeklinde olabilir (*havagazı* veveya *su hırsızlığı*). Enerjinin, özellikle elektrik enerjisinin çalınabileceği de (*elektrik hırsızlığı*) kabul edilmektedir.

2. Çalınan mal başkasına ait olmalıdır. Bir kimse gerçekte kendisinin olan bir malı, başkasına ait sanarak alsa bile, hırsızlık suçu gerçekleşmez. Sahipsiz mallarda, malın başkasına ait olması şartı gerçekleşmediğinden, böyle bir malın alınması hırsızlık olmaz. Buna karşı, sahibi bilinmeyen malların alınması, hırsızlık için aranan diğer şartlar da mevcut ise, hırsızlıktır. Çünkü, bu ihtimalde, sahipsiz mallardan farklı olarak üstünde mülkiyet hakkı bulunan bir mal vardır. Sadece bu malın mülkiyetinin kime ait olduğu bilinmemektedir. Bu ise, fiilin hırsızlık olarak nitelenmesine engel değildir.

3. Mal, sahibinin rızası olmadan alınmalıdır. Bu rıza açık veya zımnî (örtülü) olabilir. Rıza'nın fiilden önce, hiç olmazsa fiil sırasında mevcut olması şarttır. Suç işlendikten sonra verilen rıza, bir defa gerçekleşmiş olan suçu ortadan kaldırmaz.

4. Mal, alınmalıdır. Bu unsur, hırsızlık suçunun en önde gelen unsurudur. Alma unsurunun ne zaman gerçekleşeceği konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşler dört grup altında belirtilebilir: **a)** *elkoyma* görüşü; **b)** *taşıma* görüşü; **c)** *basit hareket* görüşü; **d)** *nüfuz ve iktidar alanı* görüşü. Bugün, gerek doktrin gerekse mahkeme kararlarında benimsenmiş bulunan görüş dördüncüsüdür. Bu görüşe göre, hırsızlık suçunun tamamlanması için çalınacak malın bulunduğu yerden kaldırılmış olması yeterli değildir. Zira bu suretle alınan malın sahibinin (veya ziyedinin) nüfuz ve iktidar alanı dışına çıkarılması gerekir. Şu halde bina içinde yapılan hırsızlıklarda, mal bina (hattâ bina bahçe içinde ise bahçe) dışına çıkartılmış olmadıkça, hırsızlık tamamlanmamıştır.

5. Failde faydalanma kastı bulunmalıdır. Suçun manevî unsuru budur.

Hırsızlık suçu için kovuşturma yapılması, şikâyete ihtiyaç göstermez. Kamu adına re'sen kovuşturma yapılır. Yalnız Türk Cz. kn. md. 494'te bir istisnaya rastlanmaktadır.

● *Hırsızlığa teşebbüs.* Hırsızlık suçunun bir özelliği vardır. Hareket yapılınca, sonuç da gerçekleşir. Bu sebeple hırsızlığa tam teşebbüs düşünülemez. Ancak, suçun icrasına geçildikten sonra bazı engeller sebebiyle icra hareketlerinin tamamlanamaması (eksik teşebbüs) hırsızlıkta da söz konusu olabilir.

● *Hırsızlıkların cezası.* Basit hırsızlık olaylarında 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezası verilir. Nitelikli hırsızlıklardan: **a)** Cz. kn. md. 491'deki hırsızlıklar için 1 yıldan 5 yıla kadar hapis; **b)** md. 492'deki hırsızlıklar için 2 yıldan 5 yıla kadar hapis; **c)** md. 493'teki hırsızlıklar için 3 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası tespit edilmiştir.

● *Kullanma hırsızlığı.* Bu durumun en sık rastlanan örneği, bir kimsenin, diğerinin otomobilini, gezdikten sonra iade etmek maksadıyle çalmasıdır. Kullanma hırsızlığı diye nitelenen durumlar hakkında Türk Ceza kanununda açık bir hüküm yoktur. Bu gibi fiillerin hırsızlık sayılmasına imkân olup olmadığı, yabancı ülkeler gibi, bizde de tartışılmıştır. Bugün, uygulamada hâkim olan görüşe göre, bunlar da hırsızlık kavramı içine girer.

● *Nitelikli hırsızlıklar.* Bunları üç bölüm içinde ele almak gerekir: **1.** md. 491'de gösterilen hırsızlıklar:

a) hırsızlığın resmî dairelerde ve evrak mahzenlerinde bulunan devlete ait mal ve evrak veya umumî müesseselerde muhafaza olunan yahut diğer mahallerde bulunan ve kamu yararına ait olan eşya hakkında işlenmesi (bu hüküm devlete ait bazı eşya ve evrakın bulunduklari yerden alınmasını bir nitelikli hırsızlık saymış ve bunun sonucu olarak da bunu daha ağır cezalandırmıştır);

b) hırsızlığın âdet gereği olarak yahut tahsis ve istimalleri itibarıyle umumun tekâfülü altında bulunan eşya hakkında işlenmesi (hangi şeylerin âdet gereği olarak umuma terkedildiğini anlamak için örf ve âdet kurallarından yararlanmak gerekir. Bu da ülke içinde dahi bölgeler arasında farklar gösterir);

c) hırsızla malı çalınan arasında hizmet veya bir iş yapmak yahut bir yerde geçici de olsa birlikte oturmak yahut karşılıklı nezaket icaplarından ileri gelen güveni kötüye kullanmak sonucu olarak siyanetine terk ve tevdi olunan eşya hakkında işlenmesi (bu kuralda birçok hal birlikte bulunmaktadır. Önemli olan nokta, hırsızın siyanetine terk ve tevdi olunan eşyadan ne anlaşılacağıdır. Buradaki terk ve tevdi hiç bir zaman özel bir tevdi, diğer bir deyişle bir vedia değildir. Fakat genel olarak o kişinin de çalınan mal üstünde bir denetimi olabilmesi anlamına gelir. Örnek olarak, herkesin girip çıkabileceği bir kulübün veya kahvehanenin salonunda bulunan askıya asılan paltonun çalınmasında bu tip bir hırsızlık söz konusu olacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, özel bir tevdi olsa, zaten işlenen suç hırsızlık değil, emniyetin kötüye kullanılması olur);

ç) hırsızlığın gündüzün bir bina içinde veya duvarla çevrilen müştemilâtına girilerek işlenmesi (bu şıkta da bina ve onun eki sayılabilecek olan yerlere girilerek yapılan hırsızlık, nitelikli hırsızlık sayılmıştır).

2. md. 492'deki nitelikli hırsızlıklar:

a) hırsızlığın geceleyin bir bina içinde veya süknâya mahsus yerlerde veya müştemilâtına ait yerlerde işlenmesi (bu şıkta kanun, yukarıda açıklanan suça benzer hırsızlıktan daha ağır bir ceza vermeyi uygun görmüştür. Bunun sebebi geceleyin korunma ve savunmanın daha zayıf olmasıdır. Ceza kanunu geceyi, güneşin batmasından bir saat sonra başlayan ve güneşin doğmasına bir saat kalaya kadar süren zaman, olarak tanımlamıştır [md. 502]);

b) hırsızlığın kanunen veya hükûmetin emriyle resmen mühür altına alınmış şeyler hakkında işlenmesi (bu suçta mührün kırılması [fekki] şart değildir. Önemli olan, eşyanın bu haliyle bulunduğu yerden alınmış olmasıdır);

c) hırsızlığın, genel bir felâket ve musibetin tesir ve neticesini gidermek veya hafifletmek maksadıyle hazırlanmış eşya hakkında olması yahut genel musibet veya heyecandan yahut mal sahibinin uğradığı özel bir felâket sebebiyle ortaya çıkan kolaylıktan faydalanılarak işlenmesi (bu halde de kanun, genel veya özel bir felâkete uğramış bir durumda olan kişilerin mallarının çalınmasını ağır hırsızlık saymıştır);

ç) hırsızlığın mezarlıkların ve mahfuz mezarların korunması veya süslenmesi için konulmuş yahut cesetle gömülmüş eşya hakkında işlenmesi (burada da kanun ölüye saygı dolayısıyle, mezarın taşının veya demirlerinin alınmasını ağır hırsızlık saymıştır);

d) ibadet olunan yerlerde mabede ait eşya hakkında hırsızlık (burada iki şart gereklidir. Bunların birincisi hırsızlığın bir ibadethanede işlenmesi, ikincisi de buradaki bir şeyin çalınmasıdır);

e) hırsızlığın her çeşit nakil vasıtaları içinde seyahat eden yolcuların eşya ve parası hakkında veya umuma mahsus nakliye vasıtalarını işletmekte olan idarenin dairelerinde veya istasyon, iskele ve meydanlarında veya mabetlerin içinde işlenmesi;

f) hırsızlığın yankesicilik suretiyle işlenmesi (bu tip hırsızlık el çabukluğu ve maharetle işlenen hırsızlıktır [bk. YANKESİCİLİK]);

g) hırsızlığın ormanlarda kesilmiş odunlar ve istif edilmiş kereste ve ağaçlar v.b. yerlerde koparılmış veya biçilmiş ve lüzumuna göre açıkta bırakılmış olan mahsuller ve tarlalarda bırakılmış zıraat âletleri hakkında işlenmesi;

h) meskûn bir hanenin doğrudan doğruya müştemilâtından olan veya duvarla çevrilmiş bulunan yerlerdeki hayvan hakkında hırsızlık.

3. Türk Cz. kn. md. 493'teki nitelikli hırsızlıklar:

a) hırsızlığı işlemek veya çalınmış malı başka yere kaldırmak için duvar, kapı, pencere, demir parmaklık, kasa ve sandık gibi, şahısları veya malları muhafaza için sağlam maddelerle veya muhkem surette yapılmış şeyleri yıkmak, devirmek, kırmak, delmek veya mahvetmek yahut sun'î vasıtalarla veya şahsî çeviklik sayesinde bertaraf edilebilen engelleri kaldırarak veya aşarak ev v.b. yerlere girmek suretiyle işlenen hırsızlık;

b) cürmü işlemek veya çalınmış eşyayı başka yere kaldırmak için taklit anahtar v.b. âletler kullanarak veya sahibinin terk veya kaybettiği anahtarı elde ederek yahut haksız yere elinde bulundurduğu asıl anahtarla bir kilidi açarak işlenen hırsızlık;

c) kıyafet değiştirerek hırsızlık;

ç) yetkisi olmaksızın resmî sıfat takınarak hırsızlık. (M)

HIRSLANMAK dönşl. f. (*hırs*'tan *hırs-la-nmak*). Öfkelenmek, kızmak: *İranîler dahi hırslanarak orduya çattılar ve asâkir-i İslâmiyeyi oka tuttular* (Cevdet Paşa). [M]

◆ **Hırslandırmak** geçl. f. Öfkelendirmek, kızdırmak: *Bu hal, çocukları büsbütün hırslandırmıştı* (R. N. Güntekin). [M]

HIRT sıf. veya i. *Argo.* Kaba, görgüsüz, aptal (kimse) anlamında sövgü sözü olarak kullanılır. (M)

HIRTAPOZ sıf. ve i. *Argo.* Aptal, anlayışsız, kaba (kimse) anlamında sövgü sözü olarak kullanılır. (M)

HIRTI PIRTI bls. i. İşe yaramayan, değersiz eşya: *Hırtı pırtılarını topladı.* (M)

HIRTLAMBA sıf. Derbeder ve yoksul bir biçimde giyinmiş olan. || Sürekli olarak öksüren, hastalıklı.

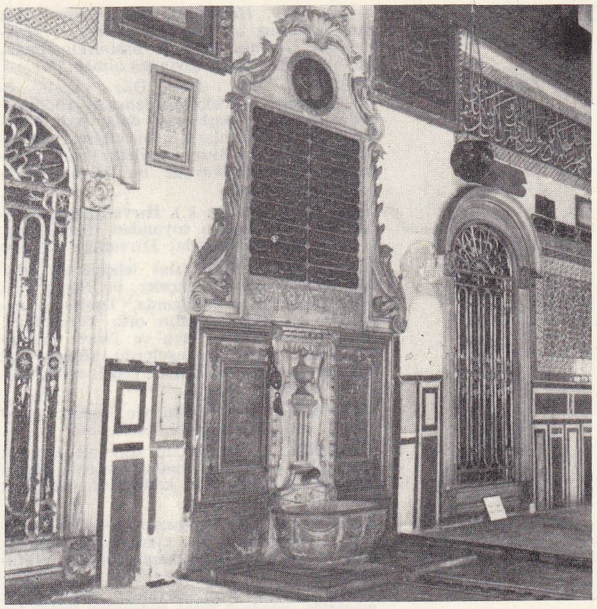

bugünkü haliyle
Hırkai Saadet dairesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

— ÇEŞ. DEY. *Hırtlamba gibi giyinmek,* üst üste lüzumsuz bir şekilde giyinmek. ‖ *Hırtlambası çıkmak,* zayıf ve hastalıklı olmak. Pejmürde bir şekilde giyinmiş olmak. (M)

HIRVANİ Kıyf. *Esk.* Düz yakalı, önü ilikli bir çeşit elbise. (Şehzade Abdülmecid'in okumağa başlaması dolayısıyle yapılan törende, yakınlarının bu elbiseyi giymesi istenmiş ve bu husus, devletin resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de bir bildiriyle yayımlanmıştı.) [M]

HIRVAT i. (islavca k.). Hırvatistan halkından veya bu halkın soyundan olan kimse. ‖ [İsim tamlamalarında] Hırvatlara ait. (M)

HIRVATÇA i. Bazı islav lehçelerine eskiden verilen ad; bu lehçeler, üç Hırvatistan veya Slavonya kontluğunda, Timişoara banatında ve Macaristan'ın orta bölümünde, Sırbistan'da (Tuna, Sava ve Drava arasında kalan kesim) konuşulurdu. (Bugün bu lehçeler *sırp-hırvat* dilleri genel terimi altında toplanır.) [L]

HIRVATİ i. Tar. Sipahilerin başlarına giydikleri külâh biçimindeki başlık. (M)

HIRVATİ i. Racasthani dili alt lehçesi; Pencap'ın güneydoğusunda yaklaşık olarak 700 000 kişi tarafından konuşulur. (AHİRVATİ de denir.) [L]

HIRVATİSTAN, sırp-hırvat dilinde **Hrvatska,** Yugoslavya'da cumhuriyet; 56 533 km²; 4 159 700 nüf. Başkenti, *Zagreb.* Nüfusunun yüzde 81,7'sini Hırvatlar, yüzde 15'ini sırplar, yüzde 1'ini slovenler, yüzde 1'ini macarlar, yüzde 0,7'sini italyanlar (İstria ve Rijeka'da) ve yüzde 0,6'sını çek ve slovaklar meydana getirir.

Coğrafya

Hırvatistan'da çeşitli coğrafî bölgeler vardır. Kuzeyde Slavonya, Podravina, Posavina ve Zagorje ovaları oldukça verimli tarım bölgeleridir. Sava'nın güneyinde, Dinar yönünde uzanan sıradağlardan meydana gelen Kordun, Gorski Kotar ve Lika nüfusu az bölgelerdir; sıradağlar arasında büyük, uzunlamasına karstlı *polje*'ler yer alır; bu bölgelerde beşerî faaliyet hayvancılığa ve orman işletmeciliğine yönelmiştir. Akdeniz iklimi etkisindeki Adriya denizi kıyısı (Hırvat Primorjesi, Dalmaçya), Kotor ağızlarına kadar uzanır. 3 497 000 Hektarlık «tarım» alanının üçte birinden çoğunu meşe, gürgen ve kozalaklı ağaç ormanları, dörtte birini tarlalar örter; gerisi otlaklar ve çayırlarla kaplıdır; bağlar ve sebze bahçeleri küçük bir alanı (150 000 ha) kapsar. Sava'nın kuzeyindeki ekili toprakların büyük kısmında iki yılda bir almaşık ekilen buğday ve mısır tarımı yapılır; burada tahıl ve sanayi bitkileri (kenevir, pancar ve darı) tarımının yanı sıra sığır yetiştiriciliği yaygındır. Karst'ta kıyıdan dağlara doğru yayla göçünün hemen tamamıyle durmasına rağmen, koyun yetiştiriciliği ağır basar. *Polje*'lerde yulaf, çavdar, darı, patates ve iklimin elverdiği yerlerde mısır ekimi gelişmiştir. Yeraltı kaynaklarının ve sanayi merkezlerinin dağılımı düzensizdir. İstria'da ve Rasa'da kömür, Zagorje'de linyit boldur. Hırvatistan (Slovenya ve Medzumurje), Yugoslavya'da çıkarılan petrolün büyük kısmını üretir. Petrova Gora'da demir filizi, kıyı boyunda, adalarda ve İstria'da boksit çıkarılır. Büyük şehirlerde ve ülkenin kuzeyinde sanayi, macar ve avusturya sermayelerinden yararlanmıştır. Bu yüzden Zagreb, Varazdin ve Slavonya şehirleri (bu arada Osijek) başlıca imalât sanayii (metalürji, dokuma ve besin sanayii) merkezleridir. Barajlar yapılması (Vinodol), Sava'da seferin etkinliği (Sisak'ta biter), Rijeka ve Split'in (bu liman yeni bir demiryoluyle Zagreb'e bağlandı) gelişmesi, Rijeka-Zagreb demiryolu hattının elektrikli hale getirilmesi, hızlı bir şehircilik faaliyetiyle birlikte yürütülen iktisadî gelişmenin sonuçlarıdır.

HIRVATİSTAN
Knin yöresinden bir görünüş

Tarih

Hırvatistan, roma eyaleti Pannonia'nın bir bölümüydü. VI. yy.ın ortasına ve sonuna doğru sırasıyle Ostrogotların ve Avarların eline geçti. Ülkeye VII. yy.da Hırvatlar yerleşti. X. yy.da bütün ülkeye hâkim olan kral Tomislav, kendini 925'te *rex Chroatorum* ilân ederek kraliyet sülâlesini kurdu. Bulgarlara karşı Bizans ile birleşti ve topraklarını Drava'dan Adriya denizine kadar genişletti. Yerine geçenler arasında İstvan Drzislav (969-997) Bulgarlarla savaştı; Kresimir III (1000-1030), Bizans'a bağımlı olmak zorunda kaldı, Petar Kresimir IV (1058-1074), Roma'ya yanaştı; Dimitrija Zvonimir'e 1071'de Split'de papalık kardinali taç giydirdi. Zvonimir'in ölümünden sonra (1089), ülkede anarşinin artması üzerine hırvat beyleri macaristan kralı Laszlo'ya başvurmak zorunda kaldılar; Laszlo, Zagreb'de bir piskoposluk kurdu. 1097'de son hırvat hükümdarı savaşırken öldü ve macar kralı Kalman, Hırvatistan kralı olarak taç giydi (1102). O tarihten sonra Macaristan ile birleştirilen Hırvatistan, 8 yüzyıl boyunca kendi ban'ı ve diyeti olan imtiyazlı bir krallık oldu. Venedikliler öbür parçası Hırvatistan ve Slovonya ile birlikte «Üçlü-birlik» denen krallığı meydana getiren Dalmaçya'nın büyük kısmını işgal ettiler. 1463'e kadar ban'lar tarafından yönetilen Hırvatistan, iktisadî ve sosyal yönden geriledi. Aynı yıl Osmanlılar Kuzey Hırvatistan'daki Bobovaç, Yaytse ve Klgüç kalelerini ele geçirdiler. Bir süre sonra macar kıralı Mathias, Kuzey Hırvatistan'ı zaptederek yönetimini asilzade Nikolas Uylaki'ye verdi (1471). Daha sonra Uylaki'nin oğlu Jean kral naibi ilân edildi (1491). Osmanlılar Mohaç zaferinden (1526) sonra Hırvatistan'ın ancak güney bölgesine hâkim olabildiler. Hırvatistan'ın büyük bir kısmının osmanlı topraklarına katılması, Kanunî Sultan Süleyman devrinde gerçekleşti. 1583'e kadar bir bey tarafından yönetilen Hırvatistan bu tarihten sonra eyalet haline getirildi. Hırvatistan'ın osmanlı hâkimiyetine girmeyen bölümü Habsburg'ların elindeydi. Hırvat soylularının, Macaristan ile yakınlık kurmaları sonunda, Hırvatistan banı 1625'te Macar Devlet meclisine üye olarak katıldı. 1671'de Zrinski, Frankopan ve hırvat soylularının Habsbug'lara karşı hazırladıkları komplo, başarısızlıkla sonuçlandı. XVII. yy.da Osmanlı devleti gerilemeğe başladığı sırada, Hırvatistan prens Eugene tarafından ele geçirildi (1697). Karlofça barışı (1699) ile Osmanlılar Beserabya'dan çekildiler. Pasarofça (1718) antlaşması ile de Sava ırmağının aşağı bölümü Osmanlıların elinden çıktı.
Napolyon, 1805'te kurduğu hırvat ve sloven topraklarını içine alan İllyria eyaletlerini 1813'te kaybetti. 1822'de Hırvatistan eski sınırlarına kavuştu ve Macaristan ile ilişkilerini yeniden kurdu.
Bu devreye doğru kendi dillerini kabul ettirmek isteyen macar milliyetçileri islav hareketini hızlandırdılar; bu hareket önce Edebî İllyria'cılık şeklinde ortaya çıktı. Bu yüzden Macarlar 1848'de ayaklanınca başlangıçta Macarlara sadık olan Hırvatlar, banları Jelacic yönetiminde, Habsburg'ların safında savaştılar. Bu siyaset, hem Hırvatları Avusturyalılara yaklaştıran dinî tutumlarının (Katoliklik) hem de millî devrim anlayışlarının sonucuydu; millî devrim anlayışı Hırvatlar için mutlak bağımsızlığı ifade ediyordu; Macarlar içinse aynı anlayış, yalnız Macaristan topraklarının genişlemesi değil, aynı zamanda da Aziz İstvan tacına bağlı islav halklarını tabakalaştırmak demekti. Avusturya hükûmeti önce Hırvatları Macarlara feda etmeyi düşündü (10 haziran 1848 cevabı); sonra iki halk arasındaki çatışmayı desteklemenin işine yarayacağını anlayarak Jelacic'e bir süre için elinden aldığı görevleri geri verdi (4 eylül 1848). Avusturya-Macaristan'da ikili rejimin kurulması sırasında (1866) Hırvatlar yüzyıldır devam eden muhtariyetlerini muhafaza etmek istediler. 1868'de diyetleri Budapeşte parlamentosuyle bir anlaşma (1878'de yeniden gözden geçirildi) imzaladı; bu antlaşma onlara belirli bir muhtariyet ve kendi dillerini kullanma hakkını tanıyordu; ama millî partiler bu hakları yetersiz bularak mücadeleye giriştiler. Din büyüğü Strossmayer, bir güney islav eyaleti kurulmasını, Starcevic'in «kanunî parti»si de muhtar bir Hırvatistan kurulmasını istiyordu. Birinci Dünya savaşı sonunda Hırvat diyeti, 29 ekim 1918'de ülkenin bağımsızlığını ve yeni Sırp, Hırvat ve Sloven krallığına bağlandığını ilân etti. Birleşme kolay olmadı. Geçmişleri, gelenekleri, dinleri, sosyal ve iktisadî yapıları farklı olan Hırvatlar, Belgrad'ın merkeziyetçi eğilimine karşı çıktılar. Ayrılıklarını, başkanı İstvan Radic olan Köylü partisi şiddetle savunuyordu; 1920 kasım seçimlerinde büyük çoğunluk sağlayan Radic, merkezî hükûmetle görüşmelere girişmek için Zagreb'de bir diyet toplanmasını istedi ve parlamentoya katılmayı reddetti. Bununla birlikte 28 haziran 1921 Yugoslav Anayasası, Hırvatlar katılmaksızın oylandı. Bazı hırvatlar, işi cumhuriyetçi bir rejim kurulmasını istemeğe ve dışta destek aramağa kadar götürdü. Hükûmet buna Radic'i tutuklayarak partisini kapatmakla cevap verdi. Sonunda 14 temmuz 1925'te bir antlaşma yapıldı ve Hırvat Köylü partisi Pasic'in radikal kabinesinde yer almayı kabul etti. Ama 20 haziran 1928'de parlamento toplantı halindeyken karadağlı bir milletvekili o sırada federalist muhalefete geçen Radic'i yaraladı (Radic, kısa süre sonra aldığı yaradan öldü) ve yeğeniyle bir başka hırvat temsilcisini öldürdü. Az sonra kral Aleksandr anayasayı kaldırdı ve bir diktatörlük kurdu (6 ocak 1929). Ustaşa'nın önderi Ante Pavelic'in kışkırtmasıyle hırvat tedhişçilerinin kralı öldürmesinden (1934) sonra, anlaşmazlıklar yeniden canlandı. Köylü partisinin başına Radic'in yerine Maçak geçti. Hırvatların istekleri çözüm gerektiren bir sivriliğe ulaştı. Sonunda İkinci Dünya savaşı eşiğinde geniş muhtariyete sahip bir Hırvatistan banovina'sı kuruldu (ağustos 1939). Ama 1941 nisanında Almanların işgal ettiği Yugoslavya parçalandı. Nazi ve faşistler tarafından bağımsızlık ilân edilen Hırvatistan'ın başına Ante Pavelic geçti. Kısa süre sonra krallık haline getirilen Hırvatistan'a Spoleto dukası kral oldu; ama devrildi ve Hırvatistan 1942-1945 arası italyan ve alman himayesine girdi. 1945 Kasımından beri Hırvatistan, Yugoslav Federatif Halk cumhuriyetini meydana getiren 6 cumhuriyetten biridir.

Edebiyat

Osmanlı imparatorluğu ile sınırdaş ve Avusturya-Macaristan idaresine bağlı bir ülke olan Hırvatistan, kültürel gelişmelere uygun şartlar içinde değildi. Türkler çekilip, hayat normale döndükçe, bu şartlar daha uygun hale geldi. XVIII. yy.da Kuzey Hırvatistan ve Slovenya'da sadece çeşitli ağızlarda (Kajkavca ve Stokavca) verilmiş bölge edebiyatları vardı. Fakat XIX. yy. başlarında Zagreb siyasî ve kültürel bir merkez haline geldi. Bu durum «İllyria Hareketi» adını alan ve *Hrıvatski Vestnik* (Hırvat Gazetesi) adlı siyasî ve kültürel gazeteyle onun edebiyat eki *Danitsa Zvezdna*'nın (İllyria Sabah Yıldızı) sahibi Lyudevit Gay'ın yarattığı rönesansla tam olarak kendini gösterdi. Gay, gazetesinde, Güney Slavları'nın birliği yönünden önemli sonuçlar yaratacak bir reform hareketine girişti, bölge ağzı olan Kajkavca'yı bırakıp yayınını Hırvatistan'ın, Bosna'nın ve Sırbistan'ın bir kısmında konuşulan Stokavca ile sürdürdü. Böylece, Sırplarla Hırvatların daha sonraki siyasî bütünlüğüne bir başlangıç teşkil eden dil birliğinin temellerini attı. Bu hamle bölge edebiyatları için öldürücü bir darbe oldu. Gay, İvan Majuraniç (1814-1890) ve Stanko Vraz (1810-1851) gibi yetenekli şairleri çevresine topladı, bunlarla modern hırvat edebiyatının temellerini attı.
Bu dönemde, en ağır basan sanatçı, XIX.

Foto. LAROUSSE

yy.ın ikinci yarısında, romantizmden realizme bir geçiş sayılan romancı ve şair August Şenoa idi. Realizmin temsilcileri ise romancılardan İvanç Kovaçiç (1854-1889) ve Eugen Kumiçiç (1850-1904) ile şair Silviye Kranyçeviç'ti (1865-1908). Realizme karşı bir tepki olan yeni akımlar, hırvat edebiyatında XX. yy. başlarında Vladimir Vidriç (1875-1909) ve Vladimir Nazor (1876-1949) gibi daha çok biçim meselelerine eğilen şairler; Dyalski Leskavor ve Simunoviç gibi yazarlar; Vojnoviç ve Kosor (doğ. 1879) gibi daha çok yarattıkları kişileri psikoloji yönünden derinleştiren oyun yazarları tarafından yürütüldü. Kimi zaman son derece canlı bir hal alan edebiyat tartışmaları, bilgili, araştırıcı ve iğneleyici bir tenkitçi olan Avgust Matoş'u (1873-1914) gün ışığına çıkardı. Çağdaş edebiyatın en önde gelen yazarı ise, bütün edebî türleri denemiş olan ve kendine has inandırıcı, sert üslûbuyle kişiliğini ortaya koyan devrimci yazar Miroslav Krıleja'dır (doğ. 1893). (LM)

HIRVATLAR, Sırbistan'ın kuzeybatısında (Drava-Sava ırmaklarının yukarı kesimleri) yaşayan millet.

— ANSİKL. *Hırvatlar* başlangıçta, Sırplarla birlikte tek bir grup meydana getirdiler. Tarih, sonraları bu grubu iki millet olarak tanımladı. Bu milletlerden biri, Drava ile Sava ırmaklarının yukarı kesimleri kıyısına yerleşerek Sırbistan'ın kuzeybatısında, hırvat milletini meydana getirdiler. Fakat bugün bu millet, sırp milletinden pek ayırt edilmez. Yalnız din (Hırvatlar katolik, Sırplar ortodokstur) ve edebiyat, bu arada alfabe (Hırvatlar latin, Sırplar kiril alfabesini kullanırlar) bu iki milleti birbirinden ayırır. Bununla beraber Hırvatlar, kendi etnik kişiliklerine kuvvetle bağlıdırlar.

XIII. yy.ın ortalarına doğru Bosna'daki Hırvatların durumu kuvvetlendi. Bela zamanında da Hırvatlar için bazı bölgelerde hanlıklar kuruldu. XIV. yy. da Macaristan ve Hırvatistan'daki hırvatlar kraliçe Elizabeth'e karşı ayaklandılar. Bosna kralları bu yüzyılda kendilerine tabi hanların ve özellikle hırvat hanlarının her istediğini yaptılar. Nitekim hırvat Spalato ölünceye kadar (1516) Bosna kralının en korktuğu kişi oldu.

XV.yy.da Hırvatlar, Sırp devletinin sınırlarını korumakla görevlendirildiler. Varna (1444) ve İkinci Kosova (1449) meydan savaşlarında Osmanlıların karşısına çıkan Hırvatlar bu savaşlarda başarı göstereme-yerek mağlup oldular.

XVI.yy.da Hırvatlar, devam eden türk akınlarına karşı hiç bir harekette bulunmadılar. Bu yy.ın sonunda Hırvatların bir bölümü osmanlı himayesini kabul etti.

Habsburg hizmetindeki Hırvatlar ise, Otuzyıl savaşları sırasında hafif süvari alayları ve Yediyıl savaşları sırasında da hafif piyade alayları meydana getirdiler. Fransa kralı Louis XIII zamanında da Hırvatların askerliğe verdikleri önem anlaşıldığından, Fransa'daki hırvatlardan bir süvari alayı kuruldu. Ancak bu alay Fransız ihtilâlinden (1789) sonra ortadan kaldırıldı. Louis XIII tarafından kurulan bu alaydaki askerlerle subaylar boyunlarına göğüse kadar inen bir kumaş bağladıklarından bu giyim eşyasına sonradan «kravat» dendi.

XIX. yy.da Rus ve Fransızların ve islav kavimlerinin kışkırtmaları sonucu Sırbistan'daki ayaklanmalara Hırvatlar da katıldı. 17 Eylül 1918'de sırp kuvvetleri Dobropolye'de Bulgar cephesini yararak Üsküp'ü aldılar. 21 Ekim 1918'de de Niş'i ele geçirdiler. Hükümdar naibi Aleksandr, Belgrad'a, girdi. Avusturya-Macaristan imparatorluğu dağıldı. Güney İslavları bu arada Hırvatlarla birleştiler. 1 Kasım 1908'de Sırp-Hırvat ve Slovan krallığını kurdular. (ML)

HIRZ i. (ar. *ḥırz*). *Esk.* Korunmuş yer, sığınak. || Mal veya canı muhafaza eden kimse. || Taşındığı zaman insan veya hayvanları her türlü tehlikeden koruduğuna inanılan nazar boncuğu, muska v.b. şey. || *Hırz-ı can,* canı koruyan tılsım: *Farıg etti aşkın özge mehlikalardan beni / Hırz-ı candır sakladı aşkın belâlardan beni* (Fuzuli). || *Hırz-ı can etmek,* canı gibi saklamak, korumak: *Bu namemi sakla hırz-ı can et / Ol ahdi ki eyledin emanet* (Şeyh Galib). || *Hırz-ı Yemani,* Hz. Muhammed'in halife Ali'ye öğrettiği söylenen ibadet şekli.

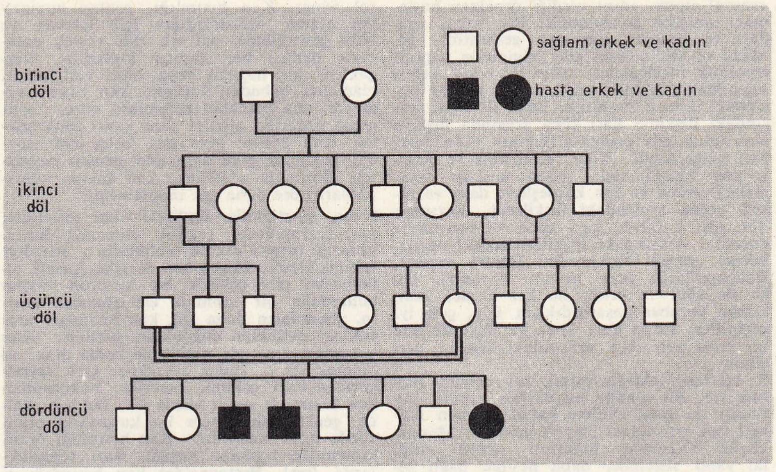

kan hısımlığı başlangıçta çekinik bir kusur taşıyan sağlam bir heterozigot'un yer aldığı bir ailenin durumu

— Huk. *Esk.* İçinde mal saklanan yer. (Bk. ANSİKL.) || *Hırz bigayrihi,* aslında eşya saklamaya mahsus olmayan, izinsiz girilebilen ve konacak malların yanında muhafızı olan yer. (Mescit, yol, meydan gibi). || *Hırz bi-nefsihi,* içinde mal, eşya saklanmak için yapılmış, hazırlanmış ve izinsiz girilemeyen yer. (Ev, dükkân, depo, çadır gibi. Sandık, kasa, dolap, çuval da bu hükümdedir.)

— ANSİKL. Huk. *Esk.* İslâm hukukunda *hırz,* hırsızlık suçundan söz konusu olan cezanın, haddin, uygulanıp uygulanmaması açısından önemlidir (bk. HAD). Bu cezanın uygulanması için, malın «muhrez ve maksüdünbilhırz» olması gerekir. Hırz sayılmayan bir yerden veya içine girilmesine izin verilmekle hırsız için «hırz» olmaktan çıkmış bir yerden eşya çalınması halinde, hırsızlık suçunun cezası uygulanmaz. Bazı islâm hukukçuları, hırsızlık cezasının uygulanması için, hırsızlığın «hırz»dan yapılması şartını aramazlar. (M)

HISAL çoğl. i. (ar. *ḫaṣlet*'ten *ḫıṣāl*). *Esk.* Yaratılıştan gelen özellikler, huylar, hasletler: *Her zaman ben senin hısâlinden / Senin esrar-ı naz-ı bâlinden / Bir lisan-ı hevesle bahsederim* (Cenab Şahabeddin). [M]

HISÂM i. (ar. *ḫıṣām*). *Esk.* Düşmanlık, çekişme, mücadele: *Dîde-i lûtfu nigehdâr-ı hevâ-yı İslâm / Sadme-i kahrı nigûnsâr-ı hısâm-ı devlet* (Nabi). [M]

HISIM i. Soyca veya evlenme sonucu aralarında bağ bulunanların her biri, akraba: *Buranın beyleri uzaktan, yakından birbirinin hısımlarıdırlar* (M. Ş. Esandal).

— DEY. *Hısım akraba,* uzak, yakın bütün akrabalar: *Benim okuduğum asker mektebinde Yemenden, Kürdistandan veya sarayla hısım akraba olan Çerkez köylerinden getirilen imtiyazlı çocuklar, hep milliyetleriyle öğünürlerdi.* (Ş.S. Aydemir). [M]

HISIMLIK i. (*hısım*'dan *hısım-lık*). Bir veya birkaç kimseyi kendi aralarında birleştiren kan birliği veya evlilik bağı.

— Etnol. Fizyol. ve Genet. Bk. ANSİKL.

— Huk. Kişi ile belli kimseler arasında tabiî olarak veya belirli hukukî ilişkiler sonucunda kurulan ve hukukî sonuçlar doğuran hukukî bağ. || *Civar kan hısımlığı,* müşterek bir asıldan gelen kimseler arasındaki hısımlık. (*Yan çizgi hısımlığı* da denir.) [Bk. ANSİKL.] ||*Civar sıhrî hısımlık,* eşlerden birinin civar kan hısımları ile diğer eş arasındaki hısımlık. (Bk. ANSİKL.) || *Kan hısımlığı,* biri diğerinin sulbünden veya sadrından yahut da müşterek bir asıldan gelen kimseler arasındaki hısımlık. (Bk. ANSİKL.) || *Sıhrî hısımlık,* eşlerden biriyle diğer eşin kan hısımları arasındaki hısımlık. (Bk. ANSİKL.) || *Sözleşmeden doğan hısımlık* (*calî hısımlık*). Bk. EVLÂT *edinme.* || *Usul-füru kan hısımlığı,* biri diğerinin sulbünden veya sadrından gelen kişiler arasındaki hısımlık. (*Düz çizgi kan hısımlığı* da denir.) [Bk. ANSİKL.] || *Usul-füru sıhrî hısımlığı,* eşlerden birinin usul-füru kan hısımlarıyle diğer eş arasındaki hısımlık. Bk. ANSİKL.

— Zootekn. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Etnol. *Hısımlık*'ın incelenmesi etnolojide, büyük bir önem kazandı. Gerçekten de, sanayileşmemiş toplumlarda evlenme kuralları kültür şeklini büyük çapta etkilemişe benzer. Özellikle C. Lévi-Strauss okulu, Lowie ve Radcliffe - Brown okulunun çalışmalarını takip ederek bir hısımlık sisteminin bünyesi ile, dil, mitoloji ve kültürün bütün diğer yönleri (müzik, sanat, mutfak ve giyim de dahil olmak üzere) arasındaki benzerlikleri açıklığa kavuşturmağa çalıştı.

Hısımlığın bir «yapı» olduğunu ileri süren Lévi - Strauss etnoloji okulu, hısımlarla hısım sınıfları arasında ancak birbirlerine göre anlam kazanan belirli bağıntıların bulunduğunu savunur. Bu yapı, üç alanda ele alınarak kavranabilir: hısımları, ben'e (karşılaştırma öznesi) ilişkin olarak belirleyen terminoloji alanı; hısım sınıfları karşısında alınacak tutumun meydana getirdiği alan; hısımlar arasında bir sorumluluklar ve haklar sistemi olarak hukuk alanı. Nihayet, geniş anlamıyle hısımlık, özel sistemler aracılığı ile soy zinciri, ikamet ve mal ile kadınları eldeğiştirme tarzlarını belirlemesi bakımından, toplumun can alıcı noktasıdır.

1. *Hısım terminolojisi.* Hısımlık yapısının kavranmasını ve ikişer ikişer sınıflanma sistemi içinde alt kısımlara bölünmesini mümkün kılar. İki tip terminoloji vardır:

a) *tasvirî terminoloji,* ancak yakın akrabaları gösteren kısıtlı sayıdaki terimleri kapsar. Daha uzak akrabalar, birincilere dayanılarak bileşik bir hale sokulan terimlerle belirlenir. (Nitekim, babadan yana olan kuzene *amcaoğlu* adı verilir.) Bu terminolojiye, meselâ Güney Nijerya'nın doğu kesiminde rastlanır (Ibo'lar, Yakö'ler);

b) *sınıflandırıcı terminolojiler,* hısımların sınıflar halinde gruplaşmasına ve her birinin bir isim almasına dayanır. Meselâ, Bakongo'larda üç esas sınıf vardır: önce, ben'in (söz konusu kişinin) annesinden başka, annenin erkek ve kız kardeşlerini kapsayan «anneler» sınıfı; bunda, annenin erkek kardeşlerine, yani dayılara «erkek-anneler» adı verilir; sonra «babalar» sınıfı gelir, bunda da aynı şema vardır; nihayet aynı ananın bütün çocuklarını ve hâlâ hayatta olan anadan yana yeğenleri kapsayan bir başka sınıf söz konusudur.

2. *Tavırlar sistemi.* İsimlendirmeler sisteminden türemişe benzeyen bu yapı, Lévi-Strauss'un, hısımlığın «ilkel yapısı» yahut

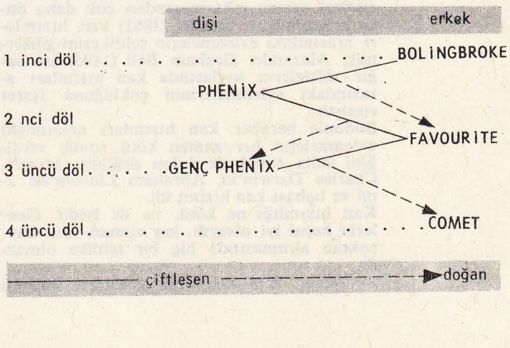

hısımlık

«sosyal atom» adını verdiği örnekten başlamak suretiyle anlaşılabilir. Bu; baba, ana, dayı ve ben'den meydana gelmiştir. M. Mead ve Malinowski gibi bilginlerin yaptığı etnolojik incelemeler, «dayı ile erkek yeğen arasındaki ilişkinin, erkek ve kız kardeş arasındaki ilişkiye oranının, baba ile oğul arasındaki ilişkinin karı koca arasında ilişkiye olan oranı gibi ortaya çıktığını» (Lévi-Strauss) göstermiştir. Yani, Kamerun ve Kongo'nun Fang'larında (baba nesline dayanırlar), erkek ve kız kardeşlerle dayı ve erkek yeğen arasındaki ilişkilerin gevşemiş olmasına karşılık, karı koca ve hısımlarla çocuklar arasındaki ilişkiler, zoraki sayılabilecek gergin ilişkilerdir. Bunun tersine, Bakongo'larda (ana nesline dayanır), baba ile oğul ve erkek ile kız kardeş uzun zaman beraber yaşamadıkları için, çok iyi geçinirler, fakat karı koca ve dayı ile ana bir baba ayrı dayı arasındaki ilişkiler, gergindir.

hıyar

3. *Malların eldeğiştirmesi, soy zinciri, ikamet* v.b. Bu alanda hısımlığın yapısı, soy zinciri ile genç evlilere kabul ettirilen ikamet tipi arasındaki ilişkiye dayanır. Meselâ, küçük Yakos'lar halkının temsil ettiği iki yanlı sistemde, baba nesline bağlı olmak, babayerinde oturmak şartını gerekli kılar. Miras iki yol takip eder; hayvanlarla para, kız kardeşin oğluna, ama topraklar baba nesline kalır. Aynı şekilde kadının eldeğiştirmesi özel bir yol takip edebilir. Meselâ Bakongo'larda çaprazlama kuzenler arasındaki evlenme tercihlidir.

Hısımlık yapısı, hangi düzeyde ele alınırsa alınsın, Lévi-Strauss'a göre, başlıcası mahrem kişiler arasındaki birleşmeyi yasaklayan kanun olan belirli sayıdaki temel kanunlara uyar. Bu kanun, her grubu, kadınlarını diğer grupla değiştirmek zorunda bırakır (eksogami). Bu mübadele, zorunlu olarak haklı ve yerindedir (bir kadın vermiş olan her grup karşılığında bir tane alacaktır). Fakat sözü geçen mübadele değişik şekiller alabilir. Nitekim kısıtlı mübadele, bir A grubu erkeklerinin bir B grubu kadınlarıyle ve B grubu erkeklerinin A grubu kadınlarıyle evlenmesidir. Genelleşmiş mübadelede ise, A grubu erkekleri, B grubu kadınlarıyle, B grubu erkekleri ise C grubu kadınlarıyle ve C grubu erkekleri de D grubu kadınlarıyle evlenirler ve bu durumu, A grubu kadınlarına yönelene kadar devam edebilir. (Msl. sonunda, D grubu erkekleri A grubu kadınlarıyle evlenebilirler.)

hıyar

Gerçekten de, kısıtlı mübadelenin, genelleşmiş mübadele içinde özel bir hal olduğu gösterilebilir. Bu genel ilkeler, evlenmeyi kısıtlayan ve zorunlu kılan bazı kuralların ortaya çıkmasına yolaçar. Meselâ, paralel kuzenler (msl. annenin kız kardeşinin kızıyle evlenme) arasında evlenmenin yasaklandığı sık sık görülür. Buna karşılık, çapraz kuzenler (msl. halanın kızı ile evlenme) arasında evlenmek zorunlu olabilir.

— Fizyol. *Kan hısımlığı*'nın en göze batan şekli, aynı ana babadan veya hiç değilse aynı anadan doğma erkek ve kız kardeşlerin evlenmesidir. Hayvanlar arasında sık görülen bu halin bazı faydaları ve sakıncaları vardır. Bu türlü hısımlık bir taraftan, elverişli özellikleri geliştirirken, bir taraftan da kusurları çoğaltır. Demek ki bu işin faydası ve sakıncası damızlıkların seçimine bağlıdır. İnsanlarda kan hısımlarının birleşmesindeki tehlike (msl. kardeş çocukları arasında evlenme), bunun çekinik genlerde geçen kusurları çoğaltmasıdır. Aynı soydan gelen iki kişinin, aynı kötü geni taşıma ihtimali, halk arasında herhangi iki kişinin bu geni taşıması ihtimalinden daha çoktur.

Kan hısımlığının zararlı rolü, genetiğin bu etkileri ortaya çıkarmasından çok daha önce belirtilmiştir: Benda (1862) kan hısımları arasındaki evlenmelerin tehlikesini göstermiş; Alexander Graham Bell (1883) ise sağır-dilsizlerin soylarında kan hısımları arasındaki evlenmelerinin çokluğuna işaret etmiştir.

Bununla beraber kan hısımları arasındaki evlenmelerin her zaman kötü sonuç verdiğini iddia etmek de doğru değildir. Meselâ, Charles Darwin'in, Abraham Lincoln'un ana ve babası kan hısımı idi.

Kan hısımlığı ne kötü, ne de iyidir. Genlerin hepsi iyi olsaydı, her zaman aynı kaynaktan alınmasında hiç bir tehlike olmazdı.

— Genet. *Kan hısımlığı* genetikte önemli rol oynar. Kan hısımlığı, genleri homozigot olarak «toparladığı» için hayvan ve bitki genetiğinde, saf ırk elde etmek amacıyle hemen her zaman kullanılır. Gerçekten, bir hayvan veya bitki kan hısımı olan ana babadan doğarsa, kan hısımı olmayan ana babadan doğanlara göre, aynı genin özdeş iki allelini alma şansı daha çoktur. Kan hısımı olan ana baba aynı soydan geldiğine göre aynı allel genleri paylaşmış durumda olmaları, kan hısımı olmayanlara göre daha çok muhtemeldir.

İnsan genetiğinde, özellikle tıbbî genetikte, kan hısımlığının çekinik otozomik hastalıkların ortaya çıkma tehlikesini artırdığı bilinmektedir. Başka bir deyişle, meselâ albinismus gibi çekinik bir kusurun yaygın bulunduğu bir topluluk ele alınacak olursa, albinoların daha çok kan hısımları arasındaki evlilikten doğdukları görülür. Kan hısımları arasında evlilik ne kadar azsa, albinoluk da o kadar seyrektir. Çok seyrek görülen bazı çekinik kusurlar bakımından kan hısımlığı oranı yüzde 40'ı bulduğu halde, genel nüfusa göre bu kusurların oranı yüzde 0,5-1 kadardır. Kan hısımlığı oranı toplumdan topluma değişir. Bazı topluluklarda (msl. Bretagne'da) kan hısımlığı oranı yüzde 2 - 3'ü bulacak derecede fazladır. Dış dünya ile ilişkisi olmayan bu çeşit topluluklara «kapalı toplum» adı verilir. Bununla beraber şimdiki medeniyet bu kapalı toplumları açmakta, halk arasındaki kan hısımlığı oranının önemli derecede azalmasına, dolayısıyle bu gibi toplulukların ortadan kalkmasına sebep olmaktadır.

Genetikçiler iki kişi arasındaki kan hısımlığı derecesini, bunlardan birini ortak atadan, sonra da ortak atayı ötekinden ayıran nesil sayısını sayarak hesap ederler: buna göre kardeşler 2. dereceden, amca ve yeğenler 3. dereceden, amca, dayı hala ve teyze çocukları 4. dereceden kan hısımıdır. Kan hısımları arasındaki evlilikler otozomik çekinik kusurların ortaya çıkma tehlikesini artırır. Meselâ albinoluk ele alalım. Albinoların oranı 10 000'de 1'dir. 50 Kişide 1 kişinin aynı gen bakımından heterozigot olduğu hesaplanabilir. Bu kimse rastgele birisiyle evlenirse, heterozigotlar arasındaki evlenme ihtimali $\frac{1}{50} \times \frac{1}{50} = \frac{1}{2500}$'dür.

Fakat aynı kimse amca, dayı, hala veya teyzesinin kızıyle evlenirse, bu evliliğin albinoluk geni bakımından heterozigot olması ihtimali, eğer kendisi heterozigotsa, $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{8}$'dir.

Demek ki amca, dayı, hala veya teyze çocukları arasındaki bir evliliğin albinoluk geni bakımından heterozigot olması ihtimali $\frac{1}{50} \times \frac{1}{8} = \frac{1}{400}$'dür ($\frac{1}{2500}$ yerine). Göründüğü gibi kan hısımlığı bir albino doğma ihtimalini, 10 000'de 1 yerine (iki heterozigot arasında genetik ihtimali $\frac{1}{4}$ olduğuna göre), $\frac{1}{400} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{1\,600}$ olarak 6 kat artırır. Bu bakımdan kardeş çocukları arasında (ve aynı sebeple daha yakın kan hısımları arasında) evliliğe cevaz vermemek uygun olur. Kardeş çocuklarından daha öte kan hısımları arasındaki evliliklerde genetik tehlike oldukça zayıf olduğundan, bunlar arasında evlilikten çekinmek için sebep yoktur. Başat otozomik kusurlarda kan hısımlığının hemen hiç bir rolü olmadığı, hele cinsiyete bağlı çekinik kusurlarda hiç mi hiç rol oynamadığı kolayca anlaşılabilir.

— Huk. *Civar kan hısımlığı*, Med. kn. md. 17, cümle 3'e göre, müşterek bir atadan gelenler arasında civar kan hısımlığı bulunur. Civar kan hısımlığı ataların her ikisinin veya içlerinden birinin müşterek olmasına göre, *tam kan civar hısımlığı* ve *yarım kan civar hısımlığı* olmak üzere iki çeşittir. Ana ve baba bir kardeşler arasında tam kan civar hısımlığı, sadece ana veya sadece baba bir kardeşler arasında yarım kan civar hısımlığı olur.

● *Civar sıhrî hısımlık*, eşlerden birinin civar kan hısımı ile, diğer eş arasındaki hısımlıktır. Meselâ kocanın kardeşi, karının civar sıhrî hısımıdır. Civar sıhrî hısımlığı da tam veya yarım civar sıhrî hısımlığı olabilir.

● *Kan hısımlığı*, kan birliğine dayanan hısımlıktır. Yani bu hısımlar arasında bir kan ilişkisi vardır. Bu kan ilişkisi ya birbirinin sulbünden veya sadrından yahut da müşterek bir atadan gelmiş olmaya dayanır. Belirli bir dereceye kadar evlenme engelidir. Bk. EVLENME *engelleri*.

● *Sıhrî hısımlık*, evlenme sonucu eşlerin birbirlerinin kan hısımları ile olan bağlarıdır. Evliliğin batıl olması, sıhrî hısımlığın kurulmasına engel değildir. Aynı şekilde Med. kn. md. 18/II'ye göre, evliliğin herhangi bir şekilde sona ermesi de bu sıhrî hısımlığı sona erdirmez. Sıhrî hısımlık belirli bir dereceye kadar evlenme engelidir. Bk. EVLENME *engelleri*.

● *Usul-füru kan hısımlığı*, bir kimsenin anası, babası, büyük baba ve anası, dede ve nineleri ile arasındaki hısımlık usul hısımlığıdır. Buna karşılık, yine bir kimsenin çocuğu, torunu, torun çocuğu v.b. ile olan hısımlığı ise, füru hısımlığıdır. Bu, sonsuz olarak yukarı ve aşağıya gider. Usul-füru kan hısımlığı evlilik içi veya evlilik dışı olabilir. Evlilik içi doğan çocuğun ana ve babası ile olan hısımlığı evlilik içi kan hısımlığıdır. Buna karşılık, evlilik dışı doğan çocuğun, babası tarafından tanınması veya şahsî neticeleri ile babalığa karar verilmesinden sonra babası ile olan hısımlığı evlilik dışı usul füru kan hısımlığıdır.

● *Usul-füru sıhrî hısımlığı*, eşlerden birinin diğer esin usul-füru hısımları ile olan hısımlığıdır. Kocanın ana ve babası, karının usul-füru sıhrî hısımıdır.

Hısımlığın derecesi Med. kn. md. 17'ye göre hesaplanır. Buna göre kan hısımlığının derecesi, onu meydana getiren doğumların sayısına göre belli olur. Yani iki kişi arasında doğumların sayısı onların hısımlığının derecesini belirtir.

Meselâ ana ve baba ile çocukları arasındaki hısımlığın derecesi, arada bir doğum olduğu için birinci derecedir. Buna karşılık bir kimsenin torunu ile arasındaki hısımlığın derecesi ikinci derecedir. Çünkü arada iki doğum bulunmaktadır. Aynı şekilde iki kardeş arasındaki hısımlık da ikinci dereceden civar kan hısımlığıdır. Zira burada da iki doğum söz konusudur. Bu kurallar, sıhrî hısımlığın hesaplanmasında da geçerlidir. Eşlerden birinin kan hısımı, kaçıncı derecedense, diğer eşin de aynı dereceden sıhrî hısımı olur.

— Zootekn. *Kan hısımlığı* hayvan soyunun ıslahı için hayvancılıkta geniş ölçüde kullanılır. Islah edilmiş hayvan ırkları yaratmak için yapılan çalışmaların tarihi bunun örnekleriyle doludur. İngiliz Shorthorn ırkının yaratılmasında rol oynayan damızlık boğaların en ünlüsü «comet» boğasının oluşumu bunun en iyi örneğidir. Buna karşılık kan hısımlığı sonucunda dayanıksız, verimsiz, çelimsiz, kusurlu döllerin ortaya çıktığı öne sürülmüştür. Kısaca söylemek gerekirse, kan hısımlığı en iyi sonucu verebileceği gibi en kötü sonucu da verebilir. Uygulanması gerekli olduğu zaman uygulayıcılara ihtiyat tavsiye etmek yerinde olur. (LM)

HISN i. (ar. *hışn*). *Esk.* Korunmuş yer, kale. ‖ Gidilmesi güç veya imkânsız yer. (M)

HISNIKEYFÂ. Bk. HASANKEYF.

HISNMANSÛR, emevî ilerigelenlerinden Mansur bin Cavana bin el-Haris el-Âmirin tarafından Adıyaman'a verilen ad. Bk. ADIYAMAN. (M)

Hısnülekrad, asıl adı *Hısnülsahf;* bugün *Kalatülhısn* denir. Güneyde Cebel Akkar ve Lübnan, kuzeyde Nusayrî dağları ile çevrili olan El-Bukaya yaylasında kale. Bu kalenin Ramses II tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Osmanlı devrinde kaza merkezi olan kaleye XI. yüzyılda Halep hâkimi Şibl-üd-Devle Nasr tarafından yerleştirilen kürt müfrezelerinden dolayı «Kürtler kalesi» dendi. Etrafındaki tarla ve ormanlar, Hama ve Humus'u, Trablusşam'a bağlayan yolun savunulması şartıyle bu kaledekilere verildi Haçlı seferleri sırasında Larousse'-

Foto. Viollet (LAROUSSE)

lı Tankred tarafından zaptedildi (1110); sonra Trablusşam'lı Raymond II tarafından Saint-Jean şövalyelerine teslim edildi (1143). Şövalyeler buradaki güçleri zayıflayınca kaleyi surlar ve hendeklerle tahkim ettiler. Ayrıca burayı 2 000 kişilik bir kuvvetle koruyorlardı. Bu kuvvet sayesinde Hama ve Humus meliklerinin kervanlarından vergi alıyorlardı.

Suriye'yi haçlılardan tamamen temizlemek isteyen Sultan Baybars, Hısnülekrad'ı almağa karar verdi. Büyük bir ordu ile kale üzerine yürüdü (1271). Uzun bir kuşatmadan sonra şövalyeler teslim olmak zorunda kaldılar. Sultan Baybars, şövalyelerin Trablusşam'a çekilmelerine izin verdi. Kendisi kalede kalarak onarım işlerine baktı. Kale, bundan sonra Suriye'de fethedilmiş yerlere tayin edilen valinin oturması için kullanıldı. Ancak Trablusşam fethedilerek valilik makamı buraya nakledilince Hısnülekrad önemini kaybetti. Timur istilâsında fazla hasara uğramadı. Bugün de oldukça sağlam bir durumdadır. (M)

HISNÜLGURAB, Güney Arabistan'da dağ (yüksl. 500 m) ve kale (*Karga kalesi* de denir). Dağın en yüksek yerinde bazı ev ve savunma mevzileri harabeleriyle dört köşe bir kule vardır. Dağa yalnız bir tarafından, kayadan büyük bir ustalık ile oyulmuş bir yolla çıkılır. Dağın kayalık tarafında güney arapçası ile dört kitabe yer alır. Bu kitabelerin en ünlüsü on satırlık *Hısnülgurab kitabesi*'dir. Himyeri-Habeş harplerinden bahseder (525). 1834'te kaptan Haines ve Wellsted tarafından bulundu. Bunlar sonradan Miles, Munringer (1870), Cunningham ile comte de Landberg (1890), Gesenius (1841), Fresnel (1845) ve J. H. Kordtmann (1885) tarafından incelendi. (M)

HISNÜLSAHF. Bk. HISNÜLEKRAD.

HISNZİYAD. Bk. HARPUT.

HIŞA i. (ar. *ḫışᶜa*). *Esk.* Doğum sırasında ölen annenin karnı yarılarak çıkarılan çocuk. (M)

HIŞ HIŞ i. (onomatope). İpekli kumaş v.b. şeylerin sürtünmesinden çıkan hışırtı, ses. (M)

HIŞILDAMAK geçz. f. (onomatope *hışıl*'dan *hışıl-da-mak*). Sert ve sürekli bir ses çıkarmak.

◆ **Hışıldatmak** ettrg. f. Hışıldamasına yol açmak: *Hırçın bir poyraz fırtınası, bahçede, kuru dalları birbirine çarpıp hışıldatıyor* (H. E. Adıvar). [M]

HIŞIL HIŞIL zf. (onomatope). Hışıltı sesi çıkararak. (M)

HIŞILTI i. (*hışıl*'dan *hışıl-tı*). Bir şey hışıldarken çıkan ses: *Birden bir hışıltıyla başlarını çevirdiler. Bihter, sapsarı, odanın kapısını iterek girmişti* (H. Z. Uşaklıgil). *Aradan biraz daha geçince makinenin bacasından bir hışıltı duyuldu* (M. Ş. Esendal).

— Patol. *Hidatik hışıltı*, karaciğerdeki bir kistin hizasına parmakları koyup öteki parmaklarla üstüne vuruldüğu zaman işitilen ses; esnek bir somyaya vurulunca çıkan titrek darbe sesine benzer. || *Yürek hışıltısı*, mitral darlığında, yüreğin ön kısım hizasına el konduğu zaman işitilen kedi mırıltısını andıran ses. (LM)

HIŞIM i. (fars. *ḫışm*). Kızgın olma hali, kızgınlık, öfke: *Pertev-i rahmetinin lem'asıdır ayla güneş / Tab-ı hışmından alır alsa cehennem âteş* (Şinasi). *Şem'i sevgilisinin böyle hışım dolu bakışlarına uğradıkça kâh kızarıp kâh sararırak gözlerini kızın göz bebeklerine dikerek* (H.R. Gürpınar). || *Esk. Hışm-âlûd* (*hışm-gîn, hışmîn* veya *hışmnâk*), öfkeli, kızgın.

— ÇEŞ. DEY. *Hışma gelmek*, kızmak, öfkelenmek. || *(Birinin) Hışmına uğramak*, öfkelenmek işine konu olmak.

◆ **Hışımlanmak** dönşl. f. Öfkelenmek, kızgın hale gelmek. (M)

HIŞIR i. (ar. *ḳışr*, kabuk'tan). Olgunlaşmamış kavun. || Kavunun kabuk kısmı. || Sıf. *Mec.* Kaba ve aptal (kimse): *Herif de amma hışır* (M.A. Ersoy).

— Deric. Fena bir tabaklama sonucu, bazı sert kısımları kalan deri. (M)

HIŞIRDAMAK veya **HAŞIRDAMAK** geçz. f. (onomatope *hışır* veya *haşır*'dan *hışır-da-mak* veya *haşır-da-mak*). [Kâğıt, kuru yaprak, kumaş v.b. gibi cisimler için] Sürtünme veya hareket sonucu ses çıkarmak: *Bu sırada merdivenlerde bir ayak sesi duydu. Elbiseleri hışırdayarak annesi geliyordu* (Sabahattin Ali).

◆ **Hışırdatmak** ettrg. f. Hışırdamak işine yolaçmak: *Fakat yeni yeni çıkmaya başlayan bir akşam rüzgârı minimini ve sert yaprakları hışırdatıyor* (Sabahattin Ali). [M]

HIŞIR HIŞIR blş. zf. (onomatope). Bk. HAŞIR HAŞIR.

HIŞIRTI (veya **HAŞIRTI**) i. (*hışır* ve *haşır*'dan *hışır-tı* veya *haşır-tı*). Cisimlerin hışırdarken çıkardıkları ses: *Çabuk çabuk birbiri arkasından yere atılan iskambiller acaip hışırtılar çıkarıyordu* (Sabahattin Ali). *Dallarda rüzgâr hışırtısı dindi / Bütün kuşlar yuvalarında şimdi* (C. S. Tarancı). [M]

HIŞLAMAK geçz. f. (onomatope *hış*'tan *hış-la-mak*). Hışıldamak, hışıltı sesi çıkarmak. (M)

HIŞT i. (fars. *ḫışt*). *Esk.* Kerpiç, tuğla: *Dürr ü güher deyü dünyaya verdiği feleğin / Ya hışt-ı makberedir akibet ya seng-i mezar* (Ziya Paşa). || Küçük mızrak biçiminde, ortasında ipten örtülü bir halka olan ve orta parmağa geçirilerek atılan savaş âleti. || *Hışt-tâbe*, tuğla fırını. || *Hışt-ek*, küçük kerpiç. || *Hışt-zen*, tuğla veya kerpiç yapan kimse. || *Hışt-ı ham*, güneşte kurutulan kerpiç. || *Hışt-ı puhte*, fırında pişirilmiş tuğla. (M)

HITA. Esk. Coğ. Bk. HATA.

HITAÎ ALİ EKBER. Bk. ALİ EKBER *Hıtaî*.

HITAN i. Bk. HİTAN.

HITAR çoğl. i. (ar. *ḫaṭar*'dan *ḫıṭâr*). *Esk.* Tehlikeler. (M)

HITAT çoğl. i. (*ḫıṭṭa*'dan *ḫıṭâṭ*). *Esk.* Ülkeler, memleketler, diyarlar. (M)

HITBE i. (ar. *ḫıṭbe*). Huk. *Esk.* Bir kadınla evlenme iradesinin açıklanması. (Evlenmeyi talep eden erkeğe *hâtıb*, evlenmesi istenilen kadına da *mahtûbe* denir.) [M]

HITRA, esk. **Hitteren**, Orta Norveç'te ada; Kuzey denizinde, Trondheim'in batısında. Norveç'ten Trondheim boğazı ile ayrılır; 565 km²; 3 100 nüf. Demir ve galen madenleri. (L)

HITTA i. (ar. *ḫıṭṭa*). *Esk.* Ülke, memleket: *Fransa bu hıtta üzerinde hiçbir emel beslemez* (Atatürk). || *Hıtta-i Yemâniye*, Yemen ülkesi. (M)

HIYABÂN i. (fars. *ḫıyābān*). *Esk.* İki tarafı sık ağaçlarla çevrili geniş yol: *Bu hıyâbân ebediyyet yoludur, / Gider Allaha kadar burdan ucu* (F.N. Çamlıbel). *Kum dalgalarından geçiyor öyle şitâban; / Gûya o sabâ, geçtiği çöller de hıyâbân* (M. A. Ersoy). || Ortasından su akan ağaçlık yer. (M)

HIYAM çoğl. i. (ar. *ḫayme*'den *ḫıyām*). *Esk.* Çadırlar. || *Rekz-i hıyâm*, çadırları dikme. (M)

HIYANET i. (ar. *ḫıyānet*). Kutsal sayılan şeylere karşı kötülükte bulunma, hainlik: *Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler* (Atatürk). *Rüşvet bir hıyanetti, milletin cebinden çalınırdı* (H. E. Adıvar). || Güveni kötüye kullanma. Aşkta vefasızlık, aldatma: *Filânın kocasının hıyanetinden bahsedilirken o kızarıp gözlerini indirmeyecek miydi?* (H. Z. Uşaklıgil).

— *Esk. Hıyânet-kâr*, hıyanet eden, hain. || *Hıyânet-kârâne*, haincesine: *Fakat Efendiler; millet, hiçbir vakit bu hakaret-i hıyanetkârânenin kurbanı olmağa razı olmazdı* (Atatürk). || *Hıyânet-i vatan*, vatana kötülük etme, vatan hainliği.

◆ Sıf. Vefasız, sözünde durmayan: *Hıyanet kız, bizi hiç arayıp sorduğun yok!*

◆ **Hıyanât** çoğl. i. *Esk.* Hainlikler, kötülükler.

◆ **Hıyaneten** zf. *Esk.* Hıyanet ederek, kötülükte bulunarak.

◆ **Hıyanetlik** i. *Halk dili.* Hainlik, kötülük: *Evet öyle ama göz göre göre hıyanetlik edecek değil ya!* (B. Felek). || Hilekârlık, hileli davranışta bulunma. || Vefasızlık, sözünde durmayış. (M)

Hıyaneti Vataniye kanunu, T.B.M.M. hükûmetinin çıkardığı 2 sayılı kanun (kabul tarihi 12 mayıs 1920). Kanun kabul edildiği sırada henüz Resmî Gazete çıkmadığı için, «her mahallin idare âmiri tarafından nahiye ve kaza, liva ve vilâyet merkezlerine ve köy heyeti ihtiyariyeleri müçtemian celp edilerek ifhamı ve sureti tebliği» öngörülmekte (md. 12), tebliğ ve ilânından kırk sekiz saat sonra mer'i olacağı (md. 14) hükme bağlanmaktadır. Kanunun icrasına B.M. meclisi memur edilmiştir (md. 13). Değişik 1. md'ye göre *vatan haini*'nin tarifi şöyledir: «1 Teşrinisani 338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin (kasten) muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kisan (kimseler) haini vatan addolunur.»

İki yıl sonra bu maddenin kapsamı daha da genişletildi. 10 Mart 1925 tarih ve 556 sayılı ek kanunla, 1. maddeye şu hususlar eklendi: «Dini veya mukaddesatı diniyeyi, siyasî gayelere esas veya âlet ittihaz maksadıyle cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunurlar. Dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasında fesat ve nifak ilkası (sokmak) için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavlî veya tahrirî veya fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur». Suçu böyle tarif eden kanun koyucu, bunun müeyyidesini iki şekilde hükme bağlamıştır: «Bilfiil hıyaneti vataniyede bulunanlar salben (asılmak suretiyle) idam olunur. Fer'an zîmethal olanlar ile müteşebbisleri kanunu cezanın (Ceza kanunu) kırk beşinci maddesi mucibince tecziye edilirler» (md. 2); «Tahrik ve teşvikçiler de bu hükme göre ceza görürler» (md. 3). Kanunun 4., 6., 7., 8., 9. ve 11. maddeleri selâhiyet ve usule ait hükümleri kapsar. 10. Maddede ise, isyana katılmayan kimselere garaz sebebiyle isnatta bulunanların da, isnat ettikleri suçun cezasıyle cezalandırılacakları hükme bağlanmıştır. Kanunun, sanıklar hakkında tutuklama mecburiyetini koyan 5. maddesi son yıllarda Anayasa mahkemesi tarafından iptal edildi. (17.12.1964 tarih ve 1963/121 Esas 1964/74 sayılı karar.) [M]

HIYAR i. (ar. *ḫıyār*). Uzun, iri meyveli sürüngen otsu bitki. (İlmî adı *Cucumis sativus*. Kabakgillerden.) [Bk. ANSİKL.] || Aynı bitkinin meyvesi. (SALATALIK da denir.) || *Eşek hıyarı*. Bk. EŞEKHIYARI.

◆ Sıf. ve i. *Argo.* Kaba, yol yordam bilmeyen (kimse).

— DEY. *Argo. Hıyar ağa*, çok kaba görgüsüz kimse.

— Mutf. *Hıyar turşusu*, küçük körpe hıyarla yapılan bir turşu çeşidi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Bot. *Hıyar* uzun sürüngen gövdeli, sülüklü, biryıllık otsu bir bitkidir. Çiçekleri bir eşeyli ve sarı, meyveleri uzun, oldukça düzgün, tüylü veya dikencikli ve çok tohumludur. Yaprakları geniş, parçalı ve serttir.

Hıyarın anayurdu Hindistan'dır. Çok eski zamanlardan beri yetiştirilir. Meyvesi gevrek, sulu ve serinleticidir.

Meyvesine göre birçok hıyar çeşidi vardır: 1. istanbul maltepe hıyarı (20-25 sm boy; turfandaya elverişli); 2. langa hıyarı (30-40 sm boy; koyu yeşil; üzeri hafif çizgili; çekirdeği az); en çok İstanbul'da yetiştirilir; 3. rus hıyarı (küçük, uzun, oval; erken ve verimli; turşuya elverişli); en çok İstanbul ve İzmir'de yetiştirilir; 4. turşuluk hıyar (5-12 sm boy; kabuğu kabarcıklı ve eti lezzetlidir).

Hıyar soğuktan çok korkar; dondan ölür. Onun için ancak yazın yetiştirilir. İlkbaharda (nisan - mayıs) ekilir, temmuzdan itibaren ürün vermeğe başlar. Hıyarın yatıştırıcı ve deriyi yumuşatıcı etkisi vardır. Bu yüzden deri hastalıklarında kullanılan merhem-

lerin ve güzellik müstahzarlarının bileşimine girer.

Hıyarda su miktarı besleyici maddelerden çoktur; içinde bol miktarda A ve C vitamini bulunur. Acur da (*C. melo* veya *flexuosus*) bir çeşit hıyardır; tadı kavuna, şekli hıyara benzer. Antil hıyarı veya kestane hıyarının (*C. anguria*) meyvesi yumurta biçiminde ve dikenlidir. Çizgili hıyarın (*C. metuliferus*) meyvesi kırmızı - turuncu; peygamber hıyarının (*C. prophetarum*) meyvesi sarı, alaca ve çok süslüdür.

— Mutf. *Hıyar turşusu* yapmak için bir kavanozun dibine 1-2 asma yaprağı konur. Temizlenen hıyarlar, sapları aşağı gelmek üzere kavanoza istif edilir. Tuzlu su (veya sirke) döküldükten sonra üzerlerine, asma filizi ve asma yaprağı konur. 2 - 3 Gün sonra suyu savrulur. Hıyarlar zamanla sararır ve turşu olur. (LM)

HIYAR i. (ar. *ḫıyār,* serbestlik'ten). Huk. *Esk.* Genel olarak bir anlaşmadan vaz geçme, özel olarak bir sözleşmenin bozulması veya onayı.

— ANSİKL. İslâm hukukuna göre bir sözleşmeye imza koyma hakkı insanın isteğine bırakılmıştır. Bu hak şeriat kurallarına göre değerlendirilir. İnsan, seçme konusunda, bir malı beğenmek, beğenmemek, değiştirilmesini istemek, nitelikleri arasında karşılaştırmalar yapmak, eksik veya gereksiz olduğunu bildirmek gibi konularda hürdür, baskı altına alınamaz.

Hanefî fıkhına göre reşit olmadan evlendirilen taraflardan biri büyüyünce evlenme sözleşmesini bozabilir. Alışverişte, satışlarda, değişik fiyatların ortaya çıktığı durumlarda, yeniden değerlendirmeğe girişmek, yapılan bir anlaşmayı sonradan ortaya çıkan bazı olaylar yüzünden bozma gereğini duymak *hıyar hakkı* olarak nitelenir. Fıkhın tanıdığı ölçüler içinde her insanın böyle bir hak ve yetkisi vardır. (M)

HIYARCIK i. (*hıyar*'dan *hıyar-cık*). Tıp. Lenf düğümlerinin, özellikle kasık lenf bezlerinin iltihaplanması.

— ANSİKL. *Hıyarcık* terimi pratikte veba adeniti (hıyarcıklı veba), Nicolas-Favre hastalığı ve yumuşak şankr adeniti (şankrlı kasık adeniti) için kullanılır. Aşılar ve antibiyotikler bu hastalıkların hepsinde çok iyi ve hemen hemen her zaman başarılı sonuç verir. (L)

HIYAT i. (at. *ḫıyāt*). *Esk.* İbrişim, ipek iplik. || Dikiş iğnesi. (M)

HIYATE veya **HIYATET** i. (*ḫıyāte* veya *ḫıyāṭet*). *Esk.* Dikiş dikme işi, terzilik. || *Hıyatet-hâne,* dikimevi, terzihane.

— Tıb. *Esk.* Ameliyat sırasında kesilip yarılan yerin tekrar kaynaması için dikilmesi. Dikiş için kullanılan bağırsak ve benzeri şeylerden yapılan iplik. (M)

HIYAZE i. (ar. *ḥiyāzet*'ten). Huk. *Esk.* Sahipsiz olan ve özel mülkiyete geçirilmesi mubah bulunan bir malı ihraz ederek kendi malvarlığına geçirmek. Bk. İHRAZ. (M)

bir odun deposunda kullanılan hızar

HIYERE veya **HIYERET** i. (ar. *ḫıyere*). *Esk.* Benzerlerinden ayırma, beğenme, seçme. || Seçilmiş, beğenilmiş, seçkin. || *Hıyere-i nâs,* seçkin kimseler. || *Hıyeret-ullah,* Tanrının seçtiği. (M)

HIYRE sıf. Bk. HİRE.

HIZ i. Çabukluk: *Zil şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı / Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı* (Yahya Kemal). *Bir kertenkele hızla kaçtı ve birkaç ağustos böceği sustu* (Sabahattin Ali). *Esk.* Sürat. || Bir hareketten doğan güç: *Kalbi hızla atmağa başlıyordu* (Ömer Seyfeddin). *Esk.* Şiddet. || Gayret, şevk: *Problemler verir, çözenlerin adlarını yayar, çabasına hız katardı gençlerin* (Y. Z. Ortaç).

— ÇEŞ. DEY. *Hız almak,* atlamak için geri çekilerek birdenbire ileriye doğru fırlamak. || *Hız vermek,* sürat kazandırmak, hızlandırmak. Şevk vermek: *Onun tatlı gülüşü de başkalarına hız veriyor* (M. Ş. Esendal). || *Hızını almak,* hırs ve şiddetini yenmek, yatışmak. Yavaşlamak, süratini kaybetmek: *Kolera hızını aldı.* || *Hızını alamamak* (veya *yenememek*), yavaşlayamamak, duramamak: *Düdük sesine rağmen, terli insanlar bir müddet hızlarını alamadılar* (Orhan Kemal). Öfkesini yenememek, yatışamamak.

— Akışkanlar mekan. *Kritik hız,* bir akışkanın, laminer halden burgaçlı hale geçtiği andaki hızı.

— Balistik. *Bir merminin ilk hızı* (kısaltması V_0), merminin yörüngesine (mermi yolu) girdiği andaki hızı. (Bu hızlar, saniye başına metre cinsinden ifade edilir.) || *Fiilî atış hızı,* bir silâhın, bir hedef üzerine bir dakikada yapabileceği ortalama atış sayısı (bu zamana, yeniden nişan alma, yeniden doldurma v.b. işler de dahildir). [Fiilî atış hızı, atış yapana ve silâhın kullanma şartlarına bağlı olduğu halde, teorik atış hızı yalnız silâhın teknik özelliklerine bağlıdır.] || *Kalan hız,* merminin, yörüngenin belirli bir noktasındaki hızı. (Havanın direnci işe karıştığı için bu hız daima normal hızdan düşüktür.) || *Teorik atış hızı.* Bk. KADANS.

— Fiz. Alınan yolun zamana oranı. *Esk.* Sürat.

— Havc. *Hız düşmesi,* uçuş halindeki bir uçağın hızı, havada kalabilmesi için gerekli hızın altına düştüğü zaman, uçağın bulunduğu dinamik durum. (Bk. ANSİKL.) || *Hipersonik hız,* 5'in üstünde bir Mach sayısına tekabül eden, yani 15°C'ta yaklaşık olarak 6 000 km/saatlik hız. || *Kurtulma hızı.* Bk. KURTULMA. || *Ses hızı,* sesin yayılma hızına eşit hız. || *Sesüstü hız,* ses hızının üstündeki hız. (*Eşanl.* SÜPERSONİK.) || *Transonik hız,* yaklaşık olarak 0,8 ve 1,2 Mach sayıları arasında kalan, yani 15°C'ta 980 ile 470 km/saat arasındaki hız.

— Huk. Motorlu taşıt araçlarının hızını, gerek bazı araçlara veya yolun bazı bölümlerine, gerekse her sürücüye, kullandığı aracın süratine hâkim olmasını ve öngörülen hallerde yavaşlamasını sağlamak amacıyle uygulanan genel kurallar ve sınırlar. (Kural olarak, kalabalık yerlerde araç sürati saatte 60 km olarak sınırlandırılmıştır.)

— Kim. *Tepkime hızı,* tepkimeye giren maddelerden veya tepkime ürünlerinden birinin, homogen ortamda ve birim zamandaki derişme değişikliği. Bk. KİNETİK.

— Mat. *Açısal hız,* hareketli bir cismin yarıçap vektörü tarafından çizilen açının zamana göre türevi, veya açı sabit kalırsa, bu açının geçen zamana oranı. || *Alan hızı,* hareketli bir cismin yarıçap vektörünün taradığı alanın zamana göre türevi veya alan sabit kalırsa, bu alanın zamana göre türevi. || *Anî hız,* bir yörünge üzerinde, yörünge uzunluğu sıfıra yaklaşırken ortalama hızın sınırı. || *Bir hareketlinin hızı,* birim zamanda alınan yol; alınan yolun bu yolu almak için geçen zamana oranı. (Bk. ANSİKL.) || *İlk hız,* harekete başlama hızı. || *Ortalama hız,* hızın sabit olmaması halinde, alınan yolun geçen zamana oranı. (Artan hızlarda harekete *hızlanan* veya *ivmeli* hareket, azalan hızlarda da *yavaşlayan* veya *gecikmeli* hareket denir; hızın değişimi zamanla orantılıysa, hareket *düzgün hızlanan* veya *düzgün yavaşlayan* harekettir. || *Verilen bir andaki hız,* alınan yolun, sıfıra yaklaşan bir zaman aralığı için sıfırı veya yolun zamana göre türevi.

— Mekan. *Hız vitesi,* transmisyon milinin hızı krank milinin hızından yüksek olan vites değiştirme tertibatı. (Bk. ANSİKL.) || *Parabolik hız.* Bk. PARABOLİK.

— Müz. Bir eserin yazılışında veya icrasında yavaşlık veya çabukluk derecesini değer ve süre olarak belirtmek için kullanılan terim. (Daha çok, italyanca kullanılan hız terimleri, değişenler ve değişmeyenler olarak ikiye ayrılır: *nitandando* [ağırlaşarak], v.b. değişen; *largo* [çok ağır], *adagio* [ağır], *allegro* [çabuk] v.b. değişmeyen hız terimleridir. Değişenler portenin altına, değişmeyenler ise portenin üstüne yazılır.) [M]

— Sibern. *Ayar hızı,* ayarlanan büyüklüğün, belirli bir sapmaya karşılık gelen değişme hızı. || *Etki hızı,* ayarlama organına gecikmeden uyan bir ayarlayıcı büyüklüğün, belirli bir sapmaya karşılık gelen değişme hızı.

— ANSİKL. Havc. Pilot *hız düşmesi*'ni, dümenler üzerindeki hava etkisinin azalmasından anlar. Bu olay için, «kumandalar yumuşadı» deyimi kullanılır. Bu durum uzar veya daha tehlikeli olmağa başlarsa, birkaç saniye içinde uçağın dengesi bozulur ve uçak kanadı veya kuyruğu üzerine kayar veya yere saplanır. Birçok kazaya sebep olan bu olayların önlenmesi için, uçaklara uyarıcı tertibatlar (hız göstergeleri) veya güvenlik tertibatları (Constantin fırıldakları ve yarık kanatlar) eklenmiştir.

— Mat. Mekanikte *hız*'ın, biri birim zaman başına uzunluk birimi sayısı, öbürü bir vektör olan iki tanımı vardır. Hareketli bir M cisminin yörüngesi üzerinde hesaplanan eğri yayı *s* olsun. Birinci tanıma göre hız, *s*'nin, M noktasındaki *t* zamanına göre, yani hareketli cismin M'de bulunduğu ana göre türevidir. Buna, *hareketinin yörüngedeki hızı* denir. M noktasının yarıçap vektörü ise, ikinci tanıma göre, *v* hız vektörü, *r* vektörünün *t*'ye göre türevidir,

$$\vec{V} = \frac{d\vec{r}}{dt} = \frac{d\vec{r}}{ds} \cdot \frac{ds}{dt}$$

elde edilir. $\frac{d\vec{r}}{dr}$, yörüngeye M'de teğet olan bir birim vektördür; $\frac{ds}{dt}$ de, aranan hız'dır. Demek ki hız vektörü, yörüngeye M'de teğet olan uzunluğu, hareketli cismin yörünge üzerindeki hızına eşit olan bir vektördür.

$\vec{p}$ hareket miktarı vektörü, $\vec{v}$'nin hareketli cismin *m* kütlesiyle çarpımına eşittir: $\vec{p} = m\vec{v}$.

Mekaniğin genel kanununa göre hareketli cisme etki eden kuvvet, $\vec{p}$ vektörünün zamana göre türevine eşittir. Bu kanun, izafî mekanikte olduğu gibi klasik mekanikte de geçerlidir. Tek fark, klasik mekanikte *m*'nin hıza bağlı olmayışıdır.

Bir katı cisim, bir noktasından geçen bir R ekseni etrafında dönerse, O merkezi eksen üzerinde olan bir çember çizer. Verilen bir anda, bütün OR yarıçaplarının ω açısal hızı aynıdır. Cismin eksene göre eylemsizlik momenti θ olursa, dönme hareketinin kanunu şöyledir: dönme momenti, θ eylemsizlik momentinin ω açısal hızı ile çarpımının zamana göre türevine eşittir. Bk. DÖNME.

— Mekan. *Hız vitesi,* bir otomobile, şanzımanda prizdireğin kullanıldığı hallerden daha büyük bir hız ve daha az yakıt sarfiyatı sağlar; çünkü bu tertibatta motor daha yavaş döner. Ancak bu vites yalnız yüksek hızlarda kullanılabilir. Otomobile ivme imkânı vermediği için, keskin virajlarda prizdireğe geçmek gerekir. (LM)

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

HIZÂNE i. (ar. *ḥızâne*). *Esk.* XIX. yy.da medresede verilen sütanalık dersi. Bk. ANSİKL.

— Huk. *Esk.* Bir kişinin, bir çocuğu besleyip büyütmek ve terbiye etmek üzere himayesi altında bulundurma hak ve görevi.

— ANSİKL. Eğ. tar. Sultan Ebdülmecid devrinde şeyhülislâm Meşrebzade Hafidi Ârif Efendi kadı yetiştirmek üzere *Muallimhanei Nüvvat* adıyle bir medrese kurdu (1854). Medresenin adı 1909'da *Medresetülkuzat* oldu. Medresetülkuzat'ta okunulacak derslerin arasına *hizâne* de kondu. Bu derste o günkü türk toplumu için büyük bir anlam taşıyan sütanalığı hakkı, çeşitli düşünceler altında okutulurdu. Herhangi bir dava konusunda kadı bu dersten aldığı ilham ile karar verirdi. (M)

HIZÂNET i. (ar. *hızânet*). *Esk.* Çocuğun bakımı için tutulmuş olma, dadılık, sütnilik. ‖ Hemşirelik. (M)

HIZAR veya **HAZAR** i. (fars. *hırâs*, büyük değirmen'den *ḫazâr* veya *ḫızâr*). Daha çok su enerjisiyle çalışan, tahta ve kereste biçmeğe yarayan büyük bıçkı. ‖ *Hızar fabrikası*, kerestelerin biçildiği tesis. Bk. ANSİKL.

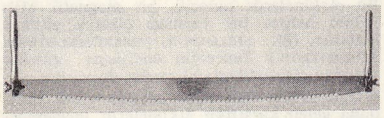

— Teknol. *El hızarı*, iki ucunda birer sapı bulunan ve karşılıklı iki kişiyle kullanılan geniş lamalı testere. (El hızarı, ağaçları kesmek ve kabuklu kesitlere ayırmak için oduncular, kesilmiş tomrukları kalas şeklinde biçmek için de hızarcılar tarafından kullanılır.) ‖ Sert taş ve mermer kesiminde kullanılan dişsiz testere.

— Tekst. Tarak makinelerinde, tarak çarkı üzerine teğet olarak yerleştirilmiş hareketli, ince dişli, yassı madenî lama. (Hızar çok hızlı bir sıyırma hareketi yapar ve tarak çarkının üzerine sarılmış tarak telleri arasından lifleri bir tül halinde çıkarak, tarağın önünü biriktirir; şerit haline gelen bu lifler ya tarağın önündeki kovalara dolar ya da büyük yumaklar halinde sarılır.)

— ANSİKL. Bir *hızar fabrikası*'nda, taşıma tertibatlarıyle (döner köprü, monoray, havaî hat, vinç, maçuna, toprak seviyesindeki kanallardan geçen sonsuz zincir) birlikte bir tomruk depolama parkı ve tomrukları istenen uzunlukta kesen hızarlar bulunur. İsveç'te ve Kanada'da, park yerine, tomrukların yüzdürüldüğü havuzlar yapılır; bu havuzlar, tomrukların dış etkenlerden korunmasını, ayrılmasını ve hızarlara taşınmasını kolaylaştırır. Tomruklar önce, ilk kesimin yapıldığı tomruk testerelerinden geçer. Kalas şeklinde kalması isteniyorsa ikinci bir kesme yapılmaz; kereste haline getirmek için yeniden testereye verilir. Kesilmiş tomruklar daha sonra orman kenarında kurulmuş hızar fabrikalarında hızardan geçer ve kurutulmak üzere üst üste yığılır, sonra da niteliklerine göre sınıflandırılır. Hızar artıkları da çok önemlidir; kabuk, yonga, talaş v.b. bu artıklar tomrukların yüzde 25 ile 35'i oranında bir hacim tutar. Bu artıkların değerlendirilmesi, hızar fabrikalarının problemlerinden biridir. Hızar fabrikalarının çoğunda bu artıklar, makinelerde yakacak olarak kullanılır.

Bir hızar fabrikasında, tahta, kereste ve kütüklerin korunmasına, atelyenin iç düzenlemesine, taşıma tertibatlarının bakımına ve makine bıçaklarının bilenmesine büyük bir önem verilmelidir.

Büyük bir tesis halinde düzenlenmiş hızar fabrikalarının yanı sıra, orman *hızar atelyeleri* veya *seyyar hızar atelyeleri* de vardır; tekerlekler üzerine oturtulmuş bu küçük atelyeler kesim yerine yerleştirilebilir. Bu seyyar atelyeler, yakıt olarak hızar artıklarını kullanan lokomobillerle yürütülür.

◆ **Hızarcı** i. Kereste biçen, hızar çalıştıran kimse. (LM)

HIZIR, Halk inançlarına göre ölmezlik sırrına ermiş bir kişi. İslâm geleneklerinde yer alan, Kur'an'ın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inanışların üç ana kaynağı vardır: 1. Gılgamış destanı; 2. İskender efsanesi (Pseudokallisthenes); 3. İlyas ile Haham Yeşua Bin Levi hakkındaki Yahudî efsanesi. 1. Gılgamış, arkadaşı Engidu'nun ölümü üzerine derin bir üzüntüye kapılır; ırmakların ağzında oturan, kendisine ölümsüzlüğü bağışlayan atası Utnapiştum'u bulmak, ondan, insanı ölümsüz kılacak iksirlerle ilgili bilgi almak üzere bir yolculuk yapar; 2. İskender, ölümsüzlük sırrını aramağa koyulur. Aşçıcı Andreas (İdris) ile yola çıkar. Karanlıklar ülkesinde giderken, aşçısı elindeki tuzlu balığı bir kaynakta yıkar. Canlanan balık suya dalar ve ölümsüzleşir. Andreas, deniz Demon'u (şeytan) olur. Fakat İskender ölmezliğin kendisine verilmeyeceğini anlar;

3. Yahudi efsanesi sonradan Kur'anda anlatıldığı gibidir. İlyas (İlia, Elia) Hızır'ın yerine; Yeşua da Musa'nın yerine geçmiştir. Musa, yanındaki gençle iki denizin birleştiği yere varmak için yola çıkar. Birlikte götürdükleri balığın ne olduğunu araştırırlar. Bu sırada balık suya dalar ve gözünmez olur. Balığı ararken bir adamla karşılaşırlar. Bu kimse, onlara kendi işine karışmayacakları için söz verirlerse, doğru yolu göstereceğini söyler. Fakat, Musa, adamın yaptığı işler karşısında kendini tutamaz sebeplerini sorar. O da bunların Tanrı emri olduğunu, birer hikmet niteliği taşıdığını açıklar ve kaybolur (Kur'an, Kehf suresi LX-XC).

İskender ile ilgili efsane Doğu'da yaygın bir halk hikâyesi halini almıştır. Bu hikâyenin değişik anlatılışları vardır. Hızır ile arkadaşlık eden İskender, Abıhayat'ın (Bengisu) bulunması için sefere çıkar. Hızır'ın gittiğinden ayrı bir yolda gider. Hızır suyu bulur içer, ölümsüz olur, İskender bulamaz. Bir başka söylentide Hızır yanında balık götürür, ölümsüzlük suyunu bulur. Nizamî'nin *İskendername*'sinde ise, İskender kaynağı aramağa Hızır ile gitmez, İlyas ile gider. Suyu bulurlar, içerler; ikisi de ölümsüzleşir. bu konuda bir yunan efsanesi olan *Glaukos*'un, Suriye yoluyle İslâm dünyasına geçtiği görüşünü ileri sürenler de vardır. Tasavvufta, Hızır bir veli sayılır. Sofîlere göre her dönemin bir Hızır'ı vardır, her Nakıb-ül-Evliya, Hızır'dır. Hava, deniz ve dünyanın bütün bölgeleri onun buyruğu altındadır. Denizde, Tanrı'nın halifesi, karada vekilidir. İskender, Çin seddi üzerinde İlyas ile buluşur. Her yıl onunla hacca gider. Her cuma Zemzem kuyusunda, Süleyman'ın havuzunda su içer, yer altındaki suları bilir, bütün dilleri konuşur.

Hızır, İsrafil ile konuştuktan sonra yeryüzünde Tanrı'nın gerçek dinini korumak için ölmezliğe erişmiştir. Hz. Muhammed ile konuşmuş, Kadisiye savaşında bulunmuştur. Kudüs'te oturur, her cuma Mekke, Medine ve Kuba'da, Cebel-i Zeytun'da namaz kılar.

Ahmed Yesevî'nin babası Şeyh İbrahim ve onun 11 müridi ile Hızır konuşmuş, Şeyh İbrahim'in kızının, Şeyhin halifesi Musa ile evlenmesine yardımcı olmuştur. Yesevî'ye, zikri de Hızır öğretmiştir. Hızır, aynı zamanda Abdülhalık-ı Gujduvanî'ye arkadaşlık etmiş Yesevî'nin Şeyhi Yusuf Hemedanî ve Gujduvanî'ye zikr-i hafiyi (sessiz zikr) öğretmiştir.

Alevî gülbanklerinde «Hızır yoldaşın ola» sözleriyle Hızır da anılır.

— Folk. Halk, Hızır'ı peygamber kabul eder: Hızır aleyhisselâm, Hızır Nebi ve peygamber veya mübarek bir zat diye anar. Hızır. darda kalanların yardımına koşar: «kul bunalmayınca Hızır yetişmez». İnsanlara zenginlik, yeryüzüne yeniden hayat veren bir ulu sayılır. 6 Mayıs'ta kutlanan, halk takviminde yazın başlangıcı sayılan Hıdrellez (Hıdır-İlyas) ile ilgili türlü inanışlar ve gelenekler bundan doğdu. Bu günün Hıdır ile İlyas'ın birleştiği gün olduğuna inanılır. Halk arasında Hızır'ın ölmezliğini, zaman zaman dünyayı ziyaret ettiğini, insanlarla ilişki kurduğunu anlatan fıkralar ve hikâyeler vardır.

Bir söylentiye göre Hızır ile İlyas kardeştir. Yılda bir defa, Hıdrellez günü (6 mayıs) buluşurlar. Bu buluşma deniz kıyısında olur. Peygamber, Hızır'a karada, İlyas'a denizde kendi ümmetinin korunması görevini yüklemiştir; bazı söylentilerde de Hızır denizin, İlyas da karanın güvenini sağlar, çoğu söylentilerde Hızır, hem denizlerin, hem karaların sahibidir, darda kalanların yardımına koşar.

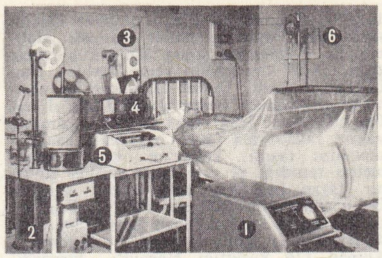

hibernasyon

İslâm ülkelerinde ve özellikle Anadolu'da Hızır, İlyas, Hıdrellez sözleriyle adlandırılan birçok makam vardır. Türk folklorunda Hıdrellez ile ilgili sayısız inanışlar ve her yıl o gün ve gecede uygulanan gelenekler yer almaktadır. (M)

HIZIR AĞA, türk bestecisi (öl. 1760). Mahmud I'in musahibi ve devrinin ünlü kemanîlerindendi. Müsebbâ adlı 7 darb ve 26 zamanlı bir usul yaptı. Mahmut I de bu usulle 2 peşrev besteledi. Musiki nazariyatı ile ilgili *Tefhim-ül-Makaamât fi Tevlîdin-Negamât* (Nağmelerin Doğuşu Hakkında, Makamların Açıklanması) [*Hızır Ağa Edvârı* da denir] adlı eseri yazdı (1749). Ayrıca mehterhane peşrevleri besteledi. Bu güne kalan dört parça eseri vardır: Bayatî ağır düyek üç hane sâat peşrevi; Segâh sakıyl karabatak peşrev; Zengin sakıyl karabatak peşrev; Segâh saz semaisi. (M)

HIZIRAĞAZADE SAİD BEY, türk şairi (İstanbul ? - 1836). Abdülhamid I'in musahiplerinden Caferağazade Mehmet Ârif Ağanın oğlu. Enderunda öğrenim gördü. Sarayın kiler ağaları arasına girdi. Sonra hacegânlık mesleğine alındı. 1830'da Serasker Hüsrev Paşa ile Sofya'daki Sipahi Alayları müdürlüğünde, bir yıl sonra da Ağa Hüseyin Paşanın maiyetinde Anadolu alaylarının idare işlerinde bulundu. Akdağ madeninin keşif ve muayenesinde çalıştı. Şiirlerini 30 büyük sahifelik bir *Divançe*'de topladı. Eser ölümünden sonra basıldı (1864). [M]

HIZIR BALI. Bk. BALIM SULTAN.

HIZIR BEY, Aydınoğlu beylerinden (XIV. yy.). Gazi Umur Beyin ölümünden sonra başa geçti (1348). Güçlü bir bey olmadığı için hıristiyanlara karşı fazla dayanamadı ve çok ağır şartlı bir anlaşma imzaladı (18 ağustos 1348). Latinlere geniş haklar tanıyan bu anlaşma devleti zayıflattı. Devlet merkezini Birgi'den Ayasluk'a nakletti. (M)

HIZIR BEY Hamidoğlu (Hızr Beg de denir), Hamidoğlu beyliğinin üçüncü hükümdarı (öl. 1329). Eğridir, Uluborlu, Yalvaç ve Antalya yöresinde kurulan Hamidoğlu beyliğinin ikinci hükümdarı Felekuddin Dündar Beyin oğlu. 1324'te Anadolu beyliklerini hâkimiyeti altına almak isteyen İlhanlılar bölgeye kumandanlar gönderdiler. Anadolu valisi Demiştaş, Hızır Beyin babasını bir savaşta yendi ve Antalya'da yakalatarak öldürttü. İlhanlılarla arası açılan Demirtaş, 1327'de Anadolu'dan kaçınca Hızır Bey Hamidoğlu sultanı oldu. Bir yıl kadar tahtta kaldı. Bu arada bazı toprakları beyliğine kazandırmak istediyse de başarı sağlayamadı. Ölümünden sonra yerine İshak Bey geçti (1329). [M]

HIZIR bin ABDULLAH, türk yazarı (XV. yy.). Murad II devrinde türk musikisi nazariyatı hakkında *Edvar* (Devirler) adlı bir eser yazdı. (M)

HIZIR HAN (Hızr Han da denir), Seyidî sülâlesinin kurucusu Melik Süleyman'ın oğlu (öl. Delhi 1421). Merdan Devlet'in, Multan zeametine halef oldu. Nusret Şahın Delhi'yi zaptı sırasında buradan kovuldu (1396). Timur'un Hindistan'ı istilâsından sonra Nevat'a kaçtı. Delhi'nin Timur tarafından zaptından sonra kendisine Multan ve Dipalpur zeametleri verildi. 1405'te Multanı istilâ teşebbüsünde bulunan Mahmud'un veziri Mallu'yu (İkbal Han) yendi, öldürdü. Arazisini Delhi'ye kadar genişletti.

Foto. LAROUSSE

1412'de Mahmud'un elinde bulunan Delhi'yi kuşattı. Fakat bir netice alamadı. Mahmud'un ölümünden sonra yeniden harekete geçti. Delhi emirlerinin reisi Devlet Han Lûdi'ye saldırdı. Devlet Han içeriden aleyhinde bir hareketi haber alınca Delhi'yi teslim etti. Hızır Han melik unvanını almadı, yalnız râyât-i âlâ («ulu bayraktar sahibi») unvanını taşıdı. Timur'un oğlu Şahruh'u metbu tanıdığı ve ona cizye verdiği söylenir. İsyan halindeki Katehr ve Ganj'ın Doab eyaletlerini istilâ etti; 1416'da Gvalior'da hâkimiyet kurdu. Tagan Reis'in idaresinde isyan eden Türkleri yendi ve Gucerat'lı Ahmed I'in kuşattığı Nagavr'ı kurtardı. 1417'de Türklerin isyanını tamamıyle bastırdı. 1418 ve 1419'da Katehr'de asayişi kurdu. 1421'de Mevat ve Gvalior'a sefer açtı; İtava'ya dönerken hastalandı ve orada öldü (1421). [M]

HIZIR HAYREDDİN REİS Kurdoğlu, osmanlı amirali (öl. 1575). Ünlü denizci Muslihiddin Reisin oğlu. Uzun süre Barbaros Hayreddin Paşanın yanında çalıştı. Daha sonra Hint, Süveyş veya Mısır kaptanlığına getirildi. Açe sultanı Alâüddin'in isteği üzerine İndonezya seferine çıktı (1569). [M]

HIZIRİLYAS, rumence **Sfantu Gheorghe,** Tuna ırmağını Karadeniz'e boşaltan üç ağızdan en güneyde olanı. Tulça doğusundan başlar, Mahmudiye önünden geçerek Sfantu Gheorghe kasabası güneyinde denize açılır. Büklümleri ve kum yatakları yüzünden gemi ulaşımına pek elverişli olmadığından Tuna'yı denize bağlamak için daha kısa ve daha elverişli olan Solina (Sünne) ağzı kullanılır. (M)

HIZIR İLYAS EFENDİ. Bk. İLYAS EFENDİ.

Hızırilyas köşkü, Kayseri yakınında Selçuklulara ait köşk. 1241'de yapıldı. Erkilet sırtlarında, Kültepe'yi (esk. Kaniş) Alişar ve Boğazköy'e bağlayan en eski ve en tabiî yol üzerinde. Tepesi tesviye edilmiş olan tümülüsün Kayseri'ye bakan güney cephesinin kenarına yapılmıştır. Bina Kayseri ve çevresindeki yapıların en önemli malzemesini teşkil eden koyu kızıl renkli ve kolaylıkla işlenebilen andezitten yapılmıştır. Üst örtüsünün büyük bir kısmı yıkılmış olan dış batı duvarı temeline kadar çatlamış ve yukarıdaki taşlardan en az on tanesi düşmüştür. Binanın bazı kısımlarında görülen bazalt bloklar, tamir dolayısıyle, sonradan yerleştirilmiş olabilir. Yalnız portal çerçevesi, dışarıdan getirilen beyaz mermer bloklarla kaplanmıştır. Binanın hiç bir yerinde tuğla kullanılmamıştır. Köşkün içi ve dışı ölçülü şekilde işlenmiş kesme taşlarla kaplıdır. Kapı mihveri üzerinde kapıya dik tonozlanmış uzun holün sağ ve solunda çeşitli odalar görülmektedir. Oda kapıları sade ve düz lentoludur. Holün sağındaki ilk odada bulunan ve diğer kısımlardan daha iyi korunmuş olan bir imam sahanlığı bu odanın bir mescit olduğunu anlatmaktadır. Arkasında oldukça büyük bir mutfak yer alır. Bütün binada tonoz örtü vardır. Hiç bir yerinde kubbe yoktur. Tonozlar sivri kemer tonoz şeklindedir. Bina kuleleri dahil her tarafta duvar hattında dışarıya doğru 15 sm'lik bir çıkıntı yapan ve kaplama tekniğinde muntazam bir şekilde işlenmiş bir soğkul üzerinde oturmaktadır. Toprak kayması sebebiyle meydana çıkan temel taşları yerinden alınmış, bu yüzden bina harap olmuştur. Beden duvarları dört yönde kalın ve çok mükemmeldir. Yedi kuleden yalnız bir tanesi yıkılmıştır. Güney cephesindeki köşe kuleleri yuvarlaktır. Bunların ortasında kapı bulunduğundan üçüncü bir kule yoktur. Kuzey yönündeki köşe kuleleri yedi köşelidir. Dört köşe kulesi arasında yani, kuzey, doğu ve batı cephelerinde birer köşeli birer kule daha vardır. (M)

Hicaz demiryolu
(Malik Aksel koleksiyonu)

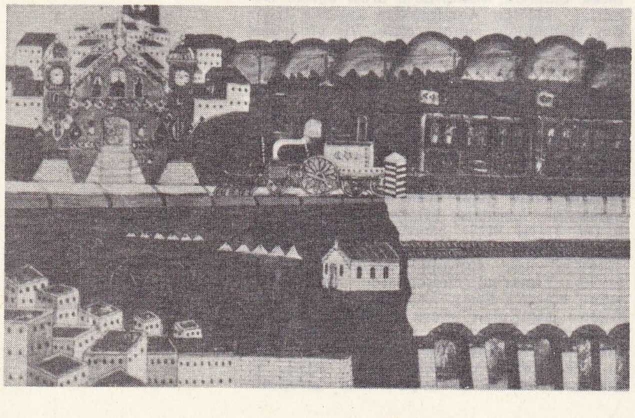

HIZIR PAŞA Mihaloğlu, osmanlı valisi ve beylerbeyi (öl. 1625). Sarayda yetişti. Kapıcıbaşılık mevkiine kadar yükseldi. Sonra Rumeli beylerbeyi oldu. Vidin valiliğinde bulundu. Kubbealtı vezirliğine getirildi (1594). Bağdat'a vali olarak gönderildi. Ölümüne kadar bazı vilâyetlerde valilik yaptı. (M)

HIZIR REİS. Bk. BARBAROS HAYREDDİN PAŞA.

HIZIR REİS, türk bilgin ve şairi (Sivrihisar, ? - ?, 1459). *Tazarruname* yazarı Sinan Paşanın babası. Babasından ve başka hocalardan ders aldı. Önce memleketinde kadılık yaptı. Sonra Bursa'da müderris oldu. Fatih'in sevgisini kazandı. İstanbul alındıktan sonra ilk defa İstanbul kadısı oldu. Ölümüne kadar altı yıl bu görevde kaldı. Türkçe, arapça ve farsça şiirler yazdı. Hacıkadın camiini yaptırdı. (M)

HIZIRŞAH BEY, son Saruhan beyi (öl. 1410). Babası Muzafferüddin İshak Çelebi'nin yerine 1388'de Saruhan tahtına oturdu. Saruhan, Yıldırım Bayezid tarafından işgal edilince Timur'a sığındı. Ankara savaşından (1402) sonra Timur, ona beyliğini geri verdi. Hızırşah Bey, kardeşler kavgası sırasında Mehmed Çelebi'ye karşı İsa Beyin yanında yer aldı. Fakat Mehmed Çelebi'nin adamları tarafından yakalanarak öldürüldü. (M)

HIZKİL veya **HEZKİYAL bin BURİ,** soyu tükenen yahudilerin yeniden türemesini sağladığı kabul edilen efsane kişisi. Çocuğu olamayan yaşlı bir kadının dileği Allah tarafından kabul edildi. Hızkîl bin Buri adlı oğlu doğdu. Kur'an-ı Kerim'de Hızkîl'in adından söz edilmez. Ünlü arap tarihçisi Taberî'de, bununla ilgili bir söylenti vardır. Buna göre, Hızkîl zamanında, birçok yahudi vebadan ölmüştü. Ölülerin çoğu gömülmüyor, kuşlara ve hayvanlara yem oluyordu. Allah'ın emri üzerine Hızkîl, iskeletlerin toplanmasını emretti. Bunun üzerine bütün iskeletler eski duruma gelip dirildi. Hızkîl, «Ey hayat soluğu bu vücutlara can ver» dedi. Vücutlar hayat soluğu ile dirilerek kefenleriyle ayağa kalktılar. Sonra tekrar ailelerinin yanına döndüler. Bunlardan yeni nesiller türedi. (M)

HIZLANAN sıf. (*hızlanmak*'tan *hızlan-an*). Mekan. Hızlanma işini yapan. ‖ *Düzgün hızlanan hareket,* serbest düşüş yapan bir cismin hareketi. Bk. HIZLANMA, HAREKET. (L)

HIZLANDIRICI sıf. (*hızlandırmak*'tan *hızlandır-ıcı*). Hızlandıran.

— Fizyol. *Hızlandırıcı sinirler,* irkilince ilgili organların çalışmasını hızlandıran sinirler.

— Foto. Bir fotoğraf banyosunu daha etkin hale getiren madde. (Amonyaklı tuzlar, tespit banyosunun hızlandırıcılarıdır.)

— İnş. Betonun donma ve sertleşme süresini kısaltan madde. ‖ Sıcak su ile ısıtma tesisatlarında, doğrudan doğruya boru şebekesine bağlanan ve suyun mekanik olarak dolaşımını sağlayan küçük elektrik pompası.

— Kauçuk. Az miktarda katıldığı zaman, kauçuğun veya benzeri elastomerlerin kükürtle işleme süresini kısaltan madde. Bk. ANSİKL.

— Kim. Bir tepkimenin sonuçlanma hızını arttıran madde *Eşanl.* KATALİZÖR.

— Nükl. Nükleer deneylerde kullanılan büyük enerjili elemanter tanecikleri üreten makine. Bk. ANSİKL.

— Plast. mad. Isı karşısında katılaşan bir reçineye, katılaşma süresini kısaltmak için katılan madde. (Amonyum klorür, yapışkan olarak kullanılan üre-formol reçinelerinin katılaşmasını hızlandırıcı; maden naftenatları, organik aminler, mekaptan tipi türevler de doymamış poliesterleri [cam elyafıyle sağlamlaştırılan plastikler] katılaştırma katalizörlerinin etkisini arttırır.)

— ANSİKL. Kauçuk. *Hızlandırıcı*'lar aldehitlerin aminlere etkimesiyle meydana gelen, tiyazoller, ditiyokarbamatlar, ksantatlar, tiyoüreler, guanidinler gibi organik bileşiklerdir. Bunlar, genellikle elastomer kütlesinin yüzde 0,3 ile 1,2'si oranında yalnız veya birbirlerine karıştırılarak kullanılır. Sıcaklık derecesi çok yükselmeden etki etmeğe başlayan hızlandırıcılara *erken gelişen* denir; belli sıcaklıkta ve kısa sürede tam bir kükürtleme sağlayan hızlandırıcı *çabuk etkili*'dir. *Geç etkili* hızlandırıcılar ise kükürtleme işleminin başlangıcında, 100 °C'a yakın bir sıcaklıkta yoğurulmasına, silindirden geçirilmesine ve ekstrüzyona imkân verecek şekilde etki süresi geciktirilmiş maddelerdir.

— Nükl. Başlıca iki çeşit *hızlandırıcı* vardır:

1. çok büyük bir potansiyel farkından (milyonlarca voltluk) yararlanarak elektrik yüklü taneciği hızlandıran makineler. Bu potansiyel farkı, bir elektrostatik makineyle (Van de Graaff ve Felici tipi hızlandırıcılar) veya gerilim çoğaltıcılarıyle (Cockcroft ve Walton hızlandırıcısı) sağlanır;

2 *siklotron* veya *betaron* tipi makineler. Bu makinelerde tanecik, bir magnetik alan içinde helisel bir yörünge çizerek gittikçe hızlanır. (Bk. SİKLOTRON, SENKROSİKLOTRON, SENKROTRON.) Taneciğin enerjisini gittikçe arttıran çizgisel hızlandırıcılar da vardır.

Hızlandırılan tanecikler, madde içinde meydana gelen karşılıklı etkimelerin incelenmesinde kullanılır. Bu tanecikler, ya hızlandırıcıdan çıkan bir demet şeklinde doğrudan doğruya tepkimenin ulaşacağı hedef üzerine, ya da tali taneciklerin meydana geleceği hedef üzerine gönderilir. Bu tali tanecikler, yapılarına (nötron, mezon π veya K, γ ışınları, antiproton v.b.) ve enerjilerine göre ayrılır ve bu taneciklerden meydana gelen tali demet karşılıklı etkimenin inceleneceği hedef üzerine gönderir. Günümüzde daha güçlü enerji hızlandırıcıları yapılmaktadır: bunlar, maddenin yapısında gittikçe daha derinlere inmek imkânını sağlar. Tabloda gösterilen hızlandırıcılardan başka, Fransızların 45 GeV'luk hızlandırıcı projesi, Amerikalıların 2 000 GeV'luk ve Avrupa'nın 300 GeV'luk bir hızlandırıcı projeleri vardır. (L)

HIZLANDIRMA i. (*hızlandırmak*'tan *hızlandır-ma*). Hızlandırmak eylemi. Hızını arttırma.

— İkt. *Hızlandırma ilkesi,* tüketim mallarının ileriki talebinin bu günden değerlendirilmesiyle, gerçekte oluşan üretim talebi arasında var olan bağıntıyı tanımlayan iktisat yasası. Bk. ANSİKL.

— Malzeme. Bir bağlayıcıya, katkı maddesine karşı yapışkanlığını arttırmak için çok az miktarda hızlandırıcı bir madde katma.

— Oto. Gaz vererek bir arabanın hızını arttırma. Bk. İVME. *Mekan bölümü.*

— ANSİKL. İkt. *Hızlandırma ilkesi* şöyle ifade edilir: «Bir mamul ürünün veya hizmetin talebindeki değişme, bu ürünün oluşumuna yarayan üretim malları talebinde daha belirgin bir değişme ortaya çıkarmağa yönelir» (John Marshall). Bu ilke, tüketim malları talebinin yatırımlara dolaysız olarak yaptığı etkiyi ortaya koyar ve özellikle iktisadî faaliyetteki dalgalanmaların açıklanmasında kullanılır. Hızlandırma etkisinin bulunuşu marksist okulun ve özellikle rus iktiçatçısı Tougan-Baranovski'nin başarısı gibi görünmektedir. (L)

HIZLANDIRMAK geçl. f. (*hızlanmak*'tan *hızlan-dır-mak*). Hızını artırmak, çabukluk vermek: *Adımlarını hızlandırdı. Gözlerini sokağın tâ yukarılarına dikmiş yürüyordu* (Ahmed Rasim).

— Nükl. Atom bombasının fisyona elverişli maddesine, termodinamik ergimesi sonucunda yayılan nötron sayısını artırarak bombaya daha iyi verim sağlayan maddeler katmak. (ML)

HIZLANMA i. (*hızlanmak*'tan *hızlan-ma*). Hızın artması, fazlalaşması: *Otomobilin, uçağın hızlanması. Rüzgârın hızlanması* ‖ Herhangi bir şeyin daha çabuk bir şekilde yapılması: *Çalışmaların hızlanması.* ‖ *Tarihin hızlanması,* XVIII. yy. sonundan beri

Foto. N. Erkılıç (MEYDAN)

siyasî olaylarla iktisadî değişimlerin hızla birbirini takip etmesi. (Bu olay, sanayi ihtilâline ve milletlerin yaşantılarına kitlelerin daha geniş oranda katılmalarına bağlı görünmektedir.)

— Fizyol. ve Patol. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fizyol. ve Patol. *Hızlanma*, fonksiyonlara veya organlara göre değişik etki gösterir; kütle basıncı veya kütlenin yer değiştirmesi yüzünden akciğerler, beyin, bağırsaklar bozulur; kalp atışı değişir, dolaşım aksar (kanamalar, dalgıçlarda «karıncalanma»); baygınlık belirtileri ortaya çıkar; işitme ve denge fonksiyonlarında değişiklik görülmez; görme bozulur, hattâ kısa bir süre için yok olabilir.

Havacılıkta hızlanma. Uçaklarda, uçuş sırasında meydana gelen hızlanmalar, uçağı kullananın ve yolcuların organizması üzerinde bazen şiddetli etki gösterebilir. Bu etki, hızlanmanın şiddeti, süresi ve etkinin vücut eksenine göre aldığı yönle orantılıdır. Çok kısa süreli hızlanmalar (uçağın kalkışında oturulacak yerin birden sarsılması), çok şiddetli olsa bile, her hangi bir fizyopatolojik etki doğurmayabilir. Kısa fakat çok şiddetli hızlanmalar, kırıklara ve doku bozukluklarına yolaçar. Uzun süreli hızlanmalar (birkaç saniye) özellikle kan kitlesinin ve bazı organların yer değiştirmesine sebep olur. Hızlanmaya sebep olan kuvvet baş-ayak ekseni yönünde etki gösterirse, kan vücudun alt kısımlarında birikir; bacakların hacmi büyür; ağtabaka atardamarlarındaki *basıncın azalması* önce *gri*, sonra *kara* bir perde duyusuna ve görmenin yok olmasına sebep olur. Hızlanma devam ederse, insan kendinden geçebilir. Hızlanma kuvveti tersine, ayak-baş yönünde etki gösterirse, hızlanmaya daha güç dayanılır, kan vücudun üst kısmına toplanır ve beyine kan hücum eder. Yanlamasına, hızlanmaların etkisi özellikle solunum sisteminde duyulur; fakat herhangi bir fizyolojik bozukluğun meydana çıkabilmesi için öteki yönlerdekinden çok daha büyük kuvvetlere ihtiyaç vardır.

Hızlanmaların fizyopatolojik etkilerinden korunmak için özel manevralar, özel duruşlar, baş-ayak yönlü kuvvetlerin harekete geçtiği sırada otomatik olarak vücudun alt kısımlarını baskı altında tutan elbiselere başvurulur (anti-elbiseler). [LM]

HIZLANMAK dönşl. f. (*hız*'dan *hız-la-n-mak*). Hız kazanmak, hızı artmak: *Yusuf'un nefesi de, yorgunluk verecek kadar hızlanmıştı* (Sabahattin Ali). [M]

HIZLI sıf. (*hız*'dan *hız-lı*). Çabuk, süratli: *Çuvalı başlarında tutmak ve hızlı adımlarla koşmak âdetti* (F. R. Atay). *Hızlı bir araç.*

— DEY. *Hızlı adam*, bol para harcayarak uçarıca yaşayan kimse.

— Fizyol. Rastgele olarak çok çabuk işleyen bazı fonksiyonlara verilen sıfat. || *Hızlı nabız*, sık ve çabuk atan nabız. || *Hızlı soluma*, sık ve kuvvetli soluk alma.

— Metalürji. *Hızlı takım çeliği* (veya *hızlı çelik*). Bk. ÇELİK.

◆ Zf. Güç kullanarak, şiddetle: *Sanki bir söz söyledim de herkes işitti / Bir kapıyı yavaşça sanki çok hızlı ittim* (Behçet Necatigil). || Aceleyle, çok çabuk bir şekilde: *Bu köylü, arabayı biraz hızlı sürerek Edremit'e geldi* (Sabahattin Ali). *Hızlı yürümek.* || Yüksek (sesle): *Dehâ için kanat ister; benimse yok kanadım / — Senin mi yok kanadın? Hızlı söyle, anlamadım!* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Hızlı yaşamak*, ömrünü eğlence ve gönül maceralarıyle geçirmek. (ML)

HIZR BEG. Bk. HIZIR BEY *Hamidoğlu.*

HIZR HAN. Bk. HIZIR HAN.

HİAKUM i. Yaklş. ol. 375 gr değerinde eski japon ağırlık ölçüsü birimi. (L)

Hiakunin-İşşu (*Ayrı Yazarlardan Yüz Şiir Seçmesi*), japon şiir antolojilerinin ortak adı; bunların büyük kısmı, meselâ Fujiwara Telkan'nın düzenlediği antoloji gibi, XIII. ve XIV. yy.dan kalmadır. Fujiwara'nın Hiakunin-İşşu'su lirizm tutkusu ile siyasî amaçları bağdaştırır. Antoloji, sürgüne gönderilen veya yurdundan uzaklaştırılmış imparatorların şiirlerine de yer vermektedir. (L)

HİA - MEN veya **HSİA - MİN**, Çin'de (Fu - Kien) şehir, Çang-Çun körfezindeki bir adada Tayvan'ın (Formoza) karşısında yer alır; 224 000 nüf. «Afyon savaşı»ndan sonra, 1842'de, avrupa ticaretine açılan ilk çin limanlarından biridir. (L)

HİARBAS, Gaetulia kralı, Jupiter Amon ile bir su perisinin oğlu. Didon onunla evlenmeyi reddedince Kartacalılarla savaştı (*Aeneis*). — Numidia kralı. Hiempsal II'yi ve Masinissa'yı, Marius'un emrindeki Romalıların yardımıyle kovulduktan sonra tahta geçtiği söylenir (M.Ö. 82'ye doğr.). Kısa süre sonra Pompeius onu kovdu. (L)

HİB i. Bk. HUB.

HİBÂ i. (ar. *ḫibâ*ᵓ). *Esk.* Çadır, oba. (M)

HİBÂL çoğl. i. (ar. *ḫabl*'den *ḫibâl*). *Esk.* İpler, urganlar. (M)

HİBÂLE i. (ar. *ḫabl*'den *ḫibâle*). *Esk.* [Maddî ve manevî şeylerde] Tuzak, ağ. || *Hibâle-i izdivaç*, evlilik bağı. (M)

HİBÂT çoğl. i. (ar. *hibe*'den *hibât*). *Esk.* Hibeler, bağışlar. (M)

HİBBERT (Fernand), haitili yazar ve siyaset adamı (Miragoâne 1873-Port-au-Prince 1928). *Séna* (1905), *Des Thazards* (Thazard'lar) [1907], *Romulus* (1908) adlı muzipçe yazılmış romanlarında, siyasî töreleri ve çağının düşünce akımlarını gizli, acı gerçekleri meydana çıkaran bir nüktecilikle dile getirir. (L)

HİBBETİA i. *Dilleniaceae* familyasından bitki; gövdesi sarılgan veya sülüksü, yaprakları saplı veya sapsız ağaççıkları kapsar. (Avustralya, Okyanusya adaları ve Madagaskar'da seksen kadar türü yetişir. Birçok türü ılık limonluklarda yetiştirilir: *Hibbertia dentata, H. perfoliata* gibi.) [L]

HİBE i. (ar. *hibe*). Birine bir şey bağışlama, bağış. || *Hibe etmek*, bağışlamak, hediye olarak vermek: *Bunları isterse satar, isterse öldürürdü, isterse bir başkasına hibe ederdi* (Ziya Gökalp).

— *Esk. Hibe-name*, birine bir şey bağışlandığı zaman yazılan senet.

— Huk. Bk. BAĞIŞLAMA. (M)

HİBERNASYON i. (fr. *hibernation*, kış uykusu). Anestezi ve Ted. *Sunî hibernasyon*, fizikî şartları değiştirerek ve ecza kullanarak, sıcakkanlı canlılarla, hücrelerin canlılığını ve uyarılganlığını bozmadan metabolizmayı, oksijen alımını ve vücut sıcaklığını azaltmaya sağlayan yavaş yaşama durumu. *Eşanl.* KIŞ *uykusu*.

— ANSİKL. Anestezi ve Ted. *Sunî hibernasyon*, vücut sıcaklığını önemli derecede düşürmeyi gerektirir. Meselâ, üstün yapılı maymunlarda vücut sıcaklığı, hayvanlarda hiç bir ıstırap belirtisi olmadan, 12°C'a kadar indirilebilir. Bir canlıyı sunî hibernasyona sokmak, sempatik ve parasempatik sinir merkezleriyle yaşatkan sinir sisteminin çevre yollarına kadar varan hafif bir felç hali yaratmak demektir. Bundan doğan değişiklikler iç salgıları, özellikle hipofiz ve böbreküstü bezi kabuk bölgesi salgılarını durdurur, iç ısının düşmesiyle de oksijen tüketimini azaltır. Dokularda ve suyuklarda elektrolit (potasyum ve sodyum) dengesinde değişiklik meydana gelir (potasyumun hücre içine çekilmesi, hücre dışı sodyum miktarında azalma). Sunî hibernasyon, hormonlu ve iyonlu maddelerin kullanılmasıyle başlar: bunun için toplardamar yoluyle, birbiri arkasına, glükoz ve ensülin, sonra potasyum tuzları, daha sonra kalsiyum ve magnezyum tuzları şırınga edilir. İkinci olarak farmakodinamik maddelere başvurulur; sıvı maddelere toplu halde bazı eritici ilâç karışımları (kokteyl) eklenir; en çok kullanılan karışımlar şunlardır: M 1 = kloropromazin + prometazin + petidin; M 2 = hiderjin + prometazin + petidin; M 3 = asepromazin + prometazin + petidin. Bundan sonra sahici soğutma denen fizik etkenler gelir. Eskiden kullanılan buz torbalarıyle soğutma metodunun yerini şimdi nemli ve soğuk hava püskürtme metodu aldı. Bu usul, şimdi en iyisi sayılabilir. Hibernasyonun durdurulması önce soğutmanın, sonra eritici sıvıların kesilmesiyle sağlanır. Hibernasyonla beraber yapılması mutlaka gereken bazı şeyler daha vardır. Bunlardan birincisi, bütün kendini bilmeyen hastalara uygulanmakta olan «bakım» işlemidir. Diğerleri ise doğrudan doğruya söz konusu hastalığın gerektirdiği işlemlerdir; tabiî hibernasyonda antitetanik serum, antibiyotik uygulanması; cerrahî hibernasyonda narkoz verilmesi (yüzde 50'lik azot protoksid, hidroksidyon), kürarlayıcı ilâçları, çevre organların anestezisi, hattâ omurilik anestezisi. Bir hibernasyonun başarılı olması için iki kontrol şarttır:

1. bir metabolizma ölçme âletiyle oksijen tüketiminin ölçülmesi; bu âletle solunum hızı, şekli ve derinliği kaydedilir;

2. sinir-kas uyarılganlığının kontrolu. Elektronik bir reotomla yapılan bu kontrol, şiddet ve zaman bakımından sinir-kas uyarılganlığını grafik eğrisi halinde gösterir.

Önem bakımından gittikçe azalmak şartıyle yapılabilecek diğer kontrollar şunlardır: elektrokardiyogram, nabız ritmi, atardamar basıncı, hattâ biraz aykırı görülmekle beraber beden ısısı eğrisi. Hibernasyonu gerektiren haller şöyle sıralanabilir: **1.** vücudun anî ve şiddetli bir sarsıntıya uğraması üzerine ortaya çıkan organik tepkilerin, normal bir insan için bile çok şiddetli, çok yaygın ve çok uzun süreli olduğu haller (msl. büyük yanıklar); **2.** yedeklerin tükenmesinden veya bunların harekete geçirilmemesinden, yahut çok aşırı ihtiyaçların doğmasından ve nihayet çok sınırlı beslenme imkânlarının azalması hali (msl. kaşektikleri, çok kan kaybetmiş olanlar, kansızlar v.b.); **3.** alışılagelen metotların yetersiz veya zararlı olduğu hallerde (msl. uzun sürecek nazik bir ameliyat) ve gayet tabiî yukarıda sayılan çeşitli etmenlerin biraraya gelmesi hali. (L)

HİBERNİA i. Kışkelebeği, büyük ormanlarda, kasım ayından mart ayına kadar görülür. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.)

— ANSİKL. Yalnız erkek *hibernia* uçar; dişisi ağaçlara tırmanır ve oraya yumurtlar; tırtılları çok zararlıdır. Bunlardan *Hibernia defoliaria* Avrupa'da önemli zararlara yolaçar. Yumurtlama zamanında, ağaçların gövdesi yerden biraz yukarıdan yapışkan bir madde ile (hibernia tutkalı) kaplanarak koruyucu bir kemer yapılır ve tırtılın zararı önlenir. (L)

HİBERNİA, İrlanda'nın latince adı. (L)

HİBETULLAH bin MUHAMMED bin El-MUTTALİB, halife El-Mustazhir'in veziri (XII. yy.). 1107'de vezir oldu. Selçuklu sultanı Muhammed bin Melikşah'ın tesiriyle azledildi. Kısa bir süre sonra halife kendisini yeniden aynı göreve getirdi (1109), fakat aynı yılın sonunda yine azledildi. (M)

HİBİNİY dağı, S.S.C.B.'de dağ kütlesi, Kola yarımadasında, Laponya'da; 1 240 m. Dağdaki büyük nefelinli apatit yataklarından çıkarılan fosfatlar, Kirovsk şehrinde işlenir. Bölgede boksit, bakır ve nikel filizi de çıkarılır ve özellikle Monçegorsk'ta işlenir. (L)

HİBR i. (ar. *ḥibr*). *Esk.* Bilgin. || Öğretmen. || Yahudî hahamı, bilgini veya doktoru. || Saygı değer kimse. || Mürekkep. (M)

HİBRE veya **HİBRET** i. (ar. *ḫibre* veya *ḫibret*). *Esk.* Bir şey hakkındaki noksansız bilgi, tecrübe. || *Ehl-i hibre*, bilirkişi. *Eşanl.* EHLİVUKUF. (M)

HİBRİDLEŞME i. (*hibrit*'ten *hibrid-le-ş-me*). Kim. *Eşanl.* MELEZLEŞME.

HİBRİT sıf. ve i. (fr. *hybride*'den). Kim. *Eşanl.* MELEZ.

HİCÂ i. (ar. *hicâ*ᵓ). *Esk.* Yerme, alay etme. (M)

HİCA i. Bk. HİCİV.

HİCAB i. Bk. HİCAP.

HİCÂBET i. (ar. *ḥicâbet*). *Esk.* Perdecilik, kapıcılık. || Mabeyincilerin mesleği. (M)

HİCÂL çoğl. i. (ar. *ḥacle*'den *ḥicâl*). *Esk.* Gerdek, gelin odaları. || *Rabbât-ül-hicâl* («hacle sahibi olanlar»), gelinler. (M)

HİCAP veya **HİCAB** i. (ar. *ḥicâb*). Utanma, sıkılma, utanç: *Şimdi biraz kızararak, bu itirafının hicabını örtmek için tatlı bir tebessümle gözlerini babasının gözlerine sokarak ilâve ediyordu* (H. Z. Uşaklıgil). *Bu tuhaf sergüzeşti o anda tekrar yaşıyormuş gibi asabî bir hicapla iki avucunu yüzüne kapadı* (H. R. Gürpınar). || *Esk.* Perde, örtü, zar. || *Hicap duymak* (veya *etmek*),

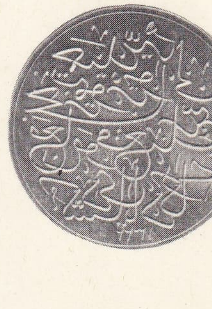

ön yüz

Hicaz demiryolu madalyaları
Arkeoloji müzesi, İstanbul

arka yüz

Foto. MEYDAN

utanmak, sıkılmak: *Hülyamızdan şehzadeler uyurken / Hicap duymaksızın bahşetsin herkes* (F.H. Dağlarca *Ne var hicab edecek bunda, ey zavallı kadın* (M. A. Ersoy). ‖ *Esk. Hicâb-ı kühlî* (veya *hicâb-ı zulmanî*), zifirî karanlık.

— Anat. *Esk. Hicâb-ı hâciz,* göğüs ile karın arasındaki zar, diyafram. ‖ *Hicâb-ı kalp,* kalbin boşlukları arasındaki zarların her biri. ‖ *Hicâb-ı meşimî,* rahim zarı. ‖ *Hicâb-ı müstabtın,* plevra.

— Tasav. Mutasavvıflara göre göz ile görilen dünyanın, kalp üzerinde meydana getirdiği etki. *Zt.* KEŞF.

— ANSİKL. Tasav. *Hicap* nefse ait tutkulardan doğar ve kalpte hakikatların tecelli etmesine engel olur. Vücudun her uzvuna mahsus bir ihtiras olduğu gibi, her uzuv için de bir hicap vardır. Masivâ, ilâhî esrarı örten bir perdedir. Bazı mutasavvıflar hicabı «âşık ile maşuk arasındaki engel» olarak tanımlarlar.

◆ **Hicabî** sıf. *Esk.* Perde, zar ile ilgili olan.

◆ **Hicaplı** sıf. Utangaç, sıkılgan. ‖ Örtülü.

◆ **Hicapsız** sıf. Sıkılmayan, utanmaz. ‖ Örtüsü, perdesi olmayan. *Esk.* Bî-hicâb. (M)

HİCAZ, Suudî Arabistan krallığında genel valilik; Ürdün, Necid ve Asir arasında; 300 000 km²; 2 milyon nüf. Merkezi, *Mekke.*

● *Coğrafya.* Balıkçılık ve ticaret limanları hâlâ çok ilkel bir görünüşte olan Hicaz kıyılarına gemilerin yanaşmasını, Kızıldeniz'deki mercan kayalıkları engeller. Kıyı ovasının gerisinde sıcak ve nemli iklimli bölgede yükselen çölsü Arabistan yaylasının kenarı, faylı basamaklarla 2 300 m'ye ulaşır. Kuzeyinde ve doğusunda kumtaşlı Nübye kıyısı dağları yükselen billûrlu Hicaz yaylasının büyük kısmı katılaşmış lav akıntılarıyle (*harra'lar*) örtülmüştür. Ülkede yaşayan halkın dörtte üçü deve yetiştiriciliğiyle geçinen göçebe bedevîlerdir. Birkaç vaha, hurma ihraç eder. Ama besin maddelerinin büyük kısmı Mısır'dan ithal edilir. Bu ithalât yapılmadan ülkenin her yıl Mekke ve Medine'ye gelen 100 000 müslüman hacıyı barındırması imkânsızdır.

● *Tarih.* Hicaz bölgesi İbrahim peygamberden beri birçok dinî ve kutsal olaya sahne oldu. Özellikle İslâmlığın doğuşu ve yayılmasından sonra her yıl Hac mevsiminde yüz binlerce müslümanın ziyaret ettiği Mekke ve *Peygamber şehri* olarak nitelenen Medine İslâm dünyasının en önemli merkezleri oldu. Hicaz, Emevîler çağında ilgi gördü. Mekke, Medine ve Taif gibi Hicaz'ın üç ünlü şehri emevî soyundan gelen kimseler tarafından yönetildi. Bunlar arasında Said bin Âs, Mervan bin Hakem, Ömer bin Abdülaziz, Haccac ve Halid el-Kasrî gibi ünlü kişiler de vardı. Abbasîler çağında da Hicaz, Abbasîlere bağlı kimseler tarafından yönetildi. Abbasî hilâfetinin son bulması ile Hicaz'da iktisadî durum bozuldu. Karmatîlerin ortaya çıkması, Hac kervanlarının yolunu kesmesi ve şeriflik yönetiminin başlaması Hicaz'da siyasî ve iktisadî durumu daha da güçleştirdi (916). Mekke'de kurulan şeriflik yönetimi (960), Katada'nın Mekke'yi zaptıyle son buldu (1200). Katada bir süre sonra bütün Hicaz'a hâkim oldu. Hicaz, Katada zamanında gelişmeğe başladı. Mısır'da Memlûklu hâkimiyeti sırasında sultan Baybars (1260-1277), Mekke'nin yönetimini şeriflere bıraktı. Aclan (1346-1375) zamanında memlûklu hâkimiyeti Hicaz'a kadar yayıldı. Oğlu Hasan (1396-1426) ve sonra Bereket zamanında (1455-1497). Hicaz gelişti. Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından sonra Hicaz bölgesi osmanlı hâkimiyetine girdi. Osmanlılar çağında bölge şerifler tarafından yönetildi. Vahhâbiler zamanında Hicaz bölgesi uzun süre Osmanlı-Vahhabî mücadelesine sahne oldu. Vahhâbiler Suriye ve Mısır'daki hacı kervanlarını Hicaz'a sokmadılar (1807). Osmanlı hükûmeti Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşayı, Hicaz'ın Vahhabîlerin elinden kurtarılmasıyle görevlendirdi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Hicaz bölgesini ele geçirdi. Vahhâbi reisi Galib'i Hicaz'dan sürdü. Osmanlı devleti ile Mehmed Ali Paşa arasında yapılan antlaşma ile Hicaz, Osmanlı devletine bağlandı (1840). Bu tarihten sonra bölge Cidde valileri tarafından yönetilmeğe başladı. 1869'da Süveyş kanalının açılması ve telgraf hattının kurulması Hicaz-İstanbul ilişkisini artırdı. Hüseyin'in (1879-1880) kısa süren şerifliğinden sonra Abdülmuttalib, İstanbul hükûmeti tarafından Hicaz şerifi yapıldı (1880-1882). Fakat Hicaz halkı, Abadila'nın şerif olmasını istiyordu. Hicaz'a gelen Adülmuttalib tuzağa düşürüldü. 1882'de vali tayin edilen Osman Paşa, Osmanlı hükûmetinden Abadila'ya yakın olan Abdullah'ın şerif yapılması dileğinde bulundu fakat Osmanlı hükûmeti Avnülrefik'i şerif yaptı; Osman Paşayı da görevinden aldı (1886). Yerine Cemal Paşa gönderildiyse de kısa bir süre sonra Safvet Paşa Hicaz valiliğine getirildi. Avn'ın ölümünden sonra yerine Ali geçti (1905-1908). 1908'de Meşrutiyetin ilânı üzerine Ali görevinden çekildi. Avn'ın diğer yeğeni Hüseyin (1908-1916-1924) son şerif olarak iktidara geldi. Hüseyin Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşına girmesiyle bağımsızlığını ilân etti. Önce Arapların koruyucusu, sonra da Hicaz ve arap kralı olarak tanınan (1916) Hüseyin, Abdülaziz ibni Suud'un liderlik mücadelesi sırasında Akabe'ye kaçtı (1925). İbni Suud bütün Hicaz'a hâkim oldu. Hicaz kralı ilân edildi (1926). 1927'de İngiltere ile Cidde'de bağımsızlık antlaşması imzalayan İbni Suud, Hicaz'da Avrupalılar tarafından da kabul edilen bir devlet kurdu. Daha sonra da kendini Suudî Arabistan kralı ilân ettirdi (1932). Hicaz bugün bir genel valinin yönettiği muhtar bir ildir. (ML)

HİCAZ i. (ar. *hicāz*). Mus. Türk musikisinin sekiz numaralı basit makamı. (Araplar arasında *hicazî* denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hicaz beşlisi,* türk musikisinde basit makamlarda kullanılan altı çeşit beşlinin sonuncusu. ‖ *Hicaz dörtlüsü,* türk musikisinde basit makamlarda kullanılan altı çeşit dörtlünün sonuncusu. ‖ *Hicaz perdesi,* türk musikisinde tiz sekizlinin üçüncü perdesi (Orta sekizlide *kaba hicaz,* en tiz sekizlide *tiz hicaz* denir.)

— ANSİKL. Mus. *Hicaz,* türk musikisindeki en eski makamlardan biridir. Bugün bu makamda 1 304 parça örnek vardır. Hicaz dörtlüsüne rast beşlisinin eklenmesiyle yapılmıştır. Dörtlü ile beşlinin birleştiği 4. derece olan Neva (re) perdesi güçlüsüdür. Durağı dügâh (lâ) perdesidir ve hicaz dörtlüsü ile kalır. Dizisi inici çıkıcıdır. Donanımına «si» için bir bakıye bemolü (dik kürdî) ve «do» için bir bakıye diyezi (evc ve nim hicaz) konur. Orta sekizlideki sesleri çıkıcı olarak şöyledir: Dügâh, dik kürdî nim hicaz, neva, hüseynî, evc, gerdaniye ve muhayyer. Nisebi şerife sayısı 7'dir. (M)

HİCAZAŞİRAN bls. i. (ar. *ḥicāz* ve fars. *ʿaşīrān*'dan *hicāz-ʿaşīrān*). Mus. Bk. RAHATFEZA.

HİCAZBUSELİK bls. i. (ar. *ḥicāz* ve fars. *būselik*'ten *ḥicāz-būselik*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. 170 Yıllıktır. İlk defa Dede Efendi tarafından kullanıldı. Bugün bu makamda 20 parça örnek vardır. (M)

HİCAZBÜZÜRG blş. i. (ar. *hicāz* ve fars. *büzürg*'den *ḥicāz-büzürg*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. Beş yüzyıllıktır. Bu makamda Peçebaz Ahmed'in peşrev ve saz semaisi vardır. (M)

Hicaz demiryolu, Şam'dan Hayfa'ya kadar uzanan demiryolu. 1 465 km uzunluğunda. Yapımına 1900'de başlandı. Demiryolu hattı 1 050 mm genişliğinde olduğu için dar hatlar grubuna girer. Başlıca özelliği tamamıyle islâm dünyasının yardımı ile yapılmış olmasıdır. Daha ilk yılda toplanan yardımların tutarı yirmi milyon altın frangı buldu. Ayrıca demiryolunun yapımına başlandığı tarihte pullar bastırıldı. Bütün kurban derilerinin gelirleri de buna eklendi. 1908'de tamamlandı. (M)

Hicaz demiryolu madalyaları, 1 800 km'lik Şam-Hicaz demiryolunun yapımı için para yardımında bulunanlara verilmek üzere Abdülhamid II tarafından çıkarılan üç ayrı madalya (her madalyanın 5-50 altın tutarındaki yardımlar için nikel, 50-100 altınlık yardımlar için gümüş, 100 altından fazla yardımlar için altın çeşitleri vardı):

1 *Hamidiye Hicaz demiryolu madalyası.* Ön yüzünde defne dalından bir çelenk içinde Abdülhamid II'nin «el-Gazi» tuğrası, altta lokomotif resmi, arka yüzünde ise «Hamidiye Hicaz demiryoluna hizmet eden hamiyetmedâna mahsus madalyadır» yazısı bulunmaktadır;

2. *Maan mevkiinin resmiküşadı madalyası.* Demiryolunun Maan'a kadar olan bölümünün açılışı dolayısıyle çıkarıldı. Ön yüzünde; üstte tuğra ve lokomotif resmi, arka yüzünde, «Hamidiye Hicaz demiryolu Maan mevkiinin resmiküşadı yadigârı 1322 (1904)» yazısı vardır;

3. *Hicaz demiryolunun Medinei Münevvere mevkii madalyası.* Ön yüzünde, tünelden çıkan tren resmi ile tuğra, altında «sene 1326 (1908)» yazısı ve hurma ağaçları resmi bulunmaktadır. Arka yüzünden «Hamidiye Hicaz demiryolunun Medinei Münevvere mevkiine ve Aynüzzerka suyunun demir borularla beldei tahireye isali ve Hamidiye camii şerifinin hitamı inşası ve haremi melâiki huddam Hazreti risalet penahîde ziyai kehrubai iş'ali hatırası olmak üzere bu babda hidematı sebk edenlere nişanei mefharettir» yazısı vardır. (M)

HİCAZEYN ikil i. (ar. *ḥicāzeyn*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makamın adı. Selim III tarafından yapıldı. Hâfız Şeyda bu makamda bestelediği bir mevlevî âyinini padişaha sundu, fakat bu eser kayboldu. Bugün hicazeynden hiç örnek yoktur. (M)

HİCAZHÜMAYUN blş. i. (ar. *hicāz* ve fars. *hümāyūn*'dan *ḥicāz-hümāyūn*). Mus. Bk. HÜMAYUN.

HİCAZIGARİB blş. i. (ar. *ḥicāz* ve *ġarīb*'den *hicāz-ı ġarīb*). Mus. Bk. GARİB-HİCAZ.

HİCAZIMUHALİF blş. i. (ar. *ḥicāz* ve *muḥālif*'ten *hicāz-ı muhālif*). Mus. Bk. RAHATFEZA.

HİCAZIRAK blş. i. (ar. *ḥicāz* ve *ʿırak*'tan *ḥicāz-ʿırak*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Beş yüzyıllıktır. İ. Hakkı Bey ve etrafındakiler tarafından canlandırıldı ve yedi eser besteledi.) [M]

HİCAZİ (Muhammed), iranlı yazar (Tahran 1900). Romanlarında (*Homa* 1927; *Göz Yaşları* 1954), denemelerinde (*Ayna,* 1932) ve tiyatro eserinde (*Hafız,* 1951), çağdaş medeniyetin ortaya çıkardığı psikolojik ve sosyal meseleleri yapmacıklı bir üslûpla kaleme aldı. (L)

HİCAZKÂR blş. i. (ar. *ḥicāz* ve fars. *-kār*'dan *ḥicāz-kār*). Mus. Türk musikisinde bir şed makam. Üç veya dört yüzyıllıktır. Bugün 617 örneği vardır. En güzel makamlardandır. Dizisi rast, niz-zingûle, segâh, çargâh, neva, nim hisar, evinç gerdâniye perdelerinden meydana gelir. (M)

HİCAZKÂRBUSELİK blş. i. (ar. *ḥicāz,* fars. *-kār* ve *būselik*'ten *ḥicāzkār-būselik*). Mus. Türk musikisinde mürekkep bir makam. Santurî Edhem Efendi tarafından yapıldı. Bu makamdan 13 eser vardır. (M)

HİCAZKÂRKÜRDİ blş. i. (ar. *ḥicāz,* fars. *-kār* ve ar. *kürdī*'den *ḥicāz-kār-kürdī*). Mus. Bk. KÜRDİLİHİCAZKÂR.

HİCAZZEMZEME blş. i. (ar. *ḥicāz* ve fars. *zemzeme*'den *ḥicāz-zemzeme*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makamın adı. (İki aralıktır. İsmail Hakkı Bey tarafından kullanıldı.) [M]

HİCAZZENGÛLE blş. i. (ar. *ḥicāz* ve fars. *zengūle*'den *ḥicāz-zengūle*). Mus. Bk. ZENGÛLE.

HİCCE i. (ar. *ḥacc*'dan *ḥicce*). *Esk.* Bir kere hacca gitme. ‖ *Hiccet-ül-veda,* («veda haccı»), Hz. Muhammed'in son haccı. (M)

HİCHENS (Robert Smythe), ingiliz yazarı (Speldhurst, Kent 1864-Zürich 1950). 1894'te, romantik bir eser olan *The Green Carnation*'ı (Yeşil Karanfil) yayımladı. Afrika ile ilgili *Garden of Allah* (Allah'ın Bahçesi) [1905] adlı romanı büyük ilgi gördü ve sahneye uygulandı. 1909'da yayımladığı *Bella Donna* 1911-1912'de sahneye kondu. (L)

HİCİV veya **HİCV** i. (ar. *hicv*). Ed. Kusurların, gülünçlüklerin yerildiği şiir. ‖ Törelerin yerildiği yazı. ‖ *Teşm. yol.* Biriyle veya bir şeyle alay edilen herhangi bir yazı veya konuşma: *Rıza Tevfik'in hicivleri de en az gönül şiirleri kadar başarılıdır* (Y. Z. Ortaç). *Hicv idi muarıza cevabım / Şemşir-i zaban idi kitabım* (Ziya Paşa).

— ANSİKL. *Hiciv,* en geniş anlamında, kişisel, siyasî, dinî, ahlakî veya edebî planda çok değişik biçimler alır: kısa veya uzun şiirler (d'Aubigné'nin dokuz bin mısralık

Les Tragiques'i), nesirler (Voltaire'in *Candide*'i) veya nesir-nazım karışımı eserler (*Menippos hicvi*). Eski Yunan'da, Arkhilokhos'un veya Hipponax'ın *İambos*'ları ile «eski komedi» (Aristophanes) dışında, Amorgos'lu Semonides'in, nesir-nazım karışımı hicive adını veren kinik filozof Menippos'un, şüpheci filozof Timo'nun ahlâkî hicivleri ve Lukianos'un yazıları bu türe örnek gösterilebilir.

Latinler, Yunanlıların tersine, hiciv sanatını millî bir tür olarak gördüler ve ona asıl anlamını kazandırdılar. Sözlü müzikli, pandomimalı eski *cantus fescenninus*'lardan *satura*'lardan, alaycı bir coşkunlukla doğan hiciv içli dışlı bir söyleyişle «heksametron»lar halinde yazılan bir edebiyat türü oldu. Bu türde ahlâk dersleri iğneleyici alayla ve küçümsemeyle birleştirildi. Latin dünyasında hiciv, Roma'ya özgü bir gerçekçilik anlayışıyla yazan güçlü ve ahlâkçı şair Lukianos ile doruğuna ulaştı (M.Ö. II. yy.). Horatius bu türü tabiîliğin ve rahatlıkla alaya almanın bir şaheseri haline getirdi. Daha ciddî ve daha söylevci olan Persius, anlatımda özlülüğü anlaşılmazlığa kadar götürdü. Martialis hicive iğneleyiciliğin kesin gücünü kazandırırken, Juvenalis onu etkili bir söz sanatı ve gerçekçilik olarak geliştirdi. Hiciv havası IV. yy.da Claudianus'un coşkunluk dolu eserlerinde ve daha sonra Aziz Hieronymus'un *Epistulae*'sinde (Mektuplar) vardır.

Horatius'un *Saturae*'si (Hicivler) [M. Ö. 35-30'a doğru] on sekiz tanedir ve iki ciltte toplanmıştır. Birinci kitap M. Ö. 35-34, ikincisi M. Ö 30'da yazıldı. Horatius hicivlerinde Lukianos'u örnek aldı ve yer yer kabalaşan ve kişilere saldıran alaycı bir üslûpla, güçlü bir gerçekçilik ortaya koydu. Yaşı ilerleyince ve özellikle Augustus'un sarayında toplanan kibar çevreye girince, ilk hicivlerindeki katılığın yerini ince şakacılık, saldırganlığın yerini ahlâkî düşünceler aldı. Onun düşünceleri genellikle Epikuros'un ahlâkı üstünde temellenir. Bu ahlâk Augustus çağının anlayışına uygun düşünen şerefli insanların ahlâkıdır. Horatius'un hicivlerinde biçim zorlamaları yoktur, onlarda canlı tablolar, gündelik konular, karşılıklı ve senli benli konuşmalar iç içedir. En ünlü hicivleri *Brindisi'ye Gezi* (kitap I, hiciv V) ve *Sıkıcı Adama Hiciv*'dir (kitap I, hiciv IX).

Persius'un *Saturae*'si (Hicivler) [M. S. 52-62]. Stoa'cı Cornus'un öğrencisi olan Persius onun görüşlerinin ateşli bir savunucusuydu. Altı tane hiciv yazdı. İlk dört tanesi Claudius'un son yılları, Agrippina'nın vasillik dönemi ve Neron saltanatının ilk yıllarıyle ilgilidir, bunlar saraya ve Roma'daki yaşayışa karşı imalarla doludur. Beşincisi, kendisine sanatla ilgili öğütler veren Cornutus'a bir şükran borcudur. Altıncısı cimrilerin aptallığı üstündedir. Şairin stoa'cılığı eserlerine ahlâkî bakımdan sertlikler getirir, ama yazar hicvin işleyiş hürriyetini ve gerçekçiliğini korumak isterken yer yer de kabalığa kaçar. Persius'un eseri Juvenalis'in eserlerini geniş ölçüde etkiledi. Juvenalis'in *Saturae*'si (Hicivler) on altı tanedir, sonuncusu tamamlanmamıştır, beş ciltte toplanmış, M. S. 100-200 arasında yayımlanmıştır. İlk kitaplarında törenleri tenkit etti, Juvenalis'in gerçekçiliği şiirlerine o zamana kadar latin hicvinde görülmeyen bir güçlülük kazandırdı. Şair kendi çağdaşlarına ayrıca Neron ve Domitianus devrinde yaşayan nesillere duyduğu tiksintiyi dile getirdi. Hicivleri içinde, III. hiciv (*Roma Sıkıntısı*), IV. hiciv (*Domitianus'un Kalkan Balığı*), VI. hiciv (*Kadınlar*), VIII. hiciv (*Gerçek Soylular*), X. hiciv (*İstekler*) en önemlileridir. Daha sonraki döneme ait hicivler, özellikle bunların XIII.'den XVI.'ya kadar olanları, Horatius geleneğine uyan, aynı zamanda Persius'daki stoa'cılığa benzeyen bir ahlâk yorumu getirdi.

Boileau'nun *Satires*'i (Hicivler) on iki tanedir. Şair bunların çoğunu gençliğinde (1660-1668), birkaçını da yaşlılığında yazdı (1694-1705). 1660 - 1668 Yılları arasında yazdığı ilk hicivler, dokuz tanedir. Boileau edebiyat dünyasına girmeden önce şiirlerini topluluklarda okuyan, şiirleri elden ele dolaşan bir kişiydi. Eserlerinin kendinden habersiz yayımlandığını görünce onları *Satires de Monsieur D**** (Mösyö *D****'nin Hicivleri) adıyle, Bilaine yayın evinde bastırdı (1666). Yazar esere, Louis XIV'ün iyi niyetli tarafsızlığını anlatan *Krala Söylev* adlı bir bölüm, ayrıca bir önyazı ekledi. Bu hicivler şu adları taşır: I. *Le Départ du Poète* (Şairin Yola Çıkışı), II. *La Rime et la Raison* (Kafiye ve Akıl) [Molière'e], III. *Le Repas Ridicule* (Gülünç Yemek), IV. *Les Folies Humaines* (İnsanoğlunun Çılgınları) [Le Vayer'e], *V. La Noblesse* (Soylular) [Dangeau'ya], VI. Les *Embarras de Paris* (Paris Sıkıntıları), VII. *Genre Satirique* (Hiciv Türü). Bunların çoğu Horatius etkileri taşır. Yazar bazen soğukluğa kaçan abartmalarla çağının törelerine eğilir. Özellikle ikinci, üçüncü ve yedinci hicivler edebî bakımdan çok değerlidir. Yazar bunlardan Chapelain'i; Scudéry'yi ve o günün moda yazarlarını tenkit etti. İki yıl sonra, 1668'de Boileau yeni hicivlerini yayımladı: VIII. *De l'Homme* (İnsan Üstüne), IX. *A Mon Esprit* (Bence). Bu tarihten sonra Bolieau mücadelesini değişik biçimlerde sürdürdü, ama ancak hayatının sonlarına doğru tekrar hicve döndü. İkinci grup eserleri X., XI. ve XII. hicivleri içine alır. 1694'te X. hicvini yazdı: *Sur les Femmes* (Kadınlar Üstüne). Bu hicivde kibar çevrelerin artan gevşekliğine karşı kendisinden daha duyarlı kalan Yeniler topluluğuna çattı. Hemen ardından yazılan XI. hicvinde (*Sur l'Honneur* [Şeref Üstüne]), şair asalet unvanlarını kontrol etmekle görevli makamlardan yakındı. Cizvitler ve muhaliflerinin Fransa'yı ikiye bölen çatışmalarını konu alan XII. hicvi (*Sur l'Equivoque*) haksız tepkilere uğradı.

Pope'un *Satires and Epistles*'ı (Hicivler ve Mektuplar) [1733-1738] yazarın romalı şair Horatius'u taklit ederek yazdığı *İmitations of Horace* (Horatius'a Özenmeler) [1733-1739], *Epistle to Dr. Arbuthnot* (Dr. Arbuthnot'a Mektup) [1734], *Diologues I and II* (I. ve II. Diyaloglar) [1737] adlı parçalardan meydana gelir. Kusursuz bir nazım ustasının en olgun çağında verdiği bu hicivler, yazarın en özgün eserleri sayılır. Pope, kalemini kullanırken kinciliğe sapmakla ve lord Hervey'ın, lady Montagu'nün ve Addison'un kişilikleriyle haksız yere oynamakla suçlandırılır.

Arap edebiyatında hiciv şiirleri de övgüler gibi, kaside biçimindedir. Belli bir redifin tekrarı ve tek kafiyeli oluşu nazmın başlıca özelliği sayılır. İslâmlıktan önceki dönemde hiciv şairleri aşırı saldırgan şiirler yazdıkları için, çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Hattâ Hz. Muhammed de bazı hiciv şairlerini lânetlemiştir. Düşman kabilelerin şerefsizliklerini belirten, yenilgilerini hor gören, aşağılayan hiciv şairleri ise arap edebiyatında saygı görmüş, eserlerinden yararlanılmıştır. En hafif alaydan en ağır küfürlere ve müstehcen suçlamalara kadar genişleyen hiciv türü (heccavlık) İslâmlığın ilk yıllarıyle Emevî ve Abbasîler devrinde de genişlemiş; türlü çatışmalar sırasında bir silâh olarak kullanılmıştır (Hutaya, El Ahtal, Farazdak, Carir, Başşar, Di'bil, İbn El-Rumî, Mütenebbî gibi şairler). Hicivlerde, kamuoyunun sözcülüğünü yapan bir şairin, karşıt tutumdakileri yargılama ve cezalandırma niyeti göze çarpar. Zaman zaman kıskançlık ve haset dürtüsüyle yazılan kişisel hicivlere rastlanırsa da, bu eserler yeterince güçlü olamamışlardır.

Türk halk edebiyatında *taşlama**, Divan edebiyatında da *hicviye* adı verilen hiciv türündeki şiirler, Divan edebiyatında, önce «kaside» şeklinde yazılmağa başlamış, sonraları «kıta» (matlasız gazel biçimi) ve «terkibibent» nazım şekilleriyle yazılmıştır. Caize elde etme yolunu meşru sayan divan şairleri kendilerini esirgeyen ve değerlendiren devlet büyüklerine sundukları kasidelerde ölçüsüz bir övgücülük tutumunu sürdürdükleri gibi kişisel düşmanlık ve nefret duygularıyle yazdıkları hicivlerinde de aynı mübalâğa ve küfür yolunu tutmuşlardır. Bu arada ince bir mizah ölçüsüyle yergi konularını işleyen güçlü eserler azınlıktadır. Şeyhî'nin (1371 ?-1431) *Harname*'si, Fuzuli'nin (1495?-1556) mensur mektubu olan *Şikâyetname* bu alanın en iyi örnekleridir. Övgüleri değerlendirilen ve methiyeleriyle doyurulan divan şairlerinin bir kısmı ise ölçüsüz hicviyelerinin cezasını çekmişlerdir: hicivlerinin sertliğiyle ün kazanan Nef'i, (1572 ?-1635) *Sihâm-ı Kaza* (Kaza Okları) adlı mecmuasında topladığı eserlerinden sonra bir daha hiciv yazmayacağına dair söz

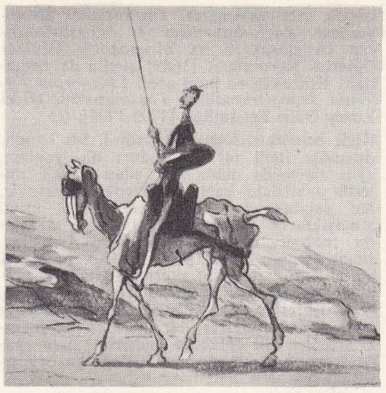

hidalgo
Don Kişot
Daumier'nin eseri
(özel koleksiyon)

vermesine rağmen vezir Bayram Paşayı hicvettiği için boğdurularak öldürülmüştür. Bu sonucu, Murad IV'ün, *Sihâm-ı Kaza*'yı okurken saray yakınlarına bir yıldırım düşmesinden ötürü duyduğu kuruntuya bağlayan bir söylenti de vardır: «*Gökten nazîre indi Sihâm-ı Kaza'sına / Nef'i diliyle uğradı Hakkın belâsına*». Divan şairleri arasında hicivleriyle tanınan başka sanatçılar arasında önceleri *Hamdî* mahlâsını kullanırken hicivleri yüzünden başı derde girdiği için hicivden vaz geçen ve «tövbe eden» anlamına *Taib mahlasını* alan Osmanzade Taib (1660?-1724), eğlenceli hicivleriyle (hezeliyat) dikkati çeken Sürurî (? -1814), hicivleri yüzünden çeşitli sürgünlere gönderilen Haşmet (? - 1768), çağının şairleriyle manzum şakalar yapan Fıtnat Hanım (?-1780), Koca Ragıb Paşa (1699-1763) sayılabilir. Bu arada alaya bir gözle çağının durumunu tenkit eden Bağdatlı Ruhi'nin (?-1605) terkibibendini de anmak yerinde olur. Ruhi'nin terkibibendine nazire olan Ziya Paşanın (1825-1880) aynı adlı eseri ile Âli Paşayı överek yermek yolunu tutan *Zafername*'si (kaside, tahmin, mensur şerh), Tanzimat devrinin başlıca hiciv örnekleridir. Namık Kemal'in dillerde dolaşan birkaç şiiri yanı sıra XIX. yy.ın halk şairlerinden Dertli, Bayburtlu Zihni ve Seyrani'nin taşlamaları dikkati çeker. 1870'ten sonra başlayan mizah dergileri ve karikatür sanatı, eski sert hicivcilik tutumunun yerine geçer (*Diyojen* ve *Çıngıraklı Tatar* dergileri ile Teodor Kasap, Âli Bey, Çaylak Tevfik). Abdülhamid II zamanının başlıca hiciv şairi ise Eşref'tir (1846-1912): «*Eylemem ölsem de kizbi ihtiyar / Doğruyu söyler gezer bir şairim / Bir güzel mazmun bulunca Eşrefa / Kendimi hicv eylemezsem kâfirim*» diyen Eşref, *Deccal* (birinci kitap), *Deccal* (ikinci kitap), *İstimdâd, Hasbihâl* yahut *Eşref ve Kemal, Şah ve Padişah, İran'da Yangın Var* gibi kitaplarda toplanan eserleri ve manzumeleriyle bir dönemin en gür sesli ve sert tenkitçisi olmuştur. Eşref'in hicivleri kaside, gazel, musammat ve kıta biçimindedir.

XX.yy. türk edebiyatında hiciv, tabiî olarak değerini kaybeder. İnsan onuru ve şerefini lekelemeyi hedef edinen hicvin yerine zekice nüktelere dayanan bir mizah edebiyatı ve karikatür sanatı geçer. Hicivden çok hezel yazarak dikkati çeken yazarlar arasında Fazıl Ahmet Aykaç'ı (1884-1967), *Hiç* ve *Azab-ı Mukaddes*'teki hiciv şiirleriyle dikkati çeken Neyzen Tevfik'i (1879-1953), Halil Nihat Boztepe'yi (1882-1949) anmak gerekir. Hicivden çok mizah alanında eser vermiş olan yazarlar arasında Refik Halit Karay (1888-1965), Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949), Faruk Nafiz Çamlıbel (*Çamdeviren* ve *Deli Ozan* imzalarıyle), Rıfat Ilgaz, Adnan Veli, Aziz Nesin, Metin Eloğlu, Salâh Birsel, Namdar Rahmi Karatay, Ercüment Ekrem Talu, Burhan Felek, Ümit Yaşar Oğuzcan, Âşık İhsanî v.b. önde gelirler. (Bk. MİZAH *edebiyatı*.) Bazı tartışma ve polemiklerin sonucunda hiciv yoluna başvuranlar arasında Nâzım Hikmet'in *Portreler*'i dikkati çeker. (→ Bibliyo.) [LM]

HİCKES (George), ingiliz ilâhiyatçı ve filoloğu (Newsham, Thirsk yakını, Yorkshire 1642-Holborn (1715). 1688 Devriminden sonra görevlerinden uzaklaştırıldı, fakat James II ile ilişkisini sürdürdü. Anglikan kilisesi taraftarı olarak katolik kilisesini hedef tutan

Foto. LAROUSSE

Toyotomi HİDEYOŞİ
Guimet müzesi kütüphanesi

birçok eser yayımladı. *İnstitutiones Grammaticae Anglo-Saxonicae et Moeso-Gothicae* (Anglosakson ve Moesogotik Gramer Öğretim Kurumları) [1689] bugün de önemlidir. Hickes'in en ünlü eseri *Linguarum Veterum Septentrionalium Thesaurus*'dur (Eski Kuzey Dilin Zenginliği) [1703-1705]. (L)

Hick kanunu. Deneysel psikol. Bu kanun, duyumla ilgili bir kanundur; bir yandan, aynı derecede muhtemel olan çeşitli tiplerde uyartılara karşı olan tepki zamanıyle, öte yandan, bu uyartıların temsil ettiği almaşıkların (alternatiflerin) sayısı arasında mevcut olan ilişkiyi ortaya koyar. (Hick kanunu [1952], şöyle ifade edilir: t=K log N burada t = bu alternatiflere karşı tepki zamanıdır; K = basit tepki zamanıdır, N = işaretlerin sayısı ve artı 1. [Logaritma esası, 2'dir]. Böylece, bir uyartıya karşı tepki zamanı, eşit derecede muhtemel olan uyarıcıların sayısıyle doğrudan doğruya orantılıdır.) [L]

HİCKMANN (Hans), alman müzik bilgini (Rosslau 1908). 1957'de Kahire Alman Kültür enstitüsü yöneticiliğine getirildi. Portatif üstüne bir inceleme yazdı (1936), Mısır müzikolojisiyle ilgili araştırma eserleri yayımladı: *Eski Mısırda Trompet* (1946); *Kahire Müzesinde Çalgılar Kataloğu* (1949); *Eski Mısırda Zil ve Çalparalar* (1950); *Eski Mısır'da Kırk Beş Yüzyıllık Müzik Hayatı* (1956). [L]

HİCKS (Edward), amerikalı ressam (Attleborough, Pennsylvania 1780-Newton, Pennsylvania 1849). Tabela ressamı idi. New York Modern Sanat müzesinde ve New York Historical Society'de birkaç tablosu vardır. Ölümünden sonra, ilkel halk sanatının ustalarından sayıldı. (L)

HİCKS (Granville), amerikalı tenkitçi ve yazar (Exeter, New Hampshire 1901). 1933'te *The Great Tradition* (Büyük Gelenek) adlı incelemesiyle ün yaptı. Bu eserde iç savaş sonrası amerikan edebiyatını Marx açısından yorumlar. 1934-1939 Yılları arasında haftalık *New Masses*'ın edebiyat tenkitçiliğini yaptı, solcu roman ve tiyatroyu destekledi. Nazi - Sovyet paktından sonra, 1939 yılında, komünist partiden yapılan istifalar açıklanınca geçirdiği ideolojik buhranın izleri daha sonraki eserlerinde kendini gösterdi. Siyasal-toplumsal romanı, *Yalnız Tek Bir Fırtına* (1942); sosyolojik araştırması, *Küçük Şehir* (1946). [L]

HİCK (Henry), ingiliz jeoloğu (Saint David's Galler 1837 - Hendon, Londra 1899). Galler'deki Kambriyen ve Üstkambriyen çağların kaya ve fosilleri üstüne çeşitli çalışmalar yaptı. (L)

HİCKS (John Richard), ingiliz iktisatçısı (doğ. 1904). Manchester (1938-1946) ve Oxford (1952) üniversitelerinde iktisat okuttu. Başlıca eseri *Essays in World Economics*'tir (Dünya Ekonomisi Üstüne Denemeler) [1959]. (L)

HİCKS (William), *Hicks Paşa* denir, ingiliz generali (doğ. 1830 - Sudan 1883). Bengal ordusuna girdi (1849), Pencap (1857) ve Habeşistan (1867) seferlerine katıldı. Mısır hizmetine geçti, Mehdi'ye karşı gönüllü birliklere kumanda etti. Hartum'u zaptetti ve bir pusuya düşürülerek öldürüldü. (L)

HİCKS-BEACH (Michael), **Saint-Aldwyn** kontu, britanyalı siyaset adamı (Londra 1837-ay.y. 1916). Muhafazakâr milletvekili (1864), sömürgeler bakanı (1878-1880), maliye bakanı ve Avam kamarası leader'i (1885-1886) oldu. Sömürgeciliği bir serüven sayar, serbest değişime inanırdı. İrlanda konusunda muhtariyet siyaseti kadar, baskı siyasetine de karşıydı. 1909 Bunalımı sırasında partisine ılımlı bir tutum tavsiye etti, fakat fikrini kabul ettiremedi. (L)

HİCR veya **HECR** i. (ar. *hecr*). *Esk.* Ayrılık, ayrılma: *Üç yıl cihana bakmadım asla / Hicrinle zindan olmuştu dünya* (Ziya Paşa). *Azab-ı hecrine katlandım elli üç senedir / Sonunda alnıma çarpan bu zalim örtü nedir* (M. Â. Ersoy). || Sayıklama. (M)

HİCR. Esk. coğ. Arabistan'da şehir. Tayma'nın güneyinde. Ptolemaios ve Plinius bu şehre *Egra* adını vermişlerdir. Bugün Mebrek el-Naka (Mezham) ile Bir el-Ganem arasındaki ovaya bedeviler Hicr adını vermektedirler. Hicr'den Mekke'ye giden iki yol vardır. Biri bugün hacıların yolu olan Necd, diğeri eski Mekke hacılarının yolu olan Merv yoludur. Hicr'in batısında Asalis adlı dağda kayalara oyulmuş binalar, taşa kazınmış kuş ve hayvan resimleriyle kitabeler vardır. Yapılan araştırmalardan bu binaların aile mezarları olduğu anlaşılmıştır. Mekke'ye giden hacılar Asalis dağında bir gün kalarak ibadet ederler. Önceleri burada puta tapan ve mağaralarda yaşayan Samud kavmi vardı. Kendilerine taştan ev yaparlardı. Bu kavmi dine davet için Allah tarafından Salih peygamber gönderildi. Salih, Allah tarafından gönderildiğini ispat etmek için bir kayanın çatlağından yavrusu ile bir deve çıkarttı. Fakat bunlar deveyi öldürdükleri için Allah tarafından cezalandırıldılar ve bir zelzele ile yok edildiler. Arap menkıbelerine göre de, İbrahim peygamber, Cebrail'in emriyle Hacer ile oğlu İsmail'i Hicr'de bırakmış, İsmail de orada annesinin yanında gömülmüştür. Hz. Muhammed'in hayat hikâyesini anlatan eserlerde Hz. Muhammed'in 631'de Şam üzerine yürüdüğü sırada ordusu ile buraya geldiği, askerlerinin kaynaklardaki sulardan içmek istemesi üzerine, kâfirler memleketine girilmemesini emrettiği anlatılır. (M)

HİCRAN i. (ar. *hecr*'den *hicrān*). Bir yerden veya kimseden ayrılma, ayrılık: *Bana kan ağlatır hicran deminde çektiğim gamlar / Gelür bir bir hayâle rûz-ı vaslında geçen demler* (Şeyhülislâm Yahya). || Ayrılığın verdiği çok kuvvetli üzüntü, keder: *Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir* (Yahya Kemal). *Başıma da konuyor, konuyor aman, martı kuşları / Gözlerimden boşanır hicran yaşları* (O. V. Kanık). || *Hicran olmak*, ayrılığa yolaçmak. Dert olmak, üzüntü vermek: *Bir yol şunu söyleyeyim de içime hicran olmasın* (N. Ataç). *Bu söylenir mi ya? Hicran olur zavallı kıza* (M. Â. Ersoy). || —*Esk. Hicrân-meâl*, hicran bildiren. || *Hicrân-zede*, ayrılmış, üzüntülü. (M)

HİCRE, Güney Arabistan'da birkaç köyün adı. Hicre'de, Hz. Muhammed'in sülâlesinden olan sâdât ve eşraf otururdu. Burası kutsal sayılır, halkı Hicre'ye mensup olduklarına dair bir belge alırlardı. Bazıları köylerde imamlık ve kâtiplik yaparlardı.

— Cebel-Zin'de de aynı adı taşıyan bir yer vardır. Manastır mahiyetindedir. Burada Kudam bin Kadim adlı bir velinin kabri vardır. (M)

HİCRET i. (ar. *hicret*). Bir ülkeden diğer bir ülkeye gitme, göç: *Belli başlı üç hicret dalgası yeni dünya insanlığının temellerini attı* (F. R. Atay). || *Esk.* Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü (622) [hicrî takvimin başlangıcı olarak kabul edilir; *hicreti nebeviye* de denir]: *Hicretten üç yüz yıl sonra.* (Bk. ANSİKL.) || *Hicret etmek*, göç etmek.

— ANSİKL. Tar. Hz. Muhammed islâm dinini yaymağa başladıktan sonra Mekke'deki taraftarlarının süratle çoğalması, Kureyşlileri ve Mekke'nin öteki ileri gelenlerini sert tedbirler almağa yöneltti. Uygulanan baskılar yüzünden bazı müslümanlar Habeşistan'a göç etmek zorunda kaldı. Hz. Muhammed'i arap geleneğine uyarak, başta amcası Ebu Talib gelmek üzere, mensup olduğu Haşimî ailesi himaye ediyordu. Bu yüzden Mekkeliler Haşimî ailesine karşı cephe aldılar. Bu tutum, Hz. Muhammed ve ailesi için çok sıkıntı verici bir durum yarattı. 619 Yılında Ebu Talib ve Hatice'nin ölümü, durumu daha da vahimleştirdi. Diğer amcası Ebu Leheb'in himayesi Hz. Muhammed ve ailesi için bir güven kaynağı olamadı. Nitekim kısa bir süre sonra Ebu Leheb, yeğenini himaye edemeyeceğini bildirdi. Bu durum karşısında Hz. Muhammed artık Mekke'de yaşayamayacağını anladı. Önce Taif'e gitmeğe karar verdi; Taif'te aradığı ortamı bulamadığı gibi bir tehlike ile de karşılaştı. 620 Yılı Hac mevsiminde Medine'den gelen hacılar arasında beş kişi Müslümanlığı kabul ettiler. Bir yıl sonra da medineli müslümanların sayısı on ikiye çıktı: bunlar Akabe'de toplanarak Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanıyacaklarını ve ona biat edeceklerini açıkladılar (bk. *Birinci* AKABE BİATI). 622 Yılı hac mevsiminde Medine'nin bütün kabilelerine mensup 75 kişi yine Akabe mevkiinde Hz. Muhammed ile görüştü ve onun uğruna savaşacaklarını belirtiler (bk. *İkinci* AKABE BİATI). Bu sırada Medine'deki durum oldukça karışıktı. Evs ve Harrec kabileleri birbirleriyle uzun süreden beri mücadele ediyorlardı. Ayrıca Medine'de üç yahudi kabilesi de bulunuyordu.

622 Yazında mekkeli müslümanlar Medine'ye hicrete başladılar. Hz. Muhammed müslümanları gönderdikten sonra kendisi hareket edecekti. Mekkeli putperestler Hz. Muhammed'in Medine'ye gitmesini önlemek için onu öldürmeğe karar verdiler. Cinayete her aileden bir kişi katılacak ve böylece kan davasına meydan verilmeyecekti. Nihayet Hz. Muhammed 622 eylülü ortalarında yerine Ali'yi bırakarak gizlice Mekke'den çıktı ve Ebubekir ile birlikte Medine'ye hareket etti. 24 Eylül'de Medine yakınındaki Kuba'ya vardı. Birkaç gün burada kalan Hz. Muhammed Medine'ye geldi ve ilk gece devesinin, evinin önünde çöktüğü Ebu Eyyub el-Ensarî'nin evinde kaldı. Daha sonra bir ev inşa edilerek oraya yerleşti. Hz. Muhammed ile birlikte Medine'ye gelenlere *muhacirûn* veya *muhacirîn*, medinelilere *ensar* adı verildi. Peygamber bu iki grubun kardeş olduğunu ilân etti; her muhaciri bir ensardan birinin yanına vererek, hem yeni bir toplumun temellerini atıyor, hem de mekkeli müslümanların uğrayacakları sıkıntıları önlemiş oluyordu. Hicret islâm tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Hz. Muhammed Medine'ye gelişinin ilk günlerinden itibaren yeni toplumu teşkilâtlandırmağa başladı. Bu yeni toplum yani ümmet, kan bağına değil, din birliğine dayanıyordu. Hz. Muhammed 47 maddelik bir anayasa düzenleyerek yeni toplumun esaslarını tespit etti. Böylece islâm devleti doğuyordu. Mekke'de azınlık halindeki bir kuvvete sahip olan peygamber Medine'de iktidara geçiyor ve ümmetin hem imamı ve hem de hükümdarı oluyordu. Mekke'de islâm ilkelerini duyurmuş, Medine'de ise uygulama alanına geçmişti. Medine'de nâzil olan Kur'an ayetlerine bakılacak olursa İslâmın Hicret'ten sonra daha aktif bir şekilde harekete geçtiği görülür. İki yıl içinde teşkilâtlanan ve askerî güce sahip olan yeni islâm devletinin savaşlara başlaması ve kısa bir sürede hemen bütün Arabistan'ı kazanması, Hicretin islâm tarihindeki önemini açıkça ortaya koyar. (→ Bibliyo.) [M]

HİCRÎ sıf. (ar. *hicr*'den *hicrî*). *Esk.* Hicretle ilgili olan.

— Takvim. *Hicrî takvim.* Bk. ANSİKL. || *Hicrî tarih*, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçtüğü günü başlangıç olarak alan tarih. (Ayın yörüngesi üzerinde dönüşüne dayanılarak düzenlendiği için buna *hicrîi kamerî veya senei kameri*'ye gibi adlar da verilir.)

— ANSİKL. Takvim. *Hicrî takvim*'de de milâdî ve rumî takvimlerde olduğu gibi on iki ay vardır. Hicrî takvim Hz. Muhammed'in ölümünden sonra günlerin hesaplanmasında ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar üzerine düzenlendi. Halife Ömer, Beytülmal'in hesaplanmasında karşılaşılan güçlükleri gidermek için bir tarih başlangıcının gerekliliğini ileri sürdü. Yemen valisi Ya'la Bin Ümeyye'nin günü, ayı, yılı belli bir mektubu üzerine Ebu Musa el-Eş'arî de Ya'la'yı destekler nitelikte bir teklif ileri sürdü. Tarih başlangıcı olarak birtakım görüşler ortaya atıldı. Halife Ali, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçüş yılını (622), tarih başlangıcı olarak almanın gerektiğini söyledi. Bu görüş benimsendikten sonra hangi ayın birinci ay olacağı görüşü üstünde duruldu. Hicret'in muharrem ayında olduğu anlaşılınca yılın ilk ayının muharrem olarak alınması konusunda anlaşmaya varıldı. Hicrî takvim böylece 16 temmuz 622 tarihinden başlatılmış oldu. Bu takvimde aylar şunlardır: muharrem, safer, rebiülevvel, rebiülahir, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce. 29 veya 30 gün süren bu kamerî aylar yüzünden milâdî tarih ile hicrî tarih arasında on günlük bir fark ortaya çıkar. Halife Ömer zamanında, Hicret'in 17.yılında yürürlüğe giren hicrî tarih bütün islâm ülkelerince benimsendi. Onun yanı sıra başka tarihlerin kullanıldığı da görüldü. Osmanlılar zamanında hicrî tarih bir süre kullanıldı. Bazı güçlüklerin ortaya çıkması üzerine onun yanı sıra rumî tarih de benimsendi. Dinle ilgili yazışmalarda, müslüman devletler arasındaki karşılıklı ilişkilerde hicrî, malî işlerde rumî tarih kullanıldı. Cumhuriyetten sonra milâdî takvimin yürürlüğe girme-

Foto. Guimet müzesi (LAROUSSE)

si üzerine hicrî ve rumî tarihler bırakıldı.

Hicrî yılı milâdî yıla çevirmek için hicrî yıl sayısını 33'e bölerek, çıkan sayıyı bölümden indirmek ve kalan sayıya 622 eklemek gerekir. Başka bir formül de şudur: Eldeki sayının yüzde 3'ü çıkarılır. Bulunan sayıya 621 eklenir. Böylece meselâ hicrî 1000 yılının karşılığı olarak milâdî 1591 yılı bulunmaktadır. 1971 miladî yılının hicrî karşılığı da 1391'dir. (ML)

HİCV i. Bk. HİCİV.

HİCVETMEK blş. geçl. f. (ar. *hicv* ve türk. *etmek*'ten). Yermek, alay yoluyle tenkit etmek: *O da bir nazırı hicvetmek istedi, Babıâli'de boğdular, cesedini denize attılar* (H. E. Adıvar). *Bugünden ahdim olsun kimseyi hicvetmeyim illâ / Vereydin ger icâzet hicvederdim baht-ı nâsâzı* (Nef'i). [M]

HİCVİYE i. (ar. *hicv*'den *hicviyye*). Esk. Ed. İçinde hiciv ve yergi bulunan veya amacı yalnız taşlama olan şiir. (M)

HİÇ zf. (fars. *hîç*). Yapısı veya anlamı olumsuz olan cümlelerde fiilin anlamını pekiştirir: *Çarşamba dedikleri, şekerdir yedikleri / Hiç aklımdan gitmiyor, o yârin dedikleri* (Halk türküsü). *Şurasını görmeğe gitsek. Ben daha hiç görmedim, dedi* (Ömer Seyfeddin). *Hiç öyle şey olur mu?* || Soru cümlelerinde «vaktin birinde, herhangi bir zaman, tesadüfen» anlamında kullanılır: *Hiç Muğla'ya gittiniz mi?* || İ. Boş, değersiz, önemsiz olan şey veya kimse: *Gördüklerini anlatmayı severdi. Gerçi anlatabildiği şeyler birer hiçti* (Ş. S. Aydemir). *Ne kadar övünürse övünsün benim gözümde artık bir hiçtir.* || Ünl. Bir soruya açık bir cevap verilmek istenmediği zaman cevap cümlesinin başına getirilir: *Hiç, aklıma bir şey geldi de...* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Hiç bir*, olumsuz cümlelerde isimlerin başına getirilerek «ortada olmayan şey» anlamında kullanılır: *Himaye istiklâli muhil olduğundan hiç bir hükûmetin himayesi kabul edilmemelidir* (Atatürk). Zamir şeklinde «*hiç biri*» olarak kullanılır: *Onun için ben hiç birinden bir şey anlamıyordum* (R. N. Güntekin). *Vallahi, bilmem, diyordu; evvelâ, sizlerin hiç birinizle konuşmam* (M. Ş. Esendal). || *Hiç bir işe yaramamak*, gereksiz olmak. || *Hiç bir şey yapmamak*, çalışmamak, tembellik etmek. || *Hiç kimse*, olumsuz yapılı cümlelerde «ortada bulunmayan, varlığı olmayan insan» anlamında kullanılır: *Bir gecenin bitmediğini hiç kimse görmemiş / En güzel çocuklar en zor dünyaya gelirler* (Attilâ İlhan). || *Hiç de*, «hiç bir şekilde, katiyen» anlamında kullanılır: *Doğrusunu istersen, hiç de iyi değilim* (N. Ataç). || *Hiç değil*, asla. || *Hiç değilse* (veya *hiç olmazsa*), yoksa, başka bir şey bulunmasa, önemli olmasa bile: *Hiç olmazsa, sabahları gazete okuyabiliyoruz. Hiç değilse, oraları görmüş olduk.* || *Hiç olmak* (veya *hiçe gitmek*), kaybolmak, eriyip gitmek. || *Hiçe indirmek*, önemsiz gibi göstermek, boşa çıkarmak: *Bütün gayretlerini hiçe indirerek işte çocuklarını öksüz bırakmış idi* (H. Z. Uşaklıgil). || *Hiçe saymak*, önemsememek, aldırmamak: *Etrafımızdaki insanları hiçe sayınısız* (R. N. Güntekin). *Camların dışında kocaman, herkesin uyuduğu bir gece, sokağın ışıklarını hiçe savarak mağrur duraklıyordu* (S. F. Abasıyanık). || *Hiç yüzünden* (veya *hiç yoktan*), önemli bir sebep veya zorunluk bulunmadığı halde: *Bir hiç yüzünden dostluklarının bozulması hepimizi çok üzdü. Hiç yoktan hapse girdi.* Bu da şimdilik yeter anlamında kullanılır: *Bu kadarlık para kazanmam hiç yoktan iyidir.*

— Esk. *Hîç-â-hîç*, tamamıyle yok olan. Hiç olmayan. || *Hîç-istân*, yokluk ülkesi, adem. || *Hîç-kâre*, âvare, tembel. || *Hîç-kes*, hiç kimse.

◆ **Hiçî** i. *Esk.* Yokluk, boşluk.

◆ **Hiçten** sıf. Önemsiz, değersiz: *Hiçten adamın biri.* || Zf. Çaba harcamadan: *Hiçten bu kadar mülke nasıl sahip olduğunu anlayamadık.* (M)

Hiç, Neyzen* Tevfik'in (1879-1953) şiir kitabı (1919). Şair yazdığı önsözde kitabını *Kalendername-i Neyzen* diye tanınır. Burada söz ve mânâ sanatlarıyle ilgisi olmadığını, şiirlerin düzenli bir biçimde kaleme alınmadığını açıklar. Kimi toplumsal, felsefî konulara değinen şiirlerini halk şiirinin «taşlama»ları gibi dörtlükler biçiminde, kimi şiirlerini de birbiriyle kafiyeli beyitler halinde düzenler. Genellikle yergilerinde kaba ve müstehcen söz ve imalardan kaçınır. (M)

Hiç Belli Olmaz (*You Never can Tell*), Bernard Shaw'ın oyunu; ilk defa Londra'da 1899'da oynandı. Para karşılığında çektiği ilk diş, genç diş tabibi Valentin'e bayan Clandon'un çocuklarını tanıma fırsatını verir. Bayan Clandon, on sekiz yıl önce kocasından, huysuzluğu ve muhafazakârlığı yüzünden ayrılmış ve çocuklarını ultra modern ilkelere göre büyütmüştür. Valenitn, Clandon'lar ile bir sofrada buluşur. Çocukların babası Cramptom da aralarına katılır. Çocuklar babalarını hiçe sayarlar. Valentin, Clandon'un büyük kızı Gloria'ya âşıktır. Onun kalbini fethetmeğe çalışır. İki cins arasında bir savaş başlar. Bir yanda bilimsel eğitimi temsil eden Gloria, bir yanda kadının, kadın hakları çizgisinde kalmasını savunan Valentin. Sonunda Valentin savaşı ve Gloria'nın kalbini kazanır. Bay Crampton da çocuklarını olduğu gibi kabul eder ve Gloria, Valentin ile evlenir. (L)

HİÇLEŞTİRME i. (*hiçleştirmek*'ten *hiçleştir-me*). Fels. Kendini hiçleştirmek eylemi: *Varoluşçu felsefelerde, kendinde'nin hiçleştirilmesi, kendisi-için'e, yani insana varır.* (L)

HİÇLEŞTİRMEK geçl. f. (*hiçleşmek*'ten *hiçleş-tir-mek*). Fels. Hiç'e katıştırmak. || *Kendini hiçleştirmek*, kendi benliğinde hiçliği kabul etmek: *Kendisi-için, ancak, varlık kendini hiçleştirince meydana çıkar.* (Bu kelime, salt varlıktan [kendinde] bilince [kendisi için] geçişi açıklamak amacıyle Heidegger ve Sartre gibi varoluşçu filozoflar tarafından kullanılmaktadır.) [L]

HİÇLİK i. (*hiç*'ten *hiç-lik*). Hiç olma hali, boşluk: *Sınırsız şekilsiz büyüklük yoklukla hiçlikle karışmaz mı?* (N. Ataç). || Önemsizlik.

— ANSİKL. Fels. Çağdaş varoluşçu felsefede ve özellikle Heidegger ile Sartre'da, *hiçlik* kavramı önemli bir yer tutar. Gerçekten de, «kendisi-için» veya insan bilinci, «kendinde»-den, yani biricik gerçek sayılan evrensel ve mutlak varlıktan ancak hiçliğe sahip oluşu ile ayrılır. İnsanoğlu, varlığın bir hiçleştirilmesidir; varlık-olmayana karışmıştır; nitelikleri olumsuzluklardır; eylemleri ve hürriyeti de başarısızlıklardır. Varlığın ve kendinde'nin analizi ile varoluşun fenomenolojik tasvirinden çıkan bu aykırı düşünce, sözü geçen filozofların psikoloji, ahlâk ve metafizik öğretilerini hem hazırlar hem de temellendirir. (L)

HİDÂB çoğl. i. (ar. *ḥadeb*'den *ḥidāb*). *Esk.* Tümsekler, kamburluklar. (M)

HİDA dağları, Japonya'da dağ kütlesi, Hondo adasında, Matsumoto'nun batısında; 3 180 m. Yer yer yanardağların bulunduğu eski, kırılma geçirmiş Hida dağları geniş bir çarpılmış bloktur; çoğunlukla «Japon Alpleri» denen doğu kısmı, dik bir fay uçurumuyle «Fossa Magna»ya, yüksek kayalıklarla da Japon denizine hâkimdir; dağın batıya doğru yumuşak bir eğimle alçalan arka yanında tepeler vardır. Atelyelerde işlenen bol maden kaynaklarına (altın, gümüş, bakır, kurşun, çinko) rağmen nüfus azdır; dış ilişkilerin çok az olması yüzünden bölgede aynı çatı altında yaşayan kalabalık ataerkil aile geleneği hüküm sürer. (L)

HİDÂK çoğl. i. (ar. *ḥadeḳa*'dan *ḥidāḳ*). *Esk.* Gözbebekleri. (M)

HİDALGO, 1920'de keşfedilen 944 numaralı küçük gezegen; yörüngesinin eğimi (42°) ve dışmerkezliliği (0,66) dikkati çekecek kadar fazladır. (L)

HİDALGO i. (isp. *hijo de algo,* bir şeyin oğlu'nun kısaltmalı bileşik biçimi). İspanyol soylusu.

— ANSİKL. *Hidalgo* soylu sınıfın en alt derecesinde yer alır, *don* unvanını kullanma hakkına sahiptir. İspanya'nın kuzeyinde hidalgo'ya daha çok, *infanzon* denir. Eskiden, doğuştan hidalgoluk (*hidalgo de sangre*) ve kazanılmış hidalgoluk (*hidalgo de carta*) diye ikiye ayrılırdı. Varlıklı hidalgo «şövalye» unvanını, tımar sahibi de *senor de pendon y de caldera* adını alırdı. Başlangıçta hidalgo özellikle vergiye tabi *pechero*'dan ayrılırdı. XVII. yy.dan sonra hidalgolar fiyatların artması ve toprakların veraset yolu ile büyük erkek evlâda kalması yüzünden gittikçe güçleşen şartlar altında yaşamağa başladılar; ama gene de Cervantes'in *Don Kişot*'unda dile getirdiği gururu bırakmadılar. (L)

HİDALGO, Meksika'nın iç kısmında eyalet, yaylanın doğu kenarını (Doğu Sierra Madre) kapsar; 983 200 nüf. Merkezi, *Pachuca.* Yaylalarında ılıman, kuzeydoğusunda tropikal iklimin hüküm sürdüğü eyalet topraklarında çeşitli tarım yapılır. Çeşitli maden (altın, kurşun, bakır, civa, antimon v.b.) yatakları. (L)

HİDALGO (Alberto), perulu şair (Arequipa 1894). 1915'te *Anunciacion* adlı dergiyi çıkardı. Dergi çağdaş estetik kaygılardan çok, milliyetçi ve devrimci bir nitellik taşıyordu. Hidalgo, daha ilk kitaplarıyle (*Arenga Lirica al Emperador de Alemania y Otros Poemas* [Alman İmparatoruna Şiirle Sesleniş ve Diğer Şiirleri], 1916; *Panoplia Lirika* [Şiirin Zırhı], 1917) ilerici bir şair olarak tanındı. Öbür eserleri: *Joyeria* (Kuyumcu) [1919]; *Simplismo* (Sadelik) [1925]; *Dimension del Hombre* (İnsanın Boyutları) [1938]; *Patria Completa* (Bütün Vatan) [1960]; *Historia Peruana Verdadera* (Peru'nun Gerçek Tarihi) [1961]. (L)

HİDALGO DEL PARRAL, Meksika'da (Chihuahua eyaleti) şehir, Batı Sierra Madre'nin kenarında, Chihuahua'nın güneyinde; 32 100 nüf. Büyük maden (gümüş, kurşun, altın, çinko) merkezi. Çimento fabrikası. (L)

HİDALGO Y COSTİLLA (Miguel), meksikalı rahip (Corralejos 1753-Guanajuato, Chihuahua 1811). Dolores papazıydı. 1810'da vatanının bağımsızlığını ilân etti ve kanlı bir savaştan sonra ele geçirdiği Guanajuato'yu başkent yaptı. Başkumandan olduktan sonra 50 000 kişilik ordunun başında genel vali Venegas'ın savunduğu Mexico üzerine yürüdü, fakat 1810'da Aculco'da, 1811'de de Calderon köprüsü dolaylarındaki çarpışmada yenilgiye uğradı, iki generaliyle birlikte düşmana teslim edildi ve kurşuna dizildi. (L)

HİDANTOYİK sıf. (fr. *hydantoïque*'ten). Formülü $NH_2—CO—NH—CH_2—CO_2H$ olan bir asit için kullanılır. Hidantoyin'in barit suyu ile hidratlanmasından elde edilir; sentetik olarak, üre ile gilokokolün ısıtılmasıyte hazırlanır. *Eşanl.* GLİKOLÜRİK. (L)

HİDANTOYİN i. (fr. *hydantoïne*'den). Formülü

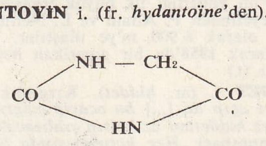

olan kapalı zincirli üreit; alantoin'in veya aloksan'ın hidroiyodik asitle indirgenmesinden elde edilir; sanayide, amonyağın bromasetil üreye etkimesiyle sentetik olarak hazırlanır. (Fenil-metil ve di-fenil türevleri, sara hastalığına karşı kullanılır.) [L]

HİDARTROZ i. (yun. *hydor,* su ve *arthron,* eklem > fr. *hydarthrose*'dan). Patol. Eklemlerde kan suyu sızıntısının birikmesi.

— ANSİKL. *Hidartroz* çoğunlukla dizde olur; diz su toplayarak şişer, dizkapağı bir yere çarparak şişmiş gibi görünür. Hidartrozun sebepleri eklem kırığı, eklem tüberkülozu, frengi, belsoğukluğu ve menisk bozukluklarıdır. (L)

HİDATİK s. (fr. *hydatique*'ten). İçinde hidatit bulunan. || *Hidatik kist.* Bk. HİDATİT. || *Hidatik hışıltı. Eşanl.* HİDATİZM. (L)

HİDATİT i. (yun. *hydatis, -idos,* çan > fr. *hydatide*'den). Anat. İki küçük embriyon kalıntısına verilen ad. Bunlardan biri erbezinin ön ucuna, öteki erbeziüstü başının ön ucuna asılıdır (birincisine sapsız Morgagni hidatiti, ikincisine saplı Morgagni hidatiti denir).

— Asalakbil. Köpek tenyasının (*Eohinococcus granulosus*) kurtçuk evresi.

— ANSİKL. Asalakbil. Köpek tenyasının yumurtası, elverişli bir arakonağın (insan, koyun, domuz v.b.) karaciğerinde veya akciğerinde gelişerek *hidatit* denen bir kurtçuk meydana getirir; bu kurtçuk da gelişerek hidatik kiste dönüşür. Hidatik kistte, çift katlı bir zar, «pınar suyu kadar duru» bir sıvı, proliger kapsüller, kesecikler (yavru hidatitler) ve skoleksler bulunur; skoleksler

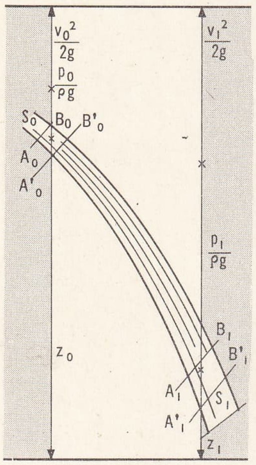

hidrodinamik
Bernouilli teoremi

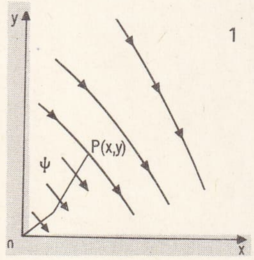

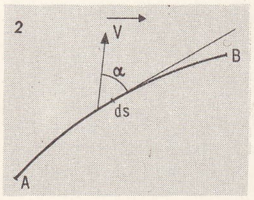

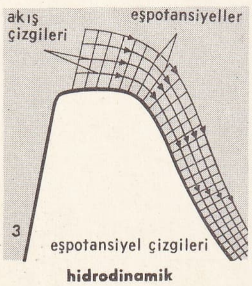

hidrodinamik
(akışkanlar mekan.)

serbest hale gelince köpek bağırsağında köpek tenyasına dönüşür. *Hidatit* önemli derecede büyüyünce ekinokokoz hastalığına sebep olur. (L)

HİDATİZM i. (yun. *hydatis,* su dolu çan > fr. *hydatisme*'den). Tıp. Bir boşluk içindeki sıvının çalkalandığı zaman çıkardığı ses. (Hidatik kistteki hidatizm [hidatik hışıltı] kistin üzerine vurulduğu zaman alınan titreşim duygusudur. Yayları gergin bir koltuğa vurulduğu zaman çıkan sese benzer.) [L]

HİDATOT i. (fr. *hydatode*'dan). Bitki fizyol. Bitkideki suyu dışarı atmağa yarayan mikroskobik bir organı ifade etmek için Haberlandt'ın uydurduğu kelime. (L)

HİDATSA'LAR veya **MİNİTARİ'LER,** Sioux topluluğundan Amerika Kızılderilileri, eskiden Missouri'nin meydana getirdiği büyük dirsek'te yaşarlardı, bugün Kuzey Dakota'da toplanmışlardır. (L)

HİDAYET i. (ar. *hidâyet*). *Esk.* Bir kimseye Tanrı tarafından ilham edildiğine inanılan doğru yol, hak yolu: *Önce onu sünnet ettirmiş, hidayete erdiği için adını da Hadi koymuş ve konağına almış* (Y. Z. Ortaç). ‖ Doğru yolu gösterme, bir kimseyi Müslümanlığa çağırma: *Sen sevdiğine hidayet edemezsin* (Cevdet Paşa). ‖ i. Erkek adı. (M)

HİDAYET (Sadık), iranlı yazar (Tahran 1903-Paris 1951). Yurdunun folkloru ve medeniyeti üstüne denemeler yazdı. Tiyatro eserleri de vardır. Modern İran edebiyatına hikâye türünü getirdi (*Ölmeden Gömüldü,* 1930; *Kör Gece Kuşu,* 1937; *Göçebe Köpek,* 1944; *Sabah* 1946). [L]

HİDAYETULLAH EFENDİ (Mehmed), osmanlı kadısı (öl. İstanbul 1813). Dürrizade Mustafa Efendinin torunu; Rumeli kazaskeri Nurullah Efendinin oğlu. Medresede öğrenim gördü (1765). İzmir (1793), Şam (1800), Medine (1801) kadılığı yaptı. Son görevi İstanbul kadılığı idi (1808-1813). [M]

HİDDEN PEAK, Karakurum dağ kütlesinde, Baltoro buzulunun doğu kısmında yüksek doruk; 8 068 m. 1929'da Spoleto dükünün yönettiği italyan heyeti, 1934'te G.O. Dyrhenfurth'un yönettiği milletlerarası heyet tarafından incelendi. 1936'da Henry de Ségogne'un yönettiği ilk büyük fransız inceleme heyetinden P. Allain ve L. Neltner, yaklaşık olarak 6 900 m'ye ulaştılar. Doruğa ilk olarak 1958'de bir amerikan heyeti tırmandı. (L)

HİDDET i. (ar. *hiddet*). Kızgınlık, öfke: *Kapıyı açıp da* [...] *bu acayip çalgıyı görür görmez hiddetten az kalsın çıldıracaktım* (A. H. Tanpınar). *Her hatırlayışında içini kâh nihayetsiz bir kin ve hiddet, kâh günlerce süren bir teessür ve hüzün kaplardı* (Sabahattin Ali). ‖ *Esk.* Keskinlik, sertlik. ‖ *Hiddet etmek,* kızmak. ‖ *Hiddete gelmek,* sinirlenmek, kızmak.

— *Esk. Hiddet-i basar,* görüş keskinliği. ‖ *Hiddet-i havâs,* duyuların keskinliği. ‖ *Hiddet-i seyf* (*hiddet-i tiğ*), kılıç keskinliği. ‖ *Hiddet-i zekâ,* zekâ keskinliği. ‖ *Pür-hiddet,* kızgın, öfkeli.

◆ **Hiddetli** sıf. öfkeli, kızgın: *Birçok defalar, bize meydan okuyan hiddetli sesler duyduk* (F. R. Atay). *Başkan sakindi, her zaman hiddetli âzâ sağında oturuyordu* (Ş. S. Aydemir). [M]

HİDDETLENMEK geçz. f. (*hiddet*'ten *hid-det-le-n-mek*). Kızmak, sinirlenmek: *Ahmet Bey, bu tedavi tarzına fena halde hiddetlendi* (Ömer Seyfeddin). *Beni biraz dinler misin Nihal? Fakat kavga ederek, hiddetlenerek değil.* (H.Z. Uşaklıgil).

◆ **Hiddetlendirmek** ettrg. f. Bir kimsenin hiddetlenmesine yolaçmak: *Bu cevap Timur'u son derecede hiddetlendirdi* (N. Ataç). [M]

HİDEM veya **HİDEMAT** çoğl. i. (ar. *hidmet,* hizmet'ten *hidem* veya *hidemât*). *Esk.* Görevler, işler: *Kendisinden beklenilen hidemâtı ifa edebilmesi mümkün değildir* (Atatürk). ‖ *Hidemât-ı amme,* kamu görevleri. ‖ *Hidemât-ı şakka,* ağır hizmetler. (M)

HİDENİT i. (fr. *hiddénite*'ten). Miner. Yeşil renkli spodümen çeşidi, kuyumculukta kullanılır. (L)

HİDETADA (1579-1632), ikinci Tokugava şogun'u (1605-1622), birinci şogun İyeyasu'nun oğlu. Gençliğinde babasıyle arası açıldı. İyeyasu, Hidetada adına 1616'ya kadar fiilen hüküm sürdü. Hidetada bütün alanlarda babasının siyasetini sürdürdü: hıristiyanlara zulüm edilmesi; Japonya'nın öbür ülkelerle ilişki kurmaktan kaçınması; saray erkânının sert denetim altında tutulması. (L)

HİDEYOŞİ (Toyotomi), japon generali ve devlet adamı (Nakamura 1536-Fuşimi 1598). Köylü asıllıydı, on altı yıl süre ile Japonya askerî diktatörü ve başbakanı oldu (1582-1598). Ordularına kumandanlık yaptığı büyük teşkilâtçı Oda Nobunaga'nın mevkiini zorla ele geçirerek işe başladı (1582), sonra Japonya'nın batı eyaletlerine hâkim oldu. O zamana kadar yalnız aristokratlara açık olan Japonya İmparatorluğu Başbakanlık makamına oturdu ve Osaka'da muhteşem bir şato yaptırdı. Yerölçümü, ağırlık ve ölçüler sisteminde reform yaptı, bu yolla toprak rejimini geliştirerek Japonya'yı barışa ve birliğe kavuşturdu. Sonra asker sınıfındaki bozguncu akımları gidermenin çarelerini araştırdı, Kore'yi ele geçirmeğe kalkıştı (1592 ve 1597). Niyeti Çin'i istilâ etmekti, fakat teşebbüsü tam bir başarısızlığa uğradı. Bu felâkete rağmen, iki buçuk yüzyıl boyunca eşkıyalık ve iç savaşlarla harap olmuş bir ülkede, güvenliği sağlamış ve böylece Japonya tarihinin büyük adamları arasında yer almıştır. (L)

HİDİV i. Bk. HIDIV.

HİDR—, veya **HİDRO—,** yun. *hydor,* su'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek.

— Kim. Bir molekül üzerine bağlanan hidrojeni veya ender olarak, suyu belirten önek. (L)

HİDRA i. Zool. Bk. HYDRA.

HİDRADENOM i. (fr. *hidradénome*'dan). Deride ter bezlerinden oluşan küçük ur. (Hidradenomlar özellikle yüzde, boyunda ve göğüste yer alır. Tedavisi: elektroliz, kazıma ve elektrikle dağlama.) [L]

HİDRAKRİLİK sıf. (fr. *hydracrylique*'ten). Formülü $CH_2OH—CH_2—CO_2H$ olan, laktik asit izomeri bir β asitalkol için kullanılır. $CH_2OH—CH_2—CN$ formülündeki nitrilinin hidratlanmasıyle elde edilir. (*Eşanl.* PROPANOLOİK—3). [L]

HİDRALAR i. Zool. Bk. HYDRA'LAR.

HİDRALKOLİK veya **HİDROALKOLİK** sıf. (fr. *hydralcoolique* veya *hydroalcoolique*'ten). Suda yeniden çözünen alkol hulâsaları için kullanılır. (L)

HİDRAMEDÜZLER blş. çoğl. i. Selenterelerden hidra takımı; antomedüzlerle leptomedüzleri kapsar. (L)

HİDRAMİN i. (fr. *hydramine*'den). Kim. Para-fenilendi ve hidrokinon karışımı; 194°C'ta erir, developman banyolarında kullanılır. (L)

HİDRAMİT i. (fr. *hydramide*'den). Genel formülü $(R—CH)_3N_2$ olan bileşik; üç mol aldehit ile iki mol amonyaktan suyun ayrılmasıyle elde edilir. (Msl. hidrasetamit, hidrobenzamit v.b.) [L]

HİDRAMNİYOS i. (yun. *hydor* su ve *amnios,* dölützarı > fr. *hydramnios*'tan). Kadın-doğum. Dölyatağı çeperini sürekli olarak gergin tutacak derecede fazla amniyos sıvısı bulunması. (L)

HİDRANTRANOL i. (fr. *hydranthranol*'-den). Formülü

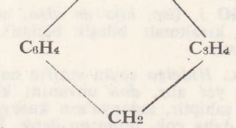

olan ikincil alkol. Antrakinon'un alkali ortamda çinko tozlarıyle indirgenmesinden elde edilir, 76°C'ta erir. (L)

HİDRARJİLİT i. (fr. *hydrargillite*'ten). Miner. Formülü $Al(OH)_3$ olan tabiî alüminyum hidroksit. (L)

HİDRARJİR i. (yun. *hydor,* su ve *arguros,* gümüş > *hydrargyros* > fr. *hydrargyre*'den). Civa*nın eski adı; bazı hekimler tarafından bugün hâlâ kullanılmaktadır. (L)

HİDRARJİRİT i. (fr. *hydrargyrite*'ten). Miner. Tabiî civa oksit. (L)

HİDRASİT i. (*hidrojen* ve *asit*'ten). Hidrojenin bazı ametallerle bileşmesinden meydana gelen asit.

— ANSİKL. *Hidrasitler,* türk adlandırma sisteminde ametalin adının başına *hidro-* öneki, sonuna da *-ik* soneki getirilerek adlandırılır; meselâ: hidroklorik asit HCl, hidrosülfürik asit H_2S; hidrojenin bir ametal «siyanojen» veya «siyanür» adı verilen tek değerli — CN köküyle birleştiği, hidrosiyanik asit de HCN bir hidrasittir. (Hidrasitler, aynı zamanda, ametalin adına *-hidrik* soneki katılarak da adlandırılır: msl. hidrobromik yerine bromhidrik, hidrosiyanik yerine siyanhidrik, hidroflüorik yerine flüorhidrik v.b. denilebilir.) Hidrasitler çözelti halindeyken, asitlerin genel özelliklerini gösterirler; böylece bazlara etki ederek, *-ür* sonekiyle adlandırılan tuzları (klorür, sülfür, siyanür v.b.) meydana getirirler; bununla beraber, asitlerin bazı türevlerini vermezler: bileşimlerinde oksijen olmadığı için arhidritleri yoktur; bu sebeple oksiasitlerden farklıdırlar. (LM)

HİDRASTİN i. (fr. *hydrastine*'den). Eczc. *Hydrastis*'te bulunan alkolit. (Narkotine yakın bir alkaloit olan hidrastin damar büzücü ve dölyatağı kanamalarını durdurucu niteliktedir.) [L]

HİDRASTİNİN i. (fr. *hydrastinine*'den). *Hydrastis*'te hidrastin ile birlikte bulunan alkaloit. (Damarları daraltır ve dölyatağı kanamalarını durdurur.) [L]

HİDRAT i. (fr. *hydrate*'tan). Basit veya karmaşık bir cismin bir veya birkaç molekül su ile verdiği bileşik: *Klor hidrat* Cl_2 6 H_2O. ‖ Hidroksitlerin eski adı.

◆ **Hidratlı** sıf. Kim. Su ile birleşmiş olan. ‖ Bileşiminde su bulunan. (LM)

HİDRATLAMA i. (*hidrat*'tan, *hidratla-ma*). Kim. Bir maddeyi su bağlayarak hidrat haline getirme; (+) ve (—) yüklü iyonların su molekülleriyle sarılması.

◆ **Hidratlamak** geçl. f. Kim. Su ile birleştirmek.

◆ **Hidratlaşma** i. Kim. Oksitlerin hidroksit haline geçmesi.

◆ **Hidratlaşmak** geçl. f. Kim. Hidrat haline gelmek.

◆ **Hidratlaştırıcı** sıf. Kim. Bir hidratlaşma meydana getiren.

◆ **Hidratlaştırılabilen** sıf. Kim. Hidrat haline getirilebilen. (LM)

HİDRAZİDİN i. (fr. *hydrazidine*'den). Genel formülü

$$NH_2—CR{=}N—NH—C_6H_5$$

olan hidrazin türevlerine verilen ad. (L)

HİDRAZİDO— önek. Bk. HIDRAZINO.

HİDRAZİN i. (fr. *hydrazine*'den). Formülü $NH_2—NH_2$ olan baz. (*Eşanl.* DİAMİDOJEN.) ‖ Hidrazin'deki bir veya birkaç hidrojen atomu yerine, aynı miktarda alkil veya fenil kökünün geçmesiyle türeyen azotlu bileşiklere verilen ad.

— ANSİKL. Kim. Önceleri yalnız laboratuvarlarda kullanılan *hidrazin,* İkinci Dünya savaşından sonra füzelerde itici olarak kullanıldığı için stratejik bir önem kazandı ve sanayide de üretilmeğe başlandı. Sodyum hipokloritin, jelatin eşliğinde amonyak veya üre üzerine etkimesiyle elde edilir.

Havada bir hidrat meydana getirerek yanan renksiz bir sıvıdır. Yakıcı ve zehirlidir. 2°C'ta katılaşır, 113,5°C'ta kaynar. Suda çok kolay çözündüğü için susuz olarak elde edilmesi güçtür. Az kararlı, yanıcı ve indirgendir; baz özelliği gösterir.

Metilli türevleriyle birlikte füzelerde yanıcı madde olarak kullanıldığı gibi (alman V2 füzelerinde yakıcı madde perhidroldü, fakat nitrik asit, sıvı oksijen veya flüor da kullanılır), kazan besleme sularındaki oksijeni gidermeğe de yarar; ayrıca plastik maddeleri ve kauçuğu kabartma etkeni olarak kullanılır. (L)

HİDRAZİNO— veya **HİDRAZİDO—,** bir bileşikte $NH_2—NH—$ kökünün bulunduğunu gösteren önek. (L)

HİDRAZİNOBENZEN i. (fr. *hydrazinobenzène*'den). Kim. *Eşanl.* FENİLHİDRAZİN.

HİDRAZİNYUM i. (fr. *hydrazinium*'dan).

iki ornatmalı asimetrik bir hidrazin ile bir alkol iyodürün doğrudan doğruya birleşmesiyle meydana gelen azotlu bileşik; msl. $NH_2—N(OH_3)_2$ I. (L)

HİDRAZİT i. (fr. *hydrazide*'den). Hidrazindeki bir veya birkaç hidrojen atomu yerine asidil köklerinin geçmesiyle meydana gelen bileşik (msl. *asethidrazit*
diasethidrazit

$$CH_3—CO—NH—NH_2$$
$$CH_3—CO—NH—NH—CO—CH_3$$

v.b.). [L]

HİDRAZO—, bir bileşikte iki değerli

$$—NH—NH—$$

kökünün bulunduğunu gösteren önek. (L)

HİDRAZOBENZEN i. (fr. *hydrazobenzène*'den). Formülü

$$C_6H_5—NH—NH—C_6H_5$$

olan hidrazoik. Nitrobenzenin sodyum hidroksit ve çinko etkisiyle indirgenmesinden elde edilir. 131°C'ta erir. *Eşanl.* SİMETRİK DİFENİLHİDRAZİN. (L)

HİDRAZOİK i. ve sıf. (fr. *hydrazoïque*'ten). Kim. İki ornatmalı simetrik hidrazinlerin genel adı.

— ANSİKL. *Hidrazoyik*'lerin en önemlileri, örnek tipi hidrazobenzen olan aromatik hidrazoyiklerdir. Nitrolu türevlerin, alkol eşliğinde çinko ve sodyum hidroksit karışımıyle indirgenmesinden elde edilirler. (L)

HİDRAZON i. (fr. *hydrazone*'dan). Kim. Bir aldehit veya bir ketonun, ornatılmış bir hidrozinle bir mol su kaybederek yoğunlaşmasından elde edilen bileşiklerin genel adı. (L)

HİDRAZOTOLÜEN i. (fr. *hydrazotoluène*'den). Kim. Tolüen'den türeyen hidrazoik. (L)

—HİDRİK, hidrasit'lerin adlandırılmalarında kullanılan sonek. (Bu anlamda, daha çok, HİDRO-öneki kullanılır.) [ML]

HİDRİN i. (fr. *hydrine*'den). Kim. Karmaşık bir katyondaki su molekülünün belirtilmesi. [Msl. Demir II - heksahidrin iyonu, $Fe(H_2O)_6{}^{++}$.] (L)

HİDRİNDEN i. (fr. *hydrindène*'den). Formülü

$$C_6H_4 = C_3H_6$$

olan hidrokarbon. Maden kömürü katranının yağlarından çıkarılır, inden'in indirgenmesiyle de elde edilir, 177°C'ta kaynar. *Eşanl.* İNDAN. (L)

HİDRİNDON i. (fr. *hydrindone*'dan). Formülü $C_6H_4 = C_2H_4CO$ olan keton; hidrinden'den türer, 41°C'ta erir, 244°C'ta kaynar. *Eşanl.* İNDANON. (L)

HİDRO—, önek. Bk. HİDR—.

HİDROAERİK sıf. (fr. *hydroaérique*'ten). İçinde hem su, hem gaz bulunan boşluklara (akciğerdeki büyük kovuklar, hidropnömotoraks) dıştan vurularak dinlendiği zaman işitilen sese verilen sıfat. ‖ Alt kısmında yatay durumda sıvı bulunan bu kovukların radyolojik görüntülerine verilen sıfat. (L)

HİDROALKOLİK sıf. HİDRALKOLİK.

HİDROAPATİT i. (fr. *hydroapatite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum fosfat. (Hidratlı bir apatit çeşidi.) [L]

HİDROAROMATİK sıf. (fr. *hydroaromatique*'ten). Formülleri C_6H_8 (dihidrobenzen), C_6H_{10} (tetrahidrobenzen), C_6H_{12} (heksahidrobenzen) olan hidrokarbonlardan herhangi biri için kullanılır. (Benzen'e hidrojen atomlarının katılmasıyle meydana geldikleri kabul edilir. *Eşanl.* HİDROBENZENİK.) [L]

HİDROBASKÜL i. (fr. *hydrobascule*'den). Bayınd. Bir geminin bir kanal yoluyle havuza alınması sırasında meydana gelen su kaybını önlemek için kullanılan cihaz. (L)

HİDROBENZAMİT i. (fr. *hydrobenzamide*'den). Formülü $(C_6H_5—CH)_3N_2$ olan benzoik hidramit. (Amonyağın benzaldehite etkimesiyle elde edilir. 110°C'ta erir. *Eşanl.* BENZHİDRAMİT.) [L]

HİDRROBENZOYİN i. (fr. *hydrobenzoïne*'den). Formülü $C_6H_5—CHOH—CHOH—C_6H_5$ olan glikol; benzoinin hidrojenlenmesi veya benzaldehidin iki kere indirgenmesiyle elde edilir. (L)

HİDROBİYOLOJİ i. (fr. *hydrobiologie*). Sularda yaşayan canlıların hayatını inceleyen bilim. (Hidrobiyoloji bu canlıların sadece fizyolojisini, metabolizmasını, çevre etmenlerinin bunlar üzerindeki rolünü [ekoloji] incelemekle kalmaz, aynı zamanda bu canlıların davranışını [etoloji], üreme tarzını, gelişmesini, birarada bulundukları, aynı türenden [türlerarası etki - tepki] veya ayrı türlerden [türlerarası ilişkiler, birlikler, zincirleme besin alışverişi v.b.] canlılarla olan ilişkilerini de inceler.) [L]

HİDROBORASİT i. (fr. *hydroboracite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum ve kalsiyum borat. (L)

HİDROBROMAT i. (fr. *hydrobromate*'tan). Kim. Bromürlerin eski adı. (L)

HİDROCRACKİNG [hidrokreking] i. (ing. *hydrocracking*'den). Petr. Katalitik cracking ve hidrojenleme işlemlerini birlikte uygulayarak, daha ağır herhangi bir petrol ürününü benzin haline dönüştürmeyi sağlayan petrol arıtma usulü.

— ANSİKL. *Hidrocracking*, en son bulunan petrol arıtma usullerinden biridir. İlk tesisler, 1959 yılında A.B.D.'de, özellikle Kaliforniya'da kuruldu; sıcak iklimli bu bölgede havanın kirlenmesini önlemek üzere yönetmelikler ağır petrol ürünlerinin veya fuel oil'lerin satışını engellediği için, motorlu taşıt oranı fazla ve dolayısıyle yakıt tüketimi yüksek olan bu ülkede böyle bir tesis zorunluduր. Yine yakıt ihtiyacının fazla olduğu Avrupa'da hidrocracking, ancak bazı rafinerilerde ve ender olarak uygulanır. Bu yeni usulle, gazoil ve mazot düşük oktanlı benzin haline dönüştürülür; bu benzin, daha sonra reforming işleminden geçirilerek, yüksek oktanlı bir benzin elde edilir. Hidrocracking tepkimelerinin kimyasal açıklaması, bir katalizör eşliğinde az veya çok izomerleşmiş bir karbonyum iyonunun geçişli dönüşümü üstüne kurulmuştur. Cracking, veya molekülün ısı karşısında bölünmesi, bir olefin (çift bağlı hidrokarbon) ile yeni bir karbonyum iyonu verir. Hidrojen yavaş yavaş olefini doyurarak kok'un oluşumuna yolaçar; böylece katalitik cracking'in, arıtılacak ürün cinsinin kısıtlı olması gibi en büyük mahzuru önlenmeğe çalışılır.

Pratikte hidrocracking 200 ile 400°C arasında değişen sıcaklıklarda ve istenilen hidrojenleme derecesi ile kullanılan hammaddenin cinsine göre 7 ile 140 bar arasında değişen basınç (katalitik crackingte uygulanan basınçtan çok daha fazla) altında yapılır. Kullanılan hammaddeler, yoğunluk sırasıyle ağır damıtma benzinleri ve cracking benzinleri, ilk damıtma gazoilleri, katalitik cracking gazoilleri, vakum tortuları, bitümlü ağır ham petroller ve atmosfer basıncında çökelen tortulardır. Cracking ısısına çok dayanıklı olan ürünler, istenmeyen ağır ürünler giderilinceye kadar yeni bir çevrim uygulayarak iki reaktörde işlenir.

İşlemin verimi yüklenen malzemeye göre değişir. Hammadde olarak genellikle, oktan indisi, reforming işleminden geçirilecek dolaysız damıtma benzininin oktan indisine yakın düşük kaliteli bir benzin kullanılır. Bu sebeple, katalitik reforming gelişmesine paralel bir hidrocracking gelişmesi gerekir. Hidrocracking'in kullanılmasını sınırlayan ve işlemin pahalıya malolmasına yolaçan diğer bir sakınca da tüketilen hidrojen miktarının çok fazla olmasıdır: bu miktar, işlenen hammadde ağırlığının yüzde 2'sini aşabilir. Bir rafineride, bir veya iki hidrojen üretme yöntemi uygulandığı zaman, katalitik reforming işlemiyle üretilen hidrojen yetersiz hale gelir; bu sebeple, bir üretim tesisine, tabiî gazın veya rafineri gazının su buharı eşliğinde cracking işleminden geçirildiği, metan «steam-reforming» tesisi eklenir:

$$CH_4 + H_2O \rightarrow CO + 3H_2.$$

Çift etkili hidrocracking katalizörleri, hidrojen veren bir maddeyle asit özelliği taşıyan bir maddeden meydana gelir. Birinci element, platin veya nikel gibi bir maden veya nikel, kobalt, tungsten, molibden sülfür veya oksitleri olabilir. Asit özellikli madde ise diğer bütün cracking katalizörlerinde olduğu gibi, alümin veya siliko-alümindir, SiO_2 — Al_2O_3.

Fazla miktarda hidrojen bulunması bu katalizörleri yabancı maddelere karşı daha duyarlı, koklaşmaya karşı ise reforming katalizörleri (platin üzerine alümin) ile cracking katalizörlerinden (siliko-alümin veya siliko-magnezi) daha dirençli yapar. (L)

HİDRODİNAMİK i. (fr. *hydrodynamique*'ten). Sıkıştırılamayan sıvıların hareketiyle (akış hızı, sıvı akıntılarının doğrultusu, debi, basınç) ilgili kanunları ve bu sıvılara göre hareket halinde olan cisimlerin karşılaştıkları direnci inceleyen bilim dalı.

— ANSİKL. Fiz. Bilim açısından *hidrodinamik*'i ilk inceleyenler Toricelli, Newton ve Mariotte'tur; onlardan sonra Daniel Bernouilli, d'Alembert, Pitot, Chézy, du Buat, Cauchy ve Poisson da bu konu ile ilgilendiler. Hidrodinamiğin genel denklemlerini verenler, Euler, daha sonra Lagrange ve Laplace olmuştur. H. Poincaré, Duhem, Boussinesq ve Villat'nın çalışmaları daha yakın zamanlara rastlar.

Daniel Bernoulli, debiyi sabit kabul ederek, mükemmel akışkan olan sıvıların akışını doğrudan doğruya inceledi. Yüksekliği z_0, yüzölçümü S_0 olan A_0B_0 alanı ve yüksekliği z_1, yüzölçümü S_1 olan A_1B_1 alanı tarafından sınırlanan sıvı şeridini düşünelim. Yoğunluğu ϱ olan sıvının o alanlardaki hızı v_0 ve v_1 olsun. Bir dt zaman aralığında sıvı şeridi $A'_0B'_0A'_1B'_1$ yerine gelir. Sıvıyı sıkışmaz kabul ettiğimizden $A_0B_0A'_0B'_0$ ve $A_1B_1A'_1B'_1$ hacimleri eşittir; kütleleri de $dm = \varrho\, S_0\, v_0\, dt = \varrho\, S_1\, v_1\, dt$ olur. t ve $t + dt$ anları arasında kinetik enerji teoremini uygulayalım. Rejimin kararlılığı

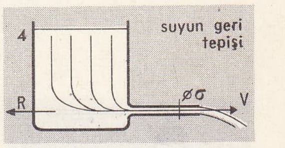

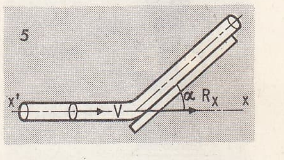

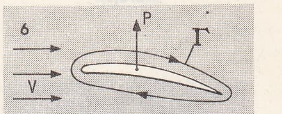

Kulta-Jukowski teoremi

hidrodinamik
(akışkanlar mekan.)

Altınapa **hidroelektrik** barajı, Konya

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

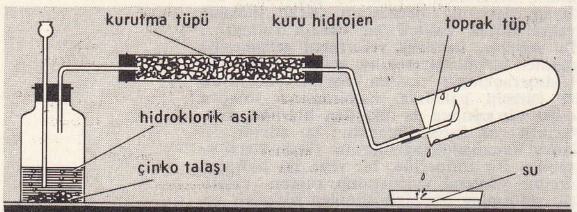

hidrojenin yanışı sırasında su meydana gelmesi (Cavendish deneyi)

hidrojen

sebebiyle akış hali zamana bağlı olmadığından $A'_0B'_0A_1B_1$ sıvı şeridinin kinetik enerjisinde, *dt* zaman aralığında bir değişme olmaz. Bu duruma göre kinetik enerji değişimi $\frac{1}{2}\, dm\, (v_1^2 - v_0^2)$ olur; $A_0B_0A'_0B'_0$ ve $A_1B_1A'_1B'_1$ sıvılarının kinetik enerjileri de farklıdır. Sıvı şeridine dışarıdan etki eden kuvvetlerin *dt* zaman aralığında yaptıkları iş, S_0 ve S_1 alanlarına etki eden p_0 ve p_1 dış basınçlarıyle ağırlıklardan ileri gelir. Basınç kuvvetlerinin yaptıkları işler, $p_0S_0v_0dt$ ve $p_1S_1\, v_1dt$, veya $p_0 \frac{dm}{\varrho}$ ve $- p_1 \frac{dm}{\varrho}$ olur. Ağırlıkların yaptığı iş de, $gdm\, (z_0 - z_1)$ olduğundan,

$$\frac{1}{2}\, dm\, (v_1^2 - v_0^2) = \frac{dm}{\varrho}(p_0 - p_1) + gdm\, (z_0 - z_1)$$

bağıntısı bulunur. Böylece aşağıdaki denklem elde edilir:

$$\frac{p_0}{\varrho g} + \frac{v_0^2}{2g} + z_0 = \frac{p_1}{\varrho g} + \frac{v_1^2}{2g} + z_1 = \text{sabit.}$$

Bu bağıntıya *Bernoulli teoremi* denir. $\frac{p}{\varrho g}$ bir yükseklik gösterdiğinden bu miktara «piezometrik yükseklik» adı verilir. $\frac{v^2}{2g}$ miktarı, *v* hızını kazanmak için sıvının boşlukta düşmesi gereken yüksekliktir; bu miktara «hıza bağlı yükseklik» denir. Bu duruma göre Bernoulli teoremi, «sıkıştırılamayan mükemmel bir akışkanın geçtiği boruda, piezometrik yükseklik, hıza bağlı yükseklik ve nokta kotu toplamı her noktada aynıdır» şeklinde ifade edilebilir. Bu miktarları karşılayan yatay düzleme *yük düzlemi* denir. Bernoulli teoremi, bir kabın ince çeperinde açılmış ufak bir aralıktan akma haline de uygulanabilir. Aralıktaki v_0 hızı karşısında serbest yüzeydeki v_0 hızı ihmal edilip serbest yüzeyle aralık seviyesindeki P_0 ve p basınçları eşit kabul edilerek

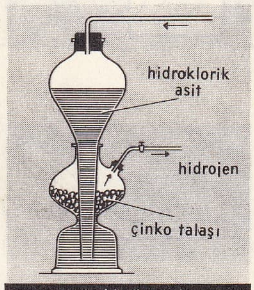

sürekli üretim

hidrojen

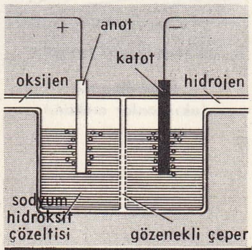

elektrolitik üretim

hidrojen

$$z_0 = \frac{v_2^2}{2g} + z \text{ veya } v_2 = 2g\, (z_0 - z)$$

denklemi bulunur. $z_0 - z_1 = h$ aralık üstündeki sıvının yüksekliğidir. Böylece $v_2 = \sqrt{2gh}$ Torricelli teoremi, yani aralıktaki yatay hızın serbest yüzeyden aralığa kadar boşlukta düşen bir cisim hızına eşit olduğu sonucu çıkar. Bu kanunun yaklaşık olduğunu deney göstermiştir; gerçekte değişik sıvı şeritleri, aralığa farklı doğrultulardan geldiğinden hızları paralel değildir. Değişik şeritler, kabın dışında, içbükeyliği dışa dönük eğriler çizerler ve şeritlerde bir büzülme meydana gelir.

Eğer duraklı rejimde, değişik kesitli bir borudan akan sıvı düşünülürse, kesitin büyüdüğü yerlerde hız azalır ve basınç artar. Bu olaya *Venturi olayı* denir. Kesitin azaldığı yerlerde azalan basınç negatif de olabilir; meselâ sıvının çok büyük hızla aktığı hallerde sıvıda erimiş olan gazlar serbest kalabilir; bu şekilde gaz boşluklarının meydana gelmesi olayına *boşluk oluşumu* denir. Su emmeçlerinin çalışması bu olaya dayanır. Biraz genişçe olan borularda doğrusal şekillerden uzaklaşan sıvı şeritleri, birbiri içine girmekle burgaçlar meydana getirebilir. Sıvı şeritlerinin karışmadan birbiri üstünde kaymalarından farklı olarak meydana gelen bu akışa burgaç rejimi denir; bu halde akış kanunu, çoğu zaman çeperin cinsine göre de değiştiğinden çok daha karışıktır; gerçekten çeperin pürüzlerine çarpan sıvı şeritlerinin alacağı şekilleri evvelden kestirmek mümkün değildir. Aralarındaki büyük benzerlik sebebiyle bir burgaçlı akışın bir teorisi, elektromagnetik alanların teorisinden çıkarılabilmiştir. Bir sıvı içinde hareket eden bir katı cismin karşılaştığı direncin hızın karesiyle orantılı olduğunu gören ve bu olayı inceleyen Newton'dır. Newton'ın verdiği yaklaşık sonuçlar, o zamandan beri yapılmış olan deneysel ölçülerle düzeltilmiştir. Hız dışında, cismin şekli ve ana kesitin rolü büyüktür. Hidrodinamiğin pratik uygulamalarının esas olarak kapsadığı üç çeşit olayla ilgili yeni çalışmalar vardır. Önce, ilerleyişe karşı direnci azaltmak ve dalgalarla sallantıların zararlı etkilerine karşı koymak için gemilerin karina şekillerinin incelenmesi gelir. Küçültülmüş maketler veya modeller üzerinde yapılmış ölçmeler, doğru sonuçlar vermiştir; Fransa'da bulunan modellerin birine göre, pruva bodoslamasının soğan biçiminde olması öngörülmektedir. İkinci uygulama yeri olarak borulardaki zorlama rejimi ile hidroelektrik santrallarin türbinlerinden suyun akışı söylenebilir; tehlikeli boşluk oluşumu olayına meydan vermeden yük kayıplarını azaltmak, pervane kanatlarının verimini arttırmak gerekir.

— Akışkanlar mekan. *Hidrodinamik*, akışkanların, şekil değiştiren sürekli ortamlar gibi düşünüldüğü, deneysel olmaktan çok teorik esaslara dayanan bir bilimdir. Hidrodinamik, gazın yoğunluğunu etkileyen basınç değişmelerinin yeteri kadar az olması şartıyle sıvılara olduğu kadar gazlara da uygulanabilir. Ergellerle yayılma hızına göre düşük olması halinde bu şart sağlanır.

Uygulamada Mach sayısının yaklaşık olarak 0,25'ten, yani havada normal şartlarda hızın 85 m/s veya 300 km/saat'ten az olması halinde hidro dinamik kanunları aerodinamiğe de uygulanabilir. Hidrodinamik mekaniğin bir bölümü sayılabilir; çünkü aynı genel ilkelere dayanır. Kuvvetlerin ivmelerle orantılı olduğunu ifade eden dinamiğin temel kanununun uygulanması, Euler denklemleri denilen *mükemmel akışkanlar hidrodinamiği*'nin denklemlerini verir:

$$\gamma_x = X - \frac{1}{\varrho}\frac{\partial p}{\partial x},$$

$$\gamma_y = Y - \frac{1}{\varrho}\frac{\partial p}{\partial y}, \quad \gamma_z = Z - \frac{1}{\varrho}\frac{\partial p}{\partial z}$$

γ_x, γ_y γ_z sıvı parçacığının ivmesinin birbirine dik üç koordinat ekseni boyunca bileşenlerini, X, Y, Z, parçacığa etki eden dış kuvvetlerin (ağırlıkla beraber) aynı eksenler boyunca bileşenlerini, ϱ yoğunluğu, *p* de basıncı gösterir. Diğer bir denklem,

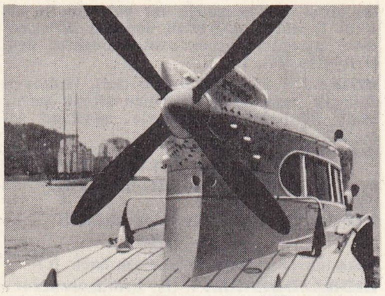

Couzinet'nin «Arc-en-ciel» (gök tacı) **hidroglisörü**

$$\frac{\partial u}{\partial x} + \frac{\partial v}{\partial y} + \frac{\partial w}{\partial z} = 0$$

süreklilik denklemi'dir; *u, v, w* koordinatları *x, y, z* olan bir noktada, $\vec{V}$ hız vektörü bileşenleridir. Akışın düzlem, yani hız vektörünün bir düzleme paralel ve düzlemin bir noktasındaki dikme üzerinde bütün noktalarda hızın aynı olması halinde sürelilik denklemi $\frac{\partial u}{\partial x} + \frac{\partial v}{\partial y} = 0$ şeklini alır ve $u = \frac{\partial \psi}{\partial y}$, $v = -\frac{\partial \psi}{\partial x}$ bağıntılarını veren bir ψ *(x, y)* akım fonksiyonunun mevcut olmasını gerektirir. Bu fonksiyon, bir sabit değer farkıyle, ana doğruları *xOy* düzlemine dik, yüksekliği 1, doğrultmanı da OAP eğrisi olan (şekil 1) silindirin bir elemanından geçen debiyi verir. P, koordinatları, *x, y* olan noktadır. Hız vektörü her noktasında teğet olan akım çizgisinin denklemi $\psi (x, y)$ = sabit denklemidir. Özel bir akış hali hız vektörünün bir AB yolu boyunca alınan

$$\Gamma = \int_A^B \vec{Y} \cdot \vec{ds} = \int_A^B Y \cdot \cos \alpha \cdot ds,$$

integralinin AB yoluna bağlı olmadığı potansiyonelli veya irrotasyonelli akış halidir (şekil 2). Bu halde, mekanik ve elektriktekinin benzeri olarak bir $\varphi (x, y)$ *hız potansiyel* fonksiyonu olduğundan $\Gamma = \varphi_B - \varphi_A$ dır. $\vec{V}$ hız vektörünün bileşenleri potansiyel fonksiyonu verir: Bir düzlem akış halinde a $u = \frac{\partial \varphi}{\partial x}$, $v = \frac{\partial \varphi}{\partial y}$ elde edilir ve her noktasında potansiyel aynı olan $\varphi (x, y)$ = sabit, *eş potansiyel eğrileri*, denklemleri $\varphi (x, y)$ = sabit, olan akım çizgilerinin dik yörüngeleridir. Bir sıvının akımı eşpotansiyel şebekesi ve akım çizgileriyle gösterilebilir (şekil 3). Bu, çizime dayanan bir inceleme metodudur ve örneğin baraj savaklarına uygulanabilir. Potansiyeli olan bir akışta sıvı içinde burgaçlar meydana gelmez (irotasyonel akış).

Kinetik, potansiyel ve basınç bağlı enerjilerin toplamı hidrolik enerjidir; bir sıvının akışında (genelleştirilmiş Bernoulli teoremine göre) bu enerji sabittir.

Su ve hava gibi yapışkanlığı az olan akışkanlarda sürtünmenin etkisi yalnız engellerin çok yakınında kendini gösterir. Uzaklardaki akışa, potansiyelli akış kanunları uygulanabilir. Potansiyeli olan akışların incelenmesi *analitik fonksiyonlar* yardımıyle yapılır. $z = x + iy$ değişkeninin bir sanal $f(z) = \varphi + i\psi$ fonksiyonu tanımlanır; $i = \sqrt{-1}$'dir Bu ifadelerin gerçel $\varphi (x, y)$ kısmı potansiyel fonksiyonunu, sanal kısımdaki $\psi (x, y)$ fonksiyonu da akım fonksiyonunu gösterir. Açıları korumak şartıyle bir düzlemin bir (X, Y) noktasını başka bir düzlemin bir (x, y) noktasına karşılaştıran uygun, dönüşümü kullanmakla, analitik fonksiyonlar yardımıyle incelenmesi kolay olan bir silindir çevresindeki akıştan, meselâ bir uçak kanadı profilinin çevresindeki akışa geçilebilir. Bu dönüşümü bu şekilde ilk olarak kullanan *Jukovski*'dir. *Bernoulli teoremi* ile dinamiğin temel kanununun değişik ifadesi olan *hareket miktarı teoremi*'ni uygulamak-

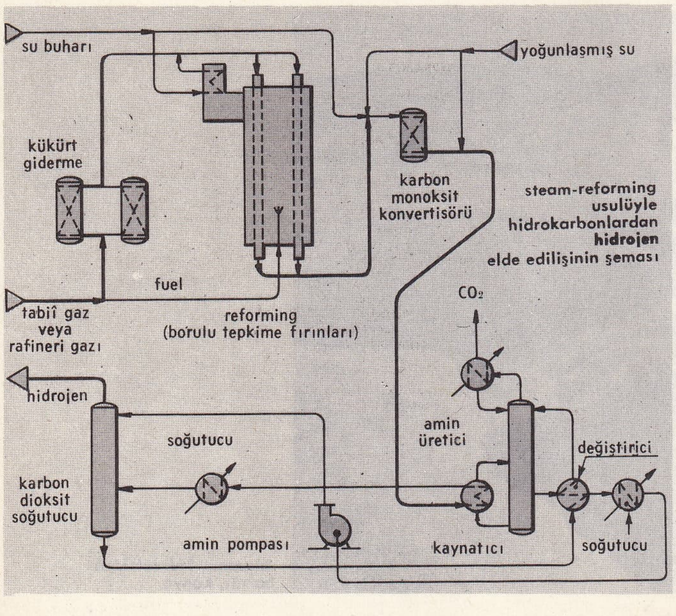

steam-reforming usulüyle hidrokarbonlardan **hidrojen** elde edilişinin şeması

Foto. LAROUSSE

la, birçok hidrodinamik problemi incelenebilir: musluk lülesinden akış, fıskiye tepkisi, hava motorları, pervaneler v.b. Aynı şekilde hareket miktarı teoremi uygulanarak boşalan kap üzerindeki *fıskiye tepkisi* hesaplanabilir (şekil 4): $R = \rho\sigma V^2$ (ρ akışkanın yoğunluğudur) veya bir plak üzerindeki tepkisi $Rx = \rho SV(1 - \cos\alpha)$ dir (şekil 5).

Kutta-Jukovski teoremi'ne göre (şekil 6), hareket halindeki bir engele karşı akışkanın gösterdiği dirençlerin bileşkesinin, hız doğrultusuna dik bir bileşeni yani kaldırma kuvveti vardır; bu kuvvet, engelin çevresinde meydana gelen akışla ilgilidir; meselâ bir uçak kanadı bir burgaç şeridi niteliğindedir. Yukarıdaki özelliğe göre yapılan taşıyıcı elemanların (uçak kanadı, pervane) burgaç hesaplarından çok faydalı sonuçlar alınmıştır.

Yapışkanın akışkanlar hidrodinamiği'nin denklemleri *Navier denklemleri*'dir. Bu denklemlerine bir yapışkanlık terimini eklemekle elde edilir:

$$\gamma x = X - \frac{1}{\rho}\frac{\partial p}{\partial x} + \upsilon \Delta u$$

$$\gamma y = Y - \frac{1}{\rho}\frac{\partial p}{\partial y} + \nu \Delta v$$

$$\gamma z = Z - \frac{1}{\rho}\frac{\partial p}{\partial z} + \nu \Delta w$$

Bu denklemlerde, υ, $\dfrac{\mu}{\rho}$ hareket yapışkanlığı katsayısını gösterir. Δ,

$$\frac{\partial^2}{\partial x^2} + \frac{\partial^2}{\partial y^2} + \frac{\partial^2}{\partial z^2}$$

Laplace operatörüdür. Bu denklemlerin integrali, ince bir levhanın sınır tabakasında olduğu gibi yalnız özel hallerde bulunabilmiştir. (L)

HİDRODİNAMİZM i. (fr. *hydrodynamisme*'den). Petr. Yağ, gaz ve su arasındaki dengeyi bozarak petrolün yer değiştirmesine yolaçan ve böylece petrolün araştırılmasını ve bulunmasını güçleştiren bir hidrokarbon tabakasının altında bir su tabakasının tabiî dolaşım olayı. (L)

HİDROELEKTRİK sıf. (fr. *hydro-électrique*'ten). Yüksekten düşen suların veya su akıntılarının hidrolik enerjisinden faydalanarak elektrik akımı üretimiyle ilgili olan: *Hidroelektrik santralı*. Bk. BEYAZ *kömür*.

— Bayınd. *Hidroelektrik santrallar ve barajlar*, akarsuların önüne set çekilmek suretiyle bunlardan elektrik enerjisi üretiminde veya içme suyu temininde yararlanmak, bazen de taşkınları önlemek veya arazi sulamasında kullanılması amacıyle yapılan tesisler.

— ANSİKL. Bayınd. Türkiye'de Osmanlılar zamanından başlayarak çeşitli devrelerde 80 *hidroelektrik santralı ve baraj* yapıldı. Bunların hepsi de milletlerarası ölçülere göre zeminden yüksekliği 15 m'yi geçen, dolayısıyle «büyük baraj»lar sınıfına giren tesislerdir.

Osmanlılar devrinde yapılan barajların hepsi içme suyu tesisi niteliğindeydi. Daha sonrakilerin büyük kısmını ise hidroelektrik santralları ve sulama barajları teşkil etti. Osmanlılar devrinde yapılan barajlar şunlardı: Ayvat, Büyük Elmalı, Kirazlı*, Topuz*, Topuzlu*, Valide, Yeni*.

Cumhuriyet devrinde yapılan veya yapımına başlanan ve bazıları 1975 yılında tamamlanacak olan barajlar da şunlardır: Adıgüzel, Afşar, Akkaya, Akköy, Alakır, Alibey, Almus*, Altınapa, Altınyazı, Apa, Arpaçay, Aslantaş, Asmacık, Atikhisar, Ayrancı, Ayvacık, Balahor, Biga, Bayındır, Buldan, Bostaniçi, Cip, Çayören, Çoğun, Çubuk I, Çubuk II. Damsa, Demirköprü, Devegeçidi, Dumluca, Elmalı II, Enne, Gebera, Gökçekaya*, Gülüç*, Gümüşler*, Hasanlar*, Hirfanlı*, Kadıköy*, Kalecik*, Karakoçak*, Karakurt*, Karamanlı*, Keban*, Kemer*, Kesiksuyu*, Kesikköprü*, Kızılsu*, Korkuteli*, Kozan*, Kurtboğazı*, Mamasun*, May*, Medik*, Oymapınar*, Onaç*, Ömerli*, Porsuk I*, Porsuk II*, Sandalcık*, Sarıyar*, Sarmısaklı*, Selevir*, Seyitler*, Seyhan*, Sille*, Sürgü*, Tahtaköprü*, Tatların*, Tercan*, Yalvaç*.

Bu barajlardan bir kısmının başlıca teknik özellikleri şöyledir veya öyle olması öngörülmüştür:

Adıgüzel, Denizli ilinde (Güney ilçesinin 12 km güneyinde) Büyük Menderes nehri ve Hamam deresi üzerinde yapılmakta olan beton dolgu tipinde sulama ve hidroelektrik santralı tesisi. Adıgüzel barajının temelden yüksekliği 190 m, beton dolgu hacmi 905 bin m³:, göl hacmi 2 milyar 800 milyon m³ olarak hesaplandı. Bu tesisten yılda 488 milyon kW/s elektrik enerjisi elde edilmesi ve 72 280 hektarlık bir arazinin sulanması öngörüldü. Drenaj alanı 9 366 km² olarak tespit edildi.

Afşar, Manisa ilinde (Alaşehir ilçesinin 15 km güneydoğusunda), Alaşehir çayı üzerinde kurulması öngörülmüş toprak dolgu tipinde taşkın önleme ve sulama barajı. Proje drenaj alanı 540 km², gölün dolgu hacmi 61 milyon m³, göl yüzeyi 6 375 km², temelden yüksekliği 45,50 m olarak tespit edildi.

Akkaya, Niğde ilinde (Bor ilçesinin 6 km kuzeydoğusunda), Tabakhane deresi üzerine yapılmış sulama barajı (açılışı: 1967). Toprak dolgu tipinde yapılan ve drenaj alanı 50 km², temelden yüksekliği 19 m, göldeki su hacmi 2 000 688 bin m³ olan bu barajdan, sulama işleri için yılda 20 milyon m³ su verilebileceği hesaplandı.

Akköy, Kayseri ilinde (Yeşilhisar ilçesinin 7 km güneybatısında), Asarcık deresi üzerinde yapılmış sulama barajı (açılışı: 1967). Toprak ve kaya dolgu tipinde olan Akköy barajının drenaj sahası 208 km², gölün dolgu hacmi 6 milyon m³, temelden yüksekliği 41,50 m, sulama işlerinde kullanılabilir, yıllık su verimi 4 milyon m³ olarak tespit edildi.

Alakır, Antalya ilinde, Alakır çayı üzerinde (Kumluca ilçesine 8 ve Finike ilçesine 16 km uzaklıkta) kurulmuş, toprak dolgu tipinde, taşkın önleme barajı. Bu barajın drenaj alanı 680 km², 64 000 750 m³'lük suyun taşmasını önleyecek ve 2 000 hektarlık bir arazinin taşkından korunmasını sağlayacak şekilde ve temelden yüksekliği 45,50 m olarak hesaplandı.

Alibey, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyle (şehrin 5 km kuzeyinde), Alibey deresi üzerinde, kısmen de Terkos gölünden beslenmek üzere toprak dolgu tipinde yapılmış su toplama barajı (açılışı: 1968). Alibey barajının drenaj alanı 160 km², ortalama yıllık su verimi 45 milyon m³, gölün kullanılabilir depolama hacmi 94 milyon m³, inşaatın temelden yüksekliği 38,50 m olarak planlandı.

Altınapa, Konya ilinde (şehrin 20 km batısında), şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere toprak ve kaya dolgu tipinde yapılmış su toplama barajı (açılışı: 1967). Drenaj alanı 580 km², gölün kullanılabilir depolama hacmi 11 milyon m³, inşaatın temelden yüksekliği 31,50 m, su verimi 1 640 m³/sn.

Altınyazı, Edirne ilinde (Altınyazı köyünün 1 km kuzeydoğusunda), Ergene nehri ile birleşen Basamaklar deresi üzerinde, toprak dolgu tipinde yapılmış taşkın önleme ve sulama barajı (açılışı: 1967). Drenaj alanı 338 km²; temelden yüksekliği 21,50 m; gölün kullanılabilir net depolama hacmi 28,8 milyon m³, azamî su verimi 170 m³/sn, sulanacak saha 2 798 ha.

Apa, Konya ilinde (şehrin 67 km güneyinde), Çarşamba deresi üzerinde yapılmış, toprak dolgu tipinde sulama barajı (açılışı: 1962). Drenaj sahası 1 720 km²; temelden yüksekliği 30,83 m; kullanılabilir net depolama hacmi 156 milyon m³; buradan sulanması planlanan tarım alanı 18 840 ha.

Arpaçay, Kars ilinde, Arpaçay nehri üzerinde, beton dolgu tipinde yapılmış, sulama ve taşkın önleme barajı. Talveg hattından yüksekliği 48,85 m; göl hacmi 510 milyon m³; buradan yararlanılarak sulanacak alan 60 000/ha.

Aslantaş, Adana ilinde (Kadirli ilçesinin 20 km güneydoğusunda), Ceyhan nehri üzerinde, toprak dolgu tipinde yapılmış, sulama ve hidroelektrik santral barajı. Drenaj alanı 139 000 ha; temelden yüksekliği 115 m; gölün kullanılabilir net hacmi 2 milyar m³; türbin sayısı 2; türbinlerin tipi, dikey eksenli Francis; BG 54 000; jenatör sayısı 2; jenatörlerin gücü 53 000/kVA; santralın yıllık enerji verimi 348 milyon kW/s.

Asmacık, Muğla ilinde (Dalaman ilçesinin 12 km kuzeyinde), Dalaman çayı üzerinde (aynı çay üzerindeki Sandalcık barajına 28 km uzaklıkta) kaya dolgu tipinde yapılmış sulama barajı ve hidroelektrik santralı. Drenaj sahası 4 780 km²; kullanılabilir net göl hacmi 2 milyar 200 milyon m³; temelden yüksekliği 30 m; türbin sayısı 1; türbinin tipi dikey Kaplan; türbinin verimi 11 mW; jeneratörün tipi, standart dikey; jeneratörün verimi 12 mVA

Atikhisar, Çanakkale ilinde, Sarıçay üzerinde, sulama ve taşkın önleme amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1970). Temelden yüksekliği 43,20 m; gölün faydalı hacmi 3 800 000 m³, buradan yararlanılarak sulanacak arazi 5 950 ha.

Ayrancı, Konya ilinde (Konya Ereğlisi'nin 35 km güneybatısında) Kocadere çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde yapılmış sulama ve taşkın önleme barajı (açılışı: 1958) Drenaj alanı 1 390 km²; temelden yüksekliği 36 m, kullanılabilir net hacim 27 200 000 m³, göl alanının azamî yüzeyi 210 hektar, buradan yararlanılarak sulanan arazi 3 750 hektar, bu baraj sayesinde taşkından korunan arazi 2 500 ha.

Ayvacık, Samsun ilinde (Çarşamba ilçesine 38 km uzaklıkta), Yeşilırmak üzerinde, beton dolgu tipinde, elektrik enerjisi üretilmek amacıyle yapılmış hidroelektrik santralı. Drenaj alanı 36 000 km², kullanılabilir net göl hacmi 450 milyon m³; beton dolgu hacmi 1 120 000 m³, su verimi 1 200 m³/sn, türbin sayısı 4, türbinlerin tipi dikey Francis, türbinlerin gücü 156 BG, jeneratör sayısı 4, jeneratörlerin gücü 97 000 kVA, yıllık enerji üretimi 1 136 milyon kW/s.

Ayvat, Mustafa III devrinde İstanbul ilinde, Kâğıthane deresinin kollarından Ayvat suyu üzerinde, şehrin su ihtiyacının karşılanması amacıyle, tuğla duvar sisteminde yapılmış baraj (açılışı 1765). Drenaj alanı 2 km²; temelden yüksekliği 15 m; gölün azamî hacmi 156 000 m³.

Balahor, Samsun ilinde (Çarşamba ilçesi yakınında), Yeşilırmak üzerinde, bölgenin sulama ihtiyacını karşılamak, Ayvacık barajından boşalan suları düzenlemek ve elektrik enerjisi üretmek amacıyle yapılmış, kaya dolgu tipinde hidroelektrik santralı ve barajı. Temelden yüksekliği 33 m; kullanılabilir net göl hacmi 70 milyon m³; su verimi 5 000 m³/sn; türbin tipi Kaplan; türbin sayısı 1; jeneratör sayısı 1; jeneratör gücü 39 000 kVA; yıllık enerji üretimi 164 milyon kW /s.

Biga, Çanakkale (Biga ilçesi yakınında), Kocaba çayı üzerinde, toprak dolgu tipinde, taşkın önlemek ve sulama işlerinde yararlanılmak üzere yapılmış baraj. Talveg hattıdan yüksekliği 41 m; göl hacmi 219 340 000 m³; buradan yararlanılarak sulanacak arazi 192,2 ha.

Bayındır, Ankara ilinde (şehrin 12 km güneydoğusunda), taşkın önleme ve Ankara'nın su ihtiyacını karşılama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1965). Drenaj alanı 70 km², kullanılabilir göl hacmi 5,97 milyon m³; su verimi 125 m³/sn; temelden yüksekliği 31 m.

Bostaniçi (*Sikke* de denir), Van ilinde sulama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1948). Temelden yüksekliği 6,58 m; göl hacmi 1,20 milyon m³; buradan yararlanılarak sulanan arazi 100 ha.

Buldan, Denizli ilinde (Buldan ilçesinin 14 km kuzeyinde), Derbent suyu üzerinde, sulama amacıyle, toprak ve kaya dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1967). Drenaj alanı 180 km², temelden yüksekliği 64 m; azamî su verimi 2 100 m³/sn; göl hacmi 49 milyon m³; buradan yararlanılarak sulanan alan 700 ha.

Büyük (*Belgrad* da denir). Ahmed III zamanında, İstanbul ilinde, Belgrad çayı üzerinde, şehrin su ihtiyacını karşılamak amacıyle tuğla duvar tipinde yapılmış baraj

(açılışı: 1724). Drenaj alanı 6 930 km²; temelden yüksekliği 15 m; göl hacmi 1 milyon 318 bin m³. (Bu barajda açılışından bir süre sonra çökme meydana geldi, 1748 yılında, geniş bir tamir gördü. 1900'de de Abdülhamid II'nin bir fermanıyle bugünkü seviyesine yükseltildi.)

Cip, Elazığ ilinde, Cip çayı üzerinde, sulama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1968). Temelden yüksekliği 32 m; göl hacmi 5 milyon 500 bin m³; buradan yararlanılarak sulanan arazi 800 ha.

Çaygören, Balıkesir ilinde (Sındırgı yakınında) Simav çayı üzerinde, sulama amacıyle yapılmış, toprak dolgu tipinde baraj (açılışı: 1963). Drenaj alanı 1 510 km²; kullanılabilir net göl hacmi 115 milyon m³; temelden yüksekliği 53,50 m; su verimi 2 850 m³/sn.

Çoğun, Kırşehir ilinde, Kılıçözü deresi üzerinde, toprak ve kaya dolgu tipinde, sulama ve taşkın önleme amacıyle yapılmış baraj (açılışı: 1970). Temelden yüksekliği 46; göl hacmi 18 milyon 300 bin m³; buradan yararlanılarak sulanan arazi 24 400 ha.

Çubuk I, Ankara ilinde (şehrin 12 km kuzeyinde), Çubuk çayı üzerinde, şehrin su ihtiyacını karşılamak amacıyle, beton dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1936). Drenaj alanı 720 km²; kullanılabilir net göl hacmi 10 milyon m³; temelden yüksekliği 58 m; azamî su verimi 227 m³/sn.

Çubuk II, Ankara ilinde (şehrin 54 km kuzeydoğusunda), Bayındır deresi üzerinde, taşkın önleme ve Ankara'nın su ihtiyacını karşılama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1964). Drenaj alanı 190 km²; temelden yüksekliği 69 m; kullanılabilir net göl hacmi 22 milyon 600 bin m³; su verimi 574 m³/sn.

Damsa, Kayseri ilinde (Ürgüp ilçesinin 11 km güneyinde), Damsa çayı üzerinde, sulama amacıyle toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1956). Drenaj alanı 79 km²; kullanılabilir net göl hacmi 3 140 000 m³; temelden yüksekliği 26 m; su verimi 3 115 m³/sn.

Demirköprü, Manisa ilinde (Salihli ilçesinin 24 km kuzeydoğusunda), Gediz nehri üzerinde, toprak dolgu tipinde, taşkın önleme, sulama ve elektrik enerjisi üretme amacıyle yapılmış baraj (açılışı: 1960). Drenaj alanı 6 500 km²; temelden yüksekliği 77 m; azamî su verimi 200 m³/sn; gölün azamî depolama hacmi 1 milyar 635 milyon m³; buradan yararlanılarak sulanan alan 62 500 ha; taşkından korunan alan 50 000 ha; sulama için su verimi 30 000 m³/sn; türbinlerin sayısı 3; türbinlerin tipi, dikey eksenli Francis; türbinlerin gücü 31 bin BG; jeneratörlerin gücü 28 000 800 kVA; yıllık enerji üretimi 193 milyon kW/s.

Devegeçidi, Diyarbakır ilinde (şehre 28 km uzaklıkta) Furtakşo çayı üzerinde, sulama amacıyle, kaya dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1968). Drenaj alanı 1 578 km²; temelden yüksekliği 34,80 m; kullanılabilir net depolama hacmi 187 milyon m³; buradan yararlanılarak sulanan alan 10 150 ha.

Dumluca, Mardin ilinde, Buğur deresi üzerinde, taşkın önleme ve sulama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılan baraj. Temelden yüksekliği 29,30 m; faydalı göl hacmi 12 000 600 m³; buradan yararlanılarak sulanan arazi 37 620 ha.

Elmalı I, İstanbul ilinde ve şehrin Asya kesiminin su ihtiyacını karşılamak üzere Göksu deresi üzerinde (Anadoluhisar'ndan 3 km uzaklıkta) tuğla duvar ve toprak dolgu tipinde baraj (açılışı: 1893). Drenaj alanı 2,5 km²; temelden yüksekliği 22 m; toplam göl hacmi 1 milyon 700 bin m³. (Bir İsviçre firması tarafından yapılan bu barajın toprak dolgu kısmı 1916 yılında fazla su birikmesi yüzünden çöktü. Ertesi yıl meydana gelen seller de tuğla duvar kısmında tahribat yaptı. Bunun üzerine baraj 1926'da tuğla tipinde yeniden yapıldı. 1948'de de depolama seddinin yüksekliği 29,60 m'den 32,40 m'ye çıkarıldı.)

Elmalı II, İstanbul ilinde, şehrin Asya kesiminin su ihtiyacını karşılamak üzere, Göksu deresi üzerinde (şehrin 24 km kuzeydoğusunda) beton dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1955). Drenaj alanı 79 km²; temelden yüksekliği 49 m; göl hacmi 10 milyon m³; azamî su verme kapasitesi 540 m³/sn.

Enne, Kütahya ilinde, Dereboğazı deresi üzerinde, sulama ve taşkın önleme amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1971). Temelden yüksekliği 41 m; faydalı göl hacmi 4 milyon 550 000 m³; buradan yararlanılarak sulanacak arazi 600 ha.

Gebera, Niğde ilinde, Uzandı suyu üzerinde, taşkın önleme ve sulama amacıyle, toprak dolgu tipinde yapılmış baraj (açılışı: 1941). Temelden yüksekliği 17 m; faydalı göl hacmi 3 500 000 m³; buradan yararlanılarak sulanan arazi 600 ha. (ML)

HİDROFAN i. ve sıf. (fr. *hydrophane*'dan). Miner. Hidratlı silisten meydana gelen anorganik madde. (Su alarak saydamlaşan bir opal çeşididir.) [L]

HİDROFERÜLİK sıf. (fr. *hydroférulique*'ten). Kim. Formülü $C_{10}H_{12}O_4$ olan bir asit için kullanılır. Sodyum malgamasının ferülik aside etkimesiyle elde edilir. (L)

HİDROFİL sıf. (fr. *hydrophile*'den). Suya düşkün; su soğuran. || Bazı sıvıların içine konunca şişen koloidal maddelere verilen sıfat. *Eşanl.* LİYOFİL.

— Eczc. *Hidrofil pamuk.* Bk. PANSUMAN. (L)

HİDROFİLİ i. (fr. *hydrophilie*'den). Fiz. ve Kim. Suya karşı büyük bir kimyasal ilgi gösteren ve su ile kolayca birleşen bazı molekül gruplarının özelliği.

— Biyol. ve Fiz. Bazı koloitlerin az veya çok miktarda su emme ve tutma özelliği. (Yaşamakta olan canlı maddelerin bileşiminde, ağırlıklarının 9/10'undan fazla su bulunması bu özellikle açıklanır.) [L]

HİDROFİLİT i. (fr. *hydrophilite*'ten). Miner. Tabiî kalsiyum ve potasyum klorür. (L)

HİDROFİTON i. (fr. *hydrophyton*'dan). Polip kolonilerinde bütün bireylere desteklik eden temel. (Hidrofiton'un ve ortak kanalın yumuşak kısımları sönoserki meydana getirir.) [L]

HİDROFLORON i. (fr. *hydrophlorone*'dan). Kim. Bileşiminde iki metil kökü bulunan hidrokinon. Floronun indirgemesiyle elde edilir, 212°C'ta erir. *Eşanl.* PARAKSİLOHİDROKİNON. (L)

HİDROFLÜORİK sıf. (fr. *hydrofluorique*'ten). Kim. Formülü HF olan ve hidrojenle flüorun doğrudan doğruya birleşmesiyle meydana gelen bir drasit için kullanılır. (*Hidroflüorik asit*'e bazen *flüorhidrik asit* de denir.) [L]

HİDROFOB sıf. (fr. *hydrophobe*'dan). Sudan korkan.

— Kim. Suya karşı büyük bir kimyasal ilgi göstermeyen, su ile kolay kolay birleşmeyen bir molekül grubu için kullanılır. *Hidrofob bir grup, su molekülleri arasından uzaklaşmak ister.* (L)

HİDROFOBİ i. (fr. *hydrophobie*'den). Sudan dehşet duymak.

— Kim. Bir molekülün tümü veya bir kısmı ile su arasında kuvvetli çekimlerin veya kimyasal ilgilerin bulunmaması sebebiyle ortaya çıkan molekül özelliği.

— ANSİKL. Eskiden *hidrofobi* kuduzun belirtisi sayılırdı; fakat bu yanlıştır, çünkü nöbetler arasında kuduz köpek diğerleri gibi su içer. Nöbet esnasında suyu yutamazsa, bunun sebebi bir yutak spazmıdır. Bundan başka suyun parıltısı, kuduz köpeğin gözlerine tesir ederek, çok defa bir nöbete sebep olur. (L)

HİDROFOİL [haydrofoyl] i. (ing. k.). Gövdesinin altında, kollar veya payandalarla tutturulmuş enine kızaklar bulunan motorlu tekne.

— ANSİKL. Düşük hızlarda *hidrofoil* gövdesinin yüzme kabiliyetiyle su üzerinde durur; hız arttığı zaman kızaklar veya kanatlar (ing. *foils*) uçak kanatları vazifesi görür ve tekne yavaş yavaş yükselerek tamamen su yüzeyine çıkar. Kanatlar suyun içinde kalır ve suyun yüzeyinde kayacak yerde, hem alttan hem üstten suyun etkisiyle uçak kanatları gibi etki eder. Bu sistem 60 ile 100 nat hız sağlar. (L)

HİDROFON i. (*hidro* öneki ve yun. *phone*, ses > fr. *hydrophone*'dan). Sıvılardaki ses titreşimlerini elektrik titreşimlerine çeviren elektroakustik transdüktör. (Çeşitli mikrofon* tipleri için kullanılan «basınçlı», «elektrostatik», «kömürlü» gibi terimler hidrofonlara da uygulanabilir.)

— Ask. denizc. Uskur gürültülerini dinlemek ve denizaltıların yerini bulmak için, radarın keşfinden önce kullanılan deniz dibi mikrofonu.

— Petr. Denizlerde yapılan deprem araştırmalarında, dipten gelen sarsıntıları ve alt tabakaları dinlemek için kullanılan özel mikrofon. (L)

HİDROFORMİNG i. (*hidro*[*jen*] ve [*re*]*forming*'ten). Petr. Alüminyum ve molibden temel maddeli bir katalizör ile hidrojen eşliğinde, 550°C'ta 15 atmosferlik basınç altında yapılan reforming yöntemi. (Alifatik hidrokarbonlardan çevrimsel hidrokarbonların elde edilmesini sağlar; böylece akaryakıtların oktan indisi yükselir.) [ML]

HİDROFOSFAT i. (fr. *hydrophosphate*'tan). Kim. Hidratlı fosfat. (L)

HİDROFTALMİ i. (fr. *hydrophtalmie*'den). Gözün içindeki sıvıların (suyuklar, camsı cisim) çoğalmasıyle iç basıncın artması yüzünden gözyuvarı çeperlerinin gerilmesi. (L)

HİDROGENEZ i. (fr. *hydrogenèse*'den). Su kaynaklarının ve akarsuların araştırılması, borularla iletilmesi ve değerlendirilmesini konu alan bilim dalı. (L)

HİDROGLİSÖR i. (fr. *hydroglisseur*'den). Bir hava pervanesi veya tepkili motorla itilen, altı düz gemi.

— ANSİKL. *Hidroglisör,* yarış motorlarında olduğu gibi, hızı sebebiyle teknenin düz dibine tepki yapan suyun etkisiyle sudan kısmen kesilir. Bundan dolayı su kesimi hızlandıkça azalır ve gemi yalnız redanlarının ucuyle su yüzeyine temas eder. Su pervanesi olmadığından otlarla kaplı derin olmayan nehirlerde de dolaşabilir. Motoru doğrudan doğruya pervane yüksekliğine yerleştirilir veya güverte dibine konur ve bir zincir veya bir pinyon yardımıyle pervaneye kumanda eder.

Bu gemilerin hızı saatte 180 km'ye kadar varır; ancak bu hıza ulaşılabilmesi için suyun çok sakin olması gerekir. Düz teknesi üzerinde dalga darbeleri hızın büyük ölçüde düşmesine sebep olur. (L)

HİDROGRAF sıf. (fr. *hydrographe*'tan). Hidrografya ile ilgili.

◆ İ. Hidrografya uzmanı. || Bir akarsuyun seviyesini ölçen kayıt âleti. (L)

Hidrografi dairesi. Bk. SEYİR VE HİDROGRAFİ DAİRESİ.

HİDROGRAFYA veya **HİDROGRAFİ** (fr. *hydrographie*'den). Fizikî coğrafyanın deniz veya tatlı suları inceleyen bölümü. || Bir ülkedeki akar veya durgun suların tümü.

— ANSİKL. *Hidrografya*'nın iki bölümü vardır: akarsuları inceleyen potamoloji ve gölleri inceleyen limnoloji (gölbilim). Hidrografya kıyıların biçimi, denizlerin derinliği, deniz suları, gelgit yüksekliği, deniz akıntıları v.b.'yi de (denizbilim) inceler. Kıyıların biçimi ve derinliklerle, özellikle hidrografya mühendisleri uğraşır. (L)

Foto. Associated Press (LAROUSSE)

hidroklorik gazın laboratuvarda elde edilişi

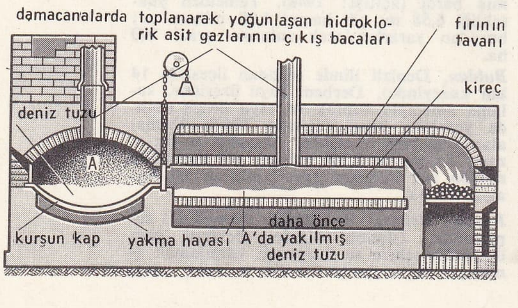

hidroklorik asidin sanayide hazırlanışı

HİDROHALİT i. (fr. *hydrohalite*'ten). Miner. Formülü NaCl, $2H_2O$ olan hidratlı tabiî sodyum klorür. (L)

HİDROHALOJENÜRLEME i. Kim. Bk. HALOJENLEME.

HİDROHEMATİT i. (fr. *hydrohématite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî demir oksit. (Goetit çeşidi.) [L]

HİDROİYODİK sıf. (*hidro* öneki ve *iyot*'tan). Formülü Hİ olan ve iyodun hidrojenle birleşmesinden meydana gelen asit için kullanılır. (*Hidrojen iyodür* de denir.) *Eşanl.* İYOTHİDRİK.

— ANSİKL. Kim. 1814'te Gay-Lussac tarafından bulunan *hidroiyodik asit,* havada duman çıkaran, boğucu, renksiz bir gazdır. Yoğunluğu yüksektir (4,4) ve —37°C'ta sıvılaşır.

Suda çok kolay çözünür (450 hacim); çözeltilerin damıtılması, bileşiminde yüzde 60 asit bulunan ve 127°C'ta kaynayan azeotrop bir karışımın meydana gelmesine yolaçar. Önemsiz derecede bir ısı açığa çıkararak elementlerinde elde edilen hidroiyodik asit kararlı değildir ve 200°C'a doğru ayrışmağa başlar. İçinde yandığı oksijen ve halojenler ile gümüş, civa gibi madenlerin etkisiyle kolayca ayrışır. Bu yüzden civa üzerinden toplanamaz. Bazlarla, iyodür adı verilen tuzları meydana getiren güçlü bir monoasittir. Gaz halinde üretilebilmesi için kırmızı fosfor, iyot ve sudan meydana gelen bir karışım yavaş yavaş ısıtılır:

$$P + 5I + 4\,H_2O \rightarrow H_3PO_4 + 5\,HI.$$

Meydana gelen hidroiyodik gaz, kalsiyum iyodür üzerinde kurutulur ve yer değiştirmeyle toplanır.

İyotlu suya kükürtlü hidrojen akımı gösterilerek bu gazın çözeltisi de elde edilebilir. (L)

HİDROJEL i. (fr. *hydrogel*'den). Sulu ortamda elde edilen pelte. ‖ Bir hidrosol'ün pıhtılaşma ürünü. (L)

HİDROJEN i. ve sıf. (yun. *hydro,* su ve *gennan,* üretme > fr. *hydrogène*'den). Kim. Suyun bileşimine giren, gaz halindeki basit cisim. (Bk. ANSİKL. *Kim. bölümü.*) ‖ Bir poliasit tuzda, yer değiştirmemiş hidrojenin bulunduğunu gösteren önek. (Msl. *Sodyum hidrojen karbonat,* $NaHCO_3$; *sodyum hidrokarbonat* da denir.) ‖ *Hidrojen bağlantısı,* bileşiminde hidrojen ile flüor, oksijen, azot gibi elektronegatif bir element bulunan iki molekül arasındaki bağlantı şekli. (Bk. ANSİKL. *Kim. bölümü.*) ‖ *Hidrojen gidermek,* bir maddenin bileşimindeki hidrojeni çıkarmak. ‖ *Hidrojen iyonu,* elektronunu kaybeden ve sadece proton halinde kalan hidrojen atomu. (Sulu çözelti halindeki asitlerin özellikleri, bu iyonların bulunmasından doğar. Hidrojen iyonlarıyle derişiklik [çözeltinin bir litresinde bulunan bu H^+ iyonlarının miktarı] bir ortamın asitliğini veya bazlığını gösterir. Daha çok bunun, pH* ile gösterilen kologaritması kullanılır.) ‖ *Ağır hidrojen.* Bk. DÖTERYUM. ‖ *Arsenikli hidrojen.* Bk. ARSENİK. ‖ *Kükürtlü hidrojen.* Bk. HİDROSÜLFÜRİK *asit.*

— Astronotik. Bk. ANSİKL.

— Nükl. *Hidrojen bombası.* Bk. BOMBA, TERMONÜKLEER *bomba.*

— Petr. Bk. ANSİKL. ‖ *Hidrojenle arıtma,* petrol ürünlerinin niteliklerini katalitik hidrojenlemeyle arttırmağa dayanan arıtma yöntemi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hidrojen giderme* (veya *hidrojen kaybı*), bir petrol ürününün bileşimindeki hidrojeni çıkarma işlemi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Astronotik. *Sıvı hidrojen,* uzay füzelerinde yakıt olarak kullanılır; sıvı hidrojeni tutuşturmak için de sıvı oksijen veya flüordan yararlanılır. Bu uygulama, çok hafif su buharı veya hidrojen flüorür moleküllcri meydana getiren çok sıcak gazlar verdiği için, hidrojene tercih edilir. Bundan, büyük bir fırlatma hızı ve sonucunda yüksek bir özel itme değeri elde edilir. Sıvı hidrojen, çok düşük bir ısıda kaynar (—253°C); bu yüzden, elde etme, taşıma ve depolama gibi bazı problemler ortaya çıkar. Öte yandan, çok düşük yoğunluğu (0,07) sebebiyle, füzelerde hacim bakımından büyük yakıt depolarının kullanılması gerekir.

— Kim. *Hidrojen,* simyacılar tarafından «alevlenebilen hava» adıyle tanınır ve demir talaşlarının sülfürik asitle işlenmesinden elde edilirdi. Fakat özellikleri, ancak 1776'da, Cavendish'in çalışmalarıyle aydınlatıldı. Hidrojen, periyotlar tablosunun 1 numaralı elementidir; atomu, çevresinde tek elektronun hareket ettiği bir tek protondan meydana gelir. Atom kütlesi 1,008'dir. Hidrojenin ayrıca döteryum ve trityum* adlarında iki izotopu vardır.

● *Fiziksel özellikleri.* Renksiz ve kokusuz bir gazdır; havaya göre 0,07 olan yoğunluğu sebebiyle bütün elementlerin en hafifidir. Bu yüzden gözenekli çeperlerden, diğer bütün gazlardan daha çabuk geçer; aynı şekilde, kızıl derecede bulunan demir, platin, iridyum gibi madenlerden de geçer; bu özellikten, havası alınmış bir boruya az miktarda hidrojen sokmak için faydalanılabilir (Villard osmoregülatörü). Hidrojen, helyumdan sonra, en zor sıvılaştırılan gazdır; kritik sıcaklığı — 240°C'tır; atmosfer basıncı altında —253°C'ta kaynar ve —259°C'ta katılaşır. Isıyı ve elektriği oldukça iyi iletir ve bazı madenler, özellikle kendi hacminin bir mislini çözündüren palladyum tarafından kolayca soğurulur. Adî hidrojen, molekül yapıları birbirinden farklı olan, *ortohidrojen* ve *parahidrojen* adında, iki izomer karışımından meydana gelir. Adî sıcaklıkta, ortohidrojen bütün gazın dörtte üçünü meydana getirdiği halde parahidrojen oranı, sıcaklık düştükçe artar. Bunların en uçucu olanı parahidrojendir; elektriği daha iyi ilettiği için, bu özellikten karışımdaki oranların bulunmasında faydalanılır.

● *Kimyasal özellikleri.* Etkin şekilleri bir yana bırakılırsa, soğukta genellikle pek etkin olmayan hidrojen, sıcakta veya katalizörler eşliğinde birçok tepkimeye katılır. Bir değerli bir elementtir ve belirli bir elektropozitif özellik gösterir; bu özelliği sebebiyle madenler grubuna yakın olarak kabul edilir. Ametallerin birçoğu ile alkali ve toprak alkali madenlerle doğrudan doğruya birleşir. Halojenlerin dördü de hidrojenle hidrasitler verir, fakat tepkimenin hızı ve buna eşlik eden ısı çıkışı flüordan iyoda doğru gitgide azalır. Oksijenle birleşme kızıl derecede veya bir katalizör (platin köpüğü) eşliğinde meydana gelir ve su elde edilir; hidrojen mavi bir alevle yanar ve oksijenle karışımı, oksihidrik hamlaçta kullanılır. Kükürtle birleşmesi 250°C'a doğru meydana gelir; azotla sentetik amonyak veren birleşme de, bir katalizör eşliğinde, yüksek basınçlarda sağlanır; karbonla 1 100°C'a doğru metan ve elektrik arkında da asetilen elde edilir.

Alkali ve toprak alkali madenler 350°C'a doğru, su etkisiyle bozunan, NaH veya CaH_2 gibi billûrlaşmış hidrürler verir. Özellikle oksijen ve klorla çok çabuk birleşen hidrojen, bunların birçok bileşiğini indirger. Ametali serbest bırakarak, kükürt, azot, arsenik oksitlerini, değerli maden, kurşun ve bakır oksitlerini indirger. Demir ve demire benzer maden oksitleriyle, tersinir tepkimeler verir.

Katalizör eşliğinde, önce bir indirgeme ve daha sonra da bir hidrojenleme meydana gelebilir. Meselâ platin etkisiyle, azot oksitlerinden amonyağa geçilebilir. Aynı şekilde, indirgenmiş nikel eşliğinde, karbon monoksit metan haline dönüşür; aynı hidrojen ve karbon monoksit karışımı, çinko oksit eşliğinde ve basınç altında ısıtılırsa, metil alkol verir. Adî basınçta ve 500°C'ta kobalt temel maddeli bir katalizör temasında, sentetik bir yakıt elde edilebilir: bu Fischer-Tropsch usulüdür.

Katalitik hidrojenlenme arasında, taş kömürü yağlarının veya doğrudan doğruya taş kömürünün (sentetik yakıtlar üretiminin dayandığı Bergius usulü) ve özellikle, nebatî margarinlerin yapımında faydalanılan, doymamış organik maddelerin hidrojenlenmesi sayılabilir. İndirgenecek madde, hidrojenin meydana geldiği ortamda bulundurulursa, aynı tip tepkimeler sağlanabilir; o zaman etki eden tabiî *hidrojen* atom halinde olduğu için, yüksek bir etkenlik gösterir; meselâ, hidrojen üretimine yarayan çinko ve hidroklorik asit karışımına sülfüröz asit katılırsa, kükürtlü hidrojen (H_2S) elde edilir. Bir elektrik arkı üzerine hidrojen gönderilirse, olağanüstü indirgeme özellikleri olan bir gaz elde edilir; bu da, bütün oksitleri indirgeyen ve ametallerin birçoğuyle soğukta birleşen, Langmuir'in *atom hidrojeni*'dir.

● *Tabiî hali.* Hidrojenin, evrende en bol bulunan element olduğu kabul edilir; bununla beraber, yeryüzünde, birinci yeri işgal etmekten uzaktır. Havada çok az miktarda (hacmin 3/10 000) bulunur. Volkanlardan veya tabiî kaynaklardan çıkan gazlarda oranı daha yüksektir. Bileşik halinde ise, suda, birçok anorganik maddede ve organik cisimlerin tümünde bulunur.

● *Üretimi.* Hidrojen, sanayide, sudan veya bulunduğu gaz karışımlarından (tabiî gaz, kokhane gazları, petrol gazları) itibaren elde edilir.

Sudan çıkarılması, demir elektrotlar kullanılarak, bir sodyum hidroksit veya alkali karbonat çözltisinin elektroliziyle sağlanabilir; katotta hidrojen, anotta da oksijen açığa çıkar. Daha sık başvurulan bir başka usul de, su buharının karbon tarafından 1 000°C'ta indirgenmesi temeline dayanır. Bu şekilde, bileşiminde hidrojen ve karbon monoksit bulunan bir karışım («su gazı») elde edilir:

$$C + H_2O \rightarrow H_2 + CO.$$

Karbon monoksit ayrımsal sıvılaştırma veya konversiyon usulüyle ortamdan çıkarılabilir. Bu son usulde, karışıma fazla miktarda su buharı katılır ve demir oksidin katalitik etkisinden faydalanılır; meydana gelen

$$CO + H_2O \rightleftarrows H_2 + CO_2$$

tepkimesi yeni bir miktar hidrojen ve suda çözündürülerek ortamdan ayrılan, karbon dioksit verir.

Aynı amaçla, su buharının demir tarafından indirgenmesine de baş vurulabilir:

$$3\,Fe + 4\,H_2O \rightleftarrows Fe_3O_4 + 4\,H_2.$$

Demir, karbon monoksit etkisiyle, tekrar eski haline getirilebilir ve bu usul, öncekiyle beraber kullanılabilir.

Amerika'daki tabiî gazlarda veya kokhane gazlarında, yüzde 50 oranında hidrojen bulunur; bunlar, bileşimlerindeki benzol ve diğer hidrokarbonlardan, karbon dioksitten ve sudan ayrılır; sıkıştırılır ve hidrojen ile azottan başka diğer bütün gazları yoğunlaştıran sıvı azotla işlenir. Elde edilen hidrojen ve azot karışımı amonyak sentezinde kullanılır.

Laboratuvarda hidrojen, genellikle seyreltik hidroklorik asidin çinko üzerine etkimesiyle elde edilir:

$$2\,HCl + Zn \rightarrow Zn\,Cl_2 + H_2.$$

Gaz, su kabı üzerinde veya hafifliği sebebiyle, yer değiştirmek suretiyle toplanır. Sürekli üretim yapan cihazlar da vardır.

● *Uygulama alanları.* Hidrojen, bugün en önemli sanayi gazlarından biri haline gelmiştir. Serbest halde, uzun zaman balonların şişirilmesinde kullanıldı; fakat alevlenebilmesi sebebiyle birçok kazaya (Akron, Hindenburg v.b.) sebep olduğu için, hidrojen yerine bu alanda, biraz daha ağır olduğu halde alevlenmeyen helyum kullanıldı. Hidrojen, birçok kimyasal işlemlerde ilkel madde olarak kullanılmaktadır. Bunların en önemlisi amonyağın sentezidir; fakat balık yağlarının, taş kömürü yağlarının hidrojenlendirilmesi, metanol'ün ve sentetik yakıtların yapımı da sayılabilir.

● *Hidrojen bağlantısı.* Bir molekülün pozitif kutbunu meydana getiren hidrojen ile diğer bir molekülün negatif kutbu olan bir atom arasındaki elektrostatik çekimden doğan *hidrojen bağlantısı,* oldukça uzun (3 angström) ve az şiddetlidir. Buzda ve âdi suda H_2O moleküllerinin, sıvı amonyakta da NH_3 moleküllerinin bağlanmasını açıklar. Kaynama noktası ve kalorimetri değerlerinin anormal bir şekilde artması sonunda meydana gelir.

— Petr. Rafineriler, kükürt giderme işlemlerinde genellikle hidrokarbonlarla karıştırılmış *hidrojen* kullanır. Bu hidrojen, naften sınıfından hidrokarbonların aromatik zincirlerinin açılmasından elde edilen benzinlerin katalitik reforming'inde meydana gelir:

$$\underset{\text{siklohekzan}}{C_6H_{12}} \rightarrow \underset{\text{benzen}}{C_6H_6} + \underset{\text{hidrojen}}{3\,H_2.}$$

Meselâ hidrocracking sırasında orta çapta bir rafineride, günde 10 ton olan bu hidrojen kaynağının yeterli gelmediği durumlar olabilir. Bu durumda, hidrojen imal etmek gerekir. En çok kullanılan metot, nikel bir katalizör eşliğinde tabiî gazdaki metanın

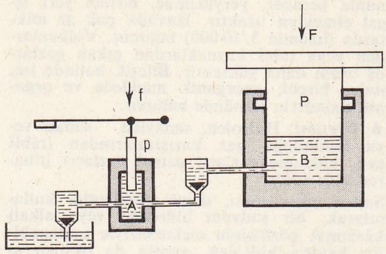

hidrolik pres

veya rafineri gazının kullanıldığı «Steam-reforming» usulüdür:

$CH_4 + H_2O \rightarrow CO + 3\,H_2$.
metan su buharı karbon monoksit hidrojen

Aynı şekilde hammadde olarak gazolin veya nafta (ağır benzin) kullanılabilir. Seçme, kullanılacak maddenin fiyatına bağlıdır. Önce reforming katalizörü üzerinde zararlı etkileri olan kükürtlü hidrojen (H_2S) ve diğer kükürtlü bileşikler aktif kömür üzerinde absorplanır. Reforming katalizörü, su buharı verilldikten sonra, 850°C civarındaki sıcaklıklarda hidrokarbonun gerçek cracking'inin yapıldığı boru şeklindeki bir reaktörün içindedir. Bundan sonra, karbon monoksit, katalizör olarak etkiyen demir oksit eşliğinde suyun tepkimesiyle karbon dioksit haline dönüştürülür.

$$CO + H_2O \rightarrow CO_2 + H_2.$$

Karbon dioksit, monetanolaminli bir yıkama sütunundan geçirilerek ortamdan kolayca çıkarılır ve yüzde 99 saflıkta bir hidrojen gazı elde edilir. A.B.D.'de, deniz tuzunun elektrolizinden daha düşük bir fiyatla saatte birkaç ton hidrojen üreten büyük çapta tesisler vardır.

● *Hidrojenle arıtma* yöntemi, birçok petrol ürününe uygulanır; içindeki yabancı maddeler yüzünden yakıt olarak kullanılamayan ve ham petrolün ilk damıtma ürünleri olan benzinlerdeki kükürtün giderilmesini sağlar: kükürtlü ham petrollerden elde edilen gazoil ve gazyağındaki kükürtün hidrojenle giderilmesi; yağlama yağlarının hidrojenle arıtılması; parafinlerin hidrojenle arıtılması; Steam-cracking ile elde edilen ısıyla ayrışma benzinlerinin hidrojenlenmesi gibi. Bu çeşitli yöntemlerde, genellikle kobalt ve molibden, bazen de nikel veya demir gibi bir veya daha fazla etkin madenden meydana gelen katalizörler kullanılır.

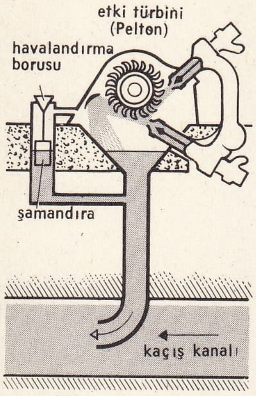

hidropnömatizasyon

Tabiî hidrokarbonlarda *hidrojen giderme* işlemi, petrokimyada ve petrol rafinerisinde büyük bir önemi olan, olefinlerin ve aromatik hidrokarbonların elde edilmesini sağlar. Katalitik reforming ile naftenlerin hidrojeni giderilir (siklohekzan C_6H_{12}, benzen'e C_6H_6 dönüşür) ve çok yüksek oktanlı bir benzin elde edilir. Steam-cracking etan'dan C_2H_6 etilen C_2H_4 verir; krom oksitli, molibdenli, vanadyumlu katalizörler, kauçuk sentezi için gereken izobütilen, bütadien, stiren verir. (L)

HİDROJENİT i. (fr. *hydrogénite*'ten). Kim. Ferrosilisyum ve sodyum hidroksit karışımı ısı karşısında ayrışarak hidrojen verir. (L)

HİDROJENLEME i. (*hidrojenlemek*'ten *hidrojenle-me*). Kim. Bir maddeye hidrojen bağlanmasına dayanan kimyasal işlem.

— Petr. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. *Hidrojenleme,* gaz halindeki hidrojenle, sıcakta sağlanabilir; bir katalizör eşliğinde veya tabiî halde hidrojenle çalışılırsa, hidrojenleme daha kolay ve tam olur.

Basit indirgemeler meydana getiren ve doğrudan doğruya oksijen veya halojen çıkarılması temeline dayanan ender bazı tepkimeler dışında hidrojenleme, organik kimyada çeşitlidir: doymamış bir moleküle hidrojen bağlanması (etilenik ve asetilenik bağlantılar, homo veya heterosiklik halkalar, karbonil grubu, nitriller, karbilaminler v.b.); bir halojenin yerine bir hidrojen atomunun veya bir oksijen atomunun yerine iki hidrojen atomunun geçmesi (indirgeme-hidrojenleme); bir bağlantının hidrojen tarafından koparılması (hidrojenoliz); iki molekülün, kısmî bir hidrojenlenmeden sonra kenetlenmesi (çift hidrojenleme). Hazırlanmasına göre de, hidrojenleme, kimyasal, elektrolitik veya katalitik olabilir.

Kimyasal hidrojenleme asit ortamda (çinko ve hidroklorik asit), bazik ortamda (sodyum, su veya alkol), yansız ortamda (su ve alüminyum malgaması) sağlanabildiği gibi, hidroiyodik asit, kükürt dioksit, sodyum hidrosülfit, kalay—II klorür, lityum-alüminyum hidrür, çeşitli bor hidrürleri gibi değişik indirgenler ve bazı organik moleküller de (formik asit aldehitleri, difenoller v.b.) kullanılabilir.

Hidroiyodik asitle yapılanı dışında, kimyasal hidrojenleme tek başına kalmış etilenik bağlantıyı etkilemez; fakat diğer bütün hidrojenleme tiplerini sağlar.

Elektrolitik hidrojenleme asit, baz veya yansız ortamda sağlanabilir; fakat bu hidrojenlemede de tek başına kalmış etilenik bağlantı etkilenmez.

Hidrojenleme katalizörleri, genellikle toz halindeki madenler (bakır, nikel, palladyum, platin), bazen de oksitler (platin oksit) veya sülfürlerdir (molibden sülfür). Katalitik hidrojenleme, tek başına bulunan etilen bağı üzerine etki eder; bu hidrojenlemeyle bir bileşiğe iki hidrojen atomunun girmesi ender görülen bir olaydır ve bazen hidrojenoliz (esterlerin bakır kromit eşliğinde hidrojenlenmesi) meydana gelir.

Sabatier ve Senderens tarafından bulunan *katalitik hidrojenleme,* önemli uygulamalara yolaçtı: maden kömürü ve petrol yağlarının ve doğrudan doğruya maden kömürünün hidrojenlenmesi (Bergius usulü), doymamış bileşikler bakımından zengin balık yağlarının hidrojenlenmesi, cracking benzinlerinin hidrojenlenmesi v.b.

— Petr. *Hidrojenleme,* ilk olarak sentetik yakıtların yapımında kullanıldı. Bugün, benzenlerin, kerozenlerin ve gazoillerin kükürtünü gidermede, yağlama yağlarının rengini, kararlılığını, karbon oranlarını ve parafinlerin renk ve kokusunu düzeltmede hidrojenleme usullerine başvurulur. Kullanılan katalizörler kobalt ve molibden oksitleri veya alümin dayanaklar üzerinde uygulanan tungsten ve nikel sülfürlerdir. Benzinlerin reforming'inden gelen hidrojende sıcaklık 300-400°C, basınçlar ise 35-60 kg/sm² arasında değişir. Hidrojenleme petrokimyada da çok kullanılır. (L)

HİDROJENLEMEK geçl. f. (*hidrojen*'den *hidrojen-le-mek*). Kim. Hidrojenle birleştirmek. (L)

HİDROJENLEYİCİ sıf. (*hidrojenlemek*'ten *hidrojenle-y-ici*). Kim. Kolayca hidrojen veren. ‖ Bir hidrojen bağlanmasına ilişkin: *Hidrojenleyici kataliz.* (L)

HİDROJENLİ sıf. (*hidrojen*'den *hidrojen-li*). Kim. Hidrojenle birleşmiş olan. ‖ Bileşiminde hidrojen bulunan. (L)

HİDROJENOİT sıf. ve i. Atom fiz. Hidrojen atomu gibi, bir çekirdeği ve bir tek elektronu bulunan ve yayım tayfı aynı şekilde çevrilen atomlar ve iyonlar için kullanılır. (Döteryum, He⁺ iyonu, Li⁺ iyonu v.b.) [L]

HİDROJENOLİZ i. (fr. *hydrogénolyse*'den). Kim. Bir organik bileşiğin karbon zincirindeki bir bağın hidrojen etkisiyle kopması. (L)

HİDROJENÜR i. (fr. *hydrogénure*'den). Kim. Hidrür'ün eski eşanlamlısı. (L)

HİDROJEOLOJİ i. (fr. *hydrogéologie*'den). Yeraltı sularının araştırılması ve elde edilmesiyle uğraşan jeoloji kolu.

— ANSİKL. Kurak (Sahra), yarı kurak (Orta Anadolu) veya nüfus yoğunluğu çok fazla olan bölgelerde tabiî kaynak ve yağmurlar su ihtiyacını karşılamayabilir; bu durumlarda ortaya çıkan güçlüklerin giderilmesinde *hidrojeoloji* büyük ölçüde yararlıdır. (L)

HİDROJİYOBERTİT i. (fr. *hydrogiobertite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum karbonat. (L)

HİDROKALSİT i. (fr. *hydrocalcite*'ten). Miner. Formülü $CaCO_3$, $2H_2O$ olan hidratlı tabiî kalsiyum karbonat. (L)

HİDROKARBON i. (*hidro* öneki ve *karbon*'dan). Hidrojen ve karbondan meydana gelen ikili bileşik.

— ANSİKL. *Hidrokarbonlar* (hidrojen karbürler) önemli bir grubu meydana getirir. Molekülünde bir veya birden fazla CH_2 kökü bulunmasına göre sınıflandırılarak incelenirler. Bu maddeler *homolog*'dur. Bunların özellikleri, *temel hidrokarbon* denilen, serinin birinci bileşiğinin özelliklerine benzer. Hidrokarbonlar, kapalı zincirleri olmayan *asiklik hidrokarbonlar* ve bir kapalı zinciri olan *siklik hidrokarbonlar* şeklinde sınıflandırılır. Asiklik hidrokarbonlar, *doymuş hidrokarbonlar* (metan, etan, propan, bütan v.b.) ve hidrojen veya diğer elementleri katılma yoluyle bağlamağa elverişli *doymamış hidrokarbonlar*'a ayrılır. Doymamış hidrokarbonlar da *etilen* ve *asetilen* sınıfı hidrokarbonlara ayrılır. Bk. METAN, ETİLEN, ASETİLEN.

Siklik hidrokarbonlar iki sınıfa ayrılır:

1. *hidrosiklik* veya *alisiklik* veya *naftenik hidrokarbonlar*'da, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8 karbon atomlu doymuş veya doymamış kapalı zincirler vardır; fakat bunların özellikleri asiklik hidrokarbonlara benzer (bk. SİKLOPROPAN, SİKLOBÜTAN, SİKLOPENTAN, SİKLOHEKZAN v.b.);

2. *çekirdekli* veya *aromatik hidrokarbonlar*'da, yapılarına göre birbirinden farklı özellikler gösteren doymamış kapalı zincirler (çekirdekler) bulunur. Başlıca *benzen, naftalin, antrasen* gibi çekirdekler vardır. (L)

HİDROKARBONAT i. (fr. *hydrocarbonate*'tan). Kim. Hidratlı bazik karbonat: *Bakır pası veya bakır yeşili, bir bakır hidrokarbonattır.* (L)

HİDROKELİDONİK sıf. (fr. *hydrochélidonique*'ten). Ketonik bir diasit için kullanılır; kelidonik asidin indirgenmesiyle elde edilir, 143°C'ta erir. *Eşanl.* ASETONDİASETİK, γ—KETOPİMELİK. (L)

HİDROKİNOLEİK sıf. (fr. *hydroquinoléique*'ten). Kim. Kinoleinlerin hidrojenli türevleri için kullanılır. (L)

HİDROKİNON i. (fr. *hydroquinone*'dan). Formülü $C_6H_4\,(CH)_2$ olan paradifenol. *Eşanl.* PARADİHİDROKSİBENZEN.

— ANSİKL. *Hidrokinon,* kocayemiş ağacının yapraklarında glikozit halinde bulunur. Sanayide, kinon'un kükürt dioksitle indirgenmesinden veya karbon monoksit, hidrojen ve asetilenin sentezinden elde edilir.

Hidrokinon, 169°C'ta eriyen, suda, alkolde ve eterde çözünen renksiz billûrlar halinde bulunur. Kinhidron ara ürününü vererek kolaylıkla oksitlenir ve kinon'a dönüşür. İndirgen olduğu için, fotoğrafçılıkta developman banyolarında kullanılır. (L)

HİDROKLİMATOLOJİ i. (fr. *hydroclimatologie*'den). Tıp. Maden sularının veya ılıcaların ve iklimlerin organizma üzerindeki etkilerini ve hastalıkların tedavisinde kullanılma yollarını inceleyen tedavi ilmi. (L)

HİDROKLORAT i. (fr. *hydrochlorate*'tan). Kim. Klorür'ün eski eşanlamlısı. (L)

HİDROKLORİK sıf. (*hidrochlorique*). Klorla hidrojenin birleşmesinden meydana gelen bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. *Hidroklorik asit,* HCl, asit tadında, keskin kokulu, renksiz bir gazdır. Özgül ağırlığı 1,27'dir; kolayca sıvılaşır; normal basınç altında —85°C'ta kaynar; suda çok miktarda çözünür. Normal şartlar altında bir litre su, 500 litre HCl çözündürür. 22 Baume derecelik ticarî derişik hidroklorik asitte yüzde 37 asit vardır. Soğutulduğu zaman değişik hidratlar halinde billûrlaşır.

Çözeltilerin damıtılması sonunda, maksimum kaynama noktası 110°C olan ve bileşiminde yüzde 20 hidroklorik gazı bulunan azeotrop bir karışım meydana gelir. Hidroklorik asit ancak 1 500°C'ta doğru ayrışan çok kararlı bir maddedir. Bununla beraber, kızıl derecede flüor ve oksijen tarafından ayrıştırılır; ayrışma sonunda meydana gelen tersinir tepkime Deacon usulünde kullanılır. (Bk. KLOR.) Manganez dioksit, permanganat, kireç kaymağı gibi yükseltgen maddeler klorun hidroklorik asitten ayrılmasını sağlar. İster gaz, ister çözelti halinde olsun madenlerin çoğunu, klorür meydana getirerek etkiler ve hidrojen açığa çıkar. Çinkonun hidroklorik aside etkilemesi, hidrojen'in laboratuvarlardaki klasik elde ediliş şeklidir:

$$2HCl + Zn \rightarrow ZnCl_2 + H_2.$$

Altın ve platin bu asitten etkilenmez; fakat hidroklorik asit ile nitrik asit karışımı (altın suyu), nitrik asidin yükseltgen özelliği sebebiyle, klor meydana getirerek bu madenleri çözündürür. Hidroklorik asit kuvvetli bir asittir; çözelti halinde tamamen iyonlaşır; bazlar ve alkollere etki eder.

Hidroklorik asidin sanayide hazırlanışı, Leblanc metoduyle soda yapımının bir basamağını meydana getirir; bu aynı zamanda sodyum sülfatın da elde edilmesini sağlar. Sülfürik asit sıcakta tuza etki ettirilir:

$$2NaCl + H_2SO_4 \rightarrow 2HCl + Na_2SO_4.$$

İşlem, döner tabanlı mekanik fırınlarda yapılır; hidroklorik asit gaz halinde meydana gelir ve kum taşından yapılmış, içinde su bulunan bir sıra cam balondan geçerken çözünür. Bu şekilde hazırlanan aside halk arasında «tuzruhu» denir ve içindeki demir III klorür sebebiyle sarı renktedir. Solvay usulünün gelişmesinden beri, hidroklorik asit, hidrojen ve elektrolizle sağlanan klordan sentezle elde edilir. Bu işlem ergimiş silisten yapılan bir tüpte, kloru fazla miktarda hidrojenle yakarak yapılır. Elde edilen asit çok saftır. Laboratuvarda sülfürik asidin sodyum klorür üzerine etkisinden yararlanılır veya daha basit bir şekilde, hidroklorik asidin ticarî çözeltileri ısıtılır ve meydana gelen gaz, civa üzerine oturtulmuş bir cam kapta toplanır. Hidroklorik asit klor elde etmek için kullanılırdı. Bugün amonyum klorür ve maden klorürlerin hazırlanmasında, madenlerin temizlenmesinde ve kemiklerden osein çıkarılmasında kullanılır. (L)

HİDROKOLESİST i. (fr. *hydrocholécyste*'ten). Öd kesesinin genişlemesi. (Öd suyunun boşalmasını güçleştiren bir engelden, genellikle taşlardan ileri gelir.) [L]

HİDROKOLOİT i. (fr. *hydrocolloïde*'den). Fazlarından biri su, diğeri de agar-agar olan ve dişçilikte, kalıp alma işlerinde kullanılan koloit: *Hidrokoloitler, tersinir olanlar ve olmayanlar diye iki gruba ayrılır.*

— ANSİKL. *Hidrokoloitler,* klasik kalıp alma maddeleri (alçı, balmumu, kalıp macunu v.b.) yerine kullanılır. *Tersinir olmayan hidrokoloitler,* dişçi tarafından, su ile karıştırılan bir tozdan belli şartlar altında hazırlanır ve nispeten kolay bir şekilde kullanılır. *Tersinir* hidrokoloitler, pelte halindedir; fiziksel bir usulle (ölçülü bir ısıtma) sıvı haline getirilir, diş kalıbının çok iyi bir şekilde alınmasını sağlayarak, ilk durumlarına döner; bu hidrokoloitleri dikkatli bir şekilde kullanmak gerekir. (L)

HİDROKONİT i. (fr. *hydroconite*'ten). Miner. Hidratlı kalsiyum karbonat. (L)

HİDROKOR sıf. (fr. *hydrochore*'dan). Çiçektozu su ile taşınan bitki için kullanılır. (L)

HİDROKORTİZON i. (fr. *hydrocortisone*'dan). Böbreküstü bezinin kabuk kısmında oluşan hormonlardan biri.

— ANSİKL. Kortizon'un 11 inci durumunda bir hidroksil yerine bir oksijen geçirilerek 1950'de sentetik yoldan elde edilen *hidrokortizon,* Kendall'ın böbreküstü bezi kabuğunun bileşiminde bulunduğunu belirterek tanımladığı «F bileşiği» ile özdeştir. Hidrokortizon bu bezin çıkardığı hormonların en tesirlisidir. Kortizondan daha etkili bir ilâç olarak özellikle hasta noktalara uygulanır veya şırınga edilir. Biyokimyacılar tabiatta bulunmayan birçok yeni ilâcı bundan türetmişlerdir. Bu yeni ilâçlar iltihapları önleme ve giderme bakımından kortizona göre 5 - 35 defa daha tesirlidir. Flüorohidrokortizon, delta - hidrokortizon ve hekzadekadrol gibi bu ilâçların hepsi tedavi alanında kullanılmaktadır. (L)

HİDROKSAMİK sıf. (fr. *hydroxamique*'ten). Genel formülleri R—C(OH)=N—OH olan asitler için kullanılır; amitler, asit klorürler veya esterler üzerine hidroksilamin'in etkimesiyle elde edilir. (L)

HİDROKSİ-, bir bileşiğin formülünde —OH hidroksil kökünün bulunduğunu göstermek için kullanılan ve alkoller ile fenolleri adlandırmağa yarayan önek. (Özellikle türk adlandırma sisteminde aynı anlamda daha çok OKSİ- öneki kullanılırsa da, doğrusu HİDROKSİ-'dir.) [ML]

HİDROKSİALKOYLASYON i. (fr. *hydroxyalcoylation*'dan). Kim. Bir organik molekülde bir veya birçok hidrojen atomu yerine, hidroksilli bir alkoyl kökünün geçmesi:

— CH_2OH, R — CHOH veya R (R') COH —.

— ANSİKL. Pratik olarak *hidroksialkoylasyon,* hareketli bir veya birçok hidrojen atomu olan organik bir bileşiğin, bir karbonilli türev üzerine katılma tepkimesidir:

HCHO, R — CHO, R — CO — R'.

Hareketli hidrojen, bir aldehit veya ketondaki karbonil grubunun yakınında bulunan karbon atomuna ait olabilir; bu durumda, iki karbonilli türev arasındaki bir yoğunlaşma söz konusudur ve işlem, *aldolizasyon* (aldolleşme) veya *ketolleşme* adını alır. Fakat hidrojen bir fenol çekirdeğine, bir etkin metilene, bir aminojen grubuna ve hattâ bir hidroksil köküne (*hemiasetalleme*) ait olabilir. Hidroksialkoylasyon, seyreltik asitlerin ve seyreltik alkalilerin katalizör etkisiyle kolaylaşır. (L)

HİDROKSİANTRAKİNONLAR çoğl. i. (fr. *hydroxyanthraquinone*'dan). Kim. Antrakinon'un mono-veya polihidroksilli bileşiklerini kapsayan grup adı; bunlardan çoğu önemli boyarmaddelerdir. (OKSİANTRAKİNONLAR da denir.) [L]

HİDROKSİASETİK sıf. (fr. *hydroxyacétique*'ten). Kim. *Eşanl.* GLİKOLİK. (OKSİASETİK de denir.)

HİDROKSİASETON i. (fr. *hydroxyacétone*'dan). Kim. *Eşanl.* ASETOL. OKSİASETON da denir.) [L]

HİDROKSİASİT i. (*hidroxyacide*'ten). Kim. *Eşanl.* OKSİASİT. (Bk. ASİTALKOL.)

HİDROKSİAZOİK sıf. (fr. *hydroxyazoïque*'ten). Kim. Azobenzenden veya homologlarının birinden türeyen fenol. (Hidroksiazoikler boyarmaddelerdir [bk. AZO BİLEŞİKLERİ].) *Eşanl.* AZOFENOL. (L)

HİDROKSİBENZEN i. (fr. *hydroxybenzene*'den). Kim. *Eşanl.* FENOL. (OKSİBENZEN de denir.)

HİDROKSİBENZOİK sıf. (fr. *hydroxybenzoïque*'ten). Bir fenol grubu taşıyan benzoik asit bileşikleri için kullanılır, orto- meta- ve para-izomerleri vardır.

— ANSİKL. *Hidroksibenzoik asitler*:

$$HO—C_6H_4—CO_2H.$$

Bunların orto-izomeri salisilik* asittir. Meta - izomeri, metanitrobenzoik asidin indirgenmesi ve meydana gelen aminin diazolanmasıyle elde edilir; 200°C'ta erir; sülfürik asit etkisiyle yoğunlaşarak dihidroksinatrakinon - 1 - 5 veya antrarüfin adı verilen bir boyarmadde verir. Para-izomeri, potasyum hidroksitli fenole, 220°C'ta karbon dioksit bağlayarak elde edilir ve 210°C'ta erir. Bunun etilik eter - oksidi anizik asittir. Birçok ilacın yapımında salisilik asidin yerini almağa başlamıştır.

● *Hidroksibenzoik aldehitler*:

$$HO—C_6H_4—CHO.$$

Orto - türevi, salisilik aldehittir. Para-izomerinin metilli eter-oksidi ise anizik aldehittir. (L)

HİDROKSİBÜTİRİK sıf. (fr. *hydroxybutyrique*'ten). Formülü

$$C_3H_6(OH)\ (CO_2H)$$

olan asitalkollerden biri için kullanılır. (OKSİBÜTİRİK de denir.)

— ANSİKL. Biyokim. Ketonik *hidroksibütirik* asit, canlılarda, yağların metabolizması sırasında meydana gelir. Aseton ve asetilasetik asitle birlikte organizmada fazla miktarda bulunması, *asidoketoz* (bk. ASİDOZ) olaylarına yolaçar. (L)

HİDROKSİDİON i. (fr. *hydroxydione*'dan). Eczc. 21-hidroksipregnandion sodyum süksinat tuzunun kısa adı. Suda çözünen bir steroit ve hormon etkisi göstermeyen gerçek bir anesteziktir.

— ANSİKL. *Hidroksidion* beyaz bir tozdur, suda çözünür ve çözeltisi alkali özelliği gösterir. Analjezik özellikleri olan fenobarbital'e karşılık, uyku verici özellikleri vardır. 1/200 veya 1/1 000 oranında hazırlanmış sulu çözeltileri veya 5/1 000 oranında hazırlanmış derişik çözeltisi şırınga yoluyle verilir. yaklaşık olarak 30 dakikadır. Pratik olarak Anestezik dozun (0,50 gr - 1 gr) etki süresi karmaşık bir durum meydana getirmez, bu

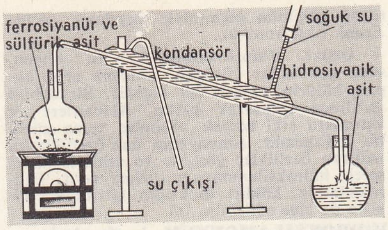

hidrosiyanik asidin laboratuvarda elde edilişi

yüzden genel anestezide gitgide daha sık kullanılmaktadır. Aynı zamanda delirium tremens tedavisinde de kullanılır. (L)

HİDROKSİFENİLASETİK sıf. (fr. *hydroxyphénylacétique*'ten). Fenilasetik asitten türeyen HO—C_6H_4—CH_2—CO_2H formülündeki asitfenoller için kullanılır. (Orto - türevi su kaybederek bir lakton verir.) [OKSİFENİLASETİK de denir.] (L)

HİDROKSİFÜMARİK sıf. (fr. *hydroxyfumarique*'ten). Formülü

HOCO — C (OH) = CH — CO_2H

olan bir asit - enol için kullanılır; oksilasetik asidin totomeridir. (OKSİFÜMARİK de denir.) [L]

HİDROKSİGLÜTARİK sıf. (fr. *hydroxyglutarique*'ten). Glütarik asitten türeyen asitalkollerden biri için kullanılır. (En önemlisi, pancar suyunda bulunan ve 72°C'ta eriyen

HOCO — CH_2 — CH_2 — CHOH — CO_2H

formülündeki α- hidroksiglütarik asittir.) [OKSİGLÜTARİK de denir.] (L)

HİDROKSİHALOJENÜRLEME i. Kim. Bk. HALOJENLEME.

HİDROKSİHİDROKİNON i. (fr. *hydroxyhydroquinone*'dan). Formülü

$$C_6H_3\ (OH)_3 - 1 - 2 - 4$$

olan trifenol. Hidrokinonun, potasyum hidroksit eşliğinde hava ile oksinlenmesinden elde edilir. (Hidroksihidrokinon, hidrokinonun karakteristik tepkimelerini verir: indirgendir; fotoğrafçılıkta developman banyosunda kullanılır; ayrıca rezorsinle de ortak özellikler gösterir, meselâ ftalik anhidritle bir dihidroksifllüoressein verir). [OKSİHİDROKİNON da denir.] (L)

HİDROKSİKAFEİN i. (fr. *hydroxycaféine*'den). Klorlanmış kafein'den elde edilen üreit; 345°C'ta erir. (OKSİKAFEİN de denir). [L]

HİDROKSİKÂFURU bls. i. (*hidroksi* öneki ve *kâfuru*'dan). Kim. Kâfurudan, α yerine bir hidroksilin geçmesiyle türeyen keton - alkol. (Kamfokinonun indirgenmesiyle elde edilen bu katı madde 203°C'ta erir. Eskiden nefes darlığına karşı kullanılırdı.) [OKSİKÂFURU da denir.] (L)

HİDROKSİKİNOLEİN i. (fr. *hydroxyquinoléine*'den). Formülü (C_9H_6N) OH olan kinolein'den türeyen fenollerden biri. (En önemlisi karbostiril*dir.) [OKSİKİNOLEİN de denir.] (L)

HİDROKSİL i. (fr. *hydroxyle*'den). Kim. Suyun, hidroksitlerin, oksiasitlerin, alkollerin v.b. formüllerinde bulunan tek değerli — OH köküne verilen ad.

◆ Sıf. *Hidroksil iyon,* bir elektron bağlandığı zaman eksi elektrik yükü alan OH kökü. (Sulu çözelti halindeki bazların özellikleri, çözeltide bu iyonların bulunmasından ileri gelir.) [Bk. pH.] (L)

HİDROKSİLAMİN i. (fr. *hydroxylamine*'den). Formülü NH_2OH olan baz; amonyaktaki bir hidrojen atomu yerine bir —OH hid-

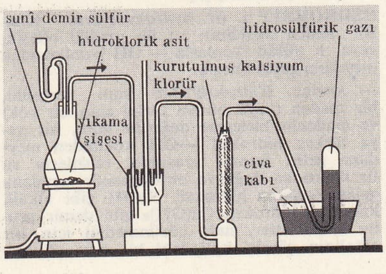

hidrosülfürik asidin hazırlanışı

roksil kökünün geçmesiyle meydana gelir. *Eşanl.* OKSİMONYAK.

— ANSİKL. *Hidroksilamin,* 33°C'ta eriyen, suda çok kolay çözünen, kolayca nem kapan, billûrlu, renksiz bir katıdır. Birdenbire ısıtılınca tutuşarak patlar. Aldehitlere ve ketonlara etki ederek oksimler veren güçlü bir indirgendir. Amonyağın baz özelliklerini andıran özellikler gösterir ve asitlerle birleşerek hidroksilamonyum tuzları verir. Hidroksilamin, kükürt dioksidin nitritlere etkisiyle de elde edilebilir. (L)

HİDROKSİLAMONYUM i. (fr. *hydroxylammonium*'dan). Tek değerli — NH_3OH köküne verilen ad; amonyum gibi, bir alkali maden rolünü oynar ve hidroksilaminin meydana getirdiği tuzların formülünde bulunur. (L)

HİDROKSİLİK sıf. (fr. *hydroxylique*'ten). Bileşiminde hidroksil kökü bulunan: *Hidroksilik hidrojen.* (L)

HİDROKSİMALONİK sıf. (fr. *hydroxymalonique*'ten). Kim. *Eşanl.* TARTRONİK. (OKSİMALONİK de denir.) [L]

HİDROKSİNAFTALEN i. (fr. *hydroxynaphtalène*'den). Kim *Eşanl.* NARTOL. (OKSİNAFTALEN de denir.) [L]

HİDROKSİNAFTOKİNON i. (fr. *hydroxynaphtoquinone*'dan). Fenol grubu taşıyan naftokinon türevlerine verilen ad. (Bunlardan biri juglon'dur.) [OKSİNAFTOKİNON da denir.] (L)

HİDROKSİNAFTOYİK sıf. (fr. *hyroxynaphtoïque*'ten). Bir fenol grubu taşıyan naftoyik türevleri için kullanılır. (OKSİNAFTOYİK de denir.)

— ANSİKL. *Hidroksinaftoyik asitler*'e

$$HO — C_{10}H_6 — CO_2H$$

(hepsi bilinen 14 izomeri vardır) *naftol - karbonsilik* asitler de denir. Hidroksibenzoik asitler gibi hazırlanan katı maddelerdir; azo boyarmaddelerinin üretiminde kullanılırlar. *Hidroksinaftoyik aldehitler*

$$HO — C_{10}H_6 — CHO$$

benzen türevlerinde başvurulan usullere benzer yoldan elde edilir; bu aldehitlerden ikisi, kloroform ve potasyum hidroksidin naftollere etkimesiyle meydana gelir. (L)

HİDROKSİPROLİN i. (fr. *hydroxyproline*'den). Formülü $C_5H_9O_3N$ olan aminli asitalkol. (Hidrolyodik asit etkisiyle prolin'e indirgenir. Bu madde, birçok protid'in bileşiminde bulunur.) [OKSİPROLİN de denir.] (L)

HİDROKSİPROPİYONİK sıf. (fr. *hydroxypropionique*'ten). Formülü $C_8H_6O_3$ olan asitalkollerden biri için kullanılır. (OKSİPROPİYONİK de denir.) [Bk. HİDRAKRİLİK ve LAKTİK.] (L)

HİDROKSİSALİSİLİK sıf. (fr. *hydroxysalicylique*'ten). Salisilik asidin hidroksilli türevleri, özellikle jantizik* asit için kullanılır. (OKSİSALİSİLİK de denir.) [L]

HİDROKSİSİNNAMİK sıf. (fr. *hydroxycinnamique*'ten). Sinnamik asitten, çekirdekteki bir hidroksilin yer değiştirmesiyle türeyen üç izomer asitten biri için kullanılır. (Orto-türevi kumarik asittir.) [OKSİSİNNAMİK ASİT de denir.] (L)

HİDROKSİSİTRİK sıf. (fr. *hydroxycitrique*'ten). Bir hidroksil kökünün katılmasıyle sitrik asitten türeyen bir asit için kullanılır. (Bu madde, pancar suyunda bulunan,

$$HOCO — CH_2 — C(OH)(CO_2H)$$
$$— CHOH — CO_2H$$

formülündeki triasit - dialkoldür.) [M]

HİDROKSİSÜKSİNİK sıf. (fr. *hydroxysuccinique*'ten). Kim. *Eşanl.* MALİK. (OKSİSÜKSİNİK de denir.) [L]

HİDROKSİT i. (fr. *hydroxyde*'den). Kim. Bir maden oksidinin su ile verdiği bileşik, veya + yüklü iyonlarla — OH iyonlarından meydana gelen bileşik.

— ANSİKL. *Hidroksit*'lerin yapı formülü, bir maden (veya bunun yerini alan bir kök) ve madenin birleşme değerine göre, bir veya birkaç hidroksil —OH kökünden meydana gelir. Bunlar arasında, oksitlerin su ile doğrudan doğruya birleşmesiyle meydana gelen, sodyum hidroksit NaOH gibi alkali, kalsiyum hidroksit $Ca(OH)_2$ gibi demir grubu hidroksitler, suda çözünmediği için, bir alkalinin çözelti halindeki bir tuza etkimesiyle elde edilir. Bütün maden hidroksit baz özelliği gösterir ve asitlerle birleşerek tuz verir. (L)

HİDROKSİTOLÜEN i. (fr. *hydroxytoluène*'den). Kim. *Eşanl.* KREZOL. (OKSİTOLÜEN de denir.) [L]

HİDROKSİTRİMEZİK sıf. (fr. *hydroxytrimésique*'ten). Formülü $HO(C_6H_2)(CO_2H)_3$ olan üç asitli bir fenol için kullanılır. 400°C'ta bazik sodyum salisilat üzerine karbon dioksidin bağlanmasıyle elde edilir. (OKSİTRİMEZİK de denir.) [L]

HİDROKSİVALERİK sıf. (fr. *hydroxyvalérique*'ten). Formülü $HO — C_4H_8 — CO_2H$ olan asitalkoller için kullanılır. (OKSİVALERİK de denir.) [L]

HİDROKSOKOBALAMİN i. (fr. *hydroxocobalamine*'den). Merkezdeki kobalt atomuna bağlı siyanhidrik grubunun yerine bir hidroksil kökünün geçtiği siyanokobalamin. *Eşanl.* B 12 b VİTAMİNİ.

— ANSİKL. *Hidroksokobalamin* karaciğerden veya *Streptomyces aureofaciens* kültürlerinden elde edilir. Siyanokobalamin ile aynı etkileri gösterir, yalnız etki süresi daha uzundur; şırınga edildiği noktada daha yavaş dağılır; karaciğerde daha fazla miktarda birikir ve idrarla atılması daha yavaş olur. Kandaki oranı da siyanokobalaminden çok daha fazladır. Had kansızlıklarda ve bazı sinir hastalıklarında kullanılır. Siyanhidrik asidin güçlü bir panzehiridir. (L)

HİDROKUMARİK sıf. (fr. *hydrocoumarique*'ten). Formülü

$$HO — C_6H_4 — CH_2 — CH_2 — CO_2H \text{ - 1 - 2}$$

olan bir asit için kullanılır; kumarinik asidin hidrojenlenmesiyle elde edilir. (HİDROKUMARİNİK ASİT de denir.) [*Eşanl.* O - HİDROKSİFENİLPROPİNİK.] (L)

HİDROKUMARİN i. (fr. *hydrocoumarine*'den). Kim. Ortohidrokumarik asidin laktonu. (L)

HİDROKUMARİNİK sıf. (fr. *hydrocoumarinique*'ten). Kim. *Eşanl.* HİDROKUMARİK.

HİDROKÜPRİT i. (fr. *hydrocuprite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî bakır oksit. (L)

HİDROKÜSYON i. (fr. *hydrocution*'dan). Patol. Vücut soğuk suya daldığı zaman meydana gelen olay; bu şekilde suya dalan kimse kendini kaybeder, dibe doğru kayar, yukarı doğru çıkamaz.

— ANSİKL. *Hidroküsyon* terimi, tıpkı «elektroküsyon» terimi gibi sinir merkezlerinde bir tutukluğu ifade eder. Bu tutukluk, suyun ve soğuğun tüm vücut yüzeyine, anîden basınç ve etki yapmasıyle ortaya çıkan bir refleksin sonucudur. Bu durumun sebep olduğu kendini kaybetme ve suyun dibine doğru dikine iniş, çoğu zaman (derhal veya bir süre sonra) oksijensizlikten ölümle sonuçlanır. (L)

HİDROL i. (fr. *hydrol*'den). Kim. Suyun H_2O formülündeki monomerine verilen ad. (Sıvı halindeki suda ve buzda bulunan $[H_2O]_2$ $[H_2O]_3$, ..., molekülleri *dihidrol, trihidrol* adını alır.) ‖ Benzofenona tekabül eden ve boyarmadde olarak kullanılan ikincil alkolün ticarî adı. (L)

HİDROLAKOLİT i. (fr. *hydrolaccolithe*'ten). Jeormorfol. Çapı birkaç metre ile birkaç hektometre arasında değişen, boyu ise yüksekliğinin birkaç katı olan, biçimi genellikle kubbeye benzeyen tanık tepelerin meydana getirdiği buzul çevresi engebe biçimi.

— ANSİKL. Yeraltı suyunun gelmesi sonucu meydana gelen bir buz kubbesinin oluşmasıyle birkaç metre kalınlığındaki yüzeysel arazi parçasının yükselmesi *hidrolakolit*'i oluşturur. Tanık tepenin gelişmesi üzerine maden örtüsü yarılır ve kopar. Yüzeye çıkan buzun bir kısmı yazın erir ve ergime suyu maden örtüsünü sürükler, uzaklara yayar. Bu yüzden hidrolakolit hızla yok olur ve yerinde bir su birikintisi, bir gölcük veya bir su kuyusu kalır. Hidrolakolitler Kuzey Kanada'da, Avrupa Rusyası ve Sibirya'nın nemli ovalarında birçok küme meydana getirir. Hidrolakolitler, Eskimocadaki *pingo* ve Fincedeki (Finlandiya'da çapları birkaç metreyi aşmayan küçük hidrolakolitler vardır) *palse* terimleriyle de belirtilir. (L)

HİDROLAZ i. (fr. *hydrolase*'dan). Suyu, mayalanmağa elverişli maddelere bağlayan enzim; *İnvertin, emülsin, pepsin birer hidrolazdır.* (L)

HİDROLİK sıf. (*hidro* öneki ve yun. *aulos,* boru > fr. *hydraulique*'ten). Su ile ilgili.

— Fiz. *Hidrolik cendere,* sıkıştırma kuvvetinin bir pistonla kapatılmış bir silindir içine suyu iten bir pompa yardımıyle sağlandığı cendere. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hidrolik kuvvetler,* suyun yüksekten düşmesiyle veya akarsularla elde edilen enerji.

— İnş. *Hidrolik bağlayıcılar,* su ile karışıp oldukça kalın hamur halinde rüzgârsız yerde, yalnız suyun etkisiyle sertleşme özelliği taşıyan ve büyük oranda hareketsiz malzeme (kum, çakıltaşı, çakıllı kum) yığışmasına yolaçan çok ince toz. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hidrolik kireç,* su ile sertleşen harç yapımında kullanılan kalsiyum silikat.

— Mekan. Bk. ANSİKL.

— Mim. *Hidrolik mimari,* mimarlığın, su içinde yapılan yapıları ilgilendiren bölümü. ‖ *Hidrolik sütun,* gövdesi silindir biçiminde bir su örtüsü ile belirlenen sütun.

— Oto. *Hidrolik fren.* Bk. FREN.

— Sanay. *Hidrolik pres.* Bk. ANSİKL.

— Teknol. *Hidrolik kavrama çarkı* veya *fanı,* eşeksenli iki milin bağlantı elemanı, tamamen veya kısmen bir akışkanla dolu sızdırmaz bir karterin içinde dönen radyal kanatçıklarla donatılmış, içleri oyuk iki yarım halkadan meydana gelir; bu iki halkanın dönme hızlarındaki farktan ve merkezkaç kuvvetten doğan akışkanın hareketi, iki milin birbirine yaklaşmasını sağlar.

— Zır. *Hidrolik tarım,* suyun tarımsal yönden elde edilişini, kullanılışını, dağıtımını konu alan bilim (çavlanların kullanılışı, bataklıkların kurutulması, setler, barajlar, su yolları, kanal yapımı).

— ANSİKL. Fiz. *Hidrolik cendere.* Pascal'ın tasarladığı bu cihaz, sıvıların sıkıştırılamaması ve basıncın bütün doğrultularda aynen iletilmesi prensibine dayanır (*Pascal kanunu*).

İlk cihaz 1796'da, Londra'da Bramah tarafından yapıldı. Çok dayanıklı ve su dolu bir B pompası içinde, S kesitli bir P pistonu vardır. Pompanın altında *s* kesitli bir *p* pistonu bulunan ve bir depodan beslenen A basma tulumbası bulunur. Sistem denge halinde iken, küçük piston üzerine bir *f* ek yükü uygulanırsa, $p = \frac{f}{s}$ ile ifade edilecek basınç artması sonucu, büyük pistonun hareketsizliğini devam ettirmek için, ona $F = pS = f.\frac{S}{s}$ olan bir kuvvet uygulamak gerekir. $\frac{S}{s}$ ile çarpılan *f* kuvveti bu durumda önemli bir değer alabilir ve P pistonunun üst kısmıyle onun üstüne yerleştirilmiş sabit bir platform arasındaki yağlı tohum, saman v.b. nesneleri sıkmak ve ezmek için kullanılabilir. Hidrolik cendere ile topların ve kazanların direnci de denenebilir. Hidrolik asansörler, hidrolik akümülatörler de aynı ilke üzerine kurulmuştur.

— İnş. *Hidrolik bağlayıcılar* aslında kireç, silis, alümin ve demir oksit ile, ikinci derecede eleman olarak hammadde pislikleri ve az miktarda katkı maddelerinden meydana gelir; katılaşmış çimentoda, sulandırılmış silikatlar ve alüminatlar başlıca bileşenlerdir.

— Mekan. XIX. yy.da *hidrolik,* daha çok ampirik temellere dayanıyordu. Günümüzde ise, hidroliğin kuralları ve formülleri, hidrodinamik ve hidrostatiğin daha genel kanunlarından çıkarılır. Sıvılarda molekül kuvvetlerini de hesaba katmak gerektiği için, olayları analizle incelerken bazı hipotezlere başvurmak zorunluğu doğdu. Sıvıların şu özellikleri taşıdığı varsayılır: **1.** *izotrop*'tur, yani her doğrultuda aynı özelliği gösterir; **2.** *sıkıştırılamaz;* **3.** hepsi *akışkan*'dır. Ayrıca *sürekli bir rejim* gösterdikleri, yani bütün moleküllerin aynı hızla hareket ettiği kabul edilir. Süreklilik hipotezi ise, bütün moleküller birbirine bitişik olduğu

için, sıvıların basıncı tamamen ilettiğini kabul eder.

Ayrıca, kabın kenarlarındaki sürtünmeyi ve bir akarsu söz konusu olduğu zaman, yatağını meydana getiren malzemenin hareketliliğini göz önüne almak gerekir.

Hidrolik, su dağıtım ve boşaltım şebekelerinin düzenlenmesi, sulama kanallarının açılması, hidrolik enerji tesislerinin (baraj, su deposu) kurulması, hidrolik enerjiden yararlanan veya suyu harekete geçiren makinelerin yapımı için gerekli hesap elemanlarını verir. Serbest yüzey halinde veya basınç altındaki sürekli akışın hidrodinamik kanunlarını uygulamakla, birçok problem çözülebilmiştir: bir *delikten akış* (bir deponun boşaltılması, baraj veya eklüz vanalarından akış), *baraj savaklarından veya boru ve kanallardan akış.* Bu son durumda, borunun genişliği, kenarlarının yapısı ve ortalama akış hızı bakımından basınç kaybını belirlemek gerekir. Böylece Chézy, Darcy, Bazin, Maurice Levy ve Boussinesq'in ampirik formüllerine, Nikuradze'nin Almanya'da Göttingen üniversitesindeki çalışmalarından çıkarılan daha modern formüllere varılır.

Sürekli olmayan akış teorileri, bir vananın anî açılış ve kapanışlarıyle basınçlı bir boruda meydana getirilen *su darbeleri*'nin incelenmesine uygulandı; nehir ve ırmak rejimlerinin tahmininde ve gelgitlerin incelenmesinde yararlanıldı.

Hidrolik makineler, çakışma prensiplerine göre çeşitli sınıflarda toplanır. Uygulama alanında kullanılmayan hidrolik pompalar bir yana bırakılırsa, fıskiyeli makineler suyun kinetik enerjisini bir makinenin mili üzerinde mekanik işe dönüştürür (Pelton türbini). *Hacimölçerli makineler,* sabit veya değişken sığalı sıvı ile enerji alışverişini gerçekleştirir. Sonsuz vida, hidrolik zincir veya çark, paletli veya dişli pompalar, pistonlu alternatif pompalar bu tür içine girer. *Merkezkaç veya helisel türbinli makineler,* suyun pompalanmasında olduğu kadar enerji üretiminde de çok kullanılır.

— Sanay. *Hidrolik pres.* Sıcak veya soğuk tutkal kullanılan kontrplak sanayiinde, ısıtıcı veya ısıtıcı olmayan, tablalı hidrolik presler kullanılır. Isıtılmaları sıcak su, su buharı veya elektrikle sağlanır. Levha sanayiinde de, hamur külçelerinin suyunu kaybetmesi ve sentetik reçineden bağlayıcı maddenin polimerleşmesi gerektiği için, zorunlu olarak sıcak presler kullanır. İşlenmiş kereste, ince levha v.b. sanayiinde de aynı cihazdan yararlanılır. Yapıştırmada kullanılan yüksek frekans ilkesi, imalâta göre (levha, düz kapı, tenis raketi, yapıştırma iskelet v.b.) değişik nitelikte preslerde uygulanabilir. Bazı ekleme işlemleri (msl. kasalar), takozlar, madenî köşebentler v.b. ile sağlamlaştırılabildiğinden tutkalsız yapılır. Bu işlerde mengenelerin yerini daha elverişli olduklarından hidrolik krikolu özel makineler alır. Dikmelerin yuvarlak zıvana deliklerine, oval zıvana dillerinin zorla sokulmasını gerektiren bazı merdiven tiplerinin (oval zıvana dilli merdivenler) yapımında da özel tip hidrolik presler kullanılır.

◆ i. Sıvıların akışına uygulanan kanunları, suyun kullanılması sırasında ortaya çıkan meselelerle inceleyen bilim ve teknik. (L)

HİDROLİT i. (fr. *hydrolithe*'ten). Kim. Formülü CaH_2 olan kalsiyum hidrür; su etkisiyle soğukta ayrışarak hidrojen verir. (L)

HİDROLİZ i. (fr. *hydrolyse*'den). Bir molekülün su etkisiyle ikiye ayrılmasını sağlayan tepkime. Bk. ANSİKL.

— Yağlı mad. Yapısındaki alkol ve yağ asidini yeniden elde etmek için, bir monoalkol veya polialkol esterine (gliserit) su bağlamağa dayanan işlem. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Kim. Bazı organik maddeler, su bağlayarak daha basit moleküllere ayrılabilir. Bunun en yaygın örneği, esterlerin alkol ve asit vererek ikiye ayrılmasıdır. Glikozitler, şekerler (*biozlar*) ve asit türevleri (anhidritler, klorürler, amitler, nitriller), aynı şekilde, ya saf su veya daha yaygın olarak asitler, alkàliler veya fermentler eşiğinde hidrolize uğrayabilir. Zayıf bir asit veya bir bazın meydana getirdiği inorganik veya organik tuzlar, su etkisiyle oldukça sınırlı bir hidrolize uğrayarak, kendilerini meydana getiren asit ve baza ayrışırlar. Bu hidroliz örneklerine dayanarak, su molekülünün, bir hidrojen atomu ve bir hidroksil OH köküne ayrıldığı tepkimelere de *hidroliz* adı verilir. Suyun, ametal klorürleri, hidrürler, nitrürler, fosfürler ve maden karbürleri üzerindeki etkisi de bir hidrolizdir.

— Yağlı mad. *Hidroliz,* tersinir bir tepkimeyle sınırlanan ve kütlelerin etkisi kanununa uygun bir dengeye tekabül eden yavaş bir tepkimedir. Bu tepkime, mum sanayiinin temel işlemidir. Pratik olarak, yüksek sıcaklıkta (180-200°C), basınç altında ve çeşitli katalizörler (maden oksitleri [özellikle çinko oksit], sülfürik asit, aril alkil sülfon asitleri [özellikle Twitchell ayıracı], kalay türevleri v.b.) eşliğinde sağlanır. Enzimle hidrolizleme usulüne de başvurulabilir. (L)

HİDROLİZLEMEK f. (*hidroliz*'den *hidrolizle-mek*). Kim. Hidroliz işleminden geçirmek. (L)

HİDROLOG i. (fr. *hydrologue*'den). Hidroloji uzmanı. (L)

HİDROLOJİ i. (fr. *hydrologie*'den). Suların fiziksel, kimyasal ve mekanik özelliklerini inceleyen bilim. || *Akarsu hidrolojisi,* potamolojinin, özellikle akarsu rejimlerini inceleyen dalı. (Bk. POTAMOLOJİ.) || *Deniz hidrolojisi,* deniz sularının incelenmesi. Bk. DENİZBİLİM.

— Tıp Mineralli içme sularının ve bunların tedavi edici niteliklerinin incelenmesi.

— ANSİKL. Tıp. Bütün tabiî sularda, çözelti halinde inorganik bileşikler ve gazlar vardır. Bu sular, sıcaklıklarına göre, soğuk (20°C'tan düşük), ılık (21 ile 30°C), sıcak (31 ile 40°C) ve çok sıcak (41°C'tan yüksek) olarak sınıflandırılır.

Suların temel kimyasal niteliklerine göre başka bir sınıflandırma da yapılabilir: **1.** *kükürtlü sular,* kükürtle tedavinin en etkili unsurudur ve bileşimlerinde kükürtlü hidrojen veya bir alkali sülfür şeklinde kükürt bulunur (bunlar, sodyum sülfürlü, kalsiyum sülfatlı veya sülfürlü klorürler olabilir); **2.** *sodyum klorürlü* sular, bunlar bileşimdeki sodyum klorür miktarına göre, kuvvetli, orta veya zayıf diye gruplandırılır (bu tip bazı sularda, sodyum klorüre, sülfürler, bikarbonatlar ve sülfatlar eşlik eder); **3.** *bikarbonatlı sular,* sıcak veya soğuk, kalsiyum veya sodyum bikarbonatlı olabilir; **4.** *sülfatlı sular,* sodyum ve magnezyum sülfatlı veya kalsiyum sülfatlı olabilir; **5.** *mineral oranı düşük sular,* soğuk, ılık veya sıcak olabilir; **6.** ayrıca, *demirli, manganezli, arsenikli, bakırlı, lityumlu, radyoaktif, karbondioksitli* olan ve her biri ayrı bir tedavide kullanılan bazı sular. (L)

HİDROMAGNETİZMA i. (fr. *hydromagnétisme*'den). Fiz. *Eşanl.* MAGNETOHİDRODİNAMİK.

HİDROMAGNEZİT i. (fr. *hydromagnésite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum karbonat; iğne şeklinde küçük billûrlar halinde bulunur. (L)

HİDROMEDÜZLER çoğl. i. Selenterelerden antomedüzlerle leptomedüzleri kapsayan hidralar takımı. (L)

HİDROMEKANİK sıf. (fr. *hydromécanique*'ten). Kuvvet veya hareketin iletilmesinde bir sıvıdan, genellikle sudan yararlanan âletler için kullanılır. (L)

HİDROMEL i. (yun. *hydor,* su, ve *meli,* bal > fr. *hydromel*'den). Bal ve su ile yapılan, mayalanmış veya mayasız içki. (Eski Yunanlılarda ve Romalılarda hidromel yaygın bir içkiydi. İskandinavyalılar, bu şerbeti ilâhî bir içki sayar, şarap yerine kullanırlardı.)

— Ecz. Baldan yapılan ferahlık verici şurup.

— ANSİKL. Eczc. *Hidròmel,* bal şerbetini biramayası ile mayalandırarak elde edilen ucuz bir içkidir. Mayalanma sona erince hidromel aktarılarak şişelere doldurulur. (L)

HİDROMETEOR i. (fr. *hydrométéore*'dan). Meteorol. Atmosferde bulunan su buharının yoğunlaşması veya donmasıyle meydana gelen sulu göktaşı.

— ANSİKL. *Hidrometeor* gruplarından biri, havada asıltı halinde bulunan sıvı damlacıklardan meydana gelir (bulutlar, sisler). İkinci bir grup, sıvı veya katı yağışları kapsar (yağmur, kar, dolu). Üçüncü grup, yağış halinde düşmeden, doğrudan doğruya toprağa değmekle oluşan sıvı veya katı birikimlerdir (çiy, kırağı, buzcuk). Dördüncü grup ise, rüzgârın, toprak üzerindeki bir tabakadan savurduğu taneciklerden meydana gelir (savruntu kar). [L]

HİDROMETRE (fr. *hydromètre*'den). Teknol. Herhangi bir haznedeki su yüksekliğini ölçmek için Ducoudun tarafından tasarlanan cihaz.

— Denizc. Gelgitin yön ve yüksekliğini ölçmekte kullanılan âlet. (L)

HİDROMETRİ i. (fr. *hydrométrie*'den). Su ile, özellikle tabiî sularla ilgili bütün konuları inceleyen bilim. (L)

HİDROMIKNATIS i. (*hidro* öneki ve *mıknatıs*). Fiz. İçinde iletken bir sıvı dolaşan elektromıknatıs.

— ANSİKL. *Hidromıknatıs,* magnetohidrodinamikte (M.H.D.) incelenen, bir magnetik alanın kuvvet çizgilerinin hareket halindeki bir iletkenin karşısında yer değiştirmesi özelliğine dayanır. Bazı durumlarda bu hareket kuvvet çizgilerini sıkıştırır ve bir bölgedeki magnatik alan şiddetini arttırır. Hidromıknatıs, eksen boyunca ilk magnetik alanı veren bir uyarma solenoidiyle, içinde iletken sıvının (ergimiş halde sodyum ve potasyum eutektik karışımı) dolaştığı silindir biçiminde bir odadan meydana gelir; solenoit, sıvının dolaştığı odanın çevresine sarılmıştır. Odanın orta kısmında sıvıdan geçen dairesel akımın etkisiyle eksen boyunca gelişen magnetik alan, ilk magnetik alana eklenir. Hidromıknatıslarla 450 000 Gauss'lık bir magnetik alan elde edilebilir, kaybolan güç çok fazladır (70 MW kadar). [L]

HİDROMORF sıf. (fr. *hydromorphe*'tan). Miner. Geçici veya sürekli olarak suya doymuş bir toprak tabakası için kullanılır. (Hidromorf toprakların oluşumu ve gelişmesi doğrudan doğruya suyun etkisindedir; bu su, toprağın bileşiminde bulunan demir oksitlerini indirger. Hidromorf topraklar su tablası seviyesindeki, «gley» adı verilen, özel bir seviyede tanınabilir.) [L]

HİDRONEFELİT i. (fr. *hydronéphélite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî sodyum alüminosilikat. (L)

HİDRONEFROZ i. (fr. *hydronéphrose*'dan). Tıp. Bk. BÖBREK *düşüklüğü.* (L)

HİDRONİKSİT i. (fr. *hydroniccite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî nikel oksit. (L)

HİDRONYUM i. (fr. *hydronium*'dan). Kim. Bir H^+ iyonu ile bir mol suyun H_2O birleşmesinden meydana gelen H_3O^+ iyonuna verilen ad. *Eşanl.* HİDROKSONYUM. (L)

HİDROPERİKARD i. (fr. *hydropéricarde*). Kardiyoloji. Kan suyu sızıntısnın perikard (yürek dışı zarı) içine toplanması. Bk. PERİKARDİT. (L)

HİDROPİJEN sıf. (fr. *hydropigène*'den). Patol. Hidropizi meydana getiren: *Sodyum klorürün hidropijen etkisi.* || *Hidropijen nefrit,* su ve sodyum klorür birikmesinden ileri gelen ödemli nefrit. (Tuzsuz rejimle tedavi edilir.) [L]

HİPROPİRİDİK sıf. (fr. *hydropyridique*'ten). Piridinlerin hidrojenli türevleri için kullanılır. (En önemli bileşikler piperidin'den [heksahidropiridin] türer; dört hidrojenli türevler piperidein'lerdir.) [L]

HİDROPİZİ i. (ar. *hydropisie*'den). Patol. Vücuttaki bir sıvı boşluğunda veya katılgan dokular arasında, yahut boşluk sisteminde (ödem) sızıntı sıvı toplanması.

— ANSİKL. *Hidropizi*'nin üç sebebi vardır: sıvı salgı keselerinin irkilmesi ve bunun sonucunda bol miktarda sıvı salgılayarak dalıp gerilmesi; dolaşım bozukluğu; aşırı derecede sodyum klorür birikmesi. (Bk. HİDROPİJEN nefrit.) Bulundukları yere hidropizinin birçok çeşidi vardır: Karında su toplanması, anazark, hidroperikard, hidrotoraks v.b. (L)

HİDROPLAN i. (fr. *hydroplane*'dan). Hidroglisör*'lere verilen ilk ad. (L)

HİDROPLASTİ i. (fr. *hydroplastie*'den). Elektrik enerjisine başvurmadan, yalnız kim-

highlander
iskoç muhafız
birliği gaydacısı

Foto. *British Travel* (*LAROUSSE*)

HIERON II
Cabinet des Médailles, Paris

Kardia'lı **HIERONYMOS**
altın sikke
Cabinet des Médailles, Paris

HIERONYMUS
Georges de la Tour'un eseri
Grenoble müzesi, Fransa

yasal yer değiştirme usulüyle bir madeni başka bir maden tabakasıyle kaplama. (HİDROMETALOPLASTİ de denir).

— ANSİKL. *Hidroplasti*, kaplanması istenen madeni, içinde kaplayacak maden tuzunun çözeltisi bulunan banyoya batırmakla yapılır. Kaplanacak maden indirgenir ve banyodaki maden tuzu, doğrudan doğruya kimyasal ilgi sebebiyle parça üzerinde birikir (kastarlama, kalay kaplama, bakır kaplama, çinko kaplama). [L]

HİDROPLOMBİT i. (fr. *hydroplombite'*-ten). Miner. Hidratlı tabiî kurşun oksit $3PbO, H_2O$. (L)

HİDROPNÖMATİK sıf. (fr. *hydropneumatique'*ten). Mekan. Bir sıvı (genellikle su) ve basınçlı gazla çalışan: *Hidropnömatik makine*. (L)

HİDROPNÖMATİZASYON i. (fr. *hydropneumatisation'*dan). Mekan. Akış seviyesi ile türbin arasında, düşüş yüksekliğinin ancak yarısını kaybeden bir etki türbininin kullanılmasını sağlayan düzenleme. (L)

HİDROPNÖMOPERİKARD i. (fr. *hydropneumopéricarde'*dan). Yürek dış zarı (perikard) içinde gaz ve sıvı toplanması. (L)

HİDROPNÖMOTORAKS i. (fr. *hydropneumothorax'*dan). Göğüs zarı boşluğunda gaz birikmesi ve sıvı toplanması.

— ANSİKL. Göğüs zarı içinde gaz bulunması, travmadan (göğüs yaraları, kaburga kırıkları) veya patolojik bir sebepten (tüberküloz, akciğer apseleri, hava kistleri) dolayı göğüs zarının delinmesinden ileri gelir; lokal olarak kokuşmadan da olabilir (kangrenli apse, kokuşmuş plörezi). [L]

HİDROPONİK sıf. (fr. *hydroponique'*ten). İçinde erimiş tuzlar bulunan suda, topraksız olarak bitki yetiştirme işlemine denir. (L)

HİDROPTER i. (önek *hidro* ve yun. *pteron*, kanat > fr. *hydroptère'*den). Gövdesinin altında, kol veya payandalarla enine bağlı, kanada benzer, özel olarak profil verilmiş ve su içinde yer değiştirme anında kaldırıcı rolü oynayan elemanlar bulunan, motorlu, hızlı deniz teknesi. (HİDROFOİL de denir.) [L]

HİDRORAŞİ i. (yun. *hydor*, su ve *rhakhis*, omurga > fr. *hydrorachis'*den). Beyin-omurilik sıvısının sert zardan bir kese içinde birikerek iki omur arasından fıtık şeklinde fırlaması. (SPİNA BİFİDA da denir.) [L]

HİDROSADENİT i. (fr. *hidrosadénite*). Patol. Ter bezlerinde oluşan yüzeysel apse. (Özellikle koltuk altında veya makatta görülür. Kendiliğinden kaybolabilir, fakat çoğunlukla yumuşar ve irinleşir. Kan çıbanı gibi tedavi edilir: aşılar, antibiyotikler, X ışınları.) ([L]

HİDROSALPENKS i. (fr. *hydrosalpinx'*den). Jinekoloji. Müzmin salpenjitin kist şekli. (L)

HİDROSEFAL i. ve sıf. (fr. *hydrocéphale'*-den). Teratoloji. Hidrosefalisi olan. (L)

HİDROSEFALİ i. (fr. *hydrocéphalie'*den). Kadın - doğum ve Çocuk hekimliği. *İç hidrosefali*, beyin karıncıklarında beyin-omurilik sıvısı toplanması. || *Dış hidrosefali*, aynı sıvının beyin çevresinde, beyin zarları içinde toplanması. (Bazen kafatası hacminin büyümesine yolaçar.)

— ANSİKL. Kadın-doğum. *Hidrosefali'*nin azı yaşamaya engel değildir; ama fazlası normal doğuma engel olur. Belirgin hidrosefali halinde, vücutta ağır şekil bozuklukları da bulunduğundan, ananın hayatını kurtarmak için dölütün ölümüne yolaçacak müdahaleleri yapmaktan çekinilmez.

— Çocuk hekimliği. Az belirgin *hidrosefali* doğuma engel olmasa da çocuğun geleceği için tehlikelidir; bu bakımdan beyin zarı içindeki beyin - omurilik sıvısını derialtı dokusuna akıtmak amacıyle çeşitli ameliyatlara başvurulur. (L)

HİDROSEL i. (yun. *hydor*, su ve *kele* ur > fr. *hydrocèle'*den). Patol. Erbezi torbalarında sıvı toplanması.

— ANSİKL. *Hidrosel* doğuştan olabilir; bu takdirde bazen fıtık da vardır. Tam tersine, erbezi yolu boşluğundaki bir iltihabın belirtisi de olabilir. Hidrosel, ağrısız, saydam, bazen oldukça büyük bir şiş halinde görülür. Bazı olaylarda hidrosel komşu organlardaki bir bozukluktan ileri gelir (erbeziüstü iltihabı). [L]

HİDROSELENİK sıf. (fr. *sélénhidrique'*-ten). Formülü H_2Se olan asit için kullanılır; *selenyumlu hidrojen* adı da verilir. (L)

HİDROSELÜLOZ i. (fr. *hydrocellulose'*-dan). Kim. Selülozun sıcakta ve seyreltik asitler eşliğinde kısmen hidrolizlenmesinden elde edilen maddelerin genel adı.

— ANSİKL. *Hidroselüloz*, eskiden sanıldığı gibi, kısmî hidroliz etkisiyle kısalmış selüloz* moleküllerinden değil, hidrolize uğramayan selüloz molekülleri ile bu moleküllerden bazılarının çok ileri derecede parçalanma ürünlerinin karışımından meydana gelir. Suda çözünmeyen bu madde, uzun süreli bir yıkama işleminden geçirilirse, ilk maddenin aynısı, yani selüloz elde edilir. Bununla beraber, kuvvetli asitler etkisiyle moleküller parçalanır ve bozunmayan selüloz daha etkin hale gelir. (L)

HİDROSENTAZİ i. (fr. *hydrosyntasie'*den). Fiz. Koloit haldeki jellerin emdikleri su ile şişmeleri. (Hidrosentazi bir fiziko-kimyasal olaydır ve yalnız kimyasal bir olay olan ıslanma ile karıştırılmamalıdır.) [L]

HİDROSERÜSİT i. (fr. *hydrocérusite'*ten). Miner. Hidratlı tabiî kurşun karbonat. (L)

HİDROSFER i. (fr. *hydrosphère'*den). Dünyanın gözle görülen 3 bölümünden biri olan sıvı veya deniz bölümü. (Gaz halindeki elementleri temsil eden *atmosfer* ve yerkabuğu bölümünü temsil eden *litosfer* ile karşıtlaşır.) [L]

HİDROSİDERUM i. (fr. *hydrosidérum'*dan). Kim. Demir fosfüre, basit cisim sanıldığı zamanlarda verilen ad. (L)

HİDROSİKLON i. (fr. *hydrocyclone'*dan). Teknol. Sulu eriyikleri veya sıvıları ayrıştırmağa yarayan siklon. (L)

HİDROSİLİKAT i. (fr. *hydrosilicate'*tan). Hidratlı silikat. (L)

HİDROSİNNAMİK sıf. (fr. *hydrocinnamique'*ten). Formülü

$$C_6H_5 — CH_2 — CH_2 — CO_2H$$

olan bir asit için kullanılır; sinnamik asidin hidrojenlenmesiyle elde edilir. *Eşanl.* FENİLPROPİYONİK—β. (L)

HİDROSİYANİK sıf. (fr. *hydrocyanique'*-ten). Kim. Siyanojen ile hidrojenin birleşmesinden meydana gelen HCN formülündeki asit için kullanılır; formik asidin nitrilini meydana getirir. *Eşanl.* PRÜSİK.

— ANSİKL. *Hidrosiyanik asit*, 1782'de Scheele tarafından prusya mavisinden elde edildi, bu yüzden eskiden prüsik asit adıyle anılırdı; bileşimi 1815'te Gay-Lussac tarafından açıklandı. Bazı yapraklarda (karayemiş ve şeftali ağacı) ve bazı meyve çekirdeklerinin içinde (badem, kiraz, kayısı) rastlanır. Acı badem kokusunda renksiz bir sıvıdır; —13°C'ta katılaşır, 26°C'ta kaynar, suda çözünür. Çok şiddetli bir zehirdir. Az kararlıdır, mor renkli bir alevle yanar. Seyreltik alkali çözeltiler etkisiyle siyanür adlı tuzları veren zayıf bir asittir. Hidrojenlenmesiyle metilamin ve asit veya kuvvetli alkali ortamlarda hidratlanmasıyle de formik asit elde edilir. Hidrosiyanik asit, potasyum ferrosiyanürün derişik sülfürik asitle ısıtılmasından da elde edilebilir. Asit su ile damıtılır, anhidrit elde etmek isteniyorsa sudan ayrılır.

● *Siyanürler*. Hidrosiyanik asidin tuzları olan siyanürler, bunlara tekabül eden klorürlerle eşbiçimlidir. Alkali veya toprak alkali siyanürler suda çözünür, ağır madenlerin siyanürleri ise çözünmez, fakat genellikle, nikel ve potasyum siyanür $Ni(CN)_2$, KCN gibi çift tuzlar vererek alkali siyanürler içinde çözünür. Demir, kobalt, krom, platin gibi bazı madenlerle birleşmesinden, bir asidin siyanojen ile ağır maden bileşimli alkali tuzları olan, karmaşık siyanürler elde edilir; ağır maden katyonunun özellikleri artık görünmez. Bu, $K_4Fe(CN)_6$ gibi ferrosiyanürlerin, $K_3Fe(CN)_6$ gibi ferrisiyanürlerin, kobaltisiyanürlerin, platinosiyanürlerin v.b. durumudur.

Alkali siyanürler hidrosiyanik asit kadar zehirlidir, karmaşık siyanürler ise daha az zehirlidir.

Alkali siyanürler sıcakta kararlıdır; ağır maden siyanürleri ise ya bir karbür ya da siyanojen vererek ayrışır.

Siyanürler günümüzde, aydınlatma gazı üretiminin alt ürünü olan potasyum ferrosiyanürden elde edilir. Fakat, azot temasında, karbon ve bir karbonatın ısıtılması suretiyle sentezle de elde edilebilir.

— Eczc. Çözünebilir karmaşık bileşikler olan civa siyanür ve oksisiyanür, antiseptik olarak kullanılır. Hidrosiyanik asit öksürük kesici özellikler taşır; kararsız olduğu için, damıtık kara yemiş suyu (kodeks) veya acı badem suyu olarak kullanılır (binde 1 oranında); hisrosiyanik asit bu bileşiklerde benzoik aldehit yardımıyle kimyasal denge halinde tutulduğu için bu preparatları kararlıdır.

— Petrokim. Metan-amonyak tepkimesinden elde edilen hidrojen siyanür, akrilonitril etilen ve aseton siyanhidrinler, akrilik reçineler yapımında kullanılır. (L)

HİDROSİYANİT i. (fr. *hydrocyanite'*ten). Tabiî susuz bakır sülfatın ($CuSO_4$) yeşil veya kahverengi çeşidi. (L)

HİDROSKOPİ i. (fr. *hydroscopie'*den). Gizli su kaynakları bulma sanatı. (L)

HİDROSOMA i. (fr. *hydrosome'*dan). Zool. Bir yere tutunmuş polip kolonisinin tümü. (L)

HİDROSTAT i. (fr. *hydrostat'*tan). Bayınd. Su altında çalışmayı sağlayan kalıp sandığına bazen verilen ad. (L)

HİDROSTATİK sıf. (fr. *hydrostatique'*ten). Fiz. Sıvıların dengesiyle ilgili. || *Hidrostatik terazi*, Arkhimedes kanununu doğrulamak ve cisimlerin yoğunluğunu ölçmek için Galilei'nin tasarladığı terazi. || *Hidrostatik lamba*, fitilinin altındaki yağ, bir tuzlu su sütununun basınçıyle yükselen lamba. || *Hidrostatik seviye*, kuyuda yükselen suyun seviyesi. (*Eşanl.* PİEZOMETRİK DÜZEY). || *Hidrostatik paradoks*. Bk. ANSİKL.

◆ i. Fiz. Sıvıların denge şartlarını inceleyen mekanik dalı.

— ANSİKL. Fiz. *Hidrostatik* üstünde ilk çalışmaları Arkhimedes yapmış ve kendi adını taşıyan şu kanunu açıklamıştır: «Bir akışkana batırılan bütün cisimlere, taşan akışkanın ağırlığına eşit ve aşağıdan yukarıya yönelmiş bir kuvvet etki eder.» Bundan sonra hidrostatik, Stevin'in, bir sıvının, içinde bulunduğu, kabın tabanına yaptığı basınçla ilgili *hidrostatik paradoks'*u açıkladığı güne kadar (1586) bir ilerleme göstermedi. Stevin, kabın şekli ne olursa olsun, yatay haldeki tabana etki eden sıvı basıncının, bu tabanın alanı ile sıvının serbest yüzüne olan uzaklığın çarpımına eşit hacimdeki sıvı ağırlığına eşit olduğunu gösterdi. Bu duruma göre, içinde 1 kg su bulunan bir kabın tabanı, dik olarak dışarıya doğru, msl. 100 kg'lık bir basınç kuvvetiyle gerçek itilebilir (bk. PARADOKS ve HALDAT CİHAZI). Bununla beraber, hidrostatikte önemli gelişmeler, Pascal'ın 1653'te hidrostatiğin temel kanununu açıklamasıyle başlar: «Denge halinde bulunan ve sıkıştırılamayan bir sıvı, bir noktasında yaratılan basınç değişimini bütün doğrultularda aynı şekilde iletir». Bu kanunu deneyle gerçeklemek için Pascal su cenderesini tasarladı. Pascal kanununa göre, denge halinde bir sıvının iki noktası arasındaki basınç farkı, sayıca, tabanı 1 sm^2, yüksekliği, iki nokta arasındaki seviye farkına eşit sıvı sütununun ağırlığı kadardır.

Denge halinde bulunan ağırlıklı bir sıvının serbest yüzü düz ve yataydır. Kabarcıklı düzeç, bu gerçeğe dayanır. Aynı cins sıvı ile doldurulan bileşik kapta, kollardaki sıvı yüksekliği aynıdır. Artezyen kuyularındaki olay bu kanunla açıklanır ve su seviyesi bir uygulama niteliğindedir. Bileşik kaba değişik sıvılar konulursa, en ağır olanı birleştirme borusuna dolar. Kollardaki sıvıların ara kesit ile serbest yüz arasındaki yükseklikleri sıvıların yoğunluklarıyle ters orantılıdır.

Gazlar her ne kadar, genleşmeleri, büyük ölçüde sıkışabilmeleri, sıkışma veya genleşmeden doğan sıcaklık değişmeleriyle sıvılardan farklı olsalar da, hidrostatik kanunları anahatlarıyle onlara da uygulanabilir. Balonlar Arkhimedes kanunun gazlara uygulanabileceğini gösterir. Baroskop, bu sonuca varmak için bulunmuş bir âlettir. (L)

HİDROSTATİMETRE i. (fr. *hydrostatimètre'*den). Bayınd. Herhangi bir su yatağın-

Foto. Giraudon, Bulloz (LAROUSSE)

daki su seviyesini özel bir elektrik sistemiyle, ölçen âlet. (L)

HİDROSTEATİT i. (fr. *hydrosteatite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî magnezyum silikat. (Talk çeşidi.) [L]

HİDROSÜLFAT i. (fr. *hydrosulfate*'tan). Kim. Eskiden SÜLFÜR'e verilen ad. (Bu terim, günümüzde, asit özelliği gösteren sülfat tuzları için kullanılır: *Sodyum hidrosülfat* $NaHSO_4$.) [ML]

HİDROSÜLFİT i. (fr. *hydrosulfite*'ten). Hidrosülfüröz asidin tuzu. (L)

HİDROSÜLFÜR i. (fr. *hydrosulfure*'den). Kim. Bazen asit sülfürlere verilen ad. (L)

HİDROSÜLFÜRİK sıf. Kim. Formülü H_2S olan ve hidrojenle kükürtün birleşmesinden meydana gelen bir asit için kullanılır. (*Eşanl.* KÜKÜRTLÜ HİDROJEN.)

— ANSİKL. *Hidrosülfürik asit,* 1773'te Rouelle tarafından bulundu ve «pis kokulu gaz» adı verildi, yapısı 1777'de Scheele tarafından açıklandı. Bozulmuş yumurta kokusunda, renksiz bir gazdır. Yoğunluğu 1,2'dir, —62°C'ta sıvılaşır, normal şartlarda, üç litre hidrosülfürik asit bir litre suda çözünür ve kaynar haldeki çözeltiden gaz halinde açığa çıkar. Çok zehirlidir, lağım birikintilerinde, demir II sülfat veya çinko klorür yardımıyle hidrosülfürik asidin açığa çıkması önlenerek zehirlenmelerin önüne geçmeğe çalışılır. Az kararlıdır, ısı karşısında kolayca ayrışır, bileşimindeki elementlerin özelliklerini gösterir, indirgen ve sülfürleyici bir asittir. Halojenler karşısında ayrışır ve klor etkisiyle parçalanır; kükürt dioksit ve su buharı vererek yanar, oksijen yeterli miktarlarda değilse, kükürt serbest halde kalır, bu dönüşüm, hava ile temas edince kükürtün çökelmesi sonucu bulanık ve tortulu hale gelen çözeltilerde görülür; katalizör etkisi yapan gözenekli cisimler eşliğinde ılık çözeltiler sülfürik aside dönüşür: sülfüröz asit banyosuna batırılan çamaşırların parçalanması bu tepkimeyle açıklanır. Sıcakta madenlere etkiyerek sülfürler ve hidrojen verir.

Zayıf bir diasittir, alkaliler üzerine etkiyerek NaHS gibi asit sülfürler ve Na_2S gibi yansız sülfürler şeklinde iki tuz serisi verir. Sülfürlerin çoğu çözünmez bileşikler olduğu için, maden tuzlarının çözeltileriyle değişik renkli çökeltiler verir, bu özellikten, hidrosülfürik asidin maden katyonlarını niteleyen laboratuvar analizlerinde yararlanılır. Hidrosülfürik asit, kurşun tuzlarını siyaha boyamasıyle de tanınır, kurşun sülfür (PbS) siyah renklidir. Hidrosülfürik gazı, volkan dumanlarından ve bazı mineral kaynaklardan serbest olarak yayılır, hayvanî ürünlerin (insan dışkısı, yumurta, et v.b.) bozulmasıyle de meydana gelir. Laboratuvarda, seyreltik hidroklorik asidin sunî demir sülfür (FeS) üzerine etkimesiyle hazırlanır; demek ki bileşiminde hidrojen vardır, çünkü sülfürde her zaman serbest demir bulunur. Saf olarak elde etmek istenirse, antimon sülfür Sb_2S_3, sıcakta seyreltik hidroklorik asitle işlenir.

Kimyasal analizlerde uygulanır. Tıpta, deri iltihaplarına karşı kükürtün uyarıcı etkilerini gösterir ve maden suları şeklinde tavsiye edilir. (L)

HİDROSÜLFÜRÖZ sıf. (fr. *hydrosulfureux*'den). Formülü $H_2S_2O_4$ olan bir asit için kullanılır.

— ANSİKL. 1869'da Schutzenberger tarafından keşfedilen *hidrosülfüröz asit* serbest halde bulunmaz; tek olarak elde etmek istenirse kükürt ve sülfüröz aside ayrılır. Buna karşılık, tuzları olan hidrosülfitler ve özellikle sodyum tuzu tamamen bilinir. Billûrlu olan sodyum tuzu, kükürt dioksite doymuş derişik bir sodyum bisülfit çözeltisinin çinko tozuyle indirgenmesinden elde edilir. Hidrosülfitler oksijene karşı büyük bir ilgi gösterirler ve kuvvetli birer indirgendirler; turnusolun rengini açar ve mavi indigoyu, alkalilerde çözünen beyaz indigo haline getirirler. Sodyum hidrosülfitin formaldehit veya rongalit ile verdiği bileşik basma yapımında kullanılır. (L)

HİDROTAKİMETRE i. (fr. *hydrotachymètre*'den). Suyun hızını ölçmeğe yarayan âlet. (L)

HİDROTAKSİ i. (fr. *hydrotaxie*'den). *Eşanl.* HİDROTROPİZM.

HİDROTALK i. (fr. *hydrotalc*'tan). Miner. Klorit cinsinden tabiî silikat. (L)

HİDROTALKİT i. (fr. *hydrotalcite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî alüminyum ve magnezyum karbonat. (L)

HİDROTEKA i. Zool. Çanak biçiminde kitinden yapılma kılıf; selenterelerden hidra topluluklarında besleyici polipler bunların içinde bulunur. *Eşanl.* ÇANAK. (L)

HİDROTELLÜRİK sıf. (fr. *hydrotellurique*'ten). Kim. *Hidrotellürik asit,* hidrojen ile tellür'ün birleşmesinden meydana gelen gaz halindeki asit. *Eşanl.* TELLÜRLÜ HİDROJEN.

— ANSİKL. *Hidrotellürik asit* H_2Te, keskin kokulu, çok zehirli, 4,5 yoğunluğunda, —2°C'ta sıvılaşan, suda çözünen renksiz bir gazdır. Az kararlı ve indirgendir, yanabilir, bazlarla birleşerek tellürür denilen tuzları verir. Hidroklorik asidin alüminyum tellürür Al_2Te_3 üzerine etkimesinden elde edilir. (L)

HİDROTERAPİ i. (fr. *hydrothérapie*'den). Her türlü ve her tarzda su ile tedavi metodu. ‖ Özellikle banyo, duş ve serpme su ile tedavi.

— ANSİKL. *Hidroterapi* kelimesi en geniş anlamıyle suyun, her ne şekilde olursa olsun, tedavide kullanılmasını ifade eder. Ilıca ve maden sularıyle yapılan tedaviye «kaplıca tedavisi», metotlu bir şekilde yapılan banyo tedavisine «banyo tedavisi», deniz banyolarıyle yapılana «deniz banyosu» adı verilir.

Su, soğuk - ıslak sargılar (iltihaplı iç hastalıklar), sıcak-ıslak sargılar (apseler, travmalar), soğuk veya sıcak losyonlar, serpmeler; antiseptik genel yıkamalar (yaralar), asalak öldürücü (uyuz) veya lokal tedavi aracı (el, ayak), soğuk veya sıcak duşlar (burkulma, kiriş iltihapları, eklem veya kirişlerde su toplanması); sürekli yıkama, şırınga v.b. halinde kullanılır. (L)

HİDROTERAPÖT i. (fr. *hydrothérapeute*'ten). Hidroterapi (su tedavisi) ile uğraşan hekim. (L)

HİDROTERMAL sıf. (fr. *hydrothermal*'den). Sıcak maden suyu kaynaklarına ait.

— Jeol. Genellikle basınç altındaki çok sıcak kaplıca sularının derinlerde akmasıyle sürüklenen madenlerin çökelmesinden meydana gelen damar.

— ANSİKL. Jeol. *Hidrotermal* damar, yarıkta volkan kayası bulunmaması ve yüksek ısılı mineralleri kapsamayan dolgu yapısıyle volkan kayaları yanında oluşan maden damarından ayrılır. Ayrıca bu damarlar derine süzülen suyun etkisiyle oluşan bir *per descensum* (derine iniş) dolgusundan meydana gelen damarlardan da farklıdır. Etkisinde oluştuğu basınç ve ısı şartlarına göre hidrotermal damarlar üç sınıfa ayrılır: hipotermal*, mezotermal* ve epitermal*. (L)

HİDROTERPENİK sıf. (fr. *hydroterpénique*'ten). Bir terpenin hidrojenlenmesiyle meydana gelen maddeler için kullanılır. (L)

HİDROTİMETRİ i. (fr. *hydrotimétrie*'den). Kim. Bir suyun «sertlik» derecesinin, yani bileşimindeki kalsiyum ve magnezyum tuzları miktarının sabun yardımıyle belirlenmesi. ‖ *Bir suyun hidrotimetri derecesi,* bu suyun bileşiminde bulunan kalsiyum ve magnezyum tuzlarının oranı.

— ANSİKL. Sabunun bileşimindeki yağ asitleri (stearat veya oleat), toprak alkali tuzlarının ve demir III iyonlarının etkisiyle ayrışırlar ve bu maddelerle birleşerek çözünmeyen bileşikler meydana getirirler; bu sebeple, alkol içindeki bir sabun çözeltisi, bileşiminde toprak alkali tuzlar bulunmayan bir su ile çalkalanınca kalıcı bir köpük verir. Buna karşılık, bileşiminde kalsiyum ve magnezyum tuzları bulunan bir suda, kalsiyum ve magnezyum iyonları giderilmedikçe köpük meydana gelmez. Toprak alkali tuzlarının oranı ne kadar fazla olursa, köpüğün oluşması için de o kadar çok alkollü sabun çözeltisi gerekir. (L)

HİDROTİPİ i. (fr. *hydrotypie*'den). Ch. Cors tarafından bulunan ve ışığın etkisiyle su geçirmez hale gelen, böylece suyu veya boyarmaddeleri soğurma niteliğini kaybeden bikromatlı jelatinin özelliklerine dayanan fotoğrafçılık metodu. (L)

HİDROTİTANİT i. (fr. *hydrotitanite*). Miner. Perovskit'in ayrışmasından türeyen inorganik madde. (L)

HİDROTOMAT i. (fr. *hydrautomat*'tan). Suyu yukarı çıkarmak, havayı sıkıştırmak, boşluk yaratmak v.b. amacıyle, boru içinde dolaşan hava ve su karışımının mekanik etki ve niteliklerinden yararlanan otomatik âlet. (L)

HİDROTOPİ i. (fr. *hydrotopie*'den). Fiz. ve Kim. Suda normal olarak az çözünen veya hiç çözünmeyen maddelerin, bazı tuz çözeltileri ve özellikle yüzey gerilim etkenleri tarafından zahirî olarak çözündürülmesi. (L)

HİDROTORAKS i. (fr. *hydrothorax*'tan). Patol. Akciğer zarında sıvı toplanması.

— ANSİKL. *Hidrotoraks* akciğer zarının arasında birkaç santimetre küpten birkaç litreye kadar saydam ve duru bir sıvının toplanması şeklinde olur. Hidrotoraksta, zatülcenpten (plörezi) farklı olarak ateş, yan ağrısı, sürtüşme yoktur; buna karşılık hidrotoraks daima iki taraflı ve hareketlidir. (L)

HİDROTROPİZM i. (fr. *hydrotropisme*'den). Biyol. Bk. SUYA YÖNELİM.

HİDROTÜBASYON i. (fr. *hydrotubation*'dan). Kadın-doğum. *İlâçlı hidrotübasyon,* basınç altında, dölyatağına ve Fallop borularına ilâçlı maddeler şırınga etme.

— ANSİKL. *İlâçlı hidrotübasyon,* histerografili bir cihaz yardımıyle uygulanır. Şırıngayle Fallop borularına antibiyotikler, iltihap giderici ilâçlar ve kortikoitler gönderilir. Fallop borularının iltihap yüzünden bir engelle tıkanmasından doğan kısırlık hallerinde uygulanır. Bu türlü hidrotübasyonun iki amacı vardır: engeli zorlayıp ortadan kaldırmak ve tıkanmağa yolaçan gizli iltihabın kökünü kurutmak. Hidrotübasyon uygulanalı beri, kısırlara analık ümidi verilebilmektedir; oysa şimdiye kadar uygulanan bütün usuller aldatıcı sonuçlar vermekteydi. (L)

HİDROÜRASİL i. (fr. *hydro-uracile*'den). Formülü $C_4H_6N_2O_2$ olan β — laktilüre'ye verilen ad; akrilik asidin üreyle ısıtılmasından elde edilir; 275°C'ta erir. (L)

HİDROZENKİT i. (fr. *hydrozincite*'ten). Miner. Hidratlı tabiî çinko karbonat. (L)

HİDROZOL i. (fr. *hydrosol*'den). Kim. Sıvı ortamı su veya sulu bir çözeltiden meydana gelen eriyik veya koloidal süspansiyon. (L)

HİDROZOM i. (fr. *hydrosome*'dan). Zool. Bir yere tutunmuş koloni halindeki poliplerin tümü. (L)

HİDRÜR i. (fr. *hydrure*'den). Hidrojenin bir element veya bir bileşikle bağlanmasından meydana gelen madde.

— ANSİKL. Hidrojen, 350°C'a kadar ısıtılan alkali veya toprakalkali madenlerle birleşerek NaH, CaH_2 gibi *hidrür*'ler verir. Bunlar soğukta su etkisiyle ayrışarak hidrojen veren billûrlu katılardır. Çok etkin oldukları için çeşitli sentezlerde kullanılır. (L)

HİEL (Emanuel), flamanca yazan belçikalı şair (Sint-Gillisbij-Dendermonde 1834-Schaerbeek, Brüksel 1899). Lirik şiirler. Kantat ve oratoryo librettoları, lirik dramlar yazdı. (L)

HİELİ KAĞAN, göktürk kağanı (öl. 638). Şipi Kağanın oğlu, Se-li-foşe Kağanın kardeşi. Çin'e 621, 622, 625 yıllarında sefer yaptı. 626 Yılındaki akın sonunda Vey Köprüsü barışı yapıldı. Vu-yang dağında karargâh kuran çinli general Li-tsing, Hieli Kağanın ordugâhını bir baskınla dağıtınca Hieli Kağan, Batı Göktürkleri başbuğu Şapolyo Kağana sığındı; fakat bir süre sonra Çin'e teslim edildi. Böylece Doğu Göktürkleri Çin'in hâkimiyeti altına geçti (630). Bir süre sonra da Hieli Kağan öldü (638). [M]

HİEMPSAL, Numidia kralı (M.Ö. I. yy.), Masinissa'nın torunu. Sulla, Roma'da iktidara geçince, Hiempsal, Cathogue ile genç Marius'u alıkoydu. Bu yüzden Domitius Ahenobarbus tarafından tahttan indirildi. Pompeius'un Ahenobarbus'u yenmesi üzerine 81'de tekrar kral oldu ve yirmi yıldan fazla hüküm sürdü. (L)

HİERA. Yun. mit. Mysia kralı Telophos'un karısı. Tarkhon ve Tyrrenos adında iki oğlu oldu. Truva'ya karşı yapılan ilk seferde Mysia'lı kadınları savaşa götürdü ve

Aydaki devlet ve imparatorlukların güldürücü **hikâyesi** Cyrano de Bergerac 1662 baskısının kapağındaki gravür Bibliothèque Nationale, Paris

Lobel Riche'in «Olağanüstü **Hikâyeler**» için yaptığı kitap resmi

Jules Renard'ın «Tabiat **Hikâyeleri**» için Bonnard'ın kapak resmi

Yunanlıları püskürtmeğe çalıştı, fakat Nireus tarafından öldürüldü. (L)

HİERA («Kutlu»). Esk. coğ. Eskiçağda Yunanlıların kurduğu çeşitli ülke ve şehirlerin adlarına eklenen sıfat. — Eski Bithynia sahilinde Justinianos I'in yaptırdığı imparatorluk villası (bugün *Fenerbahçe*).

HİERAAETUS i. Zool. Bk. ATMACA *kartalı*.

HİERA AKRA. Esk. coğ. Lykia bölgesinden burun. (Bugün *Gelidonya.*) Güney ucu Gelidonya burnu olan yarımada kuzeye doğru dönerek, batı sahilinde bugünkü Karagöz limanını meydana getirir. Bu limanın güney burnu R. Riepert'in haritasında Melanippe olarak gösterilmiştir. Fellows bu körfezin üst kısmında bazı kaya mezarları, Spart ve Forbes de bazı tahkimat kalıntıları buldular. Son yıllarda George Bass Gelidonya burnu açıklarında biri tunç çağına, diğeri Bizans çağına ait olan iki batık gemi buldu. Buradan çıkarılan eserler halen Bodrum müzesinde teşhir edilmektedir. (M)

HİERACİUM i. Bitki cinsi. (Bileşikgillerden).

— ANSİKL. *Hieracium* çok yıllık otsu bitkidir. Üzeri yün görünüşünde yıldız yıldız tüycüklerle kaplıdır. Genellikle sarı olan çiçekleri, kiremit dizisi halindeki bir bürgü içinde toplu bulunur. Meyvesi kirli beyaz renkte bir sorgucun üstündedir. Ne kadar türü bulunduğunu kestirmek güçtür. Tüylü yapraklarından dolayı «farekulağı» denilen *Hieracium pilosella* en yaygın olanıdır. Bunun kökü çiğnenirse tükürük çoğalır, susuzluk giderir. Altın hieracium (*H. Aurantiacum*) Alp dağlarında yetişir. Firfiriye çalan turuncu çiçeklerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. (L)

HİERAKAS. Bk. HİERAKS.

HİERA KOME. Bk. HİEROKAİSAREİA.

HİERAKONPOLİS («Şahinler şehri»). Esk. coğ. Eski Yunanlıların, Mısır'da Şahin-tanrı Horus'a tapılan iki şehre verdikleri ad. Aşağı Mısır'da olanı, bugünkü *Damanhur*'dur. Daha tanınmış olan öbürü, yukarı Mısır'ın güneyindeydi (bugünkü *Kom el-Ahmer*); Tarihöncesi çağda Güney Mısır'ın başkenti oldu. Hierakonpolis'te en eski firayunların anıtları, özellikle Narmer paleti bulundu. (L)

Hiera konsili, 754'te Konstantinos V'in topladığı konsil. Resim ve tasvirleri yasakladı, bunları savunan İstanbullu Aziz Germanos ve Aziz İoannes Damakenos'u mahkûm etti. İkonaların tahribi onun zamanında başladı. (L)

HİERAKS. Yun. mit. Erdemleriyle tanınmış Mariandynos'lu (Bithynia'da şehir) kişi. Kendisini zengin eden Demeter için bir tapınak yaptı. Hieraks'ın truvalılara buğday yollamasına kızan Poseidon toprakları kuruttu ve Hieraks'ı doğan biçimine soktu. (L)

HİERAKS veya **HİERAKAS,** mısırlı çilekeş ve yazar (Leontopolis, Mısır 300'e doğr. - öl. 390'a doğr.). Evlenmeyi yasaklayan ve sebzeyle beslenmeyi şart koşan bir tarikat kurdu. Büyük kültür sahibiydi, hem yunanca, hem de kıptice yazdı. (L)

HİERAPOLİS («Kutsal şehir»). Esk. coğ. Anadolu'da Denizli'ye 22 km uzaklıkta şehir (bugün *Pamukkale*). Eski bir dinî merkezi olan şehirde, özellikle Dionysos âyini şenliklerinde anatanrıça Kybele'nin mahallî bir şekline tapılırdı. Kalker ve karbonik asit bakımından zengin bir kaynağın çıktığı mağara, Hades'in (ölüm, yokluk âlemi) girişi olarak kabul edilirdi.

Bergama (Pergamon) kralı Eumenes II'nin, Antiokhos III'ü yendikten sonra (M.Ö. 190) kurduğu şehir, Romalıların Asya (Asia) eyaletinin bir parçası oldu. Kendilerine şehirde büyük ölçüde muhtariyet tanınan yunanlılaşmış yahudi kolonlar, halı ve erguvan rengi boya yapımında ustalaştılar.

XIX.yy. da alman arkeologları burada kazı yaptılar. Bölge 1957'den beri de italyan arkeologlar tarafından kazılmaktadır. Şehirdeki anıtlar arasında, Roma devrine ait hamamlar, sütunlu cadde, bazilika, çeşme binası, apollon tapınağı, Yunanlılardan kalma tiyatro, kemerler ve Roma devrinden kalma birçok mezar vardır. (LM)

HİERAPOLİS. Esk. coğ. Suriye'de şehir. Fırtına tanrısı Haddad ile bereket tanrıçası Atasgatis'e adanmıştı; şehirde bu tanrılar şerefine büyük dinî törenler yapılırdı. Kutsal Hierapolis gölünün yerinde bugün de küçük bir göl vardır. Eskiden Selefkiye-Fırat yolu üzerinde önemli bir kale olan hisarın kalıntıları. Bugün, *Menbic.* (L)

HİERATİKOS sıf. ve i. (yun. k.). Leng. Eski Mısırlıların yazı sistemlerinden birine Yunanlıların verdikleri isim. (En eski çağlardan beri kullanılan bu yazı sistemi, hiyeroglif âbide yazısının işaretlerini şemalaştıran ve şekiller arasında bağlama çizgisi kullanan işlek bir yazıdır. Hieratikos işaretleri, özellikle papirüsler, tabaklar ve *ostraka* adı verilen kireçtaşı parçaları üzerine fırça ile çizilirdi. Sağdan sola yazılan hieratikos işaretleri en eski devirde sütunlar, sonraları ise satırlar halinde düzenlendi.) [L]

HİEREMİAS I, İstanbul patriği (1524-1545). Halk tarafından çok sevilirdi, 3 defa patriklik görevine getirildi. Aynı zamanda usta bir siyaset adamıydı, Osmanlıların gözüne girmeyi başardı. Aynaroz'da Stavronikta manastırı onun yardımıyle yapıldı. (L)

HİEREMİAS TRANOS, İstanbul patriği (Anchialos 1530 - İstanbul 1595). Larissa başpiskoposuydu, 1572'de İstanbul patriği seçildi. Sultan Murat III tarafından iki kere görevden uzaklaştırıldı ve sürgüne gönderildi (1579 ve 1584); Fransa ve Venedik elçilerinin araya girmesiyle görevine iade edildi. Luther'ci doktorlar Jakob Andrea, Andreas Osiander ve Martin Chrusius'a yazdığı mektuplar Wittenberg'de yayımlandı (1584). [L]

HİEROCHLOA i. Sürüngen gövdeli bitki; çiçekleri sorguç biçiminde, mor, sarı ve beyaz renkte olur; otlaklarda yetişir. (Buğdaygillerden.) [L]

HİERODULİA i. Esk. Yun. Bir tapınağın hizmetine bağlı kimsenin durumu.

— ANSİKL. *Hierodulia* kelimesi, Yunanistan'a Doğu'dan gelmedi. İnsan kurban etme âdetindeki yumuşamayı yansıtır. İphigenia'nın kurban edilmekten kurtulunca Artemis rahibesi olması, kutsal bir hizmetin kurban edilme yerine geçtiğini göstermektedir. Küçük Asya'da sayıları çok olan bazı Afrodit tapınaklarının hierodulos'ları kibar yosmalardı (dansöz veya çalgıcı). Ayrıca hadımlar kültünün daha önemsiz görevlerini yerine getiriyordu. (L)

HİERODULOS i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir tapınağın hizmetine bağlı köle. (L)

HİEROGLYPHUS i. Hindistan'da buğdaygillere ve pirince zarar veren çekirge. (Düzkanatlıların çekirgegiller familyasından.) [L]

HİEROKAİSAREİA veya **HİERA KOME,** Anadolu'da Lydia'da Eskiçağa ait şehir. Bergama'yı (Pergamon) Thyateira üzerinden Sardeis'e bağlayan yol yakınında, Deliceçay'ın batısındaki Sarıçam'da kalıntılarına rastlanır. Önceleri Hiera Kome olan bu şehrin adı imparator Augustus zamanında Hierokaisareia olarak değiştirildi. Hierokaisareia, Pers Artemis tapınağıyle ünlüydü; tapınağı Makedonya kralı Philippos V (M.Ö. 201) ve Bithnia kralı Prusius II (M.Ö. 155) yağmaladılar. Hierokaisareia, Perslerden aldığı ve M.Ö. II yy.a kadar devam ettirdiği ateşe tapma törenleriyle de tanınmıştı. (L)

HİEROKERYKS i. (yun. k.). Esk. Yun. Keryks'ler arasından hayat kaydı ile seçilen kutsal münadi. (Eleusis'te «kirli elleri ve anlaşılmaz dili olan» herkesi, yani canilerle barbarları aforoz ederdi.) [L]

HİEROKLES, yeni-eflatun'cu okula bağlı yunan filozofu. M.S. V. yüzyılda İskenderiye'de doğdu, orada dersler verdi ve aynı yerde öldü. Atina'da Plutarkhos'un okulunda yetişti. Eski dine bağlılığı yüzünden İstanbul'da zulme uğradı. Eserlerinden bir kısmı günümüze kalmıştır. Bunlar özellikle *Pythagoras'ın Khrysa Epe*'si (Altın Mısralar) *Üstüne Bir Açıklama* ve *Peri Pronoias Kaieimarmenes*'dir (Tanrının İnayeti ve Kader Üstüne İnceleme Kitabı). Hierokles'in felsefesi bir ahlâkî yönelişi belirler. Ona göre felsefe, hayatın kötülüklerden arınması ve yetkinliğe ulaşmasıdır: felsefe hayatı erdemle arıtır, gerçekle de yetkinliğe ulaştırır. (L)

HİEROKLES, Iustinianos I (527-565) zamanında ün kazanmış bizanslı coğrafyacı. *Synekdemos* (Yol Arkadaşı) adlı eserini 535'ten önce yazdı. Bu bir elkitabıdır; Bizans imparatorluğunun doğu kesiminin istatistiğini verir, 64 vilâyet ve 912 şehri anlatır. Konstantinos Porphyrogennetos (913-959) *Peri ton Thematon* (İdarî Bölgeler Üstüne) adlı kitabını yazarken Hierokles'in *Synekdemos*'undan da yararlandı. (L)

HİEROMENİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Bayram günü. ‖ Bayrama rastlayan ayın ilk günü. ‖ Bir şenliğin hazırlandığı veya kutlandığı devre. (Bu süre içinde kovuşturmalar durdurulur, bütün ziyaretçilerin güvenliği sağlanırdı.) [L]

HİEROMNEMON i. (yun. k.). Esk. Yun. Bir kültün maddî çıkarlarını korumakla görevli memur. (*Hieromnemon*'lar tanrının mallarını, arşivlerle tapınaklara bırakılmış özel belgeleri korurlardı. Delos ve daha çok Delphoi hieromnemon'ları dinî karakterde Siteler Birliği konseyinin başlıca üyeleri arasında yer alıyorlardı.) [L]

HİERON, Batı Anadolu'da, Karia bölgesinin güneybatısında bulunan Priene şehri tiranı. M.Ö. 300 yıllarında basit bir vatandaşken ordunun ve bir kısım halkın yardımıyle yönetimi ele geçirdi. Şehir, onun zamanında tarihinin en karanlık ve kötü günlerini yaşadı. Rakipleri, çevredeki yunan şehirlerinden yardım istediler. Bu isteği Rodos reddetti, Efes (Ephesos) ise kabul etti. Hieron daha fazla dayanamadı, M.Ö. 297 yılında şehri rakiplerine bırakıp gitti. Bundan sonraki hayatı ile ilgili hiç bir bilgi yoktur, Rodos'a sığınmış olduğu sanılmaktadır. (L)

HİERON i. (yun. k.). Esk. Yun. İçinde alışılmış şekilde küçük kiliseler ve sunaklarla çevrili bir tapınak veya adaklarla çevrili basit bir sunak bulunan kutsal alan. (L)

HİERON, M.Ö. V. yy.da yaşamış olan atinalı çömlekçi. Başlıca ressamı Makron'du. Çömlekleri (200'den fazla) Atina'daki günlük hayatı yansıtır. (L)

HİERON I, Syrakusai tiranı (M.Ö. 478-466), Gelon'un kardeşi ve halefi. Hemen bütün Sicilya'ya hâkim oldu, Catania'yı ele geçirdi. Kartacalılara ve Etrüsklere karşı Kyme'yi savundu (474). Edebiyat meraklısıydı. Syrakusai'ye Aiskhylos, Pindaros ve Simonides'i çağırdı. (L)

HİERON II (Syrakusai M.Ö. 306'ya doğr.- öl. M.Ö. 215). Syrakusai kralı (M.Ö. 265-215). Ordunun başına geçti. Sicilya'yı yakıp yıkan Mamertinus'ları Messina'da kuşattı. Dönüşünde Syrakusai'lilerin ve birleşik şehirlerin kralı ilân edildi (265). Mamertinus'lar Romalıları yardıma çağırdılar. Hieron da Sicilya'nın batısında yerleşmiş olan Kartacalılarla birleşti. Bu, Kartaca savaşının başlangıcı oldu. 264'te Syrakusai'liler yenilince Hieron Roma ile on beş yıllık bir barış antlaşması yaptı ve vergi ödemeyi kabul etti, Roma ordusunun buğday ihtiyacını karşıladı (263). Böylece, şiddet kullanması Arkhimedes'in yardımıyle şehri güzelleştirdi ve tahkim etti. (L)

Hieron veya **Zorbalık Üstüne,** Konephon'un diyaloğu. Birinci bölümde, Syrakusai tiranı Hieron'un başına gelenleri anlatır; ikinci bölümde şair Simonides krala, sevilmesini sağlayacak ve kendisine mutluluk getirecek olan reformları sayar. Ksenophon burada aydın tiranlık yönetimi taraftarı olarak görünür. (L)

HİERONYMOS (M.Ö. 230 - Syrakusai 215). Syrakusai kralı (215-214). Büyükbabası Hieron II'nin yerine geçti (215-214). Amcası Andranadoros tarafından reşit ilân edildi ve Hieron'un 15 vasiden kurduğu meclisi dağıttı. Kartacalılarla bağlaşmak amacıyle Romalılarla yapılmış olan antlaşmaları bozdu. (L)

HİERONYMOS Kardia'lı, yunan tarihçisi (M.Ö. 370'e doğr. - 265). Eumenes'in dostu idi. 316'dan sonra Antigonos'ların hizmetine girdi. *Historiai Ton Diadokhon* (Veliahtların Tarihi) adlı bir eser yazdı (M.Ö. 323-272). Bir eylem adamı ve akıllı bir tarihçi olan Hieronymos'un bu eseri o dönem hakkında en sağlam belgelerden biridir. (L)

HİERONYMUS Aziz, kilise ulusu ve din bilgini (Strido, Dalmaçya 347'ye doğr. - Beytüllahm 420). Zengin bir hıristiyan ailesindendi. Roma'da Donatus'un öğrencisi

Foto. LAROUSSE

oldu ve çok iyi bir öğrenim gördü. Klasik kültüre çok düşkündü. Kendine zengin bir kitaplık kurdu. Papa Liberius tarafından vaftiz edildi. Bir süre Trier'de yaşadı. Sonra, bilinmeyen güçlüklerden dolayı, yaşadığı çağın dışında kalmak amacıyle Doğu'ya doğru yola çıktı (372-373'e doğr.). Antakya'ya vardıktan sonra Khalkis çölünde yerleşerek orada yine tek başına yaşadı ve İbananîce öğrendi. Klasik kültürden kopmakta güçlük çekti ve çileli bir hayat sürmeğe başladı. Antakya kilisesinin ilâhiyat tartışmalarına karıştı, papaz oldu, önce İstanbul'a, sonra da piskopos Antakya'lı Paulinus ile birlikte Roma'ya gitti (382). Papa Damasus'un kâtibi olduktan sonra kutsal kitapları çevirmeğe ve yorumlamağa başladı, bir hıristiyan kadınları derneği kurdu ve bu derneğin üyesi olan kadınları çilecilik hayatına yöneltti. Damasus'un ölümünden sonra, manastır başrahibesi olacak olan Paulus ile Eustochium'u da yanına alarak yine Doğu'ya doğru yola çıktı (385). Beytüllahm'da yerleşerek kendini keşiş topluluklarının yönetimi ile çileciliğin yanı sıra derin bilimsel çalışmalara verdi. Eski Ahit'i Latinceye tercüme etti. Hıristiyanların *Vulguta* dedikleri, bu tercümedir. Din konusunda, birçok yorumlu açıklama yaptı. Tarihle ilgili eserleri arasında da Eusebios'un *Khronikon*'unun devamı olan *De Viris İllustribus* (Ünlü Kişiler) özellikle anılmağa değer. Origenes'çilerle ve bu arada Kudüs'lü Yohannes ve keşiş Rufius ile kalem tartışmaları yaptı. (*Apologia Contra Rufinum* [Rufin'e Karşı Savunma]) ve Pelagiusçularla savaştı. (L)

HİERONYMUS keşişleri, «Ermites de Saint Jerôme» adıyle tanınan birçok din tarikatının adı. (Aziz Augustinus kurallarını benimseyerek keşiş hayatından uzaklaştılar.)

— ANSİKL. IV. yy.da bazı romalı kadınlar Aziz Paulus'u taklit ederek Bethleem'de bir dinî yaşayış benimsediler: Aziz Hieronymus onlar bir kural koydu; *Hieronymus keşişleri toplulukları* bu kuraldan ilham aldı. (L)

HİEROPHANTES i. (yun. k.). Esk. Yun. Eleusis âyinlerinin başrahibi. (Eumolpidai arasından hayat kaydı ile seçilirdi, giriş törenine başkanlık etmek ve Eleusis sırlarını bilen kıdemlilere kutsal eşyayı göstermekle görevliydi.) [L]

HİEROPHANTİS i. (yun. k.). Esk. Yun. Eleusis'te Demeter ve Kore rahibesi. (İki hierophanti, Eumolpos'lar arasından hayat kaydı ile seçilirdi.) [L]

HİEROPHOROS i. (yun. k.). Esk. Yun. Törenlerde kutsal bir eşyayı taşıyan rahip. (L)

HİEROSKOPİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Kurbanların iç uzuvları incelenerek yapılan kehanet. Bk. HİEROMANTİA. (L)

HİERRO veya **DEMİR adası,** İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarının en küçük ve en az nüfuslu adası; 9 000 nüf. İdare merkezi, *Valverde*. Adada hemen hiç su kaynağı olmadığı için tarım (bağlar, incir ağaçları) çok verimli değildir. XVII. ve XVIII. yy.da hemen bütün Avrupa milletleri bu adayı ilk meridyenin geçiş noktası kabul ederlerdi. (L)

HİERRO (José), ispanyol şairi (Madrid 1922). *Tierra Sin Nosotros* (Bizlerden Yoksun Olan Toprak) [1947] ve *Alegria* (Neşe) [1947] adlı eserlerle tanındı, Adonais ödülünü kazandı. İçli bir lirizmle kaleme aldığı bu eserlerinden sonra destan türünü benimsedi, bu yolda birçok eser yazdı: *Quinta del 42* (42'nin Beşinci Ayı) [1953]; *Estatuas Vacentes* (Yatık Heykeller) [1953]; *Cuanto sé de Mi* (Kendim Hakkımda Bildiklerim) [1957]; *Libro de las Alucinaciones* (Hayaller Kitabı) [1964]. (L)

HİERTA (Lars Johan), isveçli gazeteci (Uppsala 1801 - Stockholm 1872). İsveç'te 1830'da ilk büyük isveç gazetesi olan *Aftonbladet* (Akşam Gazetesi) adlı liberal gazeteyi kurdu. Savaşçı ve gerçekçi üslûbuyle isveç nesrinin yenileşmesine katkıda bulundu. (L)

HİEY-SAN, Japonya'da (Hondo) dağ, Kyoto yakınında. Çin'de ortaya çıkan Tenday mezhebinin manastırları burada kuruldu ve bu rahip askerler, XI. yy.da saraya karşı maddî çıkarlarını silâh gücüyle koruyan güçlü bir derebeylık kurdular.

Hiey-san dağının keşiş ve rahipleri, XVI. yy.a kadar büyük bir siyasî rol oynadılar. (L)

HİF i. Bot. Yüksek yapılı mantarlarla likenlerde miselyumları meydana getiren klorofilsiz hücrelerden ibaret tellere verilen ad. || *Hif dokusu*, bazı mantarların yumak görünüşündeki yaygın kısır (spor yapmayan) kısmı. (L)

HİFEMA i. Göz'de ön odaya kan oturması. (L)

HİFFET i. (ar. *hıffet*). *Esk.* Hafif olma hali, hafiflik. || Çabuk hareket etme yeteneği || Rahatlık, huzur içinde olma: *Ondan sonra kendisinde uçmak, oynamak hevesi veren bir hiffet duydu* (H. Z. Uşaklıgil). || *Mec.* Gönül işlerinde kararsız olma, hoppalık. || *Hiffet-i mizaç*, hoppalık, hafifmeşreplik. || *Hiffet-i yed*, beceriklilik, el çabukluğu.

— DEY. *Aklına hiffet getirmek.* Bk. AKIL.

— Huk. Bk. GABİN. (M)

Hİ-Fİ [*hayfi*] sıf. (ing. *high fidelity*, tam bağlılık'tan). Orijinal seslere göre çok az ve alışkın bir kulağın bile sezemeyeceği kadar belirsiz değişikliklere uğramış sesleri ileten akustik bir âlet için kullanılır. (*Hi-fi* deyimi, bütün bir ses düzeneği [elektrofon, radyo alıcısı, magnetofon] için olduğu kadar, mikrofon, plak okuma kafası, hoparlör v.b. gibi bazı parçaları için de kullanılır.) [L]

HİFLİMANTARLAR blş. çoğl. i. Nasıl ürediklerı iyi bilinmeyen basit mantarlar; bazı küfler bunlar arasında sayılır. (L)

HİGDON veya **HİGDEN** (Ranulf), ingiliz benediktin kronikçisi (1299'a doğr - Chester 1363'e doğr.). *Polychronicon* adlı latin ce bir dünya tarihi yazdı, bu eser Jean de Trévise tarafından 1387'de ingilizceye tercüme edildi ve Caxton tarafından yayımlandı (1842). [L]

HİGGİNS (William), irlandalı kimyacı (Collooney, Sligo 1763 - Dublin 1825). Dublin'de kimya ve mineraloji profesörlüğü yaptı. 1789'da yanıcılık ve yanmazlık teorilerini karşılaştıran bir inceleme yayımladı. Bu eserde atom anlayışını açıklar ve Lavoisier'nin yeni fikirlerini savunur. Davy, Berzelius ve Faraday Higgins'i kimyasal atomculuğun kurucusu olarak kabul ederler. (L)

HİGGİNSİT i. (fr. *higginsite*'ten). Miner. Tabiî bakır ve kalsiyum arsenyat. (L)

HİGGİNSON i. (Thomas Wentworth Storrow), amerikalı yazar (Cambridge, Massachusetts 1823-ay.y. 1911). A.B.D.'de köleliğe karşı girişilen savaşa katıldı ve hürriyete kavuşan köleler alayının birincisine kumanda etti (1862). Deneme kitapları, Longfellow ve Whittier üstüne biyografik incelemeler, iki şiir kitabı ve otobiyografik eserler yayımladı. Daha çok, Emily Dickinson'un edebiyat danışmanı olarak tanındı. (L)

HİGH CHURCH. Bk. ANGLİKANLIK.

HİGHGATE, Londra'nın kuzeyinde semt. (George Eliot, Faraday ve Karl Marx, Highgate mezarlığında gömülüdür.) [L]

HİGHLANDER i. (ing. k.). İskoçya'nın *Highland* denilen dağlık bölgesinde yaşayan iskoçyalı dağlı.

— Ask. İskoçyalılardan kurulu bazı ingiliz piyade alaylarına verilen isim. Geleneksel kıyafetlerini bırakmayan bu iskoçyalı askerler cesaretleriyle ün kazanmışlardır. (L)

HİGHLAND PARK, A.B.D.'de (Michigan) şehir, Detroit'in kuzey varoşu; 38 100 nüf. Otomobil yapımı. (L)

HİGHLANDS («yüksek topraklar»), Büyük Britanya'da yüksek yaylalar bölgesi, İskoçya'nın kuzey kesiminde, *Lowlands*'ın («alçak topraklar») kuzeyinde, (Southern* Uplands'e karşılık bazen *Güney Higlands* de denir).

Highlands'in bugünkü yüzey şekilleri uzun bir dönemde oluştu; bu dönemin başlıca olayları Kaledonyen sıradağların oluşması, aşınma ile yok olması ve Üçüncü zamanda kütle halinde yükselmesidir. (Bk. İSKOÇYA.) Highlands, birbirinden farklı iki bütün halindedir: uzun Glen More çöküntüsünün güneydoğusunda, Grampians dağlarında, Britanya adalarının en yüksek yeri Ben Nevis 1 340 m'ye ulaşır; bu yüksek yaylaların doğu kenarında (en yüksek kısım) Dördüncü zaman buzullaşması birçok iz bırakmıştır; eski buzulkarları ayıran sivri doruklar yüzey şekillerine inişli çıkışlı bir görünüş verir. Grampians dağları dağlık ve dar yarımadalar (Cantyre) ve sarp yarlı adalarla okyanusta devam eder. Ama doğuya doğru, yumuşak bir eğimle alçalarak Kuzey denizi kenarındaki kıyı ovalarıyle birleşen yüksek tekdüze alanlar meydana getirir. Glen More'un ötesinde Northern Highlands'de (Kuzey Higlands) kıyısı girintili çıkıntılı daha yüksek batı kısım ile, daha az alçak ve daha tekdüze doğu kısım arasında aynı karşıtlık görülür.

Highlands'in iklimi yüzey şekillerindeki farklılığı yansıtır: batıdaki yüksek kısımlar yılda 2 m'den çok yağış alır; ama 1 m'den az yağış alan ovalar Atlas okyanusundan gelen siklonların doğurduğu düşük basınçtan korunur.

İklim, doğuluş ve tabiat şartlarının, İskoçya'nın bu kuzey bölgelerinin nüfusu üstünde kesin sonuçları olmuştur: batıda nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu fundalıklar uzanır: bu yüksek bölgenin başlıca gelir kaynağını büyük koyun sürüleri meydana getirir. Av sahası olarak ayrılan geniş alanlar (*deer forests*), bakımları çok pahalıya mal olduğu için bugün önemini kaybetmiştir. Doğuya doğru Wick, İnverness ve Aberdeen'i kuşatan alçak yaylalar ve ovalar bölgesinde, gelir kaynaklarının yanı sıra nüfus yoğunluğu da artar: koyunların yerini kısmen sığırlar alır; arpa, yulaf ve yoğun hayvan yetiştiriciliği için gerekli olan yemlik bitki tarımı yapılır. Şehirler sadece balıkçılıkla geçinen limanlardır. Bu bölgelerde Eski Gaelcenin tamamıyle ortadan kalkmasına karşılık Atlas okyanusu kıyılarındaki kesimlerde bazı yaşlılar bu eski ağzı hâlâ konuşurlar. (L)

HİGHLANDS, A.B.D.'de (New York ve New Jersey eyaletleri) bölge, Apalaş yaylasının kuzeydoğusunda uzanır, Hudson geçidinden Castills Mountains ile ayrılır. Apalaş yaylası peneplenin bir parçasıdır; ormanlarla örtülüdür, ama Susquehanna, Delaware ve Hudson'un kollarının yüksek vâdileriyle derin bir şekilde yarılmıştır. (L)

HİGHMORE (Joseph), ingiliz ressamı (Londra 1692 - Canterbury 1780). Gravelot'dan etkilendi, Richardson'un *Pamela* adlı kitabını resimledi, konularını dinden aldığı tablolar ve ayrıca portreler yaptı: *John Whitehall* (1731; Birminghan); *Mrs. Perry* (1739, Penhurst); *Samuel Richardson* (1750; National Portrait gallery). [L]

Highmore cismi. Anat. Erbezinin üst ve ön kısmında, akkılıfta görülen iri şişkinlik. (İngiliz hekimi Nathaniel Higmore'un [1913-1985] adıyle anılır.) [L]

HİGH POİNT, A.B.D.'de (Kuzey Carolina) şehir, alüvyonlu Apalaş dağeteği bölgesinde; 62 000 nüf.Dokumacılık. Sepetçilik. (L)

High School [hayskul], A.B.D., Kanada ve diğer bazı ülkelerde bulunan bir çeşit orta dereceli okul. Genellikle parasız olan bu okulların bazı yerlerde 9'dan 12'ye kadar sınıfları vardır, bazıları da iki kısma ayrılır. Bunların birinci kısımları 7., 8. ve 9. sınıflar, ikinci kısımları da 10., 11. ve 12. sınıflardan meydana gelir. High School'lar bütün öğrencilere genel bir eğitim sağlar, mezun olduktan sonra hemen işe girecekler için meslek dersleri de verir. Öğrenime devam etmek isteyenler için ayrıca yüksek okula hazırlık kursları vardır. Eğitim sisteminin farklı olduğu bazı bölgelerde meslek okulları ayrıdır. Fakat High School'un A.B.D.'de yaygın olan biçimi yukarıda sayılan üç dalda da öğretim yapan okullardır. (L)

High School (İngiliz lisesi de denir), İstanbul'da İngilizce öğretim yapan orta dereceli okul. 1905 Yılında Nişantaşı'nda bugünkü yerinde kuruldu. Önce ahşap olarak yapılan bina 1920'de yandı ve kârgir olarak yeniden yapıldı. Okul Birinci Dünya savaşında siyasî sebeple kapatıldı. Lozan antlaşması ile yeniden açıldı. İngiliz Cemaati İdare meclisi tarafından seçilen bir mütevelli heyet tarafından idare edilmektedir. Okulun ingiliz müdürünü de bu heyet seçer. Türk müdürü ise Millî Eğitim bakanlığı tarafından tayin edilir.

Öğretim süresi sekiz yıldır. 3 Yıl orta, 3 yıl lise ve iki yıl da hazırlık sınıfı var-

Türk bayrağında **hilâl**

hilâl

dır. Her yıl hazırlık sınıfına sınavla öğrenci alınır. (M)

HIGHTOWER (Rosella), amerikalı kadın dansçı (Ardmore, Oklahoma 1920). Monte-Carlo Rus balesine katıldı (1938). 1941'den 1945'e kadar Ballet Theatre'da (bugünkü American ballet) oynadı ve *Kuğu Gölü*'nde *Coppelia*'da, *Giselle* ile *Fındıkkıran*'da, *Mavi Kuş*'ta v.b. solocu olarak rol aldı. Önce L. Messine'in Highlights Rus balesinde (1945-1946), sonra da Markova - Dolin topluluğunda çalıştı, rus Original ballet'sinde de sahneye konulan *Giselle, Constantia, Sebastian, Don Kişot, Siyah Kuğu* v.b. balelerinde başdansçı olarak oynadı. Marquis de Cuevas'nin sahneye koyduğu *Tarasiana, Aubade, La Sylphide* v.b. balelerinde rol aldı, daha sonra yine Marquis de Cuevas'nın Büyük bale'sindeki birçok eserde (*Constantia*, 1947; *Concerto Barocco*, 1948; *Scaramouche*, 1951; *Dona İnes de Castro* ve *Işık Tuzağı*, 1952; *L'Aigrette*, 1953) sahneye çıktı. Ballet Theatre'ın başdansçısı oldu (1954-1956), sonra yine Marquis de Cuevas'ya döndü (1957-1961), *Corrida*'yı (1957), *Ormanda Uyuyan Güzel* ve *Triptik*'i (1960) oynadı. Fransa'ya yerleşti, 1961'de Cannse'da bir okul açtı. 1962'den bu yana birçok oyuna katıldı, ayrıca Michel Renault ile birlikte Çin'de ve Güneydoğu Asya'da turneye çıktı. 1966'da Fransa, Klasik Grand ballet'nin başdansçısı oldu. (L)

HIGH WYCOMBE, İngiltere'de (Buckinghamshire) şehir, Chiltern Hills'in arkasında; 50 300 nüf. XIII. - XVI. yy.dan kalma kilise. (L)

HİGRO—, yun. *hygros*, nemli, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin bileşimine giren önek. (L)

HİGROFİL sıf. (fr. *hygrophile*'den). Nemli yerlerde yetişen bir bitki için kullanılır. (L)

HİGROFİLİT i. (fr. *hygrophilite*'ten). Pinit'e benzeyen mineral. (L)

HİGROFİT sıf. (fr. *hygrophite*'den). Nemli yerlerde yaşamağa alışmış bitkilere denir. (L)

HİGROLOJİ i. (fr. *hygrologie*'den). Fiz. Su ve diğer sıvılar üstüne yapılan inceleme. (L)

HİGROMA i. Patol. Eklemlerin, dayanak veya sürtünme noktalarının civarındaki sıvı salgı keselerinde sıvı toplanması.

— ANSİKL. Sıvı salgılayan keselerde normal olarak, iki eklem yüzeyinin kaymasını kolaylaştıracak kadar az bir yağlı sıvı bulunur. Buralarda önemli miktarda sıvı birikmesi ya travmaya bağlı bir iltihaptan (tekrarlanan sürtünmeler, sürekli dayanmalar v.b.), romatizmadan veya bir enfeksiyondan (mikroplu *higroma*) ileri gelir. Aşırı derecede gerginlik veya iltihaplanma higromanın ameliyatla alınmasını gerektirir; bu ameliyatlar özellikle dirsekte, dizkapağında ve topukta yapılır.

— Vet. Higroma, az veya çok kalın çeperli kistimsi bir kese şeklinde oluşur. Çoğu hallerde higromalar hafif ve tekrarlı basınçlardan ileri gelir; meselâ boyunduruk veya hamudun omuzbaşını ve enseyi vurması, nal ucunun dize çarpması gibi. Had higromaya karşı sıcak sulu eriyikler ve büzücü ilâçlar kullanılır. Müzmin higromalar doğrama, delme veya kesip atma suretiyle tedavi edilir. (L)

HİGROMETRE i. (fr. *hygromètre*'den). Bk. NEMÖLÇER.

HİGROMETRİ i. (fr. *hygrométrie*'den). Bk. NEMÖLÇÜMÜ.

HİGROSKOPİK sıf. (fr. *hygroscopique*'ten). Bk. NEMÇEKER.

HİGROSTAT i. (fr. *hygrostat*'tan). Fiz. Bir yerdeki nemlilik derecesini sabit tutan âlet. (L)

HİGROTROPİZM i. (fr. *hygrotropisme*'den). Biyol. Bk. NEME YÖNELİM.

HİGUÇİ (içiyo), japon kadın romancı (Tokyo 1872-ay.y. 1896). Kısa hayatı zorluklar içinde geçti. Meiji çağı başlarının en büyük romancısı olarak tanındığı sırada öldü. Saykaku ve Koda Rohan'dan etkilenen Higuçi, natüralist türle klasik üslûbu kaynaştırmağa çalıştı. En ünlü eserleri: *Takekurabe* (Rekabet) [1893] ve *Nigorie* (Bulanık Görüntüler) [1894]. (L)

Higueruela savaşı, Castilla'lı Juan II'nin Gırnatalı Muhammed VIII'e karşı temmuz 1431'de yaptığı savaş. Bu savaşta Juan II'nin kurmuş olduğu büyük bir ordu, Gırnata ovasını yağma etti. Muhammed VIII, Juan II'yi Elvire dağında, Higueruela mevkiinde karşıladı ve onunla savaşa tutuştu, fakat yenilgiye uğradı. Juan bu başarısından yararlanamadı, ordusuyle birlikte Castilla'ya çekildi. (L)

HİGUEY, Dominik cumhuriyetinde (La Romana ili) şehir; 5 200 nüf. (L)

HİK i. (fars. *ḫik*). *Esk.* Deriden yapılmış kap, tulum. ‖ *Hîk-i şarab*, şarap tulumu. (M)

HİKÂYAT çoğl. i. (ar. *ḥikâye*'den *ḥikâyât*). *Esk.* Hikâyeler, öyküler. (M)

HİKÂYE i. (ar. *ḥikâye*). Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması; bu şekilde anlatılan olay: *İşte gelin olduğum gecenin hikâyesi* (R.N. Güntekin). *Şam'da ölenlerin hikâyelerini rahmetli Nurettin'den dinlemiştim* (F.R. Atay). ‖ *Hikâye etmek*, bir olayı ayrıntıları ile anlatmak: *Yazık ki biz fâniliğini duymasak bile, hikâye ettiğim bütün bu şeylerle bu nilüferin kökleri çürümeğe yüz tutmuştu* (A.Ş. Hisar). *Lâkin bunun bir sebebi olacak diyenlerin içine kurt düşmesin diye size maceranın tarihini hikâye etmek istiyorum* (B. Felek).

— DEY. *Uzun hikâye*, ayrıntılarına girilmek istenmeyen bir olayı anlatmaktan kaçınmak için kullanılır.

— *Esk. Hikâye-nüvis*, hikâye yazarı. ‖ *Hikâye-nüvisi*, hikâye yazarlığı, romancılık. ‖ *Hikâye-perdâz*, hikâye anlatan.

— Dil. bil. *Hikâye bileşik zamanı*, asıl fiilin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda meydana geldiğini bildiren bileşik fiil çekimi. Bk. ANSİKL.

— Ed. Roman türüne giren anlatı; konusunun kısalığı, özentisizliği ve sadeliğiyle romandan ayrılır. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Dil bil. *Hikâye bileşik zamanı* konuşanın geçmiş zamanda görüldüğü hareketleri, düşündüğü kavramları v.b. hikâye etmek için başvurduğu bir fiil biçimidir. Asıl fiil kipleri ile *i-* fiilinin görülen geçmiş zamanının veya ekleşmiş şeklinin birleşmesiyle ortaya çıkar. Emir kipi dışında bütün fiil kiplerinin hikâye biçimi vardır; çekimi şimdiki zamanın hikâyesi: *seviyor-du-m, seviyordu-n, seviyor-du, seviyor-du-k, seviyor-du-nuz, seviyor-du-lar;* geniş zamanın hikâyesi: *bakar-dı-m, bakar-dı-n, bakar-dı, bakar-dı-k, bakar-dı-nız, bakar-dı-lar;* görülen geçmiş zamanın hikâyesi: *dinledi-y-dim, dinledi-y-di-n, dinledi-y-di, dinledi-y-di-k, dinledi-y-di-niz, dinledi-y-di-ler;* öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: *kırmış-tı-m, kırmış-tı-n, kırmış-tı, kırmış-tı-k, kırmış-tı-nız, kırmış-tı-lar;* gelecek zamanın hikâyesi *duracak-tı-m, duracak-tı-n, duracak-tı, duracak-tı-k, duracak-tı-nız, duracaktı-lar;* şart şeklinin hikâyesi: *vursa-y-dı-m, vursa-y-dı-n, vursa-y-dı, vursa-y-dı-k, vursa-y-dı-nız, vursa-y-dı-lar;* istek şeklinin hikâyesi: *vere-y-di-m, vere-y-di-n, vere-y-di, vere-y-di-k, vere-y-di-niz, verey-di-ler;* gereklik şeklinin hikâyesi: *dönmeli-y-di-m, dönmeli-y-di-n, dönmeli-y-di, dönmeli-y-di-k, dönmeli-y-di-niz, dönmeli-y-di-ler.*

— ANSİKL. Ed. Yunan edebiyatında *hikâye* yalnız Helenizm devrinde başlıbaşına bir türdü ve alanı oldukça dardı. Bununla birlikte Homeros destanlarıyle, Herodotos'un tarihinde hikâyeye benzer bazı anlatılara rastlanır. Meselâ Odysseia'da Afrodit'in, Ares'in koynundayken kocası Hephaistos'un ağlarına yakalanması; Herodotos tarihinde kral Kandaules'in güzelliğiyle meşhur karısını Gyges'in çıplak görmesini istemesi, sonra da Gyges tarafından öldürülmesi. Bu olaylar Boccaccio tarzına uygun birer gerçek hikâye sayılabilir. Hikâye ilk defa İonya'da destana ve tarihî bir esere girdi. Masal ve efsaneden farklı ve eğlendirici gerçekçi motiflerle işlenmiş bu anlatım şekli, özellikle Miletos'ta gelişerek kısa zamanda gücünü artırdı. M.Ö. III. ve II. yy.larda Miletos'la Aristeides konusu hafif ve erotik olan birçok değişik hikâyeyi biraraya topladı (*Ta Milesiaka* [Miletos Masalları]) ve helenistik roman'ın gelişmesine geniş ölçüde katkıda bulundu. Daha sonra Petronius ve Apuleius (*Aşk ve Psykhe*) bu alanda eser verdiler. Hikâye en çok Ortaçağ gerçekçiliği sırasında gelişti. Asya'da da (özellikle Hindistan'da) sağlam bir hikâye geleneği vardır. Birçok hint hikâyesi arapça tercümeler yoluyle Ortaçağ boyunca Avrupa'ya yayıldı. Bununla birlikte doğu kaynaklı hikâyelerde, hikâye ve masal, öğütlü hikâye ve gerçek veya gerçeğe benzer olayları anlatan ve öğüt vermeyen yazılar arasında kesin bir ayrım yapmak güçtür. XIII. yy.da Fransa ve İtalya'da çok yaygın bir kitap olan doğu kaynaklı *Yedi Bilgeler Efsanesi* bu ayrım sınırlarının belirsizliğini gösterir. Hikâye ilk ve en büyük başarısına İtalya'da kavuştu. Bu ülkede hikâye iki yönde gelişti: biri nükteli hikâyeler, diğeri serüven hikâyeleri. XIII.yy.da yazılan *Novellino*'da nükteli hikâyeler çoğunluktadır. Boccaccio'un *Dekameron*'unda nükteli anlatım daha karışık bir olay örgüsüne ulaşır ve çoğu zaman macera hikâyesiyle iç içedir. Bazı rönesans hikâyecileri Boccaccio'yu serbestçe taklit ederek hikâyelerini bir grup erkek veya kadının ağzından anlattılar. Chaucer'ın Canterbury Hikâyeleri'nde taklit ettiği Boccaccio, XV. ve XVI.yy. italyan hikâyecilerine örnek oldu. Çağdaş fransız hikâyecileri onun etkisinde kaldılar (*Les Cent Nouvelles Nouvelles* [1462] ve daha sonra Manguerite d'Agouléme'in *Heptaméron*'u [1559]). Bununla birlikte rönesans hikâyesinin gelişmesinde Cieco da Ferrara'nın *Il Mambriano*, Ariosto'nun *Orlando Furioso* (Çılgın Orlando) ve Folengo'nun *Baldus*'u gibi manzum hikâyelerin de payı vardır. Bu durum modern romanın, bir kahramanın başından geçen olayların birbirine serbestçe bağlanmış hikâyeler dizisi şeklinde anlatılmasından doğduğu tezini doğrular. Bu tez özellikle avrupa edebiyatının ilk nesirle yazılan romanı *Don Kişot*'un yazılışını anlatmak için ortaya atılmıştır. İtalya'da Rönesans'ta yazılan manzumelerdeki hikâyeler ve özellikle *Orlando Furioso*'dakiler La Fontaine'e örnek olmuştur. O da edebiyata manzum hikâyeyi getirmiştir (*Nouvelles*) [1665]. G.B. Casti, La Fontaine'i örnek ala-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

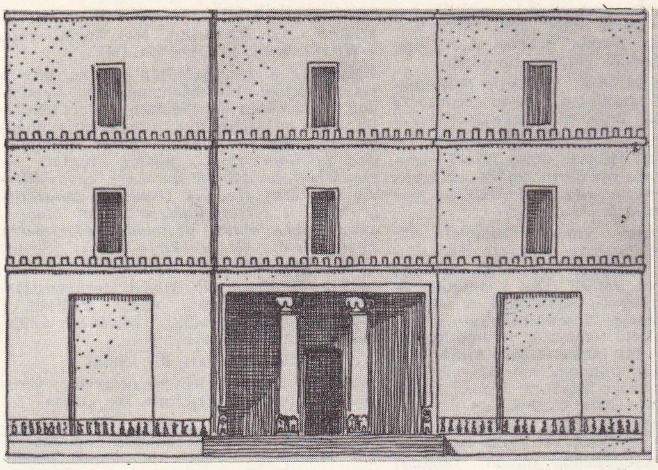

HİLÂNİ

rak *Novelli Galanti*'yi yazdı. Romantik çağda Tommaso Grossi, Bartolomeo Sestini, Carlo Porta gibi isimler sayılabilir. Maupassant, Gogol, Turgenyev, Çehov, K. Mansfield gibi büyük hikâyecilerin kurduğu gelenek, günümüzde de Sartre, Camus gibi yazarların katkılarıyle sürekli bir gelişme gösterdi.

● *Türk edebiyatında hikâye.* Tanzimat dönemine gelinceye kadar hikâye türünün özelliklerini taşıyan eserler arasında mesnevîler (*Leylâ ve Mecnun, Hüsrev ü Şirin* v.d.), halk hikâyeleri (*Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre* v.b.), meddah hikâyeleri, dinî ve tarihî hikâyeler (*Battal Gazi, Hayber Kalesi* v.d.) yer aldı. Batı edebiyatından yapılan ilk tercümelerde hikâye adı, roman karşılığında kullanıldı (msl. *Robinson Crusoe, Hikâye-i Mağdurin* adıyle çevrildi). İlk hikâye yazarları Ahmed Mithat ile (*Kıssadan Hisse*, 1870), Emin Nihad'dır (*Müsameratname* [Gece Toplantıları Kitabı], 1871). Sami Paşazade'nin *Küçük Şeyler*'i (1892) hikâye türünün ilk başarılı örneği sayılır. Nabizade Nâzım'ın hikâyeleri gerçekçi çizgileriyle dikkati çeker (*Karabibik* 1890). Edebiyatı Cedide döneminde Halit Ziya'nın (Uşaklıgil) eserleri (*Bir Yazın Tarihi*, 1901; *Solgun Demet*, 1901 v.b.) hikâye türünün yerleşme ve gelişmesinde etkili oldu. Mehmed Rauf'un, Hüseyin Cahid'in (Yalçın), Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in hikâyelerinden sonra millî edebiyat akımı içinde Ömer Seyfeddin, konularını halk kaynaklarından, tarihten, yaşadığı dönemden alan hikâyeleriyle (*Yüksek Ökçeler*, 1926; *Gizli Mabed*, 1926 v.d.) eski toplum yaşayışının yergisini yaptı; batılılaşma hareketi içindeki tutarsızlıkları, çağının siyasî akımlarını tenkit etti; tarih bilincini ve yurtseverlik anlayışını işledi. Asıl ünlerini roman alanında kazanan Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halid Karay, Reşad Nuri Güntekin v.d. hikâye türünde de eser verdiler. F. Celâleddin (Fahri Celâl Göktulga), gerçekçi hikâyeleriyle (*Talâk-ı Selâse* [1923]) başarı kazandı. Cumhuriyet döneminde Memduh Şevket Esendal günlük yaşayışın ilk bakışta dikkati çekmeyen olaylarına eğilen, küçük insanların kişiliklerini canlandıran hikâyeleriyle tanındı.

Sabahattin Ali, toplumcu anlayışın hâkim olduğu hikâyelerinde (*Değirmen*, 1935; *Kağnı*, 1936 v.d.) genellikle Anadoluyu ve köy insanlarıyle işçilerin yaşayışını ele aldı.

Sait Faik Abasıyanık, hikâyelerinde (*Semaver*, 1936; *Sarnıç*, 1936 v.d.) düşkün insanları, rum balıkçıları, kendi sıkıntı ve avareliklerini şiirli bir üslûpla anlattı. Yaşar Kemal (*Sarı Sıcak*, 1922), Orhan Kemal (*Ekmek Kavgası*, 1949; *Sarhoşlar*, 1951 v.d.), Oktay Akbal (*Önce Ekmekler Bozuldu*, 1946; *Bizans Definesi*, 1953 v.d.), Haldun Taner (*Tuş*, 1951; *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu*, 1953 v.d.) hikâye türünün yeni türk edebiyatındaki örneklerini verdi. (ML)

HİKÂYECİ i. (*hikâye*'den *hikâye-ci*). Hikâye yazarı. || Hikâye anlatan kimse.

◆ **Hikâyecilik** i. Hikâye yazma veya anlatma sanatı. (M)

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî, ilk türk opera librettosu (1884). Şair Abdülhak Hâmid'in babası Hayrullah Efendi tarafından yazıldı. Âsi Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşanın osmanlı kuvvetlerine saldırmasını anlatır. (M)

Hikâyeler (*Contes et Nouvelles*), Guy de Mauppassant'ın eseri. Bu hikâyeler 1880 - 1890 yılları arasında gazetelerde çıktı, daha sonra kitap halinde yayımlandı. Bu kitapların bazıları adlarını kitabın başındaki ilk hikâyeden almışlardır (*Tellier Evi* [La Maison Tellier], 1881; *Mademoiselle Fifi* [Matmazel Fifi], 1882; *Les Soeurs Rondoli* [Rondoli Kız Kardeşler], 1884; *Yvette* [1884]; *Toine* [1885]; *Monsieur Parent* [Bay Parent], 1886; *Küçük Rock* [La Petite Roque], 1886; *Le Horla* [1887]; *Le Rosier de Madame Husson* [Madam Husson'un Gülağacı], 1888; *l'Inutile Beauté* [Faydasız Güzellik], 1890); bunların dışında kalanlar ise genel bir başlık altında yayımlanmıştır (*Contes de la Bécasse* [Aptal Kadının Masalları], 1883). Bu hikâyeler konularına göre şöyle sınıflandırılabilir: özellikle Normandiya'nın kır hayatını dile getiren hikâyeler (*La Ficelle* [İp], *Le Petit Fût* [Küçük Fıçı], *Le Bête à Mait' Belhomme, Le Retour* [Dönüş], *Boitelle*), küçük burjuvaların hayatını yansıtan hikâyeler (*Une Partie de Campagne* [Bir Kır Gezisi], *Mon Oncle Jules* [Jules Amcam], *Le Parapluie* [Şemsiye], *La Parure* [Süs], *l'Héritage* [Miras]), 1870 savaşına ait hikâyeler (*Tombalak* [Boule de Suif], *Deux Amis* [İki Dost], *Le Coup d'Etat* [Hükûmet Darbesi]), aşk serüvenleri (*Ce Cochon de Morin* [Şu Morin Domuzu]), fahişelerin hayatını anlatan hikâyeler (*Tellier Evi* [La Maison Tellier], *Les Soeurs Rondoli* [Rondoli Kız Kardeşler]), sıkıntı ve bunamanın sanrılarını konu alan hikâyeler (*La Peur* [Korku], *Le Horla*). Maupassant'ın «basit çevre» insanlarını konu edinerek yazdığı bu hikâyelerdeki gerçeklik, anlatımının nesnelliği yanı sıra, insanlık durumlarının trajik görünüşleri karşısında yazarın duyduğu acıma duygusunu da gösterir. (→ Bibliyo.) [L]

Hikâyeler (*Erzählungen*), alman yazarı Heinrich von Kleist, daha önce tamamı veya bir kısmı edebiyat dergilerinde yayımlanmış olan uzun hikâyelerini, bu adla iki cilt halinde topladı. Birinci kitabında hikâyelerinin en uzunu ve en önemlisi vardır: *Michael Kohlhass*. Kitapta bundan başka aynı ölçüde tanınmış *Die Marquise von O...* (O... Markizi) ve *Das Erabeber in Chili* (Şili'de Deprem) adlı hikâyeleri yer alır. İkinci kitabında daha kısa hikâyeleri vardır: *Die Veslobung in St. Domingo* (St. Domingo'lu Nişanlılar), *Das Beltelweib von Locarno* (Locarno Dilencisi), *Der Findling* (Bulunmuş Çocuk), *Die Heilige Caecilie oder die Gewalt der Musik* (Aziz Caecilie veya Müziğin Gücü), *Der Lweikampf* (Düello). [L]

HİKÂYELİ sıf. (*hikâye*'den *hikâye-li*). Belli bir hikâyesi olan.

— Mim. *Hikâyeli sütun başlığı*, heykeltraşın kutsal konuları işlediği sütun başlıkları. (Hikâyeli sütun başlığı roma sanatının bir özelliğidir. Heykelde insan şeklinin kullanılmasıyle meydana çıkan bu başlıklar, gotik sanatın başlangıcında, tonozların yükselmesi ve özellikle tabiattan alınan süs motifleriyle birlikte ortadan kalktı.) [LM]

hil'at
(XVI. yy.)

HİKEM çoğl. i. (ar. *ḥikmet*'ten *ḥikem*). *Esk.* Hikmetler: *Zatıdır mahasal-ı nüsha-yı esrar-ı hikem* (Nabi). Bk. HİKMET. (M)

HİKEMÎ sıf. (ar. *ḥikmet*'ten *ḥikemî*). *Esk.* Hikmet ve felsefe ile ilgili. || Akıl ve mantık sahibi. || Fiziksel. (M)

HİKEMİYAT çoğl. i. (ar. *ḥikmet* > *ḥikemî*'den *ḥikemiyyāt*). *Esk.* Bilgelikle ilgili söz ve düşünceler. (M)

HİKETAS Syrakusai'li, M.Ö. IV. yüzyılda yaşamış pythagoras'çı filozof. Gökyüzü sisteminin hareket etmediğini ve Dünya'nın kendi etrafında döndüğünü ilk olarak onun ileri sürdüğü sanılır. Hiketas ve Philolaos, tutulma olaylarını açıklamak için, Antikhton gezegeninin varlığını kabul ettiler. (L)

Hiketides («Yakarıcılar»), Aiskhylos'un en eski trajedisi; M.Ö. 493-490 yılları arasında Atina'da oynandı. Hiketides'te, Danaos ile kızlarının Argolis'e gelişleri ve Argos kralı Pelasgos'un Danais'leri koruyuşu anlatılır. Danaos'un kızları Aigyptos'un oğullarıyle evlenmemek için Libya'dan kaçmışlardır. Koro, elli Danais'ten kuruludur. Aksiyon Danais ve koronun yakarışları, Pelasgos'un tereddütleri, Argos'luların onları korumaktan yana oluşları, sonunda dileğin kabulü ve Aigyptos oğullarının gönderdiği habercinin tehditleriyle gelişir. Hiketides, bir üçlünün ilk eseridir. *Aigyptios'lar* ve *Danis'ler* adlı trajediler ise kaybolmuştur. (L)

Hiketides («Yakarıcılar»), Euripides'in trajedisi; M.Ö. 422'de oynandığı sanılır. Oidipus'un oğlu Polyneikes ile birlikte Thebai önünde vuruşurken ölen Argos'lu önderlerin anneleri, Adrastos'un ardına takılıp, oğullarının ölülerini geri alabilmek için Atinalılardan yardım istemeğe gelirler. Onların hakkını Theseus savunur, Thebai'lileri yener ve Argos'lu kahramanların cenaze törenlerini yapar. Oyun, kocası Kapaneus öldükten sonra kendi de yaşamak istemeyen Euadne'nin intiharıyle duygusallığın doruğuna varır. Hiketides, siyasî bir oyundur. Eserde, Atinalıların Isparta ve Thebai'ye karşı hınçları ve barış isteği dile getirilir. (L)

HİKMET i. (ar. *ḥikmet*). *Esk.* Bilgelik, hakimlik: *Akıl ve hikmetin eşeklerin ağzına kalacağını kim tahmin ederdi* (H.E. Adıvar). || Felsefe: *Denilmesin ki «Eshab-ı kiram, hikmet ve tarih okumamışlar idi»* (Cevdet Paşa). || Bilinmeyen sebep: *Öyle ya, her halde böyle boş oturmanın da bir hikmeti var* (Sabahattin Ali). *Ahlâkın en aşağı derecesinde bulunan bir adamın âleme ahlâk dersi verebilmesindeki hikmeti şimdi anlayabildiniz mi?* (H.R. Gürpınar). *Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti.* || Tanrının, insanlar tarafından anlaşılmayan gizli amacı: *Bu nasıl tecelli, bilmem ne hikmet / Serpilmiş âleme dâne-i kısmet* (Dertli). *Şiirde şekil ve kalıp, iskeleti giydiren Allah'ın sonsuz sanatındaki hikmete bağlı olarak, bedahet çapında bir zaruret* (N.F. Kısakürek). || Ahlâka ve gerçeğe ait kısa ve veciz söz, atasözü: *Her dev-*

HİLÂLİ PAŞA

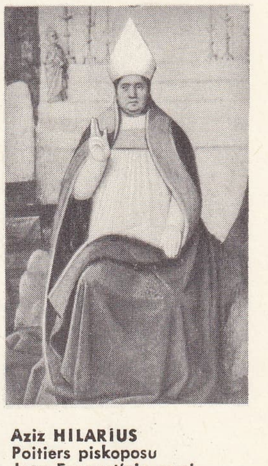

Aziz HİLARİUS
Poitiers piskoposu
Jean Fouquet'nin eseri
Condé müzesi, Chantilly, Fransa

Aziz HİLARİON
Dekoratif Sanatlar kütüphanesi, Paris

rin, her milletin kitaplara geçmiş, geçmemiş hikmetinde konuşmayı, hiç olmazsa boş yere konuşmayı yeren, insanları susmağa davet eden sözler bulmak kabildir (N. Ataç). *Darbımeseller doğrudan doğruya halkın hikmetleridir* (Ziya Gökalp). ‖ Fizik.

— ÇEŞ. DEY. *Hikmeti Lokman'dan haber almak,* en güvenilir kaynaklardan bilgi almak. ‖ *Hikmetinden sual olunmaz,* «Tanrı'nın gizli amacının ne olduğu bilinmez» anlamında kullanılır. ‖ *Ne hikmetse,* ne sebepten dolayı ise: *Ne hikmetse hazırladığı şeyleri kimseye göstermedi.*

— *Esk. Hikmet-âmîz,* hikmetle karışık, hikmetli. ‖ *Hikmet-âmûz,* hikmet öğretici: *Hep bu manayı bilir ehl-i kabul / Hikmet-âmûz idi evza-ı resûl* (Hakanî). Hikmetli. ‖ *Hikmet-fürûş* («hikmet satan»), kendisinin hikmetli sözler söylediği kanısında olan. ‖ *Hikmet-perest,* felsefeyi seven, filozof. ‖ *Hikmet-şinâs,* felsefe bilen veya fizik bilgini. ‖ *Hikmet-i ameliye,* pratik bilgi. ‖ *Hikmet-i hukûkî,* hukuk felsefesi. ‖ *Hikmet-i hulkiye,* ahlâk felsefesi. ‖ *Hikmet-i hükûmet,* hükûmetin idaresinde herhangi bir hareketin gerçek sebebi, hükûmetin akıl almaz işleri. ‖ *Hikmet-i ilâhiye,* yalnız Tanrı'nın bileceği iş. Yaratılmış olan şeylerin var oluş sebebi. Metafizik ‖ *Hikmet-i madde,* işin hikmeti ‖ *Hikmet-i meçhule,* Tanrı'nın bilinmeyen sırları. ‖ *Hikmet-i nazariye,* teoriye dayanan metafizik, matematik ve fizik bilimleri ‖ *Hikmet-i riyâziye,* matematik. ‖ *Hikmet-i siyasiye,* siyasî iktisat. Siyasî felsefe. ‖ *Hikmet-i tabiiye,* fizik. ‖ *Hikmet-i tecrübiye,* tecrübeye dayanan hikmet. ‖ *Hikmet-i vücûd,* gerçek sebep. Varlığın sebebi.

— Din. Tanrı gerçeklerini, *Kur'an*'ın derin anlamını kavrama, islâm dininin genel kurallarına uygun olarak davranma. ‖ Derin bir düşünceyi, ilâhî bir niteliği anlama.

— Fels. *Esk.* İslâm düşüncesinde felsefe ve bilgi; varlığın özünü, Tanrı'nın Kur'an hükümlerine uygun olarak niteliklerini bilme, âlemle ilgili gerçekleri, insanla âlem, Tanrı ile evren (kâinat) arasındaki varlık bağlantılarını derinden kavrama.

— Siyaset. *Hikmeti hükûmet,* adalet veya kanunlara aykırı tedbirler getiren hükûmetin dayandığı ve (özellikle, kişisel hürriyetlerin kısıtlanması söz konusu olduğunda) ileri sürdüğü «yüksek menfaat» düşüncesi.

— Tasav. Aklın ve imanın ötesinde derin bir sezgi, bir kendinden geçiş; aşk ile duyu varlıklarından sıyrılarak gerçeğe ulaşma yolu. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Fels. *Esk.* Arapçaya ibranî dilindeki *hohma* sözünden gelen *hikmet* kavramı daha çok felsefe karşılığı olarak kullanılır. Bu deyim eski anadolu ve yunan felsefesiyle beslenen, kaynağını Eflatun'da bulan yeni eflatun'cu felsefenin islâm düşüncesine geçişi sonunda ortaya çıktı. Felsefe alanında hikmet, İlkçağdan beri süregelen düşünce ürünlerini yeni bir yorumla değerlendirmedir. Plotinos'un geliştirdiği yeni eflatun'cu felsefe ve Aristoteles'in o çağlarda bilinen eserlerini yeniden yorumlayan akılcı görüş, hikmet kavramı altında toplanır. Varlık bütününün özünde saklı ana ilkeleri anlama amacını güderek inceleyen felsefe, bazı çevrelerde aklın dışında bir düşünce çığırı olarak anlaşıldı.

Böylece, hikmet akla değil imana, sezgiye dayanan bir bilgi alanı oldu. Derin anlamlı, deneyden çok sezgiyle kavranan her düşünceye hikmet adı verildi.

— Tasav. İlâhî bir coşkunluğa kapılarak aklın sınırlarını aşan, çocuklukta birliği, her şeyde Tanrı'yı gören aşktır. Aşk, insanı hikmete ulaştıran, âlemin özünde saklı «ilâhî sırları» anlamağa yarayan bir güçtür.

◆ **Hikmeten** zf. *Esk.* Hikmetle ilgili olarak, hikmet bakımından: *Vatan hususunda hikmeten vuku bulacak muahazatın reddi pek güç bir şey değildir* (Namık Kemal).

◆ **Hikmetli** zf. Hikmet dolu: *Ebedî hayatın sırrına ermiş olanların aşikâr saltanatı, yaşayan bizlere nazaran ne devletli, ne gerçek, ne hikmetli!* (N. Araz). [M]

Hikmet (DİVAN-I), Ahmed Yesevî'nin (öl. 1166) şiirlerini biraraya toplayan eser. Buna, sonradan, Ahmed Yesevî'nin olmayan başka şiirler de katıldı. Din konularını işleyen yer yer felsefî düşüncelere de yer veren bu manzumeler Yesevîye tarikatına bağlı kimselerce belli törenlerde okunurdu. Divan-ı Hikmet, bu tarikatın ana kitabı olarak uzun zaman tutundu. Sonraki yüzyıllarda birçok yesevîye şairi tarafından örnek alındı ve o türde şiirler yazıldı. (M)

HİKMET BEY Tamburî, türk saz sanatçısı (İstanbul 1890- ay.y. 1923). Bir süre Galatasaray Sultanîsinde okudu. Tamburî Cemil Beyden tambur dersleri aldı. İyi bir tamburî olarak ün kazandı. Değerli talebeler yetiştirdi. Eserlerinden Şevk-efzâ makamında Devri-hindî şarkısı ün kazanmıştır. (M)

HİKMET SEYYİD AHMED ARİF, türk şairi (? 1786-İstanbul 1859). 1814'te hac farizasını ifa için Hicaz'a gitti. 1816'da Kudüs, 1820'de Mısır, 1823'te Medine-i Münevvere mevleviyetinde bulundu. İstanbul kadısı tayin edildi, fakat bu görevi kabul etmedi (1828). Nüfus tahririne memur olarak Rumeli'ye gitti (1829). Döndükten sonra nakibüleşraf (1830), Anadolu kazaskeri (1833), Rumeli kazaskeri (1838) ve Meclisi Vâlâyi Ahkâmı Adliye üyesi oldu (1839). Tanzimat'ın ilânından sonra kanunların iyi uygulanıp uygulanmadığını teftiş için Rumeli'ye gönderildi (1840). Dârı Şûrayı Askerî üyesi, Mekkîzade Mustafa Asım Efendinin ölümünden sonra şeyhülislâm oldu (1845). 1854'te görevinden ayrıldı. Eserleri: *Divan-ı Eş'ar* (türkçe, arapça, farsça şiirlerini içine alır); *Tezkire-i Şuarâ* (tamamlanmamıştır); *Mecmuat-ül-Teracim* (çeşitli devirlerde yaşamış şair ve bilginlerin biyografileri); *Keşfüzzunun Zeyli; Esami-i Müellifin* (arapça bir eserdir; çeşitli yazarların biyografilerini ihtiva eder). [M]

HİKONE, Japonya'da şehir, Hondo adasında (Şiga ili), Biva gölünün doğu kıyısında; 52 900 nüf. Dokuma (pamuk, ipek ve tuhafiyecilik) sanayii merkezi. Hafif metalürji. Seramik. Çimento fabrikaları. (L)

HİLÂF i. (ar. *hilâf*). Karşıt, zıt, aykırı: *Güya cehlin hilâfıdır ilim* (Ziya Paşa). ‖ Zıddiyet, aykırılık, ihtilâf: *Aralarına hilâf düştü* (Şemseddin Sami). ‖ Yalan: *Aşkında yerine yetti lâfı / Davasının olmadı hilâfı* (Fuzuli). *Demircioğlu sözün haktır / Hiç sözünde hilâf yoktur* (Demircioğlu).

— DEY. *Hilâf olmasın. Halk dili.* Yanılmıyorsam, zannederim ki: *Hilâf olmasın, bir ay içinde mezuniyete hazırlanmış.*

— *Esk. Hilâf-gîr,* aksini söyleyen, karşı fikirde olan. ‖ *Hilâf-gîrân,* karşı olanlar, muhalifler. ‖ *Hilâf-girâne,* muhalife yakışır surette. ‖ *Hilâf-girî,* hilâf-gîrlik, karşı tarafı tutma. ‖ *Hilâf-ı âdi* (veya *hilâf-ül-âde*), alışılagelmişin aksine, kurala karşı. ‖ *Hilâf-ı hakikat,* gerçeğe uygun olmayan. Yalan. ‖ *Hilâf-ı tabiat,* yaradılış dışı, anormal.

— Eğ. *Esk.* XV. yy. osmanlı medreselerinde okutulan bir ders. (Cedel ilminin dallarından biri olan hilâf, ferdin karşısındakini deliller bularak ikna etmesi veya yenmesi için takip edilecek yolu gösterir. Ünlü fıkıhçılardan Ebu Bekr bin Mehmed Şâşi [öl. 1460] tarafından osmanlı medreselerine ders olarak konmuştur.)

◆ **Hilâfen** zf. *Esk.* Tersine, aksine. ‖ Yalan olarak.

◆ **Hilâfına** zf. Aksine, tersine, zıt olarak: *Onun reyi hilâfına iş görmek kimin haddine düşmüş* (R.N. Güntekin). *Tahminim hilâfına, ne Velit, ne de zevcesi Pakize, avukatın kendilerini görmek istemesinden hayrete düşmediler* (Vâ-Nû).

◆ **Hilâfî** sıf. *Esk.* Tartışmalı, münakaşalı. ‖ Tartışan, münakaşacı. ‖ Açık tartışma sistemiyle ilgili. (M)

HİLÂF i. (ar. *hilâf*). Bot. *Esk.* Söğüt ağacı. ‖ *Hilâf-ı Belhî,* salkımsöğüt. (M)

HİLÂFET i. (ar. *halef*'ten *hilâfet,* birinin yerine geçme). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bütün müslüman milletlere önderlik etme ve islâm şeriatının koruyuculuğunu alma görevi: *Hiç bir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, hilâfet orduları bu memleketi başanbaşa harabeye çevirmişlerdir* (Atatürk). *Hazret-i Osman'ın şahadetiyle Hazret-i Ali'nin hilâfete intihap olunduğunu haber alınca fevkalâde kederlenerek hemen avdet ile Mekke'ye gitmiş* (Cevdet Paşa). [Bk. ANSİKL.] ‖ Halifelik süresi.

— *Esk. Hilâfet-penâh,* hilâfeti koruyan. Halifelik unvanına sahip olan. Padişah. ‖ *Dâr-ül-hilâfe,* İstanbul. ‖ *Merkez-i hilâfe,* halifenin oturduğu şehir.

— Tar. *Hilâfetin ilgası.* Bk. ANSİKL.

— Tasav. Şeyhin, pirin yerine geçme, görev ve sorumluluğunu sürdürme. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. İslâm dininin belli bir yönetim niteliği kazandığı yıllarda toplumla ilgili bütün işleri Hz. Muhammed yönetiyor, geçerli ve gerekli kararları kurduğu dinin hükümlerine göre o veriyordu. Hz. Muhammed, bütün islâm topluluğunun başı, yöneticisi durumundaydı. Hz. Muhammed, devlet yönetimiyle din yönetimini elinde bulundurduğu için *imam* unvanını da taşıyordu. İmamlık görevine de, «imamet etme» deniyordu. Sonradan *hilâfet*'le, imamet eşanlamda kullanılmağa başlandı. Böylece imamet kelimesi hem devlet yönetimini, hem din işleri yönetimini karşıladı. Bu iki anlamı birbirinden ayırmak için, devlet yönetimi (yani hilâfet) anlamına kullanılan imamete, *imameti kübra* denildi. Hz. Muhammed, yaşadığı sürece her iki görev ve yetkiyi kendi üzerinde bulundurur, yönetim ve ibadet işlerine başkanlık ederdi. Zamanla gelişen İslâmlık birçok ülkede yayılmağa başlayınca din ve yönetim işlerinin tek elden yürütülmesi güçleşti. Hz. Muhammed, görev başında bulunmadığı veya başka bir iş yüzünden namaz kıldırmak için mescide gidemediği zamanlarda, yerine, birini gönderirdi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra din ve devlet işlerinin birlikte yönetilmesi görevi Ebubekir'e verildi. Kendisine halife, yaptığı işe hilâfet denildi. Kur'an hükümlerine dayanılarak yapılan yoruma göre hilâfet, islâm dinini benimsemiş bir ülkede devlet başkanlığı, sultanlık, padişahlık, emîrlik gibi siyasî ve dinî kuruluşların baş yöneticiliği anlamını taşıyordu. Teftazanî, İbni Hümam gibi din bilginlerine göre «din ve dünya işlerinin genel başkanlığı, bütün müslüman kuruluşlar üstünde yönetim yetkisi» taşımağa hilâfet denir.

Hilâfet görevini alacak kimse ilk zamanlarda seçimle başa geliyordu. Bu seçim, başlangıçta tek dereceli iken, sonradan çıkan bazı anlaşmazlıklar yüzünden iki dereceli oldu. Emevîlerden itibaren hilâfetin zorla elde edildiği de görüldü. Bu türlü hilâfete hilâfet-i sûriye (biçimci hilâfet) adı verilir. Hilâfetin seçim yoluyle elde edilmesi hilâfet-i kâmile (olgun, eksiksiz hilâfet) diye adlandırılır.

Doğuşundan kısa bir süre sonra islâm devletleri arasında dinî olmaktan çok siyasî bir üstünlük aracı sayılan hilâfet zaman zaman gerçek yapısından uzaklaşmıştır. Gerek dinî, gerek siyasî bir kurum olan hilâfetin yürütülmesi için o makama geçmenin dört ayrı yolu olduğu kabul edilmiştir: seçkin kimselerin çoğunluğuna dayanan seçim; eski halifenin gösterdiği adayı yetkili birkaç seçkinin onaylaması; vesayet veya velayet denen, eski halifenin yeterli ve yetkili gördüğü bir kimseyi ümmetin onayı ile o makama getirmesi; baskı ve kılıç zorunun ağır basması.

Hilâfet makamına geçmenin kuralları da şiilerle sünnîler arasında tartışma konusu oldu. Şiîlere göre hilâfetle imamet birdir. Bu makama ancak, halife Ali ve onun soyundan gelenler geçebilir. Halife Ali'nin Hz. Muhammed'den aldığı vesayet oğullarına geçmiştir. On iki imam bunun en açık örneğidir. Sünnîlere göre ise hilâfet, görevi alacak kimsenin Kureyş'ten olması, ona kesin bağlılık (mutlak itaat) duyması gerekir. Bu iki mezhebin dışında bir de haricîlerin gö-

David HİLBERT

Johann Lukas von HİLDEBRANDT Belvedere, Viyana

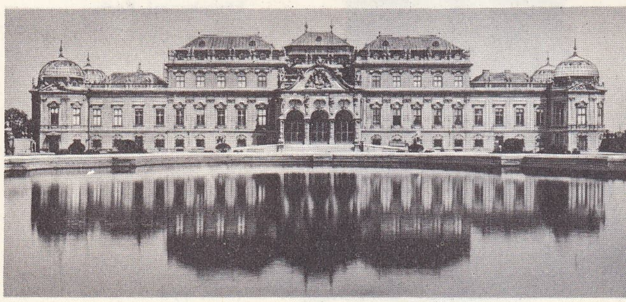

Foto. LAROUSSE

rüşü vardır. Onlara göre hilâfet hiç bir aile veya kabilenin tekelinde değildir. Köle de olsa, islâm dinini benimseyen her yetenekli kimse Hilâfet makamına geçebilir. İman etmenin dışında Tanrı kulları arasında herhangi bir soy ve kabile üstünlüğü yoktur. Hilâfet yeterlilik ve başarı işi olmaktan öteye geçemez. Bunun dışında kalan her görüş Kur'an'a aykırıdır.

İslâm dininin kısa bir süre içinde gelişmesi, pek uzak ülkelere yayılması sonucu Hilâfet kurumu değişik anlamlar kazandı. Birçok islâm devletinin başkanı hilâfet iddiasında bulundu. Böylece hilâfet deyimi emîr-ül-mü-minin (islâm dinine inananların genel başkanı) anlamında kullanılmağa başladı. Mısır, Suriye, İran ve Irak ülkelerinde hilâfetle devlet başkanlığı, ordu genel kumandanlığı ve imamet birleştirildi. Her devlet başkanı bütün din ve yönetim yetkilerini elinde toplayarak Hz. Muhammed'in yerine geçtiğini, onun gösterdiği yolda yürüdüğünü ileri sürdü. Özellikle hilâfet ile saltanatı birleştiren abbasî ve emevî halifeleri böyle düşündüler, bu amaçla, ele geçirdikleri ülkelerde kendi adlarına hutbe okuttular. İran'ın alınmasından sonra özellikle gene abbasî ve emevî sultanları ve hilâfet makamına geçtiğini ileri süren bazı emîrler, görevlerine kutsal bir nitelik vermek için Hz. Muhammed'in hırkasını bile giydiler.

Zamanla devlet sınırlarının genişlemesi, başka uzak ülkelerin alınması, devlet yönetiminin güçleşmesi yüzünden Hilâfet kurumu da zayıflamağa özelliklerinden uzaklaşmağa başladı. VIII. yy. sonu ile IX. yy. başlarında hint, iran, eski anadolu, roma, yunan ve bizans kültürlerinin derin etkisi altında kalan islâm kültür kurumlarında değişmeler oldu. Hilâfetin etki alanı ve sınırları daraldı. Bir aralık hilâfet iranlılardan Büveyhoğullarına, sonra Selçuklu Türklerine geçti, dinî bir kurum olmaktan çok siyasî nitelikler taşıyan bir makam oldu. Mısır'da hüküm süren Fatımîler de aynı görüşü ortaya atarak hilâfet iddiasında bulundular (909). Bağdat halifeliğine karşı Endülüs Emevî devletinin başkanları da Hilâfet makamında bulunduklarını ileri sürerek halife unvanını aldılar (928). Bunlardan sonra Gazneli Mahmud, Hilâfet makamından Yemin-üd-Devle, Emin-ül-Mülk gibi unvanlar aldı. Şiî mezhebinden olan Mısır Fatımîlerinin hilâfeti ise ülkelerinin Selâhaddin Eyyubî tarafından alınışına kadar sürdü (1171). Daha sonraki yüzyıllarda Hulâgu Hanın Bağdat'ı yakıp yıkması, halife El-Mutasım-billâh'ı öldürtmesi üzerine Abbasî hilâfeti sona erdi (1258). Bu sırada halifenin moğol saldırısından kaçan amcası Kahire'ye giderek Sultan Baybars tarafından, siyasî bir amaçla ve özel bir törenle Hilâfet makamına getirildi. Mısır sultanları elinde dinden çok, komşu ülkelere baskı yapmak, zamanla onları ele geçirmek için faydalanılan Hilâfet makamı siyasî bir kurum oldu. Şiî ve sünnî mezhepleri arasında sürekli bir çekişme aracı niteliğine büründü. Her müslüman ülke, hilâfetin kendi yönetim sınırları içinde bulunduğunu, gerçek halifenin kendi başındaki yönetici olduğunu ileri sürdü. İranlılar, Mağrıplılar Mısır'daki hilâfeti tanımadılar. Daha sonra Özbekler, Timurlular, Türkmenler, Osmanlılar (XV. yy. sonlarında) aynı hakkı taşıdıklarını ortaya attılar. Bir ara, osmanlı padişahı Bayezid'in, babası Murad I'e halife dendiğini bazı tarih kaynakları yazmaktadır. Osmanlılar Mısır'ı aldıktan sonra *kutsal emanetler*'le birlikte hilâfet makamı da Osmanlılara geçti; Mütevekkilullah'ın yerine Yavuz Sultan Selim halife oldu (1517). 1922 Yılına kadar bütün osmanlı padişahları halife unvanını taşıyarak hilâfeti ellerinde tuttular.

— Tar. *Hilâfetin ilgası.* Kurtuluş savaşı bittikten sonra T.B.M.M. tarafından saltanatla hilâfetin birbirinden ayrılmasına karar verildi (1 kasım 1922). Abdülmecid Efendi 18 kasım 1922'de halife ilân edildi. 3 Mart 1924 tarihli ve 431 sayılı, «Hilâfetin ilgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun» ile hilâfet, tarihe karıştı.

— Tasav. Sofî anlayışına göre hilâfet sözünün iki ayrı anlamı vardır. Birincisi tarikat kuruluşu bakımından şeyh, pir, dede gibi tekke ve dergâh yönetiminde en yüksek mevkide bulunanın yerine geçme, ondan sonra gerekli yetki ve görevleri (manevî yönden) üzerine alma. Şeyhten sonra, tarikat kurallarına göre, yerine geçme yetkisi olan, bu yetkiye hak kazanan kimsenin durumu. Pirin, tarikat ulu'sunun ya ölümünden sonra veya sağlığında uygun görülen durum ve zamanlarda makamına oturma. Tarikat düzenine göre, en yüksek makamda bulunan kimsenin sağlığında, belli derecelerde, birçok halifesi olur. Şeyhin makamı daha çok manevî bir değer taşır. Şeyh, çevresinde bulunan halifelere uygun gördüğü ölçüde hilâfet yetkisi verir. Halifeler, ulaştıkları manevî derecelere göre birinci, ikinci, üçüncü v.b. unvanlar alırlar. Şeyhin ölümünden sonra, derece bakımından ona en yakın olan halife Hilâfet makamına geçer. Tarikatta *kıdem* kuralına göre değerlendirilen hilâfetin ikinci anlamı manevîdir. Bu durumda şeyhin veya pirin sağlığı gerekli değildir. Her zaman verilen görevi yapabilir, törenleri, zikirleri, belli günlerde yapılan *devir*'leri yönetebilir. Manevî düzen içinde kazandığı *mertebe* dolayısıyle şeyhten, tarikat ulu'sundan çok sonra gelen bir kimse de onun halefi olabilir, ona hilâfet edebilir. Tasavvuf ilkelerine göre hilâfet bir yönetim yetkisi değildir. Onun *irfan, ilim, sıdk, aşk* ve *mânâ* gibi kazanılma yolları vardır. Hilâfet ancak bunlarla elde edilebilir. Onda *marifet* ana ilkedir. Her tarikatın, bir bakıma her tarikat kolunun belli bir hilâfet anlayışı vardır. Bütün tarikatlarda Hilâfet makamı *marifet makamı* olarak nitelenir. «Marifetsiz hilâfet olmaz», hepsinde şaşmaz bir ilkedir. Hilâfet makamına oturan bir kimse, o makamda bulunduğu sırada (postta oturduğu zamanlarda) içeri kim girerse girsin (isterse padişah olsun) ayağa kalkmaz.

Tasavvufta, hilâfetin böyle mânâ hilâfeti ve makam hilâfeti olarak ikiye ayrılması fütüvvet ve lonca kuruluşlarında da görülür. İktisadî bir nitelik taşıyan lonca kuruluşlarında her zanaat dalının ayrı bir hilâfet düzeni vardı. Ustalıktaki başarı ve manevî kıdemine göre kuruluşun Hilâfet makamına geçen pirin halifeleri olurdu. Bu kuruluşlarda hilâfet kıdem ve *ehliyet* derecesine dayanırdı. Hilâfet makamına geçen her yeni pir kendinden öncekinin bütün yetkilerine hak kazanmak zorundaydı. Bu makama yükselen bir yetkili bütün zanaat kollarının başkanıydı, dükkân açmak, ustalık belgesi vermek, evlenenlere yardım etmek veya ettirmek, lonca anlayışına aykırı davrananları cezalandırmak veya loncadan çıkarmak onun yetkisi altındaydı. Halife Ali'ye bağlanan, şeriat kurallarına ikinci derecede bir önem veren birçok büyük tarikatta hilâfet «irfan» anlayışına dayanırdı. Bu anlayışı benimseyen kuruluşlara göre halife Ali *arif-i billah* ve *şâh-ı velâyet*'ti. Zamanla, birçok kurumda görülen bozulma, amacından uzaklaşma tarikatlarda da etkisini gösterdi, onlar da gerçek amaçlarından ayrıldı, sonunda hilâfet gözden düştü. (→ Bibliyo.) [M]

HİLÂFETNAME blş. i. (ar. *hilâfet* ve fars. *nâme*'den *hilâfet-nâme*). *Esk.* Tarikata girenlerden belirli bir mertebeye yükselenlere, şeyhleri tarafından verilen icazet belgesi. (M)

Hilâfet ordusu, Türk Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu'daki kurtuluş hareketine karşı İstanbul hükûmetinin hazırladığı ordu. İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal'i sindirmek, gerekirse ortadan kaldırmak için askerî bir teşkilât kurmayı düşünmüştü. Bu teşkilât İzmit ve dolaylarında düzenlenecekti. Damat Ferid Paşa buna «Hilâfet ordusu» adını verdi; düzenlenen bu ordunun bir adı da, *Kuvayı İnzibatiye* idi. Amacı Düzce, Hendek, Adapazarı dolaylarında Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmış olanları desteklemek, bu bölgeleri İstanbul hükûmetinin etkisi altına alarak millî kuvvetleri buradan uzaklaştırmaktı. 1920 Yılı ortalarına doğru oldukça kuvvetlenen Hilâfet ordusuna karşı Ankara hükûmeti bazı tedbirler almak zorunluğunu duydu. Bu kuvvetler üstüne düzenli birlikler gönderildi. Sonunda Hilâfet ordusu kısa bir süre içinde dağıtıldı. (M)

HİLÂFİYAT çoğl. i. (ar. *hilâf*'tan *hilâfiyyât*). *Esk.* Polemik bilgisi. (M)

HİLÂFSIZ zf. (*hilâf*'tan *hilâf-sız*). *Halk dili.* Hiç şüphesiz, mutlak. (M)

HİLAİRE (Jean - Baptiste), fransız ressamı (Audun-le-Tiche, Moselle 1753'e doğr. - Paris 1822'den sonra). Leprince'in öğrencisi idi. *Okuma* ve *Müzik* (1781) adlı eserleri, Türkiye'de çizdiği (1776) ve gravürlerini hazırladığı desenler (*Doğu Kıyafetleri*) Louvre müzesindedir. (L)

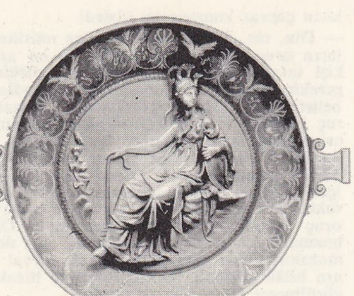

Hildesheim hazinesi gümüş kap, Berlin müzesi

HİLÂL i. (ar. *hilâl*). Ay'ın yay şeklindeki görünüşü, yeniay, ayça, dilim ay: *Çatma kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl / Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet bu celâl?* (M. Â. Ersoy). *Öksüz kalan ufuk / Süslense bir hilâl ile, mesut olur. Güler* (Tevfik Fikret). ‖ Tırnağın dibindeki ince, beyaz leke.

— DEY. *Hilâl gibi,* [kaş için] ince ve düzgün.

— *Esk. Hilâl-ebru,* ay gibi kaşı olan. ‖ *Hilâl-i ahdar* (veya *ahzar*), yeşilay. ‖ *Hilâl-i ahmer,* kızılay.

— Astron. Yeniay ile dolunay arasında geçen süre. (Bu süre içinde, Ay'ın Yer'den görülen aydınlık kısmı sürekli olarak büyür.) [Bk. ANSİKL.] ‖ Ay'ın aydınlık yüzünün yarıdan daha az göründüğü zâhirî durum. ‖ Bir kamerî ayın her bir günü. ‖ *Esk.* Yeni ay. (Genellikle üç günlük Ay'a denir.)

— Din. *Ramazan hilâli,* ramazan ayının başladığını bildiren yeni ay. Bk. ANSİKL.

— Ed. *Esk.* İnce yaya benzeyen kaş. Sevgilinin kaşı.

— Havc. *Hilâl kanat,* ön kenarı, ok biçimi kanatlarda olduğu gibi düz bir çizgi değil de bir eğri çizen kanat. (Kanadın uçak gövdesiyle birleştiği yerde, geriye doğru en yatık durumda olan bu çizgi, kanat uçlarında hemen hemen düz olur. Hilâl kanat, hem ok tipi kanadın sağladığı hız üstünlüğünü, hem de düz kanadın sağladığı iniş ve kalkış kolaylığını birleştirir.)

— Mim. Cami kubbeleri, minare külâhları tepesine yerleştirilen alemlerin ucu.

— Ölçü. Bir su ölçü birimi; bir lüle suyun altmış dörtte biri.

— Süs. Türk bayrağındaki ay-yıldız motifinde görülen ayın birimi. (Eski Türklerde devletin gücünü dile getiren özel bir anlam taşıdığı için bayraklara işlenirdi.)

— ANSİKL. *Hilâl,* şeklini ve adını Ay'ın ilk safhasından alır. Sümerler ve Akkadlar Ay'a, Mezopotamya hâkimi olan Sin adını vererek saygı göstermişler ve bazen sakallı bir adam, bazen de ona benzer bir sembolle belirlenmişlerdir. Bu şekillerde hilâl genellikle yatay durumdadır. Yunanistan'da, düşey olarak yerleştirilen hilâl Artemis'in sembolü haline geldi. Hıristiyan ikonografyasında, kitaplara göre ilkbahar dolunayına rastlaması gereken İsa'nın doğuşu ve çarmıha gerilişi olaylarında Ay, hilâl şeklinde tasvir edilmiştir. İlâh heykelleri, kandiller v.b.nde rastlanan hilâlin sivri uçları genellikle yukarı doğrudur ve uçlar arasında bir yıldız bulunur. XVI. yüzyıldan itibaren, İsa'nın doğumunun sembolik tasvirlerinde, Meryemana bazen uçları aşağı (Luca Giordano), bazen de yukarıya doğru dönük bir hilâl (Tiepolo, Tintoretto, Guido Reni v.b.) üzerine oturmuş olarak gösterilir. Başlangıcından beri Bizans şehrinin sembolü olan hilâl İstanbul'un alınışından sonra (1453) Türkler tarafından Osmanlı imparatorluğunun, yani islâmiyetin bir işareti olarak kabul edildi. XX. Yüzyılın ortalarında, birçok müslüman devletin bayraklarına yerleştirildi. Hilâl, süsleme unsuru olarak hıristiyan kuyumcuları ve dinsizler tarafından, armacılıkta ise sivri uçları yukarı dönük şekilde kullanıldı, haçlı-

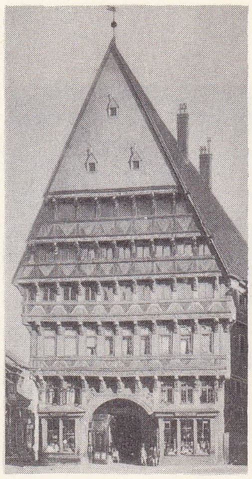

HİLDESHEİM
Knockenhauer konağı

Foto. Viollet, Giraudon (LAROUSSE)

ların çapraz kemerlerini süsledi.

— Din. tar. İslâm fıkhına göre müslümanların oruca başlayabilmeleri için en az iki kişi tarafından ramazan hilâlinin görülmesi gerekir. Bunu Hz. Muhammed bir hadisinde belirtmiştir: «Hilâli gördüğünüz zaman oruç tutunuz ve hilâli gördüğünüz zaman da orucunuzu bozunuz. Eğer hava kapalı olur da hilâli göremezseniz şaban ayını 30 gün olarak kabul ediniz». Oruca başlayabilmek için şabanın yirmi dokuzuncu günü gurup vakti hilâl gözlenir. Eğer görülürse ertesi gün oruç tutulur, görülmezse tutulmaz. Orucu bozmak yani ramazanı bitirmek için de ramazanın yirmi dokuzuncu günü şevval ayının hilâli gözlenir. Görülürse oruç bırakılır, görülmezse ertesi gün de tutulur.

Osmanlı imparatorluğu devrinde de bu kaideler uygulanır, ramazanın başlangıcı hesapla değil de hilâlin görülmesiyle tespit edilirdi. Bu tespit ise ramazan hilâlini gören en az iki kişinin kadı huzurunda bunu bildirmeleri ve bunun ilâma bağlanmasıyle olurdu. Bir bölgede hilâli görerek oruca başlandığı halde başka bölgelerde hilâl görülmediğinden oruç tutulmadığı olurdu. Hilâlin görüldüğünün telgrafla bildirilmesi usulü kabul olunmadığından, ayın görüldüğünü bildiren ilâmın yakın bölgelere ulaşması gecikirdi. Fakat bu ilâm öğleye doğru bile gelmiş olsa hemen ilân olunur ve o andan itibaren oruca niyet edilirdi.

Hilâfet merkezi olan İstanbul'da ayın görüldüğünün (*rüyet-i hilâl*) ilâma bağlanması bazı merasimlerle yapılırdı. İstanbul kadısı «yevmi şek» gecesi (şabanın 29. gecesi) maiyetindeki memurlara, ilmiye ve mülkiye sınıfına mensup olanlara büyük bir ziyafet verir ve sofrada ayın görüldüğü haberinin bildirilmesi beklenilirdi. Harbiye meydanındaki yangın kulesinde, Süleymaniye, Fatih, Cerrahpaşa, Edirnekapı ve Yavuzselim camilerinin minarelerinde görevli memurlar bulundurulurdu. Ramazan hilâlini görenler hemen bildirmek için Şeyhülislâm kapısına gelirlerdi. Hilâlin görülmesinin ilâma bağlanması özel bir şekilde yapılır ve bu işlemin bitimine kadar fetvahanenin kapısı kapalı tutulurdu.

İlâm, mahkemenin sicil defterine kaydolduktan sonra o gece ramazanın girdiğinin ve ertesi günü oruç tutulacağının bildirilmesi için saraya da bir yazı yazılır, sonra fetvahanenin kapısı açılır ve durum bildirilir, kapıda bekleyen mahyacıbaşı elindeki kandille Süleymaniye camiinin minaresinde bekleyen kandilcilere işaret verir ve onlar da kandilleri yakarlardı. Süleymaniye camiinin kandillerinin yandığını gören diğer camiler de kandilerini yakar, bekçiler davul çalarak hilâlin görüldüğünü ilân ederlerdi. Daha önceleri Murad IV tarafından Bağdat'ın fethinde son gülleyi atan top, sarayın bir odasında dolu olarak tutulur ve yılda yalnız bir defa ramazan hilâlinin görüldüğünü bildirmek için atılırdı.

◆ **Hilâle** i. *Esk.* Hâle.

◆ **Hilâli** sıf. *Esk.* Ay ile ilgili, ay gibi olan. || **i.** Bir yazı biçimi.

— Ev eşyası. *Hilâlî saat,* kalıbı bakir veya tombak olan eski bir saat biçimi.

◆ **Hilâlvâri** sıf. *Esk.* Hilâl gibi olan. (ML)

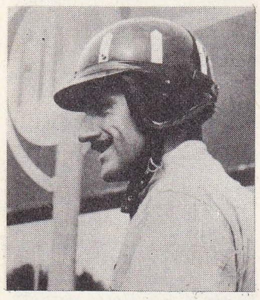

Graham HILL

sir Edmund HILLARY

HİLÂL i. (ar. *hilâl*). *Esk.* Diş veya kulak karıştırmağa yarayan âlet. (Bk. ANSİKL.) || Aralık, esna, iç: *Yirmi sekizinci sene-i Hicriyesi hilâlinde sefinelerle onları Kıbrıs'a gönderdi* (Cevdet Paşa). || Çocukların ders çalışırken harfleri göstermek için kullandıkları gösterge. || *Hilâl-ı sutûr,* satırların aralığı.

— ANSİKL. *Hilâl,* bir ucu diş, bir ucu kulak karıştırmağa yarayan tahta, kemik veya boynuzdan yapılmış küçük ince bir araçtır. Eskiden, özel eşya arasında yer alan hilâlin uçlarından biri sivri, öteki enli ve kaşık biçiminde oyulmuştur.

◆ **Hilâldan** i. *Esk.* Kürdanlık. (M)

HİLÂL (BENİ). Bk. HİLÂLÎLER.

HİLÂLET i. (ar. *hilâlet*). *Esk.* Samimî dostluk, arkadaşlık. (M)

Hilâl Gençlik kulübü, türk spor kulübü. İstanbul Kadıköy'de kuruldu (Erenköy, 1912). Forması, bordo zemin üzerine beyaz yıldızdır. Özellikle futbol dalında büyük bir varlık gösterdi. 1940 Yılına kadar İstanbul Birinci liginde yer alan bu kulüpte, birçok ünlü futbolcu yetişti. Son yıllarda İstanbul Amatör liginde yer aldı. (M)

HİLÂLÎ (Bedreddin), çağatay şairi (Esterâbâd ? - ?, 1533). Herat'ta öğrenim gördü. Ali Şir Nevaî tarafından özel bir ilgiyle karşılanarak korundu. Hayatıyle ilgili bilgileri Sam Mirza'dan öğrenildi. Babur Şah tarafından pek beğenilmeyen Hilâlî'nin en ünlü eseri *Şâh ü Derviş* (Şah ve Derviş) adlı şiiridir. (M)

HİLÂL-İ AHMER. Bk. KIZILAY.

HİLÂLÎLER veya **BENİ HİLÂL,** İsmailî mezhebine bağlı arap kabilesi. Bu kabile halkı, cahiliye çağında Halasa adlı bir puta tapardı. İslâmlıktan önce, hilâlî reisi Zemre bin Maiz'in Ezd'lerden bir kişiyi öldürmesi üzerine, ezd reisi Hâciz, Hilâlîlerin üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Hâciz birçok esir aldı. Ficar savaşında Hilâlîler akrabaları Havazin'lerle birlikte savaştılar. Mekke'nin Hz. Muhammed tarafından zaptından sonra (630) bazı arap kabileleri ile birlikte Hz. Muhammed'e karşı koydular.

Abbasi halifesi Vasih (845) zamanında Buga el Kebir ve Süleym'ler ile birlikte Hilâlîler Medine şehrini sıkıştırmağa başladılar. Halife, Hilâlîlere karşı bir ordu göndererek şehri kurtardı. Bu olay üzerine Hilâlîler Mısır'a göç etmek zorunda kaldılar. Nil deltasına yerleşen Hilâlîleri fatimî halifesi Aziz (975-996) daha kuzeye sürdü. Hilâlîler burada fazla kalmadılar. Fatımî halifesi Muntasır'ın teşvikiyle Kuzey Afrika'ya geçtiler (1094), Afrika'da birçok kabileyi hükümleri altına aldılar. (M)

HİLÂLÎ PAŞA (Ahmed Necib), mısırlı devlet adamı (doğ. 1891). Vaft partisine girdi; kısa bir süre sonra partinin yönetim kurulunda görevlendirildi. 1951'e kadar parti için çalıştı, sonra partiden uzaklaştırıldı. 1942-1944 Yılları arasında eğitim bakanlığı yaptı. General Necib, kral Faruk'u tahttan uzaklaştırıncaya kadar (1952) bağımsız bir vaft'çı olarak vaft'çılarla mücadele etti. Özellikle İngiltere ile müzakerelerin iyiye götürülmesi için çalıştı. (M)

HİLÂLİYE i. (Şeyh Muhammed *Hilâl*'in adından). Kadirîye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. *Hilâliye* tarikatı XVIII. yy. da Şeyh Muhammed Hilâl el-Râm* tarafından kuruldu. Mensupları, zikri ana ilke olarak alan Kadiriye tarikatının genel kurallarını olduğu gibi benimserler. Çuha ve külâh giyerler. Özel törenleri, zikir ve ibadetleri vardır. Büyük pir olarak Abdülkadir Geylâni'ye bağlanırlar. Alâmetleri yeşil renkli bir şerittir. (M)

HİLÂLİYE i. (ar. *hilâliyye*). Bot. Kırlangıç otu. (İlmî adı *Chelidonium majus.*) [M]

HİLAMMAR i. (hititçe k.). Hitit tapınaklarının ön avlusu. (Terim, Hitit çivi yazılı metinlerinde geçer.) [M]

HİLANİ i. (hititçe k.). Arkeol. Hititlere ait yapı tipi. (Saray ve tapınaklarda önemli bölümlerden birini meydana getirir.)

— ANSİKL. Arkeol. Esas ekseni cepheye paralel ince uzun iki mekândan meydana gelen *hilani*'ler, çoğunlukla başlıbaşına bir yapı değildir; yapı bütününün bir bölümünü meydana getirir. Hilanilerin önde gelen özellikleri, *dış salon* diye adlandırılan birinci mekâna girişte genel olarak bir, bazen iki veya üç sütunlu bir portiğin bulunması ve girişin iki tarafının kulelerle sınırlandırılmış olmasıdır. Hilanilerde her zaman dar bir girişten sonra ulaşılan iç salon, taht odası niteliğindedir. Odanın içinde genellikle bir ocak vardır. İç salonun girişinde ve her iki salonun yanlarında ufak özel odalar da (banyo ve yatak odaları) yer alabilir. İki veya üç katlı da olabilen bu binaların ön taraflarında birkaç basamaklı merdivenler vardır. Hilanilerin belli bir plana göre yapılmış ve bu planın uzun yıllar devam etmiş olması önemlidir. Fakat bazen esas planın bozulmamasına dikkat ederek iç bölüme bazı eklemelerin ve çıkarmaların yapıldığı da görülmüştür. En eski hilani planlı yapı, M. Ö. XVIII . yy.da, bugünkü Antalya yakınlarındaki Tel Açana (Alalah) höyüğünde, Yarim-Lim sarayında bulunmaktadır. Bundan sonra ikinci hilani tipli yapı, M. Ö. XIV. yy.da Hititlerin başkenti Boğazköy'deki, Büyükkale E yapısıdır. Bu iki yapının ait olduğu yüzyıllar arasında uzun bir sürenin bulunması, bu uzun süre içinde başka bir hilani tipli yapıya rastlanmaması ve Yarim-Lim sarayındaki hilaninin cephesinin bir ön avluya açılmayıp önünde üç oda bulunması, bu yapının hilanilerin ilk örneği olduğu konusunda tereddüt yaratmaktadır. Ayrıca Yarim - Lim sarayındaki hilani tipli yapıda odalar ince uzun dik dörtgen değil, kare planlıdır.

Hilani tipli yapılar Hitit Büyük İmparatorluk devrinden sonra, Geç Hitit şehir devletlerinde uzun süre kullanılmıştır. Daha sonra pers etkisiyle Larissa (Buruncuk) sarayı vasıtasıyle Yunanlılara geçmiştir. Bazı Yunan ve Roma devri yapılarında da görülen bu yapı planı uzun süre uygulanmış ve hattâ Uzakdoğu'ya kadar yayılmıştır. (M)

HİLARA i. Etçil sinekçik (*Hilara chorica*), bütün Avrupa'da bataklık suları üzerinde sürüler halinde uçuşur. (Kısa duyargalı ortoraf çiftkanatlıların, *empididae* familyasından.) [L]

HİLARA. Yun. mit. Leukippos'un kızı. Kız kardeşi Phoibe ile birlikte, İdas ve Lynkeus ile evlenecekleri sırada Dioskuros'lar tarafından kaçırıldılar. Hilara'nın Kastor'dan Anogon adında bir oğlu oldu. Ölümünden sonra tanrılaştırılan Hilara için Isparta'da bir tapınak yapıldı. (L)

HİLARİA çoğl. i. (yun. *hilaros,* şen'den). Esk. Yun. Yas tutmanın yasak edildiği bayram günleri. (Bu vesileyle bir de karnaval düzenlenirdi.) [L]

HİLARİON, Kiev metropoliti (1051-1054). İstanbul patriğine danışılmadan rus piskoposları tarafından seçilen ilk metropolittir. *Kanun ve İnayet Üstüne Vaız* adlı kitabın ona ait olduğu söylenir. Eserin son bölümü, dük Vladimir'in prens Yaroslav karşısında okuduğu övgü söylevidir. Bizans retoriğinin izlerini taşıyan bu eser, *İgor'un Şiiri* ile, çağını yansıtan en önemli iki belgeden biridir. (L)

HİLARİON Aziz, Filistin'de manastır hayatının kurucusu (Tabatha, Gaza yakınları, 291'e doğr.- Kıbrıs 371'e doğr.). Annesi ve babası öldükten sonra, Aziz Antonius'un da etkisiyle, varını yoğunu satarak Majuma çölüne çekildi (306), orada çileye girdi. Hayatının geri kalan kısmını, Mısır, Sicilya, Dalmaçya ve Kıbrıs adasına yaptığı yolculuklarla geçirdi. Aziz Hieronymus onun hayatını yazdı. (L)

HİLARİUS Aziz (Sardinya, ? - öl. Roma 468), papa (461-468). Aziz Büyük Leo'nun başdiyakosu idi. *Efes Haydutları* diye anılan kurulda onu temsil etti (449), bu toplantıda Eutykhes taraftarlarıyle çatıştı. Papa olunca Eutykhes ve Nestorius topluluklarını yeniden mahkûm etti. 465'te Galya kiliseleri ve İspanya kiliseleri konusunda Roma konsilini topladı. İtalya'da yerleşen Germenler arasında yayılan ariusçulukla savaştı. (L)

Foto. Keystone (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

HİLARODİA, İskender devrinde özellikle Büyük Yunanistan'da çok tutulan güldürücü oyun.

— ANSİKL. *Hilarodi* veya *hilaro - trajedi'*nin ana unsuru edebî parodi idi. Yunanistan'da parodinin kökü çok eskiye dayanır. *Batrakhomyomakhia* (Kurbağa ile Fare Savaşı), yergili oyunlar ve Aristophanes'in komedileri buna örnektir. Edebî parodi ancak M.Ö. IV. yy.ın sonlarına doğru bir tiyatro oyununun bütününe hâkim olmağa başladı. Bu türün yaratıcısı Rinthon maskaraca oyunlarında (*Herakles, Amphitryon, İphigenia*), klasik trajedi kahramanlarını soytarı haline soktu. Rinthon'un taklitçileri arasında Tarantos'lu Skiras, Kaprio'lu Blaisos ve Paphos'lu Sopatros sayılabilir. Bu tiyatro Romalıların *atellan* ve *mimus'*larının gelişmesini sağladı. Hilaro - trajedi sahneleri vazolar üzerine sık sık çizilmiştir. (L)

HİLAROS i. Esk. yun. Hiç bir yas törenine izin verilmeyen tatil günleri. (Bu günlerde karnaval eğlenceleri düzenlerdi.) [L]

HİL'AT i. (ar. *ḫil'at*). *Esk.* Eskiden padişah veya vezirler tarafından beğenilen bir kaftan diken kimse. || *Hil'at-i fâhire,* çok kişiye giydirilen süslü kaftan. || *Hil'at baha* (hil'at bedeli), hil'at giydirilecek kadar önemsenmeyen kişilere armağan olarak elbise yaptırmak üzere verilen para. || *Hil'at-dûz,* kaftan diken kimse. || *Hil'at giydirme,* padişah veya sadrazamın bir devlet adamına mükâfat olarak kaftan hediye etmesi. (Bk. ANSİKL.) || *Hil'at-ı fâhire,* çok değerli olan kaftan. (Giyecek olan kimsenin mevkiine göre değişik çeşitleri vardı.) || *Hil'at-ı veda,* sarayda ağırlanan misafirlere gidecekleri zaman giydirilen kaftanın adı. || *Hil'at-ı zerrin,* altın işlemeli hil'at. (Sadrazam v.d. yüksek mevki sahiplerine giydirilirdi.)

— Hat. *Hil'at giydirme,* yazı hocalarının kendilerinden ders gören öğrencilerin yazılarının üstüne kaş çizmesi.

— ANSİKL. *Hil'at giydirme* geleneğinin Osmanlılara nereden geçtiği konusunda çeşitli görüşler vardır. Bazıları Bizans'tan, bazıları islâm ve türk devletlerinden (Abbasîler, Samanîler, Harizmşahlar, Anadolu Selçukluları v.b.), bazıları da Çin'den geldiğini iddia eder.

Hil'at, padişah tarafından sarayda, sadrazamlar tarafından ise Babıâli'de giydirilirdi. Bunun için özel bir tören yapılırdı. Verilecek kimsenin sıfat ve görevine göre çeşitleri değişirdi. Vezirlere baştanbaşa samur kürk kaplı olanı, diğer devlet görevlilerine de daha sade olanları giydirilirdi. Mahmud II (1808-1839) zamanında bu töre yürürlükten kaldırıldı. (M)

HİLAV (Selâhattin), türk yazarı ve mütercimi (İstanbul 1928). İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünü bitirdi. Paris'te, doktora yapmak üzere öğrenimine bir süre devam etti. 1958'de Türkiye'ye dönerek gazeteciliği ve mütercimliği iş edindi. Marx Engels, Plehanoc, Lefebvre, Garaudy ve Sartre v.d. den yirmiye yakın eser çevirdi. Eserleri: *Diyalektik Düşüncenin Tarihi* (1966); *Felsefe Elkitabı* (1970). [M]

HİLB i. (ar. *ḫilb*). *Esk.* Yırtıcı hayvan veya kuşlardaki pençe, tırnak. || Asma yaprağı. || Sıf. Zampara (delikanlı).

— Anat. *Esk.* Tırnak. || Ciğer.

— Bot. *Esk.* Turp. (M)

HİLBERT (David), alman matematikçisi (Königsberg 1862 - Göttingen 1943). Önce Königsberg'de (1893 - 1895), sonra Göttingen'de (1895-1929) profesörlük yaptı. XX. yy. başlarında alman matematik okulunun önderi sayılır. Cisim kavramını ve cebirsel sayılar cisminin teorisini (1897) kurdu. İlk çalışmaları sırasında, cebirsel geometri ve modern cebirde önemli bir rol oynayan çokterimli idealleri nazariyesinin temellerini atarak, invariyantlar nazariyesinin temel kanunlarını ortaya koymayı başardı (1890). Geometrinin temelleri üstüne araştırmalarının bir sentezi olan *Grundlegen der Geometrie* (Geometrinin Temelleri) [1899] adlı eseri, matematiğin çeşitli bölümlerinde aksiyomlaştırma amacına yönelen birçok verimli çalışmaya yolaçtı. Somut görüntülere başvurmaktan kaçınan Hilbert, noktalar, doğrular ve düzlemler diye adlandırdığı «üç nesne sistemi»ni matematiğe soktu. Ne oldukları kesin olarak gösterilemeyen bu nesneler, beş grupta toplanmış yirmi bir aksiyomla açıklanan bazı ilişkiler ortaya koyar: ait olma, sıra, eşitlik veya kongürans, paralellik ve süreklilik aksiyomu. Bundan sonra, aksiyomlardan birinin veya öbürünün doğrulanamadığı geometriler kurdu. Temel terimleri kendilerine aksiyomlarla yüklenen özelliklerden başka özellikleri bulunmayan mantıksal varlıklar olarak ele aldı. Klasik matematiği savunmak ve ondaki apaçıklığı göstermek için Brauer ile giriştiği tartışmalar, geniş biçimci incelemelere yolaçtı. (L)

HİLBERT (Jaroslav), çek tiyatro yazarı (Louny, Kuzey Bohemya 1871 - Prag 1936). 1896'da çek tiyatro tarihinde önemli bir yer tutan *Vina* (Hata) adlı bir piyesle yazarlığa başladı. Daha sonra oldukça orijinal hikâyeler ve piyesler yazdı: *Pest* (Yumruk) [1898]; *Kolumbus* (Güvercin) [1915]; *Hnizdo v Bourji* (Rüzgârda Yuva) [1919]. (L)

HİLD veya **HİLDA.** İskandinav mit. Walkür'lerden biri. (L)

HİLDBURGHAUSEN, Almanya'da (Doğu Almanya, Erfurt idare bölümü) şehir, Thüringer Wald'in güneyinde; 7 900 nüf. XVII. yy.dan kalma şato. Saksonya hanedanından Ernestin sülâlesinin olan Hildburghausen, şehir haline getirildikten (1324) sonra, 1826'da Saksonya - Meiningen ile birleştirilen düklüğün merkezi oldu (1683). [L]

HİLDEBRAND, hollandalı şair. Bk. BEETS. (L)

HİLDEBRAND (Adolf VON), alman heykeltıraşı (Marburg 1847 - Münih 1921). Bruno Hildebrand'ın oğlu. Yönetiminde çalıştığı Zumbusch ile Roma'ya gitti. İtalya'da yirmi beş yıl kaldıktan sonra 1884'te Berlin'e döndü. 1891'de Wittelsbach çeşmesini yaptı. 1893'te *Das Problem der Form in der bildenden Kunst* (Plastik Sanatlarda Biçim Meselesi) adlı eserini yayımladı. (L)

HİLDEBRAND (Bruno), alman iktisatçısı ve istatistikçisi (Naumburg an der Saale 1812 - Jena 1878). Breslau (1836) ve Marburg'da (1841) profesörlük yaptıktan sonra Thüringen İstatistik dairesi yöneticisi oldu. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* (Millî Ekonomi ve İstatistik Yıllıkları) adlı dergiyi kurdu (1863). İktisadi milletlerin iktisadî gelişmesini inceleyen bir bilim olarak kabul etti, klasiklerce benimsenen tabiî iktisat yasalarının varlığını reddetti. Tarihî okulun kurucularındandır. (L)

HİLDEBRAND (Dietrich VON), alman filozofu (Floransa 1889), Adolf von Hildebrand'ın oğlu. Önce Münih'te, 1940'tan sonra da New York'ta profesör oldu. E. Husserl ve M. Scheler'in fenomenoloji akımına bağlandı. Başlıca eserleri: *İdee der sittlichen Handlungen* (Ahlâkî Davranışlar Kavramı) [1916]; *Metaphysik der Gemeinschaft* (Toplumun Metafiziği) [1930]; *Liturgie und Persönlichkeit* (Litürji ve Kişilik) [1933]; *Sittliche Grundhaltungen* (Ahlâka Dayanan Temel Davranışlar) [1954]. (L)

HİLDEBRAND (Hans), isveçli tarihçi (Stockholm 1842 - ay. y. 1913). Ilımlı tutucu partide Riksdag üyesi oldu. Gazetecilik yaptı. *İsveç Tarihi* adlı büyük bir eser yayımladı (1903-1905). [L]

HİLDEBRANDO, papa. Bk. GREGORİUS VII

Hildebrandslied, en eski epik alman şiiri (70 mısra); yaklaşık olarak 800 yılından kalma bir elyazmasındadır. Hildebrand, ostrogot kralı Theodorich'in (474-526) arkadaşlarındandır. Theodorich, otuz yıl sürgünden sonra bir hun ordusunun başında İtalya'yı yeniden fethe gelir. Hildebrand kendisine meydan okuyan genç bir savaşçının kendi oğlu Hadubrand olduğunu anlar ve onunla çarpışmak istemez. Ama babasının öldüğünü sanan Hadubrand onu dövüşe zorlar. Dövüşün nasıl sonuçlandığı metinde belirtilmemiştir. (L)

HİLDEBRANDT (Eduard), alman ressamı (Danzig 1818 - Berlin 1868). En önemli tabloları (Brezilya'da, Doğu'da, Anadolu'da, İsviçre'de, İtalya'da, Kuzey burnunda yaptığı peyzajlar) Berlin Millî galerisindedir. 1867'de gezi hatıralarını kitap halinde yayımladı. (L)

HİLDEBRANDT (Johann Lukas VON), avusturyalı mimar (Cenova 1668 - Viyana 1745). Roma'da Carlo Fontana'nın öğrencisi oldu. 1701'de imparatorluk sarayının mimarlığına getirildi. Avusturya'da barok üslûbun en önemli temsilcilerindendir. Eserleri: Daun - Kinsky sarayı (1713-1716); Harrach sarayı, Belvedere (1714, 1720 - 1724). Hildebrandt ayrıca Würzburg köşkünün planlarını ve Salzburg'da Mirabell şatosunun onarımını yaptı. (L)

HİLDEGARD, alaman prensesi (öl. Metz 783), Schwaben kontu Hildebrand'ın kızı. Charlemagne ile evlendi (771), dokuz çocuğu oldu. İtalya kralı Pépin ile Dindar Louis de onun çocuklarıdır. 963'ten sonra ermişlerden sayıldı. (L)

HİLDEGARD Azize, mistik benediktin rahibesi (Bermersheim, Alzey yakınları 1908 - Rupertsberg, Bingen yakınları 1179). 1136'da Disibodenberg manastırı başrahibesi oldu, 1147'de Rupertsberg, 1165'te Eibingen manastırını kurdu. Kehanetleriyle tanındı, prensler ve rahipler ona sık sık başvururlardı. Dogmatik bir inceleme olan *Liber Scivias* (Kitapları Tanı) [1141-1151] adlı eseri Dante'ye *Teslis'*i ilham etti. *Causae et Curae* (Sebepler ve Çareler) bir tıp kitabıdır. Hildegard'dan bize almanca ve latince birçok mektup kaldı. Ayrıca 155 monodi (şarkı) yazdı, bunların en ünlüleri sayılan *Dul Kadınlar Senfonisi* ve *Ordo Virtutum'*da (Erdemlerin Düzeni) onun mistik anlayışı bütün derinliğiyle yansır. (L)

HİLDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland - Westfalen) şehir, Ruhr'da, Düsseldorf'un güneyinde; 28 000 nüf. Çelik fabrikaları. Makine yapımı. İpekli ve pamuklu kumaş imalâtı. Kimya ürünleri. (L)

HİLDERİCH (463 ? - 533), vandal kralı (523 - 530), Hunerich ile Eudoxia'nın oğlu, Thrasamund'un halefi. Roma kültürü ile yetişmişti; kırk yıl kadar İstanbul'da yaşadı, katoliklere din serbestliği verdi, Justinianus'a yaklaştı. Magrıplılara yenilince ordu tarafından tahttan indirildi (mayıs 530) ve bir süre sonra Gelimer tarafından öldürüldü. (L)

HİLDESHEİM, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Hannover'in güneybatısında, idare bölümü merkezi; 94 300 nüf. Hansa birliğinin eski bir şehri olan Hildesheim'da eski evler, Belediye sarayı (XIV. yy.), St. Michael kilisesi (XI. ve XII. yy.da onarıldı) ve XI. yy.dan kalma bölümleri olan bir katedral (güzel heykeller) vardır. Şehir bir sanayi merkezidir; makine yapımı; kimya sanayii; dokuma ve besin sanayii. — *Hildesheim idare bölümü,* 931 700 nüf.

— G. santl. 1868'de Hidesheim'da Romalılardan kalma bir mücevher kutusu bulundu (Berlin müzesi). [L]

HİLDOCERAS i. Üst Liyas'ın karakteristik fosillerinden ammonit çeşidi. (*Harpoceratidae* familyasından.) [L]

HİLDRETH (Richard), amerikalı siyaset

Nicholas HİLLİARD
«Genç Adam Portresi»
Victoria and Albert museum, Londra

Hüseyin HİLMİ PAŞA

Hilton oteli

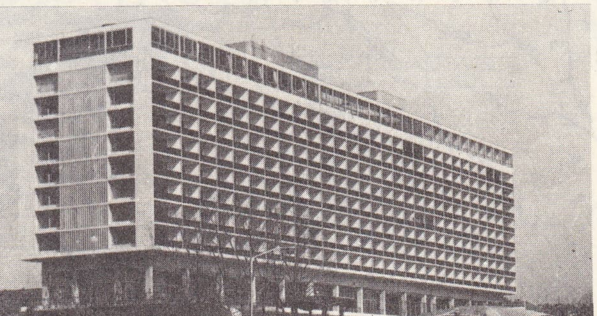

Foto. Victoria and Albert Museum (LAROUSSE) ; N. Erkılıç (MEYDAN)

HİMALAYA
Kuzey Nilgiri
(7 032 m)
Annapurna'dan görünüş

yazarı (Deerfield, Massachusetts 1807 - Floransa 1865). Köleliğe karşı savaştı ve bu konu ile ilgili olarak *The White Slave or Memoirs of a Fugitive* (Beyaz Köle veya Bir Kaçağın Hatıraları) adlı bir roman yazdı (1852). Bunu *Despotism in America* (Amerika'da Despotizm) [1854] takip etti. Diğer eserleri: *History of the United States* (A.B.D. Tarihi) [1851]; *Theory of Politics* (Siyaset Kuramı) [1853]. (L)

HİLE i. (ar. *ḥîle*). Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, oynanan oyun, kurnazlık: *Aynı zamanda hileyi yutmadığını anlatmak için de dayıma kaş, göz işaretleri yapıyordu* (R. N. Güntekin).

— ÇEŞ. DEY. *Hile hurda*, aldatma, kandırma. ‖ *Hile hurda bilmez*, sahtekârlık yapmayan, kimseyi aldatmayan.

— *Esk. Hile-fürûş* (*hile-güzâr, hile perdâz* veya *hile-sâz*), hile yapan, hileci. ‖ *Hile-i şer'iye*, bir güçlük karşısında kalındığı zaman onu dinî esaslara göre ustalıkla açıklayarak kaçamak noktası bulma: *Hukukçuluğumuzu hile-i şer'iyecilikten kurtaramıyacak mıyız?* (F. R. Atay).

— Ask. *Savaş hilesi*, düşmanı yanıltmak veya gafil avlamak için savaşta başvurulan her çeşit yol.

— Avc. Avlanan hayvanın avcıdan ve köpeklerden kaçmak için yaptığı şaşırtmaca.

— Huk. Bir kimseyi bir irade beyanında bulunmağa veya sözleşme yapmağa yöneltmek için, o kimsede yanlış bir düşünüş uyandırma yahut mevcut yanlış düşünüşü devam ettirme amacıyle yapılan hareketler. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hile-i şer'iye*, islâm hukukunda, somut bir olayda, hukukî bir çözüm yolu bulmak için başvurulan çare. Şeriatın yasakladığı bir sonuca ulaşmak için, meşru bir yoldan yararlanmak. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Aslî hile*, bir kimseyi hiç yapmayacağı bir sözleşmeye iten hile ‖ *Evlenmede hile*. Bk. EVLENME'*nin feshi*. ‖ *Fer'î hile*, bir kimseyi, belirli bir sözleşmeyi, yapmayı tasarladığı şekilden başka türlü yapmağa iten hile. ‖ *Kanuna karşı hile*. Bk. KANUN. ‖ *Üçüncü şahsın hilesi*. Bk. ANSİKL.

— Tic. *Ticarî hile*, sakat veya ikinci kalite malları, iyi mallar arasına katarak aldatmak.

— Tiyat. Sahneye koyuşta genel olarak alışılmadık etkiler yaratmak, görünüm değişikliği meydana getirmek, dekor değiştirmek için kullanılan yol ve mekanizma.

— Vet. *Canlı hayvanda hile*, hayvanı daha iri, daha ağır ve sağlam; yahut boynuzlarını eğeleyerek veya dişlerinde değişiklik yaparak genç göstermek için girişilen işlemlerin tümüne verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hile*'nin varlığı için şu şartlar gereklidir: **1.** yanıltma. Bu: eğer bir aldatma söz konusu olmasa, o şahıs ihtilâfa sebep olan sözleşmeyi yapmayacaktı, demektir. Yalnız hata sebebiyle bir işlemin iptal edilebilmesi için hatanın esaslı olması arandığı halde, hile'de yanılmanın esaslı olması aranmaz. Borçlar kn. md. 28 her türlü hilenin sözleşmeyi sakatlayacağını kabul etmiş, aldatılanın bu yüzden düştüğü yanılmanın esaslı olması veya olmaması şeklinde bir ayırım yapmamıştır. Yanılmanın esaslı olması halinde, o kimsenin hata hükümlerine dayanması da mümkündür. Hile yoluyle yanıltma muhtelif şekillerde olabilir. Meselâ bazı yalanlar uydurularak, o kimse irade beyanında bulunmağa sevkedilebilir (bir malın belirli bir fabrikanın malı olduğunun söylenmesi, değersiz bir halının çok kıymetliymiş gibi gösterilmesi). Susma da bazı hallerde hile sayılabilir. Ancak bunun için belirli şartların gerçekleşmesi gerekir. Susmanın hile sayılabilmesi için susan kişinin, alışveriş hayatının gereklerine ve dürüstlük kuralına (Med. Kn. md. 2) göre açıklama borcunun bulunması lâzımdır; **2.** hile kastının bulunması. Hile yapan kimse bilerek hareket etmelidir. Yani söylediklerinin gerçek olmadığını bilmesi ve karşı tarafı sözleşmeyi yapmağa sevketmek gayesiyle hareket etmesi gereklidir. Bir kimse bilmesi gereken bir şeyi ağır kusuru ile bilmediği için açıklamamış olsa dahi, hile gerçekleşmez. Zira karşı tarafı belirli bir tutuma sevketme kastı yoktur; **3.** illiyet bağı; hile ile yapılan sözleşme arasında bir illiyet bağının bulunması gereklidir. Yani aldatılan, hile olmasaydı sözleşmeyi yapmayacak durumda bulunmalıdır. Hile olmasa bile karşı taraf o sözleşmeyi yapacak idiyse, hile söz konusu olmaz. Aldatılan, hileyi öğrendiği tarihten itibaren bir yıl içinde bir taraflı irade beyanıyle sözleşmeyi iptal edebilir. Hileyi öğrendikten sonra sözleşmeye icazet veren kişinin iptal hakkı düşer (Borçlar kn. md. 31).

● *Hile-i şer'iye*, genel olarak bugünkü hukukta görülen «kanuna karşı hile» kavramını karşılar. Şeriatın yasakladığı bir sonuca meşru bir vasıta kullanarak ulaşmak, yahut Şeriatın emrettiği bir görevi yapmaktan, yine görünüşte meşru olan bir yola başvurarak kaçınmak demektir. Ancak, başlangıçta, «hile-i şer'iye» tamlamasındaki hile kelimesi, «hukukî çare», «vesile» anlamında da kullanılıyordu.

İmâm Ebu Hanife'nin, (İmamı Azam) hile-i şer'iyelere dair, *Kitab-ül-Hiyel* adı altında bir kitabı olduğuna dâir söylentiler varsa da, böyle bir kitap bulunamamıştır. İmam Ebu Hanife'nin öğrencisi ve hanefî mezhebinin İmam Ebu Hanife'den sonra iki büyük imamından biri olan İmam Muhammed'in böyle bir kitabı vardır. Fakat bu imamın öğrencilerinden bazıları, bu kitabın «Bağdat sahafları tarafından meydana getirildiğini» ileri sürerek, İmam Muhammed'e ait olduğunu reddederler. Hassâf'ın da böyle bir kitabı olduğu söylenir. İbn Kayyim Cevziye, «hile»leri üç kısma ayırır: 1. yasak olan bir sonuca ulaşmak için meşru görünen vasıtalardan yararlanmak; 2. «kanuna karşı hile» anlamında olmaksızın, hukukî bir çare anlamında, meşru bir vasıtadan yararlanmak bir sonuca ulaşmağa yarayan hile, çare, vesile; 3. bir hakkı ispat etmek veya bir zulmü gidermek için, bu iş için konulmamış, düşünülmemiş olan mubah bir yoldan, meşru bir vasıtadan yararlanmak.

Bu üç tür hileden birincisi, ibn Kayyim ve diğer birçok islâm hukukçusu tarafından reddedilmiş, haram ve çirkin sayılmıştır. XX. yy. İmamiye mezhebi müçte-

HİMALAYA sıradağları

Foto. Rebuffat (LAROUSSE)

hitlerinden Halisî de bu kanıdadır. Ona göre, bu anlamıyle her türlü hile-i şer'iye batıldır. Nitekim modern medenî hukukta da, kanuna karşı hile, dürüstlük kuralına aykırı görülür ve korunmaz. Rivayet edilen hile-i şer'iyelerden bir kısmı, yeminlerin sonucundan kurtulmak için yapılanlarıdır. İslâm hukukunda, sünnî mezheplerde, karısını üç defa boşamak (talâk-ı selâse), aynı irade beyanı içinde ve aynı anda yapılabilir. Sonra o kadın başka birisiyle evlenip evlilik son bulmadıkça kendisini boşayan kocasına helâl olamayacağından, bir kızgınlık anında «şu işi yapmazsam veya şu sonuç meydana gelmezse benden üç defa boş ol» tarzındaki yeminlerin hükmünden, yemin edeni kurtarmak için bazı çareler düşünülmüştür. Talâk sonucu bağlanmayan yeminler için de bazı hileler bulunmuştur.

«Kanuna karşı hile» anlamındaki hile-i şer'iyelerden büyük kısmı, islâm hayat görüşü ile sosyal hayatın ilişkisinin kesilmesinden, özellikle islâm devletinin kurulamayışından ve içtihat kapısının kapanmasından sonra geniş olarak uygulanmağa başlanmıştır. Özellikle zekât verme mükellefiyetinden kurtulmak ve faiz yasağını bertaraf etmek için bu tür hilelere başvurulmuştur.

● *Üçüncü şahsın hilesi.* Hilenin muhakkak surette bundan yararlanacak kimse tarafından yapılması gerekmez. Meselâ bir kimse, yakın bir arkadaşına yarar sağlamak için hile yapabilir. Ancak üçüncü kişinin yapmış olduğu hilenin hukukî sonuç doğurması için, bunun Borçlar kn. md. 28/II'ye göre, lehine hile yapılan kimse tarafından bilinmesi veya bilinebilir olması gereklidir. Lehine hile yapılan kimsenin hile fiiline hiç katılmamış olması halinde, hile söz konusu olmaz ve karşı taraf sözleşme ile bağlı kalır.

● *İslâm hukukunda,* irade bozukluğu türleri arasından, özellikle «ikrah» üzerinde durulmuştur. Çünkü ikrah altında yapılan muamelede «rıza» veya «ihtiyar» yoktur. (Bk. İKRAH). Hilede ise, bugünkü hukuk terimleriyle ifade edilirse, irade ile beyan arasında bir uygunsuzluk yoktur; yalnız iç iradenin meydana gelişinde bir bozukluk vardır. «Hile» üstünde, ikrah kadar geniş olarak durulmamıştır. Ancak, hataya bazı eserlerde önem verildiği görülmektedir. «Hile» halinde aynı zamanda bir hata da söz konusu olacağından, bu hükümden yararlanarak hile halinde de sözleşmenin bağlayıcı olmayacağı kabul edilebilir. *Mecelle*'de «hata» ile ilgili hükümlerin bulunmayışına karşılık, meselâ İran Medenî kanununda, «iştibah» adı altında «hata» müessesesi düzenlenmiştir. Mısır Med. kn. md. 125'te ise, bugün kullandığımız anlamıyle bir «aslî hile» varsa, akdin iptal edileceği belirtilir.

Hata hükümleri, bir dereceye kadar, «hile»ye bağımsız olarak yer verilmeyen mevzuatın eksikliklerini karşılar. Ancak, «hata»ya islâm hukukunda «ikrah» kadar geniş yer verilmez. Bu eksiklik bir ölçüde de, «hıyarat» müessesesi ile, yani bazı özel şart ve durumlarda, sözleşmenin veya daha geniş bir deyim ile hukukî muamelenin bağlayıcı sayılmaması ve ortadan kaldırılabilmesi imkânı ile sağlanır. Bozuk veya çürük bir mal satılmasında «hıyar-ı ayb»dan, satılan malda vaat edilen vasıfların bulunmaması halinde «hıyar-ı vasf»tan yararlanılabilir. İran Medenî kanununda, hile halinde söz konusu olan bağlamazlık hali, «hıyar-ı tedlis» adı altında bağımsız olarak düzenlendiği ve 456. maddede, bu «hıyar»ların yalnız satış sözleşmesinde değil diğer bağlayıcı sözleşmelerde de uygulanabileceği belirtildiği için, «hile» müessesesine bağımsız bir yer verilmeyişinin yaratabileceği eksiklik hemen tamamen karşılanmış sayılabilir.

— Vet. Hayvan cambazları, hayvanın değerini düşürecek kusurları çoğu zaman ustaca hilelerle örtbas ederler. Bu amaçla başvurulan başlıca hileler, genç göstermek için atın dişlerinde değişiklik yapmak, huysuz bir hayvanı uyuşturucu ilâçlarla uysallaştırmak, amfizemli hayvanlara belladon vermek, tırnak çatlaklarını gütaperka ile kapatmak gibi şeylerdir. Önemli bir kusurun söylenmemesi de hile sayılır (huysuzluk gibi); çünkü alıcı bilmediği için hayvan, insanların veya başka hayvanların hayatını tehlikeye koyabilir. Kaba olduğu için bu hileleri ortaya çıkarmak nispeten kolaydır.

● *Kesilmiş hayvanda hile.* Bu çeşit hileler daha önemlidir, çünkü otopsi ile meydana çıkacak hastalıkları saklamak amacını güder; aksi takdirde hayvana elkonacak, hiç değilse insanlarca yenmesi yasaklanacaktır. Çeşitleri: 1. *şişirme,* zayıf veya eti sulu hayvanların kas dokusuna hava vermek ve böylece hayvanı besili ve iri göstermek amacıyle yapılır; fakat kokuşmayı kolaylaştırır; 2. *temizleme,* verem yaralarını ve urları yok etmek amacıyle göğüs ve karın zarlarının kesilip çıkarılmasıdır; 3. *ayıklama,* veremli lenf düğümlerinin çıkarılmasını öngören tehlikeli bir hile şeklidir. Bunlardan başka at etinin sığır, keçi ve köpek etinin koyun, kedi etinin tavşan eti diye sürülmesi şeklindeki hileleri de saymak gerekir.

◆ **Hilebâz** sıf. *Esk.* Hileci, hilekâr: *Yetişir Dertli'ye sen eyledin nâz / Nedir bu ettiğin behey hilebâz* (Dertli).

◆ **Hileci** sıf. Hile yapan, hilekâr.

◆ **Hilecilik** i. Hileye başvurma hali, hilekârlık. (M)

HİLEKÂR sıf. (ar. *ḥile* ve fars *-kâr,* yapan'dan *ḥile-kâr*). Hileci, düzenbaz (kimse): *Gayet hilekâr ve bîvefa ve gaddar ve mekkâr olup fırsatı düştükçe...* (Naima).

◆ **Hilekârlık** i. Düzenbazlık, hilecilik: *Acaba bu hilekârlığı sonuna kadar gizleyebilecek miyiz?* (R. H. Karay). [M]

HİLELİ sıf. (*hile*'den *hile-li*). İçinde hile bulunan, hakikî olmayan: *Hileli fatura yapmak, fiyat dalavereleri çevirmek tiryakiliğinden nasıl kendimizi alacağız?* (B. Felek). *Hileli zeytinyağı. Hileli oyun.* (M)

HİLESİZ sıf. (*hile*'den *hile-siz*). Hile yapmayan, düzen bilmeyen: *Hilesiz bir adam.* || İçine hile karıştırılmamış, saf: *Hilesiz iş. Hilesiz zeytinyağı.* (M)

Hile ve Aşk, Friedrich Schiller'in beş perdelik trajedisi. Kudretli başkan Walter'in oğlu Ferdinand, basit bir müzisyenin kızı olan Louise'ye âşık olur. Louise'nin soylu çevreye büyük özlem duyan annesi, bu aşka yardımcı olur. Fakat başkan Walter bu işe çok içerler, oğlunu zorla caydırmağa çalışır. Başaramayınca da hileye başvurur. Louise'nin babası müzisyen Miller'i hapse attırır. Mareşal Kalm'a ise, Louise'ye bir aşk mektubu yazdırır: mareşal, mektupta Louise'ye babasını kurtaracağını vaat etmektedir. Mektup bir tertip sonucu Ferdinand'ın eline geçer. O da ihanet ettiğini sandığı sevgilisiyle birlikte kendini de zehirler. Ama ölmeden önce kurbanından, bunun bir oyun olduğunu öğrenir. Yazar eserde, aristokrasinin kendinden aşağı sınıflara duyduğu aşağılamayı dile getirir. (M)

HİLF i. (ar. *ḥilf*). *Esk.* Ant, yemin. || Birlik, ittifak.

— Tar. Arap kabileleri arasında imzalanan antlaşmaların adı. Ayrı ayrı yaşayan grupları birleştirmek amacıyle hazırlandı. Anlaşan taraflar kendi aralarında *hülefa* olurlardı. Ayrıca herhangi bir kimse de bir aşiret ile hilf münasebetine girebilirdi.) [M]

HİLFERDİNG veya **HİLVERDİNG** (Franz), avusturyalı dansçı ve koreograf (Viyana 1710 - ay.y. 1768). 1837'de Viyana sarayına bale öğretmeni olarak girdi, buradaki çalışmaları sırasında balede günü geçmiş ve yapmacıklı ne varsa attı. 1737'de ilk pandomimalı balesini düzenledi, bu oyunda sahneye çıkan kömürcüler ve köylüler, müziğe uyarak, işlerinde alışık oldukları hareketleri yapıyorlardı. Bu balelerde kişilerin davranışlarına ve kostümlerine uyan küçük ölçüde eylemler de vardı. Ancak bunlar kısa skeçler çerçevesini pek aşmadı. Bununla birlikte Hilferding, anlayışını gittikçe geliştirdi ve bir pandomima balesi kurmağa yöneldi. Dekor, kostüm ve ışıkta da yenilikler yaptı. 1740'ta Dresden'de Racine'in *Britannicus*'unu sözsüz olarak ve oyun sanatının kurallarına tam uyarak temsil ettirdi, ardından Voltaire'in *Alzire*'ini ve Crébillon'un *İdoménée*'sini sahneye koydu. Daha sonra Stuttgart'ta Württemberg'li Karl Eugen'in sarayına gitti, orada genç Noverre ile tanıştı. 1752'de Viyana'ya döndü. Sarayın koreografi ve bale öğretmeni oldu, birçok pantomima baleleri yarattı: *Psykhe; Kan'ın Gücü; Proserpina'nın Kaçırılışı; Kyrke; Pygmalion.* İmparatoriçe Elisabeth'in isteği üzerine 1760 başlarında Rusya'ya gitti. Orada *Flora'nın Boreas Karşısında Zaferi*'ni, *Aşk Tanrısının İntikamı*'nı, *Amor ve Psykhe*'yi sahneye koydu (1762). Moskova'da imparatoriçe Katerina'nın taç giyme töreninde, Angiolini ile işbirliği yaparak dört bale oynattı (Manfredini'nin operası). Petersburg'a döndü, orada Starzer'in *İlkbahar Tanrıçasının Arkadia'ya Dönüşü, Apollon ve Daphne, Pygmalion, Akis ve Galatea'nın Aşkları* adlı eserlerini sahnede canlandırdı. 1764'te Viyana'ya döndü, orada Kärntnertorheater'i kiraladı, ama az sonra tasarladığı yenilikleri getiremeden öldü. (L)

HİLFERDİNG (Rudolf), avusturya asıllı alman siyaset adamı (Viyana 1877 - Paris 1941). Viyana'da hekimken 1907'de Berlin'de *Vorwärts* (İleri) gazetesinin siyaset yöneticisi, 1918'de *Freiheit*'ın (Hürriyet) yöneticisi oldu. 1924'te Reichstag'da Sosyal Demokrat partiden milletvekili seçildi. 1923, 1928 ve 1929'da maliye bakanı oldu. Hitler iktidara gelince Prag'a (1933), sonra Paris'e (1938) kaçtı. Paris'te Gestapo tarafından tevkif edilince intihar etti. Marksist nazariyecilerden olan Hilferding, *Das Finanzkapital*'in (Sermaye) [1910] yazarıdır. (L)

HİLİM veya **HİLM** i. (ar. *ḥilm*). *Esk.* Karakterdeki yumuşaklık, sakinlik, halim selim olma hali: *Arif kalkan edip sabr ü hilmini / Onunla defeder zâlim zulmünü* (halk şiiri). *Halbuki onlar hep Anadolu*

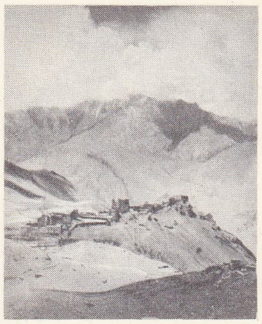

HİMALAYA
Nepal'de 3 700 m yükseltide bir köy

büyük **HİMALAYA**'lar dizisinde Everest tepesi ve zirvesinin görünüşü

Foto. İchac (LAROUSSE) ; Encyclopedia Americana

HİMERA tapınağında aslanağzı Palermo müzesi, İtalya

Heinrich **HIMMLER**

uşağı, hilmi, sükûtu sever adam (H. E. Adıvar). || *Hilm-i himarî*, miskinlik derecesindeki yumuşaklık.

◆ **Hilmî** sıf. *Esk.* Yumuşak huylu, kibar. || **i.** Erkek adı.

◆ **Hilmiyet** i. *Esk.* Sakinlik, yumuşaklık. (M)

HİLKAT i. (ar. *ḫilḳat*). *Esk.* Yaratılma, yaratılış, yaratılmış olan şey: *Işık yok, yolcu yok, ses yok bütün hilkat kesilmiş lâl* (M. Â. Ersoy). || Yaradılış, tabiat, huy özelliği: *Hilkatten korkak yaratılmış bir insanın tehlikeli bir gece yolculuğunda* (A.H. Tanpınar). *Şakadan anlamayan, gülmeyen ve güldürmeyen bir hilkatten kadın sadece korkuyordu* (H.E. Adıvar).

◆ **Hilkaten** zf. *Esk.* Yaratılış yönünden.

◆ **Hilkatî** sıf. *Esk.* Doğuştan gelen, tabiî olan. || Yaratılışla ilgili olan.

◆ **Hilkatiyât** çoğl. i. *Esk.* Tabiî nitelikler.

◆ **Hilkatiyet** i. *Esk.* Doğuştan var olan özellik. (M)

HİLKÎ sıf. (ar. *ḫilkar'ten ḫilkî*). *Esk.* Yaratılışla ilgili olan.

◆ **Hilkiye** sıf. *Esk.* Hilkî'nin dişili.

◆ **Hilkiyet** i. *Esk.* Bir özelliğin doğuştan gelmesi. (M)

HİLKOV (Mihail İvanoviç, prens), rus siyaset adamı (1848-1909). Bulgaristan'da ticaret ve bayındırlık bakanı (1881), sonra Rusya'da ulaştırma bakanı (1895) oldu. Sibirya demiryolunun döşenmesini yönetti. (L)

HİLL (Aaron), ingiliz oyun yazarı (Londra 1685 - ay.y. 1750). Voltaire'den uyarladığı *Zaïre* (1735) ve *Mérope*'tan (1749) başka on kadar oyun yazdı. (L)

HİLL (Alfred), avustralyalı besteci (Melbourne 1870 - 1960). Sydney konservatuvarının kurucularındandır. 10 Opera, senfonik şiirler, kantatlar besteledi. (L)

HİLL (Archibald Vivian), ingiliz fizyolojicisi (Bristol 1886). Manchester (1920) ve Londra (1923) üniversitelerinde ders verdi. Kas kasılmasının meydana getirdiği ısı üstüne yaptığı çalışmalarla 1922 Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü Meyethof ile paylaştı. (L)

HİLL (Edward Burlingame), amerikalı besteci (Cambridge, Massachusetts 1872 - Francestown 1960). Widor'un ve Paine'in öğrencisiydi. Harvard'da ders verdi. Özellikle senfonik eserler besteledi (senfoniler, süitler, sinfonietta, konçertino), oda müziği de yazdı. (L)

HİLL (George William), amerikalı astronom (New York 1838 - West Nyack, New York 1914). Kırk yıl süreyle *Nautical Almanac*'ın Hesap servisinde çalıştı ve kendini astronomi matematiğiyle gök mekaniğine verdi. Bir yerçekimi alanındaki maddesel noktalar sisteminin hareketi. Ay'ın hareketi, gezegen yörüngelerinde unsurların değişirliği, jüpiter'in ve Satürn'ün hareketleri üstüne muhtıraları vardır. (L)

HİLL (Graham), ingiliz otomobil yarışçısı (Hampstead 1929). 1963'te dünya birincisi oldu. (L)

HİLL (James), amerikalı iş adamı (Guelph yakını, Ontario 1838 - Saint Paul, Minnesota 1916). 1870'te *Red River Transportation company* adındaki ortaklığı kurdu. Birleşik devletlerin kuzeybatısının değerlendirilmesinde ulaştırma araçlarının önemini ilk kavrayanlardan biridir. Kurduğu bir ortaklıkla Saint Paul and Pacific Railroad kumpanyasının elindeki ulaştırma şebekesini satın aldı. Canadian Pacific Railways'in kuruluşuna da katıldı ve Büyük Göller üzerinde sefer yapan bir gemi topluluğuyle ortaklığın şebekesini tamamladı. 1890'da Great Northern (Seattle ile Portland ve Chicago arası hattı) kumpanyasına girdi ve 1901'de de bu demiryolu şebekesini Morgan grubunun (New York Central, Eril, North Pacific ve Baltimore) şebekesiyle birleştirildi. (L)

HİLL (Phill), amerikalı otomobil yarışçısı (Miami 1927). 1961'de dünya birincisi ve üç defa da «Vingt-Quatre Heures du Mans» yarışında birinci oldu. (L)

HİLL (sir George Francis), ingiliz eski para ve madalya uzmanı (Berhampur, Hindistan 1867 - Londra 1948). 1893'te British museum'a asistan olarak girdi. 1912'de Barclay Head'in yerine Madalya bölümünün başına geçti. En ünlü eseri olan *Corpus of İtalian Medals of the Renaissance*'tan (Rönesans Devri İtalyan Madalyaları Derlemesi) [1930] başka birkaç ciltlik bir yunan paraları kataloğu, yunan paralarında sanat değeri konusunda bir kitabı ve Pisanello üstüne bir incelemesi vardır. (L)

HİLL (sir Rowland), ingiliz siyaset adamı (Kidderminster, Worcestershire 1795 -Hampstead 1879). 1837'de, posta pulu kullanılması ve posta ulaşımında 1 peni'lik tek bir fiyat uygulanmasına dayanan bir posta reformu yapılması fikrini öne sürdü. Bu tasarısı 1839-1840 arasında kabul edildi. 1854 ile 1864 arasında Posta idaresinin genel müdürüydü. (L)

HİLL (Thomas), amerikalı ressam (Birmingham, İngiltere 1829 - Raymond, Kaliforniya 1908). Çocukluğunda Amerika'ya göç etti, Massachusetts'te okudu. Pennsylvania Güzel Sanatlar okulunda resim öğrenimi yaptı. 1861'de San Francisco'ya gitti, orada bir portre stüdyosu açtı. 1866'da Paris'te öğrenimine devam etti. Özellikle gösterişli manzara resimleri yapan Hill bundan sonra birkaç yıl New England'ın manzaralarını çizdi. Bu arada *Crawford Notch* adlı resmini de yaptı. Daha sonra Kaliforniya'ya döndü, Philadelphia'da yüzyılda bir açılan resim sergisine katıldı (1876), *Donner Gölü* ve *Yosemite Vâdisi* adlı tablolarıyle ödül kazandı. (L)

HİLLA, Irak'ta şehir, il idare merkezi, Fırat'ın kolu Şatt-ül Hilla kıyısında; 46 500 nüf. Babil arkeoloji kazılarını gezmek için buradan yola çıkılır. — *Hilla ili*, 366 200 nüf. Şatt-ül Hilla yavaş yavaş sularını kaybettiyse de, 1912'den itibaren başlanan çalışmalarla yeniden birçok sulama kanalıyle su ikmali yapılması sağlandı. (L)

HİLLARY (sir Edmund), yeni zelandalı dağcı ve kâşif (Aucland 1919). Hillary, dağlara tırmanmağa Güney Alplerinde başladı; yeni zelanda ve ingiliz hükûmetlerince düzenlenen çeşitli keşif gezilerine katıldı. 29 Mayıs 1953'te, Tenzing Norkay ile birlikte, Kraliyet Coğrafya cemiyeti (*Royal Geographical society*) ve *Alpler kulübünün* (*Alpine club*) tertiplediği gezinin üyeleri olarak ilk defa Everest'e tırmandılar ve 8 848 m yükseğe kadar çıkan ilk dağcılar oldular. Hillary bu gezinin notlarını *High Adventure* (Yüksek Macera) [1955] adlı kitabında anlattı. Hillary daha sonra gerek keşifler, gerek okullar ve hastahaneler yaptırmak amacıyle, Everest'in çeşitli bölgelerine birçok defa daha gitti.

Hillary, 1955'te, Commonwealth ülkelerinin Antarktika Ötesi Gezi heyetinin Yeni Zelanda kesimi başkanı oldu. 1958'de Ross denizinden Güney kutbuna olan kara yolculuğunu tamamladı. 1961'de bu geziyle ilgili bir kitap yayımladı. (*No Latitude for Error* [Enlem Hesaplarında Hiç Bir Yanlışlık Yok] 1961). [M]

HİLLE, Osmanlı imparatorluğu zamanında Bağdat vilâyetine bağlı şehir. Aynı adı taşıyan sancağın da merkeziydi. Mezyedîlerden Sadaka bin Mansur tarafından kuruldu ve «Benî Mezyed şehri» olarak adlandırıldı (1102). Eski Babil şehrinin harabelerine çok yakındı. Şehrin kuruluşundan önce burada El-Camieyn adında bir yer vardı. Bağdad-Kûfe yolu üzerinde olduğu için çok çabuk gelişti. Bugün şehir Irak sınırları içindedir. (M)

HİLLEBRANDT (Alfred), alman şarkiyatçısı (Grossnädlitz, Breslau [bugün Wroclaw] 1853 - Deutsch - Lissa 1927). Breslau üniversitesinde sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi profesörüydü. En önemli eserleri: *Vedachrestomathie* (Veda Krestomatisi) [1885] ve *Vedische Mythologie* (Veda Mitolojisi) [1891-1929]. (L)

HİLLEL Büyük, musevî bilgini (Babil ülkesi M. Ö. 70'e doğr. - Kudüs M. S. 10). Davud'un ailesindendi. Kudüs'te eski yahudilerin yargı kurulu sanhedrin'in başkanı oldu. İyilikseverliğiyle tanınmıştı. Öğretiminde, Kutsal Kitap'ın lafzı yerine ruhunu göz önünde tutmak gerektiğini öne sürdü, bundan dolayı da bilgin Sammay ile çatıştı. Kutsal Kitap'ı yorumlama yöntemi olan *Yedi Kural*'ı ortaya koydu ve eski bilginlerin özlü sözlerini biraraya topladı. Bu derleme, Talmud'un *Mişna* adı verilen kısmının temeli olmuştur. (L)

HİLLEL Küçük, musevî bilgini (M.S. IV. yy.), hahambaşı (330-365). Güneşin seyrini ayın seyriyle bağdaştıran on dokuz yıllık bir çevrim icat etti. Takvim reformuna kadar bu usul kullanılmıştır. Yılları dünyanın yaratılışından itibaren hesaplamak gerektiğini öne sürdü. (L)

HİLLER (Ferdinand), alman bestecisi (Frankfurt-am-Main 1811 - Köln 1885). Gewandhaus konserlerinin yöneticisi olarak Mendelssohn'un yerine geçti. Dresden ve Düsseldorf'ta da aynı görevlerde bulunduktan sonra 1850'de Köln konservatuarı müdürlüğüne getirildi. Operalar, dinî müzik, birçok lied ve oda müziği besteledi. (L)

HİLLER (Johann Adam), alman bestecisi (Wendisch - Ossig 1728 - Leipzig 1804). Dresden'de, sonra da Leipzig'de müzik öğrenimi gördü ve bu şehrin abonman konserleri (1763-1781) ile Gewandhaus (1781 - 1785) konserlerini yönettikten sonra Thomas okuluna kantor oldu (1789-1801). Alman operetlerinin yaratıcılarından biri olan Hiller basit lied'lerini halk tabakasını temsil eden kimseler için besteler, «şarkı»ları seçkin kişilere ayırırdı. Konularının çoğunu fransız repertuvarından aldı. Başlıca eserleri, operetler (*Lisnart ve Dariolette* [1766]; *Der Dorfbarbier* [Köyün Berberi], 1770; *Die Jagd* [Av], 1770) ve dinî, senfonik parçalardır. — Oğlu FRİEDRİCH ADAM, alman besteci, şarkıcı ve kemancısı (Leipzig 1768 - Königsberg 1812). Schwerin (1790), Altona (1796) ve Königsberg'de (1798) orkestra yöneticiliği yaptı. Eserleri arasında, dört singspiel'i ile yaylı çalgılar için altı dörtlüğü özellikle anılmağa değer. (L)

HİLLERÖD, Danimarka'da şehir, Frederiksborg amt'ının idare merkezi, Sjaelland adasının kuzeyinde; 11 100 nüf. Damıtma yerleri. Et konserveciliği. Frederiksborg şatosu, *Hilleröd gölü*'ndeki bir adadadır. (L)

HİLLER VON GAERTRİNGEN (baron Friedrich), alman eski yazıtlar uzmanı (Berlin 1864 - ay.y. 1947). Yunan eski yazıtları genel derlemesi «İnscriptiones Graecae» için Kyklades adaları ve Arkadia yazıtlarının listesini çıkardı ve 1895 ile 1902 arasında Sandorini kazılarına katıldı. En önemli eseri, 1897'de yayımlanan *Thera Adasında Eskiçağ Medeniyeti*'dir. (L)

HİLLÎ, İmamiyenin üç kelâmcısının adı: NECMEDDİN CAFER *bin* MUHAMMED (öl. 1275), şiî fıkhına ait klasik elkitabı olan *Şera'i-i İslâm*'ı (İslâm Şeriatları) yazdı; — CEMALÜDDİN el - HASAN bin el - MUTAHHAR (öl. 1326), *Allâme* adıyle anıldı. Eseri: *Hülâsat-ül-Akval* (Kelâm Deyimlerinin Özetlenmesi); — AHMED bin FEDH (öl. 1403). [M]

HİLLİ (Safiyüddin Abdülaziz), arap şairi (Hille 1278 - Bağdat 1351). Mardin'de Artukoğulları sarayına intisap etti. Bu aileyi metheden kasideler yazdı. Bir süre için Mısır'a gitti. Sonra yine Mardin'e döndü. En önemli eserlerini burada yazdı. Halk şiiri alanında yenilikler yaptı. Müzemmen denilen bir müveşşeh çeşidi icad etti. Eseri: *Divan* (Şam ve Beyrut'ta basıldı [1882]). [M]

HİLLİA i. Bazen konuk yetişen ağaççık; gövdesi tüysüz, yaprakları karşıt ve etli, çiçekleri beyaz, tek tek ve kokulu, meyvesi kapsül şeklindedir. (Tropik Amerika'da on kadar türü yetişir; bunlardan bazıları sıcak limonluklarda yetiştirilir. Kökboyasıgillerden.) [L]

HİLLİARD (Nicholas), ingiliz minyatürcüsü (Exeter 1557'ye doğr. - Londra 1619). Elizabeth devrini en iyi temsil eden sanatçı sayılır. 1557-1578 Arasında Fransa'da sarayda bulundu. Başlıca eserleri, *George Clifford, Marie Stuart* ve *Kraliçe Elizabeth*'in portreleridir (L)

HİLLİL, Cezayir'de (Mostaganem idare bölgesi, Relizan idare çevresi) komün, vad

Foto. Boudot-Lamotte, U.S.İ.S. (LAROUSSE)

Hillil kıyısında; 17 756 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. (L)

HİLM i. Bk. HİLİM.

HİLMEND, Afganistan'da ırmak, Kabil'in batısında Sanglak dağlarından doğar; 1 200 km. Hazaracat dağlarından geçer ve İran sınırında içakışlı Seistan havzasında Hamun gölüne dökülür. (L)

HİLMİ (Ahmed) **Şehbenderzade.** Bk. AHMED HİLMİ *Şehbenderzade.*

HİLMİ BEY (Ahmed). Bk. AHMED HİLMİ BEY.

HİLMİ BEY Miralay, türk müzikçisi (1820 - İstanbul 1895). Mızıkayı Hümayun'dan yetişti. Miralaylığa kadar yükseldi. Santurî olarak ün kazandı. Eserleri: *Hicazkâr Saz Semaîsi; Hicâz Yürük Semaî; Bayatî-Arabân Devr-i Hindî* şarkılar. (M)

HİLMİ EFENDİ (Hasan), türk bilgin ve şairi (Kıbrıs 1782 - ? 1847). İlk öğrenimini Kıbrıs'ta yaptı ve burada müftü oldu. Mahmud II tarafından şiirleri beğenildi ve İstanbul'a çağırıldı. *Reis-üş-Şuara* ve *Sultan-üş-Şuara* unvanını aldı. Türkçe, farsça, arapça şiirler yazdı. (M)

HİLMİ EFENDİ (Mehmed), türk hattatı (Ermenak ? - İstanbul 1900). Gençliğinde İstanbul'a gelerek medreseye girdi. Bir taraftan da ünlü hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendiden sülüs ve nesih yazılarını öğrendi. Meşihat dairesinde nakibüleşraf kâtipliği ve Şehzade Rüştiye mektebinde yazı hocalığı yaptı. (M)

HİLMİ EMİN EFENDİ, türk devlet adamı (? 1831 - İstanbul 1875). Öğrenimini tamamladıktan sonra Babıâli'ye intisap etti. Burada gösterdiği başarı Mabeyni Hümayun'a kâtip olarak girmesine yolaçtı. Bu görevinde de başarılı oldu. Üçüncü kâtip olduktan sonra başkâtipliğe getirildi (1871). Daha sonra Şûrayı Devlet azalığına tayin edildi (1873). [M]

HİLMİ MUSTAFA PAŞA Burmalımescidzade, osmanlı defterdarı ve valisi (öl. 1759 veya 1760). Babası ruznamçe kesedarı Ali Efendinin isteği üzerine ruznamçeci sınıfına dahil oldu. 1750'de başdefterdar, 1753'te mirimiran rütbesiyle Sayda valiliğine getirildi. Bir yıl sonra bu görevinden azledilip İstanbul'a döndüyse de kısa bir süre sonra Birinci defterdarlığa tayin edildi, 1755'te tekrar azledilerek Limni'ye sürüldü. 1756'da affolunarak birinci ruznamçeciliğe, sonra da Birinci Defterdarlık makamına tayin edildi. 1759'da vezaret rütbesi verilerek Musul valiliğine gönderildiyse de aynı yıl İzmir'de öldü. Maliye esaslarına ve büyük defterlere tam mânâsı ile vâkıf olan paşa aynı zamanda şiir de yazardı. (M)

HİLMİ PAŞA (Hüseyin), türk devlet adamı ve sadrazamı (Midilli 1855-Viyana 1920). Tüccardan Kütahyalızade Mustafa Efendinin oğlu. Midilli Ulucamii medresesinde ve rüştiyesinde okudu. Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığı sırasında (1881) tahrirat müdürü oldu. İki yıl sonra da Aydın vilâyeti ve 1885'te de Suriye vilâyeti mektupçuluklarına getirildi. 1891'de bu görevinden ayrıldı. 1892'de hükümdara ait Bağdat'taki Arazi müdürlüğüne, 1893'te Mersin mutasarrıflığına tayin edildi. Bundan sonra, Maan, Nablus ve Süleymaniye mutasarrıflıklarında ve Adana valiliğinde bulundu. 1898'de kendisine Yemen'deki karışıklıkları bastırmak görevi verildi. Yemen kumandanı Abdullah Paşa ile geçinemediği için 1902'de görevinden alınarak Rumeli Gence müfettişliğine getirildi. Pek önemli olan bu görevi büyük bir dirayetle yaptı. Meşrutiyetin ilânı (1908) üzerine Müfettişlik teşkilâtına lüzum kalmadı. Bir süre sonra Kâmil Paşa kabinesinde dahiliye nazırı oldu. Abdülhamid'e sadıktı, fakat fikir bakımından Namık Kemal gibi hürriyet ve meşrutiyet taraftarıydı. İttihat ve Terakki ile geçinemeyen Kâmil Paşanın istifası üzerine 14 nisan 1909'da bu göreve getirildi. «31 Mart vakası» sebebiyle sadaretten istifa ederek bir tarafa gizlendi. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Mehmed V'in tahta cülusundan sonra ikinci defa Sadaret makamına geldi (6 mayıs 1909). Örfi İdare Harp divanı kararlarını uyguladı, Bosna ve Hersek meselelerini karara bağladı, fakat, İttihat ve Terakki partisinin artan baskısı karşısında 28 aralık 1909'da görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Viyana büyükelçiliğine tayin edildi. Birinci Cihan savaşı yenilgisiyle elçiliği sona erdi. Bir süre sonra Viyana'da öldü. (M)

HİLMİ Tunalı, türk yazarı ve siyaset adamı (Eskicuma, Bulgaristan 1863-Ankara 1928). Abdülhamid II zamanında Tıbbiye talebesiyken Avrupa'ya kaçtı. 1908'den sonra İstanbul'a döndü. Mebusan meclisinde, Büyük Millet meclisinin ikinci ve üçüncü devrelerinde Zonguldak milletvekili olarak bulundu. Türkçülük hareketlerine katıldı. Dil devriminden önce Selânik'te *Genç Kalemler*'in yürüttüğü Türkçede özleştirme çığırını başlatanlardan biri oldu. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı. (M)

HİLMİ VEYSEL PAŞA, türk kumandanı (Manastır ?-İstanbul 1891). 1843'te orduya girdi. İkinci ordu ve Bosna'da görevlendirildi. Binbaşı oldu. Bosna ihtilâli sırasında yararlık gösterdi ve generalliğe yükseltildi (1878). Ahmed Eyüp Paşanın maiyetindeyken onun İhtiyat Kuvvetleri kumandanlığına alınması üzerine ferik rütbesiyle Şıpka kumandanı oldu. Ruslarla yaptığı savaşta yaralanarak esir düştü. Kuvvetleri ile birlikte esir düşmesine saraydan verilen emir sebep olduğu için, Divanıharpte beraat etti. 1885'te müşirilikle İkinci Ordu kumandanlığına tayin edildi. İstanbul'a döndükten sonra öldü. (M)

HİLO, Hawaii adasının doğu kısmında liman şehri; 27 200 nüf. Havaalanı. (L)

HİLOZOİZM i. (fr. *hylozoïsme*'den). Maddenin canlı olduğunu veya madde ile hayatın birbirinden ayrılmazlığını ileri süren sistemleri belirtmek için ingiliz filozofu Cudworth'un ortaya attığı kelime.

— ANSİKL. *Hilozoizm,* maddeyi, cansız ve hareketsiz bir gerçeklik olarak gören mekanizmin (Demokritos, Epikuros, Descartes) karşıtıdır. Hilozoizm, evreni, tüm ve tek bir canlı varlık olarak ele alır. Bu, ilk yunan filozoflarının ve stoa'cıların benimsediği görüştür. (L)

HİLSZ (Maryse), fransız kadın havacısı (Levallois - Perret 1903 - Moulin - des - Ponts, Ain 1946). 1922 ile 1929 arasında paraşütçüydü, 1932'de Paris'ten Tannanarive'e, 1934'te de Paris'ten Tokyo'ya uçakla gidip geldi. Birçok yükseklik rekoru kırdı, 1936'da 14 310 metreye çıkmayı başardı; bir görev uçuşu sırasında öldü. (L)

HİLTİT i. (ar. *ḥiltît*). Bot. *Esk.* Halk arasında şeytanboku diye adlandırılan kötü kokulu bir çeşit zamk. (M)

HİLTON (Conrad N.), amerikalı iş adamı (San Antonio, New Mexico 1888). İlkin Texas'ta, sonraları Pasifik kıyılarında, Los Angeles'te ve Long Beach'te birçok müessese kurdu. 1942'de bazı büyük otellere ortak oldu ve Roosevelt oteli ile Plaza otelini satın aldı. 1945'te Chicago'nun en büyük iki oteli olan Stevens ile Palmer House'a, 1949'da da New York'taki ünlü Waldorf Astoria oteline sahip oldu. Bundan sonra, Statler otel zincirini satın alarak Birleşik devletlerin en önemli otelcilik topluluğunu ele geçirdi. Hilton İnternational teşkilâtını kurarak Hilton firmasını turizm ve otelcilik alanında yeryüzünün en güçlü kuruluşu durumuna getirdi. (L)

Hilton oteli (İSTANBUL), İstanbul'da otel. Emekli Sandığı tarafından 1952-1955 arasında yaptırıldı. İlk bina 272 odalıydı. 1957'de başlanan ek inşaat, 1965'te bitirilerek hizmete açıldı. 54 000 m²'lik bir alan üzerine kurulan dokuz katlı binada 435 oda vardır. Otelin projesini Skit Mare ve Owens adlı bir amerikan şirketi, iç ve dış mimarî kontrolunu da Sedat Eldem yaptı. Emekli sandığının Hilton İnternational adlı milletlerarası otelcilik işletmesiyle yaptığı özel anlaşmaya dayanılarak Hilton oteli adı verildi. (M)

HİLTY (Carl), isviçreli hukukçu ve düşünür (Werdenberg, Sankt Gallen kantonu 1833 - Clarens 1909). Bern'de kamu hukuku profesörü. Askerî mahkeme başkanı ve La Haye Adalet divanı üyesiydi. 1890-1909 Arasında Millî konsey üyeliğinde bulundu. Dinine çok bağlı bir protestan ve liberal eğilimli bir kimseydi. Anayasa hukuku, siyaset ve felsefe konularında kitaplar yayımladı. Een önemli eseri, *Les Constitutions Fédérales de la Suisse*'dir (İsviçre'nin Federal Anayasaları) [1891]. (L)

HİLVAN, Mısırda (Cizze ili) şehir, Kahire'nin güneydoğusunda, Nil'in doğu kıyısında; 24 000 nüf. Tarihöncesinden kalma bir sit'te kurulan Hilvan, iklimi sağlığa yararlı bir içme merkezidir: sıcak sulu kaynakları eskiçağdan beri bilinir. Şehir bugün büyük bir sanayi merkezidir: çelik fabrikası; otomobil yapımı; radyo imalâtı; demiryolu malzemesi v.b. Rasathane. (L)

HİLVAN, Güneydoğu Anadolu'da (Urfa ili) ilçe merkezi kasaba; 5 450 nüf. (1970). Urfa-Siverek yolu üzerinde, il merkezinin 57 km kuzeyinde; yüksl. 600 m. Kasaba iki mahalleden meydana gelir; evleri genellikle kerpiç ve düz damlıdır.

— *Hilvan ilçesi;* 1 278 km²; 25 688 nüf. (1970). Merkez, Gölcük ve Ovacık bucakları; 49 köy. Tarım ürünleri (buğday, arpa, darı, pirinç, nohut, mercimek) ve hayvancılık. (M)

HİLVERDİNG (Franz). Bk. HİLFERDİNG.

HİLVERSUM, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) şehir, Amsterdam'ın güneydoğusunda; 101 200 nüf. Hilversum, modern bir şehirdir. Fidanlıklar. Dokuma, metalürji ve besin sanayii. Hollanda Radyo istasyonu. Turizm merkezi (geleneksel balıkçı köyleri).

— Yakınında park içinde XVII. yy.dan kalma şatolar ve konaklar. (L)

HİLYE i. (ar. *ḥilye*). *Esk.* İnsandaki güzel nitelikler, övünç duyulacak dış özellik. ‖ Süs, ziynet. ‖ *Hilye-i şerîf,* Hz. Muhammed'in dış özelliklerini tasvir eden eser.

— Ed. İslâm edebiyatında Hz. Muhammed'in niteliklerini, karakterini, fizik ve ruhsal durumunu anlatan eserlere verilen genel ad. Bk. ANSİKL.

— Hat. Hattatlıkta Hz. Muhammed'in tarifini gösteren levhalara verilen ad. (*Hilye-i Saadet* veya *Hilye-i Şerif* de denir.) Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ed. Bazı siyer kitaplarında Hz. Muhammed'in özelliklerini veren parçalara rastlanırsa da, *hilye*'nin en büyük kaynağı hadislerdir. Hilyeler, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra onun kişiliğini öğrenmek isteyenlerin çoğalması ve bilenlerin de bildiklerini ifade etmeleri üzerine yavaş yavaş teşekkül etti. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in, daha kendi sağlığında hilyesinin yazılıp saklanması ve bunları okuyan ve ezberleyenin sevaba erişmesi üstüne söylediği bir hadis bulunmaktadır. Hilyeler, kendi başlarına ayrı birer eser durumuna geçmeden önce siyer, megazi ve hadis kitaplarında parçalar halinde ya ellerde dolaşan kâğıtlarda veya diğer hadisler gibi hafızalarda saklanırdı. Hilyeler Araplarda şemail adı altında dinî ve bir hadis konusu niteliğinde idi. İranlılar bu konuya oldukça yabancı kaldılar. Türkler ise bu konuyu, Hakanî (? - 1606) ile başlayarak dinî olmakla birlikte kuvvetli bir sanat tutumu gözetilen edebî bir tür durumuna getirdiler. İslâm edebiyatındaki ilk hilye Tirmizî'nin arapça *Şemail-i Şerif*'idir. Hafız-ı İsfahanî'nin (öl. 1012) Tarih-i İsfahan'ı (Isfahan Tarihi), Kadı Iyaz'ın (öl. 1149) *Şifa-i Şerif-i,* İbrahim İrahî'nin manzum *Hilye'si* arap dilindeki önemli hilyelerdendir. İran dilinde de hilye olarak Muhammed Âbâd'ın, Kadı Iyaz'ın *Şifa-i Şerif*'ine yazdığı şerh ile Feyzi'nin manzum *Hilye*'si (1053) sayılabilir. Türk edebiyatında 11 tanesi manzum olmak üzere 28 hilye yazıldı. Türk edebiyatındaki hilyelerin en önemlileri arasında Hakanî'nin (öl. 1606) manzum *Hilye-i Hakanî*'si, Dursunzade Bakayî*nin *Hilyet-ül-Enbiya* ve *Çeharyar-ı Güzin'i* (Peygamberler ve Dört Halife Hilyesi), Neşatî Ahmed Dede'nin (öl. 1674) manzum *Hilye-i Enbiya*'sı (Peygamberlerin Hilyesi), Nahifî'nin (öl. 1738) mensur *Nüzhet-ül-Ahyar fi Tercümet-iş-Şemail'i* (Şemail Tercümesine Göre Mutlu Kişilerin Sevinci) ve Arif Süleyman Beyin (öl. 1769) manzum *Nazire-i Hakanî*'dir (Hakaninin Hilyesine Nazire).

— Hat. *Esk.* Hilyelerdeki sözler, son halife Ali'den intikal etmiştir. Hattatlar Ali'nin, Hz. Muhammed hakkındaki bu sözlerini nesih yazı ile yazmışlar, baş tarafa bir besmele, sözlerin üst ve alt kenarlarına da

Paul HİNDEMİTH

Foto. Lipnitzki (LAROUSSE)

Almanya cumhurbaşkanı sıfatıyle **HİNDENBURG** (1933); arkada, başbakan Adolf Hitler ve Hermann Goering (sağda)

mareşal von **HİNDENBURG**

hindi

dört halifenin adlarını ilâve etmişlerdir. Ali'nin bu sözleri genellikle bir daire içindedir; bunun alt kısmında tek satırlık bir sülüs ibare bulunur ve daha aşağıda sözlere gene nesih yazı ile devam edilir. Hilye-i saadet de denilen hilyenin bu şekilde önce kimin tarafından tertip edildiği belli değildir. Hafız Osman'dan önce Büyük Derviş Ali'nin bu tertipte bir hilyesi olduğu söylenirse de şimdiye kadar bir yerde rastlanmamıştır. Buna göre şimdilik ilk hilye yazanın Hafız Osman olduğunu kabul etmek lâzımdır. (M)

Hilye-i Hakanî, XVI. yy. divan şairlerinden Hakanî'nin «feilâtun, feilâtun feilün» ölçüsünde küçük bir mesnevîsi. Öğretici nitelikte olan bu eserin edebî bakımdan bir yenilik değeri yoktur. Din çevrelerinde tutunması Hz. Muhammed ile olan ilgisi yüzündendir. Bu alanda yazılan birçok esere örnek olan *Hilye-i Hakanî* 1848'de basıldı. (M)

HİM i. (ar. [?] k.). Mal. *Esk.* Bingazi ve Trablusgarp'tan alınan bir vergi çeşidi. (Bu vergi yalnız erkeklerle hayvanlardan alınırdı. Bunlar ayrı ayrı kaydedilir, insanlarla develerin birer, inek ve öküzlerin ikişer, koyunların onar başı bir çadır sayılır ve vergi bu esasa göre tespit edilirdi. Tahsilâtı şeyh ve muhtarlar yapardı.) [M]

HİMAÇAL PRADEŞ, Hindistan'da arazi. Batı Himalaya'da; 27 452 km²; 1 349 000 nüf. Merkezi, *Simla.* Arazi, Doğu Pencap'ın bir idare bölümüyle iki kısma ayrılmıştır. Yüksek dağlık bir bölge olan Himaçal Pradeş'te özellikle Çenab, Satlec ve Beas vâdilerinde yerleşilmiştir; bu vâdiler pirinç, buğday, mısır tarlaları ve ılıman iklimde yetişen meyve bahçeleriyle örtülüdür. Yaz mevsiminde koyun ve keçilerin çıkarıldığı dağda, kozalaklı ağaçlar yetiştiriciliği ve turizm (sıcak ve nemli ovalardan yazlığa gelenler) başlıca gelir kaynağıdır. Elsanatları (yünlü kumaş ve tahta işçiliği) bölgenin tek sınaî faaliyetidir. (L)

HİMALAYA («Karlar diyarı»), dünyanın en yüksek sıradağları; Asya kıtasında Pakistan, Keşmir, Hindistan, Tibet, Nepal, Sıkkım ve Bhutan topraklarında yeralır; Kuzeyde Tibet, güneyde Hint-Ganj ovası arasında genişliği 250 500 km; batıda Hindukuş, doğuda Yun-nan arasında uzunluğu 2 800 km; en yüksek yeri, *Everest,* 8 880 m.

● *Fizikî coğrafya.* Himalaya, Sivalik'lerin veya dun'ların (Sivalik'ler ile dağ arasındaki ovalar) üzerinde ansızın yükselir; kayaçları ön ülkenin daha yeni kayaçlarıyle binişir. Asıl dağ, güneye doğru düzenli bir eğri çizen kıvrım sıraları halinde oturmuştur: Sivalik'lerin kuzeyinde *Küçük Himalaya;* Tibetin yüksek ovalarının güneyinde *Büyük Himalaya* ve *Transhimalaya.* Yüzden fazla zirvenin yükseltisi 7 000 m'yi aşar, on dördününkü 8 000 m'ye ulaşır. Himalaya'nın tepeleri genellikle geniş yaylalara ve derin iç havzalara (Keşmir vâdisi ve Nepal'de Katmandu havzası) hâkimdir. Düzleşmiş yüzeyler, dağın eski bir dönemde (Eyosen devirde) oturduğunu gösterir; bu ilk tektonik evreyi Üçüncü zaman sonunda ve Dördüncü zamanda yeni bir faaliyet dönemi takip etmiştir. Tektonik hareketlerin iç Asya'dan gelen köklü bir itişin sonucu olmadığı (Svess'in düşüncesi, XIX. yy. sonu), tersine Himalaya'nın Dekkan kratogeninin (eski Gondwana kıtasının parçasıdır) kuzeye doğru kayma sırasında Kuzey Asya kratogenini sıkıştırmasıyle meydana geldiği (Argand'ın teorisi) sanılır. Bu teoriye göre Tethys adlı deniz altı hendeğinin dibindeki tortul kayaçlar sıkışmış, kıvrılmış, eğilmiş ve güneye doğru aşmaya uğramıştır. Himalaya'nın en yüksek tepelerindeki başkalaşmış şistler ve kalkerler, kuzeyde Tethys'i çevreleyen kratogenin eski granit ve gnaysları, Dekkan kratogeninin yavaş yavaş ilerlemesiyle yükselmiş ve kıvrılmıştır. Üçüncü zamanda dağın kitlesine yeni granitler sokulmuştur. Zaten dağın oluşumu henüz tamamlanmamıştır: Keşmir'de ve Assam'da kırılma çizgileri boyunca sık sık depremler olur.

Hidrografya ağının çizdiği yol ve vâdilerin görünüşü Himalaya sıradağlarının iki zamanda oturduğunu ortaya koyar. Kollar kıvrımların yönüne uydukları halde, akarsuların çoğu dağı baştan başa aşan ve güney dağeteğine yönelen genç ırmaklardır: Umman denizine doğru Cihlam, Çenab, Ravi; Bengal körfezine doğru Yamuna, Ganj, Gagra, Gandak, Kasi ve Tista. Bu akarsular, Himalaya sıradağlarını, uçurumlu yamaçları bambu, sarmaşık veya kayın ağacı kabuğundan yapılmış dermeçatma köprülerle bağlanan boğazlardan aşar. İlkbaharda karların erimesiyle şiddetli taşmalar (buzul erimeleri ve muson yağmurları yüzünden uzun sürer) yamaçların aşağı kısımlarını sürekli olarak perdahlar; toprak göçmeleri ve kaymaları, yamaçların ortasında büyük çabalarla açılmış yolları her yıl tehdit eder.

Ama boğazların yukarı kesiminde birçok akarsu, yumuşak şekilli yüksek havzalardan, bazıları da Himalaya'nın son sıralarının ötesinden, yüksek Tibet ovalarından doğar: İndus, Satleç, Tista, Arun ve Brahmaputra nehirleri bakımından, Himalayalar, Hindistan ve Tibet'i ayıran bir sınır sayılmaz. Yukarı havzalardaki kapılma, hidrografya ağının Himalaya'nın ortaya çıkmasından önce kesin şeklini alacağı ileri sürülmüştür.

● *Bölgesel coğrafya.* 1. *Doğu Himalaya.* Dağı baştan başa aşan derin vâdiler özellikle daha yeni ve en yüksek kısımlardadır: Nepal'de 8 000 m'yi aşan, dünyanın en yüksek zirveleri yer alır; bu dorukların başlıcaları doğudan batıya şunlardır: Kangçencunga (8 585 m); Makalu (5 515 m); Lhotse (8 545 m); Everest (8 880 m); Ço Oyu (8 154 m); Gosainthan (8 013 m); Manaslu (8 125 m); Annapurna (8 075 m) ve Dhaulagiri (8 172 m). Dağın doğu kesiminin farklılaşmasında iklim de rol oynar. Bengal körfezine yakın olan ve aşırı nemini kaybetmemiş yaz musonunun bol yağışlarını alan dağın 1 800 m yükseltiye kadar tropikal bir görünüşü vardır; ama bununla birlikte 4 500 m'den itibaren hiç erimeyen karları muhafaza eder. 1 500-3 600 m arasında sık ormanlar vardır; bu kesimde, bambu ve ağaçsı eğrelti otlarından meydana gelen orman altına hâkim olan tropikal ağaçlar, sonra deodorlar, meşeler, akçaağaçlar, gümüşü çamlar, 3 600-4 500 m arasında da çayırlar kat kat sıralanır.

2. *Batı Himalaya.* Himalaya, Nepal'in batısında giderek kuraklaşır; hiç erimeyen karlar ancak 5 500-6 000 m arasındadır. İndus'un yukarı havzasının parçası olan uzunlamasına birkaç vâdi, doğu kısma oranla yükseltisi daha az olan dağın sızmasına elverişlidir. Kumaon ve Himaçal Pradeş'te hiç bir tepe 8 000 m'yi geçmez; en yüksekleri Nanda Devi, 7 816 m'dir. Keşmir'de Nanga Parbat (8 120 m) tek başına çok yüksek bir tepedir (K2 aslında Karakurum'un bir parçasıdır). 1 500 m yükseltiden itibaren yamaçları, yer yer kesilen ılıman iklim ormanı örter. Kumaon Himalaya'sının batısında, 1 000 m'nin üstünde dikenli bozkır ormanın yerini alır ve alçak, çıplak yamaçlarda çoğunlukla derin yarıklar açılmıştır. Dağın iç kesiminde Kumaon'un yüksek havzaları ve Keşmir'in bazı uzak vâdileri gerçek birer soğuk çöldür (Leh: yılda 150 mm yağış).

● *Beşerî coğrafya.* İnce tarım ancak en geniş vâdilerde ve özellikle Keşmir ve Nepal'in büyük havzalarında uygulanır; bu kesimlerde yerleşik köylüler geniş tarım taraçalarında bazen yılda iki ürün elde ederler: yağışlı mevsimde pirinç; kurak mevsimde darı. Tarım sistemindeki tek değişiklik meyve ağaçlarındadır; Katmandu havzasındaki portakal ve muz ağaçlarının yerini, Keşmir'de bağlar ve kayısı bahçeleri alır. 1 800 m'nin üstünde ormandan tarla açarak uygulanan patates ve karabuğday tarımından elde edilen ürün çok daha azdır; tarımın verimsizliği yak öküzü, keçi ve koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra büyük yer değiştirmelere, hattâ yayla göçlerine (kışın Ganj'a kadar inen bazı kabileler) yolaçar.

Ulaşımı güçleştiren sayısız engele rağmen Himalaya tamamıyle kapalı bir dağ değildir. Gerçekten, Yukarı Orta Asya, Hindistan ve Çin kadar birbirinden farklı bölgelerin tabiî sınırı olması, Himalaya'yı çok değişik ekonomilerin kavşak noktası ve iki büyük medeniyetin temas noktası haline getirmiştir. Geçitlerin çoğunlukla 400 m'den yüksekte olmasına rağmen Karakurum, Nepal ve Sıkkım geçitleri, yükte hafif, pahada ağır ürünler taşıyan (altın, yün, çay, tuz) kervanlar ve hacılar tarafından çok eskiden beri kullanılır.

Himalaya'da yaşayan halkların çok karışık olmasında ticarî faaliyetin de payı vardır. Halkın çoğunluğu (özellikle merkezde ve sıradağın doğusunda) moğol asıllıdır; ama Ravi ve Tista arasında birçok munda topluluğu yaşar. Racputların konuştuğu puhuri dilinin yaygınlığı, Himalayalara Racputların da büyük ölçüde sızmış olduğunu gösterir. Gene de nüfus ve ürün mübadelesi kesin bir şekilde sınırlıdır: Himalayaları aşan dolaşım, Himaçal Pradeş, Kumaon ve Assam'a ulaşmaz. Aşılması imkânsız boğazlar, Sivalik dağları, özellikle de terai'nin sağlığa zararlı bataklıkları çoğunlukla Himalaya'ya (özellikle sıradağların doğusunda) yaklaşmayı engeller. Himalaya'nın dış bölgelerle bağlantı kuramaması özellikle Nepal'de Buddha'cılığın tutunmasını, küçük devletler kurulmasını sağlamıştır; Himaçal Pradeş, Sıkkım, Nepal ve Bhutan bu devletlerin son temsilcileridir. Asıl Himalaya'nın dış bölgelerle bağlantı kuramaması, Tibet'in Çin tarafından işgalinden beri Orta Asya ile ilişkilerin kesilmesi yüzünden daha da artmıştır.

● *Dağcılık.* Himalayaların keşfi, ingilizlerin Hindistan'a gelmeleriyle başladı. Ordunun subay ve topografyaları, dağları ve vâdileri incelediler, yükseltileri ölçtüler, ilk haritaları yaptılar. 5 000 ve 6 000 m'lik birçok tepeye kolayca tırmanıldı, geçitler açıldı. İlk dağcılar XIX. yy. sonunda ortaya çıktı. W. Graham, Sıkkım'da Kabru'ya (7 136 m) tırmandığını ileri sürdü, sir Martin Conway Karakurum'a gitti. Freshfield, Kangçencunga'nın çevresini dolaştı, Mummer, Nanga Parbat'ta kayboldu; Abruzzi dükü Baltoro buzulunu ve Karakurum'da K2'yi keşfetti.

İki dünya savaşı arasında en yüksek zirvelere birçok sefer yapıldı ama ne ingilizler Everest'de, ne almanlar Kangçencunga'da, ne amerikalılar K2'de, ne de fransızlar Hidden Peak'da «Dünyanın efendileri» denilen Himalaya dağlarını yenebildiler. 1936'da tırmanılan en yüksek zirve, Nanda Devi idi (7 816 m). Malzeme ve donatımın iyileşmesi, tabiî şartların daha iyi tanınması, oksijenin ölçülü kullanılması (1924'ten beri deneniyordu), iklime daha iyi alışılması, 1950'den itibaren başarıların sağlanmasına imkân verdi. Annapurna'dan (1950) Hidden Peak'a (1958) kadar, 8 yılda 8 000 m'lik 12

Foto. Encyclopedia Americana; X (LAROUSSE)

tepe, özellikle en yüksek (Everest [1953], K2 [1954]) ve tırmanması en güç olanlar (Nanga Parbat [1953], Makalu ve Kangçencunga [1955], Cannu [1962]) fethedildi. — Leng. *Himalaya dilleri,* Himalaya dağlarının sınır bölgelerinde konuşulan Tibet-Birman öbeğinden dil. (L)

HHİMANTHALİA i. Denizde yaşayan esmer suyosunu: 1-3 metre uzunluğunda şeritler halindedir. (L)

HİMANTOPUS i. Beyazlı siyahlı kuş; bacakları son derece yüksek ve ince, gagası ince, uzun ve dardır. (Dünyanın büyük bir kısmında -su kenarlarında yaşar. Yağmurkuşugillerden.) [L]

HİMAR i. (ar. *ḥimār*). *Esk.* Eşek. ‖ *Himâr-ül-vahş,* yaban eşeği.

◆ **Himarî** sıf. *Esk.* Eşekle ilgili. ‖ *Mec.* Aptal.

◆ **Himariyet** i. *Esk.* Eşek olma durumu. ‖ *Mec.* Aptallık. (M)

HİMATİON i. (yun. k.). Esk. Yun. Yunan kadın ve erkeklerinin giydikleri geniş harmani. (L)

HİMAYE i. (ar. *ḥimāye* veya *ḥimāyet*). Koruma, kayırma, yardım etme: *Bu hânümânı tutan onun himayesidir / Üzerlerinde gezen sâye kendi sâyesidir* (M.Â. Ersoy). *Kimse, artık ona, adına merhamet ve himaye denen büyük hakareti yapmağa cesaret edemiyecekti* (R.N. Güntekin). ‖ Özel bir anlaşma uyarınca bir devletin daha kuvvetli bir devlet tarafından kontrol ve idaresi. ‖ *Himaye etmek,* korumak. Kayırmak. ‖ *Himayesine almak,* koruyuculuğuna almak, kötü şeylerden esirgemek.

— *Esk. Hîmâye-i Etfâl cemiyeti,* Çocuk Esirgeme kurumu. ‖ *Himâye-i Hayvanât cemiyeti,* Hayvanları Koruma cemiyeti. ‖ *Himaye-kâr,* koruyucu. Kayıran, taraf tutan.

— Huk. Bir antlaşmanın açık hükümleri dolayısıyle bir devletin diğer bir devlet üstünde tesis ettiği koruma durumu. (Himaye antlaşması hukukî bir bağ meydana getirerek tarafların hak ve vecibelerini belirtir. Taraflar arasında bir hâkimiyet bölüşümü söz konusudur. Kural olarak, hâmi devlet, milletlerarası ilişkilerle savunma meselelerinin çoğunu mahfuz tutar.) ‖ *Çocuk himayesi.* Bk. ÇOCUK. ‖ *Yarı himaye,* malî veya iç güçlükler karşısında Amerika Birleşik devletleriyle, gerçekte kendilerini bu devletin kontrolu altına sokan anlaşmalar imzalayan bazı amerikan ülkelerinin durumu.

— Tar. *Himaye rejimi,* 1653 ile 1659 arasında, İngiltere'de Cromwell'in ve daha sonra da oğlunun yönetiminde kurulmuş olan rejim.

◆ **Himayeli** sıf. Korunan, savunulan.

◆ **Himayesiz** sıf. Himayeden yoksun, yalnız bırakılmış. (ML)

HİMAYECİLİK i. (*himaye* > *himayeci*'den *himayeci-lik*). Bir ülkenin tarım, ticaret ve sanayi faaliyetlerini yabancıların rekabetinden korumak için bazı tedbirler almayı öngören sistem. (Giriş resimleri veya lisans ile ithalâtı sınırlandırma, prim vererek veya vergi bağışıklılığıyle ihracatı teşvik, mübadele denetimi gibi.)

— ANSİKL. *Himayecilik,* şu ilkeye dayanır: bir ülkenin üretici güçlerini geliştirmesi kendi çıkarları bakımından gereklidir. Bundan dolayı bu güçlerin ortaya çıkmasına yardım etmek ve daha sonra yabancı rekabete karşı korunmasını sağlamak şarttır. Himayeciler, «başarı kazanma talihi» olan bir ürünün rasyonel ve geçici bir biçimde korunmasının akla uygun ve yararlı olduğu görüşündedirler. Sanayinin rasyonel olarak korunması, öngörülen üretici güçlerin uyumlu gelişmesi sayesinde, millî emeğe daha geniş iş imkânları sağlar ve böylece bileşik sanayi rejiminin kurulmasına yardımcı olur. Ayrıca, himayeciliğin ücretleri istikrarlı hale getirdiği, ham maddeleri çıktığı yerde kullanarak sermaye ve emek kaybını önlediği, bir ülkenin iktisadî bağımsızlığını ve gücünü sağlayan en emin aracın bu ülkenin kendi iç piyasasının hâkimiyetini elde etmesi olduğunu söylerler. Himayeci sistem, tüketicinin çıkarlarını gözettiğini de ileri sürer. Bu sistemde bir süre için pahalılık olur, ancak bu pahalılık ortadan kalkacaktır, üstelik bu düzende dış ürünün her zamanki gibi ucuz fiyatla arz edileceğini ileri sürmek zordur. Amaç, vergiyi tüketiciye değil, yabancıya ödetmektir: himayeci tedbirler, zorunlu olarak bir fiyat yükselmesi sonucunu vermez, ancak fiyatların alçalmasını önleyebilir veya durdurabilir. Bu sistemde tekel ortaya çıkmaz, çünkü millî üreticiler arasında rekabet vardır ve bu rekabet fiyatları dengeler. (L)

HİMECİ, Japonya'da şehir, Hondo'nun güneyinde (Hyogo ili); 252 300 nüf. Bu eski derebeylik sitesinde XIV. yy.dan kalma bir şato ve bir buddha tapınağı vardır; şehir hem askerî, hem sınaî rolü sayesinde gelişmiştir: makine yapım fabrikalarına ikmal yapan dökümevleri ve çelik fabrikaları. Bu ağır sanayi çekirdeğinde kimya ve dokuma (pamuk) tesisleri de kurulmuştur. Kereste ve deri işletmeciliği. (L)

HİMEM çoğl. i. (ar. *himmet*'ten *himem*). *Esk.* Emekler, gayretler, çalışmalar.

◆ **Himemât** çoğl. i. (Himem veya himmet'in çoğulu). *Esk.* Emekler: *Servet-i hükûmetin ibrazı hususundaki himemât-ı âliyeleri sezâ-vâr-ı tebcildir* (Atatürk). [M]

HİMEN i. (fr. *hymen*'den). Tıp. Bk. KIZLIK ZARI.

HİMENOFOR i. (fr. *hyménophore*'dan). Bot. Himenyumu taşıyan organ. (L)

HİMENOGONİ i. (fr. *hyménogonie*). Sunî hücre oluşumu. (Birbirine karışmayan sıvıların, özellikle yumurta akı ve reçine veya bitkisel yağ gibi maddelerin biraraya konduğu zaman bir zar meydana getirmesi özelliğinden yararlanılarak elde edilir. Bu şekilde oluşan sunî hücre, canlı hücrenin bir kısım özelliklerini aynen gösterir. (L)

HİMENOTOMİ i. (fr. *hyménotomie*'den). Jinekol. Kızlık zarında delik bulunmaması halinde yapılan kızlık zarı ameliyatı. (L)

HİMENYUM i. (yun. *hymenion,* zarcık > fr. *hyménium*'dan). Mantarda sporları meydana getiren tabaka.

— ANSİKL. Bazitli mantarlarda *himenyum* esas olarak, yan yana dizili bazitlerden meydana gelir, fakat Çin'de, sistid adı verilen kısır elemanlar da bulunabilir. Askılımantarların himenyumu ise, kısır parafizlerde karışık, dikine yan dizili askılardan ibarettir. (L)

HİMERA i. Siyah benekli esmer kelebek; eylül ve ekimde uçuşur; ince ve kıllı tırtılı meyve ağaçlarında, meşe ve kayında yaşar. (İlmî adı *Himera* [*Colotois*] *pennaria.* Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.) [L]

HİMERA. Esk. coğ. Kuzey Sicilya'da şehir, Tiren denizi kıyısında, *Himera* ırmağının ağzında. M.Ö. 648'de Yunan kolonları tarafından kurulan şehir, önce Phalaris'in, sonra da Agrigento'lu Theron'un hâkimiyetini kabul etti. Perslere karşı kazanılan Salamis savaşının yapıldığı yıl, kartacalı Hamilkar'ın hücumunu Gelon burada kırdı ve Batı Yunanistan'ın zenginliğe kavuşmasını sağladı (M.Ö. 480). M.Ö. 409'da Kartacalılar şehri yıktılar ve 480'de ölen kartacalıların ruhlarını hoşnut etmek için 3 000 yunanlıyı kılıçtan geçirdiler, sonra da karşı kıyıda yeni bir şehir kurdular. Kazılarda 480'den önce yapılmış bir dor tapınağı bulundu; Palermo müzesindeki aslan başlı güzel çörtenler bu tapınaktan gelmedir. (L)

HİMERAİOS, atinalı hatip (öl. Aigina M.Ö. 322). Phaleron'lu Demetrios'un kardeşi olan Himeraios ateşli bir yurtseverdi. Antipatros tarafından sürgün cezasına çarptırılınca Hypereides ile Aigina'ya sığındı, orada tutuklandı ve öldürüldü. (L)

HİMERİOS, imparator Leon VI zamanında bizans donanmasında amiral. M.S. 902'de imparator tarafından, Arapların elinde bulunan Girit'i almakla görevlendirildi, fakat başaramadan İstanbul'a döndü. İki yıl sonra, Marmara'ya saldıran Araplarla savaşmak için yola çıktı. Semendirek açıklarında arap donanmasıyle karşılaşınca savaştan kaçtı, Limni adasına çekildi. Bu sırada Girit emîrinin adamlarından Leon Tripolitis, Himerios'un yokluğundan yararlanarak Selânik'i ele geçirdi, şehir halkından 22 000 kişiyi kaçırdı. Himerios sonunda arap donanmasını yenmeyi başardı (909). 912'de Leon Tripolitis'e yenildi. Bundan sonra Bizans'a dönen Himerios, Kamba manastırına çekildi ve altı ay sonra orada öldü. (L)

HİMERİOS, yunan sofisti (Pruse, Bithynia 315'e doğr. - Atina 386). Öğrenimini Atina'da yaptı, 350'ye doğru orada retorik öğretmeni olarak çalışmağa başladı. Dinleyicileri arasında Kayseri'li Basileios ile Nazianzos'lu Gregorios da vardı. 362'de imparator İulianos'un kâtibi oldu, onunla İstanbul'a ve Asya'ya gitti. İulianos'un ölümünden sonra Atina'da yeniden retorik dersleri vermeğe başladı. Yalnız biçime ve uyuma önem veren söylevleri, düzmece konular üstüne şişirilmiş sözlerden başka bir şey değildir. (L)

HİMEROS. Yun. mit. Cin. Lakedaimon'un oğlu. Bir afrodit şenliğinde, karanlıkta tanıyamadığı kız kardeşini kirletti. Ertesi gün durumu anlayınca kendini Marathon ırmağına attı. Irmak bundan dolayı *Himeros ırmağı* adını aldı. Daha sonra ise *Eurotas ırmağı* olmuştur. — Aşk arzusunun kişileşmiş biçimi olan temsilî tanrı. (L)

HİMİLKON, kartacalı denizci (öl. M.Ö. 450'ye doğr.). Kartaca'dan yola çıktı, Batı Avrupa kıyılarını takip ettikten sonra Atlas okyanusunun uzak yerlerine kadar açıldı (Cornwall'e, hattâ İrlanda'ya ulaştığı sanılır). Bir latin şairinin bazı mısralarından öğrendiğimize göre, bu resmî yolculuğu kurşun ve kalay ticaretini Gades'e kadar genişletmek için yaptı. Daha önce İspanya gümüş madenlerini ele geçirmiş olan Kartacalılar böylece Marsilya zararına batıdaki maden kaynaklarını tekellerine aldılar. Himilkon, yolculuğunu anlatan bir eser yazdı. (L)

HİMİLKON, kartacalı general (öl. M.Ö. 212). Marcellus'un kuşattığı Syrakusai'ye yardıma gönderildi. Romalıların savunma hattını yaramadı ve askerlerinin çoğuyle birlikte vebadan öldü. (L)

HİMİLKON, Phameas lakabıyle anılan kartacalı general (M.Ö. II. yy.). Süvari kumandanıydı. Üçüncü Kartaca savaşı sırasında, Kartaca'yı kuşatan Romalılara başarıyle karşı koyarak dikkati çekti. Sonra düşmandan yana oldu ve yurdunun yakılıp yıkılmasına katıldı (M.Ö. 147). Roma'ya getirilerek senato tarafından mükâfatlandırıldı. (L)

HİMKİ, Moskova'nın (S.S.C.B.) banliyösü, Moskova-Volga kanalının başında, Moskova'nın ırmak limanı. (L)

HİML i. (ar. *ḥiml*). *Esk.* Yük. ‖ *Himl-i cesîm* (veya *himl-i sakîl*), ağır yük. ‖ *Himl-i hafif,* hafif yük. (M)

HİMMELBJERG («Gök dağı»), Danimarka'da (Skanderborg amt'ı) tepe, Jylland'ın iç kısmında (147 m). Bu tepeye, Frederik VII'nin şerefine bir kule dikilmiştir. (L)

HİMMERLAND, Danimarka'da bölge; Jylland'ın kuzeyinde (Aalborg amt'ı). [L]

HİMMET i. (ar. *himmet*). Yardım, ihsan: *Değildir şîr derzencire töhmet acz-i ikdamı / Felekde baht utansın bî-nasib erbâb-ı himmetten* (Namık Kemal). ‖ Çalışma, gayret, emek: *Şimdi bir genç muallimin himmet ve fedakârlığına muhtacız* (R.N. Güntekin). ‖ Kutsal sayılan bir kişi tarafından yapılan mucizevî etki veya destek: *Ne bilsindi Yunus Erenlerin himmetinin ne olduğunu?* (N. Araz). ‖ *Himmet etmek,* yardım, gayret etmek: *Siz ki, bu kadar tecrübelisiniz, bu enstitünün kurulmasına o kadar himmet ettiniz* (A.H. Tanpınar). *Himmet edip de aruzu öğrenseler hemen onu yazmağa başlarlar* (N. Ataç).

— DEY. *Himmetin var olsun* (veya *himmetinizle*), yapılan bir iyiliğe teşekkür etmek için söylenir.

— *Esk. Himmet-ür-ricâl, takla-ül-cibal,* ricalin himmeti dağları yerinden söker.

◆ **Himmetli** sıf. Himmet eden, yardımsever: *Âlem-i ervân içinde / Himmetli bir pîrde idim* (Seyrânî). [M]

HİMMETDEDE, İç Anadolu bölgesinde (Orta Kızılırmak bölümü, Kayseri ili merkez ilçesi) bucak; 10 786 nüf. 11 köy.

— *Bucak merkezi,* 1 181 nüf. Kayseri-Ankara kara ve demiryolu üzerinde; yüksl.

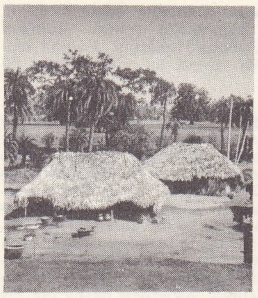
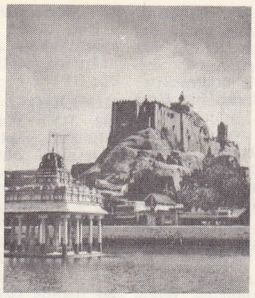
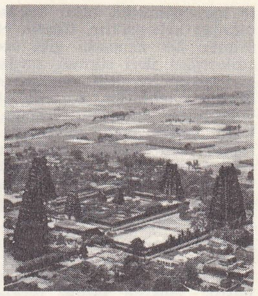

HİNDİSTAN soldan sağa, ilkel evler Madras banliyösünden bir görünüm; Güney Hindistan'da tapınak

Benares

Bombay

1 200 m. Kayseri'yi Yozgat'a bağlayan karayolu da Himmetdede'nin 1 km batısında Ankara yolundan ayrılır. (M)

HİMMETİYE i. (Bolulu *Himmet* Efendi'nın adından). Bayramiye tarikatının kollarından biri.

— ANSİKL. XVII.yy. ortalarında bolulu Himmet Efendi adlı bir bayramiye şeyhi tarafından kuruldu. İnanç, tören ve tasavvuf anlayışı bakımından Bayramiye tarikatının aynıdır. Muhabbet (Tanrı ve insan sevgisi), Cezbe (kendini tanrısal bir çoşkunluğa kaptırma), Sırr-ı ilâhî (Tanrı sırrını kavrama, özünde Tanrıyı görme) gibi üç ana ilkesi vardır. Bu tarikatta da ötekilerde olduğu gibi önemli olan zik-i ilâhî'dir (Tanrı adını anma). Zikir; davul, zil, kudüm gibi çalgılarla, ilâhiler okumakla yapılır. Zikrin amacı, insanın kendi özünde Tanrı'yı görmesi, Tanrı'nın yüce varlığında sonsuzluğa ulaşmasıdır. Gerek Himmetiye, gerek onun kaynağı olan Bayramiye tarikatı vahdeti vücud (bütün varlıkların Tanrı'dan geldiği, tek varlığın Tanrı olduğu) inancına dayanır. İnsanın gerçeğe ulaşması için beş yol vardır. Nefsini bilmek, Hakikatı görmek, ilâhî aşk, Zikrullah, vahdeti vücud. Bu beş kuralın özünü kavrayan, her birinin icaplarını yerine getiren gerçek yoluna girmiş, kendini bütün âlemlerin tek kaynağı olan Tanrı'ya adamış sayılır. Himmetiye tarikatı gerek tasavvuf, gerek insan görüşü bakımından öteki tarikatlardan bazı konularda ayrılır. Ona göre insan ruhu dört ayrı mertebe üzerindedir. Tabiat, nefs, kalp, sır. Tabiat insanın şehveti; nefs, aklın kavrayış gücü; kalp, aşk; sır ise tanrısal gerçekleri anlama anlamına gelir. İnsanın olgunlaşması (kemal mertebesine ulaşması, özünde tanrısal gerçekleri görecek duruma gelmesi) ruhun ilk mertebesi olan Tabiat'tan basamak basamak sırr'a yükselmesiyle olabilir. Nefsini bilen her insan şeyhin gösterdiği yolda gider, tarikat kurallarına uyarak özünü Tanrı'ya yöneltirse bu mertebeleri aşar, fena olandan sıyrılarak baki (ölümsüz) olana varır. (M)

HİMMETZADE ABDİ. Bk. ABDİ (Abdullah) *Himmetzade*.

HİMMLER (Heinrich), alman siyaset adamı (Münih 1900 - Lüneburg 1945). Hür birliklerde militan iken (1920) nazilere bağlandı, Gregor Strasser'in sekreteri oldu ve Münih darbesine (1923) katıldı. Teşkilâtçılık kabiliyeti sayesinde 1929'da Hitler'in özel muhafızlığına getirildi (Reichsführer S.S.). Hitler iktidara geçince siyasî polis (Gestapo) şefi oldu (nisan 1934). Onun bu görevi sırasında şansölyenin hasımları idam edildi. Bu idamların yapıldığı geceye «uzun bıçaklar gecesi» denir (30 haziran 1934). Alman polisi yüksek şefi (1938) olarak, Hess ve Göring ile nazi triumvirasını kurdu; komünistlerle yahudiler Reich'ta ve ona bağlı ülkelerde merhametsizce katledildiler. İdamlar, ayaküstü yargılamalar, toplama kampları Himmler'in silâhlarıydı. İkinci Dünya savaşında içişleri bakanı oldu (kasım 1943) ve faaliyet alanını genişletti: işgal edilen Avrupa'da terörü hâkim kıldı, adı ölüm kampları ile birlikte anılmağa başladı (bk. TOPLAMA *kampları*, ANSİKL. *bölümü*). 20 Temmuz 1944'te başarısızlığa uğrayan komplodan sonra, Almanya içindeki bütün silâhlı kuvvetlerin kumandanı oldu. Kont Bernadotte'nin aracılığından yararlanarak müttefiklerle kabulü imkânsız bir mütarekeyi görüşmeye yanaştı (şubat 1945). Hitler tarafından görevinden uzaklaştırılınca Schleswig'e gitti, orada İngilizler'in eline düştü. Az sonra intihar etti. (L)

İndravati nehri üzerinde Çitrakot şelâlesi

HİMYERÎLER, Güney Arabistan'da eski bir kavim. Arap tarihçilerine göre çeşitli kabileler halinde Zafâr ve Rida dolaylarında, Sarv, Himyer ve Necd Himyer'de yaşarlardı. M.S. 70'te Güney Arabistan'ın büyük bir bölümüne hâkim durumdaydılar. Ayrıca Kızıldeniz ve Hazramavt sınırlarına kadar, Hint okyanusu kıyılarını ellerine geçirmişler, Doğu Afrika kıyılarının bir kısmı üzerinde de hâkimiyet kurmuşlardı. Himyerî krallarından Haribael, Zafâr'da otururdu. Bu şehir İran istilâsına kadar Yemen'in başkenti olarak kaldı. Raydan'da basılmış paraları olan himyerî kralı Haribael, Romalılarla dostluk kurdu. Ülkeyi Saba ve Himyerîler adına bir kral yönetiyordu. M.Ö. II. yy.ın sonlarına doğru Ptelomaios'lar devleti denizcileri Hindistan deniz ticaret yolunu buldular; bu durumda Saba, kara ticaret merkezi olarak önemini kaybetti; hâkimiyet de Himyerîlere geçti. IV. Yüzyıla kadar latin ve yunan kaynakları Himyerîler hakkında, kral adları dışında kesin bir bilgi vermiyor. Hıristiyanlık, Roma imparatoru Costantinus II devrinde (337-361). Zafâr ve Aden'de kiliseler yaptırılarak bu bölgelere sokuldu. Roma imparatorları, ülkelerinin ticarî çıkarlarını gözeterek Himyerîlerle iyi geçindiler. Himyerî reisleri, 521'de Zu Nuvas'ın kumandası altında Habeşlilere karşı ayaklandılar. Yahudi dininden olan Zu Nuvas, hıristiyanlara zulmedince, Aksum kralı Kaleb ela-Asbaha harekete geçerek Zu Nuvas'ı yakaladı ve öldürdü. Bu olaydan sonra himyerî ülkesi Habeşliler tarafından işgal edildi (526). Birkaç yıl sonra Adulis'li Ebrehe, Aksum kralına karşı bağımsızlığını kazandı ve iran istilâsına kadar ülkeyi yöneten sülâleyi kurdu. İustinos II çağında (570) himyerî reisleri İranlıları ülkeye çağırınca Ebrehe sülâlesinin son hükümdarı Masruk, İranlılarla yaptığı savaşta öldü. İranlılar himyerî ülkesini askerî işgal altına alarak yönetimi himyerî meliklerine bıraktılar. İran valileri başkent olarak Sana'yı seçtiler. Hz. Muhammed İslâmlığı yaymak için ilk sahabelerini Yemen'e gönderdiği zaman Himyerî krallığı yıkılmıştı; himyerî melikleri, direnç göstermeksizin Müslümanlığı kabul ettiler.

Güney Arabistan'da bulunan ve genellikle Himyerî denilen kitabelerdeki yazıda, Klasik Arapçanın bütün seslileri vardır. Bu kitabelerin bulunmasına kadar İslâmiyetten önçeki Yemen tarihi üzerine arap yazarlarının verdikleri bilgilerin rolü oldu. Bu kitabelerde, saba ve himyerî kralları için, arap kaynaklarındaki *tubba* deyimi yerine *melik* adının kullanıldığı görülmektedir. (M)

HÎN i. (ar. *ḥîn*). *Esk.* Zamanının bir parçası, an. || *Hîn-i hacet,* gerektiği an. || *Hîn-i sefer* («yolculuk zamanı»), ölüm: *Dehrinde ne safa var acaba şim ü zerinde / İnsan bırakır hepsini hin-i seferinde* (Ziya Paşa). || *Hîn-i vürutta,* bir yere yetişme zamanında. || *Hîn-i istirahatte,* dinlenme anında. (M)

HİN i. (ar. *ḥîn,* zaman'dan). [*Hin oğlu* veya *hin oğlu hin* deyiminde geçer.] *Hin oğlu* (veya *hin oğlu hin*), gereğinde her şeyi yapabilen kurnaz, numaracı, zamanın adamı. (M)

HİN i. Mısırlılarda 0,48 litre, Yahudilerde 3,83 litre değerinde olan eski hacim ölçüsü birimi. (L)

HİNÂ i. (fars. *ḫinā*). *Esk.* Şarkı söyleme veya musiki âleti çalma. || *Hinâ-ger,* şarkı söyleyen veya musiki âleti çalan. (M)

HİNAS çoğl. i. Bk. HINAS.

HİNAYANA i. (hintçe *hina,* küçük, eksik ve *yana,* taşıt'tan). Hıristiyanlığın ilk yıllarında, Mahayana'nın (*Büyük Taşıt*) kurulduğu döneminden itibaren ilk çağların buddha'cı geleceğine alay yoluyle verilen ad. (Daha az metafizik olan hinayana, Seylan, Birmanya ve Siyam'da tutundu. Hinayana'ya daha doğru olarak *Theravada* denir.) [L]

HİNCKLEY, İngiltere'de (Leicestershire) şehir, Leicester'in güneybatısında; 41 600 nüf. Gotik üslûbunda kilise. Ayakkabıcılık. Tuhafiyecilik. (L)

HİNCMAR, fransız papazı ve ilâhiyatçısı (806'ya doğr.-Epernay 882). Önce Saint-Denis manastırı keşişi, sonra Kel Charles'ın yardımıyle Reims başpiskoposu (847) oldu. Kilise ve krallık çevrelerinde sözü geçen bir insandı. Piskoposluk toprakları frank krallığı ile Lorraine krallığı arasında bölünmüş olduğundan, Hincmar birçok siyasî çekişmeye karıştı; Germen Ludwig'in istilâsına (858) ve Theutberga'yı bırakmak isteyen Lothar II'ye karşı Kel Charles'ı destekledi. Piskoposluğun imtiyazını kurtarmak için rahip Soissons'lu Rotharde ile çatıştı (Rotharde, 875'de piskopos olarak muhtariyetini ilân etmiş ve doğrudan doğruya papaya bağlanmak istemişti). Nicolas I, Roma'nın desteğini sağlayarak, Rotharde'a bağımsızlık verdi (865). Hincmar, yirmi yıl kadar Kel Charles'ın danışmanlığını yaptı, 869'da ona Metz'de imparatorluk tacını giydirdi, Kekeme Louis'nin saltanatı sırasında da etkili oldu; keşiş Gottschalk'ın kader üstüne görüşlerini Quierzy-sur-Oise meclisinde mahkûm ettirdi (849) ve çeşitli doktrin meseleleri üstüne birçok eser yazdı. Eserlerinin en ünlüleri, *De Una et non Trina Deitate* (Tanrı'nın Üç Değil Bir Olduğu Üstüne) ve *Ferculum Salomonis*'tir (Süleyman'ın Kutsal Eşyaları). [L]

HİND i. Bk. HİNT.

HİND, arapça ve farsça tarih, coğrafya kitaplarında Hindistan için kullanılan genel deyim. Sind ve Hind isimleri arasında eskiden genellikle ayrılık gözetilirdi. Sind, yanız İndus ve Mihran bölgeleri için, Hind ise müslümanların hâkimiyetine girmeyen bölgeler için kullanılırdı. Sonraları Hind adı bütün Hindistan kıtasını kapsayan bir deyim oldu. Buna karşılık Hindistan kelimesi özellikle Kuzey Ganj ve Camna ovaları anlamına kullanıldı. Gazne ve Gur istilâsından sonra Sind ve Hind kelimeleri arasındaki ayırım kalktı. Gerçekten iki kelime aynı anlamı belirtir. Sanskritçedeki Sindhu kelimesi, Hintlilerin en eski üç din kitabından biri olan Avesta'da *Hendû* şeklini alarak İndus'u ifade etmek için kullanılırken, daha sonraları civar ülkeleri de kapsamına almıştır. (M)

HİND, Ebu Süfyan'ın karısı, halife Muaviye'nin annesi (VII. yy.). Bababasına Hamza tarafından öldürülmesi, Hz. Muhammed'e olan kinini arttırmıştı. Bu sebeple diğer kadınlarla birlikte Kureyşlilerin Medine kuşatmasına katıldı (625). Erkekleri teşci ve teşvik etti. Uhud savaşında (625) şehit olan Hamza'nın cesedini parçalayarak karaciğerini yediği söylenir. Müslümanlar Mekke'yi alınca Hz. Muhammed Hind'i de, diğer islâm düşmanlarından bazıları gibi ölüme mahkûm etti, fakat sonra affetti. Sonradan Ebu Süfyan bu kadından ayrıldı. Hind bazı söylentilere göre Ömer, bazılarına göre de Osman zamanında ölmüştür. (M)

HİND (John Russel), ingiliz astronomu (Nottingham 1823 - Twickenham 1895). Greenwich rasathanesinde asistanlık yaptı. 1840'ta Valencia'nın boylamını ölçme çalışmalarına katıldı. Londra'da Regent's

Foto. Montborison-Rapho, Popper-Atlas photo, Maas, André Petit, Ella Maillard (LAROUSSE)

Park rasathanesini yönetti, bu sırada yetmişten fazla gezegen ve kuyrukluyıldızın yörüngelerini hesapladı. 1847 ile 1845 arasında (içlerinde İris ve Flora da bulunan) on küçük gezegen buldu. 1853'te *Nautical Almanac*'ın (Gemicilik Almanağı) yönetimiyle görevlendirildi. (L)

HİNDAL MİRZA, asıl adı **Muhammed Ebün-Naşir,** Babur Şahın oğlu (1519-1551). Babur Hindistan'ın zaptını düşündüğü için oğluna Hindal (Hind fatihi) adını vermişti. Hindal Mirza büyük kardeşi Hümayun'a karşı ayaklandı; yanındakilere âsi olduğunu göstermek için fakirlerden Behlül'ü gaddarca öldürttü. Hümayun'un ordugâhına yapmak istediği bir gece baskını sırasında öldürüldü. (M)

HİNDEMİTH (Paul), alman bestecisi, viyolacısı, orkestra şefi ve alman müziği nazariyecisi (Hanau, Hessen 1895-Frankfurt -am-Main 1963). Frankfurt konservatuvarında A. Mendelssohn ve B. Sekles'in derslerini takip etti, aynı şehrin Opera orkestrasına yönetici seçildi (1915-1923), viyolonselci olan kardeşi RUDOLF ile (Hanau 1900) Amar dörtlüsüne katılarak viyola çaldı. İlk eserleri Baden-Baden ve Donaueschingen festivallerinde başarı sağladı, bu başarı ona milletlerarası turnelerin yolunu açtı. 1927'de Berlin Millî Yüksek okulunda öğretmenlik yaptı. Gelişen olayların zoruyle Almanya'dan çıkarak önce Valais'de, sonra Ankara'da kaldı, daha sonra Amerika'ya yerleşti, dersler verdi. Avrupa'ya dönünce Zürich üniversitesinde Bestecilik kürsüsü profesörü oldu.

Lirik eserleri şunlardır: *Mörder* (Öldürücü) [1921]; *Hoffnung der Frauen* (Kadınların Umudu) [1921]; *Azize Susanna* (1922); *Cardillac* (1926 ve 1952); *Hin und Zurück* (Gidiş ve Dönüş) [1927]; *Neues vom Tage* (Günlük Yenilikler) [1929]; 7 tabloluk *Ressam Mathis* (1934); *Der Dämon* (Şeytan) [pandomima, 1924]; *Nobilissima Visione* (Asile Bir Görüş) [bale, 1938]. Lirik eserlerden başka *Das Unaufhörliche* (Süreklilik) [1931] adlı oratoryo (1931) ve kimini Rilke'nin şiirleri üzerine bestelediği birçok lied, soprano ve piyano için *Meryem'in Hayatı* adlı bir eser besteledi. Çalgılar için yazdığı parçaların sayısı oldukça kabarıktır: piyano parçaları; viyolonsel ve piyano için altı sonat, yalnız alto veya alto ile çeşitli çalgılar için altı sonat; yaylı çalgılar için altı dörtlü; iki yaylı çalgı üçlüsü; bir *Orkestra İçin Konser* (1925); *Birinci Senfoni; Yaylı ve Nefesli Çalgılar İçin Konser Müziği, Filarmonik konser* (1932); konçertolar; senfoni *Die Harmonie der Welt* (Dünyanın Uyumu) [1951]. Anlatımcılığa, izlenimciliğe ve romantizme karşı çıkan besteci, geleneksel armoni kurallarından kurtularak, geniş bir ses mimarîsi yarattı. Hindemith'in müziği duygudan çok zekâya yönelir, öz güzelliğinden çok bir biçim güzelliği ortaya koyar. Estetik görüşü, Hanslick'in katıksız müzik teorilerine bağlıdır. Son dönemde bestelediği eserler şunlardır: *Das Lange Weihnacht Smahl* (Noel Ziyafeti); *Mainzer Umzug* (Mainz'liler Alayı) [1962] adlı bir kantat ve dört sesli bir *Missa* (1963). [L]

HİNDENBURG. Bk. ZABRZE.

HİNDENBURG (Karl Friedrich), alman matematikçisi (Dresden 1741 - Leipzig 1808). Kombinatuvar analiz çalışmalarıyle tanınmıştır. (L)

HİNDENBURG (Paul VON BENECKENDORFF UND VON—), alman mareşali ve devlet adamı (Poznan 1847-Neudeck, Doğu Prusya 1934). Harp okulunda öğrenimini yaptıktan sonra bir Prusya Muhafız alayında 1866 ve 1870-1871 savaşlarına katıldı. Harp akademisine girdi, Moltke ve Schlieffen'in bakanlığı sırasında Harbiye bakanlığında hizmet etti. 1900'de tümgeneral oldu. 1903'te Magdeburg'da 4. Kolordu kumandanlığı yaptı. 1911'de Hannover'de emekliye ayrıldı. Fakat 1914 ağustosunda 8. Orduya kumanda eden von Prittwitz rus istilâsını durduramayınca Hindenburg göreve çağrıldı. Ludendorff'u kurmay başkanlığına tayin etti. Rusları ağustos ayında Tannenberg'de sonra eylûlde Masurenland bataklıklarında bozguna uğrattı. Falkenhayn'ın emriyle Varşova'ya yöneltilen saldırı sonuç vermeyince, kasımda Doğu cephesi başkumandanlığına getirildi. Kış mevsiminde Rusları Masurenland bataklıklarında bir kere daha yendi. 1915 Polonya seferi boyunca, kesin bir sonuç alamadan takip ettiği stratejik hedef, rus ordusunun sağ kanadını kuzeyden kuşatarak, güneyden arkasına sarkmaktı. 1916 Başlarında Hindenburg, elindeki kuvvetler zayıf düştüğü için 26 ağustosa kadar rus hücumlarına karşı koymakla yetindi. Falkenhayn'ın yerine başkumandanlığa getirilince Romanya'yı saf dışı bıraktı. 1917'de Doğu cephesinde harekâtı sona erdirmeğe karar vererek Müttefiklerin batıda yaptıkları saldırılara katlanmayı göze aldı. Galiçya'da, Piave'de Avusturyalıların yardımına koştu. Kasımda Romanya ve Rusya ile birer mütareke imzaladı. 1917-1918 Kışı boyunca tümenlerinin büyük bir kısmını batıya gönderdi. Sonra 21 marttan 15 temmuza 1918'e kadar Müttefik cephesine karşı dört korkunç saldırıya girişti, fakat cepheyi yaramadı. Buna karşılık Fransa'da Foch'un Balkanlarda Franchet d'Esperey'in saldırılarıyle karşılaşınca hükûmetinden mütareke yapılmasını istemek zorunda kaldı. Hindenburg ile Ludendorff, çok tartışılan işbirliklerine «mutlu bir evlilik» adını veriyorlardı. Bütün büyük işlerde Ludendorff teklifte bulunuyor, kararı Hindenburg veriyor, yürürlüğe koyan gene Ludendorff oluyordu; ama gerçekte bütün sorumluluk Hindenburg'daydı 1919'da emekliye ayrılan Hindenburg 1925 cumhurbaşkanlığı seçimine kadar siyasetten uzak kaldı. Sağcı partilerin kurduğu *İmparatorluk bloku* Ebert'ten boşalan cumhurbaşkanlığına Hindenburg'un adaylığını koymasını istedi. Hindenburg önce reddetti, fakat ikinci turda amiral von Tirpitz'in ısrarı üzerine solcu partiler blokunun adayı olan katolik partiden Marx'ın seçilmesini önlemek için adaylığını kabul etti. 26 Nisanda cumhurbaşkanı seçildi ve 12 mayıs 1925'te göreve başladı. İşlerin yürütülmesini bakanlara bıraktı. Bütün gücünü Birinci Dünya savaşına Almanya'nın sebep olmadığını ispata harcadı. 1930-1933 Arasında buhranlı yıllarda muhafazakâr bir hükûmetin kurulmasına yardım etti. 1932 Sonlarında karışıklıklar başgösterince ve nasyonal sosyalizm hareketinin ilerlemesi karşısında von Papen'in ve büyük sanayi çevrelerinin isteklerini kolaylıkla kabul etti, Hitler'i başbakanlığa getirdi. Artık rolü sona ermişti. Ölümünden sonra yerine başka biri seçilmedi. çünkü devlet başkanlığı ile başbakanlık birleştirilmişti. Hindenburg'un *Aus Meinem Leben*'i (Hatıralar) yayımlanmıştır. (L)

Hindenburg hattı, alman genel kurmayının gerek elindeki asker sayısında tasarruf sağlamak, gerekse işgali altında bulunan Kuzeydoğu Fransa'daki durumunu sağlamlaştırmak amacıyle 1916 eylülünde kurmaya karar verdiği tahkimli mevzilerin genel adı. Sahra tahkimatıyle ilgili en modern araçlarla altı ayda meydana getirilen Hindenburg hattı, esas olarak birbirini takip eden şu üç hattan meydana gelmiştir: **1.** Lille şehrinin batısından geçen *Siegfried hattı.* Bu hat Arras ile Vailly-sur-l'Aisne arasını La Fère yoluyle birleştirdikten sonra Péronne, Roye ve Soissons'dan geçerek cephenin kirişini meydana getiriyordu; **2.** Escaut ile Moselle arasında bulunan ve (Condé ve Valenciennes yoluyle Tournai'yi Wassigny ile birbirine bağlayan) *Hermann,* (Laon'un kuzeyinde) *Hunding,* (Rethel ile Vouziers arasındaki) *Brünhild,* (Dun ile Spincourt arasındaki) *Kriemhild* ve (Briey'in önünde, Saint-Michel çıkıntısının karşısında bulunan) *Michel* mevzileri boyunca uzanan ikinci bir hat; **3.** daha geride de *Anvers-Brüksel-Meuse hattı* adıyle anılan ve yapımına yeni başlanmış olan hat. Almanlar birinci hatta (Siegfried hattı) 16 mart 1917 günü çekildiler. Bu durum cepheyi 70 km kısaltılmış oluyordu. 26 Eylül 1918'den itibaren, Cambrai yönündeki müttefik saldırılarının başlıca hedefi bu hattı ele geçirmekti. Sissonne bölgesinde bulunan ve iyi takviye edilmiş olan Hunding mevkii ise 5. ve 10. Fransız orduları tarafından 15 ile 30 ekim 1918 arasında yapılan zorlu muharebebeler sonucunda ele geçirilebildi. (L)

HİNDİ i. Tavukgillerden, parlak esmer renkli kuş. ‖ *Benekli hindi,* Yucatan'daki tropik ormanlarda yaşayan yabanî hindi türü (*Agriochari ocellata*).

HİNDİSTAN

Himalaya'lar yöresinden bir görünüş

— ANSİKL. *Hindi*'nin anayurdu Amerika'dır. Tüyleri madenî parlak yeşil parıltılı esmer, alnı, başı ve boynu çıplak, ibiği dikilgen; kuyruğu on sekiz teleklidir. İki türü vardır. Bayağı hindi (*Melegris gallopavo*) A.B.D. ve Meksika ormanlarında yaşar. Meksika'da yaşayan hindi ırkı, İspanyollar buraya geldikten sonra evcilleştirilerek. XVI. yy.da Avrupa'ya götürüldü. Değirmi benekli hindi (*M. Ocellata*) Guatemala ve Yucatan'da yaşar; tüyleri daha parlak ve değirmi sarı beneklidir.

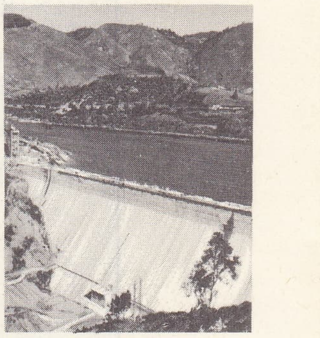

Kerala hidroelektrik barajı

Hindiler kumlu, silisli, kalkerli, kuru ve korunaklı yerlerde daha verimlidir. Ayrıca, serbestçe dolaşmayı seven bu kuşlar geniş alanlar ister; hava kuru olduğu zaman buralarda yaylıma çıkarılmalıdır. Çeşitli evcil hindi ırkları vardır: *sologne hindisi* (kara); *ardennes hindisi;* (kırmızı); *amerikan hindisi* (esmer); *beltsville hindisi* (beyaz). Hindi çabuk büyür; iki ay geçtikten sonra ibiği kızarır (ibikler ve boyun kısmı gelişerek kırmızı bir renk alır), o zaman körpe hindi çok gösterişli olur.

Hindi çok fazla yumurtlamaz (yılda 16-18 yumurta); fakat çok iyi kuluçka olur. Hattâ yiyip içmesi için kuluçkadan (29-31 gün) zorla kaldırmak gerekir. Yavru hindiler sıcak tutulmalıdır; bunlara başlangıçta suya veya süte batırıldıktan sonra iyice sıkılmış bayat ekmek verilmelidir; bir iki gün sonra katı yumurta ve ince rendelenmiş soğan verilir. Hamurlar yavaş yavaş koyulaştırılır; yemin içine esmer buğday, arpa unu, kırmalar, haşlanmış ve kıyılmış yeşillikler, pişmiş ve ezilmiş patates, havuç, daima yağsız sütle ıslanmış bakla katılır. Zaman zaman bu yeme bir iki tutam karabiber veya zencefil eklir. Hayvanları kırıp geçiren Singamo hastalığını önlemek için ayrıca kıyılmış soğan, sarmısak, hattâ yavşanotu eklenir. Hindiler günde iki defa veya yaylım yeterli ise bir defa yemlenir. Sekiz ay kadar süren besi işlemi çoğu zaman zoraki yemlemeyle sonuçlanır. Hindi tüyü, özellikle beyaz olursa ticarî değer taşır. (L)

HİNDİ i. (*hind*'ten *hindi*). Hat. Eski kâğıt türlerinden biri. (*Hint*'te yapıldığı için bu adı aldı. Yapımında kullanılan malzeme yüzünden pek iyi sayılmaz.) ‖ *Hindi kalem,* eskiden hattatlıkta kullanılan bir çeşit ka-

Kalküta

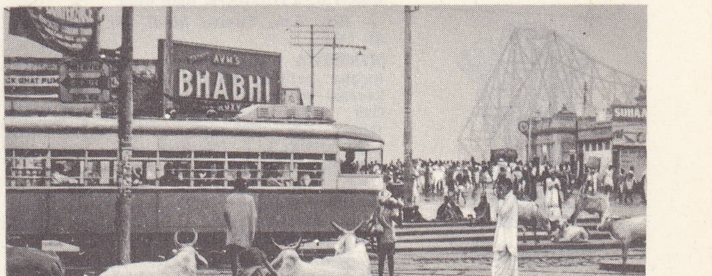

Foto. LAROUSSE

HİNDİSTAN sanayi haritası ve arması

lem; bu kalemin yapıldığı kamış. (Hindistan'da yetişir. Üzeri benekli ve serttir. Kolay kolay aşınmaz.) [M]

HİNDÎ i. (ar. *hind*'ten *hindî*). *Esk.* Hintli, Hint ülkesinde yaşayan kimse. ‖ Sıf. Hint ülkesi veya Hintlilerle ilgili olan.

— Bot. *Esk. Temr-i hindî.* Bk. DEMİRHİNDÎ. (M)

HİNDİBA i. (ar. *hindibâ*). Bot. Geniş kömeçler halinde bileşik mavi çiçekli bitki; kumsal ve taşlık yerlerde kendiliğinden yetişir, birçok türü sebze olarak yetiştirilir. (İlmî adı *Chicorium.* Bileşikgillerden.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hindiba tozu,* kavrulmuş hindiba kökünün tozu.

— G. santl. 1830'a doğru suluboyacılar tarafından kullanılmış olan kızıl sarı renk. (İçine hindiba kökü atılmış suyun buharlaştırılmasıyle elde edilirdi.)

— Mim. *Hindiba yaprağı,* Hindiba yaprağının kıvırcık ve kesikli biçimine benzeyen süsleme. («Flamboyant» gotik dönemde süsleme olarak kullanılırdı.)

— ANSİKL. Bot. Yabanî *hindiba* bahçelerde pek çok yetiştirilir; ışıktan korunan nemli yerlerde yetiştirilirse yaprakları dar ve uzun olur; bu çeşit hindibalara *brüksel hindibası* (*chicorium endivia*) denir. Yaprakları sebze olarak kullanılır. Hindibanın bir başka türünün (*chicorium intybus*) kökünden kahve yapılır. Kurutulduktan sonra kavrularak övütülen köklerden elde edilen kaba toz, gerek özel kokusu ve tadı, gerekse ucuzluğu dolayısıyle bazen kahveye (özellikle sütlü kahve yapılırken) karıştırılır. Sebzelik hindibanın da çeşitleri vardır: bazı çeşitlerin yaprakları kıvırcık ve düz kenarlı, bazılarınınki parçalıdır. (L)

HİNDİBAGİLLER çoğl. bļş. i. (*hindiba*'dan *hindibagil-ler*). Dilsiçiçekli bileşikgiller altfamilyası.

— ANSİKL. Bütün *hindibagiller* sütlü bir sıvı salgılar; bu sıvı az veya çok olabilir. Çiçeklerinin taç kısmı sarıdır ve tacın bir yanı dil gibi uzar. Bu bitkiler hem kuvvet verici, hem de acıdır. Büyük bir kısmı sebze olarak kullanılır. Bir kısmından ilâç yapılır. Hayvanlar hepsini seve seve yer. Başlıca cinsleri: *hindiba; marul; yabanî hindiba, tekesakalı; yabanî marul* v.b. (L)

HİNDİ EMİN EFENDİ. Bk. MEHMED EMİN PAŞA.

HİNDİ MOLLA. Bk. MEKMED ESAD EFENDİ.

HİNDİSTAN, hintçe **Bharat,** Güney Asya'da devlet; batıda Umman denizi, doğuda Bengal körfezi kıyısında; batıda Batı Pakistan, kuzeyde Çin, Nepal ve Bhutan, doğuda Doğu Pakistan ve Birmanya ile sınırlıdır; Andaman Nikobar, Lakkadiv adaları 1958'de fiilen (*de facto*) ilhak ettiği Doğu Keşmir ile birlikte 3 288 000 km²; 523 893 000 nüf. Başkenti, *Yeni Delhi.* Başlıca şehirleri: *Kalküta, Bombay, Madras, Haydarâbâd, Delhi.*

COĞRAFYA

Tabiî ve beşerî bölgeler

Asya'nın güney yarımadası ve kıtanın Hint okyanusuna doğru uzanmış ucu olan Hindistan, Yakındoğu ile Uzakdoğu'yu ayırır. Yarımada «Gondvana kıtası»ndan kopmuş bir kratogendir. Billûrlu ve püskürük kayaçlardan meydana gelen yaylaları, Umman denizi kıyısındaki Malabar ve Bengal körfezi kıyısındaki Karnatik, Çiromandel, Sirkar kıyı ovaları yanında fay basamaklarıyle (Gatlar) yükselir. Dünyanın en yüksek sıradağları olan Himalayalar, Dekkan ile As-

kabartmalı direkler, Srirangam'daki Vişnu tapınağı kapı sundurması

ya setinin temas noktasındadır. Bu yapısal bütünleri üçüncü bir tabiî bölge birleştirir: İndus-Ganj ovası. Hinduların kutsal nehri Ganj'ın suladığı ve yoğun bir şekilde tarım yapılan çok kalabalık nüfuslu bu uzun geçit, tropikal bölgelerdeki alüvyon ovalarının en genişlerindendir.

Hindistan'ın, İndus-Ganj ovası ile kıyı ovalarından başka açık bölgesi yoktur: arî göçmenleri, afganlı ve moğol akıncılar, ancak İndus'un yüksek batı havzasındaki boğazlardan geçerek Ganj'a ulaşabilmişlerdi. Hint-arîler dillerini 260 milyon kişiye zorla kabul ettirdiler. Daha sonra Persler, Araplar ve Avrupalılar Okyanus rüzgârlarıyle sürüklendikleri Malabar kıyısından Hint dünyasına sızabildiler. Hindistan öteden beri Uzakdoğu'nun etkisine daha kapalıydı: Himalayalar engeli ulaşımı kısıtlayan bir engeldir; sıradağların yüksek, sarp boğazlarını yalnız hacılar, yükte hafif pahada ağır mallar taşıyan tüccarlar ve yaylaya çıkarılan sürüler aşar. Bengal körfezine doğru, ekvator yönüne uzanan Çinhindi yarımadası, Çin-Hint temaslarını kıstıkça kısmış, her iki medeniyet için ancak bir yayılma alanı rolü oynamıştır. Dekkan ise tersine en eski Hindistan halklarının sığınağıdır: İndonezyalılarla akrabalıkları olan ve ormanlık Çota Nagpur kütlelerinde oturan Mundalar ve Santallar. Zenci Dravidler, yarımadanın güneyine doğru püskürtülmüşlerdir; Kuzey Dekkan'daki Hint-arîlerle temas kuran Bhil'ler ve Gond'lar dillerini terketmiş, buna karşılık birçok geleneklerini bırakmamışlardır; daha güneyde Malabar kıyısıyle, kıyı gerisindeki bölgede malayalam ve kanarya dillerini konuşan büyük dravid toplulukları (Andhra'da Telugu'lar; Tamil'ler) dil, edebiyat ve folklorlarını muhafaza etmişler ve merkezî hükûmeti Andhra ve Kerala eyaletlerini kurmağa zorlamışlardır. Yabancıların ülkeye sızmasını sınırlayan yüzey şekilleri, sosyal yapılarının katılığı, başlı başına bir ast-kıta sayılabilecek ülkenin aşırı büyüklüğü ve ulaşımın yavaşlığı yüzünden, Hindistan'ın nüfus dağılımı, XIX. yy.daki 566 eyaletin ortadan kalkmasına rağmen Çin'e oranla çok daha parçalıdır.

Ganj'a iniş, Hamallapuram (Madras yakını) kaya üzerine yapılmış oyma

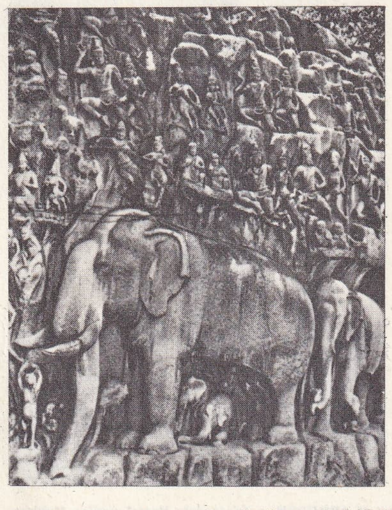

İklim ve geleneksel tarım

Bütün Hindistan'da hayatın ritmini ve tarım ekonomisinin düzenini ayarlayan tek etmen musondur. Kışın alize rüzgârları Hindistan'a kuru ve yumuşak bir iklim sağlar: Bombay'da ocak ayı sıcaklık ortalaması 23°C'a ulaşır. Ama ilkbaharda alize, yerini musona bırakır. Muson, Hint okyanusunun güney bölgelerinden itibaren büyük denizleri aştıktan sonra aşırı nemle yüklenmiş olarak gelir. Yağmurların hemen düşüp, sık bir tropik ormanı yetiştirdikleri Batı Gatların ötesinde, birkaç hafta süren dayanılmaz derecedeki sıcaklar musonların habercisidir. Köylülerin sabırsızlıkla beklediği ilk yağmurlar, ansızın sağanak halinde yağmağa başlar, Dekkan'ın kurumuş topraklarını su içinde bırakır. Bu yağmurlar, yaylaların aşırı ısınmış havasıyle temasa geçen musonun alnında oluşan atmosfer tedirginliklerinden meydana gelir. Sonra, muson ve yağmurlar, Hindistan'ın iç kısımlarına yayılır: önce Doğu Dekkan'a ulaşır; sonra muson, Bengal körfezi üzerinde ilerler. Bengal ve Assam Himalayası'nda dünyanın en yüksek yağışları kaydedilmiştir (Çerrapunci 12 040 mm) ve Assam ormanı, tropikal bölgenin geçit vermeyen başlıca ormanlarındandır. Ama yağmurların bolluğu ve düzenliliği batıya doğru azalır; yağışlar her yıl Pencap'a ulaşamaz: Bihar ve Bengal ovalarını tabiî haliyle savana örterken, Hindistan sınırları ve Batı Pakistan'da kuraklık izleri görülür (dikenli bitkilerin yetiştiği bozkırlar ve Tar çölü). Dekkan'da bile, yağmurlar yazın süreksizdir ve basınç düşürücü siklonların geçişine bağlıdır: savana sık sık yanar ve ormanda ancak kuraklığa dayanabilen ağaçlar kalır. Ekimden itibaren muson yeniden Hint okyanusuna doğru geriler.

Musonun gücüne rağmen Hindistan topraklarının birçok kısmı yaz yağmurlarının yetersizliğinden veya düzensizliğinden zarar görür. Oysa nüfusunun yüzde 85'i tarımla geçinen, tarım yapılabilecek yüzeyi birçok sağlığa aykırı bölgeyle (malaryalı *tergi* cangılı), eski (Dekkan yaylaları) ve yeni (Batı Gatlar'ın eteğindeki kıyı ovalarının yüksek taraçaları) lateritler'le örtülü geniş alanlarla sınırlı olan ülke için iklimin tesadüflere bağlı olması çok tehlikelidir. Bu durumla mücadele etmek ve kuraklık dönemlerinde yeniden dağıtmak amacıyle birçok çalışma yapılmıştır: Dekkan, aşağı kesimi toprak setlerle örtülmüş binlerce su *tank*'ı, hazne ve sarnıçla doludur. Çok eskiden kalma sulama şebekeleri Ganj, Yamuna, Satlec ve Kaveri'nin sularını kullanır; İngilizler terkedilmiş kanalları onarmış, Pencap'ta sulama sistemini kurmuş, Kaveri ve Kistna'nın şebekelerini genişletmiştir; 1935'ten beri Ganj ovasında derin kuyular açılmış ve motorla donatılmıştır. Hindistan, Satlec, Muhanadi ve Damodar ovalarında yeni düzenlemeler tezgâhlamaktadır. Bu sürekli sulama, yılda iki defa ürün alınmasını sağlar. Yazın sadece yağmur yardımıyle elde edilen «*harif*» rekoltesi Aşağı ve Yukarı Ganj vâdilerinde Assam'da, deltalarda ve Himalayaların alt yamaçlarında yaşayan halkın temel besini olan pirinci sağlar. Daha kurak olan Dekkan ile Ganj ovasında

hükümdar Gupta bir şehre girerken Ajanta freski (VI. yy.)

çeşitli darı türleri yaz tarımında pirincin yerini alır. Yağmurlar mevsiminden beri muhafaza edilen suların kış mevsiminde dağıtılması *rabi* rekoltesini hazırlar; bu rekolte Ganj ovasının doğusunda buğdaya, Ganj'ın aşağı kesiminde ise şekerkamışına ayrılmıştır.

Modern iktisat: ticarî ürünler tarımı ve sanayi

Besin kaynaklarının yetersizliğine rağmen, Hindistan'da tarımı uzun süreden beri İngiltere'nin etkisiyle pazar ekonomisine yönelmiştir. Geleneksel tarım sistemine ek olarak, Kromandel kıyısında, Dekkan'ın siyah topraklarında ve Bihar'da yerfıstığıgiller tarımı, Malabar'ın güney kıyısında baharatlı bitkiler tarımı yapılır. Ancak çeşitli ticarî tarımlar beslenme tarımını geriletmiştir: Bombay ve Maharaştra eyaletlerinde pamuk, Batı Bengal'de kenevir ve Dekkan yaylalarında tütün ekimi, tarım ekonomisini uzmanlaşmağa yöneltir. Bununla birlikte, halkın günlük besin ihtiyacına zararı dokunmaksızın bazı yeni tarımların geliştiği görülür: Assam'da, Darjeeling'de ve Nilgiri dağlarında çay, Kerala'da kahve ve kauçuk ağaçları çoğunlukla ormandan kazanılmış topraklar üzerinde ekilidir. Tarım üretiminin uzun süre ihracata ayrılmış olan büyük bir kısmı bugün ülkede tüketilmektedir. Madras, eskisi gibi yerfıstığı ihraç etmez, dokuma lifleri ve kauçuk da ülkede işlenir. Bu gelişme, Hindistan ekonomisinde kendi ihtiyaçlarına göre yeni bir uyarlamayı

Mohenjo-Daro'nun heykelciği (M.Ö. 2400-2000 arası)

M.Ö. III. yy.dan M.S. III. yy.a kadar HİNDİSTAN

Foto. Dizionario Enciclopedico Italiano; X (LAROUSSE)

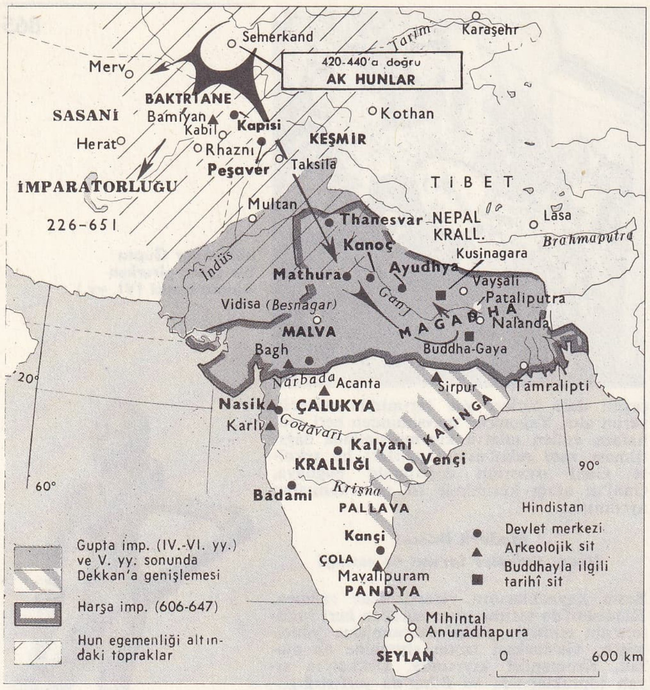

IV. yy.dan VII. yy.a kadar HİNDİSTAN

gösterir. Ülke, ancak halkın geleneksel beslenmesinde yeri olmayan tarım ürünlerini yabancı ülkelere satabilir; çünkü, en zorunlu ihtiyaçlara indirgenmiş olmasına rağmen tarım henüz kişisel tüketimi karşılamaktan uzaktır; böylece her yıl tahıl ithal etmek zorunluluğu başgösterir. Tarım alanları alabildiğine geniş tutulduğu halde verim çok düşüktür. Hindu dininde kutsal sayılan çok büyük bir sığır sürüsünü besleme zorunluğu, tabiî gübrelerin yetersizliği, tarım âletlerinin ilkelliği, aile mallarının bölünemezliğinden ve büyük mülk (*«zamindari»*) sisteminden doğan teknik durgunluk, parsellerin bölünmesi ve köylünün borçtan kurtulamaması, daha iyi bir değerlendirme yapmak ve köylünün kaderini düzeltmek için girişilen çabaları köstekler.

VIII yy.dan XIII. yy.a kadar HİNDİSTAN

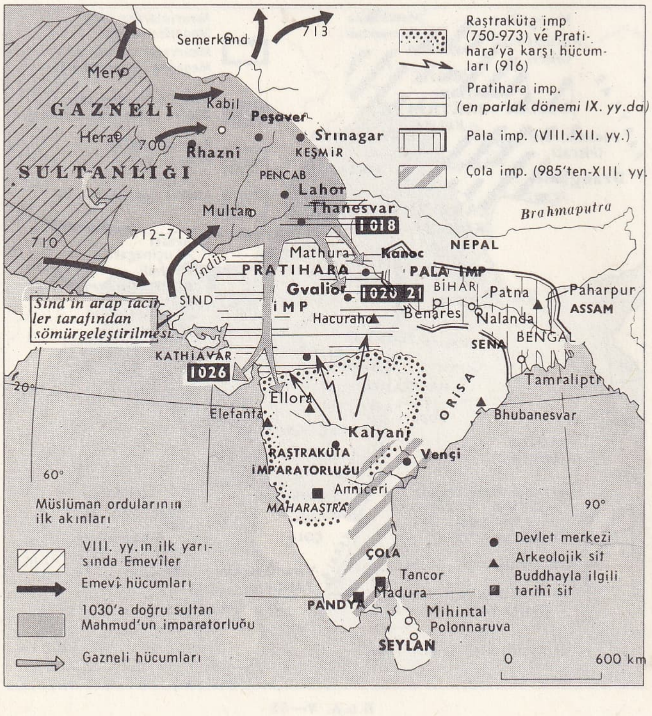

Bugün faal nüfusun yüzde 70'i tarım alanında çalıştığı halde, millî üretime tarımın katkısı ancak yüzde 50 oranındadır. Toprak sulamasındaki gelişmelere (Bhakra barajı 1,5 milyon hektar araziyi sulayabilecektir) ve gübre tüketimindeki artışa (1960'ta 270 000 ton, 1965'te 790 000 ton) rağmen, tarım, genel üretimin kaderini belirleyen musonlara sıkı sıkıya bağlıdır. 1964-1965 Tahıl üretiminin oldukça yüksek olması (88 Mt) yağmurların bolluğu ile açıklanabilir; 1966 rekoltesinin düşüklüğü de (74 Mt) kuraklıktan ötürüdür. 1960-1963 Arasındaki üretim 80 Mt kadar olmuştur. Pirinç üretimi de 48 ile 60 Mt arasında değişmiştir.

Buğday üretimi 1965'te 12 Mt'u geçmiş, fakat verim, hektar başına 10 kentalden çok aşağıda kalmıştır (üçüncü önemli tahıl olan darı için yalnız 5 kental). Beslenme meselesine hayvancılığın katkısı, balıkçılıkta da olduğu gibi, her zaman az olmuştur. «Ticarî» tarım alanında görülen gelişme daha olumludur. Şeker, pamuk (1966'da 1,1 Mt), çay, tütün, hint keneviri ve fıstıkyağı (araşit) üretimi, 1960 ile 1966 arasında yüzde 10'dan fazla artış gösterir.

Gerçekten de, planlama ve toprak reformu teşebbüslerine rağmen, tarım her zamanki dertlerinden kurtulamamaktadır. Bunlar, tabiat şartlarının etkisi altında olmaktan (özellikle pirinç ekilen bölgede), teknik bilgi noksanlığından, köylü kitlelerinin hareketsizliğinden ve yarı-feodal bir sosyal yapının (Kerala hariç) hâlâ yaygın oluşundan doğan müzmin üretim azlığı gibi dertlerdir. Sulama imkânları, 1965 yılında ancak dörtte üç oranında kullanıldı; toprak reformu ancak çok göze batan eşitsizlikleri (büyük araziye sahip olan ve bu topraklarda bizzat oturmayanlardan bir kısım arazinin alınması) ortadan kaldırdı, fakat tefecilik rejimine ciddî şekilde elatmadı; kredi ve ticaret kooperatiflerinden, genellikle zengin köylüler faydalandı (sulamada da öyle); üçüncü planda (1961-1965) öngörülen ve «üretimi artırmak için köy halkını seferber etme» amacını güden hareketin başarısı az oldu; kastlar hiyerarşisine son verebilmek için seçimle işbaşına getirilmiş köy heyetlerine yetki verilmesinden de pek bir sonuç alınamadı.

● *Sanayi.* 2 500 000 Ücretlinin çalıştığı sanayi alanı önemli bir gelişme gösterir. 200 Fabrikası bulunan Bombay'da doğan dokuma sanayii, Ahmedâbâd ve Uttar Pradeş'e daha sonra Hindistan'ın çeşitli bölgelerindeki şehirlere yayılmıştır. Damodar vâdisindeki kömür madenleri (Asansol, Raniganj) ve demir yatakları yakınında Tata ailesinin etkisiyle demir sanayii doğmuştur. Bhadravati ve Bilhai'de yeni metalürji merkezleri kurulmasına rağmen Hindistan'ın tezgâh ve sanayi malzemesinin en büyük kısmı Cemşidpur, Kulti ve Burnpur'da imal edilir. Bununla birlikte, Kalküta'da ve uçak imal edilen Bengalor ile lokomotif yapılan Çittarancan gibi bazı uzmanlaşmış merkezlerde makine fabrikaları hayli gelişmiştir. Lohardaga'da çıkarılan boksit, Muri'de alümin'e, Alvaye'de alüminyum'a dönüştürülür. Ülkede başka hammaddeler işlenmez. Hindistan, manganez, titan ve toryum ihracatında dünyada birincidir. Hazırlanan ilk iki beş yıllık kalkınma planında ağır sanayi tesisleri, makine fabrikaları ve ulaşım malzemesi fabrikaları kurulması öngörülmüştür. Dekkan'ın, Çota Nagpur kömür yataklarından uzak bölgelerini sanayileştirmek için gerekli enerji, hidroelektrik tesislerle sağlanacaktır. Sermaye ve teknisyen sıkıntısı çeken Hindistan, bu sınaî donatım siyasetini başarıya ulaştırabilmek için dış yardıma başvurmak zorunda kaldı. A.B.D., planlamasını tenkit ettiği halde Hindistan'a kredi verdi; S.S.C.B. de Bilhai'de bir çelik fabrikası kurdu.

Bununla birlikte, yarı aç kütlelerin işsiz kalmasını önlemek için sanayileşmede temkinli bir yol tutulmuştur: ilk beş yıllık planın başlıca amacı, halkın yaşama seviyesinin kısa süre içinde yükseltilmesiydi; tüketimin, 1951-1956 dönemi sonunda 1939'daki yüzdeyi bulması gerekiyordu. Aslında Hindistan'ın geleceği, ülkenin nüfus yoğunluğu ile üretim arasındaki dengeye bağlıdır. Hintliler nüfus bakımından, Çinlilerden sonra, dünyanın ikinci kalabalık milletidir. Üstelik, 71 000 km uzunluğunda bir demiryolu şebekesinin kurulmasıyle yolculuk güvenliğinin sağlanması ve kıtlığın ortadan kalkması, sıtmanın azalması, büyük kolera ve çiçek salgınlarının önüne geçilmesi, XIX. yy.ın ortasından beri dünya nüfus yoğunluğunun hızla artmasına yolaçtı. Bugünkü çoğalma ritmiyle Hindistan'ın nüfusu yetmiş yılda iki misline çıkacaktır. Bu şartlar altında Hindistan'ın kalkınma çabası, halkın yaşama seviyesini istenen ölçüde yükseltememek tehlikesiyle karşı karşıyadır. Halk arasında tartışma konusu olan, gerçekleştirilmesi güç doğum kontrolu meselesi, bugün tarım reformu ve sanayileşmeyle aynı derecede önem taşır.

1960 Yılı 100 olarak ele alındığında, toplam sınaî üretim indeksi 1965'te 150'ye, yani yüzde 6,5 civarında yıllık artış oranına yaklaşıyordu (plancıların öngördüğü artış oranının yani yüzde 11'in yine de altında). Dış yardımdan büyük ölçüde yararlanan temel sanayi hızla gelişti. Böylece, 1960-1966 arası çelik üretimi, sırasıyle İngilizler, Batı Almanya ve Sovyetlerin (Bokaro'da bir tesis daha yapacaklar) finanse ettikleri Durgapur, Rourkela ve Bhilai'deki çelik tesislerinin kurulmasıyle hemen hemen iki katına (1966'da 6,6 Mt) yükseldi. Demir ve çelik metalürjisindeki gelişmenin bir unsuru da, kömür ve demir çıkartılmasında sağlanan artıştır. 1960-1966 Yılları arasında, maden kömürü üretimi 52'den 70 Mt'a; demir ise 10'dan 16 Mt'a yükselmiştir. Elektrik üretimi, 1960-1965 arasında (msl. Bhak-

Çalukya'lar sülâlesi «insan-aslan şeklindeki Vişnu dinsiz kralı döverken»

Kutub Minar, Eski Delhi'deki Kutbeddin Aybeg'in minaresi

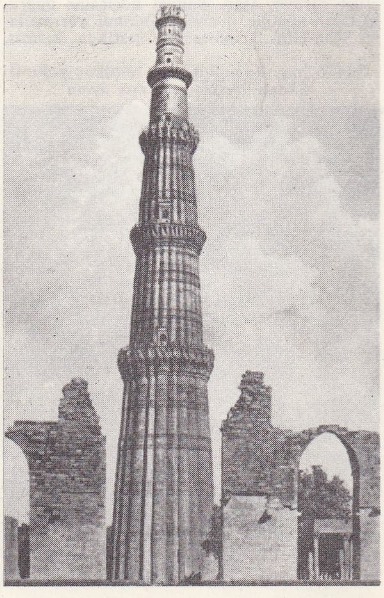

Foto. Horvat (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico Italiano

İmparator Babur ile Bediüzzaman'ın görüşmesi (XV. yy. sonu moğol minyatürü)

ra'daki) hidrolik tesisler sayesinde iki katına yükseldi (1966'da 35 TW/saat); fakat Bombay yakınındaki Tarapur'da ve Râjasthan'daki Rana Pratap Sagar'da inşa edilen iki tesise rağmen, nükleer güçten faydalanma henüz söz konusu değildir. Petrol üretimi yavaş bir tempo ile devam etmektedir. (4,6 Mt); tabiî gaz ise hiç çıkarılmaz. 1960'tan bu yana, boksit üretimi yüzde 60'tan fazla arttı (1965'te 0,7 Mt) ve modern bir alüminyum sanayiini beslemeğe başladı (Kerala bölgesindeki Alvaye'de ve Orissa'daki Sambalpur'da yeni fabrikalar). Buna karşılık manganez üretimi hâlâ 0,5 - 0,6 Mt arasında oynar. İmalât sanayileri arasında en ağır basanı, kısmen demir - çelik sanayiinin beslediği mekanik tesislerde görülen gelişmelere rağmen, yine de dokuma sanayiidir. Pamuklu sanayii, dünyada dördüncü gelir ve yılda 1 Mt'a yakın üretim yapar. 1960-1965 Arasında yüzde 60 kadar bir üretim artışı gösteren kimya sanayii, özellikle tarım sektörünün ihtiyaçlarını karşılamağa yönelmiştir. Azotlu gübre üretimi, aynı devrede yüzde 150'den fazla artmış, süperfosfatlı gübre üretimi ise iki katına yükselmiştir.

● *Ticaret.* Ticaret dengesi daima açık verir. 1965'te ihracat teminatları oranı hiç bir vakit yüzde 60'ı aşmadı; besin maddeleri ithalâtı toplam ithalâtın yüzde 20 ile 25'ini (bu, aslında bir ülke için çok yüksek bir orandır), makine ve donanım, yüzde 35'ini, sanayi hammaddeleri de yüzde 12 ile 15'ini meydana getirir. İhraç mallarında dokuma (pamuk ve hint keneviri), yüzde 35'le başta gelir; bunu besin maddeleri (yalnız çay, toplam ihracatın yüzde 15'ini kapsar) takip eder. 1965'te, toplam ticaretin yüzde 25'ten fazlası (ithalâtın üçte birinden fazlası) A.B.D. ile; yüzde 12'si İngiltere ile, aşağı yukarı yüzde 12'si de Ortak Pazar ile (A.B.D. ve İngiltere'den sonra mal satıcı üçüncü ülke olan Batı Almanya başta olmak üzere) yapılır.

HAYAT SEVİYESİ

Hindistan, hayat seviyesi en düşük ülkelerden biridir. A.B.D., yıllık gelir açısından, kişi başına ortalama 7 000 rupi'ye eşit gelirle dünyada birinciyken, Hindistan'da bu miktar kişi başına ancak 150 rupi'dir. 438 000 000 kişiden ancak 800 000'i asgarî gelir sınırını aşabilir; dolaysız vergilerin üçte ikisi, gelirleri orta sınıftan bir avrupalınınkiyle oranlanabilecek 5 000 kişi tarafından ödenir; büyük servet sahiplerinin sayısı birkaç yüzü geçmez.

Yeni ilerlemelere rağmen halkın sağlık seviyesi de düşüktür; müzminleşmiş birçok hastalık ülkeyi kırıp geçirir. 1951'de, malaryanın yılda bir milyon insanın ölümüne sebep olduğu ve 100 milyon malaryalı olduğu hesaplanmıştır. Bu yüzden fertlerin ortalama ömrü doğdukları sırada çok düşüktür; ortalama ömür İngiltere'de erkekler için 55, kadınlar için 59 sene iken, Hindistan'da erkekler için 26, kadınlar için 26 buçuk yılı geçmez; bunun en önemli sebeplerinden biri, çocuklarda ve çok erken evlendirilen genç annelerde ölüm yüzdesinin çok yüksek olmasıdır.

Köylülerle işçilerin durumu kötüdür. Bütün ülke çapında yapılan bir yoklama, köylü ailelerinin ancak yüzde 16'sının yılda ortalama 400 dolara eşdeğerde kazanç sağladığını ortaya koymuştur. Ailelerin yüzde 50'sinin yıllık geliri 400 doların, ortalama yüzde 20'sininki de (çoğunluğu tarım işçileri) 100 doların altındadır. Büyük şehirlerde aykırılık daha fazladır. En zengin merkezlerden birinde (Bombay), ailelerin yıllık geliri yaklaşık olarak 200 dolardır ve ancak yüzde 8'i yılda 600 doları aşabilir. Üstelik ailelerin çoğunun borç içinde olduğunu ve borçların özellikle günlük besin harcamalarını karşılamak için alındığını da kaydetmek gerekir. Köylüler için bu borçlanma tehlikeli sonuçlar doğurur: hasat çoğunlukla faizleri ödemeğe ve ana borcun bir kısmını tefeciye ödemeğe yaradığından, köylünün elinde ailesini yılın geri kalan kısmında geçindirecek para kalmaz; yeniden tefeciden borç almak zorundadır. Borcunu ödemek için hasadı satması gerektiğinden, işin kolayını, mal sahibinin ve vergi dairesinin payını ayırdıktan sonra hasadı tefeciye devretmekte bulur. Böylece tefeci kendiliğinden alıcı durumuna geçer; üstelik fiyatı tayin eden de odur. Bu durumda köylü iki defa sömürülmektedir: yüksek faiz yüzdesi ve tefecinin, çok ucuz fiyatla hasadı satın alma tekelini elinde tutması. Bu sistem, tarımda bütün ilerlemeyi köstekler. Bir yandan, tefeciler köylülerin sırtından kazandıkları paraları yine tarıma yatırmazlar (bunun yerine daha fazla toprak satın alma yoluna giderler, bu talep de toprakların fiyatını yükseltir); öte yandan toprak öylesine pahalıdır ki hiç bir tarım metodu kâra geçmeyi sağlayamaz.

Ayrıca köylüler de, üretimin artması için yeni usuller denemeğe pek istekli değildir; çünkü fazladan kazanılan gelirin büyük bir kısmı bu usulleri uygulamak için alınan borçlara kapatılır. Bu çok düşük gelir seviyesi, besin tüketimini de etkiler. Son ilerlemelere rağmen, günde 1 600 ile 1 900 kalori arasında oynayan bu tüketim hâlâ yetersizdir (A.B.D.'de 3 180, Fransa'da 2 830). Hindistan'da, tarım bakımından verimli geçen bir yılın sağladığı besin tüketimi seviyesi, Batı Avrupa ülkeleri ortalamasının ancak üçte ikisi kadardır. Hintlilerin beslenmesi, özellikle hayvanî ve nebatî proteinlerle, yağlar açısından düşüktür; bu durumun sorumlusu daha çok dinî inanışlardır.

Halkın yaşama seviyesini yükseltme, özellikle tarım alanında gerçekleştirilebilecek ilerlemelere bağlıdır. Şimdilik hint çiftçisinin üretimi, dünyanın en düşük üretimlerinden biridir. Yoksulluğun yanı sıra az beslenme, sömürülme ve borçlanma, üretimin, asyalı komşularınkinden bile iki veya üç defa daha düşük olmasına yolaçmıştır. Besin üretimi alanında birkaç ilerleme kaydedildiyse de, nüfusun yıllık artış seviyesini aşamamıştır.

Hindistan'ın nüfusu 1960 ile 1967 arasında 429'dan 510 milyonun üstüne çıktı, yani yılda yüzde 2,5'e yakın bir artış kaydedildi. Bu çoğalma, bugün ayda bir milyon olarak sürmektedir. On yıldan beri, doğum oranı binde 40'ın biraz altında kaldığı halde, ölüm oranı, sağlık koruma tedbirlerinin yaygınlaşmasıyle sürekli olarak azalmaktadır (bugün binde 15'in altındadır). Aynı devre içinde, besin üretimi yüzde 5'ten az gelişmiştir (yani yılda yüzde 1'den az). Bu artış farkı, bugün Hindistan'a büyük miktarda takviye besin maddesi ithalâtının niçin yapıldığını açıklar (1966'da başlıca kısmı A.B.D.'den sağlanan 11 Mt tahıl).

HİNDİSTAN'da Portekizliler, «Büyük Deniz Haritaları Dergisi», Bibliothèque Nationale, Paris

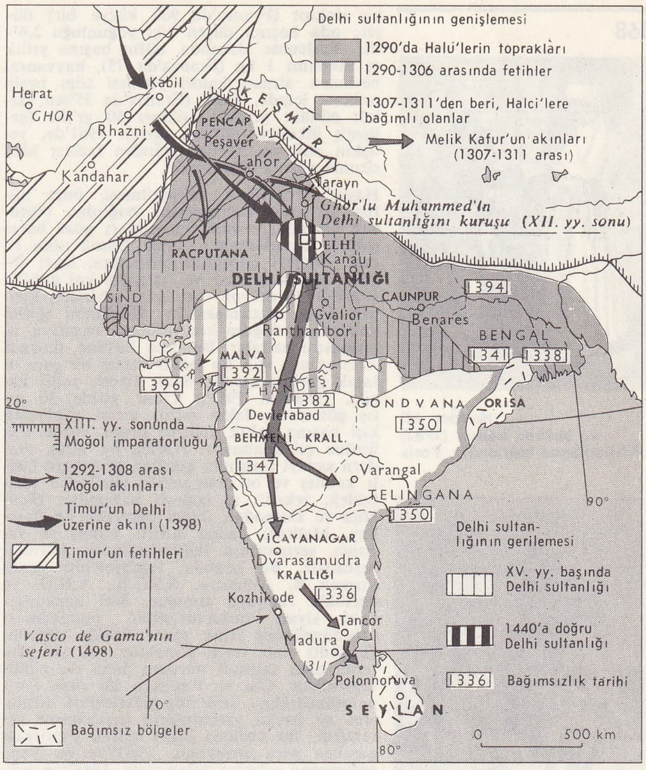

● *Hindistan'ın meseleleri.* Gelir miktarı ve günlük kalori miktarının yanı sıra, bazı başka rakamlar da Hindistan'daki sefaleti dile getirir. 1967'de, nüfus başına yıllık enerji tüketimi 0,2 ton «kömür eşdeğeri»nin (Fransa'da 3,1 ton), çelik 15 kg'ın (400), elektrik 70 kV saatin (2 000'den fazla) altındaydı. 1 000 Kişiye bir otomobil, 700 000 kişiye (1964'te) bir televizyon, 5 800 kişiye

Delhi sultanlığı ve parçalanması (XIII. yy. - XV. yy.)

Moğol imparatorluğu (XVI. yy. - XVIII. yy. başı)

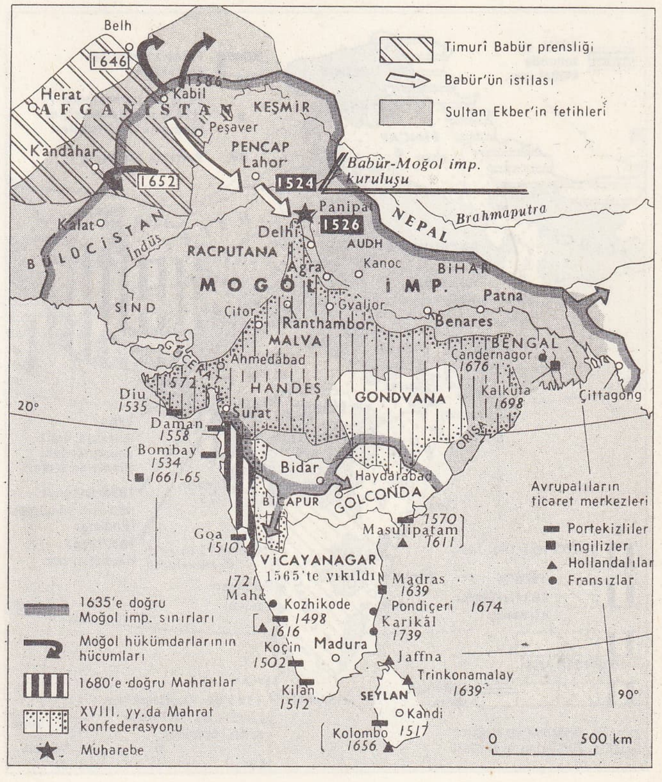

Foto. LAROUSSE

Haydar Ali ve Suffren kadısı (1782) Bibliothèque Nationale, Paris

Galler prens ve prensesi 1906'da Gwalior'da

bir doktor (Fransa'da 900 kişiye bir) düşer; oda başına düşen kişi yoğunluğu 2,6'dır. Beslenme alanında, nüfus başına yıllık et tüketimi 1 kg (Fransa'da 75), hayvansal besinden alınan kalori yüzdesi tüm besin miktarı içinde, 6'dır (Fransa'da 35'ten fazla); günlük protein miktarı 50 gr'dır (gelişmiş ülkelerde 90'dan fazla). 1961'de, yetişkin nüfusun dörtte üçünden fazlası hâlâ okuma yazma bilmiyordu.

Hayat seviyesinin yükseltilmesi, önce nüfus artışının önlenmesine bağlıdır. Nüfusun artması, verimli yatırımları göze batar şekilde, sınırlamakta, zaten bozuk olan ticarî dengeyi büsbütün bozmakta; aşırı ölçüde büyümüş olan ve işsizliğin kol gezdiği (1967'de 10 milyon tam işsiz) şehirlere, köyden akını arttırmaktadır. Köylünün eğitim noksanlığı doğum kontrolunun başarıya ulaşmasını baltalar. Bununla birlikte, iktisadî «kalkınma» için bu tedbir elzem bir çare olarak görülmektedir. Sabit fiyatlı millî hasıla, 1958'den 1965'e kadar yüzde 30 artış göstermiş, fakat nüfus artışı yüzünden kişi başına yıllık gelişme oranı yüzde 1'in üstüne çıkamamıştır. Ayrıca bu artış, modern sanayi alanında görülen gelişmeye bağlı kalmış ve bu alan sektör yönünden (metalürji, tekstil) ve coğrafî bakımdan (Kalküta ve Damodar, ikinci derecede de Bombay, Madras) daima sınırlı olmuş ve yabancı sermayenin hâkimiyetinden kurtulamamıştır. Bu konuda, İngiltere'nin yerini kısmen B. Almanya, S.S.C.B., A.B.D. ve özellikle Japonya almıştır. Son zamanlardaki siyasî huzursuzluklar, planlanması (dördüncü beş yıllık plan 1966'da yürürlüğe girdi) emir verici olmaktan çok yol gösterici olan iktisadî durumu daha da ciddileştirmiştir. Çin ve Pakistan ile olan sınır anlaşmazlıkları, savunma giderlerinin artmasını ve başka yatırımların kısılmasını gerektirdi. Bu duruma bağlı olarak yapılması gereken para emisyonu, 1963'ten bu yana enflasyona yolaçtı; dolayısıyle, 1965'ten sonra hayli artan döviz kaybını önlemek ve ihracatı arttırmak için, haziran 1966'da kararlaştırılan ve rupi'nin büyük çapta devalüasyonunu (yüzde 36,5) gerektiren işleme başvuruldu.

ANTROPOLOJİ

Hindistan, coğrafî konumu bakımından üç antropolojik dünyanın kavşağındadır. Bengal kapısından Çin ve Birmanya ile, yani «sarı dünya» ile ilişki kurar. Pencap kapısı, beyaz ırkın medeniyetine açılır. Deniz yoluyle, bazı ilkel ırklar ve okyanus zencileriyle bağlantı kurar. Yaklaşık olarak dünya nüfusunun beşte birini kapsayan ve kuzeyde Himalaya engeliyle sınırlanan Hindistan, âdeta tek başına bir kıtadır.

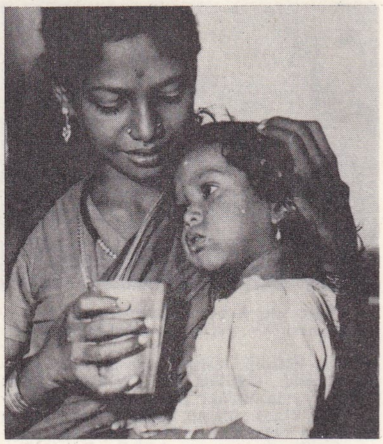

Birleşmiş Milletler yardımından günlük süt istihkakını içen küçük hintli kız

Uzun süre Hindistan'da, dil bölünmesine (dravid dilleri ve yarımadanın kuzeyinde sanskrit dili) uyan iki büyük ırk bulunduğuna inanıldı ve bunlar beyaz ***hint - avrupa*** ırkı (***arî*** ırk) ve zenci ***dravid*** ırkı olarak tanımlandı. Sonradan Deniker, Dravidleri burun şekillerine göre aralarında yeniden ikiye ayırdı. Daha sonra da alman Sarasin, tamamen ayrı bir ilkel ırk buldu: ***Vedalar.*** Bugün Hindistan yarımadasında dört ayrı ırk grubunun bulunduğu kabul edilir: 1. ilkel ***Vedalar*** ırkı (yerli); 2. koyu renkli ***hint - melanezya*** ırkı (yerli); 3. kuzeybatıya doğru yayılmış beyaz ırklar veya yerli olmayan beyazderililer (***hint-afgan, anadolu***'lu, ***güneydoğu***'lu; 4. kuzeydoğuya doğru yayılmış sarı ırklar veya yerli olmayan sarıderililer (***güney moğol, orta moğol***). Gerçekten yerli ırklar, veda ırkıyle hint-melanezya ırkıdır.

Hint-melanezya ırkı, zencilerle beyazlar arası özellikler taşır. Deri siyahtır, boy 1,58, 1,60 bazen de daha uzundur. Dudaklar oldukça kalındır; burun geniş, çene çıkıntısı azdır. Saçlar kıvırcık değil dalgalıdır. Yüz görünüşü Avrupa'lılara oldukça benzer. Beden oranları beyazlarınkine yaklaşır. Bazı yazarlar hint-melanezya ırkını Akdeniz'lilerle akraba sayar, bazıları ise zencilere bağlar. Bu ikinci görüşün daha doğru olduğu sanılır. Aslında bu ırk her iki kategoriye de girebilecek bir ara ırktır. Hint-melanezya ırkı, Dekkan'ın çoğunlukla brakisefal beyazlarla karışmış nüfusunun temelini meydana getirir.

Dekkan'ın kuzeydoğusundaki Mundalar ve güneydoğudaki Tamil'ler gibi bazı hint-melanezya topluluklarında, ırkın saflığı aşağı yukarı hiç bozulmadan kalmıştır.

Hindistan'a Hint-Melanezyalıların mı yoksa Vedaların mı daha önce geldikleri henüz bilinmiyor.

Ayrıca hint-melanezya ırkının Afrika'ya ilk giden ırk olduğunu ve orada melanezya-afrika ırkını doğurduğunu ileri süren bir varsayım ortaya atılmıştır.

TARİH

Prehistorya ve protohistorya

● ***Prehistorya.*** Hindistan prehistoryası, bazı âletlerin uzun süre birbirini takip etmesiyle nitelenir. Taş devrine ait ilk dönem, özellikle Sohan vâdisinde, Pencap'ta (M.Ö. 4000-3000'e doğr.) ve Bülucistan'da (M.Ö. 1000 yıllarına kadar) hüküm sürmüştür. Bülucistan'daki bu son «medeniyet» protohistorya ile çağdaştır, hattâ İndus vâdisi sitlerinde bu devirle karışır. Taş devrini, yaklaşık olarak M.Ö. IV. yy.a kadar Bakır devri ve paralel olarak Mikrolitik devir izler. Mikrolitik devir özellikle Orta ve Güney Hindistan'da hüküm sürmüştür; bu medeniyet yardımcı âlet yapımı şeklinde modern çağa kadar uzanır.

Kazılarda bulunan çeşitli çömlek tipleri, kesin olmasa bile izafî bir kronoloji kurmağa yardımcı olur. Ama kuzeyde. Bakır çağı, Taş devrinin yerini aldığı ve Demir devrinden önce geldiği halde, çelikleriyle ünlü Dekkan'da görünüşe göre bu son evreye doğrudan doğruya geçilmiştir.

● ***Protohistorya.*** Protohistorya, ilk örnekleri 1921'de İndus vâdisinde ortaya çıkarılan sitlerle nitelenir. Özellikle Mezopotamya şehirlerine benzeyen çok gelişmiş şehirleri ve yazısı hâlâ okunamayan mühürlerle nitelenen bu sitler (Mohenco-Daro [Sind], Harsappa [Pencap], Şanku Daro [Sind] v.b.)yaklaşık olarak M.Ö. 2500-1200 arasında kurulmuş ve Batı Avrupa genişliğinde bir bölgeye yayılmıştır. Milâttan hemen önceki (yaklş. M. Ö. 1200-800) dönemle birleşir. Birçok tabiî âfet belirtisi (yangınlar, anî bir ölümün izlerini taşıyan cesetler, gömülü hazineler, şehrin karakteristik planıyle uyuşmayan bazı değişiklikler), «İndus medeniyeti» («Harappa kültürü» de denir) denen bu medeniyetin bitiş tarihini belirtir. Ancak, bazı süsleyici motiflerin (çanak çömlek üzerinde) arta kalması, yeni bir evrenin başlamasıyle birlikte belirli bir süreklîliğin de olduğunu gösterir. Bu yeni evrenin Arîlerin ülkeye yerleşmesiyle başladığı sanılır. Yeni teorilere göre, İndus sitlerinin yıkılmasından Arîler sorumludur, bununla birlikte bu ırk, at'ı ehlileştirmiş, demir imalini öğretmiş ve Ganj ile İndus vâdilerinin sınırında, hâkimiyetlerinin başlıca merkezi olan İndrapraşta'yı kurmuştur.

Eski Hindistan

● ***Arîler.*** Hindistan'a, ülkenin dinî dili olan Sanskritçeyi sokan Arîler, şüphesiz ülkenin ne ilk sakinleri, ne de medeniyetinin kurucusudur, yine de, uzun süre değişmeden kalan dinî ve siyasî bir yapı kurmuşlardır; bu yapı, kastlar sisteminе dayanıyordu. ***Veda*** metinleri Arîlerin hâkimiyeti sırasında hazırlandı. Veda, edebî, kutsal, teknik hattâ ilmî nitelikte temel bir kitaptır. Bu kitap (özellikle ***Rig-Veda*** ilâhileri), İranlıların ***Avesta***'sı ile benzerlik gösterir; çeşitli kastların açıklanmasına günümüze kadar temel olmuştur; ama hangi tarihte yazıldığını açıklayacak bir işaret taşımaz.

● ***Dara, Büyük İskender, Mauryalar.*** Kuzeybatı Hindistan, M.Ö. VI. yy.da Pers istilâcılarıyle temasa başladı. Persleri başlangıçta, Kapisa'yı ele geçirdiği sanılan Keyhusrev, sonra da Gandhara ve Aşağı İndus'a hâkim olduğu sanılan Dara yönetiyordu. Aynı devirde, iki din reformcusundan biri (Sakyamuni) Buddha'cılığı, öbürü de (Cina) cayna dinini kurdular. Bu iki din, Ganj'ın orta vâdisinde yayıldı (Buddha'cılık gittikçe gelişerek Asya'nın büyük kısmında benimsenecektir). Dara'yı yenen ve pers hâkimiyeti altındaki bütün toprakları işgal etmek isteyen makedonyalı Büyük İskender de, M. Ö. 326-325'e doğru İndus kıyılarına indi ve Ganj vâdisi kapılarında Yukarı Ravi'ye ulaştı. Bu akın anî değişikliklere yolaçmadı. Mauryalar hanedanını kuran Çandragupta (322/313 - M.Ö. 289), Seleukos I'in hücumuna uğradı. Seleukos I, yunanlı fatihin istilâ çabasını kendine mal etmek istedi, ama Maurya hükümdarının barış antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı. Çandragupta, başkentini Pataliputra'ya taşıdı. Bu şehri kendinden önceki kralların, yani VII. yy.da Ganj deltası kıyısındaki Magatha devleti krallarının kurduğu sanılır. Pataliputra'daki hanedanın en ünlü temsilcisi Aşoka'dır (M.Ö. 264-226'ya doğr.). Etkisini güneydeki Tamil krallıkları hariç (Çola, Pandya, Kerala) Hindistan'ın büyük kısmına yaydı. Büyük bir idareci, aynı zamanda dinlerin, özellikle de Buddha'cılığın koruyucusu olan Aşoka, imparatorluğunu kayalara kazılmış kararnameler ve anıt sütunlarla doldurdu. Bunlar devrinin tarihine ışık tutan değerli belgelerdir. Sağlam malzemeli ilk yapıların bu devirde inşa edildiği, en eski kaya içine oyulu tapınakların bu devirde yapıldığı sanılır.

● ***Hint-Yunanlılar*** ve ***Hint-İskitler.*** Aşoka'-

HİNDİSTAN sömürgesi

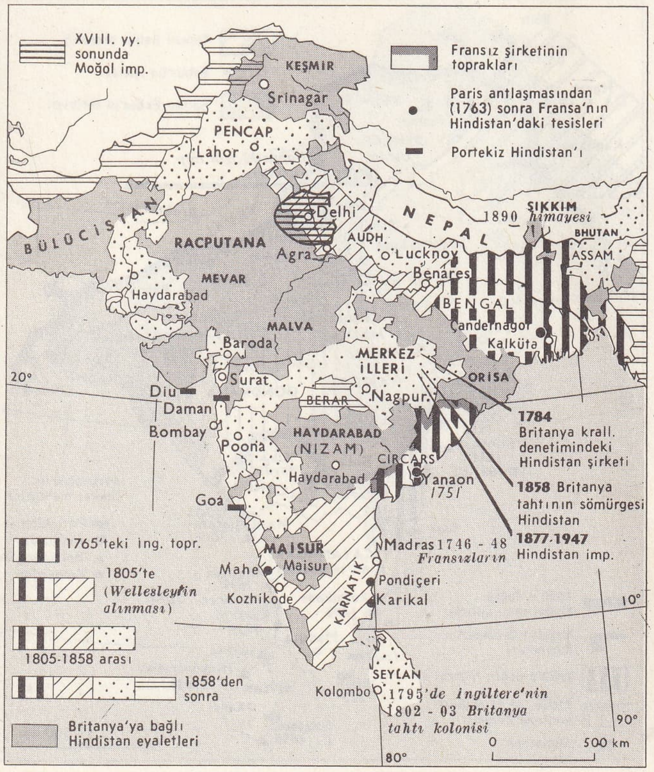

Foto. X (LAROUSSE) ; Histoire de l'Humanité

nın imparatorluğu ölümünden sonra parçalandı. Ganj Hindistanı ve Orta Hindistan iki sülâle tarafından yönetildi: son Maurya'nın katili general Pusyamitra'nın kurduğu Sungga hanedanı (M.Ö. 185'e doğr.) ve Kanva'lar hanedanı (M.Ö. 73-25). Kanva'ların genişlemesi Magadha ve Malva'da durdu; oysa bu sırada kuzey ve batı eyaletleri Baktriane'li Hint - Yunanlıların (Demetrios sonra Eukarios) ve Hint - İskitlerin hâkimiyeti altına giriyordu. Hint - İskitlerin (veya Saka) baskısı sonunda, Gandhara yunan - buddha'cı sanatını meydana getirmiş olan (bu sanat onlardan sonra da M.S. VI. veya VII. yy.a kadar yaşayacaktır) yunan krallıkları yaklaşık olarak M.Ö. 80-30 arasında ortadan kalktı. Kanva'ların devrilmesine, o sıralarda marathî ülkesinin (Godavari havzası) kuzey kısmında yerleşmiş bulunan Andhra'ların, yunanlıların püskürtülmesi üzerine güneybatıdan hücuma geçmelerinin sebep olduğu sanılır. Az sonra, Milâdın I. yy.ı sırasında, Hint-İskitler Hindistan'ın kuzeyinde (merkezi Mathura idi), kuzeybatısında ve Afganistan'da Kuşana imparatorluk hanedanını kurdular. Bu sırada Dekkan'ın büyük bir kısmında Godavari'den Krişna'ya kadar uzanan Andhra imparatorluğu Satakarni (veya Satavahana) kuruluyordu. Bu, parlak ve refah dolu bir dönemdir; eklektik kişiliği, çağının kozmopolit özelliğini yansıtan imparator Kuşana Kanişka (II. yy.) bu dönemin en tanınmış kişisidir. Bu dönemde Roma ve Hippalaş tarafından I. yy.da musonun bulunuşundan beri (Barygaza ve Muziris limanlarının faal rolü) yunanlılaşan Doğu ile olduğu kadar, Çin ve Güneydoğu Asya ile de ticaret ve fikir mübadelesi gelişti. Buddha'cılığın alabildiğine yayıldığı, Sarvastivadin kanununu tespit eden konsilden, birçok tapınak ve çok ileri oymacılık sanatından anlaşılır. Oymalar özellikle Mathurada ve Andhra'ların hüküm sürdüğü Aşağı Krişna vâdisindedir (Amaravati okulu) ve kimi alçak kabartma, kimi tam oyma şeklindedir. Ayrıca aynı dönemde, Sanskritçe, İskitler sayesinde Malva'da, yeni edebiyat ve sanat okulu Uccain çevresinde yenilendi.

● *Gupta'lar, Hunlar, Harşa'lar.* III. yy. sırasında Çatakarniler gibi Kuşanalar da geriledi (Kuşanalar, Vasudeva zamanında 242'ye doğru Şahpur'a yenildiler) ve toprakları yeniden parçalandı. Maurya'ların düşüşünden beri Hindistan'ı yöneten ama yeniden birleştirmeyi sağlayamayan yabancıları, yeni bir millî hanedan, Gupta'lar, bertaraf etti ve Maurya'ların imparatorluğuna sahip çıktı. Gupta'lar, Magadha'lı bir burjuva ve tüccar aileden gelmelerine rağmen hâkimiyetlerini gerek toprak fetihleriyle, gerek kendilerine bağlı prenslere nispî bir muhtariyet verip sadakatlarını kazanarak veya onları hâkim sülâlenin üyeleriyle evlendirerek kabul ettirdiler. Birçok büyük hükümdar birbirini takip etti: bütün Hindistan'ı birleştiren hanedanın kurucusu Çandragupta I (320-335'e doğr.), Uccain'den İskitleri kovarak bu kozmopolit şehri başkent yapan, imparatorluğunu refah içinde, hoşgörünün hüküm sürdüğü bir yer haline getiren Çandragupta II (335'e doğr.-375), Kumaragupta (414'e doğr.-455), Skandagupta (455'e doğr.-484). Bu son kral zamanında Gupta'ların bağımlısı ve müttefiki olan Vakataka yüksek görevlileri hesabına çalışan sanatçılar Ajanta buddha mağaralarının en güzellerinden birkaçını yaptılar. İmparatorların teşviki ile (bazen de onlar örnek tutularak) sanatçılar, yazarlar, düşünürler yüksek nitelikte birçok eser verdiler, güzel sanatlar ve edebiyatta yeni bir hamle oldu. Bu dönem Güneydoğu Asya ülkelerinde derin izler bırakan, etkisini Türkistan, Çin ve Japonya'ya kadar yayan hint medeniyetinin altın çağıdır. Gupta'lar, IV. yy.ın başlangıcına kadar iktidarda kaldılar. Bu sırada toprakların hükümdar ailesi üyeleri arasında bölünmesiyle zayıflayan Kuzey Hindistan'a, birçok kere Hunlar saldırdı. Bunun üzerine kuzeybatı sınırında Kumaragupta'nın çabalarına ve Skandagupta'nın kazandığı parlak zafere rağmen (455'e doğr.) Gupta'lar yıkıldılar ve ülke siyasî bakımdan yeniden parçalandı. O arada İndus vâdisine sağlam bir şekilde yerleşen Hunlar, ancak VI. yy.da Ganj bölgelerini yakıp yıktıktan sonra ülkeden ayrıldılar. Gupta'ların yıkılmasından sonra hanedanın eski bağımlılarının veya müttefiklerinin çoğu kendi iktidarlarını sağlamlaştırdılar, aralarından bazıları yavaş yavaş sivrildi. İçlerinden biri, merkezi Ganj vâdisinde olan Thanesvara, VII. yy.ın başlangıcında, kral Harşa (605 veya 606-647) zamanında hepsini gölgede bıraktı. Harşa, sarayında uzun süre kalan buddha'cı çinli hacı Hivang-tsang'ın yazıları sayesinde kişiliği üstüne en çok şey bilinen hint hükümdarlarındandır. Harşa, usta bir savaşçıydı, Assam ve Kathiavar arasında kalan bölgeleri topraklarına kattı; ama Dekkan'ı da, İndus vâdisini de ele geçiremedi. Güzel sanatların, edebiyatın ve ayrım yapmaksızın bütün dinî mezheplerin koruyucusuydu; kendisinin de tiyatro eserleri ve buddha ilâhileri yazdığı sanılır. Gupta'lar medeniyetinin büyüklüğünü ve parlaklığını Hindistan dışında da devam ettirdi. Ama bu yolda çalışan son hükümdardı: ölümünden sonra birçok rakip tahtı ele geçirmeğe çalıştı, fakat hiç biri onun yerini tutamadı.

Öte yandan Güney Hindistan'da da krallıklar kurulmuş, aralarından bazıları imparatorluk kudretine erişecek kadar refaha ulaşmışlardı. Güneydoğu kıyısındaki Pallavalar, Tamil bölgesinin büyük kısmına boyun eğdirdiler ve VII. yy.da en parlak dönemlerine (etkileri Çinhindi'ne kadar yayıldı) eriştiler. Krallıkları ve Batı Dekkan bu devrede sanat ve düşünce alanında büyük ölçüde gelişti. Savaşçı ve sanat koruyucusu Çalukya - Pulakesin II (609-642), Harşa'ya değer bir rakip oldu; nitekim Harşa onu yenememiştir.

● *Kuzey sülâleleri.* Kuzeyde birçok büyük sülâle sayılabilir. Bengal ve Bihar'da Pala'lar (765'e doğr. - 1197) ile Sena'lar (1150-1199) hüküm sürdü. Orta Hindistan'a Pratihara'lar (900 doğr.-1000 doğr.) hâkim oldu. Hâkimiyeti bunların elinden Malva Paravara'ları, Kathiavar ve Gucerat Solanki'leri, Bundelkhan Çandella'ları aldı. Çandella'lar, en parlak devirlerini XI. yy.da yaşadılar; bu dönemde biçimlerinin ve heykellerinin güzelliğiyle tapınan Khacura'daki hindu ve cayna tapınakları onların teşvikiyle yapıldı. Pramu'lar da edebiyatı desteklediler; kralları Bhoca (1018-1060) tanınmış bir şairdi. Bu büyük hanedanların yanında taşrada, daha kenar eyaletlerde başka krallıklar birbirini izledi: meselâ Keşmir'de önce Utpala'lar (855'e doğr. - 958), sonra Lahara'lar. Sind dolaylarında 711-712'den itibaren görünen müslümanlar X. yy.da Keşmir'e (o sırada Brahman Sahîler tarafından yönetiliyordu) ve Pencap'a karşı gitgide daha tehlikeli akınlar yaparken, güney imparatorları birçok defa Kuzey Hindistan topraklarını ele geçirmeğe uğraştılar: Raştrakuta'lar, Pratihara imparatorluğunu işgal etmeğe kalkıştılar (916'ya doğr.); sonra onları yenen Çalukya'lar, Paramara'ları da yendiler.

● *Güney sülâleleri.* Güneyde kurulan imparatorluklar birbirleriyle savaş halindeydi: mahratî ülkesini işgal eden Raştrakırta'lar; Pallava'ları kovan, Pandya'ların yanı sıra ülkenin en güneyine hâkim olan, hattâ Malezya'ya kadar ticaret ilişkilerini kontrol altına alan Tamil'lerin millî hanedanı Tancore Çola'ları; iki kolu birbiri ardından Dekkan'da hüküm süren Çalukya'lar; Maisur ülkesinde bağımsızlıklarını kazanarak (XII. yy.) Tamil ülkesine başarılı bir müdahale yapan Hoysala'lar. Sürüp giden bu savaşlara rağmen, Dekkan bir sanat ve kültür yuvası oldu ve giderek daha geniş, daha gösterişli tapınaklar inşa edildi.

● *Müslüman Hindistan.* Hindistan'da müslümanların siyasî tarihi, 712'de Muhammed bin Kasım'ın Sind'i ele geçirmesiyle başlar. Bu olay İndus vâdisinin, kuzeyde Multan'a kadar olan bölümün alınışı ile sonuçlandı. X. yy.ın sonunda Hindistan'a Gazneli Mahmud'un akınları ile yeni bir saldırı başladı, bu doğuda Bundelkhand'a, güneydoğuda da Samnatin'e kadar ulaştı. Bu akınlarla ele geçirilen tek parça Lâhar eyaleti oldu. Hindistan'ın geri kalan kısmının fetih tarihi Muhammed Gurî (1175-1203) ve kumandanlarının yaptıkları savaşlarla başlar. Muhammed Gurî, Gazne'ye döndükten sonra askerî harekâtın yönetimini, sonraları ilk Delhi sultanı olan Aybek'e bıraktı; öteki kumandanı Muhammed bin Bahtiyar, Bengal'in büyük bir bölgesini ele geçirdi. Muhammed Gurî'nin ölümünden sonra, Hindistan'ın Vindhaya dağlarının kuzeyindeki büyük bölge onun türk kumandanlarına baş eğdi (1206). Bunların bazıları hemen hemen bağımsız birer hükümdar oldular. Fakat Delhi sultanları, öteki müslüman devletleri üzerinde hâkimiyet hakkı ileri sürdüler. Delhi'de, 1206'dan 1526'ya kadar 34 hükümdar saltanat sürdü. Bunlar 5 sülâleye ayrılmıştı: **1.** memlûk padişahları (1206-1290); **2.** Halacîler (1290-1320); **3.** Tuğluklar (1320-1413); **4.** Seyyidler (1414-1451); **5.** Lûdîler (1451-1526). Bu dönemde sık sık ortaya çıkan iç savaşlar, ayaklanmalar 1223'ten 1305'e kadar aralıklı moğol saldırıları, Timur'un 1398-1399 saldırısı karşısında, müslüman fetihleri daha çok doğu ve güney yönlerinde gelişti. Uzak eyaletler bağlı oldukları hükûmetin bozuk durumundan yararlandılar. Böylece birtakım bağımsız hükûmetler doğdu. Bunlar da Hint-Türk İmparatorluğu içinde eridiler. Behmânî hükûmetinin yıkıntıları üzerinde Barid Şah, Adil Şah, Nizam Şah, Kutb Şah ve İmad Şah'ın adlarına bağlanan beş sülâle kuruldu. Kısa bir süre sonra bir arap kılavuzun yardımı ile Vasco de Gama yönetiminde bir Portekiz filosu Hindistan'a vardı (1498). Birkaç yıl sonra Keşin'e ulaştılar (1502). Orada ticaret yapan müslüman tüccarları zamanla kovdular. Albuquerque kumandasındaki portekiz donanması, Hint okyanusuna hâkim oldu (1503), Goa'yı ele geçirdi (1510). Hıristiyan dinini yerlilere kabul ettirmek için yapılan baskılar pek yararlı olmadı. Bu yüzden Portekizlilerin Hindistan içerilerindeki ticarî ilişkilerinde gerileme başladı. Denizlere hâkim olan Portekizlilerin tutumu yüzünden Hindistan'ın dış ülkelerle ilişkileri kesildi. 1526'da Babur Şah, Hindistan'da bir devlet kurdu.

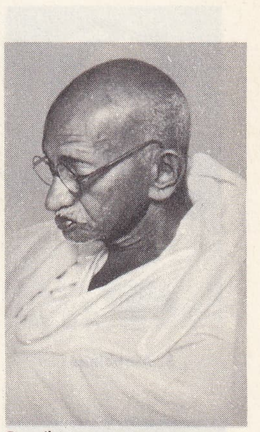

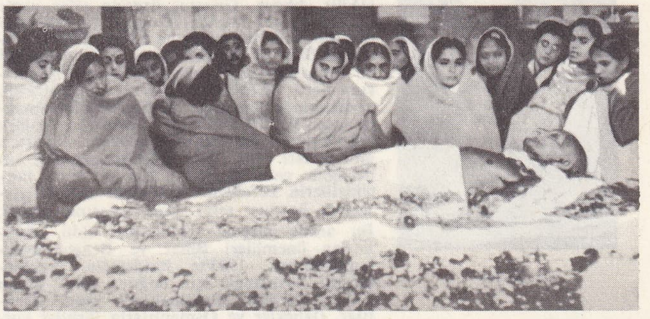

Gandhi çömezleriyle çevrili ölüm döşeğinde

Timuroğullarına Gürkanlı adı verildiğinden devlet bu adla anıldı. Babur, Timur Gürkan'ın beşinci nesilden torunudur. Annesi cengiz soyunun çağatay kolundandır. Hükümdar olduktan sonra 1519 yılında Hindistan'a sefer yaptı. 1525'e kadar Pencap ile Kandahar arasında kurmayı tasarladığı devletin ilk temellerini attı. Lûdî devletini ortadan kaldırarak bu tasarısını gerçekleştirdi. Hindistan'a karşı beşinci seferini yapan Babur, Panipat savaşını kazanarak, Hindistan'ın kuzey taraflarını ele geçirdi (aralık 1525). Gürkanlı devletini kurdu. Hükümdarlığı beş yıl sürdü. Bu süre içinde Türkistan'dan getirttiği birçok türk ailesini Hindistan'a yerleştirdi. Afgan beylerini kazanmak için onlara karşı çok yakınlık gösterdi. Babur Şahın ölümünden sonra yerine Hümayun III geçti. Zamanında Afganlar başkaldırdı. Afgan meselesini çözümledi. Gucerat seferine çıktı. Bu ülkeyi baştan başa aldı. Devlet işleri önce iyi gitti (1535). Sonra bozuldu. Bir süre sonra Gucerat, Şir Han tarafından geri alındı. Bengal devletine yardım için doğuya sefer yaptı. Bengal sultanı, Mahmud'u kurtardı. Şir Han üzerine yürüdü (1539). Çavsa'da bozguna uğrayarak hâkimiyeti Afganlılara bıraktı. Afgan reisi Şir Han öldü (1545). Yerine geçen Selim Şah 1554'te ölünce Hümayun tekrar Delhi'yi alarak Şir Hanın kurmuş olduğu Sur devletine son verdi.

Hümayun III'ün ölümünden sonra (1556), yerine Bayram Han hükümdar oldu. Zamanında Mirzalar meselesi çıktı Bayram Han azledilerek tahta Ekber geçti (1560). Ekber zamanında Hindistan baştan başa alındı. Gürkanlı devleti büyümeğe başladı. Siyasî ve dinî konularda yeni düşüncelere öncülük etti. Hindistan'ın «cizye» vergisini bağışladı (1564), Ali Kulu Han Özbek'in ayaklanmasını (1568) bağışladı. 1570'te Racputlar, Ekber'in hükümdarlığını tanıdılar

Nehru

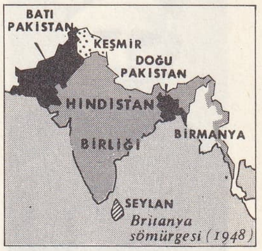

HİNDİSTAN'ın «bölünmesi»

Foto. Cartier-Bresson-Magnum-Phot., A.F.P. (LAROUSSE)

edebiyat

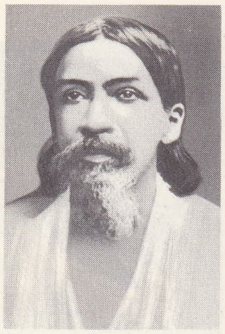

S. Aurobindo

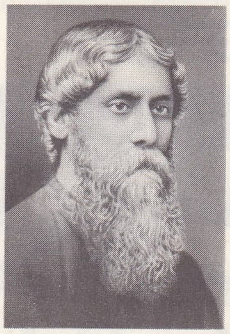

R. Tagor

S. Vivekananda

Bankim Şattercee

Mahatma Gandhi halk arasında

(1570). Ekber, Gucerat üzerine sefer yaptı (1572). Surat'ı kuşattı. Gucerat topraklarını imparatorluk topraklarına kattı. 1573'te Fatehpur Sikri'yi başkent yaptı. 1574'te Bengal ve Bihar üzerine yürüdü. Buraları da topraklarına kattı. 1574-1575 Yıllarını imparatorluk yönetiminde yapacağı yenilikleri planlamakla geçirdi. 1576-1578'de Pencap'ın dağlık bölgelerinde bulunan Bülucistan, Racistan gibi yerleri aldı. Hint müslümanlarının önderliğine getirildi (1579). Bir yıl sonra Portekizlilerin Hindistan kıyılarını almak istemeleri üzerine sefer hazırlıklarına girişti. Bu arada birçok ayaklanma oldu. Bunlardan önemlileri Bihar ve Bengal ayaklanmalarıydı. 1583'te kardeşinin ayaklanmasını bastırmak için doğuya sefer yapan Ekber, kardeşi Abdülhakim'i yendi. İranlılar, Özbekler ve Osmanlılarla ilişkiler kurdu (1586). Handiş ve Nizamşahlar devletini imparatorluğa bağladı. Bu arada Osmanlılara karşı İranlıları korumak istedi. Fakat Hindukuş'un kuzeyine geçmeyi uygun bulmadığından bu konu üzerinde fazla durmadı. 1605'te öldü. Yerine oğlu Cihangir geçti (1605-1627), Cihangir, devleti Nur Cihan'a bırakıp zevk ve sefaya daldı. Zamanında Kandahar'ı İranlılar aldı. Özbekler ayaklandı. İngilizler, Portekizliler ve Hollandalılar Cihangir'in başarısız yönetimini görerek Hindistan kıyılarını ele geçirmeğe başladılar. Cihangir'in ölümünden sonra yerine Şah Cihan hükümdar oldu. Başarılı bir devlet adamı olan Şah Cihan zamanında Özbekler, Kabil'e saldırdılar. Fakat başarı kazanamadılar. Daha sonraki devirlerde İran ve Osmanlılarla ilişkiler kurulduysa da, Osmanlılarla ilişkileri çok az gelişti. Şah Cihan, Kandahar'ı Gurlulardan geri aldı. Abbas II'nin hükümdarlığı sırasında İran üzerine sefer açıldı (1649). İran seferi başarılı olmadığı gibi Kandahar da geri alınamadı. 1658'de Şah Cihan tahttan indirildi. Fakat bir süre sonra tekrar hükümdar oldu. 1666'da ölünceye kadar tahtta kaldı. Ölümü üzerine yerine Alem Gir tahta çıktı (1666-1705). Fakat kardeşleri onu tanımadılar. Bu durum üzerine dört kardeşiyle savaşmak zorunda kaldı. Zamanında, Basra hâkimi ve beylerbeyleri ile ilişki kuruldu. Tibet, Bengal işleriyle uğraştı. Adil Şah'larla anlaştı. Zamanında Marvar'a sefer yapıldı. Şehzade Ekber'in babasına karşı ayaklanması bastırıldı. İngilizlerle Hindistan kıyıları yüzünden savaş yapıldı. Fakat bu savaş bir antlaşma ile sonuçlandı (1690). Evrengzib, Dekkan'ı aldı, bütün Hindistan'ı Tancor'a kadar kendisine bağlayarak Hint-Türk imparatorluğunu geliştirdi. 1719-1748 Arasında eyaletlerde genel bir çözünme başgösterdi. Haydarâbâd nizamının Dekkan'da, Saadet Han'ın, Avadh'da, Rahil'ların Rohilkhand'da ve Allahverdi Hanın Bengal'de bağımsızlıklarını ilân etmeleri, bu çözülmenin bir başlangıcı oldu. Bundan başka Nadir Şahın saldırısı imparatorluğa büyük bir sarsıntı getirdi. Hint-Türk imparatorluğu bir daha kendini toplayamadı. Nadir Şahın Afgan tahtı üzerindeki halefi Ahmed Şah Devrani, Pencap'a saldırarak 1756-1757'de Delhi'yi aldı. Fakat bu başarılar imparatorluğun çöküşünü önleyemedi. Şah Âlem (1759-1806), Bengal'de hâkimiyet kurmağa çalıştıysa da İngilizlerle çarpıştı. Avadh'da nevvab vezir Şucadevle'nin etkisi altında kalarak, Baksar savaşında yenildi (1764). Ertesi yıl Bengal'i, Bihar ve Orissan'ın malî yönetimine yıllık bir ödenek karşılığında, Doğu Hindistan şirketine bıraktı. Delhi'ye dönünceye kadar, Allahâbâd'ı kendisine başkent yaptı. Şah Âlem'in oğlu Muhammed Ekber (1806-1837) ve torunu Bahadır Şah (1837-1862), Doğu Hindistan şirketinin koruyucuları olarak atalarının unvanlarını taşıdılar. Fakat Bahadır Şahın şirketin işlerine karışması kendisinin Rangoon'a sürülmesine yolaçtı, 1862'de orada öldü.

Hindistan Britanya hâkimiyetinde, müslüman hükümdarların yönetimi altındaki bağımsız devletlerin hiç biri, İngilizlerin Hindistan'a girişlerini önleyemedi. Üstelik Haydarâbâd, Bhopal ve Rampur gibi oldukça önde olanları İngilizlere büyük yardımlarda bulundular.

Hint-Türk imparatorluğunun çözülmesinden sonra Hindistan'da devlet kuracak nitelikte bir güç kalmaması da İngilizlerin işine yaradı. Hindistan, Maratha'ların yönetimi altında bulunan kuzeybatıda Dekkan, merkezî Hindistan ve Racputana ile müslüman hâkimiyeti altında bulunan Haydarâbâd, Maisur, Bengal ve Bihar, Avadh ve Rohilkhand olmak üzere büyüklü küçüklü hükümdarlıklara ayrıldı. Bu hükümdarlıklar arasındaki rekabet ve kavgalar İngilizlerle Fransızların işe karışmalarına yolaçtı, bütün Hindistan doğrudan doğruya İngilizlerin hükmü altına girdi (1850). Bu sırada merkezî hükûmette yeniden bir dine dönüş hareketi başladı. İngilizlere karşı Şah Veliyullah ve oğulları Ahmed, İsmail, Sahid, Karamat Ali yönetiminde kolayca bastırılan başarısız bir ayaklanma oldu (1857). Bu ayaklanmanın bellibaşlı amacı Hint-Türk imparatorluğunu tekrar diriltmek olduğu için, İngilizler en çok yüksek tabaka müslümanlarından öç aldılar. Bu hükûmet değişmesinden ve Britanya hükümdarlığının kurulmasından sonra, Hindistan'da eski yönetici kuruluşlar etkisiz kaldı. Aynı zamanda Britanya hâkimiyetini tanımak istemeyen dinî ve sosyal hareketlere önayak olanlar ortadan kaldırıldı. Müslümanlar yeni yönetim düzenine ve öğretim dili İngilizce olan yeni okullara yanaşmadılar. Bu yüzden onlara devlet kuruluşlarında görev verilmedi. Bu sırada Ahmed Han, dindaşlarının Büyük Britanya ile aralarını bularak, onları yok olmaktan kurtardı.
1875'te, Algarh'ta müslüman Anglo-Oriental college'in kurulması müslümanların işine yaramadı. Ahmed Han, hint milleti içinde önder durumuna geldi. Hindistan Millî kongresinin çalışmalarına katılacak yerde, katılmadı. Bu durumu müslümanları yeni başlamakta olan millî hareketten alıkoydu. Bedreddin ve Rahmetullah Sayani gibi müslümanlar, Millî kongre reisleri olarak seçildiyse de, müslümanların çoğunluğu kongreye karşı ilgisiz kaldı. İngiltere hükûmeti de onların ayrılmalarını teşvik etti. Banercea, yönetimin hintlileştirmesini istedi ve bunu gerçekleştirmek amacıyle «Millî Hint kongresi» yapıldı (1885). Kongre başlangıçta ılımlıyken sonra Tilak ile birlikte siyasî muhalefetin başlangıcı oldu. 1889 Kıtlığı ve yeni kuzeybatı eyaletini kuran lord Curzon'un reformları (1899-1905), Bengal'de bir ayaklanmaya yolaçtı. Kongre 1906'da «Svarac» veya kendi kendini yönetme sloganını ortaya atarak bağımsızlık savaşına başladı. Aynı yıl müslümanların bir cemaat olarak görüşlerini sağlamak için «Müslüman birliği» kuruldu. Bu ad o tarihten sonra birleşme çağırısı oldu. İngiltere'nin birtakım oyalayıcı davranışları, hindularla müslümanlar arasındaki düşmanlığı körüklemesi, bağımsızlığın gerçekleşmesini geciktirmekten başka bir işe yaramadı. Fakat Hindistan Meclisler kanunu müslümanlara ayrı bir temsil hakkı verdi (1909). İngiliz hükûmetine bağlı kalan Hindistan, 1914-1918'de İngiltere'ye 1 200 000 asker verdi. Sanayi ve ticareti geliştirdi. Muhtariyet umudunu, İngiltere'nin uyguladığı baskı siyaseti baltaladı. Gandhi 1919'da bir protesto kampanyası düzenledi (Amritsa kurşuna dizme olayı, 13 nisan 1919). Gandhi Güney Afrika'da kalışından beri sömürgeciliğe karşıydı. Yeni bir taktik uyguladı: şiddet göstermemek; pasif direnme; Avrupa ürünlerine boykot; açlık grevi; müslümanların desteği. Dünya zevklerinden el çekerek Avrupa medeniyetini suçladı. kütlelere örnek olarak ardından sürükledi, sık sık tevkif edildi. 1919 İndia Act'ı (Montago - Chelmsford reformları) yetersiz kaldı. Milliyetçilerin bölünmesi (hindularla müslümanların bozuşması) yuvarlakmasa konferanslarını (Londra 1930-1932) başarısızlıkla sonuçlandırdı. 1935 Anayasası, mahallî meclisler ve hükûmetler, federal bir parlamento kurdu. Hint Birliği konfederasyonunun temellerini attı. İlk seçimlerde Kongre partisi iktidara geldi (nisan 1937). 1939-1945 Arası Dünya savaşı, milliyetçileri durdurmadı. O tarihten sonra Ali Cinnah'ın yönettiği Müslüman birliği bağımsız, Hindistan'dan ayrı bir müslüman devleti kurulmasını bile istedi. Büyük Britanya'nın Japonya'ya karşı savaşa girmesinden sonra (aralık 1941), bağımsızlık hareketi kesinleşti. Cripps'in yenilgisi; Gandhi taraftarlarının baskısı; «Hindistan'dan çıkın» hareketi (1942); bağımsızlığa doğru atılan kesin adımlar oldu. Subhas Candra Bose, önce Almanya'da, sonra Japonya'da bağımsız Hindistan komitesini kurdu ve Birmanya'da çarpıştı. 1946'da Millî Hint kongresi ve Müslüman birliği arasındaki muhalefet yüzünden ingiliz tasarıları başarısızlıkla sonuçlandı.

Hindistan'ın bağımsızlığı

Müslüman birliği, başkan Cinnah'ın isteğine uygun olarak Hindistan'ın iki dominyona bölünmesini kabul eden İngiltere, hinduların kurduğu Hint birliğinin ve müslüman Pakistan'ın (Doğu ve Batı) bağımsızlığını tanıdı (18 temmuz 1947 kanunu) ve Hindistan'dan çekildi (1947). Halk mübadelesi sırasında isyanlar patlak verdi. Gandhi, müslümanlarla anlasmak istemeyen bir hindu tarafından öldürüldü (1948). Güçlükler. bunlardan doğan iktisadî bunalım, dil kavgaları ve bugün de yaşayan eski hint krallıkları yüzünden daha da arttı. Hint krallıklarını her iki yeni devlet de ele geçirmek istiyordu. Sonunda Hint birliği, Haydarâbâd'da Saisur krallığına kadar olan bölgeyi aldı (1956). Nehru ve Kongre partisinin yönetimi altında, Hint birliği bir anayasa hazırladı (26 ekim 1949). Anayasa 26 ocak 1950'de yürürlüğe girdi.

Birlik, İngiliz Milletler topluluğu üyesi olarak kalan Bharat adı altında demokratik ve federal bir cumhuriyet oldu, kastlar düzeni ortadan kalktı.

Foto. Histoire de l'Humanité; Hindistan büyükelçiliği (Paris) [*LAROUSSE*]

1

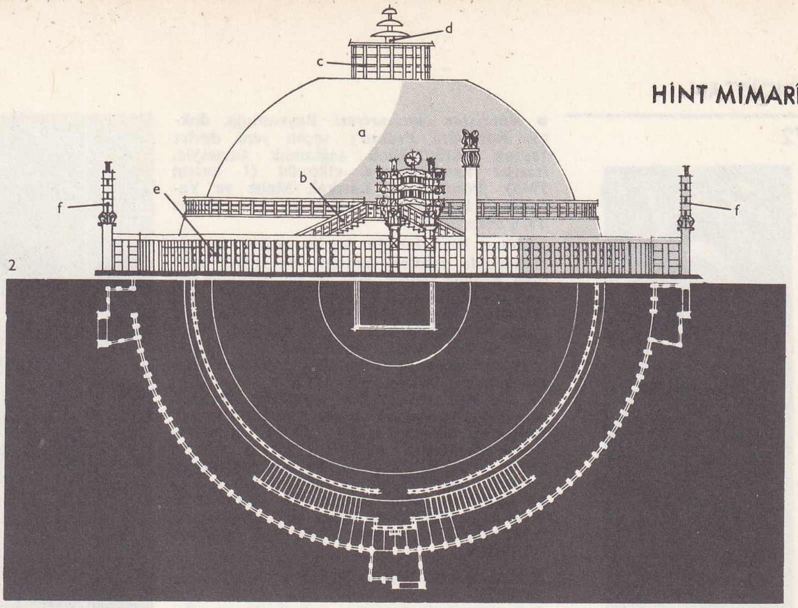

1.— Sançi'deki stupa I'in büyük kuzey kapısı. Payeleri ve başkirişleri Buddha'nın hayatıyle ilgili alçak kabartmalarla süslüdür.

2.— Sançi'deki stupa I'in (Madhya Prades) [M.Ö. II. yy. - M. S. I. yy.] planı ve dikey kesiti. Bir kurgan'dan çıkarılan bu buddha anıtının kubbesi (a) 12 m yüksekliğinde, 32 m çapındadır. Bir merdivenle (b) güneye açılan bir oturtmalık üzerine yerleştirilmiştir. Kubbenin üzerinde bir dam köşkü (harmika) vardır c), bunun tepesinde de güneşlikleri (d) taşıyan bir direk bulunur. Kubbenin etrafı bir trabzanla (vedika) [e] çevrilidir. Bu anıta süslü büyük kapılardan (torana) girilir.

4

4.— Ajanta'daki çaitya 19'un (Maharaştra devleti) [M.S. V. yy.] cephesi. Girişin üzerindeki nal şeklinde büyük oyuk hint mimarîsinin niteleyici özelliğidir. Bu oyuk, anıtın ışık alması ve kayalara oyulmuş sunakların aydınlanmasını sağlar. Ayakta veya oturan buddhalar cepheyi süsler.

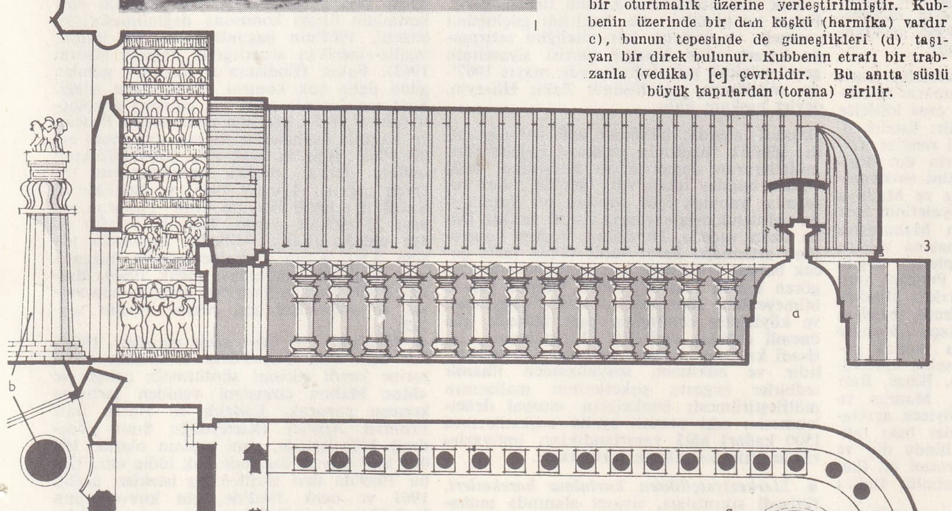

3.— Karli çaitya'sının planı ve kesiti (Maharaştra devleti) [M. S. II. yy.]. Kayalara oyulmuş bu buddha tapınağının planı apsislidir. Geniş bir kapı sundurması, iki yan ve bir orta sahını vardır. Orta sahın küçük bir stupa (a) ile sona erer. Sahının payeleri ters kademelerle süslü piramit şeklinde bir kubbeyi taşır. Apsis payelerinin başlık ve ayakları yoktur. Girişte iki sütun bulunur.

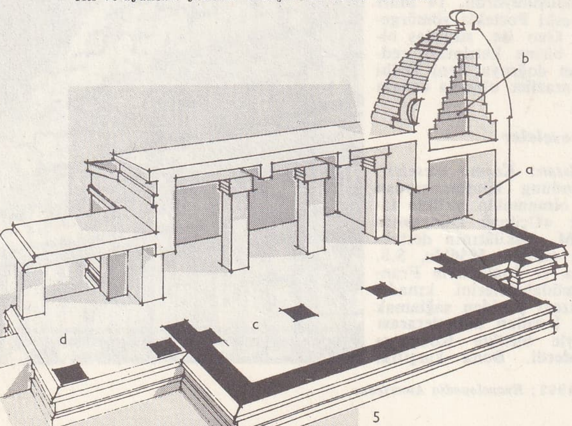

5

5.— Aihole'deki (Maisur) [VI. yy.] Trappa tapınağının kesiti. Hint brahman tapınağının temel niteliklerini taşır. Tanrı tasvirleriyle süslü kare planlı sunağın (a) üstünde piramit şeklinde bir çatı (çikhara) [b] yükselir. Önünde çok sütunlu bir salon (mandapa) [c] ve bir kapı sundurması (d) vardır.

6.— Bhubaneswar'daki (Orissa) [XI. yy.] Racanari tapınağı da aynı özellikleri taşır: mandapa ve önünde piramit çatılı sunak.

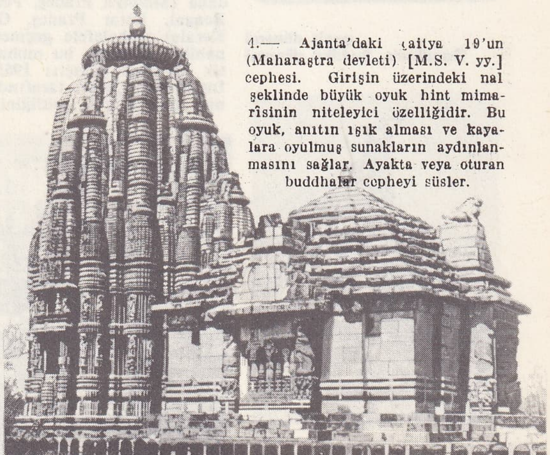

6

7.— Tiruvannamalai tapınağı (Madras devleti). Madura devri (XII. - XVIII. yy.lar) dravidler tapınağına örnek. Piramit çatılı, kare planlı sunak küçüktür. Etrafı duvarlarla çevrilidir. Bu duvarlar, dik dörtgen planlı, beşik tonozla örtülü büyük kapılarla (gopura) dışarıya açılır. Galeriler çok sütunlu salonlar ve gelişigüzel serpiştirilmiş havuzlar gibi ek yapılar bu tapınağı tamamlar.

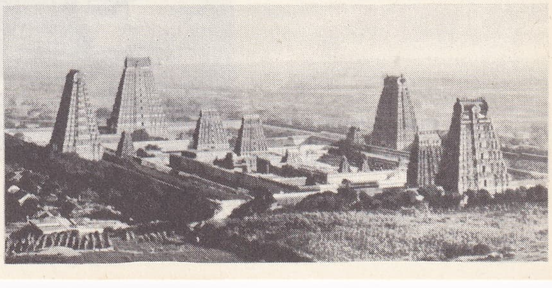

7

eski dönem
Bharhut stupanın Şulaloka Vedika perisi

geçiş dönemi
Gandhara, Buddha dönemi

islâm dönemi
«iki yılın kekliği»
(XVII. yy. moğol minyatürü)

● *Hindistan cumhuriyeti.* Başkanlığa, doktor Racendra Prasad'ı seçen yeni devlet toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyle, fransız kuruluşlarına elkoydu (1 kasım 1945); Pondichery, Karikal, Mahe ve Yanaorun Hindistan'a bırakıldı (27 mayıs 1956 antlaşması).

1960'tan beri, birliğin bütün devlet ve topraklarında resmen tanınan tek siyasî parti olan Kongre partisi, sıra ile başbakanlık yapan üç başkanının (Nehru [1947-1964], Lal Bahadur Şastri [1964-1966], 1966'dan bu yana Nehru'nun kızı İndira Gandhi) yönetimi altında iktidarı muhafaza etti. Fakat, halk meclisindeki çoğunluğu seçimden seçime azaldı (1957'de 365, 1962'de 361, 1967'de 280 milletvekili). Sol muhalefet, Nehru'nun sosyalistleştirme siyaseti ve hint komünistlerini bölen Çin-Hint ihtilâfı sebebiyle durakladı, hattâ geriledi (1962'de oyların yüzde 10'u). Sağ kanatta, Svantra'nın (klasik anlamda sağ, 1967'de 44 milletvekili) ve Cana Sangh'ın (Müslümanlık ve Pakistan aleyhtarı milliyetçi ve dinci sağ; 1967'de 35 milletvekili) oylarının artmasıyle muhalefet gelişti.

Kongre partisi içinde Nehru ve haleflerinin yönettiği ılımlılar, uzun süre Krişna Menon çevresinde toplanan solcularla ve gelenekçilerle çatıştı. Gelenekçiler bakan Gizarilal Nanda'nın kışkırtmasıyle, iktisadî planlamaya ve sosyal reformlara olduğu kadar, Hindistan'ı çağdaş dünyanın gereklerine uyabilecek laik bir devlet haline getirmeğe yönelmiş tedbirlere de karşı çıktılar. Bu son tedbirler arasında şunlar sayılabilir: hindu dilinin millî dil olarak kabul edilmesi (26 ocak 1965); dokunulmazlar kastının kaldırılması; kutsal ineklerin öldürülmesi (Yeni Delhi'de 7 kasım 1966 ayaklanması bu olay üzerine patlak verdi).

Kongre partisi içindeki bu muhalefet, parti önderleri İndira Gandhi ve Kamarac'ın nüfuzunu sarsacak güçte değildir, ama kütleler nazarındaki itibarını düşürebilir; üstelik öbür partiler isteklerine bölgesel renkler katmayı da bilmişlerdir: eyaletlerin din değişikliklerini veya dil muhtariyetini savunması, Cana Sangh'ı, Uttar Pradeş ve Madhya Pradeş'te ilerletti ve Bombay eyaletinin ayrı dil konuşulan iki eyalet olan Maharaştra ile Gucerat arasında paylaşılmasına yolaçtı (1962). Nagaland aynı sebeplerle doğdu (1961) ve 1966'da sikh eyaleti Pencap, yeni hindu eyaleti Hariana'dan ayrıldı. Hindu'nun tek millî dil olarak kabulü, Madras eyaletinde ayaklanmalara yolaçtı. Kongre partisinin 1962'de Racastan'da mutlak çoğunluğu kaybedişinden sonra, sekiz eyaletin daha (Madhya Pradeş, Pencap, Bihar, Batı Bengal, Uttar Pradeş, Orisâ, Madras ve Kerala) muhalefete geçmesi böylece açıklanabilir. Aslında, bu muhalefetler bazı taktik tavizlere yolaçtı: 1965'te hindu dili ve İngilizcenin Şastri tarafından resmî dil (kanun dili) olarak eşitliğinin kabulü; İndira

Gupta sülâleleri dönemi
(V.-XII. yy.)
Kailasa mabedi, Ellora

saz damlı toprak evleri ve çamurlu yollarıyle tipik bir hint köyü

Gandhi tarafından Madras eyaletinde (Tamizhagam adını aldı) tamul dilinin mahallî dil, İngilizcenin de federal yazışma dili olarak kullanılmasının kabulü (nisan 1967). Fakat bu tavizler, din farklılığı güçlüğünü yenmeğe ve devletin laik niteliğini artırmağa kararlı olan Kongre partisi siyasetinin genel yönünü pek değiştirmedi; mayıs 1967'de, müslüman şair-düşünür Zakir Hüseyin, devlet başkanı oldu.

İktisadî alanda, hükûmet âcil kararlar aldı: günlük tüketimin vesikaya bağlanması; milletlerarası dayanışmaya başvurma; A.B.D.'den buğday ithali v.b. 1966'da, idarî reformlar yapmak için kurulan bir komisyona yolsuzluklarla savaşma görevi verildi. Daha uzun vadede, Hindistan, doğum kontrolunu artırmağa karar verdi (3'ten fazla çocuk babası erkeklerin kısırlaştırılmasını öngören kanun tasarısı, 1967). Okuma yazma bilmeyenleri azaltmak, okulları çoğaltmak ve köylülerin cahilliğine çare bulmak için önemli çabalar sarfedildi. Uygulamada, iktisadî kalkınma yavaş, hoşnutsuzluk devamlıdır ve hükûmet, sosyalizmden ilhamlı tedbirler (sigorta şirketlerinin mallarının millîleştirilmesi; bankaların «sosyal denetlenmesi»; eski prensli eyalet başkanlarının [500 kadar] hâlâ yararlandıkları imtiyazların azaltılması) almak zorundadır.

● *Merkeziyetçilikten kurtulma hareketleri.* İktisadî sıkıntıları, siyaset alanında muhalefet ile çeşitli dil ve din topluluklarını istismar etti. Sikhler, kendilerinin ayrı bir eyalet olarak tanınmalarını isteyerek bunu kabul ettirdiler. Doğu Pakistan sınırı yakınında Mizo idare bölümündeki kabileler gibi halklar, benzer bir statü verilmesi için isyan ettiler (mart 1966). Ayrıca, Maharaştra ve Maisur bölgelerindeki sınır anlaşmazlıkları, gerginlik, hattâ bazen ayaklanmalar yarattı; çünkü Maisur eyaletinin kuzey bölgelerinde mahrat dili konuşuluyordu. 14 Mart 1962'de ilhak edilen eski Portekiz sömürgeleri Diu, Damao ve Gao ise, sınırdaş oldukları eyaletlerden birine katılmayı reddetmekte ve doğrudan doğruya Yeni Delhi tarafından yönetilen araziler olmağa devam etmek istemektedirler.

Dış meseleler

● *Hindistan ve Pakistan: Keşmir meselesi.* Nehru, özellikle Bandung konferansından (1955) beri, tarafsız olmamakla birlikte taraf da tutmayan bir «Üçüncü Dünya»nın önderlerinden ve B.M. teşkilâtının desteklerinden biri olmağa çalıştı. 1956'da, S.S.C.B.'nin Macaristan'a ve İngilizlerle Fransızların Süveyş'e müdahalelerini kınadı; 1960'ta, Kongo'da düzeni yeniden sağlamak için B.M. tarafından kurulan milletlerarası müdahale kuvvetleriyle birlikte Kongo'ya hintli birlikler gönderdi. Buna karşılık, B.M.'in Keşmir* meselesiyle ilgili kararlarını uygulamayı reddetti. Keşmir karasuları Pakistan ile paylaşmağa razı olduğu (17 nisan 1959 antlaşması) halde bölgenin batı kesiminin ilhakı konusuna değinilmesini istemedi. 1962'nin başında çıkan ilk ihtilâf, ingiliz-amerikan aracılığıyle önlendi (kasım 1962). Fakat Hindistan'ın Keşmir'i günden güne daha çok kontrol altına alma isteği, Sind sınırlarında yeni bir çatışmaya yolaçtı (nisan 1965); çatışma daha sonra Pencap ve Keşmir cephelerine sıçradı (ağustos - eylül 1965). B.M.'in baskısıyle (Güvenlik konseyinin derhal ateşkes imzalanmasını isteyen çağrısı, 4 eylül 1965) ve özellikle S.S.C.B.'nin isteği üzerine Hint - Pakistan savaşı 22 eylülde durdu. Her iki tarafın da üye olduğu İngiliz Milletler topluluğu yerine S.S.C.B.'nin arabuluculuğuyle düzenlenen, Taşkent* konferansı (ocak 1966), Başkan Eyüb Han ve Şastri'ye, olaylara son verme ve askerlerini geri çekme imkânı sağladı.

● *Hindistan ve Çin: sınır meselesi.* 1955'ten beri Çin, Nepal'deki Hindistan etkisi yerine kendi etkisini sürdürmeğe çalıştı ve «Mac Mahon çizgisi»ni yeniden tartışma konusu yaparak, Ladakh ve North East Frontier Agency (Kuzeydoğu Sınır yönetimi) bölgelerinde, yani toplam olarak 164 000 km² toprak üzerinde hak iddia etti. Daha 1959'da ileri sürülen bu istekler, aralık 1961 ve ocak 1962'de, çin kuvvetlerinin Ladakh'a ve N.E.F.A.'ya girmesine ve hint

islâm etkisi; Hawra Mahal (XVII. yy.)
Jaipur

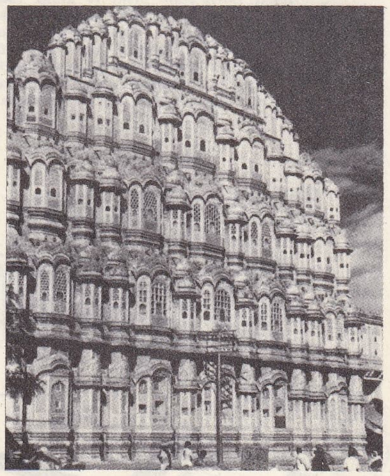

Foto. Giraudon, Bibliothèque Nationale, Paris

Kuzey Avrupa (Revai'den Morbihan'a kadar). Levha I. Pedro ve Jorge Reinel veya Lopo Homem'in hazırladığı sanılan 1519 yıllarından kalma portekiz gemicilik atlası

«Bütün Dünya»nın yeni hidrografik tasviri Jean Guérard'ın Dieppe'de yaptığı harita (1625)

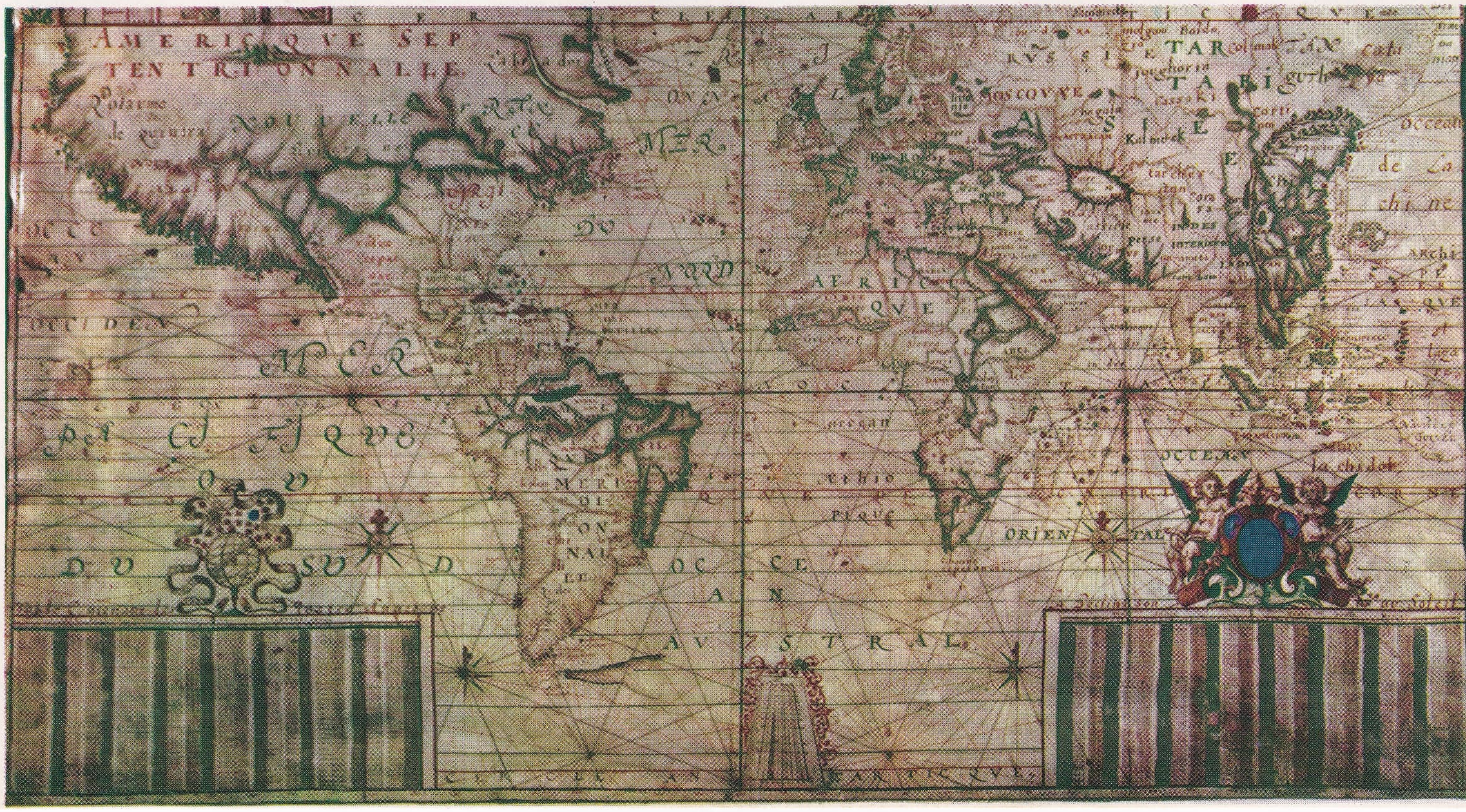

HİNDİSTAN
Sık orman
Seyrek orman
Scrub (sık çalılık)
Ekilmemiş veya aralıklı ekilmiş bölgeler
Kum çölleri
Tuz çölleri
Alp çayırları
Yüksek dağlar ve buzullar
Tarım
Buğday tarımının ağır bastığı yerler
Kaba tarım veya karışık tarım yapılan yerler
Pirinç tarımının ağır bastığı yerler
Kaba tarım veya karışık tarım yapılan yerler
Darı
Şekerkamışı
Meyve
Pamuk
Çay
Kauçuk
Kahve
0
500 km
AFGANİSTAN
İ R A N
B Ü L Ü C
PAKİSTAN
Deşt-i Lut
Kirman
Farah
Giriçk
Kandahar
Deşt-i Pogdar
Kuetta
Mastung
Nuşki
KALAT
Haran Kalat
Siahan dağl.
Makran
Gvadar
KARAÇİ
Haydarâbâd
Umarkot
Novabşah
Sukkur
Şikarpur
Cakobabad
Bahavalpur
Multan
Montgomery
Lahor
Gucranvala
Gucrat
Bannu ovası
Dera Ismail Han
Dera Gazi Han
Loralay
Thal Çölü
Süleyman dağları
Çinkay dağl.
Toba dağları
Çagay dağl.
Kırthar dağl.
Bela
Hayrpur
UMMAN
UMMAN KÖRFEZİ
MASKAT
Rub-el-Hali
U M M A N
D E N İ Z İ
Yengeç dönencesi
Rann of Kuç
KUÇ
Kuç körfezi
Okha
Dvarka
Porbandar
Cunagadh
Veraval
Gir dağl.
GUCARAT
AHMEDABAD
Baroda
Broach
Surat
Cambay körf.
Daman
BOMBAY
Bandra
Alibag
Lonavla
Poona
Mahabaleşvar
Satara
Ratnagiri
Kolhapur
Sangli
Malvan
Vengurla
Nova Goa (Pamcim)
Marmagao
Karval
M A L A B A R   K I Y I S I
Mangalor
Mahe
Kalikut
Cardamom ad.
Androth ad.
L A K E D İ V
ADL.
Kalpen adl.
Koçin
Kottayam
Alleppey
Kilon
TRİVANDRAM
Komorin
H İ N T
MAYSUR
BANGALOR
Maisur
Nilgiri dağl.
Ootakamund
Koimbatur
TAMİZHAGAM
Tiruçilappa
Şimoga
Çitaldrug
Hubli
Bicapur
Solapur
Ahmednagar
MAHARAŞTRA
Balagat dağl.
Nasik
Malegaon
Akola
Vindhya dağl.
Satpura dağl.
İndor
Ucayn
BHOPAL
Sagar
Udaipur
Aravalli dağl.
Codhpur
Bikaner
Çuru
RACASTAN
Tar Çölü
CAYPUR
Acmer
Kişhangarh
Alvar
YENİ-DELHİ
DELHİ
HARİANA
Hisar
ÇANDİGARH
Cullundur
Hoşiarpur
Firuzepur
Gvalior
Kotah
CAMMU VE KEŞMİR
HİMAÇAL PRADEŞ
Pamir
Faydabad
Hindukuş
Çitra
AFGANİSTAN
KABİL
Celalâbâd
Peşaver
PAKİSTAN
Ravalpindi
Mardan
Abbottabad
POTVAR YAYLASI
Mianvali
Meram Şah
Bannu ovası
KEŞMİR
Gilgit
Karakurum
8620
Karakurum geçidi
SRİNAGAR
Muzafferabad
Punç
Ladah dağl.
Zaskar dağl.
ÇİN
Sialkot
Udhampur
Sınırın çizilmesi (ocak-1949)
60°
64°
68°
72°
76°
8°
12°
16°

T İ B E T
Ç İ N
SIÇUAN
ÇAMDO
BÖLGESİ
Çamdo
Namça Barva
Nyencen Tangla
Lasa
Çigatse
Kangçençunga
8585
Everest
8880
Davalagiri
8172
KATMANDU
PUNAHA
BHUTAN
Tezpur
Novgong
Cornat
ŞİLLONG YAYL.
A S S A M
ŞİLLON
Tura
Dhubri
Cooch Behar
Caypaygoru
Rangpur
Barayl dağl.
Silçar
KOHIMA
Naga dağl.
Kaçin
dağl.
Hsia-Guan
Sylhet
Mymensingh
P A K İ S T A N
English Bazar
Bogra
Rampur Boalia
Pabna
Dakka
Faridpur
Komilla
Kustia
Krişnagar
Hulna
Barisal
Cittagon
Araka
Mandalay
Maymyo
ÇAN
YAYLASI
Mangya
Pakokku
Myingyan
B İ R M A N Y A
Meyktila
Taunggyi
Magve
Pyinmana
Tungoo
Prome
Çiangmay
TAYLAND
Henzada
Pegu
RANGUN
Bassein
Myaungmya
Wakema
Martaban
körf.
Mulmein
Mudon
Tavoy
Tavoy ad.
Mergi
takımadl.
Malakka
boğazı
Bareilly
Saharanpur
Farukabad
Hardoy
Bahraiç
LUKNOV
Feyzabad
Gorahpur
Motihari
Darbanga
Muzafferpur
Kanpur
Fetihpur
Caunpur
Gazipur
BENARES
Allahabad
PAYNA
Bihar
Monghyr
Bhagalpur
BUNDELHAND
YAYLASI
Kaymur dağl.
Dumka
Berhampur
Hazoribag
ÇOTA NAGPUR
Ranci
Çemşidpur
Purulya
Asansol
Durgapur
Burdvan
Candernagor
Hovrah
KALKÜTA
Bhatpara
Nayhati
Midnapur
Haragpur
Barinada
Balasore
Caybasa
ORISA
YAYLASI
Keoncar
Mutvara
Cabalpur
Maykal
dağl.
Bilaspur
Çattisgarh
Raypur
Drug
O R İ S A
BHUBANESVAR
Katak
BASTAR
YAYLASI
Bhavanipatna
Cagdalpur
Catrapur
Berhampur
Srikakulam
Vizianagaram
Vişahapatnam
Racamundri
Kakinada
Icayavada
Guntur
Masulipatam
Nellore
MADRAS
Saydapet
Konciveram
Pondiçeri
Kuddalore
Kumbakonam
Karikal
Nagapattinam
Tancavar
Caffna
Trincomalae
SEYLAN
KOROMANDEL KIYISI
B E N G A L
K Ö R F E Z İ
Preparis boğazı
Preparis ad.
Koko adl.
Koko adl. boğazı
ANDAMAN
DENİZİ
Kuzey
Andaman
Orta
Andaman
ANDAMAN
ADALARI
Güney Andaman
Duncan boğazı
Küçük
Andaman
Nikobar bur.
O K Y A N U S U
NİKOBAR
ADL.
Kaçal
Sombrere kanalı
Küçük Nikobar
Büyük Nikobar
84°
88°
92°
96°

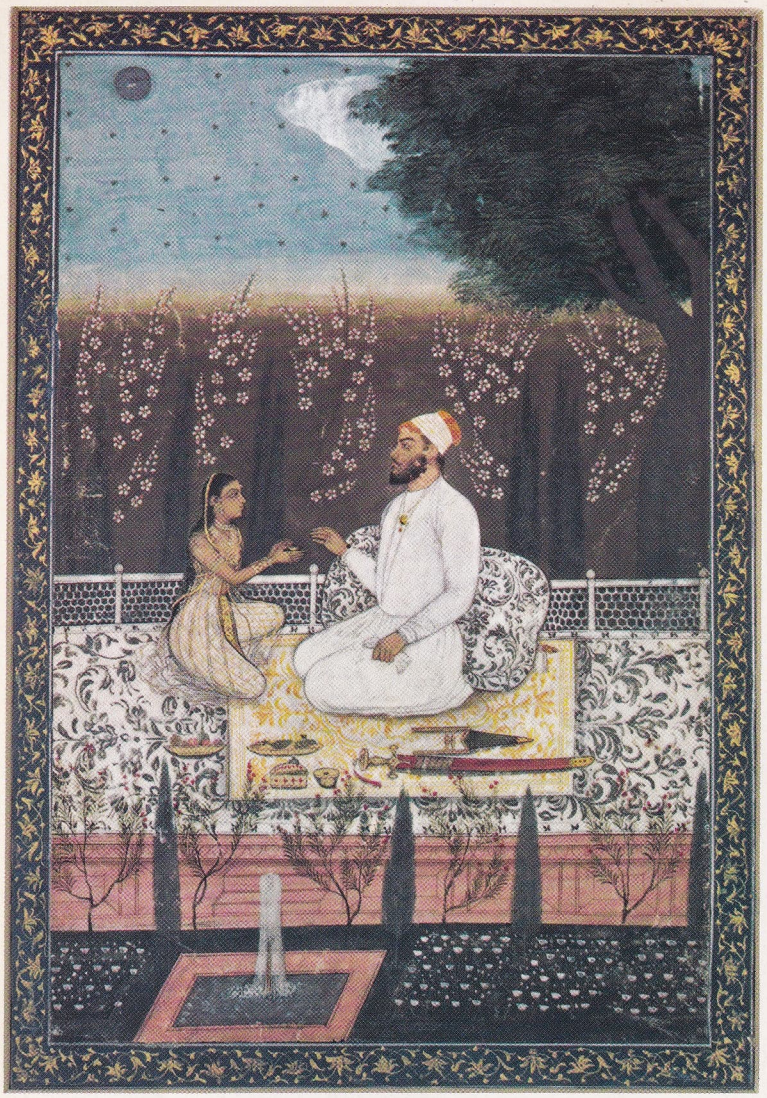

«Bahçede Bir Çift»
Deccan okulu
(XVIII. yy. ortası)
Guimet müzesi, Paris

Çiva, bronz heykelcik, Guimet müzesi, Paris

«Krişna ile Çoban
Kızların Dansı»
işlemeli mendil (XIX. yy.)
Rasa Mandala
Guimet müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

modern Bombay'dan bir görünüş

Madras'ın teslimi
1746
Cabinet des Estampes, Paris

ovasına kadar ilerlemesine yolaçtı.

Fazla barışçı bulduğu savunma bakanı Krişna Menon'u görevinden alan Nehru, A.B.D., İngiltere ve hattâ S.S.C.B.'den aldığı yardımlarla ordusunu çok çabuk güçlendirdi ve 1 aralık 1962'de Çin birliklerini geri püskürttü; ne var ki, Pekin hükûmetini, bu topraklar üzerinde hak iddiasından vaz geçiremedi. 1965 Hint-Pakistan ihtilâfını fırsat bilen Çin, derhal Karaçi hükûmetini destekledi (17 eylül 1965'te Hindistan'a verilen ve yeni sınır tahkimatının üç gün içinde tahrip edilmesini isteyen ültimatom). Eylül 1967'de, Çin - Hindistan sınırında yeni çatışmalar patlak verdi.

● *Pakistan ve Çin ile anlaşmazlıkların sonuçları.* Çin ile ortak sınırları üzerinde, İngilizlerden daha sıkı bir kontrol kurması gereken Hindistan, özellikle, İngiltere ve A.B.D.'den yardım isteyerek askerî gücünü arttırmak zorunda kaldı. Askerî bütçesine yük olan bu siyaset iktisadî kalkınmasını da köstekledi; ayrıca, Üçüncü Dünya devletleriyle bağlarını koparmamağa çalıştığı halde (İndira Gandhi'nin Mısır, Yugoslavya ve Rusya seyahatleri [temmuz 1966]), Nâsır ve Tito ile Yeni Delhi konferansı [ekim 1966]), anglosakson devletlerin Vietnam'daki davranışlarını veya Hint okyanusunda deniz hava üssü (Chagos yarımadası) kurma tasarılarını yenerek bu devletlere gitgide daha çok mecbur oldukça, «taraf tutmama» siyasetinden *fiilen* vaz geçmek zorunda kaldı.

Aslında komşularıyle çatışmaları sona ermesine ve şubat 1967 seçimlerinde Kongre partisinin nispî bir başarıya ulaşmasına rağmen, gerek iç gerekse dış meseleler sürüp gitmektedir.

Askerî tarih

1947'de Britanya-Hint imparatorluğunun yerini alan Hindistan cumhuriyetinin askerî kuvvetleri, uzun bir askerî geleneğin mirasçısıdır. İlk kuruluşu, 1730'da Dupleix tarafından toplanan ve daha sonra doğrudan doğruya İngiliz Hindistan kumpanyasının hizmetine geçen sipahi birliklerine dayanır. 1857 Sipahi*isyanını başlatan bu birlikler oldu (190 000 kişi). Bunlardan kurulan yeni ordu *India Office*'e bağlandı. XIX. yy.ın sonunda India Office beş kolorduya bölünen 220 000 askerden (73 000'i avrupalı) meydana geliyordu, ayrıca yerli prenslerin yönetimi altındaki yaklaşık 400 000 kişi de buna ekleniyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında, Hindistan'da 770 000 savaşçı silâh altına alındı, bunların 100 000'i Fransa ve Ortadoğu savaş alanlarında öldü; savaş boyunca Hindistan, Fransa cephesinde 2, Ortadoğu cephesinde 8 tümen asker bulundurdu. 1919'da köklü bir değişim geçiren hint ordusu, 1939'da *düzenli ordu, yardımcı ordu, kara hint milisi, prenslerin orduları* ile *askerî polisler*'den meydana geliyordu. Düzenli ordunun (193 000 kişi) piyade bölüğü üç hintli, bir avrupalı taburundan kuruluydu ve 4 piyade tümeni, 5 süvari tugayı ile 6 uçak filosundan meydana gelen bir kolordu kuruluşundaydı; yardımcı ordunun (35 000 kişi) temeli, yılda 64 ile 80 saat hizmet gören gönüllü avrupalılardı; kara hint milisi (20 000 kişi) yılda 38 gün hizmet görüyordu; prenslerin orduları ve askerî polisleri hükümdarlar tarafından toplanıyor ve İngiltere'nin kontrolu altına veriliyordu. Bu çeşitli kuruluşlardan meydana gelen birlikler, İkinci Dünya savaşının bütün cephelerinde Hindistan adına çarpıştı. İmparatorluğun iki dominyona bölünmesi (1947), ordunun da bölünmesine yolaçtı: askerî kuvvetlerin üçte biri Pakistan'a (müslüman birlikleri yeniden biraraya geldi), üçte ikisi Hindistan'a verildi. Bazı İngiliz subayları, geçici olarak öğretmenlik görevine alındı. 26 Ocak 1950 kanunuyle, cumhurbaşkanı hint ordularının başkumandanı oldu. Üç ordu grubuna bölünen (güneyde Poona, doğuda Ranchi, batıda Yeni Delhi) kara ordusu, 1960'ta yaklaşık 500 000 kişiden (sınırların korunmasını sağlayan 16-18 tümen) meydana geliyordu. Bunların çoğu para karşılığı Racput'lar, Sikh'ler, Gurha'lar ve Mahrat'lar arasından toplanmıştı. Subay yetiştirme okulu 1955'te Poona'da, kurmay okulu Nilgiri'de kuruldu. 1954'ten beri bu düzenli ordu, yılda 30 ile 60 gün hizmet gören şehirli ve köylü milislerden kurulu bir kara ordusu ve *Gönüllüler birliği* (18-40 yaş arasında 5 milyon erkeğe temel askerlik bilgileri verir), *Gençler birliği* (öğrencilerden meydana gelir, kuruluşu 1948) gibi askerliğe hazırlayıcı kuruluşlar tarafından desteklenir.

Hint donanması da (8 000 tonluk 2 kruvazör, 17 000 tonluk 1 uçak gemisi, 3 destroyer ve 20 kadar küçük tonajlı gemi), hava ordusu gibi, 1960'ta ingiliz malzemesiyle silâhlanmıştır. 1960'ta askerî bütçenin, federal bütçenin yarısını aşması, Nehru hükûmetinin savunmaya verdiği önemi gösterir.

1962'de Çin ile aralarında çıkan silâhlı çatışmadan sonra Hindistan silâhlı kuvvetlerini geliştirmek zorunda kaldı. Keşmir'de, Pakistan'a karşı giriştiği askerî harekât bu yönelimi daha da arttırdı. Hattâ bazı parlamento üyeleri bir atom silâhlanmasına girişilmesini bile istediler.

Askerlikle ilgili harcamalar 1966'da bütçenin üçte birini kapsıyordu. Asker ihtiyacı ise muvazzaf veya yedek gönüllülerle karşılanıyordu.

● *Kara ordusu* (yaklş. 800 000 kişi). Biri zırhlı olmak üzere yirmi kadar tümen ve yine ve biri zırhlı tugay, diğeri ise paraşütçü tugayı olmak üzere on kadar tugaydan kuruluydu. Malzeme ve özellikle zırhlı araçlar başka başka ülkelerden alınmış olduğu için aynı özellikleri taşımıyordu (amerikan «Sherman»ları, fransız AMX'leri, ingiliz «Centurion» ve «Stuart»ları, sovyet PT 56'ları).

● *Hava ordusu* (yaklş. 28 000 kişi). Gene aynı şekilde son derece değişik tiplerdeki

hint çalgıcıları

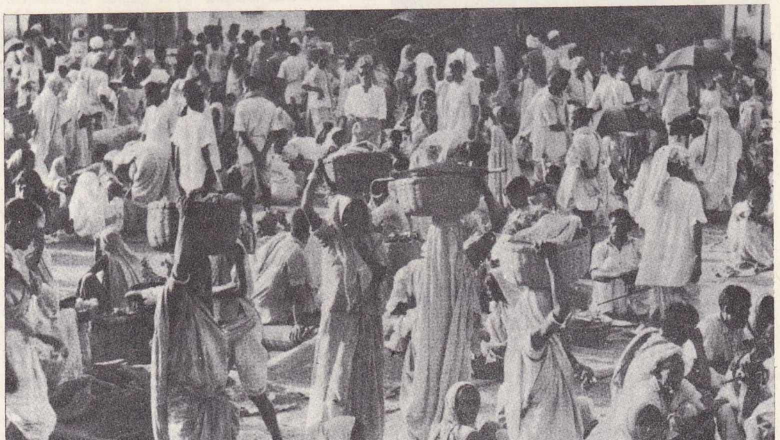

bir hint köyünde
pazar yeri

Foto. Britannica Book of the Year 1962; Giraudon, Ella Maillart (LAROUSSE)

Bombay yakınlarında Trombay atom reaktörü

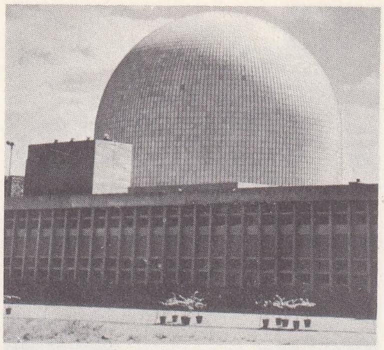

Bombay limanında tahıl boşaltılması

amerikan (Hunter, C-47, C-119, Bell), ingiliz (Canberra, Gnat), fransız (Mystère IV, Ouragan, Alouette) ve sovyet (Mig, Antonov) uçaklarından kurulu otuz kadar filodan meydana gelmişti.

● *Deniz kuvvetleri* (yaklş. 16 000 kişi). 1 uçak gemisi, 2 kruvazör, 6 destroyer ve sekiz firkateynden meydana geliyordu. Ayrıca, kırk kadar uçaktan (ingiliz «Seahawk» ve fransız Breguet «Alizé») meydana gelen bir deniz-hava kuvveti vardı.

KURUMLAR

Hindistan veya Hint birliği, 16 devlet ve 6 bölgeden meydana gelen bir cumhuriyettir. Federal parlamento üyeleri ve devletlerin yasama meclislerinden kurulu bir kurul tarafından beş yıl süreyle seçilen cumhurbaşkanı devleti yönetir. Parlamentoya karşı sorumlu olan bakanları cumhurbaşkanı seçer. Yasama gücü devletlerin yasama meclisleri tarafından seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenen (12'sini cumhurbaşkanı tayin eder) *Devletler konseyi* ve 5 yıl süre için genel oy ile seçilen *Halk meclisi* tarafından yürütülür. Başvekil, parlamentoda çoğunluğu elde tutan partiden seçilir.

Her devlette siyasî iktidar, birlik başkanı tarafından 5 yıl süreyle tayin edilen bir vali ve seçimle gelen bir veya iki meclisten kurulu bir parlamentonun elindedir. Her bölge birlik başkanının yönetimindedir ve başkan yönetim için bir görevli tayin eder.

Tarai bölgesinde (Kuzey Hindistan) yemek hazırlayan bir kadın

Damodar ırmağı boyunca bir set arkasındaki sunî gölde balık avlayan çocuklar (Doğu Hindistan)

pirinç hasatı yapan hintli çocuk

DİNLER

Hindistan'ın millî dini, eski Veda'cılıktan (kutsal kitapları *Veda*'nın adından) doğmuş olan *Brahman'cılık*tır. Brahman'cılık gelişirken halka özgü inanç ve âyin usullerini de bünyesine katmıştır. Bununla birlikte, temelde tektanrıcılığa yönelir. M.Ö. IV. yy.-dan itibaren Hindistan topraklarında aynı anda iki din ortaya çıktı: *Cayna'cılık* ve *Buddha'cılık*. Cayna'lar Hindistan nüfusunun ancak yüzde 4'ünü meydana getirir ve özellikle Gucerat'ta, Bombay, Madras, Racputanara ve Maisur vilâyetlerinde yaşarlar. Bütün Asya'da büyük bir önem taşıyan Buddha'cılığın Hindistan'daki (Seylan dahil) taraftarları 15 milyondan azdır. Öbür dinler arasında şunlar sayılabilir: VII. yy.da İran'daki arap zulmünden kaçan Parsîlerin (Parsîler özellikle Bombay çevresinde yerleşmişlerdir; yaklş. 114 000 kişi); XV. yy.-da Nanak tarafından kurulan Sikh dini (Sikh'ler konfederasyon halinde Pencap'ta toplanmışlardır ve 4 milyondan biraz fazladırlar); VIII. yy.dan itibaren Hindistan'a yerleşen *İslâmlık* (müslümanların sayısı 110 milyondan çoktur; 90 milyonu Pakistan'da yaşar; Pakistan halen dünyanın en büyük müslüman devletidir) ve *Hıristiyanlık* (Hıristiyanlık, 50 yılına doğru Aziz Tommaso'nun kurduğu ileri sürülen Jakoben kilisesini, 5,5 milyon kişi kadar olan Roma kilisesini ve bütün mezheplerden 3,5 milyon protestanı kapsar).

DİLLER VE EDEBİYAT

Diller

Hindistan'da yaklaşık olarak 850 değişik dil ve lehçe vardır; bunların 60 kadarının her birini, 100 000 kişiden fazla insan konuşur. Bu diller, dört ayrı büyük dil ailesine bölünür. Hint-arîler, güney hariç ülkenin büyük kısmına, dravidler Maisur, Andra Prades, Madras, Kerala eyaletleriyle Bombay'ın bir kısmına hâkimdir. Munda dilleri, Bombay ile Batı Bengal arasında birçok önemli dil adacığı meydana getirir; çin - tibet dilleri ülkenin en kuzey ve en doğusundaki çeşitli bölgelerde konuşulur. Ama bir eyaletten öbürüne göç eden Hintliler, asıl dillerini yüzyıllar boyunca korumuş ve böylece birçok dil adası meydana getirmişlerdir.

Bu dillerden birçok yazı çeşidi doğmuştur. Başlıcaları: devanagari, bengali, gurmukhi, oriya, kuzeyde kaithi, tamul dili, kanara dili, telugu ve güneyde malayalam'dır. 1949 Anayasası başlıca 14 dilin varlığını kabul etti, ama İngilizcenin en çok on beş yıl yardımcı dil olarak kullanılması şartıyle federal dil olarak hindu dilini seçti. Hindu dilinin, hiç değilse yüksek kültür dili ve devletlerarası ilişkilerde kullanılan dil olarak benimsenmesi için merkezî hükûmet büyük çaba harcadı.

1957'de hindu dilinin değişik biçimlerinden birini anadil olarak konuşan Hintlilerin sayısı yaklaşık olarak 100 milyondu. Buna ordu, pencap ve hindustanî dillerini konuşanları da eklersek 160 milyonluk bir toplama varılır. Bilinen öbür diller şöyle bölünür: telugu 35 milyon; marahti, 29 milyon; tamul dili, 28 milyon; bengali dili, 27 milyon; gucerat dili, 17 milyon; kanara, 16 milyon; malayalam, 15 milyon; Oriva 14 milyon; assam dili 5 milyon; keşmir dili 4 milyon. Anayasanın tanıdığı diller yaklaşık 32 milyon kişi tarafından konuşulur; bunların 13 milyonu «kabile dili» denen dilleri konuşurlar. Bu dillerin başlıcaları: sindhi (4 milyon); santali (2,5 milyon); gondi (2 milyon) ve puştu (2 milyon) dilleridir.

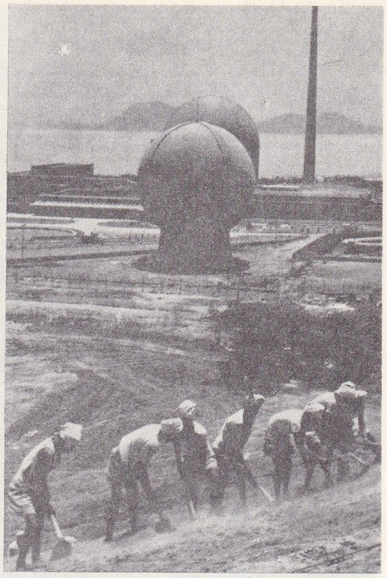

Bombay yakınında atom pilleri (1965)

Edebiyat

● *Sanskrit edebiyatı*. Bilinen en eski anıtlar sanskritçedir. Sanskritçe, kutsal dil ve derin bilgiler dili olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir. Sanskritçe yazılmış pek çok edebî eserden basılanlar azdır ve pek az bir kısmı batı dillerine çevrilmiştir. Bu dilin başlıca özelliği, dinle hiç ilgisi yokmuş gibi görülen eserlerde kendini hissettiren manevî ilhamdır. Eserlerin ve yazarların tarihi genellikle belirsizdir. En eski metinler olan *Veda*'ların dünyanın yaratılışından önce geldiği kabul edilir; bunlar dünyanın yasalarını belirler; özellikle dinî meselelerin cevaplarını ve kutsal formülleri kapsar. Her biri kendi tarzında ve değişik alanlarda, aynı temaları geliştirerek işler: *Puranalar*, epik şiirler (*Mahabharata* ve *Ramayana*), *Brahmanalar, Sastra ve Sutralar* (özellikle *Manu kanunları*), *Upanişadlar* ve felsefî eserler (özellikle Şankara, Ramunaca ve Madhva'nınkiler). Aynı dilde ve komşu ağızlarda tamamen hindu ilhamlı eserlere paralel olarak, cayna dilinden ilham-

Kalküta'da bir sokak

Foto. Camera-Press (LAROUSSE) ; Histoire de l'Humanité ; Encyclopedia Britannica

evlerinin önünde bir hindu ailesi, Poona dolayı

lı dinî bir edebiyat doğmuştur. Bu edebiyat, cayna topluluğunun sayıca çok fazla olmasından ötürü belki de çok daha geniştir; ancak çok az bir kısmı basılmıştır. Önemli buddha dinî edebiyatı günümüze, özellikle pali dili ve eski çin tercümeleri aracılığıyla ulaşmıştır. Buddha'nın hayatını, daha önceki dünyaya gelişlerini ve öğretilerini anlatan metinlerle, felsefî, mistik ve kutsal şeylerle ilgili eserleri kapsar. Başlıca eser *Tripitika*'dır (Üç Sepet).

yukarıda, merkezî Hindistan'da bir çiftçi; aşağıda, küçük bir hint köyünde sokak

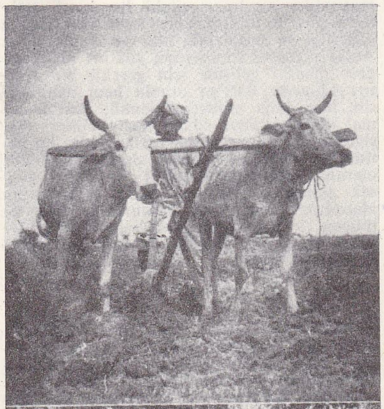

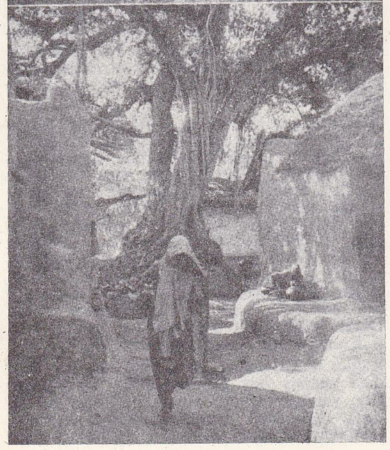

Eski din dışı edebiyat (bu edebiyatta sanskritçe ile apabramşa ve çeşitli prakrit dilleri sık sık karışır), özellikle dram (Kalidasa, Bhasa, Harsa, Bhavabhuti), masal (Panşantra) ve dilbilgisi (Panini) alanlarında başarılıdır; lirik şiir alanında da (Bahrtrihari) ilgi çekici eserler vermiştir.

● *Modern dillerde edebiyat.* Hâlâ konuşulmakta olan diller arasında edebiyatı en geniş olan tamul, bengali ve hindu dilidir. (Tamul dilinin daha 3 500 yıl önce bir akademisi vardı: bengali dili VIII. yüzyıldan daha eski metinlere sahiptir; hindu dilini ise Hindistan hükûmeti resmî dil yapmak istemektedir). Ama marahti dilinde, İngilizce ve Malayam'ın da önemli yeri vardır. Pencap, gucerat dili, teugu ve kanara dillerinde yazan çok değerli yazarlar yetişmiştir. Çok ender bazı istisnalar hariç, XIX. yy.ın başına kadar bu edebiyat özellikle felsefî ve mistik kaynaklardan ilham almıştır. Her araştırma, şiirden hekimliğe, jimnastikten dilbilgisine, tanrısal'a, mutlak'a yaklaşma şekli sayılan bir *yoga* olarak kabul edilirdi. Çok yakın bir dönemde vatanî ve sosyal meseleler de edebiyatta yer almağa başladı. Bugün bütün hint dillerinde Avrupa'daki örneklerden ilhamlanarak yazılmış pek çok eser vardır; fakat tarzlar içinde kaliteli eserler azdır. Sayısız dinî didaktik eserlerden en eskileri şüphesiz tamul dilindedir (çeşitli *Puranalar, Pattuppattu,* v.b.) Kutsal sikh kitapları (*Granth*), hindu dili ve pencap dilindedir. Sanskritçe yazıtların en büyük yazarlar tarafından çeşitli dillere aktarılmasına bugün de devam edilmektedir. Bu çeşitli dillerde yazılmış metinler özellikle *Bhagavad Gita* üstüne, sürekli olarak yorumlar yapılmaktadır: *İnanadeva* ve *Tilak* adlı marahti dilinde yorumlar ile *Avrabindo* adlı ingilizcesi bu arada sayılabilir. Nihayet, oldukça yeni olan, bilgelerin öğretileri kaynak dillerde kaydedilerek nakledilmeğe devam etmektedir: hindu dilinde Dayananda'nın bengal dilinde Ramkrişna ve Ananda Moyi'nin, telugu dilinde Remana Maharşi'nin ve İngilizcede Ramdas'ın öğretileri.

XIX. yy.ın başına kadar epik şiirler ve tiyatro, sanskrit efsaneleriyle aynı konuları işler (*Ramayana, Mahabharata, Bhagavata-Purana*), ama bu işleyiş bazen çok daha geniş bir ifade serbestliğine ulaşır. Tamul dilindeki *Pura-nanuru* Milat'tan önce yazılmış olduğu sanılan 400 kahramanlık şiirini toplayan bir antolojidir.

Büyük sanat eserlerinin çok olduğu alan lirik şiirdir. Hemen hepsi Tanrı aşkını, Tanrı'yı görememenin doğurduğu iç parçalanışını, onunla birleşmenin uyandırdığı coşkunluğu ifade eder. Tamul dilinde çok eski olmalarına rağmen insanlık sevgisini işleyen 1 200 şiiri toplayan 3 antoloji vardır. VII. yy.dan XII. yy.a kadar aynı dilde yazılmış 7 ciltlik *Tevaram*, Siva'ya övgülerle doludur, bu sırada *alvar*'lar pléiade'ı Vişnu'yu över, XIV. yy.da marahti dilinde Namdev, maithili dilinde Vidyapati ve bengali dilinde Çandi Das, XVI. yy.da racasthani dilinde kraliçe Mira Bai, brac ve avadhi dilinde Tulsidas, XVII. yy.da marahti dilinde Tukaram hâlâ dillerde dolaşan şarkılar bıraktılar. XX. yy.da gucerat dilinde yazan Nanulul Devi, fars ve ordu dilinde yazan İkbal, malayalam dilinde yazan Vallathal, ingilizce yazan Aurobindo ve özellikle bengali dilinde yazan Rabinranath Tagor'un adlarını saymak gerekir.

Gerçek yazarların roman türünde eser vermeleri oldukça yenidir. Bu yazarların en önde gelenleri ordu ve hindu dilinde yazan Prein Şan, bengali dilinde yazan Bankim Şattercee ve R. Tagor, ingiliz dilinde yazan Dh. G. Mukercee ülkelerinin günlük hayatı ve meselelerini anlatırlar. Övücü bir özelliği olan biyografi, özellikle kahramanın verdiği örnekle, öğretisi üstünde durur, tamul dilinde *Periyapuranam* (XII. yy.) ile kanara dilindeki aziz biyografilerini, marahti dilinde Tukaram'ınkini (XVIII. yy.), bengali dilinde Çaitanya ve Ramakrisna'nınkini sayalım. Otobiyografi çok yakın bir dönemde Gandhi (gucerat dili), Tagor bengali dili) ve Nehru (ingilizce) ile ün kazandı. Seyahatnameler hac anlatılarından ibarettir. Mektup türü yakın bir zamanda (özellikle ingilizce) Tagor, Gandhi, Vivekananda ve Aurobindo ile gelişti.

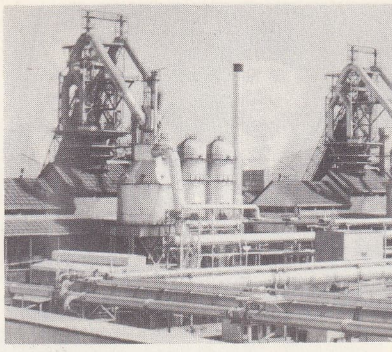

Rourkela çelik tesisleri, gaz depoları ve yan ürünler imalâthanesi

Batı tarzındaki bilim eserleri hemen tamamen ingilizce yazılmıştır: elektrofizikçi Cagadiş Bose, matematikçi Ramanucan, kimyacı P. C. Roy, fizikçi Saha, fizik ve kimyacı C.V. Raman.

Sanat tarihi ve sanat tenkidi alanında Comarasvami ile Tagor'un eserlerini belirtmek gerekir. Henüz gelişme halinde olan edebiyat tarihi Hindistan P.E.N. club'un etkisiyle başlamaktadır.

FELSEFE

Hindistan'da, en eski çağlarda büyük bilgelerin yani «uzak ataların», hem özü hem de çeşitli tezahürleri bakımından hakikat hakkında tüm bir kavrayışa ulaşmış oldukları kabul edilegelmiştir. Daha yakın bir dönemde, yani beş bin yıl öncesine kadar, ozanlar (*rişi*), bu dünya görüşünü veya bu görüşten edinmiş oldukları duygu ve düşünceleri, günümüze kadar büyük bir titizlikle saklanan «veda» ilâhilerinde dile getir-

Nehru ve bayan İndira Gandhi

Varanasi'nin (eski Benares) dar sokaklarından biri

açlık dolayısıyle karışıklıklar

Foto. Camera-Press, Keystone (LAROUSSE); Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica

Taşkent konferansı soldan sağa, Şastri, Eyüp Han ve Kosigin

cağını ve ilâhilerin sunduğu doğrulamanın, her türlü sistemin doğruluğunu anlamağa yarayacak gerekli ve yeterli bir kıstas olduğunu ısrarla belirttiler. Ne var ki bu tutum sözü geçen düşünürlerin, görünüşte birbirine zıt olan birçok teori ortaya atmalarına engel olmadı.

Bunun iki sebebi vardı. Önce, mutlak'ın veya yüce hakikat'in, insanoğlunun sahip olduğu anlatım gücünün çok üstünde olduğu; bu yüzden mutlak hakkında birbirinden farklı birçok tasvirin yapılabileceği, ama bunların hepsinin de doğru olacağı, çünkü her birinin bu yüce hakikat'in bir parçasını dile getirdiği ve birbirini tamamladığı kabul ediliyordu. Sonra da, bir başkası tarafından görülmüş ve açıklanmış (veya başka yolla aktarılmış) hakikat'in ancak diler. O zamandan bu yana gelip geçen bütün düşünürler, bu ilkel bilgeliği hiç bir şeyin bozamayacağını veya tamamlayamayacağını, yol gösterici bir değer taşıdığı ve hakikat'i bizzat yaşamanın gerekli olduğu kabul ediliyordu. Her sistem, hakikat'in kavranmasına götüren bir yoldan; kişinin hakikat deneyini bizzat yapmasını sağlayacak bir «reçete»den başka şey değildi. Bu yüzden, felsefe akımları ve okulları arasındaki şiddetli çatışmalar, ancak uygulama alanında ve teklif ettikleri metotlar konusunda ortaya çıkıyordu.

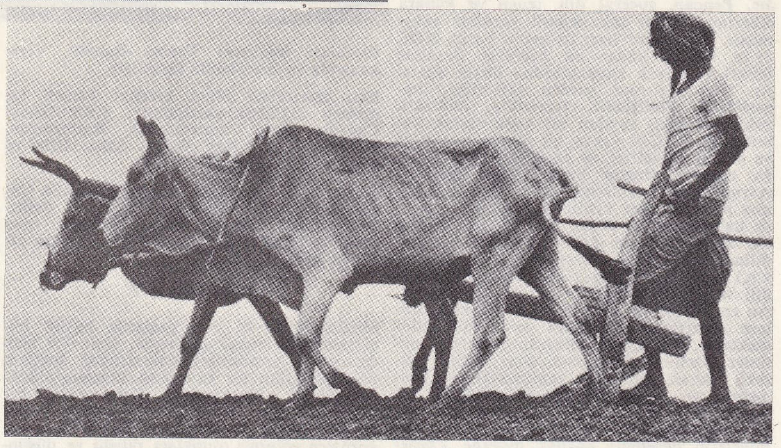

İlkel öküz-sabanla çift süren Allahâbâd'lı bir çiftçi

Rourkela'da bir çelik fabrikasında kamyon boşaltan işçiler

Hint-Pakistan çatışması, 1965

Hint felsefesinin evriminde, gittikçe gelişen bir «zihnîleşme» durumu göze çarpar. İnsanoğlunun, manevî çaba harcamağa zaman geçtikçe daha az yatkınlık göstermesinin ve aklına dayanmak zorunda kalışının, bu duruma yolaçtığı söylenebilir.

Görünüşte birbiriyle ilişkisi olmayan çeşitli tanrıya başvurmalar (*mantra*) başlangıçta, hakikate ulaşma aracı olarak yeterli görüldüğü halde, daha sonraları, güç anlaşılır mesellere (*Upanişad*), âyinlerle ilgili usullere (*brahmana*), tekniklere (*yoga*), tanrılar ve insanlar düzeyinde aktarmalara (*Purana*) ve nihayet gidimli açıklamalara başvurmak zorunda kalındı. Hint düşüncesinin en yüce noktasını temsil eden ve bu düşünceyi kavramamızı mümkün kılan sonuncu açıklamalar, genellikle altı «görüş açısında» (*darşana*) toplanır: *mimamsa, nyaya, vedanta, yoga, samkya ve vaiseşika.* Bunların her biri tek bir konunun incelenmesine uygulanan değişik bilimlerdir. Bu metot veya görüşler çeşitli tarzlarda sınıflanabilir. Her hintli, çoktanrıcılık, tektanrıcılık ve saf birciliğin, içkinliğin ve aşkınlığın yani bütün bu karşıtlıkların ve ayrılıkların, bir üst aydınlık içinde yok olduğu yüksekliklere ulaşmamızı sağlayan yollardan başka bir şey olmadığını düşünür. Madvaşarya gibi büyük üstatlar insan ve Tanrı arasında bir ikiliğin var olmasını gerektiren tapınma yolunu öğütlerse de, Şankaraşarya gibi düşünürler, bu ikilikten kurtularak tekliğin (*advaita*) üstün hakikatine ermemizi sağlayacak metotlu bir içgalışma yapmak gerektiğini ileri sürerler. Ama hiç biri öteki yolların ve metotların değerini inkâr etmez. Meselâ Şankaraşarya'nın, tekliğe tekabül eden bilinç durumu yaşandıktan sonra tapınmanın üstün hakikatini öğretmesi, gerçekten şaşırtıcıdır.

Başka bir sınıflama açısından bakılınca, özellikle dünyanın tanrılaştırılmasıyle (*Vişnu'culuk, Tantra'cılık*) dünyadan ve aldatıcı yanlarından tamamen sıyrılmayı öğütleyen (*Vedanta, Şiva'cılık, ilkel Buddha'cılık*) iki ana metot, birbirine karşıt olarak ele alınabilir. Ama bunların tümü, kendimiz ve çevremizdekiler üstüne bildiklerimizin yanlış veya yetersiz olduğunu ve bu bilgiyi aşabilmemiz için ya aldatıcı yanların büyük gücünden (*maya*) kurtulmamız veya dış görünüşlerin arkasındaki büyük tanrısal oyunu görerek bu oyunun içine dalmamız gerektiğini kabul eder.

Yeni bir ustanın (bu usta, hem ermiş hem de filozoftur; çünkü Hindistan ikisinin birbirinden ayrı olabileceğini kabul etmez) getirdiği katkının değeri, değişik iki faktörle belirlenir. Bunlardan birincisi, ilkel hakikatleri çağdaşlarının anlayabileceği şekle sokması ve anlamalarını kolaylaştırması; ikincisi, her birinin yerini ve rolünü belirleyerek kendinden önceki bütün sistemler arasında bir sentez gerçekleştirmesidir. Aurobindo gibi modern üstatların yaptığı yenilik, böyle bir sentez içine batı bilim ve felsefelerini de katmış olmalarıdır. Bu çerçeve içinde psikoloji, metafizik ve kozmogoniden ayrılmaz; çünkü her hintli makrokosmos ile mikrokosmos arasındaki köklü özdeşliği ve paralelliği bilir ve kabul eder. Ahlâkın sosyal fonksiyonu yoktur; ahlâk sadece manevî gelişme için gerekli bir araçtır. Mantık, Batı'ya oranla hem daha kesin, hem daha esnektir. Çünkü, Batı'da temel olarak kabul edilen bazı belitleri (aksiyomları) sonuna kadar zorlarsa da, bu belitlerin, sadece, yaşamağa alıştığımız bilinç alanına uygulanabileceğini ve daha yüksek alanlarda bunların yerini başkalarının alacağını kabul eder. İnsanın kendini bir ikileme içinde sıkışmış hissetmesi, hintliye göre yanlış ve kısmî bir anlayışa sahip olmanın delilidir.

BİLİM

Hindistan'da, parlak başarılar gösteren çağdaş bilim, kutsal ve millî bir miras sayılan çok güçlü geleneksel bir bilimle (astroloji ve özellikle, birçok kolejde okutulan eski tıp) çekişme halindedir. Bu yüzden, İngilizler devrinde bile bilimsel araştırma güçlükle yerleşti ve daha çok haritacılık, maden kaynaklarının ve canlıların (hayvan ve bitki örtüsü) araştırılması gibi kısa sürede yarar sağlayacak sektörlere yöneldi.

Bununla birlikte devlet 1942'de bir Bilimsel ve Sınaî Araştırma bürosu kurdu ve Bhatnagar'ı hükûmetin bilim danışmanlığına getirdi. Araştırmalara hız verilmesi, ancak Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından (1947) sonradır. Ertesi yıl Bhatnagar, bir bilimsel araştırma şubesinin başına, 1951'de de Millî Kaynaklar ve Bilimsel Araştırma bakanlığı müsteşarlığına getirildi. Kuruluşu takip eden beş yıl içinde, dörtte biri araştırıcı olmak üzere 3 000 kişinin çalıştığı yeni beş laboratuvar (Yeni Delhi Millî Fizik laboratuvarı, Poona Millî Kimya laboratuvarı v.b.) kuruldu.

Bugün araştırmalar, hâlâ bu eski ve modası geçmiş beş laboratuvarda sürdürülür. Öte yandan, büyük sınaî işletmeler az olduğu için özel teknik araştırma zayıftır. Hindistan'ın bazı alanlarda büyük bir ge-

Foto. Camera-Press (LAROUSSE)

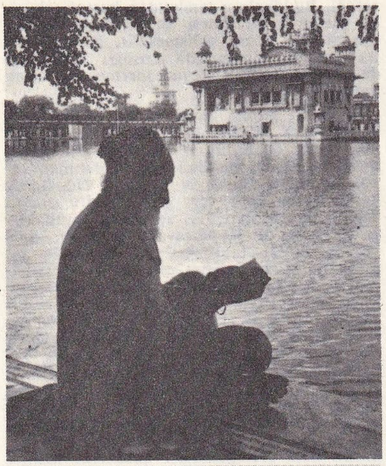

Amritsar'da «Altın Mabed» karşısında tefekküre dalmış bir hintli dindar

Uttar Prades'te bir dinî bayramda kalabalık

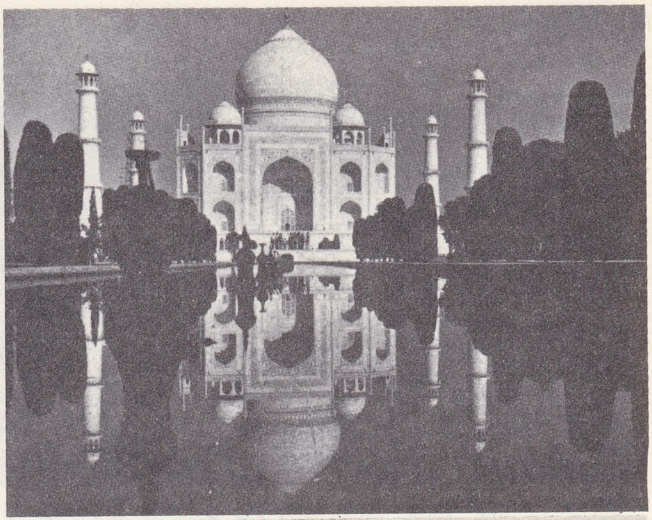

Agra'da ünlü Tac Mahal

modern bir inşaatta geleneksel bambu yapı iskeleleri kullanan inşaat işçileri

Ganj'da dualar ederek yıkanan hindular

erken saatte bisikletle işe giden «Tata» demir ve çelik sanayii (arka planda) işçileri

Foto. Encyclopedia Americana

Himalaya sıradağlarından bir görünüş

lişme göstermesi, Einstein'ın yardımcısı matematikçi S.N. Bose, astrofizikçi Chandrasekhar ve Saha (yıldızların teorik yapısı), Nobel ödülünü alan fizikçi Raman ve büyük botanikçi Çunder Bose gibi milletlerarası üne sahip bilginler sayesindedir. Bu çalışmalarda, özellikle Hindistan Atom Enerjisi komisyonunu kuran atom fizikçisi Bhabha'yı anmak gerekir. Bu komisyonun, Bombay yakınlarında 1 500 bilim adamının çalıştığı ve iki reaktörü, bir de plutonyum fabrikası (1965) bulunan bir merkezi vardır.

GÜZEL SANATLAR

Tamamen dinî olan hint sanatı, M. Ö. III. yy.dan itibaren sağlam malzemelerle gelişmeğe başladı. Bu tarihten önce yapılar ve heykeller tahtadan veya başka dayanıksız maddelerden yapılıyordu. Hint güzel sanatlarının tarihî evrimini gösteren beş büyük dönem ayırt edilir.

● *Eski dönem.* Mimarî, en ünlüleri Bharhut ve Sançi'de (M.Ö. yaklş. II. yy.) bulunan *stupa*'lar, yalıyarların kayalarına oyulmuş tapınaklar (*çaitya*) [Bahaca, Nasik'te VIII., Ajanta'da IX. mağara, M. Ö. I. yy.], manastırlar (*vihara*) ve lat adı verilen, tahminen anıt niteliğindeki tek tek sütunlarla kendini gösterir. Trabzanları (*vedika*) ve stupaların kapılarını (*torana*) süsleyen alçak kabartmalardan bu dönemin tahta mimarîsi üstüne fikir edinilebilir; kayalara oyulmuş yapıların özelliği ise, bu hafif mimarîyi aynı üslûpta yansıtmasıdır.

Heykelcilikte tam oyma çok az görülür; fakat büyük bir özenle yapılan bu heykeller yekpare, sabit ve ölçüleri orantılıdır, genellikle ikinci derecede tanrıları (*yakşa, yakşi*) canlandırır. Alçak kabartma daha çok görülür; Bharhut ve Bhaca'da bu heykel türü daha basit, derinlik çabasının görüldüğü Sançi'de daha bilgincedir. Aydınlatıcı ayrıntılarının çeşitliliğiyle, hint medeniyetinin incelenmesinde alçak kabartma çok değerli bir unsurdur. Bunlarda Buddha'nın tasvirine hiç rastlanmaz, ancak sembollerle gösterilir.

● *Geçiş dönemi* (M. Ö. I. yy. - M. S. V. yy.). Bu dönemin temsilcileri, kuzeybatıda Gandhara'nın yunan - buddha okulu, kuzeyde Mathura okulu ve güneydoğuda Amaravati okuludur. Siyasî olayların da bu döneme pek çok katkısı olmuştur. Bir önceki gibi bu dönem de tamamen Buddha'yı konu alır. Günümüze ancak kaya mimarîsinden örnekler kalmıştır (Nasik'te vihara III, Kanheri'de çaitya); açıkhava mimarîsi, ancak alçak kabartmalardaki sahnelerden bilinir. Heykelciliğin başlıca özelliği, Buddha'nın sembolden kurtularak şekil olarak gösterilmesi ve alçak kabartmanın olumlu yönde gelişmesidir. (Gandhara'da şistten, Mathura'da kırmızı kumtaşından, Amaravati'de beyaz mermerden alçak kabartmalar).

● *Gupta, gupta sonrası ve Pala - Sena hanedanları dönemi* (V - XII. yy.). Bu dönem hint sanatının en yüce «klasik» devrini kapsar. Bundan böyle brahman sanatı buddha sanatıyle yarışır. Günümüze kadar kalan kare veya yarım daire planlı, tuğla veya taştan ilk açıkhava tapınakları (Şezariya'da Kapotesvara tapınağı, Sançi'deki XVII tapınağı) bu dönemde yapılmıştır. Üstü yalancı mermerle kaplı tuğladan yapılan stupalar (Ajanta, Evrengâbâd, Ellora) yunan - buddha mimarîsi üslûbunu sürdürür; süsleme gelişmiş, sütunları, başlıkları, frizleri ve duvarları kaplamıştır. Hindistan'ın en güzel yüksek kabartmaları (Malivapuram VII. yy., Ellora VII.-VIII. yy.) bu dönemden kalmadır. Bunlarda ikili bir eğilim görülür: dinamizm ve dev boyut merakı. Gupta heykelciliği (büyük kısmı Buddha ile ilgili) oldukça klasik ama çok güzeldir. Şekillerin saflığı, kütlelerin ve hacimlerin dengesi ve oranların uyumlu ölçüleri başlıca özelliğidir. Buddha'nın giyeceği üzerine yapışmıştır, âdeta ayırt edilmez. Daha kişiliksiz olan guptasonrası üslûbu, gerçek bir ihtişamı yansıtır. Bu üslûp daha ılımlı olarak Palasena okulunda (VIII.-XIII. yy.) devam eder. Bu dönemden birçok duvar resmi (Ajanta, Bagh, Badami VI.-VII. yy.) günümüze kadar gelmiştir. Kompozisyonların güzelliği ve şekillerin mükemmelliğiyle hint resim sanatının en üstün devrini temsil ederler. Bunların etkisine Seylan'da (Sigiriya, Polonnaruva) rastlanır; Ajanta'dakiler hint sanatının şaheserleri arasındadır.

● *Ortaçağ dönemi* (XII.-XVII. yy.). Kaya mimarîsi ve stupalar artık kaybolmuş, yerlerini, bir önceki dönemde ilk örneklerine rastlanan bina mimarîsi almıştır. Sanatın gelişmesi, gitgide daha etkileyici oranlara kavuşmasından belli olur. Tapınakların boyutları büyümüş ve mimarî çeşitleri çoğalmıştır: tapınaklar (*vimana*), dev ölçüde kapılar (*gopura*), hiller ve pavyonlar. Başlıca iki tip yapı ayırt edilir: çatısı piramit şeklinde olan yapılar ve eğri şekilli bir damla örtülen yapılar (*sikhara*). Birincilere özellikle güneyde (Tanjore XI. yy., Şidambaram XIV. yy., Madura XVI. yy.), öbürlerine kuzeyde (Bhuvaheşvara, Orissa XVI. yy.; Kathaivas, Gucerat) rastlanır. Heykelcilik eski dönemlerdeki önemini ve

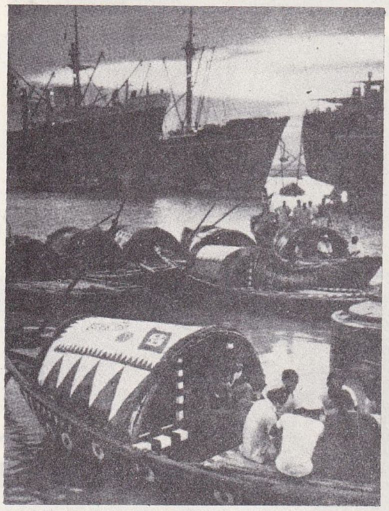

Kalküta limanı: küçük yerli kayıkları ve modern gemiler

Himalaya eteklerinde küçük tatil kasabası Gulmarg (Keşmir)

Foto. *Dizionario Enciclopedico Italiano; Encyclopedia Americana*

niteliklerini kaybetmiş, yalnız süsleyici bir unsur olarak kalmıştır. Mimarînin bütünleyici bir parçasıdır artık. Kuzeyde biraz üslûplaştırılmış bir zerafet kazanır; yine de güzel örnekleri görülür (Bhuvanesvara, Khajuraho) balmumundan dökülmüş bronz heykeller güneyde pek yaygındır. Mükemmel bir şekil saflığıyle hareket halinde ilgi çekici bir dengeyi birleştirir.

● *İslâmiyet dönemi* (XIII. - XVIII. yy.). Birçok bölgesel üslûp, hint kurallarını, islâm sanatının çok değer verdiği süsleme biçimleriyle birleştirir. (Ahmedâbâd'da, Mulayhafızhan camii); bazıları daha saf bir şekilde iran üslûbunun etkisindedir (Delhi, Agra, Lahor). Moğollarla birlikte, (XVI.-XVIII. yy.) mimarî yapıların çoğaldığı görülür. Agra'da ünlü Tac Mahal, Fatehpur Sikri'de Ekber sarayı. Güneyde daha kütlevî bir üslûp gelişir, en güzel örnekleri Bijapur, Golconda ve Gulbarga'dadır. Bu dönemde bir dizi albüm ressamları okulu ortaya çıkar: iran formüllerinden ilhamlı moğol okulları, brahman temalarını işleyen Rajputa, Bengal, Dekkan okulları; cayna temalarını işleyen Gucerat okulu v.b. Hindistan'da her dönemde gelişmiş olan küçük sanatlar özellikle İslâmiyetin etkisindedir. Bk. İSLÂM *sanatı*.

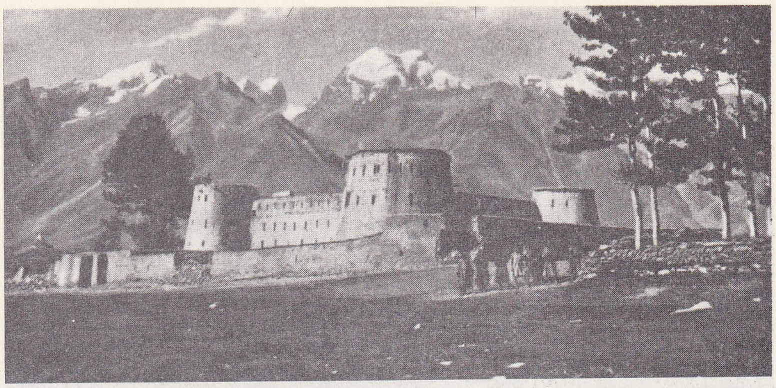

Zanskar kalesi, Keşmir

Uttar Prades'te su basmış pirinç tarlalarında ilerlemeğe çalışan bir çiftçi ve öküzleri

bir yarımada üzerindeki Bombay'dan görünüş

MÜZİK

Hindistan'da birçok filozof - müzikçi çok erken bir dönemde müzik nazariyesi, felsefesi, tekniği, sembolcülüğü üstüne sanskritçe eserler yazdılar.

Bunların en eskileri M. Ö. V. yy.dan önce yazılmış veda ilâhilerindeki tekdüzelik üstüne incelemelerdir. Bundan sonra hangi tarihte yazıldığı kesinlikle bilinmeyen eserlere rastlanır; bunlar Milât'ın başında yazılmış bir derleme olan *Natya-Sastra*'da yer alan eserlerdi. Sonra *Natya-Sastra*'nın, Abhinava Gupta (X. yy.) ve Nanya-Deva (XI. yy.) tarafından yapılan büyük açımlamaları gelir. Başlıca ortaçağ

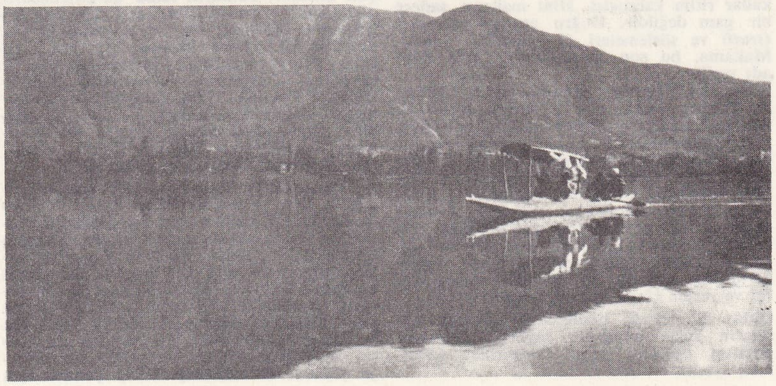

Dal gölü, Srinagor yakını, Keşmir

Foto Dizionario Enciclopedico italiano; Encyclopedia Americana

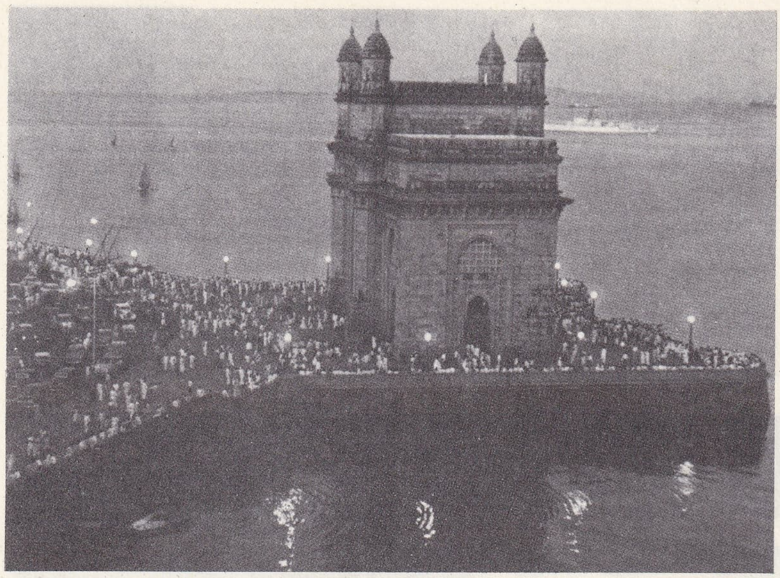

Hindistan'a giriş; «Bombay Kapısı»

eserleri arasında *Sangita-Ratnakara* (XII. yy.), *Sangita-Samaya-Sara,* sonra *Raga-Vibodha, Sangita-Nragana* ve *Sangita-Damodara*'yı sayalım. Çeşitli hint dillerinde bunlara benzeyen eserler vardır. Hint notalaması bilinen en eski notalamalardandır. Veda şarkılarının sayılı semboller ve akortlarla notalanması antikiteye kadar ulaşır. Notaların okunabilmek için hecelerle temsil edilmesi (*sa, re, ga, na, pa, dha, ni*) usulü Hindistan'da bulunmuş ve Avrupa'ya Araplar vasıtasıyle girmiştir. Çin müziğinde notaların adı Sanskritçeden gelir. Bir tema üstüne çeşitlemeler yapma şeklindeki hint müziğinde notalama, sadece makamları ve basitleştirilmiş melodi şekillerini belirtmeğe yarar. Süslemeler ve en karışık ritmik şekiller sembollerle kaydedilir, ama bu usul ancak öğretici amaçla ritimleri solfejlemeyi sağlayan bir sistem de vardır. Bu sistem de, tambura değişik vuruş şekillerini temsil eden çeşitli heceler kullanır; bu hecelerle, en karışık ritmik biçimleri bile öğrenmek ve kaydetmek mümkündür.

Hint müziği eski yunan, arap, türk müzikleriyle akrabadır; kaynakları belirli değişik ırk ve dil gurupları olan (Mundalar, Dravidler, Arîler v.b.) çeşitli sistemlerden türemiştir. Eskiden dört sistem bilindiği halde günümüze yalnızca 2 sistem kalmıştır: kuzey sistemi veya *hindustanî* ve güney sistemi veya *karnatak.*

Hint müziği makamlıdır (modal); yani her notanın anlatımı, tamamen kesin, sürekli olarak tekrarlanan veya pedal aracılığıyla muhafaza edilen bir tonik'le olan ilişkisi bakımından belirlenir. 5, 6, 7 veya daha çok notalık (*svara*) çeşitli sayıda makamlar vardır. Eski incelemeler 16 000 makam ve aynı sayıda ritimden söz ederler, ama günümüzde ancak bölgeden bölgeye sayıları değişen yüz kadar makam ve on kadar ritim kalmıştır. Hint makamı sadece bir gam değildir. Doğru aralıklı işaretleri (*sruti*) ve süslemeleri de (*gamaka*) kapsar. Makama, bu son durumda *raga* (ruh hali) adı verilir.

Makamlar sistemlere göre ya temel makamlar (bazen erkek olarak temsil edilir) ve türemiş makamlar (erkek makamların eşleri veya çocukları olarak temsil edilir) veya toniğin yedi notalık (buna iki tamamlayıcı nota eklenir) bir gamdaki yer değiştirmelerinin 21 temel makam meydana getirmeyi (*murşhana*) sağladığı 3 temel skala olarak, ya da Hindistan'ın güneyinde hâlâ kullanılan kromatik bir sisteme göre sınıflanır. Bu son sistemde tonik hariç her notanın iki durumu vardır (tabiî ve yerine göre diyez veya bemol).

Oktav 22 aralığa bölünmüştür (*sruti*), notaların kesin uyumunu sağlar. Aralıklar anlatım tiplerine göre kategorilere (*sruticati*) ayrılır.

Hint müziğinin ritmi çok gelişmiştir ve hiç şüphesiz dünyanın en karışık ve en gelişmiş ritmidir. Ritimler (*tala*) hep çiftlir ve her zamanın iç bölünmeleri, kontratempo'ları, zamandan hemen önce veya sonra gelen vuruşlar, aşırı incelikle ritmik arabeskler çizer.

Çalgılar dört kategoriye bölünmüştür: yaylı çalgılar (*tata*); nefesli çalgılar *sushira*), gergin derili çalgılar veya tefler (*vitata*) ve vurma çalgılar (ziller, gonglar, litotonlar v.b.). Yaylı çalgıların en eskisi *vina*'dır; başlangıçta üzerine yedi tel gerili, küresel iki çınlatıcı ile bir bambudan meydana gelen bu çalgılar, parmaklarla veya parmaklara takılan madenî tırnaklarla çalınır. Başka çalgılar: telli *sitar,* flütler (*vamsa*) ve en ince nüansları bile sağlayan bir çeşit obua (kuzeyde *sahnay,* güneyde *nagasvaram*). Tamburların en önemlileri, *mridangam* (daire biçimindedir, iki elle çalınır) ve *tabla*'dır (iki küçük timpaniden meydana gelir). Büyük savaş davulları halk müziğine ayrılmıştır. (LM)

HİNDİSTAN (CASTİLLA—*ı*), Amerika'daki ispanyol topraklarına verilen ad; bu topraklar Alexander VI'nın 1493 fermanı gereğince Castilla kralının şahsî mülkü sayılır. Bk. İSPANYOL SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU. (L)

Hindistan (DOĞU), Kristof Kolomb'un yolculuğundan sonra Orta Amerika'ya verilen *Batı Hindistan* adına karşıt olarak, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya verilen ad. (L)

HİNDİSTAN (DOĞU) veya **HOLLANDA HİNDİSTANI,** İndonezya'daki eski Hollanda sömürgelerinin adı. (L)

HİNDİSTAN (FRANSIZ—*ı*), veya **HİNDİSTAN'DAKİ FRANSIZ SÖMÜRGELERİ,** Hindistan kıyıları üzerinde yayılmış çeşitli araziler; bunların tümü kararnamelerle yönetilen bir fransız sömürgesi meydana getiriyordu. 513 km²; merkezi *Pondichéry* idi. Fransız Hindistanı başlıca beş bölge ile sekiz ticaret acentesine ayrılmıştı. Bölge çevreleri: Coromandel kıyısındaki Pondichéry ile Karikal, Ganj deltasındaki sandernagor, Orissa kıyısındaki Yanaon ve Malabar kıyısındaki Mahe; localar da Balassore, Kassimbazar, Yugdia, Dakka, Patna, Masulipatnam, Kalikut ve Surat idi.

— Tar. *Fransız Hindistanı*'nın temeli Colbert'in Hint okyanusunda bir ticaret faaliyeti meydana getirmek için bir Doğu Hindistan ortaklığı kurma tasarılarıyle ve çabalarıyle atıldı (1664). Yönetici Caron'un önayak olmasıyle bu şirket Surat'ta bir ticaret acentesi (1668) ve Masulipatnam'da bir ortaklık acentesi (1670) açtı. Caron'un yerine gelen François Martin 1674-1706 arasında bu hareketi sürdürdü, bir yandan da ticaret acenteleri açmağa ve onları geliştirmeğe yöneldi (Pondichéry 1674, Çandernagot 1686) ve «Hindistan'dan, Hindistan'a» ticaret yapmağa başladı. Buna göre Fransız Hindistanı 1740'a kadar yalnız ticaret merkezlerinden (Mahe, 1721; Karikal, 1738-1739; Yanaon, 1751) meydana gelmiş oluyordu; sahibi ve yöneticisi de 1719'da Law Hindistan ortaklığına katılan Doğu Hindistan ortaklığıydı.

Hindistan'ın siyasî karmaşa içine düşmesi, vali Dumas'nın (1735-1740), özellikle vali Dupleix'in (1741-1754) fikirleri, ayrıca fransız - ingiliz çatışması siyasî alanda büyük değişiklikler yarattı. İki ortaklığın da tarafsızlık istemesine rağmen savaş çıktı. Dumas, Karikal'i işgal etti. Sonra Dupleix, Madras'ı ele geçirdi (1746) ve Bussey'nin yardımıyle «Dekkan nebab'ı» (müslüman hint prensi) unvanını aldı (1750), yerli devletleri (Haydarâbâd, Karnatik) himayesi altına alarak ingiliz ortaklığını da işe elatmağa zorladı. Fransız Hindistanı'nın en çok yayıldığı dönem bu dönemdir. Bu kavgacı siyasetten endişe duyan ortaklık Dupleix'in yerine geçen Lally - Tollendal'in hatalarından yararlanarak Fransızların tasarılarını gerçekleştirdi. Lally - Tollendal'ın yenilgisi (Pondichéry, 1761), Fransa'nın surları yıkılmış bulunan beş şehrin (Çandernagor, Pondichery, Karikal, Mahe, Yanaon) dışında kalan Hindistan'daki topraklarını kaybetmesine yol açtı (Paris antlaşması, 1763). İngilizler tarafından alınan (1778-1779), sonra Fransa'ya geri verilen (Versailles antlaşması, 1783) bu şehirler Devrim ve İmparatorluk devirlerinde İngilizler tarafından yine işgal edildi (Amiens barışından [1802] sonra kısa bir süre geri verildi), sonra tekrar Fransızlara geçti (Paris antlaşması, 1814 - 1815), 1817'de yeniden işgal edildi. Hindistan ortaklığı 1794'te Konvansiyon tarafından kaldırılınca, Fransız Hindistanı'nın yönetimini doğrudan doğruya Fransa ele aldı; 1848'den sonra Fransız Hindistanı parlamentoda bir milletvekili ve bir senatörle temsil edildi. Sömürgenin yönetimi, her bölümde bir yöneticinin temsil ettiği bir valiye verilmişti. 1939'dan sonra beş ticaret acentesine yönetim konusunda daha geniş bir bağımsızlık tanındı, valinin yerine bir cumhuriyet komiseri tayin edildi. Hindistan birliğinin bağımsızlığa kavuşması (1952) Çandernagor'un da bu birliğe katılmasına yolaçtı. 1954'te öteki araziler de kesinlikle Hindistan birliğine devredildi. Devir anlaşmasını Fransa parlamentosu 1962'de onayladı. (L)

HİNDİSTAN (PORTEKİZ—*i*), eski Portekiz sömürgesi; Dekkan ile Diu adasının batı kıyısında, Kathiavar yarımadası yakınında Goa ve Damao topraklarını kapsıyordu; 4 194 km²; 645 000 nüf. Portekiz Hindistanı'nı aralık 1961'de birkaç gün süren çarpışmalardan sonra Hindistan işgal etti. (L)

HİNDİSTANCEVİZİ bls. i. Bot. Tropik bölgelerde yetişen ve meyvesi yenen ağaç. || Aynı ağacın meyvesi: *Hindistancevizinden mükemmel bir yağ elde edilir.* (Bk. ANSİKL.) || *Hindistancevizi sütü,* hindistancevizinde bulunan sütsü sıvı. (Bk. ANSİKL.) || *Hindistancevizi göveği,* hindistancevizini saran telli kabuk. (Bk. ANSİKL.) || *Küçük hindistancevizi,* tropik bölgelerde yetişen ağaç veya ağaççık. Küçük hindistancevizi ağacının meyvesi. (Bk. ANSİKL.) || *Küçük hindistancevizi yağı,* sıcak sıkılan küçük hindistancevizi tohumundan çıkarılan yağlı madde.

— ANSİKL. *Hindistancevizi ağacı* (*cocos nucifera*), boyu 25 m'yi bulan, nispeten ince gövdeli bir palmiyedir; Polinezya mercan adalarında en çok bu ağaç bulunur. Yaprakları (12-15 tane) gövdenin uç kısmındadır; her yaprağın uzunluğu 6 m'yi, genişliği 1 m'yi bulur. Bütün tropik ülkelerin kıyılarında yetişen bu ağacın anayurdu muhtemelen Okyanusya adaları ve Malezya'dır. Ağacın bütün kısımlarından faydalanılır.

Hindistancevizi denen meyvesi insan başı kadar olabilir. Olgunlaşmadan önce içinde sütsü beyaz bir sıvı bulunur; tatlı olan bu sıvıya hindistancevizi sütü denir. Daha sonra bu sıvı katılaşarak meyvenin etli kısmını meydana getirir; tadı fındık tadını andırır. Bu meyvelerden elde edilen sıvı ve katı yağlar yemeklik ve sabunluk yağ olarak kullanılır. Hindistancevizinin kabuğundan vazo ve düğme yapılır. Ortaçağda altın ve gümüş ayaklı bardaklar yapılırdı. XVII.

Foto. Encyclopedia Americana

Senato başkanı Atasagun Hint parlamento heyeti üyeleriyle (şubat 1970)

Nehru ve Türk parlamento heyeti sohbette, (Yeni Delhi, 13.3.1953)

Delhi'de halkın bir protesto gösterisi

Delhi'de bir pazar yerinden buğday nakli

güneyin «Bharata Natyam» klasik dansı

yılan oynatma denemeleri yapan genç bir hintli

başbakan İndra Gandhi bir seçim konuşması yaparken

mart 1957 seçimlerinde, Kalküta'da komünist ayaklanmasıyle ilgili bir sahne

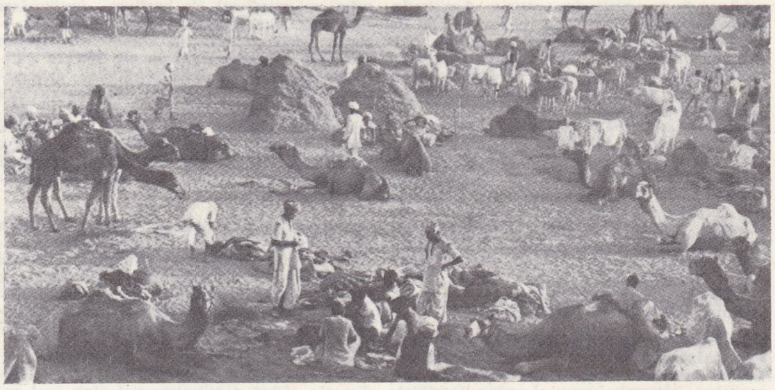

Racasthan eyaletinde sığır ve deve panayırı

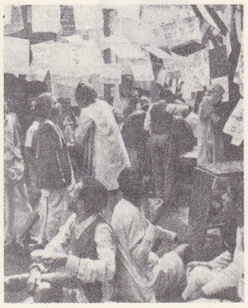

hint siyasî partilerinin afişleriyle dolu bir seçim sandığı çevresi

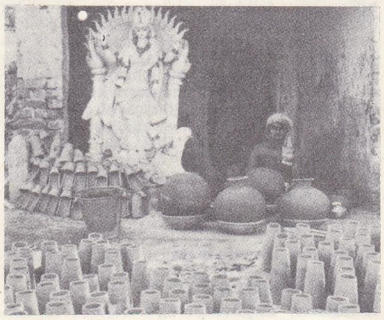

Patna'da bir çömlekçi ve çömlekleri

İran menşeli bir çeşit ut: «sitar»lar

hint dansının karakteristik özelliklerini gösteren bir gölge gösterisi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN) ; Encyclopedia Americana

yy.'a kadar alman kuyumculuğunda bu sanatın yer aldığı görülür.

Hindistancevizinin gövdesinden yapı kerestesi, su oluğu, köprü, bahçe parmaklığı yapılır. Tepe tomurcuğu, bütün palmiyelerinki gibi değerli bir besindir; palmiye lahanası diye anılır. Yaprakları kulübelerin damını örtmeğe yarar; ayrıca bunlardan hasır, sepet, yelpaze ve şapka yapılır. Çiçek kılıfı ucundan kesilirse içinden tatlı bir sıvı akar; bu sıvı mayalandırılırsa palmiye şarabı olur; şarabı damıtılırsa alkol elde edilir. Palmiye sütü ekşitilirse bir çeşit sirkeye dönüşür. Hindistancevizine yakın bazı palmiye türleri Avrupa'nın güneyinde yetişebilmektedir.

hindistancevizi

● *Hindistancevizi göveği*'nin lifleri, sert, kaba ve çok boyalı, fakat çürümeye karşı da çok dayanıklıdır. Bu liflerden, çürütücü etkenlere (nem, bakteriler, çeşitli mantarlar) dayanıklı kaba kumaşlar, süpürge, fırça, hasır ve ip yapılır).

● *Hindistancevizi sütü*, birçok bitkide büyümeyi ve farklılaşmayı büyük ölçüde etkiler. Gerekli etkiyi sağlamak için yardımcı bazı maddelere başvurulur; sütün etkisi çeşitli bitkilerin (soğan cücüğü, akçaağaç tomurcuğu v.b.) özütleriyle engellenebilir. Hindistancevizi sütü bitkisel dokularının laboratuvarda üretilmesi alanında gittikçe yaygın olarak kullanılmaktadır.

● *Küçük hindistancevizi*'nin (ilmî adı *Myristica; Myristicaceae* familyasından) birçok türü vardır: **1.** Molük adaları küçük hindistancevizi (*Myristica fragrans*), meyvesi için Endonezya'da yetiştirilir; **2.** Brezilya küçük hindistancevizi (*Virola Bicuhyba*) [*Myristica*'nın ayrı bir cinsi] özellikle Sao Paulo eyaletinin kuzeyinde, Tietê ırmağının geçtiği vâdide yetişir: beyaz olduğu halde güneye bırakıldığında kırmızıya dönen odunundan birinci sınıf doğramalık ve harici işlere elverişli kereste elde edilir; **3.** Batı Afrika küçük hindistancevizi'nin (*Xylopia Aethiopica*) [Gine karabiber ağacı da denir] kabuğu boz renktedir, küçük parçalar halinde koparılınca sulu bir sıvı salar; kırmızıya çalan beyaz odunu kaplamacılıkta kullanılır: **4.** Gabon küçük hindistancevizi (*Monodora myristica*), kızıl kabukludur; kabuğu koparılınca kırmızımsı bir sıvı akar; koyu damarlı kırmızımsı aşıboyası renginde bir odun elde edilir; bu odun bükülmeye karşı büyük bir direnç gösterir.

hindistan nalburunlu yarasası

Küçük hindistancevizi, Molük ve Malezya adalarında kendiliğinden yetişir, Antillerde, Réunion adasında, Bengal ve Sumatra'da ise tarım bahçelerinde yetiştirilir. Küçük hindistancevizinin aynı adı taşıyan tohumları beyazımsı kül renginde ve yuvarlak üzeri ağ şeklinde çizgilidir; piyasada kabuğu soyulmuş olarak satılır. İçindeki uçucu bir yağdan (yüzde 8-15) ileri gelen kuvvetli, acımsı, aromatik bir koku ve tadı vardır. Çok değerli bir bahar olan küçük hindistancevizi, kuvvetlendirici ve midevî olduğundan kalp ve sindirim şurupları yapımında kullanılır. Diğer birçok alkolatın da (Garus, melis, Fiovaranti) bileşimine girer. Tanesinden ayrılan küçük hindistancevizi kabuğu da tıpkı tohumu gibi piyasada satılır ve kullanılır. Küçük hindistancevizi yağı ise dıştan kullanılacak ilâçların bileşimine girer (Nerval belsemi). [L]

Hindistan Fransız şirketi, fr. Compagnie Française des Indes, 1749'da kurulan imtiyazlı ortaklık. Bankasının topladığı sermayeleri işletmek isteyen Law'un teşvikiyle 1717 yılında kurulan, başlangıçta Louisiana'nın işletilmesiyle ve Kanada'da kunduz ticaretiyle uğraşan Batı şirketi, o tarihe kadar Doğu Hindistan, Çin ve Senegal şirketlerine verilen imtiyazları elde edince *Hindistan şirketi* adını aldı (1719); 1721'de Law sisteminin çökmesi üzerine ortadan kalktı. 24 Mart 1722 Kraliyet kararnamesiyle yeniden kurulan ve ticaretle sınırlanan Hindistan şirketi, Yeni Dünya topraklarını sömürmekten vaz geçerek (1731) Senegal, Gine, Bourbon adaşı, France adası, Hindistan tesislerinde iş yapmağa başladı. Her yıl Hissedarlar Genel meclisi tarafından seçilen sekiz üye ve on iki müdür, dört kraliyet müfettişi ve maliye başmüfettişiyle işbirliği yapıyordu. Maliye başmüfettişi kısa süre sonra Hissedarlar meclisini dağıtarak müdürleri ve üyeleri kendi tayin etmeğe başladı. Şirket, ticaret merkezlerinin bölgesel yönetimiyle uğraşıyordu (msl. Hindistan'da, Pondichéry'de oturan bir yönetici, yardımcı ve beş üyeden meydana gelen Yüksek meclisi vardı, Candernagor, Karikal, Mahé, Yanaon ve Surat'ı özel bir yönetici ve bir Eyalet meclisi yönetiyordu). Baharat ticaretinden çok, porselen, kâğıt, çin ipeklileri ve Hindistan kumaşları sayesinde zenginleşen şirketin genel giderleri o nispette fazlaydı. Genel yöneticilerinin (Lenoir, Dumas, Dupleix) değerine rağmen İngiliz şirketiyle çatışmasına yolaçan rekabete dayanamayan (Paris antlaşması, 10 şubat 1763) şirket tekelini kaybetti (3 ağustos 1769). *Yeni Hindistan şirketi* adıyle Louis XVI tarafından yeniden kuruldu (14 nisan 1785), ama Kurucu meclis imtiyazlarını kaldırmadan (3 nisan 1790) ve Konvansiyon tarafından lâğvedilmeden (14 nisan 1794) önce zayıflamağa başladı. (L)

Hindistan Fransız şirketi (BATI), 28 mayıs 1664'te kurulan imtiyazlı şirket. Merkezi Havre'da olan 6 milyon fransız lirası sermayeli Batı Hindistan şirketi, Afrika'da Cabo Verde'den Ümit burnuna uzanan bir araziyle Amerika'da Louisiana'dan Acadia, Guyanalar ve Antillere uzanan bir arazinin işletme tekelini aldı. Colbert, böylece Nantes, Saint-Malo ve Bordeaux şeker fabrikalarında Antillerde elde edilen şekerin arıtılmasını sağlamayı tasarlıyordu. Yeni Dünya'daki fransız limanlarının Hollanda gemilerine kapatılması (1664), tekeli etkili hale getirdi. Şirkete birçok kraliyet imtiyazı ve malî menfaatler tanındı.

Ama 1665'te krallığın yardımına rağmen ancak 5 milyon lira taahhüt edilebildi. Şirket, tekelin yükümlerini karşılayamaz duruma geldi; aynı zamanda da Amerika'daki fransızların ihmal ve ticaret yapmalarını köstekleyerek, hollandalıların yaptığı kaçakçılığı desteklemelerine ve Colbert'in siyasetinin iflâs etmesine yolaçtı. Şirket 1674'te dağıtıldı. (L)

Hindistan Fransız şirketi (DOĞU), 1664 ağustosunda Colbert tarafından kurulan imtiyazlı şirket; bağlama limanı Lorient idi. Büyük Okyanus ve Hint okyanusunda, Horn burnu ile Ümit burnu arasında nakliyat ve ticaret tekelini aldı; ele geçirilen toprak ve yerlerin daimî olarak kendine bırakılmasını, Madagaskar'ın bütünüyle kendine verilmesini (Hıristiyanlığı yayma şartıyle), gemilerine kraliyet donanmasının refakat etmesini sağladı; birçok gümrük prim ve muafiyeti ile kraliyet imtiyazları elde etti. Şirketin ilk yılları güçlükler içinde geçti: taahhüt edilen sermayenin yaklaşık olarak yarısı ancak 1665'te yatırıldı; şirket iki sömürgeleştirme denemesinden (1665, 1667) sonra, Madagaskar'dan vaz geçti (1668). Bunun üzerine Colbert, Süveyş kıstağından geçiş hakkı elde etmek için Osmanlılarla müzakerelere girişerek şirketin faaliyetini yeniden canlandırmayı düşündü; hatta Savary, bir kanal açılmasını bile tasarladı.

Caron (şirketin ticaret müdürü) tarafından Surat (1667) ve Masulipatnam ticaret merkezlerinin kurulması, şirketin merkezini Pondichery'ye nakleden ve Çandernagor (1690), Kalikût (1701) ticaret merkezlerini kuran François Martin'in (1686-1706 arası şirketin genel müdürü) faaliyetiyle şirket en parlak dönemini yaşadı.

1682'den itibaren fransız tüccarlarına Hindistan'a şirket gemileriyle yolculuk izni verilmesinden şirket tekeli zarar gördü. 1686'da fransız imalâtçılarının karşı çıkması üzerine şirket kazancının dörtte üçünü meydana getiren basma kumaş nakliyatını kaybetti. Çin denizlerinde ticaret hakkı 1698'de kazançtan pay alma şartıyle bir çin şirketine bırakıldı. Şirketin imtiyazlarını sınırlayan kral, Pondichery'de bir Yüksek Adalet şûrası kurdu. Zayıflayan ve donanmasında ancak on iki gemi kalan şirket 1706'da kahve nakliyatı hakkını St. Malo'lu bir armatöre verdi; sonra 1712'de karından hisse almak şartıyle imtiyazlarını St. Malo'daki bir şirkete devretti.

1719'da Doğu Hindistan şirketi, Çin şirketi gibi, Law'un kurduğu Hindistan şirketiyle birleşti. (L)

Hindistan Hollanda şirketi (BATI), imtiyazlı ortaklık. 1621'de William Usselincx'in teşvikiyle kuruldu, yirmi dört yıl süreyle Amerika'nın doğu kıyılarında (Newfoundland ile Magellan boğazı arasında) ve Yengeç dönencesinin güneyinde Afrika'nın batı kıyılarında ticaret tekelini aldı.

«Odalar» halinde gruplaşan başlıca hissedarların teklifiyle belediye başkanları tarafından tayin edilen 19 müdürün denetleme komiteleri ve hissedar genel meclisleriyle eli ayağı bağlanmıştı. Geçici olarak kurulan Brezilya Hollandası (1640-1661) ile Kuzey Amerika'daki Yeni Hollanda'dan (New - Amsterdam) kısa süre sonra şirketin elinde sadece Surinam, Curaçao ve Saint - Eustache kaldı; bunlar İspanya topraklarında yapılan kârlı kaçakçılığın ve ispanyol sömürgelerini yağmalama hareketlerinin üssü haline geldi. 1674'te dağıtılan şirketin yerine kurulan ikinci şirketin (1674 - 1791) tekeli, Afrika ve Antiller ile sınırlandı: başlıca faaliyeti zenci köle ticaretiydi. (L)

Hindistan Hollanda şirketi (DOĞU), 25 mart 1602'de kurulan imtiyazlı şirket. Portekiz'in elinden Hint denizleri tekelini almak için çalışan bütün kuvvetleri birleştirmek isteyen Etats Généraux'nun tavsiyesi üzerine, sekiz şirketin uzun müzakerelerden sonra birleşmesiyle meydana geldi. Fransa'da Eski Rejim döneminin en güçlü ticaret ve sömürgeleştirme şirketlerinden biriydi.

Başlangıç sermayesi (6 500 000 florin), kısa süre içinde küçük eshamlarla sağlandı. Hollanda ve Zeeland eyalet devletlerinin en büyük hissedarlar arasından seçtiği idareciler tarafından yönetilen, başlangıçta altı, sonra beş «*Kısım*»dan (eski bağımsız şirketler) meydana gelen şirket yönetimini on yedi «*Messieurs*» yüklenmişti; bunların Amsterdam meclisinde sekiz temsilcisi vardı. 1602'de 3 000, 1670'te 18 000 florin değerinde olan hisse senetlerini sahiplerinden satın alan idareciler, kısa süre içinde devletin başlangıçta öngördüğü kontrolun dışında kalan güçlü bir oligarşi kurdular. Önce on dokuz yıl için verilen, sonra yenilenen tekel, şirketin XVII. yy.da Cava ve Celebas'ten pirinç, Banda'dan hindistancevizi, Ambarne'dan karanfil, Seylan'dan tarçın ve karabiber (1648 - 1650'ye kadar yüzde 50) taşıyarak yüzde yedi yüz kâr etmesine imkân verdi.

Batavia'da önce bir kâtibin, sonra Hindistan meclisinin (16 üye) yardım ettiği genel vali Doğu Hindistan'ın yönetiminden sorumluydu. (Bk. HOLLANDA *sömürge imparatorluğu.*)

1650'den itibaren şirketin ticaret yapısı değişirken (pamuk, ipek, lake, porselen, pirinç, şeker, kahve), kötü muamele edilen yerlilerin ve çinlilerin tepkisi yüzünden bazı güçlükler doğdu. Askerî çabalar dolayısıyle harcamalar arttı; oysa müdürler kâr seviyesini korumak istiyorlardı. Genel valilerin sık sık değiştirilmesi ve memurların kendi hesaplarına ticaret yapmağa başlamalarıyle şirket buhran geçirmeğe başladı. İngiliz - Hollanda savaşının (1780 - 1781) iflâs ettirdiği şirketi, devlet, borçlarını yüklenerek dağıttı (1798).

HİNDİSTANÎ veya **HİNDUSTANÎ** i. Leng. Hint-arî dili.

— ANSİKL. Yukarı Ganj kıyılarında, Doab bölgesinde doğduğu söylenen bu dil daha çok Delhi yörelerinde konuşulurdu. Sonradan, islâm ordularının Hindistan içinde ele geçirdiği her yerde yayılmağa başladı. Müslümanların konuştuğu bu lehçeye *zebân-ı ordu* (ordu dili) dendi. Hinduların konuştukları lehçede türkçe, arapça, farsça birçok kelime vardır. Yabancı sözlerle karışıp kaynaşan bu dile şimdi «ordu dili» adı veriliyor. Avrupalı araştırıcılar, dilciler bu lehçeyi *Hindistanî* diye anarlar. 1949 Yılında, Hindistan bağımsızlık kazanınca resmî dili «Hindu» adını aldı, ordu dili ise Pakistan'ın resmî dili olarak kabul edildi. (M)

Hindistan imparatorluğu, 1877 - 1947 arası Hindistan'daki Britanya topraklarının adı. Bk. HİNDİSTAN. (L)

Hindistan imparatorluğu nişanı, 1877'de konan ingiliz şövalyelik nişanı. (L)

Hindistan İngiliz şirketi (DOĞU), Hint

Foto. LAROUSSE

okyanusu ülkeleriyle ticaret yapmak üzere 1600'de Londra'da kurulan şirket. Benzer yabancı şirketlerden daha eski olmasına rağmen kısa süre içinde Hollandalılar tarafından İnsulinde'den (Hollanda Hindistanı) çıkarıldı. O tarihten sonra çalışmalarını kara Hindistan'ı üzerinde yoğunlaştırarak Madras (1639), Bombay (1668) ve Kalküta'yı (1690) ele geçirdi. Rakip şirketlerle birleşerek, 1709'da, *Doğu Hindistan'da Ticaret Yapan İngiliz Tüccarları Birleşik şirketi* adıyle yeniden teşkilâtlandı ve tekelini sağlamlaştırdı. Bütün yetkileri elinde tutan 24 kişilik yöneticiler meclisini, başlıca hissedarlardan kurulu sahipler meclisi seçiyordu. İngiliz hükûmeti tarafından desteklenen şirket, önce hollandalı, sonra fransız rakiplerini geride bıraktı. 1748 Yasasıyle Krallık, şirket üzerinde bir miktar denetim hakkına sahip oldu: şirketin siyaseti özel bir iş olmaktan çıktı ve bu durum Hindistan'da ingiliz hâkimiyetinin gelişmesini destekledi. Hükümet 1833'te şirketin ticarî imtiyazlarını kaldırdı ve şirketin yetersizliğine yüklenen Sipahi isyanından sonra bütün güç krallığa devredildi (1858). [L]

Hindistan İsveç şirketi (DOĞU), 1731'de kurulan imtiyazlı şirket. Ostende şirketinin (*Ostindiska Kompaniet*) lağvedilmesinden zarar gören bir ingiliz hissedarın kışkırtmasıyle, isveçli Köneg tarafından kuruldu; 15 yıl süre için Ümit burnunun doğusunda kalan ülkelerle ticaret yapmak tekelini aldı ve krala taşınan bir ton yük başına 100 taler vermek karşılığında birçok malî imtiyaz sağladı.

Hindistan'da girişiği sömürgeleştirme hareketinin başarısızlığına rağmen İsveç şirketi, Çin'deki ticaret acenteleri sayesinde büyük kârlar elde etti. Ayrıca çok büyük gemilerinin Sibirya ile yapılan nakliyatta önemi günden güne arttı. Kıta ablukası yüzünden gücünü kaybeden şirket 1813'te ortadan kalktı. (L)

Hindistan meclisi, isp. **Consejo de İndias,** 1511'de Yeni Dünya'yı yönetmek üzere meydana getirilen ispanyol kuruluşu. Başlangıçta *Casa de Contratacion*'un basit bir dalıydı, kesin şeklini 1524'te, Fonseca'nın ölümüyle aldı. Başkanı Hindistan büyük şansölyesi olan, sekiz danışman, bir malî danışman, iki kâtip v.b.'den meydana gelen ve gittiği yerlerde krala eşlik eden Meclis, Hindistan'da Castilla meclisinin görevini yaptı. Kralın dolaylı veya dolaysız başkanlığı altında Yeni Dünya'nın yasa ve kararnamelerini hazırlıyor, yüksek adalet divanı gibi çalışıyordu. 1834'te lağvedildi. Sevilla'da muhafaza edilen arşivleri ispanyol Amerika'nın tarihi bakımından önemlidir.

Hindistan meclisi, portekizce **Conselho de İndia,** 1604'te Portekiz'de kurulan ve İspanyol Hindistan'ı meclisinin eşi olan meclis. (L)

Hindistan nalburunlu yarasası, Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde, İnsulinde, Avustralya ve Afrika'da yaşayan büyük kanatlı yarasa. (Hindistan nalburunlu yarasasının gövdesi oldukça iri, kulakları çok geniş, yüksek ve iki kıvrımlıdır; etçil olan bu yarasalar omurgalı küçük hayvanlarla ve böceklerle beslenir. Uzunkulaklı yarasagillerden.) [L]

Hindistan Ticaret yolu, XV. yy.ın sonlarına kadar kullanılan deniz yolunun adı. Müslüman tüccar ve gemicilerin Hindistan ve Hint denizleri ülkelerinden Mısır'a getirdikleri baharat, venedikli ve cenovalı gemiciler tarafından Avrupa'ya taşınır ve satılırdı. Bu ticaret Venedik ve Cenovalılara olduğu kadar vergi gelirleri bakımından o zamanki bağımsız Mısır sultanlarına da büyük kazanç sağlardı. Baharat yoluyle ülkelerine giren baharat, güherçile ve değerli kumaşları avrupalılar bu tüccarlardan pahalı fiyatlarla satın alırlardı.

Bazı yiyecekleri bozulmaktan koruduğu için bu maddelere karşı Avrupa'da büyük bir ilgi uyanmıştı. Bu ticareti eline geçirmek isteyen birçok avrupa devleti vardı. Ancak coğrafî ve siyasî durumu dolayısıyle bu işe en elverişli devlet XV. yy. sonlarında Portekiz'di. Portekiz devleti 17 mayıs 1788'de, Vasco da Gama kumandası altında ağırlıkları 60 ile 150 ton arasında değişen üç portekiz gemisini Hindistan'a gitmekle görevlendirdi. Bu gemiler Lizbon limanından yola çıktı. Doğu Afrika kıyılarına gelince burada ticaret yapan Araplarla karşılaştı. Afrikalı Araplar, Vasco da Gama'ya Hindistan yolunu gösterecek bir kılavuz verdiler. Vasco da Gama, Afrika'nın güneyinden dolaşarak Ümit burnu yoluyle on buçuk aylık bir geziden sonra Kalikut limanına ulaştı. Böylece Portekizliler Avrupa ile Hint denizleri arasındaki ticaret yolunu öğrendiler. Bu yol üzerinde Mısır yolunda olduğu gibi malları iki defa deveye yükleme (bir defa Süveyş ile Kahire, bir kere de Nil ile İskenderiye'de) masrafları ortadan kalkıyordu. Bu yeni yolun bulunmasıyle baharat çok daha ucuza mal olmağa başladı. Kısa bir zamanda Portekizliler Avrupa'da bütün baharat piyasasını ele geçirdiler. Bu durum Mısır ve öteki arap ülkelerinin, Venedik ve Cenovalıların kazançlarını sarstı. Adı geçen devletler arasında zamanla düşmanlığa dönen bir ticaret rekabeti doğdu. XVI. yy. Avrupa'sında bu yüzden sürekli deniz savaşları başladı. Portekizlilerle birlikte bazı avrupa devletlerinin, deniz ticareti yapan müslüman ülkelere saldırmalarından dolayı, Osmanlı imparatorluğu da zaman zaman bu deniz savaşlarına katıldı. Osmanlı tarihinde Hindistan deniz seferleri diye anılan bu savaşların ilki Hadım Süleyman Paşa tarafından yapıldı (1538). [M]

HİNDİŞARKÎ adaları. Coğ. Bk. İNDONEZYA.

HİNDİYA, Irak'ta (Hilla ili) şehir, Fırat'ın kolu Şattül Hindiya kıyısında. 237 m uzunluğunda bir baraj, ırmağın suyunu Fırat'ın eski bir yatağını takip eden Hilla kanalına (Şattül Hilla) çevirir. Su düzeyinin yükseltilmesi ve yeni kanallar açılması, Şattül Hindiya'nın sağ kıyısında sulama yoluyle yapılan tarımı (darı, mısır, buğday, hurma ağacı) geliştirme imkânını sağlamıştır. (L)

HİNDİYE i. (*Hind*'den *Hindiyye*). Kadiriye tarikatı kollarından biri.

— ANSİKL. Daha çok hint müslümanları arasında benimsenen *hindiye* tarikatı kurucusunun hintli olması ve Hindistan'da yayılması yüzünden bu adı aldı. Törenleri, zikirleri kadiriye tarikatından farksızdır. Dünyanın geçici, âhiretin baki olduğuna, insanın ölümünden sonra «haşr» olacağına inanır. Kadiriye tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylanî'nin koyduğu ilkeler, hindiye kolu için de geçerlidir. Bu tarikatın başka bir adının da *Garibiye* olduğu ileri sürülür. (M)

HİNDKİ i. Leng. Bk. LAHNDA.

HİNDKO i Hindistan'da çeşitli lehçelere ve özellikle bir milyondan fazla insan tarafından konuşulan bir lahnda lehçesine verilen ad. (L)

HİNDU i. Hindistan'ın resmî dili.

— ANSİKL. Leng. Bu terim, bazen birbirine oldukça yakın, geniş bir dil bütününü (bu, Pakistan'ın resmî dili haline gelen Ordu'yu bile içine alır) anlatır; bazen de yalnız eski Hindistan'da Madyadeşa, Aryavarta'da (dil yönünden batıdan Pencabi, doğudan Bengali, güneyden Marathi tarafından sınırlanan bölge) konuşulan dilleri (yani, özellikle Dingal veya Eski Manvari, Braj-bhakha, Khari-boli, Arvadhi ve Maithili), bazen de yalnız Delhi bölgesindeki Hhari-boli'yi belirtir. Resmî istatistiklerin, hindu grubuna yalnız bu dili «kültür dili» olarak kullanan, ama gerçekte başka lehçe konuşanları alması hindu dili konuşan insan sayısının belirlenmesini güçleştirmektedir; bununla birlikte, hint aydınlarının veya merkezî idareyle ilişkisi olanların ikinci dili haline gelen hindu dili İngilizcenin yerini almaktadır. Dilbilim açısından *hindu* dili ikiye ayrılır: Ardha-Magadhi'den gelen *doğu hindu dili* (özellikle Audh ve bu bölgenin güneyinde konuşulur) ve Şauraseni'den gelen *batı hindu* dili (Ganj doab'ında ve bu doab'ın kuzey ve güneyinde konuşulur). Çhatisganhi ve Kausali doğu hindu dilinin Brajbhakha, Bundel-Khandi, Kanaudci ve Bangaru ise batı hindu dilinin başlıca lehçeleridir.

Hindu dili, ordudan koparak gitgide Sanskritçenin etkisi altında kaldı; daha önceleri fark gözetilmeksizin arap ve devanagari harfleriyle yazılırken bugün hemen hemen yalnız devanagari harfleriyle yazılmaktadır. Sanskritçe ve Eski Prakrit dilleriyle karşılaştırıldığı zaman hindu dilinin yapısında da roman dillerinin Latinceyle karşılaştırıldığında ortaya çıkanlara benzeyen bir olgular bütünü görülür. Genellikle kelime sonundaki ünsüzlerin düşmesi, cinsliksiz türün kaybolması yerini dolaylamalara bırakan birçok isim ve fiil çekimi biçiminin kullanılmış olması.

— Ed. Hindu diliyle yazılmış en eski eserler X.-XII.yy. arasına rastlar; başlıca yazarlar din reformcuları (Gorarkh Nath) ve saray şairleridir (Narapati Nalha, Mahakavi Çand). İki yüzyıl süren hemen hemen tamamen sönük bir devreden sonra yavaş yavaş bir yeniden doğuş başladı; bunun sonucunda, XV. yy.da Kabir, XVI'da Mira Bay, Haridas ve özellikle Tulsidas çok değerli eserler verdiler. XIX. yy.dan itibaren Batı etkisiyle yavaş yavaş çağdaş bir hareket gelişti; bugün hemen hemen bütün türleri etkisi altına alan bu hareketin en belirgin siması romancı Prem Çand'dır. (L)

HİNDU i. (fars. *hindū*). *Esk.* Hindistan'da yaşayan mecusî halkına verilen ad. || Sıf. Siyah renkli (insan).

— Astron. *Esk.* Satürn gezegeni.

— Ed. *Esk.* Yanaktaki siyah ben. (M)

HİNDU i. ve sıf. Hinduizme, yani Brahman'cılığa bağlı olan. (XX. yy.dan önce, Kristof Kolomb ile ispanyol konkistadorları tarafından Hintlileri yanlış olarak hintli denen Amerika yerlilerinden ayırmak için bu ad kullanılırdı. Ama «hindu» sözünü sadece dinî anlamda kullanmak ve Hindistan yurttaşlarına «hintli» demek daha doğrudur.) [L]

HİNDUBAR i. (fars. *hindūbār*). *Esk.* İçine mürekkep konulan cam, mermer v.b.'den yapılmış kap, hokka. (M)

HİNDUİ i. ve sıf. Ortaçağda Kuzey Hindistan'ın orta kesiminde konuşulan dil. (Prakrit Şauraseni ve Ardha-Magadhi'den türeyen bu dil, modern hindu dilinin çeşitli biçimlerini ve ordu dilini verdi). [L]

HİNDUİZM i. (fr. *hindouisme*'den). Birçok batılı yazarın, tutucu bir yapısı olan nispeten geç devrin Brahma'cılığına verdikleri ad.

— ANSİKL. *Hinduizm*'i brahman dininden ayırmak yerinde bir tutum değildir. Böyle bir ayırım, bütünüyle dayanaksızdır ve hiç bir şekilde doğrulanamaz. Brahman dogmaları çok karmaşık bir biçimde, ama kesintisiz bir bütün olarak gelişmiştir. (L)

HİNDUKUŞ, Afganistan'ın kuzeyinde sıradağlar. Türkistan ve Orta Afganistan arasında; Pamir'den Kuhi Baba'ya kadar uzanan 600 km uzunluğunda bir settir. Kıvrılmış ve kırılmış ikinci zaman tortullarının meydana getirdiği hersinyen bir çekirdekten olmuştur. Doğu kısmı çok yüksektir (Taraş Mir'de 7 680 m). Batıda dağlar 5 000 m'ye kadar alçalır ve boğazlar genellikle 4 000 m'nin altındadır. Vahşî ve çorak bir dağ olan Hindukuş, ulaşımı büyük ölçüde engeller ve çevredeki ovaların üç bölgelerle bağlantı kurmasına imkan vermez. Taraş Mir'e 1950'de Norveç heyetinden Per Kvernberg, Henry Berg, Arne Naess ve yüzbaşı Tony Streather tırmanmıştır. (L)

HİNDULAŞTIRMA i. (*hindu*'dan *hindu-la-ş-tır-ma*). Hint medeniyetinin ilkel veya geri bir medeniyet döneminde olan ülkelere yayılma süreci. (Hint medeniyeti çin medeniyetinin tersine, Hıristiyanlığın başlangıcından beri Çinhindi'nde ve Güneydoğu Asya yarımadasında, siyasî kaygıların dışında bir gelişme gösterdi. Hint medeniyetinin bu ülkelerdeki etkisi yalnız kültür alanındaydı. Çinhindi ve İndonezya krallıklarının Hindistan ile siyasî ilişkisi olmadı.) [L]

HİNDUSTAN (sanskritçe *Sindhu*'dan, farsça k. «hintlilerin toprağı»). Hindu dili konuşulan bölge; geniş anlamda, Pakistan'a karşıt olarak asıl Hindistan. Yarımada Hindistan'ı veya Dekkan'a karşıt olarak İndus-Ganj ovasını içine alır. (L)

HİNDUSTANÎ i. Bk. HİNDİSTANÎ.

HİNDUVANE i. (fars. *hindūvāne*). *Esk.* Kavun, karpuz v.b. meyvelere verilen ad. (M)

HİNES (Earl «Fatha»), amerikalı zenci

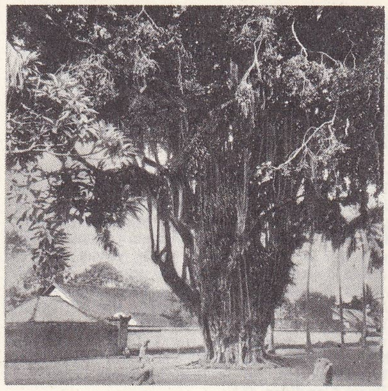

HİNT inciri

HİNT darısı

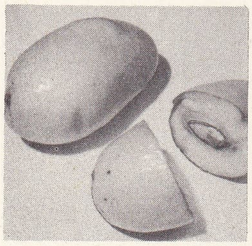

HİNT kirazı

HİNT kirazı ağacı

cazcı, piyanist ve orkestra yöneticisi (Duqueshe, Pennsylvania 1905). 1927'de Louis Armstrong ile çalıştı. 1928'de Chicago'da büyük bir orkestra kurdu, bu orkestrayı 1947'-ye kadar yönetti. 1948'de Armstrong topluluğuna katıldı. 1951'de Chicago'da yerleşerek küçük bir topluluğun başına geçti. 1965'-te Avrupa turnesine çıktı, büyük ilgi topladı. «Trompet-piyano» üslûbunu geliştiren bir caz sanatçısıdır, sağ el cümleleri oktav düzeninde işler, bazı notalar bir tremolo ile uzatılır ve bir trompet tremolosu duygusu uyandırılır. Başlıca plakları: *Stowaway* (1928); *West End Blues* (L. Armstrong ile, 1928); *Piano Man* (1939); *Boogie-Woogie on the Saint Louis Blues* (1940); *Body and Soul* (1940); *Stride Right* (J. Hodges ile, 1966). [L]

HİNGLÂC, Bülucistan'ta Las-Bela hükûmetinin batısında, Hingûl nehrinin kaynağına yakın eski bir ziyaretgâh. Bugün burası müslümanların ziyaretgâhı ve Siva'nın karısı Durga'ya sunduğu bir hindu tapınağıdır. (M)

HİNGOL, Batı Pakistan'da akarsu; yaklş. 560 km. Kalat'ın güneyinde Brahui dağlarının batı yamacından çıkar, güneye yönelir, Bülucistan'ı ve Makran'ı aşar ve Umman denizine dökülür. Orta çığırına NAL adı da verilir. M.Ö. 325'te İskender ordusu Hingol vâdisinin bir kısmından geçti. (L)

HİNG-YANG, esk. *Hing-cou*, ing. *Heng-chow*, Çin'de (Hu-nan) şehir, Sianag-Kiang kıyısında; 181 400 nüf. Demiryolu kavşağı. Irmaktan Yang-dzı'ya doğru çıkan motorlu büyük yelkenlilerin hareket noktası; yukarı kesimde ulaşım küçük yelkenlilerle yapılır. (L)

HİNKLEY POİNT, Büyük Britanya'da (Somerset) yer, Bristol kanalının güney kıyısında, 1966 yılında hizmete giren 550 MW gücünde nükleer (iki reaktörlü) santral. (L)

HİNNÖY, Norveç'te ada, asıl Lafoten adalarının kuzeydoğusunda. Vesteralen takımadalarının en büyüğü; 24 000 nüf. Hinnöy Norveç kıyıları açığındaki en büyük adadır. (L)

HİNOJEDO, İspanya'da (Santander ili) liman şehri, Santander'in doğusunda; 1 000 nüf. Çinko ve kurşun filizi ihracatı. Maden filizi işleme tesisleri ve kimya sanayii. Termik santral. (L)

HİNOJOSA DEL DUQUE, İspanya'da şehir, Andalucia'da (Cordoba ili)), sierra Morena'nın kuzeyinde; 15 6000 nüf. Kumaşçılık. (L)

HİNRİCHS (Hermann Friedrich Wilhelm), alman filozofu (Karlseck, Oldenburg 1794 - Friedrichroda 1861). Breslau (1822) ve Halle'de (1824) Hegel felsefesiyle ilgili dersler verdi. Başlıca eseri, *Geschichte der Rechts und Staatsprinzipien seit der Reformation bis auf die Gegenwart*'tır (Reform'dan Günümüze Kadar Hukukun ve Siyasetin İlkeleri). [L]

HİNSHELWOOD (sir Cyril Norman), ingiliz kimyacısı (Londra 1897-ay.y. 1967), öğrenimini Oxford'da yaptı, aynı şehirdeki Trinity ve Balliol, daha sonra Exeter kolejine profesör oldu. 1946'dan 1948'e kadar Londra Kimya birliğinin başkanıydı. Kimyasal tepkimelerin kinetiği konusunda araştırmalar yaptı ve bu çalışmalarıyla, 1956 Nobel kimya ödülünü Semyonov ile paylaştı. (L)

HİNT veya **HİND** i. Asya kıtasının güney kısmını teşkil eden üç büyük yarımadadan ortada ve en büyük olan, Hindistan. ‖ Hamza'nın ciğerlerini yiyen Ebu Süfyan'ın karısının adı (Eskiden fetva ve şeriat işlerinde soyut olarak kadından söz açıldığı zaman çok kullanılırdı).

— DEY. *Bulunmaz hint kumaşı*, değeri olmadığı halde, kendini çok değerliymiş gibi gösterenlere karşı kullanılan söz.

— *Esk. Deryâ-yı Hind*, Hint okyanusu, Hint yarımadasının güneyinde bulunan beş büyük okyanustan en küçüğü.

— Bot. *Hint bademi*, kakao. ‖ *Hint bezelyesi*, börülce. ‖ *Hint fıstığı*, kürkas. ‖ *Hint fulü*, beyaz mısır nilüferi. ‖ *Hint hıyarı*, hıyar-sember. ‖ *Hint kamışı*, bambu. ‖ *Hint keneviri*, jüt. ‖ *Hint kestanesi*, at kestanesi. ‖ *Hint safranı*, zerdeçal.

— Dokumc. *Hint kumaşı*, eskiden Hindistan'da dokunan bir çeşit ipekli kumaş. (Bu kumaşlar batı ülkelerinde az bulunurdu ve çok rağbetteydi.)

— Eczc. *Hint zamkı*, Güney Asya'da çıkarılan sarı reçine zamkı; su ile bir emülsiyon meydana getirir: *Hint zamkı eczacılıkta ve suya renk vermede kullanılır.*

— Zool. *Hint domuzu*, kobay. ‖ *Hint kertenkelesi*, iguana ‖ *Hint tavuğu*. (*Eşanl.* BRAHMA). ‖ *Hint timsahı*. Bk. TİMSAH. (LM)

Hint Adaları federasyonu (BATI), ing. **West İndies,** Antil denizinde siyasî birim, 3 ocak 1958'de kuruldu, eski ingiliz Antil lerini (Jamaika, Virgin adaları [Antigua ve ona bağlı adalar, Montserrat, Saint Christopher ve Nevis] dışında Leeward İslands, Barbados, Winward İslands [Dominik, Grenada, Grenadines, Saint Lucia ve Saint Vincent], Trinité ve Tobago) içine alıyordu; 20 800 km²; 3 117 000 nüf. Merkezi, *Port of Spain.* Büyük ve küçük adaların iktisadî menfaatleri birbirinden çok farklı olduğu için, federasyon kısa süre içinde büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldı. 1961 Haziranında Londra'da toplanan bir konferansta meseleler halledilemedi ve en zengin ve en kalabalık ada olan Jamaika, federasyondan ayrıldı. Trinité de ayrılmak istediğini bildirince 1962 şubatında federasyon dağıtıldı. Batı Hint Adaları Birleşik devletlerini meydana getiren adalar (Antigna, Saint Kitts, Nevis ve Anguilla, Dominica, Santa Lucia Granada ve Saint Vincent) hükûmetleri arasında 1967'de para ve ulaşım antlaşmaları imzalandı. (L)

HİNT-AFGAN bls. i. ve sıf. Güneydoğu ırkına («arap» veya «samî» ırkı) yakın olan kişi; bu ırkın temsilcileri. (İran'da, Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyinde yaygındır.) [L]

HİNT-ARÎ bls. i. Bugün Hindistan'da konuşulan avrupa dilleri. (Bu dillerin en eskileri eski iran diline benzer. M. Ö . III. yy.da Hint-Arî, üç öbeğe ayrılıyordu: doğu, batı ve bir de uzak kuzeybatı öbeği. Hint -arî dillerinin başlıcaları: Hindu, Ordu, Marathi, Bengali, Pencabi, Gucerat, Oriya ve Assam). [L]

HİNT armudu bls. i. Amerika'da yetişen ağaç. (İlmî adı *Psidium.* Mersingillerden).

— ANSİKL. *Hint armudu*'nun birçok türk vardır: *Psidium guayava, P. araca, P. cattleyanum.* Bunların hepsi meyve veren ağaçlardır. Meyvesini yalnız yerlilerin yediği daha başka hint armudu türleri de vardır. (L)

Hint-Avrupa dilleri, Avrupa ve Asya'da konuşulan ve dilbilimciler tarafından ortak bir köke bağlanan bazı diller.

— ANSİKL. Leng. *Hint-avrupa* dilleri terimi Avrupa, Batı Asya ve avrupalıların sömürgeleştirmesinden bu yana, Amerika'nın büyük bir kısmında konuşulan dil ailesine uygulanır. Değişik tarihlerde yazılmış metinler (hiç biri M.Ö. 2000'den önceye inmez) aracılığıyle bilinen on bir lehçe öbeği kapsar; **1.** Çin'de Toharca; **2.** Eski ve Yeni Hint-Arî (Veda, Klasik Sanskritçe, Prakrit, Hindustanî, Bengalî, Marathi, seylan dili); **3.** iran dili: Darios ve Xersés'in Eski Farsçası, Avesta (Zoroastre), Medce, İskitçe, ve Ortaçağ ve modern İran'daki birçok ağız (Soğdca, Pehlevî, Farsça, Afganca, Kürtçe, Kafkasya Osetçesi); **4.** Ermenice; **5.** Hitit imparatorluğunun Anadolu dili (Hititçe ve Luvice), likya dili ve lidya dili; **6.** Yunanca: Miken lehçesi, Homeros lehçesi, İon lehçesi, Attike lehçesi, modern Yunanca; **7.** Eskiçağda Latince, Umbria lehçesi ve Oskça ile bugün roman dilleriyle (İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Fransızca, provence dili, Romence) temsil edilen İtalik dili; **8.** Keltçe: eski (Galya dili) ve modern (İrlanda dili Galce, Bretonca); **9.** Germen: doğu (Gotça), kuzey (eski izlanda dili ve iskandinav dilleri), merkez ve batı (Saksonca, İngilizce, friz dili, Almanca); **19.** Baltık (Litvanca, Letçe, eski prusya dili); **11.** Eski Slavonca'dan modern dillere kadar (Rusça, Lehçe, Çekçe, sırp-hırvat dili, Bulgarca) İslavca. Özellikle çok iyi bilinen bu öbeklere hiç bilinmeyen veya çok az bilinen Dalmaçya (Venetçe, illyria lehçesi), Balkanlar (Trakya, Makedonya lehçeleri) ve Anadolu'daki (Frikya lehçesi) kalıntılar eklenir. Arnavutçanın eski balkan dilinden türediği sanılır. Bazı lehçeler arasında daha sıkı ilişkiler vardır ve bunlar daha geniş öbekler meydana getirir: Hint-İran, Baltık-İslav; italik-kelt dilinin varlığı kesin değildir.

Hint - avrupa lehçelerinin dil akrabalığı, XIX. yy. başında karşılaştırmalı grameri (yani bu geniş dil ailesinin tarihöncesi ortak biçimini ortaya çıkarma imkânı veren metodu) kuran Franz Bopp tarafından tanıtlandı. Karşılaştırmalı gramer, her lehçenin (özellikle eski biçimleri en çok muhafaza eden Sanskritçe, Hititçe, Yunanca ve Latince) eskiden kullanılmış biçimlerine dayanır. Meselâ Sanskritçe *asmi*, Hititçe *esmi*, Yunanca *eimi*, Litvanca *esmi* ortak hint-avrupa biçimi* *esmi*'yi (benim) varsaymağa yardım eder. Sanskritçe *açva-*, iran dilinde *aspa-*, Latince'de *equus*, galya dilinde *epo* v.b.'ye bakılacak olursa «at»ın ortak hint-avrupa dilindeki biçimi* *ekwos* bulunur. Uzun süre hint-avrupa dil ailesinde iki ayrı lehçe öbeği görülür: *centum* denen batı öbeği ve *satem* adı verilen doğu öbeği. Batı öbeğinde eski artdamaksılar muhafaza edilmiş, oysa satem dillerinde şırlamalı veya ıslıklı haline gelerek damaksılaşmıştır (Hint-İran, Ermenice, Baltık-İslav); iki öbek gerçekten karşıtlaşır, ama bu karşıtlaşma doğu centum dillerinden Tharca ve Hititçede görüldüğü gibi coğrafî değildir. Uzun ve kısa ünsüzler dizisi, dilbilgisi bakımından rol oynayan tizlik vurgusu ve özel bir fonem grubu dilin fonetik yapısının başlıca özelliğidir; bu fonem grubu (çınlaklar: *l,r, m,n,y,w,h*) şartlara göre ünsüz veya ünlü olmağa elverişlidir. Tipoloji bakımından hint -avrupa dilleri «bükünlü» adı verilen sınıfa girer. Her biri özel bir sisteme göre bükünlenen isim, zamir ve fiil ayırımını kesinlikle gözetmeleri bu dillerin özelliğini meydana getirir. İsimler (ve önceleri bunlardan farklı olmayan sıfatlar) iki sınıf veya cinslikte toplanır: canlı (eril-dişil) ve cansız (cinsliksiz); bükün, her biri sonekler alan yedi hal kapsardı. Fiilin tam bir çekimi yoktu: değişmez ünsüz unsurlardan meydana gelen bir kök, eylemin görünüşlerini (sürekli, süreksiz, tamamlanmış) niteleyen kök biçimlerini meydana getirir. Zaman bakımından özelleşme (şimdiki zaman, geçmiş zaman) ikinci derecede kalır. Fiil kökleri, «ünsüz almaşması» nın karmaşık kurallarından doğan bir çeşit-

Foto. LAROUSSE

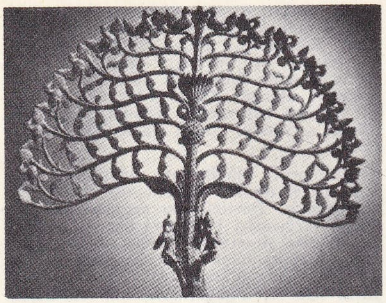

hinduizm «Hayat Ağacı» bir XVII. yy. bronzu

lilik gösterir (*Weid -, Wid woid -; men-, mon-, mne-, mn-* v.b.). Eskiçağın ilk dönemlerinden beri bu farklı biçimlerle almaşık kazanan sonek ve önekler birleşir. Değişmezlik kazanan bükünlü eski isimler dizisi, görevi zaman ve mekân ilişkilerini belirlemek olan zarfların meydana gelmesini sağlar: zarflar, yer ve devirlere göre öntakı, sontakı olur. Bağlaçlar, ilgi zamirlerinden doğar; bunlar ilgi zamirlerinin zarf biçimidir. Bütün hint-avrupa dilleri, yeni bir dil tipine doğru paralel, ama az veya çok hızlı olarak gelişti. Ünsüz almaşmaları azaldı, fiil ve isim sonekleri çoğaldı, kök değişmez bir biçim kazandı; kelime sonunu etkileyen fonetik yıpranma sebebiyle bükünler azaldı ve hal sayısı eksildi; bazen, çekim bütünüyle ortadan kalktı. Buna karşılık öntakılar genelleşti, yeni bir gramer kategorisi ortaya çıktı: tanım edatı. Fiil, tek bir kökten zamanlar ve yeni kipler (gelecek zaman, mastar) oluşturarak düzenli bir çekim meydana getirdi. Bu durumda görünüşlerin anlatımı başka yöntemler aracılığıyla yapılır: fiil bileşimi yardımcı fiili dolaylama, sonek takma. Önceleri serbest olan kelime sırası her lehçede belirlendi; biçimsel yönden özdeş olan nesne ve özne artık yalnız söylev dizisindeki yeriyle ayırt-edilebiliyordu. Meselâ, doğrudan doğruya ortak hint-avrupa dilinden gelen İngilizce, roman dilleri ve Farsçanın modern biçimleriyle hint-avrupa dili arasında yalnız genetik akrabalık bağı kalmıştır. Hint-avrupa lehçeleri konuşan halkların ilk yurdu tartışma konusudur. Önceleri hint-avrupa dillerinin ilk yurdu sanılan Orta Asya (Pamir, Türkistan) bugün kabul edilmemektedir. Elbe ile Vistül arasındaki Kuzey Almanya ovalarıyle Tuna-Ural arasındaki rus istepleri üzerinde durulmaktadır. Favna veya flora ile ilgili kelimelerden (gürgen, kayın, sombalığı, arı v.b.) elde edilen kanıtların hiç biri kesin değildir; çünkü lehçeler karşılıklı olarak sürekli lûgat unsurları aktarımları yapmışlardır. Birlikte yaşadıkları dönemde (M.Ö. III. bin yıl) ilk batı avrupa dillerinin belirme dönemi arasında doldurulmayacak bir boşluk vardır (göçler sırasında dil birçok değişikliğe uğramış olabilir). Hint-avrupa dil birliğini, ortak yanları maddî medeniyet (tarım, av ve hayvancılık), toplumsal yapı (ataerki papazlarının üçe ayrılan hiyerarşisi, savaşçılar ve çiftçiler) ve din (ataların kültü, göksel tanrıya tapma) olan geniş bir alana yayılmış birçok dağınık kabile olarak belirtmek gerekir. Bunlar dilbilimin ulaşabileceği gerçeklerdir. Ama bu halkların yazıları yoktu; gelenekleri bütünüyle sözlüydü. Tarihte nerede rastlarsak rastlayalım Hint-Avrupalıların hâkim azınlığı meydana getirdiğini görürüz; kullandıkları dil, ülkeyi fetheden soylular sınıfının dilidir; bu yüzden günlük hayatın birçok yanını iyi yansıtmaz. (L)

HİNT ayvası blş. i. Pullu annonanın meyvesi. Bk. ANNONA. (L)

HİNT darısı bls. i. Boyu 4 m'yi bulan otsu bitki. Afrika'da önemli bir tarım bitkisidir. (İlmî adı *Sorgum.* Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Hint darısı*'nın yüz kadar çeşidi vardır. Bunların en önemlileri *yem darısı, tatlı darı* ve *tatsız darı*'dır. Yem darısının taneleri tavuk yemi, sapı ve samanı hayvan yemi olarak kullanılır. Tatlı hint darısı da tanesi ve samanı için yetiştirilir. Eskiden şeker yapımında da kullanılırdı. Tatsız hint darılarının da Afrika'da iki çeşidi vardır: ***kafir*** ve ***dura.*** Ayrıca Çin'de ve Hindistan'da yetiştirilen iki çeşidi daha vardır: *kaoliang* ve *şallus.* Dünyada buğday ve pirinçten sonra en çok kullanılan tahıl hint darısıdır. (L)

HİNTERLAND i. (alm. *hinter,* geri ve *land,* ülke'den *hinterland*). Ticaret merkezi sayılan bir limanın çevresi: *Sonra İstanbul da o şehirler gibi bir iktisadî hinterlanda açılırdı* (Ş.S. Aydemir). *Samsun'un hinterlandı.*

— ANSİKL. İlke olarak, bir toprak işgâlinin fiilî işgal sayılabilmesi için, bir devletin bir bölgeye gücünü kabul ettirmiş olması gerekir. Bazı devletler, topraklarını genişletmek ve bu arada rakip devletlerle çatışmaktan kaçınmak için şu görüşü öne sürdüler: bir ülkede bir kıyıyı veya bir kara parçasını işgal eden bir devlet, o ülkenin geriye kalan topraklarını da (hinterland) işgal etmek hakkına sahiptir. (LM)

HİNT - GERMEN blş. sıf. ve i. Almanya'da, HİNT-AVRUPA terimiyle eşanlamlı olarak kullanılan kelime. (L)

Hint imparatorluğu, 1858'de ortadan kaldırılan ingiliz Doğu Hint Adaları şirketi ile Hindistan yarımadasındaki prensliklerin elinde bulunan toprakların tümü. Disraeli, ingiliz krallığının prensliğini yükseltmek için, eski Moğol imparatorluğunu yeniden kurarak ingiliz kraliçesi Victoria'yı hint imparatoriçesi ilân etti (1 haziran 1877). Böylece kraliçe bu imparatorluğun halefi olarak hint prenslerinin hükümdarı durumuna geldi, prensler ona bağlılık andı içtiler. İngiliz hükümdarları, hint imparatoru unvanını Hindistan'ın bağımsızlığını kazandığı güne kadar (15 ağustos 1947) muhafaza ettiler. Kral George VI, Hint imparatorluğu tacını giyen son ingiliz hükümdarıydı. Bk. HİNDİSTAN. (L)

HİNT inciri blş. i. Bitki türü.

— ANSİKL. *Hint inciri* (*Ficus İndica*) yer üstü kökleri olan bir bitkidir; bu kökler dalların ucundan yere inerek toprağa gömülür ve yerden ham besisuyu almağa yarar. (Ağaç böyle böyle büyüyerek bir küme halini alır; öyle ki, asıl gövde öldükten sonra bile ağaç yaşamağa devam eder.) [L]

HİNT - İRAN blş. i. Hint-arî ve iran dillerinin meydana getirdiği dil topluluğunun adı. *Eşanl.* ARÎ. (L)

HİNT - İSKİT. Esk. coğ. İndus'un sağ yakasında krallıklar kurmuş olan göçebe Orta Asya toplulukları. Bk. HİNDİSTAN. (L)

HİNT kirazı blş. i. Hint kirazı ağacının meyvesi. (Hint kirazı, çekirdeği az çok lifli, iri bir şeftali biçimindedir. Çiğ yenilebileceği gibi reçeli ve marmelatı da yapılır. Hindistan'da çeşni olarak kullanılan bir çeşit turşuya da katılır.) ‖ *Hintkirazı ağacı,* Antepfıstığıgillerden ağaç türü (*Mangifera indica*).

— ANSİKL. *Hint kirazı ağacı* bütün Hindistan, Birmanya, Çinhindi, Malezya bölgelerinde, hattâ, şimdi tropik Afrika ve Amerika'da yetişen daima yeşil bir ağaçtır. Kabuğu esmer, kalın ve pürtüklü, yaprakları temrensi, çiçekleri küçük ve kırmızımtıraktır. Meyveleri iri zeytinsi yemiş şeklindedir; beğenilerek yenir. Pek çok çeşidi vardır. (L)

HİNTLİ i. (*Hint*'ten *Hint-li*). Hint ülkesinde yaşayan veya hint halkının soyundan gelen kimse. (M)

HİNTLİ, Güney yarımkürede küçük ve önemsiz yıldızlardan meydana gelen takımyıldız; *Hint kuşu* da denilir. (L)

Hint Millî kongresi (Indian National congress). Bk. KONGRE PARTİSİ.

HİNT - MOĞOL imparatorluğu. Bk. HİNT-TÜRK İMPARATORLUĞU.

HİNTO veya **HİNTU** i. («araba» anlamında macarca k.). Kocu türünden yaylı araba. (*Karoça* da denirdi. Eskiden elçiler bu tür arabalarla gezintiye çıktıklarından kelime, sefaretnamelerde sık sık geçerdi.): *Dağlar içinde on sekiz adet münakkaş ve billûr camlı hinto arabalarla kaçan...* (Evliya Çelebi). [M]

HİNTOCU veya **HİNTUCU** i. (*hinto* veya *hintu*'dan *hinto-cu* veya *hintu-cu*). *Esk.* Hinto arabasını süren kimse. (M)

hinduizm: kutsal Ganj ırmağında yıkanan hintli hacılar

HİNT okyanusu, okyanuslardan biri; Afrika, Asya ve Avustralya arasında. Hint okyanusu ile kenar denizleri, Atlas okyanusu ve Büyük Okyanustan çok daha küçüktür: 75 milyon km²'lik (bütün denizlerin yüzölçümü toplamı 361 milyon km²'dir) bir yüzeyi kaplar. Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus gibi, Hint okyanusu da Antarktika sularının büyük etkisi altında olduğu halde, Kuzey yarımkürenin ılıman bölgesine kadar uzanmaz.

Atlas okyanusu gibi enlem yönünde bir orta sırt ile iki havzaya ayrılmış olması, Hint okyanusunun başlıca topografik niteliğidir. Bu sırt, Karaçi dolaylarından başlar, Rodrigues adaları, Amsterdam ve Kerguelen adasından geçer ve Gauss dağında Antarktika'ya ulaşır. Atlas okyanusu sırtı gibi bu sırt da uzunluğunun bir kısmında geniş bir orta karıkla açılmıştır. Doğuda, iyi tanınmayan Hint-Avustralya havzası içinden başka sırtlar da geçen ve Madagaskar tarafından kesilen batı havzasından daha derindir. Kenar denizleri arasında Basra körfeziyle,

HİNDUKUŞ dağlarının en yükseği Taraş Mir'in zirvesi

Paul von HiNTZE

Kızıldeniz büyük ölçüde farklılaşmıştır: derinliği çok az (30 m) olan Basra körfezi İran sıradağları eteğinde yavaş yavaş çökmüş bir bölgedir; çok daha derin olan Kızıldeniz ise iki fay dizisi arasında yer alan daha yeni ve çok büyük bir çöküntüdür; Toros dolaylarından (Türkiye) Nyassa gölüne (Doğu Afrika) kadar uzanan hendekler sisteminin bir parçasıdır. Aşırı sıcak, çöl iklimi hüküm süren ve hiç bir akarsuyun dökülmediği Kızıldeniz, okyanuslardan çok daha tuzludur (Hint okyanusunda litrede 34 - 36,5'e karşılık, kuzeyde litre başına 41'den çok tuzluluk). Hint okyanusunun büyük kısmı mercanların büyümesine elverişlidir. Bunların en ilgi çekenleri Hindistan'ın güneybatısında Maldiv adalarındaki mercan kayalıklarıdır: geniş halkalar meydana getirirler, çevrelerinde «faros» denen daha küçük halkalar belirir. Madagaskar'ın Seyşel ve Komor adalarının çevresinde, Doğu Afrika kıyıları boyunda (özellikle de Zanzibar'da), Avustralya'nın kuzeybatısında ve batısında, Kızıldeniz'de (pek çok) başka mercan kayaları gelişir. Okyanusun güneyindeki adalarsa (Kerguelen, Crozet, Prince Edward v.b.) sarp, volkanik topraklardır. Bütün Avustralya denizlerinde hüküm süren, mevsimlerarası sıcaklık farklarının çok az olduğu (Kerguelen adalarında 3 ile 7°C arasında) çok fırtınalı bir iklimin etkisindedir; çevrelerinde büyük yosun tarlaları vardır ve kısmen buzulluklarla kaplıdır.

Okyanusun kuzeyinde akıntılar musonların etkisiyle her altı ayda bir tersine akar. Hint okyanusunda muson hüküm sürer; muson, mayıs-ekim arası güneybatıdan Hindistan'a doğru eser ve büyük dalgalar meydana getirir; bu arada, Asya, Doğu Afrika ve Ekvator arasında kasım-nisan aylarında musonla birlikte kuzey - kuzeydoğudan gelen şiddetli yağmurlar Hindistan'ın büyük kısmına yağar.

Araştırma gemilerinin en az gittikleri, bu yüzden de okyanusların en az tanınanı olan Hint okyanusunda, yakında yirmi ülkeye ait kırk kadar geminin katılmasıyle milletlerarası bir denizbilim seferi yapılacaktır. (L)

HİNT OKYANUSU arazisi (BRİTANYA), eskiden Mauritius adasına ve Seyşel adalarına bağlı birkaç toprağın birleştirilmesiyle meydana getirilen (1965) ingiliz sömürgesi; 1 500 nüf. (L)

HİNT ördeği blş. i. Cava asıllı evcil ördek ırkı. (Hint ördeği dik duruşlu, çevik yürüyüşlü, çok yumurtlayıcı [yılda 200 yumurtadan fazla] bir kümes hayvanıdır. Kızıl sarı, beyaz, sarı - beyaz ve siyah renkte birçok çeşidi vardır.) ‖ *Hint tavuğu.* (*Eşanl.* BRAHM.) *Hint timsahı.* Bk. TİMSAH. (L)

HİNT — PORTEKİZCESİ blş. i. Leng. Goa, Seylan, Diu'da konuşulan Portekizce. (L)

Hin seferi. İran şahı Nadir'in(1638-1747) Hindistan üzerine yaptığı sefer (1738-1740). Nadir Şahın daha önceki seferleri sınırları korumak amacıyle yapılmıştı. Hindistan seferi ise kötü idare edilen eyaletleri ele geçirmek ve önceki seferler dolayısıyle boşalmış olan devlet hazinesini doldurmak amacını güdüyordu.

11 Haziran 1738'de Gazne'yi, 30 haziranda Kâbil'i alan Nadir Şah Hayber geçidini bırakarak Sarçoba yolunu takip etti ve Peşaver valisi Nâşir Hanı esir aldı (27 ekim 1738). Lahor'un zaptından sonra şehrin valisi Zekeriyya Han yerinde bırakıldı. Nadir Şah Lahor'dan hareketi sırasında Muhammed Şahın Karnal'a geldiğini haber aldı. Nadir ile Muhammed Şah beraberce başkente girdiler. Nadir Şah adına hutbe okutuldu ve sikke kesildi.

25 Mart 1739'da Nadir'in öldürüldüğü haberi yayılınca halk başkaldırdı, Nadir'in askerlerinden 7 000 kadarı öldürüldü. 12 Mayıs 1739'da Delhi'de büyük bir meclis toplandı ve Nadir bu mecliste Muhammed Şaha taç giydirdi. Muhammed Şah şükran borcu olarak İndus nehrinin güneyinde kalan bütün eyaletleri Nadir'e verdi. Nadir Delhi'den hareket ederek Kâbil'e geldi.

Bu sırada birdenbire geri dönerek Sind hükümdarı Hüdayar Hana karşı harekete geçti. İndus'un güneyinde bulunan çöle inerek Umarkot'ta bulunan Hüdayar'ı esir etti. Bu bölgeyi üç eyelate böldükten sonra Sivi ve Şal üzerinden Nadirâbâd'a döndü (1740). Nadir Şahın Hint seferinden elde ettiği ganimet tahminlerin üstündeydi. Askere büyük ihsanlar dağıtıldı. İran halkı da üç yıl vergiden muaf tutuldu. (M)

Hint seferleri, Osmanlıların, Hindistan ve çevresinde yaşayan müslümanlara yardım amacıyle yaptıkları deniz seferleri.

Osmanlılar için Hindistan'ın önemi Selman Reisin Hindistan seferi sonunda anlaşıldı. Selman Reis sefer dönüşünde Yavuz Sultan Selim'e Hindistan'ın zenginliği hakkında bir lâyiha sundu. Hindistan'ın osmanlı ekonomisine önemli katkılarda bulunacağını düşünen Yavuz Sultan Selim Kızıldenizdeki osmanlı donanmasının güçlendirilmesine karar verdi. Bu arada Hindistan ve çevresinde yaşayan müslüman tüccarlar da portekiz korsanlarından oldukça bunalmışlardı. Osmanlı hükûmeti, bu iki durumu göz önüne alarak Hindistan seferlerine başladı (mayıs 1538).

● *Birinci Hint seferi.* Osmanlı donanması Hadım Süleyman Paşa kumandasında denize açıldı (13 haziran 1538). Önce Kızıldeniz'in kapısı durumunda olan Aden alındı (27 temmuz 1538). Donanma buradan Hindistan'a doğru ilerledi. Hindistan'ın batısında Riyu adası kıyılarında demir attı. Amacı, Osmanlılara başvuran Bahadır Şah'a yardım etmekti. Fakat Bahadır Şah 1537'de Portekizliler tarafından öldürülmüştü. Süleyman Paşanın geldiği sırada da Bahadır Şah'ın yeğeni Mahmud III, başta bulunuyordu. Portekizlilerin yardımıyle yönetimi ele alan Mahmud III, Süleyman Paşaya cephe aldı. Süleyman Paşa 7 000 kişilik kuvvet ile kuşattığı Riyu adasını topa tuttu. Adanın bazı yerlerini aldı, Portekizlilerin yardıma geldiğini duyunca da geri çekildi (25 aralık 1538). Yemen kıyılarındaki Muha limanına geldi. Sefer hakkında rapor vermek için İstanbul'a çağırıldı. Paşanın verdiği rapor Divanı Hümayun tarafından olumlu karşılandı.

● *İkinci Hint seferi.* Portekizliler Süleyman Paşanın fethettiği Aden'i geri aldılar. Ayrıca Cidde şehrini zaptederek Süveyş tersanesini de ele geçirmek istediler. Osmanlı devleti birinci seferden on üç yıl sonra ikinci sefere karar verdi. Süveyş kaptanlığına Muhyiddin Piri Reis tayin edildi. Piri Reis, kumandasındaki 30 gemilik donanma ile Hint seferine çıktı (1551). Cidde'ye uğradı. Hürmüz adasında Hürmüz kalesine sığınan düşmanlara saldırdı. Sonra da Basra'daki Kubas Paşadan yardım istedi, fakat hiç yardım alamadı. Portekizlilerin kendisini burada kuşatacaklarını duyunca üç kadırgasıyle beraber denize açıldı, öteki gemilerini Basra'da bıraktı. Piri Reis, gemileriyle Süveyş'e, oradan Mısır'a geldi. Bu hareketi İstanbul'a yazıldı. Öteki gemilerini Basra'da bırakmasından dolayı suçlu görüldü. Mısır divanının kararı ile başı kesildi.

● *Üçüncü Hint seferi.* Piri Reisin öldürülmesinden sonra Süveyş kaptanlığı Bahreyn sancakbeyi Murad Reise verildi (aralık 1552). Piri Reisin başladığı harekâta devam etmesi istendi. Bir ara on beş kadırga ve iki barça ile Basra'dan ayrıldı. Hürmüz adası yakınlarında Portekizlilere rastladı. Yaptığı deniz savaşında başarı kazanamadan Basra körfezine döndü. Bu davranışı yüzünden azledildi (6 aralık 1553). Süveyş donanması da Basra körfezinde kaldı.

● *Dördüncü Hint seferi.* Süveyş kaptanlığına tersane kethüdası Hızır Beyin oğlu Seydi Ali Reis getirildi (1553) ve Basra'daki donanmanın Süveyş'e götürülmesi ile görevlendirildi. On beş kadırgayı Basra körfezinden dışarıya çıkarmak çarelerini aradı. Benderbuşir, sonra Bahreyn adasına geldi. Umman kıyılarında portekiz filosu ile karşılaştı. Yapılan savaşta portekizlileri yendi, donanmalarını dağıttı. Türk donanması Bakkat limanına yaklaşınca otuz iki parçalık yeni portekiz filosu ile karşılaştı. Açık deniz savaşı yapamıyacağını anlayan Seydi Ali Reis, donanmayı karaya paralel bir düzene koyarak savaşa tutuştu. Her iki donanma da kesin bir sonuç alamadı. Türk donanması İran, sonra da Bülucistan sahiline sürüklendi. Sonra Arabistan'a hareket etmek istedi, fakat tutulduğu fırtına ile Diu, Surat ve Gucerat yakınlarına geldi. Donanmanın savaşacak gücü kalmamıştı. Seydi Ali Reis, Gucerat valisi Recep Hana toplarını bıraktı. Ayrıca askerlerinden isteyenlerin burada kalmalarında bir sakınca görmedi. Kendisi elli kadar arkadaşıyle karadan hareket etti ve birçok memleketi dolaşarak üç yılda İstanbul'a dönebildi. Bu seyahatleri anlatan *Mirat-ül-Memalik* (Ülkeler Aynası) adlı eserini Kanunî Sultan Süleyman'a sundu, onun takdirini kazandı (1556).

Osmanlıların Hindistan'a yaptıkları dört sefer genel olarak başarılı bir şekilde sonuçlanmadı. Devletin bu seferlere gereken önemi vermemesi bunun en önemli sebebiydi. Seferler sırasında Hindistan'daki müslüman tüccarlar biraz olsun ferahladılar. Fakat başlarında bulunan hükümdarların ikiyüzlü siyaseti, Osmanlıların hint müslümanlarından gereken ilgiyi görmemesine sebep oldu. Hindistan ticaret yolu Portekizlilere geçti. Osmanlı hükûmeti Süveyş kaptanlığına Kurdoğlu Hızır Reis'i getirerek Hindistan ticaret yolunu yeniden ele geçirmek istedi. Portekizliler bu sırada Hint denizindeki adaları ele geçirmeğe uğraşıyorlardı. Ayrıca Bahri Muhiti Hindî tarafındaki adalara da hâkim oldular. Bu adalar içinde en kuvvetli hükûmet olan Açe idi ve halkı da Sumatra, Malaka adalarına hâkim müslümandı. Portekizliler burasını almak için harekete geçtiler. Açe hükümdarı Sultan Alâüddin, Hint sularında yabancı sayılmayan Osmanlılardan yardım istedi, bu amaçla İstanbul'a bir elçi yolladı (1565). Kalküta ve Seylan gibi islâm hükûmetleriyle savaşan Portekizliler buraları almak istiyordu. Elçiler, Zigetvar seferinde bulunan Kanunî Sultan Süleymanı beklemek zorunda kaldılar. Osmanlı hükûmeti Süveyş'teki donanma ile yardım edilmesini kararlaştırdı. Kurdoğlu Hızır Reis 19 gemi, levazım ve toplarla hareket etmek üzereyken Yemen'de ayaklanma oldu. Zeydî imamı Mutahhar, Sana ve Yemen'i ele geçirince, Açe seferi yarıda kaldı. Süveyş donanması kumandanı Kurdoğlu Hızır Bey, Yemen işi için görevlendirildi. Yemen Serdarı Sinan Paşanın kumandasında savaştı. Açe hükûmeti için hazırlanan harp levazımı ve yardım iki gemiyle gönderildi. (M)

HİNT - TÜRK imparatorluğu, XVI. yy. ilk yarısında Kuzey Hindistan'da Babur tarafından kurulan imparatorluk.

Hindistan'da, bu türk devletini kuran Babur, Timur'un beşinci göbekten torunudur. 14 Yaşındayken padişah oldu (1496). Uzun bir süre yeni kurduğu devlete göz dikeh, onu sarsmak için çalışan komşularıyle, özellikle özbek kumandanı Şeyban Han ile uğraşmak zorunda kaldı. Fergana ve Semerkant'ı elde tutabilmek için birçok güçlükle karşılaştı, 1504 yılında Kâbil ve Kandahar'ı ele geçirdi. 1513 Yılında kuzeyde genişleme yerine güneye yayılma siyasetini takip ederek çalışmalara başladı. 1522-1524 ve 1525-1526 yıllarında güneye iki sefer yaptı. 21 Nisan 1526'da Delhi'nin 50 mil yakınlarında, Afganlara karşı Panipat savaşını yaptı. Osmanlılardan gördüğü yardım ile bu savaşta elde ettiği başarı, Hindistan-Türk imparatorluğunun kurulmasını sağladı. Bu olaydan bir süre sonra Agra'yı aldı, kendi anlayışına göre yeniden düzene koydu. 100 000 Kişi ile Rana Sanga kumandasında Agra üzerine yürüyen Racputları 16 mart 1527 tarihinde Kanva'da yendi. Babur 1530 yılında 48 yaşında öldüğü zaman sağlam temeller üstüne kurulmuş güçlü bir imparatorluk kurdu.

Babur'dan sonra yerine oğlu Hümayun geçti. Devlet işlerine pek önem vermeyen, zevke düşkün olan Hümayun, o sıralar Kâbil'den Kandahar'a kadar uzanan Hint-Türk devletini yönetmekte güçlük çekti. Komşusu afgan hükümdarı Şîr Han ile savaşmak zorunda kaldı. Bu savaşlarda pek başarı sağlayamadı. Sayıları bir milyona varan türkleri yönetmekte büyük güçlüklerle karşılaştı. Başarısız yönetimi yüzünden Kuzey Hindistan'da Türk hâkimiyeti sönmeğe yüz tuttu. 1534-1535'te alınan Malya ve Gucerat tekrar elden çıktı. 1537-1540 arasında doğuya ve başka yönlere yapılan seferler devlet için önemli bir kazanç sağlamadı. Şîr Hanın ölümünden sonra Delhi'nin Agra bölgesine yeniden yerleşebildi (1555). Kısa bir süre sonra ölünce yerine, 13 yaşındaki oğlu, Ekber padişah oldu (1556). Ekber'in ilk yıllarında devlet yönetimi atalığı Bayram Hanın elindeydi. Genç hükümdara bağlı kalan

Foto. Art et Science (LAROUSSE)

Bayram Han yönetimi yeniden düzenledi. Hindu generali Hemu'yu da Panipat'ta yendi. 1560 Yılında 18 yaşına giren Ekber tarafından azledildi. Onun zamanında Hint-Türk imparatorluğu daha da güçlendi, büyük bir önem kazandı.

İmparatorluk yönetimini de eline alan Ekber ilk ve zorlu seferlerini Raciput'lara karşı yaptı. 1568-1569 Yıllarında Chitor ve Ranthambor kalelerini, 1572 yılında, pamuk ve indigo bölgesi Gucerat'ı aldı. Bu başarı Türklere Surat limanı yoluyle Arabistan ve Mısır ticaretinin kapılarını açtı. 1574 - 1576 Yıllarında pirinç, ipek ve güherçile bölgesi olan Bengal'i ele geçirdi.

1586'da Keşmir, 1592'de Orissa ve 1595 yılında da Sind Ekber'in kumandası altına girdi. 1605 Yılında öldüğü zaman hâkimiyeti bir yandan Bengal körfezinden Kandahar'a, bir yandan Sind denizi ve merkezî Hindistan'a kadar uzanıyordu. Hindistan'ın en geniş ve en zengin bölgeleri, devletinin sınırları içindeydi. Ekber, kendi devrine kadar önemsenmeyen Hinduları ve öteki bazı kavimleri, islâm dini altında birleşen grupları, onların başkanları yardımıyle ele etti, yüksek mevkilere çıkardı, kaynaştırdı. Böylece imparatorluğunun geniş sınırları içinde yaşayan ayrı ayrı halk toplulukları arasında birlik kurmayı başardı. Devletin yükselmesinde, genişlemesinde bunların büyük etkileri olmuştu. Bu durum XVIII. yüzyıl başlarına kadar süren bürokratik bir yönetim düzeni ile gerçekleştirilmişti. 10 Kişiden 5 000 kişiye varan gruplar ve kumandanları (mansabdarlar) kuruluşun başlıca dayanağı olmuştu. Ekber, ayrıca din ayrımı gözetmeyerek Müslüman ve Hinduları bir saymış ve bu yolla Hintlilerin sevgisini kazanmıştı. Bu tutumu yüzünden imparatorluk XVII. yy. da en güçlü çağını yaşadı. Racputlarla kurulan bağlar, imparatorluk sınırları içinde yürütülen ayrı ayrı dinlere ve ırklara bağlı halklar arasındaki eşitlik siyaseti devletin durumunu sağlamlaştırıyordu.

Ekber'in ölümünden sonra yerine Cihangir geçti (1605-1622). İçkiye düşkün, sanatkârları koruyan, tabiatı seven bir kimseydi. İmparatorluk düzeninde önemli bir yenilik yapmadı, eski durumun olduğu gibi sürdürülmesiyle yetindi. Cihangir, saltanatı süresince yalnız büyük oğlu Hüsrev'in başarısız bir ayaklanmasıyle karşılaştı. Kendisinden sonra Şah Cihan hükümdar oldu. Şah Cihan, bazı gereksiz davranışları ve daha az ilgi çekici kişiliğine karşılık büyük yönetim yeteneği olan bir hükümdardı. Hint-Türk imparatorluğu mimarî sanatında pek ünlü ve önemli bir eser olan Tac Mahal onun zamanında yapılmış, bu iş için de Osmanlılardan mimar istenmişti (1656). 30 Yıllık saltanatı boyunca Hindistan'ı başarıyle yönetti. Hint-Türk imparatorluğunu sürdüren öteki iki hükümdar Alemgir (1658-1707) ve yerine geçen oğlu Bahadır Şah (1707-1712) oldu. İlk yılları karışık geçen Alemgir, Şah Cihan'ın uyguladığı yönetimi sürdürdü. Sonradan kendini büsbütün dine verdi. Bahadır Şah ise saltanatı boyunca ülkesindeki ayaklanmalarla uğraştı. Devletin gelişmesini sağlayacak çalışmalara girişemedi.

Birçok tarih kaynağına göre Hint - Türk imparatorluğu zamanında Hindsitan'da ekonomi, siyaset, kültür ve sanat alanlarında önemli gelişmeler oldu. Yönetim, çağın en ileri anlayışına göre düzenlendi. Tarım, madencilik ve ticaret daha verimli bir duruma getirildi. İmparatorluk, Ekber tarafından kurulan merkezci bir yönetim düzenine bağlıydı. Merkeze karşı sorumlu olan bu yöneticilere *mansabdar* denirdi. İmparatorluk 12 eyalete (subah) ayrılmış (bu daha sonra 18 olmuştur), bunlar da ayrıca *serkor*'lara bölünmüştü. Bu yerlerde iki türlü âmir vardı: ilki orduya bakma, kanun ve düzenden sorumlu, öteki de vergi toplamakla görevliydi. Buna *amil* denirdi. Davalara kadılar tarafından bakılırdı. Mansabdarlar, imparatorluğun temeli durumunda olan küçük tarımsal kuruluşların yöneticileriydi. Çok para alırlardı fakat bunların geniş toprakları olmazdı. Ekber'in yanında, olağanüstü bir durum için 12 000 atlı ve 7 000 genç asılzade (*ahadi*) bulunurdu. Topçuluğun gelişmesinde Osmanlı imparatorluğundan gönderilen uzmanların büyük yararlıkları görüldü. İmparatorluk düzeninde köylüler daha çok tarım işleriyle, ekip biçmekle uğraşırlardı. Ticaret ve sanayi de gelişmiş bir durumdaydı. Madras'ta şeker ve güherçile, Bengal'de şeker elde edilirdi. Altın, gümüş, ipek gibi maddeler develer ile kuzeye, batıya yollanır, oradan çeşitli yerlere taşınırdı.

Sonradan Farsçanın hâkim olduğu ülkede ilk zamanlar Türkçe konuşulurdu. İran kültürü yavaş yavaş etkisini gösterdi. Daha çok Racput'lar atrafından benimsenen Farsça, zamanla bir kültür ve edebiyat dili niteliği kazandı. Ayni etkinin mimarî alanında da kendini gösterdiği, iran mimarîsini örnek alan birçok eserden anlaşılmaktadır.

Burada değişik ilkelerin kaynaşmasıyle yeni bir hint-türk sanatı doğdu. XVI. yüzyıl süresince Hint-Türk imparatorluğu yükselirken Avrupa'nın Hindistan'a varan denizci milleti Portekizliler karşılarına dikildi. Vasco da Gama ile başlayan hareket ünlü denizci Albuquerqe'in çalışmaları sonucu gelişti, önemli köşeler tutularak Hindistan Genel valiliği kuruldu. İktisadî amaçlarla Hindistan'a gelen Portekizliler, özel misyonerlerle Hıristiyanlığı yayıyorlardı. Portekizlilerin ardından Hollanda, Fransa ve İngiltere de Hindistan'da sömürgeler kurmağa başladı. 1600 Yılında Hindistan Ticaret kumpanyasını kuran İngilizler için Hindistan, artık iktisadî bir kaynak olmuştu.

Öte yandan, XVIII. yy.da Hint-Türk imparatorluğunda saltanat kavgaları başladı. Bu onun çöküşünü hazırlayan olayların ortaya çıktığı dönemdir. Devlet, Bahadır Şahın ölümünden sonra çökmeğe başlamış, kurumların varlığını koruyabilmesi sayesinde bu çöküş 1750 yıllarına kadar sürmüştür. 1719 Yılında tahta çıkan Muhammed Şah, kendisine rakip gördüklerini kolaylıkla ortadan kaldırmış; ayaklanan Asaf Şah, Nizamülmülk'ün yerine Şah Abdül Gafûr'u getirmişti. Ancak yogi ve fakir olarak yaşayan bu adam çeşitli yollarla zengin olunca kendisine karşı sonsuz bir hoşnutsuzluk uyandı. Devlet yönetiminde, gevşemeler, düzensizlikler başgösterdi.

İç karışıklığın yanı sıra dışta da devletin bütünlüğünü sarsabilecek güçte bazı gelişmeler oluyordu. İranda 1722'de Safevîler yıkıldı, bir türkmen olan Nadir Şah tahta geçti. Muhammed Şahın düzensiz siyaseti Nadir'in ordusuyle Delhi'ye kadar gelmesine, bu arada ortalığı yağma ve talan etmesine yolaçtı. Öte yandan Fransız-İngiliz rekabetinde üstünlüğü kazanan İngilizler, imparatorluktan bazı özel ayrıcalıklar koparmayı başardılar. 1760 Yılında padişah olan II. Şah Âlem, İngiliz hâkimiyetine girince, yönetim el değiştirdi. İngilizlerin yavaş yavaş gösterdikleri çaba XIX. yy. başlarında Hindistan'a hâkim olmalarını sağladı. Böylece, Hint-Türk imparatorluğunun yerini Hindistan'ın gelir kaynaklarını kendi çıkarlarına uygun olarak işleten ingiliz sömürgeciliği aldı. (M)

HİNTU i. Bk. HİNTO.

HİNTYAĞI bls. i. Hintçiçeği bitkisinin tohumlarından çıkarılan renksiz ve kokusuz yağ. (Hekimlikte müshil olarak kullanılır, Lezzeti ve içimi hoş olmadığı için bazı hoş kokulu maddelerle [konyak, kahve, süt, portakal ve limon suyu, çeşitli şuruplar, bira v.b.] karıştırılır.) [L]

HİNTZE (Paul VON), alman devlet adamı (Schwedt an der Oder 1864-öl. 1941). Deniz subayıydı. Rusya'da deniz ataşesi (1908), Meksika (1911-1914) ve Oslo'da (1915) büyükelçi, Ludendorff'un baskısıyle Kühlmann'ın yerine dışişleri bakanı oldu (9 temmuz 1918). Genel karargâhta (Spa, 14 ağustos), «tatmin edici» bir barışın imparatorluk için henüz mümkün olduğuna inanıyordu: ama 29 eylülde, Hindenburg ile Ludendorff'tan sonra, o da mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı. Maximilien von Baden, şansölyeliği onun baskısıyle kabul etti (3 ekim). Hintze, Wilhelm II'nin tahttan çekildiğini Maximilien von Baden'e Spa'da bildirdi ve bu olaydan sonra siyasetten çekildi. (L)

HİNWİL, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Rüti'nin kuzeyinde; 4 800 nüf. Pamuk ve ipek iplikçiliği ve dokumacılığı. Giyecek yapımı. Makine yapımı. (L)

HİPALON i. (fr. *hypalon*'dan). Klorosülfonlu polietilenin tescil edilmiş adı; klorun ve kükürt dioksidin polietilen üzerine etkimesiyle elde edilir. (Bu madde, kimyasal etkenlerin çoğuna, kötü hava şartlarına ve morötesi ışınlara karşı büyük bir direnç gösterir.) [L]

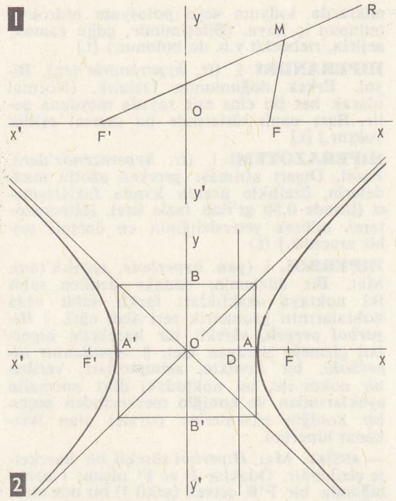

hiperbol

HİPEMA i. Tıp. Bk. HİPOHEMA.

HİPER, yun. *hyper*, fazla, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına giren önek. ‖ Eskiden kimyada, daha yüksek derecede oksitlenmiş bir bileşiği gösteren önek. (Günümüzde, aynı anlamda PER - veya PEROKSİ - önekleri kullanılır.) [L]

HİPERAKUZİ i. (fr. *hyperacousie*'den). Patol. Sese ve gürültüye karşı aşırı duyarlık.

— ANSİKL. İki tür hiperakuzi vardır; bunlardan: 1. *Ağrılı hiperakuzi*'de tiz seslerin algılanması ağrı duyusu verir; 2. *şiddet hiperakuzisi*'nde işitme duyusunun kesinliğinde önemli bir artış olmadığı halde işitilen seslerin şiddeti insana çok fazla gelir. (L)

HİPERALBUMİNOZ i. (fr. *hyperalbuminose*'dan). Organik sıvılarda albümin miktarının artması. (L)

HİPERALDOSTERONİZM i. (fr. *hyperaldostéronisme*'den). Aşırı derecede aldosteron salgılanması yüzünden ortaya çıkan belirtilerin tümü.

— ANSİKL. Katıksız ve tam bir *hiperaldesteronizm* olayını ilk defa 1954'te J.W. Conn tespit ederek tanımladı. Conn bu aşırı salgının böbreküstü bezindeki bir adenomdan ileri gelebileceğini düşündü; adenomun kesilip çıkarılması tam şifa ile sonuçlandı. Hiperaldosteronizm, bazı hastalıklardan meselâ tek taraflı böbrek hastalığından (böbrek atrofisi başlangıcı veya böbrek atardamar anomalisi) ileri gelen hipertansiyonlarda görülebilir.

Bu yüzden böbreklere az kan gitmesi, renin salgısının artmasına ve anjiotesin oluşumuna sebep olur. Aldosteron salgısı, sebebi nerede olursa olsun (kalp, böbrek, karaciğer) her çeşit önemli hallerde artar. O zaman aldosteronu azaltıcı ilâçların verilmesi gerekir. (L)

HİPERALJEZİ i. (fr. *hyperalgésie*'den). Patol. Ağrı duyumunun aşırı çoğalması. (L)

HİPERALKALİK sıf. (fr. *hyperalcalin*'den). Taşbil. *Hiperalkalik kaya*, bileşiminde bol

hiperfokal uzaklığı

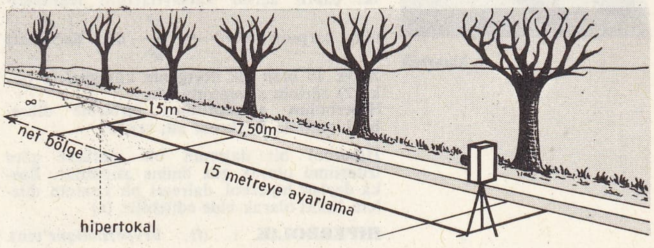

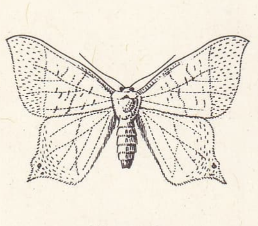

hipparchus (maddesi 895. sayfada)

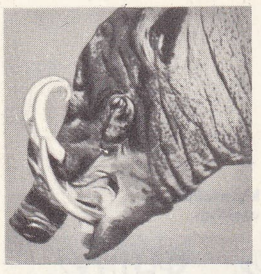

hiperteli

miktarda sodyum veya potasyum hidroksit bulunan iç kaya. (Bileşiminde, çoğu zaman, aejirin, riebeckit v.b. de bulunur.) [L]

HİPERANDRİ i. (fr. *hyperandrie*'den). Biyol. Erkek doğumunda fazlalık. (Normal olarak her iki cins eşit sayıda meydana gelir. Bazı canlı türlerinde bu sayısal eşitlik yoktur.) [L]

HİPERAZOTEMİ i. (fr. *hyperazémie*'den). Patol. Dışarı atılması gereken azotlu maddelerin, özellikle ürenin kanda fazlalaşması (litrede 0,50 gr'dan fazla üre). [Hiperazotemi, böbrek yetersizliğinin en önemli teşhis aracıdır.] (L)

HİPERBOL i. (yun. *hyperbole*, aşırılık'tan). Mat. Bir düzlemin, «odak» denilen sabit iki noktaya uzaklıkları farklı sabit olan noktalarının geometrik yeri olan eğri. || *Hiperbol pergeli*, sürekli bir hareketle hiperbol çizmeğe yarayan âlet. || *Apollanius hiperbolü*, bir konikte, asimptotları, verilen bir nokta ile, bu noktadaki dört normalin ayaklarından ve koniğin merkezinden geçen bir koniğin eksenlerine paralel olan ikizkenar hiperbol.

— ANSİKL. Mat. *Hiperbol* sürekli bir hareketle çizilebilir. Odaklar F ve F' olsun; *l* uzunluğunda bir F'R cetveli (şekil 1) bir ucu etrafında döndürülerek bir ucu R'ye, öbür ucu F'ye tutturulan *l'* uzunluğunda bir ip, cetvel boyunca bir çubukla gerdirilirse, ipi geren çubuğun ucu bir hiperbol yayı çizer F'M—FM= *l*—*l'*= 2*a* farklı sabittir. Hiperbolün iki simetri ekseni vardır: biri odaklardan geçen *xx'* eksenidir; buna *odak ekseni, asal* veya *büyük eksen* denir; öbürü F'F'ye O ortasında dik olan *yy'* eksenidir; buna *yedek* veya *küçük eksen* denir. O noktası simetri merkezidir. Hiperbol nokta nokta da çizilebilir. Hiperbol, sonsuza uzanan iki koldan meydana gelmiştir. Bir noktanın, iki kol arasında veya uzaklardan birinin içinde oluşuna göre, bu noktanın odaklarından uzaklıkları farkı 2*a*'dan küçük veya büyüktür. Asal eksen veya çap AA'=2*a* (şekil 2), FF' uzaklığı 2*c* ile gösterilerek $b^2=c^2-a^2$ konursa, OA'=*a* olan A,A' noktaları asal eksen üzerinde bulunan köşeler, OB=OB'=*b* olan B,B' noktaları yedek eksenin köşeleridir. Hiperbolün bir noktasındaki teğeti, değme noktasını odaklara birleştiren yarıçap vektörlerle eşit açılar yapar. Bu temel teoremden elipstekine benzer bir dizi özellik çıkar: bir odağın teğetlere göre simetriğinin geometrik yeri, merkezi öbür odak olan 2*a* yarıçaplı bir çemberdir (doğrultman çember). Odakların teğetler üzerindeki izdüşümlerinin geometrik yeri, AA' çap olarak çizilen çemberdir (asal çember). Odakların herhangi bir teğetten uzaklıkları çarpımı sabit ve b^2'ye eşittir. Asal eksene, merkezden $\frac{a^2}{c}$ uzaklığında bir dikme çizilirse, böylece elde edilen DE doğrusu hiperbolün bir doğrultmanıdır. Her biri kendine yakın odağa karşılık gelen iki doğrultman vardır. Eğrinin herhangi bir noktasının odaklardan uzaklıkları oranı $\frac{c}{g} > 1$'e eşittir (dışmerkezlik). Simetri eksenleri koordinat eksenleri olarak alınırsa, hiperbolün denklemi, asal eksen *x* ekseni seçildiğinde

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} - 1 = 0$$

ve asal eksen *y* ekseni seçildiğinde

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} + 1 = 0\text{'dır.}$$

Bu iki hiperbole birbirinin *eşleniği* denir. İki çapın açısal katsayılarının (eğimlerinin) çarpımı $m.m' = \frac{b^2}{a^2}$'dir. Kenarları 2*a* ve 2*b* olan dik dörtgenin köşegenleri (şekil 2) eğrinin asimptotlarıdır. Hiperbolün asitmptotları birbirine dikse, bu hiperbole *ikizkenar* adı verilir.

Hiperbol bir dairenin bir merkeze göre izdüşümü olarak göz önüne alınabilir. Başka deyişle hiperbol, dairesel bir koninin düzlem kesiti olarak elde edilebilir. (L)

HİPERBOLİK i. (fr. *heyperbolique*'ten). Mat. Hiperbol şeklinde olan: *Hiperbolik eğri.* || *Hiperbolik fonksiyonlar*, trigonometrik fonksiyonların daireye göre oynadığı rolü, hiperbol için oynayan aşağıdaki fonksiyonlar:

$$\text{hiperbolik kosinüs: ch.}x = \frac{e^x + e^{-x}}{2}$$

$$\text{hiperbolik sinüs: sh } x = \frac{e^x - e^{-x}}{2}$$

$$\text{hiperbolik tanjant: th } x = \frac{e^x - e^{-x}}{e^x + e^{-x}}$$

$$\text{hiperbolik kotanjant: coth } x = \frac{e^x + e^{-x}}{e^x - e^{-x}}$$

(Hiperbolik kosinüsun gösterdiği eğri zincir eğrisidir.) || *Ters hiperbolik fonksiyonlar.* Yukarıda gösterilen fonksiyonların tersi. (Sırasıyle Arg ch [argüman hiperbolik kosinüs], Arg sh, Arg th, Arg Coth şeklinde gösterilirler. y=Arg ch$x$ bağıntısı x=ch$y$'ye eşittir.) [L]

HİPERBOLOİT sıf. (fr. *hyperboloïde*'den). Mat. Bir hiperbole benzeyen.

◆ İ. Asimptotik bir konisi bulunan ikinci dereceden yüzey. || *Dönel hiperboloit*, bir hiperbolün, eksenlerinden biri etrafında dönmesiyle meydana gelen yüzey; bu yüzeyin sınırladığı katı cisim. || *Birleştirme hiperboloidi*, bir uzay yüzeyine anadoğruların dan biri boyunca değen hiperboloit.

— ANSİKL. Mat. Üç temel düzlemine göre, ikinci dereceden merkezli yüzeylerin genel denklemi, S x^2 + S' y^2 + S'' z^2 + H = 0 şekline getirilir. S ile S', H'nin ters işaretinde, S'' de H'nin işaretinde ise,

$$a^2 = -\frac{H}{S},\ b^2 = -\frac{H}{S'},\ c^2 = -\frac{H}{S''}$$

koymakla

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} - 1 = 0$$

elde edilir. Bu bir *yaygılı hiperboloit* gösterir. Her iki halde de üç koordinat ekseni simetri eksenleridir ve başlangıç noktası yüzeyin merkezidir. Eğer iki hiperboloit merkezleri aynı, eksenleri de doğrultu ve büyüklükçe eşit ve birinin gerçek eksenleri öbürü için sanal eksenlerse, böyle iki hiperboloite *eşlenik* adı verilir. Merkezden geçen düzlemlerle iki yüzeyi keserek elde edilen bütün hiperbollerin asimptotlarının geometrik yeri, asimptot konidir; bu koni eşlenik iki hiperboloitle ortaktır. Asimpot koninin teğet düzlemlerine paralel olan düzlemler, parabolik kesitler meydana getirir.

Her iki *a* ve *b* ekseni eşit olunca, hiperboloitler *dönel* olur. Bir yaygılı hiperboloit, doğrusal iki anadoğru sistemi kabul eder. Aynı sistemin iki anadoğrusunun bir düzlem üzerinde olmadığı ispat edilir; farklı sistemlerin iki anadoğrusu ise, bunların kesişme noktalarında yüzeye teğet olan aynı düzlem üzerindedir.

Bir yaygılı hiperboloit, bir öteki sistemin, doğrultmanlar olarak alınan herhangi doğrusal üç anadoğrusuna dayanan sistemlerden birinin doğrusal bir anadoğrusu tarafından meydana getirilmiş sayılabilir. (L)

HİPERDİNAMİ i. (fr. *hyperdynamie*'den). Fizyol. Kuvvet fazlalığı. (L)

HİPERDİPLOİT i. (fr. *hyperdiploïde*'den). Biyol. 2N + 1 şeklinde, yani bir fazla olmak üzere aynı tipte üç kromozom taşıyan ve sabit olmayan canlı yapısı. (L)

HİPEREMESİS i. (yun. k.). Patol. Devamlı kusma. (Bu terim durdurulamayan gebelik kusmaları için de kullanılır.) [L]

HİPEREMİ i. (fr. *hyperémie*'den). Patol. Bir organda veya bir organ parçasında fazla kan bulunması. *Eşanl.* KONJESTİYON.

— ANSİKL. Akciğer, karaciğer, böbrek, beyin v.b. gibi damarları çok olan organlar genellikle konjestiyon veya *hiperemi*'ye uğrar. Konjestiyon uzun sürerse iç organlarda veya dokularda bir daha düzelemeyen bozukluklar ortaya çıkabilir.

Konjestiyon, ya atardamar kan akımındaki bir artmadan (aktif konjestiyon) veya daha çok görüldüğü gibi, toplardamar kan akımındaki bir engelden (pasif konjestiyon veya yavaşlama konjestiyonu) ileri gelir. Bu çeşit hiperemiler flebitlerde ve kalp yetmezliğinde görülür. (L)

HİPEREPİNEFRİ i. (fr. *hyperépinéphrie*'den). İçsalgı bil. Böbreküstü bezlerinin aşırı çalışması.

— ANSİKL. *Hiperepinefri* kısmî veya genel olabilir. Bir erkekleşme belirtisiyle (androjen), bir metabolizma belirtisiyle (özellikle hidrokortizon), bir hidro-elektroloktik belirtisiyle (aldosteron) ortaya çıkabilir.

Hiperkortisizm böbreküstü bezinin aşırı çalışmasından, basit bir hiperplaziden, hipofiz etkisi olsun olmasın bir adenomlu hiperplaziden, bir urdan (adenom veya kanser) ileri gelebilir. Böbreküstü bezini çıkarmak gerekebilir ve bu iyi sonuç verebilir. Diğer hallerde özel hormon tedavisi bir metabolizma bozukluğunu (böbreküstü bezi kabuğunun doğuştan büyük oluşu, dismetabolik erkekleşme belirtisi) düzeltebilir. (L)

HİPERERJİ i. (fr. *hypergie*'den). Patol. Bir maddeye karşı, tepki şeklinde aşırı duyarlık. (Hiperenji bir çeşit aşırı ve hızlı alerjidir.) [L]

HİPERESTEZİ i. (fr. *hyperesthésie*'den). Patol. Duyarlığın fazlalaşması.

— ANSİKL. *Hiperestezi*, duyu sinirlerinin ve özellikle deri ve mukozadaki sinirlerin irkilmesinden ileri gelir. İrkilmenin sebebi mekanik veya toksik olabilir; bunlar duyu sinirlerinin uçlarını bozar (ekzema, zehirlenmeler, mikroplu intanlar). İrkilmeler doğrudan doğruya sinir bozukluklarından (msl. alkolik polinevrit) doğabileceği gibi merkez sinir sistemindeki bozukluklardan da doğabilir (özellikle talamus bozukluğu). [L]

HİPERFİBRİNEMİ i. (fr. *hyperfibrinémie*'den). Patol. Bazı intanlar sırasında (had eklem romatizması, pnömoni v.b.) kandaki fibrinojenin artması. *Eşanl.* HİPERİNOZ. (L)

HİPERFOKAL sıf. (fr. *hyperfocal*'den). Opt. ve Foto. *Hiperfokal uzaklık*, net bir görüntü elde etmek için fotoğraf makinesinin sonsuza ayarlanmasını gerektiren, nesne ile makine arasındaki uzaklık. (Bu uzaklığa göre ayar yapmak yararlıdır; çünkü sonsuz ile bu uzaklığın yarısı arasında kalan bütün nesneler net bir görüntü verir.)

— ANSİKL. *Hiperfokal uzaklık*, uygulamada, netliğin belirli bir değerine (milimetrenin 1/10, 1/20, 1/50'si) tekabül eden bir açı altında objektif çapının görülebildiği uzaklıktır. Hiperfokal uzaklığı bulmak için, odak uzaklığını objektif açıklığına bölerek 2 000 ile çarpmak yeterlidir. (L)

HİPERFOLİKÜLİNİ i. (fr. *hyperfolliculinie*'den). İçsalgı bil. Folikülin salgısının aşırı oluşu. (Hiperfolikülinizm denen bir dizi bozukluklara sebep olur.)

— ANSİKL. *Hiperfolikülini* terimi çoğu zaman, yanlış olarak aybaşı halinden önceki şişkinlik, yorgunluk, hırçınlık belirtileri için kullanılır. Oysa bunlar normal aybaşı devresinin biraz mübalâğalı belirtilerinden başka bir şey değildir. Hiperfolikülini her zaman folikülin çokluğundan ileri gelmez; lütein azlığının, kişinin sürekli heyecan içinde bulunmasının ve yaşatkan sinir sistemindeki bozuklukların rolü vardır. Bu durum tedavinin, neden standart ve sonuçların neden her zaman bir olmadığını açıklar. (L)

HİPERFOLİKÜLİNİZM i. (fr. *hyperfolliculinisme*'den). Aşırı folikülin salgısından veya bu hormonun fazlaca ve sık şırınga edilmesinden ileri gelen ve âdet sırasında fazla kanama veya hiç kanamama şeklinde ortaya çıkan belirti.

— ANSİKL. *Hiperfolikulinizm*, her biri özel tedaviye ihtiyaç gösteren çeşitli sebeplerden ileri gelir. Sebebin ortaya çıkarılabilmesi için iyi bir jinekolojik muayeneye ve tam bir biyolojik araştırmaya ihtiyaç vardır (dölyolu frotisi, sidikte steroit dozajı, dölyatağı içzarı bezlerinde kistik hiperplazi bulunduğunu gösteren biyopsiler). Sürekli olarak aşırı folikülin salgılanması yumurtalıktaki bir içsalgı urundan ileri gelebilir, ama böylesi pek seyrek görülür. Granülozada bulunan bu urun kesilip çıkarılması gerekir ve ameliyat genellikle tam şifa ile sonuçlanır. (L)

HİPERFORİ i. (fr. *hyperphorie*'den). Gözbil. Çift görme anomalisi (bk. HETEROFORİ). [L]

Foto. LAROUSSE

HİPERFRAGMAN i. (fr. *hyperfragment*'-dan). Nükl. Bir nükleon yerine bir hiperonun geçtiği atom çekirdeği.

— ANSİKL. *Hiperfragman*, çekirdeklerin yeterli enerjisi olan taneciklerle bombardıman edilerek elde edilebilir. En çok rastlanan hiperfragman, iki proton, bir nötron ve bir lamda hiperon bulunan helyum hiperfragmanıdır (lamda hiperon, ikinci nötronun yerine geçer). Kararsız olan hiperfragmanlar bir π mezonu yayılımıyle bozulur. (L)

HİPERFREKANS i. (fr. *hyperfréquence*'-tan). Radyotek. Hertz frenkans tayfının, yön verici özel antenleri besleyen ve dalga boyları desimetre ile santimetre cinsinden olan 3 000 MHz'den yüksek frekansları kapsayan bölümü.

— ANSİKL. *Hiperfrekans* dalgalar, iyonosferden, dolayısıyle yayılma değişimlerinden ve fading'ten etkilenmez. Gönderici sistemlerle bu dalgalar, açıklığı 5°'yi aşmayan toplu bir demet haline getirilebilir. Böylece, 10 km'nin birkaç katı olan uzaklıklarda Watt'ın kesri kadar bir güçle bağlantı sağlanabilir. (L)

HİPERGENEZ i. (fr. *hypergenèse*'den). Patol. Bir doku veya hücresel elemanların aşırı derecede çoğalması. (Bu kelime, kanserli olsun veya olmasın genellikle bir hiperplaziyi ifade eder.) [L]

HİPERGEOMETRİK sıf. (fr. *hypergéométrique*'ten). Mat. *Hipergeometrik fonksiyon,* Hz değişkeninin, F (a, β, γ) işaretiyle gösterilen ve Gauss tarafından *hipergeometrik seri* adıyle incelenen serinin toplamı olarak

$$1 + \frac{a.\beta}{1.\gamma}x + \frac{a(a+1)\beta(\beta+1)}{1.2.\gamma.(\gamma+1)}x^2 + ...$$

tanımlanan fonksiyonu: (Bu fonksiyon, $x(1-x)y'' + [\gamma-(a+\beta+1)x]y' - a\beta y = 0$ diferansiyel denkleminin çözümüdür.) [L]

HİPERGLİSEMİ i. (fr. *hyperglycémie*'-den). Patol ve Fizyol. Kanda normalin üstünde şeker bulunması. ‖ *Sunî hiperglisemi,* gliseminin hemen hemen normal olduğu hafif diyabet olaylarında ne kadar şeker alınabileceğini ölçmeğe yarayan biyolojik test.

— ANSİKL. Kandaki normal şeker miktarı (*glisemi*) litrede 1 gr'dır; aç karnına 0,85 - 1,15 gr arasında değişiklik görülebilir. İçinde yemeklerden sonra, fazla glüsit bulunan normal kimselerde bile bu miktar 1,40 gr'a kadar yükselebilir. Sidikle birlikte şekerin süzülebilmesi için kandaki şeker oranının litrede 1,5 gr'ı aşması gerektiğinden, normal kimseler hiç bir zaman şekeri sidikle çıkarmazlar. Demekki aç karnına rastlanan hiperglisemi diyabetin çok önemli bir belirtisidir; kanda şeker oranı 1,15 - 1-,40 gr arasındaysa, sidikte şeker bulunmasa bile bu hiperglisemi diyabetin yegâne belirtisidir; şeker oranı 1,40 gr'ın üstündeyse hiperglisemiyle birlikte glikozün var demektir. Bu hal zaman zaman yapılan deneylerle diyabetin derecesini ölçmeğe, gelişimini takip etmeğe, tedavi ve perhizin sonuçlarını değerlendirmeğe imkân verir. Sunî hiperglisemi deneyi, aç karnına kan şekeri hemen hemen normal olan, fakat diyabetli olduğundan şüphe edilen kimselere uygulanır. 50 gr glikoz alındıktan sonra kan şekeri yarım saatte bir ölçülür; hiperglisemi 1,60 gr'ı aşmamalı ve her şey 2 saat 30 dakika içinde normale dönmüş olmalıdır, yoksa diyabet var demektir. (L)

HİPERGLİSİSTİ i. (fr. *hyperglycistie*'den). Patol. Dokularda şeker oranının yükselmesi; şeker hastalarında görülür. (L)

HİPERGLOBÜLİ i. (fr. *hyperglobulie*'den). Kanda yuvar sayısının artması.

— ANSİKL. *Hiperglobüli* terimi genellikle alyuvar sayısının normalin üstüne çıktığını, bununla birlikte hemoglobin miktarının arttığını ve hematokritle ölçülen yuvar çapının genişlediğini anlatmak için kullanılır.

Siyanoza yolaçan akciğer veya kalp hastalıkları sonucunda ikinci derece hiperglobüliler de vardır. Denizden çok yüksek yerlerde oturmak ve bazı kimyasal maddeler de hiperglobüli yapabilir. Asıl hiperglobüli veya Vaquez hastalığında deri (özellikle kol ve bacaklarda) firfiri kırmızı bir renk alır, damar ve sinir bozuklukları ve genellikle dalak büyümesi ortaya çıkar. (L)

HİPERGOLİK sıf. (fr. *hypergolique*'ten). Havc. Birbiriyle karışır karışmaz ateş alan diergoller için kullanılır: *Oksijenli su ve hidrazin hidrat ile alkol karışımı hipergolik bir karışım meydana getirir.* (L)

HİPERGÖZİ i. (fr. *hypergueusie* veya *hypergneustie*'den). Fizyol. Tat duyusunun aşırı oluşu. (L)

HİPERHİDRATASYON i. (fr. *hyperhydratation*'dan). Patol. Organizmada su fazlalığı.

— ANSİKL. *Hiperhidratasyon* özellikle tuzlu veya şekerli eriyiklerin şırınga edildiği hallerde görülür. ‖ Pratikte iki ihtimal söz konusudur; **1.** hiperhidratasyonun bütün vücutta olması. Bu durum, organizmaya büyük miktarda hipotonik sıvılar verildiği zaman görülür. Belirtileri bulantı, kusma, ishal, nefes darlığı, uyuklama, sidikte azalma ve bunlarla birlikte biyolojik plazma hipotonisidir; **2.** hacim artışı, hücrelerde değil de yalnız kanda ve dokular arasındaysa, hiperhidratasyon hücre dışında demektir. Bunun klinik belirtileri çevre dokularında ödemler, sıvı keseleri içinde su toplanması, hattâ iç organlarda görülen ödemlerdir. Bu bozuklukların önlenmesi, ameliyat sonrası bakım sırasında, tedricî bir rehidratasyon yapmakla ve özellikle elektrolit dengesini korumakla mümkündür. (L)

HİPERİNOZ i. Patol. *Eşanl.* HİPERFİBRİNEMİ.

HİPERİNSÜLİNİZM i. (fr. *hyperinsulinisme*'den). Pankreasın fazlaca insülin salgılaması. (Hipoglisemik sendromlarla, ihtilâçlara, senkop ve koma v.b.'ye sebep olur.)

— ANSİKL. *Hiperinsülinizm* fonksiyonel olabilir; bu takdirde yaşatkan sinir sisteminden ileri gelir; Langerhans adacıklarının çoğalması şeklinde organik de olabilir; bu takdirde bir urdan, bir adenomdan veya istisnaî olarak pankreas kanserinden ileri gelir. Hiperinsülinizm kanda şekerin azalmasına, çırpınmalara, bayılma ve koma gibi rahatsızlıklara sebep olur. Pankreasın içini araştırmak çok güç olduğu için tamamını kesip çıkarmak parlak sonuçlar verir. (L)

HİPERİON, Satürn*'ün uydularından biri. (L)

HİPERKALSEMİ i. (fr. *hypercalcémie*'-den). Patol. Kandaki kalsiyum miktarının artması. (L)

HİPERKALİEMİ i. (fr. *hyperkaliémie*'-den). Patol. Kanda ve özellikle plazmada potasyum miktarının artması. (Potasyum miktarı, böbreküstü bezi yetersizliğinde artar; aşırı çalışma hallerinde veya böbreküstü kabuğu hormonları verildiğinde azalır. Büyük fizyopatolojik rahatsızlıklar [şok, yanık], elektrolitlerdeki [beslenmeyle veya nefritlerle ilgili] dengesizlikler, kandaki potasyum miktarı üzerinde çeşitli yönlerde değişikliklere sebep olur.) [L]

HİPERKAPNİ i. (fr. *hypercapnie*'den). Patol. ve Ted. Kanda karbon dioksidin (CO_2) fazla miktarda bulunması.

— ANSİKL. Patol. Kandaki karbon dioksit miktarı solunumla ayarlandığına göre *hiperkapni* akciğerde gaz alışverişi hacminin azalmasından ileri gelir, gaz alışverişi az olunca CO_2 basınca yükselir; bu da kandaki karbon dioksit basıncının yükselmesine sebep olur. Akciğer hava peteklerinde gaz alışverişi kötü olduğu veya hiç olmadığı hallerde karbon dioksit zehirlenmesi ortaya çıkar (asidoz).

— Ted. Genel anestezide hiperkapni ya âletlerden veya akciğerin az havalandırılmasından ileri gelir. Anestezi sırasında kullanılan âletler akciğerde solunum yapmayan alanları artırdığı için hiperkapniye sebep olur; anestezide kullanılan bu âletler gittikçe daha az zararlı olmak üzere şöyle sıralanabilir; kapalı dolaşım aygıtları (özellikle filtreliler); yarı açık dolaşım aygıtları ve nihayet açık dolaşım aygıtları. (Bk. ANESTEZİ.) Sodalı kireç bulunan kapların şekli ve sodalı kireçin cinsi de bunda rol oynar. Akciğere az hava gitmesi ya solunum yollarındaki bir engelden (sümük, yabancı cisim v.b.). ya hastanın duruşundan veya solunum merkezinin zayıflamasından ileri gelir. Bunların hepsi kullanılan anestezik ve kürarizan maddelerin cinsine göre değişir. Bir hiperkapni meydana geldiği zaman ilkin sinir merkezleri, özellikle solunum ve dolaşım merkezleri, irkilir; hiperkapninin etkisi, genellikle aynı zamanda var olan anoksinin etkisini artırır. Sinir merkezlerinde bu sefer ikinci bir zayıflama görülür; bu etki oksijen yokluğunun sebep olduğu çöküntüye eklenmiş olur. Birinci ve ikinci evrelerin süresi CO_2 yoğunluğu ve belirli bir yoğunluğun etki süresine bağlıdır. Anestezi uzmanı, gerektiği zaman solunumu düzgün bir şekilde sağlayacak ve denetleyecek aygıtlar kullanmak suretiyle CO_2 oranını normal durumda tutmağa çalışmalıdır. (L)

HİPERKERATOZ i. (fr. *hyperkératose*'-dan). Patol. Üstderi korun tabakasının ileri derecede kalınlaşması veya hiperplazisi. (Bazı deri hastalıklarında rastlanır.)

— Vet. *Sığır hiperkeratozu,* altderinin üst tarafındaki memecikli tabakanın aşırı gelişmesinden ileri gelen deri kalınlaşması. (Özellikle 3 - 12 aylık danalarda görülen bu hastalık sırasında gözyaşı akıntısı, ishal ve hızlı zayıflama olur. Ahırlardaki tahta kısımları veya tahta kapları korumak için sürülen ilâçlarda bulunan bazı klorlu naftalinlerin yemle birlikte alınması dolayısıyle zehirlenmeden ileri gelir. Hayvanları otlağa salmakla durumları iyileşir.) [Ayrıca bk. AKANTOZ.] (L)

HİPERKİNEZİ i. (fr. *hypercinésie*'den). Nöröl. Değişik beyin hastalıklarında görülen irade dışı, anormal ve karmaşık hareketlerin tümü. (L)

HİPERKLORHİDRİ i. (fr. *hyperchlorhydrie*'den). Patol. Mide özsuyunda hidroklorik asit oranının çok artması.

— ANSİKL. *Hiperkloridri,* yemeklerden hemen veya bir süre sonra ortaya çıkan ağrı, yanma, geğirme, bulantı, kusma, baş ağrısı v.b. gibi rahatsızlıklarla kendini gösterir. Tedavi için tuzlu ve baharlı yemeklerden kaçınmak, alkol, kahve, çay içmemek, alüminyum jelleri, alkaliler (sodyum karbonat ve magnezyum tuzları) gibi çabucak ağrıyı durduran ve sindirimi kolaylaştıran ilâçlar almak gerekir. (L)

HİPERKLORÜRİ i. (fr. *hyperchlorurie*'-den). Patol. Sidikle çıkan klorürlerde artma.

— ANSİKL. Normal olarak böbrek sağlamsa, sidikle atılan sodyum klorür miktarı besinlerle alınan miktara uygundur. Fakat hidropijen nefrit olduğu zaman, tuzsuz bir yemek rejimi uygulanmıyorsa, ödemlerdeki tuzlar hızla dışarı atıldığı için geçici bir hiperklorüri olabilir. (L)

HİPERKO i. (tes. edil. ad). İlk defa Amerika'da yapılan, demir, kobalt (yüzde 30 ile 35) ve kromdan (yaklş. yüzde 1) meydana gelen magnetik alaşım; jeneratör ve elektrik motorları için magnetik devreler yapımında kullanılır. (L)

HİPERKOAGÜLABİLİTE i. (fr. *hypercoagulabilite*'den). Patol. Kanda pıhtılaşma yeteneğinin artması.

— ANSİKL. Anestezi ve Cerr. *Hiperkoagülabilite,* ameliyatlardan sonra tromboz ve filebitlerin meydana çıkmasında başlıca rol oynayan etmenlerden biridir. Her çeşit cerrahî müdahale, mekanizması iyi bilinmemekle beraber, bir dereceye kadar hiperkoagülabiliteye yolaçar. Bunun bir veya birkaç pıhtılaşma etmeninden, özellikle kandaki tromboplastinden ileri geldiği sanılmaktadır. Pıhtılaşma etmenlerinde görülen artış, en başta ameliyatın, sonra, kanama, iltihap, ilâç, oksijen azlığı ve su kaybı v.b. gibi bazı etmenlerin sonucudur. Tromboplastin miktarını ölçmeğe elverişli bir usulün yokluğu halinde hiperkoagülabilite, kanın pıhtılaşma değerini topluca ölçen metotlarla yapılır. (L)

HİPERKOLESTEROLEMİ i. (fr. *hypercholestérolémie*'den). Patol. Kanda dolaşan kolesterol miktarının artması (bir litre kanda 2,20 gr'dan fazla olması).

— ANSİKL. *Hiperkolesterolemi,* içinde fazla

hippi'lerin White adasında düzenledikleri festival

kolesterol bulunan besinlerin (yumurta, beyin) çok yenmesinden veya iç sebeplerden (damar sertliği, karaciğer yetersizliği) ileri gelebilir. Bk. KOLESTEROLEMİ. (L)

HİPERKOLİ i. (fr. *hypercholie*'den). Patol. Öd suyunun artması. (L)

HİPERKOMPLEKS sıf. (fr. *hypercomplexe*'ten). Mat. *Hiperkompleks sayılar.* Bk. ÜSTÜNKARMAŞIK *sayılar.*

HİPERKORTİSİZM i. (fr. *hypercorticisme*'den). Böbreküstü hiperkortisizmi, böbreküstü bezi kabuğunun aşırı çalışması. (*Eşanl. Hiperepinefri, Cushing hastalığı.*) [L]

HİPERKRİNİ i. (fr. *hypercrinie*'den). Patol. Bez salgılarının az veya çok artması; salgıların bileşiminde bir bozukluk olması şart değildir. (L)

HİPERKROM i. (fr. *hyperchrome*'dan). Kanbil. Hiperkromili kansızlıklar için kullanılır. (L)

HİPERKROMİ i. (fr. *hyperchromie*'den). Patol. Derinin aşırı derecede renklendiği bütün haller için kullanılan genel terim. ‖ Bazı kansızlıklarda akyuvarların fazla boya alması. (L)

HİPERLİPEMİ i. (fr. *hyperlipémie*'den). Patol. Kandaki yağ miktarının artması: *Lipoitli nefroz* hiperlipeminin başlıca sebebidir. (L)

HİPERLÖKOSİTOZ i. (fr. *hyperleucocytose*'den). Kanbil. Akyuvar sayısının normalin (milimetre küpte 6 000 - 8 000) üstüne çıkması. (Hiperlökositoz, genellikle bir enfeksiyon belirtisidir. Lösemi gibi bazı hastalıklarda da çok yüksek rakamlar görülür.) [L]

HİPERMERİ i. (fr. *hypermérie*'den). Biyol. Çok hücreli bir hayvanın vücudundaki ilkel bölütlerin sayısında görülen anormal artış; bazen selenterelerde, belirsiz bir şekilde de diğer şubelerde (sırasıyle omurgalılarda v.b.) görülür. (L)

HİPERMETAMORFOZ i. (fr. *hypermétamorphose*'dan). Böcekbil. Diğer böceklere göre pek çok başkalaşma evresi geçiren mantispa ve meloe gibi bazı böceklerin embriyon sonrası gelişme tarzı.

— ANSİKL. *Hipermetamorfoz* sözünü böcek bilgini Fabre ortaya koydu (1857). Fabre bu terimle, tam başkalaşmayı aşan bir gelişme tarzını ifade eder; hipermetamorfozda kurtçuklarda görülen başkalaşma sayısı, fazla olduğu gibi, uyku devreleri de pupa veya nemflere göre fazladır. Hipermetamorfoz olayı bazı sineklerde (*antrax*), zarkanatlılarda, kınkanatlılarda (*sitaris, meloe*), *sterpsipteris*'lerde, eşkanatlılarda (*coccidae, margarodes*), *planipenia*'da (*mantispa*) görülür. Hipermetamorfoz'a konu olan böcekler genellikle asalak yaşar. (L)

HİPERMETROP i. ve sıf. (fr. *hypermétrope*'tan). Yakını iyi göremeyen. (L)

HİPERMETROPLUK i. Gözde ışığın anormal kırılması dolayısıyle yakını iyi görememe; hipermetroplukta paralel ışınlar ağtabaka üzerinde birleşecek yerde, ondan ötede odak yapacak şekilde kırılır; bu yüzden yeteri kadar uyum olmaz. (Hipermetropluk ince kenarlı merceklerle düzeltilir.) [L]

HİPERMİKROSKOP i. (fr. *hypermicroscope*'tan). Bazen elektronik mikroskoba verilen ad. (L)

HİPERMNEZİ i. (fr. *hypermnésie*'den). Psikiyatr. Kişinin, geçmişle ilgili ve gerçekten başından geçip geçmediklerini kestiremediği çeşitli olayları, birdenbire ve kontrolsuz olarak hatırlamasıyle ortaya çıkan hafıza hezeyanı.

— ANSİKL. *Hipermnezi* olayı, mikroplu ağır hastalıkların yarattığı hezeyanlar sırasında, bazı psikozların meydana getirdiği sarsıntılardan sonra ortaya çıkar; ayrıca, kişinin yakın zamanda öleceği duygusuna kapılmasıyle de meydana gelir. Sentetik veya normal gidimli bir düşünce içinde yer almayan karmakarışık ve seçimden geçmemiş olayların aynı anda hatırlanmasına yolaçması ve ortaya çıkış şartları dolayısıyle, hipermnezi, hafızanın güçlenmiş olduğunu değil, unutma fonksiyonlarının, hatırlamaların seçilmesi fonksiyonlarının ve yanlış ayırt etmelere ve yanlış tanımlara yolaçtığı için de geçmiş olayların özneyle tamlaşması fonksiyonlarının çözülmeye uğramış olduğunu gösterir. Hipermnezi, psikopatlarda, çoğunlukla hafıza birsamlarıyle (sanrılarıyle) birlikte görülür. Böylece, özne, hatırladığı şeyi o anda yaşadığını sanır ve ekmnezi olaylarında görüldüğü gibi, geçmiş ile şimdi'yi farkında olmadan karıştırır. (L)

HİPERMORFİ . (fr. *hypermorphie*'den). Biyol. HİPERTELİ'nin eşanlamlısı. (L)

HİPERNEFROM i. (fr. *hypernéphrome*'dan). Patol. Böbrek uru. (Kabataslak böbreküstübezi kabuğundaki hücrelere benzeyen, açık renkli hücrelerden oluşma bir epitelyuma özelliği gösterir.) [L]

HİPERON i. (fr. *hypéron*'dan). Nükl. Kütlesi protonun kütlesinden büyük, dötonun kütlesinden küçük olan atomaltı taneciklere verilen ad. Bk. MEZON. (L)

HİPEROSMİ i. (fr. *hyperosmie*'den). Patol. Bazı sinir hastalıklarında koklama duyusunun aşırı derecede keskinleşmesi. (L)

HİPEROSTOZ i. (fr. *hyperostose*'dan). Patol. İskeletteki kemiklerden birinde veya birçoğunda meydana gelen aşırı büyüme: *İç alın hiperostoz*'u, *bacak hiperostoz*'u. Bk. OSTEOJENİK. (L)

HİPERPARATİROİDİZM i. (fr. *hyperparathyroïdisme*'den). Paratiroit bezlerinin aşırı derecede salgı çıkarması. (Hiperparatiroidizm doğrudan doğruya paratiroit bezlerinin bünyesinden ileri gelebileceği gibi, bu bezlerdeki bir urdan, çeşitli metabolizma veya iç salgı bozukluklarından da ileri gelebilir; fosfor ve kalsiyum metabolizmasında bozukluklara, kemik hastalıklarına hattâ sindirim borusunda ülserlere sebep olur.) [L]

HİPERPARAZİT i. (fr. *hyperparasite*'ten). Asalakbil. Bir asalakta asalak yaşayan canlı varlık.

— ANSİKL. İnsanlarda ve omurgalı hayvanlarda asalak yaşayan amip, kurt, böcek gibi birçok hayvanın üzerinde de asalak yaşayan hayvanlar ve bitkiler bulunur. Bu *hiperparazit*'lerden bazen tedavi alanında faydalanılır: msl. *nucleophaga, spracrita* gibi bazı mikroskobik mantarlardan insanda asalak yaşayan amiplerle savaşmakta yararlanılır. Bu gibilere «yardımcı asalak» adı verilir.

— Bitki hast. Hiperparazitler, yüksek yapılı bitkilerin asalaklarının zararına gelişir. Msl. *Darluca filum,* uredinales takımından mantarların hiperparazitidir. (L)

HİPERPAROTİDİ i. (fr. *hyperparotidie*'den). Patol. Kulakaltı bezlerinin aşırı derecede büyümesi ve salgı çıkarması. (L)

HİPERPEPSİ i. (fr. *hyperpepsie*'den). Patol. Mide mukozasının aşırı çalışması; hemen her zaman sinirsel sebeplerden ileri gelir (mide hiperstenisi). [L]

HİPERPİTÜİTARİZM i. (fr. *hyperpituitarisme*'den). İçsalgı bil. Hipofiz bezinin aşırı çalışmasından ileri gelen ve akromegali, Cushing hastalığı gibi çeşitli bozukluklara sebep olan belirti. (Lâyıkıyle teşhis edilen hiperpitüitarizm, gittikçe ağırlaşma gösteriyorsa, ya radyoaktif ışınlarla [radyoterapi, radyoaktif altın] veya ameliyatla [görme çaprazı tehlike içindeyse] tedavi edilmelidir.) [L]

HİPERPLAZİ i. (fr. *hyperplasie*'den). Patol. Anatomik niteliği bakımından normal bir elemanın aşırı derecede çoğalması: *Meme hiperplazisi. Dölyatağı mukozası hiperplazisi.* (L)

HİPERPNE i. (fr. *hyperpnée*'den). Solunum hareketlerinin ritim ve genliğinin artması. (*Hiperpne deneyi,* tetani veya sara teşhisinde kullanılır; bu hastalıklara istidadı olan kimselerde gerçekten krizlere sebep olabilir.) [L]

HİPERPROSEKSİ i. (yun. *hyper,* aşırı, ve *proseksis,* dikkat > fr. *hyperprosexie*'den). Psikopatol. Dikkatin, herhangi bir şey ve fikir üzerinde, bir hastalık sayılacak derecede toplanması. (L)

HİPERPROTEİNEMİ i. (fr. *hyperprotéinémie*'den). Patol. Kandaki protein oranının anormal derecede artması. (L)

HİPERPROTİDEMİ i. (fr. *hyperprotidémie*'den). Kanda aşırı miktarda protid bulunması. (L)

HİPERSEKRESYON i. (fr. *hypersécrétion*'-

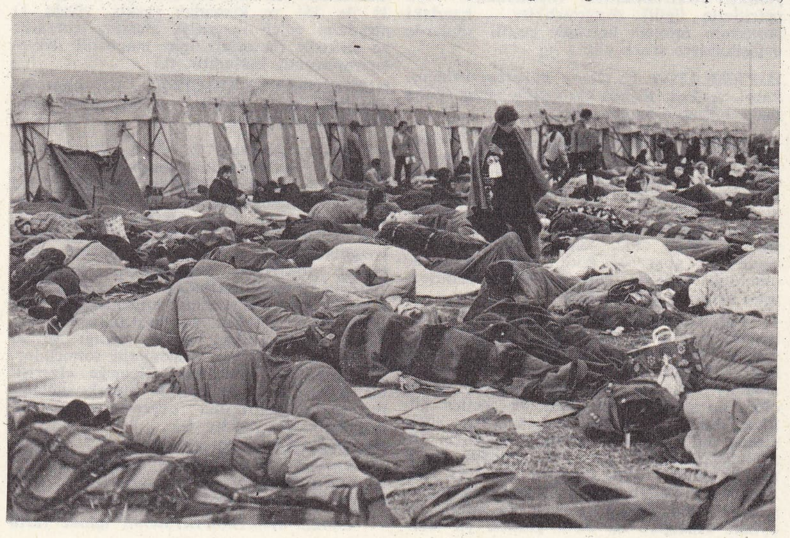

hippi'lerin açıkhava yatakhanesi

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

dan). Patol. Bir salgı bezinin aşırı derecede salgı çıkarması. (L)

HİPERSİYALİ i. (fr. *hypersialie*'den). Patol. Tükürük salgısının anormal derecede artması. (L)

HİPERSOMNİ i. (fr. *hypersomnie*'den). Nörol. Aşırı derecede uyku eğilimi; uyku hastalığında, bazı ansefalitlerde, bazı beyin urlarında meydana çıkar; hiç bir bozukluk olmadan da görülebilir. (L)

HİPERSONİK sıf. (fr. *hypersonique*'ten). Havc. Mach sayısı 5'e eşit veya 5'in üstündeki hızlar (yani 15°C'ta yaklaşık olarak 6 000 km/saat) ve bu hızda yapılan hareketler için kullanılır. (L)

HİPERSPLENİZM i. (fr. *hypersplénisme*'den). Bazı hastalıkların sebebini, dalağın aşırı derecede çalışmasına bağlayan teori. (Buna göre dalağın fazla çalışması sonucunda kemik iliğinin kan hücresi yapması frenlenir ve hücreler aşırı miktarda tahrik edilir. Kemik iliği normal olarak kan hücresi yaptığı halde kan hücrelerinin sayısı azalır ve dalak büyürse bu teşhis yerinde demektir. O zaman dalağın çıkarılması gerekir.) [L]

HİPERSTATİK sıf. (fr. *hyperstatique*'ten). Mekan. Rasyonel statikle hesaplanamayan bağlantı kuvvet ve momentlerinin etkisindeki bir cisim veya cisimler sistemi için kullanılır.

— ANSİKL. Düz bükülmede, bir katı cismin üç tane denge denklemi vardır. Bilinmeyenlerin sayısı üçten çoksa, cisim *hiperstatik*'tir ve bu bilinmeyenleri hesaplamağa yarayan denklemleri bulmak için esnek şekil değişimlerine başvurmak gerekir. (L)

HİPERSTEN i. (fr. *hypersthène*'den). Miner. Demirce zengin piroksen çeşidi; formülü $(Mg, Fe)_2Si_2O_6$ olan hipersten, enstatit cinsinden tabiî bir silikattır; ortorombik sistemde billûrlaşır. (L)

HİPERSTENİ i. (fr. *hypersthénie*'den). Patol. Bazı organ ve dokuların aşırı çalışması. (Bir zamanlar *asteni* karşıtı olarak kullanılan bu kelime bugün sadece *mide hiperstenisi*'ni ifade etmektedir.) ‖ Sinir geriliminin artması. (L)

HİPERSTENİK sıf. (fr. *hypersthénique*'ten). Miner. Bileşimde hipersten bulunan.

◆ Sıf. ve i. Patol. Aşırı güçlerle veya açık belirtilerle ortaya çıkan. *Zt.* ASTENİK. (L)

HİPERSTENİT i. (fr. *hypersthénite*'ten). Özellikle hiperstenden meydana gelen iri taneli püskürme kayası. (L)

HİPERSTEREOSKOPİ i. (fr. *hyperstéréoscopie*'den). Opt. Çekim sırasında, objektifler arasındaki uzaklığı iki göz arasındaki normal uzaklıktan daha büyük olacak şekilde ayarlayarak, kabartma görüntüler veren stereoskopik fotoğraf çekme usulü. (L)

HİPERTANSİYON i. (fr. *hypertension*'dan). Patol. Kanın damar çeperlerine yaptığı normalden yukarı basınç.

— ANSİKL. Damarlarda iki türlü *hipertansiyon* vardır: *atardamar hipertansiyonu; toplardamar hipertansiyonu.*

● *Atardamar hipertansiyonu* her kalp kasılmasında basınç 16 sm ve her gevşeme sırasında 10 sm civa ağırlığını aştığı zaman görülür. Bu yükseklik, sürekli veya paroksistik olabilir. Sürekli hipertansiyon, son derece değişik rahatsızlıklara yolaçar. Bu rahatsızlıklar bazen önemsiz, bazen de çok tehlikelidir: baş dönmesi, baş ağrısı, kulak uğultusu, görme bozukluğu, kas krampları, poliüri, pollakiüri gibi. Uzun sürdüğü zaman damarlarda değişikliklere (damar sertliği), kanamalara, sol karıncık yetersizliğine yolaçabilir. Bazen belli bir sebepten ileri gelir: böbrek hastalığı; içsalgı bezi hastalığı; yaşlılarda damar sertliği; aort boğazında daralma gibi. Bazen gençlerde açık bir sebep olmaksızın da ortaya çıkabilir (sürekli hipertansiyon). Bu takdirde çoğu zaman irsî bir sebep, sürekli sinirlilik ve heyecanlanma söz konusudur. Sürekli hipertansiyonun tedavisi, sebebi biliniyorsa ve tedaviye elverişliyse bu sebebi ortadan kaldırmak, bu mümkün değilse, perhiz, ağrı kesici ilâçlar, sinir merkezlerine veya çevre damarlarına etki yaparak kan basıncını düşüren maddeler vermek ve kaplıcalara gitmek yoluyle yapılır.

White toplantısındaki hippi'lerden bir kısım

Sürekli tedavi bu bozukluğun daha ağır rahatsızlıklara yolaçmasını önleyebilir.

Paroksistik atardamar hipertansiyonu pek seyrek görülür ve aşırı kan basıncının zaman zaman ortaya çıkması şeklinde belirir. Bu hastalık böbreküstü bezi öz kısmının büyümesinden ileri gelir. Böbreküstü bezindeki bozuk kısmın kesilip çıkarılmasıle iyileştirilir.

● *Toplardamar hipertansiyonu,* toplardamarlarda kan basıncı 8 - 10 mm civa ağırlığını aştığı zaman ortaya çıkar. Genellikle sağ karıncık yetersizliğinden ileri gelir. Büyük toplardamarlardan birinde tıkanma olursa, o damarla ilgili belli bir alanda da basınç yüksekliği ortaya çıkabilir. (Karaciğer sirozunda, kapı toplardamarı hipertansiyonu, flebitte, bacakta görülen hipertansiyon.) [L]

HİPERTELİ i. (fr. *hypertélie*'den). Biyol. Bazı organların faydalı sınırı aşarak faydasız, hattâ zararlı bir dereceye kadar aşırı gelişmesi.

— ANSİKL. *Hiperteli* örnekleri pek çoktur: mamutların içeri doğru kıvrık savunma dişleri, bazı geyiklerin gereğinden fazla büyük boynuzları, *stegosaurus*'ların ağır zırhları, erkek geyikböceğinin büyük mandibülleri, *babirusa*'larda başın üstüne doğru boynuz gibi kıvrılan üst çene köpekdişleri, tipulaların çok büyük bacakları v.b. Bütün hiperteli olaylarında basit organlardan başlayan gelişme, söz konusu organ en elverişli biçimi aldıktan sonra duracak yerde sürekli olarak ilerler, sıkıntı verecek, hattâ yaşamayı imkânsız kılacak bir sonuca ulaşır. Bu olaylar evrimin erekçi bir amaç güttüğü fikrine aykırı düşmektedir. (L)

HİPERTERMİ i. (fr. *hyperthermie*'den). Tıp. Bk. ATEŞ.

HİPERTİRON i. (yun. *hyper,* üstünde ve *thura,* kapı > fr. *hyperthyron*'dan). Mim. Dorik kapılarda pervaz üzerinde bulunan oyma. (L)

HİPERTİROİDİZM i. Bk. HİPERTROİDİ.

HİPERTONİ i. (fr. *hypertonie*'den). Biyol. Molekül yoğunluğu, bir organizmanın veya bir hücrenin iç ortamındaki yoğunluktan üstün olan eriyiğin durumu. (L)

HİPERTONİK sıf. (fr. *hypertonique*'ten). Biyol. Molekül yoğunluğu başka bir ortamınkinden fazla olan eriyiklere veya organik ortamlara denir. (Kullanıldığı alan kan plazmasıdır; kan plazmasının molekül yoğunluğu, 1 litre suya 8 gr sodyum klorür [tuz] katılarak elde edilen eriyiğe denktir.)

— Patol. Hipertoniye sebep olan veya hipertoniyle birlikte görülen bir hastalık sırasında aşırı derecede gerilim gösteren organa denir.

— Ted. *Hipertonik serum,* içinde madensel tuz eriyiği bulunan ve molekül yoğunluğu litrede 8 gr sodyum klorür (tuz) eriyiği bulunan bir eriyikten yüksek olan sıvı. (L)

HİPERTRİKOZ i. (fr. *hypertrichose*'dan). Kılların ve saçların aşırı gelişmesi. Bk. HİRSÜTİZM. (L)

HİPERTROFİ i. (fr. *hypertrophie*'den). Bir organın aşırı gelişmesi: *Karaciğer hipertrofisi, dalak, kalp sol karıncığı v.b. hipertrofileri.*

— Fizyol. *Ödünleyici hipertrofi,* çift iken tek kalan organın veya bir organdan arta kalan parçanın aşırı gelişmesi.

— Üroloji. *Prostat hipertrofisi,* bir zamanlar prostat adenomuna yanlış olarak verilen ad.

— ANSİKL. Patol. *Hipertrofi* terimi, aşırı derecede beslenme kavramını ifade eder: meselâ şişmanlarda görülen yağ, hipertrofiktir; bir lipomda (yağlı tümör) toplanan yağ hiperplaziktir. Çeşitli bozukluklara yolaçabilen hipertrofi başlı başına patolojik bir olay değildir, çoğu zaman basit sebeplerden ileri gelir: meselâ hipertansiyon hallerinde görülen sol karıncık hipertrofisi (karıncık çok çalışır, çok beslenir, dolayısıyle normalden fazla gelişir), böbreğin biri çıkarıldıktan sonra öteki böbreğin fazla çalışmasından ileri gelen ödünleyici hipertrofi ve nihayet hormonlardan ileri gelen birçok organ hipertrofisi (gebelik ve emzirme sırasında memelerin hipertrofisi) bunlar arasında sayılabilir. (L)

HİPERTROİDİ veya **HİPERTİROİDİZM** i. (fr. *hyperthyroïdie* veya *hyperthyroïdisme*'den). Tiroit bezi salgısının aşırı çoğalması. (Çoğu zaman bu sırada tiroit bezinde de büyüme görülür. Göz fırlamasına yolaçan guvatrda hipertiroidi vardır. Aşırı hormon salgılanması tiroit bezinin mutlak büyümesini gerektirmez.) Bk. BASEDOW HASTALIĞI. (L)

HİPERÜREZ i. (fr. *hyperurèse*'den). Patol.

hippi'ler ve çöpler

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

Aşırı sidik çıkarma. (Çoğu zaman yanlış olarak POLİÜRİ de denir.) [L]

HİPERÜRİSEMİ i. (fr. *hyperuricémie*'den). Patol. Kanda ürik asit ve ürat miktarının artması. (Damla nöbetlerinin ve böbrek taşlarının sebebi budur.) [L]

HİPERVANTİLASYON i. (fr. *hyperventilation*'dan). Anestezioloji. *Sunî hipervantilasyon,* tedavi amacıyle, anestezi yapan hekimin sunî olarak solunumdaki gaz alışveriş miktarını artırması. *Zt.* HİPOVANTİLASYON.

— ANSİKL. *Hipervantilasyon,* hastanın soluduğu kapalı veya yarı kapalı devre içinde soluk almağa pozati basınçların uygulanmasıyle elde edilir. Bu teknik, kandaki karbon dioksik miktarını, solunum merkezlerini uyaracak miktarın altına düşerek (hipokapni) apne sağlamağa yarar. Hipervantilasyon gazlı alkaloz meydana getirir. Bunun aksi olan hipovantilasyon ise gazlı asidoza ve hiperkapniye yolaçar. (L)

HİPERVİTAMİNOZ i. (fr. *hypervitaminose*'dan). Fizyopatol. Organizmada aşırı derecede vitamin bulunması.

— ANSİKL. Suda eriyen vitaminler fazla miktarda alınırsa ve depo edilebilecek miktarı aşarsa genellikle böbrekler fazla vitamini süzerek dışarı atar; buna karşılık yağda eriyen vitaminler (A ve D vitaminleri) fazla alınırsa *hipervitaminoz* denilen bozukluklar ortaya çıkar. A hipervitaminozu, beyin, beyin zarı ödemleri gibi had veya kemik ve eklem ağrıları gibi müzmin rahatsızlıklara sebep olur; A provitamini (karoten) çok fazla alınırsa el ve ayak derilerinin sarıya boyandığı görülebilir. D hipervitaminozu küçük çocuklarda iştahsızlığa ve bazen böbrek bozukluklarına sebep olur. (L)

HİPLER (Wendel) [1465'e doğr. - Heidelberg 1526], Almanya'da Reform'u takip eden köylü savaşının (1524-1525) önderlerinden biri. (L)

HİPNAGOJİK sıf. (fr. *hypnagogique*'ten). Psikiyatr. ve Psikol. Uyutulan hastada ortaya çıkan bozukluklar. (Bunlar çoğunlukla görme sanrılarıdır.) [L]

HİPNOBLEPSİ i. (fr. *hypnoblepsie*'den). Bilinçli olduğu iddia edilen uyurgezerlik. (L)

HİPNOTİZMA veya **İPNOTİZMA** i. (fr. *hypnotisme*'den). Tıp. ve Giz. ilm. Hipnoz olay ve uygulamaların tümü.

— ANSİKL. *Hipnotizma*'yı başlı başına bir olay olarak ilk defa ele alan James Braid'dir. Ona göre hipnotizma, gözleri sabit bir şekilde parlak bir cisme dikmekle sağlanabilir. Hipnotizma yapmada, el hareketleri, mıknatıslama, gürültü v.b. gibi başka usuller de kullanıldı. Hipnotik olayların tanınması özellikle Fransa'da Salpêtrière hastahanesinde Charcot'nun çalışmalarıyle mümkün oldu. Hipnotik uykunun oluşumunda üç evre görülür: göz ve bakışın sabitleşmesi veya göz kapakları kapatılarak göz yuvarlarının hafifçe bastırılmasıyle elde edilen *letarji;* çok parlak bir ışığın birdenbire göze yönelmesi veya beklenmeyen büyük bir gürültünün yapılmasıyle meydana gelen *katalepsi* ve nihayet sunî uyurgezerlik. Dikkatli bir inceleme hipnotizmanın telkin sonucu olduğunu gösterir; telkini ya hasta kendi kendine veya çevresi, yahut tedavi hekimi ona yapar. Bunun içindir ki inandırma veya telkin ile elde edilen durum gene telkin ile kaybolabilir. Hipnotizmaya tutulma eğliminde ve buna elverişli olanlar inandırma ve telkin ile iyileşebilir. Herkes aynı derecede hipnotize edilmez. Sadece çabuk etkilenebilen, dengesiz bir yaşatkan sinir sistemi olan histerik veya pitiyatik kimseler gerçekten hiptonizmaya duyarlıdır. Bununla beraber bazı zararlı eğilimleri düzeltmek, kusurlu alışkanlıklarla savaşmak, cerrahî müdahale için anesteziye hazırlamak amacıyle hipnotik telkin hâlâ kullanılmaktadır. (L)

HİPNOTOKSİN i. (fr. *hypnotoxine*'den). Biyol. Selenterelerin dokunaçlarında ve yakalayıcı tellerinde bulanan felç edici zehir. (L)

HİPNOYİT sıf. (yun. *hypnos,* uyku ve *oïdes,* benzeyen > fr. *hypnoïde*'den). Esrar, meskalin, L.S.D. veya psilosibin gibi uyuşturucu ilâçların verilmesinden sonra insanlarda beliren ruh haline denir. Bu durum içe dönüş bakımından rüyaya benzerse de nörofizyoloji bakımından uykudan farklıdır. || *Hipnoyid madde,* HİPNOTİK'in *eşanlamı.* (Bk. PSİKOTROP.) [L]

HİPNOZ veya **İPNOZ** (yun. *hypnos,* uyku > fr. *hypnose*'dan). Tıp. Mekanik, fiziksel veya ruhsal yollarla yahut kimyasal maddelerle sağlanan sunî uyku. (Kimyasal maddelerle yapılan hipnoza genellikle *narkoz* adı verilir.)

— ANSİKL. *Hipnoz* ilk bakışta normal uyku gibi görünür; bununla beraber otomatizm bunda daha belirgindir. Hipnoz bilinçaltına geçen veya unutulmuş olayların ortaya çıkmasına yolaçar. Hafızada iz bırakmış olmakla beraber bilinçli olarak hatırlanamayan bu olaylar gözle ve uyurgezerlikte görülene benzer jest ve hareketlerle ifade edilir.

Hipnoz sırasında görülen rüyaların, yapılan hareketlerin hiç biri hatırlanmaz. Hipnoz ve özellikle hipnoz sırasında yapılan telkin, untulmuş veya Freud'un tabiriyle bilinçaltına itilmiş olayları meydana çıkarmak için bir ruhsal analiz aracı olarak, hattâ bazı suç veya kabahatleri itiraf ettirmek için kullanılmıştır. Tamamen ruhsal metotlarla sağlanan hipnoz, anesezi yapmak amacıyle cerrahîde de kullanılmıştır. Hipnoz çoğu zaman tehlikeli bir metottur. Hipnoz halinde yapılan telkin bazen kötü eğilimleri azaltabilir, fakat buna karşılık beyinkabuğundan gelen ayarlayıcı ve bilinçaltına itici kontrolu da azalttığından otomatizm artırma tehlikesi vardır. Bk. HİPNOTİZMA. (L)

HİP (O)-, yun. *hypo,* altında, kelimesinden alınan ve birçok kelimenin yapısına girerek değerce bir azalma veya küçülme ifade eden önek. (Kimyada, önüne geldiği kelimenin belirttiği bileşiklerden daha düşük derecede oksitlenmiş bir bileşiği gösterir: sodyum fosfit Na_2HPO_3, sodyum hipofosfit NaH_2PO_2.) [L]

HİPOAKUZİ i. (fr. *hypoacousie*'den). Patol. işitme keskinliğinin azalması. (L)

HİPOALJEZİ i. (fr. *hypoalgésie*'den). Nörol. Ağrı duyumunun azalması. (L)

HİPOAZOTÜRİ i. (fr. *hypoazoturie*'den). Patol. Sidikte azot miktarının azalması. (L)

HİPOBROMİT i. (fr. *hypobromite*'ten). Kim. Hipobromöz asidin tuzu. (L)

HİPOBROMÖZ sıf. (fr. *hypobromeux*'den). Kim. Formülü HBrO olan bir asit için kullanılır; hipokloröz aside benzer. Bk. BROM. (L)

HİPODERMOKLİZ i. (fr. *hypodermoclyse*'den). Ted. Kan serumu ile eşbasınçlı bir eriyiğin deri altına şırıngası. (L)

HİPODERMOZ i. (fr. *hypodermose*'dan). Büvelek kurtçuklarının hayvanlarda, daha çok sığırlarda sebep olduğu hastalık.

— ANSİKL. *Hipodermoz,* sırtta, omuzda böğürde değişik büyüklükte şişkinlikler şeklinde belirir. Bu şişkinlikler yavaş yavaş iyileşir, ama deri değerinden kaybeder, çünkü üzerinde çukurlar meydana gelir. Hastalıktan korunma derialtı kurtlarının yok edilmesini gerektirir. (L)

HİPODROM i. (yun. *hippos,* at ve *dromos,* koşu > fr. *hippodrome*'dan). *Esk.* Araba ve at yarışları veya binicilik çalışmaları için kullanılan alan. Bk. ANSİKL.

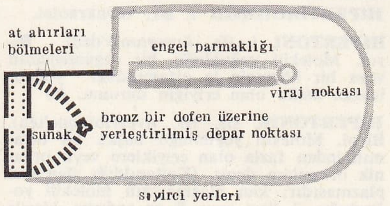

Olimpos hipodromunun planı

— Binic. At yarışı alanı. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Esk.* Yunanistan'da en büyük hipodrom, Olympia hipodromuydu. Bu hipodrom 770 m boyunda bir pistten meydana gelmişti. Pistin çevresindeki içe doğru eğimli alanda seyirciler otururdu. Hipodromda at ve araba yarışları yapılır. Atina'da, Delphoi'de, Korinthos'ta ve Delos'ta hipodromlar vardı. Bunlardan yalnız Arkadia'daki Lykea hipodromu bugüne kaldı. Yunanlılar yalnız din şenlikleri dolayısıyle yarış düzenlerdi. Roma'da ise yarışlar sirk'te yapılır.

● İstanbul'da hipodrom sarayın batısındaydı. Kuzeydoğodan güneybatıya uzanan bu alan 375 m uzunluğunda ve 85-95 m genişliğindeydi. Bugün meydanın iki tarafını çevreleyen caddelerin ve kısmen de bahçelerin altında, 300 m uzunluğunda pist denilen kısımlar vardı. Bu pistlerin arasında ise 200 m uzunlukta ve 5 m genişlikte, üzerinde alanı süsleyen anıtların bulunduğu Spina kısmı yer alıyordu. Spinanın kuzey ve güney uçlarında, spor grupları olan ve hipodromun faaliyetlerini düzenleyen Mavi ve Yeşiller'e ait yerler vardı. Yanlardaki anfiler, doğuda bugün Sultanahmet camiinin iç kapısının önündeki merdivenlerin bulunduğu yere, batıda ise Tapu dairesinin içlerine kadar uzanıyordu. Bugün Yüksek Ticaret ve Sanat enstitüsünün bulunduğu yer de anfinin dairevî kısmını meydana getiriyordu. Buradaki duvarlarda, Bizans devrinden kalma su künkleri görülmektedir. Bu duvarın güneyinde de, sonradan Kanunî'nin tamir ettirdiği bir çeşme vardır. Sultanahmet camiinin bulunduğu yerde bizans imparatorlarına ait bir saray vardı; buna Daphne sarayı adı verilmekteydi.

Saray, imparator locasına bugün Ahmed I türbesi ve Arşiv binasının bulunduğu yerdeki, güneye doğru inen bir koridor ve merdiven ile bağlanmıştı.

Sirk ise batı taraftadır. Septimus Severius zamanında tahtadan yapılan sirki, Constantinus dairevî bir anfi ile genişletmiştir, fakat 406 ve 498'de çıkan iki yangından sonra, burası mermerden yapılmıştır.

— Binic. Türkiye'deki hipodromlar şunlardır. *İstanbul*'da Veliefendi hipodromu Almanya'dan gelen bir heyete yaptırıldı (1912-1913). Önce ahşap tribünlerden ibaret olan bu tesise sonradan 500 kişilik bir betonarme tribün ilâve edildi, Türkiye Jokey klübü tarafından önce kum, sonra da çim piste yapıldı. Daha sonra da tesisler yenilendi ve tamamlandı (1968). Bugün Veliefendi hipodromunun 4 000 m^2'lik bir alanda dört katlı 5 000 kişilik tribünü ve 90 gişesi vardır. Kum pisti 1 800 m uzunluğunda ve 20 m genişliğinde, çim pisti ise 2 000 m uzunluğunda 40 m genişliğindedir. Ayrıca içinde modern bir padok, jokey soyunma yerleri, otoparklar, matbaa binaları, ahırlar ve at eyerleme yerleri bulunmaktadır.

Ankara Şehir hipodromu (1934). 3 000 kişiliktir. Çeşitli çiçek parkları vardır. Kum pisti, antrenman pisti olarak kullanılmaktadır. Uzunluğu 2 400 m, genişliği 12 m. Çim pistinin uzunluğu 1 650, genişliği ise 30 m'dir. Ahırlar sitesi hipodrom dışındadır ve 200 Box'luktur. Ayrıca konkur sahası vardır.

İzmir Şirinyer hipodromu, 2 000 kişiliktir. Kum pisti ve iki tribünü vardır. Uzunluğu 1 600 m, genişliği 25 m'dir.

Adana hipodromunun biri 1 000, diğeri 500 kişilik iki tribünü ve kum pisti vardır. Uzunluğu, 1 600 m, genişliği 25 m'dir. (ML)

HİPOEPİNEFRİ i. (fr. *hypoépinéphrie*'den). Böbreküstü bezlerinin çalışma yetersizliği: *Addison hastalığı bir hipopinefridir.* (L)

HİPOESTEZİ i. (fr. *hypoesthésie*'den). Nörol. Her türlü duyumun azalması. (L)

HİPOFİBRİNOJENEMİ i. (fr. *hypofibrinogénémie*'den). Kanbil. Plazmada fibrinojen miktarının azalması. (Kanamaya yolaçan bu bozukluk nadiren doğuştan, çoğu zaman sonradan olur. Fibrinojen veya kan şırıngaları ile tedavi edilir.) [L]

HİPOFİZ i . (yun. *hypo,* altında, az ve *physsi,* üretim > fr. *hypophyse*'den). İçsalgı bil. Beynin alt yüzünde bulunan ve fizyolojik olaylarda önemli rol oynayan bez şeklinde sinirsel organ. (İlkel kordalılarda, özellikle tulumlularda hipofizin homoloğu sinir merkezinin altında bulunan ve ışık etkisiyle gonadostimülin salgılayan bir bezdir.) Bk. ANSİKL.

— Bot. Kapalıtohumlularda embriyon askısı hücrelerinin sonuncusu.

— ANSİKL. İçsalgı bil. ● *Anatomi. Hipofiz* temel kemiğindeki bir çukurun (türk eyeri) içinde, arabeynin altındadır; *infundibulum* denen bir sapçıkla arabeyne bağlanır. Üç loptan meydana gelir; ön lop bez yapısında, ara ve arka loplar sinir yapısındadır. Arabeyne bağlı olan kısım arka loptur.

● *Fizyoloji* ve *Patoloji.* Ön lop somatotrop bir hormon ve uyarıcı maddeler salgılar; somatotrop hormon genellikle büyümeyi etkiler, uyarıcı maddelerse çeşitli içsalgı bezlerinin salgı salmasını sağlar. Bunlardan tireostimülin (tireotrop hormon) tiroit bezini; kortikotrop hormon böbreküstü bezi kabuğunu, gonadotrofinler gonadları (cinsiyet bezleri) uyarır. Ön lopta urlar oluşabilir (eozinofil, bazofil adenomlar) ve bunlar aşırı hormon salgısına yolaçarak akromegali, Cushing hastalığı ve devleşme gibi hastalıklara sebep olabilir. Hipofizdeki yetersizlik «hipofiz kaşeksisi» veya Simmonds hastalığı denen bir hastalığa yolaçar. Kısmî yetersizliklerse erginliğin gecikmesine, çocuksuluğa, cüceliğe v.b. sebep olur.

Türlere ve yaşa göre değişik gelişim gösteren ara lop, intermedin denilen bir salgı çıkarır; yetişkin insanlarda ara lop az gelişmiştir. Arka lop, sinirsel yapısına rağmen üç çeşit hormon çıkarır: ositosin, vazopresin ve antidiüretik hormon. Ositosin düz kasları, özellikle doğum sırasında dölyatağı kaslarını çalıştırır; vazopresin kanamalarda damar çapını küçültür; diüretik hormon su metabolizmasını ayarlar. Bu sonuncu hormonun yetersizliği halinde «şekersiz diyabet» denen hastalık belirir; bu hastalık ancak hipofiz arka lobu özütleriyle iyileşebilir.

● *Tedavi.* Hipofiz ön lobunun hormonları yalnız teşhis amacıyle kullanılır (Thorn testi); çevre hormonları tedavide daha kolay kullanılır. Gebelik sırasında hipofiz salgılarının yanıbaşında gonadotrofinlerden de faydalanılır. Meselâ gebe kısrağın kanından serum gonadotrofini, etenesinden koryon gonadotrofini elde edilir.

Hipofiz arka lobunun hormonları sığır hipofizinin arka lobundan sağlanır; nispeten basit bir polipeptit olan ositosin ise sentez yoluyle yapılabilir. (L)

HİPOFİZEKTOMİ i. (fr. *hypophysectomie*'den). Hipofizin ameliyatla çıkarılması. (Hipofizektomi, hipofiz bezinin fonksiyonlarını ve hipofiz salgılarının etkisini incelemek amacıyle farelerde sık yapılan bir ameliyattır; insanlarda, hipofiz urları ve içsalgı bozukluklarının düzeltilmesi dışında pek az yapılır.) [L]

HİPOFOLİKÜLİNİ i. (fr. *hypofolliculinie*'den). Foliküin salgısının ve kandaki miktarının azalması. (L)

HİPOFOSFAT i. (fr. *hypophosphate*'tan). Kim. Hipofosforik asidin tuzu. (L)

HİPOFOSFİT i. (fr. *hypophosphite*'ten). Kim. Hipofosoröz asidin tuzu.

— ANSİKL. Kim. *Hipofosfit*'ler, fosforun kaynar haldeki alkoli hidroksit çözeltilerine etkimesiyle, gaz halindeki fosforlu hidrojenle birlikte elde edilir. Sodyum hipofosfit Na PO_2H_2 gibi alkali tuzları suda çözünebilen billûrlaşmış katılardır. Çözeltileri havada oksitlenir; permanganat ve değerli maden tuzlarını indirgeyebilir.

— Eczc. Kalsiyum ve magnezyum hipofosfitler kan dolaşımını ve sindirimi hızlandırıcı olarak kullanılır. (L)

HİPOFOSFORİK sıf. (fr. *hypophosphorique*'ten). Formülü P_2O_4 olan anhidrit ve buna tekabül eden $H_4P_2O_6$ asidi için kullanılır.

— ANSİKL. *Hipofosforik anhidrit,* fosforun diğer oksitleriyle birlikte, kuru havada fosforun oksitlenmesinden elde edilir. Suda çözünerek hipofosforik asidi verir.

Hipofosforik asit, 55°C'ta eriyen katı bir maddedir. Bunun billûrlu $H_4P_2O_6$, $2H_2O$ hidratı da bilinir. Bir mol fosforik asit ile bir mol fosforöz asidin, bir mol su vererek birleşmesinden meydana geldiği kabul edilebilir. Ters yönlü tepkime, hidratın ısıtılmasıyle olur. Dört değerli olan ve indirgeyici özellikler göstermeyen bir maddedir. Fosforun, nemli havada yavaş yavaş oksitlenmesiyle elde edilir. (L)

HİPOFOSFORÖZ sıf. (fr. *hypophosphoreux*'den). Kim. Fosforun en az oksijenli asidi için kullanılır.

— ANSİKL. *Hipofosforöz asit*'te $H_2PO(OH)$, bir hidroksil köküne bağlanmış bir tek asit hidrojen bulunur ve ancak bir tek tuz serisi verebilir. 0°C'a doğru billûrlaşabilen, renksiz, şurup kıvamında bir sıvıdır. Isıtıldığı zaman ikiye ayrışarak, gaz halinde fosforlu hidrojen ve fosforik asit verir. Sıcak ortamda, bakır tuzlarıyle kırmızı bir bakır hidrür Cu_2H_2 çökeltisi veren çok kuvvetli bir indirgendir. Elde etmek için, önce fosforu baryum sülfür çözeltisiyle kaynatarak baryum hipofosfit hazırlanır; olay sırasında fosforlu hidrojen ve kükürtlü hidrojen açığa çıkar; daha sonra bir miktar sülfürik asit damlatılarak, baritin baryum sülfat halinde çökmesi sağlanır; süzülür ve buharlaştırılarak derişik hale getirilir. (L)

HİPOGALAKTİ i. (fr. *hypogalactie*'den). Kadın - doğum. Süt salgısının yetersizliği. (L)

HİPOGLİSEMİ i. (fr. *hypoglycémie*'den). Patol. Kanda glikoz miktarının azalması.

— ANSİKL. Ensülin tedavisi bazen hızlı bir *hipoglisemi*'ye yolaçar; hasta uyuklamağa başlayarak hipoglisemi komasına girebilir (bol ter, tansiyon düşüklüğü v.b.). Bir de herkesçe bilinen bir hipoglisemi hali vardır ki, buna tutulan kimseler yemeklerden bir hayli sonra halsizlik hisseder, uyuklamağa başlarlar. Bunlara şeker verilince eski durumları geri gelir. Kendiliğinden olan hipoglisemi çözülmesi güç bir problemdir. (Bk. HİPERENSÜLİNİZM.) Tedavi sırasında meydana gelen hipoglisemi, bazen sülfamitli ilâçlardan, diyabet tedavisinde ise daima ensülin yapılmasından ileri gelir. İlk belirtilerin ortaya çıkmasından hemen sonra verilen biraz şeker bir iki dakika içinde dengeyi yerine getirir. Hipoglisemi komasını tedavi etmek için damara şırınga edilen hipertonik serum glikoza da aynı etkiyi sağlar. (L)

HİPOGLOBÜLİ i. (fr. *hypoglobulie*'den). Patol. Kanda alyuvarların sayıca azalması. *Eşanl.* ALYUVAR KANSIZLIĞI.

— ANSİKL. *Hipoglobüli,* büyük kanamalardan sonra, hemolitik sarılıkta, kan eritici intanlarda (sıtma, streptokok septisemileri) hematopoyetik sistem hastalıklarında (kemik iliği aplazisi) görülür. (L)

HİPOGONADİZM i. (fr. *hypogonadisme*'den). Patol. Gonatların, yani cinsiyet bezlerinin çalışma yetersizliği. (Yumurtalıkların veya erbezlerinin yeteri kadar gelişmemesinden veya bu bezlerin hipofiz hormonları tarafından yeterli derecede uyarılmamasından ileri gelebilir.) [L]

HİPOHALOJENÖZ sıf. (fr. *hypohalogéneux*'den). Kim. Hipokloröz, hipobromöz veya hipoiyodöz asitlerinden herhangi biri için kullanılır. (L)

HİPOHEMA i. (fr. *hypohéma*'dan). Gözün ön odasında kan toplanması. (L)

HİPOHEPATİ i. (fr. *hypohépatie*'den). Patol. Karaciğer hücrelerinin çalışma yetersizliği. (L)

HİPOİT sıf. (fr. *hypoïde*'den). Taksimat konilerinin tepeleri ortak olmayan helisel dili bir konik dişli çifti için kullanılır.

— ANSİKL. *Hipoit* dişliler otomobilde, hareketi motris tekerleklere iletmek için, köprü içinde diferansiyelde kullanılır. Otomobilde bunlara *ayna mahrutî* dişlileri de denir. Bu sistemde, mahrutî dişlinin taksimat konisinin tepesi altına düşer; böylece transmisyon milinin alçalmasını, dolayısıyle araba döşemesinin yere yaklaşmasını sağlar. Ayrıca, ayna dişli çapının küçülmesini, yani konik dişli çiftinin daha az yer kaplamasını temin eder. Bu sistemin mahzuru: birbirine geçen dişler, diş yan yüzeyleri boyunca birbiri üzerinde kaydığı için, aradaki ince yağ tabakası sıyrılıp süprülerek dışarıya atılır ve bu yüzden özel yağlama yağları kullanmak gerekir. (I)

HİPOİYODİT i. (fr. *hypoiodite*'ten). Hipoiyodöz asidin tuzu. (L)

HİPOİYODÖZ sıf. (fr. *hypoiodeux*'den). Yalnız çözelti halinde bilinen HİO asidi için kullanılır. Bk. İYOT. (L)

HİPOJE sıf. (yun. *hypo,* altında ve *ge,* toprak > lat. *hypogeum* fr. *hypogé*'den). Genellikle toprağın içinde, mağaraların kuru yerlerinde veya yeraltı sularında, yani yeryüzü düzeyinin alt kısımlarında yaşayan organizmaların genel adı.

— Arkeol. Yeraltında olan (araba yarışı alanları, mahzen mezarlar gibi) ve arkeolojinin inceleme alanına giren şeylerin genel adı; özellikle de yeraltı mezarları.

— ANSİKL. *Hipoje,* eski çağlarda bütün akdeniz kıyıları boyunca (Fenike, Filistin) kullanıla gelmiş olan mezar biçimidir. Bu mezarların giriş yolu, bir veya birkaç odaya inen bir kuyu (Byblos) veya merdiven (Ras Samra) biçimindeydi. Ölüler duvar boyunca sıralanmış yatakların üzerinde veya hücrelerde yüzükoyun yatar durumdaydı. Fenike'de ise ölüler lahitlerin içinde hipojeye konurdu. Tyr ve Sidon'da boyalı resimlerle süslenmiş hipojeler bulundu. Yeraltı tapınaklarında tapınmayı gerektiren bazı kültler ilk hipojelerin yapılmasına yolaçmıştır. Yalnız, bu hipojeler mezar olarak kullanılmak amacıyle yapılmış değildi. Roma imparatorluğunun Roma ve diğer şehirlerindeki Mitra tapınakları ile özellikle Güney Hindistan'daki Ellora'nın yeraltı tapınaklarında hipojelerin ne kadar zengin bir biçimde süslenmiş olduğu görülür. (L)

HİPOJEN sıf. (fr. *hypogène*'den). Jeol. *Hipojen kaya,* yer kabuğunun çok derin kesimlerinde oluşan kaya: *Başkalaşmış kayalar ve plüton kayaları hipojen kayalardır.* || *Hipojen kaynak,* yanardağ olayları etkisiyle derinlerde oluşan kaynak. (L)

HİPOKALİEMİ i. (fr. *hypokaliémie*'den). Patol. Kanda potasyum miktarının azalması. *Zt.* HİPERKALİEMİ. (L)

HİPOKALSEMİ i. (fr. *hypocalcémie*'den). Patol. Kanda kalsiyum miktarının azalması. (Tetani'ye sebep olur.) [L]

HİPOKAPNİ i. (*hypocapnie*'den). Patol. ve Ted. Kanda karbon dioksit (CO_2) miktarının azalması. *Zt.* HİPERKAPNİ.

— ANSİKL. *Hipokapni* akciğerlerin bol hava almasından ileri gelir ve karbon dioksidin solunum merkezine yaptığı uyartının ortadan kalkmasına sebep olarak solunumun durmasına yolaçar. Dalgıçlar suya dalmadan önce derin derin soluyarak hipokapniden yararlanırlar. Bundan başka, anestezi yapanlar, ameliyat sırasında birkaç saniye için solunumu durdurmak gerektiği zaman hipokapniye başvururlar. (L)

HİPOKLORHİDRİ i. (fr. *hypochlorhydrie*'den). Patol. Mide özsuyunda normal asit derecesinin azalması. (Hipoklorhidri mide kanserlerinde ve atrofik gastritlerde görülür.) [L]

HİPOKLORİK sıf. (fr. *hypochlorique*'ten). *Hipoklorik asit,* klor dioksidin ClO_2 eski adı. (L)

HİPOKLORİT i. (fr. *hypochlorite*'ten). Kim. Hipokloröz asidin tuzu. Bk. KLOR ve KLORÜR, *Renk giderici klorürler.*

— Miner. Bizmutoferrit cinsinden tabiî silikat.

— ANSİKL. Kim. En çok kullanılan *hipoklorit*'ler sodyum, potasyum hipoklorit (bk. JAVEL *suyu,* LABARRAQUE *suyu,* DAKİN SIVISI) ve klorun sönmüş kireçe etkimesiyle elde edilen kireç kaymağıdır. Kireç kaymağı hastahanelerde, özellikle helaların temizlenmesinde ve bazı tozların içine katılarak yaraların temizlenmesinde mikrop öldürücü olarak kullanılır. Hipokloritler, suları mikroplardan temizlemek, çamaşırları beyazlatmak, iyodoform ve kloroform elde etmek için kullanılır. (L)

HİPOKLORÖZ sıf. (fr. *hypochloreux*'den). Kim. Fomülü Cl_2O olan anhidrit ve HClO olan asit için kullanılır. Bk. KLOR. (L)

HİPOKLORÜRASYON i. (fr. *hypochloruration*'dan). Ted. Besinlerle alınan klorürlerin miktarında azalma. (Sodyum klorürün [tuz] birikmesinden ileri gelen ödemlerin giderilmesi için kullanılır.) [L]

HİPOKLORÜRİ i. (fr. *hypochlorurie*'den). Patol. Sidikte klorür miktarının azalması. (Ya besinlerle alınan klorürlerin azalmasından veya nefrit hallerinde böbrekte klorürlerin süzülüp atılma eşiğinin yükselmesinden ileri gelir.) [L]

HİPOKOLESTEROLEMİ i. (fr. *hypocholestérolémie*'den). Patol. Kanda bulunan koles-

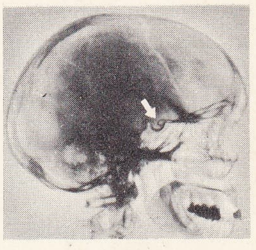

kafadaki durumu

hipofiz

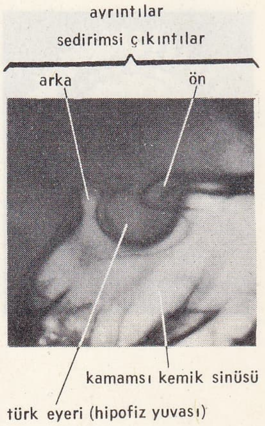

Foto. LAROUSSE

terol miktarının azalması. (L)

HİPOKONDRİ i. (fr. *hypocondrie*'den). Esk. tıp. İçe dönük nevrasteni çeşidi; merak hastalığı. (Bu hastalığın gerçek [hipokondur] organlarında, yani karaciğer, mide, pankreas ve dalakta olduğuna inanılırdı.)

— Marazî psikol. Bütün ruhsal hayatın, sağlık durumuyle ilgili kaygulara yönelmesi şeklinde ortaya çıkan marazî belirti. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. *Hipokondri,* birçok klinik nevroz ve psikoz tabloları ortaya çıkarır:

1. *Nevrozlu hipokondri* veya *küçük hipokondri,* boğuntu'nun boşalmasını sağlar. Nozofobi şeklinde dile gelen *korkulu hipokondri* ve isterik hipokondri ile dramatik özellik taşıyan ve sürekli yakınmalardan meydana gelen *isterik hipokondri*'yi ayırt etmek gerekir.

2. *Psikozlu hipokondri* veya *büyük hipokondri.* Bu hastalık, özellikle paranoyak'larda bir sinistroz hezeyam meydana getirerek *kronik hezeyanlarda;* kendi organlarını sakatlama şeklinde dile gelen bedeni değişikliğe uğratma fikirleri ile birlikte özellikle başlangıç devirlerinde *şizofrenlerde;* bedenin değişiklikliğe uğraması ve ortadan kalkması (Cotard sendromun) fikirleriyle birlikte iyileşmez bir hastalığa yakalanmış olmak inancının belirdiği *melankoli* hastalığında görülür. (L)

HİPOKONDRİYAK i. ve sıf. Karamsar, tedirgin, üzgün. (L)

HİPOKRİTİK sıf. (fr. *hypocritique*'ten). Fiz. Sıcaklığı ve basıncı kritik değerlerden daha düşük değerlerde olan bir sıvının durumu için kullanılır. (L)

HİPOKROM sıf. (fr. *hypochrome*'dan). Alyuvarlardaki hemoglobin kaybının, bunların sayısındaki azalmaya oranla daha yüksek olduğu kansızlıklar için söylenir. (L)

HİPOKROMATOPSİ i. (fr. *hypochromatopsie*'den). Renkleri görmede patolojik zayıflama.

— ANSİKL. *Hipokromatopsi* nispeten sık görülen ve bazı mesleklerle (uçak pilotluğu, tren makinistliği) bağdaşmadığı için ortaya çıkarılması gereken bir hastalıktır. Daltonizmden farklı olan bu görme bozukluğu, düzeltici gözlük takılarak düzeltilebilir. (Daltonizmde ise düzelme söz konusu değildir.) [L]

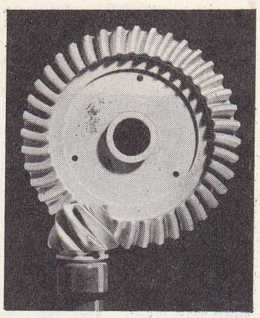

hipoit

HİPOKROMİ i. (fr. *hypochromie*'den). Patol. Deri renklenmesinin azalması. (L)

HİPOKSANTİN i. (fr. *hypoxanthine*'den). Kim. Pürin'in, $C_5H_4N_4O$ formülündeki türevi (hidroksi-6 pürin). *Eşanl.* SARSİN.

— ANSİKL. Dalakta bulunan *hipoksantin*'e idrarda, ette ve çeşitli bitkilerde de rastlanır. Soğuk suda az, asit ve alkalilerde çok çözünen beyaz bir tozdur. Genellikle triklopürinden elde edilir. (L)

HİPOKSANTİT i. (fr. *hypoxanthite*'ten). Miner. Tabiî demir oksit veya aşıboyası; *Siena toprağı* da denir. (L)

HİPOKSEMİ i. (fr. *hypoxémie*'den). Patol. Kanda oksijen miktarının azalması. (Hipoksemi, anokseminin birinci evresidir ve aynı sebeplere bağlıdır.) [L]

HİPOLOJİ i. (fr. *hypologie*'den). Tıp. Bir veya iki heceli kelimelerden başkasını söylemeğe engel olan konuşma bozukluğu. (L)

HİPOLÜTEİNİ i. (fr. *hypoluteinie*'den). Patol. Lütein veya progesteron salgısının yetersizliği. (Döllenmiş yumurtanın dölyatağında yuvalanmasını önler veya imkânsız kılar; bundan başka, lüteinin üzerindeki karşıt etkisi yetersiz kaldığından hiperfoliküllin belirtisi ortaya çıkar.) [L]

HİPOMAN i. (fr. *hippomane*'dan). Vet. Alantoit sıvısında yüzen veya kısrak alantoidinin iç yüzünde asılı bulunan, yumurta biçiminde veya yassı, saplı veya sapsız cisim. (L)

HİPOMANİ i. (fr. *hypomanie*'den). Psikiyatr. Hafif mani durumu. (Hipomani'de, genellikle hezeyan yoktur. Hastalığın özelliği, heyecanlı ve coşkun bir dönemin ardından bir ruhsal çöküntü döneminin gelebilmesidir.) [L]

HİPOMERİ i. (fr. *hypomérie*'den). Biyol. Çok hücreli bir hayvanda vücuttaki ikiel bölütlerin sayısındaki anormal azalma. (L)

HİPOMETRİ i. (fr. *hippométrie*'den). Gösterge olarak kabul edilen matematik elemanlara veya vücudun bazı kısımları arasındaki ağırlık, boy ve hacim oranına göre atları sınıflandırmayı öngören bilim. (L)

HİPOMORF sıf. (fr. *hypomorphe*'tan). Fizyolojik bir sürecin değerini zayıflatan gen'e denir. (L)

HİPONAST i. ve sıf. (fr. *hyponaste*'tan). Bot. Tomurcukta alt yüzü dışbükey olan yaprağa denir. *Zt.* EPİNAST. (L)

HİPONASTİ i. (fr. *hyponastie*'den). Bot. Hiponast olan organın durumu. (L)

HİPONİTRİK sıf. (fr. *hyponitrique*'ten). *Hiponitrik asit,* azot dioksidin eski adı. (L)

HİPONİTRİT i. (fr. *hyponitrite*'ten). Kim. Hiponitröz asidin tuzu. (L)

HİPONİTRÖZ sıf. (fr. *hyponitreux*'den). Kim. Azotun $H_2N_2O_2$ formülündeki oksijenli bir asidi için kullanılır.

— ANSİKL. *Hiponitröz asit,* suda çözünen, 6°C'ta patlayan, renksiz ve billûrlu bir katıdır. Çözeltisi, adî sıcaklıkta diazot monoksit Na_2O ve su vererek ayrışır. İndirgen olduğu için, potasyum permanganata etki eder ve iyotlu suyun rengini açar. Nitröz asidin hidroksilamin üzerine etkimesinden veya bu asidin sodyum malgamasıyle indirgenmesinden elde edilir. (L)

HİPOPARATİROİDİ i. (fr. *hypoparathyroïdie*'den). Paratiroit bezlerinin çalışma yetersizliği. (L)

HİPOPEPSİ i. (fr. *hypopepsie*'den). Patol. Mide özsuyunda sindirme gücünün azalması. (Anormal ekşimelerle kendini gösterir.) [L]

HİPOPİJ i. (fr. *hypopyge*'den). Bazı böceklerde erkek cinsiyet organına verilen ad. (L)

HİPOPİTÜİTARİZM i. (fr. *hypopituitarisme*'den). Hipofiz salgısının yetersizliği: *Hipopitüitarizm, bazı cücelikleri, kaşeksilerin ve adipozo-genital distrofilerin sebebidir.* (L)

HİPOPLAZİ veya **HİPOPLASTİ** i. (yun. *hypo,* altında ve *plassein,* şekil vermek veya *plastes,* şekil veren > fr. *hypoplasie* veya *hypoplastie*'den). Patol. Bir dokunun yapıcı etkinliğinin azalması. (Ya dokuya az kan gitmesinden, ya eksik sinir gitmesinden veya dokunun genetik özelliğinden [böbrek hipoplazisi] ileri gelir.) Bk. APLAZİ. (L)

HİPOPOTAM i. (fr. *hippopotame*'dan). Zool. Bk. SUAYGIRI.

HİPOPROAKSELERİNEMİ i. (fr. *hypoproaccélérinémie*'den). Patol. Plazmada akselerin miktarının azalması. (Kanamalara yolaçan bu bozukluk, nadiren doğuştan, çoğu zaman, sonradan olur. Tek tedavi yolu kan naklidir.) [L]

HİPOPROKONVERTİNEMİ i. (fr. *hypoproconvertinémie*'den). Patol. Plazmada konvertin oranının azalması. (Kanamaya yolaçan bu bozukluk nadiren doğuştan, çoğu zaman sonradan olur. Tek tedavi yolu kan naklidir. (L)

HİPOPROSEKSİ i. (fr. *hypoprosexie*'den). Psikopatol. Mani (fikir dağılması), zihin karışıklığı, şizofreni ve aşırı derecede zihin yetmezliği durumlarında ortaya çıkan dikkati toplayabilme eksikliği. (APROSEKSİ de denir). [L]

HİPOPROTEİNEMİ i. (fr. *hypoprotéinémie*'den). Patol. Kanda proteinlerin azalması. (L)

HİPOPROTROMBİNEMİ i. (fr. *hypoprothrombinémie*'den). Patol. Plazmada protrombin yetersizliği. (Kanamalarda düzensizliğe sebep olan bu noksanlık nadiren doğuştan, çoğu zaman sonradan olur. K vitamini ve kan nakilleri bu bozukluğu düzeltir.) [L]

HİPOPYON i. (yun. *hypo,* altında ve *pyon,* irin'den). Gözbil. Gözün ön odasında irinlenme. (L)

HİPOREİK sıf. (yun. *hypo,* altında ve *rhein,* akmak > fr. *hyporhéique*'ten). Üzerinden akarsuların geçtiği tortulardan oluşan biyolojik ortam. (Böyle bir ortamda bulunan favna, su yüzü favnası ile yeraltı favnası arasında geçit meydana getirir.) [L]

HİPOSANTR i. (fr. *hypocentre*'dan). Bk. İÇMERKEZ.

HİPOSEFAL i. (fr. *hypocéphale*'den). Arkeol. Eski Mısırlıların mumyaların başlarının altına koydukları karton, bez veya bakırdan yapılmış yuvarlak ve yassı plaka.

— ANSİKL. Arkeol. *Hiposefal*'in ortasında genellikle, insan gövdeli ve dört cynocéphale tarafından tapılan dört koç başlı bir Amon tasviri vardır. Bu temsilî resim ve plakanın kenarına yazılmış olan yazı, hiposefallerin yeniden dirilmeyle ilgisini ortaya koymaktadır. (L)

HİPOSEKRESYON i. (fr. *hyposécrétion*'dan). Patol. Bir bezin salgısının azalması: *Mide mukozası bezlerinin hiposekresyonu, sindirim bozukluğunun sebeplerindendir.* (L)

HİPOSİKLOİDAL sıf. (fr. *hypocycloïdal*'den). Mekan. Daha büyük bir çark içinde dönen diğer bir çarkın bulunduğu dişli takımı için kullanılır. (L)

HİPOSİKLOİT i. (fr. *hypocycloïde*'den). Mat. R yarıçaplı sabit bir çemberin içinde kaymadan yuvarlanan *r* yarıçaplı bir çemberin bir P noktasının çizdiği eğri. (L)

HİPOSİSTOLİ i. (fr. *hyposystolie*'den). Patol. Kalp kasılmalarında güç azalması. (Asistoli'den önceki evrede rastlanır.) [L]

HİPOSKLERİT i. (fr. *hyposclérite*'ten). Miner. Albit'in yeşil renkli çeşidi. (L)

HİPOSMİ i. (fr. *hyposmie*'den). Patol. Koku almanın azalması. (L)

HİPOSPAD sıf. ve i. (fr. *hypospade*'dan). Hipospadiyas hastalığına tutulmuş olan. *Hipospad kişi. Bir hipospad.* (L)

HİPOSPADİYAS i. (fr. *hypospadias*'tan). Patol. Siyekin kamışın alt yüzüne açılması şeklinde sidik yolu şekli bozukluğu.

— ANSİKL. *Hipospadiyas* sık görülen bir şekil bozukluğudur. Siyekin son bulduğu yere göre apışarası, kamış ve haşefe hipospadiyasları gibi çeşitlere ayrılır. Son ikisi en sık görülenidir. Hipospadiyas hafif işeme güçlüğü doğurur, fakat çoğu zaman kamışın kıvrılmasına yolaçar. Tedavisi tamamen cerrahîdir. (L)

HİPOSTAZ i. (yun. *hypostasis,* destek, temel > fr. *hypostase*'dan). Öz ve töz bakımından birbirinden ayrı olarak görülen tanrısal ilkeler.

— ANSİKL. Fels. Yeni eflatun'cu felsefe veya İskenderiye okulu felsefesi *hipostaz*'lar, yani tanrısal ilkeler teorisine dayanır. Plotinos, üç tane *ilk* veya *temel* hipostaz ileri sürüyordu: ilk hipostaz olan «bir», her türlü eşyanın üzerindedir ve hakkında var olduğundan başka bir şey söylenemez; zekâ, edebî tipleri, yani Eflatun'un anladığı anlamda idealar, kapsayan ikinci hipostazdır; üçüncü hipostaz olan ruh, zekânın idealarına göre, duyulur dünyayı meydana getirir. (L)

HİPOSTAZİ i. (fr. *hypostasie*'den). Biyol. Bir genin, alel olmayan başka bir gene göre çekinikliğini anlatmak için Bateson'un koyduğu kelime. (L)

HİPOSTEATOLİZ i. (fr. *hypostéatolyse*'den). Patol. Pankreas lipazının etki göstermemesi yüzünden yağlı maddelerin yeteri kadar veya hiç parçalanıp sindirilememesi. (L)

HİPOSTENİ i. (fr. *hyposthénie*'den). Patol. Bazı doku veya organların, özellikle bezlerin fonksiyonlarının zayıflaması: *Mide hipostenisi.* || Sinir geriliminin azalması. (L)

HİPOSTİL sıf. (yun. *hypo,* altında ve *stylos,* sütun > fr. *hypostyle*'den). Mısır tapınaklarında, tavanı sütunlar üzerine oturtulmuş büyük salonlar için kullanılır. (En ünlü hipostil salon, Karnak'taki Amon tapınağındadır.) [L]

HİPOSTOM i. (fr. *hypostome*'dan). Böceklerin başında alt dudağın altında bulunan kısım. (L)

HİPOSÜLFİT i. (fr. *hyposulfite*'ten). Kim. Hiposülfüröz asidin tuzu. *Eşanl.* TİYOSÜLFAT.

— ANSİKL. Kim. Özellikle alkali ve toprak alkali madenlerin *hiposülfit*'leri bilinir.

$$Na_2S_2O_3, 5H_2O$$

formülündeki sodyum tuzu, hidratlı güzel billûrlar halindedir. Hiposülfüröz asidin aksine bu tuzlar soğukta kararlıdır; fakat ısı-

tılınca sülfürler ve sülfatlar halinde ayrışır. Klor gibi oksitleyici maddeler, bu tuzları sülfatlara dönüştürür; bu tepkimeden yararlanarak, sodyum hiposülfit, beyazlatma işlemlerinde klor giderici olarak kullanılır. İyot, hiposülfitleri daha az oksitleyerek tetratiyonat verir ve bu tepkimeden iyodometride yararlanılır. Sodyum hiposülfit gümüş halojenürleri çözer. Bu özelliğine dayanarak fotoğrafçılıkta tespit banyosunda kullanılır. Asitler, hiposülfitleri sülfüröz asit ve kükürde ayrıştırır, olay sonunda kükürt çökelir.
Sodyum hiposülfit, kükürdün kaynar haldeki derişik bir sülfit veya sodyum hidroksit çözeltisine etkimesiyle elde edilir.

— Eczc. Yüksek dozlarda müshil olarak kullanılan *sodyum* ve *magnezyum hiposülfitler*, özellikle alerjik hastalıklarda (ürtiker, astma v.b.), damara şırınga edilerek veya drajeler halinde kullanılır. Sodyum ve altın hiposülfit çift tuzu («altın tuzu»), eskiden verem ve romatizma tedavisinde kullanılırdı. (L)

HİPOSÜLFÜRİK sıf. (fr. *hyposulfurique*'ten). Kim. *Eşanl.* DİTİYONİK. Bk. TİYONİK.

HİPOTALAMUS i. (fr. *hypothalamus*'tan). Memelilerin dişisinde cinsiyet görevinin belli devrelerde ortaya çıkışını hipotalamus sağlar; hipotalamus bunu hipofizle gonodostimülinlerin aracılığıyle yapar. (Memelilerin erkeklerinde ise kandaki testosteron, gelişimin çok erken bir devresinde [doğuma yakın] hipotalamusun çevrimsel [devrî] iş görme karakterini kaybettirir. Demek ki hipotalamusu bu devreden itibaren cinsî bakımdan yönü belirmiş bir organ olarak düşünebiliriz.) [L]

HİPOTANSİYON i. (fr. *hypotension*'dan). Patol. Damar geriliminin normalin altına düşmesi: *Atardamar veya toplardamar hipotansiyonu.*

— Ted. *Kontrollu hipotansiyon*, bazı ameliyatlarda yaranın kanamasını azaltmak amacıyle meydana getirilen hipotansiyon. (Bu teknik, sinir, akciğer ve kalp ameliyatlarında uygulanır.)

— ANSİKL. Patol. *Atardamar hipotansiyonu*, sistal basıncı 10 sm civa ağırlığının altına düştüğü zaman ortaya çıkar. Seyrek görülen bir durumdur. Fazla çalışan, çok yorulan normal kimselerde, besin eksikliği çıkan hastalarda, kaşeksililerde, fazla kanamadan ileri gelen kolaps ve ağır kalp hastalığı hallerinde ve nihayet müzmin böbreküstü bezi yetersizliğinde (Addison hastalığı) görülür.

— Ted. Denetim altında kan basıncı düşüklüğü elde etmek için her zaman kullanılan teknik, ilâçla damar gerilimini felce uğratmak ve kanın kendi ağırlığıyle akmasını sağlamaktır. Ameliyat masasında hastanın alacağı durum, uygulanacak ameliyata göre değişir. Eğer *hipotansiyon* çok fazlaysa, hastanın yatma durumu değiştirilerek ve ihtiyaç varsa damar kasıcı ilâçlar şırınga edilerek fazlalık giderilir. Kontrollu hipotansiyon sağlanarak yapılan ameliyatlardan sonra, genellikle durumun düzeltilmesi basittir. Bu yöntemin başlıca kullanılma alanı, bir kanamanın kötü sonuç doğuracağından veya operatörün hareketlerine engel olacağından korkulduğu hallerdir. (LM)

HİPOTENAR sıf. (fr. *hypothénar*'dan). Anat. *Hipotenar kabartısı*, elayasının iç tarafındaki kabartı (iç aya budu); el küçük parmağının üç kısa hareket kasından (kısa bükücü kas, kısa yaklaştırıcı kas ve karşıt kas) meydana gelir. (Başparmağın dibindeki kenar çıkıntısına [aya budu] karşıt olarak buna hipotenar denmiştir.) [L]

HİPOTENÜS i. (yun. *hypo*, altında, ve *teinein*, germek > *hypoteinusa* > fr. *hypoténuse*'ten). Bir dik üçgende, dik açının karşısında bulunan ve üç kenarın en büyüğü olan kenar: ***Bir dik üçgenin BC hipotenüsü üzerine çizilen karenin alanı, AB ve AC dik kenarları üzerine çizilen karelerin alanları toplamına eşittir.*** (L)

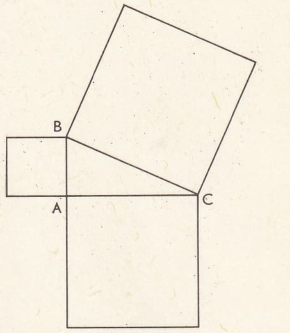

hipotenüs

HİPOTERMAL sıf. (fr. *hypothermal*'den). Jeol. Dolgusu, oldukça yüksek ısı ve basınç altında yapılmış damar.

— ANSİKL. Jeol. *Hipotermal* damarın dolgu sıcaklığı 300-500°C kadar tahmin edilir. Hipotermal, gang, piroksen, amfibol, grena, apatit, magnetit, pirotin gibi yüksek ısı madenleri kapsar; dolgu, düzensiz iri tanelidir ve çeperlerden güç ayırt edilir. Hipotermal damarlara, mineralleşme devresinden bu yana büyük ölçüde aşınmış bölgelerde rastlanır. Kanada ve Brezilya'nın altın damarları ile Avusturalya'daki Broken tepesinin kurşun ve çinko damarı hipotermal damarlardır. (L)

HİPOTERMİ i. (fr. *hypothermie*'den). Patol. Vücut sıcaklığının normalin altına düşmesi.

— Ted. *Sunî hipotermi*, ameliyat yapmak amacıyle vücut iç sıcaklığının düşürülmesi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Patol. *Hipotermi*'ye büyük intanların nekahet devrelerinde, açlıkta, kolerada, çocuk ishallerinin son devrelerinde, birçok zehirlenmede, üretimde, tiroit yetersizliğinde, dolaşım yavaşlamasına tutulmuş kimselerde rastlanır.

— Ter. *Sunî hipotermi*, anestezi alanında çeşitli şekillerde uygulanır bu teknikler belli başlı iki metoda indirgenebilir: soğutma metotları (*a frigore*) ve *oksidasyon*'ların önceden azaltılması metotları.
Soğutma metotlarında soğuk kullanılır; soğuk ya vücudun sadece bir kısmına (msl. kesilecek olan kol veya bacağa) yahut buz torbalarıyle vücudun tümüne uygulanır. Fakat vücudun gösterdiği savunma tepkisi çoğu zaman tehlikeli sonuçlara yol açtığı için büyük bir narkoz yapılmasında zorunluk vardır. «Oksidasyonların önceden azaltılması» metotları, çeşitli yollarla metabolizma azaltılmasına dayanır (damar içine prokain şırıngası veya gangliyoplejik ilâçlar, omurilik veya sert zar anestezileri, akciğer-mide sinirinin engellenmesi, oksijenlenmenin azaltılması).
Bütün bu metotların sunî hibernasyondan farkı, sadece kullanılan ilâçların ve fizik etkenlerin etki şekilleri üzerindeki fikir ayrılıklarından ibarettir.

— Zool. Kış uykusunda bulunan hayvanlardan (anhidrobiyoz halinde kirpi ve balçıkbalığı) alınan maddeler sıçana şırınga edilecek olursa iki saat içinde hayvanın vücut sıcaklığı 2° - 5°C düşer. Yüksek dozlar çoğu zaman hayvanın ölümüne sebep olur. (L)

HİPOTESYUM i. Likenlerin früktifikasyon dokusunda, himenyumun altında bulunan kısım. (L)

HİPOTEZ i. (fr. *hypothèse*'den). Varsayım. *Esk.* Faraziye. (M)

HİPOTİFİT i. (fr. *hypotyphite*'ten). Miner. Bileşiminde yüzde 3 bizmut bulunan tabiî arsenik. (L)

HİPOTİROİDİ i. (fr. *hypothyroïdie*'den). Tiroit salgısının yetersiz veya yok oluşu. Bk. MİKSÖDEM. (L)

HİPOTONİ i. (fr. *hypotonie*'den). Biyol. Hipotonik eriyiklerin durumu. *Zt.* HİPERTONİ.

— Patol. Kas gerginliğinin zayıflaması.

— ANSİKL. Patol. *Hipotoni*, kasların ve kirişlerin gevşeme halidir. Bazı sinir hastalıklarında (msl. hemiplejilerin başlangıç evresinde) bazı paraplejilerde ve tabeste görülür.
Ameliyatı kolaylaştırmak amacıyle cerrahî müdahale sırasında, derin bir anesteziyle veya en iyisi kürarlayıcı ilâçlarla istenerek sağlanabilir. (L)

HİPOTONİK sıf. (fr. *hypotonique*'ten). *Hipotonik eriyik*, molekül yoğunluğu kan plazmasınınkinden aşağı olan tuzlu eriyik. (L)

HİPOTREPSİ i. (fr. *hypothrepsie*'den). Pediatri. Çok küçük çocuklarda görülen kısmî beslenme bozukluğu; atrepsinin birinci evresi. (L)

HİPOTROFİ i. (fr. *hypotrophie*'den). Patol. Bir organın veya bütün vücudun yetersiz gelişmesi: *Cücelik bir yapı hipotrofisidir.* (L)

HİPOVANADİK sıf. (fr. *hypovanadique*'ten). Kim. Dört değerli vanadyum bileşikleri için kullanılır: *Hipovanadik klorür* VCl_4 (veya *vanadyum IV - klorür.*) [L]

HİPOVANADÖZ sıf. (fr. *hypovanadeux*'den). Kim. İki değerli vanadyum bileşikleri için kullanılır: *Hipovanadöz klorür V* Cl_2 (veya *vanadyum II - klorür.*) [L]

HİPOVANTİLASYON i. (fr. *hypoventilation*'dan). Anestezi ve Fizyol. Solunumda gaz alış verişinin azalması. (Hipovantilasyon ya kendi kendine ve patolojik olur veyahut hipervantilasyonun aksine bir maksatla anesteziyi yapan hekim tarafından sunî olarak meydana getirilir.) [L]

HİPPA i. Sıcak denizlerde yaşayan kabuklu hayvan; bacakları kısmen örten kabuğu hemen hemen silindir biçimindedir. (Hippa'ların gövdesi yumurtamsı bombeli, göz sapçıkları uzun, bacakları kısa ve kürek gibi geniştir; görünüşü mavi porseleni andırır. Hindistan'ın güneyinde bunlara boynuzlu denir. *Hippidae* familyasından.) [L]

HİPPARCHUS i. Güzel gece kelebeği; Avrupa'da ve Asya'nın kuzeyinde yaşar. (Pulkanatlıların *geometridae* familyasından.)

— ANSİKL. Kanat açıklığı 5 sm'yi bulan *H. papilionaria*'nın rengi soluk yeşildir; beyaz ve koyu yeşil de olabilir. Yazın alacakaranlıkta nemli yerlerde uçuşur; tırtılı fındık, söğüt, kayın ağaçlarında yaşar. Kışın esmerleşir ve o zaman bir dal parçasını andırır. İlkbaharda yeşil bir renk alarak üzerinde yaşadığı ağaçların tırtılsı çiçeklerine benzer. (L)

HİPPARETE, Alkibiades'in karısı. Onu ru kırıldığı için boşanmak istedi; ama Alkibiades onu mahkeme salonundan kaçırdı. (L)

HİPPARİNOS, M. Ö. V. yy.'da yaşamış olan bir syrakusaili. Dionysios'a iktidarı ele geçirmesi için yardım etti; daha sonra, kendi yetkilerini de kızıyle evlenen Dionysios'a bıraktı (M. Ö. V. yy.). — *Hipparinos*, öncekinin torunu ve Dionysios ile Aristomakhe'nin oğlu. M. Ö. 252'de Syrakusai'de iktidarı ele geçirdi ve iki yıl hüküm sürdükten sonra öldürüldü. (L)

HİPPARİON i. Toynaklı memeli hayvan; Miyosen ve pliyosen tabakalarında fosil olarak bulunur.

— ANSİKL. *Hipparion* genel vücut yapısıyle ata benzer; azı dişleri ve özellikle ayakları attan farklıdır; çünkü ayağında, biri ortada ikisi yanlarda olmak üzere üç parmak vardır. Atın, bu fosil hayvandan türediğini kabul edenler varsa da yanlıştır; bu hayvan atgillerin, soyu erken tükenmiş yan dallarından biridir. Bu cinsten hayvanlar Kuzey Amerika ve Afrika'da da yaşamıştır. Hattâ bazı türleri Dördüncü zamana kadar Afrika'da yaşamağa devam etmiştir. (L)

HİPPARKHİA i. (yun. k.). Esk. Yun. Süvari tümeni (yakl. 500 kişi). [L]

HİPPARKHİA i. (yun. k.). Esk. tar. Satraplığın alt bölümü; bir hipparkhos tarafından yönetilirdi. (L)

HİPPARKHİA, kadın filozof (Maroneia, Trakya M.Ö. IV. yy.ın ikinci yarısında). Kinik filozof Metrokles'in kardeşi olan ve zengin bir aileden gelen Hipparkhia, Krates ile evlenmek istedi. Sefil bir hayat süren, çirkin, biçimsiz ve sefil Krates, onu bu niyetinden caydırmağa çalıştı. Hipparkhia ve Krates kinikler gibi yaşadılar. (L)

Hipparkhikos, Ksenophon'un M.Ö. 365'te yazdığı ve süvari kumandanlığına (*hipparkhos*) tayin edilen bir dostuna armağan ettiği inceleme. Bu elkitabında, bir süvari subayının asker toplama, eğitim ve taktik çalışmalarıyle ilgili görevleri anlatılır. (L)

astronom **HİPPARKHOS**
Cabinet des Estampes, Paris

HİPPARKHOS, M.Ö. II. yy.da yaşamış yunanlı astronom. Yaygın söylentiye göre Bithynia'da İznik'te (Nikaia) doğdu. Phinius ise rodoslu olduğunu söyler. Çünkü astronomi gözlemlerinin çoğunu 161 ile 127 yılları arasında Rodos'ta yapmıştır. Hipparkhos seleflerinden çok daha titiz davranarak, sayısı az da olsa kesin sonuçlara dayanan önemli keşiflerde bulundu. İskender çağı diye anılan çağın başlıca bilim adamlarındandır. Güneş'in ve Ay'ın görünür çaplarındaki değişmeyi ölçebilmek için, daha sonraları Ptolemaios tarafından kullanılan ve Arkhimedes'in âletinden çok daha geliştirilmiş olan özel bir diyoptr icat etti. Öte yandan, o zamana kadar yalnız Babilliler tarafından bilinen dairenin 360

Foto. Bibl. Nat. (LAROUSSE)

dereceye bölünmesini Yunanlılara öğretti; bu derecelerden her biri ayrıca 60'ar saniyelik 60 dakikaya bölünüyordu. Bir daire çapını 120 parçaya bölerek, pratik basit yaklaştırmalarla değil, hesap yoluyle, çaptaki parçalarına göre kirişlerin değerlerini hesapladı. Çeşitli kiriş değerlerine başvurulması, gereken astronomi hesaplarının daha doğru ve daha çabuk olmasını sağlamak için, bu kirişlerin yarımşar derecelik cetvelini hazırladı. Ay'ın ve Güneş'in hareketlerini gözlemleyerek, gökcismi için iki nazariye ortaya attı. Bunlardan biri sabit dış merkezlik kavramına, öbürü de ilmek kavramına dayanıyordu ve eşdeğerli olan bu iki kavramdan birinin veya ötekinin mevsimlerin eşitsizliğini açıklamağa yeterli olduğunu ispatladı. Böylece, birçok yılın bütün günleri için Güneş'in durumunu belirten cetveller yapmayı başardı. Hipparkhos en büyük buluşunu, Güneş nazariyesi üstüne çalışırken yaptı: Güneş'in, yıllık hareketi sırasında burçlar kuşağının belirli bir noktasına gelebilmek için geçen zamanın, bir ilkbahardan ötekine kadar ekvatora ulaşmak için geçen zamandan biraz daha uzun olduğunu farketti ve olayı, ılım noktalarının (tutulum ve ekvatorun kesişme noktaları) yıllık yer değiştirmeleriyle açıkladı ve bu yer değiştirmeye *ılım noktalarının hareketi* adı verildi. Eski Babil imparatorluğu zamanında Boğa burcunda olan ilkbahar ılımı, Hipparkhos zamanında Koç burcundaydı, o günden bu yana Balık burcuna doğru gerilemiştir. Hipparkhos ayrıca, tamamen bilimsel bir yöntemle, M. Ö. III. yy. başlangıcından beri yıldızların konumlarını belirlemek için yapılan gözlemleri yeniden ele aldı, yaklaşık olarak 800 kadar yıldızın konumlarını kesinlikle belirledi ve aydınlatma güçlerine göre her birine belli bir büyüklük verdi, böylece, ilk gerçek yıldız kataloğunu hazırlamış oldu. (L)

HİPPARKHOS i. (yun. k.). Eski Yunanistan'da süvari generali. (Atina'da iki hipparkhos vardı. Biri sadece bir yıl için seçilirdi, öbürü ise yeniden seçilme hakkına sahipti. Bunlar süvarileri silâh altına alır ve eğitirlerdi.) [L]

HİPPARKHOS, Atina tiranı (M. ö. 527 - 514). Peisistratos'un oğullarından. Herodotos'a göre, kardeşi Hippias ile hüküm sürdü. Thukydides'e göre Hipparkhos hiç bir zaman fiilî olarak iktidarda olmadı. Aristoteles'e göre, hiç değilse kardeşinin hükmü altındaydı. Simonides'i, Anakreon'u korudu. Homeros'un şiirlerini derletti, Atina'da bir kütüphane kurdu, Eleusis mistik kültlerini, Orpheus'culuğu, mantika'yı teşvik etti. Harmodios ile Aristogeiton komplosunun tek kurbanı o oldu. Bk. HİPPİAS. (L)

HİPPARKHOS, yunan filozofu (M. ö. IV. yüzyıl). Pythagoras'çılar okulundandı. İamblikhos'a göre, Hipparkhos, Pythagoras felsefesinin sırlarını açıkladığı gerekçesiyle okuldan çıkarılmıştı. İhanet, Epameinondas'ın hocası Lysis'in bir mektubuyle ihbar edildi. (L)

HİPPE. Yun. mit. Kentauros Kheiron'un kızı. Gaipten haber verirdi. Bir gün Pelion dağında avlanırken Aiolos'un tecavüzüne uğradı. Babasının öfkesinden korktuğu için, tanrılara yalvardı. Tanrılar onu kısrak haline getirdiler ve bir yıldız burcu şekline soktular. (L)

HİPPEASTRUM i. Güzelhatunçiçeğigillerden bitki cinsi; soğanlı, şerit yapraklı, şemsiye çiçekli bitkileri kapsar. (Güney Amerika'da elli kadar türü yetişir; beş on türü ılık veya sıcak limonluklarda, *güzelhatunçiçeği* adıyle yetiştirilir.) [L]

HİPPEL (Theodor Gottlieb VON), alman yazarı (Gerdauen, Doğu Prusya 1741 - Königsberg 1796). Königsberg belediye başkanıydı. Nükteli romanlar yazdı. Ünlü eserleri: *Lebensläufe in aufsteigender Linie* (Fürü'a Göre Hayat Hikâyeleri) [1778-1781] ve *Kreuz - und - Querzüge des Ritters A.Z.* (Şövalye A.Z.'nin Seferleri) [1793-1794]. (L)

HİPPELATES i. Emici küçük sinek; daha çok Orta Amerika'da yaşar; insanda özel bir göz hastalığı meydana getirir. (Sikloraf çiftkanatlıların *chloropidae* familyasından.) [L]

HİPPER (Franz VON), alman amirali (Weilheim 1863 - Hamburg - Othmarschen 1932). 1913'te tuğamiral oldu, Jutland deniz muharebesinde (1916) filoya kumanda etti. İngiliz amirali Beatty'yi ağır kayıplara uğrattıktan sonra amiral Scheer filosunun geri çekilmesini sağlamakla görevlendirildi. 1918'de Alman Deniz kuvvetleri başkumandanı oldu. Mütarekeden hemen sonra istifa etti. (L)

HİPPİAS (öl. M. ö. 490), Atina tiranı (M. ö. 527 - 510), Peisistratos'un büyük oğlu. Babasının uzlaştırıcı siyasetini izledi. Thukydides'e göre tek başına hüküm sürdü, Herodotos'a göre iktidarı kardeşi Hipparkhos ile paylaştı. 514'te Harmodios ve Aristogeiton'un komplosundan kurtuldu, ancak bu olaydan sonra büyük bir baskı hareketine girişti. Atina'yı güzelleştirmek ve tahkim etmek için çalıştı. Ispartalılarla birleşen Alkmeonidai'nin saldırısına uğradı. Ege denizinin kuzey kıyılarını ve adalarını Perslere bırakmak istemesi üzerine, halkı ondan uzaklaştı. Önce zaferler kazanan, daha sonra yenik düşen Hippias, Akropolis'e kapandı. Etrafını kuşatanların elîne düşmüş olan çocuklarını kurtarmak için sürgüne razı oldu; önce Sigeion'a gitti, sonra Lampsakos'a (Lapseki), tiran Hippoklos'un oğlu olan damadının yanına çekildi, daha sonra da Dara'nın sarayına sığındı. İlk Med savaşına katıldı, savaşta öldü. (L)

Hippias, Eflatun'un iki diyaloğunun adı (M.Ö. IV. yy. başları). Birinci *Hippias* (veya *Büyük Hippias*), Sokrates ile Hippias arasında bir karşılıklı konuşma biçiminde yazılmıştır ve güzel'in tabiatını inceler. Sokrates, güzel'in tabiatı üstüne filozofların, şairlerin ve sofistlerin görüşlerini çürütür. Eflatun burada, olumsuzdan giderek açıklamağa çalışan bir tenkit tarzı kullanır. Oysa *Şölen* ve *Phaidros*'da kendi kişisel görüşlerini geliştirmiştir. — İkinci *Hippias* ise (veya *Küçük Hippias*), tamamıyle sofistliğe yöneltilmiş bir tenkittir. (L)

HİPPİAS Elise'li, M. ö. V. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış olan yunanlı matematikçi ve filozof. Eflatun'a göre Hippias aritmetik, geometri, astronomi ve musiki öğretiyordu. Bir açının üç eşit parçaya bölünmesi probleminin çözümünü ararken dikkate değer bir eğri buldu ve ondan yararlandı. Bu eğriyi Dinostratos (335'e doğr.), dairenin eşdeğerli kareye çevrilmesi probleminin çözümünde kullandı. Çok sayıda eser yazdı: Homeros üstüne incelemeler, bir arkeoloji kitabı; *Olympionikes*'lerin (Olimpiyat oyunlarında kazananlar) bir listesi v.b. Eflatun, *Protagoras, Büyük Hippias* ve *Küçük Hippias* adlı eserlerinde onun ilgi çekici kişiliğini yansıtır. (L)

HİPPİDİUM i. Atgillerden soyu tükenmiş toynaklı memeli hayvan; bugünkü atlara göre bunların kafatası daha kaba, bunun kısmı daha uzun ve ince, bacakları daha kısadır. (Bu hayvanların kemiklerine Güney Amerika'da pleistosen tabakalarında rastlanır.) [L]

HİPPİ'LER çoğl. i. (ing. *hippy*'den). Toplumsal düzenin dışına çıkmağa çalışan teşkilâtlanmamış gençler kitlesi.

— ANSİKL. *Hippi* deyimi 1965'te A.B.D.'de çok kullanılır oldu. Hippi yaşayışını benimseyenlerin çoğu amerikan toplumunun orta ve üst sınıflarından gençlerdir.

Hippiler toplumun temel kurumlarına başkaldırırlar. Hippi hareketi daha önceki «beat» hareketinden bazı yönleriyle ayrılır. Hippiler benimsenmiş toplumsal değer ve amaçlara karşı çıkmak için marihuana, L.S.D., eroin gibi uyuşturucu maddeler kullanırlar. Aralarında, iki büyük hippi topluluğu vardır: biri San Francisco'nun Haight - Ashbury semtinde, öteki de New York'ta Lower East Side'dadır. Ünlü hippi toplulukları «guru'lar», «çömezler» ve «teenybopper'lar»dır. Hippi'lerin bazıları «guru» veya yüksek papaz sayılır. Çok az sayıda hippinin bulunduğu bu sınıfta Timothy Leary ve şair Allen Ginsberg gibi kişiler de yer alır. Bu «yüksek papazlar» yaşadıkları dünyanın ve toplumun yapısını ve ayrıca kendi özyapılarını uyuşturucu maddelerin yardımıyle çözmeğe çalışan okumuş insanlardır. Hippi dünyasındaki gençlerin aşağı yukarı yarısını «çömezler» meydana getirir. Bunlar, toplumdan sıyrılmanın çeşitli yollarını dener ve zaman zaman bir «guru» ile işbirliği yaparlar. Çömezlerin bazıları bir süre hippi hayatı yaşadıktan sonra normal hayata döner. Hippilerin arasındaki bir başka hippi sınıf da teenybopper'lardır. Bunlar çoğunlukla 20 yaşından küçük gençlerdir. Herhangi bir felsefî görüşleri olmadığı gibi, yalnız garip kıyafetlere bürünmek, uyuşturucu madde alarak sarhoş olmak, toplumdaki kurumlara ve ahlâk anlayışına karşı çıkmakla yetinirler. Hippiler hükûmet ve aile gibi temel kurumları reddeder, modern toplumdaki iktisat, din ve öğrenim sistemlerine karşı çıkarlar. Resmî hükûmeti bir baskı unsuru olarak görür, sosyal felsefe olarak anarşiyi benimserler. Bir erkek ve bir kadından meydana gelen geleneksel aileyi «sapıklık» olarak tanımlarlar. Daha büyük aileler halinde yaşar, cinsel isteklerini hürce gerçekleştirebildikleri gurup evlilikleri yaparlar.

Hippilerin tasarladığı iktisadî sistemde para yoktur. Genellikle kendi yiyeceğini kendi üretmek, kendi giyeceğini kendi dikmek, mal ve emeği satma yerine değiş tokuş yapmak gibi görüşleri vardır. Hıristiyanlık Musevîlik gibi dinleri de çoğunlukla reddeder, bunların yerine Doğu'nun din ve felsefelerini benimserler. Hippi anlayışı, resmî öğretimi de katı ve aptallaştırıcı bulur. Hippi'ler öğrenimin insan hayatının bir parçası olduğuna ve belli bir döneme bağlanamayacağına inanırlar.

Hippi hareketinin asıl amacı «makine haline gelen» toplumun katılıklarından kurtulmak ve daha geniş bir bireysel hürriyete, daha tabiî ve daha sevimli bir topluma kavuşmaktır. Hippi'ler bugünkü toplumun insanlık dışı bir toplum olduğuna inanırlar. (M)

HİPPİUS (Zinaida Nikolayevna), rus kadın yazar (Belev, Tula 1867 - Paris 1945). Kendi kendini yetiştirdi. 1889'da yazar D. S. Merezkovskiy ile evlendi; evleri yazar ve filozofların toplanma yeri oldu. Önceleri devrimden yana olan karı - koca daha sonra Sovyet hükûmetine karşı bir tutum aldılar ve 1919'da Fransa'ya göç ettiler. Hippius, sembolist şiirleriyle ve Anton Krainy takma adıyle yazdığı edebiyat tenkitleriyle tanındı. Oyunlar, hikâyeler ve kısa romanlar da yazdı. *Sobraniye Stikhov* (Şiir Derlemesi) [1904-1910] adlı kitabında en iyi şiirlerini biraraya getirdi. (L)

HİPP (O)-, yun *hippos,* at kelimesinden alınan ve bir çok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HİPPOBOSCA i. Zool. Bk. ATSİNEĞİ.

HİPPOBOSCİDAE çoğl. i. Zool. Bk. ATSİNEĞİGİLLER.

HİPPOKAMPOS i. (yun. *hippos,* at ve *kampe,* dolambaçlılık'tan *hippokampos*). Yun. mit. Deniz atı (yarısı at yarısı balık olan canavar). [L]

HİPPOCASTANACEAE i. Zool. Bk. ATKESTANESİGİLLER.

HİPPOCREPİS i. Bk. ATNALI.

HİPPODEMEİA. Yun. mit. Eleia'da Pisa kralı Oinomaos'un güzelliğiyle tanınan kızı. Kâhin, Oinomaos'a, kızını evlendirdiği zaman öleceğini söylemişti. Oysa kral, araba yarışında kendisini geçene Hippodameia'yı vereceğini bildirdi. Yarışı kaybeden on üç kişi yarış şartları gereğince öldürüldü. Ama Tantalos'un oğlu Pelops, arabacı Myrtilos'un hilesiyle yarışı kazandı. (L)

HİPPODAMEİA. Yun. mit. Argos kralı Adrastos'un kızı ve Lapithes'in soyundan gelenlerin (Lapithai) kralı Peirthoos'un karısı. Kentauros'larla Lapithes'in soydaşları onun evlenme töreninde kavgaya tutuştular. (L)

HİPPODAMEİA. Yun. mit. Briseis'in asıl adı. (L)

HİPPODAMEİA, Leleges kralı Briseus'un kızı; Khryseis'in kuzeni. Akhilleus kocasını öldürerek, cariye Hippodameia'yı aldı, sonra da, Apollon'un gazabına uğramaktan korkan Yunanlılar tarafından sıkıştırılarak kölesi Khryseis'e hürriyetini vermek zorunda kalan Agamemnon'a bıraktı. Akhilleus, Atreidai ile ancak Hippodameia'yı geri alınca barıştı. *İlyada* bu olaydan hareket edilerek yazılmıştır. (L)

HİPPODAMİA i. Kızıl veya kızılsarı gelinböceği üzerinde siyah yuvarlak lekeler görülür; göğsünün ortası çoğunlukla esmer renktedir; su bitkilerinde yaşar. (*Hippodamia*'lar, bitki bitlerini yedikleri için tarıma faydalı böceklerdir. İlmî adı: *Hippodamia tredecimpunctata*. Kınkanatlıların *coccinellidae* familyasından.) [L]

HİPPODAMOS Miletos'lu, yunan mimarı (M. Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı). Yunan şehirciliğinde ızgara plan usulünü uyguladığı söylenir (Miletos, 466'dan sonra; Perikles'in isteği üzerine Pireas; Helen birliği kolonisi, Thurioi). Gerçekte, bu site tipi daha önceye aittir (M. Ö. VII. yy.). [L]

HİPPO DİARRHYTUS, Bizerte'nin Eskiçağdaki adı; Fenikeliler tarafından kurulan şehir, Sezar veya Augustus tarafından bir yerli köyü yanında koloni haline getirildi (*Colonia Julia Hippo Diarrhytus*); Afrika prokonsülü legatus'unun merkeziydi. (L)

HİPPOGLOSSUS i. Bakışımsız yassı gövdeli kemikli balık (Yanyüzergillerden.)

— ANSİKL. *Hippoglossus*'un gözleri vücudun sağ yanında ve birbirinden oldukça uzakta bulunur. Beyazımsı olan sol yanı

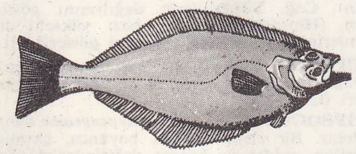

aşağıya bakar. Örnek türü olan *Hippoglossus hippoglossus* yanyüzergillerin en büyüğüdür; Kuzey denizinde yaşayan bu balığın boyu 2 m'yi geçer. Eti çok nefistir.

— Mutf. Hippoglossus, Kuzey Avrupa ülkelerinde, özellikle Norveç'te taze olarak yendiği gibi konserve de yapılır. Tadı kalkan balığını ve barbunyayı andırır. Kalkan ve barbunya gibi pişirilir. A.B.D de, daha küçük bir türü kalkan ve dil balığı yerine satılır. (L)

HİPPOKAMPOS i. (yun. *hippos*, at ve *kampe* dolambaçlı'dan *hippokampos*) yun. mit. Denizatı (yarısı at, yarısı balık olan canavar). [L]

HİPPOKOON. Yun. mit. Isparta kralı Oibalos'un evlilik dışı oğlu. Erkek kardeşi Tyndareos'u iktidardan düşürmek istedi; ama Tyndareos Herakles'ten yardım istedi. Herakles de Hippokoon ve oğullarını öldürdü. (L)

HİPPOKRATES (öl. Hybla. M. Ö. 485), Gela tiranı (493 - 485). Kardeşi Kleandros'un yerine geçti. Kallipolis, Naksos ve Leontinoi'yi aldı. Syrakusai'lileri yendi ve Kamarina'yı ele geçirdi. Sikelos'ların bulunduğu Hybla'yı kuşattığı sırada öldü. (L)

HİPPOKRATES, atinalı general (öl. Delion M.Ö. 423). Megara Demokratik partisiyle anlaşarak meslektaşı Demosthenes ile birlikte bu şehre saldırdı. Sonra Boiotia'ya gönderildi, orada yenilgiye uğradı ve öldürüldü. (L)

HİPPOKRATES, Eskiçağın en büyük hekimi (İstanköy, Kos adası M.Ö. 460-Larissa, Tesalya M.Ö. 377 doğr.). Perikles zamanında Kos adasında okul kurdu. Çağındaki tıp bilgilerini bütünüyle en iyi kavrayan ve hiç şüphesiz bunları uygulamayı en iyi bilendi. Klinik gözlemin öncüsü olma şerefi de onundur. Hippokrates insanlığa, bir kısmı kendine ait olmasa bile onun adıyle tanınan, tedavi yollarından meydana gelme büyük bir tıp öğretisi bıraktı. Hippokrates'in tıp teorisi organizmadaki suyukların (kan, lenf, safra gibi sıvılar) bozukluklarına dayanır. Tamamen hayalî unsurlardan yola çıktığı halde, bu teori onu tedavi sanatında mantıkî ve sağlam bir uygulamaya götürdü. Hippokrates, öğretisinin hiç karşı gelinmeden geçerli olduğu yüzyıllar boyunca, üstüne en çok söz edilen, yorumlanan bilgin oldu. Hakkındaki bir söylentiye göre, Artakserkses ordusuna büyük zarar veren bir salgın hastalığı önlemek için ona başvurmuş, Hippokrates kendi yurduna düşman böyle bir kişinin bütün değerli armağanlarını reddetmişti.

Hippokrates'in yazdığı sanılan eserler arasında yazarına ait olduğu en kesin olanlar şunlardır: *Peri Aeron, Hydaton, Topon* (Havalar, Sular ve Ülkeler Üstüne); *Aphorismoi* (Özlü Sözler); *Prognostikon* (Teşhis Kitabı); *Kardies* (Kalp Üstüne). Ortaya koyduğu hekimlik ahlâkının değer ve önemi organizmanın ahenk içinde çalışması hakkındaki görüşü, onun dâhi bir öncü olduğunu gösterir. Hekimlerin mesleğe başlarken ettikleri yemin de (bk. HİPPOKRATES YEMİNİ) Hippokrates'ten gelmedir. (L)

HİPPOKRATES, Syrakusai'li general (öl. M. Ö. 212). Kartaca'ya sığınmış Syrakusai'li bir sürgünün torunu. Romalılara karşı savaştı. Syrakusai'ye geri döndü. Bu şehri de Romalılara karşı korudu. Sonra Himilkon'dan yardım istedi. Onu ordusuyle birlikte Syrakusai'ye getirdi. Ama Hippokrates ordusunun büyük bir kısmıyle birlikte vebadan öldü. (L)

HİPPOKRATES'Çİ i. (*Hippokrates*'ten *hippokrates'çi*). Hippokrates sistemi taraftarı. (L)

HİPPOKRATES'ÇİLİK i. (*hippokrateşçi*'den *hippokrates'çilik*). Hippokrates'in ilkelerine ve öğretisine dayanan tıp. (L)

HİPPOKRATES Sakız'lı, M.Ö. V. yy.da yaşamış yunan matematikçisi. Matematiklerin sistemli örgütlenmesi konusunda yazdığı denemelerle Eukleides'in gerçek bir öncüsü sayılır. Daireyi kareleştirme problemine çözüm ararken, yarıçapları farklı, içbükeyliği aynı yöne doğru olan iki daire yayı ile sınırlanmış şekiller olan aycıkları kareleştirmeyi başardı. Bir problemi veya bir teoremi, çözümü veya ispatı bilinen başka bir problem veya bir teoreme götürünce, bu problem veya teoremin de çözülmüş ve ispatlanmış sayılması gerektiğini ileri süren yöntemin bulucusu olarak tanınır. Bu yöntemi, bir daire alanının iki katına eşit bir daire çizimine uyguladı; bir çözüme varamamakla birlikte, bu problemi, verilen iki sayı arasında orta orantılı iki sayıyı bulma problemi haline getirmiş oldu. (L)

Hippokrates yemini, tedavi etme sanatının ahlâk kuralları. Hippokrates'in koyduğu bu kurallar, Fransa'da hemen hiç değiştirilmeden, XV. ve XVI. yy.dan beri yemin olarak kabul edildi. 1707'de kralın çıkardığı bir fermanla tıp fakültelerinde bir tez savunulurken söylenmesi zorunlu kılındı. Bugün hâlâ uygulanan yeminin metni şöyledir: «Aşağıdaki sözlerimi ve yeminimi bütün kuvvet ve kudretimle yerine getireceğime hekim Apollon, Hygieia, Panakeia ve bütün tanrı ve tanrıçalar üzerine yemin eder ve hepsinin tanıklığına başvururum: Hekimlik hocamı annemle babam kadar seveceğim, mallarımı kendisiyle paylaşacağım ve gerekirse onun ihtiyaçlarını karşılayacağım; çocuklarını kardeşlerim bilecek, isterlerse hekimliği onlara karşılıksız öğreteceğim. Kuralları, sözlü dersleri ve öğretimin geri kalan bütün inceliklerini, oğullarım, hocamın oğulları ve tıp yasalarına göre yemin etmiş ve söz vermiş öğrencilerden başka kimseye öğretmeyeceğim.

Hastalarımın tedavisini, bütün kuvvetim ve düşüncemle onların yararına ayarlayacağım, her çeşit kötülükten ve haksızlıktan kaçınacağım. Benden istense bile hiç kimseye zehir vermeyecek veya böyle bir telkinde bulunmayacağım; aynı şekilde hiç bir kadına çocuğunu düşürmeyi sağlayacak bir âleti teslim etmeyeceğim. Hayatımı namus ve saflık içinde geçirecek, mesleğimi bu yönde uygulayacağım. Mesaneden taş çıkarma ameliyatı yapmayacağım. Girdiğim her eve sadece hastaların yararı için gireceğim. Bozucu nitelikte olan ve isteyerek yapılan her çeşit kötülükten uzak duracağım, özellikle hür olsun esir olsun, kadınları ve erkek çocukları aldatmaktan kaçınacağım. Mesleğimi uyguladığım sırada veya bunun dışında, toplum içinde gördüğüm veya işittiğim açıklanması gerekmeyen hiç bir şeyi açıklamayacak ve böyle durumlarda ağız sıkılığını bir görev sayacağım.

Bu yeminimi hiç bozmadan yerine getirebilirsem, hayatımı ve mesleğimi mutluluk içinde geçireyim, insanlardan daima saygı göreyim, eğer yeminimi bozar, yerine getirmezsem bütün bunların tersi olsun.»

● Türkiye'de Tıp fakültesi mezunlarının diploma yemini şöyledir: «Hekimlik mesleği üyeleri arasına katıldığım şu anda, hayatımı insanlık hizmetine vakfedeceğimi alenen ve resmen taahhüt ediyorum.

Hocalarıma karşı lâyık olduklarıı hürmeti ve minnettarlığı muhafaza edeceğim.

Sanatımı vicdanım dairesinde ve vekarla ifa edeceğim. Hastamın sağlığını baş kaygum olarak telâkki edeceğim. Kendini bana tevdi eden kimsenin sırrını muhafaza edeceğim. Hekimlik mesleğinin şerefini ve necip ananelerini idame ettireceğim. Meslektaşlarım, kardeşlerim olacaktır.

Din, milliyet, ırk, parti veya içtimaî sınıf kaygularının vazifemle hastam arasına girmesine müsaade etmeyeceğim. İnsan hayatına, ana karnına düştüğü andan itibaren mutlak bir surette hürmet edeceğim.

Tehdit altında bile olsa tıp bilgilerimi insanlık kanunları aleyhinde kullanmayı kabul etmeyeceğim.

Bunları resmen ve alenen, serbestçe ve namusum üzerine yapmağa ant içiyorum.» (LM)

HİPPOKRATİA'LAR çoğl. i. (yun. k.). Arkadia'lıların Poseidon onuruna yaptığı şenlik. (L)

HİPPOKRATİK sıf. (*Hippokrates*'in adından fr. *hippocratique*'ten). Hippokrates'e ve onun sistemine ilişkin. || *Hippokratik yüz,* ölmek üzere olan bir kimsenin yüz ifadesi. (İlk defa Hippokrates tarafından tam olarak tanımlanmıştır.) || *Hippokratik tırnak* (veya *parmak*), tırnakların bozularak çengel şeklinde kıvrılması ve tırnağa bitişik parmak kemiklerindeki etli kısmın yayvanlaşması. (Hippokrates'in anlattığı şekilde, özellikle akciğer ve bronşlarda yer alan bazı müzmin hastalıklarda görülür.) [L]

HİPPOKRENE veya **HİPPU KRENE** («Atın çeşmesi»), Helikon dağında Musa'lara adanan ünlü çeşme. Şairlere göre bu çeşme *Pegasos* adlı atın bir tekmesiyle yerden fışkırdı. Hesiodos'a göre Musa'lar, bu çeşmenin etrafında dans ederek eğlenirlerdi. Hippokrene yunanlı ve romalı şairlerin ilham sembolü oldu. (L)

HİPPOLYTE i. Kabuklu hayvan. (Atlantik ve Manş kıyılarında görülen iki türü: *Hippolyte Cranchi*, *H. varians*, bulundukları ortamın rengine bürünür.)

— ANSİKL. *Hippolyte*'ler tatlı ve tuzlu sularda yaşayan orta boy yengeçlerdir; bunların gövdesi kambur ve kemerli, iki çift göğüs ayağı kıskaçlı, alın mahmuzları çok iridir. (Avrupa denizlerinde görülen *Hippolyte viridis* güzel mavimsi yeşil renktedir; pembe veya açık kızıl olanları da vardır.) [L]

HİPPOLYTE. Yun. mit. Amazonlar kraliçesi, Ares'in kızı. Kraliçeliğinin alâmeti olarak Ares'ten harikulâde bir kemer almıştı. Eurystheus'un kızı Admete bu kemere göz koydu. Eurystheus Herakles'i bu kemeri ele geçirmekle görevlendirdi. Kah-

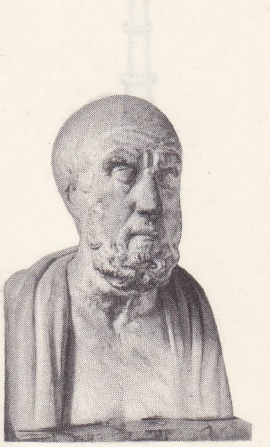

HİPPOKRATES
(M.Ö. 460-377 doğr.)
Louvre müzesi, Paris

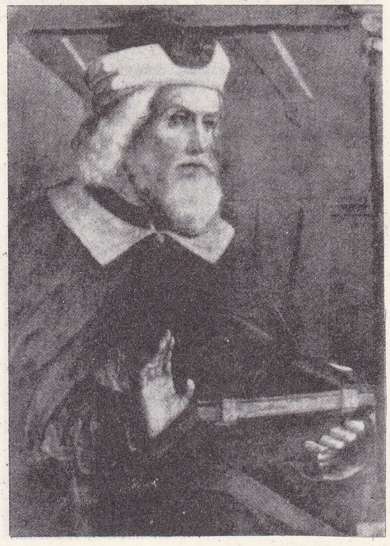

HİPPOKRATES
dükalık sarayı,
Urbino

HİPPOLYTOS
taş lahit parçası
«Phaidra ve **Hippolytos**»
Louvre müzesi, Paris

HİPPO REGİUS parası
Cabinet des Médailles
Paris

hipsometre

raman Herakles Amazonları yendi, Hippolyte'yi öldürdü ve kemeri aldı. Başka bir efsaneye göre Herakles Hippolyte'yi esir aldı ve onu Thesus ile evlendirdi. Bu evlenmeden Phaidra'nın tutulduğu ünlü Hippolytos doğdu. (L)

HİPPOLYTOS. Yun. mit. Atina kralı Theseus ile Amazonlardan Melanippe veya Antiope veya Hippolyte'nin oğlu. Namuslu, yalnızlığı seven ve Artemis'in ateşli bir hayranı olan Hippolytos avcılığa çok meraklıydı. Theseus'un ikinci karısı Phaidra Afrodit tarafından kışkırtılarak onu öldürmek tutkusuna kapıldı. Hippolytos teklifini reddedince onu, Theseus'un önünde, namusuna tecavüz etmiş olmakla suçladı. Kral oğluna karşı Poseidon'u hiddete getirdi. Hippolytos Troizen yakınında deniz kenarında dolaşırken bir deniz canavarının ürküttüğü atları tarafından kayalıklara sürüklendi ve öldü. Bir başka efsaneye göre de Artemis, Asklepios tarafından diriltilen Hippolytos'u Arikia'daki tapınağına götürdü. O zaman Hippolytos tanrıçanın arkadaşı olan tanrı Virbius ile karıştırılmakta, özellikle Troizen ve Atina'da saygı görmekteydi. (L)

Hippolytos Stephanephoros, Euripides'in trajedisi, M. Ö. 428'de oynandı. Theseus'un oğlu Hippolytos, tanrıça Artemis'e içten bağlıdır; ruh temizliğinin temsilcisi saydığı tanrıçaya saygı duyar. Buna karşılık Afrodit'i ve aşkı küçük görür, aşağılar. Tanrıça Afrodit de onu cezalandırmağa karar verir. Thesseus'un karısı Phaidra'nın gönlünde Hippolytos'a karşı bir aşk uyandırır. Hippolytos'un reddettiği Phaidra kendini öldürür ve Hippolytos'un onu zorla elde etmek istediğini açıklayan bir mektup bırakır. Theseus oğluna lânet eder ve tanrı Poseidon'dan onu cezalandırmasını ister. Hippolytos acıklı bir şekilde ölür. Ama daha ölmeden, Artemiş gelerek onu teselli eder ve gerçeği Theseus'a anlatır. Euripides'in şaheserlerinden biri olan bu eser Racine'in *Phèdre* adlı oyununa da ilham kaynağı oldu. (L)

Hippolytos ve Arikia, Rameau'nun ilk operası, Pellegri'nin bir librettosu üzerine 1733'te yazıldı. Beş perde ve orkestra için bir prolog (biri klavsen için), koro ve 6 dessü (*kadın ve çocuk sesi*), 2 yüksek kontra, 3 erkek sesi (*tenorlar*) ve 5 bas sesinden oluşmuştur. Bu eserde Rameau'nun en güzel parçaları yer alır (Theseus'un şarkısı; Pluton'un ara şarkıları, Furia'ların şarkıları; Demonlar korosu, Parca'ların triosu ve A l'Amour; *Rendons les Armes* [Aşka Teslim Olalım] adlı şarkılı gavot). [L]

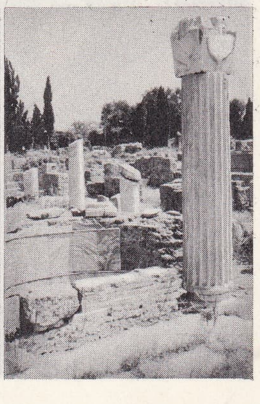

HİPPO REGİUS kalıntıları

HİPPOMEDON. Yun. mit. Thebai'yi kuşatan yedi şeften biri. Aristomakhos'un oğlu ve Talaos'un torunu. İsmaros tarafından öldürüldü. Polydoros'un babasıydı. (L)

HİPPOMENES. Yun. mit. Megareus ve Merope'nin oğlu. Avda rastladığı Atalante'ye âşık oldu; Afrodit'in öğüdü üzerine önüne üç altın elma atarak onu yarışta yendi ve bu başarısına karşılık onunla evlendi. Demeter Hippomenes'i aslan şekline soktu. (L)

HİPPONAKS, Efes'li yunan şairi (M.Ö. VI. yy. sonu). Kısa boylu, ecüş bücüş ve yoksuldu. Efes tiranları tarafından sürülünce Klazomenai'ye çekildi. Bir söylentiye göre kholiambos veznini buldu. Şiirlerinde çoğunlukla kaba bir gerçekçilik vardır. Günümüze eserlerinden ancak birkaç parça kalmıştır. (L)

HİPPONİKOS, Kerykes soyu ile akraba olan atinalı zengin aile, M.Ö. VI yy.dan itibaren malî oligarşiye katıldı. *Seisakhtheia*'nın ilânından önce, arazileri ucuz fiyata kapatarak Solon'a karşı koydu. Bu aileden biri V. yy. da ihtilâsla suçlandırıldı. Aristokrat komitesinden bir Hipponikos 472'de general oldu; Laurion maden ocaklarında 600 kölesi vardı; en zengin atinalılardan biri sayılırdı. Kızını Alkibiades'e nikâhladı, boşadığı karısı da Perikles ile evlendi. (L)

HİPPONİUM. Esk. coğ. Bruttium'da (Güney İtalya) şehir; Hippo Regius veya Terina (Tiren denizi) körfezi kıyısında Dor'ların kurduğu ve Dionysios'un yıktığı (M. Ö. 385) şehir, yeniden kuruldu, önce Bruttium'lular, sonra Romalılar tarafından fethedildi; 149'da Vibo Valentia adıyle koloni haline getirildi. (L)

HİPPOPHAE i. Sarı yaprakları gümüşü tüylerle kaplı, dikenli ağaççık. (Çiçekleri taçsız olan bu ağaççıklar çit bitkisi olarak kullanılır. İğdegillerden.) [L]

HİPPOPOTAMUS i. Zool. Bk. SUAYGIRI.

HİPPOPUS i. *Tridacna*'ya çok yakın iki çenetli yumuşakça; fakat tridacna'dan farklı olarak kavkısının ön kenarı aralık durmaz, örteneğinin kenarı da onunki gibi parlak beneklerle süslü değildir. (*Hippopus*'lar Hint ve Okyanusya denizlerinde kuma gömülü yaşar.) [L]

HİPPO REGİUS. Esk. coğ. Kuzey Afrika'da (Numidia) şehir, Akdeniz kıyısında. Hippo Regius, önce bir Kartaca kolonisi, daha sonra da Afrika'daki ticaret şehirlerinin en zengini oldu. Şehri ele geçiren Masinissa'nın babası Gaia, başkent yaptı. Augustus zamanında municipium, sonra koloni olan Hippo Regius, vandal istilâsına kadar faaliyetini devam ettirdi ve Aziz Augustinus'un yönettiği (396-430) bir piskoposluğun merkezi oldu. Geiserich tarafından alınan (430-431) ve yağmalanan şehir, 442'de Vandallara bırakıldı. Yüzyıllık vandal işgalinden sonra Bizans tarafından alınınca, eski canlılığına yeniden kavuştu; ama VII. yy. da arap istilâsı sırasında yıkıldı; kısa süre sonra bugünkü Annaba şehrinin olduğu yerde yeniden kuruldu. Sarnıçların, Edugh sularını şehre ulaştıran su kemerinin, hamamların, bir tiyatro ve forumun yıkıntıları bugüne kalmıştır. (L)

HİPPOTHOE. Yun. mit. Mestor ile Lysidike'nin kızı. Poseidon tarafından kaçırıldı ve ondan Taphios adlı bir oğlu dünyaya geldi. Taphios sonra Teleboai'lerin kralı oldu. (L)

HİPPOTİGRİS i. Zebranın bilimsel adı. (L)

HİPPOTRAGUS i. Dört antilop türünün bilimsel adı. (*Hippotragus* veya atsı antiloplar yüksek boylu [omuz başına kadar 1,50 m], arkaya doğru kıvrık ve boğumlu uzun boynuzludur. Esmer derili bir türü Batı Afrika'da, daha koyu bir renklisi ise Güney Afrika'da yaşar.) [L]

HİPPU KRENE. Bk. HİPPO KRENE.

HİPPURİS i. Otsu su bitkisi (*Hippuris Vulgaris*); kökü sürüngen, saplarının içi deliktir; sığ sularda biter. (*Hipporidaceae* familyası.) [L]

HİPPURİTES i. İkiçenetli yumuşakça; rudistaların soyu tükenmiştir; Tebeşir çağında denizlerde bol miktarda mevcuttu. (Hippurites'lerin kavkısı çok kalın, iri ve asimetriktir, yassı ve küçük olan sol çenet kapak rolü oynar. Çenetlerin kabuğu su kanallarıyle doludur. Bu yumuşakçalar koloniler halinde yaşardı; bunların kavkı yığınları üst tebeşir tabakaları içinde tam bir resif halindedir.) [L]

HİPPUS i. Tıp. Gözbebeğinin ritmik bir şekilde daralması (miyozis) ve genişlemesi (midriyazis). [*Landolfi dolaşım hippusu* bazen aort yetersizliği hallerinde görülür.] (L)

Hipp sarkacı, elektrikli saat sarkacı. Bu sarkaç, hareketli bir mıknatıs tarafından salınım halinde tutulur ve mıknatısın çekim etkisinden doğan hafifleme, ancak salınımlar belirli bir sınırın altına düştüğü zaman denk duruma gelir. (Sarkaç, adını saat yapımcısı Hipp'ten [1813-1893] alır.) [L]

HİPSOGRAFİK sıf. (fr. *hypsographique*'ten). Coğ. Yükseltilerin dağılımını gösteren. (Hipsografik harita, bazı yükselti dilimlerini ayırt ederek engebeyi gösterir.) [L]

HİPSOGRAFYA i. (fr. *hypsographie*'den). Dağların, yüksek yerlerin ve ülkelerin tasviri. (L)

HİPSOGRAM i. (fr. *hypsograme*'dan). Elektr. Bir elektrik hattı boyunca, akımın gerilim, şiddet ve kuvvet değişimlerini gösteren diyagram. (L)

HİPSOMETRE i. (fr. *hypsomètre*'den). Elektr. İletim seviyelerinin ölçülmesine yarayan âlet. *Eşanl.* NEPERMETRE.

— Meteorol. Yüksekteki hava basıncını, saf suyun kaynama sıcaklığına dayanarak ölçen âlet. (Gerçekten, normal basınç altında [1 013,3 milibar] su 100°C'ta kaynar. Basıncın 1 mb düşmesiyle, suyun kaynama sıcaklığı da 0,05°C azalır. Derecenin binde 5'ini gösteren hassas bir termometreyle, yaklaşık olarak milibarın onda biri cinsinden hava basıncı bulunabilir. Taşınması zor olan civalı barometre yerine, dağcılıkta hipsometre kullanılır.) [L]

HİPSOMETRİ i. (fr. *hypsométrie*'den). Coğ. Bir bölgenin değişik yükselti kuşaklarının birbirine oranla genişliği. ‖ Bir haritada yükseltilerin gösterilmesi (Hipsometrik eğriyle belirtilir; bu eğri toplanma eğrisi veya bir histogramla gösterilen, yükseltilerin frekans eğrisidir). ‖ *Hipsometri kazanı*, su buharının kaynama sıcaklığını ölçerek barometre basıncını çıkarmağa yarayan âlet. ‖ *Hipsometri eğrisi*, yığılma veya histogram eğrileriyle gösterilen yükselti frekans eğrisi. ‖ *Hipsometri gradiyanı*. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Yükseklikle değişen basınç, belli bir eşbasınç yüzeyinin *eşyükseklik eğrileri* haritasıyle gösterilir. İki eşyükseklik eğrisi arasındaki farka *hipsometri gradyanı* denir. Bu gradyan eşbasınç yüzeyinin eğimini ve bunun sonucunda eşyükseklik eğrilerinin ortalama seviyede yatay basınç gradyanını verir. (L)

HİPÜRİ i. (fr. *hippurie*'den). Sidikte hipürit asit bulunması. (Normal beslenme şartları altında hipüri, yirmi dört saatte aşağı yukarı 0,8 gr'dır. Bitkisel rejim veya benzoik asit alımı ile artar.) [L]

HİPÜRİK sıf. (yun. *hippos*, at ve fr. *urique*, üreyle ilgili > fr. *hippurique*'ten). Kim. *Hipürik asit*, formülü

$$C_6H_5 - CO - NH - CH_2 - CO_2H$$

olan asit; glikokol ile benzoik asidin su vererek birleşmesinden meydana gelir. (*Eşanl.* BENZOYLGLİSİN, BENZOYGLİKOKOL.) ‖ *Hipürik asit testi*, karaciğerin çalışmasını kontrol etmek için uygulanan test.

— ANSİKL. Bu asit normal olarak sidikte, özellikle geviş getiren hayvanların sidiğinde bulunur (inek sidiğinde litre başına 27 gr kadar). Vücuda benzoik asit (veya türevleri), sinnamik asit ve tolüen girince, organizma tarafından sidik yollarıyle dışarı atılır.

Foto. Giraudon, Boudet - Lamotte (LAROUSSE)

187,5°C'ta eriyen, kaynar su veya alkolde çözünen, benzende ve karbon sülfürde çözünmeyen prizmalar şeklinde billûrlaşır. Glikokolun benzoik amididir. Seyreltilmiş alkaliler veya asitler etkisiyle benzoik asit ve glikokol vererek ikiye ayrılır. (L)

HİR i. (ar. *hirr*). *Esk.* Kedi. (M)

HİRABİT dağı, Doğu Anadolu'da (Van bölümü, Başkale'nin kuzeyinde) yüksek dağ kütlesi; 3 550 m. (M)

HİRADO, Japonya'da (Nagasaki ili) ada, Kore boğazının güneyinde, Kyuşu adasının kuzeybatı kıyısı yakınında; 40 800 nüf. yabancılara açılan ilk japon limanı olmuştur: Portekiz gemileri 1550'den itibaren buraya uğramağa başladı. Bugün balık, odun ve porselen ihraç eder. (L)

HİRAGA (Gennay), japon bilim adamı ve yazarı (Sanuki, Şikoku adası 1726 - ? Tokyo 1778). Takamatsu prensinin adamlarından birinin oğluydu; asıl adı Kunitomo'dur. Çin ve Japon klâsikleri üstüne öğrenim yaptı, ayrıca botanik de okudu. Japonya'yı dolaştı, bu gezileri sırasında bitkiler topladı. Aynı zamanda Japonya'da elektrik alanında ilk olarak deneyler yaptı ve tıpta kullanılmak üzere bir elektrik jeneratörü icat etti. Ayrıca bir termometre, yeni bir porselen buldu. Deri işletmeciliğinde ve yüncülükte yeni usuller ortaya koydu. Devrini tenkit eden Hiraga birçok mizahî hikâye ve balad dramları (*Cururi*) yazdı, bu alanda büyük bir başarı gösterdi. 1778'de bilinmeyen sebeplerden bir adamı vurdu, Tokyo'da cezaevinde öldü. (L)

HİRAKATA, Japonya'da şehir. Honşu adasında Osaka idare bölgesinin 17 km kuzeydoğusunda, Yodo ırmağının doğu kıyısında; 127 520 nüf. Hızla gelişen Kei - Hansın sanayi bölgesinde bulunan Hirakata, Yodo ırmağının karşı kıyısındaki Takatsuki ve İbaraki gibi Osaka şehrine bağlı bir oturma merkezidir. Şehir blok apartımanlarla doludur.

Hirakata'da çeşitli makine fabrikaları ve hafif sanayi vardır. İşçiler bu şehre genellikle çevre köylerinden gelirler. Götürü iş gören iş yerleri tarafından evlere iş verilir. Parçalar daha sonra şehirdeki fabrikalarda biraraya getirilir. Hirakata aynı zamanda Yodo vâdisinin ticaret merkezidir. (L)

HİRÂM çoğl. i. (ar. *herem*'den *hirâm*). *Esk.* Piramitler. (M)

HİRAM I, Tir kralı (M.Ö. 919 - 935), Abi Baal'in oğlu ve halefi. Süleyman'a Kudüs tapınağının yapılması için gerekli malzemeyle işçileri sağladı ve onunla birlikte Kızıldeniz ve Ophir bölgesinde ticarî seferlere girişti. Süleyman ile olan ittifakı Filistin tehlikesinden kurtulmasını ve kervan yollarının kendisine açılmasını sağladı. Güney İspanya'daki Tartessos ülkesiyle ticarî ilişkiler kurdu, suru meydana getiren adacıkları birleştirdi, iki liman ve kendine sedir ağacından bir saray yaptırdı, Melkart ile Aştart tapınaklarını onardı. (L)

HİRAM II, Tir kralı (M.Ö. 750 - 737), İstbaal'ın oğlu. Asur kralı Tiglatpleser II'ye iki kere bağlılık gösterisinde bulundu (741 ve 738). [L]

HİRAM III, Tir kralı (M. Ö. 533'ten sonra), Babil kralı Nabunaid tarafından tahta çıkarıldı, Keyhüsrev'in gelişine kadar saltanat sürdü, sonra onun hâkimiyeti altına girdi. (L)

HİRÂS i. (fars. *hirâsiden,* korkmak'tan *hirâs*). *Esk.* Korkma, korku.

◆ **Hirâsân** sıf. *Esk.* Korkak, ödlek: *Kim ki korkmaz Haktan ondan korkar erbab-ı ukul / Her ne isterse yapar Haktan hirâsân olmayan* (Ziya Paşa). *Hirâsân olmasa gülden dil-i naşâdın ey bülbül / Eylerdi hâra ah-i ateşzâdın ey bülbül* (Bahaî).

◆ **Hirâse** i. *Esk.* Korkulacak şey, korkuluk. (M)

HİRA SAN, Japonya'da Kyoto yakınında (Honşu adası) dağ; 850 m. Biva gölünün manzarası ve cryptomeria ağaçları arasında yükselen budist tapınakları, çok turist çeker. (L)

HİRÂSET i. (ar. *ḥirâset*). *Esk.* Koruma, savunma. (M)

HİRÂSET i. (ar. *ḥirâset*). *Esk.* Toprağı ekip sürmek, ekincilik. (M)

HİRATA (Atsutane), japon bilgini (Akita 1776-ay.y. 1843). Hayatı boyunca eski japon belgelerini inceledi. Motoori Norinaga'nın öğrencisiydi. *Koşi-den* (Eski Tarihin Yorumu) başlıca eseridir. (L)

HİRATSUKA, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Kanagava ili), Sagami koyunun kuzey kıyısında; 112 000 nüf. Balıkçılık limanı. Sayfiye yeri. İpekçilik. (L)

HİRBA i. (ar. *ḥirba*). Zool. Bukalemun. ‖ *Mec.* Kendine has fikri olmayan, sık sık fikir değiştirebilen kimse. (M)

HİRBED i. (fars. *hirbüd*'den *hirbed*). *Esk.* Mecusî rahibi. (M)

HİRBET KERAK i. Arkeol. Ortalama olarak M.Ö. III. binyılın dörtte birine rastlayan Erken Bronz çağının son safhasında, Filistin ve Suriye'de, özel bir seramik türüne verilen ad. Bu tip seramik önce, arkeolog Albright tarafından Taberiye gölünde Hirbet Kerak'taki yerleşme yerinde bulunmuştu; daha sonra, Beyt - Şan, Eriha, Cezer, Ras Şamra, Biblos Tel el Cûdeyde ve Hama'da da hirbet kerak seramiğine rastlanmıştı. Başlangıçta, yapıldığından biraz daha geç bir devre mal edildi; kronolojisi ancak, Eriha, özellikle Tel el Cüdeyde ve Hama stratigrafik gözlemlerine dayanılarak tespit edilebildi. Bu arada hirbet kerak seramiğinin, güneydeki Filistin'e nispetle kuzeydeki Suriye'de biraz daha erken meydana çıktığı anlaşıldı. Bu seramik el yapısı olması, koyu kırmızı veya simsiyah cilâlı astarla kaplı bulunması dolayısıyle ve ayrıca biçim ve süsleme yönlerinden Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bakır çağı seramik tipine benzemektedir. Paralel oluk ve yivler, memecikler, satha yapıştırılmış kabarık şeritler ve hattâ imal tekniği bakımından da bunların aralarında benzerlikler çoktur. Bu tipin kuzey bölge seramikleriyle bir ilişkisi olduğu inkâr edilemeyecek kadar açıktır: Suriye, Filistin bölgelerine, bir göç sırasında girmiş olmasına ihtimal verilmediğine göre bazı Filistin bölgelerinde mahallî taklitlere yolaçan bir ithalât malı olması akla daha yakındır. Hirbet kerak seramiklerine Anadolu'da Erzurum civarındaki Karaz höyüğünde çok sayıda rastlanmıştır. (M)

HİRCUS i. Kulağın şakak tarafındaki küçük çıkıntının latince adı. (L)

HİRDH i. Ortaçağ İskandinavyası'nda krala bir yerden bir yere gittiği zaman eşlik eden maiyeti. (L)

HİRE veya **HIYRE** sıf. (fars. *ḥîre*). *Esk.* Şaşırıp kalmış, şaşkın. ‖ Boş, gayesiz, bir işe yaramaz. ‖ Cesaretli, mert. ‖ Utanmaz, arsız. ‖ [Göz için] Donuk, bulanık. ‖ *Hîre-bahş,* göz kamaştırıcı, akıllara durgunluk veren. ‖ *Hîre-çeşm,* donuk bakışlı. Açgözlü, utanmaz. Şaşkın. Cesur. ‖ *Hîre-dest,* elinden hiç bir şey gelmeyen, sakar. ‖ *Hîre-kûş,* haksız ve sebepsiz yere adam öldüren, gaddar. Cesur, korkusuz. *Mec.* Sevgili. ‖ *Hîre-rey,* fikri zararlı olan. ‖ *Hîre-saz,* göz kamaştıran, şaşırtıcı: *Ebruları hîresaz-ı ifham / Müjgânları nizebaz-i evham* (Şeyh Galib). ‖ *Hîre-ser,* sersem, aptal, alık. ‖ *Hîre-serâne,* sersemcesine. ‖ *Hîre-serî,* sersemlik, alıklık.

◆ **Hîregi** i. *Esk.* Donukluk, kamaşıklık. ‖ Şaşkınlık. (M)

HİRE (EL—). Esk. coğ. Kûfe'nin güneyinde, Necef gölü yakınlarında şehir, lahmî krallarının başkenti. Aramî dilinden alınan ve «çadırlı ordu konak yeri» anlamına gelen *hire* kelimesi sonradan lahmî emîrlerinin sürekli olarak oturduğu bir ilin adı oldu. Önce küçük bir ordugâh olan Hire, zamanla gelişerek şehir niteliği kazandı. Birtakım arap yazarları Hire'nin kuruluşunu Nabukodonosor çağına kadar götürürler. Fakat şehrin adına ancak M.S. V. yy.dan kalma belgelerde *el-Hire* olarak rastlanır. Eskiden Necef ile Fırat arasında oldukça verimli bir toprak üzerinde kurulan Hire'de, nasturî dinine bağlı birçok piskopos yaşıyordu. Lahmî emîrleri de sonradan hıristiyan dinini benimsediler, 550'den sonra burada hüküm süren kral Amr'ın annesi Hind, şehirde bir manastır kurdurdu. Hire yörelerinde İbni Bukayle hisarı, bir iranlı kral tarafından yaptırıldığı söylenen Beyazhisar, Adasîler hisarı gibi eski yapılar vardı. İmrülkays, Nabiga gibi cahiliye çağı şairleri, en iyi binek eyerlerinin burada yapıldığını yazarlar. 633'te Halid bin Velid tarafından fethedildiği sırada şehir harap durumdaydı. İslâm çağında Hire, kültür ve sanat bakımından gelişti. Şairlere, sanatçılara hükümdar saraylarında yer verildi. Abbasîler çağında şehir gerilemeğe başladı. Harun-ür-Reşid de bir ara burada yaşadı; şehirde bazı binalar yaptırdı, fakat Kûfe halkının hoşnutsuzluğu karşısında Hire'den ayrıldı. X. yy. başlarında bedevîler tarafından yağma edilen Hire, bir daha eski durumuna gelemedi. 1931'de yapılan kazılarda sasanî devrine ait bazı binalar ve VI. yy.a ait bir hıristiyan kilisesi ortaya çıkarıldı. (ML)

HİREF çoğl. i. (ar. *ḥirfet*'ten *ḥiref*). *Esk.* Meslekler, işler. (M)

Hirfanlı Baraj ve Hidroelektrik santralı, Ankara'nın 80 km güneydoğusunda, Kızılırmak nehri üzerinde inşa edilmiş hidroelektrik santralı ve sulama barajı (işletmeye açılışı: 1958). Kaya dolgu tipindeki barajın drenaj alanı 26 000 km²; temelden yüksekliği 81 ve talveg hattından yüksekliği 78 m; dolgu hacmi 2 milyar m³; göl alanı 320 km²dir. İki saptırma kanalından biri 507 m, diğeri 542 m uzunluğunda inşa edildi. Enerji üretimi için baraja, her biri 49 000 BG'nde, Francis tipi üç türbin ile 46 000 kV/A gücünde üç jeneratör yerleştirildi; dördüncü türbin ve jeneratör için de yer ayırıldı. (M)

HİRFET veya **HIRFET** i. (ar. *ḥirfet*). *Esk.* Meslek, sanat, iş: *İktisadî inkılâp* [...] *küçük hirfetler yerine büyük sanayiin ikame edilmesinden ibarettir* (Ziya Gökalp).

— G. santl. *Esk.* Güzel sanatlar dışında kalan zanaatlar (kunduracılık, duvarcılık, marangozluk, dokumacılık, demircilik v.b.) için kullanılan deyim. (Bunları yapanlara *hirfetkâr* veya *harif* denirdi. Bu gibi işler için sanat deyimi kullanılırsa da, bunları yapanlara *zanaatkâr* denirdi.) [M]

HİRHUF, bilinen en eski Afrika gezgini. Elephantine prensi Makhu'nun (M.Ö. 3600'e doğr.) yeğeni. Nübye'ye ve Teb vahasının ötesindeki çöl kesimine üç gezi yaptı; son gezisinde Sudan'da yaşayan cücelerden birini yakaladı ve firavun Papi II'ye hediye etti. (L)

HİRMAN i. Bk. HIRMAN.

HİRMEN i. (fars. *ḫirmen*). *Esk.* Harman ‖ *Hirmen-i meh,* ayın çevresindeki hale. Yanaktaki ben. ‖ *Hirmen suhte,* harmanı yanmış, zarara uğramış.

◆ **Hirmengâh** i. *Esk.* Harman yeri. (M)

HİRN (Gustave Adolphe), fransız sanayicisi ve fizikçisi (Logelbach, Yukarı Ren 1815 - Colmar 1890). Bir basma fabrikasında boyacı olarak işe başladı; sonra kendini termodinamik araştırmalarına verdi. Gazların limit hızı (1839), vantilatörler (1845) ve termik motorların deneme yöntemleri üstüne incelemeler yazdı. Buhar makineleri yaptı ve 1855'te bu makinelere kızdırılmış buhar usulünü uyguladı. Kalorinin mekanik eşdeğerini ölçmek için, üzerine bir cisim düşürülen kurşunun ezilme miktarından (1858) veya buhar makinesinden yararlandı. (L)

HİRODESÎ i. İncil'de sözü geçen bir yahudi tarikatının üyesi.

— ANSİKL. *Hirodesî*'lerden Aziz Matta ve Aziz Markos bahseder. Bu tarikatta, Herodes krallık ailesinin taraftarı da vardı. Üyeleri, doğuştan yahudi, fakat kalben pagan kişilerdi. Müttefikleri zengin ve şüpheci Saduki'ler, düşmanları da Musa dininin yılmaz bekçileri olan Ferisî'lerdi. Bununla birlikte sonradan İsa'ya karşı Ferisî'lerle birleştiler. (L)

HİROHİTO, yüz yirmi dördüncü japon imparatoru (Tokyo 1901). İmparator Yoşihito ile imparatoriçe Teimei'nin dördüncü çocukları olarak dünyaya geldi, çocukluk adı *Miçinomiya* idi. Grakuşin'den (Soylular okulu) mezun (1914) ve veliaht oldu (1916). Avrupa'da altı ay süren bir seyahate çıktı (1921). Böyle bir yolculuğu, ondan önce hiç bir veliaht yapmamıştı. Kasım ayında Japonya'ya döndü ve babası hastalandığı için naip tayin edildi (1921). Prenses Naga-

HİROHİTO

HİROŞİGE «Fuji-Yama Dağından Otuz Altı Görünüş»den çıkarılan levha Bibliothèque National, Paris

ko ile evlendi (1924). Babası ölünce imparator oldu (1926), taç giydi (10 kasım 1928). *Şova* («parlak birlik») dönemi adı verilen Hirohito'nun iktidarı boyunca Japonya, önemli olaylara sahne oldu. Mutlak hükümdar sıfatıyle Hirohito, millî yayılma siyasetini (Mançurya ile Ji-hı'yı birleştiren Mancuguo'nun kurulması [mart 1932]; Çin'e saldırı [Şanghay savaşı, 1932]) destekledi. Milletler cemiyetinden ayrıldı (mart 1933) ve A.B.D.'ye karşı savaşa girdi (Pearl Harbor baskını, 7 aralık 1941). Onun, İkinci Dünya savaşını kapayan (15 ağustos 1945) ve imparatorun da ölümlü olduğunu kabul eden (1 ocak 1946) mesajları Japon tarihinin dönüm noktaları sayıldı. Bu arada, imparatorluk müessesesinin devamı konusunda son karar, japon halkının oyuna sunuldu.

1947'de çıkan bir kanun, imparatorun siyasî otoritesi olmamasını, sadece Japonya'nın sembolü olarak kalmasını öngörüyordu. Yine bu kanun gereğince, savaşa son verilecek ve temel insan hakları teminata bağlanacaktı. Böylece, uzun ve hadiseli Şova saltanatı devrinde, Japonya millî bir felâketle biten başarılı bir askerlik döneminden çıkarak, milletlerarası işbirliği dönemine ve ticarette dünyanın üçüncü gelen ülkesi durumuna girdi.

1945'lere kadar bir tapınma konusu sayılan imparator, sonraları Japonya'nın siyasî liderlerinin de yardımıyle halka yakınlaşmağa çalıştı. Bu yolda ilk adımı, radyoda haklarından feragat ettiğini açıklayan konuşmasıyle attı. İmparatorun tahtta kalması Japonlarca kabul edildi ve böylece, anayasal bir hükümdarlık rejimi benimsenmiş oldu. Savaş sonrası Japonya'sında imparator ve ailesinin günlük hayatı ayrıntılarıyle gazetelerde neşredildi. Veliaht Akihito'nun (doğ. 1933) 1959'da bir sanayicinin kızı olan Miçiko Şoda ile evlenmesi halkça da benimsendi. İmparator Hirohito ile imparatoriçe Nagako'nun ikisi erkek olmak üzere yedi çocukları dünyaya geldi. Hirohito, veliahtken Avrupa'ya yaptığı seyahat dışında, yurt dışı hiç bir yolculuk yapmadı. Yalnız 1953'te, oğlu veliaht Akihito'yu, imparator ailesini temsil etmek üzere İngiltere kraliçesi Elizabeth II'nin taç giyme törenine yolladı.

İmparator Hirohito gençliğinde deniz biyolojisine merak sarmıştı; bu merakını imparatorluk devrinde de sürdürdü. İmparatorluk Sarayı Biyoloji enstitüsünde, deniz hayvanları ve bitkilerinin tasnifiyle ilgili çalışmaları oldu; zengin bir bitki koleksiyonu vardır. Hirohito, ilmî araştırmalarıyle ilgili okul kitapları da yayımladı. (M)

HİROM. Bk. HİRAM.

HİROMANTİA i. Tanrılara yapılan sungulardan çıkarılan bütün kehanetlerin genel adı. *Eşanl.* KAHİNLİK. (L)

HİROSAKİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (Aomori ili), İvaki dağı eteğinde; 155 000 nüf. Lâke ve ipekçilik. Besin (sake, soya) sanayii. (L)

HİROŞİGE (Utagava İÇİRYUSAY), japon desencisi, oymacısı ve ressamı (Yedo [bugün Tokyo] 1797 - ay.y. 1858). Çocukluğunda kum üzerinde şekiller çizerek dilendiği söylenir, fakat gerçek olan şogun'un sarayında görevli olan babasının kendisine görevini ve servetini bırakmış olmasıdır. 1811'de Toyohiro'nun atelyesine devam etti, ama ancak 1830'dan sonra tamamen kendini sanata verdi. Hiroşige, XIX. yy.da ülkesinin en büyük manzara ressamı olarak kabul edilir. Sekiz bine yakın estamp, desen, suluboya ve bunlar kadar değerli olmayan tablolar yaptı. Gravürlerinin çoğu *meyşo* («ünlü yerler») denen ve özellikle gezginlere yol göstermeğe veya anılarını canlandırmağa yarayan kitapları hatırlatır. Nitekim *Tokaydo Yolu Üzerinde Elli Üç Durak* adlı ilk derlemesinde (1830-1834) Tokyo'daki şogun'un sarayından Kyoto'daki Mikado'nun sarayına giden yolu canlandırır. Çizgilerinin nesnel belirliği ve renklerinin canlılığı sayesinde günün ve hattâ gecenin her saatinde, çeşit çeşit insanla dolu manzaraların özellik ve güzelliklerini insanı şaşırtan bir gerçekçilik havası içinde yansıtır. Aynı zamanda balık ve kuşlara ait levhalar da yaptı. Eserlerinde bazen XVIII. yy. fransız sanatı ve fotoğrafçılığının izleri görülür. Hiroşige'nin adı Avrupa'da ancak 1870'lere doğru duyuldu Whistler'ı, izlenimcileri, özellikle Degas'yı, Van Gogh'u, sonra Gauguin'i, Toulouse - Lautrec'i ve dolayısıyle de batı sanatını etkiledi. En ünlü eserleri şunlardır: *Biva Gölünün Sekiz Görünüşü* (1836'ya doğr.); *Kisokaydo Yolu Üzerinde Altmış Dokuz Durak* (1843'e doğr.); *Tokaydo Yolu* (1845'e doğr.); *Altmış Eyaletin Birkaç Ünlü Manzarası* (1853-1856); *Fuji-Yama Dağından Otuz Altı Görünüş* (1858); *Yedo'nun Dikkate Değer Yüz Görünüşü* (1856-1859). Kakemonolar, yelpazeler ve kesilecek resimlerden başka balık ve kuşlara ait birçok eseri vardır. Taklitçileri arasında iki evlâtlığı bulunur. Bunlardan biri *Hiroşige II* denilen PİNENBU'dur (1826-1894), öteki ise *Hiroşige III*'tür (1843 ? - 1894). [L]

HİROŞİMA, Japonya'da şehir, il idare merkezi, Honşu'nun güneybatısında, Japon içdenizinde aynı adı taşıyan körfezin ağzındaki delta üzerinde; 504 245 nüf. Çugoku bölgesinin en önemli sanayi ve yerleşme merkezi.

Hiroşima 1593 yılında Terumoto Mori adlı derebeyi tarafından, bir kalenin etrafında kuruldu. Atom bombasıyle yıkıldıktan sonra kısmen onarılacak olan bu kale, Ota nehri deltasında bulunan yeri sebebiyle «geniş ada» anlamına gelen *Hiroşima* adını almıştır. Bu arada birçok köprüler yapılmış ve bunlarla deltaya giriş çıkış sağlanmıştır. Bugün sayısı sekseni geçen köprüler şehrin altı adasını birbirine, ayrıca bunları kara topraklarına bağlar. Şehir, Çin-Japon savaşlarında (1894-1895) ve Rus-Japon savaşında (1904-1905) japon genel karargâhıydı.

Hiroşima bugünkü gelişmesini ülkenin önemli bir köşesinde ve merkezi Honşu ile Kiyusiyu adası arasındaki akarsuların kavşağında bulunmasına borçludur; San - yo nehri ve Japon içdenizi. Tokugava devri boyunca (1603-1867) Hiroşima sahasının yönetimini elinde bulunduran Asano ailesi, şehirde ticaretin gelişmesine ve çeşitli sanayi dallarının yerleşmesine önayak oldu. Şehrin idaresi 1868'de Meiji'lerin eline geçtikten sonra, Hiroşima, bir ulaşım ve sanayi merkezi olarak gelişti. 1889'da büyük bir liman şehri haline getirildi ve beş yıl sonra Kobe

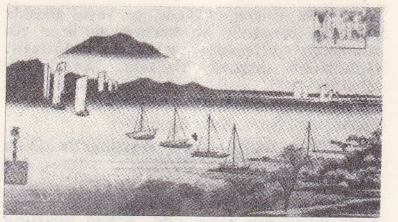

HİROŞİGE: «Biva Gölünün sekiz görünüşü» serisinden «Yabareye dönen Tekneler» (1835)

ve Şimonoseki'ye demiryoluyle de bağlandı. Kiyusiyu'nun kuzey bölgelerinden yabancı sermaye sayesinde elde edilen maden kömürlü, Hiroşima'nın demir ve çelik sanayiindeki ihtiyacını karşılıyordu. Demir ve çelik sanayiinin ürünleri, gittikçe gelişmekte olan makine sanayiinde, özellikle gemi, otomobil, kamyon ve yük arabası yapımında kullanıldı. Sunî ipekli kumaş ve kâğıt hammaddeleri şehrin çevresindeki ormanlardan elde ediliyor ve gıda sanayii de gittikçe büyük önem kazanıyordu.

İkinci Dünya savaşının başlarında Hiroşima, 350 000 kişilik nüfusuyle Japonya'nın yedinci büyük şehriydi. Harp zamanında ise bölgesel bir ordu karargâhı, büyük bir demiryolu merkezi ve harp malzemesi imalâthanesi durumundaydı. Şehir bu durumunu 1945'e kadar korudu. A.B.D. hükûmeti savaşı bir an önce bitirmek için, son zamanlarda geliştirdiği atom bombasını Japonya üzerinde denemeğe karar verdi. Timian'dan hareket eden amerikan uçankalesi *Enola Gay*'in 6 ağustos 1945 günü saat 8, 15'te attığı ilk bomba, Hiroşima'nın merkezine yakın bir noktada patladı. Bomba yarıçapı 1 830-2 450 m olan bir daire içindeki her şeyi tahrip etti; büyük hasara ve 80 000 civarında insanın ölümüne yolaçtı. Yıllar boyunca daha pek çok hiroşimalı, gerek aldıkları yaraların, gerek radyasyon etkisiyle ölecekti. Sağ kalanlardan bugün bile radyasyonun sebep olduğu çeşitli hastalıklar sonucu ölenler olmaktadır. Hiroşima'daki binaların yüzde 98'e yakını tamamen yıkıldı veya şiddetli hasar gördü. Bombadan sonra, hasar gören bölgelerde 75 yıl hiç bir şeyin gelişmeyeceği sanıldı. Ama birkaç ay içinde bitkiler yeniden bitmeğe başladı ve şehrin onarımı için ilk adımlar atıldı. Savaştan sonra Japonlar Hiroşima'yı huzura kavuşturmağa çalıştılar. Sınaî Kalkınma enstitüsü binasının kalıntıları, eğrilen kubbesiyle birlikte, facianın sembolü olarak muhafaza edildi. Bu kalıntıların yakınında inşa edilen Barış parkında şehitlerin hatırasına bir mezarla, ölenlerin eşyalarını barındıran bir müze yapıldı. Radyasyona maruz olan hastaları tedavi etmek ve radyasyonun etkileri üstünde araştırmalar yapmak amacıyle özel bir hastahane de kuruldu.

Bugün Hiroşima, Kobe'nin batısında, Honşu'nun güneydoğusunda, bölgenin en büyük şehridir. Savaştan önce, deltanın parmakları sanayi faaliyetine ayrılmıştı. Toprakları verimli kılmak, petrol ve yük gemilerinin bu yeni sanayi bölgelerine uğramasını

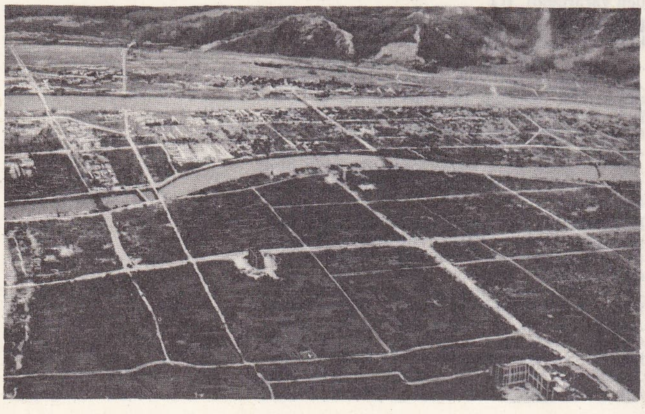

HİROŞİMA atom bombasının atılmasından sonraki yıkımların genel görünüşü

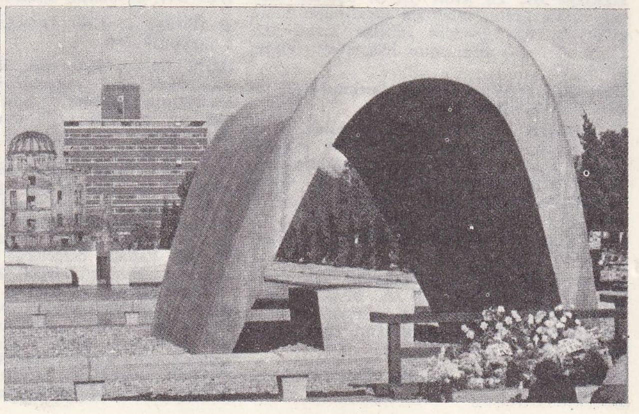

atom bombası kurbanları için dikilen anıt kabir

Foto. Encyclopedia Britannica; LAROUSSE; Encyclopedia Americana

sağlamak amacıyle suyu derinleştirmek için, denizin dibi tarandı. Hiroşima bugün, demir ve çelik, motorlu araç, traktör, gemi, makine, dikiş iğnesi, kâğıt, tekstil ve besin maddeleri imalâtında önemli yer tutar; işlek bir ticaret ve balıkçılık (istiridye, yenebilen yosunlar) limanıdır. (M)

Hiroşima Sevgilim (*Hiroshima Mon Amour*), Alain Resnais'nin çevirdiği fransız filmi (1959). Atom bombası hakkında Hiroşima'da çevrilecek bir filim için Japonya'ya yapılan bir gezi sırasında genç bir fransız kadını (Emmanuelle Riva) bir japon mimarı (Eiji Okada) ile ilişki kurar. Bu ilişki genç kadına, Almanların Fransa'yı işgalleri sırasında, Nevers'te geçmiş eski bir olayı hatırlatır. Filim fransız sinema tarihinde yeni bir çığır açtı ve fransız sinemasındaki Yeni Dalga'nın özgün ve yetkin bir eseri oldu. Bazen kesik kesik okunan ve tutkulu bir şiir havasında olan Marguerite Duras'ın yazdığı edebî diyalogları yeni bir sahneye koyuş anlayışı (özellikle çok hesaplı bir montaj) ve büyük bir yoğunluk taşıyan fon müziği, eserde tam bir ustalıkla bağdaştırılmıştır. Renais bu filmiyle ilerdeki eserlerinde daha çok ilgileneceği konulardan birine elatar. Bu da «yaşanılan anın çağrışımlarıyle geçmiş bir olayın bilincine varmak»tır. (L)

HİROTA (Koki), japon siyaset adamı (Fukuoka 1878 - Sugano cezaevi, Tokto 1948). Diplomatlığa 1905'te başladı. Dışişleri bakanlığı (1933-1936 ve 1937-1958) ve hükûmet başkanlığı (1936-1937) yaptı. Japonya'nın Çin aleyhine genişlemesini isteyenlerin önderiydi. İkinci Çin-Japon savaşından sonra savaş suçlusu olarak ölüm cezasına çarptırıldı. (L)

HİRRE i. (ar. *hirre*). *Esk.* Dişi kedi. (M)

HİRSAU, Batı Almanya'da (Baden - Württenberg) şehir; Kara Ormanlar'da; 1 500 nüf. Hirsau'da XI. ve XII.yy. alman mimarîsinin tanınması bakımından büyük önem taşıyan bir benediktin manastırı yıkıntısı vardır. 830 Yılına doğru yapılan manastır, en parlak devrini 1071-1091 yıllarında Cluny reformunu getiren papaz Wilhelm zamanında yaşadı. Württemberg dükü Ulrich, köylü savaşları sırasında manastırı protestan yaptı. Manastır 1556'dan itibaren Protestan Papaz okulu oldu. 1692'de Fransızlar tarafından tahrip edildi. Reform'dan sonra hasar gören Aurelius, St. Peter ve St. Paul (1692'de yıkıldı) kiliseleri manastırın bölümleridir. Yeni kazı ve restorasyonlar St. Paul, St. Peter kiliselerinin latin haçı biçimindeki planını ortaya çıkardı. Schwaben minyatürünün küçük merkezlerini esinleyen minyatürcülerin *scriptoria*'ları Hirsau'da gelişti. (L)

HİRSCH (Joseph), amerikalı ressam (Philadelphia, Pennsylvania 1910). Öğrenimini 1927-1931 yılları arasında Pennsylvania'da tamamladı, sonra George Luks ile çalıştı. 1930'larda Philadelphia Belediye binasının duvar resimlerini yaptı. 1935'te resim yapmak üzere düzenlenen bir geziye katıldı, Avrupa'da ve Doğu'da geziler yaptı.
Bugün New York'ta Modern Sanat müzesinde bulunan *İki Adam* adlı tablosu 1939 New York Dünya fuarı Halkoyu ödülünü kazandı. Biri beyaz biri zenci olan iki işçiyi yan yana gösteren bu eserinde Hirsch işçi sınıfına olan bağlılığını belirtti. 1959'da New York'ta Sanat Öğrencileri birliğinde ders vermeğe başladı. Amerika'nın belli başlı müzelerinde eserleri vardır. (L)

HİRSCH (Moritz, — baronu), bavyeralı yahudi maliyeci (Münih 1831 - Ogyalla, Komorn yakını, Macaristan 1896). Bir bankacının oğludur; 1853'te belçikalı senatör Bischoffsheim'in kızıyle evlendi; bir banka kurdu, yabancı demiryollarını işletərek muazzam bir servet kazandı. Gözden düşen veya zulüm gören israillilerin kaderiyle meşgul oldu, Dünya Yahudi birliğine yardım etti ve ülkelerinden kovulmuş rus yahudilerinin Arjantin cumhuriyetine yerleştirilmesini düzenledi. (L)

HİRSCHBERG. Bk. JELENİA GORA.

Hirsch - Dunckersche Gewerkschaften, alman sendika konfederasyonu. Max *Hirsch* (Halberstadt 1832 - Homburg 1905) tarafından *Duncker* ile (Berlin 1822 - ay.y. 1888) birlikte işçi kuruluşlarını yasaklayan kanunun yürürlükten kaldırılmasından sonra (1867) kuruldu. Schulze - Delitzsch'in desteğiyle, Britanya sendikaları örnek tutularak teşkilâtlandırıldı. Hıristiyan liberal eğilimli olan bu kuruluş, faaliyetini yardım çalışmalarına ve halk eğitimine yöneltti. İşverenle işçi arasında ahenk kurulmasına taraftar olduğundan, 1871'den sonra işçiler üstündeki nüfuzunu kaybetti. 1933'e kadar işverenler tarafından desteklendi ve ancak bu tarihte dağıldı. (L)

Hirschsprung hastalığı, doğuştan kalın bağırsak genişlemesi. Yeni doğmuş çocuklarda kabızlığın en ağır ve en inatçı şeklidir. Daha XVII'yy.da, hollandalı Ruysch tarafından tanımlanmıştır. Fakat danimarkalı hekim Herald *Hirschsprung*'un (1830-1916) adıyle anılır. (L)

HİRSCHVOGEL, Nürnberg'li seramikçi aile. Aile reisi VEİT (1461-1525) vitray ressamı ve çömlekçiydi. —Oğlu AUGUSTİN (Nürnberg 1503-Viyana 1533), karın kısmında ve oyuklarında girintili kabartma figürler bulunan vazoları onun tarafından yapıldığı sanılır. (L)

HİRSİN i. (fr. *hircin*'den). Fosil reçine çeşidi. (L)

HİRSON, Fransa'da Aisne idare bölgesinde (Vervins idare çevresi) kanton merkezi, Ön Ardenne bölgesinde, Oise kıyısında; 11 934 nüf. Metalürji (çelik fabrikaları, dökümhaneler, hırdavatçılık, oluklu saç yapımı, alüminyum levhalar) sanayii. Yün iplikçiliği. Otomobil yedek parçaları. Sepetçilik. Takma saç fabrikası. (L)

HİRSÜTİZM i. (fr. *hirsutisme*'den). İçsalgı bozukluklarından dolayı kılların aşırı derecede gelişmesi şeklinde anormallik.

— ANSİKL. *Hirsütizm*, genç kadınlarda sık görülen bir olaydır. Ya hipofizdeki bir bozukluktan veya daha çok yumurtalıktaki veya böbreküstü bezi kabuğundaki bir fonksiyon bozukluğundan ileri gelir. Bozukluk ya bu organların aşırı çalışmalarının veya hipofiz bezinin uyarmasıyle aşırı miktarda androjen salgılanmasının sonucudur. Bazen doğuştan bir anomali söz konusudur. (L)

HİRSZFELD (Ludwik), polonyalı kanbilim uzmanı (Varşova 1884 - Wroclaw 1954). Vaşova Tıp fakültesinde profesördü; Alman işgali sırasında işinden atıldı ve tutuklandı, fakat kaçtı. 1945'te Wroclaw Tıp fakültesi ile kendi adını taşıyan bağışıklık ve deneysel tedavi enstitüsünü kurdu. 1911'de kan gruplarının soydan geçtiğini buldu. İnsanlığın serolojik ayırımı, gebelik ve düşüklerin patolojisi, ana ile çocuğun uyuşmazlığı üstüne çalışmalar yaptı. (L)

HİRŞOVA, Romanya'da (Köstence bölgesi) şehir. Tuna'nın Ialomita ve İbrail «balta»ları arasındaki tek bir ark meydana getirdiği yerde, sağ kıyıda, ırmak geçitini savunan eski kale. Bugün bir köy pazarıdır. (L)

HİRT (Hermann), alman dilbilimcisi (Magdeburg 1865-Giessen 1936). Başlıca eserleri: *Der indo-germanische Akzent* (Hint-Avrupa Dilleri Vurgusu) [1895]; *Der indo-Germanische Ablaut* (Hint-Avrupa Dillerinde Ses Değişimleri) [1900]; *Handbuch der griechische Laut-und Formenlehre* (Hint-Avrupa Dilinin Morfoloji ve Fonetik Elkitabı) [1902]; *Die Indogermanen* (Hint - Avrupa Dilleri) [1905]; *Indogermanische Grammatik* (Hint-Avrupa Grameri) [1921-1937]; *Handbuch des Urgermanischen* (Eski Germen Dili Elkitabı) [1931-1934] ve *Die Hauptprobleme des Indogermanischen Sprachwissenschaft* (Hint-Avrupa Dilbiliminin Başlıca Meseleleri) [1939]. (L)

HİRTİUS (Aulus), romalı general, Galya savaşında Sezar'ın temsilcisi (M.Ö. 90'a doğr. - Modena önünde 43). Sezar taraflısıydı, diktatörün ölümünden sonra konsül oldu. Antonius'un düşmanıydı. *De Bello Gallico* (Galya Savaşları) adlı eserin sekizinci kitabı ona mal edilir. (L)

HİRUDİNEA çoğl. i. (lat. *hirudo, -inis*, sülük). Sülüklerin ilmî adı (halkalı solucanlar sınıfı); bunlarda gövde halkalı, az çok yassı, arka ve ön uç genellikle çekmenlidir; duyarga, ayak ve hareket kılı yoktur. (Hemen daima suda yaşayan bu hayvanlar çoğu zaman asalak ve kan emicidir. cinsiyet bakımından da erdişidir. Asalak ve kan emici olanların kimisinde boynuzsu maddeden üç parçalı bir ağız [çoğunlukla tatlı suda yaşayan *gnathobdellidae*], kimisinde bir hortum [çoğunlukla denizde yaşayan *rhynchobdellidae*] bulunur.) *Eşanl.* KILSIZLAR. (L)

HİRUDİN i. (fr. *hirudine*'den). Eczc. Sülük başlarından yapılan ilâç: kanın pıhtılaşmasını geciktirir veya önler. (Kan pıhtılaşmasını önleyici etkisinin neden ileri geldiği iyice bilinmemektedir: muhtemelen bir hepa-rin'den ileri gelir.) [L]

HİS i. (ar. *ḥiss*). Dış dünyanın etkilerini duyabilme yeteneği, duyu: *Hakikaten içimde İspritizma Cemiyetinin âzasının dilinden düşmeyen o altıncı his mi uyanmıştı?* (A. H. Tanpınar). *Görme hissini kaybetmiş bir zavallı*. || Bir şeyin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim: *Ben, bir insanı ilk görüşte ya severim, ya sevmem. Sonradan bu ilk hissimin değiştiğini hiç hatırlamıyorum* (R.N. Güntekin). *Hasta olduğum günlerde, hislerimin, fikirlerimin izah edilemez, karanlık bir şiir gibi gözüken tarafı vardı* (S. F. Abasıyanık). || Ahlâkî, felsefî, estetik v.b. şeyleri değerlendirme ve onlara olan bağlılık: *Artık Bihterde haysiyet hissi onlardan biriyle, o vücutlarını her sevda talibine satanlardan bir sefile ile müşarekete mani olmuyordu* (H.Z. Uşaklıgil). *«Devlet batacak!» çığlığı beyninde öter de / Millette beka hissi ezilmez mi ki nerde!* (M.Â. Ersoy). || Herhangi bir şeye yönelen duygu, eğilim: *Besim ikame hilesiyle onun hislerine yeni bir istikamet verebilmek için saatine baktı* (P. Safa). *Şeytanî hisler.* || Sezme, seziş: *Hisleri onu hiç yanıltmamıştı.*. (*Eşanl.* DUYGU, SEZGİ.)

— ÇEŞ. DEY. [...] *Hissi vermek* (*uyandırmak*), [...]ye benzer bir his yaratmak: *Küçücük yüzü insana bir çekmece hissini verecek kadar kilitli idi* (A.H. Tanpınar). *Peregrini'ye bu sözler, önünde beklediği bir yüce hisarın kapılarını açıyor hissini verdi* (H.E. Adıvar). || *Hislerine kapılmak*, duygusal olarak hareket etmek.

— Esk. *Hiss-i bâtın* (veya *hiss-i derunî*), içe doğan duygu, seziş. || *Hiss-i mukaddem*, önsezi. || *Hiss-i müşterek*, beyinde var olduğuna inanılan, duyguları algılama merkezi. || *Hiss-i selîm*. Bk. HİSSİSELİM. || *İptal-i his*, duyarlığını ortadan kaldırma.

◆ **Hisli** sıf. Hislerle dolu, duygulu: *Günün veya gecenin hisli bir ânında birden küçük bir şey geçer, gönlümüzü taşıran bir damla düşer* (A.Ş. Hisar). *Öyle hisli bir duman yüzer ki, havasında / Sanki orda buluşmuş ve ayrılmış âşıklar ...* (N.F. Kısakürek). || Duygulu, içli: *Alıngan ve hisli bir çocuk. Esk.* Hassas.

◆ **Hissen** zf. *Esk.* Hissî olarak, duygulanarak: *Binaenaleyh, bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar fikren, hissen ve fiilen alâkadar etmeli idim* (Atatürk). *Yani hissen değil hayalimle / Sana arz-ı muhabbet eyliyorum* (Tevfik Fikret).

◆ **Hissiz** sıf. Duygusuz, vurdumduymaz: *Annesinin hem uşak, hem aşçı diye kullandığı bu hissiz herife kızdı* (Ömer Seyfeddin). *En acı vakalar karşısında hissiz denecek kadar derin bir sükûn ve tahammül gösteren bu genç kadın, çocuk gibi ağlıyordu* (R.N. Güntekin).

◆ **Hissizlik** i. Hissiz olma hali: *Yavaş yavaş bütün vücuduna bir hissizlik, bir do-*

Augistin HİRSCHVOGEL
kumtaşından yapılmış ve mavi renkli büyük vazo
Cluny müzesi, Fransa

«Hiroşima Sevgilim» de
Eiji Okada
ve Emmanuelle Riva

Foto. Giraudon, Le Cinéma (Larousse) [LAROUSSE]

nukluk yayılıyordu (Sabahattin Ali). [ML]

HİSA i. (ital. k. [?]). Denizc. Yukarı kaldırma, karşıt kuvvet uygulayarak yukarı basma. ‖ *Hisa etmek,* denize kürekleri dikerek palaları birbirine ve bordaya paralel olarak tutmak. ‖ *Hisa kürek!*, kürekleri, filika küpeştelerine dikey olarak ve palaları yukarıya gelmek üzere kaldırarak harekete hazır olmak için verilen kumanda. ‖ *Hisa kürek etmek,* topaç sınırlarını filika sintinesine oturtarak küreği dikey tutmak. ‖ *Hisa punyal,* yelken fora kumandası. ‖ *Hisa sancak,* harp gemilerinde, sancağın kıç gönderine çekilmesi. (M)

HİSA i. (ar. *ḥiṣa*). Huk. *Esk.* Erkeklik organı bulunduğu halde husyelerin çıkarılmış olması. (Bu halde bulunan erkeğe *hasıy* denir.) [M]

HİSALÎ, türk divan şairi (öl. Budapeşte 1652). Edebiyat öğrenimi gördü. Arap ve fars dilleri üstüne çalıştı. Coşkun bir şair olan Hisâlî'nin birkaç *Divan*'ı olduğu söylenir. Şiirlerinde halk deyimlerine, atasözlerine, geniş yer verdiği görülür. Aşk, tasavvuf ve rintlik konularını işleyen şairin türkçe *Divan*'ından başka *Letaif-ül-Hayal* (Hayal Latifeleri) adlı farsça şiir kitabı ve *Metali-ün-Nezair* (Görünüşlerin Kaynakları) adlı türkçe şiir antolojisi vardır. (M)

HİSAR i. (ar. *ḥaṣr*'dan *ḥiṣār*). Taştan yapılmış, yüksek duvarlı ve kuleli, etrafı hendeklerle çevrili küçük kale. ‖ *Esk.* Kuşatma, etrafını çevirme, muhasara etme.

— Ask. tar. *Hisar eri,* hisarları korumakla görevli bir sınıf asker. Bk. ANSİKL.

— Mim. Bir şehrin veya mevkiin düşman saldırısından korunması için hâkim bir noktada kurulan, surlar ve kuleleri çevrili küçük kale. (Bâlâ hisar, iç kale veya erk de denir.) [Bk. ANSİKL.] ‖ *Hisar peçe,* bir kale, hisar, kapı veya köprüyü korumak amacıyle onun ilerisine yapılan siperli sur veya kuleye verilen ad.

— ANSİKL. Ask. tar. *Hisar erlerinin* başında dizdar bulunurdu. Hisar erleri arasında azap ve ferisan denilen piyade ve süvari askerlerinden başka topçu, cebeci, humbaracı erleri de vardı. Önemli sınır kalelerinde gerekirse merkezden gönderilmiş kapıkulu askerleri de (nöbetçi) yer alırdı. Bunlar belli bir süre hizmet ettikten sonra yani nöbet süreleri bitince, merkezden gönderilen kapıkulu askerleri ile değiştirilirlerdi.

Abdülhak Şinasi HİSAR

— Mim. *Hisarlar* oldukça geniş bir yeri kaplayacak şekilde kurulur ve içlerinde evler, hisar kumandanının sarayı, çarşı, cami, sarnıç gibi tesisler bulunurdu. Günümüze gelen hisarlardan çoğu Osmanlı devrine aittir. Plan bakımından bizans kalelerine benzerler. Çevreyi meydana getiren surun, arazi durumuna göre uygun noktalarında yuvarlak veya poligon planlı kuleler vardır. Bunlar çok katlıdır; silâh, özellikle ok atmağa mahsus mazgallardan ışık ve hava alırlar. Kulelerin üstleri genellikle konik bir çatı ile örtülüdür. Kapı kısmının iyi bir şekilde korunmasına bilhassa önem verilmiştir. En meşhur *hisarlar* arasında İstanbul'da fetihten önce yaptırılan *Anadoluhisarı** (*Güzelcehisar*) ile *Rumelihisarı**, fetihden sonra İstanbul surlarına bitişik olarak yapılan *Yedikulehisarı** sayılabilir. Diyarbakır iç kalesi, Bursa iç kalesi de hisar örnekleridir. (M)

HİSAR i. (ar. *ḥiṣār*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hisar perdesi,* türk musikisinde tiz sekizlinin yedinci perdesine verilen ad (orta sekizlide kaba hisar, on tiz sekizlide tiz hisar adını alır. *Re* diyez'inin karşılığıdır).

— ANSİKL. Mus. *Hisar* türk musikisindeki en eski makamlardan biridir. En az beş buçuk yüzyıllıktır. Makamlar dizisinde elli sekizincidir. Bu makamdan bugün 53 örnek vardır. Suzidil makamına hüseynî beşlisinin veya hüseynî makamının tamamının eklenmesiyle yapılmıştır. Suzidil'in tiz durağı ve hüseyninin güçlüsü olan hüseynî mi, ikinci derecede suzidil'in güçlüsü olan buselik perdeleridir. Donanımı suzidil gibi *sol* ve *re bakiye* diyezleriyle olur. Hüseynî için *sol* bekar, *re* bekar, *si* koma bemol ve *fa* bakiye diyezi arızaları, icabettiği yerlerde, nota içinde kullanılır. Bugüne gelen başlıca örnekleri: *La Arapça Tesbîh; La Nâat; Hafız Post'un Çenber Tevşîhi; La Darb-ı Fatih Sakıyl.* (M)

HİSAR. Esk. coğ. Türkistan'da bir vilâyet merkezi. Kâfirnikan ırmağı kollarından Hanâka - Deryâ'nın aşağı kaynağında, 774 m yükseklikte bir yerde kuruludur. Hangi tarihte ve kimler tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. Hisar adı, tarihte ilk defa 1358 yılında bir olay dolayısıyle geçer. Bir ara türk moğol prenslerinin, sonra Tunuslular ve Özbekler çağında bağımsız kabile reislerinin başkenti oldu. XV. yy. oldukça ileri ve gelişmiş bir durumda olan Hisar zamanla geriledi. Timuroğulları zamanında önemsiz bir kasaba durumuna düştü. Timurlular ve Özbekler arasında geçen bir savaşta yakılıp yıkıldı. XVII. yy.dan XIX. yy. ortalarına kadar bağımsızlığını sürdürdü. Sonraki yüzyılda bütün çevreyle birlikte Rusların eline geçti. (M)

Hisar, Ankara'da yayımlanan türkçe edebiyat, fikir ve sanat dergisi (mart 1950). Sahibi Osman Çınarlı, sorumlu müdürü Müşerref Yılmaz'dır. 1950-1957 Yılları arasında 75 sayı çıktıktan sonra yayımına altı yıl ara verdi. Ocak 1964'ten sonra gene 1 numaradan yayıma başladı. Sanat haberleri, şiir, deneme, inceleme, biyografi, tiyatro, hikâye, tenkit, tanıtma türlerinde yazılar yayımlar. (M)

HİSAR (Abdülhak Şinasi), türk hikâyecisi (İstanbul 1888-ay.y. 1963). «Mürüvvet» ve «Hazine-i Fünun» dergilerini çıkarmış olan Mahmud Celâleddin Beyin oğludur. Öğrenimini Mektebi Sultanî'de yaptı; 1905'te Paris'e giderek «École Libre des Science Politiques»te okudu. Burada bulunduğu sürece ünlü fransız yazarlarıyle tanıştı. O sıralarda Paris'te bulunan Yahya Kemal ile de dostluk kurdu. İstanbul'a döndükten (1908) sonra yabancı şirketlerde görev aldı. Hariciye vekâletine girdi (1930). Önce Balkan Birliği Cemiyeti genel sekreterliğinde, sonra aynı bakanlığın, merkez kadrolarında çalıştı. 1948'den sonra yalnız edebiyatla uğraştı.

Dergâh dergisinde tenkitler, *Yarın* dergisinde edebî yazılar ve şiirler yayımladı. 1921'den sonra *İleri* ve *Medeniyet* gazetelerinde yazdı. Bu dönemde, şair ve daha çok tenkitçi olarak tanındı. Mensur şiir ve hatıra türlerinde de eser veren Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanı C.H.P. hikâye ve roman mükâfatında üçüncülük kazandı (1942). Eserlerinde mutluluk içinde geçen çocukluk ve gençlik yıllarına karşı duyduğu özlemi dile getirdi; Osmanlı imparatorluğunun üst tabakasından seçtiği kişileri, onların yaşayışını, geleneklerini, eski İstanbul'u çeşitli görünüşleri içinde vermeğe çalıştı. Eserleri, kuruluş bakımından bilinen roman çeşitlerine pek benzemez. Romandaki kişilerini özelliklerini ayrıntılı olarak vermek kaygısıyle yaptığı tasvirler, çözümlemeler, romanlarına bir çeşit uzun portre niteliği vermiştir. Maurice Barrès'nin ve Marcel Proust'un edebiyat anlayışlarını, eserlerini ve üslûplarını örnek edinmiştir.

Eserleri: *Fahim Bey ve Biz* (roman 1941); *Boğaziçi Mehtapları* (roman, 1943); *Çamlıcadaki Eniştemiz* (roman, 1944); *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* (roman, 1952); *Boğaziçi Yalıları* (hatıralar, 1954); *Aşk İmiş Ne Var Âlemde* (seçmeler, 1955); *Geçmiş Zaman Köşkleri* (hatıralar, 1956); *Geçmiş Zaman Fıkraları* (1958); *İstanbul ve Pierre Loti* (hatıralar, 1958);*Yahya Kemal'e Veda* (hatıralar, 1959); *Ahmet Hâşim, Şiiri ve Hayatı* (1963). [M]

HİSARAŞİRAN bls. i. (fars. *ḥiṣār* ve *ʿaşīrān*'dan *ḥiṣār - ʿaşīrān*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Râkım Erkutlu tarafından yapıldı. Bunda suzidil yapıldıktan sonra hüseynî beşlisi veya makam kullanılmaz, onun yerine uşşak dörtlüsünün aşiran [*mi*] perdesindeki şeddi ile karar ettirilir.) [M]

HİSARBUSELİK beş. i. (fars. *ḥiṣār - būselik*). Mus. Türk musikisinde bir mürekkep makam. (Hisar makamının dizisine buselik dizisi eklenerek yapılmıştır. Hisar makamı gösterildikten sonra buseliğe geçilerek karar kılınır. Durağı dügâh, güçlüsü hüseynî perdesidir. Donanımına hisarda olduğu gibi *re* ve *sol* için B diyezi konulur. Buselik için gerekli değişiklikler yerine gelince yapılır.) [M]

Hisar camii (DİVRİK), Divrik'te Sebinşah bin Süleyman tarafından Maragalı Hasan bin Firuz'a yaptırılmış cami (1180). Selçuk mimarîsi örneklerinden olan yapının planı uzun dörtgen şeklindedir. Caminin içi, ayaklarla uzunluğuna üç sahna ayrılmıştır. Ortadaki sahın iki taraftakilerden daha genişçedir. Planın ekseni üzerinde ve orta sahnın nihayetinde kapıya karşı bir mihrap vardır. Duvar hücresi şeklindeki bu mihrabın iki yanında birer sütun bulunmaktadır. Bu mihrap hücresinin üst kısmı da yivlerle süslenmiş bir yarım kubbe şeklindedir. Dik dörtgen çerçeve içine alınmış olan mihrap, biri ortada, ikisi yanlarda üç kabara ile tezyin olunmuştur. Mihrap ve ayaklar muntazam kesme taştan ve binanın diğer kısımları moloz taşından yapılmıştır. Binanın doğu ve batı yönlerine gelen duvar kemerlerinin arasına rastlayan yukarı kısımlarında, her bölümün ortasına birer pencere açılmıştır. Caminin kapısı, dörtgen bir çerçeveyle çevrilmiş ve üzerine sırlı tuğla ile bir kemer yapılmıştır. Bu kemer, iki taraftaki sekizer köşeli birer taş sütun üzerine oturtulmuştur. Kapı kemerinin muntazam dizilmiş sırlı tuğlalarının etrafına ince, girift geometrik bezemeler ve yazılarla süslü çerçeveler konulmuştur. Bu çiniler ve sırlı tuğlaların bir kısmı harap olmuşsa da bazı parçaları sağlam kalmıştır. (M)

HİSARCIK, İç Anadolu bölgesinde (Kayseri ili, merkez ilçesi) kasaba 3 193 nüf. (1965). Üzüm bağları. (M)

HİSAR dağları, S.S.C.B.'de dağ; Tacikistan ve Uzbekiştan sınırında; 4 424 m. (L)

HİSAR FİRÛZE. Esk. coğ. Pencap'ta tarihî şehir. Firuz Şah Tuğluk tarafından kuruldu (1356). Eskiden Hariana adıyle bilinen bölgenin orta kısmını meydana getiren bir yönetim merkezi idi. 13 704 km². Bölgenin batı kısmında Bhatti-Racput'lar yerleştiklerinden eskiden bu yere Bhattiana adı verilirdi.

Firuz Şah Tuğluk, Bhatti-Racput'lardan olan annesinin vatanı olan Bhattiana'ya özel bir ilgi gösterdi. Hisar Firûze şehrini kurdurdu. Şehrin bulunduğu kurak sahayı sulamak için Camna'da bir kanal açtırdı. 1526'da zaptolunan şehir, yöresiyle birlikte Babur tarafından oğlu Hümayun'a verildi. Hümayun burasını Ekber'in masrafına tahsis etti; babalığı Şemsüddin'i de yörenin idaresiyle görevlendirdi. XVIII. yy. sonlarında George Thomas şehri zaptederek Georgegarh adlı bir kale yaptırdı. Bu kale sonraları Cahac olarak ün kazandı. 1857'de isyan sırasında bölge bir süre karışıklık içinde kaldı. (M)

HİSARIVECHİŞEHNAZ bls. i. (fars. *ḥiṣār,* ar. *vech* ve fars. *şehnāz*'dan *hiṣār-ı vech-i şehnāz*). Mus. Türk musikisinde eski bir mürekkep makam. (Makamın adı «Şehnaz yüzünden hisar» anlamındadır. Durak perdesi dügâhtır [*la*]. Şehnaz ve hisar makamlarının karıştırılması ve karışık kullanılması ile yapılır. Sipihrin benzeri veya aynıdır. Bugün elimizde bu makamdan Mahmud I'in *Çenber Peşrev* ve *Saz Semaisi* ile Selim III'ün *Fâhte Peşrev* ve *Saz Semaisi* gibi eserler vardır.) [M]

HİSARİZADE MEHMED ELİF EFENDİ, mevlevî şeyhi (İstanbul 1849 - ay.y. 1928). Sütlüce dergâhı şeyhi Ahmed Muhtar Efendinin oğlu. Cami derslerinden icazet aldıktan sonra devrinin meşhur hocalarından ders gördü. Zeki Dede'den tâlik yazı, Yenikapı mevlevîhanesi şeyhi Osman Selâhaddin Efendiden mesnevî dersi aldı. Babasının ölümü üzerine Sütlüce dergâhı şeyhliğine geçti (1879). Mantık, tefsir, akaid ve tarikata ait türkçe ve arapça on dört eser yazdı. Eserleri: *Irşad-ül-Gavin fi Reddi Nazariye-i Darvin* (Darvin Nazariyesinin Reddi Konusunda Gavin'in Yol Göstermesi); *Divan* (türkçe, arapça ve farsça şiirler). [M]

HİSARLAR. Bk. ANADOLUHİSARI ve RUMELİHİSARI.

HİSARLI sıf. (*hisar*'dan *hisar-lı*). Hisarla çevrili (yer). ‖ Hisarda oturan.

— Ask. *Esk.* Sınırlarda bulunan şehir ve kalelerde topçuya ait hizmetlerde kullanılan bir sınıf asker. (Bunlara, İstanbul'dan gönderilen «topçuağası» kumanda ederdi. Hisarlılar bölük ve ortalara ayrılma-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN)

mıştı; sayıları sınırlı ve sabit değildi. Küçük toplara birer, büyük toplara ikişer hisarlı eri verilirdi.) [M]

HİSARLIK. Coğ. Bk. TRUVA.

HİSARÖNÜ, Anadolu'nun güneybatı köşesinde (Datça ve Daraçya yarımadaları arasında) körfez ve bunun bitiminde bir liman. (M)

HİSARÖNÜ, Karadeniz bölgesinde (Batı Karadeniz bölümü, Zonguldak ili, Çaycuma ilçesi) bucak; 6 653 nüf.; 7 köy.

— *Bucak merkezi* (*Hisarönü* kasabası [esk. *Filyos*]), 3 730 nüf. Karadeniz kıyısından biraz içeride Filyos ağzının 5 - 6 km kadar batısında. Zonguldak'a uzaklığı 31 km. Ayrıca Ankara - Zonguldak demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Ateş tuğla fabrikası. (M)

HİSARTEPE, İran'da (II. eyalet) sit, Damgan yakınında. Yapılan kazılarda İran yaylasının kuzeyindeki medeniyetin IV. bin yıldan Bronz devrine kadar gelişmesini gösteren belgeler bulundu. (L)

HİSBAN i. (ar. *ḥesāb*'dan *ḥisbān*). *Esk.* Hesap etme. || Sanma, zannetme. || Ceza, azap. (M)

HİSBANİYE i. (ar. *ḥesābniyye*). Fels. *Esk.* Şüphecilik. Bk. ŞÜPHECİLİK. (M)

HİSBE i. (ar. *ḥisbe*). *Esk.* İslâm hukukunda devlet muhasebesi. Muhasebe dairesi.

— ANSİKL. Huk. *Esk. Hisbe,* daha sonraki çağlarda zabıta, çarşı zabıtası, ahlâk zabıtası gibi değişik kurumların adı oldu. İbni Haldun, Mâverdî, Makrizî gibi hukuk yorumcuları *hisbe* kelimesini daha çok zabıta anlamında kullandılar. Bazı tarihçilerin eserlerinde bu kelimeden türeyen sözlerin doğum ve ölümlerin, veraset işlerinin, yetim mallarının yönetimiyle ilgili daire anlamına geldiği görülür: *Dâr-ül-Muhasebe ve'l-Mevaris* (Miras İşleri Dairesi), *Dâr-ül-Muhasebe ve'l-Mevta* (Ölüm İşleri Dairesi) gibi. Ayrıca Ölçüleri Damgalama ve Denetleme dairesi (Dâr-ül-iyar), Sayıştay, Askerî Levazım dairesi gibi kurumlara da bu ad verilirdi. (M)

His demeti, kalbin otonom sinir sisteminde bulunan sinir telleri. (Kulakçıklarla karıncıklar arasında bulunan Tawara düğümünden başlar, karıncıklar arası bölme içinde aşağıya doğru iner, sağ ve sol olmak üzere bunların her biri de dallanarak karıncıklara yayılır. His demeti, kalp kasının çalışması için gerekli önemli bir elemandır. İsviçreli hekim Wilhelm *His*'in [1863-1934] adıyle anılır.) [L]

HİSİNGERİT [hizingerit] i. (isveçli *Hisinger*'in adından). Miner. Hidratlı tabiî demir ve magnezyum silikat; nontronit'e benzer, amorf kütleler halinde bulunur. (L)

HİSPA i. Kirpi gibi dikenli küçük böcek; Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde bulunur. (Siyah hispa ile kırmızımsı esmer *Hispa testacea* Avrupa'da laden otlarının üzerinde yaşar; kınkanatlıların *Chrysomelidae* familyasından.) [L]

HİSPALİS. Esk. coğ. Sevilla'nın latince adı. (L)

HİSPANİA. Esk. coğ. İber yarımadasının adı. (L)

HİSPANİK i. Leng. VIII. yy.dan XVI. yy.a kadar İspanya'da konuşulan magribî arap lehçesi. (L)

HİSPANİOLA, Kristof Kolomb'un Haiti adasına verdiği ad. Bugün adanın bütününü ifade etmek için Anglosaksonlar da aynı adı kullanır. (L)

Hispano - Suiza, 1904'te Barcelona'da, İsviçre sermayesiyle kurulan ispanyol şirketi. 1946'da bütün yetkileri millî otokamyon şirketine devredilerek lağvolundu. Kırk yıl boyunca, Hispano - Siuza, mallarındaki üstün kalite ve ustalık sayesinde ününü korudu (yılda ancak 500 araba); Rolls-Royce şirketiyle işbirliği yaparak lüks arabalar ve ticarî taşıtlar imal etti. 1908'de Fransa'da açılan şubesi Société Française Hispano - Suiza, Birinci Dünya savaşı boyunca 50 000 uçak motoru yaptı. (M)

HİSSE i. (ar. *ḥiṣṣe*). Bölünebilen bir şeyden herkese düşen kısım, pay: *Manisa'da baba ocağındaki hissesini sattı* (A. H. Müftüoğlu). *Rahmetli, nerede altıda bir, yedide, hattâ onda bir hissesi satılan arsa, mülk varsa hepsini almıştı* (A. H. Tanpınar). || *Mec.* Bir hikâye veya olaydan alınan ders: *Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Âsım; / Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iyi anlaşalım* (M. Â. Ersoy).

— DEY. *Hisse kapmak,* bir olaydan yararlı bir öğüt çıkarmak.

— *Esk. Hisse-çîn,* pay alma. || *Hisse-mend,* hissesi olan, pay alan. || *Hisse-yâb,* hisse bulan, hissesi olan. || *Hisse-yâb olmak,* herhangi bir şeyden payına düşeni almak: *O der-âguşların heyecanlarından hisse-yâb olmayacak* (H. Z. Uşaklıgil). || *Hisse-i ibret,* ibret dersi. || *Hisse-i mahabbet,* muhabbet dersi. || *Hisse-i menfaat,* kazanç.

— Bors. *Hisse senedi.* Bk. ANSİKL.

— Huk. *Hisse senedi,* sermayesi paylara bölünebilen ticaret şirketlerinde, ortaklıktan doğan hakları ve sermaye payını temsil eden kıymetli evrak. (Bk. ANSİKL.) || *Hisse senedi yerine ilmühaber çıkarılması.* Bk. ANSİKL. || *Hisse senedinin itibarî değeri,* senedin üzerinde türk lirası olarak yazılı olan değer. (Bu değer, pay sahibinin koymayı taahhüt ettiği veya koyduğu sermayenin nominal değeridir.) [Bk. ANSİKL.] || *Hisse senedinin onu çıkaran şirket tarafından iktisabı.* Bk. ANSİKL. || *Hissei şayia.* Bk. HİSSEİŞAYİA. || *Hissei temettü şartıyle aile şirketi emvali,* aile şirketi kuran ortakların, bir sözleşmeyle ortaklığın yönetimi ve işletilmesini içlerinden birine bırakmaları ve safi gelirden yıllık pay almaları. || *Hisselerin denkleştirilmesi.* Bk. ŞUYU'*un giderilmesi.* || *İmtiyazlı hisse senedi,* ana sözleşme ile kendilerine kâr payı, tasfiye halindeki şirket mevcudunun dağıtılması, oy hakkı v.b. gibi konularda daha üstün ve farklı bir durum tanınan hisse senedi. (Bk. ANSİKL.) || *Esk. Hissei müfreze,* bir toprağın taksiminde hisse sahiplerinden her birine düşen toprak parçası.

— İkt. *Hisar senedi,* anonim şirketlerin finansman kaynağı. Satın alanlara kâr payı sağlar. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. Sipahilerin kılıç hakkı olan tımar veya zeametlerine, hizmetlerine karşılık olarak sonradan eklenen miktar. (Buna *terakki* de denirdi.) [Bk. ANSİKL.] || *Hisse-i yazu,* tımarlarla hasların icmale geçen gelirleri. (Osmanlıların fütühat devirlerinde alınan yerler hemen kayıtlara geçirilir, tımar ve has olarak ikiye ayrılırdı. Tımar ve hasa dahil edilmeyen köyler «hass-ı hümayun» adıyle devlete bırakılırdı. Bunlara ait hasılata *hisse-i yazu* denir ve tevcihatın temelini teşkil ederdi.)

— ANSİKL. Bors. Kapitalist ülkelerde anonim şirketlere ait *hisse senedi* alım satımı menkul kıymetler borsalarında yapılır. Ülkemizde anonim şirketler için kendilerini menkul kıymetler borsasına kote ettirmek mecburiyeti yoktur. Sadece bankacılıkla uğraşmak için kurulan anonim şirketlerde buna bir istisna getirilmiş ve bütün hisse senetlerinin menkul kıymetler borsasına kote edilmesi şart koşulmuştur (Bankalar kn. md. 4/b. 3).

— Huk. Ortaklık hakları ve sermaye payını temsil eden hisse senetleri, anonim şirketler ile sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerce çıkartılan kıymetli evraktır. Hisse senedinin çıkartılması ile, senetle pay arasında kıymetli evraka ilişkin bağ meydana gelir, hissedarlık senetten ayrı olarak ileri sürülemez ve başkasına devredilemez (Tic. kn. md. 557).
Anonim şirketlerde kural olarak her pay için bir hisse senedi çıkartılır. Ancak birden fazla payın da bir hisse senedinde birleştirilmesine engel bir durum yoktur. Fakat bunun tersine, bir pay için birden fazla senet düzenlenemez. Anonim şirket ancak tescil edilmesinden sonra hisse senedi çıkartabilir. Tescilinden önce çıkartılan senetler hükümsüzdür. Hükümsüzlük, iştirak taahhüdünden doğan borcu etkilemez, pay sahibi geri kalan sermaye borcu için gene sorumlu kalır. Tescilden önce hisse senedi çıkaran kimseler ise, bundan doğan zararlardan sorumlu olurlar (Tic. kn. md. 412). Hisse senetlerine, anonim şirketin ticaret unvanı, merkezi, ana sermayesi, tescil tarihi, temsil ettiği payın itibarî değeri, çeşidi, nama veya hâmile yazılı olduğu ve senet numarası yazılır; senet, ortaklığı temsile yetkili en az iki yönetim kurulu üyesi tarafından imzalanır (Tic. kn. md. 413). Nama yazılı hisse senetlerinde ayrıca pay sahibinin adı ve soyadı, ikametgâhı, senet karşılığı ödenmiş olan miktar da yazılır (Tic. kn. md. 413/II). Hisse senetleri hâmile veya nama yazılı olabilir (Tic. kn. md. 409). Aynı şirket, ana sözleşmesinde hüküm bulunması şartıyle, hem nama hem de hâmiline yazılı hisse senedi çıkartabilir. Ana sözleşmede hüküm yoksa, hisse senetleri ancak nama yazılı olabilir (Tic. kn. md. 409/II). Bedelleri tamamen ödenmemiş olan paylar için hâmile yazılı hisse senedi çıkarılamaz. Aynı şekilde, anonim ortaklığın maliki olduğu gemiler, türk bayrağı taşıyacaksa, hisse senetleri hâmiline yazılı olamaz (Tic. kn. md. 823). Nama yazılı hisse senetlerinin hepsi ortaklığın pay defterine yazılır. Ortaklığa karşı ancak pay defterine kayıtlı olan kimse ortak sıfatını haizdir (Tic. kn. md. 417/II).

Hisse senetlerinin devri esas olarak kıymetli evrak hükümlerine tabidir (bk. KIYMETLİ *evrak*). Devir genel olarak satış sözleşmesine dayanır. Bununla satıcı, hisse senedi üzerindeki mülkiyetini devir ve ortaklığa girişi taahhüt eder. Hâmiline yazılı hisse senedinin devri için, senedin teslimi yeterlidir. Bu devir ile alıcı, ortaklığa ve üçüncü kişilere karşı pay sahipliği sıfatını kazanır (Tic. kn. md. 415). Anonim şirket, hâmiline yazılı senedin devrini yasaklayamaz ve sınırlayamaz. Nama yazılı hisse senetlerinin devri ya alacağın temliki ve teslim veya ciro ve teslim yollarıyle gerçekleşir. Her iki halde de devrin şirkete karşı hüküm ifade etmesi için, pay defterine kaydı gerekir (Tic. kn. md. 416/II). Bu kayıt yapılmadıkça, alıcı, şirkete karşı pay sahibi sıfatını kazanamaz. Kayıt, temlik beyanı veya ciroyu ihtiva eden senedin gösterilmesiyle yapılır. Alıcı pay defterindeki kaydın kendi adına düzeltilmesini kendiliğinden isteyebilir. Bunun için, hisseyi devredenin iştirakine ihtiyacı yoktur. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, nama yazılı senedin üçüncü kişilere devredilebilmesi için, ana sözleşmenin bunu yasaklamamış veya sınırlamamış olmasıdır. Şirket, Tic. kn. md. 416'ya göre böyle bir kayıt koymağa yetkilidir. Bu halde devir pay defterine yazılmaz ve şirkete karşı hüküm ifade etmez (Tic. kn. md. 418). Üçüncü kişilere karşı ise bu devir geçerlidir.

● *Hisse senedi yerine ilmühaber çıkarılması.* Henüz hisse senedi çıkarılmadan anonim şirket tarafından pay sahiplerine şirketteki payları karşılığı ilmühaberler verilir. İlmühaber, geçici bir süre için (hisse senedi çıkarılıncaya kadar) pay sahipliğini temsil eden bir belgedir. Bunların da, tıpkı hisse senetleri gibi, anonim şirket tescil edilmeden çıkarılması yasaktır.

● *Hisse senedinin itibarî değeri.* Pay sahibi, kural olarak, itibarî değerin esas sermayeye olan oranına göre kâra ve şirketin feshi halinde tasfiye bakiyesine katılır. Hisse senetlerinin itibarî değeri en az beş yüz lira olabilir ve bu miktar ancak yüzer lira olarak yükseltilebilir (Tic. kn. md. 399/I). Buna aykırı olarak çıkarılan hisse senetleri hükümsüzdür. Bankacılıkla uğraşmak için kurulan anonim şirketler için hisse senedinin itibarî değerinin bin lirayı geçmemesi öngörülmüştür (Bankalar kn. md. 4/b. 2). Bu hükmün amacı, bankaların daha küçük sermayelerle kurulmak suretiyle meydana gelmesini sağlamaktır. Şu halde bankalar, sadece beş yüz ile bin lira arasında ve yüzer lira olarak yükseltilmesi mümkün miktarlarda hisse senetlerine sahip olabilirler. Diğer anonim şirketlerde, hisse senedinin itibarî değerini azamî bir miktar ile sınırlayan herhangi bir hüküm mevcut değildir.
Hisse senedi itibarî değerinin altında bir bedel ile çıkarılamaz. Aksi halde, şirketin esas sermayesinin sağlanamaması tehlikesi doğacaktı. Buna karşı, ana sözleşmede bunu öngören bir hüküm veya buna ilişkin bir genel kurul kararı bulunmak kaydıyle, anonim şirketin hisse senetlerini itibarî değerlerinden yüksek bir bedelle çıkarması mümkündür (Tic. kn. md. 286).

Şirketin kurulmasından sonra, hisse senetlerinin gerçek değeri, şirket işlerinin iyi

veya kötü gitmesine göre, itibarî değerin üstüne çıkabilir veya altına inebilir.

● *Hisse senedinin onu çıkaran şirket tarafından iktisabı.* Anonim şirketin kendi hisse senetlerini iktisap etmesi veya rehin olarak alması yasaktır. Böyle bir davranış, sermayenin geri verilmesi niteliğini taşıdığından, şirket alacaklılarının zararınadır. Bunu göz önünde tutan kanun, söz konusu işlemleri hükümsüz saymıştır. Şu var ki, bu ana kuralın, Tic. kn. md. 329'da gösterilmiş bazı istisnaları vardır.

● *İmtiyazlı hisse senetleri*'nin yabancı ülkelerde yaygın hale gelmesi Birinci Dünya savaşından sonra gerçekleşmiştir. Önceleri bu yola başvurmanın sebebi, sermayeye ihtiyaç duyulan hallerde, şirkete sermaye sağlamak olmuştur. Daha sonraları, imtiyazlı hisse senetleri vasıtasıyle azınlıkta bulunan hissedarların şirketi hâkimiyetleri altına aldıkları, hattâ çoğu zaman bu yoldan elde ettikleri hâkimiyeti kişisel çıkarları için kullandıkları görülmüştür. Şu var ki, çok oylu hisse senetleri vasıtasıyle, yabancı sermayedarların da katıldığı şirketlerde, türk pay sahiplerine fazla oy hakkı vererek küçük sermayeye üstün bir hukukî durum sağlamak imkânı da vardır. Çeşitli yabancı ülkeler kanunları, çok oylu payları yasaklayıcı veya sınırlayıcı hükümler kabul etmişlerdir. Türk hukukunda, imtiyazlı hisse senetleri açısından, çok oylu paylara ilişkin sınırlayıcı bir hüküm mevcut değildir. Doktrinde ileri sürülen bir fikre göre, bu konudaki sınırı, dürüstlük (objektif iyiniyet) kuralı (Med. kn. md. 2) çizecektir. İmtiyazlı hisse senetleri arasında en önemli yeri işgal eden çok oylu hisse senetleri karşısında, hiç oy hakkı vermeyen hisse senetleri yer alır. Türk hukukunda, her hisse senedi en az bir oy hakkı verdiğinden, bu tip senetler geçerli değildir (Tic. kn. md. 373).

— İkt. Hisse senetleri durumlarına göre yediye ayrılır: *çıkarılmasına yetki verilen hisse senetleri* (authorized stock); *bedellerinin tamamı ödenmiş* veya *ödenmemiş hisse senetleri; tedavüldeki* (*dolaşımdaki*) *hisse senetleri* (outstanding stock); *kasa hisse senetleri; haktan yoksun bırakılmış hisse senetleri* (forfeited stock); *itibarî değeri olmayan ve mal karşılığı hisse senetleri.* Ülkemizde birden ihracı öngörülen, çıkarılmasına yetki verilen hisse senetleri şirketin ana sermayesini oluşturur. Hisse senetlerinin bazen tamamı ödendiği gibi bir bölümü de (en az dörtte biri) ortaklarca ödenebilir. Çıkarılan tüm hisse senetleri yalnız şirketin kendinde, diğer bir deyimle tüzel kişiliğinin uhdesinde bulunmaz. Sermaye piyasasının unsurlarından olan diğer tüzel ve gerçek kişilerin de mülkiyet ve zilyetinde bulunur. Zaten hisse senetlerinin dolaşımda olması genel bir kuraldır. Dolayısıyle çıkarılan hisse senetleri dolaşımdadır ve bu yüzden dolaşımdaki hisse senetleri diye adlandırılır, fakat hisse senetleri çıkartıldığı şirket tüzel kişiliğinin malı olmaz. Nitekim Tic. kn. md. 329 uyarınca şirketlerin bazı durumlarda (sermayenin azaltılmak istenmesi, alacakların ödenmesi v.b.) satın alma veya hibe yoluyle bu senetleri mal edinmesine izin verilir. Bu tür hisse senetlerine kasa hisse senedi denilir. Ancak şirkete katılacağını bildiren pay sahibi, daha sonra bunu yerine getirmediği takdirde şirket gerekli kanunî yollara başvurduktan sonra bu kişiye ait hisse senetlerini hükümsüz kılar. (haktan yoksun bırakılmış hisse senetleri). Hisse senetlerinin itibarî değerlerinin altında satılması Türkiye'de mümkün değildir. Ancak bazı ülkelerde satış kolaylığı sağlamak üzere itibarî değeri belirtilmeyen hisse senetleri çıkarılarak meseleye esnek bir çözüm getirilmiştir. Hisse senetlerine sahip olmak için pay sahibinin mutlaka para yatırması gerekmez. Pay sahibi kendine düşen bölüm karşılığında belli bir malı da şirkete verebilir. Bu takdirde kendisine verilen senede mal karşılığı hisse senedi adı verilir. Öte yandan hisse senetlerini satın alanlar bazı haklar elde ederler. Bu yüzden hisse senetleri, sahiplerine sağladıkları hakların özelliklerine göre de sınıflandırılabilir: *âdi hisse senetleri* ve *imtiyazlı hisse senetleri.* Âdi hisse senetleri kâr payı ve tasfiye sırasında varlık dağıtımında ortaklar arasında bir ayrılık gözetmezler. Eğer ayrılık gözetir, bazı ortaklara ayrıcalık tanırlarsa imtiyazlı hisse senedi durumuna dönüşürler. İmtiyazlı hisse senetleri tasfiye sırasında bir ayrıcalık tanırlarsa tasfiye varlıklarında, kâr payında bir farklılık meydana getirirlerse *kâr payında imtiyazlı hisse senetleri* adlarını alırlar. Kâr payında imtiyazlı hisse senetlerinin daha başka türleri de vardır. *Katmersiz* veya *katmerli hisse senetleri.* Bu ayırıma sebep, imtiyazlı hisse senedinin birinci türünün yalnız belirlenen oran karşılığı olması, geri kalan bölümün ise âdi türde senetlere dağıtılmsanın belirtilmesidir. Zira katmerli olursa imtiyazlı senetler geriye kalan bölümden de kâr payı alırlar. *Birikmeli hisse senetleri* de bayağı hisse senetlerinden ayrılır. Meselâ birbiri ardından gelen birkaç yıl ortaklık kâr payı ödemiyorsa, bayağı hisse senetlerinin ve birikmesiz hisse senetlerinin kâr payı almamasına rağmen birikmeli senetler kâr paylarının toplamını alabilir. Öte yandan uygulamada görülen bir husus da imtiyazlı hisse senetlerinin, âdi hisse senetleriyle değiştirilmesidir. Bu durumda *değiştirilebilir hisse senetleri* (convertible stock) söz konusu olur. Ayrıca hisse senetleri ortaklıkça geri çekilebilir nitelikteyse *geri çekilebilen hisse senetleri* türünden söz edilir. Bunlardan başka, bir fon teşkil etmek için kullanılan *yedek akçeli imtiyazlı hisse senetleri,* önceki imtiyazlı senetlerden daha önce ödeme yapılacak kaydıyle çıkarılan *ön imtiyazlı hisse senetleri,* ayrıca yönetim işlerine katılmak istemeyenlerin satın aldıkları *oysuz hisse senetleri* ve buna karşılık oy hakkı veren *oylu hisse senetleri* vardır.

Bazı durumlarda oysuz hisse senetlerine veto hakkı tanınır. Bunlara *vetolu hisse senetleri* denir. Bir de kuruculara ve yöneticilere ayrıcalık tanıyan hisse senetleri vardır. Adları geçenler bunları hizmetleri ve girişkenlikleri karşılığı kazanırlar. Bunların yanı sıra kâr payının belli bir süre sonunda ve bir şarta göre ödendiği geciktirmeli hisse senetleri, Tic. kn. md. 402'nin tanıdığı esaslara dayanarak pay sahipleri, kurucular ve alacaklılar yararına çıkarılan *intifa hisse senetleri* gelir. *Garantili* veya *güvenceli hisse senetleri* ise iki şirket için söz konusu olur. Burada bir şirket, başka bir şirketin hisse senetleri için belirli bir süre zarfında belirli bir tutarı ödeyeceğine kefil olur. Bir de herkese payı oranında oy hakkı sağlayan imtiyazlı bir hisse senedi türünden söz edilir: *Çok oylu hisse senetleri.* Sonuçta anonim ortaklığın en iyi finans kaynağının hisse senedi olduğu söylenebilir. Bk. AKSİYON.

— Teşk. tar. Kılıç hakkı olan tımar, sahibinin başarısına göre sonradan «terakki» adı ile yapılan zamlarla artabilirdi. Yirmi binden yüz bin akçeye kadar yükselebilen zeamet de bu şekilde artardı. Ancak tımar sahibinin ölümü veya işini bırakması üzerine tımar ve zeamet oğullarına veya başkalarına verilirken terakki adıyle eklenmiş olan kısmı verilmez, yalnız «kılıç» miktarı verilirdi. Arada kalan ve «hisse» denilen kısım devlete kalır veya terakki adıyle lâyık olan başka birine verilirdi.

◆ **Hisseli** sıf. İçinde birkaç kişinin hissesi olan: *Hisseli ev. Hisseli mal.* (ML)

HİSSEDAR i. (ar. *ḥiṣṣe* ve fars. *-dār,* sahip'ten *ḥiṣṣe-dār*). Herhangi bir şeyde hissesi olan, ortak, paydaş: *Ev hissedarlar tarafından satıldı.*

— Huk. *Hissedarların kanunî ipotek hakkı.* Bk. İPOTEK. (M)

HİSSEİŞAYİA blş. i. (ar. *ḥiṣṣ* ve *şāyiᶜa*'dan fars. taml. *ḥiṣṣ-i şāyiᶜa*). *Esk.* Bölünmemiş bir şeye ortak olanlardan her birine düşen pay.

— Huk. Bk. ŞAYİ *hisse.*

◆ **Hisseişayialı** blş. sıf. Pay oranına göre bölümle ayrılmamış, tamamı birkaç kişinin malı olan: *Hattâ evveldenberi hisseişayialı olan, dayı ile iki yeğen kadının müştereken istifade ettikleri emval...* (Vâ-Nû). [M]

HİSSET i. (ar. *ḫısset*). *Esk.* Cimrilik, tamahkârlık, hasislik: *İhtiraz eyleye gör hissetten / Kendini kurtar o sıkletten* (Sümbülzade Vehbi). ‖ *Hisset-i tab,* yaradılıştan gelen cimrilik. (M)

HİSSETMEK geçl. f. (*hiss*'ten *hiss-etmek*). Fizikî bir uyartıyı duymak: *Tabanlarımızın ısınan kum üzerinde bir kızgın kül üstünde yürür gibi yandığını hissediyordum* (F. R. Atay). *Sıcaklığı hissetmek.* ‖ Manevî bir etki ile etkilenmek: *Yok, yok, yalan, ben ömrümde böyle şeyi ilk defa hissettim* (R. N. Güntekin). *Üzüntü hissetmek. Sevinç hissetmek.* (*Eşanl.* DUYMAK.) ‖ Farkına varmak, anlamak, sezmek: *Bu nişanlılık devresi nihayetini bir hailenin sardığını hissediyordu* (Vâ-Nû). *İkisi de sustular, başka bir şey konuşmağa hacet kalmadığını, birbirlerini anladıklarını hissettiler* (Sabahattin Ali). *Düşmanın hemen köye girmek üzere olduğunu hissediyorum* (Y. K. Karaosmanoğlu).

◆ **Hissedilmek** edilg. f. Hissetmek eylemine konu olmak. ‖ Sezilmek: *Yazısından, yabancı tesirlere düşman olduğu, hiç olmazsa onları pek dostça karşılamadığı hissediliyor* (N. Ataç).

◆ **Hissettirmek** ettrg. f. Hissetmek eylemini yaptırmak. ‖ Sezdirmek: *Sonra, kendisinin iştirak ettiği, daha doğrusu hissettirmeden iştirak ettiği musiki başladı* (A. H. Tanpınar). [M]

HİSSÎ sıf. (ar. *ḥiss*'ten *ḥissî*). Hisle ilgili: *Yeni ruhiyatçılara göre, hissî hayatımız asıldır, fikrî hayatımız ona aşılanmıştır* (Ziya Gökalp). *Muhayyileleri kuvvetli, hissî hayatları faal...* (F. R. Atay). *Yeni.* Duygusal.

◆ **Hissiye** sıf. *Esk.* Hissî'nin dişili. (M)

HİSSİKABLELVUKU blş. i. (ar. *ḥiss-i ḳabl-el-vuḳūᶜ*). *Esk.* Bir olayı önceden bildiren duygu: *Demek ki, hissikablelvukuların altında ezilmeğe başlayarak sıkılıyorlar ve kaçmak istiyorlardı* (Sabahattin Ali). *Yeni.* Önsezi. (M)

HİSSİSELİM blş. i. (ar. *ḥiss,* duygu ve *selîm,* sağlam, doğru'dan *ḥiss-i selîm*). *Esk.* Doğruyu yanlıştan sezişlerle ayırma yeteneği. *Yeni.* Sağduyu. (M)

HİSSİYAT çoğl. i. (ar. *ḥiss*'ten *ḥissiyāt*). Hisler, sezişler: *O vicdan nerdedir, lâkin? O iman kimde var?* [...] *Heyhat! / Ne olmuş, ben de bilmem, pek karanlık şimdi hissiyat* (M. Â. Ersoy). *Ben Nihal'in hissiyatına vâkıf olmakta, anlaşılan, herkesten sonraya kalıyorum* (H. Z. Uşaklıgil).

— DEY. *Hissiyata kapılmak,* duygularının etkisi altında kalmak.

— *Esk. Hissiyât-ı hafiye,* gizli duygular: *Güzel yazmak güzel düşünmekten ve şiir ise vicdânın hissiyât-ı hafiyesine bir lisân-ı dîger vermekten ibaret olduğunu öğrendik* (Namık Kemal). ‖ *Hissiyât-ı kalbiye,* kalpteki hisler. ‖ *Hissiyât-ı ulviye,* yüce hisler.

◆ **Hissiyatperver** blş. sıf. *Esk.* Hisli, duygulu: *Hakcû olalım, hissiyatperver olalım, şair olalım* (Cenab Şahabeddin). [M]

HİSSİYET i. (ar. *ḥiss*'ten *ḥissiyet*). *Esk.* Duygululuk, duygusallık.

— Anat. *Esk. Hissiyet-i adaliye,* kas duyusu. (M)

HİSTADRUT (*Ha'histadrut Ha'klalit Şel Ha'ovdim Ha'ivrim b'Eretz Yisraël*'den kısaltma), 1920'de 4 500 üye ile kurulmuş olan israilli işçiler genel konfederasyonu; halen 500 000 üyesi vardır (İsrail nüfusunun yüzde 70'i). Siyonist öncülerin kurduğu bu teşkilât bir iş mevzuatı düzenledi ve kolektivist köyler kurdu. Bu teşkilâtın amacı, sadece meslekî çıkarlar sağlamak değil, İsrail devletini kurmaktır. (L)

HİSTAMİN i. (fr. *histamine*'den). Biyokim. Karboksil grubunun atılmasıyle histidinden türeyen aminli baz. (Çavdarmahmuzunda ve bazı hayvansal dokularda [böbrek] rastlanır.)

— ANSİKL. Fizyol. *Histamin,* düz kasların, özellikle dölyatağı kaslarının kasılmasına, ayrıca hipotansiyona, anafilaktik şoka benzer olaylara (ödem, ürtiker v.b.) sebep olur; mide salgısını artırır.

— Eczc. *Histamin* vücudun belli bir yerine kan toplamak amacıyle bromhidrat halinde, yirmi dört saatte 0,5-1 mgr miktarında deri altına şırınga edilir veya deri üstüne merhem halinde sürülür. Panzehirleri:

adrenalin, askorbik asit, antihistaminikler. (L)

HİSTAMİNERJİK sıf. (fr. *histaminergique*'-ten). Fizyol. Uç kısmında histamine benzer kimyasal bir madde salıveren bazı sinirler için kullanılır. (L)

HİSTARAZİN i. (fr. *hystarazine*'den). Kim. Alizarinin izomeri olan dihidroksiantrakinon -2 -3. Pirokateşinin ftalik anhidrit üzerinde yoğunlaşmasıyle, alizarinle birlikte elde edilir. (L)

HİSTATİT i. (fr. *hystatite*'ten). Miner. Titanlı demir. (Bir ilmenit çeşididir.) [L]

HİSTER i. Domuzlan böceğinin bilimsel adı. (Dünyanın her tarafında bulunan bu böcek siyah, parlak ve bazen kırmızılı olur. Cesetlerde, gübrelerde, pisliklerde yaşar. Bazıları, diğer böceklerin kurtçuklarını yemek için ağaçların çevresinde uçar durur. Kimisi karınca yuvalarına yerleşir. Kınkanatlılardan *histeridae* familyasının örnek tipi.) [L]

HİSTERANDRİ i. (fr. *hystérandrie*'den). Bot. Linnaeus'un cinsiyete dayanan ve Richard tarafından değiştirilen sınıflandırma sistemine göre, çiçeklerinde yumurtalık alt durumlu, erkek organlar sayısız denecek kadar çok olan üçüncü bitki sınıfı. (L)

HİSTEREKTOMİ i. (fr. *hystérectomie*'den). Dölyatağının çıkarılması.

— ANSİKL. *Histerektomi* tam veya noksan olabilir. Noksan yapılırsa boyun kısmı ile onu askıda tutan bağlar yerinde bırakılır. Histerektomi geniş de tutulabilir; bu takdirde dölyolu veya leğen lenf bezleri de çıkarılır. Ameliyat karın yolundan, döl yolundan veya her ikisinden birden yapılabilir. İstenirse bu ameliyat sırasında Fallop boruları ile yumurtalıklar da çıkarılabilir. (L)

HİSTEREZİGRAF i. (fr. *hystérésigraphe*'-tan). Elektromagnetik. Histerezis çevrimini çizmeğe yarayan âlet. (L)

HİSTEREZİS i. (fr. *hystérésis*, gecikme'-den). Elektr. *Yalıtkanlarda histerezis*, bir yalıtkandaki kutuplaşmanın, elektrik alanının yalnız o andaki şiddetine değil, daha önceki değerlerine de bağlı olması.

— Magnetik. İçinde indükleme alanı, o anda etki eden magnetik alanın şiddetinden başka, meselâ daha önce içinde bulunduğu magnetik alanlara da bağlı olan ferromagnetik maddelerin niteleyici özelliği. || *Histerezis çevrimi*, magnetik alan, eşit fakat ters işaretli iki değer arasında değiştiği zaman ferromagnetik bir cisimde meydana gelen magnetik indüklemenin aldığı değerler dizisi. (L)

HİSTERİ veya **İSTERİ** i. (yun. *hystera*, dölyatağı > fr. *hystérie*'den). Eskiden hastalığın bu organdan ileri geldiğine inanılırdı. Bedenî fonksiyonel belirtilerle (sinir buhranları v.b.) dışa vuran nevroz. || *Mec.* Aşırı coşkunluk.

— Vet. *Köpek histerisi*, köpekte birdenbire ortaya çıkan korku şeklinde sinir buhranı. *Eşanl.* KORKU HASTALIĞI.

— ANSİKL. *Histeri* XIX. yy.ın başlangıcında bilimsel inceleme konusu olmağa başladı. Pinel ve Esquirol, hastalığın oluşumunda cinsî sorunların büyük rol oynadığını öne sürdüler; «histeri» «dölyatağı çılgınlığı» adları bu düşünceden doğdu. Daha sonra, Salpetrière hastahanesinde sinir hastalıkları profesörü olan Charcot, histeriyi sinir sistemine ait organik hastalıklar arasına soktu. 1882-1885 Yıllarında, hastalığın sürekli belirtileriyle nöbet sırasındaki belirtilerini tanımladı. Daha sonraları, başta Babinski ve Dupré olmak üzere Charcot'nun öğrencileri bedenî belirtilerin varlığını reddederek histeriyi psikiyatrik rahatsızlıklar arasına soktular; onlara göre, görülen belirtilen pitiatizmden doğmaktadır, bundan dolayı telkinle düzeltilebilir; hastalık aslında yalan söyleme ve mübalâğa esasına dayanmaktadır. Freud'un çalışmaları (1893-1895) bu alanda yeni bir aşama oldu; bu çalışmalar cinsî etmenlerin önemini ortaya koydu; buna göre histerinin sebebi cinsî veya saldırgan eğilimler ile «benlik»in kendini savunması arasında bir uzlaşma sağlamağa çabalamaktır. Histerinin belirtileri esas itibarıyle sinirseldir; son derece çeşitli olan bu belirtiler, vücut bakımından bir iflâs şeklinde olabileceği gibi (meselâ felç) coşkunluk şeklinde de olabilir (sinir buhranları). Bu çeşitli belirtilerin birçok ortak özelliği vardır: bunların hepsinde gösterişli bir yan, atipik bir nitelik (tamamen organik bazı belirtilerin iğreti bir kopya hali), telkin altında değişebilme (ortaya çıkma, yok olma, değişme) gibi özellikle bulunur. Histerik belirtilerle organik belirtilerin birarada bulunabileceğine de işaret etmek gerekir, fonksiyonel bir belirtinin gerçek bir belirtiye eklenmesi şeklindeki bu durumu Lasègue, Dupré'nin tamamladığı şu formülle ifade eder: «insan ancak gördüğünü veya kendinde olanı iyi taklit eder». Histeriklerin psikolojik yapısı, hayalî coşkunluğa yatkındır; bu durum histeriyi mitomaniye ve bilinçsiz olarak telkin altında kalabilmeye elverişli kılar. Hastalığın sebepleri tamamen ruhîdir. (L)

HİSTERİK i. Bk. İSTERİK.

HİSTERİMSİ sıf. Histeriye benzer belirtiler için kullanılır. (L)

HİSTERİ-SARA bls. i. Psikiyatr. Bazı ruh hastalarında duygusal gerilimin artışıyle ortaya çıkan ve sara'yı andıran krizlerin tümüne verilen ad. (Bunlar atipik sara krizleridir; asıl sara krizlerine göre daha uzun süreli, daha belirgin ve elektroansefalogramda pek de açık seçik belirmeyen değişiklikler gösteren krizlerdir.) [L]

HİSTEROGRAFİ i. (fr. *hystérographie*'-den). Kadın hastalıklarında kullanılan araştırma metodu; X ışınlarını iyi geçirmeyen bir madde önceden dölyatağına şırınga edildikten sonra dölyatağının filmi çekilir. (Yapılan radyografi sadece dölyatağına ilişkin olabileceği gibi Fallop borularını da içine alabilir: o zaman buna histerosalpengografi denir.) [L]

HİSTEROLAP i. (fr. *hystérolape*'tan). Karın ameliyatları sırasında dölyatağını tutmağa yarayan âlet. (L)

HİSTEROMETRE i. (fr. *hystéromètre*'den). Dölyatağını sondalamak, ölçmek ve gerekirse doğrultmak için kullanılan âlet. (L)

HİSTEROPEKSİ i. (yun. *hystera*, dölyatağı ve *peksis*, tespit etmek eylemi > fr. *hystéropexie*'den). Kadın-doğum. Yerinden oynamış olan dölyatağının tespit etme ameliyatı. (Histeropeksi iki türlüdür: dolaysız histeropeksi'de dölyatağı karnın ön çeperine tespit edilir; bağlı histeropeksi'de ise dölyatağı kendi bağlarıyle tespit edilir. Bu sonuncu ameliyat ister karın, ister dölyolu ile yapılabilir.) [L]

HİSTEROSALPENGOGRAFİ bls. i. (fr. *hystérosalpingographie*'den). X ışınlarını iyi geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra çekilen dölyatağı Fallop boruları radyografisi. (Histerosalpengografi, kadın kısırlıklarının tedavisinde, Fallop borularının geçirgenliğinin ve morfolojisinin incelenmesi bakımından büyük faydalar sağlar.) [L]

HİSTEROTOMİ i. (fr. *hystérotomie*'den). Dölyatağı boşluğuna girmek amacıyle dölyatağı kaslarında yapılan her türlü kesit. (Sezaryen ameliyatı bir çeşit histerotomidir. Bazı olaylarda bu ameliyat dölyatağındaki poliplerin çıkarılmasına yarar.) [L]

HİSTERO-TRAVMATİZM i. (fr. *hystérotraumatisme*'den). Psikopatol. Heyecan veya sinir bozukluğu şeklinde beliren ve ruhî sarsıntılara yolaçan travma hali. Bu çeşit ruhî sarsıntılarda bedenî travmalar önemli bir rol oynamaz. (Histero-travmatizmin sebebi, travmalardan sonra ortaya çıkan nevrozlar [ürküntü nevrozu; korku, histeri ve takınak halleri] ve felâketlerden sonra beliren sinir bozukluklarıdır.) [L]

HİSTİAİOS, Miletos tiranı (öl. M.Ö. 494). Pers kralı Dara'nın İskit seferine katıldı ve Tuna köprüsünü kralın dönüşüne kadar koruduğunu öne sürdü. Dara buna karşılık, Trakya'da zengin gümüş madeni ve ormanlarıyle tanınmış Myrkinos'u ona armağan etti. Satrap Megabazos tehlikeli bir kişi olduğunu ileri sürmesi üzerine Histiaios, Susa'ya çağrıldı. On iki yıl boyunca akrabası Miletos'lu Aristagoras ile kirli işler çevirdi; sonunda ise işi korsanlığa döktü. Yakalanıp çarmıha gerildi; başı Dara'ya gönderildi. Kral onu törenle gömdürdü. (L)

HİSTİAİOTİS. Esk. coğ. Tesalya'nın bir kısmı: kuzeyde Kamvunia dağları, batıda Pindos sıradağları, güneyde Pinlos ırmağı ile sınırlıdır. Tesalya *koinon*'unu (topluluk) meydana getiren dört idare bölümünden biriydi. (L)

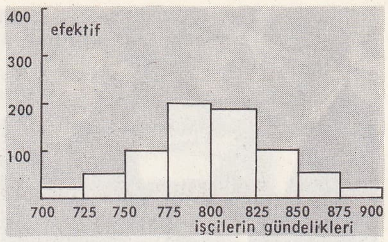

histogram
(işçilerin gündeliklerinin sınıflarına göre dağılımı)

HİSTİDİN i. (fr. *histidine*'den). Biyokim. Birçok bitkisel ve hayvansal dokuda bulunan amino-asit. (Kan yapıcı amino asitlerden olan globinin başlıca bileşenlerinden biridir.)

— ANSİKL. Eczc. Günde 0,2-0,4 gr'lık dozlar halinde şırınga edilen histidin klorhidrat mide ülseri tedavisinde kullanılır. (L)

HİSTİOPHORİDAE çoğl. i. Percomorpha takımından kemikli balıklar familyası. (Bu familyadaki balıkların üst çenesi kılıç gibi ince uzun, boyları büyüktür [4 m kadar]. Başlıca cinsleri *Kılıçbalığı, yelkenli kılıçbalığı.*) [L]

HİSTİOSİT i. (fr. *histiocyte*'ten). Ağcık hücresinden türeme serbest hücre; bağ dokusunda bulunur. (L)

HİSTİOTEUTHİS i. Kafadanbacaklı yumuşakça; boyu 1 m'yi aşar, ışık saçan bir sürü organı vardır. (Atlas ve Hint okyanuslarında, Akdeniz'de çok derinlerde yaşar. Önayaklılar altsınıfından.) [L]

HİSTİYOSİTOM i. (fr. *histiocytome*'dan). Genellikle bacaklarda deri üzerinde görülen katılgan dokudan küçük ur. (L)

HİST (O)-, yun. *histos*, doku'dan yapılan ve bazı kelimelerin bileşimine giren önek. (L)

HİSTOGEN sıf. (fr. *histogène*'den). Çeşitli dokuları doğuran embriyon tabakaları için kullanılır.

◆ i. Bir dokunun gelişmesini veya yenilenmesini kolaylaştırmağa elverişli her çeşit madde. (L)

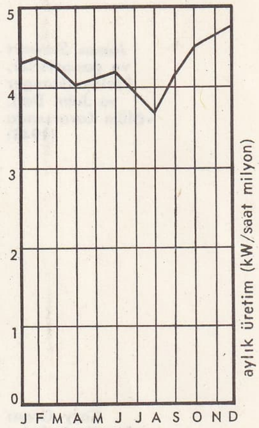

historigram

HİSTOGENEZ i. (fr. *histogenèse*'den). Embriyonda, gastrulanın iç ve dış derisinden çeşitli dokuların oluşup gelişmesi.

— ANSİKL. Bk. BAŞKALAŞMA.

HİSTOGRAM i. (fr. *histogramme*'dan). İstat. Tabanları eşit, yükseklikleri ise, gösterilecek miktarlarla orantılı, yan yana yerleştirilmiş dik dörtgenlerden meydana gelen grafik. (Bir şirkette, ücretli işçilerin, günlük ücretlerine göre sıralanması bir histogram meydana getirir. *Eşanl.* DİYAGRAM. (L)

HİSTOKİMYA i. (yun. *histion*, doku ve *kimya*'dan). Hücrelerin ve dokuların kimyasal yapısını inceleyen bilim.

— ANSİKL. Biyokimyanın analitik tepkimelerinden ancak pek azı *histokimya* ve sitokimyada kullanılır; çünkü bu tepkimeler, dokuyu meydana getiren moleküllerin değişmesine, dolayısıyle dokuda bir yapı değişikliğine yolaçar. Bu yüzden, histokimyanın güçlüğü, hücrelerin yapısını değiştirmeyen analitik tepkimeler bulabilmektedir. (L)

HİSTOLİZ i. (fr. *histolyse*'den). Biyol. Bk. DOKU *erimesi.*

HİSTOLOJİ i. (fr. *histologie*'den). Tıp. Bk. DOKUBİLİM.

HİSTOMONOZ i. (fr. *histomonose*'dan). *Histomonas meleagridis* adlı mikroptan ileri gelen asalak hastalığı; daha çok hindide, bazen de tavukta görülür. (L)

HİSTON veya **HİSTONİN** i. (fr. *histone* veya *histonine*'den). İçinde kükürt ve tirozin bulunan proteit grubu. (Bazı balıkların spermasında, akyuvarlarda, timüste kromoproteitlerde bulunur.) [L]

HİSTOPATOLOJİ i. (fr. *histopathologie*'-den). Hasta dokuları inceleyen bilim. *Eşanl.* PATOLOJİK ANATOMİ. (L)

HİSTOPLAZMOZ i. (fr. *histoplasmose*'-dan). *Histoplazma capsulatum* adlı hayvansal mikrobun yaptığı bulaşıcı hastalık.

HITCHCOCK

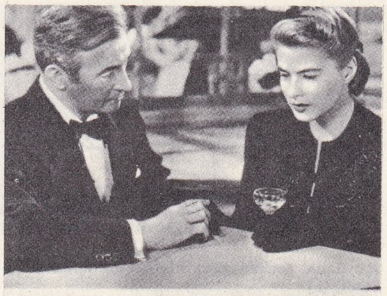

Claude Rains ve İngrid Bergman «Aşktan da Üstün»de (1946)

James Stewart ve gangsterler, Farley Granger ve John Dall, «Ölüm Kararı»nda (1948)

Cary Grant ve Eva Marie Saint «Gizli Teşkilât»ta (1959)

Farley Granger ve Robert Walker «Trendeki Yabancı»da (1954)

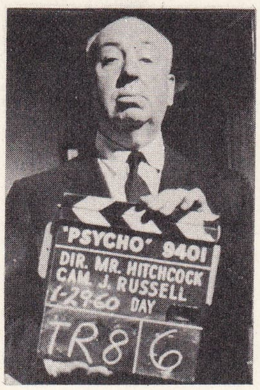

HITCHCOCK

(1906'da amerikalı hekim S.T. Darling tarafından keşfedilmiştir.)

— ANSİKL. *Histoplazmoz,* düzensiz ateş, karaciğer büyümesi, dalak büyümesi, akyuvar azalması ve zayıflama gibi belirtileriyle kalaazar hastalığını andırır. Aynı zamanda adenopati vardır. Teşhis, asalağın ortaya çıkarılmasına, histoplazminle deri testi yapılmasına ve tümlecin sapmasına dayanır. Sadece tropik Amerika'da görülen histoplazmoza Fransa ve İngiltere'de de rastlanmıştır. (L)

HİSTORADYOGRAFİ i. (fr. *historadiographie*'den). X ışınlarıyle çalışan bir tüp yardımıyle mikroskobik kesitlerin filmini çekme metodu. (L)

HİSTORİGRAM i. (fr. *historigramme*'dan). İstat. Zaman içinde bir bütün meydana getiren olaylar dizisini gösteren histogram: *Nüfusun, ücretlerin zaman içinde evrimi bir historigram*'dır. (L)

HİSTORİSİZM i. (fr. *historicisme*'den). Tarihin, yalnız kendi imkânlarıyle ve hiç bir felsefeye dayanmadan bazı ahlâkî veya dinî gerçekleri ortaya koyabileceğini ileri süren doktrin. (L)

HİSTORİZM i. (fr. *histoire,* tarih > *historisme*'den). Fels. Nesne ve olayları, tarihî şartlara bağlı olarak ortaya çıkma ve gelişmeleri açısından inceleme.

— ANSİKL. *Historizm* deyimi önceleri Savigny'nin tarihçi hukuk görüşü için kullanıyordu, zamanla birçok şekilde yorumlanan metodolojik bir tutumu ifade etmeğe başladı. Marksizm bakımından historizm, her şeyin gelişmesine hükmeden kanunların nesnelliği ileri sürmek demektir; Spengler'e göre, historizm, doğan, yaşayan ve ölen bir «kültür»le nitelenen kesintili «medeniyet çevrimleri»nin araştırılmasıdır; Dilthey'e göre, bir medeniyeti dışta kalmağa mahkûm bir «açıklama»ya karşıt olarak, içten «anlamak» o medeniyetin ruhunu kavramaktır. Bundan başka Nietzsche, Spranger, Simmel, Eucken, Toynbee, Croce aralarındaki bütün görüş ayrılıklarına rağmen, historizmin temsilcileri sayılabilirler. Bu konudaki felsefî görüşler, hem sayıca çok, hem de kimi zaman birbirine taban tabana karşıttır. (L)

History of England (*İngiltere Tarihi*), David Hume'un eseri. 1754-1762 Arasında 5 cilt halinde yayımlandı. Birçok önyargıya rağmen, toplumsal ve edebî olguları göz önünde tutan ilk gerçek genel tarihtir. (L)

HİSTOTOKSİK i. ve sıf. (fr. *histotoxique*'ten). Biyol. Bir dokuyu tahrip edebilen madde. ‖ *Histotoksik serum,* başka türden bir hayvanın herhangi bir dokusundan alınan ezme halindeki maddeyi üst üste birçok defa bünyesine alan bir hayvanın serumu. (Bu serum, doku ezmesi alınan hayvana şırınga edildiği zaman o hayvandaki söz konusu dokuyu eritmek suretiyle tahrip eder. Tavşanın karaciğer hücrelerinden yapılan ezme, bir köpeğe verilir ve elde edilen köpek serumu tavşana şırınga edilecek olursa tavşanın karaciğer hücreleri harap olur, fakat aynı serum başka türden hayvanlarda etki göstermez. *Eşanl.* SİTOTOKSİK. (L)

HİSTOZİM i. (fr. *histozyme*'den). Biyokim. Asit hipüriği hidratlama yoluyle benzoik asit ve glikokola ayıran enzim. (L)

HİSTRİCHİS i. İpsi solucan; çeşitli su kuşlarının midesinde asalak yaşar. (İplik solucanları şubesinin *filariidae* familyasından.) [L]

HİSTRİCOMORPHA çoğl. i. Kemirgenler alttakımı; örnek tipi oklu kirpidir (*hystrix*). [Çinçilya, bataklık kunduzu, kobay, aguti, cabiai v.b. gibi kulakları, kuyruğu kısa, postu sert kıllı, pençesi kuvvetli ve iri, bazen toynağımsı; çenesi sekiz azı dişli olan çeşitli hayvanlar da bu alttakıma girer.] (L)

HİSTRİO i. (lat. k.). Eskiçağda flüt eşliğinde kaba farslar oynayan oyuncu. (L)

HİŞ ünl. Bk. HİŞT.

HİŞ i. (fars. *ḫiş*). *Esk.* Akraba.

◆ **Hişân** çoğl. i. *Esk.* Akrabalar. (M)

HİŞAM I (Ebülvelîd-ür-Râzi), İspanya'da ikinci emevî hükümdarı (Kurtuba 759-ay.y. 796). 788-796 Yılları arasında hükümdar oldu. Müslümanlığı yaymak ve devletinin sınırlarını genişletmek amacıyle Fransa, Astorga, Oviedo, Gerona ve Narbonne'a kadar akınlar yaptı. İspanya'da hâkimiyet kurdu. Babasının başlattığı Kurtuba camiini tamamladı; vali El Sahm'ın yaptırdığı Vadi-ül-Kebir (Elkantara) köprüsünü tamir ettirdi. (M)

HİŞAM II (Ebu-l Velid el Müeyyed), Kurtuba'nın üçüncü emevî halifesi (796-1013). Hakem II el Mustansir'in oğlu. Annesi Subh'un («şafak») vesayetindeydi; Subh sevgilisi Hacib el Mansur'u krallığın gerçek hâkimi yaptı. Hişam, Hacib'in sonra da oğulları Abdül Malik el Muzaffer (1002-1008) ve Abdurrahman'ın ellerinde kukla oldu ve batısındaki Ez - Zehra sarayına hapsedildi. Yeteneksizliği parlak Kurtuba halifeliğinin çöküşünü hazırladı. (L)

HİŞAM III (El-Mu'tadd) [doğ. 975-Lerida 1036], Kurtuba'nın son emevî halifesi (1027-1036); Abdurrahman IV'ün kardeşi. Hişam II'den de daha yeteneksizdi; halifeliğin çökmesini ve küçük prensliklere parçalanmasını hızlandırdı. (L)

HİŞAM bin ABDÜLMELİK, Şam'da onuncu emevî halifesi (öl. Rusafe 743), Halife Abdülmelik bin Mervan'ın oğlu. 724'te halife ilân edildi. Devletin maliyesini gayet iyi idare etti. Saltanata geçer geçmez Irak valisi Ömer bin Hübeyre'yi azletti. Her yıl başka bir ülkeye seferler düzenledi. Uzun saltanatı sırasında Bizanslılara ve Hazar denizi kıyısında zorluk çıkaran türklere karşı savaştı. 730-731'de Erdebil'de türklere mağlup oldu. Fakat kardeşi Mesleme'nin galibiyetiyle durumunu düzeltti. Halifeliğinin son yıllarında Haricîlerin kışkırttığı berberî kavimleri isyan etti (741). Berberîlerin üzerine Külsûm bin İyaz kumandasında bir suriye ordusu gönderdi, fakat bu ordu dağıldı. Külsûm savaş alanında öldü. Kendisi de Rusafe'ye çekildi. (M)

HİŞAM BİN EL-HAKEM EBU MUHAMMED, şiî bilgini (öl. 815 sıraları). Gençliğini Kûfe'de geçiren Hişam, Bermekoğlu Yahya bin Halid tarafından korundu. Onun katıldığı ilmî toplantıları yönetti. Halife Ali'nin torunlarından İmam Cafer ile ilişki kurdu. İmamet konusunda Şiiliği tutan bir görüş ortaya attı. Bu görüşünde Hişam, Tanrı'nın maddeyi etkileyebilmesi için maddî olması gerektiğini ileri sürdü. Hişam «iradei cüziye» konusunda Cebriye koluna bağlıdır. Birçok eseri olduğu söylenirse de günümüze kadar geleni yoktur. (M)

HİŞÂVEND i. (fars. *ḫişāvend*). *Esk.* Akraba.

◆ **Hişâvendân** çoğl. i. *Esk.* Akrabalar. (M)

Hişet Urartu kalesi, Van-Gevaş karayolu üzerinde, gölden 200 m içeride bir kale. Doğu ve batıya uzanan ovaya ve göle hâkim bir yerdedir. Kalenin eski durumu iyi bilinmemektedir. Urartulardan kaldığı, temel yuvalarından ve selçuk, osmanlı sur kalıntılarından anlaşılmaktadır. Kalede iç ve dış sur adı verilen iki sur bedeni vardır. Doğudaki sur yuvaları çok sarp bir kayalığa yaslanır. Kuzeyde kalenin en yüksek yerinde, anakaya üzerine düzeltilmiş bir alana çıkılır. Burada denizi gözetlemek için yapılmış bir kulenin bulunduğu sanılmaktadır. Kalenin sitadel (akropol) kısmında bugün devamlı tarım yapılması Urartu ve öteki devirlerle ilgili kalıntıların yok olmasına yolaçtı. Kalenin kurulduğu tepenin güneyinde bir su kaynağı vardır. Kalenin suyunu burası sağlardı. Buradan kanallar yapılmış ve kanalların üzerine künkler yerleştirilmiştir. Kalenin kuzeydoğusundaki yamaçta yükseklikleri 180 sm'yi bulan Urartulardan kalma pithoslar (büyük künkler) bulundu. Ayrıca kalenin bütün alanında Urartu ve selçuk Osmanlılardan kalma seramikler ele geçti. (M)

HİŞT veya **HİŞ** ünl. (onomatope). Bir kimseye teklifsizce seslenmek için kullanılır. ‖ *Hişt hişt,* kabaca «buraya bak v.b.» anlamında seslenme. (M)

HİŞT i. (fars. *ḫişt*). Sil. *Esk.* Eskiden kullanılan, kısa el mızrağına benzer bir savaş aracı. (Daha çok osmanlı ordularında bulunan bu silâh özellikle hassa birliklerine verilirdi.) [M]

HİŞTEN zam. (fars. *ḫiş* veya *ḫişten*). *Esk.* Kendi. ‖ *Hîşten-dar* (veya *hîş-dar*), kendine iyi bakan. (M)

HİT, Irak'ta (Dulaym ili) şehir, Fırat'ın batı kıyısında; 5 500 nüf.

— ANSİKL. Çok eski bir şehir olan Hit'in adı Acar yazıtlarında «İd» olarak geçer. Şehir 629'da araplar tarafından alındı. 945'te Hamdanîlerin eline geçti.

Hit, ticaret ve tarım bakımından çok önemli bir şehirdi; Babil, Suriye, özellikle Bağdat ve Halep arasında işleyen kervanlar Fırat nehrini Hit'ten geçerlerdi. Hit yakınlarında Fırat'a karışan küçük bir ırmak pek çok asfalt getirir. En eski çağlardan beri asfalt Babil'de bir çeşit çimento yerine kullanılırdı. Hit'in güneyinde eski zamanlarda bile işlenen taş ocakları vardır. Bugün bir demiryolu bu ocakları Fırat nehrine bağlar. Hit'in hurma ağaçları ve şarapları ünlüdür. (M)

HİT Kenan'ın oğlu ve İbrahim devrinde Hebron bölgesinde yaşamakta olan Hitoğulları veya Hititlerin atası. Hit'in soyundan gelenlerle Küçük Asya Hititleri arasında bir ilişki olup olmadığı konusu tartışmalıdır. (L)

HİTA (ARCİPRESTE DE). Bk. RUİZ (Juan).

HİTA (Ginés PÉREZ DE). Bk. PÉREZ DE HİTA.

HİTAB i. Bk. HİTAP.

Foto. Le Cinéma (Larousse) [*LAROUSSE*]

HİTABE i. (ar. *ḫiṭābe*). *Esk.* Bir topluluk önünde yapılan coşturucu konuşma: *Vasıf Bey hitabesini şu sözlerle bitiriyordu* (Atatürk). *Başkan hâlâ hitabesine devam ediyordu* (Ş. S. Aydemir). *Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi. Bir hitabede bulunmak.* (*Eşanl.* NUTUK. *Yeni.* Söylev.) [M]

HİTABET i. (ar. *ḫiṭābet*). *Esk.* Etkili ve düzgün söz söyleme sanatı, yeteneği: *Fakat içlerinde bazıları hitabet, ya şiir ile şöhret almışlar idi* (Cevdet Paşa). || Camide hutbe okuma.

— Ed. Bk. ANSİKL.

— Teşk. tar. *Hitabet beratı*, görevli cami hatiplerine verilen belge. (Osmanlı imparatorluğunda aynı zamanda halife olan padişahı temsil eden, cuma ve bayram hutbelerine bazen kılıçla çıkan bu hatiplere büyük önem verilirdi. Hitabet beratı olmayan hatipler cuma ve bayramlarda hutbe okuyamazlardı.)

— ANSİKL. Ed. Bir düşünceyi, bir davayı kendisini dinleyenlere usta bir biçimde iletme ve böylelikle karşısındakileri etkileme sanatı olan *hitabet*, her şeyden önce usta bir konuşmacıyı (*hatip*) gerektirir. Bu konuşmacı yöneldiği topluluğu veya kamuoyunu sesi, jestleri, mimikleri ve yerine göre davranışlarıyle etkiler. Bunda amaç ya öğretici veya sürükleyici bir atmosfer yaratmak ve böylece davanın gerçekleşmesini sağlamaktır. Parlamenter demokrasilerde siyasî parti yönetici ve konuşmacılarının, totaliter yönetimlerde ise şef ve önderlerin böyle bir söz söyleme yeteneğine sahip olmaları gerekir. (M)

HİTABÎ, bektaşî şairi (XIX. yy.). Geçen yy.ın hıristiyan bektaşîlerindendir. Niğde'li bir ermeni olan Hitabî, müslüman olmadan önce bektaşî tarikatına girdi. Şiirlerinde akıcı, yumuşak, kolay anlaşılır bir ifade vardır. O da şiirde bektaşî geleneğine bağlı kaldı. Daha çok halk deyimlerini kullandı. Mecmualarda, cönklerde dağınık bir durumda (ibaraki ili), Büyük Okyanus kıyısında; Salcı tarafından yayımlandı. (M)

HİTAÇİ, Japonya'da şehir, Honşu adasında (İbaraki ili), Büyük Okyanus kıyısında; 171 000 nüf. Bakır, altın ve gümüş madenleri. Dökümevi; bakır tasfiyehanesi. (L)

HİTAM i. (ar. *ḫatm*'den *ḫitām*). *Esk.* Son, bitim, nihayet: *Bu on bir senenin hitamında Hazret-i Musa'nın vefatından dört yüz doksan üç sene geçmişti* (Cevdet Paşa). || *Hitam bulmak* (veya *hitama ermek*), son bulmak, bitmek: *Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve hususiyete ait vaziyetim hitam bulmuştur* (Atatürk). || *Hitam vermek*, son vermek, bitirmek.

◆ **Hitampezir** bls. i. *Esk.* Sona eren, biten. (M)

HİTAN veya **HITAN** i. (ar. *ḫitān*). *Esk.* Sünnet, sünnet etme.

◆**Hitanet** veya **hıtanet** i. *Esk.* Sünnetçilik. (M)

HİTAP veya **HİTAB** i. (ar. *ḫiṭāb*). Birine söz söyleme: *Bu hitaplara karşılık surat etmeyi; hanım tavırları almayı sevmediğim için, mânâsız bulurum* (S. F. Abasıyanık). *İşte, Süleyman'a hitap için ağzımı açıp söylediğim sözler, hep bundan ibarettir* (Y. K. Karaosmanoğlu). || Söz. || *Hitap etmek*, seslenmek, söz söylemek: *Bana ne zamandan beri «siz» diye hitap ediyorsun?* (Vâ-Nû). *Türk ilhanları, bütün Türk illerini sulhe davet ediyordu, bütün hakanlara oğlum diye hitap ediyordu* (Ziya Gökalp).

— *Esk. Hitâb-ı izzet*, Tanrı tarafından söylenen söz: *Şimdi Neş'e ve Server ikisi de hitâb-ı izzete mazhar kelimullah gibi bu sure-i elemin muvacehesinde sacid ve meshur oldular* (A. H. Müftüoğlu). || *Fasl-ül-hitâb*, kitabın başında besmele'den sonra konuya giriş.

— Din. Bk. ANSİKL.

— Tasav. İnsanın, dünya bağlarından sıyrılması sonucu gönlünde tecelli eden Tanrı ile konuşması. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. *Hitap* sözü, islâm dininin doğuşundan sonra özel bir değer kazandı. Tanrı'nın Tur dağında Musa'ya, Hıra dağında Hz. Muhammed'e söylediği sözler, insanlara birer hitap olarak nitelendi. Hitab'ın ilki ayan-ı sabite denen manevî âlemde Tanrı'nın ruhlara «elesti bi rabbikum» (ben sizin rabbiniz değil miyim) sözleriyle anlatılanıdır. İslâm dinine göre beş türlü hitap vardır: **a)** *ilâhî* (*rabbanî*) *hitap*'ta yanılma ve yanlışlık düşünülemez; **b)** *melekî* (melekler aracılığıyle gelen) *hitap*, çokluk uyarıcı, bildirici niteliktedir; **c)** *nefsi levvame* (nefsin hitabı), insanın kendi kendini kötülükten arıtması için uyarmasıdır; **ç)** *nefsi emmare* (kötü nefsin hitabı), nefs insanı hep kötü eylemlerde bulunmağa iter; **d)** *şeytanî hitap*, şeytanın insanı yanıltması için söylediği sözlerdir. Şeytan, kendini gizleyerek Tanrı'nın emrini bildiriyormuş gibi insanı iyi yoldan kötü yola döndürür.

— Tasav. Hitap sırrına eren kimse derin bir coşkunluk içinde susar, gönül gözüyle gördüğü Tanrı'nın hitabını gene gönül kulağıyle dinler. Bu, ya insanın bir rüya âlemindeymiş gibi kendinden geçmesi veya gerçekten uykuya dalması sonucu ortaya çıkar. Bazı mutasavvıflara göre yokluk sırrına erip Tanrı özünde ölümsüzlüğe ulaşan her ârif sürekli olarak Tanrı hitabı ile karşı karşıyadır. İnsanda söyleyen de dinleyen de Tanrı'dır.

◆ **Hitaben** zf. *Esk.* Sözü birine yönelterek: *Hüseyin Kâzım Beyi, nezdine davet ederek, bana hitaben kısa bir telgraf yazdırmış* (Atatürk). *Bunun üzerine hemen askere hitaben: «Şu almak hakkı üzerine bâğîler ile harp ediniz», diye emir verdi* (Cevdet Paşa).

◆ **Hitabî** sıf. *Esk.* Hitapla ilgili.

◆ **Hitabiyât** çoğl. i. *Esk.* Hitap tarzında söylenilen sözler, hitaplar. (M)

HİTCHCOCK (Alfred), amerikan yurttaşlığına geçmiş ingiliz filim yönetmeni (Londra 1899). İlâncılık alanında kısa bir stajdan sonra sinemaya yöneldi, ama gerçek yolunu ancak sesli sinema ile buldu. 1939 Savaşına kadar İngiltere'de on beş filim çevirdi, bu filimler arasında *Murder* (Cinayet) [1930]; *The Man Who Knew Too Much* (Çok Bilen Adam) [1934]; *The Thirt-Nine Steps* (Otuz Dokuz Basamak) [1935]; *The Secret Agent* (Gizli Ajan) [1936]; *The Lady Vanishes* (Laydi Kayboldu) [1938]; *Kanlı Meyhane* (Jamaica İnn) [1939] en önemlileridir. 1940'ta A.B.D.'ye gitti. Çevirdiği birçok filim arasında *Rebecca* (1940), *Yaşamak İstiyoruz* (Lifeboat) [1943], *Öldüren Hatıralar* (Spellbound) [1945], *Aşktan da Üstün* (Netorious) [1946], *Ölüm Kararı* (The Rope) [1948], *Kapri Yıldızı* (Under Capricorn) [1949], *Trendeki Yabancı* (Strangers on a Train) [1951]. *Cinayet var* (Dial M for Murder) [1953]; *Arka Pencere* (Rear Window) [1953]; *Kelepçeli Âşık* (To Catch a Thief) [1955], *The Trouble With Harry* (Harry'yi Kim Öldürdü) [1955], *Tehlikeli Adam* (The Man Who Knew Too Much) [1956], *Lekeli Adam* (The Wrong Man) [1957], *Ölüm Korkusu* (Vartigo [1958], *Gizli Teşkilât* (North by Northwest) [1959], *Sapık* (Psycho) [1960], *Kuşlar* (The Birds) [1963], *Hırsız Kız* (Marnie) [1964], *Esrar Perdesi* (Torn Curtain) [1966] sayılabilir. Bu filimlerden birçoğu esrarlı dramlar ve polisiye serüvenlerdir. Hitchcock korku filimlerinin ustası diye bilinir. (L)

HİTCHİN, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) şehir, Londra'nın kuzeyinde; 24 200 nüf. İçinde Rubens'e mal edilen bir tablo bulunan XIII. yy.dan kalma kilise. Eski evler. Lavanta çiçeği yetiştiriciliği. (L)

HİTİT i. (Tevrat'taki *Hethoei*, ibranice, *Hittim*'den, ing. *Hittite*). Eski çağda Anadolu'da yaşamış bir ulusun adı. || [İsim tamlamalarında] Hititlerle ilgili olan: *Hitit imparatorluğu. Hitit sanatı.* (M)

HİTİTLER, M.Ö. II. binyıl başından M.Ö. VIII. yy. sonuna kadar Anadolu'da devlet kuran bir halk topluluğu. Hitit adı Tevrat'ta birçok kere adı geçen *Hit oğulları*'na izafeten modern araştırıcılar tarafından verilmiştir. Bu ad Mısır metinlerinde de *Heta* olarak geçer.

TARİH

M.Ö. II. binyılın başında Anadolu'ya gelen Hititler, bu devrin sonlarına doğru, Kızılırmak kavsi içindeki bölgeye yerleştiler. Bu kavimlerin kimler olduğu, buraya nereden geldikleri konusunda değişik varsayımlar ileri sürüldü. Hititolojinin başlangıç dönemlerinde, bütün hint - avrupalı kavimler gibi, Hititlerin de batıdan, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geldikleri kabul ediliyordu. Bilim adamlarının bu konuda ortaya attığı kanıtlar hitit göçlerini, daha yakın çağlarda bilinen Akalar, Frigler ve Galatların göçleriyle karşılaştırmaktan öteye geçemedi. Daha sonra yalnız filolojik araştırmalara dayanılarak, Hititlerin Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya geldikleri, bir süre Yeşilırmak havzasında oturdukları sonra, daha batıya, Kızılırmak kavsi içine göçtükleri ileri sürüldü. Bugün Hititlerin kaynağı kesin olarak açıklanamamakta, ancak bu halkın, batıdan çok doğudan geldiği daha akla yakın görünmektedir. 1968 Yılından beri Keban bölgesinde yapılan arkeolojik araştırmaların bu meseleyi aydınlatacağı sanılmaktadır.

Boğazköy'de Hitit devlet arşivinde bulunan belgeler, kazılarda çıkan arkeolojik buluntular ve Hititlerin siyasî ve kültürel ilişki kurduğu komşularının yazılı belgelerinden edinilen bilgiler hitit devletlerinin tarihi konusunda bilgi verecek niteliktedir. Bu belgeler daha çok Yeni devlet zamanından kalmadır. Geç hitit şehir devletleri kaynakları ise, özellikle hitit hiyeroglif yazılı büyük anıtlardır. Bu yazı iyice okunamadığı için, bu konuda çağdaş asur imparatorlarının Hititlerle ilgili belgelerinden ve bu şehirlerde çıkan arkeolojik buluntulardan yararlanılmaktadır.

● *Eski Hitit devleti* (M.Ö. 1750-1490). Eski Hitit devletini Kuşşar* şehrinden gelen bir hanedan kurdu. Tanınan ilk kral Pithana'dır. Yaklaşık olarak M.Ö. 1850 yıllarında yaşadığı sanılan bu kralın adına Kappadokia tabletlerinde rastlanır. Fakat yaşadığı çağın siyasî olayları ve kendi hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Kendinden sonra kral olan oğlu Anitta'nın bir tabletinde Pithana'nın adı geçer. Yaklaşık olarak M.Ö. 1800 yıllarında yaşadığı sanılan Anitta, Kuşşar beyliğini genişletti, başka şehirleri ele geçirdi. Anitta'nın bıraktığı çivi yazısı hititçesiyle yazılı tablette, kendisinin Neşa şehrini aldığı ve Hattuş* kralı Piyuşti'yi de bir gece baskınıyle yendiği anlatılır. Anitta'dan sonra Hitit tahtında üç kuşak süren bir boşluk görülür. Alişar'da, bulunan bir Kültepe* tabletinde, Anitta'nın oğlu Peruva'ya veliaht denilmekteyse de Peruva'nın krallık edip etmediği bilinmemektedir. Yalnız daha sonraki devirlerde hitit krallarının «Kuşşaralıların» soyundan gelmekle övündükleri biliniyor. Anitta'dan sonra Eski devletin başına Tuthalya I (M.Ö. 1740-1710) geçti. Bu kral hakkında da fazla bilgi yoktur. Ancak Tevrat'ın Hititlerle ilgili bölümünde geçen *Tid'al* adlı bir kralın Tuthalya I olabileceğini ileri sürenler vardır. Tuthalya'nın oğlu Puşaruma'nın da (M.Ö. 1710-1680) yalnız adı bilinir.

Puşaruma'dan sonra tahta çıkan Pawatelmah (M.Ö. 1710-1680) hakkında da hiç bir bilgi yoktur. Fakat Tuthalya I'in oğlu veya torunu olduğu sanılan Labarna I'in (M.Ö. 1680-1650) Eski Hitit devletinin en büyük başkanlarından biri olduğu görülür. Eski Hitit devletinin gerçek kurucusu Labarna I'dir. Nitekim Telepinu fermanında da hitit kralı listesi Labarna I ile başlatılır, Labarna adı kendisinden sonra gelen bütün hitit kralları tarafından unvan olarak kullanılır. Labarna'nın krallık süresini aydınlatacak nitelikte kendi zamanından kalma belge yoktur; Hitit arşivinde bulunan başka tabletler arasında bu devri anlatan bazı kayıtlar vardır. Bu belgelerde Labarna I'in ülkesini genişlettiği, Kızılırmak kavsi içindeki şehirlerin çoğunu ele geçirdiği anlatılır. Labarna'nın yerine oğlu Labarna II veya Hattuşil I (M.Ö. 1650-1620) geçti. Bu devirden kalma hititçe ve akadça yazılmış iki ünlü belgede bu kralla ilgili bilgiler vardır. Belgelerden biri vasiyetname niteliğindedir. Eski devletin en önemli arşiv malzemesinden biri sayılan bu vasiyetnameden bir yandan Hitit devletinin ilk kralları, öte yandan bu kralın iş başında bulunduğu süreyle ilgili bilgi edinilmektedir.

İkinci belgeden Hattuşil I'in, Güneydoğu Anadolu'ya inerek önce Halep (Halpa) şehrini aldığı; sonra Amuk ovasındaki şehirleri birer birer ele geçirdiği; bu şehirler arasında Alalah (Tel Açana) şehrini yıktığı ve Fırat (Purattu) nehrine kadar uzandığı; babası Labarna I zamanındaki geniş toprakları küçültmediği, devletin dış siyasetine yeni bir yön vererek ülkeyi geliştirdiği anlaşılır. Böylece, Anadolu, Mezopotamyalılar tarafından uğradığı saldırılara ilk defa karşılık vermekte ve saldırıların geleceği geçitlere hâkim olarak o zamanların Avrupa'-

Kültepe'den zarf içinde bir tablet örneği (M. Ö. XIX. yy.) [Kunst und Kultur der Hethiter adlı eserden]

altın tanrı figürini (Anatolien I adlı eserden)

hitit mühür baskısı (Die Kunst der Hethiter adlı eserden)

sı durumunda olan Ön Asya dünyasına katılmaktadır. Ancak, Hattuşil I gibi güçlü bir kralın çağında bile Hitit devletinde iç kavgaları yapılmaktadır. Buna sebep, Kuşşar şehrinde hastalanan Hattuşil I'in açıklanmayan bir sebep yüzünden büyük oğlu Huzzia'nın yerine küçük oğlu Murşil I'i (M. Ö. 1620-1590) veliaht yapmasıdır. Bu olay kraliçe Haştayar'ın diretmesine, bazı saray ilerigelenleriyle işbirliği yaparak ayaklanmasına yolaçmış, sonunda, Hattuşil yine duruma hâkim olarak «yılan» diye nitelediği karısının ve oğlunun adını kim ağzına alırsa onu şiddetle cezalandıracağını ilân etmişti. Hattuşil I'in nasıl ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Yalnız, devletin çıkarlarını iyi koruduğu, bu çıkarların güney sınırlarıyle bağlantılı olduğunu kavradığı anlaşılıyor. Onun bu uzak görüşlü tutumu, yerine geçecek olanı seçmesinden de belli olmaktadır. Hattuşil I'in küçük oğlu ve halefi Murşil I devrindeki olaylar, onun veliahtını değiştirmekte ne kadar haklı olduğunu ortaya koydu. Murşil I, ilk iş olarak başkentini Neşa şehrinden daha müstahkem bir yer olan Hattuş şehrine nakletti. Hattuş, Hititlerden önce kurulmuş, Eski Bronz III çağında önemli bir medeniyet merkezi olan bir proto-hatti şehriydi. Oldukça sarp bir kaya üzerine kurulan şehir Hitit imparatorluğunun sonuna kadar başkent olarak kaldı. Murşil I, önce Halep'e saldırdı, şehri yıktı. Halkının bir bölümünü Hattuşaş'a getirdi. Böylece, kendisine, Babil yolunu açtı. Hitit tarihi bakımından çok önemli olan bu Babil seferi hakkında, hitit ve eski babil kaynaklarında yeterli nitelikte bilgi yoktur. Bu yüzden Babil kralı Şamşuditana ile yapılan savaşın ve Hitit zaferinin sonucu aydınlık değildir. Yalnız Babil seferinin kısa bir saldırı niteliği taşıdığı bilinmektedir. Murşil I, hitit kralları geleneği üzere ele geçirdiği bu şehirde uzun süre kalmadı, aldığı ganimetlerle hemen Hattuşaş'a döndü. Hititlerin, Babil'i istilâsından sonra Hammurabi*'nin bağlı bulunduğu I. Babil sülâlesi sona erdi, yönetim Kassit* sülâlesinin eline geçti. Babil seferi dolayısıyle hitit kültürü, eski mezopotamya medeniyetiyle doğrudan doğruya temasa geldi. Hitit dininde, sanatında ve edebiyatında görülen Babil etkisinin kaynağı bu sefer sayılabilir. Murşil I, bundan başka Hurri* (Hur) ülkesine de sefer açtı. Ama başkent Hattuşaş'ta ortaya çıkan iç karışıklıklar üzerine hemen başkente döndü. Nitekim Telepinu fermaban gittiği ve eniştesi Hantili'nin kışkırtmasıyle Zidanta adlı biri tarafından öldürüldüğü yazılıdır. Böylece, Labarna I'den Murşil I'e kadar geçen zaman içinde Hitit devleti büyük bir gelişme göstermiş, Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına almıştır.

Murşil I'den sonra tahta geçen Hantili (M. Ö. 1590-1560) Suriye'de genişleme siyasetine devam etti. Hititler Fırat nehri kıyısındaki Aştata ve Kargamış* şehirlerinde savaşlar yaptılar, Hurrilerle de çarpıştılar. Yine bu kral zamanında Gaşka*lar (Kaşkaş) kuzeyden güneye doğru uzandılar ve Fırtına tanrısının kutsal şehirlerinden biri olan Nerik (yeri bilinmemektedir) şehrini aldılar. Bu devirde başkent Hattuşaş'ın surları yoktu. Gaşka saldırılarını önlemek için Hantili zamanında şehrin etrafına sur çekildi. Hantili öldükten sonra veliaht prens Pisenis'in kral olması gerekiyordu. Fakat Zidanta adlı başka bir prens, Pisenes'i ve oğullarını öldürerek Zidanta I (M.Ö. 1560-1550) adıyle tahta çıktı. Ancak saltanatı uzun sürmedi, öz oğlu Amunna (M.Ö. 1550-1530) başkaldırarak hitit tahtını eline geçirdi. Amunna'nın saltanatı karışık olaylarla doludur. Bu devirde hitit ülkesinde büyük bir kıtlık çıktı, ayaklanmalar oldu. Bu olaylar Telepinu fermanında acıklı bir dille anlatılır. Hattuşaş sarayında meydana gelen bu iç huzursuzluklardan komşu düşman ülkeler faydalandılar. Telepinu fermanında âsi ülkeler arasında Arzava, Adaniya ve Şallapa gibi büyük ve önemli şehirlerin adı geçer. Bu isyanlar bastırılamadı, Amunna öldürüldü. Amunna'dan sonra tahta çıkan Huzziya (M.Ö. 1530 -1525) devrinde yeni bir hanedan başa geçti. Huzziya tahtın gerçek sahibi olan ağabeyi Testis'i öldürerek tahta çıktı, kız kardeşi İştaparya'yı da Telepinu adlı biriyle evlendirdi. Kısa bir süre sonra kız kardeşini ve eniştesini rakip olarak görmeğe başladı. Eniştesi Telepinu'yu da öldürtmek istedi ama suikast projesi fark edildi. Bunun üzerine Telepinu, Huzziya I'i bertaraf ederek tahtına oturdu. Eski Hitit devletinin kudretli ve teşkilâtçı krallarından biri olan Telepinu (M. Ö. 1525-1500), saltanatı eline geçirince karışıklıklara son verdi. Gaşkalarla savaştı, onları kuzeye doğru sürmeyi az çok başardı. Hitit konfederasyonuna bağlı küçük krallıklarla olan ilişkisini kuvvetlendirdi, bunların bazılarıyle antlaşmalar imzaladı. Telepinu'nun bize kadar gelen en önemli belgesi hitit çivi yazısıyle yazdırtmış olduğu fermanıdır. Telepinu bu fermanda kendinden önce gelen kralların bir listesini vermiş, bu krallar devrinde geçen olayları kısaca özetlemiş, aynı zamanda Hitit tahtındaki cinayetleri önlemek için tedbirler ortaya koymuştur. Fermanda aynen şöyle denmektedir: «Bundan sonra Hattuşaş'ta hiç kimse hanedandan bir prense ne bir fenalık edebilir ne de öldürme planları kurabilir. Yalnız birinci kadının oğlu kral olabilir. Birinci derecede prens yoksa, ikinci dereceden olan prens kral olacaktır. O da yoksa birinci dereceden kız evlenecek ve onun kocası kral olacaktır». Telepinu eski devlet hukukunda çok önemli bir adım attı ve kralın mutlak hâkimiyeti ve yetkilerini sınırladı, gerekirse kralı bile muhakeme etmek ilkesini koydu. Yüksek mahkeme niteliğindeki bu kurulun adı *Pankuş meclisi*'dir. Kralın yanında devletin yürütme görevini paylaşır. Pankuş meclisinin varlığıyle krallık kurumunun mutlak hâkimiyeti sarsılmıştır. Bk. PANKUŞ.

Telepinu'dan sonra 40 yıl kadar süren karanlık bir dönem başlar, bu dönemin sonunda da Yeni Hitit devleti krallarının ortaya çıktığı görülür.

Eski Hitit devleti zamanında meydana gelen iç karışıklıkların devletin dış siyasetini etkilediği, bazı çözülmelere yolaçtığı anlaşılır. Bu yüzden Murşil I zamanında Babil'e kadar yayılan hitit hâkimiyeti zayıflamış, sınırlar Telepinu devrinde Kızılırmak kavşağına kadar daralmıştır.

Bütün bu genişleme ve daralmalar karşısında Eski devletin dış siyasetinde kesin bir ilkeye bağlı kalındığı görülür. Kuzey Suriye'nin elde tutulması bundan dolayıdır. O zamanlar için Anadolu ancak bu yoldan Mezopotamya ve Mısır medeniyet ürünlerinden yararlanabiliyor, kendisi için yeni bir kültür düzeni kuruyordu. Nitekim sonraları Yeni Hitit devleti de bu yolda yürüdü.

● *Yeni Hitit devleti* veya *İmparatorluk devri* (M. Ö. 1460-1190/1180). Bu devreye *Büyük Hitit Devleti çağı* da denir. Yeni dönemin ilk kralı olan Tuthalya II'nin (M.Ö. 1460-1440) kimin oğlu olduğu, ne gibi bir yönetim uyguladığı kesinlikle bilinmemektedir. Yalnız Halep şehrini aldığı, Mitannilerle savaştığı kayıtlara geçmiştir. Tuthalya II'den sonra oğlu Arnuvanda I (M.Ö. 1440-1420) tahta geçti. Bazı bilginler bu kralın Tuthalya III'ten sonra geldiğini ileri sürer. Devrinin olayları hakkında fazla bilgi yoktur. Arnuvanda I'den sonra yerine kardeşi Hattuşil II (M.Ö. 1420-1400) geçti. Bu kral Suriye seferlerine yeniden başlamak zorunda kaldı; bu sıralarda oldukça genişlemiş olan Mitanni devletine bağlı bazı krallıkları ve Kizzuwatna* ülkesini hitit hâkimiyeti altına aldı. Saltanatının sonlarına doğru ülkesinde çıkan karışıklıklar üzerine yerine oğlu Tuthalya III (M.Ö. 1400-1380) tahta çıktı. Saltanatının ilk yıllarında bazı başarılar kazandı, Arzawa, Hayaşa (Doğu Anadolu) ve Gaşka ülkeleriyle savaştı. Fakat saltanatının son yıllarına doğru biraz da kendi gevşekliği yüzünden karışıklıklar yine başgösterdi, yer yer ayaklanmalar oldu. Hitit devleti Hattuşaş ve yakın çevre sınırlarına çekilecek kadar daraldı. Arzava konfederasyondan ayrıldı. Azziler yukarı ülkeyi sıkıştırmağa başladı. İşşuwa (Keban dolayları) ayaklandı. Gaşkalar imparatorluğun kuzey taraflarını ellerine geçirdiler, bir ara Hattuşaş'ı tahrip ettiler. Hitit devletinin siyasî durumu çok sarsıldı. Boğazköy'de bulunan Yeni devlet zamanından kalma bazı çivi yazılı belgelerde bu devrin karışık durumu anlatılır. Bu karışık devrede Tuthalya III'ün oğlu Şuppiluliuma I (M.Ö. 1380-1340) gibi güçlü bir kralın tahta geçmesi Hitit devletinin durumunu değiştirdi. Şuppiluliuma I ile Hitit devleti tekrar Ön Asya'da komşu ülkelere akınlar yapabilecek bir güç kazandı. Bu kraldan sonra hitit tarihi yeni bir döneme girdi. Gerçekten de Eski Hitit devleti sadece kendi varlığını korumak için savaşıyordu. Bu dönemde yeniden düzene konulan devlet başka ülkeleri ele geçirmek için çarpışmalara girişti. Yeni Hitit devletinin bu icraatçı ve fatih kralı, sarsılmış Hitit devletini yeniden toparladı, sınırlarını genişletti, bir bakıma imparatorluk kurdu. Bu kralın saltanat süresi üç döneme ayrılır:

I. Dönem 17 yıl kadar sürer. Bu dönem süresince Şuppiluliuma I Anadolu'daki Hitit birliğini yeniden sağladı, Hitit devletinin sınırlarını Suriye ve Kuzeybatı Mezopotamya'ya kadar genişletti. Sonra Suriye'yi ele geçirmeğe çalıştı, Orta Suriye sınırlarına kadar indi. Suriye'deki Amurru prensiyle antlaşma yaptı. Hurri kralı Artatama ve Kizzuwatna prensliğiyle birleşti. Bu anlaşmaları düzene koyduktan sonra Mitannilerle savaşa başladı. İlk sıralar başarısızlığa uğradı, fakat savaşları sürdürdü. Sonunda Mitanni kralı Tuşratta'yı öldürttü. Fırat nehrini geçerek Suriye'ye girdi, Halep'i tekrar kendine bağladı. Sınırlarını Ugarit şehrine kadar uzattı. Fakat kendisinin uzakta olması, bu sırada Anadolu'da birtakım olayların gelişmesi yüzünden başkente dönmek zorunda kaldı.

II. Dönem 20 yıl kadar sürer. Şuppiluliuma I bu dönemde Anadolu işleriyle uğraştı. Bu çalışmaları sonucu Anadolu'daki Büyük Hitit birliğini yeniden kurdu. Hitit ülkesinin kuzey ve kuzeybatı sınırlarında olduğu anlaşılan Gaşka ve Pala'ları püskürttü. Kizzuwatna'yı Hitit konfederasyonuna aldı. Oğlu Tlepinu'yu Kizzuwatna'nın ruhani başkanlığına getirtti.

III. Dönem 3 yıl kadar sürer. Bu kısa dönemde Şuppiluliuma I tekrar Suriye işleriyle uğraşmağa başladı. Öldürülen Mitanni kralı Tuşratta'nın oğlu Mattiwaza daha önce Şuppiluliuma I'e sığınmıştı. Şuppiluliuma I, Mattiwaza'yı damat yaparak onu Mitanni tahtına oturttu. Öte yandan Kargamış şehrini de aldı, oğullarından Piyaşil'i Kargamış'a, öteki oğlu Telepinu'yu da Halep şehrine kral olarak gönderdi. Bu sırada ortaya çıkan siyasî bir olay eski ön asya milletlerinin karşılıklı ilişkilerinde önemli bir yer tutar. Mısır'da, yeni imparatorluk devri firavunlarından Tutankamon ölmüş, yerine geçecek bir erkek evlât bırakmamıştı. Şuppiluliuma I Kargamış önlerine geldiği zaman Mısır'ın dul kraliçesi Anhsnamon'dan bir mektup aldı. Kraliçe bu mektupta kendisine Şuppiluliuma'nın bir oğlunu eş olarak göndermesini istedi. Şuppiluliuma I durumun doğru olup olmadığını anlamak için Mısır'a bir elçi gönderdi. Hitit elçisinin olumlu haberi üzerine oğullarından birini Mısır'a yolladı. Ancak Mısır'a giden bu hitit prensinin sonu bilinmemekte, oraya varmadan yok edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü tam bu sırada Mısır'da Ai adlı bir vezir kraliçeyle evlenerek tahta geçmişti.

Şuppiluliuma I zamanında hitit hâkimiyeti bütün Kuzeydoğu Suriye'de, özellikle Ugarit'te oldukça güçlü bir duruma

Foto. MEYDAN

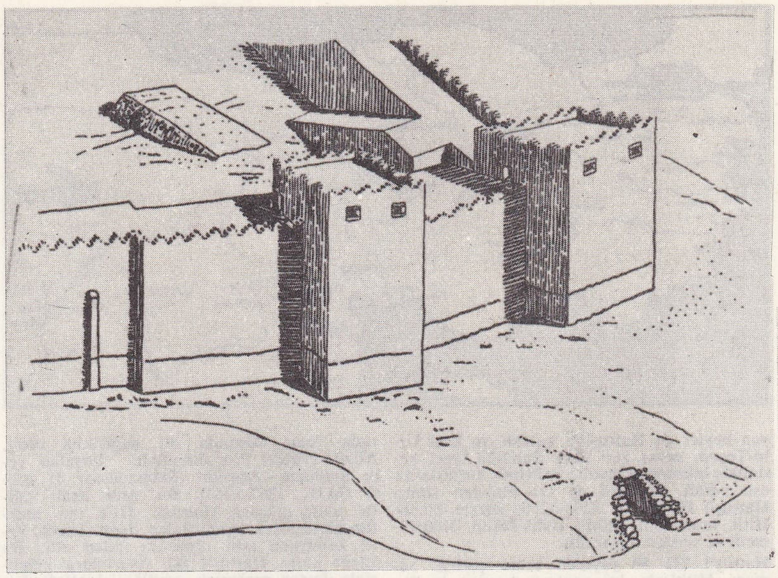

hitit tahkimatı ve yeraltı çıkış yolları, Alişar (Architektur Kleinasiens adlı eserden)

gelmişti. Şuppiluliuma I'in, bu savaşçı yeteneği ve başarısı yanında iyi bir diplomat olduğu da görülmektedir. Gerçekten de yendiği şehir beylerine hititli prensesler verme yoluyle siyasî evlenmelere dayanan bir barış siyaseti izledi. Hayaşa prensi Hukkanas'a kız kardeşini verdi, bir kızını Tuşratta'nın oğlu Mattivaza'ya, başka bir kızını da Mira beyi Maşhuiluva ile evlendirdi. Bu devletlerle yapılan anlaşmalarda hititli prenseslerin o ülkelerin tahtı üzerindeki hakları özellikle belirtilmekteydi. Öte yandan Şuppiluliuma I'in eski hitit geleneklerine bağlı kalarak aldığı şehirlere oğullarını veya yakınlarını birer «küçük kral» olarak gönderdi. Bu büyük kral bir salgın hastalık sonunda öldü, yerine oğlu Arnuvanda II çok hasta bir durumda tahta çıktı (M.Ö. 1340-1339). Bu kralın dönemine ait bilgi yok gibidir. Ancak Hitit devletinin güçlü durumu ve Anadolu'daki Hitit konfederasyonunun sarsılmadan devam ettiği bilinmektedir. Bu kralın saltanatının sonlarına doğru Arzava ülkesi ayaklandı. Arnuvanda II'nin ölümünden sonra tahta Şuppiluliuma I'in oğlu ve Arnuvanda II'nin kardeşi Murşil II (M.Ö. 1339-1306) geçti. Arnuvanda II'nin yerine Kargamış ve Halep kralları bulunan oğullarının değil de, çocuk yaştaki Murşil II'nin tahta getirilmesini açıklamak güçtür. Murşil II devri olayları kendisinin bıraktığı yıllıklardan öğreniliyor. Bu belgelere göre Murşil II çocuk yaşına rağmen babasına yaraşır bir evlât olduğunu gösterdi. İmparatorluğa bağlı şehirlerin hemen hepsi tahta bir çocuk kralın çıktığını duyunca ayaklandılar. Murşil II hitit ordularının başına geçerek bir sınırdan öbürüne koştu ve giriştiği her seferden başarıyle döndü. Murşil II, tahta çıkar çıkmaz, ayaklanan Arzava ülkelerini ele geçirdi. Hitit devletiyle Arzava arasında eskiden beri sürüp gelen çatışmalara son verdi. Bu yüzden tarihte Arzava fatihi diye anılır. Hitit tahtına bir çocuk kralın geçmesi, bütün düşman ülkelerde olduğu gibi, Arzava ülkelerinde de bağımsızlık için elverişli ortam ve zamanın gelmiş olduğu kanısını uyandırmıştı. Murşil II yıllıklarında savaş sebebi olarak, Arzava kralı Uhhaziti'nin Millawata şehrini Ahhiyava kralına vermesini ileri sürmektedir. Hitit çivi yazılı metinlerinde Milavanda diye geçen bu şehir, klasik Milethos şehriyse, Anadolu'nun tarihî coğrafyası bakımından gerçekten ilgi çekicidir. Şimdilik nerede olduğu kesinlikle bilinmeyen Ahhiyava krallığı Milavanda şehrine karşılık Arzava kralına askerî yardımda bulunmuş olmalıdır. Çünkü Mursil II, kendi kuvvetlerinden başka bir yandan kardeşi Kargamış kralı Pivaşil'den, öte yandan Mira beyi eniştesi Maşhuiluva'dan yardım istemişti. Bundan başka, gene Batı Anadolu'da bulunması gereken Attarimma, Şuruda ve Huvarşanaşşa şehirleri de Arzava kralıyle işbirliği yapmışlardı. Şeha (Büyük Menderes) nehri ülkesi prensi Manapa-Datta da bu birliğe girmişti.

Bunun üzerine Murşil II, Şallapa şehrinde Kargamış'tan gelen kuvvetleri aldıktan sonra. batıya doğru yürümeğe başladı. Aura sehrinde de orduya Mira beyinin kuvvetleri katıldılar. İlk savas Valma yakınındaki Astarpa nehri yanında yapıldı. Bu savaşta Arzavalılar yenildilerse de kesin sonuç alınamadı. Fakat düşman kuvvetleri üçe bölündü. Arzava kralı Uhhaziti'nin başkenti Apaşa'dan (Ephesos da olabilir) deniz voluvle kaçması üzerine, Arzavalıların bir bölümü Arinnanda dağına, öteki bölümü de Puranda sehrine sığındılar. Fakat bu sırada kış geldiğinden Murşil II kışı geçirmek icin Valma'ya dönmek zorunda kaldı. İlkbaharda savaş tekrar başladı. bütün Arzava ordusu ağır bir venilgiye uğradı. Esirler arasında Arzava kralının oğlu da vardı. Bu kesin başarıdan sonra genc kral. Arzava koalisyonuna giren bütün müttefikleri cezalandırmağa karar verdi. Fakat Şeha nehri ülkesi kralı Manapa-Datta. krala annesini ve yaşlıları göndererek af diledi. ricası hitit kralı tarafından kabul edildi. Böylece Batı Anadolu'da yeniden düzen sağlandı. Arzava ülkelerinin her biriyle ayrı avrı antlaşma yapıldı. Bu antlaşmalardaki sınır kesimlerine göre. Seha nehri ülkesi vine Manapa-Datta'ya. Hapalla Targasnalli'ye. Mira ve Kuvalya ülkeleri Mashuiluva'ya. küçük Arzava kra'lığı da esir düşen prens İnara'ya verildi. Böylece Arzava bevlikleri yeniden Hitit konfederasyonuna bağlandı.

Murşil II, Batı Anadolu seferlerini başarıyle bitirdikten sonra Kuzey Anadolu'daki Gaşka ülkesine ve halkına karşı savaşa girişti. Fakat, Gaşkalara karşı kesin bir başarı elde edilemediğinden Hitit devleti Kuzey Anadolu'da tam anlamıyle bir güven sağlayamadı. Saltanatının yedinci yılında Murşil II Azzi-Hayaşa (Doğu Anadolu) beyliğiyle savaşmak, bu beyliğin topraklarını yeniden ele geçirmek ve bu savaşın yönetimini de kumandanlarından birine bırakmak zorunda kaldı. Çünkü tam bu sırada Murşil II Humanni (Klasik çağlardaki Gomana) şehrinde dinî bir töreni yönetirken Suriye'de ayaklanma başgösterdi. Kral isyanın patlak verdiği Kargamış şehrine geldi, şehri ve dolayısıyle de Kuzey Suriye'yi itaat altına aldı. Az sonra eniştesi Mira beyi Maşhuiluva ayaklandı, yenilince de kaçtı. Yerine Mira beyinin evlâtlığı Kupanta-İnara'yı tayin etti, onunla bir de antlaşma imzaladı. Bu olaylardan sonra yeniden Kuzey Anadolu seferine çıktı, Azzi-Hayaşa'ya yürüyerek ayaklanmaları bastırdı. Öteki seferleri hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak Murşil II yıllıklarında bir Mısır seferiyle ilgili bazı belirtiler vardır. Kadeş yakınlarında Murşil II'nin çağdaşı olması gereken Mısır firavunu Sethos I ile ilgili bir stel bulundu. Firavun'un zafer anıtı olarak dikilen bu taşın hangi savaşlarla ilgili olduğu bilinmemektedir. Bu konuda mısır ve hitit kaynaklarında belge yoktur. Bu kral aynı zamanda Hitit konfederasyonuna bağlı küçük krallıklar antlaşmalar imzaladı, bu küçük krallıkları kendisine daha çok bağladı. Bu antlaşmalar Eski Ön Asya'nın diplomasî tarihinde özel bir yer tutar.

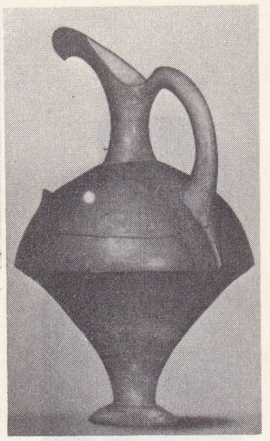

hitit kabı

Murşil II öldüğü zaman iki oğlu vardı. Bunlardan büyüğü olan Muvatalli (M.Ö. 1306 -1282), babasının yerine Hitit tahtına geçti. Küçük kardeşi Hattuşil'i de yukarı ülkenin yönetici ve kumandanı olarak görevlendirdi. Muvatalli'nin ilk zamanları, özellikle ilk 10 yılı karışıklık içinde geçti. Kuzeydeki Gaşkalar yeniden ayaklandılar, bu ayaklanma ülkenin başka bölgelerine de sıçradı. Bu olaylar üzerine Muvatalli başkent Hattuşaş şehrini boşaltmak zorunda kaldı, aşağı ülkedeki Dattaşa şehrini (yeri kesinlikle bilinmemektedir) bir süre için başkent yaptı, kardeşi Hattuşil'i de hitit ordusunun başkumandanlığına getirdi. Ayaklanmalar bastırıldı, ülkenin eski düzeni yeniden sağlandı. Muvatalli'nin tahta çıkışından az önce Mısır'da XIX. sülâle kurulmuştu. Bu sülâlenin firavunlarından Seti I (M.Ö. 1318 -1297) Filistin ve Suriye'yi eline geçirmek istiyordu. Bu yüzden Suriye hâkimiyeti için Mısırlılarla Hititler arasında yeniden çekişme başladı. Seti I ile Muvatalli arasında ilk ilişkinin ne yolla başladığı bilimemektedir. Yalnız Seti I'in yerine geçenlerden Ramses II'nin (M.Ö. 1297-1239) kral olduğu zaman Muvatalli ile aralarında karşılıklı hediye alıp verdikleri kaynaklarda yazılıdır. Bu sırada Asurlular, Mitanni krallığını sıkıştırmağa başlamışlar. Asur kralı Adad Nirâri I (M. Ö. 1311-1281) Hititlere bağlı olan Mitanni prensi Warşa Şatta'yı yendi. Muvatalli, hitit ülkesiyle ilgili olan bu olayı önlemek için, Asurluları üzerlerine gönderdiği kuvvetlerle püskürttü. Bu olayların ardından Şuppiluliuma I zamanından beri Hititlerin müttefiki olan ve Hattuşaş'a belirli bir vergi ödeyen Amurru prensliğinin başındaki prens öldü, yerine de Benteşina adlı biri geçti. Benteşina, prens olur olmaz Mısır tarafını tutmağa başladı. Bu yüzden de hitit kralı tarafından görevinden alınarak Anadolu'ya çağrıldı. Yerine Şatili adlı biri prens olarak görevlendirildi. Fakat Amurrular bu olay üzerine Hititlerle olan antlaşmalarını bozarak, kendilerini koruması için Ramses II'ye başvurdular. Ramses II bundan yararlanarak 15-20 000 kişilik bir orduyle Orta Suriye'ye girdi. Bu durum karşısında Muvatalli de ordusunu hazırladı, Suriye yönünde yola çıktı.

Mısırlılara göre Hititlerin 3 500 harp arabası ve 20 000'den çok piyade kuvveti vardı. Yaklaşık olarak M.Ö. 1292 yılında Kadeş (bugün Tel Nebi Mend) önünde hitit odusuyle mısır ordusu savaş nizamında karşılaştılar. Bu, Eskiçağın en büyük meydan savaşlarından biriydi. İlk çarpışmada harp arabaları yüzünden Hititler üstün geldi. Fakat Ramses II gerideki ihtiyat kuvvetlerini savaş alanına sürünce yağmaya başlayan hitit ordusu şaşırdı, böylece Mısırlılar yenilgiden kurtuldular. Bu savaşın kesin sonucu belli değildir. (Bk. KADEŞ *savaşı.*) Her iki ordu yapılan antlaşma gereğince çekildi. Bu antlaşmaya göre Ramses II aldığı yerleri boşaltarak Suriye'nin güneyine döndü. Kuzey Suriye ve Kadeş şehri Hititlerde kaldı. Antlaşmadan sonra hitit ordusunda çıkan bir ayaklanma sırasında Muvatalli öldürüldü. Yerine gayrımeşru oğlu Urhi-Teşup (M.Ö. 1282-1275) kral oldu. Gerçekte amcası Hattuşil'in kral olması gerekiyordu. Hitit tarihinde önemli bir yeri olmayan bu kral bazı karışıklıklara yolaçtı. Mısır ile bu dönemde barış yapılmadı, savaş da durmadı. Asur kralı Adad-Nirari I, Mitanni ülkesini ele geçirmek istiyordu. Bu sırada Mitanni kralı olan Şuttarna II, daha önce davranarak Asurlular üzerine yürüdü. Yapılan savaşta yenilgiye uğrayınca Asurlulara belirli bir vergi ödemek zorunda kaldı. Hititlerin başkumandanı Hattuşil, devletinin bu olaylar karşısındaki siyasetini ustaca yürüttü. Genç ve devlet işlerine yabancı olan Urhi-Teşup, zadegân sınıfının kışkırtmalarıyle amcası Hattuşil'e karşı ayaklandı. Hattuşil'in yönetimi altında bulunan Doğu Anadolu'daki şehirlerin bazısını ele geçirdi. Hattuşil yedi yıl kadar yeğeninin bu hareketlerine dayandı, ancak Urhi-Teşup, elindeki son iki şehri de almak isteyince karşı koymak zorunda kaldı. Hitit devletinde bu genç kralı sevme-

Boğazköy'den hitit dağ tanrısı (M.Ö. XII. yy.) [Anatolien I adlı eserden]

Foto. MEYDAN

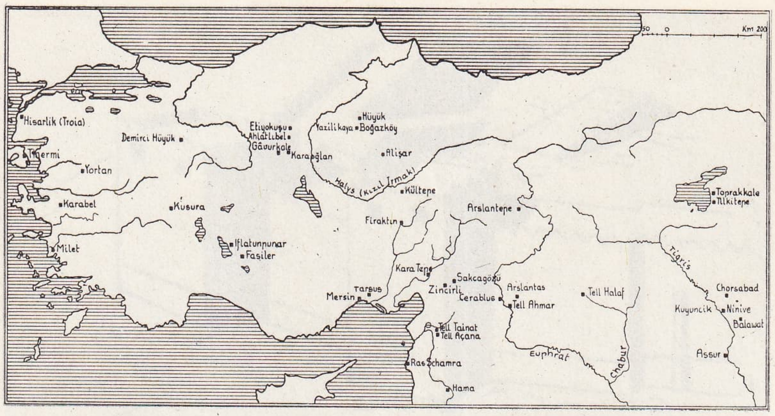

Anadolu ve Kuzey Suriye'de Hititlere ait buluntu yerleri (Architektur Kleinasiens adlı eserden)

hitit fırtına tanrısı, Tel Ahmar steli Louvre müzesi, Paris

yen beyler de Hattuşil'e katıldı ve kral Urhi-Teşup, savaş yeri olan Şamuha (yeri kesinlikle bilinmemektedir) şehrinde kuşatılarak esir edildi. Hattuşil de bu olaydan sonra Hattuşil III (M.Ö. 1275-1250) adıyle büyük Hitit kralı ilân edildi. Urhi-Teşup öldürülmedi ve serbest bırakıldı.

Hattuşil III 50 yaşında tahta çıktığı zaman, Hititlerle iyi geçinen komşu kralların kendisine birtakım hediyeler gönderdiğini, hediye göndermeyen Asur kralına bir ihtar yolladığını o çağdan kalma kaynaklar yazar. Bu da Hitit devletinin bu devirde epeyce güçlü olduğunu gösterir.

Hattuşil III Kadeş savaşından döndükten sonra Kizzuwatna ruhanî başkanının kızı Pudu-Hepa ile evlendi. Kraliçe Pudu-Hepa, Hattuşil III'ün en yakın bir yardımcısıydı. Resmî belgelerde, ayrıca bir antlaşmanın altında kraliçenin de mührü vardır. Hattuşil III başkenti yeniden Dattaşa'dan Hattuşaş'a getirdi. İç ayaklanmalarla karşılaşmadı. Amurru prensi Benteşina'ya kızını vererek tekrar görevi başına gönderdi. Onun kızını da kendi oğluna aldı. Böylece Kuzey Suriye'yi kazandı, Gaşka ülkesiyle anlaşmalar yaptı.

Hattuşil III ile Urhi-Teşup'un çekişmelerinden yararlanan Mısırlılar, Suriye'de biraz ilerlemiş ve Kuzey Suriye'nin bazı yerlerini almışlardı. Bu sırada Kassit (Kas) kralı Kadaşman Turgu ile bir antlaşma yaptı, kızıyle evlendi. Bu şekilde Asurlulara karşı da cephe alındı. Bu sırada Asur tahtında bulunan Adad Nirâri I, Hititlere bağlı bir devlet olan Mitanniler üzerine yürüdü, başkent Waşşukanni ve Kargamış'ı aldı. Mitanni kralı, bütün ailesiyle, esir edilerek Asur şehrine götürüldü ve orada Asurlulara bağlı kalacağını bildiren bir antlaşma imzaladı. Mısır ile savaş sürüp giderken ikinci bir cephe açmaktan çekinen Hattuşil III'ün Adad Nirâri'ye bir mektup yazdığı Boğazköy arşivindeki belgelerden anlaşılmaktadır. Bu mektubunda asur kralının başarısını kabul ettiğini, fakat dileğini hoş karşılamadığını bildirir. Bu sırada Asur tahtında bir değişiklik oldu, Adad Nirâri I'in ölümüyle boşalan yere Şulmanu - Aşaridu (Salmanassar I) geçti (M.Ö. 1267-1243). Bu asur kralı tahta çıkar çıkmaz Hattuşil III'e bir mektup göndererek kendisinden demir istedi, yani kendisine tabi olmasını talep etti. Bu isteğe karşı Hattuşil III Asurlulara kendisiyle dostça geçinmek istediğini bildirdi. Fakat Salmanassar I saldırıdan vaz geçmedi. Hanigalbat ülkesini yeniden alarak Mitanni krallığını ortadan kaldırdı.

Yazılıkaya tanrı kabartmaları (Die Kunst der Hethiter adlı eserden)

Mitanni devleti, uzun zamandan beri, Asurlularla Hititler arasında bir tampon devlet durumundaydı. Asurluların Akdeniz'den 200 km uzaklıkta bulunan Fırat nehrine hâkim olması, hem Hattuşil III'ü hem de Ramses II'yi kaygıya düşürdü. Mısır-Hitit yakınlaşmasını sağlayan en önemli sebep te budur. Antlaşma yapılacağı sırada eski kral Urhi-Teşup'un bazı entrikaları görülür. Nitekim sürgün hayatında bulunan Urhi-Teşup Babil'in yeni hükümdarı kassit kralı Kadaşman-Enlil II ile anlaşarak hükûmeti devirmeğe çalışıyordu. Fakat bu düşüncesi anlaşılınca başka bir sürgün yerine gönderildi. Ancak orada da rahat durmadı, Mısır ile anlaşmak istedi. Bunu da başaramadı, çünkü bu sırada Ramses II Hattuşil III ile antlaşma imzalamak üzereydi. Bütün bu olaylardan ve Hattuşil III ile Ramses II arasında geçen uzun görüşmelerden sonra, diplomasi tarihinin en önemli antlaşmalarından biri olan Kadeş barışı imzalandı. Bu antlaşmanın bir nüshası Mısır hiyeroglifleriyle Karnak tapınağının duvarında, öteki nüshası da Akkadça olarak Boğazköy arşivinde bulundu. Mısır hiyeroglif metninde Ramses II'nin akkatça metni gümüş levha üzerine yazdırtarak Hattuşil III'e gönderdiği bildirilirse de bu gümüş levha Boğazköy'de bulunamadı. Eşit şartlar altında yapılan bu antlaşmanın belli başlı maddeleri şunlardır:

1. iki taraf da birbirini büyük devlet olarak tanıyacaktı;

2. Kuzey Suriye Hititlere, Kadeş'in güneyinden itibaren Suriye ve Filistin Mısırlılara kalacaktı. Fırat nehrinden Akdeniz'e kadar uzayan bölge Hitit hâkimiyetine bırakılıyordu;

3. Hitit ile Mısır'ın Suriye'deki sınırları her türlü saldırıdan korunacaktı;

4. her iki taraf ebediyen dost kalacak, iki taraftan biri düşman saldırısına uğradığı ve ötekinden yardım istediği vakit karşı taraf hemen yardıma koşacaktı;

5. her iki devlet de, birinden ötekine kaçan ve sığınan siyasî suçluların ve hainlerin istenildiğinde geri verilmelerini üstüne alıyordu.

Antlaşmada Hattuşil III'ün eşi kraliçe Pudu-Hepa'nın da mührü bulunmaktaydı. Hattuşil III bu antlaşmanın ardından, kızını Ramses II'ye zevce olarak gönderdi. Hattuşil III, Anadolu'da kendisine bağlı daha birkaç prenslikle antlaşmalar yapmıştı. Kendisi dindar bir kraldı. Aynı zamanda erdemli bir insandı. Şahsî düşmanlarından öç almayı düşünmemişti.

Yeğenine başkaldırarak tahtı elinden alan Hattuşil III, devleti iyi yönetmek ve yıkılmaktan kurtarmak suretiyle gerekli bir iş yaptığını gösterdi. Urhi-Teşup olayı bir yana bırakılırsa, krallığı zamanında yurt içinde düzeni sağladığı gibi, hitit devletinin eski düşmanlarını bile dost yapmayı başardı. Hattuşil III'ün ölümünden sonra yerine çocuk yaştaki oğlu Tudhalya IV (M.Ö. 1250-1220) geçti. Birçok belgede adının annesi Pudu-Hepa ile yanyana geçtiğine bakılırsa, kral Tudhalya IV, devleti yönetecek yaşta değildi.

Kraliçe Pudu-Hepa, hitit tarihinin en saygıdeğer kadınıdır. Kraliçe özel yerini biraz da babasının ünlü bir başrahip olmasından almış olmalıdır. Fakat sağlam kişiliği yüzünden bu durumunu oğlu zamanında da korudu.

Boğazköy arşivinde Tudhalya IV devrinden kalan birçok belge bulundu. Bu belgelerin incelenmesi bu devirde Hitit devletinin doğuda Asur, batıda Ahhiyava devletleriyle, özellikle Ahhiyava kralından yardım gören Batı Anadolu küçük krallıklarıyle uğraşmak zorunda kaldığını gösterir. Tudhalya IV devri, önceleri kurulu düzenin korunduğu, fakat sonraları Hitit devletinin çökmeğe başladığı bir dönemdir. Bu kral zamanında, Amurru prensliği bir süre Hitit devletine bağlı kaldı. Kısa bir süre sonra, Hitit devletinden ayrıldı. Anadolu'da da isyanlar başgösterdi, anlaşıldığına göre bu isyanlar Urhi-Teşup tarafından da körüklendi. Gaşkalar, hitit ülkesine saldırıya geçti, fakat püskürtüldüler. Asurlularla aranı açıldı. Salmanassar I'den sonra Asur tahtına Tikulti-Ninurta (M.Ö. 1243 - 1221) geçti. Asur orduları yeniden Fırat bölgesine saldırmağa başladılar. Hitit ordusu Asurlularla Fırat önlerinde karşılaştı fakat yapılan savaşta yenilgiye uğradı. Bu kral zamanında Hitit ülkesinin Batı Anadolu ve Ahhiyava ile olan ilişkisi de ayrıca ilgi çekicidir. Assuva bölgesi (sonraları Romalılar devrinde Asia adını almıştır) bu devirde Hitit hâkimiyetine girdiyse de Tudhalya IV'ün saltanatının sonlarına doğru Ahhiyava hükümdarı ve yine Ahhiyava'lı Attarsiyaş Hitit devletine bağlı Batı Anadolu'daki bazı bölgelere saldırdı. Bu arada Madduvattaş adlı bir prens Ahhiyava'lı Attarsiyaş ile yaptığı savaşta yenilmiş, bütün ailesiyle hitit ülkesine sığınmıştı. Tudhalya IV, Madduvattaş'ı güler yüzle kabul etti ve kendisine Arzava ülkesinde küçük bir prenslik verdi. Fakat kısa süre sonra Madduvattaş Hititlere karşı bazı hareketlere girişerek öteki prenslikleri isyana kışkırttı. Madduvattaş'ı yola getiremeden ölen Tudhalya IV'ün yerine Hitit tahtına oğlu Arnuvanda III (M.Ö. 1220-1190) geçti. Bu kralın zamanı Hitit imparatorluğunun çökmesini hazırlayan olaylarla doludur. Prens Madduvattaş Arzava bölgesinde Hitit devleti aleyhindeki kışkırtmaları sürdürmüş, bütün Güneybatı Anadolu'yu hitit hâkimiyetinden kurtarmıştı. Öte yandan Hayaşa prensliğinin bulunduğu bölgede Mita adlı bir prens, bağımsızlık elde etmek için faaliyete geçti. Bu sırada «kavimler göçü» diye anılan birtakım istilâların ön Asya'nın çeşitli bölgelerinde, bu arada Anadolu'da da belirtileri, etkileri duyulmağa başlamıştı. Arnuvan'da III'ten sonra yerine kardeşi Şupiluliuma II (M.Ö. 1190-1180) geçti. Bu son kralın saltanatı hakkında çok az bilgi vardır. Ondan sonraki dönem için ise Boğazköy arşivinde hiç bir belge yoktur. Bu olay Yeni Hitit imparatorluğu M.Ö. 1190-1180 tarihlerinde kavimler göçü sonucunda çökmüş ve başkent Hattuşaş, Frigya* tarafından ele geçirilip yıkılmıştır.

Gerek Boğazköy ve gerekse öteki hitit şehirleri kazılarında hitit kültürü ardından gelen kültürün frig tabakası olması Boğazköy'ü Friglerin ele geçirdiğini gösterir. (Bk. EGE GÖÇLERİ.) Bu göçlerden sonra, Hitit devleti büsbütün ortadan kalkmadı. Hâkim sülâleden gelen küçük şehir beylikleri halinde daha yüzyıllarca varlığını korudu. Hitit kültürü «Geç Hitit» adı altında devam etti.

● *Geç Hitit devletleri* (M.Ö. 1190/1180-750). Hitit imparatorluğu yaklaşık olarak M.Ö. 1190-1180 tarihinde yıkıldıktan sonra, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de birtakım küçük krallıklar kuruldu. Hitit tarihinde bunlara *Geç Hitit krallıkları* veya *Geç Hitit şehir devletleri* adı da verilir.

Geç Hitit krallıklarının M.Ö. XII. yy. başından M.Ö. IX. yy. başlarına kadar geçen

Foto. MEYDAN; LAROUSSE

mısır kabartmaları üzerinde hitit kralı Muvatalli (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Boğazköy akropolünün temsilî resmi (Die Kunst der Hethiter adlı eserden)

tarihi çok karanlıktır. Çünkü Ön Asya'nın önce Ege göçlerine, sonra hemen arkasından Aramî akınlarına uğraması, hemen bütün kültür hareketlerini aksattı. Bu dönem süresince yalnız asur krallarının yıllıklarında Geç Hitit krallıklarının sözü edilmektedir. XII.yy. sonlarında asur kralı Tiglatpleser I'in (M. Ö. 1116-1090) ilk beş yıllık çalışmalarını anlatan prizmasında, dördüncü saltanat yılının olayları arasında, Geç Hitit şehir devletlerinden yalnız Kargamış ve Meliddu* (Malatya) hakkında bilgi vardır. Bu bilgilerden Ege göçlerinden hemen sonra Kargamış ve Meliddu'da Hititlerin oturdukları ve hitit kral sülâleleri tarafından yönetildikleri, fakat asur kralına haraç vermek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.

Adad Nirâri II (M. ö. 911-891) zamanından kalma belgelerde de Geç Hitit devletleriyle ilgili bazı bilgiler vardır. Bu asur kralının «kırık obelisk» diye bilinen yazıtından, Asurluların Kargamış'a girdiği öğrenilmektedir. Adad Nirâri II'nin yerine geçen oğlu Tikulti-Ninurta (M.Ö. 890-884) zamanında Geç Hitit şehir devletleriyle ilgili belge yoktur. Bu kral daha çok kuzey komşusu Nairi (Urartu) ülkeleriyle savaştı. Asurnasirpal II'den (M. ö. 890-884) itibaren Geç Hitit devletleri hakkında bilgi veren kaynaklar çoktur. Asurnasirpal II, yıllıklarında Guzana* ve Kargamış'ı haraca bağladığını söylemektedir. Ayrıca saltanatının beşinci yılında, Kutmukhi ülkesine sefer yaptığı, bit-adini kralı Akkuni'nin vergilerini kabul ettiği, sonra da Kargamış'a girerek, burada Hatti ülkesi kralı Sangara'dan haraç aldığı bilinir. Asurnasirpal II daha çok Aramî savaşlarıyle uğraştı. Bu durumdan en çok yararlanan Urartular oldu. Urartular günden güne kuvvetlenen Asur devletine karşı birleşmek gereğini duymuşlardı. Bundan dolayı, Salmanassar III (M.Ö. 858-824) asur tahtına çıktığı zaman, bir yandan Aramîlerle, bir yandan da Urartularla uğraşmak zorunda kaldı. Hattena'nın Asur devletine çok bağlı olan kralı Lubarna, Asur'a karşı Tabal ile Meliddu şehirleri arasında yapılan birliğe girmeyince ittifakçılar tarafından öldürüldü. Aynı ittifakı reddeden Sam'al (Zincirli*) şehri de danuna kralı tarafından ele geçirilmiş olabilir. Bunun üzerine Salmanassar III, Hattena tahtını meşru vârislerine geri verdi, Sam'al kralını yeniden haraca bağladı. Buradan Kue'ye, sonra Hilakku üzerinden Tabal'a geçerek, burada 24 Tabal kralının sunduğu haracı aldı. Tabal'dan dönüşünde de Meliddu üzerine yürüdü, Meliddu krallığına ağır vergiler yükledi (M.Ö. 835). Salmanassar III'ün ölümünden sonra Tiglatpleser III zamanına kadar süren bir duraklama dönemine girdi. Asur devletinin çekingen dış siyaseti sırasında Urartu krallığı gelişmeğe başladı. Büyük urartu kralı Sardur III devrinde birçok Geç Hitit şehir devletini Halep'e kadar hâkimiyeti altına aldı, Kuzey Suriye'deki Geç Hitit şehir devletlerini de Asur'a karşı ayaklanmaları için kışkırttı. Böylece Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit şehir devletleri Asur hâkimiyetinden kurtulur kurtulmaz, yeni bir büyük devletin hâkimiyeti altına giriyorlardı. Urartu devletinin M.Ö. VIII. yy.da Malatya'ya ve Kuzey Suriye'de Halep'e kadar uzanan hâkimiyeti Tiglatpleser III'ün Asur tahtına geçişine kadar sürdü. Arkalarını urartu krallarına dayayan Meliddu, Kumukh, Kue ve Tabal şehir devletleri, Asur devletlerine karşı aralarında anlaşma yaptılar, bu anlaşmaya katılmayan Samal kralını öldürdüler. Tiglatpleser III Anadolu'ya yaptığı bir seferde bu şehir devletleri koalisyonunu dağıttı, urartu kralını kaçmak zorunda bıraktı (M.Ö. 743), Sam'al'daki âsileri de cezalandırdıktan sonra, öldürülen kralın oğlu Panamu II'yi tahta oturttu.

Panamu II'den sonra Sam'al tahtına geçen oğlu Barrakkab da babasının yolunda yürüdü, hayatı süresince Asur'a bağlı kaldı. Tiglatpleser III, urartu kralıyle anlaşma yapan şehirlere gerekeni yaptıktan sonra, Geç Hitit şehir devletlerini haraca bağladı. Sargon II, kardeşi Salmanassar V'in yerine tahta çıkınca ayaklanmalar başgösterdi. Sargon II ancak saltanatının beşinci yılında (M.Ö. 717) Anadolu ve Kuzey Suriye'deki isyanlarla uğraşmağa başladı; Kargamış kralı Pisiris'i, muşki kralı Mita'ya Asur hakkında düşmanca haberler gönderdiği için, ailesiyle birlikte bağlatarak Asur'a getirdi. Bütün Kargamış halkını sürgün ederek şehre Asurluları yerleştirdi. M.Ö. 715'te de Tabal kralı Ambaris'in muşki kralı Mita ve urartu kralı Rusa III'ün, Asur'a karşı gönderdikleri orduların Tabal dağlarından geçmelerine izin verince Tabal'a yürüdü. Burayı daha önce Ambaris'in yönetimine bırakılan Hilakku ile birlikte bir Asur eyaleti yaptı. M.Ö. 714 yılında yaptığı Sekizinci Urartu seferinden sonra Kıbrıs adası da alındı (M.Ö. 713). Geç Hitit şehir devletlerinin en önemlilerinden biri olan Meliddu krallığı üzerine yürüdü (M.Ö. 712). Bu şehrin kralı Tarhunazi'yi Tilgarimmu şehrinde yakaladı ve ailesiyle beraber esir ederek Asur'a götürdü. Meliddu şehrinin yönetimini de kendisine bağlı kalan Kumukh kralı Mutallu'ya verdi. Böylece Geç Hitit krallıklarının hepsi M.Ö. VIII. yy. sonlarına doğru Asurlular tarafından ortadan kaldırıldı. Sargon II'nin yerine geçenler zamanında bu şehirlerden bazıları başımsızlıklarını ilân etmişse de kısa bir süre sonra yeniden Asur boyunduruğuna girdiler.

1 000 Yıl kadar süren Hitit devleti böylece sona erdi. Hitit devleti kralları: **Pithana** (yaklş. M.ö. 1850); **Anitta** (yaklş. M.ö. 1800); **Tudhalya I** (M.Ö. 1740-1710); **Puşaruma** (M.Ö. 1710-1680); **Pawatelmah** (M. ö. 1710-1680); **Labarna I** (M.Ö. 1680-1650); **Labarna II** veya **Hattuşil I** (M.Ö. 1650-1620); **Murşil I** (M.Ö. 1620-1590); **Hantili** (M.Ö. 1590-1560); **Zidanta** (M.Ö. 1560-1550); **Ammuna** (M.Ö. 1550-1530); **Huzziya** (M.Ö. 1530-1525); **Telepinu** (M.Ö. 1525-1500); kırk yıllık boşluk; **Tudhalya II** (M.Ö. 1460-1440); **Arnuvanda I** (M.Ö. 1440-1420); **Hattuşil II** (M.Ö. 1420-1400); **Tudhalya III** (M.Ö. 1400-1380); **Şuppiluliuma I** (M.Ö. 1380-1340); **Arnuvanda II** (M.Ö. 1340-1339); **Murşil II** (M.Ö. 1339-1306); **Muvatalli** (M. ö. 1306-1282); **Urhi-Teşup** (M.Ö. 1282-1275); **Hattuşil III** (M.Ö. 1275-1250); **Tudhalya IV** (M.Ö. 1250-1220); **Arnuvanda III** (M.Ö. 1220-1190); **Şuppiluliuma II** (M.Ö. 1190-1180).

DEVLET İDARESİ VE ASKERLİK

Hitit krallığı başlangıça birçok beyliğin birleşmesinden doğmuş feodal bir devletti. Baştki hükümdar «büyük kral», beyliklerin başındakiler ise «kral» unvanını almaktaydılar. Zamanla imparatorluk kuvvetlenince feodal krallıklar ortadan kalktı, yerlerine valiler kondu. Bazı eski krallıklara hanedan prensleri gönderilmekte, eski gelenek yaşatılmaktaydı. İlk dönemlerde kralın soylular ve ileri gelenlerce belli hanedan prensleri arasından seçildiği anlaşılmaktadır. Sonraları kanlı olaylara yolaçtığı için bu gelenek bırakıldı. M.Ö. XVI. yy. hitit krallarından Telepinu'nun fermanıyle bu iş düzene konuldu. Buna göre kralın sağlığında veliahtı seçme hakkı vardı. Bu veliaht adayının, prens ve asilzadelerden kurulan ve Pankuş adını alan bir meclisin onayından geçmesi gerekiyordu. Kral, hem dinî başkan, hem siyasî lider, hem de başkumandandı. Kral ülkenin en büyük hâkimi olduğu halde yetkileri sonsuz değildi. Büyük kral, hanedandan gelen prenslere karşı kötü davranırsa, Pankuş meclisinde muhakeme edilir ve cezalandırılabilirdi. Büyük kralın kumandasında *meşedi* adı verilen bir çeşit hassa askeri vardı. Bunlar kralı dışa karşı korumakla görevliydiler. Meşediler görevlerine bağlı kalacakları üstüne ant içerlerdi.

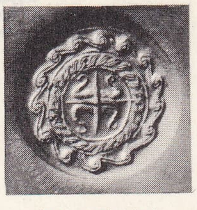

hitit mühürleri

Kraldan sonra kraliçe gelirdi. Telepinu kanunlarına göre hanedanın kız çocukları doğrudan doğruya kraliçe olamazdı, fakat kraliçeler, savaşa giden krallara veya çocuk yaştaki krallara naiplik edebilirlerdi.

Hitit kralları birden fazla kadınla evlenebilirlerdi. Ancak ilk kadın gerçek kraliçe sayılırdı. Kraliçenin unvanı «tavanna» idi. Kraliçe dinî törenlerde, büyük bayramlarda daima kralın yanında bulunurdu. Kral savaşa gittiği zaman dinî törenlere ve bayramlara kraliçe başkanlık ederdi. Veliahtlık birtakım kurallara bağlıydı. Telepinu fermanına göre veliaht olacak kimsenin kralın birinci ve gerçek karısından doğması gerekliydi. Eğer yoksa ikinci karısından olan oğlu seçilirdi. Kralın ikinci karısından da oğlu yoksa, o zaman birinci karısından olan kızının kocası veliaht adayı olurdu. Veliaht ülkenin yönetimine katılır, kral ve kraliçeyle beraber dinî törenlere girerdi. Bazen de küçük kral unvanı altında belirli bir bölgenin yönetimiyle görevlendirilirdi. Bazen kendisine başrahiplik görevi de verilirdi. Yetersiz kimselerin veliahtlık niteliği geri alınırdı.

Hitit toplumu üç ayrı bölümden kurulurdu: 1. yöneticiler (küçük krallar, valiler, ruhanî başkanlar, kumandanlar, memurlar); 2. yönetilenler; 3. esirler.

Küçük krallar, büyük kral tarafından *lugal* unvanıyle, ülkenin belirli bir bölgesine gönderilen prenslerdi. Bazen veliahtlar da bu unvanla gönderilirdi. Küçük krallar iç işlerde bağımsızdılar, protokolda veliahttan sonra gelirlerdi.

Boğazköy güney şehir surları ve Yerkapı (Die Kunst der Hethiter adlı eserden)

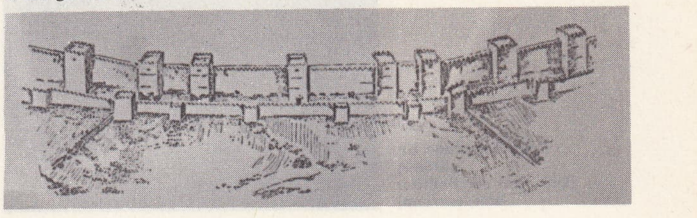

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

hitit alçak kabartma Malatya, Arkeoloji müzesi, İstanbul

Kargamış'tan Geç Hitit devrine ait Atarluhas heykeli (Die Kunst der Hethiter adlı eserden)

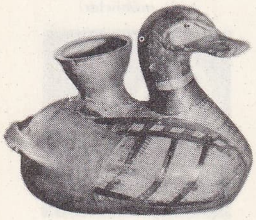

hitit vazosu Louvre müzesi, Paris

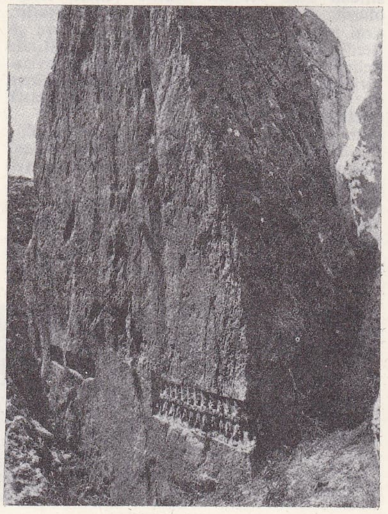

Yazılıkaya'dan bir görünüş (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Hattuşil III kral olmadan önce kardeşi büyük kral Muvatalli tarafından Hakpiş şehri krallığına gönderilmişti. Bu krallar iç işlerinde muhtar iseler de hükümdarlık hak ve yetkileri yoktu.

Valiler, merkeziyetçi yönetim düzeninin genişlemiş olduğu Yeni Hitit devleti zamanında belirli bölgelere tayin edilirdi. Bunların dinî-adlî görevleri vardı.

Ruhanî başkanlar, büyük tanrıların kutsal yeri olarak benimsenen Arinna, Nerik, Zippalanda gibi şehirlere büyük krallarca tayin edilirdi. Bunlar o şehrin mülkî idaresini de küçük kral yetkisiyle ellerinde tutarlardı. Bazen bir bölgede küçük kral olan bir prens başka bir bölgede vali, kutsal şehirlerden birinde ruhanî reis olarak görülürdü. Hattuşil III, hem Hakpiş şehri kralı, hem Arinna şehri güneş tanrıçasının oğlu, fırtına tanrısının kutsal şehri Nerik'in başrahibiydi.

Bey diyebileceğimiz tımar sahibi asilzadeler yönetim kuruluşlarında çoğunluktaydılar. Kendilerine verilen arazi ve arpalık karşılığı birtakım görevleri vardı. Başlıca görevleri, giderleri kendilerine yüklenen piyade kuvvetleri ve harp arabaları hazırlamak, savaş zamanında bu birliklerle kralın buyruğu altına girmekti. Toplumun orta sınıfı, cengâverler, küçük tımar sahipleri, esnaf zümreleri ve küçük çiftçilerden kuruluydu. Bunlar yönetilen topluluklardı. Toplumun en alt sınıfını ise, ele geçirilen ülke ve şehirlerden getirilmiş esirler yani köleler meydana getiriyordu.

Esirler, ele geçirilen ülkelerden getirilen sivil halktı. Belirli şehirlerde ve tapınakların çevresinde oturmak zorundaydılar. Büyük kral gerekli görürse bunları askere alabilirdi. Sayıları pek kabarık olan köleler arasında sahiplerine göre bir mertebe farkı vardı. Sığırtmaç ve sucu olan köleler en aşağı sınıf olarak kabul edilirlerdi. O zamanın başka devletleriyle karşılaştırılırsa hitit kanunlarında köleler için tanınan hakların daha çok olduğu görülür. Satın alınma bedellerini ödeyerek serbest kalabilen köleler her sınıftan kadınla evlenebilirlerdi.

● *Devlet kavramı.* Hitit anlayışına göre komşu devletler üç durumda olabilirdi: 1. müttefik devlet; 2. tabi devlet; 3. vasal devlet.

1. Müttefik devlet. Yeni Hitit devleti zamanında, büyük hitit krallarının kendileriyle eş durumda olan ve eşit haklarla antlaşmalar imzalanan kralların devletleri. Şuppiluliuma I'den Tudhalya IV'e kadar müttefik sayılan devletlerle bir sıra karşılıklı antlaşmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Hattuşil III'ün Ramses II ile yaptığı Kadeş savaşına son veren antlaşma önemli sayılır:

2. tabi devlet. Hititler tarafından korunan yarı bağımsız devletler. Şuppiluliuma I devrinde, Mitanni, Kizzuwatna ve Arzava ülkeleri bu durumdaydılar; 3. vasal devletler de Büyük Hitit devletine antlaşmalarla sıkıca bağlanan prensliklerdi. Vasal olan prens, birtakım şartları yerine getirmekle yükümlüydü. Bunların dış siyasette bir rol ve yetkileri yoktu. Büyük kral isterse askerî yardımda bulunmak zorundaydılar.

● *Askerî teşkilât.* Hititlerin her zaman savaşa hazır bir kuvveti, ayrıca ücretli askerlerden kurulu ordusu da vardı. Ordu iki bölüme ayrılıyordu: 1. piyadeler; 2. savaş arabası birlikleri. Savaş arabaları, özellikle ova savaşlarında işe yarardı. Hitit askerleri uzun bir elbise giyer, silâh olarak da, ok, yay ve mızrak taşırlardı.

Savaş ilânı. Savaş işleri belirli hukuk kurallarına göre düzenlenmişti. Komşu bir devlette anlaşmazlık başgösterirse, hemen savaşa başlanmaz, önce bir çeşit nota gönderilir ona uyulmazsa o zaman «tanrı mahkemesine» yani savaşa başvurulurdu.

Ordu bakımı. Ordu ülke içindeyken gerekli yiyecekler belirli yerlerde bulunan levazım ve ekin ambarlarından sağlanırdı. Ordu düşmanın ülkesindeyse, o ülkenin yiyeceklerine elkonurdu.

Savaş ilân edilince daimî ordu kâfi görülmez, daha fazla kuvvet toplamak gerekirdi. O zaman büyük kral yönetimi altında bulunan bölgelere emirler gönderir, oradan gelecek kuvvetlerin belirli bir yerde toplanmasını isterdi. Kutsal şehirler bile orduya yardımcı kuvvetler yollarlardı.

Hazırlıklar bittikten sonra büyük kral başa geçer ve düşman ülkesine yürürdü. Seferler Anadolu iklimi gereğince genellikle yazın yapılır, düşman ülkesinde kışlandığı da olurdu. Şuppiluliuma ve Murşil II çok kere düşman ülkesinde kışlamışlardı. Savaş başlamadan önce fala bakılırdı. Savaş devam ederken de çok kere kesilen kurbanların bağırsaklarına, karaciğerlerine bakılır, kuşların uçuşları incelenerek savaşın sonucu hakkında bilgi edinilmeğe çalışılırdı. Savaş sonucunun kesin olması gerekliydi, çete savaşı yapılmazdı. Müstahkem mevkiler kuşatılır, içeridekiler aç ve susuz bırakılarak ele geçirilmek istenirdi. Şuppiluliuma, Kargamış şehrini sekiz günde bu yolla ele geçirdi.

Hititler, savaşı «tanrı mahkemesi» diye kabul ettikleri için, savaş sonunda, düşmana karşı savaşın verdiği bazı haklara göre davranırlardı. Hititlerde yenilen düşmanın daha önceki davranışları bunu etkilerdi. Bir şehri silâhla alan kralın, orasını yağma etme, canlı ve cansız mallara elkoyma hakkı vardı. Bu canlı ve cansız malların bir kısmı kralın, geri kalanlar savaşa katılan küçük kralların, vasalların ve beylerindi. Cansız olan ganimet tamamen orduya bırakılırdı. Savaş açılan devlet yenileceğini anlayarak kendi kralını veya ihtiyarlarını büyük krala gönderir, merhamet dilerse, büyük kral çok defa bunu kabul eder, bu ülke yağmadan, yanıp yıkılmaktan kurtulur, prens yahut kral, yerinde bırakılarak himaye altına alınırdı. Hititlerin savaş kuralları çağdaşlarına göre daha insanîydi. Yenilen düşmanın bazı organlarını kesme, diri diri yakma, krallarını işkenceyle öldürme Hititlerde yoktu.

Hitit şehirleri düşmana karşı şehrin etrafını çeviren surlarla savunulurdu. En büyük tehlike kuzeyden Gaşka (veya Kaşka) denilen devletten geldiği için ülkenin kuzey bölgesi daha fazla tahkim edilir, bu bölgeye büyük yetkilerle beyler veya prensler gönderilirdi. Hitit kralı Hattuşil III, bundan dolayı henüz prens bulunduğu sırada kuzey bölgelerine vali (küçük kral) olarak gönderilmişti. Hitit savunma düzeninin en güzel örneğini başkent Hattuşaş vermektedir.

● *Geç Hitit devrinde devlet teşkilâtı*, M.Ö. II. binyılın büyük devletler teşkilâtından farklıdır. M.Ö. II. binyıldaki feodal teşkilâtlı büyük devletlerle, onların yönetimi altında yaşayan küçük krallıklar yerine küçük şehir devletleri kurulmuştu. Çeşitli şehirler arasındaki kavim beraberliği onları bir koalisyon halinde yaşamağa zorluyordu.

Alacahöyük sfenksli kapı (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Kralların eskiden olduğu gibi, savaşları yönetmek, bağlı olduğu büyük kralın maiyetinde savaşa gitmek zorunda oldukları yazıtlardan anlaşılıyor. Bundan başka, devletin resmî antlaşmalarını düzenlemek gibi görevleri yanında, din törenlerine başkanlık etmek görevleri de bulunduğu anıtlar üzerindeki tasvirlerden öğreniliyor.

Geç Hitit devrindeki saraylar ve teşkilâtı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Fakat askerlik teşkilâtı hakkında, özellikle Kargamış kabartmalarına bakılarak, bir fikir edinilebilir. Buna göre bu devirde ordular piyade, süvari ve savaş arabalı olmak üzere başlıca üç sınıfa ayrılıyordu. Böylece M.Ö. II. binyılın ordularından farklı olarak süvari sınıfı ortaya çıkmış, süvarilik savaşların sonucu üzerinde etkili bir kuvvet haline gelmişti. Bundan dolayı, bu devirde asur kralları, at yetiştiren Tabal ve Hilakku ülkelerinden haraç olarak çok sayıda at alırlardı. Piyadeler ok, yay ve mızrakla donatılmıştı. Başlarına madenî ve tepesinde sorguç biçimli tüyler bulunan miğferler giyerlerdi. Asur kralı Salmanasar III'e ait olan ve Balavat'da bulunan bronz kaplamalı kapılar üzerindeki tasvirler savaş araçlarıyla kuşatılmış şehirleri gösterir. Bundan sur yıkma âletlerinin de ilk defa bu devirde yeni bir silâh olarak ortaya çıktığı öğreniliyor. (Bk. BALAVAT *kapısı.*)

Geç Hitit şehir devletleri zamanından kalma belgeler bulunmadığı için bu konularla ilgili bilgi yoktur. Bu devirde şehirlerde hür insanlar ve köleler olmak üzere en az iki sınıf halk vardı. Hak ve hüriyetler de bu iki sosyal sınıfa göre farklıydı. Esirlik kurumunun varlığı, kabartmalar üzerindeki tasvirlerden anlaşılmaktadır.

HUKUK

Hitit toplumu gibi, yapısında değişik sınıflar bulunan bir devlette hak ve adalet kavramlarının çok sağlam ilkelere bağlanması gerekliydi. Eski mezopotamya ve mısır kavimleri gibi Hititler de adalet kavramını güneş ile sembolleştirmişti. Sümerlerde Babbar, Akkadlarda Şamaş, Mısırlılarda Aton-Ra'nın hem güneş tanrısı, hem de adaleti koruyan tanrı olduğu gibi, Hititlerde de güneş tanrıçası Arinna hak ve adaletin de koruyucusuydu. Hammurabi ve asur kanunlarına göre çok daha insanî ve ılımlı olan hitit kanunları hür veya köle herkese mülkiyet hakkı tanımakta, bu hakkı devlet güvenliği altında bulundurmakta, ayrıca geniş halk kitlelerinin geçimini sağlayan hayvancılık ve tarımı koruyan maddeleri de kapsamaktaydı. Bu kanunların ilk defa hangi kral tarafından yazdırıldığı ve sonra hangi krallar zamanında birtakım eklemeler yapıldığı kesinlikle bilinmemektedir. Elde bulunan kanunların çoğunun Şuppiluliuma I ve Hattuşil III zamanında yazıldığı anlaşılıyor. Ancak hitit kralları gerektikçe bazı eklemelerle Eski devlet zamanından beri süregelen kanunları birkaç defa yeni-

Foto. MEYDAN

den yazdırtmışlardır.

Hitit kanunlarında cezalar, bütün eski doğu çivi yazılı hukukunda olduğu gibi, belirli olaylar göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Kanunlar üzerlerinde zamanla işlenerek geliştirilmiştir.

Aile hukuku. Hitit çivi yazılı kanun metinlerinde aile hukuku ile ilgili maddeler çok azdır. Çok evlenmenin var olup olmadığını gösteren kesin bilgiler yoktur. Hitit ailesi, bütün hint-avrupalı kavimlerde olduğu gibi ataerkildir. Hititlerde evlilik kurumu bütün ataerkil topluluklardaki gibi kadının satın alınması ilkesine dayanıyordu. Evlenme sosyal durumları birbirinden farklı olanlar arasında da olabilirdi. Nişanlanma geleneği vardı. Hür bir hititli erkek nişanlandığı kızın babasına veya kendisine *kuşata* denilen ağırlıkları vermedikçe o kızla evlenmiş sayılmazdı. Kız babası da kızına, baba evinden çıkarken, *ivaru* denilen çeyiz verirdi. Hititlerde erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkı, Romalılarda olduğu gibi, sınırsız değildi. Hitit aile hukukunda ailenin kuruluşundan dağılışına kadar geçirilmesi gereken bütün safhaların gösterilmesine çalışılmıştır. Buna göre kız ve oğlan tarafları arasında söz kesildikten sonra, kuşata kızın babasına veriliyordu. Kızı isteyen erkek bu evlenmeden vaz geçerse, verdiği kuşata da yanıyordu. Kız tarafı sözünden dönerse, kuşata'yı ödemek zorundaydı. Eğer nişanlı bir kız bir erkek tarafından kaçırılırsa, ilk erkeğin verdiği kuşata'yı kız kaçıranın ödemesi gerekliydi. Böylece kanunun kız kaçırmayı suç saymadığı anlaşılmaktadır. Bu yolla evlenen kız, ya babasının evinde oturur veya koca evine giderdi. Hititlerde içgüveylik de geçerliydi. Hitit kanunları evlilik kurumunun boşanma ile bozulmasına dair açık bir madde göstermez. Karı - koca bağının, bunlardan birinin ölümü veya boşanmasıyle çözüldüğü anlaşılıyor. Kadın kocasının evinde ölürse çeyizi kocasına kalırdı. Fakat babasının evinde ölürse çeyizi kocasına verilmezdi. Kocası ölen kadını, kocasının hayatta bulunan kardeşi veya babası almak zorundaydı. Hitit kanunlarında yakın akrabalar arasında evlenme cürüm sayılırdı. O dönemde Yakındoğu'da başta hükümdarlar olmak üzere kızları ve hattâ anneleriyle evlenmek geleneğinin yürürlükte olduğu bir zamanda Hititlerin bu geleneği ahlâkça ne kadar yüksek olduklarını gösterir.

Miras hukuku'nun, Boğazköy'deki Hitit arşivinde ele geçen kanunlar arasında sözü edilmez. Fakat ataerkil aileye dayanan toplumlarda aile reisi olan babanın bütün üstünlük hakları en büyük oğula geçer. Buna dayanarak Hititlerde de aynı geleneğin sürdüğü söylenebilir. Nitekim Telepinu fermanında tahtın gerçek vârisi olarak kralın en büyük erkek evlâdı gösterilmiştir. Bundan başka baba mallarının çocuklarına geçmesi konusunda da bazı belirtiler görülür.

Ceza hukuku. Hitit ceza kanunu daha çok suçluyu cezalandırmak değil, yok olan, hasar gören veya çalınan malları ödemek ilkesini esas almıştır. Hitit kanunları genellikle insanî hükümleri kapsamakta ve eski doğu hukukundan daha ileri gitmektedir. Hitit kanunlarında kısasa kısas ilkesi yoktur. Bununla beraber bu kanunlarda bugünkü toplum anlayışına çok aykırı ceza hükümleri vardır: baş kesmek, tekerleğe bağlamak veya boyunduruğa koşmak, kazığa çakmak gibi. Hitit kanunlarında ölüm cezası çok seyrek olarak öngörülür. Büyük kralın emirlerine karşı koymak, hayvanlarla çiftleşmek, büyü yapmak ölümle cezalandırılır. Ölüm hükmü giyen birini, büyük kral daima bağışlayabilirdi.

Hitit ceza kanununun en geri tarafı, özellikle siyasî suçlulara topluca ceza vermesidir. Bu konu bir kanun metninde «kralın mahkemesiyle alay eden birinin evi harabeye çevrilir» sözüyle açıklanır. Telepinu'nun bu çirkin geleneği kaldırmağa çalıştığı fermanından öğrenilmektedir. Tudhalya IV de bir fermanında, toplu ceza vermeyi yasaklamıştı. Hitit ceza kanunlarında kan gütme kuralı vardır. Telepinu fermanında: «Kan konusu böyledir: kan sahibi ne söylerse o olur, öldürülsün derse, ölsün. Eğer o, ödenek verilsin derse, verilsin. Bundan kral sorumlu değildir» denilmektedir.

Bunların dışında hitit ceza kanunları bugün bizim için de eş ölçüde ahlâkî değer taşıyan görenek ve gelenekleri kapsamaktaydı. Hırsızlık etmek, sokakta bulunan bir eşyayı veya hayvanı «ihtiyarlar heyeti»ne haber vermemek, yakın akrabalar arasında evlilik bu kanunlarda suç olarak gösterilmektedir.

Mahkemeler. Hitit kanun maddelerinde yeri geldikçe mahkemelerden de söz edilir. Bu kayıtlardan, Hititlerde Pankuş meclisinin dışında üç türlü mahkeme olduğu anlaşılıyor:

1. saray kapısı denilen ve ihtiyarlar heyetinin baktığı davaların görüldüğü mahkemeler. Bunlar halkın davalarına bakardı;

2. âyan mahkemesi, burada krallık ilgililerinin, valilerin ve bunlar derecesindeki kumandanların duruşması yapılırdı;

3. kral mahkemesi, ağır suç işledikleri ileri sürülen hür yurttaşları muhakeme ederdi.

Bu mahkemelerde sanıkların ifadelerinin alındığı, gereğinde yemin ettirildiği, mahkeme tutanakları metinlerinden anlaşılmaktadır.

İKTİSAT

Hitit ekonomisi, Anadolu'nun tabiî durumu gereğince tarım ve özellikle hayvancılığa dayanıyordu. Herkesin mal mülk sahibi olması, bunları koruması hitit kanunlarıyle güven altına alınmıştı. Ortaklaşa toprak mülkiyeti vardı. Bundan başka, feodal esaslara göre devamlı hizmet karşılıkları olarak, devletçe belirli kişilere toprağın gelirinden faydalanma hakkı veriliyordu. Tarım aracı olarak saban kullanılıyordu. Arpa ve buğday en önemli ekin ürünleriydi, bunlardan un, ekmek ve bira yapılıyordu. Kültepe'de yapılan kazılarda elde edilen bir silindir mühür üzerindeki tasvirde, içkilerin buğday saplarıyle emilerek içildiği görülmektedir. Beslenen başlıca hayvanlar koyun, keçi, domuz, katır ve özellikle at'tı. At savaş arabalarında kullanıldığı için çok önemliydi. Hitit kanunlarının bazı maddelerinde bu hayvanlar için konulmuş olan fiyatlar bildirilmektedir. Hititler arasında ticarî alışverişte *şekel* denen belirli bir ağırlık ölçüsü kullanılıyordu. Ölçü madenden yapılırdı. Anadolu'nun eski dünya ülkeleri arasında bir geçit yeri olması, burada ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Ticarî ilişkilerin artması, yolların gelişmesini zorunlu kılmıştı. Bu yolların açılmasında din ve askerlik işlerinin büyük etkisi vardı. Tacirlerin soyulmalarını, öldürülmelerini önlemek için hitit kanunlarında gerekli cezalar konulmuştu. Alışverişte değer ölçüsü olarak gümüşün kullanıldığı kanun maddelerindeki fiyat listelerinden anlaşılmaktadır. Hititler ticarî işlerde karşılıklı anlaşmalar yapmaktaydılar. Gerek canlı, gerek kesilmiş hayvanların ve gerekse toprak ürünlerinin satış fiyatları kanunla belirtildiği için anlaşmalar bu maddelere göre yapılırdı. İşçiler ve ırgatlar kanunla belirtilen belli bir ücret alırlardı.

Hititlerde, Eski devlet zamanından kalma bir çeşit vergi düzeni vardı. *Abarakku* adı verilen görevlilerin topladığı bu vergiler, çeşitli şehirlerde Hititçe «Mühürlü evler» adı verilen yerlere konulurdu.

ULAŞIM VE HABERLEŞME

Hitit devleti, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu yarımadasında kurulmasına karşılık çağ gereğince bir kara devleti niteliği taşıyordu. Çünkü bu dönemde insanlar denizlerden faydalanacak durumda değildi. Bu yüzden her türlü ulaşım kara yollarıyle yapılırdı. Deniz ulaşımı ancak kısa mesafelere inhisar etmekteydi. Anadolu'da Hititler zamanında kullanılan yolları bize gösteren en iyi işaret, Hitit kaya anıtlarıdır. Bu anıtlar yardımıyle hitit başkentini Batı Anadolu'ya bağlayan yollar öğrenilmektedir. Bunlardan biri Ankara - Haymana yolu üzerindeki Gâvurkale anıtının bulunduğu yoldur, buradan Sivrihisar üzerinden güneye iniliyor. Öte yandan, İzmir yakınında ki Karabel kaya anıtı, Beyşehir gölü yakınında bulunan Fasıllar, Eflatunpınar, Köylütoğlu anıtları da İzmir'i Konya'ya bağlayan yolu göstermektedir. Konya ile Kaneş, Kaneş ile Bor ve Adana arasında da bir yolun var olduğu Fraktin ve Sirkeli kaya anıtlarından anlaşılıyor. Bu karayolları üzerinde ticaret kervanları çeşitli ülke ürünlerini taşımaktaydı. Mahkeme tutanakları metinlerinden anlaşıldığına göre, ticaret kervanları belirli yerlerde konaklıyor ve kervanı katırları değiştiriliyordu.

DİL

Boğazköy arşivinde ele geçirilen tabletlerde üç hint-avrupa iki de azyanik dil kullanıldığı görülür. Hititler kendi dillerine Hititçe değil Neşa şehri adından *Naşi'ce* derlerdi. Bu çeşitli dillerden hitit, luv ve pala dillerinin hint-avrupa dilleri grubuna; Hattice (protohattice) ile Hurca'nın da azyanik dillere bağlı olduğu çağdaş filoloji araştırmalarıyle ortaya kondu.

Protohattice. Hititler bu dile «Hatti ülkesinin dili» anlamına *Hattili, Hattice* derlerdi. Fakat hititolojinin ortaya yeni çıktığı sıralarda bu gibi ayrıntılar iyi bilinmediğinden, yanlış olarak Hititlerin diline, Tevrat'taki «Hit oğulları» adından *Hititçe* denilmişti. Sonra bu yanlışı gidermek için Hititlerden evvelki Orta Anadolu halkına «Protohititler» veya Protohattiler, dillerine de *Protohattice* denilmiştir. Bu dilin başlıca özelliklerinden biri *ahşu, ari, aşu* ve *uva* gibi ön ve son ekler taşımasıdır. Bugünkü kafkas dillerinde var olan *tl* sesi bu dilde de görüldüğü için, Kafkas dilleriyle ve özellikle abaza lehçesiyle akraba olduğu ileri sürüldüyse de, bu görüş pek tutunmadı.

Hurca. Azyanik dillerden olan Hurca, hur-

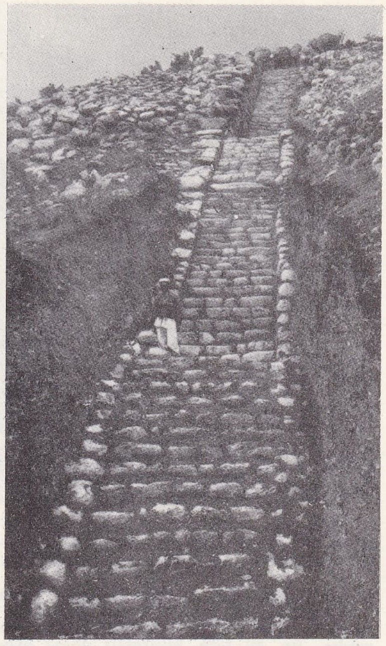

Boğazköy, güney şehir, Yerkapı merdivenleri (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

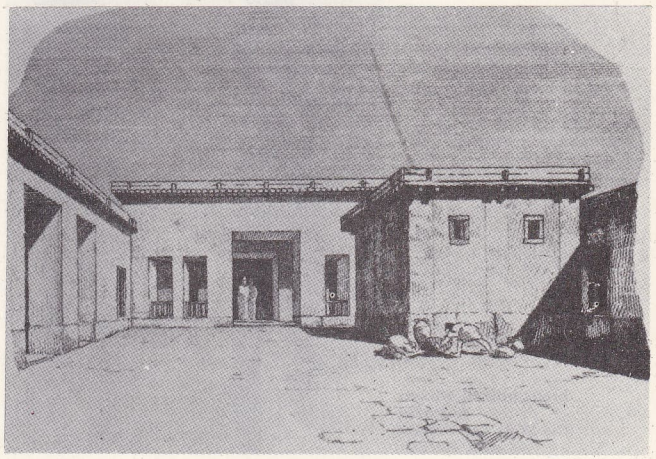

Boğazköy I numaralı tapınak avlusunun temsilî resmi (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Foto. MEYDAN

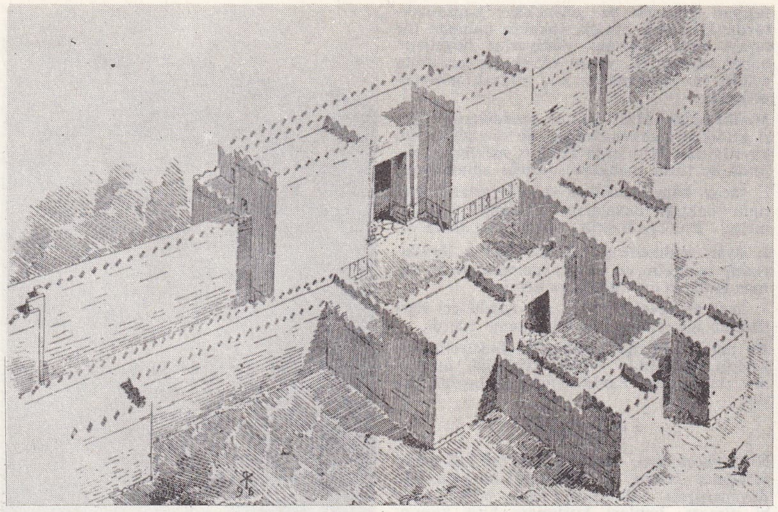

Geç Hitit devrine ait Zincirli şehri tahkimatının temsilî resmi (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

hitit kralı Tudhalya IV'e ait kabartma, Yazılıkaya (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

ri ülkesinde konuşuluyordu. Bugün hakkında yeterince bilgi edinilemeyen Hurca'nın bitişken bir dil olduğu anlaşılmaktadır.

Luvca. Boğazköy arşivinde birkaç luvca metin parçası ele geçti. Bu metinlerden bazalarının karşısında hititçe tercümeleri de vardır. Bu dil hitit hiyeroglif diline benzeyen hint-avrupa dilidir.

Hiyeroglif Hititçesi (Hiyeroglif Luvcası). Bu dilin bir hint-avrupa dili olduğu ve Luvcaya çok yakın bulunduğu anlaşıldı; ancak, M. Ö. II. binyıl başlarında Anadolu'da yaşayan dillerden olduğu bazı bilginlerce kabul edilmedi. Yapılan yeni araştırmalar bu yazının M. Ö. II. binyıl başlarına kadar çıktığını gösteriyor. Ancak tahta gibi çürüyen malzeme üzerine yazıldığı anlaşıldığından zamanımıza kadar korunamamıştır. Bugün artık bu dili anahatlarıyle çözecek duruma gelindi. 1947 Yılında Karatepe*'de bulunan çift dilli (Hiyeroglif Hititçesi - Fenikece) yazıtlara dayanan Prof. Bossert*, bilinen fenike dilinin yardımıyle bilinmeyen hita hiyerogliflerini çözmeyi başardı.

Palaca. Hint - avrupa dillerinden olan Pala'ca hakkındaki bilgiler çok azdır.

YAZI

Hattuşaş arşivinde bulunan bilgilerin büyük bir kısmı bizim Hititçe dediğimiz, kendilerininse Neşa şehrinden dolayı «Naşşili», «Neşeli», Neşiumnili» adını verdikleri dilde yazılmıştır. Bu arada daha başka dillerde yazılmış belgeler de vardır. Özellikle, siyasî mektuplar devrin diplomasi dili olan Akkadca ile yazılıyordu. Bazen de Akkadca-Hititçe veya Protohattice - Hititçe, Luvca - Hititçe şeklinde Hititçe tercümeleriyle yazılmış iki dilli belgeler de vardır. Bunlardan başka yalnız hurca veya yalnız luvca yazılmış dinî belgeler de bulunmuştur.

bronz hitit figürinleri, Boğazköy (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Hititler daha Kuşşar krallığı zamanından beri çivi yazısı kullanıyorlardı. Bu yazıyı nereden ve ne zaman aldıkları şimdilik bilinmemektedir. Hitit çivi yazısı bir yandan III. Ur hanedanı, bir yandan da Eski Babil devri çivi yazısıyle benzerlikler gösterir. Çek bilgini Bedrich Hrozny*, 1917 yılında hitit çivi yazısı çözmeyi başardı. Hitit dilinin çözülmesiyle bu dilin en eski hint -avrupa dillerinin «Centum» (batı hint--avrupa dilleri) kolundan olduğu anlaşıldı. Gerçekten Hititçede de, tıpkı Yunanca ve Latincede olduğu gibi, ismin 6 halinde ekler kelime sonuna geliyordu. Bu yazı düzeni hece işaretleri ve ideogramlardan kuruludur. Hitit yazısında kullanılan hece işaretlerinin sayısı yaklaşık olarak 1 000, ideogramların sayısı ise birkaç yüzdür. Ayrıca bazı adların başlarında, seyrek olarak da sonlarında, belirleme işaretleri (determinatif) kullanılmıştır. Hititçede küçük asya kaynaklı dillerden, Protohattice ve Hurriceden gelme kelimeler de vardır.

Hitit hiyeroglif yazısı. M. Ö. II. binyıl başlarında Hititlerin Anadolu'ya geldikleri zaman, burada kendilerinden önce yerleşmiş kavimler arasında hint - avrupa dili konuşan Luvilerin özel bir resim yazısı kullandıkları sanılıyor. Bu yazıdan Hititler de, kendi çivi yazıları yanında, ikinci bir yazı düzeni olarak yararlanmışlardı. İnsan ve hayvan gövdelerinin değişik parçalarını, ev eşyasını gösteren işaretlerden kurulu hitit hiyeroglif yazısı adı verilen bu yazının Mısır veya Girit hiyeroglifleriyle bağlantılı olup olmadığı bilinmemektedir. İmparatorluk Devri hititleri bu yazıyı daha çok taş ve kaya anıtlar, bir de mühürlerde kullanırlardı. Karatepe'de bulunan çift dilli yazıtlar ise, bu yazının Hitit imparatorluğunun çöküşünden sonra Kizzuwatna'da kullanılageldiğini gösterir. Bundan dolayı bu yazının Güney Anadolu kıyı bölgesinde yerleşen luvi kavmince de kullanıldığı ileri sürülmüştür. Anadolu'da yerleri bilinen en önemli Hitit hiyeroglif yazıtlı anıtlar şunlardır: 1. Nişantepe* (Boğazköy'de bir kaya üzerine yazılmıştır); 2. Fraktin (Kayseri*'nin yakınlarında); 3. Taşcı (Fraktin'in 110 km kadar güneydoğusunda); 4. İmamkulu* (Kayseri'nin Develi kazasının yakınında); 5. Hemite (Adana'nın Kadirli ilçesinin köyünde); 6. Sirkeli* (Ceyhan ilçesinin yakınında, Ceyhan nehrinin kıyısında); 7. Gezbel* (Erciyes dağının güney doğusunda, Hanyeri köyü yakınında); 8. Kötükale (Ankara Arkeoloji müzesinde uzunca bir yazıttır). Burada adı geçenler M.Ö. 1475-1200 tarihleri arasındaki yazıtlardır. M. Ö. I. binyıldan kalan hiyeroglif yazıtlarının sayısı pek çoktur. Bunlardan en uzun olanları Karatepe ve Kargamış'ta bulundu. Bundan başka Maraş arslanı üzerinde de birkaç kral neslini gösteren uzun bir yazıt vardır.

EDEBİYAT

Boğazköy devlet arşivinde ele geçirilen ve sayısı 15 000'i aşan tabletin, birçoğu edebî metinlerdir. Bu tabletlerin, hemen hepsi Yeni devlet zamanından kalmadır. Eski devlet zamanından kalma belirli sayıdaki birkaç tarihî belgeden başka Protohattice yazılmış bazı edebî metinler vardır. Bunlar Eski devlet zamanında da edebî eserlerin varlığını gösterir. Boğazköy arşivinde bulunan eserlerin yanında büyük akkad kralları ile ilgili menkıbelerin de ele geçmesi, Hititlerin babil edebiyatına karşı duyduğu yakınlığı gösterir.

Hattuşil I'den kalan çift dille yazılmış (Hititçe-Akkadca) ünlü vasiyetname, bu dönemde edebiyatın ne kadar gelişmiş bir durumda olduğunu gösterir. Gerçekten de Hattuşil I'in vasiyetnamesi Eski Hitit devleti zamanının en önemli eseridir. Kendisine karşı cephe alan karısını «yılana», ağlayışlarını «bir ineğin böğürmesine» benzeten Hattuşil I, kaba olmakla beraber teşbih sanatının ilk örneklerini vermiştir. Yeni tayin ettiği veliaht prense verdiği öğütler de pedagoji tarihinde yer alacak değerdedir.

Yeni devlet zamanından kalma edebî belgelerin daha çok din konularını işlediği görülür. Bu çeşidin en güzel örnekleri güneş tanrılarına yazılan övgülerde ortaya konur. Hitit edebiyatıyle ilgili en gelişmiş eserler mitolojik konuları işleyenlerdir. Bu eserlerden Hititlerin mezopotomya ve hurri halklarıyle ortaklaşa konuları benimsediği anlaşılır. Hititlerin edebiyat alanında mezopotamya etkisinde kaldıklarını gösteren en iyi belge, ünlü Gılgamış* destanının Hititçeye tercüme edilen metnidir. Hitit edebiyatı üzerinde birinci derecede mezopotamya, ikinci derecede de hurri kültürü etkili olmuştur. Bu edebiyatın genellikle dinî bir nitelik taşıdığı eldeki yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Bütün bu destanlar nesir olarak yazılmıştır. Manzum sayılabilecek birkaç metin arasında özellikle bir asker şarkısı ilgi çekicidir.

● *Geç Hitit devri.* Geç Hitit şehir krallıkları kültürünün ortak bir karakteri de hitit hiyeroglif yazısıydı. Bu yazının tahta, taş ve kurşun levhalar üzerine yazıldığını gösteren belgeler vardır. Bu yazı bu devirde Babil'e ve Urartu devletinin başkenti Tuşpa'ya (Van), güneyde Hamat'a, Kuzeydeyse Konya'ya kadar yayılmıştır. M. Ö. VIII. yy.dan sonra, hitit hiyeroglif yazısının yerini Aramca almıştır. Harf esasına dayanan bu yazı daha çok Kuzey Suriye şehirlerinde kullanılıyordu.

Bu devre ait (M. Ö. II. binyilda olduğu gibi) geniş bir dinî edebiyat, resmî devlet evrakı, antlaşmalar, mitoslar, yıllıklar gibi edebî belgeler yoktur. Elde bulunan başlıca eserler M.Ö. IX.-VIII. yy.lara aittir ve asur krallarının stellerini taklit eden birkaç dikili taştan öteye geçmez. Bunlar arasında en çok Sam'al kralı Kilamuva'nın anıtıyle, Hama kralı Zakir'in yazıtları, yazıldıkları devrin sosyal ve siyasî yönlerini az çok aydınlatacak durumdadır.

DİN

Boğazköy'de ortaya çıkarılan devlet arşivi belgelerinin dörtte üçünün dinî metinler olduğu düşünülürse, Hititlerin dine verdikleri önem daha kolay anlaşılır. Hitit dini çok tanrılı bir dindir. Bir metinde «bin tanrı» sözünün geçmesi de bunu gösterir. Hititler yalnız kendi tanrılarına değil, Anadolu'da yaşayan başka kavimlerin tanrılarına da tapmışlardır. Bunun sonucu olarak Hitit panteonunda sümer, akkad, protohatti, nurri, mitanni, luvi tanrıları de yer almış, dolayısıyle hitit panteonu değişik türde tanrılar topluluğundan meydana gelen bir nitelik kazanmıştı. Meselâ; Sümerlerin gök, yer ve okyanuslar tanrıları olan Anu-Enlil-Ea üçlüsünü Hititler de kutlardı. Bundan başka Samî kavimlerin yarattığı Ay-Güneş-Yıldız (Sin-Şamaş-İştar) üçlüsü de hitit panteonunda yer almıştı.

Kültepe devrinde Anadolu'nun yerli halkı olan Protohattilerin tanrılarına da tapıldı-

Foto. MEYDAN

Geç Hitit fırtına tanrısı, Zincirli
(Die Welt der Hethiter adlı eserden)

ğı, proto-Hattice Boğazköy metinlerinden anlaşılır. Bu metinlerde en önemli, protohatti tanrıları arasında Hititler zamanında da «Arinna şehrinin güneş tanrıçası» adıyle kutlanan *Wuruşemu* ile oğlu tanrı *Telepinu*, kızı *Mezula* ve torunu *Zintuhi*'nin adları geçer. Protohatti tanrıları arasında güneş tanrısı *Eştan* ile savaş tanrıçası *Şulinkatte* de anılmayğa değer önemde tanrılardı.

Hitit panteonunda hurri-mitanni tanrılarına daha çok Yeni devlet belgelerinde rastlanır. Hititler özellikle hurri-mitanni kültürünün etkisinde kalan Kuzey Suriye bölgesine hâkim olduktan sonra, bu yeni akımın etkisine kapıldılar. Hint-avrupa kaynaklı Mitannilerin tanrılarıyse *İndra, Mitra, Varuna* gibi hint tanrılarıydı.

Geç Hitit, Kargamış şehri kralı Araras
ve oğlu Kamanos kabartması
(Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Hititler daha çok hurri kavminin dinine büyük bir ilgi duydular. Hitit metinlerinde birçok hurri tanrı adı geçer. Hurrilerin baştanrısı *Teşup** ile karısı *Hepat** da hitit panteonunun baştanrıları olmuştur. Fırtına tanrısı olan Teşup ile karısı Hepat, oğulları *Upelluri*, güneş tanrısı *Şimegi*, ay tanrısı *Kuşuh*, yıldız tanrısı *Şauşka*, dağ tanrılarından *Namni* ve *Hazzi*, boğa tanrıları *Hurriş* ve *Şeriris* hitit panteonunda yer alan en önemli hurri tanrılarıdır.

Hititlerin millî tanrıları arasında en önemlileri deniz tanrısı *Aruna*, ocak tanrısı *Haşşaş*, güneş tanrısı *Utu* (İştanuş), ateş tanrısı *Pahhur*, temiz pınar tanrısı *Şuppilulia*, aşk ve savaş tanrıçası *Lelvani*'dir. Hitit tanrıları hakkında Boğazköy belgelerinden elde edilen bilgileri arkeolojik buluntularla karşılaştırmak mümkündür. Bu buluntuların başında, Hattuşaş şehrinin hemen yanındaki tabiî kayalıkların meydana getirdiği açıkhava tapınağı (Yazılıkaya) tasvirleri gelir. Üç tarafı kayalıklarla çevrili bu tapınağın biri büyük, öteki küçük iki salonu vardır. Her iki salonun duvarlarını meydana getiren kayalıkların yüzleri mümkün mertebe düzeltilerek 80 tane tanrı tasviriyle süslenmiştir. Burada her tanrı sembolleriyle gösterildiği gibi, ellerinin üst kısmından da hitit hiyeroglif yazısıyle adları yazılıdır.

Hititlerin çok sayıdaki tanrılarına nasıl taptıklarını anlatan metinler vardır. Bu metinlerin yazıldığı belgeler, özellikle kral ailesinin huzurunda herhangi bir dinî bayram dolayısıyle yapılan törenleri anlattığından, daha çok devletin resmî diniyle ilgilidir. Halkın toplu olarak nasıl tapındığına dair bilgi yoktur. Hititlerin birçok bayramı vardır. Bayram günlerini gösteren bir de takvim yapmışlardır. En önemli bayramlarından biri ve ilkbaharda yapılan *Prulliya* bayramıyle, *Antahşumşar* bayramı, bütün ayrıntılarıyle metinlerde anlatılmaktadır.

Hititlerde tapınmanın birinci şartı temizlikti. Tanrılar evi sayılan tapınakların temizliğine büyük önem verirlerdi. Temizliğe ilgi göstermediği için, Eski devlet krallarından Hantili'nin tanrılar tarafından cezalandırıldığına inanılırdı.

● *Geç Hitit devri*'nde, Anadolu ve Kuzey Suriye şehri krallıklarında yaşayan halkın dinî inanışları her şehrin etnik yapısına göre değişiyordu. Bu devirde Anadolu'nun M.Ö. II. binyıl yerlileri olan hitit, hurri, luvi kavimlerinin tanrıları başka adlar altında yaşadıkları gibi, Kuzey Suriye'nin eski yerleri olan Mitanni ve Samî Amurruların tanrıları da saygı görüyordu. Bu konuyu bir yandan bu devirden kalma anıtlar üzerindeki tanrı tasvirlerinden, bir yandan da tanrı adlarından anlamaktayız. M. Ö. VII. yy.da Kargamış anıtları üzerinde ve Zincirli Hadad heykelinde Eski Hitit imparatorluğu fırtına tanrısının tasviri görülür. Gaziantep'in güneydoğusundaki Çağdın'da bulunan bir stelde görülen fırtına tanrısı Büyük Hitit devleti zamanındaki Teşup tasvirlerinden yalnız kıyafeti bakımından ayrılır. Tanrının sol eli üzerindeki kartuşta «Tarhundas» şehrinin «Tarhund»u yazılıdır. Bundan da Geç Hitit şehir devletlerinde baştanrının yine fırtına tanrısı olduğunu ve adının Tarhund'a dönüştüğü anlaşılır. Hitit metinlerine göre de Tarhund, luvi kavminin tanrısıydı ve kült merkezi Kizzuwatna'daydı. Öte yandan, bir Malatya anıtı üzerinde, Maraş yakınlarında Hacıbebekli'de bulunan bir stelde, özellikle Sakçagözü ve Kargamış ortostatlarında, Birecik stelinde, başında kanatlı güneş kursu taşıyan güneş tanrısıyle, sivri tanrı şapkasının tepesinde hilâl bulunan kanatlı ay tanrısı tasvirleri, bu devirde güneş ve ay tanrılarına tapınıldığını gösterir.

SANAT

● *Mimarlık.* Kaynağını yerli anadolu mimarîsinden alan hitit mimarîsinde, anıtsal bir mimarî söz konusudur. Eski Krallık döneminin taş temeller üstüne oturtulmuş ve kerpiç duvarlarla örülmüş, sağlam savunma mevkileriyle çevrili kaleleri askerî mimarînin tipik örnekleridir. Yeni Krallık döneminde Boğazköy genişledi. Bu dönemde, kale ve sur düzeni arazinin özelliğine uygun düşmektedir; çift duvar tekniği, kuleler, çok sayıda yeraltı çıkış yolu, âbidevî şehir kapıları, düz taşlarla döşenmiş ön avlu ve iç duvarların meydana getirdiği bir ağ sistemi oldukça etkin bir savunma düzeni yaratır ve uyumlu biçimler sayesinde göze de hoş gelen bir mimarî tarzı ortaya çıkar. Alçak kabartma ile bezenmiş uzayıp giden gri porfir duvarları ile Alacahöyük kapısı, bu tür şehir savunmasının güzel bir örneğidir. Bu kapının her iki yanındaki surlar, kiklopik taş bloklarından örülmüş temeller üzerine oturur. Ayrıca mimarlık tarihindeki en eski köprü de Hititlerin eseridir. Bu köprü Boğazköy'ün doğusundaki bir uçurumu aşarak surlarla birleşir.

Geç Hitit kapı aslanı,
Malatya
(Die Welt der Hethiter
adlı eserden)

Dinî mimarîye ait, Boğazköy'de beş (I-V), Alacahöyük'te de bir tapınak bulundu. Bundan başka Yazılıkaya'daki kayalıklar önünde çeşitli yapı devrelerine ait (bir Eski Krallık, üç Yeni Krallık dönemi) bir tapınağın izleri ortaya çıkarıldı. Bunların en eskisi olan Boğazköy'deki I nu.lı tapınağın, en son araştırmalara göre, iki tanrıya (bunlardan biri Hattuşaş şehrinin fırtına tanrısıdır) adandığı anlaşılmaktadır. Büyük Krallık döneminden kalma bu güzel, kutsal yapı, asimetrik planı, gün ışığını aldığı halde, iç avluya ışık vermeyen pencereleri ve merkezden ayrılma eğilimiyle olduğu kadar, tanrı heykelinin durduğu geniş ve aydınlık aditon'ların biri ile de ilgi çekicidir.

Bu tapınak, hitit üslûbu adı verilen parlak

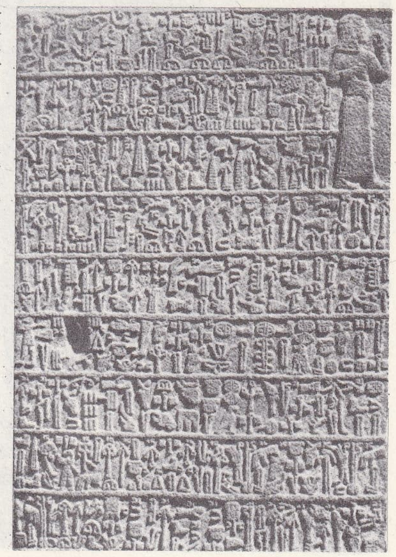

Geç Hitit devri
hiyeroglif yazısı,
Kargamış (Die Welt der
Hethiter adlı eserden)

Foto. MEYDAN

Geç Hitit devrine ait Karatepe'den bir görünüş (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

bir mimarî üslûbun ün kazanmasına yol açtı. Sivil mimarînin en güzel örneği, Büyükkale'deki kazılarda ortaya çıkan Kral sarayının bölümleridir. Saray, birbirinden farklı yapılardan (kutsal bölüm, konut, arşiv v.d.) meydana gelir. Yapılardan birinin üst katında «kral kabul salonu» bulunmaktadır. Bu yapıların birbirinden ayrı ve bağımsız bir biçimde sıralanması çok ilgi çekicidir ve Hititlerin kendilerine has bir yapı sanatı kurmuş olduklarını gösterir. Eski Krallık dönemini kapsayan kazılarda ortaya çıkan tek veya daha fazla odalı evler de gene, birbirinden ayrı bölümlerden meydana gelecek düzende yapılmıştır.

● *Heykel.* Hitit heykelciliğinin en iyi örnekleri mimarî eserlerle iç içedir. Eski Hitit devrinden kalma birkaç plastik eser bulunmuştur. Büyük boyutları kapsayan ve pişmiş topraktan yapılan bu eserler genellikle boğa, aslan v.b. figürleri gösterir. Alacahöyük'te kısa bir süre önce bulunan bir yuvarlak heykel tors'u ve Yeni krallığın sonlarına doğru yapıldığı sanılan Fasıllar'daki tamamlanmamış heykel, anıtsal heykelciliğin en belirli ürünleridir. Fasıllar anıtı büyük tanrıyı bir dağ tapınağında iki aslan arasında gösterir. Ne var ki tapınaklardaki heykellerden hiç biri günümüze ulaşamamıştır. Buna karşılık, kabartma sanatı yapı heykelciliğinde olduğu kadar, kaya heykelciliğinde de büyük bir gelişme gösterdi.

Büyükkale'de IV. tabakada bulunan kalkerli kayalarda, mitolojik bir sahneyi veya tanrılar arasındaki bir savaşı temsil ettiği sanılan bir alçak kabartma bulundu.

Yeni Krallık dönemi yapı heykelciliğinin en belirgin örneği, Alacahöyük'teki Sfenksli kapı yanında gri porfir taş bloklarının üzerindeki alçak kabartmalardır. Burada, genellikle anadolu - hitit üslûbu ağır basmaktadır; yabancı etkiler de eksik değildir. Konular çoğu zaman dinîdir: fırtına tanrısını temsil eden kutsal hayvan boğanın veya oturmuş bir tanrıçanın çevresinde yapılan dinî tören, çeşitli av sahneleri v.b. Büyük Krallık döneminde yüksek ve alçak kabartma olarak sınıflandırılabilen kaya heykelciliği, gerek işlenen konu, gerek işlenişteki mükemmellik yönünden Ön Asya sanatında ayrı bir yer tutar. Fraktin, İmamkulu*, Taşçı, Gezbel*, Sirkeli*, Hemite, Karabel*, ve Gâvurkale*deki kaya kabartmalar M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından kalmadır. Bunlar arasında en değerli olanı, şüphesiz ki, Boğazköy'ün 1 km kadar kuzeydoğusundaki Yazılıkaya açıkhava tapınağında, tanrı ve tanrıçaları gösteren kabartmalardır. Yazılıkaya'dan farklı büyüklükte iki tabiî galeri vardır. Batıdaki büyük galerinin doğu duvarları üzerinde tanrıçalar, batı duvarı üzerindeyse tanrılar iki tanrıça ile birlikte gösterilmiştir. Bu iki kabartma dizisi galerinin kuzey duvarında birleşir. Ortada büyük tanrı Teşup ile karşısında karısı tanrıça Hepat görülür. Hitit sanatçıları burada çeşitli tanrıları, giyimleri ve kutsal hayvanlarıyle tasvirde büyük başarı göstermişlerdir. Özellikle tanrıçalarda elbiselerin kıvrımlı olarak gösterilmesinden tanrıça Hepat'ın üzerinde durduğu hayvanın, karşısına çıkan büyük tanrı Teşup önünde gerilemesinden bu kabartmanın büyük bir heykeltıraşın eseri olduğu anlaşılır. Ayrıca, büyük galerinin doğu duvarında Yeni Krallık döneminin son krallarından Tudhalya IV'ün iki dağ sembolü üzerindeki kabartması yer alır. Doğudaki küçük galerinin duvarları üzerinde on iki tanrıyı ve «hançer tanrısı»nı temsil eden kabartmalar görülür. Gene bu galerideki bir levha kabartmada, fırtına tanrısının oğlu Şarruma temsil edilmiştir. Şarruma kral Tudhalya'yı korumaktadır, kolunu onun boynuna dolamıştır.

Yazılıkaya'da bulunan ve tanrılarla ilgili efsaneleri anlatan hiyeroglifler E. Laroch tarafından incelendi. Bu incelemeler sonunda, bu tanrıların hurri tanrılarına eş olduğu kesinlikle anlaşıldı. Ayrıca bu tanrıların adı, Boğazköy'deki kazılarda ortaya çıkan hurri kurban listelerinde de geçmektedir.

Birkaç yıl önce bulunan ve son hitit kralı Şuppiluliuma II'nin olduğu sanılan bir tablete göre, Yazılıkaya'nın kuruluşu Tudhalya IV'e kadar uzanmaktadır.

● *Seramik.* Geleneksel anadolu çömlekçiliği hitit seramiği ile yüksek bir düzeye ulaşır. Bulunan çömlekler genellikle çok ince çeperli, tek renkli (kırmızı, şarap rengi, seyrek olarak da krem rengi) ve parlaktır. Birkaç yeni tipin dışında, bütün II. binyıl boyunca geleneksel çömlek biçim ve niteliklerinde büyük bir değişme olmadı. Bu arada, Kültepe kazılarında bulunan, natüralist bir üslûpla çeşitli hayvan figürlerini gösteren içki kaplarına da (hitit metinlerinde «bibru») değinmek gerekir. Öte yandan, kabartma seramik alanında da hayranlık verici örnekler ele geçti. Orta büyüklükteki bazı vazoların üzerleri bir olayı canlandıran renkli kabartmalarla süslüdür. Bunun en güzel örneği, sadece birkaç parçası ele geçen Bitik* dolaylarında bulunmuş bir vazodur (M.Ö. XV.yy.a doğr.). Kabartma seramiğin diğer güzel örnekleri Alişar*, Kabaklı, Boğazköy*, Yazılıkaya, Karahöyük (Elbistan) ve İnandık*ta ele geçti. Renkli seramik örneklerine rastlanıyorsa da (Eski ve Yeni krallık), tek renkli eşyalar çoğunluktadır.

● *Küçük el sanatları.* Geleneksel anadolu oymacılığının en güzel örnekleri Hititler devrinden kalmadır. Oymalar taş, tunç, demir ve altın üstüne yapılmıştır. Aynı şekilde bronz, altın, fildişi, kristal ve demirden biblo v.b. sanatı Anadolu geleneğini izler, fakat hitit üslûbu burada da belirgindir. Hititlerde silâh yapımı (tunçtan ok, kargı ve mızrak v.b.) çok gelişmişti.

● *Geç Hitit devri.* Hititolojinin başlangıç safhalarında Anadolu ve Kuzey Suriye'de görülen bütün eserlere «hitit» damgası vuruluyordu. Ancak, Boğazköy kazılarının verdiği arkeolojik ve filolojik malzemenin incelenmesinden sonra bu eserler zaman bakımından sıraya kondu. E. Pottier, Von Bissing, A. Moortgat ve E. Akurgal'ın üslûp araştırmaları sonucu imparatorluk devri hitit eserleriyle Geç Hitit şehir devletleri eserleri arasında ayırım yapılabildi.

Geç Hitit devri sanatı, hitit sanatının devamıdır, fakat ona mitolojik olayların resimle anlatımı gibi, bazı yenilikler kattığı, M.Ö. IX. yy.dan sonra bu sanat üzerinde asur etkisinin hâkim olduğu anlaşılır. Geç Hitit devri eserleri M.Ö. II. binyıldaki hitit sanatından çok geridir. Bunun sebebi Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin birbiri ardına iki büyük saldırıya uğraması idır. Gene de, Geç Hitit şehir devletleri zamanı, Ön Asya tarihinde önemli bir yer kaplar. Çünkü avrupa medeniyetine temel olan yunan ve roma medeniyetleri ilk defa Geç Hitit şehir devletleri kültürüyle ilişki kurmuştu. Bu ilişki, biri Suriye ve Fenike limanları, öteki Batı Anadolu kıyıları ol-

Boğazköy'den kabartmalı sütun kaidesi (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Foto. MEYDAN

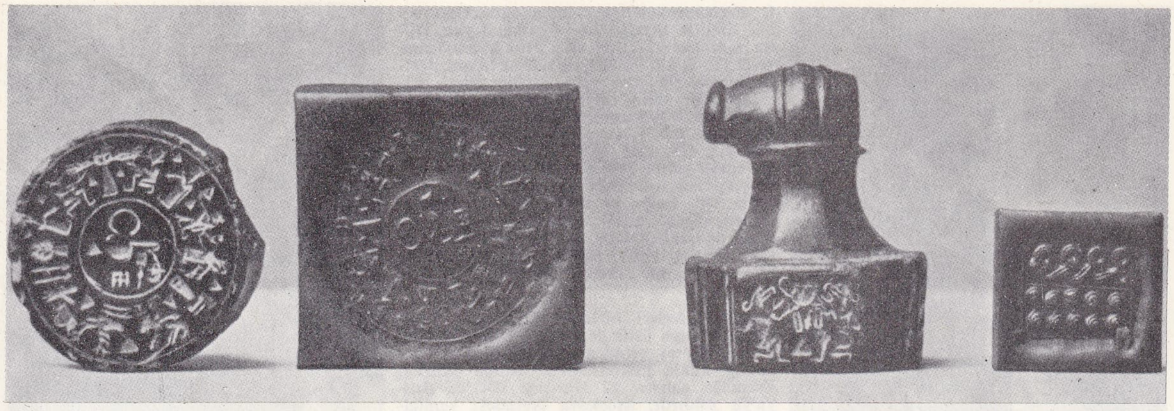

hitit mühürleri ve baskıları (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

mak üzere iki yolla olmuştur. Aiolia ve Ionia kıyılarındaki helen şehirleri, Anadolu yoluyle Frigya ve Lydia devletlerinin yüksek hitit medeniyetinden aldıkları kültür varlıklarını tanımak fırsatını bulmuşlardı. Nitekim Batı Anadolu'daki Miletos, Ephesos v.b. yunan şehirlerinde ve Kuzey Suriye'deki El Mina, Minet el Beda ve Kilikia'daki Magarsos (Karataş) limanlarında yapılan araştırmalarda bol sayıda bulunan protogeometrik helen seramikleri, bu ilişkileri doğrulayan belgelerdir. Bütün bu begeler, yüksek helen medeniyeti olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece dünya medeniyet tarihinin Mısır, Mezopatamya, Anadolu gibi belirli medeniyet aşamalarını geçtikten sonra, önce Batı Anadolu kıyıları, sonra kıta Yunanistanı ve Roma'da oluşumunu tamamladığı anlaşılmaktadır. (→ Bibliyo.) [M]

HİTLER (Adolf), alman devlet adamı (Braunau, Yukarı Avusturya 1889-Berlin 1945). Avusturyalı bir gümrükçünün oğlu. Çok küçük yaşta öksüz kaldı. Resim öğrenimi yapmak için Viyana'ya gitti (1905), fakat akademiye kabul edilmedi ve yoksulluk içinde yaşadı. Belediyesinin yahudi düşmanlığına önayak olduğu ve işçilerin acınacak halde bulunduğu bu kozmopolit şehirde geçirdiği günler, onun üstünde derin izler bıraktı. 1912'de Münih'e yerleşti, hayatını badanacılık ve dekoratörlük yaparak kazandı. Sık sık işsiz kaldı. Boş zamanlarını kitap okumakla geçirdi (Georges Sorel, Nietzsche), 1914'te, gönüllü olarak Bavyera ordusuna girdi. Savaşa onbaşı rütbesiyle katıldı, yaralandı, gazla zehirlendi, demirhaç nişanını kazandı. Münih'in asker meclisleriyle anlaşmazlığa düştü; bunların düşüşünden sonra yeni Reich ordusunda, bolşeviklikle mücadele ve milliyetçilik ülküsünü yaymak ve propaganda yapmakla görevlendirildi (ağustos 1919-nisan 1920). Şeflerinden biri (Gottfried Feder), Drexler'in yönettiği küçük bir siyasî kuruluş olan aşırı sağcı Alman İşçi partisiyle onun temasını sağladı (temmuz 1919). Hitler kısa zamanda parti yönetim kuruluna girdi ve partinin haftalık yayın organı olan *Völkischer Beobachter*'de (Halkın Gözlemcisi) yazılar yazmağa başladı. 1921'de Drexler'in yerine geçti ve partiye «Alman Nasyonal Sosyalist İşçi partisi» adını verdi. Parti, Weimar cumhuriyetinin düşmesiyle meydana gelen tepkiden yararlanarak Bavyera'da gelişmeğe başladı. Sosyalist olmaktan çok, koyu bir milliyetçi olan Hitler, Reich ordusu ve işveren sendikaları ile parti adına yararlı ilişkilere girişti. Kurduğu yarı askerî bir teşkilât olan S.A.'nın (*Sturmabteilungen*) [Hücum birliği] kazandığı önem Hitler'e 1923'te meydana getirilen *Kampfbund*'un (Savaş Kurumları birliği) yöneticiliğini sağladı. Hitler, Mussolini'nin darbe hareketini tekrarlamak için, Ruhr'un işgali ve enflasyon sonunda meydana gelen çalkantılardan faydalandı. Bavyera'da Von Kahr hükûmetini denetim altına almağa çalıştı (8 kasım 1923), fakat ertesi gün Von Kahr, Hitler ile Ludendorff'un yönetimindeki nümayişçilere ateş açtırdı; yaralanan Hitler 1924 ocağında beş yıl kalebentlik cezasına çarptırıldı. Bir yıl kadar süren hapisliği sırasında, Rudolf Hess'e otobiografisi olan *Mein Kampf*'ın (Kavgam) ana hatlarını yazdırdı. Sıkıyönetim kaldırılınca (şubat 1925), parti içinde, Kuzey Almanya'daki üyelerin de desteğiyle, önderlerin meşru faaliyete geçme dileğini reddeden Gregor ve Otto Strasser kardeşlerle çatıştı. Parti kademelerinde o güne kadar seçimle işbaşına gelen yöneticileri (*Gauleiter*) kendisi tayin etmeğe karar verdi. Hitler'in tam güven duyamadığı S.A.'lar S.S.'lerle (*Schutzstaffeln*) [Güvenlik teşkilâtı] takviye edildi. Fakat sınaî bir refah dönemi (1924-1929) aşırıcılar için elverişli değildi. Hitlercilik ancak 1929 iktisadî buhranıyle yeniden gelişme fırsatı buldu. Hitler, komünistlerin üstüne yürütecek adam arayan sanayici Hugenberg ile temasa geçti. Şefin ölçülü tutumu, O. Strasser'in parti saflarından ayrılması ve yüzbaşı Röhm'e bırakılmış olan S.A. içinde başkaldırmalara yolaçtı. Nazi partisinin 1928'de 12 milletvekili vardı. 1930 Seçimlerinde bu rakam şefin, işsizleri ve durumundan hoşnut olmayan burjuvaları peşinden sürükleyen, öfkeli ve coşkun sloganları sayesinde 107'ye çıktı. Hindenburg, Hitler'den Brüning hükûmetine katılmasını istedi, fakat Hitler kabul etmedi (ekim 1931). Ocak 1932'de şansölye, başkan Hindenburg'un görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını kabul etmesi şartıyle, ona kendi yerini teklif etti. Bunu reddeden Hitler, cüretle başkan seçimine adaylığını koydu; yenildi, fakat 13 400 000 oy topladı. Özel silâhlı kuvvetlerin kurulmasını (nisan 1932) istemeyen Brüning muhafazakârlar tarafından istifaya zorlandı (mayıs 1932). Yeni şansölye Von Papen, nazilerden yararlanacağını ümit eden sağı temsil ediyordu. Parlamentonun feshi ve S.A.'larla S.S.'lerin faaliyetine izin verme konularında Hitler ile anlaştı. Hitler, temmuz 1932 seçimlerinde 230 koltuk elde edince iktidara geçmek istedi, fakat Von Papen bir defa daha parlamentoyu feshetti ve aralık 1932'de yeni seçimlere gidildi. Bu sefer naziler ancak 196 koltuk kazanabildiler. Şansölyelik, Hitler'e karşı mücadeleye kararlı olan general Von Schleicher'e geçti (aralık 1932). Onun kararsızlığı karşısında, büyük sanayiciler yeniden Hitler'i desteklemeğe başladılar. Von Papen'in entrikalarıyle Von Schleicher'in ayağı çabuk kaydırıldı. Muhafazakârlarla hükûmeti paylaşmayı kabul eden Hitler, Hindenburg tarafından 30 ocak 1933'te şansölyeliğe getirildi. Hitler önce parlamentoyu feshetti, Ruhr sanayicilerinin paraca destekledikleri bir karşı kampanyanın, S.A.'ların şiddet hareketleriyle etkisiz kılınması, Reichstag yangını (kasten komünistlerin üstüne atıldı) yeni seçimde nazilere oyların yüzde 44'ünü sağladı (5 mart). Komünistler kanun dışı ilân edildi. Yeni meclis şansölyeye dört yıl süre ile tam yetki tanıdı (23 mart), bu karara sadece sosyal demokratlar katılmadı. Hitler bu yetkiyi Almanya'ya yeni bir düzen vermek ve kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmak için kullandı. Muhafazakârlar, yavaş yavaş hükûmetten ayrıldılar, onlarla birlikte yüksek malî çevreler ve Reich ordusu, iktidarın nimetlerinden tek başına yararlanmak isteyen S.A.'ların tutumundan endişeye düştüler. Hitler, çevresindeki para ile tutulmuş katiller çetesinden kurtulmağa karar verdi, 30 haziran 1934 gecesi («uzun bıçaklar gecesi» diye anılır) Röhm'ü, S.A. şeflerini, Gregor Strasser, Schleicher, Von Kahr, Von Papen'in sekreterleri başta olmak üzere bütün siyasî muarızlarını ortadan kaldırttı. Bu temizleme hareketinden dolayı Hitler'i kutlayan Hindenburg, 2 ağustos 1934'te öldü. Hitler, başvurduğu plebisitle oyların yüzde 88'ini kazanarak, *Reichsführer* unvanıyle başkanlığı ve şansölyelik yetkilerini kendinde topladı (ağustos 1934).

Hitler'in başarısı, «büyüleme gücünden» veya söz söyleme ustalığından çok enerjisi, duygularını saklayabilmesi ve yerine göre kurnaz, yerine göre sert davranmasına imkân veren içgüdüsüyle açıklanabilir. Hitler, yığınları eyleme çağıran, basite indirilmiş düşüncelere başvurdu, özellikle alman ırkının üstünlüğü inancı üstünde durdu ve kaderin kendine, Germenlere özledikleri hâkimiyeti sağlamak görevini verdiğini ileri sürdü. Sonsuz gururu, çılgınca tutkusu, *nasyonal-sosyalizm* doktrininde şekillendi. Naziler iktidara gelir gelmez Hitler, *Gestapo* adlı devlet polisi teşkilâtını kurdu ve toplama kampları açtı; nazilik aleyhtarlarına, yok etmek istediği yahudilere zulüm etmeğe, gençliği denetlemesine karşı koyan kiliseleri baskı altına almağa başladı. Almanya'nın kayıtsız şartsız hâkimi olan Hitler, yayılma isteğinin gerçekleşmesi için savaşı kaçınılmaz sayıyordu; var gücü ile kendini ve milletini savaşa hazırladı. Nazi Almanyası'nın bütün Avrupa'yı ele geçirmesi her almanı mutlu kılacaktı. 1933'ten itibaren büyük hız verdiği savaş sanayii sayesinde işsizliği önledi ve işçileri Çalışma cephesinde topladı. Durmadan tekrarlanan

HİTİTLER
Alacahöyük geyik kabartması (Die Welt der Hethiter adlı eserden)

Foto. MEYDAN

Adolf HİTLER

Nürnberg'te (1938)

Gera'da (1931)

bir propagandayle halkın büyük çoğunluğunda şefe ve şefin hazırladığı geleceğe sınırsız bir güven yaratıldı. Hitler, üç yıl içinde (1933-1936) Versailles antlaşmasıyle Alman Silâhlı kuvvetleri için konulan bütün kayıtlamaları kaldırdı ve Rheinland'ı işgal etti (7 mart 1936). Temmuz 1934'ten itibaren taraftarlarının Avusturya hükûmetine karşı bir darbe hazırlamasına imkân verdi: İtalya'nın da müdahale ihtimalini düşünerek bu teşebbüsünden vaz geçti ve beklemeğe koyuldu. Ribbentrop başkanlığındaki heyetin başarısızlığına (1937) kadar, Avrupa'daki büyük devletlerin aralarının açılacağını, başlıca iki düşmanı olan Fransa'ya ve hele S.S.C.B.'ye karşı, İngiltere ile anlaşabileceğini umuyordu. Hitler, İtalya'nın çıkar gözetmeyen dostu olarak göründü ve «müeyyideler» uygulamağa yanaşmadı. Mussolini gibi *Führer* de İspanya İç savaşında, İspanya cumhuriyetine karşı açtığı mücadelede Franco'ya yardım etti (1936-1939); bolşevikliğe karşı mücadele perdesi altında bu diktatörler ittifakını gizledi. Japonya'yı ilk antikomintern ittifaka alarak (1936) S.S.C.B.'yi arkadan tehdit etmeğe çalıştı. 1937 Sonunda batılı devletlerin silâhlanmasına fırsat bırakmadan, Almanca konuşan bütün memleketleri birleştirmeğe karar verdi. Bu tasarı, muhafazakârları ve S.S.'lere karşı olan orduyu endişeye düşürdü. Hitler, hükûmet üyeleri arasında değişiklik yaptı; Schacht, Von Neurart, Von Papen'in yerine başkalarını getirdi. Başkumandanı Von Fritschin (şubat 1938) ve genelkurmay başkanı Beck'in (eylül 1938) ayağını kaydırdı. Kumandanlığı da kendi üstüne almağa karar verdi. Hitler, Duçe'nin tutumundan emin olmakla birlikte, ona önceden haber vermemeyi daha uygun bularak, Avusturya'yı işgal etti (13 mart 1938). Nazi propagandasının bundan sonraki hedefi Çekoslovakya'daki alman azınlıkları oldu. Saldırı hazırlıklarını tamamlayan Hitler müzakereyi kabul etti, Münih antlaşmasıyle (30 eylül 1938) Çekoslovakya'nın dörtte birine elkoydu, yeni istekler ileri sürmeyeceğine söz verdiği halde, sonradan Slovakya'nın birlikten ayrılmasını hazırladı ve Bohemya ile Moravya üstünde himayesini ilân etti (15 mart 1939), Memel'i işgal etti (22 mart 1939). Nisan 1939'dan itibaren Polonya'nın alman idare bölgeleri üstünde hak iddia etti. İtalya ile ittifakını kuvvetlendirdikten (Çelik ittifak, 22 mayıs 1939), alman-rus saldırmazlık paktını imzaladıktan (23 ağustos 1939) sonra, Polonya'yı istilâ ederek (1 eylül 1939) İkinci Dünya savaşını başlattı.

1944'te Rastenburg'daki (Doğu Prusya) suikast teşebbüsünden sonra kurmayıyle danışırken

Alman zaferleri birbirini kovaladı. Hitler bütün Avrupa üstünde hâkimiyet kurdu, devlet sınırlarını yeniden çizdi ve işbaşına getirdiği kukla hükûmetler arasında işbirliği kurmağa çalıştı. 22 Haziran 1941'de Rusya'ya saldırdı. Moskova önündeki yenilgiden sonra Kara Kuvvetleri kumandanı Brauchitsch'i azlederek bu görevi kendi üstüne aldı (aralık 1941). 1942 Sonuna kadar süren başarıları, bu kararın isabetini ispatlar gibiydi. Ama Stalingrad bozgunundan (2 şubat 1943) ve Normandiya'da İkinci cephenin açılmasından sonra (6 haziran 1944) Almanya'nın yenilmesi önlenemez hale geldi. Almanya'da iç muhalefet başgösterdi: muhafazakâr eğilimli muhalifler, yöneticiler ve askerler, Almanya toptan yok olmadan, Hitler'in işini bitirmek üzere anlaştılar. Albay Von Stauffenberg, Führer'in genel karargâhına bir bomba yerleştirdi (20 temmuz 1944). Suikasti birkaç hafif yara ile atlatan Hitler, onun öldüğüne inanan ve başka hiç bir tedbire lüzum görmeden ortaya çıkan suikastçileri yok etti. Kluge ve Rommel intihar ettiler. Mareşal Von Witzleben, general Von Stulpnagel ile amiral Canaris ise idam edildiler.

Tersliklere uğrayan Hitler artık bir sinir hastasıdır. Çok geç de olsa, Peenemünde güdümlü mermileri programını gerçekleştirmeyi, 7 temmuz 1943'te gizli ordunun zaferi sırasında aklına koydu (hazırlanmakta olan V1, V2 atom bombaları). Hitler, son alman taarruzunu hazırladı (Ardennes, aralık 1944 - ocak 1945), sonra şansölyelikteki beton sığınağına döndü. 20 Nisan 1945'te Almanya'nın ikiye bölüneceğini anlayınca, yüksek kumandayı amiral Dönitz ile Göring'e verdi. Kendisini Bavyera'daki karargâha götürmek isteyen yakınlarını dinlemedi, Berlin'de ölmeğe karar verdi. 29 Nisanda, metresi Eva Braun ile evlendi ve Dönitz'i kendine halef tayin etti. 30 Nisan 1945'te tabanca ile, kimine göre de zehirle intihar etti. (L)

HİTLER'CİLİK (*Hitler* > *hitlerci*'den *hitlerci-lik*). Hitler'in veya Hitler'den ilham alanların siyasî sistemi. (L)

Hitler-Jugend («Hitler gençliği»), Alman Nasyonal Sosyalist partisinin gençlik hareketi. Alman gençliğini ideolojik, siyasî ve askerî alanlarda eğitmek için Baldur von Schirach (1926-1945) tarafından kuruldu. 1933'ten sonra izin verilmiş tek hareket budur. Görevlerde kullanılan 10-18 yaşlarındaki genç kız ve erkeklerin katıldığı gruplardan meydana gelmişti. (L)

Hitopadesa (*Faydalı öğretim*), Hindistan'da çocukların eğitiminde büyük yeri olan ahlâkî hikâye, masal ve kıssalardan meydana gelen bir çeşit ahlâk kitabı. Büyük ölçüde *Pançatantra*'dan ilham alınarak derlenmiştir. (L)

HİTRA, Orta Norveç'te ada; Kuzey denizinde Trondheim boğazıyle ayrıldığı Trondheim'in batısında; 562 km²; 3 100 nüf. Demir ve galen. (L)

HİTTORF (Jacques), fransız mimarı (Köln 1792 - Paris 1867). Percier'nin öğrencisiydi; Sicilya tapınaklarını inceledi ve arkeologların bütün iddialarına rağmen, Eski Yunanlıların polikromi'yi uyguladıklarını ortaya çıkardı. Fransa'ya dönüşünde (1824) Favart salonunu onardı, Lecointe ile Ambigu-Comique tiyatrosunu yaptı; 1830'da Paris şehir mimarı oldu; 1832'de Saint-Vincent-de-Paul kilisesini yaptı; bu kiliseyi yaparken ilkel hıristiyan bazilikalarının planını kullandı; (Lepère ile birlikte) daha sonra akılcı bir tutumla Kuzey garını yaptı. Concorde meydanı, Champs-Elysées, Etoile avenüsünün dekorasyonunu ele aldı. Birçok kitabı vardır: *Architecture Antique de Sicile* (Sicilya'nın Eskiçağ Mimarîsi) [1826-1830]; *Architecture Moderne de la Sicile* (Çağdaş Sicilya Mimarîsi) [1826-1830], *Architecture Polychrome Chez les Grece* (Yunanlılarda Çok Renkli Mimarî) [1831] v.b. (L)

yeni başbakan HİTLER, başbakan yardımcısı Franz von Papen ile Reichstag'ın açılışına gelirken (1933)

HİTTORF (Johann Wilhelm), alman fizikçisi (Bonn 1824-Münster 1914). Önce matematik öğrenimi yaptı, sonra fizik ve kimya ile ilgilendi. 1856'da Münster üniversitesinde fizik ve kimya dersleri verdi. Bir elektrolitten geçen elektrik akımının etkisi altındaki iyonların yer değiştirme hızını inceledi ve Kohlrausch'in en yüksek iletkenlikle ilgili teorisini doğruladı. Seyreltilmiş gazlar içindeki elektrik boşalması üstüne de çalışmalar yaptı ve böylece katot ışınlarını buldu (1869). Bu ışınların yolu üzerine yerleştirilmiş engellerin gölgesini ve katot ışınlarının magnetik alanlar tarafından saptırılmasını inceledi. Elektrolüminesan lambaların karanlık bölgesine Hittorf'un adı verilmiştir. (L)

HİTZİG (Julius Eduard), alman nöropsikiyatri bilgini (Berlin 1838 - Sankt Blasien, Baden 1907). Zürich ve Halle'de ders verdi. Gustav Fritsch ile birlikte Broca'nın beyin merkezleri nazariyesini yeniden ele aldı. Deneylerle, beyin kabuğunun başlıca hareket, duyum ve koordinasyon bölgelerini sınırlandırmayı başardı. (L)

HİUMA, rusça **Dago,** Baltık denizinde (Estonya) S.S.C.B.'ye bağlı ada. Estonya kıyısı yakınında. Hayvancılık. Balıkçılık. (L)

HİVA - OA, Markiz adalarının (Fransız Polinezyası) en kalabalığı; 884 nüf. Gauguin ömrünün son yıllarını bu adada geçirdi ve buraya gömüldü. (L)

HİVE hanlığı, Harizm'de (Amuderya'nın aşağı bölümü) 1804-1920 yılları arasında hüküm süren türk devleti. Kongrat'lardan Mehmed Emin İnak'ın torunu İl Tüzer Bey tarafından kuruldu. Hive daha önce Harizmşahlara bağlıydı. İl Tüzer Bey harizmşah hükümdarı Ebulgazi bin Yadigâr'ı tahttan indirerek bağımsızlığını ilân etti (1804). İl Tüzer'in bağlı olduğu Kongrat'lar dahil diğer türk reisleri onu han olarak tanımadılar. Fakat İl Tüzer bütün bunlara aldırmadı. Özbek reislerini devlet yönetiminden uzaklaştırdı; muhafızlarına dayanarak bir diktatörlük kurdu. İl Tüzer'in yerine geçen kardeşi Mehmed Rahim Han (1806-1825) zamanında Aral gölü civarında kendi başlarına hanlık kurmuş olan Karakalpaklar ülkesi de Hive topraklarına katıldı. Böylece Hive'nin eski bütünlüğü sağlanmış oldu. Ayrıca Merv vilâyetindeki türkmenler de Buhara'dan ayrılarak Hive'ye katıldılar (1822). Mehmet Rahim Hanı 1819'da kaptan N. Muravyev başkanlığında bir rus heyeti ziyaret etti. Heyeti iyi karşılayan Rahim Han, Rusya ile olumlu ilişkiler kurdu. Yerine geçen oğlu Allahkulu Han (1825-1842) zamanında Siriderya böl-

Foto. Hürriyet arşivi (MEYDAN); Associated Press, W. W. (LAROUSSE); Encyclopedia Americana

gesinde bazı istihkâmlar kuruldu. Eski Ürgenç ihya edildi; Merv kalesi Hive hanlığına bağlandı. 1839'da İngiltere hükûmeti temsilcisi Abbott İngiltere ile Hive arasında siyasî ilişkileri geliştirdi. Allahkulu Han'dan sonra yerine oğlu Mehmed Emin Han II geçti. Onun zamanında (1846-1855) Hive'de imar ve iskân işleri ilerledi. Birçok yeni kanal açıldı. Cami ve medreseler yapıldı. Bunun oğlu Mehmed Rahim Han (1864-1910) zamanında Hive, Rusya saldırısına uğradı (1873). Mağlûbiyete uğrayan Hive hanı Rusya'yı metbu tanımak zorunda kaldı. Yerine geçen oğlu İsfendiyar (1910-1918), Türkmenler ile anlaşamadı. Çıkan bir isyan sonunda Türkmenlerin reisi Cüneyd tarafından öldürüldü. Yerine oğlu Abdullah, hanlık makamına getirildi. Bu sırada Rusya'da proletarya ihtilâli başlamıştı. Sovyet yönetimi kurulunca Hanlık kaldırıldı. Abdullah Han Moskova'ya götürüldü ve orada öldürüldü. Sovyet yönetimi Hive'de Sovyet Halk cumhuriyetini kurdu. Peyvaniyaz Hacı'nın önderlik ettiği genç hiveliler idareyi ellerine geçirdiler. Fakat Ruslar 1924'te bu cumhuriyete son vererek eski Hive hanlığını Türkmenistan, Özbekistan ve Karakalpakistan arasında paylaştırdılar. Kongrat beyleri bütün uruglarca hanlıklarını zorla ellerinde tutan kişiler olarak bilinmiştir. Hive hanlığı tarihçisi Munis Mirab, Kongrat'ları Cengiz soyundan ve Cengizden bu yana hanlığı idare eden sülâle olarak göstermektedir. (M)

HİVİTİT i. Miner. Bk. HEVETİT.

HIYÂB veya **HIYÂBET** i. (ar. *hıyāb* veya *hıyābet*). *Esk.* Kabahat, suç, günah. || Kötü bir durumun başlangıcı. || Yokluk. (M)

HIYAC i. (ar. *hiyāc*). *Esk.* Otların kuruması. || Savaşın başlaması. || Acı çekme. (M)

HİYALİT i. (fr. *hyalite*'ten). Miner. Opal'in yağ parlaklığında, yuvarlak billûrlu yapıda, saydam ve camsı çeşidi. *Eşanl.* AMİYATİT.

— Camc. Bohemya'da yapılan hoş görünüşlü siyah cam çeşidi; porselen gibi kullanılır. (Beyaz cam yapımında kullanılan maddelere demir curufu veya kükürt karıştırarak elde edilir.) [L]

HİYAL (O)-, yun. *hualos*, cam'dan türetilen ve birçok kelimenin yapısına giren önek. (L)

HİYALOFAN i. (fr. *hyalophane*'dan). Miner. Feldispatın baritli çeşidi, özellikleri bakımından ortoza benzer. (L)

HİYALOGRAF i. (yun. *hyalos*, cam ve *graphein*, yazmak > fr. *hyalographe*). Bir cam ayna yardımıyle bir desenin provalarını çıkarmakta kullanılan âlet. || Perspektifi mekanik olarak çizmeğe yarayan âlet. (L)

HİYALOMELAN i. (fr. *hyalomélane*'dan). Miner. Tabiî cam; bileşimi sodyum ve kalsiyum alüminosilikattır. (L)

HİYALOPLAZMA i. (fr. *hyaloplasme*'dan). Sitoplazmanın ana maddesi. (Sitoplazmadaki diğer çeşitli maddeler bunun içinde yüzer.)

— ANSİKL. *Hiyaloplazma*'nın homojenliği sadece görünüştedir. Hiyaloplazma, birbirine az çok sıkı bir şekilde bağlı ve iri molekülllü protein tellerinden oluşmuş bir jel halindedir ve suyu, yuvarlak proteinleri, şeker moleküllerini, lipitleri, iyonları barındıran bir çeşit ağ örgüsüne benzer. Hiyaloplazmanın tepkimesi nötr, çekirdeğinki ise alkalidir. (L)

HİYALOSİDERİT i. (fr. *hyalosidérite*'ten). Miner. Peridot cinsinden tabiî silikat. (L)

HİYALOTEKİT i. (fr. *hyalotrachyte*'ten). Miner. Tabiî kurşun, baryum ve kalsiyum borosilikat. (L)

HİYALOTRAKİT i. (fr. *hyalotrachyte*'ten). Miner. Retinit, obsidyen ve trakit süngertaşı grubunun genel adı. (L)

HİYALÜRONİDAZ i. (fr. *hyaluronidase*'-dan). Hiyalüronik asidin polimerleşmesini bozma özelliği taşıyan enzim.

— ANSİKL. *Hiyalüronidaz* derialtına yapılan şırıngalarda eriyik halindeki ilâcın dağılmasını önemli derecede hızlandırır. Bu özelliğinden dolayı bazı antibiyotiklerle bazı sunî serumların vücuda verilmesinde hiyalüronidazdan faydalanılır. (L)

HİYALÜRONİK sıf. (fr. *hyaluronique*'ten). Biyokim. *Hiyalüronik asit,* bağ dokusunun şekilsiz maddesinde en önemli kısmı meydana getiren yapışkan ve camsı görünüşte ozit.

— ANSİKL. *Hiyalüronik asit,* hiyalüronidaz etkisi ile gliküronik ve asetil-glikozamin diye iki bileşiğe ayrılabilir. Bu tepkime çeşitli patolojik durumlarda, vücudun bazı kısımlarında oluşur (omurlar arası disklerin çökmesi). Buna karşılık tedavi alanında bu tepkimeden dokuların yapışkanlığını bir noktada azaltmak için (selülit tedavisi) veya deri altı şırıngalarıyle verilen ilâçların en iyi şekilde dağılmasını sağlamak için faydalanılır. (L)

HİYÂM çoğl. i. (ar. *himān*'dan *hiyām*). *Esk.* Susayanlar, suya ihtiyaç olanlar.

— Teşk. tar. *Hiyâmiye nezareti,* Yeniçeri ocağıyle birlikte kaldırılan (1826) çadır mehterleri yerine kurulan teşkilât. (M)

HİYASENT i. (fr. *hyacinthe*'ten). Miner. Zirkonyum tabiî silikatın koyu kırmızı renkli çeşidi. (Espaly'deki Haute-Loire yanardağ oluşmalarında bulunur.) YEMEN TAŞI da denir. || *Beyaz hiyasent,* vernerit grubundan tabiî silikat. || *Compostelle hiyasenti,* billûrlu kuvars çeşidi; bileşiminde demir II oksit bulunduğu için rengi kan kırmızısıdır. (L)

HİYÂZET i. (ar. *hiyāzet*). *Esk.* Toplama, biraraya getirme. || Bir şeyi kendine mal etme. (M)

HİYEL çoğl. i. (*hile*'den *hiyel*). *Esk.* Aldatmacalar, sahtekârlıklar. || *İlm-ül-hiyel,* mekanik bilgisi. || *Letaif-ül-hiyel,* aldatma amacı olmayan, kurnaz, hoş oyunlar. (M)

HİYELÂ i. (ar. *hiyelā*). *Esk.* Gurur, kendini beğenmişlik. (M)

HİYASENT i. (fr. *hyacinthe*'ten). Miner. Kalsiyum, yttriyum, demir ve manganezin tabiî stanotantalat ve niyobatı. (L)

HİYEM çoğl. i. (ar. *hayme*'den *hiyem*). Çadırlar: *Haşredek taki ola beste-i evtad-i hulûd / Saha-i dehrde etnab-i hiyem-i devlet* (Münif). [M]

HİYERARŞİ i. (yun. *hieros*, kutsal ve *arkhe*, emir > *hierarkhia* > fr. *hiérarchie*'-den). Mevkilerin, yetkilerin, rütbelerin önem sırası, üst ve ast düzeni: *Eski Japonya'da endüstri, ticaret ve maliye mesleklerine girenler, içtimai hiyerarşinin en altında idi* (F.R. Atay). *Askerî hiyerarşi.* || Sıra gözetilerek yapılan herhangi bir sınıflama: *Cezaevi koğuşlarında hiyerarşi, her şeyin üstünde idi* (Ş.S. Aydemir).

— Huk. Genel olarak, aynı teşkilâta bağlı kişiler arasında yukarıdan aşağıya bir denetim imkânı veren ve bu suretle astı üste bağlayan ilişki. (Bk. ANSİKL.) || *Kurallar veya normlar hiyerarşisi,* hukuk kuralları arasında bulunduğu kabul edilen astlık üstlük ilişkisi. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Huk. *Hiyerarşi,* idare bütününün merkez memurları arasında, gerek bu memurların kendileri, gerekse işlemleri üzerinde yürütülen bir denetim ağıdır. Merkezî idarenin, mahallî yönetim kuruluşları üzerinde, hiyerarşi gibi, genel, tabiî yani belirtilmiş olması gerekmeyen bir denetim yetkisi kullanması söz konusu değildir. Yalnız, köy muhtarları aynı zamanda bir merkez ajanı sayıldığından, hiyerarşiye yakın bir ilişki içinde kabul edilebilir. Türkiye'de en yüksek hiyerarşik üst, bakandır. Hiyerarşinin iki şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir: bunlardan birincisi, memurların şahısları üstündeki hiyerarşi denetimidir ve üst'ün ast'a disiplin cezası verebilmesi sonucunu doğurur. İkincisi memurların işlemleri üzerinde üst'ün sahip olduğu denetimdir. Bu yetkisine dayanarak üst ast'a emir ve direktif verebileceği gibi, ast'ın yaptığı işlemleri veya eylemleri durdurmak, değiştirmek, kaldırmak veya düzeltmek yoluna da gidebilir. Hiyerarşi yetkisi tabaka tabaka kullanılır. Valiler idarî taksimat içinde bir hiyerarşi tabakasının en üst makamı durumundadırlar. Meselâ bir içişleri bakanı, bir kaymakamla ancak kaymakamın bulunduğu mıntıkadaki vali aracılığıyle ilişki kurabilir. Konusu suç teşkil eden bir emir verilirse ast bunu yerine getiremez. Suç teşkil etmeyen, fakat yönetmelik, tüzük, kanun veya anayasa hükümlerine aykırı olan bir emir söz konusu ise, ast bunu ancak üst'ün yazılı ısrarı üzerine yerine getirmek durumunda kalır. Askerî makam ve kişiler arasında da sıkı bir hiyerarşi ilişkisi bulunmakla beraber, bu ilişki sivil merkezî idarenin dışında tutulmuştur. Bunun gibi, merkezin Adliye teşkilâtı içinde yer alan hâkimler ile, ilke olarak savcılar üzerinde de bir hiyerarşi denetimi söz konusu değildir. Özellikle hâkimler ile cumhuriyet başsavcısı, askerî yargıtay başsavcısı v.d. anayasanın açıkça teminatı altındadır. Savcılar da, özlük işleri ve görevleri bakımından teminat sağlayıcı hükümler ihtiva eden kanunlara tabidirler.

● *Kurallar* veya *normlar hiyerarşisi,* hukuk kuralları arasında da bir ast'lık üst'lük ilişkisi kabul edilmektedir. Bu ilişkiye göre, meselâ günlük işlemler, yönetmelik, tüzük, kanun ve nihayet anayasa arasında aşağıdan yukarıya doğru bir bağlılığı gösteren bir derecelenme vardır. Bunun sonucu olarak bir alttaki kural bir üsttekine aykırı olamaz. Hattâ anayasaların da üstünde hukukun bazı genel ilkelerinin bulunduğu kabul edilmektedir. (M)

HİYERATİT i. (fr. *hiératite*'ten). Miner. Formülü K_2SiF_6 olan tabiî potasyum flüorosilikat. (L)

HİYERO— (veya **HİERO—**), yunanca *hieros*, kutsal'dan alınan ve bazı kelimelerin bileşimine giren unsur. (M)

HİYERODRAM i. (fr. *hierodrame*'dan). Konusu azizlerin tarihinden alınmış oyun. Oratoryo. (L)

HİYEROGAMİ i. (fr. *hiérogamie*'den). Bir tanrı ile bir tanrıçanın veya karşı cinsten tamamlayıcı iki unsurun birleşmesi. (Bu varsayım birçok dinde vardır.) [L]

HİYEROGLİF i. (fr. *hiéroglyphe*'ten). Mısırlıların ana dillerindeki kelimeleri yazmak için kullandıkları işaretlerin her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Teşm. yol.* Resim ve semboller kullanan her çeşit yazı sistemi: *Hitit, Meksika, Maya hiyeroglifleri.* || Hiyeroglif ile yazılmış metin.

— Psikol. *Hiyeroglifler nazariyesi,* duyu ve tasvirleri birer kopya değil, yalnız dış nesnelerin herkesçe kabul edilen birer işareti sayan nazariye.

— ANSİKL. *Hiyeroglif*'lerin sayısı 700'den fazladır; ayrıca, çok çeşitli yaratık ve nesneleri gösteren sayısız değişik biçimleri de vardır; desenler, kazandıkları kesinlik ve değişmezliği hiç değilse anıt yazılarında muhafaza etmiştir. Hiyeroglifler tarihin başlangıcından (M.Ö. IV. bin) M.S. IV.yy.a kadar Mısır'da kullanıldı. Champollion 1822'de bu yazıları okudu; *Précis du Système Hiérogliphique* (Hiyeroglif Sistemi Özeti) [1824] adlı eserinde «Karmaşık bir sistemdir, aynı metinde, aynı cümlede, aynı kelimede hem figüratif, hem sembolik, hem de fonetiktir» der. Gerçekten de Mısır hiyeroglifleri *ideografi* ve *fonetizm* ilkelerini birleştirir. Bütün ilkel yazılar gibi kökü resim yazısında aranmalıdır: meselâ Mısırlılar güneşi bir yuvarlakla, öküz ve atmacayı hayvanın kendi resmi, dört ayaklı hayvan veya kuşla gösterirlerdi; gösterdiği şeye tekabül eden kelimeyi yazmak için kullanılan işarete *işaret-kelime* denir. Bu usul, ancak az sayıda ve tamamen maddî veriler sağlar; işaretin kullanılışı, imgeyi yansıtan bu işaretin bağlandığı bileşik kavramlara yayıldı: meselâ güneş yuvarlağı «gündüz» kelimesini yazmada ve daha geniş olarak zamanla ilgili kavramları belirlemede kullanıldı. İşaret-kelimeler ve *belirleyici*'ler birer ideogramdır. Yavaş yavaş, işaretle onun içinde yer alan veya onun tarafından gösterilen nesne ve düşünceden başka bu nesne veya düşünceye tekabül eden kelimenin sesleri de anlatılmağa başlandı; böylece ideografik işaretler belirli bir fonetik değer kazandı. Şu halde bunlar, ilk anlamları tanımlanarak kelimeye özgü ses veya sesleri belirtmek için kullanılabilirdi, ama bulmacalarda yapıldığı gibi düşünce veya nesnenin kendisi göz önünde tutulmazdı; bu durumda işaret bir *fonogram* olur; yalnız sesleri belirtir ve artık bir nesne veya biçimiyle ilişki halindeki bir düşünceyi anlatmaz. Meselâ domuzlan böceğiyle aynı ünsüzleri taşıyan

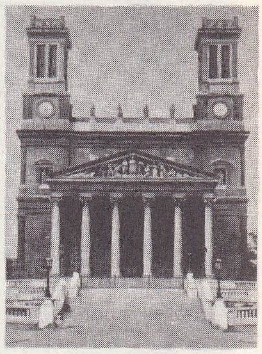

Jacques HİTTORF
Saint-Vincent-de-Paul kilisesi, Paris

Foto. X (LAROUSSE)

eski mısır **hiyeroglif**'lerinin birinden bir parça Metropolitan Sanat müzesi, New York

(*kh* + *p* + *r*) «olmak» fiilini yazmak için bir domuzlan resmi kullanılıyordu. Asıl ünlüler yazılmıyor ve hiyeroglif sistem kelimelerin yalnız ünsüz iskeletini yazıyordu; yazdığı ünsüz sayısına göre işaretler *üçlü* (üç ünsüzden meydana gelen bileşim), *ikili* ve hattâ *birli* olabilirdi; bu sonuncu durumda işaretler alfabe harflerini müjdeleyen bir değer kazanır; ama eski mısır dilinde hiç bir zaman gerçek bir alfabe kullanılmadı.

İşaretler çeşitli biçimlerde okunabildiğinden (*çoksesli* işaretler) ve bunlardan bazıları diğerleriyle aynı telaffuza sahip olduğundan (*sesteş* işaretler) okumada karışıklıklar veya tereddütler meydana gelebilir. Bu yüzden işaret-kelime veya asıl fonogramlara telaffuzu belirleyen *fonetik ekler* ve anlamını niteleyen *tanımlayıcılar* eklenir; tanımlayıcıları gösteren resimler fonetik işaretlerle aynı listeden alınmıştır. Aşağı devirde sistem güçleşti; işaretler yeni değerler kazandı ve «Ptolemaios» yazısına şekil oyunları sokuldu.

İşlek yazıların (hiyeratik ve demotikos) tersine hiyeroglif yazısı özünden anıtsal olduğundan tapınak ve mezar yazıtlarına ayrılmıştı. Genellikle, çizilen, oyulan ve resmedilen desenlere çok özen gösteriliyordu; desen ve kabartmanın detayları genellikle çeşitli özel renklerle canlandırılıyordu. Hiyeroglifler, gerçek canlı ve nesnelerin gösterilmesinden meydana geliyorsa da yazı unsuru olan işaretin görevlerine uyarlanmıştı: meselâ yan cümlecikler, işaretin durumu gerçeğe uymayabilirdi; bazı yeni detaylar eklenir, bazı unsurlar ortadan kaldırılırdı. Bundan başka, estetik ve sihirli dinî anlamlar hiyeroglif sistemini sürekli olarak etkiledi. İşaretler, kareler içine yazılmağa imkân verecek şekilde mümkün olduğu kadar bağdaşık öbekler halinde sıralanırdı. Nesnelerden olduğu kadar canlılar dünyasından da örneksenen işaretlerin ayrıca özel bir hayatları olduğu kabul edilir, mezarlarda bu işaretlerden bazıları şekillerinin bozulmaması için parçalara ayrılırdı (yılanların uzun parçalara ayrılması, vücutlarından ayrılmış kuş başları). Mısır bilimciler tarafından hiyeroglif yazılarının incelenmesi için saymacalı olarak kabul edilen kopya biçimi her kelimedeki bileştirici unsurları ortaya koymak amacını güder; meselâ okuma, işaretin yeri, tını ve ünlülerin nitelikleri göz önünde tutulmadan yalnız ünsüz iskeletine bakılarak yapılır: $P+t+h+$ tanrının tanımlayıcısı= *Pth*, tanrı Ptah. (L)

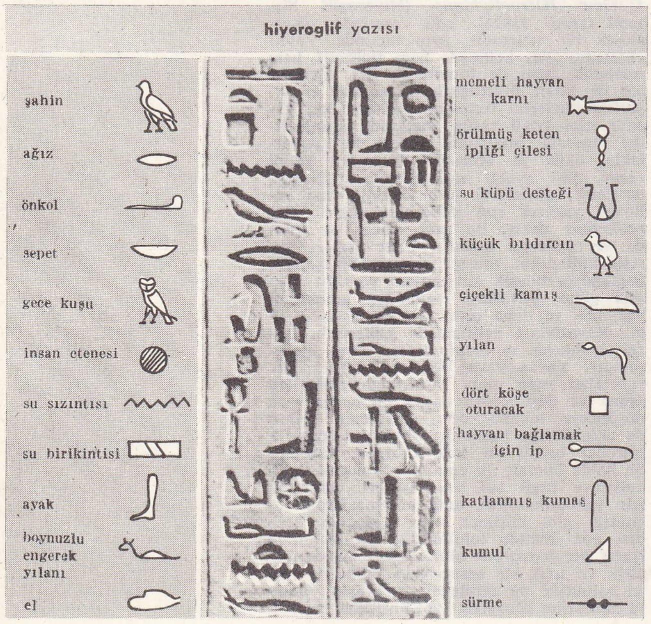

HİYEROGRAF i. (fr. *hiérographe*'tan). Kutsal şeyler üstüne, dinler tarihi üstüne kitaplar yazan kişi. || Eski büyücü dinleriyle ve gizli bilimlerle ilgilenen kişi. (L)

HİYONG-NU. Bk. HSİONG-NU.

HİYORDAHLİT i. (fr. *hiordahlite*'ten). Miner. Tabiî sodyum ve kalsiyum flüorosilikozirkonat. (L)

HİYOSİYAMİN i. (fr. *hyosciamine*'den). Eczc. Solanales takımından bitkilerde (güzelavratotu, tatula, banotu) bulunan bir alkaloit; atropinin ışığı sola çeviren izomeridir. (Atropinden daha etkili, fakat ondan daha az zehirlidir.) [L]

HİYOVERTEBROTOMİ i. (fr. *hyovertébrotomie*'den). At, eşek ve katırda, gırtlaktaki irinli keseleri açma ameliyatı. (L)

HİYYA (Abraham bar), yahudi ispanyol bilim adamı. 1133-1145 Arasında Barcelona'daki çalışmalarıyle tanındı. Arap kaynaklarından yararlanarak yaptığı özetlemelerle, Pireneler ötesinde yaşayan ve Arapça bilmeyen yahudileri bilimsel gelişmelerden haberdar etmeğe çalıştı. *Fundamentos de la Intelligencia y Torre de la Creencia* (Aklın Temelleri ve İnanç Kalesi) bir aritmetik, geometri ve optik ansiklopedisidir. *La Forma de la Tierra* (Yerin Biçimi), İbranîcede ilk astronomik coğrafya incelemesidir. Öbür eserleri: *Libro de Calculo de los Movimientos de los Astros* (Yıldızların Hareketlerini Hesap Kitabı); *Tablas Astronomicas* (Astronomi Cetvelleri); *Libro del Computo del Calendario* (Takvim Hesap Kitabı); *Meditacion del Alma* (Ruhsal Düşünceler). Hiyya, ayrıca İbranîce ve Arapçadan Latinceye birçok tercüme yaptı. (L)

HİZ i. (fars. *ẖiz*). *Esk.* Yükselme. || Dalga. || Hislenerek coşma. (M)

—HÎZ sıf. (fars. *ẖāsten*, ayağa kalkmak'tan *-ẖiz*). *Esk.* Kalkan, kaldıran v.b. anlamlarıyle bileşik sıfatlar meydana getirir: *Seher-hîz*, sabah erken kalkan. (M)

HİZA i. (ar. *ḥiẕā'*). Belli bir doğrultuda veya doğru bir çizgi üzerinde bulunma hali: *Ve gözü namlunun hizasına gelince iki defa arka arkaya tetiği çekti.* (Sabahattin Ali). *Sandallar tam bir hizaya gelince onları birbirine elleriyle bitiştirerek tutan kayıkçılar...* (A. Ş. Hisar). *Parmağımın hizasına bak.*

— ÇEŞ. DEY. *Hizaya gelmek. Teklz.* Yola gelmek, düzelmek: *Şöyle hizaya gel bakalım;* || *Hizaya getirmek,* aynı ayarda tutmak, bir tutmak: *Onu Hâmid'lerle, Fikret'lerle bir hizaya getirenler de var, edebiyat sınırları dışına sürenler de...* (Y.Z. Ortaç). Düzeltmek: *Ben seni şimdi hizaya getiririm.*

— Matbaac. Bir sayfadaki satırlarla aynı yaprağın diğer sayfasındaki satırların uygunluğu. || *Hizaya getirmek,* aynı formadaki çeşitli sayfaların veya aynı sayfadaki sütun ve satırların karşılıklı gelmesi amacıyle forma veya sayfa bağlanırken gerekli tedbirlerin alınması. (ML)

HİZÂB blş. i. (fars. *ẖiz* ve *āb*'dan *ẖizāb*). *Esk.* Rüzgâr etkisiyle deniz suyunda meydana gelen hareket, dalga. || *Hizâb-engiz,* dalga meydana getiren, dalgalandıran. (M)

Hizakurige (*At Üstünde Ayakta*), Cippenşa İkku'nun 1802-1822 yılları arasında yazdığı, elli altı ciltlik gülünçlü *Doçu Hizakurige*'nin kısaltılmışı. Yalancı, şakacı, densiz iki kafadarın Japonya'daki yolculuklarını ve yollarda, hanlarda rastlanan sıradan kişilerin dünyasını anlatır. (L)

HİZALAMA i. (*hiza*'dan *hiza-la-ma*). Elektr. Bir devrenin titreşim frekansının, kendisine uygulanan titreşim alanı frekansına eşit olması için, sığa veya indükleme değişimiyle ayarlanması. (L)

HİZÂN sıf. (fars. *ẖizān*). *Esk.* Sıçrayan, sıçrayarak kalkan. || *Üftan ü hîzân,* düşe kalka, yalpalayarak. (M)

HİZAN, Doğu Anadolu'da (Bitlis ili) bir ilçe; 917 km^2; 23 833 nüf. (1970); Merkez, Akşar ve Sağınlı bucakları; 31 köy. —*İlçe merkezi,* Bitlis'in güneydoğusunda, il merkezine 43 km'lik bozuk bir yolla bağlı bir köydür; 1 884 nüf. Arpa, buğday, darı, ceviz. (M)

HİZÂNE veya **HİZÂNET** i. (ar. *ẖizāne* veya *ẖizānet*). *Esk.* Hazine: *Gönülde nakd-i vefa genci lîk pinhanî / Gözüm hizane-i la'l ü güher velî fânî* (Fuzuli). || Hazinenin saklandığı yer. || *Mec.* Hatır, gönül. || *Hizânet-ül-kütüb,* kütüphane.

◆ **Hizânegâh** blş. i. *Esk.* Hazine yeri, değerli şeylerin saklandığı, korunduğu yer. (M)

HİZB i. Bk. HİZİP.

HİZBER veya **HİZEBR** i. (fars. *hizber* veya *hizebr*). *Esk.* Aslan. || Sıf. Cesur, yiğit.

◆ **Hizebrân** çoğl. i. *Esk.* Aslanlar.

◆ **Hizebrâne** sıf. *Esk.* Aslan gibi, aslancasına.

◆ **Hizebrendâz** zf. *Esk.* Aslanı yenecek kadar güçlü anlamındadır; güçlü, yiğit, sert insanlar için kullanılır. (M)

HİZEM i. (fars. *hizem*). *Esk.* Yakıt olarak kullanılan odun. || *Hizem-keş,* odun yaran veya taşıyan köylü. (M)

HİZEN, Japonya'da bölge, Kyuşu adasının Çin denizine uzanan batı yarımadasını kapsar. Yamaçları pirinç ekilen taraçalarla örtülü olan bu tepelere, yer yer tümsekler ve bazaltlı yaylalar hakimdir. Güneyde volkanizma daha belirlidir: batıda Sonoki, güneyde Nomo ve doğuda Şimabara yarımadalarını Tara yanardağı (483 m) bağlar ve Şimabara tamamıyle Unzen'den (yaklş. 690 m) meydana gelmiştir. Bölgedeki kaolin yataklarının bolluğu ve madenin inceliği sayesinde tanınmış bir sanayi kurulmuştur: Arita ve İmari en büyük japon porselen imali merkezleridir. Bölgenin başlıca şehirleri Nagasaki ve Sasebo'dur. (L)

HİZENDE sıf. (fars. *ẖiziden,* sıçramak'tan, *ẖizende*). *Esk.* Bir yere atılıp, sıçrayıcı. || *Gazal-ı hizende,* sıçrayan geyik. || *Mar-ı hizende,* sıçrayan yılan. || *Emvac-ı hizende,* sıçrayan dalgalar. (M)

HİZİP veya **HİZB** i. (ar. *ḥizb.*). Bütünden ayrılmış parça, bölüm: *Açılıp gitgide artık iki hizbin arası* (M. Â. Ersoy).

— Din. *Kur'an*'ın 60 veya 30 bölümünden her biri. (Bk. ANSİKL.) || *Hizb-ullah-ür-rahmân,* Tanrı'ya inananların topluluğu. || *Hizb-üş-şeytân,* şeytana inanmış olanlar.

— Siyaset. Bir parti içinde, çoğunluğun kararlarına ve partinin genel siyasetine karşı çıkanların meydana getirdiği gruba verilen ad. (*Parti içi hizip* de denir.)

— Süsl. *Hizip gülü,* eskiden yazma Kur'an'larda hizipleri ayırmak için kullanılan özel işaret. (Güle benzediği için bu adı aldı.)

— ANSİKL. Din. İslâmiyetten önce arap aşiretleriyle Yahudiler arasında yapılan anlaşmalara da *hizip* deniyordu. Sonradan bu kelime «vird» karşılığında kullanıldı. Bir kimsenin okumaya alıştığı, dilinden düşürmediği Kur'an surelerinin herhangi bir bölümüne de hizip adı verildi. Kur'an'daki sayısı kesin ve sınırlı değildir, herkesin kullanış şekline göre değişir.

İslâmlığın doğuş yıllarında daha çok Kur'an cüzlerine ad olan hizip, tarikatların or-

Foto. Encyclopedia Americana

bir cenaze papirüsünde **hiyeroglif** yazı (M.Ö. 1025'e doğr.), Metropolitan Sanat müzesi, New York

taya çıkışından sonra geniş bir alana yayıldı. Bir ara tarikat karşılığı olarak kullanıldı. Tekke ve zaviyelerde cuma hutbelerinde okunan ayetlere hizip dendiği gibi, şeyhlerin okunması âdet olmuş dualarına da bu ad verildi. Tarikatlarda ilk hizbi Abdülkadir Geylanî'nin (öl. 1166) ortaya koyduğu söylenir. Daha sonraki yıllarda İlmi Arabî (öl. 1240), Ahmed Bedevî (öl. 1276), El - Navavî (öl. 1277) gibi bilginlerin birçok hizip düzenlediği bilinmektedir. Hizipler arasında en yaygın olan Şazilî'nin *Hizb-ül-Bahr*'ıdır. Deniz yolculuğuna çıkanların okuduğu bu hizipler birer büyü niteliği taşır. Gazzalî, *İhya*'sının 9. kitabında birçok eski hizbi biraraya topladı. (ML)

HİZİPÇİ sıf. ve i. (*hizip*'ten *hizip-çi*). Hizip meydana getiren, hizip içinde olan (kimse). [M]

HİZİPÇİLİK i. (*hizipçi*'den *hizipçi-lik*). Teşkilâtlanmış bir topluluğun içinde bütünlüğü bozacak şekilde yeni bir grup kurma. (ML)

HİZKİYA, Yahuda'nın on dördüncü kralı, Ahaz'ın oğlu ve halefi. M. Ö. 715'ten 687'ye kadar saltanat sürdüğü sanılır. Bilge ve dindar bir kişiydi. Tahta çıktıktan sonra İşaya peygamberin öğütlerine göre hareket etti. Babasının kutsadığı putları yıktı, Paskalya yortusunu büyük törenlerle kutladı, gerçek Tanrı dinine eski yüceliğini kazandırdı. Onun emriyle yazıcılar bilgelerin sözlerini derlediler. Ticareti ve tarımı geliştirdi. Kudüs'ü tahkim etti, kuşatma sırasında içme suyu sağlayabilmek için bir kanal açtırdı ve krallık hazinesini zenginleştirdi. Asurluların hâkimiyetinden kurtulmağa çalıştı, fakat Sanherib'e haraç ödemek zorunda kaldı. Vücudunda çıkan bir çıbandan İşaya peygamberin bulduğu ilâç sayesinde kurtuldu; bu olayı bir ilâhide anlattı. (L)

Hizkiya kanalı, kral Hizkiya'nın M. Ö. 700'e doğru, Sion tepesi altında, kayaları oydurarak açtırdığı 550 m boyunda tünel. Kudüs'ün surları dışındaki Ceyhun kanalını şehrin içindeki Siloe havuzuna bağlayan bu kanaldan kuşatma sırasında yararlanılacaktı. Hizkiya kanalı bugün de kullanılmaktadır. (L)

HİZLÂN i. (ar. *hizlān*). *Esk.* Yardımsız ve kimsesiz kalarak sefil ve düşkün hale gelme.

— Din. Kelâm ilminde bir kimseye yardım etmeme, onu kötü durumda bırakma. ‖ Herhangi bir hatalı hareket dolayısıyle Tanrı lütfundan yoksun kalma. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Din. İslâm inançlarına göre, bir kimse dince yasaklanan davranışlarda bulunur da *küfr*'e saparsa, Tanrı'nın ihsanından uzak kalır. Tanrı katında makbul sayılan amellerden dolayı ihsan, yapılması yasak olan kötü (*şer*) davranışlardan dolayı *hizlân*, ilâhî adaletin kaçınılmaz bir sonucudur. Mümin için makbul olan davranış, Tanrı'nın yapılmasını buyurduğu, ihsana lâyık gördüğüdür. Hizlân kelimesini her mezhep kendi anlayışına göre yorumlar. Bundan da bu deyimin, herkesin olduğu gibi kabul edebileceği açık ve kesin bir anlamı bulunmadığı sonucu çıkar. Bu konuda eşarî ve mutezile mezhepleri birbirine zıt açıklamalar yapar. Eşarîlere göre hizlân, Tanrı adaletiyle bağdaştırılamayacak bir tutumdur. (M)

HİZMET i. (ar. *hidmet*'ten). Bir şey uğruna çalışma, görev, iş: *İstanbul'a geliyor, bir hizmete girip yükseliyor, nihayet Paşa olup Sıvas'a tayin ediliyor* (Abdülbaki Gölpınarlı). ‖ Başkalarına ait temizlik, düzen v.b. gibi günlük işleri görme: *Evin bütün hizmetleri onun üstündedir.* ‖ Çalışma, işleme: *Yeni gelen otobüsler henüz hizmete girmedi.* ‖ Bakım, ihtimam: *Bu topraktan daha bakımsız, neresi vardı? Bu insanlardan daha fakir, daha hizmete muhtaç kim vardı?* (Ş. S. Aydemir). ‖ Yardım, katkı: *Belli bir iki düşüncenin yayılmasında benim de hizmetim olmuştur* (N. Ataç). ‖ *Hizmet etmek* (*görmek*), görev yapmak, bir şey için çalışmak: *Çocuklarınızı okutarak size hizmet etmekten başka bir emeli olmayan benim gibi fakir bir kızın...* (H. R. Gürpınar). ‖ *Hizmet neferi* (veya *eri*), emirber emireri: *Hizmet neferleriyle beni burada bıraktılar* (Ömer Seyfeddin). ‖ *Kamu hizmeti*, devlet veya mahallî idareler tarafından halkın çeşitli ihtiyaçlarını gidermek amacıyle yapılan her türlü hizmet. ‖ *Mecburî hizmet*, kanun yoluyle yapılması zorunlu kılınan hizmet. ‖ —*Esk. Hizmet-güzâr*, iş yapan, şunun bunun işiyle uğraşan. ‖ *Hizmet-i askeriye*, askerlik görevi. ‖ *Hizmet-i devlet*, devlet işi.

— ÇEŞ. DEY. *Hizmetinde olmak* (*çalışmak*), birinin yanında çalışmak, işlerini yapmak: *Emeti kadın, kaç aydır benim hizmetimde olmakla beraber bir kere odamdan içeri ayak atmamıştır* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Hizmetine girmek*, bir yerde veya bir kimsenin emrinde çalışmağa başlamak: *Ninenin hizmetine girdiğim zaman gönlüm hem kendi yanar, hem dünyayı yakar bir cehennem gibiydi* (Namık Kemal). ‖ *Hangi akla hizmet* (...), bir davranış akla uygun görülmediği zaman kullanılır: *Hangi akla hizmet etti de bu kadar işi üzerine aldı?*

— Ask. *Hizmet birliği*, bağlı bulunduğu kıtanın donatım araç ve gereçlerinin bakım, onarım v.b. işlerini yapan özel birlik. (Hizmet birliği genellikle ikmal ve eşya ulaştırma hizmetlerini yürütmekle görevlidir. Bunların teşkilâtı bağlı bulunulan muharip birliklerin niteliklerine göre değişir.) ‖ *Hizmet teşkilâtı*, askerî birliklerin servis elemanları ile kıta ağırlıkları ve kuruluşunda bulunan teknik hizmet birliklerinin tümüne verilen ad. (Bk.ANSİKL.) ‖ *İç hizmet*. Bk. *iç hizmet*.

— Huk. *Hizmet kusuru*, hukuka aykırı «idarî» işlem, eylem ve hareketler sebebiyle, bir kamu hizmetinin kötü veya geç işlemesi yahut hiç işlememesi şeklinde ve hizmetin kuruluş veya işleyişinde mevcut kusurlar olarak beliren, hizmeti bilfiil yürüten ajanın yerine, ilgili kamu tüzel kişisine atfedilen, genel malî sorumluluk ilkesi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hizmet sözleşmesi*, işçinin belirli veya belirsiz bir süre için bir işi görme, iş sahibinin de buna karşılık bir ücret ödeme borcu altına girdiği sözleşme (Borçlar kn. md. 313). Bk. ANSİKL.

— Sanay. *Genel hizmetler*, bir fabrikanın imalât atelyelerine yardımcı faaliyetlere verilen ad. (Bunlar meselâ, bir şef mühendisin idaresi altında bulunan buhar ve elektrik üretim santralları, bakım ve inşaat ekipleri gibi hizmetlerden meydana gelir.)

— Tasav. Bir şeyhe bağlandıktan sonra onun gösterdiği yolda gitmek. (Tarikat kurallarına göre hizmet insanın belli basamaklarda yükselmesi için gerekli bir görevdir. Bir dervişin manevî alanda olgunlaşması için iki ayrı yol vardır. İlk yol, *hizmet* yoludur. Bu alanda manen gelişen, ilerleyen bir kimse *sohbet* yoluna girmeğe hak kazanır.) ‖ *Hizmet değiştirmek*, mevlevîlerde, tarikata giren kimseye verilen mutbak (*matbah*) görevi. (Nöbetleşe yapılan bu gibi hizmetlerin yeni gelenlere gördürülmesi bir gelenektir. Hizmetler canların sayılarına göre dağıtılır, bir can değişik hizmetlerle yükümlü de olabilirdi.) ‖ *Hizmeti tamam olmak*, mevlevîlerde tarikata giren bir kimsenin binbir günlük çileyi doldurması. (Bu süreyi dolduran cana dış meydancı bir hafta önceden «erenler, hizmetin tamam oldu!» diye haber verirdi.) ‖ *Hizmet tennuresi*, mevlevîlerin giydiği açık yakalı, geniş etekli entari. (Sadece *tennure* de denilen bu elbisenin biri tekkenin günlük işlerinde, öteki semalarda giyilmek ü-

hiyeroglif kabartma friz (M. Ö. XXII. yy.) Metropolitan Sanat müzesi, New York

zere iki çeşidi vardı. Sema ederken giyilen tennurelerin etekerine kalın aba veya çuha geçirilirdi, hizmet tennurelerinde bu yoktur.) ‖ *Hizmeti merdan*, mevlevîlerde çilenin bir başka adı. Tekkede mevlevî dervişlerinin tarikat kurallarına göre gördükleri toplu hizmet.

— Teşk. tar. Osmanlı devletinde bir saray görevi. (Bk. ANSİKL.) ‖ *Hizmet tımarı*, serhatlerde bazı camilerin imam ve hatipleri ile bazı saray görevlilerine verilen tımar. (Bunlar da öteki tımarlar gibi dağıtılırdı. Saraya yılda yüz bin sümbül soğanı vermek, çakır ve şahin kuşları getirmek v.d. bu türlü tımar sahiplerinin görevleri arasındaydı. Tanzimat'tan sonra bu tımarlar kaldırıldı.) ‖ *Hizmet-i fetva*, Şeyhülislâmlık makamında çalışan bazı görevlilere verilen iş. (Padişah bu görevde çalışanlara gerektiği zaman arpalık verirdi.)

— Tic. *Satış sonrası hizmeti*, mağazadan satın alınan ev cihazlarını veya eşyasını yerlerine koymak, gerektiğinde çalıştırmak, bakım ve tamirleriyle uğraşmak gibi ticarî hizmetlere verilen ad.

— ANSİKL. Ask. *Hizmet teşkilâtı*. Bir tümenin alay ve bağımsız taburlarının kıta ağırlıkları, genellikle, bağlı bulundukları birliğin idarî desteği için gerekli personel ve taşıt araçlarından meydana gelir. Kıta

Jean Champollion tarafından çözülen ve **hiyeroglifin** okunmasında ilk anahtar sayılan «Rosette» taşından bir parça (M. Ö. II. yy.): yukarıda, mısır demotikos; altta, eski yunan yazıları.

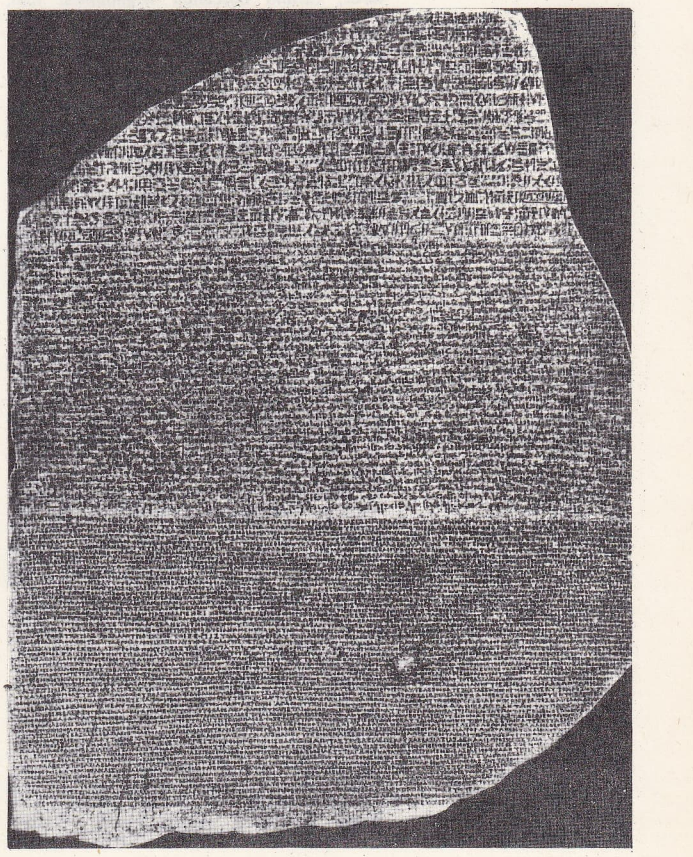

Foto. Encyclopedia Americana

ağırlıkları, biri savaş ağırlıkları, diğeri sahra ağırlıkları olmak üzere iki bölümdür. Savaş ağırlıkları, özellikle yalnız savaşın yönetimiyle ilgili personel ve araçlardan kurulur. Bunlar azalan cephanenin tamamlanması ve bakımı, sıhhiye, istihkâm v.b. hizmetlerin görülmesiyle ilgili personel ve araçlara sahip bulunurlar.

Sahra ağırlıkları savaşın yönetimiyle doğrudan doğruya ilgili bulunmayan diğer personel ve araçlardan meydana gelir. Bunlar olmadan da savaşa bir süre daha devam olunabilir. Subay ve erlerin özel eşyası, çadırlar, kantin v.b. eşya ve ağırlıklar bunlar arasında yer alır.

Muharip birlikleri desteklemek için savaş meydanında hizmet teşkilâtının, kuracakları hizmet tesisleri, harekâtı sürekli olarak destekleyebileceği yerlerde açılır.

— Huk. *Hizmet kusuru,* idare hukukuna ilişkin bir sorumluluk ilkesidir. Medenî hukukun kusura dayanan veya istihdam edenin sorumluluğuna ait olan esaslarından tamamıyle ayrılır. Başta devlet olmak üzere, kamu tüzel kişisine hitap eder ve uygulanır. Hizmet kusurunun söz konusu olabilmesi için kamu tüzel kişisinin zarar veren tasarrufunda bir *kusur* bulunmalıdır. Hizmet kusurundan, şahsen hizmeti gören ajanlar değil, adına hareket edilen kamu tüzel kişisi sorumludur. Zarar, ajanın kişisel ehliyetsizliğinden, yetersizliğinden, kasıt, garez ve taraflı davranışından meydana gelse bile, kural olarak, kusurlu ve esas sorumlu olan gene ajan değil, kamu tüzel kişisidir. Ayrıca, hizmet kusuru, olaylara, şartlara, içinde bulunulan duruma, her olayın özelliklerine göre tespit edilir. Hukuka aykırı işlem, eylem yapılması, şüphesiz, bir hata, ihmal, nakisedir. Kural olarak, her hata, ihmal, eksiklik, yani her sakat tasarruf hizmet kusuru yaratmaz, malî sorumluluğu gerektirmez. Fakat, hizmet kusuru damgasını vurabildiğimiz dereceye çıkan her aykırılık, her sakatlık da, kamu tüzel kişisini sorumlu kılar. Her hizmet kusuru, sorumluluğun doğması için, kural olarak yeterli bir sebeptir. Bununla beraber, ifası güç ve olağanüstü şartlar altında yapılan faaliyetlerde, tazmin borcunun doğabilmesi için, biraz ileri gidilerek, «ağır» hizmet kusurunun varlığı aranır. (İtfaiye, akıl hastahaneleri, hapishane, zabıta hizmetleri gibi.)

Zarar doğuran işlem veya eylemin yapılmasındaki kusurun münhasıran ajanda kalarak idareye hiç bir surette atıf ve isnat edilemeyeceği, kısaca, ajanın hareketlerinin «hizmete tamamen yabancı olduğu», «resmî yetkiliden ziyade, alelâde özel kişi davranışları gibi tezahür ettiği» durumlarda, sorumluluk da haliyle, sadece ajana ait olur. Yalnız bundan söz edebilmek için, idarenin eşyası (aracı) ile verilmemiş bir zarar söz konusu olmalı, bir kamu hizmetinin ifası sebebiyle yahut dolayısıyle hareket edilmemiş bulunulmalıdır. Aksi halde ve ayrıca, ajanın hareketlerinin suç teşkil ettiği veya kasıt, kötü niyet gibi olumsuz şahsî duygularla yapıldığı, yahut çok ağır kusur taşıdığı olaylarda, idarenin hizmet kusuru ile, ajanın şahsî kusuru birleşir. Bu durumda hem ajan, hem de idare zarar gören kişiye ve birbirlerine karşı ayrı ayrı sorumlu olurlar. Yargı yerlerince tazminata mahkûm edilen idare veya ajan, kusurları ve sorumlulukları oranında birbirine sonradan rücu edebilirler.

● Borçlar kanununun *hizmet sözleşmesi* terimini kullanmasına karşılık, diğer bazı kanunlar (msl. İş kanunu) *iş sözleşmesi* terimini kullanır. Bu sebeple, bu iki sözleşmenin ayrı sözleşmeler olduğu iddiası ileri sürülmüştür. Ancak Danıştay, 1949 tarihli İçtihadı Birleştirme kararında (*Resmî Gazete,* nu. 7 421) bu iki terimin aynı kavramı ifade ettiğini belirtmiştir. Bu sebeple bugün hizmet ve iş sözleşmeleri, aynı kavramı belirtmektedir.

Hizmet sözleşmesinin üç unsuru vardır: 1. *Hizmet edimi.* Bu edim, alışveriş hayatının görüşleri ve iktisadî duruma göre değişik olacaktır. Fakat her halde olumlu bir faaliyetin gösterilmesi gereklidir. Bu yüzden kural olarak, yapmama, bir hizmet sözleşmesinin ana konusu olamaz. Meselâ sırf rekabet yasağına ilişkin bir sözleşme, hizmet sözleşmesi sayılamaz. Ancak bazen olumsuz bir durum, aynı zamanda olumlu bir sonucu da gerektiriyorsa, buna ilişkin bir hizmet sözleşmesi yapılabilir (msl. bir modellik sözleşmesinde durum böyledir. Zira, model hiç bir harekette bulunmamakla beraber, belirli bir olumlu sonuç doğurmaktadır).

Edimin kapsamı, yeri ve zamanı sözleşme ile veya sözleşmede buna ilişkin bir hüküm yoksa, sözleşmenin tabi olduğu kanunun (Borçlar kanunu, İş kanunu veya diğer özel kanunlar) hükümleri ile uygulanır. Hizmet edimi, belirli bir sonucun elde edilmesine değil de, belirli bir faaliyetin gösterilmesine yönelmiştir. Bu yüzden önemli olan, o faaliyetin gösterilmesidir, sonucun elde edilmesi değildir. Sonuç elde edilemese dahi, işveren, işçinin ücretini ödemek zorundadır.

2. *Süre,* hizmet sözleşmesinin ikinci unsurudur (hizmet ediminin bir süre için borçlanılmış olması). Bu süre belirli veya belirsiz olabilir. İşçi, işverene bir tek iş için değil, bir süre için bağlanmaktadır. İşçinin belirli bir işi belirli bir sonuç elde etmek için borçlandığı hallerde, bir hizmet sözleşmesi değil genellikle bir istisna, bazı hallerde ise bir vekâlet sözleşmesi söz konusu olur.

İşçinin bağlanacağı süre ya belirli veya belirsiz olur. Belirli süreli hizmet sözleşmelerinde, süre sözleşmede belirtilmiştir veya işin mahiyetinden anlaşılır (msl. mevsimlik olan işlerde süre, işin mahiyetinden anlaşılır. Süre bu şekilde anlaşılamıyorsa, belirsiz süreli hizmet sözleşmesinden söz edilir; bu halde sözleşme, feshin ihbarına [bk. FESİH] kadar devam eder).

3. Hizmetin bir *karşı edimi* (ivaz) mukabili borçlanılması. Hizmet karşılığı bir ücret söz konusu değilse, hizmet sözleşmesinden söz edilemez. Bu hallerde çoğunlukla bir vekâlet sözleşmesinin varlığı kabul edilecektir. Verilecek karşı edim, yani ücret, çoğu zaman paradır. Bu birçok durumda, günlük, haftalık veya aylık olabileceği gibi, bunların yerine kârdan pay alma, komisyon şeklinde de olabilir. Bazen ise ücret para yerine aynî bir şey de olabilir (msl. tarlada çalışan işçiye, hizmeti karşılığında bir miktar buğday verilmesi). Ancak aynı ücret bugün birçok halde tek başına değil de, para olarak verilen ücrete ek olarak görülmektedir. Meselâ işçiye bir gündelik verilmekte, fakat buna ayrıca yemek ve yatacak yer temini de eklenmektedir (Borçlar kn. md. 337). Ayrıca bazı hallerde ek ücret olarak ikramiye de verilmektedir. (Bk. ÜCRET.) Ücret ya zamana göre hesaplanır veya götürü olur. Hizmet sözleşmesini ya bizzat taraflar veya onların temsilcileri yapar. Sözleşmeyi bizzat yapma söz konusuysa, tarafların ehliyetli olmaları gerekir. Aksi halde, sözleşme kanunî mümessil tarafından yapılacaktır.

Hizmet sözleşmesi kural olarak bir şekle bağlı değildir. Ancak bunun istisnaları bulunmaktadır. Borçlar kn. md. 316'ya göre «umumî mukavele» ve md. 318'e göre çıraklık sözleşmesinin (bk. ÇIRAK) yazılı olması gereklidir. Ayrıca hizmet sözleşmesiyle birlikte bir rekabet yasağı şartı konuluyorsa, bunun da yazılı olması gerekir (Borçlar kn. md. 350). Bunun yanında diğer bazı kanunların da yazılı şekli aradığı görülmektedir. Meselâ 931 sayılı İş kn. md. 9, bir yıl ve daha uzun iş sözleşmeleri için yazılı şekli öngörmektedir. Yine Deniz İş kn. md. 4 ile Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetin Düzenlenmesine Dair kanunun 4. maddesi de şekli aramaktadır. Hizmet sözleşmesinden doğan borçları taraflar, kanun ve ahlâka aykırı olmamak şartıyle serbestçe düzenleyebilirler (Borçlar kn. md. 319). Tarafların bir hüküm koymamaları halinde ise Borçlar kn. md. 320-337'deki hükümler uygulanır.

A. İŞÇİNİN BORÇLARI. a) *Şahsen ifa borcu.* Hizmet sözleşmesi taraflar arasında sürekli bir ilişki kurduğu için, tarafların kişilikleri çok önemlidir. Bu yüzden Borçlar kn. md. 320/I işçinin borcunu bizzat yerine getirmesi gerektiği hükmünü koymuştur. Ancak bu emredici bir kural değildir. Taraflar sözleşme ile bunun aksini kararlaştırabilecekleri gibi, sözleşmenin niteliğinden de aksi anlaşılabilir.

b) *Özenle ifa borcu.* Yani borçlu borcunu o iş için hayat ilişkilerine göre gerekli olan ihtimamı göstererek yapmak zorundadır. Ancak gösterilecek özenin derecesi önce sözleşmeye göre tespit edilir. Sözleşmede daha çok veya daha az bir özenin gösterilmesine ilişkin bir hüküm bulunursa, ölçü olarak bu alınır (Borçlar kn. md. 321/II).Eğer işçi bu özen borcunu kusurlu olarak yerine getirmez ve bundan işveren bir zarara uğrarsa, işçi bu zararı ödemek zorunda kalır (Borçlar kn. md. 321/II);

c) *Fazla çalışma yapma borcu.* Bazı durumlarda işçi fazla çalışma yapmak zorunda kalır. Borçlar kn. md. 329/I işçinin fazla çalışma yapması için gerekli şartları belirtmiştir. Bu maddeye göre, işçinin fazla iş yapması için bir zaruret halinin bulunması ve işçinin bu fazla çalışmayı yapmağa muktedir bulunması gereklidir. Bu şartlar varsa, işçi fazla çalışma yapmayı dürüstlük kuralına göre reddedemez: edecek olursa zorla yaptırılacağı gibi (Borçlar kn. md. 329/I) ayrıca bu durum Borçlar kn. md. 344'e göre fesih için bir haklı sebep de sayılır. Ancak, bu hükümler, özel kanunlarda fazla çalışmaya ilişkin başka hükümlerin bulunması halinde uygulanamayacaktır. Meselâ 931 sayılı İş kn. md. 35., Basın İş kn. md. 1 ve Deniz İş kn. md. 24 fazla çalışma konusunda özel hükümler getirmiş bulunmaktadır. Bu kanunların sahasına giren hallerde artık Borçlar kn. md. 329'daki hükümler değil de konulmuş olan özel hükümler uygulanır. Fazla çalışma yapan işçi, buna ilişkin olarak fazla çalışma ücreti ister (bk. ÜCRET).

ç) Yukarıda sayılan ve kanundan doğan borçların yanında işçinin ayrıca hizmet sözleşmesinin bünyesinden doğan borçları da vardır. Bunlar arasında, işverene ait eşyayı saklama borcu, işverenin talimatına uyma ve onun denetimine katlanma ve sır saklama, bilgi ve hesap verme borcu ve tehlike anında yardım borcu en önemlileri arasında gelmektedir.

B. İŞVERENİN BORÇLARI. a) *Hizmeti kabul borcu.* Borçlar kn. md. 320/II, işçinin işi bizzat yerine getirme borcuna paralel olarak işveren de hizmeti bizzat kabul borcu yüklenmiştir. Yani işçi, sözleşmeden veya işin niteliğinden, aksi anlaşılmadıkça başka bir kimseyi işveren olarak kabul etmek zorunda değildir.

b) *Ücret ödeme borcu.* İşveren, sözleşmede gösterilen veya âdet olan veya toplu iş sözleşmesinde gösterilen ücreti ödemek zorundadır. Ücretin ödeme zamanı yönünden sözleşmede bir hüküm yoksa, Borçlar kn. md. 326'daki hükümler uygulanır. Buna göre işçi ve iş sahibi ile birlikte oturmayan hizmetçilere haftada bir, idarehane memur ve müstahdemlerine ayda bir ödeme yapılır. Esasında ücret, işçinin yaptığı işin karşılığıdır. Ancak kanun iki kolda, işçinin, borcunu yerine getirmemesine rağmen ücret isteyebileceğini kabul etmiştir. Bunlardan birincisi, iş sahibinin, haklı bir sebep olmaksızın kabulden kaçınması, yani temerrüde düşmesi halidir. Bu halde işçi, Borçlar kn. md. 325'e göre, borçlandığı hizmeti yerine getirmeksizin, sözleşmede kararlaştırılan ücreti isteyebilir. Ancak işçi, hizmeti yerine getirmemeden dolayı yapmaktan kurtulduğu masrafları başka bir iş yapmadan elde ettiği veya kötü niyetle elde etmeyi ihmal ettiği kazancı alacağı ücrete mahsup etmek zorundadır (İş kn. md. 13 ve 40). İkinci durum Borçlar kn. md. 328'de düzenlenmiştir: uzun süreli bir hizmet sözleşmesinden doğan işçinin borcu, onun kusuru olmaksızın askerlik, hastalık ve buna benzer sebeplerle kısa bir müddet için imkânsızlaşırsa, işveren yine bu müddet için olan ücreti öder. 931 Sayılı İş kn. md. 24 ise, bu yönden özel hükümler koymuştur. Bu maddeye göre, muvazzaf askerlik dışında kalan, manevra veya bir sebeple silâh altına alınan veya bir kanunî çalışma borcu sebebiyle işinden ayrılan işçinin iş sözleşmesi işinden ayrıldığı günden itibaren iki ay sonra fesh edilmiş sayılır. Yani işverenin iki ay müddetle ücret ödeme borcu devam eder. Ancak işçinin bu haktan yararlanabilmesi için, o işte en az bir yıl çalışmış olması gereklidir. İşverenin işçiye ücretinin bir kısmını avans verebilmesi için kendisinin bu ödeme ile

dara düşmemesi gereklidir (Borçlar kn. md. 327) [Ücret haczi için bk. HACİZ].

c) *Çırağa sanatı öğretme borcu* (bk. ÇIRAK).

ç) *İşçiye âlet ve malzeme verme borcu.* Borçlar kn. md. 331/I'e göre aksine bir sözleşme yapılmamışsa, işveren işçiye işi için gerekli olan âlet ve malzemeyi vermek zorundadır. Aksi halde Borçlar kn. md. 325'e göre alacaklı temerrüdüne düşer. Buna karşılık işçi, mükellef olmamakla beraber, iş sahibinin rızasıyle bunları temin edecek olursa, iş sahibi bunun için muhik bir tazminat öder (Borçlar kn. md. 331/II).

d) *İşçiyi koruyucu tedbirler alma borcu.* İşveren, kendisi için çalışan işçilerin sıhhatine ilişkin bütün tedbirleri almak zorundadır. Özellikle, işin gerektirdiği tehlikeleri bertaraf ederek korunma tedbirleri, işçiler için sıhhi çalışma yerleri ve eğer işçi, onunla birlikte oturuyorsa, sıhhî yatacak yer temin etmek zorundadır (Borçlar kn. md. 332). Ayrıca İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti tüzüğünde de alınacak tedbirlere ilişkin hükümler etraflı olarak bulunmaktadır. Bu borcunu yerine getirmeyen işveren, bunun sonucunda işçi ölürse onun yardımından mahrum kalanların uğradığı zararı öder (Borçlar kn. md. 332/II);

e) *İşçiye boş zaman ve iş aramak için zaman verme borcu.* İşçiye verilecek boş zamanı geniş anlamak gerekir. Buna işçiye verilecek dinlenme günleri gibi, onun yakınlarının ölüm, evlenme ve hastalıkları için verilmesi gerekli zamanları da katmak gerekir (ayrıca bk. İş kn. md. 35 v.d.). Aynı şekilde işveren feshi ihbardan sonra, işçiye iş araması için de gerekli olan zamanı vermek zorundadır (Borçlar kn. md. 334/II ve İş kn. md. 28).

f) *Keşif yapan işçiye bir karşılık ödeme borcu.* Borçlar kn. md. 336'ya göre işi icabı işçi bir keşifte bulunmuş veya sözleşme ile işçinin yapacağı keşfin iş sahibine ait olacağı kararlaştırılmışsa, işveren, keşifte bulunan işçiye hakkaniyete uygun bir karşılık verir (Borçlar kn. md. 336).

Hizmet sözleşmesinin sona ermesi. Önce, süresi belirli bir hizmet sözleşmesi, sürenin dolması ile sona erer (Borçlar kn. md. 338). Aynı şekilde, hizmet sözleşmesinde belirli bir müddet gösterilmiş olmamakla beraber, işin mahiyetinden süresi belirliyse, yine sözleşme bu müddetin geçmesi ile kendiliğinden sona erer. Ancak belirli süreli bir sözleşmede müddetin sona ermesine rağmen, taraflar susarak fiilen işe devam ederlerse sözleşme aynı müddet için fakat en fazla bir yıl için uzamış olur (Borçlar kn. md. 339/I). Aynı şekilde taraflar bir feshi ihbar süresi kararlaştırmış fakat bu müddet içinde kimse feshi ihbar etmemişse, sözleşme gene susma ile uzatılmış olur. İş sözleşmesi hayat boyu kaydıyle yapılmışsa işçi 10 yılın geçmesi ile feshin ihbarında bulunur (Feshin ihbarı ve haklı sebeple fesih için, bk. FESİH). Borçlar kn. md. 346 diğer bir sona erme sebebi olarak işçinin ücretinin tehlikeye düşmesi halini göstermiştir. İş sahibi, ücreti ödemekle âciz haline düşer ve teminat da gösteremezse, işçi sözleşmeye son verir. İşçinin ölümü de hizmet sözleşmesinin bir sona erme sebebidir (Borçlar kn. md. 347/II). Buna karşılık işverenin ölümü, ancak onun şahsı nazara alınarak sözleşme yapılmışsa, bir sona erme sebebidir (Borçlar kn. md. 347/II).

— Teşk. tar. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Kapıkulu ocağı altı bölükten meydana geliyordu. Bunlardan 300 kişilik seçme süvari birliği Dairei Hümayun'a korumakla görevlendiriliyordu. Savaş sonu, Kanunî İstanbul'a dönünce bu süvarilere savaşta gösterdikleri yararlıklara karşılık mükâfat niteliğinde bazı hizmetler verildi. Bu gelenek zamanla bir kural niteliği kazandı. Hizmetler, bazı sultan tevliyetlerinin, mirî mukataların bir yıllık yönetimi ve cizye cibayeti gibi işlerdi. (M)

HİZMETÇİ i. (*hizmet*'ten *hizmet-çi*). Belli bir ücret karşılığında ev işlerini gören kadın: *Bey harbe gider gitmez, hanımla hizmetçi iki dert ortağı oldular* (A. H. Müftüoğlu). *Bu Çiftelerde ikişer hanımla karşılarında oturmalarından ve bir ikisinin siyahî olmasından dolayı hizmetçi oldukları anlaşılan birer kadın daha vardı* (Ahmed Rasim).

— ANSİKL. Huk. *Hizmetçi*, işçi sayıldığından genellikle hizmet sözleşmesi hükümlerine tabidir (bk. HİZMET *sözleşmesi*). Ancak Borçlar kanunu iki yönden özel hüküm getirmiştir. Bunlardan birincisi, ücretin ödenmesine ilişkindir (Borçlar kn. md. 326/II). Söz konusu hükme göre, işveren ile birlikte yaşayan hizmetçilere ücretleri, daha kısa bir süre kararlaştırılmamışsa, aylık olarak ödenir. İkinci özel hükme göre, hizmet sözleşmesi devam ettiği sürece, hizmetçinin ücret alacağı, zamanaşımına uğramaz (Borçlar kn. md. 132/IV). [Bk. ZAMANAŞIMI'*nın durması*.] 28 Temmuz 1967 tarihli ve 1970 yılında Anayasa mahkemesince iptal edilen 931 sayılı İş kn. md. 5 bent 4, ev hizmeti gören hizmetçileri İş kanununun kapsamı dışında bırakmıştı. (M)

HİZMETÇİLİK i. (*hizmetçi*'den *hizmetçi-lik*). Hizmetçinin yaptığı iş: *Madem ki Ali gidiyor, [...] onun askerlikte geçireceği zamanı o da İstanbul'da hizmetçilikle geçirecekti* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

Hizmetçiler (*Les Bonnes*), fransız yazarı Jean Genet'nin (doğ. 1909) oyunu. İlk olarak 1946'da oynandı. Olay zengin bir kadının odasında geçer. Hanım ve hizmetçi karşılıklı konuşmalarında duygu ve düşüncelerini ortaya koyarlar. Az sonra iki kadının da hizmetçi olduğu, oyun oynadıkları anlaşılır. Hizmetçi kızların yüreği acılarla doludur. Bu acı onları her geçen gün zehirler. Oynadıkları hanım - hizmetçi oyununda hırslarını bağırarak ortaya dökerler. Kızgınlığın, kudurmuşluğun doruğuna vardıkları anda gerçek hanımın eve dönmek üzere olduğu anlaşılır. Ortalığı toplamaları, güzel elbiseleri çıkarıp, eski kişiliklerine dönmeleri gerekmektedir. Oyun, yoğun bir acıyı ve burukluğu dile getiren güçlü bir eserdir. (L)

HİZMETKÂR i. (ar. *hizmet* ve fars. *-kâr*, yapan'dan *hizmet-kâr*). Hizmet eden kimse, hizmetçi (genellikle erkekler için kullanılır): *Bitişik handaki hizmetkârlardan birini, atını gezdirip kaşandırmaya memur etti* (Sabahattin Ali).

— Teşk. tar. *Hizmetkâr akçesi*, kadıların, mahkemeye başvuran halktan çeşitli adlarla aldıkları akçelerden birinin adı. (Hizmetkâr akçesi, XVII. yy. da, Ahmed I zamanında kadılıklara gönderilen fermanda iki kuruş olarak tespit edilmiştir.) [M]

HİZMETKÂRLIK i. (*hizmetkâr*'dan *hizmetkâr-lık*). Hizmetkârın yaptığı iş: *Kapında birkaç hizmetkâr bulunurken, benim için bugün bir yaralıya hizmetkârlık edersin* (Namık Kemal). [M]

HİZMETLİ i. (*hizmet*'ten *hizmet-li*). Kapıcılık, odacılık v.b. işler yapan kimse. *Esk.* Müstahdem.

— ANSİKL. Huk. *Hizmetli* (müstahdem) kavramı 3008 sayılı eski İş kanunu yürürlükteyken, iş hukuku yönünden bir önem taşıyordu. Yaygın bir görüşe göre, iş sözleşmesinin hizmet sözleşmesinden farklı bir niteliği vardı ve işverene iş sözleşmesi ile bağlı olanlara *işçi*, hizmet sözleşmesi ile bağlı olanlara ise *hizmetli* deniyordu. Hizmetliler grev yasağı ve sosyal sigortalar hariç, tamamen iş mevzuatının kapsamı dışında tutuluyordu. 28.VII.1967 Tarihli ve 931 sayılı İş kanunu, iş ve hizmet sözleşmeleri arasında bir fark bulunmadığı esasından hareket etmiştir. Bu kanuna göre, bir hizmet akdine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişiye *işçi* denildiğinden, bugünkü iş hukukunda işçi - hizmetli ayırımı eski pratik önemini kaybetmiştir. Gerçi 931 Sayılı kanun Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmiştir; fakat yeni iş kanunundaki durumun eskisinden farklı olmayacağını şimdiden kestirmek güç olmasa gerektir. Bazı hizmetlilerin işçi veya memur sayılacağı konusu çok tartışıldı. 3656 Sayılı kanunun 19. ve 3659 Sayılı kanunun 10. maddelerinde sözü edilen «müteferrik hizmetliler» bakımından konu karmaşıklığını korumaktadır. Özellikle 3656 Sayılı kanunun 19. maddesine tabi olan ve Bütçe kanununa bağlı D cetvelinden ücret alanlar için gerek Yargıtay, gerekse bir istişarî kararında Danıştay, bir hizmet sözleşmesinden bahsedilemeyeceği ve söz konusu kişilerin kamu hukuku statüsünde yer alan bir memur niteliğini taşıdıkları sonucuna varmıştır. (M)

HJÄLMAR, Orta İsveç'te göl, Eskilstuna ırmağı aracılığıyle Malar gölüne dökülür; 477 km². (L)

HJARNE (Harald), isveçli tarihçi (Klastorp 1848-Uppsala 1922). 1885'ten 1913'e kadar Uppsala'da profesör. Birçok eser yazdı: *Karl XII Omstörtningen i Östeuropa* 1697-1703 (Karl XII ve 1697-1703 Arası Avrupa Tarihi) [1902]; *Gustaf Adolf* (1912). Ayrıca muhafazakâr milletvekili olarak önemli bir rol oynamıştır. (L)

HJARNE (Urban), isveçli hekim ve yazar (Skworitz, Estonya 1641-Stockholm 1724). *Stratonice* adlı pastoral bir roman ve *Rosemonde* (1665) adlı bir trajedi yazdı; pastoral ve trajedi türünün öncüleri arasında yer alır. Asıl ilgi alanı tıp ve kimya olmakla birlikte, sanat ve bilimin bütün dallarında çalışmıştır. Büyücülük davalarına yaptığı müdahalelerle tanınır. (L)

HJARTARSON (Snorri), izlandalı şair (Borgarfjord 1906). Oslo ve Kopenhag'da resim öğrenimi yaptıktan sonra Reykjavik'te kütüphaneci oldu. Konu olarak çoğunlukla tabiatı seçen şiirleri büyük bir söz zenginliğinden hareket ederek daha yalın bir üslûba doğru gelişir (*Kvaedi*, 1934; *Gnita Fundalığı Üstüne*, 1952; *Yapraklar ve Yıldızlar*, 1966). [L]

HJELMSLEV (Louis Trolle), danimarkalı dil bilgini (Kopenhag 1899-ay.y. 1965). 1932'de dilbilim doktoru, 1937'de Kopenhag üniversitesinde dilbilim profesörü oldu. Eserlerini fransızca veya danimarka dillerinde yazdı; başlıcaları: *Principes de Grammaire Générale* (Genel Dilbilgisi Kuralları) [1928], *Etudes Baltiques* (Baltık İncelemeleri) [doktora tezi, 1932], *Catégorie des Cas* (İsim Hallerinin Kategorisi) [2 cilt, 1935-1937], *les Principes Fondamentaux du Langage* (Dilin Temel İlkeleri) [1943], R. Rask ile 1932-1935, *Recueil d'Articles* (Makaleler Derlemesi), *Le Langage* (Dil) 1943'te yazıldı, 1966'da fransızca olarak yayımlandı, *Essais Linguistiques* (Dilbilim Denemeleri) [1959]. 1937'de, V. Brondal ile *Acta Linguistica* dergisini kurdu, başlıca konusu dili bir sistem olarak tanımlamak ve ayrıştırmak olan «yapısal» dilbilimin öncülerinden biri oldu. Dilin yapısıyle ilgili çalışmaları yeni bir dilbilim kuramı getirdi: «glossematik». Bu da onun, mantıkçı özelliklerini gösterir. (L)

HJORT (Peter), danimarkalı filozof ve tenkitçi (Taarby 1793-Kopenhag 1871). 1822'den 1849'a kadar Soro akademisinde alman dili ve edebiyatını okuttu. Romantik fikirlerden yanaydı. Yohannes Scotus Erigena, düklükler meselesi v.d. üstüne eserler yazdı. Makale ve hatıralarını *Kritiske Bidrag til Neyre Dansk Taenkemaades* (Danimarka Çağdaş Düşünce Tarihine Eleştirici Katkılar) [1852-1867] adı altında topladı. (L)

HJØRRING, Danimarka'da şehir, *Hjørring amt*'nın merkezi, Jylland'ın kuzeyinde; 14 800 nüf. Metalürji. — *Hjørring amt*'ı, 174 300 nüf. (L)

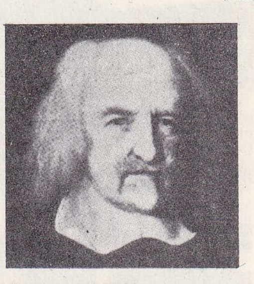

Thomas **HOBBES**
J.M. Wright'ın eseri

Samuel **HOARE**

general **HOCHE**
Gérard'ın tablosu
Versailles müzesi, Paris

Meindert **HOBBEMA**
«Su Değirmeni»
Louvre müzesi, Paris

HOBART kıyıdan dağlara kadar uzanan modern Macquarie caddesi ve binaları

HJULSTRÖM (Filip), isveçli coğrafyacı (Luhgsund, Varmland 1902). Uppsala üniversitesinde profesördü. En önemli eseri Fyris ırmağı monografisidir (1935); .bu eser daha sonraki hidroloji çalışmalarına temel oldu. (L)

hl, *hektolitre*'nin sembolü. (L)

HLADİK (Vaclav), çek romancısı ve gazetecisi (Prag 1868-ay.y. 1913). Romanlarında Zola ve Maupassant'ın ve Bourget'nin etkisi görülür: *Tutku ve Güç* (1902); *Eugene Voldan* (1905); *Fatihler* (1910). [L]

HLAİNG, Birmanya'da akarsu; 160 km. Prome'un güneyinde, Aşağı Birmanya ovasındaki bir gölden çıkar, Myitmaka adıyle İravadi'ye paralel olarak güneye doğru akar, Pegu ırmağıyle birleşerek Rangoon ırmağını meydana getirir. (L)

HLAVAÇEK (Karel), çek şairi (Prag 1874 -Liben, Prag 1898). Veremdi. Çektiği acıyı iki içli kitapta dile getirdi: *Pozde k Ranu* (Sabaha Karşı) [1896] ve *Mstiva Kantilena* (Öç Şarkısı) [1898]. (L)

HLAVKA (Josef), çek mimarı (1831-Prag 1908). Çernovtsi Piskoposluk sarayını, Viyana operasını ve Prag üniversitesini yaptı. (L)

HLAVNİ MESTO PRAHA, Çekoslovakya'nın I. idare bölgesi, başkent dolaylarını içine alır; 185 km²; 1 025 240 nüf. (L)

HLEBNİKOV (Viktor Vladimiroviç HLEBNİKOV, **Velemir** — denir), rus şairi (Kalmık bozkırları, Saratov idare bölgesi 1885 -Moskova 1922). Mayakovski ile birlikte fütürizmin öncülüğünü yaptı. Az sayıdaki şiirlerinin çoğunu *Sobranie Soçineniy* (Seçilmiş Şiirler) adlı kitabında topladı. (L)

HLİNKA (Andrei), katolik rahibi ve slovak siyaset adamı (Çernova 1864-Ruzjomberok 1938). Ruzjomberok başpapazı, Slovak Halk partisi lideri. Bağımsızlık taraftarıydı. Macarlara karşı çıktı ve birleştirme siyasetine cephe aldı. Birinci Dünya savaşı sonunda Slovakya katolik halkçılarını bağımsız bir grup halinde topladı. 1919 Yılı eylül ayında Slovakya'da plebisit istedi ve hapse atıldı. 1938 Seçimlerinde Slovakya oylarının üçte birini kazandı ve Çeklere karşı Hitler'i destekledi. (L)

hobi kelebek koleksiyonu ve etüdü yapan bir meraklı

HLOHOVEC, Çekoslovakya'da (Batı Slovakya bölgesi) şehir, Vah'ın sol kıyısı üzerinde; 9 700 nüf. Eski derebey konaklarının yıkıntıları. Ağaç işleri. Ecza malzemesi. (L)

HLOT, Fas'ın kuzeybatısında yaşayan bir arap kabilesi. Cuşam adı verilen arap kavimlerinden bir koldur. Hlot kabilesi bu bölgeye XI. yy.da Hilâli saldırıları sonucu yerleşti. Bir aralık Berberistan savaşlarına katıldı. Bu kabile Muvahhidlerin bu bölgeyi ele geçirmeleri üzerine ayaklandıysa da başarı sağlayamadı. Bu olaylardan bir süre sonra Beni Ganiya'larla birleşen Hlotlar yeniden Muvahhidlere karşı ayaklandılar, fakat Muvahhidlerin başında bulunan el-Mansur bütün düşmanlarını yendikten sonra cuşam ve riyah kavimlerini okyanus kıyılarındaki Fas'a yerleştirdi.

1224 Yılında cuşam kavmi içinde çekişmeler başladı. Hlotlar halife el Memun'un, Sufyanlar ise el-Adil'in tarafını tuttular. 1228'de el-Memun halife ilân edildi. 1233'te Memun'un yerine geçen oğlu el-Reşid hlot kabile başkanlarına karşı sert davranınca Hlotlar ayaklanarak halife olmak isteyen Yahya bin al-Nâşir'i desteklediler. El-Reşid ile anlaşan Sufyanlar, Umm al-Rabi kıyılarında Hlotlara saldırdılar. Endülüslü ibn Hud'u halife ilân eden Hlotlar sonra Sufyanlardan öç aldılar. 1238'de el-Reşid saldırıya geçerek hlot kabile başkanlarını öldürttü. Hiç bir devletin boyunduruğu altına girmek istemeyen Hlotlar uzun zaman Muvahhidlerle, Marinîlerle savaşmak zorunda kaldılar. Bazı kaynaklarda 12 000 süvari ve 50 000 gönüllü asker çıkardığı bildirilen hlot kabilesi Fas'taki küçük devletlerin bağımsızlık savaşlarında onlara yardımcı oldu. Vadi Mahazen'de Portekizlilere karşı yapılan savaşta hlot kabilesi büyük yararlıklar gösterdi. (M)

HLUBOKA NAD VLTAVU, Çekoslovkya'da (Güney-Bohemya bölgesi) köy, Vltava kıyısında; 2 500 nüf. 1840'ta yeniden inşa edilen gotik Tudor üslûbundaki şatoda önemli bir resim koleksiyonu (özellikle Van Dyck'in eserleri) vardır. (L)

hm, *hektometre*'nin sembolü. (L)

HMELNİTSK, S.S.C.B.'de (Ukrayna) şehir, Volhıyniye yaylasında, Dniester'in kuzeyinde; 50 000 nüf. Tarım sanayii.

— Tar. XII. yy.dan beri bilinen şehir 1434'te Polonya'ya geçti, 1672-1699 yılları arasında Türkler tarafından alındı, sonunda Rusya tarafından ilhak edildi (1772). Bazı yıkıntıları bugüne kalan tabiî kale; Litvanya prenslerinin yaptırdığı şato (XIV. yy.). Katedralin yanındaki minare Türklerden kalmadır. (L)

HMELNİTSKİY (Bogdan), kazakların atamanı (1593-1657). 1648'de Polonya'ya karşı girişilen Ukrayna ayaklanmasının şefiydi ve «Sicilli Kazaklar» asil sınıfındandı. XVII. yy.ın ortalarında Polonya'nın Ukrayna üzerindeki hâkimiyeti, Ukrayna'ya çok sayıda polonyalı derebeyinin yerleşmesiyle arttı. Malları ellerinden alınan kazakların haklarını savunmakla görevlendirilen Hmelnitskiy, Ukraynalıları isyana çağırdı (1648). Kırım hanı ile birleşerek polonya ordusunu yendi, ama yalnız kalınca başarılarını sürdüremedi ve Rusya ile Pereyaslavl antlaşmasını yaptı (1654). Bu antlaşmaya göre Ukrayna, yönetiminde serbest olmak şartıyle Rusya ile birleşiyordu. (L)

HNATJUK (Volodymyr), ukraynalı etnograf (Buczacz yakınları, Galiçya 1871-Lvov 1926). Din törenleri, Ukrayna ve Galiçya demonolojisi, halk şarkıları v.b. üstüne değerli çalışmalar yayımladı: *Galiçya Rutenyası Millî Destanları* (1902) ve *Macar Rutenyası Etnografya Belgeleri* (6 cilt, 1897-1911). [L]

HNEVKOVSKİ (Şebestian), çek yazarı (Jebrak 1770-Prag 1847). Çek dilinde ilk gazeteyi çıkardı: *Münadi*. Eserleri: *Şeytan* (1829) adlı manzum bir destan olan *Doktor Faustus* (1844); komediler ve *Çek Prozodisi Üstüne Deneme*. (L)

HNOS, iskandinav mitolojisinde Odin ve Freyja'nın kızı, zenginlik ve yetkinlik tanrıçası. (L)

HO i. Leng. Khervari lehçesi; Orissa eyaletinin (Hindistan) merkezinde ve kuzeyinde yaklaşık olarak 500 000 kişi tarafından konuşulur; devanagari harfleriyle yazılır. (KOL da denir.) [L]

Ho, *holmiyum*'un kimyasal sembolü. (L)

HO, Vietnam'da tahtı zorla ele geçiren bir hanedanın adı; 1400-1407 yılları arasında hüküm sürdü. Bu hanedandan iki hükümdar çıktı; kurucusu Ho-Ki-Li ve oğlu. Onların tahtı ele geçirmesi, 1418'e kadar süren yeni bir Çin işgaline yolaçtı. (L)

HO, Gana'da yer, Volta bölgesinin (Togoland) merkezi; 5 900 nüf. (L)

HOA BİNH, Vietnam'da (Kuzey Vietnam) kasaba, il idare merkezi, Kara ırmak üzerinde, Hanoi'nin batı-güneybatısında; 3 450 nüf. — *Hoa Binh ili*, 84 000 nüf.; güneybatıda Kızıl nehir deltasını sınırlayan dağlık bölge üzerinde uzanır. Tarihöncesi devirde insanların yaşadığı mağaralarla delik deşik olan, ormanlarla örtülü dağdan, odun, zamk ve reçine elde edilir. Pirinç, ovaların başlıca gelir kaynağıdır.

— Tar. Vietminh'in ulaştırma merkezi olan Hoa Binh çevresinde 14 kasım 1951-26 şubat 1952 arasında muharebeler yapıldı. General Giap'ın sonbahar saldırısından önce davranmak isteyen fransız generali De Lattre, Hoa Binh'i işgal etmeğe karar verdi; bunun üzerine şehre hemen üç vietminh tümeni girdi. Çetin savaşlardan sonra, aralık ayında Laidong üzerine bir şaşırtma hareketine girişen bir Tay taburunun desteklediği fransız kuvvetleri, Lattre'ın yerine geçen general Salan kumandasında, 11 ocak 1952'de Hoa Binh'i boşaltmağa karar verdi. 6 Numaralı sömürge yolunu kurtarmak ve böylece destek noktasındaki birliklerin delta üzerine çekilmesini sağlayabilmek için paraşüt birlikleri iki ay uğraştı. En şiddetli çarpışma 7 ocakta Xom Pheo karakolunda oldu. Bk. ÇİNHİNDİ SAVAŞI. (L)

HOA HAO, Vietnam'da Buddha'cılığa yakın siyasî ve dinî tarikat. 1939'da Şao Dok bölgesinde (Batı Koşinşin) buddha rahibi Huynh Fu So tarafından kuruldu. Adını bu rahibin doğduğu köyden alır. Kaodaizm gibi bu tarikatın da gelişmesi millî bilincin uyanışıyle oldu. Fransız yönetimine karşı olan Japonlarca desteklendi; sonra, Çinhindi savaşında Vietminh'e silâhlı direnişinde yardımcı oldu. Bir süre sonra Vietminh ile bozuştu (1947) ve fransız siyasetinden yana çıktı. Ngo Dinh Diem hükûmetini önce savundu (1954), sonra onunla çatıştı. 1956'da düzenli kuvvetler tarafından yenilgiye uğratıldı. (L)

HOANG-NAN i. Eczc. Loganiaceae familyasından *Strychnos gaultheriana*'nın kabuğu; içinde striknin, brüsin ve kürarlayıcı bir madde bulunur. (L)

HOARE (Samuel John Gurney), **Birinci Templewood vikontu**, ingiliz siyaset adamı (Londra 1880-ay.y. 1959). 1910'dan sonra Muhafazakâr parti milletvekili, 1931-1935 arasında Hindistan bakanı, 1935'te Baldwin kabinesinde dışişleri bakanı oldu; İtalyanların Habeşistan harekâtını kınadı, ama Laval ile bir uzlaşma yolu bulmağa kalkıştı, bu da düşmesine sebep oldu. Chamberlain kabinesinde içişleri bakanı oldu (1937), Münih müzakerelerini destekledi. İspanya'da elçi olarak bulunduğu sırada (1940-1944) Franco, hükûmetin savaş dışı kalmasına çalıştı. (L)

HOBART, Avustralya'da şehir, Tasmanya'nın merkezi ve en önemli ticaret ve liman şehri. Derwent nehrinin güney kıyılarından Wellington dağının eteklerine kadar uzanır. Şehri doğudaki kasabalarına 1 026 m'lik bir köprü bağlar; 144 850 nüf.

Hobart gelişmiş bir liman şehridir. Gemi seferleri sayesinde Avustralya ve Britanya ile devamlı bağlantı halindedir. İthal malları çeşitli tüketim maddeleri, taşıtlar ve makinelerdir; ihraç maddeleri ise, yün, meyve ve sebze, şekerleme ve tatlı, tereyağ, et, yulaf ve şerbetçiotudur. Başlıca sanayi faaliyeti çimento ve dericiliktir. Büyük maden tasfiyehanesinde çinko ve başka madenler de işlenir; süperfosfat ve sülfürik asit tasfiyehanenin önemli ürünleri arasında yer alır. Turizm de gittikçe gelişmektedir. Şehrin önemli yapıları arasında, Tasmanya devleti parlamento binası (yapımı 1840), anglikan ve roma katolik kiliseleri ve Kraliyet tiyatrosu yer alır (açılışı 1837). 1890'da kurulan Tasmanya üniversitesi de Hobart'tadır.

1803'te kurulan Hobart başlangıçta bir il-

Foto. Encyclopedia Americana

bir model üzerine yün işleme **hobisi**

çeydi; 1842'de il merkezi oldu. (L)

HOBART PAŞA (Augustus Charles HOBART HAMPDEN,—denir), ingiliz amirali ve türk müşiri (Waltham-on-the Wolds, Leicestershire 1822 - Milano 1886). 1835'te deniz kuvvetlerine girdi. Bomarsunda'da (1854) yararlık gösterdi, Amerika Ayrılık savaşında konfedere kuvvetleri safında savaştı. 1863'-te yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrıldıktan sonra 1867'de Türkiye'nin hizmetine girerek bahriye livası rütbesiyle donanma kumandanlığına tayin edildi. 1867-1869 Yılları arasında Girit'teki yunan isyanını bastırdığı için kendisine «paşa» unvanı verildi; Yunanlıların ısrarlı talepleri üzerine, adı ingiliz deniz kuvvetleri listesinden çıkarıldıysa da, 1874'te yeniden listeye alınarak ingiliz deniz kuvvetlerinde çalıştı. 1877-1878 Yıllarındaki Türk - Rus savaşında tekrar Türklerin hizmetine döndü. Rus limanları ve Tuna ağızlarını abluka ederek rus donanmasının faaliyetini felce uğrattı. 1881'de müşir oldu. Bu unvanı alan ilk hıristiyandır. (LM)

HOBBEMA (Meindert), hollandalı ressam (Amsterdam 1638 - ay.y. 1709). Jacob Van Rusydael'in öğrencisi ve dostuydu. 1669'da Amsterdam şehrine yeminli ayar memuru oldu ve resmi bıraktı, yoksulluk içinde öldü. Manzaralarda en ufak ayrıntıları bile açığa çıkaran bir ışıklandırma düzeni kullandı. Arkadaşları Berchem, Wouwerman, Van der Velde, manzaralara çoğu zaman küçük insanlar eklediler. Hobbema'nın şaheseri olan *Middelharnis Yolu* (National Gallery, Londra), XIX. yy. fransız ressamlarının çok hoşlandıkları «yol» tema'sını işleyen ilk resimlerdendir. Ayrıca Louvre'da, Amsterdam, Brüksel, Londra, Münih ve Glasgow'daki su değirmeni ve orman manzaralarını da burada anmak gerekir. (L)

HOBBES (John Oliver). Bk. CRAIGIE (Pearl).

HOBBES (Thomas), ingiliz filozofu (Westport, Malmesbury 1588 - Hardwick Hall 1679). Oxford üniversitesini bitirdi, Cavendisch ailesinden kendi yaşında bir gencin eğitmeni oldu. Yirmi yıl sonra, eski öğrencisinin oğluna dersler vermeğe başladı. Paris'te P. Mersenne ile dostluk kurdu. 1640'-ta *The Elements of Law, Natural and Politique*'i (Tabiat ve Siyaset Kanununun Unsurları), 1642'de *De Cive*'yi (Yurttaşlık Üstüne), 1651'de mutlakiyet idaresini savunan *Leviathan*'ı yayımladı. Onun *Leviathan*'ı yayımlamasını Cromwell'e dalkavukluk sayanlar oldu. *De Corpore* (Cisimler Üstüne) [1655], *De Homine* (İnsanlar Üstüne) [1658] ve *De Cive* adlı eserleri fizik, psikoloji ve siyaset üstüne üç ciltlik bir inceleme dizisi meydana getirir. 1667'de, Avam kamarasında tanrı tanımazları cezalandırmak üzere, *Leviathan*'ı hedef alan bir kanun çıkarıldı. Kral, bir daha hiç bir eser yayımlamamasını şart koyarak, filozofun affını sağladı. 1670'e doğru, İngiltere'deki iç savaşı doğuran sebepleri tarihî açıdan inceleyen *Behemoth*'u, *Historia Ecclesiastica*'yı (Kilise Tarihi) ve *Otobiyografi*'sini yazdı, fakat bunları yayımlamadı. Bu dönemi Hobbes, matematikçilerle tartışarak geçirdi.

Hobbes'a göre cevher cisimseldir ve bütün olgular mekanik hareketlere indirgenebilir (mekanist maddecilik). Hobbes ruhun varlığını reddeder. Onun bilgi nazariyesi duyumcudur; yani bütün fikirler ve bilgiler duyumla sağlanır. Zaman ve mekân hayalî tasavvurlardır. Hobbes'un ahlâkı faydacılıktır. Her insanın tabiî durumda her şeyi yapmağa hakkı vardır, bu «herkesin herkesle savaşı» demektir. Bu yüzden insanlar, barışın iyiliklerin en büyüğü olduğunu anlayarak, bütün haklarını bir sözleşme ile tek bir hâkim güce devrederler (bu, hükümdar veya bir meclis olabilir). Ondan sonra, iyilik de kötülük de hâkim gücün istemine bağlıdır. Gerçek din, onun kabul ettiği dindir. İşte Hobbes bu sonsuz iktidar sahibi Devlet'e «Leviathan» (İncil'de adı geçen amansız bir canavar) adını verir. Hobbes'un nazariyesi mutlakiyet idaresinin akla uygun açıklamalarını yapar ve «Tanrı hukukuna dayanan krallık» kuramını temelinden yıkar. O güne kadar, sözleşme kavramı krallığın iktidarını kısıtlamayı amaçlıyordu. Hobbes, dürüstlüğü tartışma götürür bir davranışla, mutlakıyetçiliği sözleşmeyle temellendirir. Bu yüzden sözleşme nazariyecileri, özellikle J.-J. Rousseau, Hobbes'a hem hayrandır, hem de ona saldırır. (L)

HOBBES'ÇULUK i. Hobbes'un siyaset teorisi. (L)

HOBİ i. (ing. *hobby*). Her zamanki uğraşların dışında yer alan dinlendirici bir merak veya işlem; severek yapılan bir iş, bir vakit geçirme yolu.

— ANSİKL. *Hobi*'ler çok çeşitli alanları kapsamakla birlikte, genel olarak iki kola ayrılır: koleksiyoncu faaliyet (pul veya çakıl taşı koleksiyonu gibi) ve yaratıcı faaliyet (iğne işleri veya maket yapımı gibi).

Hobinin diğer çeşitleri arasında, bitki veya hayvan yetiştirmek, spor yapmak, kumar oynamak v.b. de yer alır.

İnsanların hobiler edinmelerinin çeşitli sebepleri olur, ama hoşça vakit geçirmek (veya eğlenmek) bu sebeplerin en başta gelenidir. Hobiler zihni dinlendirir ve insanların hayatına günün alışılagelmiş monotonluğundan uzak, değişik bir yön verir. Hobiler sayesinde çocuklar sevimli oyuncaklar, yaşlılar, emeklilik devrelerinde kendilerini oyalayacak birtakım faaliyet imkânları elde etmiş olurlar.

Bazı hobiler sahiplerine fayda da sağlar (yaptıkları eserler, özel olarak veya mağazalar vasıtasıyle satılabilir. Aynı şekilde, koleksiyoncular, koleksiyonlarını satarak veya daha iyisiyle değişerek bu boş zaman faaliyetlerinde ilerlemeler kaydederler). Belli bir hobisi olanlar çoğu zaman, kendilerine amaç edindikleri alanlarda nüfuz sahibi de olurlar. Bazıları ilgilendikleri konularla sonunda bir meslek edinirler. (Meselâ, radyo amatörleri sonra elektronikle ilgilenmeğe başlar, maket ustaları sonraları mimarlık veya mühendisliğe ilgi duyarlar.)

Çoğu zaman, hobistler tartışmak veya malzemelerini değiştokuş etmek amacıyle aynı veya benzer konulara ilgi duyanlarla belirli kulüplerde buluşurlar. Aynı hobinin bir araya getirdiği meraklılarca kurulan kulüpler, bazen aynı semtte oturanların meydana getirdiği gruplaşmalar veya bölgesel okul kulüpleri gibi resmî olmayan kuruluşlar halinde, bazen de A.B.D.'deki Havacılık Malzemeleri akademisi gibi millî bir teşkilât halindedir. Müzelerde de çoğu zaman önemli koleksiyonlar sergilenir. Hobi sahipleri, çeşitli dergiler sayesinde kendi alanlarındaki tecrübelerini geliştirmek imkânını bulurlar.

Koleksiyon hobileri. Deniz kabuğu veya kelebekten, antika veya değerli eşyaya varıncaya kadar hemen her türlü nesnenin koleksiyonu yapılır veya yapılabilir. Bu, modern veya eski pullardan olabilir. Pul koleksiyoncuları genellikle, ya belli bir memleket, bir renk, ya da belli bir konunun pulları üstünde uzmanlaşmışlardır. Kuşlar, balıklar, tanınmış kişiler, tarihî olaylar, müzik, sanat pul konularının başlıcalarıdır. Pul koleksiyonculuğu başlangıçta az masraflı bir iştir; pullar mektup zarfından veya pul tüccarlarından temin edilebilir. Pullar, karışık olarak (çeşitlere ayrılmamış büyük miktarlar halinde), paketler halinde (belirli bir çeşidin değişik pulları) veya takım halinde (belirli bir zamanda çıkan pullar grubu) satılır. Bir pulun değeri, az bulunuşuna, talebe veya çeşidine göre değişir.

Para koleksiyonculuğu için da paraya ve albüme ihtiyaç vardır. Para koleksiyoncuları veya nümismatlar, eski veya modern paraları biriktirirler ve çoğunlukla, paranın tarihi, çeşidi, madeni, üstündeki resim v.b. gibi konularda uzmanlaşmışlardır. Pullar gibi paraların da değerini azlık, talep ve çeşitler belirler. Fakat en çok aranan paralar hiç tedavüle çıkmamış olanlardır.

Koleksiyon yapılan diğer nesneler arasında bebekler, oyuncaklar, kitaplar, düğmeler, cam eşya, porselenler, madenî eşya, el yazıları veya imzalar, kartpostallar, kibrit kutuları ve çakıl taşları sayılabilir. Daha az yaygın olanları ise, şişe kapakları ve puro veya sigara kutularıdır. Eski dikenli tel koleksiyonu yapan öğrenciler de görülmüştür.

Yaratıcı hobiler. Mağaralarda çalışan tarihöncesi sanatçılar balta, ok, balık oltaları gibi insanların işine yarayacak nesnelen yapmayı amaç edinmişlerdi. Çağdaş insan ise zarif ve şık nesneler yaratmak amacındadır ve bütün boş vakitlerini gittikçe artan bir ilgiyle bu hobilerine hasretmektedir. Yaratıcı hobiler, şiir yazmak, bir müzik âleti çal-

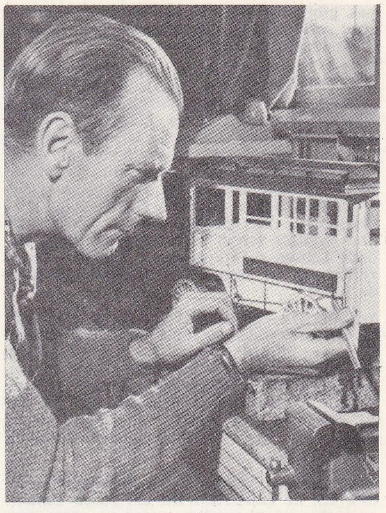

hobi
XIX. yy. taşıtlarının tam ölçü modellerini yapmak

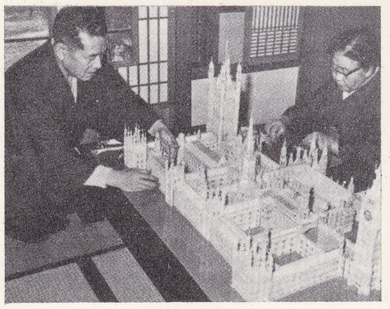

hobi
solda, ingiliz parlamento binasının kibrit çöpünden modeli; sağda, kurşun kalay karışımı tabaklar yapan ve süsleyen bir meraklı

Foto. Encyclopedia Americana

mak gibi kişisel faaliyetler ve sepet, mücevherat yapımı v.b. gibi başkalarına yarayan el sanatlarını kapsar.

Resim. Resim yapmağa başlayanlar önceleri yağlıboyayı tercih ederler. Çünkü yağlıboya resimler üstünde düzeltmeler yapmak diğerlerine oranla doha kolaydır. Boyalar tüplerin içindedir; saf veya ketentohumu yağı ve terementinle karışık olarak tuval veya ince tahta üzerine uygulanır. Şeffaf veya donuk suluboyalar tüp, kalıp veya şişelerin içinde olur ve kolayca akması için su ile karıştırılır. Yaş olduğu zaman bükülmeyen özel kâğıtlar tercih edilir. Ayrıca tüpler halinde satılan saf veya su ile karıştırılabilen ve her yüzeye uygulanabilen akrilik boyalar da vardır.

Seramik. Duvar çinisi ve çanaklar gibi, süsleyici ve faydalı seramik parçaları, kilden, elle veya çömlekçi çarkı ile yapılabilir. Bitmiş olan bir parça kurutulur, sonra fırında veya tuğla ocağında yüksek ateşe konur. Ateşten çıktığı zaman gözenekli bir şekildedir. Sonra üzerine parlak veya donuk bir sır sürülür; su geçirmez bir hale getirmek için tekrar ateşe konur.

Heykelcilik. Heykelciler de genellikle seramik kili ile çalışırlar. Bu kil, parça bitinceye kadar nemli tutulur, sonra ya ateşe veya alçıya konur. Heykel, taş, tahta veya herhangi bir diğer maddeden de yapılabilir. Biraradа kaynatılan veya perçinlenen hurda ve tabaka halinde madenler de kullanılır.

Mine işçiliği. Renkli mineler bakır veya gümüş mücevherat, kâse veya tepsilere uygulanarak süslü resimler yapılır. Maden önce temizlenir, sonra üzerine toz halinde mine sürülür ve sonra da pompalı lamba ile kızdırılır veya mine fırınına konur.

Deri sanatları. Deriden kemer, para cüzdanı v.b. nesneler yapılır. Önceden kesilip hazırlanmış ve süslenmiş deri parçaları biraraya getirilmek üzere satın alınabilir. Fakat sanatçılar parçaları madenî kalıplar veya âletlerle kendileri kesip şekil vermeyi tercih ederler. Kalın deriler çoğu zaman özel bıçaklar veya delgi âletleriyle kesilir.

Maket yapımı. Otomobil, gemi, uçak ve tren maketleri, işlenmiş veya hammaddelerden yapılabilir. Maket yapımı bazen önceden şekil verilmiş parçaları biraraya getirmekten ibaret ve kolay olur; bazen de bunları yapmak ve sanatkârca süslemek söz konusudur. Bazı modelleri teşhir edilmek üzere sadece kâğıt üzerine çizilebilir. Gemi maketlerinin su geçirmez olması ve su üzerinde gidebilmesi gereklidir. Bazıları, bataryalı elektrik motoruyle çalıştırılır ve bazı ulaştırıcı âletlerle kontrol edilebilir. Uçak maketleri genellikle minyatür gazolin makineleriyle uçar. Bazen iple bağlanarak uçurulur, bazıları da verici âletlerle kontrol edilir. Tren maketleri için bir elektrik devresine ihtiyaç vardır. Daha çok, çocuk oyuncağı olarak yapılan bu maketler demiryolu raylarından, dönen tren ve manzara teşkil edecek unsurlardan meydana gelir.

İğne işleri. İğne işlerinin çeşitleri arasında, örgü, dantel işleri, dikiş ve nakış, oya işleri, dokuma, halı işlemeleri ve yorgan işçiliği yer alır. Bunlar çok basitten başlayıp, hem sabır hem de ustalık isteyen modellere kadar gider. (Bk. BOŞ *zaman.*) [M]

HOBOKEN, A.B.D.'de (New Jersey) şehir, Manhattan'ın karşısında, Hudson'un batı kıyısında, Jersey City'nin kuzeyinde; 48 400 nüf. En büyük transatlantiklerin bile yanaşabileceği üç rıhtımı bulunan Hoboken limanı, New York limanının bir parçasıdır. Ağır sanayi (metalürji, petrol rafinerileri) ve dokuma (ipekli) tesisleri. (L)

HOBOKEN, Belçika'da (Anvers ili ve idare çevresi) komün; 30 500 nüf. Tersaneler. Bakır, kalay, gümüş, antimon ve kurşun rafinerileri. (L)

HOBRO, Danimarka'da (Randers amt'ı) liman şehri, Mariager Fjord'un sonunda, Jylland'ın doğu kıyısında; 8 300 nüf. Bira fabrikaları. (L)

HOBSON (John Atkinson), ingiliz iktisatçısı ve gazetecisi (Derby 1858 - Hampstead 1940). Oxford ve Londra'da ders verdi, elliden fazla eser bıraktı. Amerika'daki kurumcu iktisatçıların görüşlerini paylaşan ve John Maynard Keynes'in öncülerinden olan Hobson, kapitalizmi ayakta tutabilmek için ne gibi reformlar yapmak gerektiğini araştırdı.

Başlıca eserleri: *The Physiology of Industry* (Sanayinin Fizyolojisi) [1889] ve *Imperialism* (Emperyalizm) [1902]. Öbür kurumcular gibi Hobson da iktisatla ahlâk ve toplum düzeni arasında bağlar kurdu. Piyasa buhranlarının, işsizliğin, tekelciliğin, gelir dağıtımındaki eşitsizliğin, emperyalizmin, kapitalizmin kötü ve sakıncalı yönlerini ortaya koydu. O da Keynes gibi kapitalizmin dengesizliğe yolaçtığını ve bütün kaynakları değerlendiremediğini belirtti. Ona göre piyasadaki bunalımın sebebi, tüketim malları yapımına öbür alanlara göre daha fazla para yatırılmasıdır. Bu yatırımların çokluğu üretim kapasitelerinin gereğinden fazla artmasına ve bu yüzden piyasanın tıkanmasına yolaçmaktadır. Bu durumun temelinde gelir dağılımı eşitsizliği vardır. Az gelirli sınıflara düşen pay çok azdı. Bu sınıflar tüketime katılıyor, fakat birikim yapamıyorlardı. Ortaya çıkan bunalımın kendiliğinden düzelmesi beklenemezdi; çünkü tekelci güçler talep eksikliğine fiyatları düşürerek değil de üretimi azaltarak cevap veriyorlardı. Hobson'a göre tüketim azlığı ve kapasite fazlalığı dış ülkelerde yatırım ve pazar arama ihtiyacını doğuruyor, bu da emperyalizm demektir. (L)

HOBSON (Samuel ve George), güney afrikalı yazarlar (Grahamstown, ilki 1888, ikincisi 1890). İngilizce yerine Afrikaancayı kullandılar ve George'un ölümüne kadar (1945) birlikte çalıştılar. Romanlarının ve hikâyelerinin kahramanları çoğunlukla Kalahari çölünün hayvanlarıdır (*Kalahari Kuzgunu*, 1929; *Buks*, 1933). [L]

HOCA i. (fars. *ḫ*v*āce*, efendi'den). Müslümanlıkta din işleri ile uğraşan görevli: *Bir de Vehbi Dedeye soralım, o, öteki hacılara, hocalara benzemez* (H. E. Adıvar). *Büyük hocalar, ermiş takımı, düşlere «Dünyanın sekizinci parçası» demişler* (Kemal Tahir). || Öğretmen: *Fazla olarak fakir bir köy hocasından başka bir şey olmadığımı da düşünmemiştim* (R. N. Güntekin). *Mektebe gitmişler, orada hocaları birtakım şeylerin nasıl yetiştiğini, nasıl yapıldığını öğretmiş, sanıyorlar ki şiir de öyle öğrenilir* (N. Ataç). || Usta, üstat, birine bir şey öğreten. || *Esk.* Medresede öğrenim görmüş, sarık saran cüppeli din görevlisi.

— DEY. *Akıl hocası.* Bk. AKIL. (M)

Hoca, bir hint - müslüman kastının adı. Sind'de, Kachh ve Gucerat'ta bulunan hindu lohane kastına bağlıdırlar. Bugün de aynı eyaletlerde bu kasta rastlanır. Hoca'ların büyük bir kısmı eski dinlerine bağlı kaldılar. Bazıları islâm mezheplerindekilerle kaynaştılar. Üç kısma ayrıldılar: 1. ismailîler; 2. sünnîler, özellikle Bombay'da otururlardı; 3. şiîler. Bombay ve Zengibar'da otururlardı. Hoca'lar ticaret ile uğraşıyorlardı. Teşkilât ve kültür bakımından ismailîlerden farklı durumdaydılar. (M)

HOCA AHRAR (Übeydullah), Timurlular devrinde yaşamış islâm mutasavvıfı (Taşkent bölgesi 1404 - Semerkant yakınları 1489). Nakşibendî tarikatının en ünlü temsilcisiydi. 1442'de timurlu hükümdarı Ebu Said tarafından Semerkant'a çağırıldı, orada öğretisini yaydı ve birçok taraftar buldu. (LM)

HOCA ATAULLAH EFENDİ. Bk. ATÂULLAH *Hoca.*

HOCA DEHHANÎ. Bk. DEHHANÎ *Hoca.*

HOCA FEHİM SÜLEYMAN EFENDİ. Bk. FEHİM (Süleyman Efendi).

HOCA HAYRET EFENDİ. Bk. HAYRET MEHMED BAHAEDDİN.

HOCA İSHAK EFENDİ, osmanlı bilgin ve şeyhülislâmı (öl. 1734). Şeyhülislâm Ebu İshak efendinin büyük oğlu. Zamanının en ünlü bilginlerinden ders gördü. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından kabul edilerek müderrisliğe getirildi. İstanbul kadısı oldu (1723). Sonra Anadolu kazaskerliğine tayin edildi (1729). Patrona Halil isyanı sırasında bu görevden ayrıldı. Daha sonra şeyhülislâmlığa yükseldi (1733). Eserleri: *Tercümet-üş-Şifa* (Şifa Tercümesinden Seçmeler); *Bisetname.* (M)

HOCALAR, Ege bölgesinde (İçbatı Anadolu bölümü, Afyon ili, Sandıklı ilçesi) bucak; 15 608 nüf.; 22 köy.

— *Bucak merkezi,* 1 460 nüf. İlçe merkezinin 40 km kuzeybatısında, Sandıklı'yı Banat üzerinden Uşak'a bağlayan yol üzerinde yüksl. 1 100 m. (M)

HOCALIK i. (*hoca*'dan *hoca-lık*). Hoca olma hali veya hocanın mesleği: *Onun sayesinde, Anadolu vilâyetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı, çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim* (R. N. Güntekin). *Gündüzleri, Beşiktaş'ın harap bir ilk mektebinde hocalık yapıyordum* (Ş. S. Aydemir). || *Hocalık etmek,* öğretmenlik yapmak *Mec.* (Birine) Akıl öğretmek, öğüt vermeğe kalkmak. (M)

HOCA MEHMED MÜNİB EFENDİ, türk din bilgini (Antep, ? - ?, 1882). İlk öğrenimini Antep'te yaptı. İstanbul'a gelince kısa zamanda tanındı ve Anadolu kazaskerliğine kadar yükseldi. İmam Muhammed'in *Siyer-i Kiber* adlı eserini Türkçeye tercüme etti. Süleyman Sadeddin Efendinin Şeyhülislâmların biyografilerini anlatan eserine bir ek yazdı. Ayrıca şiir de yazdı. (M)

HOCA MEHMED PAŞA, osmanlı kaptanıderyası (1640-1735). Osmanlı tersanesinde kalyon hocalığı yaptı. Sonra kaptanıderya oldu (1714). Sadrazam Şekip Ali Paşayı dinlemediği için azledildi ve Kandiye'ye sürüldü. Fakat oğlunun idaresindeki bir çektiri ile Cezayir'e, oradan da Tunus'a kaçtı. Burada bir hükûmet kurmak istedi, muvaffak olamadı. Mahmud I'in tahta geçmesi üzerine İstanbul'a döndü ve tekrar kaptanıderyalığa getirildi. İstanbul'daki âsilere karşı başarıyle karşıkoyduğu için padişahın sevgisini kazandı. Bu durumunun verdiği güvenle Cezayir'de hükûmet kurma teşebbüsünde bulundu. Padişahın bu hareketi haber alması üzerine Girit'e sürüldü. İki sene sonra üçüncü defa kaptanıderyalığa getirildi. Kırım sahillerinde kışlaması hakkında merkezin verdiği emri dinlemediği için azlolundu ve Kütahya'ya sürüldü. (M)

HOCA MESUD, divan şairi (XIV. yy.). Kırşehir'lidir. Ulemadan olduğu ve Yıldırım Bayezid devrinin başlarında hayatta bulunduğu sanılıyor. Farsçadan tercüme ettiği *Süheyl ü Nevbahar* (1350, basımı 1925) ve *Ferhengname-i Sadi* (basımı 1924) adlı iki eseriyle Anadolu türk edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynadı. *Ferhengname-i Sadî* tercümesinde, iran şairi Sadî'nin *Bostan* adlı eserinden seçilmiş şiirlerin manzum tercümesi yer alır. (M)

Hoca Mustafa Efendi kütüphanesi, Hoca Mustafa Fehmi Efendi (1785-1847) tarafından Muğla'da kuruldu (1865). Daha sonra, Kurbanzade Hacı Süleyman Efendi kitaplığı da buraya devredildi. 1939 Yılında Muğla halkevine sonra da Millî Eğitim bakanlığına bağlanarak askerî mahfel binasına nakledildi. Kitaplıktaki eserlerin cilt sayısı (1957): basmalardan 8 723'ü türkçe, 1 443'ü eski harfli türkçe, 545'i arapça ve farsça, 200 ü öteki dillerde. Yazmalardan 81'i türkçe, 221'i arapça, 31'i farsça. Yazar ve kitap adlarına göre hazırlanmış fiş kataloğu vardır. (M)

HOCA NAUM. Bk. NAUM EFENDİ.

HOCA NEŞET (Süleyman), divan şairi (Edirne 1736 - ?, 1808). İlk öğrenimini özel olarak Sarı Ali Efendi ve Yasînîzade'den gördü. Sonra *Mesnevî* okudu. Konya, Hicaz illerini gezdi. 1768 Osmanlı - Rus savaşına katıldı. Şiirde Dayezade Cûdî Efendinin etkisi altında kalan Hoca Neşet, daha çok gazel alanında başarı sağladı. Düzenlenmiş *Divan*'ında (1768) çeşme, cami, tekke ve başka hayır eserleri için düşürdüğü tarihler geniş yer tutar. Şiirlerinde tabiata karşı duyduğu bağlılığı gösteren bir nitelik vardır. (M)

HOCAOĞLU, halk şairi (XVIII. yy.). Nasuh Paşa ile Hicaz'a gitti. İsyan hareketlerini bastırmak için yapılan savaşlara katıldı. Devrin padişahını öven koşmaları vardır. (M)

HOCA RAŞİD EFENDİ Sarıyerli, Genç Osmanlılar cemiyeti üyesi (öl. 1903). Trabzon'lu Kitapçızadeler soyundandır. Trabzon'dan İstanbul'a geldikten sonra öğrenimine başladı. Medresede ve Askerî Tıbbiye'de okudu. Tıbbiye'nin son sınıfında Sarıyerli Hoca Sadık Efendi ile birlikte siyasetle ilgilendiği için okuldan çıkarıldı. Abdülaziz ve sadrazam Âli Paşanın aleyhinde bulunduğu bahanesiyle, Hoca Sadık Efendi i-

le birlikte Akkâ'ya sürüldü (1869). [M]

HOCA SADEDDİN EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi (1536/1537-1599). Yavuz Sultan Selim'in nedimi Hasan Can'ın oğlu. İlk öğrenimini sahn müderrisi Karamanî Mehmed Efendiden ve devrin ileri-gelen bazı bilginlerinden aldı. Daha sonra zamanın ünlü bilgin ve müftüsü Ebussuud Efendiye intisap etti (1556). Sonra Bursa Yıldırım medresesine tayin edildi (1564). Sahn müderrisliğine getirildi (1572). Hoca İbrahim Efendinin ölümü üzerine şehzade Murad'a hocalık etmesi için Manisa'ya gönderildi. Her yerde «Hoca» diye anılmağa başladı. Kısa bir süre sonra şehzade Murad III tahta çıktı (1574). Bu tarihten sonra hace-i sultanî oldu. Murad III ölünce Hoca Sadeddin unvanını ve nüfuzunu korudu. Mehmed III zamanında bilgisi ve yanındakileri gayet iyi kullanması hocayı mutlak hâkim durumuna yükseltti. Eğri seferinde padişahı ordunun başında hareket ettirmesi, Haçova zaferinin kazanılmasında başlıca sebep oldu. Haçova'ya varıldığında merkezde padişahın yanında yer alarak, üç gün devam eden savaşı hükümdar ve sadrazam ile birlikte idare etti. Bu savaşın kazanılmasında önemli rol oynadı. Nitekim Avusturyalılar da daha sonraları, Tiryaki Hasan Paşaya takdim ettikleri ve Mehmed III'ü at üzerinde, Hoca Sadeddin'i de onun yanında dua eder bir vaziyette gösteren bir tasvirin altına «Netice-i kelâm Hoca Efendinin duası kabul olundu» yazmak suretiyle, uğradıkları mağlûbiyette onun hissesini açıkça belirtmişlerdi. Haçova zaferi Hoca Sadeddin'in nüfuzunu daha da arttırdı. Fakat bu durum uzun sürmedi. Savaşta başarılı olduğu için sadarete getirtiği Çigalazade Sinan Paşanın birtakım hataları Hoca Sadeddin'in gözden düşmesine yolaçtı. Fakat bir süre sonra Bâki ve Karaçelebizade Hüsameddin Efendiler gibi bilginler arasından sıyrılarak şeyhülislâmlık makamına getirildi (1598).

Hoca Sadeddin Efendi düşmanlarından intikam almakta gecikmedi. Kapıağası Gazanfer ve yeniçeriağası Tırnakçı Hasan Ağalar ile birleşerek padişahı ve Safiye Sultanı tahrik etmek suretiyle, Hadım Hasan Paşayı sadaretten azlettirerek öldürttü. Onun yerine Cerrah Mehmed Paşayı tayin ettirdi. Gerek Cerrah Mehmed Paşa ve gerekse onun yerine sadarete gelen İbrahim Paşa kendisine uyduklarından devlet işlerine istediği gibi karışmak imkânını buldu. Diğer taraftan müftü sıfatıyle de fetva tahririnde büyük bir sürat ve başarı gösterdi. Her cuma günü Ayasofya camiinde kendisine sorulan meseleler hakkında türkçe, arapça ve farsça olmak üzere mensur ve manzum cevaplar verirdi.

Hoca Sadeddin de zamanındaki bütün bilginler gibi şiirler yazdı. Fakat bunları bir divanda toplamadı. Bütün bunlara rağmen onun şeyhülislâmlık ve devlet adamlığı dışında asıl şöhreti tarihçiliğinden ve «Hoca Tarihi» diye anılan *Tâc-üt-Tevarih* adlı eserinden gelir. Bu eserinde başlangıçtan Selim II devrine kadar olan olayları yazdı, eserini Murad III'e takdim etti. Hoca Sadeddin'in babası Hasan Can'dan duyduklarına dayanarak yazdığı *Selimname* adlı bir eseri varsa da, bu tarihî bir eser olmaktan çok bir halk kitabıdır. (➔Bibliyo.) [M]

HOCA SADIK EFENDİ Sarıyerli, türk mutasavvıfı (Pravadi, Bulgaristan, ?-? 1873). İstanbul medreselerinde öğrenim gördü. Sarıyerli Hoca adıyle tanındı. Abdülaziz devrinde istibdat aleyhine arızalar verdiği ve Genç osmanlılara taraftar olduğu için Akkâ'ya sürüldü. Tasavvufla ilgili eserler yazdı: *Münacat* (tasavvuf risalesi); *Tercüme-i Telemak* (bir islâm mütefekkiri ile bir batılı filozof arasındaki konuşmaları ihtiva eder; Fénelon'un *Telemakhos* adlı eserine benzetilerek yazılmıştır). [M]

HOCASAR Kemanî, Udî (Sahak), ermeni asıllı türk bestecisi (İstanbul 1889 - ay.y. 1946). Aram'dan nota ve keman, Hanende Sinark ve Rumelihisarlı Hamparsum'dan şarkı repertuvarı, Selânikli Ahmed Efendiden ut öğrendi. 1924'ten sonra saz dersi vermeğe başladı. Eserlerinin hemen hepsinin güftesini kendi yazdı. Eserleri: Kürdili hicazkâr aksak, Kürdili ağır aksak, Kürdili semai, Kürdili türk aksağı. (M)

HOCA TAHSİN EFENDİ, osmanlı fikir adamı ve Dârülfünun müdürü (1812-1880). İlk tahsilini Filat'ta yaptı. Daha sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsilini tamamladı ve icazet aldı. Bu arada Büyük Reşid Paşa ile tanıştı. Onun tarafından beğenilerek Paris'e gönderildi. Orada Mekteb-i Osmanî talebelerine arapça ve din dersleri verdi, sefaret imamlığı yaptı. Aynı zamanda fizik, kimya ve tabiî ilimleri öğrendi. Özellikle matematik ve astronomiye karşı büyük ilgi duydu. Nice'te ölen Fuat Paşanın cenazesiyle İstanbul'a geldi (1868). Kuruluş devrini tamamlamış olan Dârülfünun'a müdür seçildi. Sultanmahmud türbesinin yanındaki binada Cemaleddin Efganî ile birlikte halka konferans şeklinde dersler verdi. Bu arada bir fanusun içine güvercin koyarak havasını boşaltma deneyini yaptı. Bu basit deney yüzünden medrese çevreleri tarafından dinsizlikle suçlandı. Bu sebeple açılışının ikinci yılında Dârülfünun kapandı (1870). Hoca Tahsin Efendi bundan sonra özel derslerle geçimini sağlamağa çalıştı. Eserleri: *Esas-ı İlm-i Heyet* (Astronomi İlminin Esası); *Tarih-i Tekvin yahut Hilkat* (Kâinatın Tarihi yahut Yaratılış); *Psikoloji yahut İlm-i Ruh; Esrar-ı Ab ü Hava* (Hava ve Suyun Sırları). [M]

HOCAT gölü, Ege bölgesinde (güney kesimi Güllük körfezinin doğu kenarı) göl. Marçal dağından çıkan Değirmenderesinin ağız kısmında meydana gelen küçük halicin bir kum dili ile kısmen kapanması sonucu meydana gelmiştir, uzunlamasına kara içine sokulur. Karşılıklı kıyılarının büklümleri, bu gölün deniz istilâsına uğramış bir vâdi ağzı (haliç) olduğunu ve ağzının sonradan tıkandığını gösterir. Bu halicin bitiminde İlkçağda Mylasa'nın (Milâs) iskelesi olan Passala bulunuyordu (şimdiki Hocat köyü yerinde). Halice de Mikra Thalassa («küçük deniz») deniliyordu. Dalyan balıkçılığı. (M)

HOCAZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ. Bk. ABDÜLAZİZ EFENDİ *Hocazade*.

HOCAZADE AHMED HİLMİ BEY, türk bilgini (öl. 1913). Nakşibendî tarikatındandır. Din bilginleri ile evliya ve şeyhlerin hayatları üstüne eserler yazdı: *İmam-ı Gazalî; Mir'at-ı Muhiddin-i Arabî; Hadikat-ül-Evliya* (7 cilt olan bu eserin ilk iki cildi M. Hartmann tarafından Almancaya tercüme edildi); İstanbul ve civarında gömülü evliya ve şeyhlerin üstüne *Ziyaret-i Evliya* (Velileri Ziyaret). [M]

Hocazadeler kanunu, Osmanlılarda padişah hocalarının oğullarına ait kanun. Fatih Sultan Mehmed devrinde devletin bütün müesseseleri yeni kanunların ışığı altında düzenlenirken padişah hocaları ve oğullarının durumları da bir kanunname ile karara bağlandı. Bu kanunnamenin ilgili hükmüne göre, padişah hocalarının oğullarına şehir emininden günde altışar akçe ulufe verilmesi buyrulmaktaydı. XVI. yy.da Murat III ve Mehmed III'ün hocaları olan Hoca Sadeddin Efendi oğlunu padişahtan aldığı yetkiyle mülâzım yaptırdı. Hocazadeler kanunu bu suretle değişmeğe başladı. Bu olaydan sonra hoca oğulları, şeyhülislâm oğulları gibi dahil medreselerinden Esmihan Sultan müderrisliğine getirilmeğe başlandı. Mehmed III'ün hocalarından Nevalî Efendinin oğlu, Hocazadeler kanunu dolayısıyle 1599'da dahil müderrisliklerinden Şah Sultan müderrisliğine nail oldu. Aynı padişahın diğer hocası Azmi Efendinin oğlu ise kırk akçe ile müderrisliğe getirildi. (M)

HOCAZADE MEHMED EFENDİ, osmanlı şeyhülislamı (Bursa 1568-İstanbul 1615). Hoca Sadeddin Efendinin oğlu. Babasından ve zamanının diğer ünlü hocalarından ders alarak yetişti. İlmiye mesleğine girdi. Kısa bir süre içinde ilerledi, kazasker oldu. Sunullah Efendinin yerine çok genç yaşta Şeyhülislâmlık makamına getirildi (1601). 1602 Yılının sonlarında bu görevden alındı. Bir süre sonra tekrar aynı göreve getirildi (1608). Ölünceye kadar bu makamda kaldı. Türkçe, arapça ve farsça şiirler de yazdı. (M)

HOCAZADE MEHMED ESAD EFENDİ, osmanlı bilgin ve şeyhülislâmı. (?, 1570-?, 1625). Hoca Sadeddin Efendinin oğlu. Medrese tahsilinden sonra müderris, kadı ve kazasker oldu. Rumeli kazaskeri iken Hicaz'a gitti. Buradan dönerken yolda ölen kardeşi şeyhülislâm Çelebi Mehmed Efendinin yerine şeyhülislâm oldu. Ahmed I, Mustafa I, Osman II'nin değişmelerine rağmen kendisi yerinde kaldı. Osman II'ye kızını vererek nüfuzunu arttırdı; padişah ile birlikte Leh seferine çıktı (1620). Yeniçeri ihtilâlinde Osman II öldürülünce canını kurtarmak için saklandı (1622). Murad IV'ün tahta çıkması üzerine ortaya çıktı. Sonra ikinci defa şeyhülislâm oldu (1623). Eserleri: *Divan; Kaside-i Bürde Tercümesi;* (Gülen Çiçek); *Gülistan Tercümesi; Zeyl-i Tac-üt Tevarih; Tercüme-i Şemail.* (M)

HOCAZADE MESUD EFENDİ, osmanlı şeyhülislâmı (öl. 1656). Ahmed I'in hocası olan Aydınlı Mustafa Efendinin oğlu. Medresede öğrenim gördü, müderrislik yaptı. Sonra Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. «Çınar vakası» ihtilâlinde zorbaların aşırı ısrarları üzerine şeyhülislâm oldu. Yükselmelerine tahammül edemediği birçok kişiyi azil ve idam ettirdi. Boynueğri Mehmet Paşayı sadrazamlığa getirdi, fakat onunla da geçinemedi. Paşayı azlettirmek, hattâ Mehmet IV'ün yerine şehzade Süleyman'ı tahta geçirerek devlet işlerine tamamıyle elkoymak istedi. Padişah bunu haber alınca, şeyhülislâmlıktan azledilerek Diyarbakır kadılığına tayin edildi; Bursa'ya gönderildi. Buradan Diyarbakır'a emniyetle gidebilmek için adam toplaması, yeniden harekete geçtiği şeklinde yorumlandı ve misafir bulunduğu evde idam edildi. (M)

HOCAZADE MUSLİHİDDİN MUSTAFA, türk bilgini (Bursa, ? - ay.y. 1487/1488). Babası Bursa'nın zengin tüccarlarındandı. Buna rağmen hayatı yoksulluk içinde geçti. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra buraya gelerek padişahın huzuruna çıktı. Huzurda devrin bilginlerinden Mevlâna Zeyrek ile yaptığı tartışmada üstünlüğünü gösterdi. Fatih Sultan Mehmed tarafından takdir edilerek padişahın hocalığına tayin edildi. Daha sonra Edirne ve İstanbul kadılıklarına ve kazaskerlik makamına getirildi. Sonra gözden düşerek İznik ve Bursa müftülüğüne ve medrese müderrisliğine tayin edildi. Bu arada Fatih'in emriyle *Edtahâfüt* adlı eseri, Bayezid II'nin emriyle de *Şerh-ül-Mevakıf*'a bir haşiye yazdı. Matematikçi Esirüddin Mufaddal bin Ömer-ül-Ebherî'nin fizikle ilgili *Hidayet-ül-Hikme* adlı eserine bir zeyl yazdı. Eski fiziğin tabiî cisimlerdeki hareket ve eğilim gibi özelliklerini açıkladı; nokta ve çizgi üzerine bilgiler vererek ışık ışınlarını, gökkuşağını v.d. gök olaylarını anlattı. (Bu eseri sonradan Mehmed Muğlavî tamamladı.) [M]

HOCCLEVE. Bk. OCCLEVE (Thomas).

HOCENT. Bk. LENİNÂBÂD.

HOCHBERG, Baden markgraflığını elinde bulunduran Zähringen hanedanının büyük kolu. Adını Freiburg-in-Brisgau yakınında, *Hochberg* veya *Hachberg* adlı şatodan alır. 1418'de sona eren Hochberg'lerin mirası Sausenberg koluna kaldı. *Hochberg-Sausenberg* adını alan bu kol da 1503'te, kont Philippe ile son buldu. (L)

HOCHBRUCKER'LER, alman müzikçi ailesi. Ailenin ilk ünlü kişisi HOCHBRUCKER, alman çalgı yapımcısıydı (Augsburg 1662-Donauwerth 1763), arp'ı geliştirdi, bulduğu pedal sistemi 1811'de Erard tarafından geliştirildi. — Oğlu SİMON, arp'çı (Donauwerth 1699), babasının buluşunu Viyana sarayında kullandı. — CHRİSTİAN, arp'çı ve besteci (Tagmersheim 1733), Simon'un oğlu. Louis de Rohan'ın hizmetindeydi. 1760'ta Geistliches Konzert'e girdi. Hinner'in yerine, Marie Antoinette'in arp öğretmeni oldu (1781). 1792'de İngiltere'ye sığındı, 1880'de gene Fransa'ya döndü. İki sonat derlemesi bıraktı (biri arp [1762], öbürü arp ve keman için) — P. CELESTİN, orgçu ve kilise şarkıcısı (Tagmersheim 1729 - Weihenstephan manastırı 1803), dede Hochbrucker'in yeğeni, *Manassa'da Tutsak Yahudiler* adlı bir oratoryo besteledi. (L)

HOCHE (Lazare), fransız generali (Versailles 1768-Wetzlar, Prusya 1797). 1792'de yüzbaşı iken askerî durumla ilgili olarak Millî Kurtuluş komitesine verdiği muhtıra ile dikkati çekti ve mesleğinde hızla ilerledi. 1793'te tümgeneralliğe yükseldi; Moselle ordusu başkumandanı olarak, emrindeki Moselle ve Ren ordularıyle Prusya ve Avusturya kuvvetlerini yenilgiye uğrattı (Geisberg, 26 aralık), düşmanı Ren nehrinin ötesine attı.

hodan

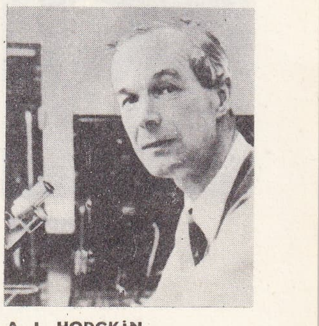
A. L. HODGKİN

Foto LAROUSSE

Milan HODJA

Ferdinand HODLER «Tel Marignan» Zürich Tarih müzesi

1795'te Vendeé'de çıkan ve aralıklı olarak bir yıl devam eden ayaklanmayı bastırdı (1796). İrlanda'ya yapılacak seferin başına getirildi, fırtına yüzünden başarısızlığa uğradı. Barras'nın harbiye bakanı olduysa da (1797) bu görevinden pek çabuk ayrıldı. Sambre-et-Meuse ordusunun başkumandanı olarak Ren nehrini geçti ve Neuwied'de Avusturyalıları yendi. Karargâhında bir göğüs hastalığından, henüz yirmi dokuz yaşındayken öldü. (L)

HOCHELAGA, eskiden bugünkü Montréal (Kanada) şehrinin yerinde bulunan kızılderili köyünün adı. (L)

HOCHHEİMER i. *Hochheim*'da (Hessen -Nassau) veya dolaylarında yapılan beyaz şarap. Öbür şaraplardan hoş kokusuyle ayrılır. (L)

HOCHHUTH (Rolf), alman oyun yazarı (Eschwege 1931). Münih ve Berlin üniversitelerinde okudu, sonra Gütersloh'daki bir yayınevinde çalıştı. 1963'te İsviçre'ye yerleşti, Basel Şehir tiyatrosunun oyun yazarı oldu. Tartışmalara geniş ölçüde yer veren oyunları genellikle papa Pius XII veya sir Winston Churchill gibi ünlü kişileri konu edinir. 1964'te New York'ta sahneye konan *Der Stellvertreter* (Temsilci) [1963] adlı oyunu, papayı İkinci Dünya savaşında nazilerin giriştiği yahudi katliamına karşı koymamış olmakla suçlar. 1968'de New York'ta oynanan *Soldaten* (Askerler) adlı oyununda Churchill'in İkinci Dünya savaşında alman şehirlerine gereğinden çok bomba attırmasını konu edinir. Bu oyunda Churchill'in, Stalin'i yatıştırmak amacıyle, polonyalı general Wladyslaw Sikorski'nin öldürülmesine göz yumduğu öne sürülür. (L)

HOCHKİRCH, Almanya'da (Doğu Almanya, Dresden idare bölümü) köy, Bautzen'in güneydoğusunda; 1 000 nüf. 14 Ekim 1758'de Prusya kralı Friedrich II, Daun kumandasındaki Avusturya birliklerine burada yenildi. (L)

HOCHSTETTER (Ferdinand VON), avusturyalı jeolog ve gezgin (Esslingen 1829-Ober Döbling, Viyana yakınları 1884). *Novara* gemisiyle çıktığı gezide (1857-1859). Yeni Zelanda'da önemli jeoloji gözlemleri yaptı. Dönüşünde Viyana Politeknik enstitüsünde jeoloji ve mineraloji profesörü oldu (1860). Çok sayıdaki eserleri arasında *Neu-Seeland* (Yeni Zelanda) [1863] ile Avusturya gemisi *Novara*'nın dünya çevresindeki gezisi üstüne yazılan kitabın (3 cilt, 1864-1867) jeoloji bölümünü sayabiliriz. (L)

HOCHWÄLDER (Fritz), avusturyalı oyun yazarı (Viyana 1911). Eserlerinde siyasî ve dinî meseleleri ele alır: *Der heilige Experiment* (Kutsal Yaşantı) [1941]; *Der öffentliche Ankläger* (Savcı) [1948]; *Donadieu* (1953); *Die Herberge* (Misafirhane) [1956]; 1003 (1962). [L]

HOCKETT (Charles F.), amerikalı dil bilgini (Columbus, Ohio 1916). 1946'dan sonra Cornell üniversitesinde dilbilim ve antropoloji dersleri okutmağa başladı. Dergilerde birçok makalesi çıktı. 1955'te *Manuel of Phonology* (Fonoloji Elkitabı) adlı inceleme eserini yayımladı. Amerikan dilbiliminin fonolojiden şiire kadar çeşitli alanlara katkısını sistemleştirmeğe çalışan ilk bilgindir (*A Course in Modern Linguistics* [Modern Dilbilim Dersleri] 1958). Hockett'in araştırmaları bir biçimleştirme kaygısıyle belirgindir; fakat bu kaygı, onun dilbilim olguları üstündeki gözlemlerini sakatlamaz. (L)

HOCO, Taira'lardan gelme japon ailesi; ailenin ileri gelenleri Japonya'yı Kamakura'nın *şikken*'i (naip) sıfatıyle 1200-1333 arasında fiilen yönettiler. İmparatorluk sarayının elinden bütün yetkileri alan ilk şogun YORİTOMO'nun (öl. 1199) karısı Masako ile akrabalıkları sayesinde iktidarı ele geçirdiler ve şogunları yetkisiz kişiler haline getirdiler. Hoco'ların naipliği zamanında (1274 ve 1281) Japonya, başlarında Kubilay Hanın bulunduğu Moğolların istilâ tehdidiyle karşılaştı. Moğol akını Tsuşima boğazında, efsanevî *kamikaze* «ilâhî fırtına») tarafından dağıtıldı (14 ağustos 1281); ama bu zafer, Japonya'nın bağımsızlığını sağlamakla beraber, savunmanın gerektirdiği büyük harcamalar Hoco'lar hâkimiyetine son verdi. (L)

Hocoki («Hücremden Notlar»), 1212'de yazıldığı sanılan bir japon eseri. Ohara dağında (Kyoto'nun kuzeyinde) inzivaya çekilen ve dağ hayatında ruhunu sükûna kavuşturmak isteyen buddha'cı rahip Kamo No Çomey'in (1148-1216) düşüncelerinden meydana gelmiştir. 1177'den 1184'e kadar ülkenin ve başkentin uğradığı felâketleri, kır hayatının güzelliklerini ve içinde yaşadığı «on ayak genişliğinde, yedi ayak yüksekliğindeki» kulübeyi anlatır. (L)

HO ÇI-FANG, çinli yazar (Sı-çuan 1911). Bilimler Akademisi Edebiyat enstitüsü müdürü ve Yazarlar birliği sekreteri oldu; şiir antolojileri (*Gündüz ve Gece Şarkıları*), romanlar (*Gece Rüyaları*; *Doğduğum Kasabaya Dönüş*) ve denemeler (*Batı Parkı*) yazdı; bu eserlerde sosyalist gerçekçiliğin ilkeleriyle biçim araştırmaları kaygısını bağdaştırmağa çalıştı. (L)

HOÇO veya **İDİKUT.** Esk. coğ. Orta Asya'da Uygurlara ait şehir. Tanrı dağlarının eteklerindeki Turfan ovasında Uygurların en önemli şehirlerinden biridir. Şehre bu adın verilmesinin sebebi İdikut diye anılan uygur kağanlarının burada oturmasıdır. Bu şehirde A. von Le Coq kazılar yaptı, önemli arkeolojik neticeler elde etti. Şehir muntazam bir surla çevrilmiştir. Bu surlar Çin seddi ve diğer çin duvarlarında olduğu gibi sıkıştırılmış çamur ve taştan yapılmıştır. Yüksekliği bazı yerlerde 20 m kadardır. Kenarlarında birçok kubbe kalıntısı görülür. Şehirde Maniheizme ait eserlerin bulunduğu bir saray vardır. Bu sarayda araştırıcılar tarafından uygur yazma ve basma eserleri bulundu. Mimarî tekniği bakımından binalar başlıca iki gruba ayrılır: 1. kesme taştan yapılmış kubbeli binalar. Büyük kemerlerle yapılan bu binalarda daha çok Sasanî üslûbunun etkisi hâkimdir; 2. buddha'cı hint mimarîsinin tesiri altında yapılmış stupa tipindeki binalardır. Bunlardan başka şehirde küçük bir nekropol da vardı. Şehrin planı Roma castrumlarına benzer. Şehiri süsleyen duvar resimleri ve diğer bezemeler sonradan büyük tahribata uğramış, bazı bina ve eserler ise mezar hırsızları ve hazine arayıcıları tarafından soyulmuş ve tahrip edilmiştir. Suların akış istikametini değiştirerek şehrin içine yönelmesiyle şehirde sulama kanalları meydana gelmiştir. Zengin kütüphane de bu sellerin tahribatına uğramıştır. Su kanallarının tahrip ettiği bu resimler Japonların Kakemono'larının proto tipidir. IX. yy.ın ortalarında şehrin anî bir felâkete uğradığını gösteren bazı izler de tespit edilmiştir. Şehirde çin mimarî eserlerine rastlanmamıştır. (M)

HOÇUVAN. Coğ. Bk. HASKÖY.

HOD zam. (fars. *ḫōd*). *Esk.* Kendi: *Didim ne sayarsız ve alırsız ne satarsız / K'âslâ dilinizde ne nebi var ne hod Allah* (Bağdatlı Ruhi). || *Hod kendi*, bizzat kendi: *Tevazu meşreb-i memdûhtur erbâb-i rifatte / Fakir eylerse arz-i meskenet hod kendi hâlidir* (Ziya Paşa). || *Hod-ârâ*, kendini süsleyen, öven. || *Hod-be-hod*, kendi kendine: *Hod-be-hod giryanlığa gamdan nisâbım var benim* (Recaizade Ekrem). || *Hod-bîn*. Bk. HODBİN. || *Hod-endîş*, kendini düşünen, bencil. || *Hod-figen*, gönüllü olarak kendini tehlikeye atan. || *Hod-fürûş* («kendini satan), kendini öven, övüngen: *Burada erkekler hod -pesent, kadınlar hod-fürûştur* (A. H. Müftüoğlu). || *Hod-gâm*. Bk. HODGÂM. || *Hod-geşte*, kendine dikkat etmeyen. || *Hod-kerde*, kendi yapmış. || *Hod-küş*, kendini öldüren, intihar eden. || *Hod-nümâ* (*nümây*), gösterişe meraklı, gösteriş düşkünü. || *Hod-perest*, kendine tapan, kendini beğenmiş: *Bundan başka, efendiler; nankör ve hodperest idiler* (Atatürk). || *Hod-pesend*. Bk. HODPESENT || *Hod-reng*, bir şeyin tabiî rengi. || *Hod-reste*, kendi kendine yetişmiş, kendi kendini yetiştirmiş. || *Hod-rey* kendi bildiğine giden. || *Hod-rey*, kendi kafasına göre iş gören, dik kafalı. || *Hod-rû* (veya *rûy*), kendi kendine bitmiş, yaban: *Câme-i gülpenbe açmış ey gül-i hod-rû seni / Bir gümüşten serve döndürmüş kad-i dil-cû seni* (İzzet Ali Paşa). || *Hod-ser*, dik kafalı. || *Hod-serâne*, dik başlılıkla. || *Hod-sitâ* (veya *sitây*), kendini öven. || *Hod-şinâs*, kendinin iyi ve kötü yönlerini bilen, kendini tanıyan.

◆ **Hodî** i. *Esk.* Benlik, varlık. (M)

HOD, iskandinav mitolojisinde Odin'in oğullarından biri. Gözleri kördü ve kötülük cini Loke'un eline sıkıştırdığı bir ökseyi fırlatarak kardeşi Balder'i öldürdü. (L)

HODAN i. Bot. Eski Dünya'nın ılıman bölgelerinde yetişen bir yıllık veya çok yıllık otsu bitki. (İlmî adı *borrago*. Hodangillerden.)

— ANSİKL. *Hodan*'ın en iyi bilinen türü, bir yıllık otsu bir bitki olan şifalı hodandır (*Borrago officinalis*). Çiçekleri çoğu zaman mavi, nadiren beyaz veya pembe olan bu bitki bütün yaz art arda çiçek açar. Bütün topraküstü kısımları (yaprakları ve dalları) sert dikenlerle kaplıdır. Hodan özellikle terletici ve sidik söktürücü ilâç olarak kullanılan şifalı bir bitkidir. Sebze olarak pek az önem taşır. (L)

HODANGİLLER bls. çoğl. i. Üzeri sert dikenciklerle kaplı çiçekli bitkiler familyası. (Tozlaşmaları böcek ve karıncalarla olur. Hodanlar takımından.)

— ANSİKL. *Hodangiller* arasında otsu ve ağaçsı bitkiler, hattâ ağaçlar bulunur (hodan, karakafesotu, engerekotu, havacivaotu, unutmabeni, bambulotu). Bunların bir kısmı hekimlikte ve sanayide kullanılır. (L)

HODASEVİÇ (Vladislav Felitsiyanoviç), rus şairi (Moskova 1886-Paris 1939). Sembolizmden etkilenmekle beraber, Puşkin geleneğine bağlı kaldı. Başlıca eserleri: *Putyom Zerna* (Tohumla) [1921] ve *Tyajolaya Lira* (Ağır Lir) [1922]. 1925'te Fransa'ya göç etti. (L)

HODBİN bls. sıf. (fars. *ḫōd*, kendi ve fars. *-bin*, gören'den *ḫōdbin*). Yalnız kendi çıkarlarını düşünen, bencil: *Hastalar daima hodbin, bunun için de sevimsizdir* (N. Ataç). *Eşanl.* HODGÂM.

◆ **Hodbinlik** bls. i. Bencil olma hali, bencillik: *Onun için dinini bile terkediyor, bu ne hodbinlik* (H. E. Adıvar). [M]

HODEMONT veya **HODİMONT** (Léonard DE), Liège'li besteci (Liège [?] 1580'e doğr. - Liège 1636). Liège'de Saint - Lambert şapelinde müzikbaşı oldu (1619-1622), *Sacri Concentus*'u (Liège 1630), dinî eserleri ve Henry Du Mont'u etkileyen *Villanelli*'si (1625) ünlüdür. (L)

HODGÂM veya **HODKÂM** bls. sıf. (fars. *ḫōd*, kendi ve fars.*-gām*, arzu'dan *ḫōd-gām*). Başkasını düşünmeyen, bencil: *Bu hodkâm ihtiyar, kim bilir, ne zevk buldu?* (R. N. Güntekin). *Çıkar şu vehm-i saâdet-güzârı fikrinden / Yeter, yeter bize aşkın hayâl-i hodkâmi!* (Tevfik Fikret). *Eşanl.* HODBİN.

◆ **Hodgâmî** bls. i. *Esk.* Bencillik: *Bir tesir-i nahoş hâsıl ederdi; belki bir hiss-i hodkâmî* (H. Z. Uşaklıgil). [M]

HODGE (Frederick Webb), amerikalı arkeolog ve etnolog (Plymouth, İngiltere 1864-Santa Fe, New Mexico 1956). Yedi yaşında A.B.D.'ye yerleşti. Güneybatıdaki Kızılderililerle ilgili çalışmalar yaptı. Önce A.B.D. Coğrafya Araştırmaları bürosu, daha sonra Smithsonian enstitüsü Amerikan Etnoloji bürosu hesabına güneybatı bölgesinde incelemeler yaptı ve *Handbook of American Indians*'ı (Kızılderililer Üstüne Elkitabı) [1907 -1910] yayımladı. 1910-1918 Arasında New York'ta Heye vakfına bağlı Kızılderililer müzesini incelediği sırada Amerikan Etnoloji bürosunun yönetmeniydi. Zuni'lerin yanında yaptığı çalışmalarla ilgili eserlerin başlıcaları *The Six Cities of Cibola* (Cibola'nın Altı Şehri) 1926 ve *History of Hawikuh'*-dur (Hawikuh Tarihi) [1937]. 1932-1955 Arasında Los Angeles'daki Güneybatı müzesini yönetti. (L)

HODGE (sir William Vallence Douglas), ingiliz matematikçisi (Edinburgh yakınları 1903). Edinburgh, Cambridge, Amerika'daki Princeton ve Baltimore üniversitelerinde okudu. Bristol'de (1926) ve Cambridge'te (1931) dersler verdi, 1936'da Cambridge üniversitesinde Astronomi ve Geometri kürsüsünün başına getirildi. Cebirsel geometri üstüne çeşitli yönlerden çalışmalar yaptı. Armonik integraller nazariyesini ortaya koydu. Bu nazariyeyi *The Theory and Applications of Harmonic Integrals* (Armonik integraller Nazariyesi ve Uygulamaları) [1941] adlı temel eserinde geliştirdi. (L)

Hodge paralelleri. Kadın-doğum. Leğende birbirine paralel dört düzleme verilen ad. (Hodge adlı hekim, kendi çıkardığı kalıplara dayanarak bu düzlemleri tanımlamıştır. Brinci düzlem üstteki dar yerden; i-

Foto. New York Times, Zürich Tarih müzesi (LAROUSSE)

kincisi çatı çıkıntısının alt kenarı ile üçüncü sağrı omurundan; üçüncüsü, önde kalça dikenleriyle arkada beşinci sağrı omurundan; dördüncüsü kuyruk kemiğinin ucundan geçer. Doğum sırasında dölüt bu düzlemleri art arda aşar.) [L]

HODGES (Courtney Hicks), amerikan generali (Perry, Georgia 1887-San Antonio Texas 1966). Piyade sınıfı teknik uzmanı. 1941'de Fort Benning Piyade okulu müdürlüğü yaptı. Fransa'nın kurtuluşu esnasında 1. Amerikan ordusuna kumanda etti; Avranches'ta alman cephesini yardı; Aachen ve Köln'ü ele geçirdikten sonra, 25 nisan 1945'te, Torgau'da sovyet kıtalarıyle birleşti. (L)

HODGKİN (Alan Lloyd), ingiliz nörofizyoloğu (Blanbury, Oxfordshire 1914). 1932'de Cambridge'te Trinity college'e girdi, orada özellikle sinir fizyolojisi üstüne çalıştı. 1937'de ve 1938'de A.B.D.'de Rockefeller enstitüsünün Gasser laboratuvarında bulundu. 1945'ten sonra Cambridge'te fizyoloji okuttu, başarılı öğrencisi Huxley ile ilgilendi. Huxley ile yaptığı çalışmalar, özellikle sinir sisteminin temel fizyolojisi üzerinedir. 1939'dan sonra, hücre potansiyelini (dev sinir telleri) doğrudan doğruya ölçebilen teknikleri geliştirdi. Bu çalışmalar sinir akımının doğuşu ve yayılışı konusunda önemli bilgiler elde etmeğe yaradı. 1963'te Nobel Fizyoloji ve Tıp ödülünü Huxley ile bölüştü. (L)

HODGKİN (Dorothy CROWFOOT), ingiliz kimyacısı (Kahire 1910). Oxford'da kimya öğrenimi yaptıktan sonra, 1932'den itibaren kendini Cambridge'te kristalografi araştırmalarına verdi; daha sonra Oxford üniversitesine profesör oldu. 1964'te kristalografi üzerine yaptığı başarılı araştırmalarından ötürü Nobel Kimya ödülünü aldı. Bazı çok önemli organik bileşiklerin (B_{12} vitamini, penisilin) yapısı üzerinde de çalıştı. (L)

HODGKİN (Thomas), ingiliz hekimi (Tottenham, Middlesex 1798-Yafa 1886). Daha önce Malpighi'nin incelediği habis lenfogranülomatoz'un keşfinde rol oynamıştır. (M)

Hodgkin hastalığı. Bk. LENFOGRANÜLOMATOZ.

HODGKİNSON (Eaton), ingiız mühendisi (Anderton 1789 - Manchester 1861). Demirin mimarîde ve mekanikte kullanma yollarını inceledi ve dökme sütunlardan yapılarda yararlanma üstüne birçok deneyde bulundu. Direnci artırmak için ters T biçiminde sokulmuş rayları ilk defa o kullandı. Tahta direklerin dayanma gücünü hesap etmek için kullanılan formülü de o buldu. (L)

HODGSON (Ralph), ingiliz şairi (Yorkshire 1871-Minerva, Ohio 1962). 1924-1938 arasında Japonya'nın Sendai şehrindeki İmparatorluk üniversitesinde ingiliz edebiyatı okuttu. Daha sonra A.B.D.'ye yerleşti. 1946'da Millî Sanat ve Edebiyat enstitüsünün edebiyat ödülünü kazandı. Şiirlerinde özellikle tabiatın güzelliğini anlatır: *The Last Blackbird and Other Lines* (Son Karatavuk ve Başka Mısralar) [1913]; kendisine 1914'te Polignac ödülünü kazandıran *The Bull* (Boğa) [1913]; *Eve and Other Poems* (Havva ve Öbür Şiirler) [1913]; *The Song of Honour* (Şeref Şarkısı) [1913]. Hodgson canlı varlıklara duyduğu aşırı sevgiyi *The Bells of Heaven* (Gökyüzünün Çanları); *Time* (Zaman); *You, Old Gypsy Man* (Sen, Ey Yaşlı Çingene) adlı şiirlerde dile getirdi. 1960'ta *The Skylark and Other Poems* (Tarlakuşu ve Öbür Şiirler) adlı kitabı yayımlandı. (L)

HODGSON (Shadworth Holloway), ingiliz filozofu (Boston, Lincoln-Shire 1832-Londra 1912). Londra'daki Aristotelian Society'nin (Aristoteles'çi dernek) kurucusu ve ilk başkanı olan Hodgson, tenkitçi gerçekçiliğin en büyük temsilcilerinden sayılır. Başlıca eserleri: *Time and Space* (Zaman ve Boşluk) [1865]; *The Theory of Practice* (Uygulama Nazariyesi) [1870]; *The Metaphysic of Experience* (Deneyin Metafiziği) [1898]. (L)

Hodgson hastalığı, atardamar menşeli aort yetersizliği; ingiliz cerrahı Joseph Hodgson (1788-1869) tarafından tanımlanmıştır. (L)

HODH, Batı Sahra'da bölge, Moritanya ve Mali'de. Hodh, Sahil sınırında kısmen ergʼlerle kaplı uzun bir sarplığın eteğinde uzanan bir çanaktır. Sarplığın eteğinde vahalar ve ticaret merkezleri (Tişit, Ualata) vardır. — *Hodh idare çevresi,* 169 000 nüf. Merkezi, Ayun el-Atrus. (L)

HODJA (Milan), çek siyaset adamı (Suçany, Slovakya, 1878-Clearwater, Florida,A.B.D. 1944). Macar Parlamentosunda slovak milletvekili idi (1905). Budapeşte'de çıkan *Slovensky Dennik* adlı slovak gazetesinde yazılar yazdı. Slovaklarla Çeklerin birleşmesine öncülük edenler arasındaydı. Prag Millet meclisinde milletvekili oldu (1919), 1935-1938 arasında başbakanlık yaptı. Alman işgalinden sonra istifa etti ve Amerika'ya sığındı. (L)

HODLER (Ferdinand), isviçreli ressam, (Bern 1853-Cenevre 1918). Bir marangozun oğluydu. Önce Thoune'da Ferdinand Sommer'in yanında çalıştı, turistler için manzara resimleri yaptı. 1827'de Cenevre'ye yerleşti, Barthélemy Menn'in öğrencisi oldu. 1883'e doğru sanatçı kişiliğini kazanmağa başladı. Resimlerinde insanları, alçak kabartmalarda olduğu gibi, donuk ve hareketsiz olarak çizdi. Genellikle sembolik bir anlatım kullandı. Renk dünyası aydınlık, yoğun ve soğuktu. Basit konuları işleyen tabloları en iyi eserleri sayılır: *Gündüz, Gece, Tell Marignan* fresklerini (Zürich Tarih müzesi) ve Jena üniversitesinin süsleme resimlerini de bu arada anmak gerekir. Ayrıca Alp manzaraları ve portreler yaptı. Cenevre müzesinde, Zürich ve Bern kuntshalle'lerinde çok sayıda eseri vardır. (L)

HODMEZÖVASARHELY, Macaristan'da şehir, Csongrad idare bölgesinin merkezi, Güney Macaristan'ın en zengin tarım bölgelerinden birinde; 59 300 nüf. İkinci Dünya savaşına kadar tipik bir pazar-şehri ve yerleşme merkezi olan Hodmezövasarhely'de, nüfus kalabalık olmasına rağmen şehir tipi bir faaliyet görülmezdi. Bugün, deneme ekimleri yapılan (yer fıstığı, kenaf) bir bölgenin tarım donatım merkezi haline gelen şehirde, yeni sanayiler (makine yapımı, teraziler) kurulmuştur. (L)

HODNA dağları, Cezayir'de dağlar; Setif ve Mecana bölgesindeki yüksek ovaları, *Hodna havzası*'ndan ayırır; cebel Bu-Taleb'de 1 890 m. Hodna dağları birbirinden çok geniş çöküntülerle ayrılan küçük dağlık bloklar dizisinden meydana gelir; bunlar bozkırsı ovalar üzerinde yükselir. (L)

HODNA ovası veya **havzası,** Cezayir'de bölge; Cezayir-Oran yüksek ovalarının en alçak (400 m) doğu kısmı; doğuda Hodna, Bellezma ve Zab tepeleriyle sınırlıdır. Bu çöküntü, ortasında Şot el Hodna bulunan önemli bir çökme bölgesidir. Çok sıcak ve çorak olan Hodna ovasında sürülerini otlatan yarı göçebe kabileler yaşar. Ovanın kenarlarında birkaç vaha (güneyde Bu-saada, kuzeyde M'sila, doğuda Barika) vardır. (L)

HODO—, yunanca *hodos,* yol'dan alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (L)

HODOGRAF, HODOGRAFİ i. (fr. *hodographie*'den). Bk. ODOGRAF, ODOGRAFİ.

HODONIN, Çekoslovakya'da (Güney Moravya bölgesi) şehir, Slovakya sınırında, Morava'nın aşağı vâdisinde; 13 100 nüf. Linyit. (L)

HODOSKOP i. (fr. *hodoscope*'tan). Elektron. Bir magnetik alanda elektriklenmiş bir cismin yörüngesini belirten cihaz. (L)

HODOTERMES çoğl. i. Gezici ve ot toplayıcı divikler. (Yalnız Afrika ve Asya'da yaşadığı sanılan bu böcekler yuvalarını toprak altına veya hafifçe kabarık olarak yerin üstüne yapar; ormanları baştan başa geçecek şekilde ot kesme seferine çıkarlar; bu seferlerde işçi divikler önde giden asker diviklerin arkasında uzun diziler halinde bulunur. Bu divikler bitkileri keserek tarım bitkilerine de büyük zarar verirler. İsoptera takımının *hodotermitidae* familyasından.) [L]

HODPESENT blş. sıf. (fras. *hōd,* kendi ve *pesend,* beğenen'den *hōd-pesent*). Kendini beğenmiş, gururlu: *Her hodpesend serkeşin ecza-yi cismidir* (Nabi).

◆ **Hodpesendî** i. *Esk.* Kendini beğenmişlik, mağrurluk. (M)

HODRİ ünl. [Yalnız *hodri meydan* deyiminde kullanılır.] *Hodri meydan!* «Kendine güvenen ortaya çıksın» anlamında meydan okuma, kafa tutma. (M)

HOE (Richard), amerikalı mucit ve yapı ustası (New York 1812-Floransa 1886). 1808'de Amerika'ya göç ederek orada baskı makineleri sanayii kuran ingiliz Robert'in oğlu. Eğri sterotipli, bobin halindeki kâğıda basan ve çıkışta kâğıda katlayan bir âletle donanmış ilk rotatif makinesini yaptı. (L)

HOECKE (VAN DEN). Bk. VAN DEN HOECKE.

HOEDİC, Fransa'da (Bretagne'da Morbihan) ada, Belle-Île ile Guérande yarımadası kıyısı arasında; 205 nüf. Günden güne ıssızlaşmakta olan adanın halkı balıkçılıkla geçinir. İçinde sekiz mezar bulunan Yontma Taş devrinden kalma yatak. (L)

HOEİ, Huy'un flamanca adı. (L)

HOEİLAART, esk. **Hoeylaert,** Belçika'da (Brabant, Brüksel idare çevresi) komün, Brüksel'in güneydoğusunda; 6 600 nüf. Her mevsimde üzüm, çilek ve domates yetiştirilen (ısıtılmış serlerde) turfandacılık merkezi. (L)

HOEKEN i. Hollandalı bir siyasî grubun adı. (Bu grup, Bavyeralı Margarethe'yi en büyük oğlu Willem'e karşı destekledi. Margarethe 1346'da, belli bir nafaka vaadi karşılığında, Hollanda kontluğunu Willem'e terketmiş, ama Willem, bu vaadi yerine getirmemişti. Bu grubun, kontla haleflerini destekleyen Kabeljauven'lere karşı giriştiği mücadeleler, yüzyıl boyunca ülkeyi karışıklık içinde bıraktı.) [L]

HOEL (Sigurd), norveçli yazar (Kuzey Odal 1890-Oslo 1960). Öğretmenlik ve gazetecilik yaptı. *Mot Dag* dergisi ve yöneticisi Erling Falk çevresindeki marksist topluluğa katıldı. Aynı zamanda Freud psikolojisiyle ilgilendi. «Sarı Kitaplar» adı verilen edebî yayını yönetti. Amerikan romancılarının ve Kafka'nın eserlerini Norveç'te tanıttı, onların etkisinde romanlar yazdı. İlk kitaplarından başlayarak belli bir yaşayış ve düşünüşe bağlı gençliğin sözcülüğünü yaptı ve bu gençliğin hikâyesini *Syndere i Sommerssol'*de (Yaz Güneşinde Günahkârlar) [1927] anlattı. *En, Dag i Oktober* (Bir Ekim Günü) [1931]; *Veen Til Verdens Ende* (Dünyanın Öbür Ucuna Giden Yol) [1933], *Fjorten Dager för Frostnettene* (Buzların Çözülmesinden Önceki 15 Gün) [1935] adlı eserleriyle iki savaş arası döneminin başlıca norveç romancısı oldu. *Sesam Sesam* (Susam Susam) [1938] adlı eserde edebiyat hayatının yergisini yaptı. *Mot Muren* (Duvara Karşı) [1930] gibi tiyatro oyunları da yazdı. Edebiyat tenkitlerinin modern norveç edebiyatı üzerinde derin bir etkisi oldu. 1943'te Norveç'ten ayrılmak zorunda kaldı, ancak Kurtuluş'tan sonra yurduna dönebildi. *Möte ved Milepaeen* (Sınır Taşında Buluşma) [1947] adlı eserinde nazi işbirlikçiliğini derinlemesine inceledi. (L)

HOEMODİPSİS i. Tavşanda asalak yaşayan küçük bit; bir çeşit tularemi* hastalığını insana bulaştırabilir. (İlmî adı *Hoemodipsus lyriocephalus.* Kanatsız böceklerin *haematopinidae* familyasından.) [L]

HOENE WRONSKİ. Bk. WRONSKI.

HOENSBROEK, Hollanda'da (Limburg) şe-

Andreas HOFER
gravür,
Cabinet des Estampes,
Paris

Karl HOFER
«Çocuklar ve Kabaklar»
Flechtheim galerisi,
Berlin

hir, Maastricht'in kuzeydoğusunda; 22 400 nüf. (L)

Hoepli, italyan yayınevi; Ulrico *Hoepli* (Tutwill, İsviçre 1847-Milano 1935) tarafından 1871'de Milano'da kuruldu. Hep aynı ailenin yönettiği Hoepli, teknik yayınlar yapan en eski itayan kurumudur. Yayımladığı eserler arasında bilimsel ve teknik kitaplar (Hoepli elkitapları, teknik kitaplık v.b.) önemli bir yer tutar. Ayrıca edebiyat, sanat, felsefe ve hukuk kitapları da çıkarır. Yayımladığı eserlerin ispanyolca baskıları için 1953'te Barcelona'da bir şubesi açıldı. (L)

HOEPPNER (Erich), alman generali (Frankfurt an der Oder 1886-Berlin 1944). Savaş tankları uzmanı. 1939'da XVI. Kolorduya, sonra Rusya'daki IV. Alman Zırhlı ordusuna kumanda (1941) etti. Aralık 1941'de, Moskova önünde, kumandası altındaki birliğe geri çekilme emri verdiği için, Hitler tarafından ordudan atıldı. 20 Temmuz 1944 komplusuna katıldı, tutuklandı, ölüme mahkûm oldu ve asıldı. (L)

HOERÉE (Arthur), belçikalı besteci (Saint-Gilles, Brüksel 1897). Anderlecht'in, Moulaert'in; Paris'te de P. Vidal ile Vincent d'Indy'nin öğrencisi oldu. École Normale'de beste öğretmenliği yaptı. Melodiler, koro müziği, piyano için *Üç Süit*, oda müziği, orkestra eserleri (*Üç Fanffar* [1929]; *Dört Koreografi* [1925-1948]), sahne ve filim müziği besteledi. Ayrıca *Roussel* (1927) ve *Honegger* (1956) üzerine iki kitap yazdı. (L)

E.T.A. HOFFMANN

HOESELT, Belçika'da (Limburg, Tongres idare çevresi) komün, Demer kıyısında, Campine'de; 5 100 nüf. Sebze tarımı. (L)

HOF, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) şehir, Frankenwald'de; 56 400 nüf. Dökümevleri. Ağır metalürji. Hassas âletler, cam ve kâğıt fabrikaları. Sepicilik. Besin ve dokuma (yün, pamuk ve sunî elyaf) sanayii. (L)

Hofacker ve Sadler kanunu. Cinsiyetin belirlenmesinde ana babanın yaş oranını etkili sayan kanun. Buna göre, erkek kadından yaşlıysa, çocuklar arasında erkek fazla olacak; erkek kadından daha genç ise çocuklar arasında kız fazla olacaktır. Bu kanun oldukça tartışmalıdır. (L)

Hofburg, Viyana şehir merkezinin çeşitli devirlere ait yapılardan meydana gelen en büyük mimarî bütünün ismi. En eski yapılar arasında XIII. yy.da yapılan ve XVI. yy.da İmparatorluk Hazine dairesi haline getirilen Schweizethof (İsviçre sarayı); XV. yy.da ve Barok çağda onarılan Burgkapelle (saray kilisesi); yaklaşık olarak 1550'de yapılan ve Rönesans devrine ait localı bir avlusu olan Stallburg (saray ahırı) sayılabilir. İmparatorluk saray bütününü tamamlayan daha modern yapılar arasında ise dünyanın en ünlü kütüphanelerinden biri olan (minyatürlü çok değerli elyazmaları, bir milyondan fazla kitap) ve projesi Fischer von Erlach tarafından hazırlanan Hofbibliothek (veya Nationalbibliothek) [1735'te tamamlandı], 1724'te Hildebrandt'ın hazırladığı projeye göre yapımına başlanan İmparatorluk kançılarlığı, Montoyer'nin eseri olan tören salonu (1802-1806) ve St. Michael kilisesi yönündeki binalar yer alır. (L)

Hofburgtheater, Viyana Burgtheater'inin 1918'den önceki adı. (L)

HOFER (Andreas), Tirol'lü halk önderi (St. Leonhard 1767-Mantova 1810). Passeiertal'de hancılık yaparken memleketi Bavyera'ya verilince, yurttaşlarını silâha sarılmaya çağırdı. Avusturyalıların desteğiyle İnnsbruck dolaylarında İsel tepesinde Bavyeralılara karşı iki zafer kazandı (25-29 mayıs 1809), az sonra bütün eyalette duruma hâkim olduysa da Tirol'ü fransız birliklerine bırakan Znaim mütarekesiyle (12 temmuz) başarıları son buldu. Kuvvetler arasındaki dengesizliğe rağmen Hofer, mareşal Lefebvre'in ordusuna karşı mücadeleye devam etti. Sonunda ihanete uğrayarak italyan kuvvetlerine teslim edildi (ocak 1810). Mantova'ya götürüldü, orada kurşuna dizildi (20 şubat). Bu savaşlarda gösterdiği yararlık dolayısıyle Tirol'ün millî kahramanı sayılmaktadır. (L)

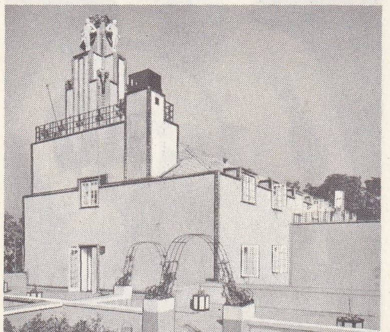

Josef HOFFMANN
Stoclet konutu,
Brüksel

HOFER (Karl), alman anlatımcı ressamı (Karlsruhe 1878-Batı Berlin 1955). 1896-1900 Arasında Karlsruhe Güzel Sanatlar akademisinde okudu. Hans Thoma'nın ve Arnold Böcklin'in duygusal resimlerinin etkisinde kaldı. 1903-1908 Arasında İtalya'da öğrenimine devam etti. Burada alman romantizmini dile getirebilmek için bazı ciddî klasik resim tekniklerini öğrendi. Titiz bir yapı çalışması, açık seçik bir kompozisyon ve ince ayrıntıları gösteren ilk resimlerinde genellikle fazla belirli olmayan arka planların önünde somut ve yalnız çıplaklar yer alır. Bütün eserlerinde insana akıl dengesi bozuk birisi tarafından yapılmış hissini veren bir hava vardır. Hofer, 1908'de Paris'e giderek Cézanne'ın güçlü eserlerini inceledi. 1909'da Münih'te anlatımcı Yeni Sanatçılar birliğine katıldı, fakat daha titiz bir üslûba ilgi duyduğundan bu grupla ancak bir defa ortak bir sergiye katıldı. 1913'te Berlin'e yerleşti, 1918'de buradaki akademiye profesör, 1945'te Batı Berlin'deki Güzel Sanatlar Yüksek okuluna müdür oldu ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. (L)

HO-FEY, esk. **Lu-cou,** Çin'de şehir, Arhuy ilinin merkezi, Nanking'in batısında; 304 000 nüf. Pamuk üretimi yapan bir bölgenin merkezinde pamuk iplikçiliği. (L)

HOFFMAN (Malvina), amerikalı kadın heykeltıraş (New York City 1887-ay.y. 1966). Piyanocu ve besteci Richard Hoffman'ın kızı. John W. Alexander, heykelci Herbert Adams ve Gutzon Borglum ile çalıştı. 1919'da bir Avrupa gezisine çıktı. Auguste Rodin'in öğrencisi ve arkadaşı oldu. Gerek Auguste Rodin, gerekse yugoslav heykelcisi İvan Meştroviç sanatını büyük ölçüde etkilediler. Bundan sonra Hoffman hemen hemen bütün dünyayı dolaştı ve özellikle Chicago'daki Museum of Natural History'nin Hall of Man bölümü için etnik heykeller yaptı: bu heykellere 1930'da başladı ve 1933'te bitirdi. Sayısı 101'i bulan heykelleri sonradan sergilendi. Hoffman ayrıca balerin Anna Pavlova, piyanist İgnace Paderewski gibi ünlü kişilerin de heykellerini yaptı. *Heads and Tales* (Kişiler ve Hikâyeler) [1936] adlı bir otobiyografisi ve heykelcilik üstüne kitapları vardır. (M)

HOFFMAN (Paul Gray), amerikalı iş adamı (Chicago 1891). 1935'te Studebaker otomobil fabrikasının müdürü oldu. O sıralar kendi bankasını kurdu, ayrıca Chicago Federal İhtiyat bankası ile New York Life İnsurance'in yönetim kurulu üyesi oldu. Kamu hizmetleriyle ilgili çalışmaları İkinci Dünya savaşı ile başlar. İktisadî Gelişme Yönetim kurulu başkanı seçildi; bu kuruluş, ağır amerikan sanayiinin tutuculuğuna karşı direnen nüfuzlu işadamları topluluğu idi. Averell Harriman'ın başkanlık ettiği Dış Yardım İşleri Özel komisyonu üyeliğine getirilince, Japonya ve Kore savaşının yarattığı durumu incelemekle görevlendirildi, daha sonra Marshall planının hazırlanışına katıldı, bu planın Avrupa yöneticisi oldu (1948-1950). [L]

HOFFMANN (Arthur), isviçreli devlet adamı (St. Gallen 1857-ay.y. 1927). Radikal Parti ve Federal Meclis üyesiydi (1911). 1917'de Alman-Rus İkili barış müzakerelerinde Rus İhtilâl hükûmetinin aracısı olan Robert Grimm ile ilişkileri ortaya çıkınca istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Gustave Ador geçti. (L)

HOFFMANN (August Heinrich), **Hoffmann von Fallersleben** denir, alman şair ve filoloğu (Fallersleben, Braunschweig yakınları 1798-Corvey, Westfalen 1874). Breslau'da Alman dili ve edebiyatı profesörüydü (1830). Önceleri dilbilim alanında çalıştı, şiirle de yakından ilgilendi. 1840 ve 1841'de *Unpolitischen Lieder*'i (Siyasî Olmayan Şarkılar) yayımladı, bu şiirlerde çağın yönetim biçimini yerdiğinden üniversitedeki kürsüsünü kaybetti. Breslau'dan ayrılarak Weimar'a gitti. 1854'te burada *Weimarische Jahrbuch für Deutsche Sprache, Literatur und Kunst*-u (Alman Dili ve Sanatı Weimar Yıllığı) kurdu. 1860'ta Ratibor grandükünün kitaplık memuru oldu. Hoffmann, 37 *Lieder für das junge Deutschland* (Genç Almanya İçin 37 Şarkı) [1843], özellikle de bu şiir kitabındaki (daha sonra Alman Millî marşı olan) *Deutschland, Deutschland über Alles* (Herşeyin Üstünde Almanya) adlı şiiriyle tanınır. (L)

HOFFMANN (Clémentine TANSKA, dame—), polonyalı kadın yazar (Varşova 1798-Passy 1845). 1831 Olaylarından sonra Fransa'ya sığındı. Kadın pedagojisi ile yakından ilgilendi. En tanınmış eseri *Françoise Krasinska'nın Günlüğü*'dür (1825). [L]

HOFFMANN (Ernst Theodor Wilhelm) [Mozart'a hayranlığından Wilhelm adını Amadeus olarak değiştirdi], alman yazarı ve bestecisi (Königsberg 1776-Berlin 1822). Hoffmann'ı büyükannesi ve büyükbabası yetiştirdi. Königsberg'de hukuk okudu, 1796'da Glogau'da başladığı memurluğu Berlin'de, Poznan'da, daha sonra Plozk'da sürdürdü. 1804'ten 1807'ye kadar Varşova'da kaldı, her bakımdan hareketli bir hayat yaşadı; bir orkestra kurdu, konserler düzenledi, müzik parçaları besteledi. Napolyon ordusunun gelişi üzerine Berlin'e döndü. 1808'de, yalnız sanatla uğraşmak üzere Bamberg'de yerleşti. Arkadaşı Holbein'in yönettiği tiyatroda, organizatör, sahne mimarı, orkestra yöneticisi olarak çeşitli görevler aldı. 1813'e kadar Bamberg'de kaldı. *Callot Tarzında Fanteziler* adlı eserini o ara besteledi (1814-1815). 1814'te Berlin Temyiz mahkemesinde danışman oldu, boş vakitlerini edebî eserler yazarak değerlendirdi: *Don Juan* (1812); *Der goldene Topf* (Altın Vazo) [1812];*Nussknacker und Mäusekönig* (Fındıkkıran ve Fareler Kralı) [1816]; *Die Elixieren des Teufels* (Şeytan İksirleri) [1816]; *Nachtstücke* (Gece Tabloları) [1817]; *Meister Martin der Küfner* (Martin Usta) [1819]; *Das Fraülein von Scudéry* (Bayan Scudéry) [1819]; *Serapionsbrüder* (Serapion Kardeşlerin Hikâyeleri) [1819-1821]; *Prinzessin Brambilla* (Prenses Brambilla) [1812]; *Lebensansichten des Katers Murr* (Kedi Murr'un Hayat Felsefesi) [1820-1822]. Olağanüstü görünüşleriyle bu eserlerin çoğu güçlü bir hayalgücünün ürünü de olsalar, onların dikkatli bir gözleme dayandıkları kesindir. «Dünya gözüyle görülmeyen» şeyleri sezen yazarın dünyasında hayal ve gerçek birbirine karışır. Onun eserlerinden yararlanarak Offenbach *Hoffmann'ın Masalları* adlı operasını, Çaykovski de *Fındıkkıran* balesini yazdı (1892). Hoffmann piyano için parçalar, oda müziği, liedler, korolar, dinî müzik ve operalar besteledi. Operaları içinde en başarılısı, romantik bir eser olan ve Weber'i bir ölçüde etkileyen *Undine* operasıdır (1814). Müzik tenkitçisi olarak, Beethoven'ı destekledi. *Kater Murr* romanında, sonraları Schumann'ı etkileyen Johannes Kreisler adlı orkestra yöneticisi tipini yarattı. Alman romantizminin müzik ve edebiyat nazariyecisidir. (L)

HOFFMANN (Friedrich), alman hekimi (Halle 1660-ay.y. 1742). 1693'ten sonra Halle'de fizik ve tıp okuttu. 1708'de Prusya kralı Friedrich-Wilhelm'in özel hekimi oldu. Organisizm nazariyecisinin kurucusudur. (L)

HOFFMANN (Hermann), alman botanikçisi (Rödelheim 1819-Giessen 1891). Giessen'de botanik profesörü idi. İklim ve bitki ilişkileri ile tür meselesi üstüne çalışmalar, mantarlar üstüne araştırmalar yaptı. (L)

HOFFMANN (Johannes), Saar'lı siyaset adamı (Landsweiler, Saar 1890-Völkingen 1967). Nazi aleyhtarı bir gazeteciydi; 1935 plebisitinden sonra Saar'dan ayrılmak zorunda kaldı. 1945'te yurduna dönünce Hıristiyan-Halkçı partiyi (C.V.P.) kurdu. 1947 Seçimlerinden sonra başbakan oldu, Avrupa statüsü tasarısını kabul ettirmeğe çalıştı, ekim 1955 referandumundan sonra çekilmek zorunda kaldı. (L)

HOFFMANN (Johann Gottfried), alman iktisatçısı (Breslau 1765-Berlin 1847). Önce

Foto. X, Minders Yenk (LAROUSSE)

Königsberg'de (1807), sonra Berlin'de (1810) öğretmenlik yaptı. Berlin İstatistik dairesi müdürü oldu (1840-1844). Çeşitli diplomatik görevler aldı, Zollverein'ın kuruluşuna katıldı. (L)

HOFFMANN (Josef), avusturyalı mimar ve dekoratör (Pirnitz 1870-Viyana 1956). Viyana Yenilikçi Mimarlar grubunu kuranlara katıldı (1898). Viyana atelyeleri (1903), Pikensdorf sanatoryumu onun eseridir. Birçok milletlerarası sergiye katıldı ve düzçizginin ağır bastığı bir üslûpla, Viyana'da evler, dükkânlar, kahveler, hastahaneler, oteller yaptı. Brüksel'deki geniş Stoclet konutunun da mimarı olan Josef Hoffmann, «görevci» mimarlığın öncülerindendir. Viyana Werkbund'unu yaratmakla (1912) dekorda yenileştirme hareketine katılmış oldu. (L)

HOFFMANN (Max), alman generali (Homberg, Hessen 1869-Bad Reichenhall 1927). İslav meseleleri uzmanı. Birinci Dünya savaşı boyunca Doğu cephesinde savaştı ve Brest-Litovsk barış antlaşmasına yolaçan mütarekeyi Komünist Rus kumandanlığı ile görüşmek üzere Hindenburg tarafından görevlendirildi (mart 1918). *Der Krieg der vezsäumten Gelegenheiten* (Kaçırılan Fırsatlar Savaşı) [1923-1939] adlı kitabında Ludendorff'un ve yüksek kumanda makamının davranışlarını tenkit etti. (L)

Hoffmann belirtisi. Nöroloji. **1.** Tetani'de, paresteziye tutulmuş deri kısımlarındaki sinirlere vurulduğu zaman, bir spazm meydana gelir; bu usul (kas ve sinirlerin mekanik uyartılara karşı aşırı uyarılganlığını ortaya çıkarmağa yarar.) **2.** Sonuncu parmak kemiği uyarıldığı zaman, parmağın bükülmesi (piramit kaslarda bozukluk olduğuna işarettir). [L]

HOFFMANN-DONNER (Heinrich HOFFMANN,— denir), alman yazarı (Frankfurt-am-Main 1809-ay.y. 1894). Çocuklar için yazdığı kitaplarıyle, özellikle *Struwwelpeter* ile (Küçük Kirpi Peter) [1847] tanındı. (L)

Hoffmann'ın Masalları, Offenbach'ın 3 perdelik operası; 1881'de Opera-Comique'-de oynandı. Bestecinin yarım bıraktığı bu eseri Guiraud tamamladı ve orkestraya uyguladı. Eserde, Hoffmann'ın eserlerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Oldukça eskimiş olan bu opera, büsbütün unutulmamasını meşhur barkarol gibi azbuçuk karakteri olan bestelerine borçludur. — *Hoffmann'ın Masalları* (Tales of Hoffmann), Offenbach'ın operasından ve Emeric Pressburger ile Michael adlı iki ingiliz yönetmeni tarafından yapılan filmi (1951). [L]

HOFFMANNİA i. Kökboyasıgillerden ağaçsı veya otsu bitki; yaprakları karşıt, çiçekleri talkım, meyvesi çok tohumlu ve etlidir. (Hepsi Amerika'da yetişen otuz kadar türü vardır; bazıları [*Hoffmannia discolor, H. regalis* v.b.] Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir.) [L]

Hoffmann sıvısı. Eczc. Eşit ağırlıkta eter ve alkol karışımı. *Eşanl.* ALKOLLÜ ETER. (L)

HOFHAİMER (Paul VON), avusturyalı orgcu ve besteci (Radstadt, Avusturya 1459-Salzburg 1537). İnnsbruck'ta arşidük Tirol'lü Sigismund'un (1479), sonra Maximilian I'in sarayında orgculuk yaptı. Ünlü bir virtüoz olan Hofhaimer, ömrünü Salzburg'da katedral orgcusu olarak geçirdi. Birçok öğrenci yetiştirdi. Org için parçalar, lieder'ler, birkaç latin motet'i ve Horatius'un otuz beş od'unu dört sesli olarak besteledi. Bu od'lar *Hofhaimer'in Şiirsel Armonileri veya Horatius'un şiirlerinden Besteler* adıyle arkadaşı Ludwig Senfl tarafından tamamlandı. (L)

HOFHUF, Arabistan'da şehir, Hasa ilinin idare merkezi. Hofhuf üç bölüme ayrılır: kuzeybatıda Kot (kale); doğuda Rafiya (tepe); güney ve batıda Nazar. Şehirde X. yy.-da Karmatî savaşları oldu. Karmatî reisleri Suriye ve Mezopotamya'ya yaptıkları akınlara buradan başladılar. Bir süre Vahhabîlerin hükmü altına giren şehirde Vahhabîler ağır vergiler ile halkı sindirdiler. Necd'in Hasan İbrahim Paşa tarafından alınışını halk büyük heyecanla karşıladı. Necd'in Vahhabîler tarafından geriye alınması sırasında şehrin duvarları yıkıldı. Sonradan başta camiler olmak üzere şehir yeniden onarıldı. (M)

HOFMANN (August Wilhelm VON), alman kimyacısı (Giessen 1818-Berlin 1892). Liebig'in öğrencisi. Londra Kimya kolejinin müdürlüğünü yaptı, sonra Berlin üniversitesinde kürsü profesörü oldu. Bonn'da ve Berlin'de çok zengin laboratuvarlar açtı, *Deutsche chemische Geseilschaft'ı* kurdu. Bütün çalışmaları organik kimya alanındadır. 1849'da, aminlerin üretimi için genel bir usul buldu. Maden -kömürü katranından benzen ve anilini ayırdı. Fritzsche ile birlikte anilinin sentezini gerçekleştirerek, anilin boyaları sanayiinin kurucularından biri oldu. Ayrıca alilik alkol, fosfinler, sülfosiyanin türevleri v.b. üstüne çalıştı. (L)

HOFMANN (Hans), alman asıllı amerikalı ressam ve resim öğretmeni (Weissenburg, Almanya 1880-New York 1966). Münih'te Willi Schwarz ile birlikte güzel sanatlar okudu. Schwarz Hofmann'a izlenimcileri tanıttı. 1903-1914 Arasında zamanın çoğunu Paris'te geçirdi. Delaunay, Picasso ve Braque ile tanıştı ve o günkü fransız resminin öncüleriyle yakın ilişkiler kurdu. Tablolarının boya dokusu canlı ve güçlü, kullandığı renkler parlaktı. Soyut resimlerinde hem geometrik, hem de düzensiz biçimlere yer verdi. İlk sergisini Berlin'de Paul Cassirer galerisinde açtı. 1915'te Münih'te bir sanat okulu kurdu. 1930 ve 1931'de Kaliforniya'da dersler verdi, 1934'te New York City'de Hans Hofmann Güzel Sanatlar okulunu, sonra Provincetown'da da bir yaz okulu açtı. 1941'de amerikan vatandaşı oldu. 1944'te Amerika'da ilk sergisini New York'ta Peggy Guggenheim'in Art of This Century gallery'de (Bu Yüzyılın Sanatı galerisini) açtı. Avrupadaki modern resim akımlarını A.B.D.'de tanıttı ve öğrencileri kanalıyle amerikan sanatının dünyada söz sahibi olmasını sağladı. (L)

HOFMANN (Josef Casimir), polonyalı piyanist (Krakow. Polonya 1876-Los Argeles, A.B.D. 1957). Altı yaşında konser vermeğe başladı. A.B.D.'de (29 kasım 1887) New York City'deki Metropolitan operasında verdiği konserle tanındı. Tekniğinin mükemmelliği ve yorumlama yeteneği sayesinde dünya çapında bir üne ulaştı, öğreniminin sonunda rus piyanisti Anton Rubinştayn ile de iki yıl çalıştı. 1926'da A.B.D. yurttaşı oldu. 1926-1938 Arasında Philadelphia'daki Curtis İnstitute of Music'in (Curtis Müzik enstitüsü) yönetmenliğini yaptı. Michael Dvorsky takma adıyle orkestra ve piyano için birçok eser yazdı. (L)

Hofmann değersizlenmesi, bir molekül-deki amin kökünün çıkarılması; amonyağı metil iyodürle doyurarak elde edilen bir dörlü amonyum hidroksidi kızdırmakla yapılır; böylece, birincil amin grubu monoetlenik bir bileşik, ikincil siklamin grubu da bir dien verir. (L)

Hofmann morları, A. W. von *Hofmann* tarafından keşfedilen, trifenilmetan grubundan boyarmaddeler. Hofmann morları, rozanilin'in metillendirilmesi veya etillendirilmesiyle elde edilir. Bunlar genellikle üç ornatmalı türevlerdir ve Paris morlarının (beş, altı ornatmalı) bulunmasından sonra değerleri azalmıştır. Hofmann morları ipeği, yünü ve tanenlenmiş pamuğu boyar. (L)

HOFMANNSTHAL (Hugo VON), avusturyalı yazar (Viyana 1874-Rodaun, Viyana yakınları 1929). İlk dramı *Gestren* (Dün) oynandığı zaman (1891), Hofmannsthal on yedi yaşındaydı. Stefan Georges'a o yıl rastladı. *Blätter für die Kunst*'u (Sanat Yaprakları) [1892] birlikte yayımladılar. Bir süre birbiri ardınca oyunlar yazdı. *Der Tod des Tizian* (Tiziano'nun Ölümü) [1892]; *Der Tor und der Tod* (Çılgın ve Ölüm) [1893]; *Das kleine Welttheater* (Küçük Dünya Tiyatrosu) [1897]; *Der Abenteurer und die Sängerin* (Serüvenci ile Şarkıcı Kız) [1899]. 1893'ten sonra eski yunan tiyatrosuyle ilgilendi, Euripides'in *Alkestis*'ini uyguladı. 1904-1906 Arasında Sophokles'e yöneldi, onun *Oidipus Tyranos*'unu (Kral Oidipus) çevirdi, *Elektra*'sını özgür bir tutumla uyguladı, orijinal bir eser meydana getirmek amacıyle eski terimleri kullanarak *Ödipus und die Spinx*'i (Oidipus ve Sfenks) [1906] yazdı. Richard Strauss'un *Elektra* ve *Oidipus*'tan yararlanarak yazdığı operetlerin kazandığı büyük başarıyı görünce opera yazmağa yöneldi (*Der Rosenkavalier* [Güllü Şövalye] 1911). *Jedermann* adlı «mister»i (1911) en ünlü eseri sayılır. Daha sonra *Andreas oder die Vereinigten* (Andreas veya Birleşmişler) [bu eser 1932'de yayımlanabildi] ve *Die Frau ohne Schatten* (Gölgesiz Kadın) [1916] adlı mensur hikâyelerini yazdı. Birinci Dünya savaşında çalışması ister istemez yavaşladı. 1921'de *Die Schwierige* (Kararsız) adlı komedisini sahneye koydurdu. Bunu, Calderon'dan yararlanarak yazdığı iki oyunu (*Das grosse Salzburger Welttheater* [Salzburg Büyük Dünya Tiyatrosu], 1922: *Der Turm* [Kule], 1925) takip etti. Çağdaş dünyanın sarsıntıları karşısında gerçek bir kültürün hakkını savunmağa yönelen Hofmannsthal, günün meseleleriyle pek ilgilenmediği için zamanında bir sanat züppesi olarak değerlendirildi. (L)

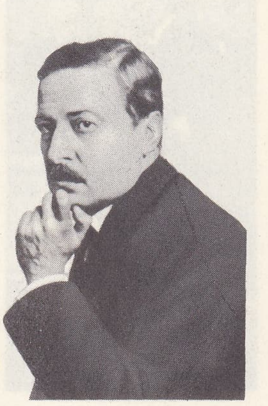

Hugo von HOFMANNSTHAL

HOFMANNSWALDAU (Christian HORMANN VON), alman şairi (Breslau 1617-ay.y. 1679). Fransız şiirindeki yapmacıklı tutumun etkisinde kaldı. En önemli eseri *Heldenbriefe* (Kahramanlık Mektupları) [1663] Ovidius'un *Heroides*'ini andırır. (L)

Hofmann tepkimesi, amonyağın bir alkil halojenür üzerine etkimesi; tepkime sonucu, yarı tuz, yarı serbest halde bir birincil, ikincil, üçüncül aminler karışımı ve dörtlü bir amonyum halojenür meydana gelir. Brom ve sodyum hidroksit etkisiyle, bir birincil amitten karbonil grubunu çıkararak bir birincil amin elde edilmesine de *ikinci Hofmann tepkimesi* denilir. (L)

HOFMEİSTER (Wilhelm), alman botanikçisi (Leipzig 1824-Leipzig-Lindenau 1877). Önce Heidelberg üniversitesinde (1863), sonra Tübingen üniversitesinde (1872) profesör oldu; bitki fizyolojisi ve embriyolojisi üstüne birçok değerli çalışma yaptı. Besisuyunun yükselişini, gerilimini, akışını inceleyen üniversitelerinde okuduktan sonra,

William HOGARTH
«Hogarth'ların Uşaklarından Altısının Başları»,
National gallery, Londra

celedi, bitkinin çeşitli organları üzerinde yer çekiminin etkisini, bükülgenlik mekanizmasını v.b. araştırdı. (L)

HOFRA, Libya'da petrol yatağı, Trablus'ta, petrol boru hattıyle El-Sider'e bağlıdır. (L)

HOFSTADTER (Robert), amerikalı fizikçi (New York 1919). New York ve Prin-

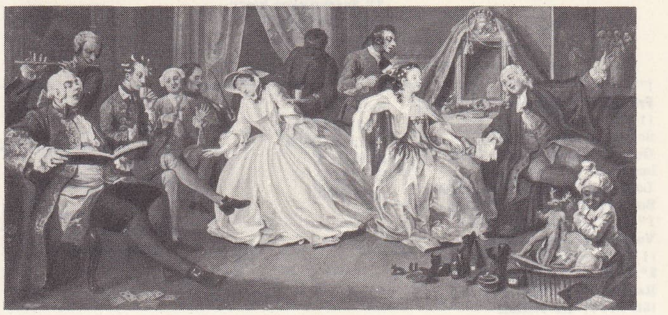

William HOGARTH
«Çağdaş Evlenme»
National gallery, Londra

Foto. Fischer Verlag, Anderson - Giraudon (LAROUSSE); Encyclopedia Britannica

Chlodwig HOHENLOHE
1894'te Berlin Reichstag'ında
Marcus'un eseri

HOHENSTAUFEN
Friedrich II'nin Sicilya'daki
parası
Cabinet des Mèdailles,
Paris

Princeton enstitüsünde (1946) ve Stanford (Kaliforniya) üniversitesinde (1950) profesör oldu. Bu üniversitenin bir milyar elektron voltluk büyük çizgisel hızlandırıcısını kullanarak, hidrojen atomu ile başka atomların çekirdeklerinden elektronların yayılmasını sağladı. Böylece proton yükünün noktasal olmadığını ve homogen olarak dağılmadığını gösterdi, ayrıca daha ağır çekirdek yüklerinin dağılışını da açıklığa kavuşturdu (1961 Nobel Fizik ödülü [Mösbauer ile birlikte]. [L]

HOFU. Bk. BOFU.

HOGARTH (David George), ingiliz arkeoloğu (Barton on Humber 1862-Oxford 1927). 1887'den 1907'ye kadar Kıbrıs, Mısır, Girit ve Anadolu'da arkeoloji çalışmalarını yönetti, daha sonra Oxford'da Ashmolean museum'un müdürü oldu. Birinci Dünya savaşında Kahire'de arap şeflerinin yanında özel görev aldı. 1919 Barış konferansında ortadoğu meseleleri Britanya komiseri oldu. (L)

HOGARTH (William), ingiliz ressamı ve gravürcüsü (Londra 1697 - ay.y. 1764). Bir öğretmenin oğluydu. Saint Martins' Lane akademisinde resim öğrenimine devam ederken, metal üzerine gravürler yapmağa başladı. 1720'den sonra La Mettraye'ın *Voyages* (Geziler), Apuleius'un *Asinus Aureus* (Altın Eşek) ve Samuel Butler *Hudibras* adlı eserleri için ofortlar yaptı. O sıralarda, kızıyle evlendiği sir James Thornhill'in atelyesinde çalışıyordu. Çağdaş gelenekleri incelemeğe yönelen çalışmalarında özgünlüğünü ortaya koydu, bu eserlerde karikatür alanındaki yeteneğini ahlâkçılığıyle bağdaştırdı (*Kibar Bir Fahişenin Hayatı* [1731]; *Çapkının Hayatı* [1735]; *Çağdaş Evlenme* [1745]). Dört levhadan meydana gelen *Vahşet Sahneleri*'nde (1751) eziyet edilen hayvanları savundu. *Gezgin Kadın Oyuncular, Sanayi ve Tembellik* (1747), *Çağdaş Konuşma* (1754) ve *Punch İçenler,* sayısı 200'i bulan gravürlerinden bazılarıdır. Estetik üstüne *Analysis of Beauty* (Güzelliğin Ayrıştırılması) [1753] adlı nükteli bir inceleme kitabı yazdı. Bu eserde arabeski güzelliğin temel unsuru olarak gösterdi. Onun *İyi Yürekli Samiryeli* (1736'ya doğr.). *Paulus Feliks*'in *Önünde* (1751-1752), *Firavunun Kızına Getirilen Musa* (1751-1752) adlı eserleri daha az başarılıdır. Fakat *Garrick ve Eşi* (Windsor), *Mareşal Wade* (Dublin), *Karideşçi Kadın* (National gallery) birer şaheser sayılır. (L)

HOGBACK [hagbek] i. («domuz sırtı» anlamında ing. k.). Jeomorfol. Son derece dik, dolayısıyle de hemen hemen simetrik tabakalardan meydana gelen sırt. (L)

Hogben tepkimesi. Kadın-doğum. Gebeliği gösteren biyolojik tepkime. (Deney hayvanı olarak afrika kurbağasının dişisi kullanılır, ingiliz tabiat bilgini Lancelot Hogben'in [doğ. 1895] adıyle anılır.) [L]

HOGENDORP kontu. Bk. VAN HOGENDORP.

HOGG (James), iskoçyalı şair, **The Ettrick Stepherd** (Ettrick Çobanı) denir [*Ettrick Forest,* Selkirkshire 1770- Altrive 1835]. Şiir söylemeğe bağladığı zaman daha yazı yazmayı bilmiyordu. *Mountain Bard* (Dağlar Ozanı) [1807] yayımlandıktan sonra Walter Scott ile ilişki kurdu, ona eski iskoç şarkılarını öğretti. *The Queen's Wake*'te (Kraliçenin Uyanışı) [1813] bir daha ulaşamadığı bir şiir havası ve hayal çoşkunluğu vardır. Romanlar, hikâyeler, Walter Scott üstüne hatıralar yazdı. *The Confession of a Justified Sinner* (Bağışlanmış Bir Günahkârın İtirafları) [1824] adlı eseri büyük ölçüde ilgi topladı. (L)

HOGGAR. Coğ. Bk. AHAGGAR.

HOHENBERGİA i. *Bromeliaceae* familyasından bitki cinsi; Tropik Amerika'da yirmi kadar türü yetişir. (Birçok türü [*Hohenbergia augusta, H. Stellata, H. Legrelliana*] sıcak limonluklarda yetiştirilir.) [L]

HOHENEMS, Avusturya'da (Vorarlberg) şehir, Ren vâdisinde, Alt-Elms şatosu yıkıntılarının eteğinde; 47 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

HOHENFRİEDEBERG, bugün **Dabromierz,** Polonya'da (Wroclaw voyvodalığı) yer, Walbrzyck'in kuzeybatısında (Waldenburg). Friedrich II, Saksonları ve Avusturyalıları burada yendi (4 haziran 1745). [L]

HOHENLİMBURG, Almanya'da (Batı Almanya, Rheinland-Westfalen) şehir, Ruhr bölgesinde, Dortmund'un güneyinde; 26 400 nüf. Çelik fabrikaları. Metalürji. İnşaat malzemesi. Cam fabrikası. Dokuma sanayii. (L)

HOHENLİNDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Bavyera) köy, Münih'in doğusunda; 1 600 nüf. 3 Aralık 1800'de general Moreau kumandasında fransız birlikleri arşidük Johann kumandasındaki avusturya-bavyera ordusunu Hohenlinden meydan muharebesinde yendi. Bavyera'yı fethettikten ve general Kray kumandasında avusturya ordusuna ateşkesi kabul ettirdikten sonra Moreau kasımda Avusturyalıların yeni bir hücumuna uğradı. Ustaca bir manevra ile arşidük Johann'ı 3 aralıkta istediği yere çekti ve kuşattıktan (bir yanda Ney ve Grouchy, öte yanda Richepanse ve Decaen) sonra, kar fırtınası altında bozguna uğrattı; hemen hiç kayıp vermeyen ordusunun önü açıldığından Tuna vâdisi üzerinden Viyana yoluna yürüdü. 12 000 ölü ve yaralı, 25 000 esir veren Avusturyalılar Steyr'de 25 aralıkta ateşkesi imzaladılar. Marengo zaferini (14 haziran) tamamlayan bu zafer Luneville'de barış antlaşmasının imzalanmasını (1801) sağladı. (L)

HOHENLOHE, Franken'de (Almanya) bölge, önce kontluktu, sonra prenslik oldu; doğrudan doğruya alman imparatorluk tacına bağlı olan Hohenlohe, 1806'da ayrılarak, Württemberg ile Bavyera arasında bölüşülmüştür. (L)

HOHENLOHE (Chlodwig), **Hohenlohe-Schillingsfürst** prensi, daha sonra **Ratibor ve Corvey** prensi, alman devlet adamı (Rotenburg 1819 - Ragaz, İsviçre 1901). Bavyera dışişleri bakanı ve başbakan oldu (1866-1870), Prusya lehine alman birliğinin kurulmasına çalıştı. Fransa'da büyükelçi olarak bulunduğu sırada (1874-1885), 1875 fransız - alman bunalımında uzlaştırıcı bir rol oynadı. Alsace-Lorraine genel valisiyken (1885-1894) sert ilhak rejimine karşıkoymağa çalıştı, bu sebeple birleşme fikri yerine muhtariyet hareketini destekledi. 1887 Seçimlerinde, Bismarck'ın baskısı altında ezici tedbirlere başvurdu (pasaportsuz fransızların dışarı çıkarılması, yurtsever derneklerinin dağıtılması v.b.). 1894'te Wilhelm II onu Caprivi'nin yerine başbakan yaptı. Holstein'ın etkisinde kalan Hohenlohe, liberal fikirleri yüzünden imparatorla kolay anlaşmayan, çalışkan ve gayretli bir memur, fakat her şey karşısında bıkkınlık duyan bir asilzadeydi. Bununla birlikte imparatorluğun askerî gücünü artırdı (1898 denizcilik programı), Almanların Çin'de yayılmasını destekledi (1897 - Kiao-Çen imtiyazı), medenî kanunun hazırlanmasıyle igili çalışmaları hızlandırdı. 1900'de Wilhelm II, von Bülov'u ona tercih edilince çekildi. *Hatıralar*'ı 1906'da yayımlandı. (L)

HOHENLOHE (Friedrich Ludwig), **Hohenlohe-İngelfingen** prensi. Prusya generali (İngelfingen 1746 - Slawentzitz, Silezya 1818). 1806'da Napolyon'a karşı duran Prusya ordusunun sol kanadına kumanda etti. Kıtaları Jena'da yok edildi. Ordu içinde sevilen bir kumandandı, yenilgiye uğraması orduda hayal kırıklığı yarattı. (L)

HOHENLOHE (Gustav Adolf, prens VON), alman kandinali (Rotenburg 1823-Roma 1896). Chlodwig Hohenlohe'nin kardeşi, 1866'da kardinal oldu, yanılmazlıkçılara karşı küçük azınlığına katıldı ve 1870'te Roma'dan ayrıldı, 1876'da yeniden Roma'ya döndü. Papa Leo VIII ona büyük güven duydu ve kulturkampf'a son veren görüşmelerde ondan faydalandı. (L)

HOHENLOHE (Hermann), **Hohenlohe - Langenburg** prensi, **Gleichen** kontu, alman generali (Langenburg 1832-ay.y. 1913). Württemberg, Avusturya ve Baden ordularında hizmet gördü. 1871'de Reichstag'da milletvekili oldu, 1894'te Alsace-Lorraine valiliğine getirildi, orada selefi ve kuzeni **Chlodwig von Hohenlohe - Schillingsfürst'**-ün başladığı germenleştirme hareketini sürdürdü. (L)

HOHENSTAUFEN HANEDANI

Friedrich

Friedrich von Büren
(1094),
Schwaben dükü,
Otto II'nin kızı
Hildegard ile evlendi

Friedrich I von Staufen
(öl. 1105),
Schwaben dükü (1079-1105),
imparator Heinrich IV'ün
kızı Agnes
ile evlendi
Bk. FRANKEN tablosu

Friedrich II
von Hohenstaufen,
Tekgözlü denir (1090-1147),
Schwaben dükü (1105),
1° Kara Heinrich'in torunu
Judith (öl. 1126) ve
2° Saarbrücken kontu
Friedrich'in kızı
Agnes ile evlendi

Heinrich Kara
Bavyera dükü
(öl. 1126)
Bk. WELF'LER

Konrad III
(1093-1152),
Franken dükü (1115-1152),
İtalya kralı (1127-1152),
Germania kralı (1138-1152),
imparator (1138-1152),
1134'te Salzbach kontu
Berenger II'nin kızı
Gertrud (öl. 1146) ile evlendi

Gertrud
(1104-1191),
1125 veya 1130'da
Lorraine saray kontu
Hermann von Stahleck
ile evlendi

Friedrich Barbarossa (III) I [3]
(1122 - 1190),
Schwaben dükü (1147),
Germania kralı (1152-1190),
imparator (1155-1190),
Lombardia kralı (1155-1190),
Bourgogne kralı (1178-1190),
1° 1147'de Diepold III von
Vohburg'un kızı Adelheid
(1153'te ayrıldı) ve
2° 1156'da Bourgogne kontu
Renaud III'ün kızı Beatrice
(öl. 1184) ile evlendi

Berta
(1123-1195),
Lorraine dükü
Mathias I
(öl. 1176)
ile evlendi

Konrad [2]
(1135-1195),
Rhein saray kontu (1156),
1159'da Henneberg
kontu Berthold I'in
kızı Irmgard
(öl. 1197) ile evlendi,
vârisler ilk
kuşakta tükendi

Jutta
(1135-1191),
1150'de
Thüringen
landgraf'ı
Ludwig II
(öl. 1172)
ile evlendi

Heinrich
(1137-1150),
Romalılar
kralı

Friedrich IV
(1145-1167),
Rothenburg dükü
Schwaben dükü (1152),
Braunschweig dükü
Heinrich'in kızı
Gertrud (öl. 1196)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Foto. Ullstein (LAROUSSE)

Friedrich Barbarossa (III) I [3]
(1122-1190),
Schwaben dükü (1147),
Germania kralı (1152-1190),
İmparator (1155-1190),
Lombardia kralı 1155-1190),
Bourgogne kralı (1178-1190),
1° 1147'de Diepold III von Vohburg'un kızı Adelheid (1153'te ayrıldı) ve
2° 1156'da Bourgogne kontu Renaud III'ün kızı Beatrice (öl. 1184) ile evlendi

Friedrich V [2]
(1164-1191),
Schwaben dükü (1191)

Heinrich VI [2]
(1165-1197),
Romalılar kralı (1169),
İtalya kralı (1186),
Germania kralı (1190-1197),
imparator (1191-1197),
«Enrico I» adıyle Sicilya kralı oldu (1194-1197),
1186'da Sicilya kralı Ruggero II'nin kızı Costanza (öl. 1198) ile evlendi

Otto
1167-1200),
Bourgogne saray kontu,
1192'de Blois kontu,
Thibaud V'in kızı Marguerite (öl. 1231) ile evlendi

Konrad
(1172-1196),
Rothenburg dükü (1188),
Schwaben dükü (1191-1196)

Beatrix
(1174-1181)

Philipp
(1176-1208),
Würzburg piskoposu (1191),
sonra Spoleto dükü (1195),
Schwaben dükü (1196-1208),
Germania kralı (1198-1208),
1197'de Bizans imparatoru İsaakhios II Angelos'un kızı Eirene (öl. 1208) ile evlendi

Friedrich II
(1194-1250),
«Federico I» adıyle Sicilya kralı (1197),
Romalılar kralı (1212),
imparator (1220-1250),
Kudüs kralı (1225-1228),
1° 1210'da Aragon kralı Alfonso II'nin kızı Constancia (öl. 1222),
2° 1225'te Kudüs kralı Jean de Brienne'in kızı Yolande veya İsabelle (öl. 1228),
3° 1235'te İngiltere kralı John'un kızı Elizabeth veya İsabella (öl. 1241) ile evlendi,
4° Manfred Lancia'nın [c] kızı Adelheid [a] Bianca'dan [b] evlilik dışı çocukları oldu

Beatrix
(1192-1231),
1208'de Meran dükü Otto I (öl. 1234) ile evlendi

Beatrix
(1198-1212),
1212'de Germania kralı ve imparator, Braunschweig dükü Otto IV (öl. 1218) ile evlendi

Kunigunde
(1200-1248),
1224'te Bohemya kralı Venceslav I (öl. 1253) ile evlendi

Maria
(1201-1235),
1215'te Brabant dükü Henri II (öl. 1248) ile evlendi

Elisabeth
(1202-1235),
1219'da Castilla ve Leon kralı Fernando III (öl. 1252) ile evlendi

Heinrich VII [1]
(1211-1242),
Schwaben dükü (1216),
Romalılar kralı (1220-1242),
1225'te von Österreich'in kızı dük Leopold VI Margarette (öl. 1267) ile evlendi

Konrad IV [2]
(1228-1254),
imparator (1250-1254),
Romalılar kralı (1237),
Sicilya kralı (1250-1254),
1246'da Bavyera dükü Otto'nun kızı Elizabeth (öl. 1273) ile evlendi

Konradin veya Konrad V von Hohenstaufen (1252-1268),
«Corrado II» adıyle Sicilya kralı (1254-1258/1268),
«Conrad III» adıyle Kudüs kralı (1254-1268)

Margarethe [3]
(1237-1270),
1256'da Thüringen landgraf'ı ve Meissen markgrafı, Albrecht (öl. 1315) ile evlendi

Bk. VETTIN

Heinrich [3]
(1238-1253),
Sicilya valisi

Enzo [a]
1220-1272),
Sardinya kralı,
1239'da Ubaldo Visconti'nin dul karısı Adelheid ile evlendi

Magdalena

Costanza

Enrico

Elena
1272'de Guelfo Della Gherardesca ile evlendi

Konstanz [b]
(öl. 1307),
1244'te Bizans imparatoru İoannes III Dukas Vatatzes (öl. 1254) ile evlendi

Manfredi [c]
(1232-1266),
Tarento prensi (1240),
Sicilya kralı (1258-1266),
1° 1248'de Savoia kontu Amadeo'nun kızı Beatrice ve
2° 1259'da Epir prensi Mihail I Angelos'un kızı Elene ile evlendi

Selvaggia [c]
(öl. 1244),
1238'de Ezzolino di Romano ile evlendi

Margherita
(öl. 1297),
1247'de Acerra dükü Tommaso d'Aguino ile evlendi

Federico
(1229-1258),
Antakya prensi,
Gian Poli'nin kızı Margherita ile evlendi

Caterina
1247'de Carretto markisi Giacomo ile evlendi

Biancaflora
(öl. 1279)

Violante
(öl. 1264),
1246'da Caserta kontu Riccardo Caetani ile evlendi

Girardo
(öl. 1254)

Costanza [1]
(1249-1301),
1262'de Aragon kralı Pedro III (öl. 1285) ile evlendi

Federico
öl. 1312)

Enrico [2]
(öl. 1318)

Beatrice
(öl. 1307),
1287'de Saluggia markisi Manfredi ile evlendi

Enzo
(öl. 1300 veya 1301)

Corrado
(1240-1301),
Antakya prensi,
Galvano Lancia'nın kızı Beatrice ile evlendi,
vâris bırakmadı

Filippa
(1242-1273),
1259'da Maletta markisi Manfredi ile evlendi

HOHENLOHE (Karl Friedrich), **Hohenlohe -İngelfingen** prensi, Prusya generali (Koschentin 1827 - Dresden 1892). Ünlü bir topçu olan Hohenlohe, 1866 ve 1870 savaşlarına katıldı. Wilhelm I'in yaveri oldu, askerî teknikle ilgili eserler yazdı. (L)

HOHENLOHER EBENE («Hohenlohe yaylası»), Almanya'da yayla, Schwaben Franken havzasında, Franken Jura'sı eteğinde; balçıkla örtülü kalkerlerden oluşmuştur. Bu kuru ve verimli bölgede Taş devrinden beri tarım yapılmaktadır. Tahıl ve pancar ekimi. Toprağın kolaylıkla işlenebilmesi eskiden beri sanayinin ihmal edilmesine sebep olduğu için, bugün köy halkının bir kısmı şehirlere göçmekte ve toprak, zengin çiftçilerin elinde toplanmaktadır. (L)

HOHENSALZA. Bk. INOWROCLAW.

HOHENSCHWANGAU. Bk. SCHWANGAU.

HOHENSTAUFEN, Lorch (Schwaben) asıllı Württemberg'li aile. XI. yy. sonlarında ailenin başında FRIEDRICH VON BÜREN (öl. 1094) vardı. Oğlu FRIEDRICH VON STAUFEN, Rauhe Alp'te bir şato yaptırda ve şatoya izafeten Hohenstaufen adını aldı. Şatosunda, Alp geçitleri yoluyle İtalya'dan gelen tüccarlardan haraç alırdı. Kayınpederi Heinrich IV'ten Schwaben dükalığını aldı (1079). İlk oğlundan KONRAD (1093-1152) imparator Heinrich V'ten Franken dükalığını elde etti. *Tekgözlü* FRIEDRICH II (1090-1147) Saksonya dükü Lothar tarafından uzaklaştırıldı (1125). İki kardeş yeni imparatora karşı savaştılar; Konrad kendini İtalya kralı ilân etti (1127). Lothar onu halkın gözünden düşürdü ve Hohenstaufen'ları Bamberg diyetinden af dilemek zorunda bıraktı (1135). Bununla birlikte Konrad, Konrad III adıyle Lothar'ın yerine geçti, fakat *Welf* veya *Guelfi*'lerin başı olan Bavyera düküyle mücadele etmek zorunda kaldı (Konrad taraftarlarına, Stuttgart yakınındaki Weiblingen şatosunun ismine izafeten *ghibellin*'ler denilirdi). Sülâle, 1152'den 1190'a kadar Konrad III'ün yeğeni imparator FRIEDRICH I *Barbarossa* ile, 1191'den 1197'ye kadar imparator HEINRICH VI, 1220'den 1250'ye kadar imparator FRIEDRICH II ve 1250'den 1254'e kadar imparator adayı KONRAD IV ile devam etti. 1198'de Heinrich VI'nın kardeşi PHILIPP VON SCHWABEN kendisini Germania kralı ilân etti, fakat Otto von Wittelsbach tarafından katledildi (1208). Konrad IV'ün oğlu KONRAD V veya KONRADİN Papalığın muhalefetiyle karşılaştı (innocentius II Hohenstaufen'ları lânetlemişti), İtalya'ya indi ama yenildi (1268). Charles d'Anjou'nun emriyle idam edildi (1268). Friedrich II'nin evlilik dışı iki çocuğu oldu: ENZO Sardinya ve Sicilya'nın vârisi ile evlendi (1239), fakat Bolognalılar tarafından tutuklandı (1249), hapiste öldü (1272); MANFRED, Sicilya kralı oldu (1258-1266). Manfred'in kızı Costanza, Aragon'lu Pedro III ile evlendi (1262) ve Sicilya üzerindeki haklarını Pedro III'e devretti. (L)

HOHENSTEİN-ERNSTTHAL, Almanya'da (Doğu Almanya, Karl-Marx-Stadt idare bölümü) şehir, Leipzig'in güneydoğusunda; 17 600 nüf. Pamuk, yün ve ipek iplikçiliği. Halı imalâtı. Makine sanayii. (L)

HOHENZOLLERN, Güney Almanya'da 1849'da Prusya'ya katılan iki eski prenslik: Hohenzollern-Hechingen prensliği (372 km²). [L]

HOHENZOLLERN HANEDANI

Burckhard von Zolorin
(öl. Rheinfelden 1061)

Friedrich I
(öl. 1125'e doğr.).
Zollern kontu.
Urach kontu Egino II'nin
kızı Udilhild (öl. 1134)
ile evlendi

Friedrich II
(öl. 1148'e doğr.)

Friedrich III veya **I**
(öl. 1201),
Zollern kontu,
1191'de Nürnberg burgraf'ı,
1184'te Konrad II von Raabs'ın
(öl. 1221) kızı Sophie
ile evlendi

FRANKEN kolu

Konrad III veya **I**
(öl. 1261),
1204'e doğru
Nürnberg burgraf'ı

Friedrich III
(1220-1297).
1261'de Nürnberg
burgraf'ı,
1° 1260'ta Elisabeth
von Meran (öl. 1272) ve
2° 1275'te Albrecht I
von Sachsen'ın kızı
Helena (öl. 1309) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Adelheid
(öl. 1304),
Ortenburg
kontu Rapot III
ile evlendi

Konrad II veya **IV**
(öl. 1314),
1297'de Nürnberg burgraf'ı,
Albrecht I von
Hohenlohe'nin kızı
Agnes (öl. 1319)
ile evlendi,
8 çocuğu da
küçük yaşta öldü

Johann I [2]
(1278'e doğr.-1300),
1297'de Nürnberg
burgraf'ı,
Hessen landgraf'ı
Ludwig Heinrich I'in
kızı Agnes (öl. 1335)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Anna [2]
(öl. 1355'e doğr.),
1295'te Nassau-
Hadamar kontu
Emico I (öl. 1334)
ile evlendi

Friedrich IV [2]
(1287-1332),
1300'de Nürnberg
burgraf'ı, 1307'de
Albrecht von Kärnten'ın
kızı Margarethe (öl. 1348)
ile evlendi,
10 çocuğu oldu

Johann II
(öl. 1357),
1332'de Nürnberg
burgraf'ı,
1333'te Henneberg
kontu Berthold
VII'nin kızı Elisabeth
(öl. 1377)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Konrad III veya **V**
(öl. 1334),
1332'de Nürnberg
burgraf'ı,
1332'de Kraft
II von Hohenlohe'nin
kızı Irmgard
(öl. 1371)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Albrecht
(öl. 1361),
1357'de Nürnberg
burgraf'ı, 1348'de
Heinrich VIII von
Henneberg'in kızı
Sophie (öl. 1372)
ile evlendi,
4 çocuğu da
küçük yaşta öldü

Friedrich V
(1333-1398),
1357'de Nürnberg
burgraf'ı, 1363'te İmparatorluk prensi,
1350'de markgraf Friedrich von Meissen'in
kızı Elisabeth (öl. 1375) ile evlendi,
10 çocuğu oldu

Johann III
(1369-1420),
1398'de Nürnberg
burgraf'ı,
1381'de Karl IV'ün
kızı Margarethe (öl. 1410)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Friedrich VI veya **I**
(1371-1440),
1398'de Nürnberg burgraf'ı,
1415'te kral Sigismund'dan
Brandenburg markluğını satın aldı,
1417'de Brandenburg seçici prensi,
1401'de dük Friedrich von
Bayern Landshut'un kızı
Elisabeth (öl. 1442) ile evlendi, 10 çocuğu oldu

Johann *Simyacı*
(1406-1464),
seçici prenslik
haklarından
feragat etti, 1412'de
Saksonya-Wittenberg
dükü Rudolf III'ün kızı
Barbara (öl. 1465)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Friedrich II
(1413-1471),
1440'ta seçici prens,
1441'de Saksonya seçici prensi
Friedrich I'in kızı
Katerina (öl. 1476)
ile evlendi,
4 çocuğu da
küçük yaşta öldü

Albrecht Achilles
(1414-1486),
1470'te seçici prens,
1° 1446'da markgraf
Jakob I von Baden'in
kızı Margarethe
(öl. 1457) ve
2° 1458'de saksonya
seçici prensi Friedrich
II'nin kızı Anna (öl. 1512)
ile evlendi

Friedrich
(1424-1463),
1447'de Altmark ve
Priegnitz'i kazandı,
1449'da Pomeranya-Barth
dükü Barnim VIII'in
kızı Agnes (öl. 1512)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

bk. devamı sayfa 935'te

SCHVABEN kolu

Friedrich IV veya **II**
(öl. 1251 veya 1255),
Nürnberg burgraf'ı,
sonra Zollern kontu

Friedrich V veya **III**
(öl. 1289),
1251 veya 1255'te Nürnberg
burgraf'ı, 1258'e doğr.
Dillingen kontu Hartmann III'ün
kızı Udilhild (öl. 1289'a doğr.)
ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Friedrich VI veya **IV**
(öl. 1298'e doğr.),
1289'da Nürnberg
burgraf'ı, 1281'de
markgraf Robert
I von Baden'in kızı
Kunigunde (öl. 1310)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Friedrich I
(öl. 1302'ye doğr.),
1288'de Schalksburg'u elde etti,
1282'de Merkenberg ve Aichelberg
kontu Leopold'un kızı
Udilhild (öl. 1304)
ile evlendi,
2 çocuğu oldu

Friedrich VII veya **V**
(öl. 1309'a doğr.),
1298'de vâris oldu,
1298'de kont Albrecht
II von Hohenzollern'in
kızı Euphemia (öl. 1333)
ile evlendi, 2 oğlu oldu,
vârisler 1. kuşakta tükendi

Friedrich VIII veya **VI**
(Friedrich Ostertag I)
[öl. 1333],
1309'da vâris oldu

Friedrich II
(öl. 1315'e doğr.),
1300'e doğr. kont Mangold
II von Nellenburg'un kızı
Agnes (öl. 1325'e doğr.)
ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Fritzli II
(öl. 1339'a doğr.)

Friedrich IX veya **VII**
(öl. 1379'a doğr.),
1333'te vâris oldu,
1344'te kardeşleriyle
birleşti, 1341'de
kont Burckhard
V von Hohenberg'in
kızı Adelheid
(öl. 1385'e doğr.)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Friedrich
(öl. 1364'ten sonra),
Strassburg piskoposluk
meclisi üyesi (1333-1342),
1344'te yönetimi
kardeşleriyle paylaştı,
1343'te kont Burckhard V
von Hohenberg'in
kızı Margarethe
ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Friedrich III
(öl. 1378),
Konrad von
Schlüsselberg'in
kızı Sophie (öl. 1360)
ile evlendi,
9 çocuğu oldu

Friedrich X
(öl. 1412),
1379'da vâris
oldu, kont
Burckhard VIII von
Hohenberg'in kızı
Anna (öl. 1421)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Friedrich XI
(öl. 1401),
1377'de kont
Hugo von Fürstenberg'in
kızı Adelheid (öl. 1413)
ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Friedrich IV
(öl. 1377)

Friedrich V
(öl. 1408),
1385'te kont
Hartmann von Kyburg'un
kızı Verena (öl. 1411)
ile evlendi,
2 çocuğu oldu,
1427'de vârisler
1. kuşakta tükendi

Friedrich XII
(öl. 1443),
1401'de vâris oldu,
1426'da uzaklaştırıldı,
1407'de kont Hermann
von Sulz'un kızı
Anna (öl. 1438)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Eitel Friedrich I
(öl. 1439),
1402'de kardeşleriyle
yönetimi paylaştı,
1426'da uzaklaştırıldı,
1432'de baron Heinrich
von Räzüns'ün kızı
Ursula (öl. 1477)
ile evlendi, 3 çocuğu oldu

bk. devamı sayfa 937'de

Albrecht Achilles
(1414-1486),
17 çocuğu oldu

Johann Cicero [1]
(1455-1499),
1486'da seçici prens, 1476'da Saksonya dükü Wilhelm III'ün kızı Margarethe (öl. 1501) ile evlendi, 7 çocuğu oldu

Friedrich V *Büyük* [2]
(1460-1536),
1486'da Ansbach ve 1495'te Bayreuth markgraf'ı, 1495'te Polonya kralı Kazimierz IV'ün kızı Sophie (öl. 1512) ile evlendi, 17 çocuğu oldu

Sigismund [2]
(1468-1495),
Kulmbach ve 1486'da Bayreuth markgraf'ı, vâris bırakmadı

BRANDENBURG kolu

Joachim I *Nestor*
(1484-1535),
1499'da seçici prens, 1502'de Danimarka kralı Johan I'in kızı Elisabeth (öl. 1555) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Anna
(1487-1514),
1502'de Danimarka kralı Frederik I (öl. 1533) ile evlendi

Albrecht
(1490-1545),
Magdeburg başpiskoposu, 1513'te Halberstadt piskoposu, 1514'te Mainz seçici prensi, 1518'de kardinal

Joachim II *Hektor*
(1505-1571),
1535'te seçici prens, 1539'da protestan, 1° 1524'te Saksonya dükü Georg'un kızı Magdalena (öl. 1534) ve 2° 1535'te Polonya kralı Zygmunt I'in kızı Hedwig (öl. 1573) ile evlendi, 14 çocuğu oldu

Johann I
(1513-1571),
Küstrin markgraf'ı, 1538'de protestan, 1537'de Braunschweig-Wolfenbüttel dükü Heinrich II'nin kızı Katerina (öl. 1574) ile evlendi, erkek vâris bırakmadı

Johann Georg [1]
(1525-1598),
1571'de seçici prens, 1° 1545'te Liegnitz dükü Friedrich II'nin kızı Sophie (öl. 1546), 2° 1548'de markgraf Georg von Brandenburg Ansbach'ın kızı Sabine (öl. 1575) ve 3° 1577'de prens Joachim von Anhalt'ın kızı Elisabeth (öl. 1607) ile evlendi, 22 çocuğu oldu

Albrecht, Magdeburg başpiskoposu (1490-1545)

FRANKEN kolu

Kasimir
(1481-1527),
Kulmbach markgraf'ı, 1518'de dük Albrecht IV von Bayern'in kızı Suzanne (öl. 1543) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Albrecht Alcibiades
(1522-1557),
1536'da Kulmbach markgraf'ı, vâris bırakmadı

Georg
(1484-1543),
1536'da Ansbach markgraf'ı, 1528'de protestan, 1° kimliği bilinmeyen bir kadın, 2° 1525'te dük Karl von Münsterberg'in kızı Hedwig (öl. 1531) ve 3° 1532'de Saksonya dükü Heinrich'in kızı Emilie (öl. 1591) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

Georg Friedrich [3]
(1539-1603),
Ansbach ve Kulmbach markgraf'ı 1° 1558'de markgraf Johann von Brandenburg Küstrin'in kızı Elizabeth (öl. 1578) ve 2° 1579'da dük Wilhelm von Braunschweig Lüneburg'un kızı Sophie (öl. 1639) ile evlendi, vâris bırakmadı

Albrecht
(1490-1568),
Töton şövalyeleri tarikatı büyük başkanı, 1525'te Prusya'da dük, 1512'de protestan, 1° 1526'da Danimarka kralı Frederik I'in kızı Dorothea (öl. 1547) ve 2° 1550'de dük Erich von Braunschweig Kalenberg'in kızı Anna Maria (öl. 1568) ile evlendi, 8 çocuğu oldu

Albrecht Friedrich [2]
(1553-1618),
Prusya'da dük (1568-1618), 1573'te dük Wilhelm von Kleve Jülich und Berg'in kızı Maria Eleonore (öl. 1608) ile evlendi

Anna
(1576-1625),
Brandenburg seçici prensi Johann Sigismund (öl. 1619) ile evlendi

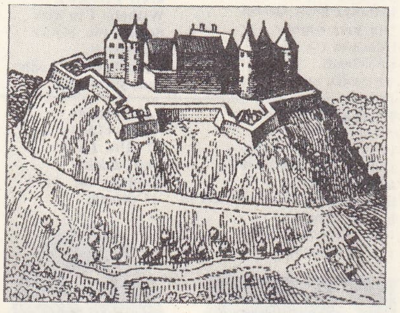
Hohenzollern şatosu

BRANDENBURG - PRUSYA kolu

Joachim Friedrich [1]
(1546-1608),
1598'de seçici prens, 1° 1570'te markgraf Johann von Brandenburg Küstrin'in kızı Katerina (öl. 1602) ve 2° 1603'te dük Albrecht von Preussen'in kızı Eleonore (öl. 1607) ile evlendi, 11 çocuğu oldu

Johann Sigismund [1]
(1572-1619),
1608'de seçici prens, 1614'te protestan, Prusya'da dük (1618-1619), 1594'te dük Albrecht Friedrich von Preussen'in kızı Anna (öl. 1625) ile evlendi, 8 çocuğu oldu

Georg Wilhelm
(1595-1640),
1619'da seçici prens, Kleve ve Prusya dükü (1619-1640), 1616'da Pfalz seçicisi Friedrich IV'ün kızı Elisabeth (öl. 1660) ile evlendi, 4 çocuğu oldu

Christian Wilhelm [1]
(1587-1665),
1632'de katolik, Heinrich Julius 1° 1615'te dük von Braunschweig'ın kızı Dorothea (öl. 1643), 2° 1650'de kont Jaroslaw von Martinitz'in kızı Barbara (öl. 1656) ve 3° 1657'de kont Julius von Salm Neuburg'un kızı Maximiliane (öl. 1663) ile evlendi, erkek vâris bırakmadı

Maria Eleonore
(1599-1655),
1620'de İsveç kralı Gustaf II Adolf (öl. 1632) ile evlendi

bk. devamı sayfa 936'da

Yeni FRANKEN kolu

Christian [3]
(1581-1655),
1603'te Bayreuth markgraf'ı, 1604'te dük Albrecht Friedrich von Preussen'in kızı Maria (öl. 1649) ile evlendi, 9 çocuğu oldu

Joachim Ernst [3]
(1583-1625),
1603'te Ansbach markgraf'ı, 1612'de kont Johann Georg I von Solms Laubach'ın kızı Sophie (öl. 1651) ile evlendi, 5 çocuğu oldu

BAYREUTH MARKGRAF'LARI kolu

Erdmann August
(1615-1651),
1641'de markgraf Joachim Ernst von Brandenburg Ansbach'ın kızı Sophie (öl. 1646) ile evlendi

Christian Ernst
(1644-1712),
1665'te Bayreuth markgraf'ı, 1° 1662'de Saksonya seçici prensi Johann Georg II'nin kızı Erdmuth Sophie (öl. 1670), 2° 1671'de dük Eberhard III von Württemberg'in kızı Sophie Luise (öl. 1702) ve 3° 1703'te seçici prens Friedrich Wilhelm von Brandenburg'un kızı Elisabeth Sophie (öl. 1748) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

Georg Albrecht
(1619-1666),
1° 1651'de dük Philipp von Holstein Glücksburg'un kızı Maria Elisabeth (öl. 1664) ve 2° 1665'te kont Johann Georg von Solms Baruth'un kızı Sophie Maria (öl. 1688) ile evlendi, 7 çocuğu oldu

Christian Heinrich [1]
(1661-1708),
1687'de kont Albrecht Friedrich von Wolfstein'in kızı Sophie Christiane (öl. 1737) ile evlendi, 14 çocuğu oldu

Georg Albrecht [2]
(1666-1703),
1699'da Kotzau baronları soyundan Johann Peter Lutz'un kızı Regina Magdalena (öl. 1755) ile evlendi

bk. devamı sayfa 936'da

ANSBACH MARKGRAF'LARI kolu

Friedrich
(1616-1634),
1625'te Ansbach markgraf'ı, hiç evlenmedi

Albrecht
(1620-1667),
1634'te Ansbach markgraf'ı, 1° 1642'de dük Ludwig Friedrich von Württemberg'in kızı Henriette Luise (öl. 1650), 2° 1651'de kont Joachim Ernst von Oettingen'in kızı Sophie Margarethe (öl. 1664) ve 3° 1665'te markgraf Friedrich VI von Baden Durlach'ın kızı Christiane (öl. 1705) ile evlendi, 8 çocuğu oldu

Johann Friedrich [2]
(1654-1686),
1667'de Ansbach markgraf'ı, 1° 1673'te markgraf Friedrich VI von Baden Durlach'ın kızı Johanna Elisabeth (öl. 1680) ve 2° 1681'de dük Johann Georg I von Sachsen Eisenach'ın kızı Eleonore Erdmuth Luise (öl. 1696) ile evlendi, 7 çocuğu oldu

Foto. X.

Georg Wilhelm
(1595-1640),
4 çoçuğu oldu

Friedrich Wilhelm
(1620-1688),
1640'ta seçici prens,
1° 1646'da Nassau Orange prensi Frederik Hendrik'in kızı Luise Henriette (öl. 1667) ve
2° 1668'de dük Philipp von Holstein Glücksburg'un kızı Dorothea (öl. 1689) ile evlendi,
13 çocuğu oldu

Friedrich III [1]
(1657-1713),
1688'de seçici prens,
1701'de Friedrich I adıyle Prusya kralı,
1° 1679'da landgraf Wilhelm von Hessen Kassel'in kızı Elisabeth Henriette (öl. 1683),
2° 1684'te Hannover, seçici prensi Ernst August'un kızı Sophie Charlotte (öl. 1705) ve
3° 1708'de dük Friedrich von Mecklenburg Schwerin'in kızı Sophie Luise (öl. 1735) ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Philipp [2]
(1669-1711),
Schwedt markgraf'ı,
1699'da prens Johann Georg von Anhalt Dessau'nun kızı Johanna Charlotte (öl. 1750) ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Albrecht [2]
(1672-1731),
Sonnenburg markgraf'ı,
1703'te dük Friedrich Kasimir von Kurland'ın kızı Maria Dorothea (öl. 1743) ile evlendi,
Brandenburg-Sonnenburg kolu, sonraki kuşakta tükendi (1762)

Friedrich Wilhelm I [2]
(1688-1740),
1703'te Prusya kralı,
1706'da Büyük Britanya kralı George I'in kızı Sophie Dorothea (öl. 1757) ile evlendi,
14 çocuğu oldu

BRANDENBURG - SCHWEDT kolu

Friedrich Wilhelm
(1700-1771),
1711'de Schwedt markgraf'ı,
1734'te Prusya kralı Friedrich Wilhelm I'in kızı Sophie (öl. 1765) ile evlendi,
5 çocuğundan 2 oğlu genç yaşta öldü

Heinrich Friedrich
(1709-1788),
1771'de Schwedt markgraf'ı, 1739'da prens Leopold von Anhalt Dessau'nun kızı Leopoldine (öl. 1782) ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Friedrich II *Büyük*
(1712-1786),
1740'ta Prusya kralı,
1733'te dük Ferdinand Albrecht II von Braunschweig-Wolfenbüttel'in kızı Elisabeth (öl. 1797) ile evlendi,
vâris bırakmadı

Luise Ulrike
(1720-1782),
1744'te İsveç kralı Adolf Frederik (öl. 1771) ile evlendi

August Wilhelm
(1722-1758),
1742'de dük Ferdinand Albrecht II von Braunschweig Wolfenbüttel'in kızı Luise (öl. 1780) ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Büyük Friedrich I

Friedrich Wilhelm III

Friedrich Wilhelm II
(1744-1797),
1786'da Prusya kralı,
1° 1765'te dük Karl I von Braunschweig Wolfenbüttel'in kızı Elisabeth (öl. 1840) [1769'da ayrıldı] ve
2° 1769'da landgraf Ludwig IX von Hessen Darmstadt'ın kızı Friederike (öl. 1805) ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Wilhelm I

Friedrich Wilhelm III [2]
(1770-1840),
1797'de Prusya kralı,
1° 1793'te dük Karl II von Mecklenburg Strelitz'in kızı Luise (öl. 1810) ve
2° 1824'te kont Ferdinand von Harrach'ın kızı Augusta (öl. 1873) ile evlendi

Wilhelmine [2]
(1774-1837),
1791'de Felemenk kralı Willem I (öl. 1843) ile evlendi

bk. NASSAU tablosu

Friedrich Wilhelm IV [1]
(1795-1861),
1840'ta Prusya kralı,
1823'te Bavyera kralı Maximilian I'in kızı Elisabeth I (öl. 1873) ile evlendi,
vâris bırakmadı

Wilhelm [1]
(1797-1888),
1858'de naip,
1861'de Prusya kralı, 1871'de imparator,
1829'da Saksonya-Weimar büyük dükü Karl Friedrich'in kızı Augusta (öl. 1890) ile evlendi

Charlotte [1]
(1798-1860),
1817'de Rusya çarı Nikola I (öl. 1855) ile evlendi

bk. sağdaki sütun

Christian Ernst
(1644-1712),
6 çocuğu oldu

Georg Wilhelm [2]
(1678-1726),
1712'de Bayreuth markgraf'ı,
1699'da Saksonya-Weissenfels prensi Johann Adolf'un kızı Sophie (öl. 1752) ile evlendi,
5 çocuğu da küçük yaşta öldü

Christian Heinrich [1]
(1661-1708),
4 çocuğu oldu

Georg Friedrich Karl
(1688-1735),
1726'da Bayreuth markgraf'ı,
1709'da Holstein-Beck dükü Ludwig Friedrich'in kızı Dorothea (öl. 1761) ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Friedrich
(1711-1763),
1735'te Bayreuth markgraf'ı,
1° 1731'de Prusya kralı Friedrich Wilhelm'in kızı Wilhelmine (öl. 1758) ve
2° 1759'da Braunschweig-Wolfenbüttel dükü Karl I'in kızı Sophie Caroline (öl. 1817) ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Friedrich Christian
(1708-1769),
1732'de Bayreuth markgraf'ı,
1732'de prens Victor I von Anhalt Bernburg Schaumburg'un kızı Victoria Charlotte (öl. 1792) ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Friedrich Wilhelm

Friedrich III

Johann Friedrich [2]
(1654-1686),
7 çocuğu oldu

Christian Albrecht [1]
(1675-1692),
1686'da Ansbach markgraf'ı,
vâris bırakmadı

Georg Friedrich [1]
(1678-1703),
1692'de Ansbach markgraf'ı.

Wilhelm Friedrich [2]
(1686-1723),
1703'te Ansbach markgraf'ı,
1709'da dük Friedrich Karl von Württemberg'in kızı Christiane Charlotte (öl. 1729) ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Karl
(1712-1757),
1723'te Ansbach markgraf'ı, 1729'da Prusya kralı Friedrich Wilhelm I'in kızı Friederike Luise (öl. 1784) ile evlendi, 2 çocuğu oldu

Karl Alexander
(1736-1806),
Ansbach (1757), ve Bayreuth (1796) markgraf'ı, 1791'de Prusya kralının lehine haklarından feragat etti, vâris bırakmadı

Friedrich Wilhelm I

soldaki sütunun devamı

Wilhelm I [1]
(1797-1888)

Friedrich III Wilhelm
(1831-1888),
1888'de imparator,
1858'de Saksonya-Coburg-Gotha prensi Albrecht'in kızı,
Büyük Britanya prensesi Victoria (öl. 1901) ile evlendi, 8 çocuğu oldu

Luise
(1838-1923),
1856'da Baden büyük dükü Friedrich I (öl. 1907) ile evlendi

Wilhelm II
(1859-1941),
1888'de imparator,
1918'de feragat etti,
1° 1881'de dük Friedrich von Schleswig Holstein'in kızı Augusta Victoria (öl. 1921) ve
2° 1922'de prens Heinrich XX von Reuss'un kızı Hermine ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Charlotte
(1860-1919),
1878'de Saksonya-Meiningen dükü Bernhard (öl. 1928) ile evlendi

Heinrich
(1862-1929),
1888'de büyük dük Ludwig IV von Hessen'in kızı Irene (öl. 1953) ile evlendi

Sophia
(1870-1932),
1889'da Yunanistan kralı Konstantinos I (öl. 1923) ile evlendi

Wilhelm *Kronprinz* [1]
(1882-1951),
1905'te büyük dük Friedrich Franz III von Mecklenburg Schwerin'in kızı Caecilia (öl. 1954) ile evlendi, 6 çocuğu oldu

Wilhelm II

Wilhelm
(1906-1940),
1933'te Alexander von Salviati'nin kızı Dorothea ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Ludwig Ferdinand
(doğ. 1907),
1938'de Rusya büyük düşesi kira ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Friedrich Wilhelm (doğ. 1939)

Michael (doğ. 1940)

Ludwig Ferdinand (doğ. 1944)

Christian Sigismund (doğ. 1946)

Foto. X. Braun, Viollet, Giraudon, Charlottenbury müzesi (LAROUSSE)

HOHENZOLLERN Schwaben kolu

934. sayfanın devamı

Eitel Friedrich I
(öl. 1439)

Justus Nicolas
(öl. 1488),
1443'te vâris oldu. 1448'de
kont Johann III von Werdenberg Heiligenberg'in
kızı Agnes (öl. 1467) ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Eitel Friedrich
(1452-1512),
1488'de vâris oldu,
1482'de markgraf Friedrich von Brandenburg'un kızı
Magdalena (öl. 1496) ile evlendi,
11 çocuğu oldu

Franz
(1483-1517),
1512'de vâris oldu,
1501'de markgraf
Christoph I von Baden'in kızı
Rosine (öl. 1554)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Christoph Friedrich
(1510-1536),
1517'de vâris oldu, 1535'te
feragat etti, 1530'da Anna
Rehlingen von Haltenberg
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Joachim
(1485-1538),
1535'te vâris oldu
1513'te baron Heinrich
von Stöffeln'in kızı
Anastasia (öl. 1530)
ile evlendi

Justus Nicolas II
(1514-1558),
1538'de vâris oldu, 1531'de
baron Gottfried Werner
von Zimmern'in
kızı Anna
(öl. 1570)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Eitel Friedrich III
(1494-1525),
1517'de vâris oldu
1515'te Philipp von Witthem'in
kızı Johanna
von Borsel (öl. 1536)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Karl I
(1516-1576),
1558'de vâris oldu,
1575'te oğullarıyle birleşti,
1534'te Sigmaringen'i elde etti,
1537'de Brandenburg
markgraf'ının kızı
Anna ile evlendi,
15 çocuğu oldu

Eitel Friedrich IV
(1545-1605),
1575'te von Hechingen
adını aldı,
1° 1568'de kont
Karl von
Ortenburg'un kızı
Veronica (öl. 1573),
2° 1574'te kont
Froben Christoph
von Zimmern'in
kızı Sibylle (öl. 1599) ve
3° 1601'de kont
Otto IV von
Eberstein'in kızı Johanna
(öl. 1633) ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Johann Georg [2]
(1577-1623),
1605'te vâris oldu,
1623'te prens,
1598'de barbar
Ren kontu Friedrich
von Salm Neufville'in
kızı Franzisca (öl. 1619)
ile evlendi,
13 çocuğu oldu

Eitel Friedrich
(1601-1661),
1623'te vâris oldu,
1630'da kont Heinrich
von Berg'in kızı
Elisabeth (öl. 1671)
ile evlendi,
erkek vâris bırakmadı

Philipp
(1616-1671),
1661'de vâris oldu,
1662'de markgraf
Hermann von Baden-Baden'in
kızı Maria Sidonie (öl. 1686)
ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Friedrich Wilhelm
(1663-1735),
1671'de vâris oldu,
1° 1687'de kont Georg Ludwig
von Sinzendorf'un kızı
Luise (öl. 1709) ve
2° 1710'da baron
Georg Heinrich
von Lützau'nun
kızı Maximiliane (öl. 1755)
ile evlendi,
8 çocuğu oldu

Friedrich Ludwig [1]
(1688-1750),
1735'te vâris
oldu,
vâris bırakmadı

Hermann Friedrich
(1665-1733),
1° 1704'te markgraf
Christian Ernst
von Brandenburg Bayreuth'un
kızı Eleonore
Magdalena (öl. 1711) ve
2° 1714'te kont Franz
Albrecht von Oettingen
Spielberg'in kızı
Josepha (öl. 1738)
ile evlendi, 1 çocuğu oldu

Joseph Wilhelm [2]
(1717-1798),
1750'de
vâris oldu,
1° 1750'de
prens Franz
Folch von Cardona'nın
kızı Theresia
(öl. 1750) ve
2° 1751'de kont Ernst
von Waldburg Zeil
Wurzach'ın
kızı Theresia
(öl. 1802) ile evlendi,
6 erkek vâris bıraktı,
vârisler evlenmediler

Franz Xaver [2]
(1719-1765),
1748'de kont
Hermann Otto von
Hoensbroech'in
kızı Anna (öl. 1798)
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Karl II
(1547-1606),
1575'te von Sigmaringen
adını aldı,
1° 1569'da kont Friedrich
von Oettingen Wallerstein'in
kızı Euphrosine (öl. 1590) ve
2° 1591'de kont Florenz
von Cylenburg'un
kızı Elisabeth (öl. 1620)
ile evlendi,
25 çocuğu oldu

Johann [1]
(1578-1638),
1606'da vâris oldu,
1623'te prens, 1634'te
Haigerloch adını aldı,
1602'de kont Eitel
Friedrich I von Hohenzollern
Hoehingen'in kızı
Johanna (öl. 1634)
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Christoph
(1552-1592),
1576'da von Haigerloch
adını aldı,
1577'de baron
Christoph von
Welsperg'in kızı
Katerina (öl. 1608)
ile evlendi,
5 çocuğu oldu

Johann Christoph
(1586-1620),
1592'de vâris
oldu, 1608'de kont
Karl II von
Hohenzollern
Sigmaringen'in
kızı Maria Elisabeth
(öl. 1658)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Karl
(1588-1634),
1620'de
vâris oldu,
1620'de Ortenburg
kontunun kızı
Rosamunde (öl. 1664)
ile evlendi,
vâris bırakmadı

Joachim
(1554-1587),
erkek vârisler
1622'de tükendi

Meinrad I
(1605-1681),
1638'de vâris oldu,
1635'te kont Ferdinand I
von Toerring Seefeld'in kızı
Maria (öl. 1682) ile evlendi,
17 çocuğu oldu

Maximilian I
(1636-1689),
1681'de Sigmaringen'e vâris oldu,
1666'da kont
Albrecht von Berg'in
kızı Maria Clara
(öl. 1715) ile evlendi,
12 çocuğu oldu

Meinrad
(1673-1715),
1689'da vâris,
1702'de Haigerloch vârisi oldu,
1700'de kont Anton II de
Montfort'un kızı Jeanne
(öl. 1759) ile evlendi,
4 çocuğu oldu

bk. devamı sağdaki sütunda

soldaki sütunun devamı

Franz Xaver
(1719-1765),
3 çocuğu oldu

Hermann
(1748-1810),
1798'de vâris oldu,
1° 1773'te kont Johann
Wilhelm von Merode'nin
kızı Luise (öl. 1774),
Gavre'li Karl Emmanuel'in
kızı Maximiliane
(öl. 1778) ve
3° 1779'da kont
Franz Ernst
von Waldburg
Zeil Wurzach'ın
kızı Antonie (öl. 1814)
ile evlendi,
7 çocuğu oldu

Friedrich [2]
(1776-1838),
1810'da vâris oldu,
1800'de dük Peter
von Kurland'ın
kızı Pauline (öl. 1845)
ile evlendi

Friedrich Wilhelm
(1801-1869),
1838'de vâris oldu,
1849'da feragat etti,
1° 1826'da dük
Eugen von Leuchtenberg'in
kızı Eugenie
(öl. 1847) ve
2° 1850'de baron
Karl Friedrich
Schenk von Geyern'in,
sonradan «Rothenburg kontesi»
adını taşıyan
kızı Amalia (öl. 1897)
ile evlendi
(1863'te ayrıldı),
2 çocuğu oldu

Meinrad
(1673-1715),
4 çocuğu oldu

Joseph
(1702-1769),
1715'te vâris oldu,
1° 1722'de prens Franz Albrecht
von Oettingen Spielberg'in
kızı Maria (öl. 1737),
2° 1738'de kont Georg
von Closen'in kızı
Judith (öl. 1743) ve
3° 1743'te kont
Christoph Franz
von Waldburg Trauchburg'un
kızı Theresia (öl. 1761)
ile evlendi, 8 çocuğu oldu

Karl Friedrich [1]
(1724-1785),
1769'da vâris oldu,
1749'da kont Franz
von Hohenzollern
Berg'in kızı Johanna
(öl. 1787)
ile evlendi,
12 çocuğu oldu

Anton Alois
(1762-1831),
1785'te vâris oldu,
1782'de prens Philipp Joseph
von Salm Kyrburg'un
kızı Amalia
(öl. 1841) ile evlendi

Karl
(1785-1853),
1831'de vâris oldu,
1848'de feragat etti,
1° 1808'de Pierre
Murat'nın kızı Antoinette (öl. 1847) ve
2° 1848'de prens Karl Albrecht
von Hohenlohe Waldenburg
Schillingfürst'ün kızı
Katerina (öl. 1893)
ile evlendi, 4 çocuğu oldu

Karl Anton [1]
(1811-1885),
1848'de vâris oldu, 1849'da
Prusya kralının lehine feragat etti,
1834'te büyük dük Karl von Baden'in
kızı Josephine (öl. 1900) ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Leopold
(1835-1905),
1861'de Portekiz
kralı Fernando
II'nin kızı Antonie
(öl. 1913)
ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Stephanie
(1837-1859),
1858'de
Portekiz kralı
Pedro V (öl. 1861)
ile evlendi

Carol [1]
(1839-1914),
1866'da Romanya prensi,
1881'de kral,
1869'da prens Hermann
von Wield'in kızı
Elisabeth (öl. 1916) ile evlendi

Wilhelm
(1864-1927),
1° 1889'da Bourbon-Sicilya
hanedanından prens Louis'nin
kızı Marie Thérèse (öl. 1909) ve
2° 1915'te Bavyera kralı
Ludwig III'ün
kızı Aldogonde ile evlendi,
3 çocuğu oldu

Ferdinand
(1865-1927),
1914'te Romanya kralı,
1893'te dük
Alfred von Sachsen
Coburg Gotha'nın kızı Maria
ile evlendi

Augusta Victoria [1]
(doğ. 1890),
1913'te Portekiz kralı
Manuel (öl. 1932) ile evlendi

Friedrich Victor [1]
(doğ. 1891),
1920'de Saksonya
kralı Friedrich
August III'ün kızı
Margarethe ile evlendi,
6 çocuğu oldu

Franz Joseph
1891-1964),
1921'de
Saksonya prensesi
Maria Alix
ile evlendi,
4 çocuğu oldu

Friedrich Wilhelm
(doğ. 1924)

Franz Joseph
(doğ. 1926)

Johann Georg
(doğ. 1932)

hokey

buz üstünde kullanılan hokey kaydırağı

Almanya-İngiltere kadınlararası çayır **hokey**i maçı, Wembley stadyumu, İngiltere

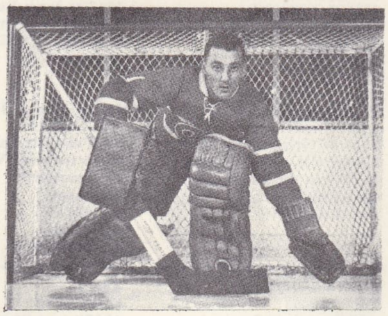

ünlü buz **hokey**i oyuncusu Plante (Kanada)

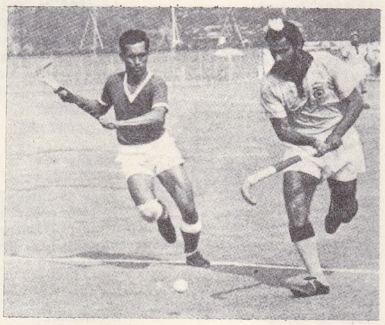

Hindistan-Malaysia çayır **hokey**i maçı (1-0)

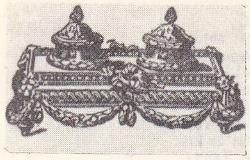

hokka takımı (Sanat Ansiklopedisi adlı eserden)

HOHENZOLLERN, alman ailesi, Hechingen'in kuzeyindeki aile şatosunun üstündeki «Dağdan denize» yazısı, bu ailenin Prusya krallığına ve Alman imparatorluğuna yükselişini özetler. Ailenin ataları XI. Yüzyılda İtalya-Almanya ticaret yolu üzerinde yağmacılık eden derebeyleridir. *Zollern* kontu FRİEDRİCH (öl. 1201), evlenme yoluyle Nürnberg burgraflığını elde etti (1191). 1227'deki bölüşme bu burgraflığı franken dalının kurucusu KONRAD III'e (öl. 1261), Schwaben mülklerini de, Schwaben kolunun kurucusu *Aslan* FRİEDRİCH II'ye (öl. 1251) bıraktı.

● *Franken kolu.* FRİEDRİCH III (öl. 1297) evlenme yoluyle Bayreuth margraflığını elde etti. FRİEDRİCH IV'ün (öl. 1332) satın aldığı Ansbach arazisi FRİEDRİCH V'e (öl. 1398) tımar olarak kaldı. İmparatorluk prensi (1363) olan Friedrich V'in oğulları mülkü aralarında bölüştüler (1403), JOHANN III (öl. 1420) dağlık araziyi aldı, FRİEDRİCH VI'ya (1371-1440) ovalık arazi düştü; fakat Sigismund'un Brandenburg margraflığına (1415) getirerek seçiciliğe yükselttiği (1417) Friedrich VI, kardeşi ölünce mülkün bütününe elkoydu. Oğlu ALBRECHT Archilles (öl. 1486) Dispositio Archillea (1473) ile seçmenlik bölgesinin bölünmezliğini sağladı. Büyük kol Brandenburg seçici hanedanı oldu; JOHANN CİCERO'nun (1455-1499) oğullarından Mainz başpiskoposu (1514) ALBRECHT VON BRANDENBURG (1490-1545) Fugger'lerle giriştiği işlerle ün kazandı. Küçük kol *Yaşlı* FRİEDRİCH ile başladı (1460-1568); onun oğlu ve töton şövalyeleri tarikatının başı olan ALBRECHT (1490-1568) Protestanlığı kabul etti, tarikatın topraklarını üstüne geçirerek Prusya dükalığını kurdu. Bu dükalık veraset yoluyle Brandenburg seçici prenslerine geçti ve sonunda krallık haline geldi (1701).

● *Schwaben kolu.* Katolik olarak kaldı, kendi içinde başka kollara ayrıldı: FRİEDRİCH VON SCHALKSBURG (öl. 1320) ile *Schalksburg*'lar XV.yy.da son buldu; *Yaşlı* FRİEDRİCH VII (1383-1379) ile *Schwarzgraf*'lar 1412'de son buldu: *Sigmaringen*'ler FRİEDRİCH VIII VON STRASBOURG (1344-1367) ile başladı. Onların torunları FRİEDRİCH ÖTTİNGER (1401-1443) ile EİTEL-FRİEDRİCH I (1402-1439) vasallarına o kadar kötü davrandılar ki, onları çileden çıkarıp şatolarını yerle bir ettirdiler (1423). Şatoyu JUSTUS-NİCOLAS (öl. 1488) 1454'de yeniden yaptırdı. Onun torununun çocuğu KARL I (1558-1576) Karl V'den Sigmaringen ve Veringen kontluğunu aldı (1534). JOHANN GEORG (1605-1623) prensliğe getirildi. Sigmaringen kontluğu, İspanya tahtına aday olan (1870) LEOPOLD'un (1833-1905) ve Romanya prensi (1866) KARL'ın (1839-1914) babaları KARL ANTON (1811-1885) zamanında Prusya'ya katıldı (aralık 1849). Leopold'un torunu FRİEDRİCH VİKTOR'un (1891) malları, onun Romanya kralı Mihail'e duyduğu yakınlıktan ötürü Hitler tarafından müsadere edildi. —Özellikle EİTEL FRİEDRİCH II (öl. 1512) tarafından temsil edilen *Heigerloch*'lar XVII. yy. başlarında Sigmaringen'lerle karıştılar; *Hechingen*'ler, aile şatosunun sahibi EİTEL-FRİEDRİCH I (1575-1605) ile devam etti. Ailenin ünü imparatorluk prensi JOHANN-GEORG ile (1577-1823) parladı. Aile, topraklarını Prusya'ya terk eden (aralık 1849) FRİEDRİCH-WİLHELM CONSTANTİN ile son buldu (1869). [L]

yazı **hokka**ları: 1. tulumba; 2. dökülmez; 3. mantar; 4. roma biçimi; 5. gömme (kurşun); 6. cep hokkası; 7. kapaklı (kurşun); 8. sifonlu (cam); 9. çift kapaklı; 10. yazı masası; 11. boynuz (Ortaçağ); 12. XVI. yy.

Hohenzollern nişanı, 1842'de Wilhelm IV tarafından konan üç ayrı değerli nişan. Beyaz ve siyah şeritle takılır. (L)

HOHE RHÖN. Bk. RHÖN.

HOHE TAUERN. Bk. TAUERN.

HOHLAMAK geçl. f. (onomatope *hoh*'tan *hoh-la-mak*). Ağzını yaklaştırarak bir şeyin üzerine nefesini vermek: *Temizlemek için aynaya hohladı.*

◆ **Hohlanmak** edilg. f. Hohlamak işine konu olmak.

◆ **Hohlaya hohlaya** zf. Hohlayarak: *Hohlaya hohlaya soluğum tükendi.* (M)

HOHNECK (LE), Fransa'da Vosges dağlarında yuvarlak doruk, Schlucht boğazının güneyinde; sarp eğintilerle, Alsace yamaçlarına hâkimdir; 1 361 m. Kış sporları merkezi (Bresse komünü). [L]

Hohokam kültürü, Kuzey Amerika'da tarihöncesine ait bir kızılderili medeniyeti. Bu medeniyetin merkezi Güney Arizona'da Gila ırmağı havzasıdır. Aşağı yukarı İsa'nın doğumundan 1400'e kadar süren bu medeniyet Öncü, Sömürgeci, Yerleşik ve Klasik olmak üzere dört döneme ayrılır.

pithos (küp) içinde **hoker** durumunda gömme

Foto. U.S.İ.S. (LAROUSSE) ; MEYDAN ; Encyclopedia Americana

Belirleyici nitelikleri, tarımın büyük çapta gelişmesi, geniş köyler kurulması, çanak çömlek yapımında ve süsleme sanatında görülen zenginliktir. Geniş ölçüde tahıl, fasulye, pamuk ve kabak yetiştirilmesi için bir sulama şebekesi gibi büyük bir toplumsal teşekküle ihtiyaç vardı.
Sulama Öncü dönemde başladı. Bu dönemin bir özelliği de dik dörtgen biçimindeki çukur evlerdi. Sömürgeci dönemde sulama hendekleri ve deniz kabuğu işlemeciliği görüldü. Yerleşik dönemin özelliği kırmızı çömlekler ve uzun oval evleridir. Klasik dönemde çok katlı, derinliği az evler ve canlı yaratıklara benzetilen çömlekler yapıldı. Söylendiğine göre bugünkü Pima kızılderilileri, hohokam geleneğinin mirasçılarıdır. (L)

HOİ-AN. Coğ. Bk. HOY-AN.

HOİSAN, bugün azalmağa yüztutmuş olan güney afrikalı iki halk grubunu (Hotantolar veya Hoi ile Boşimanlar veya San) meydana getiren insan ırkına verilen ad. Hoisan, bazı anatomik ve fizyolojik özellikleriyle (daha çok kan grubu dağılımıyle) sarı ırkı hatırlatır. Bu yüzden antropolojistler bu ırkı Afrika'nın eski mongoloid halklarından birinin kalıntısı olarak kabul ederler. (L)

HOJEDA (Alonso DE),ispanyol denizcisi ve serüvencisi (Cuenca, Yeni Castilla 1466 veya 1470-Hispaniola, Haiti 1515). Kolomb'a, Yeni Dünya'ya yaptığı ikinci yolculukta refakat etti (1493), Hispaniola'nın iç kısımını inceledi ve Cibao altın yataklarını ortaya çıkardı. 1499'da Amerigo Vespucci ve Juan de la Cosa ile İspanya'dan yeniden denize açıldı. Essequibo ve Orinoko'nun ağızlarını ve Venezuela kıyılarını buldu. Sonra Kolomb'u Hispaniola'dan çıkarmağa çalıştı. Üçüncü bir yolculuk sırasında (1501) Maracaibo körfezi kıyısında bir koloni kurmak istedi ama başarıya ulaşamadı; Yeni Andalucia'da ikinci deneme (1509) felâketle sonuçlandı. (L)

HOKALAR, Kaliforniya'dan Kolombiya'ya kadar dağılmış bulunan ve Hoka dil ailesini meydana getiren yerli kabilelerin tümü. (L)

HOKAND, S.S.C.B.'de (Özbekistan) şehir, Fergana'da; 105 000 nüf. Çok zengin bir tarım bölgesinin merkezi. İpek sanayii. Küçük metalürji. Besin sanayii.

— Tarih. Hokand, Şah Roh'un, Hoca'ları yenerek Fergana'da kurduğu hanlığın başkenti oldu (1710'a doğr.). Bir süre (1758'den sonra) Çin'e bağlı olan hanlık, XIX. yy.ın başlangıcında Taşkent ile Türkistan'ı ele geçirerek, Büyük Kırgız oymağından ve Kâşgar şehirlerinden haraç alarak genişledi. Fakat, özbek soylularıyle, sart köylüleri arasındaki iç kavgalar yüzünden zayıf düşerek, üstünlüğü Buhara hanlığına kaptırdı; Buhara, Taşkent'i geri aldı (1860'a doğr.). Hokand'a 1847'de saldıran ve 1886'dan beri de topraklarını ele geçirmeğe başlayan Ruslar, 1876'da hanlığı ilhak ettiler. (L)

HO-KANG, Kuzeydoğu Çin'de (Hey-Lueng-Kiang) şehir, küçük Kingan'ın doğusunda; 90 000 nüf. Sanayi (kâğıt hamuru fabrikaları) merkezi. (L)

HOKER i. (alm. *hocker*'den). Arkeol. Tarihöncesi devirlerinde ölülerin dizleri karınlarına çekik olarak gömülmesine verilen ad.

— ANSİKL. Ölülerin *hoker* durumunda gömülmelerinin sebebi kesin olarak aydınlatılamamıştır. Bu konuda çeşitli görüşler öne sürülmüştür: 1. Hokerin, yaşayanların uygu durumunu gösterdiği ve ölümün de bir çeşit uzun uyku olduğu; 2. hokerin yemek yeme durumu olduğu; 3. ölülerin hortlamasından korkulduğu; 4. hokerin ana rahmindeki durumu taklit ettiği ve öteki dünyaya doğduğu gibi göçtüğü; 5. ölüye ayrılan yerin darlığı sebebiyle bu şekilde gömüldüğü; 6. hokerin ilkel insanların bir çeşit istirahat durumu olduğu ve ölünün son istirahatgâhına da hayatındaki gibi bırakıldığı v.b. Hoker durumun Kuzey, Orta, Doğu ve Batı Anadolu'da çeşitli tiplerine rastlanmıştır. Dizlerin hafifçe büküldüğünü gösteren örneklerin yanında, karına, göğüse ve çeneye çekilmiş durumda bazı buluntular da görülür. Hoker durumunda gömülen Anadolu ölüleri, *tam hoker* (dizin göğüse-çeneye doğru çekilmesi ve bütün vücudun bir bütün olarak toplanması) ve *yarım hoker* (dizin göğüs ve karın arasında geniş bir açı meydana getirecek şekilde karına doğru çekilmesi) olmak üzere iki gruptur. Tam veya yarım hoker Anadolu'nun öntarih mezarlarında yan yana görülmektedir. Hoker durumundaki ölüler, özellikle sağ ve sol yanlarına yatırılmıştır; sırtüstü yatırılan örnekler çok azdır. Pek azının başı altında yastık gibi ufak yassı bir taş bulunmaktadır.

Paleolitik çağdan beri görülen bu gömme tarzının Orta ve Batı Avrupa'da, Ege, Mısır, Önasya ve İran'a yayıldığı ve hattâ bugün dahi Amerika, Avustralya, Melanezya, Polonezya ve Hotantolarda uygulandığı bilinmektedir. (M)

HOKEY i. (ing. *hockey*, sopa'dan). XIX.yy.'da İngiltere'den öbür Avrupa ülkelerine, oradan da Amerika'ya yayılan oyun.

— ANSİKL. *Çayır hokeyi,* 91,40 m uzunluk (100 yarda), 50, 30 m genişlikteki çim sahada, bir kaleci, iki bek, üç haf ve beş forvet oyuncusundan kurulu iki takım arasında oynanır. Oyuncular 23 sm çapında bir meşin topu, eğri tarafı yassılaştırılmış tahta bir sopa ile sahanın iki tarafında bulunan kalelere sokmağa çalışırlar. 3,66 m (3 yarda) genişlik ve 2,14 m (7 ayak) uzunluktaki kaleler toprağa sokulmuş iki direk ve üzerlerinde yere paralel bir direkten meydana gelir. Karşılaşma beş dakikalık dinlenmeyle ayrılan otuz beşer dakikalık iki devrede oynanır. Oyunda sadece kaleci topa ayakla vurabilir.
Buz hokeyi, Kanada'da çıkan bu oyun, buz alan üzerinde, ayaklarında buz patenti, ellerinde top sürmeğe ve kaymağa yarayan birer sopa (*puck*) bulunan altışar kişilik iki takım arasında oynanır. Bunun için 26 × 56 m genişlikte bir alan kullanılır; karşılaşma çoğunlukla on beşer veya yirmişer dakikalık üç devrede yapılır. Bir takımda altı oyuncudan başka dört de yedek oyuncu bulunur ve sık sık oyuncu değiştirilir. Özellikle profesyonel hokey oyuncuları, maç sırasında tehlikeli çarpmalardan korunabilmek için, içi bez veya benzeri şeylerle doldurulmuş mayo ve dizlik giyerler. Oyun kurallarına uymayanlara bir dakikadan on dakikaya kadar ihraç cezası verilir. (L)

XVII. yy.da **hokkabazlar** (Metin And arşivi)

XVI. yy.da padişahın önünde temsil veren **hokkabaz** ve yumurtabazları

HOKİTİKA, Yeni Zelanda'da kasaba, Güney adasının batı kıyısında, Westland ilinin idare merkezi, Hokitika ırmağının ağzında; 3 100 nüf. Irmak limanı. Ticaret merkezi. (L)

HOKKA i. (ar. *ḥoḳḳa*, küçük ve yuvarlak kutu'dan). Metal, cam veya seramikten yapılmış küçük kutu biçimindeki kap (özellikle içine mürekkep konur): *Masanın üzerinde beyaz ve yuvarlak bir hokka, tuzluğa benzeyen bir rıhdan ve uçları kırılmış iki kamış kalem duruyordu* (Sabahattin Ali). ‖ *Tükürük hokkası,* içine tükürülen kap.

— ÇEŞ DEY. *Hokka gibi,* [Ağız için] Biçimli ve küçük. ‖ *Hokka gibi oturmak,* [Elbise için] Vücuda tıpatıp uymak.

— *Esk. Hokka-i bî-magz,* akılsız, ahmak kimse. ‖ *Hokka-i dehen,* hokka gibi küçük ağız. ‖ *Hokka-i mîna,* gökyüzü.

— Ev eşyası. *Hokka takımı,* yazı için gerekli bir yahut iki hokkası, rıhdan (ince kum kutusu), kalem konacak yerleri olan takım. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Ev. eşyası. El yazısının çok geçerli ve önemli olduğu devirde *hokka takımı*'na çok özenilirdi. Bunlar genellikle uzunca bir tepsi üzerine konulmuş birine mürekkep doldurulan, ötekine yazıyı kurutmağa yarayan rıh konulan iki hokkadan meydana gelirdi. İçine kırmızı mürekkep konulan hokkaya *sürh* denilirdi. Hokka takımları pişmiş topraktan, çiniden, altın ve gümüşten yapılarak üzerleri değerli taşlarla, oymalarla, kakmalarla süslenirdi. Bir süre Avrupa'da türk hokka takımları taklit edilerek, Türkiye için porselen hokka takımları yapıldı. Tophane işi siyah top-

HOKKAİDO
Showa Shinzan dağı

Foto. MEYDAN ; LAROUSSE

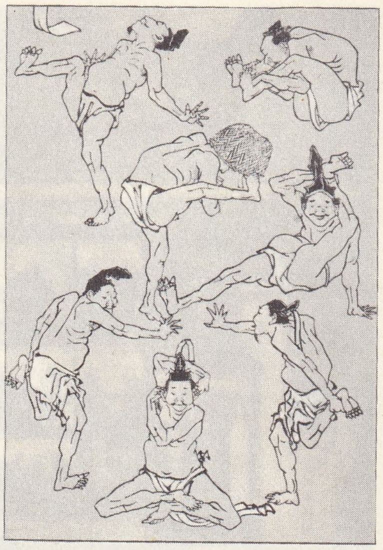

HOKUSAY
«Mangva»'nın bir sayfası
Focillon koleksiyonu

baron **HOLBACH**
Carmontelle'in eseri
Condé müzesi, Chantilly,
Fransa

raktan hokka takımları çok ünlü ve makbuldü.
Avrupa'da *mürekkep hokkası*, XVIII.yy. sonuna kadar yazı takımının bir parçasıydı. Ortaçağda hayvan boynuzundan yapılırdı. XII. yy.da kalem ucunun basıncıyle mürekkep verecek şekilde pamukla kaplanmıştı; XVIII.yy.da Baradelle, kendi adıyle anılan çok sıkı kapaklı hokkalar yaptı; 1791 yılında pompalı hokkalar çıktı ve çok uzun zaman tutuldu. Hokkalar bazen değerli malzeme ve süs bakımından çok zengindir: bronz, altın, gümüş, fayans, porselen, emaylanmış saçtan yapılanlar vardır. (ML)

HOKKABAZ i. (ar. *ḥoḳḳa* ve fars. *-bāz*, oynayan'dan *ḥoḳḳa-bāz*). Elçabukluğu ile birtakım şaşırtıcı oyunlar göstermeyi kendine meslek edinmiş kimse: *Çocukluğunuzda Yahudi hokkabazları seyretmişseniz hatırlarsınız* (F.R. Atay). *Nuh Bey dünyaya, hokkabazın oyun hilesini yakalamaya çalışan bir küçük çocuk gibi hem kurnaz, hem dalgın bakıyordu* (Kemal Tahir). || *Mec.* Başkalarını aldatarak yalan dolanla iş çeviren kimse, hilekâr.

— Temş.santl. Özel anlamıyle hokka ve yuvarlaklarla gözbağcılığı yapan hünercilere verilen ad. || Genel anlamıyle gözbağcılık, göz yanıltarak inanılmayacak oyunlar yapanlara verilen ad. Bk. ANSİKL.

— ANSİKL. Temş. santl. Hokka oyunu en eski oyunlardan biri olduğu için, *hokkabaz* terimi genel olarak gözbağcılar için de kullanılmıştır. Hokkabazlar eşanlamlı kelimeler, *şu'bedebaz, gözbağcı, ayyâr, efsunkâr, sihirbaz, yumurtabaz, beyzabaz, yuvarlakbaz*'dır. Hokkabazlık XVI. ve XVII. yüzyılda çok ilerideydi. Bu sanatın gelişmesinde Türkiye'ye İspanya ve Portekiz'den gelen yahudilerin büyük etkisi oldu. Son zamanlara kadar da geleneksel biçimde hokkabazlık yapanlar yahudi sanatçılardı. Eski hokkabazların hokka oyunundan başka, dikine tutulan sopa üzerinde bir yumurtayı yürütüp sıçratmak, paraları yok etmek veya çoğaltmak, boş kaptan torba dolusu darı akıtmak, sehpa üzerinde duran boş tastan su dökmek gibi hünerleri vardı. Hokkabazların oyun yaparken eşyayı çıkarmak veya yok etmek için *enbân* denilen bir torbaları bulunurdu. Türk hokkabazlığının ayrıca bir özelliği, yalnız bir hüner gösterisi olmayıp usta ile yardak arasında güldürücü söyleşmeler yapılmasıdır. Böylece el çabukluğuna dil çabukluğu da karıştırılmaktadır. Ustanın elinde ortaoyunundaki pişekâr gibi bir şakşak bulunur, bununla yardağına vurur. Ayrıca oyun süresinde bir deniz hayvanı kabuğunu boru gibi öttürürdü. Hokkabazlar çoğu kez kukla da oynatırlardı. Avrupa'nın modern hokkabazlığı ve ilüzyonizm türk temaşa hayatına girince geleneksel hokkabazlık ortadan silindi. Bugün, özellikle sünnet düğünlerinde, tek tük eski tür hokkabazlara rastlanmaktadır. (M)

HOKKABAZLIK bls. i. (*hokkabaz*'dan *hokkabaz-lık*). Hokkabazın sanatı, hokkabazın yaptığı iş. || *Teşm. yol.* Söz ve hareketlerle yerli yersiz gariplikler yapma, şaklabanlık. || *Mec.* Hileli hurdalı iş, hilecilik. (M)

HOKKAİDO, Japon adalarının en kuzeyde olanı, Tsgaru boğazıyle ayrıldığı Honşu'nun kuzeyinde, La Pérouse boğazıyle ayrıldığı Sahalin'in güneyinde; 4 773 000 nüf. İdare merkezi, *Sapporo*. Ada, batıda Japon denizi, doğuda Büyük Okyanus ile çevrilidir.

Hokkaido dağlık bir adadır: billûrlu bir kütle (Hidaka dağlarını kapsar) ile batıdaki kıvrımlı ve faylı, şist, kumtaşı ve tebeşir örtüsü adanın eksenidir; Oşima yarımadasında ikinci bir granit ve şist kütlesi vardır. Adanın her yeri faylarla yarılmıştır. Bu dayanıksız çizgiler boyunca yanardağlar uzanır: güneyde Uşiura koyunun volkan konileriyle bastırılan Oşima yarımadasını, kuzeyde yüksek Sibirtsu kütlesi (1 960 m) kapatır; adanın kuzeybatısında, Japon denizi kıyısında andesitli kütleler yükselir, volkanik Optateşike kütlesi ve lav yaylaları Kuril adalarının iç yayının uzantısıdır ve doğuda Hidaka dağlarında son bulur. Aşağıda çöküntü hendeklerine tekabül eden ovalar birbiri ardına sıralanır; merkez kütlesi ile Optateşi'kenin meydana getirdiği açının güneyinde, Nomura, Kuşiro ve Tokaşi ovaları uzanır. Arazinin dağlık oluşu, Oya-Şio soğuk akıntısının yakınlığı ve Hokkaido'nun kuzeyde bulunması yüzünden adanın iklimi serttir. Kışlar uzun ve soğuktur. Hokkaido'nun büyük kısmı altı ay boyunca karlarla örtülüdür ve Karo-Şio'nun uzak kıyıları ocak-şubat ayı arası buz tutar. Adanın iç kısmında kuzey kozalaklılar ormanı ılıman ormanın yerini alır.

İkliminin sertliği ve yerinin uzaklığı yüzünden Hokkaido'ya uzun süre yerleşilmedi; Japonlar adaya ancak XIX. yy. sonunda özellikle güney bölgelerde yerleştiler; birçoğunun japonlarla evlenmesine rağmen nesilleri tamamıyle tükenmeyen Aynular 20 000 kişi kadar kalmışlardır. Japonların tarla açmalarına rağmen geri kalan çok geniş ormanlardan elde edilen ağaçlar birçok fabrikada işlenerek kereste ve kâğıt haline getirilir. Ada topraklarının ancak onda birinde tarım yapılır; aracı çeşitli tarım ve kış tarımı yapılmadığı için adanın her yerinde öbür adalardakinden daha az yoğundur. Bununla birlikte toprakların değerlendirilmesi XX. yy. başından beri hızla ilerlemiştir: Hokkaido'da Japonya'da tüketilen sütün üçte biri, tereyağının dörtte üçü üretilir. Diğer japon şehirlerinde olduğu gibi pirinç başlıca tahıldır. Ama yulaf ve patates üretimi ile at yetiştiriciliği olağanüstü bir yer tutmakta ve günden güne ilerlemektedir. İlk madde yetersizliği sanayiin tarımla kıyaslanabilecek kadar gelişmesine imkân vermemiştir. Yubari'de çıkarılan kömür ve kükürt Japonya'nın başlıca maden kaynaklarındansa da, demir, petrol ve altın çıkarılan yataklar küçüktür. Muroran'da kısmen Honşu tarafından beslenen bir çelik merkezi kurulmuştur. Deniz de önemli bir gelir kaynağıdır: istiridyeler; yenilebilen uzun yosunlar; istakozlar; som balığı (hem denizde hem karadaki akarsularda avlanır); sardalya; açık denizde büyük sürüler halinde dolaşan morinalar adadaki konserve fabrikalarında işlenir. Hokkaido dünyanın en büyük balıkçılık merkezlerindendir. (L)

HOKKE, 1253'te Nichiren'in kurduğu Japon buddha'cı tarikatı. Mahayana koluna bağlı olan bu tarikatın öğretisi Buddha'nın son önerilerini kapsayan bir *sutra*'ya dayanır. Hokke, sert ve hoşgörüsüz özelliğiyle amidaizmin, yani «demokratik» buddha'cılığın karşıtıdır ve tek milliyetçi buddha'cı tarikatıdır. Kişinin kurtuluşunu, buddha'cı bir devletin ve buddha'cı bir toplumun kuruluşuna bağlar. *Nicheren tarikatı* da denen Hokke bugün de vardır ve japon tarikatlarının en bağnazıdır. (L)

HOKKO i. Tavukgillerden büyük boylu birçok kuş cinsine verilen ad; bu kuşların erkekleri yer yer beyazlı parlak siyah renkli, dişileri bazen karışık fakat çoğu zaman esmer renklidir. (Cinsleri *Crax, mitu, pauxi, alectoris* v.b. Ağaçtavuğugillerden.) [Bk. KUŞLAR *levhası*. 2.]

— ANSİKL. *Hokko*'lar uzun bacaklı, uzun kuyruklu kuşlardır. Çoğunun gagasında kabarcıklar, hepsinin başında kıvırcık bir tepelik bulunur. Hokkoların hepsi ağaçta yaşar, ancak beslenmek için yere iner. Tropik Amerika'da pek çok türü bulunur. (L)

HOKUSAY, Fantasmi Şaşinkio dizilerinin baskısı

HO-KSUAN-HUONG, XVIII.yy. sonlarında yaşamış vietnamlı kadın şair. Kısa şiirlerden meydana gelen eseri ince bir alay ve derin bir acıyle örülmüştür. Sanatçı şiirlerine, açık saçıklığa yaklaşan bir haz duygusu katar. Şiirlerinin bazıları Baudelaire'inkileri andırır. (L)

HOKUÇO («Kuzey sarayı»), japon imparatorluk hanedanı (1337-1393), Aşikaga Takauci tarafından Kyoto'nun yerine tahta çıkarılan imparator Komyo ile başlayan bu hanedana «Kuzey sarayı» denmesi, meşru hanedanın «Güney sarayı» diye adandırılmasındandır. Meşru hanedanın temsilcisi imparator Daygo, Kyoto'nun güneyine sığınmıştı. (L)

HOKUSAY (Katsuşika), Japon ressamı, süslemecisi ve gravürcüsü (Tokyo 1760-ay.y. 1849). Altmıştan fazla takma ad kullanarak (ŞUNRO, GAMATEY, HİŞİKVA, SORİ, GUAKYOCİN v.b.) otuz binden çok eser verdi. Hokusay imzasını 1797'den sonra kullandı. En ünlü eseri 1817-1848 arasında on üç albüm halinde yayımlanan *Mangva*'dır (Çoğalan Desenler). Buna ölümden sonra iki albüm daha eklendi. Bu eserlerinde güçlü ve değişik bir üslûpla, burjuvadan toprak işçisine kadar bütün bir toplumu, bütün deniz ve köy insanlarını, araçlarıyle, elbiseleriyle, yollarıyle, evdeki ve iş yerindeki yaşayışıyle canlandırdı. Ayrıca peyzajlar yaptı: *Fuji'den Otuz Altı Görünüş* (1819 veya 1823); *Ünlü Limanlar; Şelaleler* ve özellikle *Fuji'den Yüz Görünüş* (1834-1835). Çiçek, hayvan, insan incelemeleri de önemlidir. Japonya'da elli kadar öğrenci yetiştirdi. Hiroşige ile batıda önce izlenimcileri (özellikle Degas'yı), sonra Van Gogh ve Henri de Toulouse-Lautrec'i etkiledi. (L)

HOL i. (ing. *hall*). Büyük boyutları olan geniş salon, sofa: ***Büyük salonda ve holde dans bütün hızıyle devam ediyordu*** (A. H. Tanpınar). ***Sitareyi beklediğim günler bah-***

Foto. Giraudon (LAROUSSE) ; Dizionario Enciclopedico italiano

Küçük HOLBEİN

solda, Büyük HOLBEİN'in oğlu Hans'ın portresi, Berlin müzesi; ortada, Henri VIII, Eski Sanatlar müzesi, Roma; sağda, «Ressamın Karısı ve Çocukları», Bâle müzesi

çe kapısıyle hol ve salon kapılarını açık bırakırdım (Ş. S. Aydemir). || Bir otelin, bir evin, bir resmî dairenin giriş kısmındaki geniş salon: *Otelin holüne indiği zaman otelci: —Aman matmazel sakın dışarı çıkmayınız, dedi* (S. F. Abasıyanık). [M]

HOLACANTHA çoğl. i. Delikli ışınlılardan birhücreliler alttakımı. (Ortalarında kapsül bulunmayan bu hayvanların amip'i andıran plazmamsı gövdesi, jelatinimsi bir tabaka ile kaplıdır; bir kenardan diğerine uzanan on tane dikencik merkezde çaprazlanarak bir iskelet veya birbirine girerek yalancı bir merkezî cisim meydana getirir.) [L]

HOLACANTHUS i. Kemikli yassı balık; dünyanın sıcak denizlerinde yaşar. (*Holacanthus*'lar küçük boylu [15-20sm], parlak alaca renkli balıklardır; kenarları dantelli gibi duran solungaç kapaklarının ön tarafında büyük bir diken bulunur; eti pek makbul değildir. *Chetodontidae* familyasından.) [L]

HOLAN (Vladimír), çek şairi (Prag 1905). İlk şiirlerinde Rilke'nin ve alman şairlerinin etkisi görülür: *Blouznivy Vejirj* (Sihirli Yelpaze) [1926]; *Triumf Smrti* (Ölüm Zaferi) [1930]; *Oblouk* (1934). Çağının siyaset ve ahlâk meseleleriyle de ilgilendi (*Zarji* [Eylül], 1938; *Lemuria* [Hayalet], 1940; *Panychida* [Ölüler İçin Dua], 1945; *Tobe* [Sana], 1947). Daha sonra yeni şiir akımlarını benimsedi; *Mozartiana* (1963) bu döneminin en ünlü eseridir. (L)

HOLANDRİK sıf. (fr. *holandrique*'ten). Biyol. *Holandrik kalıtım*, kendisi eşeysel Y kromozomunun bir kısmında bulunan, eşeysel X kromozomunda ise homoloğu bulunmayan bir genin belirlediği karakterin geçişi. (Bu karakter yalnız erkeklerle geçer. Meselâ insanlarda kulaklarda görülen aşırı kıllılık, el ve ayak tabanında görülen keratoz, parmaklar arasında görülen perde gibi anormallikler holandrik karakterlerdir ve yalnız erkeklerde görülür.) [L]

HO LAN ŞAN veya **ALA ŞAN**, Çin'de (Kan su) dağ kütlesi, Huang ho'nun sol kıyısında, ırmağa kıvrımının yukarısında karışan kollardan birinin kuzeyinde; kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan, kuzeybatıya doğru çarpılmış, eski bir kütledir; düzleşmiş yüzeyleri yer yer bazaltlarla örtülüdür. Çorak düzlükler meydana getiren batı eğintileri, *Ho Lan Şan çölü*'ne ulaşır. (L)

Holantse Bank Uni N.V., Merkezi Amsterdam'da (Hollanda) bulunan «Hollandsche Bank-Unie N. V.»nin Türkiye'deki şubesi. Milletlerarası teşkilâtı olan bir bankadır. Türkiye'deki şubeleri İstanbul'dadır. 1969 yılı bilançosuna göre bankanın durumu: sermaye 1, ihtiyatlar 5, mevduat 50, aktif 322 milyon liradır. Personel mevcudu 107'dir. (M)

HO'LAR, Kuzey Laos'ta yaşayan Yi kavminden topluluklar; Ho'lar kervancılık, hayvancılık ve kaçakçılıkla geçinir.—Hindistan'da (Orissa) munda ailesinden gelme halk. (L)

HOLARKTİK sıf. (fr. *holarctique*'ten). *Holarktik bölge*, Kuzey Amerika'nın büyük bir kısmı ile Eski Dünya'da Akdeniz'in kuzeyini, Sibirya ve Çin'in kuzeyini içine alan botanik bölgesi. (L)

HOLAS (Keork), ermeni asıllı tiyatro oyuncusu ve yöneticisi (1858-1907). Güllü Agop topluluğunda çalıştı, *Şems* adlı bir topluluk kurdu. Benliyan ve Mınakyan ile Mısır'da temsiller verdi (1884). Ölümüne kadar daha çok Mınakyan topluluğu ile çalıştı. (M)

HOLASTER i. Avrupa'da tebeşir, Avustralya'da tersiyer tabakasında bulunan fosil denizkestanesi. (Holasterler sırtı bombeli, altı düz oval veya ipsi hayvanlardır; suboruları sistemi geniş ve sığdır. Normandiya senomanyen tabakasında bulunan *Holaster subglobosus Holasteridae* familyasının örnek tipidir. [L]

HOLASTERİDAE çoğl. i. Düzensiz denizkestaneleri familyası. (*Echinoeorys, cardiaster* ve *hemipneustes* gibi holaster cinslerini ve benzerlerini kapsar; tebeşir tabakalarında çok görülür.) [L]

HOLBACH (Paul Henri DIETRICH, D'—baronu), fransız fiozofu (Edenshelm, Palatinat 1723-Paris 1789). Rahip Galiani'nin «felsefesinin şef garsonu» dediği Holbach ömrünün büyük kısmını Paris'te birlikte yaşadığı filozoflarla geçirdi. Despotluğun âleti saydığı bütün din öğretilerinin düşmanıydı. Başlıca eserleri: BOULANGER imzasıyle yayımladığı *Examen des Principes et des Effets de la Religion Chrétienne* (Hıristiyanlık İlkelerinin ve Etkilerinin İncelenmesi) [1767]; *De l'Imposture Sacerdotale* (Papazların Düzenbazlığı) [1767]; *Les Prêtres Démasqués* (Maskesi Düşen Papazlar) [1768]; *L'Esprisdu Judaïsme* (Yahudilik Ruhu) [1770]; *Examen Critique de la Vie et des Oeuvres de Saint Paul* (Aziz Paulus'un Eserlerinin ve Hayatının Tenkidî İncelenmesi) [1770]; *Histoire Critique de jésus Christ ou Analyse Raisonnée des Evangiles* (İsa'nın Tenkidî Tarihi veya İncillerin Mantıkî Tahlili) [1770]; *La Politique Naturelle* (Tabiî Siyaset) [1773]; *L'Ethocratie ou le Gouvernement Fondé sur la Morale*. (Etokrasi veya Ahlâka Dayanan Hükûmet) [1776] ve en ünlü eseri *Système de la Nature* (Tabiat Sistemi) [1770]. D'Holbach *Système de la Nature*'de mekanist ve maddeci felsefesini açıklar. Ona göre maddî tabiat varolan her şeyin ilk nedenidir, yaratılmamıştır, yok olmayacaktır. «Madde kendine özgü güçlerle hareket eder ve hareket edebilmesi için hiç bir dış etkiye ihtiyacı yoktur». İnsan evrenin bir parçasıdır, evrensel determinizme bağlıdır. İnsanın zihin yetileri, bedeninin yapısıyle şartlanmıştır. D'Holbach, Tanrı'nın, ruhun varlığını ve doğuştan fikirleri reddeder, bunların zararlı inançlar olduğunu söyler. Berkeley idealizmiyle çatışır. D'Holbach, *Encyclopédie* (Ansiklopedi) çalışmalarına katıldı. (L)

HOLBAEK, Danimarka'da şehir, *Holbaek amt*'ının merkezi, Sjaelland adasında, İsef Jord'un küçük bir kolu (*Holbaek fiyordu*) kenarında; 15 200 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık. —*Holbaek amt*'ı, 127 100 nüf. (L)

HOLBEİN (Ambrosius), alman ressamı (Augsburg 1494'e doğr-muhtemelen Basel 1519), Büyük Hans Holbein'ın oğlu. Kardeşi ile Basel'e gitti (1515), bazı çalışmalarında onunla işbirliği yaptı. Portreler (ressam *Hans Herbsten*, Basel; *Genç Adam*, Leningrad), italyan resminin özelliklerini taşıyan *Meryem'in Ölümü* (Viyana) adlı bir tablo ve tahta üzerine birçok gravür yaptı. (L)

HOLBEİN (Hans), **Büyük** veya **Eski** denir. alman ressamı (Augsburg 1465'e doğr.-İssenhelm, Alsace 1524). Doğduğu şehre yerleşti (1494) ve mihrap arkalığı ressamı olarak bütün Güney Almanya'da tanındı. Ulm'da (1499) ve Frankfurt'ta (1501; Dominikenlerin mihrap arkalığı, müzede) bir süre çalıştı, 1517'de İssenheim'a yerleşti. Geleneksel alman üslûbunda yapılmış dinî eserleri arasında, Santa Maria Maggiore (Roma) ve Augsburg'daki St. Paulus (Augsburg müzesi) bazilikalarının mihrap arkalıkları, *Meryem'in Hayatından Sahneler* (Augsburg müzesi). *Meryem'in Ölümü* (Basel, Kaisheim mihrap arkalığı) (1502, Münih) sağ yanında kendi resmi bulunan *Aziz Sebastianus'un Sunağı* (1516'ya doğr., Münih), *Hayat Çeşmesi* (1519'a doğr., Lizbon) sayılabilir. Sert çizgili ve boyalı portreler yaptı; en önemlileri: *Kadın Portresi* (Basel), oğulları ve öğrencileri Ambrosius ile Hans'ın portreleridir (1511, Berlin). [L]

HOLBEİN (Hans), **Küçük** denir, alman ressamı ve oymacısı (Augsburg 1497-Londra 1543). Kardeşi Ambrosius ile gittiği Basel'de (1514) hümanistlerin desteğini gördü. Luzern'de, İtalya ve Fransa'da (1524) dolaştı. Eserlerinin çoğu Basel müzesindedir (Bele-

«El Çalışması» sangin resim

Büyük HOLBEİN
«Çevresinde Havarileri Olduğu Halde Meryemananın Ölümü»
Bâle müzesi

Küçük HOLBEİN
«İngiltere kralı Henry VIII'in üçüncü karısı Jane Leymour'un portresi» (1536)

Foto. X, Anderson, Hanfstaengl, Hanfstaengl-Giraudon (*LAROUSSE*) ; *Encyclopedia Americana*

diye Başkanı Meyer ve Eşinin Portreleri [1516], *Bonifacius Amerbach* [1519]; *Magdalena Offenburg* [1526]; *Ressamın Karısı ve Çocukları; Ölü İsa; İsa'nın Çilesi* ile ilgili altı resim, desenler [biri İsa'nın Çilesi üstüne]). Bu ilk dönemde yaptığı dinî eserler: *Belediye Başkanı Meyer'in Meryem'i* (Darmstadt, Dresden); *Aziz Martinus ile Aziz Urs Arasında Meryem* (Soleure); *İsa'nın Doğuşu ve Kâhin Kralların Tapınışı* (Freiburg-in-Breisgav), Belediye binasının süslemeleri (1530, Basel), çeşitli ev süslemeleri, vitraylar ve gravürler (*Papa Leo X'un Mektubu*'nun ve Thomas More'un *Epigrams* [Epigramlar] adlı eserinin kapakları ve *Utopia*'nın resimleri, ayrıca *Ölümün Görünüşleri; Ölümün Alfabesi* ve *Eski Ahit'ten Sahneler*).

holcus

Reform karışıklıklarından dolayı Londra'ya gitmek zorunda kaldı (1526). Yanında Erasmus'un onu Thomas More'a tanıtmak için yazdığı mektup vardı. *Thomas More*'un, *Warham Başpiskoposu*'nun (Louvre), *John ve Thomas Godsalve*'nın (Dresden), astronom *Niclaus Kratzer*'in (1528, Louvre) portrelerini yaptı. 1528'de Basel'e dönerek katedral orgunun kepenklerini, *Haus zum Tarz'*ın (Dans Evi) cephesini resimledi, belediye binasına alegorik resimler çizdi. Reform'un zaferinden sonra (1529) İngiltere'ye 1532'de kesin olarak yerleşti (karısını ve çocuklarını bıraktığı Basel'e daha sonra çok kısa bir süre için 1538'de gitti). Meslek hayatının doruğunda İngiltere sarayının resmî portrecisi oldu. Henri VIII'in (Roma), eşlerinin, nişanlılarının (*Jane Seymour* [Viyana]; *Anne de Clèves* [Louvre]; *Danimarkalı Christhine* [Londra]), çevresinin (*Norfolk Dükü* [Windsor]; *Elçiler* [Londra]; *Satıcı Gisze* [Berlin]; *Kuyumcu Morette* [Dresden]; *John Chambers* [Viyana]; *Doğancı Cheseman* [La Haye]; *Richard Southwell* [Floransa]) resimlerini yaptı. Hansa Steelyard için (*Zenginliğin Zaferi, Fakirliğin Zaferi* [kayıptır]), Whitehall'de Privy Chamber için (*Henry VIII ile Jane Seymour ve Henry VII ile York'lu Elizabeth*), berber ve cerrahloncaları için süslemeler yaptı. Holbein en büyük portrecilerden biri olarak tanınır. Çehrenin ardındaki derin anlamı arayan insan kaygısını gotik anlayışla kaynaştırmayı bildi. *Erasmus*'un portreleri (Louvre ve Basel), Windsor'da saklanan karakalem tabloları XVI.yy.'da insan dünyasını ustaca yansıtan güçlü eserlerdir. (L)

HOLBEİN (Sigmund), alman ressamı (Augsburg 1465/1470 arası-Bern 1540), Hans Holbein'in kardeşi. Önce Augsburg'da, sonra Bern'de çalıştı, Frankfurt mihrap arkalığının yapımında çalıştığı ve *Çocuklu Meryemana* adlı (Nürnberg) tablonun onun eseri olduğu sanılmaktadır. (L)

Billie HOLİDAY

HOLBERG (Ludvig, baron), norveç asıllı danimarkalı yazar (Bergen 1684-Kopenhag 1754). Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Öğrenimini Kopenhag'da yaptı, sonra 1704 ile 1716 arasında Avrupa'da bir geziye çıktı, özellikle Fransa'yı dolaştı. *İntroduction til de Fornemste Europaeiske Rigers Histoire* (Avrupa Ülkeleri Tarihine Giriş) [1711] ve *İntroduction til Natur og Filkeretten*'i (Tabiî Hukuk ve İnsan Haklarına Giriş) [1716] yayımladı. 1717'de Kopenhag üniversitesine profesör oldu. Juvenalis tarzında satirler yazdı. *Peder Paars* (1719 - 1720) adlı Boileau'nun *Lutrin*'i tarzında bir parodi olan güldürülü manzum destanı yayımladı. Bir Danimarka tiyatrosunu kurtarmak isteyen fransız oyuncusu Montaigu danimarka dilinde bir oyun yazması için kendisine başvurdu. Holberg bu tiyatro için bir komedi dizisi yazdı; *Jeppe paa Bjerget* (Dağların Jeppe'si), *Barselstuen* (Loğusa Odası), *Erasmus Montanu* v.b. Bunlar, 1722-1724 arasında yazdığı on beş oyun arasında yer alır. 1727'ye kadar Holberg on iki oyun daha yazdı. Ancak 1748'den sonra yeniden dram türüne döndü, ama bu sefer yazdıkları öncekiler kadar ilgi çekici olmadı. Kendisine örnek olarak Molière'i, daha eskilerden de Plautus ile Terentius'u almakla beraber orijinal eserler verdi. Norveç ve Danimarka'da XVIII. yy.ın ilk dönemi «Holberg çağı» diye anılır. Holberg, aynı zamanda tarihî eserler de yazdı: *Danimarks Riges Historie* (Danimarka Kırallığının Tarihi) [1732-1735]. (L)

HOLBOELLİA i. (danimarkalı botanikçi F. L. *Holboell*'in adından). *Zardibalaceae* familyasından tırmanıcı sarmaşık veya ağaççık; Çin'de ve Himalaya'da yetişir, beş türünden üçü süs bitkisi olarak aranır; bunlardan biri *Holboellia latifolia*'dır. (L)

HOLBORN, Londra'nın (İngiltere) merkezinde semt, Thames'in sol kıyısında; Londra-Chatham-Dover demiryolu hattı üzerinden geçen kemer köprü. (L)

HOLBROOKE (Josef), ingiliz bestecisi (Croydon 1878-Londra 1958). Wagner ile R. Strauss'un etkisinde kaldı. Sekiz opera (*Anwyn'in Kazanı* üçüzlüsü, 1912-1929), üç bale, koro'lu dört senfonik şiir (*Zafere Övgü*, 1906), senfonik parçalar, konçertolar ve oda müziği besteledi. (L)

HOLBROOKİA i. İguana'ya yakın kertenkele; iguana'dan farklı olarak sırtında ibik olmadığı gibi boynunun altında gerdan da yoktur. (A.B.D.'nin güneybatısında ve Meksika'da yaşar). [L]

HOLCODİSCUS i. Değirmi kavkılı ammonit; kavkısı boğum boğum, kenarları sıkışık, bazen kabarcıklıdır. (Alt Tebeşirde pek çok türüne rastlanır. *Desmoceratidae* familyasından.) [L]

HOLCOSTEPHANUS i. Sarmalları şişkin ve değirmi ammonit; göbek çıkıntılarından kaburgaması kabartılar çıkar. (Üst Jura ve Alt Tebeşirde çeşitli türlerine rastlanır.) [L]

HOLCROFT (Thomas), ingiliz yazarı (Londra 1745 - ay.y. 1809). Tiyatro eserlerinin birçoğunda fransız edebiyatının etkisi görülür: *Duplicity* (İkiyüzlülük) [1781] adlı komedisi, Beaumarchais'nin *Figaro'nun Düğünü* (Marriage de Figaro) adlı eserini taklit ederek yazdığı *The Follies of a Day* (Bir Günün Çılgınlıkları) [1784] ve ilk fransız melodramcıları tarzında yazdığı *The Road to Ruin* (Yıkıma Götüren Yol) [1791]. Romanları arasında en ünlüsü *Alwyn*'dir (1780). [L]

HOLCUS i. (yun. *holkos*'tan). Yulafa oldukça benzeyen otsu bitki. (Buğdaygillerden.)

— ANSİKL. *Holcus*'un çayırlarda, ormanlarda ve kumsallarda yetişen belli başlı iki türü vardır; tüylü holcus (*Holcus lanatus*) mükemmel bir hayvan yemidir; yumuşak holcus (*H. mollis*) ise ayrıkotu gibi zararlı kötü bir ottur. (L)

HOLDEN (Edward Singleton), amerikalı astronom (Saint Louis, Missouri 1846 - West Point, New York 1914). 1888'den 1897'ye kadar Kaliforniya'da Lick rasathanesi müdürlüğünde bulundu. Pasifik Astronomi derneğini kurdu. 1890'dan sonra fotoğrafla, ay yüzeyinin bir haritasını hazırladı. (L)

HOLDEN (Isaac), ingiliz mucidi ve sanayicisi (Hurlet Paislev 1807 - Okaworth, Keighley 1897). Yurttaşı Cart - Wright'ın bulduğu dairesel iplik tarama makinesini, sabit bir tarak ilâvesiyle geliştirdi. Genellikle kısa ve orta yün ipliklerinin işlenmesinde kullanılan bu makine, Paris'te (1848) S.C. Lister ile birlikte kurduğu fabrikada monte edildi. (L)

HOLDEN (Roberte) [**José Gilmore** — denir], angolalı siyaset adamı (Angola 1925). Kuruluşundan (1954) beri Angola Topluluklar birliğinin (U.P.A.) lideri. Uzun süre Birleşik devletler tarafından Portekiz'e karşı desteklendi. 1961'de M.P.L.A.'nın (Angola Halk Kurtuluş hareketi) başlattığı silâhlı ayaklanmaya katıldı. Kinşasa'ya yerleşti. Adula ile Mobutu'nun yakın dostu idi. Sürgünde, devrimci Angola hükûmetini (G.R.A.E.) kurdu (5 nisan 1962). [L]

HOLDEN (William F. BBEDLE Jr., **William** — denir), amerikalı sinema oyuncusu (O'-Falbon, İllinois 1918). Henüz amatörken, Ruben Mamulyan'ın dikkatini çekti. İlk olarak *Golden Boy* (Altın Çocuk) [1939] adlı filminde önemli bir rol aldı. Bu tarihten sonra birçok filmde oynadı: 1940'ta Sam Wood yönetiminde *Our Town* (Bizim Şehir); 1950'de Billy Wilder yönetiminde *Sunset Baulevard;* 1951'de George Cukor'un yönetiminde *Dünkü Çocuk* (Born Yesterday); 1953'te *Casuslar Kampı* (Stalag 17); 1955'te J. Logan'ın *Piknik* (Picnic), 1957'de David Lean yönetiminde *Kwai Köprüsü* (The Bridge on the River Kwai); 1958'de Carol Reed'in yönetiminde *Anahtar* (The Key) ve 1966'da Edward Dmytryk yönetiminde *Alvarez Kelly.* (L)

HOLDER (William), ingiliz müzik nazariyecisi (1614 - Londra 1697). Saint - Paul Kilisesi Piskoposluk meclisi üyesiydi. Müzik dilinin fizyolojisini inceledi, armoninin temel ve ilkeleri üstüne bir inceleme yayımladı (1694). Bu kitabında oktav'ı 53 eşit koma derecesine bölme denemelerine girişti. Sonradan bunlara *holder komaları* veya sadece *holderler* adı verildi. Kurduğu sistemde diyatonik bir yarım tonun değeri 4, kromatik bir yarım tonunki 5, tam bir holder tonun değeri ise 9 koma idi. (L)

HOLDİNG i. (ing. k.). Huk. Bir şirketin diğer bir şirkete, onun yönetimine hâkim olacak oranda katılmasını ifade eden hukukî ilişki. (Bk. ANSİKL). || *Holding şirket,* (*ana şirket, çatı şirket, kontrol şirketi* de denir). Bk. ANSİKL. || *Holding yavru şirketi,* holding ilişkisinde yönetimine hâkim olunan şirket. (Bk. ANSİKL.) || *Holdingin fayda ve sakıncaları.* Bk. ANSİKL. || *İkametgâh holding,* ana şirketi siyasî veya iktisadî sebeplerle bir ülkeyi merkez (ikametgâh) olarak seçen, yavru ortaklıkları ise faaliyet göstereceği ülkelere dağılmış olan holding.|| *Karma holding, diğer* ortaklıklara katılma amacı yanında başka ticarî veya sınaî faaliyetlerde de bulunan holding. || *Saf holding,* başka ortaklıklara katılmaktan gayrı faaliyet alanı bulunmayan holding. || *Zirve holding,* kademeli holding ilişkisinde piramidin en tepesinde bulunan ve bütün şirketlerin yönetimini elinde tutan şirket.

— İkt. Genel kurullarında çoğunluğu sağladığı aynı nitelikteki çeşitli şirketler arasında bir menfaat birliki kuran malî şirket.

— ANSİKL. Huk. *Holding* hukukî bir kavramdır. Bu sebeple tröst, konzern ve kartel gibi iktisadî birleşmeleri ifade eden kavramlardan farklıdır. Holding, bir iktisadî teşebbüsün diğer bir teşebbüse, onun yönetimine hâkim olacak oranda katılmasını ifade eder. Gerçekte gerek katılan, gerek kendine katılınan teşebbüsün, bir şirket olması da zorunlu değildir. Fakat uygulamada holding ilişkisi, istisnasız, şirketler arasında görülmektedir. Bu sebeple tanımda, teşebbüs yerine şirketten söz etmekte sakınca görülmeyebilir.

Holdingler türk hukukunda düzenlenmemiştir. Sadece Ticaret kanununun, anonim ortaklıkların yedek akçesini düzenleyen maddesinde holdingden söz edilir ve holding, gayesi esas itibariyle başka işletmelere iştiraktan ibaret olan şirket olarak nitelendirilir (md. 46). Bundan başka türk mevzuatında 86 sayılı Yatırımlar (Holding) Anonim Şirketine İlişkin Özel kanunla, holding kavramına, nazariyatta kabul edildiğinden çok geniş bir kapsam tanınmak istenmiştir. Mevzuatımızda holdinglerle ilgili başkaca bir düzenleme yoktur.

● *Holding şirket.* Holding ilişkisinde bir diğerine, onun üstünde hâkimiyet kuracak şekilde katılan ortaklığa *ana şirket* adı verilir. «Ana şirket», «çatı şirket» veya «kontrol şirketi» olarak da adlandırılmaktadır. Uygulamada ana şirkete çoğu kere «holding şirket» veya sadece «holding» denir. Yukarıda belirtildiği gibi holding terimi, aslında iki şirket arasında belirli nitelikteki katılma ilişkisinin hukukî adıdır. Holding şirket (veya bazen ana holding) deyimi ile kastedilen, bu ilişkideki hâkim (ana) şirkettir. Ana şirketin hukukî biçimi konusunda bir sınırlama yoktur. Hattâ belirtildiği gibi hâkim teşebbüsün, nazarî bakımdan bir şirket olması da zorunlu değildir. Fakat nitelikleri yönünden ana şirket için en uygun tip anonim şirkettir. Bunun yanında, sermayesi açısından bir azamî miktar öngörülmemiş olan türk limited ortaklığının da ana şirket olarak kullanılması mümkündür.

Ana şirket ister anonim, ister limited şirket tipinde olsun, ticaret unvanında işletme konusunun belirtilmesi gerekir. Bu sebeple «holding» veya başka ortaklıklara, yönetime hâkim olacak derecede katılma amacını ifade eden başka bir ibarenin ticaret unvanında yer alması zorunludur.

● *Holding yavru şirketi.* Holding ilişkisinde ana şirket tarafından yönetimine hâkim olunan ortaklıktır. Yavru şirket için de seçilecek en uygun tip anonim ortaklıktır. Ana şirket yönünden, sermayesi paylara bölünmüş ve çoğu kere kıymetli evrak niteli-

Foto. LAROUSSE

HOLLANDA: Haarlem yakınında lâle tarlaları

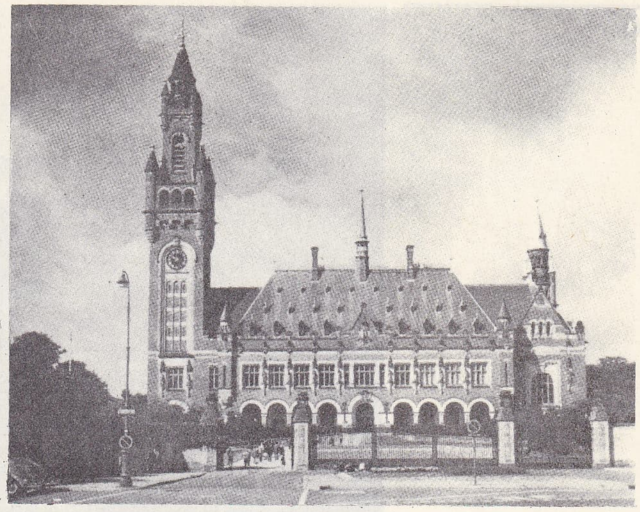

Hague'da Milletlerarası Adalet divanının toplandığı Barış sarayı

ğindeki hisse senetlerine bağlanmış olan bir anonim ortaklığın, hâkimiyet sağlayacak miktarda hissesini elde etmek, diğer ortaklıklara nazaran daha kolaydır. Ana şirket, hisse ekseriyetine sahip olmasa bile, oy hakkında imtiyaz sağlamak suretiyle, anonim şirket tipindeki bir yavru şirketin yönetiminde hâkimiyet elde edebilir. Nazarî olarak diğer şirket tipleri de yavru şirket olarak kullanılabilir. Fakat, her tipin yapısından doğan kendine has güçlükler bu ortaklıkları yavru şirket olarak kullanılma bakımından elverişsiz kılmaktadır. Yavru şirketin konusu, bir ticarî veya sınaî kuruluşu işletmektir. Ticaret unvanında bu konu belirtilir. Bugünkü mevzuatta, ticaret unvanında yavru şirket durumunu açıklayan ibare bulunmasını zorunlu kılan bir hüküm yoktur. Fakat yavru şirket isterse holding ilişkisini belirten bir ibareye unvanında yer verebilir.

Bir holding ilişkisinde birden çok yavru şirket bulunmasına engel yoktur.

● *Holding'in fayda ve sakıncaları.* İktisadî yönden holding çeşitli faydalar sağlar: **1.** büyük ticarî işletmeler, bir yabancı memlekette faaliyet göstermek için orada bir yavru şirket kurmayı tercih edebilir. Çünkü bir yabancı ülkeye ihracat yapmak veya orada bir şube açmak çoğu kere kısıtlamalara tabidir; **2.** işletmenin rasyonalize edilmesi amacıyle holding kurulabilir. Böylece çok büyüyen ve çeşitli alanlarda iş yapan bir işletme, aradaki hukukî bağ devam etmek şartıyle, birkaç işletmeye ayrılabilir; **3.** milletlerarası ticarette iktisadî veya siyasî sebeplerle, iş merkezini belirli bir ülkede tutmak isteyen müteşebbis orada bir ana şirket kurabilir.

Holdingin şu sakıncaları belirtilmektedir: 1. holdinglerin vergi kaçırmaya imkân sağladığı öne sürülmüştür; 2. holdinglerde sermaye yabancı eller tarafından idare edilmektedir. Yavru şirketin sermayesi, gerçekte kendi idarecileri değil, başka menfaatleri gözeten ana şirketin idarecileri tarafından yönetilmektedir. (ML)

HOLDING - BACK [holdin bek] i. («geriye çeken, önleyen» anlamında ing. k.ler). Kablo döşeme gemilerinde, kablonun birdenbire boşalmasını önleyen düzenek; dökme demirden yapılmış yarım daire şeklindeki parçalar, çok sağlam bir gövde üzerine çift sıra halinde yerleştirilmiştir (bir sıra sabit, öteki hareketli). [L]

HOLECTYPUS i. Düzensiz denizkestanesi; suboruları arası dar, gövdesi küçük kabarcıklıdır. (Jura ve alt tebeşir tabakalarında rastlanır. *Holectypidae* familyasından.) [L]

HOLEÇEK (Josef), çek romancısı (Stojice, Bohemya 1853 - Prag 1929). Ateşli bir islavcıydı, uzun zaman ***Narodni Listy*** gazetesinde islav meseleleri sütununu yönetti, Bulgarların ve Sırpların kahramanlık türkülerini Çekçeye tercüme etti. Ama en önemli eseri ***Naşi*** (Bizimkiler) adındaki roman dizisidir. Doğduğu ülkeyi anlatan romanında köy gelenek ve göreneklerini ayrıntılara kadar inen bir dikkatle ve güçlü bir şiirle dile getirdi. (L)

HOLER i. XIX. yy.da bazı almanya Devletlerinde basılan eski bakır para. (L)

HOLGUİN, Küba'da (Oriente ili) şehir, 226 600 nüf. Önemli ticaret (şekerkamışı, tütün, kahve) merkezi. (L)

HOLİ i. Hindistan'da bir halk bayramı; Bahardaki gündönümününde kullanılır. (Romalıların Saturnus âyinlerini hatırlatır.) [L]

HOLİDAY (Billie), amerikalı zenci caz şarkıcısı (Baltimore 1915 - New York 1959). Meslek hayatına 1929'da New York'ta başladı. İlk plağını 1933'te Benny Goodman ve orkestrası eşliğinde doldurdu. 1935 - 1939 Arasında Teddy Wilson'ın yönettiği küçük topluluklarda şarkı söyledi. Ayrıca, 1937'de Count Basie ve 1937-1938'de Artie Shaw orkestralarında çalıştı. 1939'dan sonra solocu olarak J.A.T.P. (Filarmonik Caz orkestrası) konserlerine katıldı, iki kere Avrupa turnesine çıktı (1954 ve 1958). ***Lady Sings the Blues*** (Küçük Hanım «Blues» Söylüyor) adlı kitabında kendi hayatını kaleme aldı (1956). Bu eserde ırk ayrımı ve uyuşturucu madde sorunlarını gerçekçi bir gözle dile getirdi. Sesinin

Tirl'de Prens Bernardo kanalı

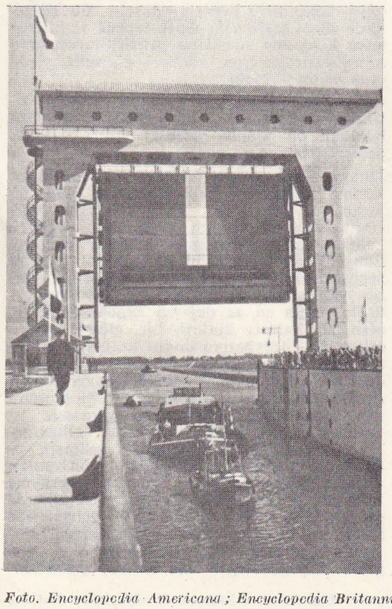

HOLLANDA

bir kanalda yeldeğirmeni

Veere'de millî kiyafetli hollandalılar

Foto. Encyclopedia Americana; Encyclopedia Britannica; Dizionario Enciclopedica Italiano

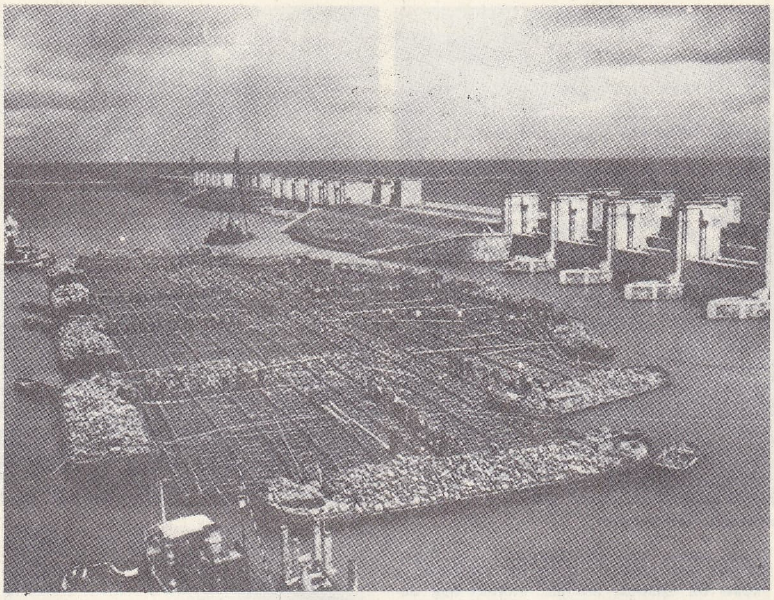

«Zuider Zee» kanal kapakları

buruk ve madenî tonu, söyleyişindeki yaylık, Lester Young'ın saksafon çalış tarzına çok uyar. Doldurduğu plaklar arasında *Bille's Blues* (1936), *Easy Living* (1937), *Strange Fruit* (1939), *God Bless the Child* (1941), *Don't Explain* (1945), *All of Me* (J.A.T.P. ile 1949), *You've Changed* (1958) özellikle sayılmağa değer. (L)

HOLİNSHED veya **HOLLİNGSHEAD** (Raphael), ingiliz kronikçisi (öl. 1580'e doğr.). *Chronicles of England Scotland and Ireland* (İngiltere, İskoçya ve İrlanda Kronikleri) [1578] adlı eserinde bu ülkelerin tarihlerini yazdı. Shakespeare, eserlerinde bu kitaptan geniş ölçüde yararlandı. (L)

HOLİZM i. (yun. *holos,* bütün > fr. *holisme*'den). Biyol. Boer generali J. C. Smuts'-in, tabiattaki gittikçe karmaşık yapılı birimler yaratma eğilimini anlatmak için 1926'-da öne sürdüğü terim. (Msl. cansız madde, sonra canlı madde, daha sonra canlı ve düşünen maddenin oluşu gibi.) [L]

HOLL (Elias), alman mimarı (Augsburg 1573 - ay.y. 1646). Venedik'te kaldı, 1061'-den 1631'e kadar Augsburg Silâh yapımevini (1602-1607), büyük salonu ile tanınan belediye sarayını (1615-1620) ve büyük hastahaneyi yaptı. Üslûbu sade ve ağırbaşlıydı. Protestan olduğu için görevlerinden uzaklaştırıldı, yoksulluk içinde öldü. (L)

HOLLAND, Lincolnshire'ın (İngiltere) bir kısmı; 103 400 nüf. (L)

HOLLAND, A.B.D.'de (Güneybatı Michigan) şehir, 24 777 nüf. Bir tarım merkezi olan şehir özellikle lâleleriyle tanınmıştır. Sandal ve motor yapımı.

Halkının yüzde 90'ı Hollanda asıllı olan şehir, 1847'de Dr. A. C. Van Raalte yönetimindeki hollandalılar tarafından kurulmuş, 1867'de birliğe katılmıştır. (M)

HOLLAND (Baronları). Bk. FOX.

HOLLAND (Clifford Milburn), amerikalı mühendis (Somerset, Massachusetts 1833-Battle Creek, Michigan 1824). 1906'da Harvard üniversitesini bitirdi. New York metrosuna bağlı Battery Tunnel'ın planını çizdi ve Birinci Dünya savaşı sırasında New York ve Long Island arasındaki East ırmağının altından geçen dört metro tünelini yaptı. Holland, 1919'da New York eyaleti ve New Jersey Devletlerarası Köprü ve Tünel komisyonu başmühendisi oldu. Bu görevdeyken (1927) sonradan «Holland köprüsü» denilen ünlü köprüyü yaptı. (L)

HOLLAND (John Philip), irlanda asıllı amerikalı denizaltı inşaat mühendisi (County Clare, İrlanda 1840 - Newark, New Jersey 1914). 1873'te A.B.D.'ye göç etti, 1875'te A.B.D. Deniz kuvvetlerine, denizaltı yapımıyle ilgili bir plan sunduysa da planı kabul edilmedi. Bunun üzerine, irlanda asıllı kimselerin kurduğu Fenian adlı ortaklık hesabına bir tecrübe denizaltısı yaptı. 1878'de yapılan denemeler sonucunda, denizaltının işe yarar olduğu anlaşıldı. Holland, daha sonra, 1881'de suya indirilen *Fenian Ram* denizaltısını yaptı. Bu gemide modern denizaltılarda bulunan kontrol, denge ve torpil ateşleme mekanizmalarının temel unsurları yer almıştı. Holland, 1888'den sonra A.B.D. Deniz kuvvetleri için birçok gemi planı çizdi, fakat bunlar ancak 1898'de tamamlanabildi. 1898'de *Holland* adlı denizaltı denize indirildi. Bu gemi suyun üstünde bir benzin motoruyle hareket ediyor, su altında ise akümülatör bataryalarına bağlı bir elektrik motoruyle çalışıyordu. 16, 4 m boyunda olan *Holland*'ın ağırlığı 75 tondu ve Whitehead torpilleriyle donatılmıştı. Yüze çıkmadan uzun süre işleyen ilk denizaltı budur. 1900'de A.B.D. Deniz kuvvetleri bu gemiyi satın aldı. John Philip Holland sayesinde denizaltı, deniz kuvvetlerinin önemli bir parçası haline geldi. Holland ayrıca İngiltere, Rusya ve Japonya için de denizaltılar yaptı. (L)

HOLLAND (Philemon), ingiliz hümanisti (Chelmsford, Essex 1551 - Coventry 1636). Titus Livius'u (1600), Eski Plinius'u (1601), Plutarkhos'un ahlâk üzerine yazılarını (1603), Suetonius'u (1609) İngilizceye tercüme etti. (L)

HOLLAND (sir Sidney George), yeni zelandalı siyaset adamı (Greendale, Canterbury, Yeni Zelanda 1893 - Wellington 1961). 1935'-te Millî partiden milletvekili seçildi. 1940'-tan itibaren bu partinin başına geçti. Muhalefet lideri (1940-1949), başbakan (1949 - 1957), maliye bakanı (1949-1954), sonra da emniyet bakanı (1954-1956) oldu; ingilizci siyasetini beğenmeyen sendikaların sert tepkisiyle karşılaşınca (1951) seçime başvurdu ve seçmenlerin büyük çoğunluğu tarafından desteklendi. (L)

HOLLAND (sir Thomas ERSKİNE), ingiliz hukukçusu (Brighton 1830 - Oxford 1926). Oxford üniversitesinde profesördü. *Law Quarterly Review* (Üçaylık Hukuk Dergisi) adlı dergiyi kurdu, *Studies on International Law* (Milletlerarası Hukuk Üstüne İncelemeler) adlı bir eser yayımladı. (L)

HOLLANDA, hollanda dilinde **Nederland,** Batı Avrupa'da devlet, Kuzey denizi kıyısında, Almanya'nın batısında, Belçika'nın kuzeyinde; 34 174 km²; 11 967 000 nüf. Başkenti *Amsterdam* (saray ve hükûmet merkezi *La Haye*'dedir). Başlıca şehirleri: *Amsterdam, Rotterdam, La Haye, Utrecht.*

COĞRAFYA

Fizikî coğrafya

Hollanda'nın yüzey şekilleri sadece ülkenin güneydoğu ucunda (Limburg) biraz yükselir; bu kısımda yüksek bir tepe (Vaalserberg), 321 m yükseltiye ulaşır. Bütün diğer kısımlarda çoğunlukla dümdüz bir ova uzanır. Ova, kuzeyde ve batıda kıyılardaki kumul zıhıyle sınırlanmıştır; doğuya ve güneye doğru belli belirsiz yükselir. Bu bölgelerde yüzey şekillerini alçak tepeler ve taraçaların kenarları meydana getirir; taraçaların kalıntıları yer yer vâdileri yanında yirmi otuz metre yükselir.

● *Jeoloji.* Hollanda toprakları devamlı olarak Utrecht ile Nimegue'i birleştiren bulunan bir alanda uzanır; sınırı sık sık değişikliklere uğramıştır.

Jeoloji bakımından Hollanda toprakları, Birinci zamandan beri çökmekte olan bir kesime tekabül eder; kalın tabakalar üzerine çeşitli çöküntüler yığılmıştır. Üçüncü zamanın ikinci yarısında Ardenne ve şistli Ren kütleleri yükseldikleri zaman, güçlü Meuse ve Ren ırmakları bu kütlelerin kuzey yamacında geniş bir ova meydana getirdi; bugün en az değişen örneği Campine olan bu kalıntı kütlesi, bir «temel seviye ovası» ile kuzeybatıya doğru uzanırdı. Humber, Thames ve Escaut nehirleri de bu ovada Kuzey denizinde, bugünkü Dogger Bank'-ın yerinde birbirine yaklaşırdı. Hollanda'-nın kuzey kısmı Dördüncü zamanda iskandinav buzullarıyle kaplandı. Buzulların cerhesi Saale döneminde yaklaşık olarak Uthrecht ile Nimegue'i birleştiren çizgiye kadar ilerledi. Buzulların gerileme dönemi, terk ettikleri geniş çöküntülerde çok büyük turba yataklarının gelişmesine imkân vermeyecek kadar uzun sürdü. Bugünkü görünüm, hâlâ bütünüyle Buzul çağının izlerini taşır: kil örtüsü; çakıl dö-

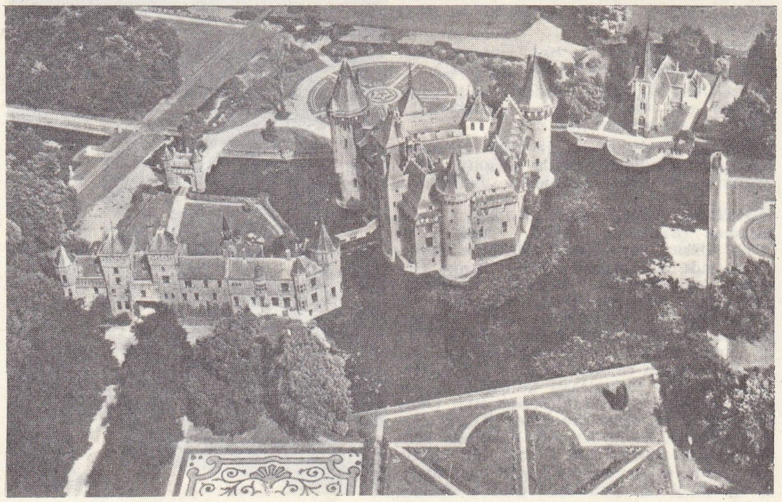

Haarzuilen şatosu, Utrecht yakını

Foto. Encyclopedia Americana; Dizionario Enciclopedico italiano

küntüleri; yeri belirsiz bloklar ve özellikle buzultaşlar. Buzultaşların başlıca yığınakları, bugünkü Veluwe'den Nimègue bögesine kadar uzanan tepe sıralarını meydana getirir. Buzullaşmanın sona ermesiyle birlikte deniz seviyesi yavaşça yükselmiş (Flandre su basması) ve en alçak bölgelerde buzul sonrası yüzey şekilleri çok ince bir kum ve kil tabakası ile maskelenmiştir. M.Ö. II. binyıla kadar bölge sularla kaplıydı; ancak en yüksek ırmak taraçalarıyle, buzultaş sırtları ve batıya doğru deniz akıntılarıyle rüzgârların yükselttiği kumullar su üstünde kalmıştı. II. Binyıl ile Tarih devri arasında daha hafif bir su baskını bugünkü Hollanda'nın yerinde bir ikinci turba yatakları dizisinin yayılmasına yolaçtı. Bununla birlikte batı kısmında deniz seviyesinin yeniden hafifçe yükselmesi (Dunkerque su basması) kumul şeridini parçaladı ve deniz karayı kaplayarak, Zeeland'dan güneyde Wadden denizi ve kuzeyde Dollart'a kadar geniş körfezler meydana getirdi. Zuiderzee'nin oluşmasıyle bu dönem tamamlandı. Toprağın insanlar tarafından yeniden kazanılmasına (bugün bile devam eden büyük bir iştir) bu körfezlerden başlandı.

● *Yüzey şekilleri.* Hollanda'nın yüzey şekillerini iklim ve denizlerin seviye değiştirme hareketinin şartları meydana getirdi. Yüzey şekilleri başlıca üç kesime ayrılır: 1. kuzeyde ve kuzeydoğuda tabiî bataklıkların tarım karşısında gerilediği buzul alanı uzanır; güneyde ve güneybatıda Veluwe tepeleriyle (Torenberg'de 107 m) son bulur. 2. güneyde, derin vâdilerle yarılmış olan kalkerli Limburg yaylalarının ağzında, çakıllı taraçalar ve tabanı killi geniş vâdiler uzanır; taraçalar da, vâdiler de buzullaşmalar ve deniz seviyesinin değişmeleriyle ilişkili alüvyonlaşma ve oyulma dönemlerinden kalmadır; bu bütün, kuzeybatıya doğru alçalır ve bugünkü Meuse ve Ren deltasının altında kaybolur. 3. batıda karalı denizli bir kısım uzanır; Zeeland takımadaları, Meuse ve Ren'in kolları, bataklıklar (Biesbosch) ve polderlerden meydana gelir. Bu çukur ve bataklık bölge Hollanda'nın batısında kumullarla korunur; öbür kesimlerde Ortaçağ ve Modern çağda yıkılan setin izlerine Frizon adalarıyle Zeeland'da rastlanır; nehirlerin yataklarını değiştiren veya denize göğüs geren setler olmasa, Hollanda topraklarının yaklaşık olarak üçte biri yeniden sular altında kalır.

● *İklim, toprak ve bitki örtüsü.* Hollanda toprakları bütün yıl boyunca kutup alanının basınç düşmeleri yörüngesindedir; bu yüzden yağışlar ve sis olayı sıktır. Yağış rejimi düşük bir yaz minimumu ile (yılda ortalama 700-800 mm) okyanus tipindedir. Sıcaklık bakımından ise, oldukça yüksek bir enlemde yer alması Hollanda'da kışların sertçe geçmesine sebep olur; don olayı sıktır. Toprağın aşırı su çekmesi yüzünden, sürekli olarak tulumba ile suları boşaltmak gerekir. Turba yataklarının yaygınlığı, açaklama kanallarının, ırmak yataklarının ve ırmak kollarının çokluğu yağışlılığın sonucudur. Sadece ırmak kenarlarındaki taraçalar, buzul tepeleri ve kıyılardaki kumulların suyu iyice akıtılmıştır; zaten insanlar da ilk olarak buralara yerleşmiştir. Katırtırnağı, ardıç ağacı ve süpürge otlarından meydana gelen ve hâlâ çok geniş bölgeleri kaplayan fundalık, ilkel ormanın yerini alan bitki örtüsüdür. Her tarafta insanlar tarafından açılır ve yerini, toprağı yeniden ağaçlandırma hareketi gereğince dikilen kozalaklıklara ve tarıma bırakır. Bataklıklar ve fundalık dışında hiç bir zaman tabiî bir bitki örtüsü olmamıştır; polderlerdeki bütün bitki örtüsünü insanlar yaratmıştır.

İktisadî ve beşerî coğrafya

● *Nüfus.* Hollanda, Avrupa'nın en yoğun nüfuslu (km²'ye 356 kişi) ülkesidir. Üstelik yüzölçümünün altıda birinin sularla kaplı olduğunu ve 5 milyon Hollandalının Noordzee kanaal, Kuzey denizi ve kıyı Ren'i arasındaki çok dar bir alana yığıldığını da göz önünde tutmak gerekir. Nüfusun aşırı kalabalığı tehlikelidir; nüfus ile gelir kaynakları arasındaki denge sürekli olarak sallantıdadır. Ölüm yüzdesinin çok düşük (binde 7,6) ve doğumların yüksek (binde 20,8) olmasının yolaçtığı tabiî çoğalma yüzünden, mesele daha da önem kazanır.

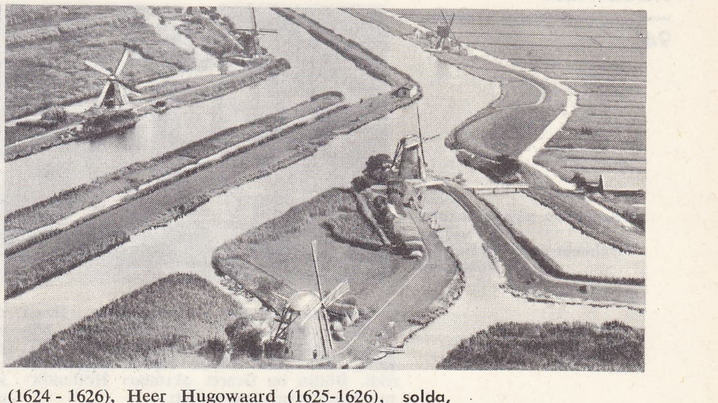

solda, Stadskanaal Graningue'deki turbalar; sağda, Rotterdam'ın doğusunda Kinderdijk'de denizden kazanılan bölge

● *Ekonominin genel özellikleri.* Hollanda ekonomisi, bazıları çok eski olan birkaç unsura dayanır; denizden toprak kazanılması; suyun tarım ve ulaşımda kullanılacak şekilde düzenlenmesi; sömürgecilik ve uzak ülkelerle ilişkiler; sanayileşme. Ekonominin bu temelleri, halkın teşkilâtlanmadaki dayanıklılığı ve işletme anlayışı sayesinde atıldı. Halk tabiatla ve komşu ülkelerle sürekli olarak mücadele etmek zorunda kaldı. Biriken zenginlik, yatırılan sermayelerin genişliği ve sağlamlığı Hollanda'nın bugün büyük iktisadî güçler arasında yer almasını sağladı.

● *Toprağın fethi.* Kumullarda bulunan döküntüler, buzultaş tepeleri ve ırmak taraçaları Hollanda'ya insanların, buzulların çekildiği çağda yerleştiğini gösterir. Buzul öncesi döküntülerin meydana getirdiği ovaya da yerleşilmiş olduğu sanılır. Dunkerque su basmasının hissedilmeğe başlandığı dönemde, neolitik halklar oldukça geniş alanlara yerleşmişlerdi (Drenthe megalitik anıtları). Tarih devrinde deniz seviyesinin yükselmesiyle birbirinden ayrılan birçok bölge, birbirine paralel olarak gelişti; kuzeyde halkın toprak barınaklar (*terpen*) yaptığı, yaygın hayvan yetiştiriciliği ve balıcılıkla geçindiği Friesland, Flandre yakınındaki Zeeland, iç kısımda Zuiderzee meydana geldikçe Batı Friesland'ı ilhak eden Holanda. Bu çeşitli bölgeler setler veya toprak çıkıntıları yaparak sudan güçlükle korundular. Birbirleriyle çatışmaları, denize karşı savaşa zarar verdi; denizin en geniş yayılması Ortaçağın sonuna doğru oldu. Gene de, büyük ticaretin gelişmesi sayesinde şehirlerin öneminin artması, halkın çabalarını bağdaştırmayı sağladı; toprakların genişletilmesini değilse bile, hiç olmazsa denize karşı muhafazasını hedef alan kurumlar (XI., XII., XIII. yy.) ortaya çıktı. Burjuvazinin faaliyetinin arttığı sırada rahiplerin giriştiği işler de ilgi çekicidir. Zeeland takımadaları birkaç büyük adada toplandı ve daha geç bir dönemde Hollanda setlerle donatıldı. Ama, setlerle korunan bölgeleri kurutmak için yapılan teknik işler çok zayıftı: gelgit olayı ile ilgili vanalar açılması; insan veya hayvan enerjisinden yararlanan çok eski usullerle suyun yükseltilmesi. Çoğunlukla, elde edilen topraklar geniş otlaklara ayrılır, ekili polderler ise çok azdır. XVI. yy.da denizin tehdidi tehlikeli bir şekil aldı; 1570 Toussaint su baskınından sonra Felemenk'in batı kesimi, kuzeyde ve doğuda Zuiderzee ile güneyde Hollandsch diep tarafından âdeta tecrit edildi. Bu durumdan sonra daha güçlü imkânlarla, denizden büyük ölçüde toprak kazanma hareketine girişildi. XVI. yy.ın sonundan beri siyasî kararlılık, Hollanda'nın Birleşik eyaletlerde ön planda yer alması, sömürge imparatorluğunun meydana getirilmesi ve sağladığı zenginlikler sayesinde, teşebbüs başarıya ulaştı.

Özellikle Amsterdam, dev yatırımlar yaptı. Öte yandan yeni yeldeğirmeni tekniği, suyun tulumbalarla çekilmesi yoluyle iç bataklıkların kurutulmasını tasarlamayı sağladı. Kuzey Hollanda yeldeğirmenleriyle kaplandı ve mühendisler yönetiminde (en tanınmışı Leeghwater), önce Beemsler (1607 - 1612), sonra Purmer (1618-1622), Wormer (1624 - 1626), Heer Hugowaard (1625-1626), Schermer (1632-1635) gölleri polder şeklinde düzenlendi. Hollanda'nın kuzeyindeki şehirler gelişmiş tarım pazarları haline geldi. Ama XVIII. yy.da kamu yararı kavramı kişisel kavgalar yüzünden köstekleninice, bu gelişme durdu. Sık sık su baskınları olması gerilemeyi hızlandırdı. Yeni ilerlemeler ancak 1798'de XVI. yy.da kurulan Waterstant'ın (Su bakanlığı) resmîleştirilmesiyle sağlandı. Waterstaat özellikle XIX.yy.da buhar makinesinin ve XX. yy.'da elektrikli tulumbanın bulunmasından sonra kurutma ve muhafaza görevini devlete yükledi. Bu sayede Hollanda'da (özellikle Haarlem gölü 1839-1852), Zeeland'da ve Friesland'da yeni polderler yaratıldı ve büyük bir işe girişildi: 1932'de bir setle kapatılan Zuiderzee'nin büyük kısmının kurulması. Çalışmalar bitince 275 000 hektar yani XIII. yy. ile XVII. yy.ın ortasına kadarki dönemde elde edilen topraklara eş bir alan, tarıma elverişli duruma gelecektir. Öte yandan, 1953 felâketinden en çok hasar gören Zeeland takımadaları, Walcheren adasından, Ren'e kadar uzanacak derin temelli setler yapılmasıyle geniş bir polder haline getirilecektir. Delta planı, 17 000 hektarlık toprağı tamamen kurutmayı ve Rotterdam'ı Anvers'e bağlayacak bir deniz kanalı açılmasını öngörmektedir. Ayrıca, Wadden denizinin kurutulması (Frizon adalarını birbirine bağlayacak bir setle 90 000 hektar toprak muhafaza edilecek) tasarlanmaktadır.

Haarlem bölgesinde lâle yetiştirimi

● *Tarım.* Toprakların genişlemesinden büyük ölçüde yararlanan tarım, aynı zamanda da toplam Hollanda ekonomisine sıkıca bağlıdır: bir kere değerlendirme giderlerini bütün halk paylaşır. Öte yandan tarım araştırmaları, büyük ölçüde gübre kullanılması, eski turbalıkların sunî yollarla toprak haline getirilmesi ve tarım sistemlerinin rasyonel bir şekilde düzenlenmesi sayesinde hektar başına yüksek verimler elde etmeyi sağlar; ayrıca yüksek değerli tarım ürünlerinin pazarlanması ve ihracı, değeri az besin maddelerinin ithal edilmesine imkân verir: hollanda peynir ve yumurtaları dış ülkelerde lâle veya lâlesoğanları kadar aranır. Tarım bölgeleri üç gruba bölünebilir: güneydoğuda (Limburg) Batı Avrupa'nın balçıklı kırlarında yürütülen tarım sistemi uygulanır; hâlâ yaygın otlaklarla (koyun) örtülü fundalıklar günden güne açılarak, tahıl, yemlik bitki ve patates tarımı yapılan alanlar haline getirilmektedir; kuzey ve batı polderleri ise hayvancılık (Friesland, Kuzey ve Güney Hollanda, Zeeland), geniş çapta tarım (İjsel gölü çevresinde, Utrecht ve Rotterdam bölgesinde) veya sebze ve çiçek yetiştiriciliğine (Orta Hollanda: Delft, Leiden, Haarlem) yöneltilmiştir.

● *Denizden ve ticarî kavşak olma durumundan yararlanma.* Balık, beslenmede önemli rol oynar ve deniz balıkçılığı ülkenin her yerinde bir sanayi haline gelmiştir (ringa balığı). Balıkçılık limanları, tutulan balıkların büyük kısmını ihraç eder. Ana ülke ticarete elverişli konumu sayesinde zenginleşmiştir: Ortaçağdan itibaren Zuiderzee limanları gelişti ve batıdaki limanlar Baltık ülkeleriyle yapılan ticaretten (Hansa) yararlandı. XII. yy.da Amsterdam'ın bu güne kadar zenginleşmesini sağlayan sömür-

Foto. LAROUSSE

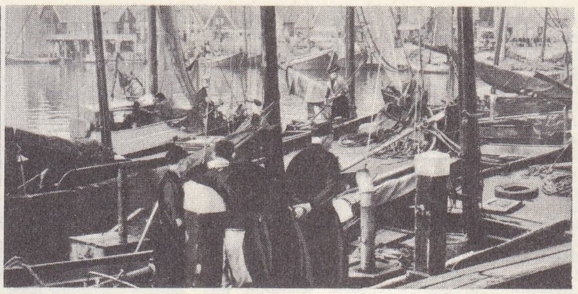

solda, Alkmaar'da peynir pazarı; sağda, IJselmeer üzerinde balıkçı şehri Volendam

ge imparatorluğunun kurulmasıyle ticarî trafik doruğuna ulaştı. Avrupa, Ruhr bölgesinde ağır sanayinin gelişmesiyle, XIX. yy.da Ren yolu büyük ölçüde değerlendirildi. Bütün bu ticaret akımları Hollanda'nın sanayileşmesine yolaçtı.

● *Sanayi.* Hollanda'nın sınaî gücü maden çıkarımına (ülkede hemen hiç maden yoktur) veya geç bir dönemde başlanan enerji kaynaklarının işletilmesine (Limburg'da kömür, Drenthe'de hidrokarbonlar) dayanmaz. Ama iyi kullanılan sermaye sayesinde Hollanda, yalnız tüketim malları sağlamayı değil, bir donatım sanayii kurmayı da başarmıştır. Ülkede sıkıntısı çekilen sanayi mamulleri, Ren üzerinde yapılan nakliyat ve seyrüseferden elde edilen kârlarla satın alınır. Rotterdam, Ren ve Ruhr, aynı zamanda da naylun kolaylıkları ve yükleme

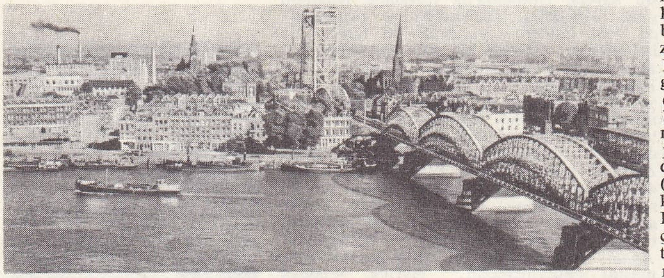

Rotterdam'da köprü

- boşaltmanın hızlılığı sayesinde Avrupa'nın başlıca limanı haline gelmiştir. Birçok petrol gemisi kapsayan Hollanda ticaret filosu da (dünya filosunun yaklaşık olarak yüzde 4'ü) uzak üçüncü dünya ülkeleriyle nakliyatı sağlar. Öte yandan sömürge imparatorluğunun elden çıkmasına rağmen İndonezya ile ilişkiler devam eder (baharat, kauçuk, kalay) ve Hollanda'nın hâlâ birkaç deniz aşırı toprağı vardır: Surinam (dünyanın başlıca boksit üreticilerindendir); Curaçao ve Aruba (petrol rafinerileri). Hollanda dünyada etkisini özellikle İkinci Dünya savaşından sonra duyurmağa başlayan genç bir sanayi devletidir: öteden beri dünyaca tanınan sınaî faaliyetlerin (Delft'te çini; Utrecht'te kadife; Amsterdam'da elmas) yanı sıra öncü sanayiler gelişmiştir: petrol tasfiyesi (Pernis'te); çelik sanayii; petrol gemileri ve uçak yapımı; elektronik; kimyasal sentez sanayii v.b. Sanayide başlıca yeri (sanayide çalışan işçilerin yüzde 40'ı) metalürji (demir ve demirsiz madenler) tutar; besin sanayii nüfusun beşte birini, dokuma sanayii de bir o kadarını istihdam eder. Birkaç şirket dünyaca tanınmıştır: petrol alanında Bataafsche Petroleum Maatschappij; besin sanayii ve yağ çıkarılan bitkiler ile öbür ürünler alanında Unilever; elektrik ve elektronik alanında Philips; sunî dokuma alanında A.K.U. (Algemene Kunstzidje Unie). Tarımın küçük mülk sahipleri elinde olmasına karşılık, sanayi ve ticarete büyük şirketler hâkimdir. Sanayinin bölgesel dağılımı, deniz ticareti ve Ren transitiyle ilişkilerini ortaya koyar. Sanayinin büyük kısmı, tabanını Ren'in ağzı (Nieuwe Waterweg) ve Noordzeekanaal sınırlayan ve tepesini Ren'in Hollanda'ya girişi meydana getiren bir üçgende toplanmıştır.

Ülkede dört sanayi bölgesi ayırt edilebilir: güneyde Limburg'da maden kömürü havzası, millî ihtiyacın yarısından çoğunu karşılar; kuzeydoğuda (Drenthe ili) önemli bir petrol yatağı işletilir; daha kuzeyde çok zengin tabiî gaz yatakları vardır: Twente, Hollanda pamuk sanayiinin toplandığı bölgedir. Arnhem'den Breda'ya kadar uzanan orta bölgede (Meuse ve Ren vâdileri, Brabant), sanayinin çeşitliliği sayesinde büyük merkezler kurulmuştur: Tilburg ve bölgesi yün sanayiinde ustalaşmıştır; Breda sunî dokumacılık alanıdır; Eindhoren elektronik (Philips), Arnhem kalay metalürjisi ve makine yapımı merkezleridir. Ayrıca batıda, Hollanda ilinin en büyük kısmı sanayi çeşitliliği sayesinde en önemli yeri tutmaktadır: bölge, Rotterdam, Amsterdam, Utrecht dolaylarında ve Ren ile Meuse'ün çığırları boyunda kurulmuş gerçek bir şehir nebulasıdır.

● *Sonuç.* Görünüşteki refaha rağmen Hollanda ekonomisini belirli bir dengesizlik tehdit etmektedir: nüfusu eskiden beri aşırı kalabalık olan Hollanda bugün bile büyük ölçüde göçmen gönderir. Bununla birlikte tarım meselesi en güç mesele değildir; çünkü çok gelişen tarım araştırmaları yeni topraklar yeterli olmasa bile verimin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Sanayinin milletlerarası ticarete bağlanması meselesi daha önemlidir; sanayinin temel ürünlerinin (beyaz petrol ürünleri; kömür; tabiî gaz; boksit) çağdaş dünyaya sürülmesi güçtür; öte yandan Hollanda'nın başlıca ticaret yaptığı ülkeler, A.B.D. ve Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleridir; bu ülkeler de yeni pazarlar peşindedir; ayrıca eski sömürge devletinin yüksek vasıflı mamulleri üçüncü dünya ülkelerine artık güçlükle sürülebilmektedir. Oysa nüfusun yüzde 40'ını istihdam eden Hollanda sanayii, ihracat yapmağa mecburdur. Gene de ticaret dengesi Üçüncü Dünya'ya yapılan nakliyat ve turizm sayesinde açık vermekten «az farkla» kurtulur. Ortaya çıkan serbest mübadele eğilimine rağmen yetkililer Benelüks'ün kurulmasını istemişlerdir. Bugün kapsadığı risklere rağmen Ortak pazara büyük bir ilgiyle bakılmaktadır.

HAYAT SEVİYESİ ve İKTİSADÎ GELİŞME

İkinci Dünya savaşından önce Hollanda'nın oldukça sabit bir refah seviyesi vardı. Savaş sonrasında, art arda gelen felâketlerle, ekilebilen topraklardan yüzde 10 kadarının su baskınına uğramasıyle, yeniden kurma, 1953 fırtınaları, İndonezya'nın elden çıkması gibi güçlüklerle karşılaşan Hollanda, sahip olduğu ayrıcalı yeri kaybetti. İstikrarlı duruma, yiyeceklerin vesikaya bağlandığı, ücretlerin dondurulduğu, tüketimin kısıtlandığı bir dönemden sonra gelebildi. Deniz, Hollanda'nın iktisadî hayatına ayrı bir özellik katmıştır; Hollanda, bir kömür ülkesi olan Belçika'ya göre iktisadî bakımdan değişik görünüşler taşır. Napolyon savaşları ve Belçika'nın bağımsızlığı dolayısıyle ağır kayıplara uğrayan ticaret, Almanya'nın bu alandaki gelişmesine paralel olarak, XIX. yy. sonlarında eski önemini yeniden kazandı. 1893-1914 Arasında ticaret hacmi iki kat arttı ve bu tarihte, fransız dış ticaret seviyesine çok yaklaştı. Daha sonra ve özellikle 1880 sıralarında ortaya çıkan tahıl kıtlığından sonra, Hollanda tarımı, üretimini ihracata yöneltti. Milletlerarası durum, bu yapı değişikliğine büyük ölçüde elverişliydi. Çünkü, yeni yeni değeri anlaşılan denizaşırı tarım ülkelerinden getirilen yem maddeleri ucuza elde edilebiliyor ve büyük sınaî gelişmeler içindeki komşu ülkelerde de elde edilen hayvan yemine büyük ihtiyaç duyuluyordu. Bu değişme sonucu, sürekli mer'alar daha genişletildi (bugün toprakların beşte üçü kadardır) ve tahıl yetiştirilen topraklar daha aza indirgendi. Bununla birlikte, XIX. yy.da görülen büyük nüfus artışı, uygun bir hayat seviyesi sağlamak için tarım ve denizciliğin yetersiz olduğunu gösterdi. Ülkede, sanayi gelişimine önem verildi; fakat bu gelişim çok yavaş oluyordu. Çünkü Hollanda ilk maddelerin hemen tümünü ithal etmek zorundaydı. Birinci Dünya savaşı, ülkeyi birçok maldan, mamul eşyadan mahrum bıraktı. Hollandalılar, iç ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sınaî güçlerini arttırdılar. Birinci Dünya savaşına kadar Hollanda'da sadece besin ürünleri sanayii, deniz inşa tezgâhları ve kâğıt fabrikaları varken, 1920'den sonraki yatırımlar, tekstil,

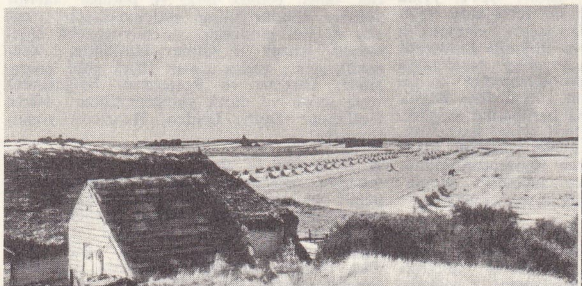
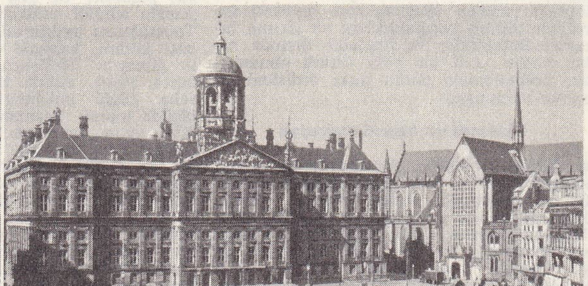

solda, Drenthe'de Diever çayır bölgesi; sağda, Amsterdam Kral sarayı meydanı

Foto. A.N.V.V. (LAROUSSE)

kimyevî maddeler sanayiine, maden esasına dayanan sanayie ve elektrik âletleri yapımına yöneltildi. Hollandalılar tarımı da ihmal etmediler ve hayvancılık alanında çaba göstermeğe devam ettiler. Zuiderzee'nin kurutulması, ekilebilir toprakları yüzde 10 oranında artırdı. 1921-1928 Arasında, tereyağ üretimi 60 000 tondan 85 000 tona, peynir üretimi de 98 000 tondan 132 000 tona çıkarıldı. O zamanki ihracatın yüzde 45'ini tarımsal ürünler kapsıyordu. Özellikle İngiltere ve Almanya ile ticarî ilişkiler kurulmuştu ve Krallık gelirlerinden önemli bir kısmı, Almanya'ya ve Orta Avrupa'ya yönelen veya oradan gelen ticarî transit işlerinden sağlanıyordu. Bundan başka, deniz ticaret filosu ve Asya ile Antillerdeki Hollanda yatırımları da önemli gelirlerle ticaret dengesini sağlıyor ve bu ülkeyi alacaklı duruma getiriyordu. Ne var ki, bütün ülkeleri aşırı derecede himayeci ve kendi kendine yetmeyi amaç edinen bir siyasete iten 1929 bunalımı, Hollandalıları çok sarstı. İngiltere'nin altın esasını ve serbest mübadele siyasetini bırakmasından sonra, o vakte kadar liberalizme bağlı kalmış olan Hollanda kendi piyasasını koruyabilmek için, olağanüstü tedbirler uyguladı. Ekonominin milletlerarası ve ticarî niteliği, kambiyo kurlarındaki büyük düşüşlerden ötürü sarsıldı. Bu eğilim, İkinci Dünya savaşından sonra daha da arttı. Çünkü, Doğu Avrupa'daki siyasî durum, Hollanda'yı tabiî art-ülkelerinden yoksun bıraktı ve transit ülkesi olarak taşıdığı önemi son derece azalttı. Öte yandan, İndonezya'nın bağımsızlığı, Hollanda'yı, hammadde kaynaklarının önemli bir kısmından yoksun kıldı. Ayrıca, tarımsal ürünlerin sürümü zamanla daha da güçleşti. Bu ülke artık tarım ihracatına bel bağlayamıyordu. Bunun üç sebebi vardır: üretici yeni denizaşırı bölgelerin piyasaya girişi; Hollanda'dan geride kalmış birçok ülkenin bu farkı kapayarak tarım alanında söz sahibi olmaları ve çok sayıda avrupa ülkesinin kendi ürünleri lehine himayeci bir siyaset gütmeleri. Bu himayeci siyaset, üretimde büyük hamleler yapılması sonucunu vermiştir. Olayların getirdiği bu yeni çerçeve içinde, Hollanda'nın iktisadî düzeninde değişiklik yapması gerekiyordu. Bu bakımdan, güdümlü rejime başvurmak zorunluydu. Bu sistem, tüketimi sürekli olarak etkilemek yoluyle yüksek bir yatırımlar düzeyi elde etmeyi amaçlıyordu. Bu maksatla, resmî makamlar, daha 1946'dan başlayarak, fiyat ve ücretlerde sıkı bir dondurma siyaseti uygulamağa yöneldiler. Sanayinin hızla gelişmekte oluşu eskisine göre daha çok mal ithalini gerektiriyordu. Bu da, ancak ihracatın gelişmesiyle mümkün olabilirdi.

● *Gelişme.* 1960 - 1967 Arasında, millî gelir yılda yüzde 5 arttı; ancak Batı Avrupa'daki olağanüstü nüfus artışı (yılda yüzde 1,3) bunu nüfus başına yüzde 4'e indirdi. Sanayi dalındaki bu yükseliş, ekonomi alanında ortaya çıkan gelişmenin temelini meydana getiriyordu. Aynı süre içinde, tüm sınaî üretim yüzde 50 kadar arttı; üretim, tarım alanında daha yavaş gelişti. Bununla birlikte 1960-1966 yıllarında ülkede safî gelirin oluşumunda sanayi payı (inşaatla birlikte), yüzde 43'ten 14,4'e indi, tarım payı yüzde 10'dan 7,5'e düştü (hizmetler, nakliyat ve ticaret payı dahil, yüzde 47'den 51,1'e çıktı).

● *Üretim.* Sanayi alanında, kimya, metalürji, elektrik ve gaz, en hızlı gelişen kollardı. Kimyadaki gelişim, petrokimya alanında üretim, 1960-1966 yıllarında üç özellikle Rotterdam'ın banliyösünde (Pernis ve Botlek) gelişti. Düşük üretimini (1966'da 2,4 Mt) artırmak için, Hollanda, dışarıdan yılda 30 Mt ham petrol alır, işlediği petrolün yarısından çoğunu ihraç eder. Sentetik dokuma (ve plastik maddeler) alanında üretim, 1960-1966 yıllarında üç katından fazlaya ulaştı; tabiî tekstilde durgunluk (pamuk) veya gerileme (yün) görüldü. Metalürji alanında, ağır sanayi süratle gelişti. Aynı sürede, çelik üretimi, 1967'de 3,4 Mt'a yaklaşarak yüzde 70 arttı. Mekanik ve elektrik inşa tesisleri bugün sanayide el emeğinin üçte birinden fazlasını değerlendirir (çalışanların hemen hemen yarısı) ve ikinci sektörün iş hacminin dörtte birini karşılar. 1960-1966 Arasında, elektrik üretimi 16,5'ten hemen hemen 28 tW

(1967'de nüfus: 12 631 000)

İLLER	NÜFUS	İDARE MERKEZİ	NÜFUS
Kuzey Brabant	1 638 800	*S'Hertogenbosch*	76 300
Drenthe	336 200	*Assen*	33 000
Friesland	495 700	*Leeuwarden*	86 200
Groningen	497 500	*Groningen*	152 500
Gelderland	1 384 500	*Arnhem*	130 400
Güney Hollanda	2 847 200	*La Haye*	598 700
Kuzey Hollanda	2 163 200	*Haarlem*	172 000
Limburg	953 800	*Maastricht*	94 900
Overijsel	860 900	*Zwolle*	58 500
İJselmeer Polder'i	5 500		267 00
Utrecht	733 700	*Utrecht*	23 800
Zeeland	290 200	*Middelburg*	

Nüfusu 50 000'den fazla olan diğer şehirler

Almelo	55 800	Helder	53 600
Amersfoort	74 000	Hengelo	65 900
Amstelveen	54 700	Hilversum	103 000
Amsterdam	866 300	Kerkrade	50 900
Apeldoorn	112 200	Leiden	99 400
Breda	115 800	Nimègue	139 800
Delft	76 800	Rotterdam	731 600
Deventer	59 200	Schiedam	82 000
Dordrecht	88 000	Tilburg	145 000
Ede	65 300	Velsen	67 800
Eindhoven	178 300	Venlo	59 300
Emmen	73 000	Vlaardingen	72 900
Enschede	134 300	Zaandam	53 600
Heerlen	75 900	Zeist	55 000

saate yükseldi. Çıkarma (istihraç) sanayii faaliyetlerinden kömür üretimi geriledi, 1966'da 10 Mt'u biraz geçebildi. Groningen'deki zengin tabiî gaz yataklarının işletilmesiyle bu üretim daha da azalacaktır. Bu yataklar, aynı zamanda, millî enerji açığını azaltacak; uzun süre ihmale uğramış Kuzeydoğunun sanayileştirilmesini kolaylaştıracak, 1967'den beri Fransa yönünde dışarıya yapılan satışlarla ticaret dengesindeki açığın azalmasına yardımcı olacaktır. Besin sanayiinde (bu sanayi hemen sadece hayvancılıkla ilişkilidir) tereyağ üretimi azamî haddi (tavan) buldu, peynirinki yüzde 10, etinki de üçte bir arttı. Tarım artık çalışan nüfusun ancak onda birini istihdam etmektedir. Yulaf, çavdar ekimi gerilemeğe devam ederken buğday üretimi gelişmiştir. Elde edilmiş olan yüksek verimlilik derecesi hesaba katılırsa, tarım üretiminin gelişmesi bugün için, faydalanılan arazinin genişletilmiş olmasına, yani Delta planının gerçekleştirilmesi ve Zuiderzee'nin değerlendirilmesi işinin tamamlanmasına sıkı sıkıya bağlı görünmektedir.

Delft'de eski evler ve küçük kanal köprülerinden biri

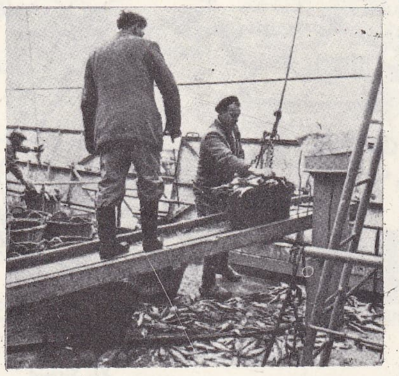

İJmuiden'de ringaların balık mezatı için boşaltılması

Philips fabrikalarında radyo ve elektrik malzemesi imalâtı

● *Ticaret.* Dış ticaret her zaman önemli bir rol oynadı. İhracat toplamı (dünyanın öteki kısımlarından sağlanan gelirler dahil, mal ve hizmetler), 1964-1966 arası gayrısafi millî hasılanın yarısını geçmiştir. Ticaret dengesi 1960'tan bu yana açık vermekte, ithalât oranları yüzde 80 ile 90 arasında oynamaktadır. Bununla birlikte, mübadelelerin yapısı hiç değişmemiştir; gelişmekte olan sanayileşmenin bir işareti olarak donatım mallarının payı 1960-1966 arasında ihracat ve ithalâtta hafifçe artarak, ilkinde yüzde 20'den 22'ye, ikincide yüzde 20'den 25'e yükseldi. Ortak pazarın tedricen uygulanmasıyle, mübadelelerin yönü önemli ölçüde değişti. 1960-1965 Arası, Altılar Avrupası ortaklarıyle yapılan ticarî işlemler yüzde 46'dan 55'e yükseldi (1965'te ihracatın yüzde 56'sı, ithalâtın yüzde 54'ü) ve bu ticaretin hemen yarısı, Belçika - Lüksemburg birliğini hayli geride bırakmış olan B. Almanya ile gerçekleştirildi.

● *Hayat seviyesi.* Hollanda'da hayat seviyesi, ortak pazar ülkelerinin hayat seviyesinden düşüktür (İtalya hariç); ancak eskiye göre daha gelişmiş durumdadır. 1960 - 1965 Arasında kişi başına ortalama yıllık gelir 800'den 1 350 dolara çıktı (aynı dönemde hayatın yüzde 25 pahalılaşması yüzünden bu artış sınırlı oldu). Binek otosu sayısı yüzde 150 arttı ve 1966'da her sekiz kişiye bir otomobil düştüğü hesaplandı. Aynı yıl, 6 kişiden az kişiye birer televizyon ve telefon düşüyordu. Kişisel enerji tüketimi, 3,5 t «kömür eşdeğeri» civarındadır; elektrik tüketimi ise 2 000 kW saati geçmektedir. 900 Kişiden daha az kişiye bir hekim düşmektedir. Mesken konusunda, oda başına işgal yoğunluğu birime yakındır ve inşa edilmiş mesken sayısı, 1964'ten bu yana 100 000'i geçmekedir.

● ***Bugünkü meseleler.*** 1958'den 1967'ye kadar, Hollanda ekonomisi, İtalya'dan sonra, ortak pazar ülkeleri içinde en yüksek gelişme oranını gösterdi. Bu hızlı gelişme, henüz kontrol altına alınamamış enflasyonist gerginlikler de yarattı. Ödemeler dengesi bozuldu; işsizlik, son zamanlarda endişe verici durum aldı; işsiz sayısı, bir yılda iki kat arttı ve 1967'de 100 000'i geçti. Bu durum hal ve şartlara bağlı olduğu kadar nüfus artışıyle de ilgilidir. Bugün ortalama nüfus yoğunluğu km²'de 370'tir ve güneyde 1 000'i aşmaktadır. Gelişmenin sürdürülmesi, sanayileşmenin, ticaret ve transit faaliyetlerinin de sürdürülmesini ve iktisadî faaliyetin daha rasyonel şekilde düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu gelişme, dünyanın bir numaralı limanı durumuna girmiş olan Rotterdam'ın varlığı ile ve bazı kereler Hollanda firmalarıyle birleşmiş şekilde gelen yabancı sermaye akımı dolayısıyle daha da artmıştır. 1958'den sonra, 250'den fazla sanayi tesisi kuruldu. Bunların yüzden fazlası, çok defa Ortak pazar dışından gelme (amerikan ve ingiliz firmaları) yabancı şirketlerle gerçekleştirilmiştir. Hollanda sermayesinin oldukça ağır bastığı üç dev sanayi kuruluşundan (Royal-Dutch, Philips ve Unilever) ötürü, bu ülke sanayiinin Altılar Avrupasında gümrük duvarları kaldırıldığında savunmasız kalacağını söylemek doğru olmaz.

Tarımın, eskiden beri sürdürdüğü ihracatçı eğilimden yararlanacağı söylenebilir.

TARİH

4 Ekim 1830'da Belçika'nın bağımsızlığını ilân etmesiyle Felemenk'in iki kısmı arasındaki birlik bozuldu. Willem I, bu olayı ancak 1839'da onayladı ve Belçika meselesinin kesinlikle çözümlenmesinden kısa süre sonra tahttan feragat etti (1840). Bu başarısızlığa rağmen, zamanında birçok olumlu iş yapıldı. Bu karşıdevrimci kral, tebaasının maddî refahını sağlamak amacıyle, birçok kurutma çalışmasına (Drenthe polder'leri, Haarlem denizi) önayak oldu; ulaşım yollarını geliştirdi (Amsterdam - Helder kanalı, Gand deniz kanalı); yenilikler getirmekten çekinmedi (1839'da hizmete giren Amsterdam - Haarlem demiryolu); büyük kısmı el sanatlarına dayanan ve ülkede dağınık halde olan sanayii destekledi (1814, 1819-1820, 1843 anketleri); ama 1780-1784 savaşından beri ülkenin iktisadî bakımdan gerilemesi yüzünden büyük sanayicilerin himayeci eğilimlerini hesaba katmak zorunda kaldı. Hollandalıların İndonezya'ya yeniden yerleştirilmelerine nezaret etti. İngiliz entrikalarıyle ve mahallî prenslerin düşmanlığıyle uğraşan genel valiler, adaların iç kısımlarını işgal ettirdiler (Dipo Negaro'nun isyanı 1825-1830). Doğu Hindistan şirketi 1798'de kesinlikle ortadan kalktığından, Hollanda kralının tebaası olan her şahsın Asya ile serbestçe ticaret yapabileceği ilân edildi. Ama Singapur'un gölgede bıraktığı Batavia, eski işlekliğini kazanamıyordu. Willem I'in 1890'da genel valiliğe tayin ettiği Johannes Van den Bosch, mecburî tarım sistemini yürürlüğe koydu. İndonezya'daki devlet nakliye işleri için kralın 1824'te kurduğu Hollanda Ticaret şirketinin ve hükûmetin sağladığı kârlarla, devlet borçlarının bir kısmı ödendi ve kamu hizmetleri için gerekli yatırım yapıldı. Hollanda'da kamuoyu, Belçika'nın başkaldırmasıyle uyanmıştı. Daha önce Willem I'in nazırlarına malî siyasetleri dolayısıyle hücumlarda bulunmuş olan Van Hogendorp, liberal bir parti kurdu. Protestanların dinî uyanışı, muhafazakâr çevrelerde «Devrim aleyhtarı» adı verilen bir parti kurulmasına yolaçtı; partinin başkanı Groen Van Prinsterer idi. 1845-1848 Arasında hasadın verimsizliği halk sınıflarında büyük bir sefalete yolaçtı. Bu yüzden, Amsterdam'daki ayaklanma tehdidi karşısında Willem II (1840-1849), Anayasa'da değişiklik yapmak amacıyle liberallerin önderi Thorbecke'in başlıca rolü oynadığı bir komisyon kurdu. Komisyon, bakanların sorumluluk yüklenmesini, bütçenin parlamento tarafından denetlenmesini ve ülkenin iki meclisindeki üyelerin vergi sistemine dayanan bir seçimle seçilmeleri usulünü getirdi (1848). 1849'da Willem III (1849-1890), hükûmeti kurma görevini Thorbecke'ye verdi. Thorbecke, muhafazakâr hükûmetlerin işbaşına geldiği devreler dışında üç kere (1849-1853; 1862-1866; 1871-1872) başbakanlık yaptı. Bu dönemde başlıca üç meseleyle uğraşıldı.

Din meselesi, Thorbecke'in rızasıyle Hollanda'da katolik hiyerarşinin tekrar kurulması ile ortaya çıktı. Protestanların gönderdiği dilekçeleri Willem III'ün iyi karşılaması, Thorbecke'in istifasına yolaçtı (1853). O tarihten itibaren, piskoposlarının kuvvetli desteğiyle, katolikler büyük gelişmeler gös-

Foto. Encyclopedia Britannica; Philips (LAROUSSE)

terdiler ve siyasete atıldılar. 1864'e kadar, liberallerle işbirliği yaptılar. Modern düşüncelerin papa Pius IX tarafından suçlanması bu işbirliğine son verdirdi ve okul konusunda protestanlara yaklaşan, Roma'ya bağlı katolik bir partinin kurulmasına yolaçtı.

Okul meselesi, devrim aleyhtarı calvin'cilerle, katolikler arasında bir hükûmet koalisyonu yapılmasını (1887-1891) sağladı; her iki parti de devlet tarafından din okulları kurulmasına taraftar devletin teşkilâtlandırdığı ve liberallerin desteklediği (1806 yasası) tarafsız ilk öğretime karşıydı. 1806 Yasası, XIX. yy.da birçok defa (1877, 1878, 1889) değiştirildi, ama devletin dinî veya laik bütün okullara eşit oranda katılması ilkesi ancak 1920'de kabul edildi (Visser yasası).

Hindistan'daki durum, ciddî idi. Douwes Dekker, *Max Havelaar* adındaki romanında (1860), yerli halkın idare tarafından sömürülüşünün ürkütücü bir tablosunu çizer. Vali Van den Bosch'un koyduğu tarım sistemi de 1870'te kaldırıldı.

XIX. yy. sonunda, Hollanda ticarî alanda dünyada ön plana geçti. Amsterdam, sömürgelerle ticaret yapmada uzmanlaştı. Birçok deniz nakliyat şirketinin merkezi olan Rotterdam, Ren üzerinde ulaşımın başlamasından ve Ruhr havzasının gelişmesinden yararlandı. Ama gümrük himayesinden yoksun olan tarım, büyük ölçüde buğday fazlasını Avrupa'ya aktaran Rusya ve A.B.D.'nin rekabetine dayanamadı; bu yüzden kooperatifler ve tarım okullarının desteğiyle hayvancılığa ve sanayi bitkileri tarımına dönüştürülmesi gerekti. Sanayi ise, geleneksel şeklini muhafaza etti: dokumacılık ağır basıyordu; Philips fabrikaları yeni kuruluyordu. İşçilerin hayat şartları, Avrupa'nın geri kalan ülkelerindeki kadar kötü idi. Çocukların çalıştırılmasına (ilk yönetmelik 1874 tarihlidir) ve sarhoşluğa karşı mücadele başladı. 1880'e doğru, marksizmin etkisi altında kalan luther'ci rahip Domela Nieuwenhuis, sosyal demokrasi fikrini ortaya attı. 1894'te, Troelstra, sosyalist bir parti kurdu. Din ayrılıklarına rağmen, sendikacılık gelişti. Hattâ 1901 seçimleri sonunda dinî partileri biraraya getiren Kuyper kabinesi kurulmadan önce, liberalleri 1867 ile 1901 arasında bazı sosyal tedbirler almağa (iş kazalarına karşı işçilerin sigortalanması v.b.) yöneltti. Kuyper hükûmeti sosyal eğitimlerine rağmen, demiryolu işçilerinin genel grevini (1903) bastırdı. Ama, seçimler ilerledikçe partiler çoğaldı ve öylesine bölündüler ki, 1913 seçimlerinden sonra, kraliçe Wilhelmina (1890-1948) parlamento dışı bir kabine kurmağa mecbur oldu (Cort Van der Linden, 1813-1918); bu kabine Birinci Dünya savaşı sırasında bir yandan Hollanda'nın tarafsızlığını güçlükle (abluka, bütçe enflasyonu, sürekli alarm hali) konurken, bir yandan da çözülmeden kalmış siyasî meseleleri halletmeğe çalıştı. Siyasî kurumlar demokratlaştırıldı: genel seçim sistemi (1917), kadınlara oy hakkı (1918), devlet öğretimi ile özel öğretim arasında kesin eşitlik ilkesi bile kabul edildi. Bu yüzden kısmen savaş sonrası sefaletinin doğurduğu ve Troelstra'nın yönettiği (1918) bir sosyal devrim denemesinden sonra Roma'ya bağlı Katolik partisi ve Tarihî Hıristiyan partisiyle bir koalisyon hükûmeti (ilk olarak bir katolik [Ruys de Beerenbrouck] başbakan oldu) kuruldu; Birleşik eyaletlerin menşei düşünülürse, bu, şaşırtıcı bir durumdur.

Zayıf olan koalisyon, Vatikan ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini isteyen bir önergenin parlamentoda oylanmasına kadar (1925) dayandı. Sonra, Dirk Jan de Geer başkanlığında, parlamento dışı bir kabine kuruldu (1926-1929). Dirk Jan de Geer, Ruys de Beerenbrouck (1929-1933'te başbakan) ve Colijn (Devrim aleyhtarı calvin'ci partiden [1925-1926 ve 1933-1939 arası başbakan]), bozulan iktisadî durumla (1921 ve 1929 krizleri), sosyal kanunların çıkarılmasıyle (hastalık, sakatlık, yaşlılık sigortaları; sekiz saatlik iş günü), denizcilerin yaşama şartlarıyle (1933'te *De Zeven Provincien* gemisi tayfalarının isyanı) uğraştılar.

İndonezya'da milliyetçiliğin uyanışı, hükûmeti 1918'de Batavia'da bir Halk meclisi kurmağa yöneltti. Amaç, bu meclisi ileride parlamento haline getirmekti. Ama 1926 karışıklıkları sonunda, genel valilik en faal milliyetçileri Digoel (Yeni Gine) kampına kapattı.

Hitler'in nasyonal - sosyalizmi, Hollanda halkının cermen ırkının bir kolu olduğunu iddia etti ama pek taraftar bulamadı. Mussert'in kurduğu nazi partisi 1933 seçimleriyle 1937 arasında, oylarının yarısını kaybetti. Almanya'dan kovulan yahudilerle birçok siyasî mülteciyi kabul eden Hollanda'da halk, Hitler rejiminin gerçek mahiyetini anlamıştı. 10 Mayıs 1940 sabahı alman tankları sınırı aştılar ve savunma hatlarını zorladılar. Rotterdam'ın sindirme amacıyle bombardımanı (14 mayıs) üzerine, Hollanda orduları başkumandanı, direnmenin faydasızlığını anladı. Kraliçe Wilhelmina, ailesi ve hükûmet, İngiltere'ye kaçarak müttefik deniz konvoyları için çok önemli olan Hollanda ticaret filosunun yardımıyle savaşa oradan devam ettiler. 1941 Aralık ayında, bu sefer de Japonlar İndonezya'yı istilâ etti. Önceleri, avusturyalı Seyss İnquart adlı Reich komitesi emrine, sonra da gauleiter Mussert'in emrine bırakılan Hollanda, ağır bir işgal devresi yaşadı: elkoymalar, iktisadî ve malî sömürü; polis gözetlemesi; yahudilere zulüm yapılması. Amsterdam'da çok kalabalık olan yahudiler, Drenthe'deki Westerbork kampına toplandı ve Auschuwitz'e sevkedildi; 100 000 yahudi öldü. Hollanda halkı, bu zulümler ve işgalin getirdiği sıkıntıları, grevlerle (şubat 1941, nisan-mayıs 1943) ve cüretli baskınlarla (Amsterdam Nüfus dairesi kayıtlarının imhası) protesto etti. 1944 Sonbaharında kurtulacağı umut edilen (5 eylül genel demiryolları grevi) ülke, ancak 1945 baharında kurtuldu. Müttefiklerin Aarhem ötesine havadan indirme denemesi (eylül 1944) başarısızlıkla sonuçlandı. 1944-1945 Kışında binlerce kişi açlıktan öldü. Alman orduları 5 mayısta Wageningen'de teslim oldu. Savaştan sonra, Hollanda hükûmeti işgalin açtığı yaraları, sarmağa başladı: Mussert ve öbür işbirlikçilerin yargılanması; maliyenin ıslahı (bakan Lieftinck'in eseri); ekonominin yeniden düzenlenmesi (su altında kalmış toprakların kazanılması; limanların temizlenmesi). 1948'de kraliçe Wilhelmina kızı Juliana lehine tahttan feragat etti. İndonezya arada görüşmelerle kesilen üç yıllık bir mücadeleden sonra, 1949'da bağımsızlığa kavuştu. Bunun üzerine Hollanda, İndonezya, Hollanda Antilleri ve Surinam bir birlik kurdular. Hollanda, İrian (1963'te İndonezya'ya katıldı) üzerindeki hak iddiasını reddettiği için İndonezya 1956'da birlikten çekildi; buna karşılık aralık 1954'te, Surinam ve Antiller, haklarda eşitlik şartı ile Hollanda krallığına katıldılar. Sömürge ticaretinden yoksun kalan Hollanda, özellikle sanayisini geliştirerek iktisadî bir devrim yaptı. Ticaret büyük ölçüde arttı. Rotterdam Avrupa'nın birinci ve dünyanın ikinci büyük limanı oldu. Tarım gelişti; Zuiderzee'nin kurutulma çalışmaları tamamlanmak üzeredir; Meuse ve Ren ağızları ile ilgili Delta planı uygulanmıştır. Hollanda, komşuları ile iktisadî (Benelüks ile 1944'te [fiilen 1948'de], Belçika ve Lüksemburg ile 1958'de iktisadî birlik; Avrupa Kömür ve Çelik birliği, 1951 [fiilen 1953]; Ortak pazar 1957; Euratom [Avrupa Atom birliği]) ve Askerî (Batı Birliği Savunma teşkilâtı, 1948 ve Kuzey Atlantik teşkilâtı, 1949) işbirliği antlaşmaları yaptı.

1958 Martında yapılan mahallî seçimlerde İşçi veya Sosyalist partisinin zararına (oyların yüzde 28,65'i) Katolik Halk partisi ülkenin en güçlü siyasî kuruluşu haline geldi (oyların yüzde 32,88'i); Liberal parti ülkenin üçüncü büyük partisi olma durumunu muhafaza etti (yüzde 11,40); onu Devrim Aleyhtarı parti (yüzde 9,42), Tarihî Hıristiyan partisi (yüzde 9,01), Komünist partisi (yüzde 4,14), Reform partisi (yüzde 2,24), Barışçı Sosyalist parti (yüzde 0,61) ve Protestan birliği (yüzde 0,75) takip ediyordu.

On yıldır halk tarafından çok tutulan sosyalist Willem Drees'in başkanlık ettiği kabine eylül ayında 1959 bütçesini sununca, şiddetli bir muhalefetle karşılaştı; 12 aralıkta Drees istifa etti. Kraliçe Juliana, katolik Lous Beel'i yeni hükûmeti kurmakla görevlendirdi; ama sosyalistler bu hükûmete katılmayı reddettiler. Beel genel seçimler yapılana kadar, oldukça bozulan iktisadî ve sosyal durumla uğraşmak zorunda kaldı; ayrıca İndonezya ile olan ilişkiler de, günden güne bozuluyordu: 1958 yılında 35 000 hollandalı İndonezya'dan ayrılarak Hollanda'ya döndü.

kraliçe Wilhelmine, annesi ve kızı kraliçe Juliana (1934)

12 Mart 1959'da Beel'in kısa süre önce dağıttığı Halk meclisi (150 milletvekili) seçimi yapıldı. 2 Milletvekilliği kaybeden sosyalistlere (50 yerine 48) ve 6 milletvekilliği kazanan liberallere (13 yerine 19) oranla, katolikler 1956 seçimlerindeki durumlarını korudular (49 milletvekili); Devrim Aleyhtarı partinin (14 milletvekili) ve Tarihî Katolik partisinin (12) durumu değişmedi. Komünistlerin (3 milletvekili), Reform partisinin (3 milletvekili) ve barışçı sosyalistlerin (2 milletvekili) aldığı oylar gene çok azdı. Beel hükûmeti çekildi ama katolik Jan de Quay ancak 19 mayısta hükûmeti kurabildi; kabine, 6 katolik, 3 liberal, 2 devrim aleyhtarı ve 2 tarihî katolik bakandan kurulu bir koalisyon kabinesiydi. Dışişleri bakanı gene Joseph Luns idi. 1945'ten beri, ilk defa olarak Sosyalist (İşçi) partisi muhalefette fiilen tek başına kalmıştı. Bu parti şubat 1961'de Hollanda Yeni Gine'sinin Birleşmiş milletler vesayetine verilmesini teklif etti; hükûmet bunu reddetti. Ama 5 nisanda Yeni Gine halklarına muhtariyetlerini hazırlamak amacıyle bir yardım planı hazırlandığını ilân etti. Aynı zamanda da İndonezya'nın aşırı isteklerine karşı bu sömürgenin savunmasını güçlendirmek için tedbirler alındı.

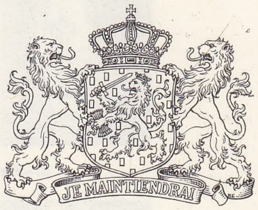

HOLLANDA arması

Bununla birlikte, İndonezya hükûmeti Hollanda Yeni Ginesi'ni hukuken İndonezya cumhuriyetinin bir parçası telakki ederek Birleşmiş Milletler sekreterliğine bir protesto notası yolladı; ama De Quay hükûmeti bu notayı reddetti. 17 Ağustosta Sukarno, Hollanda ile siyasî ilişkilerini kestiğini ilân etti. 10 Ekim 1960'ta dışişleri bakanı Joseph Luns, Birleşmiş milletler kürsüsünde ülkesinin Yeni Gine halklarını muhtariyetleri için yetiştirmek istediğini açıkladı. 26 Eylülde Luns, Birleşmiş Milletler teşkilâtına, papu halkı kendi kendini yönetecek duruma gelene kadar Hollanda'nın Yeni Gine'de yönetimi milletlerarası bir otoriteye devretmesini öngören bir tasarı sundu: Hollanda siyasî partilerinin çoğu tarafından olumlu karşılanan bu planı, 19 aralıkta reddeden Sukarno, Yeni Gine'nin «kurtarılması» hazırlıklarına giriştiğini ilân etti.

Jan de Quay 23 aralık 1960'ta istifa etmişti, ama 2 ocak 1961'de yine aynı kabinenin başına geçti. Yeni Gine konusu, baş-

muhafız kıtası askerleri

Foto N.Y.T., X (LAROUSSE)

lıca uğraşı olmağa devam etti. Ocak 1962'de hollanda ve indonezya kuvvetleri Yeni Gine açıklarında çarpışınca, Birleşmiş Milletler genel sekreteri, iki ülke arasında arabuluculuk görevini üzerine aldı. Görüşmeler 15 ağustos 1962'de New York'ta bir antlaşma imzalanmasıyle sonuçlandı; bu antlaşmaya göre Hollanda, 1 ekimde haklarını milletlerarası bir kuruluşa devredecek, bu kuruluş da hükümranlık hakkını 1 mayıs 1963'te İndonezya'ya bırakacaktı; İndonezya da 1969 sonundan önce Birleşmiş Milletler teşkilâtının denetimi altında Yeni Gine'nin İndonezya'ya ilhak edilip edilmemesi konusunda bir referandum yapmayı kabul ediyordu. Bu antlaşma 1962'de Hollanda'nın her iki meclisince de onaylandı.

Hollanda'da 1962'de yapılan İl İdare meclisi seçimleri (mart) ve belediye meclisi seçimlerinde (mayıs) iki partinin durumu güçlendi; katolikler oyların yüzde 32,39'unu, sosyalistler 29,92'sini aldı. 15 Mayıs 1963 genel seçimleri Katolik partisinin ağırlığını daha iyi ortaya koydu: katolikler bir milletvekilliği daha kazanırken (49 yerine 50), sosyalistler 5 (48 yerine 43), liberaller 3 milletvekilliği kaybetti. Seçimlerden sonra Jan de Quay'in çekilmesi 79 gün süren bir hükûmet buhranına yolaçtı. Eski tarım bakanı katolik Victor Marijnen, 24 temmuz 1963'te öncekine benzer bir koalisyon kurarak buhrana son verdi. Dışişleri bakanı Joseph Luns kısa süre sonra İndonezya ile ilişkilerin normale döndüğünü ilân etti. Luns, Federal Almanya ile bir antlaşma imzalayarak bir başarı daha kazandı; bu anlaşmaya göre, Almanya savaş ve işgal sırasında sebep olduğu zararların karşılığı olarak Hollanda'ya bir tazminat (280 milyon alman markı) ödemeyi kabul ediyor, Hollanda ise 1949'dan beri yönettiği Elten ve Tudderen arazilerini Almanlara geri veriyordu.

1966 Senesi Hollanda'da kraliçe Juliana'nın ikinci kızı İrene'nin fransız Bourbon-Parma prensi ile evlenerek Katolikliği kabul etmesinin yolaçtığı zaman zaman şiddetlenen tartışmalarla geçti. Öte yandan İndonezya ve Federal Almanya ile ilişkilerin normale dönüşü, alman başvekili Erhard'ın (martta) ve İndonezya başkan yardımcısının (nisanda) Hollanda'yı ziyaretleri ile somutlaştı. 26 Şubat 1965'te Marijinen kabinesi televizyon reklam programlarıyle ilgili bir kanun tasarısı sebebiyle istifa etti. 13 Nisanda Joseph Cals (katolik), sosyalistlerin katoliklerle eşit sayıda (5) bakanlığa sahip oldukları ve özellikle Maliye ile İktisat bakanlıklarını aldıkları bir merkez-sol hükûmeti kurdu; geri kalan üç bakan devrim aleyhtarı calvin'cilerdendi. 1965 Sonunda Cals kabinesi kraliyet sülâlesiyle ilgili yeni bir meseleyle karşılaştı: veliaht prenses Beatrix'in alman diplomatı Claus von Amsberg ile evlenmesi. Sonunda meclis tarafından onaylanan nikâh, 10 mart 1966'da Amsterdam'da kıyıldı; ama birçok sokak gösterisine yolaçtı. Bu evlenmeyi protesto maksadıyle cumhuriyetçi bir parti kuruldu. Amsterdam'da 13-15 haziran 1966'da yeni sokak çatışmaları oldu; inşaat işçilerinin birtakım istekleri için düzenledikleri gösteri, «kurulu düzene karşı isyan eden gençler» veya «*provo*»ların kütle halinde katılmasıyle çığırından çıktı.

1966 Ağustosunda bütçe üzerine görüş ayrılıkları, içişleri bakanı Smallenbroek'in istifasına yolaçtı. 14 Ekimde katoliklerin önderi Schmelzer'in verdiği sansürle ilgili gensorunun oylamasında azınlığa düşen hükûmet istifa etti. Kabineyi kurmakla görevlendirilen Schmelzer başarı gösteremedi. Bunun üzerine kraliçe, Louis Beel'e başvurdu (4 kasım); ama sosyalistler Beel ile işbirliği yapmayı reddettiler. Sonunda kraliçe devrim aleyhtarı partiden, senatör profesör Jelle Zijlstra'yı görevlendirdi. Zijlstra'nın maliye bakanlığını da üzerine alarak kurduğu hükûmette 8 bakan Katolik partiden (bu arada dışişleri bakanlığını muhafa eden J. Luns), 6 bakan da Devrim Aleyhtarı partidendi. Aslında bu kabine, günlük işlerin yürütülmesi için kurulmuş geçici bir hükûmetti; çünkü bir kraliyet buyrultusuyle (25 kasım 1966) meclisin öne alınan genel seçimlerden hemen sonra 22 şubat 1967'de dağıtılacağı bildirilmişti. Seçimler 15 şubatta yapıldı: Katolik Halk partisi 42, sosyalistler 37 milletvekili çıkardı. Seçim kampanyasına katılan öbür 23 partiden sadece 11'i meclise girebilecek kadar oy elde edebildi. Meclis parçalılığını muhafaza ediyordu. Kabineyi kurmağa davet edilen Louis Beel de, devrim aleyhtarı Barend Biesheuvel de (mart 1967) başarı gösteremediler. Sonunda buhranı katolik Piet Le Jong sonuçlandırdı: 18 nisanda 14 bakandan (dışişleri bakanlığını muhafaza eden Luns ile birlikte 6 katolik; 3 liberal; 3 devrim aleyhtarı; 2 Tarihî Katolik partisi) meydana gelen bir koalisyon kabinesi kurdu.

edebiyat

Ruusbroec

Van den Vondel

Bredero

Huygens

Dekker

Kloos

Gorter

Couperus

Askerî tarih

● *Hollanda ordusu.* 1830'da Felemenk krallığını meydana getiren topraklarda o tarihten önce komün milisleri usulü uyarınca toplanan milislerden (gueux'ler) başka ordu yoktu, bununla birlikte milisler, Felipe II'nin gücü ispanyol piyadelerini yenilgiye uğratmayı başardılar. Fransızların Nord ve Sambre-et-Meuse ordularının işgalinden sonra Batav cumhuriyetinde 1795-1806 yılları arasında Fransızların askere alma usulü örnek alınarak millî ordu kurulabildi. Louis Bonaparte zamanında hollanda alayları haline getirilen Batav lejyonlarından birçok birlik Napolyon ordusu safında çarpıştı ve imparatora Leipzig savaşına kadar (1813) sadık kaldı.

Orange hanedanının yeniden iktidara gelmesiyle, meslekî ordu haline getirilen, ama Belçika'nın Felemenk'ten ayrılmasını önleyemeyen hollanda kuvvetleri XIX. yüzyıldan itibaren sömürgelerde verimli bir faaliyete giriştiler. Felemenk 1830'da denizaşırı sömürgelerini koruyabilmek için bir sömürge ordusu kurmuştu. Anayurttaki kuvvetlerden tamamıyle farklı olan bu ordunun dörtte biri avrupalılardan, dörtte üçü de sömürge yerlilerinden meydana geliyordu. 1927'de 34 000 kişiyi bulan Barisan'larla üçyüz kadar yerli prensin özel lejyonlarından destek gören hollanda ordusu, 1942'de Japon çıkarmasını önleyemedi. 1949'da Hollanda'nın İndonezya'ya bağımsızlık vermesi Timor'daki ve Batı Hint adalarındaki (Guyana ve Curaçao) garnizonlar dışında sömürge ordusunun ortadan kalkmasına yolaçtı. Hollanda anavatan ordusunda 1919'dan sonra köklü değişiklikler yapıldı. 1939'da gönüllü muvazzaflardan meydana gelen ve kura usulüyle silâh altına alınan milisleri kapsayan hollanda ordusu 1940'ta 4 tümeni buldu ama Wehrmacht tarafından ezildi. 1945'te yeniden kurulan, büyük kısmı NATO çerçevesi içinde A.B.D. yardımıyle silâhlandırılan Hollanda Hava-Kara kuvvetleri 1964'te Kara ordusuna (4 tümen) ve NATO emrindeki birliklere (iki tümenli bir kolordu); hava gücünün büyük kısmını meydana getiren 9'u av, 6'sı taktik destek uçaklarını kapsayan 20 filo) dağıtılmış 95 000 kişiyi buluyordu. 1964'te malzemenin modernleştirilmesi için yeni bir tasarı kabul edildi. 1966'da askerî harcamalar, bütçenin yaklaşık olarak yüzde 18'ini, gayrısafi millî hasılanın yüzde 5'ini temsil ediyordu. 1963'te kısaltılan muvazzaf askerlik süresi sınıflara göre 18-22 ay arasında değişir. İhtiyatlar da 5 aylık (Kara ordusu) veya 3 aylık (Deniz ve Hava kuvvetleri) devrelerle yeniden silâh altına alınır. Harp okulu Breda'dadır. Hollanda'nın NATO emrindeki kuvvetleri 1959'dan beri her yıl Fransa'da La Courtine kampında eğitim görür.

● *Kara kuvvetleri,* 90 000 kişi kadardır; NATO emrindeki birlikler (harp halinde üçe çıkarılacak 2 tümenlik bir kolordu), teşkilâtlandırılmakta olan ve Rotterdam ile Amsterdam limanlarının savunmasıyle görevlendirilen kara birlikleri ve jandarma teşkilâtından (polis kuvvetleri, sınır muhafaza birlikleri ve hücum birlikleri) meydana gelir.

● *Deniz kuvvetleri.* Hollanda Deniz kuvvetleri ülkeyle aynı tarihlerde kurulmuştur. Gerçekten, Felemenk, deniz ticareti ve balıkçılığı çevresinde meydana geldi. XI. yy.dan itibaren batı almanyalı, friesland'lı ve flaman tüccarlar, Kuzey denizinde avlanan balıkları ve Flandre'da imal edilen kumaşları satmak için Fransa'ya ve Kuzey Avrupa'nın büyük limanlarına gittiler. Hollandalı tüccarların baharat getirmek için gitmeleri sayesinde İber yarımadasıyle bile ilişki kuruldu. Denizciliğinin zenginliği yüzünden Hansa şehirlerinin düşmanlığını kazanan Hollanda XV. yy.da Hansa ile savaşa girişti. O tarihte İngiltere limanları trafiğinin büyük kısmını hollanda ticaret gemileri sağlıyordu. Reform sırasında İspanyol Felemenki İspanya'ya karşı ayaklanınca, 1572'de isyan eden protestan deniz gueux'leri Escaut ırmağı ağzındaki birkaç adayı (ileride kurulacak cumhuriyetin beşiği) işgal ettiler. Bu deniz gueux'lerinin çekirdeğini meydana getirdiği hollanda donanması, birçok savaş sonunda İspanya ile Flandre'daki ispanyol garnizonları arasındaki bağlantıyı keserek Felemenk'in kurtuluşunda başlıca rolü oynadı. İspanya'da zulüm gören yahudiler ve büyük bir göçmen kalabalığı Birleşik eyaletlere sığındı ve hollanda denizcilerine, ispanyol ve portekiz sömürgelerinin yollarını öğretti. Hollandalılar bu sömürgelerin bir kısmını (Seylan, Flores, Molük'ler v.b.) ele geçirdiler; amiral Tasman gibi bazılarıysa yeni topraklar keşfettiler (bk. TASMANYA). XVII. yy.da hollanda ticaret filosunda 10 000 kadar ticaret gemisi ile 50 000 kadar balıkçı teknesi vardı. Batının en güçlü donanması olan bu donanma tek başına avrupa ticaretinin yarısından fazlasını sağlıyordu. İngiliz donanması kadar gelişen hollanda donanması, İngiltere ile, sonra da ticarî tekelinden kurtulmak istediği Fransa ile birçok savaş yaptı. Tromp, Evertsen ve özellikle Ruyter adlı amiraller bu savaşlarda tanındılar. Hollanda denizciliği bu savaşlar sonunda çok zayıfladı. XVIII. yy.da çökmeğe başladı. Fransız devrim orduları Hollanda'yı işgal edince, Helder limanında buzlar arasında sıkışıp kalan hollanda filosu 1795'te Pichegru'nün süvarilerine teslim oldu. XIX. yy.da Hollanda Deniz kuvvetleri o sırada dünyanın en zengin imparatorluklarından biri olan sömürge imparatorluğunu koruyacak şekle sokuldu. Antillerde (Curaçao) devamlı bir filo vardı; ikinci bir filo İndonezya'da Surabaya'daki (Cava) modern tersanede üslenmişti. 1942'de hindistan filosu (25 gemi), Japonların Cava'ya çıkartma yapmasına karşıkoymağa çalıştı; ama başaramayarak yenildi ve kısmen imha edildi: filo kumandanı amiral Deorman savaşta öldü. Hollanda Deniz kuvvetleri 1950'de Atlantik Paktı Askerî teşkilâtına katıldı. 1964'te 14 büyük savaş gemisi (1958'de tadil edilen 1 uçak gemisi, 1 uçaksavar kruvazörü, 12 refakat muhribi) ile 5 denizaltı gemisi ve 100 kadar daha hafif gemiyi kapsıyordu. 22 500 Er ve subayın 3 400'ü ingiliz ve amerikan deniz piyadeleri örnek alınarak kurulan deniz piyadeleridir.

● *Hava kuvvetleri* (yaklş. 20 000 kişi), eğitimi Belçika kuvvetleri ile birlikte yapılan ve hemen tamamı NATO emrinde olan bu kuvvetler, uçaklarının çoğu A.B.D. yapısı olan on filodan meydana gelir.

ANAYASA

Kraliyet anayasası, tahtın erkek soyuna, bu soy yoksa kadın soyuna geçmesini öngörür. İktidar, parlamento önünde sorumlu olan hükümdar ve bakanlarındadır. Bunların, her iki meclisi de kapatma yetkileri vardır. Kanun ve tüzükleri çıkartmadan önce danıştayın fikrini almak zorunludur. Parlamentoyu meydana getiren meclislerden biri dört yılda bir, doğrudan doğruya genel seçimle ve nispî oy hesabıyle seçilir. Diğer meclis de, altı yılda bir, il kurullarınca seçilir (bu meclisin yarısı üç yılda bir yenilenir).

On bir ilin her biri hükümdar tarafından tayin edilen vali tarafından idare edilir, valinin yanında, doğrudan doğruya genel seçimle ve nispî temsil ile seçilen il kurulu yer alır.

Anayasaya yeni konulan hükümler, hüküm-

Foto. X, R.V.D. (LAROUSSE)

ranlık unsurlarının hangi şartlar altında milletlerarası teşkilâtlara devredileceğini tespit etmektedir.

DİL VE EDEBİYAT

Dil

Hollanda'da batı germen halklarından birinin (Franken'liler) dilinden gelme bir dil olan Felemenkçe (*nederlands*) [hollanda dili] konuşulur. Aşağı franken dili Aşağı Almancaya yakın bir lehçeydi ve anglosakson diliyle Yüksek Almanca arasında yer alırdı. Eski Hollanda'da üç germen kabilesi otururdu: Friesland'lılar, Saksonlar ve Franken'liler. Üç lehçe demeti bu halkların konuştuğu dilden doğmuştur. XII. yy.a kadar en önemli lehçe friesland lehçesiydi. Maastricht yakınlarında doğan şair Hendrik Van Veldeke, ***Legende von Heiliges Servatus*** (Aziz Servatus'un Hayat Hikâyesi) adlı eserinde, limburg ağzını (Doğu Franken) edebiyat dili düzeyine çıkardı. XIII. y.y.da birçok yazar Batı Franken'i kullandı ve bu lehçe Friz ve Sakson lehçesinden yapılan aktarmalarla Hollanda edebiyat dilinin temeli oldu. XVI. yy.ın sonlarında gelişmeğe başlayan hollanda dili günlük dile kendi özelliklerini getirdi ve yavaş yavaş resmî dil oldu. Bununla birlikte günümüzde konuşma diliyle (Hollandaca) uzaktan franken menşeli olan edebiyat dili Felemenkçe arasında az da olsa bir fark vardır. Bu Felemenkçe aynı zamanda Belçika Flandre'ının da edebiyat dilidir, hollandalı ve belçikalı yazarlardan meydana gelen resmî bir komisyon ***Büyük Felemenkçe Lûgati***'ni hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Edebiyat

Uzun süre siyasî açıdan kaderleri birbirine bağlı kalan Hollanda ve Flandre'da aynı kökten gelme bir dil konuşulduğundan başlangıcından Ortaçağa kadarki hollanda ve flandre edebiyatlarını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Reform'un gelişmesi, ispanyol baskısına karşı girişilen mücadele Hollanda'da en hızlı gelişmeyi XVII. yy.da gösteren özgün bir edebiyatın doğmasına yardım etti. XVIII. yy. bu bakımdan çok daha fakirdir; romantik çağda, yani XIX. y.ın ilk yarısında başlayan hollanda edebiyatı rönesansı 1880'den sonra parlak bir gelişim gösterdi.

● *Ortaçağ.* Flandre ve Hollanda'nın ortak edebiyat mirası rahibe Hadewijck'in (XIII. yy. başları) ilhamını imandan ve aşktan alan eserinde, ***İsa'nın Örneksemesi*** adlı eserin yazarı olduğu sanılan Thomas a Kempis'in (1379-1471) mistisizminde, saf şiirde, Noel şarkılarında, lirik şairlerin ve adı bilinmeyen masalcıların yarattığı efsanelerdedir. Bu döneme özelliğini kazandıran yazarlar şunlardır: Jan Van Ruusbroec (1293'e doğr.-1381), öğretici yazar Jacob Van Maerlant (1225'e doğr.- 1291), fransisken kilise babası Jan Brugman (1400-1473).

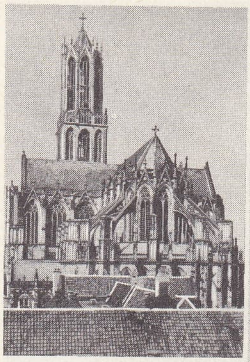
Utrecht Saint-Martin katerdali

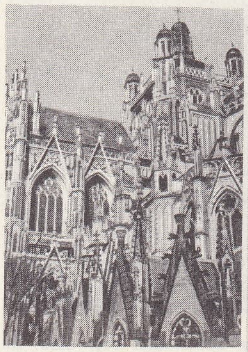
Bois-Le-Duc'teki Saint-Jean katedrali

Haarlem'de toptan et satış yeri

La Haye'de Mauritshuis
Jacob Van Campen'in eseri

XIV. yy. sonlarında Hollanda'nın güneyinde ilk «belâgat dernekleri» kuruldu; bu dernekler başlangıçta dinî bakımdan etkili oldu, daha sonra hümanizme yöneldi. Marguerite d'Autriche'ın direnişi yüzünden Flandre'da başarı kazanamayan luther öğretisi, kuzeyde hızla yayıldı: Anvers'te bir kadın öğretmen Anna Bijns (1493-1575) mezhep sapkınlığına karşı ateşli şiirler yazdı.

● *XVI. Yüzyıl.* Bu yüzyılda hollanda edebiyatı rönesans ve reform akımlarının etkisindedir: bir yanda yazıları rönesans edebiyatını kuvvetle etkileyen Jan Van Hout (1542-1609) ve Carel Van Mander (1548-1606); öte yandan Marnix Van Sint Aldegonde (1540-1598) ve yabancı baskılara karşı çıkan, bağımsızlık savaşını ve Reform'un yayılmasını kolaylaştıran meçhul yazarların ***Gueux destanları.***

● *XVII. Yüzyıl.* İspanyol boyunduruğundan kurtulan Hollanda, millî bir sanat yarattı. Anayurdun diliyle yazan Coornhert'in (1522-1590) hümanizmi, Spieghel'in (1549-1612) öğretici şiirleri, Visscher'nin (1547-1620) alaylı sözleri altın çağı hazırladı. Dört yazar XVII. yy.da Hollanda'da ortaya çıkan birçok eğilimin temsilcisidir. Yaşadığı dönemin idealini en iyi canlandıran, Rönesansın epikuros'cusu soylu sınıf şairi Hooft'dur (1581-1647). Hooft, Halk Hollandacasının soyluluğuna inanır, onu pastoral şiirlerinde ve sonelerinde kullanır; nesri güçlü ve somuttur. Klasik okuldan Van den Vondel (1587-1679), eski yazarların temel ilkelerini takip eder, ama düşünce bakımından hıristiyandır; şaheseri ***Lucifer*** başmeleğin tanrı ile savaşını avrupa edebiyatının büyük trajedi yazarlarınınkine benzeyen bir hayal zenginliğiyle anlatır. Komik ve gerçekçi yazar Bredero'nun (1585-1618) tasvirleri çağdaş ressamların resimlerindeki kadar canlı, renkli ve insancıldır. Üslûbu hareketli ve uyumludur, eseri klasik kaynaklardan yararlanmamış olmakla birlikte tipik rönesans

Johan Anton Rqdecker'in eseri
«Hayata Geçiş»
Kroller-Müller, Otterlo

«Belediye Başkanı Jean Six»'in portresi
Rembrandt'ın eseri
Six Belediye sarayı, Amsterdam

«Ut Çalan ve Şarkı Söyleyen Kadınlar»,
Gérard Van Honthorst'un eseri, Louvre müzesi, Paris

«Saint-Georges Kollukçu Bölüğündeki Askerlerin Yemeği»
Frans Hals'in eserinden parça, Frans Hals müzesi, Haarlem

«Bir Soylu Kişinin Portresi»
Gérard Terborch
National gallery, Londra

Foto. A.N.V.Y., X, Dingjan-Frans Hals müzesi, Rijksmuseum, Kroller-Muller, Hanfstaenl-Giraudon (LAROUSSE)

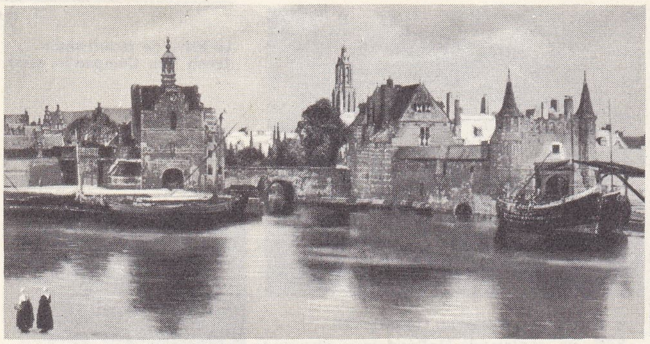

«Delft'ten Görünüş»
Vermeer de Delft'in eseri
Mauritshuis, La Haye

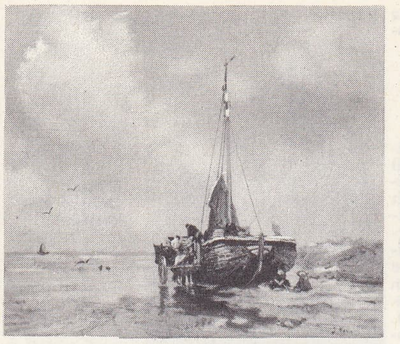

«Plaj»
Jacobus
Marsi'nin
eseri
La Haye
şehir müzesi

«Amsterdam'da Rokin»
Breitner'in eseri

«Çiçek Açmış
Elma Ağacı»
Piet Mondrian'ın
eseri
La Haye
şehir müzesi

gül, ceviz ve meşe ağacından yapılmış küçük büfe (XVIII. yy.) Amsterdam

Swelinck

Mangelberg

özellikleri taşır. Lirik ve ahlâkçı şair Constantijn Huygens (1596-1687) duygulu ve dengeli bir yazardır. Bu dört büyük yazardan başka, eseri özdeyişler, tekerlemeler ve gevezeliklerle dolu Jacob Cats (1577-1660) sayılabilir; bu yazarın hollanda edebiyat tarihinde erişilmez bir ünü vardır. Reiyus (1568-1658), Stalpert Van der Wiele (1579-1630), Camphuysen (1586-1627), Jan Starter (1593-1626) ve daha sonra Jan Van Decker (1609 -1666), Dullaert (1636-1684) ve Jan Luyken (1649-1712) bu zengin dönemin önemsiz şairleridir.

● *XVIII. Yüzyıl.* Hollanda'da klasik düşünceler yüzyılı, girişim zihniyetinin zayıflamasıyle birlikte başladı. Gerileme hızlı oldu. Langendijk (1683-1756), Van Effen (1684-1735), Poot (1689-1733) gibi yazarlar bu gerilemenin dışında kaldı. Büyük lirik şairler dönemi sona erdi; yine de Von Haren, Willem (1710-1768) ve Onno Zwier (1711-1779) kardeşlerin eserleri unutulmaz eserlerdir. Yüzyılın ikinci yarısında üç önemli şair yetişti. Van Alphen (1746-1803), Bellamy (1757-1786) ve Nieuwland (1764-1794) millî lirizmin gelişmesine yardım ettiler. Burjuva romanı Elizabeth Wolff-Bekker (1738-1804), Aagje Deken (1741-1804) gibi kadın yazarların eserleriyle gelişti. Duygulu şair, romancı R. Feith (1753-1824) ve şair, dram yazarı, tarihçi W. Bilderdijk (1756-1831) XIX. yy.ın habercisidir.

● *XIX. Yüzyıl.* Bu yüzyıl (1850'ye kadar), bir nesirciler çağıdır; bu dönemde yetişen nesirciler arasında Vosmaer (1783-1824), Van Lennep (1802-1868), N. Beets (1814-1903) sayılabilir. Gelenek ve romantik atılım Aarnout Drost'un (1810-1834) eserinde birbiriyle bağdaşır. Romantizm. Potgieter (1808-1875) ile başlar; Potgieter, 1837'de *De Gids* (Kılavuz) dergisini kurdu, ama derginin kavgacılığı edebiyatın alışılagelen kalıplarını kırdı: 1880'e kadar edebiyat alanında yalnız büyük tenkitçi Busken Huet (1826-1886) ve Douwes Dekker (1820-1887) görülür; Douwes Dekker 1860'ta *Max Havelaar*'ı yayımlayarak daracık bir kültürün ve öğretici edebiyatın geleneklerini aştı; yazar, bu eserinde, alaycı, ahlâkçı ve iğneleyici bir yergi yazarı olarak ortaya çıkar. O öldüğünde edebiyat devrimi tamamlanmıştı. Ahlâkçılık akımı, *Lilith* (1879) adlı manzum destanıyle ilgi uyandıran Marcellus Emants (1848-1923) ve Jacques Perk (1859-1881) tarafından hazırlandı. Ama, Jacob Perk, bir genç kız için (Mathilde) yazdığı soneler çevrimiyle yeni bir dönem başlattı. Sanatı kişisel heyecanın kişisel açıdan anlatılması olarak kabul eden Willem Kloos (1859-1938) yeni bir okulun başı oldu. Bu genç yazarlar nesli *De Nieuwe Gids* (Yeni Kılavuz) dergisi çevrelerinde toplandı. Keats ve Shelley'den etkilenen bu yazarlar plastik sanatlara karşı ortak tutumları ve bireyci davranışlarıyle fransız sembolistlerine bağlanırlar. Kloos, bu hareketin ekseni, Herman Gorter de (1864-1927) nazariyecisidir. Bu yeni düşünce şair, romancı ve denemecilerde çok farklı biçimlerde ortaya çıktı. W. Paap (1856-1923), F. Van der Goes (1859-1939), Van Eeden (1860-1932), Van Deyssel (1864-1952), A. Verwey (1865-1937) gibi öncüler daha sonra Nieuwe Gids dergisinde toplanan J. Van Looy (1855-1930), Elena Swarth (1859-1941) ve A. Prins (1860-1922) değerleri ne olursa olsun, çağdaş hollanda edebiyatının temelini atan yazarlardır. Ludwig Couperus (1863-1923) bu dönemin parlak romancılarından biri oldu; geniş, değişik, yeni romantik akımı izleyen, acı yanları olan gerekirciliği yeni bir nükteyle hafifleten eserleri Hollanda'da romancı nesillerinin doğmasına büyük ölçüde katkıda bulundu.

● *XX. Yüzyıl.* 1880'de bir yenilenme hareketi başladı. Bu hareketin temsilcileri arasında, nesir alanında J. de Meestel (1860-1931), Augusta de Wit (1864-1939), H. Heijermans (1894-1924), F. Coenen (1866-1936), H. Robbers (1868-1937), I. Querido (1872-1932), İna Boudier-Bakker (doğ. 1875), Top Naeff (1876-1953) ve özellikle Carry Van Bruggen (1881-1932) sayılabilir; nazım alanında romantik şairler J. A. Dèr Mouw (1862-1919), J. H. Leopold (1865-1925), Henriette Roland Holst (1869-1952) ve P. C. Boutens (1870-1943) sayılabilir. 1895'ten sonra birçok değerli yazar Hollanda nesrini geliştirdi: A. Van Schende (1874-1946), F. Bordewijk (doğ. 1884), A.M. De Jong (1888 -1943), M. Dekker (doğ. 1896), S. Vestdijk (doğ. 1898), Ben Van Eysseistein (doğ. 1898), G. Bruning (1898-1926), E. du Perron (1899-1940), Menno Ter Braak (1902-1940). A. Helman (doğ. 1903), Cola Debrot (doğ. 1912), A. Van der Veen (doğ. 1916), M. Dendermonde (doğ. 1919). Nazım, P. Kemp (doğ. 1886), J. Bloem (doğ. 1887), A. R. Holst (doğ. 1888), J. Greshoff (doğ. 1888), V. E. Van Vriesland (doğ. 1892), M. Nijhoff (1894-1953), J. J. Slauerhoff (1898-1936), H. Marsman (1899-1940), daha sonra G. den Brabander (doğ. 1900), G. Achterberg (doğ. 1905), M. Vasalis (doğ. 1909), E. Hoornik (doğ. 1910), B. Aafjes (doğ. 1914), Lucebert (doğ. 1924) gibi şairler sayesinde gelişti.
Hoornik (doğ. 1910) gibi şairler, H. A. Gomperts (doğ. 1915) gibi denemeciler veya Anna Blaman (1905-1960) ve A. Van der Veen (doğ. 1916) gibi romancılar, Menno Ter Braak ve E. du Perron'un peşinden giderek ilgiyi yazarın ahlâkî sorumluluğu üzerine çekmeğe çalışırken yeni nesil («elli nesli») deneysel edebiyatı öne sürüyordu. Şair G. Kouwenaar (doğ. 1924) ve Lucebert (doğ. 1924). Nazariyeci Simon Vinkennog (doğ. 1928) aktüaliteden «taratıcı» bir biçimde yararlanılmasını öğütlüyorlardı. Romanda W.F. Hermans (doğ. 1921) G.K. Van Het Reve (doğ. 1923) ve H. Mulistch (doğ. 1927) kendilerini insanın durumunun saçmalığını anlatmağa adamış görünürlerken *Merlijn* dergisinde yapılan tenkit daha çok biçimci araştırmaların etkisi altındaydı.

GÜZEL SANATLAR

M i m a r l ı k

Hollanda mimarîsi komşu ülkelerin etkisinde kaldı. Bu mimarînin en eski örnekleri olan karolenj ve roman yapılarını (Maasticht: Aziz Servatus ve Notre-Dame) Rheinland etkisine bağlamak yanlış olmaz. Gotik üslûbun kendine özgü örneği yalnız koro yeri ve kulesi bitirilmiş olan Utrecht katedralidir. Gotik üslûp, Haarlem'deki Aziz Bavo veya S. Hertogenbosch'taki Vaftizci Yahya kiliselerinde ve daha sonraki yapılarda görülür. Rönesans'ın Bologna'lı Tommaso Vincidor'un Breda şatosunda, Nole'li Colijns'in Utrecht'te uyguladığı italyan özellikli üslûp pek benimsenmedi; Key'li Lieven'in bu üslûbu Hollanda'ya özgü bir biçimde uyarlama denemeler (Haarlem'deki et hali) de başarılı sonuç vermedi. Hendrik de Keyser klasik tarzın Hollanda'daki müjdecisi oldu. Ülkeye 1620-1630 sıralarında yerleşen bu tarz, etkisini XIX. yy.a kadar sürdürdü. Klasik tarzın en değerli iki örneğini, Louis XIV devri eserlerini başarıyle uyarlayan Jacob Van Campen (Mauritshuis, La Haye) ve Daniel Marot ortaya koydu. Bu tarzın en belirgin örnekleri kanallar boyunca yapılmış olan evlerin cephelerindeki süslemelerdir. XIX. yy.da Cuypers'in sanatında (Rijksmuseum) romantik bir tarz belirdi. XX. yy.da Hollanda'da Hendrik Petrus Berlage'nin, «De Stijl» (Üslûp) hareketinin ve Dudok'un etkisinde özgün mimarî eserler yaratıldı.
Groningen Belediye sarayı (1961) mimarlığın Gropius ve Mies Van der Rohe'nin amerikan anlayışına doğru gelişimine örnektir. Resim alanında soyut sanatın temsilcileri Bram Van Velde (doğ. 1895) ve Geer Van Velde (doğ. 1898), figüratif sanatın en nesnel temsilcisi Cornelius Postma (doğ. 1903), dışavurumculuğun temsilcisi de Lili Pieter Van Leer'dir (1905-1966).

H e y k e l c i l i k

Özellikle ikona kırma döneminden sonra XV. yy. öncesiyle ilgili heykellerin pek azı elde kalmıştır. XIV. yy. sonlarında Hollanda'dan Fransa'ya gelen Claus Sluter ile daha sonra gelen Deiden'li Jan'ın eserleri, Hollanda'da heykelcilik geleneğinin varlığına tanıktır.
XV. yy., Adrian Van Wessel'in aşırı derecede duygulu sanatının hâkimiyeti altında geçti. Rönesans Hollanda'yı çok az etkiledi; ancak Hubert Gerhard veya Adrian de Vries gibi sanatçılar, o sıra milletlerarası bir geçerlilik kazanmış olan yapmacıklı sanata, ülkelerinin sınırını aşan çabalarıyle katkıda bulundular. XVII. yy.da Keyser'li Hendrick ile Rombout Verhulst kişiselliği aşan bir sanatın önde gelen temsilcileriydiler. XIX. yy.ın sonunda ise, Johan Anton Radecker, Constantin Meunier'nin yolunda yürüdü.

R e s i m

Hollanda'da XV. yy. öncesiyle ilgili freskler çok değildir. Buna karşılık, kökü XIV. yy.a dayanan kitap süsleme sanatı teknik yetkinlikten çok ayrıntılı anlatımı amaçlıyordu. Bazı metinler, Jan Van Eyck'in 1422-1424 arasında La Haye'de kaldığını bildiriyor. Aelbert Van Ouwater'den bize tek eser kaldı. Dierick Bouts ve Gérard David gibi göçmen ressamların hollanda özelliklerinden geniş ölçüde yararlandıklarını söylemek güçtür. Flandre sanatının etkisinde olmasına rağmen, bağımsız özellikler gösteren

Foto. Dingjan-Mauritshuis, La Haye müzesi, Rijksmuseum (LAROUSSE)

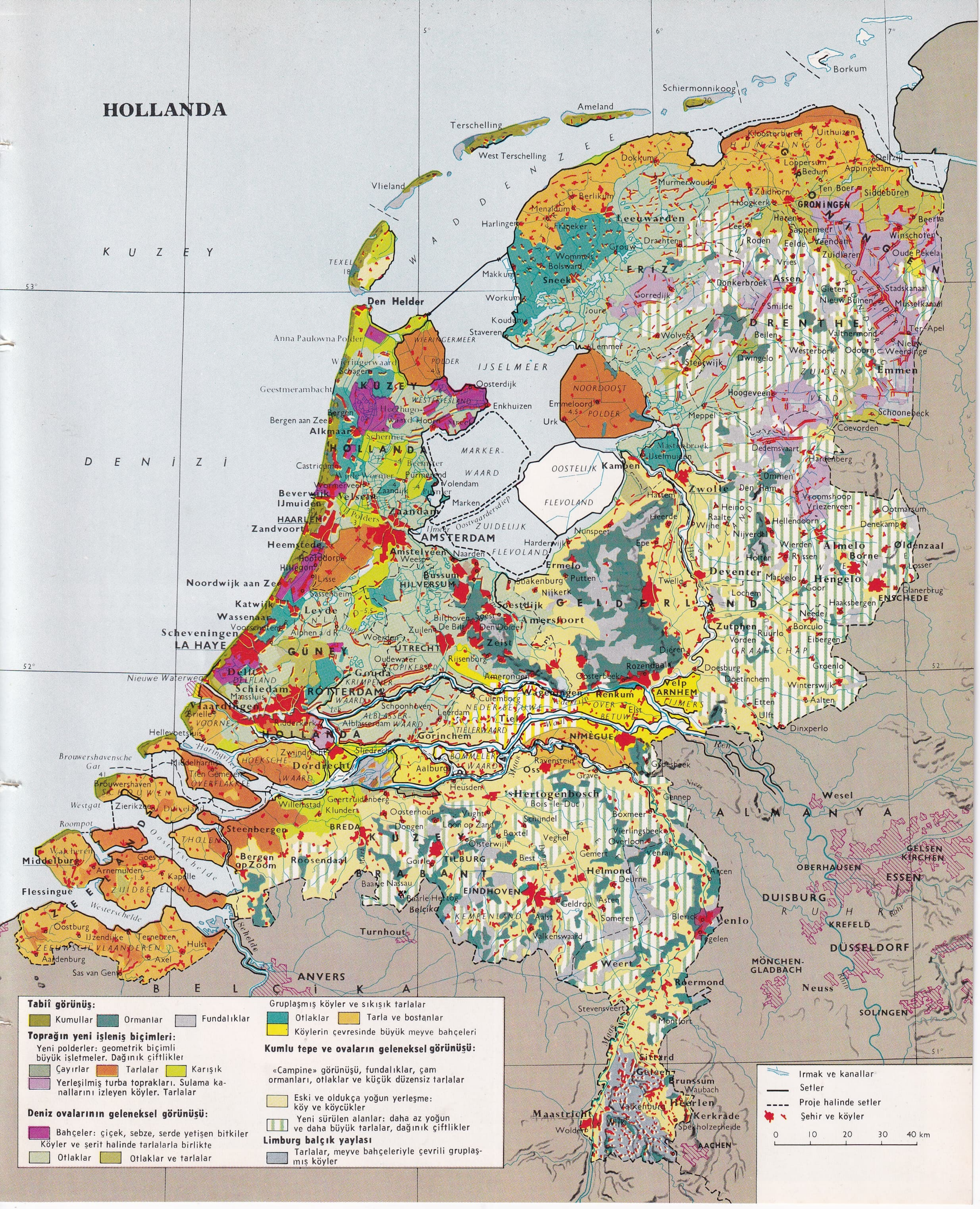

HOLLANDA
KUZEY DENİZİ
WADDENZEE
IJSELMEER
BELÇİKA
ALMANYA
Borkum
Schiermonnikoog
Ameland
Terschelling
West Terschelling
Vlieland
TEXEL
Den Helder
Harlingen
Leeuwarden
Groningen
Delfzijl
Assen
Emmen
FRİZ
DRENTHE
NOORDOOST POLDER
Emmeloord
Urk
WIERINGERMEER
KUZEY HOLLANDA
Alkmaar
Enkhuizen
MARKERWAARD
OOSTELIJK FLEVOLAND
ZUIDELIJK FLEVOLAND
Kampen
Zwolle
Deventer
Almelo
Hengelo
Enschede
Oldenzaal
HAARLEM
IJmuiden
Zandvoort
Zaandam
AMSTERDAM
HILVERSUM
Amersfoort
Apeldoorn
GELDERLAND
Zutphen
Doetinchem
Noordwijk aan Zee
Katwijk
Leyde
Scheveningen
LA HAYE
Delft
GÜNEY HOLLANDA
ROTTERDAM
Schiedam
Vlaardingen
Gouda
UTRECHT
Zeist
Arnhem
Nimègue
Wageningen
Renkum
Tiel
Gorinchem
Dordrecht
Hellevoetsluis
Brouwershaven
Zierikzee
Middelburg
Flessingue
ZEELAND
Goes
Bergen op Zoom
Roosendaal
BREDA
TILBURG
KUZEY BRABANT
's Hertogenbosch
Oss
EINDHOVEN
Helmond
Venlo
Weert
Roermond
Sittard
Heerlen
Kerkrade
Maastricht
AACHEN
Turnhout
ANVERS
Wesel
OBERHAUSEN
ESSEN
GELSENKIRCHEN
DUISBURG
RUHR
KREFELD
DÜSSELDORF
MÖNCHEN-GLADBACH
Neuss
SOLINGEN
Tabiî görünüş:
Kumullar
Ormanlar
Fundalıklar
Toprağın yeni işleniş biçimleri:
Yeni polderler: geometrik biçimli büyük isletmeler. Dağınık çiftlikler
Çayırlar
Tarlalar
Karışık
Yerleşilmiş turba toprakları. Sulama kanallarını izleyen köyler. Tarlalar
Deniz ovalarının geleneksel görünüşü:
Bahçeler: çiçek, sebze, serde yetişen bitkiler
Köyler ve şerit halinde tarlalarla birlikte
Otlaklar
Otlaklar ve tarlalar
Gruplaşmış köyler ve sıkışık tarlalar
Otlaklar
Tarla ve bostanlar
Köylerin çevresinde büyük meyve bahçeleri
Kumlu tepe ve ovaların geleneksel görünüşü:
«Campine» görünüşü, fundalıklar, çam ormanları, otlaklar ve küçük düzensiz tarlalar
Eski ve oldukça yoğun yerleşme: köy ve köycükler
Yeni sürülen alanlar: daha az yoğun ve daha büyük tarlalar, dağınık çiftlikler
Limburg balçık yaylası
Tarlalar, meyve bahçeleriyle çevrili gruplaşmış köyler
Irmak ve kanallar
Setler
Proje halinde setler
Şehir ve köyler
0 10 20 30 40 km

Jarôme BOSCH (1450/1460-1516)
«Deliler Teknesi», Louvre müzesi, Paris

VERMEER de Delft (1632-1675)
«Dantel Ören Kadın», Louvre müzesi, Paris

Lucas de LEYDE (1489/1494-1533)
«Loth ve Kızları», Louvre müzesi, Paris

Frans HALS (1580-1666)
«Çingene Kızı», Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

REMBRANDT (1606-1669)
«Filozof», Louvre müzesi, Paris

sağda,
«Bətşeba» (detay),
Louvre müzesi, Paris

aşağıda,
«Kırmızı Bereli Haham»
(özel koleksiyon)

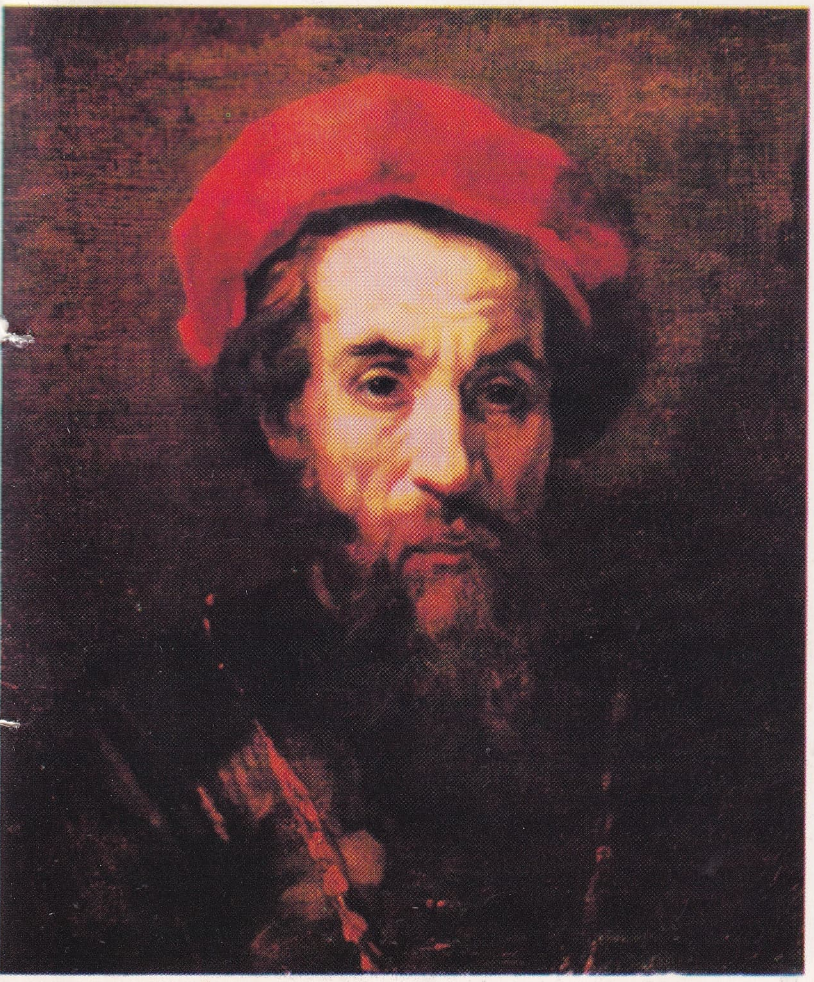

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

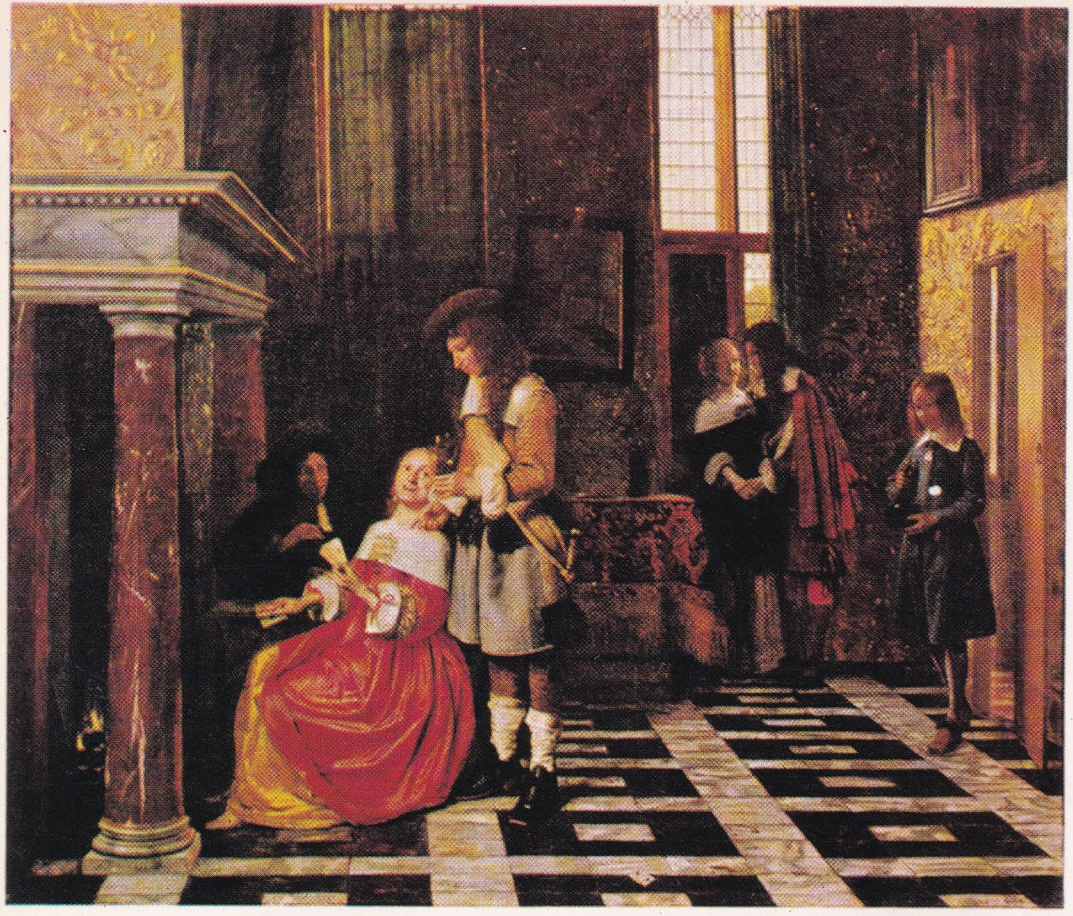

Pieterde HOOGHE (1629-1684)
«İskambil Oynayanlar»
Louvre müzesi, Paris

aşağıda
Jacob RUYSDAEL (1628/1629-1682)
«Çağlayanda Gün Işığı»
(özel koleksiyon)

Gabriël METSU (1629-1667)
«Elma Soyan Kadın»
Louvre müzesi, Paris

Foto. Giraudon (LAROUSSE)

Stevin

Snellius

Leeuwenhoek

De Graaf

s'Gravesande

İngen-Housz

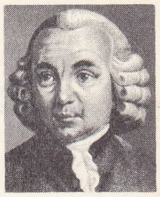
Van Swinden

bir hollanda sanatı ancak Geertgen ot Sint Jans, Alkmaar Ustası, daha sonraları da Virgo inter Virgines Ustası ve Jan Mostaert ile doğdu. Jérôme Bosch'un güçlü kişiliğini de hollanda okuluna bağlamak yanlış olmaz.

XVI. yy.da, Leiden'de, Cornelis Engelbrechtsz'in etkisi altında yeni bir sanat anlayışı gelişti; bu anlayışın en önemli temsilcisi Leiden'li Lucas'tır. Jan Van Scorel ise çağının ressamları arasında milletlerarası bir üne kavuşarak sivrilmiş bir ressamdı. Kendisi ve Jan Vermeyen, Maerten Van Heemskerck gibi öğrencileri Roma ve Venedik anlayışlarını hollanda özelliklerine uydurdular. Amsterdam'da, Jacob Cornelisz ve ardılları XV. yy. geleneklerinin izlerini taşıyan bir yapmacıklı sanat geliştirdiler. Ancak, Hollanda'ya özgü grup portrelerinin de bu topluluk arasında doğup geliştiği sanılır. Yüzyılın sonunda Haarlem şehri, Carel Van Mander, Cornelisz Van Haarlem ve Hendrik Goltzius ile hareketli bir sanat merkezi oldu. Hollanda resminin altın çağı Utrecht'te XVII. yy. başlarında Caravaggio ve Geruimezcni'nin etkisiyle yetişmiş olan Honthorst, Terbrugghen, Bloemaert gibi sanatçıların ortaya çıkışıyle doğdu. Burjuvazinin refahı, süsleme sanatı dışındaki bütün resim sanatına ilgiyi arttırdı. Bu ilgi özellikle, portrelere, günlük yaşayışı canlandıran resimlere, natürmortlara yöneliyordu. Mierevelt, Ravesteyn, Thomas de Keyser, Elias, Pot, Van der Helst, portre sanatına, Hollanda'ya özgü yeni bir kavrayış getirdiler. Bu kavrayış, uyarlı bir kesinliğe, ağırbaşlı ve titiz bir gerçekçiliğe dayanıyordu. Frans Hals ve XVII. yy. hollanda resminin başta gelen kişisi Rembrandt bu gerçekçiliği geliştirdi. Rembrandt'ın başarılı öğrencileri Ferdinand Bol, Govert Flinck ve Nicolaas Maes'tir.

Titizlikle birbirleriyle yarışan günlük yaşayış ressamları arasında Gérard Dou, Gabriel Metsu, Dirck Hals, Duyster, Terborch ve Jan Steen adlarını anmak yerinde olur. Carel Fabritius ışığa verdiği önemle dikkati çekiyordu. Pieter de Hooghe ile Vermeer, maddeyi ve ışığı kaynaştırarak, gündelik yaşayışı canlandıran resimlerinde şiirli bir anlatım ortaya koydular. Hollandalı ressamların, manzara resmine katkısı büyük oldu. Esaias Van de Velde, Jan Van Goyen, Salomon Van Ruysdael, Hendrik Avercamp, Jacob Van Ruysdael, Meindert Hobbema, Hercules Seghers, Filips Koninck, hollanda ufuklarından etkilenerek, ağır göklere, donuk ve dramatik ışıklara geniş ölçüde yer veren eserler yarattılar.

Bu arada, Potter ve Cuyp, Hondecoeter ve Weenix gibi hayvan ressamları ile Claude Lorrain'in etkisinde kalan Both, Berchem, Hackaert gibi italyan üslûplu manzara ressamlarını anmak gerekir. Hollanda, resimde, kendine özgü bir anlayış taşıyan mimarî görünüşler türünü yarattı (Berckheyde, Witte'li Emmanuel, Van der Weyden ve özellikle de Pieter Saendredam). Natürmorta çok zaman bir nesneler yığını yerine özenle seçilmiş ve ustaca biraraya getirilmiş birkaç nesneyi konu alan Pieter Claesz, De Heem, Van Beyeren, Heda ve Kalf başarılı eserler verdiler.

XVIII. yy.da ve XIX. yy.ın ilk yarısında, portre ve günlük yaşayış ressamı Cornelis Troost'un adı anılmağa değer.

XIX. yy.da, fransız sanatının etkisinde ve Bosboom'un öncülüğünde gerçekçi bir akım gelişti. Bu akım İsraels ile çevresine toplanmış olan Mesdag, Jacobus ve Willem Maris'in temsil ettikleri La Haye okulu tarafından geliştirildi. Bu hareketi aşan Breitner, natüralist denebilecek bir akımın ortaya çıkmasına yolaçtı. Vincent Van Gogh ile Jongkind Hollanda'dan Fransa'ya geldiler. XX. yy.ın ilk yıllarında ise «De Stijl» (Üslûp) akımı ile Mondrian'ın sanatı, soyut sanatın milletlerarası tarihinde yer almıştır.

Gravür

Bakır üzerine gravür, Hollanda'da XV. yy.-dan beri vardı. Bu alanda Hollandalıların katkısıyle Cermenlerin katkısı arasında kesin bir ayırım yapmak bugün de mümkün değildir. Bu arada, kitapların süslenmesinde kullanılan ağaç üstüne gravür de gelişti (Leiden'li Lucas, Hercules Seghers). Rembrandt, ofortlarıyle, gravür alanında, gelmiş geçmiş bütün sanatçıların arasında en ön sırada yer alan bir sanatçı olarak tanınmıştır. Bu önde gelen kişilerin yanı sıra, XVI. yy.ın ikinci yarısında büyük bir etki yapmış olan Goltzius ve Gheijn'li Jacques adlarındaki özentici gravürcüleri de özellikle anmak yerinde olur.

Dekoratif sanatlar

Kendine özgü bir halk kaynağından yoksun olması dolayısıyle, Hollanda'nın sanat işçiliğiyle ilgili meslekleri uzun süre yabancı etkiler altında kaldı. Meselâ döşeme eşyası zanaatçılığı fransız-flaman, daha sonraları da İtalya, Alsace, Ren ve hattâ XVII. yy.ın başında İspanya'da kullanılan usullerin etkisindeydi. İşçilik de özenliydi. Oymalı abanoz büfeler, çekmeceli ve bölmeli büyük boyda döşeme eşyaları tornacılık sanatıyle ince marangozluk sanatının ürünü olarak başarılı eserler ortaya koydu. Hollandalı ustaların tekniği, Fransa kralı Henri IV'ün bu ustaları Louvre sarayına çağırarak fransız sanatının ürünü olan eserlerin değerini arttırmak amacıyle çalışmalar yapmak üzere bir süre sarayda görevlendirilmesine yolaçacak kadar ünlüydü. Bunun üzerine, Pieter Boel ile Laurent Stabre, ardından da Oppenordt ve Golle sarayın atelyelerinde çalışmağa başladılar. Hollanda sandalyalarının getirdiği bir yenilik vardı: oturmak amacıyle yapılmış döşeme eşyalarına yapılan kaplama. Bu kaplama, döşemeye geçirilen deri veya kadife yüzün geniş başlı yaldızlı bir sıra çiviyle tutturulmasına dayanıyordu. XVIII. yy. Hollandalı zanaatçılığı fransız örneklerini taklit etmekle yetindi. Bununla birlikte, hollandalı zanaatçılar, döşeme eşyası ve seramik alanında çin-japon eserlerinin benzerlerini yaptılar. Çok moda olan ithal malların parça parça kullanan batılı atelyeler siparişlere yetişemiyordu. Bunun üzerine, yaptıkları ekzotik desenli tabloları veya vazoları, üstlerine lake cilâ vurulması veya boyanması için Çin'e göndermeyi düşündüler. Ama eserleri götüren gemiler çok zaman yakın limanlarda kalıyor ve Doğuda yapılması gereken iş, bu limanlarda çalışan bazı gözüaçık zanaatçılar tarafından yapılıyordu. Çin-Japon örnekleri, delft çinilerinin desenleri üzerinde büyük bir etki yaptı.

Hollanda, kişiliğini en çok ateş sanatlarında ortaya koydu. Cam işleri, venedik camcılığı örnek alınarak yapılmış olmakla birlikte, kendine özgü bir zevkin izlerini taşıyordu. Buna karşılık, çok ürün vermemiş olan hollanda halıcılığı flandre halıcılığının basit bir kopyası olmaktan öteye geçemedi. Yine aynı şekilde, Hollanda'da bu işle uğraşan bazı merkezlerde yapılmış desenli kumaşların da belirli bir özelliği yoktu. Kuyumculuk, fransız-flaman örneklerinin taklidine dayanıyordu. Denenmiş meslekî metotları koruyan sadece, Katolikliğin beslediği küçük el sanatlarıydı. Ama XVIII. yy.da bu zanaatçıların durumları da tehlikeye düştü. Buna karşılık, 1853'ten sonra, Hollanda piskoposluk hiyerarşisini yeniden kurunca, bu alanda bir canlanma görüldü. 1861'de, sanayinin ilerlemesi için kurulan yeni bir teşkilât Haarlem'de ilk Süsleme Sanatları Millî sergisini açtı. 1881'de de devlet Haarlem'de desen öğretmeni yetiştiren bir okul ve bir sanayi okulu açtı. Ayrıca, yine devlet tarafından, 1883'te Amtserdam'da, 1897'de de Utrecht'te birer teknoloji müzesi açıldı. Yenilikçilik konusundaki bu büyük girişimin ilk adımını modern tarzı benimsemiş olan ingiliz Burne-Jones, William Morris, Walter Crane gibi öncüler attı. Az sonra hollanda süsleme sanatı işlevsel ihtiyaçlara uyarak, daha kişilikli bir yola girdi.

MÜZİK

«Hollanda okulu» deyimi, çok başarılı bir müzik hareketini belirtir; bu hareket XV.-XVI. yy.da gelişti; hem teknik hem de anlayış bakımından dış etkilere uğradı. O çağın ünlü müzikçileri Pierre de La Rue, İsaac v.d.dir. Çağlarının eğilimlerine uygun olarak polifoninin kurucu unsurlarını işlemekte gösterdikleri ustalıklarıyle bütün avrupa müzikçilerine örnek oldular. Bununla birlikte Dufay ve Josquin Des Prés fransız-italyan anlayışıyle yetişen müzikçilerdi. Ockeghem yukarıda adı geçen müzikçilerin meydana getirdiği okulun dışında kaldı. Daha XVI. yy.ın ortalarına doğru Hollanda okulunun gözde sanatçıları yetişmeğe başladı: Willaert, Gombert, Créquillon, Lassus, Philippus de Monte v.b.
Güney Hollanda'nın, Brüksel, Gand, Mechelen, Brugge, Bergues, Kortrijk, Liège gibi müzik merkezleri gelişirken, Kuzey Hollanda ingiliz, fransız ve italyan estetiğinin etkisinde gelişti. Özellikle eser bakımından çok zengin olan XVII. yy.da klavye müziği başlangıçta ingiliz müzikçileri J. Bull ve P. Philips'in öncülüğünde gelişti. Sweelinck'in öğrencileri Leiden, Delft, Amsterdam ve Dortrecht'te çalıştılar. İtalyan usulü motet ve monodi'ler o çağda çok tutulmaktaydı. XVII. yy. sonları bir süit ve sonat bolluğuna tanık oldu (Derosier, Van Noordt, Anders, Bronnenmüller, De Koninck, Hacquart, Guislain). Amsterdam'da ilk opera 1680'de oynandı (Zianis'in *Fatiche*'i). XVIII. yy.da Paris, Londra, Mannheim, Berlin ve Viyana orkestralarının konçerto ve senfoni repertuvarlarındaki eserlerin uyarlanmasına başlandı. (W. de Fesch, 1717; Ricciotti,

Amsterdam'da kraliçe Juliana'nın 60. doğum gününde aşırı solun çıkardığı kargaşalıklarda polisle çatışma (1 mayıs 1969)

Amsterdam'da fazla ücret talebiyle komünistlerin başlattığı liman işçileri grevinde çatışmalardan bir görünüş (ağustos 1955)

Foto. X, Rijksmuseum, Boyer, Verger-Multiphoto (LAROUSSE) ; Hürriyet arşivi (MEYDAN)

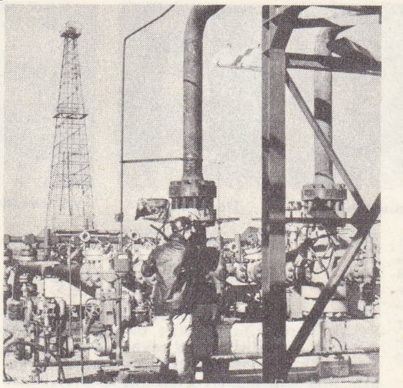

Slochteren tabiî gaz çıkarımı

1740; A. Mahaut, 1751; Heynsius, Spangenberg, 1757; Hallendaal, 1758; J. P. Glaser, 1766; Schwindl, 1775). Opera alanındaki italyan etkisine rağmen, fransız opera-komiği XVIII. yy. sonunda ülkeye girdi. Hollanda'nın romantik özellikler taşıyan çağdaş müziği daha çok alman estetiğine dönüktür. Bu gelişimi belirten birçok kurum vardır. Bunlar konservatuvarlar, müzik okulları, koro dernekleri ve konser birlikleridir. (Amsterdam Felix Meritis konserleri 1770; Amsterdam Concert - Gebouw orkestrası [1888'de kuruldu, uzun zaman W. Mengelberg tarafından yönetildi]; La Haye krallık orkestrası, 1903; Rotterdam orkestrası, 1917; Radio Filarmoni orkestrası, 1945). Opera, 1946'dan sonra devlet yardımı görmeğe başladı. Modern okulun ünlü bestecileri şunlardır: B. Zweers (1854-1924). J. Wagenaar (1862-1941), A. Diepenbrock (1862-1921), P. Van Anrooy (1879-1954), S. Dresden (1881-1957); W. Pijper (1894-1947). H. Andriessen (doğ. 1892), M. Monnikendam (doğ. 1896), G. Landre (doğ. 1905) ve H. Badings (doğ. 1907). Bunlar çağdaş okulun canlılığını ortaya koyan bestecilerdir.

Hollandalı besteciler İkinci Dünya savaşından sonra Fransa ve Almanya'da gelişen bellibaşlı müzik akımlarını izlediler. Pijper geleneksel estetiği sürdürdü. Willem Landre ve Ton de Leuw seriel tekniği benimsediler. Peter Schat genel müzik diline elektro-akustik tekniğini getirdi.

BİLİMLER

Hidrografya haritasının yaratıcısı Mercator (1512-1594), π'nin değerini belirleyen matematikçiler Van Ceulen (1540-1610), Adrianus Romanus (1561-1615) ve Metius (1571 -1635), aritmetikçi ve hidrostatiğin öncüsü Stevin (1548-1620), geodezik nivelmanın ve Descartes ile birlikte, kırılma kanununun bulucusu Snellius (1580 veya 1591-1626), Hollanda Rönesans'ının bilim hareketinde büyük bir yer tutar.

Büyük fransız düşünürü Descartes Hollanda'ya sığındığı ve öğretisini yaydığı zaman, ülkenin bilimsel önemi ortaya çıktı. Galileo Galilei'nin 1609 yılında astronomi alanında kullandığı ve Joannes Fabricius'un (1587-1615) Güneş lekelerini bulmakta yararlandığı dürbün burada icat edildi. Huygens (1629-1695) dürbünü geliştirdi, sarkaçlı saati buldu, mekaniğin ve ışığın dalga teorisinin temelini ortaya koydu. Mikroskop, spermatozitlerin bulucusu Van Leeuwenhoek (1632 -1723) ve preformasyon teorisinin yayıcısı Swammerdam (1637-1680) tarafından canlı varlıkların incelenmesinde kullanıldı. Fizyoloji, folikküllerin bulunmasını De Graaf'a (1641 - 1673) büyük ansiklopedisini Boerhaave'a (1668-1738) borçludur. XVIII. yy.-da Hollanda'da bilim kesinlikle deneysel bir yöneliş kazandı. s'Gravesande (1688-1742) adı, ısı üstüne bazı deneyleri, Van Musschenbroek'inki (1692-1761) Leyde şişesinin bulusunu, Van Swinden'inki (1746-1823) mıknatıslı iğneyi ve Ingen-Housz'unki (1730-1799) bitkilerin beslenmesiyle ve elektrikle ilgili araştırmaları hatırlatır.

XIX. ve XX. yy.da Hollanda, gazların fiziği üstüne dünya bilim alanının başında yer aldı. Van der Waals (1837-1923) bunun temel kanununu açıkladı; sonra Kamerlingh Onnes (1853-1926). 1894'te Leyde'de ünlü laboratuvarını kurdu; bu laboratuvarda onun kadar ünlü Keesom (1876-1956), De Haas (1878-1960) ve Debye (doğ. 1884) çalıştılar ve helyumu sıvılaştırmayı başardılar. aşırı iletkenlik olayını incelediler. Büyük Lorentz (1853-1928) elektron teorisini kurdu; Zeemen (1865-1943), magnetik alanın ışık üzerindeki etkisini inceledi; Van't Hoff (1852-1911) stereokimyayı ortaya koydu.

Astronomide, yıldızların yapısının incelenmesi Kanteyn'den (1851-1922) bağlıcı Sitter'e (1872-1934) ve Oort'a (1887'de doğdu) kadar derinleşti. Vening Meinesz (doğ. 1887) yerçekim şiddetinin ölçümü üzerine yaptığı sürekli çalışmalarıyle tanınır. Hollanda'da biyoloji çalışmaları günümüzde çok gelişti. De Vries (1848-1935) değşinim teorisini, Dubois (1858-1940) pitekantropu buldular: vitamin üstüne ilk araştırmayı Eijkman (1858-1930) yaptı.

İkinci Dünya savaşından sonra Hollanda, kazandığı Nobel ödül sayısının belirttiği gibi, bilimde kazandığı düzeyi korudu ve bu yönden Fransa'dan hemen sonra gelir. Sanayi, pek az ülkede, uygulamalı temel araştırmaları (Philips laboratuvarları) bu derece destekler. Astronomi gibi, temelde nazarî olan bir bilimin gelişmesi buna örnektir: A.B.D., ülkede yapılan çok büyük gözlem âletlerinin montajı için Hollanda'dan uzmanlar davet etmiştir. Pannekoek (gökada astrofiziği), Van Rhijn (yıldızlar istatistiği), Brouwer (gök mekaniği), Van Maanen (yıldızların öz hareketleri) ve Blaauw'un (yıldızlar astronomisi), durumları böyledir. Oort (gökadanın yapısı) ve Van de Hulst (radyo-astronomi) gibi, ülkelerinde dikkate değer çalışmalar yapmışlardır. Avrupa Uzay Araştırmaları merkezinin laboratuvarları da bugün Hollanda'da bulunmaktadır. *Reactorcentrum Nederland*'ın (R.C. N.) yönettiği nükleer enerji de diğer önemli bir kesimi meydana getirir. Zaten bu kuruluş Cern'e katılmıştır. Bununla beraber araştırmaların başlıcaları Petten Araştırma merkezinin bulunduğu Euratom kadrosu içinde yapılmaktadır. Hollandalı bilginlerin milletlerarası ilgiyi çeken eserleri arasında Debye'nin molekül yapıları üstündeki incelemelerini ve Zernike'nin icat ettiği zıt fazlı mikroskobu saymak gerekir; bu her iki bilgin Nobel ödülü kazanmışlardır (1936 ve 1953). Ayrıca biyoloji ve tıp alanlarında da büyük başarılar elde edildi; Einthoven elektrokardiyogramın uygulamasını yaptı. Eijkman B vitaminini buldu (1924 ve 1929 Nobel ödülü).

HABERLEŞME

● *Basın.* 1620'ye doğru kurulan hollanda basını Avrupa'nın en eski basınlarındandır. İlk gündelik gazete ***Nieuwe Amsterdamse Courant*** 1828'de kuruldu; ***Algemeen Handelsblad*** adıyle bugün de yayımlanmaktadır. En yüksek tirajlı gazete Amsterdam'da yayımlanan sosyalist eğilimli ***Her Vrije Volk***'tur. Onu 1940 ve 1944 yılları arasında gizlice yayına başlamış olan ***Het Parool*** (bağımsız) ve ***Trouw*** (protestan) gazeteleri takip eder. Ama ülkenin en tanınmış gazetesi Rotterdam'da yayımlanan liberal eğilimli ***Nieuwe Rotterdamse Courant***'tır. Hollanda'da toplam olarak büyük kısmı abonelere dayanan 150 gündelik gazete ve 200'den çok, az tirajlı iki veya üç haftada bir yayımlanan mahallî dergi vardır.

Basın ajansı. 1934'te kurulan millî basın ajansı ***Algemeen Nederlandsch Persbureau***, 1935 yılında ***Nederlandsch Telegraaf Agentschap, Vaz Dias, Belifante ve Vaz Dias, Aneta-Holland*** gibi birçok özel ajansla birleşerek genişledi. Bugün, Hollanda gazetelerinin hepsinin sahiplerinin katıldığı kooperatif bir ortaklıktır.

● *Radyo.* ***Nederlandse Radio Unie***'nin çalışması ticarî olmayan karma bir temele dayanır. Vericilerle, nakil kabloları devletindir, yayımlar ise N.R.U. içinde toplanan dinî, kültürel veya toplumsal nitelikte beş özel ortaklık tarafından yapılır.

● *Televizyon.* Programları N.R.U. düzenler. Ama vericilerin ticarî amaç taşımayan işletmesini devletin ödeneğiyle özel bir ortaklık olan ***Nederlandse Televisie Stichting*** yapar. (L)

HOLLANDA, Felemnk'in batı bölgesine eskiden verilen ad; iki il'e ayrılırdı: ***Kuzey Hollanda, Güney Hollanda.*** (Bugün de Hollanda'da iki il bu adla anılır.)

● *Coğrafya.* Hollanda («Çukur ülke»), deniz seviyesinden aşağıdadır; batıda tabiî kumul setleriyle, öbür kısımlarda bentler sistemiyle denizden korunur. Alçak ülke, Zuiderzee veya gölcüklerden kazanılmıştır. Kanallar, alavere havuzları ve gelişmiş tarım bilimi sayesinde, Hollandalılar topraklarını çok verimli sebze bahçeleri, otlaklar ve çiçek bahçeleri haline getirmişlerdir. Krallığın en zengin kısmı Hollanda'dadır. Topraklar, çoğunun nüfusu 500 000'i aşan şehirlerin serpiştirilmiş olduğu geniş bir bahçeye benzer.

● *Tarih.* Roma imparatorluğunun sınırları dışında kalan Batavlar ülkesi Hollanda, ancak M.S. VIII. yy.da Herstal'li Pepin, Friesland Radbod dükünü, Wijk bij Du-

Rotterdam limanındaki yeni havuzlar

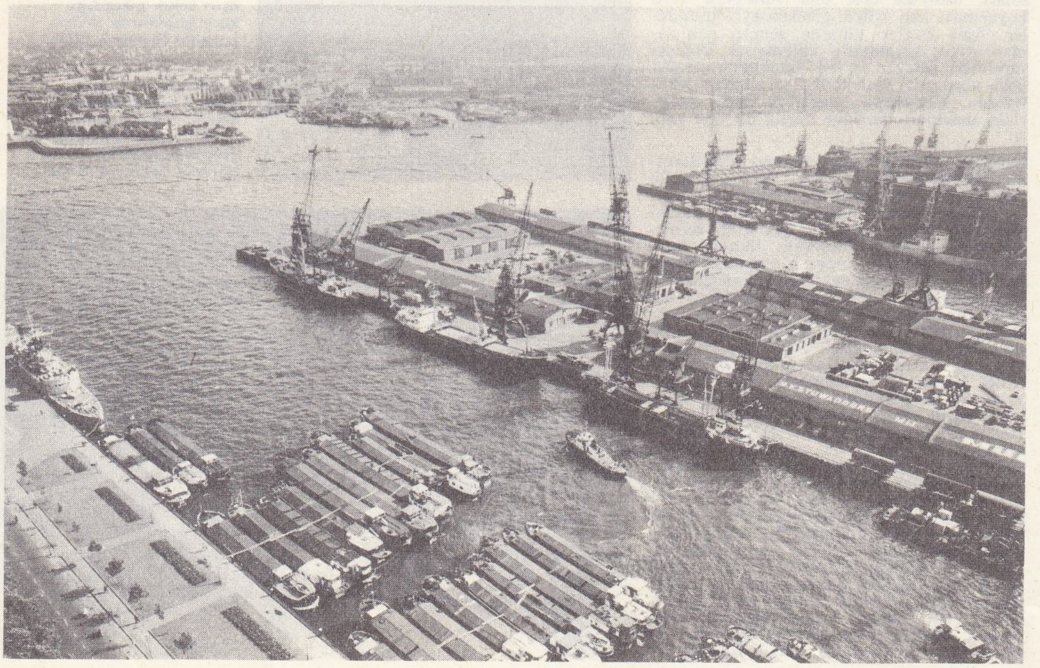

Foto. Hollanda elçiliği, Garanger-Lauros-Atlas-Photo (LAROUSSE)

urstede'de yendiği zaman, Aziz Willibrod tarafından hıristiyanlaştırıldı. Wijk bij Duurstede sitesi, IX. yy.da (özellikle 834, 835 ve 836'da) Normanların yıkıcı akınlarına uğramadan önce, Karolenj'ler zamanında Ren kıyısında çok işlek bir liman haline gelmişti. Fransa kralı Charles III'ün Egmont manastırının mallarını Dirk adında birine hibe etmesi (922) üzerine Hollanda kontluğu doğdu; Utrecht ve Flandre'ın (Zeeland'ın güneyi) zararına gelişti. Sonunda ilk olarak Hollanda kontu unvanını taşıyan Dirk III'-ün, Dordrecht'i kurması (1015'e doğr.) ve Meuse ile Waal'den vergi alınması, Rheinland şehirlerinin talebi üzerine Lorraine dükü Godefroi'nın müdahalesine yolaçtı: Godefroi'nın büyük bir yenilgiye uğraması (1018), Hollanda kontluğunun genişlemesini sağladı (bununla birlikte kontluğun adı ilk olarak ancak XII. yy.ın başından kalma belgelerde geçer).

Hollanda kontları Felemenk'liler ve Friesland'lılarla savaşmak zorunda kaldılar; ama XIII. yy.da Flevo gölünün su altında kalarak Zuiderzee körfezi haline gelmesiyle Friesland'lılar tehlikesinden kurtuldular; Floris V'in zamanında (1252-1296) ekonomi yenilendi (deniz ticareti, ringa balığı avı, Dordrecht ve Leiden'de ingiliz yünlerinin işlenmesi), Jean I ölünce (1299), kontluk yeğeni Avesnes sülâlesinden Hainaut kontu Jean II'ye geçti (öl. 1304); onun oğlu Guillaume III (1304-1337), Batı Zeeland'ın bütünüyle kendine ait olduğunu kabul ettirdi (1323 antlaşması) ve ticareti (Dordrech'te yerleşen Hansa ile rekabet halindeydi) destekledi. Avesnes'li Jean'ın nesli (Guillaume IV ile sona erdi (1337-1345) ve Hollanda, kız kardeşi Bavyera'lı Marguerita'ya miras kaldı. Soyundan gelen Bavyera'lı Jacoba, kocası Brabant'lı Jean'ı terk ederek ingiliz Gloucester ile birleşti (1422); Hollandalıların, kendisini tutanlarla (kanca anlamına gelen *Hoeken*) karşı olanlar (morina balığı anlamına gelen *kabeljaunwen*) arasında ikiye bölünmesine sebep oldu; topraklarını Bourgogne dükü İyi Philippe'e bırakmak zorunda kaldı (Delft antlaşması, 1428). Bourgogne'lu Marie'nin Maximilian ile evlenmesi, Hollanda'yı Avusturya hanedanına bağladı (1477). Kargaşalıklar, Biesbosch'un su altında kalması (1421'de 10 000 kişi öldü) yüzünden meydana gelen yoksulluğu artırıyordu. Hollandalılar, akaçlamada yeldeğirmenleri kullandılar. Aynı dönemde Kuzey denizinde ringa balığı avını Hansa'nın elinden aldılar ve özellikle Lübeck'in ortadan kalkmasından sonra (1535-1537) Baltık'ta kabotaj ticaretini ele geçirdiler: sonra Akdeniz'e ve 1580'den sonra, İspanya'nın sömürgelerine girmeleri yasaklandığı için Hindistan'a elattılar (bk. HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU). Fikir alanı canlandı (Lorentz, Coster, Erasmus). Reform fikrinin çok erken bir dönemde girdiği (XIV. yy.'ın sonundan itibaren Delft'te Ortak Hayat Kardeşleri tarikatının kurulması; birçok manastırın Reform'u benimseyen Windesheim piskoposluğuna bağlanması) Hollanda, 1531'den sonra Amsterdam, Leiden, Haarlem v.b.de gelişen Leiden'li Jean'ın anabatist mezhebini hoş karşıladı. Şiddetli bir baskı hareketine rağmen (Amsterdam ayaklanması mayıs 1535'te bastırıldı), Menno Simonsz'-un vaız ettiği Anabatizm, Friesland'dan başlayarak Kuzey Hollanda'da yeniden yerleşti; sonra Calvin'ciliğin gelişmesi, Guillaume d'Orange'ın ayaklanmasını ve Hollanda eyaletleri tarafından Stathouder olarak tanınmasını (1572), sonra da Utrecht birliğinin kurulmasını (1579) kolaylaştırdı; bu birlik sayesinde Birleşik Eyaletler cumhuriyeti kuruldu. Zengin Hollanda özellikle Amsterdam'ın önemi sayesinde özel siyasî rejimini muhafaza ederek Birleşik eyaletlerde başlıca rolü oynadı. Merkezi La Haye, cumhuriyetin başkentiydi, stathouder'i genel kumandan olarak silâhlı kuvvetlere kumanda ediyor, başbakanı ise dışişleri ve maliyeyi yönetiyordu. (L)

HOLLANDA (GÜNEY), hollanda dilinde **Zuidholland,** Hollanda'nın batısında il; 2 726 200 nüf. Merkezi *La Haye*. Kıyı kumullarının ötesinde bir polderler bölgesi uzanır (buğday, patates, yemlik ot, büyük baş hayvan ve domuz yetiştiriciliği). Güneye doğru Westland büyük bir çiçek ve sebze yetiştiriciliği bölgesidir; üretimin büyük kısmı ısıtılan serlerde elde edilir. Doğuya doğru sütçül inek (taze süt, peynir üretimi) ve domuz yetiştiriciliği ağır basar. (L)

HOLLANDA (KUZEY), hollanda dilinde **Noordholland,** Hollanda'nın batısında il; 2 073 100 nüf. Merkezi, *Haarlem*. Kuzey Hollanda, kıyıdaki kumul şeridinin gerisindeki bölgenin kurutulmasıyle meydana geldi. Irmak yollarının aşırı sıklığı, bölgenin iç kısmında eskiden çok önemli olan limanların kurulmasına yolaçtı. Açık denizde kanallarla bağlanan Amsterdam, bugün bu limanların tek faal örneğidir; su setleriyle korunan Kuzey Hollanda, hayvan, süt, sebze, meyve üretir ve üretimi yakındaki büyük şehirlerde pazarlanır. (L)

HOLLANDA atı, eskiden Hollanda'da polderlerde yaşayan friesland atının ingiliz, alman ve fransız atlarıyle çaprazlanmasından elde edilen at ırkı. (Bu çaprazlama ağır olan friesland atını hafifleterek daha hızlı koşum atları elde etmek amacıyle yapılmıştır.) [L]

HOLLANDA bezi, Hollanda'da dokunan çok ince keten bez. (L)

Hollanda gazetesi (veya **Haarlem gazetesi**), protestan mültecilerin Hollanda'da Louis XIV'e karşı çıkardıkları gazete; reform görmüş dinin durumu ve çekilen eziyetler üstüne ilgi çekici bilgiler verdi. (L)

HOLLANDA güvercini, gerdanını şişiren güvercinler grubundan süs güvercini. (Hemen hemen yatay duruşlu, bol tüylü iri bir güvercindir. «Amsterdam balonlu güvercini» de denir.) [L]

HOLLANDA HİNDİSTANI, Asya'da Yeni Gine'nin (Melanezya) batısında, Avustralya'nın doğusunda ve Güney Çin denizinin güneyindeki adaların hepsine verilen ad. Hollanda Hindistanı, İndonezya'yı içine alır ve bazen Filipinler de bu adalardan sayılır. (L)

HOLLANDA krallığı, Napolyon'un 1806'-da kurduğu ve başına kardeşi Louis'yi getirdiği krallık. Louis kıta ablukasını uygulamayı kabul etmeyince, 1810 temmuzunda tahttan çekilmek zorunda kaldı; krallığı Fransız imparatorluğuna katıldı. (L)

HOLLANDALI i. (*Hollanda*'dan *hollanda-lı*). Hollanda halkından veya bu halkla aynı soydan olan kimse. (M)

HOLLANDA patiskası, âdi patiskadan daha dayanıklı ve sağlam, çok sık dokunmuş ve hollanda beziyle aralarında bazı benzerlikler bulunan patiska. (L)

HOLLANDA peyniri, hamuru basınç altında katılaştırılmış ve arıtılmış, kabuğu yıkanmış, pişmemiş peynir.

— ANSİKL. *Hollanda peyniri*, biçimine göre iki kısma ayrılır: Magrıplı başı da denilen, hafifçe oval bir toprak şeklinde *edam;* silindir biçiminde kenarları kabarık *guda.* Bu peynir, genellikle, pastörize edilmiş inek sütünden yapılır. Süte, 2 000 ile 6 000 litrelik büyük havuzlarda, süt mayaları ve rocu (hamuru portakal rengine boyar) katılır. Özel âletlerle kesilen çökelti karıştırılır, suyu ayrılır ve yıkanır. Küre veya silindir şeklindeki kalıplara konularak preste sıkıştırılır. Süzme işlemi bitince peynir salamuraya konulur ve bekletilir. Piyasaya çıkarılmadan önce, peynirin üstündeki kabuk temizlenir, fırçalanır ve keten yağı sürüldükten sonra parafinle sıvanır. (L)

HOLLANDA savaşı (1672-1679), bu savaşın çeşitli sebepleri vardır: Colbert ile Birleşik eyaletler arasında tarife mücadelesi (bk. COLBERT'ÇİLİK); Felemenk'i işgal etmesini engelleyen ve aşırı Calvin'ciliği Fransa'daki protestanları da etkilemeğe başlayan zengin cumhuriyeti, Louis XIV'ün cezalandırmak istemesi. Louis XIV, İspanya ve Brandenburg'un pek desteklemediği Birleşik eyaletlere karşı, Karl II, birçok Alman prensi ve İsveç ile bir hücum ittifakı yaptı; 28 mart 1672'de Karl II savaşa başladı; hazırlanda Louvois'nın teşkilâtlandırdığı 160 000 kişilik fransız ordusu, Turenne, Condé, Luxembourg ve Vauban'ın kumandasında Ren nehrini aştı. 3 Temmuzda Louis XIV Utrecht'e girdi, fakat Hollandalılar bentleri yıkarak Hollanda eyaletini ele geçirilmesi imkânsız büyük bir ada haline getirdiler. Meclis barış teklif etti, fakat Louis XIV ve Louvois'nın aşırı istekleri üzerine Hollandalılar vatana ihanetle suçladıkları De Witt kardeşlere isyan ederek onları öldürdüler; Orange prensi Willem, Zeeland ve Hollanda stathouder'i ömür boyu başkumandan ve amiral olarak ilân edildi (temmuz-ağustos 1672). Fransızların Maastricht'i alışından (haziran 1673) sonra toplanan Köln kongresinde barışın gerçekleşeceği sanıldı; ama, Orange prensi Willem'in taraftarları fransız tekliflerini reddettiler ve 30 ağustosta La Haye'de Avusturya imparatoru, İspanya kralı ve Lorraine dükü, Birleşik eyaletlerle antlaşma imzaladı. O tarihten itibaren, Louis XIV'ün 1673'te boşalttığı Hollanda arka plana geçti ve Fransa, Almanya'nın isyanıyle ve Avrupa'daki güçlü koalisyonla karşı karşıya kaldı (1674-1678); uzun süre devam eden savaş (bk. ALSACE, FRANCHE-COMTÉ, LOUİS XIV, HOLLANDA, PRUSYA, İSVEÇ) Nimègue barışı ve Saint-Germain-en-Laye antlaşmasıyle sona erdi (1678-1679). [L]

HOLLANDA sığırı, friesland sığırına Türkiye'de verilen ad. (M)

HOLLANDA Sömürge imparatorluğu, Hollandalılar'ın sömürgeleştirdiği ülke ve arazilerin bütününe verilen ad.

«Birleşik eyaletler»in İspanya'ya karşı genel ayaklanması (1572) ve Portekiz'in İspanyol hâkimiyetine geçmesiyle (1581-1640) Hollanda gemicilerine geleneksel ikmal limanları (Cadiz, Lizbon) kapandı. Bunun üzerine baharatı doğrudan doğruya kaynaklarından aramak zorunda kaldılar; Doğu (1602) ve Batı (1621) Hindistan şirketleri, bu maksatla kuruldu. Bu şirketler, büyük kısmı İspanya ve Portekiz'in elinden alınan bir sömürge imparatorluğu meydana getirdi. XVII. yy.ın ilk yarısında Doğu Hindistan şirketi, Molük takımadalarına ayak bastı (Amboine 1605; Banda 1609); 1660'a doğru Ternate, Tidore, Batjan kıyı prensliklerine boyun eğdirerek büyük başarı kazandı. Fransızların ve İngilizlerin mallarına elkoyma sayesinde Cava denizine yerleşildi, Banten işgal edildi ve Batavia (1619) kuruldu; daha batıda Johore ve Malakka'-da (1641'de Portekiz'den alındı) ticaret merkezleri, 1661'de Hindistan'da Malabar kıyısında karakollar (Koçin, Kalikut) kurulması ve Seylan'ın Portekiz'den alınması (1658), 1665'te Borneo'nun kuzeyine tüccarlar, Formoza'ya misyonerler gönderilmesiyle Malezya, Hint ve Çin dünyalarına sızıldı.

Müstahkem ticaret tesisleri dizisinden (İran limanı Bender Abbas üzerinden Kap'tan [1649] Timor'a uzanıyordu) meydana gelen Hollanda Doğu Sömürge imparatorluğunun varlığı Hollandalılara son ingiliz adaları olan Bada'ların bırakılmasıyle (Breda barışı, 1667) resmen onaylandı.

Louis Beel

Doğu Hindistan'ın yönetimi ne avrupalıların sömürgeye yerleştirilmesiyle, ne de adanın değerlendirilmesiyle uğraşan, tek kaygısı ticaret olan şirketin teşkilâtına dayanıyordu. Şirket geleneksel yapıların üzerine kendi memurlarını yerleştirmişti. Bu memurlar (genel vali, Hindistan danışmanı, ticaret müdürleri, memur tüccarlar), siyasî yönetimden, büyük idarî hizmetlerden olduğu kadar önemli bir arazinin (msl. Amboine) genel idaresinden, bir karakol, bir kale, bir ticaret acentesinin yönetiminden de sorumluydular. Yönetmen veya müşavirler, mahallî prensler mal teslimi mukavelelerini görüşür, icra memurları yerlilerin eşya ile ödeyecekleri borçlarını toplar ve zaman zaman şiddete de başvurarak (Banda adalarından Lintor adası halkının kılıçtan geçirilmesi [1621]), düzeni korurlardı. Çeşitli ırk gruplarının ilişkileri belli ölçülere göre ayarlanmıştı; hiç bir şekilde ırk karışması olmaz, her biri kendi âdetlerini muhafaza ederdi: Batavia'da Hollandalı muhtarlar, çinli hâkimler. Şu halde XV. yy.da Hollanda Hindistanı'nda sömürge medeniyetinden bahsedilemeyeceği gibi, hollanda medeniyeti üzerinde sömürgenin derin tesiri olduğu da söylenemez. Ancak yüzyılın sonuna doğru ithal edilen çeşitli mallar, bütün Avrupa'da olduğu gibi Hollanda'da da uzakdoğu zevkini yayacaktır.

Jan De Quay

Hollanda'nın batıya doğru yayılışı bu kadar parlak olmadı. On protestan ailenin Amazonas bölgesine, otuz Wallon ailesinin Hudson'un ağzına gönderilmesi (1623) ve Piet Heim'in Brezilya kıyılarına yaptığı çapul seferleriyle (1626-1627) kurulmağa başlanan Amerika imparatorluğu, XVII. yy. ortalarında en parlak dönemine ulaştı: 1635'-te San Roque burnundan rio San Francisco'ya kadar uzanan Hollanda Brezilyası'nı

Victor Marijnen

Foto. Keystone (LAROUSSE)

1966'da Valendam'da seçimler

Jelle Zijlstra

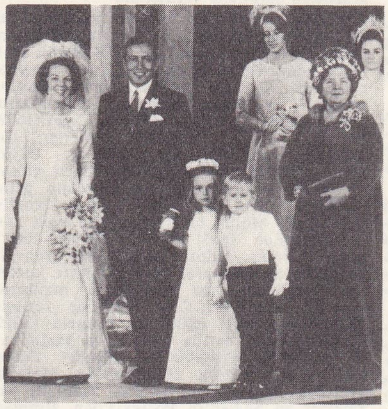

prenses Beatrix'in düğünü

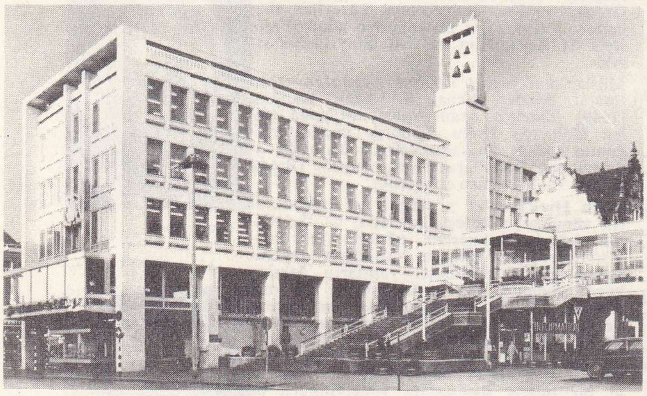

Groningen şehir oteli (mimarı J.J.M. Vegler)

genel vali Nassau'lu Maurice akıllı bir şekilde işletmeğe (kereste, şekerkamışı) girişti; kuzeyde Hudson boyunca Yeni Hollanda'yı meydana getiren ve Patronluk fermanından beri (1629) deri ticareti ve zıraatla geçinen birçok şehir (bu arada İngilizlerin sonradan New York adını verdikleri New Amsterdam) kuruldu. Antil denizindeki Saint-Eustache, Saint-Martin, Tobago, Guyana ve Curaçao İspanyollardan alındı (1635). Portekiz'in yeniden bağımsızlığına kavuşması (1640) ve Hollanda-Portekiz savaşı (1641-1651) ile Brezilya'daki ayaklanmalar, Hollanda Brezilyası'nı ortadan kaldırdı (Recife teslim antlaşması 1654). La Haye barışıyle (1661) Hollanda Brezilyası'nın Portekiz'e geri verilmesi onaylandı. York dükünün kumandasında İngilizlerin zaferi Yeni-Hollanda'yı ortadan kaldırdı (1664). Breda barışıyle Hollanda'nın elinde Antil denizindeki iyi işletilen sömürgelerle Curaçao pazarına köle gönderilmesini sağlayan Afrika'daki Gore ve Arguin ticaret merkezleri kaldı.

Doğu Hindistan'ın tersine, Hollanda Antilleri'nde çok erken bir dönemde tropikal tarım işletmeleri çerçevesinde (şekerkamışı, pirinç, tütün) kendi dili ve etnik azınlıkları (Surinam'lı yahudiler) olan bir sömürge toplumu ortaya çıktı.

XVIII. yy.ın ortalarından itibaren Hollanda Hindistanı'nda, Doğu Hindistan şirketinin iç meselelerinin ve uygulanan iktisadî Malthus'çuluğun (az fakat pahalı siyaset; tarım işletmelerinde dikilen fidanların sökülmesi) kötü sonuçlarının, yerlilere ve çinlilere aşırı sert davranılmasının (ekim 1740'ta Batavia'da çinlilerin kılıçtan geçirilmesi) sebep olduğu sıkıntılar ortaya çıktı. İngiliz- Hollanda savaşı (1780-1784) şirketin gerilemesini hızlandırdı ve şirket dağıtıldı (1798).

Fransız devriminin ve Fransa'da İmparatorluk döneminin Avrupa'da yarattığı buhranlar, şirketin iflâs eden siyasetinin yerine yeni bir sömürge siyaseti uygulanmasını geciktirdi. Fransa'nın, Batav cumhuriyeti haline getirilen Hollanda'ya elkoymasını bahane eden İngiltere, Cava ile birkaç ada dışında Hollanda Hindistanı'nı işgal etti (1801). Topraklarını geçici Amiens barışıyle (1802) geri alan Hollanda, bu toprakları ülkede şirketin yerini almış olan «Doğu İşleri Hükûmet komitesi»nin emrine verdi ve Daendels'i vali olarak gönderdi (1808-1810); Daendels karayolları yaptırarak sömürgede ilk değerlendirme hareketine girişti. Hareketi 1810'dan itibaren durduran İngilizler, Batavia'yı işgal ettiler (8 ağustos 1811). Batavia'ya yerleşen ingiliz valisi Raffles, bir iktisadî liberalleşme siyaseti (zorla çalışma veya angaryanın azaltılması) denedi ve özellikle ilk siyasî tavizleri verdi: her birinde yerli bir «naip»in bulunduğu taşra «valilik»lerinin (Birinci Dünya savaşı sonrasına kadar devam etti) kurulması, 1815 antlaşmalarıyle İngiltere, Felemenk krallığına Kap, Guyana'nın bir kısmı, Tobago ve Seylan dışında, bütün sömürgelerini geri verdi. Cava'nın doğusundaki prenslerin isyanı ve Sumatra'daki dinî ayaklanma (1825), Felemenk'i nispî bir muhtariyet siyaseti benimsemek zorunda bıraktı. O tarihten itibaren klasik sömürge yapılarının yerini gün geçtikçe yeni işletme şekilleri ve Hollanda ile yeni ilişkiler aldı. XI. yy. sonundan itibaren vali Van den Bosch'un uyguladığı «zorla tarım sistemi»nin başarısızlığa uğramasıyle, adalar XIX. yy.dan itibaren kapitalist özel sektör tarafından işletilmeğe başlandı. Bu sistem köleliğin kaldırılmasının (1860) yanı sıra, 1863'ten itibaren yeni bir vergi sistemi uygulanmasına da yolaçtı. Köleliğin kaldırılmasıyle toplam nüfusu 55 000 kişi olan Guyana'da 36 000 köle azat edildi (Antiller'de 31 000 kişilik toplam nüfusun 16 000'i köleydi). Kısa süre içinde milliyetçi bir görünüş kazanan açlık ayaklanmalarına (Açe, 1873) sebep olan sistem, sömürge aleyhtarı hareketin (Boedi Utomo, 1908; Sarekat İslâm 1912) kuvvetlenmesine yolaçtı; hareket, doğu sömürgelerinin siyasî statüsünde ilk değişikliğin yapılmasını (Volksraad'ın kuruluşu, 1917) sağladı. 1922 Tarihli yeni Hollanda anayasası ile yenilenen bu tavizlere rağmen, 1927'den beri Dr. Sukarno'nun önderliğini yaptığı Millî İndonezya partisinin isteklerinde azalma olmadı. Sonunda sömürgeyi Japonya'nın işgal etmesiyle (1942-1945) Hollanda vesayetinde meydana gelen kesiklikten yararlanan İndonezya, 17 ağustos 1945'te cumhuriyeti ilân etti. İndonezya'nın 10 ağustos 1954'te tam bağımsızlığını kazanması, Hollanda'da bazı siyasî meselelere (Yeni Gine'nin batısı veya İrian üzerinde hak iddiası) yolaçtı. Hollanda hiç değilse İkinci Dünya savaşının sonuna kadar Van den Bosch sisteminden (yılda 30 milyon florin), sonra da adaların kapitalist usullerle işletilmesinden (başarısı Japonların tamahını uyandırdı) yararlandı. Böylece Hollanda'da Amsterdam ve Rotterdam limanlarıyle Campine ve Zeeland arasındaki sömürge ürünlerini işleyen birçok küçük merkez zenginleşti; Avrupa'nın başlıca malî merkezlerinden biri olmağa devam eden Amsterdam'da Milliyetçi Halk partisi ve Bağımsız parti, muhtar iç kurumlar (idare meclisi veya belediye, ada meclisi) aracılığıyle valinin nüfuzunu kırmağa çalıştılar. Eski sömürge kuruluşları Hollanda imparatorluğu zararına her gün biraz daha geriledi. Kısacası, İndonezya'nın XX. yy. ortasında hürriyete kavuşmasıyle, Birleşik eyaletlerin XVII. yy.daki gücüne tanıklık eden bu geniş imparatorluktan geriye sadece Amerika (Guyana ve Antil adalarından bazıları, Sint-Maarten'in bir kısmı, Sint-Eustatius, Curaçao, Ariba) ve İrian'daki (Yeni Gine'nin batısı) topraklar kaldı. (L)

HOLLANDA tavşanı, evcil tavşan ırkı. (Küçük, verimli, çift renkli bir hayvan olan hollanda tavşanında burun, alın, boyun, omuz, göğüs, ön bacak ve arka ayaklar beyaz, vücudun geri kalan kısmı siyah, mavi veya gri olur.) [L]

HOLLANDİA, Sukarnopura şehrinin (Yeni Gine) eski adı. (L)

HOLLANDİT i. (fr. *hollandite*'ten). Miner. Tabiî baryum ve manganez oksit; kuvadratik sistemde billûrlaşır. (L)

HOLLANDSCH DİEP («Hollanda kanalı»), Ren deltasından ayrılan kolların en genişi (Hollanda'da). Yaklaşık olarak 15 km uzunluğunda olan Hollandsch Diep, deltanın güney koludur; bir kanalla Lek'e ve Rotterdam'a bağlıdır. Genişliği 1-2 km'dir, üzerinden bir demiryolu köprüsü, bir de karayolu köprüsü geçer. Bu kanaldan özellikle ırmak gemileri yararlanır. (L)

HOLLANDSCHE IJSEL, Hollanda'da küçük kanal; Lek'ten ayrılan kollardan biri, Utrecht'in güneyinde, Rotterdam'ın yukarı kısmında Yeni Maas'e ulaşır. Bu kanal üzerinde, Hollanda'yı su baskınlarından koruyan bir baraj inşa edilmiştir; bu alavere havuzu sayesinde su kesimi 4 m'lik gemiler kanala girebilir. (L)

HOLLAR (Vaclav), çek desinatörü ve gravürcüsü (Prag 1607-Londra 1677). 1627 Yılına doğru Prag'dan ayrıldı, Frankfurt'ta çıraklık devresini geçirdikten sonra, sırasıyle Strasbourg, Köln, Viyana ve Anvers'e gitti; 1636'da İngiltere'ye yerleşti. 1666 Londra yangınını canlandıran resimler yaptı. Gravürler arasında şehir panoramaları, Bruegel ve Elsheimer'ı örnek alarak yaptığı peyzajlar, ayrıca portreler, Prag'daki Hollareum'da, British museum'da ve Windsor şatosunda eserleri vardır. (L)

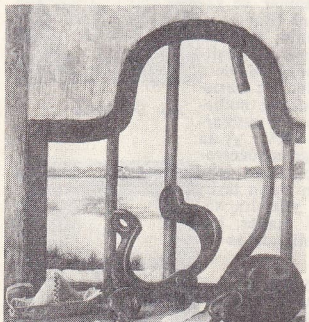

Cornelius Postma: «Hapishane»; sağda, Lili Pieter Van Leer: «Zeeland Manzarası»

Foto. Keystone, John Stoel, Hervochon, Keystone, Hervochon (LAROUSSE)

HOLLERİCH, Lüksemburg büyük düklüğünde yer, Lüksemburg'un güneyinde. Çelik fabrikaları ve metalürji. Makine yapımı. (L)

HOLLERİTH (Hermann), amerikalı istatistikçi (Buffalo 1860-Washington 1929). Delikli kartla çalışan istatistik makinelerini icat etti ve 1880 ile 1889 arasında bu makinelerin ilk örneklerini yaptı. Bu düzenek, pantografik bir delici, bir yanda bir dizi kasa teşkil eden bir ayırıcı, diğer yandan bir tablo yapıcının unsurlarını teşkil eden sayaçlardan meydana gelen bir kartları okuma ünitesidir. İlk olarak 1890'da, Amerikan seçimi oy pusulalarının sayılmasında kullanılan bu makineler, Hollerith'in, bugün IBM haline gelen Tabulating Machine corporation'ı kurmağa yöneltecek kadar başarı kazandı. (L)

HOLLES (Denzil,— baronu), ingiliz siyaset adamı (Hougton 1599-Londra 1680). Koyu bir presbiteryen, Charles I'e karşı yürütülen parlamento muhalefetinin liderlerinden ve kral tarafından haklarında tutuklama kararı alınan (1642) beş milletvekilinden biriydi. İç savaş patlak verince, krala Presbiteryenliği kabul ettirmeğe çalıştı. Bu yüzden ordunun düşmanlığını üstüne çekti ve Cromwell'in iktidarı boyunca şüpheli kişi sayıldı. Charles II'nin tahta çıkmasında yardımcı oldu ve sonradan onun hizmetine girdi. (L)

HOLLEY (Robert William), amerikalı biyokimyacı (Urbana, Illinois 1922). 1947'de Cornell üniversitesinde doktorasını yaptı. 1948-1957 Arasında Cornell's College of Agriculture (Cornel Tarım koleji) Kimya fakültesinde ders verdi, 1957'de Ithaca'daki Bitki, Toprak ve Besi maddeleri laboratuvarında çalışmağa başladı. 1962'de Cornell üniversitesinde biyokimya profesörü oldu. Dört yıl sonra da Kaliforniya'daki (*La Jolla*) Salk enstitüsüne girdi. 1968'de tıp (fizyoloji) dalında Nobel ödülünü iki kişiyle paylaştı. Özellikle genetik mekanizmaları ve protein sentezi üstüne çalıştı.

Başlangıçta oksinler ve penisilin sentezi üstüne araştırmalar yaptı; sonra 1957'de, hücrede protein sentezi sırasında bulunması gereken amino asitlerin meydana çıkabilmesi için küçük RNA (ribonükleik asit) moleküllerine ihtiyaç olduğunu anladı. Bu moleküllere «taşıyıcı RNA» (t RNA) adı verilir. Holley amino asitler için gerekli t RNA'yı arı olarak fazlasıyle elde etti. t RNA bileşiğini nükleotitlere ayırmak için biri ribonükleaz T, öteki de pankreas ribonükleazı olmak üzere iki enzim kullandı. Ribonükleaz T, t RNA moleküllerini guanilik asitle nükleotit'in birleştiği noktadan parçalar, pankreas ribonükleazı ise, aynı molekülü urasilik ve sitozinik asitlere ayırır. Her iki enzim ayrı gruptan polinükleotit parçalarının ortaya çıkmasını sağlar. Holley önce bu parçaların unsurlarını, daha sonra t RNA molekülünü meydana getiren nükleotitleri tespit etti. (L)

HOLLİNGSHEAD (Raphael). Bk. HOLİNSHED.

HOLLY (Jan), slovak şairi (Borski Svari Mikulas, Bratislava yakınları 1785 - Dobra Voda 1849). Bernolak okulunun en başarılı temsilcisidir. Eski eserleri örnek alarak *İdiller* (1835-1836) ve *Elejiler* (1839) yazdı. İlk İslav imparatorluğunu yücelten üç romantik destanıyle ün kazandı: *Svatopolk* (1833); *Kiril i Metodiy* (Kiril ve Metodiy) [1836]; *Slavyanin* (İslav) [1839]. (L)

HOLLYWOOD, A.B.D.'de (Kaliforniya) şehir, güney kıyı ovasında, Los Angeles'in kuzeybatısında; 185 000 nüf. Burası Amerika'nın sinema sanayii merkezidir; İkinci Dünya savaşı sırasında şehirde uçak sanayii de kuruldu. Hollywood'da ilk filmi 1911' de Nestor Company şirketi çekmiştir. (L)

HOLM (Hanya), alman asıllı kadın dansçı ve pedagog (Worms 1898), 1939'da amerikan uyruğuna geçti. Eğitimini Almanya'da, Hellereau'nun Jaques-Dalcroze enstitüsünde ve Mary Wigman'ın yanında yaptı. New York'ta bir «Mary Wigman okulu» kurdu (1931), sonradan sahibi olduğu bu okulda ilkelerini ve vücut esnekliğine dayanan tekniğini geliştirdi. Modern yapıda birçok bale (*Trend* [Eğilim] 1937; *The Gardens of Eden* [Cennet Bahçeleri] 1945) düzenledi, başarı kazanan müzikli komedilerin (*Kiss me Kate* [Öp Beni Kate] 1948; *My Fair Lady* [Benim Tatlı Meleğim] 1956; *Christine* [1960]) ve filimlerin (*The Vagabond King* [Serseri Kral] 1956) koreografilerini yaptı. (L)

HOLMBE (Vagn), danimarkalı besteci (Horsens 1909). K. Jeppesen'in öğrencisi, (Kopenhag Körler enstitüsünde (1940-1947), daha sonra aynı şehrin konservatuvarında müzik öğretmenliği yaptı (1950). Bestelerinde, derin etnomüzikoloji bilgisinin etkileri görülür. İki lirik eser (1940, 1946), bir bale, sekiz senfoni (1935-1952), üç süit, oda orkestrası için *senfoniler,* on oda konçertosu, yaylı çalgılar için altı dörtlü besteledi. (L)

HOLMBERG (Werner), finlandiyalı ressam (Helsinki 1830 - Düsseldorf 1860). Finlandiya'nın ilk kır ressamı; özellikle Almanya'da ün kazandı. Helsinki müzesinde eserleri vardır. (L)

HOLMEİRTH, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) ada, Pennine'lerin kenarında, Huddersfield'in güneyinde, 19 100 nüf. Dokuma (yün) ve kimya sanayii. (L)

HOLMENKOLLEN, Oslo'nun (Norveç) banliyöşü, dağlık bir bölgededir; 260 nüf. Her yıl burada milletlerarası bir kış sporları yarışması (ski ve atlama) yapılır. (L)

HOLMES (Arthur), ingiliz jeoloğu ve fizikçisi (Hebburn 1890 - Putney, Londra yakınları 1965). Edinburgh Jeoloji enstitüsü müdürü. Kurşun izotoplarına dayanarak eski kayaçların yaşını ve Yer'in oluşumunu belirleme metodunu budu. (L)

HOLMES (Augusta), fransız kadın besteci (Paris 1847-ay.y. 1903). César Franck'ın öğrencisi, operaları, melodileri ve bir de mezamiri vardır (*In Exitu*). [L]

HOLMES (Oliver Wendell), amerikalı hekim ve yazar (Cambridge, Massachusetts 1809 - Boston 1894). Harvard üniversitesinde anatomi ve fizyoloji profesörü oldu. Amerikan esprisini ustalıkla kullanan bir kafiye ustasıydı. İçli şiirler yazdı, fakat daha çok tatlı sohbet yazılarıyle ün kazandı; bir bostonlunun sağduyusu ve anlayışıyle bütün ahlâk ve tenkit konularını ele aldığı bu eserlerden başlıcaları şunlardır: *The Autocrat of the Breakfast Table* (Kahvaltı Masası Despotu) [1857]; *The Professor at the Breakfast Table* (Profesör Kahvaltı Masasında) [1860]. Çeşitli bilimsel incelemelerinden başka, ilgi çekici iki roman yazdı: *Elsie Venner* (1861) ve *The Guardian Angel* (Koruyucu Melek) [1867] adlı bu romanlarda Holmes, atalarının uzlaşmaz püritenliğine karşı çıkar; ayrıca bir biyografya yayımladı: *Life of Emerson* (Emerson'un Hayatı) [1885]. — Oğlu Oliver Wendell (Boston 1841 - Washington 1935), Amerika Yüksek mahkemesinde hâkimik yaptı, hukuk kitapları yayımladı. (L)

Holmes (Sherlock), Conan Doyle'nin polis romanlarının ana kahramanı Holmes, özel polis hafiyesidir. Olaylardan sonuç çıkarmaktaki keskin muhakeme gücüyle en karmaşık cinayetleri aydınlatır. (L)

HOLMFİRTH, Büyük Britanya'da (Yorkshire, West Riding) şehir, Pennine dağlarının kenarında, Huddersfield'in güneyinde; 19 100 nüf. Dokuma (yün) ve kimya sanayii. (L)

HOLMGREN (Frithiof), isveçli fizyolog (Aasen 1831 - Uppsala 1897). 1864'te Uppsala üniversitesine fizyoloji profesörü olarak tayin edildi. Zehirlerin ve kloroformun etkisini, renklerin gözle algılanmasını ve elektrik akımının ağtabaka üzerindeki etkisini inceledi. (L)

HOLMİN i. (fr. *holmine*'den). Kim. Holmiyum hidroksit Ho $(OH)_3$. [L]

HOLMİYUM i. ([*Stock*] *holm*'un son hecesi> fr. *holmium*'dan). Nadir topraklar grubundan maden.

— ANSİKL. *Holmiyum,* atom numarası 67, atom ağırlığı Ho = 164,94 olan kimyasal elementtir. Önce tayf analiziyle belirlendi, sonra Marignac tarafından yttria'nın bileşiminde keşfedildi. Hidroksiti olan holmin, genellikle erbin'e eşlik eder. Renksiz veya

Maurice adasında hollandalılar — Bantam'da hollanda ticarethanesi
Th. de Bry'nin gravürleri

HOLLANDA
Sömürge imparatorluğu

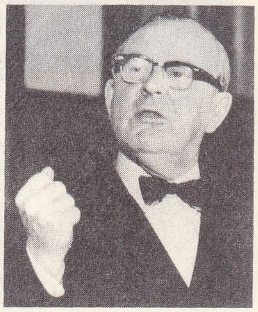

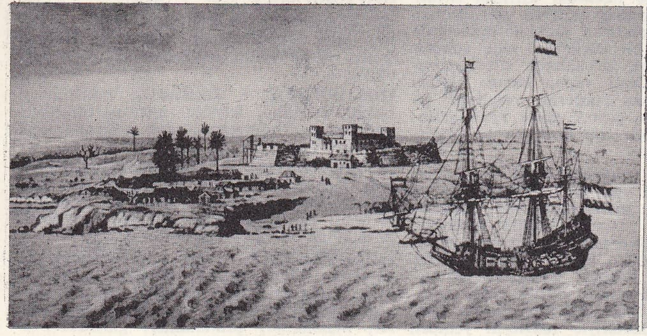

Nassau kalesinin görünüşü F. Post'un gravürü, Cabinet des Estampes, Paris

Amerika'da hollanda filosu P. Serwanters'in gravürü, P. Sibrontoj'dan Cabinet des Estampes, Paris

Foto. LAROUSSE

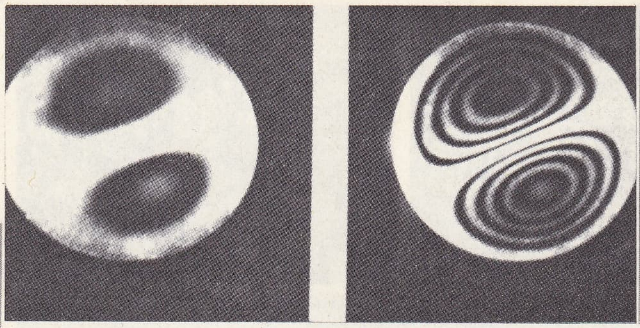

hologram ile elde edilen iki görüntüde girişim saçakları; sağda, daha büyük genlikli titreşimlerle elde edilmiş girişim saçağı

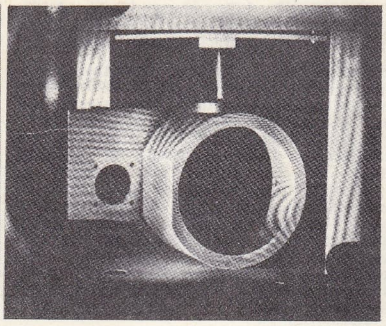

katı bir nesne ile bir **hologram** görüntüsü arasında meydana getirilen girişimle saçak şeklinin bozulması

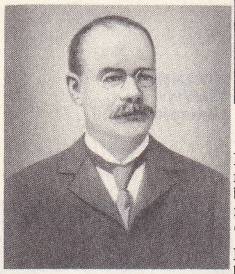

Hermann HOLLERİTH

açık sarı renkli tuzlar verir. (L)

HOLMOGORİ, Beyaz denizde küçük liman, Dvina'nın ağzında. XVI. yy.dan itibaren Batı ticaretinin antreposu olan Holmogori, Arhangelsk'in kurulmasıyle bütün önemini kaybetti. (L)

HOLMSTRÖM (İsrael), isveçli şair (Stockholm 1660'a doğr. - Smorgoni, Litvanya 1708). Scarron, Saint-Amant gibi fransız yazarlarından ilham alarak yazdığı gerçekçi ve mizahî şiirlerinde çoğu zaman bayağılığa düşer. (L)

HOLO—, yun. *holos,* tüm'den alınan ve bazı kelimelerin yapısına giren önek. (M)

HOLOBLASTİK sıf. (fr. *holoblastique*'ten). Embriyoloji. *Holoblastik bölütlenme,* yumurtanın her tarafında birden yer alan bölütlenme. Vitellüsce fakir, yani oligolesit yumurtalarda görülür. (Memelilerin alesit yumurtaları sonradan oluşma sayılır.) [L]

HOLOCEPHALİ çoğl. i. Kıkırdaklı balıklar alt sınıfı; bu balıkların solungaçları köpekbalıklarınınkinden farklı olarak kemikli balıklarınki gibi solungaç kapaklarının altında saklıdır, yani solungaç yarıkları dıştan görünmez. (Bunlara kedibalıkları da denir.) [L]

HOLODİSCUS i. Süs ağacı; Kuzey Amerika'da yetişir. (Gülgillerden.) [L]

HOLOEDR i. (*holoèdre*'den). Billûrbil. Holoedri özelliği gösteren billûr. (L)

HOLOEDRİ i. (fr. *holoédrie*'den). Ağı bakışımlı olan billûrun niteliği.

— ANSİKL. Holoedrik billûrlar da aynı bakışım unsurlarını kapsar. Meselâ, bütün holoedr billûrların hiç değilse bir bakışım merkezi vardır. *Holoedri, meriedri* ve özellikle *hemihedri* ile karşıtlaşır. (L)

HOLOEDRİK sıf. (fr. *holoédrique*'ten). Holoedri nitelikleri kapsayan billûr. (L)

HOLOGENEZ i. (yun. *holo,* tüm, bütün, *genos,* oluş > fr. *hologenèse*'den). Canlı varlıklarda, ne tesadüflerin (değşinim gibi), ne de çevreye ilişkin değiştirici etkilerin sonucu olmayan ve soyun evrim derecesine göre bireyin, büyüme ve yaşlanma ile ulaştığı noktaya kadar varan gelişme süresi. (Holonegenezin varlığını pek çok biyoloji bilgini kabul eder.) [L]

HOLOGNAT sıf. (fr. *holognathe*'tan). Basit çeneli. (Çenesinde uzantısı bulunmayan akciğerli karından bacaklı yumaşakçalar için kullanılır; msl. sümüklübböcekler, pupalar. *Cylindrella*'lar.) [L]

HOLOGRAFİ i. (fr. *holographie*'den). Biri doğrudan doğruya laser cihazından, öteki de fotoğrafı çekilecek cisimden yansıyarak gelen iki laser demetinin üst üste binmesiyle meydana gelen girişimden yararlanan kabartmalı fotoğraf tekniği. (L)

HOLOGRAM i. (yun. *holos,* tam ve *gramma,* yazı > fr. *hologramme*'dan). Opt. Üç boyutlu bir nesne üzerine düşen ışığın kırınım olayını kaydeden ve paralel bir ışık demetiyle belli bir açı altında aydınlatılınca, fotoğrafı çekilen nesnenin kabartmalı bir görüntüsünü veren saydam fotoğraf kâğıdı.

— ANSİKL. *Hologram*'ın ilkesi, 1947 yılında Londra İmperial College of Sciences and Technology'de atomları gözle görme imkânlarını araştıran D. Gabor tarafından ortaya kondu. Bununla birlikte uygulama alanına geçilmesi, ancak laser ışınlarının bulunuşundan sonra, 1963'ten başlayarak E. N. Leith, J. Upatnjeks ve C. W. Stroke'un çalışmalarıyle gerçekleşebildi. Hologram, bir cisim tarafından yayılan veya dağıtılan bir dalganın, bu cisimle ilgisi olmayan ve «karşılaştırma dalgası» denilen bir dalga ile üst üste gelmesinden doğan girişimleri kaydeden bir fotoğraf plağından meydana gelir. Bu iki dalganın girişim yapması, bunun için de aynı ışık noktasından çıkmaları ve kaynağın mümkün olduğu kadar tek renkli olması gereklidir. Bu sebeple, tek renkli (zamanda uygunluk) ve ışık şiddeti yüksek olan laser, bu yeni teknikte hızlı ilerlemeler sağladı.

Bir hologram elde etmek için, bir laser demeti yarı saydam bir ayna ile ikiye bölünür: aynadan yansıyan ışınlar, merceklerden geçmeden, bir fotoğraf klişesini aydınlatır; aynanın içinden geçen ışınlar ise fotoğrafı çekilecek nesnenin üzerine düşer. Nesne, bu ışıkların bir kısmını kırar ve kırılan ışınlar da aynı şekilde fotoğraf klişesini aydınlatır. Gelen bu iki demetin fazları aynı değildir ve klişe üzerinde, girişim saçaklarından, çok ince ve küçük bir ağ meydana gelir. Çıplak gözle incelendiğinde bu saçaklar görülmez. Buna karşılık mikroskopta girişim saçakları gözlemlenebilir; bu saçakların dağılışı cismin şekline bağlı olduğu için az çok düzgündür. Şeklin meydana gelmesini sağlayan bu saçaklardır. Gerçekten, fotoğrafın alınması sırasında kullanılan karşılaştırma dalgası ile hologramı aydınlatarak cisim yeniden meydana getirilebilir. O zaman, cismin fotoğrafı çekildiği andaki konumunu tam olarak veren bir görüntü gözlemi yapılabilir. Bunun için hologram, yarı saydam bir aynaya çarpan bir laser demetinin yansıyan kısmıyle aydınlatılır. Hologramın içine bakarak, kırınım ışınlarıyle laser cihazından çıkarak yarı saydam aynadan geçen ışınların girişimi sonucunda cismin kabartılı bir görüntüsü elde edilebilir. Burada gerçek bir kabartı söz konusudur; çünkü, gözlemi yapan başını hafifçe oynatarak paralaks etkilerini meydana çıkarır; yani cisim, çıplak gözle görülmesinde olduğu gibi, bir fon üzerinde yer değiştiriyormuş gibidir.

Hologramların gerçekleştirdiği cisimler, düzlem cisimler, yani bir fotoğraf emülsiyonu üzerinde maddeleştirilmiş cisimler veya üç boyutlu cisimler olabilir. Hologramın sayısız uygulanmaları arasında en önemlileri, bir yandan hologramların üst üste konulmasıyle hareket halindeki cisimlerin veya bazı cisimlerin küçük şekil değiştirmelerinin meydana çıkarılması, öte yandan hesap makineleriyle harflerin yeniden tanınmasıdır. Bu son uygulama da holografi ilkelerinden ve A. Marechal'in optik filtrelemesinden yararlanır. (L)

HOLOKRİN sıf. (fr. *holocrine*'den). Dokubil. Kendisini meydana getiren hücrelerin tepe kısmı parçalanarak salgı halinde dışarı çıkan salgı bezlerine verilen sıfat. (Bu bezlerde hücrelerin dip kısmı ve çekirdeği yerinde kalır, hücre yeniden bütünlenir.) [L]

HOLOKRİSTALİN sıf. (fr. *holocristallin*'den). Petrogr. *Holokristalin kaya,* bütünüyle billûrlaşmış, camdan yoksun iç kaya. (Bu kayalar, elementlerinin bütünüyle billûrlaşması mümkün olacak şekilde yavaş yavaş soğumuştur; msl. granit.) [L]

HOLOLEPTA i. Kısa boylu, yassı, ince, siyah böcek; Avrupa'da kesilmiş ağaçların altında, oduncul kurtçukları avlarken görülür. (Kınkanatlıların *histeridae* familyasından.) [L]

HOLOMELANOKRAT sıf. (fr. *holomélanokrate*'tan). Petrografi. Bütünüyle siyah veya koyu renkli madenlerden oluşmuş: *amfibol, piroksen, olivin.* (L)

HOLOMETABOL sıf. (fr. *holométabole*'den). Böcekbil. Tam veya dolaylı başkalaşma geçiren böceklere denir.

— ANSİKL. *Holometabol* böcekler denince kurtçuğu ergininden tamamıyle farklı olanlar anlaşılır. Bunlar ergin böcek haline gelmeden önce daima bir nemf devresi geçirir. Holometabol böcekler on bir takıma ayrılır: megaloptera, rhaphidioptera, planipennia, mecoptera, trichoptera, pulkanatlılar, sinekler (çift kanatlılar), kınkanatlılar, strepsiptera, zarkanatlılar, pireler. Yarım kanatlılar, isoptera ve düzkanatlılar ise *heterometabol*'dur. (Bk. BAŞKALAŞMA.) [L]

HOLOMETOPA i. Kısaduyargalı sikloraf sineklerin iki bölümünden biri. (Hepsi de küçük olan bu sineklerin erkeğinde ve dişisinde alın kısmı geniştir; kaşıkçıklar ya körelmiş, ya hiç yoktur, ya da denge organlarını örtmez.) [L]

HOLOMETRE i. (fr. *holomètre*'den). Ufuk üstündeki bir noktanın açısal yüksekliğini ölçmekte kullanılan âlet. (L)

HOLOMORF sıf. (fr. *holomorphe*'tan). Mat. *Holomorf fonksiyon, z* karmaşık değişkenin, bağımlı bir bölgenin her *z* noktasında bir tek türev kabul eden bir değerli fonksiyonu. (L)

HOLON, İsrail devletinde şehir, Tel-Aviv'in güneybatısında; 37 000 nüf. Dokuma sanayii. (L)

HOLOPELTİDA çoğl. i. Başlığöğsü bölütsüz örümcekler alttakımı; on cinsi ve yetmiş türü olan bir tek familyayı kapsar; bütün türleri Hint okyanusu ve Amerika'da yaşar. (L)

HOLOPHRYA i. *Holotricha* takımından kirpikli haşlamlı hayvan; ağzı uç tarafında bulunan bu hayvanın yutak düzeneği pek basittir. (L)

HOLOPNÖSTİK sıf. (fr. *holopneustique*'ten). Böceklerde bütün hava delikleri açık olan solunum sistemine denir. ‖ Genellikle hepsi de çalışır durumda on çift hava deliği bulunan böceğe verilen sıfat. (L)

HOLOPROTEİT i. (fr. *holoprotéide*'den). Biyokim. Yalnız amino asitlerin çeşitli şekilde birleşmesinden doğan protidlerin cins adı; başlıca protidler: proteozlar, protaminler, histoninler, prolaminler, glüteinler, a-

HOLLYWOOD
20. Century Fox stüdyolarının havadan görünüşü

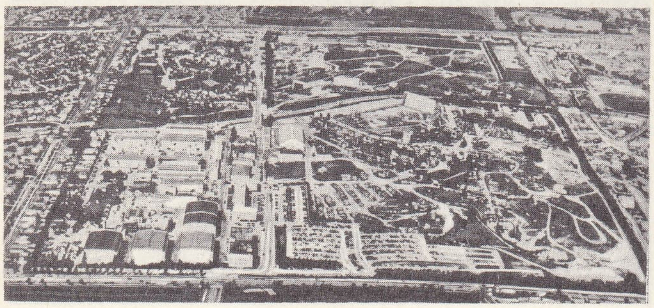

Foto. Encyclopedia Americana; U.S.I.S. (LAROUSSE)

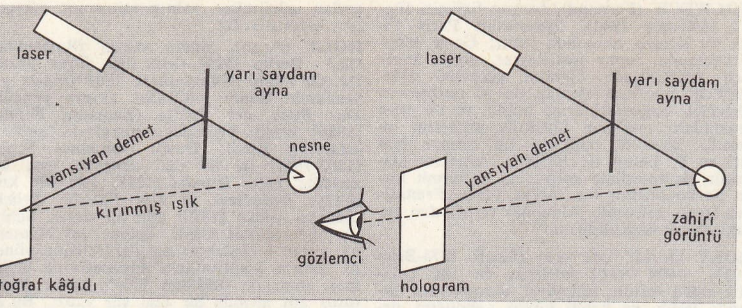

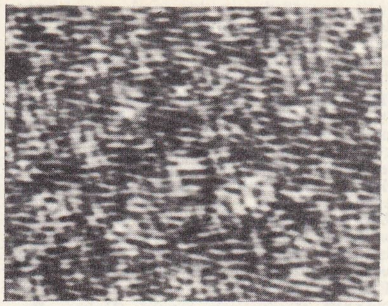

solda, kabartma görüntüsünün kaydedilmesini ve yeniden şekillendirilmesini gösteren şema; sağda, genel görünüş

hologram

sıl albüminler, globülinler, skleroproteitlerdir. (*Zt.* HETEROPROTEİT.) [L]

HOLOPSYLLUS i. Kaiforniya'da kazıcı tarla sincabında asalak yaşayan pire. (Bu pire, vebayı kemirgenlere ve muhtemelen insanlara bulaştırır. İlmî adı: *Holopsyllus anonalus*. Pireler takımının *policidae* familyasından.) [L]

HOLOPTİLUS i. Tüycüklü bitki biti; bacakları ve duyargaları sert, ağız uzantısı kalın ve sağlamdır. (*Holoptilus Ursus, H. Lupus* ve *H. Vulpes* Güney Afrika'da yaşar. *Heteroptera* takımının *reduvidae* familyasından.) [L]

HOLOPTYCHİUS i. Crossopterygii grubundan fosil balık; çift yüzgeçleri saçaklı, gövdesi ganoid yuvarlak pullarla kaplı olan bu balığın boyu 1 m'ye yaklaşır. (Kuzey yarımkürede Devonyen çağına ait bazı kumtaşı tabakalarında görülür.) [L]

HOLOSEN i. ve sıf. (fr. *holocène*'den). Jeol. Dördüncü zamanın en yakın devri. (Pleistosen ile tarihî devirler arasında kalan holosen, M. Ö. 8000'den 4000'e kadar uzanır. Engebe evriminde insanın gittikçe artan etkisi [ormanları yok etme, toprağı aşındırma, aşağı kesime doğru genç alüvyon birikmesi] başlıca özelliğidir.) [L]

HOLOSİDER i. (fr. *holosidère*'den). Tamamen serbest demirden meydana gelen göktaşı. (L)

HOLOSİSTOLİK sıf. (fr. *holosystolique*'ten). Bütün sistol süresince işitilen yürek sesi. (L)

HOLOSPİRA i. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça. (Hayvanın çenesi girintisiz çıkıntısız, kavkısı uzuncadır; birçok sarmallı olan kavkısının son sarmalı, kısa koni şeklindedir; oluklu direk biçiminde bir ekseni vardır. Holospira'lar Kuzey Amerika'nın sıcak bölgelerinde [Texas, Meksika, Arizona ve Yeni Meksika], güneş gören kaktüslerin üzerinde yaşar. *Urocoptidae* familyasından.) [L]

HOLOSTERİK sıf. (fr. *holostérique*'ten). *Holosterik barometre*, aneroit barometre çeşidi. (L)

HOLOSTEUM i. Şemsiye çiçekli küçük (en çok 30 sm) otsu bitki; tarlalarda, çakıllı yerlerde biter. (Karanfilgillerden.) [L]

HOLOSTOM sıf. Zool. Tam ağızlı. (Ağız açıklığı oluklu değil de biteviye bütün olan karındanbacaklı yumuşakçalar için söylenir. Natica'larla doğurganlarda durum böyledir. (*Zt.* SİFONOSTOM.) [L]

HOLOSTOMUM i. Yassı solucan; yırtıcı kuşlarla su kuşlarında asalak yaşar. (L)

HOLOTHRİX i. Yerde yetişen çok yıllık orkide; çiçekleri başak şeklindedir, Ümit burnunda yetişir. (Yirmi kadar türü vardır.) [L]

HOLOTİP i. (fr. *holotype*'ten). Biyol. Bir türün tanımına esas alınan birey; tartışma halinde, eğer varsa ona başvurulur. (L)

HOLOTRİCHİUS i. Küçük bitki biti; rengi esmer veya siyah, duyargaları tüylüdür. (*Holotrichius denudatus, H. luctuosus* ve *H. obtusangulus* Eski Dünya'nın sıcak ve ılık bölgelerinde yaşar. *Heteroptera* takımının *reduvidae* familyasından.) [L]

HOLOZİT i. (fr. *holoside*'den). Biyokim. Hidrolize uğrayınca sadece ozlara ayrılan glüsitlerin cins adı. (Hidroliz sonucunda ortaya çıkan iki, üç ... oz sayısına göre *diholozit, triholozit* v.b. gibi çeşitlere ayrılır.) [L]

HOLST (Gustav), ingiliz bestecisi (Cheltenham 1874 - Londra 1934). Stanford'un öğrencisi, Berlioz'un hayranıydı; Krallık konservatuvarında öğretmenlik yaptı; özellikle senfonik eserler besteledi: bir bale süiti; *Costwolds Symphony;* beş opera; *Gezegenler* adlı yedi bölümlük bir senfonik şiir v.b. (L)

HOLSTEBRO, Danimarka'da (Ringkøbing amt'ı) şehir, Jutland'ın batısında; 17 200 nüf. Bira ve konserve et fabrikaları. (L)

HOLSTEİN, Germen konfederasyonunun eski devleti; bugün, Eider nehrinin ayırdığı Schleswig'in güney kısmıyle birlikte Schleswig Holstein devletini (federal cumhuriyet) meydana getirir.

— Tar. Saksonya'nın kuzey kısmında bulunan Holstein, V. yy.da Bretagne'ı işgal eden Saksonların hareket üssüydü. İslavların işgalinden sonra bu toprakları Charlemagne'ın eline geçti; Charlemagne da bölgeyi Obotritlere bıraktı (804) ve sonradan Danimarkalılara karşı burada İtzehos kalesini yaptırdı (809). Obotritler ayaklanınca (817), Charlemagne onları kovarak Holstein'a Saksonları yerleştirdi: böylece, *limes Saxonicus*'un üç eyaleti kurulmuş oldu. XII. yy.da, Saksonya dükü Süpplingenburg'lu Lothar, Schumburg'lu Adolf I adına Holstein'ı kontluk ilân edince (1110) Obotritler yeniden buraya gelip yerleştiler. Obotrit kontları, önce Danimarkalılar ve Saksonlarla birleşerek İslavlara karşı çarpıştılar, sonra Almanlar ve Hollandalılarla birlikte sömürge haline getirerek bütün kaynaklarını kuruttukları Schleswig konusunda Danimarkalılarla anlaşmazlığa düştüler. Adolf II (1131-1164) Lübeck'i kurdu (1143), fakat Danimarkalılara esir düşen Adolf III (1164-1203). Holstein kontluğunu onlara bırakmak zorunda kaldı (1203) ve böylece (1225-1239), Hansa'nın yardımıyle ülkeyi Holstein Schleswig ile birleştirildi. Adolf IV ayaklandırdı ve Danimarka kralı Valdemar II'yi, kontluğu kendisine geri vermek zorunda bıraktı (1225). Kızı Mathilde'yi, sonradan Danimarka kralı olan Schleswig dükü Abel ile evlendirerek topraklarını da oğulları Johann (1239-1263) [Kiel bölgesi] ve Gerhard (1239-1290) [İtzenhoe] arasında paylaştırdıktan sonra bir manastıra çekildi. Johann'ın oğullarından, Holstein - Segeberg (1308'de söndü) ve Holstein-Kiel (1321'de söndü) kolları, Gerhard'ın oğullarından ise Holstein-Ploem (1390'da söndü), Holstein-Rendsburg kolları doğdu. Kel Gerhard III (1304-1340), Danimarka'dan Schleswig'i geri aldı (1326) ve iki ülkeyi birleştirdi. Fakat 1368'de savaş yeniden başladı ve 1404'te Danimarka kraliçesi Margarethe, Gerhard IV'ün, ölümü üzerine ülkeyi işgal etti; Hans ile ittifak yapan Holstein, Pomeranya'lı Erik'ten Schleswig'i bir kere daha geri aldı (1435) ve en sonunda Danimarka kralı Christian, Schleswig ve Holstein'ı kendi adına ele geçirdi (1460). [L]

HOLSTEİN (Friedrich VON), alman siyaset adamı ve diplomatı (Schwedt 1837 - Berlin 1909). Sayıştay başdenetçisi olarak, 1874-ten 1906'ya kadar alman diplomasisinde ölçülü fakat etkili bir rol oynadı ve Hohenlohe ile yakınlık kurdu. Bismarck'ın sömürgecilik siyasetine ve Avusturya'ya karşı Rusya ile imzaladığı antlaşmaya (1887) karşı çıktı. Üçlü ittifakın yenilenmesine çalıştı ve Şansölyeliğe önce Caprivi (1890), sonra da Hohenlohe'nin (1894) getirilmesini sevinçle karşıladı. Bülow devrinde nüfuzu çok fazlaydı; 1905'te Fas meselesiyle ilgili müzakerelerde etkili oldu. 1906'da emekliye ayrılınca, Maximilian Harden'i, şansölye Bülow'a karşı kampanya açması için kışkırttı (1907). [L]

HOLSTEİN (Ludvig), danimarkalı şair (Langebeakgaard 1864-Kopenhag 1943). Az sayıdaki eserleri arasında *Digte* (Şiirler) [1895], *Löv* (Yapraklar) [1915], *Mos og Muld* (Yosun ve Toprak) [1917] gibi, bir çeşit «panteist sofuluk»la tabiat sevgisini ustaca dile getiren şiirleri göze çarpar. (L)

HOLSTEİN atı, yarım kan alman at ırkı. Kusursuz bir yapısı olan holstein atı, alman atlarının en güzellerindendir. Mükemmel bir binek ve koşum atı olduğu kadar, tarım işlerinde de rahatça kullanılabilir. Bu iki sebepten dolayı Holstein atı, bazı insanlara göre ideal at tipini temsil eder. (L)

HOLSTEİN - FRİESLAND ırkı, Amerika Birleşik devletlerinde yetişen, süt verimi yüksek sığır ırkı. Fazla süt elde etmek amacıyle friesland ırkından ayıklanma suretiyle türetilen bu sığırların genel görünüşü çok değişik, fakat çoğunlukla art arda siyahlı beyazlı alacalıdır. Bu bakımdan friesland ırkından açıkça ayrılır. (L)

HOLSTEİN - GOTTORP, Holstein soyundan gelme hanedan; 1460'tan itibaren Danimarka'da hüküm sürdü. (L)

HOLT (Harold Edward), avustralyalı siyaset adamı (Sydney 1908 - Victoria, Melbourne 1967). 1935'te milletvekili seçildi, birçok defa bakanlık görevine getirildi, 1958'den 1966'ya kadar maliye bakanlığı yaptı. Liberal partinin lideri sıfatıyle, ocak 1966'da başbakan oldu. 17 Aralık 1967'de, denizde yüzerken, kıyıdan açılarak kayboldu; bütün aramalara rağmen izi bulunamadı. (L)

HOLTEİ (Karl VON), alman yazarı (Breslau 1798-ay.y. 1880). Lirik eserler verdi: *Gedichte* (Şiirler) [1826] ve Silezya lehçesiyle *Schlesischen Gedichte* (Silezya Şiirleri) [1830]. Aralarına manzum parçalar katarak, vodvil biçiminde birçok tiyatro oyunu yazdı. Bir otobiyografya (*Vierzig Jahre* [Kırk Yıl], 1843-1850) ve çok sayıda roman (*Christian Lammfell* [1852]v.b.) bıraktı. (L)

HOLTHUSEN (Hans Egon), alman şairi ve deneme yazarı (Rendsburg, Schleswig - Holstein 1913). Varoluşçuluk sorunlarını ele alan *Hier in der Zeit* (Burada, Zaman İçinde) [1949] adlı şiir kitabıyle tanınır. *Der unbehauste Mensch* (Konutsuz Adam) [1951], *Ja und Nein* (Evet ve Hayır) [1954], *Das Schöne und das Wahre* (Güzel ve Gerçek) [1958] adlı kitapları, Goethe, Rilke, Eliot, Pound v.b. üstüne yazdığı denemelerle çağdaş Almanya'nın en büyük edebiyat tenkitçilerinden biridir. (L)

HOLTZ (Wilhelm), alman fizikçisi (Saatel, Pomeranya 1836 - Greifswald 1913). Greifswald Fizik enstitüsünde önce asistan, sonra profesör (1884) oldu. Fırtınaları inceledi ve 1865'te tesirle elektriklemeye dayanan bir elektrostatik makine icat etti. (L)

HOLTZENDORFF (Henning VON), alman amirali (Berlin 1873 - Prenzlau, Brandenburg 1919). 1907'de tümamiral; 1909 ile 1913 arasında, açıkdeniz filosu (*Hochseeflotte*) kumandanı. Mart 1915'te alman donanmasının kurmay başkanı oldu. 1918'de istifa etti ve büyük amiralliğe getirildi. (L)

Holtz makinesi, W. *Holtz*'un buluşu olan elektrostatik makine. Bu makine, bir eksen etrafında dönen cam bir levha ile ona paralel ve sabit ikinci bir cam levhanın aralıklarına uygun şekilde yerleştirilmiş iki

üçboyutlu bir nesnenin canlandırılması: öndeki heykel üzerinde uygulama ve aşağıda, ikinci heykel üzerinde uygulama

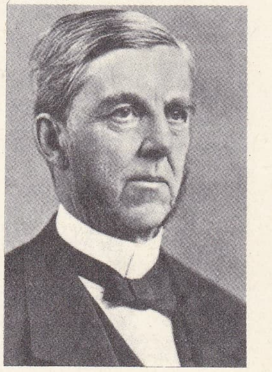

O.W. HOLMES

Foto. LAROUSSE ; Encyclopedia Americana

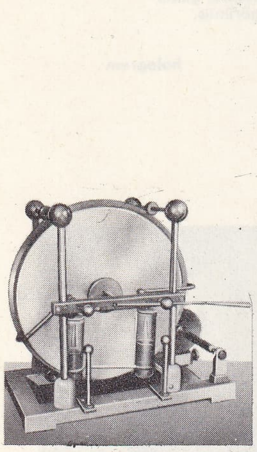

Holtz makinesi

kâğıt armatürden ve bir tarak aracılığıyle döner levhayı sıyırarak uyarıcı vazifesi gören iki iletkenden meydana gelir. Bu âlet tesirle elektrikleme ve konveksiyon olayının birleşmesiyle elektrik üretir. (L)

HOLTZMANN (Heinrich), alman protestan ilâhiyatçısı (Karlsruhe 1832 - Baden - Baden 1910). Heidelberg ve Strassburg'da kutsal metinler yorumu ve dinler tarihi profesörlüğü yaptı; akılcı okulun öncülerinden biriydi; özellikle Loisy üstünde derin etkiler bıraktı. En büyük iki eseri: *Die synoptische Evangelien* (İncil'e Toplu Bakış) [1836] ve *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in das Neue Testament* (Yeni Ahit'e Giriş için Tarih Tenkidi Elkitabı) [1885]. (L)

HOLUB (Emil), çek gezgini (Holice, Bohemya 1847 - Viyana 1902). 1872 - 1879 Yılları arasında, Griqualand'dan Zambezi'ye kadar uzanan Güney Afrika bölgesini dolaştı. 1883'ten 1887'ye kadar, Zambezi ile Bang'weulu gölü arasındaki Matokalar ülkesini inceledi. Başlıca eserleri: *Sieben Jahre in Südafrika* (Güney Afrika'da Yedi Yıl) [1880-1881]; *Von der Kapstadt ins Land der Maschukulumbe* (Kap'tan Maşukulumbe Bölgesine) ve *Reisen* 1883-1887 (1883-1887 Yılları Arasında Yolculuklar) [1890]. (L)

Holway - Boring testi. Deneysel psikol. Bir denek'in kendisiyle bir nesne arasındaki uzaklığın tahmini ile bu nesnenin büyüklük veya boyunun tahmini arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyle 1941'de düzenlenen test. Denek, birbirine dik olan iki koridorun kesiştiği noktada yer alır. Bu koridorlardan birine, deneğe olan uzaklığı 3 ile 36 m arasında değişen bir noktaya ışıklı bir E diski konur; deneyci bu diskin çapını denekle disk arasındaki uzaklık ne olursa olsun, ışık kaynağından deneğin ağtabakası üzerine hep aynı şiddetle ve daima 1 derecelik açı altında ışık gelecek şekilde ayarlar. Öteki koridora ise, denekten 3 m uzaklığa başka bir ışıklı disk (V) yerleştirilir. Deneğe düşen iş, V'nin çapını, bulunduğu noktadan E'nin çapına eşit görünecek şekilde ayarlamaktır. Bu ayarlama, deneği E'den ayıran uzaklığın değişik değerlerine ve dört deneysel duruma göre olur: 1. çift gözle görme; 2. tek gözle görme; 3. sunî gözbebeğiyle tek gözle görme (bu durum, çevresel görme alanını daraltır); 4. tek gözle görme, sunî gözbebeği, siyah örtülerle kaplı koridor (bu örtüler, yansıyan ışığın verdiği bilgilerden kaçınmak içindir). Bu düzenek, gerek tek, gerek çift gözle görmede *büyüklüklerin değişmezliği*'nin (hattâ çift gözle görmede, olduğundan büyük algılama) gözlemlenmesine imkân verir. Deney şartlarının bütün diğer belirtileri ortadan kaldırıldığı ölçüde, karşılaştırma noktası yalnız görme açısı kalır (2. ve 3. şartlar) ve algılanan büyüklüğün, disk çapının ağtabaka üzerine düşen görüntüsüne eşit olmağa başladığı görülür.

● *Büyüklüğün değişmezliği*'nin, uzaklığı iyi algılamağa bağlı olduğu bu deneyden açıkça anlaşılır. (L)

HOLWECK (Fernand), fransız fizikçisi (Paris 1890-ay.y 1941). Öğrenimini Paris Fizik ve Kimya okulunda yaptı; Curie labolatuvarında deney hazırlayıcı, sonra Paris Fen fakültesinde öğretim görevlisi oldu. 1920'de, morötesi ışınlar ile X ışınlarının birbirine bağlandıklarını buldu ve bu ikisi arasındaki ışınların biyolojik etkilerini inceledi. Molekül boşluklu bir pompa icat etti ve P. Lejay ile birlikte, yerçekim alanının ölçülmesinde kullanılan salınımlı levha ile donatılmış bir sarkaç yaptı. Fransa'nın işgali sırasında Almanlar tarafından tutuklanarak öldürüldü. (L)

HOLY (Josef), çek şairi (Koşik 1874-Brno 1928). 1900 Nesli şairlerin en ilgi çekicilerinden biridir. Edebiyat akımlarının dışında kaldı ve kendi köylü anlayışını değiştirmedi. Şiirlerindeki yalın ve etkili lirizm buradan gelir. *Vaşiçek Nejlu* (1899-1901) adlı kitabında Neruda izinde balad tarzında şiirleri yer alır. Lirik eserleri arasında, *Elejiler* (1903), *Adamo Ormanları* (1905), *Bulutlara Ağıtlar* (1908), *Kara Deniz* (1912) ve *Kayalıklı Çayırlar*'ı (1919) sayabiliriz. Hayatı, hocalık yaptığı Brno'da geçti. Ömrünün sonlarına doğru siyasete atıldı, senatör oldu. (M)

HOLYHEAD, Büyük Britanya'da (Anglesey) liman şehir, *Holyhead adası*'nda, Galler ülkesinin kuzeybatısında; 10 600 nüf. İrlanda'ya (Dublin) yolcu vapurları. Sayfiye yeri. (L)

HOLY İSLAND. Bk. LİNDİSFARNE.

Holy Loch, İskoçya'da küçük ada; Clyde halicinde «Polaris» füzeleri taşıyan amerikan nükleer denizaltıları için A.B.D.'nin emrine verilen deniz üssü. 1964'ten beri bu denizaltılar, İspanya'daki Rota üssünü de kullanmaktadır. (L)

HOLYOAKE (Keith Jacka), yeni zelandalı siyaset adamı (Pahiatua 1904). Koyun yetiştiricisiydi. 1932 ile 1938 yılları arasında Millî parti milletvekililiği yaptı. 1943'te tekrar milletvekili, 1949'da da çoğunluk lideri oldu ve tarım bakanlığına tayin edildi. 1955'te F.A.O. Genel konferansına başkanlık etti. 1957'de başbakan oldu, fakat iki ay sonra devrildi. 26 Kasım 1960'ta yapılan seçilmeleri İşçi partisine karşı Millî parti kazanınca Holyoake yeniden başbakan oldu. 26 Kasım 1966 seçimlerinde durumu daha da sağlamlaştı. Aynı işte 1970 yazında sövalye oldu. (L)

HOLYOKE, A.B.D.'de (Massachusetts) şehir, New - England'da, Connecticut ırmağı kıyısında; 52 700 nüf. Bu şehirde, New England'a has iki sanayi vardır: pamuk işlenmesi; uzmanlaşmış makine sanayii (hırdavat fabrikası). [L]

Holyrood, Edinburgh'ta iskoç manastırı. 1128'te David I tarafından kuruldu. XV. yy.da İşkoçya kralları burada taç giydi. Jacques IV, XV. yy. sonunda bu manastırın yakınında «Stuarts» hanedanından gelen kralların İngiltere tahtına çıkıncaya kadar oturdukları bir saray yaptırdı. Bu manastırdan günümüze yalnız sahnının yıkıntıları kalmıştır. (L)

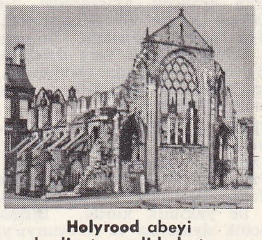

Holyrood abeyi
kraliyet şapeli kalıntısı

HOLZ (Arno), alman yazarı (Rastenburg 1863 - Berlin 1929). Önce lirik şiirler yazdı. İlk şiir kitabı *Klinginsherz* 1882 yılında yayımlandı. Sonra natüralist akıma yöneldi; *Das Buch der Zeit*'ta (Zamanın Kitabı) [1886] klasik biçimdeki mısralarla işçilerin sefaletini işledi. Dostu Johannes Schlaf (1862-1941) ile bir dizi deneysel eser hazırladı: *Papa Hamlet* (1889) adlı bir kısa hikâye derlemesi ve *Die Familie Selicke* (Selicke Ailesi) [1890] adlı bir dram. Schlaf ile bozuştuktan sonra, kelime sayıklamasına varan hırpalayıcı bir natüralizme yöneldi. Lirizm konusundaki düşüncelerini belirtmek amacıyle 1898'den 1925'e kadar *Phantasus* adı altında bir dizi şiir yazdı. Bu şiirlerden bazıları 400 sayfayı bulur ve bir tek cümlenin yirmi otuz sayfa boyunca uzadığı olur. Gerçi, böylesine azman bir eser, ister istemez unutulmağa mahkûmdur, fakat Holz'un denemesi gene de ilgi çekicidir. *Phantasus*'daki şiirler bir yana, *Sonnenfinsternis* (Güneş Tutulması) [1908] ve *İgnorabimus* (1913) adlı son iki dramı, Holz'un ilk şiirlerindeki lirizme döndüğünü gösterir. (L)

HOLZBAUER (İgnaz), alman besteci (Viyana 1711 - Mannheim 1783). 1745'te Viyana Saray tiyatrosu müzik yöneticiliğine tayin edildi. İtalya'ya yaptığı yolculuktan döndükten sonra, Stuttgart (1750), Mannheim (1753) saraylarının özel kiliselerinde müzik yönetmenliği yaptı. Ünlü bir orkestra şefiydi. On bir tane italyanca, bir almanca (*Günther von Schwarzburg* [1776]) opera, oratoryo, missa, motet, senfoni ve konçertolar besteledi. (L)

HOLZKNECHT (Guido), avusturyalı radyoloji bilgini (Viyana 1872 - ay.y. 1931). X ışınlarını ölçen bir âlet ve bu ışınların renk göstergesiyle ölçü birimini buldu. Göğüs hastalıklarının teşhisi konusunda önemli buluşları vardır. Bazı deri radyoterapisi belirtilerini kesinlikle tanımladı. Mesleğiyle ilgili çalışmalar sırasında aldığı yaralardan öldü. (L)

HOLZMANN (Rodolfo), alman asıllı kemancı, orkestra şefi, müzik tenkitçisi ve besteci (Breslau 1910). 1944'te Peru uyruğuna geçti. Lima konservatuvarında öğretmenlik yapmaktadır. Bir senfoni (1946), bir senfonik süit (1954), bir uvertür, bir piyano konçertosu besteledi. (L)

HOLZMEİSTER (Clemens), avusturyalı mimar (Fulpmes, Tirol 1886). Geniş ve değişik mimarî faaliyetinde (Avusturya ve Almanya'da kilise ve okullar, Salzburg'da tiyatro, Ankara'da binalar) görülen üslûp iniş çıkışları, nazilik öncesinde, almanca konuşan ülkelerin resmî mimarî faaliyetlerinin çoğunda görülen özelliği olan kararsızlığı açıkça ortaya koyar. (L)

HOLZMİNDEN, Almanya'da (Batı Almanya, Aşağı Saksonya) şehir, Weser'in sağ kıyısında; 23 000 nüf. Kimya sanayii. Tahta işçiliği Metalürji. Deri sanayii. Gümüşü tilki yetiştiriciliği. (L)

Foto. LAROUSSE

beşinci ciltteki başlıca maddelerin yazarları

Garonne *(Haute)*, S. Laboureur.

Garonne ırmağı, S. Laboureur.

Garplılaşma, Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Garp ocakları, Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Gascogne veya **Gaskonya** (*Tar.*), G. Janneau; (*Leng.*), J. Knoché.

Gasp, H. Hüseyin Hatemi.

Gassendi (Pierre GASSEND, — denir), Mme M. Le Bras.

Gastrit (*Patol.*), Dr. D. Fritel; (*Vet.*), C. Bresson ve A. Charton.

Gaudin (Martin Michel Charles), P. Pierrard.

Gauguin (Paul), G. Charensol ve M. Gauthier.

Gaulle (Charles De), G. Lafforgue.

Gauss (Carl Friedrich), J. Dalbanne.

Gautier (Theophille), P. Moreau.

Gay-Lussac (Louis Joseph), R. Touren.

Gayrımenkul (*Huk.*), Mustafa Dural.

Gaz (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Gaz sanay.*), R. Le Paslier; (*Fiz.* ve *Kim*), R. Deluchat ve A. Touren; (*Türkiye*), H. Erman Tulgar.

Gazel, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Gazete, Türker Acaroğlu.

Gaziantep (*Coğ.*), Besim Darkot. (*Tar.*), Erdoğan Tokmakçıoğlu; (*G. santl.*), *Nil* Aykon.

Gazlaştırma (*Gaz sanay.*), R. Le Paslier.

Gazneliler veya **Gaznevîler** veya **Gazne devleti,** Ekrem Uykucu; (*Gazneliler devri sanatı*), Yıldız Demiriz.

Gazojen, R. Le Paslier.

Gazometre, R. Le Paslier.

Gazzali, (Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed, *el*—), İsmet Zeki Eyüboğlu.

Gazze savaşları, Mehmet İpşirli.

Gdansk, P. George.

Gebze, B. Darkot.

Gece (*Astron.*), P. Tardi; (*Huk.*), Can Tuncay ve Mustafa Dural; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Gecekondu, Erdoğan Tokmakçıoğlu; (*Huk.*), Mustafa Dural.

Geçit (*Huk.*), Mustafa Dural.

Gedik (*Esk. huk.*), Hüseyin Hatemi.

Gedikli (*Arkeol.*), U. Bahadır Alkım.

Gedikpaşa tiyatrosu, Hüsamettin Bozok.

Geiserich veya **Genserich,** R. Harot ve P. Thibault.

Gemi, P. Bohé; (*Huk.*), *Sami* Akıncı, (*Türkiye*), H. Erman Tulgar

Gen, Mlle A. Tétry.

Genelkurmay (*Ask.*), Hazım İşgüven.

Genleşme (*Fiz.*), E. Jockey.

Geometri (*Mat.*), F. Gonseth.

George I, II ve III, D. Curran.

George (Stefan), Cesar Santelli.

Gerbault (Alain), P. Faure Beaulieu.

Gerçekçilik (*Fels.*), Mme M. Le Bras; (*Ed.*), G. Brabant.

Gerçeküstücülük, M. Nadeau.

Gerekircilik, J. Moreau.

Gericault (Theodore), G. Charensol.

Germania, G. Lafforgue.

Germanicus (Julius Caesar), R. Harot ve E. Lebas.

Germen, G. Lafforgue.

Germenler, G. Lafforgue.

Germiyanoğulları, İsmet Zeki Eyüboğlu.

Gerundium, Y. Çotuksöken.

Gestapo, L. Dufourcq.

Getto veya **Geto,** P. Pierrard.

Geyik, P. Bullier; (*Avc.*), P. de Janti.

Gezegen (*Astron.*), P. Tardi.

Ghika, Mme J.-A. Richard Remillet.

Gıda, Seyfettin Turhan.

Gırtlak (*Anat.*); Dr. J. Brueziere; (*Patol.*), Dr. P. André.

Gıyap veya **Gıyab** (*Huk.*), Erdener Yurtcan.

Gibbons J. Jacquot.

Gide (André), H. Perruchot.

Gider (*Mal.*), Fuat Çelebioğlu.

Gine (*Coğ.*), J. Drech; (*Anayasa*), R. Mane; (*Tar.*), P. Hallynck.

Gioberti (*Vincenzo*), E. Lebas ve J. M. Richez.

Gioia (Melchiorre), P. Pierrard.

Giolitti (Giovanni), P. Pierrard.

Giotto di Bondone, A. Chastel.

Giraudoux (Jean), R. Bailly.

Giray, Erdoğan Tokmakçıoğlu.

Giresun (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.* ve *G. santl.*), Ergül Yıldız.

Girit (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Tayyip Gökbilgin.

Girit meselesi, Tayyib Gökbilgin.

Gironde, S. Laboureur.

Gladstone (William Ewart); D. Curran.

Gladyatör (*Tar.*), R. Harot; (*İkonogr.*), J.-P. Babelon.

Glasgow, S. Laboureur.

Gleeizes (Albert), M. Gauthier.

Glikol, C. Prérost.

Gliptik, R. Chevallier.

Gliserin veya **Gliserol** (*Kim.*), C. Prévost; (*Eczc.*), R. Davy.

Glosematik, N. Ruwet.

Gluck (Christoph Willibald, Ritter VON), A. Machabey.

Gnostisizm. E. Jarry.

Godoy Alvares de Faria (Manuel), P. Pierrard.

Goebbels (Joseph Paul), P. Grappin.

Goerdeler (Carl Friedrich), J.-M. Richez.

Goethe (Johann Wolfgang VON), Cesar Santelli.

Gogol (Nikolay Vasilyeviç), J. Knoché.

Goldoni (Carlo), Mme M. Brandon Albini.

Goldsmith (Oliver), R. Lalon.

Golf, P. Chadourne; (*Türkiye*), Cem Atabeyoğlu.

Gombette kanunu; P. Pierrard.

Goncourt (Edmond ve Jules HUOT de), P. Moreau.

Goncourt akademisi, G. Picardi.

Gondi, P. Hallynck.

Gangora Y Argote (Luis de), J. Camp.

Gonzaga, Mme H. Thélier.

Gorçakov (Mihail Dmitriyeviç), P. Pierrard.

Gorki (Maksim), J. Johannet.

Gossec (François Joseph GOSSÉ, — denir), Mme P. Druilhe.

Gotik (*G. santl.*), Mme M. Bécet.

Gotlar, R. Harot.

Goudimel (Claude); J. Rollin.

Gounod (Charles), F. Raugel.

Goya Y Lucientes (Francisco DE), G. Charensol.

Gozzoli (Benozzo di Lese, Benozzo — denir), A. Chastel.

Göç (*Coğ.* ve *Tar.*), Y. Lacoste ve G. Lafforgue; (*Türkiye*), Ergül Yıldız ve Ömür Sevin.

Göğüs (*Anat.*), Dr. J.-Bruéziere; (*Zootekn.*), G. Cherbonnier.

Gök (*Astron*), P. Tardi; (*G. santl.*), J.-P. Babelon; (*Din*), E. Jarry.

Gökada, P. Tardi.

Gökalp (Mehmet Ziya), Fahir Onger ve Halil İbrahim Bulut.

Göktürkçe, Yusuf Çotuksöken.

Göktürkler veya **Köktürkler,** Yusuf Çotuksöken.

Göl (*Biyol.*), H. Friedel; (*Coğ.*), S. Laboureur ve J. Tricart; (*Hidrol.*) S. Laboureur.

Gömme (*Arkeol.* ve *Tar.*), R. Harot; (*Türkiye*), Taner Tarhan ve A. Çilingiroğlu; (*Etnogr.*), Mme C. Lacoste.

Gönül (*Ed.*), Konur Ertop.

Görev (*Biyol.*), L. Dontcheff; (*Huk.*), Yavuz Alangoya ve Erdener Yurtcan.

Göring veya **Goering** (Hermann), J. Chabanier.

Görünürlük (*Meteorol.*), P. Pédelaborde.

Gösterge (*Kim.*), R. Deluchat; (*Nükl.*), B. Jacrot; (*Radyotek.*), E. Aisberg; (*Termodinamik*), R. Dupuy.

Gösteri (*Huk.*), Necip Kocayusufpaşaoğlu.

Göz (*Bot.* ve *Bahç.*), F. ve J.-M. Turmel.

Gözlem (*Ask. havc.*), M. Flamant; (*Mant.*), Mme M. Le Bras.

Graal (*Ed. tar.*), J. Passeron.

Gracchus (Cais ve Tiberius), Mme H. Thélier.

Grafik (*İstat.*), G. Rulliére.

Grafoloji, P. Brosson ve J.-Dalbanne.

Granit (*Jeol*), A. Cailleux; (*Jeomorfol.*), S. Laboureur.

Gravür, P. Dubreuil ve M. Gauthier; (*Türkiye*), Sabri Berkel ve Fethi Karakaş.

Greco (Domenikos Theotokopulos, EL — denir), A. Bonet-Correa.

Gregoire de Tours *Aziz*, J.-M. Richez.

Gregorius I *Büyük Aziz*, P. Pierrard.

Gregorius VII *Aziz*, P. Pierard.

Greg Ligleri, A. Aymard.

Grenada (*Coğ.*), B. Bomea; (*Tar.*), R. Harrot.

Grenoble, C. Dubois.

Gretry (Andre Modeste), Mme S. Clerex-Lejeune.

Grev (*Huk.*), Kemal Oğuzman; (*Tar.*), P. Pierrard.

Gréry (Jules), J.-M. Richez.

Grieg (Edward), J. Boyer.

Grillparzer (Franz), Cesar Santelli.

Grip (*Pat*), Dr. A. Domart; (*Vet.*), C. Bresson ve A. Charton.

Groener (Wilhelm), L. Koeltz.

Gromaire (Marcel), M. Gauthier.

Grotesk (*G. santl.*), Mme M. Bécet; (*Ed.*), L. Lejealle.

Grönland veya **Groenland,** J. Malaurie.

Grundtvig (Nikolai Frederik Severin), C. J. Bjurström.

Grup (*İkt.*), G. Blardonne; (*Mat.*), F. Gonseth, M. Faucheux; (*Psikogenetik*), A. Dumas.

Grünewald (Mathis Nithardt veya Gothardt, Matthias denir), A. Hulftegger.

Guadeloupe (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), G. Lafforgue.

Guatemala (*Coğ.*), S. Laboureur; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Ed.*), G. Pillement.

Gueselin (Betrand du), Mme H. Thélier.

Guicciardini (Francesco), Y. Bonnaz.

Guigoz, A. O., J. Perrin.

Guizot (François), P. Hallynck.

Gulf oil Corporation, J. Perrin.

Gulf Stream veya **Golfstrim,** S. Laboureur.

Gureba hastahanesi, Dr. Erdal Atabek ve Azmi Koçak.

Guriler veya **Gurlular,** Ekrem Uykucu.

Gustaf I *Vasa* ve **Gustaf II.** *Adolf*, P. Hallynck.

Guyana *(Fransız)*, S. Laboureur; (*Tar.*), P. Hallynck.

Guyana (İngiliz—sı) (*Tar.*), P. Hallynck.

Guyon du Chesnoy (Jeanne-Marie Bourier de Lamotte), L. Cognet.

Gübre (*Tar.*), R. Braconnier; (*Türkiye*), Ömür Sevin.

Gül (*Ed*), Timur Kocaoğlu.
Gülhane veya **Gülhane meydanı**, E. Tokmakçıoğlu.
Gülhane Askerî Tıp akademisi, Hazım İşgüven.
Gülhane Hattı Hümayunu, Özkan Tikveş ve E. Tokmakçıoğlu.
Gümrük (*Huk.*), Hüseyin Hatemi (*Esk. huk.* ve *Tar.*), Hüseyin Perviz Hatemi ve Fuat Çelebioğlu.
Gümrü savaşları, Mehmet İpşirli.
Gümülcine, H. İbrahim Bulut.
Gümüş, Metin Tuncel.
Gümüşhane (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ergül Yıldız.
Günah (*İslâm*), İsmail Erünsel; (*Hıristiyanlık*), P. Pierrard.
Güneş (*Astron*), P. Tardi.
Güneş-Dil teorisi, Yusuf Çotuksöken.
Güney Afrika Cumhuriyeti (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*İkt.*), G. Rulliere; (*Tar.*), G. Lafforgue ve P. Thibault; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*Kuruluşlar*), R. Mane; (*Ed.*) A. Moisonneux.
Güneybatı Afrika (*Coğ.*), Y. Lacoste; (*Tar.*), G. Lafforgue.
Güneydoğu Anadolu, Besim Darkot.
Güntekin (Reşat Nuri), Hüsamettin Bozok.
Gürcistan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, P. George.
Güreş, Cem Atabeyoğlu ve Erdoğan Arıpınar.
Gürpınar (Hüseyin Rahmi), Hüsamettin Bozok.
Güven (*Huk.*), Yıldızhan Yayla.
Güvercin (*Zootekn.*) B.-L. Dumont.
Güverte (*Denizc.*), Mümtaz Diker.
Güzel Sanatlar akademisi (*Devlet*), Ayetullah Sümer ve Ahmet Köksal.
H (harfi), Yusuf Çotuksöken.
Haber (*Gazetecilik*), Erdoğan Tokmakçıoğlu.
Haberleşme, J. Kayser.
Habeşistan (*Coğ.*), J. Dresch; (*Tar.*), L. Klausner.
Hac (*Tar.*), P. Deffontaines; (*Din*), Abdülkadir Karahan.
Hacı Bayram Veli, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hacıbektaş veya **Suluca Karahöyük**, Hüseyin Sezer.
Hacır veya **Hacr** (*Huk.*), Mustafa Dural.
Haciz veya **Hacz** (*Huk.*), Yavuz Alangoya.
Haç (*Arkeol.*), A. Chastel; (*Din*), E. Jarry ve Pierre Dubois.
Haçlı seferleri, Mehmet İbşirli.
Hadis, Abdülkadir Karahan.
Hafıza (*Büro*), F. Girard; (*Psikol.*), Mme M. Le Bros.
Hafız Şirazlı (Şemseddin Muhammed, *Hafızı Şirazî* de denir), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hainaut, R. Lamorisse; (*Tar.*), H. Thélier.
Haiti (*Coğ.*), E. Revert; (*Tar.*), J.-M. Richez.
Haiti cumhuriyeti (*Coğ.*), E. Revert; (*Tar.*), G. Lafforgue; (*Anayasa*), R. Mane; (*Ed.*), A. Viatte.
Huk (*Huk.*), Mustafa Dural.
Hakem (*Huk.*), Yavuz Alangoya; (*Spor*), Cem Atabeyoğlu ve Erdoğan Arıpınar.
Hâkim (*Huk.*), Necip Kocayusufpaşaoğlu ve Mustafa Dural.
Hakkâri (*Coğ.*), Besim Darkot; (*Tar.*), Ergül Yıldız.
Halat (*Deniz.*), Mümtaz Diker.
Halep (*Tar.*), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Halı (*G. santl.*), Nil Aykon.
Halıköy Civa işletmesi, Erman Tulgar.
Halid bin Velid, İsmail Erünsal.
Halife, Hüseyin Hatemi
Halk (*Folk.*), Şerif Baykurt.
Halka (*Mat.*), M. Faucheux.
Halk edebiyatı, Rauf Mutluay.
Hallacı Mansur (Ebu'l Mugis El-Hüseyin bin Mansur El-Beyzavi), İsmet Zeki Eyüboğlu.
Halvetilik veya **Halvetiye**, İsmail Erünsal.
Hamam, A. Çilingiroğlu.
Hamburg (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), R. Harot.
Hamdi Bey (Osman), Nil Aykon.
Hamil (*Tic. huk.*), Mustafa Dural.
Hamse (*Ed.*), Timur Kocaoğlu.
Hamse, Erdoğan Tokmakçıoğlu.
Hamsun (Knut), C. J. Bjürström.
Händel (Georg Friedrich), F. Raugel.
Hannibal, Mme H. Thélier.
Hannover, J. Tricart.
Hanoi veya **Hanoy** (*Coğ.*), G. Brelou; (*Tar.*), P. Lamant.
Hansa, Mme H. Thélier.
Hariciler, İsmail Erünsal.
Harita (*Coğ.*), Braher; (*Topogr.*), J.J. Levallois.
Harizm veya **Harezm**, Ekrem Uykucu.
Harizmce (veya **Harezmce**), Ahmet Caferoğlu.
Harp akademileri, Hazım İşgüven.
Harp okulu, Ekrem Uykucu.
Harput, Nil Aykon.
Harun-ür-Reşid, Hakkı Yıldız.
Has, Ekrem Uykucu.
Hasan Paşa ***Tiryaki***, Ekrem Uykucu.
Hasar, Mustafa Dural.
Hastahane veya **Hastane**, Dr. A. Nenna, (*Türkiye*), Ömür Sevin.
Hat (*G. santl.*), Ali Alparslan.
Hata (*Huk.*), Hüseyin Hatemi.
Hatay (*Coğ.*), Besim Darkot.
Hattatlık, Ali Alparslan.
Hava (*Fiz.* ve *Kim.*), R. Touren.
Havacılık, J. Pellandini; (*Türkiye*), Sinan Kocapınar.
Hava kuvvetleri kumandanlığı, Hazım İşgüven.
Hava limanı, J. Pellandini.
Havan (*Sil.* ve *Ask.*), J. Chabanier ve P. Dufourcq.
Havana konferansı veya **Üç Kıta konferansı**, G. Blardonne.
Havari, E. Jarry.
Havöz (*Mad. oc.*), J. Armanet ve J. Dalbanne.
Hayalbilim, P. L. Thirard.
Hayat (*Biyol.*), Mme A. Tétry.
Haydn (Joseph), J. Boyer.
Hayvan, G. Cherbonnier ve H. Friedel; (*Din ve Örfler*), Mme J. Auboyer ve H. Del Medico.
Hayvanat bahçesi, P. Bullier.
Hazar denizi, P. George.
Hazarlar, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hazırlık (*Huk.*), Ersin Çamoğlu.
Hazine (*Mal.*), Fuat eÇlebioğlu; (*Teşk. tar.*), Ergül Yıldız.
Hece (*Ed.*) Timur Kocaoğlu.
Hegel (Georg Wilhelm Friedrich), D. Julia.
Hegel'cilik, Mme M. Le Bros.
Heine (Heinrich), J. Knochi.
Heldegger (Martin), D. Julia.
Heisenberg (Werner Karl), R. Touren.
Helikopter, M. Flamant.
Helmholtz (Hermann Ludwig Ferdinand VON), R. Touren.
Helvetius (Claude Adrien), Mme M. Le Bras.
Hemingway (Ernest-Miller), J. Brown.
Hemipleji (*Nöroloji*), Dr. J.-C. Gauthier.
Hemoglobinuri, Dr. D. Fritel.
Hemopoyez, Dr. Dreyfus.
Hendek savaşı, İsmail Erünsal.
Henry II, III, IV, V, VI, VIII (Büyük Britanya), D. Curran.
Herakles, R. Harrot.
Herculanum, R. Chevallier.
Herkül (*Tar.*), R. Harot.
Hermes, R. Harot.
Herodes I ***Büyük***, R. Harot.
Herzen (Aleksandr İvanoviç), J. Johannet.
Hesap veya **Hesab** (*Bilgi-işlem*), J. Dalbanne ve F. Girard; (*Mat.*), M. Parodi; (*Muhas.* ve *İkt.*), Âli Engin.
Hessen (*Coğ.*), J. Tricart; (*Tar.*), P. Hallynck.
Hetaireia, Mme H. Thélier.
Heykelcilik, P. Belmondo; (*Türkiye*), Ahmet Köksal.
Hezeyan (*Psikiyatr.*), Dr. A. Buge ve Dr. R. Labet.
Hıristiyanlık, J. Guitton.
Hırsızlık (*Huk.*), Erdener Yurtcan.
Hırvatistan (*Coğ.*), A. Blanc; (*Tar.*), R. Ristelhueber; (*Ed.*), H. Boissin.
Hızır, İsmet Zeki Eyüboğlu.
Hibernasyon (*Anestezi* ve *Ted.*), Dr. Landry.
Hicaz, Mehmet İpşirli.
Hiciv (*Ed.*), G. Brabant; (*Türkiye*), Rauf Mutluay.
Hidrodinamik, A. Touren.
Hidroelektrik, Seyfettin Turhan.
Hidrojen (*Kim.*), R. Touren.
Hidrostatik (*Fiz.*), A. Touren.
Hile, Hüseyin Hatemi.
Himalaya (*Coğ.*), G. Grelou; (*Dağc.*), J. Franco.
Hindistan (*Coğ.*), G. Grelou; (*İkt.*), G. Rulliere; (*Antropoloji.*), R. Hartweg, (*Tar.* ve *Din*), Mme J. Auboyer ve P. Thibault; (*Ask. tar.*), J. Chabanier; (*Kurumlar*), R. Mane; (*Diller, Ed. ve Fels.*), J. Herbert; (*G. santl.*), Mme J.-Auboyer; (*Müz.*), A. Daniélou.
Hint-Avrupa dilleri, E. Laroche.
Hint seferi, Zeynep Ülsel.
Hisse ***(senedi)*** [*Huk.*], Necip Kocayusufpaşaoğlu.
Hititler, Veli Sevin.
Hitler (Adolf), G. Lafforgue.
Hiyeroglif, J. Leclant.
Hizmet (*Huk.*), Sait Güren.
Hobbes (Thomas), Mme M. Le Bros.
Hakkaido, Grelou.
Hollanda (*Coğ.*), R. Lamorisse; (*İkt.*), G. Rulliere; (*Tar.*), M. Morineau ve P. Thibault; (*Ask. tar.*), P. Dufourcq; (*Anayasa*), R. Mane; (*Dil ve Ed.*), S. De Gorter; (*G. santl.*), Mme M. Le Noan-Vizioz; (*Müz.*), C. Van den Borren; (*Bilimler*), P. Rousseau; (*Haberleşme*), G. Knoché.

Bibliyografya

(Genel kaynaklar için bk. sayfa VIII)

G

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, Erich Maria Remarque. *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok,* çeviren Ahmet Necdet (İstanbul 1930). — *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok,* çeviren Behçet Necatigil (İstanbul 1956, 1958, 1965). — *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok,* çeviren Burhan Arpad (İstanbul, 1956, 1968). — *Garp Cephesinde Yeni Bir şey Yok,* çeviren Nihal Yeğinobalı (İstanbul 1963).

Garplılaşma, Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* (İstanbul, 1965). — *Osmanlı Tarihi c. V.-VIII.* — Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni* (Ankara, 1967). — Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz* (İstanbul, 1967). — Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri* (İstanbul, 1970). — B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* çeviren Metin Kıratlı (Ankara, 1970).

Garp Ocakları, *Osmanlı Tarihi,* c. II.-III. — Mehmet Maksudoğlu, *Tunus'ta Dayıların Ortaya Çıkışı* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XIV, Ankara, 1966). — Mehmet Maksudoğlu, *Tunus'ta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XV, Ankara, 1967).

Gazap Üzümleri, J. Steinbeck. *Gazap Üzümleri,* çeviren Rasih Güran (2 c., İstanbul, 1948; 1961, 1965, 1968). — *Gazap Üzümleri,* çeviren Emel Harunoğlu (Ankara, 1965). — *Gazap Üzümleri,* çeviren Mine Kabaağaç (İstanbul, 1965, 1967).

Gazavatname, Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavatnamesi* (Ankara, 1956). — Agâh Sırrı Levend, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı* (Ankara, 1962). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1964).

Gazel, Muallim Naci, *Istılahat-ı Edebiye* (İstanbul, 1307). — M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi,* 2. kitap (İstanbul, 1921). —Fevziye Abdullah Tansel, *Gazel Tarzında Benzeyişler* (Üniversite ktp. Tez nu. 215, İstanbul, 1934). — E. W. Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi,* çeviren Halide Edib Adıvar (İstanbul, 1943). — Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul, 1943). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Gaziantep, Ömer Asım (Aksoy), *Gaziantep Ağzı* (3 c., İstanbul, 1945-1946). — Ömer Temel, *Gaziantep Monografyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 1285, İstanbul, 1946). — Sahir Uzel, *Gaziantep Savaşının İçyüzü* (Ankara, 1952). — Aydek Saydam, *Gaziantep Sanayii* (Üniversite ktp. Tez nu. 2778, İstanbul, tarihsiz). — Ömer Asım (Aksoy), *Gaziantep Ağzında Atasözleri* (Ankara, tarihsiz). — Şakir Sabri Yener, *Gaziantep Kitabeleri* (Gaziantep, 1958). — Osman Yalçın, *Gaziantep* İstanbul, 1959). — Sadettin Tuğrul Cemaligil, *Gaziantep'in İmarı* (Gaziantep, 1961). — Hulûsi Yetkin. *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler* (Gaziantep, 1962). — Şakir Sabri Yener, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar* (Gaziantep tarihsiz). — Ferruh Arsunar, *Gaziantep Folkloru* (İstanbul, 1962). — Abdullah Soylağ,*Gaziantep ve Çevresinin Beşerî ve İktisadî Durumu* (Üniversite ktp.Tez nu. 4279, İstanbul, 1965). — Hatice Güzey, *Gaziantep El Sanatları* (Üniversite ktp. Tez nu. 3953, İstanbul, 1965). — Nuri Akçabay, *Gaziantep'in Tarihî Yer İsimleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4904, İstanbul, 1967). — Cengiz Aykanat, *Gaziantep Şehri Civarının Jeomorfolojisi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5885, İstanbul, 1969). — Mehmet Solmaz, Hulusi Yetkin, *Gaziantep Çevre İncelemesi, Coğrafya, Ekonomi, Turizm, Eski Kültür, Ünlü Kişiler, Mahallî İdareler* (Gaziantep, 1969). — Abdi Ayhan, *Gaziantep'te Sanayi Faaliyetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1909, İstanbul, 1969).

Gazneliler veya **Gazneviler** veya **Gazne devleti,** A.Y. Yakubovski, *Gazneli Mahmud, Gazne Devletinin Menşe ve Karakteri Meselesine Dair* (Ülkü Dergisi, c. XII, sayı 72, 1939). — Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (c. I, Ankara, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi.* — *Türk Ansiklopedisi.* — Sabiha Yazıcıoğlu, *Gazneli Mahmud* (Üniversite ktp. Tez nu. 1231, İstanbul 1946). — Erdoğan Merçil, *Gaznelilerin Kirman Hâkimiyeti* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 24, İstanbul, 1970).

Gazzalî (Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed el—), Ali Rıza, *Gazzalî ve Hayat-ı İlmiyesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 46, İstanbul, 1924). — Hasan Fehmi, *Gazzalî'nin Hayat-ı İlmiyesi ve Tehafüt-ül-Felâsife* (Üniversite ktp. Tez. nu. 36, İstanbul, 1924). — M. Şerafettin Yaltkaya, *Gazzalînin Tevil Hakkında Bastırılmamış Bir Eseri* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 16, İstanbul, 1930). — Wensinck, *La Pensée de Ghazzali* (Paris, 1940). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi* (İstanbul, 1946). — Mubahat Türker, *Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti* (Ankara, 1956). — Ferit Jabre, *l'Extase de Plotin et le Fana de Ghazali* (Studia Islamica, sayı 6, Paris, 1956). — Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi Tarihi* (İstanbul, 1957). — Muhammed Tawit Tanji, *Gazzalîye Göre Kur'an Tefsiri* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. VI, Ankara, 1959). — De Lac O'Leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri,* çevirenler Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay (Ankara, 1959 — T. J. de Boer, *İslâmda Felsefe Tarihi,* çeviren Yaşar Kutluay (Ankara, (1960). — İbrahim Agâh Çubukçu, *Gazzalî ve Batınîlik* (Ankara, 1964). — İbrahim Agâh Çubukçu, *Gazzalî ve Siyaset* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XII, Ankara 1964). — İbrahim Agâh Çubukçu, *Gazzalî ve Şüphecilik* (Ankara, 1964). — Nihat Alptürk, *Gazzalî'ye Göre Sema ve Vecd* (Üniversite ktp. Tez nu. 3720, İstanbul, 1965). — İbrahim Agâh Çubukçu, *Gazzalî ve Kelâm Felsefesi* (Ankara, 1970).

Gebelik, H. Gediz, *Gebeliğin Erken Teşhisi* (İstanbul, 1947). — M. Niyazi Dinçsoy, *Gebelik Hijyeni* (Ankara, 1952). — Mary S. Calderone, *Gebelikten Korunma ve Kullanılan Metotlar* (Ankara, 1965). — Semih R. Geren, *Doğuma Hazırlık ve Çocuk Bakımı* (İstanbul, 1969). — Ümit Kırdar, *Aile Planlaması, Cinsiyet Meseleleri ve Gebeliğin Önlenmesi* (İstanbul, 1970).

Geçmiş Günlerin Masalları, Ch. Perrault. Çeviren Vildan Aşir Savaşır (İstanbul, 1942, 1958).

Gedikpaşa tiyatrosu, Refik Ahmet Sevengil, *Yakınçağlarda Türk Tiyatrosu* (İstanbul, 1934). — Niyazi Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu Tarihi* (Erzurum, 1963). — M. Nihat Özön, Baha Dürder, *Gedikpaşa Tiyatrosu* (Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi, İstanbul, 1967).

Gelibolu, Fevzi Kurdoğlu, *Gelibolu ve Yöresi* (İstanbul, 1938). — Kenan Pakel, *Gelibolu Yarımadası,* Coğrafî Tetkik (Üniversite ktp. Tez nu. 1290, İstanbul, 1946). — Mehmet Alemdaroğlu, Mehmet İrdesel, *Tarihî, Coğrafî, İktisadî ve Turistik Yönleriyle Gelibolu* (Gelibolu, 1964). — Serap Özler, *Gelibolu'daki Türk Mimarî Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4543, İstanbul, 1967).

Gelin, Hamit Zübeyir Koşay, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* (Ankara, 1944). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı* (İstanbul, 1946).

Gemi, Abidin Daver, *Gemi* (İstanbul, 1932). — Sami Akıncı, *Türk Hukukunda Gemi İpoteği* (Ankara, 1958). — Sami Akıncı, *Gemi Mülkiyeti* (İstanbul, 1958). — Teoman Özalp, *Gemi Elemanları* (İstanbul, 1964). — Kemal Kafalı, *Türk Ticaret ve Gemi İnşaat Sanayiinin Gelişmesi* (İstanbul, 1965). — Haluk Hanyaloğlu, *Gemi Teorisi* (İstanbul, 1966). — Sabri Mengül, *Gemi Seyri* (İstanbul, 1967). — Tarık Sabuncu, *Gemi Sevki* (İstanbul, 1967). — M. Lutfullah Güneralp, *Gemi Makineleri Temel Bilgisi* (İstanbul, 1967). — Gülveren Tekinalp, *Türk Devletler Hususî Hukukunda Gemi Alacaklısı Hakkı* (İstanbul, 1967). — Sami Okaya, *Deniz Ticareti Hukuku* (İstanbul, 1968). — Tahir Çağa, *Deniz Ticaret Hukuku* (İstanbul, 1969). — Ata Nutku, *Gemi Dizaynı* (İstanbul, 1970).

Germaniae, Tacitus. *Germania,* çeviren Hamit Dereli (Ankara, 1944, İstanbul, 1962).

Germinal, Emile Zola. *Germinal,* çeviren Adnan Cemgil (İstanbul, 1968).

Germiyanoğulları, Halil Edhem Eldem, *Al-i Germiyan Kitabeleri* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, cüz 2, İstanbul, 1912). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri* (İstanbul, 1932). — Şule İnanç, *Germiyanoğulları Beyliği ve II. Yakub Çelebi'nin İmareti* (Üniversite ktp. Tez nu. 3077, İstanbul, 1962). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (Ankara, 1970). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Gevherî, M. Fuad Köprülü, *Âşık Gevherî'ye Ait İki Vesika* (Yeni Mecmua, sayı 86, İstanbul, 1920). — M. Halit Bayrı, *Gevherî, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, tarihsiz). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Halk Şairleri,* 3. kitap: *Gevherî* (İstanbul, 1928). — M. Fuad Köprülü, *Gevherî Hakkında Yeni Vesikalar* (Hayat Mecmuası, sayı 130, İstanbul, 1929). — M. Fuad Köprülü, *XVII. Asır Saz Şairlerinden Gevherî, Hayatı ve Eserleri* (İstanbul, 1929). — Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri* (Ankara, 1942). — Necati Güngör, *Gevherî* (Üniversite ktp. Tez nu. 1460, İstanbul, 1947). — M. Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri,* c. II (Ankara, 1962).

Gil Blas de Santillane'in Maceraları, Alain René Lesage. *Gil Blas de Santillane'ın Maceraları,* çeviren S. Esat Siyavuşgil, (4 c., İstanbul, 1945-1946).

Giresun, Selçuk Trak, *Giresun-Ordu ve Ardülkesinde Beşerî Coğrafya Araştırmaları* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. II, sayı I, Ankara, 1943). — Hayriye Gökhan, *Giresun Vilâyetinin Beşerî-İktisadî Coğrafyası* (Üniversite ktp. Tez nu. 906, İstanbul, 1944). — Süleyman Özyiğit, *Giresun, Trabzon ve Rize'de İskân Şekilleri* (Üniversite ktp. Tez. nu. 1207, İstanbul, 1946). — Selahattin Güman, *Giresun Fındık Zıraati ve İklimi* (Ankara, 1957). — Yılmaz Tacal, *Giresun Şehri Limanı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1207, İstanbul, 1959). — Hikmet Akın, *Giresun Ağzı Üzerinde Bir Dil Araştırması* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2882, İstanbul, 1960). — Osman Yalçın, *Giresun* (İstanbul, 1960). — Nurten Karayel, *Giresun Şehrinin Tarihçesi* (Üniversite ktp. Tez. nu. 3520, İstanbul, 1964). — Ahmet Vayni, *Giresun İli Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 4884, İstanbul, 1967). — Ergin İnanç, *Turistik Giresun Rehberi* (Ankara, 1967). — Sacit Karaibrahimoğlu, *Giresun, Bütün Yönleri ve Kazaları İle* (Ankara, 1969). — İdris Engin, *Giresun Civarında Jeomorfolojik Gözlemler* (Üniversite ktp. Tez. nu. 5841, İstanbul, 1969).

Girit, Nuri Hanya, *Girit Tarihi ve Fethi* (Üniversite ktp. türkçe yazmalar, nu. 2536).

— Mahmud Celâleddin Paşa, *Girit İhtilâli Tarihi* (Üniversite ktp. türkçe yazmalar, nu. 4150. — Hüseyin Hani Hanyavî, *Girit Tarihi* (İstanbul, 1873). — *Girit Ceziresi Salnamesi* (İstanbul, 1880). — Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasî* (İstanbul, 1911). — *Salname-i Vilâyet-i Girit* (İstanbul, 1914). Andrea Kopasi, *Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi* (İstanbul, 1914). — Ali Haydar Emin, *Girit İhtilâli* (İstanbul, 1931). — H. Alpagut, *Girit İhtilâli* (İstanbul, 1931). — Ziya-Rahmi, *Girit Seferi* (*Mart* 1645-6 *Eylül* 1669) [İstanbul, 1933]. — Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları, 1821 Yılına Kadar Girit* (Belleten, c. IX, sayı 34, Ankara, 1945). — Ârif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara, 1963). — Mehmed Salahi, *Girit Meselesi* 1866-1889 (İstanbul, 1967).

Gizli Oturum, Jean-Paul Sartre. *Gizli Oturum,* çeviren Oktay Akbal (İstanbul, 1950, 1964). — *Gizli Oturum,* çeviren Bertan Onaran (İstanbul, 1965).

Godot'yu Beklerken, Samuel Beckett. *Godot'yu Beklerken,* çeviren Ferit Edgü (İstanbul, 1963, 1970).

Gordion, Ekrem Akurgal, *Phryische Kunst* (Ankara, 1955). — Ekrem Akurgal, *Die Kunst Anatoliens* (Berlin, 1961). — Ankara Arkeoloji Müzesi, *Gordion* (Ankara, 1966).

Gorgias *yahut Hitabet Hakkında,* Platon. *Gorgias,* çeviren Reyan Erben (Ankara, 1946).

Goriot Baba, H. de Balzac. *Goriot Baba,* çeviren Haydar Rifat (İstanbul, 1934). — *Goriot Baba,* çeviren Nahit Sırrı Örik (İstanbul, 1943, 1954, 1961). — *Goriot Baba,* çeviren Nasuhi Baydar (İstanbul, 1961, 1967). — *Goriot Baba,* çeviren Gülşen Üretürk (İstanbul, 1968). — *Goriot Baba,* çeviren Cemal Süreya (İstanbul, 1969).

Gökalp (Mehmed Ziya), A. Nüzhet Göksel, *Z. Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları* (İstanbul 1931). — Abidin Nesimî, *Türkiye'nin Tekâmül Hamlesinde Ziya Gökalp* (İstanbul, 1940). — H. Ziya Ülken, *Ziya Gökalp* (İstanbul 1940). — Necati Akder, *Ziya Gökalp, Âlim ve İdealist Şahsiyeti* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 2, Ankara, 1945). — İ. Kemal Tuzluoğlu, *Ziya Gökalp ve Garp Tesirleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1314, İstanbul, 1946). — Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (İstanbul, 1949). — Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp* (İstanbul, 1949). — Osman Tolga, *Ziya Gökalp ve İktisadî Fikirleri* (İstanbul, 1949). — Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp* (İstanbul, 1951). — Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1952). — Fevziye Abdullah Tansel, *Ziya Gökalp Külliyatı* (İnceleme Kısmı) [Ankara, 1952]. — Rifat Necdet Evrimer, *Ziya Gökalp* (Türk Dili c. II, sayı 15, Ankara, 1952). — Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları* (İstanbul, 1956). — M. Fahri Kırzıoğlu, *Yazılı Vesikalara Göre Ziya Gökalp Müzesi ve Ziya Gökalp* (İstanbul, 1956). — Şevket Beysenoğlu, *Doğumunun 80. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* (İstanbul, 1956). — Gözde Sağnak, *Ziya Gökalp'in Hars, Lisan, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Anlayışı* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2697, İstanbul, 1958). — İnci Sevin Hamzaoğlu, *Ziya Gökalp'te Batılılaşma* (Üniversite ktp. Tez nu. 3046, İstanbul, 1961). — Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği* (İstanbul, 1962). — Cevdet Kudret, *Ziya Gökalp* (Ankara, 1963). — Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* (İstanbul, 1964). — Mehmet Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi* (Türkiyat Mecmuası, c. XIV. İstanbul, 1946). — İ. Hakkı Baltacıoğlu, *Ziya Gökalp* (İstanbul, 1966). — Mehmet Günay, *Ziya Gökalp'te Şarklı Kaynak ve Tesirler* (Üniversite ktp. Tez nu. 4433, İstanbul, 1966).

Göktürkçe, Necib Asım, *Orhon Âbideleri* (İstanbul, 1924). — A. Von Gabain, *Alttürkische Grammatik* (Leipzig, 1941). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I* (İstanbul, 1958). — A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Yazı Dili,* çeviren Sabit Paylı (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara 1959). — Osman Nedim Tuna, *Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1960). — Ş. Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Ankara, 1963). — Tahsin Banguoğlu, *Eski Türkçe Üzerine* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1964). — A. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış* (Ankara, 1964). — Kayhan Erimer, *Eski Türkçe, Göktürk ve Uygur Yazı Dili* (Ankara, 1969). — Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri* (İstanbul, 1970).

Göktürkler veya **Köktürkler,** V. Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul, 1927). — Nihal Atsız, *Türk Tarihi Üzerine Toplamalar* (İstanbul, 1935). — Hüseyin Namık Urkun, *Eski Türk Yazıtları* (4 c., İstanbul, 1936-1941). — L. Rasonyi, *Dünya Tarihinde Türklük* (Ankara, 1942). — W. Eberhart, *Çin'in Şimal Komşuları,* çeviren Nimet Ulutuğ (Ankara, 1942). — Bahattin Ögel, *Göktürk Yazıtları «Apurium»ları ve «Fu-li» Problemi* (Belleten, c. VIII, sayı 33, Ankara, 1945). — A. Von Gabain, *Köktürklerin Tarihine Bir Bakış,* çeviren Saadet Çağatay (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi c. II, sayı 5, Ankara, 1945). — A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş* (İstanbul, 1946). — L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya,* çeviren Sadrettin Karatay (Ankara, 1946). — F. Laszlo, *Dokuz Oğuzlar ve Göktürkler* (Belleten, c. XIV, sayı 53, Ankara, 1950). — Akdes Nimet Kurat, *Göktürk Kağanlığı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. X, sayı 1-2, Ankara, 1952). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi, I,* (İstanbul, 1958). — Bahattin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara, 1962). — Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi* (c. I, İstanbul, 1963). — P. Wilhelm Schmidt, *Eski Türklerin Dini,* çeviren Sadettin Buluç (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XIII, İstanbul, 1964). — Yüksel Turhal, *Göktürk İmparatorluğu ve Orkun Anıtları* (Kars, 1964). — İbrahim Kafesoğlu, *Göktürk Hakanlığı* (İstanbul, 1965). — Ruhi Gökalp Çapkınca, *Göktürklerin Sasanî ve Bizans ile Münasebetleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 4103, İstanbul, 1966). — Ârif Ülker, *Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan* (Üniversite ktp. Tez nu. 4675, İstanbul, 1967). — Hakkı Birinci, *Göktürk Hakanı Mu'kan Hakan* (Üniversite ktp. Tez nu. 5112, İstanbul, 1967). — İhsan Yücel, *Göktürk Hükümdarı II. İlteriş Han* (Üniversite ktp. Tez nu. 5117, İstanbul, 1968). — Sadettin Buluç, *Şaman ve Şamanizm* (İslâm Ansiklopedisi, c. II, İstanbul, 1968).

Gömme, Kurt Bittel, *Prehistorik Devirde Anadoluda Ölü Gömme Âdetleri* (II. Türk Tarih Kurumu kongresi, İstanbul, 1943). — Tahsin Özgüç, *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri* (Ankara, 1948).

Graziella, Lamartine. *Graziella,* çeviren Halit Fahri Ozansoy (İstanbul, 1934, 1942, 1958, 1970). — *Graziella,* çeviren Zeynep Menemenci (İstanbul, 1944).

Grev, Orhan Tuna, *Grev Hakkı, İş Mücadelelerinde Yeri ve Ehemmiyeti* (İstanbul, 1951). — Erhan Löker, *Grev ve Grev Meseleleri Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma* (Ankara, 1951). — Ferit Hakkı Saymen, *Türk İş Hukuku* (İstanbul, 1954). — Orhan Tuna-Metin Kutal, *Grev Hakkı* (İstanbul, 1962). — Orhan Tuna, *Grevlerin İktisadî Hayat ve İstihdam Şartları Üzerindeki Tesirleri* (Ankara, 1964). — Kemal Oğuzman, *Hukukî, Yönden Grev ve Lokavt* (İstanbul, 1967). — Kurthan Fişek, *Türkiye'de Devlet-İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili* (Ankara, 1969).

Gül, Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul, 1943). — Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tetkik* (İstanbul, 1964). — Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1964). — Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatında Hikâye* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Ankara, 1967). — Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri* (2 c., İstanbul, 1969). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Gülhane veya **Gülhane meydanı,** E. Mamboury, *Constantinople, Guide Touristique* (İstanbul, 1925). — R. Demangel- E. Mamboury, *Le Quartier des Manganes* (Paris, 1939). — E. Mamboury, *İstanbul Touristique* (İstanbul, 1951).

Gülhane Hattı Hümayunu, Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat, Devleti Osmaniyenin Tarihi Islahatı,* çeviren Ali Reşad (İstanbul, 1913). — *Tanzimat* (1940). — Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* (Ankara, 1954). — Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1956). — Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (c. VI, VII). — Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (c. II, İstanbul, 1969). — *İslâm Ansiklopedisi Tanzimat Maddesi.*

Güliver'in Seyahatleri, Jonathan Swift. *Gulliver'in Seyahatleri,* çeviren İrfan Şahinbaş (2 c., Ankara, 1943-1944, İstanbul, 1945, 1946, 1958). — *Gulliver'in Yolculukları,* çeviren Azize Erten (İstanbul, 1953, 1956, 1960, 1966).

Gülşenî (İbrahim bin Muhammed), Muhyi, *Menakıb-ı İbrahim Gülşenî* (Üniversite ktp. türkçe yazmalar, nu. 1360). — Hulvi, *Lemezat* (Üniversite ktp. türkçe yazmalar, nu. 1894). — Salih, *Menakıb-ı Evliya-yı Mısır* (Mısır, 1847). — *Osmanlı Müellifleri* (c. I.). — Tahsin Yazıcı, *İbrahim Gülşenî ve Tarikatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1124, İstanbul, 1945). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Gülşenilik veya **Gülşeniye,** Şemlelizade, *Şive-i Tarikat-ı Gülşeniye* (Millet ktp. Şeriye bölümü, nu. 888). — Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiye Silsilenamesi* (İstanbul, 1925). — Tahsin Yazıcı, *İbrahim Gülşenî ve Tarikatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 1124, İstanbul, 1945). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul, 1953).

Gülünç Kibarlar, Molière. *Gülünç Kibarlar,* çeviren İsmail Galip Arcan (Ankara, 1943).

Güneş-Dil teorisi, İbrahim Necmi Dilmen, *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları* (Ankara, 1935). — Hasan Reşit Tankut, *Güneş-Dil Teorisine Göre Pankronik Usulle Paleo-Sosyolojik Dil Tetkikleri Adlı Tezde Geçen Örnekler* (İstanbul, 1936). — Hasan Reşit Tankut, *Güneş Dil-Teorisine Göre Dil Tetkikleri* (İstanbul, 1936). — Hasan Reşit Tankut, *Güneş-Dil Teorisine Göre Toponimik Tetkikler* (İstanbul, 1936). — Abdülkadir İnan, *Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları* (İstanbul, 1936). — Hasan Reşit Tankut, *Prehistuvara Doğru Bir Dil İzlemesi ve Güneş-Dil Teorisinin İzahı* (İstanbul, 1937). — Şemsettin Günaltay - Hasan Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar* (İstanbul, 1938). — Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara, 1960).

Güntekin (Reşat Nuri), Murat Uraz, *Reşat Nuri, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Eserlerinden Parçalar* (İstanbul, 1937). — Semiha Uçuk, *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kadın Tipleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2545, İstanbul, 1956). — M. Alpbek, *Reşat Nuri Güntekin'in Hayatı ve Eserlerinin Tam Listesi* (Ankara, 1957). — Orhan Hançerlioğlu, *Reşat Nuri Güntekin* (Türk Dili, c. VI, sayı 65, Ankara, 1957). — Nuran Karabatur, *Reşat Nuri'nin Romanlarında Kahramanlarla İçtimaî Muhitleri Arasındaki Münasebet* (Üniversite ktp. Tez nu. 2675, İstanbul, 1957). — Halil İban, *Reşat Nuri Güntekin'den Deyimler* (Üniversite ktp. Tez nu. 3188, İstanbul, 1962). — Seyhan Sayraç , *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Erkek Tipleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 3131, İstanbul, 1962).

Gürpınar (Hüseyin Rahmi), Mustafa Gürses, *Hüseyin Rahmi'nin Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 435, İstanbul, 1939). — Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hayatı, Hatıraları, Eserleri, Münakaşaları* (İstanbul, 1944). — Niyazi Berkes, *Hüseyin Rahmi'nin Sosyal Görüşleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 3, Ankara, 1945). — Mediha Berkes, *Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Dil ve Kadın* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi c. II, sayı 3, Ankara, 1945). — Mediha Berkes, *Hüseyin Rahmi'nin Romanlarındaki Kadın Tipleri* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 5, Ankara, 1945). — Pertev Naili Boratav, *Hüseyin Rahmi'nin Romancılığı* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. III, sayı 2, Ankara, 1945). — Mustafa Nihat Özön, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'dan Seçilmiş Parçalar ve Eserleri Hakkında Mütalaalar* (İstanbul, 1946). — Sudi Baybars, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Yarattığı Tipler* (Üniversite ktp. Tez nu. 1885, İstanbul, 1948). — Aydın Köksal, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın II. Meşrutiyete Kadar Yazmış Olduğu Romanların Kronolojik Olarak Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez. nu. 2257, İstanbul, 1953). — Gökşin Yüzak, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Meşrutiyetten*

Cumhuriyet Devrine Kadar Yazmış Olduğu Romanların Kronolojik Olarak Tetkiki (Üniversite ktp. Tez nu. 2429, İstanbul, 1954). — Neriman Gürtunca, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Küçük Hikâyeleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 2427, İstanbul, 1954). — Sadi Erişen, *Hüseyin Rahmi'de Aşk* (Üniversite ktp. Tez nu. 2458, İstanbul, 1955). — Nevin Yazıcı, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'da Argo* (Üniversite ktp. Tez nu. 2995, İstanbul, 1961). — Agâh Sırrı Levend, *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (Ankara, 1964). — Muzaffer Gökman, *Açıklamalı Hüseyin Rahmi Gürpınar Bibliyografyası* (İstanbul 1966). — Çiğdem Durkuşoğlu, *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1923-1934 Yılları Arasındaki Romanlarının Kronolojik Olarak Tetkiki* (Üniversite ktp. Tez nu. 7011, İstanbul, 1969). — Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (Türkoloji Dergisi, c. II, sayı 1, Ankara, 1968).

H

Hac, Bedii Şehsuvaroğlu, *Hac Yolu* (İstanbul, 1948). — Mehmed Zihni, *Nimet-i İslâm* (İstanbul, 1957). — Ömer Nasuhî Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali* (İstanbul, 1957). — Osman Saraç Tanebalı, *Hac Kılavuzu* (İstanbul, 1962). — Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hac Kılavuzu* (Ankara, 1964). — H. Bedri Bilgin, *Hac Kılavuzu* (İstanbul, 1964). — A. Hamdi Kasaboğlu, *Hac Kimlere Farzdır* (Ankara, 1965). — Muhammed Hamidullah, *İslâma Giriş*, çeviren, Kemal Kuşcu (İstanbul, 1965). — Necmi Onur, *Allah'a Giden Yol* (İstanbul, 1967). — Saim Yeprem, *Hac ve Kurban, Hükümler ve Delilleri* (İstanbul, 1968). — Emel Esin, *Lebbeyk, Hac Hatıraları* (İstanbul, 1968). — Ahmet İpekçi, *Hac Duaları* (İstanbul, 1968). — Ali Bülbül, *Hac Kitabı* (İzmir, 1970). — Lütfü Doğan, *Yeni Hac Kılavuzu* (İstanbul, 1970). — Hayati Ülkü, *Hac ve Kurban* (İstanbul, 1970). — A. Fikri Yavuz, *İslâm Fıkhı ve Hukuku* (İstanbul, 1970).

Hacı Bayram Veli, Haririzade Kemaleddin, *Tibyan Vesail-il-Hakayık fi Selasil-it-Teraik*, c. I. — Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Veli* (İstanbul, 1924). — M. Ali Okhan, *Hacı Bayram Hakkında Davamız ve Cevabımız* (Ankara, 1943). — M. Ali Okhan, *Hacı Bayram Veli Münakaşaları Münasebetiyle* (Ankara, 1960). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Hacı Bayram Veli* (Ankara, 1960). — Zeria Karadeniz, *Hasatlar ve Sanatlar Velisi Hacı Bayram Veli* (İstanbul, 1964). — Yahya Benekay, *İlk Hacı, İlk Kurban: Veysel Karanî, Hacı Bayram Veli* (İstanbul, 1966).

Hacılar, James Mellaart, *Excavations at Hacılar* (Anatolian Studies, c. VIII. - XI., Ankara 1958 - 1961). — U. Bahadır Alkım, *Anatolien I* (München, 1968). — Ufuk Esin, *Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyle Anadolu'da Bakır Madenciliği* (İstanbul, 1969).

Hacivat, Hellmut Ritter, *Karagöz, Turkische Schattenspiele, I* (Hannover, 1924), *II* (İstanbul, 1941), *III* (Wiesbaden, 1953). — Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz. Psiko-Sosyolojik Bir Deneme* (İstanbul, 1941). — Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası. Meddah, Karagöz, Ortaoyunu* (İstanbul, 1942). — Metin And, *Karagöz ve Ortaoyununda Kişiler ve Kişileştirme* (Türk Dili, sayı 1 - 3, Ankara, 1967). — Cevdet Kudret, *Karagöz* (2 c., Ankara, 1968 - 1969). — Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* (Ankara, 1969).

Haciz veya **Hacz,** S. Sulhi Tekinay, *Haciz-den Mütevellit İstihkak Davaları* (İstanbul, 1953). — B. Kuru, *İcra ve İflas Hukuku* (c. I., Ankara, 1965). — İlhan Postacıoğlu, *İcra Hukuku Esasları* (İstanbul, 1969). — Saim Üstündağ, *İcra Hukukunun Esasları* (İstanbul, 1970).

Haçlı seferleri, Michaud, *Bibliothèque des Croisades* (Paris, 1829). — Raşid Eser, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri* (İstanbul, 1947). — Joseph - François Michaud, *Emr-ül-Acib fi Tarih-i Ehl-i Salib*, çevirenler, Ali Fuad - Ethem Pertev - Ahmed Ariff (İstanbul, tarihsiz). — S. Runciman, *A. History of the Crusades* (Cambridge, 1951). — R. Gökalp Arkın, *Haçlı Seferleri* (İstanbul, 1954). — M. Çağatay Uluçay, *Haçlı Seferleri* (İstanbul, 1956). — Fuad Carım, *Tarihin Türke Yüklediği Çetin Görev; Haçlı Seferleri* (İstanbul, 1965).

Haçova Meydan savaşı, *Peçevî Tarihi*, c. II. — *Naima Tarihi*, c. I. — *Hammer Tarihi*, c. VII. — *Fezleke, Tarih-i Osmanî*, c. I. — *Osmanlı Tarihi*, c. III/I. — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II. — Ahmet Refik Altınay, *Hoca Sadeddin* (İstanbul, 1933).

Hadis, İ. Goldziher, *Etudes sur la Tradition İslamique* (Paris, 1952). — Muhammed Ebu Zahu, *El - Hadis ve'l-Muhaddisun* (Kahire, 1958). — M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (Ankara, 1959). — Muhammed Accac el-Hatib, *Es - Sünne Kable-t-Tedvin* (Kahire, 1963). — Hayrettin Karaman, *Hadis Usulü* (İstanbul, 1965). — Muhammed Zübeyr Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1966). — Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1967). — Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara, 1967). — Talat Koçyiğit, *I. Goldz'her-in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. XV, Ankara, 1968). — Hayrettin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usulü* (İstanbul, 1969).

Hadis-i Erbain, Necip Asım Yazıksız, *Hadis-i Erbain Tercümeleri* (Millî Tetebbular Mecmuası, c. II, sayı, 4, İstanbul, 1916). — Abdülkadir Karahan, *Camî'nin Erbain'i ve Türkçe Tercümeleri* (İstanbul, 1952). — Abdülkadir Karahan, *İslâm - Türk Edebiyatında Kırk Hadis, Toplama, Tercüme ve Şerhleri* (İstanbul, 1954).

Hafıza, Azize Tunçkalyoncu, *Hafıza Tecrübesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 705, İstanbul, 1942). — M. Şekip Tunç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul, 1949). — G. Dwelshauvers, *Psikoloji*, çeviren M. Şekip Tunç (İstanbul, 1952). — Seyhun Sayraç, *Hafızaya Dair Bir Araştırma* (Üniversite ktp. Tez nu. 2731, İstanbul, 1958). — Paul Guillaume, *Psikoloji*, çeviren Refia Şemin (İstanbul, 1970).

Hafız Şirazlı (Şemseddin Muhammed), Ali Nihat Tarlan, *İran Edebiyatı* (İstanbul, 1944). — Abdülbaki Gölpınarlı, *Hafız Divanı* (İstanbul, 1944). — Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûli, Hâfız* (İstanbul, 1956).

Hakem, Sulhi Garan, *Hakemin Kitabı* (İstanbul, 1959). — Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri* (Ankara, 1960). — Senaî Olgaç, *Hakem Kararlarına Karşı Kanun Yolları* (Ankara, 1960). — Oğuz İmregün, *Hakem Kararlarının İcrası ve Tekemmülü* (Ankara, 1966). — Ünal Tekinalp, *Hakem Sözleşmesinin Hukukî Mahiyeti Konusunda Düşünceler* (Ankara, 1966). — Necip Bilge, *Hakem Yargılamasında Uygulanacak Hukuk Kaideleri* (Ankara, 1966). — Mustafa Çemberci, *Hakemlerin Tayin Usulü ve Ücreti* (Ankara, 1966).

Hâkim, Tahsin İstanbullu, *Hâkimler ve Hukuku* (İstanbul, 1939). — A. Refik Gür, *Hâkimlik Mesleği Hakkında Düşünce ve Dilekler* (Konya, 1949). — Bedii N. Şehsuvaroğlu, *Hâkimin Hukukî Mesuliyeti* (Ankara, 1953). — Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Yargılama Usulleri* (Ankara, 1960). — Baki Kuru, *Hâkim ve Savcıların Bağımsızlığının Teminatı* (Ankara, 1966). — İlhan Postacıoğlu, *Medenî Usul Hukuku Dersleri* (İstanbul, 1970).

Haletî (Mustafa) **Azmizade,** *Şekayık Zeyli*. — *Riyazî Tezkiresi*. — *Rıza Tezkiresi*. — *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Halıcılık, Reşat, *Halıcılık* (İstanbul, 1933). — Kâzım Dirik, *Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması* (İstanbul, 1938). — Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları birliği, *Türkiye'de Halıcılık* (Ankara, 1959). — Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul, 1962). — Yusuf Durul, *XV. Asır Hayvan Motifli Halılara Dair Yeni Bir Örnek* (Türk Etnografya Dergisi, sayı 5, Ankara, 1962). — Güngör Işıksaçan, *Batı Anadolunun Başlıca Halı Merkezlerinde İmal Edilen Halıların Desen ve Kaliteleri Üzerinde Araştırmalar* (İzmir, 1964). — B. Sümer, *Halı Desenleri* (İstanbul, 1965). — Yurdakul Vural, *Halı Makinaları* (İstanbul, 1966) — Mehmet Önder, *Halılar, Kilimler ve Bir Yazılı Halı* (Türk Etnografya Derneği, sayı 11, Ankara, 1968).

Halid bin Velid, Hilmizade İbrahim Rıfat, *Halid bin Velid* (İstanbul, 1910). — Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — A. Akçiçek, *Allah'ın Kılıcı Halid bin Velid* (Ankara, 1961). — Muinüddin Ahmed Nedvî - Said Sahip Ensarî, *Asr-ı Saadet, Peygamberimizin Ashabı* (5 c., İstanbul 1963 - 1964). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul 1966-1969). — A. Cemil Akıncı, *Halid bin Velid* (İstanbul, 1967).

Halife, G. Weil, *Geschichte der Chalifen* (5 c., 1846 - 1862). — Abdülaziz Çaviş, *El-Hilafet-ül-İslâmiye* (Berlin, 1915). — Muhammed Reşit Rıza, *El-Hilâfe* (Kahire, 1923). — Julius Wellhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çeviren Fikret Işıltan (İstanbul, 1960). — Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çeviren Fikret Işıltan (Ankara, 1963). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Celâleddin Süyutî, *Tarih - ül - Hülefa* (Kahire, 1964).

Halil Hamid Paşa, *Cevdet Tarihi*, c. II. - III. — *Hadikat-ül-Vüzera*. — *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1. — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Halil Hamid Paşa* (Türkiye Mecmuası, c. V, İstanbul, 1935). — Latife Ulusan, *Halil Hamid Paşa ve Zamanı* (Üniversite ktp, Tez nu. 1411, İstanbul, 1947).

Halil Hayreddin Paşa Çandarlı, Kara, *Hadikat-ül-Vüzera*. — *Osmanlı Tarihi*, c. I. — Sebat Özat, *Çandarlılar* (Üniversite ktp Tez nu. 5483, İstanbul, 1967).

Halil Paşa Çandarlı, *Hadikat-ül-Vüzera*. — Osmanlı Tarihi, c. I. — Hüseyin Metin, *Çandarlı Halil Paşa, Hayatı, Sadareti, Hapsi ve Katli* (Üniversite ktp. Tez nu. 696, İstanbul, 1942). — Sebat Özat, *Çandarlılar Ailesi* (Üniversite ktp. Tez nu. 5483, İstanbul, 1967).

Halk, Şerif Baykurt, *Türk Halk Oyunları* (Ankara, 1965). — Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul 1969).

Halk edebiyatı, Yusuf Ziya Ortaç, *Halk Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1933). — M. Fuad Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul, 1935). — M. Halit Bayrı, *Halk Şairleri Hakkında Küçük Notlar* (İstanbul, 1937). — Sadettin Nüzhet Ergun, *Halk Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1938). — Pertev Naili Boratav, *Halk Edebiyatı Dersleri* (Ankara, 1942). — Pertev Naili Boratav, *Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesindeki Halk Edebiyatı ve Folklor Arşivi* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1942). — Pertev Naili Boratav - Halil Vedat Fıratlı, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi* (Ankara, 1943). — Bedriye Özkan, *Halk Edebiyatında İçtimaî Şiirler* (Üniversite ktp. Tez nu. 1137, İstanbul, 1945). — Halide Hoşgör, *Halk Edebiyatında Kahramanlık Türküleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 1128, İstanbul, 1945). — Mehmet Öner, *Halk Edebiyatında Tabiat* (Üniversite ktp. Tez nu. 1240, İstanbul, 1946). — Rauf Mutluay, *Halk Şiiri ve Yaşama Şevki* (Üniversite ktp. Tez nu. 158, İstanbul, 1947). — Huriye Korkut, *Halk Edebiyatında Ağıtlar* (Üniversite ktp. Tez nu. 187, İstanbul, 1947). — Kemal Kemahlı, *Halk Şiirinde Lirizm* (Üniversite ktp. Tez nu. 1357, İstanbul, 1947).

Hallacı Mansur (Ebu-l Mugis El-Hüseyin bin Mansur el-Beyzavî), Louis Massignon, *Étude sur les «Isnad» Dans la Tradition Musulmane Hallagienne* (Mélanges F. Grat, Paris, 1946). — *İslâm Ansiklopedisi*.

Halvetîlik veya **Halvetiye,** Haririzade Kemaleddin, *Tibyan Vesail-il-Hakayık fi Selasil-it-Teraik*, c. I. — Sadık Vicdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Âliyeden Halvetiye Silsilenamesi* (İstanbul, 1925). — Yusuf Sinan Efendi, *Tezkire-i Halvetiye* (Süleymaniye ktp. Esad Efendi bölümü, nu. 1372). — Hicriye Taçkın, *Halvetîlik* (Üniversite ktp. Tez nu. 965, İstanbul, 1944). — M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I. (İstanbul, 1946). — Tahsin Yazıcı, *Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi* (İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. II, İstanbul, 1956).

Hamam, Süheyl Ünver, *İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar* (Va-

kıflar Dergisi, c. II, Ankara, 1942). — Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Hamamları* (Bursa, 1943). — Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları* (İstanbul, 1949). — Süheyl Ünver, *İstanbul Hamamları* (Yeni Tarih Dünyası, c. I İstanbul, 1954). — Semavi Eyice, *Türk Hamamları ve Beyazıt Hamamı* (Türk Yurdu, sayı 244, İstanbul, 1955). — Semavi Eyice, *İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme* (İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, sayı 11, İstanbul, 1960).

Hamdi Bey (Osman), *Nevsal-i Osmanî* (İstanbul, 1912). — A. Ogan, *İstanbul Müzeleri Yıllığı* 2 (İstanbul, 1937). — Türk Tarih Kurumu, *Halil Edhem Hatıra Kitabı* (2 c., Ankara, 1947 - 1948). — Ârif Müfit Mansel, *Osman Hamdi Bey* (Belleten, sayı 94, Ankara, 1960). — Kâmil Su, *Osman Hamdi Beye Kadar Türk Müzesi* (İstanbul, 1965).

Hamdullah Hamdi, *Sehî Tezkiresi.* — *Latifî Tezkiresi.* — *Şekayık-ı Numaniye Tercümesi.* — *Osmanlı Müellifleri,* c. II. — *Sicilli Osmanî,* c. II. — Cahid Erencan, *Hamdullah Hamdi, Hayatı ve Eserleri* (Üniversite ktp. Tez nu. 485, İstanbul, 1940). — Cahit Kavcar, *Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1968, Ankara, 1969). — Agâh Sırrı Levend, *Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1968, Ankara, 1969).

Hamidoğulları, Mehmed Ârif, *Anadolu Tarihinden Hamidoğulları* (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, c. III, sayı 15, İstanbul, 1912). — Ali, *Teke Emareti* (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, c. XIV, sayı 2, İstanbul, 1924). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler* (İstanbul, 1929). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* (Ankara, 1937). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Hamlet, William Shakespeare. *Hamlet,* çeviren Abdullah Cevdet (Mısır, 1908). — *Hamlet, Danimarka Prensi,* çevirenler Halide Edib Adıvar - Vahit Turhan (İstanbul, 1941). — *Hamlet,* çeviren Halide Edib Adıvar (İstanbul, 1943). — *Hamlet,* çeviren Orhan Burian (Ankara, 1944, 1945, 1946, 1958, 1966). — *Hamlet,* çeviren Sabahaddin Eyüboğlu (İstanbul, 1965). — J. Caluet, *Dünya Edebiyatının Ölmeyen Üç Tipi: Hamlet, Don Kişot, Faust,* çeviren Suut Kemal Yetkin (İstanbul, 1965).

Hanbelî, W. M. Patton, *Ahmed İbn Hanbel and The Mihna* (Leiden, 1897). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi,* çeviren Abdülkadir Şener (Ankara, 1968). — W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler, İslâm Felsefesi ve Kelâmı,* çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi «Ahmed bin Hanbel maddesi».*

Hanefîlik, A. Mez, *Renaissance des İslam* (Heidelberg, 1922). — Ahmet Teymur, *Nazretü-t-Tarihiye fi Hudus-il-Mezahib-il-Erbaa* Kahire, 1925). — Yusuf Ziya Yörükân, *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 2, 3, 4, Ankara, 1952). — Kasım bin Kutlubağa, *Tac-üt-Teracim fi Tabakat-il-Hanefiyye* (Bağdat, 1962). — Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife,* çeviren Osman Keskioğlu (Ankara, 1962). — Muhammed Hamidullah, *İmam-ı Âzam ve Eseri,* çeviren Kemal Kuşçu (İstanbul, 1963). — Muhammed Ebu Zehra, *İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi,* çeviren Abdülkadir Şener (Ankara, 1968).

Haraç veya **Harac,** İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941). — Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul, 1943). — Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu* (6 c., İstanbul, 1949-1952). — Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi* (Ankara, 1959). — Halil İnalcık, *İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü* (İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sayı 1, Ankara, 1959). — Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı* (Ankara, 1963). — Kadı Ebu Yusuf, *Kitab-ül-Haraç, Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul 1946).

Haremağası, İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946).

Haremi hümayun, Reşat Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı* (İstanbul, tarihsiz). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara, 1945). — Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946).

Haricîler, Şerefeddin, *İslâmda İlk Fikrî Hareketler ve Dinî Mezhepler: Havaric* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 14, İstanbul, 1930). — Abdülkadir Bağdadî, *El-Fark Beyne-l-Firak* (Kahire, tarihsiz). — E.A. Salem, *Political Theory and Institutions of the Khwarij* (Baltimore, 1956). — Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri* (Ankara, 1965). — Neşet Çağatay - İ. Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965). — W. Montgomery Watt, *İslâm Tetkikleri, İslâm Felsefesi ve Kelâmı,* çeviren Süleyman Ateş (Ankara, 1968).

Harizm veya **Harezm,** İsmail Niyazi, *Harezm Tarihi* (Üniversite ktp. Tez nu. 51, İstanbul, 1926). — Zeki Velidi Togan, *Harezmde Yazılmış Eski Türkçe Eserler* (Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul, 1928). — Zeki Velidi Togan, *Harezm Kültürü Vesikaları I* (İstanbul, 1951). — Güner Gül, *Harezm Şibanîleri* (1515-1645) [Üniversite ktp. Tez nu. 4077, İstanbul, 1965]. — Hüseyin Aydın, *Harezm Şibanî Devletinin Kuruluşu* (Üniversite ktp. Tez nu. 4114, İstanbul, 1966). — M. Tamer Ballı, *Harezm Şibanîlerinden Hacim Han* (Üniversite ktp. Tez nu. 4398, İstanbul, 1966). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Harizmce (veya **Harezmce**), *Fundamenta,* c. I. — Zeki Velidi Togan, *Harezmde Yazılmış Eski Türkçe Eserler* (Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul, 1928). — Samaylovic, *Cuci Ulusu veya Altın Ordu Edebî Dili* (Türk Dil Kurumu, Belleten, 1935, Ankara, 1935). — Türk Dil Kurumu, *Nehc-ül-Feradis* (Ankara, 1955). — Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri* (Ankara, 1963). — Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi,* c. II (İstanbul, 1964).

Harizmşah (Celâleddin), İbn-i Esir, *El-Kâmil* (Mısır, 1875). — Muhammed Münşi en-Nesevî, *Siret-üs-Sultan Celâleddin* (Paris, 1891). — İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi* (Ankara, 1956). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Harizmşahlar, M. Fuat Köprülü, *Harezmşahlar Tarihine Ait Notlar* (Türkiyat Mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul, 1927). — Yusuf Hikmet Bayur, *Harizmşah Alâüddin «Tekiş»'in Adı Hakkında* (Belleten, c. XIV, sayı 56. Ankara, 1950). — İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (Ankara, 1956).

Harname, Faruk Kadri Timurtaş, *Hârname* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. II, İstanbul, 1948). — Tahir Olgun, *Germiyanlı Şeyhî ve Harname'si* (Giresun, 1949). — Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Eserleri* (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XI. İstanbul, 1961). — Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Harname'si Üzerinde. Dil Araştırmaları* (Türk Kültürü Araştırmaları, c. I, sayı 2, Ankara, 1965).

Harp ve Sulh, Leon Tolstoy. *Harp ve Sulh,* çeviren Ali Kâmil Akyüz (İstanbul, 1938). — *Harp ve Sulh,* çeviren Zeki Baştımar (8 c., İstanbul, 1943-1949). — *Harp ve Sulh,* çeviren Nurten Dinçer (Ankara, 1963). — *Harp ve Sulh,* çevirenler Vahdet Gültekin-S. Tiryakioğlu (İstanbul, 1958, 1959, 1963, 1964, 1965). — *Harp ve Sulh,* çeviren Mine Kabaağaç (İstanbul, 1967). — *Savaş ve Barış,* çeviren Leylâ Soykut (4 c., İstanbul, 1968 - 1971).

Harun-ür-Reşid, Ebuzziya Tevfik, *Harun Reşid* (İstanbul, 1882). — Kemalettin Şükrü, *Harun-ür-Reşid* (İstanbul, 1932). — İ. Hakkı Konyalı, *Harun-ür-Reşid* (İstanbul, 1941). — Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu,* çeviren Fikret Işıltan (Ankara, 1963). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1964). — Bahriye Üçok, *İslâm Tarihinde Emevîler - Abbasîler* (Ankara, 1968). — *İslâm Ansiklopedisi.*

Has, Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul, 1943). — İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara 1945). — Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953).

Hasan Paşa Tiryaki, Namık Kemal, *Kânije* (İstanbul, 1941). — Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tiryaki Hasan Paşa* (İstanbul, 1943). — M. Cavit Baysun, *Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije Savaşı* (İstanbul, 1950). — M. Çağatay Uluçay, *Tiryaki Hasan Paşa* (İstanbul, 1957).

Hasan Sabbah, Ebuzziya Tevfik, *Hasan bin Sabbah* (İstanbul, 1882). — Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, *Fatımîler ve Hasan Sabbah* (Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 4, İstanbul, 1926).

Hastahane veya **Hastane,** Osman Şevki Uludağ, *Osmanlı Tıp Tarihinde Reaya Hastaneleri ve İmtiyazları* (Belleten, c. I, sayı 1, Ankara, 1937). — B. Schachner, *Hastahane Yapıları,* çeviren Eyüp Kömürcüoğlu (İstanbul, 1944). — Orhan Bolak, *Hastahanelerimiz* (İstanbul, 1950). — İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953). — Burhan Öncel, *Hastahane ve İdaresi* (İstanbul, 1954). — Şemsi Özdilek - Nejat Akgün, *Hastahane İdaresi ve Organizasyonu* (Ankara, 1970).

Haşhaşîler, İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul, 1953). — C. Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi,* çeviren Neşet Çağatay (Ankara, 1954). — Neşet Çağatay - İbrahim Agâh Çubukcu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara, 1965).

Hat, Habib Efendi, *Hat ve Hattatin* (İstanbul, 1882). — M. Emin Kalmuk, *Hat İnşası* (İstanbul, 1941). — Mahmut Yazır, *Eski Yazıları Okuma Anahtarı* (İstanbul, 1942). — Suyolcuzade Mehmed Necip, *Devhat-ül-Küttab,* neşreden Kilisli Rifat Bilge (İstanbul, 1942). — Süheyl Ünver, *Yazı Şeritleri* (İstanbul, 1953). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı* (İstanbul, 1953). — Saim Özel, *Hat Örnekleri.*

Hatay, Ahmet Faik Türkmen, *Mufassal Hatay Coğrafya ve Edebiyatı* (3 c., İstanbul, 1937). — Mesut Fani Bilgili, *Manda İdaresinde Hatay'ın Kültür Hayatı* (Antakya, 1939). — Ahmet Faik Türkmen, *Hatay Manda Tarihinin Silâhlı Mücadele Devresi* (İstanbul, 1939). — M. Behçet Perim, *Çağlayanlar Bölgesi Hatay* (İstanbul, 1943). — Ziya Kılıçözlü, *Hatay Halk Şairleri* (İstanbul, 1948). — M. Şükrü Akkaya, *Hatay'ın Eski Tarihine Bir Bakış* (Ankara, 1950). — Muzaffer Şenyürek - Enver Bostancı, *Hatay Vilâyetinde Prehistorya Araştırmaları* (Belleten, c. XXII, sayı 86, Ankara, 1958). — Sabahattin Türkoğlu, *Hatay Arkeoloji Müzesi ve Tarihî Hatay Kılavuzu* (İzmir, 1961). — Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu* (Ankara, 1966). — Kemal Karaömeroğlu, *Hatay Turizm Rehberi* (Adana, 1966). — Halil Baysal, *Hatay Vilâyeti Yer Adları* (Üniversite ktp. Tez nu. 5673, İstanbul, 1968). — Süheylâ Keskil, *Hatay Müzesi Rehberi* (İstanbul, 1969). — Mahmut Saral - Mehmet Dumlu, *Hatay İli Yakın Çevre İncelemeleri* (Ankara, 1969). — Osman Yalçın, *Hatay* (İstanbul, 1970).

Hattatlık, Habib Efendi, *Hat ve Hattatin* (İstanbul, 1888). — Gelibolulu Mustafa Âli, *Menakıb-ı Hünerveran,* neşreden İbnülemin Mahmut Kemal İnal (İstanbul, 1926). — Müstakimzade Şeyh Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin,* neşreden İbnülemin Mahmut Kemal İnal (İstanbul, 1928). — Ebu'l Kasım Refiî, *Hat ve Hattatan* (Tahran, 1931). — Nefeszade İbrahim Efendi, *Gülzar-ı Savab,* neşreden Kilisli Rifat Bilge (İstanbul, 1939). — Suyolcuzade Mehmed Necip, *Devhat-ül-Küttab,* neşreden Kilisli Rifat Bilge (İstanbul, 1942). — Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları ve Hat Sanatı* (İstanbul, 1953). — İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar* (İstanbul, 1970).

Havacılık, Türk Tayyare cemiyeti, *Havacılık Tarihi* (Ankara, 1930). — Henry Lionel Williams, *Havacılık Teknolojisi,* çeviren Nuri Polat (Ankara, 1948). — S. Tanman, *Türk Havacılık Tarihi* (Eskişehir, 1953). — Vecihi Hürkuş, *Havacılığımız* (Ankara, 1966).

Havf, Abdülkerim Kuşeyrî, *Risalet-ül-Ku-*

şeyrî (2 c., Kahire, tarihsiz). — Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarifat* (Kahire, 1938). — Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c. I, İstanbul, 1946). — Ebü'n-Nasr Serrac et-Tusi, *El-Lum'a* (Kahire, 1960).

Hayat (*Bir*), Guy de Maupassant. *Bir Hayat*, (İstanbul, 1947).

Hayatlar, Plutarkhos. *Hayatlar*, çevirenler Oliver Davies - Nilüfer Bayar - Ayşe Önsay (2 c., Ankara, 1945).

Hayyam (Ebul Feth Ömer bin İbrahim, *Ömer Hayyam* da denir), İbrahim Alaeddin Gövsa, *Ömer Hayyam* (İstanbul, 1932). — Harold Lamb, *Ömer Hayyam*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1944). — Asaf Hâlet Çelebi, *Ömer Hayyam, Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul, 1945). — M. Nuri Gencosman, *Hayyam'dan Rubaîler* (Ankara 1963). — A. Kadir, *Bugünün Diliyle Hayyam* (İstanbul, 1964).

Hazine, Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler* (İstanbul, 1940). — Türkiye Cumhuriyeti Maliye Vekaleti Hazine Umum müdürlüğü, *Hazine Umum Müdürlüğü, Kuruluş, Vazife ve Çalışma Talimatnamesi* (Ankara, 1957). — Ziya Kayla, *Türkiye'de Hazine - Merkez Bankası İlişkileri* (Ankara, 1970).

Hegel (Georg Wilhelm Friedrich), Gottfried, *Genç Hegel'de Eğitim Düşüncesi* (Ankara, 1957). — Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çeviren Vehbi Eralp (İstanbul, 1964). — Eren Unaner, *Hegel'de Büyük Kişiler* (Üniversite ktp. Tez nu. 5126, İstanbul, 1967). — Max Beer, *Hegel'in Felsefesi ve Marx'ın Tarih Anlayışı*, çeviren F. Sabit (İstanbul, 1969).

Helene, Euripides. *Helene*, çeviren Vehbi Hatay (Ankara, 1945, İstanbul, 1964).

Hendek savaşı, Ahmet Refik Altınay, *Gazavat-ı Celile-i Peygamberî* (İstanbul, 1908). — Daniş Remzi Koruk, *Hazreti Muhammed ve Muharebeleri* (İstanbul, 1941). — M. Abdülkadir Ulusoy, *Büyük Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in Gazveleri* (İstanbul, 1948). — Ali Himmet Berki - Osman Keskinoğlu, *Hazreti Muhammed ve Hayatı* (Ankara, 1960). — Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamber'in Savaşları*, çeviren Salih Tuğ (İstanbul, 1962). — İbni Hişam, *Siretü Resulillah* (4 c., Kahire, 1963). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul, 1966 - 1969). — Asuman Diker, *Hendek Savaşı ve Savaşta Ölenlerin Listesi, Sa'd bin Muazın Hayatı* (Üniversite ktp. Tez nu. 3507, İstanbul, 1967).

Heykelcilik, Nurullah Berk, *Türk Heykeltıraşları* (İstanbul, 1937). — Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi: Menşeinden Bugüne Kadar Heykel, Oyma ve Resim* (3 c., İstanbul, 1954 - 1961). — Nurullah Berk, *Türkiye'de Resim ve Heykel* (İstanbul, 1957). — Burhan Toprak, *Sanat Tarihi* (İstanbul, tarihsiz). — Özdemir Koçar, *Heykeltıraşlık Teknikleri* (Üniversite ktp. tez nu. 5345, İstanbul, 1967).

Hıristiyanlık, İsmail Hakkı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık* (İstanbul, 1935). — Ömer Fevzi Mardin, *Hıristiyanlarda İntibah Hareketleri* (İstanbul, 1943). — Giuseppe Descuffi, *Hıristiyan Dini* (İzmir, 1950). — Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul, 1958). — Félicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çeviren Samih Tiryakioğlu (İstanbul, 1960). — Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi* (İstanbul, 1963). — Mehmet Toplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi* (Ankara, 1966).

Hırka, Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (c., I, İstanbul, 1946). — İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi* (İstanbul, 1953). — Tahsin Öz, *Hırka-ı Saadet Dairesi ve Emanat-ı Mukaddese* (İstanbul, 1953).

Hiciv veya Hicv, Muallim Naci, *Istılahat-ı Edebiye* (İstanbul, 1889). — Nihad Sami Banarlı, *Metinlerle Edebî Bilgiler* (İstanbul, 1950). — Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü* (İstanbul, 1954). — Hilmi Yücebaş, *Hiciv Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul, 1961). Seyyid Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü* (İstanbul, 1969).

Hicret, Hamdi Akseki, *Hazreti Muhammed* (İstanbul, 1934). — Hüseyin Heykel Paşa, *Hazreti Muhammed Mustafa*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1948). — Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu* (Ankara, 1959). — Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çevirenler Sait Mutlu - Salih Tuğ (2 c., İstanbul, 1966, 1968).

Hikâyeler, Guy de Maupassant. *Seçme Hikâyeler*, çeviren Behiç Enver Koryak (İstanbul, 1945, 1966).

Hilâfet, Weit, *Hilâfet Siyaseti ve Türklük Siyaseti*, çeviren Habil Âdem (İstanbul, 1915). — Seyyid, *Hilâfet ve Hakimiyet-i Milliye* (Ankara, 1923). — *Hilâfet ve Millî Hâkimiyet* (Ankara, 1923). — Seyyid, *Hilâfetin Mahiyet-i Şeriyyesi Hakkında Nutuk* (Ankara, 1924).

Hindistan. *Coğ.* Mehmet Tahir, *Hindistan Seyahatnamesi* (İstanbul, 1881). — Ahmet Hamdi, *Hindistan ve Suvat-ı Afganistan Seyahatnamesi* (İstanbul, 1884). — Seydi Ali Reis, *Hindistan'dan İstanbul'a*, neşredenler Hayrullah Örs - M. Nihat Özön (Ankara, 1935). — Ali Yaver Altay, *Bugünkü Hindistan* (İstanbul, 1951). — Türkiye - Hindistan Kültür cemiyeti, *Hindistan* (Ankara, 1954).

— *Tar.* Seydi Ali Reis, *Mir'at-ül-Memalik* (Hind Seferleri), neşreden Ahmed Cevdet (İstanbul, 1895). — Mevlâna Ebü'l-Kelâm Ahmed Azad, *Hindistan'da İstiklâl Mücadeleleri*, çeviren Ömer Rıza Doğrul (İstanbul, 1924). — Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarları* (İstanbul, 1925). — Mübarek Galib, *Hindistan'da Türk Hükümdarları: Timurîlerin Hindistan'a Dahil Oldukları Zamana Kadar ve 603 - 902 Senelerinde Delhi'de İcray-ı Saltanat Eden Hükümdarlar* (İstanbul, 1925). — Nejat Kosal, *Hint Yolu ve Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul, 1936). — M. Şemseddin Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirleri; Uzak Şark, Kadim Çin ve Hind* (İstanbul, 1937). — Walter Ruben, *Eski Hind Tarihi*, çeviren Cemil Ziya Şanbey (Ankara, 1944). — Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (3 c., Ankara, 1946 - 1950). — İsmail Hikmet Ertaylan, *Âdilşahîler, Hindistan'da Bir Türk - İslâm Devleti* (İstanbul, 1953).

— *Din.* A. Hilmi Ömer Budda, *Dinler Tarihi* (İstanbul, 1935). — Abidin İtil, *Buddha Tanrı'yı Reddetmiyor mu?* (İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 1963, Ankara, 1963).

— *Ed.*, İ. Fahrettin, *Hind Edebiyatından Numuneler* (İstanbul, 1933). — W. Ruben, *Hind Dramının Menşeine Dair* (Belleten c. IV, sayı 14 - 15, Ankara, 1940). — W. Ruben, *Hind - Türk Masal Münasebetleri* (Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1942). — K. M. Panikkâr, *Hind Kültürünün Esası* (İstanbul, 1956). — *Hindistan Masalları*, çeviren Edibe Birsen (İstanbul, 1964).

— *Fels.* A. Nevzat Ayas, *Hindistan'da Türk Düşüncesi* (Ankara, tarihsiz).

Hititler, B. Hrozny, *Die Sprache der Hethiter* (Leipzig, 1917). — D. Hogarth, *Kings of the Hittites* (London, 1926). — E. Pottier, *l'Art Hittite* (Paris, 1926). — J. Garstan, *The Hittite Empire* (London, 1929). — J. Friedrich, *Hethitisch und «Kleinasiatische» Sprachen* (Berlin ve Leipzig, 1931). — A. Moortgat, *Die Kunst des Alten Orients und Bergvölker* (Berlin 1932). — S. Kantemir, *Etiler (Hitit)* [Ankara 1933]. — A. Moortgat, *Bildwerk und Volkstum Vorderasiens zur Hethiterzeit* (Leipzig, 1934). — F. Schachermeyr, *Hethiter und Achaer* (Leipzig 1935). — E. Cavaignac, *Le Probléme Hittite* (Paris, 1936). — A. Götze, *Hethiter, Churriter und Assyrer* (Oslo, 1936). — L. Delaporte, *Les Hittites* (Paris, 1936). — J. Garstang, *Muharip Eti Hükümdarlarının Stratejisi* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — H. G. Güterbock, *Etilerde Tarih Yazıcılığı* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — M. S. Engin, *Eti ve Grek Dinî Sistemlerinin Mukayesesi* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — R. O. Arık, *Proto Etilere Dair* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937). — K. Bittel, *Die Ruinen von Boğazköy* (Berlin ve Leipzig, 1937). — L. Delaporte, *Eti (Hatti)'nin Aşağı Mezopotamya ile Siyasî ve Kültürel Münasebetleri* (II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul 1937). — R. O. Arık, *Alacahöyük Hafriyatının ilk Neticeleri* (Belleten, c., I. İstanbul, 1937). — H. G. Güterbock, *Alacahöyük Civarında Ele Geçen Eti Mührü* (Belleten, c., I, İstanbul, 1937). — J. Friedrich, *Entzifferungsgeschichte der Hethitischen Hieroglyphenschrift* (Stuttgart, 1939). — Afet İnan, *Etilerde Ekonomi Hayatı* (Belleten, c. III, İstanbul, 1939). — K. Bittel, *Yazılıkaya: Architektur, Felsbilder, İnschriften und Kleinfunde* (Leipzig, 1941). — M. Ramazanoğlu, *Eti Mimarîsi* (Ankara, 1941). — J. Garstang, *Arzava ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita* (Belleten, c. V, İstanbul, 1941). — M. S. Şenyürek, *Anadolu Bakırçağı ve Eti Sekenesinin Kronolojik Tetkiki* (Belleten c., V, İstanbul, 1941). — H. Th. Hossert, *Alt-Anatolien* (Berlin, 1942). — H. G. Güterbock, *Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları*, (Belleten, c., VII, Ankara, 1943). — H. Th. Bossert, *Ein Hethitisches Königssiegel* (Berlin, 1944). — M. Selçuk, *Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Türkçe - Etice - Hurrice Arasındaki Bağlar* (Belleten c., VIII, Ankara, 1944). — A. M. Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları* (İstanbul, 1945). — E. Akurgal, *Remarques Stylistiques* (Ankara, 1946) — H. Th. Bossert, *Asia* (İstanbul, 1946). — Ş. Günaltay, *Yakın Şark II. Anadolu* (Ankara, 1946). — H. G. Güterbock ve T. Özgüç, *Ankara Eti Müzesi Klavuzu* (İstanbul, 1946). — H. Th. Bossert ve H. Çambel, *Karatepe I* (İstanbul, 1946). — F. Sommer, *Hethiter und Hethitisch* (Stuttgart, 1947). — H. Th. Bossert ve U. Bahadır Alkım, *Karatepe II* (İstanbul, 1947). — S. Alp, *Hitit Kralı IV (?) Tuthalya'nın Askerî Fermanı* (Belleten, c. X, Ankara, 1947). — F. Kınal, *Şuppiluliyuma'nın Suriye Seferleri* (Belleten, c. XI, Ankara, 1947). — R. Naumann, *Die Hethiter* (Berlin, 1948). — B. Landsberger, *Sam'al I* (Ankara, 1948). — U. Bahadır Alkım, *Karatepe Kazısının Arkeolojik Sonuçları* (Belleten, c. XII, Ankara, 1948). — B. Kemal, *Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri* (İstanbul, 1948). — G. Contenau, *La Civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitannî* (Paris, 1948). — H. Th. Bossert, *Karatepe'de Bulunan Fenike - Eti Bilinguisleri* (Belleten, c. XII, Ankara, 1948). — B. Landsberger, *Kültepe Kazısı Hakkında Rapor* (Belleten, c. XII, Ankara, 1948). — E. Akurgal, *Spathethitische Bildkunst*, (Ankara, 1949). — S. Alp, *Hititlerde Sosyal Sınıf Nam'Ra'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı* (Belleten, c. XIII, Ankara, 1949). — E. Cavaignac, *Les Hittites* (Paris, 1950). — T. Özgüç, *1948 Kültepe Kazısı Raporu* (Ankara, 1950). — E. Laroche, *Recueil d'Onomastique Hittite* (Paris, 1952). — K. Bittel ve R. Naumann, *Boğazköy - Hattuşa I* (Stuttgart, 1952). — O. R. Gurney, *The Hittites* (London, 1952). — H. Th. Bossert, *Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Âletleri* (Belleten, c. XVI, Ankara, 1952). — T. Özgüç, *1949 Kültepe Kazısı Raporu* (Ankara, 1953). — R. D. Barnett, *Karatepe, the Key to the Hittite Hieroglyphs* (Anatolian Studies, c. III, 1953). — M. Viyera, *Hittite Art* (London, 1955). — T. Özgüç, *Anitta Hançeri* (Belleten, c. XX, Ankara, 1956). — H. Schmökel, *Geschichte des Alten Vorderasiens* (Leiden, 1957). — A. Götze, *Kleinasien*, (München, 1957). — J. A. H. Potratz, *Die Kunst des Alten Orient* (Stuttgart, 1961). — E.Akurgal, *Die Kunst der Hethiter* (München, 1961). — E. Akurgal, *The Art of the Hittites* (London, 1962). — F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* (Ankara, 1962). — F. Kınal, *Eski Ön Asya Medeniyetinde «Halk Meclisleri»* (Belleten, c. XXVI, Ankara, 1962). — E. Akurgal, *Arte Degli Ittiti* (Firenze, 1962). — F. Fischer, *Die Hethitische Keramik von Boğazköy* (Berlin, 1963). — W. Orthmann, *Frühe Keramik von Boğazköy* (Berlin, 1963). — S. Alp - Kaniş Anişa Nişa, *Erken Hitit Çağının Bir Başkenti* (Belleten, c. XXVII, Ankara, 1963). — M. Riemschneider, *Die Welt der Hethiter* (Stuttgart, 1945). — H. G. Güterbock, *Guide to the Ruins at Boğazkale (Boğazköy)* [Berlin, 1966]. — B. Ünsal, *Mimarî Tarihi* (İstanbul, 1967). — U. Bahadır Alkım, *Anatolia I* (Geneva, 1968). — M. Kalaç, *Hiyeroglif Araştırmaları* (Belleten, c. XXXII, Ankara, 1968).

Hoca Sadeddin, *Peçevî Tarihi*, c. II. - *Naima Tarihi*, c. I. — *Hammer Tarihi*, c. VII. — *Fezleke Tarih-i Osmanî*, c. I. — *Osmanlı Tarihi*, c. III/1. — *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II. — Ahmet Refik Altınay, *Hoca Sadeddin* (İstanbul, 1933).

genel kaynaklar

Amasya Tarihi, Hüseyin Hüsameddin (4 c., İstanbul 1911-1913, 1927-1935).

Asım Tarihi, Küçükçelebizade İsmail Asım (İstanbul, 1965).

Âşık Çelebi Tezkiresi (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 772; Üniversite ktp. T. Y. 2406).

Âşıkpaşazade Tarihi (*Tarih-i Ali Osman*), Âşıkpaşazade (Ali Bey neşri. İstanbul 1913).

Bektaşî Edebiyatı Antolojisi [— *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*], Sadeddin Nüzhet Ergun (İstanbul, 1944).

Beyanî Tezkiresi (Üniversite ktp. T. Y. 2568).

Cevdet Tarihi, Ahmed Cevdet Paşa (12 c., İstanbul, 1883-1891).

Coğrafya Sözlüğü, Sami Öngör (İstanbul, 1961).

Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Reşat İzbırak (Ankara, 1964).

Daire-t-ül Maarif-i Farisî (2 c., Tahran, 1967).

Der Grosse Brockhaus (Wiesbaden, 14 c., 1952-1963).

Derleme Sözlüğü, T.D.K. (1-4. c., Ankara, 1963-1970).

Devhat-ül-Meşayih, Topal Ahmed Rifat Efendi (İstanbul, ?).

Dictionnaire Biographique des Auteurs (2 c., Paris, 1964).

Dictionnaire des Oeuvres (4 c., Paris, 1962).

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, T. D. K. (Ankara, 1943).

Dizionario Enciclopedico İtaliano (12 c., Roma, 1955-1960).

Enciclopedia Garzanti (2 c., Milano, 1962).

Encyclopedia Americana (30 c., New York 1970).

Encyclopedia Britannica (24 c., Chicago, 1969).

Esrar Dede Tezkiresi, Esrar Dede (Üniversite ktp. T. Y. 89).

Fatin Tezkiresi, Fatin Davud bin Halid (İstanbul, 1854).

Ferheng-i Mustalahat-ı Urefa, Seccadî (Tahran, 1339).

Fezleke Tarih-i Osmanî, Kâtip Çelebi (2 c., İstanbul, 1869-1870).

Fundamenta [*Philologiae Turcicae*—], (2 c., Wiesbaden, 1959-1964).

Gran Enciclopedia Larousse (1-10 c., Madrid 1967-1969).

Güftî Tezkiresi, Güftî (Üniversite ktp. T. Y. 1533).

Gülbin-i Hanan, Halim Giray (İst., 1870).

Gül-i Ziba [*Zeyl-i Hadikat ül-Vüzera*], Dilaverağazade Ömer (İstanbul, 1854).

Hadikat-ül-Cevamî, Ayvansarayî Hüseyin (İstanbul, 1864).

Hadikat-ül-Vüzera, Osmanzade Taib (İstanbul, 1854).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 3378/1; Lâleli böl. Nu. 2097/m).

Hadikat-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1852).

Hammer Tarihi [*Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*], Purgstall Joseph von Hammer (10 c., Mehmed Ata tercümesi, İstanbul, 1911-1918).

Harita-i Kapdanan-ı Derya, Ramizpaşazade Mehmed İzzet (İstanbul, 1833).

Hasan Çelebi Tezkiresi, Kınalızade Hasan Çelebi (Süleymaniye ktp. T. Y. 2525).

Hülâsat-ül-İtibar, Ahmed Resmî Efendi (İstanbul, 1869-1889).

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (11 c., İstanbul, 1946-1960).

İlmiye Salnamesi (İstanbul, 1915).

İslâm Ansiklopedisi (1-10 c., İstanbul, 1941-1967).

İstanbul Ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu (9 c., İstanbul, 1958-1968).

Kamus-ı Türkî, Şemseddin Sami (İstanbul, 1901).

Kamus-ul-Alâm, Şemseddin Sami (6 c., İstanbul, 1888-1898).

Keesing's Contemporary Archives (Londra, 1963-1970).

Künh-ül-Ahbâr, Gelibolulu Âli (Üniversite ktp. T.Y. 5959, Süleymaniye ktp. Esad Ef. böl. Nu. 2162).

Künh-ül-Ahbârdaki Âlim ve Şairler, Muazzez Taku (Türkiyat Enstitüsü. Nu. 90, İstanbul, 1938).

Lâtifî Tezkiresi, Lâtifî (İstanbul, 1896).

Lexikon der Weltliteratur (2 c., Stuttgart, 1964-1968).

Lûtfi Paşa Tarihi [*Tarih-i Âl-i Osman*], Lûtfi Paşa (İstanbul, 1922).

Mecelle-i Nukbe [*Devhat-ün-Nukbe*], Müstakimzade Sadeddin Efendi (Rifat Efendi tertibi, İstanbul, 1866).

Mecellet-ün-Nisab, Müstakimzade Süleyman Sadüddin (Süleymaniye ktp. Halet Ef. böl. nu. 628).

Meşhur Adamlar [— *Hayatları — Eserleri*], İbrahim Alâettin (4 c., İstanbul, 1933-1935).

Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, Mehmed Esad (İstanbul, 1892).

Münşeat-ı Selatin, Feridun Bey (İst., 1857).

Nefehat-ül-Üns Tercümesi, Lamiî Çelebi (İstanbul, 1872).

Naima Tarihi, Naima (6 c., İstanbul 1863).

Nuhbet-ül-Âsâr, Beliğ (Üniversite ktp. T. Y. 1182; müellef hattı).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1962).

Osmanlı Müellifleri, Bursalı Mehmed Tahir (3 c., İstanbul, 1914, 1923, 1926).

Osmanlı Tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı I-IV. — Enver Ziya Karal V-VIII (8 c., Ankara, 1947-1962).

Osmanlı Tarihi Kronolojisi [*İzahlı*—], İsmail Hami Danişmend (4 c., İstanbul, 1947-1955).

Özel Zooloji, Mithat Ali Tolunay (2 c., İstanbul, 1958-1961).

Papyros-Larousse, *Geniki Pagkosmios Egkyklopaideia* (12 c., Atina, 1964-1969).

Peçevî Tarihi, İbrahim Peçevî (2 c., İstanbul 1866).

Persian-English dictionary, F. Steingass Ph. D. (Londra, 1947).

Ramiz Tezkiresi, Ramiz (Üniversite ktp. T. Y. nu: 91).

Raşid Tarihi, Mehmed Raşid (3 c., İstanbul, 1865).

Redhouse Sözlüğü (Türkçe-İngilizce, İstanbul 1968; İngilizce-Türkçe, İstanbul, 1969).

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Nihad Sami Banarlı (İstanbul, tarihsiz).

Reşahat Ayn-ul-Hayat, Ali bin Hüseyin Kâşifi (İstanbul, 1852).

Rıza Tezkiresi, Rıza (Millet ktp. Tarih böl. Nu. 764).

Riyazi Tezkiresi, Riyazi (Üniversite ktp. T. Y. 4098, 3280, 761).

Rizzoli-Larousse, Enciclopedia Universale 1-9 c., Milano, 1966-1969).

Safâî Tezkiresi, Safâî (Üniversite ktp. T. Y. 6189).

Salim Efendi Tezkiresi, Salim Efendi (İstanbul, 1897).

Sanat Ansiklopedisi, Celâl Esad Arseven (4 c., İstanbul, 1943).

Sefine-i Nefise [— *Menakıb-ı Mevleviyye*], Mustafa Sakıb Dede (Mısır, 1866).

Sefinet-ül-Vüzera, Mehmed Hafid (İstanbul, 1952).

Sefinet-ür-Rüesa, Ahmed Resmî Efendi (Süleymaniye ktp. Âşir Ef. böl. Nu. 256; Esad Ef. böl. Nu. 2296).

Sehî Tezkiresi, Sehî (Üniversite ktp. T. Y. 3732; basımı, İstanbul, 1907).

Seyahatname, Evliya Çelebi (10 c., İstanbul, 1896-1938).

Sicilli Osmanî, Mehmed Süreyya (4 c., İstanbul, 1890-1893).

Silâhdar Tarihi, Silâhdar Mehmed Ağa (2 c., İstanbul, 1928).

Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (12 cüz., İstanbul, 1930-1942).

Son Sadrazamlar, İbnülemin Mahmud Kemal İnal (14 cüz., İstanbul, 1940-1942).

Şakayık-ı Numaniye Tercümesi, İbrahim bin Ahmed (Millet ktp. Ali Emîri böl. Nu. 727).

Şânîzade Tarihi, Şânîzade Mehmed Abdullah (4 c., İstanbul, 1873-1874).

Şakayık Zeyli [*Hadayık-ül-Hakayık fi tekmilet-iş-Şakayık*]. Atayî (İstanbul, 1851).

Tac-üt-Tevarih, Hoca Saadeddin (2 c., İstanbul, 1862-1872).

Tarama Sözlüğü, T.D.K. (1-4 c., Ankara, 1963-1969).

Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları [*İstanbul Kütüphaneleri* —] (1-9. fasikül. İstanbul, 1943-1949).

Tarih-i Âl-i Osman, Solakzade Mehmed Hemdemî Çelebi (İstanbul, 1879).

Tarih-i Sami ve Şakir, Suphi (İstanbul, 1785).

The Oxford Companion to English Literature (Londra, 1967).

Tibyanu Vesail-il-Hakayık fi-Selasil-it-Teraik, Harirîzade Ahmed Kemaleddin (3 c., Süleymaniye ktp. Fatih böl. Nu. 430-432).

Topkapı Yazmalar Katalogu [*Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*], Fehmi Edhem Karatay [illegible] c., İstanbul 1961).

Tuhfe-i Hattatîn, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi (İstanbul, 1928).

Türk Ansiklopedisi (1-17. c., Ankara, 1946-1969).

Türk Argosu, Ferit Devellioğlu (Ankara, 1970).

Türkçe Sözlük, T.D.K. (Ankara, 1969).

Türk İnkılâbı Tarihi, Yusuf Hikmet Bayur (3 c., Ankara, 1940-1967).

Türk Lûgati, Hüseyin Kâzım Kadri (4 c., Ankara, 1928-1945).

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alaeddin Gövsa (İstanbul, 1946).

Türk Sanat Tarihi, Celâl Esad Arseven (İstanbul, tarihsiz).

Türk Şairleri, Saadeddin Nüzhet Ergun (3 c., İstanbul, tarihsiz).

Vasıf Tarihi, Vasıf Ahmed (2 c., İstanbul, 1804).

Zübdet-ül-Eş'âr, Faizî (Üniversite ktp. T. Y. 3289, Süleymaniye ktp. Nu. 3723).